

**КІЬЩОКЪУЭ АЛИМ
И БЗЭМ И ПСАЛЪАЛЪЭ**

КЫЩОКЪУЭ АЛИМ ПЩЫМАХУЭ И КЪУЭР

(1914-2001)

ГУМАНИТАР КЪЭХУТЭНЫГЪЭХЭМКІЭ
КЪЭБЭРДЕЙ-БАЛЪКЪЭР ИНСТИТУТ

**КІЪЩОКЪУЭ АЛИМ
И БЗЭМ И ПСАЛЪАЛЪЭ**

НАЛШЫК
2016

УДК 811.352.3(038)
ББК 81.602.22-4

Псалгальэм и Проектыр зэхэзыльхьар,
абы елэжъа гупым и унафэщӀыр, щӀэныгъэ редакторыр **БицӀо Б. Ч.**

Зэхэзыльхьахэр:

филологие щӀэныгъэхэмкӀэ докторхэу **БицӀо Б. Ч., Дзыгъуанэ Р.Хь.,**
филологие щӀэныгъэхэмкӀэ кандидатхэу **Жылэтеж Хь. Ч., Къардэн М.Л., Абазэ М.М.,**
АфӀэунэ А.А., Токъумахъ М.Хь., Хьэвжокъуэ Л.Б., Хэжъ З.Р., Хэжъ М.Р., Шэру Н.Гъу.

Рецензентхэр:

филологие щӀэныгъэхэмкӀэ доктор **Гъут I.М.**
филологие щӀэныгъэхэмкӀэ доктор **ТӀымыжъ Хь. Т.**

Автор и руководитель проекта, научный редактор
доктор филологических наук **Б. Ч. Бижоев**

Составители:

доктора филологических наук **Б. Ч. Бижоев, Р.Х. Дзуганова**
кандидаты филологических наук **Х. Ч. Жилетежев, М.Л. Карданов,**
М.М. Абазова, А.А. Афаунова, М.М. Токмакова, Л.Б. Хавжокова,
З.Р. Хежева, М.Р. Хежева, Н.Г. Шериева

Рецензенты:

доктор филологических наук **А.М. Гутов**
доктор филологических наук **Х.Т. Тимижев**

Словарь языка Алима Кешокова. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ,
2016. – 1148 с.

© Б. Ч. Бижоев, Р.Х. Дзуганова, Х. Ч. Жилетежев,
М.Л. Карданов, М.М. Абазова, А.А. Афаунова,
М.М. Токмакова, Л.Б. Хавжокова, З.Р. Хежева,
М.Р. Хежева, Н.Г. Шериева
© КБИГИ, 2016

ПЭУБЛЭ ПСАЛЪЭ

Урыс тхаклуэшхуэ Горький Максим зэгуэр жиэгъащ мыпхуэдэу: «Бээр къэзыгъэщыры цыхубэрщ. Бээр литературэбээрэ цыхубэм я бзэу щызэхагъэкым деж, абы кыкыры бзэ «цынэрэ» мастерхэр зыхэлэжьыхбарэ зэрыдиэрщ». «Мастер» хъужыр, дауикI, тхаклуэ-усаклуэхэрщ – ахэращ псом япэу цыхубэм гурыль бээр къэзыщтэу езыгъэфIаклуэр. Шэч хэмылгу, литературэр зи IэщIагъэ псоми я зэфIэкIыры абы и лъэныкыуэкIэ зэхуэдэкъым. Псалъэм папщIэ, урысхэм Пушкиныр адрей псоми кыыхалэтыкI, абы иджырей урыс литературэбзэм и лъабжьэр игъэтIылыауэ къалгытэри. Адыгэхэм (къэбэрдей-шэрджэсхэм) апхуэдэу диIэщ ЩоджэнцIыкIу Алий. Гурылуэгъуэщ мы зи цIэ кытIуахэм я бээр джынми гулгытэ лей щIигъуэтыр, аращ Пушкиным и бээр лъэныкыуэ куэдкIэ къахутэу абы томиплI хъууэ псалъалгъэшхуэ щIыхузэхалъхар (Словарь языка А. С. Пушкина. В 4-х томах. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956-1961), ар шапхъэ хуэхъуу Зэхъуэхъу Лиуани ЩоджэнцIыкIум и бзэм и псалъалгъэм щIелэжьар (Зэхъуэхъу Л. ЩоджэнцIыкIу Алий и бзэм и псалъалгъэ. Налшык: Эльбрус, 1975). Иужьрейм и псалъэпэм зэрыщыжиIэщи, «Алий и дэтхэнэ псалъэри купщIафIэщ, шэрыуэщ, гъэхуащ. Адыгэ усаклуэшхуэм адыгэ литературэбээр иригъэфIаклуэ зэпыту зэрыщытар абы и тхыгъэхэр щыщIупщытыкIым деж икыукIэ налуэ мэхъу».

Литературэм и классикхэм я къалэмыпэм егъэбатэ, зэщIекыуэ бзэм и фIыпIэр. ЩоджэнцIыкIум и тхыгъэхэм кыыщигъэсэбэпар псори псалъэ мини 7-рэ 200-м щIигъу фIэкла мыхъуми, Зэхъуэхъум тэмэму гу зэрылгытащи, абы и бзэм и псалъэхэр адыгэ литературэбзэм нэхъыбэрэ кыыщагъэсэбэпхэр арауэ къэплгытэ хъунущ. Абы нэмыщIкIэ, усаклуэм а зы псалъэ дыдэм и мыхъэнэщIэхэр кыигъэхъуурэ литературэбээр абыкIэ нэхъ кыулей ищIащ.

ЩоджэнцIыкIу Алий и лъэпкъым хуилэжьам и инагыр жыIэгъуейщ, ауэ, дауи, ди литературэми, ди бзэми я зыужыныгыр абы и деж щихуакъым. Алий кызыэрытхэмытыжрэ илъэс 75-м зэрыщIигъуар къэплгытэмэ, и чэзу хъуакъэ Алий и лъэужь ирикIуахэм я зэфIэкIыры налуэ къэтщIыну? Апхуэдэ гупсысэм кыыхэкIащ Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ Къэбэрдей-Балъкъэр институтым адыгэбзэмкIэ и къудамэр КIыщокыуэ Алим и бзэм и псалъалгъэ щIыным яужь ихъэныр. Кыыхэдгъэщынщи, мыпхуэдэ псалъалгъэ зэхэлъхъэным хуабжьы дытригъэгущуат КIыщокыуэ Алим кызыэралъхурэ илъэс 90 зэрырикъум теухуауэ Налшык 2004 гъэм щекIуэкIа Урысейпсо щIэныгъэ конференцим и лэжьыгъэм хэтахэр ди мурадым щыгъуазэ щытщIам щыгъуэ, абыхэм ди гуращэр кыыддаIыгъауэ зэрыщытам. А зэлуцIэшхуэм кырикIуахэр

кызыэщIэзыкьуэж резолюцэм пункт нэхьыщхьэу хэтахэм ящыщц зи ужь дихьа псалгальгэм мыхьэнэшхуэ зэриIэнур, икIи абы елэжьыныр, тхылгьу кьыдэгъэкIыныр Iэмал зэриIэкIэ щIэгъэпсынщIэн зэрыхуейр.

НэгъуэщIгуэр мыхьуу, Kыщокьуэ Алим кьыщIыхэтхар, дауи, зэрымыщIэкIэ кьэхьуа Iуэхукьым. Абы щхьэусыгьуэ зыбжанэ иIэщ.

Псом япэу, зыми шэч кьытрихьэу кьыщIэкIынкьым Kыщокьуэм и творчествэр кьэбэрдей литературэм и нэхь лъагапIэшхуэ дьдэу зэрыщытым. КьыщIэна тхыгьэхэм я фIагькIи, я куэдагькIи, я зэмылIэужьыгьуагьэкIи (ар зыхэмылэжьыхьа жанр литературэм хэткьым) абы кьыпэхьун дэ мызыгьуэгулкIэ диIэкьым. Ауэ щыхьукIэ, ди нобэрей адыгэбзэм и зэфIэкIыр псом япэу кьызэрыбгьэлъэгъуэфынур Kыщокьуэм и тхыгьэхэмкIэщ. 1999 гьэм кьыдэкIа Адыгэбзэ псалгальгэр щызэхалгьэхэм, абы елэжьахэм тегьэщIапIэу яIар Алим и тхыгьэ нэхь пIащэхэм ящыщц «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романхэрщ, и усэхэм ящыщц и нэхь пасэу (1950-60 гьэхэм) итхэхэрщ. Ауэ щыхьукIэ, Kыщокьуэм и бзэм и кьулеагьыр кьэтIэщIа мыхьуауэ кьэнат.

ЕтIуанэрауэ, Адыгэ псалгальгэм и гугьу щытщIакIэ, кьэгьэлъэгьуапхьэщ абы и тIасхьапIэ нэхьыщхьэр. Ар псалгэр щыбгьэнахуэкIэ тегьэщIапIэ нэхьыщхьэ хьун хуей лъэпкь художественнэ литературэм и щапхьэхэмкIэ а псалгальгэр зэрыкьулейсызырщ. Мыр зэхэзылгьыхьэхэм я зэранкьым – псалгальгэ ящIыну я мураду иллюстрацэхэр ягьэхьэзырын щыщIадза 1950-60 гьэхэм нобэ елгытауэ икьукIэ мащIэщ адыгэ тхылгьу щыIар. Ахэр зэрахурымькьум кьыхэкIкIэ, хэкIыпIэу кьагьуэтар урыс, нэгъуэщI лъэпкь литературэхэм ящыщц а зэманым зэрадзэкIыурэ куэду кьыдагьэкIыу щыта тхыгьэхэри кьэгьэсэбэпынырщ. Апхуэдэ щIыкIэкIэ адыгэбзэ псалгэгьэнахуэм и Iэрытхым щапхьэу ихуауэ щытащ Горький М. и «Анэ» романыр, Родари Дж. и «Чипполино кьыщыщIахэр», Чаплинэ Г. и «Си гьэсэнхэр», нэгъуэщI Iэджи. Нэхь иужькIэ, 1980-90 гьэхэм, псалгальгэм щелэжьыжым щыгьуэ, апхуэдэу пщIэныр зэрыщыуагьэр нэрылгьагьути, ахэр хагьэкьэбзыкIыжащ. Ауэ щIэрыщIэу абыхэм я пIэкIэ нэгъуэщI щапхьэхэр кьэлгьыхьуэным зэманьшхуэ ихьынут, арыншами илгьэс куэд лъандэрэ кьыдэкIын хуейуэ гувэ псалгальгэр аргуэру адэкIи кIыхьлIыхь пщIыныр кьемызэгьти, ар кьыдэкIыным хуэзыгьэхьэзырахэм пIэщIэгьуэкIэ езыхэм кьагупсыса щапхьэ гуэрхэр дыщIагьури, псалгальгэр икIэм-икIэжым дунейм кьытрагьэхьащ.

Мы кьыжытIахэм кьикIыркьым Адыгэбзэ псалгальгэм и пщIэм ныбжь гуэр тредгьэдзэну дыхэту. Хьэуэ, мыр абы елэжьахэри, ди лъэпкьыр зэрыщытгуи зэрыгушхуэ хьун ехьулIэныгьэшхуэщ, кьызэщIиубыдэ псалгэхэм я бжыгьэкIи, ахэр зэрыгьэнэхуам, урысыбзэкIэ зэдзэкIа зэрыхьуам я фIагькIи кьапэхьун псалгальгэ зиIэ лъэпкь ноби Кавказ Ищхьэрэм искьым, Урысейр зэрыщыту кьапщтэми, апхуэдэ зиIэр зырызыххэщ. Ауэ итIани дэ щIэдмыуфэу

кыжытIэн хуейщ абы и щыщIагъэу дяпэкIэ кызэднэкIын хуейхэри. Ар, псом япэу иджыри зэ кытыдогъэзэжри, ди иджырей литературэр псалгальгэм и лъабжьэу щытын зэрыхуейрщ. Апхуэдэу хъун папщIэ, ди тхакIуэ, усакIуэ, драматург пажэхэм я тхыгъэхэр зэхэтхыкIауэ картотекэ щIыпхъэщ. Апхуэдэ лэжыгъэм щIэдзапIэ хуэхъун хуейр, дауи, КIыщокъуэ Алимти, абы и деж кыщедгъэжъауэ аращ. Зэманым кыигъэлъэгъуащ абыкIэ дызэрыщымыуар: Алим и тхыгъэхэм мымащIэу кыщыдогъуэт иджыри къэс ди зы псалгалгъи мыкIуа псалгэхэр – ар зы лъэныкъуэкIэ; нэгъуэщI лъэныкъуэкIи, псалгалгъэхэм ярыт псалгэхэм я мыхъэнэр кызэрыгъэнэхуар гъэтэмэмыжын щыхуей, псалгэм мыхъэнэуэ иIэхэм ящыщ мыгъэнэхуауэ кыщына куэдрэ кыщIощ Алим и шапхъэ нэIурытхэм я фIыгъэкIэ. Мис ар дыдэращ КIыщокъуэм и псалгалгъэм къалэн нэхъыщхъэу хуэдгъэувари – адыгэбзэ псалгэхэр нэхъ щызу, ирикъуу зэхуэхъэсауэ дяпэкIэ кыдэкIыну псалгалгъэхэм гъэкIуэн, а псалгэхэм я мыхъэнэхэр тэмэму зэхэхуауэ, ахэр уи фIэщ зыщI шапхъэ тэрэзхэмкIэ щIэгъэбыдэжауэ къэхъын. А къалэнымкIэ КIыщокъуэм и псалгалгъэм иIэ зэфIэкIыр кыигъэлъагъуэу шапхъэ зыбжанэ къэтхъынщ.

Адыгэбзэ псалгалгъэр кызэрызэIуих япэ дыдэ статьяхэр къэтщтэнти. Мыбы «А» статьяуэ щы итщ. Япэр зыхухэхар алфавитым и япэ хьэрфыр аращи, ар Iуэхум хэджжэнкъым. Мыдрей тIум щыщу зыр щхъэ гуэр е предмет кыигъэлъагъуэу къагъэсэбэп зыгъэлъагъуэ цIэпапщIэрщ, етIуанэр кыигъэлъагъуэ мыхъэнэ елгытауэ Iыхъищу зэпауда междометиеш: 1) гъэщIэгъуэныгъэ, къэуIэбжьыныгъэ; 2) зыгуэр кызэрагубзыгъыжар, кызэрацIыхужар къегъэлъагъуэ; 3) зыгуэрым пщIэ зэрыхуамыщIыр, мыхъэнэ иIэу кызэрамылгытэр къегъэлъагъуэ [Адыгэбзэ псалгалгъэ, 1999, нап.19]. Иджы деплгынти ар дыдэр КIыщокъуэм и бзэм тещIыхъа псалгалгъэм кызэрыщыхъам. Мыбдеж «а» статьяуэ тху кыщокIуэри, зэхэдгъэкIынщ апхуэдэ зэщхъэщыкIыныгъэр кыздикIыр. Алфавитым и хьэрфымрэ зыгъэлъагъуэ цIэпапщIэмрэ я статьяхэр псалгалгъитIми щызэтохуэри, абыхэм я гугъу тщIынкъым. АдэкIэ зы статья урысыбзэ союз «а» жыхуиIэм теухуащ, ар КIыщокъуэм и адыгэбзэ текстым кызэрыхэхуэм кыыхэкIкIэ: – *А ваиша? (Уэ-ицэ?) – жиIэу Ерул урысыбзэкIэ ицIэуицIэри, зэрыицIэуицIам щышынажауэ, ицIыхухэм захигъэтицIуэжащ.* (Хъуэпсэгъуэ нур).

Мыпхуэдэ статья Адыгэбзэ псалгэгъэнахуэм хэтыни хуеякъым – мыр абы и къалэнхэм хыхьэркъым. АдэкIэ междометием теухуа статьяр КIыщокъуэм и псалгалгъэм мыхъэнигъуу щызэщхъэщыдзауэ кыщокIуэ:

1) гъэщIэгъуэныгъэ: *А телгыджэ!* (Хъуэпсэгъуэ нур); *А лIэун, блын кIэзяти щыIэ?* (Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ);

2) гухэщI, гущIэгъуэ: – *А зи анэ мыгъуэ тхьэр еуа, – жиIэри уIэггэ къомыр щилгъагъум, Хъэбибэ и щхъэфэциым зилэтащ* (Нал къута);

3) хьурджауэ: *А лIэун, дэ къомыр къулыкъуицIэ дыхъумэ, вакIуэ хэт дэкIын?* (Зи лъэрыгъыпс тIыгъа);

4) гухэхьуэ, дэрэжэгьуэ: *А дуней, ислъэмей хэт къэф!* (Бажэ пшынэ);

5) хьуэпсэнэгьэ, фыгьуэныгьэ: *Адакъэм ехьуапсэ Іэджи цыІэц:* – *А зи насып, тхьэм и цыІантІэм цыулъэпхъэцэнуц, Джэлил* (Бабыщкьуэ адакъэпц).

Зэрытлгьагьуци, мы статьярэ Адыгэбзэ псалгьалгьэм итырэ зы мыхьэнэкІэ (гьэщІэгьуэныгьэ) фІэкІа этехуэркьым, КЫщокьуэм и псалгьалгьэм кьыщыгьэлгьэгьуа мыдрей плІыр модрейм итыххэкьым. ЗэщхьэщыкІыныгьэр абдежи щихуэркьым – Адыгэбзэ псалгьалгьэми мыхьэнитІ кьэнар КЫщокьуэм ейм статья щхьэхуэу кьыщокІуэ, нэгьуэщІ зы мыхьэнэи щІыгьужауэ:

А–А (49). междом. 1. Зыгуэр зэхэщІыкІыныгьэ, кьыгурыІуэныгьэ кьегьэлгьагьуэ. *А-а, кьызгуроІуэ, сьмаджэ нэцІ зищІащ, мыбы кьэмыкІуэн щхьэкІэ* (Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ). **2.** Зыгуэр кьызэращІэжар, кьызэрацІыхужар кьегьэлгьагьуэ. *А-а, кьысицыгьупицэрти, мы тІэкІур кьыпхуэсхьат* (Хьуэпсэгьуэ нур). *Псоми гу лъатащ, Инал Къэзмай дадэ стІолым бгьэдэсу цилъэгьуам, ар зыхуихьынур имыщІэу зэригьэщІэгьуам, арихьэкІэ и гум илгь уигьэщІэнт:* «*А-а, Къэзмай, кьеблагьэ, хьарзынэц, укьэкІуамэ, укьызэрыкІуар*» (Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ). *А-а, сицыгьупицэжати Іэмэпсымэ хьарзынэ зэрызиІэр* (Тепщэч кьэзылгьэтыхь). **3.** Зи гугьу ящІым пщІэшхуэ зэрыхуамыщІыр, мыхьэнэшхуэ иІэу кьызэрамылгьытэр, Іумпэм зэращІыр кьегьэлгьагьуэ. [*Шлоссер:*] *А-а, Кавказ кьуажэцІэхэр емынэми хузэгьэщІэнкьым, Ростов кьыщыщІэдзауэ мыбы кьэс нэкІэ узэплгьын зы кьуажи щыІэкьым* (Гьуэгуанэ). *А-а, игьащІэми делэІуделафэц жаІэ абы щхьэкІэ...* (Хьуэпсэгьуэ нур). *А-а, фэ кьывгурыІуэ щыІэкьым, – жиІэри адакъэр бабыщым щыбгьэдыхьэм, бабыщхэри кьэгузэващ:* – *А-ды-дыд!* (Бабыщкьуэ адакъэпц). **4.** Гукьанэ зэрыхуащІыр, зэрыщІэнакІэр кьрагьэлгьагьуэ. – *А-а, щхьэл-мэл, жыфІэурэ вгьэщхьэрыуащ [хьэщІэхэр]* (Хьуэпсэгьуэ нур). – *А-а! Укьэсаи уэри, уи шыкІэ мафІэ егьэуауэ* (Щынэхужьыкьуэ). [*Гесиод:*] *Сыкьэгубжыц абдежи, адакъэм и щхьэр пызгьэлгьэтиц кьамэмкІи, адакъэм и лгьымкІэ си джанэри лгьызащІэ сиІыри ди гьунэгьум я унэм кьамэр сІыгьыу сыщІэлгьэдащ:* – «*А-а, фыкьэзгьуэтакъэ иджы!*» (Тепщэч кьэзылгьэтыхь).

Мы иужьрей кьэхьыкІэр нэхь зэрытэмэмым шэч хэлгькьым: Адыгэбзэ псалгьалгьэм зэрищІым хуэдэу, зи тхыкІэкІи, зи кьэпсэлгьыкІэкІи зэтемыхуэ псалгытІыр – «а», «а-а» жыхуиІэхэр – зы статьям щызэхэбгьээзэрыхьыныр щыуагьэщ.

АдэкІэ КЫщокьуэм и бзэм и сэбэпкІэ иджыри зы псалгьэ зэфІэгьуэувэжа хьуащ, Адыгэбзэ псалгьалгьэм ІэщІэхуауэ:

А II (62). Зыгуэрым зыщыхуагьазэкІэ кьагьэсэбэп псалгьэ, «ей», «мыдэ кьакІуэт» мыхьэнэ иІэу. *А тІу, а си псэ тІэкІур зышыхын, тхьэ кьыдженІэн – си щІалэ цІыкІу мыгьуэм ухуэмызауэ нІэрэ?* (Хьуэпсэгьуэ нур). *А Тембот, а си щІалэ цІыкІу, а си Іэбыдэлгьэбыдэ цІыкІу, угьукІэну кьебгьэжьати, абы гу щыпхуакьым, уи кІыщ тІэкІуми и щхьэр иуэжащ* (Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ). *А Саружан, а си хьыджэбз цІыкІу, уи щхьэгьусэм тхьэм кьыгьээзэжыну жиІэ, кьыгьээзэжмэ, си псэ закьуэ, зыщумыгьэгуицэ* (Кьалэн).

«Абдж» статьяр псалгалгытIми ярытщ, Адыгэбзэ псалгалгэм мыхьэнищ щилэу, КЫщокъуэм и бзэм мыхьэниплIу кыыхэхуэу. ТIуми щызэтохуэ мыхьэнигIыр: 1) Щхьэгъубжэ, бжэхэм халгъхьэ пкыыгъуэ; 2) птулгкIэ с.ху. кумбыгъэ. Абыхэм нэмыщIкIэ, КЫщокъуэм и щапхьэхэмкIэ наIуэ къохъу иджыри мыхьэнигI: 1) витринэ, гьэлгьэгъуапIэ: *Мис а сэшхуэр абджым илгъу Тыгъэ нсоми хэлгкъэ дахэу* (Лгьэпкъхэм я тыгъэ). 2) уэздыгъащхьэ: *Классышхуэм зы уэздыгъэ закъуэ и абджыр къутауэ щIэтрэ, гъунэгъуу щысым зыгуэр илгъагъуми, щIыбагъымкIэ щысым илгъагъу щIагъуэ щымыIэу и тетрадым тефыщIыхъу щыст* (Зи лгьэрыгъыпс тIыгъа).

Мыпхуэдэу узэрыхуэзэр зэкъым икIи тIэукъым – КЫщокъуэм и псалгалгэм и сыт хуэдэ Iыхьэ къащти, адыгэбзэм и зы псалгалгы иджыри имыхуа мыхьэнэхэр псалгэ куэдым квалгыкыуокI, апхуэдэу мыхьункIи Iэмал иIэкъым, Алим хуэдэу бзэ кыулей зыIурылгым и тхыгъэхэр тегъэщIапIэу ущиIэм и деж. Делпгынти иджы нэгъуэщI хьэрфкIэ – «б»-кIэ кыригъажьэ псалгэ зытIуш.

«Бэлыхь» плгыфэцIэм и мыхьэнэуэ иджыри къэс псалгалгэхэм итар «фIагъышхуэ зыбгъэдэлъ» жыхуиIэрщ (Адыгэбзэ псалгалгэ, 1999, нап. 35). КЫщокъуэм и деж а псалгэм кыыщыхудогуэуэ «мыхьэнэшхуэ зиIэ» жыхуиIэр: *[Къыдырым бажэм жреIэ:] Къоджэ, жыIэ, кхъухьытщыр, Iуэху бэлыхь гуэркIэ къытхуейуэ* (Кхъухь пхэнж).

АдэкIэ кьэтщтэнщ «бзаджэ» плгыфэцIэр. Адыгэбзэ псалгалгэм абы кыыщыхуахь мыхьэнищ: 1) е зигу илгъ; 2) гуащIэ; хьэлгъэ, Iей; 3) хьэгъэщагъэ зигу илгъ, Iэмалшы (Адыгэбзэ псалгалгэ, 1999, нап. 470). Пэжщ, мы щымы КЫщокъуэм и тхыгъэхэм щапхьэ куэд къащыхуэбгъуэтыфынуш. Ауэ абыхэм ящIыIужкIэ кыыкыуокI «егъэлея» мыхьэнэри: *Уэшхышхуэм и ужькIэ ятIэ бзаджэти, шым лгьэбакъуэ ичыху, фIалгъэкIэ ятIэр иуицIырт*. (Хъуэпсэгъуэ нур).

«Бзэгу» псалгэм кыигъэлгъагъуэр жьэ кIуэцIым жьэдэт пкыыгъуэрщ, абы кыытекIыу псалгэ зэпха щыIэщ «бзэгу хьын» – «щэху гуэр Iуэтэн» кыицIыу (Адыгэбзэ псалгалгэ, 1999, нап. 48). КЫщокъуэм и тхыгъэхэм къахыдогуэуатэ а фразеологием и квалэныр «бзэгу» псалгэм и закъуэ игъэзащIэу: *Темыркъан мыгъуэр нэхъыбэу зытекIуэдар Мысост и бзэгущ, – жиIэри пэгуным псы иригъэжыхьащ [Хьэбибэ]* (Нал къута).

Ауэ адэкIэ кьэхъур нэхъ гъэщIэгъуэныжщ: *А махуэм «бзэгу» къаубыдыну я хьисэну нэмыцэр атакэ къэкIуати, зыхуей дьдэр япэщIэхуащ – Къазыхъуэр зэрыIэгъэ хьэлгъэу яхьащ* (Щынэхужыкыуэ). Мыбы хэт «бзэгум» кыицIыр бийм щыщу абыхэм я щэху кыыпахыну гъэр ящIырт. Шэч кыытумыхьэу жыпIэфынуш мыр урысыбзэм кыыхэха калкэу зэрыщытыр. А бзэм «язык» псалгэм зи гугъу тщIа мыхьэнэр иIэу убгъуауэ къагъэсэбэпын щыщIадзар Хэку зауэшхуэм и лгьэхьэнэрщ – 1941–1945 гъэхэм. Ар урысыбзэм кыыхэзыхыу адыгэбзэм япэу кыизыгъэтIэсари а зауэм

хэта ди тхакIуэ-усакIуэхэрщ – зауэм теухуауэ я Iэдакгэ кыщIэкIа тхыггэхэм хэту. КIыщокгэуэм нэмышIкIэ, мырдыдэм ущрихьэлIэнущ Шортэн Аскэрбии, Къардэн Буби, Нало Ахьмэдхьани я тхыггэхэм.

«Быдэ» плгыфэцIэм мыхьэнищ щетащ Адыгэбзэ псалгэггэнахуэм: 1) кьутэггэуей, мыщабэ, зэпычыггэуей, зэфIэтхыггэуей; 2) хьэл ткIий зыхэлъ, кыпхуимыггэкIуэтын, лгэщ; 3) нэпсей, кгэзэр (Адыгэбзэ псалгальгэ, 1999, нап. 53). Япэ мыхьэнэм кыызэщIраггакгэуэу кыытфIошI Iуэхуггэуэ зэхэмызаггэхэр: кьутэггэуей – IункIыбзэ быдэ, мыщабэ – щхьэнтэ быдэ. Иужьрейр мыхьэнэ щхьэхуэ щыщIыжащ КIыщокгэуэм и псалгальгэм: *Асыхьэтым лIыжьыр щхьэнтэ быдэм теджэлащ* (Бдзэжьеащэм ипхгэу). Иджыри нэггэуэщI зы мыхьэнэи еггэуэт «быдэм» – ткIий, фIэкIыпIэншэ; узытекI мыхьун: *Бэлацэ щIалэ цIыкIуитIым унафэ быдэ кгахуищIащ уIэггэхэр зыщIэлъ унэм нсэ зыIут щIамыггэхьэну* (Хгэуэпсэггэуэ нур).

Иджыри кгэс зи гуггэу тцIар псалгэ щхьэхуэхэрщ, ауэ абыхэм нэхрэ я мыхьэнэр, мынэхь инмэ, нэхь цIыкIуккыым фразеологизмэхэм. Мыхэр, шэч хэмылгэ, бзэр нэхь кгулей, нэхь дахэ, нэхь щIэщыггэуэ зыщI Iэмал нэхьыщхьэ дьдэхэм ящыщ. АтIэ апхуэдэ кгулеиггэуэ ди бзэм хэтхэр зэхэбггэкIынымэ, зэхуэпхьэсынумэ, КIыщокгэуэ Алим и тхыггэхэм хуэдэ уаггэлгыхьгэуэнщ. Къардэн Бубэ адыгэбзэ фразеологизмэхэм я псалгальгэ щызэхилгхьэм, теггэщIапIэ нэхьыщхьэ хуэхгэуар КIыщокгэуэ Алимщ. Абы щыггэуэ фразеологизмэхэмкIэ зи бзэ нэхь кгулей дьдэу диIэр КIыщокгэуэр зэрыарам гу лгытати, Къардэным КIыщокгэуэм и бзэм кгыхэхуэ фразеологизмэхэм кгэхутэныггэ щхьэхуэ триухуауэ щытащ (Карданов Б. М. Семантико-стилистические функции устойчивых выражений в прозе А. Кешокова. Нальчик: Эльбрус, 1982). Бубэ гупсэхуу щIипщытыкIат а Iуэхум и ужь щихьам ирихьэлIэу КIыщокгэуэм и тхылгэ дунейм кгытехьауэ щытахэр. Ауэ, зэрыгурыIуэггэуэщи, абыхэм яхэтаккыым нэхь иужькIэ кгыдэкIа романхэри («Щынахужьыкгэуэ», «Нал кгэута», «Лгэапсэ»), новеллэхэри, усэхэри. Аращи, КIыщокгэуэм и псалгальгэм фIыгэ хиггэхгэуэнущ Къардэным зэхуихьэса фразеологизмэхэм – КIыщокгэуэм и псэлгафэхэм – я бжыггэм.

Иджы и гуггэу тцIынщ Псалгальгэм и зэхэлгыкIэным. Абы и проектыр щызэхэслгхьэм сэ, дауи, щыггэуазэ зыхуэсщIащ апхуэдэ лэжыггэуэ нэхьапэлгэуэкIэ дунейм кгытехьахэм. Мы тхыггэм и пэхэм деж кгызэрыщызггэлгэггэуащи, тхакIуэ щхьэхуэм и бзэм псалгальгэ хузэхэлгхьэныр кгыщэжгэр ди дежккыым. Апхуэдэ псалгальгэхэр ди кгэралми, нэггэуэщI щIыпIэхэми кгыщыдэкIащ. Кгэтцтэнщ Пушкиным и бзэм и псалгальгэр. Абы Пушкиным и тхыггэхэм кгахэхуэ псалгэ кгэс анализ зэрыщамыщIа лгэужьыггэуэ кгаггэнаккыым. Псалгэм папщIэ, щыIэцIэ псалгэ кгэсыхукIэ абы и бзэм дапщэрэ кгыхэхуэми зэрабжам кгыщымынэу, а псалгэр сыт хуэдэ падежым иту дапщэрэ кгэкIуами, ар закгэуэ е куэд бжыггэуэ дапщэрэ ухуэзэми – ахэр нэггэунэ кгапщытащ. АдэкIэ, глаголым дьIэбэнщи, ар сыт хуэдэ зэман формэм иту дапщэрэ кгэкIуами

зэхагъэкIащ. ГурыIуэгъуэщ а псом къаруушхуэ зэрытекIуэдар. Ауэ иужькIэ нэрылбагъу хъуащ апхуэдэу къатIэщIа информацэм и нэхъыбэм мыхъэнэ зэрамыIэр, ар зым и дежкIи сэбэп зэрымыхъур.

Адыгэ лексикографиемкIэ дыкъэлэбэмэ, зэрыжытIащи, Пушкиным и псалгальгэм и шапхэм ирикIуэри, ЩоджэнцIыкIу Алий и бзэм и псалгальгэ зэхилхъыгъащ Зэхъуэхъу Лиуан. Алий и тхыгъэ псори зэхитхыкIри карточкэ мин 60-м щIигъу хъуащ, ахэри зэхидзыжри псалгэ миниблрэ щитIрэ къыхэкIащ. Адыгэбзэм и адреи псалгальгэхэми къадэкIуэу, мыри, шэчыншэу, щIэгъэкъуэн яхуэхъуащ адыгэбзэм и иужьрей псалгальгэхэр зэхэзылхъахэм. Ауэ мыри къэгъэлгъэгъуэн хуейщ – Пушкиным и псалгальгэм информацэ лейр къебэкIмэ, ЩоджэнцIыкIум и псалгальгэр хушоцIэ информацэ нэхъыщхъэм – мыбы псалгэхэм я мыхъэнэр шыгъэнэхуакъым. ЩIэдзыкIакIуэм ар езым и къару къызэрихъкIэ иубзыхужын хуейуэ къыхудокI, контекст зыхэтым щигъэзащIэ къалэным елгытауэ. Аращи, Зэхъуэхъум и IэдакъэщIэкIыр псалгэгъэнахуэу убжыныр шыуагъэщ. Зи гугъу тщIы шыуагъэхэр Kыщокъуэм и псалгальгэм хэтыжынкъым.

КъыжытIа псор зыхуэкIуэжыращи, нэхъапэлукIэ дунейм къытехъа псалгальгэхэр зыгуэркIэ гъуэгугъэлбагъуэ тхуэхъуами, Kыщокъуэм и бзэм и псалгальгэм яужь дыщикхъэм, абы кыигъэув къалэн куэдыр дэ езыхэм япэ дыдэу дубзыхужын, зэфIэдгъэкIыжын хуей хъуащ.

Мыри къыхэгъэщыпхъэщ: Kыщокъуэм и псалгальгэр «лъэпкъ псалгальгэ» жыхуалэм хуэдэщ. Абы сыт кыикIыр? Апхуэдэ псалгальгэ лIэужьыгъуэм бзэм и псалгэхэмрэфразеологиемрэямыхъэнэхэрезыбзэмиIэмалхэмкIэигъэнахуэу аращ, абы къыхэкIкIи абыхэм «псалгэгъэнахуэкIэ» (урысыбзэкIэ – толковый) йоджэ. Дызэрыщыгъуазэщи, 1999 гъэм кыдэкIа ди япэ псалгэгъэнахуэм псалгэхэм я мыхъэнэр езы адыгэбзэмкIэ зэрызэхихум и мызакъуэу, урысыбзэкIи зэредзэкI. НэгъуэщIу жыпIэмэ, мыбы псалгальгэ лIэужьыгъуитI щызэхэхуэнащ – лъэпкъ псалгальгэмрэ зэзыдзэкI псалгальгэмрэ. Мыпхуэдэ ухуэкIэм и сэбэпынагъ нэхъыщхъэу ар къэзыгупсысахэм къалытэ псалгальгэр къэзыгъэсэбэпхэр нэхъыбэ зэрищIыр – ар пэжынщ. Ауэ дэ гурыщхъуэ дощI мыбы зэраныгъуэ кыишэр сэбэпынагъэм нэхърэ нэхъыбэу. Япэрауэ, бзэ къэс езым и «гупсысэкIэ», и ухуэкIэ зэриIэжым къыхэкIкIэ, икъукIэ гугъуц псалгэм теухуа статьям ар а бзэм ирипсалгэхэм къазэрыгурыIуэмрэ абы и мыхъэнэр нэгъуэщIыбзэ зыIурылхэм къагурыIуэн хуэдэу зэбдзэкIынымрэ щызэхэбгъэзэгъэнэ. АдыгэбзэкIэ зы мыхъэнэуэ къэлукIэ хуейр урысыбзэм деж мыхъэнигI е нэхъыбэ щIын щыхуей Iэджэрэ къохъу, е урысым зы мыхъэнэуэ хуэдзэкIын хуейр адыгэм мыхъэнэ зыбжанэу кыщыгурыIуэри гъунэжщ. Аращи, зы псалгальгэ лIэужьыгъуэр адреим зэран хуэхъу зэпытщ.

EtIуанэрауэ, лъэпкъ псалгальгэм, е нэгъуэщIу жыпIэмэ, псалгэгъэнахуэм и къалэнщ а цIыхур езым и бзэмкIэ тэмэму гупсысэ, абы хуэлэрыхуэ ищIыну. Ауэ абы и пIэкIэ къэхъур сыт? Псалгальгэр къэзыщтэхэр, иджы абыхэм псоми

урсыбзэр ящлэри, зэплъыр ар зэрыэдзэкларщ, зыгъэнахуэ Ӏыхьэр нэхъыбэм гулътэншэу къагъанэ. А псом къыхэкӀкӀи дэ къыдолътэ псалгальэ зэхэзылхьэхэр дяпэкӀэ апхуэдэ гъуэгу теувэн хуэмейуэ, аращ КӀыщокъуэм и псалгальэми нэгъуэщӀыбзэкӀэ зэдзэкӀын Ӏуэху къыщӀыхэдмыгъэхьар.

КӀыщокъуэ Алим и бзэм и псалгальэр зэхэлхьэным илгъэсих енкӀэ елэжьащ Гуманитар къэхутэныгъэхэмкӀэ институтым адыгэбзэмкӀэ и къудамэм и щӀэныгъэлӀ гуп: сэ сщӀащ **а, б, ы, э, ю, я, Ӏ, Ӏу** хьэрфхэмкӀэ къригъажьэ псалгальэр, филологие щӀэныгъэхэмкӀэ доктор Дзыгъуанэ Ритэ къылгысащ **е, ж, жь, з, и, к, ку, п (пкӀауэ -псоуэ, птулгӀэ - пьесэ)** хьэрфхэр, филологие щӀэныгъэхэмкӀэ кандидатхуэ ШӀэру Нинэ – **в, г, гу, д, дж, дз, Токъумакъ Мадинэ – кӀ, кӀу, къ, къу, кхъ, кхьу, Жылэтеж Хьэжысмел – х, ху, хь, хь, хьу, п (пэ- пихьу), Къардэн Мусэдин – с, т, тӀ, у, ц, цӀ, ч, ш, Хэжь Залинэ – л, лъ, лӀ, м, н, о, пӀ, р, АфӀэунэ Анджелэ – ф, фӀ, гъу, щӀ, Абазэ Маритэ – щ, Хэжь Марьянэ – п (пабгъэ – пащӀэ, псы - псыӀэрышэ),** апхуэдэу литературэмкӀэ къудамэм щыщ, филологие щӀэныгъэхэмкӀэ кандидат Хьэвжокъуэ Людмилэ – **гъ.**

Псалгальэр КӀыщокъуэ Алим къызэралгъурэ илгъэсищэ щрикъум тыгъэ хуэтщӀыну арат зытедухуар, ипэжыпӀэкӀи а илгъэсым (2014 гъэм) зэхэлхьэн духат. Ауэ тхылъу тедзэжыным текӀуэдэн мылгъу институтым къыхуэмыгъуэтурэ нобэм къэсащ.

АдэкӀэ Ӏэрытх хьэзыр хьуар тхылъ щӀыным гугъу зыдезыгъэхьахэми я цӀэ къиӀуапхьэщ. Псом япэу къыхэзгъэщыну сыхуейт мы тхыгъэшхуэр мызэ-мытӀэу и пэм щыщӀэдзауэ и кӀэм нэсыху щӀэзыпщытыкӀыу абы и пэжырытхэмрэ нагъыщэхэр зэрыгъэувамрэ тэмэм зыщӀыжа, уздигъапльэ- укъыздигъэплъэж къомри зэзыгъэкӀужа Хэжь Марьянэ. Гуанэ Аидэ къригъэжьа икӀи хуабжыу зыхэлӀыфӀыхьа оригинал-макетри абы и кӀэм нигъэсыжащ.

Аращи фи пащхэ илгъ тхылъ пӀащэр зи ӀэдакъэщӀэкӀхэр дрогушхуэ, япэрауэ, ди къэралми дуней псор къапщтэми литературэм и лэжьакӀуэу зи бзэ псалгальэ хузэхалхьа закъуэтӀакъуэххэм я сатырым адыгэ лгъэпкъыр дызэрыгушхуэ тхакӀуэ, усакӀуэ щэджащэ КӀыщокъуэ Алим зэрыхэдгъэувам; етӀуанэрауэ гугъу зызыдедгъэхьа, мы лэжьыгъэр ди дежкӀэ икъукӀэ лгъапӀэщ, абы адыгэбзэм нобэ илэ щытыкӀэмрэ зэфӀэкӀымрэ наӀуэ къызэрищӀым, ар сыт и лгъэныкъуэкӀи зыхуей хуэза, зэрыщытыпхьэ мардэм тет япэ адыгэ псалгальэнахуэу зэрыщытым къыхэкӀыу.

БищӀо Борис
филологие щӀэныгъэхэмкӀэ доктор,
Гуманитар къэхутэныгъэхэмкӀэ институтым
адыгэбзэмкӀэ и къудамэм и унафӀэщӀ

ПСАЛЪАЛЪЭМ И ЗЭХЭЛЪЫКІЭР

Псалъалъэм лъабжъэ хуэхъуар КЫщокъуэ Алим и тхыгъэхэр карточкэкІэ зэрызэхэтхыкІам кърыкІуа картотекэрщ. Абы хыхъащ усэрэ поэмэу адыгэбзэкІэ дунейм къытехъар къанэ щымыІэу, нэхъ тхыгъэшхуэхэм (романхэм, пьесэхэм, новеллэхэм) ящыщу дэтхэнэми и Іыхъэ ныкъуэр, нэхъ мащІэрамэ, Іыхъэ щанэр карточкэ щІащ (мыбы яхэткъым КЫщокъуэм и адыгэбзэ Іэрытхыр зэрыкІуэдам къыхэкІкІэ зи урыс текстыр щІэрыщІэу адыгэбзэ щІыжын хуей хъуа «Кхъужьыфэ», «Эмирым и сэшхуэ» романхэр). Карточкэу къыхатхыкІар мин 600-м щІегъу.

1. Псалъэхэр алфавиткІэ зэкІэлъыхъащ. Дэтхэнэ зы псалъэри абзацкІэ къыщІедзэ, хъэрф фІыщІафэ инхэмкІэ къэщыпащ. АдэкІэ а псалъэр карточкэу къызэрыхатхыкІа бжыгъэр хъэрып цифрэкІэ скобкэм дэту къэгъэлъэгъуащ. Псалъэм зы мыхъэнэ фІэкІа имыІэмэ, а мыхъэнэр адэкІэ щыгъэнэхуащ, мыхъэнэр зыбжанэ хъумэ, ахэр хъэрып цифрэ фІыщІафэ точкэ зи ужь итхэмкІэ зэкІэлъыхъащ (1. ... 2. ...), мыхъэнэ къэси узэрырихъэлІэ бжыгъэр къэгъэлъэгъуащ. Зыгъэнахуэ Іыхъэр хъэрф (зэрыб) къызэрыгуэкІкІэ къэщыпащ, абы иужькІэ точкэ гъэуващ, а мыхъэнэр наІуэ зыщІ шапхъэ (щапхъэхэр) къэхъащ Іэрытх (курсив) хъэрфхэмкІэ, дэтхэнэ щапхъэми, прозэу щытмэ, къызыыхэха произведенэм и цІэр, усэбзэкІэ тхамэ, и цІэм нэмыщІкІэ ар зыхэт усэ тхылъым и цІэри, зэрыт напэкІуэцІыр къэгъэлъэгъуащ зэрыб къызэрыгуэкІхэмкІэ.

Зы мыхъэнэ фІэкІа зимыІэ псалъэм и щапхъэхэр:

АБЭ (4). Муслъымэн динзехъэхэм зэрахъэ щыгъын щІыІутель. *Хъэжыжъ зыкъом къекІуэлІам абэ ящыгъыу, хъэжы сарыкъ плъыжъри ящхъэрыгъыу зэхэст. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 654. Тхъэм фІуэ илъэгъуа хъэжым и абэ лъапІэр хэутэн зыщІам сыт етицІэн? Хъуэпсэгъуэ нур, 79.*

АУЭ I (476). союз. АрщхъэкІэ. *ДыгъэмыхъуэмкІэ гъэза джабэм уэс телът, ауэ дыгъапІэмкІэ текІыжат. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. Пыжъхэм я ущицІэ пыІэр мащІэу зэщІэсысэрт, ауэ зыми и нэгу ущІигъаплгъэртэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 588. Чокэ куэд щІат къызэрыкІуэрэ, ауэ Хъэбибэ щышынэрти, къабгъэдыхъэн ирикуртэкъым. Щынэхужьыкъуэ, 43.*

2. Иужьрей щапхъэм римскэ цифрэ I щІыщІыгъур абы омоним къыхуэхъу псалъэ адэкІэ къокІуэри аращ, абы щыгъуэми мыхъэнэ зыбжанэ иІэу:

АУЭ II (28). нареч. 1. (10). Щхъэусыгъуэншэу, зэрымыщІэкІэ; ауэ сытми. *Жыраслъэн ауэ къэкІуатэкъым нобэ [къуажэ сходым]. Хъуэпсэгъуэ нур, 88. Отрядым хэт шухэри ауэ гъусэ къахуэхъуахэри къакІэрымыхун папщІэ, машинэхэм нэхъ хуэм защІат. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 583. Яков Борисович*

нэхъ фIэггэщIэггүэнар Иринэ хуицхүэхьэу мыхгүу, ауэ кьыицIэуицIэнү кьэкIуати араиц. Нал кьута, 235. 2. (5). МыкьызэрыкIуэу, абы кьыщымынэу. *Артистхэр ауэ артист кьудейт, сьткIи IэкIуэлъакIуэт: зэм пхъаицIэт, зэми гуэщыр ятIэ зэрахьэрт, лэчкIэ ялэрт, зэми декорацэм яужь итт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 629. [Алыджыкьуэ Ахъсар жреIэ:] Ауэ мьIея кьудей [си Iуэхур]! МелыIыч, 449. 3. (1). Абдеж. [Астемыр Бот йоуицI:] Уэ ауэ ущыта? Хьуэпсэгьуэ нур, 267. 4. (2). ПцIэншэу, уасэншэу. [Рахьим Дисэ жреIэ:] Мыр ауэ узот. Хьуэпсэгьуэ нур, 129. Ауэ кьыдэт жытIэрэ, и уасэр уэттыниц, е кьыдохьуэжыр... Нал кьута, 272.

3. Статъя щхьэхуэу кьокIуэ псалгэ зэхэлхэр, ахэр IыхьитIу е нэхьыбэу икIи зэпыхауэ ятхыу щытми:

АБЫ ЩЫГЬУЭ (17). 1. (13). А зэманым. *Инус мьзэмытIэу иуэтэжаиц абы щыгьуэ хьэрып гуэрым и фьиз сьмаджэр выфэ цIынэм кIуэцIидэу жин фIыцIэр фьызым зэрыицхьэщихуар.* Хьуэпсэгьуэ нур, 69. Абы щыгьуэ Астемыррэ абырэ зэны-кьуэкьуат: *Кьазджэрий, школым кьурIэн щеггэджен хуейиц, жиIэрт, Астемыр ар идэртэкьым.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 566. [Хьэжумар:] Мис абы щыгьуэ хьуэхьу жытIэниц. Алхьо, 92. 2. (4). Апхуэдэу щыщыткIэ, ауэ щыхьукIэ. – Уэ хьэзыр ибот [Лу], сэри зыгуэр естын хуейиц абы щыгьуэ, – жиIэри Инали кьыггээзэжаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 537. Абы щыгьуэ уцIыху кIуэдакьым. Нал кьута, 213. Абы щыгьуэ дьхгьуицIэн хуейуэ араиц абы кьыкIыр. Кхьухь пхэнж, 508.

АУЭ ЩЫХЬУКIЭ (6). Апхуэдэу щыхьукIэ. *Лу здэкIуэнури здэжэнури имьицIэу щытти, мыбы псори еицIэ икIи илгэгьуаиц, ауэ щыхьукIэ зызымысыжмэ, нэхьыфIиц, жиIа е и адэм папицIэ псалгэ гуапэ зэрыжиIар ара, сьтми Лу и гур зыгуэру кьэхьури псори кьыIуэтаиц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 595. [Дэфэрэдж:] *Генхэм хромосомэхэр кIэрыггэбыдауэ щыткьым, зым и пIэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрым тету, ауэ щыхьукIэ, и анэ еплэи ипхьу кьаишэ жиIэмэ, анэм и хьэл-щэн кьудейр аракьым зи гугьу яцIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхьуж кьильхуа ипхьури.* Лъапсэ, 65.

4. Статъя яхуэггэпсацKыщокьуэмитхыггэхэмкьыхэхуэ фIэщыггэцIэхэми: цIыхум и цIэ, и унэцIэ, псэущхьэхэм зэреджэ, щIыпIэ (кьуажэ, кьалэ, хэку, кьэрал с.ху.), псы, бгы, н.кь. я цIэхэм. Апхуэдэ статъяхэр зэрыхуар мыпхуэдэуц:

АБДУЛ (17). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ущрохьэлIэ, абы хэт персонажым и цIэу. *Абдул адыггэбзэ дахэ-дахэу ицIэртэкьым кьэжэр лгэпкьэти, ауэ тыншу кьыгурьIуэрт, унэм ицIыхьэу хьыдггэбзэ дахэ дьидэ цIыкIу и IэплIэм илгьу кьыицIихын зэрыхуейри, зыри жимыIэу ежьаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 143. *ЛафкIэтетым и цIыхуггэу Бэтэггэ кьуажэм АбдулкIэ еджэу кьэжэр ицIалэ гуэр дэст.* Хьуэпсэгьуэ нур, 142.

АРБУЗИК (12). ЩIалэ цIыкIум цIэ лейуэ фIащауэ зэреджэщ, «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым ущрохьэлIэ. Лу интернатым кьыщыдеджэ

щІалэ цЫкІуш. КЫщокЪуэм и гукЪэкІыжхэм кЪызэрыхэщыжхэмкІэ, мыбы прототип хуэхЪуар езым и гЪунэгЪу икІи и ныбжьэгЪу, иужькІэ бзэщІэныгЪэлІ Іэзэ хЪуа АбытІэ Мухъэбщ. *Къазджэрий зэрыжиІэ дьидэм хуэдэу, Арбузик сурэтыр ищІырт, блын газетыр дахэ дьидэу ищІат*. Мазэ ныкЪуэ щхЪуантІэ, 630. *Даницэрэ Арбузик яубэрэжьыну мурад ямыщІами, СосрыкЪуэ абы кЪыицхъэщыжырт*. Мазэ ныкЪуэ щхЪуантІэ, 635.

АРМАВИР (7). Краснодар крайм щыщ кЪалэм и цІэш, «ХЪуэпсэгЪуэ нур», «Мазэ ныкЪуэ щхЪуантІэ», «Нал кЪута», «ЛЪапсэ» романхэм ущрохъэлІэ. *ЩымыхЪум, мафІэгур Армавир къагъэкІуаиц, Армавирт нэхъеижри, мафІэгур станцым кЪыитенаиц*. ХЪуэпсэгЪуэ нур, 171. *ЯмыщІэххэу фронтыр Армавир деж нэмыцэхэм кЪыицызэпатхъати, окопэ къагъэхъэзырауэ цытар ди дзэм яубыдыІэ имыхуэу кЪызэрыІухаиц*. Нал кЪута, 211.

АРЫСЕЙ (1). *жы* Урысейм (Россием) япэм адыгэхэр зэреджэу щыта цІэш. *А Думсарэ, анна, дауэ мыгЪуэ уи гум пыкІыу уи сабийр Арысейм яхэбдза*. Мазэ ныкЪуэ щхЪуантІэ, 565.

5. Статьяуэ хохъэ нэгЪуэщІыбзэ псалъэхэри, ахэр текстым кЪызэрыщыхъам хуэдэу. Псалъэм папщІэ адыгеибзэкІэ (кІахэбзэкІэ), урысыбзэкІэ персонажхэм жаІэхэр. Апхуэдэ псалъэхэм кЪарыкІыр адыгэбзэкІэ зэдзэкІащ, абыхэм щапхъэу кЪахуэкІуэ псалъэухахэри нэгЪуэщІыбзэмэ, ахэри зэдзэкІащ. Псалъэм папщІэ:

ЕТИУАШТЭП (1). КІахэбзэкІэ: жетІэнкЪым *ЕтІуаиштэн, шу «ЖетІэнкЪым, зиунагЪуэрэ», – Астемыри зыгъэабазэбзэу жиІэрт*. ХЪуэпсэгЪуэ нур, 161.

ДОРОГОЙ (1). УрысыбзэкІэ: пщІэ зыхуащІ. [*Степан Ильич Долэт жриІэу:*] – *Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева? «ПщІэ зыхуэсицІ, дара мыбы Ботэиц Астемыр и унэр»?* ХЪуэпсэгЪуэ нур, 199.

ПОБАЧЬТЕ (2). УкраиньбзэкІэ: феплЪыт. *Матренэ украиньбзэ зицІти: – Да вы тилко побачьте, шо це таке. – «ФеплЪыт абы, сыт мыр зицІысыр»*. Мазэ ныкЪуэ щхЪуантІэ, 555.

СЛИШАТСЯ (1). Урысыбзэ ныкЪуэкІэ: дэІуэн. – *Што слишатся не хотимся, старишимся боимся? – жиІэри Бот езым и урысыбзэмкІэ кЪэпсэлъаиц, псалъэ кЪэс «ся» пигъэувэу. «Лпо уедэІуэну ухуейкЪэ? Старшынэм ущышынэрэ?»* ХЪуэпсэгЪуэ нур, 249.

6. Щапхъэу кЪэхъа псалъэухахэр зыгуэрым и псалъэу щытмэ, ауэ ар жызыІэри зыжраІэри псалъэухам кЪыхэмыщмэ, ахэр квадратнэ скобкэм дэту гЪэнэІуащ: [*Астемыр жиІэу:*] – *Лу, жэи Елдар кЪаишэ*. ХЪуэпсэгЪуэ нур, 136.

7. ГЪэнэІуащ псалъэуха щапхъэу кЪэхъам цІэпапщІэкІэ кЪыщыгъэлъэгЪуа субъектыр, объектхэр: [*Нурхъэлий Елдар кЪоупицІ:*] – *Сыт ар [ІункІыбзэр] зэрыицІынур?* ХЪуэпсэгЪуэ нур, 162. *Пэжым ухуеймэ, абы [Лу] Іуэху иІэт*. ХЪуэпсэгЪуэ нур, 235.

8. Псалъалъэм и кЪалэн нэхъыщхъэхэм ящыщщ КЫщокЪуэм и бзэм фразеологизмэхэм щаубыд увыпІэр кЪэгъэлъэгЪуэныр. Фразеологизмэхэр

щызэпкърыхаш ахэр кызэрыригъажьэ псалгэм теухуа словарнэ статъям, езы псалгэм и мыхьэнэм (мыхьэнэхэм) теухуа материал псоми яужькIэ абзацкIэ сатырыщIэмкыщегъэжъашдамыгъэ ◊ (ромб) ипэмиту, езы фразеологизмэхэр хьэрф Iэрытх фIыцIафэхэмкIэ тхауэ. АдэкIэ а фразеологизмэм и мыхьэнэр (мыхьэнэхэр) гъэнэхуаш кызэрыгуэкI зэрыб хьэрфхэмкIэ, итIанэ ар зыхэт шапхъэхэр къэхьаш, ахэр кызыыхэхар къэгъэлгъэгъуаш. Шапхъэ:

АКЪЫЛ (98). Цыхум гупсысэнү Iэмал къезыт зэфIэкI. – *Ди акъылкIэ пхузэхэгъэкIынукуым ар, – жиIэри Ерули Бэлацэ еувэлIаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 264. *Гуэгуышыху Мэзани и акъылкIэ егупсысати, арэзы техъуаиц адакгэм жиIам.* Бабыщыкъуэ адакгэпщ, 482. *Акъыли хуейкыым цIыху ерыщыр, ем хутрелъхъэ гъуицI лъэмыж; Псыкъуийр и закъуэ исеиници, Цыху губзыгыицэм къатIэщIыж.* Делэ. «Дамыгъэ», 114.

◊ **Акъыл зэхэлъхъэн** (1). Зэчэнджэщын, зэгъусэу зыгуэрым егупсысын. [*Астемыр:*] *Фыпсалгэ, ди акъыл зэхэдвгъалъхъэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 249. **Акъыл имыIэн** (2). Мыгубзыгъэн, зэхэщIыкI имыIэн. *Акъыл зимыIэр акъылыфIэм яхэткIэ, хъуркыым нэхъ губзыгъэ.* Псыр гъужыпами. «Батырыбжъэ», 171.

9. Щхъэхуэу къэхьаш Кыщокъуэм и тхыгъэхэм куэду кыщиггъэсэбэпу шыта псалгэжъхэр. Ахэри щызэпкърыхар псалгэжъыр кызэрыригъажьэ япэ псалгэм теухуа статъям дежщ, сатырыщIэкIэ къригъажьэу, ипэм □ дамыгъэ кыту. МыбыхэмкIэ статьяр еух. Псалгэм папщIэ, ищхъэIуэкIэ къэтхъа шапхъэм – **акъыл** псалгэм теухуа статъям – псалгэжъ кыпоувэ.

□ **Акъылыр цагуэшым дурэшым дэсаиц** (1). Акъылыншэм, зэхэщIыкIыншэм, губзыгъагъэ и лъэныкъуэкIэ зи къэхуыр мыин цIыхум хужаIэ. – *Акъылыр цагуэшым дурэшым удэсаиц уэ, – жиIэри Тембот пичаиц, жиIэнур тэмэму кыищыхуэмыгъуэтым: – Бэлиэвычыщхъэ пхупылгъэрэ иджы?* Хъуэпсэгъуэ нур, 247.

10. Псалгэ лъэпкыгъуэ зэмылIэужыгъуэхэм я зэпкърыхыкIэмкIэ гъуазэ хъуаш Адыгэбзэ псалгэалгэ 1999 гъэм кыдэкIар:

а. ЩыIэцIэхэм пометэ етакыым, ауэ щхъэхуэу къэгъэлгъэгъуаш щыIэцIэм плъыфэцIэ мыхьэнэ иIэу тхакIуэм кыищиггъэсэбэпыр, *плъыф. мыхъ.* пометэу иIэу:

АУЗ (96). **1.** (90). Псы кызыдэж къуэ, бгы зэхуаку; псыхъуэ. *Бгыщхъэ натIэхэр зэлъауэ Псыр щошхыдэ ди ауз.* МакIуэ щIалэр ауз гъуэгукIэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 54. *Шэджем аузым дэт псыкъелгъэр Цыхгар бгым къехыу сэ кыисфIоицI.* Шэджем псыкъелгъэ. «Щхъэлыкъуэ», 377. *Уплгэмэ – аузым дэкI гъуэгур уолгъагъу, псыми адэкIэ-мыдэкIэ зедзри еуэкIыпIэ къэс лъэмыж зырыз телъиц.* Нал къута, 299. **2.** (6). *плъыф. мыхъ.* Аузым пыщIа, ехьэлIа. *Пишагъуэм макъи пхымыкIыфу Ауз гъуэгур бгым и цIагъиц...* Хьыджэбз шофер. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 46. *Локотоиш нэмыцэм езауэу ауз куэбжэм деж Iутыху, Якъуб ищIэн игъуэтаиц.* Нал къута, 301. *МылIэжыныгъэм ицIэхъуэпсу Ауз псы макъым зытаицIыр [усэхэм].* Сэ стиххэм гъэру саIыгъщ. «Шум и гъуэгу», 116.

б. ПлъыфэцІэм *плъыф*. пометэ иІэщ, ауэ абы щыІэцІэ мыхьэнэ игьуэтмэ, ар мыхьэнэ щхьэхуэ щІащ, *щыІ. мыхь*. пометэ иІэу. Псалгъэм папщІэ:

ПАСЭРЕЙ (32). 1. (4). *плъыф*. Пасэм щыІа, къэхъуа, ижъ-ижьыжым щыІа. «Пасэрей зэманымрэ нобэрей зэманымрэ шурэ лъэсырэкъым я зэхуакур». Абы къыфІамыгъэкІуу лІитІыр зэбгъэдэкІыжырт. Лъапсэ, 84. *Лыжь-фызыжьхэм зэпхыжаІыкІырт*: «Къэралыр къыщытхуэмейкІэ, ди пасэрей лъэпкъэгъухэр здагъэкІуам дагъакІуэми мынэхъыфІу иІэрэ» - жаІэу. Лъапсэ, 83. 2. (28). *щыІ. мыхь*. Ижъ-ижьыжым псэуа цІыхухэр. *Къуэши егъу нэхърэ ныбжьэгъуфІ жиІащ пасэрейм*. Хьэсэпэхъумэ, 418. *Абыхуэдэши къагъэхъун щхьэкІэ пасэрейхэр Іэджем егупсысащ*: *тхьэм ещІэ ирагъэшха мэкъум дыгъэ темыпсэу ягъэгъушчырэт, нарзаныпс ирагъафэрэт, уеблэмэ, жэмышэ ирагъафи къэхъуагъэни*. Нал къута, 265. *Къуэр лъэпкъым дежкІэ къуипщхьэм хуэдэщ*, - *Шытащ ар жаІэу пасэрейм*. Анэдэлъубзэ. «Дамыгъэ», 97.

в. Глаголыр инфинитив формэу статгъа щІащ, ауэ абы нэмыщІкІэ скобкэм дэту къэхъащ ит зэману, ещанэ щхьэм и закъуэ бжыгъэу, адэкІэ къэгъэлъэгъуащ ар лъэІэсрэ лъэмыІэсрэ:

КІУЭН (макІуэ) *лъэмыІ...*

г. БжыгъэцІэр зэрыбжыгъэцІэр къэгъэлъэгъуа къудей мыхьуу, абы и лІэужьыгъуэри наІуэ къэщІащ (зэрабж, зэрызэкІэлтъкІуэ, н.къ.).

д. ЦІэпапщІэми и лІэужьыгъуэр къэгъэлъэгъуащ (щхьэ, еигъэ, белджылагъ, н.къ.).

е. Наречиехэми, зи щхьэ хушымыт псалгъэ лъэпкъыгъуэхэми (союз, послелог, частицэ), междометиехэми, зэрызыпащІыж псалгъэхэми щхьэж зищІысыр къэзыгъэлъагъуэ пометэ яІэщ. А пометэхэм ящыщ куэдыр гъэкІэщІауэ къэхъащ.

ПСАЛЪЭ ГЪЭКИЭЩАХЭР

белдж. цIэп. – белджылыгъэ цIэпапщIэ
вводнэ п. – вводнэ псалъэ
еигъэ цIэп. – еигъэ цIэпапщIэ
зэр. цIэп. – зэрыупщIэ цIэпапщIэ
зэрабж бж. – зэрабж бжыгъэцIэ
зэрагуэи бж. – зэрагуэи бжыгъэцIэ
зэрызэкI. бж. – зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэ
зэрызып. – зэрызыпащIыж псалъэ
зэхъ. – зэхъэкIауэ (и мыхъэнэр)
зыгъ. цIэп. – зыгъэлъагъуэ цIэпапщIэ
зыгъэб. цIэп. – зыгъэбелджылы цIэпапщIэ
къызэр. – къызэрыгукI псалъэ
къут. бж. – къутахуэ бжыгъэцIэ
лъэI. – глагол лъэIэс
лъэмыI. – глагол лъэмыIэс
междом. – междометие
мыбелдж. цIэп. – мыбелджылы цIэпапщIэ
мыхъу. цIэп. – мыхъуныгъэ цIэпапщIэ
нареч. – наречие
н. къ. – нэгъуэщI къинэмыщI
относит. цIэп. – относителънэ цIэпапщIэ
плъыф. – плъыфэцIэ
плъыф. мыхъ. – плъыфэцIэ мыхъэнэ иIэу
с.ху. – сыт хуэдэхэр
щхъэ цIэп. – щхъэ цIэпапщIэ
щыI. мыхъ. – щыIэцIэ мыхъэнэ иIэу

1. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Шуми гъуэгу. Усэхэмрэ поэмэхэмрэ. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1946. н.196.
2. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Елбэздыкъуэ. Таурыхъ. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1948. н.23.
3. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* ЩIалэгъуэ щIыналгъэ. Усэхэр. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1948. н. 123.
4. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Партыр ди пашэу. Усэхэр. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1953. н. 143.
5. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Усэхэмрэ поэмэхэмрэ. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1956. н. 544.
6. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Мывэ хуабэ. Усэхэр. Налшык: Къэбэрдей тхылъ тедзапIэ, 1964. н. 287.
7. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Дамыгъэ. Усэхэмрэ уэрэдхэмрэ. Налшык: Эльбрус, 1969. н. 184.
8. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Батырыбжъэ. Усыгъэхэр. Налшык: Эльбрус, 1977. н. 175.
9. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Вагъуэ махуэ. Усыгъэхэр. Налшык: Эльбрус, 1980. н. 109.
10. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Бажэ пшынэ. Налшык: Эльбрус, 1982. н. 13.
11. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томиплIым щызэхуэхъэсауэ. Том I. Хъуэпсэгъуэ нур. Роман. Налшык: Эльбрус, 1984. н. 600.
12. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томиплIым щызэхуэхъэсауэ. Том II. Эмирым и сэшхуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ. Романхэр. Налшык: Эльбрус, 1984. н. 856.
13. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томиплIым щызэхуэхъэсауэ. Том III. Щынэхужьыкъуэ. Тхылъищу зэхэлъ роман. Налшык: Эльбрус, 1985. н. 782.
14. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томиплIым щызэхуэхъэсауэ. Том IV. Усэхэмрэ поэмэхэмрэ. Налшык: Эльбрус, 1986. н. 373.
15. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Щхъэлыкъуэ. Усэхэр. Налшык: Эльбрус, 2001. н. 192.
16. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том I. Усэхэмрэ поэмэхэмрэ. Налшык: Эльбрус, 2004. н. 512.
17. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том II. Хъуэпсэгъуэ нур. Роман. Налшык: Эльбрус, 2005. н. 488.
18. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том III. Эмирым и сэшхуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ. Романхэр. Налшык: Эльбрус, 2005. н. 752.
19. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том IV. Щынэхужьыкъуэ. Нал къута. Кхъужьыфэ. Романхэр. Налшык: Эльбрус, 2006. н. 688.
20. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том V. Лъапсэ. Роман. Хъыбархэр. Налшык: Эльбрус, 2006. н. 552.
21. *КЫЩОКЪУЭ А. П.* Тхыгъэхэр томихым щызэхуэхъэсауэ. Том VI. Рассказ. Повесть. Пьесэхэр. Налшык: Эльбрус, 2007. н. 544.

АДЫГЭ АЛФАВИТ

А а	КІ кІ	ФІ фІ
Э э (э кІэщІ)	КІУ кІу	Х х
Б б	КЪ къ	ХУ ху
В в	КЪУ къу	Хь хь
Г г	КХЪ кхъ	ХЪ хъ
ГУ гу	КХЪУ кхъу	ХЪУ хъу
ГЪ гъ	Л л	Ц ц
ГЪУ гъу	ЛЪ лъ	ЦІ цІ
Д д	ЛІ лІ	Ч ч
ДЖ дж	М м	Ш ш
ДЗ дз	Н н	Щ щ
Е е	О о	ЩІ щІ
Ё ё	П п	Ы ы
Ж ж	ПІ пІ	Ъ ъ
ЖЪ жъ	Р р	Ь ь
З з	С с	Э э (хамэбзэ псалъэхэм)
И и	Т т	Ю ю
Й й	ТІ тІ	Я я
К к	У у	І
КУ ку	Ф ф	ІУ іу

А

А I (1564). *зыгъ. цлэн.* Шхъэ гуэр е предмет гуэр (ямылгагъур) кърагъэлыгагъуэ. *Локотыш а бэлыхъ псом хэмытынкIэ хъунут, Апчарэ отрядым цыIэу и мыгугъэтэмэ.* Нал къута, 245. *Апхуэдиз дзыхъ къызэрыхуауацIам а лъыжьыр къымыгъэгуфIэу къэнэнт, Бэлацэ, тхъу къыщахуам хуэдэу, и гуапэ хъуащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 311. *А хъыбарыр хъэблэми къуажэми дэз хъуащи, псоми яфIэгъэцIэгъуэнт, хэту нIэрэ гъукIэ ицалэм къыхуашар зи пхъур жаIэу.* Лъапсэ, 115.

А II (62). Зыгуэрэм зыщыхуагъазэкIэ къагъэсэбэп псалъэ, «ей», «мыдэ къэдалуэт» мыхъэнэ иIэу. *А тIу, а си псэ тIэкIур зыихын, тхъэ къыдженIэн – си ицалэ цыIкIу мыгъуэм ухуэмызауэ нIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 311. А Тембот, а си ицалэ цыIкIу, а си Iэбидэлъэбидэ цыIкIу, угъукIэну къэбгъэжьащи, абыи гу цыпхуакъым, уи къыщ тIэкIуи и цхъэр иуэжжэц.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 565. *А Саружан, а си хъыджэбэ цыIкIу, уи цхъэгъусэм тхъэм къыгъэзэжыну жиIэ, къыгъэзэжэ, си псэ закъуэ, зыщухыгъэгъуищ.* Къалэн, 436.

А III (16). *междом.* Зыхэт контекстым елытауэ гурыщIэ, зыхэщIэныгъэ зэмылIэужыгъуэхэр къызэрагъэлъагъуэ псалъэ. **1.** (3). ГъэщIэгъуэныгъэ: *А телъыджэ!* Хъуэпсэгъуэ нур, 75. *А лIэун, блын кIэзати цыIэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 635.* **2.** (5). ГухэщI, гущIэгъуэ: *А Дисэ, а Алыхъыр зэуа мыгъуэ, куэд лъандэрэ уи закъуэ? ГущIэгъуэ, 426. – А зи анэ мыгъуэ тхъэр еуа, – жиIэри уIэгъэ къомир цылъагъуэм, Хъэбибэ и цхъэфэцым зилъащи.* Нал къута, 211. **3.** (3). Хурджауэ: *А лIэун, дэ къомир къулыкъуицIэ дыхъумэ, вакIуэ хэт дэКIын? Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 530.* **4.** (3). Гухэхъуэ, дэрэжэгъуэ: *А дуней, Ислэмей хэт къэфIа!* «Бажэ пшыне», 8. **5.** (2). Хъуэпсэныгъэ, фыгуэныгъэ: *Адакъэм ехъуапсэ Iэджи цыIэщ:* – *А зи насып, тхъэм и пцIантIэм цыулъгъэщэцэнуцI Джэлил.* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 492.

А IV (5). Алфавитыр (адыгэри урысри) къызэрыригъажьэ япэ хъэрф. *Зэхэпхакъэ Исхъэкъ жиIар – «А»-р страпильым ещхъыц.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 503. *АрицхъэкIэ абыкIэ псори зэакъылэгъу хуртэкъым: зэрыбкIэ тха «А»-р страпильым ещхъэм, Iэрытх «а»-р джэду шыр цысым нэхъ тохуэ, жиIэрт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 503.

А V (3). Урысыбзэм къыхэкIа союзщ. **1.** (1). ЗэпэщIэуэныгъэ мыхъэнэ иIэщ. *Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует.* «ЩIалэ цыIкIу яубэрэжьбар, цылытын хуейти, езым къэкIухъ». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. **2.** (2). ДэщIыгъуныгъэ мыхъэнэ иIэщ, адыгэбзэ частицэ «щэ»-м похъу: *Урысыбзэ нэхъ зыщIэ гуэр ицIэупицIащ:* – *А Ибрагим Тлиуров? «ЛIыгур Ибрэхъым – цэ?».* Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 521. – *А ваиа? «Уэ – цэ?» – жиIэу Ерул урысыбзэкIэ ицIэупицIэри, зэрыщIэупицIам цыпынэжауэ, цыIхум захигъэпцIкIуэжжэц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 90.

А-А (49). *междом.* **1.** (12). Зыгуэр зэхэщIыкIыныгъэ, къыгурыIуэныгъэ къэгъэлыгагъуэ. *А – а, къызгуролуэ, сымаджэ нэпцI зищIащ, мыбы къэмыкIуэн ицхъэкIэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 595. **2.** (16). Зыгуэр къызэращIэжар, къызэрацIыхужар къэгъэлыгагъуэ. *А-а, къысыцэгъуицэрти, мы тIэкIур къыпхуэсхъат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 188. *Псоми гу лъатащ, Инал Къэзмай дадэ тIолым бгъэдэсу щилъэгъуам, ар зыхуихъынур имыщIэу зэригъэщIэгъуам, арицхъэкIэ и гум илъ уигъэщIэнт:* «*А-а, Къэзмай, къэблагъэ, хъарзынэщ укъэкIуамэ, укъызэрыкIуар*». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 591. *А-а, сыцэгъуицэжати Iэмэпсымэ хъарзынэ зэрызиIэр.* Тепщэч къэзылыгъэтыхъ, 147. **3.** (9). Зи гугъу ящIым пщIэшхуэ зэрыхуамыщIыр, мыхъэнэшхуэ иIэу къызэрымылгъыгэр, Iумлэм зэращIыр къэгъэлыгагъуэ. [Шлоссер:] *А-а, Кавказ къуажэцIэхэр емынэми хузэгъэщIэнкъым, Ростов къыщыщIэдзауэ мыбы къэс нэкIэ узэплгын зы къуажэ ищIыIэкъым.* Гъуэгуанэ, 100. *А-а, игъащIэми делэIуделафэщIэ жаIэ абы ицхъэкIэ ...* Хъуэпсэгъуэ нур, 231. – *А-а, фэ къыгурыIуэ цыIэкъым, – жиIэри адакъэр бабыщым цыбгъэдыхъэм, бабыщхэри къэгъузэващ:* – *А-ды-дыд!* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 490. **4.** (12). Гукъанэ зэрыхуащIыр, зэрыщIэнакIэр кърагъэлыгагъуэ. – *А-а, ицхъэл-мэл, жыфIэурэ вгъэщхъэрыуащ [хъэщIэхэр].* Хъуэпсэгъуэ нур, 61. – *А-а! Укъэсаи узери уи шыкIэ мафIэ егъэуауэ.* Шынэхужыкъуэ, 15. [Гесиод:] *СыкъэгъубжыщI абдежи, адакъэм и цхъэр пызгъэлгэтицI къамэмкIи, адакъэм и лъымкIэ си джанэри лъызащIэ щIыри ди гъунэгъум я унэм къамэр сIыгъуу сыщIэлъэдащ:* «*А-а, фыкъэгъэзэтакъэ иджы!*» Тепщэч къэзылыгъэтыхъ, 162.

АБАЗЭ (5). **1.** (1). Абазэ лъэпкъыр щыпсэу щIыпIэ, абазэм я хэку. *Къэбэрдейми, Абазэми, Россейми, Дагъыстанми – дэни кIуэ, бэлиэвычI дзэщымыIэ цыIэкъым, – жиIэрт Степан Ильич.* Хъуэпсэгъуэ нур, 264. **2.** (4). Абазэ лъэпкъым щыщI цыIху (контекстым тепщIыхъмэ, КIыщокъуэм мы фIэщыгъэцIэм кърегъэубыд абхъазхэри, кIахэ адыгэхэм ящыщI абазэхэри). *Хабзэу къэралым цагъэгъувам идэртэкъым сыадыгэщIэ е сыабазэщI, жыпIэу птхъуэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 663. *Абазэхэр [абхъазхэр] къыщыкIуа лъэхъэнэм гъуащэу щепсыха ицхъэлыжьым къэблэгъэжэц Бэлацэрэ Лурэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 301. [Думэсарэ къыжраIэу:] *ЖыпIэр сьт, абазэ къэхъпэм къыльхуа? Хъуэпсэгъуэ нур, 289.*

АБАЗЭБЗЭ (3). Абазэм я бзэ (абхъаз-адыгэ бзэ гупым щыщI), контекстым тепщIыхъмэ, мыбы адыгэбзэми и абазэхэ псалгэкIэр тхакIуэм кърегъэубыд. *Я бзэ жыпIэнуци, ари абазэбзэщI, къызэрытекIэ ицIагъуэ цымыIэу.* Лъапсэ, 110. – *ЕтIуаитэп, шу, – Астемыри зыгъэабазэбзэу жиIэрт.* (ЕтIуаитэп – кIахэбзэкIэ жетIэнкъым). Хъуэпсэгъуэ нур, 161.

АБАЗЭХЭ (2). КIахэ адыгэхэм ящыщI лъэпкъыгъуэ. *Илгэс зыбжанэ ипэ Астемыр ицIалэ зи джэгу хыхъэгъуэу мыдрисэм ицеджэну абазэхэм*

я *деж* кыищыктуам, Даур Иляс ныбжыэггүшхуэ кыиуэхуэат. Хьюэпсэггүэ нур, 159.

АБЭ (4). Муслымын динзехьэхэм зэрахьэ щыгын щытутель. Хьэжыжы зыквом кьектуэллам абэ ящыггүу, хьэжы сарык пльыжыри ящхьэрыггүу зэхэст. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 654. Тхьэм флгуэ илгэггүа хьэжым и абэ лпанлэр хэутэн зыщытам сьт етицлэн? Хьюэпсэггүэ нур, 79.

АБГЪУЭ (52). 1. (50). Кьуалэбзухэр, джэдкьазхэр щыклэцл, щыгьуалгхьэ, шырхэр кыищраш егьэзыплэ. Джэлил зэхуэанса абгьуэр тицлащ лувым хэщыгхьауэ жыг кьудамищыр щызэхэклгынм *деж дэтт*, нылэ флгыцлэшхуэм хуэдэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493. Бжей жыгышхуэм флгьэ, кьуалэбзум налгэ-налгэу зэбрахьыничи, я абгьуэм иралгхьэничи, бзу цыкту кьрашыр хуаб-хуабзу исын хуэдэу, – жицэу Гуаицэ и щхьэц ухуэнаитлыр дыгьурьгьу цлалэм иритащ. Льяпсэ, 38. Абы егупсысурэ джэдэщыкьлэ клуэри джэдыкьлэ абгьуэм кьрихаш, пхьэ тлэклу икьуэри жыэзум ил мафлэр зэщыггьэстыжыащ. Шынахужьыкьуэ, 23. 2. (2). зэхь. Псэуплэ, хэку. Кыищыгхьуэм зауэ, дист зы абгьуи, зы гьуэу дэ тлэклури дьтэхьащ. Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 133. Абгьуэ щытыцлгьыну жыг кьэтлгьыхуэм, Си хэку ит жыгхэр кьыхэтхьыничи. Зэгүэр си щхьэцри флгыцлэ дьдэт. «Вагьуэ махуэ», 361.

♦ **Зи абгьуэ якьута бзууэ** (1). Екьлэплэншэу. [Жыраслгьэн:] Советскэр зэрыуврэ, зи абгьуэ якьута бзууэ, кызоферэзыхь, лажыи хьати симылэ пэтрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 505.

АБДЕЖ I (72). нареч. А зэманым, а сыхьэтым, а дакьыкьэм, абы щыгьуэ. Ныбжыэггүу уимылэмич жыи уищыгьур – Ужыищхьэ махуэиц мис абдеж. Жыи уищыгьур. «Дамыгьэ», 113. Абдеж Ерул шууэ Нурхьэлий и куэбжэм кьеувэллэщ, тлэклуи ешауэ, и макьери икьлауэ. Хьюэпсэггүэ нур, 234. Бэлытоку фэеплэу кьызыптам Абдеж и кланэр лгьым илащ. Фэеплэ бэлытоку. «Шум и гьуэгу», 59.

♦ **Абдеж дьидэм** (6). А зэман дьидэм, а сыхьэт дьидэм, а дакьыкьэ дьидэм. Инал и дзэри абдеж дьидэм кьуажэм кьыдэуати, абрэджхэр цтэри, я занцилэр я гьуэгуу, зэбгыжыжыащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 621. Абдеж дьидэм цлалэ цыкту зыбжанэ зэрызехьэу кьажэу кьалгэггьуащ, арищхьэклэ цлалэ цыктухэр нылэзэфлэхь джэгуу кьалгьытати, зыкту яфлэуэхуакьым. Хьюэпсэггүэ нур, 61. **Абдеж дьидэм ирихьэллэу** (3). Еплэ **абдеж дьидэм**. Абдеж дьидэм ирихьэллэу Степан Ильич Правленэ щлантлэм кьыдыхьащ, и ныбжыэггүу Астемыр и гьусэу. Хьюэпсэггүэ нур, 221. Абдеж дьидэм ирихьэллэу Шурдым Дотий, и кьуитлыр зыдыггьэлэпыкьууэр, зэлуцлэм щхьэл мывэ кьыхьри утыкум кьриутлгьыщхьащ: – Ди мьлгьу зэхэдывгьалгхьэ, жыболэ, Астемыр, мэ, тлгьисэ, мьраиц сэ мьлгьуу силэр, – жицэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 627.

АБДЕЖ II (20). нареч. А щыплэм. Лу абдеж пхуищытыххэнтэкьым щхьэлтетым едагуэу, Тинэ кьызыркьуэжар ищлэу щытатэмэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 632. Мэжджыт абдеж щытыцлэм, зы-

мьлгьагьу кьалэм дэмысу псоми я нэгум ицлэтынуиц. Кхьэлэггүнэ, 376. Езы шуми абдеж щытхэм гу кьалгьитэти кьелгьэдэкьауэу кьэсащ, шы зытесым кьелгьэри и адэми адрейхэми лэплэ кьахуищылащ. Хьюэпсэггүэ нур, 316.

♦ **Абдеж дьидэм** (2). А щыплэ дьидэм. [Дохутырым:] Дэ жыжыэ дьыцылэкьым, мо еуэклгьлэм узэреуэжлгьу абдеж дьидэм дьыцытыц. Гьуэгуанэ, 128. Абдеж дьидэм колхозым щы кьалгьихри хьарбыз хадэ ищлат, гьуэгурыктуэм хьарбыз яриггьэшхыну. Нал кьута, 210.

АБДЕЖЫМ I (54). нареч. Еплэ **абдеж I**. Машинэр нэхь щэху хьуат, ауэ ищлагьым Быруныпс щыгьуахьуэрти, Лу абдежым зыгуэр жилами, Инал зэхихыжынутэжым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 536. Кьолу абдежым уафэр гьуагьуэу, сьыкьоуири сопхьуэ цактуэм. Жэщ хьэцлэ. «Мывэ хуабэ», 98. Абдежым адакьэ хужьым и гур кьызырэгьуэтыжри кьелгьэтэхьц лэуейми, бажэклэр иубыдащ, гьуэгуищхьэжыри ерыц щекьлэри кьыжыэхэлгьэц бажэми, и пэцилгьы дьидэр тричащ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484.

♦ **Абдежым ирихьэллэу** (3). А зэманым хуэдэу. Абдежым ирихьэллэу гьубгьуэм итахэми, нацидивизэр кьэсыжыащ, жалэу щызэхэхым, хьэмым тетари, мэжум щылари, огородым итари зэрызехьэу кьэсащ, я лэжыгьгьэр кьагьанэри. Нал кьута, 213. Абдежым ирихьэллэу Кодоевым зэрыжила дьидэм тету хьыджэбз тхьэлухуэу лэпкьлэпкь дахэр нэгьуэцл хьыджэбзитлэ ибгьу зырызымкьлэ щыту, хьэцлэм кьыхуэгуфлэу кьыбгьэдыхьэри мэз бжэн бжыакьуэ, дьыжынрэ дьыцкьлэ гьэцлэрэцлауэ, Берие кьыхуищыащ: – Цыхубзхэм мы бжэр кьыпхуагьэфэцащи, сьыпхьыну сынолгьэу, – жицэри. Льяпсэ, 89.

АБДЕЖЫМ II (4). нареч. Еплэ **абдеж II**. Абдежым цыхуу щызэхэтыр лупшыи цхьэклэ мафлэгу дапцэ ухуей? Нал кьута, 217. Макь зэхихым ар хуэсакьыу, Хьэкурынэ йолгьэр банэм, мэз лувлгьлэм ныхолгьадэр, хэлгьц абдежым урыс дадэ. «Тисей», 503. Щлэтыц абдежым ятлэу зы лэбжыб, Ар Прагэ Пантеоным цызолгьагьур, А кьалэр хьуами си лэцлгьыб, А ятлэ тлэклур щыгьуныцакьым. Шы лэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.

АБДУЛ (17). Цыхухьуцлэщ, «Хьюэпсэггүэ нур» романым ущрохьэллэ, абы хэт персонажым и цлэу. Абдул адыгьбзэ дахэ-дахэу ищлэртэжым кьэжэр лэпкьэти, ауэ тыншу кьыгурылуэрт, унэм щы хьэу хьыджэбз дахэ дьидэ цыкту и лэплэм илгьу кьыщылихын зэрыхуейри, зыри жимылуэ ежыащ. Хьюэпсэггүэ нур, 143. Лафкьлэтетым и цыхуэгуэ Бэтэггэ кьуажэм Абдулкэ еджэу кьэжэр цлалэ гур дэст. Хьюэпсэггүэ нур, 142.

АБДЖ (23). 1. (14). Узэпхыплэ хьуэу щхьэгьубжэхэм, бжэхэм халгхьэ, пшагьуэ гьэтктуам кьы хашыкьлэ пкьыгьуэ. Саримэ а дэщытытым *деж щыту* Астемырхэ я щхьэгьубжэм дэплгьт, урыс хьыджэбзыр илгьагун и гьгьэу, арищхьэклэ дэнэт ар щыплгьагьунур, абджым и плэклэ щхьэгьубжэм тхьлгьымплэ лгьушхамэ. Хьюэпсэггүэ нур, 313. Щхьэгьубжэхэм абдж хэлгьыжкьым, клэлындорым

тель тхылъымыпIэр жьым зэрехэ. Нал кьута, 238. Щхьэггубжэхэри инц, рамэм абджу хэлгэр хэмьлэыж цхьэкIэ, пэшыр нэхуи, унэлъащIэ хьарзынэхэр цIэлъи, кьызыхуэт цымыIэу. МелыIыч, 448. 2. (7). Зыгүэр зракIэ кумбыггэ (абджым кьыхэщIыкIауэ). [Елдар Тембот жриIэу:] Мы дыху абджи бэлътокури зэггусэу ет Саримэ. Хьуэпсэггүэнур, 101. Ботэхпсэлгэницимыггэтурэ, лаборантхэм клэнфет коробкэхэр ярет, дыху абджи зыхуиггэфацэм и стол кьыдэггэжым делэхэ, е IэлъэцI дахэ цыкIу и дамэм трепхуэ. Лъапсэ, 96. 3. (1). Зыгүэр зралъхэ, витринэ. Мис а сэхихуэр абджым илбу тыггэ псоми хэлгэкэ дахэ. Лъэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 53. 4. (1). Уэздыггашхэ. Классыихуэм зы уэздыггэ закгүэ и абджыр кьутауэ цIэтрэ гьунэггүу цысым зыгүэр илбаггүми, цIыбаггымкIэ цысым илбаггүу цIаггүу цымыIэу и тетрадым тэфыщIыхуу цыст. Зи лъэрыгыпс тIыгга, 530.

АБДЖЫПС (6). 1. (4). Абдж зацIэ, абдж куэд зыхэлъ. Фыххэм цхьэусыггүэ гуэр кьаггүэтырты, Жыраслээн и абджыпс унэ абдж зэмьфэггүу зыхэлъым пIаакIуэ кIуэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 86. ХьэцIэщыи кьытыт абджыпс верандэм пшынэ макъ кьыщыIуаиц, зигу кьэжанауэ стIолым бггэдэсхэр тэджурэ зырыз-тIурытIурэ абы кIуаиц, Берьерэ Кодоевымрэ фIэкI кьэмынэу. Лъапсэ, 87. 2. (2). Абдж пIащIэ, кьабзэ. Сабэр гьуэгум кьыщыIэту «Победашхуэр» мажэр псыниIэу, И абджыпсым нурыр цIэту мажэр, мажэр куэд и фIыщIэу. «Тисей», 477.

АБИ (2). союз. Глаголым и зэман формэ языныкгүэхэр зэрэпк. Нышэдибэ Лурэ Бэлацэрэ щеггэм цыггүэ Нанэ кьыхуаггэна чыржыным и ныкгүэр кьыгуаицIыкIри Лу иратат аби, Лу еIусакгым. Хьуэпсэггүэ нур, 299. Бабыщ шыру Кьэбэрдейм и нэр зытриубыдам зыщIиггэмбрыуэри зыщиггэбзэхым кьэргейри и цхьэр и цIаггүу псым хэхуэри ундэрэщхуауэ, и дамэ лэныкгүэри зуауэ псым кьыщыцэщыжым, Джэлилу пIаггүэр теуэц аби, хьэлэчу зэхимыфыщIэу кьээнэнт. Бабыщкгүэ адакгэпщ, 479.

АБОРТ: АБОРТ ЦЫГЫН (3). Щеггэнэжын, уэндэггүггэр кьутэжын. Аорт зыцIу зыхуэмьщIа дохутырым зиумысыжынукукым, хэхаиц, зылгэггүауэ цыхьэт кьэувын цыIэххэжым. Лъапсэ, 26.

АБРАГГҮЭ (4). Ин дыдэ, зэрамыщIэж. Уи лъаггүэр псаиц, итIани-щэ, – жиIэу зыгүэр кьэпсэлъаиц, цIалэ гьым кьыщхьэщыуауэ, – цыггэет, цIалэшхуэ абраггүэ уггүу. Хьуэпсэггүэ нур, 179. Сывохгүэхгүэр фи нысацIэм Иггүэтыну кгүэ абраггүэ. Си хьуэхху. «Батырыбжэ», 40.

АБРЭДЖ (36). Щхьэусыггүэ гүэркIэ цтапIэ ихьэжа, и щхьэ закгүэу, цIыхүхэм зашиггэпщIкIуу псэу цIыхүху. Абрэджу мэзым цIэтыр куэд хгүати, е мэз укIуэж хгүертэкгым, е губггүэм уихьэ хгүркгым. Хьуэпсэггүэ нур, 316. Абрэдж слгэггүамэ, ськггэIуэжти, Сьтест сэ пIыру нэхэ жыг лгэггэм. Си щIалэм. «Мывэ хуабэ», 217. Зэман блэкIауэ колхозыр цызэхуаицсым цыггүэу колхозым хыхьэн

зымыдэр абрэджу ежэжмэ, а бггүэуниIаггэхэр я хьэцIапIэу цытаиц. Нал кьута, 253.

АБРЭМЫВЭ (5). Мывэ абраггүэ, зэрамыщIэж. И куэбжиблыр мывэ сэхц, Абрэмывэр и бжэ папцIэиц, и шордакггыр дыицэ зацIэиц [Иныжым]... «Елбээдыкгүэ», 16. Усэ зытх дыдэр лэиц мэхгүри – Бгым абрэмывэ дихьыниц. Ггүэггүакгэ уафэр... «Ваггүэ махуэ», 18.

АБРИКОС (8). 1. (1). Пхьэщхьэмыщхэ лгэужыггүэ; хуэрэджэ. Жыгым пыта абрикосыр пымытыжми, ггүэгурыкIуэр жыг жьауэм цIэсу заггэпсэхуу куэдрэ пIаггүерт. Нал кьута, 210. 2. (2). Абрикос (хуэрэджэ) кьызыпыкIэ пхьэщхьэмыщхьей жыг; хуэрэджей. Зы сатырыр абрикосу, адрейр цихуу. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 525. Темыркэан тхьэмыщIкIэм а ггүэуэм и гьунитIым абрикос жыг хисати, абы лгэндэрэ а ггүэуэм арат зэрэджэр. Нал кьута, 210. 3. (5). Абрикосым (хуэрэджем) ехьэлIа, епха. Хьэгганахэ цIыкIухэр зэрыггэкIийуэ абрикос ггүэгуумкIэ мажэ. Нал кьута, 210. Абрикос ггүэгуумкIэ дзэ кьыдэкIуейрт, зы ротэм ротэ и ужь иту, сабэр кьалэтырт. Щынэхужыкгүэ, 10.

АБУ-ДЕРУИШ (46). ЦIы х у х г у ц I э щ, «Кхьэлэггүнэ» новеллэм и лIыхужь нэхьыщхьэу хэт адыгэ лIыжь Амман кьалэм дэсым и цIэщ. Абу-Деруиш жэици махуи жей жыхуаIэр имыщIэу лажгэрт, Iуэхунизу кьанэртэкгым. Кхьэлэггүнэ, 373. Абу-Деруиш: «Мэжджыт еггэицIыниц, мьдрисэри, библиотекэри пыту», – жиIэри абы триухуаиц. Кхьэлэггүнэ, 376.

АБХАЗ (12). 1. (10). Адыггэхэм я Iыхьлы лъэпкь. Абхазхэмрэ адыггэхэмрэ иггэицIэм дызэкгүэищц. Хьуэпсэггүэ нур, 59. А лъэхьэнэм адыггэхэмрэ абхазхэмрэ я хабзэт ггэ кьэс хьэщIэу зэхуэкIуэу. Хьуэпсэггүэ нур, 57. 2. (2). Абхазхэм я хэку, абхаз лъэпкьыр щыпсэу щIыналгэ. Зэгүэр Щхьэлмы-вэкгүэ дэсыр зэхуэсауэ Абхазым кьыкIыу хьэщIэ кьахуэкIуэну нэлгэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 57.

АБЫ (2043). Зыггэлыггүэу цIэпапщIэ «а»-м и эргативнэ падеж формэщ, мы формэр хэту кьохху псалгэ зэхэлъ зыкьом. Елдар пIащIэу кьакулэрт, абы и ужьым ушу итт Лу, хьыбар жиIэр дахэ-дахэу хужымыIэу. Хьуэпсэггүэ нур, 200. Кьалэм дэсри абы пэггүнэггүу кьуажищыи дэсым и нэхьыбитIри адыггэт, ижь-ижьыжкIэ мы щIыналгэм муслгымэным дахэсу дыпсэуниц, жаIэу кьитIысхьауэ. Лэчымэ, 389. ЩоджэниIыкIу Алий абы химыщIыкIыу цыттэкгым, ауэ абы и ггүэгуу ищIыну кьыщIэкIынтэкгым, дэ тищыи цIалэ цыкIу гуэр (Ислгэмей кьуажем цыщыу) и Iэ ижьыр пымытыжу Iэ сэмэгумкIэ тхэуэ имылгэггүатэмэ. Зи лъэрыгыпсыр тIыгга, 523.

АБЫ ДЕЖЫМ (2). Абдеж, а щIыпIэм, а зэманым. Абы дежым Долэт кьэзылгэггүауэ цIалэ цыкIуу кьомым Луи яхэтт. Хьуэпсэггүэ нур, 270.

АБЫ ЕЩХЬУ (3). Апхуэдэу. Абы ещхуу фэри Щхьэлмывэкгүэу кьыщыизэIуфх цхьэ мыхгүэр? Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 518. Абы ещхуу алэрыбггүэр бжэIупэм Iуалгхьэрэ нысэниэ ящIмэ, нысацIэр алэрыбггүу лгэггүэуэм тету и лгэггүнэ

цлаиш, кѡафэу, фочыр ягѡауу, уэредадэри жаІэу. Лѡапсэ, 54.

АБЫ И ЛЕЙ (2). Абы нэмыщІ; иджыри. *Ар Мусэ идэнт, и мэлыр хѡушэм, и Іэщыр бэгѡуам, сѡт абы и лей Мусэ зэрихуэр.* Хѡуэпсэгѡуэ нур, 241. [*Дисэ Сэримэ жриІэу:*] *форэ тхѡукІэ уигѡэшхэнуиц [Рахым], сѡт абы и лей узыхуейр?* Хѡуэпсэгѡуэ нур, 135.

АБЫ ИПЭЖКІЭ (2). Нэхъ пасэжу. Абы ипэжкІэ ШЦыІэпс кѡуажэм фочыицІэу сѡдэсаиц, абы ирихѡэлІэу Иналрэ Кѡазджэрирэ цыхугѡэ сѡхуэуат. Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 567.

АБЫ ПРИХЪЭЛІЭУ (2). Абы хуэзѡу, а зэманым. Абы ирихѡэлІэу Бахѡуэм кѡиуѡхуаиц, икІэицЫиІэкІэ Іэщыр кѡевгѡажѡэ, гѡуэгур хѡзѡыр хѡуаиц, жиІэу. Нал кѡута, 297. Абы ирихѡэлІэу ахѡишэр зэрылѡ банкым я тхѡэмадэр телефонкІэ кѡэпсэлѡаиц: – *Абу-Деруиш, кѡакІуи, уи дэфтэрым уи мелуаным гѡэм и кІуэцІкІэ кѡыпэкІуа процентири идгѡатхэ,* – жиІэри. Кхѡэлэгѡунэ, 377.

АБЫ ИУЖЪКІЭ (4). ИужъкІэ, зыгуэрым кѡыкІэлѡхкІэуэ. Абы иужъкІэ куэд дэмыкІуи, зы ицэддѡжыѡ гуэрым, Лу бжэицхѡэлум Іусу зэхихырт Думэсарэ жэм джэмьидѡжыѡ кѡиуиц икІэм зэрешхѡдэр. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 279. Абы иужъкІэ сѡицѡицхуэзэм, Уи нитІыр вагѡуэу кѡиыдыкІт. Сэ си гур фыкІэ ныпхуэусэрт. «Мывэ хуабэ», 50.

АБЫ ИЩЫІУЖ (1). Еплѡ абы ищыІужкІэ. Абы ищыІуж, Лу зыицІэмьуицІэ цыІэтэкѡым: *Инал анхуэдизу Кѡэзмай-дадэ ицхѡэ хуэлѡэ?* Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 628.

АБЫ ИЩЫІУЖКІЭ (29). А псом нэмыщІкІэ. Унэ зыицэлѡын тІэкІуи кѡратаиц, абы ищыІужкІэ гѡуэлѡынІэжѡ гуэри, лѡакѡуэ лѡэныкѡуэр ицІэмьытѡжми, ицІэгѡуэвэну хуит яицлаиц. [*Астемыр*]. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 183. Лу ицѡгѡуицѡэну Іэмал иІэкѡым Ташиа диныр хѡэкѡкІэ пхыкІауэ зэриІыгѡыѡ, абы ищыІужкІэ нэицІыр зэриІыгѡыѡ. Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 534. Дэфэрэдѡж ищІэрт Истамбыл нэс зы тхѡэмахуэ гѡуэгу зэрыдэлѡыр, адыгэхэр псым икІын хуей хѡуамэ, цыхуу кѡэс хуэзѡу зы кхѡуэицхѡэ, ху матэ, гѡэгѡуауэ дзэжэ е дзэжитІ, абы ищыІужкІэ псы узэфѡну зы фэндырэ – *арат гѡуэмылэр.* Лѡапсэ, 40.

АБЫ ИЩЫІУЖЫМ (1). Еплѡ абы ищыІужкІэ. Абы ищыІужым кѡрым хѡаным и пхѡум лѡыхѡуаиц [лІыр]. Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 616.

АБЫ КѡИМЫДЭКІЭ (1). Абы нэмыщІкІэ. Абы кѡимыдэкІэ, мьдрейхэми ди мурадри тхѡэм кѡыдигѡэхѡулІэ. Лѡапсэ, 80.

АБЫ КѡЫДЭКІУЭУ (2). Абы нэмыщІ (кІэ). *Елизаветэ узарамым унэ зэтет ицІагѡуэ теткѡым, унэ лѡэбыишэ цыІыІухэм ишапІэ ицІэтти, лэпсымэ, лы гѡэжѡам и мэ ІэфІхэр кѡыицІихырт, афицархэр ишапІэм ицызэхуэсауэ я хѡэкѡувыкѡу макѡ зэхэпхырт, цыхубз дыхѡэицх макѡи абы кѡыдэкІуэу.* Хѡуэпсэгѡуэ нур, 112. Абы кѡыдэкІуэу напэр кѡабзэу ІэдакѡэицІэкІым кѡысхуатхѡэицІ. Ягѡэш эппыту батэкѡутэр. «Батгырѡжѡэ», 12.

АБЫ КѡЫХЭКІКІЭ (1). союз. А щѡхѡусыгѡуэмкІэ. Абы кѡыхэкІкІэ Астемыррэ Степан Илычэрэ цыхур кѡызэтрагѡуэуыІэну

цыхуежѡам, Елдар идакѡым: – *Я гѡуѡу фымыицІ, цырыцу зэбгѡрахми, яхуэфаицѡи,* – жиІэри. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 257.

АБЫ КѡЫХЭКІЫУ (4). Еплѡ абы кѡыхэкІкІэ. *Зѡгуэр Кургѡуокѡуэрэ Кѡасботрэ хѡэ зѡпаубыдри зэфІэнаиц, абы кѡыхэкІыу Кургѡуокѡуэр еуэри фочкІэ и гѡунэгѡу Кѡасботыр иуцІаиц.* Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 575. *Фаризэт фыз малѡхуэу зэрыицѡтыр зыми шотым кѡридзэртэкѡым, ишэрихѡэтист дыдэхэм абы кѡыхэкІыу Иналыр [ар зэрыригѡэкІыжам ицхѡэкІэ] ямыгѡэкІуаниэ нэтми.* Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 516.

АБЫ КѡЫЩЫНЭМЫЩАУЭ (2). Абы нэмыщІ, абы кѡимыдэкІэ. Абы кѡыщынэмыщыІауэ, цыхуу ищыІэм кѡаицхѡэицѡжыѡ хэт? Хѡуэпсэгѡуэ нур, 264. Абы кѡыщынэмыщыІауэ, разведкэкІэ бэлэрыгѡытІэ иІэкѡым. Нал кѡута, 305.

АБЫ ЛѡАНДЭ (2). Еплѡ абы лѡандэрэ. *Арт си гѡуѡэр сэ нэхѡапэм, Абы лѡандэ маицІэ ицІа ...* Бгыщхѡэ Іугѡуэ. «Мывэ хуабэ», 26. Уэ зѡгуэрым сѡпхуэзэти, Шхѡибл уиІати, зы хѡицІаиц, Зэ джэ-гѡуѡуэ сѡиджѡуати, Абы лѡанди куэди ицІаиц. «Елбэздыкѡуэ», 16.

АБЫ ЛѡАНДЭРЭ (23). А зэманым шегѡэжѡуэ. [*Гесиод:*] *Сэри кѡамэр абы лѡандэрэ згѡэтІылѡыркѡым.* Тепщэч кѡэзылѡэтыхѡ, 162. *А махуэ дыдэм Лу цыкІуу кѡалѡхуат, сѡту псыницІэу екІуэкІрэ дунейр, сѡтуи куэд кѡэхѡуа абы лѡандэрэ.* Хѡуэпсэгѡуэ нур, 226. Абы лѡандэрэ маицІэ дэкІа, итІани Хѡэбибэ и гум кѡинауэ ноби ицѡгѡуицѡкѡым я жѡэмыжѡ цыкІур. ШЦынэхужыкѡуэ, 8.

АБЫ НЭМЫЩІ (3). Абы кѡимыдэкІэ. Абы нэмыщІ гуэицѡицхуэ дѡтар иджы клуб яицІыжыну и ужѡ ити, и ныкѡуэр ишапІэу кѡытапулыкІаиц. Зи лѡэрыгѡыпс тІыгѡа, 522. Абы нэмыщІ, нэгѡуэицІ Іэдѡжи адакѡэицІэ цыкІуу дэт ицхѡэкІэ, адакѡэ купраузыѡ зытемькІуэ яхэткѡым. Бабыщыкѡуэ адакѡэпщ, 479.

АБЫ НЭМЫЩІКІЭ (3). Еплѡ абы нэмыщІ. Абы нэмыщІкІэ, Кѡазджэрий фызыжѡу джѡэуныр кѡезэгѡу Ахѡя кѡилѡытакѡым, ауан укѡаицЫниц, емькІуиц, жыхуиІэу. Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 636. Абы нэмыщІкІэ цыхум ишапІэу кІуэри куэд зи хабзэр Іэтицхѡэхэр е абыхэм я ІунэфІэгѡухэр араиц. Лѡапсэ, 67.

АБЫ НЭМЫЩІУ (5). Абы нэмыщІ, абы кѡимыдэкІэ. Абы нэмыщІу Нурхѡэлий и нитІыр тѡхѡэгѡуэ кѡызытѡхѡам хуэдѡу кѡиыдыкІырт, уагѡэишынэу, езыри ицхѡэз хѡуаиц хужытІэну, нейнеуэрэ зиплѡыхѡу ищытт. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 154. Абы нэмыщІу, сызыхэтым я пІалѡэ соицІэ: *пхуэгѡэишынэмэ, кѡодэІуэнуиц, пхуэмыгѡэишынэрэ – уи ицѡэм кѡыдэтІысхѡэнуиц, бѡуапІэ кѡуамыту.* ХѡэщІэ лѡапІэ, 407.

АБЫ НЭМЫЩІЫЖУ (5). А псом нэмыщІ, а псом я лейуэ. Абы нэмыщІыжѡу, ищымахуэ псом ликбезпунктым цыхур диным ицхѡэкІэ ицызэныкѡуэкѡуаиц зѡгурымыІуэу. Мазэ ныкѡуэ щѡхѡантІэ, 628. *МафІэр кѡэзыутІытицхэр тынишу плѡагѡу ицхѡэкІэ уалѡэІэсынукѡым, ищытІыым уелѡэн хуейицѡи, абы нэмыщІыжѡу*

огнеметыр зэрэгт танкыр хэтлэц, лаггым сүткэлэ упэмьлэгэщину. Лыггэ, 412.

АБЫ НЭХЪЕЙ (16). Абы шыггэуэми; абы ищылуужкэлэ. Абы нэхъей уи щыр цланлэм кгемиуаллэу цытами, зыгуэрти. Арггэуей, 388. Абы нэхъей пэгунькгур дахэ-дахэу пгыггэмэ, зыгуэрти, умыщлэххэу кбоцлэфтри убэлэрыггэ хгунукгым. Гушлэггэу, 420. Абы нэхъей дунейр мьщылылэбжыи. Кхггухь пхэнж, 495.

АБЫ НЭХЪЕЙУЭ (5). Еплэ абы нэхъей. Зэлушлэм зэхуэсахэр сабырт, старшынэм жиленым нэплэу, арицхэкэлэ модрейхэри плацлэртэкгым псэлгэн, уеблэмэ жилэнури дахэ-дахэу кгыхуэгупсысүртэкгым, абы нэхъейуэ Жыраслгэн и нитри старшынэм тенауэ емьилги. Хгүэпсэггэуэ нур, 87. Абы нэхъейуэ кгуэсэжэхэм ящыц зыр и благгэуэ кгыщлэклаици, ари зыгуэру хей цлауэ кгыхэггэклыи хуеиц. Нал кгута, 262.

АБЫ НЭХЪРЭ (7). Абы иплэкэлэ. Чопракгэ ауз дэс тлэкгур нэмыцэм е армэ псом нэлгэщынкгым, абы нэхъэр, ди цхггэуэ хэдмылггхэ щыгкэлэ, лэмал гуэр кггэдвггэгупсыс – арат Якгуб и гум илгыр. Нал кгута, 301. Псалгэмакгыр абдеж цыдуха цхггэкэлэ, бзэр махуэр кгызырблаггэуэ, Илас арггэуэру кгытреггэггэж: – Кацкан, хггэжыггэр ггэуэтэнурэ кгуэддынуи, абы нэхъэр дызегурьггалауи дыггэаицэ. Мелыгыч, 469. [Псэуицхггэм:] Абы нэхъэр уи адэм, уи фыз кгомьм пьсьмо зырыз яхуэтхыж. Тепщэч кггэзылггэтыхь, 186.

АБЫ ПАПЦИ (5). Абы цхггэкэлэ. Ггэ иклару псом ялейти, лэщым мэкгур ямэцлэат, Абы папцлэ фермэм тетым си гур ину хиггэцлэат. Мэкгэуэуэ. «Щлалэггэуэ щыналггэ», 46. Абы папцлэ умыщынэ, Кгыдэфэнуиц ари си пшынэм. «Елбзэддыкгэуэ», 17.

АБЫ ПАПЦИЭКЛЭ (1). Еплэ абы папцлэ. Пэжу лузизэ лгхуэртэкгым, абы папцлэ езы хггэжыри нэхгэ бзаджж хгүат. Хгүэпсэггэуэ нур, 64.

АБЫ ФЛЭКЛ (5). Абы нэмыщлэ. Шхггэлмывэкгэуэ кггэуэ абы флэкл кггэуэацкгэщлэ цымылэатэм, ахэр сьтым цыщит? Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 514. Мэмэт – щлэацкгэуэ абы флэкл хуэишэчакгым: Сыкгыдахужа, хггэм и ныбэм кгыкла? Лгпапсэ, 48.

АБЫ ФЛЭКЛ ХЭМЫЛГУ (10). Аркгудейклэ; нэггэуэщлэ хэмыту. Абы флэкл хэмылгу лгыр ираггэггэсыклаиц. Кпапсэ кпапэ, 11. Абы флэкл хэмылгу Шгытлу кггэсыжри бггэуэтым кгаицтэ – ежггэаиц. Щынэхужыкгэуэ, 58. Абы флэкл хэмылгу адакггэмрэ кгарггэймрэ зызэраупсейри, уфгыщлэнуэм, плггэкл кгомьгганэ. Бабыщыкгэуэ адакггэпщ, 493.

АБЫ ФЛЭКЛА (14). Еплэ абы флэкл. – Думэсарэ, – жилаиц Астемьр, – абы флэкла удмыггэплейтеймэ, бдэниц ари. Хгүэпсэггэуэ нур, 232. Верэ Павловнэ абы флэкла лэггэуэацкгым, адрейхэр зэрэдалуэм еицхгэуэ, сценэм итхэм жалэм едалуэу цысаиц. Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 668. Езггэджэхэм ящыц зым зэгур зыкгысхуэзэклэцишиаиц: – Укггэмькгуэ, тгысэ, абы флэкла. Зи лггэрыггэпс тгыггэ, 528.

◊ **Абы флэкла луэху имьлэн** (2). Нэггэуэщлэ луэху земыхуэн. Сосрыкгэуэ абы флэкла луэху илэххэкгым, уеблэмэ классым цлэсу физкультурэ щыицлэ цылыи, нэхгэ бланэ зищыгын хгысэпу. Мазэ

ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 610. **Абы флэкла номьррэ шэрийрэ зимьлэ** (1). Мыхггэнэшхуэ зрамыт, пщлэ зыхуамыщлэ, кгамылгытэ (цгыху, луэху). Абы флэкла номьррэ шэрийрэ зимьлэм цхггэкэлэ диньр зи лэмыщлэ илггхэр маицлэрэ тхггэусыха? Хгүэпсэггэуэ нур, 118.

АБЫ ХЭТУ (2). Абдеж, а зэманым. Хггэлггэ флэггыр кгыфлихри, бжэр кгыщылуицхым, жгы щылылэр кгыщлэуаиц, абы хэту езы Астемьри дамэдууэ, нэггэуэжэу, щлэацкгуэ флыцлэ ин сьтхггэу телггэу цыггэуу унэм кгыщылыхггэаиц. Хгүэпсэггэуэ нур, 193.

АБЫ ХУЭДЭ (106). Абы ещхь, апхуэдэ. – Абы зы гуэггэуи якуклаици, – жилэрт Дисэ, – абы хуэдэ зи лэ кгуаужэм дэс? Хгүэпсэггэуэ нур, 104. Локотои и пщылыхггэпци кгыхэхуакгым абы хуэдэ псалгэмакгэ кггэуэеину. Нал кгута, 258. [Адакггэм:] Абы хуэдэ лэджэмэ гу лггызотэ сэ. Бабыщыкгэуэ адакггэпщ, 486.

АБЫ ХУЭДЭ ЗАЩЦЭУ (1). Псори апхуэдэу, псори абы ещхгэу. Абы хуэдэ заицлэу Инал цытамггэмэ, Шурдым Дотий кгыбжри кгыбжынт, цгыхум жалэ псор жалэнт? Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 539.

АБЫ ХУЭДЭ КГГЭАБЗЭУ (6). Ещхггэуэ кггэабзэу. [Дадэм:] Мэлри мыбзэхашггэрэт абы хуэдэ кггэабзэу, тепщэч кггэудей кггэутамэ уи жаггэуэ мэхгэу. Тепщэч кггэзылггэтыхь, 147. [Инал:] Абы хуэдэ кггэабзэу зигу хггэрэм имьлэ псори ди лггэныкгэуэ хггунуиц. Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 528. Абы хуэдэ кггэабзэу нэггэуэицлэ зыиши кгыкгуаиши Воронцов-Дашков жгыхуалэми иратаиц. Хгүэпсэггэуэ нур, 127.

АБЫ ХУЭДЭУ (45). Абы ещхгэу. Лу иггэацлэклэ иггэуэггэнтэкгым Инал ищлэ унафэ тклийр абы хуэдэу кггэуэацкгуэ пкггэуэ хггуну. Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 634. Кггэуришицхггэм уицхггэмэ, абы хуэдэу уаепсаеу хэт и гуггэнт? Мелыгыч, 437. Идгыи щлэацкгуэ кгуэацкгуэ абы хуэдэу сьтми зэрыкгуэр? Лгпапсэ, 77.

АБЫ ХУЭДЭУ ЩЫТ ПЭТМИ (1). Апхуэдэу щыт пэтми, абы цхггэкэлэ кггэмынэу. Абы хуэдэу щыт пэтми, Степан Ильич гу лггэмытэу кггэнакгым Мэтхггэныр Мэзкуу дэккыжу я хэггэу кгуэжмэ нэхгэ и гуапэу зэрыщытым. Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 528.

АБЫ ХУЭДИЗ (19). нареч. Апхуэдэу куэд, ари куэдаггэ; апхуэдиз. Сыхггэнт ныкгэуи дэмыккыу Мусэ кгышиа кггэп кгомьр цхггэлым щлалггэхгэри, абы хуэдиз хггэжыггэуэ гум иралггэхгэри лүккыжыну заггэуэзырыжаиц. Мазэ ныкгэуэ щггэуэнтлэ, 634. Махуитлэклэ абы хуэдиз птелггэу гггэмахуэ хуабэм ухэту гггэуэу утетыньр сьт хуэдэ? Нал кгута, 211. Хэт и гуггэнт абы хуэдиз насыт Кодоевым кггэуэуллэну?! Лгпапсэ, 88.

АБЫ ХУЭДИЗКЛЭ (36). нареч. Еггэуэуэуэ, хуабжгэу, икггэуэ. Дисэ абы хуэдизкэлэ кггэуэбжггэати, и кгарум кгымыхггэын щымылэ и гуггэжт, арицхггэкэлэ, а кгыпэува кгомьм зэрапэмьлэггэщынуур хггэккэлэ и флэггэуэ хггэуати, гггэуэуищыр Аралпым щыфлишиа махуэм хуэдэу заницлэу зыкгытриггэуэаиц, хггэуэриклэ лггэуэуэ. Хгүэпсэггэуэ нур, 138. Сарими, абы хуэдизкэлэ и гум ирихггэат Тинэ и джэггэуэри, лупхггэуэр зэрызэхуаицгыжу, кгыщылылггэатаиц, заницлэу жггэуэ Тинэ лэпллэ хуищыггэуэ. Мазэ ныкгэуэ

щхуантIэ, 669. *Шыр абы хуэдизкIэ псы хуэлIати, куэдышэ лей ирифаш, щиггэатыжым кyiублэжурэ.* Льяпсэ, 57.

АБЫ ХУЭДИЗУ (16). нареч. Еплэ **абы хуэдизкIэ.** *Сосрыкгуэ абы хуэдизу егуугуу бэрбанэм еуэрти, музыки зэхуиггэхтэктым. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 549. Хьэбибэ шэ нэгун зэригыггуу абы хуэдизу псыницIэу макIуэри Данизэт лъэщIыггэххэрктым. Нал кьута, 211. Хьэкурнэ абы хуэдизу кыизегуэпати, уеуэу букIами, лгы тIкIуэнс кыицIэКIынтэктым. Льяпсэ, 103.*

АБЫ ЦХЬЭКIЭ (43). Абы кыыхэкIыу, абы кыыхэкIкIэ. – *Фымыгузавэ абы цхьэкIэ, – жиIащ Елдар, – сьт кьэхгуми, фыкыыхэщынтэктым. Хьуэпсэггуэ нур, 226. Фызхэр зэхуэсауэ джэд яфыицIу, ягъавэу, ягъажьэу зэхэст, я уэришэрин, убэн абы цхьэкIэ кьамыгганэу. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 576. Кьыхуатхари зы маицIэ дьдэщ: «Си ныбжьэггуэ льяпIэу БырмамьтI, кьэхгуар кьэмыхуатэмэ, нэхьыфIт, итIани абы цхьэкIэ умыгузавэ», – жиIэу арат инэралым кьитхыр. ХьэщIэ льяпIэ, 399.*

АБЫ ЦЫГГУЭ (17). 1. (13). А земаным. *Инус мьзэмьтIэу илуэтэжаиц абы цыггуэ хьэрып гуэрым и фыз сьмаджэр выфэ цыным кIуэцIидэу жин фIыцIэр фызым зэрыщхьэщихуар. Хьуэпсэггуэ нур, 69. Абы цыггуэ Астемьррэ абырэ зэныкгуэкуэат: Кьазджэрий, школым кьурIэн щеггэ-джэн хуейиц, жиIэрт, Астемьр ар идэртэктым. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 566. [Хьэжумар:] Мис абы цыггуэ хьуэжгуэ жытIэниц. Алхьэ, 92. 2. (4). Апхуэдэу щыщыткIэ, ауэ щыхьукIэ. – Уэ хьэзыр ибот [Лу], сэри зыгуэр естын хуейиц абы цыггуэ, – жиIэри Инали кьиггээжжаиц. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 537. Абы цыггуэ уцIыху кIуэдактым. Нал кьута, 213. Абы цыггуэ дьхьуницIэн хуейуэ араиц абы кьикIыр. Кхьухь пхэнж, 508.*

АБЫКЪУ (1). УнэцIэщ, «Хьуэпсэггуэ нур» романым ушрохьэлIэ. *Абыкьу Хьэзиз и кьуэм и пIэкIэ кIуар [зауэм] уэрэкгэ? Хьуэпсэггуэ нур, 179.*

АБЫКЪУЭ (2). УнэцIэщ, «Хьуэпсэггуэ нур» романым ушрохьэлIэ. *Щоджэн Хьэчимрэ Абыкьуэ Аскэрбийрэ я кьуэ кьэтти, абы цIэуницIэрт. Хьуэпсэггуэ нур, 312.*

АБЫТИЭ (1). УнэцIэщ, КIыщокьуэм и сабиигуэ льяндэрэ и ныбжьэггуэ, бзэщIэныггьэлI АбытIэ Мухьэб и лэныггэм триусыхьа усэм хэтщ, *Зи чысэ илгьу тIуми ди псэр Дэ зы илгэсктым кьэдггэщIар. АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм щыжыслар. «Вагьуэ махуэ», 94.*

АВАР (2). Дагьыстаныр зи хэку лъэпкьхэм ящыц зыщ, а лъэпкьым щыщ цIыху. *Авар хьэщIэри кьэсаиц. Авар хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 112.*

АВГУСТ (2). МазэцIэщ, гьэмахуэм хиубыдэу. *Гьэмахуэ шылэр икIри хуабэр нэхэ кIащхьэ хуэат, август мазэр кьихьаггэицIэу. Нал кьута, 209.*

АВИАБОМБЭ (1). Кхьухьлэатэм кьридык бомбэ. *Мьзэ-мьтIэу топышэм, авиабомбэм шыр кьыцауIэ кьэххурт. КIапсэ кIапэ, 6.*

АВИАЦЭ (5). Уэгум кьызырыщакIухь Iэмалхэр (кхьухьлэатэхэр); хьэуа флот. *Авиацэм зыцахгумэу шухэр нартыхум бгьурыту кьакIуэрт. Нал кьута, 214. Шуудзэр зымыдэми жалэн ягьуэтырт: иджырей зауэм шум цахуээфIэкIышхуэ цыIэктым, танкымрэ авиацэмрэ куэдици Шур Исраф хэхьухьынуиц, абы нэхэрэ, цымыхьунукIэ, лъэс дивизэ зэхэдггэицэ, жайэу. Шьнэхужьыкьуэ, 40.*

АВСТРИЙСКЭ (1). пльыф. Австрие кьэралым ехьэлIа, епха. *Зауэм цыIами цымыIами зэхахат: германскэ фронт, австрийскэ фронт, деникинскэ фронт жайэу, ауэ культурнэ революцэми фронт иIэу яцIэртэктым. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 655.*

АВСТРИЙЦ (2). Австрием щыщ цIыху. *Дорофеич зэи-тIэуи кьыицIэпльаиц Лу дэж, арицхьэкIэ чэ-фьжьыр кьыIурихьырти, сьткIэ уеупциIами, жиIэр зыт: «Зауэм дьыщIэу си оркестрыр атакэ есиа-жьэри сэри сьхэту сьидирижору – австрийцым дькьыицалгьаггум, щтэри зэбгьыжат, зы цIыху закьуэ кьэмынэу ари». Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 553.*

АВТОБУС (13). ЦIыху куэд зэрыхуэ пассажир транспорт лэужьыггуэ. *Билетри кьэпицэхуаиц, гьуэу уеттиц, уи автобусыр ницыхьэщхьэр араиц цытекIыр. Льяпсэ, 8. [БзээрIуэ фызым:] Алахьым, си Iуэхум автобусыжьым фимьбэмIыхьым. Гьуэгунэ, 124. Автобусыр кьуаужэм и курыкунсэм дэж кьыицывуыIэри заводьмкIэ сьунэтиаиц, ар зэ-щытыр автобусым исым кьызжаIауэ. МелыIыч, 449.*

АВТОСТАНЦ (1). Автобусхэр здыщэжьэ, зэкIуалIэ, цыхухэр абы щитIысхьэ е кьыицкI щIыпIэ; автобус станц. *ИкIэм-икIэжым, дэдэм хуэмышэчу зихуэпэжри нэхулгэ кьыицщI дьдэм фэтэрым кьыицIэкIуэсыкIыжри макIуэ-мэлгьей, автостанцым кьэсаиц, ялэ текI автобусым кьитIысхьэну. КIапсэ кIапэ, 17.*

АВТОМАТ (23). Iэщэ лэужьыггуэ. *Мыраиц сэри зауэлIу сызыщыггьыр, жиIэу Локотоши яхоплгэ мо кьызыхуэсауэ Iэхуэ башым ещхьу автоматным тетIысхьауэ тесхэм. Нал кьута, 303. Я автоматхэр узэдау, Бийм и быдапIэм илгэ-эдау Атакэ кIуэхэрт зауэлI гуп, Я сумкэр илгьу я цIыбыку. Командир «Шум и гьуэгуэ», 43. Зэзэмьзи фочи мауэ, автоматхэри цIаггэлгьэлыкIыу зэхь-бох... МелыIыч, 462.*

АВТОМАТЧИК (1). Автоматыр зи Iэщэ зауэлI. *Зы машинэ кьом зэкIэлхьэужьу ЭлисткаIэ кIуэрт, автоматчикхэр машинэхэм иу. Нал кьута, 242.*

АВТОМАТЫШЭ (1). Автоматым иралгьхьурэ ягьауэ шэ. *ТхьыцIэкIэ телгьу жэщым цIыр ивэрт бжьакьуэкIэ, автоматышэ зьтехуа и шхуэлым иэмрэ лгьымрэ зэхэту кьижырт. Нал кьута, 290.*

АВТОМАШИНЭ (1). Автомобиль, транспорт лэужьыггуэ. *Зэгуэр автомашинэкIэ кьулыкьуицIэ кьэкIуаиц, ди псэукIэм еплгьыну. Зи лгьэрыггьыпс тIыгьа, 523.*

АВТОМОБИЛЬ (13). 1. (5). МоторкIэ зекIуэ, цIыху, хьэлгэ зезышэ машинэ. *ГьуэзгумкIэ псоры плгьэрт, автомобилькIэ кьакIуэмэ кьэкIуэнур яцIэрти. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 659. Кьалмыкь БетIал, автомобиль зэрысар трибунэ*

хуухууауэ, дзэри цувьклауэ, гвахэпсэлгьхуэрэ, цгьху кэбырсеяхэр иггэсабыржащ. Зи лгьэрыгыпс тгьгьа, 525. *Легковой автомобилю уиси, умыгенерал нэт-рэ!* Нал кьута, 250. 2. (7). Автомобилым ехэлла, пыщла щыщ. *Лу ар игу темыхуэу Квэзджэрий кэрита хэзырмырэ Инал кэрита автомобиль сигналырэ яриггэлгагьумэ, зэфлэкьырт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 547.

АВТОНОМНЭ (1). Автономие зилэ. *Кэбэр-дейми съезд яцлауэ Автономнэ хум флэзахуэт, Кьыгуэтыну хэкум зацтэу Россиешхуэр – ар нэхт кьащтэт.* Лгьэпкьхэм я тьгьэ. «Партыр ди пашэу», 49.

АВТОР (3). Лэжыгыгэр зей, тхыггэр зей, зыггэр кьэзыгупсыса цыху. *Авторым етхыр: «Бггэр уи пашэмэ, кьуришым я нэхт лгэагэм уцхьэпрокьыф, кьуаницлэр уи пашэрэ – шы лар тгьысплэ пхьуэ-хьунищ», – жиуэ.* Нал кьута, 252.

АВТОРИТЕТ (2). Пщлэ, флэлкьык. [Анзор:] *Си авторитетыр хэутэн фьмыщлэм хэутэн вгьуэ-тынккэ?* Гьуэгуанэ, 135. *Сэри соцлэ а цыхубзым уедауэ зэрымыхуонур, жиуэр дьжумылэжмэ, и авторитетыр бгьуэцгьыну кьэлгьытэ.* Лгьапсэ, 12.

АВТОСЕРВИС (2). Автомобилхэм щыкклэ-лгьыплэ, зыхуей щыхуаггэзэ лгьэхуццлэлэ. «Автосервисым» *тетыр фадафэци, птулэклэ гуэрклэ ухэмьзэггэну лэмал илэкьым, иджы ар хэггэрэй цла зэрыхуонур арат Ботэх зэгупсысыр.* Лгьапсэ, 98.

АГЕНТ (1). Лгьэхуццлэлэ гьуэрым и лэжыкьуэ, кьулыкьуэ гьуэр зезыхьэ. *Алий, сату лгьэхумклэ агенту лажьэрти, мычэму адэклэ – мьидэклэ кьыкьуэхьырт, унэм кьызэрэклэуэ цлагуэу цымылэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 666.

АГЕНТУРНЭ (1). *плгьыф.* Тлэсхэзэ цлэхьыным, щэхугуэрхэр кьэщлэным ехэлла. *Абыи цлэуццлэмэ, агентурнэ хьыбар гуэри илэу кьыицлэклгьыни, иужьклэ зэриггэггэхуэни.* Нал кьута, 262.

АГИТАТОР (2). Агитацэ эзыггэклэуэклэ. *Ауэрэ полкым агитатору яггэувыным тлэклэу кьэнэжауэ зы цыхубэ гуэрным клэлгьыкьуэу хуежьащ.* Щынахужьыкьуэ, 64.

АГРЕГАТ (1). Лэжыгыггэ гьуэрым теггэпсыхьа лэмэпсымэ. *Ггэвэ цылуахьыжым деж поршневой палец ицхьэклэ агрегатыр кьэувылэмэ, а гьуэцлэуэ клэуэ шизэ ахьшэм хуэдиз кьыуатынуц.* Лгьапсэ, 98.

АГИТИРУЕМСЯ (1). Мыггэмэму кьэггэсэ-бэпа урыс псалггэщ, урысыбзэ фгьуэ зымыщлэ Бэлацэ лгьыжым абы кьриггэклэуэ «агитацэ идоггэклэуэклэ» (агитируем) жиуэщ. *Что, Истепан, споримся, разговариваемся, агитируемся? «Сыт, Степан, дыдауэрэ, дыпсалггэрэ, агитацэ едггэклэуэклэ?»* Хьуэпсэггэуэ нур, 261.

АГРОГОРОД (17). Урыс псалггэ гьэклэщлэ зэхэлггэ: аграрный город «мэжьумэш кьалэ» жиуэ кьоклэ. *Агрозородыр кламунист жэнэту кьалгьытащи, псори жэнэтым клэуэну йолэ, арицхьэклэ псори жэнэтым пхуэишэн?* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 545. *Мэтхьэныр нэхт кьыдэхьэха хьун папцлэ, Инал мурад иццлэщ Бурун Ипцлэ драггэггэуэ абы иащлэ агрогородыр ириггэлгагьуэну.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 530.

АГРОНОМ (6). Щылым елэжыным хуеджа лэщаггэллэ. *Советскэр зэрыуэрэ илггэс пщыкьултлэ*

флэклэ хьуакьым, итлани Астемыр ириггэджахэр учителу, студенту, агроному адэклэ-мьидэклэ щы-хэтищ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 501. *Соловки яшэр дггэхьыбарурэ ицэдджыжь гьуэрым агроном илэуэ дезыггэаджэр классым кьыицлэхьыащ, гьуэсэ илэу.* Зи лгьэрыгыпс тгьгьа, 520.

АДАКЪАПЭ: ◊ *адакьанлэ иувэн* (1). Адакьэ хьун. *Езыри а махуэм адакьанлэ иувауэ кьыицлэклгьынт, бабыщым кьуриша ицхьэклэ зэрыа-дакьэр кьыгуэрууэжат [Джэлил].* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

АДАКЪЭ (177). Джэдхэм яхэт хьу. Адакьэ хьунур *джэдыклэм ису малуэ, жыхуалэм хуэдэу, адакьэцлэр джэду пцлэнтлэм дэтым ебжьыфлэклэуэ, адакьэ купрауэ дахэишхуэ мэхьури, зыхэта бабыщ быным яхэмьхьэжыххэу и ицхьэ закьуэ и лгьакьуитлэу пцлэнтлэм дэтищ, уеплггэмэ, уи гур хиггэахьуэу.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479. Адакьэ *лгьуэу зэхэпхьыркьым, уеблэмэ хьэ банэ макьы ицлэ?* Нал кьута, 285. *Нэхуиц адакьэр зи сыхьэтхэр Иджы машинэм кьеггэуи.* Сыжьейми, си нэр зэтэсхами... «Щхьэлыкьуэ», 382.

□ **Адакьэ хьунур джэдыклэм ису малуэ** (1). Щыицлэклгьынт деж зэрыхьунур кьыбоцлэ. Адакьэ хьунур *джэдыклэм ису малуэ, жыхуалэм хуэдэу, адакьэцлэр джэду пцлэнтлэм дэтым ебжьыфлэклэуэ, адакьэ купрауэ дахэишхуэ мэхьури, зыхэта бабыщ быным яхэмьхьэжыххэу и ицхьэ закьуэ и лгьакьуитлэу хуиу пцлэнтлэм дэтищ, уеплггэмэ, уи гур хиггэахьуэу.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

АДАКЪЭПЩ (1). Хьубжэр яггэбэггэуэн папцлэ джэдхэм хаггэт адакьэ. *Уакь-уакь-уакь, адакьэпщ, – жиуэри елггэбышауэу зылуриггэащ [бабыщым], псы цыкьуэ хаданхэм ижымкклэ иунэтлэри.* Бабащыкьуэ адакьэпщ, 475.

АДЭ I (379). 1. (353). Быныр зей цыхухьуэ. *Щыггэащ си адэ сэ цешцхьуэ, хьэзыр лгьэхур сэ соцлэж; А цейр си анэм и лэцлэггэт Идыфьырт, ищлэм гукгьыдэж.* Адыггэ цей. «Дамыггэ», 238. *Си адэм, сэ соцлэр, ар и гум ицлэхьэни, Арицхьэклэ и нэпси Нэм илэту лгьаггун?* Зэныбжьэггэуитлэ! «Шум и гьуэгу», 34. *Лу нэхт гьэцлэггэуэн дыдэу кьылгьытэр а адэр шы илэггэуэплэ фэкьу дахэм тесу кьызэрэклэуэжар арт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 308. 2. (26). *плгьыф.* Адэм ехэлла, епха, ей. *Бий бзаджэр ди цлгьым кьыицлэщи, Бийм и лгьым адэ бжэцхьэлуэ еггэлэ...* Ноябрьрым и 4-м 1942 гьэм. «Шум и гьуэгу», 18. *Щремылэххэ дыицэм пацлгьыни, Адэ илэину гьуэггэр нэхт лгьанлэщ.* Нэхт лгьанлэр. «Батырыбжьэ», 114. *Дэщлгьыггэуэ гьуэсэ мис илэлар И адэ пцлэнтлэм кьыдохьэ.* «Адэ», 132.

◊ **Уи адэ и быниц ар!** (2). Зыгуэрым жиуэр зэры-хуамыдэр, е флэщ зэрымыхьуэр кьраггэлгагьуэ. – *Культурнэ революцэ жиуэу кьыкьуэ си гьуэггэ, – жиуэу зыгуэр кьэклэиати, зыкьомым ядакьым; Уи адэ и быниц ар, цгьыхум я ицхьэм революцэ зэрит!* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 655. **Уи адэр сыуэклэ?** Щхьэ си ужь лэйклэ укгьыхьа, щхьэ сомьггэпсэуэрэ? – *жыхуицлэщ.* Щхьэ *фьыкьысклэрхьыжьа, фи адэр сыуэклэ?* Хьуэпсэггэуэ нур, 76.

□ **АдэфI кyuэфI хуэцкым** (1). АдэфIым и кyuэр шыцигьэки куэдрэ кyoхьу, жыхуиIэш, АдэфI кyuэфI хуэц, жиIэу япэ дьидэ жызылар шегьуэжынт, Астемыр и быныр ицыхуу шытыгьамэ, сыту жылэмэ Астемыр хуэдэлI Шхьэлмывэкьуэ дэмьс дэнэ кьэна, Кьэбэрдей псом уцигьэлгьыхуэнт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 501.

АДЭ II (36). нареч. 1. (23). ШыпIэ нэхь жыжьэ, нэхь пыIудза. Адэ жыжьэу сабэр кьэхьейш, плгэмэ, машинэ цыкIу кьожэ «форд» жыхуалэм хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 559. [ЕтIуанэ физ:] Сыкьэплгьэгуакьым, услгагьужакьым икIи дызэгьыхьэгьукьым, зегьэхь адэ... Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 189. Я куэбжэм пэмыжыжьэу бжей жыг зэрамыцIэж шытт, адэ лгьагэу теуванIэ гуэри теицыхьыжауэ. Лгьапсэ, 54. 2. (3). ЗэманкIэ нэхь жыжьэ, пыIудза. АрицхьэкIэ Лу и шхьэм икIыртэкьым Елдар адэ нэхьапэм Жыраслгьэн кyuиубыдауэ зэрышытар. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 586. Си гум Iэджи кьыполгьадэ, Нэгум шIокIыр адэ япэ Бжэныр пабжэм сфIыхьэжIуадэу, Зи жэм закьуэ шызгьэхьуари. «ШIалэгьуэ шыналгьэ», 408. 3. (10). Унафэр шIигьэбыдэу, шIигьэхуабжьэу кьагьэсэбэп. Лыр ушIатэ адэ, - жиIэри Ерул кьэпсэлгьаи, и псалгьэм шIагьыбзэ гуэр кьригьэкIыу. Хьуэлпсэгьуэ нур, 262. КIуэжи, еджэ адэ. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 519. Кьелыхь адэ, куэд жумыIэу. Шынахуажыкьуэ, 12.

АДЭ-АНЭ (46). Анэмрэ, адэмрэ, быныр кьэзылгьухьахэр. Бзэр адэ-анэм сагьэцIаици, Сэ яхуэицIыр тIуми фIыицIэ, Ауэ си жагьуэ мэхуэзы закьуэ - Си быным си бзэр зэрамыцIэр. Дунейр мычэму кьощIэрашIэ. «Дамыгьэ», 237. Сыкьэкуэжауэ шызэхьахым, си адэ-анэри, си шыпгьухьэри гуфIауэ унэм кьызырыцIох. Анка, 384. Ей, си усэ, ушыхьдыкIыу Ухьумэ цыIухым я гухэлгь, Дядэ-дянем я шIэину Гугьэ закьуэр [адэ лгьахэм гьэзэжыныр] я гу игьэлгь. УситI, Шам шыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75.

АДЭ-АНЭНШЭ (1). Зеиншэ. Абы кьыицIэйдзауи нобэ кьэс ЛутIэ адэ-анэнишэу кьэнауэ, екIуэлIапIэнишэу кьекIухь. Хьуэлпсэгьуэ нур, 286.

АДЭЖБ (17). 1. (6). Адэм я адэжхэр, лгьэпкьыр кьызытехьукIыжахэр. Си анэр гьыуэ кьыс-кIэлгьыкIуэу: «Уядэжь и унэ кьэгьэзэж», - ШыжиIэм, сиIакьым и лгьапIагьыр, Иджы IэфракIэм содзэ-кьэж... УцIыкIуу уи гум ибубыдэр. «Вагьуэ махуэ», 83. Исуф игьаицIэм и псалгьэм кьыхэхуатэкьым ди адэжхэм я лгьахэу шытам дгьэзэжашэрэт жиIэу. Лэчымэ, 390. [Абу-Деруиш:] Ай, бетэмал, Кавказым дисыжу, ди адэжь я лгьахэ дисыжатэмэ, ди лэжыгьэри кьыдэмыхьэлгьэкIыу ди шыналгьэ дгьэцIэрашIэмэ, арати. Кхьэлэгьунэ, 375. 2. (11). Адэжхэм ехьэлIа, епха. Ди адэжь IэцIагьэу быданIэм кьыгуэхуа мывэм сытетцI. Березина. «Бгы лгьапэхэм деж», 92. Адэжь шIыналгьэм сыт шыкIуэдми, фIы хуэицIэ тIэкIур шымыкIуэд. Уи хэку жыг закьуэ фIэки имьтми... «Батырыбжьэ», 37. Уи насып

ухуэжIуээрэ, Уаредэ, Адэжь хэкур IэцIыбти, Уаредэ... Си анэм хуэзусьжар. «Шхьэлыкьуэ», 391.

АДЭКИЭ I (50). нареч. Зыгуэрым кьыкIэлгьыкIуэу. Астемыр заныцIэу и пIэм инаиц, адэкиэ мыкIуэфу. Хьуэлпсэгьуэ нур, 66. Езы Алий адэкиэ кьыицIэгьуэ: псалгьэ «тхьыбзэ» жыхуиIэм гу лгьыфтэт. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 529. Адэкиэ улгьэмэ, кьуришыцхьэ хужьхэр зэцIэлгьыдэрт. Нал кьута, 270.

АДЭКИЭ II (15). послелог. Зетепсэлгьыкьыр зыгуэрым нэхьтэр нэхь жыжьэу зэрышытыр кьегьэ-лгьагьуэ. Бжыхь екIуэкIым адэкиэ Астемыр фочрэ хуржын из шэрэ шIыгьыу кьыицIытт, гьуэмьлэ тIэкIури абы кьыицIыгьужу. Хьуэлпсэгьуэ нур, 456. Нышэдибэ радиом зэрыжиIамкIэ, фронтыр Тихорецк адэкиэ шIэицI, мыбы кьэсыни кьэмысыни. Нал кьута, 209.

А Д Э К I Э - М Ы Д Э К I Э (81). нареч. ШыпIэшIыпIэкIэ, лгьэныкьуэ-лгьэныкьуэкIэ. Дызыщеджэ унэр Алий и шытэлгьагьуу шымыт нэтми, адэкиэ-мьдэкиэ кIуэуэрэ псори зэпIлгьыхьаиц, унэм и кьекIуэкIыкIар ишIэрти. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 522. Шыхуу адэкиэ-мьдэкиэ кьыкIар апхуэдизкIэ Iувти, уи шхьэр зэпIхьынуыр ишIэртэкьым. Мелыгыч, 441. Приказыр адэкиэ-мьдэкиэ ираIулIаиц, псоми ялгьагьун хуэдэу. Нал кьута, 297.

АДЭЛДЖЭРИЙ (28). ШыхухьуцIэш, «Гьуэгуанэ» пьесэм хэт лыхьужь нэхьышхьэм и цIэш. [Гьунэгьу физым:] Гьуэгуэжь мыгьуэт - Адэлджэрий! Гьуэгуанэ, 141.

АДЭ-МЫДЭ (1). Еплгь адэкиэ-мьдэкиэ. Блэр зыгьэдэжгур и адэиц, И адэ-мьиди шымыIэ. Сагьявати. «Батырыбжьэ», 82.

АДЭ-МЫДЭКИЭ (1). Еплгь адэкиэ-мьдэкиэ. Абу-Деруиш мегафоныр зыIуилгьхьэри азэн джаиц, адэ-мьдэкиэ зигьазээрэ. Кхьэлэгьунэ, 378.

АДЭ КЬУЭШ (3). Адэм кьыдалгьуха цыхухьу, адэм и шынэхьыжьэ, е и шынэхьышIэ. Хьэбас жалэу шIалэ цыкIу тхэтт, ади ани имьIэу, и адэ кьуэшым ипIыжауэ. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 530.

АДЭНШЭ-АНЭНШЭ (2). Зеиншэ, ади ани зимьIэж. Анэишхуэми ерагьыу и шхьэ зэрихьэф кьудейти, зэрыкIэлгьыплгьэ шыIэтэкьым, цымыхьужым аргуэру сабий садым иритыжаиц, нэхь иныIуэ хьури школ кIуэн шIидзаиц, ауэрэ анэ-адэ иIэми, адэнишэ-анэнишэу кьэхьуаиц. Лгьапсэ, 66.

АДЭШХУЭ (6). Адэм е анэм и адэ. Сядэишхуэр Iээт Iэцэ шIынкIэ, Шхьэл мывэ шIу фIым шыгуэгьт. Дунейр мычэму кьощIэрашIэ. «Дамыгьэ», 237. Ти, Дэфэрэдэж и гум кьэклаиц; и адэишхуэ игьаицIэм имьлгьэгьуар армырауэ пIэрэ Лыгьур IэцIагьэм гу лгьэзыгьэтар. Лгьапсэ, 111.

АДЭ ШЫПХЬУ (1). Адэм кьыдалгьуха бзылгьухгьэ. Анэ шлари зэкиIуар кьыхуэмьыицIэу Натаиэ мацIэрэ гьакьым, адэ шыпхьу псэууэ илэт Ростов дэсуи, абы деж кIуэни дзыхь имьшIуэрэ, Мэртзэей дежар зыхьэт дзэм партизанхэр кьаицIтеуэри зэбграхуаиц, езы Натаиэ гьэр яшIаиц. Хьуэлпсэгьуэ нур, 309.

АДКИЭ (9). 1. (8). Еплгь адэкиэ I. Гьуэжыкуийм узысыбгьыр кьыгьэцIаицэу Дэ тIыицI шыхуиIэм ехуэ-

хами, кьэнар мыуыгъу адкIэ кIуэрт. ТекIуэныгъэ. «Шум и гьуэгъу», 5. УIэгъэ сохьур... е сауки, фэ фьыкIуэ адкIэ, фэ фьыпхьыкI, Ирегъ си анэ, сэр нэмыщI Зым и ани и гур хремыщI. Атакэм и пэкIэ. «Шум и гьуэгъу», 52. АдкIэ губгъуэм сынилгъадэм Колхоз губгъуэм гьуэгъу цыицIэиц: Хуэм сыхъуауэ сокIуэ хадэм, Гъавэр бэви сэ соцIыфыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 120. 2. (1). Еплъ адэкIэ II. Бгы цыгу дьдэм, пшэм адрьыцIкIэ А цыыху лэицхэр бгым дэкIауэ, Гьуэгъу дашауэ кьуришым адкIэ, Шытиц я квалэр бгым цацIауэ, Мэхьу машинэм уису укIуэ. Пшэ адрьыцIым щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19.

АДКIЭ-МЫДКIЭ (2). Еплъ адэкIэ-мыдэкIэ. [Тушкан:] АдкIэ-мыдкIэ хьыбар яригъэцIаици телеграммэ кьыздикIыр пицIэнукьым. Тепщэч кьэ-зылгъэтыхь, 170. Кьуажэм дэхсэм сьт цатIагъэр, Узыхуэзэр хур хьыджэбзи, Джанэ цхьэкIэ мыгузавэу АдкIэ-мыдкIэ мэзым ицIэиц. Комор кьэрал. «Вагъуэ махуэ», 330.

АДРЕЙ (205). НэгъуэщI, армыра. ШIалэ цыкIуэхэр, зызэрадзирти, адакгэ зи хэхъуэгъуэ цыкIуэхэм ецхьу, зэрызекъуэрт, зым и пицIагъэр адрейм илыгъуу. Хьуэпсэгъуэ нур, 152. Мэ Iэфи кьытихьр [шейм] зы гъэ закъуэм Адрей гъэ псоми емыцхьыж. Шеймэ. «Батырыбжъэ», 85. Тхьэм и IэцIагъэу игъащIэм Шьуэ зэтеткгэ дунейр, ЗэлгъэIэсыну яцIакъым, Зым цыIэр цычэмци адрейм. «Индийскэ поэмэ», 364.

АДРЕЙ-МЫДРЕЙ (3). НэгъуэщI-кьинэмыщI. Адрей-мыдрей лъэкIэ Iуэхум хэлъ хьунукъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 124. Кьэбэрдокьуэтици кьрым хьаным деж иуэхуаиц, адрейиц, мыдрейиц, саукинкIэ хьунуиц, жиIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 617.

АДРЕС (3). Зыгуэр щыпсэу, здэщыIэ. Жэци махуи и адэм ицIэгупсысу хьыджэбз цыкIуэр гьырт, итIанэ хуэмьыицъыжу и адэр кьыгуэтын и хьисэпу, здэкIуэри дэжэри зыми иримыгъащIэу, ежьаиц и адэм и адресымкIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 309. СыздэкIуэнум и адресыр тэмэму сцIэмэ, зыгуэрти. МелыIыч, 437.

АДРЫЩИ (23). Зыгуэрэм адкIэ цыIэ цыIпIэ. Псы адрьыцIымкIэ ицIалэ цыкIуэ зыкьом набжъэм хэст, жэмхэр Iэхъуэм иратри кьагъэзэжэуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 506. Бгы адрьыцIым яIэиц хабзэу ПицылIу яIэр хуиту яцэу, Цыыху насыпым кьимыгъазэ – ПицылI хуэмьыицэ и гурацэм. «Тисей», 510. Пшэ адрьыцIым сынэсауэт Шьылэ уэныр цыиетар. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9.

АДЪЮТАНТ (1). Военнэ кьулыкьуэщIэ нэхьыщхьэм и дэлэпыкьуэгъу офицер, абы и пшэ кьрильхьэхэр игъэзашIэу. ПыIэицхьуэ лъагэр натIэнэм тесу, абы и ужьым итт Шэрданым и адъютант Аралнымрэ Гьуумаррэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 290.

АДЫГАГЪЭ (6). Цыхум хэлъыпхьэу адыгэ хабзэм кьыгъэуэхэр (цыыхугъэ, хьэл-щэн дахэ, хьэлэлыгъэ, н.кь.). Дзэшу адыгагъэкIэ кьыкIуэтынукъым. КIапсэ кIапсэ, 6. Адыгагъэ, адыгэ хабзэ жыхуалэри бжэгъукIэ кьэраудми ицIэркьым, ицIэнуи хуейкьым, игъуэтыр ишхрэ

ишхыр имышыныжу псэуну арац зыицIэкьур [Ботэх]. Лъапсэ, 93.

АДЫГЭ (184). 1. (119). Адыгэ лъэпкьхэр (кьэбэрдейхэр, адыгейхэр, шэрджэсхэр), а лъэпкьхэм ящыц цIыху. [Омар:] Iуащхьэмахуэ япэ дэкIа Кияр адыгэиц, жыпIакъэ? Гьуэгъуанэ, 100. ИужькIэ адыгэм псалгъэжъу дилэиц: хэт нэхъ акъылыфIэ, жиIэу цыицIэупицIэм, цыыхум ечэнджэцир акъылыфIэиц, жалаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 544. ИгъащIэм адыгэм я хабзэиц дэхуэхам дэлэпыкьуу, уанэу кьыхуар ирагъэтIысхьэжу. Нал кьута, 271. 2. (65). лгъыф. Адыгэм, адыгэ лъэпкьым ехьэлэ, епха, щыц. Адыгэ уафэ, Адыгэ ицIылгъэ, Уи лъахэм ситмэ, Дунейм сьтеткгэ. Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224. Псом япэу псэлгъар адыгэ лъыжь гуэрт, ар хуабжъу жьакIуэрт, хуумыгъэфэицэну. Хьуэпсэгъуэ нур, 126. Седалуэ пэтми зызмьыгъэицIу адыгэ хьуэхьур сфIэдахэиц. КIапсэ кIапэ, 15.

АДЫГЭБЗЭ (49). Адыгэхэм я бзэ. Сэ шулгъагъуэр зэпызмычу, ГьуицI гьуэгъуицхуэм сьтэхьакъым, Адыгэбзэр зэзмьыгъащIэу, Урысыбзэр сцIэн слгъэкIакъым. Гьуэгъу кьэжьапIэ. «Мывэ хуабэ», 83. Степан Ильич жиIар Астемыр адыгэбзэкIэ зэридзэкIри ицIэупицIаиц: – КьыбгъуриIуа, Бэлаиц, иджы? Хьуэпсэгъуэ нур, 264. Инал зэм адыгэбзэ зацIэу псалгъэми, зэми урысыбзэкIэ зыкьом ицIигъурт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 592.

АДЫГЭ МАКЪ (1). XIX лэщIыгъуэм кьыдэкIыу щыта газетым и фIэщыгъэцIэиц. «Адыгэ макъ» жыхуалэу щыта газетыр кьыдагъэкIыу щыхуежьар а кьуажэрат. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521.

АДЫГЭ ПЫIЭ (1). Адыгэ фащэм и зы пкьыгъуэ пыIэ лIэужьыгъуэ. Адыгэ пыIэфI гуэри цхьэрыгъэт, кьамэр и бгъумкIэ екIуэкIауэ кIэрылэлырт [Мысост]. Нал кьута, 281.

АДЫГЭ УАНЭ (2). Адыгэм ящI уанэ лIэужьыгъуэ. Зи цытэр цIу мо адыгэиц лъакъуэ псыгъуэм хуэфэицэжын адыгэ сауэр уанэ фыицIэ телгъыжт, дьжьыным ицIигъэнауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 127.

АДЫГЭУНЭ (4). УнэцIэиц, «Шьынэхужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм хэт персонажхэм ящыц зым и унэцIэиц. Адыгэунэу жылэм дэсыр унагъуэ пицылIубл мэхъу, ауэ унагъуэицI зэакъылэгъуэ бгъуэтынукъым. Шьынэхужьыкьуэ, 13.

АДЫГЭ ФАЩЭ (6). Адыгэхэм зэрахьэ лъэпкь щыгыныгъуэхэр. УцыадыгэкIэ адыгэ фащэ зепхьэн хуейиц. Нал кьута, 234. Кьеплэ-неплэмэ, адыгэ фащэ цыгъиц, и нэкикIуи адыгафэ тетци [Астемыр]. Хьуэпсэгъуэ нур, 170.

АДЫГЭ ХАБЗЭ (9). Адыгэхэм я дуней теткIэ, я хьэл-щэн, я зэхуцытыкIэ. Адыгэ хабзэ сьт жыхуалэм Верэ Павловнэ хищIыкI цымыIэми, Инал жиIэм фIэкIынутэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 574. Убых ицIалэхэр зытегузэвхьыным гу лъамьыта хуэдэу, Лыгъур и ныбжэжгъухэр зэрогъэкIий, зэрызохьэ: – Ей, адыгэ хабзэиц, зиунагъуэрэ, ди цыгыным зэдвгъэхъуэж. Лъапсэ, 115.

АДЫГЭ ХАСЭ (3). Адыгэ хэкум, адыгэ лъэпкьым я дежкIэ мыхьэнэшхуэ зиIэ

Гуухугуухэм шытепсэлтыхь, абыхэм ятеухуауэ унафэ кыщаштэ зэхуэс, зэлушцэ. Гузэвэггэу ихуэху, квалэм дэт адыгэ хасэм клуэрэ льялуэмэ, ктамыггэицэхуэ цхьэкIэ, мычэму лэлуэн? Лэчымэ, 389.

АДЫГЭ ХЭКУ (19). Адыгэхэм я хэку, я щыналгэ. Зы улэггэуэ кыттехуэм, Си адыгэ хэку, УIэггышцэу зэхуэшцэ, Си адыгэ хэку. Зейч лантIэ. «Батырыбжэ», 32.

АДЫГЭ ЦЕЙ (8). Адыгэ цыыхуэху шыгын щылуутель, и бгэм хьэзырылгэхэр тедауэ. Абы кыбггурьсыц адыгэ цей хужь цыггыу, нэггуджэ пенсне жыхуалэм хуэдэ Гулгу, адыгэ пыIэ дахи цхьэрыггыу зы лы гуэр. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 526. Яков Борисович адыгэ цей цыггт, тIэкIу хуэзэву. Нал кьута, 281.

АДЫГЭШ (14). Адыгэхэм кьаггэхуа шы лгэпкэ цэрылуэ. Мис ар адыгэшит нэггэсауэ, лы гуп зэхэтыр абы еплэт дихьэхуауэ, Мусэ и закгуэ зэггуэну ггумэтIымэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 219. «Ей, адыгэр кьезыггэицыхуар адыгэшыр арац» жалзу, шы дахэр я напцIэ телгу шытаиц. Нал кьута, 265.

АДЫГЭШЦ (3). Адыгэхэр шыпсэу щыпIэ, адыгэ хэку. Зауэ мафIэм адыгэщыр ЗейцелытцIэр тежэгухуэ, Дзэм ди унэр кьаунэщыр, Цыху хьэшытыр иракгухуэ... «Тисей», 484. - Дауэ, - жеIэ, - адыгэщыр А кьэкIыггэр шытырасэу Зей слэггэуакыым сэ си гьащIэм, Ейцхькыым нобэр ди дыггэуасэм. Терек. «Партыр ди пашхьэу», 118.

АДЫГЕЙ (5). КIахэ адыгэхэм я хэкум иджы зэреджэ, Адыгэ Республикэ. «УасэкIэ» зэджэ спектаклыр яггэувыным нэсат, Тинэ Адыгей кыкIыжу кыщыкIуэжам. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 630. Я Iэр ахэм яггэдалгэуэ АдыгеймкIэ тIури малгэ. «Тисей», 509.

АДЫД: АДЫД МЫГГУЭ (1). Еплэ адыдыд. Анна, адыд мыггуэ, быным хуэдэу IэфI сым цыIэ. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 565.

АДЫДЫД: АДЫДЫД МЫГГУЭ (6). междом. Гузэвэггэуэ, шынаггуэ кызыхэщ псалгэщ. [Саримэ:] Адыдыд мыггуэ, Рахым и жьафэ кылурылэлыр дауэ ниэчын. Хьуэпсэггэуэ нур, 192. - А-а, фэ кыбггурьлуэ цыIэккыым жиIэри адакгэр бабыцым шабггэдыхьэм, бабыцхэри кьэггуэзаиц: - А-ды-дыд. Бабыщыкгуэ адакгэпшц, 490.

АДЫДЫДЫД (2). Еплэ адыдыд. [Думэсарэ:] Ана, щыблэр кьоуэни, хьэжы, адыдыдыд мыггуэ, а Луизэ... Хьуэпсэггэуэ нур, 76.

АДЖЫДЭ (2). междом. Зыгуэрым хуабжы зэрыхуэйр, зэрыхуэпабггэр кьраггэлгэгуэ. [Чачэ:] Аджыдэ, Инал сьмаджэ хьуауэ сраггэIэзэну саишцэрэт! Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 505. Аджыдэ, Бахгур гунэггуу кьуэм дэмыту цытамэ, иджыпсту зыкызкыуихынт Якьуби, Локотши и нэваггурэ ириггэлгэггужынт. Нал кьута, 295.

АЖАЛ (11). Лэныггэ, гьащIэр иухыныггэ. Хамэ насып хэт цIэкIуами Ажалыр псыницIэу лысаиц. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэггу», 23. Шхьэщытц цIыкIу джэгухэм ажалыр, Ар уфэразэу кьокIуэкI, Уэгум бий бзаджэр цокгуалэр, Кьидзыну бомбэр кьоплэкI. Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гьуэггу», 21.

[Дэфэрэдж:] шэч хэмылгу, [сьмаджэм] гу лытат и ажалыр зэрыщхьэщысхам. Льяпсэ, 22.

◊ **[И] ажалыр кьэсын** (5). И лгэггуэ хьун, лIапIэ ихуэн. Адэ зыгуэр кьыдопсэлгыкI: - Шо, нобэ цIэфлгэ кьомым я ажал кьэсат, кхгэм цхьэ фхьа? Хьуэпсэггэуэ нур, 171. Хьэбас нэхггыфI зэрыхуэжу и адэ кьуэши зыIыжар шы IэжьэкIэ кьакуэри шиэжаиц: «Уи ажал кьэсауэ кьыщIэкIынккыими, сэ уи кьару кьыхьэжыху, узмыггашхэмэ, плгэггунккэ», - жиIэри. Зи лгэггыггыпс тIыгга, 532. Уи ажал кьэмысамэ араккэ, жыхуалэм хуэдэу, Данизэт Хьэбибэ джэ кьэсаи кьэмысаи - я чы-бжэггуэнэм бомбэ теухуэри цыиц кьэнаккыым. Нал кьута, 223.

АЖАЛЫФЭ (1). плгыф. Лгэггуггэуэй, Гулгэггэуэй. [Гесиод:] Мо ажалыфитIыр си фызу... Тешцэч кьэзылгэггэтыхь, 186.

АЖЭ (4). Бжэныхуэ. - Ггэ псом ящIар чыцI ажэм икьутэжаиц, жыхуалэм хуэдэу, иджыри кьэс яухуа колхозыр Мысост икьутэжынууц, - жиIэри Анчарэ цыкIухэр, советскэм и кьанхэр, ажэггэафэу джэггунуц жалэмэ, псоми кьагурылуэрт. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 626. Мэи я кьуаггэдэс цIалэггэуалэм кьуэйцIейн зэрафIэфIыр ищIэрти, хьэщIэм я гур дахэ яхуэйцI: - фыккэмыпIэнкIыт, си кьуэши, дэри пэкIэ псы дефэрккыым, ди щIалэхэр гушыIэным дихьэхэмэ, Иблис псы зэрэфэ фалгэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхуэ, ажэггэафэу захуапэри зауэм Гуохьэ, фэри кьывдогушыIэри арац армыхгумэ, фаджэу дунейм дьтетккыым. Льяпсэ, 116.

АЖЭГГАФЭ (12). Ажэ теплэуэ зихуэпауэ цыкIухэртезыггэуэ, зыггэдыхьэшх (хьэггуэлIыггэуэ джэггухэм нэхэ ехьэлIаш). Кьэзджэрий ириггэаджэ цыкIухэр, советскэм и кьанхэр, ажэггэафэу джэггунуц жалэмэ, псоми кьагурылуэрт. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 626. Мэи я кьуаггэдэс цIалэггэуалэм кьуэйцIейн зэрафIэфIыр ищIэрти, хьэщIэм я гур дахэ яхуэйцI: - фыккэмыпIэнкIыт, си кьуэши, дэри пэкIэ псы дефэрккыым, ди щIалэхэр гушыIэным дихьэхэмэ, Иблис псы зэрэфэ фалгэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхуэ, ажэггэафэу захуапэри зауэм Гуохьэ, фэри кьывдогушыIэри арац армыхгумэ, фаджэу дунейм дьтетккыым. Льяпсэ, 116.

АЖЭЖЬ: АЖЭЖЬ ХУЭДЭ (1). ЦыкIухуэ лгэггэзыхьэм, узыншэм хужалэ. Дорофеич мэккыум, ажэжэ хуэдэ, хэст. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 615.

АЖЭ ЖЬАКIЭ (2). гуем. ЖьакIэ кIыхэ пий. Нурхьэлый пIыщIауэ мэкIэкуакгуэ, и жьэпккыыр цIоуэ, ажэ жьакIэм псым кьытыжу. Хьуэпсэггэуэ нур, 53.

АЖИОТАЖ (1). КьызэщIэIэтэныггэ, зэрызехьэ. Сосрыкгуэ зыгуэркIэ зыккыыггэщыцым фIэфIу, Дорофеич и командэ тыкIэ зищIт, Жансэхуэ словарыр и гуфIакIэм кьыдихауэ цIыкIум кьагурымылуэ псалгэ зырыз «Аффект», «Ажиотаж», «Экстраординарность» сым хуэдэхэр жиIэу зыккыом кьибжырт. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 558.

АЗАЛЫХЬ (2). «А зы Алыхь» жиIэу кьокI. [Таиша:] Алыхьым срикьурмэни, Алыхьым напцIэ зезггэуакIыни, иреплэ итIанэ Инал кьыщыщIыым - азалыхуэ дыккэзыггэщIаам кьыхуишггэуаккыым си шыпхьумрэ си кьуэшымырэ лей кьалгысыныр. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 517.

АЗЭН (6). Мэжджытым иIэ лгэагIэм тету нэмэз щIыным кьыхуеджэныггэ (нэхьапэм азэн джакIуэр джэуэ щыташ, иджы радиокIэ кьат). Абу-Деруиш и азэным кьыриггэкIт: дунейм кьытехьауэ тетыр зэдэпсэун хуэйц, жыгымрэ удзымрэ, псымрэ мафIэмрэ, хуабэмрэ цыIэмрэ

зэрызээзэгым хуэдэу, зи пIалгэ кээсым и чэзууэ. Кхьэлэггунэ, 378.

АЗЭН ДЖЭН (5). Нэмэз щыным цыыхуэр кыыхуеджэн, ешэлIэн. Азэн джапIэм иту муIэзиныр – Нэхулгэ кыицIамэ, маджэ азэн. УситI, Щам шыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75. Абу-Деруиш мегафоныр зылуилгьхэри азэн джаиц, адэ-мыдэкIэ зиггэзурэ. Кхьэлэггунэ, 378. Фочауэ макъ, кIий-гуо макъ зэрызэхихуу Дэфэрэдж а жыгышхуэм дэтицейрти, тевуапIэм тету азэн зэрыджэм хуэдэу адэкIэ-мыдэкIэ зиггэзурэ и макъым кызырихькIэ кIийрт: «Дыгурыгы!» Лъапсэ, 54.

АЗЭНДЖАКИУЭ (1). Азэн джэныр зи лэжыгыгэ цыыху; муIэзин. Кавказ лэныкыуэ кьрухэр цыкIуэм Я азэнджакиуэр йолгэIу: Тхухыхж сэламыр адэжь щыналгэм! УситI, Щам шыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75.

АЗЭН ДЖАПЭ (9). Азэн щыджэу мэжджытым иIэ лъагапIэ, шордакъ. Квэзджэрийрэ Саняитрэ кхьухь палубэм тету Истамбыл квалэм дэт мэжджытхэр, азэн джапIэ лъагэхэр псым зэрыщIэтIысыкIым еплъырт, зыри жамыIэу. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 668. - Уа, ефэндь, азэн джапIэм утету азэн уцыджэм лэныкыуитIымкIи зыбгэзурэ уджаиц, Си витIыр умылгэгэуауэ пIэрэ? – жиIэри Дуду ефэндьыр кыггэувыIаиц. ВитI, 414. [Официантым:] Азэн джапIэм кьехуэха молэ хуэдэ абы зэрыщIэ. Гьуэгуанэ, 111.

АЗБУКЭ (2). Бзэм и макъхэр кызыраггэлыгэуэ хьэрф псор. Азбукэ дунейм тетыр кьэзыгупсысар езыр ара хуэдэу, Долэт псоми я дамэм тоуIуэ. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 507. Адыгэ азбукэр хьэрф цэныкыуэм щIеггури, а кьомыр ебггэцIэн ицхьэкIэ, куэд хуейт. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 528.

АЗЕРБАЙДЖАН (1). Кавказ щыбым щыIэ кьэралыгэуэ (СССР-м хэту шытащ). Азербайджаным IэпцIэIьаицIэу ЩыIэр уи гум пхуиубыдэнкыым, яггэдахэр ахэм гьаицIэр, Ахэр зыми хуэбггэдэнкыым. Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 54.

АЗИЗЭ (45). ЦIыхубзыцIэщ, «Щынехужыкыуэ» романым хэт персонажым – кьущхэ (балкьэр) хьыджэбзым и цIэщ. Азизэ кьущхэ хьыджэбз цIыкIут, Iэдэб дьдэу, укIытэхуу, итIани а тIур [Апчарэ абырэ] зэныбжээггэут. Щынехужыкыуэ, 21. Азизэ адыгэбзи кьущхэбзи тыншу ицIэрт. Щынехужыкыуэ, 21.

АЗОВ (1). Тенджызым и цIэщ, «Iузэв» адыгэ псалгэхэм кытеклауэ хуаггэфащэ. Пэжиц, Азовым кьыхэкI пшаггуэр Губгэуэ Iэджэм кыпхырокIыр... Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81.

АЗРЭТ (40). ЦIыхухьуцIэщ, «Нал кьута» романым хэт персонажым и цIэщ. Отрядым и командирыр Кушмэн Азрэтиц, военнэ Iуэхум хицIыкI цымыIэ пэтми. Нал кьута, 249. Иджы зыбжанэ лъандэрэ Азрэт партизан отрядым хэтиц, Якьуб и кьүүдзэу. Нал кьута, 250.

АИТИ: АИТИ БЕТЭМАЛ (2). междом. Зыгуэр я жаггэуэ зэрыхуэр, нэггэуэщIу хьуамэ нэхъ кызыраштанур кьраггэлыгэуэ. [Хьэжумар:]

АитI бетэмал, ар псэуэ кьытхуэфшизэрткэъ. Альхьо, 57.

АЙ (4). междом. Уз, шынаггэ, щтэныггэ, н.кь. кьраггэлыгэуэ. Ай кацкон, кацкон, - жиIэу кьэс-цэхуар стIолым трелгхэ [осетиным]. МелыIыч, 447. Ай уи уз укIуэди, Уэри ей-ей, Дыкыуымыггэпуду, Уэри ей-ей, ХьэцIэу нытхуеблаггэ, Уэри ей-ей. «ЩIалэггэуэ щыналгэ», 417.

АЙ-АЙ-АЙ (2). междом. Зыгуэр я жаггэуэ зэрыхуэр, гущыкхэ зэрашхьуэр кьраггэлыгэуэ. - Ай-ай-ай,- жиIэурэ Мусэ и цхьэр иггэкIэрахуэрт,- Алыхьым и нейр зыщыхуэн. Хьуэпсэггэуэ нур, 78.

АЙ: АЙ БЕТЭМАЛ (8). междом. Еплэ аитI: аитI бетэмал. Ай бетэмал, Степан Ильич пасэIуэу хэкум икIыжаиц. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 543. Ай бетэмал – кIэнтIыIу уз мыггэуэр дэнэ кьисхат? МелыIыч, 448. Ай бетэмал, Кавказым дисыжу, ди адэжь и лгэхэ дисыжатэмэ, ди лэжыггэри кьыдэмыхьэлгэIыу ди щыналгэ дггэцIэраицIэмэ арати... Кхьэлэггунэ, 375.

АЙДЭ (1). междом. Зыгуэр кьырурадэ. – АитIэ, айдэ, гьуэлгьыж, жей бьдэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 306.

АЙДЭХЬЭХЬ (1). междом. Зыгуэр зэрыхуэмейм хуэдэу зэрыхуэр кьраггэлыгэуэ; хьейдэ-хьа. Айдэхьэхь, зэIызоггэхьэиэ, жиIэри псыницIэу и башир унэмкIэ ишийурэ псалгэ закгэуэ жиIаиц [Долэт]. Хьуэпсэггэуэ нур, 199.

АЙТЭЧ (11). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэггэуэ нур» романым ушрохьэлIэ, Ботэщ Астемыр и адэм и цIэу. А махуэм нэхъ зызышыIэфу жылэм кьахэкIар Астемыр и адэ Айтэчт. Хьуэпсэггэуэ нур, 58.

АКВАРИУМ (3). Бдэжжэй е нэггэуэщI псым хэс псэушхьэхэр шаIыгыу абджым кьыхьщIыкIа кумбыггэ. КьэкIуар щIаггывбзэкIэ кьызырэпсалгэм гу лъыстат, «аквариум» жыхуэпIэр жысIэу семуупцIами, гурыIуэггэуэт ар тутнакгэицым исым и жаргону зэрыцытыр. Лъапсэ, 64.

АККУМУЛЯТОР (1). Ток зэрызэхуахьэс Iэмэпсымэ. [Борис Борисович:] Уэри уи аккумуляторым и ужь ит. Тешцэч кьэзылгэтыхь, 179.

АКСЕЛЬБАНТ (2). Зи кIапэхэм металл фIэлгхьэхэр иIэ кIапсэ ухуэна, военнэ кьулыкьушIэхэм я дамэм кIэрыщIауэ фащэм шыщу зэрахьэ. Дамэтелгыр тесхыници, ипалыр хэслгхьэниц, - жиIэри Якьуб аксельбантыр унэ лгэгум иридзац вензель фIэлгыр зэрыфIэлгэуэ. Нал кьута, 302.

АКТ (17). Зыгуэр цыхьэт техгэуэ документ, протокол. ПытIу акту кьыхьар паицIэ-паицIэу зэпхат, псоми ярытыр зыт: хьэм ишхаиц, жиIэу. Нал кьута, 276. ИкIэм икIэжым акт ятхри, Илас фIэмьфIурэ Iэ тредзэ. МелыIыч, 471.

АКТ ЦЫЫН (5). Акт зэхэггэуэвэн, зыгуэр цыхьэт техгэуэ тхылг гьэхьэзырын. Хьыбарым цыхур кьызыщIуIэтауэ фермэм и Iэтаицхьэр кьэс-ри акт яцIаиц, щIалэр кьаггэуири Iэ трыраггэдэиц. Кьалэн, 428. Сеуэу цхьэ кьызымудрэ мыр жиIэу Мэмэт-цIацкэуэр нэхьейжу кьызыгуэпаиц, и жейр кьызыпаудаиц, модрейри кьоупцIэ: – Уа, мэ-

цытар жьаклуэ бэлыхь хуат, куэдми гу лгьтауэ, лэджем и акьылыр хунэсу луц хуат. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 546.

□ **Акьылыр цагуэшымы дурэшымы дэсац** (1). Акьылыншэм, зэхэщлгьыншэм, губзыгьагьэ и льэныкьуэклэ зи кьэуьхьыр мыин цыхум хужалэ. – *Акьылыр цагуэшымы дурэшымы удэсац уэ, – жиЛэри Тембот пичац, жиЛэнур тэмэму кьыщыкьуэмыгьуэтымы: – Бэлшэвычыщхьэ пхуылгьэрэ иджы? Хьуэпсэгьуэ нур, 247.*

АКЬЫЛЭГЬУ (12). Уи акьылым кьытехуэ, тельхьэ кьышхуэхьу. *Мэтхгээн Кьэзджэрий и хьыбарыр куэдрэ кьэлуу зэхихати, Долэт тхьэ иЛууу дэКуйейрт, кьехьыжырт, Мэтхгэным флэкла ар зи акьылэгьу цымылэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 269. Уи джатэр кьинхрэ нэгьуэцлгьым Укьыщхьэццэжы цытам, Уи акьылэгьур дзэ хьури Уи бийр зэ уэгьуэм кьуэдат. Щхьэ закьуэу... «Батырыбжьэ», 145. Бабыщхьури Мэзан и акьылэгьуци, лэнлэмклэ емьплгьэклгьы псымклэ игьэзац. Бабыщхьуэ адакьэпщ, 475.*

АКЬЫЛЫФИАГЬ (1). Губзыгьагьэ, луцгыгьэ. *Астемыр мыльку имылэми, мыльку зилэм кьэахьыцарт бжьыфлагьэрэ акьылыфлагьэрэклэ, цыху дьиджу цытэтэкьым, льягьугьуафлэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 160.*

АКЬЫЛЫФІЭ (6). *пльыф. Губзыгьэ, луц. Кьуэ кьысхуалгьхуауэ сэ согуфлэ, Ирехьу а цыкьлур акьылыфлэ, Лэжыгьэ инклэ хьум цлэрылуэ Нэгьуэцл а цлалэм сэ тезмылуэ. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 107. Акьыл зимылар акьылыфлэм Яхэтклэ хьуркьым нэхь губзыгьэ. Псыр гьужыпами... «Батырыбжьэ», 171. Ижьклэ адыгэм псалгьэжы дулац: хэт нэхь акьылыфлэ, жиЛэу цыщлэуницлэм, цыхум ечэнджэцыр акьылыфлэци, жалац. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 544.*

АКЬУЖЬ (12). Кьуршымыклэ, псыхьуэмклэ кьриху жьы щлэпгьытлэ. *Акьужь закьуэр темьпылуэ Маклуэр кьуришу цылэтылэм. Акьужь. «Дамыгьэ», 211. Ятлэу стелгьари ницлэц хьуници акьужьым кьуаклэм динхьэжыни. Зэгурэ си щхьэцри флгьлэ дьыдэт. «Вагьуэ махуэ», 361. Щлэпгьытлэу мис акьужьым Пицлэнтлэм шхийхэр кьыщхьуэбид. Жей, си шлалэ. «Бгы льяпэхэм деж», 39.*

АЛАХЬУ: АЛАХЬУ ІЭМИН (1). *Нэмэзыбзэщ. – Алахьу Іэмин! – зыкьомым зыжьэу зэдыжалац. Хьуэпсэгьуэ нур, 79.*

АЛАЦЭ (20). *Хаклуэ сэкла. Ерул зытеса алацэжьым тесу Долэт жылэр кьызэхикьлурхьырт, Щэрданхэ я мылькум цыщ – Іэц ирехьу, хьэпшып ирехьу – кьызылгьыса кьылгьыхьуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Чыху, чыху си алацэ, Ецлэр си шым си гурацэр, шхуэр гьэглалэм пьыницлэу йолэ, Кьуаклэбьыклэм энроль, Псы дыхуэзэм, Кьуэру йокл. «Елбээдыкьуэ», 8.*

АЛЭРЫБГЬУ (11). *Унэ льягьум ираубгьуэу е блыныр зэрагьэдахэ, тхьпхьэщлгьыпхьуэу зэхэлъ хьэпшып. Алэрыбгьум и цыгьлум дьыцэ кьамитл флгьыц. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 601. Етлуанэ этажым дэКуйейри Иринэ клэлындор кьыхьу алэрыбгьуэ зэрымылгьыжым ирикьуэурэ, бжэм тет номерым йолгь. Нал кьута, 238. Алэрыбгьур*

бжэлуэпэм луалгьхьэрэ нысэишэ яцлэм, нысацлэр алэрыбгьуэ льягьуэм тету и лэгьунэм цлгьышэ, кьафэу, фочыр ягьауэу, уэредадэри жалэу. Льяпсэ, 54.

АЛБИНЭ (69). *Цыхуьзыцлэщ, «Тепщэч кьэзылгьэтыхь» пьесэм хэт цыхуьзым и цлэщ. [Тушкан:] Си псэ тлэклур зышхын Албинэ. Дэнэ мыгьуэ усхьыну? Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 187.*

АЛБИЯН (138). *Цыхуьхьуцлэщ, «Шынэ-хужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм я лгьхьужь нэхьыщхьэхэм ящыщ зым и цлэщ. Албиян и нитлгьыр зэтенлауэ хэлэт, Дон Луфэ щилгьэгуа зауэр кином хуэдэу и нэгум цлэклгьыжу. Шынэхужьыкьуэ, 31. Албиян урыс фьыз кьышэу кьыщыкьлэужам и анэм и жагьуэ лей хьуауэ иринэщхьейрт. Нал кьута, 231.*

АЛЕЙКІЭ (3). *нареч. Лейуэ, пцлэншэу, зыри кьымыкьыу. Алейклэ «шагьдий» жалэрэ, и цлэм езыр хуэфэцэжын хуейкьэ [шыр]? Шынэхужьыкьуэ, 53.*

АЛЕЙКУМ: АЛЕЙКУМ СЭЛАМ (10). *Флэхьусу «сэлам алейкум» жаламэ, жэуапун иратыж, хьэрыпыбзэклэ «мамырыгьэ уилэну» жиЛэу кьокл. Езы Мэтхгээнми, куэд ицлгьхуу кьыщлэклгьынти, зэ адэклэ, зэ мыдэклэ еплгьэклгьурэ жиЛэрт: – Алейкум сэлам!.. Хьуэпсэгьуэ нур, 319.*

АЛЕЙУЭ (1). *Еплэ алейклэ. Алейуэ Пушкин итха: адыгэр Іэцэм иропагэ...» Нал кьута, 273.*

АЛЕКСАНДР (2). *Цыхуьхьуцлэщ, «Мазэ ныкьуэ щхуантлэ» романым, «Тепщэч кьэзылгьэтыхь» пьесэм уащыхуозэ. Кьэзджэрий кьэдыхьэццэжы: – Пэжклэ пэжи, Александр Македонскэри дзэпци ну цытац, ауэ хьэкьуыщкьуэ пкьутэу Матренэ кьыпхуидэн уи гугьэ? Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 613.*

АЛИЙ (9). *Цыхуьхьуцлэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхуантлэ» романхэм, «Зи лгьэрыгьыпс тгьыгьа» хьыбарым уащрохьэллэ, иужьрейр нэхьыбэу зытеухуар Кьыщокьуэм и егьэджакьлэу цыта Щоджэнцикьлэу Алийщ. Махьсидэ Алий кьаукьла цлгьхуари мырат: кьаукьлур куэд хьуати, сэлэтхэм яхэпсэлгьыхьырт, цузэцлгьын и гугьэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 120. Щоджэнцикьлэу Алий хыша льягьуэрац дэ гьуэгушхуэ тхуэхьуауэ дьызытетыр, флгьы кьыдэхьулэми, дэ янэ ищам дьылгьэпцлэщлэ, нэхь тегушхуауи докьлэ, сыту жьыплэмэ гьуэгуэр кьуейщлэми, гьуэгуэр мытыни-ми, цыхуьпцлэ илэми, доцлэ, пэрытым игьэунэхуа-уи. Зи лгьэрыгьыпс тгьыгьа, 518.*

АЛИЙ-БЕЙ (2). *Цыхуьхьуцлэщ, «Льяпсэ» романым ущрохьэллэ. Алий-бей и кьхуьхьыр здынэмьыс цылэтэкьым, жэц кьытехьуамэ, вагьуэм еплгьурэ кьхуьхьыр зэклэуэн хуеймклэ игьакьлэурт. Льяпсэ, 40.*

АЛИМ (2). *Цыхуьхьуцлэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым, «Зыгуэрым жиЛэм емьдалэуэ» усэм уащрохьэллэ. Кьэзылгьэфри зылгьэфьжри пцлэнукьым, жьыхуалэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхьэлийрэ я луэхур псыхьэклэуадэ хьуами, кьуажэм гуфлэгуэу куэд зэу кьахуэклэуац: Клэпцлгьы Андудыхь, Пэц Лутлэ, Дзэгэццокьуэ Алим, фьзабэ Бабыху сьмэ я кьуэхуэу кьэбэрдэи полгькум хэту «Туземнэ дивизэм» хэтахэр кьэклэужац. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. Алимц сэ си цлэр, сыадьгэци, Нэхьыфлэ зэмани сэ сымыцлэ, Бэлыхь кьыстехуэм,*

зэи *сымыбгэ*. Зыгуэрым жиэм *семьыдагуэ*. «Мывэ хуабэ», 152.

АЛИНЭ (1). Цыхубзыццэ, мыбы ушрохьэлэ усакуэм и кьуэрылгы Алинэ хуиса «Си кьуэрылгы Алинэ *деж*» жыхуиэ усэм.

АЛЛО (3). Телефонкэ шыпсалгэкэ кьаггэсэ-бэп псалгэщ. [*Альбинэ*] *Алло, алло!* Тепщэч кьэ-зылгэтыхь, 159.

АЛОУЭХЬ-АЛЫХЬ (1). *Еплэ алыхь-алыхь. Алоуэхь-алыхь, мьидэ мыр.* Хьуэпсэггэуэ нур, 193.

АЛЛАХЬ: АЛЛАХЬ АҚБАР (2). Нэмэзыб-зэщ. «*Аллаху акбар*» жиэмэ, дэ кьытихьэщыт кьару кьокри, абы зытэццэмысэ. Кхьэлэггунэ, 379.

АЛЛОХЬ: АЛЛОХЬ ИЭМИН (1). Нэмэзыб-зэщ. [*Гьуклэм*] – *Аллоху Иэмин!* Гьапсэ, 60.

АЛЛЫХЬ (3). *междом. Еплэ алыхь П. Фызыжьыр мэлгьауэ: – Аллыхь, си анэ и псэ, си адэ и псэ, утрамыхун, жиэу. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантлэ, 631. [Дэфэрэдж Ботэх жрепэ:] Аллыхь, укьыздикиам нэхьрэ нэхь жыжэж уаьыгьакуэтэмэ. Гьапсэ, 95.*

АЛМАЗ (1). Мывэ гьаплэ лэужьыгьуэщ; *налмэс. Вождэ сурэту сурэт кьабзэр Гьуццэлым, мывэм, е гуэдэ дьидэм, Данэ дахэм е алмазым Нуру псоми ар холыдэ. Гьэпкьхэм я тыгьэ. «Паргыр ди пашэу», 54.*

АЛМЭСТЫ (4). И теплгэкэ цыхухэм ешхьыфэ, щыпцэ пхьыдзахэм узыщыхуэзэу жыхуалэ, таурьыхьхэм хэт псэушхьэ. *Астемыр Псыхуабэ зэрыкуэрэ махуиц флэкла мыхьуу, Нурхьэлий и нитгыр кьихуу, и жьафэр кьылурылэлу, алмэстым ешхьуэ Налшык Хьэтлохьуоцкьуэ садым набжэм хэсу кьыщагьуэтац. Хьуэпсэггэуэ нур, 240. Пэжу ятэм цлопцаклуэм шейтлани, жини, алмэстыи – Иэджэ пьыцауэ цытац...* Гьапсэ, 29.

АЛФАВИТ (3). Бзэм и макьхэр кьэзыгьэлгьагьуэ хьэрф псори. «*Алфавит*», «*Коллективизацэ*», «*Культфронте*», «*Кооперацэ*», «*Кулак*», «*бедняк*», «*средняк*» жыхуалэу псалгэ кьэжгьахэр дахэ-дахуэ кьахуэмыпсэлэми, алфавитым хьэрфу итыр куэдым яццэ хьуат. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантлэ, 504.

АЛЫДЖ (6). 1. (5). Грек гьэпкьым, а гьэпкьым щыц цыхухэм адыгэхэр зэреджэу цыта цлэ. *А кьалэу зыхкэ зэджа ди гьэпкьэгьухэм я Иэдакьэм цлэклам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) япыццат, зэкцлэпкьуэрт, илгэс минитлэ цитхурэ хуэдицкэ улэбэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьуэццэ кьалэхуэи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (жыг хадэ) жыхуалэу цытахэри. Гьапсэ, 5. Алыджхэ я унэр Уи небэ-кьэбэщ, бампцэггэуэ иныр Дэнэ кьикла. «Щлалэггэуэ щыналгэ», 413. 2. (1). Алыджхэм епха, ящыц. *Алыдж философышхуэ Демосфен и пхьурылгы Гилон кьалэр иратауэ цытац, а щлалэр бжэдыгьуныцым и пхьур кьышэу бжэдыгьухэм кьахэтгысхьэжати, иджы илгэс щыц хьуами арац а кьалэм, кьэзакгьхэр кьыдэтгысхьэу, дэсар кьызырдыдахурэ. Гьапсэ, 5.**

АЛЫДЖЫКЬУЭ (2). Цыхухьуццэщ, «*Мелыгыч*» хьыбарым ушрохьэлэ. *Си бьыткьыр зылыгьыр ди шофэр кабинэ хуабэм исарати, кьысццэнакэт: – Алыджыкьуэ дьыгуэнагь, арггешэ шы пэццыгь, цыгь гьажэ яжэ гьэу... Мелыгыч, 436.*

АЛЫМ (2). *Еплэ Алим. Фызох сэламым я нэхь гуапэр Кьыцокгэуэ и кьуэу сэ Алым. Пыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 182.*

АЛЫФБЕЙ (2). *Еплэ алфавит. Тхьылымыпцэм хуэдэу пьэр гьуэжьыбзэццэ, нэхь ехужьэкгыр алыфбейиц. Ньжэбэ жэщэ нэхур цыху. «Шхьэлыкьуэ», 384.*

АЛЫХЬ I (299). Муслгьымэн диным итхэм я тхьэ. – *Хьэуэ, дауи жылэ, Алыхьыр кьыддолэтыкьуэ, – жиэри Астемыр Псыхуабэцлэ иунэтлац. Хьуэпсэггэуэ нур, 236. [Альбинэ:] Алыхьым и Изынишэу шхьэццэ налгэ кьудей уи шхьэм кьыхэхунукьым. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 147. Дисы кьыгурылуэжьырт Алыхьым флэкла зыщыгьуэтын зэрыщымылэри, зиуцэхужац. Гуццлэггэуэ, 421. Алыхьым и Изынишэу шхьэццэ налгэ кьудей уи шхьэм кьыхэхунукьым. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 147. Дисы кьыгурылуэжьырт Алыхьым флэкла зыщыгьуэтын зэрыщымылэри, зиуцэхужац. Гуццлэггэуэ, 421.*

◊ *Алыхь талэ и пацхьэ ихьэжын* (2). Плэн, дунейм ехьжын. [*Кьетау:*] сэ гуэныхь маццлэ кьэсхьауэ кьыщцлэпкьым, иджы си гуэныхьыр сьтышыныжыну Алыхь талэм и пацхьэ напэ кьабзэкэ сыхьэжыну мурад ццлэаццэ, тхьэм кьабыл иццлэ. Гьапсэ, 60. *Джэрдж Пытлу тхьэ елуэ молэм и шхьэр мухьэрэбьмкэ илгэтыкьлэри Алыхь талэм и пацхьэ ихьэжауэ, и нэгу цлэкар илуэтэжыну. Нал кьута, 223. Алыхь хужьылуэ* (3). Пццы хэмьлыуэ, зэрыщыт дьидэм хуэдэу. [*Молэм Нурхьэлий жиэлуэ:*] *Жылэт ар, Алыхь хужьылуэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 187. Алыхьым еццлэ* (13). Зьыми ищлэпкьым (Алыхьым флэкла). *Алыхьым еццлэ ар зылыгьуэр, топ сьт здэщытыр ара? Нал кьута, 294. Мариам... яггэзэжуэ зьидэса кьуажэм дэтгысхьэжыну ноби мэггэуэ, арихьэцлэ Алыхьым еццлэ апхуэдэ махуэ кьащыгьуиуэну. Лэчымэ, 390. Псынем *деж дьыцэтгысэхам... Алыхьым еццлэ Шамум кьызырлэггэуэр: ашыч хьыфлэдэжа гуэрым и ццлэггым скорпион цлэсу кьылгэгьуац. Хьэщцлэ гьаплэ, 401. Алыхьым жимылэцлэ* (6). Кьэхьун-кьащыщцлэпкьым зыхуэмей, зыщышынэ гуэрым шхьэцлэ жалэ. [*Дисэ*] *Алыхьым жимылэцлэ, на ар [Гитлер] псэуэуэ ди ццлэгуэ кьыфизну. Алыхь, 57. [Думэсарэ:] Цыхухьуэ унафэм сэ унафэ тесццлэпкьыну Алыхьым жимылэцлэ... Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 511. Алыхьым жиэм* (1). Алыхьым апхуэдэу иухамэ, Алыхьым кьыддиыгьэмэ, Алыхьыр ццлэггэкуээн кьытхуэхьумэ. *Алыхьым жиэм, фэи тету, кьариу илуэ кьыпхуэзгьуэтынкэ [ццлэцлэ], жиэри Чачэ ежьац, здэжлуэр Мэрят жимылуэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 206. Алыхьым жыхуиар (жиар) хьуныц* (3). Уи натлэм кьыритхам уфлэпкьынукьым. *Нэхь диниццлэпкьухэм зы заццлэуэ, кьапсэлэ ццлэггэуэ цымылуэ, «Алыхьым жиар хьуныц», жалэу зэхэст. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 646. Алыхьу тэхьэла* (8). Алыхьу гьэщ, Алыхь талэ. *Кьаруишхуэ илэц Алыхьу тэхьэлам. Гьапсэ, 59. – Алыхьу тэхьэлам кьыпхуигьэггункьым уи залымыгьэр, – жиэуэрэ Думэсарэ кьемьылгэкьыу куэбжэм дэпкьыжыц. Хьуэпсэггэуэ нур, 75. Езыри мыр сьту псэуицхьэ**

дахуу Алыхүү тэхэлам кьиггэхуа жыпIзу кьабзэт [шыр], удимыхьыну Iэмал имьIзу. Анка, 382. **Алыхьым и нэлатыр зытехуэн** (3). Гыбзэц, «Алыхьым тазыр кьыптрильхьэ» жыхуиIэц. [Дисэ Аралгеп Залымджэрий жриIзу:] Сьит щIгызетеспIэнур [си жьэр], Алыхьым и нэлатыр зытехуэн? Хьуэпсэгьуэ нур, 104. **Алыхьым и нэфI кьыщыхуэн** (3). Алыхьым фIыгуэ кьильгагьун. А си щIалэ цIыкIу, - жиIэри Хьэбибэ нэмэзыбзэ кьибж хуэдэу кьриггэжьаиц; Алыхьым и нэфIыр кьыщыхуэ. Щьинэхужьыкьуэ, 43. **Алыхьым и нейр зыщыхуа** (2). Алыхьым игу зэбгьа, Алыхьыр зыхуэмыарэзы. Ай, ай, ай, - жиIээрэ Мусэ и щьхьэр игьэкIэрахуэрт, - Алыхьым и ней зыщыхуэн. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. **Алыхьым и пащхьэ ихьэжын** (4). ЛIэн, дунейм ехьжын. [Абу-Деруиш:] Гуэныхь итемлэгу Алыхьым и пащхьэм уихьэжрэ напэ кьабзэкIэ уиуцIэжмэ, Тхьэр зэтар уэриц, Кхьэлэгьунэ, 374. - Алыхьым и пащхьэм ихьэжащ, - жиIэри Думэсарэ гьыуэ, хьэдэм бгьэдыхьэри, ищыIэн кIапэр лам и нэкIум трипхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 77. **Алыхьым иуужэгужа** (1). Алыхьым и ней зыщыхуа. - Уалейкум сIам, Алыхьым иуужэгужа! Дэнэ укьикIрэ? - жиIэри Инус кьэзурымащ, Хьуэпсэгьуэ нур, 64. **Алыхьым кьыуужэгужын** (2). Алыхьым и ней кьыщыхуэн. [Хьэбибэ и пхьум жрелэ:] Сьиту умыщынэрэ? Алыхьым укьыуужэгужаиц уэ. Уи анэр IэцIыб пиIыуэ уежэжрэт, Алыхьым IэцIыб укьымыщиIатэм. Нал кьута, 224. Ялыхь, сыкьэбуужэгужа? Сьунэхгьуаи, сыкьэсэхьжаи, - жиIэрт Мусэ, хьыбарыр и гум щIыхьауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. **Алыхьым кьыхуихуэн** (1). И натIэм кьритхауэ щьытын. Автоматыр иIыгьэрэ [Иуарэ] и кьуэр кьыпэуауэ кьыфIэцIэмэ, пэпсэлэжырт: «Хьэуэ, тIасэ: Алыхьым кьысхуиуха кьалэныр згьээцIаиц, си быным сащхьэицисаи, псыдзэм езмыггэхьу, мафIэм езмыггэсу, си щьхьэггэсэми хуэфайцэ хуэциIаиц. Кьалэн, 436. **Алыхьым кьыптрильхьэн** (2). Еплэ **Алыхьым кьыхуиухын**. Алыхьу талэм кьыптрильхьаиц, тиэчыниц, - жиIэри Инус и Iэр Гуизэ и пIлэм щIидзиц, сьимаджэ бэгар ераггьыу кьызэфIиггэтIысхьэри, ищхьэнтэ нэхь иныр щIэггэжкьуэн кьыхуищIыжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 72. [Дэфэрэдж Гуаицэ жрелэ:] ЕсыкIэ зымыщIэп кьренэ, сьит пиIэн, Алыхьым кьыфIтрильхьаиц, Лъапсэ, 41. **Алыхьым и пащхьэ кьикIа фIыцIаггэ** (4). Муслыбмэнхэм я тхьыгь лъапIэ КьурIэнырщ. - Мы кьурIэныр Алыхьым и пащхьэм кьикIа фIыцIаггэиц, - жиIаиц молэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 154. **Алыхьым иухын** (6). Ухуей-ухуэмейм емылгытауэ кьэжьун, кьыпщыцIын, кьохьулIэн; Тхьэм Iэмыр ищIын. Алыхьым иухар иухаиц, дэни кIуэ - уфIэкIынукьым. Нал кьута, 224. **Алыхьым и хьэтыркIэ** (2). Хуабжьу щылгьалүэм деж кьагьэсэбэп. [Апчарэ:] Алыхьым и хьэтыркIэ зыгуэр кьысхуэицIэххэну щьитмэ, сьыздэиш [фронтым], Албиян. Щьинэхужьыкьуэ, 34. **Алыхьым и шыкуркIэ** (7). Алыхьым и фIыщIэкIэ. Нурхьэлий гуфIэрт, Алыхьым и шыкуркIэ, иджы

гьуэгу тэмэм сьитеуаиц, мыльку гуэр згьуэтыну кьыщIэкIыниц, жиIээрэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 189. Ецанэ цIыкIури кьэжэпхьаиц, Алыхьым и шыкуркIэ, дьыцогуфIыкI - мэл е бжэн иггэхьуфьинуиц. Нэгьуху, 21. **Алыхьым и шыкуруиц** (6). Алыхьым и фIыщIэц, - Алыхьым и шыкуруиц, уэзывоеннэнур арати зэфIэкIаиц, - жиIэу Хьэбибэ и гьыныр пичаиц, и макгьми нэхь зриггэжкьуэдияиц, - нацидивизэм кьагьэзэжжаиц. Нал кьута, 224. Кулисум, Хьуэцэ, Барэсбий сьимэ я гугьу ямыщIу кьуажэм кьыдэнаиц - ари Алыхьым и шыкуруиц. Нэгьуху, 33. **Алыхьым кьузэритыниц** (5). Хуабжьу фIыщ, нэхьыфI уиггэлгьыхьуэнц. - Умыделэ, ди шыхьгьу, - жиIэрт дадэм, Хьэбибэ и гур дахэ ищIыну, - уи нысэм хуэдэ Алыхьым кьузэритыни. Нал кьута, 231. Фоч лэдакьэри чэцейм кьыхищIыкIри зэриггэицэжжа нэужь, кьабзэллэабзэуи илгьэщIыжри езым зэхилгьхьа фоч гьынымкIэ иузэдаиц иггэуэжри еплгьати, Алыхьым кьузэритынт. Лъапсэ, 111. **Алыхьым узэрелгьэлуниц** (2). Еплэ **Алыхьым кьузэритыниц**. Кьэзылгьэфри пиIэнукьым, зылгьэфьжри пиIэнукьым жыхуаIэу кьэралыр зэрыкьэралу зауишхуэп хэкIуадэ щыIэмэ, дэ ди Iыхьэр Алыхьым узэрелгьэлуниц. Лъапсэ, 88. **Алыхьым и цIэкIэ Iуэн [тхьэ]** (2). Алыхьыр хэгту тхьэ Iуэн, жыпIэр зэрыпэжым и щыхьэгту. Бэлаиц кьэсати, Дисэ текIияиц; - Алыхьым и цIэкIэ сэ тхьэ соIуэ, лэдакьэпэкIэ уэзмьыгавэм ищIы. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. **Алыхьым хьэтыр иIэм** (2). Еплэ **Алыхьым и хьэтыркIэ**. - Думэсарэ, Алыхьым хьэтыр иIэм Iуумыхь [бжэр], - жиIэрт Саримэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 192. Ди телефонист гуэрыр и ныбжэзгьум елгьэлуат: «Ей, Алыхьым хьэтыр иIэм, тутын кьысхуэггэхь, си гум цы кьытекIаиц». Щьинэхужьыкьуэ, 70. **Алыхьым и хьэтыркIэ** (1). Еплэ **Алыхьым и хьэтыркIэ**. - Алыхьым и хьэтыркIэ, щыггэт, - жиIэу лъаIуэрт зыгуэр, Дисэ нэхьей хьэуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 104. **Алыхьыр арэзы кьыпхухьу** (4). ФьыщIэ зэрашI псалгьэщ; Тхьэм уиггэпсэу. - Алыхьыр арэзы кьыпхухьу, Чачэ, - жиIээрэ хадэмкIэ икIыжаиц Мэххьуд. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. **Алыхьыр кьыпхуэрэзы ухьу** (2). Еплэ **Алыхьыр арэзы кьыпхухьу**. Албиян гьунэгьуу кьекIуалIэмэ, «уи анэр кьызэрыпхуэрэзыуэ Алыхьри кьыпхуэрэзы ухьу», «уи ищхьэм хуэсакьыж, тIысэ», «уэзырнэсу пьсьмо кьэптхыниц» жиIэу арат кьытраггэазу-нытраггэазу щьитми жаIэр. Щьинэхужьыкьуэ, 35. **Алыхьыр гэгьыниц** (2). ПиIыупсын. [Аралгеп Залымджэрий:] «Кьэрал джатэм» Алыхьыр иггэтиаиц, фэ кьыфьысхьэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 293. **Алыхьыр зэуа** (4). Алыхьым и тазыр зыггэхуа. - Сьиту сынасытыниш, Думэсарэ, - жиIэу тхьэусыхьэрт Нурхьэлий, - Алыхьыр зэуар сэриц. Хьуэпсэгьуэ нур, 149. - А Дисэ, а Алыхьыр зэуа мыгьуэ, куэд лъандэрэ уи закьуэ? ГушIэгьу, 426. **Алыхьыр кьэуэн** (2). Алыхьым и тазыр кьыггэхуэн. Гунэуэс зиплгьыщ-зыкьиплгьыхьри хьэпшытыр зэтэгьуэ щылгьагьум, илгьэуицаиц; - Алыхьыр кьызыуи, Дисэ дэнэ щыIэ? ГушIэгьу, 423. Думэсарэ

алгандэрэ кыбухуэцIатэккым ебзымэр кыздикIыр, иджы Луизэ выфэм кIуэцIыдауэ щилгагум, занцIзу ккэуIэбжаиц. – А Алыхьыр кызымыуи. Мыр сыт, на?– жиIэри ихыIэныр мацIэу кыIэтаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 74. **Алыхьыр си бийиц** (7). ЖаIэр зерафIэщыр, Iэмал имыIэу яггээщIэну тегушуэныггэ зераIэр кызыхэщ псалгафэщ. [Мариам и пхум жреIэ:] Алыхьыр си бийиц, уи адэм и деж унээмыггэсу уи псэр си IэкIэ хээмыхым! Лэчымэ, 394. [Думэсарэ:] Алыхьыр си бийиц, фочыкум измыггаплгэмэ а зи нэ ккэмьплгэжыну хьитIым я кум ккыдэклауэ ккэмэ ккызыхыр. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 502. **Алыхьыр си бийккым** (1). Еплэ **Алыхьыр си бийиц**, [Дисэ и пхум жреIэ:] Алыхьыр си бийккым, уэ сэ сыпхурумиккым. Хьуэпсэгьуэ нур, 137. **Алыхьыр узоггэлгэIу** (1). Еплэ **Алыхьым и хьэтыркIэ**. [Бэкган Iуарэ жреIэ:] КхьыIэ, сумыиэж, Алыхьыр узоггэлгэIу. Квалэн, 432. **Алыхьым и IэмыркIэ** (2). 1. (1). Алыхьым апхуэдэу иухати. ЩIалэ цыкIу мыггээр дыггэ нурым хуэдэт, арицхьэкIэ Алыхь талэм и Iэмырти, Умар цыкIу дунейм ехыжаиц, и ккэуэщ цIкIуитI япэм ккэалэхуар иггэуэ нэмысу зэрехыжам еицхьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 206. 2. (1). Зыгуэрым хуабжыу зэрыщIэхьуэпсыр ккэраггэлгэуэ. Алыхьым и IэмаркIэ Степан Илыч ккыггээжаицэрэт, жиIэрт игукIэ [Астемыр]. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 543. **Алыхь IэмыркIэ** (6). Еплэ **Алыхьым и IэмыркIэ I**. – Псым лгэмьж темьлгэми, зы цыкIу цыкIум и лгэкуэ псыф ккэудей мыхьуу Алыхь IэмыркIэ зэпришаиц, – жиIэрти Чачэ и ихьэ дзасэр иггэсысу псалгэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 239. Арггэуейри Алыхь IэмыркIэ дунейм тетци, Арггэуей, 388.

□ **Алыхьыр зделэмкIэ еIэн хуейиц** (2). Алыхьым упэув хьунуккым, Алыхьым зэрыфIэккэбылыным хуэдэу щIын (щIэн) хуейиц. Хьуэжэ и унэр ккыщыуэм, унэр здэуэмкIэ еIэрт, Алыхьыр зделэмкIэ еIэн хуейиц, жиIэурэ. Нал ккэута, 307. **Алыхьым ккыитрилгэхьэм, фошыгьу шей уефэниц** (2). Алыхьыр зэрыхуейм хуэдэу хьунуш, абы уфIэккыфынуккым. Ахьиэ уиIэмэ, гьакIуэ нэггэуицI уи пIэкIэ, уимыIэмэ, сыт, Алыхьым ккыитрилгэхьэм, фошыгьу шей уефэниц. Хьуэпсэгьуэ нур, 84. **Алыхьым ккыуимытар беггымбарым ккыуитын?** (1). Алыхьым ккыпхуимыщIэр зыми ккыпхуищIэфынуккым. Алыхьым ккыуимытар беггымбарым ккыуитын? Хьуэпсэгьуэ нур, 69. **Ккэзыггээжэ Алыхьым ккэецтэ** (2). Еплэ ккэггээжыи. **ШейIаным иггэцтам [иггэщынам] Алыхьыр и фIэц хьужырккым** (2). Еплэ шейIан.

АЛЫХЬ ТАЛЭМ И IЭМЫРКIЭ (1). Алыхьым и унафэм и лгэкIыныггэкIэ. Алыхь талэм и IэмыркIэ бэлиэвыч Iуэхур лгэлгэжаиц, мээым зы жыг щIэтыжккым зи ихьэ палгэ бэлиэвыч зыпымылгэ, дипсми уефэж хьурккым, лгэмыр ккыыхехри. Хьуэпсэгьуэ нур, 239.

АЛЫХЬ II (77). междом. ЦыкIубэхэм я псалгэр ирыщIаггэбыдэу ккэаггэсэбэп. АрицхьэкIэ Думэсарэ абы [Дисэ] и пацхьэм ккыуваиц: – Алыхь, си унэ лей цызепхьэу пхуээмьдэн!

Хьуэпсэгьуэ нур, 137. [Чачэ:] Алыхь, лгэмьбитI сьмычын, ккызырреджэ Нахьуэ. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 504. [Бээракуэ фызым:] Алыхь, си Iуэхум автобусыжыым фимыбэмIыхьым... Гьуэгуанэ, 124.

АЛЫХЬ-АЛЫХЬ (5). Зыгуэр ггэщIэггэуэн, телгьиджэ ккэазэрыщыгьур ккэраггэлгэуэ. [Щхьэлмывэккэуэдэсхэм:] – Алыхь-алыхь, ди напэр текIаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 62. Алыхь-алыхь, мыр сыт пелуан, жаIэу щыщIэуицIэм, адыгэ пелуаныр цыкIубзу ккыщIэкIаиц. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 617.

АЛЫХЬ-АЛЫХЬ-АЛЫХЬ (2). Еплэ **алыхь-алыхь**. Алыхь-алыхь-алыхь, – жиIэрт Нанэ, – си фIэц хьурккым Дисэ и хьыдгэжбз цыкIур IэцIэмыуекIэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 135.

АЛББОМ (1). Сурэт, маркI сыт хуэдэхэр зэхуэхьэсауэ зыдэлгэ тетрад. [Анисэ:] Сурэтым уеплгьыху, си альбомыр ккэсхьыниц. Гьуэгуанэ, 138.

АЛЫНИНИСТ (4). Альпинизмэм дихьэх, ар зи IэщIаггэ цыкIу. «Гьуэгуанэ» пьесэм хэт персонажкэм ящыщы. [Альпинистым:] Турбазэм нобэ дынаггэсым фIэкI сыхуейтэккым. Гьуэгуанэ, 124.

АЛЪЯНС (3). Зэхуылгэныггэ гуэрым тещIы-хьа зэхуэхьэныггэ (нэхьыбэм ккэралхэм, Iуэху-щIапIэхэм). [Жансэхьу:] Алянс ухуеймэ, ариц алянсыр! Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 560.

АЛЪАНДЭМ (3). Еплэ **алъандэрэ**. – Зэ цывггэтыт, уэраккым теисэлгьыхьыну, – жиIэри алъандэм зыри жызымыIэу цыса Елдар ккэпсэлгэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 197.

АЛЪАНДЭРЭ (9). нареч. Апхуэдизрэ, зы зэман гуэрым щыщIэдзауэ. Степан Илыч алъандэрэ цыму цысати, иджы зыгуэр жиIэн хуей хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 264. [Фариз:] Тхьэ, Шури щIэмыныIэж, бухалтнрым лгэжыггэ ккэритаиц армыхьумэ, алъандэрэ тIэу ккэкIуэжынт. Алъхьэ, 55. А лъандэрэ ар сыту сыу ккэмыкIарэ жысIэу си ихьэм мыггэуаггэ хузохьыж. Лгэпсэ, 24.

АЛЪП (4). Шы жэр, ккэаруушхуэ зиIэ шы Iуэрыуатэм узыщрихьэлэ. – КкэохьэлгэкIыр уэ уи гьаицIэр, Уи гум ккэуэр сэ сыггэицIэ, – жиIэу алъпыр ккыщелгэIум, Пшаггэуэр токIыр щIалэ нэIум. «Елбээдыккэуэ», 7. Зы увьIэпIэм емьсами, КкэуэжIийм си алъпыр щалгээхьа? ЖыIэт, мыпхуэдэу щхьэ сызэщрэ. «Шум и гьуэгуэ», 47. Си шыр алъп лгэпккэицIи жэрыицэи, Афэ чэтхьахуэр джэрыицIэи. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгуэ», 86.

АЛЪПЫШ (7). Еплэ **Алп**. Бжыхь ельэни хуэфIокI, Щолгээхьушу зеккэуэдий, Нэггэсауэ ар шаггэдийиц, Щопицым теплгэм – зыккэIэт, Си алъным сыт ккыхуэт! «Елбээдыккэуэ», 8. Алъпыш бггэджэгум бггэрыицIэу ГьаицIэ мыухьыр ислгхьэнккэ, Нарт Бэдыноккэуэ, ккэблаггэ. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 423.

АЛЪХЬЭС (1). ЦыкIухьуцIэщ, «Гьуэгуанэ» пьесэм ущыхуозэ. [Анисэ:] Алъхьэс напиц уиIэ нэхгэр, ихгэ лгэкуэицIи уиIэмэ, нэхьыфIиц, жи. Гьуэгуанэ, 138.

АЛЪХЬО (54). ЦыкIухьуцIэщ, «Алъхьэ» пьесэмрэ «ЗэккэуэщитI» усэмрэ я лгьыхьыж.

Алгъом а цлалэм гу лъытауэ, Ар зыдэщылгым псынцлэу мэнищ, Къуэ зэв еклуклгым зритауэ Емышу маклуэ-цлалэ лъэщц. ЗэкъуэшитI. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 18. [Шурэ:] Алгъом псы бошклэм хэкIэри псыф зищIри заныцлэу цлэлъадэри икIэхэр къыщIихуащ [мафIэ зыщIэна икIэщым]. Альхъо, 75.

АМАЗОНКЭ (2). Пасэрей алыдж мифологием къызэрэхэщыжымкIэ, зэуэн-бэнэным хуэгъса цIыхубз, цIыхухуэ зыхамыгъэхъуэ щхъэхуэу псэуэхэм ящыщ зыщ. ЗэрыхуагъэфашэмкIэ, адыгэ Iуэрыгуатэм хэт «нэрыбгей» жыхуалэхэри апхуэдэщ. [Дэфэрэдж район унафэщIгым жреIэ:] НтIэ, тхъэмэдэ, уи нIэ исыж, хъэкъыуи зыхыгъэкI: цIыхухуэм яфIэт щхъэм хуэдэ къабзэщ цIыхубзым яфIэтри, амазонкэ сымт жыхуалэри хъыбарщ, зы амазонкэ дунейм тетакъым икIи теткъым. Лъапсэ, 18.

АМАЗУЛУ (1). Тхыгъэ зыхэтым тепщIыхъмэ, къафэ лэужыкъуэщ. [Официантым:] Африкэм я къэфэкIэу «Амазулу!» Гъуэгуанэ, 107.

АМАЛ (1). Бзаджагъэ, хылагъэ, Iэмал. Нарт лIыхужьыгъэм амалкIэ ябгэр теклуэну мэгугъэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 412.

АМБАР (4). 1. (2). Гъавэ гъэтIыгыплэ, хъумаплэ. Бийм амбархэр илгъэсами, ДытIысакъым дыгузавэу. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 410. 2. (2). зэхъ. Фы гуэрым, къулеигъэ гуэрым и хъумаплэ. Уи дэлгхур цIэныгъэ амбару Мэзкуу щоджэри зыхуей зригъэщIэфынуц. Щынэхужьыкъуэ, 21.

АМДЭЧ (4). КъурIэным и Iыхъэ къыхэхэхэр зэрыт дин тхылг цыкIу. Молэуэ джэгур Жансэхут, и лъакъуэр илгъэфу, амдэчим еплгурэ нэмзэыбзэ къибжу сценэм йокIыж, цIыхур иггэдыхъэшхуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 670.

АМЕРИКАНЦ (2). Америкэм (США-м) щыщ цIыху. [Албинэ:] АмериканицитI ар зылгэгъуар машинэм ису уэт ит хгурейм нэхъ гъунэгъуу бгъэдыхъэшхуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 670. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 155.

АМЕРИКЭ (14). ЩIым и континентхэм ящыщ зым и цIэщ, ауэ КIыщокъуэм и тхыгъэхэм абы данщэци къыщикIыр США къэралырщ. Америкэм кIуауэ хъарзынэу щытсэу Iэджи цыIэщ, гъэ къэси океаным икIыжурэ Къунейтрэ къалэм и Iэшлгъашэм къилэпхъукIам щыщу къэнэжар мацIэ хъужащ, итIани Мариам и псэм идэртэкъым мы щыналгъэм икIыну, ягъэзэжу зыдэса къуажэм дэтIысхъэжыну ноби мэгугъэ, арихъэкIэ Алыхъым ещIэ апхуэдэ махуэ къащыхуиухуэнур. Лэчымэ, 390.

АМНИСТИЕ (1). Къэрал унафэкIэ та-зыр зытралгъам ар хуагъэгъуныгъэ е хуагъэмащIэныгъэ. Амнистие, жиIэу Жырас-лгъэн къэзутIыпщыжам къыфIыкIэ Жыраслгъэн и щхъэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 597.

АМПУЛЭ (1). Хушхуэгуэу ткIуаткIуэхэр зэмыкIуэкIын хуэдэу гъэбыдауэ щахъумэ абдж кумбыгъэ цыкIу. АрихъэкIэ зоотехникым шприци ампули илэ дунейм теттэкъым. Щынэхужьыкъуэ, 57.

АМРЫКI (2). Еплэ Америкэ. [Нурхъэлий:] Си тхъэлганэр муслъымэн жылэм зэхах, ялыхъ, мы сьзэрэтым сумыгъэкI, сэ дыщэ ирехуэ е нэгъуэщI ирехуэ, а сьздэщыIа АмрыкIым къыздисхауэ згъэщцIуIамэ, ялыхъ, уэ къызуымт, цIыхум ящызбзыщIыныр... Хъуэпсэгъуэ нур, 155.

АМЫРХЪАН (1). ЦIыхухуэцIэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романым ущрохъэлIэ. Абы и гъусэт Гъэшыгъуэ зэкъуэшитIыр, Къудащ Амырхъан, ЩоджэныцIыкIу Алым, Назырыжъыр - къуажэм дыпартизанищ къызылэу дэкIа илгъэпкъым къагъэзэжат, къэт щIагъуэ щымылэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 308.

АНАСЫНЭ (2). ТыркубзэкIэ хъуанэ псалгъэщ, кыкI дьдэр къагурымыIуэу адыгэхэм, щышхыдэкIэ, я бзэм къыхохуэ, междометие къалэным хуэкIуауэ. Анасынэ, ари ар, - жиIэу Мусэ и башыр цIым хиIурти къыхичыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 235.

АНА (7). ГъэщIэгъуэныгъэ, мыарэзыныгъэ къыгъэлгъагъуэу цIыхубзхэм я псалгъэм къыхохуэ. [Думэсарэ:] Ана, щыблэр къоуэни, хъэжы, а-дыды-ды-д мыгъуэ, а Iуизэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 76. [Къандыщэ:] Ана, апхуэдэ телгъыджэ цыIэ? Альхъо, 85.

А-НА (3). Еплэ ана. [Дисэ:] А-на, а фы щIэ дь хъэшхыр дэри къыджэфIэрэ дьыгъэдыхъэшхэм хъуркэ! Альхъо, 57.

АНА-А (10). Еплэ ана. [Бзэрэклэу фызым:] Ана-а, жытIэр сымт! Гъуэгуанэ, 128. Ана-а, мыр сьту цIэхуэ укъэсыжа. Клапэ клапэ, 17.

АНА-А-А (2). Еплэ ана. Гунэуэс псэуэ мафIэм къелауэ хъэблэ фызым щалгъагъум, гуфIащ: - Ана-а! IушIэгъуэ, 424.

АНАМЫГЪУЭ (3). Еплэ ана. Iуарэ фызыжъхэм япэ итт, «ана мыгъуэ, генал къафэу хэт илгъэгъуа куэд цIауэ» жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 598.

АНАЛИЗ (9). Пкъыгъуэ гуэрыр зэрызэхэлгъэр зэхэгъэкIыныгъэ, къэхутэныгъэ. Анализ-хэри къагъэса щхъэкIэ, япэрейм нэхэрэ зыкIи мынэхъыфIу къыщIэкIащ, арихъэкIэ укыкIуэт хъужынутэкъым, отделенэм дохутыру цIэтыр къэзджащ. Лъапсэ, 14.

АНАПЭ (3). Хы фIыцIэ Iуфэм Iус къалэм и цIэщ, адыгэбзэм къыхэкIауэ, «Iэнэм и пэ» кыкIыу хуагъэфашэ. «Лъапсэ» романым къыхош, [Дэфэрэдж:] ХъэтIрэмтIыгу си нэр къыхуикI цыхъуар еджэн къыщIэздзэу урысыбзэ тIэкIуи зэзгъэщIа нэужькIэщ, сьту жыIэт: зэуэр сьмыщIэххэу Пушкин итхэхэм ящыщу усэ срихъэллащ, мыбы хуэдэу: «Нэгъуейм дытеуэу IэщIэвыщIэм, шыбз гуартэм цыщи хремьщI, Анапэ яхурэ къапэщIэхуэр ясыркIэ кхъухъым из ямыщI». Лъапсэ, 7.

АНАТОЛИЙ (3). ЦIыхухуэцIэщ, «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ», «Щынэхужьыкъуэ» романхэм ущрохъэлIэ. Степан Ильич зэрыжилэмкIэ, езы нарком дьдэу Анатолий Васильевич Лунагорскэм Мэтхъэныр фIуэ къецихури къиутытыцын фIэфIкъым: ди лэжъакIуэщ, цIыху дьызыхуейщ, - желэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 529. Анатолий Федорович Кубаницевыр а лээхъэнэм ирихъэлIэу Налишк дэт гоститаль гуэрым уIэгъэ хъуауэ цIэлгът. Щынэхужьыкъуэ, 40.

АНЭ (405). 1. (391). Бын зиЛэ, быныр кьэзыльхуа бзыльхугьэ. *Сянэр кьысицЛэупицЛэм, Кьэзгьээжыну жыЛэ. Тельхьэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 232. Седжэну жыжьэ сыцагьакуэм, А махуэр ноби сэ соицЛэж, Си анэр гьыуэ ныздэкуатэрт, «Уядэжэ и унэ кьэзгьээжэ», - Арат жиЛэфыр кьыскЛэлыплуу. УцЛыкуу уи гум ибубыдэр. «Вагьуэ махуэ», 83. Езы Анчари кьэзгьээжэи, си анэм и жагьуэ цхьэ сицЛа, жиЛэу. Нал кьута, 224. 2. (2). Я анэм и ныбжьын цЛыхубзым пшцЛэ хуащЛу, щэныцЛэу зэрыыхуагьазэ псалгьэщ. [Шоферым:] Уи ахьшиэр илгьхьэж, ди анэ. Гьуэгуанэ, 131. Хьэбибэрэ артиллеристхэмрэ хьарзынэу зэдэпсэурт - ицЛалэхэр «ди анэ» жалэу кьыхуэгушхуэу, Хьэбиби, жэмьр кьишимэ, ицЛалэхэр ишэ иригьафэу. Нал кьута, 234. 3. (5). Псэушхьэ ццЛэжьей, шыр зилэ. [Дисэ Аралыным жриЛэу:] Си гуэгуи анэр ццЛэбуклар сьит, ер зи кЛанцЛэм итЛысхьэн? Хьуэпсэгьуэ нур, 103. Зи шыр бгьэ анэу зыхьумэжыр И абгьуэм жыжьэу пхуЛумыкЛ. Дунейм и палгьэ. «Батырыбжьэ», 19. Бабыц анэр куэдрэ телга, маццЛэрэ телга - зэгуэрим макь цЛу цЛыкЛу зэхехри кьегьаскЛэ, бабыщым зедзри мээзгьэж. Бабыщкьуэ адакгьэпш, 478. 4. (12). плгьыф. мыхь. Анэм ехьэлла, епха. Хьыбар имыЛэу и ицЛалэм, Мычэму хоццЛыр анэур. «Адэ», 129. Еплгь анэ набдзи, кьэпццЛэнууц И кьуэр кьинамэ зэуапЛэм. Набдзэ. «Батырыбжьэ», 52. ШкЛэ цыкЛури ллаиц, анэ быдышышэ Гумыхуэу. Кьвалэн, 429.*

◊ [И] анэм кьызырилгьуам хуэдэу (1). Зыри щымыгьыу, пцЛанэу. Куэд дэкла, маццЛэ дэкла - Сеймэныр кьызышоуж, Ибэлгьабэмэ - псым хэлгьыц, и анэм кьызырилгьуам хуэдэу пцЛанабзэу. Лгьапсэ, 51. **Зи анэ тхьэр еуа** (5). Унэхьуа, гузэвэгьуэ хэхуа, зи анэр гузэвэну, зи анэ игу хэщцЛыну. - А зи анэ мьгьуэ тхьэр еуа, - жиЛэри уЛэгьэ кьомьр щилгьагьум, Хьэбибэ и цхьэфэцым зилэтиц. Нал кьута, 211. **Зи анэр зыгьэлыгьуэжын** (1). Хьуанэ щыкЛэу цЛыхухьухэм я бзэм кьыхохуэ. [Инэ:] Зи анэр зыгьэлыгьуэжын, рессорэр зэтиудатиц. Гьуэгуанэ, 116. **Уи анэр узогьэллэу** (1). Зыгуэр лгьэлу егьэлеякЛэ зыщыхуагьазэклэ кьагьэсэбэп. Аннэ Павловнэ кьыпищэ: - Си псалгьэр зэпумыдуу кьэдаЛуэ, уи анэр узогьэллэу. Лгьапсэ, 7. [И] анэр хуэзгьагьын (2). Хурикьун, хуэфЛ хьун (цЛыхухьухэм я бзэм кьыхохуэ). [Алыджыкьуэпхгьэ быдэ икьутэн хуейм жреЛэ:] Хьэбыришыбырыжэ, иджытсту уи анэр пхуэзгьэгьынкгьэ, жысЛэри си бэлгьтоужьыр зыщысхри соуэвллаиц. Мелыгыч, 440. [Си] анэ и псэ, [си] адэ и псэ (6). Тхьэлганэ щыкЛэщ жалэр зэрыпэжыр кьрагьэлгьагьуэ. Си анэ и псэ, си адэ и псэ, зы цЛыкЛу кьэзмьганэу Мэремкьаным жезмыЛэтэм. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 505. - Си анэ шыбзми, си адэ шыдми я псэ, си фЛэц дьыдэу жызмыЛэмэ! Кхьухь пхэнж, 496. Фызыжьыр мэлгьалуэ: - Аллыхь, си анэ и псэ, си адэ и псэ, утрамышун, - жиЛэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 631.

□ **Быдэ и анэ гьыркьым** (2). Еплгь быдэ. Уи анэр молэм ИццЛыхьэм, хэт ухуэтхьэусыхэн? ТцэкЛу зэхьуэклауэ тхаклуэм кьигьэсэбэп псалгьэжьым

«узыхуэтхьэусыхэн хуейр езыр кьокьуэншкЛэм, дэнэ укЛуэжын, укьэсыжащ» жыхуиЛэщ. Уи анэр молэм ИццЛыхьэм, хэт ухуэтхьэусыхэн, псалгьэ жыли уисыкЛаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 227. [И] анэм еплгь ипхьу кьаишэ (1). Пхьур и анэм хьэл-щэнкЛэ ещхь мэхьуж, анэм и пхьур езым ещхьу егьэсэж, жыхуиЛэщ. [Дэфэрэдж:] И анэм еплгь и пхьу кьаишэ жиЛэмэ, анэм и хьэл-ицэн кьудейр аракьым зи гугьу яццЛыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхьуж кьилгьхуа ипхьури. Лгьапсэ, 65.

АНЭ-АДЭ (3). Еплгь адэ-анэ. Псэемиблэжу бийм езауэу И анэ-адэр жэцкЛэ гуЛэу Бэлыхьыр хэкум цхьэщихамэ, Уэрэдьр хьуащи, лЛэ имыЛэ. Зи гьащцЛэ кЛыхь. «Батырыбжьэ», 148. Дауи имыщцЛэжынерэ [Дэфэрэдж:] и анэ-адэр кьыхуэщхуэцЛэу щытаиц, физ сабийн зи Иблэм тесыр кьомыгьэблагьэу блэбгьэжын хуеякьым, жаЛэри. Лгьапсэ, 112.

АНЭДЭЛГьХУБЗЭ (4). Укьызыхэкла лгьэпкьым и бзэ. Анэдэлгьхубзэр хьуа кьуницхьэнишэ - Зы кьуэфЛ иламэ, тетт дунейм. Анэдэлгьхубзэ. «Дамыгьэ», 97. Анэдэлгьхубзэр уи жьэгу паццхьэу МафЛэр иццЛэбгьэсту ущысаиц, плгьагьурэ, фЛыццЛэ жыги Уи кхьащхьэм зыми химыса. АбытЛэ Мухьэб и кхьащхьэм ... «Вагьуэ махуэ», 94. Ауэ си ныбжьым куэд слгьэгуакьым Анэдэлгьхубзэр зыццЛэ ИццЛыб. Сэ нэгьуэщцЛыбзэщ тхыль зэрыстхьыр... «Щхьэлыкьуэ», 374.

АНЭ ДЭЛГьХУ (1). Анэм кьыдалгьхуа цЛыхухьу. Мариами и лгьыр кьызырыкьуэжар и гуапэ хьуащи, и анэ дэлгьхум нышэдибэ кьыгьэзугьат фабрикэм лгьэпапЛэ Гуигьэуэнуу. Лэчымэ, 389.

АНЭМЭТ (5). 1. (2). ШэсыпЛэ папццЛэу яЛыгь цЛыху. ХьэтЛрэмтЛыгу дэсыр цызэтраукЛэм, султЛаным и зы кьуэши гуэри хэкЛуэдауэ кьыщцЛэкЛри, тырку паццтыхьым адыгэр иггьэпшынэну лгьы уасэу (чалнам) кьалихьыну унафэ иццЛаиц ицЛалэу минрэ щитхурэ, абы иццЛыгужкЛэ жэщтеуэм хэтауэ хьуам анэмэту кьуэ зырыз паццтыхьым иратыну. Лгьапсэ, 9. 2. (3). КЛэлгьыплгьыну, яхьумэну пЛалгьэклэ зыгуэрим кьыхуагьанэ цЛыху. «Хэкур, паццтыхьыр уи анэмэтиц, жаЛэмэ, кьэзгьази зегьэукЛ», - арац сэлэтхэм яжелэн хуейр. Хьуэпсэгьуэ нур, 120.

АНЭШ (1). Анэр кьыщалгьхуа унагьуэ, зыхалгьхуа лгьэпкь. Гьэмахуэкум псыр кьыуакгьэ - Зыхуэусэр и анэщиц. Псым и хьэл. «Вагьуэ махуэ», 341.

АНЭШХУЭ (12). Адэм е анэм и анэ. Данэ цЛыкЛу, и анэшхуэр щилгьагьум, занццЛэу зридзаиц. Нал кьута, 223. Си анэшхуэм зэреджэу щытар Дэфэрэджиц. Лгьапсэ, 28.

АНЭ ШЫПХьУ (1). Анэм и шыпхьу, анэм кьыдалгьхуа цЛыхубзщ. Борей Пыжьынэ зэрыццЛыхурэ Иэджи ицЛаиц, криминальнэ абороу абы кьыхуэгуари кьыхуэмыгуари зэхэлгьхы, иггьэунэхьуар зыхуэдизыр кьэпццЛэниц, ауэ а цЛыхубзым и цЛэ Лейуэ щыЛуар и анэ шыпхьу зи цхьэ закьуэ - зи лгьакьуитЛу псэуар лла нэужьыц. Лгьапсэ, 20.

АНЭЦИЭ (2). Хьумрэ бзымрэ зэхэпцыхукI шыкхуам деж джэд анэм зэреджэ. *Арыниэми Джэлил и фыццэ Гуауэ джэд анэциэ кэомыр нэ лейкIэ кэеплэырт, и закэуэуи кэраггэкIухьыртэккыи, дэнэкIэ кIуэми, джэдициплIы и гьусэу, езыми зиггэфэрыциIу улгэпхэицэрт.* *Бабышыкхуэ адакхэпц, 479.*

АНДЕМЫРКЪАН (2). Гуэрыгуатэм кыкхэщыж лыхьужыщ, лыггэм и шапхэу яггэлгэагхуэ. *Шынагхуэр ди цыи кыкхэащи, Ди лгэпкэ зэуэкIэу фызауэ, ЗауапIэм бийхэр шевгэазэ, Андемыркъаным и сэихуэр Кыфхуигуэшаици, ар вгэабзэ. Шыи и макх. «Шум и гьуэгу», 39.* *Андемыркъаныр шапIауэ Ди цыигуу лгэпIэм бийр тетици, УицIаиц кэрабггэр хьэрэм. «Адэ», 140.*

АНДУЛЫХЬ (1). ЦыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгхуэ нур» романын уцрохьэлIэ. *Кэуажэм гуфIэгхуэ куэд зэу кэахуэкIуаиц; КIэпIий Андулхь, Пэц ЛутIэ, Дзэггэцтокхуэ Алим, фызабэ Бабыху сымэ я кэуэхуэ Кэвэредей полькым хэту «Тузэмнэ дивизим» хэтакхэр кээкIуэжиц. Хьуэпсэгхуэ нур, 208.*

АНЭСЫНЭ (1). Еплэ **анасынэ**. – Гуэху кууиц ди Гуэхур, анэсынэ, – жиIэу псалгэрт Нурхэлий, Астемыр зэхихьу. Хьуэпсэгхуэ нур, 234.

АНЧЫЛЫЗ (4). Англием шыц цыху. *Я сэламхэр анчылызым И чэууэ кэосыр дахэу, КэыицхэщокIыр ар тенджызым Гуапэу хэлгыр мыкIуэдауэ. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 62.* *Анчылызу е французу Хуитыныггэ ялэж куэдым, Ауэ ахэм ар ялэжкыи. Сомрэ долларэ. «Партыр ди пашэу», 133.*

АНДЕЗ: АНДЕЗ ШТЭН (8). Андезым кыиггэуухэр, андезым деж пшIапхгэхэр ггээзэцIэн. *ШыжэжкIэ хужхэм я лгэпIапIэр драггээзэуэ псы хуабэ тIэку мэжджытым пэмьжыжхуэ ежэхым Iусу андез яцтэрт: лгэагхуэ псым хаггэлгэдэрти, хуэм-хуэму, псалгэ зырызи зэпадуэ, Гуэхушхуэ гуэр ялэж куэдэу затхэащырт, я вакгэ гьурхэми псы наггэсырт. Хьуэпсэгхуэ нур, 77.*

АНДЕЗЫР КЪУТЭН (3). Муслымын диным кэемызэгг гуэр андез нэужкыи кыицIэщIэцIэн. *Си андезыр къутэнуиц, урыс псалгэ кыицхэащыдэхумэ, жиIэу Долэт гузавэт. Хьуэпсэгхуэ нур, 199.* *Долэт мэжджытым нэсыхукIэ гупсыаиц, си андезыр къута хэмэ мыкхута, жиIэу. Хьуэпсэгхуэ нур, 200.*

АНЕСТИЗИОЛОГ (8). Сымаджэм узыр зыхимышIэн хуэдэу Iэмал зэмлэужыггэуэхэмкIэ ар зыггэуэдэрацхуэуэ, зыггэмэх дохутыр. *Псори шыи хьуаиц, анестезиологым жиIэр зэхыбохы: «бауэ, тIысэ», «ину жьыр зыжэащы», «иджыри зыжэащы». Лгэпсэ, 20.*

АНЗОР (28). ЦыхухьуцIэщ, «Гьуэгуанэ» пьесэм, «Тисей» поэмэм хэт персонажхэм я цIэщ. *[Вадим:] Шо апхуэдизу кээхуар, Анзор? Гьуэгуанэ, 135.* *А машинэм исхэр лыкIуэиц: Зыр Анзору шIалэ пашэиц, Кэыизреджэр «КIапсэрыкIуэиц» - ШхээкIэ тету шы кэеггэажэ, Ар жыг шхээкIэм иту хадэр КэекIухьыфыр, игу кыилгэдэм. «Тисей», 478.*

АНИСЭ (24). ЦыхубзыцIэщ, «Гьуэгуанэ» пьесэм уцрохьэлIэ. *[Анисэ:] Псоми жалэ сэ абы [адэм] среицхуэ. Гьуэгуанэ, 138.*

АНКА (22). Шым и цIэщ, а шыр зыхэт хыбарми ар цIэ хуэхуащ. *Унэм дыицыхьэмэ – япэу зи гугхуэ кэзэггэхьейр шы цIэггэуэлгыр арат: Анка сэ кэзэмьцыхухуэ езым ськызэрицIыхухуар, ськыицилгэагхуэ и нэпситIыр кэелгэлгэхуэ зэрыггар. Анка, 384.* *Анка цIэрыIуэ мэхури абы и шылгэхум кыицIэуицIэу шыр зыцэхунум зэныкхуэагхуэ кэауэлэ. Анка, 382.*

АНКАРА (1). КьалэцIэщ, Тьркум и кьалашхэщ. *Истамбыл Тьркум и шыхьэр кьалэу шытыжтэккыи, шыхьэр кьалэ хьуар Анкарат. Мазэ ныкхуэ шхьуантIэ, 663.*

АН-НА (4). Еплэ **ана**. *Унэгуаицэри укIытауэ мэгузавэ: -Ан-на, сьт а жыIэр? Бабышыкхуэ адакхэпц, 477.*

АННЭ (25). ЦыхубзыцIэ, «Лгэпсэ» романын уцрохьэлIэ. *Аннэ Павловнэ занцIэу кыицIаиц цыхубзым кыицыицIа шIэицхуэр, хуицхуэу ехьэлIапхэу шыIэр ирихьэлIэурэ еIээу хуежа ицхэкIэ, цыхубзым и Гуэхур нэхэ лей хуэ фIэкIа, нэхьыфI хьуркыи. Лгэпсэ, 27.*

АНОНИМКЭ (20). Гуэху гуемыIу гуэрхэм тепсэлгыхь, зытхам и Iэр зыицIэмыдыжа тхыггэ. *[Дэфэрэдж:] Си гумрэ си шхэмрэ зэрыггэуэтыжауэ сэри зызохгунцIэ, ЛатIифэ жиIэр сьмыдэу: - Пэжу, анонимкэ шатхкIэ я хэтIыр яхуэжауэ ятх, цыуаггэхэри хэту. Лгэпсэ, 25.* *Мыр анонимкэу шытамы, си цIэ тетрэт? Лгэпсэ, 25.*

АНСАМБЛЬ (4). Художественнэ коллектив (кээфакIуэ, уэрэджыIакIуэ, музыкант с.ху. зэхэту). *ЗыгуэркIэ захиггэггэуэцэжын и хьисэну, янэм и шхэм кыкхьа халэмбзэ псалгэ кыицхэащыдэхут [Жансэхуэ:] – Ансамбль. Мазэ ныкхуэ шхьуантIэ, 556.* *КээфакIуэ ансамблым хэта шIалэхэм хуада цыггэыныр абы хуэхунутэккыи, ауэ зы накьыраицэ, лы гьум гуэр яхэтти, абы и цейуэ кыицIэкIынт Яков Борисович шыггыр. Нал къута, 281.*

АПА (3). «Апчарэ» цIэр абы и дэлгхум ипхьу Данэ цыкIуэ кыицэрипсэлэ шIыкIэщ, «Нал къута» романын хэтц. – *Тетя Ана*, – зэхэлх кудейуэ жиIэри, Данэ цыкIуэ и нэр кыицэтрихри зэтрипIэжиц. Нал къута, 277.

АПЭСЫ (3). КIэпIейкIэ тIоцI хуэ ахьшэ жьгьей. *АпэсыкIэ ицэу фалгэ Слгэагуэ кыицфIоцIыр псы зыгуэи. ПшIыкхэпIэ. «Батырыбжэ», 72.* *Ауэ лым деж кIэнфеткIэ е дыху абджкIэ узыгурыгуэн цыIэтэккыи, дэнэки зыггэазэ – цыхухьуици, зыхуей яIурыдзэн хуейиц, ептынур зыхуэдиыыр жыIэмэ, уасэ гуэр илэци, ет: апэсым лы килограмм кыицокIуэри, «еггэлусэ апэсыиц» жыхуаIэм хуэдэиц, уэ узыхуэцэмыр уоцIэжри кээггэтIыгь. Лгэпсэ, 97.*

АПЕЛЬСИН (1). ШыпIэ хуабэхэм кыицыкI пхэащхэмышхэ лэужыггэуэ. *Абы нэмыицI, нэггэуэицI шIалипI хуэдизи зэхуэсисэаиц, зы махьши ди хэлгэ тетлгхэну кыицхуаици, гьуэмылэри псыицIэ-псыицIэу яггэхьэзыраиц,*

фэндми псыр из яцИри, Гэцэу тЫгыгьыр хьуржыным итлэхьэри, и цЫлым апельсин теткИутэжын хуейти, ари зэфІэдгьэклац. ХьэщІэ льяпІэ, 398.

АПОГЕЙ (1). Зыгуэрым и нэхъ льягапІэ, зыгуэрым нэхъ зыщиубгьуа, зыщиужьа «Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ» романым хэт персонажхэм ящыщ зым – Жансэхьу – псалъалгэм кьрихьурэ и ныбжьэгьухэм ящыщ. [Жансэхьу:] – Апогей! Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 606.

АППАРАТ (2). Лэжыгьгэ гуэр гьэзэщІэным тегьэпсыхьа Іэмэпсымэ. «Гьуэгуанэ» пьесэм хэтщ, «сурэттех аппарат» кьикІыу. [Анис:] Аппаратри ницІэхэлъиц [Алхьэс]. Гьуэгуанэ, 138.

АПРЕЛЬ (1). Гьэм и мазэ епланэщ. Апрель – мэлэжыгьыри кьэсаиц. Щынэхужыкьуэ, 18.

АПТЕКАРЬ (1). Аптекэм и унафэщ; аптекэм и лэжыкІуэ. Яков Борисович аптекару игьаицІэми мэлэжыгь, кьэзымыцІыху кьалэм дэмысу. Нал кьута, 220.

АПТЕКЭ (18). Хьушхьуэ рецеткІэ щызэхалъхьэ, хушхьуэ хьэзырхэр щэщ ІуэхуцІапІэ. Дадэм зэрыжилэмкІэ, Кьулыр аптекэм тетым кьыщытхьуаиц: Лыгьгэ уицэи, уи аптекар пхьумэфаиц, уэри умышынэу кьалэм укьыдэнаиц, кьалэм аптекэ дэтынри куэд и уасэи, хэт дэнэ кІуами хушхьуэ хуэмеин цыІэ, уеблэмэ дохутыру цыІэри уэ зыр араиц, жиІэу. Нал кьута, 235.

АПТЕЧКЭ (1). Нэхъ узыкьуей хьу хушхьуэгьуэр зэхуэхьэсауэ щажьумэ пхьуантэ цЫкІу, унагьуэм илгьу е гьуэгуэм кьыщыздрахьэкІыу. [Апчарэ ШытІу жиІэу:] – Аптечкэ кьыздэнхьа? Щынэхужыкьуэ, 49.

АПХУЭДАБЗЭ (1). Апхуэдэ дьдэ, апхуэдэ кьабзэ. ШхьІэнри апхуэдабзэиц, уи льякьуэр букьуэдий хьуркьым, кІэщІици. Мелыгыч, 457.

АПХУЭДЭ (55). зыгьэб. цІэп. Абы ещхь, абы хуэдэ. Апхуэдэ гьунэгьу иІэу щІалэ цЫкІухэр Урарэ хуэІыгьынт, Инал сымэ жэиц-махуэ жамыІэу урыс дадэ деж цІэт, Степан дэІэпыкьуэ я гьуэгьэи, хуаицІэ щІагьуэ щымыІэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 202. [Кьандыщ:] Ана, апхуэдэ телгьыджэ цыІэ? Алхьэ, 85. Дунейм апхуэдэр [щхьэхуеиц] щытеткІэ, Итхари псыницІэу кІэлъыщІах. Щхьэхуеиц. «Дамыгьэ», 98.

АПХУЭДЭ КЬАБЗЭЩ (1). Апхуэдэ дьдэщ. Апхуэдэ кьабзэщ кІэмунист, бэлиевыч жыхуэпІэр, зы цыху лэапкьыи. Хьуэпсэгьуэ нур, 264.

АПХУЭДЭУ (91). нареч. Ещхьу, а щытыкІэм тету. Япэм Астемыр кьурІэнкІэ Іэзэиц жаІэу щытамэ, иджы урысыбзи еицІэ, тхэкІи еджэкІи еицІэ, кьуажэм апхуэдэу цхьэ зыфІэт дэс, жаІэу цыхьышхуэ кьыхуаицІ хьуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 195. Апхуэдэу Лу цыгьжиар Іэдэм кьыгурыуакьым, ауэ зэрыригьэляр ищІэжырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 632. [Алхьэо:] Апхуэдэу Дисэ фьыщышынэм, жетІэххэжымыи зэфІэклаиц. Алхьэ, 64.

АПХУЭДЭ ДЫДЭУ (2). Абы нэсу, апхуэдэу. Апхуэдэ дьдэу укьызэлъэпауэмэ, сэ сцІэ мьгьуэрэ, уиІегьуэжынкІэ мэхьу. Льяпсэ, 93. Уигу сыкьэклаици мьмаицІэу, Сэ сылгьагьуныр уфІэфІиц, Апхуэдэ дьдэу гумаицІэу Уцымытыххэм

нэхьыфІиц. Умыгузавэ, си анэ. «Ыгы льяпэхэм деж», 48.

АПХУЭДЭУРЭ (3). нареч. Арыххээрэ, абы тетурэ. Апхуэдэурэ кьуажэ ахьшэр Гьуумар зыІэщІилгьэхэмэ, хэт зи унагьуэбжэр хуэзыщІыжыныр, мь-Нурхьэлийуэ пІэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 227. Апхуэдэурэ фадэм щІэпІыкІа мэхьури, фадэбжэ кьамыІетамэ, хьэщІэр гьэхьэщІа мьхьуауэ кьалгьытэ. Льяпсэ, 44.

АПХУЭДИЗ (26). нареч. Апхуэдэу куэд, ар зи куэдагь, а кьомыр. Бийуэ Іэджэ зи лээцагьым, Апхуэдизыр зи инагьым Бзуакьылыр и акьылиц, Вым и льякьуэр льякьуэу щІэтиц. «Елбээдыкьуэ», 13. Апхуэдиз ахьшэ зэуІуу Нурхьэлий игьаицІэм илэзгьуатэжым, Нью-Йорк цыкІуам ахьшэ цахьуэж банкым кьыщынэмьыщІа. Хьуэпсэгьуэ нур, 229. Пэжу кьыдырыр цхьэхуэиц, ауэ апхуэдэиц акьыл дэнэ кьриха кхьухь зегьэкуэжІэм хищІыкІын хуэдэу? Кхьухь пхэнж, 500.

АПХУЭДИЗКІЭ (39). нареч. Егьэляеуэ, хуабжьу, икьукІэ. Астемыр и псалгьэр Кьэздэжэрий апхуэдицкІэ игу ирихьати, кьыщылгэиц нэтиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 569. А кхьужьеижыр апхуэдицкІэ инти, псоми тхьэ цаІуэжырт, жыгыр нартхэм кьаицІэнауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. Цыху адэкІэ-мьдэкІэ кьикІар апхуэдицкІэ Іувти, уи цхьэр здэпхьынур ницІэртэжым. Мелыгыч, 441.

АПХУЭДИЗУ (26). Еплэ апхуэдицкІэ. Гьуумар апхуэдицу гужьэяти, кьыжралэр кьыгурыІуэжыртэжым. Хьуэпсэгьуэ нур, 235. Абы ищІыІуж, Лу зыщІэмыуицІэ щыІэтэжым: Инал апхуэдицу Кьэзмай-дадэ цхьэ хуэлгэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 628. Дунейм и кьутэжыгьуэ мьхьуауэ си фІэиц хьуркьым, апхуэдицу цыІухур гуицІэгуниэ цыхьуакІэ – арат Дисэ жэицкІэ гьуэлъыжамэ, жейм емьзэгьыу зэупсыр. ГушІэгьу, 422.

АПЧАРЭ (392). ЦыхубзыцІэщ, «Щынэхужыкьуэ», «Нал кьута» романхэм я лыхьужь нэхьыщхьэхэм ящыщ зым ироджэ. – Си дэлъхушхуэ Албиян! – Апчарэ и макьым нэхъ зиІэт хьуаиц, – нобэ фезгьажьэ нэхьэ фыкьэжэу дькьыфпежэуэ щытамэ, сыту ди насыпшхуэт. Щынэхужыкьуэ, 47. Военнэ фаиц зэрысыгьыгьым зыгуэр кьикІын хуейиц, жиІэ пэлгьытэу Апчарэ, пропуск имьІэми, цыхум янхькІырт. Нал кьута, 218.

АПЩИЙ (3). Сэлам ехыкІэ лэужыгьуэхэм хэт псалгэщ. [Хьэжумар:] Уей, кьэблагэ апиций, си кьуэи. Алхьэ, 97.

АПЩИОНДЭХУ (5). Зэман пыухыкІа гуэр дэкІыху, кьэсыху. Лу зыщІэхьуэпсыр арат сытми, си цхьэр хьужаицэрэиц апицІондэху, жиІэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 563.

АПЩИОНДЭХУКІЭ (4). Еплэ апщІондэху. – ІэнэцІу умькІуэж, лажьэ, апицІондэхукІэ дунейри зыгуэр хьуниц, – жиІэри арат Степан Илыч нэхъ фІэдахэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. Ди бзэр псэужмэ апицІондэхукІэ, Си зыгуэи яцІу зэхфхьынуиц, Ди бзэмпэ сэрэ. «Щхьэлыкьуэ», 374.

АР (2608). цхьэ цІэп. Ещанэ цхьэ кьэзыгьэлгагьуэ цІэпапщІэхэр именительнэ падежым иту. «Топышэр бийхэм ятефкІутэ!» – Алхьэо ар жиІэуинуджаиц. ЗэкьуэшитІ. «ЩПалэгьуэ

щыналгы», 18. Ар [шырыкгур] слъыгыу бийхэм сатеклуащи, Сэ ар гуфлэгъуэм хуэсхъыжынищ. Сэлэт шырыкгу. «Шум и гъуэгугу», 11. Ар сценэм къыхъуэ, цыыхум я гуапэ хъурт, сыт цхъэкIэ жыпIэмэ, абы жиIэр яфIээзахуэт. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 662.

АРАТ I (24). нареч. Абы и цхъэусыгъуэкIэт. Астемыр пIащIэу Налшык цIэкIуэжари арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. Арат бгъуэницIагъ гуэр дитIысхъэрэ нэхъанэ цIыкIэ дакIэлъыплгэм, нэхъ сфIэигъуэу кбуришымкIэ цIээунэтIар. ХъэщIэ лъапIэ, 403.

АРАТ II (3). Хъарзынэт, фIыт. Сыхуээу зэ сеныкгуэжгуамэ арат [Къазджэрий], жиIэу гупсысэрт Инал. Хъуэпсэгъуэ нур, 203.

АРАМЭ (8). союз. Апхуэдэу шытмэ, апхуэдэу шыхъуакIэ. – Арамэ, узыхуей дьдэр цIэ. Нал къута, 306.

АРАШ I (33). Еплъ **арат I**. Зигужы димыхур жыы хъуэуафIэи, Араиц сэ жыбггэм сыцIыхэтыр. Жыы хъуар. «Дамыгъэ», 119. «Хъуэу, сэ сымыкIуэмэ нэхъыфIиц, ирекIуэ Абдул, абы ахъиэ хъушэ естар цIестар, урыс аркээ цIезггэфар араиц», – жиIэри Рахым иужъ зыкгъриггэнаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 143. Къэрэхъэлъкъыр пицIыпIэм кыицIраишъар я цхъэр яггэпсэужыну араиц. Нэгъыху, 21.

АРАШ II (2). Хъарзынэт, фIыщ. [Инал:] – Ыхъы, уузынишэмэ араиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 298. [Албинэ:] Араиц уи лIыр цIэрыIуэ хъуамэ... Тешцэч къээыльгэтыхъ, 170.

АРАТИ (15). вводнэ п. Сытми, жыпIэнурамэ, апхуэдэу шыхъум. Арати, зэрызегурыIуэну кбуришыр якбутэу и ужъ ихъаиц, езы Абу-Деруши яхэту. Кхъэлэггунэ, 376. Арати, хъэдэр зейм цIалъхъэжаш, джэбын хужъыбзэм кIуэцIаишъыри, хъэблэ физхэр къакIуэрэ хъэдаггэишхуэ хуащIаиц, езы нысаицIэм и зы нэпс кыицIэкIыу цыыхум ялгэгъуакъым. Лъапсэ, 30.

АРАШ III (13). Абы ещъыщ, апхуэдэ дьдэщ. Езыри етIысэхырккъым, цIыхури араиц – зыггэпсэхуиIэ ялкъым. Нал къута, 294. ПицIантIэм дыккыдохъэжри – зэрыщытаиц, унэм дыцIохъэжри – ари араиц, ауэ тета шхыныр исри Исраф хъуаиц, пихы мыхъужыну. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 527. Бжэр гэгъыдаиц, цхъэггубжэри араиц. ГуцIэгъу, 426.

АРАШ I (9). вводнэ п. Сытми, апхуэдэу шыщыткIэ. Араици, Астемыр, дыщызэккгуэтын хуей земаниц ноби, дэ куэдкIэ дыпцогугъ. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 568. Араици, къащтэ зы тутын. Атакэм и пэкIэ. «Шум и гъуэгугу», 52.

АРАЛП (64). УнэцIэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романым хэт персонажым и цIэщ. Къылышбий и кбуэжъри Налшык къэкIуэжауэ дэсиц, Аралпри апхуэдэиц, «къэрал джатэр» къыкгуэжыжаш, джэдблэ къаулггэхъэцъыжа сэ жаныжъ хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 211. Писарыр зыщIэс унэм Аралп Залымджэрий цIэсти арат нэхъри Астемыр зыггэгузавэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 118.

АРАЛЫП (2). Еплъ Аралп – мыпхуэдэ тхыкIэ игъуэгугуэ «Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ» романым ущрохъэлIэ. Зыкъомым я гум къэкIыжат Аралп Залымджэрий жылэр зэхуишэсу игъаицIэм я нэгум цIэмькIа

щариггэлгэгъуар – Бот сымэ яггэуу укIыкIейуэ цаукIа махуэр. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 645.

АРАТИ (5). вводнэ п. Сытми, жыпIэнуракъэ, апхуэдэу шыхъум. Арати, псоми Iэ традзаиц, псоми Локотои арэзы къащIу. Нал къута, 259. Арати, нысэр ираггэишэжаш [и дыщI]. Лъапсэ, 62.

АРАМ (4). Араш, апхуэдэщ. – Арам, уэлэхъи, Астемыр и гъаицIэм апхуэдэиц, жиIэм уедаIуэм, бгым ущхъэцимыхум, нахуэу соггэицI. Хъуэпсэгъуэ нур, 197. Хъумэ жаIэу яггэуа цхъэкIэ езым къедыгъуж, – жиIаиц Мэмэт-цIакуэ, – хэти арам, уэлэхъи. Лъапсэ, 68.

АРЭЗЫ: ∅ арэзы къэщIын (49). Гузэггэгъуэ етын, зыхуей хуэщIэн. Арати, псоми Iэ традзаиц, псоми Локотои арэзы къащIу. Нал къута, 259. Кадоевым жиIа хъуэжъуми хъэщIэр араэзы къыщIат, сыту жыпIэмэ, Iуаицхъэ лъагитIуэ зи гугъу ищIам зыр вождышхуэм ейици, гурыIуэгъуэиц, арейр Берие и цIэкIэ цыыхум я гум квинэмэ, зауэм Iут маршалми, инералхэми къалыса цыыхум нэхъэр зыкIи нэхъ мащIэкъым. Лъапсэ, 90. **Арэзы техъуэн** (1). Зыгуэр пэжу, тэмэму къэлъытэн. Iуэушыхъу Мэзани и акъылкIэ егупсысати, арэзы техъуаиц адакгэм жиIам. Бабыщыкгуэ адакгэпщ, 482. **Арэзы техъухъын** (1). Игу зэггэн, зэрыхуейм хуэдэ хъун. Сэ къыпхуэсхъым арэзы утехъухъыниц, жыжъэкъым сыздэкIуэнур [жреIэ Алыджыкгуэ комендантым]. МелыIыч, 463.

Алыхъыр арэзы къыпхуэу (4). Еплъ Алыхъ I. **АРЭЗЫ ХЪУН** (31). I. (24). Зыгуэр пэжу, тэмэму къэлъытэн. Къазджэрий хъыджэбз цыкIум гуриггэIуаиц псори, гуащэм епсэлгэнуи къыциггэгггэм, Тинэ арэзы хъуаиц джэгуну. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 637. ИужькIэ сэ увыIэнIэ къэггэуэтыниц, – жиIэри Степан Илыч арэзы хъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 225. 2. (7). ЗыгуэркIэ гузэггэгъуэ гъуэтын. Къазджэрий арэзы хъуат Сосрыкгуэ и джэзукIэмкIэ. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 622. Цыхур пицIантIэм дэу щилгэггум, арэзы мыхъууи къэнакъым [старшыне Гъумар]. Хъуэпсэгъуэ нур, 212.

АРЭЗЫ ШЦЫН (4). Зыгуэрым гузэггэгъуэ етын. Ауэ зы къуатыр пицIыкIэ къэрэхъэлъкъ псор арэзы пхуэщIын? Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 571. [Бидие-хъанум:] Псори арэзы пицIыну уи хысэпмэ, ар пхуэщIэмькIын Iуэхуиц. Гъуэгуганэ, 111.

АРЭЗЫН (арэзыщ) лгэмьI. (56). I. (45). Зыгуэрым еувэлэн, зыгуэр пэжу, тэмэму къэлъытэн. Инал жиIэмкIэ арэзырэ мыарэзырэ къып-хуэщIэнутэкъым, псори цымт. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 587. – ЯггэувыIэниц хакIуэр, – жиIаиц Бекъан зэрымыарэзым гу лъыттэу. Нал къута, 264. 2. (11). Гузэггэгъуэ гъуэтын, уэрыхуейуэ Iуэхур хъун. Езы Нахъуи арэзыт, сыту жыпIэмэ физыжъ ерыщым текIуэри сомитIыр къыIэщIиггэкIыфат. Мазэ ныкгуээ цхъуантIэ, 514. Къылышбий и къуэм батэкъутэр щиггэишым, Аралпыр икгукIэ арэзыуэ и Iэр иIэту еплъырт, иджы шэнт зытесым темьаггэу, зыгуэрхэр къыбжырт, къыбжыр къыпхуэмыщIуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 118.

АРЭФ (5). Зи кIапэ лъэныкыуэм фIэгъэнаплэ иIэ пхъэ кIыхь. *Зыгуэри гуахъуэ иыгъыу унаицхъэм дэкуеуэ бгъэныр зэбгредз, арэфхэр илынцилауэ, ныкыуэс хъуауэ, мафIэ бзий цыкIухэр кIэрызу кIредзых. Хъуэпсэгъуэ нур, 207. Кхъухым и курыкупсэм пкъо ин игъуэвэ, абы арэф едыжи кукъукIэ гъэбыдэ, чэтэн едз [желэ цыжьбанэм]. Кхъухь пхэнж, 508.*

АРБУЗИК (12). ЩIалэ цыкIум цIэлейуэ фIащазу зэреджэщ, «Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ» романым ущрохьлэ. Лу интернатым кышыдеджэ щIалэ цыкIуц. КIышокъуэм и гукъэкIыжхэм кызырэхыщыжхэмкIэ, мыбы прототип хуэхъуар езым и гъунгъу икIи и ныбжьэгъу, иужькIэ бзэцIэныггэлI Iээз хъуа АбытIэ Мухъэбщ. *Къазджэрий зэрыжиIэ дьдэм хуэдэу, Арбузик сурэтыр ицIырт, блын газетыр дахэ дьдэу ицIат. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 630. Дапицэрэ Арбузик яубэрэжыну мурад ямыцIами, Сосрыкыуэ абы кышыцхъэжырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 635.*

АРГУЭРИ (273). нареч. Къытригъазу, щIэрыщIэу, иджыри. *Аргуэру сянэр нызодкуатэр, Къысхуимыгъазу, станцым нэс. УцIыкIуу уи гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83. УкызоплъэкIри – зыри цыткыым, Уожъэж аргуэру, гъуэуэм хошI. Си ужь кыхъуэнум. «Дамыгъэ», 220. Хъэбибэ зыхуэмубыдыжу аргуэру кышыцуауэ магъ, итIани и псаллэр цIигъачэркыым. Нал къута, 225.*

АРГУЭРЫЖЪУ (2). Еплъ аргуэру. Гъатхэр кыхьэм, аргуэрыжъу ЩхъуантIэ дахэуи кыогъагъэ [жыгыр]. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжьэ», 67.

АРГЪЕИПЭ (3). плгыф. Зи пэр аргъейм ещхь (дзыуэ цIыхум хужалэ). «Елбэздыкыуэ, Дыкыуэнагъ, Аргъейпэ, ШытэныцIы, ЦIыгъагъэ, Яжъэ лъэгъу, лъэгъуридзэ, Едзыхыж», – жиIэу фызыр мис мэхьидэ. «Елбэздыкыуэ», 10. Си блыпкыыр зыIыгыр ди шифер кабинэ хуабэм исарати, кысыцIэнакIэрт: – Алыджыкыуэ дыкыуэнагъ, аргъейпэ шы пэныцIы, цIыгъагъэ яжъэ лъэгъу... МелыIыч, 436.

АРГЪЫНЭ (11). Мэкъу, мэш сыт хуэдэхэр шыпаушIкIэ ищI сатыр. *ВанIэр нэцIу къэнэжамэ, Е удз щхъуантIэм тосэр уэс, Е мэкъупIэм илгыц аргъынэ – Гызу я бзэ кыслъоIэс. Псэ зыхэту сыт мыпсаллэр. «Дамыгъэ», 45. Уэ, хэт лъысами пфIэмылуэхуу, Аргъынэ фауэ ибокъухь [лъэпкыым и тхыдэр]. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207.*

АРГЪУЕЙ (19). ЦIыхум, псэушхъэм и лъыр кышыцIэзыфыкI гъудэбадзэ лIэужьыгъуэ. *Хэт и гугъэнт, аргъуейм абы хуэдиз бэлыхь къадыр хигъэтыну. Аргъуей, 388. Кхъухьлъатэр щхъуантIэу, лъахъшабзэу Мзуфэразэ аргъуейуэ. «Адэ», 131.*

АРДЖЭН (12). Алэрыбгъум ещхъу зэIуца къамыл. *Выгуи шыгуи-псори бзэрышхуэм хуэдэу, гъунэ имыIэу зы лъэныкыуэкIэ зэхэтт, упицIэ, арджэн ярылгъу, упицIэм, арджэным ищIыIукIэ щхъэнтэ телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 125. НэгъуэцIэ къэралхэм ицицэну ишэрт [Алий-бей] уанэ, фо, афэ джанэ, арджэн. Лъапсэ, 40. Вагонхэм ищIыб уздикIын иIэкъым, дурэшым деж арджэныж*

фIадзэри абы кыуотIысхъэ. Нэгъуху, 33.

АРИ (9). ЖаIэр ирихакъуэу, егъэлейныгъэ гуэр Iуэхум зэрыхэлыр кърагъэлыгъуэу къагъэсэбэп. *Хъэжыгъэ зыцэу тетхэм я дежкIэ соплэри псоми банкIкIэ яцэ, ари лъэпсейуэ. МелыIыч, 471. [Думэсарэ:] – Сэ вжесIа дьдэм шокъу жиIэу уеулIац, Астемыр, шокъу жиIэу ари. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 641. Алыхъыр нахуэу согъэпцI, Iулъхъэ еймэ, зы Iулъхъэ закъуэ ари! Хъуэпсэгъуэ нур, 93.*

АРИ АРАТ (1). Андрейм хуэдэт. *КIарзинкIэ иыгъари IэцIэхури лъеяш, баш иыгъати – ари арат [лIым]. МелыIыч, 445.*

АРИ АРАЩ (1). Андрейм [япэу зи гугъу яцIам] хуэдэщ. [Дэфэрэдэж сымаджэм жриIэу:] *Уи анэри сыту гугъIэну иджы укылыгъагъумэ, уи адэ жьпIэнууи, ари аращ. Лъапсэ, 22.*

АРИКИ (1). Еплъ ари. *Япэ дьдэ арикI. Хъуэпсэгъуэ нур, 263.*

АРИФМЕТИКЭ (2). Бжыгъэхэм теухуа щIэныгъэ, есэп. *Ар мыгъэдэжакIуэ фIтэмэ, Къазджэрий кышэрт, жаIэупсори цыгугъIыкIырт, арифметикэр дахэ-дахэу яцIэртэкъымы. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 605.*

АРКАШЭ (30). ЩIалэ цыкIум гъэфIагыбзэу ироджэ [Аркадий цIэм и пIэклэ], «Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ» романым ущрохьлэ. *Мы цIалэ цыкIу Сосрыкыуэ бгъэдэтри Аркашэц, и адэри и анэри Серебряков IэцIэкуэдац. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 561.*

АРКЪАШЭ (16). Еплъ Аркашэ. *Аркашэ урыс цIалэ зеиншэ цыкIут. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 550. Аркашэ кIийрт адыгъбзэкIэ: – Сосрыкыуэ, цыгъэнт! Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 550.*

АРКЪЭ (16). Фадэ гуащIэ (нэхъыбэу гъавэхэкI зэмылIэужьыгъуэхэм кыхашIыкI). *Тембот ауан къэзыцIхэм жаIэр: аркэ птулгкIэр къэбдзыхыртэкъэ [кхъуейплъыжкIэрыцIэм] гъуэу мыгъуэ ежъэн. Хъуэпсэгъуэ нур, 98. [Чачэ желэ:] АмIэ урыс аркэ кызыртыцэхун уимыIэмэ, цырибон ицIэбгъэжу ямыдэмэ, дауэ узэрыIэзэнур? Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 504. [Нэху и хэкуэгъухэм яжреIэ:] Сыт мыгъуэ итIани а псом ищIыIужкIэ фадэ дефацэрэт жыфIэу аркэ зыщIэвгъэтхьэлэр? Кхъэлэгъунэ, 375.*

◊ **Аркээм итхьэлэн** (1). Фадэ куэд ирифым игъэлэн, ныкыуэдыкыуэ ищIын. [Нэху фадэ ефэхэм егияц:] *Сыт мыгъуэ итIани а псом ищIыIужкIэ фадэ дефацэрэт жыфIэу аркэ зыщIэвгъэтхьэлэр? жиIэри. Кхъэлэгъунэ, 375.*

АРКЪЭН (5). Шы емылдыжхэр кызыраубыд кIапсэ кIыхь, и кIапэм шылгъэфынIэ иIэу. *Сэ жэц вагъуэм сакъыхэту Аркээн хужьыр кыивэздыныц. Къэзгъэзэнущ сэ. «Батырыбжьэ», 66. Мыл аркээныр ищIыIэм идзкIу Хуэмыубыду IэцIэклац. Псым и хьэл. «Вагъуэ махуэ», 341. Зээмызэ мывэм гъуицI кIапэ аркээн ицIадзэрти тракторкIэ къалгъэфырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 515.*

АРКЪУДЕЙ (8). частицэ. *Абы и закъуэ Насыт мыхыр зи гурацэр Махуэл и гъуэгуэм*

цыхуэмей, Псэуну гьаицIэ зыхуэфаицэр МыувыIэу кIуэхэр аркбудейиц. СькIуэнт нэхъ псынщIэу. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 10. Зауэ жыхуаIэм и хьыбарыр зэ зэхэсхауэ аркбудей? Зауэ жыхуаIэм и хьыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92. Лгъапкбыхуэми лгъапк цIыкIуми зраггъэхъ цыIэкбгым, я чэзур зы лгъэхгъэнэм темыхуэу аркбудейиц. Кхгъэлэгъунэ, 378.

АРКБУДЕИКИ (1). Еплъ аркбудей. Нурхгъэлий аркбудеикI гу зылгъезггъэтакбгым абыкIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 226.

АРМАВИР (7). Краснодар крайм щыщ кьалэм и цIэщ, «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ», «Нал кьута», «Лгъапсэ» романхэм ушрохгъэлэ. Щымыхгум, мафIэгур Армавир кьаггъэкуаиц, Армавирт нэхъеижри, мафIэгур станциэм кьытенаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 171. ЯмыщIэххэу фронтыр Армавир деж нэмыцэхэм кьыщызэпатхгъати, окопэ кьаггъэхъзырауэ цытар ди дзэм яубыдыпIэ имыхуэу кьызырылухаиц. Нал кьута, 211.

АРМЭ I (14). Зэуэным хуэщIауэ кьэралым иIэ дзэ псори. Чопракъ ауз дэс тIэкIур нэмыцэм я армэ псом плгъэцинкбгым, абы нэхгъэрэ, ди цхгъэ хэдмылгъэхъ цIыкIэ, Iэмал гуэр кгъэдвггъэгъунсыс – арат Якъуб и гум илгъыр. Нал кьута, 301. Бжыгъхгъэр кгъэсри Хгъэту армэм яшаиц. Кьалэн, 429. [Нэгъуджэм:] Армэм я формэр хгъэжыгъуафIэкбгым. Гьуэгъуанэ, 124.

АРМЭ II (5). Еплъ армэ. – Армэ, кьытетхынкбгым, – жиIаиц кьытыгуфIыкIу Степан Ильич, – и хгъэр иулгъагъуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 265. [Хгъэжумар:] Ыхьы, армэ хгъунуиц, упсэу [Алгъо Берлин зырынэсар араиц жыхуиIэр]. Алгъо, 57.

АРИНЭ (1). «Иринэ» цIэр зэхуээкIа хгъуауэ араиц. И нысэ Иринэ Федоровнэ Хгъэбибэ зэреджэр Аринэиц. Щынахужьыкьуэ, 8.

АРМИ (1). Арами, апхуэдэуи. Арми содэ, зыггъэнсэху, хэкIуэтатиц, цынуиц нэху. «Елбэздыкьуэ», 17.

АРИЕ (1). Еплъ армэ I. «Краснэ Армиер, ди кьуэицхэр, кьокIуэ, кьосыр, кьэблэгъаиц». «Бдзэжгъеящэм ипхуэ», 162.

АРМЫРАКЪЭ (1). Еплъ армырамэ. Псыдзэ иутIыпцхгъэ, армыракъэ – Узлбанэ уэшкIэ хгъункбгым ар [губгъуэр] ггъэницIа. Уи лгъагъуныгъэ. «Дамыгъэ», 100.

АРМЫРАМЭ (3). союз. Апхуэмьдэмэ, апхуэдэу (арауэ) щымытмэ, мыхгъумэ. Унэм кьекIуэлIэжакъэ – цхгъэгъубжищри Iуах, армырамэ лгъымэм бэуапIэ кьыуитыркбгым. Лгъымэ, 392. А уэрэдыр цIыкIухэм езыхгъэицIар езы Василий Захарович ищIэртэкбгым, кьуажэм дэт пехотнэ училищэм ицIэхсэр армырамэ. Щынахужьыкьуэ, 59.

АРМЫРАМИ (2). Еплъ армырми. ЩIэпIэицIэни цыIэтэкбгым, шэджагъуэр нэсыпатэкбгым, армырами зезыхуэр сьт, ирепIаицIэ зи мэкъумэши губгъуэм конар, ирепIаицIэ кьуажэ старшынуу Гьуумар. Хьуэпсэгъуэ нур, 199. И ныбэм илгъа сабийр ныкьуэдыкьуэу цытамэ, зи зэманыр гъыр армырами, и адэ-анэм я дуней тетыкIэмкIэ абы

я цылгъум бын мызыныиэ кьаицIэхгъуэнкIэ мэхгъу. Лгъапсэ, 43.

АРМЫРАТЭМЭ (33). Еплъ армырамэ. Шаукэт и гуггат кьадым зыгуэркIэ гулгъытэ кьыхуицIыну кьыггъэкIуауэ, армыратэмэ, и дыкьуэнагъ башижгъыр иггъэдалгъуэ кьэкIуар дихужынкIэ хгъунт. Аргъуей, 386.

АРМЫРАУЭ (2). нареч. НэгъуэщIу, апхуэмьдэу. – Армырауэ гуэныхгъыр стекIынукбгым, – жиIэу Таиша гьуэгъуу физ пицафIэм елгъэурт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 604.

АРМЫРАКЪЭ (1). Еплъ армырамэ. Шу уеицI а мафIэм уэ улгъэсым, Армыракъэ – уи гур зэнеуд. Жыр хгъуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15.

АРМЫРМЭ (16). Еплъ армырамэ. [Матренэ Жансэхуэ жриIэу:] Насып уиIэти, тепицгъым зи натIэ зэгъуцудар Лут, армырмэ дуней плгъагъунт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551. [Омар:] Адыгэ цIыхубзэхэр мыбэлэрыгъуу лгъхуэн хуейиц, армырмэ фыльгъэпкэ цIыкIуIуэиц. Гьуэгъуанэ, 103. – Тхгъэм еицI ар мыбы кгъэзыхуар, – жиIэрт цIыхухгъэм, – зы лэ гуэр кьыицIыхъа хгъуиц, армырмэ Жыраслгъэн зэлуицIэ кIуэ и хабзэкбгым. Хьуэпсэгъуэ нур, 85.

АРМЫРМИ (3). Еплъ арыншамы. Армырми фоч цыхуей ихуэнкIэ хгъунут [ЗауэлI] сьмаджэхэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 276. Армырми Мэмэт-ицIакъуэ иджыпсту кьыжгъэдэктIар дэнэ кгъэна, абы кьыкIэлгъыкIуэну хгъуэхгъур зыхуэдэри Нартыхум кьыбжиIэнуиц, уеуицI закъуэмэ. Лгъапсэ, 80.

АРМЫХГЪУ (1). Еплъ армыхгъумэ. Жэицыр дэнэ нэсами пицIэнукбгым, зэзэмьзэ хгъэ банэ макъ кьокIу армыхгъу, Iэуэлгъауэ лгъапкэ цыIэкбгым. ВитI, 415.

АРМЫХГЪУАМЭ (2). Еплъ армыхгъумэ. Мэши я кьуажэдэс щIалэгъуалэм кьуейицIэиц зэрафIэфIыр ищIэрти, хгъэицIэм я гур дахэ яхуеицI: – фыкгъэмыпIэнкIыт, си кьуэиц, дэри пэкIэ псы дефэркбгым, ди щIалэхэр гушыIэным дихгъэхэм, Иблис псы зэрэфэ фалгъэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхгъу, ажггъафгъуэ захуапэри зауэм Iуохгъэ, фэри кьывдогушыIэри араиц армыхгъуамэ, фаджэу дунейм дьтеткбгым. Лгъапсэ, 116.

АРМЫХГЪУАМИ (1). Армырми, арыншамы. Армыхгъуами Данэ цIыкIу сьмаджэу сицIэрт... Нал кьута, 278.

АРМЫХГЪУМЭ (28). нареч. Армырмэ, арыншэу. Хгъэбибэ урысыбзэр кьэмэицIэкIырт, армыхгъумэ куэд жиIэнут. Щынахужьыкьуэ, 58. Езы Муси кьыгуроIуэ псори, кьыгурымыIуэ хуэдэу зещI армыхгъумэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 187. Чачэрэ Думэсарэрэ зэпсалгъэиц зэпсалгъэри Iукигъаиц, армыхгъумэ, Ахгъа фызыжгъэ цыгъын цыгъуу, Тинэ абы ипхгъуу джэгуу ялгъэгъуамэ, жиIэну нэхгъыбэжт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 639.

АРМЯНИН (1). Армян лгъапкбгым щыщ цIыху, ермэлы. Зым дахаггъкIэ хуэмьныкьуэу, Армяниным дыжгъын зацIэу Хужгъу тесу мес тхгъэрыкьуэр Кхгъух ицIакъэ IэпицIэлгъаицIэу. Лгъапкгъэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашгъу», 55.

АРЫСЕЙ (1). жьы Урысейм (Россием) япэм адыггъэр зэреджэу цыта цIэщ. А Думэсарэ, анна,

дауэ мыгъуэ уи гум ныкIыу уи сабийр Арысейм яхэбдза. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 565.

АРСЕНАЛ (1). Iэщэ, зэрызауэ хуэлхуэщIэхэм я хъуапIэ; гъэтIылыгыгъэ. Пэжу, япэм щIэпIацIуэм шейтIани, жини, алмэстыи – Iэджэ ныщIауэ цытаищ, иджы а кIомыр пыггэлгъыжауэ щIопIацIуэр цIыхум нэхъ сэбэп зэрахуэхъунум хуэдэу гъэкъэбзэжамэ, дохутырым и арсеналым хэбгъэуэмэ, ягъэ кIынкIыым, псом хуэмыдэу операцэ яцIа сымаджэм уцIэзэм деж кIэбгъэсэбэну. Лъапсэ, 69.

АРТИ (1). Еплъ **арти**. Арти, кIащIэр ажэр лIаишэу. Пашэ. «Дамыгъэ», 90.

АРТИЛЛЕРИСТ (7). Артиллерием хэт зауэлI, топгъауэ. Хъэбибэ и хадэм артиллеристу зенитчикхэр итт, я топхэр ягъэуври жыг цIагъэри околэ зыцIэу зэхатIыгъауэ. Нал къута, 232.

АРТИСТ (8). Искусствэм и произведенэр утыку ихъэныр, кIэггэлгъэгъуэныр зи IэщIагъэ цIыху (актер, уэрэджыIацIуэ, пшынауэ с.ху.). Артистхэр хэт и пащIэ кIыкIэрыхуам, е бостей цыгъыр кIыщыхуам зэрагъэзэхуэжу дурэшим дэтт, Iупхуэр зэхуащIыжыху. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 669. [Омар:] Артисту узарамым дэтыр уфIэмащIэ, дапцэ сыхуейми нобэ кIэсциттэни. Гъуэгунэ, 107. Артистхэр кIофIэри фащэр пхъуантэм дакуэж. Нал къута, 234.

АРТИСТКЭ (8). Артист цыхубз. Саримэ и шыхуэр Рум Мэзкуу щоджэ, артисткэ зыщIыну. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 624. [Омар:] Артисткэ гуащэ, кIыыхуужалэну Iей? Гъуэгунэ, 107.

АРХИВ (2). Ныбжь зIэ документу яхъумэхэр. МафIэ яцIауэ унэм кIыщIах архивыр ягъэсырт, папкэхэр зэрыпапкэу хадзээр. Нал къута, 216.

АРХЫЭР (1). УнэцIэу «Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ» романым ущрохъэлIэ. Абы и адэр ДжэдкыкIуэ куаужэм дэс Архыэр ЛэкIумэни, партизаныжыи, лIыгъэ зэрихыи. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 561.

АРХЫЭНЭ (8). Псыежэхым и куупIэ, зыщрилуэнтIыгъэ щIыплэ. ЩIалэ цIыкIухэм яфIэфIт щхъэл шэрхIым зыкIэращIэрэ щхъэлIыр кIагъэувыIэу, итIанэ псы архыэнэм кIыхэлгъэжурэ, зэрыгъэкIийуэ джэгун. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 630. Фызыр псым хэлгъадэри архыэнэм иджэрэзыхуэ псым хэлгъэ адакъэр кIыхилгъэфыжри зейм деж ихъыжащ: - Уи адакъэжыыр Исраф хуэ птаищ, – жиIэри. БабыщыкIуэ адакъэпщ, 491.

АРЫНШАМИ (8). нареч. Апхуэдэу шымытми, мыхуми, армыруи, ар хэмытми. Арыншами езы бысымыр мэгъумэтIымэ: «Мыр дэнэ кIуа жэщыбгым, витIым ещхуэ бзэхай». ВитI, 416. Арыншами гъукIэм цIыхуу кIыкIэлгъыкIуэр кIуэ пэтли нэхъыбэ мэхуэ, гъукIэ Iэзэу и цIэр Iуащи. Лъапсэ, 102.

АРЫНШАУИ (1). Еплъ **арыншэуи**. Нэмэзыбзэ тIэку ещIэри жумыхъэ сит кIэххумэ макIуэ, куаужэ Советым тетым дежи шаиэ цыIэи, нэхъыжхэр цызэхуаишэс зэлуцIэ кIэххумэ, арыншауи хуэрэ – ветерани, зауэм хэтаи, уIэгги мызэ-мытIэу хуауэ цытаи, арицхэкIэ емынэми хумтIылэми кIызымыла цыIэкIым. КIапсэ кIапэ, 6.

АРЫНШЭМЭ (1). Армыхъумэ, апхуэдэу мыхъумэ. Арыншэмэ, жэщыр кIыфIици, зыгуэр яхэкуэсыкIыжу зыкIыггэнэнкIэ мэхуэ, пабжьэ сит кIуэзгъэнанIэ кIыгуэнтауэ. Лъапсэ, 35.

АРЫНШЭМИ (325). Армырами, ар хэмытми. Арыншэми зэхэкIута мыгъуэт, – жысIуэрэ – сэихуанIэ зэпкIырилгъэлIэр зэхуэхъысыж. МелыIыч, 445. Арыншэми укIэкуэлIэххэртэкIым, иджы дыпIыгъуицэжыпэни, кIыжриIаиц Думэсарэ [Астемыр]. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 640. Арын-шэми дэри гу лIытIат ар [ЩоджэницIыкIуэ Алий] зэрыадгъэм. Зи лIэрыгъыпс тIыгъа, 521.

АРЫНШЭУ (8). нареч. Апхуэдэу фIэкла, ар хэмыту. Тхыль пхуемыджемэ жепIэр имыдэмэ, кIанэр зыц – залымыгъэкIэ ебгъэджэни, бгъэишэни, уеблэм пулемети топи цыбгъэуэн кIэххунIэ мэхуэ, арыншэу ухэмызагъэмэ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 532. Щхъэж и кIалэн ирегъэзэцIэж – арыншэу здэнукIым. Нал къута, 254.

АРЫНШЭУИ (3). нареч. НэгъуэщIу, ар хэмыту. Арыншэуи хуэрэ: цауэм цауэбжэ иратынуи, лэгъунэм щIыхъэжыным и пэкIэ. Лъапсэ, 118. Арыншэуи хъунутэкIым, гъатхэр кIэсат, гухъэлгъэ мывэкIуэпс лIэмыж телгъээн хуейт, куаужэ зэлуцIэм я унафэм ипкIэ иткIэ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 509.

АРЩ (36). Еплъ **аращ I**. Куэд ешэчыр унэIутым, Ариц Гурзилэ зэи цIэмгыгъыр. «Тисей», 500. ИIэц цыхунIэ си гъуэгум – Ариц сэ иIэскъузыр шы сокур. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгу», 86. Хэти ищIэу и IэнатIэр Дэ дылуоцIэ махуэ кIацIуэм, Ариц ди хъерыр колхоз пIантIэм КIыщIыдэхуэр IэкуэлгъацIуэ, Ариц заводхэм я лэжыгъэм ЗыщIуубгъур махуэ кIэскIэ, НаIуэ иIэхуэри арац ди гугъэр, Ариц иIэдахэр колхоз губгъуэр. Ди гъуэгу. «Партыр ди пашэу», 20.

АРЩИ (2). Еплъ **аращи**. Арици, куаужэр зэцIолыдэ, Шу мюридхэр ем и телгъэуэ Дэтиц а куаужэм зэрызэхуэ. «Тисей», 484.

АРЩХЫА (1). Еплъ **арщхэкIэ**. Исмахыл-БеицI кIэщIт и гъащIэр, Арицхыа цIэрыIуэ уэриц зыщIар. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

АРЩХЫЭ (6). Еплъ **арщхэкIэ**. Зэгуэр пIыщхъэпIэу услэгъуащи, жэщ кIэскIэ жыуэ согъуэлгъыж, Арицхыэ гупсысэм сыхэбдзаци, Си щхъэнтэр гъуру кIысфIошIыж. Зэгуэр пIыщхъэпIэу. «Шум и гъуэгу», 69. Арицхыэ зэуэни сыухакIым: КIакхуэ зэрыщIэсчу цыта си Iэм уэрэд итхыни щигъэтакIым, Уеблэм хуосакIыс си гум жиIэм. Си гъуэгу тыншакIым сэ игъащIэм. «Мывэ хуабэ», 62.

АРЩХЫЭКIЭ (458). союз. Ауэ, апхуэдэу щытми. Дисэ шэр кIытехуа и гугъэри джалэ птаищ, арицхыэкIэ кIызырIэтемыхуар псыницIэу кIыщицIэм, нэхъри кIийуэ хуежыащ. Хуэапсэгъуэ нур, 104. Иринэ кIаскIэри щхъэгъубжэмкIэ зидзаци, арицхыэкIэ щхъэгъубжэIупхуэр хуэщIащи, зыри пIагъуркIым. Нал къута, 283. ЦыкIуэцэ гугIэщати кIытелгъадэу кIэфэн тIэу еплъынтэкIым, арицхыэкIэ утыку укIыхъуу и

гуэнишэрыкыым илэ шабийр кыибгээлгээлэын?
Нэгбүху, 19.

АРШЫН (3). Сантиметр 71-рэ хьу, кыыхагь, бгьуагь кыызэрапщ шапхэ. А *Классэмк*лэ удэклуйерэ арицын зыхыбл зи лгаагагь кхьуейпльыжькЛэрыицлэм унэсмэ, нэхэ уигу ирихь зы хьэпшып кыыпытч хьунут. Хьуэпсэгьуэ нур, 95. Арицынищ и кууагьыу [мацэр] яцла нэтми, яфЛэмаицЛэт, и цхьэм плита зэрамыицЛэж и кьуапицплым тхьэгьуипл илгу тралгьхэн хуейти. Кхьэлэгьунэ, 379.

АРЫХХЭТИ (1). Еплэ арыххэу. Шцалэ бзаджэр арыххэти ицлэКыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 205.

АРЫХХЭУ (3). нареч. Зэуэ, асыхьэтым. Арыххэу мээ чыиэм кыыхэЛуклаиц зыгуэр фийуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Мис арыххэу цауэ гуаицЛэм Джэтэр дьгьум трешаицЛэ. «Елбээдыкьуэ», 5.

АСЭТИН (8). Ищхьэрэ, Ипщэ Осетиехэр зи хэку лэапкь, а лэапкыым щыщ цыху. Астемыр заницЛэу гу лэицац асэтин лы кыыхэ гуэрым, кыызацилгьарэ ицлопицыр игьэдэлэуэ, зыгуэрим хуэхьуицЛэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 114.

АСКЭР (2). ТыркубзэкЛэ «зауэлл» кьокЛ. Азэн джэм и макьыр жыжэ нэсырт уафэм кьеха хуэдэу икЛи абы хуэдизкЛэ дахэти, пулемет зыгьауэ аскэрхэм тхьэмадэр япэм кьраухьыжыну я мурадами, иджы сабырыжауэ кьэдаЛэурт. Кхьэлэгьунэ, 378. Ар цыжысЛэм, зауэллхэу аскэр ахьырзэманхэр ситэти, си псалтэр кьабыл яцлаиц. ХьыщЛэ льяпЛэ, 399.

АСКЭРБИЙ (2). ЦыыхуьуцЛэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ушрохьэллэ. Абыкьуэ Аскэрбий и кьуэр Деникин и дзэм кЛэун имыдэу зигьэтицкьури дэклаиц, иужьым Шэрдан Берд и отрядым хыхьэри заницЛэу афицер яцлауэ жалэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 312.

АСЛБЭН I (13). ЦыыхуьуцЛэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым, уситГым уашрохьэллэ. Бэлацэ и кьуэ ахьырзэманитЛэ Кьазджэрийрэ Аслбэнрэ егьэлажьэ, эзыри темьпыЛэу ядоЛэпыкьуэ... Хьуэпсэгьуэ нур, 63. Ди Аслбэныр и пЛэм иткьым, Ар зыхуэзэм йоЛуцаицэ, И мурадыр пцЛэну цыткьым. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. Ди колхозым и жыг хадэр Хэт илбагьуми егьэицЛэгуэ, Ар зыгьэкьыр Аслбэн дадэиц. Коммунист. «Партыр ди пашэу», 35.

АСЛБЭН II (19). ХьэкЛэкхьуэкЛэ Иэл пЛашэ. «Дыицэ» жаЛэу зэрызэхихуэ, Нурхьэлий гьыуэ, гурыму а дзэцилгьым зыкьыицЛэжри, аслбэн пЛэкЛэу пЛэуэ, хьэлгьакьуиплгу кьэуваиц, иджыпсту лээници молэм зридзыниц, жаЛэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 156. Лу и нэгум ицЛэт хуэдэт Жыраслбэн мэзым ицЛэту, аслбэнымрэ абырэ зызэрадауэ зэрытхьэлэу, «Мицыри» жыхуаЛэ ицЛалэ цыкЛум хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шцхуантЛэ, 609. Аслбэным и нэр ицЛукьуанцЛэу кьыдырым еплэаиц, сымэжэллауэ ськьыпхуэзатэмэ, сьтхьэжатэкьэ иджы жыхуицЛэу. Кхьухь пхэнж, 499.

АСЛБЭНЫКЬБУЭ (6). ЦыыхуьуцЛэщ, «Шынэхужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм ушрохьэллэ. Аслбэныкьуэ дзэм яшамэ, сьту гуфЛэнт. Шынэхужьыкьуэ, 23. Аслбэныкьуэ

тхьэмыицкЛэм письмо кьитхат делегацэр зэрькьуар иту. Нал кьута, 289.

АСЛБЭНЫФЭ (2). Аслбэным и фэ. Сэ зыицызгьэпсэхур, Уэри ей-ей, Аслбэныфэ чэлици, Уэри ей-ей... «Шцалэгьуэ шцыналгьэ», 418. Аслбэныфэр уи чылу, Уареда, Чылу ицЛэр уи ицыЛэу, Уареда. Гуцэкьу уэрэд. «Шцхьэлыкьуэ», 389.

АСПИРИН (1). Пльыржьэрыгьэм и хушчхуэ лэужыгьуэ. [Апчарэ:] Дэнэ мыгьуэ кьитхыну стрептоцид пльыжьрэ аспирирэ? Нал кьута, 279.

АССИСТЕНТ (5). Дохутырым и дэЛэпыкьуэгуэ. [Дэфэрэдж:] Си ассистентхэм си жьэм псалэ кьыжьэдамыгьэкЛыу сызыхуей инструментыр кьысхуаиши и чэзум деш, сэри си ЛэицЛэгьэм сьдихьэхыжауэ, мафЛэр кьысциЛэнами, си Луэхур зэпызыгьэун кьару дунейм теткьым. Льяпсэ, 21.

АСТЕМЫР (711). ЦыыхуьуцЛэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ шцхуантЛэ» романхэм хэт пльыхуьжэ нэхьышцхьэхэм ящыщ зым и цэщ. Астемыр ини, бжьыфЛэиц, лы мышынэиц, жылэр зыгьалгьэ Гьуумар зыуи кьридзэркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 150. Астемыр жьакЛэу кьудейтэкьым, цыхум фЛыуэ кьалгьагьурт, жиЛэм кьэдаЛэурт. Мазэ ныкьуэ шцхуантЛэ, 649. Псом хуэмьидэжу кьуажэ кьэс школ кьыицызэЛуахыну, тхьылгьэр адыгьбзэкЛэ тхауэ кьыдагьэкЛыу хьуну Степан Ильич жиЛати – арат Астемыр и гуапэ дьидэ хьуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 232.

АСТРОНОМ (3). Уэгум и пкьыгьуэхэм кЛэлгыпль, ахэр зыджэ ИщцЛэгьэлЛэ. Астрономхэм я Лэицаицхьэм Мы зы псалтэр и гум кьокЛ: - фьыгуиыЛэу фэ жыфЛэхэм фьигу кьивгьанэ хэтици пэж: Мо Шьхулгьагьуэр икЛэ хужьыпЛэ Дэ ицьтицЛынуи мьжыжьэж. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 102.

АСФАЛБГ (3). Гьуэгу шаццкЛэ абы тралгьхэу кьагьэсэбэп пкьыгьуэ. Абы [Хрущев и дачэм:] узьищ гьуэгури мэзым пхьырокЛ, асфальт телгьыиц, жэцкЛэ узьдыгьэишхуэу пкьо лгьагьэм фЛэлгьхэм кьагьэнэху. Льяпсэ, 78.

АСЫХБЭТУ (35). нареч. ЗанцЛэу зэман кЛэщЛым кьриуьыдэу. Асыхьэту Долэт и гум кьэкЛыжаиц, андэз ицтауэ ицЛы уупси зэрымыхьунур. Хьуэпсэгьуэ нур, 199. Кьазджэрийр унэмкЛэ ежьаиц, асыхьэту кьыгьэзэжри машинэ зэицЛэгьэнэжам еКьуалЛэри и хьэзырылгьэм кьриха зы хьэзыр хужь дахэ Лу хуишияиц: - Мэ, фэеплгьуэ, нэгьуэицЛэ сьлатэми, уэстынут, - жиЛэри. Мазэ ныкьуэ шцхуантЛэ, 537. Асыхьэту бжэр кьыЛуихри эзы Кьулыр бжэицхьэЛум кьытеуваиц, военнэ фаицэкЛэ хуэпауэ. Нал кьута, 238.

АСЫХБЭТЫМ (15). Еплэ асыхьэту. Лу асыхьэтым и гур Тинэ деш нэсаиц, сьхуэзатэмэ, слэгьгуари сьтри жесЛэнт, жиЛэу. Мазэ ныкьуэ шцхуантЛэ, 599. Камизэхэ я нысэр кьэгуьжьауэ кьэкЛыа хьунти, асыхьэтым и кьытехьэр темькЛыжауэ ицЛэпсэлгьэн ицЛэтэкьым, сэри абы кьыфЛэзгьэкЛакьым. Льяпсэ, 99. Мэзан пэж зэрыжиЛар ЛуицЛэ ищЛэ асыхьэтым Джэлил Луаиц, хьэблэм адакьэу дэсыр кьыиццигьэсту. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 482.

АТАКЭ (11). Бийм тегушхуэныгьэ хэлгьуэ ебгьэрыкьуэныгьэ. Я автоматхэр узэдау, Бийм

и быданIэм илгэдау Атакэ кIуэхэрт зауэлI гун, Я сумкэр илгу я ицIыбыку. Командир. «Шум и гьуэгү», 43. Шу псори зэбгьурыту макIуэ, псалгэм папицIэ, янэ имыщыпхтэ хэтмэ, и шыр кьыжъэдекъуэ, ауэ а шу кьомыр атакэ кIуэуэ ежъактэ – кьыжъэдэкъуэ-ныжъэдэкъуэ ицIэжкьым, ихъэж и шым и кьару кьызырихкIэ теутIыпицIхъауэ мажэ. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 543.

АТАМАН (3). Кьэзакьыдзэм шыхахьу шыта Iэтащхъэ. Инэралу атаманкIи зэджэ Карауловым Елдар хуэдэ кьытэцIэхуэм, ицIопыцым кьыдигьафурэ цIыхур иузциIу зэхэсхац. Хьуэпсэгъуэ нур, 197.

АТАЧЭ (1). Зэблэшауэ «атакэ» кьикIыу арац. [Фызыжьым и кьуэ зауэм дашым жреIэ:] Атачэ укIуэмэ, нэмзыибзэ уэзгэщIар кьэбж. Хьуэпсэгъуэ нур, 125.

АТОМ (2). Химие элементым и Iыхъэ нэхъ мащIэ; абы ехъэлIа. ШIым и кьатибIым лы ицIэсар Кьытехъэ хуэдэт, хуэIэнкуну – Зи атом бомбэ ицIыр зысар. ПшIыкьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 52.

АТОМНЭ (1). пIыф. Атомым пыщIа, абы ехъэлIа. Атомнэ бомбэм, зы мыхъуми, ихъыр пIагъуу ехъ, мыр бомбэм нэхърэ нэхъ Iеижиц – умылгагъуурэ лъэпкьыр икIуэдкьIынуц [желIэр Дэфэрэдж фадэм ихъэкIэ]. Лъапсэ, 52.

АТТЕСТАТ (1). Дзэм кьулыкьу шызыщIэм ахъшэ, ерыскьы с. ху. кьылгысыр абы и унагъуэм шыщхэм кьызыриIахыну хуит зыщI документ. Езы Иринэ Албиян и улахуэ аттестаткIэ кьылгысар Хьэбибэ иратыну ягурыIуащи, лэжъапIэр кьыганэмэ, ахъшэнизу кьонэ. Шьнэхужьыкьуэ, 27.

АТИЭ I (2). союз. Ауэ. Конституцэм итиц, лъэпкь кьэс ихъэж и ицIыналгьэр ихъумэжу аракьым, атIэ псом я кьару зыуэ, ялгьэкIыр яцIэу, зэакьылгъуу бийм поуври зэтракьутэ, жиIэу. Шьнэхужьыкьуэ, 40.

АТИЭ II (132). 1. (121). Ауэ шыкьукIэ, сытми. АтIэ муслъымнэхъ, – жиIэри Сэид кьригъэжъащ, – мыбдеж куэдрэ ицIыIэм зыщIедгъэсын ицIэкьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 154. Нахъуэ и маузерыр ирикьуэкIри Астемыр кьыдэцIу кьэуащ: – АтIэ лIо, тIысэ, уи гугъэр? Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 656. КхъухьыпцIыр и пащхъэ ис кьомым кьахэплъащ: – АтIэ кьыцIэддзэниц ди зэIуцIэм, – жиIэри. Кхъухъ пхэнж, 500. 2. (11). Арац, пэжщ, нтIэ. АтIэ, – ЖиIэрт Долэт, – фызырыкIуэдыниц итыр [тхыльым]. Хьуэпсэгъуэ нур, 271. [Дадэм:] АтIэ. МыбыкIэц зыдэгъэзэн хуейри [нэмзэлыкьыр]. Тешпэч кьэзылгъэтыхъ, 147.

АУАН (51). Дыхъэшхэн, шIэнэкIалгъэ. «Адыгэбзэр сыт ицIэдджынур, Зыдынэсыр КьалэкIыкьыриц», – Ар ауану Iэджэм жалэр, Мышу псалгэм тIэкIу хэчыху. Гьуэгү кьэжъапIэ. «Мывэ хуабэ», 82.

◊ **Ауан зегъэщIыи** (1). Зыщыгъэдыхъэшхын, зыщIэгъэнэкIэн. Кьуажэм дэс псори кьыщышынэрти, псыри кьыщышынэн и гугъа хьунт, Мухъэмэд и шыр псым кьыхихуэу щалгагум, псыхъуэм дэта цIыхухэр зэцIэкIыиц, арицхъэкIэ игъэзэжу ауан зригъэщIынт, кьыхыкьэри, псым и кум нэмысу иур ицIигъэмбрыуащ.

Хьуэпсэгъуэ нур, 51–52. **Ауан зыщIыжын** (1). Зыщыдыхъэшхыжын, зыщIэнэкIэжын. Зылгагур игъэдыхъэшхырт нысацIэм, уджыкIэ имыщIэу, езыри дыхъэшхырт, кьэзджэрий кьытыгуфIыкIырт, гушылэрт, ауан зыщIыжырт. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 598. **Ауан хэлъын (хэлъхъэн)** (2). ШIэнэкIэу псалгэн. Астемыри тIэкIу ауан хилгъащ: – Думэсарэ гьусэ фицIатэм, си Iуэхут бэлгъто имыщэм! Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 673.

АУАН ШIЫН (КЪЭШIЫН) (23). Шьдыдыхъэшхын, шIэнэкIэн. Долэт и гум кьэкIыжат Бэлацэ шу блэкIам еплгу шьтыху мэкъу кьызыриша шитIыр шэрихъэт шухэм Iуашауэ зэрыщытари, иджы и гьусэр ауан ицIырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 321. [Гесиод:] Си Iуэхуц иджы Тушкан ауан симыщIыи. Гьуэгунэ, 162. ЕгъащIэт усэм сэ сешауэ – Ауан сыкьыцIу мэдыхъэшх. Усэ гьусэ. «Мывэ хуабэ», 148. –

АУЭ I (476). союз. АрщхъэкIэ. ДыгъэмыхъуэмкIэ гекIа джабэм уэс телтэ, ауэ дыгъапIэмкIэ тэклъжат. Хьуэпсэгъуэ нур, 301. Лыжъхэм я упицIэ пыIэр мащIэу зэцIэсысэрт, ауэ зымы и нэгу уцIигъаплгэртэкьым. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 588. Чокэ куэд ицIат кьызырыкIуэрэ, ауэ Хьэбибэ шышынэрти, кьабгъэдыхъэн ирикуртэкьым. Шьнэхужьыкьуэ, 43.

АУЭ II (28). нареч. 1. (10). Шхъэусыгъуэншэу, зэрымыщIэкIэ; ауэ сытми. Жыраслээн ауэ кьэкIуатэкьым нобэ [кьуажэ сходым]. Хьуэпсэгъуэ нур, 88. Отрядым хэт шухэри ауэ гьусэ кьахуэхъахэри кьакIэрымыхун папицIэ, машинэхэм нэхъ хуэм защIат. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 583. Яков Борисович нэхъ фIэгъэщIэгъуэнэр Иринэ хуцхъуэхъэу мыхъуу, ауэ кьыщIэупицIэну кьэкIуати арац. Нал кьута, 235.

2. (5). МыкьызырыкIуэу, абы кьыщымынэу. Артистхэр ауэ артист кьудейт, сыткIи IэкIуэлгакIуэт: зэм пхъащIэт, зэми гьуэщыр ятIэ зэрахъэрт, лэчкIэ ялэрт, зэми декорацэм яужэ итт. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 629. [Алыджыкьуэ Ахъсар жреIэ:] Ауэ мыIея кьудей [си Iуэхур!] Мелыгыч, 449. 3. (1). Абдеж. [Астемыр Бот йоупицI:] Уэ ауэ уцыта? Хьуэпсэгъуэ нур, 267. 4. (2). ПшIэншэу, уасэншэу. [Рахым Дисэ жреIэ:] Мыр ауэ узот. Хьуэпсэгъуэ нур, 129. Ауэ кьыдэт жьытIэрэ, и уасэр уэттыниц е кьыдохъуэжыр... Нал кьута, 272.

АУЭ III (2). нареч. Еплэ апхуэдэу. Хьэбибэ ауэ жиIэ ихъэкIэ, жэмыр уасэ хуэдэу Бекъан кьызытауэ кьыщIэкIыниц, шIестыжын ицIэкьым, жиIэу арат зьтриухуар. Нал кьута, 275.

АУЭ ЖЫЖЪЭУ (1). МащIэикуэдэ. Апчарэ сабий кьышар щилгагум, директорыр кьэубжъащ, ауэ жьыжъэу зригъэпслгэн имыдэу: – Иджытсту ихъэпылгэ сыфциI, зы сабий кьыфIысхынкьым. Нал кьута, 216.

АУЭРЭ I (39). нареч. ТIэкIу-тэкIуэрэ, кьекIуэкI-некIуэкIуэрэ, апхуэдэурэ. Уэрэдыр апхуэдизкIэ дахэт, зэхэзыхым я гум ицIыкьэрти, жылэм дэз хъуащ, ауэрэ жылэм дэкIри нэгъуэщI кьуажэхэми нэри хэкум из хъуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 160.

Ауэрэ махуэ гуэрэм радио, телефон жыхуэп!эхэр мылэжьэжу пач, кьэхуари кьэцлари умыцлэу. Мелыгыч, 461. Ауэрэ, нэм илгьагур лэм ецлэ жыхуэлэр арати, Лыгьур цыкылуи лэцлаггэм йосэ, лэцлэлгьауауэ мэхуэ. Лгьапсэ, 102.

АУЭРЭ П (1). нареч. Апхуэдээрэ. [Дисэ и пхгум жрелэ:] Сьт ауэрэ зьыцлэпцлэу? Хьуэпсэгьуэ нур, 135.

АУЭ СЫТМИ (22). нареч. 1. (13). Щхьэусыгьуэншэу; зэрымыщлэклэ. – Музыка цлеуэр хэт зьыцлэр, – жи́лэрт Елдар, – уэлэхьы, ар ауэ сьтми емьуэ, пхгунтэм и бжэр кьыщылуахклэ уигьэцлэну арац. Хьуэпсэгьуэ нур, 216. Кьору пашэр ауэ сьтми япэ цувэркьым... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 543. «Сьт хуэдэ напэклэ уахуээжыну уи кьуэшитлэм», – жи́лэу и анэр кьыщепуцлэм и автоматьыр ауэ сьтми игьэуатэкьым [кьуэ епцлэжаклэуэм]. Кьалэн, 434. 2. (3). Зыри кьымыкыу, мыхьэнэншэу. Хьэбибэ ауэ сьтми лэ ищлэц. Щынэхужьыкьуэ, 23. Вышхуэрэ вы цыкылуэ зэдыцлэпцлэмэ, вышхуэм бжьыр елэтри вы цыкылум хьэлгэ темьлэу ауэ сьтми доклуэ. Нал кьута, 289. 3. (6). Мыкьызэрыгуэкыу, абы кьыщымынэу. Япэм хьэжэну кьаклуэм кьышэ нартыхур ауэ сьтми нартыхут, иджы кьышэр сьт? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 651. лэдэжу шыгьери ауэ сьтми шьт – щолэхут. Нал кьута, 229.

АУЭ ЦЫТ ПЭТМИ (1). союз. Апхуэдэу цьтми. Тьркум акьыл кьыщигьуэтыну игуьами, ар зыхуяр игьуэтакьым, ауэ цьт пэтми Кьаздэжэрий цлэгьуэжакьым, абы цхьэ сыкыуа, жи́лэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 663.

АУЭ ШЫХЬУКЛЭ (6). Апхуэдэу шыхьуклэ. Лу зэклуэнури зэжэнури имьыцлэу цьтм, мыбьы псори ецлэ иккы илгьэгуац, ауэ шыхьуклэ зызумысыжмэ, нэхьыфлэц, жи́ла е и адэм папцлэ псалгэ гуанэ зэрыжилар ара, сьтми Лу и гур зыгуэру кьэхури псори кьылуэтац. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 595. [Дэфэрэдж:] Генхэм хромосомэхэр клэрыгьэбыдауэ цьткьым, зым и плэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ шыхьуклэ, и анэ еплэи пхгум кьаишэ жи́лэмэ, анэм и хьэл-цэн кьудейр аракьым зи гугьэу яцлэу, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхуэж кьылгьуа пхгумури. Лгьапсэ, 65.

АУЭ ШЫЩЫТКЛЭ (1). Еплэ ауэ шыхьуклэ. [Шутлэ:] Махуэ зьыбгьуэпцлэ дежэжыну кьыщлэкыныц, Шурэ... Ауэ шьыщыткэ ди луэхум... Альхьо, 75.

АУЗ (96). 1. (90). Псы кьызыдэж кьуэ, бгы зэхуаку; псыхьуэ. Бгыщхьэ натлэхэр зэлгауэ Псыр цоихьыдэ ди ауэ. Маклуэ щлалэр ауэ гьуэгуклэ. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 54. Шэджэм аузым дэт псыкьелгьэр Цыхьар бгым кьэхуэ сэ кьысфлэуцлэ. Шэджэм псыкьелгэ. «Щхьэлыкьуэ», 377. Уплгэмэ – аузым дэклэ гьуэгуэр уолгьагьуэ, псыми адэклэмьдэклэ зэдэри еуэккыплэ кьэс лэмьыж зырыз телыц. Нал кьута, 299. 2. (6). плыф. мыхь. Аузым пыщла, ехьэлла. Пшагьуэм маккы пхымыкыфу Ауэ гьуэгуэр бгым и цлэгьыц... Хьыдэжэбз шофер. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 46. Локотоиш нэмьыцэм езауэу ауэ куэбжэм деж лутыху, Якьуб ищлэн игьуэ-

тац. Нал кьута, 301. Мылэжыныгьэм илгьэуэпсу Ауэ псы макьым зьыпцлэу [усэхэм]. Сэ стиххэм гьэру сагыгьыц. «Шум и гьуэгу», 116.

А - У Е Й (1). м е ж д о м . Зыгуэр зэрымыхьунур, зыгуэр я флэц зэрымыхьур кьрагьэлгьагьуэ. –А-уеи, умышэрыуэмэ, «меркелри» пхутегьахуэрэ? Лгьапсэ, 72.

АУИ I (2). нареч. Зыуи, зьымащлэу, мащлэ и куэда. – Хьуэ, – жи́лэрти Нурхьэлий ауи зригьэпсалгьэртэкьым [цлэхуэр]. Хьуэпсэгьуэ нур, 217. Курацэт ревкомисэм ящыцу шьыри, ауи зрагьэпсалгьэртэкьым. Щынэхужьыкьуэ, 12.

АУИ II (1). нареч. Апхуэдэуи. Ауи мэхур [луэхур]. «Бдзэжьэцэм ипхьу», 148.

АУРЭ (7). Еплэ ауэрэ I. Ауэрэ гьэри ныхоклуатэ. «Елбээдыкьуэ», 4. Ауэрэ гьатхэри кьоблагьэ, Батэ маклуэ ди Дзэлыкьуэ. Унэцлэ. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 32.

АУШДЖЭРДЖ (1). Чристэн диным игьэлгьаплэ Георгийц, зэгуэр адыгьэхэми абы и цлэклэ тхьэ ялуэу щытауэ тхьыдэмрэ луэрылуатэмрэ кьыхошж. ... Си тхьэрылуанлэр Си Ауиджэрджы. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 422.

АУШКЬАН (1). Чристэн диным игьэлгьаплэхэм ящыц зьыц. Аушкьаныр Сэ си тхьэрылуэц, Си тхьэрылуанлэр си Ауиджэрджы, Алыдж и унэр си щлалэ унэц... «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 422.

АФЭ (3). Жыр тхьэгуэ цыкылуэрэ щла джанэ, лэщэм иризьыцахьумэу щатлэгьуэу щытац. Лгьэпц и лэцлагьэц си афэр, Сэтэнэй дахэм и бгьафэм Зыгьэпсэхунлэу сохьуапсэ. Нарт уэрэд «Шум и гьуэгу», 86. Афэм нур хэцлэуэ И тажыр мазэм полыд, Бий цхьыблэу щлалэм пьупцлэхэм И бжыгьэу вагьуэ бгьэм щолыд. Анэм и пщлгьыкьэплэ. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 24.

АФЭ ДЖАНЭ (10). Еплэ афэ. Выцлэр зыкылуэ вым и гур Зылурыуахэм я цыльхур Дзэпц кьызытеклар араци – Я афэ джанэр ящыгьыц. «Индийскэ поэмэ», 360. Афэ джанэр зейр, ижкьлэ улэбэмэ, мамлюклэ зэдэжу щыта гьуэри, уеблэмэ, мамлюкыпцу цлэрылуэц, и цлэр Бейбарст, дзэшхуэ зэхуишсауэ щытыгьац, езыр лыгьэ зыхэлт. Лгьапсэ, 100.

АФЭРЫМ (3). Зэрагьэгушхуэ, луэхур зыгуэрэм зэрыуагьэдакэ псалгэ. [Астемьыр:] – Афэрым, Елдар! Хьуэпсэгьуэ нур, 251.

АФИЦАР (57). жьы Дзэ кьулыкьуэцлэ; офицер. Сэлэтхэм урысыбзэ жыхуэлэр бжэгуэклэ кьраудми яцлэркьыми, афицарым ит командэр кьагурылуэркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 301. [Хьэбибэ:] Сэр цхьэжлэ афицар клэрахуэу уасэу ятац. Щынэхужьыкьуэ, 26. Си псалгэм афицары кьызэригьэклуэклэц, жьылар шэуэ тэхуац. Мелыгыч, 465.

АФРИКЭ (1). Щлгым и материкхэм ящыц зым и цлэц. [Официантым:] Африкэм и кьэфэклуэ «Амазулу!» Гьуэгуанэ, 107.

АФРОДИТЭ (1). Пасэрэй алыдж мифологиэм кьыхэщыж тхьэхэм ящыщ. Тамань щыналгьэм уихьэрэ жьыжэу уплгэмэ, Афродитэ и кьульшырыфышхуэр плгьагьуэ, ар зьыдэт

Фанагорие квалем шамыцI цымылэу фочыцIэ, гьукIэ, дыщэцI, ахъшацIэ, уанацIэ сьт жытIэми IэщIэЛьгацицIэр куэдү дэнэ уэрэмми тест. Льяпсэ, 5.

АФФЕКТ (1). ГүцIэр кьызэщIИэтэныгьэ, кьытехьэныгьэ. Жансэхуэ словарьр гуфIакIэм кьыдыхауэ цIыхум кьагурымылуэ псалэ зырыз «Аффект», «Ажиотаж», «Экстраординарность» сьт хуэдэхэр жиIэу зыкьом кьибжырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 556.

АФIЭКИА (2). нареч. НэгьуэщI, абы нэмыщI. Ахъшэ хуэныкьуэм афIэкиа хуэхьыжакьым: - АтIэ апхуэдизу уахъшэнишуэ уцIэпсэуни цыIэкьым, - жиIэри зыкьызэкьуихащ, кьеуэри зи гуфIакIэ хуабзу зыхуигьэфэцIар пIэтIауэу, лээкьуауэу ежъэжаш. Лыгьэ, 409.

◇ **АфIэкиа номыррэ шэрийрэ зимыIэ** (1). МыщIагьуэ, мыбэлыхь, мыхьэнэншэ. Абы фIэкиа номыррэ шэрийрэ зимыIэм цхьэкIэ диныр зи IэмыщIэ илгьхэр мацIэрэ тхьэусыха? Хьуэпсэгьуэ нур, 118.

А-ХА (1). междом. ЯгьэщIагьуэ, хэзы-гьэгупсысыхьа гьэр кьрагьэлгьагьуэ. [Кхьухьы-щым дьгьужьым жреIэ:] «Дызэхьуапсэр дьдейщ» жытIа? А-ха, «дызэхьуапсэр дьдейщ» жытIа? А-ха, «дызэхьуапсэр». Абы цыгьуэ дьхьуницIэн хуейуэ аращ абы кьикIыр. Кхьухь пхэнж, 508.

АХЭМ (2). Абыхэм. ЯщIэ ахэм: ешхуэм цызы-хьумэу ШыIэр ди дээрц - псори кьыщогугьыр. Советьдзэ. «Партыр ди пашэу», 88.

АХЕЙ (1). Еплэ ахьай. Ахей уэстын. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 522.

АХУЭМГЬУЭТ (1). ЦIыхухьуцIэщ, «Льяпсэ» романым ущрохьэлIэ. Бэрэдджэ я пхьур льхуэуэ щIалэ цыкIу кьыщилгьхум, кхьуейплгьыжкIэрэщIэ хуащIри щIалэгьуалэр кьызэхуосри аргуэру я дуней гуфIэгьуэщ, кьвалгьхуам Ахуэмгьуэт фIащ, дьызыхуэныкьуэу кьэдгьуэта жыхуаIэу. Льяпсэ, 119.

АХЬА (3). междом. ЗыгуэркIэ ягу зэрызэгьар, зыгуэрым зэрэщIэнакIэр кьрагьэлгьагьуэ. [Дохутырым:] Ахьа, жысIатэкьэ, зыгуэр кьызырхьуэр? Гьуэгунэ, 128. Дохутырхэри зэплгьыжаш: ахьа, Камизэхэ я пхьум зэрыжиIа дьдэр кьохьур иджы, жаIэу. Льяпсэ, 17.

АХЬАЙ (9). междом. Зыгуэрым арэзы, щыхьэт зырыхьуэр кьрагьэлгьагьуэ. [Бэлац Лу кьыж-реIэ:] Ахьай уздэсизэн, си кьуэши. Хьуэпсэгьуэ нур, 101. [Дисэ:] Ахьай хьун, нобэ кьысхуемыблагьэр иужькIэ кьыдэгьэхьэжынкьым, тхьэ. Альхьэ, 57.

АХЬМАКЪ (9). ДелэIуделафэ, акьылыншэ. Сьту ахьмакьыу сыкьыщIэкиа, - жиIэу Рахьым кьыщыцIар игу техуэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. Гурыгьауэ а ахьмакьым: кIэмунистыр аращ, тIасэ, жэнэтыр зыхуэфацэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 549.

АХЬМЭЦ (15). ЦIыхухьуцIэщ, «Адэ» поэмэм, «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым ущрохьэлIэ. [Анэм кьуэ ещIыжакIуэм цхьэкIэ жеIэ:] и натIэ хьунур сэ сьIатэм, Ахьмэд быдзыщэ Iумыхуэу, Згьэишэнт ар гьынкIэ нэхьапэм. «Адэ», 135. НэгьуэщI жиIэн щимыгьуэтым, Саримэ и щIалэ цыкIу Ахьмэд етIанэгьэ школым зэрыкIуэнуу темпэлгьыхьащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 537.

АХЬЯ (35). ЦIыхухьуцIэщ, «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым ущрохьэлIэ. Мис ноби кьуицхьэ Кьэзмай и кьуэ Ахья кьаутIытицыжаш, жаIэу хьыбар кьэлуати, Кьэзджэрий и гуапэ хьуащ, зыгуэру а Iуэхум хэлIыфIыхьа хьунт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 636.

АХЬРЭТ (29). Хьэдрыхэ. - ДунейкIэ жыхьэнэмэр ди фэм икIащи, ахьрэткIэ жэнэтыр кьытлгьысы-нуш, - жиIэурэ Кьэрэмьрзэ цIыху зигу кIуэда хуэзэмэ, и гур фIы хуищIыжырт, зауэр яухьу кьалэр аргуэру кьащтэжа нэужь. Лыгьэ, 412. «Зи цIыхуэ стелъ цыIэкьым, ахьрэтым сыкIуэжми, ди лам напэ кьабзэкIэ салуцIэжынищ», Iуэрэ бауэкIэщI кьэхьуащи, лээбакьуи хуэчыжыркьым. Кьалэн, 436. Езы Дэфэрэджи зигьэщIауэ шэнтым тесу мэхьуахьуэ: - СыгьэллэпIащ, тхьэм фькьыгьэллэпIэж, кьысхуэщIар дунейкIэ фхуэзмыщIэжми, ахьрэткIэ тхьэм кьыфхуищIэж. Льяпсэ, 118.

◇ **Ахьрэтым кIуэжын** (2). Дунейм ехьыжын. [Iуэрэ:] Зи цIыхуэ стелъ цыIэкьым, ахьрэтым сыкIуэжми, ди лам напэ кьабзэкIэ салуцIэжынищ. Кьалэн, 436. [Шыкьымхэ я пхьум] И лгьр кхьэлэгьунэм кьымыкIыжуилт, ахьрэтым кIуэжа кьыфIэщIыжауэ. Кхьэлэгьунэ, 380. **Ахьрэтым кIуэж** (1). Лэн. - Сылауэ сыкьагьэхьуэжэу кьэлгьытэ, - жиIэрт Хьэбибэ, кьыщыцIар зыгуэрым хуиуатэмэ. - Ахьрэтым зэ уцыкIуакIэ уи ажал кьэсакьым, - жаIэу Хьэбибэ и гур фIы ящIырт. Нал кьута, 234.

АХЬСАР (11). ЦIыхухьуцIэщ, «МелыIыч» хьыбарым ущрохьэлIэ. Абы фIэки хэмьлыу Ахьсар тхьылгьымIэ тIэкIу иуцIырхьащ, ар зэстынур кьызжиIэри бысымым и Iэр сыубыдыжаш, кIыфI мыхьуу сыздэкIуэнуу сынэсмэ, нэхь сфIэигьуэу. МелыIыч, 449.

АХЬШАЛЪЭ (4). Ахьшэ зэрызэрахьэ бохьшэ. Мес лэжэным кьос и мардэр, И сом миныр тхьылгьымIуицIу Дэлгьэ ибжауэ и ахьшалгьэм, Сом лей закьуэм йогупсысыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134. Си ахьшалгьэр кьысхрэ сьплгьэм, Сьын лээбакьуэ сэ слэмыкI: Дьыцэ ахьшэр вагьуэ хьуауэ Си ахьшалгьэм кьолыдыкI. ПщIыхьэлIэ. «Батырыбжэ», 72.

АХЬШЭ (218). Шэн-кьэщэхуныр зэры-зэрагьакIуэ дамыгьэ (тхьылгьымIэу е гьущIыкIэ гьуэрым кьыхэщIыкIауэ). Апхуэдиз ахьшэ зэуIуу Нурхьэлий игьащIэм илбэгьуатэкьым, Нью-Йорк щыкIуам ахьшэ цахьуэж банкым кьыщынэмыщIа. Хьуэпсэгьуэ нур, 229. Сызы-хуей тIэкIур кьэсхьащ, ауэ ахьшэм сримыкьу хьури ахьшэ цIыхуэ кьэзмыщIтэу хьуакьым. МелыIыч, 463. [Шофьрым:] Уи ахьшэр илгьэжэ, ди анэ. Гьуэгунэ, 131.

◇ **Ахьшэ фIей** (1). зэхь. И мыкьарукIэ кьыIэрыхьа, хьэлэл мыхьун мылгьку. [Авторым, Илас хуэгьэзауэ:] - Сэ ахьшэ фIей сыхуэмей, уэлэхьы. МелыIыч, 470. **Ахьшэр мыкIуэжын** (1). Ахьшэр кьамыгьэсэбэпжы хьун. [Иринэ гупсысэрт:] Уеблэмэ советскэ ахьшэр мыкIуэжу хьуауи жаIэ. Нал кьута, 236.

АХЪШЭ ЖЫГЪЕЙ (3). ГьушцЫкІэ зэмыл-лэуэжыгъуэхэм кьыхашцЫкІ ахъшэ цЫкІуфэКІу. *Къамылапцэу плЫ къашати, зэпымычу тІуры-тІу къепхъых къыщранхъыхым къащына ахъшэ жыгъейр ялгытэу, зэныкгуэжыуу кгуэгъэнапІэм кгуэст. Лъапсэ, 117.*

АХЪШЭ ХЪЭЗЫР (1). Ахъшэ Іэрылхъэ. [Алыджыкгуэ:] *Гъатхэ хадэ цІэгъуэ хъуху ІэнатІэ гуэр сыІуту сылажъэрэ ахъшэ хъэзыр тІэкІу си жытым илгуэ сыздэкІуэжым сахъхъэжмэ, дауи, нэхъыфІт, пцІэну шыткъым узрихъэллэжынуур. Мелыгыч, 449.*

АХЪШЭ М (2). Пщыхъэщхъэ, кЫфІ хъугъуэ. *Унэуацэм зэгуэр блыным фІлэ сыхъэтыр и чэзум деж цІуІуэнтІэн цыгъуэпцэри сыхъэтыр къэуыцати, Джэлил и ахъшэм Іуэгъуэм триухуэри ирагъэжъати, тэмэму зэманым техуэу къыщІэкІащ, пцэдджыжъ радиом щедэІуам. Бабыщыкгуэ адакъэпщ, 477.*

АХЪЫРЗЭМАН (12). плгыф. Бэлыхъ, гъуэздэжэ. - *Ей, уцІалэ ахъырзэманцэ уэ [Тембот], - жиІэрт Елдар, и мурадыр къехъуІауэ цыгуфЫкІыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 101. Сурэт цІынкІэ Арбузик ахъырзэман гуэру къыщІэкІащ. Мазэ ныкгуэ щхъуантІэ, 629. Къагъырмэсыр зышу шытар лакхуэллэи ахъырзэману Уэрдэцыкгуэст. Нал къута, 266.*

АШЭБЕЙ (3). КъуажэцІэщ, иджырей «Малкэ» къуажэм нэхъапэм абыкІэ еджэу шытащ. *Ашэбейр Балъкэдэсым ящыщы. Хъуэпсэгъуэ нур, 318.*

АШЭМЭЗ (9). Адыгэ нарт эпосым и лЫхъужь нэхъыщхъэхэм ящыщ зым и цІэщ. *Ашэмэз цІэрыІуэм Дэ Іумпэм думыцІу Уи шым зэ къепсыхи Махуэ зыгъэпсэху. «ЩІалэгъуэ щыналгъэ», 148.*

АШЫК (27). Зыгуэр зралхъэ, щахъумэ кумбыгъэ (пхъэм, пластмассэм, н.к. къыхэщЫкІауэ). *Трофейуэ къалэцЫхъащ топищ, из ярылу ашык зыбжанэ, автомат, фоч жыпІэми зыкъом. Нал къута, 300. Шырыкгуэ заводым я складым цІлэптам цыщы шырыкгуэ ашыкпцІ ныжэбэ цІагъэбзэхыкІащ. Мелыгыч, 460.*

АШЫЧ (7). Еплэ ашык. *Тембот заницІу гу лытащ «Къэрал пхъуантэКІэ» зэджэ гъуцІ ашычыжыу Гъуумар и унэм цыгъэпцІуауэ шытам. Хъуэпсэгъуэ нур, 284. Псынэм деж дыщетІысэхым мафІэ тІэкІу тцІлат, хъэлывэ къыздетхъэжъар дгъэхуэбжынууи, Алыхъым ецІэ Шамум къызэрилгъэгъуар: ашыч хыфІадзэжа гуэрым и цІагъым скорпион цІэсу къилгъэгъуащ. ХъэцІэ лъапсэ, 401.*

АЭРОСТАТ (1). Хъэуам нэхърэ нэхъ псынщІагъуэ газ гуэркІэ гъэпщэуэ къызэралгъэтыхъ аппарат. *Аэроостат сыхъэр я Іэмэпсымэст. Шынэхужыкыкгуэ, 33.*

АІЭ (3). *частицэ. Хъэуэ. Лу идакъым: - АІэ, иджы нэцІІ илыгъакъым [Таща]. Мазэ ныкгуэ щхъуантІэ, 602. [Гимназием и унафэцІыгым Астемыр къыжреІэ:] АІэ, тІасэ, зыцІэкгуэ уи тхылгъэри, зегъэхъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 185.*

А-Ы-Ы (1). *частицэ. Я ушцІэр зэрыщІагъэбыдэ е зэхимыхам зэрыщІэупщІэж псалгъэщ. [Джэлил:]*

Догоуэ, а жыгым дэлгъейрэ, жыг цхъэкІэм нэса нэужь, аргуэру дэлгъетеймэ, пшэм нэмысу пІэрэ? А-ы-ы? Бабыщыкгуэ адакъэпщ, 492.

АІЭ (4). *частицэ. Хъэуэ. [Хъэжумар:] АІэ, уэ къесми, сыхъ телынкъым. Альхъо, 70. Е хъыджэб-зыр лЫ иратыну уасэхуэ жаІэмэ, уасэ зымыты-фыр тІысыжырт: - АІэ, Къагъырмэс [щолэхтур] цумытауэ я пхъур къуатынкъым, - жиІэу. Нал къута, 266. Іэдэм нэгъуэцІІ ищІэн имыгъуэту арауэ пІэрэ? АІэ. Мазэ ныкгуэ щхъуантІэ, 508.*

АІХЫБЫ (1). *междом. Зыгуэрым зэригъэпейтеар, зыгуэр и жагъуэ зэрыхъуар, игу кызырэуар къегъэлгъагъуэ. - Адыгэм, - жиІэрт Блэацэ, - «ыхъы» жиІэмэ, и Іуэхур хъуащ, ауэ «аІыхъы» жиІакъэ - зэІыхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 93.*

АІЫ-Ы (1). Еплэ аІыхъы. *Адыгэи «ы-ы» жиІэмэ, Іуэхур хъуащ, «аІы-ы» жиІакъэ - зэІыхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 55.*

АІУЖЫЖ - МЫПУЖЫЖ (2). Іужажэ. *АІужыж-мыІужыж жыхуаІэм ухуэдэщ, дауи... Хъуэпсэгъуэ нур, 120. «Мыр хъзызыну арэзым и Іэр ирелэст», цыжаІэм, зы аІутыж мыІужыж гуэр зэІуцІэм къыхэкІуицІащ: «Хъэрун партым хэт?». Нэгъуху, 20.*

Б

Б (1). Адыгэ алфавитым и ещанэ хъэрфщ. *Янэм ефэну тІысмэ, бжъэ ещанэр пащтыхъым и узыниагъэкІэ ирифырти, иджы пащтыхъым и пІэ «бременнэ правительствэр» иригъэуащ (Гъумар къуыщхъэ цыльхуыци «в»-м и пІэкІэ «б» желэ). Хъуэпсэгъуэ нур, 180.*

БА (12). Іупэр зыгуэрым (цІыхум, псэуцхъэм, сурэгым, н. к.) егъэлусэныгъэ (лъагъуныгъэм, гуапагъэм и нэщэнэу). *СоцІэжыр цэхуу къызжепІахэр, Уэрэду си гум ар ехъумэ, Зы Іэплэ закгуэуу къысхуэцІари, Ба гуацІэ закгуэми нэгъунэ. Уи деж сынокІуэ. «Шум и гъуэгу», 61.*

БА ЗЭХУЭЩЫН (1). Іупэр зэгъэлусэн (лъагъуныгъэм, гуапагъэм къыхэкІыу). *ЗуэлІхэм, фЫгъуэм чэф ищІауэ, КъыкІын окопхэм ичэхэр яцІ, Я цейм ятІагъуэр кІэрытцІауэ, Шейтеу къажыхъыр, ба зэхуацІ. Майм и 9-м 1945 гъэм. «Шум и гъуэгу», 9.*

БА ХУЭЩЫН (10). Іупэр зыгуэрым егъэлусэн. *Ба хъыджэбзым зэ хуэщІакъэ - Пихащ мэракІуэу узыхуейр. Гүндж мэракІуэ. «Батырбжъэ», 92. ГъукІэми, и гур къызэфІэнауэ, Къетау и лъакъуэм зыщІидзэри Іэплэ хуыщІу, лъахъстэн мест фЫцІлэм ба хуыщІри, и нэпситІыр къежэхыу къыдэплгъащ. Лъапсэ, 61. Бжъыхъэ мзым, зейр бэракъыци, Ба хуащІынкІэ замыгъэщІІ. Бжъыхъэ мзэ. «Мывэ хуабэ», 81.*

БАБ-АН-НЭСР (2). Къалэм узэрыдыхъэ куэбжэм и цІэщ, «Лъапсэ» романым къыхощ. *Шамым къытеуа дзэри зэтриуыцІауэ Бейбарс къыщыгъэзэжым, къалэм къызэрыдыхъэжыу, куэбжэхуэ Баб-Ан-Нэср фІацэу хуащІати, куэбжэ дахэмкІэ къыдыхъэжыащ. Лъапсэ, 101.*

БАБУШКЭ (3). УрысыбзэкІэ: анэшхуэ, нанэ. *Зэгуэри анэм еупцІат [Данэ цЫкІу]:*

«Мамэ, бабушкэм жиIэр квыбгуремыIузу ицхэ псалгээрэ?» – жиIэри. «Бабушкэр зэрыпсалгээр урысыбзэкъымы арац», – жиIат и анэми, сабийр иггэунысысаи. Цыиэхуужыкыуэ, 58.

БАБЫХУ (3). Цыиэхуужыкыуэ, «Хуэпсэгъуэ нур» романым квыхош. Жылэр квыицкыуэм, фызабигри – Бабыхурэ Данизэтрэ – кэмыкыуэ кээнэнт. Хуэпсэгъуэ нур, 312.

БАБЫЩ (42). 1. (36). Псым ес джэдквэзхэм ящыц. – А-а, фэ квыбгурыIуэ ицыIэкъым, – жиIэри адакгэр бабышым цыиэггэдыхэм, бабышхэри кэ-гуззэаиц: – А-ды-дыд. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 490. Гуэгушхэр жэцкIэ тесиц лэуейм, А псори иIэсу зы джэдэи, флей квэIэрыхур квытэлгэIуэ, Бабышым цыиэсу нэху еггэи. Бабыщ. «Дамыггэ», 218. 2. (6). Бабышым ей, ехьэлIа. [Адакгэм:] Сэ бабыщ джэдыкIэм сэттIысхьауэ зэхамэ, жылэ джэдквэзыр квэIуэрэ аун саиIынкэ? Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 487. Гуэгушхьу фыицIэжэ, и пэр пы-лэу, я гунэгъум ейуэ квэIуати, адакгэ хужьыр аун квыицIаиц: – Уа, си гунэгъуэ, «Iуу-Iуу-Iуу-Iуу-у» жыIэри хьэмэ «уакъ-уакъ» жыIэу зепта? Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 488.

□ **ДжэдылIэм здихьа бабыщ** (2). Еплэ джэдылIэ.

БАБЫЩ АНЭ (15). 1. (11). Бабыщыбз. [Джэлил адакгэ хужьым жреIэ:] – Мыдэ кэдаIуэ, квалэдэс: бабыщ анэр джэдыкIэм цахутемыскIэ, джэдыкIэр шкIумI умыггэхьуу кIуэи тетIысхьэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 486. Бабыщ анэр куэдрэ телга, маиIэрэ телга – зэгурым макъ цIу цыIкIу зэхехри квеггаскIэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 478. 2. (4). Шыр зыщIэс бабыщ. Бабыщ шырхэм псыр шалгабгум, зэрызехьэу, зекIунтIриеу, «уакъ-уакъ» жалэу, квэIэрыхум и махуэ мыггэуэ псыIэрышэм хэтIысхьаиц, зекIэлгэхьэужьу бабыщ анэр джэIуэмкIэ кIуэуэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 478. Бабыщ анэм гу лэитэххакъым бабыщ быным зы джэдэжьей яхьту. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 478.

БАБЫЩ БЫН (11). Зы бабыщ анэм шыру кыриша, иIэс псори. Псым есу теса бабыщ быныр я ицхэгъуэ квэсрэ псым квыхэкIыжмэ, квызыша адакгэр гузавэу псы Iуфэм Iути, квыжыхь-нижыкыуэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 489. Бабыщ бынхэм я джэгуиIэр Квиупаици дэмыхуэж. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 347.

БАБЫЩ ЗЕКIУЭКIЭ (2). Квэбэ-небэ квэIухьыкIэ. Долэт езыр лэбьыиэт, бабыщ зекIуэкIэм еицхэт и зекIуэкIэри, Бэлацэ «висорэ» сьт жыхуиIэр и тхьэкIумэм ириггэхьакъым. Хуэпсэгъуэ нур, 318. Писырыжэ цыIкIур айыгэбзэкIэ уэрсэрт, бабыщ зекIуэкIэ хужауэ хэт сьт иратами дэфтэрым иритхэрт, Iэ трыриггэдэзэжт... Нэгъуху, 20.

БАБЫЩ KIУЭКIЭ (2). Еплэ бабыщ зекIуэкIэ. Бабыщ кIуэкIэ зриггаиIуэ Вындыр маиIэ елIэлIа. УсиплI. «Вагъуэ махуэ», 371.

БАБЫЩ ШЫР (25). Бабышым кыриша, бабыщ иIэжэьей. Псы квыдэуэхар кIэнауэм изу итици, бабыщ шыр цыIкIухэр абы тесиц, псы утхьуам хэпэцэицыкыуэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 491.

Гуэгуш шыр быным дахьэхуэ Бабыщ шыр загъуэ хэт зэпытиц. Бабыщ, 218.

БАБЫЩЫКЫУЭ (7). Бабышым кыриша адакгэм [Джэлил] цIэлейуэ иIэщ. Тицыггупицэ пэтиаиц: Джэлил «бабыщыкыуэ» иIыфIаицар иджыри квэс жытIакъым. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 478. [Джэлил:] Сыбабыщыкыуэми, сыквызыхэIлар джэдиц, лэаткыишуэиц. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 481.

БАБЫЩЫХЬУ (3). Бабыщхэм ящышу хьу. Бабыщыкыуэми хуэишчакъым зэгурэ Джэлил нимыдзу IукIын. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 475.

БАГАЖНИК (1). Машинэхэм, лъякыуэрэыгъ-жэхэм, мотоциклхэм яIэ хьэпшып гьэIылыгьIэ. Шоферхэр нэхьыбэ хьуауэ, ицхьэж кыиуIлар багажничхэм ирилхьэрти, Нартыхум пэллэу увьжырт. Лъяпсэ, 77.

БАД-И-КЪЭСИФ (1). Къум жьапщэм и цIэщ. – Бад-и-квэсиф кыопицэ, кыуэггэнапIэ дывгакIуэ, – жьапицэр зэрышынагъуэр губгъуэрэрым ищIэу квыицIэIынт. ХьэщIэ лъяпIэ, 402.

БАДИНОКЫУЭ (13). Адыгэ эпос «Нартхэм» хэт лыкыуэ нэхьыщхьэхэм, нэхь цIэрыIуэхэм ящыщ. Зи лыггэ Iуэхур дгьэицIагъуэу, Зи ицхьэ тлгъагъуныр ди гуанэу, Нарт Бадинокыуэ, квеблаггэ. «ЩIалэгъуэ иIыналгэ», 423.

БАДЗЭ (12). 1. (6). Гьудэбэдзэхэм ящыщ псэушхьэ. Азрэт и Iэр и ицхьэм хуицхьаиц, бадзэ тесыр триху хуэдэу – езым абы кыриггэIыр командирыиIэм честь ириту арат. Нал кыуга, 250. Цыиэхуужхэм... махуэ еным квыхэмкыIуу хадэ ящицIэрт, я сабий быдзафэу выгу жьауэм квыицIэнам бадзэри хуымIэцIэджри ежауэ зэраггэгыр зэхамыкыуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 269. 2. (6). пльыф. Бадзэм ей ехьэлIа. Уэ лей зепхьэм квелпъым губжэIэ иль мэдий, Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 139.

БАДЗЭУЭГЪУЭ (3). Гьэмахуэм и нэхь хуэбэгъуэ. Гьэмахуэ бадзэуэгъуэ хьуауэ дунейр исыжырт, джэджэр джабэкIэ сабэм хэлгъуэ махуэр яггакIуэрт, хьэхэр ду ицIагъым ицIэпичхьауэ квыицIэIыртэкъым, жыг хадэм уицхьэмэ, жыг тхьэмпэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, ицхьэгъуэ сьтхэр сабэм иуауэ ицIагъумэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 270.

БАЖАГЪЭ (1). Бзаджаггэ, хьилэшыггэ. Мис абдежым бажэ цыIкIум и бажэггэр игу квэIаиц: Ар кволгэдэ а утыкум, И тхьэкIумэр иггэкIаиц... «Бажэ пшынэ», 14.

БАЖЭ (70). 1. (65). И теплгэIэ хьэм ещхь, кIэ бэлацэ зыпыг хьэкIэкхьуэкIэ мыин. Бажэм пшынэр квыицтэжауэ Дыгъужэ квэфэр кыреггэкI. «Бажэ пшынэ», 8. Бажэр джэдыщым ицIэцIэфтри – бгъуэтмэ квэицтэ, джэдыц хужэ фIэIа квыIухуа цымыIэу ежэжэиц. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 484. Бажэм и фэр трахьн я мымураду квыицицIэм, и гур квызэрыггэуэтыжауэ, нэхь нэжэгужэ кээхьужэиц. Кхьухь пхэнж, 498. 2. (5). Бажэм ей, ехьэлIа. Зэ кэмыфэ кэмынауэ, ПIэу квэфари унауэ, Джэгуэр куэдрэ екIуэкIаиц, Бажэ макъри зекIуэкIаиц. «Бажэ пшынэ», 14. Ари зи цыр, дауи, адакгэ хужьырат,

бажэклэр кытыпозоч жиЛэурэ бажэр кьепхуа хьунт. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 484.

□ **Бажэм и фэр и бийиц** (2). И фэр зэрлгьапЛэм шхьэкЛэ бажэр кьашцэкЛу, кьаукЛ, абы токЛуадэ. Кхьуэлпациэм я фэр траудыну бажэм цызэхихым, кьэмыгузавэу хьурэт: «бажэм и фэр и бийиц» зэрыйалэр куэд цлауэ ецЛэ. Кхьухь пхэнж, 498.

БАЗЭ (1). Хьэпшып, ерыскьы с. ху. шьзэхуэхьэсыным, шьхьумэным, абыхэмкЛэ зыгуэрхэр кьызэгьэпэщыным хуэщЛэ шьпЛэ, Гуэхуцлалэ. Базэр Кьуцхьэхьу шьлэт, кьуажэм пэжыжьэуи, Азрэт цлхьум яцьуужа хуэдэт, жилэ цлагуэ шьмылэу, жьажьэу, икЛи дыкьмыкьыфэ кьытеуауэ. Нал кьута, 20.

БАКУ (5). Кьалэцлэщ, иджы Азербайджан кьэралыгьуэм и кьалашьэщ. [Геосид:] Баку кьикЛари, шьхьэгьубжэм дэлэа шьхьэкЛэ, жьыжэ мыкЛуэфу кьытехуауэ шьлэщ. Тепщэч кьээылгьэтыхь, 162. Дуней зылгьэгьуахэм яцьыиц [ШоджэниГьыкЛу Алий], Кьырым, Истамбыл, Баку шеджаиц, Дагьыстаным шьлэжьаиц, абыхэм я гьугьу шьицЛэ удимыхьэхьыну Лэмал иЛэкьым. Зи лъэрыгьыпс тлгьа, 527. Сентябрым и 25-м Баку сынсауэ фьзгьэлгьагьуиц, жиЛэри Гитлер график зэхилгьаиц, а графикыр мэлгьэлгьэж. Нал кьута, 256.

БАЛЭ (2). Унэцлэщ, «Нал кьута» романым уцрохьэлэ. Балэхэ Ермэн кьаувыхьауэ икьроуицлгьы, арицхьэкЛэ дивизэ псом кьаиццлар а шьлалэм дэнэ шьицЛэн, езыр музыкауэм яхэту дзэм и шьлбагьым дэтиащ. Нал кьута, 213.

БАЛИГЬ (19). лгьыф. Мысабииж, льпЛэ иува (цлхьу). Ныцхьэбэ хуэдэу, жылэм балигьыу дэсыр жейм емьызгьыу нэху ягьэцауэ шьтыгьаиц. Мазэ ныкьуэ шьхьуантЛэ, 645. Езы сабийхэми, балигьхэм зрагьэицхьу, я бжьэр зрагьэунтЛэу. Лгьапсэ, 44. АрицхьэкЛэ дэнэ – нэмыцэр «сабий, балигь» жалэу еплгьэ, бомбэр кьытрапхьэу хуежьаиц. Нал кьута, 214.

БАЛИГЬ ХЬУН (15). Сабийгьуэм икЛын, лгьпЛэ иувэн. Астемыр махуэм цлгьлхэр иригьаджэрт, пьыхьэицхьэкЛэ балигь хьуам тхьылэ иригьаицЛэрт. Мазэ ныкьуэ шьхьуантЛэ, 502. СидасикЛэ зэджэр шьлалэ цлгьлхэ балигь мыхьуар арац, илгьэс пьыкЛунлгьым нэсауэ, и лгьэкЛэным кьыиццлэдзауэ тхьэкЛумэм нэс кьыуицмэ, бжьызицхь хьууэ. Лгьапсэ, 32. НьбжькЛэ дызэхуэдэтэкьым [интернатым шьлэсхэр], балигь хьуным нэса кьытхэтти, ахэр «иныхьэт», модрей цлгьлхэу заицЛэм кьызырэиджэр «жьыныбэт». Зи лъэрыгьыпс тлгьа, 522.

БАЛИИПКЬ (1). Балийм и купкь. Ерплан жьыхуалэр балиипкьым еицхьуиц кьызырэлгьэлгьэхьуиц. Шьынэхужьыкьуэ, 37.

БАЛИЙ (2). Пхьэщхьэмыщхьэ мыин купкь зиЛэ. Ди жьыгь адэхьихуэм сихуауэ Балий кьапыхур кьэсципаиц. Ньжэбэ жэщи, нэхур шьху. «Шьхьэлгьыкьуэ», 384. Джанэ хужьыбзэр кьыздикЛыр Балий гьээгьахэм я шьхуиц. Гьуээгьуакьэ уафэр ... «Вагьуэ махуэ», 17.

БАЛКОН (11). 1. (10). Унэм и шьхьэ кьатхэм яЛэ Гуцлгьыхь кьэхухьа. А балканыр шьколым нэузыуужьыгьуэу яЛэт: пьыхьэицхьэкЛэ цлгьлхэр

кьуивэрти хэт блэкЛми кьыблэкЛгьыжи еплгьу итт. Мазэ ныкьуэ шьхьуантЛэ, 559. Наидивизэр шьдэкЛыным шьыгьуэ парад яцлауэ республикэм и Лэтиацхьэхэр зи балкон тета унэхьуэм деж цлгьлхэр шьзырэзысэхьэрт. Нал кьута, 216. 2. (1). Партерым кьышцхьэщыту театр клуэцЛым иЛэ тлгьыпЛэ. Унафэ зьыцЛу бжэ дэкЛуеицЛэм тетри кьызыицЛэплат, махуэр шьлэми кьэицЛэнтЛат, икЛи, зэгьуэу кьыицЛэкЛынти, заныцЛэу кьэзубжьаиц: – АмЛэ, балканым фьдэкЛуей! Хьуэлпсэгьуэ нур, 323.

БАЛЛАДЭ (1). Тхьдэм е таурыхьым кьыхаха сюжетым тету строфауэр тха усыгьэ мыин. КЛыщокьуэм и зы усэм и цлэм хэтщ: «Бжэй жыгым и балладэ». «Батырыбжэ», 67.

БАЛТИМОРЭ (1). США-м хиубьдэ шьпЛэцлэщ. [Албинэ] Американцилгьым 1958 гьэм октябрым и 26-м пьыхьэицхьэр сьхьэт 22-рэ ныкьуэм нэблэгьауэ гьуицЛэ гьуэу лгьэмыжым деж шьлгьэгьуаиц метр шь ныкьуэ и лгьаагьыу Ровен Дам жьыхуалэ гуэлым шьхьэщыту хьурей гуэр, Балтиморэ пэмыжыжьэу... Тепщэч кьээылгьэтыхь, 155.

БАЛЪКЬ (10). 1. (6). КьБР-м и нэхь псыежэхьышхуэхэм ящыц зьыц. Гьуэзыр маицЛэу кьыицхьэицхьыу Балкъэ кьожэхьыр шьлэицлэу, Я уэрэдыр зэпымычу Йох толгькьунхэр темьылэу. Терек. «Партыр ди пашэу», 110. 2. (3). Балкъэ псым и Лэгьуэблагьэ шьпЛэ. [ТлгьыпЛэхэр зьыгуицым желэ:] – Балкъэ кьикЛам я шьлбагьым деж шэнт сатыриц фубыд, фькЛуэ. Хьуэлпсэгьуэ нур, 322. 3. (1). лгьыф. Балкъэ ей, ехьэллэ. Балкъэ аузи, Кьэнжалыкьуи Дэни декуэ дэу пшахьуэ, Зэхуэмьдэу Бахьсэнкьуэ Дэлэ пшэ кьомыр егьэицлагуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 80.

БАЛЪКЬЭР (8). 1. (5). КьБР-рзихэкулгьэпкьхэм ящыц, а лгьэпкьым шьщ цлхьу. Балкъэр, адьгэр зэкьуэшу, ЗэдэЛэтыкьуу, зэхуэдэу, Я лгьагьуныгьэр мыгуэшу Мэпсэхэр фьыгьуэр я куэду. ЗэкьуэшитЛэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 100. Адьгэри, кьуицхьэри, балкъэрри Тьркум зьыгуицхьэжу жалэ, муслгьымэнхэр зы ицлгьыну. Хьуэлпсэгьуэ нур, 188. 2. (2). лгьыф. Балкъэррым ей, ехьэллэ. Нэху шьымэ, балкъэр лгьэпкьыр ирашауэ нэху дыкьэкЛынуиц. Лгьапсэ, 21. Гурицхьуэ зэраицЛымкЛэ, балкъэр кьуицхьэр арац ирагьэкЛынуиц. Лгьапсэ, 84. 3. (1). Балкъэрхэр шьпсэу шьлналгьэ, КьБР-м и кьуршылгьэ Лгьхьэр. Астемыр Ростов шьщылам шьыгьуэ кьэрэгьулу зьлута еджапЛэм яЛэ актотэ зальым еицхьу дахэт иджы Кьэбэрдеймрэ Балкъэррымрэ шьзэхуэса залыр... Хьуэлпсэгьуэ нур, 323.

БАЛЪКЬДЭС (2). Балкъэ псы Гуфэм шьпсэу (цлхьу). Аизбейр балкъэдэсхэм ящыиц. Хьуэлпсэгьуэ нур, 318.

БАМЭ (4). Мэ Гей, гурымыхь. Кьуажэ гьунэм хьэдэу шьлгьыр бэгыжауэ зэтелгьыц, бамэм уигьакЛуэркьым. Нал кьута, 285. АрикьэкЛуэжыкЛэу Пэсун кьэкЛуэжати, бамэр кьызыкЛэрихьыу я унэм шьлэс дадэм зьыкЛи хуейтэкьым. Кьалэн, 433.

БАМЭЖЬ (3). гьум. ГэфлейлгьэФей, мыкьабзэлгьабзэ. – Уи анэм быдзышэу узригьэфар уз пхухьу, бамэжь, – жиЛэри Апчарэ ялэ кьилгьаиц, сеуэу мыр шьхьэ сьмыукЛрэ,

жиЛэу. Шынэхужыкыуэ, 68. «Уи флэц мыхгум, клуэ комендантым деж» – жыслати, «а-а, банэ гураульэф а бамэжым», жиЛэри увылэпэ схуэхгунур сиггэлэггюуац [цхьэлтетым]. Мелыгыч, 468.

БАМЕЙ (2). Бамэ Гей дыдэ. Бамейр кыщиЛихуу зыщлэдэ гуэщыжь кыфлым ггуэгуу цетлгьсэх дыдэм, бжэр кылуахри и шлалэ цыклури кыщилауТгытцхьац: – Клуэ, уи анэр кэггэуэтыж, жалэри. Лъапсэ, 32. Уицлэр тлуацлэу зггэтлгьлгьац, шлалэ зыхэзмыггэхьэну; си цхьэнтэм лгьыр бацэц, тебзэ телгьри, кызыхадыклар умыцлэжу зэхэуфлгьац, бамейри цоур, зи бамэри кыпхуэцлэнукьым. Мелыгыч, 457.

БАМПЭ (6).1. (2). Зыгуэрым үзэрыхуэзэшым, үзэрыхуэпабгэм кыыхэкI плейтеггэ, нэщхьеггэуэ. И лгьэкгэггэхэм и гур яцлэггэуу зыбжанэрэ яхэтац [Мэтхгэн Квэзджерий], и бампэр цхьэццыхьын хуэмызэу. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 664. 2. (4). Губжь, зэгүэп. Мысост кызэтричт и бампэр кыжилэну, арицхьэкI зыкьомкIи и дээр шырт: кэггэггэубжэмэ, гуур кызамытыххэнкIэ хьунуц, жиЛэу. Шынэхужыкыуэ, 17.

◇ **БампIэм зэгүүудын** (2). Еплг **бампIэм кызэтричын**. Кылышбий и кгуэр бампIэм зэгүүудырты, бауэклэцI хуэат, жиЛэнур дахэ-дахэу кыхуэмыггэуэту. Хуэапсэггэуэ нур, 115.

БампIэм ихьын (1). Зыгуэрым хуэзэшын, тенэщхьейхьын. Мусэ кхуэйплгьыкIэрыцлэ ищицIам цыггэуэ кыщицлэдэуэ нобэ кэс Елдар бампIэм ехьри, абы Саримэ гу лгьитэркьым, Елдар зыцлгьггэуэсэн лгьэккэ шьлэу и цылыхьэпIэм кээкIыркьым. Хуэапсэггэуэ нур, 132. **БампIэм кызэтричын** (1). Хуабжьу бэмпIэн, хьийм икIауэ губжьын. Цыхубзыр бампIэм кызэтричу дэкуэишлэ тIэкIум кьохри нэггэуэцIхэм захримыггэхьу кысыцIонакIэ: – Алацэм сэххуэ кIэрыцIауэнт иджы сымылгьаггужар! Мелыгыч, 445. **БампIэр ггэтлгьсын** (2). Гукьеуэр, губжьыр зыщхьэщыггэкIын. Си бампIэр зггэтлгьсын, си гум жы дезыггэхун сылгьыхуэу арати, тIури кэггэггэуэтауэ соггэггэж. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 668. Кгэрэмырзэ Мадинэ кьалэм фIэмыкIыу кыггэггэггэри кэекIуэжаш, Мухьэмэд беггымбарым и гукьеуэ жриЛэри и бампIэр иггэтлгьсауэ. Лъапсэ, 414. **БампIэр тIысын** (1). Гукьеуэр, губжьыр цхьэщыкIын. Бийм ГэиштIымыр хуэдггэдалгэм, БампIэр тIысу дэ доллэж... «Бдзэггьяцэм ипхьу», 151.

БАМПIЭГГЭУЭ (2). БампIэ кьозыт, кызыхэкI; зэгүүудыггэуэ. Алыдж я унэр уи небэкьтебуэ, БампIэггэуэ иныр дэнэ кыкIа. «Шлалэггэуэ шьлалгьэ», 413. Лыггэ шлалгьым пзувыр Кэмыувыжу цыкIуэдт, – Бийм я кIуэдьпIэт а шьлIэр, БампIэггэуэ еIэт ар кIынтIхэм. «Шлалэггэуэ шьлалгьэ», 411.

БАНАЛГЬЭ (1). Еплг **банапIэ**. Нэхьыбэм ггуэгуунишкIэ кIуэрт е хьэщхьэтеуэм хужь ицIа баналгьэмкIэ пхихьырт, Iумылыр шым кIэрицIауэ. Хуэапсэггэуэ нур, 297.

БАНАПЦIЭ (1). Пыжь кызыпымыкIэ пыжьей банэ лгьэпкь. Албиян и нэкIум банапIэ тIэкIуу псы нэпкьым тетыр кылуидзати, псы Iуфэм сызэрынэсу банэ тIэкIум сыхэпцхьэници, хэт ицIлэрэ, шэ кытемыхуэм псэуэу ськьелынкIэ хьунуц, жиЛэу лгьэкI кымыгганэу еIэрт. Шынэхужыкыуэ, 31.

БАНАПЭ (2). Банэ зэрыт, банэу зэщлэклэ шьлпIэ. Сьжэурэ банапIэ гуэрым силгьэдац. Мелыгыч, 458. Я цхьэцым хуэдэкьым я акьылыр, я цхьэм кыхьэр яцIэри, яцIар кэмыхгьулэмэ, банапIэм зыцггэггэцIкIуж [дохуыр цыхубзхэм]. Лъапсэ, 18.

БАНЭ (16). 1. (10). КьэкIыггэ, псэуцхьэ языныкыуэхэм кыпхэуэу ятет папцIэ. Банэр цхьэхуэу цытыггэмэ, хьэ дзэккIэр зыщицIэнт [цыжьбанэм]. Хьэмрэ цыжьбанэмрэ. «Дамыггэ», 120. 2. (5). Банэу зэщлэклэ шьлпIэ; банапIэ, баналгьэ. Пшэ гуэрэным мазэ пхькIым Хуэдэу банэм шыр хэмыкIыу, Бий лгьэужьым ар ирокIуэ... «Елбэггэцхьэуэ», 9. Бийм кьелакьым нэм кыщицIуэ, КытеуекIэ и кхгэм банэ... «Шлалэггэуэ шьлалгьэ», 409. Макь зэхихьым ар хуэсакьыу, Хьэкуринэ йолгьэр банэм... «Тисей», 503. 3. (1). пльыф. ПапцIэ, банэ зытет. Школышхуэм пэмыжыжьэу цытыр сымаджэцт, ггуицI клэпсэ банэкIэ кгэхуэауэ. Хуэапсэггэуэ нур, 113.

◇ **Банэ гураульэф** (8). ЖимыIэпхгэ жызыIэм цхьэкIэ кьаггэсэбэп гыбзэц. И фэкли и пльэкIэкли а лгьыр [Гуумар] зэрыбэр IуицIт, абы и пхьашаггэм и хьыбар Iэджи зэхат цыхухэми, банэ гураульэф, жалэу зылураггэхьырт, Iэмалынишаггэм кымыггакIуэмэ, кэмыкIуэу. Хуэапсэггэуэ нур, 115. КьэкIуахэр зчэнджэщыжри: – Банэ гураульэф мы лгьы аггэм, – жалэри кыздикIам яггэггэжаш. Лыггэ, 413.

БАНЭ БЖЫХЬ (2). Банэ зытет кьудамэхэмкIэ яхуа бжыхь. КьэзпIэкIын шынэу, банэ бжыхьым цхьэпрыпцри, губггэуэм ихьэжаш. [дыггэуакIуэр]. Хуэапсэггэуэ нур, 145.

БАНДЭ (3). ШIэпхьаджашIэ гуп. Советскэр пIэкIэ кгэзыхьыжахэм яхэтац Ахьэ – бандэм фIаггэж пэтац. Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 624. Абы ицIылуужкIэ, отряд гуэрхэри зэхашаш, бандэу ежэжIамэ, езэуэну. Лъапсэ, 85.

БАНДИТИЗМЭ (1). ШIэпхьаджашIэ лгьужыггэуэщ, бандэ гупхэр зэхэшэным, абыхэм шIэпхьаджашIэ куухэр (укIын, хьунцIэн, н.) зыгуэрхэм ятеуэрэ ялэжыным епхауэ. Нахгэуэ и мауэрыр и куэпкьым телгьы, мауэр Iэпцэм тетхаш: «Вэрокьуэ Нахгэуэ лгьггэ зэрихьэу бандитизмэм зэрэбанэ папцIэ» жиЛэу... Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 510.

БАНК I (16). ПалгьэкIэ кьамыггэсэбэп ахьшэхэр зыхалгьхэ, ахэр цахьумэ, шьлгьуэу шат, ахьшэ кьыдзыггэкI, ар кьэралым шьезыггакIуэ IуэхуцIапIэ. Анхуэдиз ахьшэ зулуу Нурхьэлий и ггацIэм илггэгуатэкьым, Нью-Йорк цыкIуам ахьшэ цахьуэж банкым кыщынэмыцIа. Хуэапсэггэуэ нур, 229. Абы ирихьэлIу ахьшэр зэрыл банкым и тхьэмадэр

телефонкIэ кьэпсэлъаиц; – Абу-Деруиш, кьакIуи, уи дэфтэрэм уи мелуаным гьэм и кIуэцIкIэ кьыпкIуа процентыр идгьатхэ, – жиIэри. Кхьэлэгьунэ, 377.

БАНК II (5). Iэпкьлгьэпкьым щыщу жьы уз зыхэт щIыпIэм ар кьыхашыну трагьауэ кумбыгьэ цIыкIу. Банк щытрагьэуэр нэгьуэцI щIыпIэиц, уцIлэбэгмэ, уэстыниц, – жьысIаиц, зыгуэр пэздзыжын хуейти, сэри сызэгуюп «банк» жьыхуиIэри зэрымыщIэм ицхьэкIэ. Льяпсэ, 64.

2. (1). Еплъ **банкI.** Консерв зэрылгьа банкIыжъ гуэр кьыгьэуэауэ абы фоч, гын, мывэкIэицхьэ ярикIутэиц, фитил хуицIри игьэтылгьыжаиц, Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 604.

БАНКИ (3). Зыгуэр зралгьхэ, зракIэ кумбыгьэ (нэхьыбэм абджым кьыхэщIыкIауэ). Лыжъ гуэрим зы щIакхьуэрэ зы фо банкIрэ кьызитати, естаиц [сицэр]. Нал кьута, 247. Хьэжыгьэ зыцзу тетхэм я дежкIэ соплээри, псоми банкIкIэ яицэ, ари лъэпсэуэ. Мельыгь, 471.

БЭРБЭРИСИЧ (1). «Борис Борисовичыр» апхуэдэу зэхьуэкIауэ цIэ лей папщIэу кьагьэсэбэпу аращ. [Тушкан:] Бэрбэрисиц ицхьээ хьуаиц, ухуеймэ. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 170.

БАРЭСБИЙ (1). ЦIыхухьуцIэщ. Кулисум, Хьуэцэ, Барэсбий сымэ я гугьэ ямыщIу кьуажэм кьыдэнаици – ари Алыхьым и шыкурц. Нэгьуху, 33.

БОРИС БОРИСОВИЧ (52). ЦIыхухьуцIэщ, и адэцIэри урыс щIыкIэу пытыжу, «Тепщэч кьэзылгьэтыхь» пьесэм хэт персонажщ. [Албинэ:] Борис Борисович гуфIэцауэ и Iунэр хузэтхьэжыркьым, кьэмыхьуа кьыщыхьуар ди дежи, жиIэри. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 170.

БАРГЬ-СЫРГЬ (1). зэрызып. ЗэкIэлъыпыту зэжьэхуэу гуэрхэм ящI макьыр кьегьэлъагьуэ. Пхьуантэм чыржын сьит дэлъхэм нэмыщI, лъэрыжэ «баргь-сыргь» жиIэу ириудэкIырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 523.

БАРИНЭ I (6). 1. (2). Бырыб, зэкIэщIэпхьа. Степан Илыч и нэкур мащIэу уэгуют, и пащIагьуэр ицIэщат, джанэ хэдыкIам и пщамIэр уагьэ пльыжкIэ зэпхат, уагьэ кланэм шылэ баринэ цIыкIу пьыцIэжауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 201. ЩIэнэклIауэ укьэкуамэ, кIэ баринэр пхуэтфьыщIыниц! Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 488.

2. (4). Кьудамэбэ, бырыб. Долэтхэ я куэбжэм хуэзаницIэу зы кхьужьей ин баринэ хьужауэ итт, IэплIакуэ зытIуиц хьуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. Ужыг баринэм, сыуикьудамэц. Уэ укьэзгьанэу дэнэ сьыкIуэн. «Батырыбжэ», 36.

БАРИНЭ II (1). Урыс псалгьэ «барыня» жьыхуиIэр аращ, адыгэм «урыс бзылгьхугьэ» мыхьэнэ иIэу жаIэу щытащ. Инал кьышар стIолым бгьэдэсиц зигьэбаринэу, техьэпщIи сьити хуейкьым, еплъ, дапцэрэ ухуейми. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 590.

БАРС (1). ХьэкIэкхьуэкIэ Iэлхэм ящыщц; щомыщ. Ухуэдэц барсым, угубжьамэ, Псыкьелгьэ бахьэр кьыпщхьэцихьу. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкьуэ», 401.

БАРЧО (19). ЦIыхухьуцIэщ, «Льяпсэ» романым ущрохьэлIэ. Барчо ткIийиц, пхьашэиц, хабзэшхуэ хэлъиц. Льяпсэ, 116. Барчо зы

напIэзыпIэм еуэри, ныIэм щыщ кьыкIэриудауэ кьехуэхьыжаиц. Льяпсэ, 114.

БАССЕЙН (2). Псы итыпIэшхуэ IэрыщI. Бассейным и курыкунсэм фонтан цIыкIуи хэцIыхьат, псыхуэу сурэту щIам и жьэм псы кьыжьэдиутхьыкIуу. Аргьуей, 387.

БАТАЛЬОН (5). Рогэ зыбжанэу зэхэт дзэ пакIэ. А кьалэр си батальоным яхьумэу мащIэрэ дьыдэса – кьыдэхьулакьым. ХьэщIэ льяпIэ, 399.

БАТАЛЬОННЭ (2). пльыф. Батальоным ей, ехьэлIа. ЗваниекIэ батальоннэ комисару арат [Кьуэширокьуэ Дотий]. Нал кьута, 268.

БАТАРЕЕ (3). Iэщэшхуэ (топ, лагьымыдз) зыбжанэ зэгьэбыдыла дзэ пакIэ. Абы хуэдэ батареет сымылгьагьужар, жиIэрт игукIэ Анчарэ, гуишI кьудей, самовар уэнжакьым ецхьу зырыз – зыр нэхэ иныIуэу, адрейр мыхьэнэниэ дьыдэу бжьаишIтI ярыту щилгьагьум. Щынэхужьыкьуэ, 38.

БАТЭ I (6). ЦIыхухьуцIэщ, «УнэщIэ» усэм хэтщ. Фэ си унэ фытымылгьыт, Бийм кьелаекьым ди псэуалгьэр, а фьцIыжыну кьыфпэцильыр Араиц зимыIэр нобэ пIалгьэ, – Батэ жиIэрт игу мызагьуэ, ЕцIэр кьуажэр зыхуэныкьуэр. УнэщIэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 32.

БАТЭ II: \diamond **батэр гьэшыи** (2). Лыгьэ зехьэн, лэжыгьэшхуэ зэфIэгьэкIын. Зэзауэу батэр цагьэшыи Хуэшыр нэхэ дзыхэм хрехьэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 425. Батэр егьэшыр псыIэрыиэм! ПсыIэрыиэ. «Дамыгьэ», 100.

БАТЭКЬУТЭ \diamond **батэкьутэр гьэшыи** (3). Еплъ **батэр гьэшыи**. Щхьэлмывэкьуэпци кьыуати, батэкьутэр игьэшырт, псыр кьуэм дэмыхуэжу кьехьырт, псыхьэлгьахуэр хэзу кьыхьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. Ягьэи зэпыту батэкьутэр Дунейр льыфI дапцэм кьащIэна? Ягьэи зэпыту батэкьутэр... «Батырыбжэ», 12. Зэрызехьэ кьомым батэкьутэр ягьэшыи я гугьэу зэхэтурэ, Кьалмыкь БетIал дзэ кьышэри кьэсаиц. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 525.

БАТЭХ (1). КьуажэцIэщ. [Омар:] Уеблэмэ, си адэр Батэх кьуажэм кьуажэпщIу дэсаиц. Гьуэгуанэ, 100.

БАТИНКIЭ (3). Вакьэ лIэужьыгьуэщ. [Астемыр Лу жреIэ:] ИгьаицIэм умылгьэгьуа джанэ-гьуэниэдэж цIагьыцIэлъ кьуатаиц, уи батинкIэри араиц, уагьаицхэ, жэцкIэ гьуицI гьуэлгьыпIэм уилгьэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 549. БатинкIитIри цIымахуэ уаем вакьэ хьунукьым, лъэпэд хуабэ тIуаицIэ цIэмьылэмэ. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 531.

БАТИСТЭ (1). Революцэр текIуэн ипэ, Кубэм и диктатору щытарщ. Батистэ сэлэтхэр Уэрамым дишат, Тутнакьыу Монкадэ Хьыдэжэбзыр яшат. ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348.

БАТРАКОВЭ (2). УнэцIэщ, «Льяпсэ» романым кьыхощ. Запискэ тIэкIум соджэри кьызгурыIуэркьым абы ит псалгьэ тIэкIу дьыдэр хьэтиIей дьыдэцIэ тхат: «Катуишэ очен прошу сделает то что просит Лидочка Батракова». «Катуишэ, хуабжьу сынолгьэу Лидочкэ Батраковэ цIэлгьауэр хуэпщIэну». «Катуишэ, хуабжьу сынолгьэу Лидочкэ Батраковэ цIэлгьауэр хуэпщIэну». Льяпсэ, 24.

БАТЫР (8). Цыгхуыццэ. Ауз хуныфлэм шыр дэту Батыр иггэхурт и закгуэ. «Адэ», 138. Чэрим илгэсхым итт, Батыр нэхгыжыт, Нафисэт иджыри цыкгу дьдэт. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 607.

БАТЫРЫБЖЬЭ (5). Лыггэ зезыхам, зэфлэкышхуэ илэу зыкзэзыггэлгэгъуам ират фадэбжэ. [Хэбибэ жел:] – Алыхь, уэ пхуэдэлл си пхум лухуклэ кыхуей хуамэ, Анчари батырыбжэ хуэфацэмэ. Нал кьута, 230. Уэ батырыбжэр зылгыггэсыт, Гуэгу лей кыпллысми, умыщхэх. Хэт сыт лэнатлэ ктехулами... «Батырыбжэ», 63.

БАУЭБАПЦЭ (2). Укызыэрыжам, узэрешам кьуйт бэуклэ. – Ди шырхэри абы идоггасэ, – жиЛэри кхуэ лэу зи лгхуэггэуэ кгэсар бауэбапцэ хуауэ здэциллыт кгэпсэлгаш. Кххуэ пхэнж, 503. Километриц кгэзыкгуа цыгхур ешаеллаци, бауэбапцэц. Нал кьута, 211.

БАУЭБАПЦЭУ (8). нареч. Хьэлгэу бауэу, бауэклэщл. – Уи ныбэр кыизггэуни, – желэри, псори зэццлэдыхэхэхуэ, Мусэ и кгамэр кгэрехри Масхудыр ирехужэ, арицхэклэ лгэццлэмхыхуэ бауэбапцэу кгэггэзэж. Хуэпсэггэуэ нур, 153. Бгы задэ иным Локотом дэклауэ бауэбапцэу здэциллыт плэмэ, – тобэ Истотфрилэхь – гитлеровцу цыгхуищэм нэблаггэ кгоклэ. Нал кьута, 299. Жьапцэр нэхг клаицхэх хуаггэнт, бажэжэ цыкгулур бауэбапцэу кыицисам. Кххуэ пхэнж, 498.

БАУЭКИШЦИ (9). Зэрешам, сымаджаггэм, н. кь. кыхэккыу псынщлэу бэуэныггэ. Азиз лэуэцхуу хуаиц, укыицлэртэккым, бауэклэщл. Шынэхужыкыуэ, 56.

БАХЪЭ (22). Псыр е псы зыхэт гуэр щаггэпщтырклэ кыдырихуей лугуэ теплгэ зилэ тклуэпс цыкгу дьдэхэрщ. Мусэрбий, иджыри псэути, лэбжанэклэ мылым елэстхырт, лы кыиццэжам бахэх кыыхихуу. Хуэпсэггэуэ нур, 294. Матрени бахэх кызыщхэхэцих клэструл иным бггэдэсци, кыащкыишхуэ иыггыу. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 603. Псыри кгуэм дэту кыкгуэлыкыу йожэх, бахэх кыицхэхэцихур ицхэхымыкыу. Льяпсэ, 70.

БАХЪСЭН I (26). 1. (23). КьБР-м щеггэх нэхь псы инхэм ящыц зы. Нэмыцэр Бахъсэн луггэ кгэсауэ цызэхихым, Бекган зы сыхэт закгуи зилэжыаккым. Нал кьута, 273. Бахъсэнныпсым хуэдэ цылэ: Йох, утхуаами кымыггэзэу. Бахъсэнныпсым хуэдэ щылэ... «Батырыбжэ», 42. Бахъсэнныпсым тет ицхэхыжыкым зы динамэ машинэ цлэггэуауэ арат электричествэр кыдэзытри, ицхэхырт кьутэрэ кгэувыламэ, ди унэр пцыхэхэцхэклэ кыфл. Зи лгэрыгыпс тлыгга, 523. 2. (3). Бахъсэн псым ехэллэ, теухуа. Бахъсэн аузым ггуэзыр дэмыкыи, Си гум имыкыу Си псэр ицхэхури Шумахуэ сьдихэхаш. Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 114. Бахъсэн ГЭС-р нэмыцэм яубыдаи. Нал кьута, 236.

БАХЪСЭН II (15). 1. (9). КьБР-м щыщ нобэрэй Бахъсэн кьалэрщ. Зы зэман гуэр урысыдзэм Кушмзэыкгуей быданлэ дащыггэхуэу цытати, абы цыиц кгэмынэжа пэтрэ я гунэггэу урыс кгуажэм

ицхэхэклэ Бахъсэн кьалэ жалэрт... Зи лгэрыгыпс тлыгга, 521. Унэ дэкуеиплэ лгэгэм дэж зи лэблэм хыдан плыжэ кгэицкгуауэ цыт сэлэтыр цлэуицлаиц: – Бахъсэн кыицлар кгэса? Хуэпсэггэуэ нур, 318. 2. (6). Бахъсэн жылаггэуэм ей, абы ехэллэ. «Бахъсэн событэклэ» еджэу кгэхуам бэлыхыишхуэ кыибггэклэ хуэдэуи цытаккым, арицхэхэклэ Кьалмыкь Бетлал зэрэплымккэ, кыицккыи хуейт, уеблэмэ, хэлэуицкыу цыи дэнэ кгэна, и хыбарыр ехэхэжэн хуейт: Совет властыр якьутэжыну Ислэмей кгуажэр хуежыат, жалэу. Зи лгэрыгыпсыр тлыгга, 525.

БАХЪШЫ-СЭРАЙ (1). Кьрым хытлыгум щыщ кьалэ. Кьазджэрий курсантхэр зэхуишэсуре Пушкиным итха «Кавказ плен», «Бахъшы-Сэрай фонтан» жыхуицэ поэмтым кьахуеджаш, абы хуэдэ ггэццлэггэуэныцэ цыгхум ятхыфынуи хэт и гуггэнт. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 616.

БАХЪУЭ (53). Унэццэ, «Нал кьута» романым хэт персонажхэм ящыц зым зэрехэхэ. И ггуэсэр [Куулым] Бахъуэр арат, НКВД-м цылажэу, ещанэри дивизэм я командир Кубанцевккэ зэджэр арат. Шынэхужыкыуэ, 35. Бахъуэм хуээфлэклэ зылл хуээфлэккыицэ маицлэтэккым. Нал кьута, 299.

БАЦЭ I (10). 1. (5). лэщхэм гьатхэм кытращккэ е езыхэм япхэ цы. Уэ лгэбыцэ кгуауэ, Мыщэ лгэбыцэжэ, Кьыпккэрохур бацэ, Емынэунэжэ. «Бажэ пшынэ», 6. Уицлэрт тлуауэ зггэтлгыггаш, илылэ зыхэзмыггэхэну; си ицхэхэнтэм илылэ бацэи, тебзэ телгэри кызыхадыклар умыицлэжэу зэхууфлэиц, бамейри цоур, зи бамэри кыицхуэицлэнуккым. Мелыгыч, 457. 2. (5). Бацэм ехэллэ, кыхэхэцкыккэ. Куэдрэ сызыпимыггэплгэуэ си ггуэсар унэм кыиццлэжэ, и зы блэггэуицлэ ицлэгуэ зэккгуэцкыишхыа, адрей и блэггэуицлэ ицлэгуэ ицхэхэнтэрэ ицхыицлэртэ кгуэццлэишхыауэ ицлэгуэ. Мелыгыч, 456. Инасытти, иджы Гунэуэс ккыишхуэаиц, бацэ уэнишэкум мафлэрт кызыэрыпылгэлэу плэм хэлэ физыр кызыэцицкыуэри и лэпллэм илгэу бжэмккэ кгелаш, и цыггыным мафлэрт бзийр дарий лентлэ плыжыкым ещхуэ пылгэлэу. Гуццлэггэу, 424.

□ **Хьэм бацэ ишхмэ, кыидохыж** (2). Еплэ хьэ I. **БАЦЭ II** (1). плыф. Зэщлэклэ, убэлэца. Жьэгуам мафлэрт имылгэмэ, ишхыицлэжэ бацэм кыицлэплэу плэм илгэц [Хьуэц]. Нэггэу, 33.

БА ЧИЛЭ (1). Украиньбзэккэ: лгэггун, теплгэн. [Матренэ пцафлэ физым жел:] Чтоб я тебя тут не бачила! «Мыбдеж зыцызомыггэлгэггэу!». Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 555.

БАШ (80). 1. (48). Зытраггашлэу, зыццлэжыкыуэ кыицккыишхыккэ кьаггэсэбэп пхэхэ, ггуэщккэ яе кыицккэ. Хьэблэм дэс псоми жалэрт: – Лгэиц ггуэцлэ вакгэрэ ггуэцлэ башрэ иыггэуэ ежэу уафэмрэ ицлэгуэмрэ арэфккэ цызэггэккэуам нэс кгуа пэтми, дьицэ иккыишхыауэ здэцилэ хуэзаккым. Хуэпсэггэуэ нур, 146. Лыжэ кьоми, я башыр зыццлэжыкыуэуэ, ггуэгуэм тетым яхоплэ, дьидей яхэту плэре, жалэу. Нал кьута, 211. Зэман доккыишхыиц ицхэхэцыр тхуэмэ, Баш тлэклэу кьуитыжыиц хуээфлэккыи. Зэманым деккыи. «Батырыбжэ», 11. 2. (28). лэщ

ирырагъэхуу, хъэ Гурагъэштү, н. кт. къагъэсэбэпу зэрахъэ чы гъум Гыхъэ. Тэлай дэКри зэныбжьэгъу цыгъуэхуэм *захъауэ*, баш ягыгъыр фоч убидыкIэу яубыдауэ, *Сосрыкъуэ зыцигъэтицкIуа къуауэ-чыцэр къаувыхъырт*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 580. Баш кIыхъ зыгъыгым картэм телэбээрэ къарегэлъагъуэ: – *Мис мы къуэладжэм деж танкыр жэциым цызэхуосри зауцэхуауэ дэси, сигналым къыиплэу*. Лыгъэ, 410. 3. (4). Башым шыщ, ехъэлIа. Баш дакъэм фэ класэ тIэкIу ицIауэ, а класэр хъэжым и Iэпцэм илгыжт, и шыр илгъри, хъэжыр псы ятIэм хэджэлауэ илгъэфырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 65. Мусэ башытэмкIэ хъэрфхэр цIгым трейгъыхри ТхъэмцIыгъуныбэм йоуицI: – *Мыр сьт хъэрф, хуэмыху? – желэри*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 507.

□ *Уи мыгуэху зепхуэмэ, уи щхъэм баш тэхуэницI* (1). Еплъ Гуэху.

БАШ ШЭРЫГЪ (1). ДжэгукIэ зэмылIэужыгъуэхэм гъуэм къридеукIыу къагъэсэбэп баш кIэмщхъэм. Абы [Тембот] кIэкъуэ джэгуныр фIыуэ илгъагурти, езым ицIа баш шэрыуэмрэ зи кланитIыр Iэжъэпэм ецхъу пьунпсыкIа кIэкъуэзымрэ дэнэ кIуэми дихъырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 283.

БАШИР (5). ЦыгъухъуцIэщ. Бот зыри къызыримыцтар, ЛутIэ Башир ЩIакъуэ Гуэхутхъэбэ хуицIэу шыр унэм зэрыхуишам фIэкIа зэран зэрыбгъэдэмылгъри Iэджэм яцIэрт, ауэ Гуумар угурыгуэну Iэмал лъэпкъ илэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 286.

БАШЫЩХЪЭ (1). КъыщакIухъкIэ зыщIагъагъуэ башым и щхъэм илэ тегъэщIапIэ, Iэгум тыншу изагъуэ. И башыр цIгым хуIуху, башыщхъэр IэцIэлъу адэкIэ-мыдэкIэ игъакIуэрт, и Iэр дахэу цIуиупскIэуи башым лъэбакъуэ кIэицI кIэлгычырт [Долэт]. Хъуэпсэгъуэ нур, 199.

БАЩЭ (2). Куэд. Зи лыгъэр бацэу, цIэрыгуэу ЩIыхъышхуэ зиIэ ди адэжхъэм, Нэхъ лъапIэ зыри цымыIэу Дыкъэзылгъухахуэ ди анэжхъэм Я тхъэгъуэр нэхъри куэдну... ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120. Мес Бадинокъуэр, Уэри ей-ей, Ныкъуэкъуэгуэ зи куэдыр, Уэри ей-ей, Хъэгъуэ-цIыгъуэ бацэр, Уэри ей-ей, Гуацэ бгъэдэмыхъэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422.

БАЩЛЪЫКЪ (25). ЩыщIыIэм, щыуэлбанэм деж щхъэм фIалгъэхуэ, пщэм кърашэкI цыгынынгъуэ. Лу и пащхъэ къыхутащ зы лы гуэр, и щхъэр бащлгъыкIэ фIэпхыкIауэ, цIакIуэ фIыцIэ ини цыгъыу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 593. Ауэ пшагъуэм бащлгъыкъ гъуэжъкIэ Мазэр пIащIэу ицIеуфэж... Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23. НэхуцI пиэплгъыр и бащлгъыкъыу Шур къуэм дожыр къэмыувыIэу. Нэхулгъэ къыщищIым. «Батырыбжьэ», 22.

БАЩЫРЫБ(Э) (2). Птулгъэ. Сэри си жэмыр ди дежкIэ есхуэкIыжыныци, сыукIа нэужь, аркъэ бащырыбэм хуэфациэ дэихыни и гъусуэ къыплгъэгъэIэсыни. Нэгъуху, 49. А Гуэхутхъэбээр къыхуицIэмэ, цырибон бащырыбэкIи къыгъэгъэгъэнуи, псырым и тIасхъапIэр ицIэрти. Нэгъуху, 48.

БЭ I (2). Цыгъубэ. Колхоз губгъуэм бэр цолажъэ, Гъавэ бэвыр я Iэрылгъэхъэц, итиц нартыхур, хуэдэу мажъэм, Сатыр дахэу зэбгъурыту. Пшэ адрыщIым шыпсэу. «Паргыр ди пашэу», 18. Ауэ диIэ къэралыцIэм, къэралыгъуэу фIыгъуэ цIыпIэм Тыгъэ гуапэр бэм я фIыцIэу IэцIагъэфкIэ гу къылгъатэ... Лгъэпкъхэм я тыгъэ. «Паргыр ди пашэу», 60.

БЭ II (4). Куэд, куэд дыдэ. Жыжъуэ лгъэум зэралгъэкIэ Псы толгъгунхэм зызэрадз, Машиинэбэр цызэблэкIэ, Нурхэр гъуэум цызэбладз. Хъыджэбз шофер. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 46. Уэгъу лъащIэм ит вагъуэу, Иджыри сощIэж, Уи нитIыр нэсыбэм ятхъэлэу лыдат... Уигу, си анэ. «Шум и гъуэгу», 27. Ялгысу Гыхъэм нэхъ бжыфIэр, ГуфIэгъуэр зи бэр я быну Щытыныр сфIэфIу [адэ-анэр] сэ софэр. ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120.

БЭВ I (18). плгъыф. Бэгъуа, бэга, берычэт хъуа. Гъавэ бэвым дыцогъыгъыр, уа си хыв, Гугъэ тIэкIум фIэкI димыIэ, уа си хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 79. Сьт жиIэну пIэрэ Хъэбибэ – жыгыр уэм икъутэмэ, бэв хъуни, жиIэжынкъым. Щынахужыкъуэ, 53. Зэм бэу гъавэр къытыбохыр, Уэгъу къытехуакъэ – щIар кIуэдащ. Сэ щIым тэзмысэ къытемыкIэ. «Вагъуэ махуэ», 343.

БЭВ II (2). Бэвыгъэ, бэрычэт. Псыр зыдэкIуэм бэв къыдокIуэ, Жалэу цыгъур йоуэр Iэгу. Псы къэжэхыр хадэм яшэу. «Батырыбжьэ», 46. Зыгъэ зыгъэсэхумэ, уэшхым и лгъагъуэ, бэвым и гъуэгуу хъуни, нэхъ дигъэгъуфIэжынкъэ [цIгым]. Аргъуей, 387.

БЭВЫЩЭ (1). Егъэлеяуэ бэв. Ди гъавэр бэ-выцэи, Плгъагъункъым и гъунэр, Дэ хъэцIэр ди щIасэцI – Феблагъэ ди унэм. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105.

БЭГЫЖЫН (2). Еплъ бэгын. Къуажэ гъунэм хъэдэу цылгъыр бэгыжауэ зэтлгыц, бамэм уигъакIуэркъым. Нал къута, 285.

БЭГЫН (мэбэг) лгъэмыI. (3). Къэпщын, гъум хъун (зэрызэкIуэкIым, уз зэрыхэтым къыхэкIыу). Махуэ къэс Iузиэ и узыр хэкIуатэ фIэкIа нэхъыфI хгуртэкъым, езыри мычэму бэгырт, зымыгъээзжыфу пIэм къыхэнауэ, и цIыфэми зэхимыщIэжу апхуэдэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 68.

БЭГЪУЭН (мэбагъуэ) лгъэмыI. (15). Бэв, куэд хъун. Сывохъуэхур гъавэ зыщIэм: Жылэ тэфсэр иребагъуэ. Си хъуэхъу. «Батырыбжьэ», 40. [Чачэ Нахгъуэм жреIэ:] Си джэдур гъэ къэс зэрыбагъуэм ецхъу, мы сомитIри убагъуэ, и хъери Алыхъым фигъэлъагъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 513. Ди цIыгу мыпхуэдэу мэл цыбагъуэу Плгъэгъуа уи гъащIэм и зы махуэ? Мэл гуартэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 50.

БЭДРАКЪ (2). УнэцIэу «Лгъапсэ» романым хэтщ. [Дэфэрэдж:] – Бэдракъ Лидэ зи гугъу пщIыр? Лгъапсэ, 26.

БЭДЖ (5). Хъы зэIуищэурэ абыкIэ къыубыд гъудэбадзэхэр зышх хъэпщхуиц. Лу къэуIэбжыащ, и напэм бэдж зэрамыцIэж къытелгъадэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 579. Адрейхэр «сархъ» жиIэу лгъэрыгъым

иувэрэ шэсмэ, Пытгу, бэджым ецхьу, шым дэтицейжырт. Шынэхужыкыуэ, 57.

БЭДЖЭНД (5). Пццлэ шцлату пцлэкцлэ кьагтэсэбэпыну зыгуэрым кьылац шцы, шы, сыт хуэдэхэр. А гьэм гьавэ хьарзынэ кьэкцлауэ цыхур цогуфцкцлэ, дэдэр [Шаукэт] тцлэуи шцлэгьуэжа хуэдэц и шцыр бэджэнду зэримытам цхьэкцлэ, итцлани шцлэгьуэзээн шцлэкьым, нэгьабэрей гьавэм шцыц илэци. Аргьуей, 386. Шаукэт гурыцхьуэ ишцлац, си шцыр бэджэнду Сцхьыну ара хьуниц шцым шцыццлэуиццлэр, жцлэу, арицхьэкцлэ Гуэхур здэцицлэр аратэкьым. Аргьуей, 387.

БЭДЗЭУЭН (мэбэдзэуэ) лэмы. (1). Бэдзэр зыбгьэдэхун. Езы Шцэулэхьуи, ар шцлэ хуэдэти, зэм и цхьэ дэхэр льагэу илэтырти, кьахэллгьэрт, зэми шылэфэу и кцлэ дахэмкцлэ бэдзэуэрт. Нал кьута, 265.

БЭЗЭРАКЦУЭ (3). Зыгуэр ищэну, е кьыщэхуну бэзэрым кцлэуэ, бэзэр Гуэхуцлэ ежьа. Хэт выгум ису кьокцлэж, хэти шуиц, и адэр е и кьуэшыр лэсу и гьусэу, хэт чьэрэм е бэзэракцлэм кьадокцлэж. Мазэ ныкьуэ шцхьуантцлэ, 546. Бэзэракцлэхэри лэсу хэт джэд ихьу, хэт шатэ банкцлэ и кцларзинкцлэм кьыицу, хэти кэпцлэ и бьыпкьым еуиццлэуэ, хэти матэ кьуаниц ишьгьэрэ и цхьэр фцлэлэу, шьид шуи яхэту макцлэу. Мелыгыч, 471.

БЭЗЭРАКЦУЭ ФЫЗ (17). «Гьуэгуанэ» пьесэм хэт персонажц. [Бэзэракцлэуэ фьызым:] Хэт иджы ямыгьэшынар, зи уз кцлэуэдын? Гьуэгуанэ, 124.

БЭЗЭР (86). 1. (81). Цыхухэр шьыцэхуэсу шхын, хьэпшып с. ху. шцэц шцлэпцлэ. – Амцлэ, уи гьугьэр сыт, си кьуэшыжь, – жцлэрт Бэлаци нэжэгуэжэу, – бэзэрым джэд зэрышцэцэ уасэ шьыццлэуиццлэну ськьэкцлэуэ уи гьугьэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 264. Сэри дьгьуэасэ маццлэрэ бэзэрым сытета, ди хэку кьыкцлэ машинэ сьхуэзэмэ, гьусэ зьхуэсцлэныци, зезгьэшэжыни, жьыцлэу. Мелыгыч, 447. 2. (5). Бэзэрым ехьолцлэ, епха. Анчэрэ бэзэр гьуэгуэ цыкцлэумкцлэ кцлэуэрт, нартыху хадэм хэту. Нал кьута, 278. Псалгьэмакьыр абдеж шьыдуха цхьэкцлэ, бэзэр махуэр кьызырыблагьэу, Илас аргуэру кьытрегьэзэж: Кацкон, хьэжыгьэр гьуэтанурэ кцлэуэдынуи, абы нэхьэрэ дьзэгурыгьалуи, дьгьаицэ. Мелыгыч, 469.

БЭЗЭРЫШХУЭ (3). Тхьэмахуэ махуэм зэхыхьэ бэзэр ин, жармыкцлэ. Бэзэрышхуэрт нобэ кьалэм, Фыгьуэ Иджи шьыслэгьуаиц. «Бдзэжьешцэм ипхьу», 149. Пццхьэцхьэм пццлэпэр зэхуэу Ботэц Астемьрхэ я унагьуэр зэгьэжа нэужь, Нурхьэлийрэ Мусэрэ кьалэм кьыиццлэуаха шхалцлэм, бэзэрышхуэм насыну шьыцэрахьэм Думэсарэ тэпсэлбьыаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 189.

БЭКЬАН (3). Цыхухьуэццлэц. Бэкьан кьыицууду гьыным хуэдэу цы тцлэуэ и Иэмыицлэм илэу Ипхьуамбэшхуэмкцлэ иуэтурэ и гур кьызыфцлэни, гьыным нэсауэ. Кьалэн, 432.

БЭКЬУ (2). Куитгьым, льякьуитгьым я зэхуакур. Бжэмыири и бэкьум дигьэуэуэ дэтиц [музыкауэм], лэныкьуэцлэ игьэуэмэ, фцлэуэдын хуэдэ. Мазэ ныкьуэ шцхьуантцлэ, 508.

БЭКЬУЭН (мэбакьуэ) лэмы. (1). Лэбакьуэ чын. Дэ гуэуэуэ дьытетым кьэтлээбакьуэр И

бжыгьэм махуэу дьхуэмейуэ, Дэ илэсцитхуэцлэрэ добакьуэ, Нарт шцлэцхьэ зекцлэуэцлэм я нэхьейуэ. Ленин льягэу тетц. «Шцлалэгьуэ шцлэналгьэ», 7.

БЭКХЬ (25). Иэц шцлэтыпцлэ, Иэц шцлэгыгь гьушцлэ. Рахьым бэкхьымкцлэ зьыццлэгьахуэрти и цхьэ хуабжьу хуэарзэыжу, жэмыжь шцлэтым теулуэрт, сабэ кьыхригьэхьу, бэкхьым кьыиццлэжьмэ, Саримэ джэд зэригьаицхэм епцлэрт, кьыпыгуфцлэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 132. Хьэблашэ [жэмыр] бэкхьымкцлэ елаиц, нартыху бзий кьыиццлэуэ зэрышцлэгыр ишцлэу. Нал кьута, 227. Бэкхьым жэм кьамышар шцлэтици, зэццлэбууэ, я шкцлэм бэлыхьэлажьэ кьазэрышцлэлар псэкцлэ кьаицлэуэ. Шьынахужьыкьуэ, 54.

БЭЛАГЬ (10). Зэрышцлэфцлэ пхьэ хьэнцэ мыин. Анчэрэ мафцлэм нэропхьуэри, мафцлэм эц бэлагьым кьыиццлэжьэж. Шьынахужьыкьуэ, 25. Нурхьэлий зэгуэпми, зьыри жимыцлэуэ пцлэстэ, мырамысэ сытхэр бэлагькцлэ стцлэуэ кьыиццлэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 205.

□ **Уи Гуэхуэ зьыкьымылгьым уи бэлагь хомыу** (1). Еплэ Гуэхуэ.

БЭЛАЦЭ I (9). Цы Гуэв кьыхьэ зьытет, зекцлэрыблэблэ шьыт. – Мо шцлалэ уи гьусэр уэ нэхьэрэ нэхьэ бэлацэуэ кьыиццлэуэ, – жцлэри шцлалэ дьхьэшхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 298. Бэлацэжьыр кьыиццлэуэ Хэтцлэ-хэсэ ислэмей, – И гум шьыиццлэуэ Мэзым мьыцэр шьыиццлэуэ... «Бажэ пшыицэ», 6. Сосрыкьуэ кьыиццлэуэракьуэнкцлэ хьунт Жансэхьуэ и пьлэ бэлацэжьыр. Мазэ ныкьуэ шцхьуантцлэ, 613.

БЭЛАЦЭ II (148). Цыхухьуэццлэц. – Адьгэм, – жцлэрт Бэлаци, – «ыхьы» жцлэуэ, и Гуэхур хьуаиц, ауэ «аыхьы» жцлэуэ – зэлыхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 93. Дунейм ехьэжа Бэлацэ льыжэ Луицт. Мазэ ныкьуэ шцхьуантцлэ, 543.

БАЛЯЦО (1). «Бэлацэ» льыжьым и цлэр урыс жьыкцлэуэ, зэхьуэцлэуэ кьапсэлгьуэ арац. [Астемьр Степан Ильич жрцлэ:] Это вот старик – Бэляцо «Мис мьы льыжьыр Бэлацэиц». Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

БЭЛЭБАНЭ (1). пьлэуэ. Фейцейуэ хуэпа, шьыгьыиццлэ. Зэгуэр шьы кьарэ льякьуэуэуэ тесу зьы шьы бэлацэуэ кьыиццлэуэ деж шьыпсэхуаиц. Льяпсэ, 102.

БЭЛЭРЫГЬЫН (мэбэлэрыгь) лэмы. (32). Зыгуэрым хуэмысакьын, хуэмышцлэуэ хуэзэн, Иэпэдэгьэлэл шцлэ. Локотоши тэпцлэжьыркьым, Шцлэуэ тесу ауэ псор кьыиццлэуэжьы, зьы постым икцлэуэ адрей постым нэсурэ мьыбэлэрыгьыну яжрцлэ. Нал кьута, 292. Уи ужьым екцлэ бийр кьыиццлэуэ Бэлэрыгьамэ, уполэццлэ. Сихуат кцлэуэпцлэи ськьелэц... «Батырыбжьэ», 64. Льягьэгуэуэтыпцлэ бийм уагьаиццлэ, Убэлэрыгьым ухакуаиц. Шцлэуэ льяхьэиццлэуэ ськьэнами... «Шцхьэлыкьуэ», 399.

БЭЛЭРЫГЬЫПЦЛЭ: БЭЛЭРЫГЬЫПЦЛЭ ИМЫПЭН (2). Ушьыбэлэрыгь хьун зэман шьымыпэ. Абы кьыиццлэуэшцлэуэ, разведкцлэ бэлэрыгьыпцлэ илэжьым. Нал кьута, 305. Шцлэуэишьыжри хьарзынэуэ зэфцлэуэ. Иджы бэлэрыгьыпцлэ зимыцлэ хэт? Шцлэуэуэтыр арац. Льяпсэ, 119.

БЭЛШЭВИК (1). *Еплъ бэлшэвич. [Кодоевым:] Арац, модэ кьезгэжээнц: мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэм, езы Сталин дыди фЫкIэ кьытхуэупсэу зэрыщытыр нэрылгагьу ицIу, Совет правительствэмрэ кьэрал мыхьэнэхуэу зилэ унафэ кьыщтац... Лъапсэ, 88.*

БЭЛШЭВИЧ (118). 1. (81). Большевик партым хэт цыху. - *Хьыдан плъыжь диджанэм хэтицIатэм арат, - жиIэрт Тембот, - дызэрыбэлышэвичыр кьащIэнт итIанэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 247. [Хьэбибэ:] Сэ бэлиэвичым я бэлиэвичыж Темыркьан срищхьэгьусэц. Нал кьута, 225. 2. (27). Большевикхэм, абыхэм я партым ехьэлIа, теухуа. Шкуро и топхэр зуэр мафIэгур зытет станцыр арат, арихьэкIэ Шкуро и мурадыр кьехьуллакьым, бэлиэвич мафIэгур хуэмыкьутэу IэцIэкIац. Хьуэпсэгьуэ нур, 285. «Бэлиэвич старшынэм и бжэцхьэлэу себэкьуэну Алыхьталэм жимыIэкIэ», - жиIэрт [Чачэ]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 504.*

БЭЛШЭВЫЧЫГЪЭ (1). Большевикыу щытыныгыэ. Дзэлыкьуэ зауэ кьэзыIэтам щыицI а шу кьомыр, я шы сокум цэцI плъыжь хэцIати, абыкIэ кьагьэлгэгагьуэрт ахэм бэлиэвичыгьэр быдэу я гум зэрилгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.

БЭЛЫХЪ I (95). Гуауэ, нэщхьэягьуэ. Астемыр директорым и кабинетым зэрыщыкьуэу кьыгурыуац зы бэлыхь гуэр кьызырхьуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 184. Псэемыблэжу бийм эзауэуи анэ-адэр жэцIкIэ гуIэу бэлыхьыр хэкум цхьэцихэмэ, Уэрэд ар хьуащи, лIэ имыIэ. Зи гьащIэ кIыхь. «Батырыбжэ», 148. Фи кьуаншагьы, фи захуагьы, - Фи бэлыхьыр сизу дэуац. «Вагьуэ махуэ», 9.

◊ **БэлыхькьыгьэкIын** (1). КьаугьэкьыхьэкIын, гьэбэтэн. «Бахьсэн собитэкIэ» еджэу а кьэхьуам бэлыхьышхуэ кьыбгьэкIын хуэдэуи цытакьым, ауэ, Кьалмыкь БетIал зреплгьымкIэ, кьыгьэкIын хуейт... Зи лъэрыгыпсэ тыгьа, 325. **Бэлыхь кьыкIын** (8). Кьаугьэ кьыхьэкIын, Iуэхушхуэ хьун. Сосрыкьуэ зэригьэпэца бомбэм кьыкIыну бэлыхь кьомыр ицIэу цытыгьамэ, а делагьэм хэмытынкIи хьунт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 604. Ти, бэлыхь кьымыкIыу жэц хьэцIэхэр дэцIыжри дэри дыгьуэлгьыжац. Зи лъэрыгыпсэ тыгьа, 531.

Бэлыхь кьыдэкIуэн (1). Еплъ бэлыхь кьыкIын. Зэгуэр абы [Iуэхум] бэлыхьышхуэ кьыдэкIуац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 515. **Бэлыхь кьытехуэн** (7). Гүзэвэгьуэ хэхуэн, гуауэ кьылгьэлэсын. Зым бэлыхьыр кьытехуакIэ, Зым ар сыткIэ зыхицIа? «Индийскэ поэмэ», 359. Мэрэм махуэ дьидэм мэжджытым цIыхур мыкIуэжу хьуати, бэлыхьыр кьатехуац - кьуэдэ ямытыну Iэмал имыIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 227. Алимц сэ си цIэр, сыадыгьэц, НэхьыфI эмани сэ сымыщIэ, Бэлыхь кьыстехуэм, зэи сымыбгэ. Зыгуэрым жиIэм емыдалуэу. «Мывэ хуабэ», 152. **Бэлыхь тегьэлгьын** (1). Гүзэвэгьуэ хэдээн, гугьу егьэхьын. Япэм и нысэм бэлыхьу тригьэллар и гум кьэкIыжауэ хуцIегьуэжат [Хьэбибэ]. Щынахужьыкьуэ, 60. Бэлыхьу дызыхэтри дигьэунэхуну арац Алыхьталэм

кьыицIыттрилгьыари. Нал кьута, 226. Iэхуэр IуэхукIэ мыгугьауэ Бэлыхьышхуэр кьытралгьхэ. «Тисей», 492. **Бэлыхь телгьын** (11). Гүзэвэгьуэ хэтын, гуауэ гьэвын. ЩыIац си кьуажэр цыныбаджэ, Бэлыхь телгьами - темылгьыж. Сыжеями, си нэр зетесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382. *Пиэ тIэкIуи уафэм икьухьауэ ШIым кьемыплгьыххэу кьа-джэдыхь, Зы узих Лубыгьуэ кьылухуатэм, ШIым цхьэцихати телгь бэлыхь. Уи уэгьуи жьащци зэхыхьащи... «Батырыбжэ», 60. [Тушкан:] Щхьэм имытмэ, лъэм бэлыхь телгьыц, Тешцэч кьэзылгьэтыхь, 170. **Бэлыхь техуэн** (1). Гүзэвэгьуэ, гуауэ кьылгьэлэсын. Шордакьым махуэм кьехамэ, Хамэ псэлгьэкIэу мэпсалгэ, КьызыцIэплгьами цIыхубэхэм Бэлыхь мыухуи ятохуэ. «ЩIалэгьуэ щыналгэ», 419. **Бэлыхь хэвэтын** (5). Еплъ бэлыхь тегьэлгьын. [Кьазджэрий:] Хьыдэжэбз кьэсиэну сызыгурыуар кьызыатын ямыдэу, бэлыхь мацIэ сыхагьэти Тьркум щыпсэу адыгэм. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 566. Лу цIыкIу гьыным хуэдэу и жагьуэ мэхьу Саримэ зэхэхуэн яцIауэ бэлыхь зэрыхагьэтыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 136. Хэт и гугьэнт аргьуейм абы хуэдиз бэлыхь хигьэтыну. Аргьуей, 388. Кьызыбгьури тахэмсамыгьацIуэу Си лъэрыгыпсэ сфIытачи, Си ужь кьитари кьыскIэлгьуэрт, Бэлыхь ди пашэм дэсиэчац. ЗэкIэцIэуэ. «Щхьэлыкьуэ», 397. [Хьэбибэ:] Сэ бэлыхьу сиэчым си нысэр щыкьумэ. Щынахужьыкьуэ, 27. **Бэлыхь хэдээн** (4). Еплъ бэлыхь тегьэлгьын. [Гьуумар:] - фэ тIур арац бэлыхь дыхэзыдзар, Астемыр! Елдар! Хьуэпсэгьуэ нур, 94. Дэ кьыддэдэжэ гуэрым бэлыхь дыхидзат. Зи лъэрыгыпсэ тыгьа, 530. **Бэлыхь хэмыкIын** (3). Еплъ бэлыхь телгьын. Iугьуэм хуэдэуер кьыицIохьэр, И бэлыхьми ухэмыкI. Ем и гьуэгу. «Мывэ хуабэ», 271. Ущыхэдэм уцьуакьэ - УхэкIынкьым и бэлыхь, Нэхь хьэдзэфIыр яцI жылапхьы, Псалгэ жысIэм сыхонлгьыхь. Нэхь хьэдзэфIыр яцI жылапхьэ. «Батырыбжэ», 27. Си цIыбьым илгьу стелгьыц си хьэлгэ, Бэлыхьу Iэджэм сыхэмыкI. Ди бзэмрэ сэрэ. «Щхьэлыкьуэ», 374. **Бэлыхь хэтын** (9). Еплъ бэлыхь телгьын. Сымаджэщыр игьащIэми бэлыхь гуэрим хэтици, зэрызохьэр, кьацIуэ-нацIуэр кIащхгэ зэи хьуркьым. Лъапсэ, 43. Уэ уи сурэтыр сфIэкIуэдауэ сыхэтиц мычэму сэ бэлыхь. Поэзиэ. «Мывэ хуабэ», 13. Бэлыхь мыухми сыхрет, Си псалгэ зькIи сепцIыжакьым. ЩIы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 128. **Бэлыхь хэхуэн** (7). Еплъ бэлыхь телгьын. - Бэлыхь гуэр ухэмыхуацэрэт, - жиIэу Иринэ гузавэрт, кьэрэгьулыр кьыгьэгубжьмэ, бэлыхь хэхуэнкIэ шынэу. Нал кьута, 287. **Бэлыхьыр цхьэщыкьын** (1). Гүзэвэгьуэм кьыхэшын. Удэ лъахьшэм цхьэщэ еицI зэтытри, Абы бэлыхьыр ныщхьэцех. Бэнэну. «Батырыбжэ», 115. **Бэлыхь шэчын** (9). Гугьу ехьын, хьэзабым хэтын. Лу абы [Чачэ] бэлыхьу дшиэчар хэт пхуишэчын? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 120.*

□ **Зы бэлыхьым нэгьуэцI бэлыхь кьелгьу** (1). Еплъ зы I.

БЭЛЫХЪ II (27). плъыф. 1. (16). ФIы дьдэ, фIагьышхуэ зилэ. Хэт и гугьэнт Тинэ абы хуэдэу

артистка бэлхь кыяхкыну. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 637. Унищу зэтет унэхуэм щIыунэ бэлхь илэу солгаггури сыквоувыIэ. МелыIыч, 445. Илгэсищ докIри шыцIэр хакIуэ бэлхь, шыггажэм тиэмэ, псоми кьатожри ди адэм зэрыжила дыдэм тохуэ – шым деггэунэ. Анка, 382. 2. (11). Мыхьэнэшхуэ зиIэ. Ераггыу Лу жейм хилгэфа кудейуэ, Сосрыкыуэ кыибггэдэтIысхьаиц, зы бэлхь гуэр кыижриIэн и гуггэу, арицхьэкIэ дэнэт. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 609. ШхьэлмывэквуэпскIэ зэджэ псыр цIэрыIуэ хьуами, псы бэлхь дыдэу цыттэккыым. Хьуэпсэггэу нур, 49. [Кьыдырым бажэм жреIэ:] Кьоджэ жыIэ, кхьухьытыр, Iуэху бэлхь гуэркIэ кыыхуейуэ. Кхьухь пхэнж, 499.

БЭЛЫХЬКЫМ (1). Iуэхукыым, мыхьэнэшхуэ илэккыым. – Бэлхькыым ар [кьэхуар], фыанIуэт, – жиIаиц Мусэ, хьэлэбэлкыкь кымыггэххун и мураду. Хьуэпсэггэу нур, 103.

БЭЛЫХЬЛАЖЬЭ I (25). Гуауэшхуэ, нэцхьеяггэшхуэ, гуггьухьышхуэ. Бэккыым жэм кьамышар щIэтици, зыIобууэ, я шкIэм бэлхьлажэ кьазэрыцыцIар псэкIэ кьаицIауэ. Шынэхужыкыуэ, 54. Си цхьэм сыхузэуопыж: бэлхьлажэ цхьэ зытеслэхьэжа, жызоIэри. МелыIыч, 439. Жэц хьэцIэм и нэгу уицIэплэмэ, кьаицIэрт зэрыцыху дьиджыр, бэлхьлажэер IэцIэцIыкыну зэрыцытыр, арицхьэкIэ сыцышы-нэу зыкьезггэцIэнутэккыым. Льяпсэ, 93.

◊ **Бэлхьлажэ телвын** (1). Еплэ бэлхь телвын. Аичарэ илгэгурккэ и анэм бэлхьлажэу телвыр. Шынэхужыкыуэ, 19. **Бэлхьлажэ хэхуэн** (1). Еплэ бэлхь хэхуэн. Абы и кьуэм IэцIэцIыкынар иджы дэ зэдггэзэхуэжын хуей хьуаиц, езыр тхьэм йолгэIур: «Ялыкь, а стIолым телъ хьыдждьбзыр тIэцIэлIыкьмэ, езыр хейуэ хэкIыу дэ бэлхьлажэм дыхэхуэну. Льяпсэ, 20.

БЭЛЫХЬЛАЖЬЭ II (6). плъыф. 1. (2). Iей дыдэ, мыхьумыщIэ дыдэ. НтIэ, уз бэлхьлажэ гуэр кьыдэуэлIаиц, жалэу, ераггкIэ нэмэз тIэкIур зэфIаггэкIри цхьэж и унэ бжэн льякыуэ – зэбгрыкIыжаиц. Льяпсэ, 116. Цыкхум я цхьэфэцир иггэтэджу, хьыбар бэлхьлажэххэр кьэIури, жылэр зэрыжилэу зэрыггэужьеяуэ, яцIэнур ямыцIэу, зэрызехьэрт... Льяпсэ, 83. 2. (2). Еггэлея. Нэмэз зыцIыну кьакIуэ андез зыцтэм абы гу льямытэу, шыбжый зыхэлэ псымкIэ андез яцтати, нэмэз яцIу здытетым псчэ бэлхьлажэер кьаицхьэри, кьэхьуа-кьэицIар кьахуэмыщIэу, молэри мапсчэ, и нэпсыр кьыицIож, нэмэзыбзэр дахэ-дахэу хужыIэрккыым. Льяпсэ, 116. БетIал ЦИК-м я дежи телеграммэ иреггэхь: иджы кьыицIэцаиц Iуэху бэлхьлажы, дыволгэIу хабзэм кьиггэлгэаггэу пIалгэм кьыицIэвггэггэу, желэри. Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 526. 3. (2). ФIагг ин дыдэ зиIэ. Дэфэрэджу льяаггуми кьеггэзэжри, нысаицIэм хуэдэу и бпыккыыр физхэм яIыггьу, унэм цIаишэжри, шэнт бэлхьлажэм траггэтIысхьэжри хьури бзыри йохуэхуэ: – Тхьэм шэнт уггурлы ищI. Льяпсэ, 118.

Б Э Л Ы Х Ь Л А Ж Ъ Э У (2) . н а р е ч . МыкызыэрыгукIыу, еггэлеяуэ. Назифэр зы бэлхьлажэу хуэпауэ кьофэри льяанIэ тIэкIум

тетти, кабарем цIэсу фадэм зигу кьиггэжанахэри хьыдждьбз дахэм йоплэ, я гурыIупсыр кьажэу. Лэ-чымэ, 396.

БЭЛЫХЬУ (6). нареч. 1. (4). ФIы дыдэу. Псы цхьэлыр тIу мэхури, тIури фIыуэ цIэзуIукаици, бэлхьу мэхэжэ, хьэжыггэр цабабзэ еицI. МелыIыч, 469. Убыкым кьыкIа цIалэлхэр бэлхьу хуэпаици, зыкьрах, мо фейцей кьомыр шалгаггум, зэцIодыхьэшхэ...Льяпсэ, 115. Уеплэмэ, нэггуджэр мэлъид, бэлхьуи зэцIэупсаици, и жьэпкэ дькыуакыуэр IуицIу уолгэаггэу... Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 566. 2. (2). Еггэлеяуэ. Ггэмахуэ бадзэуэггэуэ деж кьуришым илэ уэсыр ткIумэ, е уафггэуаггэуэ уэших кьейшхэмэ, ин хьурт, бэлхьу кьуирт [псыр]. Хьуэпсэггэу нур, 49.

БЭЛЫХЬХЭМЫКЫУ (1). нареч. Бэлхькыым (гузэвэггэуэ, гуггьухьым, н. кь.) хэт зэпыту. Зэм Германиер кьос, зэм шы, гьавэ, шу жалэм, зэм ахгьшэ, маржэ, Герман лгэгуицIэтын девмыггэицIыну, жалэурэ, кьуажэр бэлхьхэмыкыу мэнсэу. Хьуэпсэггэу нур, 147.

БЭЛЪТО (25). Щыггын щIыIутель хуабэ. Мэххьудрэ Чачэрэ зэрызэIуицацэм еплгурэ, Нурхэлий гу лгэитаккыым фIэдзатIэм фIэлэ бэлтор кьыфIэхуу мафIэм зэрыпэрыхуам. Хьуэпсэггэу нур, 207. Саримэ жилэр араиц: цIыхубз псоми бэлъто зырыз яцытIаггэи, я дуней тетыкIэр нэггэуицI хьуауэ льяаггунуи, жи. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 673. Бэлъто зэхэцтхьа теубггэуауэ зылI кьыицIэкIри, директорыр унэм иIишаиц, МелыIыч, 470.

БЭЛЪТОКУ (27). ЗралгэщIу кьыпкIэ зэрахьэ щэклIапэ пIимэ. Нурхэлий иджыри зэ кьыIуихи, хуицIыжицI кассэри, музыкэ ириггэауэри, IунокIыбзIухыр бэлътоку фIей гурьым кIуэцIишыкыри и жытым ирилгэхьаиц. Хьуэпсэггэу нур, 216. Бэлътоку фэеплэу кьызэптар Улэггэ пичтырым тескьузат. Фэеплэ бэлътоку. «Шум и гьуэггэу», 59. Псоми яцIэ: хьыдждьбзым и бэлътоку кьыуитаккэ – кьыбдэкIуэнуици уэ пичIэнур уэ пичIэжын хуейиц. Льяпсэ, 109.

БЭЛЪШЭВИЧ (3). Еплэ бэлшэвич. [Семэным Мэмэт-цIакыуэ жреIэ:] Уэраиц бэлшэвичу зыкьыицIэзыггэдзыну зи гуггэр. Льяпсэ, 48.

БЭМПИЭН (мэбампIэ) лгэмыI. (12). 1. (6). Зэггэпын, губжыым ихьын. Махуэ кьэс и ныбэ изу зэи мыишхуэ жэциым кьыкIэлгьыIуэхэм ямыггэжэйурэ Нурхэлий хьэдэм еицхуэ зэтеггэуат, иджы и бампIэр Думэсарэ хуиIуатэм и гуанэт. Хьуэпсэггэу нур, 149. А зи унаггэуэбжэр хуэзыицIыжын Мэмэт-цIакыуэ, ар гушыIэкIэ хьун, жери кьэрэггэулыр бампIэу зэггэуат. Льяпсэ, 51. Жэциым Федя нэцхьэи дыдэу Iуэцижь гьуанэм бампIэу дэплэт, НэггэуицI Iэджэ хьэдэм хуэдэу Икьухьауэ лгэггум илгэт. «Бдзэжьеяцэм ипхьу», 155. 2. (6). Зыгуэрым хуэзэшын, щIэбэггын, зыгуэр хуабжыу гүм кьэкIын. Думэсарэ, илгьыкыным хуэдэу, фIыуэ кьылгэггэуати [Астемыр], бампIэрт. Хьуэпсэггэу нур, 160. А пичацэм и цIэр кьызжефIэ, ЖесIэнуиц псори зы псалгэу, СыбампIэ нэтми, сошыIэ,

Зыквэггэицэнкым сыплгэу. Къызжефлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 37. Лу тхэмыцкэ цыкЛуи, уолбагу интернатом цлобэмпыхь. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 565.

БЭН (6). Хьэдэр зыдалхьэ пхуантэ; пхэмбей. Нэхъ зызыггэлтаицхьэ къауклэ, къашэжырти бэлиэвич хьэдэ цлэлэхьэклэу цлалэхьэрт, музыч еуэу, хьэдэр бэн плыжыбьм дэлгу. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 532. Пыжыбнэ бэн ишэри клуауэ цытаиц лам деж, хьэдэри бэным дилэхьэри иггэицлэрэцлэжыи. Лъапсэ, 20. Хьэбибэ шэнтцхьэгүэм тетлгысхьэжауэ цыси; – Коляскэклэ къыдашар бэным дэлгу дашыжыни, – жиЛэу. Нал къута, 283.

БЭНЭН I (мэбанэ) лъэмыI. (19). Банэ макъ иггэЛун (хьэм). Хьэблэр къызицлалэтайэ зэрыггэицлэмакъ къэлурт, хьэхэрбанэрт, Думэсарэ джэрт, къыдэлэпыкбун хуэйуэ. Хьуэпсэгүэ нур, 144. Шпалэжъ хьумакулуэу къэнауэ Хьэжъ, гьуэмбым къопири, къылуоцилэ, Къэклуам ар къоплгыр мыбанэ, Ныбаджэу бгуклэ хьэр йоцилэр. Поштзехьэ пщазэ. «Шум и гьуэгү», 65. Хьэ тумэжъ цыкЛури жыг цлагьым цлэту мэбанэ, йоху-йолгыр, Луфэр къежыхь, адакгэри джэдхэри зэгуэггэну. Бабышыктуэ адакгэпщ, 476.

БЭНЭН II (мэбанэ) лъэмыI. (5). 1. (3). Зыгүэр тебдзэну, къаруклэ ибудыну еныктуэкбун. Къарур сыбанэу маицлэ хьуами, Сраудыну къысфлэмыицлэ. Къуршыщхьэ лъагэр... «Дамыггэ», 227. Къызэрыггэгүбжэ нэужь, бэнэн цлалдзэрт [цлалэ цыкЛухэм]. Хьуэпсэгүэ нур, 152. Лы йбгэр ятэу цыбэнэну, Шхьэицэ зымыицлу лы къыхех. Бэнэну. «Батырыбжэ», 115. 2. (2). Зыгүэрым (щхьэхуитыныггэм, захуаггэм, н.к.) шлэкбун, цлэзэун. Лейм пэцилэуэу шебэнклэ, Къауклэри пхыру къытохуэ, Бий гуицлэгуншэм и нейхэр Ди цыху мин лэджэм къатохуэ. Шцым и макъ. «Шум и гьуэгү», 38. Къэзджэрий и гьусэ мо къуицхьэ цлалэр зэуаиц, бэнаиц, советскэм папицлэ и цхьэ хилгьэным тлэклут къэнар. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 650.

БЭРАКЪ (22). Зыгүэрым и символу къу кыкыбым флэлтуэ лэауэ зэрэхьэ, плгыфэ хэха зицлэ шэкI кlapэшхуэ. Адыгэм хэкукбунтэ яцилу Тьркум цыкЛуыжым уэрэду яусат: Кхьухьым и бэракгыр Жьыбггэм зэрэхьэр. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 664. Бэракъ иныр зыхь лэпкэ куэдым Къэбэрдейри хьыдолбагуэ, А бэраккым дыциу тхауэ Псалгэ тетгыр маблэ вагьуэ... Лъэпкхэм я тыггэ. «Парты ди пашэу», 64. Лыггэ зезыхьа псоми орден къыицратым тхьэ зэхуагуаиц, я ордену хуэр я бггэм хамылхьэу я бэраккым хагуа, а бэракгыр ялыгьыу адэкли зэуэну. Лыггэ, 411.

БЭРЭБАН (2). Еплг бэрэбанэ. Сосрыктуэ и бэрэбаныр нэхъ ину зэхэпхырт. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 585. [Бырмамытлым шейхым жрелэ:] Мыдэ къэдагуэ: фызуэн хуэдэу зыггэлыбагуэ, фэ зытеггэуэ, фоч вггауэ, бэрэбан феуэ, фызэрыггэицлэ, сэ сицлэ мыгьуэрэ: мыбыхэм зы бэлыхьалжьэр къыдаицлэнуц жевггэлэ. Хьэщлэ лъаплэ, 405.

БЭРЭБАНАУЭ (1). Бэрэбанэм еуэ цыху. Лэтицацэ-лээтицацэу яхэтыр Сосрыктуэ, арауэ къыицлэкынт а цлалэр бэрэбанэуэ оркестрым цылыхаггэхьар. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 549.

БЭРЭБАНЭ (7). Зытеулуэ музыкэ лэмэпсымэ. Сосрыктуэ абы хуэдизу егугуэу бэрэбанэм еуэрти, музыки зэхуиуеггэхьэртэккыбм. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 549. Сосрыктуэ бэрэбанэжыыр къыицтауэ «бым-бым» жиЛэу еуэрт. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 559.

БЭРЭЖЬЕЙ (1). Жыг лъэпкыц, джэдхьурсанэм ещху пыккэ илэу, лъэдийм кумылэ ин, тыншу кыпх хьууэ илэу. Выфэм къыхэцикЛуауэ гуэнизыркыитл, фыцлэбзуэ бэрэжьейкэ илэжауэ, лэклуэлгаклуэу луэтайэу, вакгэ лъэпсыр уи лъэдийм къепиэкл хьуну кыхуэ къыицритым [Бэкван], фызым жиЛэу; – Мастэнэбдзиц тесктуаиц. Къалэн, 426.

БЭРЭЗЭДЖ (4). Унэцлэщ. Дэфэрэдэж «Бэрэдэжхэ япхуэ» жэлэри и нысэ цыкЛури и псэм хэлэми хымыхьыну елбагуэ. Лъапсэ, 119.

БЭРМАМЫТ (1). Гуащхьэцлэщ, къушхьэхьумкэ цыцлэщ. Мес Казбек цыггэиц уэс цлалэуэ, И аузхэм шоблэ дыггэр, Фыггүэ лэджэм я хьумакулуэиц Бэрмамыту фылым цыггүгыр, Яклэлоплгыр лэшу дггэхьум, Ебж мычэму лэцлэвыицлэр. Бгы собранэ. «Парты ди пашэу», 79.

БЭТЭГГЭ (8). Къуажэцлэщ. Лэфкэтетым и цыхуеггэу Бэтэггэу къуажэм Абдулкэ еджэу къэжэр цлалэ гуэр дэст. Хьуэпсэгүэ нур, 142. Иналрэ Къэзджэрийрэ жэицыбгым нэсаиц Бэтэггэ, отряд ин я гьусэу. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 621.

БЭТЭГГЭ ИЩЦЭ (1). Къуажэцлэщ. Залымджэрий пэцилэхуэри къурмэну флиггэж пэтрэ къыицлэлахьжауэ цытаиц жалэу Бэтэггэ Ищицэ зэгуэр къыицхьыггэр я гум къаггэицлэжырт. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 517.

БЭТОКЪУЭ (38). Цыхухьуэцлэщ. Шхьэлмывэктуэ делегатхэм аргуэру ялэггэуаиц а цыху зэхэтым Бэтокъуэ кьру лъакъуэ къахэнлицикЛуы. Хьуэпсэгүэ нур, 322. – Къэзакъми нып гуэр ялэу къыицлэкыни, – жиЛэри Бэтокъуэ шиггэтыжыиц. Хьуэпсэгүэ нур, 250.

БЭУАПЭ (18). Уэрыбэуэн лэмал, хэклиплэ, зэман. [Луизэ:] – Зэ зактуэ мыггүэ, зэ зактуэицлэиц мыггүэ сыггэбауэ... хьэжы, умулгьэмэниц... сызэрылгыр маицэиц... а зы бэуаплэ зактуэ мыггүэ... Хьуэпсэгүэ нур, 74. Кыфлиц икли бэуаплэ илэккыбм [цылуэнэм]. Нал къута, 244.

♦ **Бэуаплэ къемытын** (11). 1. (5). Земыггэггэпсэхун, мыггэтыншы. Аннэ Павловнэ бэуаплэ къэзэзымытар къопэзэзхри цытиц, си нитгыр абы зэрытенам гу лытауэ. Лъапсэ, 11. Абы нэмыицлу, сызыхэтым я плалгэ соицлэ: пхуэггэшынэмэ, къодэлуэнуц, пхуэмыггэшынэрэ – уи ницэм къыдэтлгысхьэнуц, бэуаплэ къуамыту. Хьэщлэ лъаплэ, 407. Пцлы хэлэтэккыбм, Лу и пащхьэм къыхуауэ бэуаплэ къэзымытыр Жыраслэнт. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 594. Зэадзэктуэ яггэклуэдахэм яцици зы къэклуэж хьужыктуэмэ, бэуаплэ къуатынкыбм

[жеЛэр игуклэ Кварэ лъашэ]. Нэгъуху, 35. 2. (6). Мыгъэбэуэн, бэуэныр кыпиубыдын. Данэ цыкылу и тхъэмбылыр иубыдаици, бэуэлэ кэритырккыым. Нал къута, 277. Ауэ унэм кэеклуэлэжаккэ – цхъэгъубжищери Гуах, армырамэ лэчымэм бэуэлэ кэуитырккыым. Лэчымэ, 392. Лузизэ и цыфым маццлэ-маццлэурэ выфэр клэрытицэрт, лымэм, ебзымэ фэм кыкклэрихырти, цхъэр игъэуназэрт, бэуэлэ иритыртэккыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 73. **Бэуэлэ мыгъуэтын** (5). Убэуэну Гэмал уимылэн. Астемыр бэуэлэ имыгъуэту цылэм, хуцхъуэмэри уэлэгъэмэри – псори зы хъужауэ жыи узэрыбэуэн вагоным кымынэжа хуэдэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 171. Шэцыр хуабэ хуат, шэцыбжэр Гуах пэтми, цыгъухэр кызыццлэплат, бэуэлэ ямыгъуэту. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 661. Клэртлоф уздыгъэ кызыхащыкыкы стэорин кхъухыым илгъауэ кыциццлэплати, мэ лей кэрихырт, бэуэлэ умыгъуэту. Лъапсэ, 39.

БЭУЭБЭПЦЭН (мэбэуэбапщэ) лъэмыл. (1). Бауаклэщлэ хъун (зэрешам, зыгуэр кызыэрытехьэлтэм кыыхэкыу). Абдежым цыциццлэдауэ Вындым цыгъухэр «Мэмэт-ццлэгуэжлэ» кведжэ хуауи, ныбэфышхуэу, бэуэбапщэу кэеклухъ, и ныбэр, шэрхъ ццлэбгъэуээн хуэдизу, кэехуэхауэ. Лъапсэ, 46.

БЭУЭКІЭ (1). Зэрыбауэ щыкыкы. Ди гуцхъэм и гъунэгъу дыдэу тлыгъа ди зауэллым ящремыгъуэцицэ ди бэуэлэр, ди гум и кэуэжлэр. Шынахужыккыуэ, 45.

БЭУЭН (мэбауэ) лъэмыл. (24). Хъэуа жьэдэшурэ кыжыдеггэхужын. Ди гуауэцхъуэур клэдауэ, Ди гум жыи дихуу добауэ. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Къум джафэм и махуэр Дыгъэпсу хуабейи, Бэуэни слъэмыкыу Лыгъаеи цыр ес... Зэныбжыгъуитл. «Шум и гъуэгу», 32. Псори цыи хуауи, анестезиологом жиЛэр зэхыбохыр: «бауэ, тлысэ», «ину жыи зыжыэдэишэ», «иджыри зыжыэдэишэ». Лъапсэ, 20.

БЭШЭЧ (4). Куэд зи фэ дэзыггэхуэф, куэд зыхуэж. Хэт нэхъапэ кээгумэцилэн, хэт нэхъ бэшэч, хэт нэхъ тэмаккыкыхъ, жалэу арат Нахгуэрэ Чачэрэ зэрызэныккыуэжур, зэрызэнеуэр. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 509. Карабахышым хуэдэу бэшэчт, лъэрызэхъэт, тыркушыи и флалэм хуэдэу Шэулэжы и флалэри бидэт – мывэ кэури хуэзаклэ кыггэзэнутэккыым. Нал къута, 265. Шым ецхъу губзыггэрэ шыдыи ецхъу бэшэчу армырауэ нлэрэ кхъухъ ириггэщыи и цхъэм кыиццлэхъар [кыдырыи]? Кхъухъ пхэнж, 500.

БЭШЭЧАГЪ (1). Бэшэчу щытыныгъэ. Зэрыгуауи еплг: Лу школым клэжын хуейици, справкэм поплгэ, Нахгуэрэ Чачэрэ зэбггэдэу нэху ягъэици, тлэми псалгэ жалэрккыым, цыми, нэхъыбэрэ цысыфыр тлгэагунккэ, жалэу бэшэчагкыкыкы зэпоуэ. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 503.

БЭЩМАКЪ (1). Вакъэ ллэужыгъуэщ, пхъэ лгъэгу ццлэгу. Сэри Хъуэжэ и бэщмаккыи унэм зыккыизнэу си мураду гу кыиццлэплатэм, цыгъубзыр гъуэлгъыи заккыуэмкыкы плэри, жиЛэи: – Гъуэлгъыи заккыуэщ сиЛэр, армыхъумэ уккыггээнэнт. Мелыгыч, 442.

БЭЯУН (мэбэуэ) лъэмыл. (5). Увылэн, щыгъэтын. [Старыишэм:] фыбэуит. Хъуэпсэгъуэ нур, 174. – Зэ бэуэ уэри, – жиЛэи Исхъэккы, и псалгэар имыуауэ. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 658.

БЭЮТІЭЮНШЭУ (3). нареч. КышчымыщПлэуэ, зэраныггээншэу. «Тхъэм уккыиыжтэм бэЮтІэЮншэу», – Ар нэмэзыбэуэ кыибж зэпытт [анэм]. Уцыкылуу уи гум ибубдыр. «Вагъуэ махуэ», 83. [Хъэбибэ и кэуэ Албиян цхъэккы:] Алыхыи бэЮтІэЮншэу кыисхуицхыи. Нал къута, 226. [Мэмэт-ццлэгуэ хуахъуэ:] – Дыгун дыггэл, жыпІэмэ, дыгун дыггэли, итІани, аккыли жылэ, напи жылэ, нэмыси – псомкыи ццлэхъэ зытетхыж ди пашэр куэдрэ ди пашэну, бэЮтІэЮншэу дунейи тетыну ди гуапэц. Лъапсэ, 80.

БГЭН (мэбгэ) лъэмыл. (2). Гыбэ жылэн. Алимци сэ си цлэр, сыадгэици, НэхъыфІ эзмані сэ сымыицэ, Бэлыхъ кыистехуэм, зэи сымыбгэ. Зыгуэрым жиЛэм семыдалуэ. «Мывэ хуабэ», 152. – Умыбгэ апхуэдэу, – жиЛэри Мусэ кээгъуэуэуэ фызыи кыиццлэици, иггэсабырыжын и хыисэну, арицхъэккы Дисэ пхуэувылэнт? Хъуэпсэгъуэ нур, 103.

БГЫ І (243). 1. (161). Шылыгъэм хэлэтыкыла лгъагкыкы. Нэмыцэр хэкум кыицхъуэ Хыбар цыиуахыи лыи ябгэм Бгым кыицггэуэтыр ггэицкыкылэ. «Адэ», 137. Кэру цыкыкыуэ зэлгэужыуэ Мэккыу пидупшыу бгым дыккыох, Жыибггэр кэициэм гум зиужыу Арггынэицхуэр кыидохъэх. Мэккыуауэ. «Шцлэгъуэ цыналгъэ», 46. Тыркум и цыналггэр клэуэ пэтми нэхъ жыжыэ хгурт, уафэ лгъаицлэм бгы цыгъу тІэкыу ццлэплатггэуэ маццлэ-маццлэурэ тенджызыи цыицхумэрт. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 667. 2. (82). плгыф. Бгым ехъэллэ, епха. Бгы лгъаггэуэи мафІэр кыиццлэнау, Кээткыуам и бгыггэр лыкыкы дыбжырт, Ткыун хуейи и мардэу дэ хуэтицлэр Бгы цыгу дихъэжырт, мынэгъуэицт. Текыуэныгъэ. «Шуми гъуэгу», 5. Бгы бгъуэиццлэггым цыггэицкыуауэ Дэицхуэу иЦиц зы ккэп ныккыуэ, Хъэлыгъуэ гъури зэггэкуауэ Илэу ццлэр сыт хуэныккыуэ! «Тисей», 490. Псы кыиццлэжырт занццлэу маккыуэ, Бгы дурэшыи дэмыккыуауэ. Псыккыелгъэ. «Партыр ди пашэу», 93.

♦ **Бгыр кыиуэггэуэ** (1). Гуэхум еггэлейи, кыуацккы хэуэн. [Степан Илыи:] Инал бгыр кыиццлэуицггэуэ ккэагункыи мэхъу. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 543.

БГЫ ДЖАБЭ (15). Бгым ибгъу, бгы нэкыу. Бгы джабэм псы лгъаггэуэ датицэ ккэаггэи тыициу уолгъагъу. Шынахужыккыуэ, 53. Усэм хуэдггэауэ мэккыу арггынэр Бгы джабэм куэу цыпаупыцІ. Мэккыуауэ. «Дамыггэ», 233. Жыжыэу уплгэмэ, бгы джабэм мэлыхъуэ пицылэ клэрыту уолгъагъу. Нал къута, 270.

БГЫ ЖЫЭГЪУ (2). Бгы лгъапэ, лгъабжэ. Уккыггэубжыауэ уцыкыуэм, Гыибзэр уоггэшыи уи цхъэккыуэу, Бгы жыггэу цыггэжыккыи ццлэгу, Хыицхуэм уохуэр уэ хуиту. Кавказыи и уэрэд. «Бгы лгъапэуэи деж», 98.

БГЫ ЛГЪАБЖЭ (3). Бгым и шлэгъ, и лгъапэ. Бгы лгъабжэи ккэаггэуэуэ Чопраккыиц цоажэх, зэм бгъуэиццлэггым ццлэкуауэ, зэми бгым, нэпккыи

йоуэкл. Нал кьута, 299. Бгы лъабжъэ дьидэу цыф захуэм Турбинэ ину цытцлэхэм Псыр метр цыцлэкIэ кьохуэхьыр, Хуабжъу кьарукIэ жьэхохуэр. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98.

БГЫ ЛЪАПЭ (6). Бгы ццагъ, бгым и ццлэдзлпэ. И ццлалэм и фэ ириллэу, Илъагъумэ, хьууэ нэцхьыфлэ, Зы хьыджэбз гуакуи мьжыжъэу Бгыжъ лъапэм дежым цопсэур. «Адэ», 130. Пасэ зэманым а кьуажэм дэсыр цхьэл мывэкIэ Iэзуу цытаиц, ицхьэкIэ удэкIэмэ, цхьэл мывэ гьуээздэжэ кьызыхэхэп хьуну мывэр гьунэжу бгьуэтырт, е бгы лъапэм деж цылъу, е псым кьрихьэхуэу псыхьуэм дэлъу. Хьуэпсэгьуэ нур, 49.

БГЫ НЭПКЪ (9). Бгым и нэз задэ, щыхуплэ. А куэбжэм унэсын цхьэкIэ, бгьуэницлэгъ зацлэкIэ зыкьом пкIун хуейиц, бгы нэпкъ лъагэм уцхьэщыту. Нал кьута, 253. Яцлфыр цхьэщэ бгы нэпкъ задэм, Ялэр яцлфыр жыгыу Iутым, Удэ гьэгъахэм псыр ццлаладэ, Жыг лъабжэжъхэр егъэщлэтырт. Псыр шы цхьуантIэм тесу мажэр. «Мывэ хуабэ», 208.

БГЫ П (2). Цыыху Iэпкьлэпкьым и нэхъ псыгьуапIэу бгьэмрэ шхужьымрэ я зэхуакур. Сэтэней ябгэу Зи бгыр псыгьуабзэр Зэгуп мардэниэм Кьызыцлэгъаплэ... «Щлалэгьуэ ццлалъгъэ», 424. Азизэ тхьэмьыцлэм и бгым кэс псы мьлым хэтици, икIэ кьрихьэхьыр кьеубьдрилэ псы Iуфэм Iутым кьрет. Щынэхужьыкьуэ, 54.

БГЫНЭЖЫН (ебгынэж) лъэл. (2). Iэщлэб ццлпэн, хьыфIэдзэпэн. Джэд фермэ ябгынэжам ниццлалэу ялам и плланэз зырызым ди пIэр дэтицлэхьуэу догьуэлъыж. Мелыгыч, 457. Иджы а псы цхьэлъыр хьэжэжыртэкьым, хэкужэ ябгынэжам хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

БГЫНЭН (ебгынэ) лъэл. (26). Iэщлэб ццлпэн, хьыфIэдзэпэн. Губгьуэ цхьуантIэм пIэр кьинэу Хэт ццлалъгъэр зыбгынар? Губгьуэ цхьуантIэм пьIэр кьинэу... «Батырыбжъэ», 10. Зэ укьакуэу ухьэцлалэ, Угу идэпкьым дубгынэн, Ныбжэбгьуэгэ гур цыцлалэ, Налишык гьуэзукIэ кьэбгьэзэни. Фыкьоблагъэ, хьэцлэ. «Партыр ди пашэу», 101. [Инус Астемыр кьыжреIэ:] – Мэжджытым кIуэнри убгынаи, Алыхьым кьибгынэн! Хьуэпсэгьуэ нур, 64.

БГЫКЪУ (14). 1. (13). Унащхьэр ццлпэгьуэ блыныщхьэм зэпрыуэу кьыгелъ пхьэ гьум кIыхь. Колхоз пхьацлэм Унэ схуацлэу Бгыкьухэр дахэу яухьуэницI. Уэрэд. «Щлалэгьуэ ццлалъгъэ», 52. Щлалэ цыкIухэр, лъэуейм дэлъеижа джэдым хуэдэу, ищэ бгыкьум тэст, я лъакьуэ гьур цыкIухэр кьелэлэхьу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 661. Бгыкьухэр есри, хьуаскIэр лъейуэ, Кьытощахэ унэм Iейуэ. «Тисей», 485. 2. (1). Пкьо хэпIаитIым я цхьэм зэпрыуэу кьыгелъ пхьэ гьум кIыхь (кхьуейплъыжкIэрыщлэм, хьыринэм, н.кь. я зы Iыхьэщ). Хьыджэбзхэр а ццлалэм еплъырт яфIэгъэцIэгьуэну, модрейри кьытыгуфIыкIыу, и дзэлъыфэ тIауэ, кьытичынур имыцлэу кхьуейплъыжкIэрыщлэм еплъырт, и Iэ лъэныкьуэр бгыкьум иришэкIауэ, адрей Iэ лъэныкьуэмкIэ хьэтишып цыкIухэр зэблэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

БГЫПЭ (3). Бгым и гьунэ, и нэз. Дадий и нитIым нэпс ццлэмэ, И закьуэ бгытэм ар тету,

Илэтри и Iэр цэху дьидэу, «Гьуэгу махуэ», жеIэ кIэлъыплэу [и кьуэм]. «Адэ», 144. Бгытэм дежи мес цаггьуэу Жьым и макьхэр зэлэпэх, Дэнэ кьуапи ар кьыщыIуу Губгьуэм итым ар зэхэх. «Бдзэжъеящэм ипхьу», 152.

БГЫРЫПХ (28). Бгыр зэрыцлапхэ (фэм, щэкIым, гьущлэпкIэм кьыхэщлэпкIауэ). Инус хьэжым кьыщлэнауэ Нурхьэлий бгырыпх фьыцIэжъ гьуэр ццлэнхат. Хьуэпсэгьуэ нур, 217. Лы гьумыжъыр бауэбапцэу шым кьемыпсыхьуэ кьэщэтэхаш, и ныбэр бгырыпх бгьуэшхуэкIэ ццлэкьуэуэ. Нал кьута, 250. Псом япэ итыр ныбэфыжъ гьурт, и хьэжы ферсыр и цхьэшхуээм Iэпэм фIэлэ Iэпхуэалъгэм ецхьуэ фIэIуауэ, бгырыпх хужь инри цэнейкIэ кьэишэкIауэ и ныбэр ццлпэгьуэ. Лъапсэ, 36.

БГЫРЫС (7). 1. (2). Кьуршым, бгылгэ щлпIэм цыпсэу цыыху. Зэгур ди ццлпIэм укьыщахум, А лейр пацтыхьым фIэмькуэдт, Абы уапищри цыыху зэрахуэм, жиIат: «УдэкIуэм уцыкIуэд, Псым и кууупIэм ухрехуэ, Бгырысхэм я шэр кьыитрехуэ!». Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 85. Бгырысхэм жаIэу соцIэ тхьыдэ, Блэм цыыхур дэнэ цыхуэзама (Имышуу си гум илгъи ар быдэу) КьоувьIэр дьыгьэр уэгум кьиплэу. Дыгьэр кьепсын папцIэ. «Шум и гьуэгу», 56. 2. (1). пльыф. Бгырысым ей, абы епха, ехьэлIа. Мазитху гунсысэм ихьащи, И цхьэщырт тхьуауэ гум хоцI, IэцIэлэ тхьылгьымIэу шыхьари Бгырыс жыр кьамэу кьысфIоцI. Пушкинын 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгу», 35. 3. (4). Бгыхэм ехьэлIа, епха, ахэр зи псэупIэ. Пишагьуэ гьуэрэным ццлпифауэ Бгырыс си кьуажэр кьуэм кьэнаиц, Мы бгыщхьэм дьыгьэр уфэфауэ Мыл гьуджэм нуркIэ теуваиц. Бгыщхьэ. «Щлалэгьуэ ццлалъгъэ», 11. Бгырыс бгьэ хужуэ зэм лъагуэ Шоуфэразэ уэгу цхьуантIэм, Зэм бгыщхьэ ццлпIэм цынагэу Кьызоджэр ахэр макь жьгьуркIэ. Си стиххэм гьэру саIыгьщ. «Шум и гьуэгу», 116.

БГЫХУ (1). Мывэсэхуу зэхэлъ бгы. Бгыху зэкIэлъыкIуэм я ццлалгьым Псыр кьыщыкьуэалъгэу кьожэх, Толъкьуну жанхэм бгы кьуагьым Я макьыр жьым зэлэпах. Гьатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109.

БГЫЩХЬЭ (49). 1. (38). Бгым и цыгу, и нэхъ лъагапIэ. Кьуршыр дахэиц, бгыщхьэм бжей жыг зэрамыцIэжхэр тезу тетиц. Нал кьута, 299. Мо Кремль лъэщым и вагьуитхум Сеплъыну бгыщхьэм сыкьыщыпIэрт. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 7. Я лъагапIэм зэлэпашэу Мылыр бгыщхьэм пхутемькI, Уэрэ дэрэ шурэ лъэсрэ Дякум дэту тхудэмькI. Дыгьэр мазэм и гьусамэ... «Вагьуэ махуэ», 369. 2. (11). пльыф. Бгыщхьэм епха, теухуа. АузитIым кьыдэжауэ, Ди Шэрэджи месыр пIацIэу, И нэхьыбэр бгыщхьэ гуэлым кьыхишами, псы и мацIэиц. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Дотх тхьылгьымIэу дэ хужьыбзэр, Ар кьабзэбзэу бгыщхьэ уэсиц. ТхьылгьымIэ. «Батырыбжъэ», 71. Пишэ ерыщхэм ццлпифауэ Бгыщхьэ мэхэр зэцIэмькIуэ. «Тисей», 491.

БГЪАФЭ (5). Бгьэгьу, бгьэ щлпIу. Зы фыз гуэрэм, джэдкьуртыр джэджьейм зэрытесым ецхьуэ, сабишиц и бгьафэм ццлпэгьуэлъхьуэу цыст...

Хьюэпсэгүү нур, 284. *Пиэ кьуацэ фьыцлэм я бгъафэм Бгы кьуанэ шхьэжхэр кьыцлонтлэ. Бгыхэр.* «Бгы лъапэхэм деш», 36. *Лъэпцэ и лэцлагъэц си адэр, Сэтэней дахэм и бгъафэм Зыгъэпсэхуиэу сохьуансэ. Нарт уэрэд.* «Шум и гьуэгу», 86.

БГЪЭИ (49). 1. (38). Кьуалэбзупащэлэужьыгъуэ. А бжэндэхъум Нурхъэлий кьыгъэшынат: бгъэ фьыцлэхуэ кьытеуа кьыфлэцлэри кьэмэх пэтац, Хьюэпсэгүү нур, 230. *Сэ кьуришым сихьэм, бгъэм сахэту, Си шлакьуэ фьыцлэр мэхьур дамэ, Салголэсыфыр ягу згъэзагъуэ, Пэжым и льыкьуэ даубыдамэ.* Шу пхьашэ. «Шхьэлыкьуэ», 373. *Си джэдыкьэр бгъэм кьыцлэздэу Бгъэ кьришмэ, куэд слгъэныци, Жиэу кьанжэр цыгугъами, Бгъэ бзу лгъэкъым кьакъкьын?* Кьанжэ. «Дамыгъэ», 90. 2. (11). Бгъэм ей, епха, ехьэла. *Филь фьыцымысхуэ, си бынхэ, Бгъэ абгъуэр благуэм цыфхьумэ, Фхьумэ фи шьыхьыр, фи напэр, Фи адэжь и унэ нэгъунэ. Шьым и макъ.* «Шум и гьуэгу», 38. *[Бабыцкьуэ адакьэтиц] дэплгъейри зы абгъуэхуэ жыг шхьэклэ дьидэм флэгу шилгъагъум, и гьум кьэклэц: сэ уафэм цыцыцлэн цылэу кьыцлэцлэныкьым, мо абгъуэм бгъэ джэдыкьэ илгъэм, сытегъуэлгъэныци, бгъэ шыр кьисыныци, си Луэхуэ итланэ адакьэ хужь яфьыцлэу яшхьыжам нэхэрэ нэхъ цларылуэ сымыхьумэ, жиэу.* Бабыцкьуэ адакьэпщ, 493.

□ **Бгъэр куэдрэ уэмэ, и дамэр мэкуэтэ** (1). Зэраныгъэ зыщлэм, гува-щлэхамы, кьышлэцлэуркъым, жыхуилгъэ. *Нахьуэ ирекьутэк: – Бгъэр куэдрэ уэмэ, и дамэр мэкуэтэ, жи.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 647. **Бгъэжыыр уи нацэм, кьуришым урешиэ, кьуаницлэр уи нацэм Иейм ухуешэ** (1). Пашэфлэ уилэмэ уи Луэхуэр докьуей, йофлакьуэ. *Бгъэжыыр уи нацэм кьуришым урешиэ, кьуаницлэр уи нацэм Иейм ухуешэ.* Хьюэпсэгүү нур, 126.

БГЪЭ АНЭ (1). Шыр зыщлэс бгъэ. *Зи шыр бгъэ ануэ зыхьумэжыр И абгъуэм жыжьэу пхулуэмьклэ.* Дунейм и пьалгъэ. «Батырыбжьэ», 19.

БГЪЭ ШЫР (7). Бгъэ шлэжьей, балигъ мыхьуа бгъэ. *Бгъэцхуэ шырым лэджэ кьолгъэтыхь, Хуэхуэ си дахэу жыжьэм сэламышь.* Бгъэ шыр. «Партыр ди пашэу», 68. *Луэбэнэчыр цыгыбуу пьагъум [Хьэкуринэ], Ецхьыц бгъэ шыру мылгъэтэфым.* «Тисей», 501.

БГЪЭ П (16). 1. (14). лэпкьылгъэпкьым щыцу ныбашхьэм кьыщыцлэздэу пцэм нэс. *Бишиэ си бгъэм пхьылгъэту Шытамы, шэмэ сыкьэлац.* Фэеплгъэ бэлгъоку. «Шум и гьуэгу», 59. *Апчарэ и тхьэцлэурэ триубидэрт Азизэ и бгъэми едалуэрт.* Шьинэхужьыкьуэ, 55. *Лыгъэ зезыхьэ псоми орден кьыщратым тхьэ зэхуалауац, я ордену хьуар я бгъэм хамылгъэхуэ я бэракьым хагу, а бэракьыр ялыгъуу адэкьу зэунэ.* Лыгъэ, 411. 2. (1). Быдз. *Фыз сабийхэр зи бгъэ шлэсым Я гъы макьым гур ирахыр.* «Тисей», 484. 3. (1). Шьыгъыным и гупэ лыхьэу пцэм и шлагьклэ шылэр. *Сэид цыгъэ цыцхьуэм и бгъэр пхатэжьымы, кьэнтал шьыцлэу кьыцлэцлэу, и бгырыпхым тет метхэр дьыцэпсклэ лат.* Хьюэпсэгүү нур, 79.

◊ **[И] бгъэм еуэжын** (1). Зэныкьуэкьужын, и шхьэр флуудыжын. *Къэзджэрий и гур кьуэдыпат: сэ сызыцыгугъа, мыр кьызырыцлэкла, жиэу и бгъэгуу еуэж шхьэклэ, ней лэмал.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 664. Хьюэпсэгүү нур, 136. **Бгъэр кьыгъэжын** (2). Зыгъэцлэгъуэн, зыгъэбэлыхьын. *Мысост игъацлэми арац, и бгъэр кьыгъэжын дунайм тетц.* Нал кьута, 289.

БГЪЭ Ш (1). пльыф. Псэф мыхьуу кьэна. *[Мысост жиэу:] – кьызымытрэ [си пицлэр], уи жэмьыр бгъэуэ кьэнац.* Шьинэхужьыкьуэ, 11.

БГЪЭГУ (14). Бгъафэ. *Санят, нэхьри кьэгууэцлэуэ, псалгъи жимылуэ, и шхьэр Къэзджэрий и бгъэгуу кьыгъэцлэуэ, хьэзыр Луэхуэхэм лэпкьэ епэццлэуэ... Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 668. Шы кьарэ лгъэ псыгъуэ фэкуицхуэм и бгъэуу иным бгъэрыцлэ дахэр илгъэ, кьафэу флэкла умышьлэну, и шхьэр лгъэу илэтуэ кьакьуэрт.* Хьюэпсэгүү нур, 85.

◊ **Бгъэгуу еуэжын** (2). Зыгуэрым хуцлэгъуэжын, зыгуэр узырыхуейм хуэдэу зэрымыхьуар уигу кьэуэж; шхьэр зыфлэудыжын. *Къэзджэрий и гур кьуэдыпат: сэ сызыцыгугъа, мыр кьызырыцлэкла, жиэу и бгъэгуу еуэж шхьэклэ, нейлэмал.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 664.

БГЪЭДЭГЪЭГЪУЭЛХЪЭ (бгъэдогьуэалгъэхьэ) лгъэмьл. (1). Зыгуэр зыгуэрым ибгъуэлгъэ гъэгъуэлгъын. *Адыгэм тхьылы сыт ялэу цымытамы, куэд кьагъэгъуэгуурыкьуац, лэджэми гу лгъац, уз, улгъэ гъэхьужынкьуи зыцыгъуэзэу, зыхацлэу гьуу цытар мацлэжым, урыкьуи цыхуэр фэрэклэ мыхьун шхьэклэ яхуээфлэжын цытам: сабий фэрэклэ хьуам бгъэдагъэгъуэалгъэхьэрт лажьэ зимьлэ сабийри, фэрэжыр мацлэ тлэжыу кьагъэуэллэрти, эзыр-эзыру хьужырт, иммунитет игъуэтырти, псэхуу фэрэклэ хьужыртэкьым.* Лгъэпсэ, 29.

БГЪЭДЭГЪЭКЪУЭТЭН (бгъэдэкьуэтэ) лгъэмьл. (1). Зыгуэр зыгуэрым ибгъуэлгъэ гьунэгъуу хуэщлэн. *И шэнтицхьэгуэр гьунэгъуу бгъэдагъэгъуэтуэу, нэмзыбээр цэхуу кьыбжурэ сьмаджэм зытыришацлэрти етицэрт, Луэр хьэлыгууэнэм ецхьэ хьуэрэ шьырт [Чачэ].* Хьюэпсэгүү нур, 69.

БГЪЭДЭГЪЭСЫН (бгъэдегъэс) лгъэ. (1). Зыгуэр зыгуэрым и гьунэгъуу цыгъэсын. *Ар дьидэр Астемьр жила нэужь, Елдари кьыщыгууац: – Езым и кьуитыр электричэскэ уэдыгъэм бгъэдыгъэсц, советскэ школэу иритауэ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 541.

БГЪЭДЭГЪЭУЭВЭН (бгъэдегъуэвэ) лгъэ. (2). Зыгуэр зыгуэрым и гьунэгъуу гьэувын. *Гьуэлгъэпцэм шэнтицхьэгуэр бгъэдызогъуэуэри сыбгъэдотлэсхьэ, и натлэм лэ дьыдолгъэ[сымаджэм].* Лгъэпсэ, 27. *Орден кьомьр зыхьуа бэракьым хьумакуэ бгъэдыгъэуэвэ, [Къэрэмьрзэм] цыхури гьууцлэри зыхьа мацлэм кьызырелар флэжэцлэгъуэну.* Лыгъэ, 413.

БГЪЭДЭГЪЭХЪЭН (бгъэдегъэхьэ) лгъэ. (5). Зыгуэрым и гьунэгъуу лугъэхьэн. *Дахэуэс и быныр мацлэм бгъэдыгъэхьэуу нэм кьыцлэуац, Гуцлэгъуэ, 423. – Зи цыху телесфонным бгъэдумыгъэхьэ, – жиэри Кьулыр ВЧ телесфонным тлэбац.* Нал кьута, 239.

БГЪЭДЭКИҮН (бгъэдоки) лъэ. (4). Зыгуэрым пылуктын. *Джэдхэр Джэлил бгъэдэмыкыу, чэзуу ихын кыыхуахурэ ягъэшхац, адакэм и улэггэр хъужыху.* Бабыщкыуэ адакэпщ, 480.

БГЪЭДЭКИУЭТЭН (бгъэдокиуатэ) лъэмы. (2). Зыгуэрым и гъунэгъуу кӀуэтэн. *Ар альпышым кыыхуеуатэ, ШӀалэр и шым бгъэдокиуатэ. «Елбээдыкыуэ», 8. Мес танк гуэрым зиггэгъунлгъу А члисэм бгъэдокиуатэ... «Бдзэжъеящэм ипхъу», 163.*

БГЪЭДЭЛЪЭДЭН (бгъэдолгъадэ) лъэмы. (14). Жэурэ зыгуэрым гъунэгъуу зыхуэщӀын. *Елдар бжэм бгъэдэлгъадэри уващ, Саримэ зыщӀэс унэм Дисэ щӀимыггэхъэну.* Хуэпсэгъуэ нур, 137. *И пхъур гъуэ бгъэдолгъадэ, Пыжым и цхъэм Из худелгъэ: – Си адэ, жыт кытыццӀахэр, си адэ! «Бдзэжъеящэм ипхъу», 150. Анчарэ зеплгъых, адкӀэ-мыдкӀэ мажэ, сабий зи гъусэ физ илгъагумэ, бгъэдолгъадэ.* Нал къута, 217.

БГЪЭДЭЛЪЫН (бгъэдэлгъыц) лъэмы. (16). 1. (2). Зыгуэрым и гъунэгъуу зыгуэр щылытын. *ЩӀакӀуэ фӀыцӀэ инхэр яшыхъри тетӀысхъэпӀэ папцӀуэ Инэхэм кӀраггэтӀыгӀэкӀауэ бгъэдэлгът.* Хуэпсэгъуэ нур, 58. *СтӀолым телефон фӀыцӀэжъ тетци, сезыджа лӀыр тхъэм ецӀэ зэпсалгъуэ зи псалгъэ зэпгъа хъуар – трубкауэ телефоным бгъэдэлгъаркӀецитэрижеӀэ: «КӀакӀуэ икӀэщӀытӀэкӀэ, укӀызырӀысу сынӀопсалгъэци...» Мелыгыч, 459. 2. (14). Зыгуэрым зыгуэр ИэщӀэлтын. *Къазджэрий уасэкӀэ хъыджэбзыр и дэлгъу нэхъыжым кыӀыхыфӀыну кӀару лгъыкӀэ бгъэдэлгътэкъым, епхъэжъэнуи хъунутэкъым – хамэ кӀэралт.* Мазэ ныкыуэ щхъуантӀэ, 667. *Паиэ Мурат бгъэдэлгъ мылгъу тӀэкӀури судым цыӀыхым, Елдар ишхыни сыти кыыхуэнатэкъым, шы, жэм сытхэр ЦӀэрданхэ ялгъысац.* Хуэпсэгъуэ нур, 51. *Езым [Абу-Деруиш] КӀурӀэн ицӀэ кӀудейтэкъым, ицӀэныгъэ бгъэдэлгът, куэдым гу лытэрт.* Кхъэлгъгъунэ, 378.*

◊ **Къуаныагъэ бгъэдэлгъын** (7). Еплъ къуаныагъэ.

БГЪЭДЭСЫН (бгъэдэсц) лъэмы. (76). 1. (69). Зыгуэрым и гъусэу, и гъунэгъуу щысын. *Инал кӀыиар стӀолым бгъэдэсц зиггэбаринэу, техъэпцӀи сыти хуейкыым, еплъ, дапцӀэрэ ухуейми.* Мазэ ныкыуэ щхъуантӀэ, 590. *[Дисэ:] Уэддыггэр Алгъхъо и пӀышым цыблац, Шурэ дэрэ жъэгупащхъэ мафӀэм дыбггэдэсац.* Алгъхъо, 55. *ЖъантӀэмкӀэ Нартыхур яггэтӀысми, абы бгъэдэсыну зыхуэфӀацэр кӀэщӀэзгъуейици, зэрызокыуэ, лӀыжхэм адыгаггэшхуэ яхэлгъици, зым зыр нэхъ тӀысытӀэфӀым иггэтӀысыну хэтиц.* Лгъапсэ, 75. 2. (7). Зыгуэрым дэпсэун, и гъусэу псэун. *Дисэ и лӀыр нэгъабэ лӀэри фызабэу кӀэнащ, хъыджэбз цыкӀуитӀым ябггэдэсу.* Хуэпсэгъуэ нур, 54. *Унэр гуацэм кӀытепхэмэ, дэнэ кӀуэн Тинэ, хэт бгъэдэсын?* Мазэ ныкыуэ щхъуантӀэ, 518. *Уэ сыббггэдэсу сэ схъа тӀэкӀур Арац сэ гъацӀуэ сӀуэтэжынур.* Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216.

БГЪЭДЭТЫН (бгъэдэтц) лъэ. (42). 1. (35). Зыгуэрым и гъунэгъуу щытын. *Физ Изэ Чачэ гъумэтӀымуу самэ ин гуэрым бгъэдэтт, и*

бостеикӀэр дэхъеяуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 56. *Дорофеич бгъэдэту, ЛулгӀэкӀ кӀымыгганэу музыкэм еуэрт, Инал зэдӀуэр абы и закгъуэ хуэдэ.* Мазэ ныкыуэ щхъуантӀэ, 584. *ЩӀуэлгъу Анчарэ бгъэдэту фӀалгӀэкӀэ цӀыгӀ кӀреуд, зэзэмызи и нэ дахитӀыр кӀылыдыкыуэ мо кӀызыхуэсауэ цытхэм я дежкӀэ кӀоплгӀэкӀ.* Нал къута, 265. 2. (7). Зыгуэрым зы лӀуэху гӀуэр хуиӀэн, зыгуэрым пыщӀауэ щытын, лӀуэху гӀуэр дӀыгъын. *Алыхъталэм цыхур зэхеггӀэкӀ, пӀэжрэ цыкӀэкӀэ диным бгъэдэтыр зриггӀэцӀэну.* Хуэпсэгъуэ нур, 240. *Сэлам узохыр поэтым – Поэзиэ лгъанлэм бгъэдэтым, Уэрэдхэр гуакуэу зыггӀэу, Зи макъ гум фӀэфӀу дедӀауэм.* Поэтым деж. «Шум и гъуэгъу», 114. *Дезертир яггэтӀысари тутнакъым исиц, кӀэрэггӀул бгъэдэтыжу.* Нал къута, 293.

БГЪЭДЭТЫСХЪЭЖЫН (бгъэдотӀысхъэж) лъэмы. (2). Зыбггэдэсу щытам аргуэру етӀысылгъын. *АдакӀэ хужьыр ераггъуу лгъуейм дэлгъеижри и ныбжэзгум бгъэдэтӀысхъэжац, и дамэр уз цхъэкӀэ кӀымыгганэу.* Бабыщкыуэ адакэпщ, 485.

БГЪЭДЭТЫСХЪЭН (бгъэдотӀысхъэ) лъэмы. (18). 1. (17). Зыгуэрым и гъунэгъуу тӀысын, етӀысылгӀэн. – *Иджы нэгъуэщӀ кӀысхуэмыгупысу, сэ сӀцӀэ хуццхуэр узохгӀэлэ, – жиӀэри Инус сымаджэм бгъэдэтӀысхъац.* Хуэпсэгъуэ нур, 73. *Данэ цыкӀу бгъэдэтӀысхъэри нэмзлыкъым тесу Бибэ зэрыщицӀым еццхуэ зецӀ.* Шынэхужьыкыуэ, 50. *Сэ стӀолым сыбггэдотӀысхъэри, телефоныр зыгуэгуу кӀызоггӀуатэ, си макъым зызоггӀэнт... Лгъапсэ, 65. 2. (1). Зыгуэрым и гъунэгъуу псэупӀэ щын, зыгуэрым и гъусэу псэун. *КӀэхуаггӀэцӀам и хъыбарым кӀэцӀу драггӀэдӀуац; губгъуэрысхэм псы щамыггӀуэтым, я Изциым ираггӀэхыну удзыр цыггум, кӀалэм кӀетӀысыллац, палестин кӀэӀпхъуахэм кӀабггэдэтӀысхъэу.* ХъэщӀэ лгъапӀэ, 404.*

БГЪЭДЭУВЭН (бгъэдоувэ) лъэмы. (10). 1. (9). Зыгуэрым и гъунэгъуу увын, еувӀлэн. *Аралтыр стӀол лгъаг зытым бгъэдэувэри, цӀопиц илгъыгӀыр цӀопицкыумкӀэ стӀолым триггӀуауэ, зыкӀомрэ и пащхъэм итхэм яхэлгъуэ цытац, и нэр цӀуцкыуанцӀуэ, и жъэ бгъуэжъри лӀуш ицӀауэ.* Хуэпсэгъуэ нур, 88. *Абдежым Хъэбиби и нэмзлыкъыр еубгъури тоувэ нэмз ицӀу, Дани, ар илгъагумэ, макӀуэри бгъэдоувэ.* Шынэхужьыкыуэ, 65. *Сабггэдэувэници сэри кӀуришым – Зыгуэр си дамэ фытеувэ.* Сытетщ кӀуриш дами, соплгъэ жыжъэ. «Дамыгъэ», 217. 2. (1). Зыгуэрым и ужь ихъэн, хуежъэн. *КӀэрэггӀулу бгъэдэувами ярейти [цӀалэр], – жиӀэрт Елдар.* Хуэпсэгъуэ нур, 128.

БГЪЭДЭХУЭН (бгъэдохуэ) лъэмы. (1). Зыгуэрым лӀухуэн. *ЩӀакӀуэ зыкӀом яубгъури Инэшхуэ яцӀац, лӀы тӀоцӀӀ нэхъыбэ бгъэдэхуэну.* Лгъапсэ, 77.

БГЪЭДЫХЪЭН (бгъэдохъэ) лъэмы. (74). 1. (70). Зыгуэрым екӀуэлэн, гъунэгъуу зыхуэщӀын (лъэсу е шы, машинэ, с. ху.). *Астемыр нэхъ гъунэгъуу стӀолым бгъэдыхъац, тӀэкӀуи кӀышынауэ.* Хуэпсэгъуэ нур, 120. *Локотош*

зиудыггуауэ нэмыцэ машинэм бггэдохъэ. Нал къута, 245. Сэлэтищым я нэ сити сыкгуэрти, заницгуэ бжэр Гусхри, сэлэтхэм я командирым жилэнгауэ къыщлэкынти, сэ япэ зыкфызоггэщри комендантым сыбггэдохъэ. Мелыгыч, 463. 2. (4). Зыгуэрэм Гуэху гүэркэ зыхуэггэзэн, екгуэлэн. [Квэзджэрий] И цхъэм мыггуаггэ хуихъыжу, зыбггэдыхъа тыркухэми яхузэгугу куэдрэ хуэхъынт, и ныбжъэггухэм яжрилац ежъэжыну мурад зэрищлар. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 664. Бэлацэ заницгуэ зыкфричат и флэцу, арицхъэклэ хууну нлэрэ Долэт жилэр е къемызэггэрэ Мэтхъэным анхуэдэу Гуэхуклэ убггэдыхъэну, жиГуэ Астемыр къыхуеплгэклац. Хуэпсэггүэ нур, 321.

БГГЭДЫХЪЭПЭ (2). Убггэдыхъэ щыхъу щыпнлэ, екгуэлэнлэ. Вокзалыр хвэрийкуруит, бггэдыхъэплэ кудей имыГуэ. Налкъута, 216. Джэдгын зыфлэмыфлым и пащлэ къытоклэ жыхуалэм хуэдэти, Гуэху зыхуэмей дьдэм кгуэри хэпклац [Нартыхур], Гэццацаггэклэ уахэмклым уи машинэ дьдэм бггэдыхъэплэ илжктым. Лъапсэ, 74.

БГГЭЖЫН (ебггэж) лгэл. (1). Щлэрыщлэу бггэн (ухуэныггэ гүэрэм и щхъэр къамыл, хъэуазэ сыт хуэдэклэ). Етгуанэррей махуэм хъэблэм дэс лыхэр зэхуэсри, я Гуэху къагганэми, цхъэж сэбэп зэрыхъунымклэ зэгурыгуэри, хэт мэзым кгуэри чы-бжэггу къышац, хэти пхъащхъэ хъун къыгуэтац, хэти мывэ къышэри, и цхъэри ябггэжац. Гущлэггэ, 425.

БГГЭН I (7). Псэуалгэ ирабггэу къаггэсэбэп къэклымгэ (къамыл, хъэуазэ с. ху). Зыгуэри гуахъуэ илыггуэ унащхъэм дэкуеяуэ бггэныр зэбгредз, арэфхэр илынцгауэ, ныкгуэс хуауауэ, мафлэ бзий цыкгуэхэр клэрызу кьредзых. Хуэпсэггүэ нур, 207. Бггэну телгыр хуэмьлэту, Хуэццыбышиэ унэр ещл, Жъэггу Гуггуаеми дянэр хэту И бынунэм шхыныр тхуецл... Бгыщхъэ Гуггуэ. «Мывэ хуабэ», 26. Хадэм адэклэ уплгэмэ, къуажэбггуэц, цыс цымылэу, адэ нэхъ жыжъэу уплгэмэ, бгы лгэпэ дьдэм деж унэж тлэку цытиц, бггэн телгы. Мелыгыч, 456.

БГГЭН II (ебггэ) лгэл. (1). Къамыл, хъэуазэ, сыт хуэдэклэ уфэн (унащхъэр). Хъэуан бзыггэу иту мазэр, Уафэ лгэацлэр пшэм ябггэуэ, Жыбггэр жыгым къахэлгэдэм, Жэцым макгыр ныхокгуадэ. «Тисей», 483.

БГГЭНЫЩХЪЭ (2). плгыф. Бггэн зытелъ (унэ, гуэщ, с.ху.). Щиху инхэм къахэщл унэ бггэныщхъэ гуэр къылгэггуац [Степан Ильич], Долэт башыр дзишиямклэ плгэри. Хуэпсэггүэ нур, 199. Гуэгуэ ггуэнэм деж бггэныщхъэ унэж тлэкуи тетт. Нал къута, 210.

БГГЭРЫЩЛЭ (3). Уанэр пимыггэкгуэту шым и бггэм къыфлэлъ фэ клэпэ. Шы кьарэ лгэпсыггүэ фэкгушхуэм и бггэгу иным бггэрыщлэ дахэр илгу, къафзу флэкла умыщлэну, и цхъэр лгэгуэ илэгауэ къакуэрт. Хуэпсэггүэ нур, 85. Алгыны бггэджэггум бггэрыщлэу Гдацлэ мыухэр ислъхъэнкгэ, Нарт Бадинокуэ, къеблаггэ. «Щлалэггүэ щлгыналгэ», 423. Си шыхулгэгуэр си бггэрыщлэу Гуэгуэр скгуэ си гуггэац. Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 9.

БГГУ I (10). Зыгуэрэм и джабэ; мыгупэмыщлыбаггэ лгэныкгуэ. Стлол клыхъым и бггуйтлымкли пхъэбггуэ клыхъитл щлым хэукла пкго цыкгуэхэм телуллауэ арат тлысынлэр. Хуэпсэггүэ нур, 204. Елдар и ггуэсзу къэкгуа цыкгуэбзитлыр нэхъ тлысынлэфл дьдэм деж цыст, Нахгуэрэ Астемыррэ я бггуйтлымклэ къыщысу. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 661. Ем а махуэр и къежъэггүэт – Дэ а махуэм дьпэнлгэати лыфл и Гэцгуэ дилэ джатэр Бггуйтлымкли жану арт цлэглэри. «Щлалэггүэ щлгыналгэ», 409.

БГГУ II (8). Бжыггэ 9; 9 хъу. Ашыкышхуитлым хъэжыггэу илгэр къэнибггуэ хуат. Мелыгыч, 470. Дыхъут нэрыбгбиггүи – сэ си Гуэхур Шы закуэр зггэхъумэ зэфлэклыну Ара къысфлэццу, ди шыр дэсхурт. Си щлалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

БГГУАГГ (2). Зыгуэрэм и бггуйтлым я зэхуакум къыубыдыр. Бэлыхъышхуэу къыхуехари Имыщлэххэ нобэ щлалэм, Бггугаггклэ ггуэгуэр мэхгуэ зы залэ. «Тисей», 489. Бдзэжъеяцэ кудей ггакгуэ, псым и бггугаггыр и клыхагггуу хъы халхъэныци, хэсри хэтри къаубыдыны... Лъапсэ, 73.

БГГУЭ I (5). плгыф. Зи бггуйтлыр зэпэжыжъэ; бггүфлэ; быхъу. Стлол бггэушхуэхэр клыхъ дьдэ хъужауэ иггэувыклац, абы бггэдэтхэм цы зэрац электромашинкэр ялыггыци, мэлыфэр е бжэныфэр стлолым траубггэуэри бетэмалуяц. Мелыгыч, 452. Лпы ггуумыжгыр баузбаццуэ шым къемысыхъуу къеицэтэхаш, и ныбэр бгырытх бггэушхуэклэ цлэкгуэзауэ. Нал къута, 250. Елгхъуэт дыхъэплэр Чопракъ дыхъэплэм нэхгэр тлуклэ нэхъ бггүэци. Нал къута, 294.

БГГУЭ II (1). Бггүэ хъухуклэ. –Флыуэ узыггашхэм деж бггүэрэ кгуэ, жалэ кгуушхъэм. Хуэпсэггүэ нур, 221.

БГГУЭНЩЛАГГ (37). Бгы щлэуда, щлыхъэплэ зилэ. Кгуришым уихъэмэ, дэтхэнэ джабэри къащтэ – фэрэклэпэм ещхъу ггуанэщлэныц, бггэуэницлаггыу илэр мин бжыггэклэ ебж. Хъэщлэ лгэплэ, 403. Батыр нэщхъыфлэу къыспежъащ, Ггуэмьлэр псыныцлэу слэцлхри Щыпсэу бггэуэницлаггым сишац. «Адэ», 139. Бгы лгэабжггэм къэкгуалгэу Чопракгыпс цожэх, зэм бггэуэницлаггым цлэкулауэдэ, зэми бгым, нэпкгым йоуэкл. Нал къута, 299.

БГГУЭТМЭ: ♠ бггүэтмэ къащтэ (22). Кгуэдащ, бзэхаш, и лгэужъ щылэжкктым. Лпыр зэгүэрэм цхъэукгуауэ, Имыщлэххэу шыбзыр лгхуауэ, Шыщлэ цыкгулэр бггүэтмэ, къащтэ. «Елбэздыкгуэ», 3. Куэдрэ жэя, мащлэрэ жэя, Дуду къызиццүэрэ зилгыхъэмэ – витлыр бггүэтым къащтэ. Витл, 414. Астемыр школым кгуауэ, Думэсари жэмьши зэрыщлэкыу, Лу къыщылгэтиц, псы тлэкуи и нэклум щлэклэщ, зихуанэри, бггүэтмэ къащтэ, хадэмклэ илгэдэри бзэхаш. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 554.

БГГУЭЩЛ (1). Бгы нэклум и щлэдэплэ лыхъэу мэз, хъуплэ сытхэр нэхъ зыхуэзэр. Инми е цыкгуэми цыжъ бггэуэцлым Шу мащлэ сытми текла? Шыхулгэгуэ. «Шум и ггуэгу», 14.

БГГУЭЩЛЭС (1). Щхъэггэрыт, Гэнэм бггэдэсыр зыхуей хуиггэзу ящхъэщыт. Ей, цхъэггэрыт, бггэуэцлэс! Хуэпсэггүэ нур, 60.

БГҮЗЭ (10). Зи бгүитлэр зэпэгүнэгү, гүзэ. *Бгүмрэ хымыр я кум доктыр Бгүзэ дүдэу зы шлы мацлэ...* «Тисей», 510. *Гүзэур лгэс лгагүэм ецху бгүзэ тлэкуш.* Льяпсэ, 68. *Бзэр шу лгагүэм хузогадэ, Бгүзэу цытми станцым нос.* Гүзэу кьежэплэ. «Мывэ хуабэ», 82.

БГҮКІЭ (6). *нареч.* Зы джабэр, зы лэныкүэр япэ иггэшауэ. *Шлалэжэ хгумакуэу кэнауэ Хьэжэ, гүэмбым кьопири, кылуошлэ, Кэеклуам ар кьоплгьр мыбанэу, Ныбаджэу бгүкІэ хьэр йошлэ.* Поштзехэ пшашэ. «Шум и гүзэгу», 65. *Шыр клэбдэклэ уври, бгүкІэ зыцлуду цылгэм, Астемыр зыхуэмылгыгүу кьехуэхынут, арицхьэкІэ шым и пцэм литлклэ зришэкІри, зэкІэ кьызэтенаци.* Хүзэпсэгүэ нур, 163. *Шыхэри, Іэлици, оркестрым цыблэкІклэ, бгүкІэ зыцлраггэхыну, шым тешхэм яшхэр ерагкІэ ялыгши.* Шынэхужыкүэ, 38.

БГҮУРЫЖЫН (бгүурож) лгэмы. (1). Зыгуэрим и бгүмкІэ блэжын. *Василецым и гур Квоуэ, ар мэлпациэ, КьокІуэр псыницІэ а мафІэгур, Бахэ хуабэр жьым кьыпихуу Паровозыр бгүурыжащ.* «Бдзэжьешцэм ипху», 167.

БГҮУРЫЛГХЬЭЖЫН (бгүурелгхьэж) лгэл. (1). Зыгуэрим и бгүм деж зыгуэр гьэтІылгыжын. *Азизэ! – жиІэу Анчарэ лгэгуажэмыцхьэкІэ цытици, искусственнэ дыхание ецІ, Азизэ и литІыр зэ ицхьэмкІэ, зэм бгүурилгхьэжу е и бгүэм трикүзэу.* Шынэхужыкүэ, 55.

БГҮУРЫЛГЫН (бгүурылгы) лгэмы. (2). Зыгуэрим ибгүкІэ шылгын; гүэлгын. *Гүзэу хьэлэ Іэджэу кьикІуахэм И кьэлэтмакь гүуабжэр фэелгү, И цейм бгүурылуэ блын лгахшэм Ар фІэзылэнур сз сцІэркьым.* Сэ сцІэркьым зауэм никІыжу. «Шум и гүзэгу», 63. *Сэ а сэламыр илгэсиллми Бгүурылгу шлыхьым сигу илгаци, Атакэм дежи, бийр кьытхуилгми, Пэслытэу гьацилэм сз схумащ.* Сэлэт сэлам. «Шум и гүзэгу», 7.

БГҮУРЫСЫН (бгүурысц) лгэмы. (5). Зыгуэрим ибгүмкІэ шысын, гүэсын, бгүэдэсын. *Шоферым бгүурысыр Мэтхгэн Кьазджэрийт, ар зэралгагүу кьацыхужащ.* Мазэ ныкүэ цхьуантІэ, 582. *Шлалэ цыкІур интернат фацэкІэ хуэнауэ шилгагүм, окрисполкомым тетыр кьыбггэдыхьэри кьедэхэцилаци, иггэтІысци езым бгүурысуи, кьеупцилаци: – Сыт укьыцІэкІуар, тІыкІуэ? Зи лгэрыгыпс тІыгьа,* 519.

БГҮУРЫТЫН (бгүурытц) лгэмы. (11). Зыгуэрим ибгүкІэ шытын. *Лу шым бгүурыту уцу кьакІуэрт.* Хүзэпсэгүэ нур, 120. *Налишк икІуу Псыхуабэ кІуэ гүзэгу и бгүм телефон нкьохэр бгүурытт...* Мазэ ныкүэ цхьуантІэ, 525. *Кьаруи псэруи кьызыхуэмынам и блыпкьыр ялыгши, е гу кІуэм бгүурытци, кьызыретымынэным и ужь итици.* Нал кьута, 211.

БГҮУРУУВЭН (бгүуруувэ) лгэмы. (2). ЗыгуэримкІэ и бгүмкІэ увын, гүзүвэн. – *УкІуэркгэ, зылурамылгхьэж, – жиІэри писыр ицхьэфкьур кьэгүзэвауэ Астемыр кьепсэлгаци, модрейри пшациэ – тхьытхьыу унэм цІлэмылгадэу, зиггэлэдэбу, и ицхьэм пцІэ зэрыхуицІэжыр*

нэрылгагүу, кабинетым шлыхьэри Залымджэрий бгүурыуващ. Хүзэпсэгүэ нур, 118. *Мысост хэти бгүуруувэ, сыпхуэдэкгэ жиІэ хуэдэу.* Нал кьута, 288.

БГҮУРЫШЦІЭН (бгүурышцаш) лгэмы. (4). Зыгуэрим ибгүкІэ зыгуэр кІэрыпхэн. *УицІэцІамэ нэхьыфІици, убгүурышцІа нэхьэр, цІэцІарзимыхьуми гүзэгу тетици, бгүурышцІар кьургьакьым хэту макІуэ.* Мазэ ныкүэ цхьуантІэ, 646. *Нэмыцэ фацэкІэ хуэна офицерым зрилгэфыхуу цымытун ицхьэкІэ, Локотош и мотоциклым бгүурышцІа люлкэм Іэ хуицІри: – ПсыницІэу.* Нал кьута, 246.

БГҮУФІЭ (2). *плгьыф.* Бгүзэ. *Кьулейсызхэм якІэрышцІар кьамэ бгүуфІэт, кьамапІэр уфэкьарэ кьамэдээр цыплгагүу цылуэ.* Хүзэпсэгүэ нур, 84. *Сэлэт кьалэныр сз кьыспоплэ, Дзэху лггүу хужьым цІлгүу мафІэм Сэ илгьафэ бгүуфІэу шцІэслгхьэр золгэ.* Лэггуп цыкІу. «Шум и гүзэгу», 50.

БДЗАПЦІЭ (2). ГүшцыкІэ шабэ цхьуэ-шлыхуфэ. *Сэнтхым дэклүу гүзэгур еггэзыхыгүэ шыхьум, мазэр кьыцІэкІри дунейр нэху кьыцилаци, тенджьыс дүдэр бдзацилэ гьэткІуам ецхуу плгагүу.* Льяпсэ, 35. *Мес, хьарзынэуи дыгьэр кьыцІэкІлауэ, и нурыр бдзацилэу жэм толгьадэ, дьыцэ лгагүэ дахэ ицІу.* Льяпсэ, 54.

БДЗАПЦІЭШЭ (1). Бдзацилэм кьыхэщыкІа шэ – пІатІроным иралгхьэр. *Уе блэмэ, заггэпцІуурэ шлалэ цыкІухэм бдзацилэшэ яггэж, гын кьащэхуурэ пІатІроным иракІутэ, губгүэуэ макІуэри кІэрахьэу яггэуэ.* Мазэ ныкүэ цхьуантІэ, 601.

БДЗАЩХЬУЭ (1). Тхьуэбзашхьуэ. *А кІэнтхэ тІэкІуращ гүкІэр зыхуейри, хьыданым кІуэцІылгүу еггэгүуи, абы жыгей фІамыцІу уцэба хекІутэ, бдзацилгүэ хелгхьэжри фоч гыныр хьэзыри, бггэгүуицыжа нэужь, узэд фочри, гьауэ.* Льяпсэ, 101.

БДЗЭЖЬЕЙ (13). Псым хэс псэушцхэ, кІэмажьэрэ и бгүуитІым тет мажьэхэмкІэ есу. *Куэд дэмыкІуу ипху дахэр ГуфІэу, джэгуу кьэсыжащ: – Дадэ дьыцэ, бдзэжьей сьхьахэр ЛьяпІэу, псыницІэу нобэ сиаци.* «Бдзэжьешцэм ипху», 149. *Псыр кьымыумэ, сабий цыкІухэр псыхуэуэм дэу дэтт, бдзэжьей ецэу, е адэкІэ-мыдэкІэ даггэуэхрэ псы ицхьэл цыкІуу траггэуэуэ.* Хүзэпсэгүэ нур, 49. *БдзэжунтхкІэ кьаубыда бдзэжьейм ецхуу ушлыгьынууц [Бахгүэм], псым укьыхимыдэми.* Нал кьута, 296.

БДЗЭЖЬЕЙ КЬУЭЛЭН (1). Псы кьабзэ шлывлэтылэхэм хэс бдзэжьей мыин дьдэ, и шлывфэм ІэпапІэ плгыж хэпхьауэ. *Бдзэжьей кьуэлэн кьапэцІэхуэмэ, я тхьэжыгүэуэ [шлалэ цыкІухэм].* Хүзэпсэгүэ нур, 50.

БДЗЭЖЬЕЙ ПАЦІЭКІАПСЭ (1). Бдзэжьей яе лгэпкь, пацІэ тетү. *Ботэх епланэ классым хэсици, яжепІэмэ, я фІэц хгункьым, зэгуэр бдзэжьей пацІэкІапсэ слгэггүащ жиІэри яжрилати, кьыцІэнэклат.* Льяпсэ, 66.

БДЗЭЖЬЕЯЩЭ (3). 1. (2). Бдзэжьей ещэ, кьэзыубыд цыху. *Я нэхьыцІэр бдзэжьешцэцІэ, Гухьум фыцхэр дохьыр гугүу.* Комор кьэрал. «Вагүэ махуэ», 330. 2. (1). Бдзэжьей ещэныггэ. *Бдзэжьешцэ кьудей гьакІуэ, псым и бгүуагьыр и кІыхьагьыу хьы халгхьэници, хэсри хэтри кьаубыдыници...* Льяпсэ, 73.

БДЗЭКЪУНТХ (1). Бдзэжъей кызыраубыд
Иэмэпсымэ. *БдзэкъунтхкIэ къаубыда
бдзэжъейм ецхъу уиыгъынуц [Бахъуэм], псым
укъыхимыдзми. Нал къута, 296.*

БДЗЫ (2). Зыгуэр (пхъэ, мывэ, с. ху.)
кызырауфукI, кызырауфуд Иэмэпсымэ. *Бдзыр
кыиуиуаами мывалгэм, УадэмкIэ еуэ си къуэши.
«Индийскэ поэмэ», 363. Пелуаныфэ дэ ттемьтми,
Мывэр бдзыкIэ догъэцацэ. «Индийскэ поэмэ», 362.*

БЕГЪЫМБАР (23). Муслъымэн диным
зэрыжиэмкIэ, Алыхъым и Иэмьрхэр цыхухэм
яхипщэну, ягуригъэуэну зи пщэ дэлъ лыкIуэщ.
[Чачэ:] *Мэлэычмэ ямыщIэу, бегъымбармэ
ямыщIэу, уафэм зыгуэр къехри бэлишэвчхэр Тэрч
зэпришаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Къэрэмырзэ
Мадинэ квалэм фIэмькIыу кыигъээжри
къэкIуэжаиц, Мухъэмэд бегъымбарым и гукъеуэ
жриIэри, и бампIэр игъэтIысауэ. Лыгъэ, 414. Синг
цыхъэту тегъэуэ – Бегъымбарми пIыгъу хуимыдэ.
Сингхэ жыхуалэр. «Батырыбжъэ», 91.*

□ **Алыхъым кыуимытар бегъымбарым
кыуитын?** (2). Еплъ **Алыхъ I.**

БЕДНАЧ (1). Урысыбзэ псалъэ «бедняк»
жыхуиIэр зэблэшауэ къапсэлъу аращ. *Еплъ
бедняк. А къомыр нэхъ зэгъээхуэжъеуейиц, жылэр
кулач, беднач жьпIэу бгуэшыным нэхърэ... Мазэ
ныкъуэ шхъуантIэ, 651.*

БЕДНЯК (2). Урысыбзэ псалъэщ: къулейсыз,
хуэмыщIауэ псэу цыху. *Астемьр и псалгэр
ухатэкъым: – Жылэр бедняк, кулак, молэ жиIэу
гуэшыуэ жызыIэ цыIэиц. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 650.*

БЕЗ (2). Урысыбзэ псалъэщ, щымыIэныгъэ
кыигъэлагуэу. [Мэмэт-цIакуэ:] *Щи, фэфэт
без кIапIэу [ткIуэпс къивмынэу], ефэм и хъэлэли,
тхъэм хуцхъуэ хуицI. Лъапсэ, 80.*

БЕЙ I (15). Цыхукъулей, мылкъушхуэзиIэ. *Изрэ
ныкъуэрэ зэрыщIэркъым, жыхуалэм хуэдэу, бейм
дунейр къутэху кыгурыIуэнукъым тхъэмыщIкIэр
цIэтхъэмыщIкIэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 264. Рахъым
и гугъэт и шыхгъур бей гуэрим иритыну,
уасэфIи зыIэцигъэхъэну, езыми кыицищIкIэ
итын уасэр абы кыыхигъэкIыжыну. Мазэ ныкъуэ
шхъуантIэ, 665. Бейм цыгъыныщIэ щитIэгъамэ,
нэхъыфIкIэ цыухъыж, жалэ, тхъэмыщIкIэм зыгуэр
щитIэгъамэ, мыр дэнэ къипха, жаIэ. Нал къута, 301.*

□ **Делэр бейм догуаишэ** (1). Еплъ делэ.

БЕЙ II (21). плъыф. Къулей, хуэщIа. *Санят
унагуэ бей ихъа цхъэкIэ и гур зэгъэнутэкъым. Мазэ
ныкъуэ шхъуантIэ, 665. Дунешри зэпэлэщIэиц, ЩIым
хуэфайцэр цыльгэм телъиц, Уафэм уеплэмэ, пшэкIэ
бейиц, ЩIым и цIагъым мафIэр цIэлъиц. «Индийскэ
поэмэ», 364. Бжъыхъэр цикIкIэ, батэкъутэ
Имыгъэшу пхуимыдэн, ЩхъэзыфIэфIу икIи бейици,
Гъуэгу зытэхъэм фIэфIиц хэдэн. Уигу къоузым
ещхъыркъабзэу... «Дамыгъэ», 69.*

□ **Бейм и гугъу ящIурэ, тхъэмыщIкIэм и
уэздывгъэр мэс** (1). Дапщэци хилъафэр нэхъ
тхъэмыщIкIэр, хуэмыщIлар аращ, жыхуиIэщ.
*Бейм и гугъу ящIурэ, тхъэмыщIкIэм и уэздывгъэр
мэс, – жызыIэр мащIэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ
нур, 178.*

БЕЙБАРС (15). Адгыгэ мамлюкхэм Мысырыр
щалэщIэлгэм шыгъуэ пащтыхъу тетахэм
языхъэщ. *Бейбарсыр къээзылгъуар адыгэт, цIыкIуу
лыубыдым япэцIэхуэри Мысырым яшэри лы
гуэрим ирацауэ, ин хъуиц, лыпIэ иувэри, гу
кыльгатаиц, лы пхъаишэу лыгъэишхуэ зыхэлъ
зэрыхъунум. Лъапсэ, 100.*

БЕЙГУЭЛ (8). жьы Пщым, уэркъым и
дэлэпыкъуэгъу, абы и унафэхэр зыгъэзащIэ.
*Дотий еджакIуэ цIыкIухэр илгъагъумэ: «А-а, Инал
и бейгуэл цIыкIухэр фыкъэкIуа?» – жиIэрт. Мазэ
ныкъуэ шхъуантIэ, 536. Бейгуэлъыр пщым и шу
лы гъусэмэ, еджакIуэр зи шу лы гъусэр хэт? Мазэ
ныкъуэ шхъуантIэ, 540.*

БЕЙРУТ (2). КъалэцIэщ, Ливаным и
къалашхъэщ. *Дыщезжъэнуум и пIалгэр къосри,
Бейрут къалэм кхъухъ хужъышхуэм дыщотIысхъэ.
Лэчымэ, 391.*

БЕКЪАН (103). ЦыхухъуэцIэщ, «Лъапсэ»
романым и персонажхэм ящыщ зыщ. *ШейтIаным
и чэнджэцэгъуиц Бекъан, и гум илгъыр дзыхъ
кыпхуищIу кыбжиIэнукъым. Нал къута, 270.*

БЕЛ (13). ЩIы кызыратI Иэмэпсымэщ, гъуцI
кIапэ жаным къу фIэлъу. *Лажъэу губгъуэм Iэджэ
итти, Бел яIыгъуу кызыэхуос, Зым и пыIэм вагъуэ
тести, Я гуцIэгъур абы лъос. ПарашютитI. «Бгы
лъапэхэм деж», 46. Бел къээзыIэтыфыр гъуэгу
зыщIымы яхэтти, партизанхэм я нэхъыбитIри
аращ зи ужь итыр. Нал къута, 253.*

БЕЛЭ (1). ХХ лэщIыгъуэм и пэхэм Урысейм
щекIуэкIа граждан зауэм цызэпэува лгъэныкъуитIым
языхъэзым, власть большевикхэм традзам и
телъхъэхэм «белэкIэ» еджэрт, урысыбзэм кыишхмэ:
«хужь». *Чачэ и псалгэм апхуэдизу игъэгъуэзэнтэкъым
Думэсарэ, «краснэмерэ» «белэмерэ» бжъыр
яхуэзымыгъэгъуэту, лыгъэр зэпаубыдауэ цIакуэ
кIапэ здытэуваиц, жалэу хъыбар мызэ-мытIэу
зэхимыхатэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 239.*

БЕЛЕЕТ (2). Урысыбзэ псалъэщ: кыхохужьыкI.
*Къазджэрий кведжаиц; Белеет парус одинокий В
тумане моря голубом. «Тенджыз цIыхуу пшагъуэм
чэтэн закъуэр хохужьыкI». Мазэ ныкъуэ
шхъуантIэ, 610.*

БЕЛДЖЫЛЫ (19). Налуэ, IупщI, гурылуэгъуэ.
*Астемьр къурIэн фIыуэ зэрищIэр белджылы
хъуат псом я дежкIи. Хъуэпсэгъуэ нур, 174.
Чэзуурэ си дежкIэ къемьплгъэкIа цысакъым, зыгуэр
кызырэсхужаIэр белджылыт, жаIэр кызыгурымылуэ
пэтми. МелыIыгъ, 451. Музыкэм пичу, Назифэ
лъаганIэ тIэкIум къехри залым кыищыщIыхъэм, зы
пацIэ цIырхъ гуэр хъыдэжэбзым кыбгъэдэхутаиц, и
мурадыр белджылыуэ. Лэчымэ, 397.*

БЕЛОБОРОДОВ (1). УнэцIэщ, «Мазэ ныкъуэ
шхъуантIэ» романым ущрохъэлIэ. *И унэцIэр
Белобородовиц, иджыри цыгъуупцакъым. Мазэ
ныкъуэ шхъуантIэ, 561.*

БЕЛОРУС (2). КъуэкIыпIэ славянхэм ящыщ
зы лгъэпкъ, а лгъэпкъым щыщ цыху. *Белорусхэр
цытсэу цIыпIэм Митинг инхэр цаухуауэ, Я гум
илъхэр ялуэтэж, МурадыфIхэм егуэкIуауэ Ахэр
псори мэуфIэж. «Бдзэжъеяцэм ипхъу», 162.*

БЕНАРЕСИ (1). Индием шыщ цыпцэщ, «Варанаси» цлэри илэщ, индусхэмрэ буддистхэмрэ я тхьэлтэуиплэу ягьэлпаплэ. *Бенареси си цхьэр схьынщи, уа си хыв, Тхьэм уэр цхьэкИ селгэлункгэ, уа си хыв.* Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 81.

БЕНЗИН (5). Шцыдаггэм кыыхах гэсыныпхэз ткуаткгуэ. *Машиңэ кьадежьауэ шытар гьуэзүм кьытенамэ, кьыщытенар бензиныр яухати арац.* Нал кьута, 214. *Машиңэ сьт яЛар ямылэжмэ, бензин ямыгьуэту хьфИадзац, армыхгумэ я хуэмыхуагькИэ кьагэзнакгым.* Нал кьута, 252.

БЕРД (38). Цыхухьуцлэщ. Шцэрдан Берд хакгуэ кьарэм тесу кьаплгэу уанэгум исац, *Аралтым анхуэдиз лей цызэррихьэм.* Хьуэпсэггүэ нур, 294. *Кьэрал нафэр Берд ицлэрт, куэдрэ зригьэлтэлуакгым.* Нэгьху, 21.

БЕРЕЗИНА (1). Псыежэхым и цлэщ, Кьыщокгүэм и усэхэм ящыщ зым, «Бгы льяпэхэм деж» сборникым ихуам, цлэуэ фИицац. «Бгы льяпэхэм деж», 92.

БЕРИ (3). Урыс псалгэщ: кьащтэ, сГых. – *Ей, син, бери – кушай.* «Ей, си цлалэ, сГых – шхы». Нал кьута, 212.

БЕРИЕ (29). Л. П. Берие СССР-у шытам и кьэрал кьулыкьуцлэу шытац, И. В. Сталиным и залымыггэ политикэр гьащлэм жьдгьэру кьыщызыггэсэбпахэм ящыщц. *Берие кьулыкьуцлэкуэ бзаджэти, кьыпэувыр хьэдэлтэмьж ицлэрт.* Льяпсэ, 91. *Берие и кьулыкьум зилэтыхуклэ Кобуловым и кьулыкьум зилэтурэ, а тлур кьыздэггьуэзурыкгуац илгэс лэджкИэ.* Льяпсэ, 91.

БЕРЛИН (6). Германием и кьалашхьэм и цлэщ. *Гьуэзу тклум шытцИ мафлэм пхисыклауэ И льялцэм куэдрэ иэ тухуац, Ди хэку ар слыгьыу сыкьыклауэ Берлин нэсыхуклэ сыкьэкгуац.* Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгу», 11. [Шурэ:] *Сэ а Берлин фьыцдыхьам сыфхэтатэмэ, си Гуэхут сэ Гитлер слэцлэклэмэ...* Алхьэ, 64. *Мо кьызэхуэса кьомыр зыхуейр, зыцлэхьуэпсыр, кьызыртыцгьугери арац – бийр зэтэдгьэцэхэници Берлин дынэсыни жуаггэлэну.* Шынэхужьыкьуэ, 48.

БЕРЫЧЭТ (13). Куэд, пэрыхьэт, бэгьуа. [Бэган:] *Хьэрычэт сИлэци, Алыхьым берычэт кьыхелгьэ.* Кьалэн, 427.

БЕРЫЧЭТ БЕСЫН (11). Фыщлэ зэращл псалгьафэщ, тыркубзэм кьыхэклауэ, «уефлэклэуэну, кьулей ухьуну» жыхуицлэщ. *Берычэт бесын, жиЛэу фьыцлэ кьыхуицлэным и илэклэ, Инал клэрымылгэ кьыкИэрилгьэу ицлэдац [Мэтхьэным], Хэкум льящхьэу исым пцлэ трилгьэу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 520. *Берычэт бесын, заводым сынэсыжыху, нэху цынуц, – жьыслэу уэралыжь цыклум кьыщызуңтгым, си гьусэр кьысклэлыджац: – Зэ умытлэцлэ.* Мелыгыч, 456.

БЕРЫЧЭТЫФЭ (1). пльыф. Угьурлыфэ. *Езы цлэхубзыр [Нэху] мыщлалэжми, ицлэхьуэ гьэжьа хуэдэ уцэрэфыжауэ берычэтыфэци, хьэлэлици, льягьуэгуафлэц.* Кхьэлэггүнэ, 373.

БЕСКОРОВНЭ (3). Урыс псалгэщ, «жэмыншэ, жэм зимылэ» мыхьэнэ илэу. *Кьызжэфлэкгым*

жывмылэж, мзышкьуэдэс, – жиЛэрт Бэган утыкум кьыувауэ, – нобэ жэм зимылэм жэм идот. *Бескоровнэр ликвидировать доцл.* *Кьыгурылуа ? Шынэхужьыкьуэ, 9.*

БЕСЛАН (1). *Еплэ Беслгэн.* *Эвакуироваться только на Беслан! «Фыздэлэхьуэнуур Беслан и закьуэцл!».* Нал кьута, 219.

БЕСЛГЭН (1). Ищхьэрэ Осетием шыщ кьалэщ. *Нып цлэху цлэку кьомыр «Прохладная» станциым нэс тезу тетц, адэклэ тлуэ загьуэци зыкьомыр Мээдэгү лэныкьуэклэ макгуэ, зыкьомыр Беслгэн станциым флэкыр, Джьылахьстэней лэныкьуэри нып цлэху зацлэц.* Нал кьута, 239.

БЕСЛГЭНЕЙ (1). Адгьэ шцлналгэхэм (пщыгьуэхэм) ящыщ зыгүэ шытац, я бзэклэ, я хабзэклэ кьэбэрдейхэм нэхь я гьунэггүу. *Беслгэней гуацэр шалгьагум, и мылгум цхьэклэ кьышаггэници жалэрт, абы Жьыраслгэн цлэдыхьэхым кьахуэмыгьуэту.* Хьуэпсэггүэ нур, 86.

БЕСТОЛКОВКЭ (2). Урысыбзэ жаргон псалгэщ, «щхьэ» мыхьэнэ кьыкгуэ. [Шлалэ кьыщыгьыам Дэфэрэдж кьыжрелэ:] *Уи бестолковкэр кьытысчыници, кьытычауэ шытац жьысэу сьувьжыници.* Льяпсэ, 65.

БЕТАЛОВ (1). Унэцлэу Кьыщокгүэм и тхыггэхэм ящыщ зым хэтц. [Альбинэ:] *Мне нужно Александра Петрова или Казбека Беталова...* «Сэ Петров Александр е Бетлал Кьазбэч сьухуейт...». Тешцэч кьэзылгьэтыхь, 160.

БЕТАМАЛ (18). междом. Зыгүэр я жаггүэ зэрыхьуар, зэгүэрым зэрыхуцлэггьуэжар, зэрымыарзыр кьраггэлгьаггүэ. *Уей бетэмал, сьхэжэяц, – Лу заныцлэу кьэгүзэвац.* Хьуэпсэггүэ нур, 311. *Ай, бетэмал, Кавказым дисыжу, ди адэжь я лгьахэ дисыжатэмэ, ди лэжьыггэри кьыдэмьхьэлгьэкуэ ди цлэналгэ дгьэцлэрацлэмэ, арати...* Кхьэлэггүнэ, 375. [Хьэжумар:] *Аитл бетэмал, ар [Гитлер] псэуэу кьытхуэцфизертэкгэ.* Алхьэ, 57.

БЕТАМАЛУ (12). нареч. Зэрыщымыггүгьуауэ тыншу, псынцлэу. *Укьызымыдагуэу кьыщлэбдзэници, сыкьэбггэггубжьыници уи клэзнэшеиггэр бухац [Нурхьэлий], – жиЛэурэ шхыдэрт старшынер. – Нэггүэцлэ хэтхыници бетэмалу.* Хьуэпсэггүэ нур, 229. *Кьэпсалгэр бетэмалу кьэсцлэхуац – Аннэ Павловнэ, сьмаджэщыци и гинекологическэ отделением тетц, куэд лгьандэрэ кьыздолажьэ.* Льяпсэ, 7. *Стлал бггьуфлэцхуэхэр клыхь дьидэ хьужауэ иггэувыкьлац, абы бггэдэтхэм цы зэрац электромашинокэр ялыгьыци, мэлыфэр е бжэныфэр стлалым траубыдэри бетэмалу яц.* Мелыгыч, 452.

БЕТУГГЭУЭН (2). Кьуажэцлэщ. *Фи кьуажэр Бейтуггэуэн? Шынэхужьыкьуэ, 68.*

БЕТАЛ (6). Цыхухьуцлэщ. Зэрызехьэ кьомым батэкьутэр яггэшып я гуггэу зэхэтурэ, *Кьалмыкь Бетлал дзэ кьышэри кьэсац.* *Зи лэзэрыггьыпс тлыгьа, 525.* *Кьалмыкь Бетлал, автомобиль зэрысар трибуна хуэхьуауэ, дзэри цувькьлауэ, гьахэпсэлгьыхьурэ, цлэху кьэбырсеахэр иггэсабырыжац.* *Зи лэзэрыггэпс тлыгьа, 525.*

БЕШТАУ (1). Унэцгэу «Нал кьута» романым кьыхоц. *Бахгэуэм зыхуитхыр «гарнизоным и начальник Локотширэ гарнизоным и комиссар Бештау Якгубрэ я деж» жиЛэу арат, капитаным и унэцгэри кьэрэндиц плгыжькЛэ щитхгват.* Нал кьута, 297.

БЕШТО (2). Гуашхьэцлэщ. *Бешто лгэги и цхьэр джафэу Гуэдз хумакуэуиц жэци махуи.* Бгы собранэ. «Партгыр ди пашэу», 80.

БЖАБЛЭ (3). Бжэ хэлгыпЛэу блыным иЛэ гьуанэ, бжэЛэ. *Бжэ щыгхьэпЛэм деж бжаблэм тетхат «Коммерческое училище» жиЛэу, арицхьэкЛэ Астемыр кьеджэфагьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 183. *НанЛэзыпЛэм сэххуэ пицанэр вууэ мьэзэм кьытридзащ, ар кьэсцитэжыху, сэххуапЛэри и кьарум кьызэрихькЛэ бжаблэм еуэри хьэлэчу зэхигьэлгьалгьэри кьысхуидзыжащ.* Мелыгыч, 445.

БЖЭ (174). 1. (162). Унэм, псэуалгьэм, н.кь. яЛэ щыгхьэпЛэ-щлэкпылэ. *Елдар бжэм гьгэдэлгьадэри уващ, Саримэ зыцЛэс унэм Дисэ щлгымыгьгьэхьну.* Хьуэпсэгьуэ нур, 137. *Гуэцибжэм дежи лгьжыи фьыжыи зэхэтт, музыкауэм яЛыгь бжэамий сьтхэр ягьэцлагьуэу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 576. *Бжэр Гуебгьэхьнуум, утоуЛэуэр, Кьыпхулауамыхмэ, уонэцхьей.* Бжэм еуЛэ. «Мывэ хуабэ», 277. 2. (12). Бжэм ехьэллэ, епха, теухуа. *Бжэ щыгхьэпЛэм тету урыс сэлэтым ецхь гуэр кьаджэрт: – Кьэрэхьэлгькь, фьыцгыхьэ унэм!* Хьуэпсэгьуэ нур, 321. *Бжэр аргуэру кЛыргьати, сьплэмэ – иджи хьыдждэбз цыкЛэу зыкьомым я цхьэр бжэ дамэдазэм кьыдагьэжауэ я нэр кьыхуу кьызопль.* Мелыгыч, 456. *Дэфэрэджд бжэ дазэмкЛэ дэплэмэ, ллгьтгьым арджэным тезу щлгакхьуэ бзыгьэ кьахь, зым кхьэузын Лэлэныкьгьуи иЛыгыщ, пхьэ шынакьри хьэлгыгьу убзытам и щыЛум телгыщ.* Лгьапсэ, 33.

БЖЭГЬУ (15). Пхьэ яе кЛыхь (бжыхь, с. ху. щахукЛэ чыр дадэ). *И кьамэр кьрипхьуэтауэ е бжэгьу иЛыгьыу Долэт кьыжыхьырт, Щлалэ цыкЛухэр кьрихуэакЛыу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 244. *Нахьуэ и кьуагьэжгьухэр цыгьыхужьрт, зытетым, бжэгьукЛэ уеуами, пхутекЛынутэжьым.* Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 658. *Уи гьунэгьум и бжыхьыр зы лгьэбакьуэкЛэ кьыгьэкЛуатэрэ бжэгьу хисамэ, бэлыхьлажэ кьокЛэ, мобы апхуэдиз цыпачым, сьту зыгуэрэм «быхь» жиЛэу псалгьэ кьыжьэдэмыкларэ?* Лгьапсэ, 82.

◇ **БжэгьукЛэ кьраудми мьыцЛэн** (3). Зыгуэрэм зыри хэмьщлгыкЛын, зыкЛи щымыгьуэзэн. – *Уа, бэлиэвчы жыхуаЛэр бжэгьукЛэ кьраудми ицЛэу жиЛэрэ Думэсарэ кьыпсэлгыр?* Хьуэпсэгьуэ нур, 263. *Кьээмай спектакль жыхуаЛэр бжэгьукЛэ кьраудми ицЛэркьым, итЛани нэхь нэжэгужэ кьэхьуащ: – Хьбарзынэц, Кьэзджэрий.* Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 621. **Бжэгьуу нэм кьыщлэуэн** (4). Пгьагьу, утеплгьэ мьыхьун. *Зи гуэц дьыцЛэсым «дапиэщ дэКЛыжыну» жаЛэу я нэм бжэгьуу дькьыщлэуэ хьуащ.* Лэчымэ, 391. *Саружани фадэр и нэм бжэгьуу кьыщлэуэрт... Кьалэн, 431.*

БЖЭ-КУЭБЖЭ (1). ЩыгхьэпЛэ, дьхьэпЛэ зэмылЛэужыгьуэхэр кьызэщлэзубьдэ псалгьэщ.

Дамыгьэ телгьу и бжэ-куэбжэм ЛэцЛэгьэ зилэм кьыдалгьагьурт. Дамыгьэ. «Дамыгьэ», 205.

БЖЭКЬУ (3). Бжэр зэрыгуах, зэрыхуащ кьу, бжэм и убыдыпЛэ. Унэм декЛуалЛэмэ, бжэкьум и пЛэкЛэ фэ тЛэкЛэу телулащ. Мелыгыч, 455. [Дэфэрэджд:] *Ськьыщолгьэтри бжэм нэс сьыцЛыгьауэ сокЛэу, арицхьэкЛэ бжэкьур зэрызубьду, Лэнкун ськьгьэхьуауэ ськьоувыЛэ... Лгьапсэ, 26.*

БЖЭКЬУАГЬ (7). Бжэм и гьунэгьу пЛанэпэ. *Мусэ бжэкьуагьым кьуилгьхьат кьэпыжь цыкЛэу хьуржыным ецхьуи, кьыкьгьыхьжри Нурхьэлий и пэцхьэм кьрилгьхьащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 188. *Лу цьхуу цыкЛэуу унэм кьыщлгыхьэри бжэкьуагьым деж цьт шэнтцхьэгьуэм тетЛысхьауэ цьсыц, модрей тЛум ещанэу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 510.

БЖЭМЫШХ (1). ЛошкЛэ чэнж. *Дыгьуасэ шэ щигьэпцтат, бжэмышхым чэщей иришэкЛаш, шатэр игьгьэгуэщаш [Хьэбибэ].* Шыпэхужыкьгьуэ, 59.

БЖЭН (48). 1. (39). Лэц цыкЛэу лгьэкь. *Хьэр и гьусэу джабэ щхьуантЛэм Хьэкурунэм бжэн щегьэхьур.* «Тисей», 499. *Ещанэ цыкЛэури кьэжэпхьащ, Алыхьым и шыкуркЛэ, дьыцогьуфЛыкЛэ, мэл е бжэн игьгьэхьуфьнууц.* Нэгьуху, 21. *ЗыцЛэдэЛукЛэмэ – Лэуэлгьауэ гуэри зэхех [Дэфэрэджд], жыг кьуагьым кьуэтурэ плгьэмэ – мээым щлэтиц мэлэ, бжэну зы Лэхьушэ, ар зыгьгьэхьури щлалэ цыкЛэуу.* Лгьапсэ, 55. 2. (9). Бжэным епха, теухуа. *Псым уекЛуалЛэмэ, псы ефанЛэм Бжэнымэ тЛэкЛэу кьыщытцлэхьэж.* Мывалгьэ щлгыпЛэу дапцэ щыЛэ. «Вагьуэ махуэ», 354. *Абдежым бжэн макь кьэЛуащ.* Лгьапсэ, 55. *Цыр трацыкЛэри [фэм], мэлыцыр цхьэхуэу, бжэныцыр цхьэхуэу, зэтралгьхьэ.* Мелыгыч, 451.

◇ **Щхьэж и унэ бжэн лгьакьуэ** (6). Еплэ щхьэж.

БЖЭНДЭХЬУ (4). Кьуалэбзу лгьэкьыщ, гьатхэм пасэу кьэлгьэтэжу. *Нурхьэлий гуэщым цыгьхьауэ гьэтЛыгьыпЛэ лгьыхьуэрэ пэт, бжэндэхьу и абгьуэм кьылгьэтыкЛати заныцЛэу игу кьэкЛаш эзым кьылгыса ахьшэр бжэндэхьу абгьуэм ирилгьхьэну.* Хьуэпсэгьуэ нур, 230. *Япэм бжэндэхьу хуэдизу цытар заныцЛэу ин хьурт, и макь шынагьуэри ин хьууэрэ.* Нал кьута, 279.

БЖЭНЫФЭ (7). Бжэным кьытрах фэ. *Мариям бжэныфэ зэрихьэм мэ кьапыхьым есащи, лэчымэ жыхуэпЛэр зыуи кьридзэркьым, кьызыкЛэрихьыр лгьыракьэ!* Лэчымэ, 393. *Зы бжэныфэт пицантЛэу яЛэр, Зэрыгууу дьыдэхуащ.* Цада кьуагьэ. «Вагьуэ махуэ», 335.

БЖЭНЫХЬУЭ (12). Бжэн гьэхьуныр зи ЛэцЛэгьэ цыгьху. *КьыхуэЛэту хьуат и пыли, Хьэкурунэ яцЛ бжэныхьуэ.* «Тисей», 488. [Астемыр:] *Мусэ зымахуэ сьхуэзати, жиЛаш: – «Уи кьуэ нэхьыщлэри школым умыгьэкЛуатэм, бжэныхьуэу згьэувынут», – жиЛэри.* Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 554. *Абы фЛэкЛэ хэмьлгьу бжэныхьуэм и хьуржыным пхьэху шынакь цыкЛэу кьорех.* Лгьапсэ, 55.

БЖЭ-ЩХЬЭГЬУБЖЭ (10). Бжэхэмрэ щхьэгьубжэхэмрэ. *Хьэщхьэтеуэм зэхикьута жыгхэм я цхьэкЛэр кьафЛэлэлу пицантЛэм дэтт, эзы унэри нэцхьейт, бжэ-цхьэгьубжэ сьтхэри гьгьыдауэ, кьыщлэкЛэу-щлгыхьэжи цымылэу*

Изулгәуәниһәт. Хьуәпсәгьуә нур, 301. Мывә хьурейкIә бжә-цхьвэгьубжәхэм еуи кьахәкIат [цыху кьызырIәтаһәм]. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 523. Унәр мьдәкIә яцIыр пIацIәу, Бжә-цхьвэгьубжәр дахәи, кьабзәи... УнәщIә. «ЩIаләгьуә щынальгә», 32.

БЖЭЦХЬЭУ (37). Бжә лъабжьәм иIә дәпкь. Тембот бжәцхьвәлүм здытесым, жыг Iувым пхрыпIәмә, илгәгьурт нэгьуәщI кьуажәу сәнтхым тесым цхьвәщыт Iугьуәр, ззәэмьзи мафIә бзий кьәлыдуи кьыфIәщIырт... Хьуәпсәгьуә нур, 277. Анчарэрә Иринэрә бжәцхьвәлүм тетти, псори зәхахәи. Нал кьута, 286. Цыхубзым зыгуәр жиIәнути, ари жезмыгьәIәу бжәцхьвәкьуәм сәбкьуәи. МелыIыч, 440.

◊ **Бжәцхьвәлүм ебкьуән** (4). ЩыIхьән, унәм ихьән. «БәлэиәвчI старшынәм и бжәцхьвәлүм сәбкьуәну Алыхьталәм жимьIәкIә», - жиIәрт [Чачә]. Мазә ныкьуә щхьуәнтIә, 504. ИгьащIәм шкәл бжәцхьвәлүм ебкьуәкьым, итIани кьрищытыкIыу йоджә, и хьәтIри Iейкьым. Хьуәпсәгьуә нур, 310. **Бжәцхьвәлүм кьызырәбәкьуәу** (5). Унәм зәрыщыIхьәу, кьызырIәгуәу занщIәу. Дәфәрәдж бжәцхьвәлүм кьызырәбәкьуәу хьуәхьуән кьыщIидзәри шы фIәдзәпIәм нәс хьәщIәм якIәльыкIуәи, и хьуәхьур имьуIхьу. Лъапсә, 114. Гунәуәс бжәцхьвәлүм зәрәбәкьуәу, Дисә и гур кьызырIәнәри кьәгьаи, гуцIәгьуә кьыхуәзәщыIын кьәкIуәуә илгәгьуәи. ГүцIәгьуә, 421. **Бжәцхьвәлүм унимыгьәсын [зыгуәрәм и псалгьәм]** (1). КьыкIышхуә щымыIән, мыхьәнәшхуә имьIән. Шьжьхәр иджыри тIәкIу хьуәщIаи, езыр-езыру зыгуәрхәри зәжраIаи, арицхьәкIә абыхэм я губжыым бжәцхьвәлүм унимыгьәсынүтәкьми, цагьәттьжәи. Мазә ныкьуә щхьуәнтIә, 670.

□ **Зи цIә ираIуә бжәцхьвәлүм тесц** (1). Еплә цIә. **БЖЭУПӘ** (31). ПщIантIәм щыщу унә щыIхьәпIәм и гупәр. СхуащIыныцI ныбжьвэгьухәм джәгу, згьәзжәмә, БжәIунәр кьабзәу япхьәнкIау, Хуәм хуәмә, Iәгуәр кьаубләжу, Кьәфәнци бащIьыкьыр екьуәкIау. Сәләт шырыкьу. «Шум и гьуәгу», 11. Пишәпәр зәхәуа, зәхәмыа жыпIәу, аргуәру уәредадә макь кьәу: ар цауәишыжыр цауәкьуәтыр и гьусәу кьәсыжауә арати, джәгушхуә зәпагьәуар аргуәру кьаубләж, унәм цIәсәхәр бжәIунәм кьызырәохь. Лъапсә, 118. БжәIунәм джә мывәжь щыльыцI, дәкIуәиIә хуәдәу. МелыIыч, 455.

БЖЕЙ (29). 1. (9). Зи пхьәр быдә жыг лъәпкьщ. Пишәр бащIьыкьыуәIәпахыр, Бжейр Iәтацхьвәуа жыг тетти, Псым и хьәл. «Вагьуә махуә», 341. КIәпхьыжь цыIкIур гуфIәщати, жыгым дәжей пәтаи, бжеишхуәм ницIий кьытичу кьызырәуәсәм яхуигуәишын. Кхьухь пхәнж, 214. ЕуицIыт бжейуә жыг цәддәжәи, Едәлу - си усәр кьәлуәи, Сыкьыщәлгьур мы щыIпIәрщ. «Щхьәлыкьуә», 387. 2. (20). Бжейм ехьәIа, теуха. Цыхур щыму зәхәтти, Чопракьыпс и макьыр псыгьуәм кьыдәлүкьыу зәхәпхьырт, бжей мззыжь хагьуә зыхидзари кьәдәIуә хуәдәт. Нал кьута, 257. Цыхубзым кьыщәхуар бжей пхьә гьумыжыи, зы лIым кьыхуәләтын кьудейуә. МелыIыч, 438. Бжей жыг инхәр мзә тхьәмадәщ, ЖьантIәм дәту нәпкьым тетти, Псым и хьәл. «Вагьуә махуә», 341.

БЖЫГЬЭ (40). 1. (4). Цифрә. [Мәсхьуд:] Нолыр бжыгьәи, хьәрфкьым. Мазә ныкьуә щхьуәнтIә 507. [Iәдәм:] Сыт атIә емьнәм сьзәрихуәу си жьыщхьәм хьәрфри бжыгьәри цыIззәгьәиIар, цхьәлыр стөфхьуә губгьуәм сифхуәжынуәм? Мазә ныкьуә щхьуәнтIә, 651. 2. (36). Зыгуәр куәдагь- мащIагькIә зыхуәдизыр, зәрыхьур. Мәзхуәмәм ихьуәмән хуәйт хьәкIәкхьуәкIәхәм я бжыгьәр зыщIә дунейм теттәкьым езым фIәкIа, ари хуигьәфащуә. Лъапсә, 95. Кьуришым уихьәмә, дәтхәнә джәбәри кьащтә - фәрәкIнапәм ещхьуә гьуәнәщIанәи, бгьуәнәщIагьыу иIәр мин бжыгьәкIә ябж. ХьәщIә лъапIә, 403. Командирхәр жыхуәIа сыхьәт бжыгьәм джә кьызырәуәи. Нал кьута, 303.

□ **Бжыгьә имьIән** (4). Куәд дьдә хьүн. Шхьәлмывәкьуә и хьурәягькIә Iуащхьуә щыIәм бжыгьә иIәтәкьым, Iуащхьә кьәси хьыбар гьәщIәгьуәнхәр иIәу жаIәрт. Хьуәпсәгьуә нур, 297. Аузым Iәщу дәт жыхуәтIәм бжыгьә иIәкьым, а кьомыр хьуәмән хуәи. Нал кьута, 249. А жәщыым Урарә и унәм цыIзәхәзәкIуә цыIхуәм бжыгьә иIәтәкьым. Мазә ныкьуә щхьуәнтIә, 587. [И] **бжыгьәр мьщIәжын** (1). Еплә **бжыгьә имьIән**. Щәрданхә нәхь бей Шхьәлмывәкьуә дәс пәтти, уәлэхьи, абы шыуә иIәм и бжыгьәр езы Берд имьщIәж. Хьуәпсәгьуә нур, 262.

БЖЫЖЫН (ебжыж) ләI. (1). Аргуәру щIәрыщIәу зыгуәр бжын. Жьәгу мафIәр сәркьым иIәзыгьәстыр - Си гьәиIәр пхьәици, махуә дапцә Сә кьысхуәнами сымьибжыжу Сегьәгуәзәв кьәхьуәм жьапицә. Жьәгу. «Батырбжыж», 35.

БЖЫГЬУЕЙ (1). плыф. Убжыну гугьу. Налкьутналмәсу ипхьащи Уәум ит вагьуәр бжыгьуәи... Налкьуәналмәсу ипхьащи... «Дамыгьә», 225.

БЖЫН (ебж) ләI. (19). 1. (15). Зыгуәрәм и бжыгьәр кьәлгытән, зәхәгьәкIын. Бгы лгәгуәм мафIәр кьыщIәнау, КьәткIуәм и бжыгьәр лыкIә дьыбжырт... ТекIуәныгьә. «Шум и гьуәгу», 5. Хьыджәбз цыIкIуә кьомыр гуәциым кьыщIаири пицIантIәм кьыдашауә ябж, нәхь фьейцәиуәхәр иужьымкIә ягьуәв. Лъапсә, 35. МывәкIәцхьыр ебжыр жыпIәу, Хуәму, щәхуә псыр йожәх. Псынәдәхә. «Вагьуә махуә», 347. 2. (4). Зыгуәрәм хуәдәу кьәлгытән. Хьыбару жепIахәр ШIыхь кьабзәу ибжыныцI [адәм]... Зәныбжьвәгьуәи. «Шум и гьуәгу», 34. Iуәхушхуә цыIхуәм ящIәхуәкIә, Уә ухәку цыIкIуә уамьбжын. Мывәлгә щыIпIәу дапцә щыIә. «Вагьуә махуә», 354. IуащIәрә гуцIәгьуә зимьIәр цыIхуә убжи хьунукьым. ГүцIәгьуә, 422.

БЖЫХЬ (54). 1. (42). Бжәгьуә хәсәхәм чы, банә дәдзурә пщIантIә, хадә, с. ху. кьызырәхуәхь. Абдул кьызырIәтәмкIә, бжыхьыр Iунтхьәр пицIантIә дьидәм удыхьәмә нәхьыфIт, арицхьәкIә ар Дисә идакьым, зи гугьуә ящI бжыхьыр цыIрхь дьидәу щыт пәтти. Хьуәпсәгьуә нур, 143. ПицIантIәишхуәм ихьурәягькIә шы-уанә зәтелгьәр бжыхьым епхауә щытт. Лъапсә, 111. Джәлил [адакьәр] бжыхьым е жыгым дәлгьейрә зиплыхьу теттә, ар яфIәмыуәху хуәдәу джәдхәм зацI цхьәкIә, я нIәI адакьә дахәжыым тет зацIәт. Бабышыкьуә

адакээпш, 480. 2. (12). Бжыхым эпха, ехьэлл, теухуа, шыщ. Лу бжыхь гьуанэмклэ дэпшир зыгуэрым я хадэм илгьэдауэ цыху зэрызехэ кьомым кьеплгырт, Астемыр яхимыггэгьуащу. Хьуэпсэгьуэ нур, 255. Шы кьомри зэбгьурьту бжыхь джабэм клэрытиц мэпыхьри. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 596.

◊ **Клэр бжыхьым дэхуэжын** (1). **Еплгь клэ III.**

БЖБАКЪУЭ (28). 1. (25). Языныкьуэ псэушхьэхэм (жэм, мэл, бжэн, с. ху.) я шхьэм кьыхэкI кьупшхьэ папцIэ. *ЛитIым зы жэм зэпаубыдауэ зэныкьуэкьурт, жэм бжьакьуэ зырызыр яIыгьыу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 257. *Бжьан тIы бжьакьуэм ецхьу утIэрэза и пацIагьуэшихуитIыр дэггэтIеят, лIым цыIыхуэ зрытемилгыр кьаггэлгьагьуэу.* Кьалэн, 426. *Пцыхьэцхьэ дьгьэр жэмхэм бжьакьуэм Нур IэплIэу фIэлгьу кьаггээж.* Мывалгьэ шьIпIэу дапцэ шьIэ. «Вагьуэ махуэ», 354. 2. (3). Фадэ зэрэфэ бжьэ. Лу, музыкэм зэрэуэм хуэдэу, и нитIыр Инал тенауэ еплгырт, бжьакьуэшихуэкIэ фадэ ирафу нобэ и шьIпэлгьагьути. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 586.

◊ **Бжьакьуэ зэрына хузэрымыггэкIын** (1). Я нэхь Iуэху мыхьэнэншэри хузэфIэмыггэкIын. *Ари, [унафэщIыр] уцыхуейм деж бгьуэтыркьым, тхьэм ецIэ: фэр-фэру зэфIэвггэкI, жиIэу и кабинетым цIэс, зэфIумыггэкIмэ: бжьакьуэ зэрына фхузэрыггэкIыркьым, жиIэни, ХьэфIыцIэ и кьыдыру уиггэлгьэни.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 654.

□ **Ер вы бжьакьуэм кьокI** (2). **Еплгь е I.**

БЖБАМИЙ I (2). Макьамэ кьызыраггэкI жьэпшынэ лгьужыгьуэщ. *И клэм нэмысу уэрэдьр Дьыцэ бжьамийри пкьута? Усэ кьарукIэ бийр бгьэсу.* «Шум и гьуэгьу», 24. *ТеуванIэри нытклэ, удз дахэкIэ гьэщIэрэцIат, абы нэмыжыжьэу музыкауэхэри цытт, я гьуапIгьэ бжьамийхэр дьггэм пэлыду чырбыш хьэжыггэкIэ лгьэцIауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 125. *Исхьэкь кьепсэлгьэнIауэ гу цылымытэм, и бгырыпхым дэIуа бжьамийр кьыдихри уэрэд кьриггэкIыу хуежьащ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 636.

БЖБАМИЙ II (6). Зи кур гьуанэ гьушцI, пластмассэ, н. кь. яе кIыхь, ткIуаткIуэ, бахьэ с. ху. иризэбграшу. *Хэт уи гуггэ псыр ди унэ ГьушцI бжьамийкIэ кьэзышар? Еплгьым мыдэ, дэ доунэ, Колхозыным ар кьышаш.* Псы. «Партыр ди пашэу», 17. *Зым и клэрахьуэр шэщым цIэлгьт, шы Iэпслгьэпсым хэлгьу, адрейм пицэфIапIэм гьэтIылыпIэ кьышигьуэтауэ шьIыгьт, ещанэм унащхьэр кьэнжалти, уэишхьтс кьызэрежэх бжьамийм и кIуэцIыгьм е клубым суфлер зэрыс кумбым илгьу зэрехьэрт.* Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 531.

БЖБЭ I (9). Фадэ зэрыт фалгьэ, бжьакьуэжьей с. ху. Бжьэр, нокIуэ, жалэу кьашиямэ, Кьелызымышхьэу изотыжыр: Гугьу удемыхьу кьыпIэрыхьэр Гугьу удемыхьу мэкIуэдыжыр. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215. [Фатех-бей:] *Сани дахэ, зумыггэцIэгьуэкIыу мы зы бжьэм кьыздефэрт.* Гьуэгьуанэ, 107. – *Мы зыр едзых нахьапэ шьIыкIэ, –*

жиIэри шIалэм и бжьэр кьилэтиц и адэр иггэхьуэхьуэну. Клапсэ клэпэ, 15.

◊ **Бжьэ цыдзын** (3). ПсышцIэу ефэн, едзыхын, (фадэм хужалэ). *Иджьылаггэ Дороефичрэ Сосрыкьуэрэ зэгьусэу Налишкь цыкIуам, Дороефич и Iуэху псори зэфIэкIа иужь, зы бжьэ шьIдзыну мурад ицIащ, арицхьэкIэ и ахьшэр ирикьуртэкьым.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 625. *Хэти еуницI, «уефэрэ?» жыли - зызыумысыжын бгьуэтынукьым: «гуи сахьхуэмэ, зы бжьэ цызодз» жиIэници, абы кьыфIиггэкIынкьым, а жиIэри и фIэщыпэу жеIэ, свит цхьэкIэ жыпIэмэ, езым хуэдэ фIэкIа нэгьуэщI илгьагьуркьым.* Лгьапсэ, 45.

БЖБЭ II: ◊ [и] **цхьэм бжьэ еуа хуэдэу** (4). **Еплгь шхьэ I.**

БЖБЭДЫГЬУ (4). 1. (1). Клахэ адыгэхэм ящыщ Iыхьэщ, «адыгэ лгьэпкь пщыкIутI» жыхуалэм языхэщ. *Алыдж философьышхуэ Демосфен и пхьурьылгьу Гилон кьалэр иратауэ шьIтащ, а шIалэр бжьэдыгьуныцым и пхьур кьышэу бжьэдыгьухэм кьахэтIысхьэжати, иджы илгьэс шьIц хьуами арац а кьалэм кьэзакьхэр кьыдэтIысхьэу, дэсар кьызырыдахурэ.* Лгьапсэ, 5. 2. (3). Бжьэдыгьухэм ехьэлл, ятеухуа, ящыщ. *А кьалэ псом я нэхь дахэр Кепы жыхуалэр арат, езыр жыгьым шьIиггьэнауэ, нэхьыбэу дэхьэри бжьэдыгьу адыгэхэр арати, Бжьэдыгьу кьалэкIи еджэрт.* Лгьапсэ, 5.

БЖБЭПЭ (5). Бгыпэ, нэпкь, ехыгьуэ гуэрым иIэу. *Бжьэпэм кьэсыжу я унэр кьышцIыгьуэм, Апчарэ гьуфIэцауэ и гур кьызыфIэнащ.* Нал кьута, 223. *Бжьэпэм тет унитIым нэс машинэхэр кIуащ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 575.

БЖБЭФ (1). КьальхуагьашцIэхэр быдз папцIэу зыцIагьэф, шэ зэрырагьафэ. *Унэм сизэмэ [щыхь шьырыр], шэ езгьэфэнуц бжьэфкIэ.* Лгьапсэ, 77.

БЖБЭХУЦ (1). Зи пыкIэхэм шцкI, н. кь. кьыхашьIыкI кьэкIыгьэ. *ШIэтыр, прунжыр, бжьэхуц хужьыр фIэтелгьыджэу кьызырыкIыр, ШIэуфауэ Терек макIуэ, И кьарухэр кьызырыкIыу.* Терек. «Партыр ди пашэу», 118.

БЖБЭЦ: ◊ **бжьэцу зэрызехьэн** (10). Хьэргьэшыргьэу, хьэрийкурийуэ шьIтын. *Налишкь зыубыда пцыхь-уэркьыжьхэм сьездым и унафэр ямыдэу, абы папцIэ Кьэбэрдейм и лыкIуэхэр кьызырыIэтауэ бжьэцу зэрызехьэу жалэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 237. *Кулак Iуэху жыпIэнри, мэжджытыр зэхуэщIыни, колхоз зэхэшиэнри, цхьэл зилэм кьытехынри, Жыраслгьэн шэсывIэу жылэр хуиувэнри – псори зэхьхьэжауэ кьуажэр бжьэцу зэрызехьэрт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 627. *Губгьуэрысхэмрэ кьалэдэсхэмрэ бжьэцу зэрызехьэу, пацIэггьэлыгьуэ джэгу хэлэ жыхуалэу, лгьэныкьуитIым зызэраупсэят, я кьурмакьейр зэрыубыдауэ.* Кхьэлэгьунэ, 377.

БЖБИЗ (2). Бжьэ, шэтгьэр. *СидасикIэ зэджэр шIалэ цыкIу балигь мыхьуар ари, илгьэ пщыкIуплIым нэсауэ, и лгьэкIэным шьIцIэдзауэ тхьэкIумэм нэс кьыууницмэ, бжьызых хьууэ.* Лгьапсэ, 32. [Кьэрэмырзэ:] *Зы бжьыз а шьIым шьIыцу фэттынукьым.* Лыгьэ, 413.

БЖБО (2). Шыгъ лъэпкъыгъуэ. Хъыбар зрагъэщца илъэпкъыр щлагъуэ къэмынэу къызыхуэсащ; щыхъи, мэз бжэни, тхъэкЛумэкЛыхъи, бжъои, уаихи, мыщи, кхъуэпЛащи, щыГубнэфи... Кхъухъ пхэнж, 500.

БЖБЫ (2). И щхэм тралгъхъуэ выр зырыщлащцэ пхъэ. *Вышхуэрэ вы цыкЛурэ зэдыщлэтицлэмэ, вышхуэм бжъыр еЛэтри вы цыкЛум хъэлгэ темылъу ауэ сымти докЛуэ.* Нал къута, 289.

БЖБЫГЪЭ (1). Зыгуэрэм (щыгъыным, хъэкъушыкъум, н. къ.) фэкЛэ емыщхъу кыххэщ (къыгеш). *И абэ щхъуантЛэм бжъыгъэ куэд иджыри телгт, и нэпкъэпкъым лъыр тегъуэжат [Инус хъэжым].* Хъуэпсэгъуэ нур, 78.

БЖБЫДЗЭ (7). 1. (3). Псэущхъэхэм я лъыр къыщлафыхъу я щыфэм хищлэ хъэпщлэцэ лъэпкъыгъуэ. *Емынэ узыфэр бжъыдзэм лъыбгъэсауэ Пшэурэ къуажэр йогъэуыд, Псэ зыЛут псэушхъэм бжъыдзэр еЛусамэ, Емынэ узыфэм гъащлэр зэнеуд.* Бжъыдзэ инэралу... «Паргыр ди пашэу», 138. 2. (4). Бжъыдзэм ехъэллэ, теухуа. *Лей зезыхъэм и Лэр хабзэм къынеупщыгъыр, Фы хуэзэнкъым, дауи, ар зыщыгъуныцар, Бжъыдзэ инэралу Риджуэ соуныцыгъыр: – Бжъыдзэ нэхъ дзэ лъэцу аркъэ уи гугъар! Бжъыдзэ инэралу... «Паргыр ди пашэу», 138.*

БЖБЫН (7). 1. (5). Зи тхъэмпэри зи лъабжъэри яшх хадэхэкЛ. *Къуажэм укыкЛыу къалэм бзэр гъуэгу цыкЛумкЛэ укЛуэмэ, зы сыхъэтт узэрытетыр, Анчарэ матэкъуаныщкЛэ бжъын е джэдыщлэ цыкЛу бзэрим ихъу дапцэрэ кЛуа? Нал къута, 222.* 2. (2). Бжъыным ехъэллэ, теухуа. *Думэсарэ ЛэшырЛ игъавэрт, абы шыбжиитхъу хилъхъэнури тебэ цыкЛукЛэ ищлэрти, бжъын жъэрымэ ЛэфЛыр, гурылупсыр къыгъажэу, унэм щлэз хъуат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 263. *Я хадэм бжъын хъэситЛ итици, яхуэмышичыжым, Хъуцэрэ Барэсбийрэ бжъын тхъэмлэ цыгъэ къыпачу я анэм илгъагъум, макЛуэри къылуехуж.* Нэгъуху, 33.

БЖБЫНЭ: ◊ **бжъынэм игъэпщыц** (2). ХуэфЛ хъун, тазыр телгхъэн. *Долэт здынэсыр къуажэм дэсыр аркъудейтэкъым, хъэпшып гуэр нэгъуэщл къуажэм яцхуауэ зэхихмэ, абыи кЛуэрти яжриЛэрт: фыщыуащ, мыр Щэрданхэ ейкЛэ, тхъэ солуэ, икЛэщлэпкЛэ арзейм яунэм нэвмыгъэсыжмэ, Берд къосыжри, бжъынэм фригъэпщыныц, жиЛэрти.* Хъуэпсэгъуэ нур, 270.

БЖБЫНЫХУ (3). Мэ гуащлэ зилэ хадэхэкЛ сыр. *Хъэжыгъэм нэмыщл мэлыбгъуэ, кЛапэ дагъэ, кхъуэщыным идишхъауэ, бжъын бла, бжъыныху Лэрамэ – сымаджэхэр зыхуей дьдэт къишар [Бэлацэ].* Хъуэпсэгъуэ нур, 280.

БЖБЫПЭ (20). ЗыгуэркЛэ адреихэм я пэ итыныгъэ, ефЛэкЛыныгъэ, пашэныгъэ. *ЕтЛуанэ махуэм Астемыр, Елдар, Бот сымэ шу гупыфЛ – зытлощырыныцЛым щлэгъуу – зэрагъэпщыц, къуажэм бжъыпэр Исхъэкъ лыжъым къыхуагъанэри – макЛуэ-мэлгъей, здэкЛуари здэжари ямыщлэу къуажэм дэкЛаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 269.*

◊ **Бжъыпэр зэпубыдын** (1). Еплъ **бжъыпэр яхуэзымыгъэгъуэтын**. Абы елгытауэ бжъыпэр зэпубыду губгъуэрысымрэ къалэдэсымрэ

зызэраупсеиныр сымтэм ещхъ? Кхъэлэгъунэ, 379. **Бжъыпэр убыдын** (8). Къулыкъу, ЕнатЛэ, тепщэныгъэ с. ху. зылэщлэгъэхъэн. *Зыкъом щлауэ Нартыху Къазбэч бжъыпэр иубыдауэ пашэу уващи, лъэкЛыныгъэихуэ илэщ... Лъапсэ, 73. Локотош бжъыпэр иубыдыну иремыгъуэ, бжъыпэр зылыгъыр Якъубици, зэрыхуейуэ ищЛыныц, хэт зыкъыпэщлэисэми и джабэр хуцЛууду.* Нал къута, 255. *Вэрокъуэ Нахъуэ аргуэру бжъыпэр иубыдыжаш, зэлуцлэм Лэ яригъэлэтын и хысэпу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 652. **Бжъыпэр яхуэзымыгъэгъуэтын** (1). ЛыфЛыпЛэ зэрымгъэхуэн, зэрытемыгъэкЛуэн, къулыкъу, пашэныгъэ с. ху. зэпаубыду зэныкъуэкъун. *Зы зэман гуэр Къазджэрийрэ Иналрэ зызэраупсеяуэ щытащ, бжъыпэр яхуэзымыгъэгъуэту.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 516. **Бжъыпэр Лэрыхъэн** (1). Еплъ **бжъыпэр убыдын**. *Лъэпкъыщлэ къыкЛэрыхуаи лъэпкъыжъэ зызыужъаи щылэкъым, бжъыпэр зыЛэрыхъам и татуугъуэци, зэгуэр къемыпсыхыну Лэмал зымылэщ. Кхъэлэгъунэ, 378. Бжъыпэр ЛэщЛыхъэн (2). Еплъ **бжъыпэр убыдын**. *Япэм Къазджэрий Алыхъталэм и лыкЛуэм хуэдэу къызыфЛэщлэ Иэджем гу латат ар пашэ зэрымыхъунум, арихъэкЛэ «ныци зи щытэлгъагъум тхъэ къыфЛощл» жыхуаЛэм хуэдэу, Мэтхъэным бжъыпэр ЛэщЛыхъамэ, зи гуапэ иджыри куэдт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 319. **Бжъыпэр Лыгъын** (6). Пашэу, унафэщлэ щытын. *Бжъытэ Лыгъыныр хуабжъу фЛэфЛэщл[Инал].* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 571. *Унэр зезыхъэр Мэмэт-ЩЛакъуэми, бжъыпэр зылыгъыр Раисэ Муратовнэ жыхуаЛэу «фызым нэлэщлэ» ресторанным и тетыр арац.* Лъапсэ, 78.*

БЖБЫФАГЪ (2). Дэгъуагъ, екЛуу щытыныгъэ. *Астемыр, мылгъу имыЛэми, мылгъу зилэм къахэщырт бжъыфЛэгърэ акъылыфЛэгърэкЛэ, цыху дьдэжу щыттэкъым, лгъагъуэгуафЛэт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 160. *Ди щлалэм хахуагъэкЛэ къытекЛуэ щымылэ, Ди лыжъхэм бжъыфЛэгъкЛэ Гукъанэ ямылэ.* Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм джэ», 106.

БЖБЫФЛЭ (22). плыф. Дэгъуэ, теплгэ екЛу зилэ. *Куэбжэр Луахри, Лы бжъыфЛэ гуэр пщлэнтЛэм къыдыхъаи, военнэ френч цыгъыу, пьлэщхъуэ лгъахъи ищхъэрыгъыу, сытуи зекЛуэкЛэфЛэу зекЛуэрэ, жыуигъэлэу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 565. *Астемыр иниц, бжъыфЛэи, Лы мышыныц, жылэр зыгъалгэ Умар зыуи кэридзэркъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 150. *Гъуэзугъэдахэу тыншу къэхур БжъыфЛэ хъуэрэ зекъуэдий.* Жыгым зыри къыпымыкЛэм... «Вагъуэ махуэ», 323.

БЖБЫХЪЭ (51). 1. (39). Гъэм и лгъэхъэнэу гъэмахуэм къыкЛэгыкЛуэр, щымахуэм и пэ къытыр. *Жыгым пщлэщэр бжъыхъэ хъухукЛэ Пылэ щхъуантЛэу ящхъэрыгъыц.* Сыхъэт. «Батырыбжъэ», 56. *Дунейр икъутэрт гъэмахуэным, Бжъыхъэр къэсати мэхур хуэм.* Псы. «Мывэ хуабэ», 274. *Джанэпщлэну йокЛыр бжъыхъэр, Гъэужэ удзи мыгъэгъэжэ.* Джанэпщлэну йокЛыр бжъыхъэр. «Батырыбжъэ», 68. 2. (12). Бжъыхъэм епха, ехъэллэ, теухуа. *Бжъыхъэ жэтым*

дыгээ тепсэм, Ар уэсэпсу мэклуэдыж... Уэрэд. «Шлалэггүэ шлналгээ», 52. Бжыыхээ жьапицэр уэс кьэсыггүэм Кьру гьыбзэу сэ кьысфлюцл. Бзэр үи анэрщ үэзыггашлэр. «Батырыбжээ», 61. Шлалуэ фьыцлэу бжыыхээ жэцир Дунейшхуэм кьытоггуалгьхээ. «Тисей», 495.

БЖЫХЪЭКЛАПЭ (7). Унащхэм блыным дэклүу кьыпыт натлэ. Пцэдджыжыым зиужьри дыгээр кьыдэклүэтеяти, бжыыхэклапэм кьыпылэл мылхэм псыр кьыпыткюрт е кьытыхурти цацэрт, жьгхэм клэрылгь мылри кьыкларьхурт. Хьуэпсэггүэ нур, 312. Бэкхь тлэклүу унэ бжыыхэклапэм кьыпытым и цхьэри цуэжаш, луэм итывлауи пльагьуркьым. Мелыгыч, 455.

◇ **[Я] бжыыхэклапэ зэпытын** (3). Зэгунэггун. Игьацлэм ди гьунэггүэхэмрэ дэрэ ди бжыыхэклапэ зэпыту дысэуаи. Мазэ нькьгүэ шхьуантлэ, 585. [Дэрдэхь:] Кьэтхьэусыха дыдэр си гьунэггүш, ди бжыыхэклапэ зэпыту. Хьэсэпэхьумэ, 417.

□ **Фыгьрэ Иеймрэ зы бжыыхэклапэм тесци** (1). Еплгь фы.

Б Ж Ы Х Ъ Э Х У Е Г Ъ Э З Э К І (2) . Гьэмахуэклэ, бжыыхээ кьэблэггэггүэ. Дунейр бжыыхэхуеггээзэклти, цыхуухуу кьуажэм дэсыр губгүэм цыцлэ, гьавэ Гуахьжу. Гуцлэггүэ, 423.

БЗАГУЭ (4). пльыф. Зи бзэ мыпсалгээ. Жыраслэн и фызыр унэм кьыцлэмыкыгу, кьыцлэмыплэу цлэст, хьыджэбз бзагүэ цыкыгу лэтыдлэпэтыду илэу. Хьуэпсэггүэ нур, 305. Мэру пльагьур кьэпцлэнтлаш, саукыну кьэклуаиш жилэри, и фэр выклауэ, бзагүэ хьуным нэсаи. Хьэцлэ льяплэ, 406.

БЗАДЖАГЪЭ (10). 1. (5). Хьылаггээ, хьэггэцаггэаггээ. Пэжи, Нурхьэлий апхуэдиэ бзаджаггээ хэлкькьым, ауэ ари пэклэ псы ефэркьым. Хьуэпсэггүэ нур, 214. Дуду хьылэклэ зэлзэфызыр и ужь кьыувауэ, бзаджаггээ гуэр я мурад кьыфлэцлү шынэрт. Витл, 416. [Кхьухьыпцым дыгьужьым цхьэклэ:] Пльагьуркгээ абы и бзаджаггээр, лэмалрэ хьылэрэ цыцлэуи ней кьытихуэ. Кхьухь пхэнж, 508. 2. (5). Цыхуеггэншаггээ, гуцлэггуншаггээ, лэлыггээ. Уи нэм хуэнхьым псэм ухуахьыр, Пэ хэлхьэ луэхуми – ефлэклүэни, Гьацлэм и тециэр пльагьуныггэи, Бзаджаггээ ар теклуэни. Яггьажьэр шлакхуэ хьуреишхуэ. «Ваггүэ махуэ», 353. Бзаджэр бзаджаггээ жьы ицлами, И мурадхэр мыхьу тлорысэ. Жьы хьуныр... «Батырыбжээ», 132.

БЗАДЖАЕ (1). Бзаджэ еггэля. У-Дахэуэсми сэ содэ, Ноклуэ, бзаджае, убыд. «Шлалэггүэ шлналгээ», 426.

БЗАДЖАПЭ (1). Иейлэ. Бзаджэр паным пэпэлэаиш, Игьуэтыниш и бзаджапэ! «Бдзэжьеящэм ипхьу», 154.

БЗАДЖЭ (67). пльыф. 1. (47). Е зигу илгь, е. Зи уэрам нашкьашэ цыкыгу дыдохьэри доклуэ, адэклэ-мыдэклэ кьыдэжурэ хьэ бзаджэхэр кьыдэбэну. Мелыгыч, 455. Блэ фыцлэ бзаджэр пьыцлами, Гуфлаклэм дэплгьхэм, кьоуэни, Дыгьужьыр лэсэ уэ пцлами, Мэзым сыт цыггүи ар пльэни. Куэд шлауэ и гур мызэггэж. «Бгы льяпэхэм деж», 47. Адэм и кьуэм жрелэ:] Ди кьуажэ мылгьур бий бзаджэм

лэцлэплгьхуэ уэри пхуээдэнкьым. «Адэ», 140. 2. (5). Гуацлэ; хьэлгээ; Ией. Бишиэ бзаджэр текуати, Зауэлгыр уэсым хэхуат. Жыр пылэ. «Шум и гьуэгү», 49. Иужьым уз бзаджэр пкьрыкыжа хуэдэу хьуами, и льякьуитлгьр кьыцлэуэвэртэжьымы, пхгээ льякьуикл кьыхуамыцэхуу хьуакьым [Бэкван]. Кьалэн, 430. Дэрц а ешхуэм пэцлэуэву Клэцл бий гьацлэр зыцлэфари, Ди шлналгээм и быныфлу А е бзаджэм теклуэдари. «Шлалэггүэ шлналгээ», 409.

3. (12). Хьэггэцаггээ зигу илгь, лэмалшы. Цырибон зыцлү зыцэ фыз бзаджэхэм я лэмэпсымэр яггэпцлурти, старивнэр ираггэблаггэрт, нэггүэцл кьуажэм кьыцацэхуауэ жалэрти, цырибон кьраггэафэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 83. Бажэ бзаджэм и нэр кьож, Хьэклэхьуэклар зэбгрож. «Бажэ пшына», 14. Нэхэ бзаджэхэр шлаггьыбзэ хэлгү псалгэрт. Мазэ нькьгүэ шхьуантлэ, 516.

◇ **Бзаджэ жылэн** (2). Гуацлэу псэлгэн, гүм ежэллэн псалгээ жылэн, шхьдэн. Бэлацэ зыхэтэм кьахэклри фызхэм кьахэуаиш, Долэт цхьэклэ дунейм бзаджэу тетыр жилэу. Хьуэпсэггүэ нур, 255. Е зэхихуу Паным бзаджэ кьыжрилэм Хоцлгыр и гур [хьыджэбзым]. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 152. **Бзаджэ тетхьуэн** (1). Ешхьдэн, гуацлэу, и гуауэ пцлэуэ епсэлгэн. Кьарэжьи кьэггубжэуэ бзаджэр пэцлэм третхьуэ, тхьэм еицлэ, ахьиэ зэмьлэужьыггүэ кьратар фыггээхээрыхьа. Льяпсэ, 39.

БЗАДЖЭ П (1). Шэрыпл псэушхьэхэм я ньбэм шлэжьейр шилгьым зыклуэцлыгь, кьалгьхуа нэужь кьыкларьху лыджанэ пшлэ. [Бэкван Хьэту жрелэ:] Мы жэмыцлэм куэд ихьыжынукьым, лэхуэнуш. Фыхуэсакь. Лэхуэрэ и бзаджэр ишхьжмэ, шэр еубыд. Кьалэн, 429.

БЗАДЖЭ Ш (2). пльыф. Еггэля. Борис кьулыкьуцлэкьу бзаджэти, кьыпэувыр хьэдэлгэмыж ицлгырт. Льяпсэ, 91. Уэишхьихуэм иужьклэ ятлэ бзаджэти, шым лэбакгүэ ичыху, флалгьклэ ятлэр цуцлгырт. Хьуэпсэггүэ нур, 63.

БЗАДЖЭЖЬ (6). пльыф. Икьуклэ бзаджэ, бзаджэ еггэля. Шамхьун бзаджэжэти, ерыцти, «Шхьуэжьклэ» кьеджэрт псори. Хьуэпсэггүэ нур, 161. Зэгүэр Саримэ лафклэм клуат, шыггүэ джэронклитл кьыцэхуу, Рахьым хьыджэбз псыггүэ кьабзэ цыклар шилгьаггүм, тхьэм еицлэ бзаджэжьым иу кьэклар, кьызэпцлгьыаиш, и пацлэ кьырыр шуантлэу. Хьуэпсэггүэ нур, 128.

БЗАДЖЭКЬЫМ (1). Иейкьым, фыш. Лэс шынакь гьуэгү утету уэфэныр бзаджэжьым. Хьуэпсэггүэ нур, 189.

БЗАДЖЭНАДЖЭ (4). Хьэбыршыбыр, мыхьумышлэ (цлгыху). Уи жаггүэ яцлаиш, – жицлэрт Кьылышбийм и кьуэм, тлэклү зиггэфэрыцлү, и нитгыр тоным хуэдэу кьыхуу, шы кьээыдыггүу кьаубыда и кьуэшим дежклэ лэбакгүэ зытлүш ичаиш: –Уу, бзаджэнаджэ! Хьуэпсэггүэ нур, 116. Зауэм луту кьаукла мыггүэм я хьэдэм уэ пхуэдэ бзаджэнаджэ яхэлгьхээ зэрымыхьунур цхьэ умыцлэрэ? Нал кьута, 287.

БЗАФИӨ (1). *Иэфиу, гуапэу псалгэ. Фи нэпс слэггэуамэ, сохгур бзафлэ, Фэ кыищифхэхгэуэм, сэ кыисхохгэуэ. Тхылгым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16.*

БЗЭ I (116). *Зэрызэпсалгэ, зэрызэгурьгуэ. Бзэр адэ-анэм саггэицаици, Сэ яхузоицгир тлуми флйицлэ, Ауэ си жаггэуэ мэхуэ зы закгэуэ – Си быным си бзэр зэрымьицлэр. Дунейр мычэму кьощлэрашицлэ. «Дамыггэ», 237. Узэрлыггэуэм уи бзэр дахэиц, Бзэр эклэицлэишир ныкбэуэкгэуэным. Псалгэ. «Ваггэуэ махуэ», 357. Си янэм и бзэу си нэм хуэсхэ, Уэ кыиттехуэр схуохуэ удын. Гьуэгуэ кьэжыаплэ. «Мывэ хуабэ», 84.*

♦ **Бзэ дьидж** (2). *Уи гуауэ ищлү псалгэ (цлху). Думэсарэ и акгыллэр здынэсар уиггэицлэфнут: – Зи бзэ дьиджым лэджи жэлэф, тлгэсэ, – жицлэри пичаиц абы. Мазэ ныкгэуэ шхуантлэ, 540. [Хьэкурьнэ Кгарэжэ жрелэ:] Дьиджиц уи бзэр – псалгэ дьидж кыибжэвэдокл. Лпапсэ, 104. **Бзэр иубыдын** (1). Сьмаджаггэклэ мыпсэлгэжыкф хьун. Зэадзэкгэуэм зыри жамылуэ зыкьомрэ лэпллэ зэхуаицлү цытаиц, тлуми я гур кыизэфлэнауэ, я бзэр иубыдауэ плэрэ жыплэну. Хьуэпсэггэуэ нур, 307. **Бзэр кыитлэтэн** (1). Псалгэныр еггэжыбэн, укыизэркылауэ упсэлгэн. Исхьэкэ и лэныкбэуэхэм я бзэр кьатлэтаиц: – Уэлэхыи, кыигуролүэм Исхьэкэ. Мазэ ныкгэуэ шхуантлэ, 659. **Бзэр хуэжэута хьун** (2). Хамэбзэ урипсэлэф, хамэ псалгэ кыупсэлгэжыкф хьун. Цлэр советскэм зэридзэкклэ ицхьэклэ, иджыри цлхуэр есакгым, псалгэхэри жылэггэуэйт – председателъ сельсовета жыплэныр гугут, цлхум я бзэр хуэжэутатэкгым. Нэггуху, 19. **Бзэрэ тхылгэрэ ицлэн** (3). Шлэныггэ илэн, еджауэ шытын. «Бзэрэ тхылгэрэ еицлэ» жалэм, «урысыбзэрэ урыс тхылгэрэ еицлэ» жалэу арат кьраггэклгир. Хьуэпсэггэуэ нур, 195. **[Я] бзэ зэрыицлэн** (2). Зэгурьгуэн, зым жицлэр адреим зэхищлгкын. Зэхуэгуэжыкхэр зэклужынут, Я бзэр тлуми зэрыицлэм. Гьатхэм и бзэ. «Батырыбжэ», 9.*

БЗЭ II (3). *Иунклгьбзэ. Етлгысыллэри зыхуэчэм кьэмынэу бзэ, клакхуэ сьтхэри хилгхьэжыиц, езым и лэклэ ищлүрэ. Лпапсэ, 111. Кьэбзэрдэй полгкум хэта ицлалэхэм я ицхьэр ицхьэггэубжэм кьыдаггэжэуэ кьаллгэрт, дауи абыхэм яицлэрт «бзэм» [сейфым и Иунклгьбзэм] и лэмал. Хьуэпсэггэуэ нур, 215.*

БЗЭГУ (15). **1.** (8). *Цлхум, псэушхьэхэм я жьэ клуэцлгым шылэ пкыггэуэ. Уи бзэгур кыитымыггэлгэтэмэ, си тхьэр нахуэу соггэицл, – жицлэу кыилгэиц Гьуумар. Хьуэпсэггэуэ нур, 289. Гьуклэми сьт иицлэнт, флэдзанлэм флэлэ лэхуэлыггэуэр кыифлхри Кьэрэжэ егияиц: – Мы лэхуэлыггэуэр уи бзэгум илгхьэн хуэйт уэ, – жицлэри. Лпапсэ, 104. Тхьэр бзэгуйблгэ ирехуэицлэ – Флгьицлэ жыгыр тхухасэниц. «Индийскэ поэмэ», 358. **2.** (1). Еплгэ **бзэ I**. Темьркван мыггэуэр нэхьбэуэ зытеклуэдар Мысост и бзэгуиц, – жицлэри пэгуным псы ириггэжыкхьаиц [Хьэбибэ]. Нал кьута, 290. **3.** (1). Бийм и цэхухэр кьраггэлуэтэну кьаубыда гьэр (щатхклэ, кавычкэм даггэуэвэ). А махуэм «бзэу» кьаубыдыну я хьисэну нэмыцэр атакэ кьэклүати, зыхуэй дьидэр япэицлэхуаиц –*

Кьазыхуэуэр зэрыуэггэ хьэлгэуэ яхьаиц. Шьнэхужыкыкыуэ, 71.

♦ **Бзэгу зехьэн** (1). *Шэху гурэхэр плүэтэгжу ущыгын. Зы рабочэм сратынут, Ауэ штрафу сьтрахри Ди банк сейфым сынэмьсу, Паицклэ ину дькыидахри Бзэгу зехьэным сратакгэ... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132. **Бзэгу хьын (хьыжын)** (2). Зыгуэрэм и шэху нэггэуэщл гурэрым лгэггэлэсын (лгэггэлэсыжын). «Сыхуэйиц» жызылэм яритырт танэри, бургомистрым бзэгу хуихьыжырт: «Мыбы хуэдэ унаггэуэм нэмыцэм я дзэм ицхьэкклэ зэхуэтхьэса лэицым кьыидаггэуэклри танэ яихаиц», – жицлэу. Кьалэн, 434. **Бзэгум теклуэдэн** (1). Жимылэпхьэ зэрыжилам и зэран кьеклгын. Уи адэр кьуицхьэм яицилгүрэ емьнэунэ хьури сэхьыжыиц – и бзэгум теклуэдаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 197. **Бзэгум лэфл кьытемьнэжыкху** (1). Куэд дьидэрэ псалгэн (зыгуэрклэ улгэуэуэ, зыгуэрэм ущыгхуу). Нытыр кьытлгьысаиц, ди гьунэггэуэм датекуаиц жалэнти, хьэггэуэллггэуэицхуэ яицлгьит... я бзэгум лэфл кьытемьнэжыкхуэ зыр зым ищытхьуу хьуэжыкхуэ бэлыхьхэр жалэу. Лпапсэ, 78. **Бзэгу хуэхьын** (1). Еплгэ **бзэгу хьын (хьыжын)**. Ар кьыбжицлэу бзэгу кьыпхуэзыкхьым еуицл, абы нэхьыбэ иицлэ хьуниц дэ нэхгэрэ, – жицлэу Думэсарэ, мышынэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 288.*

БЗЭМЫУ (10). *плгьыф. Бзэ зэрыпсалгэмклэ кьыптемьхуэ. Алыхьыр си бийиц, бзэмылу нысэ си унэ кьыицлэггэжыкхэмэ, – жицлэу Данизэти кьызырыклат. Шьнэхужыкыкыуэ, 61. Гур кьэпллэати гьуицлэрт ди гур, Бийм я дежым бзэмылу псалгэр Шьизэхэтхьырт... Лгэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 51.*

БЗЭНЫКБЭУЭ (1). *плгьыф. Бзэр тэмэму зымыицлэ, бзэм хуэмышэрьгуэ. [Лгьыгур:] Убыхьыбзэкклэ сьзэрыбзэныкыкыуэуи? Лпапсэ, 110.*

БЗЭН (мабзэ) *лгэмыл. (1). Лэныстэкклэ, сэкклэ зыгуэрхэр кьыхьэггэжын. Фызыжэ цыклүм и ицлгьаггэклэ Шьиту пицлэ шум елгэгур, А фызыжыкыкыуэ мабзэ, мадэ. «Елбэздыкыуэ», 10.*

БЗЭРЭБЗЭН (мэбзэрабзэ) *лгэмыл. (5). 1. (2). Уэрэд жалэн (кьуалэбзүм). Уэ кьалэбзүуэ уобзэрабзэ, Уи насып кьаклүэм илэиц плалгэ. Псы уэфэнур кьыицлэжакыкым... «Батырыбжэ», 62. 2. (1). Макь дахэ гьэлгун. [Псым жрицлэу:] Уи адэ -уи анэм я хьыбары Убзэрабзэу деггэдэлу. Кьажэ, кьажэ, псылэрышэ. «Батырыбжэ», 48. 3. (2). Лэфиу, гуапэу псалгэн. Уи анэр гуфлэу кьобзэрабзэм, Кьуалэбзүхэр исиц уи куэицл. Бзэр уи анэрц уэзыггэицлэр. «Батырыбжэ», 61. Япэм ицлалэр убзэрабзэу Ябгэдэтти и лэхуишэм, Япсэлгэфьирт лэицым кьабзэу... Лпапсэ, 496.*

БЗЭХАБЗЭ (1). *Грамматикэ. Шам е Тыркум ицлэ адыггэхэм грамматикэмклэ дьээддэжэ тхылгым папицлэ бзэхабзэ жалэ, а тлур зэбгэапицэмэ, шэч кьытепхьэ хьунуккыкым адыггэр тхэуэ зэрыицтам, я тхыггэр нобэ дьызэрытхэ хьэрфхэм еицхуэ шьымытами. Зи лгэрыгыпс лгьыгва, 529.*

БЗЭХЫН (мэбзэх) *лгэмыл. (32). Зылэзыбжыкхуэ клуэдын. Шьрданхэ я лгьыици сьти бзэхат, бэлиэвыиц хьыбар я тхьэклүэмэм зэрицлгхьуэ.*

Хьюэпсэгүүэ нур, 256. Кумб цыклу, гьуанэ цыклу хуээмэ, илгэдэрти бзэхьрт, шдым хыхьэрт [псытэр]. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 569. Шырыктуэ ктомыр клуэцгьрыуам хуэдэу бзэхаш, зыл ктуажэм дэсым шышу кгэмыхашуэ. Мелыгыч, 461.

БЗЭ ИЭФИ (7). Гуапэу псалгэ. Советскэм и гьуор бзэ лэфлу цытын хуейц цыжилам, Нахгэу цыуауэ кышцлэкьынкыым. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 508. Цыхубз фэрышдым уахэдэм, Уи гур бзэ лэфым ктеулэ. Лым хуэдэл. «Батырыбжэ», 162. Псы гьэфлэным шдылэр кээри И бзэ лэфгьыр ниушцлаш. Псы кьежэхьр хадэм яшэу. «Батырыбжэ», 46.

БЗИИПЛЬ (11). плыф. Дышэ плыфэ, плыжыфэ, клэпл. Зэанээпхум иралгьхэц «пацлэ бзишпль» [лыр] гуцгыклуми, шэрхьитгьыр Ией дыдэу кыргьыу ирашэжыаш. Кьалэн, 432. [Данизэт и лым жрилу:] Алыхым жила мыгьуэцэрэт, пацлэ бзишпль, а уэ жыплэр. Хьюэпсэгүүэ нур, 304.

БЗИЙ I (15). Мафлэ тхэмпэ (бзэгү). Пионерхэр цысиц гупышхуэу, Мафлэ бзийхэм кьаггэнэхур. «Тисей», 483. Блэклахэр си гум кьаггэкьыу, Мафлэ бзий плыжыкхэр долгьей. Жьэгур ужыкхэмэ, гьунэгьур... «Дамыггэ», 223. Дэ дицц Тихонов лэгьунэжыу, Мафлэ бзишпльм ешхьц и пацлэр. Николай Тихонов папшцлэ. «Дамыггэ», 66.

◇ [И] нэм мафлэ бзий кьрихун (2). Еплэ пэ.

БЗИЙ II (4). Наргыху зыдэмыг жэпкь. Хьэ-блэшэ [жэмыр] бэкхьымклэ елаш, нартыху бзий кьыпэлгьэу зэрышцылгьыр шцлэу. Нал кьута, 227. Пыцхьэцхьэ хьурэ лэхуэр кьыдыкхьэжмэ, я шклэ цыклухэм хуээша жэмхэм бууэ кьышцлэдэрт, ахэр куэбжэм кьэмысыж шкыкэ уэралым сабэр дэз хьурт, гу зырызи е нартыху бзий кьашуэ, е чырэ клуар кьэклуэжэу шхьэж и унэ еклуэлэжырт. Хьюэпсэгүүэ нур, 270.

БЗУ (51). Цыхухэм я гьунэгьуу псэу кьуалэбзу морэ-гьуабжафэ; кьуалэбзу жьгьейхэр. Мэзыр бзухэм яггэдаха, Мэзым цолур бзум я макьыр, Гьэр шкыкхьуклэ емызэцу Бзухэр мэзым ныхуосакьыр. Мэз гьыбзэ. «Шхьэлыкьуэ», 376. Бзур зы уэрэдым шцлалыклаши, Нэгьуэцлэ зэхилгьхьэу жимылэн. Мывалгэ шдыплэу дапцэ шдылэ. «Вагьуэ махуэ», 354. Абгьуэм ис бзур адакгэм кьоплэ, мыр дэнэ кьыкла жыхуилэу, зэрыс абгьуэм кьыкыкхэнуми и гьггэкьым. Бабышкыкьуэ адакьэпш, 493.

◇ **Бзу акьылыр и акьылын** (1). Акьыл шцлагьуэ имылэн. Бийуэ лэдэжэ зи лэцагьым Анхуэдизыр зи инагьым Бзу акьылыр и акьылыц, Вым и льякьуэр льякьуэу шцлэти. «Елбээдыкьуэ», 13. **Бзум худрангьей имылэн** (1). Гьавэ, ишхын имылэн. Бзум худрангьейин гьави димылэу, Елдар нартыху кьэп кьышати, абыкэ допсэу [желэр Думэсарэ]. Хьюэпсэгүүэ нур, 189. **Зи абгьуэ якьута бзууэ** (1). Еплэ абгьуэ. **Зи хьэмтетыгьуэм и бзу** (1). Еплэ хьэмтетыгьуэ.

БЗУКЬАН (3). Кьуажэм и цлэу «Хьюэпсэгүүэ нур» романым ушрохьэлэ. Тхьэмадэм блэгьур иггэтгьылыр, Бзукьан кьуажэу кьгьуанэм теклуэдам и хьыбарым шцлэдэт. Хьюэпсэгүүэ нур, 60.

БЗУ ШЫР (2). Бзум кьраша, бзу шцлэжьей. Бзу шыр имысми, гушэм ешхьу, Шдымахуэм флэфлэ шцлэупсклэн, [шциху жыгьыр]. Шциху. «Дамыггэ», 104.

БЗЫ (3). Льхуэн-плэным хуэцла (цыху, псэушхьэ). Темьркьанрэ Хьэбизэрэ жэм лхуам йоллалэ, Юс хуаггэхуабэ, шклэбз цыкьлур жэм тхуэхьуни, жалэу я гуфлэгьуэц, ар кьазэремыкьуллэнур ямыцлэу. Шынэхужьыкьуэ, 9. Гьуэгу дэзыггэлагьунур зггэунэхуну сеушцлаш: – Махьшэхуэурэ махьшэбзымрэ пхуэхэзггэклэ? – жыслэри. Хьэцлэ льяпэ, 398.

◇ **Хьури бзыри** (1). Еплэ хьу.

БЗЫГГЭ I (4). Зэпаггэжам, яубзытам шыц гьыкьэ. Дэфэрэдэж бжэ дазэмклэ дэплэмэ, лштым ардженым тезу шцлакьуэ бзыггэ кьахэ, зым кьхуэцын лэлэныкьуи шыгыц, пхээ шынакьери хьэлыгьу убзытам и шдылэу телгьи. Льяпсэ, 33. Хьэуан бзыггэу иту мазэр, Уафэ льяшцлэр пшэм яггэуэу, Жьыбггэр жыгьым кьахэлэбдэм, Жьыцым макьыр ныхокьуадэ. «Тисей», 483.

БЗЫГГЭ II (10). плыф. Пшэ зытемылэ (уафэ), уэфл. Махуэ бзыггэр нэр дэдэжылу Си хэку нэхум кьыпльырес. Адыгэ хэку. «Шхьэлыкьуэ», 394. Уэших кьейшынум, хьунум бзыггэ, Кьыпхуэмыцлэу гьгьуу шцлэхьыр Арици флгьитэ шышу флыгьуэм, Пшэцлэ жьыбггэм дэ кьытхуэхьыр. Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 83. Бжыкьхэ хьухуэуэ уафэр бзыггэу Махуэр хуабэу еклуэклат. Джанэпцлэнэу йокьлэр бжыкьхэр. «Батырыбжэ», 68.

БЗЫН (ебз) льял. (3). Убзытэн, зэпыушцын, зыгуэр кьыхэггэжын (лэныстэ с. ху.). Шыфэр трихти икьурт, иггэгути нэмээлыкь цыклухэм хуэдиз хьууэрэ ибзырти кьелгэлум яритырт [Дэшу]. Клапсэ клапэ, 6. Бостей ибзыну тлысамэ, Лэныстэу кьышцэр хьылаггэц. Сатгьавати. «Батырыбжэ», 82.

БЗЫШЦЫН (ебзышцл) льял. (30). Зыгуэр ушэхун, шцлэфэн, мылуэтэн. Астемьр кьызэреушцлар зэхимых хуэдэу шцлаш, и унэцлэр ибзышцьрти. Хьюэпсэгүүэ нур, 177. Хамэ шцыналгэм и лыкьуэу Сэтэней гуащэр кьаггакьуэ, Кьалэн-мурадхэр ибзышцлу, Шцыналгэ дахэм кьытохьэ. «Шцлэгьуэ шцыналгэ», 411. Иггэцлэм цыху кьыггэпцлакьым е шынэу нэжыр ибзышцлакьым, кьымылэжьаи зрилггэфэлэнэу шцлэхуэпсакьым [Дэрдэхь]. Хьэсэпэхьумэ, 417.

БИБЭ (1). «Хьэбизэ» цыхубзышцлэр гьэклэшцлауэ, гьэфлагьыбзэу жалэу араш. [Апчарэ и анэ Хьэбизэ зьыхуиггэзу:] Уэ-шэ, Бибэ? Нал кьута, 226.

БИБИК (1). Урысыбзэ жаргон (шцлагьыбзэ) псалгэш, «нэ» кьыкьыу. – Уи бибикьыр зггэункыфгьыни, Мильтоньыр кьэсыху [Уи нитгьыр ишцгьыни, милицэр кьэсыху], – жицлэри кьэклуам и лэпхуамбитгьыр си нэм кьышцлэу пэтиш, Льяпсэ, 65.

БИБЛИОТЕКЭ (6). Тхылыгьхэр тхылыбеджэхэм яритурэ езыггэдэжэ Гуэхушцлалэ. Абу-Деруши: «Мэжджыт еггэцлэныц, мыдрисэри, библиотекэри пыту», – жицлэри абы трихууаи. Кьхьэлэгьунэ, 376. Мэжджыт дахэм нэмэз шцлэцлэ, и шцыбагьым кьыдэт мыдрисэмэ сохьустэр шцлэцт, библиотекэмэ Кьурлэри, чытапхэри,

Иэритххэри зэггээхуауэ ицлэлт, кыицлэуицлэм кьагьуэа зэрхьунум хуэдэу. Кхьэлэгьунэ, 379.

БИДАРКЭ (4). Зыш зыщлэщлэ шыгу лэужьыгьуэщ, цыыху кьешэкьыным хуэщлауэ тетьгысхьэпэ илэу. Бидаркэм тет гүфэ тлэкьур апхуэдизкэ зэцигуати, шэрхьым тегьуэлъхьаиц. Лъапсэ, 47. Сеймэн и ужь кьиувар щилъагьум, мыбы зыкьысклэрицлэнуиц жиэри Мэмэт-щлакьуэ и гум илъыр кьицлэти, зиггэпсыницлаиц, «мырамысэ ныбэм» бидаркэр иримыггэкьутэн щхьэклэ. Лъапсэ, 47.

БИДИЕ-ХЪАНОМ (17). Цыыхубзыцлэу «Гьуэгуанэ» пьесэм хэтщ. [Бидие-хъанум:] Псори арэзы ницлэнууи хьисэпмэ, ар пхуэщлэмькьын Гуэхуиц. Гьуэгуанэ, 111. [Официантым:] Уэрэд жызылэр Бидие-хъанумиц! Гьуэгуанэ, 109.

БИЙ (277). 1. (248). Иейклэ уи ужь кьит, жагьуэгуэ, ныкьуэкьуэгуэ, зауэ кьозыщлэлла (цыыху, кьэрал). Псым [Бахьсэн] апхуэдизкэ и кьару кьиклэти, Днепри, Дони, Кубани яхуэщлэмьклар хуэщлэклаиц – бийр кьимыггакьуэу кьигьэувилаиц. Нал кьута, 232. Инал и бийхэм я щхьэр кьалэтит, физ Гуэхур кьаггэсэбэну Инал ягьэульгьимэ яфлэфиу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 516. Поэт псалгэр бгьэшиэрьюэм, Жыр маисэу бийм тэхуэниц. Поэтым и лыггэ. «Батырыбжьэ», 73. 2. (29). Бийм епха, ехьэлла, теухуа. Зауаем зауэллу Шу пхьаишу хэттар, Бишиэ тэхуауэ, Лэмыкьыу джэлаи. Зэныбжьэгьуитлэ. «Шум и гьуэгу», 32. Дэриц а ешхуэм пэцилэуэу Клэцил бий гьаицлэр зыщлэфиари, Ди щыналгьэм и быныфлэу А е бзаджэм текьуэфари. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 409. Заулл и гьуэгур скьуэуэ сешьэрт, Бий лъагьуэр схурт, бийр згьэгуэсэу. Дыггэр кьепсын папщлэ. «Шум и гьуэгу», 55.

♦ **Алыхьыр си бийщ** (7). Еплэ **Алыхь I. Алыхьыр си бийкьым** (1). Еплэ **Алыхь I. Бий флэицлэ** (1). Бий шынагьуэ, гүщлэгьуншэ. Дицил илэ сицлэжыныр кьабыл сицлауэ Изох бий флэицлэм удьн гуаицлэ! Дыггэр кьепсын папщлэ. «Шум и гьуэгу», 56.

БИЛЭХЬИ (1). Тхьэрылуэ псалгэщ, цыыхухьуэхэм я псалгьафэу. Долэт абы гу лымитэнклэ Иэмал илэтэкьым, занцилэу хьыбар иггэлуаиц: – Уэлэхьы, билэхьы, мыбыи зыгуэр щыщыцлэм, – жиэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

БИЛЕТ (17). 1. (10). Зыщлэплэ урикьуэну хуит укьээщлэ тхылг, тхылгьымплэ. [Албинэ:] Кином дыкьуэмэ – псоми я щыбагьым дьдэсу диггэтлэсаиц – арат билет кьищэхуар. Тепщэч кьээзылгьэтыхь, 170. Пцыхьэщхьэ автобусым ситлэсхьэниц жыслэти, иджы си автобусри кьэнэжаиц, – жыслэри си билетыр кьээггэпниаиц, Лэтицфэ фиггэшинаиц сьт жыслэу кьыхьэггэцакьым. Лъапсэ, 15. 2. (7). Организацэ гуэрэм узэрхьэтым щыхьэт тэхуэ тхылг. Парт билетым кьыицлэуицлэм зиуцэхуаиц: – Хьэрун, уи парт билетыр сейфым дэлэиц. Нэгьуху, 20. Октябр революцэр илгэситицлэ шрикьум, Лу сьмэ комсомолым хьыбаты, Тутлэ кьакуэри кьехьуэхьуаиц, комсомол билетри кьаритаиц... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 536.

БИЛЬЯРД (1). Абы хуэщлэ стлэлым телъ шархэм хабзэ пыухьыкьахэмклэ зэрыриджэу щлэклэщ. Ныицхьэбэ кьызэхуэсахэм яицлэрт хэт сьт хуэдэ гьусэ илэми, я физхэр уэриэру зэхэсурэ, езыхэр хэт саунэм кьуаици, зеггэбэз, хэти бильярд мэджэу, куэзыр джэгуи зыфлэфи щылэми лъэныкьуэеггэз заицлаиц. Лъапсэ, 79.

БИЛЬЯРДНАЯ (1). Урыс псалгэщ: бильярд джэгуплэ. Щыунэ щыхьэплэм джэ хьэрфьихуэ дахкэлэ тетхаиц: «Бильярдная» жиэу. Мелыиц, 445.

БИИТ (2). Улэггэпх. И щхьэ пхам лэыкьуалэр бинтым кьыицлэжурэ и ницлэм дэлэадэ щхьэклэ, флэмылуэхуу и гьусэм и дамэр илэгыуу йолгьэкуауэ. Нал кьута, 211.

БИСМЫЛАХЬИ (2). Хьэрып псалгэщ, нэмэзыбзэм щыщц. – Бисмылахьы, – жиэу Нурхьэлиу молэм жилар кьыжицлэжурт, и макьыр экьлэуэуэ, и лэгуажьытлэу, тэхьэгьуэ кьытехьам хуэдэу, клэзыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 155.

БИТИК-АРБУЗИК (3). Щлалэ цыкьлэм и цлэлейуэ абыклэ иреджэу «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романым хэтщ. Мыбы прототип хуэхьуар Кыщокьуэм и кьуажэгуэ, щысабийм щеггэжэуэ псэхуу и ныбжьэгьуэ, адыгбзэр зыджа щлэныгьэллэ нэхь пажэхэм ящыц Абытлэ Мухьэбщ. Битик-Арбузик Лусанэ и дэлэху нэхьыицлэ цыкьлуу джэгурт, Лусанэ пьсьмо итхьыр Маир хуишху. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 618.

БЛАГГЭ I (11). лэыиц. Мыжыжэ, гьунэгьу. Щлалэр лгьэмэ – благгэ дьдэу Дыггэ нурь кьытелыдэу, Унэ лъахьыэ мис кьеллагур. «Елбээдыкьуэ», 10. Езы кхьухьыр иджыпстуи адэ уафэ лэаицлэ дьдэм хьэндьрабгьуэ цыкьлуу тещи жытлэнуу олгьагьуэ, гьунэгьуу кьыицлэицлэ щхьэклэ, тенджьыц цыкьлуу жыжьэрэ благгэрэ пхуэцэхьыггэклэуу уцегьауэ. Лъапсэ, 53. Кьуажэри благгэт, гуарцэмэ кьыицлэицхьэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

БЛАГГЭ II (46). Лгьыклэ мыхьуу нэгьуэщлэ зыгуэрклэ кьыбгьухьэ, гьунэгьуу кьыпхуэхьу, кьыппыщлэ. Хьэбли благгэи зэхуэсауэ Инал и анэм Гуэхур даггэпсыницлэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 573. Убых хьэицлэхэр кьэплэитяуэ зэрысехьэрт, я благгэ нанэм игу дахэ хуаицлэу. Лъапсэ, 118. Шыкьым Нэху кьэкьуэжаиц жаиэу и Иыхьыи и благгэи кьызэхуэмысу кьэнэнт – кьуажэм зы бэлыхьлажэ кьыицлэхьуа хуэдэу, кьэбырсэят, хьэицлэр мычэму кьакуэрт, кьакуэ кьэсыхуи фадэ кьалэтирт. Кхьэлэгьунэ, 375.

♦ **Благгэ зыхуэицлэ** (2). Зыгуэр благгэггэклэ кьэубыдын, зэпыщлэи. Арицхьэклэ Дисэ и гум илгэт Рахьым благгэ зыхуицлэнуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 131. **Уи благгэ куэд ухьу!** (2). «Кьэблаггэ!» жиэу езыггэблаггэм флэицлэ хуаицлэу, ехьуэхьуу иратыж жэуапщ. Кьээмай и Иэр и лэгуажьэмклэ тлэкуу илгэицлэри Кьазджэрий кьыицлэуфлэицлаиц: Уи благгэ куэд ухьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 620. [Жамбот:] Уи благгэ куэд ухьу. Альхьо, 64.

БЛАГГЭУЭ (12). Гуэрэгуатэм узыщрихьэллэ псэхуэщхьэ шынагьуэщ, щхьэ зыбжанэ пыту. Зэм щлалэр благгэуэ ныхуэзауэ, Шабзэшэр тажым

пхылгэтиц. Анэм и пшГыхьэлэ, 24. *Хэт си гугээц кЫфГым благауэ, Къаишауэ я шэрэс. Вагъэиж. «Батырыбжъэ», 70. Махуэм дыгээр благауэм зылуриггэладэу жылэм шалабагум, гужьеяуэ зэрызэхьэрт, яцЛэнур ямыцЛэу, пэгун, лэгун, сыхтхэр къаиштауэ ягъэу, мЭгуэлгауэ, фоч зилэм къишцауэ уафэм доуей, благауэр ягъэицтэн я гугээу. Лъапсэ, 119.*

БЛАНЭ I (8). *пльыф. КъарууфЛэ, лъэщ. - Е зиунагугээрэ, жи, сыту бланэ мыр, - жалауэ Лэуб и кэарур зылтабагум ягъэицлагауэрт. Мазэ ныкьюэ шцхуантЛэ, 589. Зэкгуэишбилри бланэ заицЛэи, Плыгээр Гыхьэу ямыгуэи. «Индийскэ поэмэ», 363. Абдежым кхьухъ хьэццэм зи Лэур цЛиха лы бланэжъ кэом кэосри хьиджэбэхэр зыцЛыпЛэкли ямыгакЛэуэ зэцЛаубидэ, Дэфэрэдж, и сабийр и цЛыбым ипхуауэ, заицЛэудри псым холгэ. Лъапсэ, 42.*

БЛАНЭ II (2). *Шыхъ лъэпкыгъуэ. Мэзым бланэ тЛысынЛэ, шыхъ тЛысынЛэ, бажэ, тхьэкЛумэкЛыхъ, мыццэ сыхтхэм я увынЛэ сыхтхэр квэпЛыхьэуэ, я лъэужьхэр пхуауэ бгым уштыну нэхъ насытпыхуэ дэнэ шьЛэ! Лъапсэ, 66.*

БЛАНК (2). *Документ гугээрхэр зэрызэхьэгуэвэ тхылгымплэ напэ, документым и цЛэр зэрыбкЛэ тедзауэ и шхэм тету. И Лэр тедзауэ бланк егуэири кекЛухъ [ШытЛу], Лэц ллар фэр-фэру списать фицЛы, желэри. Шынуэхужькыгуэ, 52.*

БЛАТХЪЭ (5). *Лэщым и плЛэ льякыуэм шьщу блэггур зыхуэээр; блэггур хыхьэу плЛэ льякыуэр. - Уи, хуэмыху, - жиЛэрт Лэуб, - дэгузэрт уи куэпкыным шым и блатхьэр. Мазэ ныкьюэ шцхуантЛэ, 524. Лыр зэЛиха шужь, Кулисум хуиггэфациуэ шхьэ цЛэлэныкыуэ, танэ льякыуипЛри, абы шьцЛыужкЛэ блатхьэ кыхилхьэжри, ГыхьэфЛ хуиггэтЛыгьлри и пэгуным ирильхьэжаиц [Кэрэлъаиш]. Нэггуху, 35.*

БЛАЦХЪУЭ (1). *Шцхьухъ зезыхьэ блэ ябгэ. А гуаццэ ябгэу зи гыбзэ иным И дуней нэхур Къытокъутэжыр Зэрыцытауэ, Блацхьэуэ сурэту Сэтэней гуаццэр Къонэр утыкум. «Шцалэггуэ шыналъэ», 427.*

БЛЭ I (15). *Хьэпшхушц лъэпкъ, зепщыпшэу. Пшахьуэр, мывэр блэ тЛысынЛэиц, ШейтЛан уджыр и шцЛасэггущ... «Индийскэ поэмэ», 362. Блэ фЛыцЛэ бзаджэр пЛыцЛами, ГуфЛакЛэм дэпЛхьэм, кшоуэниц, Куэд шЦлауэ и гур мызэггэж. «Бгы лъапэхэм деж», 47. И шхьэц фЛыцЛэр ухуэнауэ Блэ фЛыцЛити едзыхаи, А шЦалищым я гур, я псэр Хьиджэбз гуакуэ и хьэхуаиц. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 39.*

□ **Блэ пЛыцЛар гуфЛакЛэм дэпЛхьэм, кшоуэниц (1).** *Уи бийм уи дзыхь йомыггээ, жыхуиЛэщ. Блэ фЛыцЛэ бзаджэр пЛыцЛами, ГуфЛакЛэм дэпЛхьэм, кшоуэниц, Дыггужыыр Лэсэ уэ ницЛами, Мэзым сыт шьыггущи ар плгэниц. Куэд шЦлауэ, и гур мызаггэж. «Бгы лъапэхэм деж», 47. ДахэкЛэ блэр ггуэмбым кэраи (2).* **Еплэ дахэкЛэ. Луэху ямыублэм блэ хэсц (1).** *Еплэ Луэху. Блэр дахэкЛэ ггуэмбым кэраи (2).* **Еплэ ДахэкЛэ блэр ггуэмбым кэраи.** *[Дэфэрэдж Аннэ Павловнэ жрелэ:] Уицыхуейм и деж Блэр дахэкЛэ и ггуэм кыбоиш. Жылэ узыхуейр. Лъапсэ, 7.*

БЛЭ II бжыгь. *Блэрэ. Блэ мэхушхьэ кшоушыху, Жэщрэ махуэу блы дэКЛыху, Кэомышуу ар мэжей, Бэлэрыггым, мэгужъей. «Елбээдыкыуэ», 12.*

БЛЭГУЦЛЭ (15). *Лэблэ кыхьэкЛыпЛэм и шЦлагъ. Куэдрэ сызытимыггэплэуэ си ггусар унэм кышцЛокКыж, и зы блэгуцЛэм шЦлакЛэуэ зэкуэцЛышыхьа, адрей и блэгуцЛэм уццЛэм бацэ цхьэнтэрэ шхьЛэнрэ кЛуэцЛышыхьауэ шЦлэу. МелыЛыч, 456. Пхьэлъакыуэклэ кыикухьу емыхахэм я блэгуцЛэр хьэлэчу трихаици, ари кшуйиш и шЦЛыу гугэрэф жыхуалэм хуэдэи. Нал къута, 211.*

БЛЭГЪЭЖЫН (блэггэж) лъЛэ. (1). *Зыгугэр зыгугэрым и бггумкЛэ ггэжэн. Дацицэ къуажэу псыр блэггэж, Псым зэреджэр я цЦэц къуажэм. Псыр шы шцхуантЛэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208.*

БЛЭГЪЭКЛЫН (блэггэкЛ) лъЛэ. (4). **1. (3).** *Зыгугэр зыгугэрым и бггумкЛэ ггэжЛэуэн. [Комендантым Алыджыкыуэ кыжжрелэ:] - Уэ контрольно-пропускной пунктым деж шьытым уахэту зы машинэ дэнэ кээнэ, зы шьидыгу блэбггэкЛынккыым, дзышэри дшиэри зомыггэцЦлауэ. МелыЛыч, 466. Пшиц шЦлэггэтЛысхьэ бггуюэницЛэггми, зы танк блэггэкЛэм, си Луэхуиц. Нал къута, 304. **2. (1).** ДэутЛыпшцКыын. Лэжу, Жырслээн илгэс пЛыицЛ кыиггэцЦлам... зы хьэгуэлЛыггущи блиггэкЛаккыым ар хэмьту, хьэгуэлЛыггущи кыишцЛыхьауэ унагугэр игу ирихьу шьытмэ. Хуэпсэггуэ нур, 85.*

БЛЭГЪУ (13). *Лэщым и плЛэм деж хэлъ, благагъ тхьэмпэ хуэдэу шьыт къупшхьэ пЛашцЛтЛ; блэггукЛэ. Тхьэмадэм блэггур иггэтЛыгьлри, Бзуккыан къуажэу кхьэуанэм текЛуэдам и хьыбарым кыишцЛидзат. Хуэпсэггуэ нур, 60. [Тхьэмадэм:] Блэггур хьэуан блэггур цхьээкЛэ, абы куэд уеггацицэ. Хуэпсэггуэ нур, 59.*

БЛЭГЪУ ИШЛГЭН (3). *БлэггумкЛэ кхьэхьункыэцЛэнур къэщЛэн. Нэхъ зызыггэЛуицхэр блэггур иплгэрт, а зэманым блэггуюапЛгэр мащЛэтэккыым. Хуэпсэггуэ нур, 59.*

БЛЭГЪУМ ШЦЛПЛГЭН (1). *Еплэ блэггур иплгээн. Тхьэмадэм блэггур иратыжати, лыжыбар аргугэру шЦлплгэаиц. Хуэпсэггуэ нур, 59.*

БЛЭГЪУКЛЭ (1). *ЦЦыхум и плЛэм деж хэлъ благагъ тхьэмпэм ещхь къупшхьэ пЛашцЛэ. И блэггукЛэр зытелгынур нэхъ кууулуэ иреггэцЛ [Абу-Деруиш]. Кхьэллэггунэ, 379.*

БЛЭЖЫН (блож) лъЛэмы. (4). *ЖэрыггэкЛэ, е зыгугэрым (машинэ, с.ху.) зыгугэрым и бггумкЛэ блэКЛын. Линэ хуэээм и насыпу Ар бригадем куэдрэ макЛуэ, Имыггуэттым хьиджэбз унэм Ар ныбложыр тесу хакЛуэм. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 39. КЛариц жыгхэр итхци дзыхь ямыцЛу, Гьатхэпсу блэжыр кшэушхуаиц. КЛариц жыг. «Ваггэу махуэ», 367.*

БЛЭКЛЫН (блокЛ) лъЛэмы. (92). **1. (60).** *Зыгугэрым бггурьыКЛын. Астемыр зэ сынэсыжациэрэт, жиЛэу кЛуэжырти, зыхуэээм сэлам ирихьурэ блэКЛырт. Хуэпсэггуэ нур, 62. [Дохутирым:] Машинэ блэКЛ хуэмэ, кхьылэ, кгэвггэууылэ. Ггугэганэ, 128. Шу блэКЛар а пцациэм теллэггукЛэ, Еггэаджэр фэрыцЛу и шЦопищыр. Пшыхьэщхьэ шу. «Шум и ггуэгу», 72. **2. (32).** *Зэман кЛуэн, зэман дэКЛын; иухын (Луэхур,**

н. кь.). [Шлоссер:] *Лэцигьгүэ дэКлам янэ дьдэ Гуаишхьэмахуэ и цыгум ихьар адыгэи, Килирци и цлэр. Гьуэгуанэ, 100. Блэкла зманьыр зы псы Гуфэи, КьэКлуэн зманьыр ар етУанэ?.* Льэмыж. «Дамыгъэ», 221. *Мис а уэшх иньыр блэклаици, Дыгьээр уКытэу кьыщлэцкI, Псыхьэлыгьгүэ цлэКлухэр уэр хьуаици, Уэрэд жалэныр ялбэцкI. Гьэмахуэ уэшх. «Бгы льяпэжэм деж», 110.*

БЛЭН I (маблэ) льэмыI. (6). Нэху дзын, нэху идзу сын. *Мес Казбеки цыгьгэц уэс щлакУэ, И аузхэм щоблэр дыгьээр.* Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 79. *Вагьуэр уафэм фьыщлэблэхуэ, Дытетынууц дэ дуней.* Вагьуэиж. «Батырыбжьэ», 70. *Захуаиэсахэр зэбрыКыжмэ – зым и телефон е радио лажьэркьым, уэрамым дэта уэздыгъэ кьудейри блэжыркьым. Льяпсэ, 85.*

БЛЭН II (еблэ) лгэI. (9). **I.** (8). *Иуданэ с.ху. ираууэрэ зыгуэрхэр зэкIэращлэн. Шыгъэ фхуэсицыну вагьуэр соблэ, Нэхэ плаци, жысIэу сыхонлгыхь. Дунейм имыIэ кьегьэжьапIэ. «Батырыбжьэ», 33. Таша сыт и кьэгъээжыкIэу кьыгъэээжа, жалэрт, хьэлыгьуанэ бла пцIэхэзэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 55б. Шэрдан Берд шы кьекIу тесу, ИэцI-фаццкIэ зэгъэпэцауэ, и шу гьусэри езым кьыкIэрымышхуу хуэпауэ, я пачIэ инхэр сытхьгум иблауэ, я щхьэр бацлгыкь хужькIэ фIэнхыклауэ, я щлакIуэр фIыцIэу, жэрыгъэ зацIэцкIэ уэрамышхуэм кьыдэжауэ ялэгьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 290.*

2. (1). Блаблэу зыгуэрхэр зэпхын. *Хьэжыгьгэм нэмьщI мэлыбгьуэ, клапэ даггэ, кхьуэциным идишхьыжауэ, бжьын бла, бжьыныху Iэрамэ – сьмаджэр зыхуэй дьдэт кьыишар [Бэлац]. Хьуэпсэгьуэ нур, 280.*

БЛЭЛГЭТЫН (блөлгэт) льэмыI. (1). Лгэтауэ блэКын. *Псыр цыкIу дьдэу льэмыжышхуэм СыныщикIкIэ бзур блөлгэт, Псыхьэ кьакIуи цызымьлгэагьуэц, Сэри си гур кьысфIолгэт. Псындэхэ. «Вагьуэ махуэ», 34б.*

БЛЭШЫН (блеш) лгэI. (3). Зыгуэр пшэурэ зыгуэрным блэКын. *Хьэр езымгьапхуэуэ блэшиари Езыр хьэм ещхьу кьыщлэклаиц. Хьэ. «Дамыгъэ», 81. Хьарбыз кьутэжыгьуэм хьарбыз цыблаицIэ, елгэIумэ, тевэуэ блэкI выгур кьэувыIэнти хьарбыз зыщыллI кьратынт [цIыКлухэм], бзээрным яхуу IэцI блахумэ, ари нэгузьюжьыгьуэнт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 359.*

БЛЭХУН (блеху) лгэI. (2). Зыгуэрным блэКыу зыгуэр хун. *Сэ схуэдэу уэри бгы льябжьэм Кьыщлэж псы щIылэм и дежым Шыбз гуэртэ блахумэ, уежэжыуэ, Кьылгьэтырт уи гур пIейтейуэ. Кьайсын К. папщIэ. «Шум и гьуэгу», 87.*

БЛОКНОТ (2). Кьыдэпч хьу тхылымпIэ напэ кьабзэ зьдэт тетрадь. *Бахьуэм и блокнотым иритхац цыхьэйтхэм жаIамрэ Кьулым жиIамрэ зэрызэхехуэр. Нал кьута, 262.*

БЛЫ (69). зэрабж бж. Бжыгъэ 7; 7 хьу. Мы бжыгьгэм мэгьугъэ хэтү бзэм зэрыхэтыр Кьыщокьуэм и тхыгъэхэми хьыболгьагьуэ: «щIы кьатибл», «гьуэгушхьибл», «жэщибл-махуибл» гурыуэгьуэухэм абыхэм куэдрэ уащрохьэлIэ. *ЖэцI-махуиблIэ ар кьэКлуауэ,*

Гьуэгушхьиблри зэтакIуауэ, Мис кьоушыр а иньжыьр. «Елбээдыкьуэ», 18. ШIы кьатиблым мафIэ щлэгьмэ, ЦIыхур хуабэ цымыщIэн. Мо гуэл кьащхьуэр и нэ щхьуантIэу. «Батырыбжьэ», 54. Уи кьалэ щхьыблым Зыкьрагьэщхьу Вагьуээзшиблыр жэцIэ зэцIоблэ. Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224.

БЛЫГУ (2). *Иэблэ кьыхэкIылэм и щIагь; блэгущIэ. Кьадыр лы щэджащэжьу джанэ КIыхьыжыьр и лгэдакьэпэм нэсу, и щхьэм тешгьуа бэлтоку кьуэлэныр уэрдыхьгум ещхьу кьытригьгьуэ лыжыьм кьыпэжьэри, хуэсакаьпэу и блыгур шыгьуэрэ шыдым кьыргьэпсыхац, Аргьуэй, 38б.*

◊ **Блыгу щлэгьхьэн** (1). ЕупIэхын, гьэкIуэдын, щымыIэж щIын. *Бийр щIым ииэчыныр илакьым, Ар абы и блыгу щлэгьхьаиц. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23.*

БЛЫГУЩIЭТ (1). Зыгуэрным и унафэм щIэт, зыгуэрным и щлэгьэктьуэн. *Дыгьуаици вэзмахуи Нартыху Кьэбэц и гум иримыхьын гуэр и нэгум щIэКлати, арауэ кьыщлэКIыни, дыгьуэпшыхь, щакIуэ дьывгьаКIуэ жиIэу и блыгушIэт кьомыр щIызэхышар, и нэгум тIэКIу зрыгъэуожьмэ, и гуапэу. Льяпсэ, 73.*

БЛЫН (39). **1.** (37). Унэм, нэгьуэщI ухуэныгьгэхэм я щхьэр зэтгьзылыгьгэ, ахэр Iыхьэ-Iыхьэурэ зэрызэпрыхукIа пкьыкьуэ, Iыхьэ. *Жьэгум илэ мафIэр зэрызэщлэгъэсту, унэ блыным ныбжь кьуацэ зьбжанэ кьыкIэридзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 262. Иринэ, и закьуэу кьэнати, картэ инышхуэ блыным фIэлгьым бгьэдэуаиц. Нал кьута, 239. Си фочым Iэплэ есиэКлуэ, Окот блын щIылэм зызогьэщI, Гупсысэ хьэлгэр кьыстеуауэ, Абы сэ си гур ныхегьэщI. Си фочым Iэплэ есшэКлуэ. «Шум и гьуэгу», 30.*

2. (2). зэхь. *Лгэпощхьэпо, адэКIэ узмыгьаКIуэ. Абдеж бий гьуэгуэм кьыщыкьуэц, Топ мафIэ блыныр дгьэуаиц. ЗэкуэшитI. «ЩIалэгьуэ щыналгэ», 18.*

БЛЫН ГАЗЕТ (1 2). *Иуэ хушIа пIэ, кьулыкьушIапIэ сыт хуэдэхэм я IуэхушIафэхэм теухуауэ абыхэм пIалгьэ-пIалгьэкIэрэ кьыщыфIадзэ газет Iэрытх е зэрыбкIэ тедза. Мусэрэ Мэхьудрэ блын газетыр щалгьагьуэм, зэдауэу щIадзаиц, абы итым уэ укьеджэфын, сэ сыкьеджэфын жаIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 643. Блын газетым ирагьэуэват щхьэхьынэу жылэм дэсым я сурэт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 630.*

БЛЫНДЖАБЭ (8). Еплэ блын. *Блынджабэм адэКIэ-мьидэКIэ бэдж иныжьхэр цызежэрт, хьэндьркьуакьуэ, дзыгьуэ сыти кьыкьуэжырт, кьуэлгэдэжырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. Лыжьхэр кьуажэ советыр зыщIэса унэмкIэ Клуэрти, блынджабэм кIэрыст, хьыбар жаIэу. Нал кьута, 274. Итиц блынджабэр пIийуэ, гьуабжэу, Нэпсым, яжэм я цыхьэту. «Тисей», 48б.*

БЛЫН КIЭЗЯТ (1). «Блын газетыр» зэблэшауэ кьапсэлгьу арац, (еплэ а псалгьэм). *[Лыжыьм жеIэ:] – А лгэун, блын кIэзят щылэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 635.*

БЛЫПКЬ (10). *ИэфраКIэм щыщIэдзауэ дамэм нэс. Астемьр зымыщIэжу щылт, и куэ ижьри*

и блынквыри уЛэггэ хууауэ, лвы квыщлэжа квомыр и цыгвыным зыщлафарэ хвэлэч хууауэ. Хууэпсэггүэ нур, 170. Ди блынквыр яубыдрэ машинэм дыкбрахмэ – ди лвакгуэр квыщлэвуэжыртэквым. Мелыгыч, 436. Дэфэрэджу лваггуми квеггээзжри, нысацлэм хуэдэу и блынквыр физхэм яЛыггыу, унэм щлаиэжри, шэнт бэлыхэлажээм траггэтЛыхсхэжри хуури бзыри йохгүэхуэ: – Тхвэм шэнт уггурлы ищл. Лъапсэ, 118.

БЛЫРЫБЛ (1). зэрагуэи бж. Дэтхэнэми блы (лвысу, иЛуэ, н. кв.). [Аралным желэ:] Псэ блырыбл фххэту цытми, си тхвэр нахуэу соггэнцил, зырызу, лыри кзупицхэри квыдэкЛуэу, квыхэзмытхтым. Хууэпсэггүэ нур, 292.

БЛЫЩХБ (5). Тхвэмахуэ зэхуакум ктызэрыщидзэ махуэ. Блыщхб кбэс кбалэм бээр ин кызэхуэсырти абы яишэрт ицхэл мывэ зэмылЛужыгыгуэхэр – ини, ику ити, цыкЛуи – сыт хуэдэ ухуейми. Хууэпсэггүэ нур, 49. Тхвэмахуэм и кЛуэцкЛэ махуиблри зэхуагуэшащ, физитЛым блыщхэр ялысу, адрей тЛум гьубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялысу. Гүшлэггүэ, 426.

БЛЫШЦ (1). зэрабж бж. Бжыггэ 70; 70 хуэ. Аркгэ, Сталин, илгэс блыщЛым Уэ уи ныбжыыр цынэблаггэм Сэихуэ жаныр фЛым и фЛыщЛэу КвуцЛатару, фЛым хуалгаггүэу. Лъапкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 52.

БО (14). Шэщ, шы ЛыггыпЛэ. Шу лыггусэм я унафэр Лыггур и ницэ квыдэхуати, а тЛур зыхуэзапхгэ хуиггэзащ, яишэри бом шЛиншэри Лус яритащ. Лъапсэ, 112. ЩЛымахуэр кЛыхыци кЛэ имылэ, Ди бом шЛэт шитЛыр мэгуэмшл. Ныжбэ жэши, нэхур щыхуэ. «Щххэлыктуэ», 384. Мис абдежым иныжэ щлактуэ И натЛэгуэм ис нэ зактуэр КвильдыкЛыу, бом ныщлоххэ, – Шыщлэ цыкЛум ар бггэдоххэ. «Елбэздыктуэ», 5.

БОБРУЙСК (1). КбалэцЛэщ, иджырей Белорусие кбэралыггүэм хуэбыдэ. Бобруйск цыЛэу [Албиян] снайпер курс яггакЛуэри, ар квиуха иужь, фоч кррррррр, оптически приспособленэ иЛэу. Шынэхужыкктуэ, 59.

БОВ: БОВ АПЩИЙ (1). Мэкьумэшыщлэ гвавэ гьэкЛыным пэрытым ириххэлламэ, сэламхуэухууэ зырызыхуаггазэщ. [Кварэжэ Хвэкурынэ взуэ хэтым зыхуеггазэ:] – Бов апиций! Лъапсэ, 133.

БОГДАН (1). ЦыкхуэцЛэщ. Богдан Захарович Кабуловыр пэрыуэн цымылэу теутЛытицхыауэ, зыхуэйр ищлэу, ищлэр кыкхуэгууэ дунейм тетт... Лъапсэ, 91.

БОГУЧАР (2). КбалэцЛэщ. Богучар кбалэ деж зауэр цокЛуэкЛ. Шынэхужыкктуэ, 51.

БОЕВОЙ (7). Урысыбзэ пгыфэцЛэщ: «зауэм ехэлла, епха; зэуэным хуэщла». Зы шлалэ гуэрным «Боевая Апчарэ» жиЛати, псоми хыиджэбзыр лэгуэггүэм зэрыггэкЛийрт: «Боевая Апчарэ кбэсащ», – жаЛэу. Шынэхужыкктуэ, 21. Грамотэм итиц «За успехи в боевой и политической подготовке», жиЛэу. Шынэхужыкктуэ, 30.

БОЕВОЙ ЛИСТОК (1). Блын газет мыин пашлэггүэкЛэ яггэххэзыр. Янэрей зауэм лыггэ цызезыххэр мыраци я цлэ, я унэцЛэр телефонкЛэ

бжызоЛэ, «боевой листок» кбэйдэггэкЛ, абы я хыбар псоми ящлэн хуэдэу, жиЛэу Локотош квиЛуэхуа цххэкЛэ, ар Яктуб и тххэкЛумэм ириггэххэктым. Нал кьута, 301.

БОЕЦ (2). Урысыбзэ псалгэщ: зауэлЛ. Мис лыжэ дыдэм боец гуэрным иэллэ хуеицЛыр икЛи маггыр. «Бдзэжыкхэщэм ипххуэ», 164.

БОЗ (1). Бжбэхуэц щэкЛ Луэ; апхуэдэ щэкЛым кыкхэщЛыкЛа. Пэжу, Таиша гьуэнишэдж шлагуэцЛэлэ иггащлэм зэрымлггэггүуэр Луищлт, сыту жыпЛэмэ, цыггын квыщратым шуххэ гьуэнишэджым и шЛыЛу боз гьуэнишэдж хужыыр трикгуауэ цытаищ, шуххэр нэхэ хума хуниц жиЛэ хысэпу. Мазэ ныктуэ щхуантЛэ, 549.

БОИМСЯ (1). Урысыбзэ псалгэщ: «дошыне» жыхуиЛэщ. [Бэлацэ:] Што слышится не хотимся, старшимся боимся? «Сыт, дедэЛуэну дыхуейккэ, старшынэм дыщышынэрэ?». Хууэпсэггүэ нур, 249.

БОЙ (1). Урысыбзэ псалгэщ: зауэ, зэххэуэ. [Дэфэрэдж:] Зэгур сымыщЛэххэу Пушкин итхахэм ящышуэ усэ сриххэллащ, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с нагойскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекЛуххэркктым шыкхэрэ нэггүуей гууххэрэ кбащытешхуэр, зэауэм ггэр цыпшилахэр Анапэ деж кххуэххэм ярыз цыпшиЛынуэр». Лъапсэ, 6.

БОЛГАР (1). Болгарьер зи хэку славян лъяпккы, а лъяпкктым щыщ цЛыхуэ. Ди кгуэиш лганЛэу Болгархэм Тхылгэ томищым тЛу шЛыггүауэ Тыггэ дахэу кбэггэххэцкэ. Лъяпккхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 59.

БОЛТОТЕРАПИЯ (1). Урысыбзэ псалгэщ: «Кбавэтерапии», псалгэ гуапкЛи улэзэ зэрыкхунум ауан хэлгүу фЛашауэ аращ. [Дэфэрэдж ЛатЛифэ жриЛэу:] Си хгэтЛыр уэ умыщлэмэ, зыщлэн дунейм тету сиЛэркктым, «боллотирапие» жызылар узрати. Лъапсэ, 24.

БОЛТУН (1). Урысыбзэ псалгэщ: псалгэрей, зи бээр зыхуэмыубыд цЛыхуэ. Пльэггүаккэ плакат «Болтун – находка для шпиона». «Зи бзэ зыхуэмыубыд цЛыхуэр тЛасхгэщлэхым дежкЛэ кбалгыктуэ хуэдэиц» - жиЛэу? Шынэхужыкктуэ, 31.

БОЛЬНИЦЭ (1). Урысыбзэ псалгэщ: сымаджэщ. [Пыжынэ Тэмэрэ жреЛэ:] Дунейр квутэхуэ больницэм уцлаггэтын уи гүггэ сымаджэм хуаггэххэзыра факгырэ шхыныр яфЛэтишхуэ? Лъапсэ, 23.

БОЛЬНОЙ (2). Урысыбзэ псалгэщ: сымаджэсалгэ. [Сэлэт улэггэм унэггүацэм жриЛэу:] – Больной, хозяйка. «Сымаджэщ, унэггүацэ дахэ», Нал кьута, 243.

БОЛЬШЕ (1). Урысыбзэ псалгэщ: абы фЛэкЛа, нэггүэщл. Поездэв больше не будет «МафЛэггүуэ абы фЛэкЛа нэггүэщл цыЛэнукктым». Нал кьута, 219.

БОЛЬШЕВИК (2). Большевик партым хэт (цЛыхуэ). Абрэджым я пашэу кбалгытэр Жырлэсгэнт, ариххэжкЛэ Жырлэсгэнт большевикхэм я лъяныктуэ зыщлат. Мазэ ныктуэ щхуантЛэ, 621. БольшевикыфЛэхэм ищлаггэу Ар доггүуыр... Коммунизмэм ириххэллэм. «Партыр ди пашэу», 9.

Кгады кгуэдзэм шу гун ин зауэм иишу кЛуэн хуейти, Ботэц Астемыр хуэдэ дэнэ кѳипхынт. Хьуэпсэгьуэ нур, 122. Абхазхэр кѳыцѳыкЛуа лгэхээнэм Ботэцхэ «щэныѳлэ» лгэпкѳыу зэрѳулам хуэдэкѳабзэу, Долэтхэ я лгэпкѳым «кѳыгуугур» дзѳуэ ѳлаици. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. [Мэремкѳан Инал:] Тлутлэ, мы ди гѳусэ цѳалэм и лэр бубыдыркѳэ – Ботэц Астемыр и кѳуэци. Мазэ ныкѳуэ шхьуантлэ, 537.

БОТЫЧ (2). «Хьуэпсэгьуэ нур» романым хэт гьуклэ Бот Степан Ильич гушылэ хэлъу кѳызэреджэ цѳэщ. – А-а, сэлам хьэлэйкум, Ботыч, – жи́лэри Степан Ильич нэжэгуужэу кѳыпежѳаиц гьуклэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 261.

БОФ (1). Щабзэу техникуныгѳэ, жьэхэуэныгѳэ кѳэзыгѳэлъагѳуэ макѳыпэщыж псалгѳэщ, Асыхъэту хьыджэбзхэр зэцѳэкѳияиц, цѳалэ гьурыр боѳ жи́лэу кѳехуэхри и лѳабжѳэм цѳлэтхэм кѳахэхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

БОХЪУ; БОХЪУ АПЩИЙ (4). Іэщым пѳрытым зэрѳыцуагѳазэ ѳлэхъус. И шьыбгѳэрыщлэр налкѳуту, Уанэр зыкѳутэр налмэсу Щѳалэцѳлэ кѳабзэр кѳоувылэ, Іэ дахэ иицѳу Іэдѳу Бохъу апиций инкѳи кѳохѳуахъуэ. «Щѳалэгьуэ щѳыналгѳэ», 416. Щыхубзым жи́лэ я хабзэкѳым «бохъу апиций», итлани Іэхъуэ цѳыкѳум нэхэ и гуапэ иицѳу иу зыщигѳэгъуэну жи́лаиц [Дѳѳэредж]. Лъапсэ, 55.

БОШКИЭ (15). Фэндырэ. Клпсэ лэрыгьур ницѳлэхалъхъуэ бошклэжъ тлэкѳу зытетыр кѳыициѳаудым, клпсэр кѳызыпычри зи цхъэ палгѳэр кѳехуэхъжати, цѳыху кѳызэхуэсар зэрыгѳэкѳияиц: «Куэдиц, зыр цхъэпылгѳэ тлэу ицѳыркѳым», – жи́лэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 302. [Шурэ:] Алгхъо псы бошклэм хэпклэри псыѳ зицѳри занѳцѳлэу цѳлэгадэри шклэхэр кѳыицихуаиц. Алгхъо, 75. Си бошклэм псы из сицѳыри кѳэзгѳээжмэ, кѳуажэбгѳум деж гу кѳом кѳэувылауэ зэхэтиц, клийр клийуэ, гьыр гьыуэ. Зи лэрыгыпс тѳыгѳа, 519.

БРАНЫЧ (8). Пыченэ Іѳѳлэужьыгьуэ. Шылэ блэтѳоку, хъэмэ браныч плѳыжъ, е клэнѳетыр нэхъыѳл, жи́лэу Лу егупсысерт. Хьуэпсэгьуэ нур, 96. Нурхъэлий апхуэдицу гуѳлэциати, Думэсарэ Іэлъэци, Тембот браныч кѳахуицэхуну кѳыгѳэгъуэаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 189.

БРАХМАН (3). Индием щыцекѳуэ кастэ лэужьыгьуэхэм ящыщү нэхъыщхъэм хыхъэ цѳыху. Кѳумым кѳыицѳѳэ гьуэжъкуицр, Дыгѳэри уаѳэм йоткѳухъ, Зы брахман гьуэри щай гьуэжъу А махуэм сытым кѳиухъ. «Индийскэ поэмэ», 363. Кѳыздиклэри умыщлэххэу Брахман дадэри кѳэсаиц: – Псым фемѳѳэ, зэи-зэкѳуэицхэ, Ткѳуэпс зылухуэр гузсаиц. «Индийскэ поэмэ», 366.

БРЕЗЕНТ (5). Чэтэн Іув псы зыпхымыкл. Банк бжэлупэм грузовикгьуэр Іутт, абылѳы гьуэри клэрахъуэ кѳиха шыгьыу иту, нэгьуэцил тлүми брезент кѳэп зырыз, иу илѳыр умыщлэу, унэм кѳыицѳахырт. Нал кѳута, 279. Дэри зыщлэтхэмэн хуейщ, ауэ нэхъапэ цѳыкѳлэ махъиар гьэтѳысауэ пшахъуаѳэ брезентыр тепхъуэн хуейщ. Хьэщлэ лъаплэ, 401.

БРЕМЕННЭ (1). Урысыбзэ псалгѳэ «временнэ» (палгѳэклэ щылэ) жыхуи́лэр зэблэшауэ кѳэпсэлъауэ

аращ. Янэм еѳэну тлѳымэ, бжъэ еицанэр паицѳыхъым и узыниагѳэклэ ириѳырти, иджы паицѳыхъым и плэ «бремненэ правительствэр» иригѳэуваиц (Гьуумар кѳуицхъэ цѳылгъхуици «в»-м и плэклэ «б» же́лэ). Хьуэпсэгьуэ нур, 180.

БРИГАДЭ (14). 1. (5). Полк, батальон, е батарей зыбжанэу зэхэт дзэ паклэ. Кѳалэм щызырэзехъэм я хьыбар танк бригадэу гьунэгьуу щытым нэсри я паиэхэри кѳэллэлуаиц, хуит дыкѳѳѳици, цхъэж хуэѳаиц хуэдгѳээзениц, жыхуаілу. Кхъэлэгьунэ, 378. Пэжт, дзэу кѳратар бригадэ дыди хьунутэкѳым, итлани дзэпцу уцагѳэувклэ, узыхуэцэмыр уэ кѳэзгьуэтыж, уллрэ паицлэ птетмэ. Лыгѳэ, 409. 2. Зэгъусэу Іуэху зэдэзыцлэ лэжъакѳуэ гуп. Грузовик Іэджэ зэужьэхэу Бригадэр губгьуэм дэклпш, Нэхъ цѳалэр, зыми емьжъуэ, Лѳакѳуэрыгѳэжэм иэсаиц. Си кѳуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. Янэм трактор бригадэм алаицэм псы кѳраишэу теташ. Щынэхужьыкѳуэ, 50. Зыхэт бригадэр сэ соцлэр, Щылажъэ цѳыплэр сохъумэ, А пицаицэм и цлэриц сымыицлэр, Кѳызжеѳлэт хэтми, ар ѳицлэмэ. Кѳызжеѳлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 37.

БРИГАДИР (4). Лэжъакѳуэ бригадэм и унаѳѳл. Были клэцѳу кѳыжилаиц, А жуапым хуэмыплаицлэу: – Бригадиру суываиц. Фыз унаѳэ. «Партыгѳ ди пашэу», 111. [Локотши:] Сьбригадиру ѳи мьугъэ, сывэллэунокѳым. Нал кѳута, 290.

БРОНЕПОЕЗД (1). Зэууэным хуэщлэ маѳлэгьу. Гьуэгум зыгуэр кѳаицищымыицлэ ицхъэклэ абыхэм я гьусэт «Тхъэмыицклэ пэж»-клэ ээджэ бронепоездыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 242.

БРОНЕТРАНСПОРТЕР (1). Зауэллхэр, Іэщэ-ѳащэ иризерашэу, шэ кѳызырыгьуэклхэр зыпхымыкл машинэ. Кѳалэм щыдэлъадэм бийм я танкым, бронетранспортерым хьэлэч кѳаицѳу цыхуежъэми кѳицѳуэтакѳым [дзэр]. Лыгѳэ, 411.

БРОНЗЭ (1). Нэгьуэцил гьушыкѳлэхэр (дэеху, бзапцлэ, н. кѳ.) зыхэгъэва гьуаплгѳэ; домбѳякѳ. И бронзэ нэклур нызолгѳэ, Жыдоілар: «Пушкин, нэишэ!». Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгъу», 35.

БУ; БУ МАКЪ (4). Іэщ пѳащэхэм я джэ макѳ. Ар жи́ла кѳудейуэ, Хьэблашэ [жэмыр] куэбжэм деж кѳэсыжауэ и бу макѳ кѳэлуаиц. Нал кѳута, 227. Пицэдджыжъым шклэ бу макѳым Албиян кѳыгѳэушаиц. Щынэхужьыкѳуэ, 9.

БУДЕТ (5). Урысыбзэ глагол псалгѳэщ, кѳэкѳуэну зэманым иту: «щылэнущ, хьунуш, ищлэнуш» жыхуи́лэ мыхьэнэхэм хуэдэ илэу. [Еггэджакѳуэхэм еджакѳуэхэм кѳажреіа:] Теперь он будет вас учить родному языку. «Дяпэклэ мьыбы [Щоджэниѳыкѳу Алий] анэдэлъхубзэ фриггэджэнуш». Зи лэрыгыпс тѳыгѳа, 521. Поездов больше не будет. «Маѳлэгу аѳлэклэ щылэнукѳым». Нал кѳута, 219.

БУДЕШЬ (1). Урысыбзэ глагол псалгѳэщ, кѳэкѳуэну зэманым, етлүанэ щхъэм иту: «ухъунуш, ущытѳынуш, ущылэнуш». [Астемыр Натаиэ жреіа:] Ты наша дочь будешь. «Уэ ди пхъуу ущытѳынуш». Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

БУДЕННЭ (2). Граждан зауэм цлэрылуэ щыхъуа дзэзешэхэм ящыщ зыщ. Елдар и отрядыр нэхъ яужьылуэ иту, Буденнэ и узрэдырт жи́лэрт. Мазэ

ныкбүэ шхуантгэ, 583. [Бекван Хьэбибэ жрелэ:] *Догуз, Сталин, Калинин, Ворошилов, Буденна сымэ яцыц гүэр уи нысэм имыггунэггүу тхьэ плуэн?* Нал кьута, 231.

БУДИЛЬНИК (1). Зытебухуа земаныр кьэсмэ, уезджынэктееуэкьозыгьащцэ сыхьэт лэужыгьгүэ. *Апчарэ и сыхьэт «будильникыр» зэркыгутэрэ куэд цлаш, арихьэклэ махуэр здынсар тэмэму кьещцэ, Шынэхужыкьгүэ кьэзыувыхьа бгышхьэм еплэмэ.* Шынэхужыкьгүэ, 65.

БУДИТ (1). *Еплэ будет.* [Астемыр Наташэ жрелэ:] *Подруга будит у тебя – Сарима.* «Хьэбдэбэз ныбжьэггүу иуэнущэ Сэримэ». Хьуэпсэггүэ нур, 309.

БУКВАРЬ (4). Тхэкларэ еджэкларэ зэрзырагьащцэ япэ тхылы. «Вырыв» жиуэуеуеклары уезджыгьэм кьытраутгышхьэри уезджыгьэр якьутэ, пэшыр кьыфэ зэркыгүу, хьейдэ – узэрзыекгүэнуэмэ кьеблаггэ... Мазэ ныкбүэ шхуантгэ, 544. *Си букварыр зэлусхауэ Сыкведжамэ, махуэр уэфт.* Гьуэгу кьебьяплэ. «Мывэ хуабэ», 83.

БУКЕТ (4). Удз гьэггэ Иэрамэ. Удз букетыри игыггүу икли гьуфлэу А танкистхэм бгьэдыхьащцэ [Марфэ]. «Бдзэжьяещэм ипхьу», 164.

БУЛЬВАРНЭ (1). Уэрамым и цлэу «Хьуэпсэггүэ нур» романым ушрохьэллэ, иджы ар Налшык и Щоджэнцыкьу Алий и проспект уэрамырщ. Бульварнэ уэрамым дэзу шури лээсри ехьрт, станцым нэсу мафлэу гьанэплэмэ итгысхьэнхэ. Хьуэпсэггүэ нур, 127.

БУРГОМИСТР (10). Кьэрал языныкьгүэхэм: кьалэ унафэщцэ, Игташхьэ. *Бургомистрым деж щашам Псэун и пцэм кьыдалхьат фронтным кьыкьыжауэ зызыгьэпцкьур кьыгьуэту бургомистрым деж ихуну.* Кьалэн, 434. Хьэбибэ *бургомистр жьыхуэлэр ищцлэртэжкьым.* Нал кьута, 285.

БУРУН (24). Псыми, ар кьызыдэж аузми, абы и Гүфэ Гус кьуажэм я цлэу «Мазэ ныкбүэ шхуантгэ» романым ушрохьэллэ. *Псыр Гузыщцэу Бурун ауз шылажьэм я нэхьыбэр тутнакьхэр арат.* Мазэ ныкбүэ шхуантгэ, 515. *Бурун дэт унэ нэхь дахэ дьидэу тлуэ зэтетым машинэр ежэллац.* Мазэ ныкбүэ шхуантгэ, 538. *Машинэр нэхь щэху хьуат, ауэ ищцлаггым Бурунын цыгьгүахьуэрти, Лу абдежым зыгуэр жилами, Инал зэхихьынунтэжкьым.* Мазэ ныкбүэ шхуантгэ, 536.

БУРЯК (1). Унэцлэщ. *Си унэцлэр сэ зьыщцлакьым, Си цлэр Федяц, ар фэ фошцэ, Си адэм и цлэр тхь:* *Никитэц, Си унэцлэри Бурякици, Итхэ псори, умыукьытэ.* «Бдзэжьяещэм ипхьу», 158.

БУУН (мэбу) лээмьл. (10). Бу макь гьэлун. *зээмьыэ зи кьэшыгьгүэ хьуа жэм лэхуахэр мэбу, джэдухэр кьуэггэнапэм кьыдожри, загэкьлүэдыж.* Мелыгыч, 462. *Шэ кьозымыту жэм бзаджэ Шклэр имылгаггүми мэбу.* Жэм бзаджэ. «Мывэ хуабэ», 262. *Шклэхэр уи гум щыгьхьэу бурт, шэ хуабэ ди анэм кьышцлэфьклатэмэ, жалэ хуэдэ.* Шынэхужыкьгүэ, 55.

БУТЫРСКЭ (1). Тутнакьыщым и цлэщ. *Кьэбэрдэем я пашэу щытар ягьэтгысри Мэзкуу Бутырскэклэ зэджэ тутнакьыщым цлэдазауэ щытат.* Льяпсэ, 90.

БУФЕТ (1). Хьэкьущыкььу, ерыскьы щахьумэ шкаф. *Румын гүэр пхьащцэу, пхьащцэ Гуэхум щыгьуазэ дищгыну шэнт цхьэггүэ сьт диггэщцырт, езым буфет дахэ ищцлэрэ ищцэрт, и физ ггүм лэхьшэр ди щцафлэт.* Зи лэьрыгьыпс тгыгьа, 526.

БУХГАЛТЕР (2). Бухгалтериэмкэ Ищцлаггэллэ, ахьшэ, коммерческэ отчет езыгьэкьлүэкэ цлэу. *Зымахуэ Кьулым Ирине иггэгүфлац: – Адыгэ нысэ, бухгалтери кассири умыхьуу хьунукьым.* Нал кьута, 240. [Фариз:] *Тхьэ, Шури щцлэмьылэжэ, бухгалтерым лэжыгьгэ кьриташц армыхьумэ, алгандэрэ тлэу кьэкуэжынт.* Алгхьо, 55.

БЫБЭ (13). Ныбжьэ зилэ цыыхубызым, анэм, анэшхуэз эреджэ цлэ лей. *Елдар, нэхь цэху хьуауэ, Думэсарэ кьыдэщцлац: – Уи псалэпэм пэж хэлъи, Быбэ, – жиуэри.* Мазэ ныкбүэ шхуантгэ, 542. – *Быбэ, хэт уэ зи гүггүу щцлэри? – Апчарэ и анэм эреджэ «Быбэт».* Шынэхужыкьгүэ, 24.

БЫДАГЬЭ (1). Кьарууфлаггэ, льяещыгь. *Ди дээр араш, ди хэхуаггэр, ди лыггэр, ди быдаггэр, ди ерышцаггэр араш [текьуэныгьэм и хэкьытлэр].* Нал кьута, 256.

БЫДАПЭ (28). 1. (27). Бийм защыкьымэным, абы пэщцлэтынэм хуэггэпса хуэныггэ. *Бийм и быдапэр кьытетхауэ Ньп пльыжыкьыр Гуащхьэм щыхэттлат.* Ньп. «Щцлэггүэ щцлэналгэ», 22. *Мывэ защцэу кьэщцгыхьауэ А быдапэуэ удыхьамэ, Тхьэлухуэу тахьтэм тесым Нур кьытехьыр, дьгэ кьепсу.* «Елбэздыкьгүэ», 13. *Якьуб ежьа иужь, капитаным и унафэкэ кьышцлашц ищцунэм ищцлаубыдауэ щытаркэ Кьалэжькэ зэджэ быдапэм ищцлэдац.* Нал кьута, 294. 2. (1). Гьэщцкьунпэ, хьумаплэ. [Бекван:] *Мылкьум быдапэ кьахуэзгьуэтын хуейшц.* Шынэхужыкьгүэ, 15.

БЫДЭ (16). пльыф. 1. (11). Кьутэггүеуеи, зэпычыггүеуеи, зэфлэгтхьыггүеуеи. *Ди хэху гьунэ Бьидэц бийхэр кьемызэггүеуеи, Шцоуэ ди щцлэр нэм бжэжгүу.* Лэпкьхьэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 52. *Мылкьу иулэмэ, гьэщцкьу пхуэггэпцкьур, Гункьыбэз бьидэкэ умыбэлэрыгь.* Хьуэпсэггүэ нур, 188. *Карабахьышым хуэдэу бэшичт, лэьрызехьэт, тыркушым и флалэм хуэдэу Шэулэхуэ и флалэри бьидэт – мывэ кьури хуэзакэ кьыггэзэнунтэжкьым.* Нал кьута, 265.

2. (4). Лээщ, бэшэч. *Уеблэм чьыцу щцлоф бжэн дьидэм, Ариц а ищцлэр ищцлэхьур бьидэ.* «Тисей», 490. [Дис:] *Си лэьр кьышцлэмьуэ мьыггүэм, сьпсэ бьидэщц.* Гүшцлэггүэ, 426. *Зауаэм ищцлэхьур слваггүу мьыхьуну, Зауэллэ игу бьидэ кьысхуэнакьэ!* Ныбжьэггүу. «Партыр ди пашэу», 92. 3. (2). *Мышцабэ. А сыхьэтым лыжыкьыр хьэдэу Шхьэнтэ бьидэм тежжэлац.* «Бдзэжьяещэм ипхьу», 151. 4. (8). Ткьий, флэклыпэншэ; узытекл мьыхьун. *Бэлацэ ищцлэлэ цыкьлүитгым унафэ бьидэ кьахуищцлац улэггэхэр зьыщцлэ унэм псэ зьыт ищцламыггэхьэнэ.* Хьуэпсэггүэ нур, 277. *Зэ жиламэ емьщцлэжыу, Псалгэ итыр жыру бьидэщц.* Сингх жьыхуэлэр. «Батырыбжэ», 91. *Тенджызыщцлэм пшэ кьыхэкьыр, Пшэ адрейхэм хуэдэ дьидэу, Дьыхуэзэшу, ди гум кьэкьыу,*

хэпэцицихьхэрт. Клапсэ клапэ, 5. *Бабыц бынхэм я джэгулэр Къиунаци дэмьхуэж. Псынэдахэ. «Вагьуэ махуэ», 489.*

◇ **Уи адэ и быниц [ар]!** (2). *Еплэ адэ I.*

БЫНЖЭ (2). Ныбэм илгэ шлэжьейр анэм зэрыпыцла, абы зэриггэпсэу лъхуадэ. *Къуажэр яхъуницлауэ, яггэсауэ, дэсам къыцаггэгъэжым, сабий гыи макъ зэхэх, адэкIэ-мыдэкIэ плгээрэ, пэи-хъэкүм иплгэмэ, физ лъхуам и хъэдэр илгэ, сабийри и бынжэр пымьуницлауэ псэууэ къагъуэт. Лгъапсэ, 107.*

БЫНУНАГЪУЭ (3). Бын зэрылхуэзырпI. *ЕтIуанэрей махуэм, ицэдджыжым, бинунагъуэр къэатэджа къудейт: Хъэбибэ ницафIэу жъэгүм дэст, Иринэрэ Анчарэрэ сабий цIыкIүм и ужь итт. Нал къута, 285. Дэфэрэдэж и нысэ цIыкIүр гъэ къэс лъхуэрэ бинунагъуэшхуэ хъуац, сабийм я цIэр Дэфэрэдэж фIызэхэгъуацэрэ зым къеджэнумэ, адреим и цIэр къыжъэдэхуу. Лгъапсэ, 119.*

БЫНУНЭ (29). *Еплгэ бинунагъуэ. Астемыр и бинунэм пэлэцIэу зэрытсээр къэхъэлгэкIыу къитхырт, ар Думэсарэ имыцIэ хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 191. Арац зыхуэкIуэр дэ ди гъацIэр, Дызыхуэзэнур сэ слгэгъуац: Лгъэпкъ псори хъунуц зы бинунэ, ШIыр цIэкIэрахъуэри арац. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. Балигэ хъуауэ къыцIыфIэцIыжам, Гуацэ зыцIэхъуэпсу цытар лъхуэгъуэлI цIалэм дэкIуэрэ бинунэишхуэу тIысыжу псэуну арат. Лгъапсэ, 38.*

БЫНЫШЭ (3). *плгэyf. Бын зимыIэ. Долэт и псалгэр Мусэ ишэу техуац, Мусэ бынынишу зэрыцытым трицихьхуэ къыфIэцIри. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 644. Писырыр бынынишэти, хъэдэIусу къихьам тхъэмахуэкIэ ирикъурт. Нэгъуху, 49. Ахъмэд бынынишу ихът дунейр, Сабий детдомым къаIихащ. Сабийр сыт лгъэпкъ. «Дамыгъэ», 116.*

БЫНЫФИЭ (2). *плгэyf. БыныфI куэд къызыхуэхуэ; быныбэ. Нобэ цIыхубз къытхыхъари цынэм хуэдэу Iуцабэу, джэдым хуэдэу быныфIэу, нэхъыжьыр иггэпэжу, нэхъыцIэм и нэ IейкIэ емьплгэу, уи анэжьыр илгэгъүмэ, къыхуэгъуэIэу, имылгэгъүми къыхуэзэшу хъун нысэ тхъэм ищI. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 585. НтIэ, ди нысэ цIыкIуу къытхуэгуэвэр мэл хуэдэу Iуцацэу, цынэм хуэдэу Iуцабэу, джэд хуэдэу быныфIэу, хъэфI хуэдэу Iумахуэу, шыфIым хуэдэу цIэрыIуэу, къуалэгъубзэу, убзэрэгъэжу...Клапсэ клапэ, 15.*

БЫРКЪУЭШЫРКЪУАГЪЭ (1). *Мызэтесыггэ; мытэмэмыггэ. Пэжу жыпIэмэ, Алыхъыриц зыщIэр Шцхэлмывэгъуэ быркъуэшыркъуагъэу дэлъыр, ауэ а псори хэт зэтес ищIыфын. Хъуэпсэгъуэ нур, 208.*

БЫРКЪУЭШЫРКЪУЭ (1). *КумблIэмб, къиуда-ниуда зигэ, мыджафэ. Гъуэгуэ пэцилгъыр быркъуэшыркъуэи. «Елбэгъыкъуэ», 19.*

БЫРМАМЫТИ (1). *УнэцIэш, мыр зезыхьэ лIыхъужым прототип хуэхъуац Иорданием и дзэ, къэрал унафэцI цIэрыIуэ БырмамытI Фэуац. Къысхуатхари зы мацIэ дидэц: «Си ныбжьэгъу лгъанIэу БырмамытI, къэхъуар къэмьхуаутэмэ, нэхъыфIт, итIани абы цхъэкIэ умыгуэвэ», – жиIуэ арат инэралым къытхыр. ХъэщIэ лгъапIэ, 399.*

БЫРТЫМ (2). *плгэyf. Гъүм кIэшI, пшэр, Iув. – Еплгэит мыбы, – Сосрыкъуэ Iэбэри Аркашкэ Iэ лгъэныкъуэкIэ хъэпшыр цIыкIүм ещхуэ къиIэтац, – плгэгъуэрэ мы быртIым цIыкIүр? Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 550. ЦIыхубзыр ... апхуэдэу жъытэкъым, илгэс цэциIым куэдкIэ фIэмькIауэ арат, нэкIу хъурейт, быртIым цIыкIуу, нэцхъыфIэу къоплгэмэ, цIыхубз лгэгъуэгъуафIэ гуакIуэ хуэдэуи цытты, цхъэцыгъуэ Iув тетыр и даматIым цIакIуэ гъуабжэм хуэдэу телгъу. МелыIыч, 441.*

БЫСЫМ (27). *ХъэщIэр зей, хъэщIэр здихъа унагъуэ; хэгъзрей. Шхын и IэфIагъыр къэцIэгъуейкъым: УахэтIысхъакъэ гуп зэ хэллэ, Пишыр IэфIрэ диджрэ зэггэгъуэIэнум, И нэгу бысымым заныцIэу цIэлплгэ. Шцакхъуэм и IэфIагъ. «Вагъуэ махуэ», 327. Зэгъуэр Жыраслгъэн здэщыIэ бысымым я деш шу гуп уэркэ цIалэ заныцIуэ къыдыхъэри щецсыхац, жэц хъэцIэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 89. А иныжым мыр къепсэлгъыр: – Дэ дыщыткъым бысым жэгъуэу, Ди хъэцIэщым нытхуеблаггэ. «Елбэгъыкъуэ», 16.*

◇ **Бысым лгъыхуакIуэ** (1). *Здэблгъэн, нэху къыщекIын къэзылгъыхуэ цIыху. Сыбысым лгъыхуакIуэу КъызэрызыкIухъыр Хэти сэ къыздэщIэ. «Шцалэгъуэ шIыналгъэ», 417. Бысым цIын* (1). *Зыгъуэрэм хуеблгъэн. Гупыр ницIантIэм дыщытIысым, Расул жантIэр къылыгъынты, Хэгъзрейуэ къалгъытати Яцилгъыхакъым ар бысым. Цада къуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335.*

БЫТЫР (2). *НэщI мазэм деш тхъэмьщIкIэхэм, зи Iуэху мылгъукIэ хуэмьщIахэм ират Iыхъэ. Семеныр урысцыIэи, Сеймэныр тэтэр псалгэм къытекIац – ясър, бытыр Iызыж илэу арац къыкIыр. Лгъапсэ, 48. [Шаукэнт:] Си сэджит къэткъым, си бытыр къэткъым, си унэ сьщIэсыжы. Аргъуей, 386.*

БЫТЫРБЫХУ (2). *Пасэм шыгъуэ адыггэхэм Санкт-Петербург къалэм и цIэр къызэрапсэлгъуэ шытарщ. Бытырбыху Ленин жалэу зыгуэр къыцIуэнэхуац, инэрал имыдэу, Керенскэри иггэгъыныу жызыли цыIэи. Хъуэпсэгъуэ нур, 157.*

БЫФ (1). *зэрызып. Зы хъэлгэ шабэ гуэр шытехуэкIэ ищI макъыр къэзыгъэлгъагъуэ псалгэш. Е жъым къыридыха, е езыр къехуэхэ – махъшэм телгъа фэндыр «быф» жиIуэ къехуэхэри зэгъудаци. ХъэщIэ лгъапIэ, 402.*

БЫХЪ (1). *Еплгэ быхъи-сыхъи. Уи гъуэнэгъүм и бжыхъыр зы лгэбакъуэкIэ къыггэкIуатэрэ хисамэ, бэлыхълажэ къокI, мобы апхуэдиз цытачым, сыту зыгуэрэм «быхъ» жиIуэ псалгэ къыжъэдэмькIарэ? Лгъапсэ, 82.*

БЫХЪИ - СЫХЪИ: **БЫХЪИ - СЫХЪИ**

ЖЫМЫПЭН (2). *Жъэр зетемыхын, цIутI жымыIэн, зы псалгэ къыжъэдэмькIын. [Дэфэрэдэж:] «Хэт ассистенту къэувын?» – жысIэу сеуницIати, псори цым хъуауэ зэхэтиц, быхъи-сыхъи жамыIэу... Лгъапсэ, 14. [Алдыжыкъуэ:] Лулэмрэ ажыгалкэмрэ и пащхэм ислгъэри жесIэн хуеяр жесIати, псалгэ си жъэм къыжъэдиггэкIакъым, чыфтанц тIэкIур къыггэгъэзырауэ къыщIэкIри быхъи-сыхъи*

жимыгээ хэвсхуушиши, бзагуитг зэхуэза хуэдэу. Мелыгыч, 470.

БЫХЪУ (1). *плъыф.* Мызэв, Иэхуитгъэхуит. *Игъаицлэм псым дех бгы зэхуакури, ноби къэс Иэхуитлгъэхуит дэклын хуэдэу псылур быхъу хуэицлгъыкым.* Нал къута, 299.

БЫЦЭ (2). Цыхубзыцлэц. Лу и жагъуэ хуэат Быцэ и адэ-анэм я пхъур Иэоб къратыну зэраллэмфыр. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 525.

БЫГУЭБЫШЭ (1). *плъыф.* Нашэгушэ, фаджэ, теплэ лей зилэ. Янэм цлалэр убзэрэбзэу Ябгъэ-дэтти и Иэхуиэм, Янсэлъэфырт Иэцым къабзэу, Нобэ, ецхъу быгуэбышэм, ЗэГынаци ар мыпсалъэ. «Тисей», 456.

БЮЛЛЕТЕНЬ (1). Зы палтэ гуэрым кърюубы-дэу узэрысымаджэм шхъбэт техъуэ тхылгъ. Псоми шхъэусыгъуэ зырыз къагупсысър: зым тхъэлганэ ецл хуцлэмыхъэну, адреир Иэаицхъэм деж ираджауэ къыцлоккыр, ещанэм и жытым бюллетень кърехри зэрысымаджэр уеггэлъагъур. Лъапсэ, 14.

В

В I (1). Урысыбзэ алфавитым и ещанэ хъэрф. Янэм ефэну тлгъэм, бжъэ ещанэр пацтыхъым и узынагъэклэ ирафырти, иджы пацтыхъым и нлэ «бременнэ правительствэ» иригъэувац (Гуумар къуыцхэ цыльхуци «в»-м и нлэклэ «б» желэ). Астемыр Степан Ильич и деж куэри и къеклукыкла псори хуцуэтаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 180.

В II (5). Урысыбзэм шыщ предлог. Шыцлэм шыгыуу гуэхур щеклуклэ шыплэр къэзыгъэлъагъуэ. [Дэфэрэдж:] Хъэтрэмтлгъу си нэр къыхуиклэ шыгъуар еджэн къыцлэздэу урысыбзэ тлэклуи зэзгъэца нэужькэци, сыту жыцэт: зэгур сымыцлэххэу Пушкин итхам ящыцу усэ срихъэллэиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногойскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «Зеклэхэрэкъым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ къацитепхыну, зэзауэм гъэр цыцлалэр Анапэ деж кхъухъэм ярыз цыцлалэр». Си анэм игуэтэжу зэхэсхэмрэ Пушкин зи гугъу ицлгъурэ зэзгъапцэмэ, зым и гум адреир къипсэлгъыкла къысфлэцлгъурт, сфлэтелгъэджэу. Лъапсэ, 6-7. Къазджэрий къеджаиц: Белеет парус одинокий В тумане моря голубом... «Тенджыз цылуху пшагъуэм чэтэн закъуэр хохужьыклэ». Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 614.

ВАГОН (19). Гъушл гъуэгуклэ зеклукэу цылуху е хьэлгэ къызэрырашэклэ. Станц къэс хэкум ирашыным къыпэлгъуэ мафлэгухэр тетт, вагонхэр лэц зэрызэрэшэ зацлэу, кълукъуицлэхэм цхъэклэ пассажирскэу вагон зырыз-тлурьтлэ хэтт. Лъапсэ, 85. Мафлэгу гуэр, вагонхэр зэхэкутауэ, зэхэцлэлауэ, нэхъыбэм я цхъэгъубжэр хэмьлгъыжу къытелгъэдаици, псори абы итлгъысхъэну йолэ, зэрогэкклий, зэрызохъэ. Нал къута, 217. Маклур, маклур мафлэгу псыницлэр, Вагон

къомым зашэцлэуэ. Мыллэжыныгъэм и мафлэгум. «Дамыгъэ», 234.

ВАГОНЕТКЭ (1). Гъушл гъуэгу бгъузэмклэ зеклукэу хьэлгэхэр зэрызэрэшэ шхъэ зытемьыл вагон цыклу. Бгым рудары къыцлэсиау, Вагонеткэхэм изи сицлэу, Мывэ лъаплэр жъым нэхъ цлэх Клапсэрыклуэу йоклуэтэх. Бгъэ шыр. «Партыр ди пашэу», 67.

ВАГЪЭ (8). Гъавэ трасэн папцлэ ява шы. Абы я гум уеплэмэ, уэиш зытеишхэу дыггэ зытепсэжа вагъэм хуэдэт, жылэплэ тепсэр зацлэу къытрипхъэну. Хуэпсэгъуэ нур, 178. Зив куэдар [Дуду], «сархъ» жицэу, къызэфлэтитысхъэри цылухъым жрилэну и гугъар цылухъум жрилаиц, тлэклуи къыцлгъури: – Нэхузэрыцу сытэджынуэрэ сжэжынууц, си витлэр къэзымгъуэтыжынуу Иэмал илэкъым, вэныр пицэдей сыухынуэрэ жылэр ссэнущ вагъэр мыгъуж шылкэ, – жицэу. Витлэ, 415. Купсэу пхроккыр мэз цхъуантлэр Нэккъым и гуэгуэр шыллуантлэу, Бзу къэмыувылэу есахэр А мээ Гырысэм хуосэ, Вагъэм цыцлэу тесахэр Дялэ а мэзым и гъусэц. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.

ВАГЪЭБДЗУМЭ (2). Шыр шавэклэ, пхъэлэцэм зэ кыгуэхыгъуэу кыгуигъэгуклурииклэ лыхъэ. Нурхъэлий кърлэн илыгъыр япэ къежеллэ гуэрым Иэцлгъэри, и зацлэр и гуэгуу кълэжэмклэ цунэтлаиц, и лъакъуитгым лъэужь яцлгъур, вагъэбдзумэ бгъузитгым ецхъу, уэ зыхэтым къытенэу. Хуэпсэгъуэ нур, 157. Вагъэбдзумэм хуэдэу мэхъу лъабжэккэ дитхъуар. Хуэпсэгъуэ нур, 335.

ВАГЪЭМБЭКЪУ (6). Шыр шавэклэ, пхъэлэцэм куууэ, кылуху дитхъу кълэу цыклу. Дэр папцлэ гугъэр жылэу ясэу Дэтт вагъэмбэкъум къыдымыкылу. Историк гуэрым деж. «Дамыгъэ», 207. – Сэ куууэ совэ, си вагъэмбэкъум тлур дидэхуэнущ, – жицэри Хъэкуринэ наплэзылэм и фочыр къипхъуатэри Къарэжъым дежкэ зыкыггъэзаиц. Лъапсэ, 106. Жыуэ тэджым тхъэм къыретыр, уа си хыв, Тхъэр зэтати дацымышущ, уа си хыв, Вагъэмбэкъум дидэт зацлэу, уа си хыв, Гъаицлэ тлэклур идохъэккыр, уа си хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжъэ», 79.

ВАГЪУЭ (75). 1. (41). Жэцклэ уафэм ипхъауэ къыщыблэ нэхутгэ. Вагъуэ цыцлэу къыцхъэицымми, Жыцэт, сытыр уи дуней? Мывэ закъуэ. «Батырыбжъэ», 14. Жэцым вагъуэ цыцлэу Плгъагуэр пхуэмьыжын, Насып вагъуэ уилэм Хэллгэ – имыжын. Дыгъэм, кхъухъ куэклафлэу... «Вагъуэ махуэ», 101. Вагъуэр уафэм фыцыллэхуеклэ, Дытетынууц дэ дуней. Вагъуэиц. «Батырыбжъэ», 70. 2. (22). Ихъурегъккэ зэхуэдэу къеклукылу кълэуэ папцлэ зытет геометрие пкыгъуэ, апхуэдэ теплэ зилэ псори. Фыгъуэ гуэгуэр диггэлъагъуу Кремлу лъэцым и шхъэ лъагэм Налуэу, дахэу тетккэ вагъуэ – Фым хуцлэкъур ирипагэу. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8. Мо Кремль лъэцым и вагъуитхум Сеплгъыну бгыцхъэм сыкыщыплэрт, Лугъуейм дыхэтэу бийхэр цытхум, А тхум я нурыр си гум цыблэрт. Сэлэт сэлэм. «Шум и гъуэгу», 7. Лажэу губгъуэм лэджэ итти Бел ялыгъыу кызэхуос, Зым и пилэм

ваггүэ тэсти Я гуицгүр абы лгос. Парашютит I. «Бгы лгәпәхәм деж», 46. 3. (8). Орден, медаль лгәпә дьдә, ваггүэ теплгә илгү (Совет Союзым лгәжыггәк I, лгәжыггәк I кәхәпәжык Iа цыху, гуп с.ху. ирату); иджы «Урысейм и лгәхүж» ц I лгәпәр шыф Iацк Iа ират дьщә дамыггә. – *Арт жәуапри, кәысхуидакгым Ваггүэр дьщәм яшиц Iын.* П Iц Iыхәп Iа. «Батырыбжгә», 72. Абдеж уэрамым сьдыхәуэ, *Си ныбжгәггүэ дьдә си псәу слгәггүэ, Берлину жыжгәм кәик Iыжауэ И джанәм хәзу орден ваггүэ, Сәлам есхыну Iэггүәпә нәщ Iыр кәысләрыхәщи, И Iуm I нымытми ар гуф Iауэ Си Iуm I сишари си гум иц Iыхәт.* Ныбжгәггүэ. «Партыр ди пашәу», 91-92. Ежгү: *Хыбарыф Iыр кәок Iыр кәаләм, Ар газетым кәытехуац – Лгәггә Iлгүэу шыхгүэ иц Iаләм Дьщә ваггүэ кәыратац Колхоэ шыхгүэ уэрәд.* «Партыр ди пашәу», 70. 4. (4). Коньякым траггүэүвә дамыггә лгәужыггүэ, ваггүэ теплгә илгү. *Валери и закгүэу, кабинетым иц Iәсу кәыщ Iыхәти, и жыным ита коньяк ттулгә Iуm I ст Iолым хутреггүэүвә, ваггүэитху ятету, арицхәк Iа Валерә нәк Iа кәеплгәркгым.* Клапсә клапә, 16. *Студентыр мәлбәри ттулгә Iуm Iыр еггәджак Iуэм хуеггәк Iуатә, ваггүэитху коньякым тетыр нәхә илгәггүэ хуэдәу.* Клапсә клапә, 16.

◇ [И] *ваггүэр ижын* (1). Дунейм ехыжын, цымы Iажын, псәуныггәр ухын, л Iән. *Бом иц Iәт лгәиц Iәхәм Шхгүэм л Iуm I и ггүэсү иц Iаггәггүэ, заныц Iәу кәагуры Iуац ящыц зыгуэрим и ваггүэр зәрижар.* Хуәпсәггүэ нур, 162. [И] *ваггүэ имыжын* (1). Мыл Iажын, и ц Iәр мык Iуәдын. *Сәриц зи ваггүэр имыжынур – Сыхәт махуэм кәыдалгхуар.* Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 9.

ВАГГҮЭБЭ (3). 1. (2). Уэгум шып Iаггәггүэ ваггүэ псори. Кәуәк Iып Iа лгәнык Iуэмк Iа кәыщыблә ваггүэ зәрыбын. *Дыггәэр кәухәкәэ – ваггүэбзи, Кәалытә мазәм хәиц Iауэ.* Жәщрә махуэрә. «Дамыггә», 91. *Я нур ваггүэбэм кәелгәлгәхмә, Ар кәэсцип Iыни схуәф Iәк Iт.* Ныжбә жәщи, нәхур шыху. «Шхәлык Iуэ», 384. 2. (1). Ваггүэр куәду уэгум щит [жәщ]. *Месыр, Бахгәсәным и ваггүэр Ваггүэбә жәщү мәлыдыр, Ц Iыху нәрыт Iәджем я лгәггәэр Ди завод инхәм шолгәггүэр.* Тек Iуахәм сәлам. «Бгы лгәпәхәм деж», 35.

ВАГГҮЭЗЭШИБЛ (3). Ищхгәэрә лгәнык Iуэмк Iа уәфәм шыблә ваггүэ гуп шхәхуэ, и бжыггәк Iа блы хгүуэ. *Шыбләр кәыщыуэм ищыц Iәдзәуэ Ваггүэзэшиблым деж нәсыху – Арац дә ггүэгуу дьытитыр Ди анәм и бзәр тхгүэмәжыху.* Ди бзәмрә сәрә. «Шхәлык Iуэ», 374. – *Мо зэшиблу ваггүэүм еплгәыт, Унаггүэиблу зәхәк Iац.* Астроном станц. «Мывә хуабә», 102. *Уи кәалә ицхыблым Зыкәраггәщхуэ, Ваггүэзэшиблыр Жәщк Iа зәиц Iа.* Адыгә хәку. «Дамыггә», 224.

ВАГГҮЭИЖ (1). И п Iәм ижу жәщк Iа ялгәггүэ ваггүэ. *Йошыр ваггүэр жәщ кәэсыхук Iа, Шцижк Iа уәфәр кәаггәнәху.* Ваггүэиж. «Батырыбжгә», 70.

ВАДИМ (26). Ц Iыхүхгүэц Iәщ, «Ггүэгуанә» пьесәм кәыхощ. [Вадим:] *Зыц хәщ Iык Iыркгым а зи гүггүэ п Iц Iым.* Ггүэгуанә, 135. [Вадим:]

Дьтсәүмә, хәт ищ Iәрә, дьзэхуәзәни... Ггүэгуанә, 105.

ВАЗЭ (1). Пхгәщхәмыщхәхәм, Iәф Iык Iәхәм, удз ггәггәхәм хухаха хәк Iушык Iу лгәужыггүэ. *Дыггә нуру зәлуцауэ Лгәгунык Iуу Iуиц Iу бзыггәу, Вазә вождым кәратауэ, Ар хрустальым кәыхахауэ, Лгәпкәыу ищ Iәм я гурацәм, Я Iуицгәггәм тәпиц Iык Iауэ Зәиц Iолыдә дьггә зәиц Iәу.* Лгәпкәхәм я тгыгә. «Партыр ди пашәу», 57.

ВАК IУЭ (2). 1. (1). Ш Iыр пхгә Iәщәк Iа зывә цыху. *Вак Iуэр кәыхәмә, зәдзәйәу зәгүхәрт.* Нал кгүта, 291. *Лгәггүэр шхын кәыхәри кәэк Iуәу кәэхгүар иц Iаггәггүэ, ик Iәиц Iып Iәк Iа иггәзәжәиц, моләр псыниц Iәу кәггәс ж Iлгүэ вак Iуэ кәызэхуәсам кәыщыжра Iәм.* Лгәпсә, 106. 2. (1). Ггәвә трасәнү ш Iыр пхгә Iәщәк Iа кәыщызәраггәдзәк I. [Дәфәрәдж и анәшхуэр] *Фызабәу кәанәри вак Iуэ дәк Iмә, ядыдәк Iрә вәуэ, мәк Iуауэ к Iуэмә, ядәк Iуэрә мәк Iуә ядәуэ, абы ищ Iы Iужк Iа фыз Iәзәу ищытац, кәытек Iуә хәкум имыс.* Лгәпсә, 28. *Зәлуиц Iәм к Iәми, вак Iуэ дәк Iми – И цейр хуәф Iыпсә, ищыгуф Iык Iырт.* Адыгә цей. «Дамыггә», 238. *Гәатхәм, Шхәлмывәк Iуэр вак Iуэ кәыхәжәуэ, губггүэү псоми иц Iаггүэү кәэмынәу ищгүант Iаггә кәытеуауэ, аргүэрү зәрызехәэ иныр кәэхәеяц.* Хуәпсәггүэ нур, 268.

ВАК IУЭ ДӘК IЫГ IУЭ (6). Увәнү иггүэ шыхгүа зәман. *Вак Iуэ дәк Iыг Iуэ хгүац.* Хуәпсәггүэ нур, 249. *Вак Iуэ дәк Iыг Iуэр кәэсри Фелахә и иц Iыхуггә гуэр кәәк Iуат: – Дьзәггәдзәй мы ггәм, Шаукәт, – ж Iәри.* Арггүей, 385. *Иреуэлбанә е иребзыггә, А махуэм бзүхәр абггүэ исынк Iым, Вак Iуэ дәк Iыг Iуэүм жәла уэрәдхәр Ягу кәэмык Iыжү яхуәищычынк Iым.* Си илгәсищә. «Шхәлык Iуэ», 395.

ВАК IАП IХ IЭ (4). Вак Iә кәызыхәщ Iык Iын, кәызыхәк Iын фә е нәггүәщ Iа зыгуэр. – *Ар иц Iәбггәиц Iәггүән ищ Iәк Iым, – ж Iәрт Астемыр, – а т Iум я псәр зы вак Iап Iхәм кәыхахац.* Хуәпсәггүэ нур, 319. *Жәмыр л Iа п Iтрә, Хгәту ф Iиггәжыжәти, лгәы тк Iуәпс кәыщыц Iәмык Iым, «псәхәл Iәр хгәэрәмиц», ж Iәри и фәр трихри ик Iуац, вак Iап Iхәэ ищ Iыну – арат илгәс псок Iә кәылжәр.* Кәалән, 429. [Бек Iан] *Iәщ кәыщәхүмә, лгәы ищгүэрә хгәарзынәу псәут, фәйдә ггүэзәддәжә кәриггәиц Iт, фә кәомри ишыужт, вак Iап Iхәэ кәыхиггәжүрә ищәжырт, абы и ахгәищ Iә кәыщ Iәк Iырт.* Кәалән, 427.

ВАК IӘ (34). Фәм е нәггүәщ Iа зыгуэрим кәыхәщ Iык Iауэ лгәк Iуәф Iәлгәхәэ лгәужыггүэ. *Губггүэүм кәык Iыжхәм я вак Iәр я бләгуиц Iәм иц Iәлгү, я ггүәнищәддә лгәпәр лгәгуажгәм нәс дәггәддәжәзәуэ кәәк Iуәжырт.* Клапсә клапә, 5. *Кәэрәлгәищә бәк Iым к Iуэмә – и вак Iә лгәнык Iуэр хәм кәыщ Iыхауэ ищыху илгәггүәиц.* Нәггүху, 48. *Зы кәуажәм ищ Iыу адрей кәуажәм ук Iуән ищхәк Iа, псы ят Iәищхүэм узәп Iык Iын хуейти, Шат Iык Iуәй иц Iаләм ящ Iәр арат: псы ят Iәм ищ Iык Iым ялгыга вак Iәр псы Iуфәм Iут мәжджытым ищәггәиц Iурт, я бләгуиц Iәм иц Iәлгү я Iыг Iа вак Iәр ищәт Iәггәжырти, кәабзәлгәбзәу джәгум к Iуәрт.* Лгәпсә, 116.

ВАКБЭНЖЕЙ (2). Шлэп псырылгэм, шылэм кыыхэщлэклэ Иуданэ быдэ, лэрыгы (нэхыбэу льякгуэфлэлыхэ ирадын папшлэ кьяггэсэбэпу шытащ). *Абдежыр хэцлэлэ шыллэнти, гуэгушыр ягавэу цырибони кытраггэувэу унэр зэлишлэрти, шхум шэ хиклэрт, лы игуэйтмэ, яжэем хилхэвэрт, джэдум и шхэр пилгэрт вакбэнжэйклэ, чыржыныр цырибоным хиллэртлэрти, хэм ириггэхэуэ чэф ириггэггуэтым, ар флэдыхэшхэнэу клий-гуоуэ шллантлэм дэнт.* [Аралтыр] Хуэпсэггэуэ нур, 87. *Яхуцимыггэту Видякиныр яфлэпсалэрти, вакбэнжэйклэ и жьяфэр зэтрадауэ шхэнылгэм ирашлэлат.* Хуэпсэггэуэ нур, 302.

ВАЛЕРЭ (11). «Клэпсэ клэпэ» рассказыым ушрохэллэ, зыхэтым пшлэ кызыхуашлэ шлалэщ, шлэныггэллэщ, кафедрэм и унафэщлэщ, кьалэм дэщ, нэмыс хэлгыщ, Дзэшэу и кьуэ закьуэщ. *Абы хуэдэ Иэджи шылэщ, итлани Валерэ лы зэллэзэрыт кыыхэклэи, и ныбжэвгэхэм кьяхэжэлхэклэ кьудейкыым, кыпэрыуэм ятоклуэ, напэ шлэи, нэмыси хэлгы, кымылжэа енэцлэрыкыым, уи дзыхэ ебгэзэмэ укьеггэпэж – и адэм [Дзэшэу] ешхэ хуащ.* Клэпсэ клэпэ, 7. *Пэрылэбанлэ имылуэ гу шылэатэм, Валерэу пляггэури, приемнэ комисэм езым имыдээрэ хаггэхэа, абы хэтынуу плэцлэиуж Иэджэ кьяганэри.* Клэпсэ клэпэ, 17.

ВАННЭ (1). Заггэпсклэын, затхэщлэын папшлэ тас кыыхышхуэ зыщлэт унэ. *Шхэвгэубжэлэупхуэр лузгэпхуэ, – жиЛэри Раисэ Муратовнэ кьэтэджыжащ, шхэвгэубжэ закьуэм шхэвгэубжэлэупхуэр лушхуа пэтрэ, бжэр иггэбыдащ, ваннэм шылэащ, зитхэщлэри халат дахэ дьидэ теубгэуауэ кыицлэклэижащ.* Льяпсэ, 81.

ВАНЯ (7). Цыыхуэцлэщ, Иваныр гьэфлагыбэуэ гьэклэщлэуэ, «Бдзэжэящэм ипхуэ» поэмэм ушрохэллэ. *Желэр Ваня и ныбжэвгэум, Наклуэ пжу гуапэ хуэнуу.* «Бдзэжэящэм ипхуэ», 166. *Марфэ гуфлэу кьэжэллэи:* «Ваня!» «Бдзэжэящэм ипхуэ», 167.

ВАПШЭ (11). Гьавэ трасэн папшлэ явэ шлэпшлэ. *Арицхэклэ ванлэу сызэхуапсэр Лырес зи жылэ тезысэнум.* Псы узэфанур кыицлэжакыым... «Батырыбжэ», 62. *Ситиц сэ ванлэм пхгэлэцэжэу, Вындхэм кьяхур си лэуужэ. Си губггэуэ.* «Шхэлыкьуэ», 375. *Цыыхубзым хуэдэщ ди шлы ванлэр: Тепсар зымащлэу – кьоклыр куэд.* Ягьяжэ шлалхуэр хуэреишхуэ. «Ваггэуэ махуэ», 353.

ВАС (1). Урыс шхэ цлэпапшлэ «Вы» (фэ) жыхуилэр родительнэ падежым иту. [Еггэджаклуэхэм еджаклуэхэм кьяжрэлэ:] *Теперь он будет вас учить родному языку.* «Дяпэлэ мыбы [Щоджэнцлэкы Алий] анэдэлхубзэ фриггэджэнуу». Зи гьэрыгыпс тлыгэа, 521.

ВАСЭ (44). Урысыбзэ ныкьуэклэ: Василий цлэм кытекла цлэ гьэклэщлэщ, «Тепшэч кьэзылгэтыхэ» пьесэм ушрохэллэ. [Васэ:] «Уи фэ лейкыым нобэ». «Лло шлэленур – си унаггэуэ, жыпленууци тхэм кьузэритын, си фызыр – хур цыыхубзи, жиЛэу механикыр мэщатэ. Тепшэч кьэзылгэтыхэ, 161. [Васэ:] Чэфыжыыр лурихуу машинэр зэрехуэ,

хуэсакь, Борис Борисович, ушхэвэриггэдэмэ, уи нэр шлриггэвэни, жиЛэри бзэгу ихэащ. Тепшэч кьэзылгэтыхэ, 162.

ВАСИЛЕЦ (5). Унэцлэщ, «Бдзэжэящэм ипхуэ» поэмэм ушрохэллэ. *Василэци хуэлэщлэици Ар цыыху псоми япэ ити.* «Бдзэжэящэм ипхуэ», 167. *Василэци танкыым ису Иэцэ псори зэллэлыхэ, Ар дэтхэнэм егупсысу Иэщэм и нэр топлызыхэ.* «Бдзэжэящэм ипхуэ», 167.

ВАСИЛИЙ (1). Урыс цыыхуэцлэщ. [Васэ:] «Сэлам, Василий!» Тепшэч кьэзылгэтыхэ, 161.

ВАСИЛИЙ ЗАХАРОВИЧ (6). Цыыхуэцлэ, «Шынэхужыкьуэ» романым ушрохэллэ. *Василий Захарович куэд шлэуэ кьуажэм дэст, япэ дьидэ школ кыицлэиуаха льяндэрэ.* Шынэхужыкьуэ, 59. *Школым и директор Василий Захарович гурьхуэщ, теплхэвэр и хьэлгыщ.* [Дэфэрэдж:] *Иринэ деж кыишащ.* Шынэхужыкьуэ, 59.

ВАРВАРЭ РОМАНОВНЭ (11). Цыыхубзыцлэщ, «Льяпсэ» романым ушрохэллэ. *Дохутырщ, гурьхуэщ, теплхэвэр и хьэлгыщ.* [Дэфэрэдж:] *Шытескьуэзэм, Варварэ Романовнэ жыслэмклэ акьылэггэу мэхур, арат абы и хьэлыр: нэхэпэ шлэклэ зыкьресэри, тепкьуэзакэ – Иуплэпшлэ мэхужыр.* Льяпсэ, 14. [Дэфэрэдж:] *Ассистенту дохутыр Иээр кьызоицтэ, – ассистентыр си гум кыицыклар иджыптсу дьидэ, Варварэ Романовнэр абыклэ тезггэггэушхуэн си гуггэу.* Льяпсэ, 14.

ВАРИОХЭ (1). Еплэ **Варварэ Романовнэ.** *Анестезиологери кыицлэохэ: – Лэмал шылэклэи, естыниц наркоз, Дэфэрэдж Шагировнэ, – желэри и шхэр кыицлэуауэ кьоувыр...сэ сылгэатэным хуэдэу Иэллэпкэ псыницлэ сохгур: – Тхэм уиггэпсэу, сыту си гуапэ шлэа, Варюха, – жыслэу, сэри цыыхубзым арэзы сыкьызэрицлар си гуапэиц хуэащи, сыт псалгэклэ мыбы и гур дахэ хуэщлэын жыслэу, си Иупэр зэтож.* Льяпсэ, 16.

ВАША (1). Урыс псалгэщ: предметыр зыгуэрым (II шхээм) зэрыбггэдэлгыр кьеггэлгэуэ. – *А ваша? «Уэ ицэ» – жиЛэу Ерул урысыбзэклэ шлэуицлэри, зэрышлэуицлэм шылэынэжауэ, цыыхум захиггэтицлэуэжащ.* Хуэпсэггэуэ нур, 90.

ВЭГГЭУ (1). Иэр, льякьуэр, шлыфэр теудауэ шыхэужым деж трицлэ шхэфэ теггуклар. *Пшахуэщлэым и шхэфэр вэггэум ешху теггукла хуэдэу кыицлэщлэи, утеувэмэ, мэщашэ, шыггэу куэдэицэ хэлгыщи.* Хьэщлэ льяпшэ, 400.

ВЭЖЫН (евэж) лэшлэ. (3). Гьавэ шлэпшлэщэр шлэрыщлэу вэн. *Уэ ванлэ кыицлэысмэ, шлы бвэжыр ггэпэж.* Гьавэмрэ псалгэмрэ. «Шхэлыкьуэ», 397. *Клэнауэ жыпшэу шлыр зэхэбуцлэпшлэмэ, иужьклэ пхуэвэжрэ? Арггэуэ, 388.* *Хэжыр апхуэдизклэ ерышты, гьатхэм ваклуэ дэжлэнухэр дзейуэ шызэггэуэклэ, Инус кыггэуээн имыггэуэту и витлэмыклэ езыр-езыру вэжырт.* Хуэпсэггэуэ нур, 63.

ВЭН I (евэ) лэшлэ. (35). Шлы шхэфэр пхэлэщэклэ кыызггэдэжклэын. *Цыыхуэхэм едэуэн папшлэ ггэуэуицхыблыр шызэхэклэи ивэу нартыху шытрисар игу кыггэклэижа хуэдэт.* Хуэпсэггэуэ нур, 243. [Шаукэт:] *Етлэнэггэ*

Тхэм фЫкIэ дыниггэс, дынэсмэ, Iэмал имыIэу щIыр звэници, мэи тессэни, Аргъуей, 388.

ВЭН II (мавэ) лъэмыI. (13). ЩIы щхъэфэр пхъIэщэкIэ кыизэггэдзэкIыным иужь итын. [Дуду] И физ нэхъыжым иггэхъэзыра гъуэмилэр и физ нэхъыщIэм кыхьрэ вэуэ губгъуэм ит Дуду иггэтхъэжащ. ВитI, 414. Фоч тIэу уэгъуэ цызэхакым, вэуэ губгъуэм итхэр кыизэхуэсмэ – тIури зшээпIэу зэрыукауэ кыищIэкIащ, я пIэм кыммыкIыу. Лъапсэ, 106.

ВЭН III (мавэ) лъэмыI. (4). Псы кьэкъуалгэм хэлурэ, шхын гуэр хъэзыр хъун. Лэгъуныр лъахыным кыифIимыхуу лы пшэр вар кыыхьхьрти, Iыхъэ-Iыхъээрэ зэиуищIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 204. Шыуаным итыр вэри хъэзыр хъуати, Думэсарэ Iэнэр кыиггъуащ, Хъуэпсэгъуэ нур, 309. Уэлбанэ махуэр щIэпытхъищ, физым я тхъэжыгъуэр кьэбгъавэщ жаIэкъэ, уи щIэп тхъыныр зэфIэклами, кьэбыр ваггэнкIи мэхъу, – жиIэри гъэру цыхубзыр кьэзыхъар лъапэкIэ кьэцырхъащ. Лъапсэ, 31.

ВЭНВЕЙ (2). Былымхэм къадэх вей. Нэхъ лъаганIэ дьдэм щIалэ цыкIур триггъуэвэри, Аралпыр тегурымыхуу щIэгубжъэжащ: – БлынымкIэ зыгъазэ, вэнвейи кыыхькIа! Хъуэпсэгъуэ нур, 293. КьэпкIэ ятIагъуэ щIыбым илгъу кыхьурэ, хукхъуэри, вэнвейри, псыри лъащхъэ дэхъеуэ ятIэр зэхиутищ. ГущIэгъуэ, 420.

ВЭРОКЪУЭ (16). Адыгэ унэцIэ, «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романном ущрохьэлIэ. Вэрокъуэ Нахъуэ Лу ириггэджа псоми повесткэ яхуриггэхъат, кэриджурэ экзамен кьалыхуны. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 303. Вэрокъуэ Нахъуэ аргуэру бжыпэр иубыдыжащ, зэлуицIэм Iэ яриггэлэтын и хысэнэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 652.

ВЭСМАХУЭ (2). нареч. Дыгъуасэ махуэм ипэ кьит махуэ. Дыгъуаси вэсмахиу – Нартыху Къазбэч и гум иримыхьын гуэр и нэум щIэкIати, арауэ кыищIэкIыныц дыгъуэпшыхъ, щакIуэ дыгъакуэ жилIуэ и блыгуицIэт кьомыр щIызэхышар, и нэум тIэкIу зриггъуэжымэ, и гуапэу. Лъапсэ, 73. [Шейхым:] Араиц [мэрым] вэсмахуэ хьэлэч дызыщIар. ХьэщIэ лъапIэ, 405.

ВЭСЭПШЫХЪ (1). нареч. Дыгъуэпшыхъ ипэ кьит пшыхъэщхъэ. Вэсэпшыхъ молэ Сэид деж кьыдыхам и хьыбар зэхэхъа? Хъуэпсэгъуэ нур, 239.

ВЕДОМОСТЬ (1). Документ лгъужыгъуэ. [Къулым Иринэ жириIэу] Ведомость тхы, уэ дэрэ ди улахуэ тIэкIур кьелых. Нал къута, 240.

ВЕНГРИЕ (2). Европэм щыIэ кьэрал. Шуудзэм я чэзури икIакъым, фронтым румын кавалерие жытIэми, Венгрым я дзэ жытIэми, шуудзэ дапцэ ухуей. Щынехужыкъуэ, 41. Венгрым, Польшэм тыггъуэ ящIыр хэт илгъагъуми еггэщIагъуэ, ЛгъагуныггэкIэ хьэлэлу Я пжыггэри дагъащIэ. Лгъапкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 60.

ВЕНЕРЭ (2). астр. Вагъуэшхуэм ещхуэ нэхуыым IупщI дьдэу пльагъуэ планетэ, адыгэхэр НэхушвагъуэкIэ еджэу. Мо Венери зысIэтити, СоггэщIагъуэ я жыг хадэр. Жэщ хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 98.

ВЕНЗЕЛЬ (1). ЦIэ, унэцIэхэм я кьеггъэжапIэ хьэрф зэхэшыхъауэ кьаггэхуэ тхыпхъэщIыпхъэ. Дамэтелгъыр тесхыныци, ипалыр хэслъхъэни, – жиIэри Якъуб аксельбантыр унэ лгъуум иридзащ дьщIэ вензель фIэлгъыр зэрыфIэлгъуэ. Нал къута, 302.

ВЕРАНДЭ (1). Щхъэ телгъуэ, унэ блыным гуэт IущIыхъ кьэщIыхъа. ХьэщIэщыым кьыпыт абджыпс верандэм пшынэ макъ кьыщыIуащ, зигу кьэжанауэ стIолым бггэдэсхэр тэджурэ зырыз-тIурытIурэ абы кIуащ, Берьерэ Кодоевымрэ фIэкI кьэмынэу. Лъапсэ, 87.

ВЕРЭ ПАВЛОВНЭ (54). ЦыхубзыцIэ, адэм и цIэр щIыгъуу, «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романном ущрохьэлIэ. Адыгэ хабзэ сьит жыхуаIэм Верэ Павловнэ хищIыкI цымыIэми, Инал жиIэм фIэкIынутэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 574. Верэ Павловнэ Жыраслгэн сыггэлгъагуэ, жиIэу иггэщIэкIэ Инал жриIэнтэкъым, итIани, а лIым и гугъу ящIэмэ, фIэггэщIэгъуэну едэIуэнут. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 598.

ВЕРТОЛЕТ (6). Кьызэралгъэтыхъ аппарат лгъужыгъуэ. Шамум вертолет макъ цызэхыхым, и нэр кыхуу, пшыIэ зэгутым ещхъэ и пэщхыным зэрыбауэ хъуар кьэмэщIэкIыу гужыеати, ар щалгъаагъум, дьзыубыдахэм нэхъ я фIэщ хъуащ сэ жысIэм нэхгэрэ. ХьэщIэ лъапIэ, 401. [БырмамытIым:] Модрей тIасхъэщIэхъуэ кьэзыкIухъхэри кьыткIэлгъоплэ, дэри тицIэркъым: хуржыным илгъу ди Iэцэхэр кьитхыу дькьалгъагъумэ, тIэу емыплгъуэ даукIынуищ, кьидмыхыи, ди махьшэр кьызэралгъагуэ вертолетыр кьемытIысэхыну Iэмал иIэкъым. ХьэщIэ лъапIэ, 401.

ВЕРХ СОВЕТ (1). ГьэкIэщIауэ Верховнэ Совет (Совет нэхъыщхъэ). Ар кьокIыжыр Верх Советым... «Бдзэжъеящэм ипхъу», 166.

ВЕРХОВНЭ СОВЕТ (1). Кьэралым и орган нэхъыщхъэ. [Албиян Иринэ жириIэу:] Верховнэ Советым грамотэ кьызатаиц! Щынехужыкъуэ, 30.

ВЕРХОВНЫЙ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ (1). Кьэралым и дзэ псоми я унафэщI нэхъыщхъэ. [Локотош приказ итаиц:] Слушай приказ Верховного Главнокомандующего «ЕдаIуэ Верховнэ Главнокомандующэм и унафэм!» Нал къута, 257.

ВETERАН (1). Зауэ Iуэху зезыхъа, зи ныбжь хэкIуэта цыху. [Дзэшу] Нэмзыбзэ тIэкIуи ещIэри жумыхъэ сьит кьэхъумэ макIуэ, кьуажэ Советым тетым дежи щашэ цыIэщ, нэхъыжхэр цызэхуаишэ зэлуицIэ кьэхъумэ, арыниауи хъурэ – ветераниц, зауэм хэтищ, уIэггэи мьзэ-мытIэу хъуауэ щытаищ, арицхъэкIэ емьнэми хъумтIылэми кьызымыла цыIэкъым. КIапсэ кIапэ, 6.

ВЕТЛЕЧЕБНИЦЭ (3). Iэщхэр здрашалIэ, абыхэм кьыщелэзэ унэ. [Алдыжыкъуэ:] ИкIэм икIэжым ветлечебницэм щылажъэу щIэныггэлI гуэрхэр машинэкIэ кьэкIуэжу сакъыщыхуэзэм заныцIэу я машинэм зыкьиздзэри сыкьэкIуэжати, кьызащIам дьдэу – кьалэм сыкьыданэри ежъэжащ. МелыIыч, 441. Пцэдей хуэдэр бэзэру, директорыр кIуэщ ветлечебницэми, абы я гур кыхьэхуащ, МелыIыч, 470.

ВЗВОД (15). Дээ паклэ мыин цГыхуибгъу (сэлэтибгъу) хъууэ, ротэм, эскадронным е батареем и хыхъэу. *Къулым и унафэклэ НКВД-м я дзэм шыцу взводитI хуэдиз Чокэ и IэмьцIэ илт.* Нал къута, 236. «Казбекыр» ямыламэ, взводыр гугъу ехъынут, езы Албияни я унэ кIуэжыфыну цытатэкъым. Шынэхужыкъуэ, 29. Взводым и командирыр цIалэ дьдэт, училищэр къиуха къудейуэ, тутын цхъэкIи лIэрт, красноармеец цытхэри къэлгъуащ. Шынэхужыкъуэ, 70.

ВЗЯТИЕ (1). УрысыбзэкIэ: къаубыда. *ТеуэкIэ къэпхуа шыхэр, нэгъуейхэр, зауэм гъэру къыщыбубыда ницылIхэр зэхуэпхусу Анапэ Iут кхгъухым из ницыныракъым лыгъээр. ХъэтIрэмтIыгу си нэр къыхуикI цыхъуар еджэн къыцIэздзэу урысыбзэ тIэкIуи зэзгъэцIла нэужькIэи, сьту жыIэт: зэгуэр сымьцIэххэу Пушкин итхам ящыцу усэ срихъэлIащ, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми робами суда в Анапе нагрукать». «ЗекIуэхэракъым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ къащытепхыну, зэзауэмгъэр цытцIахэр Анапэ деж кхгъухэм ярыз цытцIыну». Си анэм иIуэтжэу зэхасхамрэ Пушкин зи гугъу ицIымерэ зэзгъапцэмэ, зым и гум адреир къипсэлъакIа къысфIэцIырт, сфIэтелгъыджэу. Лъапсэ, 6–7.*

ВИДАЛЬ (1). Урысыбзэ ныкъуэ: «плъэгъуа?» мыхъэнэ иIэу. [Хъэбибэ:] – *Ей, товарищ, мой сын... Албиян, минометный командир...видаль?... «Ей ныбжьэгъу, си къуэр, Албиян, миномет гъауэхэм я командирыр, умылъэгъуауэ нIэрэ?»* Нал къута, 212.

ВИДАНЕ (1). УкраиньбзэкIэ: лъагъун, хуэзэн. [Матренэ:] *Видане ли де дило!* «Абы хуэдэ Iуэху фыхуэза!». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.

ВИДАЙКИН (4). УнэцIэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романым къыхош, революционерщ. *И псалгэ зэтимыгъэуэ боикIэм дэКIуеищэ езы Видайкини, и цхъэр кIапсэ зэрыдзам ирилгъэхэжаци...* Хъуэпсэгъуэ нур, 303. *Яхуцимыгъэту Видайкиныр яфIэпсалгэрти, вакъэнжэйкIэ и жъафэр зэтрадауэ цхъэпылгъапIэм ирашэлIащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 302.

ВИКТОР (1). ЦыгъухуэцIэщ, «Гъуэгъуанэ» пьесэм ущрохъэлэ. Анисэ: *Илэ е Виктор я ныбжьым итиц [ди адэр].* Гъуэгъуанэ, 138.

ВИСОРЭ (2). Мытэмэу къэгъэсэбэпа урыс псалгэ: рессорэ. *Долэт езыр лъэбышэт, бабыц зекIуэкIэм ещхът и зекIуэкIэри, Бэлацэ «висорэ» сьт жихуиIэр и тхъэкIумэм иригъэхъакъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 318–319. – *ГъусэфIи илэ си гугъэщ, плъагъуркэ Бэтокъуэ, висорэм тет хуэдэу зыцIуипскIэжу...* Хъуэпсэгъуэ нур, 318.

ВИТРИНЭ (1). Тыкуэн с.ху. яIэ гъэлгъэгуапIэ. [Мариам:] *Сэри цхъэусыгъуэ сиIыуэ ар зэрызипхур цIыхум езгъэцIащэрэт жысIэу, мыхъэнэниэ гуэркIэ соупиI, витринэм ишошалIэри зыгуэрхэр изоггъэлгъагуэ.* Лъэчымэ, 393.

ВИТИ-ЖЭМИТИ: ВИТИ-ЖЭМИТИ ЛЭЖЬА-КИУЭ (1). *жыы* Iэщ зытлущ, витI е жэмитI фIэкIа зымыIэкъулейуэ щымыт къызэрыгуэкI. *Бэлиэвич-кIэмунистхэм цыгъын лей цIамыIэри, витI-жэмитI лэжъакIуэу середнякым я мылгъу*

дыцIемыIусэри – псори тэмэму гурыгъэIуэн хуейщ. Хъуэпсэгъуэ нур, 266.

ВИТИ-ЖЭМИТИ: ВИТИ-ЖЭМИТИ УНАГЪУЭ (1). *жыы* Iэщ зи мащIэ унагъуэ мыкъулей. *Нэхъ бейхэм я къамэр инт, зэцIэцIууэу дыцэкIэ лат, къамэм и цIыбым тетт ар зейм и лъэпкэ дамыгъэр, и унэцIэр; витI-жэмитI фIэкIа зымыIэм я къамэр фIыцIэт, къамэкIэр дьжыным къыхэцIыкIауэ, нэхъ цIалэ зыкызыххэм якIэрыцIар къамэ къуаниэ цIыкIут, сзихуэм еицхыфэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 84.

ВИШНУ (1). Индусхэм я Тхъэм зэреджэщ. *Ду-неишхуэр яхуауэ ЩIылгъэр, уафэр зэгъэпцIат, Вишну, Вишну, мис а махуэм Тхъэхуэр дауэ къэбгъэпцIат?* «Индийскэ поэмэ», 366.

ВЛАСТ (63). Къэрал зехъэныгъэмрэ абы и органхэмрэ; политическэ тепщэныгъэ. *Къэбэр-дейм зы нэрыбгэм хуэзэу дестынитхум нэблаггэ цIыуэ яIэщ, Америкэм плIырэ ныкъуэрэщ яIэр, Инджылызым цырыщ ирикъуркъым, Испанием яIэр тIурытIи, Италием яIэр зырыз фIэкI хъур-къым, къэзакъхэм яIэр плIырыплIым иIегъуэ, нтIэ, цIыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуващи, Къэбэрдеймрэ къэзакъхэмрэ къыддэгъуэиэн хуейщ жалэу осетин делегатхэм якуэудият. Лъапсэ, 87. [Инал:] Лъырэ псэкIэ къэтхъа властым иIэггъэкъуэн хуэхъуну зымыдэр лъэныкъуэ едггъэ-зыни, Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 575. – Газетыр советскэ властым къыдеггъэкIри итыр псоми я фIэцI махъу. Нал къута, 258.*

♦ **Властыр къэхъыжын** (4). Къэрал власт гуэр зэфIэгъуэвэжын. *Езы IутIэ жыхуэпIэр лIы пхъаишэт, властыр къыцахъыжым адыгэ иуудэм командиру яхэтат. Зи лъэрыгъыпс ТIыгъа, 519. [Долэт Астемыр жрелэ:] – Уащыцкгъэ уэ властыр къэзыхъыжам? Хъуэпсэгъуэ нур, 323.*

ВЛАДИМИР (2). Урыс усакуэпхуэм и цIэщ (Владимир Маяковский). *ЛIэцIыгъуэ Iэджэм ягъафIэу Владимир и цIэр щрет.* Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41. *И усэ тхылыгъэр сэлэту, ЛIэныгъэр бийм яхигуашэу, Ди ныпыр лъагъу иIэту, Владимир зауэрт мызэшу.* Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41.

ВНИМАНИЕ (3). УрысыбзэкIэ: фыкъгъаIуэ. [Бахгъуэм:] *Граждане, внимание!* «Цыгъухэ, фыкъгъаIуэ». Нал къута, 219. *Паравоз цхъэгъубжэм Бахгъуэр къылууауэ и макъым къызэрихъкIэ урысыбзэкIэ къокIий: Граждане, внимание!* Нал къута, 219.

ВНУШКЭ (2). Урысыбзэ ныкъуэIэ: пхъурылгъу хыджэбз; къуэрылгъу хыджэбз. [Хъэбибэ:] – *А ту-ту-ту внушкэ хорошо мо-мо-лю, Даночкэ бошой, си нэм и нэху.* Шынэхужыкъуэ, 58. [Хъэбибэ Данэ жриIэу:] – *А си цIлащхъуэ цIыкIу, а си внушкэ цIыкIу.* Шынэхужыкъуэ, 58.

ВОДОПРОВОД (2). Унагъуэхэм, промышленнэ объектхэм, н. псы шыхуашэкIэ къагъэсэбэп инженернэ ухуэныгъэ системэ. *Хъэмэмым псыр къашиа цхъэкIэ, водопроводыр зэрыщытт.* Нал къута, 240. *Водопроводыр абы хуэдэу дутIытцIамэ, арат.* Нал къута, 240.

ВОЕННЭ I (2). Зауэ Гуэхум епка, пыщла, дзэм хэт цыху. [*Алыджыкьуэ:*] Рамэишхуэм илгу сурэт зыкгом цыслъагьом, сахэплгэмэ, унэр зей цыхубзыр военнэ гуэрим бггэдэту хэтиц. Мелыгыч, 440. Мыхар [*краснооармеецхэр*] военнэ дыдэц, жиэрт игуклэ Хьэбибэ, фочи пулемети ялэц. Шынэхужыкьуэ, 10. [*Алджэрий:*] Дамыггэ сьт имылэми, Кьулыр зэрывоеннэр Гупцилт. Нал кьута, 238.

ВОЕННЭ II (24). плыф. Дзэм кьулыкьуэ цыщлэным пыщла, епка. Абы ищылуужкэ, янэ еджаплэишхуэхэр кьыцизэлуахар Тэрчкьалэц, военнэ штабыишхуэри, училищэ жыплэми – псори а кьалэрац зыдэтар, атлэ мафлэм и гьунэгьу лыр нэхгана мажэ жыхуалэр арати, еджаплэ зэмьлэужыкьуэ кьомыр зилахэм цлэныгьи нэхгэгуэатиц. Льяпсэ, 89. Военнэ фащэ зэрысыгыгьым зыгуэр кьиклэны хуеиц, жиэ пэлэйтэу Анчарэ, пропуск имылэми, цыхум япхыкьырт. Нал кьута, 218. Мы зэм Мэтхэныр нэгьуэцилу хуэпат, цеицхуэем и плэклэ военнэ френч гуэр хуэфлэтысу цыгьэт, и нэгьуджэр кьылулыдыкьырт. Маэз ныкьуэ цхьуантлэ, 559.

ВОЕННЭ ТРИБУНАЛ (2). Дзэм хэтхэм я суд зыщлэ орган. [*Хьэтэлий детдомым и директорым жрилуэ:*] Кьылуымыхмэ [*сабийхэр*] – военнэ трибунал цылэц... Нал кьута, 216. Военнэ трибунал ищлу игьэтлэысам суд трищлэну арац [*Локотош зэцэр*]. Нал кьута, 305–306.

ВОЕНКОМАТ (2). Военнэ комисариат. Военкоматым транспорт ямылэр дэнэ кьрахын. Нал кьута, 216. Ирине и гьунэгьуу еггэджаклуэ лъыжэ гуэри хуэзати, кьыжрилац: эвакуацэ клуэну зи хьисэп командирьр физ кьомым яхэту Ирине махуатлэ военкоматым я пицантлэм дэсати, я гугьэр хахыжауэ вокзалым клуац, жиэри. Нал кьута, 216.

ВОЕНТОРГ (1). Дзэ Гуэхум ехьэлла хьэпшып зэмьлэужыкьуэхэр шацэ тыкуэн. [*Кьулым Ирине жрилуэ:*] Военторг дилэц. Нал кьута, 240.

ВОЖЭ (4). Иэплгэпсхэм цыщ лыхьэу шыр зыхуеймкэ зэригьаклуэу, ар кьызырашэклэ шхуэлу тхьэгьом пыщла фэ клэпсэ кыхь. Езы лафклэтетым кьылихыц вожэри шитлым яхэуац. [*Бэтокьуэ*]. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. Шыри цтэри зыиричым, вожэр Мэмэт-цлакьуэм кьыицтэри, езыр тыншу тлысыжауэ шым кьеуэц-кьеуэри шыр кьиггэуац, псым хэхуар кьигганэри. Льяпсэ, 51. Анчарэ кьызыциурэ вожэр цукьуэдия цхьэклэ, шым зыкли зэхыицлакьым. Шынэхужыкьуэ, 51.

ВОЖДЬ (15). Политическэ унафэ цыныр зи пщэ кьыдэхуэ цыху пашэ, Гэтащхэ, тет (общественнэ зэщлэхьейныгьэм партым, классым ехьэллауэ). Зи Гэцлаггэ телгьиджацэу Ар зылгэгьом иггэцлагьуэу Дыицэ сзихуэм лгэпкэ гурацэр Икьуклэ дахэу тратхакгэ: Зым – ди Вождыр кьеггэлгэгьуэ. Лгэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 53. А насып иныр зи фьыицлэ Ди Сталин вожду ди льяплэриц, Шытыну кыхьуэ и гьацлэр Ди хьуэхьухэм ар я нэхганац. Зэкьуэшитлэ. «Бгы льяпэхэм деж», 100. Гуфлэгьуэу

инишхуэм Дыхуеиэр ди вождым, Народхэм я гьацлэм И дыггэр цылыдым. Сталиным и уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 12.

ВОКЗАЛ (11). Гьуэгу теувэхэр зыхуей цы-хуагьазэ, зэрежэну Гуэхугьуэхэр цызэфлэклэ Гуэхуцлэплэ. [*Алыджыкьуэ цыхубзым жрилуэ:*] Вокзалым сьтесыниц. Мелыгыч, 441. Вокзалыр хьэрийкурийт, бггэдыхьэллэ кьудей имылуэ. Нал кьута, 216. Ауэ вокзалымкэ уплгэмэ – станциым сабэр цхьэцытт. Нал кьута, 221.

ВОЛГЭ I (3). Автомобиль псыницлэм и маркэ плэужыкьуэц. «Волгэ» сису сьыциблэклэ, Сепсэлгэну зызоггэцхь. Пхьэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76. Зы грузовикрэ зы «Волгэрэ» пицантлэм кьыдыхьац, цлаклуэ-бацлгьыкьэ сьт жумылэмэ, илэ цлагьуэ цымылуэ, ауэ грузовикым ашык зыкгом иту Бот гу лэйтиац, урблэмэ гурылупсыр кьыггэажэу шхынымэ Гэфлэхэри кьыицлэхьац. Льяпсэ, 68. Машинитлэр зэклэлгьхьуэжэу, «Волгэрэ» янэ иту, грузовикыр абы клэлыкьлуэу, гьуэгу теувац, я моторитлэри зэцлэгурымэу, фархэм ядэ нэхумкэ жэц кыфлэым хэпгэжэу. Льяпсэ, 68.

ВОЛГЭ II (3). Псым и цлэц, Индыл. Си ныбжьэгьухэ, каскэ льяплэр Кьуэишхуэм дэту Донытс клэпэр Волгэ лгэциым цыхьэхуэнуем Мис а махуэм хуэсхьумэнуц. Волгэ Гуфэ. «Партыр ди пашэу», 15. Дэ итлэне Волгэ Гуфэ Теклуэныггэ дьхуэгуфлэу Донытс кьабзэр кьыицкьуалгэм Мы си каскэмкэ цлэдгьалгэу Денлгьым – каскэм и цылыхь льяплэр Хьунуиц, дауи, нэхьри льяплэ. Волгэ Гуфэ. «Партыр ди пашэу», 15.

ВОЛЬФРАМ (2). Химическэ элемент, металл нэхтэ ткугьуей дьдэхэм ящыщ, дьжыныфэ-хужыкьуэ. Молибден е вольфрам кэп цыкьлуэ зылыгьым сабий цыкьлум еицхьуэ лэплэм илгу яхьырт, ар зыицлэсыр ямыицлэ пэтми. Нал кьута, 298. Бахьуэм унафэ ицлэат кьуришым цхьэдэхьыну зи мурадым Гэмал имылуэ молибден е вольфрам илгу кэп цыкьлуэ зырыз кьацтэну. Нал кьута, 298.

ВОПРОС (1). Урысыбзэклэ: зыгуэрим ехьэлла, и кьалэным хьхьэ Гуэху. Нацдивизэр зэхашэну цызызегурылуэм, аргуэру зы вопрос кьэхьейац. Шынэхужыкьуэ, 40.

ВОРОНЦОВ-ДАШКОВ (5). Унэцлэ, Кьэбэрдей полкым и командирщ. Псори зэфлэкла иужь, шуудзэр парадэ блэклэны ипэклэ, сотнэ кьэс я командирым рапорт кьритац Воронцов-Дашкову зи бггэр орденым ицлэггэнам. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. Кьэбэрдей полкур зезыицэ граф Воронцов-Дашковри пцэдэи кьос дивизэм и дэтиц джыназ клэвклэвадэзэ и гьусэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 121.

ВОРОШИЛОВ (2). Унэцлэ. Дзэзешэ. Уе блэмэ зыгуэрим зэпхыжи Гыкьлац: «Ворошиловым кьыггэклэуац [Ирине]» жиэри. Шынэхужыкьуэ, 60. [Бекьан Хьэбибэ жрилуэ:] Догуэ, Сталин, Калинин, Ворошилов, Буденнэ сьмэ ящыиц гуэр уи нысэм имыгьунэгьуу тхьэ плуэн? Нал кьута, 231.

ВОСПАЛЕНЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэклэ: кьэхьейа узыр щеклуэклэ уиггэплгьыржэру,

Илпкльгэпкбьым щыщ Ыхьэ гуэр иубыдауэ, кьэбэгауэ, кьэпщцауэ щытын. [Иринэ Алчар жриIэу] – *Воспалену кьыщIэмькIащэрэт [Данэ цIыкIу и тмакьыр]*. Нал кьута, 279.

ВОСПИТАТЕЛЬНИЦЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: гьэсэнэгьэ лэжьыгьэ зыгьэзащIэ цIыхубэ. *Воспитательницахэм я шумэданыр здахьыну ямыщIэу кьажыхьырт*. Нал кьута, 216.

ВОССТАНЭ (1). IэщэкIэ зэщIэуздауэ цIыхубэр кьызэрыIэтыныгьэ. *Абы и хьыбарыр псоми тынну яцIэрт, ауэ мо чэф зыгуэтахэр зэдауэ хуежыащ; зым «революционнэ восстанэу» кьэлътэн хуейщ жиIэу якувэудиямэ, адрейхэм ядэртэкьым «Iэщ зилэмрэ шы зилэмрэ зызраупсеямэ, ар революцэ?» - жаIэу, ещанэм: «ЩIыр зейуэ щытар хэт?»* Льяпсэ, 81.

ВОТ (2). УрысыбзэкIэ: мис. – *Это вот старик – Баляцо. «Мис мы лыжьыр Бэляцци»*. Хьуэпсэгьуэ нур, 309. [Кьалмыкь фызым Локотомш унэр иригьэ-лэжьыащ:] *Вот тама. «Мес модэ»*. Нал кьута, 243.

ВРАЧ (1). Медицинскэ IэщIагьэ иIэу, сымаджэм еплэ, еIэээ цIыху. *Врач нэхьыщхьэм и унафэ хэлгыи зи гугьу ниIым*. Льяпсэ, 99.

ВРЕДИТЕЛЬ (7). УрысыбзэкIэ: зэрэнщIаIкьуэ. [Дзэиу Валерэ жриIэу:] *Зыгуэрэм «увредители», сызумыгьэлъэу, зылуегьэх, жиIэри кьуажэ Советым тетыр кьыхуилъгати, кьэкIуэжыи я унэми и фызыр игьэгьуфIэн и гугьэу: уэлэхьы, ди Iуэхур фIыуэ дыкьыщIидзыжамэ, тхьэм и шыкуркIэ – увредительщи, жиIэри ди Iэтащхьэр кьызыцащ, жиIэу жьэгу пащхьэм дэсу игьэхьыбарырт, жи, «вредитель» жыхуаIэр имыщIэу. КIапсэ кIапэ, 15. [Дзэиу Валерэ жриIэу:] *Вредитель жиIэу кьимыкIыу пIэрэ? КIапсэ кIапэ, 15. Куэд дэмыкIыу, Хьэжбарэ лажыи хьати имыIэ пэтрэ, тутнакьэщыим иса и адэмрэ и кьуэшымрэ я гьусэу хэкум ирашири ягьэIуэдащ, вредителу ирашым яхэту. Нэгьуху, 33.**

ВРИТРУ (1). Индусхэм я Тхьэ пэлгытэ. Ар зымыдэу *Вритру ягэр Кьытехьауэ тхьэр мэкIий. «Индьскэ поэмэ»*, 363.

ВСТРЕЧА (1). УрысыбзэкIэ: зэIущIэныгьэ. [Джыназ Хьазбулат Кьлышбийм жриIэу:] *Если это может осветить нашу встречу... «Абы ди зэIущIэр игьэдахьыну щытмэ»*. Хьуэпсэгьуэ нур, 116.

ВУ (МАКЪ) (11). Зыгуэрэм ищI Iэуэлъауэ. *КIыщыи зейнафэ кьытеуауэ, Iэуэлъауэ лгэпкэ щызыхьумыхьыжу, сьидж ву макьми пичауэ, шэдыбжьым хьуаскIэ кьыдримыхуеижунэщIхьуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 295. Ву макьым уи гур ирихьыу, ШIху кIыхьэхэм дамэр еIусэу, Кхьухьлгэатэр щхьуантIэу, лгэхьышэбзэу Мэуфэразэ аргьуейуэ. «Адэ», 131. Фочи мьзэ-мытIэу уащ, машинэщхуэ кьомым я ву макьыр мацэм илгэми зэхыхьыр, ар хьэщIэм и тхьэкIумэм кьимыIуэн цхьэкIэ, джэгур зэпамыгьэумэ, нэхьыфIу кьалгытэрт. Льяпсэ, 89.*

ВУЛКАН (1). Конус теплгэ зилэбгы, илгэагIэ дьдэм кьыщыпхиуда гьуанэмкIэ пIалгэ-пIалгэкIэрэ кьыр кьутахуэхэр, газ пщтыр, лавэ ткIуаткIуэхэр кьрихуу. *Вулканышхуэ гьунэгьуэпсу Кьэгурым дигьэжейрт. Комор кьалэ. «Вагьуэ махуэ», 331.*

ВУУН (мэву) лгэмыI. (7). Зыгуэрэм Iэуэлъауэ егьэщIын, ву макь гуэрхэр кьэгьэIун. *Кьетау хуит ищIыжа гьукIэм цIанIэ ирата нэужэ, унэ хьарзыни хуащIащ, и кIыщыр уэрамым тету, нэгьуэщI псэуалгыи хузэрагьэпэщауэ, махуэ псом сьиджыр мэву. Льяпсэ, 99. [Алыджыкьуэ:] *НанIэзыпIэм сэхьуэ пIанэр вууэ мывэм кьытридзащ [цIыхубзым], ар кьэщитэжыху, сэхьуанIэри и кьарум кьызырихькIэ бжаблэм еуэри хьэлэчу зэхигьэлгьалгьэри кьысхуидзыжащ. Мельгыч, 445. Щхьэл мывэр вууэ щыджэрэзкIэ, Кьэтым илгэ хьэдээр кьеунэщI. Ди унэжэ. «Щхьэлыкьуэ», 380.**

ВЧ (2). Кьэрал IуэхущIанIэхэм я телефон зэпыщIэныгьэ цхьэхуэ, частота лгэагэм тету. *Зы цIыху телефонным бгьэдумыгьэхьэ, – жиIэри Кьулыр ВЧ телефонным телэбащ. Нал кьута, 239. Зыр [телефонныщым языр] штабым уреспалгьэу арат, адрейр правительственнэт – ВЧ жыхуаIэм хуэдэу. Нал кьута, 239.*

ВЫ I (2). УкраиньыбзэкIэ: фэ. [Матренэ:] – *Да вы тилко побачьте, шо це таке «Фэ феplэ кьудей, сьит мыр зыщIысыр»*. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 555. [Матренэ:] – *Да вы тилко побачьте. «Фэ феplэ кьудей»*. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 555.

ВЫ II (81). Мэкьумэш лэжьыгьэхэм кьыщагьэсэбэп гьу сэкIа. *Вышхуэрэ вы цIыкIурэ здыщIэпцIэмэ, вышхуэм бжьыр еIэтри вы цIыкIум хьэлгэ темылгьу ауэ сьитми докIуэ. Нал кьута, 289. ВыгукIэ бэзырым е цхьэлгьым кIуэр кьелгьауэ витIыр иIыгьыу щыту ухуэзэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 583. Бгьым дэкI гьуэгур нэщэкьашыи, ЩхьэщыхуупIэхэр гьунэгьуищ, Вы нэхуитIыр увьыами, Гур гьэпсыныцIэ, си ныбжьэгьу. Бгьым дэкI гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38.*

□ **Вы и кьуэгуэрэ лы и гьуррэ** (2). *ЗыщIримыгьэхьулажьэм лы зей зытрилгьэхьэркьым жыхуиIэщ. [Лы гьурым Шамхьун жриIэу:] *Вы и кьуэгуэрэ лы и гьуррэ, жи!* Хьуэпсэгьуэ нур, 165. *Вым и кьуэгуэрэ лы и гьуррэ, жыхуаIэм хуэдэт [Вэрокьуэ Нахьуэ]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 509. **Вы цIыкIу бжьакьуэщхуэ** (1). ЗэфIэкIышхуэ имыIэу, арщхьэкIэ зыкьызыфIэщIыжам хужаIэ. *Алчарэ и гум кьэкIыжащ Хьэбибэ Мысост цхьэкIэ «вы цIыкIу бжьакьуэщхуэ» зэрыжиIар. Нал кьута, 289. **Вы уимыIэуи шы бгьуэтынукьым** (2). НэхьыкIэр уимыIэу нэхьыфIыр бгьуэтынукьым, сьит хуэдэми зыгуэр бгьуэтмэ, итIанэ нэхьыфI лыхьуэ. [Жамбот:] *Вы уимыIэу шы бгьуэтынукьым. Алгьхьэ, 64.****

ВЫГУ (39). ВитI зыщIэщIа, шэрхьитI зыщIэгт гьу. *А шу гупыр блэкIащ шы пIцIэнтIэпсымэ кьакIэрихьыу; абыхэм я ужэ иту щыгьын фIыцIэ яцыгьыу, IэлгэщIышхуэкIэ цIэхьумахуэ физь кьом ису выгуитIри кьэсащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 321. [Сосрыкьуэ] *Выгу яIэу щытатэмэ, тхьэ иIуэрт, выгури кьилэтыфьыну. Мазэныкьуэ щхьуантIэ, 600. Кьэрэлашэ и унэр жыжьэхьэтэкьым, уплэмэ пкьэ лгэгэщхуитI хэтIауэ, а тIум я кум дэту выгу шэрхьэ лгэгуэ яIэтат, Iэщым и фэр щытрахкIэ яIэтын цхьэкIэ. Нэгьуху, 35.**

ВЫЖЫН (мэвыж) лэмы. (1). Штар, дияр тКлужын. Фургоным изу абы [Раисэ Муратовнэ] лы кыишэу кэсыжыху кыишэм и хьэлгагым кыыхэхуауэ кэсыжырт, лыр стОлым трилэхьэрэ жэцим нэху кэриггэклэмэ, лы цтар выжрэ псы зыщифа нэужь хьарзынэу кыыхэхьэурти, тлүми я зэхуэдэ цэхуу хэклүпнэ хьурт. Лэпсэ, 25.

ВЫНД I (8). Кьуаргь лэпкь, и фэклэ фыцлабзэу, и пэр хужьыфэу. – Сьт уи шырхэр цлэтихьыр, вынд? – Фыцлэц кыишири, - жиЗу вындым Арц жэуану кьаритар. Вынд. «Мывэ хуабэ», 258. Бабыц клүэклэм вындыр цеплгым, И гум хуабжэу ирихьащ. Усипл. «Вагьуэ махуэ», 371. Шрет хуейм жэцир вынду фыцлэу – Нэрыплэ цылэц псори лэгагьуу. Жэц нэрыплэ. «Вагьуэ махуэ», 49.

ВЫНД II (3). Цлэ лейуэ «Лэпсэ» романым хэтц. Абдежым цыщлэдзэу Вындым цлэхур «Мэмэти-цлакьуэклэ» кьеджэ хуащ, иджы, цлакьуэм, ныбэфышхуэу бауэ-бапцэу кьеклүхь, и ныбэр, шэрхь цлэбгьэуэн хуэдизу, кьехуэхауэ. Лэпсэ, 46. Вынд и кьуэри яхэст, фадэбжэ кьыцацлэт унагьуэр дэнэми кьигьуэтрэ клүэ и хабзэу, и кьулыкьур мыщлагьуэм зы зэман хьэлүсупнэ зратым яхэтат, лэтащхьэм и лүпэфлэгуу, щаклүэ дэклүэ, фадэ ефэмэ, тхьэмадэу ягьэтигьсрэ лэтащхьэм и гум кьипсэлгьыкьлү, нэхьыжьыр езыри абы нэ лейклэ кьеплгьырт. Лэпсэ, 45–46.

ВЫРВЫРВ (1). з э р ы з ы п . З ы г у э р щыкьфлаутипыщхьэклэ ищл макь. «Вырвыр» жиЗу букварыр уэздыгьэм кьытраутипыщхьэри уэздыгьэр якьутэ, пэшыр кьыфлэ зэрыхуу, хьэйдэ – узэрыкьэунумэ кьеблагьэ... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 544.

ВЫТЮЩИЦЭ (7). Выгум щыцлэцлэклэ, выхэм я бжакьуэм флэдзэ, флалгьхьэ фэ е цлэп клэпсэ кьыхь. Шлэпхьуэм пэмыжыжэу вытлющыцлэ гьэуцлэнауэ, дагьэрэ сабынрэ флүэ цы-хуэжауэ кьеллэллэхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 95. [Дуду] Езыри ешат, махуэр шэджагьуэ нэужьым нэсати, витлүр цлэгьэхури вытлющыцлэ ярылгу иутлүпцат, тлэклү загьэпсэхумэ, цлэсцлэжыныци, кьэнэжар нобэ сьмыухми, пцэдэи сьухыни, жиЗу. Витл, 414. Шлэцлэцлэ нащхьуэ цлүкьлүу зылэгыр вытлющыцлэ зы еплгьыкьлэ машинэр зейм еплгьырти дадэм гу лэытащ абы и гум илгьым, цхьэр умыгьэузу ушрагьэблагьэклэ еблагьи сэри сьутлүпцыж, жиЗу арагьэнт. Клэпсэ клэпэ, 6.

ВЫУЭЧ (1). жьы Выхэр зэрызэрагьаклүэ чы псыгьуэ лантлэ кьыхь. Выуэч лантлэ бгьэдэлгьами Гур бгы задэм дамышыф. Бгым дэклэ гьуэгу. «Батырыбжэ», 38.

ВЫЦЭ (10). Илгьэситл-щы зи ныбжэ танэхьу, танэ сэкла. Ауэрэ мацлэ дэкла, куэди дэкла, Кулисум матэ цлүкьлүр шыгьыу жылэр кьызэхиклүхьауэ зигьэпсэхуу жыг цлагьым здыцлэсым, «шокьу» жиЗу фызым зи гугьу яцлэ лгьым ирихьэллэщ, выщлэ танэм и пцэм клэпсэ лээрыгьу шцлауэ я унэ ишэу. Нэгьуху, 34. А махуэм Шыгьур балигь хьуащ жытлэну псоми гу лэытэу, псоми ялгьэлэсу лы хуэдэу яхэтати, хьэдэлуу флэгьэжыну кьащэхуа

выщлэ кьэзыгьуэтари арат. Лэпсэ, 108. Выщлэ зыукьлүу вым и гур Зылурыхуахэм я щыльхур Дзэпц кьызытекьлүр араци – Я афэ джанэр ящыгьыц. «Индийскэ поэмэ», 360.

Г

ГАГАРИН (1). Япэ дыдэу космосым лээта цлэху (Юрий Гагарин). Ещхьыц Гагарин, – ариц я лэпаплэ, Ди горнякхэм еплэ – я флэци. Молибден гуащхьэ. «Мывэ хуабэ», 21.

ГАЗЕТ (65). Гьуэху еклүэклэхэм щыгьуэзэ ухуэзыщл, палгьэ-палгьэклэ кьыдагьэклэ тхылгьымпэ напэшхуэ. Шысурэ-щысурэ Лу жеижащ, кьэушмэ – нэху цащ, цхьэгьубжэм лушха газетым гьуанэ илэци, абыклэ дьгьэ нэху кьыдедэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 311. А псор нобэ кьэбгьэбырсеижлэ сьт и мыхьэнэ, жиЗери капитаным газетыр игьэпцкьлүжащ. Нал кьута, 252. И ныбжэгьур кьыхуэгуишхуэ Кьыщыхуэзэм кьыжилащ: – Еплгьыт мьдэ мы газетым, Мы сурэтыр кьащлэ уэ, – ЖиЗэ Вая кьыбгьэдэтым. «Бдзэжыящэм ипхьу», 166.

ГАЛСТУК (1). Джанэ пщамплэм и хьурягькьлэ кьрашэклэ щэклэ кьусэ (псыгьуэ) и щлэгьымкьлэ щызэрадзэу. – Тхьэмадэм «ноль» кьригьэцлэщ, фэфэ, - жиЗу галстук зьдэлэ тхаклүэ гуэри кьэпсэлгьащ, арицхьэклэ стОлым бгьэдэсхэр зэфам зэрехьэ. Лэпсэ, 47.

ГАЛСТУК ПЛЫЖЬ (2). Сабий пионер организацэр зыгуэрым кьызэрыщхьэщыкьлэ нэгьыщэ, щэклэ пльыжэ гьыхьэ зэпэцимэ, и кьуапэхэр псыгьуэ кьыхьу шэщлауэ, пцэм ихьурягькьлэ кьрашэклэ щлэкьлэ хэха щхьэхуэклэ гупэмкьлэ щызэрадзэу. Галстук пльыжыр Зэрихьэныр хуэдгьэфацэу Дэ идотыр! «Тисей», 482. И пцэм дэлгьыр галстук пльыжыу, Дадэм ахэр егьэцлэгуэ. «Тисей», 483.

ГАМЕТЭ (1). Псэущхьэм, кьэкьлгьэм и кьуэпсыр зэридза щлэблэ кьызэрыгьтехьукьлэ жылэ. Пасэрехьэр кууэ цлэныгьэклэ емьгупсысами, я унафэм, я хабзэм цлэныгьэишхуэ хэлэт: гаметэклэ зэджэ щлэблэр кьызыгьтехьукьлүр кьабзэу цагьэтыну арат, зэмылэпкьэгьум я щыльхуитлэ зэрашаллэмэ, я лэабжэуэр ягьэбьдэрт. Лэпсэ, 65.

ГАМЗАТОВ (1). Авар усаклүэшхуэ (Расул Гамзатов). Расул Гамзатов кьысхуитхам и жэуап. Кавказ поэтхэм удипащыц, Уи пашэныгьэр кьыхьы ухьу. Расул Гамзатов. «Шхьэлыкьуэ», 401.

ГАНГ(Э) (5). Индиём щылэ псышхуэм и цлэ. Шлэ кьэтиблү Ганг щэжэхьым Нэс дэ мьвэр тхуэкьутэн: Уадэ закьуэцлэ Иэмэпсымэр, Мывэ зацлэм утекьлүэн? «Индийскэ поэмэ», 359. Дунешхуэр мэхьу кьэатищи – Гангэ псышхуэр щымы шожэ, Я тклүэпс закьуи зэхуэмьзу Зы лээныкьуэмкьлэ зэдожэ. «Индийскэ поэмэ», 358.

ГАНДИ (1). Индиём и япэ премьер-министр. Зи гугьаплэ хэзымыкьы Ганди и пхьур кьадэцлэгыуи. «Индийскэ поэмэ», 365.

ГАНДУРАС (1). КъэралыцIэщ: Гондурас. [Тушкан:] Гандурас обсерваторэм къагъэхъащ тхылгымпIэ, къехъуэхъуу, Далай-ламэ жытIэнууци аращ. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 170.

ГАРАЖ (3). Автомашинэхэр зыщIагъэуэе е щащIыж щытыпIэ. Штабым и начальныкыу Мутаевыр цагъэувам, а машинэр обкомым я гаражым ицIэтым щыщыу къратащ, и къулыкъу зэрыдэкIуейр кърагъэлъагъужын ицхъэкIэ. Шынэхужыкъуэ, 66. [Риммэ:] Уи гаражыр Гуахыжауэ слъэгъуащ. Гъуэгъуанэ, 116. [Васэ:] Зэгъуэр ицэдджыжым гаражым сыхъэкIуауэ механикым сыхуэзат. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 161.

ГАРЕМ (1). ПыхулыкIауэ унэм щыщ Iыхъэ бзылгъухгъэхэм хухъахуэ. Абы ицIэс хабзэр унэр зей хъульхугъэм и щхъэгъусэхэмрэ щIасэхэмрэт. [Дэфэрэдж:] Тырку пащтыхъым и гаремы ицIэс физ къомым емынэр къащыхыхъэм, султIаным кхъухъ къыгъагIуэри си анэхуэр иригъэшауэ щытащ: «Истамбыл дэлъ мылкъур узот, емынэм ицIыхубз дахэ къомыр къебгъэллэм», - жиIэри. Лъапсэ, 31.

ГАРНИЗОН (8). Зэпымыуэе е пIалгъэ-пIалгъэкIэрэ быдапIэм е къалэм дэс дэе. [Якъуб:] - Гарнизоным и начальныкым жиIэр пэжиц: уи командирым жиIэр бгъэзэицIэн хуейщ. Нал къута, 307. Бахъуэм зыхуитхыр «гарнизоным и начальнык Локотошрэ гарнизоным и комисар Бештау Якъубдрэ я деж» жиIэу арат, капитаным и унэицIэри къэрндащ пIыжьыкIэ ицIитхъат. Нал къута, 297.

ГАЙЩИК (3). Урысыбзэ псалгъэщ: апхуэдэу йоджэ щакIуэ кIуахэм ящыщыу кIий-гуоуэрэ хъэкIэхъуэкIэхэр пабжьэм къыхъэзыхухэм. [Дэфэрэдж район тхъэмадэм жиIэу:] Быдэу ар уи гум игъэлъ, гайщик зы гугъу ицIыхъэми яжелэж. Лъапсэ, 19. [Дэфэрэдж:] Гайщик сыхтхэм я гугъу ицIэсицIар сызэгъуэзыгъэпар зэгъуэзгъэныжыну арат, япэм зэхъсауэ щытащ Iэтащхъэр щакIуэ кIуэху мыр здамышамэ, IэнэицIу къагъазэжу. Лъапсэ, 19. [Район тхъэмадэм:] Я ицхъэцим хуэдэкъым я акъылыр, [ицIыхубзхэм] я ицхъэм къыхъэр яцIэри къемыхъуламэ, банапIэм зыцагъэицIкIуэ, гайщикхэм еицхъыркъабзэ... Лъапсэ, 18.

ГВАРДЕЕЦ (1). Гвардие дэе хэхам къулыкъу щызыщIэ зауэлI. Пэжу, иджыпсту къызэхуэсам яхэткъым капитаныр нацIивизэм ицыхэттам къыдыхэттауэ щыта «гвардеецхэр». Ахэр Чопракъ дыхъэпIэм къыIуекI хъуркъым. Нал къута, 303.

ГДЕ (1). УрысыбзэкIэ: дэнэ? [Степан Ильич Долэт жиIэу] Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева? «ИцIэ зыхуэсицI, Ботэц Астемир и унэр дэнэ деж?». Хъуэпсэгъуэ нур, 199.

ГЕКТАР (5). ЩIыр къызэрапщ, метр зэбгъузэнатIэу 1000 хъу шапкъэ. Ар си комбайным лгъэмыкIуу Гектар шынаккъIэ тенджызыр, Ирефыр псыницIуу щыпхыкIкIэ. Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лыапэхэм деж», 102. Мэзкуу дэс къулыкъуицIэр и ицхъэгъубжэм къыдэллэрэ къапIэмэ, ди ицIыналгъэм телгъри тесри илгъагъу хуэдэици, унафэ еицI: мобдеж фыщыцIэ, мобдеж нартыхуу мы гектар

бжыгъэр тефсэ, гуэдзыр, сэхураныр мобыкIэ ефхъэкI жиIэу. Лъапсэ, 83. [Якъуб:] Дыдэллгъеймэ, уафэу гектаритI долгъагуу. Нал къута, 305.

ГЕНХЭР (1). ЦIыхум, псэущхъэхэм, къэкIыгъэхэм я лгъужыр зыгъэкIуатэ пкъыгъуэ. [Дэфэрэдж:] И рефлексыр хуитиц, пэбубыдIауэ идэнукъым, нтIэ, генхэм хромосомэхэр кIэрыгъэбыдауэ ицыткъым, зым и пIэм зыр йоуэе зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ ицыхъукIэ, и анэ еплгъи ипхъу къаиэ жалэмэ, анэм и хъэл-ицэн къудейр аракъым зы гугъу ицIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхъуж къылгъуа ипхъури. Лъапсэ, 65.

♦ **Геннэ код** (1). Лгъужь пкъыгъуэм хэлъ налгъэ. [Дэфэрэдж:] Ар [сабий ныкъуэдыкъуэр куэд зэрыхъур] ицIыхум къагурыгуауэ фадэм кIэ ирамытмэ, геннэ кодкIэ дызэджэр экIуэкIыничи, ар зэзыгъэпэщыжын къару дунейм теткъым. Лъапсэ, 44.

ГЕНЕРАЛ (9). Дзэм и командир нэхъыщхъэхэм фIащ ицIэ, апхуэдэ ицIэ зезыхъэ ицIыху. Дэ партымрэ правительствэмрэ ди ицIэ къыдалгъэхэр гъэзэицIа зэрыхъуным и ужь дивгъэт, дзэ зэхъиэныр генералхэм къахуэвгъани жиIэу къэувару мацIэкъым. Шынэхужыкъуэ, 40. [Локотош Якъуб жиIэу:] Дзэ зимыIэ генералу дыкъээнэцI. Нал къута, 254. [Командир гупым] Генерал яхэтэ ицIлгъагъум, Локотош къыицылгъэтри честь яритащ. Нал къута, 241.

ГЕНЕТИЧЕСКЭ (4). пIыф. Генетикэм ехъэлIа, епIа. [Дэфэрэдж:] ЛэжьэнкIэ къыитлхын ицIагъуэ ицIыIэу си фIэиц хъунутэкъым, сыту жыпIэмэ, сэ къэзулгъэпхъэица генетическэ типу арат къызырсыфIэицIыр, къызыхъэкIа жыпIэмэ, мырац: сытым и жыли къаицтэ, жылапхъэу къагъанэр нэхъыфI дидэр арац. Лъапсэ, 65-66. [Дэфэрэдж:] И рефлексыр хуитиц, пэбубыдIауэ идэнукъым, нтIэ, генхэм хромосомэхэр кIэрыгъэбыдауэ ицыткъым, зым и пIэм зыр йоуэе зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ ицыхъукIэ, и анэ еплгъи ипхъу къаиэ жалэмэ, анэм и хъэл-ицэн къудейр аракъым зы гугъу ицIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхъуж къылгъуа ипхъури. Лъапсэ, 65.

ГЕОРГИЕВСКЭ: ГЕОРГИЕВСКЭ ЧРЕСТ (1). Пащтыхъым и зэманым Урысейм лгъыгъэ зезыхъэхэм щрату щыта орден. Щхъуэм жор ицIэхэлът «Георгиевскэ чрест» жыхуаIэ ордену. Хъуэпсэгъуэ нур, 162.

ГЕРМАН (4). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: Германия. Европэм щыIэ къэрал. Германим езуэнри пачауэ хъыбарыц. Хъуэпсэгъуэ нур, 195. Зэм Германыр къос, зэм шы, гъавэ, шу жалэм, зэм ахъиэ, маржэ, Герман лгъэуицIэтын девмыгъэицIыным, жалэурэ, къуажэр бэлыхъ хэмыкIуу мэпсэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 147.

ГЕРМАНСКЭ (2). Германия псалгъэм къытекIа пIыфэцIэ, абы ехъэлIа гуэр. Зауэм ицIами ицымыIами зэхахат: германскэ фронт, австрийскэ фронт, деникинскэ фронт жалэу, ауэ культурнэ революцими фронт иIэу ицIэртэкъым. Мазэ ныкъуэ ицхъуантIэ, 655. Мысост жиIэнур хъэзырыпсц: Къаицтэ тумэн. Ари советскэ ахъиэу мыхъуу -

германскэу, Гитлер и сурэтыр зытетым хуэдэу. Шынэхужыкыуэ, 11.

ГЕРМОНАССЭ (1). Кьалэм и цлэ. А кьалэу зихкэ зэджа ди лэпкэзгьухэм я Эдакгэм цлэжам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) япыцлэм, зэклэпкыгуэрт, илвэс минитлрэ щитхурэ хуэдизкэ улэбэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьүэцлэ кьалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (Жыг хадэ) жыхуалэу щитахэри. Лъапсэ, 5.

ГЕСИОД (87). Цыхухуэцлэ, «Тепщэч кьэзылгьэ-тыхь» комедием хэтхэм ящыщ.

ГИЕН (мэгие) лъэмьл. (2). Ущиеу шхыдэн. ЗэИэбэхунки и жьаклэр Лъы зацлэ ищлэ мэгие. «Адэ», 27. Зыр мэихьидэ е мэгие, Игу мафлэгур ирмихьу; Зыр ищэукуэу дэсц планэпэм, И ни и пси зы кьимыху. Мылэжыныгьэм и мафлэгум. «Дамыгьэ», 234.

ГИКАЛЭ (1). Унэцлэщ, Дзэ Пльыжь унафэщлэхэм ящыщ. «Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ» романым ущрохьэлэ. [Кьээмай] Зауэм цыгьүэ Гикалэ и дзэм хату щыщытам, лэ медзэжыкэ зэригьэцлэн хуэфлэжам. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 591.

ГИЛОН (1). Пасэрей Алыджым и тхыдэм зи цлэр кьыхэщыж цыхуш. Алыдж философыхуэ Демосфен и пхьурылгьу Гилон кьалэр иратауэ щытац, а цлалэр бжэдыгьуныцым и пхьур кьышэу бжэдыгьухэм кьахэтгысхьэжати, иджы илвэс щыщ хьуами арац а кьалэм, кьэзакьхэр кьыдэтгысхьэу, дэсар кьызырдахурэ. Лъапсэ, 5.

ГИМН (1). Кьэралыгьүэ нагьыщэхэм ящыщ зыщ, гербымрэ ныпымрэ кьадкьлэуэ. Япэ дьидэ «Интернационал» гимныр адыгьэзэккэ жытлэу дэзыгьэцлэр Алийщ. Зи лэарыгыпс тлыгьа, 5523.

ГИМНАЗ (1). Курьт цлэныгьэ кьозыт еджаплэ, гимназие. Наташэ гимназым щеджэу, и адэр полгьу кьришкьлэу зауэм кьуат. Хьуэпсэгьүэ нур, 309.

ГИМНАСТИКЭ (6). Спортыми зыллэужыкыгьүэ; узынагьэм зегьэужьын папщлэ ягьэзащлэ упражненэхэр. Пцэдджыжь кьэс Лу гимнастикэ ищлэу ялгьэуати, ар яфлэгьэцлэгьүэну кьеплыврт. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 506. Гимнастикэрэ физкультурэккэ Сосрыкьүэ зыщлэын и зугьэщлэ Иэуб ещхьу пелуан. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 610. Якьуб лэабакьүэуэу увач, гимнастикэ ищлэын хуэдэу, и нэ фьыцлэтир мэхьэрахэ, и пэм кьрихур умыщлэу. Нал кьута, 295.

ГИНЕКОЛОГ (1). Цыхубз үзхэм елэзэ дохутыр, ар зи лэщлэгьэ цыху. [Дэфэрэдж:] Дэни кьыцкэ Гемьнэунэу гинеколог ерыщыр [Борей Пыжыны] сыщыхуэмей дьидэм деж. Лъапсэ, 19.

ГИНЕКОЛОГИЕ (1). Цыхубз организмэр, цыхубзым кьеуалэ үзхэмрэ абыхэм я гьэхьужыкьлэмрэ елэжь, зыдж цлэныгьэ. Гинекологие жыхуэлэр щыналгьэ ищхьэхуэм хуэдэщ, уеблэмэ жыг бзу тгысыплэм ещхьы, зым и абгьуэр льягэу, адрейм ейр нэхь льяхьышу ящлэми, нэгьүэцлэ кьуалэбзу зыхагьэхьэнукьым, конфликт гуэрхэри кьахэхуэми, езыр-езыру зэгурогуэж, сыту жытлэмэ я «щыкьуньыр» кьызыхэкьыр зыщ – цыхубз лэпэрапэхэр ари. Лъапсэ, 13.

ГИНЕКОЛОГИЧЕСКЭ (1). Гинекологие псалтэм кьытеккэ пльыфэцлэ. [Дэфэрэдж:] Кьэпсалгьэр бетэмалу кьэсцлэыхуац – Аннэ Павловнэ, сымаджыцым и гинекологическэ отделенэм тетци, куэд льяндэрэ кьыздолажьэ. Лъапсэ, 7.

ГИПНОЗ; ГИПНОЗ ШЦЫН (1). Психикэм ехьэллауэ дохутырхэм кьагьэсэбэп лэзэккэ, ныкьүэжейм хегьэлгьэфэныгьэ. [Ботэх Дэфэрэдж жрилу:] – Лло, гипноз сыщлэыну ара, уи нэр кьыщыстенар? Лъапсэ, 65.

ГИППОКРАТ (3). Пасэрей алыдж дохутыр цлэрылуэ. [Дэфэрэдж:] Сэри сыт ищхьэккэ ялэ кьезгьэжьэн, кьезгьэжьэрэ кьызыжэдигуэжмэ, схуэфэцлэ дьидэщ, зыри хэзмышыкьлэ хуэдэу фэ зытезгьауэмэ, нэхьыфлэ, студентхэр жытлэнууи, хьарзынэу кьысхуыщыти, флэй лэпкэ зэрысклэрымылгьыр тыниу ящлэ, гулгытэ дахэри кьысхуащлэ: «Гиппократ и тхьэлганэм» сызэрытемыкьлэну хьэккэ я флэц мэхьур, езыхэри абыкэ си акьылгьэуишуэцлэ. Лъапсэ, 9. [Дэфэрэдж:] Игьащлэми «Гиппократ и тхьэлганэм» сытету дунейр сохьыр, арати, и пэжытлэр зэзгьащлэмэ сфлэфлу, сыцлоуныцлэ: – Сыту нлэрэ цыхубзым и лажьэр? Лъапсэ, 9.

ГИТЛЕР (21). Унэцлэщ, Германием фашизмэр тепщэ щызыщлэ, етлуанэ дунейпосо заур кьызыщлэзыгьэста унафэщлэ. Гитлери сригьэсыкьлэну кьызоицэ, Бахьуэми дуней дахэккэ сыкьыгьэуэжьэркьым, жилуэ Якьуб и гум кьэкьлэрт, и ищхьэр здихьынур имыщлэу. Нал кьута, 263. Мы щыналгьэм щалгьухуа-щанлар Гитлер и лээныкьүэ хьуауэ дауэ кьэкьуэжынкэ хьуа, жилуэ зэгуэдырт [Апчарэ]. Шынэхужыкыуэ, 67. [Шурэ:] Сэ а Берлин фыщыдыхьам сыфхэтатэмэ, си Гуэхут сэ а Гитлер слэщлэжкьлэмэ... Альхьэ, 64.

ГИТЛЕРОВЦ (3). Урысыбзэ ныкьүэцлэ: Германием и дзэ зэрыпхьуакьлэуэм щыщ цыху, гитлеровец. Бгы задэ иньым Локотош дэклауэ бауэбащлэу здэщытым плээмэ – тобэ Истифрилэхьэ – гитлеровцу цыхуищэм нэблагьэ кьокуэ. Нал кьута, 299. Гьуэгуэм телгьа мывэр тетхащ щыжа лэ дьидэм, Локотош командэ итри дунейкьутэжьыр гитлеровцхэм кьатехьуащ. Нал кьута, 300.

ГИЯКЬУЭ (1). Гие цыху. Абу-Деруиш ар идакьым: – Абы нэс гьякьуэ укьуат, ищхьэ жытлэ? Кхьэлэгьунэ, 375.

ГЛОБУС (1). Щы хьурейм и модель, занщлэу дэклэуей тегьэуваплэм егьэуыдауэ, ихьуреягькэ езым и осым кьеклэрэхьуэкьлэу. Астемыр глобус игыгьыу, Бэлаци, мо уэздыгьэишуэм хуэсакьыу, сымыкьутэу зэ дьынсащлэрт, жилуэ, гум ист, Думэсари Саримэ бгьэдэст. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 661-662.

ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ (1). Урысыбзэккэ: кьэралым дзэуэ илэм я унафэщлэ. [Локотош приказ итац:] – Слушай приказ Верховного Главнокомандующего! «Едагуэ Главнокомандующэ Нэхьыщхьэм и унафэм!» Нал кьута, 257.

ГОЛУБОЙ (1). Урысыбзэккэ: уащхьуафэ. Кьазджэрий кьеджащ: Белеет парус одинокий В тумане моря голубом. «Тенджыз цыху

пиаггүэм чэтэн закгуэр хохужьыкI». Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 610-611.

ГОРИ (1). Грузием хыхъэ к'талэ. Ариц иджыри деплэм тыггэм А грузинхэм тыггэ Иэджэм Сыт халгъхамы нэхъ дегугуу Дэ дыщIеплбър а гъуээджем, Сталин л'ванIэр к'быщалхуауэ Гори дэту унэ тицIыхум Ещхуэ унэ мис ящIауэ К'ваггэхъащи йоплбър цIыхур. Л'вэпк'хэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 56.

ГОРНИСТ (1). Нактырэм епщэ, абы хуэIэээ. Горнистым и сигналри к'эIуащ. Шынэхужьык'бүэ, 48.

ГОРНЯК (1). Щыым и хъугуэфыгг'гуэр к'быщIээых и лэжб'акуэ. Ещхыц Гагарин, – ариц я л'ванIэр, Ди горнякым еплэ – я фIэщиц. Молибден Iуащхэ. «Мывэ хуабэ», 21.

ГОСК'БУЛЫК'БҮ (1). Псалгэ г'экIэщIащ; к'эрал к'булык'бү. Госк'булык'бур зи тицэ дэлб'ым, Договорыр ирещIылIэ. Дыг'бү жыхуалэр сыт? «Бгы л'вэпэхэм деж», 125.

ГОСПИТАЛЬ (29). Сымаджэм щеIэээ IуэхуцIанIэ, сымаджэщ, нэхъыбэу военнэ үIэгг'эщ. Санитарнэ поездикIэ үIэгг'э к'бомыр госпиталым яшат Ростови, здашам Iахын ядак'б'ым, диIэр дээтхын тицIэжырк'б'ым, жалэри. Х'уэпсэг'бүэ нур, 171. Абдежым ирих'элIуэ госпиталхэри эвакуировать яцIу и ужь итт, нэхъ үIэгг'э л'вэрымых'хэр мафIэзукIэ дащри нэхъ л'вэрызех'хэр, зэрылг'аг'б'уиц, мес к'б'окуэр. Нал к'бута, 211. Езыр [К'вэрэмырзэ] госпиталым яг'б'эIуэну цыхуеж'бэм, идак'б'ым, си пащIэр яг'б'элыг'б'уа цх'б'экIэ си г'б'усэ хыфIээдзэнук'б'ым, жиIэри. Лыгг'э, 412.

ГПУ (7). Псалгэ г'экIэщIа: к'эрал политикэ управленэ. И ныбж'эг'б'ухэм кIэрах'б'уэ яIуу щилг'аг'б'ум, апхуэдизикIэ Iэцэм и нэ к'быхуикIырти [Х'эбас], окружной ГПУ-м тетым деж кIуэри ел'б'эIуащ: «Кулакы К'валэкIыхь станцимевг'аиэм к'вэрэг'б'улу с'ыкIэлг'ыг'в'акуэ, кIэрах'б'уэ с'ыг'б'уу» – жиIэри. Зи л'вэрыг'б'ыпс тIыг'б'а, 530. Алий я г'б'усэ ГПУ-м к'б'икIам дык'б'аг'б'ушащ, шхыIэн тIэкIур Iэлг'эцIышхуэм хуэдэу ттепх'б'уауэ даг'б'эуери ди уэниэкуж'б'ри зэрадзэу, пх'уантэр зэтрауду, адэкIэ-мидэкIэ к'б'уэг'б'энапIэм дэлг'б'уэрэ кIэрах'б'уэ зIэу зыхуаг'б'эфащхэм я х'вэпшып мых'б'энэниэ тIэкIур цырыцу зIащIащ. Зи л'вэрыг'б'ыпс тIыг'б'а, 531.

ГРАЖДАНЕ (3). УрысыбзэкIэ: цIыхухэ. Граждане, внимание! «ЦIыхухэ, фык'б'ызэдалуэ!». Паровоз цх'б'эг'б'ужэм Бах'б'уэр к'быIууауэ и мак'б'ым к'бызэрих'кIэ урысыбзэкIэ к'б'окий: – Граждане, внимание! «ЦIыхухэ, фык'б'ызэдалуэ!». Нал к'бута, 219.

ГРАЖДАН: ГРАЖДАНСКЭ ЗАУЭ (1). IэщэкIэ зэщIуэдэуэ к'эрал кIуэцIыым щекIуэкI классовэ бэнэныг'б'э. Гражданскэ зауэр екIуэкIырт. Мазэ нык'б'уэ шх'уантIэ, 586.

ГРАМОТЭ (7). Щыыхь тхыль. [Албиян Иринэ жриIуэ:] Грамотэм итиц «За успехи в боевой и политической подготовке» жиIэу. Шынэхужьык'бүэ, 30. [Иринэ Албиян жриIуэ:] – Щыг'б'эт адэ, нэхъ фытраг'б'эг'уишхуэн цх'б'экIэ грамотэ к'быватынкIи мэх'б'у. Шынэхужьык'бүэ, 30.

ГРАММАТИКЭ (1). Бзэм и хабзэхэр зэрыт, зэреджэ тхыль. Щам е Тыркум цыIэ адыг'эхэм грамматикэкIэ дызэджэ тхыльб'ым папицIэ бзэхабзэ жаIэ, а тIур зэбг'апицэмэ, шэч к'бытешхэ х'бунук'б'ым адыгэр тхэуэ зэрыщытам, я тхыг'б'эр нобэ дызэрытхэ х'вэрфхэм ещхуэ цымытамы. Зи л'вэрыг'б'ыпс тIыг'б'а, 529.

ГРАММОФОН (1). Музыкальнэ аппарат л'вэужьыг'б'уэ. Рупор и г'б'усэу, пластинкэм зэрытратха мак'б' дыдэмкIэ к'б'еуэжу. [В'рокуэ Нах'б'уэ] «К'быб'г'урыIуа?» жиIэнти, «х'б'уэу» жыпIак'б'э, грамматик'б'ым ещхуэ, к'б'эмыг'б'уж'б'уэ, к'б'омышхы-дэу, тIоуцIрэ к'быб'жиIар аргуэру к'быб'жиIэжырт, х'бунуи, гурыуэг'б'уиц, уэ жыпIам соувалIэ, жыпIэху. Мазэ нык'б'уэ шх'уантIэ, 509.

ГРАНАТЭ (4). Бомбэ Iэрыдэ. Зы напIэзыIэм цIалэ цIыкIу к'б'омым хэт кIэрах'б'уэ иыг'б'уу, хэт гранатэр иг'б'эдалг'б'уэ фермэмкIэ зэрех'б'эж'б'уэ мак'б'уэ. Шынэхужьык'бүэ, 72. А крушкIэхэм я пIэкIэ платIронтащ зырыз е гранатэ зырыз [цIалэ цIыкIухэм] здащIащ, нэхъ ещхэ х'бунут. Шынэхужьык'бүэ, 59-60. Пулеметри автоматри л'валг'б'уэ, гранатэри адэкIэ-мидэкIэ к'в'радзых. Нал к'бута, 300.

ГРАНИЦЭ (2). Г'бунапк'б'э; зыгуэрэм и нэз, и г'бунэ, и зэпылгыпIэ. Ди границэр ик'б'укIэ б'идэщи, Ар зых'б'умэр фэ фицIэжыниц, Ар зых'б'умэр Краснэ Армэи, Фицыг'б'уицэжмэ в'жетIэжыниц. ПщыкIуэ. «Бгы л'вэпэхэм деж», 91. Микоян «границэ Iуэху к'б'эвмыIэт» жиIэу цыжиIэм, дэ дяпэ зыгуэрэм зык'римыг'б'эцауэ жиIа? Л'вэпсэ, 83.

ГРАФ (4). К'б'ух'б'эпIэ Европэмрэ Урысеймрэ шыIа уэрк'б' л'вэужьыг'б'уэцIэ (пщымрэ баронымрэ я зэхуакум дэтиц), апхуэдэ цIэр зезых'б'эм, е л'вэужьыкIэ к'валэрых'б'уэ, е к'быфIащауэ. К'вэб'рдей пол'б'кур зезышэ граф Воронцов-Дашковри тицэдей к'б'ос дивизэм и дзэтиц джыназ кIэвкIэвадзэ и г'б'усэу. Х'уэпсэг'б'уэ нур, 121. Пол'б'кум и командир'б' к'б'эуэри шым цх'б'экIэ берычэт бесын ин к'б'ажриIащ икIи к'б'иг'б'эг'б'уащ псэемыблэжу г'б'уэ зриг'б'эх'б'ыну, пол'б'кур узыниэу, лыгг'э зэрих'б'уэ, к'вэб'рдей нэмысыр ил'этауэ к'бышэжын цх'б'экIэ, «Жэщ, махуэ живмыIэу тх'б'эм фытхуел'б'эIу, гуфIэг'б'уэ махуэжIэ дыщызэхуэсыну махуэр нэхъ псыницIэу к'б'эсын папицIэ», – жиIэри абыкIэ иухащ графым. Х'уэпсэг'б'уэ нур, 127.

ГРАФИК (1). Нормэхэмрэ щыб'г'б'ээщIэну пIальэмрэ к'быщыг'б'элг'б'уауэ лэжыг'б'эхэм я план. Сентябрьрым и 25-м Баку сынэсауэ фзэг'б'элг'б'а-г'бунуи, жиIэри Гитлер график зэхилг'б'ащи, а графикыр мэлг'б'элг'б'эж. Нал к'бута, 256.

ГРАФИН (2). Зыгуэр зракIэ кумбыг'б'э абджым, кх'б'уэщын с.ху. к'бых'эщIыкIа, и пщэм деж кIых'б'уэ псыг'б'уэ щых'б'ужу. [Алдыжык'б'уэ:] ТIури д'ытIыса нэужь, к'б'этэджщ цIыхубзри, я г'бунэг'б'ум деж кIуэри куэдрэ к'б'эмыту к'б'иг'б'ээжэащ, цырибон тIэкIуграфин цIыкIумкIэ к'бых'б'ри. МелыIыч, 440-441. Цыхубзри емыф'б'уэ стэканитIым итар графин цIыкIум ирикIэжри Iуихыжащ, к'бызыIыхам иритыжыу. МелыIыч, 441.

ГРЕК (1). Грециер зи хэку лъэпкъ, а лъэпкъым щыщ цыыху. А кбалэу зыхкIэ зэджа ди лъэпкъэгъухэм я Iэдакгэм ицIэкам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) ятыщIат, зэкIэлъыкIуэрт, абы хуэдэ к'абзэт нэгъуэицI кбалэхэуи Финагорие, Гермонассэ, Кепи (Жыг хадэ) жыхуаIэу цытахэри. Лъапсэ, 5.

ГРЕЛКЭ (1). Iэпкълъэпкъым щыщ Iыхьэ гүэр ягъэхуэбэн папщIэ к'аггэсэбэп Iэмэпсымэ (псы хуабэ иракIэу, электрическэ токкIэ к'аггэпIгъу). Мы яцикхэм ярылэ фIыгъуэм Фигу ирихьыр жыфIэ псыницIэу – Мис, шенычыр, мис уэздэгъэр, Хьэкум нафIэ зикI измыщIэу, ЭлектрокIэ ар зэфIокIыр, Пхъэ зыквутэм зеггэпсэху, Мис кастрюли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ к'эбфIцэху. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

ГРУЗИН (3). Грузиер зи хэкулъэпкъ, а лъэпкъым щыщ цыыху; куржы. Якуб гуза-вэри кIэрымылэ зыкIэрилгъащ: си благгэм, пэжу, зэгүэр жесIауэ цытащ, к'гуришым ицхьэдэхьу шыгъурэ тутынрэ к'билгъIуэхуну грузинхэм я деж кIуэну, жиIэри. Нал къута, 262. [Чокэ Хьэбибэ жриIэу:] Грузинхэм яихми [Iэщыр], ягъэ кIынк'бым, дьидейиц зыишхыр. Нал къута, 238. Ариц иджыри деплэмэ тыггэм А грузинхэм тыггэ Iэджем Сыт халгъаами нэхъ дегугъуу Дэ дьыщIеплгыр а гъуээзджем, Сталин лъапIэр к'ащIалгъуауэ Гори дэту унэ тиIыхум Еицхьу унэ мис яцIауэ К'аггэащIаи йоплгыр цыыхур. Лъэпкъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 56.

ГРОЗНЭ (3). Кбалэм и цIэ. МодэкIэ Псыхуабэ, Тэрк'гIалэ, К'валэкIыхь, Грознэ жыпIэми к'бикIыу Iэджэ к'бикIуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 188. Абы к'быщысицIэщ дунейр зыIутри, Грознэм сыкIуащ, абы сикIри – Орджоникидзе. Нал къута, 248. Ар [зэраубэрэжъар] зылгэгъуа цыIэу гулгитатэк'бymi, [Мэмэти-цIак'уэ] пIы шупсаи, к'бээак'хэмрэ Грознэм дэс рабочэхэмрэ махуицэкIэ цыээзуам цыгъуэ Мэмэтыр рабочэм яхэту к'бээак'бым езуауэ. Лъапсэ, 46.

ГРОЗА (1). УрысыбзэкIэ: уафэгъуагъуэ уэшх. Угрюм и одинок Грозой оторванный листок... «Нэщхъейуэ изак'буэу уафэгъуагъуэ уэшхым к'бытIуда тхьэмтэр...». Мазэ нык'буэ цхьуантIэ, 607-608.

ГРУЗИЕ (14). К'бэралым и цIэ. Грузием к'быщIыжам, Бек'ганрэ Апчарэрэ К'булым деж цыIыхьати, Зулг'к'эарней унафэ ицIащ: – Щэлэхуэ Локотош деж ебг'аишэмэ, нэхъ хъума хъунуци, егг'ашэ, – жиIэри. Нал къута, 264. Налишык икIыу эвакуащIэ ежг'ахэри Орджоникидзе к'быщымыгувыIэу ГрузиемкIэ кIуащ. Нал къута, 235. Кодоевым ещIэ ар игг'ащIэм Грузием ейуэ зэрыщымытар, итIани занциIэу арэзы хъуащ: – Куэд ицIат апхуэдэу зэрыщытын хуейрэ. Лъапсэ, 87.

ГРУЗОВИК (23). Хьэлгъезешэ машинэ. Нысэр к'башэным зы махуэкIэ япэ иту музыкауэ цыкIухэр грузовикым к'бэраггэтиIысхьэри ЩIыIэпс къуажэм к'башат. Мазэ нык'буэ цхьуантIэ, 575. [Алыджык'буэ:] Уаенсаети, ицIыIэм дигг'уэндэрэцхьуат грузовик машинэм исыр, дьызфIэдык'бауэ зыр зым зыкIэриуцIат, дыпсэуэ ди унэ дьынэсыжыну ди гугг'эххэтэк'бым. МелыIыч, 436. Нэху зрыщиу

цIыхум заудыгъуу уэрамым к'бидыхьэмэ, грузовик к'бому ицхьэмкIэ дэкуеяхэр к'быхьж, машинэхэм цыкIуи уни ихуэр ису, сабийм, цыхубзым, сымаджэм упицIэжэ ятепхьуауэ, я гупхэм фоч зыIыггэ сэлэтхэр тесу... Лъапсэ, 85.

ГРУШЕВСКЭ (4). УнэцIэ, «Бдзэжъеящэм ипхьу» помэм ущрохьэлэ. ЩIыхуэр куэди и цыIы мащIэр Пан Грушевскэм тырихаш, и псэупIэр зым имыщIэу, Губегуэм ищIири тынишыжащ. «Бдзэжъеящэм ипхьу», 147. Пан Грушевскэм и шхынзехьэу Унэ иныр зэпекIукI, Зэм ицхьэцI к'ыхьыр и цхьэм хуицхьу И дахаггэм цогуфIыкI. «Бдзэжъеящэм ипхьу», 152.

ГУДЕРМЭС (1). Шэшэным хыхьэ кбалэ. [Локотош:] Гудермэс сык'гэсыхукIи к'бэувыIэ сIлак'бым. Нал къута, 248.

ГЫБЗЭ (6). Зэрыбгэ щIыкIэ. А гуащэ ябгэу Зи гыбзэ иным и Дуней нэхур К'бытоквутэжыр Зэрыщытауэ, Блащхьуэ сурэту Сэтэней гуащэр К'бонэр утыкум. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 427. Ем хуицIэжур ем ехьыжри Гыбзэ псалгэм есыр мафIэу. Фымырэ Iеймрэ зэхэбгг'экIыу. «Вагъуэ махуэ», 41. Абдежым кIийуэ физ гур гур, IэлгъэцIыишхуэ телгу, и ицхьэцири зэхэубэлэцауэ, ицIантIэм к'бидлэгъащ, дуней гыбзэм я нэхъ шынагъуэр гуэгушыр зыуцIам ицхьэкIэ и мак'бым к'бызэрихьэкIэ ину жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 103.

♦ **Гыбзэ техуэжын** (1). Уээбгам хужыпIам уи деж к'быггэзэжын. [Думэсарэ Инус жриIэу:] Уи гыбзэр к'быттехуэжыни. Хьуэпсэгъуэ нур, 75.

ГЫЗЫН (мэгыз) лгэмыI. (13). ГүIэу зэпымыжу щэлун, гурымын. Езыр [Гунэуэс] макIуэри – физ нык'гуэдык'гуэр [Дисэ] унэ нэщIыым мэгызри ицIэлъи. ГущIэгъуэ, 426. Узым и гуауэр мыухици, Узыр кIуэрыкIуэу мэгыз. Уз. «Батырыбжэ», 144. Бзухэм г'атхэм к'быдагг'азэр, Уаер к'бэсмэ, дэгызыни. К'бээгг'эзэнуш сэ. «Батырыбжэ», 66.

ГЫН I (23). I. (17). Фочышэ, топышэ сытхэр к'бэуэн папщIэ зэрауэдэ пк'ыгъуэ. [Сосрык'уэ бомбэ зэригг'эпэцит:] Консерв зэрылг'а банкIыжэ гур к'быгг'уэтауэ абы фоч гын, мывэкIэщхэ ярикIутэщ, фитилхуицIри игг'этIылыжаш, Мазэ нык'буэ цхьуантIэ, 604. [Лыгг'ур] Фоч лгэдак'бэри чэщейм к'быщицIыкIри зэригг'эпэцижэ нэужь, к'абзэлг'абзэу илгъэцIыжри езым зэхилг'ахэ фоч гынымкIэ цузэди, игг'эуэжри еплг'ати, Алыхьым к'бэуэритынт. Лъапсэ, 111. Иджыри к'бэс жейуэ хэлг'а тыркухэр гужьеяти, к'бэхьуар к'багурыIуэху, убыххэм Iэци фоч гыни к'бамыганэу ягъуэтыр зэцIак'уэри, к'быщагг'эзэжым, Дэфэрэдэж и лыр е зэхэещхьуэн яцIу к'баукIа, е тыркум япэщIэхуа, сытми к'баукIауэ и хьэдэр к'быдахьжри к'башэжауэ цытащ. Лъапсэ, 59. 2. (6). Щхьухь. И натIэ хьунур сэ сцIатэм, Ахьмэд быдзышэ Iумыхуэ, Зэгг'эххэнт ар гынкIэ нэх'апэм. «Адэ», 135. [Мээх'умэм] Мырат к'бигупсысар: «Щхьуэм сигг'эIуцат, кхьуэпIащ мэзым ицIэтым узыгг'элэн гын нэх'апэ ицIыкIэ ебг'эишхэр иужькIэ хьэщIэм гын зышха кхьуэр к'бедгг'эукIыжу, абы и лым ищыцI дг'агг'ээрэ едг'эишхьу дг'эллэну». Лъапсэ, 94. [Дэфэрэдэж:] Сыт к'бызыхьэкIыр [сабийм уз к'бэуалIэр] жыпIэмэ,

гукъыдэж етын. [Федот:] *Си хъыдэжэбзыр дэнэ схын, Хэт игу дахэ кыхуицIын?* «Бдзэжыящэм ипхъу», 147. «КIапсэрыкIуэм» «ЦицI» и гусэу Дадэм и гур дахэ хуащIыр: «Рау, дэ дощIэр уи гупсысэр, ДыпхуэхуонуцI ГуэхутхъэбзацIэ, ШIы уи фIэцI уэ, пионерхэм ПхуахумэнуцI уиIэ хъерхэр». *ИгукIэ жэлэ Рау тхъэмдамэ:* «Пионерхэм ицIэцхъу кызацIэу Сахуэзакъым». «Тисей», 481. *Мэи я къуажэдэс ицIалэггуалэм къуейицIейн зэрафIэфIыр ицIэрти, хъэцIэм я гур дахэ яхуеицI:* - ФыкъэмьтIэнкIыт, си къуэши, дэри нэкIэ псы дефэркъым, ди ицIалэхэр гушыIэным дихъэхмэ, Иблис псы зэрэфэ фалгэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхъу, ажэгъафэу захуапэри зауэм Гуохъэ, фэри кыводогуишIэри арацI армыхумэ, фаджэу дунейм дытеткъым. Лгъапсэ, 116. **Гур дэгузэвэн** (1). Зыгуэрэм и гукъеуэр зыхъэщIэн, дэлыгъын, гур ныкъуэу, гум къеуэу. Фэ фи гум си гур догузавэ, ФыицIугуфIэгъуэм, си гуи хохъуэ! Тхылгъым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16. **Гум дэмыхуэн** (1). Хуэмышэчын, гурьмыхъу щытын, гум темыхуэн, нэмысын, фIэмьфIын. Шэч хэлгкъым, и гур зыгуэрэм Шысхъыншэу, цэхуу ефыщIыр, Iэ щыIэр щыфэм ицIэджэгуу, Гуауагуу и гум дэмыхуэр Дадий къеIуатэр мыпхуэдэу: «Си ицIалэ, уи адэм уэяту Уэ кыпхуицIахэм къедалуэ». Къэрней къарууэ иIахэр И анэ псалгэм къекъутэ, Шэм хуэдэу, и гум ар тохуэ. «Адэ», 134. **Гум дэхуэн** (1). Гум тегъэхуэн, шэчын. Фи къуанишагъи, фи захуагъи, - Фи бэлыхъыр сигу дэхуаицI. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9. **Гур дэузын** (1). Зыгуэрэм и гукъеуэр дызэхэщIэн. МакIуэр цэхуу, макIуэр лгъасыр, Пишагъуэ Iувым ныхокIуадэ, Анэ гъыбзэм гур дэузу Дэци я макъыр бгы аузым... «Тисей», 492. **Гур дихъэхын** (2). Гум хыхъэн, псэр тхъэкъун, фIыуэ лгъагъун. Уи заныцIэр хэтимэ, егупсысыт: *Димыхъахауэ пIэрэ уи гур ницацэм?* Лгъагъуныгъэм и гъуэгу занцIэ. «Дамыгъэ», 117. *Куэди ицIауэ дэ ди гъащIэр Садым хуэдэу зэцIэгъагъэу, Хъер кытыкIыу дэ ди гуащIэм, Гур зыхуеIэр нэм илгъагъуу, Гъатхэ махуэр дэркIэ уэфIти Хэку ицхъэхуитыр садым хуэдэу Гур дихъэхъу ицIмэ фIэфIти КъехулIакъэ и мурадър. Коммунист.* «Партыр ди пашэу», 34. **Гур дзапэкIэ Iыгъын** (1). Зыгуэрэм хуабжъу тегузэвыхъын, шынен. *МыбыкIэ дарийм хуэлгъэрэ я хулгъэр нэцIумэпсэури, я гур дзапэкIэ IыгъицI, уабгъэдыхъэмэ, зыгуэр къатэбудын я гугъэци, я нэм бжэгъуу укъыщIоуэ.* Кхъухъ пхэнж, 495. **[И] гур ебгъээн** (7). ФIэмьфI гуэр, игу иримыхъ гуэр зыгуэрэм дилгъагъун. *Зыкъом ицIауэ Нартыху Къазбэч бжъытэр иубыдауэ пашэу уваицI, лгъэIыныгъэхихуэ иIэцI, игу зэбгъам и ницэ гурыгъыр зэиудыну тIэу епIынукъым, гуицIэгъуишхуэ иIэ лгъуэ и хыбар езым иггъэIужми, гуицIэгъукIэ кытыпхын ицIыкъым, ней-нэфIкIэ цыфхум яхуицIыти, и нэфI зыицIыхуэм и къулыкъур докIуей.* Лгъапсэ, 73. *Езы [Дэфэрэдж:] Анэ Павловнэр маицIэ ицIакъым сэ зэрысIыхурэ, иджыри къэс зэи сигу ебгъакъым, хуабжъу специалистыфIицI, псэрэ гукIэ и Гуэхум етаицI, зытеува гъуэуэми кыпхутекIынукъым,*

арауи кыицIэжIынуцI и къулыкъум зилэтыну псоми хуагъэфацэурэ и Гуэхур къехуэха иджы ицIэхъуар. Лгъапсэ, 11. *Иджы Инал игу ицхъэ ебгъа а къомым?* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 640. **[И] гурэ и цхъэрэ зэбгъэжын** (1). Зыхуэмыарэзыжын. Мы псалгъафэр КIыщокъуэм езыр хуейуэ нэгъуэщI ищыкIэу къеIуатэ: щхъэр гум ебгъэжын емыбгъэжын (1). Зэхуэрэзыжын. *ИтIани сиIэцI гукъыдэжи, Сэ си цхъэр си гум емыбгъэж.* Фи нэр жанщ. «Дамыгъэ», 52. **Гур етэн** (3). Гур ныкъуэжэуэн, хъийм икIын, удэфэн. *Туми яцIэ гъуэгуу и пIалгъэ, Туми я гур зэм мэятэр.* Нэхулгэ кыицIышIым. «Батырыбжъэ», 22. *Уэ укъэмысу Къосыр хыбарыр, Бысымым и гур мэятэр.* Пкъоми пащIэ ятетцI. «Мывэ хуабэ», 30. *Сэри соицIэ гъуэгуу и пIалгъэ, Зэм сыкхъухъми, зэм солбатэ, НэгъуэщIэ ицIыпIэ еицхъ ди къуажэ Шыслгъэгуалэ гур мэятэ.* Унэм уикIрэ къэбгъэзэжмэ... «Вагъуэ махуэ», 372. **[И] гур жанын** (4). Нэжэгужэн, гукъыдэж зилэн. *Нэжэгужэм и гур жанкъэ, Нэжэгужэр цхъэрпех.* Нэжэгужэ. «Дамыгъэ», 96. *ЦIыхубз гуэри мэдыхъэшхыр, Фадэм и гур жан ицIауэ.* МылIэжыныгъэм и мафIэгу. «Дамыгъэ», 234. *АрицхъэкIэ зэкъуэшитIым я гузэвэгъуэр Елдар дэнэ ицицIэнт, фызыицэ кыкIыж хуэдэу и гур жану, и нэгум гуфIэгъуэишхуэ зэрыицIэтым гу лгъыптэу, ицIаицхъуэм хуэдэу псыницIэу зыбпригъэхаицI.* Хъуэпсэгъуэ нур, 245- 246. **ГукIэ жиIэн** (28). Уи гум зыгуэр къэкIын. *Нобэрэй махуэм тхъэм еицIэ кытхуицхъынуур, жиIэрт игукIэ Астемыр, ницэдджыжъ дыгъэр къуриш уэсыицIэ инхэм зэрытридзэм еплгъу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 233. *Сыкъэтэджу ицхъэ сыицIэмькIыжрэ, жиIэу зигукIэ жызыли яхэту кыицIэжIынт, арицхъэкIэ, Инал фIэлIыкIырти, зауицхъуауэ ицыст.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 587. [Фэуаз:] *Сэри сигукIэ жызылэ: «Сэра мыгъуэжкъым узыгъэунэхъуар, Анка».* Анка, 383. **Гур жан хъун** (1). Къэнэжэгужэн, гукъыдэжыфI илэ хъун. *Астемыр а кыицIэхуэса къэрэхъэлгъэ къомыр ицIлгъагъум, и гур заныцIэу жан къэхъуауэ, нэцIхъыфIэу, и гъусэхэм яцыгуфIыкIыу гушыIэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 317. **Гум жимыIэн** (1). Уи акъылым гупсысэ гуэр къимыхъэн, къэмыкIын. *А махуэ закъуэр арат Ботэх и гум фIыуэ кыицIэжар, а зыри ницызыгъэгъуицэн Iэджи и нэгу ицIэжIа нэтрэ, зэзэмызэ зриIуэтылIэн игъуэтмэ еIуэтэж, арицхъэкIэ езыми и ныбжъым хэхъуэхукIэ ицIагуэ ицIыкIуа махуэ закъуэр ницэм ицIалгъэфа мазэм еицхъу нэцIэбжъэ Iэджэм ицIалгъэфэж, зэзэмызэххэ фIэжIаи згъэхъыбарацицэрэт жиIэу и гум жиIэжкъым.* Лгъапсэ, 77. **Гум жиIэн** (3). Гупсысэ гуэр и щхъэм кыицIын. *Гъуэгуу зэтысчу нэгъэзэжрэ ПсыицIахэ сыицIэ, Си гум жэлэ кыысфIилгъэту: «ПсыицIахэ дыкъэсаицI.»* ПсыицIахэ. «Вагъуэ махуэ», 346. *Верэ Павловнэ зигъэицхъэри Саримэ гуицIаицI:* - *Жыраслгъэн слгъэгъуацэрэт, жиIэу ицIэжкъым си гум ицIыжиIэр.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 598. *Арицхъэ зэуэни свухакъым: КIакхъу зэрыицIэсчу ицыта си Iэм Уэрэд итхъыни ицигъэтакъым, Уеблэм*

хуосакгыр си гум жиIэм. Си гьуэгу тыншактым сэ си гьащIэм. «Мывэ хуабэ», 62. **Гум жыы деггэхун** (2). Зыгуэрым и псэр гьэтыншын, щIэгүзавэр, и бампIэр щыггэгьупщэжын, худэхын, гьэтIысын. *Данизэт Дисэ дежкIэ еуцэкIри и гум жыы дриггэхуащ, убэурэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 272. Си бампIэр зыггэтиIысын, си гум жыы дезыггэхун сылгыхуэну арати, тIури кгэггэгьутауэ сотхггэж. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 668. Гум жыы димыхун* (2). Гур зэщIэубыдауэ шытын, хуитү зымыггэпсэхун, зышыхыжын. *Зигу жыы димыхур жыы хьугьуафIэц, Арац сэ жыыбггэм сыщIыхэтыр. Жыы хьур. «Дамыггэ», 119. Мис, нобэ кгэскIэ фызыжыым Игу жыы димыхуу йокIуэкIыр, И нэгу щIокIыжыр, гупсысэм, Щхьэггусэ лыжыыр нэмыцэм Пецддджыж нэхуыщым яубьдри, Дадий илггэгьуу мээ бгыщхьэм Ар щаукIащи гуузу. «Адэ», 130. Гум жыы дихужын* (6). Зыггэпсэхужын, уи гур зэггэжын, гукгьуэу имыIэжын. *Бжэ-ихьэггубжэ, унэлггэщIэ и Iэдакггэм щIэжIым, унащхьэу иIэтым кьыпэкIуэм кьыхиггэжIыу унэ ищIыну и ужь щихьэм, Шыкггымхэ я пхьум и гум жыы дихужащ, и лым лыицIэ кьыцтэу унэ щIыным и ужь ихьэри здэкIуи сыти щымыIэу и фызым и нэл кьытетти. Кхьэлэггунэ, 374. Апхуэдэу зырыз кгэхьуми, Нурхьэлий и гум жыы дихужат шханIэ кьызэрызIуихрэ, насып кьеуэлэнуи и гуггэт, арихьэкIэ уунэхьунэм, куэдрэ, Нурхьэлий и гуггэххэтэкггым кьыицщIыныIауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 205. МафIэгур Ростов кIуэуэ ежьати, я гум нэхь жыы дихужащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 171. Гур жан хьун* (1). Кьэнэжэгужэн, гукгьыдэжыфI иIэ хьун. *Астемыр а кьызэхуэса кьэрэхьэлгь кьомыр щилггэгьум, и гур занщIэу жан кьэхьуауэ, нэщхьыфIэу, и гьусэхэм ящыгуфIыкIыу гуыиIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 317. Гур жэн* (19). Гупсысэр зыгуэрым хуэкIуэн, гүм кьэкIын. *Инал и гур здэжам Стапан Ильич гу лгьитаци: - Уэ бггэщIаггьуэр сьымыцIэ уи гуггэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 528. Дадэм и гур зыщIыпIэкIэ жэуэ ерыскгьы зыбггэдэсыр фIэмьIэфIыж хьуащи, шхэнри щеггэет. KIапсэ кIапэ, 16. Кгэрэгьулым и гур ХьэтIохуыцокгьуэу кьалэм дэт жыг хадэишхуэр хезыггэсауэ цытам деж жащ, ар и гум кьыицIэкIар имыщIэу. Лгьапсэ, 50. Гур жыжэ пIээн* (1). Зыгуэрым щIэхьуэпсын, хуэпэггээн. *Нэ фIыицIитIыр вагьуэу маплэ, итIкIэ быдэу руль илгыи, Жану и гур жыжэ маплэ, ЩIалэ кгеплгьыр кьыицогггэ. Хьыджэбз шофер. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 46. Гур зэбггэжын* (1). Зыгуэр щхьэкIэ зэхуэмыарэзыжын, зыгуэр зыдэггэжын. *Дэ тIур дыздежэуэ цытащ, уеблэмэ зыжанэри зэггусэу дьлэжггэщI ди псэр зы чысэм илггым хуэдэу, тIэкIу-тIэкIуэрэ ди гур зыбггэжыу. Лгьапсэ, 10. [И] гур зэггэтын* (1). Мыарэзыуэ, плейтеуэ, гүм зыгуэр кьеуэу шытын. *Сэ си гур, мис зэггэуэ, Абы зэуэнкIэ зымыггэницI - Кьарур уIэггэм сфIыхеггэщI. УIэггэ. «Шүм и гьуэгу», 42. Гур зэггэуэдын* (2). Губжыым зэщIыггээн, зыгуэрым щхьэкIэ бэмплэн.

Лыжыым и Iэр еггэдалгэ: - Пан Iуэху зехьэр кьысхуэкIуат, Дэ димыIэр кьыспеубьд, Схуэмыфащи кьызжиIат, Иджы си гур зэггэуод. «Бдзэжггэящэм ипхьу», 150. Еплггэ зэрыхьуам: лIитI ефам я зэранкIэ лажггэ зимьIэ цIыхубзым и гур зэггэуод нэтащ. Лгьапсэ, 52. Гур зэггэбггээн (7). Зыгуэр щхьэкIэ гущыкI зыхуеггэщIын, гур зыбггэдэггэжIын, зэмыфI хьужын. *«Тхьэм и гур сыт цIызэггэабггэер, Псыкьуий кгэтиIыныр цывггэет». «Индийскэ поэмэ», 364. - Ара мыггэуэт, арихьэкIэ ди натIэ илггым дыхуэзащ, утхьэусыхэу Алыхьым и гур зомыггэабггэ, - жиIэрт Шыкггымхэ япхьуми, псалггэмакгьыр абдеж щаухьырт. Кхьэлэггунэ, 375. Модрейри щIеггэужа кьыицIэкIынти, кгэггэузавищ, си пхьум и гьащIэр зи IэмыицIэ илггым и гур щхьэ зэггэабггэер жиIэ. Лгьапсэ, 19. Гур зэггэжын* (1). Гур псэхужын, тIысыжын, тыншыжын. *Сыту фIыт - лгьыггэ Iуэхум напэтэхыггэи хлггэжым, жиIэри Хьэбибэ и гур зэггэжач. Щынэхужыкьуэ, 23. Гур зэггээн* (7). ЗыгуэркIэ арэзы хьун, гур тIысын. *Махуэр ехьыр лажггэ защIэу, Лыжь Федотым и гур заггэу Щотхьур щIалэм зэггэмызэ, Гьуэгуу яIэр тIуми бггэузэщ. «Тисей», 510. Мыбы кьыицIыхьэм, бзэмыIур Мэхьу жьакIуи, и гур мээаггэ. Мащэм кьрапсэлгьыкI. «Дамыггэ», 116. Абы дежкIэ псори бзаджэщ, ДэкIыжыхункIэ игу мызаггэ. Хьэ. «Дамыггэ», 80. ГукIэ зэггэщIэн* (2). Укггэмыдггэжу зыгуэр зэрыпIуэтэжыным хуэдэу зэггэщIэн, гүм иубыдэн. *Ахьа еицхьыркггэабзэу, Тинэ и ролыр гукIэ зриггэщIэу хуеггэащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 637. Аркашэрэ Лурэ я закггэуэтэкггым усэ сатыриплгьыр гукIэ зэггэщIлар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 613. ГукIэ зэрыщIэн* (1). Еплггэ [я] гур зэрыщIэн. *ТIури ягукIэ зэрощIэ, арихьэкIэ кьытетчынауэ жыпIэ илггэжIэ мыхьэнэ иIэтэкггым. Нал кьута, 302. [Я] гур зэкIэрыищIэн* (1). Фыуэ зэрылггэггун, сыткIи зэггэуриIуэу зэгггэдэтын. *ЩIалэ цыкIумрэ и дадэмрэ апхуэдизкIэ зэсат, я гур зэкIэрыищIлати, Лыггэур цыкIурэ Хьэкуринэмрэ зэадзэггэуэ фIэкIа ицIэнутэкггым, езы щIалэ цыкIуми арат и гуггэер. Лгьапсэ, 102. Гур зэпыудын* (1). И гукгьыдэжыр кьутэн. *Шуеуеи а мафIэм уэ улггэсым, Армыракггэ - уи гур зэнеуд. Жыр хьуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15. Гур зэрыггэуэтыжын* (1). Еплггэ гур кьызэрыггэуэтыжын. *Зэтрехьыр и жьэр пиащэм, Жьыр а цыкIум имыггэуэту, Ар хуеижжкггым, дауи, мащэм, ЩIалэм и гур зэроггэуэтри Бжэн кьуэлэныр кьыицщIыну Мажэр - кIуэным кьыицщIыныу. «Тисей», 493. Гур фыицIын* (1). Зыгуэрым щысхьыншэу еныкьуэжкгун, гуныкьуэггэуэ етын, и жаггэуэ щIын, гггэбэмплэн, и гур үIэн. *Шэч хлггэжым, и гур зыгуэрым Шысхьынишэу, щэхуу ефьыщIыр, Iэ щIыIэр щIыфIэм щыдггэжэуу, Гуауаеи и гум дэмыхуэр Дадий кьеуатэр мыпхуэдэу... «Адэ», 134. Гум фIэфIын* (1). Гүм ирихьын. *ДэггэуиIэу ГьукIэ дадэр кьодэхачIэ, Яггэуэтауэ гум фIэфI гьащIэ. «Тисей», 509. Гум фIэфIын* (1). Удхьэжын, гүм дыхьэн, фIэфIын, нэсын. *Кьыспэрыуэ зы щымыIэу Гум фIэфIым салггэIэсыр. Унэм уикIрэ кьэбгггэжжэ... «Ваггэуэ махуэ», 372.*

Гум флей илгын (1). Еплъ гум флы имылгын. Тэмакыр щалээцккэ зигу флей илгым и гур бгээкэбзэн жыхуэлэмэ зыри хуэуакгым. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 656. **Гум флы илгын** (1). Гум бзаджагэ, лей хэмылгу гуапагэ илгын. И адэ кгуэшим флы и гум илгу революционерхэм я цлэр и кгуэм флишати, кэрикуар лейт. Нал кьута, 263. **Гум флы имылгын** (5). Гупсысэ тэмэм акбылым кбимыхэн, кбэмыкын флеягэ, леягэ флэк. Анчарэ псккэ кбишати а тум я гум флы зэримылгыр. Нал кьута, 267. Аслэным и гум флы зэримылгыр кбыдырым ицлэрт, гу зылэриггэатэргым армышгумэ. Кххуь пхэнж, 500. И гум флы зэримылгыр и нэум уцлэлгэмэ кбыбоцлэ. Мелыгыч, 457. **Гур флы хуэцгыжын** (1). Псалгэ гуапэккэ гьэудэлужын, тегьэужын, гукьыдэж егыжын. - Дунейкэ жыхэнэмэр ди фэм иклаци, ахгэрэцкэ жэнэтыр кыитлыгысынуц, - жиэурэ Кээрэмьрээ цыху зигу кгуэда хуэзамэ, и гур флы хуицгыжырт, заурэ яухы квалэр аргуэру кбаштэжа нэужь. Лыггэ, 412. **[И] гур флы цыгын** (3). Псалгэ дахэккэ гьэудэлун, тегьэун, гукьыдэж етын. Итлани езым и гур дахэ ицгыжырт: «Яггэ кынкгым, фоч зыггэуэфыни, кбамэккэ кбызээуэни унэм ицлэскгым, хэт сыцгышынэн», - жилэрт, и куйтл ккэзызыр имыггэккэзызын и гуггэу Итлымккэ илыгыу. Хуэпсэггэуэ нур, 143. **Щлалитл илати**, лэггунэр Зэхуэдэу тлуми хуицлэми, Нысацлэ пшыим кбыцлэжыу, Щыккэфлэу дахэр, нэцхгыфлэу «Си анэ», - жиэу фызыжыым Игу флы зыцгышын цымылэ. «Адэ», 129. - Ахгэрэтым зэ уцкыуаккэ уи ажал кгэсакгым, - жалэу Хьэбизэ и гур флы яцгырт. Нал кьута, 234. **Гур флын** (2). Уи гуапэ хьун гуэрым укбызэщлэлэтэн, гукьыдэжыфлэ уиэн. Гуфлэггэуэ шыбзыхгэуэм тлу илэц: Шы жэрхэм ар хэллэм игу мэфлыр. Пшыхьэщхьэ шу. «Шум и гьуэгу», 72. Чокэ и гур флыуэ дэклжри ежьжаиц. Нал кьута, 238. **Гу флыцлэ** (1). Зи гум флы имыль. Зи жьаккэ флыцлэ, игури флыцлэу, Кбишатиц ицху дыдэу зы шынакь. Кбазджерий. «Ваггэуэ махуэ», 12. **Гум хаггэуэ хеггэдзэн** (1). Зыгуэрэм гуныкгуэгуэ етын, гьэгузэвэн. Уи нэгу уцлэлгэмэ, уафэхгэуэпккэци - Гум хидзэ хаггэуэм саггэмэхыр. Псы узэфэнур кбыцлэжакгым... «Батырыбжэ», 62. **Гум хэлгын** (9). Гуггэ, мурад гуэр иэн. Пиэ флыцлэ хьэлгэм цлыр цлиуфзу Кбипфлэуцлэ, мэл хьушэм уэ уахэллэмэ, А псор зыхгумэр месыр гуфлэу Уэрэду жеЛэ и гум хэлгыр. Мэл гуэртэ. «Щлалэггэуэ щыналгэ», 50. А псы иным зэпрыккэу Гьуцлэ лэмыжхэр уардэу телбци, Нэпкгым ткгуэнсхэр кбышынлэнккэу Псыр кбиуну и гум хэлгыц. Бдзэжбешцэм и уэрэд. «Мывэ хуабэ», 145. Кбэцкыуакгым гьуэгуу дэ мацлэ Гурацэ кбазэр гум хэлгу, Кбытохьэ лэджи гьуэгуэ занцлэм Ди эстафетэу тлэцлэлгыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11. **Гум хыхьэн** (5). 1. (2). Еплъ гум нэсын. Ахэр и гум хэт хыхьэн? «Бдзэжбешцэм ипхьу», 150. Жыжбэ маплэ а льыжэ набггэр, Щлалэ псалгэр и гум хохьэр, - Коммунистккэ, си нэхьыцлэ, Дэ дызэджер пцлэрэ

дахэу? Коммунист. «Партыр ди пашэу», 27. 2. (3). Зыгуэр кууэ зыхэцлэн, кыпкьырыхьэн. Жьыуэ дыггэр кбышынцлэцккэ Пицацэр псыхьэ кгуэм кбыдохьэ, Ину гьыбзэр кбыхидзэхуккэ Макгхэр ицлэу уи гум хохьэ. «Бдзэжбешцэм ипхьу», 146. «Тхыль-нарядыр илэу кьаккэуэм Ефт хьарбызыр хуэфшэчауэ, Хьарбызыфлхэр лэкуэлаккэуэ Шылэц модэ кбышэчауэ». Рау «Победэми» йотлысхьэ, Нэмысышхуэр и гум хыхьэу. «Тисей», 481. **Гум хуилгын** (8). Зыгуэрэм гухэль, гукьэуэ, гужьггэжыггэ с.ху. хуиэн. Кьуршыр пцэдджыжккэ зыггэнэхум Сэ си гум фхуилгери кбеггэнэху. Дунейм и плалгэ. «Батырыбжэ», 19. Гужьггэжыггэ уигу кбысхуилэ хьункбым, ди шыггунлэстэ цытфлэхьэлэлккэ, - жиэри дадэм и гуапэ ицлэу. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 591. Хьэкурыни флыуэ ицлэрт Кээрэжэ зыцгысыр, гужьггэжыггэ и гум кбипхуилгэмэ, кбиптемьышхэу уыфлэнутэкгым, ауэ гьуклэр, зыдэс жылэр дэнэ кбэна, нэггэуэцлэ кьуажэхэми кбашцгыху, кбышхьэцгыжын гьунэжыци, абы кьуогуишхуилгыр. Льапсэ, 105. **Гум хьэрэм имылгын** (2). Еплъ гум лей имылгын. - Атлэ, Нурхьэлий, сэ жыслэр уэ кбыжылэжи, уи гум хьэрэм имылгэмэ, псалгэ жыплэм пцлы зэрыхьылыр уи тхьэлгэанэц, мыр Хьэлихэ я кьурлэни, тхьэ Гуэ, - жиэри Сэид кьурлэн ин гуэр илыггыу утыкум кбыхьаиц. Хуэпсэггэуэ нур, 154. Абы хуэдэ кбазэу, зигу хьэрэм имыль псори ди лэныкгуэ хьунуц. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 528-529. **Гум хьэрэмьггэ хуимылгын** (1). Зыгуэрэм уи гур кбазэу хушгытын. [Инал Кбазджерий жеЛэ:] Итлани сигу хьэрэмьггэ пхуилгкгым. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 591. **Гур хэггэхьуэн** (14). И гуапэ хьун гуэр жеЛэн е хуэщлэн, гукьыдэжыфлэ етын. Зы льаггуньггэм гур хеггэхьуэ, Зы льаггуньггэм гур хеггэцлэ. Зы анэм и бын. «Дамыггэ», 94. Уи анэм игу хэггэхьуэуэрэ, Уаредэ, Хьуэхьуу жалэр кьохьуллэу, Уаредэ. Гушкэку уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 389. Ар, уигу хиггэхьуэуэ, сыту уардэ, Сытеплгэм, си гум зеггэнсэху. Бгышхьэ. «Щлалэггэуэ щыналгэ», 11. **Гур хэггэцлэгын** (18). И жаггэуэ цыгын, и гукьыдэжыр кьутэн. Зы льаггуньггэм гур хеггэхьуэ, Зы льаггуньггэм гур хеггэцлэ. Зы анэм и бын. «Дамыггэ», 94. Игу хэзыггэцлэгым хуэзымггэггэуу Си хэку и бийми саполгэц. Си хэку нэхь ини сыту сцлэгын? «Щхьэлыкьуэ», 386. А кбэмомь мацлэу гур хаггэхьуэ, Я нэхьыбитлым гур хаггэцлэ. Шэджэм псыкьелгэ. «Щхьэлыкьуэ», 378. **Гур хэмыхьэн** (1). Псэм флэмыфлу, удимыхьэхьуэ пэрытын (лэжыггэм). Инус матэ ицлэу тлысыжаиц, арихьэккэ и гур лэжыггэм хыхьэртэккым, чы цыккэу дихуэри мьчэму зэпоцлэуцлэ. Хуэпсэггэуэ нур, 75-76. **Гур хэхьуэн** (11). Гуфлэггэуэм укбызэщлэлэтэн, гукьыдэжыфлэ бгьуэтын. Угузасэми, уи гум хэхьуэми - Тлум ицыггэуи нэпсыр пхуэмубыд. Нэпс. «Дамыггэ», 90. Насыт закьуэр кьиггэуэтаци Марфэ и гум куэд хэхьуаиц. «Бдзэжбешцэм ипхьу», 153. Фэ фи гум си гур догузавэ, Фышцигуфлэггэуэм, си гуи хохьуэ. Тхыльгым

еджэм. «Мывэ хуабэ», 16. **Гур хыщлэн** (1). Еггэляеуэ кьехьэлгэклын, кьыгтехьэлгэн, гугъу ехьын. *Абы хуэдэ мыхъуащэрэт си хьыджэбз закъуэр, жызоІэри си гур хыщлэу жэщкІэ жейм семызэгъыу сыхэлгыц.* Лэчымэ, 393. **Гур хыщлэн** (23). Зыгуэрым иригузэвэн, нэщхьейн, гукъыдэж уимылэн. *Зигу хэщІ илгагъумэ – мэгулэ, Псывэм хэлъ мылуи зэм мэткІур.* Си гур си Іэгум илгъу. «Дамыгъэ», 209. *Псы куэд кьохуэхьыр макъ ямыщІу, Уегупсысамэ, уи гур хощІ.* Шэджем псыкьелтэ. «Щхьэлыкъуэ», 377. *Сэ стхьыр апхуэдэу наІуэ хъуамэ, Тхыль кьыдэгъэкІмэ, сигу хэмыщІт.* Мэкъуауэ. «Дамыгъэ», 233. **Гур хыхьэн** (1). Іуэху, лэжыгъэ гуэрым дихьэхын, фІэфІу пэрытын. *Зыгуэр сицІуэ зытезгъэуни жыслэмэ, зыми си гур хыхьэркъым.* Лэчымэ, 394. **Гур хуарэзын** (1). Гур зыгуэрым хуэзэгъэн, арэзы хуэхъун. *И гур хуабжъу хуарэзыт Степан Ильичу абы хуэдизу фІыкІэ кьыщыгугъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 568. **Гур хуэгъун** (1). Зыгуэрым щхьэкІэ гүзэвэн, плейтеин. *Куэбжэжъ гуэр кІыргъыу кьыщыІуахым, Дэфэрэдж псэкІэ зыхыщІащ и гур зыхуэгъуа дьидэр и натІэ зырыхъуар.* Лъапсэ, 31. **Гур хуэмыфІын** (1). ЗыгуэркІэ хуэбөмпІэн, гужыгъэжыгъ хуиІэн. *КьызженІэ псалгэр сэркІэ тклЫбжъми, СыпцогуфІыкІыр, скъузмэ уи Іэр, Сэ сигу пхуэмыфІу сыпхуэгубжъми, Сыт цыгъуи дахэц сэ пхузилэр.* Уи псалгэ. «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 71. **Гур хуэныкъуэн** (2). Зыгуэрым щхьэкІэ гүзэвэн, плейтеин. *СыткІэ щІалэм игу хуэныкъуэ.* «Елбээдыкъуэ», 17. *Хэт и лэкІри зэфІэклауэ, Гэ зыбжани мис дэклауэ, Лыгъэ щІэным игу хуэныкъуэу, Ини хъуауэ Елбээдыкъуэ, Губгъуэм и шыр цыхыгъэтицу мис ягъакІуэ гъатхэ жэщыр, ЩІалэр куэду мэгупсысэр, Зэплгъым и нэр нытоилгъызэ.* «Елбээдыкъуэ», 7. **Гур хуэусэн** (1). Уи псэм хыхьа гуэрым гукІэ усэ с.ху. хузэхэлгъхьэн. *Сэ си гур фІыкІэ ныпхуэусэрт, Гу кьыслъумытэу гугъу сехъати.* Сэ си гур фІыкІэ ныпхуэусэрт. «Мывэ хуабэ», 50. **Гур хуэфІын** (1). Зыгуэрым фІыгъэ ухушытын. *Си дэлъхуфІхэ, Фэ насыпхэр кьытхуэфІхьай, Феплгъыт модэ зигу кьыфхуэфІхэм.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 164. **Гур хуелэн** (1). ФІыкІэ гугъуэ зыгуэрым щІэкъун. *Куэди хъуауэ дэ ди гъащІэр Садым хуэдэу зэцІэгъагъэу, Хьэр кьыпыкІыу дэ ди гуащІэм, Гур зыхуелэр нэм илгагъуу, Гъатхэ махуэр дэркІэ уэфІти Хэу цхьэхуитыр садым хуэдэу Гур дихьэхьыу ищІмэ фІэфІти Кьехгулакъэ и мурадыр.* Коммунист. «Партыр ди пашэу», 24. **Гур хузын** (1). Гур зыгуэрым икъузын. *А уаем сэ си гур Иыгъыу ехуз, Уэ фІыуэ сыкьолгъагъури – Сыкьолыр, сопсэу.* Уигу, си анэ. «Шум и гъуэгугу», 27. **Гур хъуэпсэн** (1). Зыгуэр хуабжъу хуейн. *А тІум [Іэдэмрэ Хьэуарэ] децхь хуэдэ, дэри куэдрэ Ди гур зэхъуапсэм дьидехьэх.* Хьэуа. «Дамыгъэ», 72. **Гур хьэхун** (1). Удихьэхын, псэм хыхьэн (кьыдыхьэн). *И щхьэц фІыцІэр ухуэнауэ Блэ фыцІитІу едзыхащ.* А щІалищым я гур, я псэр Хьыджэбз гуакІуэм ихьэхуащ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39. **Гум шэуэ кьытехуэн** (1). Еггэляеуэ

зыгуэр и жагъуэ хъун, зыхыщІэн. *Кьэхъея псалгэмакъыр Нартыхум и гум шэуэ кьытехуащи, иджы зыри и нэм кьыхьэжыркъым, сыцІэкІыу цхьэ семыжъэжрэ, жиІэу кьызэкІуэкІащ, псалгэ мышыум клубым цыжаІар кьыхыхьэжауэ зэгугуэ цхьэкІэ, яхэкІыжмэ, кьызэхуэсам я жагъуэ хъунуши, жаІэр уи гум томыгъахуэу хъунукъым.* Лъапсэ, 75. **Гу шабэ** (4). Гугъуехь, гүзэвэгъуэ сыт хуэдэхэр зыхуэмыхь, зыхуэмышэч. *Сэ тхыль нэзытхьыу цыщытам, Уигу шабэр, дауи, кьызэбгъат, Иджы нэстхахэм гу лъыптам, Си дежкІэ мащэр гъунэгъуат.* Фөеплг бэльтоку. «Шум и гъуэгугу», 59. *Сэ сощІэр, нэзытхьмэ, Уигу шабэр ныкъуащ.* Уигу, си анэ. «Шум и гъуэгугу», 26. [Инал:] *Дэ дигу шабэ хъунукъым, ди бийр лэныкъуэзэгъэз дьымыщІауэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 597. **Гу щегъэхуэн** (1). Зыгуэрым зыгуэркІэ зегъэгъэнщІын. *Тхьэм гу щригъахуэ и машинэми, и муради кьорехъуллэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 539. **Гу цымыхуэн** (8). ЗыгуэркІэ уримыкъун, зыгуэрым зыщымыгъэнщІын. *Зэманыр куагъэ гу цызымышуэу.* И псы кьыугъуэт гъатхэм дежи... «Щхьэлыкъуэ», 406. *Тхьэм ещІэ, и лым гу цымыхуэу зауэм ягъэкІуа, езы цыыхуэбзым сиггэтиЫсри нэшхьэкур зэцІиггэнащ, пхэз гур тІэкІуу щылгъыр ирилгъащ.* Мелылыч, 440. *Кьыдэпхьэхьыу зы нартыжъи Щыбгъэуэну уэ плэкІакъым, Уи мураду кьэпхутами Гу цымыхуэу кІуэдэжыни.* «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 414. **Гу цыхуэн** (1). ЗыгуэркІэ урикъун, зыгуэрым зыщыгъэнщІын. *Гу зыщымыхуэр пІэцІэкІамэ, ИкІащ пІалгъэнишуэ уи щІэщыгъуэ.* ЩІэщыгъуэ. «Батырыбжъэ», 15. [И] **гурэ [и] цхьэрэ зэбгъэжын** (1). Зыгуэр зыдэгъуэжын, и щхьэм хуэмыарэзыжын. *Кьыдырыр пэху хъужауэ удзытцІэм кьыхэнауэ кьру кьомыр гублащхьэдэс зацІауэ зэрлгъатэм еплгъащ, игурэ и цхьэрэ зэбгъэжыу.* Кхъухь пхэнж, 496. [И] **гурэ [и] цхьэрэ зэрыгъуэтыжын** (1). И псэ кьыпыхьэжын, гур кьызырэгъуэтыжын, зыкьэщІэжын. [Дэфэрэдж:] *Си гурэ си щхьэмрэ зэрыгъуэтыжауэ сэри зызохъуницІэ, ЛэтІуфэ жиІэр сымидэу: - Пэжу, анонимкэ щатхкІэ я хьэтІыр яхъуэжауэ ятх, цыуагъэхэри хэту.* Лъапсэ, 25. **Гурэ цхьэмрэ зэрыубыдыжын** (1). ЗыкьэщІэжын. [Дэфэрэдж:] *Си гурэ си щхьэмрэ зэрыубыдыжауэ сыкьызэфІэтІысхьэжри си щхьэм кьыхьэр жыслэу кьэзублащ: - АтІэ аракъэ, дунеир аращ нэху щалгъагъур.* Лъапсэ, 22. [И] **гурэ [и] цхьэрэ зэтетын** (1). Зыми шэч кьытемыхьэн, тегушхуэныгъэ хэлъын. *Уигурэ уи цхьэрэ зэтету Іуэхур букъуэдийми, блэжыр тэмэму зэрыблэжыр хьэжыу уи фІэц мыхъуамэ, зэІыбгъэхьэнкІэ мэхъу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 568. [И] **гуи и цхьы кьэмыкІын** (2). Акъылыр гупсысэ гуэрым хуэмыкІуэн. *Зыхуэзэнур ищІэжмэ, Долэт, дауи, зыгуэр кьигупсысынт, арицхьэкІэ сэбэп кьыхуэхъун хуэзэну а лым тцІыхьэпІэу игуи и цхьы кьэкІакъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 199. *Лу, дауи, и гуи и цхьы кьэкІыртэкъым а властыр кьуажэ псоми, псыхъуэу щыІэ псоми зэрынэсар, дьгъэ нурым*

хуэдэу, цыыхухэм я гур иггэхуабэу, нэм нэху ириггэлъаггэу, гьатхэм хуэдэу, кьэрэхэлъкьыр иггэггүфлэу хэкум кьызыринар. Хьуэпсэггүэ нур, 315. **Гур цыкылын** (5). Зыгуэр шхэклэ уигу зыгуэрым ебггэн. [Бажэм мьцэм жрелэ:] – Лы гьэфыныр фи хабзэхуэц, Пэжи, фи лэпкьыр фыцыкылац, Сэ сыхьуащи пынауэишхуэ – Лыр пшэр зацлэц, сигу цыкылац. «Бажэ пшына», 4. Аннэ Павловнэ а махуэм кьыгурыгуац Лэтлифэ зицфысыр, игури цыкыри и нэм кьыцлэуэ хьуащ. Льяпсэ, 8-9. Кьурмэныл тлэклу кьихьар и нысэм фы дьдэу кьиггэхьэзыра шхэклэ, хьысэпылым нэхэрэ нэхэ лейуэ и гур цокл. Клапсэ клапэ, 16. **Гур цымытылэн** (1). Гур зыцпылэ цымыггэтлэпгын, цымызэггэн. Чачи жилэн иггүэтырт: «Уи цлалэм и гур цытылэркьым, си псэ тлэклу», жилээрэ Думэсарэ и гур нэхри лей кьыцлац. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 565. **Гур цымысхьын** (1). Пфлэмыгуэныхьын, пфлэмыпсэклуэдын, гур шлэмыггун. Кьарууи силахэр, Силъ пщтырыр клуэдац, Сэ си гур зы тлэклуи Си гуацлэм цымысхьт. Зэныбжэггүит. «Шум и гьуэггү», 32. **Гур цлэггэстын** (1). Гур кьызэщлэггэплэн. – Адакэцлэ, хуцлэ пастэ, Санэ сьыггкэ, гур цлэггэсты. «Елбэздыкьуэ», 9. **Гур зы цлэггэстын** (3). Зыгуэрым зыхуэггэтхьемыщклен, игу зыхуэггэузын, зыхуэггэггүэзэвн. Аннэ Павловнэ и нэр дрилгэфейуэ иухащ, жилам кьыфлэмыггэкьыу, кьыциуду гьын хуэдэу цыцытырар нэггүэцлэпгын, сигу зыцлэггэггуну и мурада флэкла. Льяпсэ, 9. Лей зрахым игу цлэггэггү, Лей зезыхьэм хумыггэггү. «Елбэздыкьуэ», 9. Нэмыцэм дьшудэз я гүггүэу клуанлэ кьыдатыркьым, – жилэу Бекбан яхуэтхьэуысхьэрт ягу зыцлэггэггун и гүггүэу. Нал кьута, 269. **Гур цлэггун** (17). Зыгуэрым гур хуэузын, пфлэггуныхь, пфлэпсэклуэд хьун. Жаггүэггү сэлэмыр сьтым цыц, Ар кьезыыхым сигу цлэггүащ – Дыггужьым и цыр ихьуэж пэтми, И хьэл ихьуэжу уэ плэггүа? Дыггужь. «Дамыггэ», 219. Еггүэу лэцлэггэм, жилэрт сянэм, Кьызууциеу игу кьыцлэггүт. лэцлэггэ. «Дамыггэ», 117. **Гуклэ цлэн** (2). Гум ибубыдар имыхуауэ шлэн. Зы тхылг ин и блэггүцлэм цлэггү Кьазджэрий, и гупэр курсантхэм кьахуэггэзауэ, ипэ ит партэ цылуи кьытетлэсхьэри, цлэггүцлэц: – Хэт усэ гуклэ ицлэрэ? Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 607. Лу тхылгым итыр гуклэ ицлэти, тхылгым епгынним и плэклэ Чачэ дежклэ еплэгкьыурэ кьеджэрт. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 512. **Гур цлэхун** (1). Кьэггүзэвн. – Думэсарэ и гур цлэхунуэу цлэггүцлэц. Хьуэпсэггүэ нур, 239. **Гур цлэхунэн** (1). Гур икын. Думэсарэ и гур цлэхунуэу цлэггүцлэц. Хьуэпсэггүэ нур, 239. **Гум цлэлгэдэн** (1). Еггэлеяуэ зыгуэр уи жаггүэ хьун, куууэ зыхэщлэн. Джатэдзэу Жану цыцлэц псалгэ, Зыженлэм и гум ныцлөлгэдэ, Клыфлэм хэхуами хьмыклуадэ, Зыцыбггэггүицэу гум имыдэ. Псалгэ. «Ваггүэ махуэ», 357. **Гум цыыхьэжын** (2). И жаггүэ хьужын, куууэ зыгуэр зыхэщлэжын. Нурхьэлий диныр и флэц хьуащ хьэккклэ,

кьурлэныбэ псалгэ кьыжээдэклэу, жилэр и гум нэхри цыыхьэжурэ, теггүзэвыхьыжурэ кьоулэбжэ. Хьуэпсэггүэ нур, 155. Модрей кьомри зэцлэггүаггүэ зэрыггэккьий цыыхьум, гьы нэцил кьраггэжьар нэхри я гум цыыхьэжауэ яфлэципэу пыхьэу, зэрыггэккьийуэ цлэггэзац. Льяпсэ, 42. **Гум цыыхьэн** (6). Хуабжэу зыгуэр уи жаггүэ хьун, куууэ зыгуэр зыхэщлэн. Махуэ енклэ Шур кьэжауэ, А иньжэри езшауэ, Шум аргүэру кьылгэщлэхьэ, Кьыцыцлары и гум цлэхьэ. «Елбэздыкьуэ», 18. Санянт ар ибзыцыхьхэртэкьым: ди хэку сыклуэжрэ удзытцлэм сыхьэу, адыгэ сабий цыкылухэр гьэмахуэм деж зэрызэхьэу кьажыхьу, я анэхэр гузавэу абы я ужь иту си нэм илгэггүауэ сьлэми, «соллэ» жыслэнтэкьым, жилэрт Санянт, зэрыбамплэр Зураб и гум цыыхьэу. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 666. Ауэ, нэху зэрвицу, Астемыр Налшык нэсыжын хуейти, ар и гум цыыхьат, иджыри кьэклэжыпакьым, кьызыхьэкла отрядым клуэжмэ, аргүэру кьэтыныц куэдрэ, жилэу. Хьуэпсэггүэ нур, 308. **Гур цылыэн** (3). Нэггүэцлым и гукгүэуэ, и гуауэ зыхьэмыщлэн. Хэт ейми садэ сэ а пылэр, Ухуейми си цхьэм хуремыхьу, Клуэфынкьым жыжээ зи гур цылыэр – Шум лэсыр ггүэгуэ цыдымыхьу. Сыклуэнт нэхэ псынщлэу. «Шлэггүэуэ шьыналгэ», 10. Ер лэцлэггүэуэ кьэзыцтам И гур цылыэц сьтым цыггүуи, Гуцлэггүггүэми пэжыжэц. «Шлэггүэуэ шьыналгэ», 421-422. **Гум лэцлэггүэ гуапаггүэ илгын** (1). Уи гупсысэм гур кьызыггүггүфлэкьын, гум флэцлэ флэкла (гүхэхьуэггүэ, дэрэжэггүэ с.ху.) имылгын. Сэлэмэ шхьлэным кьыцлэлэбыккьыри си лэр кьыубыдац, гуацэ шьыгг хуэдэ и бггэггүм ирикгүзылэц, сэр шхьэклэ и гум лэцлэггүэ гуапаггүэ зэрлгьым гу лэзыггэатэу, сэри сьыцгүфлэкьырт зыкьызырицлэггүжым шхьэклэ, си тхьэккүмэми кьыцырхьац: – Дэфэрэдж, – жилэу ераггүу и жьэм кьыжээдэклэц. Льяпсэ, 28. **Гум лэцлэггүэ хуабэрэ илгын** (1). Еплгэ гум лэцлэггүэ гуапаггүэ илгын. А тлур цызытылгьым зэжралар, я гум лэцлэггүэ хуабэу илгар, я псэр зэрыцлэу зэрыцытар, заггэныцклуурэ лэплэ зэрызэхуацлар, жэцкккэ тлур и жейм емызэггүуэ зэрыцытар, я Гуэхум зыгуэр зэран кьыхэхьуэхьмэ, жаггүэу зэрыгузэвар – псори и гум кьыггэккьыжац Кьазджэрий. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 668. **Гум лей хуимылгын** (2). Зыгуэрым флэуэ хушытын. Инал и гум абы лей хуилгуэ цытамэ, жылэр шэсу фьуви Жьраслгэн кьефиллэж, жилэнтэкьым. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 652. [Кьазджэрий Инал шхьэкккэ:] Игу лей кьысхуимылг хуэдэу кьысфлэцлэ. Мазэ ныктуэ шхьуантлэ, 571. **Гур лейн** (1). Гур кьызырэдыхьэуэ, кьеклуауэ цытын. Сигу лейуэ, слэаггүмэ нэ флэцлэцхуэр, Си губжыр флэклэ зызохьуэккьыр, Гум цыыхьэу сыггми сьдыхьэишхми, Зы нэпсц тлур цыггүуи нэм кьыцлэцкьыр. Уи псалгэ. «Шлэггүэуэ шьыналгэ», 71. [И] **гурьфлэ кьыкьын** (1). Гукгүэдэж илэн, хуейуэ, флэцлэу зыгуэр ищлэн. И гурьфлэ кьыкккэ, [Долэт] куэбжэр Луихырти фьзхэр кьыдыггэхьэрт, ауэ кьытехьаккэ – хьэпаршижыр псыкьуийм

иринхырти, итГанэ еплъыт псы пэгун кьихи. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. **[Я] гур зэрылбагьун** (1). Я псэр зэкЛэрышцлэн, сытКли зэгурьлуэн. Тлуми зыхуагуэтэжынур зыхуагуэтэжа нэужь, я гур фьгуэ зэрылбагьуац, игьацлэм зэрыцлэху хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. **[Я] гур зэрыцлэн** (2). Зыр зым зэхицлэхын, фьгуэ зэрылбагьун, зэгурьлуэу зэбгьэдэтын. Зэтылгытлым я гур зэрыцлэрт, зэхуээрэ псалгэ закьуэ жамьлами, а тлум [Елдаррэ Саримэрэ] я псэмрэ я гумрэ зэжралам гьунэ илэтэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 667. А цькьлуитлым я гур зэрыцлэти, цэху цькьлуу зэпсалгэрт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 608. **Гур зэцлэнэн** (3). Зыгуэр и жагьуэ хьуэу кьызлэуэн, нэцхьей кьэхьун, кьызэцлэзэрыхьын, и гьын кьэклэуэн. *Си деж унлацлэу укьэсау, А уи лэ шабэу сигу кьинар Улэгьэм гуапэу кьелусау Кьысфлэцлэри, си гур зэцлэнат.* Фэепль бэлътоку. «Шум и гьуэгу», 59. *Федя и гур зэцлэнауэ Гьуэгу зэрыкьуэр зэпеллэхь.* «Бдзэжьейцэм ипхьу», 160. *Лыжьым и гур зэцлэнац.* «Бдзэжьейцэм ипхьу», 148. **[Я] гур зэхуэцлэын** (1). Фьгуэ зэрылбагьун, псомкли зэгурьлуэн. А цлэлищым ягу зэхуэцлэу *Хьарбызхьумэу Рау хуагьакьуэ, Хьэцлэу кьашиэм ар яфлэцлэу, Лыжьыр, жаЛэ, ди лэжьакьуэр, Илгэсицэ нобэ хьуауэ, Куэд и гьацлэм илгэзьуауэ.* «Тисей», 479. **Гур зэхуэцлэын** (2). Зыр зым фьгуэ хушцытын, зыхуээрэзын. *Тлэку дигу зэхуэцлэу дыцывгьэс, – жиЛэрт Иринэ.* Шьнэхужькьыуэ, 30. *Псалгэу хэлъыр дьгьэлэу, купцлэцлэхуэ хэлъу, цьлэхум я гур зэхуэцлэм я насыту, псэклэ зэрылгьыу ди лъапсэр быдацлэрэт жиЛэу цьлэхур зыхуэцлэкуу цытар тыншу кьыбурегьалэу.* Клапсэ клапэ, 15. **Гур зэцывгьэуэн** (2). Зыгуэрим зыри флэмылэцлэж, хуэмыхьыж шьын. *Куэцлэрыкьуагьэм цьлэхум я гур кьреуд, я гур зэцывгьэуэ, нэмыплэ кьыбурегьэх.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 544. **[Я] гур зэцывкьын** (2). Зыгуэр шхьэклэ зэцывкьын, зэмыфлэжын, я гур зэбгьэдэкьын. *Зы псалгэ закьуэ кьемызэгьыу Жьылати ди гур зэцывкьац.* Зэ закьуэ хьу си шхьэгьусэ. «Батырыбжэ», 87. *Сыт лыгьэ зэрахьами, Локотошрэ Якьубрэ зэцлэкуэдац, ягури зэцывкьац, зэкьужыну лэмал зимьлэц.* Нал кьута, 309. **Гур зэцлэнэн** (2). Кьызэцлэцлэта, жьиджэр хьун. *Дэ ди шухэр шхьэмыгьазэц, Мафлэу ди гур зэцлэнэнц, цьлэ уи флэц уэ, Сталин лъаплэ: Бий дицлэ лэцым кьидмынэн.* Дэ ди шухэр. «Шум и гьуэгу», 41. *Си гур зэцлэнэ, услэгьуауэ, Нурыр игуэшу дьгьэ нэхуц.* Уэрэдибл. «Дамыгьэ», 215. **Гур зэцлэплээн** (1). Губжьым кьыхэкьлэ гур кьэлыбын, зэцлэнэн. *И гур нобэ зэцлэплэами Псы емьфэу ар псэуакьым, Ауэ нобэ псым теплэами Ар мыгуфлэу хуэшэчакьым.* Псы. «Партыр ди пашэу», 16. **Гур зэцлэгьэхьэн** (1). Зыгуэрим уи гур лэй ищлэу, гукьыдэмыж ухьун, уи кьэжьын кьыгьэкьлэуэн. *Абы кьрит хушцхьуэр апхуэдизкьлэ дьиджти, зы лубыгьуэ закьуэм укьыгьэжьыну уи гур зэцлэгьэхьэрт.* Нал кьута, 244. **Гум зиужьын** (1). Гукьыдэж, гупсэхуэгуэ гьуэтын. *Кьру цьлэцлэу, зэлэужьу Мэкьу пьдуцлэу бгьым дыкьох, Жьыбгьэр кьепцэм, гум зиужьу Аргьынэцхуэр ньлудох.*

Мэкьуауэ. «Щалэгьуэ шьыналгэ», 46. **Гум зигьэпсэхун** (1). Гукьеуэ с.ху. уимьлэу гур зэгьэн. *Ар, уигу хигьахьуэу, сыт уардэ, Сытеплэм, си гум зегьэпсэху.* Бгышхьэ. «Щалэгьуэ шьыналгэ», 11. **Гум зышхьыкьыжын** (5). Губжьым зэцлэгьэнэн, зыгуэр шхьэкьлэ бэмплэн, зэгупын. *Уэ уигу ерыщым зышхьыкьыжри, Уи лгэ зытетыр егьэцлэу.* Си лъапсэр бгьуэтмэ... «Шхьэлыкьуэ», 68. *Жангулэз и гум зышхьыкьыжурэ лэцлэцлэ дахэр дурэшым дидзэри ежэжэцлэ.* Клапсэ клапэ, 18. **Гу зыльгэгьэтэн** (1). Зыгуэрим зыгуэркьлэ гулытэ зыхуегьэцлэын, зыкьегьэцлэгьун. *Советскэм и унафэр си унафэц, и Гуэхури дьызоцлэ, культармеец кьакьлэуэмэ, дэсхужьыркьым, жиЛэу Долэт дэни кьыщепсэлэ, абыкьлэ зыхигьэгьуэцлэжэ, Инали гу зыльгэгьэтэн и хьисэпу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 507. **Гу зыльгэгьэтэн** (6). Зыгуэрим зыгуэркьлэ гулытэ зыхуемыгьэцлэын, зыкьемыгьэцлэгьун. *Аслэным и гум фьлэ зэрымьлгьыр кьыдырми ицлэрт, гу зыльгэгьатэртэкьым...* Кхьухь пхэнж, 500. *Думэсарэ и гур кьызэцлээнэрт, и дээр зэтрикьуэуэ гьырти, и лэцлэцлэжьыр псыф хьуауэ, унэм цлэсхэм гу зыльгэгьатэу нэцлэцлэ тегьуалэхьэрти нэху цьлэхуэцлэ гьуэцлэжэу кьыцлэцлэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 191. *Лу тлэкуэ зэрышыным цьлэ хэлтэкьым, арицхьэкьлэ, и ныбжэзгьухэм гу зыльгэгьатэу, кхэу унэ куэцлэым цьлэцлэбэрт, удэ кьырым хэцлэцлэцлэжэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 578. **Гум игьэлгьын** (5). Зыгуэр пшымыгьупшэжэу, пцлэжэу, уи гупсысэм зэпымыгуэ хэгьэлгьын. *Сэ уанэгу ськьыхуу Губгьуэм ськьынами, Си хьыбарыр жеплэурэ Дахэм игу сьгьэлэ.* Тельхьэ уанэ си шым. «Мывэ хуабэ», 233. *Уигу игьэлэ плэгьуэр, – жиЛэри Бэлацэ куэбжэр хушцлэжэцлэ, Елдар и Гуэлгьуэр жэц кьыфлэым хэцлэуэда нэужькьлэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277. *Ей, а Саримэ, а Рум, Алыхьыр фи гум ивгьэлэ, иэ кьыфтехуэнкьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 283. **[И] гур икьын** (6). Шьнэн. *Заулэхэр шохьэ бий зигу икьам: «Урыс сэлэтым ицхьэцэ хуэцлэ, Ариц кьыфтехуэныр зыльгэцлэ!»* Майм и 9-м 1945 гьэм. «Шум и гьуэгу», 9. **Гур ин хьун** (1). Зыгуэрим иригушхуэн, ирипагэн, цыгуфлэжын. *Кхьуейплгьыкьлэрыцлэ дэцлэжэу Тембот кьахэлгьэрт ицлэжьым ицлэ кьомым, хьыдэжэбзхэм, зы лыгьэ бэлыхь ицлэ хуэдэу, и гур ин кьэхьуауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 98. **Гур иудын** (3). И гукьыдэжыр кьутэн, и жагьуэ шьын. *Сэ зьими и гур изудацкьым, Е цьлэхум я гуи сэ сьхуакьым.* Махуитлэ зэхуэдэу кьыумыгьэцлэ. «Вагьуэ махуэ», 351. *Ар цлэцлэ цьлэжэу едэхацлэрт, и жагьуэ зыцлэ езыр ара хуэдэу, арицхьэкьлэ Лыгьур кьыгуролэу тлуми я гур кьизудар.* Лъапсэ, 105. **Гур ихын** (6). 1. (5). Зыгуэр хуабжэу кьэгьэцлэн, гьэшынен. *Умыцлэхьэу ухуэзакьэ – Укьыгьацлэу гур ирех.* Нэжэгуэ. «Дамыгьэ», 96. *Шьыным и гур, нэжэ, ирехыр, И нэцлэцлэ тхьуэнлэым и лэу цьлэцлэ.* Лэныгьэ. «Мывэ хуабэ», 204. *Ву макьым уи гур ирихьу, Шьху кьыхьэм дамэр елэуэ, Кхьухьлэватэр шхьуантлэу, лъахьшабэу Мэуфэразэ аргьуейуэ.* «Адэ», 131. 2. (1). Зыгуэрим

гур шдэггун. Фыз сабийхэр зи бгээ ицлэсым Я гэв мактэм гур ирахыр. «Тисей», 484. **Гум иктын** (2). Зыгуэр шыггупшцэн, имышцлэжын. Ар зи гум иктын ди бынктым, Бийм емыеуэфри дэ тпактым. Шдым и макт. «Шум и гьюэгу», 38. Я нэхтыфл дьдэу плваггэу цлгыхубзым убггэдэсми, ар уигу иктыну лэмал зимылэст. Шынэхужыктыуэ, 29. **Гум илтыхэн** (1). Зыгуэр мурад шдын. Шыхухэм я гум гуггээ лэанлэр Уэ иплтыхати псори хуансэт, А гуггээшхуэр яггэлэанлэу, А насытыр псэм и цлсэу, Ар лэанкт псоми я пцэдджыктыуэ, Гу бэмпамакту ар акгужыу. Лэанктым я тыггээ. «Партыр ди пашэу», 50. **Гум илтын** (116). Уи гупсысэм хэлтын, мураду уилэн. Дыггужыктыуэ яггэлэанлэу, Жыплэу мэхуэр Гейр и жаггэуэ, Мыр тхэртыктыуэм кгадхэуактэ, Жаггэуэ зэми яггэлэанлэуэ лэдэбгыггэуэ цлалэм хэлтыр, И гуапаггэуэ и гум илтыр. «Тисей», 501. Шамхуэн и гум зы бэлыхтэ гур зэрилтыр яцлэрти, Псыжтэ Гуфэ зыкгом цызэхуэсат. Хуэпсэггэуэ нур, 163. Фызыжыым и гум сьт илгыми Хэт илваггуну лэактын? «Адэ», 134. **Гум имыггэхун** (1). Гум зэпымыууэ иггэлтын, зыщымыггэггупшцэжын. Сэ уанэггэуэ сыктыхурэ Губггэуэм сыктынами, Сызытылты хыдджэбзым И гум сумыггэхуэ. Телтыхэ уанэ си шым. «Мывэ хуабэ», 232. **Гум имыдэн** (10). Гум флэмыфтын, хуэмеин. Зэанэзэнхурэ зэактылэггэуэ зацл цхтэклэ, тгури цлэггэуэжат, ауэ заумысыжын я гум идэртэктым. Кьалэн, 433. Ишэлтышэм цлалэ цыктуу дэсыр кызэхуэсат, пцэдджыктыуэ бээзым кьэклэуэ лэджи кьрышэлэуэ зэныктуэжыуэ, ялггэггэуэр зэхуэгуэтэжу зэхэтт, мывэм тедихтыа лты тклэупсым тегуэн я гум имыдэу. Хуэпсэггэуэ нур, 116. Тэмэцтэуэ ггацлэр – кытеггэазэ, Кьызжалэуэ си гум имыдэн. Си ггуэггэуэ тыншактым сэ иггашлэм. «Мывэ хуабэ», 63. **Гум имыктыжын** (16). Уи гупсысэм зэпымыууэ хэлтын (телгыдджэ, ггэцлэггэуэн с.ху. кыпштыктыуэ гур). Шлалэ нэ цлу цыктууэ Лу кыщыцлэтыа махуэм кгуажем ягу имыктыжын лэджи кыщыктыуэти. Хуэпсэггэуэ нур, 49. Парадыр Анчарэ и гум иктыжынктым. Шынэхужыктыуэ, 35. [Анэм, и кгуэ Кьарней хуэггэзауэ:] «А махуэ дьдэм уи адэр Птыул нэмыцэм яубыдри, Бггэм я тлгысплэуэ ди бгыщхэм Нэцанэ хуэдэу цаггэуэври, Ггуэрыггэуэу еуэу яуктыуэ, Гум имыктыжу гууэу». «Адэ», 142. **Гум илтыр кэйтлэцтын** (1). Гум илтыр кыхын, хэлүщтыуэ шдын. Гуэхуэ кгаггэхтэем тепслэтыктыуэ Кьазбэч куэд жлэфтынут и гум ил псор кытлэцтыуэ жллатэмэ, арцхтэклэ абы хуэдизуэ и цхтэр течауэ упсалтэмэ, жыжыэ нэсыжынктыуэ хуэнут. Льяпсэ, 82. **Гум имыхужын** (8). Уи гупсысэм зэпымыууэ хэлтын, пщымыггупшцэн, гум кынажын. Мы хгыбарыр лтыжыым жалэуэ Я гум ноби имыхуж. «Шлалэггэуэ штыналгы», 410. «Си кгуэр», – жлэуэ зэ жллати, Шлалэм и гум ар имыхуэ, Ныбжггэггэуэшхуэ зэхуэхуэти, Шлалэм Гуэхур лэцлэмыхуэ Шэхуэ йоптыр тыггэуэ гуактыуэм, Клэрыщлэуэ жэцти мактыуэ. «Тисей», 505. **Гум имыхун** (10). Гум илтын, шчымыггупшцэн. Дэфэрэдж хуцхуэуэ зыхуэйр езым ицлэжыуэ кыщыктыуэти, кьрецлэ, зышэну кхтхуэтыр

кьэггэхтэзырауэ сыктыктыуэти, иктыцлэпцлэцлэ емыжыуэ хуэпсэггэуэ, пщыктыктым и псэм хуэдэу илваггэуэ фыз нэхтэ дахтэ дьдэу француэ цлгыхубзыр сымадджэ хуэти, зыгуэр кыщыктыуэти, ди гум ихунктым, кыщыктыуэти Алыктым жимылэ, Алыктым кыктыуэти, Алыктым и ужктыуэ Дэфэрэдж сьт и узктыуэ лэзуэ хыбар Истамбыл нэсацти, кыктыуэти дьщыцтыуэ, – жлэри пэцэр кыщыктыуэти езым псалтыуэ жллати, и тэрмэшым гурыуэггэуэ кыжлэжыуэ, француэ цлгыхубзым «си лэфтыктыуэ цыктыуэти» пщыктыуэти зэрэджэри кыщыктыуэти. Льяпсэ, 120. **Гум иримыктыжын** (1). Зыгуэр гум флэмыфтын, псэм дэмыхтэжын. «Дивертисмент» жыхуэти псалгэр араггэти, жллати, ари и гум иримыктыктым. Мазэ ныктыуэ шхуэантлэ, 613. **Гум иримыктын** (2). Флэмыфтын, гум кымыщтэн. Зыр мэшхыдэ е мэте, Игу мафлэгур иримыктыуэ; Зыр шхтэуктыуэ дэсцтлэанэм, И ни и пси зы кымыктыуэ. Мылэжыныггэм и мафлэгур. «Дамыггэ», 234. Кьытхуэшэнур нэггэуэцлэ нэхтэ мыхуэти дьггэлэггэуэти, шлалэм и гум иримыктыуэти пцлэртэктым. Льяпсэ, 114. Дыггэуэти вэсмахуэти – Нартыхуэ Кьазбэч и гум иримыктын гур и нэггэуэ цлэклэти, арауэ кыщыктыуэти дьггэуэти, шактыуэ дьггэуэти жлэуэ и бгыщыктыуэти кьомыр цлгызэхышар, и нэггэуэ тлэкуэ зрыггэуэжымэ, и гуагуэ. Льяпсэ, 73. **Гум иримыкты-иримыкты** (1). Гум кыщтыктыуэти-кымыщтыктыуэти. Кьэзышэнуэ шлалэм флэмыфтын флэмыфтын е хыдджэбзым шлалэр и гум иримыкты иримыкты, нэхтыжыктыуэти я унафэр унафэу кьанэрт. Льяпсэ, 65. **Гум иримыктын** (61). Гум флэмыфтын, хыктыуэ, псэм кыдыктыуэ. Блэцжыктыуэ кытхыуэ Хетлэ-хэсэ ислэмей, – И гум шышэнур иримыктыуэ Мэзым мьцэр цыдолгы, Бажэр йоуэ ислэмей: – лэпэ шышэнур маджэ, лэджи кызоггэуэ, Си мьцэжыуэ бзаджэ, Кьомыганэ плэклэ. «Бажэ шышэнэ», 6. Курсантхэм яхэттэктым Кьазджэри и жаггэуэ шлэти зы гуагуэ, псори хуцлэктыуэ ар нэфлэцлэ зрыггэлгыти, зыщыггэггэуэти, уеблэмэ, ярэби, дауэ шлэтымэ Кьазджэри и гум нэхтэ иримыктыуэ, жлэуэ гупсысэр куэдтэ, езы Кьазджэри псэ зытуым иджыри кьэс псалтэ дьджэ жрымыла нэртэ. Мазэ ныктыуэ шхуэантлэ, 607. **Гум иубыдэн** (34). Уи гупсысэм зыщомыггэггупшцэжу, зылэщлэомыггэггупштыктыуэ хэггэлтын. Сабий ты жажэр сьггэлваггэуэ, Шыпсалгэрт си гум: «Уигу иубыдэ – А лейр нэмыцэм хуумыггэггэуэ, Уемыш, ззуактыуэ, зыггэуэти». Сынэсцтэ псы Гуфэм, псы сыщыфэм, Тктыуэти шлэтымэ мафлэ си гур кыщтыуэти, Шыщыктыуэти тлгысплэ а псы Гуфэм, Тлэкуэ зыггэггэуэти, си ггуэгуэ сктыуэ. Дыггэр кьепсын папцлэ. «Шум и ггуэгуэ», 55. Сьт цлэуэ флэцтыуэти хэт зымыдэр, Арцхтэклэ флэ гум иубыдэ – Цлэрыуэ хуэнуэти лэкуэтигуэуэ Ар, ди кьэкуэтиуэти и хуактыуэти. Кгуэ. «Партыр ди пашэу», 108. Уцлэкуэти уи гум иубыдэр, Дунейр бухыктыуэти имыхун. Уцлэкуэти уи гум иубыдэр. «Ваггэуэ махуэ», 83. **Гум ихун** (1). Зыгуэр шыггупшцэжын, лэщлэггупштыктыуэти. Уэныр куэдктыуэ яфлэпсыныцлэти, Зэххыр куэдым я гум йохуэ.

Ныжэбэ жэци, нэхур цыху. «Щхьэлкьхуэ», 384. **Гум ищлэн** (3). Псэм ищлэн (кьэхьуным и пэкIэ). *Лу гукIэ ищлэрт гуфIэгьуэр уицыхуей махуэм, пIалгэ хуэицIам тету, кьызэрымыкIуэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 306. И цхьэри кьыфIэхуауэ зи пачIэ псыф хьуа лIы гур цыслгьагум, си гум ищIаиц ар сьмаджэм и адэр зэрыарар, езыми ськьыицIлгьагум, и гур кьызэфIэнаиц – тхьэм еицIэ, телефоным и Iуэхур и гум кьэкIыжа. Лгьапсэ, 17. Гур кIуэдьн* (8). Шынэн, гужьейн. Уз зэуалIуэ зи гур кIуэдьн Псалгэ дахэм егьэхьуж. Сэ уэдьгьэ шIызогьанэ. «Вагьуэ махуэ», 323. *Зигу кIуэда анэм и хьэдэр Кьупицхьэ зырызу кьейиц. Уэрш, зауэпI хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21. Нэмыцэр Налишкь кьэсри Якьубым и гур аргуэру кIуэдаиц – зэрыхьун цыслгьагум иджыиц, жиIэри. Нал кьута, 304. Гур кIуэдьн* (7). Егьэлейуэ гужьейн, и псэр и лгьэдакьтэпэм нэсыжын. [Аслгьэныкьхуэ:] Абы сэгупсысурэ си гур кIуэдьнаиц. Мелыиц, 443. Кьэзджэрий и гур кIуэдьнат: сэ сызыицгьугьа, мыр кьызэрыицIэкIа, жиIэу и бгьэгум еуэж цхьэкIэ, нейIэмал. Мазэ ныкьхуэ шхьуантIэ, 664. МуIэзинми имьлгьэгьуауэ кьыицыицIэкIым, Дуду и гур кIуэдьнаиц, езыри еишиц, кьару кьыхуэнэжакьым. ВитI, 414. **Гу кIуэцIылгьын** (2). Лгьыгьэ, тегушхуэныгьэ хэлтын. Ухьэушхуэу жамьIами, Гушхуэ хэкум уэ пкIуэцIылгьыц. Адыгэ хэку. «Щхьэлкьхуэ», 394. *Иджыблаггэ жылэр Степан Ильич и Iэцилаггэр ягьэицIагьуэу кьеплгьырт «Кьэрал пхьуантэр» абы циггьэувам, нобэ Степан Ильич йоплгэ Елдар, абы гушхуэ зэрыкIуэцIылгьым, акьылышхуэ зэриIэм шэч кьытримыхьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 225. Гу шIагьуэ кIуэцIылгьытэкьыми зыгуэрим триубьидэмэ, шынэжырт, ициIуэжырт делаггэ имыицIэну, арицхьэкIэ Елдар зи ужь итыр блэбгьэкI хьун, делаггэи я делаггэжкьэ ар. Хьуэпсэгьуэ нур, 228. Гу кьабзэ* (9). Зи гум Iей имыль, хьэрэмыгьэншэ, гу хьэлэл зиIэ. *Астемьр абыкIэ шэч лгьэпкьэ хуэицI мьхьуну гу кьабзэт, итIани Думэсарэ кьыхуэицIэртэкьым Астемьр кьимыггьэкуэжу зыIыгьыиц, е езыми Iуэху зэрихуэм тепсэлгьыхуэ зыгуэр кьитхтэмэ аратэкгэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. Сигу кьабзэр гьуазэу сьмыгьуаицэ – Сэ уанэ махуэр слузэицIалгьхьэ. Кьуршыщхьэ лгьагэр. «Дамыггэ», 227. Народ псоми я гур кьабзэу Кьыбггьэдэту фIыиц я гьуазэр. Лгьэпкьхэм я тьгьэ. «Партыр ди пашэу», 53. Гур кьэггэжанын* (2). Кьэггээнэжэгужэн, гукьыдэжыфI игьэлэн, етын. *ЛгьэпанIэм кьикIыжа нэужь, унэмкIэ имыггьазу а кабарем зидыгьуауэ, гу зылгьримыгьатэу ицIэплгьэмэ, Назифэр зы бэлыхьлажгьэу хуэпауэ кьофэри лгьаганIэ тIэкIум тетиц, кабарем ицIэсу фадэм зигу кьиггэжанахэри цыгуфIыкIыу хьыдгьэбэ дахэм йоплгэ, я гурыIупсыр кьажэу. Лэчымэ, 396. Езыми, фадэм и гур кьиггэжанауэ, и нэр псывэ ицIэкIа хуэдэ, кьылыдыкIыу, хьыдгьэбэ дахэ дьыдэхэр кьыбггьэдыхьэрэ шхьын кьытраггьэуэмэ, е тепицэч нэицIхэр ицытрахьжкIэ,*

и гурыIупсыр кьажэу, ныжэбэ си гурэ хэлгьыну дэтхэнэрауэ пIэрэ, жиIэу, хьэцэхурьихьуэм еицхуэ зиуицэхуауэ, нэбгьуэцIэ цIыхубзхэм яхэдэрт, и псэм кьыхихьыр и пэшим ицIриггэшэну. Лгьапсэ, 86. Гур кьэжанын (3). КьызэцIэплгьэн, нэжэгужэ хьун, гукьыдэж иIэн. *ХьэицIэм и гур кьэжанати, «цIыхубз гурэ ицIэггэицэ си пэшимкIэ», - жиIэри Нартыхум ицэху цIыкIуу гуриггэIуаиц. Лгьапсэ, 79. Абы ицыицIэуэнэ хэт хуит, хуимыт жаIэу зигу кьэжэнахэр зодауэ. Лгьапсэ, 81. Зыбжанэрэ фадэбжэ кьалэта иужь гур кьэжэнаиц, псэлгьэрей хьуаиц. Мазэ ныкьхуэ шхьуантIэ, 587. [И] гу кьэбггээн* (15). *Еплгэ [и] гур ебггээн. – Я сэ си тхьэу си тхьэицхуэ, сьит мьгьуэ игу кьыицIыдгьэбгьэр? Хьуэпсэгьуэ нур, 274. Ди анэицхуэми арат нэхэ зыхуицгьазэр, уеблэмэ ЗекIуэтихьэм и гур кьэбггэмэ, арауэ жиIэрт шу кьомьр лисраф ицIэхьуэр, сэри уафгьэуагьуэ макьэ зэхэсхмэ, сьышынэурэ си диным сикIырт, сьыздэкуэнур сьымыицIэу. Лгьапсэ, 6. Уыхуэтихьэусыхэни цыIэкьым, кьуажэ Советым уокIуэри – цIыхум я гур кьэбггээн, я ицIантIу удаггээхьэжынкьым, я хьэр кьуауштурэ. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 528. Гур кьэзэуэн* (3). Зэгупым, бампIэм кьыхэкIкIэ гур кьеныкьуэжкьун. Зи гур кьэзауэм и сэхуэм Набдзэр хуэхьунуиц кьамэпэ. Набдзэ. «Багырыбжэ», 52. Сэ зи гугьуэ ицIыр утыкум кьыуэвэмэ, цIыхуфIыфэ зытриггэуэ ицхьэкIэ, зи гур кьызэзауэриц. Мазэ ныкьхуэ шхьуантIэ, 642. ГьумэтиIымэу и гур кьэзауэ пэмми зишыIаиц. Шьэнэхужьыкьхуэ, 17. **Гур кьэкуээн** (9). Гур кьызэрыдэхьейн, зэIыхьэн. *Гесиод. Баку кьикIари ицхьэгьубжэм дэлгэ ицхьэкIэ жьыжэ мькIуэфу и гур кьэкуээри кьытехуауэ ицылгьыц. Тепицэч кьэзылгьэтыхь, 162. ЦIыхубзыр алхуэдицIэ шынэицати, зымыицIэжу мэджалэ, и гур кьэкуэуэ. Лгьапсэ, 51. ЦIыхубз зыкьызылхэм яхэс нысаицIэм Урарэ зэрыIуплгьэу и гур кьэкуэуэ. Мазэ ныкьхуэ шхьуантIэ, 584. Гу кьыхуэмынэжын* (1). Гур ицIэхун, кьарууншэ хьун. [Хьэбицэ:] *Алыхь, гу кьытхуэмынэжа! Нал кьута, 229. Гум кьэггэжкIыжын* (33). ШэицIэгьушщыкIыжа гурэ гум кьыггээхьэжын. «АтIэ кьыптекIуэр гугьуиц» жьызыIэу Iэц тIэкIу ихьумэфар жэцIкIэ цукIыжурэ зызыггээхьэзыри ицыIэт, колхозыр зымыдэу ицыта кьомьр кIуэдыкIейуэ зэраггэкуэдар я гум кьэаггэжкIыжауэ. Лгьапсэ, 84. *Лу кьыхидза уэрэдым и уэрэдыпкьыр яцIэжыртэкьыми, езы Тинэ ар зыицыгьуицэжам я гум кьыггэжкIыжаиц: Хьэнцигуаицэ Зыдошэрэ, зыдошэрэ, Ялыхь, уэицх кьэггэицэицэ! Мазэ ныкьхуэ шхьуантIэ, 643. Якьуб зыгуэр ицыбзыицIу гу кьылгьымытэн ицхьэкIэ, Анчарэ адыгэи хьыбару Бекьан кьыжриIауэ ицытар и гум кьыггэжкIыжаиц. Нал кьута, 266. Гум кьэггэжкIын* (19). Зыгуэр гум кьыггээхьэн. Абы хэт ицIалэу Хьэкуруинэ Блэклахэр фи гум, мес, кьэбггэжкI, Адыгэ тхьыдэм нэпсу хэлгьым Шьыц тIкIуэпси фи нэм кьыицIэггэжкI. Шьыцхьэ хьыбар. «Мывэ хуабэ», 179. *Дызэрыпагэр телгьыиц напичIэм, ТфIлэIфIу ди гум кьыдоггэжкI. Ныкьусаныггэ. «Дамыггэ», 222. КьеплгэжкIауэ [Федот:]*

Квилгэгүаиц Марффэ шыту: «ФЫкЛэ, Марффэ, узыншэу, Уи гум куэдрэ ськээгээкЛэ», Марффэ маггыр насытыншэу. «Бдзэжыяшэем ипхэу», 160. **Гум кээкЛыжын** (122). Гум ихуа гүэр кээшЛэжын, кээгүбзыгыжын. «Дунейр шэрхэици – мэкЛэрахэуэ», жиЛэу Астемыр и псалъафэр Думэсарэ и гум кээкЛыжаиц, ди натЛэ илгым дыхуээници, жиЛэиц абы игукЛэ. Хьуэпсэггүэ нур, 239. Унэм шьыхьэну дэклүеипЛэм шынэса дьидэм Сарими и гум кээкЛыжаиц езыр яшауэ унэшиэ шьыхуаицлам, нобэ хуэдэ кээбзэу лэггүнэм шьышэ нэтрэ, шэ кытехуауэ зэрыштыр. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 585. Убыхым я деж кыкЛэ шьлалэхэр бэлыхьу хуэпаици, зыкьрах, мо фэйцэй кьомыр шьлэггүм, зэцЛодыхьэишэ, арихьээкЛэ я шьыггын зэрэхуэжын хуэйуэ зэрыштыр я гум кыишхыдыкЛырт, игу кьеуэ дьидэр жиЛэу. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 585. Убыхым я деж кыкЛэ шьлалэхэр бэлыхьу хуэпаици, зыкьрах, мо фэйцэй кьомыр шьлэггүм, зэцЛодыхьэишэ, арихьээкЛэ я шьыггын зэрэхуэжын хуэйуэ зэрыштыр я гум кыишхыдыкЛыжым кьогузэвэжэ: «Дауи ди шьыггын етту, езым ящыгьхэр кээзэреЛытхынур?» - жаЛэу. Лъапсэ, 115. **Гум кээкЛын** (171). 1. (161). Гупсысэ гүэр уи шьхьэм кыишхьэн, уи акьылыр гупсысэ гүэрим хуэклүэн. Ньыбжээггүэ, уэ фыкЛэ игуу ськээкЛэм, Си гьуэгу кЛыхь хьуну кыишхьэуэхьу. СькЛүэнт нэхь псыншЛэу. «Шьлалэггүэ шьыналгэ», 10. Шейхым жиЛэм седаЛүэу шьышэуэ, зы план бэлыхь си гум кээкЛэиц. ХьэщЛэ лъапЛэ, 404. МакЛүэ шьлалэр, жыжьэ кьокЛыр, МакЛүэ, макЛүэ, кьемыплгээкЛэ, Идэжэ шьлалэм и гум кьокЛыр – И кьуажэжьыр хьуаиц зэггүэкЛэ. МакЛүэ шьлалэр ауз гьуэгуэкЛэ. «Шьлалэггүэ шьыналгэ», 54. 2. (10). Зыгүэрим хуээшын. Лыи шьытыркЛэ уасыр згээтицЛэнтЛэу, Фыгуэ сьлаггүр си гум укьээкЛат. Фэеплэ бэлытоку. «Шум и гьуэгуэ», 59. Уигу, си анэ, ськээкЛамэ, Уэ маицЛэ уи лъэлу? Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгуэ», 26. Кьэздэжэрий, дауи, игу кээкЛат и бьунэр. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 607. КьээкЛэиц сэ си гум сипхьу сэ згэафЛэр, Сабийр хьуманЛэм шьыггэтицЛэуэуэ, Си пьылгэм иту пьы езгэафэрт, И гуауэр си гум шьымыткЛэуэуэ. Сабий. «Шум и гьуэгуэ», 19. **Гум кээмыкЛын** (12). Гупсысэ гүэр шьхьэм кыишхьэн, уи акьылыр гупсысэ гүэрим хуэмыкЛүэн, нэмысын. Лу и насыт кыкЛат, езыр абы хуэдизкЛэ дихьэхати, кыишхьээкЛыгуэ Июб сэлам ирихьыжыну и гум кээкЛакьым. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 527. Умыгузавэ, си анэ, Письмо кьээтхами седжаиц, Уигу кээмыкЛэхэм нэггүнэ Уи псалъэ маицЛэм кьысхьаиц. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48. Сэишхуэм шьыггэлгээпэрэпэ куэдри кээхгүрт, арихьээкЛэ зыкЛэрихьыну и гум кээкЛыххэртэкьым. Хьуэпсэггүэ нур, 323. **Гум кээггээплэын** (1). Гьээбэмплэн, кыишхьээплэггэнэн, кьээггэгүбжын, кьээггэлыбын. ИтЛанэ и нэм сэ шьыцЛэплэуэ Сабийм и закьуэ тхьэ хуээЛүаиц. Абы и гуауэм сигу кьыггээплэуэ, Сэ илгэ шьцЛэжыну ныкьеслаиц. Сабий. «Шум и гьуэгуэ», 20. **Гум кээплэын** (4). ЗэщЛэплэн, бэмплэн, зэггүэпын, гүбжын. ТэкЛүэ зиггээцхьакьэ – пьори маплэ, А шьлалэр тэплгьыр кыишхьуэмышцЛэ, Хьыдэжэбзырци зыщЛэр пьом я пьалгэ – Зигу кээплэын и Лур иреггүицЛэ. Зыкьхэс удэ Лур ирецЛынэ. «Мывэ хуабэ», 45. Ялгырт сэишхуэр ди адэишхуэм, Ягу кьээплгэхэм илгэ гүггээшхуэ. Лъапкьэхэм я тыггэ.

«Партыр ди пашэу», 51. **Гур кээхьэхун** (2). Кыишхьэхын, фыгуэ гум хьыхьэу зыкьгээлгэаггун. Пьыаицэм и гур кээпхьэхунум, Куэдрэ улумьшцЛэ, Игу кыишхуилгьыр зэбгээицЛэнуэ, Кьыишхьылар хуумьшцЛэ. Шьлалэ наггүэм удихьэхэмэ. «Бгы лъапэхэм деж», 76. Пьээдей хуэдэр бээзру, директорьыр кЛүэиц ветлеченициэмэ, абы я гур кыишхьэхуаиц. Мельгыч, 470. **Гур кээятэн** (1). Еплэ гур етэн. Уз зымыЛэр хуицЛоггүэжыр, Шьлалэм я гур кээятэиц. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 35. **Гум кьеуэн** (8). Зыгүэр жаггүэ шьыхьун. Думэсарэ жиЛэр Астемыр и гум иримыхь хуэдэу зыщЛэ шьхьээкЛэ, ар Астемыр и гум кыишхьыдыкЛырт, игу кьеуэ дьидэр жиЛэу. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 642. Дисэ абы хуэдизу кыишхьыкЛэтыплгьери, шьыггын сыт жиЛэу гузавэ шьлэггүэри, анэр нэхь гумаицЛэ кыишхьэхуари, Елдар хуэээмэ, Дисэ шьыфЛэмыфЛэри, Рахьым и мурадри, Елдар и гум кьеуэри, Тембот шьыггээгүэри иджыри кьээ Саримэ кыишхьыггүм, ноби, а кьомым гу лъыта шьхьээкЛэ, и фЛэиц хьуртэкьым гурьшхьуэ зэришхьыр нэжу. Хьуэпсэггүэ нур, 134. ЕтЛүанэрей махуэм Таша сьымэ ягу кьеуэр ящыггүтицэжри шьхьэж и пЛэ изэггэаиц. Мазэ ныкьуэ шьхуантЛэ, 604. **Гум кьыишхьэдэн** (4). Гум псыншЛэу зыгүэр кыишхьэн. Мыл Лурим хуэдэу шьытелгэаггүэ А пьшэм сэ шьууэ срижэнт, Ар жысЛэу си гум сэ кьолгэадэ, А пьшэм и шьлаггым кьуажэ шьцЛэтиц. Бгышхьэ. «Шьлалэггүэ шьыналгэ», 11. Сэ куэдрэ, куэдрэ сигу кьолгэадэ Шьы жэр сытесу кьээкЛыхьын, Ди хэку гүбггүэишхуэм сынишхьээдэу Зэдэжэм пьЛэр яфЛэсхьын. СькЛүэнт нэхь псыншЛэу. «Шьлалэггүэ шьыналгэ», 10. А машинэм исхэр ЛыкЛүэиц; Зыр Анзору шьлалэ пашэиц, Кьыишхьээдэжэр «КЛэпсэрыкЛүэиц» – ШьхьээкЛэ тету шьы кьээггэжэ, Ар жыг шьхьээкЛэм иту хадэр кьээкЛыхьыфьыр, игу кьыишхьээдэм. «Тисей», 478. **Гум кьыишхьын** (кьыишхьын) (25). Пьымыггүтицэжын, уи гум илгын. Ящымыггүтицэу гум кьыишхьэу Лгым хуаус гьыбээр нэхь гууиц. Лгым уасэ. «Шьхьэлыкьуэ», 398. Иджыри кьээ Ботэх и гум ЛэфЛүэ зы закьуэ кьыишхьэиц; шьлалэ шьыкЛүу, хьээкЛэтыц шьыкЛүу шьклым шьыицЛэсым, и мьхабзэу, и адэм шьакЛүэ здишауэ шьытаиц. Лъапсэ, 66. А си махуэр гуауэу, уэфЛүэ Сабийггүэуэ еклүэкЛакьэ, Мис а махуэр уэрэд ЛэфЛүэ ЗымыггээницЛүэ гум кьыишхьэ. Ваггүэ. «Партыр ди пашэу», 7. **[И] гум кьыишхьыкЛын** (4). НэггүэщЛыр зэггүэсысэр, нэггүэщЛым жиЛэну зыхуэйр уэ кьыишхьэпЛэн. Уэрэду си гум кьыишхьыкЛыр, Кьуажэжьыр си гум кьыишхьыкЛы. Сьыжэици, си нэр зэггэсхьаици. «Шьхьэлыкьуэ», 383. Си анэм илүэтэжу зэхэсхьамрэ Пушкин зи гүггүэ шьцЛымрэ зээггэтицэмэ, зым и гум адрейр кьыишхьыкЛэ кьыишхьыкЛырт, сфЛэтелгьыдэжэу. Лъапсэ, 6-7. Вынд и кьуэри яхэст, фадэбжэ кьыишхьэиц унаггүэуэр дэнэми кьыишхьэуэтрэ кЛүэ и хабзэуи, и кьулыкьур мьыцЛэггүэици зы зэман хьэЛүэсыпэ зратым яхэстат, Лэтишхьэм и гум кьыишхьыкЛы, нэхьыжьыр езыри абы нэ лейкЛэ кьыишхьырт. Лъапсэ, 45-46. **Гум кьыишхьын** (1). Гум илгьыр кьыишхьыкЛын, кьэЛүэггэн. Шьабзэлгэм кьыишхьы хуэдэу, усэр Кьыишхьы сигу иным кЛэм

нэмысу, Ди илгэситхум план иггэпсым хэлгын си гуаицлэ сыцлохгүэпсыр. Ленин льягэу тетц. «Щлалэггүэ шьыналгэ», 7. **[И] гүм кьихьэн** (14). 1. (13). Щхьэм гүпсысэ гүэр кьэкгын, уи акьылыр гүпсысэ гүэрым хуэкгүэн. Ггэицлэггүэну, нобэ дахэр Гуишхуэу, гүфлэу гьиклүхьаиц, Сыт хуэпсэггүэр, сыт насыпхэр Дахэм и гүм ицхэ кьихьа? «Бдзэжьеяцэм ипхгү», 153. Псы уэр аузхэм удыхьэм, Пцыи цлопцыр дэни цыпсалгэет, Щхьэхуитыныггээр гүм кьихьэм Ар пгуатэ мыхгүу дыпэлгэерт. Зэкгүэшитг. «Бгы льяпэхэм деж», 99. Гүпсысэ льяпгэр сизу кьихьэху, Гүфлэггүэр си гүм зи имык. Гүпсысэ льяпгэ. «Щлалэггүэ шьыналгэ», 14. 2. (1). Зыгүэрым хуээшып. Зи цлгьхэ зыхгүмэу текгүудахэм Уэрэд дигу кьихьэм худоггэи. Историк гүэрым деж. «Дамыггэ», 207. **[И] гүм кьихьыдыкгын** (11). Гүм кьипсалгьыкгын. Уэрэу си гүм кьопсалгьыкгын, Кьуажэжьыр си гүм кьоихьыдык. Сыжэйми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкгүэ», 383. Си пшынэ Гэпэр цламыггэуэм, И макгьыр си гүм кьоихьыдык. Си усэ. «Ваггүэ махуэ», 358. Степан Ильич, Астемыр и гүм кьоихьыдык хуэдэу, Астемыр зыхуей зацлэт жиЛэр. Хуэпсэггүэ нур, 232. **Гүм кьридзэн** (2). Гүм кьэкгын, гүпсысэр хуэкгүэн. Псом хуэмидэу Дэфэрэдэ и гүм кьридзэр и анэр арат, абыи Гэцлаггэклэ хэт кьытекгүэн жыуиггэлэу сыт ицлгьыскли Гэцлэуэпакгүэт: цлэп зэхуихьэсыннт, иггэуцлгьынынт, итхьыжыннти, чэтэн ицгьырт, цэнджатэм езыр дэсыжу, цлэггэж, шэцкүэу сытхэр зэрызлэпихьыр и хьыдгэбз цлгьлүм ириггэлгэаггүу, зэми цещэ шэнтным цытриггэтлгьысхэ кгэхгүерт. Льяпсэ, 111. Шылэ Гэлгэицгьыр Си плэм дызодзэ, Си гүм кьредзэ, Сыдиэхэаици, Шумахуэ фьклуи жэфлэж. Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 115. Ди псы уэрхэм я кгэжьяпгэр, Ди кьыр льяггүэу нэшэкгэишэр, Гүм кьридзэм – кьыцхьэрпхгүэ, Сымылгэаггүу Гэлхэлгэхэр. Унэм уикгэр кьэбггээзэжмэ. «Ваггүэ махуэ», 372. **Гүм кьрилгьхьэн** (1). Гүпсысэ, мурад гүэр гүм кьэкгын. Ауэ а насып псоми я лейт, Инал, а цлгьхубзым нэхэ хьэлэл уицлгэ, захуаггэу уи гүм кьрилгьхьатэмэ. Мазэ ныкгүэ шхьуантгэ, 591. **Гүм кьрихур** (10). Флэмыфгьыр, и жаггүэ хьур, и гүм кгэуэр. Хуэмышэчуи гүм кьрихур, зытегузэвьхьы сыти кьимыггэнэу, Астемыр псори жрилаиц и фызым. Мазэ ныкгүэ шхьуантгэ, 641. Кгэзджэрий кьыгурылуаиц хьэцлэ кгэкгуам и гүм кьрихур, ар Бэтэггэ ицхьэ нэс кьызыхуу Бурун кгээзыхуар. Мазэ ныкгүэ шхьуантгэ, 621. Кбалэм дэсымрэ абырэ зызэраупсейри бжэцу зэрызехьаици, я гүм кьрихур зэггэицэн хуейиц. Хьэцлэ льяпгэ, 403. **[И] гүм кьыидэжэин** (1). Жаггүэ пщыхьуа гүэр пщымыггүпщэжу кьызэрэдэхьейжын. Си ггаицлэ Гьхьэр сохэ сыдалуэу, Итлани си гүм кьыидожей: «Дунейм уехьыжым пфлэфлэжэ?» – жалэу Кьызэуниггынину сыхуэмей. Зыгүэрым жиЛэм емьдалуэ. «Мывэ хуабэ», 153. **Гүм кьыидэкгын** (1). Гүм кьыибггэдэкгын. Гүм кьыидэмыкгьыу псалгэ закгүэ Си усэ тхьылгьым яхэмыт. Ди льяпкэ и псалгэ епцлгьыжакгьым. «Дамыггэ», 208. **Гүм**

кьыидихун (2). Зыгүэркгэ мыарэзын. А псор кгэадым ицлгэрэ имыицлгэрэ тхьэм еицлэ, езы Дэрдэхэ еицлэж и хьэрып ггүнэггүэхэм я гүм кьыидихур... Хьэсэпэхгүэмэ, 418. Цыху Гүуу зэхэтым кгэауыхьауэ зэ зыр адэккэ кьыхогуукл, зэ нэггүэицлгьыр кьыхоклшикл, я гүм кьыидихур ямыбзыицлгү. Льяпсэ, 73-74. **[И] гүм кьыидрихьейин** (1). Еплэ [и] гүм кьыидэжэин. «Си цлалэр» цыжиЛэм, Кгэрэжэ зыгуэр жиЛэну и гүм кьыидрихьейат, арицхьэккэ Гэцлэггүэпщыкгьыжри фочыр блыным ириупсеяиц: – Кгээггэнэну араиц сэри кьыицлэсхьар. Льяпсэ, 103. **Гүм кьыитылгэдэн** (2). Зыгүэрым хуабжьу хуейн, цлгэхуэпсын. И тхьэкгүмэр иггэклауэ, Дыггужьыжьыр кьыитолгэадэ, Лы ишхьыныр игу кгэкклауэ Мыщэм и гүм кьыитолгэадэ... «Бажэ пшынэ», 10. Си гүм Гэджи кьыитолгэадэ, Нэгүм шцлгьыр адэ япэ Бжэныр пажьгэм сфлгьхэаггүадуэ, Зы жэм закгүэу цыызггэхьуари. «Щлалэггүэ шьыналгэ», 408. **Гүм кьыицынэн** (1). Зыгүэр гүм кьынэн. Пкгэохэр зггэсынунт, Ггүэуу цыхэссэнунт, Уэуу сэ сусыр Цыхум хахьэфу, Гуауэу кьыислгьысыр Си гүм кьыицынэу, Гүфлэггүэу сихуэм, Цыхум ялгьысу. Пкгэоми пашцлэ ятетц. «Мывэ хуабэ», 31. **Гүм кьыицлгьитхьын** (6). Зыгүэр зылгэпгьгэкгынну, зылгэцлгьгэкгынну ухуэмеин, уигу пымыкгын. Кодоевым я ггүнэггүу Кгэбэрдэи-Балгккэр хэкум и Гэтаицхьэр кьриггэблэггэа ицхьэккэ, кгэмыкгүэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, стлол кланэ дьидэм деж яггэтлгьысауэ, екли фьккли псалгэ кьыжьэдэмыкклауэ, икли езыми емьуицлгэуэу цысиц, зэрфгаггүэм нэхэрэ нэхэ фаггүэж хуауэу, и хэкум пача цлгьыр и гүм кьыицлгьитхьыу, цлгьхум дауэ я нэгү сыицлгэпгэжын жиЛэу и ицхьэр здицхьын имыицлэу, ишии ирифи цымылэу, и гур клуэдэйтат. Льяпсэ, 91. Ди гүм фькьыицлгьитхьыу фьидоггэжэж, [зауэм клуэхэр] сыту жыпгэмэ фьидэккүэр хгэггүэлгьыгуэжкгьым. Щынахужьыккүэу, 45. Щлалэхэр дзэм зэрыкгуэм абы халгэаггүэлауэ ирипсалггэртэккьым, арицхьэккэ зи благгэ, зи кгэуэ клуэхэр гузавэрт, я быныр гүм кьыицлгьитхьырт, итлани гу зылгьыаггэатэртэккьым, ягу кьызефлэнами, псчэулу зацлгьирти, зыицхьэцаггэеклгьырт. Хуэпсэггүэу нур, 125. **Гүр кгэуэн** (7). Шейтеиггэу сыт хуэдэхэм гур нэхэ хуабжьу яггэлэжьэн. Ар ицлгэаггүм, мыицэр кьолгэри Кгэуыггэр, и гур кгэуэр, Дыггужьыжьым ар йошхьидэ: – Си ныбжээггүэр кьакгуэт мыдэ... «Бажэ пшынэ», 8. Василецым и гур Кгэуэр, ар мэпгэицлэ, Кгэокгуэр псыницлэу а мафлэгур Бахгэ хуабэр жьым кьыпихьы Паравозыр бггүурыжаиц, Зы макгэ закгүи зэхимыхьы Ванэ Марфэм бггэдэдыхьаиц. «Бдзэжьеяцэм ипхгү», 167. Кьыицгүэр уи гур Даггыстанмэ, Си гур кьыицгүэр Кгэбэрдэици. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкгүэ», 401. **Гүр кгелэн** (1). Зыгүэрым хуэпггэжэн. [Степан Ильич:] Сэри сэбэл сыхгүуу кьысфлгьыж, итлани си гур мыбыккэ кгэолэ. Мазэ ныккүэу шхьуантгэ, 571. **Гүр кьыгуфлгьыкгын** (1). Зыгүэрым шхьэккэ гүкьыдэжьыфлгьуэтын. Хьэицлэм и гур кьыгуфлгьыкгьыу цытиц. Льяпсэ, 90. **Гүр кьылгэтын** (27). Зыгүэрым шхьэккэ плейтеин, штгэлэщтаблэ хьуа. Шу кьакгуэуу зэм

плгаггумэ, Ар цхвэкгуэ квыпфюцл – Уи нэпсхэр зэпелуэ, Уигу щабэр квольтэт. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгугу», 26. Квилгэту и гур зуаклуэм Я унэм еплэми, бжэ лхашхэр Квылуихуу и адэр квэмькгуэ. «Адэ», 133. Алхгэо и гутым ягу квилгэту Я топыр бийхэм заницлэ хуащл. Зэкьуэшитл. «Щлалэгьуэ щыналгэ», 18. **Гур кбэулэн** (6). 1. (2). Ерыскьыр зэрылэфыщэм, зэрымаем е зэрыгуащлэм кьыхэкьыу адэклэ (афлэкла) пхуэмышхын. Гундж мэраклуэм Гур кбэулэ, Гуауэцхьэуэр Квыплгэггэс. Гундж мэраклуэ. «Батырыбжэ», 92. 2. (4). Гур зыгуэрим ириггээшу кьарууншэ уищлын, уи гур щлхын. Лэжыггэ инхэм щлхьхэр хэту, А щлхьхым ди гур квимьулэ, Длэжьар зы гващлэм дежкэ куэдми, Мурадъм дежкэ ар мацлэлуэц. Ленин лгэгуэ тетщ. «Щлалэгьуэ щыналгэ», 7. Цыхубз фэрыщлым уахэдэм, Уи гур бзэ лэфлым кбэулэ. Лым хуэдэлл. «Батырыбжэ», 162. И телгьиджаггэр яггэцлаггуэ, Щхьэ зы ггэм уи гур квиула? Шеймэ. «Батырыбжэ», 85. **Гур кбыхэжын** (1). Гур кьызырыгьуэтыжын, зыкьыщлэжын (шынам, гужьеям, н.кь.). Мацлэ-мацлэурэ псоми я гур кьыхэжящ, шынауэ макьы кбэлури, джэгур яублащ, нэхьыжьхэр лэнэм бггэдэтлгьхьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 105. **Гур кьыдэжын** (1). Узыншаггэ илэн, бггэдэлгьын. «Уигу кьыдэжым, ныхуеблаггэ, Пионерхэр дуриблаггэц». Хохгэуэ лгьжыым и гурыщхьуэм, Ауэ желэ: «Фынеблаггэ!» «Тисей», 480. **Гур кьыдэмыжын** (3). Сымэджэн. Дисэ игу кьыдэмыжы кьыдинэри ипхьуцлгьлуитлгьр и гьусэу и дыщым клуэжящ [и нысэр], аргуэру унэбжэр кьыггэбьдэри. Гуцлэгьуэ, 425. [Астемьр Думэсарэ жрелэ] Сыгукьыдэмыжу дэнэ уэ уздэклуэнур? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 573. Кьазджэрий гупсысащ, сыт цлэгукьыдэмыжы, жилэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 573. **Гуклэ кьыдэцлгьын** (1). Зыгуэрим псэклэ кьыщхьэщыжын, и акьылэгьуу шытын. Думэсарэ игуклэ Мэтхгэным нэхэ кьыдэцлгьт икьл и мурадт и кьуитлгьм кьурлэн яриггэцлгьну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 566. **Гур кьызырыгьуэтыжын** (27). Зыкьыщлэжын, зэплэзэрыт хьужын (шынар, гужьеяр, н.кь.). Абдежым адакгэ хужьым и гур кьызырыгьуэтыжри кьелгээтэхц лгэуейми, бажэклар цубыдащ, гуэгуышхьужьри ерыщ еклуэри кьыжэжэлгэц бажэми, и пэнцлгьв дыдэр тричащ. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 484. Гуацэ и гур кьызырыгьуэтыжа нэужь, Дэфэрэдэж кьеупицлац: - Уэ дэрэ дызбггэгьусэмэ, ара мыгьуэнт сызыхуейр. Лгэпсэ, 34. Сыту Гуэхутхьэбзэххуэ кьысхуэцлгьа, зи уз клуэдын, - жилац Дисэ, хьэлывэ тлэклур зылуридзэц, псы тэфыхьыжри и гур кьызырыгьуэтыжауэ. Гуцлэгьуэ, 422. [И] **гур кьызырлэнэн** (35). Зыгуэр и жагьуэ хьууэ, и гум щлхьэу нэххьей кьэхгун, гукьыдэжыр флэклуэдын, гьыну кьызырлэнэнхьын. Урарэ зыгуэр жилэнут, арихьэклэ и гур кьызырлэнэнати, и Гуэз Гурыфлгьыцлгьлар клэзыз флэкла, зыри хужьлгькьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 586. Дэфэрэдэж и гур кьыцлгьызырлэнэн Хьэкурнэу

щлалэ цлгьлур лгэцлаггэм езыггэсар арат. Лгэпсэ, 111. - А тхьэмыщлгэжэ мыгьуэ, уи закьуэ дыдэ мыгьуи, зи закьуэр Алыхьыращ, - жиуэ Гунауэс бжэцхьэлуэ зэребакьуэу, Дисэ и гур кьызырлэнэнэри кьэггэащ, гуцлэгьуэ кьыхуэзыщлгьын кьэклуэуэ илгэгуати. Гуцлэгьуэ, 421. **Гур кьызырлэнэн** (1). Зыгуэрим щхьэклэ еггэлеяуэ кьэгуэбжыын, кьэлыбын. Шыгьуэм уанэ телгьу кьащауэ щилгэагьум, Щамхьун игу кьызырлэнэнати, щаклуэм хьэклэжхьуэклэ кьылгэагьум зэрыхьум хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 164. **Гур кьызырлэнэн** (2). Гур кьызырлэнэнхьейн, кьыдэмыж хьун. Лэжым ухуеймэ, клэпхьми и гур кьызырлэнэнэу ныбажэ хуаггэнт, апхуэдизклэ шынаати. Кхьухь пхэнж, 501. Нурхьэлий цымытыжыфу и лгэкуитлгьр цлгэцлэрт, и гур кьызырлэнэнэ хуэдэу хурт, цэф ин зилэм хуэдэу, укьуришицлгьлэнэнати, ар жьы цымылэм зэуэ цлгьупсклэрти. Хьуэпсэгьуэ нур, 155. **Гур кьутэжын** (1). Зыгуэр еггэлеяуэ гьэвын, кууэ зыхэцлэн. [Чачэ Луизэ жрелэ:] Уи гур умькьутэж, тлу. Хьуэпсэгьуэ нур, 282. **Гур лгьыщлгьын** (1). Гуауэ, гүзэвэгьуэ, нэххьэягьуэ с.ху. еггэлеяуэ гум еуэн, гур ипхьуэтэн, исын. Фигу щыхьэуэм си гум хохгэуэ, Фи нэцлэбжэжым гур елыщлгь. Щлгьхьуэ лгьхьэ лгьымысами... «Вагьуэ махуэ», 314. **Гу лгьэггэтэн** (18). Зыгуэрим зыгуэр еггэлыгьгун, и акьылыр нэггэсын. Уэрамым дэту цыкьлуэклэ Лу ислгэмей щлгьрт, шы цлгьбьым тету е цхьэклэ теуэуэ, Тинэ гу зыггэриггэатэм флэфлу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 522. **Гушылэр хэзаггэркьым, зеггэггэ заницлэуэ, - жилэри шьид пэхум цыжьбанэр куэд лгандэрэ щлгьхуу зэрыщытым гу лгэриггэащ, - лэжьыр жьылэнэнати, цыжьбанэм зыхимыщлгьлэ щлгькьым. Кхьухь пхэнж, 506. - Си цхьэцыр си лгэдакьаггэм нос, - жилэри кьыпищац Гуацэ, и цхьэц ухуэна дахэм езыр зэрыщыгьуфлгьыжым гу лгьыуиггэагьуэ. Лгэпсэ, 35. Гу лгэмыггэтэн** (1). Зыгуэрклэ зыгуэрим гулгыггэ хуемыггэщлгьын, кьемыггэщлгьын. - Фи командирым кьеджэ, - жилэри нэмыцбзэ кьабзеклэ Локотош унафэ ищлац, зэрымынэмыцэм гу лгэриггэаггэнтэн и гүггэу. Нал кьута, 246. **Гу лгьымытэн** (28). Зыгуэр кьомылгэагьун, зыгуэрим уи акьылыр нэмысын. Шуми лгэсми гу лгэмытэу Куэд ди нэгум цлгэггэлац. Гүбгьуэ щхьуантлэм пылэр кьинэу... «Батырыбжэ», 10. Нэмэз зыщлгьыну кьаклуэу андэз зыцтэм абы гу лгэмытэу, шыбжый зыхэлгэ псымклэ андэз яцтащи, нэмэз яцлу здытетым псчэ бэлыхьлажгэр кьащыхьэри, кьэхгьуа-кьэцлар кьахуэмыщлгьуэ, молэри мапсчэ, и нэпсыр кьыщлгьж, нэмэзбзэр дахэ-дахэу хужьлгькьым. Лгэпсэ, 116. Япэм Лу кьыхуэзэмэ, хьымплар кьымыщлу щытами, иджы гу кьылгьымытэу блггэклгьртэжым, кьеубзэ хьуат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 547. **Гу лгьытэжын** (4). Зыгуэр кьэлгэагьужын, уи акьылыр зыщлгьлэ нэсыжын (техуэжын). Тини ди школым цлгэсу щытамэ, сыту и насыпт, жилэрт зэми Лу, ар езым зэрылэфлгьым гу лгьымытэжу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 610. Езы пхгэацлэм абы гу лгьытэжати, удэ лгэплгьлуэ хуэдиз кьыдиггэфьыщлгьри и фызыр

цйхгумац. Зи лъэрыгыпс тгыга, 527. **Гу лъытэн** (42). Зыгуэр лъагъун. - Шум гу кылытэиц си фацэм, мо зэхуэса къомым сазэращымыщыр кыицла хъунти: - Зыгуегъэх, тгысэ, уэ, мыбдеж цыицлэн цылэкъым, - цыжилэм Ианкунурэ сыкъежьэжащ, гуп зэхэт къомым гъуэгу кызамыту. Зи лъэрыгыпс тгыга, 519-520. Степан Ильич фочыцлэ къудейуэ кыицлэккъым, цыхур революцэм хуриджэу гу кылытэу ягъэтгыса нэужь, Имамхэ я хъэжыжым унэр кыицэхуащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 576. Красноармеецхэм гу кылытэу физыр кумбым кърамылгъэфыжатэмэ - зэфлэклат: Хъэбибэ и кумбыр и мацэ хуэхужауэ илхыбат. Нал къута, 234. **Гу лъытэн-лъымытэн** (1). Зыгуэр плъагъу-умылгъагъу хуэдэу, уи акъылыр нэс-нэмыс хуэдэу шытын. Ерагъыу къаши дохутырым цыхубзым и узыфэм гу лъыта-лъымыта - куэдрэ ктемылалэу клэбгъу ицлри цлэклыжащ, хуцхъуи кърымыту. Лъапсэ, 27. **Гу махэ** (2). Гугъуехь, гузэвэгъуэ сыт хуэдэхэр зыхуэмыхь, зыхуэмышэчыф, зигу дэмыхуэ. Къицлэнущ си анэм хыбару хуэпхъар, Игу махэм хыхъэници, Ар цахуу къэбгыници, Иэ гурклэ и нэсыр илгъэцлу, пыхъэници. Зэныбжыгъуитл. «Шум и гъуэгу», 34. Мэхгу гу махэ Езы дадэр. «Тисей», 482. **Гур мыгъэклуэдын** (1). Мыгужьейн, зызэтэлыгъэн. - Уи гур умыгъэклуэд, - жицлэрт Балэцэ, езым и цхъэ хужилэж хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 274. **Гур мызэгъэн** (1). Зыгуэрклэ, зыгуэррымклэ арэзы мыхъун. Фэ си унэ фытымылгъыт, Бийм къэлакъым ди псэуалгъэр, А фыцлыжыну кыицлэцылгъыр Ариц зымылэр нобэ палгъэ, - Батэ жицлэрт игу мызагъэу, Еицлэр къуажэр зыхуэныкыуэр. Унэщлэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 32. **Гум нэсын** (6). 1. (1). Зыхэщлэн, акъылым хыхъэн. Долэт егупсысащ Мусэ жицлэми, ар пэжу кылытэиц: - Уэлэхьы, пэжым - колхоз псалгъэр нэхъ ицлэх советскэм и гум нэсыници. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 649. 2. (3). Зыгуэр кууэ гум хыхъэн, зыхэщлэн. Ди тхылы зыхуэтххэм я гум нэсым, Ар мацлэ бзийуэ кърелыд. Жыр хъуасклэ. «Мывэ хуабэ», 15. - Нтлэ арац, Алыхъу тэхъэллар уи гум нэсам, - жицлэри молэм езым и цхъэм хуцхъащ Къетау фы ицлар. Лъапсэ, 61. Лъагъуныгъэр Гум нэсакъым, Жыплэу си псэр кылууых. Уэрэд. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 52. 3. (2). Еплэ гур жэн. Мазэ Иэджэу къэунэхунум Дыгъэу ялэу дэ дымыцлэм, Клыфтым хэтхэр я нэхунэм - Гуфлэгъуэицхуэу цылуицлэнум Сталиныцхуэр егупсысырт, И гур псоми псыницлэу нэсырт. Лъапкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48-49. Думэсарэ унэ лъэгум илгъ тхылгъэм щеплгъым, абы и гур Иэджэм нэсащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. Астемыр и гур Мэзкуу нэсауэ, Степан Ильич кыицгъэдэкл Гуэхур и цхъэм икыртэккъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 568. **Гур нэхъыцл хъун** (1). Гур кызырэыгуэтыжын, псэр кыыкыхъэжын. Рахъим зэпхыдэ Гуклри, къагъэкъуаницуэ зэхихатэккъыми, и гур нэхъыцл хъуащ: - Сигу Ией зэрымилгъыр уэри уоцлэ, Дисэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 141. **Гур ныкыуэн** (2). Зыгуэрым

тегузэвыхьын, зыгуэр цхъэклэ пейтеин. Уэ сэр паицлэ угубжыами, Си псэр гуклэ кыболгъыхур, Мис аракъэ, уэ уежъами, Ныкыуэ си гур зэи цлэмыхур. Си дыгъэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 67. Игури и акъылыр ныкыуэиц, жалэу тхъэмьыцклэм [Нурхъэлий:] гуицлэгъу хуэзыцлэ Иэджи цыицлэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. **Гукли псэкли** (5). Фэрыщлагъ хэмылгъу, пэж дыдэу и флэщу. [Астемыр:] Е афицар фацэ цыгъыу, ауэ игукли и псэкли къэрэхъэлгъыу цыицлэри мацлэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 266. Езы цыхубзыр гукли псэкли щыналгъэ кыбгынам цыицлэ хуэдэт, уеблэмэ адэжхэм я цыицлэхэм сыкыуэу семыплгъауэ си псэр мыбы цыицлэнукъым жицлэри Кавказым яфлэклэуэжауэ цытащ. Кхъэлэгъунэ, 375. **Гури псэри етауэ** (2). И флэщу, и къару, и зэфлэкл псори ирихъэллэу. Уеблэмэ, я нэхъыбитлгым яцыгъуицэжащ мыдрисэм щеджауэ зэрыщытар, ягури я псэри етауэ школым црагъаджэ, алфавитыицлэ зэхалгъэ, тхылы ятх, я акъыл кыицлэ къагъанэркъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 640-641. **Гурэ псэклэ зэрылгъагъун** (2). Фы дыдэу зыр зым илгъагъун. [Бекъан:] Гурэ псэклэ зэрылгъагъун куэд жицлэнукъым, и гум илгъыр заицлэу кыицлэ, дэ куэдэицэ мыгъуэ жыдолэ. Нал къута, 271. Ди насыпты, кхъухъым дыздысым ди къуажэдэхэу цымытми, ди щыналгъэмклэ кыицлэхуэлауэ унагъуэ зыщыплл хуэдиз ди гъусэу кыицлэлаици, дызэрыцыхуу цымытми, дызэблагъэ дьидэ хуэдэу, гурэ псэклэ дызэрылгъагъу кыитфлэицлэжыу, ди тхъэусыхафэ зэхудогуатэ, дызэдогъ, дызэдогуфлэжэ, дызэрылгъынуу дазэгуролэу. Лэчымы, 391-392. Цыхур лъэпкэ-лъэпкэклэ гуэшами, гурэ псэклэ зэроцилэ, гъаицлэм нэпицын насып зыми кыицлэмыхъулэнуклэ, а насып закъуэр зымыхъумэфыр насып и уасэкъым... Кхъэлэгъунэ, 380. **Гурэ псэклэ флэцлэфу** (1). Дихъэхыу. Стлал къагъэувар жыцлэнуици, телгъыджэи, Раисэ гурэ псэклэ флэцлэфу егугъуащ. Лъапсэ, 79. **Игурэ и псэрэ зэрыгуэтыжын** (1). Зыкыицлэжын, зэплэзэрыт хъужын (шынар, гужьейр, н.къ.). Цыхубзыр [Нэху] япэм къэсклэми, иужьым игурэ и псэрэ зэрыгуэтыжри и лгъым и ужь иту мэжджытым клэуэри кхъэлэгъунэм и лгъыр кыидэпкыкыуэрэ зэи, тлэуи ехач, зэрыхуей дьидэм хуэдэу цылылгъэри иригъэицлэщ. Кхъэлэгъунэ 379-380. **Игури и псэри дихъэхын** (1). Зыгуэрым зылэпишэн, игу ирихъын, гухэлъ хуицлэин. Саният «Адыгэ клубым» клэуэрэ Къазджэрицлэицлэуэри арат, Къэбэрдэицлэ я хыбар зэхихмэ, и нэсым кыицлэпкыкыуэрт, нарт уэрэд зэзэмызэ хъэицлэм и псалгъэм кыидэклэуэ кыицлэицлэм, хъыджэбзым игури и псэри дихъэхырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 665. [И] гуи и пси унэщлэин (1). И гугъэр, и мурадър кыэщлэн. Ар лгъыкыым хуэдэ къабзэи, И гуи и пси къэуунэицлэ. Усицлэ. «Вагъуэ махуэ», 371. **Гум ныкыын** (7). Зыгуэр птыну, зылэпкыбгъэклыну ущымысхьын. Иджы тлэуэпсэ закъуэр си нэ-си псэу Схъумэнут, уи гум кыицлэицлэи. Губыгъуэ. «Дамыгъэ», 109. Рахъым цылуэжт, уасэцлэ дьидэ кърамытмэ, и шыпхур и

цы кыитеклэн (1). Бэмплэн, зэгуэпын. *Ди телефонист гуэрар и ныбжэвэгум елвэлуат: «Ей, Алыхьым хьэтыр илэм, тутын кыысхуеггэхь, си гум цы кыитеклаиц». Шынэхужьыкыуэ, 70.*

□ **Гур зэрыггум дыггур кэрроклуэ** (11). Зытегузэвыхьыр кьэхьун, льяггун, кыыпшыщлэн, лэклэлэбэн. *Гурзэрыггумдыггуркэрроклуэжыхуалэу, Шоджэнцыклуур илэггэуэ дьдэр кьэхьуаиц: илалэр сымаджэ хьэлтэу, мафлэ кьыицлэннам хуэдэу и температурэр пльицилым нэсу, езыри луэицхуэу, зимыицлэжу, упицлэжэ гуэр кьеишкылауэ кьаишжэри обижитым кьыицлалэхьэжаиц. Зи льяэрыггымс тлыгга, 531. Арицхьэклэ уи гур зэрыггум дыггур ироклуэ жыхуалэрати, кьалэ мухьутарыр зытегузэвыхьам лэклэ телэбаиц, ямыицлэххуэ зэрызэхьэшхуэ кьэхьури. Кхьэлэггунэ, 377. Мариам и пицлэхьэплэм кьыхэхуэхьэртэккыым и гур зэрыггум дыггур кьриклэуэну, сэ псэклэ сицлэрт зы бэлыхьлажэ ди нэгу зэрыицлэлэыр. Лэчымэ, 392.*

ГУ II (9). Шэрхь ицлэггу вы, шы с.ху. илэщлауэ зыгуэр зэрызэрашэ. *Шу кьомыр блэкли, абы и ужьым эклэлтэхьэужьу гу зыбжани цувэжаиц, а гу кьомым лээсыр лээсу, гур гууэ, шур шууэ, фыцхэр зэрылыггыу, хэт гьыуэ, хэт кийуэ ежьауэ клуэрт. Хьуэпсэггэу нур, 127. Шыгхур зэцэр гум исыр кьыггэужьу ириггэккыжыну арати, ициггэтаккыым: – Уэ жытлэми дедэлуаиц. Льяпсэ, 48. Выуэч лантлэр бггэдэлтэми Гур бгы задэм дамыищлэ. Бгым дэкл гьуэгу. «Батырыбжэ», 38.*

ГУ ЦЫКЛУ (14). 1. (13). И кьуйтлэмкылэ ялыггыу япэ иту яггэжэ гу мыин. *Диси гу цыклым илэу пицлантлэм дашаиц, тлэкли зыкьыицлэж хуэдэу хьуауэ. Гүшлэггэу, 425. Гу цыклуур гьуицилым кьыхаицлыкыу, Ар кьемызэггыу хэт кьэхашэр? Гьушлэ. «Мывэ хуабэ», 119. И кьуэ нэхьыжым льяжыу гу цыклым ириггэтлэсхьэри, и кьуэи курытым я пицлантлэм дшиэри кьыдинаиц, кьуэ курытым, пианэр зэрызэхьэуэ, гу цыклуур льяжыуэр зэрысу и кьуэи нэхьыицлэм деж ишиэри кьыдинаиц, нэхьыицлэми адэр и унэм ициггэлэн имьдэу, и кьуэи нэхьыжым деж жэщым ишэжауэ нэху кьеклати, льяжыу хьэблэм дэсыр зэхуэсауэ зэкьуэишищым егийуэ зэхэсу, Мэмэт-ицлакьуэр ялуицлэти, езыри зыицлэггусысыжэри, тхьэм елгэлуаиц: «Мыбы хуэдэу жьыкьат сыхьужьыкыуэ, ялыхь сумыггэпсэу!». Льяпсэ, 66-67. 2. (1). Сабий ираггэтлэсхьэу, ираггэггуалэхьэу кьызырашэклэ гу мыин. *Сабийр гу цыклым кьыгуфлэкыу И ищлэ гьуэгуэм мес траишэ. Гьушлэ. «Мывэ хуабэ», 119.**

ГУАКЛУЭ (28). Льяггуггуафлэ, теплэ гурыхь зилэ. *Куэдэр хэдэм дахэ хуэцккыым, Паггэм цохьу ар ицхьэклиуэ, Я нэхь гуаклиуэр дахэр арккыым – Уэ кьыхэлх нэхь гуаклиуэиц. Шлалэ наггэуэм удихьэхмэ. «Бгы льяпэхэм деж», 76. Назифэ хьыджэбзылэ иувауэ, мыбы сыт дэбггэуэн жыплэу, флэрафлэиц, гуаклиуэиц, тхьэширыпхьум хуэдэиц, уи гьусэу уэрамым удыхьэмэ, узыхуэзэр кьомыпльыну лэмал илэжым. Лэчымэ, 383. Мис анхуэдэу уэ гукганэ Укьытехьэу кьысхубоцлыр, Бгыицхьэ уэсу ар етлэнэ Птоклэри гуаклиуэ укьысфлэоцлыр. Бгышхьэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104.*

ГУАНЭ (1). Жыгым е пхьэм тета кьудамэхэр гьуэу пыщлыкыжа е паупцлэ иужькылэ, пхьэм кьыхэнэр. *Жыггыу цытами, Гуанэ тетэми, Жьыбггэм я тхьэмпэр пыреч, пкьоуэ уваици, Гьуэгуи техьаици, Кьыфлэоцлыр пкьохэр сэ сэцхьэ. Пкьоми пацлэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 29-30.*

ГУАПАГГЭ (3). Гур ин, дахэ, арэзы зыщлэ, зыггэгуфлэ. *Сэлимэ шхьилэным кьыицлэлэбкылири си лэр кьыиубыдаиц, гуаицэ илыггэ хуэдэ бггэгуэм ирикьузылэиц, сэр ицхьэклэ и гум лэфлэаггэрэ гуапаггэрэ зэрилтым гу льыизиггэатэу, сэри сьыцыгуфлэкыуэри зыкьызырицлэжым ицхьэклэ, си тхьэккыуэмэ кьыицырхьаиц: – Дэфэрэдэж, – жицлэу ераггэу и жьэм кьыжэбдэклииц. Льяпсэ, 28. Дэфэрэдэж и гур кьыицлэна пэтрэ, и кьуэм зыкьыриггэаицлэу, гуапаггэу, лэфлэаггэу хэлэу кьыицицици: – Нтлэ, кьурмэн сьызыхуаицлыжын, сьыраишкыжын, си кьарум хэци флэкли хэхьуэрккыым, жьы сохьу. Льяпсэ, 108-109. Дыггужьыгуклэ яггэшхакьэ, Жыплэу мэхьур лэйр и жагьуэ, Мыр тхьэрыкьуэм кьадэхьуаккэ, Жалэу зэми яггэицлэаггэу лэдэбгыггэу илалэм хэлэыр, И гуапаггэу и гум илэыр. «Тисей», 501.*

ГУАПЭ (120). пльыф. Гур арэзы зыщлэ, гум флэфлэ, дыхьэ, щхьэпэ. *Шлалэр мэхьур нэхь гумаицлэ, И Гум илэхэиц псалгэ гуапэ, Хьуну плэр ар бггэаицлэ, Укытэну илалэ напэ? «Тисей», 496. Лу дэклиуэнури дэжэнури имыицлэу цытлэ, мыбы псори еицлэ икли илэгуаиц, ауэ ицхьэуэ зызымысыжмэ, нэхьыфлэ, жила е и адэм папицлэ псалгэ гуапэ зэрыжилар ара, сытлэи Лу и гур зыгуэрэу кьэхьури псори кьылуэтаиц. Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ, 595. Темботклэ едггэу зы илалэ цыклым илэти, абы кьуэи цыклым кьыхуалэхьумэ, и гуапэ, [Астемыр] езы Думэсарэ хьыджэбзэ кьыицлэхьуэмэ флэфлэ ицхьэккыуэ. Хьуэпсэггэу нур, 57.*

◇ [И] гуапэ хьун (71). Арэзыныггэу хэлэу зыгуэр зыхэщлэн, зыгуэрэм шыгуфлэкыын. *Астемыр и пьлэжыу Нурхьэлий ицхьэрыгар псоуэ кьызырынар тлэклиуэ и гуапэ хьуант [Лу], ауэ абы тепсэлгьыын дзыхь ицлэиртэккыым. Хьуэпсэггэу нур, 157. Хьуаккыым Гуэхур пицым и гуапэ, Ариц а ябггэр кьыицлэтехьэр, И шу гьусэри гуавэу, я ицхьэр дыггэм мес кьыггэуэ. «Тисей», 507. Езы Кьазджэрий и дэзэ мышу кьанэртэккыым: мыбы хуэдэу Кьэбэрдейм Гуэхуэкли кьысхуэину кьаклыуэ Инал сьыкьыицлэмэ, и гуапэ хьунккыым, гурыицхьэу кьысхуэицлэици, жицлэу. Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ, 620. [И] гуапэ ицлэи (11). Зыгуэрэм и гум дыхьэу, флэфлэу, арэзы ищлэу зыгуэр лэжыын. *Кьазджэрий и гуапэ ищлэмэ флэфлэу, Матренэ лээклэ кьыггэанэртэккыым пицлэицлэ, ныишэдибэрэи супри кьуаплэ имьлэжу супыфлэи. Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ, 605. Степан Илэицлэ-тлэу кьыицлэу хуицлэицаиц пхьуантэм и бжэр, цыхуэхэм я гуапэ ищлэиц ицхьэккыуэ. Хьуэпсэггэу нур, 215. Анастезиологери кьыицлэхьэ: – лэмал ицмылэклэ, естыниц наркоз, Дэфэрэдэж Шагировнэ, – жэлэри и ицхьэр кьыицлэхьуэу кьоувыр, я тхьэккыуэм зэхихьыр яфлэтелгьыдггэу, унэм дохутиру илэту хьуар абы иоплэ, сэ сьлггэтэным хуэдэу лэжэпкьэ**

псыницэ сохтур: – Тхэм уиггэпсэу, сүту си гуапэ ницла, Варюхэ, – жысIэу, сэри цыхубзым арэзы сывкызырицилар си гуапэцэ хуауаи, сүт псалгэкIэ мыбы и гур дахэ хуэсциҫын жысIэу, си Iунэр зэтож. Лгьапсэ, 16.

ГУАПЭУ (23). нареч. Арэзы укыициу, гүм дыхьэу. «ГуфIэггүэр ггэрхэм хуэзыхьыр Тхэм кыихүмэнккэ дэндежи», – Дадий ар жиIэм, анэгүм ГуфIэггүэр гуапэу цоухабэ. «Адэ», 129. Октябрь революцэр илгэситици шрикүм, Лу сымэ комсомолым хыхьати, ТутIэ кьакIуэри кьехуэхьуаи, ар псоми я гүм гуапэу кьинат. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 536. Си деж унIаицIэу укьэсау, А уи Iэ цабэу сигу кьинар УIэггэм гуапэу кьелусау КьысфIэцири, си гур зэфIэнат. Фөеплэ бэлътоку. «Шум и гьуэгу», 59.

ГУАРТЭ (24). 1. (22). Iэц хьушэ зэхэт. Дэджэхьуу пашэр япэ иту Мэл гуартэр кьохьыр хьунIэ лгэгэм, И цIакуэ фIыцIэр цыгьыу хуиту, Мэлыхьуэр мэлым иропагэ. Мэл гуартэ. «ЩIалэггүэ щIыналгэ», 50. Ггэ псом уохгүмэр мэл гуартэр, Мэлыхьуэ цIакуэм и кланэм Утесу жэциыр хокIуатэр, ИтIани кумбу уи иханIэм Щыбгьуэтыр кьупицхьэци джафабэу. Мэлыхьуэхьэ. «Шум и гьуэгу», 71. Зыгуэр кьэджа хуэдэу Бекбан кьыфIэцила шхьэкIэ, дадэм кьыггээзэнт, и шыр ириггэлгьри шыбз гуартэм я лгэ макьым хэт сүт жиIами хэкуэдэжаиц. Нал кьута, 270. 2. (1). зэхь. Гүэрэн-гүэрэнурэ гүэша. Кьелэтыр сабэр жьым ихьидэу, Пишэ гуартэ фIыцIэр кьыцихукIэ, КьыггэпсынициIэныр фIэцIэ хуэдэу, МэхьуциIэ уафэр чэзукIэ, – Дыщэ чнутIыр кьэницилIэу, Мес, уафэхьуэпскIыр лыдаиц, ар здэкуари умыциIэу ПсынициIэу нурыр кIуэдаиц. Ггэмахуэ уэши. «Бгы лгэпгэхэм деж», 110.

ГУАРЦЭ (4). Куэншыб зэтеубар вадзэкIэ зэпаушциу е цыиэу хьэупIэ ящIу яггэгужа гьэсын. Унэм гуарцэмрэ фIэлүмэ гүэррэ зэхэту кьыцилехьыр икли кIыфIици, зыри плгэгуркьым. Нал кьута, 244. Унаицхьэм кьатепишкI уэнжакьыжэ тIэкIухэм я нэхьыбитIым Iугуэ Iэрамэ цIыкIу кьрихурт, гуарцэмэр уэрамым дэз ящIу. Хьуэпсэггүэ нур, 233. Кьуажэм кьэблэггэжу хадэм ит циху кIыхьэр, псы шхьэлыжьыр цIэзыхьүмэ дзэл инхэр щилгэгүм, гуарцэмэ тIэкIу кьыцилIэхьэм, Астемыр и гур нэгьуэщI зыгуэр хьужат. Хьуэпсэггүэ нур, 122.

ГУАУАЕ (3). Нэхьыггүэушхуэ, гушIыхьэ егьэля. Ди анэжьхэм, цIыкIухэм, дэ ди шьтхьүхэм Гуауаем гушцэ ныхахми, Дэ насыпшхуэр кьахуэтхьаици, Еггагьыр нобэ а гуфIэггүэм – Ар, текIуэныггэм и нур лгэпIэр, ГуфIэггүэ нэпсым ныхопцилIэ. ТекIуэныггэ. «Шум и гьуэгу», 5-6. Шэч хэлгкьым, и гур зыгуэрым Щысхьынишэу, цэхуу ефыицир, Iэ цIыIэр цIыфэм шьиджэзуу, Гуауаеу и гүм дэмышуэр Дадий кьелуатэ мытхуэдэу: «Си щIалэ, уи адэм уэсяту Уэ кьыпхуицилахэм кьедоIуэ». «Адэ», 134. Нэхь цэхуу ицIауэ и макьыр Хуелуатэ и кьуэм гуауаер [Дадий]. «Адэ», 137.

ГУАУЭ (81). Нэхьыггүэу, гушIыхьэ. ТIэкIурэ цосыр зиггэбьидэу, Гуауэр щIалэм кьыхуелуатэ,

Зэм мэпсалгэ, Зэм мэщатэ. «Елбээдыкьуэ», 11. ТхьэIухудти си пхьур нахуэу Бийм си жьыицхьэм IэщIихуауэ, ар, си щIалэ, сэ си гуауэци. «Елбээдыкьуэ», 11. Сүт хуэдэ гуауэ дыхуэзами, Тхуаиц ар ди гүм, ар тиэцаиц. ТекIуэныггэ. «Шум и гьуэгу», 5.

Г **Гуауэ ггэвын** (1). Нэхьыггүэу, гушIыхьэ и нэгү щIэкIын, и фэм дэкIын. Хьыдггэбхьэм гуауэр яггэву ЗекIуэм цыгувэм хуэусэт, Зыггэпсэхуни ямыIэу IэциIаггүэу дахэр цыбаггүэт. «ЩIалэггүэ щIыналгэ», 411. **Гуауэ ггүэтын** (1). Нэхьыггүэу, гушIыхьэ зыгуэрым иIэн. Идггэ зггүэтакгэ сэ зы гуауэ, А гуауэр кьуэшу кьэслгьытакгэ – Ди унэр бийхэм якьутауэ, ХамэциI ггэрпыIэу уэ уаишагэ. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгу», 61. **[И] гуауэ ицIын** (1). Зыгуэрым и жаггүэ щIын, зеггэггүэсэ. **Ичарэ нэхгьри дадэм и гуауэ ицIаиц**: – Сэ сизэ хьуну шыр? Нал кьута, 264.

ГУАУЭ-ГУАПЭ (2). Гурыггү-гурьшци. Гуауэ-гуапэу кьысхуиуам Дэггэкуари мы зы жэци. ТхьылымIэ. «Батырбжэ», 71. Цыху гуауэ-гуапэм кьаицIэжмэ, Сүт цыггүуи усэр сфIэдггэлици. Яггэш зэпыту батэкуэтэр. «Батырбжэ», 12.

ГУАУЭЩХЬЭУЭ (9). Гүзвэггүэу, нэхьыггүэу. Ди гуауэщхьэуэр кIуэдауэ, Ди гүм жьы дихуу добауэ. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Гуауэщхьэуэ хэтмэ, Сэ хуэсциҫынт гушIэггүэ. Дыггэм, кхьухь кIуэклафIэу... «Ваггүэ махуэ», 101. Гуауэушхьэуэушхуэр кьыцилIэхуэр Елей махуэм тэхуати, иужькIи ггэ кьэс Елей махуэм цIыхуу я нэхьыггүэуэт, мыщыггүэу цымыIэу. Лгэпсэ, 6.

ГУАХЬУЭ (17). 1. (8). Мэкьу, хьэуазэсытхуэдэхэр зэрызэрахьэ Iэмэпсымэ. Ггүнэггү-жэрггүу сьтхэри кьажэрт, хэт баш иIыггүу, хэт гуахьуэ IэщIэлгү, кьамэ зыкIэрыцилаи шьылт. Хьуэпсэггүэ нур, 144. Лы Iыхьэр кьаицтэрти гуахьүэм фIаIурт, итIанэ, мэкьу Iэмбатэ гуахьуэклэ кьалэта хуэдэ, яIыггүу гуахьүэм фIэлгэр зэрыфIэлгүу яишхьрт, зээмызэ лыр шыпсым хаггэуэрэ кьыхахьжмэ, шыпсыр я Iэщхьэм кьытелгэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 588. Зыгуэри гуахьуэклэ, и унаицхьэм дэкуеуэу бггэныр зэбггедз, арэфхэр илыницIауэ, ныкьуэс хьуауэ, мафIэ бзий цIыкIухэр кIэрызу кьредзых. Хьуэпсэггүэ нур, 207. 2. (9). Дзищ-плIы Iуту зэрышхэ Iэмэпсымэ (нэхьыбэу гьушIыкIэхэм кьыхашIыкI). Гуахьуэ зылгьыса псоми, гуахьуэклэ шхэуэ есатэкьыми, ари дахэ-дахэу яIыггьыртэкьым. СтIолым кьыбггэдэс лгьжэ кьомым я ушциIэ пьIэ кланэхэр, тхьэрыкьуэфым ецхьу, кьеллэхьуу шьыст, IэнхьуамбэкIэ гуахьуэ цIыкIум епэцэщу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 587. Верэ Павловнэ гуахьуэрэ сэкIэ IэкуэлгакIуэт, ихэкIэ дахэ иIэт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 588.

ГУАЩЭ (145). 1. (114). Цыхубзыр и кьүэм и шхьэггүсэм зэрыхушцыт. Сэри ин сыхьурэ зыгуэр кьыслгьыхьүмэ, Лусанэ и анэм жиIэр сэр папциIэ гуацэм жиIэну пIэрэ, жиIэу гузавэрт, арицхьэкIэ Тинэ щIэггүэзавэр зыжриIэн дунейм теттэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 637. 2. (31). Пщым и шхьэггүсэ. Гуацэр губжьым, мафIэ заницIэу КьызэциIонэ зэциIэсысэу, Шу

илбагум кээцлэрацлэу, Къемылтамэ зеггээгусэ. «Тисей», 499. Гуацэм и Гыхълым яхузэфлэки къамыгбану кыыхуацлэнур кыыхуацлац. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 630.

ГУАЦЦЭ I (34). 1. (1). Пхъэшхъемышхъэм, гъэшхэкI ерыскъыхэм я щытыкIэ. *Дыгъурыгъухэр пIацIэ шхъэкIэ, сабийр пхуэлIэцIэнт, шхур гуацIэIейти, Губыгъуэ ефэри фалгэр и анэм иритыжац. Лъапсэ, 34.* 2. (2). Къару, градус зилэ. *Ефэр зи хабзэу цымытми Хувггахъуэт фадэр нэхэ гуацIэу. ИлгъэсыцIэм папцIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120. Ефэ, ди анэ, уэ ипфац нэхэ гуацIэ – Гуауэ Iэджем уи шхъэр хужэ яцIац, Ефэ уи кбуэу кээкIужаами папцIэ, Куэди нэпсу цэхуу уэ плъэцIар. Си анэм. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 28.* 3. (2). Пхъашэ, ябгэ, шхъэмыгъазэ, кымыкIуэт. *Мис арыххуэ цуауэ гуацIэм Джатэр дыгъум трешацIэ, Щхъиблым щыици зы полгэтри А иныжъым игу кыилгэту КIэбгъуэ зицIауэ ныцIокIыжыр, ЩIыр ирелIэ лъы кытыжым. «Елбээдыкбүэ», 5. И шыр хуонуцIэ IэкIуэлэакуэу, «Езыр» жыпIамэ, ар лы гуацIэцI. Шу пхъашэ. «Щхъэлыкбүэ», 373.* 4. (1). Ин, къару зилэ. – *Жыбггэ, жыбггэ, жыбггэ гуацIэ, Щхъэ ныцхъэбэ уета? Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23.* 5. (9). ЗэцIэплгъа. *Зауэшхуэ гуацIэм дыздыхэту Сэ схуэмыхъумэу хэкIуэддац. Шэджем псыкбелгэ. «Щхъэлыкбүэ», 377. ИжыкIэ уплгэм ди хэку гъацIэр ФIым хуэмызуэ ер къегугурт, Махуэр кIыфIу зауэр гуацIэт, – Лъытсыр цыжэрт псыхъэлыгъуэу. Лгъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 51. Къелакъым псоуэ а унэр, Зауае гуацIэр кыищыкIуэм. «Адэ», 132.* 6. (2). Гуауэ зыпыль. *Ди цыгуэ нэпс гуацIэу, гуауэу цигуэшир Иджы сэ штыкIэ бийм хуэхъакбэ. Дыггэр къепсын папцIэ. «Шум и гъуэгү», 56. Гум цIыхъуэу макбюу зэхэтхыр Ар гуауэ гуацIэм и гыбзэу Ггэр хуауэ ягъэшир цIыхубзхэм. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгү», 37.* 7. (1). Еггэля, хуабжы кыпщIихъэ. *Удз ггэгъами ялэц татуугъуэ, Асыхэтым мэ къапихыр гуацIэу. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214.* 8. (3). ФIэфIагъ ин зыхэлъ. *СоцIэжыр цэхуу кызыженIахэр, Уэрэду си гум ар ехъумэ, Зы IэплIэ закбүэу кыисхуэниIари, Ба гуацIэ закбүэм нэггунэ. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгү», 61. [Псэуцхъэм]. Лгъагъуныггэр гуацIэмэ уимыггэгынэн цыIэ? «Тепщэч къэзылгэтыхъ», 186. Лгъыр зыггэплгъуэ лгъагъуныггэ гуацIэр, Шэч умыщI уэ, быдэу сигу илгъыни. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.* 9. (1). Узылэпызышэ. *А джэгукIэр икбукIэ гуацIэцI, А джэгукIэр уэ зэгъацIэ. «Елбээдыкбүэ», 16.* 10. (2). Къарушхуэ зыбггэдэлъ. *Хошытсыхъыр ар гын гуацIэу. «Елбээдыкбүэ», 21. Хъэкуринэ къедэхацIэм, Щытхъуу цыIэм я нэхэ гуацIи. «Тисей», 501. МывуыIэу дыггэр къепсын папцIэ, ДицI илгъэ сицIэжыныр къабыл сицIауэ Изох бий фIыцIэм удын гуацIэ! Дыггэр къепсын папцIэ. «Шум и гъуэгү», 56.* 11. (10). Пщтыр. *ЗэцIонэ мафIэу жьэгум дэлгъыр, МафIэ бзий гуацIэр Iэбэлгъабэу. Жьэгү. «Батырыбжэ», 35. Дэ лэжыггэр ди цIэцыгъуэцI, ИрегуацIэ уеблэм дыггэр,*

Зэгъуэшиблым Iэ пицкIуплIкIэ Къумыр хадэ тицIын ди гуггэцI. «Индийскэ поэмэ», 363. *МафIэ гуацIэ кэуришым япкфрытици – ЕицI плгъыжыбзэ, уеплгэм, я мыл джабэр. МафIэ. «Дамыггэ», 122.*

ГУАЦЦЭ II (8). Къару, зэфIэкIыныггэ. *Бийм ди мылгкур зэрипхъуами ТIэцIихакъым диIэ гуацIэр, Иутами бийм ди хадэр, Дэ жыгыщIэм долэзацIэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 410. [Алыджыкбүэ:] Комендантым зыкбъыспецIыж: – «Си гуацIэкIэ кээзмылгъэ». Хэт иджы лажэу шхъэжыр? МельIыч, 466. Шабзалгэм кысхым хуэдэу, усэр Къызох сигу иным кIэм нэмысу, Ди илггэстхум план иггэпсым Хэлгын си гуацIэ сщIоцхъуэпсыр. Ленин лгъагэу тетцI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 7.*

♦ **[И] гуацIэ дэкIын** (1). И къарукIэ, и зэфIэкIкIэ кыилгъыны. *И гуацIэ дэкIакъым ишхыр. Кхъухъ пхэнж, 502. ГуацIэрэ гуцIэггурэциIэ* (3). Алыхъым хуэггэзауэ къаггэсэбэп. [Хъэбибэ:] *Я гуацIэрэ гуцIэггурэ зилэ, сыкбъыболгъаггэу, кыистеплгъхэр си хъэлгэу сопсэу. Щынахужыкбүэу, 28. ЖъыкIэ Хъэбибэ ггуэлгъыжэ, жейм емызэггыу куддрэ хэлгэ, нэмзэыбзэу ицIэр къибжырт, Алыхъым елгэуу: ялыхъу гуацIэрэ гуцIэггумрэ зилэ, цIыхур зэлгэуу зымы емылггэIуж, сынолггэIу, си нысэ закбүэм фызабэ джанэ шомыггэтIаггэну, си щIалэ псэууэ кыисхуэпхъыжыну. Щынахужыкбүэу, 28. – И цысыкIэр-цэ, молэ, ггукIэм и цысыкIэм зыгуэр кыкIырккэ? – жалэу цыцIэуницIэм, къажриIац: – Лей зесхъакъым, гуацIэмрэ гуцIэггумрэ зилэ азалыхъым игу зэггэбгъакъым, си напэр къабзэу тхъэм и пацхъэ сохъэж жиIэу арац и цысыкIэм кыкIыр. Лъапсэ, 106.*

ГУАЦЦЭДЭКИ (8). Лэжыггэм кыпкIуэ хъер. *ГгэцIэггэуэнккэ, уи гуацIэдэкIкIэ кыумылгъяр зыгуэрим щепткIэ псым хуэдэу пIэцIокI, игу кыизереуэ лгъэпкэ цымыIэу. Нэггүху, 19. Астемыр кычувауэ къэпсалгэрт, колхоз зыдыггэцIи нэхгыфIи, ди мылгкүзэхэтлгъхэрэ ди гуацIэдэкIри зы тицIымэ, къуажэр унэни, жиIэу. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 627. ЦIыхум и гуацIэдэкIкIэ и шхъэр иггэпсэужын хуейц жиIэу, арт [Нэху] и лгъыр [Абу-Деруши] кызытемыкIыр. Кхъэлэггунэ, 377.*

ГУАЦЦЭРЫПСЭУ (3). Зи гуацIэкIэ псэу. *ГуацIэрыпсэуэ цIыхубэр Дэ дызэкгъуэшу дыздокIуэ, Дэ текIуэныггэр кыодохъыр, ГгэцIэцIэ ггуэггум дрокуэ. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. А ди мураду къэблаггэр ГуацIэрыпсэухэм я ггуазэцI, А гуацIэдэкIыу IэцIаггэм Дэ идохгэлIэ гу къабзэ. Коммунизмэм ирихгэлэм. «Партыр ди пашэу», 10. Степан Илгъич жиIэрт: «Мэтхгэным фыкбеггэацIэ, шэрихгэт ггуэгур гуацIэрыпсэум ггуэгэу яхуэхгункбъым». «Мэтхгэным хгэлывэ фиггэлгъаггум мэ цоу, ггуэтаци, шы лам, умышэсми, и мэ кыпциIехъэ», – жиIэрт Астемыр. Хъуэпсэггэу нур, 319.*

ГУАЦЦЭУ (1). нареч. Быдаггэ ин хэлгэу, хэкбүэуэ. *Яжыдолэ ахэм гуацIэу: ЩIэмрэ жьымрэ зэхэIацIи, ЩIэм текIуэну жы ккэхъуакъым, ДэрцI цIэ зацIэм кыыхэкIари. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 410.*

ГУЭБЭН: ГУЭБЭН ШИЙН (1). Лэжыгыгэ хьэлгэм Іэпкългэпкыгэр иггэузын. [Фэуаз к'оупицІ и г'усэр:] – Гуэбэн уиггэицІа? Анка, 383.

ГУЭБЭНЭЧ (3). Іэщыгхуэхэм ящыггыу шыта шыгын шІыІутель, цейм ещху. Хуныр зуа ныІэжхэри зыщхэракгуэ, упицІэ бгырыпхри зыцІапхэ, гуэбэнэч зыщыгыи яхэтиц – уеплэмэ, пыпхуэуиц жыпІэну, фэйцей дьдэу захуапэри мэшэс. Л'апсэ, 115. Гуцхвэдэсхэм гуэбэнэч ящыггэ, бацІлгык'э хужыи ядэлт. Хуэпсэггуэ нур, 321. Гуэбэнэчыр шыггыу пл'аггум, Ещхыц бг'э шыру мылгэтифым. «Тисей», 501.

ГУЭБЭШЫ (12). ЦыхуцІэ. «Хуэпсэггуэ нур» романым кыхэщ шІалэм зэреджэщ. Гуэбэшы хуэжу хуеж'ати, куэд ишхырт, хэт г'уэмылэ кыыхуаишэми, зыгуэр кыпэщІэхуэрт, езыми зырычыристаныр зыми ириг'ащІэртэк'ым, г'уэмылэ кызылг'эІэсым сыздиггэишэнк'ым, жиІэрти. Хуэпсэггуэ нур, 173. Гуэбэшы мусл'ымэн к'оомым я шынак'ым лошкІэІэ иуэрэ лыуэ хэлгыр кыыхыцпыкІыурэ ишхаиц, адрейхэр зырыггэІий сыту зэхэтыху. Хуэпсэггуэ нур, 173.

ГУЭГУЭН (1). Нэхыбэм г'уаплгэм кыыхащІыкІыу шыта псылгэ. Я хыдгэбзхэр псых'э кІуэмэ, Я дамаицхэм тетиц гуэгуэн. Цада к'уаажэ. «Ваг'уэ махуэ», 335.

ГУЭГУШ (47). Унэ джэдк'азхэм ящыц. К'ваз, гуэгуи, бабыц зырыцхэр [Аралным] цукІауэ к'ваг'уэтмэ, ар зыми шымышу к'валгытэрт. Хуэпсэггуэ нур, 285. Унэгуаицэм джэдк'азыр цигг'аишэм яхэплэмэ, Джэлил фІэкІа адак'э яхэмытыжу ел'аг'уэ, мыр сыукІэм, адак'э яхэмыту джэдыр г'эххуа хуун, жиІэри х'эцІэ к'экІуам гуэгуи хуиукІаиц, иджыри гуэгуишым уэс яІумыхуа нэтрэ. Бабыцк'уэ адак'эпш, 477. Гуэгуишэр жицІэ тесиц л'эуейм, А псори цІэсу зы джэдэи, Фей к'вакІэрыхур к'ытел'аалг'уэ Бабыцым цысу нэху ег'эиц. Бабыц. «Дамыг'э», 218.

ГУЭГУШ АНЭ (3). Гуэгушыбз. [Дисэ Аралным жреІэ:] Си гуэгуи анэр цІэбукІар сыт, ер зи кІапцІэм итІысх'эн? Хуэпсэггуэ нур, 103. Гуэгуи анэ к'ыбг'эдэсыр к'еутицІаиц: – Сыт «дуэтым» к'ыкІыр? Бабыцк'уэ адак'эпш, 483. [Гуэгуишхэр] жыгым дэлг'этеяиц, гуэгуи анэ к'оомри и г'усэу. Бабыцк'уэ адак'эпш, 490.

ГУЭГУШ БЫН (2). Зэ г'уэл'хэбг'уээм к'раша гуэгуш шыр гуп. Гуэгуи шыр быным дах'эххуэ Бабыц шыр зак'уэ хэт зэпытиц. Бабыц. «Дамыг'э», 218. Гуэгуи быныр пицыкІуплІ х'ууэ к'рашати, блыр гуэгуишхуу к'ыицІэклат. Бабыцк'уэ адак'эпш, 477.

ГУЭГУШ ШЫР (2). Гуэгушым к'риша шІэж'ей. Зэ г'уэл'хэбг'уээм к'раша гуэгуш шыр гуп. Гуэгуи шыр быным дах'эххуэ Бабыц шыр зак'уэ хэт зэпытиц. Бабыц. «Дамыг'э», 218. [Дисэ Аралным цх'экІэ:] И сабийхэр аенишу Алых'ым к'ыганэ, абы гуэгуи шырхэр аенишу к'ызыригг'энам хуэдэу. Хуэпсэггуэ нур, 103.

ГУЭГУШИХ'У (40). Гуэгушхэм яхэт ху. Гуэгуишхум и мак'ыр жыж'э к'ыицІуу цызэхихым, х'э паришжыр ІукІуэсыкІыжри,

бг'уэтмэ к'ваицэ. Кх'ух' пхэнж, 504. Гуэгуишхуэжыр адак'эм нэхэрэ ІэджэкІэ иренэх' ин, и «к'вау-к'ваури» мак'ыфІкІэ жрыреІэ, нэх' ину зигг'эбырыбу х'уишэми яхрет, Джалил абы зырыфІл'ыкІ цыІэк'ым, х'ыицІаруи к'ридзэрк'ым. Бабыцк'уэ адак'эпш, 478. А тІум япэмжыж'эуэ, гуэгуишхуу пІыицІам ещхуэ зызэфІигг'этицх'ауэ, шытт Г'ууумари. Хуэпсэггуэ нур, 291.

ГУЭГ'ЭЗЫН (гуег'эз) л'эІ. (1). Зыгуэрым шыщ Іых'э зыгуэрым гуиг'экІын. К'эуэхукІэ бгыр гуэзыг'эзыр Ар шыблэ мак'ыу арак'ым: Топ уардэ куэдхэр мэг'уаг'уэ, Ар г'ватхэ шылэу мэишх'идэ, К'велгых'уэр гуауэм и л'аг'уэр, Псы уэр уэрэду ди тх'идэм К'ыицІедзэр нобэ, си бынх'э! ШІым и мак'. «Шум и г'уэгуэ», 37.

ГУЭДЗ (83). 1. (62). Х'эцэпэцэхэм ящыц г'вавэ, я х'эдзэхэр ях'эжрэ шІакх'уэ е нэг'уэщІ ерыск'ыхэр к'ыыхащІыкІыу. ПицылІхэр псори зэгуэпауэ Пан гуэдз Іуэныр цагг'этыжри Шх'эж и унэм еж'эж'аиц. «Бдзэж'еящэм ипх'уэ», 154. Локотои, гуэдзым х'эту зэдкІуэм, Як'уб и л'эуэжыым имыицІэххуэ хуэаиц. Нал к'ута, 242. Вождь сурэту сурэт к'вабзэр ГуэицІым, мывэм е гуэдз дьдэм, Данэ дахэм е алмазым Нуру псоми ар холыдэ. Л'эпк'эхэм я тыг'э. «Партыр ди пашэу», 54. 2. (21). пл'ыф. мых'. А г'вавэм ех'элІа, шыц, теухуа. Шх'ын цх'экІэ л'эуэ нобэ Локотои гуэдз цх'эмыж игг'эл'аалг'эри гуэдз Іэбжыб ишхати, к'ыицІэкІуак'ым – и ныбэр к'енык'уэж'уу х'уаиц, г'уицІ Іунэ ишха хуэдэу мэуэ. Нал к'ута, 242. А гуэдз х'эдзэр шІым хэл'х'эж'и, Ж'ыи дэджэгуу к'экІыжыниц. УситІ, Шам шыстауэ. «Батырыбж'э», 75. Яг'аажэ шІакх'уэр х'уреишхуэу, Гуэдз х'эдзэм ещхуэ и сурэт. Яг'аажэ шІакх'уэр х'уреишхуэу. «Ваг'уэ махуэ», 352.

ГУЭДЗЫП'К'Э (1). Гуэдз зытрахыжа х'эсэ. Іэшу К'уицх'эххуэ цыІэр к'ехыжмэ, Гуэдзыпк'эм итынуиц, псори мэл'аицІэ. Нал к'ута, 209.

ГУЭЛ (15). Псы инайышхуэ, псы итыпІэшхуэ. Мо гуэл цх'уантІэм жыг цх'эицытым Я цх'хэр дах'эу псым хацІэниц. Махуэр блокІыр напІэыпІэу. «Ваг'уэ махуэ», 315. Тамбук'ган гуэлым к'эсауэ нэмыцэ авиациэр к'атеуати, шухэр нартыхум хэл'эдаиц. Нал к'ута, 214. Псы гуэлыр г'ватхэм ж'эбзэж'аиц, еплэ – уафэ цх'уантІэм хуох'ур г'уджэ. Псы гуэл. «Дамыг'э», 112.

ГУЭЛЭЛЫН (гуолэл) л'эмыІ. (11). Ибг'укІэ (л'энык'уэкІэ) елэлэхын. Г'ууумар бжэицх'эІум к'ытеуаиц, и к'вамэжыр гуэлэу. Хуэпсэггуэ нур, 86. Я х'уреяг'кІэ цІыр к'вилг'элуэ Абы а цІалэм гул'атауэ, ди дейкІэ к'эпицырт Іэр гуэлэу, А Іэр бишэм ик'утауэ. Зэк'уэшитІ. «ШІалэг'уэ шІыналг'э», 18. К'эрэжэ к'ыкІуэтыным ящыцтэк'ым, и к'вамэжэ гуэлэлым еІэниц, и Іупсыр к'ыж'эдицх'ыу, и нитІри пл'ыжэ х'уарэ зыри имыл'аг'уэжу зэгуэзыг'эпам и ныбэр к'ригг'эхуу х'эзырыпсц. Л'апсэ, 35.

ГУЭЛ'ЫН (гуэл'ыц) л'эмыІ. (4). Зыгуэр адрейм бг'урылгын. Астемыр шыг'э цейм х'эзырылгэм

изу нIэтIрон илт, я лвэдаквэр кьидэггээзаяу; сзихуэри гуэлт, сзихуэ даквэр кьэггэжыхуауэ. Хьуэпсэггүэ нур, 247. Шу кьыхашахэр сотнэ-сотнээрэ иувикIат, Iэцэ-фаццэкIэ зэггэпэцауэ, сзихуэ Iэтицэр вындыпэм ецхуу кьэггэцауэ я сзихуэ фIыцIэхэр гуэлт, кьамэри абы хуэдэу, карабин кIэцIхэр я цIыбым илт, бацIткыкь кьыицIэлтү. Хьуэпсэггүэ нур, 125. Иххэрэм сьт жиIэу зыхэмытын хэмыту, фаццэ кьекIу цыггьыу, кьамэ кIэрыицIауэ, сзихуэр гуэлтү, маузерыр гуэллэу, маузерыиэри куэду иыггьыу гьуэгуэм теувац [лIыр]. Лыггэ, 413.

ГУЭН (6). 1. (5). Пхьэм е гьуицIым кьыхэщIыкIау гьавалгэ. Шаукэт ицIыфI иIэт, зицI кьыизэмэцIэкI гуэри кьакIуэри кьелгэIуац «бэдждэну кьыизэт, кьыитхыр ди зэхуэдитIу», жиIэри, ари лIыжьым идакьым, гьавэ зрикгун и гуэным илбу кьыицIэкIынти. Арггүей, 385. Мэшир хьурэ гьавэр Iуахьжа нэужь, хьэсэпэхгумэм фIыцIэхуэ хуэзымыицI кьуажэм дэскьым, арауи кьыицIэкIыицI Дэрдэх и гуэныр нэцI хьуауэ гьэ ицIытемыхьэр. Хьэсэпэхгумэ, 418. Кьэралым естын гьавэ сиIэкьым, кьысхуэнам си бынунэр ихын ицхэкIэ мыIэу гьэм триггэхьэн кьудейи, жызыIэу кьуажэм дэсым лIиц кьыхабжыкIри яггэтIысаи, я дум илгэм, кьрахрэ я гуэнир кьыицIатIэцIым фьизхэр, сабийхэр зэцIэггьуагээрэ хьэблэр кьыизэхуаиэсаи. Зи льэрыгыпс тIыгьа, 524. 2. (1). Уэс гьэтIыгьыпIэ. Пиэ адрьицIым льяггьуэр докIыр, Кьури зэхуакур я уэс гуэни. Цада кьуажэ. «Ваггүэ махуэ», 335.

ГУЭНШЭРЫКЬ (10). жьы Былымыфэ Iуэтам кьыхэщIыкIа вакгэ. ЦIыкIуэцэ гуфIэцати кьыителгэдэу кьэфэн тIэу еплгынтэкьым, арицхэкIэ утыку укьыхуэ уи гуэниэркьым илб шабийр кьибггэлггэлгынт? Нэггүху, 19. Гуэниэркьы уцIыныжа яцыггьыу ицIалэхэр зы афицарыжь цIыкIу гуэрым кьрехуэжI, адэкIэмидэкIэ ихуу. Хьуэпсэггүэ нур, 301. Зи гуэниэркьы шабий кьилэлу кьулейсызыфэ дьидэ зытету ицIыIэм иггэундэрэцхьуам ераггьыу кьыдрешей: – Уэлэхьи, сьмыицIэ: укулакиц жаIэри ськьыдахауаи. Зи льэрыгыпс тIыгьа, 520.

ГУЭНШЭРЫКЬЫДЗЭ (1). МэкгумэшыицIэ хуэмыщIахэм кьыхаша дзэм ауаныщIу хужалэ. Шо, жиIэрт, Мэрэмкьан Инал зыхуицIэкьур, абы, гуэниэркьыдзэм, хуэцIэкIынIауэ фи гуггэ? Хьуэпсэггүэ нур, 269.

ГУЭНЫХЬ (7). дин. Дин хабзэм кьемызэггьыу ялэжэ Iуэху. «Ггунэггүэрэ гьуэнишэдждрэ» жиIац пасэрейм, уи гьунэггүу бггэгумэцIыныр гуэныхьу кьыицIэкIыиц. Арггүей, 388. [Интернатым ицIэхэм Таши ицхэкIэ жаIэ:] «Дауэ ар, хьэлыггьуанэр ахгьиэцIэ езым кьыицэхуаи, дэ гуэныхькIэ кьэтхьуэжын хуейиц»... Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 557. И адэри кьогубжь: – Кьацтэ мьдэ, гуэныхь ицIэ абы. Льяпсэ, 71.

◇ **Гуэныхьыр гьэггун (1).** Дин хабзэм кьемызэггьыу илэжьар зыгуэркIэ пшыныжын. – ХьэжыицI ськьэкIуаи, гуэныхь кьэсхьар зггэггуну. Лыггэ, 413. **Гуэныхьыр гьун (1).** Лей илэжьар

птемылгьыж хьун, кьыхуэггун. Шо, мэл кьэдыггьуа кьурмэн ицIыкIэ уи гуэныхь гьун уи гуггэ? КIапсэ кIапэ, 18. **Гуэныхьыр кIуэддын (1).** ИцIэу е имыщIэу гуэныхь илэжьар кьыхуэггун, щымыIэж хьун, ипшыныжын. [Дадэм:] ХьэжыицI сьмыкIуэу си гуэныхьыр кIуэдынкьым. «Тепшэц кьэзылггэтыхь», 189. **Гуэныхь кьэхьын (9).** Дин хабзэм кьемызэггү гүэр лэжьын е жыIэн. Гуэныхь кьомыхь, – жьыIэу хьыиджэбзыр кьыIэцIэзггэкIын си гуггэу зыцездзым, Исуф зыкьызэкьуехри кьызоуэри ськьреруд, ар фIэмаицIэу кьысIуэцIонкIэ: – Мэ гуэныхь, мэ гуэныхь! Лэчымэ, 396. – Анка и гуэныхь кьэсхьаи, – жиIэри ди адэр абы сьмаджэ ихгукIауэ зыкьомрэ дькьыггэггүзэваиц, гуэныхьыр сэ кьэсхьауэ кьэлгьытэ жьыIэ ицхэкIэ сыгурымыIуэу. Анка, 384. АрицхэкIэ «кьэбдыггуныр зы гуэныхьыи, пфIадыггуныр гуэныхьыицэиц» ицIыжаIэр удыггуныр гуэныхьыи, ауэ пфIадыггумэ, гуэныхьыицэ кьыбохь, сьту жьыIэмэ ицIыхуицэм лэжэ ямыIэу гурыицхуэ яхубоицI. МелыIыч, 460. **Гуэныхьыр кьэцтэн (2).**

1. (1). Зыгуэрым и гуэныхьыр зытелгьхьэн, дэгүэшын. Ауэ нэхь инхэр зэдаурт: «Хэт Таши и гуэныхьыр кьэзыицтэнэу арызэр?» Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 557. 2. (1). Хабзэм ебэжьуэн, лей зехьэн. СьбукиIуу гуэныхь кьыумыицтэ. Льяпсэ, 52. **Гуэныхь кьытехуээн (2).** Лей гүэр лэжьын. Еуи укл – гуэныхь кьыитехуэркьым. Нал кьута, 225. – КьурIэным иткIэ, соIуэ: кхуэул умыицIэу тьиха ицхэкIэ гуэныхь лэпкьэ кьыитемыхуэу. Хьуэпсэггүэ нур, 174. **Гуэныхь льысын (1).** Еплэ гуэныхь кьэхьын. Гуэныхьыр зылыгьысир узыггэхьар араи. Хьуэпсэггүэ нур, 174.

Гуэныхьыр текIын (1). Еплэ гуэныхьыр кIуэддын. Армырауэ гуэныхьыр стекIынукукьым, – жиIэу Таши гьуэзыу фьиз ицафIэм елггэурт. Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 604. **Гуэныхь телгьын (2).** Диным кьемызэггү илэжьын. Гуэныхь птемылуэ Алыхьым и пацхьэм уихьэжрэ напэ кьабзэкIэ уIуицIэжмэ, Тхьэр зэттар уэраи. Кхьэлэггунэ, 374. Си гуэныхь абыхэмэ ятелгькьым. МелыIыч, 446. **Гуэныхьыр техьын (1).** Гуэныхь зыбггэдэлгьым щхьэщыхын ар хуэггэггун. АтIэ, хьэлыггьуанэ кьэсицэхуни, нэцI зэрызымыггьым и гуэныхьыр стезыхьну арзым хьэлыггьуанэр ирешх, жиIэри Таши ахгьиэ тIэкIу зэхуихьэсам кьыицIэкIыр бээрэм кIуэри кьыицэхуаи. Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 557.

Гуэныхьыр хуэггэггун (2). Зыгуэрым гуэныхь телгьыр щхьэщыхын. Уи гуэныхь тIэкIур пхуиггэггуну Сэрэм сьт епту уфIэкIа? АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм... «Ваггүэ махуэ», 94. – Солггэур тхьэм ди гуэныхь кьытхуэггэггүу жьытIэу дьызэрелггэум паицIэ губггээн кьытхуимыицIыну. Хьуэпсэггүэ нур, 79. **Гуэныхьыр пшыныжын (1).** Кьемызэггьыу блэжьам и хьэкьэ кьызытемынэн. Сэ гуэныхь маицIэ кьэсхьауэ кьыицIэкIынкьым, ицжэ си гуэныхьыр сьпыныжыу Алыхь талэм и пацхьэм напэ кьабзэкIэ сихьэжьыну мурад ицIаи, тхьэм кьабыл иицI. Льяпсэ, 60.

□ **Кьэбдыггуныр зы гуэныхьыи, пфIадыггуныр гуэныхьыицэиц (1).** Еплэ кьэдыггун.

ГУЭНЫХЬ-БЖЭНЫХЬ (1). *Еплъ гуэныхь.* (ЕгТуанэ Ыхьэм мыхьэнэ илэкьым). «Жыныбэ» цыкхуэм фыццэишхуэ хуащит Таша шей ефэгьуэм ирихьэллэу хьэлыгуанэ кызырихьам цхьэккэ, ахэр гуэныхь-бжэныхь жыхуалэм хуейтэкьым, хьэлыгуанэ квалэрыхьэмэ. Маэз ныкьуэ сцхьуантлэ, 557.

ГУЭНЫХЬЫН (гуэныхьыц) лэмыл. (7). Псэкгуэдщ, гушцэгьу хуэщыпхьэщ. *Ботэх фочыр Гуиггэкгуэтри жицац:* – Шыр цыкхуэр гуэныхькэ? Лъапсэ, 71. *Гуэнэгьу физхэм лэджэу яггэхьыбараш,* нэхьыбэм яубащ Гурарэ, сабий цыкхуэр яфлэгуэныхьу. Кьалэн, 427. *Гуэныхьыц,* – жэлээр Бот сымэ старыныэм елгьурт. Хуэпсэгьуэ нур, 241.

ГУЭР (111). *мыбелдж. цлэн.* Зи гугьу ящыр, зытепсэлгыхьыр пыхуыклауэ зерыщымытар кьегьэпгагьуэ. *Кьэзакьми нып гуэр ялэу кьыццэишхуэ,* – жицэри Бэтокьуэ циггэтыжащ. Хуэпсэгьуэ нур, 250. *Хьарзынэу тласхьэццэх гуэрным и тхьэкьумэр теггэхуауэ цысащ, хэт сьит жицами дзыгьуэ гуанэ дихьа кьымыгганэу зыжелэжыпхьэм жрицэжыну.* Лъапсэ, 49. *Цыхуэбхэр псыхьэ сьит цыкхуэццэ зырызу мыхьуу хьэблэм дэсыр захуэсырти, зэулу кгуэрт, хьумакулэу гуэрхэри гьусэ щаци цыцэу.* Лъапсэ, 30.

ГУЭРЭН (12). Гуву, гупу, зыбжанэу зэхэт гуэр. *Жьыр ди цыбагьымкэ кьыщепицэрти, шу кьомым кьаггэхьэ сабэр пиагьуэ гуэрэным хуэдэу япэм ит заццэици, нэхь дыкьамылгагьуэр гуэнэгьу захуэтицыни, жицэу Кьарэмьрзэ ар и гурыфгыгуэци, ццэгуэзавэ куэд цыцэ пэти.* Лыгьэ, 411. – *Пиэ гуэрэным маэз пыхьыкым Хуэдэу, банэм шыр хэмькыу Бий лэужьым ар ирокхуэ, Шы тхьурымбэр гьуэгуэм тоткхуэ, Шум и гьуэгуэм сьит и палэз, Кьэмыувьлэу макхуэ-малгэ.* «Елбэздыкьуэ», 9. *Пиагьуэ гуэрэным ццэуфауэ Бгырыс си кьуажэр кьуэм кьэнащ, Мы бгыщхьэм дыггэр удэфауэ Мыл гьуджэм нурккэ теуващ.* Бгыщхьэ. «Шцалэгьуэ ццэиналгэ», 11.

ГУЭТЫН (гуэтш) лэмыл. (1). Зыгуэрным и акьылэгьуу щытын. *Россием дыгуэтти кьытхэхьуэрт, Абы нэццэицэр унэхьурт.* Россие. «Мывэ хуабэ», 95.

ГУЭУДЫН (гуоуд) лэмыл. (1). Быдэ гуэрным и бгьур, и нэзыр кьуэту гуэкьын, гуэпкьын. *Кьамыццыхуу е кьамыццэу Дзэм хэт ццэлаэм хуэдамы, Молибденыр уэ уи фыццэу Дэгьуэци, кьуанэр гуэудами.* Молибден Гуащхьэ. «Мывэ хуабэ», 20.

ГУЭХЫН (гуех) лэмыл. (2). Зыгуэрным и Ыхьэ зыгуэрным гуиггэун, гуиггэджелыкьын, гуиггэхун. *Топышэ унэм текуати, Я унэ кьуанэр гуихауэ, Иджыри кьэсккэ зым и лэ Емылусауэ кьэнат.* «Адэ», 132. *Щакхуэ фочыр зэрауэддыр пцэцэ кьызэрауки шэм хуэдэти, кьызыртехуэу цхьэпридзри и джабэ лэныкьуэр гуихауэ псым хэхуэри бгьуэттэм кьащтэ.* Щынэхужьыкьуэ, 67.

ГУЭХУН (гуоху) лэмыл. (1). Зыгуэрным и Ыхьэ гуэджэлыкьын, гуэун. *Зы бэуаплэ имыгьуэтти Кумб зэрысми гуэхум хоццэ.* «Индийскэ поэмэ», 366.

ГУЭЧЫН (гуч) лэмыл. (1). Зыгуэрным гуэтыр зыгуэрным гуищыкьын, гуихын. *А цыхуэбзым нэмыццэи нэгьуэццэ зыкьом елгагьур, арицхьэккэ здэцыцэри кьыщыццэри – зыри иццэжыркьым [Астемьр], и куэри и дамэпкьери гуача хуэдэц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 171.

ГУЭШЫККЭ (1). Зыгуэр зэрагуэщ цыккэ. *Сэ куэдэрэ, куэдэрэ зггэунэхуащи, Арац насытым и гуэшыккэр.* Псыкьуиймрэ насыпымрэ. «Дамыгьэ», 118.

ГУЭШЫН I (гуэшащ) лэмыл. (7). Зыгуэр Ыхьэ-Ыхьэуэрэ зэпыудауэ, зэхэггэклауэ щытын. *Улэгьуэ сэ стелыым Сихьэнуш, си кьуэци, Уэ псэуэ укьонэ – Насытыр мыгуэщи.* Зэныбжэгуэитлэ. «Шум и гьуэгуэ», 34. *Цыхур лэпккэ-лэпкккэ гуэшами, гуэрэ псэцэ зэроццэ, гьащцэпэм пэтицын насып зымы кьыщемыхьуэлэнуккэ, а насып закьуэр зымыхьумэфьыр насып и уасэкьым, жицэу.* Кхьэлэгьунэ, 380.

ГУЭШЫН II (гуэш) лэмыл. (80). Зыгуэр Ыхьэ-Ыхьэ зыгуэрхэм яхуэщытын. *Теуви, колхоз лэцымрэ мылэкумрэ гуэци, жацэу арац Бекьан кьыхуаггэфэццэри – идакьым: си унэр бомбэм икьутащ, ццэмахуээм сызыццэсын гуэр хьэрыцэт сьымыццэину лэмал илэкьым, жицэри.* Нал кьута, 291. *Хьэгьуэлгыгьуэ дахуэ Уэрэдыр цагуэщккэ, Шэсу кьэмыувым И тхьэрылуэ псалгэр Пэжу кьамылытэт.* Уэрэдгьэщэс. «Дамыгьэ», 212. *А кьомыр нэхь зггэзэхуэгуэщыц, жылэр кулач, беднач жыпцэу бгуэшыным нэхьэр...* Маэз ныкьуэ сцхьуантлэ, 651.

ГУЭЩ (74). Гу, сьит хуэдэхэр зыццэаггэпсэуалгэ; гьушапцэ. *Лэцыр нэхьыбэу якугыху, ди пццэлантлэм фэуэ кьыдалгьхэр нэхьыбэ хьурт, уеблэмэ гуэщышхуэм ццэмыхуэжу, пццэлантлэм дэлэт зэтещтыхьыжауэ.* Мелыгыч, 461. *Нурхьэлий гуэщыцым ццэыхьауэ гьэтгылыпцэ лыыхьуэрэ пэт, бжэндэхьу и абгьуэм кьылэтыккэти заныццэу иуэ кьэццэицэ езым кьылгыса ахьшэр бжэндэхьу абгьуэм ирилгьхэну.* Хуэпсэгьуэ нур, 230. *Гуэщыцым джэгуэжыр ццэагьуэтыккэу цекхуэццэицэри.* Маэз ныкьуэ сцхьуантлэ, 596.

ГУЭЩЫККЫН (гуэщыккэ) лэмыл. (1). Зыгуэрным и нэз, ибгьуэ зыгуэрным икьутэу гуиггэкьын. *Жыгь хьэццэщэтеуэр зэранышхуэци: Гуэщыккэ кьудамэр – кьуээм кьыдонэ.* Бжеитлэ. «Дамыгьэ», 104.

ГУБГЬЭН (1). Гукьанэ. *Сэ зыхьэщцэицэи псалгэ дьиджыр, Губгьэныр ноби сигу имыккэ.* Хьэ. «Дамыгьэ», 81.

◇ **Губгьээн хуэщыцын** (1). Зыгуэрным жицэ е илэжьар уигуэзырымыхьар желэн, ехьурджэуэн. – *Солгэлуэр тхьэм ди гуэныхь кьытхуэгуэгуэжытлэу дьызэрлгэлуэм паныццэ губгьээн кьытхуимыщыцын.* Хуэпсэгьуэ нур, 79. **Губгьээн цыын** (1). Зыгуэрккэ уэзырмыарэзыр, уэзырфлэмыфьыр кьэггэпгэгуээн, кьыжылэн. *Дауэ зэхэшыккэ хуэну абы хуэдиз цыхур, жицэу Урарэ гуэзава цхьэккэ, зымы губгьээн иццэакьым: цхьэж хуэфащэ увьлэпцэ игьуэтит.* Маэз ныкьуэ сцхьуантлэ, 587.

ГУБГЬУЭ (154). I. (4). Шцыпцэ сэтэй, тафэ. *Локотыш кьыгурылуащ гуп цхьэхуэуэ кьалмыкь губгьуээм кьринар нэмыцэпэм пэууэ зэрэзуар*

Яквуб и напцлэ трилхэу зэрыцытыр. Нал кьута, 252. Сальскэ губгьуэм щитым, пцлхьэпцлэ [Апчарэ] илгьагумэ, илгьагьур я унэр арат, иджы мес, еплэ – лажыи хьати имылуэ жыг лувым кьыхоц. Нал кьута, 223. 2. (144). Гьавэ щлпцлэ (цлхьу щыпсэу щлпцлэхэм пылухауэ). Мэмэти-щлпцлэхэу мээ бжэн е щыхь кьуиклауэ кьышээрэ унэм кьыщлпцлэхэу, унагьуэм исыр зэрызехьэрт, езы щаклуэми мэзымэ, губгьуэмэ кьыпцлхьу, зигьэбэлыхуэ закьригьэлгьагьурт. Льяпсэ, 67. И фызыр цутлпцлхьур, тлэку зигьэпсэхумэ флэигьуэу Дуду зигьэукурцияи, витлым гьэужь кьалгьыхьуэхуэ губгьуэм иту. Витл, 414. Бгьэдэтт а нытым зы сэлэт, Бий хьэдэр губгьуэм икьухьат. Нып. «Щлпцлэхэу щлпцлэхэу», 22. 3. (6). плгьыф. мыхь. Губгьуэм хьэллэ, теухуа. Зигьэпсэхуныр хуэзымьдэу Си губгьуэ кьухьыр зызохуэ, Сыхьэт кьэсыхуклэ ишх хуэдэу Нэхь мацлэ мэхьур си хьышхуэр. Губгьуэ кьухь. «Бгы льяпэхэм деж», 102. Губгьуэ тенджызу дыщлпцлэхэу И кьухь ин дьидэу лурьщлпцлэхэу, Си комбайн уардэм и бгьафэм Дыгьэр щолыдыр щлэраицлэхэу. Губгьуэ кьухь. «Бгы льяпэхэм деж», 102. Зэхуауэ губгьуэ пшлпцлэхэу, Пхэ гьур лэти щызетелгьым Дадэр яиэ, иту япэ, И гуфлэгуэр напцлэхэм телгьу. «Тисей», 483.

ГУБГЬУЭ КХЬУХЬ (2). Губгьуэм зэрылажэ комбайн. Зигьэпсэхуныр хуэзымьдэу Си губгьуэ кьухьыр зызохуэ, Сыхьэт кьэсыхуклэ ишх хуэдэу Нэхь мацлэ мэхьур си хьышхуэр. Губгьуэ кьухь. «Бгы льяпэхэм деж», 102.

◇ **Губгьуэм дэклин** (3). Лэжьаклуэ клуэн. Пцлэжрэ, дахэ, губгьуэм дыщлпцлэхэм Жьгьыру макьклэ уэ уэрэд жьлпцлэхэу? Сыпхуэзэхуэцлэхэу щэхуу. «Бгы льяпэхэм деж», 40. Иэхуэ-шыхьуэу хьуплэм щылар Нэхуицлэхэм зэщлпцлэхэу, Пцлэхэу жьыжым губгьуэм доклир. «Щлпцлэхэу щлпцлэхэу», 415. Уэ сыпцлпцлэхэу уи нэр кьыщылыдыклэ, Нур кьыщлпцлэхэу гуапцлэхэу гым кьынаиц, Унэхьщыфлэхэу губгьуэм ущыдыкьлэхэу, Сыпхуэзэну гьуэгур сэ схьумаш. Сыпхуэзэхуэцлэхэу щэхуу... «Бгы льяпэхэм деж», 40. **Губгьуэм идзэн** (1). Клэлпылпгьыншэу хьылэдзэн, мыхьумэн. [Хьэбибэ Апчарэ жрицлэхэу:] Подаркэ тлэкури нэпцлэхэуэ щытамэ, зыгуэрт, губгьуэм ибдзэри кьэбгьэзэжлэхэу. Нал кьута, 227. **Губгьуэм иттын** (17). Лэжыгьэ Иэхуэцлэхэу губгьуэм щылэн, лэжыгьэм пэрытын. Лажьэу губгьуэм лэджэ итти Бел ялыгьыу кьызэхуос, Зым и пьлэм вагьуэ тестеи Я гуцлэхэу абь лэос. Парашюитл. «Бгы льяпэхэм деж», 46. Кьуажэм дэсыр губгьуэм итиц, гуэдзыр Гуахьжри. Нал кьута, 209. Щыр кьэзыгьэзэу губгьуэм итыр Пхэцлэхэу зыпцлэхэу гьуицлэхэу. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлпцлэхэу», 382. **Губгьуэм ихуэжын** (1). Еклуэлпцлэхэу кьэгьэнэн, щлпцлэхэу. [Идэм:] Сыт атлэ емьнэм сызэрихуэу си жьыщхьэм хьэрфри бжыгьэри щлпцлэхэуцлэхэу, щхьэлпцлэхэу стехьыу губгьуэм сифхуэжынумэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэхэу, 651. **Губгьуэм ишэн** (1). Щынагьуэ щлпцлэхэм кьыщыгьэхуэтэн. Сэри нэмыцэм я дзэм сыхьхьэниц, жилэрэ Яквубыр кьыхуэгьапцлэхэу губгьуэм иришэмэ, адэклэ ицлэхэури ецлэхэу

[Локотши]. Нал кьута, 245. **Губгьуэм кьинэн** (22). 1. (8). Дэлэпыкьуэгуыншэу, клэлпылпгьыншэу кьэнэн. Шэрхэ закьуэу шыгур ецлэхэу, Пшуйуэ уэс губгьуэм кьынаи, Уэс цлхьур флэхэу зыщлпцлэхэу Гын лугьуэ цлхьум тенаи. Зэуапцлэхэу. «Шум и гьуэгу», 23. Мо земыкьуэу губгьуэм кьынауэ ит машинэжэ кьомыр зэпкьырихуэ телхьэ, теплэхьам и плэхэу мо цлэхэурихуэ заводым кьыклар узыхуейм ецлэхэу, кьыщлпцлэхэу уейиц, Льяпсэ, 98. Ар кьыщыцлэхэуар пшлпцлэхэу кьуму зы кьэклэхэу лэпкьэ здэщымылэ губгьуэм кьына кьуажэ цлхьурт. Хьуэпсэгуэ нур, 69. 2. (14). Еклуэлпцлэхэу, езэгьыпцлэхэу хьун. Абгьуэниэ бзухэр хадэм кьыхьэм, Хуэзыгьэдэлэхэу зы кьурагьэ, Гыхьлынишэу губгьуэм кьинэ цлэхэу, Зэхуицлэхэу жакьэ и цлэхэу баагьэ. Уи хэку жьыгьэ закьуэ флэхэу имьитми... «Батырыбжэ», 37. Махуэ дапцлэхэу бжэр Гуахами, Бжэм бжэщыцлэхэури ибгьынэн, Сыт гьуэгуанэ сытэхьами, Уэ сэ губгьуэм укьизэнэн? Бжэщхьэу. «Мывэ хуабэ», 269. Нэмыцэ машинипл кьуажэм дэтым бензин ялэци, абь щыиц зыщлпцлэхэуэ – мотоцикльыр хьэзыриц, ар кьемыхьулэхэу машинэхэр дэклижрэ – губгьуэм лэслэбькьыу кьынаиц. Нал кьута, 245. **Губгьуэм клуэн** (3). Лэжьаклуэ клуэн. Уэблэмэ, хадлпцлэхэу губгьуэм клуари, мэхьуауэ щылэхэури щхьэхьу кьэсаиц. Щынахуэжыкьуэ, 15. Цыкьлэхэу езыр-езыру зэдауэрт: хьисэн умьщлпцлэхэу еджа ухьурэ, лфклэхэу уцлэхэуэ е цлхьэ кьэпцлэхэу губгьуэм уокьлэхэу – лпцлэхэу хьисэн умьщлпцлэхэу, бэзэр дьидэм хьарбыз щыпцлэхэуцлэхэу, жлэхэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэхэу, 605. [Чачэ жилэхэу:] И льыр мээ е губгьуэм клуэмэ, я гьунэхэу льыр кьышээрти, и деж щигьэлэрт... Хьуэпсэгуэ нур, 71.

ГУБГЬУЭРЫС (20). Щлпцлэхэу сэтэйм, тафэм щыпсэу цлхьу. Кьумым дымькуадэу дьышхуэ дьыкьэзышижын, жьысэхэу адэклэхэу мьдыкьлэхэу сыщлпцлэхэу, цлэхэу флэхэу щыщлпцлэхэу кьысхуагьэкуаиц, кьызырэхьурэ губгьуэрысу мь щлпцлэхэм исц, жлэхэу. Хьэщлэхэу льяпцлэхэу, 398. Губгьуэрысхэмрэ кьалэхэу бжэщы цы зэрызехьэу, пцлэхэу гьыгьыгуэ джэгу хэлэ жьыхуацлэхэу, лэныкьуицлэхэу зызэраунсэят, я кьурмэжьейр зэрыбуыдауэ. Кхьэлэхэу, 377. Губгьуэрысынэм хуэдэу жаници, Си нитлым флэхэу яхуэоцлэхэу. Си нитл. «Вагьуэ махуэ», 311.

ГУБЖЬ (26). Хуабжэу уэрызэгуэпам, уэрыбэмплэм кьуит щытыкьлэхэу. Пцлэхэу и губжьыр цыгьуицлэхэу Щхьэ насыпцлэхэу кьэуэллэ, Ар гуфлэхэу хуэзэну Апхуэдицлэхэу ехьуллэ? «Бдзэжыецлэхэу ипцлэхэу», 153. Лыжьхэр иджыри тлэхэу хьуицлэхэу, езыр-езыру зыгуэрхэри зэжралэхэу, арзхьэкьлэхэу, абьхэм я губжьым бжэщыцлэхэуу унигьэсынцлэхэу, цагьэтыжлэхэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэхэу, 670. Шу цлэхэу хьэжамы клэлпылпгьуэ Тхьэлхуэ дьэжрэ мэхьыдэ, Цыхубэ гу лэхэу мэятэр, И лэр илэхэу и губжьыр Нартыжэ я лэхэуэу ныхуехьыр, И щхьэм мьгьуагьэ хуицлэхэу И губжьыр хуэу тоужьри, Мазэ кьэсыхукьлэхэу дахагьэм Кьригьэблжыи мьгуфлэхэу. «Щлпцлэхэу щлпцлэхэу», 418–419.

◇ **Губжьыр текьыжын** (1). Губжьыр, зэгуэпыр, бамплэр щхьэщыкьыжын, зэплэхэу хьужын.

Жэцыр нэхуи хуухуа Дзэшу жейм емызэгъуи зиггэджэрэу, папцэу хэлъаи, мызэ-мытлэуи кьэатэджурэ зиуцэхуауэ цхьээгъубжэмкIэ дэплурэ цыта цхьэкIэ, и губжьыр текIыжыртэкъым. Клапсэ клапэ, 17. **Губжьыр текIын** (2). Губжьыр, зэгупыр, бамплэр цхьэщыкIын, гур мамыр хъужын, зиггэпсэхужын. Бекъан и губжьыр текIри кьэгузэвэжаиц: - *Лло, сынопиджамэ? Къалэн, 432. Алчарэ и гугъат дадэр гуфIэнуи - дэнэт, Бекъан и губжьыр иджыри текIакъымы, сабэр уафэм дрепхьей. Нал къута, 272.*

Губжьым кьызэтричын (1). Бамплэр, зэгупыр хуэмышэчыжу хуабжыу кьэлыбын. Дзэшу жиIэн имыгуэтыжу жэмым кIэлъыкIуэу уэрамым дхьэиц, губжьым кьызэтричу. Клапсэ клапэ, 18. **Губжьыр кьыричын** (1). Еплэ губжьыр текIыжын. Кьэгубжьыцати, и губжьыр цыпкьыричынум пэплэу кьыицIэкIынт, сэ кьыизпсэлэн цхьэкIэ. Мелыыч, 473. **Губжьым зэцикIуээн** (1). Губжьым, бамплэм зэциIыгъэн. КьыицIэггэкIыр и нэм Iугуэр, Iунэ пшэрыр цIокIэзызэ, ПаицIэ кIыхьыр егъэлыгъуэ, Губжыу иIэм зэцикIуэуэ. «Тисей», 507. **Губжьыр цхьэщыкIын** (2). Губжьыр текIын. Елдар, и губжьыр цхьэщыкI хуэдэ хъуати, и фэр нэхэ кьыхьэжаиц, арицхьэкIэ Дисэхэ я ницIантIэм хьэргэшыргэшихуэ кьыицхьэяиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 135. **Губжьыр теужын** (1). Мамыр, зэпэзэрыт хъужын, афIэкIа кьэмыгубжьыжын. Шу цIэнхъуэжамы кIэлъыплэу Тхьэлухуд ябгэр мэшхьидэ, Цыхубз гу Iэлыр мэятэр, И Iэр иIуэту и губжьыр Нартыжь я Iэхуэм ныхуехьыр, И цхьэм мыгъуагъэ хуицхьэжу И губжьыр хуэму тоужыр, мазэ кьэсыхуаи дахагъэм Кьыриггэблэггэжми мыгуфIэу. «ШIалэгъуэ шIыналъэ», 418-419. **Губжьыр тегъэщэхэн** (1). Губжьым кьыхэпхыу зыгуэрым цыхьэн, зыгуэр убэрэжьын. А зыр ирикъуни Жыраслээн и губжь Тинэ триггэцэхэн. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 518. **Губжьыр тегъэщэхэн** (1). Губжьыр, бамплэр зыгуэрым тегъэзэгъэн, текъутэн. Си губжь нэгъуэщыкIым ятепцахэу зым игу сыпациуэ хэмьыцIа. Ягъэш зэпыту батэкъутэр. «Батырыбжэ», 12.

ГУБЖЬЫН I (мэгубжь) лъэмыI. (23). Губжь кьыпкьырихьэн. Кьэхъуакъэ куэдэрэ, сыгубжьамэ, Си нитIым мафIэ кьыицыицIих, Нэм имылъагъур Iэуэлауэм, - Кьэхъуаиц тхьэкIумэм цызэхих. Си нитI. «Вагъуэ махуэ», 311. Губжьуэу ницIантIэм дэмылгъадэ, Зи цхьэ зыхъумэм нэхэ хуосакъыр, Е цыуэу унэм цIэмьиджэдэ, КьымыIэтыххэ псалъэмакъы. ЛIэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 205. Гуаицэр губжьым, мафIэ заицIэу КьызэциIонэ зэциIэсысэу, Шу илъагъум кьэциIэраицIэу, Кьэмылпэмэ, зеггэгусэ. «Тисей», 499.

ГУБЖЬЫН II (мэгубжь) лъэмыI. (5). зэхэ. Псы цыIуэр кьэукъубеин. Я кхьухьыпцыр IэкIуэлъакуэу Шытми, кхьухьыр цIотIысыкI, Къамыл заицIэу дхони цыкIур, Хьыр губжьамы, гъуэгу темькI. Дхони. «Вагъуэ махуэ», 58. Псыицхуэ ежэххэр цIэуэрыр Кьыуауэ псыжьхэр аракъым - Ар бийм IэциIыхьэхэм я нэпсыр Ди

псы губжьахэм кьыхохуэр. ШIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 37. Лъапсэр кьыицэжьэр цIэгъуеуэу, Псыхэр кьохохьыр губжьауэ, Жьыбггэм зэрихуэм ецхьыфэу, ТкIуэпсхэр долъей кьызэдэфэу. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97.

□ **Кхъуэм и губжьыр хьэм хуехь** (1). Еплэ кхъуэ.

ГУБЗЫГЪАГЪЭ (2). Цыхум бггэдэлъ акъыл, гупсысэ. Зэпапльыхьу, Зи кьарухэр гуггэзагъуэ Ар кьахьауэ яггэлъагъуэ, Коммунизмэм и хьэрышхуэм Гъуэу хуицIыну ариц тлъагъуу Губзыгъагъэм и мылкъуицхуэм. Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 57. Абы губзыгъагъэ зыхэлэ игъаицIэм и жьэм кьыжьэдэклакъым, - жиIэрт Мусэ, и гъусэр зыуи кьымылътэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 633.

ГУБЗЫГЪЭ (22). АкъылыфIэ, акъыл, гупсысэ зыIэ. Лы губзыгъэм уи фызыр адыгэм и урысми зэхуэдэу кьылытаиц: - Фызыр гурэ псэкIэ кьыхах, - жиIэрт Мэтхьэным, - цыыхубзыр уи гум ирихьэр, уи псэм кьыицэрэ - кьаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 529. Акъылы хуейкьым цыыху ерыщыр, Ем хутырелъхьэ гъуицI лъэмыж; Псыкьуиыр и закъуэ исейници, Цыху губзыгъыицэм кьатIэицыж. Делэ. «Дамыгъэ», 114. Пыжьынэ санитаркэр хуэмыгъыицэу иджы йоубзэ, йодэхэицIэ, кьеггэгъуэ сьмаджэщыкIым цIэкIыжмэ, увыпIэфI кьыхуигъуэтыну, тхылымынIэ тIэкIур кьыхуигъуэтрэ кьыриц закъуэмэ, арицхьэкIэ Тамарэ цыыхубз губзыгъэиц, запискэм си Iэ телъу зэхихаиц, зыхиггэзаггэркъым, «Дэфэрэдэ и зэран кьызыхьэтын Iуэху сыыхьэщыфьинукъым» жиIэу. Лъапсэ, 22.

ГУБЛАЩХЬЭ (4). Гум гушхьэIыгъыр здэщысыр. Гублащхьэм дэс урыс цIалэ угурлыфэр Нурхьэлий кьыбггэдэтиIысхьэри дэгъуиIэу хуежъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 257. Гублащхьэ дэсми лэжъакуэицхуэу Е инэралуи ар кьэлъытэ, Цыхубз IэциIагъуэ цейр цымыгъэмэ, Гуп яхьмыхьэт мыукIытэу. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. Балацэ зыри жимыIэу гублащхьэм дэст. Хьуэпсэгъуэ нур, 297.

ГУБЛАЩХЬЭДЭС (3). ГушхьэIыгъ, шыгуху. Выгухэр гъунэгъудыдэу кьэувыIэри, гублащхьэдэсыр цIэутицIаиц: - Дэнэ мы цыыхубзхэм Iэ цалэтынур? Хьуэпсэгъуэ нур, 321. - Делегату кьыицIэкIыни, уэлэхьы, сьмыицIэ, - жиIэри гублащхьэдэсыр выгум кьэлъэри вытIоуицыицIэр илыгъуу кьыггэиц хуежъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 321.

ГУБЛАЩХЬЭДЭСЭ (2). Выгум и гублащхьэм, къандесым ещхьу, дэт пхьэ дыкьуакъуэ. Кьыдырыр пэху удзытицIэм кьыхэнауэ кьэу кьомыр гублащхьэдэсэ заицIауэ зэрылгъатэм еплъаиц, игурэ и цхьэрэ зэбггэжу. Кхъухь пхэнж, 496. Гублащхьэдэсэ зэм заицIауэ, Зэм вытIоуицыицIэу заукъуэдий. Зи гъуэгу лъагэ. «Батырыбжэ», 116.

ГУВЭН (мэгувэ) лъэмыI. (24). И пIалъэм хунэмысын, кьыкIэрыхун, иримыхьэлэн; хэкIуэтауэ зыгуэр лэжьын. Пэцэри кьопсалъэ: - Дыицысуи дыгуэ хьунукъым: зи уз кIуэдын, ди пацтыхьу Алыхьу тэхьэлэм и лыкIуэм кьылуэхауаиц икIэциIыпIэкIэ ШатIыкьуеуи физ Iэзэр

си деж кьэггэс жиЛэри. Лъапсэ, 120. Уаеиц нобэ, шылэ мазэу, Неуэт шитИым, дыгуваиц, Бгым дэки гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38. Хьыджэбзхэм гуауэр ягъэууу ЗекIуэм цыгувэм хуэусэт, ЗыгъэпсэхунIи ямыIэу IэциIагъэу дахэр цыбагъэуэт. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 411.

ГУГЪАПЭ (4). ЗыщIэхъуэпс, зыщыгугъ гур. Уей, Къэбэрдейуэ хэку гугъапIэ, гъыбзэ хуэусыт уи бынам. Шэджем псыкьелъэ. «Щхьэлыкьуэ», 377. Дыццэ, лъыкIэ хамэ фIыгъуэ Къацэхуну зи гугъахэм Я нэм нэхур и IэциIыбу МыгугъапIэм цыызжгъакъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 409. Монвалрьерым месс и къуапэр, Ариц французхэм ятIэ закъуэ Къызыдахьу тыгъэ гуапэу Сталин тыгъэ кыхуаицIар, Я псэм хэлъми хамыхыну Лъагъуыгъэри кыхуаицIар, Я цIыгу лъапIэм цыиц цIы маицIэм ТекIуэдакьым гъаицIэ маицIэ; Жалэ ахэм псалъэ закъуэ: Ди къэралыр ягъэницIаши Ди хэку нэциIым дыкьинакъэ, Уэ лъэпкъ псори бузэицIаши Уэриц дэ диIэр ди гугъапIэу. Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 61.

ГУГЪЭ (22). Мурад, хьуэпсапIэ. Гъавэ бэвым дыщогугъыр, уа си хыв, Гугъэ тIэкIум фIэкI димылэ, уа си хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 79–80.

◊ **Гугъэр хэхыжын** (2). Зыгуэрэм цымыгугъыжын. Абы кыиIыжа нэужь, илъэситIкIэ хъэжыр гугъэу псэуаиц, арицхэкIэ къуэ кыхуалгъхуу щимылъагъум, и гугъэр хихыжри, ежъэжаш. Хьуэпсэгъуэ нур, 67. Иринэ и гъунэгъуу егъэджакIуэ лъыж гуэри хуэзати, кыжриIаиц; эвакуацэ Iуэну зи хысэп командир фыз къоомым яхэту Иринэ махуитIкIэ военкоматым я ницIантIэм дэсати, я гугъэр хахыжауэ вокзалым Iуаиц, жиЛэри. Нал къута, 216. **Гугъэр хэхын** (3). Зыгуэрэм цымыгугъыжын, гугъэр фIэкIуэдэын. Жабгуэгуэм гугъэр хырагъэхьу Си лъэпкьыр фIыкIэ кыиIуицIаиц, Лермонтов. «Батырыбжьэ», 49. ЩIымахуэ жэцу уэсыр къэсырт, Хъужыным гъатхэ хэтхырт гугъэр. ЩIымахуэ жэцу уэсыр къэсырт. «Вагъуэ махуэ», 19. Инус куэд ицIауэ хихыжат и гугъэр, иджы, зиуцэхуауэ, жъэгум илгъ яжъэр зэбгрихъууэр дэп зытIуиц кыиIуэтар зэхуихъэсауэ, къуэциIий гур цыкIухэр ириунсейрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 68. **Гугъэ щIын** (1). Мурад иIэн. Хэтми куукъэ и цIэныгъэр, Ар сэрамэ дауэ хъуну? ЖиIэу дадэм еицIыр гугъэ, ФIэфIиц ар пэжи игъэхъуну. Плакат. «Партыр ди пашэу», 35.

[И] ГУГЪЭЖЫН (игугъэжщ) лъэмыI. (6). КъыфIэщIыжын, кыщыхъужын. Инал зэлуицIэ гуэрэм кыиIыпсалъэу и гугъэж хъунти, и псалъэм зригъэукъуэдийрт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 592. Кхъуей тыкьыр тIэкIурэ лэкъумрэ кыиIыIэрыхъэм, абы фIэкI зыхуей дунейм темыт и гугъэжат. Лъапсэ, 55. Си гугъэжт абы хуэдэ гуэрхэри згъэшынефьину, е схуэмыгъэшынеми, лыгъэу хэлъыр зихуэдизыр згъэунэхуфьину. Лъапсэ, 64.

ГУГЪЭЗАГЪЭ (2). АрэзыукъэзыщI. Зэкъуэшиблыр дызэкъуэнтмэ, Iуэхур хъунуц гугъэзагъэ. «Индийскэ поэмэ», 362. Уи нэр гугъэзагъэмэ, уи гъуэгури дахэц, Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 514.

[И] ГУГЪЭН (652). 1. (430). Мураду иIэн. Махъсидэ Алий къаукIа ицIэхъуари мырат: къаукIыр куэд хъуати, сэлэтхэм яхэпсэлгъыхьырт, иуэциIын и гугъэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 121. Таиша фыз пицафIэр иуцIыну и гугъэхакъым, ар зыхуейр нэгъуэицIт: – Кхъуэл сихашиц, улэгъэ кыиIытIи лъы сицIэгъэкI. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 603-604. 2. (220). И гум къэкIын, мыщIэн. Рахъим и гугъэххатэкъым Дисэ абы и деж кэкIуэнуи, фызыжыр цилъагъум, къэпIейтеиц, нэгъуэицI иицIэнур кыхуэмыицIэу цэкI кыиIуи зыкъригъэлгъэгуаиц, Хьуэпсэгъуэ нур, 141. Инал и гугъэхакъым Мэтхъэныр абы хуэдизу цIэрыIуэ хъуауэ, цIэныгъэлу къалъытэу, Кавказым ис лъэпкьхэм тхылъыицIэ яхуэзхилгъхъуэрэ латинкIэ зэрихъуэкIыу. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 528.

◊ **Щыгугъэм цыиIымыIэн** (2). Зэригугъамрэ кызырщIэкIамрэ зэтемыхуэн. Уэндэгъу сохъу, жиЛэри зэи абы цыгуфIыкIаиц, арицхэкIэ Iуизэ цыгугъэм Iуэхур цыиIыIэтэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 68.

ГУГЪУ I (37). 1. (21). Лэжыгъуей, хьэлъэ. Я нэхъыицIэр бдзэжьеяицэ, Гухъум фызхэр дохьыр гугъу. Комор къалэ. «Вагъуэ махуэ», 330. Нэхъ Iуэху гугъуу сыти цыIэ, КъыиIуаицIынкъым зым гуицIэгъу. «Индийскэ поэмэ», 365. 2. (16). ЕхъэкIыгъуей, гугъуехъ зыхэлъ, зыпылгъ. Тенджызыжъхэм я толгъкун мардэниэр Зэрызешэу уафэм кIуэ-къэкIуэжу, Хым тет кхъухъхэр хъунут си хьуэпсапIэ, Хъунт бдзэжьейми хыиIуэм шемыицэжу, ДэкIуеигъуэр гугъуми, тыишу къагъэзэжу. Псыр къэжэхьу уафэм цытыгъамэ... «Вагъуэ махуэ», 338. Уэрэд зыусым игу мыпIыIэ, И усэр шыфIым пилгъытауэ, И лъэпкъ дамыгъэр телъым хуэдэу, Ехъ гъуэгу нэхъ гугъум зритауэ. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205. СицIэркъым си псэм кыиIыицIари, Уи закъуэныр сыту гугъу, Мазэ зенишэу уэгум ситици Дыгъэ хуабэм сыщогугъ. Си псэм мафIэр кыиIэнами. «Батырыбжьэ», 89.

◊ **Гугъу дехъын** (14). Зыгуэрэм гугъуехъ, бэлыхъ, хъэзаб сыт хуэдэхэр дэшэчын. Бжъэр, нокIуэ, жалэу къаишамэ, Къелызмыхъуэ изотыжыр: Гугъу удемыхъу кыиIэрыхъэр, Гугъу удемыхъу мэкIуэдыжыр. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. Езы Iурари цIыхум гугъу ядехъу есакъым. Къалэн, 430. **Гугъу егъэхъын** (5). Зыгуэрэм бэлыхъ телъын, мыгъэтыншын. Фариз. НысаицIэри гугъу ирамыгъэхъаи. Альхъо, 93. СыкыицIэкIуам сытым нэхъ гугъу сригъэхъа жыпIэмэ, си псалъэ себэкъуэжыным нэхъ гугъу сригъэхъаиц. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 591. Шурэ. Ауэ си зыиIэ сымаджэ хъури сэ гугъу маицIэ сригъэхъа? Альхъо, 75. **Гугъу ехъын** (40). Гугъуехъ шэчын. Си Iэгум илгъу ар [си гур] сохъыр, Уэишхыр къешхамэ – кыитошхэ, Уэсыр кыиIыескIэ, гугъу йохъыр. Си гур Iэгум илгъу. «Дамыгъэ», 209. Ар жиIэми, нэкIэ елгъагур и нысэр гугъу зэрехъыр, езыми иицIэныр къолыж, уеблэмэ мэкъуауэгуэр къэсмэ, шэмэдж кыиIытэрэ мэкъу цыиIуицIи цыIэиц, къамылыиши макIуэри къамыл пунуицIри егъэгъу, арджэн иицIыну. Лъапсэ, 119. Сылажъэу

губгүүэм *сыщитк*лэ Ар сизу кээзгээкИмэ, согуфлэ, Я нэхъ гугу дүдэ *сыщехьк*лэ, Ар слъаггум, соху кьарууфлэ. Кьызжефлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 37. **Гугу зеггэхьын** (6). Гугуехъ зыхэлъ гүэрхэр уеллалэу зыгуэрэм щхьэкэ шлэн. *Зыщытын цлэрылуэ уи мурадмэ, Гугу зумыггэхьу зыггэпсэху. Цлэрылуэ хьуну уи мурадмэ. «Батырыбжьэ», 138. Полгкум и командирьр кээуери шым щхьэкэ берычэт бесын ин кьажрилащ икИ кьиггэгугуащ псэемыблэжу гугу зриггэхьыну, полгкур шлэтуэ кьышэжын щхьэкэ, «Жэщ, махуэ жывмылэу тхьэм фитхуелгэлу, гуглэггэу махуэкэ дьыщызэхуэсынү махуэр нэхъ псыницлэу кьэсын папцлэ», – жиЛэри абыкэ иухащ графым. Хьуапсэггэу нур, 127. Сэ медицинэм зестауэ слэекэ кээзмыгганэу, жэц-махуэ симылуэ, лээз кьыщытфлащакэ лээзу дьыщытын хуейц жьыслуэ гугу зеггэхьырт. Лъапсэ, 10. **Гугу зыдеггэхьын** (1). Зыгуэрэм щхьэкэ гугуехъ зыпыль гүэрхэр шлэн. Лъаггуныггэ жьыхуалэу нобэ псори зытращлэхьым абы хуэдизу гугу зыдраггэхьу цыттакьым. Лъапсэ, 65. **Гугууцэ зеггэхьын** (2). Еггэляуэ гугуехъ зыпыль гүэрхэр уеллалэу шлэн. *Латлифэ цлалэхэм нэхъ гу кьыслгатащэрэт, жиЛуэ яхуеплэекэ защлэт, пэжыр жьыпэмэ, езыр цлхубз нэцлэпкэшт, и лэцлаггэм, и цлэныггэм хиггэхьуэн щхьэкэ, гугууцэ зриггэхьыртэкьым. Лъапсэ, 10. Гугууцэ зыбоггэхъ мьггэуэри аращ, Кхьэлэггунэ, 374.**

□ **Кьыптеклуэр гугууцэ** (4). Еплэ **кьыптеклуэн. Гугу удемыху кьыплэрыхьэр, гугу удемыху мэклуэдыж** (1). Пхуэмыфащэу кьыплэрыхьам уиггэунэнукьым. Бжьэр, ноклуэ, жаЛуэ кьашиямэ, Кьелзымыхьыххуэ изотыжыр: Гугу удемыху кьыплэрыхьэр, Гугу удемыху мэклуэдыжыр. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215.

ГУГУ II (17). Зыгуэрэм ехьэллауэ тепсэлъыхьу, кьэхьуа гүэрэм теухуауэ псалгэмакь. *Инали щхьэ кьеуницла: «Мэтхэным и гугу зэхэпха?» – жиЛуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 532. Чачэ зытепсэлъыхьын занцлэу кьыггэуэтащ, зиудэу фызым яхэтт, и пэ папцлэр нэхъри папцлэ хьуауэ, интернатым и гугу и тхьэклуэм зэрицырхьэу, кьызэцлэнащ: – Дозуэ, кьызурыггэлуэнт мь зы закьуэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 647-648.*

◇ **[И] гугу кьэггэхьейн** (5). Зыгуэрэм ехьэллауэ утепсэлъыхьу псалгэмакь гүэр кьеггэжьэн. Унэм дьыщлэхьэмэ – япэу зи гугу кьэзыггэхьейр шы нцлэггэуэнлгьыр арат: Анка сэ кьэзмыщлэхьужу езым ськьызэрицлэхьужар, ськьыщилъаггум и нэпситгьыр кьелггэлгэхьу зэрыггар. Анка, 384. *Насын илэти, Якьуб нэмыцэр кьэсмэ мэлыхьуэм трахьунумрэ трамыхьунумрэ я гугу кьыггэхьейуэ Локотош зы псалги жиЛэжакьым. Нал кьута, 262. Апчарэ Хулабайм и гугу кьыггэхьейящ. Нал кьута, 227. [И] гугу хуэцлгьыжын* (1). Зыгуэрэм тепсэлъыхьыжын. *Абы хуэдэу яца цлхубз лэджемэ я гугу си анэишхуэм кьысхуищлгьужурэ сриггэдалуэрт, си псэри хэлгэтуэ плэрэ жьыслуэ суггэггэуэзавэу. Лъапсэ, 6. [И] гугу хуэцлгьын* (2). Зыгуэр зыгуэрэм теухуауэ елүэтэллэн, тепсэлъыхьын. *Мамай и луащхьэм*

кьыщлалгьыклауэ, Нарт мафлуэ Прагэ ар яхьащи, Ди щлхьым сыну хэувауэ, Зи гугу яхуищлгьыр дэ ди лгьыггэщ. Щлэ лэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 128.

□ **Бейм и гугу ящлурэ, тхьэмыщкэ и уэддыггэуэр мэс** (1). Еплэ **бей II.**

ГУГУЕХЪ (2). Лэжыггэуейуэ щыт, хьэзаб зыпыль. *Дищлакьым гухэ дэ гугуехьым, Дьыщымыггэуеи ттэщылгэ флгьыгуэм Шьтчакьым лъапэ ди гьуэггэу клхьым, Ди ницлантлэм шууэ щепсыхауэ Теклуэныггэишхуэм дроггфлэр – Ар хьэщлэу икИ дьымыщлхуу, Дэ дьтэмьплгэу кьытхуэклуакьым. Теклуэныггэ. «Шум и гьуэггэу», 5. Анэм ещлэ кьуэр жьыщлэжым зьдынэсыр илэ флгьыцлэр, Адэм ещлэ кьуэм гухэлгэу И цлалэггэуэм зыхуэпцлэщлэр, Ауэ цлалэм лгьыггэу хэлгьыр Гугуехьыплэрич кьозыггэащлэр. Ущие. «Партыр ди пашэу», 89.*

◇ **Гугуехъ гэгткун** (1). Лэжыггэуейуэ щыт, хьэзаб зыпыль гүэр и нэгү щлэкьын, и фэм дэкьын. *Дэ а гьуэггэу псыницлэу тклуэнуц, Зауэм лутым зыхуэдггэадэу Сьт гугуехьыи тхуэзгэгткунуц, Лэжыггэишхуэхэр дггэклуатэу. Ди гьуэггэу. «Партыр ди пашэу», 21. Гугуехъ зэпычын* (1). Гугуехъ шэчын, фэм дэггэхуэн. – *Хэт а гьуэггэу клхьыыр зыщлхур, Гугуехъ фыхуэзэм зэпыфчу, Кьарууэ фллэр зы флцлауэ, Лггэбакьуэ леицл фымычу, Фыкьихуэу плалгэм фэ япэ Фыкьэзышахэр? Кьыджалэм, Ирецлэ псоми жэуапыр: «Партыр ди пашэу», – жьытлэнуц. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 5. Гугуехъ кьылгьысын* (1). Бэлыхь, хьэзаб зыпыль гүэр кьылгьлэсын, кьытехуэн, илэ хьун. *Гугуехъ лэджэ кьылгьысами, И цлалэггэуэщ, тлэклу кьеклухь [ницлэщэм], Псори куэдрэ илггэггэуами Губггэуэр, хадэр зэеплгьыхь. «Бдэжжэящэм ипхьу», 152. Гугуехъ телгьын* (1). Гугуехъ, хьэзаб с.ху. хэтын, шэчын. *Сьт гугуехьыыр телгьыи ницлэщэм, Махуэр клхьу жэщыр клэщлми, Нэпсыр цлгьыкун зэм илггэщлми, Илэщ дахэм зы гуращэ, Дихьэхьыжу гурыфлгьыгуэм, ХуэзэхункИ и цлэщыггэуэ. «Тисей», 500. Гугуехъ хуэзэн* (2). Гугуехъ, хьэзаб зыпыль кьылгьлэсын. *Гугуехъ е гуауэ сьхуэзами, Нэпс тклуэпс си гьащлэжым сфлэклуэдакьым, Мьбдеж, сизу дауэ зггэбьыдами, Сьылэн си нэпсыр сэ слггэлакьым. Сабий. «Шум и гьуэггэу», 20. Гугуехъ хьын* (1). *Еплэ гугуехъ шэчын. Дькьащтэу тищлакьым зьми клэбггэуи, Гугуехъ тхуэфащэр тлгьыи тхьащ. Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 113. Гугуехъ шэчын* (2). Лэжыггэуейуэ щыт, хьэзаб зыпыль гьэвын, гьэунэхун. *Мэжэй сэлэтхэр езэшауэ, Гугуехъ я гьуэггэуэм щашэчащ. Сэлэт лггэужь. «Мывэ хуабэ», 129. Уи лггэрыггэпсыр сэ слгьыгу, Шым сьдэжжэни слггэкьынт, Уэ усхьумэныр нэрыггэу, Сьт и гугуехьыи шэчынт. Усэ кьаруклэ бийр бггэсу. «Шум и гьуэггэу», 25. Гугуехъ щымыщлэжын* (1). Гугуехъ, хьэзаб зыпыль гүэрхэм хэтын. *Сэ бгым сахуэдэу хьэлгэ стелгьыи, Гугуехъ сэ си псэр щымыщлэжын. Сэ бгым сахуэдэу хьэлгэ стелгьыи... «Батырыбжьэ», 41.*

ГУДЗЭ (1). Шэрхь теплгэ зилэхэм и кум ит дээ плэщлэхэр. *Турбинэишхуэм гудзэ хэлгьым*

Зытызодзэ бгэагкэ лэицу, Ар джэрэзым си кбэарухэм Махуэм хуэдэу ящыр жэщыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 120.

ГУЕМЫУ (1). Йей. Ауэ бжызогэ: сыцлактуэу, Бжэ лбахвиэ пхгэбгум си зактуэу Пхгэ лбактуэу гуркэ сеулуи, Абы нэхэ гугуехэ уи нэгу цлэмыккэ, уи хьэцлэр гуемылуи. Гупсысэ. «Шум и ггуэгу», 66.

ГУЖЬГЭЖЬ (3). Леймыггэгуныгэ мурад, гурацэ. Кбэрэлваши гужьгэжэжкэ ерыцти и гум ириубыдац, хьыдэжэбз цыкгуи кэрицлар хуимыггэгуну, и анэм хуиггэггуами. Нал кьута, 117. Гужьгэжэжыр набдзэм хотлэсхэ, Ар ггуанэдэуэу цыуэнум. Набдзэ. «Батырыбжэ», 52. Цыхубз гужьгэжэжыр уафэхгэуэпккэци, Жэцыбгым уафэр квеггэнэху; Зыквэбгэлынуи, цытхуу цыхубзми, Ваггуэ цыкгуи зактуэу кыхуэцэху. Сихуат кгуэдэпши сыкбелаш... «Батырыбжэ», 64.

◊ **Гужьгэжэ и гум хуилын** (3). Зыгуэрым гукбэуэ, леймыггэгуныгэ мурад хуилэн. Гужьгэжэ цыхубзым игу кысхуилвати, Кысхуици кысфлэцлэр сэ гуцлэггу. Сихуат кгуэдэпши сыкбелаш... «Батырыбжэ», 64. Гужьгэжэ уиу кысхуил хуикуым, ди шыггуиастэ цыпфлэхэлэлкэ, – жиЛэри дадэм и гуанэ ицлац. Мазэ ныкбэуэ цхуантлэ, 591. Хьэкурнэ флуэ ицлэрт Кбэрэжэ зицлысыр, гужьгэжэ и гум кысхуилэмэ, кыптемыцахуэ уылэнутэкбэм, ауэ ггуеклэр, зыдэс жылэр дэнэ кэна, нэггуэци кбэажэхэми кбэацыху, кысхуицлэжын ггуанэжыци, абы кбэогуицхуи. Льяпсэ, 105. **Гужьгэжэ зэхуалэн** (1). Зыр зым хузэгупын, я дээр зэхуалын. Адакытлэми абы кысфлэгэагкэбэм, арицхэагкэ гужьгэжэ зэхуалэ хуати, зетеллэ хьужыртэкбэм. Бабыщкбэуэ адакэпш, 482. **Гужьгэжэ гум имылын** (1). Леймыггэгуныгэ мурад имылэн. Гужьгэжэ сэ си гум имылэми, Си гуауэр пшахгэуэм ицывлавац. Щхьэлыкбэуэ. «Щхьэлыкбэуэ», 381.

Гужьгэжэ гум иубыдэн (1). Пщымыггуиццэжу леймыггэгуныгэ мурад уи гум илтын. Нтлэ, сэ уэ сыпхуригкбэ, пняницэжэ, жиЛэри Сосрыкбэуэ и гум гужьгэжэ ириубыдац. Мазэ ныкбэуэ цхуантлэ, 625. **Гужьгэжэ теггэпцэхэн** (1). Гужьбым кысхэпхуи зыгуэрым ущыхэн, зыгуэр убэрэжын. Иджы Азрэт зыкыпэцилэсацци, Локотош кбэгубжыпаци, си гужьгэжэжыр цхэ теггэпцэхэрэ, жиЛэу. Нал кьута, 307. **Гужьгэжэ хуэцлын** (1). Зыгуэрым хузэгупын, уи дээр хуэлтын. Кбэрэжэ клэбгэу зицлэри кысхуи кысцлэжыцац, гужьгэжэ гуклэм хуицлауэ. Льяпсэ, 104. **Гужьгэжэ хуилэн** (2). Зыгуэрым хузэгупын, уи дээр хуэлтын. Елдар и адэр Шэрдэн Берд зерылэцлэгуадэ лбандэрэ гужьгэжэ хуилати, иджы и гур ятепцэхаци, ауэ Астемыр цыхуэзэм, абы и гугу лэпкэ ицлакбэм, мылэку зэрыпхуэныр бэлиэвич Ицлэггэжэжыи жиЛэни, жиЛэри. Хьуэпсэггуэ нур, 257.

ГУЖЬБЕИЖЫН (мэгужьейж) лэмыл. (2). Кбэшынажын, кбэпйейтеижын. Данэ цыкгуи гужьейжауэ ундэрэцхуат. Нал кьута, 220.

Матренэ кбэагуахэр кысцлэагуар кысхуицлэм, жаЛэри цызэхихым, гужьейжати, сэ жысла кбэмыр цхэ жысла, хэт сезыхулар, лей жыслаггэагкэ хуици, жыхуиЛэу. Мазэ ныкбэуэ цхуантлэ, 562.

ГУЖЬБЕИН (мэгужьей) лэмыл. (57). Икбуклэ шына, пйейтеин, хьэжэпхэжээн. Я Гыхьлы, я благаэ, я кбэуиш улэггэ хьуауэ зэхакэмэ, я нэпсыр кысхуицлэжу, я нэр кысхуэрэ гужьейуэ, жейЛэри сытри зэхамыкыу цхээхуэ кбэсырт... Хьуэпсэггуэ нур, 172. Пкэунэм кбэхри Локотош унэ кысфлэм тлэагуэ, фызыжыр гужьейуэ кысцлэжэжэац. Нал кьута, 244. А иныжыр зэрыжэуэ, Елбэддыкбэуэ мыгужьейуэ, Тхьэагуахуи мис кбэпхуатэ, Шым кбэошэсри, ар кбэолгати. «Елбэддыкбэуэ», 17.

ГУЗАВЭ (1). Пйейтеиныгэ, шынагэ. Аралгыр ициуицлэжэагкэ, сэри сиуицлэжыныци, жиЛэу и гур дахэ ицлэну жиЛэми, Астемыр гузавэр пкэрыккэртэкбэм. Хьуэпсэггуэ нур, 120.

◊ **Гузавэ хуи** (2). Зыгуэр цхэагкэ пйейтеин, зэгупын, гур ныкбэуэн. Ицлэнур имыцлэжу Нурхэалии и цхээр ицлэхэныи нэсауэ гузавэ цыхуи, молэм деж кгуац ечэнджэщыну. Хьуэпсэггуэ нур, 149. Дисэ абы хуэдицу кысцлэжэжыплэри, цыггын сыт жиЛэу гузавэ ицлэхуари, анэр нэхэ гумацлэ кысцлэхуэагуари, Елдар хуэзэмэ, Дисэ ицлэжэжыплэри, Рахым и мурадри, Елдар и гум кбэуэри, Тембот ицлэжэжэпцэри иджыри кбэс Саримэ кысгуриуакбэм, ноби, а кбэмыи гу лбэти цхэагкэ, и флэц хьуртэкбэм гурицхуэ зэрицлэри нэжу. Хьуэпсэггуэ нур, 134.

ГУЗЭВАКИУЭ: ГУЗЭВАКИУЭ КИУЭН (2). Гуауэ зилэм узэрыхуэнэщхэейр желэн. Я ицлэнаггэ кысцлэжэжэагкэ кбэагуа ицлэжэагкэ кысхуицлэм, зэанэзэпхуи я деж кбэагуац гузэвакгуэ. Лэчымэ, 397. Хьэбибэ, гузэвакгуэ и ггуанэггум деж кгуати, кысгэзэжэауэ и нысэмрэ и пхуэпцэ ицлэжэжэагкэ, и гур кысзэрыггуэтыжауэ и дуней гуглэжэуэ. Нал кьута, 223.

ГУЗЭВАПЭ (1). Гузэвэггуэ цыхэхуа ицлэпэ. Уи гузэваплэр сэ ицлэтэм, Алгэп кбэрэ жырыр нэсиэнт, Уэ ицлэжэжэагкэ шыр ятэм, Льяпэр лэрыггым хуэсиэнт. Усэ кбэаруклэ бийр бггэсу. «Шум и ггуэгу», 25.

ГУЗЭВЭГГУЭ (39). Гуныкбэуэггуэ, гухэци, нэщхэяггуэ. «Лэпкэ цыкгуи хэкуи ираи» жаЛэу арат хьыбарри, цыхуи я цхээр здахынур ямыцлэу, гузэвэггуэм имыггэжэежу кбэнат. Льяпсэ, 83. Зи бын зауэм мыкгуа ицлэжэжэми, цыхуи я цхээм бжэ еуа хуэдэу гузэвэггуэм хэт зацлэу мэпсэу. Кбэлан, 431. Полковникым кысгуриуэрт дивизэ хьэзыр мыхуар, Ицлэфацлэ нэггэса мыхуар фронтным шаиэклэ ар гузэвэггуэм кысзэрыккэжэ. Шынажыкбэуэ, 47.

◊ **[И] гузэвэггуэ дэггэжэжыи** (1). Зыгуэрым дэлэпкыкбэуэн, зыцлэжэжэуэн, гугуехэным кысхэшыи. ...Хьэцлэ кысхуицлэуэну угузэвэмэ, мэххэуэм уи гузэвэггуэ диггэжэжыи. Льяпсэ, 71. **Гузэвэггуэ ихуэн** (5). Гугуехэ, бэлыхэ хэхуэн, хэтын. Зэгур гузэвэггуэ ихуат: жыжэ кысхуи хьэцлэжэуэ Нартыхуи кысгэжэжэжэати,

цакгуи ишац, кхъуэпIацэрэ мээ бжэврэ кэриггэукIац, Хъынциэл а и щыкIэжым ецхъу ириггэцIри. Лъапсэ, 79. Къыдырым и фIэц дьдэт: – Мыцэм тэмэму гу лъитац: дэ гузэвэгъуэ дьцихуэр сытым деж – цIамахуэм дежц. Кхъухъ пхэнж, 503. Гузэвэгъуэ ихуэпамы, НыбжъэгъуэфIым уеггэиэж. Сыг къохъулэу угуфIами... «Вагъуэ махуэ», 321. **Гузэвэгъуэ иIэн** (1). ГухэщI, гуныкьуэгъуэ, нэщхъеягъуэ лъагъун, хэтын. Ди жэци махуи тIуми зыуэ, Зы гузэвэгъуэц дэ диIар. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 113. **Гузэвэгъуэ къылтэIэсын** (1). Еплъ **гузэвэгъуэ хэтын**. ЯмыцIэххэу гузэвэгъуэ къалтэIэсац, лэжъакIуэм и нэхъыбэр мэзым цIэту. Мазэ ныкьуэ цхъуантIэ, 515. **Гузэвэгъуэ къылтэIэсын** (3). Еплъ **гузэвэгъуэ ихуэн**. Апчарэ и хъуржыным илва тIэкIур яуха иужъ гузэвэгъуэ къалтэIэсац, шхын къыздрахыну ямыцIэу. Нал къута, 268. Гуэдзым цхъэмж къицIу цыхуежъэм, гузэвэгъуэцхуэ цыхум къалтэIэсыр, фоч зIама и фочыр, сэихуэ зIама и сэихуэр, и къамэ, нэгъуэцIэ Iэцэ-фацэ цыIэми – цхъэж игъуэтыр къицтэри, гъэрэ цыIрэ зэрывэхэкIым ецхъу, зэхэIри – хэт бэлиэвычу ежъэжац, хэти кIэдэт хъуац. Хъуэпсэгъуэ нур, 268. Цыхум я цхъэ бжъэ еуа хуэдэу, гузэвэгъуэ къалтэIэсац, я тхъэусыхафэр зыхуахъыну ямыцIэу. Лъапсэ, 84. **Гузэвэгъуэ къыхуихуэн** (1). Бэлыхъ, гугъуехъ хэхуэн. ТIоцI фIэкI зи ныбжъыр нэмысауэ Сэ гузэвэгъуэ къыхуихуац. Синдур. «Батырыбжъэ», 83. **Гузэвэгъуэ телъын** (2). Бэлыхъ, гуныкьуэгъуэ, гухэщI, нэщхъеягъуэ хэтын. Гузэвэгъуэр телъыц, И гум цыIылтэр къыдогызыр [Хъэкуринэ]. «Тисей», 485. Гъунэгъуэрэ гъуэнишэджрэ цыжаIа махуэр Щхъэлмывэкъуэ къахуэIкIуауэ гузэвэгъуэр ятелът. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. **Гузэвэгъуэ хэдзэн** (1). Зыгуэрым бэлыхъ, гугъуехъ, бэмпIэгъуэ телъхъэн. Щыуамэ, цыуар езыраци [дадэр], зэриггээзхуэжын хуейц и къуэри гузэвэгъуэ химыдзэу. КIапсэ кIапэ, 16. **Гузэвэгъуэ хэтын** (5). Еплъ **гузэвэгъуэ телъын**. Махуэм зиужъац, Хъэбибэ сымэ гузэвэгъуэм хэту. Нал къута, 285. Къазджэрий зэгупсысыр Лу къыхуэцIакъым, ауэ гузэвэгъуэ гуэр зэрывэхтыр IупцIт. Мазэ ныкьуэ цхъуантIэ, 624. Алыхъым и нэфI зыцихуари гузэвэгъуэм хэтиц, зыми и псалтэуи фIэц пицIы хъунукъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. **Гузэвэгъуэ хэхуэн** (2). Еплъ **гузэвэгъуэ ихуэн**. Пэжу, цыхуэхъуэр гузэвэгъуэ цыхэхуэ къохур, уеблэмэ суд Iуэхуми хохуэ. Лъапсэ, 13. Мэмэт-ЩIакъуи къотэдж хъуэхъуэну: – ИIэт, ивгъахъуэт, – жиIэу къыцидза къудейуэ, Раисэ Муратовнэ, гузэвэгъуэ гуэр зэрывэхуар нэрылгъагъуэ, Нартыхум цэхуу зыгуэр къыжреIэри псынциIэу цIокIыж, абы и ужъым иту Казбек Машевичи зыми псалтэуи жримиIэу цIоуцыкI... Лъапсэ, 93. **Гузэвэгъуэ хуэзэн** (1). Еплъ **гузэвэгъуэ ихуэн**. [Локотош] Гузэвэгъуэ хуэза отрядыр гъуэгу пхэнж тезышари сэрац. Нал къута, 295. **Гузэвэгъуэм зэрихуэн** (3). Гугъуехъ, бэлыхъ, бэмпIэгъуэ с.ху. хэтын. [Дэфэрэдж:] – Гузэвэгъуэм узэрихуэмэ, Iэмалынишэкъэ? Лъапсэ, 58. Хъыджэбэри

гузэвэгъуэм зэрехуэри къыцхъэцыжын гуэр къылтэIэсын гъунэгъу дьдэ зыкъеицI. Лъапсэ, 33. Гузэвэгъуэ узезыхуэр Си фэм дэкIыу си гур хоцI, Къури уэс цыблэу къуэм къыдэуэм СыкыIылхуауи зэм къысфIоцI. Си цынальтэ. «Батырыбжъэ», 59. **Гузэвэгъуэр къыкIэлтэIэсын** (1). Еплъ **гузэвэгъуэ къылтэIэсын**. Махуэ енкIэ шуэр къэжауэ, Фызыжъ пицIэм къэсыжауэ, Гузэвэгъуэр къалтэIэсыр, А иныжъыр псынциIэу къосыр, НэпIэзылэу къохъу телъыджэ, КъыхыфIедзэр цIалэм гуджэр, Шум и ужъыр мэхъу мылыджэ. «Елбэздыкьуэ», 19.

ГУЗЭВЭН (мэгузавэ) лъэмыI. (268). Гуныкьуэгъуэ хэтын, пIейтеин. Зы сыхъэт къыкIэрыхуакъэ, еджакIуи еггэджаIуи гузавэрт, «Боевая Апчарэ сымаджэ мыхъуауэ пIэрэ?» – жаIэу. Щынахужыкьуэ, 21. Мэгъуэ цIалэ лэщыр, Дауэ, жеIэ, ар ифIэцу, Мазэу иIэц тIу ар лэхуэным. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76. ТIагъужынкъым дьггэр, жиIэу Хэт гузавэр мы дунейм? Си дьггэ. «ЩIалэгъуэ щIыналтэ», 67.

ГУЗЭСЭН (мэгузасэ) лъэмыI. (1). Гулэгъуэм зэщIиубыдэн, зэщIицтэн. Мес Кореер доллар властым Пэувацци мэгузасэ, Ди сэлтхэм цыху укIытицIэу Сэриц Корееми цатыр уасу... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 133.

ГУКЪАНЭ: ГУКЪАНЭ ХУЭЩИН (1). Зыгуэрым зыхуэггэгъусэн. Мис анхуэдэу уэ гукъанэ Укытэхъуэу къысхубоцIыр, Бгыцхъэ уэсу ар етIанэ ПтокIри гуакIуэ укысфIоцIыр. Бгыцхъэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104.

ГУКЪАНЭ ЩИЫН (1). Зыгуэрым хуэмырзэын. Махуэ цыIэ, Жэци цыIэ – Тетиц акъужъыр зы гъуэгуанэ, КъыхуимыцIу зым гукъанэ. Акъужъ. «Дамыгъэ», 211.

ГУКЪЭКI: ГУКЪЭКI ХУЭЩИН (2). Зыгуэрым зыгуэр хуэщIэну уигу, уи акъыл хуэкIуэн. Уэ уахуэуэу ебггэсацци, КъыхуацIыр ноби уэ гукъэкI. Кулиев Къайсын папщIэ. «Щхъэлыкьуэ», 402. И Iухыныр къыслъымысми, Ар Iузыхым сэ гукъэкI КъысхуицIыни лъырырекI. Си губгъуэ. «Щхъэлыкьуэ», 375.

ГУКЪЫДЭЖ: ◊ **гукъыдэж гъуэтын** (1). Нэжэгужагъэ, нэщхъыфIагъэ иIэн. ЗылтэкIым пиэрыр къыпеуциI, Егъуэт итIанэ гукъыдэж. СфIэмыфIыр куэдрэ сфIэфI уэ пщIащ. «Вагъуэ махуэ», 318.

ГУКЪУТЭГЪУЭ (1). Гузэвэгъуэцхуэ. Ауэ диIэ къэралыцIэм, Къэралыгъуэу фIыгъуэ цыIпIэм Тыггэ гуапэр бэм я фIыцIэу IэцIаггэфIкIэ гу къылтатэ Италиянкэу зы фызабэм Гукъутэгъуэу телъыц хъэзабыр, И бын закъуэм и сурэтыр Вождым лъаIуэу ар къыретыр, Кветхыр мазуэ: – Хуэхъу уэ адэ, Си къуэ закъуэм гу къылтэиэ. Лъэпкъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 60-61.

ГУЛЪЫТЭ: ГУЛЪЫТЭ ХУЭЩИН (2). Зыгуэрым уи нэлэ теггэтын, зыхуей хуэггэзэн. Зэгур Бейбарсыр къэувац: дэ пацтыхыгъуэр дохгъумэ, уанэгум дис зацIэу гъацIэр идохъэкI, ди сабий дахэсу ди унэ дисыж хъурккъым, итIани дьзыхуит цыIэккъым, гулъыти къытхуацIырккъым, ди быныр джанэнишуэ

уэрамым дэтиц, хабзэм цхвэ зедмытрэ, кээралым хэхуанлэ зимылэ цылэкъым, дэ бийм дытеклуэмэ, кытетхар дилэц, дытемыклуэмэ, ди быныр зеиншэу кьонэ жиэу. Лъапсэ, 100. Цыхубз гулгытэ кыпхуэзыци Я цхвэр флэхуауэ мэгулэж, Я нэпсклэ хвэдэр уаггэпскыну Гвын цаггэтамэ кьаублэж. Кулиев Къайсын папщлэ. «Щхьэлыкьуэ», 402.

ГУМАЩІЭ (1). *пльыф.* Лъагъуныггэрэ гушлэггүрэ зиэ. Кыхькыым си гъащлэр, Фыхъу нэхъ гумащлэ, Фтетыр фэ пащлэц – Гъуэу фытет защлэц. Пкъоми пащлэ ятетц. «Мывэ хуабэ», 31.

ГУМЭЩІЭН (гумащлэщ) *лъэмыл.* (1). Шейтеин. Узым и нитгыр гумащлэщ, Узым и гыбзэр гуузи. Уэ. «Батырыбжьэ», 144.

ГУНЭС (3). *пльыф.* Арэзы узыщл, гум дыхбэ. И мафлэ хэти зыцлэггэст, Дунейр уэлбанэ кьэхгункьлэ, Си мафлэ тлэкгур мэхъу гунэс. Николай Тихонов папщлэ. «Дамыггэ», 66. Дыггэр мазэм игъусамэ, Щылгэм дежклэ нэхъ гунэст. Дыггэр мазэм игъусамэ... «Ваггэу махуэ», 369. Чэнджэщ псалгэ цыжалэну, Купщлэ зэрлыыр я гунэст. Уи хэку жыг закъуэ флэкл имытми... «Батырыбжьэ», 37.

ГУПЭ: *ф гупэр кыпхуэггэзэн* (1). Гулгытэ хуэщлын. И гупэ кытхуиггэзэу и нэгу дыцциггэплъакъым [Къазбэч], ди тхъэусыхафи кьедэлуакъым, и щыб кытхуиггэзэуэ кыдэггери ежъэжаци жиэу арат абы кьриггэкгыр. Лъапсэ, 61.

ГУПЭГУНЭ (1). Гулгэмыжым шэрхьыр кыфлэзымыггэху, гулгэмыжыпэ гъуанэм иггэпгэда гъушл (ипэклэ пхъэ) баш цыкыгу. Пхъэщл лъэныкыуэмклэ гум ису, лъакъуэ лъэныкыуэри гупэгуэм тету, езыри уецырхъамэ, кьехуэхын кьудейуэ кьэраггулыр кьэжъэжаци, и гуфэр хьэлэчу гум цыхъуэу. Лъапсэ, 47.

ГУПСЫСЭ: *ф гупсысэ кытеуэн* (1). Хгупсысыхын. Си фочым лэплэ есиэклауэ, Окоп блын цылээм зызоггэщл, Гупсысэ хьэлгэр кытеуэуэ, Абы сэ си гур ныхеггэщл. Си фочым лэплэ есшэклауэ. «Шум и гъуэгү», 30. **ГУПСЫСЭ ИХЫН** (2). Хгупсысыхын, гупсысэ хьэлгэм хэмыкын. Мазитху гупсысэм ихъаци, И цхъэцыр тхъуауэ гум хошл, лэщлэ тхылгымлэу шыхъари Бгырыс жыр къамэу кысфлэщл. Пушкин 1941 гъэм и ноябрым. «Шум и гъуэгү», 35. **ГУПСЫСЭ ХЭДЗЭН** (1). Гупсысэ эщлэггэубыдэн. Зэгуэр пщыкхэпэу услэггэуаци, Жэц кьэккэ жьыуэ соггуэлъыж, Арихъа гупсысэм сыхэбдзаци, Си цхъэнтэр гъуру кысфлэщлэж. Зэгуэр пщыкхэпэу. «Шум и гъуэгү», 69.

ф Гупсыси псалгэ, зыплъыхыи тгыс (3). Жыпэгрэ пщлэгрэ клэтыплъыж. Гупсыси псалгэ, упсэлгэну, Зумыплъыхъауи умытгыс – Щлалыкыт а хабзэм бын кьащлэхуэр, Шыхъ ар зымыдэм кылгымыст. Ди лъэпкъ и псалгэ епщлэжакъым. «Дамыггэ», 208.

ГУРАЩЭ (26). Мурад, гухэл, хуауапсэлэ. Пелуаныфэ дэ ттемытми, Мывэр бдзккэ доггэщаци, Унафэщлэ кьуэши нэхъыжыци, Кьыдохуэлэ ди гурацэр. «Индийскэ поэмэ», 362. Махуэ кыхьым гуггэ хьами Еггэлэпэр и

гурацэр, Гуацэр жэщым хилгэфамэ, Щэхуу жеЛэр гыбзэр пщациэм. «Тисей», 500. Насын мьухыр зи гурацэр Махуэл и гъуэгум цыхуэмей, Псэуну гъащлэ зыхуэфациэр Мьууылуэ кьуэхэр аркьудейщ. Сыкьлэнт нэхъ псынщлэу. «Щалэггэуэ щыналгэ», 10.

ГУРЫГЪ: *ф [и] гурыггыр ижын* (1). И гуггэр хыхыжын, щымыгггыжын. Фынеблаггэ, мывыггымашынэу нобэ фи деж фынэсыжын фи гуггэмэ фи гурыггыр ижауэ кьыщлэкыныц. Кьапсэ кьапэ, 6.

ГУРЫГЪЭУЭН (гурггэуэ) *лъэл.* (32). Зыггэрым зыггэр гурьлэггэуэ щыщлын. Кьаджэрий еггэджакьуэм еплъщ, еплэри, пьлэр цхъэрихын зэрхуейр гуриггэуэну и гум кьэкьлац. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 605. Езы Нартыхур хъуэхуэм едэлуэхакъым, пщафлэр кьриджэуэ жьэжъейр зыкьлэрылэ лым и ггэвэккэр гуриггэуэрти. Лъапсэ, 80. Шкуро жыхуэлэр нэхъ гуриггэуэн цхъэккэ, и лэпхуамбэр Степан Ильич ириггэпцэри, фоч иггэуэ хуэдэу зищлэщ, арицхъэккэ Степан Ильич кьыгурьлэуэрт Шкуро зищлэщыр. Хъуэпсэггэуэ нур, 281.

ГУРЫЛЪ (17). Цыхур зэгупсыс, зыщлэхуэпс гупсысэ. Иггэщлэм псоми ящлэр тыныцу: Цыхубз гурылгыр яггэщэху. Шэджэм псыкьелтэ. «Щхьэлыкьуэ», 377. Арат си гуггэр, арт гурылгыр. Сэ си гур фыккэ ныпхуэсэрт. «Мывэ хуабэ», 50. Гурылэ псалгэм сепцлэжакъым, Е нэггэуэщлым сапымылэ. Уи нэу, уи псэу сыкьэплгэггэрт. «Ваггэуэ махуэ», 370.

ГУРЫМ (2). Зыггэрым (п.п. узым) хуабжы иггэхьщлэм кыжъэдэккэ макъ. Абы кьуэггэуэйт – нэсмэ, бжэр ггэбыдац, унэм гурым макъ кьыщлэуэ. Гушлэггэуэ, 426. Упсы кьыуауэ накьуэ нэхъ, Уи гурым макъккэ кьуэр кьэггэпсалгэ. Уэ укьэггэуэ дэнэ сыкьуэн. «Батырыбжьэ», 36.

ГУРЫМЫКЪ (2). *пльыф.* Ерыщ, мывэггэзэггэ. Уахыхъамэ, хымылгэггэуэ лэц зыггэхуэм гурымыкъ. Комор кьэрал. «Ваггэуэ махуэ», 330. Дадэр заныщлэу гурымыкъ кьэггэуэщлэц: - Жеслэжаци, - жиЛэри кьыфлэггэжакъым. Кьапсэ кьапэ, 17.

ф [И] гурымыкьыр икьын (1). Теужын, губжыр текьыжын. Зыкьом дэккэрэ цыхум я гурымыкьыггэр икьлэ, аргуэру зэхуэсиэсыныц, жиЛэри мурад ищлэщлэц [Вэрокъуэ Нахъуэ]. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 626.

[И] гурымыкъ кьикьын (1). Гукьыдэж имылэн, кьытехьэн. И лэмыщлэ илгым сазэрщымыщу, и гурымыкьыр кьикьлэ, зыкьысхуэккэщлэщ куэд лгандэрэ. Лъапсэ, 15.

ГУРЫМЫКЪЫГЪЭ: *ф [и] гурымыкьыггэр икьын* (1). Ерыщыггэр цхъэщыкыны, гукьыдэж илэн. [Астемыр:] Зыкьом дэккэрэ цыхум я гурымыкьыггэр икьлэ, аргуэру зэхуэсиэсыныц. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 626.

ГУРЫМЫН (мэгурым) *лъэмыл.* (14). Гурым макъ ггэлуэн. И псэ хэмыкьыу Ахъэмэдыр Батыр гурыму кьелэтыр. «Адэ», 44. «Дыщэ» жалэу зэрзэхихьыу, Нурхъэлий гьыуэ, гурыму а дэщылгым зыкьыщлэжри, аслгэн плэккэуэ плэуэ, хьэлгэкуиплэу кьэуащ, иджыпсту лэныци молэм зридзыныц, жаЛэу. Хъуэпсэггэуэ

нур, 156. *Пиэр зэхифыицэу жьыр кьепицэу, Мэзыр гурыму мэцэлу. Кьуршхэм жамыцэу зы псалгэ...* «Батырыбжьэ», 30.

ГУРЫМЫХЬ (3). *пльыф.* Гум иримыхь, гур зыхуэмыкIуэ. *Зыр ГыхьэфIым цогуфIыкIыр, Зым и Гыхьэр гурымышьыц.* Зи Гыхьэ зылгысам. «Батырыбжьэ», 150. *Дамыт си ницантIэм шы фIэдзанIи, IэцIыб яцIахэр гурымышьыц.* Дунейр мычэму кьощIэращIэ. «Дамыгъэ», 237. *Макъ зырызми, зэгъэкъуауэ Поэт хорыр зэхуашэс, Ауэ, жалэр гурымышьыци, Зонькьуэкъур нобэм къэс.* Поэт хор. «Дамыгъэ», 121.

ГУРЫМЫХЬУ (2). *нареч.* Гум фIэмьыфIу. *КьылIэрыхьэр гурымышьу ФIым хуэлъыхьэр хоицпыхь.* Нэхъ хьэдзэфIыр ящI жылапхьэ. «Батырыбжьэ», 27. *Гур кьэпльати гьуицIэрт ди гур, Бийм я дежым бзэмылу псалгэур Шызэхэтхьырт, ахэр цэлуу, тицIэрт гунсэхуу бийм и пIалгэ – Англыхэрт а бзэмылур, Гурымышьу ди цIым цылуур.* Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 51.

ГУРЫФЫГЪУЭ (22). *ГуфIэгъуэу цIыхум игу ил, цIыхур зыщыгугъ. Астемыр иджы здэциIэм кьикIыу илэситIым и кIуэцIкIэ письмоуиц кьэкIуаиц, а письмо кьакIуэхэр арат унагъуэм гурыфIыгъуэу ялэри.* Хьуэпсэгъуэ нур, 190. *Фэриц дэ гурыфIыгъуэу дилэнур, Ди хадэм, губгъуэм дыщиткIэ, Фэракъэ ди гум кьэкIынур.* ШIым и макъ. «Шум и гьуэгугу», 40. *ГурыфIыгъуэр цIалэ закъуэриц, Уэблэм дахэр иропагэр, Кьызырынэу и цхьэ закъуэу А цхьэц фIыцIэу натIэ лвагэр Кьыхуэуэуэ кьыхуэгъуфIэм, Мэхьур дахэр гуакIуи бжьыфIи.* «Тисей», 501.

ГУРЫХУАГЪЭ (2). *пльыф.* Акъыл жаныгъэ. *Ари зыгуэриц, ауэ гурыхуагъэкIэ дауэ зыбгъэсэнур?* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 610. *Дэфэрэдж хьыдждэбдэсу цыщыта лъэхьэнэр и гум кьэкIыжаиц, адыгэм я хабзэр цызетемыхуэ ухуозэ, итIани зэрызэцхьэицкI цIагъуэ цыцIэкъым, псоми хабзэу яхьэц и гум ирихь хьыдждэбзым деж цIалэр кIуэрэ зэдэгущыIэу зэбгъэдэсу, гукъэкI зилэр кьаицIэн цхьэкIэ, тIэкIуи нэхъ гурыхуагъэкIэ злеуэу.* Лъапсэ, 109.

ГУРЫХУЭ (23). Акъыл жан зилэ, зэхихар, илгъэгъуар занцIэу кьипхьуатэу зи гум изубыдэф. *Лу, си цIалэ гурыхуэ цIыкIу, уэр-уэру кьыбгурылуэнуиц псори.* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 624. *Нэм илгъагъур Iэм еицI жыхуалэр арати, Астемыр гурыхуэу кьыицIэкIаиц, жыпхьэхэр ятIэм кьыхицIыкIыу зы тхьэмахуэм есат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 180-181. *Уэрэд зэхалхьэмэ, Кьуажэм хзыхьэнэу Еджэрт нэхъ губзыгъэм – Нэхъ хьыдждэбз гурыхуэм – Ар уэрэдгъэицэсу.* Уэрэдгъэшэс. «Дамыгъэ», 212.

◊ **Гурыхуэм я гурыхуэж** (1). Нэхъ гурыхуэ дыдэ. *ЕтIуанэрэй еджэгъуэм зигу изубыдэр ари гурыхуэиц, ешанэрэйм иужь зигу изубыдари хьунуиц, ауэ нэхъ гурыхуэжу зигъасэмэ, нэхьыфIиц.* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 610.

ГУРЫХЬ (2). *пльыф.* Гум фIэпI. *Еплъ гьунэгъуэу – кьуакIэбгыкIэиц, ХьэкIэкхьуэкIэм кьауицыхь, Бгышхуэм хуэдэиц лышхуэ хьуари:* Жыжэу

уеплэмэ, нэхъ гурыхьыц. Жыжэу уеплэмэ... «Батырыбжьэ», 157. *Сэ Iуэху инхэр си ницэ дэлъми, Адыгэбзэр сицIат гурыхь.* Гьатхэ кьэскIэ я гьуэлъхьэгъуэу. «Вагъуэ махуэ», 42.

ГУРЫЩХЬУЭ (3). Шэч. «*Уигу кьыдэжым, нытхуеблагъэ, Пионерхэр дуриблагъэиц.* Хохъуэ лыжъым и гурыщхьуэм, Ауэ жеIэ: «Фынеблагъэ!» «Тисей», 480. *Гурыщхьуэ удэхэр цыгъагъэр И гьатхэ махуэу мэгуфIэ.* Сатъявати. «Батырыбжьэ», 82.

◊ **Гурыщхьуэ егъэциIын** (6). Шэч ищIыну зыгуэрым Iэмал етын. – *Нэхъыжьыр сэ кьысхуэупсэу кьыпфIэицIынурт, арицхьэкIэ сэри гурыщхьуэ сегъэциI: зауэм цыIэм и бынунэм и зехьэныр си ницэм кьыдалхьэнэу армырауэ нIэрэ зыхуейр, жьысIэу.* МелыIыч, 454. *[Аслъэныкьуэ:] – Гурыщхьуэ уэзгъэциIа, си кьуэиш? МелыIыч, 450. НэхъыжьытIым абыкIэ гурыщхьуэ ирагъэциIами, Зураб тIуми хуэдэтэкъым.* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 666. **Гурыщхьуэ хуэциIын** (13).

Зыгуэрым шэч хуэщIын. Кьуажэ зэрызехьар зэгъэжат, ямыицIэххэу дэ кьатэуэу зыгуэркIэ гурыщхьуэ зыхуаицIу даицэ дэсами ягъэтиIысыну ицыдаишам. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 525. – *АбыкIэ гурыщхьуэ цIыхуэицIын ищIэххэуи кьыицIэкIынкъым, – жиIэу Астемыр арэзы хьу цхьэкIэ, и псалгэм тIэкIу тешыныхьыжт, ярэби дыщымыуэу нIэрэ, жиIэу.* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 571. *[Дэфэрэдж:] Сэри сызыхуейр араици, и гугъуэ сиIыжыркъым, гурыщхьуэ хуэицIауэ гу зылъезгъатэркъым, и адэм и дуней тетыкIэр сицIэ нэтми.* Лъапсэ, 43. **Гурыщхьуэ ицIын** (16). Шэч цIын, чэнджэц кьытехьэн. *Гурыщхьуэ зыицIаи цыIэт: бийр шынажауэ квалэм дэкуэсыкIыжауэ нIэрэ, жиIэу.* Лыгъэ, 411. *Чачэ и макъыр нэхъ цэху ищIри, жиIаиц фьз мылгъуэм и лIым гурыщхьуэ имыицIын папицIэ, езы фызыр хуицхьуэ иригъафэ хуэдэу ищIу зэрыицтар.* Хьуэпсэгъуэ нур, 71-72. *[ЛIым:] – Хьэрэм сихьуэ гурыщхьуэ ищIыфIкIэ, зы махуэ сьидэсыжынкъым фи кьуажэ.* Нэгъуху, 20.

ГУРЫЩХЬУЭЩI (1). *пльыф.* Гурыщхьуэ щIыныр зи хьэл. *ГурыщхьуэицIу улIы ябгэ, – Фызым и цхьэр еужэгъуэ.* Зи фьз гурыщхьуэ. «Батырыбжьэ», 146.

ГУРЫПУЭГЪУЭ (66). ЗэхэщIыкIыгъуэ. *Иджы Астемыр дежкIэ гурылуэгъуэт Степан адыгэбзи кьурIэни ищIицIэр.* Хьуэпсэгъуэ нур, 180. – *Шэрдэным и Iэр зэ адэкIэ, зэ мыдэкIэ ишиицт, арицхьэкIэ и псалгэр абы нэхъ гурылуэгъуэ ищIыртэкъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 291. *Сэлимэ си хьыбарым кьедалуэмэ, зэрыфIэфIыр си дежкIэ гурылуэгъуэици, сьыщыгуфIыкIыу жьызоIэ: – МызэкIэ куэдиц, жеижыгъуэ хьуаиц.* Лъапсэ, 42.

ГУРЫПУЭГЪУЭУ (12). *нареч.* ЗэхэщIыкIыгъуэу. «*Команда «мирно» итиц, псори иригъэувэкIри а тхьылым ит псалгэм гунсэхуу, гурылуэгъуэу кьеджаиц, зэхэзыхьым я гур игьэтиIысу.* Нал кьута, 304. *Астемыр болиэвычхэм ятэпсэлъыхьырт, абы я мурадыр, кьызыщхьэицыжырт, джьыназ-бжьэнацхэр ялгъагъуэ*

цлэмыхгур – псори гурылуэггуэу жи́лэрт, итлани Бэлацэ бэяуртэкъым. Хьуэпсэггүэ нур, 263. Хьэцлэр жыаклуэу кьыщлэкъынти, гурылуэггуэу псалгэрт. Мазэ ныкьгүэ щхьуантлэ, 664.

ГУРЫГУЭН (гуролуэ) лъэмыл. (43). 1. (40). Зыгуэрклэ зэпсэлыауэ Гуэхур зым теубыдэн; зыгуэрим Гуэхугуэ гуэрклэ акъылэггүэ хуэхьун. Пыжьынэ и закгуэ кэнауэ цилгьаггум, кэуэбжъаиц, хэблэм яхэлгэдэри зыми кэеклэун цимыдэм, фадафэжъ гуэрхэр кыггүэтри ягурылуаиц кьаклуэу ллар цлалъхьэну, езыми хьэдэр цлалъхьэху фадэрэ шхьнрэ кыггэхьэзырыну. Лъапсэ, 20. Жьыр нэхъ иныжу кьепицэрэ пшахьуэр пшаггүэ гуэрэным нэхьэрэ нэхъ Гувыжу, пльаплэ кьуимыт хьумэ, цлалэхэр чэзууэ кьуггьыну дыгурылуати, я кьугъ макъыр цыызэхэтхым, ди гур кьызырггүэуэтыжат. Хьэцлэ лъаплэ, 403. Ерагъ-псэраггклэ Локотош кьалмыкь цлыхубзым гурылуаиц. Нал кьута, 243. 2. (3). Зэхьщлэкъын, ицлэн, кьыгурылуэн (нэггүэщлэбзэ). Ауэ лъыжьыр флэбзэмылуу цлалэм зыри гурымылуэ. «Тисей», 504. Кьуицхьэ цлалэ цлэкьу кьытхэсти, урысыбзэклэ цыгурымылуэм, Алий кьуицхьэбзэ зыкьыицицлэм, дызэлпъыжаиц, дггэцлэагуэу. Зи лъэрыггьып тьыгъа, 521. [Саримэм кьоупицл:] Дауэ угурылуэну абы, урысыбзэ умыцлэу. Хьуэпсэггүэ нур, 313.

ГУРЫГУПС: ◊ [u] **гурылупс кьэжэн** (2). Шхьн гуэрим ехьуэпсэн, и шхэн кьэклуэн. «Ярэби, сыту цлыхуфлэицэм ягуэцсыкьыицхьута, саггэхьэцлэну шхьн кьысхуахьаиц», – жи́луэ и гурылупсыр кьэжа кьыбзэклэ, цлыхубз кьыицлэхьар кьыбггэдэтлэсхьэри зиуцэхуауэ кьелуицэицлэ: – Уэра ар? Витл, 415. Езыми [Берие], фадэм и гур кьыггэжэнауэ, и нэр псывэ цлэкла хуэдэ, кьылыдыкьыу, хьыбжэбз дахэ дьидэхэр кьыбггэдэвхьэрэ шхьн кьытраггэуэвмэ, е теицэч нэцлхэр цытрахьыжкклэ, и гурылупсыр кьажэу, ныжэбэ си гупэ хэлъынур дэтхэнэрауэ плэрэ, жи́луэ, хьэцэхуритхьуэм еицхьу зиуцэхуауэ, нэбггүзклэ цлыхубзхэм яхэдэрт, и псым кьыицхьыр и пшыим цлриггэишэну. Лъапсэ, 86. [И] **гурылупсыр кьэжэжэн** (3). И шхэн кьэжэжэклэун. Джэдыккэжэапхьэм мэлыл гьэва упицэтар хилъхьати, мэ лэфлэм уи гурылупсыр кьыггажэрт. Мелылыч, 448. Думэсарэ лэшыр и гьавэрт, абы шыбжиитхьу хилъхьэнури тебэ цлэкьулэ ицлэрти, бжьын жьэрымэ лэфлэрт, гурылупсыр кьыггажэу, унэм цлэз хьуат. Хьуэпсэггүэ нур, 263. Унэггүэцэми лгэкл кьымыгганэу шхьныггүэ лэджи ипицэфлэиц, лэнэм кьытриггэуэвам мэ лэфлэ кьапихым уи гурылупсыр кьыггажэ, пцыхьэцхьэри хэклэуэтауэ жасы нэмзым нэблэггаиц. Кхьэлэггүэ, 380.

ГУУ (14). Вы мысэкла. Мысост кьызэтричт и бамплэр кьыжи́лэну, арицхьэккэ зыкьомккэ и дзэ шырт: кьэзггэгубжымэ, гуур кьызамытыххэнккэ хьуниц, жи́луэ. Шьнэхужьыкьгүэ, 17. Тхьэккүмэккьыхьу пльаггур кьуажэ гууми йошыр: – Фыз куэдвиецэ уи́лэи, – желэр, – уэ, джэмьидэ. Гуумрэ тхьэккүмэккьыхьымрэ. «Дамыггэ», 99. [Мысост:] Кьуажэм жэмыр дзэ хьумэ, гуум хуэмеишу лэмал илэ. Шьнэхужьыкьгүэ, 11.

ГУУЗ (11). пльыф. Нэщхьеяггүэ, гум щлэхьэ. Ящымыггүэицэу гум кьинэжу Лъым хуаус гьыбзэр нэхъ гуузиц. Лъы уасэ. «Щхьэлыкьгүэ», 398. И дэлъхухэм ямыдэми, хьыбжэбзыр зыдэклэунур Астемырти, лъаггуньггэ уэрэд гууз кьыхуиуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 160. Гьуэгум лъэсыр лъэсиц, гур гуиц, шур шуици, я псэр дзэпэккэ яхьыр жыхуалэм хуэдэу гуузиц. Нал кьута, 211.

ГУУЗУ (3). нареч. Гур хиггэщлэ. «А махуэ дьидэм уи адэр Лыуккэ нэмыцэм кьаубьдери, Бггэм я тлэсыплэу ди бгыицхьэм Нэцанэ хуэдэу, цаггэуэври, Гьуэрэггүэу гуэу яуккэ, Гум имыккьыжу гуузу». «Адэ», 142. Мис нобэ кьэсккэ фызыжьым Игу жьы димыхуу йоккэуэжырт, И нэуэ цлэккьыжырт, гунсысэм, Щхьэггүэсэ лъыжьыр нэмыцэм Пыцэдджыж нэхуицым яубьдери, Дадий илгэгуэу мээ бгыицхьэм Ар цауккэицэ гуузу. «Адэ», 130. Лутлэ Гуузу яуккэицэ. Хьуэпсэггүэ нур, 300.

ГУФЭ (6). Выгум и гуфэтетхэр зытращлэхь, губжэхэр зыхауккэ зи пэ зэтэдзэплэм бжьыр зыщлалъхьэ пхьэ ккьыхьэр. Ди колхоз выгум и шэрхьитлэрт цлэхурэ, гуфэ тлэккэу кьытхуэнэнккэ мэхьу, пцлэну цыткьым. Шьнэхужьыкьгүэ, 12. Кьэрэггүэлым абы [Мэмэт-цлэккэуэ] кьыбггэдэтлэсхьэну и гуггати дэнэ, модрейр пльаплэу гуфэм цызу исиц, зэпкьыруауэ. Лъапсэ, 47. Сеймэныр абыхэм егунсысурэ, и гьусэр пьрхьыжу Гурихаиц, гуфэ шэрхьым трихьэм дежьу хуэдэ. Лъапсэ, 50.

ГУФЛАККЭ (38). Шьыггьынымрэ цлэхум и бггэмрэ я зэхуаку. Елдар и гуфлаккэм дэлъ кьомыр зэриггэзахуэ хуэдэу ицлэри, Астемыр илггэ фочымрэ шэмрэ кьыицхьри шыггэуэу хадэ ккьыфлэм хэклэуэдэжаиц – а гьуэгу дьидэмккэ куэд цлэккьым Степани зэрыккэуэжэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 232. Сосрыккэуэ зыгуэрккэ зыкьыхиггэицым флэфлэу, Дорофеиц и командэ тыккэ зицлэ, Жансэхьу словарырт и гуфлаккэм кьыдицхуэ цлэхум кьагурылуэмккэ псалгэ зырыз «Аффект», «Ажиотаж», «Экстраординарность» сыт хуэдэхэр жи́луэ зыкьом кьыбжырт. Мазэ ныкьгүэ щхьуантлэ, 558. Илас ахьшэр и гуфлаккэм дилъхьэурэ дзэ хьуаиц, ахьшэ кьэзыггэзэж кьыицхьын цхьэккэ, лэмыицлэм изу кьыдэпхьурэ ухэлпъыхьын хуейици, и гуфлаккэ ахьшэр кьыицдэлгэлэи кьохьу. Мелылыч, 471.

◊ **Гуфлаккэр хуабэ хьун** (1). Хэхьуэ илэн (мылькку, ахьшэ с.ху.). Абы [Мэсхьуд] сондэджэрыным фьидэ кьыриггэцлэуэ и гуфлаккэр хуабэ хьумэ, Нурхьэлий и шханлэм кьаккэуэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 205. [u] **гуфлаккэр хуабэн** (3). Ахьшэ, мылькку илэн. И гуфлаккэр «хуабэу» хэт рестораным цлэхьами, сом и жыт имылгьыжу кьыицлэккьыжырт, и ахьшэр хьыбжэбз дахэхэм я деж еклэуэсэклауэ. Лъапсэ, 25. [Кьэрэмьырзэ] Уэрам еуэклэплэм деж увауэ бзэрым ккэуэ-кьэклэуэжым еплэу цытлэ, ахьшэ зи куэд зи гуфлаккэ хуабэмрэ зыицггүэ мыхьунумрэ зэхиггэклэуэ. Лыггэ, 408. Ахьшэ хуэныккэуэ афлэкла хуэхьыжаккьым: – Амлэ апхуэдицу уахьшэницу уи́лэпсэнэуи цылэккьым, – жи́лэри зыкьызэккэуицэицэ, кьэуэри зи гуфлаккэ

хуабэу зыхуиггэфэйцар нлэтлауэу, лээкгуауэу ежьэжаш. Лыгъэ, 409.

□ **Блэ пЫыццар гуфІакІэм дэллэхэм, кьоуэнци** (1). *Еплэ блэ І.*

ГУФИАКИЭ ЖЫП (3). Ахъшэ, цыкІуфэкІу с.ху. щакхумэу бэлъго, кІэстум хуэдэхэм я кІуэцІымкІэ хуащІ илъхъэпІэ. *Локотош и тхылъыр и гуфІакІэ жытым ирилъхъэри къэтэджьыжаш.* Нал къута, 249. *ТхылъымпІэ тІэкІур си гуфІакІэ жытым илгу Илас деж сыкыокІуэжри си щхъэр соцІ, зэфІэкіащ жыхуэсІэу.* Мелыгыч, 471. *[Лу] Абы хуэдизу гугъу зыдеха справка тІэкІури пІыуэ зэкІуэцилъхъэри и гуфІакІэ жытым ирилъхъащ.* Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 517.

ГУФИЭ (6). 1. (5). Гуапагъэ, нэжэгужагъэ, нэщхыфІагъэ гуэр щызэхыщІэ, щызэхыхым деж, цІыхум илэ хъу, ар кызыриггэлыгъуэ щытыкІэ. *Пыжьыр гуфІэ цагъащІакъым.* «Тисей», 480. *Си ужь кыкхуэным зыгъащІэ: ГуфІэм си уэр кыльхуащ, Сэ си уэрэдхэр мы гъащІэм И макъ хуэзсэгъуэу схъумащ.* Си ужь кыкхуэанум. «Бгы лъапэхэм деж», 46. 2. (1). *пІыф мыхъ.* НэщхыфІэ, нэжэгужагъэ къозыт. *ГуфІэ уэрэдхэр соусыр.* ТекІуахэм сэлэм. «Бгы лъапэхэм деж», 35.

ГУФИЭГЪУЭ (97). 1. (86). НэщхыфІагъуэ. *Къэ-зылгъэфри зылгъэфыжри пІэлнукъым, жыхуалэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхъэлийрэ я Іуэхур псыхэкІуадэ хуаами, къуажэм гуфІэгъуэ куэд зэуэ кыкхуэкІуащ; КІэпІыи Андлухъ, Пэц ЛутІэ, Дзэгъэцтокъуэ Алим, фызабэ Бобыхъ сымэ я къуэхуэу къэбэрдэдей полъкум хэту «Туэманэ дивизэм» хэтахэр къэкІуэжаш.* Хуэзсэгъуэ нур, 208. *А гуфІэгъуэм нэгъуэщІ гуфІэгъуэи кыкхуэуэ – куэд лъандэрэ унагъуэм кымыхъа Елдар, псоми фІуэу ялбагъур, кыокІуэ.* Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 514. *Хэку Іэдждэу бийхэм нэщІ ящІахэм ГуфІэгъуэр штыккІэ яхуэсхыжьырт, Лыы жапІэ зауэр бийм щестахэм Аргуэру гъащІэр кыщицеблыжьырт.* Дыггэр къепсын папцІэ. «Шум и гъуэгу», 55. 2. (7). *пІыф. мыхъ.* Гур ин зыщІ, нэщхыфІагъуэ къозыт. *Полъкум и командирыр къэуэри шым щхъэкІэ берыцэт бесын ин къажриащ икІи кыггэгъуэащ псэемыблэжу гугъу зриггэхъыну, полъкур узыниэу, лыгъэ зрихъуэу, къэбэрдэдей нэмысыр шІэтайэу кыищэжын щхъэкІэ, «Жэщ, махуэ жыкхуэу тхъэм фытхуелгъэу, гуфІэгъуэ махуэкІэ дыщызэхуэсын махуэр нэхъ псынищІэу къэсын папцІэ», - жиІэри абыкІэ иухащ графым.* Хуэзсэгъуэ нур, 127. *Зауэ быдапІэ кытфІэщІыр Псэуалгъуэ бригадэм яІэри, Си къуажэм къалэм зытещІыр, Уэрэд гуфІэгъуэр цыжжэлэр.* Си къуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42.

◇ **ГуфІэгъуэ нэпс** (2). ЗэрыгуфІэщам къригъакІуэ нэпс. Хъыдждэу нэпс фымы-лбагъукІэ, ГуфІэгъуэ нэпсым нэмыщІа. Пыхъужь хыбар. «Мывэ хуабэ», 182. *Ди анэжэхэм, цыкІухэм, дэ ди шыпхуэхэм Гуауагэм гуцтэ ныхахами, Дэ насыпшыхуэр къахуэнтхъащ, Егъагъыр нобэ а гуфІэгъуэм – Ар, текІуэныггэм и нур лъанлэр, ГуфІэгъуэ нэпсым ныхопцІытІэ.* ТекІуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5-6. **[И] дуней гуфІэгъуэи** (11). *Еплэ дуней.* **ГуфІэгъуэ шу** (1). зэхъ. Хъыбар

гуфІэгъуэ къезыхъэкІ шууей. *Астемыр нэщхыфІэу, гуфІэгъуэ шум хуэдэу, пІэлантІэм дэтым зэ къахэплъащ, Дамэлэй ещхъэкъэ жытІэну, и шыр иггэлъэри ежьэжаш.* Хуэзсэгъуэ нур, 315.

ГУФИЭЖЫН (мэгуфІэж) лъэмыІ. (5). Гуауэщхъуащ, нэщхъеащ гуфІэгъуэ къехъуллэжын, зыгуэрым щыгуфІыкІыжын. *Хъэмэмым и уэнкакыым Іугъуэ фІыцІэ кърихуу щалбагъум, цыхур гуфІэжат: «ура!».* Нал къута, 240. *Белорухсэр цыпсэу щІыпІэм Митинг инхэр цаухуауэ Я гум илхэр яІуэтэж, МурадыфІхэм егуэкуауэ Ахэр псорі мэгуфІэж.* «Бдзэжьеящэм ипхъу», 162. *Уи цІэ фІыкІэ хэкум цоІури Узибыныр гуфІэжынцІ, Гуэуэанэщхуэ зэтычашцІ, Уи мыгугъэ бгъэзэжын.* Къажэ, къажэ, псы Іэрышэ. «Батырыбжьэ», 48.

ГУФИЭКИЭ (1). ЦІыхур зэрыгуфІэ щІыкІэ. *Ар [и къуэр] зэрызэщхыр Іэдждэм ящІэ – И набдзи, Іупи, и гуфІэкии...* Си щІалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

ГУФИЭН (мэгуфІэ) лъэмыІ. (149). Зыгуэр нэщхыфІагъэ кыпщыкхун. *Фызыжьыр гуфІауэ, и матэр и дамэм трегъуэуэ: – Ана-а, жытІэр сыт, сыбгъэунащ, тхъэм кыпхуищІэж сэ кысхуэпцІар, сцыгъуэпцІэнкъым дунейр къутэху, – жэІэри фызыжьыр йожьэж, арихъэкІэ кІэщІу зыкыгъащэри цоІунищІэ: – А, тІу, а Іэдэм, гуащэр хъэжыггэкІэ къэбгъэгуэати.* Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 631. *ГъэщІэгъуэну, нобэ дахэр Гушхуэу, гуфІэу кыкІухъащ, Сыт хуэзсэгъуэр, сыт насыпхэр Дахэм и гум щхъэ кыкхъа? «Бдзэжьеящэм ипхъу», 153. Дыгъу жьгъей цыкІухъэи, Жытым иуэм щей кърах, Гурхэищ, фІейхэищ, нэкІэ жанхэищ, Сыт ептами гуфІэу пІах.* Дыгъу жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 124.

ГУФИЭЩЭН (мэгуфІащэ, гуфІэщам) лъэмыІ. (10). Егъэлеуэ зыгуэрым щыгуфІыкІын, гукъыджыфІ илэн. *Нурхъэлий апхуэдизкІэ гуфІэщати, Думэсарэ ІэлгъэщІ, Тембот браныч кыкхуищэхуну кыггэгъуэащ.* Хуэзсэгъуэ нур, 189. *Ботэху гуфІэщатуэ, и жейр дэкіуар ищІэртэкъым, и адэм и ныбжьэгъухуэ ар зыхэхуар щакІуэ зацІэщІи, я хыбарым цІэ щІэткъым, зыр зым нэрыуэжу, дыхъэшхэн Іэджи хэту, жаІэм щІалэ цыкІур, и тхъэкІумэр тегъэхуауэ, йодаІуэ, игу ириубыдэу иужькІэ иІуэтэжын и хысэну.* Лъапсэ, 68. *ЦІыхубзитІыр гуфІэщатуэ я лъэр теппІэртэкъым, зы сыхъэтым къуажэм нэсыжаш.* Нал къута, 282.

ГУХЭ (4). *пІыф.* Зи гум темыхуэлэ, гугъуэхъ, гузэвэгъуэ сыт хуэдэхэр зыхуэмыхъ, зыхуэмышэчыф. *Нурхъэлий Ерул и макъыр зэрызэхихуэ, и псар хэкіри гухэ къэхуауэ жыг джабэм кІэрытт, ІейкІи фІыкІи псалгъэ хужымыІэу.* Хуэзсэгъуэ нур, 234. *ДищІакъым гухэ дэ гугъуэхъым, Дыщымыгугъуэи тпэщІы фІыгуэуэ Щытчакъым лъапэ ди гъуэгу кІыхъым, Ди пІэлантІэм шууэ щепсыхауэ ТекІуэныггэшхуэм дрогуфІэр – Ар хъэщІэу икІи дымцыІыхуу, Дэ дыммылгъуэ кытхуэкІуакъым.* ТекІуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5. *Гъунапкъэм кыкІыр е икІыжьыр Къелбагъур, псынищІэу ещІыр гухэ.* Жэщ нэрыплгъэ. «Вагъуэ махуэ», 49.

ГУХЭН (мэгүхэ) лэмыл. (3). Гүм гуауэ, үз с.ху. лэпкь темыхуэн. Гээцлэггүэнкээ, лывжэ зи закгуэр Хьэкурынэми кьелгэлуу Желэ льякгуэр ныхуипхэну, Шцалэр цюкгуэр мыгүхэну. «Тисей», 503. Мес толкьгуньжыыр утхытхэу, Ткгуаткгуэу, уфафэу кьокгуатэр Бгым пэмьлгэцими мыгүхэу Гызу а уардэр мэкьутэр. Толкькун. «Бгы льяпэхэм деж», 111.

ГУХЭХЬУЭ (2). Гур ин зыщл, зыггэгүфлэ. Си дариклэр тесгяфэу Жыхафэр симахуэ ггуэзут, Ер зи лэцлэггэр мы цыпнлэм Шремылгыхуэ гүхэхуэ. «Шцалэггүэ шфыналгэ», 426. Шцылгэм тетым я гүхэхуэр Гуэлым хэллги, уилгэцлгыниц. Мо гуэл кьашцхуэр и нэ цхуэантлэу. «Батырыбжэ», 54.

ГУХЭХЬУЭГЬУЭ (1). Еплг гүхэхуэ. Фадэмрэ гүхэхуэгуэуэр иггэудэфа гуэр кьахэгуоуклац: – Мээдэу районьмрэ Курп районьмрэ адыгэу исыр зэрысым хуэдэу кьыдатрэ, хьэмэ адыгэри ягьакгуэрэ Мышкьыш кьуажэ тлоцлрэ бггүм дэсар даггэекгуам? Льяпсэ, 91-92.

ГУХЬЭН (гүохьэ) лэмыл. (2). Зыгуэрхэм гуэшэггүу, дарэггүу хыхэн. Гүэгуанэ лэджем дахэдэу Зэтхэллэжауэ уцие, Пситл зэхэлтэдам дыхуэдэу, Ди Кьэбэрдейри Россием ГуэмыкГыжыну гүхьакээ, Ар насып ини тхуэхуэакээ. Россие. «Мывэ хуабэ», 94.

ГУХЬУ (4). Гьавэ хьэдэ зэрагу лэмэпсымэ. Я нэхгыцлэр бдзэжыяцци, Гүхгүм физхэр дохьыр гүгүу. Комор кьэрал. «Вагүэ махуэ», 330. «Кьохьусыж, си цлалэ», – зым жимылэ, Гүхуэ цыкгулкүи сянэр мыгүжгэж. Уцкылуу уи гүм ибубыдэр. «Вагүэ махуэ», 83. И фызыр гүхуэ кгуамэ, е цхьэлым ишамэ, кьыггээзжыху и лым цыхуэмышэци кьэхурт. Кьалэн, 430.

ГУШХУЭН (мэгүшхуэ) лэмыл. (7). 1. (5). Зыгуэр зэрыбггэдэлгым, зэрыхуэфлэкым, зыгуэрү кьызэралгытэм кьыхэклыу гуфлэггүэ илэн. Дызэхуэамэ, дэ догуишхуэ, Сэлам зэтхыхуклэ ди дунейи, Расул Гамзатов. «Шцхэлыкьуэ», 401. Рау яхэсци, хгун мыгүшхуэу, Кьахуэгуатэ илэ цэхур. «Тисей», 483. Гээцлэггүэну, нобэ дахэр Гушхуэу, гуфлэу кьикгухьац, Сьт хьуэпсэггүэр, сьт насыпхэр Дахэм и гүм цхьэ кьихьа? «Бдзэжыяццэм ипхуэ», 153. 2. (2). Мыкыгтэн, хуитү зылыггын. Бийм ар яцлэри мэятэ, Гузвэхукли кьыдоишжыр, Топкүи, льыкүи, дыцэ ятми, Кьахэ хьуауэ дунейжыым Шцлэр гушхуауэ ньтокуатэ. «Шцлалэггүэ шфыналгэ», 410. Гуацэм жиэм егупсыс, Лгэр цыувым емьплгэуэ, Теувэнкгым ар гушхуауэ. «Тисей», 499.

◇ **Гушыпакгуэ кгуэн** (1). Зэштеггэуплэ зыщлпнлэ кгуэн. [Стражникым желэ:] «Гушыпакгуэ дыкгэекгуакгым, Уи унэцлэм дыцлоупцлэ». «Бдзэжыяццэм ипхуэ», 158.

ГУШЫПЭ (5). Утриггэууэ, уиггэдыхьэшхыу псалгэклэ кьагуатэм е зацлүрэ уаггэлгьагүм ироджэ. Шызэхсхклэ сэ а псалгэр А гушылэр сигу темыхуэ. Гьуэгу кьежьанлэ. «Мывэ хуабэ», 82. Дэмькгуауэ зы тхьэмахуэ Мес кьопсалгэ рацэр махуэ – Ди колхозым и лэташцхьэр Тет кьыпфлэцлү лгэгуэ Гуацхьэм Радиоклэ ар кьопсалгэ И гушылэм

кьыщлггялгэу: «Кьредагуэ мьдэ и адэр», – ЖиЛэу макьыр жьым хокгуадэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76. Терек псышхуэр кьэмыувылэу Урыхупсым мес йопсалгэ: – Зэ цыггэтыт уи гушылэр, Жылэт мьдэ уэ плэггэуахэр. Терек. «Партыр ди пашэу», 118-119.

◇ **Гушылэ нэцл зыщлгын** (3). Гушылэ хэлгү упсалгэ хуэдэу фэ зытеггэуэн. Азрэт цыгхум яхэту гушылэ нэцл зыщлгерт, «Алыхьыр зделэмклэ девггэлэ» жиЛэу. Нал кьута, 307. Кьэрэжыи цыджану кьэлыбат, арихьэклэ, и фочым тегузэвьхьати, зыкьриггэцлакгым, гушылэ нэцл зыщлгяц. Льяпсэ, 104. **Гушылэ хээзггөн** (3). Гушылэр кьыгурыгуэу, гушылэм зытримыгггусыхуэ цытын. Езыр кьыбырггуклыу, гушылэ хэлгү, гушыли хээзггэу плгэагү цхьэкклэ, Гуэху зехьэкклэ ищлгерт. Нал кьута, 261. Хьыдггэбзхэм гушылэ яхээзггэнутэкгым. Шынэхужьыкьуэ, 57.

Гушылэр хээзггэркгым, зеггэусэ занцлэу, – жиЛэри шьыд пэхум цыжьбанэр куэд лгандэрэ ищлгьхуу зэрыщытым гу лгариггэтайи, – пэжыр жьыслэници, цыжьбанэм зыхимыщлгылэ цылэкгым. Кхьухь пхэнж, 506. **Гушылэ хэлгын** (1). Гушылэ кьыгурыгуэу цытын, апхуэдэ хьэл илэн. Езыр кьыбырггуклыу, гушылэ хэлгү, гушыли хээзггэу плгэагү цхьэкклэ, Гуэху зехьэкклэ ищлгерт. Нал кьута, 261. **Гушылэ хэмылгү** (1). вводнэ п. Шэчыншэу, шэч хэмылгү, джэгу хэмылгү. – Дызэхуэац иджы, Бот, – жиЛгяц Степан Илыч, гушылэ хэмылгү. Хьуэпсэггүэ нур, 281.

ГУШЫПЭКЛЭ (3). Зэрыггүшылэ шфыклэ. Борис Борисович. Ар сьт гушылэклэ, дэ ди цхьэр мафлэм хэлгяц. «Тепщэч кьэзылгэтыхь», 159. А зи унаггэуэбжьэр хуэзыщлгьын Мэмэт-цлгакгүэ, ар гушылэклэ хгун жери кьэрэггүлэр бамлэу зэгуоуд. Льяпсэ, 51. Албиян и гушылэклэр Ирени игу ирихакгым. Шынэхужьыкьуэ, 42.

□ **Гушылэклэ зымыщлэр лэштлгымклэ мауэ** (2). Гушылэ зыхэмылгым, кьызыгурымылуэм, кгуэцлрыкьуэм хужалэ. Гушылэклэ зымыщлэр лэштлгымклэ мауэ, и фэр лэбжьанэклэ тесхыниц... Нэггүху, 48. Убыхцлалэхэр зэроггэклий: – Гушылэклэ зымыщлэр лэштлгымклэ мауэ. Льяпсэ, 116.

ГУШЫПЭН (мэгүшылэ) лэмыл. (52). Гушылэ хэлгү псалгэн, зыщлгын. – Тобэ ярэби, Инус хьэжым и унэм бэлиэвчы сьмаджэ шцлгэу ищлгэмэ, зиуклгьынт, – гушылэрт Бот, цы лэпкэ зытемыт и цхьэм пцлэнтлэпсыр кьрилггэцлэхуу. Хьуэпсэггүэ нур, 275. Я гур кьэжанауэ лы зэбггэдэтхэр гушылэрт, хьэкувыкьут, дыхьэшхэн гуэрхэр жалэу. Нал кьута, 268. Заузишхуэ клыхьыр дыухауэ, Теклгэныггэишхуэм лгэпкьыу цылэр Гуфлэггүэ инклэ дихьэхуэ Хуэгуфлэт, дэни цыгушылэт. Ньбжьэггү. «Партыр ди пашэу», 91.

◇ **Гушылэ имьлэжээн** (1). Гушылэну гүкьыдэж имьлэн. – Хьэкьурт хьуац ар, – жалэу дыхьэшхырт кьрихьэллахэр, арихьэкклэ Нурхьэлий гушылэн и лажьэтэкгым. Хьуэпсэггүэ нур, 207. **Гушылэрэ и флэцлэр кьыгурымылуэн** (1). Еплг гушылэрэ и флэцлэр умыщлэу. Кьуыцхьэ цлалэ цыккүм жиЛэр Луи зэхихат, ауэ гушылэрэ

и флэцрэ квыгурылуаквым, уеблэмэ Лу и флэц хвуххэнтэквым Таша диным папицлэ мафлэм зыхидзэу зиггэсыну. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 517. **Гушылэрэ и флэцрэ квыхуэмыщлэн** (2). Гуэхум е жалэм джэгү хэлгэрэ хэмылгэрэ квыгурымылуэн. Зыквэггэлгавгү, нэгүэуцл пхуээфлэмыклми, – желэ [Джэлил], гушылэрэ и флэцжужилэрэ квытхуэмыщлэу. Бабыщыкбүэ адакгэпщ, 491. **Гушылэрэ и флэцрэ умыщлэу** (2). Гушылэ, джэгү хэлбү жилэрэ жимылэрэ шэч квытхэбэн. – Фи цххэр цлэлуамэ, квыщлэфхыж, – жилэрт Инал, гушылэрэ и флэцрэ умыщлэу. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 537. Лу нэхггунэггү зыквыхууцлри Квэзджерий гушылэрэ и флэцрэ умыщлэу квыриггэжбваци; – Иджытсту сыздэклэуэр пицлэрэ? Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 563. **Гушылэрэ и флэцжу жилэрэ умыщлэну** (1). Жилэр щлыжилэр квыбгурымылуэу. Лгэикс я нэхбывжык квыриххэллати, гушылэрэ и флэцжу жилэрэ умыщлэну, Нартыхум зыквыхууцлгэзери жилаиц; – Зы хэку уиклыу нэгүэуцл хэку уыкылүэклэ шулгыггүсэ гуэри уилэн хуейиц. Лгэпсэ, 75. **[И] флэцрэ гушылэрэ квытхуэмыщлэн** (1). Еплэ флэц. **[И] флэцрэ гушылэрэ умыщлэу** (1). Еплэ флэц.

ГУШЫЛЭННШЭ (1). плыф. Гушылэ зыхэмылэ. Плыжэ зешари гушылэнишиц, Шхын щымыщлэу ар псэуфмэ, И пхум лэджэ квыбжилэниц, Гуэху блэклахэмклэ уеутицлмэ. «Бдзэжыящэм ипху», 146.

ГУШЫЛЭРЕЙ (6). плыф. Куэдрэ гушылэ; Гуэрылуэдз. Езы Бэлаци, и кбуйтлэм я хыбарыфлэ зэхихати, гушылэрей хуэуэ, гум илгыр квырихырт. Хуэупсэггүэ нур, 280. Квэзджерий квалэм кбэсыху тлэку зыггэпсэхуати, нэжэгүжэ хуэат, гушылэрейт. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 672. Квэужэ Советым тетыр лы гушылэрейт, куэд и нэгү цлэклауэ, квэужэм дэстэкквым имыщлыху. Квалэн, 433.

ГУЩЭ (9). 1. (8). Сабий щяггэжэйуэ щлэбупсклэ хбу гбуэлгыплэ цыккы. Выфэ цынар тлэку илгэсиц, унэм квыххэри, гуцэм хэлэ сабийм хыдан зерыщладзым хуэдэу, и фызыр лгэныкбүэклэ иггэклэуатэри, гбуэлгыплэм выфэр ириубгүуац [Инус]. Хуэупсэггүэ нур, 73. Анэу гуцэр цлэзыупсклэр Мамырыггэм щремыщлэ. Си хуэуэху. «Батырыбжбэ», 40. Цыхубзхэм я цлалэ цыккылуэр гублаицхэдэс яцлауэ, сабий быдзафэр я лэпллэм илгы, гуцэри гупхэм клэрытхауэ хадатицлэ клэурти, махуэ еным квыхэмкылу хадэ япицлэрт, я быдзафэу выгу жауэм квыщлэнам бадзери хумилэцлэджри ежауэ зэраггавгыр зэхамыху. Хуэупсэггүэ нур, 269-270. 2. (1). частицэ. Жалэр ирыщлаггэхуабжбэ. Хэж пицлар дауи кбавыл хуэн, на, гуцэ, апхуэдиз хэзаб цылым тебггэлбү, – жиэу Думэсарэ Инус ешхыдэрт. Хуэупсэггүэ нур, 74-75.

ГУЩЭ УЭРЭД (3). Еплэ гуцэккы уэрэд. Хыдждэбз унаггүэм квызэрихгүэу, Гуцэ уэрэдыр ираггацилэ, Нысаицлэ хгүрэ бын иггүэтамэ, Хунищэфыну зыллэ и ггаицлэ. Зэманым деккы. «Батырыбжбэ», 11. Жей, си цлалэ, наггүэ дахэ, Губггүэ инхэр уэ ууейиц. Жей, си щлалэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 39. Кваллгэным и жьэр и гуцэиц, гуцэ уэрэди еусыр. Сатъявати. «Батырыбжбэ», 82.

ГУЩЭКБУ УЭРЭД (1). Гуцэм хэлэ сабийр зэраггэжэй уэрэд цыккы. Усэм и цлэм хэту уроххэллэ. Ггүщэккы уэрэд. «Щххэлыккы», 388.

ГУЩТЭ: Ø гуцтэ еггэщлэн (2). Зыгуэрным шынарэй, щтгэрэй зыгуэр ириггэххуэн. Дэнэ клэуэми, мылгхуккыуэ цыккылуэр здишэрти, тенджызым тет кххуэ нэггунэ ириггэлгавгүерт, езы цыккылуэри щтлэицтаблэу хы толгккыным еплгырт, зэгуэр гуцтэ ириггэщлати, е бэзэрым тетмэ, цыккы яцэ-квэицэхуххэм флэгуэныхху еплгэт. Лгэпсэ, 102. Борис Борисович. Шейтланым иггэщтам Алыххыр и флэц хвужырккыым жыхуалэм хуэдэу цыккыбузым гуцтэ ириггэщлатици хур хыдждэбзи имыдэжын. «Тешщчэ кбэзылгэттых», 179. **Гуцтэ хэхын** (1). Шынарэй, щтгэрэй зыгуэрным ириххуэн. Ди анэжбхэм, цыккылуэхэм, дэ ди шытххуэхэм Гуауаэм гуцтэ ныхахами, Дэ нысыттышхуэр квэахуэтхыащи, Еггавгыр нобэ а гуфлэгуээм – Ар, теккылуэныггэм и нур лгэплэр, Гуфлэгуэ нэсым ныхоницгытицлэ. Теккылуэныггэ. «Шум и гбуэгу», 5-6.

ГУЩХБЭДЭС (1). Гублаицхэм дэсу гур зыггаккыуэ. Гуцххэдэсхэм гуэбэнэч яцыггэт, баицкыккы хужыи ядэлгэт. Хуэупсэггүэ нур, 321.

ГУЩЭ (7). Гум и лгэацлэ. «Зы квалэ силатэмэ, сыицлэлгэдэнти, и гуцлэм хэслунтэккэ», – жиэу Исуфыр квызэклэуэклаиц, и нэр квыицххэрипхуэным хуэдэу. Лгэчымэ, 396. Квалмэлэриц лэцэу квысхуэнэр – Сэ, сеплэицлэклири, бий суклэм И гуцлэм квалмэр квыххэнаиц. Щлэпхуэажахэр. «Шум и гбуэгу», 53. Кваруэстауэ усэр си гуцлэм Щотэджри, хывэхуитыныггэм щлэбэн, Сызэмылгэиу си псэр яфыщлу Дунейм нытоххэ слэцлэклири. Си стиххэм ггэрү сагыггэц. «Шум и гбуэгу», 116.

Ø Гуцлэм цыккыххэн (1). Хуабжбу зыгуэр и жаггүэ ххуэн. Соицлэ, соицлэ фи гураицэр, Сэ сыххуэнккэ фэ фхуэфаци», – Игуклэ жиэу ар ди дадэ, Цыккылуэр гуфлэу квыбггэдоххэ, Хуемылггэклэу хварбыз хадэм, Рау и гуцлэм ари цлэоххэ. «Тисей», 480.

ГУЩЭГБУ (1). Зыгуэр пфлэгуэныххэ зерыххум кбуит гурыщлэ, абы уиггэлэжэ Гуэху. Зыккыом цлауэ Нартыху Квэзбэч бжыпэр иубыдауэ паиэу уваици, лгэккыныггэишхуэ илэиц, игу зэбггэм и пицэ гурыггыр зэриудыну тлэу еплгынуккыым, гуцлэгууишхуэ шлэ лгыуэ и хыбар езым иггэлуэжми, гуцлэгууэклэ квытыпхын цыккыккыым, ней-нэфлэклэ яхуицтыци, и нэфлэ зыицхуээм и кбулыккыур доккыуей. Лгэпсэ, 73.

Ø Гуцлэгуэ илэн (13). Зыгуэр пфлэгуэныххэ ххуэу щытын. Псори квалмыккыуа цххэккылэ ккэклиуат зыккыоми, зэгурылуаиц гуцлэгуэ сицэиц жызылэм Дисэ Гуэхутххэбзэ квыхуицлэну. Гуцлэгуэ, 426. Ххэм нэххэ гуцлэгуэ илэниц Инус нэхггэрэ, – жиэрт Думэсарэ Инус жилэри и тххэккыуэм нимыггэсу. Хуэупсэггүэ нур, 76. **Гуцлэгуэ хэлгын** (2). Еплэ гуцлэгуэ илэн. И ххэл-и цэн жыплэнууици – хуэдэ уиггэлгэгыгуэниц, нэклэклэ мыдахэмми, и щытыккылэм, и дуней тетыккылэм удэххэыр, гуцлэгууишхуэ хэлгыи, сыткли елгэлуэ – Гуэхутххэбзэу квыпхуицлэниц цыккыккыым [медсестрам]. Лгэпсэ, 17. Езым бынибл илэу фызабэу, джэдккыурт анэ жыхуэлэну и сабийм яцххэицыту кбулейсыз дыдэу псэу

ичхэкЛэ, гуцЛэггүшхуэ хэлт, езыр хуэныкгуэ нэтми, псапэ ицЛэмэ, фЛэфЛт, лбэризеххэт, цГыху мышиынэт, жьакЛуэт. ГуцЛэггү, 421. **ГуцЛэггү хуэцГын** (41). Зыгуэрым уигу шЛэузын, шЛэггун. НысаицЛэр унэм зэрыицЛашуэ, Дэфэрэдж, зи абггүэ квилбэнта джэдквуртым еицхуэ, унэм квыицЛэцЛэфтри уэрамым дэлбэдаиц: - Уэххэй, дэлху сиЛэ мыггүэмэ, гуцЛэггү квысхуэфиЛ. Лпапсэ, 118. ГуцЛэггү квыхуицЛырт дэтхэнэм, И ицЛэуицЛакЛуэр и куэдт, Зэрызуахам и гуггүр Хэт и псалбэггүми хуиЛуатэрт. «Адэ», 136. Дыггүжым гуцЛэггү хуэзыицЛу фэ зриплар езыр арауэ квилбэтэри, Думэсарэ и гум кврихур жиЛайц: - Сэ жысЛэми фыкбэдалуэ мыдэ. Мазэ ныкгуэ шхгуантЛэ, 542.

ГУЦЛЭГГУНЫГБЭ (1). ГуцЛэггү хуэцГыныгбэ, хуштыкЛэфЛ. Ер ЛэцЛэггүу кбэзыицтам И гур ицЛэиц сытым ицыггүи, ГуцЛэггүныгбэми пжыжбэиц. «ШЦалэггүэ шЦыналбэ», 421-422.

ГУЦЛЭГГУНШЭ (23). пльыф. ГуцЛэггү зыхэмьыл; еру. Езы Псаун жыхуэлэ шЦалэм Лэл дыдэ хуауэ кбигбэзэжат, гуцЛэггүнишуэ, ерыиц, зыхуэзгүэмыи цымыишуэ, уеблэмэ уи фэр ЛэбжанэкЛэ трихын тЛэу еплбынутэкбым. Кбалэн, 434. Дунейм и квутэжыггүэ мыхуауэ си фЛэц хуркбым, апхуэдицу цГыхур гуцЛэггүнишэ ицыхуауэ - арат Дисэ жэцкЛэ ггуэлбьжамэ, жейм емызггүу зэгупсысыр. ГуцЛэггү, 422. - ГуцЛэггүнишэ фхэт - иджыпсту жыфЛэ, ницЛэнишуэ дьфицымьггүын ицхэкЛэ, - жиЛат Гунэуэси, зырыз фЛэкла гуцЛэггүнишэ кбыхэкЛакбым. ГуцЛэггү, 426.

ГУЦЫПУ (4). 1. (1). ЦГыху шылбым и гупэ кыдэггэзаяр. Луизэ хэлт и гуцЛылуэр дэггэзаяуэ, и нитЛыр унаицхэм тенауэ. Хуэпсэггүэ нур, 68. 2. (1). Зыгуэрым и шЦылу. Жьыбггэ маицЛэр квыкгуэллэмэ, Уэс гуцЛылуэ шоллэпхэицэ, Псылу мыл гунэм убггэдэтмэ, Псыр мыл ицЛэггүм шолуицэ. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашуэ», 112.

◇ **[И] гуцЛылу ггуэтын** (2). Зыгуэрым текЛуэн, пльышын. Сабий зэуакЛуи квытхэту, Ди лпапсар кЛуэду ди гуггүэ, Бийм ди гуцЛылуэр иггуэту Арати паицЛэр шылыггүэр, Зауае ябгэр ицежбэри Россиери гбүсэ ицыхуари. Россие. «Мывэ хуабэ», 94. Си Лэр дызолгэр уи ицЛакЛуэм, Аслбэным хуэдэу физуэуэ, Бий залым бзаджэр хэвггэицЛэ, Бийм и гуцЛылуэр вггуэтауэ, Хыбар кбэлуну сопЛайцЛэ. ШЦым и макб. «Шум и ггуэгу», 39. **[И] гуцЛылу иггүэвэн** (1). Зыгуэрым теггэггүшхуэн, лбэггүицЛэтын еггэицЛын. Нобэ хуэдэ махуэм - «мы жэмьр тхуэххумэ, Хаджэт» жиЛэу, дзыхь квысхуэзыицЛыр бийм я гуцЛылуэ, ялыхь, иггүэвэ. Шынахужьыкгуэ, 17. **[И] гуцЛылу ихээн** (1). Зыгуэрым теггүшхуэпэн, лбэггүицЛэтын шЦын. «ЗаулЛыр сиххэм бий гуцЛылу», - Ар жысЛэу фЛыггүэм сыицЛохуэпс. Борэныр бгышххэм. «Шум и ггуэгу», 28.

ГУЭГГЮЭ (1). Гуэвэггүэ, нэцхбэяггүэ. Си гуЛэггүэишхуэиц а махуэр, Схуэмыишэчыкхуэ а кбамэр Квыхэслбэфьжмэ, псалбэныр Аххэмэд и гбэицЛэм деухыр». «Адэ», 141.

◇ **ГуЛэггүэ квилбьысын** (1). Гуэвэггүэшхуэ, нэцхбэяггүэ ин хэтын. Хыдбэжбзым гуЛэггүэр

А махуэм квилбос. ЦГыху мурадым и бзу хужь. «Ваггүэ махуэ», 348. **ГуЛэггүэ кбыхуэкЛуэн** (1). Гуэвэггүэшхуэ илбэггун, квилбьысын. [Думэсарэ:]. ГуЛэггүэжэ мыггүэр кбыхуэкЛуаиц. Хуэпсэггүэ нур, 75. **ГуЛэггүэм хэтын** (1). Гуггүехэ ин, гуэвэггүэшхуэ с.ху. телбьын. Ар бгым и нэпсу квыицЛэжкЛэ, Мьых гуЛэггүэм, дауи, хэтиц. Шэджэм псыкбелбэ. «ШЦхэлыкгуэ», 377.

ГУЭГГЮЭЖЬ МЫГГЮЭТИ (3). междом. Зыггүэр хуабжбу зэраггэицЛэггүэ псалбэ. Ггунэггүу фызым. ГуЛэггүэжэ мыггүэуэ - Адэлджэрий! Ггүэгуанэ, 141. [Думэсарэ:] - ГуЛэггүэжэ мыггүэуэти, умыггэмэ, хбэжы, мыр [Луизэ]. Хуэпсэггүэ нур, 74.

ГУЭЖЫН (мэгүлэж) лбэмыЛ. (7). ГуЛэггүэшхуэ иггүэвын, илбэггун. Зи гуауэ зыхуэмыухыр Дэфэрэджт, сыту нЛэр тхбэуэ ди тхбэишхуэм и гур квыицЛызбггар жиЛэу гуЛэггүэжэ, зэми и гум кбэкЛырт: ярэби, ккхуэным кбыздиса хыдбэжбз ицЛыкЛухэр псым итхбэлауэ арауэ нЛэрэ жиЛэу. Лпапсэ, 108. СыцЛэрыЛуаицэрэт, жыпЛэ заицЛэу, Шытхгупс птемьткЛуэм, уогуЛэж. Шытхгупс. «Дамыггэ», 109. Уи лбэпкбьр, уэ урамыЛэжу, Зэхэиц ныицхбэбэ, мэгүлэж. Кулиев Кбыйсын паицЛэ. «ШЦхэлыкгуэ», 402.

ГУЭН (мэгүлэ) лбэмыЛ. (7). Гуауэр хуабжбу зыхэицЛэн, гбэвын, пыхбэн. Псэмыблэжу бийм эсауэу И анэ-адэр жэцкЛэ гуЛэу Бэлыхьыр хэкум ицхбэишхамэ, Уэрэд ар хуаици, ллэ имыЛэ. Зи гбэицЛэ кЛыхь. «Батырыбжбэ», 148. СыгуЛэу нэпсыр кбыхицЛыуаами, Си нэкЛу ныбжбэггүэм схуалбэицЛайц. Зауэ жыхуалэм и хыбарыр. «Ваггүэ махуэ», 92. Марфэ гуЛэу унэ лбэггүм Мьитэджыфу квытенаиц. «Бдэжбэяшхэм ипхуэ», 157.

ГУЭПЭ (2). Гуэвэггүэ, гуауэ с.ху. куэдрэ кбыхыкхуэ шЦыпЛэ. Сабий джэуэлэу а тафэр ГуЛэпЛэ хэтым ицЛэ? Уэрц, зауэлЛэ хахуэ. «Шум и ггуэгу», 21. Нарт и кЛуэдыкЛэр пхуэфаицэт Ер уэ уи натЛэ ицыхуам, СицЛэркбым и ггуэгуэр уи маицэм, СицЛэркбым гуЛэпЛэ пхуэхуар. Усэ кварукЛэ бийр бгбэсу. «Шум и ггуэгу», 24.

Гь

Гь (1). Адыгэ алфавитым и ебланэ хбэрф. И хбэтиным уеплбми, Астемьр и хбэтиц, абы и «гь» тхыкЛэр Думэсарэ тыншу еицЛэ. Хуэпсэггүэ нур, 191.

ГЬАБЛЭГУ: ◇ **гьаблэгу ицтэн** (4). 1. (1). ШхынкЛэ иримыкгуэ хуэн. Гьаблэгу ицта хуэнти, Локотош хбэлывэр зыЛуридзэри имыггэныцкЛуу ириггэлбэтэхаиц. Нал кбута, 244. 2. (3). Нэпсей, мылгку шЦэкбу хуэн. Гьаблэгу зыицтар араиц и мымылгку ицЛэнэицЛыр. Хуэпсэггүэ нур, 255. Нурхэлий ахбизэм кбиггэлулауэ, гьаблэгу зыицтам хуэдэу гужбэуэ махуэ псор ирихбэкЛайц. Хуэпсэггүэ нур, 228. Ггүэгуэ захуэм текЛэ, гуэныхь кбэзыхьа, гьаблэгу ицтэу дэхуэхам мы кбурЛэныр яЛыггүу тхбэ яЛуэмэ, пэж жалэмэ, я насытиц, ицЛы жызыЛэр зэггүэуэ. Хуэпсэггүэ нур, 154.

ГЪАВЭ (76). 1. (67). ШЦым кыытрах шхын, зи хьэдзэм ерыскыи кыыхащыкI кьэкIыгъэ. Зэм бэву гъавэр кыытыбохыр, Уэгъу кыытехуакъэ – ницIар кIуэдащ. Сэ щЦым тезмысэ кыытемыкIэ. «Вагъуэ махуэ», 343. ШЦыналгъэр зэрыщытауэ дахащэт, гъавэр уэшхым я кIуапIэи, кыызыщIэрыуащи, нэр егъэджылыр, хъупIэм Iэщу итыр абы хуэдабзэи. Кхъэлэгъунэ, 375. А лIыр гъавэкIэ, дэшхынкIэ зэрымыбэлэрыгъар нэрылгъагъут, и унэм щIэхуэр щIэлэт, дзэжэ гъэгъуахэри фIэлэт, джэдкъази джэдэщым щIэшт, хыви жэмIэ Iуэм итт. МелыIыч, 462–463. 2. (9). Ерыскыи кыызыхащыкI кьэкIыгъэхэм я хьэдзэ. Сэри жыласэм зыхуэзгъадэу Уэгъу щхуэантIэм гъавэр цытессэнт. Пшэм мазэр хохъэр, кыыхокIыжыр... «Батырыбжъэ», 26. Гъавэ зытэсэн дэнэ кээнэ, мэкъупIи хъупIи кьольжы урикъунуи. Лъапсэ, 87. Дэ гъавэ тхуэзэсэр и ванIэ цымыщIэ, Жылапхгъэм хэлплъыхуэ зымыIэм ярет. Гъавэмрэ псалъэмрэ. «Щхъэлыкъуэ», 397.

ГЪАГЪЫН (егъагъ) лэI. (4). Зыгуэрэм нэпс щIэгъэгъэкIын. Абыи хэт игъэгъуфIэни, хэти игъагъыни. ШЦынэхужыкъуэ, 48. Ди анэжъхэм, цIыкIухэм, дэ ди шытхъухэм Гуауаем гущтэ ныхахэми, Дэ насытхъухэр къахуэтхъащи, Егъагъыр нобэ а гуфIэгъуэм – Ар, текIуэныгъэм и нур лъапIэр, ГуфIэгъуэ нэпсым ныхопщIыпIэ. ТекIуэныгъэ. «Шум и гъуэгъу», 5–6.

ГЪАТХЭ (113). ШЦымахуэм кыыкIэлъыкIуэу гъэм и лгъэхэнэ. Лгъагъуныгъэр гъатхэ дыгъэи, Къыптемыпсэм – упIыщIэни. Лгъагъуныгъэр мазэм хуэдэщ. «Вагъуэ махуэ», 334. И псы къыуэгъуэт гъатхэм дежи, Дунейр псы цIыкIум икъутэжт. И псы къыуэгъуэт гъатхэм дежи... «Щхъэлыкъуэ», 406. Жыг хадэ иныр зэрыхадэу, Къэвэсти гъатхэр, щхуэантIэ хъуащ. КIарц жыг. «Вагъуэ махуэ», 367.

♦ **Гъатхэ техъэн** (1). ШЦымахуэр ихын, игъэкIыфын. Гъатхэ ктэс, Къуыцхъэхуэ мэлъыр цахукIэ, ерагъуы гъатхэ техъа мэлъыжхэр псым итхъэлэу щытащ. Мазэ ныкъуэ щхуэантIэ, 536.

ГЪАТХЭМЭ (1). Гъатхэм и мэ. Гъатхэмэ хуабэ къащIыхэм, ХыбарегъащIэ къытхуохгъур. Сэ къуалэбзэхэм... «Дамыгъэ», 210.

ГЪАТХЭПЭ (7). Гъатхэм и пэр, щыщIидзэр. И дыщэ тажыр щхъэрэдзри Набдзэ къуанишитIыр, и щхъэщыр КъыщыщIыгъэщIэ, хъыджэбзыр А махуэ бзыгъэм телгъыджэу, Гъатхэпэ уэшхым кыыдэхуэу Лэгъуныкъуышхуэу щIэращIэт. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 426. Гъатхэпэ махуэ хуабэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 317. Гъатхэпэ жэщым хуэму хоцIри, Щытын мысалгъуэ ар лгъэкIын! Сигу плъауэ сэ хуабэ... «Шум и гъуэгъу», 29.

ГЪАТХЭПС (1). Гъатхэм ежэх псы (ар утхъуа хабзэщ). КIарц жыгхэр итхэщ дзыхъ ямыщIу, Гъатхэпсу блэжыр къэутхъуащ. КIарц жыг. «Вагъуэ махуэ», 367.

ГЪАЩIЭ (201). 1. (122). Псэуныгъэ. Сэ гъащIэм джэкIэ сыгуащIэи, СыкIуэнуи жыжъэ шым сошэс. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагъуэ махуэ», 316. ПицIэр зыгъэдахэр фащэри, Зи псэ зыгъэдахэр гуакIуэи, ГъащIэр зыгъэдахэр

хабзэи, Фызыр зыгъэдахэр лIыи. Узыгъэдахэ. «Батырыбжъэ», 153. Уэ уи нэм хуэпхыым псэм ухуахъыр, Псэ хэлэхъэ Iуэхуми – ефIэкIуэни, ГъащIэм и теппэр лгъагъуныгъэи, Бзаджагъи мыви ар текIуэни. Ягъажъэ щIакхуэр хъуреишхуэу. «Вагъуэ махуэ», 353. 2. (74). ШЦыхур е псэушхъэр кыыщалгъуамрэ щылIэжамрэ яку дэлъ зэман. Си ужъым итхэ, фыкъэпIащIэт, КIэщIыIуэи гъащIэр – фымыгуэ. Сытетщ къурш дами, соплгъэ жыжъэ. «Дамыгъэ», 217. Си гъащIэр кIыхъми е кIэщIми, Си гугъу ямыщIу зашылэн? ГъащIэ кIыхъ. «Мывэ хуабэ», 266. 3. (5). Дунейр тетгIэ, псэукIэ. ШIагъуэ сытми Iэхуэ гъащIэр? «Тисей», 489. Уи зэ уэгъуэм бийр къыбуду – Ариц уэ гъащIэу къэбгъэщIар. ЩоджэнцIыкIуэ Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. Зыгъуэтыр зышх дыгъужыу, шыхыр зыхуэмытшыныжым ещхуэ, игъуэтым ефэу фадэ щIэнэщIу и гъащIэр ехъ. Лъапсэ, 43.

♦ **ГъащIэ угъуеин** (1). ГъащIэ къэгъэщIэн. ТкIуэпс зырызу си бзэм папIэи Сэри гъащIэр соугъуейр. Акъужь. «Дамыгъэ», 211. **ГъащIэр ехъэкIын (хъын)** (4). Псэун. Дыдауэу гъащIэр сыт щIетхъэкIыр, Зэтыдгъэуэуэ дылгъэщIэн? Ди хэку аргуэру кыызогъазэ. «Щхъэлыкъуэ», 379. Зэгуэр Бейбарсыр къэуващ: дэ пащытхыгъуэр дохъумэ, уанэгум дис защIэу гъащIэр идохъэкI... Лъапсэ, 100. **ГъащIэр тын** (1). Зыгуэрэм и хъэтыркIэ лэн, дунейм ехыжын. И гъащIэ псор щIитынти хъэжым зы къуэ кыыхуалгъуауэ ищIатэмэ, арицхъэкIэ абы хуэдэ насыт а гуамэм хуэфаци? Хъуэпсэгъуэ нур, 63. **ГъащIэр ухын** (1). Лэн, дунейм ехыжын. АдакгъэщIэ цIыкIухэр иджы ди Iуэгъуэ хуакъэ, цыжалэм, я гъащIэр яух. Бабыщыкъуэ адакгъэщIэ, 482.

ГЪАЩIЭЩIЭ (2). ПсэукIэщIэ. ГуащIэрыпсэуэу цIыхубэр, ДэдызэкъуэшуудыздокIуэ, Дэ текIуэныгъэр къыдохъыр, ГъащIэщIэ гъуэгуэм дрокуэ. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лгъапэхэм деж», 35. **ГъащIэщIэ гуапэм** и тхыдэр Толгъкун макъыжкIэ къеIуатэр, Дахэу плгъыжэ ину а уардэр Тлэкуи уфафэу мэкIуатэр. Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лгъапэхэм деж», 102.

ГЪЭ (90). ШЦым дыгъэм и хъуреягъыр кыызэрикIухым хуэдиз зэман, илгъэс. Езы Лу и гум кгъэкIыжауэ кыыщIэкIынт, адэ нэхъапэм, гъей кыыщыхъуну гъэм, Тини хъыджэбз цIыкIунитIэу хъэнцигуащэ зэрашэу зэрыщытар. Мазэ ныкъуэ щхуэантIэ, 643. Илгъэс минитIрэ илгъэс тыцIыкIуплIыр – А гъэр мыгуэуэ езыр къэсынущ. Си илгъэсищэ. «Щхъэлыкъуэ», 395. Уи нэлэ тету щытамэ, Гъэ Iэщым зыри хэщIакъым. Мэлъыбуэхъэ. «Шум и гъуэгъу», 71.

♦ **Гъэр икIын (кIуэн)** (5). ШЦым дыгъэм и хъуреягъыр зэ кыыкIухым, илгъэсыр блэкIын. Мэзыр бзухэм ягъэдахэ, Мэзым цоIур бзум я макъыр, Гъэр икIыхукIэ емызэшу Бзухэр мэзым ныхуосакъыр. Мэз гыбзэ. «Щхъэлыкъуэ», 376. **Мы гъэр икIащи, сыт пицIэжын**. Аргъуей, 388.

Гъэ тегъэхъэн (1). Гъэм и зэман гуэрэм нэсын. Къэралым естын гъавэ сиIэкъым, кыысхуэнам си бынунэр шхын щхъэкIэ мылIэу гъэм тригъэхъэн кудейи, жызыIэу къуажэм дэсым лIищ

кыяхабжыкIри ягъэтIысаиц, я дум илъмэ, кърахрэ я гуэнри кыицатIащIым физхэр, сабийхэр зэщIэгъуагуэрэ хъэблэр кыызэхуашэсаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524.

□ **Гъэ псом яцIар чыцI ажэм икътэжаиц** (1). Къару куэд зытрагъэкIуэдэ Iуэхур зы мыхъэнэншэ гуэрным щхъэкIэ лъэлъэжын, кIуэдын. – *Гъэ псом яцIар чыцI ажэм икътэжаиц жыхуаIэм хуэдэу иджыри къэс яхуа колхозыр Мысост икътэжыни, - жиIэри Апчарэ цIыхубзхэр игъэдыхъэшаиц.* Нал къута, 289.

Гъэрэ щIырэ зэхэкиын (4). ЩIымахуэр гъэмахуэм хуэкIуэн. *Гъэрэ щIырэ зэхэклауэ дунейм и дахэгъуэт, хадэхэлъхъэгъуэт, ежауэ цIыхур я шыгъуэу хадэм итт.* Нэгъуху, 33. *Лъэкиныгъэхуэ зэ уIами, Иджы кыпхуэзэм уэ уаблокI: Уэ фIырэ Iейуэ пиIа илгъэпкыри Ди гъэрэ щIыуэ тхузэхокI. Си гъащIэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати...* «Щхъэлыкъуэ», 400.

Гъэбэгъуэн (егъэбагъуэ) лъэI. (5). Зыгуэр бэв, куэд щIын. *ЩIыр егъафэ си псы щIыIэм, Фэ хэфсахэр согъэбагъуэ!* Терек. «Партыр ди пашэу», 120. *Идакъэм цIэкIыр егъэбагъуэ, Фы зэ хуэтицIакъэ, цымыкIуэд.* Ягъажэ щIакхъуэр хъуреишхуэ. «Вагъуэ махуэ», 353. *Ди насытым и хъумакуэу ФIыцIэ уиIуэ уэ уагъакуэ, Мис а фIыцIэр уэ гъэбагъуэ, УтемыкIы а ди лъагъуэм.* Ущие. «Партыр ди пашэу», 90.

Гъэбэлэрыгъын (егъэбэлэрыгъ) лъэI. (2). Зыгуэр гъэжэкъуэн, Iуэху гуэр Iэпэдэгъэлэл иригъэщIын. *Зауэм мыкIуэн щхъэкIэ зигъэкIуэдаиц, жиIэнти Аралным дунейр кызэхижыхъын, арицхъэкIэ псори зыгъэбэлэрыгъар езы старшынэр арагъэнт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 158. *Алий махуэ къэс щIалэ сымаджэм деж кIуэрт, зыгуэр ихъ кудей мыхъуу, дохутырхэр игъэбэлэрыгъыртэкъым.* Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 531–532.

Гъэбэмпиэн (егъэбампиэ) лъэI. (4). 1. (3). Зыгуэр зегуэгъэпын. *Щхъэхуещэр тхэмэ, итхыр пхокIыр: Зыр егъэбампиэ, зыр егъэмэх.* Щхъэхуещэ. «Дамыгъэ», 98. *Хуэмышэчыжмэ, мэшхыдэ: – КIуэ, зыцIегъэх, сумыгъэбампиэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 205. *Щхъэ сыбгъэбампиэрэ? – жиIэри Апчарэ кыициудауэ унэм щIэлъэтри шыгъуэу хадэм илгъэдаиц.* Щыинэхужыкъуэ, 32. 2. (1). Зыгуэр зыхуэгъэзэшын, зыщIэгъэбэгын. [Дисэ:] *А си щIалэ дыщэ, уи анэжъ мыгъуэр бгъэбэмпиай...* Альхъо, 55.

Гъэбэнэн (егъэбанэ) лъэI. (3). Хъэм банэ макъ егъэгъэлун. *Нартыхуицхъэ зи унагъуэ имылэ Iэджи цыIэт, абыхэм нэхъыбэм къэп къащIэри факъырзу ежъэжауэ хъэ ягъэбанэу къауицхъырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 287. [Ерул] *Зэхуымыхамэ, уи хъэр умыгъэбанэ, е щIалэ цIыкIу кIэлъыгъэжэ гъуоми, егъэдаIуэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 83.

Гъэбэуэн (егъэбауэ) лъэI. (4). Зыгуэрэм жыы жьэдэбгъашэурэ кыыжъэдэгъэгъэхужын. – *Зэ закъуэ мыгъуэ... зэ закъуэпцилий сыгъэбауэ... хъэжы, умустымынэци... сызэрылгъыр маици... а зы бэуапIэ закъуэ мыгъуэ... Хъуэпсэгъуэ нур, 74.* *Асыхъэтым фочыр къытелгъалгъэрт, фоч Iугъуэм*

умыгъэбауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 585. «Дисэ» *жиIуэ джэнуги, мафIэм уигъэбауэртэкъым.* ГуэцIэгъу, 424.

Гъэбэяун (егъэбэяу) лъэI. (1). Зыгуэр гъэувыIэн, гъэсабырын. *Гъэбэяу уи жьэр!* Нал къута, 287.

ГъэбжыфIэн (егъэбжыфIэ) лъэI. (3). Зыгуэрэм фэфI кытегъэуэн, зыгуэр гъэинын, гъэдэхэн, гъэщIэрэщIэн. *ДэкуеупIэм Марфэ тету И Iэр ицIырт икIи гуфIэрт, Насын иныр и нэм цIэту Ар гуфIэным егъэбжыфIэ.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 167. *И адэ-анэр игъэгъуфIэу, ЛыгъэфIкIэ хэкур игъэбжыфIэу Ар къэхъумэ, псоми дэ ди гуапэиц.* Къуэ. «Партыр ди пашэу», 108. *Сэ абыхэм сагъэбжыфIэ, СаицI цIэрыуэ.* Терек. «Партыр ди пашэу», 124.

Гъэбзэн (егъабзэ) лъэI. (3). ЗэрыпаупщIа гуэр гъэлъэщэн, гъэлэжъэн (лэныстэ, джатэ, сэшхуэ сыт хуэдэхэр). *Шынагъуэр ди цIым кыицхъаиц, Ди лэпкэ зэуэкIуэ фызауэ, ЗэуапIэм бийхэр шевгъазэ, Андемыркъаным и сэшхуэр Къыфхуигуэзиаци, ар егъабзэ.* ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 39. *Лыгъэр абы кыидэкIуэм, ТэмакэкIыхъагъыр и гъусэм, АрицI лIым хуэдэлIу къалгъыртэр, АрицI зыгъэбзэфыр маисэр.* ЛIым хуэдэлI... «Батырыбжэ», 162. *Я жьыр сэшхуэри ягъабзэ, Урысейм, ялэувауэ, Я нып хужымы иту мазэ Ямыдиным ар йозауэ.* «Тисей», 484.

Гъэбзэхын (егъэбзэх) лъэI. (3). 1. (2). Зыгуэр зыIэзыбжъуэ гъэкIуэдын. *МазэцIэ дахэр кыицхъахукIэ, Дахагъэ хъэхур цIэраицIу, КъэцIэрэцIэжу щIалэгъуэр, Игъуэ имыкIыу хъыджэбзу, Шу кыицуэзамэ къеубзэу, Лъэс кыицуэзамэ и хъэцIэу, Гъунэгъу зыхуицIу и бийхэр Игъэбзэхыныр тхъэрыуэнт.* «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 412. 2. (1). Зыгуэр гъэщIкIун, зыгуэрэм зигъэпщIкIун. *Исуф япэм и пхъум зигъэбзэха ицхъэкIэ мыгузэваицэу цытамэ, иджы Назифэ куэдэрэ къемыкIуэлIэжмэ, пхуэгъуэлгъыжыркъым, пицэдджыжымы жьыуэ къэтэджын хуей нэтрэ.* Лэчымэ, 383.

Гъэбыдэгъуей (1). плгъыф. мыхъ. *Иулъхъалауэ гъуанэр, зэхуаку гуэр бгъэсеину гугъу. Ауэ ари гъэбыдэгъуейкъым – гъуицI гъуэгу докIыр.* Нал къута, 294.

Гъэбыдэжын (егъэбыдэж) лъэI. (2). *Иулъхъалауэ гъуанэр, зэхуаку гуэр гъэсеин. – ФыкыицIыхъэ, фытIыс, тIысынIэ егъуэт закъуэмэ, – жиIуэрэ Яков Борисович бжэр иригулIыжри игъэбыдэжаиц.* Нал къута, 220. *Зэгуэр Тембот пицIантIэм кыидэлъэдэжри жиIаиц: – Аруэру Нурхъэлий бжэицхъэгъубжэр егъэбыдэж, – жиIэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 189.

Гъэбыдэн (егъэбыдэ) лъэI. (30). 1. (22). *ХуэщIын, IункIыбзэ етын. Кхъухъым и курыкупсэм пкъо ин игъэуэвэ, абы арэфI едзыжи кукъукIэ егъэбыдэ, цэтэн едз. Кхъухъ пхэнж, 508.* *Инус хъэжым кыицIэнауэ, Нурхъэлий зыцIэс унэжыу цытари нэцIу, и цхъэгъубжэри бжэри гъэбыдауэ, кыицIыхъы кыицIэкIи цымыIэу цытт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 271. *Абы кIуэгъуейт – нэсмэ, бжэр гъэбыдаиц, унэм гурым макъ кыицIолукI.*

Гүшлэгүү, 426. 2. (6). Дыхьэллэ гүэр зэхуэцлын (кьуэр, аузыр). *Приказым итт: ди кьару демьблэжу Чопракь аузыр гьэбыда зэрхьунум и ужь дивгьэт, жиЛэу*. Нал кьута, 297. *Локотоши лгэкл кьимыганэу аузыр гьэбыда зэрхьунум и ужь итт*. Нал кьута, 292. 3. (1). Хьэпшып гүэр быдэ щын. *Щербакову щлалэ дьдэм КьыхищлывкИри мрамор кьабзэм Вождь сурэтыр егьэбыдэ, Ягьэщлагьуэ ар цыгьуазэм*. Лгэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашу», 56–57.

◊ **Льабжьэр гьэбыдэн** (1). *Еплэ льабжьэ. Лгэр гьэбыдэн* (1). *Еплэ льэ. Гур гьэбыдэн* (1). *Еплэ гу I*.

ГЬЭВЭЖЫН (егьэвэж) лгэI. (1). Кьэгьэкьуальзурэ гьэаткун (п.п. клапэ, тхьу, шэху). *Шатэ тех, тхьу гьэвэж, кхьуей цыI – и хьер улгьагу*. Щынэхужькьуэ, 16.

ГЬЭВЭН I (гьэващ) лгэмыI. (5). Ерыскьы гүэр вауэ щытын. *Кьэрэляашэ унэм кьыщлывхьэжмэ – лыр гьэващ, пластэр хьэзыриц, бжьыныху шыпси Iэнэ хьурейм тетиц*. Нэгьуху, 35.

ГЬЭВЭН II (егьэвэ) лгэI. (12). Зыгүэр псым хэлгү кьэгьэкьуэлгэн, гьэхьэзырын. *Фызым нартыху шыуанышхуэ игьэвэрти красноармеецхэм яхуихьырт*. Нал кьута, 233.

ГЬЭВЭН III (егьэвэ) лгэI. (2). ЩыI шхьэфэр зыгүэрым кьызэрегьэгьэдзэкьын. *Астемыр зыри жимыIэу шым шэсыну цыбгьэдыхьэм, емылджым лIитIри лгэдакьэкIэ игьэвэу ирилгьэфэжьауэ илгьэфу хуежьащ, арицхьэкIэ аргуэру зэ дэлгьейгьуэм льыр уанэгум кьихутащ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 164. *Щымахуэр кьыхьэрэ псори узсым цыIубыда нэужь, цыI цитар лгэбжьанэкIэ игьэвэниц, укьэмэжэлIа нэужь*. Кхьухь пхэнж, 503.

ГЬЭВУУН (егьэву) лгэI. (3). Зыгүэрым макь гьум, макь зэпыша егьэщлывн, ву макь егьэщлывн. *Си кьуэи нэхьыжьыр IэтицIэлгьапицIэт, Сьидж игьэвуэ кьыщым цIэтт, Сэ шей сефэну сытIысамэ, Кьызамытыххэт зы шейцIэт*. Ньжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхьэлыкьуэ», 384. *Шэм пэгуныр зыкьомрэ игьэвууащ, итIанэ мащIэ-мащIэурэ Iэуэляуэр кIуэдыжащ, пэгуным ит шэм кьыщIа тхьурымбэм шэр хишати*. Хьуэпсэгьуэ нур, 279.

ГЬЭВЫЖЫН (егьэвыж) лгэI. (1). ЗэщIэштхьар, мыл хьуар гьэаткIужын. *Нурхьэлий, пэишхьэкум мафIэ тIэкIу ирищIэц, мырамысэ щтар игьэвыжыц, едакьэри, зыкьомрэ жейм емызэгьыу цыльа нэужь, Гурихауэ арт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 157.

ГЬЭВЫН (егьэв) лгэI. (2). И нэгүщIэкьын, и фэм дэкьын (п.п. гүгьуехь, нэщхьеягьуэ, гүзэвэгьуэ). *Щыхум псэкIэ мыл ягьэвыр*. Гьаблэ. «Мывэ хуабэ», 272. *Си гьуэгуэм цыIыIэ кьыстехьуами, А цыIыIэр псэкIэ сэ згьэващ*. Си гьуэгуэ тыншакьым сэ игьэвэщIэм. «Мывэ хуабэ», 62.

ГЬЭГЫЗЫН (егьэгыз) лгэI. (1). ГүIэу зэпымыжу гьэщIэун, гьэгүрымын. *Зауаем цыIылгэр игьэгызу, Топ Iэджэ зэуэ зедуат*. Сабий. «Шум и гьуэгу», 19.

ГЬЭГУБЖЫН (егьэгубж) лгэI. (1). Губжь кьыпкьыргьэхьэн. *ЦыIухьэр абы тепсэлгьыхьурэ кьызырыгьэубжьырт, зэфIэнэрт-зэкIужьырт, цыIызэауи кьэхьурт*. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 516.

ГЬЭГУВЭН (егьэгүвэ) лгэI. (15). Зыгүэрым зегьэлэжьэн, зыщыIлэ кьыкIэрыгьэхун, и пIальэм хунэмыгьэсын. *Лу зэгупсысыр кьыщIа хуэдэ, Елдар кьэпсэлгьащ: – Е узмыгьэгувэм нэхьыфI, Лу? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 522. Зыгүэр кьэмьыху цыIыкIэ мафIэгур едгьажьэмэ, нэхьыфIиц, жалэри ягьэгүвакьым*. Нал кьута, 219. *А иньжьыр егьэгувэ, А мээ Iувым пхымыкIыфу Шохьу а махуэр жэщыбг кIыфIу*. «Елбэздыкьуэ», 18.

ГЬЭГУГЬЭН (егьэгүгьэ) лгэI. (1). Зыгүэрым гүтгьапIэ етын. – *Ар [ицащэр] кьэпишэну бгьэгүгьати*. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 166.

ГЬЭГУЖЬЕИН (егьэгүжьей) лгэI. (3). Зыгүэр икьукIэ гьэшынэн, гьэпIейтеин, гьэхьэжэпхьэжэн. *Апчарэ заницIэу зытриубгьуащ, жейуэ цыс и нысэр игьэгужьейуэ*. Нал кьута, 217. *Адакьэ хужьми «кьукьукьу-сыкьукьу» жиIэу и макьым зригьэлгьэщIри джэдэщым цIэсыр игьэгужьейуэ: – Iуу-Iуу-Iуу-у-у-I! Бабыщкьуэ адакьэпщ, 483.*

ГЬЭГУЗЭВЭН (егьэгүзэвэ) лгэI. (23). Гунькьуэгьуэ хэгьэтын, гьэпIейтеин. *Iуэхушхуэ гуэрым кьыщыгьэгүзэвэм деж, Нахьуэ анхуэдэу ищI и хабзэт*. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 653. *Писырыр зыщIэс унэм Аралл Залымджэрий цIэсти арат нэхьери Астемыр зыгьэгүзэвэр*. Хьуэпсэгьуэ нур, 119. *Нобэ хуэдэ махуэм анхуэдэу цыIху бгьэгүзэвэ хьун*. Нал кьута, 229.

ГЬЭГУЗЭСЭН (егьэгүзэсэ) лгэI. (1). ГүIэгьуэм зэщIегьэубьдэн, зэщIегьэщтэн. *ЗауэлI и гьуэгур скIууэ сежьэрт, Бий льагьуэр схурт, бийр згьэгүзэсэу*. Дыгьэр кьэпсын папщIэ. «Шум и гьуэгу», 55.

ГЬЭГУМЭЩИН (егьэгүмэщI) лгэI. (4). Зыгүэр гьэгүзэвэн, игу хэгьэщлывн. «*Гьунэгьуэ гьуэнишэджрэ» жиIащ пасэрейм, уи гьунэгьуэ бгьэгүмэщIыныр гуэныхьу кьыщIэкIыныц*. Аргьуей, 388. *Фэр гьуху, сымаджэ бэгэр икьуэурэ, Iуизэ нэхьейжу егьэгүмэщI, арицхьэкIэ хьэжым кьытIэтэжын и мурадыххэтэкьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 74.

ГЬЭГУПСЫСЭН (егьэгүпсысэ) лгэI. (12). Зыгүэрым и акьылыр зыгүэрым хуэунэтIауэ гьэлэжьэн. *Думэсарэ абы игьэгупсысащ: пэжу, Инал сытым кьыхыху кьригьэутIытыцьа Кьэзмай и кьуэр*. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 642. *Зы дакьыкьэт кьамэр Гуащэ и IэмыщIэ зэрилгьар, итIани еплэ: цыIухьуи цыIухьуи игьэгүзэвэщ, жиIэу, Дэфэрэдж игьэгупсысащ*. Лгэпсэ, 38. *Бабыщ ильагьуху, Джэлил и цыIыхьэпIэр и гүм кьэкIыжьырти, игьэгупсысэрт, уеблэм, бабыщми еупицIащ: – Догүэ, сэри уэгум сьдэлгьэтейрэ ншэм абгьуэ цысыцI шхьэ мыхьурэ*. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 486.

ГЬЭГУФИЭЖЫН (егьэгүфIэж) лгэI. (2). Гуауэщхьуэуэм, нэщхьеям гүфIэгьуэ кьэгьэхьулгьэжын. *Езы Ботэху Iыхьэнишуэ кьанэркьым: гьавэкIэ игьэгүфIам ахьшэкIэ кьагьэгүфIэж*. Лгэпсэ, 97. *Гьэмахуэ шыльуэ дуней дахэгьуэу, Узэгүгуахэм уагьэгүфIэжу, Жыг хадэм уисмэ, псэм зигьэпсэхуу А махуэм тохуэ сыкьыщальхуари – Уафэри гьуагьуэу уэишхьр*

көбөжөөмө, Псы көбөмөжари диным икИнунуц. Си ильэсищэ. «Щхьэлыкьүүэ», 395.

ГЬЭГУФІЭН (егьэгүфІэ) лъэІ. (28). Зыгуэрым нэщхьыфІагьэ кьыхуэхьын, егьэгүэтын. Унэм щІэсхэр бгьэгүфІэнум, ЩІаххуэ Іыхьы е уэрэди – Гум квинэнэу көхьэ зыгуэрхэр, ФЫгьуэу пльагьум уэ яхэди. Унэм уикІрэ көбгьээжэм... «Вагьуэ махуэ», 372. Іэщэм нэщхьеягьуэ көхьэ, тхылгым цыхур егьэгүфІэ, и гур хегьахуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 612.

ГЬЭГУШХУЭН (егьэгүшхуэ) лъэІ. (3). Зыгуэрим гуфІэгьуэ егьэгүэтын, дэлыгьын. Сэ станц иным сегьэгүшхуэ, – Си кьарухэр гьуцІыч класэм Унэм, губгьуэм – дэни яшэм, Ариц сэ нобэ сызэхуансэр. Терек. «Партыр ди пашуэ», 125. Ар губзыгьэщ, псоми ящІэ, Колхоз гьукІэр ныбжьэгьушхуэ Кьыхуэхуащи, көбгьэгүшхуэ. «Тисей», 478. Елдари ар кьыцІыгыгьуэ, класэр Лу и Іэм көеищІауэ и кьуэшым игьэгүшхуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 100.

ГЬЭГУІЭН (егьэгүІэ) лъэІ. (4). Зыгуэрим гүзевэгьуэшхуэ егьэгүэтын, егьэгьэвын. Зи гур гуауэм иулары КІуэрт гьы защІэу, көмувылэу, Гьусуу илэр игьэгүІэу. «Тисей», 492. Цыху дэхуэхэм сагьэгүІэм, Пиэ класэм нэпсыр кьысхуелъэщІ. Си вагьуэр уафэм имызатгьэ... «Щхьэлыкьүүэ», 404. Нэм арицІэхуэм уегьэгүІэ, Гьын-мыгьыным ухегьадэ. Зы куэнсапІэм щІэ имыІэ. «Вагьуэ махуэ», 38.

ГЬЭГЬЭН (мэгьагьэ) лъэмыІ. (33). 1. (30). КьыкІыгьэхэм я гьгьахэм зыкьызылауахын. Удзыр гьгьахэм, мэ кьащхыр Уэгум ильэшэм фІэнасытц. Мэкьуауэ. «Дамыгьэ», 233. Удз щыгьагьуэ, бгьэр щыгьуалъхьуэ ЩІыналгьэ дахэ сэ Іэащ. Сэ бгым сахуэдэу хьэлгьэ стелъщи... «Батырыбжьэ», 41. Удз гьгьэри ирегьагьэ, Дахэщ жысІауэ кьыптымыч. Махуэр блокІыр напІэзыпІауэ. «Вагьуэ махуэ», 315. 2. (3). Ехьуллэныгьэ илэн, ефІэкІуэн. Мэз лъапэ дахэм нэІэщІауэ Сыщалъхуа кьуажэр мэгьагьэр, Лъэныкьуэ псори щІэращІауэ Еплъыт, гьэцІагьуэрт дахегьэр. Си кьуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42.

ГЬЭГЬУА (7). ильыф. мыхь. ДыгьэкІэ, мафІэкІэ, ІугьуэкІэ гьур ящІа, псы зыщІагьэкІа. Гуацэм и Іыхьлым Іэджэрэ кьыхурагьэщат лы гьгьуа, джэщ, гуэдз хьэжыгьэ сытхэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 629. Хьуну щытмэ, е кьыдэфцэ, е щІыхуэу кьыдэфт нартыху хьэжыгьэрэ лы гьгьуа тІэкІурэ, е кхьуейми хьунуц, – арат дадэр зыщІэллгьур. Нал кьута, 269. Дэфэрэдж ищІэрт Истамбыл нэс зы тхьэмахуэ гьуэгу зэрыдэлыр, адьгэхэр псым икІын хуей хьуамэ, цыху кьэс хуэзуу зы кхьуеищхьэ, ху матэ, лы гьгьуауэ дзэжэ е дзэжитІ, абы ищІыгьуэжкІэ псы узэфэну зы фэндырэ – арат гьуэмылэр. Лъапсэ, 40.

ГЬЭГЬУЭЛЪХЬЭН (егьэгьуалъхьэ) лъэІ. (2). Шыр кьрашын пащІэ, джэдъкІэм тегьэтІысхьэн (джэдкьазхэр, кьуалэбзүхэр); гьэкьуртыжын. Бабыц анэ ягьгьуэалъхьам кьиджэдыхуэ пцІантІэм дэту щыгьагьум, и ныбжьэгьуэ адакэ хужьым епсэлъащ: – Ей, си гум кьэкІар щІлэрэ? Бабыщкьуэ адакьэщ, 486.

ГЬЭГЬУЭЛЪЫЖЫН (егьэгьуэлъыж) лъэІ. (2). Зыгуэр жейну пІэм гьгьуэлъыжын. Думэсарэ и кьуэр щыгьагьум, гуфІащ, и гьащхьэри игьгьуэлъыжыащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 554. Іуизэ зэрыджанэтцІанэу выфэм кІуэцІышыхьыщ, фьдэнкІэ экІуэцІидэжы, шхьІэн хуабэр трипІэри, игьгьуэлъыжыащ [Інуц]. Хьуэпсэгьуэ нур, 73.

ГЬЭГЬУЭЛЪЫН (егьэгьуэлъы) лъэІ. (9). Щыль щытыкІэм игьгьэхэн (щыхур, Іэщыр). Ягьгьуэлъу щылауфа иужькІэ таблеткэ гурэхэри ираташ, арицхьэкІэ сыт ямыщІэми Азизэ таблеткэр хуегьэллгьэтэхакьым. Щынэхужьыкьуэ, 55. [Абу-Дериуш:] – Тури дыгьгьуэлъыт, Шыкьымхэ ятхьу. Кхьэлэгьунэ, 380. Жансэхуэ унафэ щылащ пэным Лу щагьгьуэлъыну, езы кухаркэри сымаджэм бгьэдэлъыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 551.

ГЬЭГЬУЭТЭН (егьэгьуэтэ) лъэІ. (2). Нэм кьымыщтэ Іэгьэбэгу цыкІу дыдэхэр ерыскьым, кьэкІыгьэм, хьэпшыпым тэмэму кІэлъымыщпІурэ трегьэщІэн, зэгьэкІуэкІын. – НтІэ бгьгьуэтэну [хьэжыгьэр]? – Сыт щІэгьгьуэтэр? Мелыгь, 469.

ГЬЭГЬУЭЩЭН (егьэгьуэщэ) лъэІ. (6). 1. (1). Зэрыщыпхьэм, зэрыжыІапхьэм темыхуэу зыгуэрим зыгуэр егьэщІэн, жегьэІэн. А псалгэ закьуэм кьыкІыр Берие и кьуэдзэ инэрал Кобуловым ищІэрти, имыгьгьуэщэну и гум ириубыдауэ адрей инэралхэм кьащыгьуфІыкьыащ, «ди Іэтащхьэм цыхуэбз и пІалгэ ещІэ» жыхуыІауэ. Лъапсэ, 90.

2. (2). Зыгуэр зыгуэрим хэгьэзэрыхьын, кьыуыцІыхужу блэкІын. – Ари дэгьуэщ, утцІыхуащи Узгьгьуэщэу сыблэкІынкьым, Уэ сытхуэзэм. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 165. Иджы хьэцІэм и нэм кьыфІэна хьыджэбзыр абы и шулыгьусэм ягьгьуэщэнукьым, Іэтащхьэр гьуэлъыжыну пэным щыщІыхьэжым, а цыхуэбз тхьэІухудым пІэр ищІыжу ирихьэлІэнуц. Лъапсэ, 90. 3. (3). Зыгуэр щІлэншэ мыщІын. гьэпэжын. Апчарэ медицинскэ кружокым зэрыхэтэр иджыри игьгьуэщэцакьым, улэгьэр ІэкІуэлъакІуэу игьгьуэщэри ипхьащ. Щынэхужьыкьуэ, 67. Нурхьэлий жэмыхьэт псом я пащхьэм кьыуэу и напэр зытрихьыжам, Астемыр напэтекІыгьуэ ихуами, лы хуэдэллц жаригьэІащ, пащІэ зэрытетыр игьгьуэщэцакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 158.

ГЬЭГЬУН I (егьэгьу) лъэІ. (19). 1. (17). Зыгуэрим псылагьэр щІэгьэкІын. Дзэщуи топышэ зэрылэ ашыкым ильу шыфэ гьгьуар зэрищэрт. Клапсэ клапэ, 7. Кьэным ильот хуу тІэкІурэ гьгьуауэ дзэжэ ныкьуэрэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 188. Псыуэ пльагьуми ар уз защІэщ, ЗыщІэлъадэри егьгьуэ. «Индийскэ поэмэ», 366. 2. (2). Узым, мэжэщІаллагьэм зыгуэр игьгьуэдыкьуэн. НэцІымы уи псэр игьгьуэпэни, арыншэми кьызэроджэр «псэ гьуриц». Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 548. Шым уеплэ щхьэклі кьыпхуэцІыхуну Іэмал илэтэкьым, и фэр зыщэхуам ирихат, хьэлэчу ягьгьуэуат, фэрэ кьупыщхьэрэ фІэкІа кьэмьынэу. Анка, 382.

♦ [И] лъапсэр гьгьуэ (3). Еплэ лъапсэ.

ГЬЭГЬУН II (егьэгьу) лъэІ. (7). Зыгуэр узым мыщІын. Уи лъыр бийхэм хуамыгьгьуэу Бын

зэуахэм сахэтайц. Адыгэ хэку. «Щхьэлыкьуэ», 394. Хей цыкьлүхэм я лъыр кьыдоджэ Дымыггэггуну а лейр. Уэрщ, зауэлл хахуэ... «Шум и гьуэгугу», 22.

ГЬЭГГҮНЭГҮН (еггэггунэггун) лъэл. (1). Ггунэггун укелъыкьлүуэ, зыкелъыбгьакьлүуэ ухуштыгын. Курггуюкьуэ клокьмакь лъэнкь хэмылгу лажггун ихэжырт, ггунэггун илэми иггэггунэггуну, цыхум жаггуну кгамылггуну. Хьуэпсэггун нур, 202.

ГЬЭГГҮШҮН (еггэггунш) лъэл. (4). Псылаггэр щлэггэкьын. Абы хуэдш кгаггэхгун ихьэкьлэ пасэреххэр лэджем егунсысац: тхьэм ецлэ, ираггэиха мэкьум дыггэ темьпсэу яггэггуншрэт, нараныпс ираггафэрэт, уелбэмэ жэмьшэ ираггафь кьэхуаггэниц. Нал кьута, 265. А клэнтхь тлэкуррац гьукьлэр зыхуейри, хьыданым кьуэцылгьуэ еггэггунш, абы жьегей флэмыцл уцэба хекьутэ, бдзацхьуэ хелхьэжри фоч гыныр хьэзыриц, бггэггуншжэ нэужь, узэд уи фочри, гьауэ. Лъапсэ, 101.

ГЬЭДЭЛБЭН (еггэдалбэ) лъэл. (21). Пшыг ггэр ггэсысын (п.п. башыр), зыггэр бггэшынэнэ ухэтэ. Зы наплэзылэм цлалэ цыкьлү кьомым хэт клэрахггун иыгггун, хэт гранатэр иггэдалбэу фермэмкьлэ зэрехьжггун макьлүэ. Шьнэхужькьуэ, 72. Я лэр ахэм яггэдалбэу, Адыгеймкьлэ тьури маплэ. «Тисей», 509. Астемьр занщлэу гу лэитац асэтин лы кьыхь ггэрым, кьызыцлэплгэрэ цлопицыр иггэдалбэу, зыггэрым хуэхуыцлэу. Хьуэпсэггун нур, 114.

ГЬЭДЭХЭН (еггэдахэ) лъэл. (18). Зыггэр ггэщлэрэщлэн. Мэз зыггэдахэу кьуалэбзухэм Си макь яхэтэ зэхэфхыниц, Зггэр си щхьэщри фьыцлэ дыдэт. «Ваггунэ махуэ», 361. Шлэблэщлэу ггащлэр зыггэдахэр, Чзур кьэсамэ, жьы мэхггунш. Жьы хьуныр... «Батырыбжэ», 132. Жэщыр зыггэдахэр мазриц, Мэзыр зыггэдахэр бзуиц. Узыггэдахэ. «Батырыбжэ», 153.

ГЬЭДЭЙУЭН (еггэдауэ) лъэл. (4). Зыггэр уи лъэныкьуэ шьын, уи гьуэггун кьытешэн. Молэ набггэм зиггэпаггуну Пцылкьлэ цыхухэр яггэдауэт, Я мурадыр жалэт лбаггун, Ангылызхэрт ар зэдауэр. Лъэпкьхэм я тьггэ. «Партыр ди пашэу», 52.

ГЬЭДЕЛЭН (еггэделэ) лъэл. (2). Ггэщлэггэкьлэ зыггэрым зыггэр еггэщлэн. «Уделэм уаггэделэнуиц», – жилэурэ зыггуну кьэтэджыжаиц. Хьуэпсэггун нур, 197. Мусэ и фьидэ зыхэлэ илггэггунуэ иггэкьлэуэдынт, лшищри иггэделэуэ зыдиггэлэтыкьурт. Хьуэпсэггун нур, 52.

ГЬЭДИН (еггэдий) лъэл. (2). Зыггэр ггэпшыщлэн, шьылэм еггэсысн, иплэм иггэжыхьын. – Лац си дахэр, – желэр кьийуэ, Зэхэзыхьр иггэдийуэ. «Тисей», 491. Кьуриш мэзми уабгынауэ, Дыггэ нурми уеггэдий. Мывэ закьуэ. «Батырыбжэ», 14.

ГЬЭДЫКЬЫН (еггэдыкь) лъэл. (2). Зыггэр ггэдийн, шьылэм еггэггундэрэщхьуэн. Инус хьэжыр шьылэм иггэдыкьыу шьлалхьэжа иужькьлэ, абы и шьлэинри и шьлэлэри и кьуэши Нурхьэлий лысат. Хьуэпсэггун нур, 136. Ахэр абы хуэдизкьлэ лэпцлэнэ-лэпцлэнэщи, зыдэкуэм нэмысу шьылэм иггэдыкьынт. Нэггуну, 33.

ГЬЭДЫХЬЭШХЫН (еггэдыхьэшх) лъэл. (26). Зыггэрым зыггэр хьэлэмэт, ггэщлэггунэ шьыщлэу экьлэщлэпыту макь зэпыу-зэпыщэщхэр и жьэм кьыжьэдэггэкьын.[Дисэ:]А-на, афьыцлэдыхьэшхыр дэри кьыджефлэрэ дьыггэдыхьэшхмэ хуркьггэл Альхьо, 57. Зылгаггун иггэдыхьэшхьрт нысацлэм, уджыкьлэ имыщлэу, езыри дьыхьэшхьрт, Кьазджэрий кьытыггунфьылгьрт, гушылэрт, ауан езым зыщлэжырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 598. Албиян шым триггэтлэсыхьуэ есати, Данэ цыкьлү «шаггэдийм» тетлэсыхьэн и гьуэггуну и лэ цыкьлүитлэри шийщрт, и анэмрэ Апчэрэ иггэдыхьэшхьу. Шьнэхужькьуэ, 37.

ГЬЭДЖЭГҮН (еггэджэгун) лъэл. (12). 1. (6). Зыггэрым и зэш теггунэ, и нэггунэ зеггунэжыын. Бжыхьэ жьыг тхьэмплэу пьыщэахэм Сахэлэу жьыбггэм саггэджэгун. Сыжэйми, си нэр зэтесхыи... «Щхьэлыкьуэ», 382. Гуащэ иггэджэгуну шьыс хьыджэбз цыкьлү мыггуну япхуатэрти яхьырт. Шьнэхужькьуэ, 19. 2. (4). Зыггэр кьэггэфэн, кьэггэуджын. Ггунуари апхуэдэм куэдэр емыдауэу зыггуниггэхьрт, и шы дахэр иггэджэгуну. Хьуэпсэггун нур, 219. Алэныш бггэджэгун бггэрыщлэу Ггащлэ мыухьр ислхьэнкьэ, Нарт Бадинокьуэ, кьеблаггэ. «Щлалэггунэ шьыналггэ», 423. «Шьы цызггэджэгун си жытым кьихуаггэниц», – жилэу гунсысэрт Астемьр. Хьуэпсэггун нур, 185. 3. (2). Пьесэ сыт хуэдэхэм хэт ггэрым и роль зыггэрым еггэггэщлэн. Школым хьыджэбз цыкьлү шьлэстэжьыми, шьлалэ цыкьлүхэм ящыиц гьурхэр цыхубз цыггынкьлэ яхуапэу цыхубзу яггэджэгуну я хьысэпт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 614. Зэми «Кьазджэрий селггунуиц: Лусанэу зэ сыггэджэгун сэри, жьысэнищи», жилэрт [Тинэ]. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 662.

ГЬЭДЖЭН (еггэджэн) лъэл. (4). Зыггэрым гу зылггэггэтэн, зыкьебггэщлэн, уи дежкьлэ кьэбггэплээн щхьэкьлэ зыггэрым макь еггэщлэн. Шу блэкьлэ а пьыщэем телггэхуэ, Еггаджэр фьрыщлэу и шьопицыр. Пщыхьэщхьэ шу. «Шум и гьуэгугу», 72. Иналкьритасигналыр Лукьипхьуэтауэ шоферым и сигналым нэхьэр нэхьейжу иггэджэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 538. Старшынэм дежкьлэ гьурыггэггунэу пристафьр Лукьыжмэ, ар кьызырхуимыггэггунури, зэрьлэкьлэ и нэр иггэджэиц, сывмыггэунэхьу, зыггэр фьысалггэ, жилэу кьриггэкьыу. Хьуэпсэггун нур, 91.

ГЬЭДЖЭРЭЗЫН (еггэджэрэз) лъэл. (4). Зыггэр гьэкьлэрэхьуэн. Турбинэишхуэ зггэджэрэзу Ток колхозхэм шьызогушыр, Ауэ станцым сыкьыфлэжым Сэклэщлэууэ кьызоггэшыр... Терек. «Партыр ди пашэу», 119. Пшахьуэр гьуэжькуиуэ Соггэджэрэзыр. «Индийскэ поэмэ», 356.

ГЬЭДЖЫЛЫН: ∅ нэр ггэджылын (9). Епллэ нэ. **ГЬЭЖЭН** (еггэжэ) лъэл. (20). 1. (3). Шьлэггэпхьуэн (цыхур, псэушхьэр, лэщыр). Зыггэр Апчэрэ деж ггажи кьеггэишэж. Нал кьута, 277. Шьлалэ цыкьлүитлэ Апчэрэ и лэпыдлггэныду кьэнауэ шьытар Ирэнэ деж яггэжэиц, удзыхьэ кьуар кьашэжу шьэджэгуаишэ ираггэщлэуиу.

Шынэхужьыкыуэ, 69. 2. (1). ПсынщIэу гьэкIуэн (мафIэу, машинэ с.ху.). Локотош мотоциклым еIэурэ игьажэрт, отрядым я лъэужьыр ихуу. Нал кьута, 242. 3. (4). ХьэпшыпгүэрджэрэзүрэгьэкIуэн (п.п., топ). Мывэ бгъэжэным и пэкIэ угупсысэмэ, нэхьыфIу арагъэниц абы [псалгъэжыым] кыиКIыр. Лъапсэ, 93. Ди жаниэрхъыу нартым дгъажэр ДимыIэжу уимыгугъэ, Е жыр тажхэр улъияуэ, Уэныр лъэIуКIэ дэ тхъужауэ Къыумылъытэ, Сэтэней. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 414. 4. (12). ТкIуаткIуэ гүэр икIутын, лъэныкыуэ гүэркIэ гьэкIуэн. Лъы дымыгъажэу дьтсэуатэм, Дэрят насыпыр зритар. Лъы уасэ. «Щхъэлыкыуэ», 398. ПсыIэрышэ ягъэжэну кIэнауэ щIыдатIыкIари а псым хуэмейуэ аракыым, Iэици, губгъуи, хади псы зи мьыцIасэ цыIэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 569. Бишлэ зауэлIхэм ягъэжэи, Нэмыцэр щтэри щIэпхъужащ. Командир. «Шум и гъуэгу», 43.

ГЪЭЖЕЙ (егъэжей) лъэI. (11). Зыгүэр Iурегъэын, жейм хегъэлгъэфэн. [Риммэ:] Жэщ уилэкыым, махуэ уилэкыым, итIани нэхуыщым укьотэджри уи сыдж макыым дигъэжейркыым. Гъуэгуанэ, 116. Вулканышхуэ гъунэгъупсу Къэгурыму дигъэжейрт. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 331. ЕтIуанэ махуэм Шаукэт мэджэжытIмкIэ кIуащ, жэщым гупсысэм ямыгъэжейуэ гугъу ехьа пэтрэ. Аргъуей, 388.

ГЪЭЖЫН (егъэж) лъэI. (7). ПсырщIэбгъэкIуэрэ зыгүэр быдэ щIын, гъэдиин. ЩыIэм мылу псыр егъэж, ар мыл цIагъыым цIэту мажэ. Псыр шы щхъуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208. ПишэкIэху кыищIати нэхуыщым, Уафэр мыл гъуджэу ягъэж. Нэхуш. «Дамыгъэ», 225. Астемыр шыгун цагъэжкIэ шыгун гъэткIуа зракIэ ятIэ жыпхъэр ищIу еджэн хуейт. Хъуэпсэгъуэ нур, 180.

ГЪЭЖЪЭЖЫН (егъэжэж) лъэI. (1). МафIэм тетурэ шхын гүэр гъэхъэзырыжын. КIэртIоф гъэвар игъэжэжат, джэдыкIэ хэкъутауэ. МелыIыч, 440.

ГЪЭЖЪЭН (егъэжэ) лъэI. (32). МафIэм тетурэ шхын гүэр гъэхъэзырын. Инэрэ Чокэрэ зэпсалгъэу цысыхутIэкIуКIэ, ХъэбибэджэдиукIриджэдыбжэ ищIащ, уэблэмэ нартыху лэкъуми игъэжэи. Нал кьута, 237. [Апчарэ] Чыржын игъажэрти ари посылкэу цутIытцирт. Щынэхужьыкыуэ, 20. ЩIалэ цыкIум гурыфIыгъуэишхуэу иIэт, лымрэ хъэжыгъэмрэ Думэсарэ лъэлэсмэ, чыржын хуабэ игъажэу, лэпси игъавэу Лу зэригъэтхъэжынур. Хъуэпсэгъуэ нур, 299.

ГЪЭЗЭГЪЭЖЫН (егъэзэгъэж) лъэI. (1). Зыгүэр гъэсабырыжын. Сэ сыкIуэници гъэзэгъэжыниц ар, [жэмьыр] – жиIащ Саримэ укIытауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 193.

ГЪЭЗЭГЪЭН: *o* гур гъэзэгъэн (3). Еплэ гу I.

ГЪЭЗЭЖЫН (егъэзэж) лъэI. (75). КъыздикIамкIэ кIуэжын, унэтIыжын. СхуащIыниц ныбжэгъухэм джэгу, згъэзэжмэ, БжэIупэр къабзэу ялхъэнкIау, Хуэм хъумэ, Iэгур къаублэжу, Къэфэнци баицIыкыр екъуэКIау. Сэлэт шырыкыу. «Шум и гъуэгу», 11. Ерул правленэмкIэ дэкIуейрэ я унэмкIэ игъэзэжыну пIацIэмэ, кепсыхыу Нурхъэлий

деж дэмыхъуэ хъуакыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 235. Саняит и фIэщ зыщIын цыIэкъым Къэзджэрий и закъуэ игъэзэжыну. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 667.

ГЪЭЗЭКИУЭН (егъэзакIуэ) лъэI. (1). Зы Iуэху гүэр зэфIэгъэкIын. [Елдар Инал жреIэ:] – Згъэзэкиуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 230.

ГЪЭЗЭН (егъазэ) лъэI. (60). Лъэныкыуэ гүэркIэ унэтIын. Астемыррэ лIы набдзэ джэхумрэ зэгъусэу унэшхуэ гъунэгъумкIэ ягъэзэи. Хъуэпсэгъуэ нур, 183. Псым ихъари къымыхъыж, Жъапцэм ихъым къымыгъазэ, Псым сыиэсри сэ сежъащи, Жъым уэ ишэи дэни гъазэ. Гъуэгу зырыз. «Дамыгъэ», 98. Дыгъэ къухъэм и нур пIыыжхэм унэ цхъэгъубжэ къухъэпIэмкIэ гъэзам мафIэ къыицигъэнат, Саримэ нысащIэр унэм цыицишиэм. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 585.

ГЪЭЗЭШЫН (егъэзэш) лъэI. (2). Зыгүэрэм зэш къытегъэуэн. Бэлацэрэ Елдаррэ нэхэ нэжэгужэт, гуиыIэрт, цыхухэр ямыгъэзэшу. Хъуэпсэгъуэ нур, 152. [Дэфэрэдж:] Сэ Сэлимэ и нэгу сиплээн хуэдэу сатIысри къыицигъэзэну сыхъэзырытси, сьту жыпIэмэ, си хъыбарыр пычыгъуэ-пычыгъуэу зпычащ, езгъэдаIуэр сымыгъэзэшын папциIэ. Лъапсэ, 29.

ГЪЭЗЭЩIЭН (егъэзэшIэ) лъэI. (37). Зыгүэр лэжыын, зэфIэгъэкIын. Думэсарэ, къэрал къулыкъу игъэзэицIэ хуэдэу, шынакъэхэм ярызу хъэнтхъуыпс Iувыр къытригъэувэрт, шыбжиитхъу пIыыжъыр телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 268. Куэшимэн Азрэт унафэр игъэзэицIащ. Нал кьута, 265. Апчарэ пIыыхъэицхэ къэс жэицыбг хъухукIэ цыист, и урокхэр игъэзэицIэу. Щынэхужьыкыуэ, 21.

ГЪЭЗЭДЖЫЗДЖЫН (егъэзджыджд) лъэI. (3). Зыгүэр зэщIэгъэхъеен, зэщIэгъэсысэн, зэщIэгъэскыскъэн. Кхухъэлгъатэм я ву макыым цхъэгъубжэхэр егъэзджызджд. Нал кьута, 220. Топуэрэуэгумиуауэ УафэгулунэщIырягъэзджызджд, Ди самолетхэр бийм теуауэ БыданIэр бомбэм иравыкI. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 17.

ГЪЭКИЗЫЗЫН (егъэкIэзыз) лъэI. (1). Зыгүэр гъэшынен, техъэгъуэ къытегъэхъэн, щIыIэм егъэсын и Iэпкългъэпкъыр сысу, кIэуакъуэ. ИтIани езым [Рахым] и гур дахэ ищIыжырт: «Ягъэ кIынкыым, фоч зыгъэуэфыни, къамэкIэ къыззэуэни унэм щIэскыым, хэт сыщышынен», – жиIэрт и куитI кIэзызыр имыгъэкIэзызын и гугъэу ИтIымкIэ ишыгъыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

ГЪЭКИЭРЭХЪУЭН (егъэкIэрахъуэ) лъэI. (8). Зыгүэр хъурейуэ къегъэджэрээкIын, зыгуэрэм и хъурейгъым къыдекIуэкIыу псынщIэу гьэкIуэн. Бгым и кIуэцIкIэ куэд къэскIуауэ Нэпкъым лгъагу сыкIетлэкъэ, Турбинэишхуэр згъэкIэрахъуэ Гугъу а щыпIэм сыицехъакъэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 121. Сэиди и цхъэр игъэкIэрахъуэрт: – Дауэ цыхум уазэрыгурыIуэнур? Хъуэпсэгъуэ нур, 146. «Шагъдий» и цхъэр егъэсыс, и кIэр егъэкIэрахъуэ, еутхытциI, уэшхуэ къытехуэху. Щынэхужьыкыуэ, 53.

ГЪЭКИЭСЫН (егъэкIэс) лъэI. (1). Зыгүэр зыгуэрэм и щIыбкIэ шым гъэшэсын. ЦIыхубзым и адэр «лхукъуэлIыр бгъэкIэсмэ,

уанэгум ук'редэ» жезыггэАам хуэдэми, езым сьт и лажвэ? Л'папсэ, 9.

ГЪЭКІЭШЦЫН (еггэкІэшцІ) лгэІ. (2). Зыгуэрым и кЫхьаггым хэггэщІын. Уи цхьэ зак'уэм ггуэгур хьэлгэиц, Ггусэм ггуэгур к'еггэкІэшцІ. Сьт к'бох'уэллэу угуф'лами... «Ваг'уэ махуэ», 321. Я лгэрыггыпс'ыр яггэкІэшцІрэ Зауэ Гухьэнуу – псалгэр к'лэшцІт. Ди лгэпк' и псалгэ епщІыжак'тым. «Дамыггэ», 208.

ГЪЭКІЫН (еггэкІ) лгэІ. (11). Зыгуэрхэггэх'уээн, ин ггэх'уэн, зеггэуж'ын, к'ыдэггэкІуэгтеин. Уэ дышэ пх'уантэу уыц'ту, Уи зы х'ер зак'уи умыту, Зэман зыбжанэ блэкІаиц, Мэз л'панэ п'лаици бггэкІаиц. Кавказым и уэрэд. «Бгы л'папхэм деж», 97. Жыбггэ к'уаниаггэу зэрх'хэриц Жыг захуэр к'уанишуэ зыггэкІыр. Жыг к'экІаггашцІэр занщІабзэш. «Батырыб'жы», 23.

◊ **ТхэкІумэр ггэкІын** (2). Еплэ тхэкІумэ.

ГЪЭКІЫХЬЫН (еггэкІыхь) лгэІ. (1). Зыгуэрым и кЫхьаггым хэггэх'уээн. Нэхэ зггэкІыхьынут бзэм и г'аицІэр, АрихьэкІэ зыми ар лгэмыкІ. Бзэмрэ сэрэ. «Щхьэлык'уэ», 374.

ГЪЭКІУЭДЫЖЫН (еггэкІуэдыж) лгэІ. (1). Зыгуэр ггэбзэхьжын, щымыггэлэжын. Уеблэмэ к'уицхьэ хьэшцІэхэм ерэн к'ашат ф'эндкІэ, чэф зыгуэуэтым и чэфыр иггэкІуэдыжыни, жалэри. Мазэ нык'уэ щх'уантІэ, 582.

ГЪЭКІУЭДЫН (еггэкІуэд) лгэІ. (33). 1. (14). Зыгуэрым утеплгэк'букІыу бзэхын, пкІэрыхуу умыггэуэтыжын. – К'эпІэтми дэнэ пхьын, ауэ ГункІыбзэр бггэкІуэдмэ, уи ах'ишэм упыкІаиц, – жиІэри Боти и псалгэр к'ыхил'хьаиц. Х'уэапсэг'уэ нур, 216. Ит'лани топ'иц ялар яггэкІуэдак'тым, уеблэмэ топ'иши ялэи. Нал к'ута, 214. 2. (15). Зыгуэр ггэтІысын, хэкум иггэкІауэ щІыпІэ жыжк'э ггэкІуэн. Кулисум идак'тым: «Си л'ыр дунейм ехыжак'тым, яггэкІуэдаиц, зэгуэр к'ык'уэукІыжмэ, цІыхум сьт жаІэн?». Нэг'уху, 35. Дзэлык'уэуэ зауэм зэрх'хэтам пап'ицІэ Елдар и адэр зэраггэкІуэдар псоми яицІэ, и адэм и хьыбар нэж нобэ ф'лэкІа Елдар ээхихыжатэк'тым. Х'уэапсэг'уэ нур, 204. Алий дап'цэрэ елгэуами, имыдэу, и физ бошкІэм еицх'у х'урейр дишыжри пролетариатым яхэдб'жэу цыта зак'уэр дэкІыжаиц, к'ыпхузэгуэпмэ, укулакиц жаІэу уаггэкІуэдынкІэ мэх'ур, жиІэри. Зи лгэрыггыпс'тІыг'а, 527. 3. (2). Ах'шэ, мыл'ку сьт хуэдэхэр зыгуэрым теухэн, зыхэггэщІын. Ботэх ах'ишэ иггэкІуэду есатэк'тым, уэстар к'ызыттыж жиІэным нимыггэсу ир'атам хуэдэу п'цІы к'ыхуишиаиц, «сывмыуэтэж» зак'уэуэ жиІэри. Л'папсэ, 26. Уи адэм и мыл'кур зыкІэ ипф'ыжаиц, уефа иуж'и уи цхьэр узу гуэциым уицІэлт'иц, – жаІэу зыгуэр к'еггегеу хуеж'эмэ, Сентрал идэртэк'тым: – Мыл'ку ггэкІуэдынымрэ цхьэ узымрэ я кум дэлг'ыр араиц, си к'уэши, сьщІефэр, – жиІэрти. Нал к'ута, 288. 4. (2). Зыгуэр зэггэкІуэкІын, Іей, мых'умьщІэ щІын. Жэщ г'уэрым, куэд шІак'тым, л'ауэ нэху к'екал'ати, мес, [шым] и фэр ямыггэкІуэдынуу як'уаиц Анка, 384. Шы уІэггэ х'уар мых'уужынууэ, псэхэлэ имыггэх'ууу ф'иггэжырт, к'аукІытам и фэри иггэкІуэдыртэк'тым. КІапсэ кІапэ, 6.

ГЪЭКІУЭЖЫН (еггэкІуэж) лгэІ. (8). Зыгуэрым зыщІыпІэ еггэггэзэжын, еггэунэтІыжын. [БзэрракІуэ фызым:] КхьыІэ, ІэлгэщІыр фиц'хуи сывггэкІуэж. Ггуэгуанэ, 124. Иджыри к'эс цІыхум яцыггэуп'цак'тым К'етауу и нысэр иггэІуицу и дыциым иггэкІуэжауэ зэрыщытар: «Уи шІалэ цІыкІум сьт естын?». Л'папсэ, 62. «Тутнак'тым ис фызхэр Я унэ вггэкІуэж!». ЦІыху мурадым и бзу хужь. «Ваг'уэ махуэ», 349.

ГЪЭКІУЭН (еггэкІуэ) лгэІ. (71). 1. (56). Зыгуэрым зыщІыпІэкІэ еггэггэзээн, еггэунэтІын, лгэсу е зыгуэркІэ зыщІыпІэ нэггэсын. Шым сывггэишэси Дэни сывгакІуэ, Ваг'уэ жыпІамэ – Дыггэ к'эсхьынк'э. Адыг хэку. «Дамыггэ», 224. Вокзалым и бжи и цхьэзгубжи яггэбыдауэ пропуск зымыІэр перронымкІэ яггакІуэрк'тым. Нал к'ута, 218. 2. (15). Зэманыр иггэкІын. Астемыр зызэфІимыхуу а жэщыр иггэкІуат. Х'уэапсэг'уэ нур, 233.

ГЪЭКІУЭТЭН (еггэкІуэтэ) лгэІ. (8). 1. (7). Зыгуэр лгэнык'уэуэ гуэркІэ ггэкІуэн, ггэлэпх'уээн (хьэпшыпыр, п'алгэр). К'эзмай к'епсыхрихуэмуэрэ шыныбэпхыр итІэтаиц, уанэри тІэкІуу шымы и пхэцІымыкІэ иггэкІуэтаиц, шыр шІэггэуицхьэжын цхьэкІэ. Мазэ нык'уэуэ щх'уантІэ, 620. Ггуумар и Іэ хьэнцижьымкІэ и п'лэр цхьэпхэтыггэуыкІэ иггэкІуэтаиц, итІанэ зы к'ехьыпІэкІэ нэхэ л'ах'ишуэ к'ехри, абы и ужь ит афицарым ггуэгу иритаиц. Х'уэапсэг'уэ нур, 86–87. 2. (1). Зы Іуэхуг'уэуэ гуэр нэхэ псынщІэуэ зэрзыфІэкІыным яужь итын. Дэ а ггуэгур псыницІэуэ ткІунуиц, Зауэм Іутым зыхуэдггадэу Сьт гуггэуехьи тхуэггэаткІунуиц, Лэжыггэишхуэхэр дггэкІуатэу. Ди ггуэгу. «Партыр ди пашэу», 21.

ГЪЭКІУЭШЦЫН (еггэкІуэшцІ) лгэІ. (1). ХэггэщІын, нэхэ мащІэ щІын. – Зы бж'э зак'уэуэ дггэкІуэщІаиц, Тхьэ дыггыІэ, чэф димыІэ, Е сьжейрэ сыІурихауэ?.. УнэшІэ. «ЩІалэг'уэуэ щІыналгэ», 33.

ГЪЭК'ЭБЗЭЖЫН (еггэк'эбзэж) лгэІ. (3). Зыгуэр к'абзэ щІыжын. Я анэр хадэм итти, жэри цыжралэм, Дахэуэс к'аакІуэри и гуаиц гурьму щыль ятІэзаицІэр соггэк'эбзэжи сьти жимыІэу дурэшыым дэлг' уэнишк'ужьым трил'хьэжаиц, ипх'уу цІыкІуитІыр здиггэлэп'ык'ууэрэ. ГуцІэгг'уэ, 420. Пэжу, япэм шІоп'ицакІуэм шейтІани, жини, алмэстыи – Іэджэ п'ыщІауэ цытаиц, иджы а к'эомыр пыггэлгэл'ыжэуэ шІоп'ицакІуэр цІыхум нэхэ сэбэп зэрх'уэх'уунум хуэдэу ггэк'эбзэжамэ, дохутырым я арсеналым хэбггэуэвэмэ, яггэ к'ынук'тым, псом хуэмыдэу операцэ яцІа сьмаджэ уицІэггэем деж к'эбггэсэбэну. Л'папсэ, 29.

ГЪЭК'ЭБЗЭН (еггэк'эбзэ) лгэІ. (40). Зыгуэр к'абзэ щІын. Апчарэ медицинскэ кружокым зэрх'хэтар иджыри иггэггэуицак'тым, уІэггэр ІэкІуэлг'акІуэуэ иггэк'эбзэри ипх'аиц. Шынэхужьык'уэуэ, 67. Тэмак'ыр щалгэщІкІэ зигу ф'ей ил'гымы и гур бггэк'эбзэн жыхуэпІэми зыри хуэІуак'тым. Мазэ нык'уэуэ щх'уантІэ, 656. Апчарэрэ Иринэрэ щІыунэ цІыхьэпІэр яггэк'эбзэнуу хуеж'а цхьэкІэ, л'ыжыым идак'тым. Нал к'ута, 281.

ГЬЭКЪУЭНШЭН (егъэкъуаншэ) лъэI. (21). Зыгуэрэм къуаншагъэ иIэу къэлытэн. *ТутIи жиIэн ищIэрт*: – Уэлэхыи, Инал, дыбгъэгъуаниэ мыхуону. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 537. *Нурхъэлий хъэсэпэхъумэр игъэкъуанишэрт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 78. *Апчарэ псоми щыгуаэзэи, уеblэм а литIым нэхъ игъэкъуанишэри ещIэ, Якъуб кIэрымилъ лIыгъэ зыкIэрилъхъауэ зэрыщытми щыгуаэзэи*. Нал къута, 268.

ГЬЭЛЭЖЪЭНИ (егъэлажьэ) лъэI. (14). Зыгуэрэм гуащIэдэкIыр, къарур къыгъэсэбэкIэрэ Iуэху гуэр егъэгъэзэщIэн, зэфIегъэгъэкIын, Iуэху зэрегъэхьэн. *Инал мурад ищIащ Мэтхэнынр ишэжу игъэлэжьэну*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 567–568. *Бахъсэнпсым хуэдэ цыIэ, Щхъэл бгъэуvmи пхуегъэлажьэ. Бахъсэнпсым хуэдэ щыIэ... «Батырыбжьэ», 42. Бэлацэ ар жиIэурэ и щIалитIыр игъэлажьэрт, езыри ядэлэпкъурт, псы Iуфэм Iуту*. Хъуэпсэгъуэ нур, 55.

ГЬЭЛЭЖЪЭН II (егъэлажьэ) лъэI. (1). Щыгъын, вакъэ сыт хуэдэхэр зехъурэ жьы щIын. *Сэри, си адэм къызытыжмэ, Цейр, схуэинми, згъэлэжьыащ*. Щхъэлыкъуэпс. «Батырыбжьэ», 20.

ГЬЭЛЭЛЭН (2). Зыгуэр нэхъ лалэ щIын. *Шхуэр згъэлалэм, псыниIуэ йолъ, КъуакIэбгыкIэм зэпроль, Псы дыхуэзэм, кIуэрэ йокI, Бжыхъ елъэни хуэзфIокI*. «Елбэздыкъуэ», 14.

ГЬЭЛЫГЪУЭН (егъэлыгъуэ) лъэI. (10). Зыгуэрэм и щыIур, абы тет цыр зыгуэрэм трегъэсыкIын, егъэлыпщIын (п.п. мафIэм, дыгъэ бзий гуащIэм). *Пиэр елытщI жыIэну, ниэ щIагъым Жанишэрхъ пльыжьым ещхъу дыгъэр къыщIокI, зылгъэлэсыр игъэлыгъуэу, дунейри мащIэ-мащIэурэ нэхъ нэху мэхъу, хъэкIэкхъуэкIэр псафэ зэрыкIуэ лъагъуэхэр нэхъ уигъэлъагъуу*. Лъапсэ, 69–70. *КъыщIегъэкIыр и нэм Iугъуэр, Iунэ тиэрър щIокIэзызэ, ПащIэ кIыхъыр егъэлыгъуэ, Губжву иIэм зэщIикъузэу*. «Тисей», 507.

ГЬЭЛЫНЦЫН (егъэлынцI) лъэI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIыр мьжыэу и щыIур трегъэсыкIын. *УкIиин къудейр уи тэмакъым къыкIыркъым, лы гъэлынциам и мэм уигъэбауэркъым, цIыхури шыри мафIэр къапылгъэлыу щIэнхъуэми, куэд ямыкIуу къытохуэри нIэтIауэу-лъэкъуауэу, къадэлэпыкъуни щымыIэу мэкIуэд*. Лыгъэ, 412.

ГЬЭЛЪЭГЭН (егъэлыгъэ) лъэI. (1). Зыгуэр гъэлгъэпIэн, зыгуэрэм пщIэ хуэщIын. *Нэхъ ягъэлгъэпIэр дыщэ и уасэи, Нэхъ ягъэлгъэзэр бгышхуэм хуагъадэ*. Нэхъ лъапIэр. «Батырыбжьэ», 114.

ГЬЭЛЪЭГЪУЭН (егъэлыгъуэ) лъэI. (4). Ебгъэплгъын папщIэ зыгуэр зыщIыпIэ щыгъэувын, щыгъэтIылгъын. *А къызэхуэса къомым яхэтт и шыр имыщэну, ауэ игъэлгъэгъуэн къудейуэ къэзышаи*. Хъуэпсэгъуэ нур, 219. [*Хъэтау:*] *Абы хуэди цыIэи, радиокаIэ бгъэлгъагъуэ мэхъу сыт хуейми*. Альхъэ, 92.

ГЬЭЛЪЭЛЪЭН (егъэлъалъэ) лъэI. (3). 1. (1). ЦыкIу-цыкIуу зэпкърыгъэхун, зэхэкъутэн, зэхэгъэщэщэн. *Зэрыхъуу хъуни, Сосрыкъуэ суубэрэжми среубэрэжъ, сицIэр жысIэни, цIы*

лъэпкъ хэмылъу, жиIэу и жьэр зэтриха къудейуэ, зыгуэр укъыгъащтэу къэуаи, щхъэгъубжэ абджыр игъэлъалъэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 624.

2. (1). КIэщI-кIэщIурэ зэпуэрэ, къытезыгъэзэж Iуэулъауэ, макъ гъэлун. *Мис абдежым радист щIалэм Рацэ кIапсэр игъэлъалъэу Астемырым ирегъащIэ ХъыбарыфIхэр яхуэпIащIэу*. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75. 3. (1). Хъэдзэхэр къытегъэлгъэлын (п.п. нартыхум). *Шхъын щхъэкIэ лIэуэ нобэ Локотоши гуэдз щхъэмыж игъэлгъалъэри гуэдз Iэбжьыб ишхати, къыщIэкIуакъым – и ныбэр къеныкъуэкъу хъуаи, гъуицI Iунэ ишха хуэдэу мэуэ*. Нал къута, 242.

ГЬЭЛЪЭН (егъэлыгъэ) лъэI. (13). 1. (5). Зыгуэрэм и лъакъуэхэр зэуэ щIым къытричыу зегъэдзын, гъэпкIэн. *Щхъэлым нэсым тIэкIу зеишIэ, ЗэрыфIэкIыу, шыр егъалъэ*. Псыр шы щхъуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209. *И набдзэ фIыцIэр къурашэу, Альпыи зытесыр игъалъэу, И теплгъэр дахэу шу пхъашэр Ашэмззыфэу къоблагъэ*. «ЩIалэгъуэ щыналъэ», 416. 2. (8). Зыгуэрэм хуабжыу ешхыдэн, хуэгубжыын. *Iэдэм Лу къыфIэлIыкIырт, армыхъумэ а щIалэ цIыкIу къомыр, ХъэфIыцIэ и къыдыру, зэригъалгъэрэ куэд щIат*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 630. *Астемыр иниц, бжыфIэи, лIымышынэи, жылэр зыгъалъэ Гъуумар зыуи къридзэркъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 150.

ГЬЭЛЪЭПЭРЭПЭН (егъэлгъэпэрэпэ) лъэI. (2). ЩыкIуэкIэ лъапэр зыгуэрэм фIэнэу е жьэхэуэ хэщIэн, джэлэн. *Сэхуэм цигъэлгъэпэрэпэ куэдри къэхурт, арихъэкIэ зыкIэрихыну и гум къэкIыххэртэкъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 323. *Iэцэ-фаицэ кIэрылгъыр шы шытешхуэ телэ хуэдэт, шыгъэцIыгъ и шырыкъуитIым илгъым игъэлгъэпэрэпэрт, зылгъагъур игъэдыхъышхы*. Нал къута, 251.

ГЬЭЛЪЭПЭЖЫН (егъэлгъэпэж) лъэI. (2). 1. (1). Ууейм, уэ къогъэзам пщIэ хуэпщIыжын. *ГъэлгъэпIэ жэщыр, махуэм хуэдэу, Уи хэку дахащэр гъэлгъэпIэж*. Ди хэку аргуэрэу къызогъазэ. «Щхъэлыкъуэ», 379. 2. (1). ПщIэ къыпхуэзыщIып пщIэ, щIыхъ хуэпщIыжын. *Езы Дэфэрэджи зигъэцIэяуэ шэнтым тесу мэхъуахъуэ: – СыкъэзгъэлгъэпIащ, тхъэм фыкыгъэлгъэпIэж, къысхуэщIар дунейкIэ фхуэзмыщIэжми, ахэрэткIэ тхъэм къыфхуищIэж*. Лъапсэ, 118.

ГЬЭЛЪЭПЭН (егъэлапIэ) лъэI. (24). Зыгуэрэм пщIэ, щIыхъ хуэщIын. *ЗгъэхъэщIэнуц вагъуэр, згъэлгъэпIэнуц вагъуэр*. ЗгъэхъэщIэнуц вагъуэр. «Дамыгъэ», 99. *Мухъэмдыр игъэлгъэпIэу ЩIээуну цIыху зымидэм, Егъэсэхыр и унапIэр*. «Тисей», 484. *Сэ си нэм хуэсэхыр согъэлгъэпIэ, Сыкъэзылгъэхэм сахуэмей*. Си усэ. «Вагъуэ махуэ», 358.

ГЬЭЛЪХУАПЭ (1). Сабий дунейм къыщытрагъэхъэ унэ. *Ди колхозым фыз гъэлгъуапIэм Рацэр яхъри ар я гуапэу СабийIыр кърахъэлэ*. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

ГЬЭЛЪХУЭН (егъэлъхуэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм сабий, щIэжьей дунейм къытригъэхъэнымкIэ дэлэпыкъун. *Догуэ, фи фызыр бгъэлгъуэунэм, Нартыху Къэзбэч деж укIуэу хуит зыкъэбгъэщIын*

зэрхуеур зымыцлар уэра? Лъапсэ, 49. [Къандыц:] Си жэмыжь мыгъуэри мы гъэм шлацлар имычэзууэ ягъэлъхуац, тхъа. Алъхъо, 52.

ГЪЭЛЪЫХЪУЭН: **УИГЪЭЛЪЫХЪУЭНЦ** (НТ) (10). 1. (7). Плъыфэцлэм шъыгъуу «абы ефлэктын, пеуэфын шъыэктым. гъуэтыгъуейш» мыхъэнэ къегъэхъу. Зэм нэхъ дьджи уигъэлъыхъуэу Нэм шлэцт нэпсыр къиунэцлат. Усищ. «Вагъуэ махуэ», 35. Пэжу, езы Долэт нэхъ шхъэцыхъу уигъэлъыхъуэнт, дэнэ шыпсалъэми зигъэадакъэрт, езым хуэдэ шымылэу къыфлэцлэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. 2. (3). Шылэцлэ и гъусэу «абы хуэдэ гъуэтыгъуейш, шъыэктым» мыхъэнэ къегъэхъу. Сэ хуэзмыцлэжми, Бекбан Алыхъым къыхуицлэж – жэм къызитам хуэдэ уигъэлъыхъуэни. Нал къута, 210.

ГЪЭЛЪЭХЪУ (3). Шынэтлу зэгущхъуа мэл. Гъэлъэхъу зыуа нэхъ бейхэм загъэгусэ хуэдэуи хъуац, шлэгъуэжауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 58. Абы къыктыр жимылэми, гурылуэгъуэнт: бегъымбарым иригъэцла мэжджытым и шхъэр илэнта нэужь, къауэ зэпыт шыхъум, и къуэр къурмэн шлэри Алыхъу тэхъэлам и нэфлэ зыцригъэхуэну шлалэ цыктыр иришэжъати, къурмэн шлэпэм нэсауэ къызидклар имыцлэхъу гъэлъэхъу къыхуашири и къуэр псэуэ къелац. Кхъэлэгъунэ, 373.

ГЪЭЛЪЭХЪУН (егъэлъэхъу) лъэл. (3). Зыгүэр лъэхъуу гъэклуэн. Сешами, усэр къэмувилэу Зытес шыкарэрэгъэлъэхъу. Усэ гъусэ. «Мыв хуабэ», 148. Къарэр бгъэлъэхъумэ, уи шы соку Жбы шлэхумэ, налъэ хуудын? Шлэпхъуэжахэр. «Шуми гъуэгъу», 53. Сыклуэнт нэхъ псынцилуэ схузэфлэктым – Мычэму си шыр согъэлъэхъу. Сыклуэнт нэхъ псынцилуэ. «Шлалэгъуэ шыналъэ», 10.

ГЪЭЛЪЕИН (егъэлэй) лъэл. (2). 1. (1). Зыгүэрхэр (п.п. хъэшпып гүэрхэр) псынцилуэ хэлъэтыктырэ зыщлэпэклэ лудэын. Аралэпыр елэпауэри пэгуныр игъэлъэц, шлэпымкклэ Думэсарэ къызэпрыхулыктыну зыцлат, арицхъэклэ и гугъу шлэпымкктым. Хъуэпсэгъуэ нур, 290. 2. (1). Зыгүэр псынцилуэ, пшлэцлэгъуэ хэлъу гъэклуэн, гъэжэн. Апчарэ и мурадым шэч къытрихъуэу къызэплэктыну хуежъэмэ, хъыджэбыр еурт шымы игъэлъэйт, чнутым уэм нэхърэ нэхъ игъэзуырт. Шынэхужьыкыуэ, 53.

ГЪЭЛЭН (егъэлэ) лъэл. (15). 1. (13). Зыгүэрэм гъащлэр егъэхын, дунейм егъэхыжын. Лузизэ и шхъэр молэм дежклэ къыгъазэри нур зыщлэмытыж и нитлымкклэ къеплэац, мы узым сыкбегъэл, сумыгъаллэ лэмал илэмэ, жилуэ и плээклэм къыкк хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 69. Шыхубз лэщыджэре ефэмэ, сабийр зыгъэллэн гын ефэ хуэдэц. Лъапсэ, 44. Лэжыгъэм игъэлла шъыэктым. Кхъэлэгъунэ, 375. 2. (2). Зыгүэр хуэгъэныкыуэрэ зыгүэр гугъу дьдэ егъэхын. Шлакхъуэ уасэу самыгъуэту лэджэ жэцклэ сэ згъэллакъэ? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132. [Нурхъэлий:] Муслъымэн хъэблэ сьдэци, сэгъэллэн... Хъуэпсэгъуэ нур, 187.

ГЪЭЛЫШЦЭН (егъэлшыцлэ) лъэл. (1). Пшлэ пыхуыкклэ зыгүэр гъэлэжъэн. [Къазджэрий:] – Мусэ къуаниэу къызолъытэ, лшыцлэ

шыбгъэлшыцлэ, и хъэктыр ет, цумытынумэ, къыумыщтэ, къезэгъырктым. Хъуэпсэгъуэ нур, 93.

ГЪЭМАХУЭ (50). Илъэсым и нэхъ хуабэгъуэ мазищ (июнь, июль, август). Гъэмахуэм лэщыр мэхъуаклуэ, шлэмахуэм уэсым иобзей. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. Псы цыктыр гъэмахуэм къуэм дэуу къажэрт, Чопракъ къыхэжу. Шынэхужьыкыуэ, 33. Гъэмахуэм деж бгы нэккъ лъагэм псыр къыщелъэклэ дахэц, цыхубз дахэм данэ шхъэц и дамилым шлаклуэм хуэдэу телъц жыпэни. Нал къута, 300.

ГЪЭМАХУЭКУ (3). Гъэмахуэм ику мазэ (июль). Гъэмахуэкум псы имыту Псынэдахэр сэ слэгуац. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346. Гъэмахуэку мазэм и клэ нэсауэ, зэгүэрэм, пшлэпэр зэхэуа къудейуэ, Исхъэкъ къыдэклэц, жылэр зэхуишэсын папцлэ гъуоуэ джэну. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 625.

ГЪЭМАХУЭШХУЭН (егъэмахуэшхуэ) лъэл. (1). Луэхугъуэ ин гүэрэм ехъэлла махуэ гъэлъэпэн. Зи унагъуэ гугълэгъуэ къыщыхъуам я деж къуажэр цызэхуэсауэ ягъэмахуэшхуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 208–209.

ГЪЭМЭЖЭЛЭН (егъэмэжаллэ) лъэл. (3). Зыгүэр шхын хуэгъэллэн. [Путлэ:] Курсантхэм шхын сытклэ фи луэху тэмэм мыхъуу Инал зэхихати, хуабжыу и жагъуэ хъуац, къэрэхъэлэкъ сабийр зэхуэтишэсауэ шхъэ дгъэмэжаллэрэ, жилэри. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 562. Мазитхуклэ зы шлакхъуэ Гыхъэр ядэгъуэши, зы шыуаным шыхыкк бынунэм хуэдэу ди шхын Гыхъэ зэхэлъу дызэдэпсауац, дивизэр дгъэлшыцлактым, дгъэмэжаллактым, шыгъын хуэдгъэныкыуактым. Шынэхужьыкыуэ, 45.

ГЪЭМЭХЫН (егъэмэх) лъэл. (14). 1. (2). Гъэундэрэщхъуэн, наркоз етын (операцэ ящлэным). А махуэм шлалэр ягъэмэхри, и лъакъуэ сэкъат хъуар пахац. Хъуэпсэгъуэ нур, 178. 2. (3). Хуабжыу егъэшын, гъэмэжаллэн, псы хуэгъэллэн. Къоохъу илъэсым уэиш къемыхыу, Псыхуэлэным егъэмэх. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 330. Уи уэгъуи жъапци зэхыхъац, Къэклыгъэу итыр егъэмэх. Уи уэгъуи жъапци зэхыхъац... «Батырыбжэ», 60. 3. (9). Зыгүэрэм и псэм тегуплэн, къарууншэ шлэын. Дыбгъэмэхэц, – жилэри Нахъуэ сомитыр ипхъуэтац, нэжэгуэжэ къэхъуауэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 513. Джэлилэрэ къэрэгеймрэ зэрыгъэмэхуэ зэрыфыщлэрт, я шлэр зэрыубыдауэ. Бабыщыкыуэ адакъэпц, 494.

ГЪЭМЭЩЦЭН (егъэмащлэ) лъэл. (1). Зыгүэр мащлэ шлэын, зыгүэрэм хэгъэщлэын. Уэ узыгъусэт сэ нэхъапэм, Саулэм, узыр уэ бгъэмащлэнт, Сыжеймэ, шлаклуэм уэ и клэпэм Утесу слъагъуу сэ къысфлэщлэ. Уи деж сыноклуэ. «Шуми гъуэгъу», 61.

ГЪЭНЭХУЭН (егъэнахуэ) лъэл. (1). Зыгүэр белджылы, налуэ шлэын. Е гъэнахуэ, е гъэцэхуэ: Уыцгугъулэм, умыцлэхъуэ Нэр гурылтым къегъэнэхуэ. Усиплэ. «Вагъуэ махуэ», 371.

ГЪЭНЭХУН (егъэнэху) лъэл. (7). Зыгүэр нэху шлэын, нэху тегъэпсэн. Къуришыр ницэдджыжэклэ зыгъэнэхум Сэ си гум фхуилэри къегъэнэху. Дунейм и пшлэ. «Батырыбжэ», 19. Абы узышэ гъуэгури мзым пхырокк, асфальти телъыци, жэцклэ уэддыгъэшихуэу пкъо лъагэм флэпхэм

кбагээнэху. Лъяпсэ, 78. Пэжыныгээр тетиц зы лъягэуэм, Ар зытэхээр егээнэху. Гъяуэгу захуэ. «Мывэ хуабэ», 270.

ГЪЭНЭЩИЫН (еггээнэщI) лгэI. (1). НэщI еггэыгыын. Къыщыуду ггыным хуэдэу и гур къызэфIнауэ, Таша жиIац: - Уэлэхви, сълбапцIэу уэсым сыхэтами, си Iуэхум уэ сумыггээнэщIи. Мазэ ныкъяуэ щхъяуантIэ, 549.

ГЪЭНЩИЫН (еггээнэщI) лгэI. (12). Зыгуэр ириггэкъун, зыгуэрым щыз щыын. Уи деж, нэхбапэу къэслъытауэ, Сэ гъяуэгу зэнысчри сыхэкъяуащ, Сых си сэламыр, гу къылытэ, Сэ куэдрэ лъыкIэ ар зггээнэщIащ. Сэлэт сэлам. «Шум и гъяуэгу», 8. Псыдзэ иутытыцхъэ, армыракээ - Уэлбанэ уэшхкIэ хъункъым ар ггээнэщIа. Уи лъягъуныгыгэ. «Дамыгыгэ», 100. СлэщIэхуиц си Iэщэр сэ абдеж, Лъы пщытыр си бггэм, сьт, къреж, - Къум псыниэр сьлкъIэ сэ соггээнэщI, ТкIуэпс плъыжххэм удзыр яуфэнищI. Улэггэ. «Шум и гъяуэгу», 42.

ГЪЭНЫН (еггээн) лгэI. (1). ГгэкIуэдэын, щымыггэлэжын. А пщэдджыжыым нэхур щауэ КIыфIыр нурым пэувати А кIыфI щIыIэм хуэдэ Iэджэ Дэ ди дыггэм иггээнэкгэ. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 409.

◊ **Псэ ггэнын** (4). Еплгэ псэ.

ГЪЭНЫЩIКУН (еггэныщIку) лгэI. (6). 1. (3). Зыгуэр зыжыэдэлъхъээрэ дзэкIэ зэхэпIытIэн, зэхэхъэжэн. Нахгэуэ ицхъэггубжэмкIэ дэплъыху, Чачэ иггэныщIкуиц-иггэныщIкури кхъуейр ириггэлэжэуэи. Мазэ ныкъяуэ щхъяуантIэ, 512. 2. (3). зэх. Куэдрэ, къытеггэзэжурэ зыгуэрым щххъэггэужэггэуу тепсэлъыххын. Пэжыр жытIэмэ, Инал и фыз къэишныр цIыхум яжыэдэхуртэкъым, псом хуэмыдэжу цIыхубзхэм яггэныщIкIурт. Мазэ ныкъяуэ щхъяуантIэ, 516. Си илгэсициэр пхуэмьггэныщIкуу, ЗыггэныщIкуами хуемьггэхъуфу, Илгэс минитIрэ илгэс пщыкIунпIыр УемылIэлэххэу езыр къэсынуиц. Си илгэсищэ. «Щхъэлыкъяуэ», 396.

ГЪЭПЭЖЫН (еггэпэж) лгэI. (26). 1. (1). Зыгуэрым хуэфашэу щытын. Нобэ фэ еггэажэ нацIивизэм хэт зауэлхэм ялэкI къамьггэанэу, я псэ емьблэжу фэ къахуэщIар зэраггэпэжынуиц иужь итыниц. Щынэхужыкъяуэ, 48. 2. (25). ПэжкIэ зыгуэрым бггэдэтын. Сьт бэлыхълажэ къыстехуами, Си хэкуу дыциэр соггэпэж. Сыкъыщальхуар мы щыпIэрщ. «Щхъэлыкъяуэ», 387. Уэ фIуэу плъаггум, укълелъаггур, Уи нэфI зыщыхуэм - уеггэпэж. Яггэажэ щIакхъуэр хъуреишхуэу. «Вагъяуэ махуэ», 353. Дэ ди хэкур сьткIи дэггэуэиц, Лъягъуныггээр доггэпэж. Фыкълэблагэ, хъэщIа. «Партыр ди пашэу», 101.

ГЪЭПЛЪЭН (еггэплгэ) лгэI. (1). Нэр зыщыпIэкIэ унэтIын, зыгуэрым теубыдэн. ЦIыхухэр еплъыххэрт, зыми зыри жимыIэу, молэри Iэхуамбэ кэггэишакIэ и нэм щIэIуэтыхъырт, ар зымыггэплгэ нэпсыр щIиллэщыкIыгуэр. Хъуэпсэггэуэ нур, 79-80.

◊ **[И] нэр мьиггэплгээн** (1). Еплгэ нэ.

ГЪЭПЛГЫН (еггэплгэ) лгэI. (20). 1. (9). Плъыж хъуху зыгуэр мафIэм пэрыггэлъын, дыггэм хэггэлъын. Дадэ гъяуицI ггэплгэар мафIэм

ккъыхипхъуэтурэ сьджем трелгхъэ, тIэу-ицэ фIэкIа емыуэу, гъяуицIым мафIэр къытылгэлъу, и кIапэ лгэныкъяуэр IэдэкIэ илгэгыу, зэм нал еицI, зэм гъяубжэ, зэми лгэхъи е къытхъыдзэ. Лъяпсэ, 100. Мьжурэпэхэр ггэплгэуэ Дыггээр уафэм щопэщIацэ. Нэхуиц. «Батырыбжэ», 24. 2. (11). МафIэ ищIэн (п.п. хъэкум), ггэхуэбэн (п.п. унэр, пэшыр). Мьлицэм я пэшыр иниц, Iэхуитлгэхуици, пэшхъэку хъарзынэ щIэту яггэплгэ. Мелыгыч, 459. Доггэуэ, дыззегурьIуэнкIэ хъуниц, дэ кгэрэггэулу икIи пэшхъэкүхэр зыггэплгэын гуэр дыхуейиц. Хъуэпсэггэуэ нур, 183.

ГЪЭПКIЫН (еггэпкI) лгэI. (1). Зэрыуэным хуэггэхъэзырын (п.п. фочыр). Мотоциклхэр тIурьтIу зэбггурьтурэ, я нулетеххэри ггэпкIауэ нэмыцэр къуажэ уэрамыкIэ хуэмурэ къыдэкIуейрт, каскэ фIыциэр яцхъэрыгыу. Нал къута, 283.

ГЪЭПСАЛГЭН (еггэпсалгэ) лгэI. (20). Зыгуэрым зыгуэр жеггэлэн, псалгэ етын. Алиибей и уэрэди жалэу щытаиц, мьбы хуэдэ псалгэ хэту: «И Iэр иIэтмэ, хым зегуэцху, зиуэцхуамэ, пиэр еггэпсалгэ...». Лъяпсэ, 40. АмIэ си зэрэн, ялэ сэ самыггэпсалгэмэ, жиIэрт игукIэ Лу. Мазэ ныкъяуэ щхъяуантIэ, 611. Мэзи къуаки Пионерхэм яггэпсалгэуэ Рау и хъуэхум къос и пIалгэр. «Тисей», 482.

ГЪЭПСАУЖЫН: ◊ **ицхъэр ггэпсаужын** (10). Еплгэ щхъэ I.

ГЪЭПСАУН (еггэпсау) лгэI. (10). 1. (5). Псэ Iуггэтын. [Джэлил адакгэ хужыым жреIэ:] УамьукIыурэ уи дамэри хъужыници, бабыщыкъяуэ адакгэпщ, 487. [Мэмэт-ицIакгэуэ:] «Мьбы хуэдэу жъыкгэат сыхъужыкIа, ялыхъ сумыггэпсау!» Лъяпсэ, 67. 2. (5). Зыгуэрым кIэрымыхъыжээн, дунейм хуиту теггэтын. [Хъэжумар:] Къытэ зыхэсиэжыниц жытIурэ дьбггэпсауакъымы арац. Алгхъо, 57. Сосрыкъяуэ Лу иггэпсауртэкъым, накIуи уэзггэлгэаггэуниц си бомбэр къызэрыуэр жиIэу. Мазэ ныкъяуэ щхъяуантIэ, 615.

ГЪЭПСАХУПЭ (1). Зыщэггэпсэху щIыпIэ. ГгэпсахупIэ схуэхъум жыслэу, Къырым унэ тызощIыхъ. Сэ уэггэу къащхъуэм сыщолгэатэ. «Вагъяуэ махуэ», 350.

ГЪЭПСКИЫН (еггэпскI) лгэI. (4). Зыгуэрым и Iэпкългэпкь псори тхэщIын. ХъэщIэ лгэпIэ къакиуэр фIуэу ккэраггэблгэггэну арац къуажэм я мурадри, псоми заггэицIэрэщIащ, щыгыын нэхъыфIу яIэр зыцаггIэггэащ, я сабийхэр яггэпскIащ, зи жъакIэ зыупсылхээми иупсаиц. Хъуэпсэггэуэ нур, 58. Хуицхуэ сьт дэнэ къэна, псы хуабэ тIэкIу сабийр яггэпскIыну е хъыдан ираишкIын ямыггэуэту джанэ лей зилэм зэфIетхэри ирешкI. Нэггэу, 33.

ГЪЭПСЫН (еггэпс) лгэI. (3). Зыгуэр ухуэн, щIын, зэхэлъхъэн (п.п. усэ). СосрыкъяуицIэм Жаниэрхъыр Бийм хуиггэпсау хъэзыру Бгым тетиц, зэхуицIауэ и нэхъыыр - Къыдоджэр зауэм дьишэну. Ноябрьм и 4-м 1942 ггэм. «Шум

и гьуэгу», 18. *Шабалгэм кьисхым хуэдэу, Усэр кьызох сигу иным кIэм нэмысу, Ди илгэситхум план иггэпсым Хэлгын си гуацIэ сыцIохгьуэпсыр. Ленин лгьагэу теттц. «ЩIалэггьуэ щIыналгьэ», 7. Сэлам изохыр текIуахэм, ГьацIэ ухуэным и лгьыхухэм, ЩIэуэ нурыцIэ зыггэпсхэм, Мы орден лгьапэр зратхэм. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лгьапэхэм деж», 35.*

ГЬЭПСЫНЩИЭН (еггэпсынщIэ) лгьI. (5). 1. (3). ГьэпIэщIэн, нэхь псынщIэу гьэкIуэн. *Уи шыр уоггэпсынщIэри – уи ужь итыр кьыпкIэроху, умыггэпсынщIэици, шыр зыдыггьур пIэцIокI. Хьуэпсэггьуэ нур, 170. Вы пэхуитIыр увыIами, НэггэпсынщIэ, си ныбжгьэгу. Бгым дэкI гьуэгу. «Батырыбжгьэ», 38. 2. (2). Гьгьуэхь зыпыль гьуэр нэхь тынщI щIын. Лгьаггьуныггьуэ тIуми ялэм Iуэхуу ящIэр еггэпсынщIэ, «Пицацэ жанкгьэ», – кьыхужалэм Ариц а цIыкIум иIэр фIыщIэу. «Тисей», 501. Хьэбли благьи зэхуэсауэ Инал и анэм и Iуэхур даггэпсынщIэрт. Мазэ ныкьгьуэ щхьуантIэ, 573.*

ГЬЭПУДЫН (еггэпуд) лгьI. (2). Зыггьуэрым нэмысыншаггьэ кIэлгьызехьэн, и напэ техын, пудыггьэ ехын. *Ай уи уз укIуэди, Уэри ей-ей, Дыкгьуумыггэпуду, Уэри ей-ей, ХьэцIэу нытхублаггьэ, Уэри ей-ей. «ЩIалэггьуэ щIыналгьэ», 417. Езым хабзэшхуэ хэлгьт, цIыхум цIлахэмыхьэри арат, «укгьаггьацIэ», «уаггэпудыж» жиIэу, мэзым щIэтрэ хьэкIэххуэкIэм якIлгьыплэмэ, нэхь кьайггэнишуэ псэун и гуггьуэ. Лгьапсэ, 94.*

ГЬЭПШЫНЭН (еггэпшынэ) лгьI. (1). Тезыр тельхьэн, щIыхуэ еггэтыжын. *Адыгэхэр Тырку кхьухь гьуэрым теуэри кхьухьыпциыр яIэщIэукIати, ХьэтIрэмтIыгу дэс пэцэм адыгэр иггэпшынэи, теуам я унаггьуэм щыцу щIалэ зырыз кьуэдыуэ кьытралгьыати, абы яхэхуацI Дэфэрэдэж и дэлгьху нэхьыцIэ цIыкIур, лажы-хгьати имыIэу, уеблэмэ балигьи мыхьуауэ. Лгьапсэ, 33.*

ГЬЭПЩАФIЭН (еггэпщIафIэ) лгьI. (1). Ерыскьы еггэггьэхьэзырын. *Урарэ хьэцIэм куэдрэ кьахьхьэртэкьым, пцIэфIанIэм цIэт физ кьомым унафэ яхуицIауэ иггэпщIафIэрт. Мазэ ныкьгьуэ щхьуантIэ, 590.*

ГЬЭПЩКIУЖЫН (еггэпщIкIуж) лгьI. (2). ГьэпщIкIуа гьуэр пIалгьэкIэ кьызэкгьуэпхьу, зыми ямылгьаггьун папщIэ зыщIыпIэ хьыжын, щыггэтыгьыжын. *Лгьыггьур Ибрэхьым кьыцIэмькIуам дыцIэмьуицIэу учебникьыр дггэпщIкIужри агрономым доскам кьритхэр теттхьыкIыжурэ урокьыр екIуэжIащ, иужьым хьыбар мыфэмьыци кьэсац: адыгэбзэкIэ демьиджэххэну. Зи лгьэрыггьыпс тIыггьа, 518. А псор нобэ кьэбггьэбырсеижкIэ сьт и мыхьэнэ, жиIэри капитаным газетьыр иггэпщIкIужащ. Нал кьута, 252.*

ГЬЭПЩКIУН (еггэпщIкIу) лгьI. (46). Зыми ямылгьаггьун папщIэ, зыггьуэр зыщIыпIэ хьын, щыггэтыгьыжын. *Хьэбас кьызырыкIауэ кьэкIуэжащи, кIэрахгьуэ ггэпщIкIуа зиIэхэм запеш: фьымтIащIэ, сэри сIэнущI фэ филэр, жыхуиIэу. Зи лгьэрыггьыпс тIыггьа, 530. Жьыраслгьэн хьэзырым*

илгьа тхылгьыр иггэпщIкIуи, бьынджабэм бггэдэуэври тхылгьымIэ тIэкIум зыггьуэр триуцIырхгьэри Лу кьритыжащ: – Мэ, кьуэши. Мазэ ныкьгьуэ щхьуантIэ, 595.

ГЬЭПЩКIУПIЭ (2). Зыггьуэр цаггэпщIкIу е зыггьуэрым зыщиггэпщIкIу щIыпIэ. *КIэрахгьуэ зиIэм ггэпщIкIупIи иIэт, общежитым щимыIыггьуэ. Зи лгьэрыггьыпс тIыггьа, 531. Нэмыцэр хэхум кьыхьауэ Хьыбар щыхуахьым лгьы ябгэм Бгым кьыщеггьуэтыр ггэпщIкIупIэ. «Адэ», 137.*

ГЬЭПЩТЫН (еггэпщIт) лгьI. (4). Кьэггьэвэн, кьэггьэкьуэлгьэн (п.п. шэр). *Жангулэзи шэр зггэпщIтамэ, IэлгьэцI дахэр стелгьу гьунэггьу фьыхэм закгьезггьэлаггьуици жиIати, иджы ищIэнур ищIэркьым. КIапсэ кIапэ, 343. Шэ иггэпщIтынущуаным иту [Хьэбидэ] фIидзар ныIэ хужьышхуэ хуэдэу кьыдэкIуейрт. Щынэхужьыкьуэ, 34.*

ГЬЭПЩЫЛЫН (еггэпщIылI) лгьI. (2). Зыггьуэр гьэллыщIэн, пщIылу щыггэтын. *Езы тIуми иджыри кьэс сьту гу лгьамьтарэ цIыхум цIыху иггэпщIылI зэрымыхьунум, хьарзынэу щIалитIри зыхуэлгьыцIэр кьуажэм нэхь пцIэ зыхуацIу унаггьуэ бейщ. Нэггьуху, 21. Кьуажэ Советьыр кьозубжь: – ЦIыхум цIыху имыггэпщIылIну арац, щIалэ, унафэр зьтращIыхар. Кьалэн, 428–429.*

ГЬЭПЩЫН (еггэпщI) лгьI. (3). 1. (2). Зыггьуэрым и кIуэцIым хьэуа из щIыуэ зэггэшын. *Фэр и фьызым иггэпщIабзэрт, иггэпщIаджырт, иуэтыжырти, ухуеймэ, псы икIэ, ухуеймэ, ггэпщI – хьарзынэу яцэху. Лэчымэ, 392. Абы [удзым] пыт узджынэ цIыхуфэр ггэпщIынэм нэмысауэ кьытыпчу бггэпщIрэ уи натIэм уреуэм, фоч уам хуэдэц. Щынэхужьыкьуэ, 62–63. 2. (1). БауэжIэщI ггэпщIын, еггэшын, кьарур щIэггэпщIын. Ауэ еплгьыт, модэ, модэ, Линэ и шыр иутIыпциауэ Шыхгьуэм и шым ар кьытожыр, Шы пцIэггьуэлгьери иггэпщIауэ Линэ и шыр мес кьытожыр, И гьусищIри кьоггэпщIауэ. Колхоз шыггэпщI. «Партыр ди пашэу», 43–44.*

ГЬЭПЩIЭНТИЭН (еггэпщIантIэ) лгьI. (1). ПщIэнтIэпс кьеггэпщIуэн. *Лгьы пщIыркIэ уэсьыр зггэпщIэнтIау, ФIыуэ слгьаггьур си гум укьэпщIат. Фэеплгь бэлгьтоку. «Шум и гьуэгу», 59.*

ГЬЭПЫЭН (еггэпыIэ) лгьI. (1). Зыггьуэр гьэзэггьэн, зыггьуэрым пылэггьуэ, псэхуэггьуэ етын. *Зы махуэ си гур зггэпыIакьым, Сэ гьуэгу сьтету сьмызэши, Зэуэн сэ си псэр щызггэпщIакьым – Сосрыкгьуэ лгьыкIэ срикгьуэши. ЖьыIэт, мыпхуэдэу щхэ сьзэшрэ. «Шум и гьуэгу», 47.*

ГЬЭПЭЖЬЭЖЬЭН (еггэпэжьяжьяэ) лгьI. (2). Кьытриггэзэжурэ мащIэу гьэхьейн. *Унэшхуэ зыщIыггьам пьсыр фэкьу гьуэр, и щхьэр лгьэныкьуабэ ищIауэ, тхэуэ щыст, щытхэцIи IуащIэрт, и Iупэр иггэпэжьяжьяэу. Хьуэпсэггьуэ нур, 113. Нэмэз ящIыну мэжджытым цIыггьэмэ, и Iупэр иггэпэжьяжьяэрт [Долэт], нэмэзыбэз кьыбж кьыпфIиггэпщIыну. Хьуэпсэггьуэ нур, 78.*

ГЬЭПЭНКIЫН (еггэпэнкI) лгьI. (1). Кьачэу, кьэпщIуэу макь гьэлун. *ГьуицIхьар куэбжэм кьыщысым, и башыпэр хьархэм дилгьэфэхри, иггэпэнкIыу макь иггэпщIауэ [Инус]. Хьуэпсэггьуэ нур, 79.*

ГЪЭПЭШЦЭН (7). Зыгуэрым нэхъ псыншцэу зыгуэр егъэщцэн, нэхъ псыншцэу гъэкIуэн. «Ар Iуэхукъым, илэт дьгъэпIащцэнт, БжесIэнкъэ псори, зэ ди дей...». ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 19. Жыгъыр ицIытицIу зыгъэгъагъэр, Псы ежэхыр зыгъэпIащцэнт, Бзухэм абгъуэ зыгъэгъащцыр – Лбагъуныгъэри, ар зэвгъащцэ. Сэ ар сощцэ. «Мывэ хуабэ», 206. Мэхсхуэ ицIэрт Лу зыгъэпIащцэнт: – Сьт уицIэмьпIащцэнт? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 634–635.

ГЪЭПЕЙТЕИН (егъэпейтей) лъэI. (3). Зыгуэр гъэгъуэвэн, хъэжэпхъажэ гъэхъун. – Думэсарэ, – жиIащ Астемыр, – абы фIэкIа удмыгъэпIейтеймэ, бдэниц ар. Хъуэпсэгъуэ нур, 232. [Аслгъэныкъуэ:] Тхъэм щхъэкIэ кысхуэгъэгъуэ, ди шыпхъу: къемызэгъуу удгъэпIейтеяц, емькIу къэтхъамэ, кытхуэгъэгъуэ, – жьсIэри цыхубзым и Iэр субыдыну сыхуежъати, си Iэр къиубыдын идакъым, зы псалгъэ и жъэм кыжъэдэIакъым. Мелыгыч, 456.

ГЪЭПЫЩЦЭН (егъэпIыщцэ) лъэI. (2). ЩIыIэм егъэсын. [Вас:] Хур хъыджэбзхэм дагъэпIыщцэнкъым. Тепщэч къэзылыгъэтыхъ, 179. МазитхукIэ зы щIаххъуэ Iыхъэр ядэгъуэиу, зы шыуаным ишхыкI бьнунэм хуэдэу ди ишын Iыхъэ зэхэлъу дьздэпсэуащ, дивизэр дгъэпIыщцэнкъым, дгъэмэжэIакъым, цыгъын хуэдгъэныкъуакъым. Щынэхужьыкъуэ, 45.

ГЪЭР (13). Бийм IэщIыхъуэ иIыгъ цыху; щхъэхуимыт. Занзибари кхъухъыр гъикIмэ, Хым и гъэрхэм ягу хуэмьгъу. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 330. Гум цыIыхъуэ макъуу зэхэтхыр Ар гуауэ гуащцэнт и гъыбзэу Гъэр хъуау ягъэшыр цыIыхубзхэм. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 37. Гъэру куэдрэ яIыгъами И нэпситIыр хуэмьубыд, Хъыдан фIыцIэм кыицIэжауэ, И нэлуицхъэм кыицIолыд [бзылхуэгъэм]. Тхылъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336.

ГЪЭР ЩИЫН (5). Зыгуэр щхъэхуимыту Iыгъын. Дакъикъэ закъуэр гъащцэ мартдэу Къелгъащ а щIалэр бийм пэблагъуэ, Ар гъэр ящIыныр я мурадэ, Къежъат нэмыцэр гумызагъуэ. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 18. Уицхъэхуитупсэуамэ, Лбагъуныгъэм гъэр уицIыни, И дакъикъэр уи нэ, уи псэу Илгъэ псоми япэщцыни. Лбагъуныгъэ. «Вагъуэ махуэ», 322.

ГЪЭРЫПЦЭ (2). Щхъэхуитыныгъэншагъэ. Лъэбакъуэр шыкIкIэ сэ нэсцами, Уэ уи гъэрыпIэр къэгъуэтынкъэ, Гъунэнишэу гуауэ уэ пизчами, Аргуэру IэплIэ сэ пхуэщцынкъэ. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгъу», 62.

ГЪЭСАБЫРЫЖЫН (егъэсабырыж) лъэI. (2). Шейтейр (п.п. цыхур, Iэщыр) щым, Iэдэб щIыжын. Къалмыкъ БетIал автомобиль зэрысар трибунэ хуэхъуауэ, дзэри иувыкIауэ, къахэпсэлгъыхурэ, цыху къэбырсеяхэр игъэсабырыжащ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 525.

ГЪЭСАБЫРЫН (егъэсабыр) лъэI. (1). Зыгуэр щым, Iэдэб щIын. Умыбгэ апхуэдэу, – жиIэри Мусэ къэгъуэуауэ фызым кытежъащ, игъэсабырын и хъисэпу, арицхъэкIэ Дисэ пхуэувиIэнт? Хъуэпсэгъуэ нур, 103.

ГЪЭСЭН (егъэсэ) лъэI. (30). 1. (6). Зыгуэрым хъэл-щэн гуэрхэр зыхегъэлгъхъэн. АдэкIэ улэгъэр ягъэхъужьы, кыткфрыутицIыхъыщ, школ гуэрми ягъакуэри мазыщцIэ ирагъэджащ, ягъэсащ [гъэр хъуар]. Щынэхужьыкъуэ, 71. Пыжыны и къуэм и гъэсэным гугъу демыхъ щхъэкIэ, езым жиIэм псори тригъэтынуици, и лIым деж кыицIыщцIэдзауэ унафэ зытрымыщцIыхъ цыIэкъым. Лъапсэ, 67. 2. (18). Зыгуэр IэщцIагъэ гуэрым хуэгъэджэн, IэщцIагъэ гуэр етын. – Iэзэм игъэсар кыитекIуэжмэ, мис аращ Iэзэ хъужыр, – жиIэу Хъэкурны и мылхукъуэм ищцIар кыицым къакуэм яригъэлбагъуу мэгъуфIэ. Лъапсэ, 102. Езы сэлэтхэри, мес, ягъэсэ, шкIэ хъуиIэм деж цызэхуащсэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. 3. (1). Зыгуэр Iэсэ, жыIэщцэ щIын (хъэкIэкхъуэкIэхэм нэхъ хужалэ). Сэ шыпуоусэ Бахъсэным – Уэ дэ дгъэсауэ уэ иным, Уи тIуэпс къарухэр солгъытэ, Усэ сурэту сохутэ. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. 4. (5). Шы, вы емылджыр щIэпщцэ е утес хъуэуэ Iэсэ щIын. Е шы Iэлыр къиубыдыфIу Хэт шым ишэу игъэсэ? Гъащцэнт и къежъапIэ. «Вагъуэ махуэ», 63.

ГЪЭСЭХЫНЖЫН (егъэсэхыж) лъэI. (4). Зыгуэр гъэунэхъун, и лъапсэр гъэкуэдын; зыгуэр зэхэкъутэн. Сыбгъэсэхыжынуици, нэгъуэщцI мыхъуми распискэ кыизэт, – жиIэурэ Нурхъэлий гъумэтIымэу зэ-тIэу кыицIидзати, ар старыныэм идэнт: – Умыудэу си цхъэр, кыизэIух, жьсIахъэ! – жиIэри арат и жэуапыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 227. – ЯукIащ, ягъэунэхъури ягъэсэхыжащ, – сымаджэм и анэр къэтэджыну еIэ щхъэкIэ, къару кыицIэхэжакъым, кыизэфIэуати, аргуэру диваным иджэлэжащ, къуэгъуу кыицIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы мастэ хилужри игъэсабырыжащ. Лъапсэ, 18.

ГЪЭСЭХЫН (егъэсэх) лъэI. (3). Еплэ гъэсэхыжын. Мухъэмэдыр игъэлгъапIэу ЩIэзэуну цыху зымыдэм, Егъэсэхыр и унапIэр. «Тисей», 184. «СытокIуэ» жаIэу, тIури гугъэу, Я фIыцIи хужьы ягъэсэх. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщцэр. «Багырыбжъэ», 65.

ГЪЭСЫЖЫН (егъэсыж) лъэI. (2). Зыхуэмеиж хъуа гуэрхэр мафIэкIэ гъэсын, гъэкуэдын. Шэщыр иджыри цыт щхъэкIэ, бэкхэ тIэкIур, Iуэри дэкIуэу, пхгъэгъэсын ящцIри щIымахуэ уаем ягъэсыжащ, иджы адэкIэ-мыдэкIэ кIэрыхубжэрыху цыIэмэ, къащцыпурэ абыкIэ мэпшафIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 296.

ГЪЭСЫН I (егъэс) лъэI. (27). 1. (26) Зыгуэр мафIэкIэ гъэкуэдын. Бийм амбархэр игъэсами ДытIысакъым дыгузавэу. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 410. Лу и пыIэишхуэм и нэр кыицIаплгъэртэкъым, Матренэ ар щилгъагъукIэ, ишхыдэрт «Жансэхуэ и пыIэр цхъэ сымьгъэсрэ» жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. Сосмакъ ТIалиб архив зыгъэсым яхэту илгъэгуа щхъэкIэ Апчарэ бгъэдыхъакъым. Нал къута, 216. 2. (1). Зыгуэр ирибгъэнэхун щхъэкIэ, фэтыджэн сыт хуэдэхэр гъэкуэдын; зыгуэр ирибгъэхуэбэн папщцэ, пхгъэ мафIэкIэ гъэкуэдын; зыгуэр бгъэлэжъэн щхъэкIэ (п.п. машинэ) бензин сыт

хуэдэхэр гьэклуэщын. [Дисэ:] Сэ фэтыджен лей згэсакьым. Альхьо, 55.

ГЬЭСЫН П (4). (Гьэсыныпхьэ) Мафлэ иращлэ е машинэ ирагьэлажьэу кьагьэсэбэпхэр: пхьэ, фламыщлэ, газ, фэтыджен, бензин, нэгьуэщлхэри. *Мышкьыным шызакьуэгулкэ гьэсын кьышауэ ещэр, урыс цыхубзым пхьэ лэпллаклуэфлэ кьыщэхуащи, ихьын дэнэ кьэна, кьыхуэлэтыркьым, йолгьэу кьэзыщам «уи гумкэ си унэм нысхуешаллэ» жэлэри.* Мелылыч, 438. *Щымахуэр кьыхьэри Бекан шыхыни, пхьэ гьэсыни, зезыхьэни имылуэ унэ нэщлым кьыщыщлэнэм, щылэ узым нэхьри зэфлэгьэдыкьэжауэ лэри лыжь зытлуэ зэхуэсри щлалэхьэжащ.* Кьалэн, 435.

ГЬЭСЫСЫН (егьэсыс) лэа. (10). Зыгуэр гьэхьэин, зегьэуэлэн. *Мис, хьэдэ дзажэу, гьуэлгьыплэр Чырбыш кьутахуэм кьыщлэпллэр, лэрытхыу, гьуабжэу тхылгьымплэр Жьым щыгьэсысклэ, лэбыр кьоплэыр.* Поштгэхьэ пщащэ. «Шум и гьуэгу», 65. *Абдул кьыгурылуэри, жыг кьудамэ зыжьэхуэр игьэсысу, жыг щлагьым кьыщлэжри щхьэхуэ унэмкэ иунэтлащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 143–144. *Шэндэр и щхьэр игьэсысащ.* Нал кьута, 259.

ГЬЭТЭДЖЫН (егьэтэдж) лэа. (4). Зыкьэгьэлэтын, кьэгьэпщын (п.п., пщагьэ, хупщынэсытхуэдэхэм). *Ягьэтэджрэгьэжэбзэжмэ, узыхуейр кьыхьэщылкэ.* Мелылыч, 452. *Нэхьапэрауэ, узэдыгьей жыг заныщлэхуэу узыхуейм хуэдиз пыушцлэ, жьэуанлэм щлэлгьу гьэгьэ, итлани зэгьэхэ, кхьухьыр джэд бгьэгум ещхуэ зэпкьорлэхьэ, абы кхьуэплэщэм и фэр фыгуэ гьэтэджи, тебзэ, зы гьуанэ имылуэ.* Кхьухь пхэнж, 508.

ГЬЭТКИИН (егьэткий) лэа. (1). Зыгуэгуэ гуэр щлэкьуэн, щлэгьэхуэбжьэн. [Локотш:] *Дисциплинэр дымыгьэткиймэ, ди луэхур шыпхэ хьунуш.* Нал кьута, 293.

ГЬЭТКИУН (егьэткю) лэа. (17). 1. (9). Зыгуэр тклуаткю щыны; кьэгьэвыжын, быдагьэр щлэгьэклын. *Сэ си гуанэт а уэс щылыр Зыгьэткю дыгьэр кьуэмыхьэну, Мис итланэ узэщылэм Гьатхэ защлэудытехьэнут.* Бгыщхьэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104. *Астемьр шыгун цагьэжкэ шыгун гьэткюуэ зраклэ ятлэ жыхьэр щылу еджэн хуейт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 180. *Матренэ я унэ кьрихьури кхьуэл тиэр йыхьэплэ кьыхьырт, махуэ кьэс дагьэ гьэткюуэр Ташиа и клэртлофым хилгьэхуэрэ иригьэишхьырт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 603. 2. (1). Уэд щыны. *Кьыщыхьуэуэ ар луэхуэ щлэщхьэу Плати губжьым игьэткюуат.* Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. 3. (7). Зыгуэр гьэвын (п.п. гуауэ). *Арихьэклэ гуауэр бгьэныщынкьым, Бгьэткюу ар нэпсклэ плээкьынкьым.* Ноябрьм и 4-м 1942 гьэм. «Шум и гьуэгу», 18. *Куэд тлэгьэгуауэ, куэд дгьэткюуами, Щылэщ ди гур щыгуфла.* Авар хьэщлэ. «Мывэ хуабэ», 111.

ГЬЭТХЬЭУСЫХЭ (егьэтхьэусыхэ) лэа. (5). Зыгуэрым гунькьуэгуэ етын, тхьэусыхафэ егьэгьэщын. *Якьуб игьэтхьэусыхы ухуэзэни.* Нал кьута, 249. *«Мыбы [хьэжым] жылэригьэтхьэусыхуэ жалэ щхьэкэ цыхуэ йейуэ кьыщлэкьынкьым, хабзэ*

хэлги хуэдэщ, кьысхуэгуамащлэ хуэдэуи щытыц», – жилуэ Шаукэт и гум кьэклащ. Аргьуей, 387.

ГЬЭТХЬЭЖЫН (егьэтхьэж) лэа. (3). *Еплэ гьэтхьэн.* *И физ нэхьыжьым игьэхьэзыра гьуэмылэр и физ нэхьыщлэм кьыхьри вэуэ губгьуэм ит Дуду игьэтхьэжащ.* Витлэ, 414.

ГЬЭТХЬЭН (егьатхьэ) лэа. (9). Икьуклэ фыгуэ, шыхыныфлэ защлэклэ зыгуэр гьэшхэн. [Хьэжумар:] *Хьэуэ, фыщыуэ щылащ ар, жылэм клэнфет сытхэр кьахьри хьыджэбзхэр ягьатхьэ, уэ сэбэт хьун кьахуэпхьащ.* Альхьо, 97. *Вэныр духмэ узгьэфлэжу, уа си хьы, Удэ гьэвакэ узгьэтхьэжкэ, уа си хьы.* Хьывым и уэрэд. «Батырыбжэ», 80.

ГЬЭТХЬЭУЭН (егьатхьэуэ) лэа. (1). Зыгуэр щлэцлэнтхьуу бгьуклэ гьэклэуэн. *Берд жэрыгьэклэ щылантлэм кьыдэлгьэдэри и хаклуэ кьарэр клэбдкэ игьатхьэуэуэ кьэувылащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 290.

ГЬЭТЫНШЫН (егьэтынш) лэа. (6). Зыгуэр мамыру, плейтей имылуэ, гугьуэхьэ имышэчу щыгьэгьын. *Щыпсэуми, Данизэт, бгьэтыншакьым Ботыжь тхьэмыщлэр.* Хьуэпсэгьуэ нур, 313. *Тхьэм ещлэ, езыр [шыр] щлэгьэри арагьэни, сыкьыщылгьагьум сэ зэрыгьэтынышу щытар игу кьэжыжауэ.* Анка, 382.

ГЬЭТЫГЬЭУЭН (егьэтыгуэуэ) лэа. (1). Егьэляеуэ щысхьу, тегужьейклауэ зыгуэр хьумэн, йыгьын. *Зы уэс цыкьлу итхауэ егьэтыгуэуэ, [Лу] и ныбжээгьухэм яригьэлгьагьуну дзыхь имыщылу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 615.

ГЬЭТЫЛГЬЫЖЫН (егьэтылыж) лэа. (4). Кьэпщта гуэр и плэ ильхьэжын. *Арати, Ботэх пхьур зи пхьум я деш кьышэжри я унэ щылыхьэплэм деш кьыгьэтылыжыжащ, езыр тлэу-щэ бжэм еулури, зыгуэрым бжэр кьылуыхуэ щылгьагьум, кьуэгьэнаплэм зыкьуидзащ.* Льяпсэ, 26. – *Асэтин джыназым и пащхьэм илгьэ цы тлэклур кьыщтэри, щымэхьэшапэм, и гуфлаклэм дилгьэхьэнут, ауэ зыгуэрклэ и дээр шыри кьыщыщытам деш игьэтылыжыжащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 117–118. *Кодоевым картэр егьэтылыжыри фадэбжэр кьелэт, хьэщлэм щыгуфлыкьылу.* Льяпсэ, 89.

ГЬЭТЫЛГЬЫН (егьэтылы) лэа. (39). 1. (33). Зыгуэр зыщыплэ тельхьэн. *Тхьэмадэм блэгьур игьэтылыгьэри, Бзукьан кьуажэу кхьуэзанэм теклуэдам и хьыбарым щылдзат.* Хьуэпсэгьуэ нур, 60. *Жылэ зыгуэр, си псэр зышхын, жилуэрэ Анчарэ едэхашлэрт псы луфэм деш [псым кьыхыхьэ и ныбжээгьур] игьэтылыгьауэ.* Щынахужьыкьуэ, 55. *Джэдыклэм джэдыклэпсыр кьрагьэжырт, джэдыклафэр ягьэтылыгьэти, шым утесу жэрыжэм утету джэдыклэм тебгьэхуэн хуейт, ар зыхуэщлэклэуэр Кьэрэжь хуэдэ зырызт.* Льяпсэ, 103. 2. (5). Кьыпхуэсэбэпыжын гуэр дэдзыхын, пхьумэн. *Цыхур гуитлэщытлэ хьуауэ, хэт жиэри я флэц хьуэуэ хуэжыащи, зэрызохьэ, зэхуогуэавэ, хьэдагьэ зэхуоклуэ, кхьэм маклуэри, лла зимылэ щылэ, я мацэм щыщы ятлэ тлэклур хьуржын сытхэм икьлутауэ ягьэтылыгьэ, щрашкэ дзашэну.* Льяпсэ, 84. *Гьавэ сыт щыбгьэтылыгьэ хьуну кьуэгьэнаплэ лэджи илэц [бгьуэныцагьым].* Нал кьута, 294. 3. (1). Луэху гуэр плэгьэклэ гьэлэпхьуэн.

Щхвэж зи ужь ита Луэхур игэтИльгери фызыиэ кэекЛуам еплгыну уваи. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 582.

♦ **Иэцэр гээтИльгын** (1). Еплэ **Иэцэ**.

ГЬЭТИЛГЫПИЭ (6). 1. (2). Зыгуэр щыбгэтИль хьун щыпIэ. *Нурхэлий гуэщым щИыхбауэ гээтИльгынIэ лыххуэрэ нэт, бжэндэхуэ и абгүэм кылгэтыклати занцIэу игу кэекIац езым кылгыса ахгыэр бжэндэхуэ абгүэм ирилгхэну. Хьуэпсэгбүэ нур, 230. Зым и кIэрахуэр шэщым щIэлэт, шы Iэпслгэпсым хэлгү, адрейм нцэфIапIэм гээтИльгынIэ кыицигүэуауэ щилыгэт, ещанэм унаицхэр кээнжалти, узыхыс кыызэрэжэх бжамийм и кIуэцIым е клубым суфлер зэрыс кумбым илгү зэреххэрт. Зи лъэрыгыпс тIыгба, 531. 2. (4). Зыгуэр щаIыгь щыпIэ хэха. *ЯмыщIэххэу, Чопракэ псыхуэм жыг лэабжэжы гуэрим деш цыпэщациуэ Иэцэ гээтИльгынIэ кэагүэуац, Шынанэужыкбүэ, 72. Тхэмахуэм и кIуэцIкIэ адрей махуихым Исуф, уэфIмэ, паркым ит тетIысхьэпIэм жэцкIэ телгы, щIыIэ хьумэ, уэлбанэмэ, щылажэем кэонэжри лэч слытхэр зыщIэлэ гээтИльгынIэм нэху кыицикI. Лэчымэ, 397.**

ГЬЭТИСЫЖЫН (егьэтIысыж) лэI. (3).

1. (2). Здэщысам деш зыгуэр аргуэру гээтIысын, щыс щытыкIэм иггүэуэжын. *Иэбэри кIэпхьэр кыицхуэуауэ шынануэрэ зи псэр хьэришым нэса кIэпхьымкIэ напэлэгьэцI палгүэ и жьафэр илгэцIри иггэтIысыжац здэщысам деш. Кхгүхь пхэнж, 501. - Алыхьым хьэтыр иIэм, - жиIэц Лузизи, хуэмышэчыжу кыициджалэм, хьэжыр кэIэбэри кыицгэтIысыжац, Чачи упиIэжыр кыициприлгэфым, унэм щIэз хьуац Iугуэр. Хьуэпсэгбүэ нур, 72. 2. (1). Зэ лъэхуэщым исар е щхэусыгбүэ гуэркIэ ирамыдзэу кьэнар, етIуанэу абы иггэтIысхьэн. *Иджы, гьэцIэггүэнкгэ, абы щыгбүэ Инал абрэджым кьариггэгьэна Ахьа езы Инал иггэтIысыжауэ кыицикIац, Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 621.**

ГЬЭТИСЫН (егьэтIыс) лэI. (91). 1. (24).

Зыгуэр щыс щытыкIэм иггүэуэн. *Щыхубзыр яггэтIысри шыр, шэц гуэр щыIэти, абыкIэ щIаши, зыгуэрим кэпшыхуэ Дэфэрэдж и плэм кыитриубгүац, нэхь псыниIэу иггэхуэбэжыниц жыхуиIэу. Лъапсэ, 58. ХьэцIэр иггэтIысри, Яков Борисовичи зыхуэйр арат - псэлгэгүт, щIэр жиIэу хуежац. Нал кьута, 235. [Албинэ:] Кином дыкIуэмэ - псоми я щыбагфым дыдэсу диггэтIысац - арат билет кыицэхуар. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 170. 2. (2). КьэкIыгбэ гуэр щIым хэщIэн, хэсэн. [Еггэджакуэ:] *Зи гүгүэ тиIынур кэбыстэ гээтIысыныри, ар кыызэраггэкир зэдгэщIэну ари. Зи лъэрыгыпс тIыгба, 518. 3. (65). Зыгуэр тутнакым, лъэхуэщым щыIыгын. Капитаным и гүггэт Якүб яггэтIысам и унафэ щIыну, арихьэкIэ Якүб абы зриггэлIэну хуейтэкьым. Нал кьута, 293. Дэрдэхь и кьүэши и шыпхуи кэгуэуэуауэ кыызэхуэсац, ди кьүэшым щIэщхуэ IэцIэщIац, яггэтIысри и бынунэр зейнизу кьонэ, жаIэу. Хьэспэххумэ, 419. Дзэлыкбүэ зауэм щыгбүэ Кьылышбийр кIуауэ щытац Iэцэ кьэзыIэта**

кьэрэхэлгкыыр зэбгрихуно, Iэджи кьуиубыдурэ иггэтIысац. Хьуэпсэгбүэ нур, 117.

ГЬЭУЭН (егьауэ) лэI. (34). Iэщэ уэдам шэр иггэкIын. *Локотош унафэ щIэри фоч гьэуэным пачац. Нал кьута, 300. Фоч зггэуамэ Iэуэлгүауэм Щэхур нахуэ кыитфIищIынут - Бийхэм псоми дыкбацIэнут. Волгэ Iуфэ. «Паргыр ди пашэу», 14. НысацIэ цыкIур, щхьэтепхуэишхуэр телгү, Мэши унэм кыицихуы щалгбагүм, бжэлупэм Iутхэм фоч ягбауэу, шыынэ еуэу, кьафэу щIадзаци, Iэури щIауд. Лъапсэ, 117.*

ГЬЭУБЗЭН (егьэубзэ) лэI. (3). Зыгуэрим щхьэггэхьыныггэ хэлгү зыгуэр жеггэIэн. *И нэр зытеплгэм и Iэр лэIэсу, Псэ мылгэжыным щIэхуэупсу, Сэтней ябгэр есати Бийр зыггэубзэу нарт лэпкыыр Иггэбзэхыныр кьалэнт. «ЩIалэггүэ щыналгэ», 411-412. Лъэщым бийри еггэубзэ, Кьемыубзэр иреуд. Лъэщым. «Батырыбжэ», 128.*

ГЬЭУВЫЖЫН (егьэувыж) лэI. (4). 1. (1). Джэла, уклуря гуэр щыт щыIыжын. *Дунейр кьүтэжи гьувыж - Зэхуэдэ кьуришхэр пхуэмышыIын. Кьуришхэр. «Вагбүэ махуэ», 317. 2. (2). Щыту зыгуэр лэныкбүэ еггэзыжын. Гуэлым хэна гур кыихалгэфыж, Iэпслгэпсым илгэхэа шыр кыицикIащIэри яггэувыж. Нал кьута, 214. ЩIалэм кыиIэтиц и бжэри иггэувыжац, псалгэм кыицицэну: - *Хьуэхуэ жыпIар тхьэм кьабыл ицI. КIапсэ кIапэ, 15. 3. (1). Кьулыкбү иIыггар еггэггүэтыжын. Кьэакэ инэралыжыу Караулов жыхуаIэм дзэ зэриггэпциныу жаIэ, щIыр зыгуэшыну зи мурад «советхэр» зэбгрихуно, пацтыхьыр иггэувыжыну. Хьуэпсэгбүэ нур, 157.**

ГЬЭУВЫН (егьэув) лэI. (130). 1. (37). Зыгуэр щыт щытыкIэм иггэхьэн. *И IутIыр ешати, Лу махьсымэ шынакбьмрэ теппэчымырэ щIым иггэувац. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 596. Думэсарэ хадэ зыщIа щIалэхэм ядэмышхуэ шыуаныр гьунэггүу иггэувауэ, жьэгүм дэсу мырамысэм лы гьэжьа дишхьрт. Хьуэпсэгбүэ нур, 136. Хьыджэбз цыкIу кьомыр гуэщым кыицилаири пицIантIэм кыидашауэ ябж, нэхь фейцеилгэхэр иужьымкIэ яггэув. Лъапсэ, 35. 2. (57). ЛэжьапIэ, кьулыкбү гуэр зыгуэрим етын. Мусэ и тхьэкIумэм кыицирхьат зейм кыитраха иужь, щхьэлтет нэхьыщхэу Мэсхуд яггэувыну. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 632. Сыт увьIэпIэ кыихуаггэфэщами щымыхгүм, Сентрал поцтзеххэу яггэувац. Нал кьута, 288. 3. (15). Iуэху е хабзэ гуэрим кьару еггэггүэтын; зыгуэр хабзэу лгьытэн. Хабзэр зыггэувым щIиггэувыр и щхьэр аракьым, нэггүэщIэхэрац. Лъапсэ, 69. ПIутI Кьэбэрдейм пицIрэ уэркыу имыцIыху истэкьым, властыр цаггэувым зэзуарати, ямыукIа кьэнамэ, Хэкум ирашат. Зи лъэрыгыпс тIыгба, 519. 4. (7). Зыгуэр үхуэн. *Бахьсэнпысым хуэдэ щыIэ, Щхьэл бггэувыми пхуеггэлажэ. Бахьсэнпысым хуэдэ щыIэ... «Батырыбжэ», 42. Iэуэлгүауэ зэзэмызэ кьэлумэ, ищыыр арац кыициIур, Кьэзджэрий декорациэр иггэуу гьууцI Iунэ хуекIэр. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 659. 5. (14). Зыгуэр кыызэггэпщын,**

еггэкЛүэКын (спектакль с.ху.). «УасэкЛэ» зэджэ спектаклыр яггэувыным нэсат, Тинэ Адыгейм кыкЛыжу кыычыкЛужам. Мазэ ныктуэ шхьуантЛэ, 630.

ГЪЭУВЫПЭН (еггэувыЛэ) лгэЛ. (9). 1. (1). Зыгуэр кЛуэныр, хьеиныр, лэжбэныр (п.п. сыхьэт, машинэ, н.кб.) шиггэтын. – *Зэпэцауэ узэуакЛуэци, Уи алгынышир ИкЛуэлгакЛуэци, Пэжиц, и ныбжкЛэ ар кэунаниц БггэувыЛэм хэуниц зэран, Уэ сыноплэм, уиЛалаицэц – КэоухулЛэ уи гураицэр.* «Елбээдыктуэ», 9. 2. (4). Зы Гуэху гүэр зэпыггэун, зыгуэр гьэбэун, гьэсабырын, зэтэггэувыЛэн; Гуэхугуэ гүэр зэпыггэун, шыггэтын. *Джэгур яггэувыЛэн иЦимыдэр езыми ииЦэжырт: хэкум ираиш ишиэнхэм, мышкгыишхэм я гыи макь, кЛий-гуо макь, узэиЦэдэЛукЛэм, зэхэпхырт.* Лгэпсэ, 89. *Фызициыр зэкЛэлгхьэужу а литЛым я ужь итт, я жьэр ямыггэувыЛэу псалгэу.* Хьуэпсэггэуэ нур, 76. 3. (4). Зыгуэрим и кьарур еггэуухын, еггэлелуэ гуггүу еггэухын (п.п. шыр, Иэщыр). *Ерулыжь мыггэуцир гузавэу Долэт кыкЛэлгыжыкхьырт: – Уа, си алаицэжь мыггэуэр бггэувыЛэиц, кьепсых, – жиЛэрти.* Хьуэпсэггэуэ нур, 270. – *ЯггэувыЛэниц хакЛуэр, – жиЛэиц Бекгэан зэрымыарэзым гу лгыитэу.* Нал кьута, 264.

ГЪЭУДЭФЭН (еггэуадафэ) лгэЛ. (1). ШыггэкЛын, хьэлыншэ шгын. *Фадэмрэ гухэхуэзггэуэмрэ иггэудэфа гүэр кьахэзуоукЛэиц: – Мээдэгүу районымрэ Курп районымрэ адыгэу исыр зэрысым хуэдэу кьыдатрэ, хьэмэрэ адыгэр яггакЛуэрэ Мышкгыиш кьуажэ тЛоиЦрэ бггэум дэсар здаггакЛуэм?* Лгэпсэ, 91–92.

ГЪЭУДЭУЖЫН (еггэудэуж) лгэЛ. (2). Гыи теггэуужын, гьэбэуужын. [Дэфэрэдж:] *ЕраггэпсэраггэкЛэ зггэудэужат: «Умыгузавэ, делэм жиЛар хьэ банэ макьыу мэКЛуэдыж, уэ уи кьалэн и ужь итыж», – жысЛэри.* Лгэпсэ, 17.

ГЪЭУДЭУН (еггэудэу) лгэЛ. (3). Зыгуэр мыггэагын, гьэбэуун. Дээхэр докЛхэр, физхэр маггыи, Сабий гыи хэр яггэудэу. «Бдээжыяшэм ипхьу», 161. *Астемыри и гур тЛэКЛу кьызэфЛэнат, ауэ модрей гыи хэр иггэудэууну и ужь итт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 193. – *ПэгунитЛ мыггэуэр схуэлгыгакгым, – жиЛэу Дису и шхьэм мыггэуаггэ хуехьыжыи, кьуаниаггэи хуэ ИэиЦэиЦыкхьа хуэдэ, езыр яггэудэууну и пЛэкЛэ и нысэм и гур дахэ хуициггэууну и ужь итиц.* Гушгэггэу, 420.

ГЪЭУЖЬ (9). Пхафэм шгэуэ кьычыкЛыжа удэ. *Си гьаиЦэр губггэуу кьаунэиЦарэ, Ггэуужь имытуи кьренэж. Си ваггэуэр уафэм имызаггэу... «Шхьэлыктуэ», 404. И фызыр иутЛыицижри, тЛэКЛу зиггэпсэхумэ фЛэиггэуу Дуду зиггэуКЛурици, витЛым ггэуужь кьалгыи хуэу губггэуэм иту.* ВитЛ, 414. *Джабэм, мээым ябгынауэ Мы зы ггэкЛэ ици ггэуужь.* Шыдэжыныр шыдэжауэ. «Ваггэуэ махуэ», 332.

ГЪЭУЗЫН (еггэуэз) лгэЛ. (11). Иэпкьлэпкьым е кЛуэциггэу шычы Лыхь гүэрим уз кьыхэггэхьэн. *Нэху дыкьекЛрэ Нанэ имыдэжым, дауэ хууну, жиЛэу Лу кгэгузэвати, и кьуэшыр кьыицеуэм, иггэуза джабару увыЛэжати.* Хьуэпсэггэуэ нур, 306.

Мывэ кьутахуэр нэм иЦгэуэу Иггэузами зышыЛэ. «Индийскэ поэмэ», 363. *Апчарэ и мурадым шэч кьытрихьэу кьызэплгэкЛыну хуежьэмэ, хьыдэжэбзыр еуэрт шыи иггэлгьейрт, чнутЛым уэм нэхьрэ нэхь иггэузырт.* Шынэхужыктуэ, 53.

ГЪЭУКЫТЭН (еггэукЛытэ) лгэЛ. (5). Зыгуэрим укЛытэ зыхеггэшгэн, шгэпхьаджэм, емыкЛум шыггэмэхгэшэн, и напэр гьэсын. *Бот яхуэзэу имыггэуКЛытатэмэ, Мэсхьудрэ жэмыр зэпыджа лымрэ зэзуэнкЛи хьунт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 258. *Зи паиЦэ кЛанэ кьелэлэхым иЦыхуэ хуэмытыжын телгыи, дэггэджэрэзэямэ, иЦыхуэ илгэпкь темылбу, иЦыхуэ кьэзыггэуКЛытэн яхуэзэнкЛэ мышынуэ тыницу мэпсэу... Хьэсэпэхгумэ, 418.*

ГЪЭУЛЫИН (еггэулгыи) лгэЛ. (6). Зыгуэрим и пцЛэр гьэлгэхьшэн, и шгыи хьэр фЛэггэкЛуэдын. *ПицымадыггэуиЦыхубзанапэртрихати, абыиггэулыгэ иЦыхубз кьомым я Лыхьлы, я лыджанэ шгылэм, я дэлгху яЛэхэр зэхэлгэдэри кьызэрыггэуужьаиц: ди лгэпкь напэ фи пицым трихауэ хуэдмыдэн, жаЛэри.* Мазэ ныктуэ шхьуантЛэ, 616–617. *Школым яэ класс лгандэрэ дьыздэиЦыггэуу, – жиЛэу Апчарэ и гур тЛысыжыртэкгым, – а хьыдэжэбзым зыкЛи уриблаггэкгым, бггэулыишну араиц узыхуейр.* Шынэхужыктуэ, 69.

ГЪЭУНАГГЭУЭН (еггэунаггэуэ) лгэЛ. (1). Зыгуэр унаггэуэ гьэпсэун. *Унаггэуэр зыггэунаггэуэр иггэиЦэми нысэр араиц.* Нал кьута, 231.

ГЪЭУНЭЗЭН: ∅ *шхьэр ггэунэзэн* (1). Еплэ шхьэ Л.

ГЪЭУНЭН (еггэунэ) лгэЛ. (11). Уи фЛыггэуэ зыгуэрим еггэкЛын. [Илэ:] *Дауэ сыхуэмейуэ, узэлэхьы, сыбггэунаиц.* Гууэгунэ, 116. *Шыри зэггэуэу дыкЛуэнуиц, – жиЛэри Исуф унаггэуэр иггэуна хуэдэу и фызым еплэаиц: «Сыту пЛэрэ иджы жиЛэну?».* Лэчымэ, 390. *Илгэсиц дэКЛри шыиЦэр хакЛуэ бэлгыи, шыггэажем тиэмэ, псом кьатожри ди адэм зэрыжиЛэ дьыдэм тохуэ – шыи дэггэунэ.* Анка, 382.

ГЪЭУНЭХУН (еггэунэху) лгэЛ. (35). 1. (20). Зыгуэрим и хьэл-шгэн, шытыкЛэ, и фЛыггэуэ, Ияггэуэ хуэдэхэр зэггэшгэн, зэхэггэкЛын. *Бггэунэхунум ныбжэггэуэр, Ухуэмеи хьэ уэ куэд. Ныбжэггэуэ пуд.* «Дамыггэуэ», 103. *ДициЦыкхьамысэ сыхуэзамэ, Ари тессауэ соггэунэху.* Сэ шгым тезмысэ кьытемыкЛэ. «Ваггэуэ махуэ», 343. *Зы псалгэ иЦыхум жрамыЛэ, Уи фЛэиц мыхьуарэ – ггэунэху.* Шэджэм псыкьелгэ. «Шхьэлыктуэ», 377. 2. (15). Зыгуэр уи нэгү шгэкЛын. *Долэт нэхьри кьэгуужьаиц: – УмыЛэиЦэ, Мусэ, узэри бггэунэхуниц ар фЛырэ Иейрэ.* Мазэ ныктуэ шхьуантЛэ, 644. *Сэ уэ хьэзабу стеггэлгэри Уэ зытелгэхьэжи ггэунэху.* Си лгэпсэр бггэггэуэм уэ ифЛэфЛати... «Шхьэлыктуэ», 400.

ГЪЭУНЭХЬУАКЛУЭ (1). Гуауэ, насыпыншаггэуэ, кьулейсызыггэуэ кьэзыхь, лей зезыкхэ иЦыху. *Ди анэжь и унэм бийр йохьэ, И нэм кьыфЛэнэр зыЦектуэ, ГгэунэхьуакЛуэр дициЦ кьохьэ, Нэмысынишаггэуэ кьыдициЦэр, Ди иЦыишхуэм гуауэу шигуэшыи, Кумб нэпкьым лгэуэу шыжэиЦыи, Кьуэм шызыкЛыи ди кьуэшыи, А гуауэм и иЦэр фашизмэиц.* Шгым и макь. «Шум и ггэуэгу», 38.

ГЪЭУНЭХЪУН (егъэунэхъу) лъэI. (24). Зыгуэрэм гуауэ, насыпншагъэ, къулейсызыгъэ къыхуэхъын. *ХъэурынэкIэ зэджэ гъукIэр абы ейти, зыгуэрэм срещэ е срехъуэжри сегъэунэхъу жиIэу гуавэу цытт, и нитIыр Къетау тенауэ. Лъапсэ, 61. [Гесиод:] Дыбгъэунэхъуаиц, ди адэ. Тепщэч къэзылътыхъ, 159. – Сывгъэунэхъуаиц! – жиIэу хъэжыр унэм ицIэлъадэмэ, и фызыр мыхъейуэ цылътх. Хъуэпсэгъуэ нур, 77.*

◊ **Гъэунэхъуу гъэсэхыжын** (унэхъуу къэсэхыжын) (4). Гуауэшхуэ къыльтыкыуэгъэкIын, къулейсыз дыдэ щIын. *Сыккъыцопицыжри сызекIунтIриуе, си цхъэр уназэу, Назифэ и пэшим сщицIоджадэ, си цхъэгъусэм и пхъур еукIыпэ, дегъэунэхъури дегъэсэхыж жызоIэри. Лэчымэ, 396. – ЯукIаиц, ягъэунэхъури ягъэсэхыжаиц, – сьмаджэм и анэр къэтэдджыну еIэ цхъэкIэ, къару къыхэнэжакъым, къызэфIэуавати, аргуэру диваным иджэлэжаиц, къугъыу къыщIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы мастэ хиIужри игъэсабыржаиц. Лъапсэ, 18.*

ГЪЭУНКЫФЫН (егъэункыфI) лъэI. (1). Мыблэж, мысыж щIын (п.п. мафIэр, уэздыгъэр). *МафIэ къыщIэнэр ягъэункыфIын и гугъэу ныбапхэкIэ зыхэзидзэр япIытI е мафIэ къытихым шыр егъаицтэ. Лыгъэ, 412.*

ГЪЭУПЩЫУН (егъэупщIыу) лъэI. (1). Зыгуэрэм пщтырагъыр хэгъэкIын, щIыIэ щIын (п.п. шейр). *Псым сеупщIыу ар цыжесIэм, Мыриц жэуату къызитар: – Ар зытылым хуэгубжъауэ А хъыбарыр хъуаиц хэлуцIыу, Мис хъыджэбзыр къытехъауэ Лъагъуныгъэр егъэупщIыу. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щыналътэ», 70.*

ГЪЭУПЭРЭПЭН: ◊ **нэр гъэупIэрэпIэн** (1). *Еплъ нэ.*

ГЪЭУТХЪУЭН (егъэутхъуэ) лъэI. (1). ТкIуаткIуэ гуэрэм и къабзагъэр фIэгъэкIуэдэн (п.п. псым). *А емынэ шырым зыхыхъэ псыр игъэутхъуэу къежыхъ, езым иригъэтхъауэ цыта запискэ тIэкIур къыгуэтыжмэ, уккъэслгъэгуакуым, сыплъагъужакъым. Лъапсэ, 26.*

ГЪЭУЦЫНЫН (егъэуцIын) лъэI. (4). Зыгуэрэм псы хыхъэу, кIуэцIыхъэу псыф, цIынэ щIын. *Илъэскъым, нэхъыбэкIэ цыгъуауэ зэгуэр ицIэн игъэуцIыныну ихъри псымкIэ кIуаиц [Дэфэрэдж] и къуэ цIыкIур и ужъым иту. Лъапсэ, 30. ЩIахъуэм пэмыжыжъэу вьтIоцIыцIэр гъэуцIынауэ, дагъэрэ сабынрэ фIуэу цыхуэжауэ къелэлэхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 95.*

ГЪЭУЧИТЕЛЫН (егъэучитель) лъэI. (1). «Учитель» урыс псалъэм къытекIаиц; учителу (егъэджакIуэу) гъэлэжьэн къыкIыу арац. *Укъолгъэлэ икIи мыдрисэм ицIэса ямыгъэучителыну жаIэр. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 641.*

ГЪЭУЩЫН (егъэуш) лъэI. (1). Ущу гъэкIуэн (шыр). *Сэри си шым сеныкыуэкъуэрэ си уанэр еутэхыным нэсаиц, шыр апхуэдизкIэ ерыц екIуаици, сепсырэ шыныбэпхыр ицIэскъузэну сыхуежъэмэ, и ныбэр къегъэтиц, сшысэжмэ, аргуэру шыныбэпхыр къолэлэжри, згъэушмэ, сыккъеицэтэхынкIэ мэхъу. Анка, 381.*

ГЪЭФЫЗЫН (егъэфыз) лъэI. (4). ЦIыхубзыр фызу, щхъэгъусэу зигъэлэн. *[Псэушхъэм:] ФызитI зыгъэфызын хэт нэгъуэцIу цыIэ? Тепщэч къэзылътыхъ, 186. Драупади зыфIаицауэ Паицыхъ ябгэм зыхъу шати Зэкъуэшитхум ягъэфызырт, Ар тхъэлъанэу траIуати. «Индийскэ поэмэ», 362.*

ГЪЭФЫН (егъэф) лъэI. (2). Ией гъэхъун, гъэкIуэдэн, зэгъэкIуэкIын. *Уалбаналэм игъэфэуэ Гъэушхэм зыри ирмыкIуэ. «Тисей», 491. [Бажэм мыщэм жрелэ:] – Лы гъэфыныр фи хабзэшхуэиц, Пэжиц, фи лэпкъыр фыцIыкIаиц, Сэ сыхъуаици шынауэшхуэ – Лыр пшэр зацIэи, сигу цыкIаиц. «Бажэ пшынэ», 4.*

ГЪЭФIЭЖЫН (егъэфIэж) лъэI. (8). Гуэхутхъэбзэ къыпхуэзыщIам, зыгуэркIэ уи гуапэ зыщIам ар зэрызэхэпщIыкIар, фIыщIэ зэрыхуэпщIыр къыгъэлъагъуэу фIы хуэпщIэжын (Iэнэ къыхуэщтэн, тыгъэ хуэщIын). *КIэцIу жытIэмэ, Мэххуэ ецIэ, Мусэ и гъусэу ахэр псыхъуэм дэкIыжмэ, ирагъэблэгъэныци, ягъэфIэжыныци. Хъуэпсэгъуэ нур, 53. Сэри мы сыздэкIуэм псэуэу къэзгъэзэжмэ, унаицIэр згъэфIэжыныци, жысIэри си гум изубыдауэ сокIуэ. ХъэщIэ лъапIэ, 399.*

ГЪЭФIЭН I (егъэфIэ) лъэI. (14). 1. (7). Зыгуэрэм едэхэщIэн, гуапагъэ, IэфIыгъэ зыпылът псалъэ желэн, зыгуэрэм дахэ зацIэкIэ бгъэдэтын. *Мусэ кхъуейплъыжыкIэрыщIэ имыцIу идакъым, къуэ къызырхуалъхуам паицIэ, благи сьти зхуишэсу игъэфIэн фIэфIити. Хъуэпсэгъуэ нур, 95. КъэкIаиц сэ си гум сипхуэ сэ згъэфIэр, Сабийр хъуманIэм цызгъэтицIуауэ, Си псылъэм иту псы езгъафэрт, И гуауэр си гум цымыткIуауэ. Сабий. «Шум и гъуэгу», 19. [Псэушхъэм:] Умыгузавэ, тIуми удгъэфIэныци. Тепщэч къэзылътыхъ, 186. 2. (7). Псалъэ, мурад, гугъэ сыт хуэдэхэр гуапэу гум игъэлъын. *ЛэцIыгъуэ Iэджем ягъафIэу Владимир и цIэр ирет. Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41. Октябрь уардэм и мафIэр Щылыда махуэр блэкиаиц, Иджы насыпу дэ дгъафIэр Мис а зыманым къалъхуаиц. Си адэм. «Бгы лъапэхэм деж», 45. Уи хъыбархэр сицIэмэ ар си гуапэу, Уи ныбжыгъуэхэм куэдрэ сеупщIат, Фи жыг хадэр жэицIэ си зекIуанIэу, Уи цIэр згъафIэу нэхухэр сэ згъэщIат. СипхуэзэхукIэ щэхуу... «Бгы лъапэхэм деж», 40.**

ГЪЭФIЭН II (5). ФIыуэ ялъагъуэ, зыми хуамыгъадэ. *Хэку гъэфIэну сIэ закъуэ, Си адыгэ хэку. Зеич лантIэ. «Батырыбжъэ», 32. Кхъужьей къудамэм и гъусэнут псы уэр уэрэду си гъэфIэн. Кхъужьей къудамэ. «Вагъуэ махуэ», 312. ГъэфIэну хэкум ураIами, Абы, пцымысхъу, уцIивэныци. ХъэщIэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366.*

ГЪЭФIЫЖЫН: ◊ **ицхъэр гъэфIыжын** (1). *Еплъ щхъэ I.*

ГЪЭХУЭБЭЖЫН (егъэхуэбэж) лъэI. (3). Хуабэу щыта, дия, щIыIэм иса гуэр къызэщIэгъэпIэжыжын, хуабагъэ къыщIэгъэхъэжын. *ЦIыхубзыр ягъэтицIысри шыри, шэц гуэр цыIэти, абыкIэ цIаишиц, зыгуэрэм къэтышхуэ Дэфэрэдж и плIэм къытриубгъуаиц, нэхъ псыныцIэу игъэхуэбэжыныци жыхуицIуэ. Лъапсэ, 58. Думэсарэ мафIэ ицIауэ*

ихынхэр иггэхуэбэжырт, Нани нэмээлыктым тесу нэмээыбзэу ицлэ тлэкЛур тлэу-цэ кыттриггазэ-ныттриггазурэ жилаиц, нэмээ цыгыгэ илэри иггэжэу Луцаицэу зыктомри шысаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 123.

ГЪЭХУЭБЭН (еггэхуабэ) лгэI. (14). Зыгуэрым хуабаггэ кышцлэггэхьэн. [Гьунэггэу физым:] Псы тлэкЛу бггэхуэбамэ арат. Гьуэгуанэ, 103. Шцлалэ цыкЛур, Бот хуэдэу, и Iэ диям епцэрт, иггэхуэбэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 292. Кулисум тлэкЛу кьэпшыцлауэ кьэКлуати, унэр зэлгылуихаиц, псы кьихьаиц, пхэи икьутаиц, жьэгуем мафIэ иришцыхьыц, псы иггэхуабэри, жьышцлэн сьт цыIэт гьунэжуи, ижьышцлаиц. Нэггьуху, 35.

ГЪЭХЪЭЗЫРЫН (еггэхъэзыр) лгэI. (30). 1. (1). Зыгуэр зэггэпэщын. Мэкгу ггэхъэзыра уимылэмэ, мы гвэм ггэужьыр бэгьуаиц. Нэггьуху, 19. 2. (16). Зыгуэр пцэфIын. Дэфэрэдж шхынклэ IэКлуэлбаКлуэрт, хьэцлэм увьIэлэ гуэр кьыхуиггуэтри шхын ггэхъэзырыним и ужь ихьаиц. Лгэпсэ, 112. Хьэбибэ псыницлэу кьиггээжэри унэм ицлэггэдэжаиц, дьгьуасэ иггэхъэзыра шатэ ицлэггэпцыхьар хьыдгэбэз цыкЛум иритыну. Шьнэхужьыкьуэ, 62. Шхьэлмывэкьуэ кьэнахэри мжэпIэнутэкьым, сьту жьыпIэмэ, Думэсарэ, театрым Клуэн ипэклэ, шхын иггэхъэзырауэ цытаиц. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 672. 3. (13). Зыгуэр гьээшцлэн, хьэзыр шцын. Езы Кьаздэжэрий тлэу-цэ кьэКлуаиц, спектаклыр зраггэхъэзырым еплыну. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 626. [Илэ:] Машинар сьхьэтиблым фIэмькIыу ггэхъэзырыну унафэ кьысуаицлаиц, сьмылгэицэу хьуркьым. Гьуэгуанэ, 116.

ГЪЭХЪЭЗЫРЫФЫН (еггэхъэзырыф) лгэI. (1). Зыгуэр пцэфIыфын. Думэсари шхынифI иггэхъэзырыфырт, иггаицIэми ар абькIи зэрыIэКлуэлбаКлуэр яцIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 280.

ГЪЭХЪЭУЛЕИН (еггэхъэулей) лгэI. (2). Зыгуэрым сэбэпыггэ хэмылгьу, хьэулейуэ зэманьр еггэггэКлуэн. [Директорым Астемьр кьыжрелэ:] – Сьт, зиусхьэн, сабийхэр ицлэггэхъэулейр? Хьуэпсэгьуэ нур, 182. Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анка нэ тухуауэ арат, зэКлуэцыгыуэрэ фаджэу цыта пэтми, сьт ицхьэкIэ жьыпIэмэ зауэлIхэр тесу махуитIкIэ иггэхъэулеяуэ Анка кьаишэжа нэужь, епээзэхьу, мычэму и нэпсыр кьэжэхьу, яхуэмышхэу, псы кьудей яхуемыфэу ишцым ицлэтиц, мыбы зиггэлIэжьыну и мурад, жалэу. Анка, 384.

ГЪЭХЪЭШЦЭН (еггэхъэшцэ) лгэI. (15). Зыгуэрым хьэшцлэггэ ехын, хьэшцлэу уи деж шьыггэлэн. Хьэшцлэр зыггэхъэшцлэр я хэкум я пашэ Кодоевыр арат, Берие и деж абы и цыпэ кьаКлуэтэкьым. Лгэпсэ, 86. ДэкIаиц зьбжани, си ньбжэггэу Зэ зггэхъэшцлэри Клуэдыжаиц. Хьэ. «Дамыггэ», 80. Вы ггэхшхар уи нышу, Мэл ггэхшхари шьтсу, Санэ чейри шьтсу, Дэ удггэхъэшцлэнкгэ ЖьысIэу сьшцелгэу, Нэклэ кьызэмыплэу Льейуэ ежэжаиц. «Шцлалэггэу шьыналгэ», 419–420.

ГЪЭХЪЭШЦЭФЫН (еггэхъэшцэф) лгэI. (1). Зыгуэрым хьэшцлэггэ ехыфын. Узмыггэхъэшцэфми, кьэпхьа тлэкЛум дьхэггэлэбэ. Мелыгыч, 447.

ГЪЭХЪЭН (еггэхъэ) лгэI. (3). Батэр гьэшын, удихьэхауэ зыгуэр шцэн, лэжьын. КьуэфI зиIэм и анэр гуфIэ заицлэу, Кьуэм иггэхъэхэр сум кьокIыж. Кьуэм и лыггэ. «Дамыггэ», 112. Нобэ мы махуэр гуфIэггэуэиц, Лэжьыггэ инхэм я гьуджэиц, Гуэхуу дггэхъэхэр ди хэкум, Месыр, еггэлур музыкэм! ТекIуахэм сэлам. «Бгы лгэпэхэм деж», 35.

ГЪЭХЪЭИН (еггэхъэй) лгэI. (1). Зыгуэр гьэсысын. Чопракь дунейр икьутэрт кьыуауэ, мьвэишхуэ япэм хуэмыггэхъэуэ цытар иджы зэриудэКIыу псы шцлэггым ицлэлу ехьыр. Шьнэхужьыкьуэ, 55.

ГЪЭХЪЭЫБАРЫН (еггэхъыбар) лгэI. (17). Зыгуэрым и гуггэу шцын, и хьыбар Iуэтэн. Соловки яшэр дггэхъыбарурэ пцэдджыжэ гуэрым агроном ицлэлэу дезьггаджэр классым кьышцыхьаиц, гьусэ илэу. Зи лгэрыггьыпс тIыггэ, 520. Гьунэггэу физхэм Iэджэу яггэхъыбараиц, нэхьыбэу яубаиц, Iуарэр, сабий цыкЛухэр яфIэггэуэныхьу. Кьалэн, 427. Лу шьымытмэ, Сосрыкьуэ иггэхъыбарт Жьыраслээн IуцIар езыр арауэ. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 600.

ГЪЭХЪЭУЭКIУЭН (еггэхъэуэ) лгэI. (2). Зыгуэрым шцым тет удзыр жьэкIэ кьытрифышцыкIыу ггэшхэн. Иужьым нэхэ удзыицIэфIым [шыр] хишэри шхуэмылаклэр иутIытшын дзыхь имьшцIурэ иггэхъэуэКлуаиц, лгэхгэ тлэкЛуи уанэм кIэрышцлауэ илггэуати, ирилгхьэри, езыр [Дэфэрэдж], сабийр и гьусэу, псым Клуэри зиггэпсэхуаиц. Лгэпсэ, 57. Пишэр зэхэуэмэ, кьуришым дихьэници, увьIэлэ дьшцылгьыхьуэниц икIи зьдггэпсэхуниц, махьшэри дггэхъэуэКлуэниц, и фэр тлэкЛу кьихьэжын хуэдэу. Хьэшцлэ лгэпIэ, 403.

ГЪЭХЪЭУЭХЪЭН (еггэхъэуэхъэ) лгэI. (2). Зыгуэрым хьуэхъу жеггэлэн. – Мы зыр едзых нэхьанэ шцыкIэ, – жиIэри ицлэлэм и бжэр кьилэтиц и адэр иггэхъэуэхъэуэну. КIапсэ кIапэ, 15. Е кьепсамэ, «куэд уггаицIэ», – жиIэу пцаицэр еггэхъэуэхъэуэ, Бадзэм еуэу ехьыр гьаицIэр, Уэблэм ицлыфэм хутотIахъуэ, Куэдрэ, куэдрэ мэггэзасэ Ди Iурзилэу дахэ класэ. «Тисей», 499.

ГЪЭХЪЭУЖЫН (еггэхъуж) лгэI. (17). Зыгуэрым узыр пкьрыггэкIыжын, зеггэужьыжын. Сьмаджэ яггэхъужым телгэдэри яггэлэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. Уз зэуалIэу зи гур Клуэдыр Псалгэ дахэм еггэхъуж. Сэ уэддыггэ шцIызогганэ... «Ваггэу махуэ», 323. Саггэхъуж закьуэмэ араиц, жиIэу Локототи кьратыр иреф. Нал кьута, 244.

ГЪЭХЪЭУН I (еггэхъу) лгэI. (34). 1. (32). ГгэхъэуэКлуэн, хьупIэм шьыIыггын (п.п. Iэш, джэдкьаз). Ауз хьуныфIэм шыр дэту Батыр иггэхъурт и закьуэ. «Адэ», 138. Хьэр и гьусэу джабэ шцхуантIэм Хьэкуринэм бжэн шеггэхъур. «Тисей», 499. Жэм зыггэхъум Iэшцыр дихумэ, Уэгуем ихьэу зэм кьыпIоуцI. Цада кьуажэ. «Ваггэу махуэ», 335. 2. (2). Зыгуэрым кIэлъыплгын, и Iуэху зэхуэн. Iэюб дауэ лгэныкьуэзеггэз шыр имьшцылами, Нахъуэ иггэхъур арати, кьыггэуатауэ Астемьр деж кьыдыхьаиц, Елдар зьыхуиггэзэмэ и гуапэу. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 546.

ГЪЭХЪЭУН II (еггэхъу) лгэI. (2). Зыгуэр иггэу нэггэсын. [Думэсарэ Дисэ жрелэ:] – Ана, балиггэ

бгэххүргэ [Саримэ], *Лы ептынуми!* Хьуэпсэгьуэ нур, 138. А хьыджэбэ *пицафлэм дихьэхац [ицлалэхэр]* – Анхуэдэу махуэр жэц ягьэхур. Зыхэс удз Гувыр ирециынэ. «Мывэ хуабэ», 46.

ГЬЭХЬУН III (егьэхуэ) *лэI*. (5). Гүэхур зэфлэхын, зэфлэгьэклин. *Шы улэггэ хуар мыхгужынуэм, псэхэллэ имыггэхуу флиггэжырт, кьауклытам и фэри иггэклуэдыртэкьым*. Клапсэ клапэ, 6. Хьэуэ, хьэжым кьиггэзэ хьунукьым, дауэ хгуми выфэр сэбэп хуэхунумэ, иггэхьун хуейш. Хьуэпсэгьуэ нур, 75.

ГЬЭЦЫНЭН (егьэциынэ) *лэI*. (1). Зыгуэрым псылаггэ кьыщлэггэхьэн, цынынэ щлын. *Псом хуэмьдэу Дэфэрэдэж и гум кьридээр и анэр арат, абыи Иэцлаггэклэ хэт кьытеклуэн жыуиггэIэу сыт ицлэцкыи Иэлуэлгаклуэнт: ицлэп зэхуихьэсыннт, иггэциынэнт, итхьыжыннти, чэтэн ицлырт, ицэнджаицэмезыр дэсыжу, ицлэггэж, ицэцыкуэ сытхэр зэрызэлэпихьыр и хьыджэбэз цыкылум ириггэлгэагуу, зэми цейицэ шэнтым цытриггэйтлэсхьэ кьэхурт*. Льяпсэ, 111.

ГЬЭЧЭФЫН (егьэчэф) *лэI*. (1). Фадэ егьэфэн, чэф егьэгьуэтын; нэжэгужэ щлын. *Жылэр хэпсэм, Псэ иретри егьэчэф*. Уигу кьоузым ещхьыркьабзэу... «Дамыггэ», 69.

Г Ъ Э Ш Э С Ы Ж Ы Н (е г ъ э ш э с ы ж) *лэI*. (1). Зыгуэрым (п.п. шым) кьепсыхар теггэтлэсхьэжын. *Бекьан кьыфимыггэклыу и гьусэр шым иггэишэсыжыну бгьэдыхьац, Апчари шыныбэпхьыр ицликьузэжырт*. Нал кьута, 269.

ГЬЭШЭСЫН (егьэшэс) *лэI*. (9). Льякьуэхэр льяныкьуэ зырызымкыIэ едзыхауэ зыгуэрым (п.п. шым) теггэтлэсхьэн. *Шым сыггэишэси Дэни сыггаклуэ, Ваггэу жыптамэ – Дыггэ кьэсьынкьэ*. Адыггэ Хэку. «Дамыггэ», 224. *Лу и гум кьэккыжац илгэс зыбжанэ нэхьапэ шым ягьэишэсрэ даггэккыIмэ, махуэ псом кьемыпсыхьуу шыр иггэхьу-иггэишэу зэрыщытар*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 522. *Жьым дыггэишэси, псым девггэпыдэж...* Льяпсэ, 41.

ГЬЭШХА (10). *пльыф*. ШхьынкыIэ зэггьуа; пшэр ящлэ. *Хэт ицлэрэ, си хьэщлэ фыхьумэ, вы гьэишэ фхуэзукыици*. Нал кьута, 270. *Хуцлэхьэггэуэ зэ кьылгысрэ А Иныжь шхэну тлэсэмэ, Пшастэ зацлэу лэггунибл, Нарт санэпсу фэндьрибл, Вы гьэишэри абы дэклэуэ Еишхьыр, йофэр ину еклэу*. «Елбээдыкьуэ», 13. *Лы гьэишэ гупыр зэщытам деж щытт*. Нал кьута, 270.

ГЬЭШХЭН (егьашхэ) *лэI*. (76). Зыгуэрым и джийм ерыскыи егьэхын, шхын Гүггэхуэн. *[Кьандышэ:] Иджы, тхьа, абы хуэдэу шхын мьзэггэ саггэишэжы жиIэрэ илуэтэжмэ си напэр кьытрихац*. Алгьхьо, 85. *Джэлил ар цызэхихым кьэмыгузавэу хьунт: – Зэхэпха унэггэуэцэ дызыггэишэжым жиIар?* Бабыщыкьуэ адакьэпш, 486. *Думэсарэ и кьуэр щилгэаггум, гуфлэц, иггэишэри иггэггэуэлгьыжац*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 554.

ГЬЭШ (10). Шэ, абы кьыхащкыIа ерыскыи (п.п. шху, шатэ, н.кь.). *Иджыри зэфлэмыувэжа фермэм гьэишэ кьашири Чопракьэ районым яшэн хуейуи арац унафэр*. Нал кьута, 276. *Гуфлэггэуэ зи унэ кьыхьар, гьэишэ зыггэуэтыжырт Думэсарэ и*

бынунэ закьуэр аратэкьым, Щхьэлмывэжкьуэ и нэггэ ицлэкар илуэтэжат. Хьуэпсэгьуэ нур, 317. *И унэггэуэцэ Жэнгулэз жытлэнуци, абы ицлэп еггэуэнт, хадэхэклэым и ужь итиц, джэдкьаз зэрехуэ, жэм ялэци гьэишэ зэггэзэхуэн хуейш*. Клапсэ клапэ, 6.

ГЬЭШЫГЬУАФІЭ (1). *пльыф*. Кьэбггэшыну тынш. *Зейч лантлэу гьэишэгуафлэ, Си адыггэ хэку*. Зейч лантлэ. «Батырыбжэ», 32.

ГЬЭШЫКЬУЭ (1). «Хьуэпсэгьуэ нур» романым узыщрихьэллэ унэггэцэ. *Абы и гьусэт Гьэишэкьуэ зэхуэишэтир, Кьудац Амырхьан, ШоджэцкыIкыIу Алым, Назырыжырт – кьуажэм дыпартизаникыи жызылэу дэклэ илгэпкьым кьаггэзэжат, кьэнт ицлэггэуэ цымылэу*. Хьуэпсэгьуэ нур, 308.

ГЬЭШЫН I (егьэш) *лэI*. (9). Зы захуэ гүэр нэггэуэцлэ ицлэпкыIэ шэн. *Нал соггэишэ, Шым ишэ слэггэуэмэ, сигу кьолгэтыр*. Жьы хьуар. «Дамыггэ», 119.

ГЬЭШЫН II (егьэш) *лэI*. (5). ЛьяныкьуэжкыIэ унэггэтын, дэдзыхын, телуэнткыIкыIн. *Сымэхакьэ, жысла хуэдэу, Лгэаггэуэ гуэркыIэ нызоггэишэ*. Пщлэхьэплэ. «Батырыбжэ», 72. *Машинэм иггэишэри кьэувылац*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 536.

ГЬЭШЫН III (егьэш) *лэI*. (6). Зыгуэр ину жыIэн, Гүэтэн. *Гьыбзэ уэрэдэу сусахэр Ди кьуалэбзуми яггэишэ*. Сыщыггэушцакьым сэ мэзым... «Щхьэлыкьуэ», 405. *Е насыпхэр уэ уи ицлэцкыи Сыт уэрэдхэр уэ бгьэишэнт?* «Бдзэжэеящэм ипхьу», 150. *Гүзэвэггэуэр зэм соггэишэ – Ариц уэрэдхэр илэсцлэри кьуэишэ*. Мэз гьыбзэ. «Щхьэлыкьуэ», 376.

♦ **Батэ гьэишэ** (2). *Еплэ батэ II*. **Батэкутэ гьэишэ** (3). *Еплэ батэкутэ*.

ГЬЭШЫНЭН (егьэшынэ) *лэI*. (50). Зыгуэрым шына зыхеггэщлэн, шынаггэуэм зэцлэггэуэбыдэн; гьэплейтеин; Iэнкун гьэхьун. *Лу абы иггэишэнына цхьэккыIэ, нэхьэ ицлэишэныни хуэзэнкыIэ хьунути, Сосрыкьуэ и макь кьыцлыумкыIэ кьиггэзэжыац*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 590. *Езы Астемыр зыггэишэныну ицлэзыггэпхьуар нобэ бгьэуэтым кьащтэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 194. *Псэ сымылэжмэ, жыхьэнмэккыIэ Сьыбггэишэныну упымылэ*. Псэ уимылэм. «Дамыггэ», 114.

ГЬЭШЫНЭФЫН (егьэшынэф) *лэI*. (2). Зыгуэрым зыгуэр иггэишэныну льякыIныггэ иIэн. *Унэм цыхьухьу ицлэстэкьым, цыхьубзитлэри зэрыггэушхуэмэ бгьэишэныфьынуци*. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. *[Дэфэрэдэж:] Си гүггэжэнт абы хуэдэ гуэрхэри зггэишэныфьыну, е схуэмыггэишэныни, лыггэуэ хэлгыр зыхуэдизыр гггэунэхуфьыну*. Льяпсэ, 64.

ГЬЭЩЭБЭН (егьэщабэ) *лэI*. (1). Зыгуэр зэккыIрыщэц щлын. *Кьуажэ гггэуэ дьидэм деж зы щлэнтлэ гуэрэм дэлгэдати, хьэжэ цыкыIу кьыкьуэжри кьуажэхьэр зэцлэиггэбырсейуэ банэу цыхуежэжэм, Сеймэныр ГүэмкыIэ мажэри бэкхьэ ппэнэпэм дэлэ шккыIэм дежккыIэ зэдэ, шккыIэм иггэишэба мэкьур зэтрелгьэ, арицхьэккыIэ техьэггэуэ зытехьам хуэдэу мэккыIэзы*. Льяпсэ, 51.

ГЬЭЩЭХУН (егьэщэху) *лэI*. (4). Зыгуэр щлэуфэн, бзыщлын; щэхуу зэхьэн. *Е гггэнахуэ, е гггэцэху: Уцыгуфлэм, умьыцлэхьэу Нэр гурылгьым*

көгөгөнэху. Усипл. «Вагъуэ махуэ», 371. *Щэху зыгъэщэхум ахъшэ лей шрату кбулыкбууцлалэ щылэщ. Нал къута, 282.*

ГЪЭЩЭЩЭН (егъэщэщэ) лъэI. (4). ЦыкIу-цIыкIуу къутэн, зэпкыргъэлъэлъын. *Пелуаныфэ дэ ттемытми, Мывэр бдзыкIэ догъэщэщэ, УнафэщIыгIр кбуэши нэхъыжыци, Къыдохуэлэ ди гурацэр. «Индийскэ поэмэ», 362. ЯтIэ сэрэйхэу екIуэкIхэр Мис пицIэниэ къабзэу къэнащ, Жьым егъэщэщэщэр и блынхэр. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Гъуэжъкуийм уэсыбгыр кыгъэщэщэщэу Дэ тцыщ цыхуэлэм ехуэхами, Къэнар мьувылэу адкIэ кIуэрт. ТекIуэныгъэ. «Шум и гъуэгугу», 5.*

ГЪЭЩЭЮН (егъэщэю) лъэI. (1). Зыгуэрэм гыз макъ егъэгъэлун. *Уэ уигу ерыщым зешыхъыжри, Уи лъэ зытетыр егъэщэю. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати... «Щхъэлыкъуэ», 400.*

ГЪЭЩТЭН (егъэщтэ) лъэI. (12). Зэуэ кыгъаскIэу шынагъэ, гузэвэгъуэ гур зыгуэрэм зыхегъэщэщэн. *Пхъэ лъакъуэр тришащIэрэ хъэр игъащтэм, къэнажа тIэкIур и жьэм жьэдэлъу ежъэжри – бгъуэтым къащтэ. Нэгъуху, 48. Ар зэхиха иужь Анчарэ и цхъэм кыхъащ и нысэр игъэщтэну. Шынэхужыкыуэ, 61. МафIэ кыыцIэнар игъэункIыфын и гугъэу ныбапхъэкIэ зыхъэщэщэщэр япIытI е мафIэ кыпихым шыр егъащтэ. Лыгъэ, 412.*

ГЪЭЩХЪЭРЫУЭН (егъэщхъэрыуэ) лъэI. (4). Зыгуэр гъэгъуэщэн; щыгъэуэн. *[Аслъэныкыуэ кбопуцI:] – НтIэ цхъэ уагъэщхъэрыуа мьбы укбашэу, е уэр-уэру укъэкIуа? Мелыгыч, 464. – А-а, цхъэл-мэл жыфIэурэ вгъэщхъэрыуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 61.*

ГЪЭЩЫЩЫН (егъэщыщ) лъэI. (1). Гъэджен, гъэклин (шым ехъллэуэ). *Сэ гъатхэр шыцIэу согъэщыщыр, Сыт губгъуи мэзи кыыцIодэю. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати... «Щхъэлыкъуэ», 400.*

ГЪЭЩIЭГЪУЭН I (егъэщIэгъуэ) лъэI. (138). Зыгуэр хъэлэмэт кыпщыкыун. – *Е зиунагъуэрэ, жи, сыту бланэ мыр, – жалэу Iэюб и кбарур зылъагъум ягъэщIэгъуэрт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 589. Мысост тет хъуауэ Хъэбибэ цызэхихым, игъэщIэгъуащ: – КъуаницIэр уи паишэм лам ухуешэ. Нал къута, 290. – Ар щIэбгъэщIэгъуэн цыцIэкъым, – жиIэрт Астемыр, – а тIум я псэр зы вакъапхъэм кыыхахащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 319.*

ГЪЭЩIЭГЪУЭН II (64). Хъэлэмэт, куэдрэ къэмыкыуэ Iуэхугъуэ; телъыджэ, гъуэзэджэ. *Сыту фызышиэ телъыджэ, сыту гъэщIэгъуэн куэд Лу илгъагурэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 586. Абы гъэщIэгъуэну зыри хэлгтэкъым, ауэ зыбжанэ лъандэрэ шхалэм Чачи къакIуэу кбуублат. Хъуэпсэгъуэ нур, 205. [Фариз:] ГъэщIэгъуэни, тхъэ, колхоз псом Алгъо и хъэгъуэлIыгъуэр ирагъэкIуэкI. Альхъо, 93.*

ГЪЭЩIЭН (егъэщIэ) лъэI. (13). Зэман гуэркIэ псэун. *Уитс семыфэу махуэ згъащIэм, КъэзгъэщIахэм хъэмьбжэн. Адыгэ хэку. «Щхъэлыкъуэ», 394. ЗылI кымыгъащIэ сэ згъэщIами, Сыт цыгъуи гъащIэр си цIэщыгъуэци.*

Сэ фыкысхуейуэ... «Дамыгъэ», 206. *Гъуэгу утетыныр ар дунейщ, Уцысу бгъащIэр зымы цыщыкыым. Пасэрей хабзэ. «Вагъуэ махуэ», 362.*

ГЪЭЩIЭРЭЩIЭЖЫН (егъэщIэрэщIэж) лъэI. (1). Фейцей хъуа гурэ теплъафIэ, IуплгъэгъуафIэ, дахэ щIыжын. *Пыжыныэ бэн ишэри кIуауэ цытащ лам деж, хъэдэри бэным дилгъхъэри игъэщIэрэщIэжащ. Лъапсэ, 20.*

ГЪЭЩIЭРЭЩIЭН (егъэщIэрэщIэ) лъэI. (24). Зыгуэр гъэдэхэн. *Си нэфI зыщыхуэм и гъащIэр ЗгъэщIэрэщIэни слъокIыр, Нарт Бадинокъуэ, къеблагъэ. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 423.*

ГЪЭЩIЭХЪУН (егъэщIэхъу) лъэI. (10). Зыгуэрэм и лъэIу хуэмышIэн. *Хъэкурынэ имыщIыф цыцIэкъым: пэрыIэбэ, дзасэ, шыуан тегъэуванIэ, джатэ, сэихуэ, къамэ, шы лъэрыгъэ – сыт ухуейми укыгъэщIэхъунукъым, псом нэхъэрэ нэхъ зэлIалIэр сыт жыпIэмэ – фоч, фокIэщI кбутар ещIыжыф. Лъапсэ, 100. И благъэ е кбуэиэхэм ящыщ гур дэхуэха хъуауэ, дауэ тцIыну, Къазджерий, уэр фIэкIа IуэхутхъэбзэкIэ сзыщыгъуегын хэкум лIы искъым, сыкыуымыгъэщIэхъу, жызылIи яхэтт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 620.*

ГЪЭЩIЭЙН (егъэщIей) лъэI. (1). Кумбыгъэ гурэ лъэныкыуабэ щIын. *Инал бжэм ефэрт, хуэм хуэму игъэщIейурэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 586.*

ГЪЭЩIЫТЭН (егъэщIытэ) лъэI. (3). ГъуцIа гурэм псы щIэгъэхъэн, пкыргъэхъэн; гъэуцIынын. *Слэгъуакъэ, си фэм дэмыкIами, Насыыр нэпскIэ зыгъэщIытэ. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. Лей ныжэбэ зезыхахэм Уафэр нэпскIэ ягъэщIытэ. Нэхуш. «Батырыбжэ», 24.*

ГЪЭIЭПХЪУЭН (егъэлэпхъуэ) лъэI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм и псэупIэр, увыIэпIэр егъэхъуэжын. *Провокаторышхуэ хуэат езыри, – ямыгъэлэпхъуэ губгъуэм къина Iэщхэм цыщ кыхурти, жэщ ныкыуэм нэхъ шэч зыхуыцI унагъуэм ирихулэрт, езыр унэм яфIыщIэтищхъуэрэ цIэутицIэрт: – Ей, танэ фыхуей? Къалэн, 434. 2. (1). Зыгуэр зы щыпIэ ипхыу нэгъуэщI щыпIэ гъэклэуэн, гъэувын; зыгуэр нэгъуэщI щыпIэ хъын, шэн. *Жъапцэм пиахъуэр цIэлуыщэу егъэлэпхъуэ, псы къиуа ежэхым ещхъу. ХъэщIэ лъапIэ, 402.**

ГЪЭIУН (егъэIу) лъэI. (19). Макъ гурэ утIыпщын, зэбггыгъэкIын, зэхэпх щIын. *Ташиа кIуэсэжауэ зыгъэIуар цIэгъуэжат. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 557. Дыгузэвэхуи поэтхэр, Аращ цIэдгъэIури ди макъ! Уэгум ит бгъэжхъэр абгъуафэщ. «Дамыгъэ», 226. Жей, си щIалэ, нагъуэ дахэм Сэ уэрэдхэр пхузогъэIу. Жей, си щIалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39.*

ГЪЭIУЩЫЖЫН (егъэIущыж) лъэI. (1). Зыгуэр (уэ нэхъэрэ нэхъыж, нэхъ Iуш) егъэджэжын, ущиижын. *[Хъэжумар:] АтIэ хабзэкIэ сэ сыбгъэIуыщыжынищ иджы. Альхъо, 97.*

ГЪЭIУЩЫН (егъэIуш) лъэI. (5). Зыгуэр зыгуэрэм хуегъэджэн, хуэуциин. *НэгъуэщI уицIэ пылэхуэ гуэрми ар и фIэц хуэати, адэкIэ кыпщыцэрт: Нахъуэ игъэIушамэ пицIэрэ ар, Iэгуауэр къахэдзи, Iэгум еуэм, мэжджытыр зэхуэтицIыну арэзыуэ къэтлгъытэни, жиIуэ. Мазэ*

ныкьуэ щхъуантIэ, 669. *И дыщым цынэсыжым, псори кьыхуэгублаш, дадери кьеуницлати, зэраггэлуицам хуэдэу цыжриIэм, вы якури выфэр шыгыну кьаишжащ. Лъапсэ, 62.*

ГЪЕЙ (3). Гъавэ щымыхъуа, ерыскъы щымащIэ гъэ. *Езы Лу и гум кьэкIыжауэ кьыщIэкIынт, адэ нэхъапэм, гъей кьыщыхъуну гъэм, Тини хъыджэбз цIыкIунитIэу хъэнцигуащ зэрашэу зэрыщытар. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 643. Уи шы цIэпцIэнур гъейм кьэбггэлым, Уи ванIэр бвэници, уунэни. Мащэм ихуари кьыбггэкIыну... «Батырыбжъэ», 16.*

ГЪЕЙЖЫН: *щхъэр гъейжын* (1). *Еплгъ щхъэ I.*

ГЪЕИН (егъей) *лъэI.* (3). Зыгуэрэм и лъэныгъэм кьыхэкIкIэ гъын. *Зи адэ лIа щIалэу слъэмыкIыу Уэ уи кIуэдэпIэр согъей, Нэпс пицтырхэр щIаггэкIыу Хъуащ кьуэишхэр нэхъей. Усэ кьарукIэ бийр бгъэсу. «Шум и гъуэгу», 24. Сэ фыкьызэдджэу сьмышэсрэ - Абдеж фытIыси сэ сьвгъей, Сьтсэуэ нэкIэ сьфлгъэгъуаами. Пасэрэй хабзэ. «Вагъуэ махуэ», 362.*

ГЪЫ: ГЪЫ МАКЪ (8). ЩыгъуэгкIэ, щыгуIэкIэ ягъэу макъ. - *Хъедэ-хъэхъ, гъыкIэ еух иджы и псалгэр, - жиIэри Астемыр дьхъэхх нэпцI зицIлаш. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 520. Модрей кьомри зэцIэгъуагъуэ зэрыггэкIий щыхъум, гъы нэпцI кьраггэжвар нэхъри я гум щIыхъэжауэ яфIэщытэу пыхъуэ, зэрыггэкIийуэ щIадзащ. Лъапсэ, 42. Абы нэхъей ди заводыр тIэкIу нэлэцIэци, зыри плъагъунукъым, гъы макъи сыти зэхэпхынукъым. Мелыбгъ, 462.*

ГЪЫБЗЭ (31). **I.** (23). Гъуэгыгурэ, макъ щIэгту кьапсэлъ, кьалуатэ гуауэ гурыщIэ. *Узым и нитIыр гумащIэщ, Узым и гъыбзэр гууэщ. Уэ. «Батырыбжъэ», 144. Ди щIым гуауэт нэхъ щыбагъуэр, Гъыбзэрт цыIур абы япэм. «Тисей», 482. Гум щIыхъэу макъыу зэхэтхыр Ар гуауэ гуащIэм и гъыбзэу Ггэр хъуау яггэишыр цIыхубзхэм. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 37. 2. (8). Гуауэшхуэ, кIуэдэпIей хъуа цIыху, кьинэмьщIхэм теухуа уэрэд. Иджы Думэсарэ гъыбзэ гууэ жиIэрт, езыр гъырэ уэрэд жиIэрэ кьыпхуэщIэртэкъым, уэрэдри нэпсри зэхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 277. Гъыбзэ уэрэду сусахэр Ди кьуалэбзухэм яггэи. Сыщыгъушщакъым сэ мэзым... «Щхъэлыкъуэ», 405.*

ГЪЫН (магъ) *лъэмыI.* (216). Гуауэм, гущIыхъэм кьыхэкIкIэ нэпс щIэггэкIын. *Астемыр и гур тIэкIу кьызэфIэнат, ауэ модрей гъыхэр иггэудэIуну и ужь итт. Хъуэпсэгъуэ нур, 193. Лу гъынут, арищхэкIэ илгэс пицкIутху хъуа щIалэшхуэм гъыуэ дауэ закэригггэлагъунт?! Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 599.*

щIэ [И] *гъын кьэкIуэн* (2). Зыгуэр гум щIыхъэн, уи нэпс кьриггэкIуэн. *Ди гъын кьыщыкIуи куэд кгэхъуащ, ДоцIэгъыр ди гур цыхэхъуа. Дытетщ дунейми... «Батырыбжъэ», 15. Езыми и гъын кьакIуэмэ, шхыIэныр и цхъэм кьытрикьуэрти, гъырт [Думэсарэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 191.*

ГЪЫНЭНЭН (мэгъынанэ) *лъэмыI.* (9). **I.** (7). Щэхуу зыгуэрхэр кьыбжурэ гъын, тхъэусыхъурэ гъын. *ПыщIэрт, гъынанэрт мычэм, КгедэхъицIэни щымыIэу И гум хъуэпсэгъуэ*

*имылу, И тхъэмыщIаггэр гум кьелэу, ПцIанэу ар цытми лъыр кьэплэу, Хъуапсэт хъыджэбзыр мымащIэу. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103. Лу цIыкIу кьэушати, гъынанэу кьыщIидзащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 192. Хъыджэбз цIыкIухэм ар щалгъагум, заныцIэу кьэуIэбжъа мыгъуэи, гъынанэуи кьаублати, Кгэрэжъ кьаицIэгубжъэри щариггэггэтыжащ. Лъапсэ, 36. 2. (2). Утхъэусыхъуэ, унэхъейуэ уи гуныкьуэгъуэр плуэтэн. *А си Марфэр тIэ гъынанэу, Лъалуэу цIыхухэм хэзггэтын? «Бдзэжъеящэм ипхъуэ», 147. ЦIыху ныбэ нэцIхэр гъынанэм, Кгэсати махуэм и пIалгэр, Россием щIеггэанэ а мафIэр. Россие. «Мывэ хуабэ», 95.**

ГЪЫН-БЖЭН (магъ-мабжэ) *лъэмыI.* (1). Зыгуэрхэр кьыбжурэ, тхъэусыхъурэ пыхъэн. *ЩыкIуи ини кьуажэм дэсым Гъыуэ, бжэуэ я цхъэр дахыр. «Тисей», 484.*

Гъу

ГЪУА (1). *плгъф.* Псэ, кьару зыщIэкIа гурэ, зи IэпкIлгэпкъ кьыдэмыбзыжым хужалэ. *Мурат кьызэрилгъытамкIэ, Астемыр абрэдж дьдэмэ едэ, жиIэр ищIэ закъуэмэ, здиггакIуэм кIуэрэ Iуэхутхъэбзэр зэфIиггэкIмэ, итIани, и Iэ гъуа лъэныкьуэр жытым кьримыхыу, мыдрей лъэныкьуэмкIэ и пащIэр иIуантIэурэ, итIыгым жаIэм едэлуащ, тIэу фIэкIа мыхуицхъэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 162.*

ГЪУЭГЪУЭН (мэгъуагъуэ) *лъэмыI.* (3). Макъышхуэ иггэIун (уафэм). *А тиэ дьдэр кьызэркIмэ, Уафэр гъуагъуэу, щыблэр уэни. Уафэ кьащхъуэм пшэр хужыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. Пэжи, Азовым кьыхэкI пшагъуэр Губгъуэ Iэджэм кьыпхырокIыр Уэиш цIэмьтти уафэр гъуагъуэу Каспий хъэицIэр тIэтырт лъагъуэ, Хы фIыцIэгъым кьыхэкI пшагъуэр Жъым хэдзауэ Iэхэ-лъахэм Щыдутьыщырт гур дггэгъагъуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77.*

ГЪУАЗЭ (9). Умыгъуэщэн пащIэ, хэубыдыкIауэ узэплъ гурэ. *А ди мураду кьэблаггэр ГуацIэрыпсэухэм я гъуазыщ, А гуащIэдэкIыу IэцIаггэм Дэ идохъэлэ гу кьабзэ. Коммунизмэм ирихъэлIэм. «Партыр ди пашэу», 10. Махуэ кьэкIуэнум и лъагъуэм Щымыуэгъыну цыгъуазэу, ДиIэщ ар адэ Iуцышхуэу, Зэшыбэ лгэпкэхэм ди гъуазэу. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 6. Народ псоми я гур кьабзэу Кьыбггэдэту фIыщ я гъуазэр. Лгэпкэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 53.*

ГЪУАБЖЭ (15). *плгъф.* Яжъафэ. *И псы гъуабжэри мэжабзэ, ЗиггэбжъыфIэу псышхуэр макIуэ, Уафэ щхъуантIэм хуэдэу кьабзэ Щохъур Терек губгъуэ иным. Терек. «Партыр ди пашэу», 118. Машиггэ гъуабжэм И бжэр кьыIуидзу, Набдзэ фIыцIэшхуэу ЩIалэ цIэрыIуэу Шумахуэ сьдихъэхэи. Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 115. Ди пицIантIэ дэлгъици зы хъэ гъуабжэ, УемыIусамэ, кгэмьгубжъ. Хъэ. «Дамыггэ», 80.*

ГЪУАБЖАФЭ (3). *плгыф.* Зи теплгэкIэ хуэгъуабжэу щыгт. *Пиэм гъуабжафи хэтиц, ходжэрэзыхь, уафэм уиггэшынуэ зызэцIеуфIыцIэ.* Шынэхужыкъуэ, 52. *Шыуанышхуэм изу ита псыр ивыкIыху егъавэри [Хьэкурынэ] шыуаныщIэм гъуабжафэу кIэнтхь тIэкIу кьонэ.* Лъапсэ, 101. [Чачэ] *Дэным трикIута хьуцхьгъуэ гъуабжафэмрэ цы тIэкIумрэ исырт, мафIэ кьэлыду, Iугъуэм мэ IэфI кьытихьрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 72.

ГЪУАМЭ (11). 1. (9). Цыху Iей, гущыкIыгъуэ. «*ИрегуфIэ лейр згэгъуамэ, Уэ узотыр сэ а гъуамэр.*» ФокIэцI фIыцIэр зэпилгъыхьу Къанокъуэпщыр цогуфIыкIыр. «Тисей», 508. *Лу сымэ Жыраслгъэнхэ я щIантIэм цызэрзысэхьэу гуацэм кьилгэгъуамэ, гъумэтIымэрт, плгъагъурэ а гъуамэхэр, урыс гъуэниэдэж яцыгъыу кьажыхьыр, адыгэ цыгъыи зэрапэсыжыркъым, жиIэрт.* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 629. 2. (2). *плгыф.* Iей, мыщIагъуэ. *Зы критик гъуамэ сэ соцIыхур – Узэрхуэзэнум ухуэмей, Зытепсэлгъыным кьыицымынэу, И Iэр зэлэбри мэхур фIей.* Зы критик гъуамэ сэ соцIыхур. «Дамыгъэ», 219.

ГЪУАНЭ (25). Пхыуда, пхыщIыкIа, пхытхьа, апхуэдэу щыгт. *Саримэрэ Темботрэ я гур кьилгэту бжыхь гъуанэмкIэ дэплгьрт, Сэид пьсьмор зэрывэтрисыр зраггэлгъагъуну.* Хьуэпсэгъуэ нур, 190-191. *Федя гъуанэм кIэрынауэ Хадэ кIыфIыр зэеплгъыхь.* «Бдзэжъеяцэм ипхьу», 156. *Хьэбибэрэ Анчарэрэ Данэ цIыкIу я гъусэу кьакIуэри увыпIэфI кьагъуэацэ, – заборым зы пхгэгбгьу кьыкIэрыудауэ гъуанэци, ухуеймэ дэтициIэ хьарзынэ иIэц.* Шынэхужыкъуэ, 35.

◊ **Гъуанэ кьыдэмгъэплгъын** (1). Зыгуэрхэм ефIэкIын, ятекIуэн. *Кьэбухар зыхуэдэр [Ботэх] жепIэ цхьэкIи мыхьэнэ илжкыи, кьыбжилэнукъым и IэцIагъэр, сыменеджерц жиIэници, зэфIэкIац, сэ схуэдэу кьэралым ираггэджауэ исыр лIиблиц, а блым ебланэр сэрац жиIэници, утыкIац, менеджмент жыхуалэр зыцIэ иджыри кьэс хуэзакъым, ауэ колхоз тхьэмадэу ХьыицIэл кьыдIэпыкъуэрэ институт кьыиухуэу диплом зи пхьуантэм дэлгым яхуэзэмэ, жыжбэу гъуанэ кьыдиггэплгъыркъым, цIэныггэкIи Iэмал-хьилаггкIи ятокIуэ.* Лъапсэ, 96.

ГЪУАНЭДЭУЭУ (2). *нареч.* Щэхуу, гьэпщкIуауэ, укъамылгъагъуу. *Гужггэжъгьыр набдзэм тотIысхьэ, Ар гъуанэдэуэу цыуэнум.* Набдзэ. «Батырыбжъэ», 52. [Елдар и гунсысэ:] «*Гъуэгуи гъуанэдэуэу зыщIыпIэкIэ кьыицидэмьукIацэрэт [Жыраслгъэн], адэкIэ зыгуэр хьунт.*» Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 584.

ГЪУАНЭПЩIАНЭ (3). *плгыф.* Гъуанэ куэд зиIэ. *Блынджабэм ятIэр кьыкIэролгъэлг, бжэри гъуанэпщIанэ мэхьу.* Шынэхужыкъуэ, 67. *Уэрамыбгьу лгъэныкъуэр бжыхьт, гъуанэпщIанэ хьужауэ, адрей лгъэныкъуэр мывэ сэрейуэ екIуэкIырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 63. *Къуршыи уихьэмэ, дэтхэнэ джабэри кьацтэ – фэрэкIнапэм еицхьу гъуанэпщIанэци, бгъуэницIагъыу иIэр мин бжыггэкIэ ябж.* ХьэщIэ лгъапIэ, 403.

ГЪУАПЛГЪЭ (4). *плгыф.* 1. (2). Гъуаплгэм (Д. И. Менделеевым и периодическэ системэм

и япэ гупым щыщ элемент) кьыхэщIыкIа. *Бэрэбанэми гъуаплгэ теицэчми зэуэ цеуэ цыIэпт, уи тхьэкIумэлупсыр Iуууду.* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 549. *ТеуванIэри ныпкIэ, удэ дахэкIэ ггэщIэрэцIат, абы пэмыжыжбэу музыкауэхэри цытт, я гъуаплгэ бжьамийхэр дыггэм пэлыду чырбыи хьэжыггэкIэ лгэцIауэ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 125. 2. (2). Гъуаплгэм и фэм ещхь. *Гъуумар лгъэныкъуэкIэ еплгэкIац, кьуажэм гьукIэу дэсым я нэхь Iэзэу Бот цхьэ гъуаплгэр илгэгъуати.* Хьуэпсэгъуэ нур, 56. [Гъуумар, Бот хуэггэзауэ:] *Кьракъутэхьыици уи цхьэ гъуаплгэр.* Хьуэпсэгъуэ нур, 56.

ГЪУАХЪУЭН (мэгъуахъуэ) лгэмьI. (1). Зыгуэрхэм (п.п. псым, псэушхьэхэм, предметхэм) макъышхуэ яггэIун. *Псы кьыуам дэуэхьтIэ хуацIыху, мо псы уэр гуахъуэу кьэхьыр пхуэубыдынт, псылуцIэр ирихьэжбэри ггэ псом ялэжьар зэ кIуэдыгъуэу кIуэдыжац.* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 515.

ГЪУЭ I (8). ЩIыр кьратхьуэрэ языныкъуэ псэушхьэхэм яцI псэуалгэ. *Ауэ пшагъуэм бацIгъыкь гъуэжькIэ Мазэр пIацIэу цIеуфэж, Дыгъужь цхьуэжьыр гъуэм цыкIуэжкIэ ИцI лгэужьыр жьым третхьуэж.* Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 23. *Уэ мыщэ бэлацэм Iэджэ уи гуггэници, Уи мыщафэ кьуацэр Си гъуэм изубгъуэници.* «Бажэ пшыи», 12. *И гъуэм кIуэжырт ар [кхъуэпIацэр] хуэпIацIэу.* «Бажэ пшыи», 10.

ГЪУЭ II (1). *плгыф.* Гъуэжь-плгыжыкыфэ. *Иуарэ хьэрычэт гур ицIэн хуей хьуацци, и пIэм изаггэркъым, кьалэн куэдыицэ и пIэм кьыдохуэри ириггэшиац, илми сысэхьэ, си пIэр ггэжьабзэ, сэри схуэфацэ кьысхуэцIэ, желэри и лгакъуэ башыр еггэдалгэри пIэм хэлгъи, и пацIэгъуэишхуэи гъыкхэпщIыкIу.* Кьалэн, 430.

ГЪУЭБЖЭГЪУЭЩ: ◊ **гъуэбжэгъуэицу кIуэдыжын** (2). ПсыицIэу, напIэзыпIэм бзэхын. *Пыщыжь-уэркыжыжхэм кьаггэггэжэ, революцэ сьт жыхуалэри гъуэбжэгъуэицу кIуэдыжац.* Хьуэпсэгъуэ нур, 272. *Шы кьарэр гъуэбжэгъуэицу зэрыкIуэдыжам еицхьу, езы Жыраслгъэни цIыху гупыишхуэм хэкIуэдэжац.* Хьуэпсэгъуэ нур, 86.

ГЪУЭГЫН (мэгъуэг) лгэмьI. (11). *Ину, зэщыджэу гьын. Зэанзэпхьур гъуэгуи унэм кьыицIанэри гъунэгъухэр зэбгьыкIыжац.* Лэчымэ, 397. – *Армырауэ гуэныхьыр стекIыинокъым, – жиIэу Таша гъуэгуи фыз пIацIэм елгэIурт.* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 604. *Думэсарэ и вакъитIым лгъыгъуэрт, Лу гъуэгырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 192.

ГЪУЭГУ (333). 1. (305). ЗыщIыпIэ икIыу нэгъуэщIыпIэ кIуэн папщIэ кьаггэсэбэп зекIуапIэ. [Авторым и псалгэ:] *Гъуэгуи дыздэкIуэм, Илас зы лулэ кьыицIацэ жажигалкэ и гъусэу.* МелыIыч, 470. *Гъуэгуи жэм Iэхьушэ тетти, Iэхьуэхэм я башыр яггэдалгэуэ, я пьIэр цхьэрахауэ адэкIэ-мыдэкIэ жэурэ кIий-гуоуэ жэмхэр гъуэгуи трахурт, машинэм шукIын я гуггэу.* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 535. *Инус кьызэрыкIуэж гъуэгуи кIэ ггэмахуэ дьыдэми кIуэ-кьэкIуэжырт мацIэпт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 81.

2. (22). Гьуэгуанэ. Къэзмай идаккым: – Си гьуэзур кЫхьами, си тхьэусыхафэр нэхъ кЫхьыжиц. Мазэ ныккьуэ щхьуантIэ, 621. Бахъсэннышхуэ къос и пIалтэ, Терек дадем жьэхолгадэ, Зиггьэцабэуи мэлсалтэ: – Куэд си гьуэзур цызолтгагьур. Терек. «Партыр ди пашэу», 120-121. ДицIаккым гухэ дэ гугьуехьым, Дыщымыгугьыуи тпэцилфь фIыгьуэм Шытчаккым лъапэ ди гьуэзу кЫхьым, Ди ницIантIэм шууэ щепсыхауэ ТекIуэныггьэшхуэм дрогуйIэ – Ар хьэцIэу икIи дымыцIыхуу, Дэ дыпэмилтэу кытхуэкIуаккым. ТекIуэныггьэ. «Шум и гьуэгу», 5. З. (4). ЗыщIыпIэ укIыу нэгьуэщIыпIэ укIуэн папщIэ гьуэгуанэм ихь, текIуадэ зэман. Дэфэрэдэж ищIэрт Истамбыл нэс тхьэмахуэ гьуэзу зэрйэдэлтэр, адыгэхэр псым икIын хуей хьуамэ, цIыху квэс хуэзуу зы кхьуеищхьэ, ху матэ, лы гьэзгуа дэажэ е дэажитI, абы и цIыIужкIэ псы узэфэну зы фэндирэ – арат гьуэмилэр. Лъапсэ, 40. [Авторым и псалтэ:] Сэри ахэр [си гьусэхэр] цыслтгагьум, я машинэм зыккьыздэри сыккьежыац, зы махуэ гьуэзур куэдккым, гьуэмилэншэу тпэчыниц, жысIэри. МелыIыч, 437. Мыр кьызжепIауэ кьысфIоуцI: – Зы махуэ гьуэзур илгэскIэ Ктуэм сьидэтынным пьзоуцI. Гьуэгу гьунэ удзыр мэгьагтэ. «Батырыбжьэ», 43. 4. (2). зэхъ. ГьащIэ. Ныбжьэзгу, уэ фIыкIэ уигу сыккьэкIым, Си гьуэзу кЫхь хьуну кьызэхьуэхьу. СыкIуэнт нэхъ псыныцIэу. «ЩIалэгьуэ щIыналтэ», 10. Си усэ итхми мыцIэрыIуэу ТхакIуэу гьуэзур кьэзыкIуам, Уэоггьэцхьыр фIы пхужысIэу Бгы поэту ятекIуам. Молибден Iуащхьэ. «Мывэ хуабэ», 20.

◊ Гьуэзу ежьэн (2). Еплъ гьуэзу техьэн. Гьуэзу дежьэхуэцIэ ди гьацIэм, УэфI, уэлбанэр кьыицIыхьунур Уафэм доплтэри зьидогьацIэ. Пшэ адрьшIым цысэу. «Партыр ди пашэу», 18. Уи лъэпкь лъэужьыр пхууэ лъэсу Пхьэ лъакьуэр пIыгьыу гьуэзу уежьат. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 114. Гьуэзу кьемытын (10). ЗемьгьэкIуэн, зекIуапIэр пэубыдын. Гьуэзу кьыуамыту урыс сэлэтхэр куэди, зауэм кьыкIуэсыкIахэр мээым ицIэти. Хьуэпсэгьуэ нур, 157. Шэ зытэхуа шыхэр пIэнтIауэ-лъэкьуауэу кьытохуэри гьуэзу кьыуамыту телыц, сэлэтхэр зэрйохьэ, мэджалэ, кIуапIи жапIи яIэккым, зэрйоккьуэ. Нал кьута, 300. [Дэфэрэдэж:] Бжэм сынэсри зыккьыIэцIэзудиц гьуэзу кьызэзымытми, бжэцхьэIум сызэрбакьуэу зыгуэрым бжэр иригулIыжац, Пыжьынэ кьыицимыггьэхьуэ. Лъапсэ, 19. Гьуэзу етын (8). ЗекIуапIэр хуит хуэщIын, зыгуэрым пхыкIыпIэ хуэзгьэпэщын. Машинэр джэрт, гьуэзу кьратыну. Мазэ ныккьуэ щхьуантIэ, 584. Гьуумар и Iэ хьэнцэжьымкIэ и пьIэр ицхьэпхэтIыгумкIэ иггьэкIуэтац, итIанэ зы кьэхьтIэкIэ нэхъ лъахьшэу кьехри, абы и ужь ит афицарым гьуэзу иритац. Хьуэпсэгьуэ нур, 86-87. Къэзджэрий дэжIуэм гьуэзу кьрат псоми: – Сэлам хьэлейкум, Къэзджэрий, жызыIэу сэлам кьезыри мацIэккым. Хьуэпсэгьуэ нур, 319. Гьуэзу заныцIэ техьэн (1). Фым, пэжыгьэм, Iеиггьэ зыхьэмилгьым ухуэзышэ гьуэгуанэ теувэн. Кьэткаккым гьуэзуу дэ мацIэ Гурацэ кьабзэр гум хэлтэ, Кьытохьэ Iэджи гьуэзу

заныцIэм Ди эстафетэу тIэцIэлтэр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11. Гьуэзу захуэм ирикIуэн (1). Еплъ гьуэзу заныцIэ техьэн. Ди гуащIэдэкIым етхьэлIэу, ДырокIуэ лъэпкьхэр гьуэзу захуэм. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 5. Гьуэзу захуэм текIын (1). Фым, зэхуагьэм ухуэзышэ гьуэгум текIуэтын. [Молэм, цIыхухэм хуэггьэауэ:] – Гьуэзу захуэм текIа, гьуэныхь кьэзыхьа, гьаблэгу ицтэу дэхуэхахэм мы кьурIэныр яIыгьыу тхьэ яIуэмэ, пэж жалэмэ, я насытц, пIы жызыIэр зегуеуд. Хьуэпсэгьуэ нур, 154. Гьуэзу захуэм теувэн (1). Еплъ гьуэзу заныцIэ техьэн. Теувэнуц ар гьуэзу захуэ, Ухьу уэ ицIалэр ицIалэ махуэ. «Тисей», 487. Гьуэзу зэпычын (5). Гьуэгуанэ кIун. ДыгьапIэ заныцIэу гьуэзу хэзышыр Гьуэзу зэпычынкIэ мыерыш. Дунейм и пIалтэ. «Батырыбжьэ», 19. Къэзмай и псалтэр Инал IэцIуудати, кьуицхьэ лъыжьу кьури гьуэзуи кьызэпычычам зыуцэхуэжауэ ицыт, кьызэркьыуами, псалтэ зэрйжиIами хуцIегьуэжа хуэдэт. Мазэ ныккьуэ щхьуантIэ, 592. Уи деж, нэхьапэу кьэслытауэ, Сэ гьуэзу зэпычри сыккьэкIуац, СIых си сэламыр, гу кьылытэ, Сэ куэдэр лъыкIэ ар згьэницIац. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 8. Гьуэзу кьызэпычын (1). Еплъ гьуэзу зэпычын. Къэзмай и псалтэр Инал IэцIуудати, кьуицхьэ лъыжьу кьури гьуэзуи кьызэпычычам зыуцэхуэжауэ ицыт, кьызэркьыуами, псалтэ зэрйжиIами хуцIегьуэжа хуэдэт. Мазэ ныккьуэ щхьуантIэ, 592. Гьуэзу махуэ (17). ЦIыхур гьуэгу зыгьэхьар тэмэм хьун, кьэхьулIэн папщIэ зэрехьуэхьу псалтэ. Вагонхэм, платформэхэм трагьэувэнур трагьэуваат «гьуэзу махуэ» жыпIэу ишелоныр ебгьэжьэжын фIэклэ кьэмынэжауэ. Щынэхужьыкьуэ, 41. Дадий и нитIым нэпс ицIэми, И закьуэ бгыпэм ар тету ЕIэтри и Iэр ицэху дьидэу, «Гьуэзу махуэ», – желэ кIэлытIэу. «Адэ», 144. Уэ губжь Iэджем узэрахуэ, КIуэ, си ицIалэ, кIуэ, гьуэзу махуэ! «Елбэздыкьуэ», 9. Гьуэзу махуэ техьэн (6). Гьуэгу тэмэм, пэж, фы кьыхуэзыхьыным теувэн. Фыгьуэм лъэпкьхэр хуауэцIауэ Тетхэт псори я гьуэзу махуэм. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 49. Коммунизмэу ди гурацэр ариц тхуэзыщIыр нэрылгьагьуи, КьакIуэ махуэм и нур гуащIэр Дэриц нэхьапэ зылтгагьунур, Коммунизмэм и гьуэзу махуэм Дэриц техьари псом нэхьапэ. Ди гьуэгу. «Партыр ди пашэу», 20. Ди насытыр увагьацIэу Щыдгьуэтынум кьэралыгьуэр А фIыгьуэишхуэм дыхуэпIацIэт, Партым, властым дыщыгугьыу Хэкур техьэм а гьуэзу махуэм, Гьуэзуу ицIэм я нэхъ захуэм. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 47. Гьуэзу мыгьуэ ежьэн (11). Iейм, мыхьумыщIагьэм хуэ(мы)кIуэну шхьдэ псалтэ. Тембот ауан кьэзыщIэхэм жалэрт: аркээ птулэкIэ кьэбдзыхьертэкьэ, гьуэзу мыгьуэ ежьэн. Хьуэпсэгьуэ нур, 98. Iэдэм нэхьэр нэхъ бзаджэж Муси кьыкьуэцIац: – Iэдэм, дэнэ уицкIуэда, гьуэзу мыгьуэм емьжьэн, – жиIэри. Мазэ ныккьуэ щхьуантIэ, 632. Жинт цIыхуфэ телбу кьурIэн гуэри и блэгуйцIэм хуэсаккьынуэ ицIэлтэу

зилгыхьырт Сэид, «гъуэгу мыгъуэм ежъар» кыигъуэтыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. **Гъуэгу мыгъуэм ежъу тIысыжын** (2). Иейм зыгъуэр хуэзэну зэрэбг щIыкIэ. [Къылышбий и къуэм:] Е гъуэгу мыгъуэм ежъу тIысыжын, и! Хъуэпсэгъуэ нур, 116. [Бэлацэ Дисэ жриIэу:] Е гъуэгу мыгъуэм ежъу тIысыжын жи, сыту умьукIытэрэ тIэкIунитIэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 138. **Гъуэгу пхэнж** (4). Гъуэгу щэху. Нэлиб жыхуиIэр зы зэман гур тыркудзэр гъуэгу пхэнж зацIэкIэ хэкум къызышар арац. Нал къута, 275. Якъуб, отрядым нашэ яхуэхъуати, гъуэгу пхэнж зацIэкIэ, яхэкIудыкI цымыIэу, хэкум къишэжащ. Нал къута, 252. **Гъуэгу пхэнж тегъэувэн** (2). Иейм, мыхъумыщIагъэм ухуэзышэ лъагъуэм тегъэхьэн. Дэ шы, къамэ, жьытIэурэ ди быныр гъуэгу пхэнж тыдогъэувэ, – ар жиIэри Астемыр шумэданэр зэтрипхъуэтри тхылы зэмылIэужьыгъуэу дэль къомыр къыдиггъэлгъэлащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. **Гъуэгу пхэнж техъэн** (1). Иейм, мыхъумыщIагъэм ухуэзышэ лъагъуэм теувэн. МылIэжыныгъэм кIуэн и гугъуэ ЗыхуэмьфацIэр ныщIогъуэжыр, Станиц гур мафIэгур зэрынэсу, Гъуэгу пхэнж техъэхэм къагъэзэжыр. МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234. **Гъуэгу пхышын** (1). Еплъ гъуэгу хъышын. [Астемыр, Елдар хуэгъэзауэ:] Упашэну уежъарэ тхылы бзэи умыщIэмэ, нэфым ухуэдэи, дэнэ гъуэгу цыпхыпшыну? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 541. **Гъуэгу тэмэм теувэн** (1). Еплъ гъуэгу заницIэ техъэн. Нурхъэлий гуфIэрт, Алыхъым и шыкуркIэ, иджы гъуэгу тэмэм сытеуващ, мылIэку гур згъуэтыну къыщIэкIыни, жиIэурэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 189. **Гъуэгу тэмэм тетын** (2). Еплъ гъуэгу тэмэм теувэн. Астемыри тыни дьыду къыгурылуэртэкъым револуциэм къыхыну зыщыгугъыр, ауэ Ростов цыщыIам зэхиха псалгэмакъхэм, Степан Ильич жиIахэм зыкъом къыгуригъэлуэу гъуэгу зытетыр тэмэму къылгъытэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 232. Бот къыгурылуат Думэсарэ гъуэгу тэмэм зэрытетыр, ауэ абы и псалгэм пидзыжын имыгъуэту, Астемыр дежкIэ еплэкIырт, уэ зыгъуэр жьыпIэфыну пIэрэ, жиIэ хуэдэу къригъэкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 263. **Гъуэгу тэмэм тегъэтын** (1). Еплъ гъуэгу тэмэм тегъэувэн. Мэмэт-цIакууэр и макъым къызырихъкIэ кIийуэ хуэхъуащ: – Акъылу, ди напэу, ди нэмысу, ди чэнджэцэгъуу, гъуэгу тэмэмым дьытезыгъэрт Нартыху и къуэу ди Къэзбэч и цIэкIэ мы бжъэм без кIэплIэу дефэмэ, си гуапэу къызоIэт, – жиIэри. Лъапсэ, 46. **Гъуэгу тэмэм тегъэувэн** (3). ФIым, пэжыгъэм, Iейгъэ зыхэмылгъым ухуэзышэ гъуэгум тешэн. Жыраслгъэн и нэгум мацIэ цIэкIа, мацIи хэта, сыт щIаами къыхуагъэгъури Налиык дэт тутнакъэщыи Гуагъэуващ, мыбы цIэсым и нэхъыбитIыр дэзыгъэхуэхар уэраци, иджы гъуэгу тэмэм тегъэувэж, жаIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515. [Степан Ильич, Бот хуэгъэзауэ:] Гуэхушхуэ ди пцэм къыдэхуауэ, ди унафэ тцIыжыну, къэрэхъэлъкъыр гъуэгу тэмэм тегъэува зэрхъунум и унафэ тцIыну арац

дыщIыгъэхуэсары. Хъуэпсэгъуэ нур, 249. [Нурхъэлий и гупсысэ:] Ялыхъ, цхъэ ськхъэбужэгуа апхуэдэу, цхъэ гъуэгу тэмэм сытумыгъэувэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 228. **Гъуэгу тегъэувэн** (2). 1. (1). Лъагъуэм зыгъуэр тешэн, тегъэхьэн. [Хъэбибэ, Албиян хуэгъэзауэ:] Гъуэгуу цыIэм я нэхъ дахэм тхъэм утригъэувэ. Шынэхужьыкъуэ, 43. 2. (1). Егъэжъэн. Локотош бэлэрыгъыркъым, цIыхур хабзэ гур яхэлъу, хъэрийкурий къэмыхъуу гъуэгу тегъэувэн хуейщ, партизану адэкIэ-мыдэкIэ къуришым исыр сакъыу, нэмыцэм мацIэ и куэда хуэмыбэлэрыгъыу цхъэж и пIэ исын хуейщ. Нал къута, 298. **Гъуэгу тетын** (68). ЗыщIыпIэ кIуэн мурадкIэ гъуэгуанэ зэпычын. ЛитI зэпэтысу цыс къыпIэщIыми, ДзэницитIыр макIуэ тету гъуэгу. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжъэ», 65. Сынывохъуэхур гъуэгум тетым, Фи гъуэгуанэ иреспублицэ. Си хуэхъу. «Батырыбжъэ», 40. Къуыцхъэ физхэр жэщым гъуэгу зэрытетар нэрылгъэгут – ешаеллауэ кIуэрт, я сабий цIыкIухэри я гъуэгу. Шынэхужьыкъуэ, 36. **Гъуэгу теувэжын** (5). Гъуэгу зытетам техъэжын; гъуэгуанэм пыщэн. [Щалищымрэ дэрэ (авторымрэ Шамумрэ)] Дьызыгъуэтыжри ди гъуэгу дьытеувэжащ. ХъэщIэ лъапIэ, 403. Дэфэрэдж къыхуэцIэртэкъым ягъакIуэгу гукIэр къыщIагъэшаари, цтIэцIащIаблэу цыст, сытэджу си гъуэгу цхъэ сытемыувэжрэ, жиIэу. Лъапсэ, 60. [Аслъэныкъуэ:] Сэ зыщIыпIэ ськIуауэ тIэкIу ськхъэгувати, си гъусэхэм ськхъаганэри я гъуэгу теувэжащ, МелыIыч, 451. **Гъуэгу теувэн** (4). Еплъ гъуэгу техъэн. [Фуауэ:] Хъэлгъэр махъиэм тетлхъэри, ахъиэм хуакъэ иджы цыжытIэм хуэзэу, щIалитхур си гъусэу гъуэгу дьытеуващ. ХъэщIэ лъапIэ, 398. – Хэт и фызу пIэрэ уэлбанэ махуэм гъуэгу теувар? – жиIэри хъэжы цей зыщыгъ молэр щIэупицIащ. Лъапсэ, 57. [Дэфэрэдж:] си хъэпшып тIэкIур къасцIэу гъуэгу сытеувэнуци, трубкар къэзмыщIатэмэ, зэфIэкакъэ жьызоIэри, тIэкIурэ зызоплъыхъ, арихъэкIэ схуэиэчыркъым, си псэм зыхецIэри къасцIатэмэ, хъэм къагъэщIащ жьыпIэну цIыхубз макъ зэхызох. Лъапсэ, 7. **Гъуэгу техъэн** (12). ЗыщIыпIэ кIуэн мурадкIэ гъуэгу теувэн. Бжыыхъэр щикIэкIэ, батэкъутэ Имыгъэшу пхумьидэн, ЩхъэзыфIэфIу икIи бейщи, Гъуэгу зытехъэм фIэфIиц хэдэн. Уигу къоузым ещхъыркъабзэу. «Дамыгъэ», 69. Зы гъуэгу техъахэр зэмызэгъми, Зым и лъэужьыр зым ихуни. Дунейм имыIэ къэгъэжъапIэ. «Батырыбжъэ», 33. Сэ форелым ещхъыркъабзэу, Гъуэгу кIуэдыпIэ сытехъами, СокIуэ, цхъэхъу, къэзмыгъазэу, Си лъы ткIуэпсыр щIым хэткIухъу. Унэм уикIрэ къэбгъэзэжмэ... «Вагъуэ махуэ», 372. **Гъуэгу хъышын** (11). Цыху зекIуапIэ лъагъуэ пхыщIыкIыи. ШIы пэт гъуэгу хэпшыр нэщкъаиэ: Уи нэтIэм илгъым ухуэзэни. Дунейр зи щIэщыгъуэ. «Батырыбжъэ», 130. Зы къуакIи Гуащхъи цымыIэу, Гъуэгуу хащахэр заницIабзэи. СIыгът кхъуей хъуерейуэ сэ мазэр. «Батырыбжъэ», 214. Лъэдакъэр лъыпсу теудами, Дзэр зэтескъуэу гъуэгу пхызошыр, Къарууэ сIэр текIуэдами. Тхылыгъэм еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. [И] **гъуэгум ирикIуэн** (3).

ПшЦэнуьмкIэ, уэзрыпсэуьныьмкIэ зыгуэр шапхэ пхуэхьун. *ГуащIэрыпсэуэуэ цыгьубэр Дэ дызэкьэуэшу дыздокIуэ, Дэ текIуэныггэр кьыдохьыр, ГьащIэщIэ гьуэгуьм дрокуэ.* ТекIуахэм сэлам. «Бгы льяпэхэм деж», 35. *А фыгьгуэ псори ди цыгьум Народ кьарукIэ мэбагьуэ, Народ насыным и гьуэгуьм Дьрокуэ тIури зэщIыгьуэ.* ЗэкьуэшитI. «Бгы льяпэхэм деж», 100. *Ди гуащIэдэжIыр етхьэлIуэ, Дьрокуэ льяпэхьэр гьуэгуэ захуэм.* Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 5. **Гьуэгуьм кьытенэн** (9). УздэкIуэм унэмысу кьызэтеувиьн. *Сабий кьомыр зэрыс гухэр гьуэгуьм кьытенанц, тхьэм ещIэ, фызхэм я гугьа сабийхэм я гугьу кьащIынкьым жалэу.* Нал кьута, 214. *Локотой елгагьу сэлэхэр гужьбуэ зэрызехьэу гьуэгуьм зэрытеныр.* Нал кьута, 300. *Я гьуэмылэр зытелъ шыр цыиц кьэмынэу цыукIам хьыдэжэбзымрэ дадэмрэ яшхын ямыIуэ гьуэгуьм кьытенант.* Нал кьута, 268. **Гьуэгуьм теишэн** (1). Гьуэгуэ тегьэхьэн. *Сабийр гу цыгьIуьм кьыгуфIыкIыу И цыицэ гьуэгуьм мес трашэ.* ГьуицI. «Мывэ хуабэ», 119. **Гьуэгуьм нкIэлъей едзын (кьедзын)** (2). Зыгуэрным гьуэгуанэ кIыхьыр тынш цыщIын (хьыбаркIэ, уэрэдкIэ). *Нэгьуджэ зылульыр кьэпсэлъащ:* - *Хьарзынэ хьуащ, Инал, Лу нкIэлъей кьридыниц ди гьуэгуьм, хьыбар дриггэдаIуэрэ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 527. *Уи зекIуэ гьуэгуьм нкIэлъейуэ Си льягьуныггэр пхузэдзынкьэ, Уей Бадынокьуэ, кьеблагьэ.* «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 423. **Гьуэгуьм кIэщI хьун** (1). ГьащIэр кIэщI хьун, дунейм ехыжын. *Си анэжьым ухуэзэм, И закьуэу жеIэж:* «Уи щIалэу уи пажэм И гьуэгуьм кIэщI хьуащ...». ЗэныбжьэгьуйтI. «Шум и гьуэгуьм», 33. **Гьуэгуьм кIун** (1). ЗдэкIуэну щIыпIэм нэсын. *Сэ шыхулъагьуэр си бгьэрыщIуэ Гьуэгуьм скIуьну си гугьащ.* Вагьуэ махуэ. «Вагьуэ махуэ», 9. **Гьуэгуьм тIу ищIыкIыи** (1). Гьуэгуьм и ныкьуэр кIун, хэгьэщIын. *Гьуэгуьм тIу ирищIыкIауэ кьыщIэкIынтэкьым, Iурихьуу щIалэр цыжеям.* Кьалэн, 428. **Гьуэгуьм хэгьэщIыи** (1). Гьуэгуьм кIуьным и зы Iыхьэр кьызэнанкIын. *ЩIэггэкуээн фыкьытхуэхьуэр – ди льяр кьыщIэувэжыници, ди гьуэгуэ хэдгьэщIыници.* Нал кьута, 269. **[И] занщIэр и гьуэгуьм** (10). *Еплъ занщIэ.*

Гьуэгуьм Гьунэ (7). Гьуэгуьм и Iуфэ. Гьуэгуэ гьунэм кьэувэклауэ цыгьубэу зэхэтым щIэ илэтэкьым. Нал кьута, 211. *Гьуэгуэ гьунэ дьыдэм темьту НэхьыфIти [удзыр] кьуэзихуэм дэтам.* Гьуэгуэ гьунэ удзыр мэгьагьэ. «Батырыбжэ», 43. *Гьуэгуэ гьунэ удзыр мэгьагьэ, Сабэм яуащи, нэцхьейици.* Гьуэгуэ гьунэ удзыр мэгьагьэ. «Батырыбжэ», 43.

Гьуэгуьм кьэггэшыпIэ (1). Гьуэгуьм зыкьышиггэш щIыпIэ. *Гьуэгуэ кьэггэшыпIэ кьэс литI-лищI Бахьуэм тригьэувауэ тетт, цыгьум кьулейсызыггэ кьащIымыщIыи цхьэкIэ.* Нал кьута, 298.

Гьуэгуьм НапщIэ (3). *Еплъ гьуэгуэ гьунэ.* *Гьуэгуэ напщIэм дежым дьтIысауэ, КьекIуэкIт хьурейуэ сэлэт флягэр, Ар сигу кьокIыжыр, си ныбжэьэгухэ, СыщIыфIуицIауэ нобэ Прагэ.* Сэлэт

лъяужь. «Мывэ хуабэ», 130. *Нэгьуджэ зылульыр и «парабеллум» кIэрахьуэм еIати, хьуакьым, и фураишкIэр цхьэрыхури джэрэу гьуэгуэ напщIэм тыхуащ, езыри абы кIэлъыкIуэу.* Нал кьута, 247. *Зырыз гуэдэ хьэдээ слэцIэхуамэ, И ныкьуэр бзухэм кьысфIащIыи, КьыщокI иныкьуэр си гьуэгуэ напщIэм – Щхьэмыж зырызхэр си насыиц.* Си льярыггэпсыр зыгьыгауэ. «Батырыбжэ», 58.

Гьуэгуэ Тхыль (1). Гьуэгуэ утехьэн папщIэ зэраггэпэщ цыхьэтлъякь. *А мафIэгьум имысytтхэ ИсупIэрэ, месыр, Контролерыр псыницIуэ кьосыр, Гьуэгуэ тхыль зиIэр зриггэщIуэ.* МылIэжыныггэм и мафIэгьум. «Дамыггэ», 234.

Гьуэгуэанэ (14). ПкIуа е пкIуьну кьыппэщIыль щIыналгьэ. *Сэ гьуэгуэуэ Iэджэ зэпысчаиц, ЗекIуэниэу куахэм захьэобжэ, Гьуэгуэанэ хьэлъи схуэиэчаиц.* Пасэрей хабэ. «Вагьуэ махуэ», 362. *Сынывохьуэхьур гьуэгуьм тетым, Фи гьуэгуэанэр ирепсыницIэ.* Си хьуэхьу. «Батырыбжэ», 40. *Жыг паупщIуэ бзум зэхахрэ – Я уэрэдыр пыраггэчыр, Джьыдэ макьыр яхуэмыхьми, Сьт гьуэгуэани яхуэиэчыр.* Мэз гьыбзэ. «Щхьэлыкьуэ», 376.

◇ **Гьуэгуэанэ ежьэи** (3). *Еплъ гьуэгуэ тетхэн.* *Зэгуэрным, бгьым дьыггэр цыкьгухьэм, Шу закьуэ льяжь кхьахэм елгагьур, Гьуэгуэанэ хэт ежьэр пцыхьэщхьэм? Пщыхьэщхьэ шу.* «Шум и гьуэгуэ», 72. *Уемыжэе щIыкIэ гьуэгуэанэ, Уимынасытыр кьэгганэ! «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 427.* *Гьуэмылэр цэхууэ сэ сиIыуэ Гьуэгуэанэ жьыжэем сыцэжэем, Ахьмэд си ужьым ит защIуэ, Сэ сиIэркьым куэдрэ нэкIуами.* «Адэ», 138. **Гьуэгуэанэ зэпычыи** (11). *Еплъ гьуэгуэ зэпычыи.* *Гьуэгуэанэ дапцэ зэпысчыми Уи деж си гьуэгуьм нызохулIэ.* Макьамэ дахэ уэ ухьуэ закьуэм. «Батырыбжэ», 88. *Уи цIэр фIыкIэ хькум цоIури Узибыныр гуфIэжыници, Гьуэгуэанэикуэ зэпыицаици, Уи мыгуггэ бэхьыжын.* Кьажэ, кьажэ, псыIэрышэ. «Батырыбжэ», 48. *Дунейм уи фIэиц зэрыхьун щыIэтэкьым Нурхьэлий гьуэгуэанэ зэпичар зэпичауэ, абы илгьэгьуэр илгьэгьуэуэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 149. **Гьуэгуэанэ кьызэпычыи**

Еплъ гьуэгуэ зэпычыи. [Азрет Якьуб жрелэ] – *Командирым гьуэгуэанэ кьызэпичаиц, мэжалIэ малIэ... шаилык-мэшилык жьытIэн хуэмейуэ пIэрэ?..* Нал кьута, 251. **Гьуэгуэанэ теггэуээн** (1). *Еплъ гьуэгуэ теггэуээн.* *Уеблэмэ ГПУ-м кIуэуэ хьуэцIэнут: щIалэ IэпцIанэлгэпцIанэр кьэрэгьул пцIыуэ гьуэгуэанэ кIыхь теггэуээ хьурэт? Зи льярыггьыпс тIыгьа, 532. **Гьуэгуэанэ тетын** (5). *Еплъ гьуэгуэ тетын.* *Альэндэ махуэу мис зыбжанэ Мы зауэ мафIэм едггэсакгэ, Сьтеттиц иджыри сэ гьуэгуэанэ, Гьуэгуэ Iэджэ губгьуэхэм цыскIуакгэ.* Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгуэ», 61. *Махуэ цыIэ, Жэщи цыIэ – Теттиц акьужьыр зы гьуэгуэанэ, КьыхуимыщIуэ зым гукьанэ.* Акьужь. «Дамыггэ», 211. *Си кьуэи и кIыщири кьутэжакгэ, Мытхьуауэ зыци стемытыж, Сьтеттиц итIани си гьуэгуэанэ, Стелъами хьэлгэ, стемылъяж.* Ньжэбэ жэщри нэхуи цыху. «Щхьэлыкьуэ», 385. **Гьуэгуэанэ теуээн** (2). *Еплъ гьуэгуэ теуээн.* *Елбэдзыкьуэр зи мыгуэуэ И гьуэгуэанэм нытоуэвр.**

«Елбээдыкьуэ», 14. Хьыджэбз цыкьлүхэри арат – ерэн флэуар яхуимыфу цлакхьуэ гьуэцэр яшхьу цыст, мэжэллэ пэтми, емьдзэкьэххи куэдт, зытеувэну гьуэгуанэр зицлысыр кьыгурымыуауэ: «Хэту плэрэ нэ лейклэ кьыдэплгу дьзыпэцлэхуэнури»? Лъапсэ, 34. **Гьуэгуанэ техьэн** (4). Еплъ гьуэгуэ **техьэн**. Махуэм дапцэм бжэр Гуахами, Бжэм бжэцхьэуэр ибгынэн, Сьт гьуэгуанэ сьтехьами, Уэ сэ губгьуэм укьизнэн? Бжэцхьэу. «Мывэ хуабэ», 269. Губгьуэм, бгыжхэу уардэм зэ сеплбьжри, Си шы кьарэм пьынциуэ сьшэсаи, Фгыуэ слгагьум зэ сэлэм есхьжри, Си гьуэгуанэу жыжьэм сьтехьаиц. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.

Гьуэгуэжь (9). Куэд цызеклэуэ гьуэгу, гьуэгушхуэ. Шуэу мыкьлуатэмэ, Лу гьуэгужьым нэсыху Инал тлоуцлрэ блэклри ежэжэат. Маэ ныкьуэ цхьуантлэ, 539. Гьуэгужьыр заницлэм, пкьори заницлэи, Пкьо тлоуцлр зьуэ зэм кьыпфлэуцлр, Я кьэгэшыплэм цлэгэжьуэн Ямылэм, гьумми, пкьохэр йоуцлр. ШЦлэгьэжьуэн. «Дамьгьэ», 71. Бажэ цыкьлур тлэклуи шынуэ, Мэз гьуэгужьым нигьээат, ШЦаклуэ фгыцлэ, лэнэ пьынэ Гьуэгуэм телгуэ ныхуээат. «Бажэ пьынэ», 3.

Гьуэгуэжьым тетын (1). Еплъ гьуэгуэ **тетын**. [Аслэныкьуэ:] Жылэм кьаицлэна мылэкур зэзгьэзахуэу жэц симылуэ, махуэ симылуэ гьуэгуэжьым сьтетынт? Мелыгыч, 467.

Гьуэгуэжь гьунэ (1). Еплъ гьуэгуэ гьунэ. Хьэкурнэ Тету маклуэ гьуэгуэжь гьунэм. «Тисей», 505.

Гьуэгуэншэ (2). плыф. Гьуэгуэ зимылэ. Нэхьыбэм гьуэгуэншэклэ клуэрт е хьэцхьэтеуэм хужь ицлэ баналэжэмклэ пхихьырт, Гумылыр шым клэрицлауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Дауи мыгуфлэдрэт (Лу), кьалэм укьуэнурэ мээ лъапэм гьуэгуэншэ зацлэклэ укьуэнымрэ зэхуэдэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 306.

Гьуэгуэпшэ (1). этн. Хьэгьуэлгыгьуэ шеклэуэкьым куэбжэм дьхьэн папшлэ кьеблэгьахэм цлат пшлэ. Фьзышэр куэбжэм кьэса цхьэклэ заницлэу удагьэхьэнт – дагьэхьакьым, «гьуэгуэпшэ» жэлэри. Лъапсэ, 117.

Гьуэгуэрыкьуэ (12). Зыцлэпшэ клуэуэ гьуэгуэ тет цыху. Гьуэгуэрыкьуэ лэджэм я хэцлэпшэ Псы хуэллэр хьэцлэу кьыхуэклэуэни. Ягьэш зэпыту батэжьутэр. «Батырыбжэ», 12. Ар [шыхьуэ цлалэр] гьуэгуэрыкьуэиц, ар зэуакьуэиц, Тэклурэ цысмэ, ежэжыни, И алгьышми шэсыжыни. «Елбээдыкьуэ», 10. Жьы кьепицэм жыг тхьэмлэр Гуацэуэ Мейм и мэр хегуашэ хьэуам, Гьэгахэр поллэлыр, цлэраицлэу, Тез мэхьур гьуэгуэрыкьуэу теуам. Мей. «Шум и гьуэгуэ», 74.

Гьуэгуэхэш (1). Гьуэгуэцлэ пхызыщыкьл. Ар иту псом япэ – Хьыджэбзыр гьуэгуэхэшиц – «Хьэпсыжьу Монкадэ ШЦагуахэр кьыцлэфи!». Цыху мурадэм и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348.

Гьуэгуэшхуэ (1). Гьуэгуэ ин, цыху зекьуапшэ. Сьзыхуэмьзэн сьхуэмьзэцэрэт, жиЛэри Локотш гьуэгуэшхуэм теклри гьуэгуэ цыкьлү гуэрклэ губгьуэм илгьэдаиц. Нал кьута, 247.

Гьуэгуэшхуэ теувэн (1). Еплъ гьуэгуэ **теувэн**. Зи акьылым ар итлэсэр Теувэнуц нэхэ гьуэгуэшхуэ. Фьымрэ лэймрэ зэхэбгьэклыу. «Вагьуэ махуэ», 41. **Гьуэгуэшхуэ тетын** (1). Еплъ гьуэгуэ **тетын**. Шоджэницлэу Алий хиша лъагьуэраиц дэ гьуэгуэшхуэ тхуэхьуауэ дьзытетыр, фгы кьыдэхьулэми, ди гум цыхэцлэ кьэхьуауи, ди япэ ищам дьклэпшэицлэ, нэхэ тегушхуауи докьуэ, сьту жыплэмэ гьуэгуэр кьуейцлэи, гьуэгуэр мьтынышми, цыхуцлэ илэми, доицлэ, пэрытым илгьэунэхуаици. Зи лъэрыгыпс тьыгьа, 518. **Гьуэгуэшхуэ техьэн** (1). Еплъ гьуэгуэ **техьэн**. Гьуэгуэшхуэ техьэм садэклуатэм, И ужь сьздежьэм ськьинакьым. Махуитл зэхуэдэу кьыумыгьацлэ. «Вагьуэ махуэ», 351.

Гьуэгуэцхьыбл (1). Гьуэгуэицлэ я зэхэклэпшэ (Гуэрылуатэм узьшыхуэзэ псалгьэ). Уэлбаналэ шэчу, Уэри ей-ей, Гуэбэнэч зыцыгьыу, Уэри ей-ей, Гьуэгуэцхьыбл упхьылэу, Уэри ей-ей, Хьыбарыфлэ жыплэнуэм, Уэри ей-ей, Сэ сы Ашэмэзи. «ШЦалэгьуэ шьыналгьэ», 416–417.

Гьуэгуэцхьыбл клун (2). Еплъ гьуэгуэцхьыбл **зэпычы**. Жэц-махуэицлэ ар икьлуауэ, Гьуэгуэцхьыблри зэпакьлуауэ, Мис кьоушыр а иньжьыр. «Елбээдыкьуэ», 18. Гьуэгуэцхьыблр уэ нэпкьлуауэ, Шьыцлэ дьыгьуэ унэклуауэ, Шэцым зы цхьэ кьыцлэбнаиц, Шцхьих иджьыри кьыпхуэнаиц. «Елбээдыкьуэ», 16. **Гьуэгуэцхьыбл тетын** (1).

Еплъ гьуэгуэцхьыбл **зэпычы**. Шинелыцхьуэу, зауэм цыгьуэу, Гьуэгуэцхьыблм ахэр тетт, Уздэклэуэнур кьыбжаицфу Хьыджэбз нэлэ псоми тетт. Пхьэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76.

Гьуэгуэцхьыблр зэпычы (3). Гьуэгуэанэ клыхь клун. ШЦалэ хахуэр темьылуэ, И кьуанри мьувьылуэ, Гьуэгуэцхьыблр зэпичауэ, И хэку иным имькьлуауэ, ШЦалэр плгьэмэ – благьэ дьыдуэ Дьыгьэ нурыр кьытэлыдэу, Унэ лъахьшэр мис кьеллэагьур. «Елбээдыкьуэ», 10. «Гьуэгуэцхьыблр зэпычауэ Сэ кьысфлэуцлэри хуабжэу гуапэиц». Хьэцлэм жэлэ емьшауэ: «Сэ, – жи, – мазэм сьыцлэти, Гуфлэгуэшхуэм хузогьадэ». Жэц хьэцлэ. «Мывэ хуабэ», 98. Зэгуэр уэзмыкуу зьслэжьами, Гьуэгуэцхьыбл зы махуэм зэпысчаиц. Поэзиэ. «Мывэ хуабэ», 14. **Гьуэгуэцхьыблр цьзэхэклэ** (2).

Гьуэгуэ зыбжанэм я зэхэклэпшэ. Цыхухэм едэуэн папшлэ гьуэгуэцхьыблр цьзэхэклэи ивэу нартыху цьтрисар игу кьыгьэклэижа хуэдэт [Долэт]. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. Гьуэгуэцхьыблр цьзэхэклэи текл имьлуэ зьцаплгьыхь, Мес хьэрэму нарт Гуацхьэжьым Жьыбгьэ цылэицлэицлэу, Зекьлуэ клуауэ Ашэмэзым Кьыгьэзауи ямылгьауэ. «ШЦалэгьуэ шьыналгьэ», 415.

Гьуэгуэуэн (мэгьуагьуэ) лгьэмыл. (6). Макьышхуэ гьэлуэ. Иджы дьыдэ, уафэр гьуагьуэу, Шьылэр бгыцхьэм иц еджаиц. Губгьуэ цхьуантлэм пьлэр кьынэу... «Батырыбжэ», 10. Уэлбанэц нобэ, ауэ уафэм Гьуэгуэуэн кьуимыкуу зэуицэху. Кулиев Кьайсын папшлэ. «ШЦхьэлыкьуэ», 403. Гьуэгуэуакэ уафэр – Гьатхэр цылым шэсаиц, Шы цхьуантлэ шур цлэхьауэ Зьдынэсыным нэсаиц. Гьуэгуэуакэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 17.

ГЪУЭЗ (4). 1. (2). Зыгуэрым (п.п. хуабжыу кызызэцлэпгъа шым, цыхум е псылагъэр хуабэм зыхиш щым) кыщхьэщих бахъэ. *Бахъсэн аузым гъуэзыр дэмыкИ, Си гум имыкИу Си псэр ихъэхури Шумахуэ сыдихъэхаи.* «Партыр ди пашэу», 114. *Сабий цыкIур кьелъхури, фызыр Хъэкум кьонэ зы жимыIэу, Къарууниэр мэкIэзызыр, Гъуэз пцтыр зацIэм ягъэгъуэу.* «Тисей», 486. 2. (1). МафIэсым кыщхьэщих Iугъуэ. *Нэхъ гъунэгъуу уекIуэлIэху, шуудзэр нэхъ зэтоцахэ, жьэрэмэм бэуапIэ кьуитыркьым, губгъуэм гъуэзыр ити, Iугъуэри сабэри зэхыхъэжауэ.* Лыгъэ, 412. 3. (1). зэхъ. Зауэ мафIэсым кыщхьэщих Iугъуэ; гузэвэгъуэ. *Пиэ фыцIэу Iууу нэцхъейхэр Пиэгуалгъэ махуэу аракьым – Зауэихуэ гуацIэм и гъуэзыр Мэз кIыфIу цыгIум тенац.* ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 37.

◇ **Гъуэзыр кыщхьэщиху** (1). Бахъэр кыыхиху. *Гъуэзыр мацIэу кыщхьэщиху Балъкэ кьожэхыр цыIэтыIэу, Я уэрэдъыр зэтымычу Иох толькьунхэр темпыIэу.* Терек. «Партыр ди пашэу», 119–120.

ГЪУЭЗЭДЖЭ (14). *пльыф.* ФIы дыдэ; дахэ дыдэ. *Зэкъуэшищым тIур гъуэзэдждэт, Я нэхъицIэм цыху зэреджэр Елбздыкьуэ дыкьуэнагът.* «Елбздыкьуэ», 3. *Мис апхуэдэу цыху лъэпкэ Iэдждэм Я насытым хуэкуэ лъагъуэр, А гъуэгу дахуэу гъуэгу гъуэзэдждэр Сталин псоми хуигъэлгъагъуэу.* Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 50. [Дэфрэджд.] *Коттеджд хъарзынэр езыхъэцIари зейри Алыхьым фIэкIа зыми ицIэртэкьым, импортнэу хъэпшып гъуэзэджди унэлъацIи ицIэлэ пэтми.* Лъапсэ, 46.

ГЪУЭЖЪ (14). *пльыф.* Дыгъэм и плъыфэ, дыщафэ, сэхуран гъэгъам и фэм ещхъ. *Жыжьэу жыы хуабэм зы гыбзэ НэгъуэцI хы гъуэжъым кыыхехыр, Ар хъэрхуэрэгъуу Хъэмырзэ И комбайн плъыжъым кыIехыр.* Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лъапэхэм деж», 102. *Къумым кьыцхофэ гъуэжъкуийр, Дыгъэри уафэм йоткIухъ, Зы брахман гуэри шай гъуэжъу А махуэм сыту кьуихъ.* «Индийскэ поэмэ», 363. *Зи нэкIур джэдыкIэ кугъуэм ещхъу гъуэжъ афицарым и ужъым кIэцIу иту кыщхьэщих нэгъуэцI зыкьоми, Гъумаррэ Баширрэ яхэту.* Хъуэпсэгъуэ нур, 288.

ГЪУЭЖЪКУИЙ (3). Жыы кIэрахъуэ. *Къумым кыщхьэщих гъуэжъкуийр, Дыгъэри уафэм йоткIухъ, Зы брахман гуэри шай гъуэжъу А махуэм сыту кьуихъ.* «Индийскэ поэмэ», 363. *Гъуэжъкуийм уэсыбгыр кыгъэцацIэу Дэ тцыц цыхупIэм ехуэхами, Къэнар мыувыIэу адкIэ кIуэрт.* ТекIуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5.

ГЪУЭЖЪЫБЗЭ (2). *пльыф.* Егъэлеяуэ гъуэжъ, гъуэжъ дыдэ. [Аслъэныкьуэ:] *Кхъужь кьэсцэхуари и гум ирихъат [сымаджэм], хъэуан гъуэжъыбзэм хуэдэти.* МелыIыч, 447. *ТхылъымIэм хуэдэу ниэр гъуэжъыбзэи, Нэхъ ехужьэкIыр алыфбейи.* Ныжэбэ жэщи, нэхур цыху. «Щхъэлыкьуэ», 384.

ГЪУЭИЖ (1). Пасэрей адыгэ сабий джэгукIэ, топыр гъуэм ирагъэжу. *А махуэм Тембот сымэ зрызехъуэу гъуэиж джэгурт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 283.

ГЪУЭЛЪХЪЭГЪУЭ (1). Шыр кьрашын папцIэ, джэдкьазхэр, кьуалэбзухэр джэдыкIэм шытетIысхъэ, шыкьурт зэман. *Гъатхэ кьэскIэ я гъуэлъхъэгъуэу Къэзыгъазэр кьуалэбзу?* Гъатхэ кьэскIэ я гъуэлъхъэгъуэу. «Вагъуэ махуэ», 42.

ГЪУЭЛЪХЪЭЖЫН (мэгъуэлъхъэж) лъэмыI. (2). Шыр кьрашын папцIэ, джэдыкIэм тетIысхъэн (джэдкьазхэр, кьуалэбзухэр); кьуртын. *Иужьым унэгъуэцэр кыщхьэщих джэдыкIэ, джэдыкIэ закьуэр, бабыц анэу гъуэлъхъэжа гуэри цыIэти, абы ицIэлэ джэдыкIэр кьемэцIэкI хъунти, бабыц анэм иIилъхъэри ежъэжац.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478. *Уеблэмэ, Джэлил ицIыхъэнIэ телъыдждэлажъэ илгъагъут: бабыц анэр уэгум ихъарэ ниэ хужь кьэукьубеям и куркупсэм абгъуэ ищыIу гъуэлъхъэжауэ.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 485.

ГЪУЭЛЪХЪЭН (мэгъуэлъхъэ) лъэмыI. (5). *Еплъ гъуэлъхъэжын.* *Удз цыгъагъуэу, бгъэр цыгъуалъхъэу ШIыналгъэ дахэ сэ слэти.* Сэ бгым сахуэдэу хъэлгъэ стельщи... «Батырыбжъэ», 41. [Гуэгуыхъужь Мэзан:] *КъызыхэкIар зымыцIэжым нэхъэр нэхъ Iей тхъэдждэ гъуалъхъэу абгъуэм кьришынкьым, кызыхэкIар зымыцIэжыр напэниэу, хабзэниэу цхъэхуеиэ мэхъу.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478. *Гъатхэр кьэсрэ гъуалъхъэм ныбгъуэр, Къохъэ ицIыгъэм и ицIыцыгъуэр.* АбытIэ Мухъэб и кхъащхъэм. «Вагъуэ махуэ», 96.

ГЪУЭЛЪХЪЭЖЫГЪУЭ (5). Цыхур жеину цыгъуэлъыж зэман. *Назифэ япэм зыри жимыIэу хуэиэчу цытамы, иджы и адэр унэм кызырщыIыхъэжу цIокIри кьекIухъ гъуэлъыжыгъуэ хъухукIэ.* Лэчымы, 392–393. *Жэщыр хэкIуэтат, Ботэх и гъуэлъыжыгъуэ хъуати, жейр кьытеуащ, ауэ ужей хъурэ – укъагъэнэници, цакIуэхэр ежъэжыни.* Лъапсэ, 68. *Ауэ кьалэм дэсу хъуам кьалгъагъуэ тхъэмадэр зэрегъуэр, ицэдджыжъым нэмэз ицIамэ, заницIэу макIуэри унэ зыцIым кьахъмыкIуу гъуэлъыжыгъуэ хъухукIэ яхэти, и унэгъуэц Шыкьымхэ я пхъур кыхуэгузавэрэ гъуэмилэ кыхъэмэ, кьыдэлажъэр кьрегъэблагъэри зэдошхэ.* Кхъэлэгъунэ, 373.

ГЪУЭЛЪХЪЭЖЫН (мэгъуэлъыж) лъэмыI. (47). *Жеин мурадкIэ пIэм гъуэлъын.* – *Iэмал имыIэу, Степан, – жиIэри Астемыр и пIэм гъуэлъыжац.* Хъуэпсэгъуэ нур, 177. *Пицыхъэщхъэр хэкIуэти, мазэгъуэ нэху хъуауэ кьуажэм мазэр кьащхъэцыти, псыницIэ-псыницIэу фыгъуэлъыж, ицэдей Iуэхуихуэ кьыфпэцилтыц, жиIэ хуэдэ.* Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 645. *Исуф япэм и пхъум зигъэбзэхэ цхъэкIэ мыгузэващэу цытамэ, иджы Назифэ куэдрэ кьемыкIуэлIэжмэ, пхуэгъуэлъыжыркьым, ицэдджыжъым жыуэ кьэтэдждын хуей пэтрэ.* Лэчымы, 393.

ГЪУЭЛЪЫН (мэгъуэлъ) лъэмыI. (22). Шыль шытыкIэм ихъэн (цыхур, Iэщыр). *Къэзмай зрыгъуэлъу Iурихащ, гъуэгуанэ кIыхъым гъуэу ехъати.* Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 623. *Зы Абу-Деруиши лы лъахъиз гъури, лы еси, IэпсыницIэлгъэпсыницIэи, мащэм ехъурэ мэгъуэлъри йоплэ тынирэ мытынирэ.* Кхъэлэгъунэ, 379. *Емызэшыжу Iуэлъауэу*

пицантлэм дэти Лузизэ нлэм гьуэлга иужьым Инус и флэц хьуакьым и фызыр сьмаджэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 68.

ГЬУЭЛЫПНЭ (81). Зэрыжеихь үнэлъащлэ. [Аслэныкьгьуэ:] Сылгэри – си нэр цыттехуар сьмыцлэу гьуэлпынлэм илэ пхэбгьуитлэм я зэхуакум дэхуауэ тхылъымплэ тлэклу кьыдоиц. Мелыгыч, 474. Бэкан ерагьыу кьызефлэуэжаци, гьуэлпынлэм клуэри итлэсхьэжауэ зэанэзэхум нэбгьуэклэ кьаклэлопль, и пацлэшхуитлэир игьэджэрэзу, папцуэ икли кьызецилэпгарэ кьэницлэнтлауэ. Кьалэн, 431. Нартыхур блыным и гьунэгьуэ дьдэу клуэтати, гьуэлпынлэр зэрыгьуэлпынлэу Раисэ кьыхуэнаиц... Льяпсэ, 81.

ГЬУЭЛЫПНЭ НАПЭ (2). Пшэцхьагьымрэ льяпэмклэ гьуэлпынлэмклэ хэмэтыкла. [Бэкан] Пхэ льякьуитлэри гьуэлпынлэ натлэм ириунсейркьым, фызыркьызеуэмжилэу. Кьалэн, 431. [Аслэныкьгьуэ:] Си сэххуэжьри гьуэлпынлэ натлэм еунсэуэ цыслэагьум, заницлэу си гум кьэклаиц сицлэн хуэйр. Мелыгыч, 443.

ГЬУЭМБ (6). Кьэзыпшыхь псэуцхьэхэм (блэ, шындырхьо, хьэмбылу сытхуэдэхэм) ягьуэ. [Сани, Омар хуэгьэзауэ:] Гуацэм срагуацэмэи сужэгьуаиц мы уи дзыгьуэ гьуэмбыр. Гьуэгуанэ, 107. Дахэклэ блэр гьуэмбым кьраиш, жалэу жезыгьэлэр Нахгьуэ хуэдэ сытми – жиэу арат Чачэ и гум илгьыр. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 512-513. Шцалэжэ хьумакуэу кьэнауэ Хьэжэ, гьуэмбым кьопцири, кьылуоцилэ, Кьэкуам ар кьоплгьыр мыбанэу, Ньбаджэу бгьуэклэ хьэр йоцилэ. Поштхьэр шцацэ. «Шум и гьуэгьуэ», 65.

ГЬУЭМЫЛАШЭ (1). Гьуэмылэ кьашэнэу зэрыкьлэум ироджэ. Яшихын сыт ямылэжу кьэнаиц, гуацэм идакьым Чачэрэ Тинэрэ Кубань гьуэмылашэ мыкьлэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 629.

ГЬУЭМЫЛЭ (39). Зыщыпнэ клуэм, гьуэгуанэ теувэм здицтэ шхын. Зэанэзэкьуэр я нибэ изу ихаиц, загьэпсэхуаиц, кьыдэхуари гьуэмылэу здаицтэмэ, Шатлэкьуэй нэс яхурикьунуиц, гьуэгур кьагьуэнт закьуэмэ. Льяпсэ, 56. Батыр нэцхьыфлэу кьыспежьэиц, Гьуэмылэр псыницлэу слэцилхри Шыпсэу бгьуэницлэагьым сишаиц, «Адэ», 139. И фыз нэхьыжьым игьэхьэзыра гьуэмылэр и фыз нэхьыицлэм кьыхьри вэуэ губгьуэм ит Дуду игьэтхьэжаиц. Витлэ, 414.

ГЬУЭГУ ГЬУЭМЫЛЭ (5). Гьуэгуанэ цытэхьэм шхыныгьуэ кьыздаицтэр. Си нэгу цлэклари сицыгьуицакьым, Ар гьуэгу гьуэмылэу кьызохьэклэ. Ньжэбэ жэщи, нэхур шыху. «Шхьэлыкьуэ», 385. Уи псалгэ закьуэр гьуэгу гьуэмылэт, Зызгьэницлэу уэрклэ семьсат. Поэзиэ. «Мывэ хуабэ», 14. Си шыпхьухэр жьыуэ кьыпхуэтэдэжти – Уи гьуэгу гьуэмылэр хьэзырыпст. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49.

ГЬУЭМЫЛЭНШЭ (1). Гьуэмылэ, шхын зимылэ. [Аслэныкьгьуэ:] Абы нэхьей, гьуэмылэниэ кьомыр дауи дызэрхьэллат? Сэ си гьусэм сацыгьугат, эзыхэр зыцыгьугар тхьэм еицлэ. Мелыгыч, 437.

ГЬУЭМЫЛЭНШЭУ (2). нареч. Шхын имылэу. Сэри ахэр [си гьусэхэр] цыслэагьум, я машинэм зыкьиздэри сыкьежьаиц, зы махуэ гьуэгур

куэдкьым, гьуэмылэниэу тишэчыниц, жьыслэри. Мелыгыч, 437. Махуэ закьуэ флэклэ дэмыкьыу Курьит шлалэми льямыкьыу Иныжьыицхьэм и лыхьуакьуэ Гьуэмылэниэу ари макьуэ. «Елбээдыкьуэ», 7.

ГЬУЭНШЭДЖ (19). Бгырыпхыпнэ кьыщыцлэдзауэ льяпшэм нэс цлигьанэу льякьуэмклэ кьыщатлэагьэ, льяпиглэ зилэ цыгьын цылыулеть. Хьэпшып зэклуэцилхуауэ илыгьым и дэлгьум и гьуэнишэдж гьуэри зэрыхэлгьыр Хьэбибэ ицлэртэкьым. Нал кьута, 231. Агроном егьэджакьлэум и гьусэр ньибжэклэ езым нэхьэрэ куэдклэ нэхьыжэтэкьым, лы льяхьышэ гьурт, гьуэнишэдж льяпахьуэм джанэ гьуабжэ теутипыицхьарэ, абы и цылыум пиджак укьуэя тлэклуи телгьыжу. Зи льярыгыпс тлыгьа, 520-521. Дзыхь имыцлэу Рау кьотэджьыр, Кьыщыцлэу и гьуэнишэджьыр. «Тисей», 479.

ГЬУЭНШЭДЖ ЛЬАПЭ (3). Гьуэнишэджым шыцу и льябжээмклэ шылэ лыхьэ. Модрей шлалитлэри, пылым нэува хуэдэу, зэбгьуэрыту псым хэту пльэрт, мор кьыхьэфх, жьыхуалэр кьыхахьину, езы Бэлаиц, и гьуэнишэдж льяпэ льяныкьуэр дэгьэджэрэзеуэ, льяпэ льяныкьуэр пыутыклауэ, и кьамэри гуэлэлу, кьыуицыхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 55. Псэуицхьэ псоми я макьэхэр кьэлуаиц, псоми хуэмьдэу шлалэ цыкьлэхэм я гьуэнишэдж льяпэр дэгьэджэрэзеуэ псыхьэлыгьуэ кьэхым кьелгэ-нелгэу хэту кьажыхуэ зэрысехьэрт, зэрыгьэкьлэирт. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. Губгьуэм кьыкьыжхэм я вакьэр я блэгуицлэм шлалэу, я гьуэнишэдж льяпэр льяэуажьэм нэс дэгьэджэрэзеуэ кьэкуэжьырт. Клапсэ клапэ, 5.

ГЬУЭНШЭДЖ ПХАЛГЭ (1). Гьуэнишэджым и шлыбагьым шыцу бгырыпхыпнэ льябжээмрэ гьуэнишэдж льяпэхэр кьыщыкьэлэ шлыпнэмрэ я зэхуаку. Зи шхьэр пытым гьуэнишэдж пхалгэр Кьэхьэлгьэклэу егьээжэ, Самурайхэм чэфыр ялэу Кьызлэпгьэклэу мэкьлэуэсэж. Пшыкьлэуэ. «Бгы льяпэхэм дэж», 91.

ГЬУЭНШЭДЖ ТХЬЭИУ (1). Гьуэнишэджым и бгырыпх, гьуэнишэдж шхьэпс шлэуплэр зыхуэзэ кьэухь. Дорофеиц, и гьуэнишэдж тхьэлур лутлэ илыгьыу, кьажэрт, и нитлэри кьыхуу... Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 625.

ГЬУЭНШЭДЖ ШХЬЭПС (1). Гьуэнишэджыр иримыгьэхуэхьы илыгьын папшлэ, гьуэнишэдж тхьэлум шлау хьэфэ, шагьэ. Абы и жэуапэмклэ дыкьыицежьэм дызэгурылуати, [шлалэ гупым] зедгьэумысакьым, псоми жьытлэр зьит, арицхьэклэ я флэц дьхьуртэкьыми, нэхьыжьым зыхуэзгьэзаиц: – Фи флэц дьмыхьумэ, гьуэнишэдж шхьэпсыр ттлэнтэници, фыкьыдэпль, – жьыслэри. Хьэпнэ льяпнэ, 401.

ГЬУЭНШЭДЖ ШЦАГЬШЦЭЛЭ (1). Шцагьшцэлэ шыгьыныгьуэхэм ящыц цылухьуэ гьуэнишэдж. Пэжу, Таша гьуэнишэдж шлэагьшцэлэ игьаицлэм зэримылгьэгуар лупицлэ, сыту жьытлэмэ шыгьын кьыщратым шухьэ гьуэнишэджым и шлылу боз гьуэнишэдж хужьыр трикьуауэ шытаиц, шухьэр нэхь хьума хьуниц жилэ хьысэну. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 549.

□ **Гуунзгүрэг гүэнишэджрэ** (3). *Еплг гүунэггү I.*
ГҮЭРҮГГҮЭУ(РЭ) (3). *нареч.* Чэзууэ, зыр
 адрейм и ужь иту, клэльыкгуэу. [*Анэм, Квэрней
 хуэггэзауэ:*] «А махуэ дьдэм уи адэр ЛыукI нэмыцэм
 кбаубидри, Бгэм я тIысынIзу ди бгыцхэм
 Нэцанэ хуэдэу, цаггэувери, Гүэрыггуэу еуэу
 якули, Гум имыкIыжу гуузу». «Адэ», 142. *Квэрней
 ньбжэггүм дэцIыггуу Гүэрыггуэу пэихэр
 квекIухьыр, И фIэцIэцIыггуэуи псори, Сабийм ар
 хуэдэу мэгуфIэр.* «Адэ», 133. *Хэбибэ и цхьэггусэ
 Темыркбан мыггүэри псэути, зэлIэфызыр
 гүэрыггуэу цыст, жэмыр лгхуэрэ шкIэр цIыIэм
 исым, жаIэу гузавэу. Шынэхужыккүэ, 9.*
ГҮЭТЭН (мэггуатэ) *лэмыI.* (5). Нэм
 ктымшцтэ Iэггэбэгү цыкIу дыдэхэр ерыскгым,
 квэIыггэм, хьэпшыным тришIэн, зэкIуэкIын.
*Гүэмылэ сьтхэрэ пхуантэм дэлгу гүэртэггүэ
 кбахьырт, сьмаджем кхуэл зи цIэ Iуамыггэхуэн
 я мураду. Хуэпсэггүэ нур, 172. Чыржыри
 Мэзкуу нэсыху, кхужьым хуэдэкбабзэу пихы
 хуунутккым – ггуатэрт, ггурти – мывэ
 хурейм ецху хурти хэт ухуейми еуэ.
 Шынэхужыккүэ, 20. Псалгэмаккыр абдеж
 цыдуха цхьэкIэ, бэзэр махуэр кызырблаггэу,
 Илас аргуэр кытреггээжэ: – Кацкон, хьэжыггэр
 гүэртэнурэ клуэдынуц, абы нэхэрэ дызэурыггалау,
 дыггацэ. МелыIыч, 469.*
ГҮЭТЫГҮЕЙ (18). *плгыф.* Квэбггүэтыну
 гуггү; машIэу фIэкIа цымыIэ. *Шхьэлмывэккүэ
 кбаужэр дэцицс цIыпIэм хуэдэ гүэтыггүейуэ
 дахэц, Хуэпсэггүэ нур, 82. Адыг хабзэм Квэту
 нэхэрэ нэхэ хэзыцIыкI гүэтыггүейт.* Льяпсэ, 62.
*Квэралыггүэр гүэтыггүейми, Сэ хьэцIапIэ
 цыгггүэтац. Комор квэрал.* «Ваггүэ махуэ», 331.
ГҮЭТЫЖЫН (еггуэтыж) *лэI.* (34). Зыгуэр
 үуей, пшIыггү, үи ггүсэ хужын. *Ди квалэныр
 дггээцIауэ ДыккэкIуэжырт гүэзур тцIауэ, Ауэ
 каскар сIэцIэхуати Згүэтыжаккым пиаггүэ
 хуати.* Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 14.
*Дыггэр кгухьэу кыккүэжIыжмэ, Уи зы махуэ
 пцхьэцIыхацци Лгыхгүэ, лгыхгүэ ар бгүэтыжмэ.
 Сэ ар соцIэ.* «Мывэ хуабэ», 206. *Отрядыр
 кыганэу Локотош штабым цигггээжа
 махуэм куэд дэмыкIыу цIежьэжар квемыхгулIэу
 ккэкIуэжмэ – и отрядыр дэцIытам цыту
 иггүэтыжаккым.* Нал кьута, 241.
ГҮЭТЫН (еггуэт) *лэI.* (222). Зыгуэр
 зыIэрыггэхьэн, квэлгыхьуэн, кхэхутэн. *Псы
 зыдггэницу дэ дгүэатэм, Дарий цIыхукIэ
 зытхуэнэнт.* «Индийскэ поэмэ», 357. *Тыркум
 акгыл цыггүэтыну и гуггэми, ар зыхуеяр
 иггүэтаккым, ауэ цыт пэтми Квэзджэрий
 цIеггүэжаккым, абы цхьэ ськIуа, жиIэу. Мазэ
 ныккүэ шхуантIэ, 663. – Дэлэныккүэ гүэ нэхэ
 жумыIэмэ, бгүэтынуц, – жиIэри Квэзджэрий
 Матренэ и гур дахэ хушIац, иужьым курсантхэм
 заккыхуиггээца: ИIэ, тIасэ, иджы фышхэн
 зэфIэкламэ, классым зевггэхь. Мазэ ныккүэ
 шхуантIэ, 606.*
 ◊ **БэуапIэ мыггүэтын** (5). *Еплг бэуапIэ.
 Бгүэатмэ кбацтэ* (22). *Еплг бггүэатмэ. Гуауэ*

гүэтын (1). *Еплг гуауэ. Гуккыдэж гүэтын* (1).
Еплг гуккыдэж. [И] гушIыIу гүэтын (2). *Еплг
 гүшIыIу. ЖыIэн (мы)гүэтын* (11). *Еплг жыIэн.
 Квару гүэтын* (2). *Еплг квару. Насып гүэтын*
 (1). *Еплг насып. НэцIэбжэ гүэтын* (1). *Еплг
 нэцIэбжэ. Утыкур гүэтын* (1). *Еплг утыку.*
ГҮЭТЫГҮАФIЭ (2). *плгыф.* Квэбггүэтыну
 тынш, мыггүггү; куэдү шыIэ. *Шхуэлэху сьшису
 сьшIэпхуэн, жиIэу и гум квэкIат, арихьэкIэ
 уахэкIрэ уежгэмэ, сьткIэ нэхьыфI, Кгулыр
 гүэтыггүафIэу бгүэтынуккымы, хэхьыжац. Нал
 кьута, 309. [Аслэныккүэ:] – Унэм и Iуэхур нэхэ
 гуггүуц. ГүэтыггүафIэ си гуггэккым. МелыIыч, 449.*
ГҮЭТЫФЫН (еггуэтыф) *лэI.* (1).
 Квэбггүэтыныр хуэфIэкIын. *Илгэс хьыцIкIэ
 сьтсэуами ФIыггүэ заккүэ сэ слгггүауккым,
 Сьт IэцIаггэ сэ квэсцIамаи ШIаххуэ фIыцIэ
 згүэтыфаккым.* «Бдзэжьяшэм ипхуэ», 150.
ГҮЭХЬУЭН (мэггуахуэ) *лэмыI.* (5).
 1. (1). *Макь ин ишIу IүкIэ джэн (Iэцым,
 хьэкIэххуэкIэм хужалэ). Нартыхуми уэс
 кытесэри, кбахуэдэмычыжу нэхьыбэр кьинац,
 Iэцым ирафын псы кгудей ямыггүэту былымхэр
 ггуахуэу Iуэм кьинат. Хуэпсэггүэ нур, 287.*
 2. (1). *зэхь. Ину, зэщыдггүэ гьын, кIийн (цIыхум
 макь игггүлүм ехьэллауэ). Зы шырыккүэ заккүэ
 цIэтти, кьинхуатэри, сабийм хуэдэу IэплIэ
 иришIэлауэ ггуахуэу хужьяц (сэлэт шIалэр): –
 Уау! Хуэпсэггүэ нур, 179. 3. (3). зэхь. Макь
 ин гьэлун (машинэ, трактор, псы с.ху. цхьэкIэ
 жаIэ). Дэнэ лгэныккүэкIи уэцхьытсвр ггуахуэу
 кьох. Шынэхужыккүэ, 52. Бгыр зэцIэггүахуэу
 псы узрыр адэкIэ-мьдэкIэ кьрикIыхьырт,
 мывэ инхэр кьыцирилггээсхкIэ кгуришыр
 кьигггэпсалггэрт. Шынэхужыккүэ, 53. *Машинэр
 нэхэ цэху хуат, ауэ ицIаггым Бурунытс
 цыггүахуэурти, Лу абдежым зыгуэр жиIами, Инал
 зэхихьыжынутэккым. Мазэ ныккүэ шхуантIэ, 536.*
ГҮЭШЭН (мэггуашэ) *лэмыI.* (17). 1. (16).
 Шыгуэу дэмыкIуапхгэмкIэ клуэн; шхьэрыуэн.
 [*Аслэныккүэ:*] *Си Iэпкьлггэпккыр кьыздэмыбзэми,
 си цхьэр фIэлэлу узрам мацIэ сьдэта – и клэм
 сьггүауэри, ськкггүэвэпаш.* МелыIыч, 437.
 Абазэхэр кьыцкыIуа лгэхгэнэм ггуацэу
 цепсыха цхьэлыжкым квэлггггэжат Бэлацэрэ
 Лурэ. Хуэпсэггүэ нур, 301. *Джэдэхуу пашэр
 зэ ггуэцамэ, Хушэм яхэтккым мыггүэцэн.
 Кьуршым докI.* «Дамыггэ», 73. 2. (1). зэхь.
 ЗэрышIыпхгэм, зэрыжыIапхгэм темыхуэу зыгуэр
 шIэн, жыIэн; шыуэн. *Данэ зацIэкIэ хуэпауэ Гуацэм
 ецхьхэр зэи мыггүацэ.* «Индийскэ поэмэ», 358.
ГҮЭБЖ (1). Тхьэмахуэ зэхуакум хэт махуэхэм
 ящыцу блыщхэм кьыкIэлгыкIуэр; тхьэмахуэм и
 махуэ етIуанэ. *Тхьэмахуэм и клуэцIкIэ махуиблри
 зэхуагуэшац, физитIым блыщхэр ялгысу, адрей
 тIум ггубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялгысу.
 ГүцIэггү, 426.*
ГҮЭБЖЭ (2). Хьэцэпэхэр IэкIэ кьызэрахыж
 Iэмэпсымэ. *Езыр [адаккэр] бжыфIэт,
 ггуэушыхум нэхэрэ цIаггүэкIэ мынэхэ
 цIыкIу дэнэ кьэна, еинэкIырт, и кьабзий**

ГЪУМЭТГЫМЭУ (17). нареч. Земыггэлэтышауэ, пэггьыму шхьдэу. *Сыбггээсэхьжынуш, нэггүэцл мыхгуми распискэ кыызэт, – жиІэурэ Нурхэлий гьумэтГымэу зэ-тІэу кыицІидзати, ар старшинэм идэнт: – Умыудэгу си шхьэр, кыызэлух [сейфыр] жыслакгэ! – жиІэрти арат и жэуатыр. Хьуэпсэггүэ нур, 227. Дороеич чэфыр пкэрыІакгьыми, и шхьэр здихьын имьцІэу, гьумэтГымэу кьиджэдыхьырт. Мазэ ныккүэ шхьуантІэ, 558. Цыжбанэр кыиземыплгэкІыу кыиздикІамкІэ иггээзжауэ кІуэжырт, гьумэтГымэу и шхьэм хуэпсэггэжу... Кхьухь пхэнж, 508.*

ГЪУМЫЖЬ (5). плгыф. 1. (4). Еггэляеуэ пшэцэ, ин. [Аслэныккүэ:] *Пицыхьэцхьэ хьуэуэ пишээр зэхэуэху, пхьэ гьумыжьым селІэллаиц, кьуэцІий зацІэ сиІыху. МелыІыч, 440. [Аслэныккүэ:] ПицІантІэм сызэрыдыхьэу сыцІихуауэ лгэбаккүэ зытхух нэхьыбэ схуэмыхьыжу пхьэ гьумыжьыр хьыфІээдзэри сыбауэ-сыбаицэу хьэмбыІуу сытІысаиц. МелыІыч, 439. 2. (1). Еггэляеуэ пшэр. Ллы гьумыжьыр бауэбаицэу шым кьемыпсыхьыу кьещэтэхаиц, и ныбэр бгырыпх бггүэшихуэкІэ цІэккүэуауэ. Нал кьута, 250.*

ГЪУМЫШЭ (1). плгыф. ПшэцэІуэу, зыщыцхэм елгытауэ нэхь гьуму шыт. Аслэным зыгуэр жиІэну и жьэр цызэтрих дьидэм бжэцхьэІу хуэдэу шыль кьурыккүм кьыицхьэпрытицу цыжбанэ кьыиццІыхьэм кьурыккүр гьумыицэти, кьыицхьэпрэдэри кьыдырым и паицхьэм кьохутэ, кхгүхьытицыр иггээдыхьэишхьы. Кхьухь пхэнж, 505.

ГЪУН I (мэггү) лгэмыІ. (19). 1. (18). Зыгуэрым псыІаггэр шІэкІын (п.п. кьэкІыггэм). *Асыхьэтуи сымаджэр зыкІуэцІылгьаа выфэр гьуауэ, кхьуафэм еицху Думэсарэ унэм кьыицІихри, лы зэфІэнахэм я паицхьэм кьридзаци. Хьуэпсэггүэ нур, 76-77. КьэхьуаккэцІам и хьыбарым кІэцІу драггэдэІуаиц: губггүэрысхэм псы шамыггүэтым, я Іэциым ираггэишхьыну удзыр цыггүм, кьалэм кьетІысыллаиц, палестин кьэлэпхьуахэм кьабггэдэтІысхьэу. ХьэцІэ лгэпІэ, 404. ЯтІэу птелгыр Ухьу уэ пицІацэ, ПицІацэр мыггүу – Кьолуцаицэу. АбытІэ Мухьэб и кхьашхьэм... «Ваггүэ махуэ», 95. 2. (1). Іэпкльгэпккьым шыц кьыидэмыбэжэ, кьемыдэІуэж хьун. [Шамхьун] И Іэ лгэныккүэр гьуати, и жытым кьримыхьыу ириггэлэт. Хьуэпсэггүэ нур, 162.*

◊ **Гур гьун** (2). Еплг гү I.

□ **Гур зэрыггүм дьггүр кьрокІуэ** (11). Еплг гү I.

ГЪУН II: ◊ **гуэныхьыр гьун** (1). Еплг гүэныхь.

ГЪУНАПКЪЭ (10). Зыгуэрым и нэз, и гьунэ, и зэпылгыпІэ, ухьпІэ. *Ди гуауэм хуэдэиц, дэ ди гьуэуэ Гьунапккэ дэнэициггүэтын? ШІэпхьэужахэр. «Шум и гьуэгу», 53. Нартыхум еицІэ лгэпккьым и бзэмрэ и кьэрал гьунапккэмрэ зэтэхуэу зэрыщымытыр. Лгэпсэ, 82. Илгэс зэманым нэхьыбэ Гьунапккэр схгүмэу сыщытиц, Тлэку зызггэпсэхум ныцхьэбэ, Си постыр сэ кьыспэциытиц. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 48.*

◊ **Гьунапккэ имьІэн** (2). Нэз, гьунэ, ухьпІэ имьІэн. *Одессэ кьикІыу эвакуаиц кьэкуам гьунапккэ илгэпккьым. Шынэхужьыккүэ, 50.*

Иналхэ я пицІантІэм цІыхуу дэтым гьунапккэ илгэпккьым. Мазэ ныккүэ шхьуантІэ, 584.

ГЪУНАПКЪЭНШЭ (2). плгыф. Хуабжьу ин, ухьпІэ зимыІэу кьыпшыцхьы. *Бэлыхьы тиэчыр гьунапккэнишиц: ИггэацІэм кьамэ зи ІэцІаггэр Зыхуэгузавэр мынысаиэ – Абы и мацІэт гьумызаггэр? Кьамэ. «Дамыггэ», 228. Кьыдэфыггүэ дыхуэмызэу Гьунапккэнишэр ди дунейт. Комор кьэрал. «Ваггүэ махуэ», 331.*

ГЪУНАПКЪЭНШЭУ (2). нареч. Гьунэ имьІэу, куэд дыдэу. *Шьыр гьунапккэнишэу, бгы зацІэу Нэмысым и псэм куэд хоцІыр. Мыллэжыныггэм и лгэхэ. «Батырыбжьэ», 13. Гьунапккэнишэу кьыпфІэцІами, КьомэцІэкІыр ди дунейр. Уэггу кьашхьэуэм махуэу уихьэм. «Батырыбжьэ», 57.*

ГЪУНЭ (28). Зыгуэрым ибггүэ, и нэз, и ухьпІэ, гьунапккэ. *Жьыбггэ мацІэр кьыккүэлгэммэ, Уэс гуцІыІум шолгэпхьэаицэ, ПсыІу мыл гьунэм убггэдэтмэ, Псыр мыл цІаггэым шолуцаицэ. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112. Гузэвэггүэр хэт и уни ЕмыуицІу ныцІыхьэуэ, ДокІыр псори жылэ гьунэм. «Тисей», 484. Уквеплгыхьым а бгы шхьуантІэм, Кьаноккүэициым илэ унэр, ФэкІэ еицхьы пхьэбггүэжэ пхьуантэм, Лгэгуу Іути жылэ гьунэм. «Тисей», 502.*

◊ **Гьунэ и(мы)Іэн** (9). Нэз, ухьпІэ, гунапккэ и(мы)Іэн. *ЗэнылгытІым я гур зэрыцІэрт, зэхуэзэрэ псалгэ заккүэ жамыІами, а тІум я псэмрэ я гурмэ зэжраІэм гьунэ илгэпккьым. Мазэ ныккүэ шхьуантІэ, 667. Унэ зэтет дахэм и деж кьыицызэхуэсам гьунэ илгэпккьым. Хьуэпсэггүэ нур, 317. Бий ябггэм ди шьыр кьыицыбгынэм, Мэлишт кьэнари, ар ди жаггүэт, Иджы хьуэпсэггүэм илэ гьунэ? Мэл гуартэ. «ШІалэггүэ шІыналгэ», 50. Гьуни нэзи имьІэн (1). КІэ имьІэн, бжыггэншэу шытын. Цыггүр зыцІэуицІэм гьуни нэзи илгэпккьым. Мазэ ныккүэ шхьуантІэ, 627.*

ГЪУНЭНШЭУ (2). нареч. Хуабжьу ину, ухьпІэ, кІэух имьІэу. *Зэгуопыр, и гур пыІэнІэ ИмыІэу, губжьыр гьунэнишэу И гуцІэм пицгыру шотэджыр. «Адэ», 136. Лгэбаккүэр штыккІэ сэ нэсчами, Уэ уи гьарыпІэр кьээзггүэтынккэ, Гьунэнишэу гуауэ уэ пишэчами, Аргуэру Іэпллэ сэ пхуэсцІынккэ. Уи деж сынокІуэ. «Шум и гьуэгу», 62.*

ГЪУНЭГГҮ I (137). Ппэмыжыккүэу шысыр, шыпсэур. *Сыдэпльгэимэ, мазэ кьухьэр Гьунэггүэ Іыхьэу кьысхуахьаиц. Тенджызым дышхьэщыты. «Батырыбжьэ», 51. Сосрыккүэ бэрэбанэм щемыуэ куэдрэ кьэхьурт, щегуэм дежи и гьунэггүм я дежкІэ зиггэзэрэ зыгуэр шыжиІэ шьыІэт. Мазэ ныккүэ шхьуантІэ, 581.*

◊ **Гьунэггүэи-жэрэггүэи** (2). ГьунэггүггэкІэ, ныбжьэггүггэкІэ узыпышцяхэр. *Гьунэггүэи-жэрэггүэи кьэнаккьым кьэмыкІуа. Хьуэпсэггүэ нур, 194. Дадэм жиІэр пэжт. И шкІацІэ зекІуэкІэмкІи гурыІуэггүэуэ ар жыжьэ зэрымыкІуэфынури, сеупицІаиц: – Бггэкуэи гьунэггүэи жэрэггүэи уиІэккэ? МелыІыч, 446.*

□ **Гьунэггүэрэ гьуэнишэджэрэ** (3). АтІуми зэхуэдэу үхуейш, ахэр уимыІэу упсэуфынккьым жыхуиІэц. *Гьунэггүэрэ гьуэнишэджэрэ шьыжаІа махуэр Шхьэлмывэккүэуэм кьахуэкІуауэ гузэвэггүэрэ*

ятелгт. Хьюэпсэггүэ нур, 287. *Шаукэт кээнэцхөгьяиц. Хэт и гугээнт, аргэуейм абы хуэдиз бэлыхь кэадыр хиггэтыну. «Гьунэггүрэ гьуэниэджрэ» жилаиц пасэрейм, уи гьунэггү бггэгүмэццлэныр гуэныху кьыицлэкЛыниц, Аргэуей, 388. **Кьуэши еггү нэхэрэ гьунэггүфI** (3). *Еплэ кьуэш. Унэ ццлын янэ гьунэггү* (1). *Еплэ унэ.**

ГЬУНЭГГҮ ҮХЬЭ (2). *Адыгэ хабзэм шьыцц: унаггүэм шхыныфI гуэр шапщэфIамэ, я гьунэггүм абы шьыц хурахьэкI. Уеблэмэ тIум языхэзым мэл цукIмэ, цхьэ лээныкьуэр, тхым и ныкьуэр шцлэггүу, гьунэггү Үхьэу захураггэхьырт. Хьюэпсэггүэ нур, 67.*

ГЬУНЭГГҮ II (47). *плгыф. Мыжыжьэ, благгэ. Нурхэлий зэгүүдмэ, абы и кьупицхэ кьыитехуэнкээ, е Iуггүэ кьыбжьэхихуэнкээ, жиIэу гузавэрт арицхьэкIэ Нурхэлий гьунэггү дыдэу бггэдэтхэр шьымышынэкIэ, Сарими ццлэшынэн шьылэтэкьым. Хьюэпсэггүэ нур, 154. Аргуэру фий макь кэауаиц гьунэггү дыдэу. Хьюэпсэггүэ нур, 298. Бгым дэкI гьуэгур наиэкьаишиц, Шцхэцыхуэлэхэр гьунэггүиц, Вы нэхуитIыр увыIами, Гур гэгпсыницIэ, си ныбжьэггү. Бгым дэкI гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38.*

♦ **Гьунэггү зыкьэццлын** (10). *Зыгуэрным мыжыжьэ, благгэ зыхуэщлын. Нэхь шьыбаггьымкIэ жыжьэу шьысхэм гьунэггү зыкьэаиц. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 607.*

Гьунэггү зыкьыхуэццлын (5). *Еплэ гьунэггү зыкьэццлын. Жьыр ди шьыбаггьымкIэ кьепицэрти, шу кьоомым кьаггэхьэя сабэр тиаггүэ гуэрэным хуэдэу янэм ит заицIэци, нэхь дыкьамылгэаггүэрэ гьунэггү захуэтицлыниц, жиIэу Кьэрэмырзэ ар и гурыфIыггүуиц, шцIэгузавэ куэд шьылэ нэтми. Лгьапсэ, 411. Ар зехиггэкIыну хадапхэмкIэ кIуэри [Астемыр] и Iэр псыIэрышиэм цитхьэццлэиц, псы шьылэкIэ и нэкIури итхьэццлэиц, фIэмьIуэху хуэдэурэ бжыхьым гьунэггү зыхуэццлэмэ – Нурхэлий боишкIэ гьурыжь гуэр иггэджэрзээрэ жыг хадэмкIэ еггэажэ. Хьюэпсэггүэ нур, 234. И шцIакхьуэ гьур бзыггэр хуэмьшыху, Дэфэрэдж нэхь гьунэггү зыкьыхуэццлэу шьытт Гуацэ, шцIалэ цыкIүм янэ дыдэ кьедэхэццIа хьыдгэбзу сидаси хьарзынэ хьуну фэ зытетыр. Лгьапсэ, 34. **Гьунэггү (кьэ) хьун** (11). *Зыгуэр мыжыжьэу кьыбггэдыхьэн, благгэ хуэхьун. «Линкольн» машинэр гьунэггү кьызырыхуу, «сархэ» жиIэу кьэувыIаиц, бахьэр кьрихуу. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 526. Сэнтхым тетурэ здэкIуэм, кIуэ нэтми нэхь шьылэ, нэхь жьапицэ хьурт, уэс зытеть кьуришыхьэр гьунэггү зэрыхьум гу лгыптэу. Лгьапсэ, 68. Машинэ Iуэлыауэр гьунэггү дыдэ мэхуэ, бжэми кIэрахьуэ лгэдэакьэкIэ зыгуэр кьоуIу. Шьынэхужыкьуэ, 66.**

□ **МафIэм и гьунэггү лыр нэхь псыницIэу мажьэ** (1). *Еплэ мафIэ. МафIэм и гьунэггү лыр нэхь апэ мажьэ* (1). *Еплэ мафIэ.*

ГЬУНЭГГҮБЗЭ (4). *плгыф. Гьунэггү дыдэ. Кхьухьлгэатэр гьунэггүбзэ кьэхьуаиц, я гьуегу макьыр нэхь ин мэхуэ. Нал кьута, 219. Саримэ и Iлэр шьхэггүбжэм и гьунэггүбзэтиц, Дисэ ар и гуапэ дыдэ хьуаиц. Хьюэпсэггүэ нур, 142. Данизэт гьунэггүбзэиц. Нал кьута, 231.*

ГЬУНЭГГҮБЗЭУ (4). *нареч. Еггэлеяуэ гьунэггүу. Гьунэггүбзэу бомбэ кьехуэхуэ Иринэ гу шьылгитэм, унэжэ цыкIуэ здынэсам, подвал иIэу илгэаггүри, занцIэу зыицIидзаиц. Нал кьута, 220. Топыр гьунэггүбзэу кьэуаиц. Хьюэпсэггүэ нур, 284. Зэгүэр Саримэ шьфтал жыг шцIаггьым шцIэтурэ бжыхьым гьунэггүбзэу бггэдыхьэри Думэсарэ хадэ хуаицIэу Елдаррэ Темботрэ итти, Iуэху зи ужь итар хьфIидзэри шцIэхьуаиц. Хьюэпсэггүэ нур, 133.*

ГЬУНЭГГҮ-ЖЭРЭГГҮ (1). *ГьунэггүггэкIэ, ныбжьэггүггэкIэ узыпышцIахэр. Гьунэггү-жэрэггү сьтхэри кьажэрт, хэт баш шьыггьуу, хэт гуахьуэ IэцIлэу, кьамэ зыкIэрышцIаи шьылэт. Хьюэпсэггүэ нур, 144.*

ГЬУНЭГГҮПС (1). *плгыф. Еплэ гьунэггүбзэ. Вулканышхуэ гьунэггүпсу Кьэгурыму диггэжейрт. Комор кьалэ. «Ваггүэ махуэ», 331.*

ГЬУНЭГГҮУ (55). *нареч. Мыжыжьэу, благгэу. Еплэ гьунэггүу – кьуакIэбгыкIэиц, ХьэкIэкхьуэкIэм кьауицхьэ, Бгышхуэм хуэдэиц Iлышхуэ хьуари: Жыжьэу уеплэмэ, нэхь гурыхьыц. Жыжьэу уеплэмэ... «Батырыбжьэ», 157. Зы ерыц гуэри уи гьунэггүу ШцIалгьаиц ныицхьэби, кьыхуэсакь. АбытIэ Мухьэб и кхьашцхьэм... «Ваггүэ махуэ», 95. ПшыхьэцхьэкIэ Шаукэт плгэмэ, тыншу елгэаггү и гьунэггүу псэу кьадыр шьыггүэлгьыжыным деж я унэ шьхэггүшхуэр жьыицIэхум деж иIэ зэрыхуаицIыр. Аргэуей, 385.*

ГЬУНЭГГҮЩЭУ (1). *нареч. Еплэ гьунэггүбзэу. [Аслээныкьуэ:] Дэри гьунэггүицэу демькIуалIэу, Илас гум кьинэри, сэ конторэм сьыцIыхьаиц. МелыIыч, 470.*

ГЬУНЭЖУ (6). *нареч. Куэд дыдэу, сьт хуэдиз ухуейми. Кулисум тIэкIуэ кьэпIэцIауэ кьэкIуати, унэр зэлгьыIуихаиц, псы кьыхьаиц, пхьэи икьуатаиц, жьэгүм мафIэ иришцIыхьаиц, псы иггэхуабэри, жьыицIэн сьт шьылэт гьунэггүиц, ижьыицIаиц. Нэггүху, 35. Пасэ зэманым а кьуажэм дэсыр шьхьэл мьвэкIэ Iээу шьытаиц, шьхьэкIэ удэкIмэ, шьхьэл мьвэ гьуээдджэ кьызыхьэпх хьуну мьвэр гьунэггү бггэуэтирт, е бгы лгэпэм деж шьылэу, е псым кьрихьэхуэ псыхьуэм дэлэу. Хьюэпсэггүэ нур, 49. Джэдкьазыр кьуажэм гьунэггү шьыбоггүэуэ, кхьухь ухуеицхьэжы. Кхьухь пхэнж, 498.*

ГЬУНЭЖЫН (гьунэггү) *лгэмьI. (7). Куэд дыдэу, кьелеекIыу шьытын. Цыр зыицэхуну кьыицIэуицIэр гьунэггүиц. МелыIыч, 451. Пцэдджыжэ кьэсыху шцIакхьуэхьэ кIуэну шцIалиц хэтын хуейти, абы кIуэнур гьунэггүиц, шцIакхьуэ хуабэ кьахьым фIыуэ пашыкIауэ кьахьырти. Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 522. [Кьыдырым, хьэкIэкхьуэкIэм яхуэггэзауэ:] – Фыныбэ нэцIым фо хьэкIуэ шьхэ фымышхрэ? Мес пхьэцхьэмьшыхьэр гьунэггүиц. Кхьухь пхэнж, 503.*

ГЬУО (19). *Хэкум, жылэм шьылэ унафэхэр шьыхуэбэм яхэггэIуэныр зи IэнатIэ, зи кьалэн. Кьуажэ гьуо Ерулу псори зэдаIуэр мы зэм и тхьэкIумэр теггэхуауэ Астемыр едэIуну кьэсаиц. Хьюэпсэггүэ нур, 194. Си уэрэдыр жызыIэм даггэ кьысыцихуаиц, жьыхуаIэм хуэдэу, а хьыбарыр кьызыбггэдэкIым дежкIи нэхь гуапэиц, гьуом*

цыхур кьедауэмэ. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 508. Пэжу, гьуом накбьрэри езым и сурэт зэрыт газетри илыгэт. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 635.

◊ **Гьуо(уэ) джэн** (8). Цыхухэм хьыбар, унафэ гур яльэггэлэсын. *Игьаицлэм хабзэтэкбьым гьуо цыджа махуэм зэлуцлэ зэхуэсу. Хьуэпсэгьуэ нур, 211. Псалгэ кьэси уцлэдэуэн цылэххэкбьым, гьуо цыджджэклэ, зэлуцлэ кьуэн хуейци, кьуэ, абы кьыицбжэлэниц кьыицлоджер. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. Абы ицлэуужклэ а пьыхьэцхьэ дьидэм Исхьэкь гьуоуэ джэрт, Матхьэн Кьазджэрий кьиггэлэгьуэну спектаклым фынакуэ, жишэу. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 632.*

ГЬУР (56). *пльыф. 1. (20). Гьуа, псылаггэ зыщлэмытыж. Зэгурьым Тембот лэжэ цыкьлуклэ мээым кьуат пхэ гьур кьыиэнуи, цлалэ цыкьлуклэ мээым кьыхуэзэри кьаубэрэжьаиц, лэжэри трахри кьаутлэицыжэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. Пхэ куэд науцирэ мафлэхуэ яцлэмэ, цлалэ цыкьлуклэ мафлэм ихьурягьклэ кьежыкь, мээым пхэ гьур кьыицлелъэф, мафлэм тредзэ. Льяпсэ, 101. 2. (1). Кьурэ пхьашэ. Кьапсэ гьурклэ я лэр пхуэ Пьыцлэхэр яхур. «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 159. 3. (34). Лы мацлэ зытель, уэд. Кьыицлэнуиц си анэм Хьыбару хуэнхьар, Игу махэм хьхьэници, Ар цэхуу кьэжьыниц, лэ гьурклэ и нэпсыр Илгэцилу, пьхьэниц. Зэныбжэжьгьуйтлэ. «Шум и гьуэгү», 34. Абы флэкл хэмьлгьуэ лы гьурьыр иэ флэлуэ пэгун ныкбүэ ирагьафэри шы гьур дьидэ цлахуцлэу трагьэтлэыкьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 165. Шлалэ цыкьлуклэр, лэуейм дэлгьейжа джэдым хуэдэу, иэц бгыкьум тезт, я льякбүэ гьур цыкьлуклэр кьелэлэхьу. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 661. 4. (2). зэхь. Бьдэ, мьшабэ. Зэгурэ пцлэхьэплэу услэгьуаици, Жэц кьэсклэ жьыуэ согьуэлтэыж, Арицхьэ гьупсысэм сьхэбдзэици, Си цхьэнтэр гьуру кьысфлэицэиц. Зэгурэ пцлэхьэплэу. «Шум и гьуэгү», 69. Кьэхьуар Лутлэ кьыицгыурилуар иджыпстут, ари цлэпхьуэну цыхуежьэм, чьрбьши зэтелгьыр кьызэттеицэицэри, цлалэ цыкьлуклэр мьл гьурьым тэхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 294.*

◊ **Псэ гьур** (2). *Еплэ псэ.*

□ **Вы и кьуэгьурэ лы и гьуррэ** (2). *Еплэ вы II.*

ГЬУСЭ (111). Зэгурьым щыгьуу гьуэгуанэ теуэв. [Аслэныкбүэ:] *Си гьусэм дьжклэ ськьеплэжэклаиц; мы ськьызыхуэпшар сьт, жьысэу. Мелыгыч, 456. Долэт и гум кьэжыжэат Бэлацэ шу блэклэм еплгьуэ цытыху мэкьу кьыицэриша шитлэр шэрихьэт шухэм Гуаишауэ зэрыщытари, иджы и гьусэр ауан ицлэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 321. Инэралым и унафэри кьлэцлэ: си гьуситлэр еггэжэуэж, си пьэ дэлгэ Гуэхур си кьуэдзэм и пьэ дэлгьэри, сэ езым дьж ськьэегьанэ. Анка, 383.*

◊ **Гьусэ зыхуэцлэи** (4). Зэгурьым дыщыгьун. *Нэмыцэр кьэсаиц, жэлэу цызэхэсхым эвакуацэ кьуэрт райисполкомьым тетым я бьнунэри сэри абы гьусэ захуэцири Куржы нэс дькьуэри иджыри кьэс абы дьыцлэиц, шхынклэ лэйуэ гугьу дехьу, дьекьулэлэпэнишэу. Мелыгыч, 441. Думэсарэ ар жишэу ицхьэжэ клэжэу зэрыцлэч ицлэртэкьым, итлэни, и льыр тригьэушхуэн*

мурадклэ, гьусэ зыхуэцлэицлэрт. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 503. [Аслэныкбүэ:] Сэри дьыгуасэ мацлэрэ бээрим сьтета, ди хэку кьыкьла машинэ сьхуэзэмэ, гьусэ зыхуэцлэици, зезгьэиэжыниц жьысэу. Мелыгыч, 447. Гьусэ хуэцлэи (2). Зыгуэр дыщыгьун. Фи флэц мьхьумэ, гьусэ кьысхуэцлэи нэмыцэм я ицлэбагьым дьвгьэхэ, абы шы кьиднауэ вгьуэтынукьым, - жишэу Бекьан тхьэ илуэрт. Нал кьута, 273. [Бьрмамытлэ:] Фи цыхум хьэргьэширгьэ кьалэту, зэрыгьэжэиц сьту зэхэтыху, сэ гьусэ кьысхуэцлэ нэхэ уи дьыкь зэбгьэзым яцьыцу зьпллэитху хуэдиз, я нэжлур пхуэу. Хьэщлэ льяпэ, 405.

[И] **ГЬУСЭН** (гьусэи) *лэмыл. (25). Зыгуэрим щыгьун. Ар Мэрэмкьан Иналу дзэзэишэм и гьусэици, иджыпсту кьэжэуэ хьуркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 312. Лыжэ зэхэтхэр зэплгьыжэиц, мьр дауэ, дэ кьэтлэхуэ, дэ тплэ льыр кьытхьхьэжэмэ, дэр дьидэм дьыкь кьытхуимыцлэицэу, и цхьэр зыхуэмэн и гьусэн хуей? Льяпсэ, 75. Красноармеецхэм я гьусэт сабий зыщлэс фьхьэр. Нал кьута, 219.*

ГЬУСЭНШЭ (1). *нареч. Гьусэ имьлэу. Уи нэжлур зэлэхэм креми цыхуэ, Уи цхьэцыр тхьуамэ, флэцлэу лэж, Уацлэ ицлэицэ бэлыхьлажэмэ, Кьэжлур гьусэнишэу пхуэмькьулэж. Хьэщлэ ирамыгьэблаггэ. «Вагьуэ махуэ», 366.*

ГЬУСЭУ (135). *нареч. Дэщыгьуу. Кьазджэрий Думэсарэ сьмэ я гьусэу кьэжэиц, Тембот жэри жэмьыр япэ иригьэувауэ кьуажэмклэ ихурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 316. Кьазджэрий шхэн идэжэиц, Жансэхуэ унафэ гуэр кьыхуэицлэицэиц, Таиша и гьусэу, и унэмклэ кьуаиц. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 604. Назифэ хьэджэбзэицэу цувауэ, мьбы сьт дэбгьуэн жьплэу, флэрафлэиц, гуакьулэиц, тхьэширыпхьум хуэдэиц, уи гьусэу уэрэмым удыхьэмэ, узыхуэзэр кьомьплэицэу лэмакьлэжэиц. Лэчымэ, 383.*

ГЬУУМАР (94). Цыхухьуцлэиц, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым уцрохьэллэ. *Гьуумар кьэгуэзэиц, сьйфым бгьэдэлгьадэри кьыплгьыкьаиц, нилгьыкьаиц, уеблэмэ и лэпхьуамбэжьыр лункьыбзэм ирилу хуэдэурэ епэицэиц, арицхьэжэиц абыклэ кьэпцлэиц цылэиц? Хьуэпсэгьуэ нур, 233. Гьуумари кьыхуэзэиц, кьэицэ сом цыпллэ, жишэу старыицэиц зыицлэицгьэхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 228. Кьуажэм кьыицыхьуэуэ цыта псоми Бэлацэ тэпсэлгьыкьаиц, Долэти, Гьуумари, Шэрдэн Берди кьэицэицлар жишэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 310.*

ГЬУЩАПЭ (2). Шлэицэ гьушэ, мьпсылэ. – *Кьепсых, ди шьпхьу, мы гьушэпэжэиц кьыицыхьэ. Льяпсэ, 58. Уафгьэгуагьуэ уэицхьыкьуэ кьыицэицхьым кьуажэр умьлгьагьуу кьыицэиц хьуат, уэиц лэуэлгьуэм флэжэиц зыри зэхуэмыкьу, джэд, кьэз, хьэ сьтхэр гьушэпэиц гуэрим ицлэицхьуэуэ ицлэиц, жьыбгьэр жьыг хадэм илгьэдауэ мьлэрысэ цьнэр кьыицгьэлгьэлгьэицлэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 50.*

ГЬУЩЭ (7). *пльыф. Псылаггэ зыщлэмыт, мьпсыф. Иджы бжыкьэ хьуаици, псыкьэжэиц мацлэ хьуаици, уеблэмэ псылэрыицэ гьужа яхэтиц жьплэиц, псыбэжэу цыкьлуу дихар гьушэ хьуаици. Нал кьута, 300. И нитлэр гьушэиц, нэпсыници, И*

Иэнэ гьурхэр мызаггэу И бостей гьуабжэр елуэтыр [анэм]. «Адэ», 134. Каспи кьиклыу пшэ мы хэкум Кьакуэр гьуэццэ, уэиш и маццэу, Пхуэмьупиццэу мыл еггэатклар, Зэрыщытыр ариц иггэаццэм. Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 81.

◊ **Псым гьуэцэу хэкижын** (1). Еплэ псы. **Жын гьуэцэ** (2). Еплэ жын. **Пцы гьуэцэ** (3). Еплэ пцы. **Щаакхэуэ гьуэцэ** (1). Еплэ щаакхэуэ.

ГЬУЩЫЖЫН (мэгьушж) лэмыл. (2). Псылаггэр щлэкин. Кхгухь тедзаплэм кэсыжмэ, кхгухьыр ньиджэм кытрилгэафэрти, телэт гьуэццэу, кьыкларичцалами клэратхэццэу кьыжыу. Лпапсэ, 40. Абыхэм егупсысурэ, Думэсарэ и гур кьызфлэнэрт, и дээр зэтрикгуэауэ гьырти, и плэцхьэгьыр псыф хьуамэ, унэм цлэсхэм гу зьлэримыгэатэу нэклүклэ тегьуалгьэрти нэху цыхуклэ гьуэццэуэ кьыщлэкирт. Хьуэпсэггэу нур, 191.

ГЬУЩЦ (62). 1. (31). Жырымрэ шыгунымрэ угледод яхыха нэужь, дыжыныфэ илэу кьэху металл. Пшэ адыриццэу цыпсэуэр, Жытлэу псоми дэ дгэццэу гьуэцэу, Гьуэццэу хуэдэу быдэ заццэу, Щымы кьэхууи зэм уолгэаггэр. Пшэ адыриццэу цыпсэу. «Паргыр ди пашэу», 19. Пшэхуэр, мьэвр блэ тьысыплэц, Шейтлан уджыр я цлэсэггэуи, Пхелай гьуэццэуи цыццэу ди ломри Кьумыр дощыр ныкгуэаггэу. «Индийскэ поэмэ», 362. Гу цыклар гьуэццэуи кьыхаццэуи, Ар кьемызггэуи хэт кьэхашэр? Гьуэццэу. «Мывэ хуабэ», 119. 2. (31). пльыф. Гьуэццэуи кьыхаццэуи. Зэлуэццэуи цыццэуи цыццэуи янэ дьидэ кьэзыццэуи Степан Ильичт, гьуэццэуи пхуантэ кьашар кьыщлэшари арат зыццэуи. Хьуэпсэггэу нур, 211. Щхэж и клэртлоф пюрер зехипытлэу, гьуэццэуи лошклэмкэ дэху шынаккыым зэу теулэрти ихапэр кьыц хьуауэ кьыпфлэццэуи. Мазэ ныкгуэа цхьуантлэ, 556. Сызыццэуи фэтэрыр пэи закгуэат зырыхьур, зы цхьэггэуэ хэлэу, зы гьуэццэуи гьуэццэуи пэи хьэкубжэм нэмыжыжэу, шкафышхуэ. Мельыч, 440.

◊ **Гьуэццэуи жын** (1). Мыхьейуэ кьэнэн, быдэ хьун. Хьэлу хэлгьы гьуэццэуи жами, Псалгэ Ифлэи еццэуи гуацэ. Сингх жыхуаггэр. «Батырыбжэ», 91.

ГЬУЩЦ ГЬУЭГУ (10). Гьуэццэуи кьыхаццэуи гьуэццэуи зытел, мафлэггэр цызеклэу гьуэгу. Зикуэдиймэ, зэццэуи кьысэуэ, Гьуэццэуи гьуэгуи тьуаццэуи кьыгэпсэуэ, Маклэуэр, маклэуэр мафлэуи псыниццэуи, Мылэжыныр зэдиццэуи. Мылэжыныггэм и мафлэуи. «Дамыггэ», 234. Езы Чачэ и нитккэ илгэгуауэ жилэрт: духэшыуэ хэкум исыр ирашыну мафлэуи цраггэтихьам, хьэжыхэр гьуэццэуи гьуэгуи тегьуалгьэуэ, мафлэуи гьуэгуи ирамыту телгэуэ. Мазэ ныкгуэа цхьуантлэ, 648. Иэнатлэ хуэхуэр мьыццэуи, Иэмалыниэт, Астемыр заводьшхуэ гуэрым ташккэ иыггэуи цеххэм пхээнккэи кьыщлэшурэ гьуэццэуи гьуэгуи тет вагоныжыым ириклэуэ, е гьуэццэуи кьыжыккэи зэхуишэсрэ гьуэццэуи зэраггэтиккэи хьэкум иришаллэу арат и кьалэныр. Хьуэпсэггэу нур, 180.

ГЬУЩЦ ГЬУЭГУ СТАНЦ (2). Мафлэуи и кьэувиэллэ. Нэху цыху гупсысэ хьэлтэм

симыггэеуэ, ццэджыжэ нэмэзым гьуэццэуи гьуэгуи станцымккэ сунэтлэи, ди хэкуккэ зггэжыну. Мельыч, 474. Кьалэ кьыжыым джэ кьыщлэццэуэ гьуэццэуи гьуэгуи станцу хьуам гьуэццэуи машинэ куэд, цхьэ ятелгэу, хьуамаккэуэ исыжы, тезу тетццэуи жалэу зьлгэгуахэр кьыщлэувилам, итлэи зи флэи мьхуэ зырыз ухуэзэрт: «Псори ирашыну кьыжыым, нэмыцэм хуэлэжыа закгуэатлэуэ флэи», – жалэу. Лпапсэ, 84.

ГЬУЩЦ КЛАПСЭ (13). Гьуэццэуи кьыхаццэуи клэпсэ. Хьэрун правленэм кьосыр лэлуакуэ: – Кьафццэуи гьуэццэуи клэпсэ пкьори дэццэуи Радиоточкэ фермэм сыггэишэ. Хьэрун и лгэгуныггэр. «Паргыр ди пашэу», 97. Кьалэр хьэлэчу зэтекгуэаи, унэм нэхьыбэр мафлэуи исаи, уэрамым дахэ-дахэуи цызеккэуэ хьурккэи, телефон пкьохэр кьэуаи, гьуэццэуи клэпсэ зэхьыццэуи, адэ-мьидккэ кумб заццэуи, нэхьыбэжыр унэ кьутахэи. Мельыч, 437. Бгьуэгуи гьуэгуи пкьор уолгэаггэр, Цыху гуэвэггэуи илэ палгэ: Зым зыр клэпсы телеграммэ Гьуэццэуи клэпсэ зацилэу эггэпсэуэ. Щлэггэуэ. «Дамыггэ», 71.

ГЬУЩЦ ИУНЭ (10). Гьуэццэуи кьыхаццэуи Иунэ. А гьуэццэуи Иунэм гьыбэе жиэу Хэт иггэццэуи иу кьэка? Гьуэццэуи Иунэ. «Батырыбжэ», 29. Зэфлэ заццэуи а гьуэццэуи Иунэр Блын зыхэлгэи кьыжыи. Гьуэццэуи Иунэ. «Батырыбжэ», 29. Шхын цхьэццэуи лэуэ нобэ Локотыш гуэдэ цхьэмыж иггэццэуи гуэдэ Иэбжыи ишхати, кьыщлэккэи – и ныбэр кьэныккэу хьуаи, гьуэццэуи Иунэ ишха хуэдэу мэу. Нал кьута, 242.

ГЬУЩЦЭН (мэгьушцэ) лэмыл. (3). Псылаггэр щлэкин, иггэуи (п.п. гур, псыр, псыхуэр). [Мэтхэным, цыху кьыжыи хуэжэуэ:] Дэ цы гьуэццэуи зедмыггэуи, псылэришэр жэнуккэи. Мазэ ныкгуэа цхьуантлэ, 569. Ди псылу иггэццэуи мьыццэуи, И цыгу ихаццэуи шу е лгэс. Кьуршхэр. «Вагуэ махуэ», 317. Уи лгэгуныггэуи си хьуэпсэуи Пшэхуэццэуи гьуэццэуи, мес, гьуэццэуи. Уи лгэгуныггэуи. «Дамыггэ», 100.

◊ **Гур гьуэццэуи** (3). Еплэ гу I.

ГЬУЩЦХЬАР (1). Гьуэццэуи кьыхаццэуи хьар. Гьуэццэуи куэбжэм кьыщлэуи, [Сэид] и башыпэр хьархэм дилгэццэуи, иггэпккэуи мафлэуи. Хьуэпсэггэу нур, 79.

ГЬУЩЦЫККЭ (2). Гьуэццэуи иыхэ гуэр, гьуэццэуи кьыхаццэуи (хьэпшып, Иэмэпсымэ с.ху.) гуэр. Шабзэишэ зытехуам шабзэишэр кьыщлэуи кьыжыи илгэуи уэрэд жалэрт улгэуи е емьккэи цхьэццэуи, тхьэггэуи, гьуэццэуи гуэр кьахэрэ флэццэуи хэт кьыщлэуи уадккэи абы емьуэну Иэмал имьлэу. Лпапсэ, 28-29. Иэнатлэ хуэхуэр мьыццэуи, Иэмалыниэт, Астемыр заводьшхуэ гуэрым ташккэ иыггэуи цеххэм пхээнккэи кьыщлэшурэ гьуэццэуи гьуэгуи тет вагоныжыым ириклэуэ, е гьуэццэуи кьыжыккэи зэхуишэсрэ гьуэццэуи зэраггэтиккэи хьэкум иришаллэу арат и кьалэныр. Хьуэпсэггэу нур, 180.

ГЬУЩЦЫПЭ (1). Гьуэццэуи кьыхаццэуи хьэпшыпхэр, Иэмэпсымэ хэр. Иггэццэуи хьэццэуи, нал гьуэгуи телгэуи кьагуэаттэ, флэи цыццэуи,

жагээ, гьуицлгэр я унэ кьахрэ бжъэцхьэуи траулэу. Нал кьута, 212-213.

ГЪУИЦЫЧ КІАПСЭ (1). Чы хуэдиз зи гьумагъ гьуицл псыгьуэ кыхь. Сэ станиц иным сеггэуишхуэ, – Си кьарухэр гьуицлгьч кіапсэм Унэм, губгьуэм – дэни яишм Ариц сэ нобэ сызэхьуапсэр. Терек. «Партыр ди пашэу», 125.

ГЪУИЦЫШ (1). зэхь. Трактор. Штыр кьээзыгъазуэ губгьуэм итыр Пхгээгъэцэ зытылуа гьуицлгьши. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382.

Д

ДА (2). УкраиньбзэкІэ: кьалуатэ жыІэгьуэм хэкьуэныгъэ, ткіягъ хелъхьэ, гужьгъэжыгъ, зэгупыныгъэ е гшыІэ мыхьэнэ щІэлгьу. Матренэ украиньбзэ зицлгьи: – ...Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. Да киш отседова, слышишь, ты, Лю? «ЩІалэ цыІыкьур яубэрэжыац, цыІыбын хуейти, езым кьекьлхь. ЗыІуггъэхьт мыбдеж, зэхэпхьр, Лу». Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 555.

ДАГЪЭ (24). Щэм, кіапэм, языныкьуэ кьэкьыгъэхэм, минералхэм кьыщІаху, кьыщІагъэвыкІ, кьыхащІыкІ ткіуаткІуэ. Ти, Исуф пІащІэ-тхьытхьыу Америкэм я мэкьтэбым нэсри зариггъэтхьац, ахъишэ кьратам цыиц кьыхихри кьэхьауэ, фоишгьу, хьэжыгъэ, дагъэ, лы гэггьуа, хьурмэ – зыхуейуэ ямыгъуэт псори кьыхьри кьэкьлгъэжыац. Лэчымэ, 391. ТутлІ цыІыкьурэм я жагъуэ ищІакьым: – АмІэ, Матренэ, дяпэкІэ дагъэ уи унэ кьипхьуэ кьодггъэхьыжынкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 562. КьовыкІыр лэпсыр тезу дагъэ, Кьыхошхэ уэшхьр, ягъэ кьынкьым. Лэгъуп цыІыкьу. «Шум и гьуэгу», 50.

♦ **Дагъэ цыыхуэн** (7). Зыгуэрэм и гур гъээзгъэн, и гуапэ шІын, шытхьун. Уэрэд зэхэзылгъэхэм Ар и нащІэлтэлгьу, Зи уэрэд яггъэлум И фэм дагъэ щахуэу Хэкур иригуфІэрт. Уэрэдггъэшэс. «Дамыгъэ», 212.

Дагъэ кьыицхуэн (3). Еплэ дагъэ цыыхуэн. Ар [Якьуб] кьыицхьуауам [район газетым] Якьуб дагъэ кьыицахуа хуэдэу и гуапэ хьуамэ, иджы иронэцхьей. Нал кьута, 262. Си уэрэд жызыІэм дагъэ кьыицхуауац, жыхуаІэм хуэдэу, а хьыбарыр кьызыбггъэдэкьым дежкІи нэхъ гуапэц, гьуом цыІыкьур кьедаІуэмэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 508.

Иджыри Іэцэм е бгырпхым, Іэлгьын дыщІкьыу зи ІэцІаггъэм Дамыгъэ телгьу сэ солгъагьури, КьысфІоуцІ кьысцахуэу сэри дагъэ. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205.

Іупэр дагъэ кьыицлгьын (1). Еплэ Іупэ. Іэпэм дагъэ кьыицлгьын (1). Еплэ Іэпэ.

Дагъэ щІэлгьын (1). Ерыскьым кьару щІэлгьын. [Кулидум, Кьэрэлгъашэ хуэггъэзауэ:] Іэзэм деж сыкьуати, «дагъэ зыщІэлгъ шхын еггъэш [сабийм]», жиІац. Нэгъуху, 35.

Дагъэ щІэлгьын (2). Еплэ дагъэ щІэлгьын. [Фыз Іэзэм, Кулидум хуэггъэзауэ:] – Абы и хуицхьуэр дагъэ зыщІэлгъ шхын еггъэшхын хуейуэ араш, си псэ тІэкьу. Нэгъуху, 34. [Кулидум, Кьэрэлгъашэ хуэггъэзауэ:] Дагъэ зыщІэлгъ мыгъуэ дэнэ кьысхьн? Нэгъуху, 35.

ДАГЪЫСТЭН (9). 1. (7). Севернэ Кавказ Ищхьэрэм щыщ щІыналгъэ. Кьэбэрдейми, Абазэми, Россейми, Дагъыстэнми – дэни кІуэ, бэлшэвыч здэщымыІэ цыІэкьым, – жиІэрт Степан Ильич. Хьуэпсэгьуэ нур, 264. Уи усэр яцІэ Дагъыстэнным, Уи цІэр шраІуэ Индие дьыдэм. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкьуэ», 401. Еггъэджакьуэм жиІэр ди фІэц мыхьуу хьун? Дуней зылггъэуам яцыиц, Кьрым, Истамбыл, Баку, Дагъыстэнным цыІэжыац, абыхэм я гьуэу цыицкІэ удимыхьэхьыну Іэмал иІэкьым. Зи лъэрыгъыпс тЫгъа, 527. 2. (2). Дагъыстэн щыІпэм щыпсэу, я бзэм ирипсалгъэ, абы я хабзэ зыІыгъ цыІыху. Хьыбар зэхэпхмэ, уи щхьэфэцым зреггъэлэрт, Дагъыстэннымрэ осетинхэмрэ фІэкІ кэмынэу, Кавказым лгъэкьыу исыр нэгъабэ кьыІыкьхэр зэрыраггъэкІам хуэдэу ираггъэкІыну жаІэ. МелыІыч, 461. Дагъыстэни, кьалмыкьы, мыщкьыиши, ишиэни, адыги Уэрдэщыкьуэ деж кьэмыкьуа цыІэлт: хэт кьакьуэм, шыбз гуартэ хакьуэм ицхьэкІэ кьритырт, арицхьэкІэ Уэрдэщыкьуэ ухээзгъэну Іэмал зымыІэрт. Нал кьута, 266.

ДАГЪУЭ (1). ЩыщІэныгъэ, ныкьусаныгъэ. А щІалищри зэныбжъэгъухэц, Хэт нэ фІыцІэц, хэти нагъуэц, Я кьалэнхэр зэрызыхэц, ЯкІэрылгъкьым зым зы дагъуэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39.

♦ **Дагъуэ хуэцІыгъын** (8). Зыгуэрэм ныкьусаныгъэ, дерт кьыхуэгъуэтын. [Алыджыкьуэ Ахьсар жриІуэ:] Нэхъ кьабзэц, Іэхуитлгъэхуици, нэхъ хуабэц, лгъахьстэннымэ кьыицлгъ жумыІэмэ, дагъуэ хуэцІыгъын цыІэкьым. МелыІыч, 452. Дагъуэ зыхуащІа шы е щІалэ цыІэми абы и унафэр иужькІэ яцІыну зэгурыІуати, кІокьмакь кьалэтакьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 126. Дагъуэ зыхуицлгъуэ кьуауэжэм дэсыр жьы дьыдэ хьуауэ и закьуэцІыицлгъуэ псэу лгъыж Шакъэти, зээмызэ мэжджытым кьакьуэрэ нэмэз яцІа нэужь, блынджабэм кІэрысу лгъыжыхэм яггъэхьыбарым щІэддэІурэ и унэм екьуэллгъыфмэ, фІэнасыпу дунейм тету. Аргъуей, 385.

ДЭГЪУЭН (дегъуэ) лгъэ. (1). Зыгуэрэм ныкьусаныгъэ, мыхьумыщІагъэ иІэу кьэлгытэн. [БырмамытІым:] Клоб яггъакьуэмэ, нэхъ щІафІлгъфІам сэри гу лыытаиц; инджылызиц, ехудийм япэцІэхуэ хьумэ, нэхъ кьыфІлгъыІыкьыни, кьыицхьыиц жаІэу арат, Клоб нэхьрэ мынэхъ Іейуэ сэ инджылыбзэ сицІэ пэтми. Пэжыр жыІэмэ, сэ кьыздагъуэн гуэри цыІэлт. ХьэщІэ лгъапІэ, 398.

ДАДЭ (207). 1. (52). Адэшхуэм е жьы хьуа адэм зэреджэ псалгъэ. – Уи адэм уригъусэу щакьуэ укьуэн жыхуэпІэр уфІэмащІэ, топ кьепхуэкьыу уэрамым удэтыну аракьым, – жиІэу дади зы бэлыхьыишхуэ и кьуэм хуицІэ хуэдэу фэ зытрегъауэ. Лгъапсэ, 66. Саружани дадэр и нэм бжэгъуу кьыицІэуэрти, кьыицІымыгъуу кьэнэнт: – ЩІалэ хьужа и гьуэгъэц, тхьэ, лгъакьуицлгъ кьызэрицлгъыр фІэмащІэ? Кьалэн, 431. Куэд дэмыкьыу и пхьу дахэр ГьуфІэу, джэгъуу кьэсыжыац: – Дадэ дыцэ, бдзэжыей сьыхьэр ЛгъапІэу, псыицІэу нобэ сицац. «Бдзэжыещэм ипхьу», 149. 2. (155). Зи ныбжэ хэкьуэта лы, лгъыж. А плакатыр зубыдауэ Лгъыжым и гур

зыцлэхуэпсым ШЦалэ цыкIум гу лэнтауэ
Йоплгыр дадэу жыакIэ уэсым. Плакат. «Партыр
ди пашэу», 36. Бэжбанхэ я унэмкIэ цыблэкIым,
кэузылэри лыжэ сымаджэу хэлгым я уэнжакгыр
кэрикэутэхыу автоматыр триггэлгальати,
дадэр шынэцауэ хьэлгакэуиплэу гьуэлгынIэ
цIаггым цIэтихьат, кытехуала и гьуэауэ.
Кьалэн, 434. Мес плыжыбызэу шэфталитIыр,
Ци Бай-шокIэ зэджэ дадэм Кьиггэхьауэ, а
пльыжытIыр, Тыггэ куэдым хэмькIуадэ.
Льэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 58.

ДАДИЙ (22). ЦIыхубзыцIэц. «Адэ» поэмэм
кыыхэц фызыжыым и цIэц. И нэпс зэпелэу
фызыжыым, Шхьэц тхьаухэр жыыбггэм цIлиэтэу,
ХуицIыну IэплIэ и цIалэм Дадий и ницIантIэм
кыидожыр. «Адэ», 132. Дадий и нитIым нэпс
цIэзми, И закэуэ бгытэм ар тету ЕIэтри и Iэр
цэху дьдэу, «Гьуэу махуэ», – желэ кIэлгьылгьу.
«Адэ», 144.

ДАЗЭ (4). Зэхуаку зэв, дамэдазэ. Нэхуггэ
маицIэр кыидихыу, Лгэ макэ сымьыцIу зызггэуэ,
Си цIыб кэпэ цыкIур измыхыу, Сыныдэплгьынуц
бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэу», 66. Дэфэрэдж
бжэ дазэмкIэ дэплэмэ, литIым арджэным тезу
цIаххэуэ бзыггэ кьахь, зым кхьуэциын Iэлгэныкьэуи
шыгьыи, пхгэ шынакьри хьэлгыгу убзытам и
цIыIум телгьыи. Лгэпсэ, 33. Лагилахьэ Илалэхьэ, –
жиIэри Хьэбибэ цхьэггубжэ дазэм дэплгьаи.
Нал кьута, 283.

ДАКЪЭ (8). 1. (4). Баш, кIэрахьуэ, сэ с.ху. я
гьумыпIэ. Астемыр цыггэ цейм хьэзырлгэм
изу пIэтирон илгэ, я лгэдаккэр кыидэггэзэуэ;
сэхуэри гьуэлгэ, сэхуэуэ даккэр кьэггэшыжауэ.
Хьуэпсэггэуэ нур, 247. ЦIыху зэхэт кьомым
кыитхьыкIырт и заныцIэр и гьуэуэу, эзыри кьекIуу
хуэпауэ: цей хужь, хьурыфэ пьIэ лгэагэ, дыцэм
цIиггэна кьамэ, бгырыпх, кIэрахьуэпс, мет зытет
кIэрахуалгэм зи дьжыын даккэр хужьу кьыиц
кIэрахьуэ, сэхуэуэ фIыцIэ – арат Кьазджэрий Iэцэ-
фацэуэ кIэрылгыр, абы ицIыIужкIэ «пеннекIэ»
зэджэ нэггуджэр Iулгьыи. Хьуэпсэггэуэ нур, 319.
Дыцэдзэ зыIутым автомат даккэкIэ йоуэри
хьэдэм и дзэр Iуеуд. Нал кьута, 287. 2. (2). Пасэрэй
пхгэлэцэм и Iыхьэ вы, шы цIлэцIапIэ. Ди цIы
Iыхьэр маицIэ дьдэц, уа си хыв, Гьудэр тIуми
кыидодзаккэ, уа си хыв, Даккэм цIэтым еуэ жалэ,
уа си хыв, Даккэм цIэтри пашэу кIуэри уэри, си
хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжэ», 79. 3. (2). Жыг
лгэбжэ кыыхэна, пхгэ тыкьыр. Бэлаци и кьуэ
ахьырэманти I Кьазджэрийр Аслгээнрэггэлажэ,
эзыри темьпыIэу ядоIныкьэу, Боти жыгей даккэ
зэхуэхьэс, Дисы фызабэ кьулейсызыци, пхгэу
нэхьыжэ цыкIур кьышауэ пхгэ ггэсын IгэкIу,
желэри, мзулгэпхьацэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 63.

ДАКЪЭЖЬ (4). Еплэ даккэ. 3. Жыг даккэжэ
тетIысхьауэ Ар мэбампIэ, эзэшаиц. «Бдзэжыешэцэм
ипхьу», 156. Зыгуэрэм кьыхьу кьыыхьфIидза
пхгэ даккэжэри сэбэп хьуат, абы техуэр
тетIысхьауэ тест. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 646.
Жыгей даккэжэхэм, зэцIэнауэ, ШЦыIэ хэт лами
яггэхуабэ. Жьэгьу. «Батырыбжэ», 35.

ДАКЪИКЪЭ (41). Зэманыр кьызэрапщытэ
мардэ: зы сыхьэтым и Iыхьэ ехыцIанэ, е секунд 60
ирикьу. Зы даккэжэ заккэуэм парашютистIым
я пащхьэ Чокэ кьихутаиц. Шьнэхужыкьуэ, 67.
ДыцэкIыр шхыдэу зэм кьытохьэ, Даккэжэм желэ
псалгэуэ ций: – ХэвмыггэкIуадэ си IэцIаггэр! – Ар
яжриIэу мэуцийр. IэцIаггэ. «Батырыбжэ», 17.
Уцхьэхуиту упсэуамэ, Лгэагуныггэм гьэр
уицIыныи, И даккэжэр уи нэ, уи псэу Илгэс псоми
япэицIыныи, Лгэагуныггэ. «Ваггэуэ махуэ», 322.

ДАЛАЙ-ЛАМЭ (1). Буддистхэм я дин унафэцI.
Туиқан. Гандурас обсерваторэм кьаггэхьаиц
тхылыгьымпIэ, кьэхьуэхьуэ, Далай-ламэ жыпIэнуци
араиц. «Тепцэч кьэзылгэтыхь», 170.

ДАЛЕКОЙ (1). плгыф. Урыс псалгэц:
жыжэ. Что ищет он в стране далекой...
«Сыт абы кьэрал жыжээм кьыицIыгьуэуэр...».
Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 610–611.

ДАМАИЦХЬЭ (4). Дамэм и цхьэ, пщэм
кыыщыцIэдзауэблыпкьымнэс. Елдари дамаицхьэм
Лу тесу, Елдар зилгэтыху, цIалэ цыкIури нэхэ
лгэагэ хьуурэ, кхьуейпльыжькIэрыицIэм нос.
Хьуэпсэггэуэ нур, 100. Я хьыдэжбзхэр псыхьэ
кIуэмэ, я дамаицхьэм тетцI гьуэуэн. Цада кьуажэ.
«Ваггэуэ махуэ», 335. [Думэсарэ:] Абы [Астемыр:] и
ужьым сэ сити сокIуэ, фочыр си дамаицхьэм фIэлгэу.
Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 554.

ДАМАСК (1). Сирием и кьалашхьэ. Дамаск
кIуэри тыкуэн тIэкIурэ кьалэ цIыбым дэлгэуэ цIы
явэнрэггэ яIэти, а цIыым телэжыкьыу [Исуф] IэнатIэ
Iууа цхьэкIэ, кьыпэкIуэ цIаггэуэ илгэтыкьым.
Лгэчымэ, 389.

ДАМЭ (89). 1. (41). Кьалэбзу, джэдкьаз сыт
хуэдэхэм кьызэралгэтыхь. Гьунэггэуэ дьдэу
Iуаицхьэм шекIуалIэм, абы тесэ бггэжэ гуэри
лгэатэжри и дамэ иныр хуэму цIиупсэкIэу
кьуришымкIэ иунэтIаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 297.
КьуришымкIэ лгээцIыр мылгэатэм, Дамэр кьутаици
ешэцI, Усэр зыггэIур мыпсалгэм, НэпсэкIэ уIэггэр
етхьэцI. Усэ кьарукIэ бийр бггэуэ. «Шум и
гьуэуэ», 24. Унэггэуэ джэдэцим кьыицIыкьэу
адаккэр матэм ису цилгэаггэм, епхьуэри адаккэм
и дамэ узыр нэхьри иггэуэуэ кьридаиц: – Бабыиц
джэдэцIэр зэхэпIытIэну ара узыхуейр, –
жиIэри. Бабыщыкьуэ адаккэпщ, 487–488. 2. (2).
Кхьухьлгэатэр хьэуам зэрышес и бгьуйтIымкIэ
иIэ гуэшыицIар. Бу маккым уи гур ирхьыу, Шиху
кIыкьэхэм дамэр еIусэу, Кхьухьлгэатэр цхьуантIэу,
лгэахьшабзэу Мэуфэразэ аргьуейуэ. «Адэ», 131.
ГуфIэггэуэм псэкIэ цIлэхьуэпсу И псалгэр мэуэ
еухьыр: «Тхьэм еицIэ цIалэр цылыгэатэр, Бгырыс
бггэ лгэицу и дамэр Укьуэдиуэуэ кхьухьлгэатэм».
«Адэ», 131. 3. (38). Пщэм кьыицIыдэзауэ
блыпкьым нэс (цIыхум ехьэлIауэ). Зымы зыри
жимыIэу отрядыр дэцицым, ШэндаркIэ еджэу
зы лы сырыхуишхуэ, нэ кIыкьыу яхэтт, фочыр
мэлыкьуэ башым еицьуэ и дамэм телгьуэ кьыкIухьуи,
строй зыхэтым кьыкьэкIри капитаным
кьемыпIгьуэ кьыкьыIуаиц... Нал кьута, 257–258.
[Фэуаз:] СоккэуэницIаиц, кьысхуэггэжэу, Анка, –
жысIэуэ шым седэхаицIэу цызэхихьым, арэзы

кысхуэхуэжуауэ и цхьэр цутхытицIу, нэгъуэци зыгуэр кээхъуаиц, и нэпситIыр кызырелтэлъэхыу си Iэм кыепэцицину хуожъэ, мэцатэ, мэпациэ, и цхьэр си дамэм кыитрелъхъэ, и кIэр егъэкIэрахъуэ, лъэм тепылэрккым, мэцици, и макъыр зэкIуэкIауэ. Анка, 382. – НакIуэ, Гуаицэ, – жиIэри Дэфэрэдъж хьыджэбзым и дамэм телэбаиц, модрейри дэкиуеипIэм дэкиуея нэужь, кызыплгэкIри дьгъурыгъуэ цIалэм кьеджаиц: – Нэхъ жыгышхуэ дьдэм фIэдзэ! Лъапсэ, 39. 4. (6). зэхъ. ЗэфIэкI, лъэкIыныгъэ. Фэ сывигъусэм, сиIэц гъаицIэ, Фи нэгу сыицIэллгэм, сиIэц дамэ, Фэ фызымлгъагъумэ, сыфхуопIаицIэ Сэлам фэсхыну, фэзыхамэ. Тхылгым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. Сыкгуалэбзууэ кэслгэтыхъмэ, Шхьэлгыгуэци дамэ цыгъуэтар. Сыжейми, си нэр зэтесхами. «Шхьэлыкъуэ», 383. Жыраслээн и дамэр цыкгуэтан махуэр къэсаиц. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 647.

◊ **Дамэр хэшыи** (2). ТхьэмыщцIафэ кытеуэн. Нурхъэлий, вагъэм пхыкI хуэдэу зишэцIауэ, лъэбакъуэ зыбжанэ ичри, и дамэр хишу, молэм и пащхъэм иуваиц, и къэдабэ пицIамIэри Iэтауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 154. Аралгъыр бэлыхъ гуэр зэрыхэтыр IупицIт, и пэм мафIэр кърихырт, пэцир илыгъуэу, и жьакIэр къабзэлгъабзэу зэцIэупса цхьэкIэ, нэхъ лъагъугъуафIэ хъуатэккым, и дамэр хишу адэкIэ-мьидэкIэ дэплгъырт и пIэ итын хуэмышыIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 114. **Дамэм телгъу кээхъын** (1). зэхъ. Гугъу дехъу лэжыгъэ гуэр лэжыи; уи IэкIэ лэжыгъэр гъэзэщIэн. Инал сымэ я дамэм телгъу къахъа властыр дэнэ цагъэтиIылгъауэ пIэрэ, дауи, пицIантIэм цагъэтиIылгъагъэници, нэху цымэ, зэзгъэлгъагъуници, жиIэрт игукIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 310.

ДАМЭДАЗЭ (4). ЗэтепIа, зэхуэцIа гуэр (п.п. бжэ, цхьэгъубжэ) зэтекIа иужь, ищI гъуанэ псыгъуэ кIыхъ. Локотои пкIэунэм дэмытицейуэ, бжэ дамэдазэм дэплгъурэ узрамым дэплэмэ – нэмыцэ машинипI хуэдиз дэту елгъагъу. Нал къута, 245. Бжэр аргуэр кIыргъати, сыплгъэмэ – иджы хьыджэбз цыкIу зыкъомым я цхьэр бжэ дамэдазэм кыдагъэжауэ я нэр кыхуу кызоплгъ. МелыIыч, 456. АдакыитIыр зэпсэлгъэху, бажэм и нэр бжэ дамэдазэм кыдыгъэжри, кьелэм-кьелгъурэ и цхьэр кыдылупаиц, итIанэ кыицIыхъэпэри бабыиц анэ ашыкым исым сепхъуэници, цыжиIэм, бабыицыр «уакъ-уакъ» жиIэу цIэлгъэтиц. Бабыицкъуэ адакъэпщ, 484.

ДАМЭДУУЭ (1). нареч. И дамитIыр дэшеяуэ. Хьэлгъэ фIэлгъыр кыифIихри, бжэр кыицIуихым, жьы ицIылэр кыицIэуаиц, абы хэту езы Астемыри дамэдууэ, нэжэгужэу, ицIакIуэ фIыцIэ ин сытхъу телгъу цыгъыу унэм кыицIыхъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 193.

ДАМЭЛЕЙ (1). Лъэпкъ лыхъужьу, цыхубэм я кыицхъэщыжакIуэу тхыдэм кыхошчыж. Астемыр нэцхъыфIэу, гуфIэгъуэ шум хуэдэу, пицIантIэм дэтым зэ къахэлгъаиц, Дамэлей ецхъкэ жыпIэну, и шыр иггалгъэри ежэжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 315.

ДАМЭПКЪ (4). Еплгъ дамэ 3. А цыхубзым нэмыици нэгъуэци зыкъом елгъагъур, арицхъэкIэ

здэицIэри кыицIыцIари – зыри иицIэжырккым [Астемыр], и куэри и дамэпккэри гуача хуэдэиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 171. Лу Iэдъжэрэ илгъэгъуаиц Астемыр финар иыгъыу япэм иту, абы иужьым Думэсарэ, фочыр и дамэпккым фIэдзауэ, иту ныцхъэцхъэкIэ ликбезпунктым кIуэуэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 502. Хьэбибэ и Iэпицэм кыицIыцIэдзауэ и дамэпккым нэс, е и дамэпккым кыицIыцIидзэрэ и Iэпицэми нэс итицами, жэуапынишэу укыгъанэрккым, абы жиIари ПытIу жиIам нэхэрэ нэхъ пэж хъуауи уолгъагъу. Шынэхужьыкъуэ, 49.

ДАМЭТЕЛЪ (12). Кусэу шыгу дзэм кыулыкъу шызыщIэ цIыхум и дамэм тралъхъэ дамыгъэ. Япэ иту унэм кыицIыхъар, бжэным еицхъу и нэр кыихуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кIагуэ цыгъыу, дамэтелъ телгъу, лъэдакъэ лъагэ хъужауэ къатыр фIыцIитI лъыгъыу, маузер кIэрахъуитIи гуэлгъу, ицIопиц бьидэфIи иыгъыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 28. Сэ дамэтелгъым нобэм кьэс Сехъуапсэу си гур кымылгъэм. Поручик Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 87. Дамэтелгъыр тесхыници, ишалыр хэслгъэници, – жиIэри Якъуб аксельбантыр унэ лъэгум иридзаиц дьицэ вензель фIэлгъыр зэрыфIэлгъу. Нал къута, 302.

ДАМЫГЪЭ (18). 1. (9). Лъэпкъ къэс унейуэ яIэ с.ху. шым, былым нэгъуэщIхэм ейм хэмыгъуэщэн пащцIэ традзэ нэпкыжъэ. Лы хэхуэ лъэпккым къахэхъукIэм, И напцIэ телгъыр лъэпкъ дамыгъэиц, Шыгъажэ ящIрэ шы къатежмэ, Ехъуапсэ фIэкIи цIыху мыфыгъуэиц. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205. Нэхъ бейхэм я къамэр инт, зэцIэцIууэу дьицэкIэ лат, къамэм и цыбым тетт ар зейм и лъэпкъ дамыгъэр, и унэцIэр; витI-жэмитI фIэкIа зымылэм я къамэр фIыцIэт, къамэкIэр дьжыныным кыхэцIыкIауэ, нэхъ ицIалэ зыкызыххэм якIэрыцIар къамэ къуаниэ цыкIуиц, сэххуэм еицхъыфэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 84. Ди ицIыпIэм уихъэжмэ, Бгы цхъуантIэ кьэлгъыхъу, Сэ си шым гъэ куэдкIэ Дамыгъэу илар, Бгы нэлум ицистхъаици, УкIуэжмэ кьэгъуэиц. ЗэныбжыгъуитI. «Шум и гъуэгъу», 33. 2. (2). КызырэщIыцIухужын нагъыщэ. Долэт иджыри зэрысымаджэт, итIани абы дамыгъэ зытрищIа пхэбгъу цыкIур Гъуумар кыицIэригъэхъат. Хьуэпсэгъуэ нур, 287. Шхъэж и самэ дамыгъэ тефIцIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 56. 3. (5). Дзэм, е нэгъуэщI IэнатIэм пэрытым фащэ зэрахъэм тет зэрызэхэгъэхъэхукI нагъыщэ. Саримэ и нэгум ицIэтт Елдар, шы дахэм тесу, и Iэцхъэм командир дамыгъэхэр тедауэ, и цейри цхъуэрэ дахэу, и хъурыфэ пIэлэр дьицэплгъу. Хьуэпсэгъуэ нур, 313. Дамыгъэ сыт имыIэми, Къулыр зэрывоеннэр IупицIт. Нал къута, 238. 4. (1). зэхъ. Зыгуэрым и нэщэнэ. и цыхъэиц. ОрдениитI и лыгъэм кыипэкIуаици, бригадэм я бэраккым хуIуауэ хэлгъи, лыгъэм и дамыгъэм дежкIэ ар нэхъ кьекIуу кыилгъытати. Лыгъэ, 413.

◊ **Дамыгъэ тедрэн** (3). КъэщIыцIухужын цхъэкIэ нэпкыжъэ зыгуэрым тегъэуэвэн. [Долэт:] Догуэ, уи пхэм, подкулачникици, жалэу дамыгъэ кыитрадзэмэ, дауэ хъуну? Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 646. Япэм

Иэцим дамыгээ традзэу цытамэ, иджы цхъэж и унэцлэр кызырщидээ хьэрфыр традзэу кьаублац. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 504. **Дамыгээ телгын** (1). Кызыраацыхуж нэщэнэ гуэр илэн. Иджыри Иэцэм е бгырпхым, Иэлгын дыцэкгыу зи Иэцлагэм Дамыгээ телгэу сэ солгагьури, Кысфлюцл кысыцахуэу сэри даггэ. Дамыгээ. «Дамыгээ», 205.

ДАНАГЬУЭ (1). Шылэ гьуэж. Жыгей мэзыжыр зэмьфэгьуи, нэхэ лгазу тетым данагьуэ тепхуауэ, нэхэ лгахышэу дыггэмьхуэмклэ итыр фьыцлафэу. Льяпсэ, 70.

ДАНЭ I (54). «Шынэхужыкьуэ», «Нал кьута» романхэм кьыхэщ хьыджэбз цыкьлүм зэреджэщ. «Си нысэм ипхуэ Данэ цыкьлүр силатэмэ, здэсиэнтэкьэ иджы, хэт ицлэрэ, жэмьм шклэ илэмэ, сабий цыкьлүр цыгуфьыкьлэнт», - жиIэу Хьэбибэ пьлэжыртэкьым. Шынэхужыкьуэ, 8. Данэ цыкьлү илэ хьыащи, мафлэ жьэрэжыи, красноармеецхэм порошок гуэрхэр кьрата цхъэклэ, сэбэп хуэхуакьым. Нал кьута, 277.

ДАНЭ II (19). Шылэ. Я цхъэцыр данэу е дафэу Кыытицхъэцыжынхэр кьыщысым, Кабзэ хьужакгэ ди тафэ, Ди цыгуэу гуауэу кьылысым, Нэхъыбэр бийхэм еттауэ, Зэпыдгьэуакгэ ди зауэр! Россие. «Мывэ хуабэ», 94. Мафлэр ину кьэлыду унэр хуабэ цыхуэ, хьыдэжэбзым и шинелыр итлэтаи; Натанис и пьлэри цызыцхъэрхым данэм ещхэ и цхъэцыр зэбгьылэлэри мафлэ бзийм кьыггэнэху и нэкьлү фагьуэр нэхэ тыншу пьлагьу хьуаи. Хьуэпсэгьуэ нур, 309. Гьэмахуэм деж бгы нэпкь льягэм псыр кьыщелтэклэ дахэщ, цыхубз дахэм данэ цхъэц и дамилым ицлакуэм хуэдэу телгьц жытлэни. Нал кьута, 300.

ДАНЭПС (1). Данэ пашлабзэм кьыхэщыкьла Иэлгэщл. Япэ ит машинэм ис цыхубз гьэщлэрэцлам телгэ данэпс хужь иныр жьыбггэм зэрихьэрт, мис фи нысацлэр, феплэ, жиIэу хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 583.

ДАНИЗЭТ (39). Цыхубзыцлэ, «Хьуэпсэгьуэ нур», «Шынэхужыкьуэ», «Нал кьута» романхэм кьыщыхощ. Данизэт Дисэ дежклэ еуцэклри и гум жьы дриггэхуаи, убэурэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 272. Арицхъэклэ Хьэбибэ абы нэплгэу пхуцысынт, Данизэт гьусэ ицлри льясу парадым кьуат. Шынэхужыкьуэ, 36. Хьэбибэ шэ пэгун зэригыгьыу абы хуэдизу псыницлэу макьуэри Данизэт льящыкьхэркьым. Нал кьута, 211.

ДАНТЕ (1). «Дамыгээ» усэ тхылгым щыщ усэм и флэщыггэцлэщ.

ДАНТЕС (1). XIX лэщлгыгьуэм урыс усакьуэшхуэ А.С. Пушкиныр зылэщлэукарщ. Сэ сыщылатэм, соггэцл, и ныбэр кьизмыггэутэмэ Пушкин и физыр кьэзыггэфа Дантесклэ эдджем. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 616.

ДАПШЭ (114). зэр. цлэп. Сыт и бжыггэ, сыт хуэдиз. Кьэралыгьуэу дапцэ цылэ, Бзэ умыцлэм сыт уыцц? Гьатхэ кьэсклэ я гьуэлгьхьэгьуэ. «Вагьуэ махуэ», 42. Инал и кабинетым хьэцлэу цлэхуэнут дапцэ ухуейми, ауэ зы пэшим цлэмьхуэу хьэцлэ куэдрэ кьакьуэртэкьым.

Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 672. Хьэжыр хьэлгэ-хьэлгэу, ину хэгупсысыхуэ унэмклэ кьыггэзэжауэ, куэбжэмрэ унэмрэ я кум льябакьуэ дапцэ дэлгьми кьипиц хуэдэу, кьэкьуэжырт, и цхъэр кьыфлэхуауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 70.

ДАПШЭРЭ (17). нареч. 1. (3). зэр. цлэп. Сыт хуэдизрэ? Кьуажэм укьыкьлү кьалэм бзээр гьуэгу цыкьлүмклэ укьуэмэ, зы сыхьэтт узэрытетыр, Анчарэ матэкьуаниэцклэ бжьын е джэдыцлэ цыкьлү бзээрэм ипхуэ дапцэрэ кьуа? Нал кьута, 222. Хьэ тумэм и Иэлгэм шримыггэкьуалэ дапцэрэ кьэхуэрэ? Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478. Дапцэрэ жесла Жансэхуэ? Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 561. 2. (14). относит. цлэп. Сыт хуэдизрэ. Фызыжыыр мэзупсысэ: дапцэрэ зауэ кьэхьеями, игьацлэм цыхумямылькьухокьуадэ: хэт шытрах, хэт иуанэр лах, хэти и Иэцыр хелгьхэ. Шынэхужыкьуэ, 8. Дапцэрэ Арбузик яубэрэжыну цлалэ цыкьлүхэм мурад яцлами, Сосрыкьуэ абы кьыщхьэццжырт. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 635.

ДАПШЭЩ (26). зэр. цлэп. Сыт щыгьуэ, сыт зэман. Жыраслгэн и цлэ иракуэмэ, зэныкьуэжыр нэхъыбэж хьурт, дапцэц кьаубыдыну Жыраслгэн е кьахуэубыдыну уи гьуэггэхэ, жаIэрти. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 547. Махуэ псом Астемыр цлүтл жимылэу дурэшим дэсаи, дапцэц кьыздэжэну плэрэ? - жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 118 - 119. - Ди нэгу зедгьэужыну аракьым кьуришым дыкьыцлэкуар, - жиIэрт Иринэ, цлалэ цыкьлүхэм кьуейщлэй зырыз кьахэклэм - улэггэ хьуауэ мацлэ кьытлэплгэрэ, дапцэц кьытлгысыну хуицхуэ жаIэу? Шынэхужыкьуэ, 62.

ДАПШИ (1). зэр. цлэп. Сыт и бжыггэ, сыт хуэдиз. Бадзэ батальону дапци дэцлгыбгьуа? Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.

ДАРИЙ (9). Данэ щэкл льяпкь. [Алий-бей] Кьыщэхуауэ кьыишэрт Иэцэ - фацэ, цэкл, фоч, гын, дарий, дыщэ Иуданэ, нэгьуэцл хьэпшып Иэджи. Льяпсэ, 40. Сидариклэр телсгафэу Жьахафэр си махуэ гьуэгуэ, Ер зи Иэцлаггэр мы цлгьлэм Шцремьлгыгьуэ гухэхуэ. «Щлалэгьуэ щлгьналгэ», 426.

♦ **Дарийм хуэлгэрэ я хулгэр нэцлү** (1). Нэхъыщхьэм мыхьэнэншэр япэ ираггэщу. Мыбыкьлэ дарийм хуэлгэрэ я хулгэр нэцлү мэпсэури, я гур дзэлклэ ялыгьыц, уабггэдыхьэмэ, зыгуэр кьатэбудын я гьуэггэщи, я нэм бжэгуу укьыщлэуэ. Кхъухь пхэнж, 495.

ДАРЬЯЛ (1). Тэрчыпрсыр кьызыдэж аузым и цлэщ. Ди Дарьялым цыхухэм нобэ Уардэ илгыкьлэу Иэджэ щайцыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 124.

ДАУЭ (435). зэр. цлэп. Сыт хуэдэ щыкьлэу. Дауэ зэхэщыкьла хьуну абы хуэдиз цыхур, жиIэу Урарэ гузэва цхъэклэ, зыми губггэн ицлакьым: цхъэж хуэфаицэ увьлэплэ игьуэат. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 587. - Дауэ зэрыармырар? - жиIэри Азрэт и лгыггэ здынэсыр капитаным ириггэщлэну мурад ицлаи. Нал кьута, 303. [Кодоевым жиIэу] Иджы дауэ цыхуэ ар яжэла зэрыгьунур? Льяпсэ, 88.

♦ **Дауэ уыцт?** (16). Зыгуэрэм и узыншаггэм ирыщлэушлэ. Дауэ уыцт, тхьэм жиIэмэ? Мелыгыч, 463. [Астемыр жиIэу:] Дауэ фыщыт

фэ, фезэшагээ? Алхъо, 75. – Дауэ уицт, Тинэ? – жиЛэри Лу ицЛэуицаиц, и макъыр зэрызэкЛукъым гу лъримыгэтэн и гугъэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 523 – 524. **Дауэ хъун(у)?** (65). Сыт адэкЛэ къэхъунур? ХэкЛыпЛэр сыт? *Щамхъун зиггэщхъауэ плвэрт, шыр псым ицЛиггэмбрыуэм, тесыр дауэ хъуну, жиЛэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 164. *Иджы дауэ хъуну – мэлым жьэжъеиц хэлккъым, Локототи и Ыхъэр дауэ хъуну?* Нал къута, 252. [Фариз жиЛэу:] *НысаицЛэм зыгуэр йомыту дауэ хъун.* Алхъо, 93. **Дауэ хъуми** (7). Дапхуэдэ щыкЛэми. *Дауэ хъуми, Лу ириггэджа лъыжъхэм Нахъуэ экзамен къабзэ къаЛихаиц, къэнэжари Чачэ и закъут.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 503. *Капитаным и псалгэр Якъуб зэниудаиц: – Дауэ хъуми, уэ пфЛэфЛыр ницЛэуэ зэфЛэкЛынкъым.* Нал къута, 308. *Дауэ хъуми, Налиык кЛуэм фЛэфЛит ицЛалэ цыкЛум.* Хъуэпсэгъуэ нур, 310. **Дауэ тицЛыну** (11). Сыт тицЛэнур. *Нахъуэ иицЛэнур и жиЛэнур имыицЛэжу, Астемыр дежкЛэ къэплгъаиц, дауэ тицЛыну, жиЛэ хуэдэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 654. [Адыгэ уэркъхэр мэчэнджаиц:] *Дауэ тицЛыну?* Нал къута, 266. [Нурхъэлий Думэсарэ жриЛэу:] *КъызжэЛэ, дауэ сицЛыну?* Хъуэпсэгъуэ нур, 149. **Дауэ уеплгэр?** (7). Абы уэ дауэ ухуыцт, сыт жыпЛэн. *Дауэ уеплгэр, Астемыр?* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 673. [Директорым Астемыр жриЛэу:] *Дауэ уеплгэр? [къэрэгъулу е пшихъукъгъэплуэ лэжъэным]* Хъуэпсэгъуэ нур, 183. **Дауэ мыгъуэ?** (5). Зытегузэвыхъ гуэрным щхъэкЛэ жаЛэ. *А Думэсарэ, анна, дауэ мыгъуэ уи гум ныкЛыу уи сабийр Арсейм яхэбдза?* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 565. [Данэ цыкЛу артеллеристхэр еггэдыхъэшх:] – *Уэ укъаукЛэм, дауэ мыгъуэ хъуну?* Нал къута, 233. [Дахъуэс фэрыицЛу Дисэ жрелэ:] *Дауэ мыгъуэ укъыицЛэнат унэм?* ГуцЛэгъу, 424.

ДАУЭГЪУ (1). ДэуэнкЛэ пэцЛэщЛэгъу. *Къэдыицэ хэфхаиц, жаЛэу Иджи къэдауэрт, арицхъэкЛэ дауэгуэ дызыицЛыр директорым деж согъакЛуэ: араиц хъэжыицЛэр хэзыхыр, жызоЛэри. Мелылыч, 468.*

ДАУИ (112). вводнэ п. Шэч хэмылгъу. *Дауи, Мэрият нэхъ физ дахэ хъэблэм дэнэ къэна, къуажэм дэмысу жаЛэрт, ауэ лъхуэртэккъым, иджы къуэ къылгъуаиц, абы цхъэкЛэ Иджем Иджем жаЛэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 95. *ЩЛалэгъуалэр, дауи, Астемыр и лъэныкъуэрт, ауэ лъыжъ-фызыжъ, духъэшы къуажэм дэсым уагурыЛуу фэ ятеттэккъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 657. [Къэрней:] *Уэ пхуэдэллым нэхъ маицЛэ, дауи, къыуалгъхункъым.* Гъуэгуанэ, 135.

◊ **Дауи ирехъу** (1). Дапхуэдэу Гуэхур хъуми. [Астемыр:] *Дауи ирехъу, и ней къысицыхуэ Къылышбий и къуэм.* Хъуэпсэгъуэ нур, 122. **Дауи цыи** (1). Еплгэ **дауи ирехъу.** *Щытхъупс зи гуапэм дежкЛэ жиЛэр зэрыгурыхъыр иицЛэжырти, и псалгэм нэгъуэицЛи къытицэфынут: дауи цыи, чыристан диным и фыггэкЛэ хэкур Урысейм нэхъ гъунэгъу хуэхъугъаиц, катехизисыр янэ къыидзыггэкЛар осетиниц.* Лъапсэ, 89.

ДАУР (3). УнэцЛэ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романым ушрохъэллэ, Астемыр и ныбжъэгъуш. *Илгъэс зыбжанэ итэ Астемыр ицЛалэ зи джэгу хыхъэгъуэу*

мыдрисэм щеджэну абазэхэм я деж къыицкЛуам, Даур Иляс ныбжъэгъушхуэ къыхуэхъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 159. *Даур Иляс сэбэп къыхуэхъурэ мэххъумэу е хъэсэнэхъумэу уамэ арат [Астемыр], ауэ бжъыхъэ хъуауэ дэнэ хъэсэпэ Лууэн.* Хъуэпсэгъуэ нур, 160.

ДАУТОКЪУЭ (1). УнэцЛэ. *ЩЛэжъокъуэ, Даутокъуэ сыт жыхуэпЛэр зэбгрыхуауэ хъэбэсабэ ицЛын хуейуэ арат Степан Илыиц зытесэлгъыхъыр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 269.

ДАУТОКЪУЭ-СЕРЕБРЯКОВ (2). Граждан зауэм щыгъуэ «хужъхэм» ялгъэныкъуэу зэуа дзэзешэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романым хэт персонаж. *Къазджэрий тридзэу Даутокъуэ-Серебряков деж цхъэ кЛуат: «дызэвмыггэзэуадызэвггэкЛуж», жиЛэу, абы иужкЛэ Джылахъстэней кЛуэу дзэ зэриггэпэци «советхэм» гзэуэну и мурадаккэ?* Хъуэпсэгъуэ нур, 319.

ДАУЩ (1). Зыгуэрным теухуа хъыбар, псалгэмакъ. – *АтЛэ «дауицЛыицЛыр цылыици, дауиц Лейр мэлу» жиЛэу жызылам имыицЛэу жиЛэ?* Кхъухъ пхэнж, 499.

□ **ДауицЛыицЛыр цылыици, дауиц Лейр мэлу** (1). ХъыбарыфЛым хуэмыдэу, хъыбар Лейр псоми зэлгъащЛыс, хэлуицЛыу мэхъу, жыхуиЛэщ. [Бажэм къыдырым жрелэ:] *АтЛэ «дауицЛыицЛыр цылыици, дауиц Лейр мэлу» жызылам имыицЛэу жиЛэ?* Кхъухъ пхэнж, 499.

ДАФЭ (6). Дэм и фэ. *Дэицхуэм и фэртоху, дэр хъуа иужъ, дэр мыхъуамэ, дафэ ицЛынэр пхутехъынукъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 640. *Дэр хъуа иужъ, дафэм щыз мэхъу, дафэ ицхъуантЛэри къочэри дэр дэ хъуауэ къытоху.* Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 650.

ДАХАГЪ (6). ГуакЛугъэ, екЛугъэ. *Лузизэ дахагъуу шлам щыцу къэнэжар и цхъэц фЛыицЛэицхуэрати, иджы абы ицхъэнтэр ицЛууфауэ уиггэлгъагъуртэккъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 69. *Мис сэ си пхъуу тхъэлухуодыр, Еплгъыт гуаицэ, и дахагъым, Еплгэи хуэицЛыт уэ гуицЛэгъу.* «ЩЛалэгъуэ щыналгъэ», 421. *Цыхур бгым дэплгэиуэ зэхэтиц, аузым и дахагъым дахъэха хуэдэ.* Нал къута, 299.

ДАХАГЪЭ (54). Еплгэ дахагъэ. *И дахагъэр хъэлэмэту Удз ггэгуауэ къыицЛэицЛыниц, И нэхъ гуакЛуэ пхуэмыгъуэту Вагъуэ дахэм ар пэицЛыниц.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 146. *Дахагъэр фадэм я нэхъ лгъаицэ, Зумыггэзахуэм – ницЛэ хуэицЛаккъым.* Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. *Ботэх зиплгъыхъ пэтми зимыггэицЛу дунейм и дахагъэр фЛэтелгъыджаицэиц, иджыри къэс абы гу лымытауэ.* Лъапсэ, 70.

ДАХАЩЭ (5). пльыф. Еггэлеуэ дахэ. *Плаккэ лъыжъыр тхыицэ хъуауэ Ипхъу дахаицэр хуэму къеишэ.* «ЩЛалэгъуэ щыналгъэ», 420. *Щыналгъэр зэрыицтауэ дахаицэрт, гъавэр уэицхым я кЛуапЛэиц, къызэицЛэрыуаици, нэр еггэджылыр, хъуиЛэм Лэицу итыр абы хуэдэбзэиц. Кхъэлэгъунэ, 375.* *Гъатхэр дахаицэиц, псэр итхъэкъуу, Мываицхъэ дидэм тоджэгъухъ. Си хэку нэхъ ини сыту сщЛын?* «Щхъэлыкъуэ», 386.

ДАХЭ (419). 1. (383). ГуакЛуэ, узылэпызышэ, теплгэ гъуээджэ зилэ, екЛу. *Жыраслгъэн къыиджэуэнут я нэхъ дахэр, абы къыицЛэбгэ*

кѡмомыи щыиц кѡмыишеу уэркѡ хъыджэбзыжѡ кѡыишишэм, жылэм дэс тхъэлухудхэм ар шэуэ ятэхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 86. Щыналгъэр зэрыщытауэ дахащэт, гъавэр уэшхым я кѡуаплэиц, кѡыищыцлэрыуащи, нэр егъэджылыр, хъуаплэм лэишу итыр абы хуэдабзэиц. Кхъэлэгъунэ, 375. Хэгъуэуэ нэхъ дахэ ухуэащи, Укѡыищыцлэхуари уигу нымыкІ. Уи щыналгъэ. «Дамыгъэ», 98. 2. (18). ФІы, гэмэм, хъуэпсэгъуэ. Тхъэм фи Іуэху дахэ иицІ, – араиц Бекѡан яжрилар [и гъусэм]. Нал къута, 270. Фадафэ зырыз кѡэбубыдрэ я нэр щыицлэрыуэиц зэфІэкІынкѡым, цыхум я псэукІэр хабзэ дахэм тегъэуэвэн хуейиц, лѡэпкѡыр зэрылѡэпкѡыу узынишэ хъун хуэдэу. Лъапсэ, 45. Май махуэ дунейр нэхъри гуаицІ хъуху кѡуришищхъэ уэсыр нэхъ мэлыд, я дунейр дахэ хъуа хуэдэу. Щынахужыкѡуэ, 18. 3. (15). ГъэфІагъыбзэу бзылхъугъэм жраІэ. – Хъуэуэ, дахэ, ар нанэ етыж. Хъуэпсэгъуэ нур, 128–129. [Дэфэрэдж Сэлیمэ жриІэу:] – Сыт, си дахэ цыкІу, нэхъыфІ укѡэхъуа? Лъапсэ, 22. ПицІэжрэ, дахэ, губгъуэм дыщыдэкІым Жъгъыру маккІэ уэ уэрэд жытлар? СыпхуэзэхукІэ щэху. «Бгы лъапэхэм деж», 40.

ДАХЭ ДЫДЭ (3). ИкѡукІэ удэзыхъэх, нэгъэсауэ екІу. гуэр. Зэанэзэкѡуэр гузэсэжу щылгъагъум, хъыджэбз цыкІу гуэр кѡыицлэрыуэиц кѡабгъэддыхъащи, адрейхэм хуэдэу мыфейцейуэ, и щхъэцири дахэ дыдэу ухуэнарэ щхъэцилгъэ дахэм илгъу. Лъапсэ, 32. Абдул адыгъэбзэ дахэ-дахуэ ищІэртэкѡым кѡэжэр лѡэпкѡти, ауэ тынишу кѡыицлэрыуэиц, унэм ищІыхъуэ хъыджэбз дахэ дыдэ цыкІу и Іэпллэм илгъу кѡыицлэрыуэиц зэрыхуейри, зыри жимыІэу ежъащи. Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

ДАХЭГЪУЭ (5). Щыдахэ лъэхъэнэ. Гъэрэ щІырэ зэхэкІауэ дунейм и дахэгъуэиц, хадэхэлъхъэгъуэиц, ежауэ цыхур я шыгъуэуэ хадэм итт. Нэгъуху, 33. Май махуэуэ дунейм и дахэгъуэ дыдэу, жыгъхэр кѡэгъэгъа кѡудейт. Щынахужыкѡуэ, 35. Губгъуэм и дахэгъуэр гъатхэщ, Гъуэгур зыгъэдахэр псыиц. Узыгъэдахэ. «Батырыбжъэ», 153.

ДАХЭ-ДАХЭУ (44). нареч. ФІыуэ, екІуу, зэрыщытын хуейм хуэдэу, зэхэгъэкІауэ. Абдул адыгъэбзэ дахэ-дахуэ ищІэртэкѡым кѡэжэр лѡэпкѡти, ауэ тынишу кѡыицлэрыуэиц, унэм ищІыхъуэ хъыджэбз дахэ дыдэ цыкІу и Іэпллэм илгъу кѡыицлэрыуэиц зэрыхуейри, зыри жимыІэу ежъащи. Хъуэпсэгъуэ нур, 143. Езы Сарими кѡэгузэуэуэ Инал жиІэр дахэ-дахуэ кѡыицлэрыуэиц. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 592. Лыжъхэри цывыкІырти хъэдэ хуэзэху дыуэ траицІэрт, нэмзыбзэ дахэ-дахуэ ямыицІэр кѡагупсысыжурэ. Нал къута, 286.

ДАХЭКІЭ (16). нареч. ФыкІэ, хэгъэзыхъ хэмылгъу. Цыхур колхоз пицІынуэм, дахэкІэ цыкІу, ягурылуэ, кѡагурымылуэ кѡагурыгъауэ. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 653. ЖыпІэ делагъэр дахэкІэ цыгъэиц. Лъапсэ, 48. ДахэкІэ епсэлъауэ дилъэныкѡуэ цыкІу хуейиц, армырмэ, шы емылыджым еицхъу, нэхъри ищІыхъэнуиц. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 652.

□ **ДахэкІэ блэр гъуэмбым кѡраиш** (2). Псалгъэ дахэкІэ, гуапагъэкІэ узыхэмызэгъэн щыІэкѡым, жыхуицІэ. ДахэкІэ блэр гъуэмбым кѡраиш, жаІэу

жезыгъэІар Нахъуэ хуэдэ сытми – жиІэу арат Чачэ и гум илгъыр. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 512. [Дэфэрэдж Аннэ Павловнэ жреІэ:] Уицыхуейм деж блэр дахэкІэ и гъуэм кѡыицлэрыуэиц. Лъапсэ, 7.

ДАХЭКІЕЙ (1). плгъыф. Дагъуэ зимыІэ, дахэ дыдэ, тхъэлухуд. Берие ефэ хуэдэу ищІ цхъэкІэ, и нитІыр зытенар бжъэр кѡэзыта хъыджэбзыр арат, хъыджэбзым и гъуситІри кѡуэзэритын жыхуаІэм хуэдэт, ауэ а тІум я кум дэтыр дахэкІейт, уеплэмэ, уи нэр игъэджылу. Лъапсэ, 90.

ДАХЭН (дахэщ) лъэмыІ. (14). 1. (9). ГуакІуэу, узыІэпызышэу, теплгъэ гъуэзэджэ зилэу, екІуу щытын. Кѡуришыр дахэиц, бгыицхъэм бжей жыгъ зэрамыицІэжжэр тезу тетиц. Нал къута, 299. Ударныкѡуэ кѡалгъытэм и сурэтыр нэхъ дахэт. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 630. 2. (5). ФІыуэ щытын (гъащІэр, псэукІэр, Іуэхур). Езы Якѡуби и кѡуэиц цыкІуицІыр ипІыжыну цыхуежъам и мурадари дахэтэкъэ! Нал къута, 263.

ДАХЭУ (40). нареч. ЕкІуу, фІыуэ, зэрыщытын хуейм хуэдэу. ЦыхубзитІыр дахуэ хуэпати, езы тІур зэрыдахэм нэхъри нэхъ дахэж ищІырт, зылгъагъур зрагъэхъуапсэу. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 659. «Инал и кѡафэр» нэхъ дахуэ кѡрагъэкІхъуат, сыкѡытелгъауэ щхъэ сыкѡэмыфэрэ жыуицгъэлэу. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 581. Колхоз пхъаицІэм унэ схуаицІу Бгыкѡухэр дахуэ яухъуэницІ. «ЩІалэгъуэ щыналгъэ», 117.

ДАХЭУЭС (19). ЦыхубзыицІэ. Псом нэхъ дахуэ Дахэуэсым Кѡылыгъасѡым и чэзур. «ЩІалэгъуэ щыналгъэ», 413. Хъэблэ фызхэм зэхахат Дахэуэс унэри щІапІэри ищэу и дыщым я деж кІуэжыну мурад зэрицІар. ГущІэгъуэ, 424. Дахэуэс и хъыджэбз цыкІуицІыиц я хабзэт: Гунэуэсхэ деж кѡэкІуэнтти, бжэицхъэлум кѡыитетІысхъуэрэ бынунэр мырамысэ Іэтэ зытелгъэ Іэнэм кѡетІысэкІауэ цыицхэкІэ кѡенэицІу. ГущІэгъуэ, 425–426.

ДАЧЭ (5). Къалэдэсхэм гъэмахуэм зыщэгъэпсэхуэ къалэм дэхуэуэ ящІ псэупІэ. Езы Раисэ «Хрущев и дачэр» и рестораныиц щыиц филиалу кѡэлгъытэж, ІункІыбзэ псоми я ІункІыбзэлухыр и сумкэм илгъыиц, цыхуейм деж кѡакІуэуэ и нэгъуэ зригъэуэжыи мэхъу, хъэицІэицхуэ кѡэкІуэнуми хэт кѡэкІуэнуми япэ кѡэзыицІэр Раисэиц, шхын гъэхъэзырын хуейр зи пицэ дэлгъыр араиц. Лъапсэ, 79.

ДАИМ ЖИІЭУ (1). Сыт щыгъуэи, дапщэиц. Даим жиІэу зыгуэр кѡатхыху «нэхъыфІыр» жаІэри кѡатх. Щынахужыкѡуэ, 50.

ДЭ I (657). щхъэ цІэп. Япэ щхъэм иту куэд бжыгъэ кѡэзыгъэлгъагъуэ щхъэ цІэпапщІэ. Дэ ди тхъэжыгъуэр удыгъуэмэиц. Кхъухъ пхэнж., 508. Сэ илгъэс Іэджэ сыицхъуэуэ Схъумаиц си закѡуэ дэ дишхэр. «Адэ», 140. Бийр кѡыицытеуэм дэ ди унэ, Сэ Іэицэ сІыгъыу сынежъащи. Си гъуэуэ тыншакѡым сэ игъащІэм. «Мывэ хуабэ», 62.

ДЭ II (31). Дей жыгым и пыкІэ. Дэр хъуа нэужь, дафэм цыз мэхъу, дафэ ищІыхъуэиц кѡочэри дэр дэ хъуауэ кѡытоху. Мазэ ныкѡуэ щхъуантІэ, 650.

ДЭБЗЭХЫКІЫН (добзэхыкІ) лъэмыІ. (2). НапІэзыпІэм зыщІыпІэ дэкІуэдыкІын. Наливыиц

дээ кьаши нэужь, Астемьри кьуажэм дэбзэхьИаиц, дэжИуари дэжари ямыщИэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 158. Кьуажэм цыхухуэ е цыхубз дэбзэхьИамэ, цыхухуэу дэсыр шэсурэ ХьэтирэмтИыгу кхьухь тедзапэмкИэ жэуэ цытаиц, ядыгьуар кьыцагьуэтыжи Иэджэрэ кьэхуаиц, инькьуэми кьагьуэтыжа цхьэкИэ, кьэцэхужын хуейуэ зыцэхуам хьыджэбзыр кьрицэжын имыдэмэ, зэауэрт, е яцэхуар кьэкиуэсэжырт, зыпылзу цытаиц цИалэм и гьусэу ежэжырти, урыс кьалэ гуэрэм и гьунэгьуэ тИысыжырт, цИапИэ кьратам унэ ираицИхьыжауэ. Льяпсэ, 34.

ДЭГЫЗЫН (догыз) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм кьыхэкIуэ е зыгуэрэм и гьусэу шэIун, гурымьн. *Дыгьурыгьуу, жаIуэ цтэуэ Бынунагьуэр дэгызаиц. ГьащИэм и кьэжьапИэ. «Вагьуэ махуэ», 63. Зэм мафИэ нэхуу мэлыдыр, Жэц зытехуахэм кьалэагьуу, Кьылтэыс уIэгьэм дэгьзу ИтИани кьоуэр мызагьуэ. Си гур си Iэгум илгу. «Дамыгьэ», 209.*

ДЭГУ (2). Зи тхьэкIумэм зэхимых; тхьэкIумэ жьажьэ. *Абы цужькИэ, «унэхунум сыт жепIэмэ дэгущ», жыхуаIэр арати, Нурхьэлий, и хьуржыныр и цыбым илгу, кьуажэм дэкири, станцымкИэ цунэтиаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 147. Кьури дэгум псалги жамьIэххэу Я уанэр цыблэм хуэцИалэхьэ. Пшагьуэ гуэрэныр цIакIуэ псыфу... «Батырбжьэ», 39.*

Дэгу хьун (2). Зыри зэхимыхжу хьун. *Фоч уэ макьым и тхьэкIумэIунсыр Iуиуда хуэдэу Ботэх дэгу хьуауэ и нэр еуфИыцI, цыхьым емыпIыфу. Льяпсэ, 71.*

ДЭГУЭЖЫН (дегуэж) лъэI. (3). Зыгуэрэм жилам хуцIегьэгьуэжын, псалгьэкIэ текIуэн. *Аралгьым ищIэнур ищIэртэкьым: Жыраслээн дегуэжри, хьунукьым, пцы лэапкьыц, егьэпсалэри, абы фИы зэрыжымьIэнур хьэкьыу ещIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 91–92.*

ДЭГУЭН (дегуэц) лъэмыI. (2). ЗыщIыпIэ дэжьуауэ дэгын, дэсын. *Унэ лээгум, нэмэз ящI хуэдэу, физи лыжыи хэIубауэ илтыц, цыкIухэр шынарти, я фэр шэхум хуэдэу пыкIауэ, кIэзызу, дурэпIлэрэшыым дэгуауэ дэсиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 284.*

ДЭГУЭШЭН (догуашэ) лъэмыI. (6). Зыгуэрэм гуэшэгьуэ (Iыхьэгьуэ) хуэхьун. *Делэр бейм догуашэ, цыIыжаIэр, делэр хамэ мылгьум цыгьуэгьуэрэ кьулейсыз дыдэу кьонэри араиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 52. Датицэ пцылгу кьыцэхуами Я нэхьыфIкIэ хоцытыхьыр, Е ар хьаным дэгуэшами Ешэр Тыркун гум ирихьыр. «Тисей», 489. Мес Кореем тхьлэхэр кьаишэ, Сталин итхьыр зэрадэкIри Вождым и цIэр фИым догуашэ, ГьащIэ хьэлгэр зэрадэкIуэ. Лэпкьэхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 60.*

ДЭГУЭШЫН (дегуэш) лъэI. (1). Зыгуэрэм и гьусэу зыгуэр гуэшыи. *МазитхукIэ зы цIакхьуэ Iыхьэр ядэгущуэ зы шыуаным ишхыкI бынунэм хуэдэу ди шхын Iыхьэ зэхэлгу дызэдэпсуаиц, дивизэр дэгэпИыцIакьым, цыгьын хуэныкьуакьым. Шынахужькьыкьуэ, 45.*

ДЭГУФИЭН (догуйэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и гуйфIгьуэр дэIыгьын. *И ныбжьэгьухэри догуйфIэ. Дыгьуэ жыхуаIэр сыт? «Бгы лэапэхэм деж», 125.*

ДЭГУШЫЭН (догушыIэ) лъэмыI. (14). 1. (10). *ГушыIэ хэлгу зыгуэрэм епсэлгьэн. Астемьр, сабий фИуэ илгьагурти, ядэгущыIэу яхэтит. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. Лу абыхэм ядэгущыIэуэрэ зихуэнэжци, и цхьэцми тIэкIу телгьэцIыхьри хадэ зацIэкIэ Чачэхэ я унэм жаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 506. Хьэ кьуацэжьым догушыIэр – Ариц а цIалэм гьусэу иIэр. «Тисей», 488. 2. (3). ЦIалэр хьыджэбзым е хьыджэбзыр цIалэм лэагьуныгьэкIэ пыщIауэ шытын, пылгьын. Ар зыпылгьым дэгущыIэм – Гуауэр псори цогьуницэж. «Бдзэжьейшэуэ ипхьу», 153. Месыр ахэр кьыздоувыр, Линэ цIалэм догушыIэ...Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 42.*

ДЭГЪЭБЗЭХЫКЫН (дегъэбзэхькI) лъэI. (3). *Дыгьун (зыщIыпIэ дэгьыр, дэлгьыр). Мы ерыщым и Iей жысIэмэ, иджыблагьэ шыгьажэм кьащытежа си шы жэр дэгьуэр си пцIантIэм дигьэбзэхькIыжыни, жиIуэ старшинэр гузавэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. Фыцгьуницэжа «Кьэрал пхьуантэм» дэлгьар зэрыдагьэбзэхькIар? Хьуэпсэгьуэ нур, 248.*

ДЭГЪЭДЖЭРЭЗЕИН (дрегъэджэрэзей) лъэI. (8). *Гьэджэрэзэрэ дэхьейн (п.п. Iэщхьэр). Губгьуэм кьикIыжхэм я вакьэр я блэгущIэм ицIэлгуэ, я гьуэнишэдэж лэапэр лэагьуажэм нэс дэгъэджэрэзегуэ кьэкиуэжырт. КIапсэ кIапэ, 5. Псэуцхьэ псоми я макьхэр кьэIуаиц, псом хуэмыдэу цIалэ цыкIухэм я гьуэнишэдэж лэапэр дэгъэджэрэзегуэ псыхьэлыгьуэ кьэхым кьелгэ-нелгэу хэту кьаажьхьуэ зэрызехьэт, зэрыгьэкиIирти. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. [Дэрдэхь] Езыми пащIэ кьекIу тетт, и кIаптитыр дэгъэджэрэзегуэ. Хьэсэпхьумэ, 418.*

ДЭГЪЭЖЫН (дегъэж) лъэI. (4). *Зэхуаку гуэрэм зыгуэр дэгъэпIиикIын. – ДыныщIыгьэ хьуну? – жиIэри Нартыхум и цхьэр бжэм кьыдигьэжаиц, и Iупэр фИызетежу. Льяпсэ, 80. Хьэпшып нэхьыфIуэ иIэхэр зэкIуэцилгьэжауэ, пцыхьэцхьэм пшапэр зэхэуэмэ, и цхьэ дзасэр адэкIэ-мыдэкIэ дигьэжурэ зыцIодэIуки, и пIэм изагьэжкьым икIи жишжыркьым [Гуацэр]. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 524. [Алыджыкьуэ:] ПцыхьэцхьэцкIэ собэ цыкIу цыгьозогьуэуэ, уэишакьыр цхьэгьубжэмкIэ дэгьэжауэ. МелыIыч, 461.*

ДЭГЪЭЗЕИГЬУЭ (6). *Джабэ, дэкигьуэ. Ауэрэ кьуэм дэлгэдаиц гур, дэгъэзегуэ гуэр цынэсам, шитИми джэдум еицхьуэ заукьуэдияуэ гур зэрыхьэлгэр уагьаицIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 301. [Апчарэ] Гьуэгур дэгъэзегуэуэ цытатэмэ, хьэмкIуэ жэнт. Шынахужькьыкьуэ, 52. Машиинэхэр кьуажэм зэрыдэкиIуэ, бгы дэгъэзегуэ дэиццейуэ цIадзаиц, я моторхэр, зыгуэр кьащымыщIаицэрэт жыпIэну, кьугьыу. Льяпсэ, 68.*

ДЭГЪЭЗЕИН (дрегъэзей) лъэI. (5). 1. (2). *Зыгуэр ишхьэмкIэ шыIэу цIын, Iэгын. Локотшэ занцIэу ттулгькIэр дригъэзейри псы хуабэ тIэкIур ирифаиц. Нал кьута, 243. Iуизэ хэлът и гуиIыIур дэгъэзегуэ, и шитИыр унащхьэм тенауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 68. 2. (3). ИпщэкIэ кIуэн, дэкиIуэиен. Сыхьэт ныкьуэ нэхь дэмькIуэ Астемьр Налшык нэси, и шыр цыхуэгьэ гуэрэм деж кьыдинэри,*

Елизаветэ уэрамынкIэ лгэуэ дриггэзезиц, Церковнэ уэрамынкIэ кIуэуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 112. Мэтхгээнр нэхъ кыдэхъэха хгун папицIэ Инал мурад ицил, Бурун ИпцэкIэ драггэзэйуэ абы цаицI аэрогородыр ириггэлгэггуну. Мазэ ныкгуэ щхуэантIэ, 530. [Алыджыкгуэ:] Уэрамышхуэм сьдыхъжэр дэггэзэймэ - псэ зыIут дэткгым. МелыIыч, 459.

ДЭГГЭКЫЖЫН (деггэкIыж) лгэI. (4). 1. (3). Зыгуэр еггэжжыжын, щыIпIэ гуэр кыггэггынэн. Пцэдджыж хьэцIэ куэдрэ цыскгым, жаIами, Думэсарэрэ Астемыррэ хьэцIэ кгэкIуар ирамыггэблаггэуэ даггэкIыжынутэкгым. Мазэ ныкгуэ щхуэантIэ, 520. [Квандыц:] Си гьаицIэм, тхьэ, хьэцIэ кысхуэмыарэзыуэ дэггэкIыжакгым, абы сьт иджы хьыбар Iей жезггэлэн? Альхьо, 85. [БырмамытIыг:] И щхьэр си анэм хуипхэри диггэкIыжаиц [унаицIэр]. ХьэцIэ лгэпIэ, 399.

ДЭГГЭКЫН (деггэкI) лгэI. (12). 1. (7). Iуэху гуэркIэ зыгуэр зыщыIпIэ гьэкIуэн. Наидивизэр даггэкIа иужь куэдм я бжэицхьэлум нал траIулIат, ди ицIалэхэр тхьэм фIыкIэ кытхуицхьыж, жаIэу. Нал кьута, 213. [Чач:] Сэид тхьэмыицIкIэр даггэкIа хуэмэ, гьуэмылэнизу дауэ дэбггэкIын? Мазэ ныкгуэ щхуэантIэ, 634. Уи лгэрыггынсыр уи цхьэггусэм Зэм пхуиубыду удиггэкIырт. Зэманым декIу. «Батырыбжэ», 11. 2. (4). Зэман гуэр, пIалгэ гуэр гьэкIуэн. - ШейтIан узыр бэлыхьыц, гьэхуужыггэуафIэкгым, и цхьэм дэуеинкIи мэхьу, - Сэид, игу кгэкIар жимыIэн цхьэкIэ, псэ нэпIцI зицIри, тIэкIу диггэкIа иужь жиIаиц. Хуэпсэггэуэ нур, 70. - Зы пцыхьэцхьэ дэзмыггэкIыу сэ мы клубымы сыккIуэ, - жиIэрт ицIалэм, - си кьуэицхэми яцIэ уи хьыбар. Мазэ ныкгуэ щхуэантIэ, 665. [Квэрэмырзэ] Нэхьыбэм я гуггэт [а лгым] хьэпсым ис заицIэу и дунейр ицхьу, сьт цхьэкIэ жыпIэмэ зыгуэр IэцIэицIыхьыху, яггэтIысырт, IэцIэмыицIыхьыIауи куэд диггэкIыртэкгым. Лыггэ, 408.

ДЭГГЭКИУЭН (деггэкиуэ) лгэI. (6). Зы лэжыггэ (Iуэхуггэуэ) гуэрим кыдэкIуэу нэггэуэщI лэжын. Темботу цытатэм, тIэу емыпIгэу а чыржыныр циггэмэракIуэу шихьынт, уеблэмэ езым и Iыхьэм кыицимыгганэу, Лу е Саримэ и Iыхьэри диггэкIуэнт. Хуэпсэггэуэ нур, 299. Гуауэ, гуапэу кысхуицхуэхэм Дэггэкиуэри мы зы жэиц. ТхыIтымIпIэ. «Батырыбжэ», 71.

ДЭГГЭКИУЕЙН (дреггэкиуей) лгэI. (2). 1. (1). ЛгэапIэ зеггэлэтын. [Джэлил гуггэуицхьу Мэзан хужилэу:] «Хьэуэ, гуггэуи, сэ нэхьэрэ нэхь лгэауэ удэггэкиуейнкгым, умыпIаицIэ зэ». Бабыщыкгуэ адакгэпщ, 476. 2. (1). Теггэхуэн, гьэжжыжын. Си жэмьм гуур дэггэкиуей жиIэу хэт кьакIуэми, Мысост жиIэнур хьэзырытсиц. Щынэхужыкгуэ, 11.

ДЭГГЭКГЭБЗЫКЫН (деггэкгэбзыкI) лгэI. (1). ЗыщыIпIэ зыгуэрхэр дэггэкин, дэхун. [Алыджыкгуэ:] СыкIуэрэ абы сахыхьэмэ, жалэм уицIэмыупицIэ: кьуажэм ишэиэрэ мышкьыиу дэсар зы жэиц закгэуэм дашаици, кьуажицу экIэлгьыкIуэр даггэкгэбзыкIаиц. МелыIыч, 462.

ДЭГГЭЛЭЛЫН (деггэлэл) лгэI. (1). Зыгуэр зыщыIпIэ пылэлу кыдэггэггэпIиикIын. [Алыджыкгуэ:] ТхыIтым ицIэицхуэ хуиыицIу и Iэпхуамбэм диггэлэлу нэкIу кIыхьыр кызоуницI: - Мы кьуажэм уаицыц? МелыIыч, 450.

ДЭГГЭЛГЭДЭН (деггэлгэдэ) лгэI. (1). Зыгуэр зыщыIпIэ бгьажэуэр дэггэхьэн. ЗыкгэзыIэтауэ диным икIа кьомым мэжджытыицIэм ицIэзу ицIагуэиц цыIхуэбзымрэ сабиймри, топыр ицIантIэм даггэлгэдаиц, пулеметри азэн джапIэм траггэуэвжри, пацтыхьым и унэр уи IэмыицIэм илгым хуэдэу пIаггурти, уеуэнумэ, кьеблаггэ. Кхьэлэггунэ, 377-378.

ДЭГГЭЛГЭИН (дреггэлгэй) лгэI. (1). Зыгуэр дэггэпIкIейн. Афицарыр цыпсалгэкIэ, стIол зыбггэдэтым ицIоицыкгымкIэ теуIуэрт, стIолым тет шакалгэр кьыдриггэлгэйуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 88.

ДЭГГЭПСЫНЩЭН (деггэпсынщэ) лгэI. (2). Зыгуэрим дэлэпыкгун, нэхь тынш щыицIын. Сэ бгым сахуэдэу хьэлгэ стелгьыци, КьыздэггэпсынщэицIэм, си насытц. Сэ бгым хуэдэу хьэлгэ стелгьыци... «Батырыбжэ», 41. КьывэхьэлгэкIыр дэггэпсынщэицIэу, Фэ фишэчыр сиэчмэ, си насыт, Фэ уэс кьыфгесэм, сэ сьпIыицIэу, ФхузоицIыр мафIэ, дэп кьэсытпуну. ТхыIтым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16.

ДЭГГЭПСЫНЩЭФЫН (деггэпсынщэф) лгэI. (1). Зыгуэрим дэлэпыкгуну лгэкин. Абы иджыи гьуэгур кьеггэнэхур, Е пшаггэуэ хэтыр цымыггэуэу, Здынэсынум ар нэсыхуэицIэ Деггэпсынщэфыр зиIэм гуауэ. Николай Тихоновым папщIэ. «Дамыггэ», 66.

ДЭГГЭСЫН (деггэс) лгэI. (1). ЩыIпIэ гуэрим зыгуэр щыггэлэн, щыггэпсэун. [Альхьо:] Ди унафэр зымыдэр кьуажэм дэггэсынукукгым жыпIи мэхьур. Альхьо, 64.

ДЭГГЭТЫН (деггэт) лгэI. (2). ЗыщыIпIэ зыгуэр щыггэлэн. [Тхьэмадэм Алыджыкгуэ цхьэкIэ:] Шхьэрыуауэ кьуажэм ицIыдэггэттын ицIэкгым. МелыIыч, 454. Думэсарэ мызэ-мытIэу Сэид деж кIуэурэ елгэлуаиц, ицIалэр Iэпидлгэпидз иггэхьуу ицIантIэм диггэттын, молэми физ лгэщыиджэр куэдрэ зримыггэлгэуу ицIалэр лгэицIэу кьыицтаиц. Хуэпсэггэуэ нур, 51.

ДЭГГЭТЫСХЬЭН (деггэтIысхьэ) лгэI. (7). Зыгуэр зыщыIпIэ щыггэтIысын, псэупIэ щеггэщIын. Кьалэм Кьэрэмырзэ кьыданаиц, нэггэуэщI дэггэтIысхьэмэ, яхуэIыггынукгым, жаIэри. Лыггэ, 412-413. ЗылI фоч иIыггэуэ дэггэтIысхьы [кьырым], ээфIэжIаиц. Нал кьута, 253. Колхозым ятэхьыар а кьалэм дэггэтIысхьэнумэ - абыкIэ ээфIэжIэрэ? Мазэ ныкгуэ щхуэантIэ, 571.

ДЭГГЭУЭХЫН (деггэуэх) лгэI. (2). ЛгэныкгуэкIэ дэшэхын (псым хужалэ). Псыр кьымыуамэ, сабий цыкIухэр псыхьуэм дэу дэтт, бдзэжьей еицэ, е адэкIэ-мыдэкIэ даггэуэхэр псы ицхьэл цыкIу траггэуэу. Хуэпсэггэуэ нур, 49- 50. А физитIыр [Чачэрэ Даниэтрэ] псэлгэну тIысамэ, кьэзыггэуэицIэн дунейм теттэкгым, ицхьэлтысыр даггэуэхуэ, ицхьэлтыр

зэрымыувылэм ешху, псалгэгүү яцлэм и цхвэр
яужэгүү ГумкГыжауэ цаггэтыжыртэккым.
Хьуэпсэгүүэ нур, 271.

ДЭГЪЭУВЭН (деггэувэ) лгэI. (6). Зэхуаку
гуэрым, зыгуэрым и клуэцлым щыггэувын.
И мурадыр жимылэу Локотош унафэ ицлац
отрядыр зэхуацэсу ницлантиэм даггэувэну. Нал
кьута, 256. [Красноармеецхэм] Машиныхэм, шыгум
я зэхуакум ашыкхэр даггэувэ, кгэпхэр дакуэ.
Шынэхужыккыуэ, 39. Астемыр и фочыр пЛанэзм
диггэувац. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 519.

ДЭГЪЭУДЖЫН (деггэудж) лгэI. (1). зэхь.
Зыгуэр убэрэжын. Хьыджэбзым и напцлэ телъ
и цхвэц ухуэнар араггэ иужьклэ ялхэм я Гэпцэм
ирашэкЛрэ ицлопцым даггэуджу цытыр, итлани
цлхубзыр я цхвэцим хуосакъ. Лгэпсэ, 35.

ДЭГЪЭУЕИН (деггэуей) лгэI. (1). зэхь. Дөшеин
(дамэр). Астемыр и дамитлэр дриггэуеяц,
хэцилкл цыцккым жилэу кьриггэккыу.
Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 540.

ДЭГЪЭХУЭН (деггэхуэ) лгэI. (1). Кьэмынэлауэ
зыщлплэ дэггэзэггэн. Иринэ хьэпшыну иЛэр
шумэданилтым диггэхуац, дэмыхуэр и Гэплэм
илъиц – сыт ицлэн. Нал кьута, 216.

ДЭГЪЭХУЭХЫН (деггэхуэх) лгэI. (1). зэхь.
Тхьэмыщклаггэуэ иггэхуэн, лей кьытеггэхьэн.
Жыраслгэн и нэгум мацлэ цлклэ, мацли хэта,
сыт ицлами кьыхуаггэггэури Налишк дэт
тутнакгэцим Гуаггэувац, мыбы илгэсым и
нэхьыбитлэр дзэггэхуэхар уэраци, иджы
гьуэгу тэмэм теггэувэж жалэри. Мазэ ныккыуэ
шхуантлэ, 515.

ДЭГЪЭХУН (деггэху) лгэI. (6). Зэкэлгыклуэклэу
щытхэм зыгуэр хэггэклэудыккын. Азрэт
кьэузэва пэтми, «товарищ капитан» жилаккым,
«товарищ» псалгэр диггэхуац, Локотош абы гу
лвымытэу. Нал кьута, 303. Кьэзджэрий едэлуац
Кьээмай и псалгэм цыиц димыггэхуу. Мазэ
ныккыуэ шхуантлэ, 592. Лу зиуцэхуауэ цысами,
Думэсарэ и псалгэм цыиц зы диггэхуаккым
зэхимыху, ауэ ар зэгупсысыр нэггэуэцлм...
Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 518.

ДЭГЪЭХЪЖЫН (деггэхъж) лгэI. (1).
Зыгуэр зыщлплэ дыхьэжыну хуит щлын.
Узыхуэтхьэузыхэни цыцккым, кьуажэ Советым
уоклуэри – цлхум я гур кьобггэнуц, я ницланти
удаггэхьэжынккым, я хьэр кьуауитурэ.
Зи лгэрыгыпс тлггэ, 528.

ДЭГЪЭХЪЭН (деггэхъэ) лгэI. (4). Зыгуэр
зыщлплэ дыхьэну хуит щлын. Фызышэр
куэбжэм кьэса цхвэклэ занцлэу удаггэхьэнт –
даггэхьаккым, «гьуэгупицлэ» жалэри. Лгэпсэ, 117.
Си Гуэхуц, Чопракъ ауз зы немыцэ даггэхьэмэ...
Нал кьута, 237. [Думэсарэ:] Псыницлэу куэбжэр
кьылуфхи гур дэвггэхьэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 274.

ДЭГЪЭИЭБЭН (деггэлэбэ) лгэI. (2). Зыгуэр
кьыицтэну зыщлплэ дэлэбэну хуит щлын. Дисэхэ
и ницлантиэм Рахым и макъ кьыицлэурт, Рум цлклэу
едэхацилэу: «Мыбдежи зыгуэр дэлгэц», – жиЛэу
Рахым сабий цлклэур и гуфлаккэм диггэлэбэрти
кЛэфет е браныц сыт кьыдриггэхьырт.

Хьуэпсэггэуэ нур, 134. Хьэуэ, хьэуэ, Алыхьым
жимылэклэ Гьуумар абы [Нурхьэлий] и гуфлаккэм
диггэлэбэну. Хьуэпсэггэуэ нур, 217.

ДЭГЪЭУЛГЫЖЫН (доггэуэлгыж) лгэмыI. (1).
Зыгуэрым и гьусэу гьуэлгыжын. [Алыджыккыуэ:]
Иджыри кьэмытэджауэ пЛэ хуабэм хэлгэмэ
[цлхубзыр], сэри сьидэггэуэлгыжын, хьэмэ нобэ
тхьэмахуэи, эзыри лэжяпЛэ сыт жиЛэу здэклэуэн
цылэу кьыицлэккынккым. Мелыгыч, 444.

ДЭГЪЭУЛГХЪЭН (доггэуэлгхъэ) лгэмыI. (1).
Зэхуаку гуэрым щыггэуэлгын. Пшаггэуэ
гуэрэныр шлаклуэ псыфу Кьуэккыим дэмыккыу
кьыдоггэуэлгхъэ. Пшаггэуэ гуэрэныр шлаклуэ
псыфу. «Батырыбжэ», 39.

ДЭГЪЭУЛГЫН (доггэуэлг) лгэмыI. (1).
Зыгуэрым и гьусэу гьуэлгын. [Алыджыккыуэ:] Бжэ
кьуаггым ськьуэлгэмэ, нэхь кьыицтэу цытатэмэ,
и пЛэм сриггэуэлгхъэнт, жызоЛэри сэри Гэнкуну
сыицыси; сьидэггэуэлгын цлхубзым хьэмэ унэ
лгэгум сьиггэуэлгхъэнт. Мелыгыч, 443.

ДЭГЪЭУЭН: \diamond дэбггэуэн кЛэрымылгын (1).
Ныккыусаныггэ имылэн. Зэи-тлэуи кьашам
еплгэиц, лгым дэбггэуэн кЛэрылтэккым, и жьаклэ
флгэицлэ тлэклур Гувт, Гэпкьэлгэпкьыицхуэт,
улытэхьыуи кьыицлэккынт, сыту жыпЛэмэ
цлхубзым и нэгум кьыицлэплгэфаккым, кьэзыджа
ллы ябггэжымы флэлыккыу кьыицлэккынти,
Гэдэб-Гэдэбу псалгэрт. Лгэпсэ, 60. **Дэбггэуэн**
цымылэу (1). Сытккыи зэпэцу. Хьыдггэбэ
цлклэуэхэм я ужь дьидэ итым дэж кьыиццлэдэри
япэ итым дэж цаухьыжу я цхвэцир ятЛэтэжауэ,
и нэхьыбитлэр зэрыфейцейм флэклэ дэбггэуэн
цымылэу зырызыххуэрэ тырку ныбэфым и Гэпэм
цлггэккырт, я джанэр дрихьейуэ я цлггэфэм
еплгэиц, я нэгум цлэплгэрт: ллгым уэддыггэ
ялыггэу кьаггээнэху, мо тхьэмыицкЛэ цлклэуэхэм
зраусыггэуджэ хуэдэ зацлми, абы цхвэклэ
кьымыггэуэнэ. Лгэпсэ, 36.

ДЭГЪЭУЭТЭН (деггэуэтэ) лгэI. (1). Зыщлплэ
зыгуэр щлэу кьэггэуэтын. Аралгымрэ Гьуумаррэ
яцлэрт ар, ауэ дауэямыцлэми, Бот флэклэ бэлиэвыч
кьуажэм даггэуэтэккым. Хьуэпсэггэуэ нур, 292.

ДЭГЪЭУЭТЫН (деггэуэт) лгэI. (2). Сабий
зэдалэн. Пасэу фызабэу кьэнаиц, бын заккыуэ флэклэ
и лгым диггэуэтэккым, и цхвэггэуэсэр дунейм ехыжа
нэужьклэ эзы фызабэр дэклэужри илгэсицэм
цлггэу кьыиццлэиц и кьуэрлгэху бынуншхуэм
яхэсу. Лгэпсэ, 29. Атлэ сыт ницлэн, уи цхвэггэуэсэм
сабий цыдумыггэуэтэккэ, эзыр узыншэм, сабий
цлггэуэпсу и дуней ихьын? Хьуэпсэггэуэ нур, 71.

ДЭГЪЭУЭУ (1). нареч. Гьуэзэдггэуэ, флгэуэ. [Бидие-
Хьанум:] Омар, дэггэуэу жыпЛэиц, Гьуэгуанэ, 100.

ДЭГЪЭУЭЦЫККЫН (доггэуэщыккы) лгэмыI. (1).
Уэхбггэуэ клуэдын. Аузым удэггэуэщыккыуэ дэнэ
укуэн? Нал кьута, 303.

ДЭДЭН (дэдэ) лгэI. (1). Зыгуэрым дэлггэуэ
зыгуэр дын. Нурхьэлий дьыцэ имылэу зи флэц
мыхьуахэри мафлэм хэлгэдэрт, Нурхьэлий и
бэлгэтом дьыцэ дэдэр ямыггэуэдын я гьуэгуэ,
арцхвэклэ лэггэуэ, шыуан, фалгэ сыт хуэдэ флэклэ
зыри яггэуэтэккым. Хьуэпсэггэуэ нур, 207.

ДЭДЖЭГҮН (дожджэгү) лгэмьI. (11). Зыгуэрым и гьусэу джэжун. *Езы Думэсарэ нэжэжугэу и сабиитIгым дэджэжугу, и кьуитIгым лIы бэлыхь кьахэкIыну триIуэу, арат уэрэдым хэтыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 277. Нахьуэрэ Чачэрэ, шахмэт зэдэджэжугу хуэдэу, цыму цыст. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 510. Анчарэ зэхимых хуэдэу зицIауэ сабийм доджэжугу, Ирени псэкIэ кьыицIаиц, кьыхуэицхьэкIуэн и гугьэуи цIоупицIэ: - Албиян сьит и хьыбар? Нал кьута, 217.*

ДЭДЖЭРЭЗЭН (дожджэрэзэ) лгэмьI. (1). Джэрэжурэ зыщIыпIэ кьыицхьугтэн. *Джэрэжурэ уэгум тIэкIу итри занцIауэ выгум кьыицIэжа шэрхьыжым хуэдэу кьуэм дэджэрэзаиц. Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 147.*

ДЭДЖЭХЬУ (3). Ажэ сэкIа. *Дэджэхьу наишэм еицхьу япэ иту кIуэр зэээмьзэ йотIысэхри пшахьуэ IэшикIэ кьещтэ, и Iэгум иреIуэнтIыхьри пшахьуэмкIэ кьещIэ дэнэкIэ дьунэтIауэ дыкIуэми, уеблэмэ кьэаткIуар зыхуэдизри кьыбжиIэнуиц. ХьэщIэ льяпIэ, 400. Дэджэхьуу нашэр зэ гьуэицэмэ, Хьуишэм яхэткьым мьгьуэицэн. Кьуршым кьокI. «Дамьгьэ», 73.*

ДЭДЗЭЖЫН (дедзэж) лгэI. (7). Зыгуэр кьэмыгьэсэбэпыжу гьэтIылгьыжын, хьыфIэдзэжын. - *Зы сэшхуэжь кьысхуэнати, ари ныишэдибэ дурэшим дэздэжэиц, «си ицхьэм езудэкIын», жысIэри. МелыIыч, 451. Ауэ цыхьгьукIэ, шэрихьэт Iуэху жыхуэпIэр дурэшим дадзэжэиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 528.*

ДЭДЗЭН (дедзэн) лгэI. (17). Зыгуэр дзауэзыщIыпIэ дэгьэхуэн. *Си гьусэр япэ шьыхьэри шIацIуэ зэкIуэцишыхьар пIланэнэм дидзэиц. МелыIыч, 457. Жангулэз и гум зишыхьыжурэ IэлгьэцI дахэр дурэшим дидзэри ежьэжэиц. Клапсэ клапэ, 18. «Iэюб, лIо мыбы етицIэнур, дыгурыIуэркьым» жаламэ, Iэюб и унафэр кIэцит: - Дэдзэ модэ ишалгьэм!». Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 588.*

ДЭДЗЕЙН (дредзей) лгэI. (6). ИщхьэмкIэ кIуэуэ зыгуэр дзын. Iэюб пхьуантэр дридзеи-кьридыхьыжу ириджэгурт, зэрыпелуаным Лу гу лгэригьэтэну. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 525. - *Дэдзейт атIэ уи ныIэр, - жиIэри Барчо и шулIыгьусэ нэхьыжым зыхуицгьазати, модрейми и ныIэр зыицхьэрипхьуэтри дридзеиц. Льяпсэ, 114. [Чокэ] Машинэм шьыдридзеям нэкьэлпэкькIэ ириудэкIри триудауэ арат. Шьынэхужьыкьуэ, 67.*

ДЭДЗЫХАУЭ (1). нареч. Жыжьэу, пхьыдзауэ. *[Дэфэрэдж] Ди кьуажэр дэдзыхауэ кьуэкиийм дэсиц, гьуэгури шынагьуэиц, унэм унамыгьэсу аргуэру кьэным уракуэу уахьынкIэ хьунути, сышынат. Льяпсэ, 112.*

ДЭДЗЫХЫН (дедзых) лгэI. (2). зэхь. Фадэ ифын. *[Дэфэрэдж] Сэри згьэунэхуу соупицI [сымаджэм]: - Зы бжьэ цIыкIу дэбдзыхмэ, нэхь уигьэжэиц? Льяпсэ, 43. Шыгуху МутIи бжьэ зытIуиц димьдыхьыу кьэнакьым Абдул и гьусэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 142.*

ДЭЖЭН (дожэ) лгэмьI. (1). Зыгуэрым жэнкIэ пэун. *ШIалэм ядэжи уэ кьэтеж. Жьы ущыхьур. «Дамьгьэ», 113.*

ДЭЖЕЙН (дожей) лгэмьI. (4). ИпшэкIэ, ищхьэмкIэ жэн. *ДэкIуеипIэм удэжеймэ, занцIауэ бжэм ухуозэ. МелыIыч, 444. КIэпхьыжь цIыкIуэр гуфIэциати, жыгым дэжей пэтаиц, бжеишхуэм ницIий кьыицичу кьызэхуэсам яхуигуэшыну. Кхьухь пхэнж, 501. Саримэ шашам Тинэ хьыджэбз цIыкIу дьидэт, шIалэ цIыкIуэхэр зэгуйгьэпурэ ирахужьэмэ, жыгым джэдум еицхьу дэжеинти, кIэлгьыдэкIуейIамэ, зы жыгым кьэмыхьу адрейм зридзырти кьахуэмубьду ежьэжырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 662.*

ДЭЖЕЙН-КЪЕЖЭХЫН (дожей-кьожэх) лгэмьI. (1). Кьытригьээжурэ зыгуэрым псынщIауэ дэкIуеин-кьэхыжын. *Хьарзынэу кIэпхьыжь цIыкIу бжэй жыгыишхуэм дэжей-кьожэхуэрэ ницIий зэхуицхьэсу кьыицхуэзэм, жиIаиц: - КIэпхьыжь цIыкIу, уи ницIийр зыицIыпIи кIуэнкьым. Кхьухь пхэнж, 497.*

ДЭЖЫЖЫН (дожыж) лгэмьI. (1). ШьыпIэ гуэр псынщIауэ, жэрыгьэкIэ бгынэн. *Дуду кьотэджыжри хьэм ирахужьам еицхьу дожыж, лIым сыкьимылгьагьуу сыIэцIэкIэ закьуэмэ, си витIыр зэпытрэ зэкIэсу укIуэ, си унэ си псэр схьыжмэ араиц, жыхуиIуэ. ВитI, 416.*

ДЭЖЫН (дож) лгэмьI. (8). 1. (7). ЗыщIыпIэ жэкIэ дэкIын, зэхуаку гуэрым жэкIэ дэкIын. *Нэхуиц ниэпльыр и баицлыкьыу Шур кьуэм дожыр кьэмыувьIуэ. Нэхулгэ кьыицищIыгым. «Батырыбжьэ», 22. КIурацэ и ницIантIэм кьыидидза гуэдз кьэным и уасэ Iимыхьыу дэжри ежьэжэиц. Нал кьута, 276. Хьыджэбзхэм я ицхьэциыр зэрызэуаицэу куэбжэр Iуах, дыгьурыгьухэм яцьыцу шууитI дожри заплгьыхь, зым кьызэригьээжэу мьдрейхэри ираишэжэиц КьэрэжькIэ зэджэ дыгьурыгьуу наишэм и унафэкIэ. Льяпсэ, 35. 2. (1). Псы зыщIыпIэ дэкIыу жэн. Мес Шьхэлыкьуэу сэ си кьуажэр, Ар Зэтишьем пэгьунэгьуу Я кум дожыр псы уэр кьажэр. Лгэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 48.*

ДЭЖЬЕЙН (дрезьей) лгэI. (1). ДэкIуейуэ шьхэц, цы жьын. *ЛIы кьыицIыхьар кьэмылыфэт, и ицхьэциыр дэжьэят, лгьагьугьуафIэт, ауэ «ПыIэ гьуабжэ пльыфэм» хуэдэу бжьыфIэтэкьым. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 521.*

ДЭЖ (20). Зыгуэрым хуэфIу дэлъ, дэс, дэт. *Пишагьуэр кьуэм дэзу мэуфафэ, ИицIагьым нури кьуицамыт, ЛгьагапIэм тету мо удэ цIыкIум ШIыхубзэу уафэр кьыицхьэицытиц. Зы удэ цIыкIу закьуэ, мьвэм тету. «Вагьуэ махуэ», 85. Ди ницIантIэм шыр дэзу дэтиц, шы епхьыпIэ яицIри ирапхауэ. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 532. - Шэрданхэ я унэм штаб шашыну жалэ, ахьшэр дэз яицIмэ, абы яиэници шашьумэниц [сейфыр], - жиIэрт Астемьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 212.*

♦ **Дэз хьун** (3). Псоми ящIэ хьун, зэхахын, яхэIуэн (хьыбары). *Елдар кьызэрыкIуэр зы напIэзыпIэм жылэм дэз хьуаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 515. А хьыбарыр хьэблэми кьуажэми дэз хьуаици, псоми яфIэгьэицIэгьуэнт, хэту пIэрэ гьукIэ шIалэм кьыхуаишар зи пхьур жаIуэ. Льяпсэ, 115. Уэрэдыр анхуэдизкIэ дахэт, зэхэзыхьым я гум шьыхьэрти, жылэм дэз хьуаиц,*

ауэрэ жылэм дэКри нэггүэцI кьуажэми нэсри хэкум из хьуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 160.

ДЭЗЭГЪЭЖЫН (дозэгъэж) лъэмыI. (1). КъэмынэIауэ псори зыщIыпIэ дэхуэн. Асыхьэту Чопракъи кьуаици, кьуэм дэзэгъэжыркъым. Шынэхуужькьуэ, 52.

ДЭЗЭГЪЭН (дозагъэ) лъэмыI. (4). 1. (1). *Еплъ дэзэгъэжын. ФIэфIами Iэджэм ялгъIэсым, Дэзагъэм псыхьуэм фIэтэмэмци, Псы. «Мывэ хуабэ», 274. 2. (3). зэхь. ЗыщIыпIэ дэпыIэн, кьыдэнэн. АрихьэкIэ Нурхьэлий ницIантIэм дэзэгъэжыркъым. Хьуэпсэггүэ нур, 136. Мэз бжэн, фочауэр зэхихамэ, Кьуэм дэмызагъэу нэпкъым докI. Дунейм и шалгъэ. «Батырыбжьэ», 19.*

ДЭЗЫН (дэзщ) лъэмыI. (21). Зыгуэрэм хуэфIу дэлгын, дэсын. Уэрамым абдж кьутахуэр дэзт. Нал кьута, 221. *Дэнэки кIуэ – цIыхуруэрамым дэзци, гьуэгуэм тетци, дунейм игъаицIэм кьыщымыхьуа кьызырхьуар Iуицици. Хьуэпсэггүэ нур, 315. Кьуажэм псыдэ кьыщIэуа хуэдэу, дэнэки гъазэ, псы инар уэрамхэм дэзт, бжыхьри, жыгхьри, унэхьри, уафэ щхьуантIэ ишэ хужь Iэрамэхэр цызырхьэуэ кьыщу. Клапсэ клапэ, 5.*

ДЭКУЭЖЫН (декуэж) лъэI. (1). Зыдэлтам зы шабэ гуэр дэлхьэжын. *Артистхэр кьофэри фацэр ихьуантэм дакуэж. Нал кьута, 234.*

ДЭКУЭН (декуэ) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ зы шабэ гуэр дэлхьэжын. *Дохутырым цыгът халат хужьыбэз лъызаицIэ хьуауэ, и жыпми зыгуэрхэр зэрилгъи Iуицици, сестра нэхьыжьыри ихьуэри а халатыр циудри зыщIыпIэкIэ дикъуаиц, тумбэм дэлъ халат хужьу ету зытедзар кьыдипхьуэтри напIэзынIэм дохутырым щитIэгъаиц, Лъапсэ, 8.*

ДЭКУ: *∅ дэкум хуэдэу кьэгъэицIэн* (3). ПцIыр, мьпэжыр зыгуэрэм и фэщ щIын. *Лыгьур нысаишэм хигъэтыну цIалэхэми кьагупсысаиц убых шу гьусэу нысаицIэм кьыдэжIуар дэкум хуэдэу кьагъэицIэнэуи, я цыгъын хьэбырышыбыру куэд лъандэрэ хьыфIадзэжар кьыдалгъэфыжу зыщитIэгъэну. Лъапсэ, 115.*

ДЭКIЕИН (докIей) лъэмыI. (1). Зыгуэр ищхьэкIэ кIуэуэ кIын. *Жыгым зыри кьытымыкIэм, Фочыку занцIэу ныдокIей. Жыгым зыри кьыпымыкIэм... «Вагъуэ махуэ», 323.*

ДЭКIЫГЪУЭ I (1). Дэгъэзеигъуэ. *Гьуэгур, яухьуауэ кьыщIэкIынтэкъыми, кьуейицIейт, дэКIыгъуэхэр задэт, зэвт, шууитI цызэблэкI мыхьуу. Нал кьута, 298.*

ДЭКIЫГЪУЭ II (2). Лэжыгъэ гуэрэм уперьувэну щизэман. *ВакIуэ дэКIыгъуэр кьэсри Фелэхь и цIыхуэгъэ гуэр кьэжIуат: - Дызэгъэдзей мы гъэм, Шаукэт, - жиIэри. Аргъуей, 385. Иреуэлбанэ е ирбзыгъэ, А махуэм бзухэр абгъуэ исынкъым, ВакIуэ дэКIыгъуэм жала уэрэдхэр Ягу кьэмыкIыжу яхуэишчынкъым. Си илгъэсищэ. «Щхьэлыкьуэ», 395.*

ДЭКIЫГЪУЕЙ (1). УзыдэкIыну гугъу. *Бгы джабэр задэу дэКIыгъуейми, Щыхашир лъагъуэ зрыкIуэн. Iэмал зимыIэ. «Батырыбжьэ», 43.*

ДЭКIЫЖЫН (докIыж) лъэмыI. (51). ЩIыпIэ гуэр кьэбгынэн. *Дэфэрэдж нобэ сыдокIыжри ди лгъэпкьыр дэциылэ псы Iуфэм сокIуэж, етIанэгъэ*

сокIуэж жиIуэрэ зы илгъэскъым дэКIар, Хьэкурынэ ицIилгъэжа нэужь. Лъапсэ, 108. Ди унэм ицIэса дээр дымыщIэххэу кьызырхьуау хуэдэу, я зыIэти я дэКIынри зыуэ, дымыщIэххэу дэКIыжаиц, дэжIуари дэжари дымыщIэу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 532. – Дэнэ кIуами кьэдгъуэтыниц, – жиIэци Муси гьумэтIымэу ницIантIэм дэКIыжаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 279.

ДЭКIЫЖЫПЭН (докIыжыпэ) лъэмыI. (1). ЩIыпIэ гуэр кьэгъазэ имыIэу бгынэн. *[Иринэ:] – ДэКIыжыпэуи? Нал кьута, 282.*

ДЭКIЫН (докI) лъэмыI. (270). 1. (86). Зэхуаку гуэркIэ гьуэгуанэ кIун; кьалэ, кьуэ, ауз, кьуажэ, пцIантIэ хуэдэхэр кьызэбнэкуы. *Шум и ужьым иту ницIантIэм дэта кьомри дэКIаиц, уэришэу, зэныкьуэкьуу, Долэт елгъэбышэу, Данизэти и Щхьэгъуэпльым и гугъу ищIу. Хьуэпсэггүэ нур, 315. Кьалэм дэсари дэКIри ежьэжат дээм фIэкIа кьыдэмынэу, я хьэпи-шыпи дашир нэггүэцI цIыналгъэ итIысхьат, кьэралитI зэзауэм я кум дьидэмыкIуадэ ицIыкIэ, жалэри. Лыгъэ, 410. Уэрам зэв цIыкIумкIэ дэКIыу дэжIуэм, Исхьэкъ гьуоуэ джэныр иухри кьыгъэзэжауэ яIуциаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 635. 2. (8). Лъагъуэ, гьуэгу с.ху. зыщIыпIэ дэКIыу, плъагъуу цыгын. Уплгъэмэ – аузым дэКI гьуэгур уолгъагъу, псыми адэКIэ-мыдэКIэ зедэри еуэкIыпIэ кьэс лъэмыж зырыз телгъи. Нал кьута, 299. Бгым дэКI гьуэгур нэиэкъаишэи, ЩхьэицхуиIэхэр гьунэгъуиц. Бгым дэКI гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38. Джабэм дэКI лъагъуэр удз Iувым хэпIагъуи кьудей ищхьэкIэ, утекIыну Iэмал илэжыкьым. Лъапсэ, 69. 3. (24).*

Лэжыгъэ, кьулыкьу гуэр гьэзэциэн мурадкIэ зыщIыпIэ кIуэн. [Дэфэрэдж] Фызабэу кьанэри вакIуэ дэКIмэ, ядыдэКIрэ вэуэ, мэкъуауэ кIуэмэ, ядэКIуэрэ мэкъу ядеуэ, абы ищIыIужкIэ физ Iээу ищIаиц, кьытекIуэ хэкум имысу. Лъапсэ, 28. Хьэжыр апхуэдицкIэ ерыщити, гьатхэм вакIуэ дэКIынухэр дзейуэ цызэгъуэхьэкIэ, Инус кьыгъухьэн имыгъуэту и витIымыкIэ езыр-езыру вэжырт. Хьуэпсэггүэ нур, 63. Грузовик Iэджэ зэужьхэу Бригадэр губгъуэм дэКIаиц. Си кьуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. 4. (28). Бгы, лъагапIэ гуэрэм дэКIуейн. [Якьуб] Нэмыцэр Iуащхьэмахуэ дэКIри Гитлер и сурэт иту нып трагъэуаиц, жаIэу цызэхихым, кьэгуэжъеяиц: нтIэ, Советскэ властыр абдеж цыухьыжауэ кьыщIэкIыниц, жиIэри. Нал кьута, 304. Кьуришыщхьэ лъагэр кьызэджати, Бгы джабэ задэм сэ сыдокI. Кьуршыщхьэ лъагэр. «Дамыгъэ», 227. Жыжъэ сыплгъэну сигу кьыхьа – Щыгуэм сыдокIри зыоплгъыхь. Жыжъэ сыплгъэну сигу кьыхьа... «Батырыбжьэ», 25. 5. (124). Зэман гуэр кIуэн, блэКIын. Махуэ дэКIа, махуитI дэКIа – Iуарэ ницэдджыжыкьым жьыуэ цIыхухуэ макъ зэхэ кьаджэу. Кьалэн, 433. Мазэ дэКIами арат, Дисэ аргуэру гуцIыкIуэ я ницIантIэм ищIаицэжам, нысэри и кьуэрылгъу хьыдэжэбз цIыкIуитIри и гьусэу. ГуцIэгъу, 425. Илгъэсици фIэкI дэмыкIыу, Жэциым мазэр кьыщIэмыкIыу Шууэ ицIалэр зекIуэ йожьэ – Иныжыищхьэм хахуэр йошэ. «Елбээдыкьуэ», 8.

∅ **Фэм дэКIын** (13). Еплгъэ фэ II.

ДЭКИШНЭ (2). Зыщыпнэ зэрыдэкл щыпнэ, гьуэгу. [Астемыр] Шум дэкипнэ ирамыту еуищырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 313. Тэрчи а дэкипнэм кьыдож. Нал кьута, 294.

ДЭКИУЭГЬУЭ (2). Хьыджэбзыр лы дэкиуэну, унагьуэ ихьэну игьуэ щыхьуа зэман. [Хьэбибэ Анчарэ жрилу:] Уи дэкиуэгьуэ хьуакьым, тьысэ. Щынэхужьыкьуэ, 25. [Анчарэ Хьэбибэ жрилу:] Уэ уи дэкиуэгьуэ хьуат? Щынэхужьыкьуэ, 25.

ДЭКИУЭДЭН (доклуэдэ) лэмыл. (8). 1. (5). Зыщыпнэ щыкьуэдэнын щыбзэхын. Астемыр кьалэшхуэм дауэ кьыдэкипнэ дэмыкьуадау. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. Кьэрэжану дахэр Дэнэ дэкиуэдамы, Ядэ Тлакэу лэаиэм Кьысхуевгьаиэ фькьуи. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 420. Грузовик кьэкиа кьомыр унагьуэ бжыгьэм тегуэшауэ ипщэкьэ дэкиуэйуэрэ аузхэм дэкиуэдаи, унагьуишлэым зы ялэысу. Лэапсэ, 85. 2. (3). Зыщыпнэ дэлэыхьын, щыхэкьуэдэн (цыхум хужалэ). – Хьэкум иралэхухьар вагьэмбэкьум дэкиуэдэжи, – жиэри молэм, нэгьуэцил сьт хузэфлэкинт, кьрихьэллам якрилаиц хьэдэр я унэ шиэжыну. Лэапсэ, 106. Кьалэм дэсари дэкири ежэжэат дэем флэкла кьыдэмынэу, я хьэпи-шьпи дашири нэгьуэцил щыналгьэ итлэсхьат, кьэралитлэ зэауэм я кум дьыдэмыкьуадэ щыкьлэ, жалэри. Лэапсэ, 410. Бгьым зэ дэкиуэ щыцхьуэ зыщылари Ауэ кьыфлэым докьуэдэж. Бжэй жыгым и балладэ. «Батырыбжэ», 67.

ДЭКИУЭДЫКЫН (доклуэдыкь) лэмыл. (1). Зыщыпнэ зыгуэр дэбзэхыкьын. – Фиш дэнэ кьэна, – жиэрт Жьраслээн, – фи зыцкьуэдынкьым, кьуажэм дэкиуэдыкьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 90.

ДЭКИУЭДЫН (доклуэд) лэмыл. (1). Зыгуэрэм щыгьуэ зыгуэр кьуэдын. Нэмыси щыыхьы ар зэщар И лэкиныгьэм дэкиуэдаи. Сфлэмыфлэри куэдрэ сфлэфлэуэ ищлаи. «Вагьуэ махуэ», 318.

ДЭКИУЭЖЫН (доклуэж) лэмыл. (7). Кьыкьыжа е зиллэ цыхьубзыр нэгьуэщыпнэ щхьэгьусэ хуэхьун. Мызэ-мытлэуи кьыкьуэклаиц зи ньибжэ хэкиуэнта лы, кьыздэкиуэж жиэу, арихьэкьлэ, Хьэкурынэ си насып цыхьэмьлэакьлэ, нэгьуэцил си псэм кьыицтэнукукьым жиэурэ зымы дэкиуэжын идакьым. Лэапсэ, 108. [Псэун Гуарэ жрилу:] И анэм жрилаиц: – Удэкиуэжамэ, ди анэ, уздашам и унэ щлэс. Кьалэн, 433. [Дэфэрэдж] Пасэу фьзабэу кьэнаиц, бын закьуэ флэкла и лэым дигьуэтакьым, и щхьэгьусэр дунейм ехьжа нэужькьлэ езы фьзабэр дэкиуэжри илээсицэм щыгьуэ кьыгьэицлаиц и кьуэрылэху бынунэшхуэм яхэсу. Лэапсэ, 29.

ДЭКИУЭН I (доклуэ) лэмыл. (40). Цыхьубзым щхьэгьусэ зригьэгьуэтын. Псоми ящлэ: хьыдэжэбзым бэлэтоку кьуицтакьэ – кьыбдэкиуэнуци, уэ ицлэнуур уэ ицлэжын хуейи. Лэапсэ, 109. [Саружан] Пшынафэ кьэкиауэ щлалэхэм ящыиц зы кьыдихьэхьри дэкиуэри ежэжаиц. Кьалэн, 429. Жьыжэ кьыкьыр кьыплэхьурт, Уаредэ, Кьыплэхьуам удокьуэ, жи, Уаредэ. Си анэм хуэзусьжар. «Щхьэлыкьуэ», 391.

ДЭКИУЭН II (доклуэ) лэмыл. (10). Зыгуэрэм и гьусэу зыщыпнэ кьуэн. – Абы и уэрэдым езыр зытес

алаицэри, гум ицлэицла шитлэри тыншу дэкиуэрт, арихьэкьлэ гур нэхэ пьыицлэ хьуртэжым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 636. [Дэфэрэдж] Фьзабэу кьанэри вакьуэ дэкимэ, ядыдэкирэ вэуэ, мэкьуауэ кьуэмэ, ядэкиуэрэ мэкьуауэуэ, абы ицлэицлаиц фьзэуэ цытаиц, кьытэкиуэ хэкум имысу. Лэапсэ, 28. Гуэу фьзыхьэтым сэ сьхэту, Фьзэлэбакьуэм селэбакьуэу, сьвдокьуэ ноби сьгуэ кьылэту. Тхьылым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16.

ДЭКИУЭН III (доклуэ) лэмыл. (7). Зыгуэрэм зыгуэр и гьусэн хуэщыпнэ, щыгьун. Гьавэм цыхьубз фаицэри дэкиуэу хэкум я дивизэм ирамыта кьагьэнакьым. Щынэхужьыкьуэ, 47. [Капитаным:] Флээгьуакьэ дьыгуэсэ – мьхьыр ирагьэхьаиц танкым, пехотэри дэкиуэу. Нал кьута, 305. Кьуэдыкьейуэ кьуэдар ящымыгьуицэн паицлэ, Идэжэми я тхьэкьумэр ябзат, яшхэм я тхьэкьумэри дэкиуэу. Лэапсэ, 6.

ДЭКИУЭСЭН (доклуэсэ) лэмыл. (5). Адэ-анэм, Гьыхьыкьым ямыщлэу лы дэкиуэн. [Кьэту Дэфэрэдж хужилэу] – Уэлэхьы, дэкиуэным, дэкиуэн дэнэ кьэна, дэкиуэсэн хуейи, кьафэу, дэлгьей-кьелгьыкьуэ. Лэапсэ, 63. [Хьэбибэ:] Илээсым тлэу «удэкиуэсаи» жи. Щынэхужьыкьуэ, 26. [Хьэбибэ:] – Сэри сьыдэгьэкиуэсэ, – жиэри кьызэицэиц [си пхьур]. Щынэхужьыкьуэ, 32.

ДЭКИУЭСЫКЫН (доклуэсыкь) лэмыл. (3). Щэхуэ зыщыпнэ дэкиын. Ротмистр зызыгьэбэлгьыу щытари щэхуэ дэкиуэсыкьлаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 256.

ДЭКИУЭСЫКЫЖЫН (доклуэсыкьыж) лэмыл. (2). Щэхуэ зыщыпнэ дэкижын. Гурыцхьуэ зыщылаи щылэт: бийр шьнэжауэ кьалэм дэкиуэсыкьыжауэ нлэрэ, жиэу. Лыгьэ, 411. Кьуажэм хьыбар щылуаиц Нурхьэлий и Гуэу зэрихуэн ицгьэтри ротмистрыр дэкиуэсыкьыжиц, жалэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

ДЭКИУЭТЭН (доклуэтэ) лэмыл. (15). Гьуэгу теуэм, ежэжым кьлэгьыкьуэтэн. А кьомьм я паицхьэм зауэм ягьакьуэ шухэр итти, щхьэж и благьэ, и дэлгьху, е и кьуэ, е ил яхэтти, шухэри иригьэжэну, дэкиуэтэну Идэжэ кьэкиуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 125. Фьзыр йопхьуэ, щтауэ, нлаицлэу, Гьыуэ вьгум ньыдокьуатэ. «Тисей», 491. Кьысхуехьынуиц уафэм, щыдэжэнуиц щылыгьэм, Садэкиуатэу сэри уэгум садихьэнуиц. Згьэхьэщлэнуиц вагьуэр. «Дамыгьэ», 99.

ДЭКИУЭТЕИН (доклуэтей) лэмыл. (4). Ишхьэмкьлэ кьуэтэн. Псыр жэм Иэхьуиэм йолуицаиц, Пшызэицлэнахэр кьуршым докьуэтей. Пшыхьэщхьэ. «Дамыгьэ», 98. Вагьуэр махуэм пьлагьуу пфлэфлэмэ, Уэгум лэагэу дэкиуэтей. Уэгум кьашхьуэм махуэу уиэхьэм. «Батырыбжэ», 57. [Джэлил] Щымыкьум, тлэкиу-тлэкиуэрэ дэкиуэтейуэрэ зэ дэлгьейуэкьлэ дэлгьейри абгьуэм щыдэлгьейм кьехуэхьыж пэтиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493.

ДЭКИУЕЙН (доклуей) лэмыл. (81). 1. (70). Ишхьэмкьлэ, ипщэкьлэ кьуэн, лэагапэм дэкиын. И псалгэ зэпимыгьуэуэ бошкьлэм дэкиуейиц эзы Видяйкини, и щхьэр кьлэпсэ зэрыдэм ирилгьэжэиц... Хьуэпсэгьуэ нур, 303. [Фьзыжьыкьым:] – Дэкиуей, дэкиуейиц! Нал кьута, 244.

[Якьуб:] Куэд дэмыкыу йуащхэ гуэр гуэдзым кыхэшу илгэагури зиплгыхыну дэкуеяш. Нал кьута, 242. 2. (11). Кьулыкьуклэ, лэжыгьэклэ нэхыщхэ хьун, пцлэр, щыкыыр нэхь лгэгэ хьун. Штабым и начальниккыу Мутаевыр цаггэувам, а машинэр обкомым я гаражым цлэтым щыцу кьраташ, и кьулыкьу зэрыдэкуеяш кьраггэлагуажын цхьэклэ. Шынэхужыкьуэ, 66. Лууплэщыцыну лэмал зимылэт, абы хуэдизу и луэхур дэкуеяш, «Инал и машинэм ису кьэкуэжащ Астемыр и кьуэр», - жалэмэ, зэхэзыхым илгэагуэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 546. Кьызэхуэсахэр золуцэщэж: - Плгэагуэрэ, клэпхьым и пцлэр докьуй! Кхьухь пхэнж, 501.

◇ **Дэкуеин, кьехыжын** (4). Тхьэ йуэн. [Елдар Нурхэлий теухуауэ:] Тхьэ илуащ - дэкуеяш, кьехыжаш пцлгэ иримытыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 226. Мэтхээн Кьаджэрий и хьыбарыр куэдрэ кьэлу зэхихати, Долэт тхьэ илуэу дэкуейрт, кьехыжырт, Мэтхэным флэкла ар зи акьылэгьу щымылэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 269. Шлалэжь цыкьур дэкуейрт, кьехыжырт тхьэ илуэу, нэцлым хуэмйуи жилэрт, Алыхьым емылгэлуу щытыггамэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 534.

Дэкуеипшэ (22). Теувапгэхэр илэу зыгуэрым уридэкуеиным хуэщла. Цыхубзыр бамплэм кьызэтричу дэкуеипшэ тлэклум кьохри нэгьуэцлэхэм захримыггэхьу кьысцлонаклэ: - Алацэм сэхуэ клэрыцлауэт иджы сымылгэагуэр! Мелыич, 445. [Кьэрлгаш:] - Фи дэкуеиплэр лгэгэц, си кьуэши. Нэгьуху, 49. Унэм цыкыхьэну дэкуеипшэ цынэса дыдэм Сарими и гум кьэкуыжащ езыр яшауэ унэшиэ цыхуацлэм, нобэ хуэдэу кьабзэу лэгьунэм цлэшэ нэтрэ, шэ кьытехуауэ зэрыщытар. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 585.

Дэкутэн (деклутэ) лгэI. (2). Зыщыплэ зыгуэр дэпгальгэу е дэщашэу икьлутын. А ятлэр здихьрэ Саният цытсауэну кьуажэм я кхгэм диклутэмэ, и адэ-анэр и щыналгэм цылэ хуэдэу илгьэтэну арт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 667. Щэрданхэ я мылгьур цызырапхьуа махуэм Мухьэрбий зы пхьуантэжь кьыпэцлэхуати, я унэ кьыхьри хьэжыгьэ диклутэри цлггэуващ. Хьуэпсэгьуэ нур, 292.

Дэкузэн (декьузэ) лгэI. (2). 1. (1). Зыгуэрым дэубыдауэ зыгуэр кьузын. - Уий, хуэмыху, - жилэрт лэюб, - дэкузэт уи куэпкьым шым и блатхьэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 524. 2. (1). Щхьэхуимыту зыгуэр йыгьын. Дэ утыку дыкьуевэхуэклэ цыкыхубзыр дэкузэуэ щыташ, жьыдолэри цыкыдолуэнтлэж, Чирчэ гуацэ хуэдэ цыкыхубз цыла нэтрэ. Зи лгэрыгьыпс тьыгьа, 529- 530.

Дэлэжьэн (долажэ) лгэI. (1). Зыгуэрым и гьусэу лэжьэн; лэжыгьэ гуэр зылэжьым дэлэпкьун. Ауэ кьалэм дэсу хьуам кьалгэагуэ тхьэмадэр зэрегьур, пцэдджыжьым нэмэз ицлэмэ, занцлэу макьуэри унэр зыщылым кьахэмькыу гьуэлгьыжыгьуэ хьухуэклэ яхэтти, и унэгуацэ Шыкьымхэ я пхьур кьыхуэгузавэрэ гьуэмьлэ кьыхьмэ, кьыдэлажьэхэр кьрегьэблагьэри зэдошхэ. Кхьэлэгьунэ, 373.

Дэпгальгэу (делгэагуэ) лгэI. (12). Зыгуэрым хьэлэу хэлгэу, ищлалауэ е бггэдэлгэу лгэагуэн. Кьырым дыщылуэ сэ соцлэжыр Бггэуэцлгэагуэ дыщыгьар, Улэггэ птелгэу лгэ кьыпцлэжыр Кьыбдалгэагуэну уи гугьат. Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 113. Ар кьышэн имьдэм, Тхьэлухуэ илгэафлэм Флггэуэ дилгэагуэнкьым. «Шлалэгьуэ щыналгэ», 420. [Тембот Саримэ жрилуэ:] - Шо Рахьым дэлгэагуэр? Хьуэпсэгьуэ нур, 133.

Дэлгэагуэ (долгэагуэ) лгэмыI. (3). Жэурэ кьызыдэклэм дыхьэжын. Бжэныхьуэ цыкьур пабжээм хэлгэдэри бггэуэтмэ кьацтэ, жэрыггэ зацлэклэ кьуэшхуэм дэс кьуажэм дэлгэагуэащ, бжэну, мэлэ зэхэт хьуиэр кьыганэри. Лгэпсэ, 55. [Кьазбэч] Куэд лгэандэрэ мыкьуэжыфауэ, и адэж-анэжэ зьдэс кьуажэм дэлгэагуэащ, зэзгэлагуэуни цы псэуклэр, зыщлэуцлээн цылэми зэзгэагуэащ жьыри. Лгэпсэ, 73. [Хьэпарижьыр] Я пцлэнтлэ дэлгэагуэащ адакьэм цыхуэзэм еуцлэащ: - Кьыдырым зэхуишэса зэлуцлэм цхьэ умькуарэ? Кхьухь пхэнж, 504.

Дэпгэдэн (долгэдэ) лгэмыI. (22). 1. (20). Жэурэ зыщыплэ дыхьэн. Куэбжэр кьызуахри, гур пцлэнтлэм дэлгэагуэащ, уэрамым сабэ кьыпцлэтар мытлгьысыжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 134. Лгэмыжым икьри машинэр пцлэнтлэм дэлгэагуэащ, Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 536. Полицэм хьыбар езгэагуэащ, езыр кьэкуэжыну плэрэ, жьызолэри уэрамым сьдолгэдэ, кьызоггэзэж. Лэчымэ, 393- 394. 2. (2). Жэурэ зыщыплэ дыхьэн (ткьуаткьуэхэм хужалэ). - Дунейр псы зацлэ хьуащ дакьыкьэм, Псылум дэлгэдэр дэмыхуэж. Уи гьуэгуи жьапщи зэхыхьащи. «Батырыбжэ», 60. Зи цхьэ пхам лгэкуэалэр бинтым кьыпцлэжурэ и пцлэнтлэм дэлгэдэ цхьэклэ, флэмылуэхуу и гьусэм и дамэр илгэыгуэ йолгэкуэуэ. Нал кьута, 211.

Дэпгэпгэу (долгэпгэ) лгэмыI. (2). Зэклэрылгэу зыщыплэ дэхуэн. Топ уафгэуагуэуэм цыкьур дэлгэагуэ Кьыслгьыхуэ лгэныггэр - сигьуэтакьым. Дыггэр кьепсын папцлэ. «Шум и гьуэгу», 55. Офицерхэм я нэрыплгэр зылуадзауэ кьуришыр яггэагуэащ, жьы инхэм кьапыху жьы тхьэмнэр кьуэм долгэпгэ. Нал кьута, 300.

Дэпгэн I (мэдалгэ) лгэмыI. (10). Бггэшынуэ зыгуэрым лэштгьым, баш хуэггэлгэгуэн. Пхгэ лгэагуэащ яггэдалгэу цыкьур зэрыггэклэирт. Хьуэпсэгьуэ нур, 173.

Дэпгэн II (долгэ) лгэмыI. (1). Зыщыплэ дэпкьлэн. И шыр имытын цхьэклэ, Уэрдэщыкьуэ шууэ кьуэм дэлгэри зэфлэклэащ... Нал кьута, 267.

Дэпгэн III (делгэ) лгэI. (2). Зыщыплэ зыгуэр цыкьуэн. Штэлэщытаблэу ар йокьуаллэ, Шлэкуэр кьейтэ, жьыгым флггэ, Пшынер кьейтэ, и клэр делгэ. «Бажэ пшыне», 3. Жэщыбгьым мазэр кьэунэхуами, Бжэагуэуэ цыкьуитгьыр уафэм делгэ. Жэщ. «Мывэ хуабэ», 273.

◇ **Дэпгэн** (15). Еплэ лэ.

Дэпгэтэин (долгэтэй) лгэмыI. (17). Лгэтауэ ищхьэмклэ дэкуеин. [Джэлил] Кьаплгэт мыдэ, - жьыри жьы лгэагуэ дэлгэтэяш. Бабыщыкьуэ

адакъяпш, 475. Адакъяр ихэным и нэкэжыгым доплэй, дэтхэнэм сьдэлгэтеин жиэу. Бабышыкъяу адакъяпш, 492.

ДЭЛГЭФЭХЫН (делгэфэх) лгэI. (1). Зыгуэрым дэлгэн, и шыфэм телгу, и шыфум тегу иригъякIуэн. [Сэид] ГыуцIхвар куэбжэм кыицысым, и башипэр хвархэм дилгэфэхри, иггэпIэнкIуу макъ иггэIуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 79.

ДЭЛГЭФЕИН (дрелгэфей) лгэI. (4). ИщхэмкIэ, ипшэкIэ зыгуэр лгэфын. *ЕIэт кIапсэм – матэм изу Мывэр илци, дэлгэфей.* «Индийскэ поэмэ», 363. *Езы хэгъэрейр кьыдэлэпкьуэрэ Мэмэт-цIакъуэр ерагыу бидаркэм драггэфейиц.* Лгэпсэ, 47. [Дахуэс Дисэ жриIу:] ШхыIэн фIейжри трипхуэжри емышхыдэу кьэнаккым: - Емынэм уэррихуэрэт, ятIэ пэгунитI зэу дэлгэфейуэ ар зи лгэаггым ицхьэ удэпцие? ГушIэгъуэ, 420.

ДЭЛГЭФЫН (делгэф) лгэI. (3). Зыгуэр лгэфурэ зыщIыпIэ дэхын. [Уцэ:] ЯхуэмыкIуу далгэфа мыгъуэц [джэдыр]. Хьуэпсэгъуэ нур, 335. [Хьэбибэ Сентрал жриIу:] Алыхьым уи хьэдэр лIам хуэдэу дриггэлгэф! Нал кьута, 285.

ДЭЛГЭИГЪУЭ (3). ДэкIейгъуэ. Астемыр зыри жимыIуу ишым шэсыну цыбггэдыхьэм, емылыджым литIри лгэдаккэIэ иггавэу ирилгэфэжауэ илгэфу хуежъаиц, арицхьэкIэ аргуэру зэ дэлгэигъуэм лIыр уанэгум кьихутаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 164. Джэлил зэ дэлгэигъуэкIэ лгэаггэу дэлгэтеяккым. Бабышыкъяу адакъяпш, 493. [Джэлил] Шымыхьум, тIэкIу-тIэкIуэрэ дэкIуэтейуэрэ зэ дэлгэигъуэкIэ дэлгэйри абгъуэм цыдэлгэйим кьехуэхьыж пэтаиц. Бабышыкъяу адакъяпш, 493.

ДЭЛГЭИЖЫН (долгэиж) лгэмыI. (1). Кьызэхам лгэуэ дэкIуеижын, елгэжын. ШIалэ цыкIухэр, лгэуейм дэлгэеижа джэдым хуэдэу, ишэц бгыккым тезт, я лгакъуэ гьур цыкIухэр кьелэлэхьу. Мазэ ныкъяуэ шхуантIэ, 661.

ДЭЛГЭИН (долгэй) лгэмыI. (25). 1. (23). Лгэуэ зыгуэрым дэкIуеин, дэпкIейн. Окопым кьокIри зы долгэй, И каскэ цыкIухэр ицхьэрихауэ. Майм и 9-м 1945 гьэм. «Шум и гьуэгу», 9. [Мэзан] Тхьэдждьыр мазэм дэлгэйуэ флгэгъуа? Бабышыкъяу адакъяпш, 493. БлэкIахэр си гум кьаггэкIуу, МафIэ бзий плгьыжхэр долгэй. Жьэгур ужьыхмэ, гьунэгьур. «Дамыггэ», 223. 2. (2). ЗыхьуншIэн. Араиц поэзиер – мыIумпIафIэ, Зэм зыкьритIэу пфIыдолгэй. Си кьуэрылху Алинэ деж. «Шхьэлыкъяуэ», 408. Мэсхьуд нэхэ тэмаккIэцIити, кьышылгэтурэ тхьэ иIуэу дэлгэйрт, кьехыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 78.

ДЭЛГЭИН-ДЭПКIЕИН (долгэй-допкIей) лгэмыI. (1). Лгэуэрэ, пкIэуэрэ зыщIыпIэ гуэрым дэкIуеин. Куэдрэ зримылгэфыхьу Джэлил дэлгэйиц-дэпкIейри шиху жыгым дэлгэтеяиц, кьу-кьукъу-сыккьукъу, жиIуэ. Бабышыкъяу адакъяпш, 492.

ДЭЛГЭЙ-КЪЕЛГЫХЫУ (3). нареч. 1. (1). ГуфIуэ. [Кьетау Дэфэрэдж теухуауэ] Уэлэхьы, дэкIуэным, дэкIуэн дэнэ кьэна, дэкIуэсэн хуеиц, кьафэу, дэлгэй-кьелгыхьу. Лгэпсэ, 63. 2. (2). ЗихьуншIэу. [Ботэх] Куэдрэ жей, мацIэрэ жей – Iуэлгэуэ гуэрым кьеггэуиш: цыхьэ цыкIур

IэцIэкIаици долгэй-кьелгыхри машинэм кьикIын и гуггэу зекIыж. Лгэпсэ, 77. Уишэсыфамэ, узэрэдзэ [поэзием]: Дэлгэй-кьелгыхьу диньым йокI. Си кьуэрылху Алинэ деж. «Шхьэлыкъяуэ», 408.

ДЭЛГЪУ (7). Адэ-анэкIэ (е тIум языхэкIэ) бзылхуггэм кьыгухьэ цыкIухьу. Астемыр мыдрисэр хыфIидзэу Думэсарэ кьышэу и хэку кьэкIуэжыну цыкIухьэжэм, хьыджэбзым и дэлгэхуэр кьыхуилгэаиц: - Уи уэнжакъ кIэгъуасэ иришIэрккым, уи физ кIуэда уэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 159-160. И дэлгэхуэм ямыдэми, хьыджэбзыр [Думэсарэ] зыдэкIуэнур Астемьрти, лгэаггуньггэу узэрэ гууэ кьыхуиусаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 160. «Тхьэм кьыдитаиц дызыхуейр» жиIэри Дэфэрэдж шIалэ цыкIум зыкIухьэаиц: - Бохьу апиций, си дэлгэху цыкIу. Лгэпсэ, 55.

ДЭЛГЪХЪЖЫН (делгъхъж) лгэI. (2). ЗыщIыпIэ (зэхуаку, дурэш гуэрым) кьыдахар дэггэзэггэжын. - Локотш планиеткэм дилгъхъжа приказыр аргуэру кьыдихьаиц. Нал кьута, 258. Дурэшым Инус хьэжым и фескIэ плгьыжыр сабэм иуэжауэ дэлгэу кьыгъуэтеяжати, кьыицтэри зэ-тIэу тридзэри, аргуэру дурэшым дилгъхъжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 296.

ДЭЛГЪХЪЭН (делгъхъэ) лгэI. (24). Зэхуаку гуэрым зыгуэр дэггэзэггэж; зыщIыпIэ зыгуэр цыггэгтIылгын. [Старыишэм:] ИIэ, бжы мы ахьшэри дэлгъхъэ адэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 229. Пыжыишэ бэн ишэри кIуауэ цытаиц лIам деж, хьэдэри бэным дилгъхъэри иггэцIэрэцIэжаиц. Лгэпсэ, 20. [Алыджыкъяуэ:] АрицхьэкIэ сэхуэу пIанэр дякум дэслгъхъаици, сыхуэсаккьыурэ си лгакъуэр соукъуэдий. МелыIыч, 443.

♦ [И] пIцэ дэлгъхъэн (4). Еплгэ пIцэ.

ДЭЛГЫН I (долгь) лгэмыI. (3). ЗыщIыпIэ дэкIуу лгэн, дэпкIын. Баку кьикIари ицхьэгъубжэм дэлгэ ицхьэкIэ жыжъэ мыкIуэфу и гур кьекIуэри кьытехуауэ цылыиц. «Тепшэч кьэзылгэтыхь», 162. Ботэх мацIэ-мацIэуэрэ ицхьэгъубжэмкIэ кIуатэри, зэ лгэгъуэм ицхьэгъубжэр зэIуидзри дэлгэиц. Лгэпсэ, 96. Абдул шIтэиц, сабий кIийхэр кьыганэри, ицхьэгъубжэмкIэ дэлгэуэ, бгъуэтым кьаицтэ, хадэ кIыфIым илгэдэжаиц, нартыхур зэхикъутэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 144.

ДЭЛГЫН II (дэлгьц) лгэмыI. (109). 1. (19). Шылгэу зэхуаку гуэрым, зыщIыпIэ шыIэн (цыкIум, псэушхьэм хужалэ). Ауэ мывалгэм плгьыж хьэдэр Дэлгэиц махуицкIэ шIамылгъхьу. «Адэ», 130. Дэлгэмэ – лIыри шыри иукIауэ дэлгьц. Нал кьута, 267. Ди пIантIэм дэлгьци зы хьэ гьуабжэ, УемыIусамэ, кьэмыгубжэ. Хьэ. «Дамыггэ», 80. 2. (90). Зэхуаку гуэрым, зыщIыпIэ зыгуэр шыIэн. Кьуажэм хьыбар дэлгьц Чокэ лгэныкьуэеггэз зыщIауэ. Нал кьута, 275. [Лу Iэюб жриIу:] – Си хьэпшыпIыр дэлгьц [пхуантэм]. Мазэ ныкъяуэ шхуантIэ, 523. Зэгуэр Лу иуса усэр диктантыр зэрыт тетрадым дэлгэу Кьаздэжэрий иритаиц. Мазэ ныкъяуэ шхуантIэ, 619.

ДЭН I (мадэ) лгэмыI. (2). ШэкI, фэ хуэдэхэм Iуданэ пхылгэфурэ зэрыгъуэбыдын (IэкIэ машинэкIэ). Фызыжэ цыкIум и цыIабаггэIэ Шыту

пицЫл шум елгаггур, А физыжьыр мабээ, мадэ. «Елбээдыкьуэ», 10. Фыз мурадър ецхьыц Гуданэм, Мастэм хуэдэу пицЫклэ мадэ. Цыхубзым я пицЫр... «Батырыбжьэ», 120.

ДЭН II (едэ) лъэл. (437). Зыгуэрэм арэзы техьуэн, къэщтэн. [Локотош] Содэ, нэмыцэр къакулэу Кьуцхьэцхьу мэлыхьуэу цувэнкьым. Нал къута, 260. Инал къыдэцифым ар ядэнт, псори къызэрыгэгубжьащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 550. Иджыри къэс жьауаплэм цлэлу жэя хьэ тумэм Лусымэр къыцихьэри къызыщыуащ, и Иэнлэм Мэзан бгьэдэту цилгагьум идэнт – идакьым, и дзэлыфэр гуэгушыкьум цыхуитфым, Мэзан шынарэ Джелил зытета жыгым дэлъейри нэхь лгаэгжу дэкуеящ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 476.

ДЭН I (451). зэр. цлэп. Сыт хуэдэ щыплэ. Пишнар удж езуу цыхуежьэм, Кьазджэрий, Верэ Павловнар къыгьэуджыну джэгум хэмыхьэ щыкьлэ, Лу кьриджэри еуцилащ; – Дэнэ къыпхат, Лу, Еладар епта тхьлгыр? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 598. [Хьэбибэ:] Дэнэ кьыкьла зи пьлэ зыцхьэрыкьуауэ напэниэу уэрымым дэтыр? Нал къута, 276. Агрономыр цлэкьыжри Алий классым къыцилэнати, дызэджа сьтхэм цлэуцилащ, журналыр къыцтэри ди цлэ-унэцлэхэм къеджащ, зээмызэ «дэнэ кьуажэ, уи адэм и цлэр хэт?». Зи лъэрыгыпс тьыгьа, 521.

◇ **Дэнэ сахьыжын (сыпхьыжын)** (2). «Срахамэкьым», «лей къыстрагьэхьэнкьым» жыхуилэщ. Умыгузавэ, бэлыхьу цылэр сэ къыстрехуэ, си къуэшитфым дэнэ сахьыжын, саукьми уэр цхьэкьлэ зезгьэукьынищ, жилащ Зураб... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 667. Арицхьэкьлэ къехьуллакьым, зауэр къаублэри занцилэу цлалэ цыкьлур дэем яшащ, Гуарэр и закьуэу къыцынэм, и «пащлэ бзишплгыр» къэпцири и унэм къыцилэпхьэащ; дэнэ сыпхьыжын, дызэцхьэгьусэу ди нэчыхь ятхаш, жиЛэри. Кьалэн, 430.

ДЭН II (28). нареч. Дауэ хьунт. [Дадэм:] Мэлыхьуэ башир къасицтэу сыпехьэ цхьэкьлэ – дэнэ? «Тепсэч къэзылгьэтыхь», 159. Хьэрып къомыр зэакьылэгьу хьурэ ехудийм езуатэмэ, лъабжэкьлэ ирахри дунейр зэлуэб хьужат, арицхьэкьлэ дэнэ – я кьурмакьейр зэруубыдри зым зыр итхьэлэну и ужь итиц. Хьэщлэ лъаплэ, 403. Арицхьэкьлэ дэнэ – нэмыцэр «сабий, балигь» жалэу еплэрэ, бомбэр къытрапхьэу хуежьащ. Нал къута, 214.

ДЭН I ЛЪЭНЫКЬУЭ (дэнэ лъэныкьуэклI) (9). Сыт хуэдэ щыплэкли. Нобэ дэнэ лъэныкьуэ кьыкьлахэри зэблагьэ зэлуцили хуэдэт, хэт упицлэ иубгьуауэ, хэти цлэкуэм тесу, зыкьомри цыту гьуэмьлэ къыздихьэхэр яших, зым зыр елэлуу – лэкьум, чыржын, кьылыш, кхьуей хужь, лы гьэва – псори къытралхьэащи, хэти бгьэдыхьэ – уигьэкьуэнкьым уимыгьащхэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 318. Абдежым къыщыцлэдзэ «контрэ» къаубыдынми, дэнэ лъэныкьуэкли кьапэцлэхуэр хоунахьуэ. Зи лъэрыгыпс тьыгьа, 526. Чопракь аузыр быдаплэ хьэзыру природэм и лэдакьэм цлэкла хуэдэт, езэгьырабгьу имьлэу дэнэ лъэныкьуэкли бгы нэпкьэ задэт, и кьыхьагьыр

километр бжыгьэкьлэ пьлыци е цэ ныкьуэ хьунут. Нал къута, 252-253.

ДЭН I КЪЭНА (79). Абы нэмыщлэ, къыщынэмыщла. [Якьуб] Сонэм я деж дэнэ къэна, Мэшыкьуэ дьидэ укьлэу хьунукьым. Нал къута, 305. [Кьэрэмырзэ] Зэгур хьэпсым кьыкьыжа кьудейуэ уэрамым къыдыхьат, шыхьн дэнэ къэна, тутын кьудей имьлэу. Лыгьэ, 408. «Бахьсэн событэкьлэ» еджэу а кьэхьуам бэлыхьышхуэ къыбгьэкьлэ хуэдэуи цытакьым, арицхьэкьлэ, Кьалмыкь Бетлал зэрэплэымкьлэ, кьыгьэкьлэ хуейт, уеблэмэ хэлуцилилу шьын дэнэ къэна, и хьыбарыр ехьэжьэн хуейт: Совет властыр якьутэжыну Ислэмей кьуажэр хуежьат, жалэу. Зи лъэрыгыпс тьыгьа, 525.

ДЭН I КИУЭН (10). Хэклиплэ щылэкьым, Ималыншэц. [Локотош] Чопракь аузыр тхьумэну ди пицэ къыдалхьэащ, дэнэ укьлэу? Нал къута, 254. Нэвгьази, кьуэзгьэнаплэм зэфт, жиЛэу Кьэрэмырзэ кьыгьэзэжыну и гум кьэкла цхьэкьлэ, дэнэ укьлэу, губгьуэр джафэци, топышэмрэ пулеметышэмрэ уэм хуэдэу къатолгьалгьэ. Лыгьэ, 412.

ДЭН I ДЕЖ (14). Сыт хуэдэ щыплэ. – Дэнэ деж а гьуэгу мыгьуэ ежьам дыркьуэ къыщыптрадзар, хьэжы? – жиЛэри зи лгакьуэ псыгьуэр рессорэм хуэдэу зэфлэцлэ Батокьуэ кьыхьыжэ цлэуцилащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. Мухьатарым занцилэу къажрилащ; – Дэнэ деж щостын, мо Гуащхьэжьыр узот, ухуеймэ. Кхьэлэгьунэ, 376.

ДЭН I ДЕЖИ (7). Дэнэ щыплэ, дэнэ лъэныкьуэ. Мэрэмкьанхэ я цлэнтлэр иниц, дэнэ кьыкьлэ дэхуэнуци, шыхьн жыплэнуци – пэрыхьэтиц, дэнэ дежи уетлэсылэ хьунуци, Иэнэцилу кьэкуар зэрызыхьэци, ерыскьыр здахьын яцлэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 582.

ДЭН I ДЕЖИ (3). Еплэ дэнэ дежи. Кьафиттэ фи Лэцэр: Бий бзаджэр ди цылым кьыхьэащи, Бийм и лъым адэ бжэщхьэлуэр евгьалэ, Дэндежи зауэ гуащлэр цыфлэцт. Ноябрьрм и 4-м 1942 гьэм. «Шум и гьуэгу», 18. [Гуфлэгуэр гьэрхэм хуэзыхьыр Тхьэм кьыхьумэнкьэ дэндежи], – Дадий ар жиЛэм, анэгум гуфлэгуэр гуапэу цохуабэ. «Адэ», 129. Илэц дэндежи цхьэщыцхуэлэ, Уи бийхэм пащлэр ягьэлыгьуэ. Шу пхьашэ. «Щхьэлыкьуэ», 373.

ДЭН I КИЭ (13). Сыт хуэдэ лъэныкьуэклэ. «Бэлиэвич пьлэр» къыщыгьуциэри Астемыр сьмэ я дамэм телгуэ кьахьа «Советскэ властым» еплэыну къыщлэжат унэми, дэнэклэ жами властыр игьуэтакьым [Лу]. Хьуэпсэгьуэ нур, 315. Щлалэ цыкьлэхэм кьазэрыфлэцлэ, а кьуэр цхьуантлэгьэ зацлэц, удзыпцлэм дэнэклэ уплэми цынэ хужь зацлэ хэзу хэту. Шьнэхужьыкьуэ, 59. Дотий дэнэклэ къыщыпсалгьэми и бгьэгум лэштлэымкьлэ еуэжырт: сэ схуэдэу цыхум фьы кьэхьулэмэ зыфлэцлэ щымылэ, сэри сызэцэр хэкум я нэр згьэплэну, я дунейр нэху сицлэну арац, жиЛэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 541.

ДЭН I КИИ (17). Сыт и лъэныкьуэкли. Дэнэкли гьазэ – псоми я псэукьлэр зэтэхуэрт, хабзэу адыгэм яхэмьлэи кьащтауэ гу льытащ. Кхьэлэгьунэ, 375. Ауэ лым деж клэнфеткьлэ е дыху абджкьлэ узьгурылуэн цылэцкьым, дэнэкли

зыггазэ – цыгхуэуи, зыхуэй ягуридзэн хуэйи, ептынур зыхуэдизыр жыпэмэ, уасэ гуэр илэици, ет: апэсым лы килограмм кыыноклуэри, «еггэлуэсэ апэсыи» жыхуалэм хуэдэи, уэ узыхуэчэмыр уоцилэжри кээгэтлыль. Лъапсэ, 97. Дэнэкли цыгхур Иэцианэ-лэцианэ хуэуици, цыр дыцэм нэхэрэ нэхэ лъаплэици. Мелылыч, 451.

ДЭНЭМИ (1). нареч. Сыт хуэдэ щыпэмэи. Вынд и кбуэри яхэст, фадэбжэ кыыцалэст унагуэр дэнэми кыигуэтрэ клуэ и хабзэуи, и кбулыкгур мыщлагуэми зы эман хьэлуэсэ зратым яхэстат, Иэтицхьэм и Гуэпфлэггуу, щаклуэ дэклуэу, фадэ ефэмэ, тхьэмэдэу яггэтлысрэ Иэтицхьэм и гум кыислэбкыи, нэхгьыжыыр езыри абы нэ лейклэ кьеплгырт. Лъапсэ, 45–46.

ДЭНЭТ (14). нареч. Дауэ хьунт. Еплэ дэнэ II. Арицхьэклэ дэнэт, Лу кыицылгэтри зыми зыкыримыггэлгагуу жыгым тест, и адэр дэклуэр зриггэлгагуу. Хьуэпсэггуэ нур, 112. Апчарэ и гугьат дадэр гуфлэнуи – дэнэт, Бекъан и губжыыр иджыри теклакыми, сабэр уафэм дрепхьей. Нал къута, 272. Астемыр и гум кээклат Къазджэрий епсэлэну, арицхьэклэ, дэнэт – Къазджэрий хуцигхьэрэ, театр дыдэ зэхуицэса кыицлэицгыжу яхэтици. Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 641.

ДЭНИ (43). 1. (37). Лъэныкгуэ псомкли, щыпэмэ псоми. Балкьэ аузи, Къэнжалыкыи Дэни декуэ дэу пиахуэу, Зэхуэмыдэу Бахьсэнныкгуэ Дэлэ пиэ кьомыр еггэцлагуэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 80. Магазины кбуэжэ лафкли Дэни сомыр кыицалыти, Сабий цыкылуэм сэ морожнэм Сыщлатакгэ мызэмытлэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134. И портфельым Иэдэуадэр Дэлэу щлалэр дэни маклуэ, Хэт и уни ар щолгадэ, Монтерыфлицу куэд щлагаклуэ, Инженеркли кьеджэ щылэици, Щлалэ жаным дэгуишылэу. «Тисей», 478. 2. (2). Еплэ дэнэт. [Къазджэрий] Дэни цыхуицхьэн, махуэм иреггаджэ, урокыр яухмэ, Гуэхуу ар зи ужэ итым щлэцкьым, пицхьэцхьэм жыплэнуици – репетицици. Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 619. Дэни цызэхихынт? Бабыщкыуэ адакьэпш, 482. 3. (4). Еплэ дэнэ. Мис аргуэру шу кээклуэици – Къээмай, дэни кыицищла абы Къазджэрий дэцилэр? Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 620. Ахьшэр кыислэицхьэ хьумэ, дэни цызггэпщкылуэу, жиэурэ зэми гупсысэрт Нурхьэлий, ахьшэр кьахуэ и Лэмыцлэ кьралгьа хуэдэ. Хьуэпсэггуэ нур, 228. Дэни щыла, сыти илгэггуа Астемыр илгэсрэ ныкгуэм и клуэцлэи? Хьуэпсэггуэ нур, 194.

ДЭНЛГЭЧ (1). Дыщэ уаггэ зэлуща, дыщэ уаггэ зэрыхьа (адыгэ фащэхэр, псом хуэмыдэу цыгхубз дыщэ пылэр ираггэщлэрацлэ). Хьумэф мурадыр уэ данлгэчу. Уэ укьээгганэу дэнэ сыклуэн? «Батырыбжэ», 36.

ДЭП (16). Пхьэ, мывэ флэмыщлэ хуэдэхэр исурэ мафлэ бэйир иуха нэужэ, жьэражьэу кьэна сахуэ. Жьэгуэм дэлэ мафлэр мыункыици Си гьаицлэр есыр дэп имыици. Жьэгу. «Батырыбжэ», 35. А дэным мафлэ ирисциатэм, Лъэпкьэ псоми хуабэ Иэрыхьэнт. Дэп. «Мывэ хуабэ», 279. Кьывэхьэлгэкыр

вдэггэпсыицилэу, Фэ физычыр сиэчмэ, си насыту, Фэ уэс кыицлэсэм, сэ сыплыицилэу, Фхуэоцилэр мафлэ, дэп кээсципу. Тхылгым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16.

ДЭНЫМ ХУЭДЭУ (2). Флэмыщлэ плгэм хуэдэу пщтыру е плгыжыу. Арицхьэклэ, жиэну зыхуэйр жилаи жэрыжэ зацлэклэ Иэгуауэицхуэ цыгхуэр кыицлэуэу, Апчарэ трибунэм кьехыжри Хьэбибэ сымэ дэциытым деж, кыицилэпгьауэ, и нэклуэцхьитлыр дэным хуэдэу, кьэувыжаици. Щынахужьыкыуэ, 47. [Хьэбибэ:] Насытыр дэным хуэдэу си Лэмыцлэ кьрилгьхьатэмэ, зы Лэм исхуэ, зы Лэм ислгьхьэу схьами жьэгуэм нэхьэсын мыгьуэт. Щынахужьыкыуэ, 19–20.

ДЭПКИЕИН-КЪЕПКИХЫН (допклей-кьопкыи) лэмыи. (1). Зыщыпэмэ лгьэгуэ зацлэклэ дэклуэици-кьехыжын. Ти, Кьэрэлгьаици плгьагуэу и лгьакуицилэр кыицилэуэжэ хуэдэ, дэпклей-кьепкыи хуэрэ кьехыжэ дэнэ кьэна, Кулисом и щлэнтлэм дыхьэри, жэмыжэ псы емыфауэ Гуэм итыр я унэ кыицлэуэри и Гуэм ириубыдэжаи. Нэгьуху, 50.

ДЭПЛГЭН (доплгэ) лэмыи. (17). Зыгуэрэм и клуэцилэр е и зэхуакур кьэплгыкыи. – Сыкьеджэици сэ си кбуэицхэм Хьунуици ахэр чэнджэцэггуэи, – Жиэу доплгыр Гуаицхьэр кбуэицхуэм Иоджэ жьыбгьэу и ныбжэгуэм. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79. Унэм цыгхьэрэ тлысэмэ, Барчо «псы» жилаици, Дэфэрэдж адэклэ-мыдэклэ дэплгээрэ бжэныгхуэу цыкылуэм кьритауэ кыита пхьэ фалгэу цыкылуэр кыицлэуэжыри, кьундэпсэ из ицири, хьэцилэуэ иритаици, Лъапсэ, 112.

ДЭПЛГЭИИ (доплгэи) лэмыи. (29). 1. (24). Лъагаклэклэ, ищхьэклэ плгэн. Бгы натлэм тети зы жыгей, Ар бгым кьелгэнуу щлэгьэжэ Кьысфлэици, сэри сыдоплгэи. Бгы нэпкыи тет жыгей. «Шум и гьуэгу», 112. Мазэггуэ дахэц ныцхьэби, Сабий бьызафэр, дунейр И цыпэлгьагуу, цым хьуауэ, Нэр кыицлэуэи доплгэи. Жэц мазэггуэ. «Дамыггэ», 217. Бгьуэицилэуэи я щлагуэм псы уэрыр, нэри нэри ихуэ, щожжэ икли псы еуэкыицлэм деж бгы нэпкэ лгьагэ, удэплгэямэ пылэр ницхьэрыхуу, илэици, а бгы джабэм щлэицхьэуэ абгьуэм еицхьэу бгьуэицилэуэу цыкылуэ зыкьомы илэици. Нал къута, 253. 2. (5). Зыгуэрэм щапхьэ техын. Гуи хэсэмэ, Жыраслгэн нэцхьыфлэици, хьыбар гьэцилэгуэнхэр жэлэ, тхьэмэдэу Иэнэм яггэтлысэмэ, нэхэ тхьэмэдэуфлэу илгьэлгьыгуэици, абы цыкылэ дахэу хэлгымрэ и хьэл-щэнымрэ зыхалгьхьэмэ яфлэуэу Иэджэ доплгэи. Хьуэпсэггуэ нур, 85. Щлалэр флэмэ, флым доплгэи, Иейм уицхьэгуэмэ, мэулыи. «Елбэздыкыуэ», 9. Зыи-зэкуэицхэм я нэхьыицилэр Я нэхьыжыи ныдоплгэи. «Индийскэ поэма», 365.

ДЭПЛГЭИИ (доплгэ) лэмыи. (27). Зыгуэрэм и зэхуакуклэ зэпхьыплгын. Аралгыр бэлыхьэ гуэрэм зэрыхэтыр Гуицилэ, и пэм мафлэр кьрихьырт, пэцилэуэ илгыгуэу, и жьаклэр кьабзэлгьабзэуэицилэуэици щхьэклэ, нэхэ лгьагуэуафлэу хьуатэккыи, и дамэр хьуици адэклэ-мыдэклэ дэплгырт и пэ итын хуэмыицилэуэ. Хьуэпсэггуэ нур, 114. Локотои пкылуэнэм дэмыицилэуэ, бжэ дамэдэзэм дэплгээрэ уэрамы дэплгэмэ – нэмыици машиниплэ хуэди

дэту елгагву. Нал кьута, 245. Дадий ву мактым квегьацтэ, Кьэхуар имыцлэу цолгэтри Шхьэггубжьем доплгыр, мэдалуэ. «Адэ», 131.

ДЭПЛЫЫПЭ (3). Гьуанэ, дазэ сыт хуэдэхэм удэплэ зэрыхуэ щыплэ. Зэм яггэбыдэу, зэм Гуахыжу блыным дэплыыпэ тлэклу илэци, Апчарэ цэху цыклуу, закьримыгьацлэу абыклэ доплэ. Шынахужыкьуэ, 66. Дэплыыпэмкэ Апчарэ дэплэмэ, литри хьиджэбз гьуэлпылэм зраггэукуриуэ мэжэй, унэ лгэгуэм илэ шклацлэхэр буми кьэмыушу. Шынахужыкьуэ, 66.

ДЭПСАЛГЭН (допсалгэ) лгэмыл. (1). Зыгуэрэм псалгэгуэ хуэхьун, и гьусэу псалгэн, жилэр дыжылэн. *Иэ ницкылулгыр емызшу Мывэ джэйхэр пхыдоуд, Етх удыным илгыр допсалгэ, Мывэ хуасклар кьеггэлыд.* «Индийскэ поэмэ», 362.

ДЭМПСАУЖЫН (дэмпсауж) лгэмыл. (1). Зыгуэрэм и гьусэу мыпсаужын, псаужэу хуэмыхужын. *Абы илгыр Фаризэт Инал дэмпсаужу ириггэуауэ дауэ кьэклау алгыжыр, сыту илгыр кьыцымыхуэрэ ар, жалэу Кьазмай куэдым хужаерт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 591.

ДЭПСЭУН (допсэу) лгэмыл. (3). Зыгуэрэм и гьусэу псэун, псэгуэ хуэхьун. [Данизэт:] *Сыт бэлиэвыч ныкьуэм сыцлэдыпсэуныр? Хьуэпсэгуэ нур, 272. Цыхубзым и лым и хьыбар имыцлуи кьэнэнт: зэрыдэкуар, фызышэр зэрекуэлар, илгэсрэ ныкьуэрэ флэкла дэмпсауэу фронтым зэрыкуар, станицым зы жэц-махуэ ириггэжэжу зэрытесар – зыри кьиггэнатэкьым.* Мелыгыч, 442. [Саримэ Рахым теухуауэ:] *Нэклэпсыжэу, кьыкьым ецхьу, псалгэ жилэным сыхьэт псоклэ хужымылэу пэггэмыжыым сыдэпсэу нэхэрэ сылэм нэхьыфти.* Хьуэпсэгуэ нур, 192.

ДЭПСЭУФЫН (допсэуф) лгэмыл. (2). Зыгуэрэм псаужэу хуэхьуфын. Данизэт и цхьэ мыгьуаггэ хуихуэ ириггэкуэлар: – *Алыхьым елгагву, сыдэпсэуфынукьым гьуклэ илгэгуэуэллэым, сужэгьуауэ.* Хьуэпсэгуэ нур, 272.

ДЭПХЪЕН (депхэ) лгэл. (1). Зыщыплэ дэпхьэу зыгуэр пхьын. *Ятлэу стелгари ницлацэ хьуныци Акгужыым кьуаклэм динхьэжыныц.* Зэгуэр си цхьэци фыцлэ дыдэт. «Вагьуэ махуэ», 361.

ДЭПХЪЕИН (дрепхьей) лгэл. (3). Зыгуэр илгэмылэ пхьын (щашэхэр, жьгьейхэр). [Дэфэрэдэж Латифэ жрелэ:] *Абы хуэдиз сабэ домыхьей.* Лгэпсэ, 99. [Илас:] *Чыфтанц тлэклуэ дилэмэ, хьэжыггэр дыдей хьуауэ, ухуеймэ, дэпхьей, ухуеймэ, кьепхьых.* Мелыгыч, 470.

ДЭПШЕИЖЫН (допшеиж) лгэл. (3). Пшыуэрэ аргуэрэ зыщыплэ дэпшеижын. Пклэунэм Локотои дэпшеижри зиуцэхуауэ. Нал кьута, 245.

ДЭПШЕИН (допшей) лгэл. (21). Пшыуэрэ зыгуэрэм дэпшеин. [Абу-Деруиш] *Иэцэ гуэр илгыгуэ кьафлэцири азэн джаплэм ямыгаклуэу яфлэдыпшеяц.* Кхгэлэггунэ, 378. Астемыр жыкьуаггэым кьуэту эдэплэм, Нурхэлий жыгым допшей, зыгуэрхэри кьэв-кьэбж, ауэ Гуныцу эхэпхьыркьым жилэр. Хьуэпсэгуэ нур, 234.

ДЭПШХЪЕН (допшхьэ) лгэмыл. (2). 1. (1). Пшыуэрэ зыщыплэ дыхьэн. *Таша дурэши гуэрэм*

дэпшхьауэ дэси. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 608. 2. (1). зэхь. кьыз. Зыщыплэ дэпшхьэ. *Темботрэ Лурэ Саримэ сымэ я гьусэу жьантлэмкэ дэпшхьауэ, жьэгуэм и гьунэгьуу.* Хьуэпсэгуэ нур, 284.

ДЭПШЫН (допш) лгэмыл. (3). Пшыуэрэ зэхуаку гуэрэм дэпшын. *Данэ цыклуу мызэмытлэу дэпшурэ ницлантлэу кьуэцлэу дыхьауэ кьаубыдыжауэ.* Шынахужыкьуэ, 35. *Лу бжыхь гьуанэмкэ дэпшири зыгуэрэм я хадэм илгэдауэ цыху зэрызэхэ кьомым кьеплэырт, Астемыр яхымыггэгуауэ.* Хьуэпсэгуэ нур, 255. *Локотои и хаклуэр ирипхри бгым хьэлгакьуиплу дэпшица, и команднэ пунктым кьуэну.* Нал кьута, 299.

ДЭПШЫПЭ (1). Упшурэ е зыбгэщхьауэ узьдэкл хьу щыплэ, дэпшынэ зэв. *Хьэбибэрэ Апчарэрэ Данэ цыклуу я гьусэу кьакулэри увыплэцлэу кьаггэуэтауэ, – заборым зы пхьэбгэу кьыкларьудауэ гьуанэци, ухуеймэ дэпшынэ хьэрзынэ илэц.* Шынахужыкьуэ, 35.

ДЭР-ДЭРУ (5). нареч. Дэ ди закьуэу. [Астемыр:] *Дэр-дэру дызыхуейр хэтхьунуи.* Хьуэпсэгуэ нур, 314. [Алим:] *Дэри дэр-дэру тьуэу зыдэгуэшыжат, «иныжэрэ» «жыныбэрэ» жытлэу.* Зи лгэрыгыпс тьыгьа, 522. [Бабыцым:] – *Жэнэт илгэналгэуэ зи гьуэу ницлам дэр-дэрици доклуэф.* Кхьухь пхэнж, 506.

ДЭРДЭХЪ (20). Цэ уней, цыхухьуцлэ. *И хьиджэбз цыклуу илгэс ницкылузым итыр и гьусэу Дэрдэхэ Иэцэ-фацэ зыцэ тыкуэн цыклуу гуэрэм деж кьэувылат, кьэрахьуэиэ кьыцэхуэну.* Хьэсэпэхьумэ, 418–419. *Дэрдэхэ илгэклэ тхьэусыхахэри кьэраджауэ зэхэти, я гьунэггэуэм нэмыплэ кьэрахьуэ.* Хьэсэпэхьумэ, 417. *Дунейм пэжу утэмытынумэ, уцлэтытхьэн илгэжыым, жилэу арат Дэрдэхэ и псалгэфэр, ницы зылэцлэклэ хуэзакьэ – жилэнуэр хьэзырт: уллу пацлэ илгэптетын илгэжыым, си кьуэци, кьуэжэ уи уни, уи пацлэр еггэуэпс.* Хьэсэпэхьумэ, 417.

ДЭСЕИН (досей) лгэмыл. (1). Псыщхьэмкэ кьуэуэ есын. *Си вакгэ тлэклуэ зылысхауэ Сошэс толгькьуным, сыдосей.* Ныжэбэ жэщи, нэхур цыху. «Шхьэлыкьуэ», 384.

ДЭСУДАНИ: ◊ **дэсудани, Кьасболэт** (2). Гушылэ шьыкьлэу, шлэнаклэ хэлэу Гуэхур цызэфлэжыым, щуухым деж жалэ, урысыбзэ псалгэ «до свидания» (узыншэу ушыт) жыхуиэр мытэмэму кьапсэлгэу хэтц. *Думэсарэ и клэм урысыбзэ зыкьыцири Астемыр дежкэ зы псалгэ илгэцэ: – «Дэсудани, Кьасболэт», – жилэри.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 522. *Кьыдырым кхьухь илгэжыр быдэу имылыггэатэмэ, ирилгэсыкьлэри «дэсудани, Кьасболэт» жыхуалэм хуэдэ хьуат.* Кхьухь пхэнж, 513.

ДЭСЫЖЫН (дэсыжш) лгэмыл. (6) Уи щыплэ исыжын, уи кьуэжэ, жылэ шыпсаужын. [Зэлуцлэм кьрихьэллэ гуэрэм:] – *Уа, мы тьум флэкла лы дэсыжкэ кьуэжэм, нэгьуэцлэу хэдывггэх.* Хьуэпсэгуэ нур, 214. [Данизэт:] *Пылэ зыцхьэрыгь жылэм дэмысыжмэ, шу гьусэу кьудей дэнэ кьыкьын?* Нал кьута, 210. *Жьмыхьэт лыжыхэр Мысост елгэуат, молэуэ тхуэуэ,*

жагээд, идаггым, Мысост флэкла кьурлэныбзэ зыцлэ кьуажэм дэмысыж нэтрэ. Нал кьута, 232.

ДЭСЫН (дэсц) лэмыл. (364). 1. (292). Зыщыпнэ щылэн, щыпсэун. Кьуажэм дэсхэр шыгьу хуейми, фэтыджен хуейми иджы кьалэм нэс мыклузу хьуртэкьымы, шхыдэрт, хьуцлэрт, лафклэтетыр кьагьуэтыжамы, дыхьэхын флэкла ирацлэни цылэтэкьым, арихьэклэ Рахым цылым пхырыхури думпу бзэхат. Хьуэпсэгьуэ нур, 145. Кьалэм дэсым тхьэ зэхуауэрт кьаукьыу зуэну. Нал кьута, 263. Цыкьлуи ини кьуажэм дэсым Гьыуэ, бжэуэ я цхьэр дахыр. «Тисей», 484. 2. (45). Зыгуэрым и зэхуакум щылэн. Ярэби, насытыр цагуэшымы цыхуэзыр дуршымы дэсауэ ара нэгүзүжыгьуэ имыхуэу и клэтиир и вакгэ лэпсуу цлэпсэур? Бабыщыкьуэ адакьэпц, 480. 3. (7). Унэм щылэн. Плягьуркьэ Астемыр и пэшигьур, жылэр мэжджытым маклуэ, Алыхьталэм хуопыцлэ, езыр унэм дэсц, джаур хьыцлэ кьрегьэблагьэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 200. «Си кьуэшыр, си адэр дэмыси, Шэч хэлэкьым, ахэр иджыри Зуаплэ жыжьэм цозауэ». – Ар игуклэ жиэу, и анэм Кьытожьэр гуфлэу а цлалэр. «Адэ», 132. [Думэсарэ:] – Насыт дилэти, Астемыр дэсу ирихьэллат. Хьуэпсэгьуэ нур, 135. 4. (12). Зыгуэрым и пэлуцлэм, и щыбагьым, и жьантлэм деш шысыны. А пьыхьэцхьэм езы Кьаздэжэрий гу лэтит псоми я цыбагьым Идэбу кьыдэса хьыдэжэ нэ флэцлэ дахэм. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 665. Думэсарэ хадэ зытцлэ цлалэхэм ядэмышхуэ шыуаныр гьунэгьуу игьэувауэ, жьэгуэм дэсу мырамьсэм лы гьэжьа дишхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 136. [Алим:] – Сыту пасэ мыгьуэу хэкуэда уи лэ ижьыр, – жиэри Щоджэнцикьлүм и гур цлэгьуац цлалэ зейниэ цыкьлүм, ар зыдэс партэм кьеклуалэри. Зи лэрыгыпс тлыгьа, 523. 5. (5). Транспорт лэуэжыгьуэ гуэр зегьэкьуэн, ирилэжьэн. Бэлацэ зыри жимылэу гублацхьэм дэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Гублацхьэм дэсми лэжьакьуэшхуэу Е инэралуи ар кьалгытэ. Цыхубэ лэцлагьуэу цейр шымыгьэмэ, Гуп яхэмыхьэт мыукьытэу. Адыгэ цей, «Дамыгьэ». 238. 6. (3). Лы имылэу щысын. Хьыдэжэбыр шы дахэм хуэдэу умыгьэцлэрацлэмэ, зыми и нэм кьыфлэмызуу кьыдэнэжу дэсынклэ мэхуэ. Лэчымэ, 389. Хьыдэжэбыр адэ-анэм зыгуэрым иратыну яхуэдэкуэн имыдэмэ, ягьэшынерт «нтлэ дыгьурыгьуэм уахьыху удэсыну» жагэу, абы нэхэ Гумпифлэ ищыгьырт янхьу кьемыдалуэри, флэмыфьыхьэми, уасэ нэхэ кьезытым дэкуэрт. Лэпсэ, 34.

ДЭСЫФЫН (дэсыфц) лэмыл. (1). Зыщыпнэ щылэфын. Хьэбибэ и нысэм Мэзкуу кьыгьанэу мы кьуажэм дауэ дэсыф, жагэу арат. Нал кьута, 234.

ДЭТХЭНЭ (34). 1. (21). *относит. цлэп.* Сыт хуэдэ. Кьащлэну ирищлоупщлэ. Усэ тхыль Идэжер иджыри Зыри темькьуэу дзэ ини, Дэтхэнэ Иэцлэм лэмыкьлэри Абы и псаллэм лээкьыны. Маяковский, «Бгы лэпэжэм деш», 41. Дэтхэнэ псыни уэ хэлгэ, Си напэр псынэм кьыхои. Сыщыгьупщакьым сэ мэзым... «Щхьэлыкьуэ», 405. 2. (13). зэр. цлэп. Тпу е нэхьыбэ хум ящыцу зыхуэр, зи гугьу ящыр

кьащлэну ирищлоупщлэ. Лу абыхэм [унэ блыным клэрида ныбжэ кьуацэ зыбжанэм] зэрелгьу, хэт и цхьэр дэтхэнэрами тыншу кьыщлэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 262.

ДЭТХЭНЭРИ (1). Хэти, сытри, языхэз (щылэцлэ мыхьэнэ игьэзащлэу). [Тыркубзэ зыцлэ гуэрым Кьэрэжэ хуэгьэзауэ желэ:] Мылэцилэпацилэ хьыдэжэбзхэм яхэткьым жылэ, дэтхэнэри кьащтэ – уанэгү цхьэнтэ хидыкьыфынуу, «тхьэлухуд» жилати, тхьэлухуд флэкла кьэсшакьым. Лэпсэ, 37.

ДЭТХЬУН (дэтхьу) лэыл. (2). Кьэнауэ щылы, дэткьылы. [Уцэ и джэдым теухуауэ:] Вагьэбдзүмэм хуэдиз мэхуэ лэабжэклэ дитхьуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 335. Мы жыр каскэр улгыуэ, Мо цылы дэттхьум кьыщлэхуауэ Сэ аргуэру гьэгьуэтыжы, Мис тетхари кьыщлоуыж. Волгэ Гүфэ. «Партыр ди пашэу», 14.

ДЭТЫН (дэтц) лэмыл. (211). Зыгуэрым и кьуэцлэм, и зэхуакум щылэн. Курсантхэри зэбгыкьыжат, ауэ Кьаздэжэрий плэмэ – планэпэ кьыфлэм зыгуэр дэтц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 623. Локотош клэунэм дэмыпщейуэ, бжэ дамэдазэм дэплгьурэ уэрамым дэплгэмэ – нэмыцэ машинилэ хуэдиз дэту елгьауэ. Нал кьута, 245. [Омар:] Артисту уэрамым дэтыр уфлэмацлэ, дацэ сыхуейми нобэ кьэсцитэни. Гьуэгуанэ, 107.

ДЭТЫКЬЫН (деткьыл) лэыл. (4). Кьэнауэ сыт хуэдэ кьэтылы, зыгуэрым и зэхуакур кьэтылы. [Кьадым и гьунэгьум жрелэ:] Уи цылым хуэзэ псылур гьэкьабзэ, клэнауитлэ-цы дэткьылы, псы инар игьэклэ. Аргьуей, 388. Псылэрышэ ягьэжэну клэнауэ цыфаткьылары а псым хуэмейуэ аракьым, Иэци, гьэгууи, хадэ псы зи мыщлэсэ цылэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 569. Уэ псылэрышэ кьэбгьэжэну, клэнауэ кууэ дэпткьыла? Жылэр кьуэдакьым. Мес кьэкьыгьэр... «Батырыбжэ», 74.

ДЭТЫСХЬЭЖЫН (детысхьэж) лэмыл. (2). Псэуплэ щыщыгыжы, лэпхьуэжыны. [Думэсарэ:] – Алыхь, Мэзкуу цхьэ сьдэмытгысхьэжрэ, жызолэмэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 521. Америкэм кьуауэ хьарзынэу щыпсэу Идэжи цылэц, гьэ кьэси океаным икьыжурэ Кьунейтрэ кьалэм и лэцлэпэцлэм кьыцлэпхьукьлэм ящыцу кьэнэжар мацлэ хьужац, итлэни Мариам и псэм идэртэкьым мы цыфналгьэм икьыну, ягьэзэжу зыдэса кьуажэм дэтгысхьэжыну ноби мэгугьэ, арихьэклэ Алыхьым ецлэ апхуэдэ махуэ кьащыхууэнуэр. Лэчымэ, 390.

ДЭТЫСХЬЭН (детысхьэ) лэмыл. (10). 1. (4). Зыщыпнэ дыхьэу щытысыны; зыгуэрым и гупэм, и плэм деш щытысыны; зыгуэрым и щыбагэ кьыщытысыны. [Жангулэз] Жьэгуэм дотгысхьэри мафлэ зыцлэгьэст. Кьапсэ кьапэ, 18. Лу дуршымы дэтгысхьауэ зыгуэрым елэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 305. Кхьухьлэтар кьатеуэмэ, Хьэбибэ шыгьуэгу хадэм иж псылэрышэм кьуэрти, псыбэжэу дэтгысхьэрт, псым хэсу. Нал кьута, 233. 2. (6). Кьалэ, кьуажэ сыт хуэдэхэр псэуплэ щылы. [Абу-Деруширэ Нэхурэ] Я насытти, кьалэ зыдэтгысхьам псы тлэкуи ежэжырт,

кѳабзэ дьдэу, гѳэмахуэм цыгѳуж цылэ пэтми. Кхъэлэгъунэ, 373. [Кѳетау:] Укѳызэрызгѳэгъугъам и палъэр кѳэсащи, нобэ цыщлэдзэуэ хуит узошл: ухуеймэ, кѳуажэм кѳыдэни уи кѳыщым цылгѳащэ, ухуеймэ, дэнэ кѳуажэ дэтѳысхъэ. Лъапсэ, 61. *Иурдан Иуфэм Иус кѳуажэм кѳады кѳыдэтѳысхъат ткѳишцэрэ и пэм кѳриху мафлэм пэцыр игѳэлыгъуэу. Аргъуей, 385.*

ДЭУЭГЪУ (1). Зэдауэхэм я зы лъэныкѳуэ. Дэуэгъуи цыѳыркѳым сэ а тѳури, Бзитѳым текѳуэнур я нэхъ лъэщц. Щхъэлыкѳуэ. «Щхъэлыкѳуэ», 381.

ДЭУЭН I (мэдауэ) лъэмыI. (12). ЗыгуэркIэ мыарэзыуэ ныкѳуэкѳуэн. Дыдауэу гѳащлэр сьт цѳетхъэкIыр, Зэныдгѳэуауэ дьлгѳэщэн? Ди хэку аргуэру кѳызогѳазэ. «Щхъэлыкѳуэ», 379. «Уэ, Долэт, мытхуэдиэрэ умыдауэ», – жаIамэ, «Iэу, сьдэуэну аракѳэ мыбы нэс ськѳакIуэу ятIэ цѳлэутар», – жиIэрти яхуэубыдыртэкѳым. Хъуэпсэгъуэ нур, 243. *Локотомш дэуэну кѳызэрыкIын кѳудейуэ Азрэт кѳыщлэщцхъащи, и жѳафэр кѳыIурылэлу: – Бахъуэр кѳэсащи. Нал кѳута, 261.*

ДЭУЭН II (доуэ) лъэмыI. (4). ЗыщѳыпIэ уэру дэлъэдэн, дэзырыгъуэн. [Тхъэмадэм:] Догуэ, псыдзэ зьдэуэну кѳуэм хъумпIэцIэджыр цхъэ дэкрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 59. *Ди фочыр быдэу IутIкIэ ткѳуэу, Биыр зьдэс кѳалэм дьдэуат. Сабий. «Шум и гъуэгъу», 19. Уэрам зэвыр яухри цѳыху комыр Щэрданхэ я пIантIэ иным цьдэуэм, Лу Астемыр, Степан Ильичи, Елдары фIэкIуэдащи. Хъуэпсэгъуэ нур, 255.*

ДЭУЭХЫПIЭ (1). Псыр щьдэжэх е щьдашэх щѳыпIэ. [Бурун тутнакѳэщым исхэм] Псы кѳыуам дэуэхыпIэ хуащѳыху, мо псы уэр гѳуахуэу кѳехыр пхуэубыдынт, псыIуцIэр ирихъэжъэри гѳэ псом ялэжъар зэ кIуэдыгъуэу кIуэдыжаци, Мазэ ныкѳуэ щхъуантIэ, 515.

ДЭУБЖЪЫТХЕЙН (доубжъытхей) лъэмыI. (1). Иупсыр ищхъэмкIэ дзын. *Хэт я собрани яхэгъэхэ – Сыхъэт сабыру щымысыф: Дэубжъытхеймэ, пащлэм хохуэ, Кѳеубжъытхэхэмэ – жѳакIэр псыфци. Зы критик гѳуамэ сэ сощѳыхур. «Дамыгъэ», 219.*

ДЭУБЫДЭН (дубыдэ) лъэI. (3). I. (1). Зэхуаку гуэрэм зыгуэр дэктъзэн. *Насытыр цекIи пхуэубыдынкѳым, Зэ даубыдами – кѳыдокIыж. Насып. «Дамыгъэ», 113. Астемыр шытх яем тесыгъуейуэ тесци, и куэнкѳытѳым шыр диубыдауэ: шы сокуру быдэу илыгъи, шым зыхъуницIэху, цIопыщымкIэ и джабэр зэпрехулэкI. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. 2. (2). ЗыщѳыпIэ кѳыдэмыгъэкIыу зыгуэр щѳылыгъын. *Нэхъ ищхъэрэкIэ Елдар и дээр кѳыщытти абрэджым мыхъыр ирагъэхъащи, кѳуришым и зэвытIэм даубыдэри. Мазэ ныкѳуэ щхъуантIэ, 621.**

ДЭУВАПIЭ (1). Зэхуаку гуэрэм, зыгуэрэм и кIуэцѳым щѳылэ увыпIэ. *Хъэкурынэ шэдъыжъ, сьдэж, псылгъэ, Iэдэ-уадэ жытIэми зэрыфIэфI дьдэм хуэдэу игѳэуащи, игѳэтIыгъащи, кIыц бжэлупэм дэжи шы дэувапIэ ищIащи, шым нал цыщлэцIылгъэну, мывэ цхъэли игѳэтIыгъащи, гу шэрхъым шинэ трикѳуэну. Лъапсэ, 99–100.*

ДЭУВЭН (доувэ) лъэмыI. (1). Зэхуаку гуэрэм, зыгуэрэм и кIуэцѳым щѳыувын. *Цѳыхубзэ зэIуцIэм хэттар дурэши гуэрэм дэувауэ запѳыт-захуэу зэхэтт, цѳыхухъухэм ябгѳэдэсу тѳысын ямыдауэ. Мазэ ныкѳуэ щхъуантIэ, 661.*

ДЭУЕЙН (доуей) лъэмыI. (7). I. (1). ИщхъэмкIэ кIуэуэ уэн (п.п. башкIэ, мывэ сьтхуэдэкIэ). *Тембот и унафэкIэ цIалэ цѳыкIухэр жыгым дэпщейрти кѳудамэ зырызхэм тесу зэрыгъэкIийрт, жыг цIагъыр Долэт кѳыжыхъ-нижыхъу, башкIэ жыгым дэуейуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. 2. (4). ИщхъэмкIэ кIуэуэ IэщэкIэ уэн. *Зенитнэ топхэр дэуейуэ хуежъащи. Нал кѳута, 279. Махуэм дьгъэр блэгъуэм зыIуригъэлгъадэу жылэм шалгъагъум, гужъеяуэ зэрызехъэрт, яцIэнур ямыщлэу, пэгун, лэгъун сьтхэр кѳащтауэ ягъэуэу, мэлэуэлгъауэ, фоч зилэм кѳыщтауэ уафэм доуей, блэгъуэр ягъэщтэн я гугъуэ. Лъапсэ, 119–120. Фызхэр гузавэу фочкIэ уафэм дэуейм йолгъау: – Тхъэм и хъэтыркIэ цыгъэт, блэгъуэм соуэ жыпIэурэ дьгъэм тебгъэхуэщци, кѳебгъэщцэхъыни. Лъапсэ, 120. 3. (2). Дэлъейн (п.п. гур, машинэр). *Лу сымэ мэкѳуэ щабэм хэсти, гур дэуейми кѳеухми яфIэIуэхутэкѳым. Хъуэпсэгъуэ нур, 299.***

ДЭУЕЙ-КЪЕУХЫУ (2). нареч. Дэлъей-кѳельгыхыу, зилэтрэ кѳеухыжу. – *Лло а пIыгъыр? – Сабийхэр ирибгъэшынуэу зыгуэр кѳатенхыну ара кѳамэр кѳыщлпхар? – жиIэу хъуцIэрт лы набдзэ джэхур и пенсне тIэкIур дэуей-кѳеухыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 182. Кѳалэдэсър плгъэмэ – и шыр цѳыкIухэр псы толъкѳуным цымышынуэу дэуей-кѳеухыу йохыр. Бабыщыкѳуэ адакѳэпщ, 491.*

ДЭУКIЭН (деукIэ) лъэI. (2). I. (1). Буэурэ зыщѳыпIэ зыгуэр дэгъэхъэн. [Алыджыкѳуэ:] *Хъэлэ гуэрхэри цѳыри пхъэр ерагъыу зэгъуэзэгъзым, хъэлэ дэзукIэмэ, зэгъуэзэгъзым, хъэлэ дэзукIэурэ, пхъэр плыуэ, тхууэ зэгъуэзудри нэхъ сыхъэзэгъэ хъуащи. Мелыгыч, 440. 2. (1). зэхъ. Зыгуэр зыщѳыпIэ хгъэхъэн, пхыгъэкIын (IэмалкIэ, хылагъэкIэ, IулгъэхэкIэ). Зыгуэр дэбукIэну [институтым цIэтѳысхъэхэм] ухуеймэ, зым абы и документхэр пIех, адреим документыр зэтыпхгъэм ирет, ещанэм экзамен зритын хуейм хуегъазэ, епланэр... Klapсэ klapэ, 16.*

ДЭУПЦIЭН (деупцIэ) лъэI. (1). Зы пIатIэ гуэр зыщѳыпIэ дэдзэн. *Гъатхэ унэр гъуанэщ, цыжаIэм, мырамысэ дэупцIэ, жиIащи пасэрейм. Мазэ ныкѳуэ щхъуантIэ, 510.*

ДЭУТЪПЩХЪЭЖЫН (деутѳыпщхъэж) лъэI. (3). Хуит щIауэ дэгъэхъэжын. *Уи цыр ящынищи, абы хуэдэу кѳалгъуат жаIэнищи, уэрамым удаутIытцхъэжыни. Лъапсэ, 83.*

ДЭУПЩIЭН (деупщIэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм и klapэ зыщѳыпIэ дегъэубыдэн. *Псыхъуэм дэт кѳомым яхэту плгъагъурт фыз Iэээ Чачи, и бостеикIэр и бгырыпхым диупцIарэ и лъэнкIапIэ гъурипI фагъуэр кѳыщлэщц. Хъуэпсэгъуэ нур, 50. Я цекIэр дэупцIауэ, Пыцы шу гъусэр зэреуакIуэу Iутиц пицы унэм зэхуэцIауэ, Ямыщлэжу ар зыщакIуэр Кѳамэ фIыцIэр кѳыщлэгъэщыр. Яхъумэфыр пицы хъэцIэщыр. «Тисей», 498.*

ДЭУТХЕИН (дрeutхей) лэI. (1). Бутхыурэ зыгуэр дэклеин. [Шыгухум] Гьуэгу илэтэкьым, ваггэ илэтэкьым, и занцлэр и гьуэгуу гур ихурт, бошклар дрихуейуэ, псыри хьэлэчу друитхейуэ. Шынэхужьыкьуэ, 51.

ДЭУТЫПШЦХЬЭН (деутыпшцхьэ) лэI. (3). Утгыпшу, хуит шьыуэ зыгуэр зыщыпшцхьэ дэггэхьэн. Цыкьлуицэ шыр кьшицэри пицантлэшхуэм диутгыпшцхьаиц, блэктым кьалбагун хуэдэу. Нэгьуху, 21. Шыр зыгыгиттым нахьутэр шыцхьэм кьыфлалэфри, шы цлахуцэм Астемыр тесу пицантлэм даутгыпшцхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 163.

ДЭУШЫН (доуш) лэмыI. (1). Зыгуэрым и гьусэу, ирихьэлэу кьэушын, кьэхьейн. Кьрашыр уэрэд гуфлэжу, Нэхуицым тьури доуш. Гьуэгуакьэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 17.

ДЭФЭРЭДЖ (163). Цэ уней, цыкьубзыцлэ. «Льапсэ» романым и лыхьужь нэхьыцхьэми, абы и анэшхуэми я цлэц. Барчо и псалгэр иггэпэжаиц, хьыдгэбзыр Дэфэрэдж зыцлэхьуэпсым хуэдэу цлалэт, нэмэзмицлэ цыкьлут. Льапсэ, 115. Кьуажэпиц зыкьом зэрыггэлуицат, Хьэтлрэмтлэгу жьицу теуэну, абы кьлуэну дэзм Дэфэрэдж и лыр яхэтыну хэтыт зыцлэр – яцлакьым. Льапсэ, 30. [Убых хьэцлэхэм] Абы и цыкьлужклэ ажэфэ бэлыхь нэмэзлыкь хуэдэу ялыгьт, Дэфэрэдж хуаггэтыгыгуэу. Льапсэ, 118.

ДЭФТЭР (2). жьы Шыхьэт тхыль, документ. [Яфет] Писырыжь цыкьлур адыгэбзэклэ уэрсэрт, бабыц зекьлэ хьужауэ хэт сыт иратами дэфтэрым иритхэрт, лэ трыриггэдэжт, зыгуэр зрита илэпкьым я лэпэр пьуфыцыкьлат. Нэгьуху, 20. Модрейм и дэфтэрым зэрыхуейм хуэдэу иритхаиц, зыггэумысынукукьым. Нэгьуху, 20.

ДЭХЭЩЦЭН (мэдэхашцэ) лэмыI. (1). Гуапэн, бэз лэфклэ псэлээн. – Ухуеймэ дэклэуэ, – жиуэ сядэм кьыздэхашцэу цысплэггэуам, а зэм си нэпсыр схуэмубыду си анэм и гур кьысицлэггэуат. Зэ закьуэ: хьу си шьхэгьусэ. «Багырыбжэ», 87.

ДЭХЫН I (дех) лэI. (16). 1. (9). Зыщыпшцэ зыгуэр дэггэлэпхьукьын. [Щэрданым:] Си льякьуэм кьыкьлэрыпицла ятлэ флэклэ дэсхалат мы жылэм? Хьуэпсэгьуэ нур, 291. Си шьхэр цыдэсхми сьидэклэкьым, Си псэр а кьуажэм кьыдэнаиц. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382. [Хьэбибэ:] Кьуажэм гуауэу дэлгьыр сэ дэсхауэ тхьэм кьыицлэггэклэ. Нал кьута, 225. 2. (7). Зыгуэр кууплэу, кьуэклэйуэ дэггьун. Идгьы бжьыхьэ хьуаиц, псыкьежэхьыр мацлэ хьужаиц, уеблэмэ псылэрыиэ гьужа яхэтиц жьыпэниц, псыбэкьу цыкьлуу дихар гьуицэ хьуаиц. Нал кьута, 300. Сытсылэрыиэу гьуэгу пьыдэсхми Кьысклэцлэмыуэу хэт кьэна? Зэклэщцэуэ. «Щхьэлыкьуэ», 397. Пхьэлэцэжьыр пхьэлэцэжьыфлэмэ, ваггэбдзумэ лей дехыф жызылам абы хуэдэу гуэру кьыицлэкьыниц цыкьылар – ар я гьунэгьуэ дэдэм и псэлгэфэу Ботэх и гум кьэкьыжаиц. Льапсэ, 72.

◊ [И] пцэ дэхын(2). Еплэ пцэ.

ДЭХЫН II (дох) лэI. (1). Дэдзыхын, гьуэгубгьуэм зетын. Гьуэгуэм тету кьалуицлэр

еплэцлэкьыу дэхьырт, зэран мыхьун шьхьэклэ. Маэз ныкьуэ шьхьуантлэ, 583.

ДЭХУЭН I (дохуэ) лэмыI. (8). Зыщыпшцэ ехуэхын, дэджэлэн. Жьэгур, уэр дэхуэу, ункьыфлэмэ, Гьунэгьуэм дежи хэт кьлуэн? Жьэгур ужьыкьмэ, гьунэгьур... «Дамыггэ», 223. [Гесиод] Кьуэм дэхуэн шынаиц. «Тешцэч кьэзылгьэтыхь», 162. Хьэжыр цлантхьуэиц, чьпэ дияри кьытичири, кьуэм дэхуаиц... Хьуэпсэгьуэ нур, 81.

ДЭХУЭН II (дохуэ) лэмыI. (20). Кьэмынэлауэ зыщыпшцэ дээзгьэн. Иринэ хьэпшыпу илэр шуэмданиттым диггэхуаиц, дэмыхуэр и лэплэм илэиц – сыт ищлэн. Нал кьута, 216. Уи уэрэду кьуэм дэмыхуэр Кьытхуэнаиц тхуэмьых. Щоджэнцлэу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. Мэрэмкьанхэ я пицантлэр иниц, дэнэ кьыкьлэри дэхуэнуиц, шьын жьыпэнуиц – пэрыхьэтиц, дэнэ дежи уетгысылэ хьунуиц, лэныцлэу кьэклэуар зьрызыхьэиц, ерыскьыр здахьын яцлэркьым. Маэз ныкьуэ шьхьуантлэ, 582.

ДЭХУЭН III (дохуэ) лэI. (1). Пхуурэ зэхуаку, кьэщыкьыа гуэрым дэггэхьэн. Нытыр кьытлэысаиц, ди гьунэгьуэм датекуаиц жалэнти, хьэгуэуэлыгыгуэиц хьэцлэиц, хьэгуэуэуэлыгыгуэм кьырихьэлэу хьэцлэшхуэри кьашэнти, ар я гьусэу цакьлэу кьлуэнти, Хьыицлэ еггэзыплэм дихуауэ дэт кьхуэпшцэуэр, зыми имылгэуэу, кьакьлэицлэицлэуэрэ, кьауклэмэ, хьэцлэм кьыуклэ хуэдэу кьыфлэггэицлэ абы и саулыкьукьлэ аргуэрэ зэхэтысхьэрэ я бзэгу лэфлэ кьытемынэжыкьукьлэ зыр зым цытхьуу хьуэхьу бэлыхьхэр жалэу. Льапсэ, 78.

ДЭХУЭН IV (дохуэ) лэI. (2). Бжыкь сахукьлэ, бжыкь зэхуакум чы дэдзын. Инус матэ ищлу тьысыжаиц, арихьэкьлэ и гур лэжыггэм хьыхьэртэкьым, чы цыкьлэу дихуэри мычэму зэпошкьлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 75–76.

ДЭХУЭХЫН (дохуэхашцэ) лэмыI. (15). Тхьэмыщцлэгьуэ ихуэн. Зыгуэр дэхуэхрэ – псалгэ хуэдэу Нэхьыфлэ ухуейкьым цлэбггэжэуэну. Псалгэ. «Вагьуэ махуэ», 357. [Астемыр:] Зыгуэр дэхуэха хьуамэ, мамыр хьужмэ, кьыггэзэжыниц. Хьуэпсэгьуэ нур, 312. Цыху дэхуэхахэм саггэгулэм, Пшэ клэпэм нэпсыр кьысхуелгэицлэ. Си вагьуэр уафэм имызагьэ... «Щхьэлыкьуэ», 404.

ДЭХУЕИН (дрехуей) лэI. (10). Зыгуэр ищхьэмклэ, ищцэкьлэ хун. Зы сыхьэт ныкьуэ дэклэ-дэмыкьлэ, Бекьанрэ Анчарэрэ шы кьомыр кьуажэ уэрам закьуэмклэ драхуеяиц, сабэ кьалэтам уни сыти уимыггэлгэуэу. Нал кьута, 270. Гунэуэс унэм кьыицлэжрэ плээмэ – я гьунэгьуэм я унэр мафлэмрэ лугьуэмрэ уаггэлгэуэжыркьым, хьуаскуэр уафэм дрехуей. Гушлэгьуэ, 423.

ДЭХУЖЫН (дохуж) лэI. (9). Пицантлэ, кьуажэ сыт хуэдэхэм кьыдыкьыа гуэр дэггэклэжын. Гьунэгьуэм я гуэгушыкьур дахужа шьхьэкьлэ, нэхэ гузэвэгьуэ шьыкьуар иужькьлэц. Бабыщыкьуэ адакьэпшцэ, 488. [Ахьсар] Нэмыцэр дахужа кьудейуэ я унэ кьыицкьлэуэжым кожзавод зэхэкута хьуам директору траггэуваиц, хуэцлэмыггэуэвэжу гугьу йохьыр. Мелыгыч, 448. Елдар и фэр, иэхум хуэдэу,

ныклат, уеуэу буклами, лъы тклуэпс къыцлэмыкын хуэдэу, Темботрэ Лурэ абы гу лъатауэ, цлэпхуэу лафклэтетыр дахужын хуэдизу къызэгуэпат. Хъуэпсэгъуэ нур, 134.

ДЭХУН (деху) *лъэл.* (16). Пшлэнтлэ, къуажэ сыт хуэдэхэм дэгъэкын. *Езы Лу арыниэми жэмыр уцу дихурт, псыницлэу ихумэ, сьмаджэхэм нэхъ псыницлэу зауужьжын и гугъэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. Яцоу си усэм сэ мэлымэ, Си лэцу дэсхум къаггэзэж. Сыкъыщалгхуар мы щыплэрщ. «Щхьэлыкъуэ», 387. [Джэлил:] Хамэхъэ къакулэри унэхъэр дихуащ жыхуалэм хуэдэу, си пацтыхыгъуэм ицхъэ укгыхъэхха? Бабыщкыуэ адакэпщ, 481.*

ДЭХУЩХЪЭН (дохущхъэ) *лъэмыл.* (1). Зыгуэрэм щыгъуу, щыхуцхъэм ирихьэллэу хуцхъэн. *Сыт ицлэми, ар къалгъагур, Сыт жидами, псыницлэу къащлэ, Гуэху цухым, къыхуццлагур, Ялэц пцацэр Гуэхутхъэбзащлэу, Гуацэр хуцхъэм, ныхоухуцхъэ, Хуежъыр зэми гуацэм и цхъэ. «Тисей», 499.*

ДЭХЪЭН (дехъэ) *лъэл.* (1). Пхьыгурэ зыгуэрэм и зэхуак, и клуэцлэ зыгуэр нэгъэсын. – *Зауэм хэклэуэдами къелами я орден къомир зыхъуа бэракъыр къалэм дэдмыхъауэ цыдгъэтынккъым, зауэм хэклэуэдам я быныр псэуэ къанэм ялгъыжынц. Лыгъэ, 411.*

ДЭХЪЭХЫН (дехъэх) *лъэл.* (60). 1. (31). Зыгуэр зэгъэгуклэун, зэгъэхъуэпсэн. *Щлалэ нагъуэм удихъэхмэ, Уи гум илгъ жомылэ, Уэзгуаклуэм уимыцлэхумэ, И цлэр куэдрэ жылэ. Щлалэ нагъуэм удихъэхмэ. «Бгылпэхэм деж», 76. «Мес шы къарэр ялэцлокыр, Шыхуэр шыклэ лэкулгъакулэуэ», – Жалэ псори дихъэхуэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 43. Уи занцлэр хэпимэ, егупсыт: Димыхъэхуэ нлэрэ уи гур пцацэм? Лгъагъуныгъэм и гъуэгу занцлэ. «Дамыгъэ», 117. 2. (29). Гуэхугъуэ гуэрэм итхъэкъун. *Зи сабий ныкгуэдидыкгуэу квалгхур нэхъыбэу къызыхэклэуэ цылу куэд фадэм зэрыдихъэхарац. Лгъапсэ, 43. Хъумакулэр зэрошхыр: «Щхъэц фыцлэр тлэцлэклэуэ. Мурадым дихъэхым Нэхъыбэ ялгъокл. Цылу мурадым и бэу хъужь. «Вагъуэ махуэ», 349. Зауэишхуэ кыхьыр дыухуэ, Теклуэныгъэишхуэм лэпкыуэ цылэр Гуфлэгъуэ инклэ дихъэхуэ Хуэгуфлэ, дэни цыгушылэ. Ныбжъэгъуэ. «Партыр ди пашэу», 91.**

ДЭХЪЕИГЪУЭ: *лъэл.* *Дэ хъеигъуэ имылэн* (4). *Еплгъэ.*

ДЭХЪЕИН (дрехъей) *лъэмыл.* (12). Зыгуэр лэтын, ищхъэмклэ хъын. *Зыхэс удз Гувыр ирецлэны, И лэцхъэр лгъагъуэ дэхъеяуэ Хъыджэбз нэклухум епц хуцлэны, Шхъэцысыц ар лэнлгъэм зигъэцхъауэ. Зыхэс удз Гувыр ирецлэны. «Мывэ хуабэ», 45. [Алыджыкгуэ:] Фызыжъ е лгъыжъ матэклэ нартыху къахъмэ, сэ ицхъэлым и ицхъэмклэ дэхъеин хуей хурт, къэзыхъам къехъэлгъэклэ. Мелыгъч, 468. Фыз лэзэ Чачэ гъумэтлгъэмэ самэ ин гуарым бгъэдэтт, и бостеиклэр дэхъеяуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 56.*

ДЭХЪЫН (дехъ) *лъэл.* (1). Зыгуэрэм щыгъуу, и гъусуу зыгуэр хъын (предмет гуэр е гъащлэ, зэман,

н.). [Даниэт:] *А, сыт мыгъуэр си дуней, уджыназ лэпкыуэ, къутицхъэ хужьым уащыцу, дауэ мыгъуэ уи дуней лыхъэр дэлхъыну пцылэ лэпкыуэм къыхэклам. Хъуэпсэгъуэ нур, 272.*

ДЭХЪУЭКИУЭН (дохуаклуэ) *лъэмыл.* (1). Зыгуэрэм щыгъуу, и гъусуу хъуэкулэун. [Къыдырым:] *Сецлэжъауэу си закъуэ хъуэлэм сьидэклэри шыд зытлэуэ зэхэту сацыбгъэдыхъэм, абын сыккъадаккъым: «Уэуи анэр шыц, шыбз гуартэм ядэхуаклуэ», – жалэри. Кхъухъ пхэнж, 494.*

ДЭХЪУН (дохъу) *лъэмыл.* (1). Зыгуэрэм хъэл-щэнклэ е нэгъуэцлэ зыгуэрклэ техуэн, деклуэн. [Хъэбибэ:] *Шум лгъэсыр дэхъуэр? Щынэхужьыккъуэ, 39.*

ДЭЧЫН: *лъэл.* *Дэ чыбакъуэ дэмычын* (1). *Еплгъэ лгъэбакъуэ.*

ДЭШЭЖЫН (дешэж) *лъэл.* (1). Зыгуэр шэурэ зыщыплэ дыхъэжын. *Мазэ дэклэми арат, Дисэ аргуэру гу цыклуэ я пшлэнтлэм цыдаишэжам, нысэри и къуэрылгъу хъыджэбз цыклуэтри и гъусуу. Гушлэгъу, 425.*

ДЭШЭН I (дешэ) *лъэл.* (1). Зыгуэр шэурэ зыщыплэ дыхъэн. *И къуэ нэхъыжъым лгъыжъыр гу цыклуэ иригъэтлгъысхъэри, и къуэи курытым я пшлэнтлэм дишэри къыдинаи, къуэ курытым пшлэр зэрызэхэуэ, гу цыклуэ лгъыжъыр зэрысу и къуэи нэхъыщлэ деж ишэри къыдинаи, нэхъыщлэми и адэр и унэм циггъэлэн имыдэу, и къуэи нэхъыжъым деж жэцым ишэжауэ нэху къеклэти, лгъыжъу хъэблэм дэсэр зэхуэсауэ зэкъуэищыцым егийуэ зэхэсу, Мэмэт-цлэжъуэр ялуцлэти, езыри зыцлэгуспысыжри, тхъэм елгъуауэ: «Мыбы хуэдэу жьыккъат сыхъужыкхулэ, ялыхъ сумыггъэпсэу». Лгъапсэ, 66–67.*

ДЭШЭХЫН (дешэх) *лъэл.* (1). Зытэт лгъагъуэм, гъуэгу зыгуэр тешын. *Уэ дэнэ гъуэжуклэ дэтишэхамы Уи бгъуитлгъым итккъэ шу гъуситлэ – Къули Къайсыныр ижъырабгъуэмэ, Сэмэгурабгъуэм сэри ситц. Лермонтов. «Батырыбжъэ», 49.*

ДЭШЭЧЫН (дешэч) *лъэл.* (1). Зыгуэрэм щыгъуу зыгуэр шэчын (гугъэхъ, бэлыхъ). *Быным дэтишэчари, Уаредэ, Щагуэтэж уимыхуэуэ, жи, Уаредэ, Махуэ гуауэ къыпхуохуэ, жи, Уаредэ, Уи ицхъэгъусуэ аргуэру, жи, Уаредэ, Зэхэхуэуэн яцыжри, Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар. «Щхъэлыкъуэ», 392. Къызбгъурытахэм самыгъакулэуэ Си лгъэрыгъыпсыр сфлэпачац, Си ужь кытари кысклэлгъуэрт, Бэлыхъ ди пашэм дэсишэчац. Зэклэцлэуэ. «Щхъэлыкъуэ», 397.*

ДЭШЕИЖЫН (дрешейж) *лъэл.* (1). Ипщэклэ, ищхъэмклэ зыгуэр шэжын. [Бекъан:] *Къэхъужыкгуэуэлэмэ, нартыхур Чопракъ аузклэ дэтишэжыныци, зэфлэжэжэ. Нал къута, 275.*

ДЭШХЭН (дошхэ) *лъэмыл.* (4). Зыгуэрэм и гъусуу шхэн. *Думэсарэ хадэ зыцлэ цлэлэхэм ядэмышхэу шыуаныр гъунэгъуу игъэувауэ, жъэгум дэсу мырамысэм лы гъэжъа дишхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. [Гуэбшыр] Зыми здимыгъаишхэу цлэлэр мэл ицхъээм хуэдэу сьмаджэцым къыцлэнаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 173. Ауэ къалэм дэсу хъуам къалгъагъу тхъэмадэр зэреугур, ицэдджыжъым нэмэз ицлэмэ, занцлэу маклуэри унэ зыцлэми*

кѳахэмыкІуу гьуэлъыжыгьуэ хьухукІэ яхэтиц, и унэгуащэ Шыкѳымхэ я нхьур кѳыхуэгузавэрэ гьуэмылэ кѳыхэмэ, кѳыдэлажьэхэр кѳрегъэблаггъэри зэдощхэ. Кхъэлэгъунэ, 373.

ДЭШХЫН (4). Зыдашхым (щІакхъуэ, хьэлү, пІастэ сыт хуэдэхэм) щІыгъуу яшх ерыскыи нэхъ пажэ. [Алыджыкьуэ:] *А лъыр гъавэкІэ, дэшхынкІэ зэрымыбэлэрыгъар нэрылгагъут, и унэм щІлэхуэр щІлэлът, дэжэ гъэгъуахэри фэлът, джэдкъази джэдэщыцым щІлэт, хыви жэми Іуэм итт. МелыІыч, 462–463. Зыхуээр къэрэгъулу лажэ Сеймъныр арат – «жэнэтым аркъэ цымыІэмэ, жыхьэнмэм фадэ дэшхыну сагъакъуэмисодэ» жиІууцІыхур зыгъэдыхъэхихьр. Љъапсэ, 46. [Къэрэлъаши Яфет жриІуэ:] Сэри си жэмыр ди дежкІэ есхуэкІыжыныци, сыукІа иужэ, аркъэ бащырыбым хуэфѳащэ дэшхыни и гьусэу кѳыплъэгъэлэсыныци. Нэгъуху, 49.*

ДЭШХУЭ (2). Дэшхуей жыг лъэпкъым кѳыпыкІэ (пхъафэ быдэ телъщ, и инагъкІэ мэзым кѳыщыкІ дэм нэхьрэ куэдкІэ нэхъ инщ, и купщІлэр яшх). Дэшхуэм и фэр тоху, дэр хьуа иужь, дэр мыхъуамэ, дафэ цІынэр пхутехынукъым. Маэз ныкъуэ щІхъуантІэ, 640.

ДЭШЫЖЫН (дешыж) лъэІ. (4). ЗыщІыпІэ дэкІыу зыгуэр шэжын. Дахэуэс и сабиштІыр дешыжри и дыщым мэкІуэж, жаІуэ хьэблэм хахъати, зыми ягъэцІэгъуакъым, и гуащэ тхъэмьщІкІлэр хэту ілэрэ кѳызыхуигъанэр жаІуэ щІлэуницІа фІэкІа. ГүщІлэгъу, 419. Алий дащІлэр елъэІуами, имыдэу, и фыз бошкІэм ещІхуэ хурейр дишыжри пролетариатым яхэдбжэу щыта закьуэр дэкІыжащ, кѳыпхуэгъуэпмэ, укулацикІэ жаІуэ уагъэкІуэдынкІэ мэхъур, жиІэри. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 527. [Къылыщбий и кьуэжыры] Ауэ кІуэжамы зыгуэрти, и бынунэр дишыжащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 188.

ДЭШЫН (деш) лъэІ. (49). 1. (43). ЗыщІыпІэ дэкІыу зыгуэр шэн. Зи щІи зи къали зыхуэмыхъумахэр губгъуэм дишири Къэрэмьрээ жиІащ: – *Мы губгъуэм илъ мывэ къомыр флагурэ?* Лыгъа, 413. [Чокэ:] *ЦІыхур дэкІмэ, завод Іэмэпсымэу дэлъыр дашынуци.* Нал къута, 237. [Нанэ:] *Жыи дьидэу гукІэ къекІуалІэри зэанэзепхур дишащ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 124. 2. (5). Джабэ, дэкуейгъуэ хуэдэхэм дэкІыу зыгуэр шэн. *Месыр, уи псыжъхэр мэгубжыр, Уи жъантІэ пагэр мэлпъыжыр, Уи псы Бахъсэнү лъэхьшар Уи бгыицхэ лъагэм дэтишащ.* Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. Ауэрэ къуэм дэлъэдащ гур, дэгъэзеигъуэ гур цынэсам, шитІми джэдум ещІхуэ заукуэдияуэ гур дашырт, ар зэрыхъэлъэр уагъащІуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 301. Бгы щыгу дьидэм, пшэм адрьщІкІэ А цІыху лъэщхэр бгым дэкІауэ, Гъуэгу дашауэ къуришым адкІэ, щытщ я къалэр бгым щащІауэ, Мэхъу машинэм уису укІуэ. Пшэ адрьщІым щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19. 3. (1). Гъэтысын. Къуажэ зэрыхъар зэгъжат, ямыщІлэххуэ дэ къатеуэу зыгуэркІэ гурьщхуэ зыхуащІу дащІэ дэсами ягъэтІысыну щыдашам. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 525.

ДЭШЫФЫН (дешыф) лъэІ. (1). Джабэ, дэкуейгъуэхэм хуэкІуэу зыгуэр шэфын. *ШитІым гур дамышыфьнкІу хьунт, хэт ищІлэрэ гуащэм и хьэлъагъыр зыхуэдищыр.* Хьуэпсэгъуэ нур, 307.

ДЭЩТЭН (дештэ) лъэІ. (1). Зыгуэрим и гьусэу зыгуэр къэщтэн. *ЩІалэ цІыкІум нхэ сэшхуэ цІыкІу илэти, щыдашыи а тІэкІур цыздищтэм дэзышыр игъэдыхъэхихащ:* «ХыфІэздэ ар, сэшхуэ дьидэ къуатынуци уздэкІуэм», – жиІуэ. Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 480.

ДЭЩІЭН І (дешІэ) лъэІ. (5). Зыгуэрим и гьусэу лъэжыгъэ, Іуэхугъуэ гур щІэн. *И псэлъэкІэмкІэ гурьІуэгъуэт зэрыщІегъуэжар, нэжыр жыпІэмэ, сэри щІлэрт сымаджэ хьэлъэм наркоз ептыныр зэршынагуэуэр, арицхъэкІэ Іэмалыныщтэти, Варварэ Романовнэ фІлэФІ-фІлэмыфІми операционнэ стІолым къызбгъэдэту сэ щІлэр къыздищІлэну къэмьувэмэ, сэри схуэфІлэКІын щыІэтэкъым, арати, сэри, семьюбзэми, нэхъ зыгъэлэдэбу, сыккызыщицІэм си гуапэу селъэуащ: – Нэхъанэраци, тІасэ, Іуэхур зыІутым и кырыкупсэм хэлъи, зы шанс закъуэ фІлэІ мыхъуми, пэрыІэбанІэ гуэр къэгъуэт.* Љъапсэ, 13–14.

ДЭЩІЭН ІІ (дешІэ) лъэІ. (4). 1. (2). Зыгуэрим и гьусэу зыгуэрим щыгъуазэу щытгын. *Лу Іэджэ дищІлэрт Іэуби псоми зэхыхуэ елъэІурт: – Іэуб, кхъыІэ, гур къэлэти дьгъэлъагъу, – жиІуэ.* Маэз ныкъуэ щІхъуантІэ, 589. *Мурад гуэрьр дахэм иІуэ Линэ и гур нобэ мэгъу.* Мусэ дадэ ар къыдещІэ – *Шыхъуэ лъыжыр и дзыхъ щІлэгъуи.* Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 41. 2. (2). Зыгуэрим шхъэкІэ (теухуауэ) зыгуэрим щыгъуээн. [Алим] *Сэ зи гугъу щІлэнынур ЩоджэныцІыкІу Алий дэщІлэу щытаращ.* Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 518. *Сосрыкьуэ зыгуэр дэзыцІэ щыІэти, бомбэ яхидзамэ нэхъыфІу къэзылытэ яхэтт.* Маэз ныкъуэ щІхъуантІэ, 616.

ДЭЩІЭРЭЩІЭН (дощІэращІэ) лъэмьІ. (3). Зыгуэрим и гьусэу щІлэрэщІэн, дахэн. *МыщІлэр дыщэм дощІлэращІэ, Нур цІыху мащІлэр къолыдыкІ.* МыщІлэр дыщэм дощІлэращІэ. «Батырыбжъэ», 149. *Благъэ узьщІынур, Уэри ей-ей, Мазэм дощІлэращІэ, Уэри ей-ей, Хуэдэ тхъэІухуди, Уэри ей-ей, Мы дунейм темьт.* «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 417.

ДЭЩІЕЙН (дэщІейн) лъэІ. (1). Зыгуэр щІлэурэ дэгъэкІуейн; блын сыт хуэдэхэр зэтельхьэн. *Унэр лъагэу дызощІей, Унэ лъэгъуи изощІых, Унэ щІлэсиЦыр мэкъуейщІей – Унэ щІлыныр сеггъэх.* Унэр лъагэу дызощІей. «Батырыбжъэ», 28.

ДЭЩІЫГЪУН І (дыщІегъу) лъэІ. (14). 1. (1). Зыгуэрим зыгуэр дэщІыгъун, гьусэ хуэщІын. *Бадзэ батальону дащици дэщІыгъуа?* Бжъыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138. 2. (2). Зыгуэрим зыгуэр тельхъэ хуэщІын. [Адэлджэрий:] *И тхыІгъи къызитаци, ислъэмей зэрит патефон пластинки дэщІыгъуу.* Гъуэгуанэ, 111. *Мес румыну Тудораки Телъыджациуэ ищІлэ сыхъэтри Календару дэщІыгъужым Ди гуфІэгъуэу пэрыхъэтыр Октябрышхуэу къэзылъхуами КъыщыщІидзэу ебж зэманьр, ЩодуфІыкІ езы дьидэр А лъэхъэнэу гум и къаным.* Лъэпкъэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ДЭШЦЫГЪУН II (дэщцыгъуш) лъэмыI. (11). Зыгуэрэм и гъусэн. Сэ дэщцыгъуу лъэпэрати *Дыздэгъалэ, ар нэхъыфIуц.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 150. Зэныбжъэгъухэу *Бот, Хъэбалэ, Къантемыри ядэщцыгъуу, Линэ дахэ дихъэхэуэ А щIалищыр зым цыгугъырт.* Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 37. *Хъэ Гуц Темырыр дэщцыгъуыккъэ, Дэ къакуэ псори дохутэ.* Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48.

ДЭШЦЫХЪЫН (дэщцыхъ) лъэI. (9). ЗыщIыпIэ зыгуэр щыщIын, щыгухуэн. *Къалэу мы Iэшлэашэм цыIэм унэу дащIыхар къызыхащIыкIар мыбы ираша мывэраш.* ХъэщIэ лъапIэ, 403. «Гъэр унэм» яхъауэ къахъыжа цыIэкъым, емынэунэ хъууэ сэхыжынуу и бжэр Iупхыну Iэмалыниэ, абы хуэдэ унэ Iэджэ адэкIэ-мидэкIэ тыркухэм дащIыхъри мывэ сарей лъагэкIэ къащIыхъыжащ, удыхыи удэкIи мыхъуну. Лъапсэ, 31. [Степан Ильич:] – *Догуз, Думэсарэ, уи гуанэ хъунутэккъэ ди къуажэм школ ин дэщцыгъырэ абы Темботрэ Лурэ кIуэуэ хъуатэм?* Хъуэпсэгъуэ нур, 232.

ДЭIЭБЭН (доIэбэ) лъэмыI. (3). ЗыщIыпIэ зыгуэр къэпщтэнэ Iэр дэшиен. *Рум щIантIэм къыдэнати, Рахым и ужъым къыкIыртэкъым, лафIэтетыр дэнэ дэIэбэми, сым къыдихми псори зригъэлъагъурт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 139. *А гъушI пхъуантэжъым дэIэбэфарэ дэмыIэбэфарэ зыми щIэртэкъым, ауэ зы щIэдджыжъ гъурым Щхъэлмывэкъуэ дэсхэр къэтэджэм, Гъуумар джыдэ иIыгъыу и бжэ-цхъэгъубжэм пхъэбгъу IуукIэу ялгъэгъуащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 304. *Ар кIэзыу дэIэбауэ ЛъапэщIыиуэ къыщыкIуэжым КъапIэрт паныр къэушауэ.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157.

ДЭIЭБЕЙН (доIэбей) лъэмыI. (1). Зыгуэр къэпщтэнэ е уелусэнэ Iэр ищхъэмкIэ е ипщэкIэ шийн. *Абы щIыIыужкIэ удэIэбеймэ, Iуащхъэмахуэр уимыIэжу, Джылахъстэнейм и ныкъуэр пачащи, дауэ иджы цыхум я фIэц узэрхъужыну?* Лъапсэ, 91.

ДЭIЭБЫКIЫН (доIэбыкI) лъэмыI. (1). Iэр зыщIыпIэ дэшиикIын. [Дисэ Рахым жриIэу:] *ЩхъэгъубжэмкIэ удэIэбыкIрэ хъыджэбзыр къыдэпхмэ, зэфIэкIащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 142.

ДЭIЭПЫКЪУЭГЪУ (13). Къуэдзэ, зыгуэрэм и щIэгъэкъуэн, дэIэпыкъу. *Елдар дэIэпыкъуэзгъушхуэу иIэр Iэубт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 588. *Сымаджэм дэIэпыкъуэзгъу къыщыгъуэтым, нэхъ къызэрыкIащ.* МелыIыч, 448. *СыщIэушIэуэ кхъухъ зыщIыф нэхъ IэщIэлъащIэ къэзгъуэтыни, псэушхъэ си нэ зыщыхуауэ мэзым щIэтыр абы дэIэпыкъуэзгъу хуэщIыныци – ди кхъухъыр хъэзыри.* Кхъухъ пхэнж, 497.

ДЭIЭПЫКЪУН (доIэпыкъу) лъэмыI. (50). Зыгуэрэм зыщIэгъэкъуэн, дэIэпыкъуэзгъу, сэбэп хуэхъун, Iуэху гур дэщIэн. *ИгъащIэм адыгэм я хабзэц дэхуэхам дэIэпыкъуу, уанэгу къыхуар ирагъэтIысхъэжу.* Нал къута, 271. – *УкъыздэIэпыкъу закъуэмэ, нэгъуэщI дыхуейкъым, адрейр дэ зэфIэдгъэкIыжыни, – жиIэри хъэщIэр зыхуейм кIэ иратащ, къэнэжар езы бысымыр зыхуейрат.* Лъапсэ, 87. *Зэрыжила дыдэм хуэдэу Апчарэ и дэлъхум дэIэпыкъуу хуежъащ.* Шынахужыкъуэ, 20.

ДЭIЭТЕИН (дрелэтей) лъэI. (1). Зыгуэр дэхъеин, нэхъ лъагэ щIын. – *НтIэ щыжыпIам мыкIуэу иджы нэхъ цхъэ кIуа? – жиIэу Бахъуэр цыщIэушIэм, сым жиIэнт, и дамэр дриIэтейри зиушхъуащ [Якъуб].* Нал къута, 262.

ДЭIЭТЫН (делэт) лъэI. (7). 1. (1). Зыгуэр зыгуэрэм щыгъуу дэхъеин, нэхъ лъагэ щIын. *Уэрэдым ямакъым ДэфIэтыт бэракъыр!* Сталиным и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 12. 2. (6). Зыгуэрэм и Iуэхур къыдэщтэн, дэгъэзэщIэн. [Къыдырым] *Си мурадыр къыздэлэтыну уккъэIуащи, си дежкIэ ар куэд и уасэщ.* Кхъухъ пхэнж, 499. *Сым хуэдэ хъэрычэт тIымыи тхъэм къыдидиIэтынуш.* Бабыщыкъуэ адакъэщ, 483. *Аращ цIафIэфIыр, лъэщым хуилъу, И хъэлгэ цIыкIум даIэтын.* Инрэ цыкIурэ. «Дамыгъэ», 104.

ДЭIЫГЪЫН (делыгъ) лъэI. (2). Зыгуэрэм и псалгэ, и Iуэху къыдэщтэн. – *Фызхэми Iунэуэс жиIэр даIыгът, ар абы цIыжиIэми зриуэкIми тэмэму гу лъамыта нэтми.* ГушIэгъу, 425. *ЦIыкIушIэ и хъуэхъур адрейхэм къыдаIыгъащ: – Тхъэм жиIэ! Нэгъуху,* 19.

ДЭIУЭН (мэдаIуэ) лъэмыI. (35). 1. (29). Макъ гур зэхъыным иужь итын. *А псы къелъапIэм деж гуакуэщ, Псыр емызэшу мэшхыдэ, Сэ ныздэхъыныци си цIакуэр, Абы дытесу псы тхыдэм ДгъэкIуэниц дэдаIуэу щыхъэщхъэр.* Дэ къэтпсэлъахэр дыгъуасэ. «Шум и гъуэгъу», 70. [Дэфэрэдж] *Сэ сымаджэм соплэри – и тхъэкIумэ цыкIуитIыр тегъэхуауэ къызодаIуэ, и улэгъэ зэгъуэдэжам шабэ-шабэу Iэ делъэ.* Лъапсэ, 42. *Бажэри тхъэкIумэр тригъэхуауэ мэдаIуэ, «бжэм и фэр и бийщ» зэрыжаIэр и гум къэкIыжауэ.* Кхъухъ пхэнж, 507. 2. (6). ЖиIэщIэу щытын. *АтIэ мыгъуэ аращ умыдаIуэмэ жиIэу, цыхъубзыр гъуэц кIыхъымкIэ еIащ.* Лъапсэ, 31. *Ар псы къыуауэ дыхуэзэхукIэ, Цыху нэхъ мыдаIуэр ирехъэх.* Хъэуа. «Дамыгъэ», 72.

ДЭIУН (делу) лъэI. (9). Зыгуэр зыщIыпIэ дэгъэлгъэдэн. *Иринэ и унэм цыщIыхъэм, бжэм тхыль тIэкIу дэIуауэ къыгъуэтащ.* Нал къута, 238. *Дэнэ сым щилгъэгъуащи, Долэт и кIэпкъым дэIуауэ кърихъэкI пхъэбгъу тIэкIур къыдихырти, къамэнэкIэ иритхъэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 270. [Исхъэкъ] *Бжъамийр и бгырытхым дэIуат, газетыр уанэ къуапэм кIэрытхат.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 635.

ДВАПАРЭ-ЮГЭ (1). КъуэкIыпIэ лъэпкъ языныкъуэхэм гъэр лъэхъэнэурэ зэрагуэщ щIыкIэмкIэ, абыхэм ящыщ зым зэреджэ. *ЛъэхъэнитIым мес ещанэр, Двапарэ-Югэ жаIэу къэсми, Пшахъуэ къомыр зэрыщытыци Гъуэгъу цыхаширэ шуми лъэсми?* «Индийскэ поэмэ», 364.

ДВОЙКЭ: ∅ *двойкэм тесын* (1). Емыджэфун «тIу» фIэкIа дерсхэм къыщымыхъын, къэмылэжыын. *Ботэх зыщIэс классым и унафэщIыи цIалэ цыкIур цакуэ кIуэхэм зыдаиэ жаIэу цызэхихым, сабэр уафэм дрипхъеящ, арыниами «двойкэм» тесу зы классым къыщIэкIым, адрей классым макIуэ жаIэри.* Лъапсэ, 67.

ДЕГЪЭХУН: ∅ *гум жьы дегъэхун* (2). Еплъ гу I.

ДЕГЪЭХЪХЫН (дрегъэхъх) лгэI. (1). Зыгуэрым зэгъэхъуэпсэн, е зыгуэрым егъэгуэкIуэн. *Абы хуэдэу [Хъэкуринэ] IэцIаггэм дезыгъэхъэхар нобэ мыгъуэм псэужатэмэ, сьту гуфIэнт.* Лгэпсэ, 111.

ДЕГЪЭШЫН (дрегъэш) лгэI. (3). 1. (2). ЗыщIыпIэ дэкIыу зыгуэр егъэшэн. *Мысости кызырыкIац; - Ло, нэмыцэм ди нартыхур дедгъэшыну ара - цхъэ епхулауэ кыдебгъэчрэ?* Нал кьута, 275. 2. (2). ЕгъэгъэтIысын. *Мэжджытыр цхъэ клуб егъэщIа жалэни, е молэмрэ хъэжымырэ цхъэ девгъэшат, ликбез жыфIэу цIыхур ефхулауэ цытац.* Нал кьута, 284. *Къэтхъэным и судыр укIкIэ иригъэцIэн цхъэкIэ, Ислгъэмей кьуажэм лIицэм ицигуэ дригъэшир игъэкIуэдац [Кьалмыкь БетIал].* Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 526.

ДЕДЖЭН (доджэ) лгэмыI. (3). Зыгуэрым щIыгъуу еджэн. *Къыздеджахэм цыщу нобэ Куэд кьелами ницIэрэ зауэм. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ»,* 408. *Астемыр и кьуэ нэхъыцIэ Лу деджэ Таша дин ицIэкъуу, Алыхьыр и фIэц хъуауэ цытыц, илгъэсициIым и ныбжыыр итми.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 517.

ДЕДЗЭКЪЭН (доджэкъэ) лгэмыI. (2). Зыгуэрым щIыгъуу зыгуэр шхын. [*Къандыцэ Дисэ жриIэу:*] *Аурэ сэри кхъуейжъапхъэ тIэкIу хуэсциIыхукIэ пIастэмрэ махъсымэмрэ зэхипIытIэри кхъуейм дедзакъээрэ шэ-пIастэм хуэдэу зэдишхри тэджыжац [урис лыжыыр], тхъа, кхъуейжъапхъэми IэпэкIэ емыIусэу аргуэрэ «кIушай» жысIэурэ сфIыдэкIыжац.* Алхъо, 85.

ДЕЖ (731). *послелог.* Зыгуэрым и гьунэгъуу (и Iэгъуэблагъуэ) Iуэхур кьыщыхъуныгъэ кьегъэлгъагъуэ. *Лу куэбжэм деж цытIт, Степан Ильич кьакIуэу цыхуэзам.* Хъуэпсэгъуэ нур, 200. *Апчарэ заницIэу зыкызыэкъуихац; - НэхъыфIыр нэхъыфIым я деж ягъэкIуац, дэ фи деж дыкъэкIуац, - жиIэри.* Нал кьута, 269. [*Алдыжыкьуэ:*] *Щхъэлым деж Iусу куэзыр джэуакIуэхэм я деж согъазэри цIыхур нэхъыбэж хъуауэ зрогъэхъэкъуыкьу.* Мелыгыч, 452.

ДЕЖКIЭ (273). 1. (120). «Зыгуэрым папцIэ» мыхъэнэр зэриIэр кьегъэлгъагъуэ. *Ди дежкIэ мычэму Iуэр радиоращи, ди тхъэкIумэр арыншэми цудэгъуац, - жиIэри адакгъэ хужьым зигъэгъуса хуэдэу гуэгъушыгъум кьыфIэцIац.* Бабыщыкьуэ адакгъэпщ, 482. *Псом япэ Астемыр деж кьэсар Гьуумариц, абы и дежкIу гъэцIэгъуэнт алгъандэрэ кьэзыджэдыхъам илгъэгъуамкIэ упкьырыупицIыхъыныр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 194. *Бжэныхъуэ ицIалэ цIыкIури кьеплгъу кьащхъэщытIт, зэанзэкъуэм я дежкIэ лэкъум зырызыр зэрымацIэм гу лгъытауэ.* Лгэпсэ, 55. 2. (153). Лэжыгъэр зыхуэунэтIар кьегъэлгъагъуэ. *Апчарэ жиIэр цыухым, Локотош Якъуб дежкIэ кьеплгъэкIац; - НтIэ лыгъэ яхэлтэкъэ пасэрейм?* Нал кьута, 267. *Пэжу, [кьыдырым] аслгъэныр кьакIуэу щIлгъагъум, зэцIэкIэзысац, арицхъэкIэ кьэрабгъэу фи кьызыплэмэ, ауан ськыщIу ежъэжынкIэ мэхуэ жиIэри и кIэ кIагуэмкIэ бадзэ еуэ хуэдэу аслгъэным дежкIэ нэбгъузкIэ еплгъэкIыу тахътэм тест.* Кхухъ пхэнж, 499. *Аргуэрэ*

зысIэтри Бийм дежкIэ селат, Къаруи симыIэу ЩIы ицIыIэм зестат. ЗэныбжэгъуитI. «Шум и гьуэгъу», 31.

ДЕЖУРНЭ (3). Урыс псалгъэ: и чэзур кьызырылгъыс елгытакIэ кьалэн пыухыкIа зыгъэзащIэ цIыху. *Пицэдджыжь нэмзэым жэм кьышыну бэххым ицIыхъауэ, зыгуэрым кьыгъэшыныри мэхати, «мыр здэфшэнуур ди дежкьым, неврологхэм я деж фиши, ицIэвгъэгъуалгъэхъэ» жиIэри сьмаджэм и унафэр дежурнэм ищIри абыкIэ зэфIэкIац, арицхъэкIэ абы и хъыбарыр икIэщIыпIэкIэ сьмаджэщым кьэсац.* Лгэпсэ, 284. [*Дэфэрэдж*] *КьыIусхмэ [бжэр], медсестра дежурнэр солгъагъу.* Лгэпсэ, 99. [*Албинэ*] (и закъуэу кьызырынэу телефон трубкар кьэицтэ). *Турбазэр ара? Алло, алло! Дежурная? Тепшэч кьэзылгъэтыхъ,* 159.

ДЕЖУРНЭН (мэдежурнэ, дежурнэщ) лгэмыI. (1). Уи чэзур кьэсауэ лэжыгъэр пыухыкIа гъэзэщIэн, IэнагIэ пыухыкIа пэрыувэн. *Махуэ гуэрым дежурнэныр сэ кьыслгъысри псышэ ськIуэн хуей хъуац, шызакъуэгум бошкIэ иту ницIэгъуалэжь гуэри ицIэцIауэ - арат псышэ дызырыкIуэр.* Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 519.

ДЕЖЬУУН (дожью) лгэмыI. (3). *Еплгъэ кьыдежьюун.* ЩIалэ цIыкIухэм Тини яхэту зэдэгъушыIэрт: «*Ей, кьуажэ махуэ хъун, фыкьгъэдалуэ, ницэдей спектакль кьагъэлгъагъуэ, кIэмсомол ицIалэр молэм зэрытекIуар зэвгъэлгъагъунумэ, фыкьбекIуалIэ», - жиIэу Лугъуом зригъэцIыхуекIийрт, адрейхэри абы дежью хуэдэу зэрыгъэдыхъэишхырт.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 642-643.

ДЕЗЕРТИР (28). Дзэм кьыхэкIуэсыкIа е дзэм хъмыхъэну зызыгъэпщкIу цIыху. *Локотош кьыгъэзэжри штабымкIэ кьэкIуэжац, дезертирым и Iуэхур зыIутыр зригъэцIэну.* Нал кьута, 301. *Шымыхъужым, Локотош кьэригъэжъац; - ЦIыхур кьыдомэцIэкIэ, итIани дезертир ихъумэу лIиц Iутиц.* Нал кьута, 293. [*Лымы:*] - *Сыт бэлыхъ уцIыхэтыр: сьидезертириц жыIи, зэфIэкIац.* Мелыгыч, 453.

ДЕЙ I (1). ДэцIыкIу, мэзыдэ кьызыпыкIэ жыг. *Дейм дэ кьыцытыкIэм деж зэрыгъур фоцIэ: нэхъанэ ицIыкIэ цхъуантIэ хъужауэ зы тIэкIу кьыпедзэ, тIэкIу-тIэкIуурэ ин мэхъу, арицхъэкIэ купуцIэр мыхъэнэнишэ тIэкIуиц, езыр ину плгъагъу цхъэкIэ.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 650.

ДЕЙ II (25). *послелог.* *Еплгъэ деж.* *Си нэгум ицIэту слгъагъу дахэм Я дей, слгъэIамэ, ськIуэнт.* Жьэгур ужьыхмэ, гьунэгъур. «*Дамыгъэ»,* 223. *Абы ськьеджэм, ицIакхъуэ вгъажьэм Мэ IэфI кьыпыхыр кьос си дей.* Лыхъужь хъыбар. «*Мывэ хуабэ»,* 178. *Я хъурегъэкIэ ицIыр кьылгъэлгъу Абы а ицIалэм гу лгъатауэ, Ди дейкIэ кьэщыцIырт Iэр гуэлэлу, А Iэр бишишэм икьутауэ.* ЗэкъуэшитI. «*ЩIалэгъуэ щIыналгъэ»,* 18.

ДЕКОРАЦЭ (3). ЕкIуэкIыну Iуэхухэм ехъэлIауэ сценэм сурэту е архитектурнэ ухуагъуэ кьырашIыгъхэр. *Артистхэр ауэ артист кьудей, сьткIу IэкIуэлгъакIуэнт: зэм пхъащIэнт, зэми гуэщыцIырт ятIэ зэрэхъэрт, лэчкIэ ялэрт, зэми декорацэм яужь итIт.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 629. *Iуэлгъауэ*

зээмызэ кээлүмэ, шэцыр арац кыицылур, Къазджэрий декорацэр игъэуу гъуицл лунэ хеуклэр. Мазэ ныкбэуэ цхъуантлэ, 659.

ДЕКЮН (доклү) лэмыл. (1). Зыгуэрэм еклун, езэгын. Зэманым деклү. Зи ллалэ квэсым гу лыиттэфмэ, Уи гуацлэдэклыр хэмыкгуадэ. Зэманым деклү. «Батырыбжэ», 11.

ДЕЛАГЪЭ (15). Губзыгъагъэ зыхэмыл, хьэлыншагъэ. Сосрыкбэуэ зэригъэпэца бомбэм кыкылну бэлыхъ кэомыр ицлэу цытыгъатэмэ, а делагъэм хэмытынклү хъунт. Мазэ ныкбэуэ цхъуантлэ, 604. Лэтлүфэ еплэ: студенткэу цыицыта зэманым нэхъ дахэ уигъэлбыхъуэнт, арат дохутыру куэд дыдэрэ ямыгъэлажбэу кэулыкбэуфл кылыгысауэ цыицытар, арицхэклэ делагъэ куэдбэуэ Иэцлэцлэхъуэрэ кыицхьэццыхъэрэ цлригъэгъуэжэиц, нэхъыбэу зыхэтыр цыыхуэу зацлэти, кыитыль гуэрхэри кэаицыхэклым, и лым гу кылыитэри сабэр дрипхъейуэ хуежбэиц, «уизгъэклэжынуу» жиэу. Лъапсэ, 25. Хьыбару зеклур сэ сымыцлэ уи мыгугъэ, – жиэри Кылыишбий и кэуэм и макъыр зригъэлэтиц, – Махъсидэр делагъэм кыыхэклыу яуклаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 121.

ДЕЛЭ (50). 1. (18). Зи акъыл зэклүэклэ, зи цхъэ зэлыхъа. «Сэ сымыделэм, а делэр гъусэ цхъэ сицла», – жиэу Рахым гум зридзэжэиц, шитлым яхэуэри, маклүэ цыкыллэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 144. [Дэфэрэдж:] Ерагъпсэрагъклэ згъэудэлуэжэ: «Умыгузавэ, делэм жилар хъэ банэ макъыу мэклүэдыж, уэ уи квалэн и ужь итыж», – жыслэри. Лъапсэ, 17. [Гесиод:] Си цыкбэуэ дадэр кэакулэуэри кыизэлэлуэиц: ди гугу кэомыцл, фи лэпкыым делэ яхэтиц, уэри шейтлан уз кэофыклыу кыицлэклыни, удгъэкъуаниэркыым, ди гугуэ кэомыцл, жиэу. «Тепцэч кьэзылгъэтыхъ», 162. 2. (32). Мыгубзыгъэ, акъылыншэ. «Уделэмэ уагъэделэнууц [Долэт]» – жиэуэрэ зыгуэри кээтэдджыжэиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 197. Тэмарэ клэлындорым тету Пыжыынэ кыыхуэзати, лэныкбэуэклэ иришэклри кыицлэиц: «А делэжэ, запискэ тлэклү мыгбэуэр зыицлэиц кыакыым, Сэлэмэ Иэцлэклыу, цыыхъэ абы дежи адэ-мыдэклэ дэллэи, кьэбгъуэтыниц», – жиэри, арицхэклэ идакыым, цхъэуэсыгъуэ гуэр кыицлэуэтри зигъэклүэдыжэиц. Лъапсэ, 23. Тхьэлганэ еиц кулак илгъагъу мыхъуу, арицхэклэ зыхуэклүам и флэц мыхъууэрэ, зыхуэйр цлалэм кыиткърехри кэеутиццыхъэ: «Хъуниц, клүэжи, еджэ, дэ дыпхуэй цыыхуам и деж укъэдгъуэтыниц», – жеЛэри цлалэ делэр кьэбгъэуэгуэ. Зи лъэрыгыпс тлыгъа. 530.

◇ **Делэ хъун** (1). Акъылыр зэклүэклэ, и акъылым икыи. Арицхэклэ Нурхъэлий, делэ хъуам еицхъу, лүгъуэм зыхидзэри ныкбэуэс хъуа чыицлыр хъэуазэ цллагыым кыицлилгъэфри, езыми мафлэ кыицлэнауэ, мафлэм кыыхэклыжэиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 207.

□ **Делэр бейм догуаиэ** (1). Зыщымыгугъыпхъэ цыгугъыым ирицлэнаклэу кьагъэсэбэп псалгъафэц. Делэр бейм догуаиэ, цыицлэиц, делэр хамэ мылькым цыгуэгъуэрэ кэулейсыз дыдэу кэонэри арац. Хьуэпсэгъуэ нур, 52.

ДЕЛЭН (мэделэ) лэмыл. (18). Делагъэ лэжыи, шыуэн. Цлалэр цлалэр Алий ицлэрти, уа цлалэ, умыделэ, жила цхъэклэ кьедэлүакыым. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 531. Зэгуэр абы гу лыитэри, Бекъани Хьэбибэ деж кьэклүаиц: – Умыделэ, ди шыпхъу, – жиэрт дадэм, Хьэбибэ и гур дахэ ицлэну, – уи нысэм хуэдэ нысэ Алыхъым кэуэритыи. Нал кэута, 231. Умыгузавэу хъунт, Нурхъэлий и цытыкклэиц и ллэкклэиц делэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 234.

ДЕЛЭЩ (3). Делэхэм щелэзэ, ахэр цаыгыгъэ сымаджэц. [Дэфэрэдж:] Телефоныр си стлэлым тетыххэт, трубка кьэслэтри сыпсэлгъаиц: – Делэц отделенэра? Лъапсэ, 93.

ДЕЛЭГУДЕЛАФЭ (4). ллэыф. Хьэл делэ зыхэлэ, делэ цытыкклэ зилэ. Мэххуэдэ губзыгъэ дьидэуи зэрыщымытыр хьарзынэиц, Чачэ кыицлэрицлэиц, цыыхуэу делэуделафэм нэхъ зэфлэклэ илэи, езы Мэххуди ллэицхуэиц, тлэклү зыусыгъуэджэиц, угурулуэнуиц, укыицлэицхъункыым. Хьуэпсэгъуэ нур, 206.

ДЕЛЕГАТ (13). Лыкыуэ (гуэхуцлэплэ, цыыху гуп хуэдэхэм кьабгъэдэклыу). Делегатхэм кыыхуагъэлгъэгуэа тлысиплэр яубыдаиц, ауэ зыкэомри тлысиплэниэу кээнат. Хьуэпсэгъуэ нур, 323. А жэуапыр сьездым нэсри Делегатхэр цхъэж и кэуэжэ Ежэжэжэиц яицхэм шэсри. Ллэпкхэм я тыгъэ. «Паргыр ди пашэу», 49. Кьэбэрдейм зы нэрыбгэ хуэзэу дестынитхум нэблагъэ цыицлэиц, Америкэм ллэырэ ныкбэуэрэиц ялэр, Инджылызым цыицлэиц ирикъуэркыым, Испанеим ялэр тлуритлэ, Италием ялэр зырыц флэклэ хуэркыым, кьэзакъхэм ялэр ллэырыпллым цлэгъуэ, нтлэ, цыицлэ ди зэхуэдэу советскэм игъэуваиц, Кьэбэрдеймрэ кьэзакъхэмрэ кыиддэгъуэиц хуэйиц жаиэу осетин делегатхэм яукъуэдиат. Лъапсэ, 87.

ДЕЛЕГАЦЭ (1). Лыкыуэ гуп. Аслэныкыуэ тхъэмыцлэиц писъмо кыитхат делегацэ зэрыклар иту. Нал кэута, 289.

ДЕЛО (1). Урыс псалгъэ: Гуэху. – Как жаль!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «– Гуей!.. сыту си гуауэ хъуа, князь-полковник, апхуэдэ Гуэхуэиц уи деж сыккэжлэуэн хуэй зэрыхуэр». Хьуэпсэгъуэ нур, 116.

ДЕМАГОГ (1). Псалгъэмакъ купцлэницхэр езыгъэклүэклэ. [Якбэу:] – Демагог! Нал кэута, 309.

ДЕМОНСТРАЦЭ (2). Цыицлэу куэд зэгъусэу я гурыцлэ, я гуныкбэуэгъуэ ялуатэу е я ехъуллэныгъэхэр ягъэлгъагъуэу уэрамым кыицлэридыхъэ, зэрыриклэуэ цыицлэиц ироджэ. [Цыицлэиц:] Арицхэклэ кьэпрэ хьэишыт зэклүэицлэицхэрэ я цыицлэиц илгуэ ллэагъуэмэ, кьуегъаицлэ ар демонстрацэу зэрыщымытыр. Нал кэута, 298. Октябрь праздыкыицхуэ махуэм эвакуацэ сыкыуэиц жызылэр ежэиц, цыицлэу гъуэуэм тезыц, демонстрацэ клэуэ хуэдэиц. Нал кэута, 298.

ДЕМОСФЕН (1). Алыдж (грек) философ. Алыдж философыицхуэ Демосфен и пхъурылгъу Гилон квалэр иратауэ цыицлэиц, а цлалэр бжэдыгъутицым и пхъур кыицлэу бжэдыгъуэхэм

кѡахэтIгысхъжати, иджы илгэс цитI хъуами арац а квалэм, кѡзаакхэр кѡйдэтIгысхъэу, дэсар кѡызэрыдахурэ. Лгъапсэ, 5.

ДЕНИКИН (13). Хужьхэм я лгъэныкхъуэу граждэн зауэм хэтэ генерал. *Март мазэр кѡиххъэри, цѡыхухэм гукIи псэкIи кѡагурыуац* Деникиным и дээр кѡызэрыкхъутэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 304. *Съездым хэтэхэр зэгурымылуэурэ Деникиным Кавказыр иубыдри псоми клэ яритат*. Лгъапсэ, 87. *АриххэкIэ Деникиным и луэхур кѡэкхъута нэужь, Кавказым ис лгъэпкѡ цѡыкIухэм цѡым и луэхур аргуэрэ кѡалэтыжац*. Лгъапсэ, 87-88.

ДЕНИКИНСКЭ (1). *плгъыф*. Генерал Деникиным епха, ехэлIа. *Зауэм цѡыламы цѡымыламы зехахат: германскэ фронт, австрийскэ фронт, денкикинскэ фронт жалэу, ауэ культурнэ революцэми фронт илэу яцIэртэкхъым*. Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 655.

ДЕПУТАТ (3). Къэрал е цѡыплэ унафэщIхъуэ Iэ IэткIэ цѡыхубэм хаха лыкIуэ. [*Ваня ину дьхъэшхац:*] *Плгъагурэ Марфэ, депутати...* «Бдзэжьеящэм ипхъу», 166. *Мис цѡыху куэди зэхуэсащи Депутатым ежъуэ цѡытиц*. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 167. *Зыбжанэ дэкрэ депутату хахмэ, «маяк» хъумэ, хуэцилар кѡыпхуицIэжыниц; цIанIэ ухуеймэ, цIанIэ кѡуригъэтыниц, уи сабийр детсадым бгъэкIуэну ухуеймэ, пхуицIигъэтIгысхъэниц, е сьмаджэ уиIэу угузавэмэ, кѡыбдэлэпыкхъуниц*. Лгъапсэ, 97-98.

ДЕРС (2). Урок, унэ лэжьыгъэ. *Пѡыхъэщхъэм цѡыкIухэр классым цIэст, я дерсыр яджэ*. Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 607. *Шха иужь, Матренэ яхэту, курсантхэр кѡызэхуэсащи, я дерсыр ягъэзэцилгъэным и плэкIэ*. Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 619.

ДЕСАНТ (1). Бийм и щѡыналгъэм щызэуэну ирагъэтIгыскI дэ (кхъухкIэ е кхъухьлгъатэкIэ). [*Локотши*] *Абы кѡыкIыжмэ, кѡуэм дэс подвижной отряд зыфIуицым зэрызагъасэр зэрегъацIэ, чэнджэицэгъуэ ахуохъу десант, сьтхэм зэрезуэнуумкIэ*. Нал къута, 292.

ДЕСТЫНЭ (1). Зы гектаррэ 0,92-рэ (е сажнэ зэбгъузэнатIэ 2400-рэ) хъу щѡы Iыхъэ. *Кѡэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзэу дестынитхум нэблаггэ цѡыуэ яIэи, Америкэм плгъырэ ныкхъуэрэиц яIэр, Инджылызым цѡырыиц ирикхъуркхъым, Испаниэм яIэртIурытI, Италием яIэр зырыз фIэкI хъуркхъым, кѡзаакхъэм яIэр плгъырыплгъым цIегъуэ, нтIэ, цѡыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуваици, Кѡэбэрдеймрэ кѡзаакхъэмрэ кѡыддэгъуэицэн хуейиц жалэу осетин делегатхэм яукхъуэдиат*. Лгъапсэ, 87.

ДЕСЯТИДВОРКЭ (1). Урыс псалгъэ: Iуэху гуэр зэфIагъэкIын мурадкIэ унагъуэ щѡырыпщIуэрэ зэгухъахэр. *Я унэ кѡэкIуэжауэ цилгъагъум, Мысост аргуэрэ кѡыицхъащи: колхозым и плэкIэ «десятидворкэ» тѡынуици, кѡуажэм дэсыр унагъуэ щѡырыпщIуэрэ гуэи, жилэри*. Нал къута, 291.

ДЕТДОМ (18). Урыс псалгъэ: сабий зейншэхэр е зи адэ-анэхэм кѡагъэнахэр щыпсэу, щапI унэ, сабий унэ. *Налиык дэта детдомхэри эвакуацэ кIуэрт, я хъэтипхэр зэцIакхъуауэ*. Нал къута, 215. *Куэд цIлакхъым зы детдом кѡызэлуахыу цIэу зэрыцIагъэтIгысхъэрэ, сабий*

дыкхъыкхъыр апхуэдизу куэд цѡыхъукIэ, лгъэпкѡ псом дежкIэ гузэвэгъуэицхуэиц, цѡыхур Исраф хъуниц, кIуэдыкIейуэ кIуэдурэ. Лгъапсэ, 44. *Ахъмэд бынынишу ихът дунейр, Сабий детдомым кѡыIихащи*. Сабийр сыт лгъэпкѡ. «Дамыгъэ», 116.

ДЕТСАД (3). Урыс псалгъэ: илгъэси 3-5 хъу сабийхэр махуэкIэ здэщылэ, щагъасэ унэ, сабий сад. – *Мыр детсад кѡаници, анэ, адэ жыхуэпIэхэр хъымплар ищIыркхъым, – жилэурэ адэицхуэр дьхъэшхъырт*. Лгъапсэ, 66. *Кѡызэхуэмысуи хъурэт – кѡуажэм цIэуэ кѡыдэхъуэр Темыркхъант зи акъыл кѡыхъыр – школ япэ дьидэ кѡыицызэлуахам кѡызэлуыхар Темыркхъант ККОВ жыпIэми, детсад, клуб, хъэмэм жыпIэми – псоми яужь итыр арат*. Щынэхужьыкхъуэ, 20. *Зыбжанэ дэкрэ депутату хахмэ, «маяк» хъумэ, хуэцилар кѡыпхуицIэжыниц; цIанIэ ухуеймэ, цIанIэ кѡуригъэтыниц, уи сабийр детсадым бгъэкIуэну ухуеймэ, пхуицIигъэтIгысхъэниц, е сьмаджэ уиIэу угузавэмэ, кѡыбдэлэпыкхъуниц*. Лгъапсэ, 97-98.

ДЕХЪЫН: *ф гугъу дехъын* (14). *Еплгъ гугъу I*. **ДИАЛЕКТИКЭ** (3). Щѡыуэпсым, жылагъуэм, акъылым зэрызаужьым и хабзэ нэхъыщхъэхэм теухуа щIэныгъэ. [*Инал:*] [*Жансэхъу:*] *Мис арац диалектикэкIэ зэджэр, зэхэнха «диалектикэ» жалэу? Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 574*.

ДИВАН (4). ИтIгысхъуэ, игъуальхъуэу кѡагъэсэбэп унэлыащIэ. – *ЯукIащи, ягъэунахъури ягъэсэхыжащи, – сьмаджэм и анэр кѡэтэджыну еIэ ицхъэкIэ, кѡару кѡыхэнэжакхъым, кѡызэфIуэвати, аргуэрэ диваным иджэлэжащи, кѡугъыу кѡыицIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэрэ зы мастэ хилужри игъэсабырыжащи*. Лгъапсэ, 18. *Пэшым щIэлгъа хъэтипхъыр зэрыицытт: нIэр зэрылумыхат, уэнишэкутэпхъуэ темылуэ, стIол, диван, этажеркэ, сабий гъуэлгъыплэ сьтхэри арат, хъэтипхъу Иринэрэ Албиянрэ яугъуеяр куэдтэкхъым*. Нал къута, 236. *КѡэкIуэр еиэтэхуэу ицыиц, и фызри диваным кѡегъыхъу иси*. Лгъапсэ, 18.

ДИВЕРТИСМЕНТ (1). Мэкъамэ произведенэ плэужьыгъуэ. «Дивертисмент» жыхуиIэ псалгъэр арагъэниц, *жилати, ари и гум ирихъыжакхъым*. [*Жансэхъу*]. Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 613.

ДИВИЗЭ (46). Полк зыбжанэ хъу дзэ пакIэ. *Езы графыр нэсри дивизэр зезыиэ дзэтицым рапорт иритащи*. Хъуэпсэгъуэ нур, 126. *Дивизэм север лгъэныкхъуэмкIэ иунэтIащи*. Нал къута, 218. *Дивизэр Кѡэбэрдей-Балкхъэрым зехашиащи, е адыгэ командир е кѡуицхъэ командир гъэувын хуейиц жиIэу зыукхъуэдици цѡылащи*. Щынэхужьыкхъуэ, 39-40.

ДИГОРИЕ (1). Осетие Ищхъэрэ республикэм и кѡухъэпIэмкIэ щѡыIэ щѡыплэ. 1921 гъэм и гъэмахуэкIэм хуэзэу ЕтIуанэ областной парт конференциыр зэхуэсати, доклад зыцIыным и тезисым хэтт: *революцэм цѡыр лгъэпкѡ псоми я зэхуэдэу цѡытын хуейиц желэри, кѡэбэрдеицIгъым ицици кѡзаакхъэм я цѡым ицици Осетиемрэ Дигориемрэ кѡыдрат жиIэу*. Лгъапсэ, 88.

ДИДАН (7). УнэцIэ. *Дидан Бекхъант уанэр зи Iэдаккэ цIэкIын хуейри, абы ицила уанэм хуэдэ узэриIэн*. Щынэхужьыкхъуэ, 41. *Дидан*

Бекъанрэ Къээнокъуэ Ачарэрэ эакъылэгъуиц икIи зегурылуащ, хэт сьт хуэдэ жэм иратынуми. Шынэхужьыкыуэ, 7. Диданыр жытIэнуци, губгъуэм итиц, нартыху къадрегъэчри. Нал къута, 274.

ДИИЖЫН (мэдий) лгэмьI. (1). Упщылуужын, щыIэ хъужын. *Араиц сипкъ псори цIэдияр, Дунейм хуабэгъэ темьтыж, Жэщ уаеи псори цодииж, Силъ плъар итIани мыуицIыIу. Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгъу», 28.*

ДИИН (мэдий) лгэмьI. (8). ПыщIэн, щыIэм исын. *Хъэр и гъусэу Хъэкуринэ Шытиц дияуэ – ар мэивнэ. «Тисей», 492. Хъэжыр цIантхъуэиц, чыиэ дияри кытичри, къуэм дэхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 81. Щалэ цIыкIур, Бот хуэдэу, и Iэ дияи епицэрт, игъэхуэбэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 292.*

ДИКАНТ (3). Еджакуэжэр шыуагъэ кыхэмькIу тхэфрэ мытхэфрэ къырапщытэну зыгуэр къеджурэ ирагъэтх лэжыгъэ. *Зэгуэр Лу иуса усэр диктантыр зэрыт тетрадым дэлъу Къазджэрий иритащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 619. – Къелыхын дэнэ къэна, си къуэи, – жиIэрт Хъэтэлий зигъэтэмакыIыкыуэ, егъэджакIуэм диктант еджакуэ цIыкIухэм царигъэтхкIэ псалгэр зэрызэнашым хуэдэу зэпишу. Нал къута, 216. Диктантыр зэрыт тетрадыр зэ къыдатъжащэрэт, жалэрт псоми, шыуагъэу ящIар зихуэдизыр ялгъагъужмэ яфIэфIу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 619.*

ДИЛО (1). УкраиньбзэкIэ: Iуэху. [*Матренэ:*] *Видане ли де дило!* «Апхуэдэ Iуэху фырихъэлIа!» Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 555.

ДИН (34). Тхъэ шыIэу зылгытэхэм я дуней еплъыкIэхэр, фIэхщынуыгъэ яхэлтыр. *Шытхъуэиц зи гуапэм дежкIэ жиIэр зэрыгурыхыр ищIэжырти, и псалгэм нэгъуэциIи кытицищфынут: дауи щыIэ, чыристан диным и фIыгъэкIэ хэкур Урысейм нэхъ гъунэгъу хуэхъугъащ, катехизисыр ялэ къыдзэгъэкIар осетиниц. Лъапсэ, 89. Нурхъэлий диныр и фIэщ хъуащ хъэкъIэ, къурIэныбзэ псалгэ къыжъэдэкIуэ, жиIэр и гум нэхъри щIыхъэжурэ, тегузэвыхыжурэ къуоуIэбжъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 155. Дин хуцIэкъухэр кыицигубжыым Уэрт я гыбээр зытехуар. Коджарахэ. «Батырыбжъэ», 86.*

◇ **Диным икIын** (19). Губжыи и хъэлым икIын. *Иджы «кIыгуугу» жытIэу укIиймэ, диным икIыным хуэдизу Долэт къэгубжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Жэщым унагъуэм щIэс жейкыым, Сэлимэ и анэр зигъазэ-зыкыгъазэу жейм емызэгъуу хэлъащ, Салими и кIуэцIыым мафIэ кыицIэнауэ и диным йокI, е сыкIиин, е сиэчын жиIэу и цхъэм тошыныхыж. Лъапсэ, 27. Уи цIэ ираIуэм диным уикIмэ – Уэраиц жыхуаIэр джэрпэджэж. Джэрпэджэж. «Дамыгъэ», 111. **Диным ихун** (1). И хъэлым игъэкIын, и фэр ихын. [*ЗэлуциIэм кырихъэлIа гуэрым:*] – СогъэпцI, кхъуэм кыицигъэIа мыцэу, и диным иримыхутэмэ... Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 653.*

ДИНАМЭ (1). ГенераторкIэ лажъэ машинэ. *Бахъэнытсым тет цхъэлыжыым зы динамэ машинэ цIагъэувауэ арат электричествэр къыдзэитри, цхъэлыр къутэрэ къэувиIэмэ, ди унэр пицыхъэщхъэкIэ кыфIит. Зи плъэрыгыпс тIыгъа, 513.*

ДИНЦIЭКЪУ (5). плъыф. Ерышу диныр зыIыгъ. [*Анисэ:*] – *Псори диницIэкъу фыхъуаи. Гъуэгунэ, 138. Таиа кыидэицIын диницэкъу гуэри крушкIэшхуэхэм яхэту кыицIэкIынт, ауэ псоми ялгъагъуу зыкыигъэлгъагъуэмэ яфIэфIакыым. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 549. Нэхъ диницIэкъу яхэтмэ, нэмзыбзэмкIэ Алыхыым елгъэIурт, кхъаблэм цIэту хъэдэр кхъэм яхъ хуэдэу кумбышхуэм яхъырт. Нал къута, 286.*

ДИПЛОМ (4). ЕджапIэ гуэр къызэриухам, IэщIагъэ гуэр зэрызэригъэгъуэтам, цIэ е степенъ гуэр къызэрыфIащам щыхъэт техъуэ тхыль. *ХъыицIэли япэ зригъэици, кIуэри зыхуэзапхъэм хуэзэиц, ягурыIуэри диплом цIэицI тхъэмадэ къомым закыицигъэзэиц: мыраиц, экзаменыр зэтынуыкIи цыитыну унэмкIи, зэману текIуэдэнуыкIи сагурылуащ жиIэри. Лъапсэ, 76. [ХъыицIэл и къуэм] Зэгуэр щакIуэ гуыицI кыицIэкъуэу зигъэицэуу здэицсым, институтым заочнэу щеджэу кыицIэкIынти, къэрал экзаменым тегузэвыхуэ жаIэу цызэхихыым, цIэуицIащ: «фызыхуейр дипломкъэ?». Лъапсэ, 75.*

ДИПЛОМАТИЕ (1). Хамэ къэрал политикэр егъэкуэжыным хуэунэIа лэжыгъэ. *Ей, сьту мыхъэнэшхуэ иIэ дипломатием. Лъапсэ, 88.*

ДИРЕКТИВЭ (4). Iэмал имыIэу гъэзэщIэн хуейуэ ищхъэмкIэ къыкI унафэ. *Абы хуэдизу цхъэхуэу зоотехникым Апчарэ кырита пакетым итар директивэицIэт «БотаникэмкIэ езыхъаджэхэр къэвгъэсэбзурэ удэ хуцхъуэ зэхуэхъэс» жиIэу арт. Шынэхужьыкыуэ, 58. Дыгуэасэ Чокэ аргуэру директивэицIэ кытхашащ. Шынэхужьыкыуэ, 50.*

ДИРЕКТОР (46). ЕджапIэ, IуэхушIапIэ хуэдэхэм я унафэщI. *Совхоз директору тетым ар идакыым: – Берычэт бейсын, дыгъужьым и жъэм жъэдэлъ лыр къыжъэдэтхыи узот, жытIэу аракъэ? Нал къута, 273. Директорым игъэзэжиц, стIол къыдэгъэжыр къыидыгъэжри, абы гуабжэ хъуауэ тхыль къыидипхуэтар Астемыр занцIэу кыицIащ: ар Лениным и Iэр зытелъ тхылтэт, сэлэтхэм къахуитхыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 185. Школым и директор Василий Захарович гукъыдэмьжу хэлъ нэтрэ, къэтэджри командэр Иринэ деж кыишащ. Шынэхужьыкыуэ, 59.*

ДИРЕЖОР (1). Хорым уэрэд зэрыжаIэну, оркестрым пшыналгъэр зэригъэзэщIэну щIыкIэмкIэ унафэ зыбгъэдэлъ, ар къызэзыгъэпэщ, дирижер. *Дорофеиц зыи-тIэуи кыицIэлъащ Лу деж, арицхъэкIэ чэфыжыр кыIурихырти, сьткIэ уеуицIами, жиIэр зырт: «Зауэм дыщыIэу ди оркестрыр атакэ есиащъэри сэри сыххэту сьдирежору – австрийцым дыкыицилгъагъуэм, цтэри зэбгъыжат, зы цIыхуэ закъуэ къэмынэу ари». Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 553.*

ДИСЭ (224). ЦIыхубзыщIэщ. *Дунейм и къутэжыгъуэ мыхъуауэ си фIэщ хъуркыым, апхуэдизу цIыхур гуцIэгъуицэ цыхъуакIэ – арат Дисэ жэицIэ гъуэлъыжамэ, жейм емызэгъуу зэгупсысыр. ГуцIэгъуэ, 422. Дисэхэ я пицIантIэ къыдэжIуэ гу гуэр зэрежъэжар нэрылгъагъути,*

Думэсарэ кыгурыуат кьэхьуа-кьэцилар зицЫсыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 144. Дисэ хуагьэфэица шькЫицхьэ жытлэми, Рум и кьатыр цЫкыу сыт хуэдэхэр гум илт. Хьуэпсэгьуэ нур, 139.

ДИССЕРТАЦЭ (10). Шцэныгьэ гуэрымкэ степень кьахьын папщэ, ятхьу утыку иралгьхэ лэжыгьэ. [*Гесиод:*] *Янэу кьысицлэнкэ нур арац, «дыгьужьым уи мэлыр зэрашхам теухуауэ диссертацэ тхы», жиэу. Тепщэч кьээылгьэтыхь, 162. Шцхэлыкьуэ нэсу арт уи гьуэгур, Уи диссертацэр шы Иэдэжт, Иджы шы кьарэм уемыпсыхьу, Мухьэб, уимытэ кьээгьээж. Абытэ Мухьэб и кьтащкьэм. «Вагьуэ махуэ», 95. [Дэфэрэдж:] *Си диссертацэм и гугьу сымыцЫыхьами, нэхьфИт, абы Камизэхэ я пхьур кьигьэубжын флэкла, фЫ кьыхэкьынутэкьым. Льапсэ, 25.**

ДИСТАНЦИЯ (3). Зыгуэрхэм я кум дэль зэхуаку. *Дорофеич кьэтэджыжац: – Церемониальным маршем, поэскадронно, дистанция: три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу!» Мазэ ныкьуэ шцхуантэ, 565. Сосрыкьуэ цЫкыухэр столовэм ицИишэрт, Дорофеич икомандэ тькэмыпщыцЫжурэ: – Церемониальным маршем, поэскадронно, дистанция три корпуса... «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу...». Мазэ ныкьуэ шцхуантэ, 555.*

ДИСЦИПЛИНЭ (7). Коллективым хэт дэтхэнэ зы цЫхуми флэкыпэ имыэу игьээцлэн хуейуэ ягьэува хабзэ. – *Зы маскьалкэ сыкьыкыуэтынкьым, – жиэри Локотши цукьуэдишэц, – дисциплинэ тхэмылэмэ, цЫхур кьыдэмыдэуэж хьунуци, дгьээзуэн дьымыгьуэтыжы дькьэнэнкэ мэхьу. Нал кьута, 308. [Локотши] Дисциплинэр нэхь тькИи шцЫным и Иэмалыр езым ещлэж. Нал кьута, 256.*

ДИФЫН (дрэф) лгэл. (1). Шцакхьуэ, чыржын сыт хуэдэхэм я гьусэу лэпс, шей, кьинэмыщлхэм ефэн, делубын. [*Аралт Залымджэрий*] *Езыр гьуру, и нэр кьижы, и ныбэр игьуэжауэ, сытым деж бгьэтлэсми зы мэл гьэва шихьфынут, цырибон иштэвэр абы дрифу. Хьуэпсэгьуэ нур, 87.*

ДИЦЦЭН (дещлэ) лгэмыт. (1). Зэхуаку, зэтэпплэ хьу гуэрым зыгуэр кьыдэхутэн. [*Апчарэ зытес шым хужаэу:*] *Жэциш-махуицкэ шэ-тхьурымбэ диццэнкьым. Нал кьута, 265.*

ДИХЬЭХЫЖЫН (дехьэхьж) лгэмыт. (1). Зыгуэрым зылэпишэжын, егуэкьуэжын, ехьуэпсэжын. *Лыгьуэфьызыгьуэм дехьэхьжри Зэцохуэ тлуми, мес, я нэфт. Хьэуа. «Дамыгьэ», 72.*

ДИХЬЭХЫН (дехьэх) лгэмыт. (1). Зыгуэрым ехьуэпсэн, егуэкьуэн. *Астемыр зэрылуплэу дихьэхьыцати, и ныбжэгьум тхэ хуиуац, Думэсарэ флэкла, дунейр кьутэжамы, кьымышэнэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 159.*

ДНЕПР (3). Украинэм, Белоруссием, Урысейм шьэжэ псы. *Псым [Бахьсэн] апхуэдизкэ и кьару кьиклати, Днепри, Дони, Кубани яхуэцфлэмыклар хуэцфлэклац – бийр кьымыгьакьуэу кьигьэувылац. Нал кьута, 232. Е Днепр гьусэ дьыцызэхуэжур, Зы лэпс шынакьыр тлум кьытлэысу, Зы кумб*

дыздису дьздэшхауэ, Шцымахуэ уаем дькэзызу; Зы минометыр тлуми тхьуэу Псым шитхи куэдрэ кьытхуихуауэ. Сэлэт лгьэужь. «Мыгьэ хуабэ», 129-130. Днепр е Дон деж яхуэмубыда нэмыцэр дэ тхуэубыдыну уи гугьэ, жытлэу шэч кьыщытхьэни шьлэжкьым. Нал кьута, 257.

ДНЕПРОПЕТРОВСК (1). Украинэм шьлэ кьалэ. *Одессэ, Николаев, Киев, Днепропетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэнэ кьали кьикыу нэгьабэ эвакуацэ кьэкуар иджы зэрыдкьыжыным и ужь ити. Нал кьута, 217.*

ДО СВИДАНИЯ (1). Урысыбзэкэ – узыншэу, фЫкэ дьзэхуэ. [*Астемыр Степан Ильич жиэу:*] *До свидания! «Узыншэу». Хьуэпсэгьуэ нур, 177.*

ДОВЕРИЕ (1). Урысыбзэкэ: зыгуэрым дьыхь хуэщыныгьэ. [*Иналрэ Кьазджэрийрэ*] *Зэдэлажэмэ, кьулыкьуэ зэдэцлэмэ, я Гуэху нэхь ефлэкуэнууц, я довериер дэкуеинуц. Мазэ ныкьуэ шцхуантэ, 528.*

ДОГОВОР (1). Зэгурыуэныгьэ, зэрыгьэбыдэу Гуэхугьуэ гуэркэ зэкьуэуэныгьэ (тхьгьэкэ е псалгьэкэ). *Госкьулыкьур зи пцэ дэлгьым, Договорыр ирещыллэ. Дыгьу жьхуэлэр сыт? «Бгы лгьапэхэм деж», 125.*

ДОГУЭ (60). Умыпашлэ, (зыгуэрым шэч кьытхьэныгьэ). – *Догуэ, хэту плэрэ а ней-нейуэ кьээзымылэжьа зэзылгьэфалэр? – жиэри Мусэ сьмэ Елдар дежкэ кьелэу хуэжьац. Хьуэпсэгьуэ нур, 93. Абы фИмыгьэкьыу Лу шигьэтмэ, нэхь флэигьуэу, Мэтхэныр кьэпсэлгьац: – Догуэ, Лу, уэ эзыр укьуицлэшхуэ хьэмэрэ укьуицлэ цЫкыу? Мазэ ныкьуэ шцхуантэ, 535. Иныкьуэми хьэрф кьитхьэныр зэагьэурти, кьызтрацт: – Догуэ, псоми кьэрэндащым зеттац, ди Иэщыр хэт игьэшхэну, унагьуэри дауэ псэуа хьуну!. Зи лгьэрыгьыпс тьыгьа, 530.*

ДОГУЭ ЗЭ (1). Зэ умыпашлэ. [*Елдар Нурхьэлий жиэу:*] – *Догуэ зэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 230.*

ДОГУЭТ (35). Умыпашлэ. *Догуэт, дьзэурыуэнкэ хьунуц, дэ кьэрэгьулу икли пэшхьэкухэр зыгьэплгьын гуэр дьхуейиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 183. Догуэт, кхьэм нэгьуэиц цыху кьыдыха. Мазэ ныкьуэ шцхуантэ, 200.*

ДОКЛАД (1). Убгьуауэ Гуэху гуэр кьыщылэга тхьгьэ, кьэпсэлгьэныгьэ. *1921 гьэм и гьэмахуэклэм хуэзуу Етлунэ областной парт конференцыр зэхуэсати, доклад зьщылым и тезисым хэтт: революцэм шьыр лгьэпкэ псоми я зэхуэдэу шьтын хуейиц жэлэри, кьэбэрдеищылым шьыци кьээакьхэм я шьым шьыци Осетиерэ Дигориерэ кьыдрат жиэу. Льапсэ, 88.*

ДОКУМЕНТ (5). 1. (3). Гуэхугьуэ гуэрым шьыхьэт техьуэ тхьлгь. *Лэтлифэ и нэщхьыр эщлэукауэ и пэми мафлэ бзий кьреху жытлэну, псоми жалэну жаригьэлэри езыр я ужь дьыдэ кьэпсэлгьац, судым яцла унафэм кьеджэ хуэдэу зигьэткИиуэ: «Мыр суд Гуэху хьунуци, документ дьызыхуейуэ хьуар лэкуэлгьакьуэу вгьэхьэзыр икэщытлэжлэ, актым псоми лэ тевдзэниц». Льапсэ, 11. Документ сытхэми уцлэутицлэныр зьми шьыцтэкьым, списокэ кьудей ялтэкьым. Нал кьута, 216. [Апчарэ*

Иринэ жригэу:] Көрөгүи, я документым ирелгэ. Шынэхужьыкыуэ, 65. 2. (2). Зыгыгыр хэти кызыгышцэ тхыль. Зыгуэр дэбуклэну ухуеймэ, зым абы и документыр пlex, адрейм документыр зэтыпхэм ирет, еицанэм экзамен зритын хуейм хуегэзэ, еплланэр... Кlapсэ klapэ, 16.

ДОЛ (1). Цыхухьуцлэщ, «Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ» романым хэтщ. [Думэсарэ Астемыр жригэу:] Мэзхэмэу цыта Дол-дадэ жыхуалэр дыгужь дьдэми сэ сицлэргым, ауэ абы и цлалэ цыкыу псым зызыгэпскыу хэсар, кэвубыдрэ зэрыцланэ цыкыу мыгэуэ (а зи анэ тхьэ еуа!) машинэм идзэу Сэлэвкыи зэрэвгэшиар – кваншиагээ жыплэмэ, кваншиагээци, си цлалэ, лей жыплэми, лейщ. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 542.

ДОЛЭТ (190). Цыхухьуцлэщ, «Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ», «Хьуэпсэгэуэ нур» романхэм хэт персонажщ. Долэт дэнэ цыпсалгэми, езыр партым хэт хуэдэу, Инал кыицыкыуу шхьухужу и псалгэм кыихигэщырт. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 627. Пэжу, езы Долэт нэхэ шхьэщытхуэ уигэлгьхуэнт, дэнэ цыпсалгэми зиггэадакээрт, езым хуэдэ цымылэу кыицлэщыжырт. Хьуэпсэгэуэ нур, 244. Астемыр кыихуэжыуа урыс хьэщлэм и тласхээ гуэрхэми Долэт цыгэуазэнкэ хьунут, сьту жыплэмэ фоклэщлэ ихьу Долэт Степан Ильич дэж кыуауэ цытыгэват, неллэ кыихуэмыцлэжужа шхьэккэ. Хьуэпсэгэуэ нур, 201.

ДОЛИНСК (3). Налшык кьалэм шыщ Гыхьэ, зыггэпсэхуплэхэр куэдэу дэщыцлэ. Езы Кьулыр Долинск дэсу кыицлэщыжырт, штабышхуэ гуэрим кьулыкыуу шхьуэу. Нал кьута, 235. Долинск лэныкыуэжыуэ топхэр шхьуэу кыицлэщыжырт, доуей. Нал кьута, 220.

ДОЛЛАР (18). Америкэми нэгьуэщлэ кьэрал зыбжанэми шыцеклэу ахьшэ. Фэ жыт гьуицэм кыицлэщыжырт, Долларцилыгэуэплгэм кьелгэагур. Сомрэ долларрэ. «Партыгэ ди пашэу», 130. Ет ди сомьм и жэуапыр: - Уэ пхуэфащэр ар уи Гыхьэриц – Кьуэдэжыуэ укьуэдыни, Нобэ хуэзэу ар бгэуэтынкьэ, Сомыр псэумэ доллар лэнуци, Лгэуу шхьэтыни уэ пхуэщыжырт... Сомрэ долларрэ. «Партыгэ ди пашэу», 136.

ДОМ (3). Урысыбзэккэ: унэ. – [Степан Ильич Долэт йоуицлэ:] Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева? «Пилэ сьхуэщлэ, дара Ботэщлэ Астемыр и унэр?» Хьуэпсэгэуэ нур, 199. [Астемыр Наташэ жригэу:] Теперь мой дом – твой дом. «Иджы си унэр – уи унэщлэ». Хьуэпсэгэуэ нур, 309.

ДОМ СОВЕТ (1). Павительствэр шылажэу унэ. Дом Советкэ эдзэу унэ ныкыуэщыжырт унэ и пащхэм дэж шыгэажэри, чы еуэнри, нэцэна еуэнри – псори щеклэжырт. Шынэхужьыкыуэ, 36.

ДОМБЭРАКЪ (1). Зэблэшауэ кьэпсэлгэщ: домбэжэ (гьуицлэ лэужьыгэуэ) Ар кьэзымыдэм Домбэракыицэр Ныхуегэлгэагэуэ. «Шлалэгьуалэ шхьналгэ», 424.

ДОМИНО (1). Зэрыдэжэу Иэмэпсымэ. Зыр шхьэгэуэжырт кыицлэщыжырт Иуиц и закьуи мэгуэпсысэ, Доминоми плгэ дэхьэри Зэдоджэуэр

плгэ зэгьусэр. Мылэжыным и мафлэгум. «Дамыгэ», 234.

ДОН (13). Урысейм щэжэх псы. Нэмьцэр Дон кыицлэщыжырт шынагэуэщлэ, Шынэхужьыкыуэ, 14. Псым [Бахьсэн] апхуэдизкэ и кьару кыицлэщлэ, Днепри, Дони, Кубани яхуэщлэщыжырт – бийр кыицлэщыжырт кыицлэщыжырт. Нал кьута, 232. Иджы Донкэ эдзэу псышхуэм кьалэу Иуиц я нэхэ иным кыуауэ псымом итиц, Хьуэпсэгэуэ нур, 191.

ДОННЕР (1). Нэмьцэбзэккэ: цыкыу шынагэуэ, бзаджэ. – Дэнэ шхьэ командирь, доннер веттер! – жицлэри Локотши кьэгуэжы нэщлэ зыщлэ, и кьэрагэуэр кьэрипхуэтын кьудейуэ кыицлэщыжырт. Нал кьута, 246.

ДОПРОС (1). Урысыбзэ псалгэ – зыгуэрим ицлэ, зыщыгэуэзэ гуэрхэр кьэбгэуэжырт пкыицлэщыжырт. – Хьэм и напэр зи напэ! – жицлэри Чокэ допрос ицлэщыжырт и ужэ ихьащлэ, и пащхэ исым [Кьэзыгэуэ] и псэр и Иэмьцлэ зэрилгьырт иригэащлэу. Шынэхужьыкыуэ, 69.

ДОРОГОЙ (1). Урысыбзэккэ: пилэ зыхуэщлэ. [Степан Ильич Долэт жригэу:] – Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева? «Пилэ зыхуэщлэ, дара мыбы Ботэщлэ Астемыр и унэр?» Хьуэпсэгэуэ нур, 199.

ДОРОФЕИЧ (28). «Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ» романым хэт персонаж, музыкальнэ оркестрым и унафэщлэщлэ. Дорофеич шхьэщыжырт и псышхуэ цыкыуу гьуэлгьыпэ закьуэ флэкла зыцлэщыжырт кыуэжырт. «Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ», 553. Дорофеич абы гу лгэуэ нэхэри ятрикьуэжырт, музыкауэм кьафэр нэхьыфлэжы кьэрагэжырт флэщлэу. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ», 576.

ДОРОФЕЙ (1). Епллэ Дорофеич. [Лу Жыраслэжэ жригэу:] Дорофей дькыишауэ мыбы дьщыжырт. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ», 594.

ДОСКА (2). Урысыбзэккэ: еджаплэхэм блыным флэдзэуэ зыщытхэ. Партыцхьэм зыкыуэагэащлэжырт ауан шхьэщлэ шхьэщлэ, доскам зыщыжырт-зыхуэу шхьэщлэ гуэр кьэрицлэщыжырт. Шынэхужьыкыуэ, 21. Лыгэуэр Ибрэхым кыицлэщыжырт дьщыжырт ученикырт дгэщыжырт агрономым доскам кьэрицлэщыжырт теттхыкыуэжырт урокырт еклэщлэщлэ, иужьым хьыбар мыфэмыци кьэсащлэ: адыгэбзэккэ дэмьдэжэжырт. Зи лгэрыгьыпс тлгэа, 518.

ДОСКА ПОЧЕТ (1). Урысыбзэккэ: шхьэ пхьэбгэуэ, нэхьыфлэ лажэуэ, зыгуэркэ кыицлэщыжырт цыкыуэ шхьэщлэжырт. Гэшиным и Иуэжур нэхэ тыншиц, жэмышу фермэм тет цыкыуэжырт е зыщыжырт, е зыщыжырт, е зэунэкьуэщыжырт, колхоз тхьэмадэр кьэжырт унафэ шхьэщлэ хэт и жэмхэм нэхэ шэ нэхьыбэ кьэщыжырт хуейми, абы хуэдэу Итащхьэр нэфлэ зэплгэ цыкыуэжырт етын хуейщлэ шэ шынакэ махуэ кьэс уи жэмхэр кыицлэщыжырт шхьэщлэ, а цыкыуэжырт нэхьанэ шхьэщлэ «Доска почетым» кьэтихуэу, абы и гьуэу газетхэм итхын шхьэщлэ. Лгэуэ, 97.

ДОТЭ (2). 1. (1). Нэхьыщлэхэм, благэжэуэ, ныбжэжырт шхьэщлэ зыхуэщлэ я нэхьыжырт зырыгэуэ псалгэ. Уэ кьэблагэуэ, дотэ

лбагIэ, Унэ сIэиц, хьэцIэ схухуэ. «Бдзэжьеящэм ипхуэ», 148. 2. (2). Нэхъыжъ, нэхъыщхъэ. *Мылъкуу бгыхэм псоми дIэир Совет цIыхухэм дэ ядотыр, ИгукIэ цхъуэжъым ахэр жиIу Мэгупицисэ Гуацхъэ дотэр*. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.

ДОТИЙ (15). ЦIыхухуэцIэщ, «Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ» «Нал кбута» романхэм уцрохьэлIэ. Хэти ицIэрт Шурдым Дотий, исполкомым и председателу тетыху, Инал еныкбэуэжъу зацIэу зэрыцытар. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 541. *Локотом и гум кээкIыжащ Дотий жиIу цытар: нобзрей зауэр Октябрь революцэм цыщцI, жиIу. Нал кбута, 257. Зэгурым Астемыр хуэзат Шурдымми, кбэхьэкI-нехьэкI цымыIэу, ещцI: «Ей, Дотий, уэ цIыхум яхуэцIэбгэгэнэну нэхур фэтыджэн уздыггэщцI»*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 541.

ДОХУТЫР (91). Сымаджэм еплгыныр, еIэзэныр зи IэщIаггэ цIыху. *А махуэ дьдэм Налишк нэс кбрышири Дорофеич дохутыр кбышащ, Лу ириггэплгыну*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 563–564. *Ераггыу кбаша дохутырым цIыхубзым и узыфэм гу лбита-лбимыта – куэдрэ кбемылIалIэу кIэбгэу зицIри цIэкIыжащ, хуцхъуи кбрымыту*. Лбапсэ, 27. *Машиинэ, гу сьтхэм дохутыри санитарки ису кбакIуэрт*. Нал кбута, 212.

ДОХЪУТЕЙ (1). УщцIэм кбыхэщцIыкIа фочылгэ. *Уафэм яжбэфэ кбытеуауэ, циху лбэгэхэм ицIакуэ фIыцIэм ецхъу ныбжъ яду, дыггэр дохъутейм кбыщ фочыпэу пшэм кбыхэщцI*. КIапсэ кIапэ, 5.

ДОЧЬ (4). Урысыбзэ псалгэ: пхъу. [*Астемыр Наташэ жрелэ:*] *Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки*. «Думэсарэ пхъу фIыуэ елбэггэу, ауэ езым пхъу илэккым». Хьуэпсэггэуэ нур, 309. *Астемыр Наташэ жрелэ:*] *Ты наша дочь будешь*. «Уэ дэ удипхъуищ». Хьуэпсэггэуэ нур, 309.

ДРАМКРУЖОК (5). Урысыбзэ псалгэ гьэкIэщцIащ: драматическэ кружок – сценэм пьесэ кбыщыггэлбэггэуэным шхьэкIэ кбызэраггэпэща гуп. «*Хьисэтым фезыггэдджэн еггэджакуэцIэ кбэтишащ, партэ е цыггыныщцIэ кбыфхуашащ, драмкружокым хэтыну зыфIэфIым Жансэхуэ зевггэтх, пьесэцIэ дггэуынуищ*», - *арат Квэзджэрий цIыкIухэм кбажриIэр*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 604. *Квэзджэрий зэхуишэса драмкружокым япэ цIыхубзу кбыхыкбэр Тинэт*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 637. – *Ди драмкружокыр нобэ зэхуосри Мадинэ, клубым кбэсыт ныщхьэбэ, - ЖиIэу а [Хьэрун] ицIалэм радиом кветыр*. Хьэрун и лбэггэуныггэ. «Партыр ди пашэу», 98.

ДРАУПАД (1). ЦIыхубзыцIэщ, «Индийскэ поэмэ»-м хэт пащтыкбым ипхуэщ. *Драупади зыфIацауэ Пащтыкбэ ябгэм зыпхъу илати Зэкбэуэ-шитхум яггэфызьырт, Ар тхьэлбганэу траIуати*. «Индийскэ поэмэ», 362.

ДРИДЗЕЙН-КБРИДЗЫХЫН (дредзей-кбрэдзык) лбэмыI. (1). Гьуэгум иIэ кумбхэм я зэранкIэ абы ирикIуэр (гур) дэлбей-кбелгыкыу щытын. *Гур дридзей-кбридзыкырт, шэрхьыр кбургбакбым яггэвурт, шы кбызэцIэплбам мэ кбакIэрихым Лу есати кбыщцIыхьэжьыртэкбым*. Хьуэпсэггэуэ нур, 297.

ДРИСЕИН (дресей) лбэмыI. (1). МафIэшхуэ, Iэуэлбауэ ищIу уафэмкIэ дрихьейуэ щытын. *Дрисейуэ Iэуэлбауэ ищIыху, мафIэр зымы илбэггэуакбым*. Хьуэпсэггэуэ нур, 207.

ДРИХУЕЙН (дрехуей) лбэмыI. (3). 1. (2). Iуггэуэр, мафIэр хуабжъу уафэмкIэ дрихьейн. *Унацхьэр иуэри, Iуггэуэр дрихуеящ*. Хьуэпсэггэуэ нур, 207. *Фызыжбым и лулэм мафIэр кболодыкI, хуаскIэр дрихуейуэ*. Нал кбута, 244. 2. (1). Зыгуэр и пIэм имыту дэуей-кбэуехуэ щытын. *МотоцикIыр апхуэдизкIэ псыницIэу ехури кIэсу и цIыбагбым кбыдэс сэлэтыр дрехуейр, капитаным и пцэдыкбым кбыдэтIысхьэн хуэдэу*. Нал кбута, 247. *Унэишэм дыкбэнатэмэ, иджьыри кбэс дьыщысынут, жиIэри Сеймэн пасэIуэу кбэжэжауэ кбыфIэщцIыжри ицIэггэуэж хуэдэу хэуа ицхьэкIэ, шым еуэри зрыриггэчаш, шызакбэуэжъуэ цIыкIури дрихуейри мо пырхьыр кбиггэуишащ*. Лбапсэ, 50.

ДРУГОЙ (1). Урысыбзэ псалгэ: нэггэуэщцI, адреи. [*Астемыр урысыбзэкIэ жиIэрт:*] *Это наш сын, один и другой, Лу и Тембот называется*. «Мыр дэ ди кбэуэщ, мыри адреири, Лурэ Темботрэ я цIэищ». Хьуэпсэггэуэ нур, 309.

ДРУЖБЭ (1). Урысыбзэ псалгэ: ныбжбэггэуэ. *Мэмэт-ицIакбэуэ кбыжбэдэхуащ: - Дауэ атIэ ар дружбэ зэрыхгунур?* Лбапсэ, 92.

ДУ I (8). Гьавэ (нартыху) хьумапIэ. *ПицIантIэм ду цIыкIу дэтт, нартыху куэд лбандэрэ ирамыкIутауэ*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 629. *Псы ицхьэлыр мыхьэжэмэ, хьэжыггэ дэнэ кбикIынт, я нартыхур дум илбми, хьэжыггэ ицIыхуэ кбалгыкбэуэу физ Iэджэ уэрамым дэтт*. Хьуэпсэггэуэ нур, 287. *Кбэралым естын гьавэ сIэккбым, кбыхсхуэнам си бынунэр шхын ицхьэкIэ мылIэу ггэм триггэхьэн кбудейищ, жэгзыIэу кбэуажэм дэсым лIищ кбыхабжыкIри яггэтIысащ, я дум илбмэ, кбэрахрэ я гуэрни кбыицатIэщцIым физхэр зэцIэггэуаггэурэ хьэблэр кбызэхуаишэсащ*. Зи лбэрыггэпс тIыггэ, 524.

ДУ II зэрызыт. Iэуэлбауэ гуэрым ищI макб. *Кхгэащхьэхэм, мывэ сынхэм зыкбэуаггэащцIуэурэ «ду», «су» жалэу фоч «яггэуэрт», иныкбэуэми ныбафэкIэ кбэащцыхьырт*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 580.

ДУДУ (18). ЦIыхухуэцIэщ, «ВитI» тхыггэм хэт персонажщ. *И физыр иутIыпцыжри, тIэкIу зиггэпсэхумэ фIэиггэуэу Дуду зиггэуэкуриящ, витIым ггэуэжъ кбалгыкбэуэу губггэуэм иту*. ВитI, 414. *Дуду кбэотэджыжри хьэм ирахужбам ецхъу дожыж, лIым сыкбимылбэггэуу салэцIэкI закбэуэмэ, си витIыр зэпытрэ зэкIэсу укIуэ, си унэ си псэр сьхыжмэ аращ, жыхуиIэу*. ВитI, 416.

ДУКС (1). Нэмыцэ ицэныггэлIщ, Кбэбэрдэдейм щылахэм щыщцI. [*Шлоссер:*] *Дукс, Зельгейм – уфIэмащцIэ а кбэомыр?* Гьуэгганэ, 100.

ДУМЭСАРЭ (371). ЦIыхубзыцIэщ, «Хьуэпсэггэуэ нур», «Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ» романхэм хэт персонажщ, Ботэщ Астемыр и цхьэггэуэсщ. *Думэсарэрэ Астемыррэ я бын дьдэр ялбэггэуу кбыщцIэкIынтэкбым Елдар зэралбэггэуэ хуэдэу*. Мазэ ныкбэуэ цхъуантIэ, 514. *Иджы Думэсарэ еуэггэуэу пицIафIэрт, абы шхын*

ицлър Саримэ цэхуу Нурхэлийхэ я унэмкIэ ирхэкIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 280. Бот кьыгурьлуат Думэсарэ гьуэгу тэмэм зэрытетыр, ауэ абы и псалгэм пидзыжын имыгьуэту, Астемыр дежкIэ еплгэкIырт, уэ зыгуэр жыпIэфыну пIэрэ, жиIэ хуэдэу кьриггэкIыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 263.

ДУМПУ (2). *нареч. НапIэзыпIэм, зылэзыбжьэу. Топышэр уэнжакгьымкIэ кьихуэм, думпу фиукIыни, – жиIэри цыкIухэм кьащIэкIияш. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. Кьуажэм дэсхэр шыгьу хуейми, фэтыджен хуейми иджы кьалэм нэс мыкIуэу хьуртэкьыми, ихьидэрт, хьуицIэрт, лафкIэтетыр кьагьуэтыжыаи, дыхьэшхын фIэкIа ирашIэни цыIэтэкьым, арицхэкIэ Рахьым цыгьм пхрыхури бзэхат. Хьуэпсэгьуэ нур, 145.*

ДУНЕЙ (188). **1.** (139). *Уафэмрэ шьылгэмрэ я зэхуакум шьIэ псори; шьI хьурейр. Гьэмахуэ бадзэуэгьуэ хьуауэ дунейр исыжырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлту махуэр ягьакIуэрт, хьэхэр ду цIагьым цIэпцхьауэ кьыицIэкIыртэкьым, жыг хадэм уихьэмэ, жыг тхьэмпэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, пхьэгуль сьтхэр сабэм цуауэ цIлахьумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Сэнтхым дэкIыу гьуэгур еггэзыхьыпIэ цыгьхум, мазэр кьыицIэри дунейр нэху кьыицIащ, тенджыз дьдэр бдзатицIэ гьэткIуам ешхьу пIагьуу. Льяпсэ, 35. И закьуэпцIийуэ кьытенат, Дунейм зы цыгьхуи цымыIэжу. ПцIыгьхьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53.*
2. (35). *ГьащIэ. Абы и хьыбар уэ зэхэпха, сэ зэхэсха – хэлуицIылу хьуауэ кьыицIэкIынти, зауэ кьыицIыгьейм Iэтицхьэхэм я унафэкIэ хьэпсым ис льыр ираджащ, абы хуэдэ льы ахьырзэманкьэ дызыхуэныкьуэр, зауэ-бануэ дунейр шихькIэ, дзэм кьыхьэдывгьаши, ирезауэ жыхуаIэу. Лыгьэ, 409. И дунейр кIыхьаи-кIэцIаи дыгьуэгьуакIуэм хэмытыжыну тхьэ илуауэ шьтми, и псалгэм епцIыжри Жьраслгэн шы идьгьуащ, жиIэри Нахьуэ кьыицIидзаци, Жьраслгэн зии идьгьуар жыIэм ямыицIэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 646–647. [Инус Астемыр жриIэу:] Уи дунейр хьэспэхгьумэу пхьыну? Хьуэпсэгьуэ нур, 64.*
3. (15). *Зэман пьухькIам, шьIыпIэ хэхам ехьэлIауэ атмосферэм и шьтыкIэр. Дунейр уаети, цыгьху зэхэтым заггьышьырт, я нэр пьуицхьуэнтIыкIауэ, итIани, старшынем фьызбгьымыкI, жиIати, зэхэтт Шьрдан Берд пэплэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 290. Дунейр кIэггэпшагьэ шьхьэкIэ, нэмыцэ кьухьлгьатэр нэхь кьэлгэтэрэй хьуащ. Нал кьута, 275. Жэщым уэс тIэкIу кьесауэ дунейр шьIэпIэ. Мелыгыч, 444.*

◊ **[Си] дуней закьуэ** (1). *ФьIуэ ялгьагьу, ягьафIэ цыгьхум жралэ. [Пурарэ Инал жриIэу:] Си ерыскьы пихари уи хьэлэци, си дуней закьуэ. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 585. Дунейр бгьынэн* (1). *ЗыщIыпIэ кIуэн, зэман гьэркIэ кьэтын. Сэ фьыкьысхуейуэ сьвмыгьуэнтмэ, Дунейр збгынауэ фи мыгьуэ. Сэ фьыкьысхуейуэ. «Дамыгьэ», 206. Дунейр дэггэзеигьуэу хьын* (1). *Зэпымычу гугьу ехьын. ДунейкIэ цыгьхум жыхьэнэмэкIэ хуэупсам и гьуэгу дахэ хьунукьым, лгьэпэрапэ зацIэу, и кIэтиийр и вакьэ лгьэпсу, и дунейр дэггэзеигьуэ зацIэу Алыгьым кьыхуиуха дьдэм «шокьу» жиIэу*

хузэнуиц. ГушIэгьуэ, 425. [И] дуней гуфIэгьуэиц (11). *Еггэляуэ мэгуфIэ, гуфIэгьуэм зэрехьэ. Хуабжьу гуфIэн, гукьыдэж иIэн. Лусанэ и дуней гуфIэгьуэиц, и анэр гьыуэ дурэшим дэсми. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 670. Локотош и дуней гуфIэгьуэиц, Анчарэ кьэкIуауэ шьлгьэгуам. Нал кьута, 264. Бэрэдджэ я пхьур лгьуарэ шьлалэ цыкIу кьыицIлгьхум, кхьуейпIгьыжькIэрыицIэ хуащIри шьлалэгьуалэр кьызэхуосри аргуэру я дуней гуфIэгьуэиц, кьалгьуам Ахуэмгьуэиц фIащ, дызыхуэныкьуэу кьэдгьуэиц жыхуаIэу. Льяпсэ, 119. Дуней еггэлгьагьун* (1). *Хурикьун, хуэфI хьун, уэ етын. Абы кьыкIырт: «Ухьэу лгьыгьэ пхэлэмэ, хьэгьуэм кьыкIи, сэ дуней уэзыгьэлгьагьумэ, сьбабыщыкьуэ адакьэкьым». Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 476. Дуней ГуэхукIэ* (1). *Дунейм тетыхукIэ, шьIэхукIэ. А тIур зэбгьурылгьу – и льыр сэмэгурабгьумкIэ, и фьызыр ижьырабгьумкIэ шьлгьу здыицIэлгьын я гьуэгьэиц, дуней ГуэхукIэ зэнэзэпсэу зэрызэдэпсэуам хуэдэу ахьэрэти зэгьусэну. Кхьэлэгьунэ, 379. Дунейм зиукьэбзыжын* (1). *УэфI хьужын. Ауэрэ, махуэ дэкIа е махуитI дэкIа, дунейм зиукьэбзыжауэ, пьыцхьэицхьэ хуеггэзэкIи хьуауэ, Дзэшу и пьцIантIэм «Москвичьж» цыкIуэ зэ кьэкIуэгьар, араи, арымыраи кьыдэлгьэдащ. КIапсэ кIапэ, 11. Дунейм ехьыжын* (39). *ЛIэн, мыпсэужын. Хьэжым и шьIэныр кьызыхуигьэнэн зэрымьIэр и жагьуэ хьууэр дунейм ехьыжыаи, абы кьыицIэна унэри, шьлалэри, жэмьыж дэтри сьтри Инус и кьуэши Нурхэлий лгьыащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 145. Темьркьан дунейм шьхьыжам Албиян Мэзкуу шьеджэрт. Шьнэхужьыкьуэ, 20. Абу-Деруиш шэч лгьэпкьэ кьытрихьэртэкьым и фьызыр кьанэу эзыр япэ дунейм зэрехьыжыну. Кхьэлэгьунэ, 379. Дуней зэрызэхьэ* (2). *Хьэлэлгьыкь, кьызэщIэхьейныгьэ, кьызэрыIэтыныгьэ, хьэрггьышьыргьэ. Муси мы дуней зэрызэхьэм Мэсхьуд гьуэс шьицIи шьIэпIэ. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 632. Дуней зэрызэхьэу Лу шьылынт – ари кьахьышьящ. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 558. Дунейр зэтес шьIын* (1). *ГьащIэр, псэукIэр фьI шьIын. Зэрыслгьэгуауэ слгьэкIатэм, ФьыицIэр хэт хуейми лгьэс, Усэ кьарукIэ, си кьуэшихэ, Дунейр фьуэсцIынут зэтес. Сьыгьт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыгьэ», 214. Дунейр зэфIэувэжын* (1). *ГьащIэр тэмэм хьужын. Нэмьыцхэр хэкум зэрырахужрэ зьыбанэ шьлаи, дунейр зэфIэувэжакьым. Мелыгыч, 447. Дунейр зэхэзэрыхьын* (2). *Еплэ дуней зэрызэхьэ. Цьыжбанэм и гур кьыицIэгьуащ: – Ей, араи, дунейр зэхэзэрыхьащ псори. Кхьухь пхэнж, 495. – Дунейр зэхэзэрыхьащ, гьуэзэгьуэиц, – жиIэрт ТIалиб, – убэлэрыгьыну Iэмал зимьIэци. Шьнэхужьыкьуэ, 14. Дунейр зэграбожэ хьун* (1). *Еплэ дуней зэрызэхьэ. Умыделэм кьыбгьурылуэн хуейиц дунейр зэграбожэ зэрыхьуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 188. Дунейр хьэрийкурииц, зэграбожэиц, узьхэхуэну пьыр пьцIэркьым. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 519. Дунейр зэлгьэ шьIын* (1). *ГьащIэр гурьIуэгьуэ, зэхэщIыкIыгьуэ шьIын. Сосрыкьуэ и псалгэм Кьазджэрий игьэуэпсысащ: – АтIэ, Лу, уэ Инал кьытицIышынэмэ, Инал уэ уцышынэжмэ, ар*

сыткIэ нэхгьыфI? Шынаггэ зацIэкIэ дунейр зэIубз пицIыну ухужьэмэ, уи пицэ гурыггьыр зэрызыудын ухуэзэнкIи мэхуэ, – жиIэри. Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 612. **Дунейр зэIубз хъужын (хъун)** (2). ГьащIэр гурылугуэ, наIуэ хъун, зэтеувэжын. Хьэрып кьомыр зэакгьылэггьу хъурэ ехудийм езуатэмэ, лъабжэкIэ ирахри дунейр зэIубз хъужат, арицхьэкIэ дэнэ – я кьурмакгьейр зэроубыдри зым зыр итхьэлэну и ужь итиц. ХьэщIэ лъапIэ, 403. [Астемьр:] Степан Ильич дызыхиша Iуэхур кьыдэхьулэм, дунейр зэIубз хъункгэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 226. «Дунейр зэIубз хъухукIэ» жаIэри адыгэ хасэм я фIыггэкIэ гуэщыжь гуэрым цIаггэтIысхьаиц кьэлэпхуэа унаггьуэри, унэр зейм зыпхьжаIыкI «гуэщыжь мыггьуэми дыхуитыжу цытатэмэ, зыгуэртэкгэ» жаIэу. Лъапсэ, 391. **Дунейр зыгуэр хъун** (1). Еплэ дунейр зэIубз хъужын (хъун). [Степан Ильич Астемьр жриIэу:] – IэнэцIу умыкIуэж, лажьэ, апицIондэхукIэ дунейри зыгуэр хъуниц, – жиIэри арат Степан Ильич нэхь фIэдадэхэр. Хьуэпсэггьуэ нур, 180. **Дунейр зыIутыр зэггьэцIэн** (1). Хьыбар, кьэхьуахэр кьэщIэн. Хьэбибэ Бекгьан деж сынэсынниц, дунейр зыIутыр зэггьэцIэнниц, жиIати, Анчарэ идакгьым. Нал кьута, 285. **Дунейм и кьутэжыггьуэ хъун (кьэсын)** (3). Дунейр кIуэдыжыным, гьащIэ щымыIэжыным хуэкIуэн. Дунейм и кьутэжыггьуэ мыхьуауэ си фIэц хъуркгьым, апхуэдизу цIыхур гуцIэггьуэниэ щыхьуауэ – арат Дисэ жэцIкIэ гьуэлгьыжмэ, жейм емызэггьуэ зэггьэцIэнныц. ГуцIэггьуэ, 422. «Нанэ жиIэр мыпэжу пIэрэ, дунейм и кьутэжыггьуэ хьуамэ, сыт мыггьуэр ди махуэж», – жиIэрт цугкIэ Думэсарэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 232. [Чачэ Думэсарэ жриIэу:] А дыдыд мыггьуэ, дунейм и кьутэжыггьуэр кьэсаиц, Хьуэпсэггьуэ нур, 239. **Дуней кьутэжыху** (3). Дунейм и кIэр кьэсыху. Кьэрней: Дунейр кьутэжыху дэри дыпсэунукгьым. Кьуриш гьащIэ цIыхум кьаритакгьым. Гьуэгуанэ, 103. Хьыдгьэбз цIыкIухэм укIытэурэ зашыIэ, арицхьэкIэ дунейр кьутэжыху зыпхуэшыIэн? Нэггьуху, 33. **Дуней кьутэжын** (3). 1. (1). Дунейм и кIэр кьэсын. Астемьр зэрыIуплэу дихьэхьыцати, и ныбжээггьум тхьэ хуиIуаиц, Думэсарэ фIэкIа, дунейр кьутэжымы, кьымьышэну. Хьуэпсэггьуэ нур, 159. 2. (1). Хуабжыуэ Iуэуэлгьуээн, псори зытрикьутэу, кьыггэдгьэу. И псы кьыгуэуэт гьатхэм дежи, Дунейр псы цIыкIум икьутэжт. И псыкьыгуэуэтгьатхэмдежи... «Шхьэлыкьуэ», 406. **Дунейр псо** (1). Дыкьэзыггьуреихьыр псори. Таша еупицIати [ролыр кьыIыхьыну] идаиц, ауэ Кьэздгьэрий кьелгьэуаиц мы щымкIэ: япэрауэ, школым хьыдгьэбз цIыкIуэ кьащтэмэ, Таша и ролыр зыгуэрым иратыжыну, етIуанэу, Таша ЦищкIэ кьеджэу мыдыхьэишхьыну; ещанэу, Лу: «а си цхьэцыггьуэ цIыкIуэ, уи нитIым сыцIэплээмэ, дунейр псор солггьуэ, уи макь зэхэсмэ, уэрэд зэхэсх хуэдэу кьысфIошI» жимьIэнэ, ар цыжыиIэкIэ Таша и дыхьэишхьын кьокIуэри. Мазэ ныкьуэ щхуэантIэ, 618. **Дунейр и цыпэлгьаггьуэ** (1). Псори фIэггьэщIэггьуэну. Мазэггьуэ дахэц ныцхьэби,

Сабий быдзафэр, дунейр И цыпэлгьаггьуэ, щым хьуауэ, Нэр кьылыдыкIыу доплгьейр. Жэщ мазэггьуэ. «Дамыггэ», 217. **Дунейм кьытехьэжын** (2). ЦIыхум кьахыхьэжын, кьыкьуэкIыжын. Деникын и дээр кьракгьухуэ, я цхьэр псэуэ ди хэкум ирахыжыну зэрызехьэу ЧерноморэмкIэ цыцIэпхьуэжым, Мэтхьэдри дунейм кьытехьэжаиц. Хьуэпсэггьуэ нур, 320. Хуабэ дьыдэу цыта махуэри пицхьэцхьэхуеггьэзэкI хьуаици, цIыхур дунейм кьытехьэжаиц. Арггьуэй, 386. **Дунейр кьытекьутэжын** (1). И гьащIэр иухын, и Iуэхур зэIыхьэн, икIэ хъун. А гуащэ ябгэу Зи гьыбэ иным И дунейр нэхур Кьытокьутэжыр Зэрыщытауэ, Блащхьуэ сурэту Сэтэней гуащэр Кьонэр утыкум. «ЩIалэггьуэлэ щIыналгьэ», 427. **Дунейм кьытехьэн** (18). 1. (12). Кьальхун. Нобэ дунейм кьытехьэа кьудей хуэдэт Астемьр, сэлэт хьэцIэм жиIэр апхуэдицкIэ гурылуэггьуэ икIи IуицIати, сэлэтыр Астемьр и гум кьыишхьыдыкI хуэдэт. Хьуэпсэггьуэ нур, 177. Дунейм кьытехьэр кьохуэ цыгуэвэ, ТекIыжрэ – гуфIэу темькIыж. ГьащIэр IэфIш. «Дамыггэ», 97. Псапэ жыхуаIэр яцыггьуэпцэжаиц, мылэжыну дунейм кьытехьэа хуэдэиц. ГуцIэггьуэ, 422. 2. (3). Кьэжжэн, кьыкьуэкIын, цIыхум кьахыхьэн. 3. (3). Кьэунэхун, щыIэ хъун. Аралгьпри дунейм кьытехьэаиц, Астемьр зауэм кIуауэ хьыбар зыггэIуар зэхыггьэжыну, арицхьэкIэ старшынем сыт кьытыпхынт. Хьуэпсэггьуэ нур, 159. ЕггьэджакIуэр кьоджэ: «Адыгэр дунейм кьызыртехьэрэ гьащIэу яггьэIуар илгьэ минихьым цIеггьур». Зи лгьэрыггьыпс тIыггэ, 529. Кьару естауэ усэр си гуцIэм Шотэджри, цхьэхуитыныггьэм цIобэн, Сыпэмьлгьэу си псэр яфьыцIу Дунейм нытохьэ слэцIокIри. Сэ стиххэм гьэру саIыггьыц. «Шум и гьуэгу», 116. [И] **дуней кIыхьами кIэцIами** (1). Зыгуэрым кьыггэщIар куэдми мащIэми. Мэлыггьуэр, и дуней кIыхьами кIэцIами, мэлыггьуэу кьыггээнжыныц, езы мэлыггьуэр мэлым ещхь хьуауэ. Нал кьута, 260. **Дунейр кьыщIэныжын (кьыщIэнын)** (2). ЛIэн. [Абу-Дериуш] И цхьэггьусэр зэггьэцIэнныц аратэкгьым: – Дунейр Iэджэми кьащIэныжаиц. Кьхьэлэггьунэ, 374. Яггьэи зэпыту батэкуэтыр Дунейр лыфI дапицэм кьащIэна? Яггьэи зэпыту батэкуэтыр. «Батырыбжэ», 12. **Дунейр кьутэжа нэужь** (1). Кьэмэт махуэр кьэсыху (куэдрэ зыгуэрым пэплгьэн, ежжэн хуэй хьуам жраIэ). Пэжу, ротмистрым зыкьомрэ сабэ дрипхьэиц, «дунейр кьутэжа нэужь мастерыр кьыщысыну» жиIэурэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 237. **Дунейр кьутэжын** (15). 1. (3). Хьыйм икIын, еггьэлеуэ зыхьунщIэн, хьуэщIэн. Гьууар зымыщIэжу кьэубжэуэ дунейр икьутэжырт. Хьуэпсэггьуэ нур, 235. 2. (11). Iуэуэлгьуэ ин щIын, макь ин гьэлуэн. Ростов адэкIэ дунейр кьутэжу зауэр щекIуэкIырт, хьыбару кьэIум уедаIуэмэ, уи цхьэфэцым зилэтырт. Щынэхужыкьуэ, 39. Зэзэмызэ псыр кьыуамэ, дунейр икьутэжу, пэри нэри ехь жыхуаIэм хуэдэ хьурт. Хьуэпсэггьуэ нур, 50. И псы кьыгуэуэт гьатхэм дежи, Дунейр

псы цыкIум икIутэжт. И псы кIуиугуэат гыатхэм дежи... «Щхьэлыкьуэ», 406. **Дунейр кIутэн** (3). **Еплъ дунейр кIутэжын**. Сантьяго-де-Кубэ Зэгъэну хуэмей, Дзэц цыыхухэр уэрамым, ЯкIутэр дунейр. Цыыху мурадым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 348. **Дунейр икIутэрт гъэмахуэпсым**, Бжыыхьэр кIэсати мэхур хуэм. Псы. «Мывэ хуабэ», 274. **Дунейр кIутэжыху** (16). КIемэтыр кIэсыху, игъашцIэкIэ. **Хьыджэбз цыкIухэм укIытэурэ зашылэ, арицхьэкIэ дунейр кIутэжыху зыпхуэшылэн?** Нэгъуху, 33. **Мусэ дунейр кIутэжыху Мэхьуд жиIэр идэнукьым**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 507. **Дунейр кIутэху** (1). **Еплъ дунейр кIутэжыху**. **Дунейм кIутэхукIэ уетеныу Уи гугъэм, уи цхьэр кIөггэпцIэж**. Ди хэку аргуэру кIызогъазэ. «Щхьэлыкьуэ», 379. **Дунейр лIагъун** (7). 1. (6). Куд и нэгу щIэкIын, куэдым щыгъуэзэн. **Истамбыл зэрыщеджар кIыщытцIэм, ди фIэц хьуащ а лIым дуней зэрилгъэгуар, куэди зэрицIэр**. Зи лIэрыгъыпс тIыгъа, 521. **КIэзмай и гIащIэр кIуришым ису игIэкIуами, дуней мащIэ илгъэгъуаткьым, партизаныжыт, дзэ зезышэу зэуам ящыцт, езыр кIыщамыцIыху ауз цыIэтэкьым**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. **ЗэкIуэцIыкIудар ней-нейуэ зиплыхьу зезэмызэ пIцIантIэм дэтт [Нурхьэлий], гъуэгуанэ Iэджэ зэпичу дуней илгъэгъуахэм я хьыбары жиIэртэкьым**. Хьуэпсэгъуэ нур, 147. 2. (1). **Тазыр ихьын, IэштIым кIытехуэн. – Экссес, мэксес я не знаю, – жиIэрт Матренэ, – Жансэхуэ е Джонсон, дауэ уэ кIызэроджэр, насып уиIэти, тешицым зи натIэ зэгуиудар Лут, армырмэ дуней лIагъунт**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551. **Дунейр нэпцIц** (1). **Дзытет дунейм пэж щызекIуэркьым**. **Дунейр нэпцIц, укIэзыгъапцIэц...** Кхьэлэгъунэ, 374. **[Зи] дунейр лIапэ дэгъэзеигъуэ** (2). Зэпымыуэ гугъуэ ехь, хьэзаб зышэч. **[Хьэбибэ] Бэлыхь мащIи сиэчакьым, си фэр изыхар кIулейсызыгъэриц, сыбгъэунэхуну арами сиIэркьым – Дунейр си лIапэдэгъэзеигъуэци, зы махуэ «уэху» жыслакьым**. Щынэхужьыкьуэ, 28. **Ара мыгъуэкIэ [пцилIхэр] зи дунейр лIапэ дэгъэзеигъуэр?** Хьуэпсэгъуэ нур, 272. **Ташэ жиIэрт и дунейр лIапэ дэгъэзеигъуэ зыщIар Иналу**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 534. **Дуней насып** (1). **Узыхуейуэ, узышIэхуэпсыну щыIэ псори**. **Езы Хьэкурынэу лIагъум фызи быни игъуэтащи, дуней насыптыр кIеуэлIа кIыщохуж**. ЛIапсэ, 99. **[Си] дуней нэху** (6). **ФIыуэ ялIагъум зэреджэ, зэреубзэ. [Дэфэрэдж ЛIыгъур жиIэу:] Сыпсэу цыкIэ жьэгу пащхьэр кIызыхуэзгъээнэн кIэпIатэмэ, си дуней нэху, си псэр тыншыжынт**. ЛIапсэ, 109. **[Хьэбибэ и кIуэрылгъум цхьэкIэ жэлэ:] Хэт имылIагъунрэт а пIцIащхьуэ цыкIур... а си дуней нэху цыкIур**. Щынэхужьыкьуэ, 32. **Куэд дэмыкIыу Хьэбибэ и гур аргуэру кIызэфIэнац: – А си Албиян, а си дуней нэху**. Щынэхужьыкьуэ, 34. **Дунейм и пIалгэ щIэн** (4). **ГъащIэм фIыуэ хэщIыкIын, куэдым щыгъуэзэн**. **Дунейм и пIалгэ сэри сощIэр – Iэмал щимыIэм, куэд уощIэф**. **Дунейм и пIалгэ**. «Батырыбжэ», 19. **[И] дуней тетыгуэ** (1). **Зи щIалэгъуэ, псэгъуэ. [Дисэ] И**

кIуэ закIуэ мыгъуэри иIэжатэмэ, и насыптэкIэ, кIыхуицIэицхуэ щымыIэмэ, гуцIэгъу кIыхуицIынт, «си анэ» жиIэнти, арицхьэкIэ и кIуару илгъэгъуэ, и дуней тетыгуэу хьэм яшхам хуэдэу кIуэдащ, илгъэсым щIэгъу цаггэкIуэда щIыпIэм «лIац» жэлэу хьыбар кIызэрикIрэ. ГуцIэгъу, 421. **Дунейм текIыжын** (2). 1. (1). **Еплъ дунейм ехьжын**. **Дунейм апхуэдэр цытекIыжкIэ, Итхари псыниIэу кIэлгъыцIах**. Щхьэхуэщэ. «Дамыгъэ», 98. 2. (1). **КIуэдыжын, щымыIэжын**. **Дунейм текIыжын а щIыпIэр мыхьуатэмэ, Дэфэрэдж дыгъурыгъум ялIэцIэмыхуэнкIи хьунт**. ЛIапсэ, 40. **Дунейр текIутэжын** (1). **Iэуэлъауэшхуэ зыгуэрым ещIылэн**. **Инал дунейр тракIутэжэу кIофэ**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 599. **Дунейм темыгъэтын** (1). **Зыгуэр гъэкIуэдын, гъэбзэхын. [КIэрэлгъащ Яфет жиIэу:] НтIэ, иджы дунейм тумыгъэт а тIур [нэчыхьымрэ уэсытымрэ]**. Нэгъуху, 49. **Дунейм темытын** (1). **Апхуэдэ (зыгуэр) щымыIэн**. **Кобуловыр, пэжу, щыгъуазэц Берие 1917 гъэм партым хыхьауэ ириггэтх цхьэкIэ, ар партым цыыхьыар дэнэ кIэна, уеблэмэ хыхьэхьауэ зэрыт тхьылэ дунейм зэрытемытым**. **Дунейм тетми-темытми кIыфIэмьIуэхун (кIымыдзэн)** (1). **Зыуи кIэмылгытэн**. **Куэд дэмыкIыу мэз тIэкIур зыгуэрым кIыггэхьэящ, зэадэзэкIуэм зауцхуауэ здэщылгъым, цыхьыр хуэму, и цхьэр лIагъуэ иIэтарэ кIаплэуэ, и нэщхьыныр ин хьуами, хьэуа зэрыбауэр кIемэцIэкIыу зэрыцытым гу лIыптэу кIалгъэгъуащ, цыхь анэм и шыр цыкIури гузэвэгъуэ дунейм тетми темытми кIыфIэмьIуэху хуэдэу кIыкIэлгъыкIуэрт**. ЛIапсэ, 71. **А псор кIэзыгупсыса Джэлил дунейм тетми темытми зымы кIыфIэIуэхуакьым**. **Бабыщыкьуэ адакIэпц, 489**. **Хьэблэ зыхьэсым нэмылг кIратри, хьэдагъи ирекIуэ, нысаши црехуэ, псэ зыIут нэкIэ кIеплIыркьым, «дауэ уцыт?» жэлэу зыри кIыщIэупцIэркьым, дунейм тетми темытми, зыуи кIрадзэркьым, и Iэ кIудей кIэзыубыд цыIэкьым**. ГуцIэгъу, 420. **Дунейм темыхуэн** (1). **Егъэлеуэ куэдым кIыщыщIидзын, дунейр хуримыкьуу щытын**. **Мес, дунейм темыхуэу цыта КIэтауи щIалгъэхьэящ...** ЛIапсэ, 112. **Дунейм темыхуэжын** (9). 1. (2). **Зыгуэр егъэлеуэ куэду щытын, бэгъуэн**. **Абрэдджэр дунейм техуэжыркьым**. **Хьуэпсэгъуэ нур, 216**. 2. (2). **Удэфэн**. **АрицхьэкIэ гуэгушыгъуэ Мэзан зэхихат унэгъуащэм жиIари, кIыфIэмьIуэхуу цыджри хьуишэм яыхьэжэящ, бабыщыкьуэ адакIэжыу дунейм темыхуэжым и пIалгэ кIэсауэ кIыщIэкIыни, жыхуиIэу**. **Бабыщыкьуэ адакIэпц, 477**. 3. (5). **Егъэлеуэ, Iыхьэлейм икIауэ (гуфIэн)**. **гуфIэгъуэ**. **Лут дунейм темыхуэжу гуфIэр, сыту жыпIэм иджы Лусанэу джэгур Ташатэкьым, езы Лу зыщIэхуэпс Тинэт**. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 637. **ЗэлIэфызыр дунейм темыхуэжу гуфIэрт, лIэпкьым кIуопцхьэ хуэхьун, мылIэкур кIызыхуээнэн Алыхьым кIыдытащ, жэлэрти**. **Хьуэпсэгъуэ нур, 95**. **Хьэбас гуфIэцауэ дунейм техуэжыртэкьым, и анэр кIэкIуэжамэ, «нэхьыцIэ дьидэр сэраци, нэлейкIэ кIызоплIыр»,**

жилэу. Кьалэн, 430. **Дунейм техужын** (2). Зэхээхуэн шйын, псэуплэ емытын. *Инус хьэжыуэ Астемыр дунейм тезыхужыну зи мурадым и унэм иджы езы Астемыр цаггэтицкыуауэ шайгыгши.* Хьуэпсэгьуэ нур, 275. [Шхьэггусэм:] *Исуф кьыггээзжрэ кьызырггэтицлар кьышцлэмэ, дунейм сытрихужыни, псори зи зэраныр сэрауэ жилэници, кьозэуэну хьэзырыпсци.* Лэчымэ, 394. **Дунейм техун** (3). 1. (1). *Еплэ дунейм техужын.* [Чачэ:] *Ярэби, дунейм цхьэ сытрахурэ, сэ кьызымытхьэкьумэ, цхьэ яшхыр я дзажэ дэмыхьэрэ? Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 504.* Псалэм кьыдэкиуэуи: «*Ботэцхэ я закьуэиц зызышылэфар, уеблэмэ уэркэ напэри теклаиц,*» – *жалэрт, уэркьыр а псалэм дунейм трихурт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 62. 2. (1). *Узыр зыгуэрэм кьехьэлэкьыу, узыс кьыхиггээзыхьу шытын.* [Сэлэтым:] *Уэ си льякьуэ мыгьуэ! У-узууу! Дунейм сытреху!* Хьуэпсэгьуэ нур, 178. **Дунейм тетын** (76). 1. (73). *Зыгуэр шьилэн, плыагьуу, бгьуэту н. кь. шытын. Мысост игьаицлэми араи, и бгьэр кьриггэкьыу дунейм тетиц.* Нал кьута, 289. *Дунейм цыхуу тетыр тлууэ гушаиц: инькьуэр кьулейуэ, инькьуэр кьулейсызу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 267. 2. (3). Псэун. *Нэхьанэм [Дэфэрэдж] и цхьэ нэхь хьума зэрыхьуным елалэу шытами, иджы нэхь зэкьуэхуауэ дунейм тетти, гу лэытакьым зыгуэр кьыкьлэлгьилэу.* Льяпсэ, 30. **Дунейм тетыр жылэн** (3). Хьуэцлэн, шхьидэн. *Зытлэкьурэ псори шыму екулякши, итланэ Кьылышбийр мафлэу кьызыциэнауэ дунейм тетыр жилэрт:* – *Хэт уэ нэмышца дьыгуакьуэр?* Хьуэпсэгьуэ нур, 117. *Бэлацэ зыхэтэм кьыхакьри фьызхэм кьахэуаиц, Долэт цхьэкьлэ дунейм бзаджэу тетыр жилэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 255. *Чачэ дунейм тетыр жилэрт, сурэтзыицлар ахьрэтэмышцлэгьуэжыни, псэ цхьэ кьысхьумылхьэрэ, жилэу а сурэтыр кьодауэу кьэуыници, жилэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 638. **Дунейм техьэн** (2). 1. (1). Кьалэхун. «*Дунейм утехьэм нфлэфлэкьэ?*» – *жалэу Уэ укьышцалхьум шьилэ упицлэ?* Зыгуэрэм жилэм емыдалуэу. «*Мывэ хуабэ,*», 152. 2. (1). Псоми ялгьэлэсын, хэлүшцлэу хьун. *Кьару естауэ усэр си гуицлэм Шотэджри, цхьэхуитыныггэм шлэбэн, Сытэмылгьэцу си псэр яфьыцу Дунейм нытохэ слэццлэри.* Сэ стиххэм гьэру саыгыш. «*Шум и гьуэгу,*», 116. **Дунейм хэцлэгиын** (2). Гьащлэм, псэуклэм фьлуэ шьыгуэзэн. *Джэлил дунейм нэхь хицлэгиырти, зэ еулугьуэм кьышцлаиц:* – *Мыр, си кьуэши, узыхуэмей гуэриц.* Бабышкьуэ адакьэпш, 490. *Уэ шу хахуэр хэт уреи, Сыт хэтицлэгиыри уэ дунейм?* «*Елбээдыкьуэ,*», 8. **Дунейм тхээгьуэ** (2). *Зыхуэныкьуэ шымылэу шыпсэу зэман. Муслгьымэным я дунейм тхээгьуэр маицлэми, я ахьрэтыр нэхуш, модрейхэм [джаурхэм] Алыхьыр еуаши, я гьащлэр дахэми, я ахьрэтыр жыхьэнмэиц...* Хьуэпсэгьуэ нур, 147. – *Дунейм тхээгьуэм зыхуицлэу И унафэр псыницлэу еиц.* «*Шцалэгьуэ шьыналгьэ,*», 415. **Дунейм тынышгьуэ** (1). *Еплэ дунейм тхээгьуэ.* Арицхьэкьлэ дунейм тынышгьуэр кьыплысами зауэ зэрышцлэр,

куэд дэклами маицлэ дэклами абы кьуэн зэрыхуейр хэт шьыгьуицэнт? Шьынэхужьыкьуэ, 29. **Дунейм хьэзаб** (4). Гугьухьу, бэлыхьу шьилэр. *Тобэ Листофрилэхь, дунейм хьэзабыр мыбы я натлэ шхьэ хьуа, жилэу Хьэбибэ и гур мауэ.* Нал кьута, 211. *Мэжджыт кьуэцигьым дэтым хьэжыр кьащыыхьэм, дунейм хьэзабыр диным паицлэ шшэчауэ, диным шхьэкьлэ и псэр итыну а фэр зытригьуаэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 78. *Дунейм хьэзабыр яиэчами, Шлэм шлэлыр гугьуэ я гур хоиц: Шьыпсэум лэфи закьуэ ялухамэ, Дунейм лэфи хьуауэ лам кьафлэиц.* Лари мэгупсысэ. «*Дамыгьэ,*», 92. **Дунейм хьын** (16). Гьащлэр ехьэкьын, псэун. *Тлуицлэ зэрышцлэу лэандэрэ шууэ и дунейр и ихьаиц.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 536. *Кьулейсызыггэм кьыхэкьыурэ унагьуэм исыр зэфлэнэ-зэклужу я дунейр яхь, я хьыдэжэбэ закьуэри дахэ дьидэ хьуну жалэ шхьэкьлэ, шьыгьын хуейиц.* Лэчымэ, 389. *Шам дэс адыгэр джабэм кьэрысу, Тхьэм шьыгьэ заицлэу яхьыр дунейр.* Уситлэ, Шам шыстхауэ. «*Батырыбжэ,*», 75. **Дунейр ухын** (2). *Еплэ дунейм ехьыжын.* Уцлэкиуу уи гум ибубыдэр, Дунейр бухьыкьлэ имыхун. Уцлэкиуу уи гум ибубыдэр. «*Вагьуэ махуэ,*», 83. [Узизэ *Инус жрилуэ:*] – *Си дунейм Гьыхэ мыгьуэр сыухаиц...* Хьуэпсэгьуэ нур, 68. **Дунейм пэжкьлэ тетын** (2). Пцлы мыгьупсын, гьэпцлэгьэ земыхьэн. *Дунейм пэжкьлэ утэмытынумэ, уцлэтетыхьэн шьилэжьым, жилэу арат Дэрдэхэ и псэлафэр, пцлы зьилэцлэки хуэзакьэ – жилэнур хьэзырт: уллу паицлэ шьыттетын шьилэжьым, си кьуэши, кьуэж уи уни, уи паицлэр егьэупс.* Хьэсэпэхьумэ, 417. **Дунейр хьэ кьарэм еицхьу шьытын** (1). Цыхур кьыфлэгьэм хэту, еджэкьлэ, тхэкьлэ ямышцлэу шытын. [Астемыр жилэу:] *Дунейр хьэ кьарэм еицхьамэ, хьэ кьарэм мафлэ кьышцлэнаици и цыр елыгьуэ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 654. **Дунейр нэм кьымыхьыжын** (1). И нэр кьышцхьэрипхькэн, зыри имылгагьужын. *Си закьуэу сыкьанэмэ, зи цхьэ шьымылэм и шьид хьэм еицх, жьыхуалэм хуэдэ сыхьуркьэ? – жилэу кьыдырыр анхуэдицлэ зэгуэпати, дунейр и нэм кьыхьыжьртэжьым, игури зэгуэудырт, зэгуэпышцауэ.* Кьухь пхэнж, 494.

□ **Дунейр хьэхуиц** (1). *Дунейм зэман пыухькьлэки дьытетц, «псори дьилэжынуш» мьхьэнэр илэу кьаггэсэбэп. Ей, дунейри хьэхуиц, хуэмыхури куэдиц, фьыр дэ тхуэдэ зырыши, – жилэри нэтлэрей жьэрэлурэм псори игьэдыхьэшишц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 60. **Дунейр шэрхьыци мэклэрахьуэ** (3). Псори чэзуш, псомизехьуэжжыхуицлэ. «*Дунейр шэрхьыци – мэклэрахьуэ,*», жилэу Астемыр и псэлафэр Думэсарэ и гум кьэкьыжаиц, ди натлэ илгьым дьыхуэзэни, жицаиц абы игьулэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 239. *Цыхуэу шьлагьуэ кьуажэм кьыдэнатэжьыми, лэжыгьэри тэмэм мьхьуу, цыхубэхэр зэхуэсрэ зэхуэтхьэусыхэу, Чачи зэрылгьэкьлэ унафэ шьуу, абы кьэдалуэри нэхьыбэжу, дунейр шэрхьыци – мэклэрахьуэ, жьыхуалэр арати, уи нэр темьылуэ клэрахьуэу хужьаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 268.

ДУНЕЙ ТЕТЫКЬИЭ (13). Цыхум и псэуклэ, и хьэл-шэн. *Мэрэмкьаным и дуней тетыкьлэм*

и хьыбар Мэзкуу дыдэ нэсат. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 528. Ауэ кбэс лэпкэ зэрызыххэ исци, я хабзэкли, я дуней тетыкIэкли зэхуэмьдэу. Нал кбута, 257. Си жэц хьэцIэм зреджэр Ботэхт, и дуней тетыкIэкли эзым и ныбжэзгбу Iэджэми еицхьэу кыицIэклинт. Лъапсэ, 65.

ДУНЕЙ ЕПЛЫКIЭ (1). Дунейм кыицхьэу-кыицIышIэхэм зэрегупсыс шьыкIэ. Гур гууэ, лбэсыр лбэсу, шур шууэ цыхур кыизэхуос, я цыгынкIи я дуней еплыкIэкли нэрылгагбуи ахэр жыжэ кыизэрикар – Кбэбэрдэи псори кбуйцхьэри кыизэхуэсац жыпIэнт. Хьуэпсэгбуэ нур, 317.

ДУНЕЙГЪЭДАХЭ (2). Дунейр дахэ, шIэщыгбуэ зышI. Уи хэку жыг закбүэ фIэкл имытми, Дунейгъэдахэи, уисыжыху. Уи хэку жыг закбүэ фIэкл имытми... «Батырыбжэ», 37. Ар си IэцIаггэу цытыгбам, Дунейгъэдахэу салгытэнтми, Салгытэсынут си гугбам. Шэфтал. «Дамыгбэ», 95.

ДУНЕЙКБУТЭЖ (10). 1. (2). Диным кыизэрилгытэмкIэ, дунейр шыкIуэдыж, абы и клэ махуэ. Дунейкбүтэжыр кбэхуами, Си хьэлгэр си гум ирохьыр... Си гур си Iэгум илбу. «Дамыгбэ», 209. 2. (8). Зэрызехэ, шынагбуэ егбэля. Зи унэ зылаггэу жынуэ зи мыгбэ лIыжхэр, фызыжхэр Гбуумар и чырбыш унэм кыицIэклиу уэрамым кыицIыдыхьам, я нэм илгаггур я фIэц хьуртэкбым: «Тобэ ярэби, дауэ кбела жылэр а дунейкбүтэжым, дэни теуха топыиц кбомыр?». Хьуэпсэгбуэ нур, 285. Уэгум ит кхьухьатэхэм я макбэри, бомбэ кбэуари, унэ блын зтеицэхари – псори зэхыжэжэу дунейкбүтэжи. Нал кбута, 280. Дунейкбүтэжу жьапицэ хьуами, Хэмыт удз лбэаггэр зы бэлыхь. Бэнэну. «Батырыбжэ», 115.

ДУРЭШ (31). 1. (21). Зыгуэрым (п.п. пэш, гуэщ) и планэпэ. Елдар зэлуцIэр зэрэкуэклиу, гуэщым нэси, бжэр икбүтэри, клэкуакбуэ дурэшим дэс Нурхьэлий кбэдишу теианкIэм ириггэтIысхьэху, жылэр кыизэриIэтиац. Хьуэпсэгбуэ нур, 256. Цыхубзу зэлуцIэм хэтэр дурэш гуэрым дэувауэ запIытI-захуэ зэхэтт, цыхухгүхэм ябггэдэсу тIысын ямыдауэ. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 661. Я анэр хадэм итти, жэри цыжралэм, Дахэуэс кбэкуэри и гуацэ гурьму цыль ятIэ зацIэр согбэкбэбзэжи сыти жимыIэу дурэшим дэлг уэниэкужбым трилхьэжэи, ипхэу цыкIуитIыр эдиггэIэпыкбүүр. ГушIэгбуэ, 420. 2. (10). Псэуалгэ зэхэт е нэгбүшI зэхэщIыхьэхэм я зэхуаку, зэбггэдэт, зэпэщытхэм я зэхуакум узэрыдэкл, узэрыдыхьэ хьу. ШIым и гбунэм дыггэр зэ нэсарэ Кбиггэзэжу кыиздикIамкIэ кIуэжтэм, Махуэ зацIэу гбэицIэр екIуэклинут, Борэн ябги, зы дурэш кбэдэжу Хадэм ихьэу, диным имыкIынут. Псыр кбэжэжыу уафэм шьытыгбамэ... «Вагбүэ махуэ», 338. «КIэкмакбэ кбэзыIэтыр бжыхьым ицхьэтырыдэ» жиIэу Елдар унафэ хуицIати, Iэюб епхгүэрти зауэ-банэ кбэзыггэхьейр, хьэпшып цыкIум еицху, Iэ лбэныкбүэкли игыгбуэ зы дурэш гуэрым дидзэрт. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 588. Сигналыр кбэатамэ, дурэшим дэт кхьуэпIацэри цыхь епхауэ цыттри кбэаутипыицт, ар дэжэн хуей лбэаггүэм тетурэ жэрт, зыхуэзэххэ шакIуэм хуэзэху. Лъапсэ, 70.

◇ **Дурэшим дэдзэжын** (2). IэщIыб шIын, и Iуэху земыхуэжын. [Инал:] Мэтхбэным и шэрихьэтыр дурэшим дидзэжу ди лбэныкбүэ хьуамэ, шIэхгүар ди революцэр лбэици арац. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 528. Ауэ цыхгүкIэ, шэрихьэт Iуэху жыхуэпIэр дурэшим дидзэжац [Мэтхбэным]. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 528.

ДУРЭШПIЭРЭШ (7). 1. (6). КбүэгбэнапIэ. Мусэ дурэшпIэрэшхэм дэпIаиц, Ботэицхэ я хадэр кыизэпIухьаиц, псыIэрыишэм нэси кIуаиц, гуэц сытхэм шIэпIаиц, унаицхьэм дэкуеинуу егупсысац, арицхьэклэ мыбы зыгуэр шьыIэу цытыгбэатэмэ, шIалэ цыкIур чы игыгбуэ, джэд еицэуцысынтэкбым, жиIэри пкIэуэнэм дэкуеякбым. Хьуэпсэгбуэ нур, 279. Дзэ кбэтеуами арат: цыхубзэхэм сабийхэр дашырти, бгбэуэницIаггым зыцаггэтицIурт, лыжхэм я унэм, зэм нэгбуэицIа мафIэ ирадзырт, шIалэ цыкIухэм Iэщыр кбүажэм дахурт, дурэшпIэрэшхэм дахурти, яггэтицIурт. Лъапсэ, 54. 2. (1). ШIыпIэ дэхуэха. ИгбэицIэм зэ зыр кбэтеуэм, зэм нэгбуэицIа кбэтеуэурэ дурэшпIэрэшим дахуа лбэныкбүр утыкум кбохьэ, я шIыналгэм хуэдиз кбыхушIаггү. Лъапсэ, 88.

ДУРЫС (1). дин. МыхьумышIаггэ, гуэныхь зыпымыль. Мэл зэрызыххэр раджам Iулгхьэу идотри дурыс? Зи мет зыхуэжым. «Батырыбжэ», 152.

ДУХОВОЙ ОРКЕСТР (4). Iэмэпсымэ зэмылIэужыгбүэхэмкIэ макбамэ зэхуэмьдэхэр зэдеклуу кбэзыгбэуэ джэгүакIуэ гуп. «Жыныбэ» цыкIухэр нэхт кбэдаIуэрт абы жиIэм, яхэувауэ пIыр шIиггэлгэлгырт: духовой оркестрым хэту зэгуэр езы пащытыхь дьидэр илгэгбуэ дэнэ кбэна, музыкэклэ иггэшынауэ жиIэрт [Дорофеиц]. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 558. Уэрамышхьэм джэ духовой оркестр шьытици, марш шIимычэу йоуэ. Шьынахужыкбүэ, 38.

ДУХЬЭШЫ (9). Духьэ куэд зышIэ, диным тет, абы хэзыщIыкI. Дин сытхэр фIэкбэблыкбым, хьэрыпыбзэ фIуэ еицIэри кбурIэным итыр адыгбэзэклэ цыхум яжреIэ, кбурIэным итыр мыхьэнэнишу кыицIеггэкл, езыри цыху кбэанлыиц, хьэжым лажьэ имыIэу зридэри цубэрэжьаиц, абы кбэи кбэомри яггэ кIынтэкбым, жиIэр цыхум я фIэц мыхьуу цытатэмэ, жаIэрти духьэшы куэд тхьэусыхэрт [Астемыр ицхьэклэ]. Хьуэпсэгбуэ нур, 121. Езы Чачэ и нитIэклэ илгэгбуэуэ жиIэрт: духьэшыуэ хэкум исыр ирашыну мафIэгум шраггэтIысхьам, хьэжыхэр гбушI гбуэгуэм тегуэуалгхьэу, мафIэгум гбуэуэ ирамыту телбауэ. Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 648.

ДУЭТ (6). ПIууэ зэгбүсэу зыгуэр зыггэзащIэ. Хьарзынэу дүэту адакбүтир зэдэIуэу кбэаублат, ар зэхэзых джэдхэм я гум шIыхьэрэ кбэггыхьыу, жэц хьэцIэ бзаджэм и зэранкIэ а зэм мыджэу кбэнат. Бабыщыкбүэ адакбэпщ, 484. ЕтIуанэ джэггүэр кбэсри – хьэблэ джэдыр кыизэцIаггэсту адакбэ дүэтым я макбьыр жэщыбгым зэхашац. Бабыщыкбүэ адакбэпщ, 484–485.

ДХОНИ (4). Кбэмылым кбыхэщIыкIа кхьуафэжбей. Дхони, лбэаггүэр, кхьуафэжбейици

Жьы кѣтицауэ умыкгуэф. Жьапщэм пэувам. «Батырыбжьэ», 147. Я кхъухъытыцыр Іэкгуэлъакугуэ Щытми, кхъухъыр цѣотІысыкІ, Къамыл зацІэу дхони цыкІур, Хыр губжьами, гъуэгу темыкІ. Дхони. «Вагъуэ махуэ», 58.

ДЫГЪАШЭ (13). Дыгъэр нэхтыбэу зыгридзэ лъэныкъуэ, дыгъафІэ. Дэ природэм долэзацІэ – Къыдогъуэтыр и цыуапІэр, Мэз тетыну зыхуэфациэм, Мэз хыдосэ е дыгъапІэм Псыр догъажэ, псыр цымащІэм. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8. Си къарукІи фІыгъуэм хэкур хуэзэм, Сэ и гъащІэм Іэджэ къытыцэнут, Дыгъэмыхъуэр сэ дыгъапІэ сицІынти, Уафэм сыкІуэу вагъуэ сыхуеицэнут. Псыр кѣжэхъууафэм шытыгъамэ... «Вагъуэ махуэ», 338. Фермэм тет былымыр бгы джабэм кІэрытиц, зэм дыгъэмыхъуэмкІэ яху, зэм дыгъапІэмкІэ яхуж. Шынэхужыкъуэ, 18.

ДЫГЪЭ (181). 1. (128). Шыр зыгъэнэху, зыгъэхуабэ вагъуэ. Штабым Апчарэ лыкІуэу цІалэ цыкІуитІ цыгъакуэм, плъэри и гум ириуыбидиц; дыгъэр «къэблэм» къыцхъыцъуэвэным иджыри тІэкІу къэнэжат. Шынэхужыкъуэ, 65. Дыгъэр къуриш цылыбагъым цыкхъухъэм къуэ кІуэцІым пишпэр цызэхъуащ, пиэ тхъэмбылыфъу цытамы фІыцІафэ къатеуащ. Нал къута, 271. Махуэм дыгъэр благъуэм зылуригъэлъадэу жылэм щалъагъум, гужьыуэ зэрзехъэрт, яцІэнур ямыщІэу, пэгун, лэгун сыхтхэр къащтауэ ягъэву, мэлэуэлъауэ, фоч зилэм къыщтауэ уафэм доуей, благъуэр ягъэцтэн я гугъуэ. Лъапсэ, 119–120. 2. (53). Дыгъэм къыбгъэдэкІ нэху, хуабагъэ. Уэлэхъи, хамэ къакуэу имыдыгъуа, - жиІэри ницІантІэпсыр кѣжэхъуу дыгъэм хэт лыжь гугур цыкІу кѣкІиящ. Хъуэпсэгъуэ нур, 88. 3. (1). зэхъ. плъыф. мыхъ. Нур зыбгъэдэлъ, нэхугъэ зилэ. И джабитІыр сэихуэм дыгъэци, Нэхуиц апхуэдэу гум и тыгъэр. Лъапкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 52. 4. (1). Мыхъэнэшхуэ зилэ, лъапІэныгъэ зыбгъэдэлъ. И гугъуэ яцІ зацІэу нэху ягъэци, Езыми дыгъэу зыкхъыфІошІ. Зыхуейр къехъуллэу зылІ есаш... «Вагъуэ махуэ», 324.

♦ **Дыгъэ егъэун** (7). Зыгуэрим и шыІум, и щхъэфэм дыгъэ тегъэпсэн. Шым и цыбыр дыгъэм иригъэуэ цытт епэзэхъу. Шынэхужыкъуэ, 55. [Къыдырым:] Ди ныбэр нэцІми, ди цыфэр дыгъэм едгъэуэ дыщылъиц. Кхъухъ пхэнж, 502. ПыцІэ хужьу къурихэр итици, Дыгъэм джабэр ирагъэу, Я нэр лъагъуэ яІэтауэ Пшэм цІоф жыпІэу цызэблоу. Шыдэжыныр щыдэжауэ. «Вагъуэ махуэ», 332. **Дыгъэ зегъэун** (1). Дыгъэм и бзийхэр зытегъэпсэн, дыгъэм хэгын. [Къыдырым:] Тхъэжыгъуэтэкъэ ар: ухъуакІуэрэ зыбгъэницІа нэужь, уетІысэхрэ ужьэгъуащхэу дыгъэм зегъэуэ уцылъыныр? Кхъухъ пхэнж, 495. **Дыгъэ нур** (1). ИкьукІэ, фы, дахэ. Иджы цІалэ цыкІу тхъэм къаритащи, тхъэлухуди, дыгъэ нуриц. Хъуэпсэгъуэ нур, 71.

ДЫГЪЭ-МАЗЭ (2). Дахэ дыдэ, тхъэлухуд. И дахагъэр дыгъэ-мазэт, Напэ хужькІэ сыпхуэзэнур Ариц хъуэпсапІэу сэ къысхуэнэр. «Тисей», 492.

ДЫГЪЭ-МАЗЭУ (4). нареч. Дахэ дыдэу, тхъэлухуду. Абрэмывэу зэ зигъазэу, Дыгъэ-мазэу

и дахагъэр, Гъуэгуэм тетым жалэ псалгэм Шхуу гуащэр къыщІодэлур, Гумылу псалгэ цызэхихкІэ, Пиэхэр нэкІум нытырехъэ. «ЩІалэгъуэ цыІыналгъэ», 417. Махуэ псори зэхихъыркъабзэу Хъэкурынэ ехъ и гъащІэр, Пицащэм хуэзэм дыгъэ-мазэу, ЗымыгъэницІу мэгумащІэр. «Тисей», 502.

ДЫГЪЭЛ (5). 1. (3). ИкьукІэ фы, дахэ. [БырмамытІым:] Мыбдеж кѣрихъэллар дызэгурылуэн хуейщ унафэ дыгъэлкІэ. ХъэщІэ лъапІэ, 407. Цыху гуауэ-гуапэм къыщІэжамэ, сыхт цыгъуи усэр сфІэдыгъэли. Ягъэш зэпыту батэкъутэр. «Батырыбжьэ», 12. [Напэ:] Ялыхъ, дыкъэзыгъэцилауэ напэ хужькІэ дызрихъэллэжын, гуицІэгъуэ къахуэциІ Думсару и бын дыгъэл цыкІухэми. Хъуэпсэгъуэ нур, 282. Нартыхум и макъыр зэрзэхихъу, Мэмэт-щІакуэуэр пхъуэри коньякыр и румкІэм къыхуригъэхъуащ, пивэри Къэзбэч и стэканым из щІащ, итІанэ езым и румкІэри къилэтащ хъуэхъуэнур: - Дыгун дыгъэл, жыпІэмэ, дыгун дыгъэли, итІани, акъыли жыІэ, напэ жыІэ, нэмыси - псомкІи цапхъэ зытетхъыж ди паишэр куэдрэ ди паишэну, бэІутІэІунишэу дунейм тетыну ди гуапэщ. Лъапсэ, 80. 2. (2). Удэхыхъэх, щІэщыгъуэ, акъыл зыхэлъ. [Валерэ:] Псалгъу хэлъыр дыгъэлу, купцІэшхуэ хэлъу, цыхум я гур зэхуэфІмэ я насыту, псэкІэ зэрыІыгъыу ди лъапсэр быдащэрэт жиІэу цыхур зыхуицІэкъуу цытар тыншу къыбгурегаІуэ [адыгэ хъуэхъум]. КІапсэ кІапэ, 15. [Дэфэрэдж:] -НтІэ, накуІэт модэкІэ, уи псалгэ дыгъэлхэм дегупсысыни, - жысІэри абы жиІэну нэзымыгъэсу, цІалэм и Іэгъуапэ лъэныкъуэр субыдри ординаторскэмкІэ слъэфыну селаш, фы къызэрытызмыхыну хъэккІэ си фІэщу. Лъапсэ, 64.

ДЫГЪЭМЫХЪУЭ (10). Дыгъэ зытемыпсэ лъэныкъуэ. Си къарукІи фІыгъуэм хэкур хуэзэм, Сэ и гъащІэм Іэджэ къытыцэнут, Дыгъэмыхъуэр сэ дыгъапІэ сицІынти, Уафэм сыкІуэу вагъуэ сыхуеицэнут. Псыр кѣжэхъууафэм шытыгъамэ... «Вагъуэ махуэ», 338. Фермэм тет былымыр бгы джабэм кІэрытиц, зэм дыгъэмыхъуэмкІэ яху, зэм дыгъапІэмкІэ яхуж. Шынэхужыкъуэ, 18. Жыгей мэзыжыр зэмыфэгъуи, нэхъ лъагъуэ тетым данагъуэ тепхъуауэ, нэхъ лъахъишэу дыгъэмыхъуэмкІэ итыр фІыцІафэу. Лъапсэ, 70.

ДЫГЪЭНШЭ (1). Дыгъэ зытемыпсэ е жауэ. Жыг цІагъым цІэту зейр мэгъагъэ, Гъэр йокІыр, дыгъэ къытемыпсэу, Зэ плъыжь дыгъэнишэу къытыкІэн – Арац а жыгыр зегупсыыр. Зей. «Дамыгъэ», 105.

ДЫГЪЭПС (8). плъыф. Дыгъэ къыщепс. Къум джафэм и махуэр Дыгъэпсу хуабейщ, Бзуэни слъэмыкІыу Лыгъаэм шыр ес...ЗэныбжьэгъуитІ. «Шум и гъуэгу», 32. Си гъащІэр удзу къызэщІоуэр, Дыгъэпсым, уэшхым цогуфІыкІ. Си вагъуэр уафэм имызагъэ. «Щхъэлыкъуэ», 404. Къесар заныцІэу токІыжри, аргуэру махуэ дыгъэпсци. Кхъухъ пхэнж, 496.

ДЫГЪУ (42). Зыгуэрим ей щІэупцІэншэу къэзыщтэ, зыгъэкІуасэ, зэзыхъэллэ цыху. Мис арыхъуэу цауэ гуащІэм Джатэр дыгъум трешащІэ,

Шхьиблым шыци зы полвэтри А иныжсьым игу кьылъэту КЛэбгьу зицлауэ ныщлокГыжыр, ШГыр ирелэ лъы кьытыжым. «Елбээдыкьгьуэ», 6. Аурэ бээрэм дыгьу кьыщаубыдати, якуГыну ерагьыу кьрагьэлаи, абы ирихьэлэу наркотик ицэу нэгьуэицI зыгуэри полицэм щаубыдым, ар кьрагьэутигытыжыныу щIалэ зыкьом зэрыгьэлуцу полицэм ятеуа, зыгуэрхэри кьаула - зэрызехьэ хьури кьалэм дэсхэмрэ губгьуэрысхэмрэ зызэраупсеяи. ХьэщIэ лъапIэ, 404. И пхьум и кьугь макьыр зэхихрэ и анэр кьыицIэкIмэ - хьыджэбзыр дэклуеиIэм телгу елвагьури гужьеяуэ унэм щIелгафэ, дыгьу сьт кьефыицIэуа кьыицохьури. Лъапсэ, 27.

□ **Гур зэрыгьум дыгьур кьрокIуэ** (11). Еплэ гу I. **ДЫГЬУАКИУЭ** (14). Еплэ **дыгьу**. Бжэным кьещIэу гу лъитамэ, Хьэр дыгьужьми цымыиынэ, Е дыгьуакIуэм ебуишамэ, Кьимубыду зэи кьэмынэ. «Тисей», 488. ШыфI зилэхэр гузавэрт, дыгьуакIуэм и цIэ итIуэм кьыидэдыгьуэни, жалэрти, дыгьуакIуэр зэхуээнэн шы зимылэ нэхгь кьулейсызхэм - «дэ тфIадыгьун диIэкьым», жалэу зауцэхурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 89. Кьээакьхэр лъэсти, кьыицилгьэицIэмьхьэм, фочкIэ кьыкIэлгьуэу хуежьэри шы закьуэри кьаукIаи, езы Мэмэти и лъэгуажьэм шэ кьытехуаи, кьээакьхэри кьээри я джэдыр трахьжаи, дыгьуакIуэри фIгуэ клуэцIакьхьэри зэрыуIэгьуэ губгьуэм кьранаци... Лъапсэ, 46.

ДЫГЬУАСЭ (55). нареч. БлэкIа махуэм, нобэм и пэ кьита махуэм. Дыгьуасэ и нэгьу цIэкIа кьомым ирагьэшауэ кьыицIэкIыни, жиIэу арат Лу и гум кьэкIар, итIани, зэпсэлээн игьуэтамэ, усэм и гугьу ищIыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 610. [Абу-Деруиш] И псэри тынышжэат, мы дунейм зигу хэицI темьтыжы, дыгьуасэ лъы зыгьэжэхэр, бжэцу зэрызехьэр зэкIужарэ я Iэпэр зэрылгьыгуэ зыцыгуфIыкIыу кьеуджэкIыу, зэкьуэи-зэшыпхьуицI жыпIэну зэхуэгуаицIэу, мэзым ицIэт жьэ зэмылэужьыгьуэхэр зэрызэзэгьым хуэдэу зым и зэран адрейм емькIыу, кьуалэбзухэм еицхьыркьабзэу ицхьэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыицIэ кьыфIэицIу. Кхьэлэгьунэ, 380. Дыгьуаси вэсмахуи - Нартыху Кьээбэч и гум иримыхьын гуэр и нэгум ицIэкIати, арауэ кьыицIэкIыни, дыгьуэпшыхь, щакIуэ дьыгьакуэ жиIэу, и блэгьуицIэт кьомыр щIыгьэхьаи, и нэгум тIэкIу зригьэужьэмэ, и гуапэу. Лъапсэ, 73.

ДЫГЬУАСЭРЕЙ (3). плыф. БлэкIа махуэм епха, кьэхьуа. Псори тIыса кьудейуэ, Кьазджэрий кьыицIыхаицI: - Дыгьуасэрей усэм шыицI хэт ищIэжрэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 610. Дыгьуасэрей бомбежкэм арац кьыхьар. Нал кьута, 284. [Алыджыкьгьуэ:] ...Си гьаицIэр абы епха хуэдэт, дыгьуасэрей цIыхубзу алаицIэкIэ кьыицIэицIам сыгузээнкIэ хьуни, жьысIэу сыгузэвицI. Мельгыч, 447.

ДЫГЬУЭГЬУАКИУЭ (4). И пщIэнтIэпскIэ, и кьарукIэ кьымылэжьа зэзыхьэлIэ, абы ирипсэу цIыху. И дунейр кIыхьами-кIэицIами

дыгьуэгьуакIуэм хэмытыжыныу тхьэ иуауэ ищIтми, и псалгьэм епцIыжри Жьыраслгьэн шы идыгьуаицI, жиIэри Нахьуэ кьыицIидзаци, Жьыраслгьэн зыи идыгьуар жылэм ямыицIэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 646-647. [Хьэту:] Уэлэхьы, сьмыицIэ: дыгьуэгьуакIуэу сежьэжынт. Кьалэн, 428.

ДЫГЬУЭН (мэдыгьуэ) лъэмыI. (16). Зыгуэрэм ей нэщIыбагькIэ кьэщтэн, кьэгьэкIуэсэн, ар зэхьэлIэн. Езы Нурхьэлий дыгьуэну еицэрт, ауэ Iэмал кьыхуэгьуэтиртэкьыми хьарзынэ хьуаицI. Хьуэпсэгьуэ нур, 226. [Дыгьужьым:] Дэ ди тхьэжыгьуэр удыгьуэмэицI. Кхьухь пхэнж, 508. АрицхьэкIэ «кьэбдыгьуныр зы гуэныхьыи, пфIадыгьуныр гуэныхьыицIэицI» ицIыжалэр удыгьуэныр гуэныхьыи, ауэ пфIадыгьуэмэ, гуэныхьыицIэ кьыбохь, сьту жыпIэмэ цIыхуицIэм лажьэ ямыIэу гурыицхьуэ яхубоицI. Мельгыч, 460.

ДЫГЬУЭПШЫХЬ (6). нареч. Дыгьуасэрей пшыхьэщхьэм. Уэракьэ дыгьуэпшыхь «Нахьуэ джэ справкэхьэ сыкIуэнуицI» жьыиIар? - жиIэу Думэсарэ и кьуэм ицхьэицIт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 505. [Фуаз:] Дыгьуэпшыхь сэ кьээмыицIыхужу езым [Анка] сыкьыицIыхужауэ арат ныжэбэ псом бэлыхьлажьэм сыицIыхтар. Анка, 381. [Жэмбот:] КIэицIу жыпIэм дыгьуэпшыхь дьызэрызэгурыуаи хуэдэу, нобэ парт собранэм унафэ тицIаи. Алхьто, 64.

ДЫГЬУЭРАБЗ (1). гуем. Еплэ **дыгьуэгьуакIуэ**. Дыгьуэрабзыжьыи араицI [дыгьужьыри]... Кхьухь пхэнж, 502.

ДЫГЬУЖЬ (77). Зи теплгьэкIэ хьэм ещхь хьэкIэкхьуэкIэ Iэл. Блэ фIыицIэ бзаджэр пIыицIами, гуфIакIэм дэплгьхьэм, кьоуэни, Дыгьужьыр Iэсэ уэ ицIами, Мэзым сьт цыгьуи ар плэницI. Куэд щIауэ, и гур мьзагьэу. «Бгы лъапэхэм джэ», 47. Бажэр псоми ятогуицхуэ, Пшыиэм еуэу зэхуэблэ: Уэ дыгьужь емьнэ, Си ицхьэр умужьыгу, А уи дыгьужьыфэр СицIынуицI сэ джэдыгу. «Бажэ пшыиэм», 10. Мэл зырыз кьытхуигуэшынуицI, - жиIэри дыгьужьым, мьицэр и гьунэгьути, еIуицэицI, арицхьэкIэ мьицэм ар и фIэицI хьуакьым: - Шыгуэ. Кхьухь пхэнж, 501.

□ **ДыгьужьыжьыицI имыицIыу кьанэрэ** (1). ЦIыхум зэхилгьхьа хьэлэр зыкинэжыфынукьым, жьыхуиIэщ. ДыгьужьыжьыицI имыицIыу кьанэрэ, жьыхуаIэм хуэдэицI, Жьыраслгьэн гуаицэр кьыгьэнэницI, Тинэ Тыркум ишэницI, кIэфий еицэ итIанэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 518. **ДыгьужьыицI унэхьэм дэджэгурэ** (1). Зэмыщхьхэр зэзэгьыркьым, жьыхуиIэщ. [Елдар:] И уэркьыицIэ ирес [Жьыраслгьэн], уэркь хьыиджэбэ ирелгьыхуэ, дыгьужьыицI унэхьэм дэджэгурэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 111.

ДЫГЬУЖЬЫГУ: ◊ **дыгьужьыгу ишын** (1). Хахуэу, щхьэмыгьазэу шытын. ДыгьужьыгукIэ лъыр гьэицIауэ Жьыр маисэр иратыжт. Поэтым и лыгьэ. «Батырыбжэ», 73. Ирэмэлыфэ уи джэдыгур - Шхьы, узэунэм, дыгьужьыгу. Кьаплгьэныфэ. «Дамыгьэ», 110.

ДЫГЬУЖЬЫГЬУЭ (1). зэхь. Бийр кьыздиклар. [Командырым:] Бийр хэдгьэицIурэ и кьарур едгьэуицI, и дыгьужьыгьуэ кьызэрыкIам итхужьыницI идукIыхьыицI, ШьыицIыжьыкьуэ, 48.

ДЫГЪУЖЫКЪУЕЙ ИЩХЪЭРЭ (1).

Къуажэцлэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романим у щ р о х ъ э л Г э . К ъ ы л ы ш б и й х ъ э б л э м р э Дыгъужыкъуей Ищхъэрэ я зэхуакум деж дэт Гуаицхъэжхэм къыщысым, Мэтхъэным унафэ ицлэщ: «Фыкгуи къафцилэ, уэркъыжь-пычыжь тГысылэ хъуа Къылышбийхъэблэр», - жиЛэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 320.

ДЫГЪУЖЫКЪУЕИ (3). Дыгъужыкым и фэ. Бажэр псоми ятогуишхуэ, Пшыным гуэу зэхеублэ: Уэ дыгъужыкымын, Си щхъэр умужыгу, А уи дыгъужыкыфэр Сицгынущ сэ джэдыгу. «Бажэ пшыны», 12. Мес, дыгъужыкыфэу джэдыгуишхуэ Цатлагъэу нобэ къаублаи. Дыгъужыкышлэ. «Щхъэлыкыгуэ», 398. ...Мэзхъумэм дыгъужыкыфэ джэдыгу цыгъэти, яригъэлъэгъуаиц: «Мис, дыгъужыкыфэу зэтелгуэ сахуэзати, я фэр тесхри джэдыгу езгъэцлауэ зызохъэ». Лъапсэ, 94.

ДЫГЪУН (едыгъу) лгэл. (26). Зейм имыщлэу зыгуэр зылэщгъэхъэн. УхэкIрэ гуауэ, жылэ хэпсэу: Хэпсар псым ехъыр, зэм ядыгъу. Сэ щлым тезмысэ къытемыкIэ. «Вагъуэ махуэ», 343. Астемыр, Елдар, Степан Ильич яхэту теианкIэм ису къакулэу: нобэ сзветскэ властыр Щхъэлмывэкъуэ цыдыгъэуауэ къыдолгытэ, жалэу зэлуцIэшхуэ щайцIари я гум къэкIыгаиц, а махуэм жылэр зэрызехъат, пчыхъэицхъэм Щэрданхэ я шыр Жыраслээн идыгъуиц, ищцми мафIэ кэридыжри, цыхур маицIэрэ игъэгъуэват. Мазэ ныкыгуэ щхъуантIэ, 645. Къуажэм дэсахэми зыкъуагъаицIэ: зэм зыгуэрим и унэм мафIэ ирадз, зэм Iэщыр ядыгъу. Мелыгыч, 468.

ДЫГЪУРЫГЪУ (24). Цыху къадыгъуу абы ирисондэджэр цыху. ХъэтирэмтIыгур цыху кIуэдылэти, абдежт кхъухъ тецзанIэри, дыгъурыгъум зэхуахъэса-зэхуахуса илгъэпкъыр абы яишэрти щайцэрт, яцар кхъухъкIэ зэбграишт, къыздэмкIуэжын ищцналгъэхэр кIуэдылэ яхуэхъун хуэдэу. Лъапсэ, 6. Хъыджэбзхэм ящхъэцыр зэрызэлуаицэу куэбжэр Гуах, дыгъурыгъухэм ящышу шууитI дожри заплгъыхъ, зым къызэригъэзэжу мьдрейхэри ираиэжъаиц КъарэжкIэ зэджэ дыгъурыгъу пашэм и унафэкIэ. Лъапсэ, 35.

ДЫГЪУРЫГЪУУ (1). Жэщ къуалэбзу лэужыгъуэ, жынду. Дыгъурыгъуу, жалэу цтэуэ Бынунагъуэр дэгъуаиц. ГъащIэм илэ къегъэжъапIэ. «Вагъуэ махуэ», 63.

ДЫД (1). Фэ е щэкI Гув сыт хуэдэхэр ираугъуэну къагъэсэбэп Iэмэпсымэ папцIэ. Жыжъэу, жыжъэу къылгъэгуамэ Зыхуегъазэ Линэ и адэм, КъыхуэгуфIэу, фIэмыIуэхуу КъылэцIелгъэхэ дьд е уадэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 40.

ДЫДЭ (552). частицэ. 1. (296). ИкбукIэ, егъэлеуэ, хуабжы. Псыежэхми мыл Гув телгъти, псыр гъужа къыпфIэицIырт, арицхъэкIэ мыл цIагъым «ицIур, ицIур» жиЛэу псы къабзэ дьдэ цIыкIу цIэту ежэхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. Хъыджэбзыр дахэ дьдэиц, уеплгэм, нэр егъэджыл, къэзылгъагъум гу къылыгъэтэ, езыр къабзэ цIыкIуиц, лгъагъуафIэици, цыхур зыIэпешэ, хъэл дахэ хэлгъи, цIыкIафIэиц, дэбгъуэн цыIэкъым.

Лэчымэ, 392. СтIол бгъуэишхуэхэр кIыхъ дьдэ хъужауэ игъэувыкIаиц, абы бгъэдэтхэм цы зэраиц электоромашинкэр яIыгыци, мэлыфэр е бжэныфэр стIолым трагъэуэври бетэмалу иц. Мелыгыч, 452. 2. (107). КъызыкIэтыкIуэ псалгъэр зыгъэбелджылы, щIэзыгъэхуабжэ частичэ. Лу дэнэ къэна, езы Инал дьдэ е и хъэицIэм языхэзым я ищцыхъэпIу къэкIынтэкъым къэхъуар къэхъуну. Мазэ ныкыгуэ щхъуантIэ, 573. Аслгъэныр я гъусэну къащIэмэ, зы хъэкIэкхъуэкIу кхъухъым пхуитIысхъэнукъым, езы кхъухъыпич дьдэми дзыхъ ищIу аслгъэныр гъусэ ищIынукъым. Кхъухъ пхэнж, 800. Езы Нартыху дьдэу псори зыфIэлIыкIыр Хъынцилэ фIолIыкIыж, сыту жыпIэмэ, ящхуэ IэджэзэроцIэри. Лъапсэ, 76. 3. (61). Гуэхугъуэр къыщыхъуа земаныр егъэбелджылы. ЗэкъуэишIыр къызэицIэплгъауэ унэм ищIэпсэгъуэ зым зыр нэрыуэу махуэ псом къалэм щалгъэгуар ялуатэу ищцIадзэ дьдэм, Думэсарэрэ Нанэрэ нэцхъейуэ, я нэпсыр ямылгъэицIу гъыуэ ялгъагури, Луици зэуэ я псалгъэр пачаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. Абы ищIыIужкIэ а пчыхъэицхъэ дьдэм Исхъэкъ гъуоуэ джэрт, Мэтхъэн Къаздэжэрий къыгъэлгъэгъуэну спектаклым фынакIуэ, жиЛэу. Мазэ ныкыгуэ щхъуантIэ, 632. КъурищхъэдэхыпIэм цыхур цынэс дьдэм борэн къэхъуаици, дунейр уэсым ищIигъэнаиц. Нал къута, 298. 4. (45). Гуэхугъуэр къыщыхъу, щекIуэкI ищIыпIэр егъэбелджылы, егъэналуэ. [Дэфэрэдж:] Сэри си фIэиц мэхъу гузэвэгъуэ гуэр къызэрыхъуар, си IэнатIэм сызэрыIут лгандэрэ хъыджэбз маицIэ лэныгъэм къэзгъэла, итIани хъуркъым: зыр ищIыгъэпэрэпа дьдэм адрейхэри зэрынэсу, мы лгъапэзэвыпIэм зыщысхъумаицэрэти жамыIэу носри мэлгъэпэрэпэ, япэ итым къыщыицIа дьдэм шокъу жиЛэу хуэзэу. Лъапсэ, 10. Жыг ищхъэкIэ дьдэм сэ сытысу Си сабишгъуэр ищIуупсIаиц. Кхъужыкыфэу къуадамэ. «Вагъуэ махуэ», 312. Мусэрэ Мэхъудрэ ищIантIэм дэту щалгъагъум, Мусэ и куэбжэ дьдэм деж зэ ищIыжэгуаиц. Мазэ ныкыгуэ щхъуантIэ, 643. Апчарэ псы Iуфэм Iуту хадапхэ дьдэмкIэ ищIэиц, псыIэрыицэм и макъым едаIуэ хуэдэу. Щынэхужыкыгуэ, 33. 5. (25). Зыгуэр зэрыщытыр наIуэу къегъэлыгъуэ. СIэицIэиц си ныбжэжэгуэр, жиЛэрти Тембот зыдэдэжэгуэн, зыдэгъуишIэн гуэр къыгъуэтын хуейти, ар зыхуэныкыгуэ дьдэм хуэдэу ныбжэжэгуэ хъарзынэ Бот и кIыщым ищхуэзаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 286. Гуэр зэрыгъум дыгъур кэрокIуэ жыхуаIэу, ЩоджэицIыкIур ищIэгъуэ дьдэр къэхъуаиц: ищIалэр сымаджэ хъэлгъэу, мафIэ къыщIэнам хуэдэу и температурэр плIыицIым нэсу, езыри Iуэицхъуу, зымыицIэжу, уицIэжъ гуэр къеишэкIауэ къаишэжри общежитым къыщIалгъэхъаиц. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 531. 6. (18). Шэч зыхъмыль, нэгъэса. Мурад къызэрилгъытэмкIэ, Астемыр абрэдж дьдэми едэ, жиЛэр ищIэ закъуэмэ, зыгъакулэм кIуэрэ Iуэхутхъэбзэр зэфIигъэкIэмэ, итIани, и Iэ гъуа лгъэныкыгуэр жытым кэрымыхыу, мьдрей лгъэныкыгуэмкIэ и паицIэр илуантIэуэрэ, лIитIым жаIэм едэлуаиц, тIэу фIэицIа

мыхуцхьэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 162. Астемыр и гум кьэаКлат Кьазджэрий епсэлгэну, арицхьэкIэ, дэнэт – Кьазджэрий хуцIыхьэрэ, театр дьид зэхуишэса кьыфIэцIыжу яхэтиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 641. Езы тIури мауэ, машинэм исхэм ар зыуи кьацыхьуркьым, сыту жьпIэмэ машинэм абы хуэдизкIэ дрехуейри, абы уснайпер дьидэми пхутегьэхуэнукьым. Шьнэхужьыкьуэ, 67.

АР ДЫДЭ (13). Еплэ ар. Ар дьидэр иджыпсту Астемыр жиIа иужь, Елдари кьыцIигьуаиц: - Езым и кьуитIыр электрическэ уздыгьэм бгьэдигьэсци, советскэ школым цIигьэтиIысхьауэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 541. [Алыджыкьуэ:] Тобэ ирехьу, ар дьидэр езы комендантми и гум кьэаКлагэнтт: и пэицхьыным сыкьихуа хуэдэу сызIуредзэри сеиш жьпIэну кьызпIыаиц. МелыIыч, 465.

ДЫДЭКЫН (дыдокI) лгьэмыI. (1). Зыгуэрэм и гьусэу зыщIыпIэ дэКын. [Дэфэрэдж] Фьзабэу канэри ваклуэ дэКIмэ, ядыдэКIрэ вэуэ, мэкьуауэ КIуэмэ, ядэКIуэрэ мэкьу ядеуэу, абы ицIыIужкIэ фьз Iээу цытаиц, кьытеклуэ хэкум имысу. Лгьапсэ, 28.

ДЫДЕЙ (15). Япэ щхьэм и куэд бжыгьэ кьэзыгьэлгьагьуэ зи щхьэ хуцIыт еигьэ цIэпапщIэ. Шьр дьидей фи гугьэ, дауэ зэрывэтицэнур, жиIэу Апчарэ идэртэКьыми, модрейхэри зэцIэдыхьэшихаиц, ауан кьаицIу: - Дауэ фьфымейуэ. Нал кьута, 272. [Илас:] ЧьфтанцI тIэКIур дилэмэ, хьэжыгьэр дьидей хьуаици, ухуеймэ, дэпхьей, ухуеймэ, кьепхьых. МелыIыч, 470. Кхьухьытицьыр хэгупсысыхьаиц: - «Дьызэхьуапсар дьидейи» жьтIа? Кхьухь пхэнж, 508.

ДЫДЖ (25). лгьыф. 1. (9). Iур зэзыгьалгьэ, IэфIагьым мыхьэнэКIэ кьыпэщыт. Гьуэгу тетьр а жьыым бгьэдохьэ, ШьтIыскIэ мыр кьейцтэ, йодзакьэ, АрицхьэкIэ ар дьиджыи хьыфIедзэ, Мейр кьонэ аргуэруи закьуэ. Мей. «Шум и гьуэгу», 74. IэфI зыицхьэр дьиджым пхуемыIусэ, Дьиджьр зи цIасэр IэфI хуэмей. IэфIрэ дьиджрэ. «Дамыгьэ», 111. Шхын и IэфIагьыр кьэцIэгьуейкьым: УахэтиIысхьакьэ гуп, зэ хэллэ, Пшхьыр IэфIрэ дьиджрэ зэбгьэцIэнум, И нэгу бысымым занцIэу цIэллэ. ШIакьуэм и IэфIагь. «Вагьуэ махуэ», 327. 2. (4). зэхь. Бзаджэ, гуапэу шымыт (цIыху). Уэ жьыжьэу сыноплгьэмэ, удахэиц, Уэ пхуэди цымыIэ кьысфIоуцI, Гьунэгьуу уи цэнхэр сэ кьасицIэм, Мым хуэдэу удьиджыи, сигу хоцI. Мей. «Шум и гьуэгу», 74. Астемыр мылгьку имыIэми, мылгьку зилэм кьахэщырт бжьыфIагьэрэ акьылыфIагьэрэКIэ, цIыху дьиджу цытIтэКьым, лгьагьуэуафIэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 160. [Дэфэрэдж:] Жэц хьэцIэм и нэгум уцIэллгьэмэ, кьапицIэрт зэрыцIыху дьиджыр, бэлыхьэлажьэр IэцIэцIыхьыну зэрыцытыр, арицхьэкIэ сыцышынуэ зыкьэзгьэцIэнутэКьым. Лгьапсэ, 93.

ДЫЖЫН (едыж) лгьэI. (2). Мастэ-IуданэКIэ зэфIэтхьа е лэжьа гуэр зэгудэжын. Бэлацэ зигьэхьэзыру хуежьаиц, Iэпслэпсхэр идыжу, шьр нэхь игьаишхэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. [Борис Борисович:] Бдыжа шхьIэн-кэпыр? Тешэч кьэзылгьэтыхь, 179.

ДЫЖЫН (14). 1. (7). Хужь-яжьафэу гьуцI лгьапIэ лгьужьыгьуэ. Ротмистрьмрэ Гьуумаррэ, цей дахэр яцыгьыу, я кьамэр дьыжьыну, никIуКI-кьикIуКIыу хьэпшыпхэм, шьхэм еплгьырт, уасэ хуэгуэувирт. Хьуэпсэгьуэ нур, 219. Iэрыхуэц сэишуэу IэцIэлгьари, И лгьэрыгьыпсри дьыжын зацIэц. Шу пхьашэ. «Щхьэлыкьуэ», 373. 2. (7). Дьыжыным кьыхэщIыкIа. Кьазджэрий и Iэ лгьэныкьуэмКIэ дьыжын кьамэ Iэпцэр иIыгьт, хьэзыр Iупэхут. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 599.

ДЫЖЫНЫФЭ (1). лгьыф. Дьыжыным и фэм ещхь, абы и теплгьэ зилэ. Мо Затишьеу нобэ дахэр Сталин лгьапIэм и хьэцIапIэт, Дьыжыныфэу псей жьы лгьагэм Кьыцыхощыр унэ кьуапэр, Бгы уэсыицхьэм пэгьунэгьуу, Ди акьужьми и жэрэгьуу. Лгьэпкьхэм я тыгьэ. «Партьр ди пашэу», 48.

ДЫКЪЫН (мэдыкь) лгьэмыI. (3). 1. (2). ШьIыIэм исын, зэцIигьэщтхьэн. Лу кьызэралгьхурэ зы илгьэс хуэдиз дэКри, Инус хьэжьыр цIымахуэ уаем игьэдыкьауэ Шьхьуэуэфэс кьыщагьуэтыжыаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 145. 2. (1). Зэрылам кьыхэКIэ дин (хьэдэр). ГьукIэр лгьакьуэ лгьэныкьуэмКIэ лгьэуажьэмыицхьэу цыту, фочыр цIэгьэКьуэн ицIларэ кьээтэджьыжыну Iлэрэ жьуицгьэлэу, и Iэ лгьэныкьуэмКIэ и жьэпкьыр цIуIыгьэу зэфIэсу дьыкьат. Лгьапсэ, 106.

ДЫКЪМЫКЪ (2). 1. (1). лгьыф., гьум. Мыкьхьэмывэ, делэIуделафэ. Гурыгьауэ ар а дьыкьыкьыжьым, - жиIэри унафэ ицIаиц Гьуумар. Хьуэпсэгьуэ нур, 229. 2. (1). УзыншагьэКIэ дерт зилэ, акьылкIэ ныкьуэдыкьуагьэ зилэ. Куэд цIакьым зы детдом кьызэIуахьуу цIэзу зэрыцIагьэтиIысхьэрэ, сабий дьыкьыкьыр апхуэдицу куэд цыхьукIэ, лгьэпкь псом дэжкIэ гьуэвэгьуэишхуэиц, цIыхур Исраф хьунуиц, КIуэдыкIейуэ КIуэдурэ. Лгьапсэ, 44.

ДЫКЪУАКЪУЭ (3). лгьыф. Лгьэныкьуэ зэрызкIэ зэКIэщIэКI, зэгукI. Уеплгьэмэ, нэгьуджэр мэлэид, бэлыхьыуи зэцIэупсаици и жьэпкь дьыкьуакьуэр IупицIу уолагуэ, лы бжьыфIэм и ужьым шыгьухур итиц, тхьылгьымIэ пхьуантэ иIыгьыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 566. Лгьыжьым цIалэр зыцIигьаКьуэу Маклуэ тIури лгьэрымыхьу, ПиупицIауэ жьыг дьыкьуакьуэр КьагьэнаКьэ яхуэмыхьу. «Тисей», 503. АрицхьэкIэ Гуацэ иуКIынIауэ аратэКьым – и щхьэц дьыкьуакьуэу ухуэнауэ и лгьэдакьапэм нэсыр зы напIэзыIэм кьытигьэлгьэтиц. Лгьапсэ, 38.

ДЫКЪУЭ (1). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ущрохьэлэ, Данизэт и кьуэщ. [Данизэт]– Дьыкьуи?... Ирпсэу и адэ ицхьэгьуэплгьым и гьусэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 272.

ДЫКЪУЭНАГЪ (5). 1. (1). Жьыг лгьэкIыхь лгьужьыгьуэ, абы кьыхэщIыкIа. Шаукэт и гугьат кьадым зыгуэрКIэ гулгьытэ кьыхуицIыну кьыгьэКIуауэ, армыратэмэ, и дьыкьуэнагэ башыжьыр игьэдалгьэу кьэКIуар дихужынкIэ хьунт. Аргьуей, 386. 2. (4). ШIэнэКIалгьэм хэту урохьэлэ. Елбэздыкьуэ, Дьыкьуэнагэ, Аргьейнэ, Шьы пэницIы, Цьыгьажьэ, Яжьэ лгьэу, Лгьэгуридзэ, Едзыхьыж, – ЖиIэу фьзыр мис мэшхьидэ.

«Елбээдыкыуэ», 10. *Си блыккыыр зылыгыр ди шофер кабинэ хуабэм исарати, кысыцлэнаклэт: - Алыджыкыуэ дыкыуэнагъ, аргъеипэ шы пэныцыв, цывгъахъэ, яжъэ лъэгу... Мелыгыч, 436.*

ДЫМ (1). *пльыф. Даушыншэ, хуэм, макъыншэ, щэху. Арихъэ мывалгэм лъэр цлеуд, Дым хуауи аузыр, мзыр цэхуи, Нэпкэ кыффым маффи цымылыд, Тыс, цлалэ, тлыси зыгъэпсэху. Щэпхъэужахэр. «Шум и гъуэгу», 53.*

ДЫМ-ДЗЫМ (1). *зэрызып. Зу, ву макъ кызырагъэлыгъуэ псалгъэ. Уэрамым афицар лэджэ дэту уахуэзэрт, я цейкли лэцэкли зэгъэпэцауэ, къээакъ сэшхуэ яклэрыщлауэ, дамэтэльхэр цлуужу, зи кватырым шыгъэцыв илгы яхэтти зэклэуэм «дым-дзым» жилэу псалгъэрт, бацлгык хужьхэр, шылэ уагъэ ищлауэ, я цывымыккэ дэзэклат. Хуэпсэгъуэ нур, 112.*

ДЫН (ед) *лбэл. (3). Фэ е шэкл сыт хуэдэхэр зэгъуэдэрэ зыгъэр кыхэщыкыын. Ямылэр кыагъуэтырт, кыагыгъуэтым етлысылэрти ядырт, яцлгырт. Шынахужыкыуэ, 45. [Нэгъуджэм:] 1942 гъэм яда хуэдэц уи формэр. Гъуэгуанэ, 124. Сыту фэ лувт, на-а, фэдэнкли здаици, куэдэрэ лэжээнкыым, фыккэ зыухъэ, зи уз клуэдын. Къалэн, 426.*

ДЫР-ДЫР (1). *междом. Шы е шыд хуэдэ псэушхъэ хьэлгъэзешэхэр кызырагъэувылэ псалгъэщ. Дыр-дыр, -жилэри Елдар шыр кыубыдаи. Хуэпсэгъуэ нур, 276.*

ДЫРКЪУЭ (14). *Улэгъэм шчыфэм кыытринэ лгъэужь. Уныцлэ пьлэр мыхъуамэ, Астемыр дыркъуэишхуэ кыытрищлэнт, насып илэти, мыжурэр уныцлэ пьлэм кыытэхуаи. Хуэпсэгъуэ нур, 65. Мес иджыри дыркъуэ кыытенауэ уолгъагъу [шыдым]. Кхъухъ пхэнж, 507. [Омар:] Мора зи дыркъуэ узыр? Гъуэгуанэ, 111.*

◊ **Дыркъуэ телгын** (2). *Фэбжъ гуэр телгын. Бгы натлэм телу дыркъуэ псори Си закъуэ зджыкли кысыхуэщлэн? Къурш дыркъуэ. «Дамыгъэ», 213.*

ДЫРКЪУЭ ТЕДЗЭН (1). *Сэ е нэгъуэщлэ Иэщэ гуэрккэ улэгъэ шчын. – Дэнэ деж а гъуэгуэ мыгъуэ ежъам дыркъуэ кыыцитридзар, хъэжы? – жилэри зи лъакъуэ псыгъуэр рессорэм хуэдэу зэфлэцлэ Бэтокъуэ кыыхъыжъ илэуптылаи. Хуэпсэгъуэ нур, 78.*

ДЫРГЪЫЖЪ (1). *«Дыгъужь» псалгъэм жылэккэ ещхуэ кыгъэсэбэпа псалгъэщ, мыхъэнэ пыухыккэ илэкъым. А дыгъужь, А дыргъыжъ, Зэ дэлгъей, ислгъэмей. «Бажэ пшынэ», 8.*

ДЫУЭ (13). *Уз е насыпыншагъэ гуэрэм ушызыхъумэу ябж Къурлэным кырах тхыгъэ (фэ клэпэм клуэцывауэ пщэм иралгъэ). Сымаджэм кыыгъэгуэзэуэ Инус молэм елгъуаиц кыакуэу тлэклу кыетцэну, дыуи кыыхуитхыну. Хуэпсэгъуэ нур, 216. А псымор Клурацэ и гуфлаккэм дэлгът дыуэм ещхуэ, арихъэккэ абыи кыыгурыуат Анчарэ пцлгы ицлиунсри, зиуцэхужаи. Нал къута, 289. [Алыджыкыуэ:] Къасицэрэ сеплэмэ, фронтым кыратхыккэ писмоиц, дыуэм ещхуэ цимэу зэклуэцывгыч. Мелыгыч, 471.*

ДЫУЭТЕЩЭН (6). *Еплгъэдыуэ шчын. Лыжъхэри цывыккырти хьдэ хуэзэху дыуэ траицлэрт,*

нэмэзыбзэ дахэ-дахэу ямыцлэр кыагунысыжурэ. Нал къута, 286. Хьэдэлуэ кыызэхуэсахэм дыуэ траицлэри хьэдэ илэзылгъахэм, хьэдагъэ кыакуахэм ирагъэишхуэ. Лъапсэ, 108.

ДЫУЭ ШЧЫН (1). *Тхъэм хуэгъэуэуэ цыву ллэм хьэрыпыбзэккэ нэмэзыбзэ кыыхуэбжын. [Яфет] Езыр нэжккэ цывухум яхэту псоми кыафлигъэщлэнт, уеблэм ллалэмэ, езыр урыс пэтми, жэназым клуэрти дыуэ ядищырт. Нэгъуху, 49.*

ДЫХАНИЕ: ИСКУССТВЕННЭ ДЫХАНИЕ (2). *Еплгъэ искусствэнэ.*

ДЫХУ (15). *Мэ гуаклуэ кыызыпых ткуатклуэ. Пилантлэкум деж пкыоуитлэ хэтлат, лъэбакъуиплэ хуэдиз я зэхуакуу, а пкыо лъагитлэм я ищхэм шыкыуэтэн кыытелгыжым и курыкунсэм урыс цллакхъуэ хужь ин, и хъурегъккэ клэнфет, брыныч, бэлгтоку, папирос, дыху абдж цывклу, хьэлыгъуанэ, дыху сабын, арккэ клэсушккэ сытхэр кыеблэклауэ клэрыщлат. Хуэпсэгъуэ нур, 95. [Назифэ] Абы хуэдэ дыху илэххэу цытакъым. Лэчымэ, 394.*

ДЫХУ САБЫН (2). *Мэ дахэ кыызэккэрих зэрызатхьэщлэ сабын. Пилантлэкум деж пкыоуитлэ хэтлат, лъэбакъуиплэ хуэдиз я зэхуакуу, а пкыо лъагитлэм я ищхэм шыкыуэтэн кыытелгыжым и курыкунсэм урыс цллакхъуэ хужь ин, и хъурегъккэ клэнфет, брыныч, бэлгтоку, папирос, дыху абдж цывклу, хьэлыгъуанэ, дыху сабын, арккэ клэсушккэ сытхэр кыеблэклауэ клэрыщлат. Хуэпсэгъуэ нур, 95. Лу хэт сыт жилэми зэхихыртэкъым, дауи зэхихынт, кхъуейплгыжыккэрищлэнт клэнфет клэрыщлэми, дыху сабынми, езы урыс цллакхъуэишхуэми, абы и цлагъым илэпгъэ кхъуей плгыжыми я мэр тынышу кыыцлэхъэ, зэ елэжмэ – лъэлэсынуи. Хуэпсэгъуэ нур, 101.*

ДЫХУМЭ (5). *Дыхум кыыпых мэ. [Алыджыкыуэ:] Жыуэ сызэрыккуам кыыхэккыуэ жьаккэунысым деж илэс цлагуэуэ ищлэпгъэжым, си луэхур самыгъэгуэуэ зэфлагъэккэри кыэзгъэзэжыи, лэкуэлгъакуэу сызыцлэунсауэ, дыхумэ тлэкуи кыысккэрихыу. Мелыгыч, 444. [Мариам:] Кофитэ тхъэмбылыфэм ит мет цывклу закъуэр кыытелгыэту пцамплэ тлэкур, и бгъэр кыыцлигъэщу ирикъуэккыу, фадэмэ гуэри, дыхумэм нэмыщлэ, кыыцысыцихъэм, кыэщлэаиц ар [Назифэ] ныжэбэ здыцилар. Лэчымэ, 394.*

ДЫХЪЭГЪ (1). *Ущлэгъыни ущлэгъышхыни зыхэлъ. [Дэфэрэдж:] Арат Тамарэ кыыжжилэжыну хуэмьшэчри кыыжжилэжаи, сиггъэдыхъэишхын и гугъуэ, арихъэккэ ар дыхъэгът. Лъапсэ, 52.*

ДЫХЪЭЖЫН (дохъэж) *лбэл. (6). Укыыздэккэ лэм гъэзэжын. Ди адэ уни соггъэзэжыр, Ди пилантлэ нэщлэми сыдохъэж. Ущлэкуу уи гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83. Мывэккэ кыыщлэккэ пилантлэ тлэкум сызэрыдыхъэжу ищхъэгъубжэ закъуэмккэ сыплгати, псори зэрыщытам хуэдэи. Мелыгыч, 444.*

ДЫХЪЭН (дохъэ) *лбэмь. (57). Зэпэщлэнт, кыэщлэхъа гуэрэм и зэхуакумккэ клуэрэ кыыщыхутэн. Абдул кыызырилгытэмккэ, бжыхъыр луптхэрэ пилантлэ дыдэм удыхъэмэ нэхъыщлэнт, арихъэккэ ар Дисэ идакъым, зи гугъуэ яцлэ бжыхъыр цыврхъэ дыдэу щыт пэтми. Хуэпсэгъуэ нур, 143. Ди жэмхэм пчыхъэишхъэм Шэ бошкэ кыыдатыр,*

Ди пицантIэм удыхьэм Къабзаггэр цолыдыр. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105. Арау кыицIэкIынт Нэху фадэм дихьэхам ицегияр: «Губггэуэм уихьамэ, кэкIыггэм я мэ IэфIым чэф уеицI, кгэуэм удыхьэмэ, псым нэжэгужэ уицIлауэ кыбоггээзжэ, бгым уихьэмэ, дахаггэм псэр ятхьэкгэу, хьэуам ицыц зыдэсхьацэрэт жыбоIэ, дэни плгэ – дунейм уи гур хеггахьэуэ. Кхгэлэггунэ, 375.

ДЫХЬЭПЭ (11). ЗыщIыпIэ узэрыдыхьэ щIыпIэ. Локотош мотоциклым тесу дыхьэпIэм ежалIэмэ – кээрэггэу гурри кыицIэуаиц. Нал кьута, 246. Пишанэр зэхэуэ палестин губггэуэрыс кгомыр зэггэжыку бггэуэницIаггым дисаиц, нэрыплгэкIэ дькьаплгэмэ, ицыIэм ицIэсым яицIэри адэкIэ-мьдэкIэ кIуэри кэкIуэжри тлгэаггэу, уеблэмэ ицыIэ кгомым уаицхьэрыплгэмэ, кьалэри уолгэаггэу, ицыIэ кгомыр яггэуаиц, уэрамхэр яIэу, дыхьэпIэ-дэкипIэр кьалэм хуэггэзауэ. ХьэщIэ лъапIэ, 403. ЗэрыжалэмкIэ, кьалэр кьэтиIыхьауэ ицытаиц, кумбым ицыIуэ кьрахар зэтраггэуэуэ лъагапIэ яицIауэ, дыхьэпIэр чырбышкIэ кьыхащIыкIэри топи Iуаггэуэвэжауэ, а быдапIэм удыхьэмэ, кьалэр дэту, уэрамыжь цыкIухэм зым алыджжэр тест, адэкIэ укIуэмэ – ермэлыт... Лъапсэ, 6.

ДЫХЬЭРЭН (1). Лъахьстэн плгыжь. Хьыджэбз цыкIум и цхьэц фIыцIэр, и нитI кьылыдыкIыр, и нэкиуцхьитI дыхьэрэным хуэдэр, и псэлгэкIэу жьггэуру макгьыр, и дыхьэишхьIэу бзу макгым хуэдэу дахэр – араиц усэр зытеухуар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 615.

ДЫХЬЭШХ: ДЫХЬЭШХ МАКЪ (3). Цыхур щыдыхьэшхкIэ иггэлу макъ. Елизаветэ уэрамым унэ зэтет ицIаггэуэ теттэкгым, унэ лъэбыицэ цыкIухэм ишапIэ ицIэтти, лэсымэ, лы ггэжьам и мэ IэфIхэр кьыицIихьырт, афицархэр ишапIэм ицIэзхуэсауэ я хэккьувыкьуэ макъ зэхэпхьырт, цыхуэбз дыхьэишх макъи абы кьыдэкIуэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 112. Дыхьэишх макъ кьэлуаиц, Шынаэхужьыкьуэ, 12.

ДЫХЬЭШХЭН (17). Уи дыхьэшхын кьэзыгьакуэ. Нурхьэлий и ажэ жьакиIэр дыхьэишхэнти, Тембот абы еплгэмэ, хуэмышьэчу дыхьэишхьырт, езы Нурхьэлий гыным хуэдэт, и пэр кьытылэлырт, и жьафэри кьыIурылэлырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 149. Цыхур Жансэхуэ иггэдыхьэишхьуэ есати, дыхьэишхэн жимыIэми, зэцIэдыхьэишхэрт псори. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 619. Я гур кьэжанауэ лы зэбггэдэтхэр гуишIэрт, хьэккьувыкьут, дыхьэишхэн гурхэр жаIэу. Нал кьута, 286.

ДЫХЬЭШХНЭПЦИ: ДЫХЬЭШХНЭПЦИ ЗЫЩИН (2). И дыхьэшхын кьэмыкIуэми дыхьэшх хуэдэу фэ зытриггэуэ. Зыри жызымыIэм я иитIри башым телгуэ зэцIэдэIукихэрт, зэзмызи дыхьэишх нэпци заицIырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 198. -Хьедэ-хьэхь, гьыкIэ еух иджы [Думэсарэ] и псалгэр, – жиIэри Астемыр дыхьэишх нэпци зицIаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 520.

ДЫХЬЭШХЫКИЭ (2). Зэрыдыхьэшх щIыкIэ. Хьыджэбз цыкIум и цхьэц фIыцIэр, и нитI

кьылыдыкIыр, и нэкиуцхьитI дыхьэрэным хуэдэр, и псэлгэкIэу жьггэуру макгьыр, и дыхьэишхьIэу бзу макгым хуэдэу дахэр – араиц усэр зытеухуар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 615.

ДЫХЬЭШХЫН (мэдыхьэшх) лэмыI. (126). Ауан е гьэщIэггэуэн щыхьуа гуэрым кьыхэкIкIэ жьбэм макъ зэкIэлтыпыт кьыжьбэдэкIын. КьызэкIужри сэ си дахэу ФIыуэ слгэаггэуу си псэ тIэкIур Дыхьэишхати, ариц си гьатхэу «Партыр ди пашэу», 113. Кьэзджэрий мыдыхьэишхын папицIэ, Думэсарэ унэм кьыицIыхьэху, и цхьэр ириггэзыхьырти теицэчым иплгэрт, джэдлыбжьбэм дыхьэхэ хуэдэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 572. Абы хуэдэ заицIэу Дзэшу кIыхьу ириггэкIуэкипунт, арицхьэкIэ ицIалэр дыхьэишхати: - Куэдиц, соггэпци а кгомыр зэхихмэ, дызэриггэпсэлгэжмэ узэхьуэхгум, - жиIэри. Клапсэ клапэ, 15.

ДЫЩ (13). Лы дэкуа цыхуэбзыр кьызыхэкIа унаггэуэ, лъэпкь. Уеблэмэ, зэггэуэ Адыгейм и дыщым кIуэжу, мафIэгум кьыкIэрыхуауэ, Астемыррэ Думэсарэрэ Армавир жэц дэсати, театрым кIуэуи спектакль ицIлгэаггэуауэ жиIэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 639. ЦыкIуицэ зэм лъэс зицIами, щыхуейм деж зриггэицIейкIуэ уанэгум ису хуейм я благгэхэм якIэлгьыкIуэнуиц, уеблэмэ шызакуэуэ кьызэриггэуэту я унэггэуацэр и дыщым ишэжыниц. Нэггэуэ, 21. Хьэблэ физхэм зэхат Дахэуэс унэри ицIапIэри ицэу и дыщым кIуэжыну мурад зэрицIар. ГуцIэггэуэ, 424.

ДЫЩАФЭ (1). плгыф. Дыщэм и плгыфэ зиIэ, абы ещхь. Губггэуэ тенджызу дыщафэм И кхьухь ин дьидэу IурыцIэу, Си комбайн уардэм и бггафэм Дыггэр цолыдыр ицIэраицIэу. Губггэуэ кхьухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102.

ДЫЩЭ (139). 1. (104). Зи фэр гьуэжэ гьуцIыкIэ лъапIэ лэужьыггэуэ. И быдапIэр мьвэ заицIэиц, И сэрейхэм хьэдэ маицIэ КьыIунакгым нобэм кьэс: Шууэ укIуэм, уохгур лъэс, Лъэсу укIуэм, уеггэсэх, И куэбжиблыр мьвэ сэхиц, Абрэмывэр и бжэ папицIэиц, И шордакгьыр дыцэ заицIэиц, Блэ мэхуицхьэ кьэушыку, Жэцрэ махуэу блы дэкиIыку, Кьэмыушу ар мэжэй, Бэлэрыггым, мэгужьей. «Елбэздыкьуэ», 12. Нурхьэлий дыцэ имыIэу зи фIэиц мьхьуахэри мафIэм хэлгэдэрт, Нурхьэлий и бэлэтом дыцэ дэдар ямыггэкIуэдын я гуггэу, арицхьэкIэ лэггэуэ, шыуан, фалгэ сьт хуэдэ фIэкIа зыри яггэуэтакгым. Хьуэпсэггэуэ нур, 207. Дэнэки цыхур Iэпцианэ-лгэпцианэ хьуаиц, цыр дыщэм нэхэрэ нэхь лгэпIэиц. МелыIыч, 451. 2. (4). Гьуэжэ плгыфэ зиIэхэм хужалэ. Кьапылгэту дыцэу пицIаицэ, Жьым жыг гьурыр ирауд. Бжыкьэ мэз. «Мьвэ хуабэ», 80. Куэди мыкIуэу, ицэдджыжь дыггэр Дыцэ мафIэу кьэлыдаиц, Пан губжьами мис и гуггэм ЛгэIэсыным хуэггэуаиц. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 157. 3. (17). плгыф. мьхь. Дыщэм кьыхэщIыкIа, дыщэу щыг. Дамэтелгьыр тесхьыници, ипалыр хэслэхьэниц, - жиIэри Якьуб аксельбантыр унэ лгэгум иридзаиц дыцэ вензель фIэлгьыр зэрыфIэлэу. Нал кьута, 302. [Мариаи:] Назифэ и цхьэр кьыфIэхуауэ гьуэлгьыпIэм иси,

нэгум уицимыггаплгээ ИэгуитИымкIэ и цхьэр илгыгци, зы Ипхгубамбэм дыщэ Иэлтын, мыщIэ дахэ илгэу Иэрылгу солгаггу. Лэчымэ, 394. *Езы Бейбарс куэбжэмкIэ кыицидыхъжым кепехъыхуу дыщэ ахъиэ кыитранхъат, апхуэдизкIэ лIыггэ зэрихъам ницIэхихуэ хуаицати.* Лъапсэ, 101. 4. (10). *плгыф. мыхь. зэхь. ИкьукIэ фIы, гьуээзджэ (цIыхум теухуауэ). КуэддэмыкIыуи пхьудахэр ГүфIэу, джэгуу кэсыжаиц: – Дадэ дыщэ, бдзэжьей схьахэр ЛъапIэу, псыницIэу нобэ сцаиц. «Бдзэжьейцэм ипхьу», 149. Инус абы хуэдэу емьнэунэ цхьэкIэ, и физ дунейм ехыжа Иуизэ хуэдэу цIыху дыщэ гьуэтыгьуейт. Хьуэпсэгьуэ нур, 63. [Хьэбибэ Анчарэ жриIэу:] Уи дэлху Албиян, ялыхь уи нэлэ кыитеггэет, и физри и сабий дыщэ цIыкIури кыиггэнэнурэ фронтым кIуэнущ, Шынэхужьыкьуэ, 24. 5. (4). *плгыф. мыхь. Дыщэм ещхь, дыщэм и плгыфэ. Фит уафэгум, дыщэ вагьуэ, Дунешихуэр зэфплгыхь, ШIым фи нэлэ кыитевггэту, ЦIыхум флггагьуу я бэлыхь. Вагьуэиж. «Батырыбжьэ», 70. Псыр йожэхьр темпынIэу, Псы нэпкыитIым дэмыхуэж, дыщэ шууэ зэм ицIыхьами, И макь дахэр имыхуэж. ПсыIэрышэ. «Батырыбжьэ», 7.**

ДЫЩЭ КIАНЭ (2). Кьызэрагьуэта, щIым кьызырщIаха теплгэр зилэ дыщэ Iыхьэ. *А си анэ дыщэу, Уаредэ, А си дыщэ кIанэ, жи, Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар. «Щхьэлыкьуэ», 392.*

ДЫЩЭМ ХУЭДЭН (2). Зыгуэрим елгытауэ «ар фIы дьдэщ, нэхьыфIщ» жыхуиIэщ. [*Дисэ Саримэ хужилэу:*] *УкI жыхуэпIэр дыщэм хуэдэц абы и дежкIэ. Хьуэпсэгьуэ, нур, 137. [Анчарэ:] Узауу укьаукIмэ, дыщэм хуэдэц, цхьэпылгэ уаицI нэхьрэ. Нал кьута, 221.*

ДЫЩЭКИ (9). Дыщэ, дыжьын сыт хуэдэ гьушцI лъапIэхэм зыгуэр кьыхэзыщIыкI IэцIаггэлI. *ДыщэкIыр шхьидэу зэм кыитхохьэ Дакьикьэм жеIэ псалгэу иций: - ХэмыггэкIуадэ си IэцIаггэр! – Ар яжриIэу мэуицийр. IэцIаггэ. «Батырыбжьэ», 17. ДыщэкIыу цыIар кьалгьыхуэжри Кьулым унафэ ицийиц: икIэцIытIэкIэ полковникым и Iэцэ-фаицэр хуаггэхьэзырыну, ялгэкI кьамыгганэу сэшхуэр, кьамэр, бгырыпхьр, уанэр яггэцIэрэцIэну. Шынэхужьыкьуэ, 41. Тамань цIыналгэм уихьэрэ жыжьэууплгэмэ, Афродитэ и кьулгышырыфышхуэр плггагьуу, ар зьдэт Фанагорие кьалэм цамыщI цымыIэу фочыицIэ, гьукIэ, дыщэкI, ахъиашцIэ, уанаицIэ сыт жыпIэми IэницIэлгатицIэр куэдэ дэнэ уэрами тест. Лъапсэ, 5.*

ДЫЩЭПЛГ (1). *плгыф. Дыщэм и плгыфэ, абы ещхь. Саримэ и нэгум ицIэтт Елдар, шы дахэм тесу, и Iэцхьэм командир дамыггэхэр тедауэ, и цейри цхьуэрэ дахэу, и хьурыфэ пыIэр дыщэплгэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 313.*

ДЫЩЭПС (6). Лэч папшIэу зыгуэр зэралэ дыщэ зэхэщIа. *Старшынэм и ужь иту унэм кьыицIэкIаиц цей хужь цыгьыу, и хьэзырыр дыщэпскIэ ларэ лэрытскIэ тхьыжауэ, и шхужьым дежи зи «маузерыжьэ» телгэу, афицар. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. Араиц бысымым ялэ зыкьриггэиц, адыгэ фаицэ фэилгьэхгэуэ, кьамэр, бгырыпхьр, хьэзырхэр дыщэпскIэ лауэ, кьыицIритар [Берие]. Лъапсэ, 86.*

Хьыр си шакьалгэу Кьалэм хуэфайцэ сиIатэм, Ди ТекIуэныггэм и усэр ДыщэпскIэ уафэм истхэнт. Хьыр си шакьалгэу. «Шум и гьуэгу», 77.

ДЫЩЭХЭКИ (3). Дыщэм кьыхэщIыкIа хьэпшып. [*Нурхьэлий:*] *Е сьыцIыхубэ, дыщэхэкI зыицIэхэслгьхьэн хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 217. ДыщэкIэхэм я Iэдакгэ цIэкIа дыщэхэкI дахэхэр нобэм кэс хьума хьуауэ Санкт-Петербурге кьалэм дэт Эрмитажым и гьэтиIылгьыпIэм ицIэлгэу плггагьууиц, увеличительнэ абджкIэ уеплгэм, IэцIаггэфI зилэхэм хьэкуыицкьуэ дахэ, лэч фьыцIэкIэ е лэч плгыжькIэ ялэжауэ, унэм телгьын кхьуэицыни, ятIагьуэм кьыхащIыкIа псэуицхьэ сурэт Iэджи. Лъапсэ, 5.*

ДЫЩЭСЫН (дыщIос) лгэмьI. (1). Зыгуэрим и гьусэу зыщIыпIэ щIэсын. *Еубзэ хьэщIэм, яггэ кIынкьым, КьыпхуицIыгьуфмэ зы илгэс, Уэ ахъиэ жьгьейуэ кьомэщIэкIми, Уи унэ хьэщIэм ньдыщIэс. ХьэщIэ ирамыггэблаггэ. «Вагьуэ махуэ», 366.*

ДЯПЭ (ди япэ) (4). Ди япэ кьыхуэу, япэ ищауэ. *Кусэу пхьырокIыр мээ цхьуантIэр Нэпкьым и гьуэгур ицIуIуантIэу, Бзу кьэмувиIэу есахэр А мээ Iэрысэм хоусэ, Ваггэм цыицыпэу тесахэр Дяпэ а мээым и гьусэц. Губгьуэм. «Партыр ди пашэу», 22.*

ДЯПЭКИ (14). нареч. КьэкIуэну зэманым. *Ар [Астемьыр] зыхуэзам и гугьу дьмыицIуи хьунукьым, сыту жыпIэмэ, дяпэкIуи Iуэхум кьыхэщIынуиц а иджыпсту дьзыIуицIэнур, мо псыхьуэм дэту тлггэгуа кьомым хуэдэ кьабзэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. ТутIуи цIыкIухэм я жагьуэ ищIаггьым: – АмIэ, Матренэ, дяпэкIэ даггэ уи унэ кьипхыу кьодггэхьыжынкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 562. [БьрмамытIым:] Дэ тIур дьзэрыгьуэтыжа нэужь, и гугьа хьунт дяпэкIуи дьзэгьусэну, ди унэ сиежрэ зы зэман мэкьу хьэжьыггэрэ хуэницIейрэ зэхэтпцэу Iус хуэтицIу, ицIыIэ хьумэ, ищэцым уэниэку хуицIэтлгьхьэну, псынэм кьытицрэ псы едггафэу зэрыцытам хуэдэу а махуэр кьыхуицхуэну [Анка]. Анка, 384.*

Дж

ДЖАБЭ I (49). 1. (31). Кьэзыухьуреихь щIыпIэм хэлэтыкIа лггапIэ. *Мьывэр джабэм кьэхуэхауэ Псыхьэлыгьуэр цхьэ IуищIа? Махуэр блокIыр наплэзыпIэу. «Вагьуэ махуэ», 315. Дыггэр джабэм кьытемытпсэу Хьэкурынэ жыбуэ дэкIырт. «Тисей», 488. Кьуршым уихьэмэ, дэтхэнэ джабэри кьащтэ – фэрэкIнапэм ещхьу гьуанэпIанэиц, бгьуэницIагьыу иIэр мин бжыггэкIэ ябж. ХьэщIэ лъапIэ, 403. 2. (18). Бгы нэклум и щIэдзапIэ Iыхьэу мээ, хьупIэ сытхэр нэхэ зыхуэээхэр. Фермэм тет былымыр бгы джабэм кIэрыттиц, зэм дыггэмыхьуэмкIэ яху, зэм дыггэпIэмкIэ яхуж. Шынэхужьыкьуэ, 18. ЖьагIагьуэм шыбз гуартэр еггэхьур, Бгы джабэу хьуныфIхэр а лгыжьым И унэу щопсэур Кьуицхьэхьум, Шы жэрхэр зэблехур пцэдджыжьым. Пщыхьэщхэ шу. «Шум и гьуэгу», 72. Шыр, бгы джабэм зрапхьауэ, хуакулэурт. Нал кьута, 271.*

ДЖАБЭ II (41). 1. (11). Цыхум, псэушхьэхэм я сэмэгурабгъу е ижърабгъу лъэныктуэр, блэгъум кыщыщIэдзэуэ шхужьым нэс. *Нэху дыккьекIрэ Нанэ имыдэжым, дауэ хъуну, жиIэу Лу къэгузэвати, и къуэшыр кыщыцеуам, игъэуза джабэри увьIэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 306. Рахым бэкхьымкIэ зыцIигъахуэрти и цхъэ хуабжъу хуэрэзыжу, жэмьжъ цIэтым и джабэм теуIуэрт, сабэ кыхригъэхыу, бэкхьым кыщцIэкIыжмэ, Саримэ джэд зэригъаишхэм еплъырт, кытыгуфIыкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 132. Астемыр шытх яем тесыгуейуэ тесиц, и куэпкытIым шыр диубыдауэ: шы сокури быдэу иIыгъици, шым зыхъуницIэху, цIопциымкIэ и джабэр зэрехулгэкI. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. 2. (30).* Зыгуэрэм ибгъу лъэныктуэ. *Къуажэ цIыбагъым кыщысыжам, пиапэр зэхуэным нэсат, арицхъэкIэ иджыри нэхути, Лу тыншу илгъагурт Iуащхъэшхуэт тет сыным и джабэ лъэныктуэм иджыри ус зэрытелъыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Думэсарэ кхъузанэр IэцIэлэу, хъэжыгъэр цциухуэницIкIэ, тIомпI-тIомпI жиIэу, кхъузанэ джабэр и Iэгум ириудэкIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 262. Мусэ, Мэхъуд сымэ унэ джабэм цызэдауэу пицIэнишу кIэрысакъым. Мазэ ныктуэ щхъуантIэ, 514.*

♦ **[И] джабэр зэрихулыкIын (1).** Зыгуэрэм цIопщ, чнүтI сыт хуэдэкIэ еуэн, убэрэжьын. *Шы пицIэгъуэпльым сыкыщылгъагъум кыхъэцтыкIа хуэдэу зегъэджэрэз, бгъукIэ йокIуэт, йотхауэ симыгъэишэу, арицхъэкIэ фIыуэ сыжъэдоуэри сыиэса нэужь, цIопциымкIэ и джабэр зэрихулыкIаиш, нэхъ IумпIафIэ сицIын и хысэпу. Анка, 381. [И] джабэр иуэн (иуэжын) (2).* Хуабжъу уэдыктуээн (нэхъыбэм Iэщым хужаIэ). *[Фэуаз:] Сэ тIэкIу зислгъэфыхьыху, си гъуситыр шы нэхъыфIыIуитIым шэсаиш, зи джабэ иуэжауэ уэдыр сэ кысхуагъанэри. Анка, 381. Хъэжьми и джабитIыр иуауэ зыкыпкIэрикухьырт, унэуащэр цIэх хъужу зэ сигъэшхэну пIэрэ, жиIэ хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 70. Джабэр цIэкъутыкIын (1).* Къару ехьэллауэ зыгуэрэм удын едзын, къун. *[Къыдырым дыгъужьым жриIэу:] Уэ пхуэдэ Iэджем я дээр Iузгъэцэцаиш сэ, я джабэр цIэкъутыкIаиш. Кхъухъ пхэнж, 502. Джабэр цIэудын (7). 1. (5).* Зыгуэр убэрэжьын, удын гъушэ телгъхэн, къун. *[Степан Ильич Бэлацэ жриIэу:] Иджы уцабэ хъунукъым, зи джабэ цIэудын хуейр мацIэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 265. [Якъуб йогупсыс:] Локотош бжыпэр иубыдыну иремыгугъэ, бжыпэр зыIыгъыр Якъубици, зэрихуейуэ ищIыниш, хэт зыкыщытэцIисэми и джабэр цIэиуду. Нал къута, 255. Зэгур джэдэциым бажэ къеуэсари и джабэ хуцIаудати, закъомрэ къэкIуэн дзыхъ имыцIу зиIэжыащ, иджы плъагурэ – узэсэ сэгъейиш, жыхуаIэрауэ аргуэру къэкIуащ. Бабыщыктуэ адаккэпщ, 484. 2. (2).* Зыгуэр (п.п. бийр) зэхэктуээн, хъэбэсабэу зэтеукIэн, зыгуэрэм псынщIэу кIэ етын. *[Якъуб] Тэрчгъалэ деж нэмыцэм я джабэр цыщIаудати, жаIэу зэризэхихыу аргуэру партизан Iуэхум зритыжащ. Нал къута, 304. А ятIэр мэкIэ къэсциIэжаккэ, ЗыщыцI цIыналгъэр сэ згъэхуабуэ*

Къэсцихыу зауэм сыхэтати, ШIэдуду бийхэм дэ я джабэр. ШIы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.

ДЖАНЭ (64). ПIлэм щатIагъэ щыгъын. *Инал и IунэфIэгъут ТутIи, Инал зэризыхуанэм еицхъу, Шырыкгуэри къабзэу хуэпат, джанэ гъуабжэм и цIыIум бгырыпх цIэкъузауэ, пыIэ лгъахьшэри цхъэрыктуэжауэ, шырыктуэ лгъацэ кIыхьт, джэлэфей цIыхут. Мазэ ныктуэ щхъуантIэ, 559. Агроном егъэджакIуэм и гъусэр ныбжъкIэ езым нэхгэр куэдкIэ нэхъыжътэкъым, лIы лгъахьшэ гурт, гъуэнишэдж лгъапахъуэм джанэ гъуабжэ теутIыпщхьарэ, абы и цIыIум пиджак укъуея тIэкIуи телгъыжу. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 520-521. Думэсарэ и псалъафэри Лу и гум къэкIыжащ: уи джанэр уэ зыщыпхыжмэ, нэхъыфIиш, нэгъуэцIыым зыщэбгъэхмэ, Iэмал имыIэу, джанэ пицIамIэр уи пэм фIигъэнэници игъэузыни, жиIэу. Мазэ ныктуэ щхъуантIэ, 553-554.*

ДЖАНЭ-БГЫРЫПХ (1). Джанэмрэ абы цIэпха бгырыпхымрэ. *Лу тхылгъымIэр кыIыхаиш, и джанэ-бгырыпхыр тIэкIу зригъэзэхуэжри къеджэу ваиш... Мазэ ныктуэ щхъуантIэ, 511.*

ДЖАНЭ-ГЪУЭНШЭДЖ (3). Джанэмрэ гъуэншэджымрэ зэщIыгъуу фэилгъэхъуэ (щIагъщIэлъуи, шIыIутелъуи). *Думэсарэрэ Саримэрэ Тембот щечэнджэиш цыIэт, цыгъыныжъ сыт къапэцIэхуэмэ, Тембот и джанэ-гъуэнишэджым цыдэжын хуащIырт, Астемыр и къэпталыжъри абы хуэзрегъэишэишэжам. Хъуэпсэгъуэ нур, 296. [Лу Таша жриIэу:] ИгъащIэм умылгъэгъуа джанэ-гъуэнишэдж цIагъщIэлэ кыуатаиш, уи батинкIэри араиш, уагъаишэ, жэцкIэ гъушI гъуэлгъыпIэм уилъи. Мазэ ныктуэ щхъуантIэ, 549. [Исуф, Мариам, Назифэ сымэ] ИкIэм икIэжым зэгурьуаиш, тхъэммахуэм зэ – мэрэм махуэм – унэм кыщIыгъэхъэрэ зигъэпсIыну хуити, ихын пицтыр ишхъу, джанэ-гъуэнишэдж цIагъщIэлэ ихъуэжрэ пIэ къабзэм зы жэиш хэлъыну. Лэчымы, 397.*

ДЖАНЭКIЭ (1). Джанэм и кIэ. – *Си гъунэгъур цIыб икIынуэм, зэращIыр нэхъыфIмэ, сэри схуэщIэкIыниш, – жиIэри Дэрэхъ игъэтхъэусыхахэм ящыцI зым еищэфыкъауэри, и джанэ кIыхьыр кыщыиудри зыщыктуэиш, джанэкIэр дызохъей сыт жимыIэу, и гъуэнишэджыр цигъэху ищIри къадым и пащхъэм щетIысэхым, къадыр хъэрып лIыжът, къэгужьвэуэ кыщылгъэтиш; – ФыщIэкI иджытсту! Хъэсэпэхъумэ, 418.*

ДЖАНЭПЦIАНЭУ (4). нареч. Джанэ фIэкIа щымыгъыу, цIахуцIэу. *Iуизэ, зэриджанэпцIанэу, выфэм кIуэцишыхьыцI фэдэнкIэ зэкIуэцидэжиш, ихыIэн хуабэр трипIэжри, игъэгъуэлгъыжащ [Инус]. Хъуэпсэгъуэ нур, 73. ДжанэпцIанэу йокIыр бжыхьэр, Гъэужь удзи мыгъэгъэж. ДжанэпцIанэу йокIыр бжыхьэр. «Батырыбжэ», 68. Бжыхьэ цIыIэтыIэу цытми, Нурхъэлий джанэпцIанэу къэкIуэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 149.*

ДЖАТЭ (31). И лъэныктуэири жану зэрызауэ сэхуэ. *Ем а махуэр и къэжэгъуэт – Дэ а махуэм дыпэпльати ЛIыфI и Iэцэу диIэ джатэр БгъуитIкIэ жану ар цIэтлгъари. «ШIалэгъуэ*

щыналга», 409. [Матренэ] Милиционеры цилгагум кээгузэвами, иджы аргуури и джатэр кҕрихауэ шхыдэрт: - Ы-ы, сыфхурикҕункҕэ, иджы, - жиІэу. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 558. Хьэкурынэ имыщыф щыІэкҕым: нэрыІэбэ, дзасэ, шыуан теггэуванІэ, джатэ, сэшхуэ, квамэ, шы лгэрыгэ - сьт ухуеми укыггэщыІэкҕунукҕым, псом нэхгэр нэхгэ зэлІалІэр сьт жыпІэмэ - фоч, фокІэщыІ кутар ещыІжыф. Лгэпсэ, 100.

♦ [Уи] джатэр кҕихын (1). Зыкызэкҕуэхын, еггэлеуэ гужыггэжыгҕым кыкҕэкІуу хуабжыу гужбын, кылыбын. И джатэр кҕихауэ лҕыжыым ІуцІэн и гугҕа щхыэкІэ, Дзэшу а махуэм кыггэзэжакҕым, щыІалэ цыІуу кыггэакури фызыжыым кыкҕууІэхуащы: - ЩІэх кгээзгээзжынуу уи гуггэу укгэмплгэ. КІапсэ кІапэ, 18. **Джатэ кҕихам хуэдэу** (1). Джатэ пцІанэ яггэдалгэм ещхы. Дисэ бжыкх гыуанэм кыпщыа нэужь, унэмкІэ иунэтІауэ ежыащ, дзасэр джатэ кҕихам хуэдэу иҕыгыу. Хьуэпсэгыуэ нур, 137.

ДЖАТЭДЗЭ (1). Джатэм и жаныпІэ, и дзэ. Джатэдзэу жану щыІэщы псалгэ, ЗыженІэм и гум ныщыІолгэдэ, КыфІыгым хэхуами хэмькуадэ, ЗыщыІбггэуэу гум имыдэ. Псалгэ. «Ваггэу махуэ», 357.

ДЖАУР (17). 1. (14). дин. И динкІэ мымуслгымэн е муслгымэн диным ещыІыжа. [Долэт йогунсыс:] Плгэагуркгэ Астемыр и нэщыгур, жылэр мэжджытым макІуэ, Алыкх талэм хуопщыІл, езыр унэм дэщы, джаур хьэщыІэ кҕреггэблаггэри. Хьуэпсэгыуэ нур, 200. Кгэрэжь и хьэдэр кхэм щыщыІалгхыуэ молэм идакҕым, джаурми щыщыІкҕым, муслгымэнми щыщыІкҕым жиІэри. Лгэпсэ, 107. [Долэт Мусэ жриІэу:] Сэ щыггэуищыжам хуэдиз уэ нэмэзыбзэу пцІІэу щытыггэатэмэ, уи насыпщы, джаур хьэулещы, - хьууцІэрт Долэт. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 644. 2. (3). зэхь. Бзаджэ, цыкху мыкхумыщыІэ. [Кгэрэжь:] Мы щыІыпІэр емынэ щыІыпІэщы, джаур тІысщыІэщы. Лгэпсэ, 36. Зытумыггэакуэ жын джаурь, - жиІэурэ абы кыфІыггэакуэртэкҕым Инуси, ари сьмаджэм зэхимыщыІыкҕыжу, и фэр ныкІарэ хьэдафэ кытеуауэ хэлгт. Хьуэпсэгыуэ нур, 74. [Ггуумар Нурхьэлий хужеІэ:] Ар АмрыкІым кІуауэ щытыггэащы, си тхьэрыІуэщы, абыкІэ имыунэтІам а джаурь. Хьуэпсэгыуэ нур, 235.

ДЖАФЭ (15). плгыф. Кыуабэбжыабэ, кумблгэмб зимыІэ, гуанэ зытемыт, зи щыІфІэр зэхуэдэ. Джабэр джафэщы икІи занщыІэщы - Нэм илгэагур зэхоггэуащы. Жыжыуэ уеплгэмэ... «Батырыбжыэ», 157. Нэвггэази, кыуэггэнанІэм зэфт, жиІэу Кгэрэмырзэ кыггэзэжынуу и гум кгэаІа щхыэкІэ, дэнэ укІуэн, губггэуэр джафэщы, топыщэмрэ пулемыщэмрэ уэм хуэдэу кгэатолгальгэ. Лыггэ, 412. Кгум джафэм и махуэр Дыггэпсу хуабейщы, Бзуэни слгэмькыІуу Лыггэащы щыІэр ес... ЗэныбжыггэуиІ. «Шум и гыуэгыу», 32.

ДЖЭ: ДЖЭ МАКҔ (3). Зыгуэрэм зэхраггэхынуу яггэІу макҔ. [Инал Лу жриІэу:] Сэри гу лгысщыащы машинэм и джэ макҔым урээрдаІуэм. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 535. Гыуом и макҔ зэрызэхакхы, цыІхуэхэр унэм кыщыІэжырти даІуэрт, абы и джэ

макҔым имыггэгузавэри мащыІэт. Хьуэпсэгыуэ нур, 82. Музыкэ дахэм хуэдэу, машинэм и джэ макҔым Лу едаІуэрт. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 536.

ДЖЭБЫН (3). Пар щыщыІалгхыэкІэ муслгымэнхэм хьэдэм кырашэкІ щэкІ хужь. Арати, хьэдэр зейм щыІалгхыжыащ, джэбын хужыбзэм кыуэцІашыкхри, хьэблэ фызхэр кыакууэрэ хьэдаггэщыкхуэ хуащыІащ, езы нысащыІэм и зы нэпс кыщыІэкІуу цыІхум илггэгыуакҕым. Лгэпсэ, 30. Тенджызыщыкхуи псыщыкхуи Іэджэщы, Кыури бзэмьІухэм урабынщы - Жэ уемышу, мывэ кыащхьэр ЙомыггэщыІуу уэ джэбын. Щхылыкыуэпс. «Батырыбжыэ», 21.

ДЖЭБЫНПХХЭ (1). Хьэдэр щыщыІалгхыэкІэ кырашэкІынуу хуаггэхьэзыра щэкІ хужь. [Шейхыым:] Квалэм дыдимыггэщыкхуэ тхьэ шыуащы, дыггэуасэ джабыныпххэ кыащхьэу бзэрым кыуар иггэтІысащы. ХьэщыІэ лгэпІэ, 405.

ДЖЭГУ (54). Кыафэ-удж, зэхэс. Цыкхуэхури цыІхубэри советскэм джэкІэ зэхуэдэщы, узыкхуей щыггэбын щыпщыІаггэ хьун си гуггэщы, жиІэрт Сосрыкыуэ, цыІхубэу джэгу жриггэІэнуу. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 635. МащыІэ-мащыІэурэ псоми я гур кыкхыжыащы, щыщыІауэ макҔы кгэІури, джэгур яублащы, нэхыжыкхэр Іэнэм бггэдэтІысхыащы. Хьуэпсэгыуэ нур, 105. Гуэщыым джэгуужыр Іэгур щыІакҕутыкыІуу щыкІуэкІырт. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 596. СхуащыІынщы ныбжыггэгухэм джэгу, зггэзэжмэ, БжэІуэр кыабзэу япхьэнкІау, Хуэм хуэмэ, Іэгур кыаублэжу, Кгэфэщы щыІлгыкыр екыуэІау. Сэлэт щырыкыуэ. «Шум и гыуэгыу», 11.

♦ **Джэгу хыкхыэн** (1). Кыафэ, удж хуэдэхэм хэтыфу щыкхыу ныбжыым нэсын. [Саримэ:] Сэ иджыри джэгу сыкхыкҕым... Хьуэпсэгыуэ нур, 132.

Джэгу щыІын (3). Кыафэ, удж, нэггэуужыггэу хуэдэхэр кызыггэпэщын, еггэакуэІын. [Хьэббэ кыеуищыІхэу:] Джэгу фщыІамэ, Іэуауэ макҔ сьту зэхэдмыкхыащы? Щынэхужыккыуэ, 27. [Шаукэт] Нэхь нэжэгужэ кгэащыжуауэ хадэм здисым щыІлгыкхыэмэ, унэ зэтетыр кыабзэу зэлгыІухащы, Іэхуитлггэхуищы, щыкхыггэубжэр зэщыІолыдэ, щыкхыггэууи щыІащы, унащыкхыэм джэгу щыпщыІ хьун хуэдизу ини, пцІантІэ кыуэцІыгым жыг хьарзынэхэр зэмьІІэужыггэуу дэщы, жыг щыІаггэыр жыщыІэхуищы, бассейн тІэкІуи псы кыабзэбзэ щыкхыуантІэ хьужауэ изу ищы. Арггэуей, 387. ЩыІалэ, хьыджэбзэ кызызхуэсам Іэгур щыІадуу джэгу ящыІащы, щыщыІэ еуэри еуэу, бжыамийм ещыІэри ещыІэу, шыкІэщыщынэри абы хуэдэу, жылэр зэхэтт, хьэщыІэм пэлгэу, зэрызэпсэлгэмкІэ, хьэщыІэхэр кыуэжэ гыуанэм щыт щыкхылым джэ кыекІуэлІэн хуейт. Хьуэпсэгыуэ нур, 58.

ДЖЭГУАКІУЭ (6). жы 1. (5). Пасэрей адыгэ артистхэм, уэрэдггэІу-уэрэдусхэм я цІэ зэдай. Мырзэ и псалгэм шэуэ зыщыІыпщыІхидз щыІэт, Лусанэ кыІлгыкхыу молэр зи пэлгэщыІыртэкҕым а джэгуакуэ-уэрэдусым. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 669. Мырзэ зыфІыщыауэ спектаклым хэт джэгуакуэур езы Кгэзджэриуэ кыщыІэкІынут, сьту жыпІэмэ Кгэзджэриуэ и гум илгэмрэ уэуу иусамрэ иджы а лҕыжыым жиІэрт. Мазэ ныкыуэ щхыуантІэ, 668.

Зэрыхэм Мэи яхэмту хьунт, джэгуакуэ хьужьараици, елгэлухуэдэуеиц: - УэДэфэрэджди шьпхьушхуэ, уи убыхь благагэр мэгузавэ: ди шьпхьур шьнэм хуэдэу Исэиц, псынэм хуэдэу кьабзэиц, и бзэр Гэфлици, гуапэиц, гуаицэм хуэгумаицлэиц, ницантлэм удэмькI, унэм уимькIыххэ, мис уи шэнтри тахьтэиц, тетIысхьэжи тес, - жалэу. Льяпсэ, 118. 2. (1). пльыф. мыхь. Джэгуакуэм ей, абы ехьэлIа. «Деплвыниц-тIэ Мэтхьэным кьыггэлгагьуэм», - жиIэу Исхьэкь шэицым шьицIыхьэм, Нахьуэ идатэкьым: куэдц уэ Наливык шьплгэгьуар, джэгуакуэ сьездым уицкIуам. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 671.

ДЖЭГУАЛБЭ: ◊ **джэгуалбэ шьын** (4). Хуэмыфэщэн ещIэн, епэсын. [Сэлэтым:] Цьыхур зьицанIыкIа динри джэгуалбэ ницIыкIэ сьит и мыхьээнэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 175. Сэ тхьэлухудым сьухуэзэми, Джэгуалбэ шьицIыну сигу илгакьым. Уэрэдибл. «Дамыгьэ», 215. [Дэфэрэдж:] Си пащхьэм илгь хьыиджэбз ницанэм соплэри сигукIэ соггэицIагьуэ мы цIыхубуз дахаггэкIэ уи нэгур зыггэдэжылыр джэгуалбэ зьицIам и фэр дауэ IэбжанэкIэ зэрытомыхьнур жысIэу. Льяпсэ, 20.

ДЖЭГУГЬУЭ (1). Зэрыджэгү пIалгэ. - СицIэ джэгуагэр сэ зы закьуэиц, Ириджэгури закьуэтIагьуэиц, Уэ зэгурьым сьпхуэзати, Шьхьибл уиIати, зы хэщIаиц, Зэ джэгугьуэ сьиджэгуати, Абы лганди куэди ицIаиц. «Елбээдыкьуэ», 16.

ДЖЭГУКIЭ (10). 1. (8). Зэрыджэгү шькIэ, лгэужьыгьуэ. [Иныжьым жегIэ:] Е бдыфынум абрэмывэ, Бгы нэпкьыжьым ньтеувэ, Е нэхь кьапицтэм хэтIэхэсэ, ДыздэгьакIуэ мо ди хьэсэм, Фи джэгуагэр, умыпIаицIэм, СфIэфIиц си хьэицIэм уэ сьыбгэицIэм. «Елбээдыкьуэ», 16. [Алыджыкьуэ:] Иджыпстии сакIлгьоплгэри, куэзыр джэгухэм я зэи трагьуэуэ аракьым, я джэгуагэр ицIагьыбзэ хэлгьиц, кьыкIыр езыхэм фIэжIа, нэгьуэицIым кьыгурымыIуэну. Мелыгыч, 453. [Елбээдыкьуэ Иныжьым жегIэ:] А джэгуагэр икьуагэр гуаицIэиц, А джэгуагэр уэ зэгьаицIэ. «Елбээдыкьуэ», 16. 2. (2). Пьесэ сьит хуэдэхэм роль гур зэрыщагьэзашцIэ шькIэ. Сарими абы хуэдизкIэ и гум ирихьат Тинэ и джэгуагэри, Гуахьуэр зэрызхуаицIыжу, кьыицIыгьэтиаиц, заницIэу жэуэ Тинэ IэплIэ хуицIыну. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 669. Дьдыгьэ-мазэу дьиджэгуу, Гуаицэ джэгуагэр пIагьуагьуэ, Нарт Бадьынокьуэ, кьэблагьэ. «Шьлэгьуэ шьыналгьэ», 423.

□ **Джэгуагэр зьымыцIэри IэштIымыкIэ мауэ** (1). ГушыIэ зьхэмызагьэр, зьхэмылгыр кIуэцIрыкьуэиц, Джэгуагэр зьымыцIэри IэштIымыкIэ мауэ, жи. Хьуэпсэгьуэ нур, 153.

ДЖЭГУПЭ (4). Зьтегьэуным, нэгү зегьэужьыным хухаха шьыпIэ (теупIэ). Бабыц бьнхэм я джэгуагэр Кьуиуаици дэмыхуэж. Псынэдахэ. «Вагьуэ махуэ», 347. Гьэмахуэр икIыхуагэр а жыгыжьыр ицIалэ цыкIыкIуэхэм джэгуагэр яIэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. Сабий джэгуагэр а тафэр ГулэпIэ хэтым ицIа? Уэрэц, зауэлI хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21.

◊ **Джэгуагэр шьын** (1). Зьгуэрим и напэр тыхьн, хуэмыфэщэн ещIэн, епэсын. Емынэу хамэ

кьыхьауэ Мэзыхьэу ди шьыиц шохуицэ, Джэгуагэр яцIыр ди шьпхьуэхэр, Тхьума ди мьлгьур зэрапхьуэ, Ди сабий цыкIыкIуэхэм ялгь ницьыркIэ Я сэлэт льыниэм йолэзэ. Шьыиц и макь. «Шум и гьуэгу», 38.

ДЖЭГУН (мэджэгү) лгэмыI. (95). 1. (40). Зэштэгьэун, нэгү зегьэужьын. Данэ цыкIуэ джэгуу и цьхьэ трегьэужри шьыиц, сабэм хэсу. Нал кьута, 217. Уэздэжынэ макь кьэIуати, бжэIупэм джэ джэгуу Iута сабий кьомьр класххэм ицIэтIысхьэжауэ ицIэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 183. Шьлалэ цыкIыкIуэхэм яфIэфIит, шьхьэл шьрхьым зькIэраицIэри цьхьэлыр кьагьэувиIэу, итIанэ пьы архьуанэм кьыхэлгьэужурэ, зэрыггэжIуицэ джэгуагэр. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 630. 2. (1). Кьафэ, удж хуэдэхэм хэтын. Джэгуу зьгуэр кьафэмэ, и Iуэхур цьхьэуэти. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 668. 3. (11). ГушыIэн. [Таша теухуауэ цыкIыкIуэхэм жалэрт:] Уа, мэджэгү ар, соггэицI, бэлиэвицым ямуьыдынум жэнэту шьиIэр. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 549. [Адакьэ хужьым бабыцым жриIэу:] - Уоджэгури уэ уи кIэр исауэ! Бабыцкьуэ адакьэпщ, 487. ИгьаицIэм зьгуэрим фIэмынэм зьышхьр зи дзэжэ дэмыхьэ Долэст ар хуидэнт: - Узыр фи кIапицIэм исиц, бэлиэвицхэм кIэдэтир лгэгуицIэтын ямыицIым, фоджэгури фэ, фи кIэр исауэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 240. 4. (39). Пьесэ сьит хуэдэхэм хэт гурьым и роль гьэзэицIэн. Верэ Павловнэ, Саримэ сьымэ зэгьуэуэ сьенэмкIэ дэжIуеиц, Тинэ кьагьэуэти IэплIэ хуаицIыну, адрей джэгуагэр пьомы я Iэр яубьыну, ехьуэхьуну, псалгэ дахэ жралэну. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 670. Молэуэ джэгуагэр Жансэхьут, и лгэкуэр илгэфу, амдэчим епIгурэ нэмэзыбзэ кьыиц сьенэм йокIыж, цыхур игьэдыхьэишхьу. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 670.

5. (2). Джэгуагэр гуэрим хэтын. Куэзыр джэгуагэр ящыиц зы и нитIыр куэзырым тенауэ, си джэжIуи кьэмыпIэжIуу цыхур зьицIыгьэдыхьэишхьаиц: «Цьыиц» жыпIа? Мелыгыч, 453. Шьхьэлым джэ Iуэу куэзыр джэгуагэр я джэ согьэзэри цыкIыкIуэхэм нэхьыбжэ хьуауэ зэроггэхьэжьуыкьуэ. Мелыгыч, 452. 6. (1). зэхь. Псыхьэлыгьуэуэ жэн. Псыхьэлыгьуэуэхэм я жанIэм Удэ цыгьэгьахэиц ицIэраицIэу, Мылу шьытахэм нэхьанэм, Пьсуэ мэджэгуагэр хуэпIаицIэу. Гьатхэ. «Бгы лгэпэхэм джэ», 109.

ДЖЭГЬУЭ (1). Шьыджэ зэман. ЕтIуанэ джэгуагэр кьэсри - хьэблэ джэдыр кьыицIагьэсту адакьэ дуэтым я макьыр жэицIыгьым зэхьаиц. Бабыцкьуэ адакьэпщ, 484-485.

ДЖЭД (103). Дамэ тегу и джэдыкIэмрэ и лымрэ шьхьэжIэ цыхуэхэм ягьэхьу псэушхьэ. БзэракIуэхэри лгэсу хэт джэд ихьу, хэт шатэ банкI и кIэринкIэм кьыиц, хэти кьэп и бльпкьым еуицIэжIауэ, хэти матэ кьуаниэ илгьгэрэ и шьхьэр фIэлэлу, шьид шуи яхэту макIуэ. Мелыгыч, 471. Зэгуэр Лу чьы кIыхьэ илгьгьуу Нурхьэлийхэ я бжэIупэм Iуст, джэд сьит кьыIухьэмэ, Iуихуэжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 278. Фочауэ макьым игьэицта джэдыр лгэуейм кьэлыгьэжу сэлэтхэм шьалгэгуэм, джэдыцым ицIэлгэдэри джэду кьахуэуьыдыр кьауьыдри ари машинэм ирадэиц, джэдыцхьэр пацурэ. Нал кьута, 291.

◊ **Джэд тIэу мылуэу** (1). ПсынщIэу, напIэзыпIэм. [Фызыл:] Иджы, алыхь, джэд тIэу мылуэу псори зэфIокIым. Г'уэгуанэ, 124.

□ **Джэд цык'ун и пицIыхьыц** (1). Х'уэпсапIэрум ихурк'ым. [Астемыр] «Джэд цык'ун и пицIыхьыц» жиIэничи арац и пэри и кIэри, ауэ зээмызэ зыг'эгупсысэ гуэр цыцыIэм деж к'еуепицIырт: «Думэсарэ, пицIыхьэпIэу пл'эг'гуар сьт?» Мазэ нык'уэ сцх'уантIэ, 564. **Джэдым зэрыфIаг'эгэжыну сэр к'еул'гэпх'эиц** (1). Цыхур езыр зэран зыхуох'уж. [Джэлил:] Джэдым зэрыфIаг'эгэжыну сэр к'еул'гэпх'эиц, жаIэу зэхэпха? Бабыщык'уэ адак'эпщ, 490.

ДЖЭД АНЭ (3). КIэцI, г'уэал'хьэ зи хабзэ джэд. ПицIыхьэцхьэкIэ джэдэциым джэдк'эзыр екIуалIэжмэ, Джэлил джэд анэм яхэсу л'эуеим тесци, инкубаторык'уэр и зак'гуэпциийуэ псоми япIэциIэу, зиг'эбырыбу к'уэуэг'уэнапIэ к'уэусци. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 482. Джэдхэри допл'ей, адак'вэр ял'гаг'ужырк'ымы, ниэ адрыциIым нэса я г'уэг'уэ джэд анэр мэгузавэ: – А Джэлил, а ди хьэлэлыжь, хэт мыг'уэм ськ'ык'уэуэб'гэна? Бабыщык'уэ адак'эпщ, 493. – **Щыклаиц, тIасэ ар.** Щыкла жыхуал'эр ницIэрэ? – жиIэу джэдк'гурт г'уэабжэжыр кIырг'ыуэр иджыри зыгуэр к'ытициэнут, арицхьэкIэ Бабыщык'уэр «кIаг'э» жиIэу джэд анэм и цхьэм еуэри, джэдым и цхьэр уназэу к'ытехуэ нэтиц. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 475.

ДЖЭД АНЭЩIЭ (2). Зи кIэцIыг'уэу, г'уэал'хьэг'уэу нэмыса джэдэщIэ цIыкIу. Арыниэмэ Джэлил и фIыцIэ Гуауэ джэд анэциIэ к'омыр нэлейкIэ к'еупл'ырт, и зак'гуэуи к'вэраг'экIухьыртэк'ымы, дэнэкIэ кIуэмэ, джэдищ-плIы и г'уэсуэ, езыми зиг'эф'эрыциIу ул'эпх'эицэрт. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 479. [Джэлил] К'ыг'уэатIамэ, езым имышхыу «к'вурт-к'вурт» жиIэнти, джэд анэциIэ цIыкIухэр зришэлэнт, киг'уэатIа хьэмбылур яритынт. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 479.

ДЖЭД ИУЭГ'УЭ (2). Нэхуш. Абдежым фIэкIа Джэлил джэд Гуэг'уэу фIиг'экIатэк'ымы. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 484. Иджы езыри [адак'гэ хужьыр] цхьэук'уэужырк'ымы, псыницIэ-псыницIэу нэхуиыр к'вэсаиц'эрэ, жиIэу попл'гэ, джэд Гуэг'уэуэм к'ыкIэрыхун и г'уэг'уэу. Бабыщык'уэ адак'эпщ, 483.

ДЖЭД ИУЭН (2). Нэхушым нэблэг'гэн. [Астемыр егупсыс'ырт:] Нэху цынми к'эна цыIэк'ымы, джэд маIуэ. Х'уэпсаг'уэу нур, 232. Джэд дапц'эрэ Гуауэ пIэрэ? – жиIэу цхьэкIэ, Дуду хьилэкIэ зэлIэф'ызыр и ужь к'виуауэ, бзаджаг'гэ гуэр я мурад к'ыфIэциIу шынэрт. ВитI, 416.

ДЖЭДЛЫБЖЬЭ (9). Адыгэ шхыныг'уэу, шатэкIэ г'гэлыбжа джэдыл. К'вэзджэрий мыдыхьэшхын папциIэ, Думэсарэ унэм к'ыщIык'уэху, и цхьэр ириг'гэзыхьрти тецичым ипл'эрт, джэдлыбжэем дихьэха хуэдэу. Мазэ нык'уэу сцх'уантIэ, 572. Иринэрэ Чокэрэ зэпсал'эу цысыху тIэкIукIэ, Хьэбибэ джэд иукIри джэдлыбжэу ицIаиц, уеблэмэ нартыху лэк'уми иг'гэжыац. Нал к'бута, 237. Думэсарэ джэдлыбжээкIэ зэрыIэкIуэл'вакIуэр К'вэбэрдей

хэкум яцIэрт, хьэциIэми хуэмытиц'фIэну Iэмал иIэтэк'ымы. Мазэ нык'уэу сцх'уантIэ, 567.

ДЖЭДЭН (мэджадэ) л'гэмыI. (1). гуем. ЗыщыпIэ зэфIэгуауэ кIуэн, «пщын». [Нурхьэлий] Мэчэ-Мадинэ нэс джадэу к'вэджэдэжа и к'уэушыжьым ецх'уэ езыми к'ыкIухьын мурад ицIати, еуэри жьыац. Х'уэпсаг'уэу нур, 136.

ДЖЭДЭЩ (17). Джэдк'вэз шаIыг'э, зыщIэт псэуал'гэ. Бажэри зэрынэхьыфI цыIэк'ымы, хэт и джэдэщ нэхэ тIасх'эу пIэрэ жиIэу жэциым нэху цыху к'вэджэдэыхь – джэди к'вэзи к'ыпэциIэхуэр еиш, кIэпхэ к'ыпэциIэхуэмэ, цысхьырабг'уэ иIэнук'ымы. Кх'уухь пхэнж, 507. Фочауэ мак'ымы иг'гэцита джэдыр л'эуеим к'вэл'гэжу сэлэтхэм ицал'гаг'уэм, джэдэциым ицIэл'гадэри джэду к'вэхуэуыдыр к'вэуыдыри ари машинэм ирадэиц, джэдэщхьэр пачурэ. Нал к'бута, 291. Думэсарэ тхьыл'гымпIэ пх'уант'эр зэтричу дэл'гым епл'ыну пIэциIеижи, джэдэциым кIуэуэ джэд к'ымуыдыу х'уэак'ымы. Мазэ нык'уэу сцх'уантIэ, 566-567.

ДЖЭДГЫН: □ **Джэдгын зи жаг'уэм и Иупэм к'ытокIэ** (2). УзыфIэл'ыкIыр уи натIэ мэх'уэ, ухуозэ. Джэдгын зи жаг'уэм и Иупэм к'ытокIэ жыхуаIэм хуэдэт Темырк'вэан Мысост и дежкIэ. Шынэхужьык'уэу, 17. [Астемыр] Джэдгын зи жаг'уэм и Иупэм к'ытокIэ, жыхуал'эр арати, шок'уэу жиIэу старшинэм хуэзаиц, арицхьэкIэ сэлэм ирихыу, к'ызэтемыуыIэу зыблиг'гэхьыну арат и мурад'ыр. Х'уэпсаг'уэу нур, 62.

ДЖЭДЖЬЕЙ (8). Джэд шIэг'жэей, шыр. Джэлил псымкIэ яишэ есати, куэдэрэ псы ИуфэмкIэ кIуэрти, псым есу тесхэм епл'эу мыIэрысей жыг' к'вудамэм к'ытетIысхьэрт, к'вэрг'гэей сьт бабыщ ишырым е джэджэейм к'вэщэу ил'гаг'уэмэ, «к'вууэг'уэутI-к'вууэг'уэутI» жиIэу хьыбар яриг'ваицIэу. Бабыщык'уэу адак'эпщ, 479. [Данэ] Джэлэу-к'вэтэджыжу джэджэей цIыкIухэр к'виубыдын и г'уэг'уэу к'вэжыхь. Шынэхужьык'уэу, 59. Ауэрэ джэджэей цIыкIур адак'эицIэ цIыкIу х'уэуац, бабыщ ишыр быным яхэт цхьэкIэ, и мыл'гэпк'э хабзэ дауэ к'вицитэн, псым нег'гэс и ныбжэг'гэхуэри, езыр-езыру фIэфIыр ицIэу псы Иуфэм Иутиц, бабыщ быныр псым к'ык'экIыжрэ унэмкIэ к'вэунэтиIыжыху. Бабыщык'уэу адак'эпщ, 479.

ДЖЭДК'ВАЗ (28). Дамэ зытет унэ псэушхьэ (джэд, бабыщ, к'вэз, г'уэг'уш хуэдэхэр). Джэлил к'вэрг'гэейр зэрыс абг'уээм к'вэридыну цыхуеж'гэм, модрейри к'вэIэри адак'гэм и сьджэ пл'гыжышхуэр зыIэциIиг'гэхьэри абг'уээм к'ыщицIг'гэтым, адак'гэм и цхьэр унэзауэ, и нэм зыри имыл'гаг'ужу, зы к'вудамэм к'ытехумэ, адрей к'вудамэм к'ытехуэуэрэ к'вэхуэхри джэдк'вэз к'оомым я пацхьэм к'виуаиц. Бабыщык'уэу адак'эпщ, 494. [Дзэшу] И унэгуаицэ Жэнгулэз жыпIэнуци, абы ицIэн ег'уэат, хадэхэкIымы и ужь итиц, джэдк'вэз зэрехуэ, жэм яIэици г'гэшыр зэг'гэзэхуэн хуейиц. КIапсэ кIапэ, 6. ПицIантIэ дызыблэкIымы нэхьыбэр к'вэхухьак'ымы, Iэцу дэтри уол'гаг'уэ, джэдк'вэзри пицIантIэм дэт жыг' зырызым тетIысхьэжауэ тесци, пишапэр зэхуаици. МелыIыч, 455.

ДЖЭДКБУРТ (11). КIэцIын шиггэту гьуэлгьхьэжа е джэджьей зыщIэс джэд анэ. ЗылгэкIыр лъэуейм дэлгьейц, джэдкгуртхэми гузэвэгьуэм гу цылгьатэм, заггьырыбри зэрыггэкIийуэ, зэцIэкгьакгьэу я шырхэр лъэныкгуэеггээ яцIаиц. Бабыщыкгуэ адакгьэпщ, 484. *Зы фыз гуэрим, джэдкгуртыр джэджьейм зэрытесым ецхьу, сабийиц и бгьафэм цIиггэгьуэлгьхьауэ цыст, епланэ цIыкIум псори езым кьыдэдджэгуу заггьуекIурия и гуггьуэ, гугIлэу зыгуэрхэр кьибжырт, кьипицыхьыф кьудейти, и нIэ имызаггьэу кьипицыхьыну хуежьэрт, и анэри епхьуэурти аргуэру зрилггьфэлIэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. Адакгьэр зи цхьэм еула джэдкгурт гьуабжэм тIэкIу зыкьыицIэжати, жиIам хуцIеггьуэжаиц: – А Джэлил, а зи уз кIуэдьн, кьысхуэггьэгуэ, пхуэмьфаицэ бжэсIамэ. Бабыщыкгуэ адакгьэпщ, 475.*

ДЖЭДУ (13). Дзыгьуэм ешакIуэ унагьуэ шэрпI псэуцхьэ цIыкIу. – *Исхьэкьэ и джэду р си уIэггэм кьреггьэпIэстхьэ, – жиIэри хьэжыр здэцигьым кьыцигьлэатаиц, – АлыхьтIалэм и Iэмырти, Исхьэкьэ зи гуггьуэ ицIыр дунейм ехьжаиц, ауэ хэт абы и гьаицIэр кIэцI зыцIар? Хьуэпсэгьуэ нур, 80. Джэд ирехгьуэ, хьэ ирехгьуэ, джэдууи босын – зы цIэбггьэхьэну Iэмал иIэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 277. Зэзэмызэ зи кьэшыгьуэ хьуа жэм лъхуахэри мэбу, джэдхэр кьуэггьэнапIэм кьыдожри, заггьэкIуэдьж. Мелыгьч, 462.*

◊ **Джэду хьэжы** (1). ПцIыуэ зызыщI, цIыхуфIыфэ зыггьэзыгьауэ. [Дзэшу:] Джэду хьэжым зыхуицгьадэурэ ньбгьуэ хьэшым дриггьэпцхьакгьэ абы. КIапсэ кIапэ, 18.

ДЖЭДУ ШЫР (4). Джэду кьалгьхуагьащIэ, балигь мыхьуа. Чачи кIэбгьуэ зицIауэ мэкIуэж, си джэду шыр кьомыр псэуэ срихьэлIэжаицэрт, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 514. *Нурхьэлий абы [Гьуумар] елгьытауэ джэду шырым ецхьыц. Хьуэпсэгьуэ нур, 150. АрицхьэкIэ абыкIэ псори зэакгьылэгьуэ хьуртэкьым: зэрыбкIэ тха «А»-р страпилом ецхьэмэ, Iэрытх «А»-р джэду шыр цысым нэхгьэ тохгьуэ, жалэрти. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 503.*

□ **Зи Iыхьэ зыфIэмаицIэм джэдум фIеш** (1). Еплгьэ Iыхьэ.

ДЖЭДУУФЭ (1). Джэдум и фэм ещхь. Данэ цIыкIу псом нэхгьэ нэхгьэ дэзыхьэхар Апчарэ и шы джэдууфэр арат. Шынэхужьыкьуэ, 37.

ДЖЭДХЬУРСАНЭ (1). Пшхы хьууэ санэм ещхь фIыцIэ хьурей цIыкIу кьызышыкIэ удз лIэужьыгьуэ. Джэдхьурсанэри араиц. Шынэхужьыкьуэ, 63.

ДЖЭДЫГУ (18). ШIымахуэ щыгьын хуабэ хьурыфэм е хьэкIэкьуэекIэ языныкьуэхэм я фэм кьыхэщIыкIауэ, и кIуэцIымкIэ цыр гьэзауэ. *Кьаплээн джэдыгур сицыгьккэ, жытIэу Зэпкун хуэмейхэм уэ цумыку. Кьаплээныфэ. «Дамыггьэ», 110. Иремэлыфэ уи джэдыгур – Шхы, узэуэнум, дыгьужьыгу. Кьаплээныфэ. «Дамыггьэ», 110. А кьуажэкум дэт псы цIыкIур ецхьт зи адэ и джэдыгу цызытIэггьа цIалэ цIыкIум. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.*

◊ **Джэдыгу гьур** (1). Еплгьэ джэдыгу пIаргьэ.

Кьуицхьэ зыбжани я шабырым фэ кIапсэ цIыкIу кьешэкIауэ, я джэдыгу гьурым и цIыкIуэ езыхэм яцIа сэ, сампIэм илгьу, якIэрыицIауэ, нэкIуплгьэ хьужауэ зэхэтт; сонэхэр псыгьуэ хьужауэ, я кьамэр дахэу, я паицIэр ину кьэкIуат; татхэр лъахьшэ заицIэу, мычэму зэдауэу, зэныкьуэекьуэ, псомкIи мыарэзыуэ, нэхгьэ жьантIэмкIэ еIэрт; цIыхубзхэр цхьэхуэу зэхэуэжэуэ я IэлгьэцIыишхуэхэмкIэ я нэкIур цIахьумэрэ нэ закьуэекIэ плгьэмэ, цIыхуцхьым нитIкIэ ялгьагьум нэхгьэ нэхьыбэ ялгьагьуу зIуицаицэрт, кьэрэхьэлгькьырт цIыгьэхуаицсар кьагурьмыIуэ хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 322. Джэдыгу пIаргьэ (6). Фэншэ, мыгьуакIуэ, фэйцейуэ хуэпа. Красноармеецхэм нэхьыбэр гуэнышырыкьт е кIэрэхэт, яцыгьэри цIагьуэтэкьым – джэдыгу пIаргьэ. Шынэхужьыкьуэ, 29. [Алим:] Сэ кьысцIэкIи я шур джэдыгу пIаргьыу, зызыгьэшу уэсым хэтым жьэхолгьадэ. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 520. ШIалэ цIыкIуэхэр, джэдыгу пIаргьэ хьужауэ, я пьIэр хьуным яшхауэ, кьызэцIэплгьауэ зэбэнхэрт, уэсыр лъакьуэекIи пэкIи явэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 153.

ДЖЭДЫГУ КIАГУЭ (1). Зи кIыхьагьыр лъэгьуажьэм нэмысу цIа цIымахуэ щыгьын хуабэ. Япэ иту унэм кьыицIыкьырт, бжэнынэм ецхьу и нэр кьихуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кIагуэ цыгьыу, дамэтель телгьу, лъэдаккэ лъагэ хьужауэ кьатыр фIыцIитI лъыгьыу, маузер кIэрахьуитIи гуэпгьуэ, цIопиц бьидэфIи иIыгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 288.

ДЖЭДЫКIЭ (38). Джэдкгьазхэм, кьуалэбзхэм кьакIэцIыр. *Думэсарэ и жагьуэт Лу зэрыкIуэжыр, итIани Лу езым ицIа пхьуантэм чыржын тIэкIу, джэдыкIэ иггьэвыкIа сытхэр дилгьыаиц, уи анэ ицIауэ пшхын нэхгьэ IэфI сыт цыIэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 517. Газетым телгьу шхын тIэкIу кьратат Ботэх: цIакхьуэ, лы гьэва, кхьуей, джэдыкIэ иггьэвыкIа, нэгьуэцIэхэри, арицхьэкIэ хуэишакьым, цыхьэ цIыкIум удз шхын зримыдэр и гум цIыхьауэ, ауэрэ цыхьэ цIыкIур и IэплIэм ису машинэм здисым Iурихри жейиц. Лъапсэ, 77. Адаккэ хужьым и дамэ лъэныкьуэр уIэггэ хьуауэ тIэкIу кьыгуэлэлырти, бабыиц анэ джэдыкIэм яхутемысым гу лъытауэ уIэггэр хуицхэн и гугьати, Джэлил идакьым: – Ухуйекьым. Бабыщыкьуэ адакгьэпщ, 485.*

□ **Адаккэ хьунур джэдыкIэм ису маIуэ** (1). Еплгьэ адаккэ.

ДЖЭДЫКIЭ КУГЬУЭ (1). ДжэдыкIэм иль ку гьуэжь. Зи нэкIур джэдыкIэ кугьуэм ецхьу гьуэжь афицарым и ужьым кIэцIу иту кьыицIэпкIаиц нэгьуэцI зыкьоми, Гьуумаррэ Баширрэ яхэту. Хьуэпсэгьуэ нур, 288.

ДЖЭДЫКIАФЭ (2). ДжэдыкIэм телгь фэ бьдэ. [Бабыиц анэм] Джэджьейр кьызырытца джэдыкIафэр абгьуэм кьэридзри шыр цIыкIур дамэ цIагьым цIиггьэпцхьыаиц. Бабыщыкьуэ адакгьэпщ, 478. ДжэдыкIэм зыкьытIрелэтыкIри зы джэдыкIэм джэдыкIафэр кьытхриуцIауэ шыр цIыкIу кьиплгьуэ елгьагьуэ [адаккэ хужьым]. Бабыщыкьуэ адакгьэпщ, 478.

ДЖЭДЫКИАПЭ (1). Еплъ джэдыкIафэ. Си лъыр иффри джэдыкIапIэр Жыжьэу тIыпхым дэвдэжащ... «Бдэжьеящэм ипхъу», 148.

ДЖЭДЫКИЭЖЪАПХЪЭ (2). Удауэ гъэжъа джэдыкIэ. [Ахъсар] ДжэдыкIажапхъэм мэлыл гъэва уицIэтар хилъхъати, мэ IэфIым уи гурыIупсыр кыгъажэрт. МелыIыч, 448. [Ахъсар Алыджыкыуэ жриIэу:] – ДжэдыкIэжапхъэр куэдрэ? МелыIыч, 447.

ДЖЭДЫКИЭПС (1). ДжэдыкIэ кутгъуэр зыхэлъ псы Iуыр. ДжэдыкIэм джэдыкIэпсыр кърагъэжырт, джэдыкIафэр ягъэтIылырти, шым утесу жэрыжэм утету джэдыкIэм тебгъэхуэн хуейт, ар зыхуээфIэкIыр Къарэжъ хуэдэ зырызт. Лъапсэ, 103.

ДЖЭДЫКЪУЭ (1). Къуажэм и цIэ. [ТутIэ жиIэу:] Абы [Сосрыкыуэ] и адэр Джэдыкыуэ къуажэм дэс Архъэр Лэкъумэни, партизаныжыц, лыгъэ зэрихъащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 561.

ДЖЭДЫЛIЭ: □ **джэдылIэм здыхъа бабыц** (2). Езым къемыхъэллэ Iуэхугъуэм хэкIуэда. ЯIэм кызырыфIэцIамкIэ, нэмыцэ кхъухълатэхэм топ къомыр къалъэгъуамэ, къеуэу хуежъамэ, езыри, джэдылIэм здыхъа бабыцу, хэкIуэдэнкIэ шынат, арихъэкIэ дэнэ. Нал къута, 234. [Апчарэ Хъэбибэ жриIэу:] ДжэдылIэм здыхъа бабыцым хуэдэу уалгъэфыни, жиIэри и анэр игъэшынащ. Нал къута, 285.

ДЖЭДЫЦ (5). Джэдым тет, кытекIэ цы. Бажэр джэдыцым ицIэцIэфтри – бгъуэтмэ къащитэ, джэдыц хужь фIэкIа кыIухуа цымыIэу ежъэжащ. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 484. Джэдыцу адэкIэ-мыдэкIэ ипхъыхъамкIэ кыбыоцIэ ар джэд фермуэ зэрыщытар. МелыIыч, 457. Къалэдэсхэр апхуэдэкъым: я цех зыщIэсыр зэпытми, зым кыбырыхъур я гъунэгъум яцIэркыым, зэхуэзэмэ, я джэдыциц зэхуэзэр, ари зы щхъэнтэм илгъу. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 482.

ДЖЭДЫЦIЭ (3). Илгъэс иримыкыуа, зи шхыгъуэ хъуа джэд. Къуажэм укыкIыу къалэм бээр гъуэгу цыкIумкIэ укIуэмэ, зы сыхъэтт узэрытетыр, Апчарэ матэ къуанишкIэ бжъын е джэдыцицэ цыкIу бээрэм ихъу дапцэрэ кIуа? Нал къута, 222. ДжэдыцицIэр шхыныпхъэ зэрыхъуэу зэцIакъуэри якуI. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 482. ДжэдыцицIэ цыкIу яхуэзэмэ, ядоулгъэпхъащэ, ауэ жэщкIэ бабыц быным яхохъэж [Джэлил]. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 479.

ДЖЭЛЭЖЫН (мэджэлэж) лъэмыI. (2). УкIуриижын, техникужын. ЕрагъэсэрагъкIэ шкIэр кызыэфIэуэвэм аргуэру мэджэлэж, и лъакъуэр кыщIэмыуэу, и щхъэ къудейр кыхуэIэтыркыым. Щынахужыкыуэ, 9. ШкIэ цыкIур къалгъухагъащIэу кIэзырэ къэмытэджыфу щылгъу жэм быдзым ицIэфыну лъэмыIэсу, кызыэфIэуэвэм джэлэжрэ хъуазэм хэхуэу дапцэрэ ухуэзэрэ. Щынахужыкыуэ, 49.

ДЖЭЛIЭН (мэджалэ) лъэмыI. (31). УкIуриин, кытэхуэн. Шэ зытехуа шыхэр пIэтIауэ-лъэжъуауэу кытохуэри гъуэгу къуамыту телъц, сэлэтхэр зэрызохъэ, мэджалэ, кIуанIи жапIи яIэкъыми, зэрызокыуэ. Нал къута, 300.

«УкысIэцIыхъа, бэлиэвич Лгъэци», – жиIэри Залымджэрий зэрылгъэкIэ гъукIэм и нэпкытэпкыым хъуащ, арихъэкIэ Бот джэлакъым, лъэныкыуэкIэ ещIэ хуэдэ хъури, кызыэфIэуэвэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 293. Дадэр джэлауэ тхыцIэкIэ пIауэм ещIэу телгъу Iурари кыщIоохъэж. Къалэн, 431.

ДЖЭЛИЛ (115). «Бабыщыкыуэ адакъэпщ»-м хэт адакъэ купраузышхуэм фIаща цIэщ. И насытти, Джэлил и уIэггэр хъужыху хъэцIэ къэкIуакъым, зыгуэр къэкIуатэмэ, унэгъуащэм иукIыну Джэлилу кыщIэкIынт. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 480. Джэлил бжыхъым е жыгым дэлгъейрэ зиплгъыху тетмэ, ар яфIэмыIуэху хуэдэу джэдхэм зацI цхъэкIэ, я нэлэ адакъэ дахэжыым тет зацIэт. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 480.

ДЖЭЛIЭФЕЙ (1). Гъуэншэдж щыIуитель лIэужыгъуэ (и лъапэмкIэ лъэнкIапIэм хуэфIу, шырыкыуэ лъапщэм тыншу дыхъэу, лгъуажащыщхэм деж зэуэ быхъу шыхъужу). Инал и IуэфIэгъут ТутIи, Инал зэрызыхуанэм ещIхуэ, Шырыкыури къабзэу хуэпат, джанэ гъуабжэм и щIыIум бгырыпх ицIэкъузат, пыIэ лгъахъшэри цхъэрыкыуэжауэ, шырыкыуэ лъапцэ кIыхът, джэлэфей ицIыхут. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 559.

ДЖЭМЫДЭ (10). Гъуэ-сырыху (псэушхъэм я цым и фэ). Дзэшу ди жэмыр кыбдэггъэхъэжыни, жиIэу куэбжэм деж цыту, машинэ гуэр вы джэмыдитI ицIэцIауэ къалгъэфу илгъэуати илгъэцIэгъуакъым, сыту жыпIэмэ, гъуэгур ятIэци, лгъовой машинэ зекIуэну Iэмал иIэкъым, грузовик, трактор сыт хуэдэхэм фIэкIа. КIапсэ кIапэ, 5. Абы иужькIэ куэд дэмыкIыу, зы пцэдджыжъ гуэрым, Лу бжэщхъэIум Iусу зэхихырт Думэсар жэм джэмыдэжыр кышу шкIэм зэрешхыдэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 279. ТхъэкIумэкIыхъу лгъагъур къуажэ гууми йоцыр: – Фыз куэдыщэ уиIэщ, – жегIэр, – уэ, джэмыдэ. Гуумрэ тхъэкIумэкIыхъымырэ. «Дамыгъэ», 99.

ДЖЭН (маджэ) лъэмыI. (33). 1. (5). Зыгуэрым и цIэ жыIэурэ зыкыгъэщIэн; и цIэр жыIэурэ зыгуэрым лгъыхъуэн. «Зэдэзэкъуэ» жиIэу зэхригъэхмэ, и гуанэти, Дэфэрэдж и гъунэгъухэми зэхыхъу ину джащ, арихъэкIэ ицIалэ цыкIур зыкыуэса кыуэгъуэнапIэм кыкыуэкIыну хуейтэкъым. Лъапсэ, 105. [Сеймэныр] КызыэфIэтIысхъэрэ псым кыххэтищыжмэ – пIыщIауэ мэкIэзы, маджэ, мэкIий, арихъэкIэ зы Iэуи зы лгъауи дунейм цызэххэпхыркыым. Лъапсэ, 51. [Ерул] Джэ пэтми Нурхъэлий игъуэтакъым [старшинэм], щымыхъум, еуэри дэкIыжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 235. 2. (2). Зыгуэрым макъ бгъэлэу, сигнал птыуэ гу зылгъэгъэтэн. Машинэр джэрт, гъуэгу къратыну. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 584. Машинэри мычэму джэрт, ятIэпсыр иутхырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 536. 3. (4). Хыбар гуэр яригъащIэу макъкIэ цыхубэм яхигъэлэуэн (гъуом, муIэзыным...). Исхъэкъ куэбжитI кыгъанэмэ, ещанэм деж къэувыIэурэ гъуоуэ зэрыджам ещIхуэ, Лу сымэ зээмызы зыгуэрым и куэбжэм деж кыщыцувыIэрти цыдэжэурт.

Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 643. ЗэIуицIэм фынакIуэ, жиIэу Исхбэкъ гъуоуэ щыджа пицыхъэщхъэ дьидэм, Астемыр къалэм къыкIыжа кудейуэ щыст. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 641. Цыхухтур гъуо джа нэужь, ицIэх гъуэлгъыжыфьртэкъым, аргуэру сыту нIэрэ зэIуицIэ ицIыщылэр, жаIэу гупсысэрт, я жагъуи хтурт хадэ ицIэн, мэкъу еуэн, е нэгъуэцI Iуэху къагъанэу зэIуицIэм зэрыкIуэнур. Хъуэпсэгъуэ нур, 82.

ДЖЭ МАКЪ (1). Зыгуэрым еджэм и макъ. Си анэм ноби и джэ макъыр Зэхэсхмэ, гъуэгур жыжжэ схунци, УцIыкIуу уи гүм ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83.

ДЖЭНУ (1). Италием щыщ къалэ Генуе. Къэрэжь и зэманьгъуэм гъэру къиубыдахэр ицэу Истамбыл, Мысыр, Цам, Джэну нэс кIуэфу цытаиц, иджы псы икIыну дзыхъ ицIыжыркъым. Лъапсэ, 105.

ДЖЭРЭДЖ ПЫТИУ (3). «Шынэхужьыкбүэ», «Нал къута» романхэм хэт персонаж. [Хъэбибэ:] Джэрэдж Пытиу фIэкла номыр зимыIэм еплэ – ари дэкрIи ежъэжаиц. Нал къута, 228. Хъэбибэрэ Бекъанрэ зэпсэлгъэху, Джэрэдж Пытиу жэмыжъ сырыху цIыкIуэ, бжъакъуэ закъуэ фIэклI темыту, къиубыдаиц пенсионеркэу фызыжъ Хъадижэт иритыну. Шынэхужьыкбүэ, 15-16. Джэрэдж Пытиу тхъэ еIуэ молэм и щхъэр мухъэрэбымкIэ илгъэтыкрIи Алыхъталэм и паицхъэ ихъэжауэ, и нэгъуэ ицIэкар иIуэтэжу. Нал къута, 223.

ДЖЭРЭЗЫН (мэджэрэз) лъэмыI. (9). 1. (8). И пIэ икIэрэхъухьын, кIэрэхъуэн. Нэгъуджэ зыIулгъыр и «парабеллум» кIэрахъуэм еIати, хъуакъым, и фураишкIэр ицхъэрыхури джэрэзу гъуэгуэ напцIэм тыхуаиц, езыри абы кIэлгъыкIуэу. Нал къута, 247. Мывэ джэрэзым епхъэлэмэ, Къытехур жырым мафIэ хъуэпскI. Жыр хъуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15. Щхъэл мывэр вууэ щыджэрэзкIэ, Къэным илгъэ хъэдзэр къеунэщI. Ди унэжъ. «Щхъэлыкъуэ», 380. 2. (1). ПщIэнур умыщIэу щхъэуназэ хъун. Думэсарэ гуфIэцауэ джэрэзт, зыдигъэзэнур имыцIэу. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 521.

ДЖЭРОНКIЭ (2). жьы Ипэклэ хъэлгъагъ зэрэшэчу щыта шапхъэ, грамм 409,5-рэ хъууэ. Рахым и Iуэхур къызэрэжъари мырат: зэгур Саримэ лафкIэм кIуат, шыгъу джэронкIитI къицэхуну, Рахым хъыджэбз псыгъуэ къабзэ цIыкIур щилгъагъум, тхъэм еицIэ бзаджэжъым игу къэкIар, къызэтиплгъыхъаиц, и паицIэ кIырыр иIуантIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 130. [Рэхым Саримэ жрелэ:] ДжэронкIэ закъуэр сыт. Хъуэпсэгъуэ нур, 131.

ДЖЭРПЭДЖЭЖ (5). Iэуэлгъауэ макъым къыгъэзэжу къыпэIуж, джэм къыпэджэж. Джэрпэджэжыр макIуэр жыжжэ, Мэзым, къуакIэм зыциуужь. «Тисей», 482. «Къру» жиIэу джэрэуэ и макъыр къуриш сытхэм жъэхоуэри джэрпэджэжу къыгъэзэжыр къру паицэм япэ зэхехыж. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 543. Аргуэру зы фочауэ макъ къоIу, къыздиIуагъыр умыщIэу, къуэ кIуэцIыгъ фоч макъитIыр, джэрпэджэжыци, Iэджэу зэхыбох. Лъапсэ, 71.

ДЖЭХУ (5). Зи щхъэцыр, зи набдзэр сырыхуфэ. Астемыррэ лIы набдзэ джэхумрэ зэгъусэу унэшухэ гъунэгъумкIэ ягъэзаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 183.

ЛIы набдзэ джэхур къыщылгъэтиц, псыницIэу бжэр къригулIри IунокIыбзэ иритыжаиц, зыри къыщIимыгъэхъэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 185. Сытри содэ, – жиIэри Астемыр лIы набдзэ джэхум бгъэдэуваиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 183.

ДЖЭШ (8). ХадэхэклI къэкIыгъэхэм ящыщ. Гуащэм и Iыхълым Iэджэрэ къыхурагъэиат лы гъэгъуа, джэши, гуэдз хъэжыгъэ сытхэр. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 629. Тембот хуигъэфэица джэшым и нэр къыдэгъэзэяти ари игу ирихъакъым [Думэсарэ]. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 565. Албиян и шыпхъум бгъэдыхъауэ джэшым йоплэ. Шынэхужьыкбүэ, 32.

◇ **Джэши дзын** (13). Джэши упхъыурэ къэхъуну-къэщIэнур абыкIэ къэщIэнур пылгъын. Хъэбибэ [Данизэт] и деж ицIэуицIакIуэ макIуэри джэши хуэдз. Нал къута, 275. Темыркъан зэрызэхъыу Хъэбибэ джэши дзыныр цыгъупицэжаиц. Шынэхужьыкбүэ, 61. Лу маицIэрэ илгъэгъуа Думэсарэ джэши идзу. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 609.

Джэши тыхуэн (1). Джэши шадзкIэ къыгъэлгъэгъуэн. И къуэ нэхъыицIэм хуигъэфэица джэши хъэдзэр зытехуэр Думэсарэ игу иримыхъу аргуэру зэ трипхъэжаиц. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 565.

ДжэшикIэ къэщIэн (1). Джэши бдзыурэ плгъэн. [Апчарэ Албиян жриIэу:] Ди анэм джэшикIэ къэщIэ псори. Шынэхужьыкбүэ, 33.

Джэшиу нэпсыр къыгъэлгъэхын (1). И фIэщу гъын, пыхъэн. Къыгъэлгъэхыр джэшиу нэпсыр, Ар нэлу гурьым къытелгъадэу. «Тисей», 492.

Джэшым къыкIын (2). Джэшым тебдзэ, уеплгъ хуэдзурэ зыгуэр къыхын. Дадий и джэшым къыкIари, ПицIыхъэпIэуэ и къуэм теплгъами Къепсэлгъыр псори мызагъэу, Зэм ицэхуу гъыу, зэм гуфIэу. «Адэ», 131. [Хъэбибэ:] Ар джэшым къыкIрэ, Алыхъым и нэфI зыцыхуэн. Шынэхужьыкбүэ, 8. **Джэшым жиIэн** (1). Еплэ джэшым къыкIын. Джэшым Чокэ къыгъэзэжыну арац жиIэр. Нал къута, 275. **ТхъэкIумэм джэши иралгъа хуэдэу** (1). Еплэ тхъэкIумэ.

Джэшыдз (1). ДжэшыкIэ плгъэ цIыху. Жылэм джэшыдзу дэсым я нэхъыфIиц жыпIэнт, абы [Апчарэ] жиIэм уедаIуэмэ. Шынэхужьыкбүэ, 32.

ДЖЕЙ (1). Бдзэжъей теплгъэ зиIэ шэрыпI псэушхъэ абрагъуэ. Дэфэрэдж ицхъэкIэ зыри гузэвакъым, «жыжжэ кIуэнкъым – джейм зыIуригъэлгъэдэниц», – жаIэри. Лъапсэ, 54.

ДЖИГИТОВКЭ (2). Шыгъэджэгу, шы гъэсэклэ. [Иринэ:] – Минометчикиц Албиян. Джигитовкэм хэтынукъым. Шынэхужьыкбүэ, 37. Джигитовкэр ямыухыпэу эскадронхэр зэрызэхъэ хъуаиц, народым зэрыхэтыным зыхуагъэхъэзыру. Шынэхужьыкбүэ, 37.

ДЖОНСОН (10). ЦIэлэйуэ Жансэхуэ иреджэу «Мазэ ныкбүэ щхуантIэ» романым хэтц. Жансэхуэиу кIуэнт Инал и фызыицэм, арихъэкIэ Джонсон и пицэ дэлгъ къомир дихащэрэт, жиIэу арат зытэплгъэр учкомыр. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 599. – Эксцес, мэксцес я не знаю, – жилэрт Матренэ, – Жансэхуэ е Джонсон, дауэ уэ къызэроджэр, насып уиIэти, тепицэчым зи натIэ зэгуцудар Лут, армырмэ дуней плгъагъунт. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 551. – Джонсон учкомци икIи

заведушиц, – жиЛэри Лу и псалгэм кЛэ иритац. Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 534.

ДЖИХАД (1). ЦыхухуэцЛэ, «ХьэщЛэ лъапЛэ» хьыбарым ущрохьэлэ. [Шамум кыкЛэлъыкЛуэ цлалэм] Джихадиц и цлэр. ХьэщЛэ лъапЛэ, 401.

ДЖЫДЭ (21). ПхьэхэкЛхэр ирипаупщЛу, иракьутэу, ираЛушцЛу кьаггэсэбэп Лэмэпсымэ, гьушцымкыыхэщЛыкЛуэ. *СицЛэ жызыЛэмзыгуэрэм, Джыдэ иЛыгыщи, пеупицЛ.* Сышцыгуэщакьым сэ мэзым... «Щхьэлыкьуэ», 405. *Къазджэрий яхэтт [пхьащЛэхэм], и Лэцхьэлъащхьэ дэхьеярэ и клэпкыым джыдэр дэЛуауэ.* Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 645. *Жыг паупицЛыну еувэлЛакгэ – Джыдэр, щалэпкЛэ – зеггэпсэху.* Зи гьащлэр зыфЛэмашЛэ. «Мывэ хуабэ», 255.

ДЖЫЛАХЪСТЭНЕЙ (7). Тэрч псым и ижыбрабгьумкЛэ щыЛэ адыгэ щЛыналгэ. *Абы ищЛыЛужкЛэ удэлэбэмэ, Луащхьэмахуэ уимыЛэжу, Джылахьстэнейм и ныктуэр пачащи, дауэ иджы цыхум я фЛэц узэрхьужынур?* Лъапсэ, 91. *Нып цыыху цыкЛу кьомыр «Прохладная» станцым нэс тезу тетиц, адэкЛэ тЛуэ загуэшири зыкьомыр Мээдэгу лэаныкьуэкЛэ макЛуэ, зыкьомыр Беслгэн станицым фЛокЛыр, Джылахьстэней лэаныкьуэри нып цыыху зацЛэщ.* Нал кьута, 239. *КъэбэрдейкЛи ДжылахьстэнейкЛи – дэнэкЛи кьрекЛ, ЩыЛэпс кьуажэм кьакЛуэ гьуэгуш шу ирехьу, гу ирехьу, – сьт тетми – псори Инал и хьэщЛэп.* Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 582.

ДЖЫИ (1). АдыгейбзэкЛэ: иджыри. *Модрей тЛуи, мжэлЛэщцауэ, лэкьумыр цызыЛурадэм, щлалэ цыкЛур илэпхьуащ: – Джыи кьыфхуэсхьыит тьан тей тыкЛуэнти, – жиЛэу. «Иджыри кьыфхуэсхьыни, дянэ деж дыкЛуэници».* Лъапсэ, 55.

ДЖЫН (едж) лъэл. (7). Зыгуэрэм фЛуэ щыгуаэз зыщЛын, зыгуэр зэггэщЛэн. *Абы дэс дээр гуи-гуиурэ итЛысыкЛуэ нэмыцэ Лэцэр яджу зэхэст.* Нал кьута, 246. *Пицхьэщхьэм цыкЛухэр классым илэст, я дерсыр яджу.* Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 607. *Бгы натЛэм телгу дырктуэ псори Си зактуэ джыкЛи кьысхуэщЛэн?* Кьурш дырктуэ. «Дамыггэ», 213.

ДЖЫНАЗ (12). Пшы. *Къэбэрдей полъкур зезыиэ граф Воронцов-Дашковри пицдей кьос дивизэм и дзэпц джыназ КЛэвКэвадзэ и гьусэу.* Хьуэпсэгтуэ нур, 121. *Кьылышбий и кьуэм и Лэпхьуамбэ зэхуакум кьыдэна цы Лэрамэр асэтин джыназым и пащхьэм деж кьихуэу кьыкьфЛидзащ.* Хьуэпсэгтуэ нур, 117. *Асэтин джыназыр, тхьу кьыщахуа хуэдэу, Кьылышбийм и псалгэр гуапэ цыхьуауэ, кьэпсэлъащ: – Фаломэ, Жыраслгэн шэссыну шы имыгьуэттмэ, сэра абы цхьэкЛэ зы уанши зыфЛэбылымынур?* Хьуэпсэгтуэ нур, 116.

ДЖЫНАЗ-БЖЫНАЗ (1). Мыбдеж «тепцэ гуп», «гьэпщылЛакЛухэр» жиЛэу кьокЛ. *Астемыр бэлшэвычхэм ятепсэлъыхьырт, абы я мурадыр, кьызыщхьэщыжыр, джыназ-бжыназхэр ялбагтуэ илэмышхур – псори гурьЛуэгтуэу жиЛэрт, итЛани Бэлацэ бэауртэкьым.* Хьуэпсэгтуэ нур, 263.

ДЖЫП (1). ХьэрыпыбзэкЛэ: жьп [Фызыжыым:] «Жыпри» кьызытекЛыр хьэрып псалгэу «джып» жыхуилэрац. Клапсэ клапэ, 11.

Дз

ДЗАГУЭ (2). плгыф. Зи жаныр ЛукЛэ, зи дээр мыжан, фЛуэ пызымыгупщЛ. *Кьулейсызхэм якЛэрыщлар кьамэ бгьуфЛэп, кьамапЛэр уфэкгарэ кьамэдээр щыплбагтуэ щыЛэу, абы я кьамэр, нартыху жэпкэ ирыпаупицЛми, чы ираухуэницЛми, дзагуэ ящЛат.* Хьуэпсэгтуэ нур, 84–85. [Алыджыкьуэ:] *Джыдэри дзагуэт, цыкЛут, итЛани уцеувэлЛакЛэ пхьэр схуэкьутэркьым, жыЛэу уежьэжын.* Мелыгыч, 440.

ДЗАЖЭ (9). Цыхум е псэушхьэм и бгьумкЛэ хэлъ кьупщхьэ. *Ди жэмыр псэфрэ мыпсэфрэ кьытхуэщЛэ, жалэу гьунэггум я жэм зактуэр кьыхуащэрэ ираггэплэмэ, Дзэшу жэмым и дзажэ кьыушым деж епэщыщырти зейр иггэуфЛэрт: фымыукЛ, фижэмырпсэфци, жиЛэти.* Клапсэклапэ, 7. *А емынэунэм [Нурхьэлий] мылгкуу кьылгысам и нэхьыбэр ищащ махуэ зытЛушцым, унэм фЛэКЛ кьимыганэу, дзажэ ггэгьуа кьэным ирилъхьэци, джэди, джэддыкЛи, лэкьуми кьыздщицтэри, макЛуэ-мэлъей, ежъэжащ, и унэбжэри цхьэггубжэри быдэу иггэбьдэри.* Хьуэпсэгтуэ нур, 147. *Дэфэрэдж ищЛэрт Истамбыл нэс зы тхьэмахуэ гьуэгу зэрыдэлъыр, адыгэхэр псым икЛын хуей гьуамэ, цыыху кьэс хуэзуу зы кхьуеищхьэ, ху матэ, лы ггэгьуауэ дзажэ е дзажитЛ, абы ищЛыЛужкЛэ псы узэфэну зы фэндырэ – арат гьуэмылэр.* Лъапсэ, 40.

ДЗАЖЭНАЛГЭ (2). Тхыкьупщхьэм кьыхэкЛэр бгьэ кьупщхьэм хыхьэжу кьупщхьэхэм языхэз. *Зы дзажэналгэ хачиц Лэдэми Абы цыыхубзыр кьыхахачиц, – АрпицЛырэ пэжрэсэмыицЛэу, Хьыбару куэдэрэ зэхэхачиц.* Цыыхубз хьэл. «Дамыггэ», 47. *Тхьэ, дебггэплгын уи дзажэналгэм, – жалэу Лурэ Сосрыктуэрэ Лэюб фЛэкла Луэху яЛэтэкьым, абы и лгэггэагьым дихьэхуэу.* Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 589.

◊ **Дзажэналгэ тЛуащЛэ** (1). Хуабжыу кьарууфЛэ цыхум хужалэ. – Уа, [Лэюб] и дзажэналгэр мытЛуащЛэу си фЛэщ хьунукьым, – жызыли яхэтт. Мазэ ныктүэ щхуантЛэ, 648.

ДЗАКЛЭ (2). Зыгуэрэм и ЛупщЛакЛэ, нэз, клапэ. *Хьэбибэ зыри жимыЛэу, Лугьуэ кьызытих пхьэ дзакЛэхэр зыхуихьэсыжурэ шыуан цллагьым хуэзуу мафЛэ зыцЛеггэст.* Щынэхужыкьуэ, 25.

ДЗАПЭ: ◊ **псэр дзапэКЛэ Лыгьын** (4). Еплгэ псэ. **Дзапэм я псэр пылгын** (1). Шынагьуэм, псэзэпылгьхьэпЛэм хэтгын. *Я дзапэм пылгу я псэ тЛэклур, Мычэму фочри узэдат.* Лгы уасэ. «Щхьэлыкьуэ», 398.

ДЗАСЭ (19). Лы, нартыху сыт хуэдэхэр фЛуэуауэ мафЛэм и щЛылум щаггэкЛэрахьуэрэ зэраггэжэ гьушцЛ е пхьэ баш. *Хьэкурынэ имыцЛыф цыЛэкьым: пэрыЛэбэ, дзасэ, шыуан теггэуванЛэ, джатэ, сэшхуэ, кьамэ, шы лгэрыггэ – сьт ухуейми укьыггэщЛэхуноукьым, псом нэхэрэ нэхэ зэлЛалэр сьт жыпЛэмэ – фоч, фочэщЛ кьутар ещЛыжыф.*

Лъапсэ, 100. Даницэрэ кэакуэу, Степан Ильич Темботрэ Лурэ зыгуэр кэахуихьырт, ауэ шлалэ цыклуитым а лъыр ара кэудейтэккым флыуэ шлалэаггур, Степан Ильич кэакуэу, унэм гуфлэггэуэ кэрильхьэрт, нэжэгужэт, цыклуэхэм дэггушылэрт икЛи Ипицлэпацилэт, «Кээрал пхуантэ» иггэуыф кэудейтэккым абы, Иунклыбзэ ищыфырт, шэмэдж шилуиуцкыфырт, ггуицл дзасэ ггэицлэрэицлауэ ищыфырт. Хуэпсэггэуэ нур, 221. Си ггуэнэггэуу кэакуи уэ кэатлысыт, Кэацтэ дзасэр, лытицэр сэ ггэжээнци, Мис си дамэм ваггэуэ тху шонэхур, Кремль ваггэуэм ар я кэуэши, уэ пицлэм. Си анэм. «Шлалэггэуэ шыналгэ», 28.

ДЗАУДЖИКАУ (2). Осетин кэуажэцлэ, Владикавказ кэалэм иджы ахэр зэрэджэ. – Дзауджикау! Лъапсэ, 86. – Осетин кэуажэ шысаи, – жицэри, шлэныггэлу кэицлэжыни, зыгуэр кээнсэлъаи, – Дзауджикауцлэ еджэу. Лъапсэ, 86.

ДЗАХЪЭ (1). Зи дзэхэр зэпэжыкэуэ лут, зи дзэхэм шыц лухуа. Сэмэгурабггумклэ мывитл кээнат зыри темыту, дзахэ хуэуам хуэдэу. Мазэ ныккэуэ шхуантлэ, 555.

ДЗЭ I (24). 1. (9). Шхыныр ирашхыу, ираггэнышклуу дзэлым кыхэкл кэупшхьэхэкл цыклухэр. Дыцэдзэ зылурым автомат дзаккэклэ йоуэри хьэдэм и дзэр йуеуд [Сентрал]. Нал кэута, 287. Молэм и дзэ ггуэжэ хуахэм дзэкуггуанэ куэд ялэти, жыи кыжыэдэклыр пхуэмшэчыну мэ лейт, арицхьэклэ, лүзизэ и шхьэр иримыхьэклыу молэр зриггацицэрт. Хуэпсэггэуэ нур, 69. [Дэфэрэдж:] Сынышцыхьэ хуэну сыт жицэу кызэмвупциу бжэр зэрылусхыу унэм кэицлэбэкуаи, и дзэлыфэртларэ идзэ плацзушым и дзэм нэхэрэ зыкли мынэхэ цыклуур сиггэлъаггэуу, и нэри тлэкли шилукууанциу. Лъапсэ, 63–64. 2. (15). Ирыпаушцлауэ кэаггэсэбэп гуэрым и жаныплэ. Кэулейсыхэм яклэрышлар кэамэ бггуфлэт, кэамэр уфкэварэ кэамэдзэр шыплэаггэу шыцлэу, абы я кэамэр нартыху жэпкэ ирыпаушцлэми, чы ираушгэуэницлэми, дзагуэ яцлат. Хуэпсэггэуэ нур, 84–85. Я кэамэм и дзитлым я шыбаггэ зэхуэггэаи... Нал кэута, 296. Сэ си шэмэджыр мывэ хуэзэм, Штаучу мафлэр пеггэлъалэ, Дзэр кылуигуамэ, соулужри Арггынэ мэхур си гухэлэ. Мэккэуауэ. «Дамыггэ», 233.

Дзэр хуэлэын (3). Зыгуэрым хуэгуэпын, гужыггэжэ хуиэн. Куэд шлауэ, и гур мызаггэу, Ди бийм кэитхуелгыр дэ и дзэр, Лгы иггэжэну и гуггэу И Сэм ар епхэуэу кэицлэдзэр. Куэд шлауэ, и гур мызаггэу. «Бгы лъапэхэм деж», 47. Куэд шлауэ абы и дзэр кэитхуалэ. Нал кэута, 284. [И] дзэр шын (17). 1. (12). Дзыхь, мышцын, темыгушхуэн. Асэтин джыназым и паицхьэ илэ цы тлэклур кэицтэри, шымэхэшиапэми, и гуфлэклэм дилгхьэнут, ауэ зыгуэрклэ и дзэр шыри кэицицтэм деж иггэтлылгыжаи. Хуэпсэггэуэ нур, 117–118. Мысотт кэызэтричт и бамплэр кыжицлэну, арицхьэклэ зыкэомккыи и дзэ шырт: кээггэуэубжымэ, гуур кэызамытынклэ хуэни, жицэу. Шынахужыккэуэ, 17. Езы Кэаджэрий и

дзэ мышу кэанэртэккым: мыбы хуэдэу Кээбэрдейм лухуэуэ кэысхуэину кэакуэу Инал кыкыицлэмэ, и гуапэ хуэпккым, гуршхьэуэ кэысхуэицлыни, жицэу. Мазэ ныккэуэ шхуантлэ, 620. 2. (5). Укытэн. Думэсарэ жицэм зээмызэ и дзэ шыуэ еувалэми, партым и унафэр Астемыр дежккыи унафэт, имыггэзэцлэу хуэртэккым. Мазэ ныккэуэ шхуантлэ, 628. Езы мэжджытыр дахацэу яцлэ кэудейт, и дзэ мышу хэт кэеуэфынт, уеуэу пкэути хуэнутэккым. Кхьэлэггунэ, 378.

Насып уимылэмэ, хуэдырым уи дзэр йуэицкыи (2). Еплэ насып.

ДЗЭ II (210). Зауэ хуэлухуэицлэм хуаггэхьэзыра, хуэшцлэуадаккэуарухэр. Шытлымитриисрибомбэклэ хьэбэсабэ яцлэ нэужэ, Кээрэмьрзэ и дзэр шым епсыхи, я кэамэ, я сэххуэ, нэггэуэицлэ кэехьэлъэккын илгэпккыи зыккэрахауэ, ныбапхьэккэ пицурэ, бий ундэрэцхьэуам гу кылыамытэу, йопыцлэри, сигнал зэрэдггэлъаггэуу, зыккэалэтри зы наплэзылэм бийм я быдаплэм тоуэри топышмэрэ бомбэмрэ кылар зэтрауэри кэалэр кэацтэ. Лыггэ, 410. Шамым кэатеуа дзэри зэтрилушцлауэ Бейбарс кэициггэзэжым, кэалэм кэызэрыдыхьэжу, куэбжэ хуэпккэуэ Баб Ан-Нэср флэауэ хуацлэми, куэбжэ дахэмккэуэ кэыдыхьэжаи. Лъапсэ, 101. Долэт мэжджытым кэиципсэлъауэ шытар нобэ кэехуэлаи: жылэ кэызэхуэсар зэрызэхьэу Шэрданхэ я унэм еиш, дзэ иришэжэуэ зауэм лүшиэ хуэдэу, жэрыжэу дзэжэм унафэ мышхьэпэр ицлу: – Фынаккэуэ, маржэ! Хуэпсэггэуэ нур, 254.

Дзэ флыцлэ (2). Бжыггээншэ бийдзэ, дзэшхуэ. Еккэ ди шыи бийр кэихьати, Сталин ди адэр кэидэджаи: «Си шлалэфлэ, лэцэр кэафитэ, Бий дзэ флыцлэр кэиттеуаи». – Ей, ди шухэ, шым фыишхэ, Сталин жицэр зэхэфхам. Дэ ди шухэр. «Шум и ггуэгу», 41.

ДЗЭ ПЛЫЖЬ (5). Совет властыр ува нэужэ кэызэраггэпэща дзэ. Деникиным и кэзаккыидзэр хьэбэсабэ яцлэри Дзэ Плыжыи, Псыхабэ кэацтауэ, Кэалэккыи кээблэггат. Хуэпсэггэуэ нур, 308. Кэалэн лэаплэр родинэм хуэицлэну Сэ дзэ плыжыи нобэ кэызэджаи. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79. Мис уэрамым дзэу цыхуэхэр А дзэ плыжыи ялушцлэи Псори гуфлэу мэдыхьэишхэр, Ггы кыхьэккыи сэ слэггэуаи. «Бдзэжыяцэм ипхьэ», 163.

ДЗЭ ХУЖЬ (1). Граждан зауэм шыггэуэ властыр трауам и лгэныккэуэу зэуахэр. Зым и дзэр флыцлэу ирешажэу, Зым еир дзэ хужыи, кэимыккэуэ, Зэм офицерыр кыхаггэаицлэ, Зэм я сэлэтхэр яфлэуэ. Шахмэт джэгуэклэ хэт зымышцлэр. «Багырыбжэ», 65.

ДЗЭГГЭАЦТЭ (1). Лыггэуэ зыбггэдэлэ, куэд зыггэшынэр, изыггэуэицлэи. Шыи шэжэхым лусыр мацлэ, Тхьэмыцккэуэ я дзэггэацтэу? «Индийскэ поэмэ», 358.

ДЗЭГГЭАЦТОККЭУЭ (1). Унэцлэ, «Хуэпсэггэуэ нур» романым ушрохьэлэ. Кээзылггэуэи зылыггэуэицлэи пицлэну ккыи, жыхуаплэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхьэлийрэ я лухуэу псыхьэккэуэ хуэуам, кэуажэм гуфлэггэуэ куэд зэуэ кыхуэуаи: Ккэуэи Андудыхьэ, Пэц Лутлэ, Дзэггэацтоккэуэ Алим,

фызабэ *Бабыху сымэ я кьуэхэу кьэбэрдэи полькум хэту «Туземнэ дивизэм» хэтахэр кьэкуэжашц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 208.

ДЗЭКЪЭГЬУЭ (5). Зэ үзэдзэкъэн, зэуэ кьыгүэбдзэкъыкын. *Уеблэмэ, шыл гьэгьуа илэти [Дзэшу] окоп лъэгум мафлэ щыцлрэ лыр игьажэу хуежэмэ, игьацлэклэ шыл зышхын зымыдар хьурейуэ кьетлэсэклэрт, дзэкъэгьуэу зырыз кьыдомытыну плэрэ, жалэу. Клапсэ клапэ, 7. Дисэ зэрымэжалэр нэрылгьагьут, хьэлывэм и ныкьуэр зэ дзэкъэгьуэ кьыщыгучам. Гүцлэгьуэ, 422. Цаклуэ клуэмэ, кьыуиклэм щыц езым зы дзэкъэгьуэ имышхыу, и ныбжэгьухэр зэхуишэсрэ хьэцлагьэ ярихмэ, ар флэнасытышхуэу зыгьэлуи цылэци. Лъапсэ, 73.*

◊ **Дзэкъэгьуэ Гухуэн** (1). Зыгуэр шхын, зылурыгьэун. *Мес, фызыжь гурьым нартыху матэ кьыхьауэ цхьэлтетым йолгьэу: - А, тлу, а лэдэм, а зи уз клуэдын, дыгьуасэ лъандэрэ дзэкъэгьуэ сгухуа мыгьуэкьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 630. Дзэкъэгьуэибл Гухуами, Шханклэ зимыгьэницлэ. «Индийскэ поэмэ», 361. Дзэкъэгьуэ Гумыгьэхуэн (1). Гьэмэжэллэн, мыгьэшхэн. Дзэкъэгьуэ закьуи Гуммыгьахуэ, Гум жьы дихуни лъывмыгьэс, Фымыдэ фи щыгым ар кьыхьэххэу – Фи губжь и мафлэм бийр евгьэс. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 181. Дзэкъэгьуэ Гумыхуэн (2). Зыри и джийм емыхын, дзэкъэгьуэ имышхын. [Алыджыкьуэ:] *Сыгузэвэщати, си лъакьуэр нэхь тынишу зеклуэ хьуат, дыгьуасэ лъандэри дзэкъэгьуэ зэрыслумыхуари сицыгьуницэжат. Мелыгыч, 437.**

ДЗЭКЪЭН (мэдзакъэ) лъэмыл. (2). 1. (1). Дзэр зэтекьуэзурэ, хэкьуэзурэ, дегьэубыдурэ пышхыкын, үлэгьэ щын, гьэузын. [Фэуаз:] *Нысхуэклуэркьым, хьэм хуэдэу мэдзакъэ [Анка]. Анка, 381. 2. (1). Гуацлэу кьыптэсэн, уисын. Гьэмахуэ дыгьэр дзакъэмэ, андэз зыщтэр зыкьли плагьэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 77.*

ДЗЭЛ (3). *бот. И пкьыр лантлэу, тхьэмпэ псыгьуэ кьыхь зыпты жыг лъэпкь. Дзэлыр пауницауэ Кьуэм цаухьуэницлэри кьыдэнат. Дзэл. «Дамыгьэ», 96. Кьуажэм кьэблэгьэжэу хадэм ит щиху кьыхьхэр, псы цхьэлыжьыр цлэзыхьумэ дзэл инхэр щылгьагьум, гуарцэмэ тлэкьу кьыщыцлэхьэм, Астемыр и гур нэгьуэцил зыгуэр хьужат. Хьуэпсэгьуэ нур, 122.*

ДЗЭЛЫКЪУЭ (2). Щыплэм, куюйм и флэщыгьэцлэ. *Аурэ гьатхэри кьоблагьэ, Батэ маклуэ ди Дзэлыкьуэ. Унэцлэ. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 32.*

ДЗЭЛЫКЪУЭ ЗАУЭ (6). Гьэмахуэ хьуплэхэр зэрытрахам кьыхькьыу 1913 гьэм еклүэкла мэкьумэшыщлэ зыкьэлэтыныгьэ. *Дзэлыкьуэ зауэм зэрыхэтам папцлэ Елдар и адэр зэрагьэклүэдар псоми яцлэми, и адэм и хьыбар нэж нобэ флэкла Елдар зэхихьжатэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 204. Цхьэлмывэкьуэм щыцу Паиэ Мурат и закьуэат Дзэлыкьуэ зауэм хэтар, жалэу Сыбыр ягьэклүари, ауэ ар цлэагьэклүари, Дзэлыкьуэ зауэ жьыхуалэр зицлэсри кьызыгурылуэр мацлэнт. Хьуэпсэгьуэ нур, 51.*

ДЗЭЛЫКЪУЭ ХЬУПЭ (2). Гьэмахуэм лэщ цагьэхьуу КьБР-м и бгылгьэ щыплэ. *Дзэлыкьуэ хьуплэм и лэщхэр Миницэ лэджэу зэхэтхэщ, Пемзэ кьыщлэнтхыу мес шахтэхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахэщ. Теклуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. Исхьэкь жьыхуи лэм хуэклуэрт луэхур, сыту жьылэмэ зэгуэр Исхьэкь и жэмьыр Щэрданхэ ятхьэкьури яшхуэу цытащ, шыгьуэ ишэу Дзэлыкьуэ хьуплэм клуэ пэтрэ гур цхьэпригьэхури витлэри иригьэукалэти. Хьуэпсэгьуэ нур, 258.*

ДЗЭЛЫФЭ: ◊ дзэлыфэ тлын (6). Дыхьэшхын, пыгуфьыкын. *Поцтзехьэ Сентрал уэралым дэту Хьэбибэ кьыхуэзащи, и дзэлыфэ етл, и шьдзэ гьуэжь хьуар уигьэлгьагьуу. Шынахужьыкьуэ, 8. Хьыдэжэбхэр а цлалэм еплэрт яфлэгьэцлэгьуэну, модрейри кьытыгуфьыкьыу, и дзэлыфэ тлауэ, кьыпичыну имыщлэу кьэуейлгьэжэклэрыцлэм еплэрт, и лэ лъэныкьуэр бгыкьум иришэклауэ, адрей лэ лъэныкьуэмкьлэ хьэпшыт цыкьлүхэр зэблэдзу. Хьуэпсэгьуэ нур, 99. [Мэсхьуд] Псори кьыщыдыхьэишхыу, езыри цлэгьуэжауэ, зыри хужьымылэу икьлүэтыжашц, и дзэлыфэ тлауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 215.*

ДЗЭПЭФИАНЭ (3). Цыхум Гупэмкьлэ, гупэмкьлэ Гут дзэ нэхь жан. *Кьхуэплагьэри кьэпыхьащи, кьхуэбз зи лъхуэзгьуэ хьуам кьыбгьэдэклэри дыгьужьым кьыбгьэдыхьащи и дзэпэфланэ мазэцлэ кьэунэхуам хуэдизыр иригьэлгьагьуу. Кьхуэ пхэнж, 502. Кьхуэптыщыр плэри цыжьбанэр дзэцысам цымысыжу гу цылтытэм, гуэзушымэр хьэмрэ ещхуэ ари клуэсэжа, жиэри цлэуницлэщи, и дзэпэфланэр уигьэлгьагьуу и дзэлыфэр итлэри: - Мывы кьыщлэмыхьэфу кьыщлэджэгуам имыщлэу плэрэ жыслати, дэнэ кьуа? Кьхуэ пхэнж, 506.*

ДЗЭПЦ (29). Дзэм и лэтащхэ, я унафэцлэ. *Аурэ дзэм яхэзэгьэ нэужь, Кьэрэмьрээр штабым ираджэри я мурадым цыгьуазэ кьащлэ, цызэуэну цыналгьэм и картэишхуэр унэ лъэгум ираубгьуауэ, дзэпцхэр кьэуэвэклауэ зэхэтици, кьрагьэлгьагьур хэт дэнэ деж зыщричу иубыда кьалэм теуэнуми. Лыгьэ, 409–410. Лъэрыгьитлэри дыжьын зацлэнт, лэгуауэишхуэрэ «уракьлэ» а шы дахэр дивизэ дзэпцым иратащи. Хьуэпсэгьуэ нур, 127. Тхьэлгьэлуишхуэм цыкьлүэм, нэхьанэ цыкьлэ мамлюк дзэпцхэр Бейбарс я пашэу зэгурылуащи пацтыхьыр яукьыу пацтыхьыгьуэр Бейбарс иубыдыну. Лъапсэ, 100.*

ДЗЭХУ (2). Металл псынщлэ, и теплэкьлэ дыжьыныфэу. *Сэлэт кьалэныр сэ кьысполгьэ, Дзэху лэгьуп хужьым цлэлгьу мафлэм Сэ пхьафэ бгьуфлэу цлэслэхьэр золгьэ. Лэгьуп цыкьлү. «Шум и гьуэгу», 50. Щхьэж и клэртлоф тюер зэхыптылэу, гьуэцлэ лошкьлэмкьлэ дзэху шынакьым зэуэ теулуэрти ишхалэр кьыц хьуауэ кьыпфлэщлэрт. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 556.*

ДЗЭШУ (25). Цыхухьуэцлэ, «Клапэ клапэ» хьыбарым ущрохьэллэ. *Дзэшу зызыгьэнэхьыжьу кьуажэм дэсым ящыцт, и ныбжьыр здынэсат тэмэм дыдэу имыщлэми иджыри лъэрызехьэт, бзээр сытхэр дэнэ кьэна, нартыху кьэп цхьэлым ешэфьыр шьыдыгум илгьу, жьы хадэ хьарзынэ илэци, езым флэкла зезыхьэ цылэжьым. Клапэ клапэ, 6.*

Жэцыр нэхуиц хьухуклэ Дзэшу жейм емызэгьыу зиггэджэрэу, папцэу хэлъаиц, мьзэ-мытлэуи кьэтэджурэ зиуцэхуауэ цхьэгьубжэмклэ дэплурэ цыта цхьэклэ, и губжыр теклэжыртэкьым. Клапсэ клапэ, 17.

ДЗЕЙ (3). Лэжыггэ гурэ зэдаггээзщлэну эггурьгуахэр. Хьэжыр анхуэдизклэ ерыцти, гьатхэм ваклуэ дэклэнухэр дзейуэ цызэгухьэклэ, Инус кьыгухьэн имыгьуэту и витлэмклэ езыр-езыру вэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 63. Шы ивэн зымылари дзей ирелъыхуэ, Советскэм шы кьарет. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. Ваклуэ дэклэнухэр кьэсри фелахь и цыгухьгэ гуэр кьэклуат: - дызэггэдзей мьгэм, Шаукэт, - жиЛэри. Аргьуей, 385.

ДЗЫ: ϕ **дзы флэцын** (2). Зыгуэрым нькьусаныггэ, даггэуэ кьыхуэбгьуэтурэ хьуэн хуээхэлъхьэн, хуэзэггэпэщын. Абхазхэр кьыцкьылуа лъэхээнэм Ботэцхэ «цэныфлэ» лэпкьыу зэрылуам хуэдэкьабзэу, Долэтхэ я лэпкьым «кыгууур» дзыуэ флаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. Мэхьуд мэжаллэ лэртэкьым, жьэн-фэнклэ псэурт, абы кьыхэкклэ «Тхьэмицлэгуныбэклэ» кьеджэрт жылэр, а дзыр кьыфлаицами, цхьэклуэ цыгьуртэкьым, аун кьаицлэ цхьэкклэ, кьэмыгубжэу и цхьэр зэригьыжыным иужь итт. Хьуэпсэгьуэ нур, 53. **Дзы хуэцлэ** (1). Зыгуэрым и нькьусаныггэ, даггэуэ гу зылгыптар хьуэну етын. Псалъыхуэр зэужуэ кьэклуэхуклэ, Хьыдждэбзым дэтхэнэм дзы хуеицлэ. Пшыхьэцхьэ шу. «Шум и гьуэгугу», 72.

ДЗЫГЬУЭ (9). Гьавэм хуэлэ шэрып псэуцхьэ жьгьей, клэ джафэ псыгьуэ кыхь пьту, гьуэмбым ису. Блэнджабэм адэклэ-мыдэклэ бэдж иныжхэр цызежэрт, хьэндьркьуакьуэ, дзыгьуэ сыти кьыкьуэжырт, кьуэлгэдэжырт. Мазэ нькьуэ шхьуантлэ, 579. Абы [афицарым] унэр кьызэпильыхь цхьэкклэ, а унэм цыху дэнэ кьэна, дзыгьуэ зыциггэпцкьлун зэрыцымьлэр нэрылгэагьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 288.

ϕ **Дзыгьуэ гьуанэ дихьа кьэмыггээнэн** (2). Псори кьанэ шымылэу. Бахьуэм дзыгьуэ гьуанэ дихьа кьыггэнакьым. Нал кьута, 248. Хьарзынэу тласхьэцлэх гуэрым и тхьэклэмэр теггэхуауэ цысаиц, хэт сыт жилами дзыгьуэ гьуанэ дихьа кьымыггэанэу зыжэлэпхьэм жригьыну. Льяпсэ, 49.

ДЗЫГЬУЭУБЫД (1). Дзыгьуэ кьызэраубыд лэмэпсымэ, дзыгьуэтеуэ. Дзыгьуэубыдым кьыубыдар иуцлэ. Нал кьута, 304.

ϕ **Дзыгьуэубыд ицын** (1). Иэцлэкьынклэ лэмал зымылэж шыгыкьлэм ихутэн. [Локотом:] Якьуб дзыгьуэубыд тицлауэ кьелъытэ. Нал кьута, 304.

ДЗЫГЬУЭШХУЭ (1). Дзыгьуэ плэцэ лэпкь, нэхьыбэу псэуалгэ льябжэхэм гьуэ щаци. [Аслэныр ицоупцлэ:] - Дзыгьуэшхуэр-цэ? Кхьухь пхэнж, 502.

ДЗЫН (едэ) лээл. (7). 1. (5). Зыгуэр зылэцлэутлэпцкьынкьы, хьыфлэдзэн. - Жэмыр кьэтиамэ, лэхуэм дэсхуниц, - желэри сумкэ флэцлэжь илыггар бжэлупэмклэ едзыр [Дзэшу], и губжыр зыхуихьыну имыцлэу. Клапсэ клапэ, 17. Дызэггэхуаужэ фочымклэ, гьуэгуэ зэвым

дыцызэхуэзакгэ, - жиЛэри Кьэрэжэ и фочыр гьуклэм кьыхуидзын хуэдэу зицлаиц, Хьэкурьнэ и фочри идэмэ. Льяпсэ, 106. А иныжьыр кьэпхьэрауэ, Кьыпкьлэжыжэу кьыцлэпхьуауэ Кьыпкьлэжыжэу, зеггээзкьлэ, Мажэ пьыгьыр кьызэдзэклэ, Ар аргьуэру кьыпкьлэжыжэу, Дзы лэныстэр уцымыхьэу, Ар ецанэм кьыпкьлэжыжэу, Нэгьуэцлэ ицынлэ уэ умыкьлэу, Гьуджэр псыницлэу кьыхьыфлэзди, Уи шы алъыр жыгым флэдзэ. «Елбээздыкьуэ», 14. 2. (1). Нур кьыпихын, нэху кьыпыхьын (дыггэ, мазэ, уээдыггэ с.ху.) Машинитлэу эклэпхьэужэу, «Волгэр» япэ иту, гьуэвикьыр абы клэжыкьлэуэ, гьуэгуэ теуаиц, я моторитлэу эцлэгуэрымэу, фархэм ядэ нэхумкьлэ жэиц кьыфлэ хэпэиджэу. Льяпсэ, 68. 3. (1). Зыгуэр зышлэплэ гьэлэпхьуэн. Ацилэндэхуэ аузыр гьэбидэн хуеиц, отряд гуэри зэггэпэцамэ, нэхьыфлэ, зыцлэплэ тлэсхьанлэ кьыкьуэжэу, заныцлэу бдзын хуэдэу. Нал кьута, 305.

ϕ **Джэши дзын** (13). Еплэ джэши. **Куэзыр дзын** (1). Еплэ куэзыр.

ДЗЫН-ДЗЫН-ДЗЫН (1). Сыхьэтыр е уээджынер кьыщэуэм деж ицлэ макьым кьэзыггэлъагьуэ. «Кьэрал пхьуантэр» зыцлэдыдэрт, лункьыбзэ илгьхьэлэр хужьыбзэ, кьу хэлгэрэ убыдылэ хужьыбзэ илэу, бжэр кьыцлэпцкьлэ «дзын-дзын-дзын» жиЛэу, сыхьэтыр кьызэреуэм еицхьу, музыкэ дахэ кьэуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 215.

ДЗЫХЭ (1). Гугьуехь, гуауэ зыхуэмыхь, зи гум занцлэу ежаллэ. Зэауэ батэр цаггэшиым Хуэшыр нэхь дзыхэм хьрехьэ. «Шлэлэгьуэ шлэналгэ», 425.

ДЗЫХЬ: ϕ **дзыхь еггэзын** (6). Зыгуэрым гурьылэ, лэуэ, мурад с.ху. ехьэллэн шэч зэрыхуомыщлэ кьыхэкклэ. Валерэ лы зэлэзэрт кьыхэкклэ, и ньыжэзгьухэм кьахэжпхьыкьлэ кьудейкьым, кьыпэрыуэм ятокьлэу, напэ илэц, нэмыси хэлъиц, кьымылэжэа енэцлэжыкьым, уи дзыхь еггэзэмэ укьеггэпэжэ - и адэм еицхь хьуаиц. Клапсэ клапэ, 7. [Фэуаз:] Фи цыхум хьэрггэшир гьэ кьалэту, зэрыггэклэи сыту зэхэтыху, сэ гьусэ кьысхуэцлэ нэхь уи дзыхь зэбггэзым яцыцу зыпльытху хуэдиз, я нэклур пхауэ. Хьэцлэ льяплэ, 405. Нэхь дзыхь зраггэзхэр зэхуашэсри кьауиц: - ньыцхьэбэ жэцыр зэхудилэпхьэ. Льяпсэ, 85.

Дзыхь зэхуэцлэ (1). Зыр адреймкьлэ шэчыншэу шытын. [Инал:] Агьогородым тицлэ коммунэр дэдггэтлэсхьэнуц, я унэм лункьыбзэ емытауэ, цыхум дзыхь зэхуаицлэ, зэдэлажэу, зэдэшхэжэ псэун хуэдэу. Мазэ нькьуэ шхьуантлэ, 531. **Дзыхь кьэггэзын** (2). Еплэ дзыхь еггэзын. [Дэфэрэдж:] Дохутырым и цлэр Варварэ Романовнэ, гурьхуэ дьидэт, псалгэ жумылэми узыхуейр псэклэ ицлэрт уи жьэ псалгэ кьыжэдимыггэжэу, арицхьэкклэ иджыстэ ар кьыцлэддэжам гу лэмытауэ, сыт си унафэу нлэрэ жиЛэу кьыдэпльырт, теплэхьэ и хьэлгэу есат езыри, лэуэу гьуэу хуэзакклэ кьыкьлэуэтынутэкьым, и дзыхь кьызиггэзэ, куэд схуэцлэжэу кьыкьлэуэтынутэрти, фыкьлэ си цлэ зыггэуэм яцыцт. Льяпсэ, 13. Сыт ицлэ лэныкьуэжэу Степан Ильич я дзыхь кьэраггэзауэ, «флэ» жьыхуицлэ яцлэнут [цыхухэм]. Мазэ нькьуэ

щхуантIэ, 587. **Дзыхь кыыхуэцIын** (8). Еплъ **дзыхь хуэцIын**. Лу кыыздихьа справкэр зэлпыхуу еплъырт, псоми хьэкъыу япхыкIат Лу дзыхьышхуэ кыызэрхуащIыр, итIани крушкIэшхуэри крушкIэ цIыкIухэри щIызэныкъуэкъу щIэлт: иныкъуэм жалэрт Инал и машинэм, шыфI утесмэ, улъэщIыхьэну е трактор зепхуэныр IэджэкIэ нэхъ гугъуу машинэм нэхърэ. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 546-547. СхузэфIэкIынукъым жысIэу хуэстхыжмэ, мынэхъыфIу пIэрэ, жилэу, арихьэкIэ анхуэдизу дзыхь кыитхуэзыщIыр дауэ бгъэщIэхгун - жилэу арат зэми тригъакIуэр [Астемыр]. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 568. ШейтIаным и чэнджицэгъуиц Бекъан, и гум илгыр дзыхь кыитхуицIу кыбжиIэнукъым. Нал къута, 228. **Дзыхь мыщIыжын** (3). Еплъ **дзыхь мыщIын**. Къэрэжъ и зэманыгъуэм гъэру кыиубыдахэр ицэу Истамбыл, Мысыр, Шам, Джэну нэс кIуэфу щытаиц, иджы псы икIыну дзыхь ищIыжыркъым. Лъапсэ, 105. Иджы [Нурхъэлий] абы унэм кыицIэкIын дзыхь ищIыжыркъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 149. Езыри [Ахъсар] Iэлпъапэсысу ерагъыу эффIэт къудейиц, здэкIуэну и мурадым кIуэн дзыхь имыщIыжу. Мелыгыч, 445. **Дзыхь мыщIын** (34). Зыгуэрэм темыгушхуэн гурьщхуэм кыыхэкIкIэ. Алии дытегузэвыхьырт, сымт ицхьэкIэ жыпIэмэ Кърым кIуэри мыдрисэм щеджат, Истамбыл щыIат, мусаватистхэм я зэманым Баку цылэжъаиц, иджы и цхьэм зэрытегузэвыхьым гу лъумытэну Iэмал зимыIат, дэ нэхърэ нэхъ гъурьж хъуауэ, зэцIэуфIыцIауэ, и нэцIаицэр иуэжауэ школым къакIуэмэ, унэм игъээжын дзыхь имыщIу кыитхьэтт, ницыхьэцхьэ хьухукIэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. Зэгуэр джэдэцим бажэ къеуасари и джабэ хуицIауэдати, зыкъомрэ къэкIуэн дзыхь имыщIу зилэжъаиц, иджы плъагъурэ - узэсэ сэгъейиц, жыхуаIэрауэ аргуэру къэкIуаиц. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 484. [Абу-Деруиши и цхьээгъусэ нэху кыбжрелэ:] Къалэр илъэс мин IэджэкIэ хэкуэу щытауэ жалэ, цIыху кыихээн дзыхь ямыщIу, уэ псэ хэплъхьэжыну и ужь уитиц. Кхъэлэгъунэ, 374. **Дзыхь хуэмыщIыжын** (2). Еплъ **дзыхь хуэмыщIын**. Астемыррэ Степан Ильичрэ къагъэна Iэцэр згъэкIуэдмэ, дзыхь кыисхуаицIыжынкъым, жиIэри Нурхъэлийхэ дежкIэ жэурэ плъэрт [Тембот]. Хьуэпсэгъуэ нур, 305. **Лыжъ зэхэтхэр зэплъыжаиц, мыр дауэ. Дэ къэтлэхуа, дэ тIла лыр кыитхыхьэжмэ, дэр дыдэм дзыхь кыитхуимыщIыжу, и цхьэр зыхьумэн и гъусэн хуей?** Лъапсэ, 75. **Дзыхь хуэмыщIын** (4). Зыгуэрэм темыгушхуэн, гурыл, мурад, Iуэху н.к.б. зыгуэрэм епхьэлIэ хьуну къэмылгытэн. А лъэхъэнэм Мысыр къэралым пащтыхьу тетыр Мустафэт, и ныбжьыр хэкIуэта нэтми, зигъэткIийт, фIыкIэ кыитхын щымыIэу, и фызыр цIалэти, дзыхь цIагъуэ хуимыщIу кIэлъыплът. Лъапсэ, 100. - КIэхъыр бжеи жыгышхуэм къемыхьу кьудамэм тесу къеуицIаиц, кыдырым и пIалтэ ицIэрти, дзыхь цIагъуэ кыихуимыщIу. Кхъухъ пхэнж, 497. **Дзыхь хуэцIын** (10). Зыгуэрэм фIэщхуныгъэ

хуиIэн, зыгуэрэм гурыл, Iуэху, мурад, н.к.б. епхьэлIэ хьуну лгытэн. [Мусэ мэгупсысэ:] СьыкIулейиц жыпIэу утыку укымылгъадэ, лIыцIэ дзыхь зыхуэтицI уиIэмэ, уи Iуэху зэрегбгъэхуэ уэ лъэныкъуэегъэз зытицIым нэхъыфIиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 188. Саният и дэлъху цIыкIум сымт ицIыс лъэныкъуэкIи дзыхь хуицIырт, и цэху иригъэзырт. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 666. Зэгуэр уи адэм ницыхьэцхьэу Дзыхь зыхуицI ицIалэ къеуицIри Си Дей жэиц ныкъуэм къэгъакIуэ, Ар зыдэщIылэм кыимыкIыу, Мыр кыисхуеIуэхур лыжъ ябгэм: «Бгъэм я тIысынIэу бгы тIуаицIэр ХэцIанIэ сицIауэ сонсэур». «Адэ», 138. **Дзыхь ицIын** (8). Зыгуэрэм тегушхуэн, таучэл шIын. Куэд дэмыкIыу Саният и гум илъ цэхур дзыхь ицIри Зураб жриIаиц, хьыджэбзыр зэрыцыхуэгуауи и дэлъхур кыицIэкIа къудейкъым. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 667. Кулисум зи гугъу кыихуаицIам [Къэрэлъаицэ и деж кIуэну] трагъэгъуицхуат, армыхуамэ езым дзыхь ицIу кIуэфынутаэкъым. Нэгъуху, 34. Аслъэныр я гъусэу къаицIэмэ, зы хьэкIэхъуэкIи кхъухьым пхуитIысхьэнукъым, езы кхъухьытиц дыдэми дзыхь ицIу аслъэныр гъусэ ицIынукъым. Кхъухъ пхэнж, 500.

ДЗЫХЬМЫЩIУ (1). нареч. Гурыщхуэ хэлъу. ДзыхьмыщIу итици кIарцыр хадэм, Къэмысу пIалгъэр мыгъэгъэн. КIарц жып. «Вагъуэ махуэ», 367.

ДЗЫХЬЩIЭГЪУ (2). Дзыхь зыхуаицI, зрагъэз цIыху. Мурад гуэрыр дахэм иIэу Линэ и гур нобэ мэгъу, Мусэ дадэ ар кыидеицIэ - Шыхъуэ лыжыыр и дзыхьщIэгъуиц. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 41. Бийм ухуэгъушхуэу дзыхьщIэгъуэ Зэ закъуэ ицIыну ухуейкъым, Цэхуу уэ зепхьэм гъунэгъу ХуэицIыныр, дауи, хьуххэнкъым. Куэд ицIауэ, и гур мызагъуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 47.

Е

Е I (48). Ией, бзаджэ. ФIыриц дыхьэишхыкIэ дзыгъаицIэр, Ериц цIыхур гъыуэ дзыгъасэр, ЕгъэджакIуитIрикъокIуэрпасэу, ЗыркъыкIэрыхуми зыр гумаицIэиц. ЕгъэджакIуитI. «Мывэ хуабэ», 256. Дэриц а ешхуэм нэцIэуэу КIэицI бий гъаицIэр зыицIыфари, Ди ицIыналгэм и быныфIу А е бзаджэм текIуэфари. «ЩIалэгъуэ ицIыналгэ», 409. Ем ди хьерыр хымыгъахуэу, зы бауаи кыидимыту, Хэкум фIыгъуэ ицIимыгъахуэу, Джатэ уасэу дыкIильытэу Тыркум куэдрэ дезуакъэ, Бийр лъэныкъуэм едгъэзакъэ. Лъапкхьэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 51.

Е екIуэн (5). УIэгъэ с.ху. мыхъужу къэнэн. Шабзэицэ зытехуам шабзэицэр кыицыхачыжкIэ тхьэм елгъIуу уэрэд жалэрт уIэгъэр е емыкIуэн ицхьэкIэ, тхьэгъуш, гъуицIыкIэгуэр къахьрэфIадзауэ хэт кыицIыхьэми уадэкIэ абы емыуэну Iэмал имыIэу. Лъапсэ, 28-29. **ЕкIэ и ужьым ихьэн** (12). Къээзэун, текIуэн мурадкIэ зыгуэрэм пыхьэн. Уи ужьым екIэ бийр кыихъауэ Бэлэрыгъамэ, уполгъэиц Сихуат кIуэдыпIи сыкъелащ... «Батырыбжъэ», 64. **ЕкIи фIыкIи** (5). ИейкIи дахэкIи. Бекъан екIи

флыкИ зы псалгэ жимыИзу, и гвусэр уанэгум иригээтлҮсхвэжри квежэжаиц Нал кьута, 270. **Ер зи кIапицIэм итҮсхвэн** (2). МыхьумыщIаггэ кьыщыщIын, и узыншаггэр зэҮыхвэн. [Дисэ Араным жрелэ:] *Си гузгуи анэр ицIэбуклар сьт, ер зи кIапицIэм итҮсхвэн?* Хьуэпсэггүэ нур, 103. **Ер зи махуэ** (6). ТхьэмыщIкIэггүэ кьызылгыса Квох шу гуэри бгы дьггапIэм, Йоплгьр жылзу ер зи махуэм. «Тисей», 486.

□ **Ер вы бжвакгуэм квоки** (2). Зы мыхьэнэншэм кьайггэ кьыхэкIынкIэ хьунуш, жьхуиIэш. Мы псалгэжьыр кьытехьукIащ гьащIэм кьыщыхуа Iуэхум: Зым я гуур адреим я жэмым зэрепыджам цхьэкIэ, лэпкитI зэпэщIэувэри зэман кIыхькIэ зэбияуэ цытащ. *АрицхьэкIэ зэгүэр, ер вы бжвакгуэм квоки жьхуаIэр арати, хьэпарий зэпаубыдри Курегуокгүэ и гьунэггүр фочкIэ гуэри иукIащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 202.

Е II (547). союз. Хьэмэ(рэ) *Жыраслгэн и цIэ ираIуамэ, зэныкгуэкгүр нэхьыбэж хьурт, дапицIэи кьаубыдыну Жыраслгэн е кьаубыдыну ии гүггэххэ, жалэрти.* Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 547. [Алыджькгуэ:] *Фызыжь е лыжь матэкIэ нартыху кгахьмэ, сэ цхьэлым и цхьэмкIэ дэсхьейн хуей хьурт, кээзыхьам кьехэлгэкIэм.* МелыIыч, 468. *Дыггэр кIаицхгэ хьурэ фызхэр мафIэхэ сьт кIуауэ зэхуээмэ, зэпсалгэрт, бжыхьыр я кум дэту, цхьэж и гүззвэггүэ тепсалгыхьу е хьыбар зэхар зэхуаIуатэу* Хьуэпсэггүэ нур, 271.

Е III (8). междом. ШIэггэхуабжэныггэ, гьэщIэггүэныггэ хэлгү кьаггэсэбэп псалгэ. *Е зиунаггүэрэ, жи, сьту бланэ мыр, – жаIэу Iэюб и кварур зылгавгүм яггэицIаггүэрт.* Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 589. *Е нанэ зимыIэ! – кьызэицIэлгващ Апчарэ.* Нал кьута, 68.

ЕБЭКIЫН (йобэки) лгэмыI. (1). Зыгуэрим екуэдэкIын, елеекIын. Сэ куэд жьисIэныр нэхьыфIкьым, Ди Iуэхум псалгэр ебэкиым Нэхэ цхьэпэу зьими тлгытэнкьым. ИлгэсыщIэм пащIэ. «Бгы лгпапэхэм деж», 120.

ЕБЭКГУЭН (йобакгуэ) лгэмыI. (11). Зыгуэрим цхьэдэхын, бакгуэу цхьэпрыкIын. [Алыджькгуэ:] *Цыхубзым зыгуэр жиIэнупти, ари жезмыггэлэу бжэцхьэIум себэкуащ.* МелыIыч, 440. *Iуггүэм заницIэу и тэмакьыр циубыдыкIа цхьэкIэ кьэмынэу, Дисэ зидэлгү цыта дурэшыр тыншу ищIэрти, зидзащ, унэ лгэгүм илг мафIэм ебакгуэри.* ГүщIэггүэ, 424. *Залымджерий кьыщылгэтри и цей-бгырыпх сьтхэм телээщIыгьащ, и сэшхуэ гуэлэлыр Iэ лгэныкгуэмкIэ илыгьыу, хуабжгүэ зиггэбэлыхьу бжэмкIэ ицIыхьэри, жьжэь мыкIуэу, бжэцхьэIум зэребакгуэу кьэувыIащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 118–120.

ЕБЭНЫН (йобэн) лгэмыI. (2). ХэггэщIэн мурадкIэ зыгуэрим зепщыгын, тедзэн. *КIыщым цылыггэу Тембот зэрыщытам кьыхэкIкIэ IэпицIэлгващIэ хьуа кьудейтэкьым, атIэ и ныбжэвгүэхэм нэхьрэ нэхэ губзыггэт икли гурыхуэт, абы инэмыщIыжу нэхэ кьару иIэ хуат, зэбэн и ныбжэвгүэр тридзэу.* Хьуэпсэггүэ нур, 296. *Езы цакIуэри цыхьым тетIысхвэжауэ*

тесци, цыхьым ебэну ириудауэ кьэзылггэгуахэм закьыфIиггэицIыну. Лгпапсэ, 72.

ЕБЭНЫН II (йобэн) лгэмыI. (2). Зыгуэрим пэщIэувэн, гьуэгү емыгын, гьэкIуэдыну хэтын. *Нахьуи и маузерыр куэпкьым телгыи, маузер IэпицIэ тетхащ:* «Вэрокгуэ Нахьуэ лыггэ зэрихьэу бандитизмэм зэребэнам папицIэ» жиIэу, *фочыкум и пэ дьидэм и унэцIэри тетци «Вэрокгуэ Нахьуэ» жиIэу* Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 510. *Поэт гумахэм ар ецхьу, Хуэусэу мазэм цытакьым, И кьару псоми цымысхьу Бийм емьобэну лгэкIакгьым.* Маяковский. «Бгы лгпапэм деж», 41.

ЕБГЫН (йобг) лгэмыI. (2). Зыгуэрим екIэ хуэупсэн, е кьылыггэсыну хэтын. *Нэмззыбэ зьымыщIэр Гитлер ебгырт.* Нал кьута, 286. *Гуащэ ябгэм дынобгынут – Гыбзэр нартым ямыIэщэ.* «ШIалэггүэ щIыналгэ», 414.

ЕБГГЭРЫКИУЭУ (1). Зыгуэрим тезэрыгуэу, тегуплэу. *Щэрданым и Iэр аргүэру ищIри, шу гвусэ кьомыр кьэжэри ебггэрыкIуэу лыжь гуыр ираггэкIуэту хуежьащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 295.

ЕБЖЫФIЭКIЫУ (2). нареч. И теплгэкIэ адреим нэхьрэ нэхь дахэу, нэхь бжыфIэу цытын. *Адакгэ хьунур джэдыкIэм ису маIуэ, жьхуаIэм хуэдэу, адакгэицIэр джэду пицIантIэм дэтым ебжыфIэкIыу, адакгэ купрауз дахьихуэ мэхьури, зыхэта бабыщ быным яхэмыхьэжыххэу и цхьэ закгүэ и лгакгуитIу хуиту пицIантIэм дэтиц, уеплэмэ, ии гур хиггэхьуэу.* Бабьщыкгуэ адакгэпщ, 479.

ЕБЗ (1). Куэншыбым кьыщIэж псы, вэнвейпс. *Хьэжы цыггьыну Мэккэ кьитхар хэутэн ищIащ а гьуамэм, ебзым хикухьащи, аращ Iуэхур, – жиIащ Инус, цытыныр кьехэлгэкI хуэдэу зицIиц, нэхэ тIыспIэфIым деж цысыр циггэлгэтри, башыр зыцIиггакгуэуэрэ зриггэицIэтэхащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 78.

ЕБЗЕИН (йобзей) лгэмыI. (4). Бзэгүр зыгуэрим дэлгэфэхын. *Ггэмахуэ Iэщыр мэхьуакIуэ, ицIымахуэм узсым йобзей.* Хьуэпсэггүэ нур, 187.

ЕБЗЫМЭ (2). Вэнвейпсым и мэ. *Думэсарэ алгандэрэ кьыхуэцIакгьым ебзымэр кьызидикIыр, иджы Iуизэ выфэм кIуэцIыдауэ щилгавгүм, заницIэу кьэуIэбжьащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 74.

ЕБЛАНЭ (3). Блым кьытеркIа зэрызэкIэлгыкIуэ бжыггэцIэ. *Кьэбухар зыхуэдэр жепIэ цхьэкIи мыхьэнэ иIэкьым, кьыбжиIэнукьым и IэцIаггэр, сьменеджерц жиIэници, зэфIэкIащ, сэ схуэдэу кьэралым ираггэджауэ исыр либлищ, а блым ебланэр сэращ жиIэници, упыкIащ, менеджмент жьхуаIэр зыцIэ иджыри кьэс хуэзакьым, ауэ колхоз тхьэмадэу Хьынцил кьыдIэпыкгууэр институт кьыухауэ диплом зи пхьуантэм дэлгым яхуээзмэ, жьжэу гьуанэ кьыдиггэлгыркьым, ицIэныггэкIи Iэмал-хьылаггэкIи ятокIуэри.* Лгпапсэ, 96. *Элеваторым я конторэм дынэсмэ, лүлэмрэ зажигалкэмрэ ебланэ кабинетым ицIэс лгым ептыници, «Илас кьыпхуэицIэггэхьащ» жьпIэници.* МелыIыч, 470.

ЕБЛЭГГЭН (йоблаггэ) лгэмыI. (33). Зыгуэрим и деж хьэщIэу кIуэн, и унэ ихьэн. *Лыггүэр и*

пицантIэм цIыхуу дэхуэр дэтт, батэкьутэр ягээшү, куэбжэ пкѳоми кIыицым и цхъэми нып фIэдзат: маржэ, ди хъэгүүлIыгьуэм фыблэмыкI, фыкьэблаггэ жыхуаIэ шIыкIэу. Лъапсэ, 117. Шыр лъэтауэ уэгум йохъэ, Къалэ пицантIэм ар ныдохъэ, Щхьихыр фIэту иныжь закъуэ Къыбггэдохъэ тIэкIу хуэцIакъуэу, КъуимыгъаицIэу и гум хэлъыр А иныжьым мыр къепсэлъыр: – Дэ дыщиткьым бысымжагъуэу, Ди хъэцIэицым нытхуеблаггэ, ЛIым я лIыггэ зэхэкIыпIэу, ПфIэфIым, наклэ иныжь бжъэпэ. «Елбэздыкъуэ», 16. Фынеблаггэ, мывыгу-мымаишынэу нобэ фи деж фынэсыжын фи гуггэмэ фи гурыгъыр ижауэ къыицIэкIыни. Клапсэ клапэ, 6.

ЕВАКУАЦЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: ишын, игъэлэпхъукIын. [Хъэбибэ:] Сымыфыз делэмэ, Апчарэрэ Иринэрэ цхъэ эвакуацэм сымыггэкIуарэ... Нал къута, 229.

ЕВРОПЭ (2). Азием и гъусэу Евразие материкыр къээыггэхъу Iыхъэрщ. Я джатэ цIаггым Европэр Цаггэпылауэ француэхэр Дэ хуитыныггэр нэхъапэм Тахыну къакулэуэт бий куэдхэр. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

ЕГИИН (йогий) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм екьурджэуэн, ешхыдэн. Арауэ къыицIэкIынт Нэху фадэм дихъэхам шIегияр: «Губгъуэм уихъэмэ, къэкIыггэм я мэ IэфIым чэф уеицI, къуэм удыхъэмэ, псым нэжэгужэ уаицIауэ къыбоггээжэ, бгым уихъэмэ, дахаггэм псэр ятхъэкъу, хъэуам цыицI зыдэсхъаицэрэт жыбоIэ. Дэни плгэ – дунейм уи гур хеггэхуэ». Кхъэлэгъунэ, 375. Апхуэдэу Гунэуэс зэгийр нэгъуэицIэкъым, нысэ бзаджэм гуриггэIуэн и гуггэет. ГүцIэгъу, 425. ГьукIэми сьт ицIэнт, фIэдзанIэм фIэлэ Iэхуэлгэхъур къыфIихри Къэрэжэ егияицI: – Мы Iэхуэлгэхъур уи бзэгум илхъээн хуейт уэ, – жиIэри. Лъапсэ, 104.

ЕГУЭУЭН (йогуауэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и жагъуэ шIын. Ноби блэкIым яжыбоIэ: – Лъагъуныггэм фыхуэсакъ, ЗэпылтыпIэм фемыгуауэ, – ЖыпIэу кьолур уэ уи макъ. Коджарахэ. «Батырыбжъэ», 86.

ЕГУЭКИУЭН (йогуакIуэ) лъэмыI. (5). 1. (1). Зыгуэр фIуэ лъагъун. Ухуеймэ цынэлым Фадэбжъэ къыдокIуэ, Хъыджэбзхэм уахэплъэм ПлгэмыкIыу уогуакIуэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106. ЩIалэ нагъуэм удихъэхмэ, Уи гум илг жомыIэ, УзэгуакIуэм уимыцIыхумэ, И цIэр куэдрэ жыIэ. ЩIалэ нагъуэм удихъэхмэ. «Бгы лъапэхэм деж», 76. Хъэжумар: СицIэргъым Къытэ апхуэдизу уиIегуакIуэр. Алгъо, 57. 2. (4). Игу ирихьын, фIэфIын, апхуэдэу хуейн. УIукижынуэм [лэжъапIэм] – узэрегуакIэи, ауэ къызжепIакъым жумыIэж – сыцIегъуэжэицI жыпIэу къыумыггээжэ. Гъуэгунэ, 107. Уэ бзэуэ гъаицIэ узэгуакIуэр, Дэ тIум ди Iыхъэ зэхэмылгэ. Сэ нэгъуэщIыбзэщI тхылъ зрыстхыр... «Щхъэлыкъуэ», 374. Гуэхухэм пицацэр къыдэхуати ТIэкIу теуну садым кIуат, Удз гъэггэхэм хуэзэштати КъыицIыным егуэцIуаицI. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 152.

ЕГУГЪУН (йогугъу) лъэмыI. (19). 1. (15). Гуэхум, лэжыггэм гурэ псэкIэ бггэдэтын, елIэлэн. Ауэ

къалэм дэсу хъуам къалгъагъу тхъэмадэр зэрегугъур, пицэдджыжъым нэмэз ицIамэ, заныцIэу макIуэри унэр зыицIым къахэмыкIыу гъуэлгъыжыгъуэ хъухукIэ яхэтицI, и унэгъуаицI Шыкьымхэ я пхъур къыхуэгъуэзавэрэ гъуэмылэ къыхъмэ, къыдэлажъэхэр кьреггэблаггэри зэдоишэ. Кхъэлэгъунэ, 373. СтIол къаггэувар жыпIэнуци, телгъыджэицI, Раисэ гурэ псэкIэ фIэлэфIу егугъуаицI. Лъапсэ, 79. Езыхэри [шырыкъу зыицIхэр] йогугъу, зыгуэркIэ уеуицIмэ, къопсэлгъэнуахуицIыхъэркъым. МелыIыч, 452. 2. (4). Зыгуэрэм зеггэлIэлэн, дэлэпыкъун, гу лгьытэн. Дэри тлгэкI кьэдмыггэнэу шым дегугурт, Iуси, мэкъуи, шыудзи цыдмыггэицIэу. Анка, 382. Гъэмахуэ шылауэ Дуней дахэгъуэу, Узэгъуауэхэм уаггэгъуфIэжу, Жыг хадэм уисмэ, Псэм зиггэпсэхуу А махуэм тохуэ сыкъыицIалгъуари – Уафэри гъуагъуэу узихыр къежэхмэ, Псы кьэмыжари диным икIынуицI. Си илгъэсищэ. «Щхъэлыкъуэ», 395. [Фэуаз:] Шыбзыр псэф хъури нэхъыбэжу дегугъу хъуаицI. Анка, 382.

ЕГУГЪУУ (2). нареч. ЕлIэлэу, Гуэхум гурэ псэкIэ бггэдэту. Сосрыкъуэ абы хуэдизу егугъуэ бэрэбаным еуэрти, музыки зэхуиуиггэхьиртэкъым. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 549.

ЕГУГЪУПЭУ (2). нареч. ЗэрылгэкIэ егугъуу, егъэлеяуэ гурэ псэкIэ бггэдэту. [Лу]ТхылымыпIэ хужэ напэишхуэ къыгъуэтри бггэдэтигъыицI и усэр тритхыкIыжу: псалгъэхэр зэггэкIуауэ, уэрэд тхыкIэм тету, хъэрфхэр зэрыбкIэ теггэуа хуэдэу, егугъуэу усэр итхьырт, и цхъэр тIэкIу Iуишэ иицIауэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 615. Иджы Думэсарэ егугъуэу пицафIэрт, абы шхын ицIыр Саримэ цэхуу Нурхъэлийхэ я унэмкIэ ирихъэкIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 280.

ЕГУЛЫЖЫН (ирегулж) лъэI. (3). Гуауэ шыта зыгуэр хуэщIыжын, гъэбыдэжын. [Дэфэрэдж:] Бжэм сынэсри зыкъыIэцIэзудицI гъуэгу къызэзымытми, бжэицIхъэIум сызэрбакъуэу зэгъуэрэм бжэр иригулIыжаицI, Пыжъынэ къыицIимыггэхъуэу. Лъапсэ, 19. ФыкьыицIыхъэ, фытIыс, тIысынIэ вгъуэет закъуэмэ, – жиIуэрэ Яков Борисович бжэр иригулIыжри иггэбыдэжэицI. Нал къута, 220.

ЕГУЛЫН (ирегулI) лъэI. (3). Зыгуэр къару хэлъу хуэщIын, гъэбыдэн. Астемыр къызэрыицIыхъуэ, лIы набдзэ джэхур (Степан Ильич) къыицIылгэтицI, псыницIэу бжэр кьригулIри IункIыбзэ иритыжэицI, зыри къыицIимыггэхъуэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 185. Мэххъуд жэмыр къыубыдыну цыкIэлгъыжэм, къепыджыну зыкьыггэзэицI, арицхъэкIэ Мэххъуд иггэицIэм IэицI маицIэ иукултэкъым, я пIалгэ ицIэрти, мшыныу епхъуэри жэмым и пэр шIым иригулIаицI, модрей лIы джэлэр къыицIылгэтыжа цхъэкIэ, жэмыр зыIыггым кьритыжакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 258.

ЕГУПСЫСЫЖЫН (йогупсысыж) лъэмыI. (5). Аргуэру зэ егупсысын. [Дэфэрэдж:] –Абы хуэдэу жепIамэ, хъарзынэу пицIаицI, – жысIа цхъэкIэ, сегупсысыжри сэ нэхъапэ сыцIегъуэжауэ къыицIэкIыницI, дэнэ абы фадэ щемыфэ коллектив къыздрихьунур жысIэу. Лъапсэ, 45. [Алдыжыкъуэ:]

Сэри согупсысыжри – езгэляяц, жызылэн жысIац. МелыIыч, 465. «Сымыжурт делэмэ», – жиIэнут Яков Борисович, егупсысыжри, сымьадыгэ делэмэ, си фIэц ицхээ сиIа? Нал кьута, 221.

ЕГУПСЫСЫН (йогупсыс) лэмыI. (101). Зыгуэрым акьыл ехьэлэн, зыгуэр акьылкIэ ээгээзхуэн. Долэт илгэггуар езыр-езыру иггэцIэггуац икIи и фIэцу егупсысац: цIыхур лгаганIэм кьытоувэри зэрицымьыту зецI, анэ зимьIэм анэ иIэу жеIэ, цIыхухуум цIыхубу зыкьеггэляггуэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 639. Лу а кьомьым егупсысурэ жеижаш, кьэбэрдэй полкьум яггэкуэну шу кьомьыр, инэрал кьэкуэнуур зриггэляггун иIимьидэр кьыхуэмыцIэу. Хьуэпсэггуэ нур, 120–121. Дунейм и кьутэжыггуэ мьыхуауэ си фIэц хьуркьым, апхуэдизу цIыхур гуцIэггууниэ цыхьуакIэ – арат Дисэ жэцкIэ гьуэлъыжамэ, жейм емызэггьыу зэгупсысыр. ГушIэггуэ, 422.

ЕГУХЫЖЫН (ирегухыж) лэI. (5). Зыгуэр лIыггэ зыхэлъхьауэ гьэбэяужын, зышхьэцыггэIкIын. Сосрыкьуи Луи я Iунэм кьэсырт кхэ унэм илгьу кьаггуэту, Iэцэм кьыхахьу кIэрахьуиц кьызрахьар, арицхэIэ ирагухьыжурт, абы и гугуэ ямыщIыну Сосрыкьуэрэ Лурэ тхьэ зэхуаIуати Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 600. [Алыджыкьуэ:] Сэри си гум кьэIат: директорьыр фIуэ соцIыху, лIыфIиц сьит жысIэну, арицхэIэ ари езгухьыжаш, и гугуэ сымьыцIыххэмэ, сфIэнэхьыфIу. МелыIыч, 453–454. Сэри сыхуэтхьэусыхэну кьыдрехуэй, арицхэIэ изогухьыж, хэт ицIэрэ, Назифэ кьыгурыIуэ шиггэтынкIэ мэхьу. Лэчымэ, 395.

ЕГУХЫН (ирегух) лэI. (2). Зыгуэрым кьару ехьэллауэ ешэхын, екьузэхын. [Дэфэрэдж:] Пыжьынэ заницIэу зыкьыизидри си Iэблэр иубыдауэ зыкьыскIэрещIэ, сригухьу сиггэтIысыну еIэ хуэдэ, зыгуэрым кьызэриггэгузавэр нэрылгэгуиц, сэри абы сьIэцIэIкIыну соIэ: – СкIэрыкI. Лъапсэ, 19.

ЕГЬЭБЗЫН (ирегьэбз) лэI. (1). ЩэIкI с.ху. гуэр егьэушцIэгауэ зыгуэр кьыхеггэщIыкIыным хуэггэхьэзырын. Кьетауа выфэр фэдэн псыггуэ цIыкIуу ириггэбзри бэлыхьу кIапсэ кIыхь яцIа нэужь, унафэ ицIац: «Иджы фыкIуэ си благгэм дежи, мы кIапсэм кьиубыд ицIыр кьыпыфчи, мыр уи пхьурылгьхум ептар арац жыфIи, схужефIэ». Модрейми кьиггэгуггати – сьит ицIэжынт, ар и тыкIэу ицIышхуэр кьаритыггац. Лъапсэ, 62.

ЕГЬЭБЛЭГГЭН (ирегьэблаггэ) лэI. (23). Зыгуэрым хьэщIаггэ ехын. ШIалэцIэ нацхьуэ цIыкIуу вытIоццыцIэр зыIыггьыр зы еплъыкIэIэ машинэр зейм еплъырти дадэм гу лгьитац абы и гум илгьым, ицхьэр умыггэзуу ушраггэблаггэIэ еблагги сэри сьутIытыцьж, жиIэу араггэнт. КIапсэ кIапэ, 6. Цырибон зыцIу зыцэ фыз бзаджэхэм я Iэмэпсымэр яггэпцIурти, старшынер ираггэблаггэрт, нэггуэцI кьуажэм кьыицашхуауэ жалэрти цырибон кьраггафэрт. Хьуэпсэггуэ нур, 83. ИгьацIэм хабзэри арац: хьэгуэлIыггуэм сыхэтыни, жызыIэу хэт кьакуэми, уи хьэцIэщи, еггэблаггэ, хуэфэцэн уыIэпIэ ет. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 582.

ЕГЬЭВЭН: ◊ пэIкIэ ицIыр еггэвэн (2). Еплэ пэ.

ЕГЬЭГУПСЫСЫН (ирегьэгупсыс) лэI. (2). Зыгуэргупсысэм хэдзэн, ушцIэ гуэрхэр хуэггэувын. ПцафIэм [Матренэ] жиIам хуабжьу иггэгупсысац Мэтхьаныр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 561.

ЕГЬЭГГЭЭЖЫН (ирегьэггээж) лэI. (1). Зыгуэр кьыздикIа лгьэныкьуэмкIэ гьэIуэжын. Фэ куэзыр фыджэгуу мьбдеж фыицымьысу заводым фыкIуэу ицхээ фыицымьылажьэрэ, цIыхубзым я кIэтIийр запатхьыху хьэлгэ зэрвмыггэляггафэу, жысIэну си Iунэм кьэсауэ езггэггэжыжаш. МелыIыч, 453.

ЕГЬЭГГЭТIЫСЫН (ирегьэггэтIысри) лэI. (1). Зыгуэрым и хуитыныггэр нэггуэщIым и кьарукIэ кьытреггэхын, дэубыдэныггэ еггэгуэтын. Ар Кьалмыкьым и тхьэIумэм зэрицырхэу «хьыбарьыр» и гум темьхуэу орден езым имьIэр зыхуаггэфэцар ириггэггэTысри Налшык ириггэшац. Зи лъэрыггьыпс Iыггэ, 526.

ЕГЬЭГГЭУВЫН (ирегьэггэуэв) лэI. (1). Зыгуэрым Iэмэпсымэ гуэр кьызэрыбггэсэбэпным хуеггэггэхьэзырын. [Дэфэрэдж:] Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхьэмадэм ипхьу закьуэр арауэ кьыицIэIкIати, заницIэу си гум кьэIыжаш абы си унэм телефон нысхуевггэгуэв жысIэу сьыцелгэуам кьысхуитхьыжауэ цытар: «...телефон кьэбггэIэггэуа адресымкIэ недггэгуэвыни, дызыхуей пкьо бжыггэр, кабелу километритху, изолятор сьиту зыхуей илгэпкьыр кьэбггэуэтмэ» – арат письмом итар. Лъапсэ, 9.

ЕГЬЭГГЭХЬУН (ирегьэггэхьу) лэI. (1). Зыгуэрым Iэщ сьит иггэхьуну пэрыггэуэвн, кьалэн шьыщIын. [Апчарэ хужилэу Бекьан жеIэ:] Шы езггэггэхьун уи гуггэ? Нал кьута, 231.

ЕГЬЭГГЭУЭТЫН (ирегьэггэуэт) лэI. (2). Зыгуэрым зыгуэр Iэрыггэхьэн. Зи кьэрабггэ кьытхэIыу, си ицхээ хьума зэрыхьуным и ужь ситыни, жиIэу кьуэггэнапIэ лгьыхьуэу ежэжэрэ – кьэдубыдыни, хуэфаш едггэгуэтыни. Нал кьута, 259. Советскэр залымыггэ зэрихьэну хуейкьым, лажьэу шхэжым и гуггэуицIынкьым, ауэ мьлажьэу шхэн зи гуггэмлажьэ ириггэгуэтынкIэ, тхьэ соIуэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 647.

ЕГЬЭДЭН (ирегьэдэ) лэI. (4). Зыгуэр зыгуэрым арэзы теггэхьуэн, кьеггэщтэн. А-а, залымыггэIэ ебггэдэнуц, – жиIэри Мэтхьэныр нэцхьей кьэхьуац, Инал жиIар и гум ицIыхьауэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 532. СьыгурыIуац. Имыдурэ езггэдац [фэтэр уцIиггэTысхьэну]. МелыIыч, 456. КьодэхэIкI кьэсшэну Сэри саггэдац. Фошыггу шей. «Ваггэу махуэ», 79. Машинэр зейм арцамыдэм, ЯкьубкIэрахьуэ кьыха яжьэхуиубыдэри хуэмьхьуу ириггэдац. Нал кьута, 214.

ЕГЬЭДЭIУЭН (ирегьэдэIуэ) лэI. (20). Зыгуэрым зыгуэр зэхеггэхын. Сэ Сэлимэ и нэгу сиплгэн хуэдэу сотIысри кьыицIэздэну сыхьэзырытсц, сьиту жыпIэмэ, си хьыбарыр пычыггэуэ-пычыггэуэ зэпычаш, езггэдаIуэр сымьыггэзышын папцIэ. Лъапсэ, 29. ЖэцкIэ заггэпсэхуу дадэмрэ Апчарэрэ мафIэм бггэдэсу шьыицымьыс деж Бекьан узримыггэдаIуэн шьыIэтэкьым. Нал кьута, 266. Ди насытти, Алий дызэхуишэсурэ класс кIыфIым

дыщлэсу Иэджэм дриггэдагуэрт, хэкум квыщыхгум гу лвыдиггэатэрт, адыгэ тхыдэр квыджиэрт, адыгэ хабзэм дыхуцзэцт, квыдэуциерт, абы ищлэлуужклэ Пушкин и усэхэм урысыбзэклэ квытхуеджэрти, абы квыктыр адыгэбзэклэ квыджиэжэрти, езым урысыбзэр тыни дыдэу имыщлэ нэтми. Зи лъэрыггэпс тлыгъа, 523.

ЕГЪЭДЫГЪУН (иреггэдыгъу) лъэI. (1). Зыгуэр ядыгъун папщлэ сэбэп хъун. Бот и деж жылэр цыгъэхуэтиэсрэ уакгъыхэпсэлъыхэмэ, заныщлэу Залымджэрий уIэщлэхуэни, Жыраслгээн угурылуэрэ шы къащэхуа къомыр ебггэдыгъумэ, аргуэру къащэхуэныщ. Хъуэпсэгъуэ нур, 223.

ЕГЪЭДЖАКІУЭ (44). Езыггэаджэ, зыгуэрхэм щлэныггэ езыт; гъэсакІуэ. А махуэ заквэуэм Ботэхуи куэдым гу лъытащ, умылгэгъуамэ, уи флэц мыхгун Иэджи илгэгъуащ, ишклым еггэджакІуэм цыжаІэмрэ цыхум я дуней тетыкІэмрэ шурэ лгэсрэ я зэхуакуу зэрыщытыр нэрылгэгъути, квыггэцІа псом и уасэт а махуэ заквэуэр, илгэс псокІэ и ныбжгэгъухэм яхуиуэтэжыну ирикгунуи. Лъапсэ, 77. Янэ школ квыщыцэІуахам еггэджакІуэу яггэувыни бгъуэтынутагъым, мьдрисэм щеджа гуэрхэр цымыІатэмэ. Мазэ ныквэуэ щхъуантІэ, 640. АдыгэбзэкІэ дезыггэаджэм дыпэллгэу классым дыдыщлэсым, нэгъуэщлэ еггэджакІуэ квыщлэхъэри ди пащхъэм квыуващ: – Нобэ Ибрэхым кэкІуэнуккыым, фезыггэджэнуэ сэрац. Зи лъэрыггэпс тлыгъа, 518.

ЕГЪЭДЖЭН (иреггэджэ) лъэI. (49). Щлэныггэ зыгуэрным зэрегггэуэтыным хэгын. Янэм адыгэбзэкІэ тхылъ зэзэмыцэ квыдаггэкІуы, газет традзэу, школ тІэкІуи квызэлуахауэ, я цыкІухэр адыгэбзэкІэ ираггэаджэу илгэгъуати, Къазджэрий и гуэгэт абы лгандэрэ я Іуэхум куэд хэхуауэ. Мазэ ныквэуэ щхъуантІэ, 663. Тхылъ пхуемыджэмэ, жепІэр имыдэмэ, кванэр зыц – залымыггэкІэ ебггэджэни, уеблэм пулемети топи цыбггэуэн кгэхгункІи мэхуэ, арынишу уахэмызаггэмэ. Мазэ ныквэуэ щхъуантІэ, 532. Иэдэм идаккыым: – Щлэлэжэ цыкІу жыхуэпІа Лу латин тхылъ среггэаджэ жыпІэу, уэракгэ, Мусэ, абы квыкІэлъызыкІухуу цытар? Мазэ ныквэуэ щхъуантІэ, 633.

ЕГЪЭДЖЫН (иреггэдж) лъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрным иджыну дэлэпыквэуэгъу хъун. Илгэс зыбжанэм нэхэапэм Уэ сыбггэаджэхэр сохгумэ, Уи усэ тхылгэхэм я напэм Къару хэллгэхэхэм нэгъунэ. Поэтым деж. «Шум и гъуэгу», 114.

ЕГЪЭЖЭХЫН (иреггэжэх) лъэI. (5). 1. (2). Зыгуэр и щлаггымкІэ ггэжэн, ехэхын. Машинэм хэлэ абджхэр еггэжэхати абы зэгуэбатыжауэ ис лы тхуэуэлпышхуэм и цхъэр кыриггэжэщ, зэрынэкІутІэр плгэгъуу и цхъэфкэуэр квызэщлэлгэрэ пцІэнтІэпсыр квехуэхуэ: – Сэлам уалейкум. КІапсэ кІапэ, 5. 2. (3). Зыгуэр джийм еггэхын (шхын, фадэ с.ху.). Хъуэхуэ жаІауэ емыфэр, уэлгэхыи, хъуэхуэ и мывасэ, – жиІэри Мэмэт-щІаквэуэ зы Іубыгуэуу ириггэжэхэ цхъэкІэ, квызэгъуэнащ цакІуэ унэм и гуэгуу цащІым. Лъапсэ, 47.

ЕГЪЭЖЪЭЖЫН (иреггэжъэж) лъэI. (5). Зыгуэр гъэкІуэжын, кІэлъыкІуэтэн.. ЕтІуанэрэй

махуэм Апчарэ шриггэжэжэжым, Яквуб и гум тухуаккыым капитаным ккемыхгурджауэ: – Хъыджэбз хъэщІэр Чокэ зэрыщІэммыуицІэрэ?! Нал квуга, 247. Цыхубзым и лыи и хъыбар имыщІуи ккэнэнт: зэрыдэкІуар, фызышэр зэрекІуэкІар, илгэсрэ ныквэуэрэ фІэкІа дэмыпсэуауэ фронтым зэрыкІуар, станцым зы жэщ-махуэ ириггэжэжэжэу зэрытесар – зыри ккыггэнатэккыым. МелыІыч, 442. [Сосмакэ Тпалиб:] ХъэщІэр ириггэжэжэжэри и Іуэху иужь ихъащ. Шынэхужыккыуэ, 15.

ЕГЪЭЖЪЭН (иреггэжэ) лъэI. (26). 1. (18). ЗыщІыпІэ кІуэну зыгуэр гъуэгу теггэххэн. А ккыомым я пащхъэм зауэм яггакІуэ шухэр итти, цхъэж и благгэ, и дэлгху, е и квуэ, е илІ яхэтт, шухэри ириггэжэжэну, дэкІуэтэну Иэджэ кэкІуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 125. 2. (8). Зыгуэрным щлэдзэн, зыгуэр ублэн. Дзэи дІлэщыи, мес, сату тицІуэ едггэжэжэмэ, ккэралыгъуэ дихуащ. Нал квуга, 302. [Дзэшу:] КкыызэрыщІидзэ и хабзэри мырат: «Я дэ ди тхъэ, Тхъэггэлэдж, телгъыджэр зи Іужь, едггэжэжэ Іуэхур тхуэубагъуэ, вагъуэм хуэдэу и Іэщыр...» КІапсэ кІапэ, 15. Ккыалмыккыым Іуэхур утыкум ккэрелгхъэ, Бахгсэн цызэрызеххэм я мурадэр цыкІуфэкІуеккыым, абы хэттар тезыггэгъушхуэу я гум ккыишхыдыкІар Ккэтхгэн Назири, колхозыр идэргкыым, Совет властыр икквэутэжу шэрихъэт хабзэм тету псэууэ ириггэжэжэн и хысэпащ, жиІуэ. Зи лъэрыггэпс тлыгъа, 526.

ЕГЪЭЗЭГЪЫН (иреггэзэгъ) лъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрным еггэкІун. Инал арат зэгупсысари унафэ ищІащ: «законным ккемызэггэрэ – эти еггэзэгъ» жиІэри. Мазэ ныквэуэ щхъуантІэ, 562.

ЕГЪЭЗЭКІЫН (иреггэзэкІ) лъэI. (1). ЗыщІыпІэкІэ зыгуэр еІуэнтІэкІын. Молэм и дзэ гвуэжэ хъуахэм дзэкугъуанэ куэд илэти, жыи ккыжэбдэкІыр пхуэмыишчыну мэ Іейт, арицхэкІэ Сэид и жагъуэ имыщІын цхъэкІэ, Іуизэ и цхъэр иримыггэзэкІуы молэр зриггэащэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 69.

ЕГЪЭЗЫН (иреггэз) лъэI. (4). Зыгуэрным увыІэпІэ етын. Дыраггэзэми зэвыпІэм Ер щымывэр ди щІыпІэщ. «ЩІалэгъуэр щІыналгэ», 427. Дыггэр «нэужыбдзэ» и зы дзэу нэхэ ккыахэкІуишкІым хуэзаныцІэ хгумэ – тицыхъэщхъэщыи, Іэщыр еггэзэжэ зэрыхгуным иужь ит. Шынэхужыккыуэ, 65.

◊ **Лъэныккыуэ еггэзын** (7). Еплэ лъэныккыуэ.

ЕГЪЭЗЫПІЭ (1). Зыгуэр щаІыггэ, щаггэтІыггэ, щахгумэ щІыпІэ, увыІэпІэ. Нытыр ккыитлгысащ, ди ггунэггум датекуащ жаІэнти, хъэгъуэлІыггэушхуэ ящІынт, хъэгъуэлІыггэуэм ккырихъэлІэу хъэщІэхуэри ккыащэнти, ар я ггусэу цакІуэ кІуэнти, ХъыницІэл еггэзыпІэм дихуауэ дэт ккыуэпІащэр, зыи имылгэгъуу, ккыакІэщІуитІытицхъэуэр, ккыаукІмэ, хъэщІэм ккыиукІа хуэдэу ккыфІаггэщІІрэ абы и саулыккыуэ аргуэру зэхэтІысхъэрэ я бзэгум ІэфІ ккыитемынэжыхукІэ зыр зым цытхуэу хъуэхуэ бэлыххэр жаІуэ. Лъапсэ, 78.

ЕГЪЭЗЫХЫГЪУЭ (3). ЛъагапІэр лгэххэщэ щыхуэ щІыпІэ. Еггэзыхыгъуэти, ишитІыр ушу ккыакІуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Сэнтхым дэкІуэ

гъуэгур егъэзыхыгъуэ цыхъум, мазэр къыщцIэкIри дунейр нэху къыщцIащ, тенджыз дыдэр бзапцIэ гъэткIуам ещхъу плъагъуу. Лъапсэ, 35. ДэкIыгъуэ задэм сьдэкIауэ Егъэзыхыгъуэр къысхуэнащ. Си лъэрыгъыпсыр зылыгъауэ. «Батырыбжъэ», 58.

◊ **Лъапэ егъэзыхыгъуэу** (1). Еплъ лъапэ I. **ЕГЪЭЗЫХЫН** (ирегъэзых) лъэI. (1). Зыгуэр (п.п. щхъэр) гъэлгъэхъшэн, ехъэхын. Къазджэрий мыдыхъэхын папцIэ, Думэсарэ унэм къыщцIыхъэху, и цхъэр иригъэзыхырти теппэчым иплгъэрт, джэдлыбжъэм дихъэха хуэдэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 572.

ЕГЪЭКИУЭКИН (ирегъэкIуэкI) лъэI. (13). 1. (10). Зыгуэр зэфлэгъэкIын, Iуэхугъуэ гуэр зехъэн. НысащIар ди анэм деж сшэници езгъэцIыхунци, ди адэ унэжъ шедегъэкIуэкIыни хъэгъуэлIыгуэр, жиIуэ арат зытрищцIыхъар [Къазджэрий]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 573. ФIуэ зыхуэдгъэхъэзырати, ди лъэжыгъэр псыхэкIуадэ хъуакъым, зым зыр дыдэIэпыкыуэ дыздеIэрти, зы квартал хуэдэж жылэнт цIыхубзипллу стIолым бгъэдэтам операцэр зэредгъэкIуэкIар къащцIэмэ, дэбгъуэн лъэпкъ щыIэтэкъым, анестезиологым и IэцIагъэм фIуэ зэрыщищцIыкIыр нэрылгъагъут. Лъапсэ, 21. 2. (3). Зыгуэрым пыщэн, щыгъун, иригъэкъун. Степан Ильич и псалгъэр иригъэкIуэкIырт: – АтIэ, Советскэм сьт Къэбэрдейм фэ къывитыр? Хъуэпсэгъуэ нур, 250.

ЕГЪЭКИУЭЛЭН (ирегъэкIуэлэ) лъэI. (3). Зыгуэрим зыгуэр гунэгъуу бгъэдэгъэхъэн. Ар Инал ищцIатэмэ, си Iуэхут а автомобилым Лу жыжъуу иригъэкIуэлэнтэмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 535. Хъэ тумэм и Iэнлгъэм щримыгъэкIуэлэ дапцIэрэ къэхъурэ? Бабыщкыуэ адакъэпщ, 478.

ЕГЪЭКЪУТЭН (ирегъэкъутэ) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр зэпкърегъуудын, зэгуегъуудын. Сеймэн и ужь къиувар щылгъагъум, мыбы зыкъыскIэрищцIэнууц жиIэри Мэмэт-щцIакъуэ и гум илгъыр къыщцIати, зигъэпсынищцIащ, «мырамысэ ныбэм» бидаркэр иримыгъэкъутэн цхъэкIэ. Лъапсэ, 47.

ЕГЪЭЛЕИН (ирегъэлей) лъэI. (7). Мардэ, щапхъэ гуэрим фIэгъэкIын, ебэкъуэн, щхъэпрыкIын. [Алыджыкыуэ:] Сэри согупсысжри – езгъэлейи, жызмыIэн жысIащ, МелыIыч, 465. Езыгъэлейми и тыгъэр МэкIуэд хэмьлгуэ зы фIыгъэ. Езыгъэлейи. «Батырыбжъэ», 142. ЛIым иригъэлейуи къыщцIэкIынтэкъым, цIыхубзыр зэрыщыуам гу щылгъитэм къэтэджыжри теппэчым илгъ шхыри ипхъуатэри макIуэ-мэлгъей, кIэбгъуу ищцIри пIащцIэ-тхъытхъыу гуэщым цIэбзэхыкIыжащ, зив кIуэдар зыдэщылгъым къыщцIэри. ВитI, 415.

ЕГЪЭЛЪАГЪУН (ирегъэлъагъу) лъэI. (124). 1. (121). Зыгуэр зыгуэрим егъэплгъын, Iугъэплгъэн, нэIуасэ хуэщцIын. Астемыр зэ зыр, зэ нэгъуэщцIыр къыщцIэурэ зэкIуэщцIыхырти жъэкIэ плъэ къомым яригъэлъагъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. Жыраслээн къыщаубыдар мы унэр аракъым, ар къыщаубыдам фыхуеймэ, фынакIуэ, фзэгъэлъагъуни, жиIэри Лу и гъусэ цIыкIухэр иришэжъащ, кхъэмкIэ ишэу. Мазэ ныкъуэ

щхъуантIэ, 578. Гъуэгу дэзыгъэлъагъунур згъэунэхуну сеупцIащ: – Махъшэхъумрэ махъшэбзымрэ пхузэхэгъэкIыфрэ? – жысIэри. ХъэщцIэ лъапэ, 398.

2. (3). зэхъ. мыхъумыщцIэ зыщцIа гуэрим ешхыдэн, гъэшынэн. Мыдэ укыдыхъэжынкъэ, алыхъ кIапсэ кIапэ уэзыгъэлъагъум – ар и гумкIэ жиIуэ. КIапсэ кIапэ, 18. [Лэюб жиIуэ:] Жыраслээн къытхыхъэм, выгу уигъэлъагъуни, – жиIэрти и зыхигъэзэгъэртиэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 589.

ЕГЪЭЛЪЭТЭХЫН (ирегъэлъэтэх) лъэI. (5). Зыгуэр псынщIэу зыIурыдзэн, зэжъэдэдзэн, мыгъэныщцIуу егъэхын. Гъаблэгу ищцIа хъунти, Локотош хъэлыгъэр зыIуридзэри имыгъэныщцIуу иригъэлъэтэхыи. Нал къута, 244. Хъэмбылур зы джэдым ирихъэжъэмэ, адрейхэр кIэлъыжэрт къытрахын я гугъуэ, арихъэкIэ езыхъэжъэм жэрыжэм тету иригъэлъэтэхырти, псори зэгъусэу адакъэм дежкIэ къагъэзэжырт. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 479–480.

ЕГЪЭЛЪЭФЫН (ирегъэлъэф) лъэI. (2). Зыгуэр хуэмейуэ зыщцIыпIэ залымыгъэкIэ егъэшэн. Къуажэ зэлуцIэм къыщцIэсэлгъа къудейр ирикъуни Сыбыр ебгъэлъэфыну [Астемыр], – жиIэри Аралным и гум илгъ псори заныцIэу кърипхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 118–120.

ЕГЪЭЛЪЭИУН (ирегъэлъэIу) лъэI. (5). Зыгуэрим лъэIуэ зыхуегъэгъэзэн. Аннэ Павловнэ къытэщцIэ: – Си псалгъэр зэпумыду къедаIуэ, уи анэр уозгъэлъэIу. Лъапсэ, 7.

ЕГЪЭПЛЪЫН (ирегъэплъ) лъэI. (11). Зыгуэрим зыгуэр егъэлъагъун. ЩцIалэ цIыкIур IэмалкIуэ Iэзэт, IэкIуэлгъакуэ: нэхъапэ цIыкIэ плакату сурэт инхэр къыхуихъри фызыжыыр иригъэплгъащ, арихъэкIэ Чачэ сьткIэ ухъзэгъэнт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502. [Джэлил адакъэ хужыым жреIэ:] Уи макъ дахэм зэ дебгъэплгъыркъэ. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 482. Абы я жыласэ машинэхэр сэным хуагъэхъэзыру къыщцIэкIынут, сьт цхъэкIэ жыпIэмэ къакуэри, зэIуцIэр зэхуэсыху нэхъ мыхъуми ирагъэплгъыну, абыкIэ яшат Степан Ильич. Хъуэпсэгъуэ нур, 211.

ЕГЪЭПЩЭН (ирегъапщэ) лъэI. (6). 1. (4). Зыр адрейм елгытын. Фэ фхуэдищцIымы яIэр гъащцIэу Зэхэплгъахыми, сэ си ныбжыым ЕбгъащцIэми, хъуни нэхъ мащцIэ, – Кърегъажъэ псалгъэр Iыжыым, – Куэд згъэщцIами, Iейт си гъащцIэр, Куэд слгъэгъуами, фIыр си мащцIэт. «Тисей», 482. Лу, дауи, и гуи и цхъыи къэкIыртэкъым ар зыщцIыгуэ гуфIэгъуэм нэхъ гуфIэгъуэж ирихъэлэну е гуащцIэр къалэм пиэным ебгъащцIэ хъун Iуэху къылыгъуэкIыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 306. А члисэм егъэщцIауэ Танкым топыр игъэуащ, Марфэ щтауэ гузэвауэ И нэр псынищцIэу иуфIыщцIащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 163. 2. (2). Зыгуэрим хуэунэтIын, зыгуэрим зыгуэр тегъэпсэн. Шкуро жыхуалэр нэхъ гуригъэIуэн цхъэкIэ, и Iэпхуамбэр Степан Ильич иригъащцIэри, фоч игъауэ хуэдэу зыщцIащ, арихъэкIэ Степан Ильич къыгурыIуэрт Шкуро зыщцIыср. Хъуэпсэгъуэ нур, 281.

◊ **Къурагъыр егъэпщэн** (1). Еплъ къурагъ.

ЕГЪЭПЫДЖЫН (ирегъэпыдж) лъэI. (1). БжьэкIэ, бжьакъуэкIэ зыр адрейм егъэлунщын. *Жьым дывгъэиэси, псым дывгъэпыдж*. Лъапсэ, 41.

ЕГЪЭСЭН (ирегъэсэ) лъэI. (6). Зыгуэрэм хьэл гур хэлъхьэн. *Фыриц дыхъэхыкIэ дзыгъащIэр, Ериц цыхур гъуэ дзыгъэсэр, ЕгъэджакуитIри къокIуэр пасэу, Зыр къыкIэрыхуми зыр гумащIэи*. ЕгъэджакуитI. «Мывэ хуабэ», 256. *Дэфэрэддж и гур къыщIызэфIэнар Хьэкурынэу щIалэ цыкIур IэцIагъэм езыгъэсар арат*. Лъапсэ, 111. *Уэ уахуэсэу ебгъэсаши, КъытхуащIыр ноби уэ гукъэкI*. Кулиев Кайсын папщIэ. «Щхъэлыкъуэ», 402.

ЕГЪЭСЫН (ирегъэс) лъэI. (7). МафIэ бзийм е щтырагъ зылыгъ гур зыгуэрэм егъэпхуэн. *МафIэм, псывэм сегъэсакъым, Къыстехуакъым зым и ней, Сядэ-сянэу Такъэ махуэ, Сыхуомыиэ Сэтэней*. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 421.

ЕГЪЭТХЭУЭН (ирегъэтхуэ) лъэI. (1). ЗегъэхуэнщIэн, гъакIуэкIэ зыпхрыгъуэн. *Шызакъуэгуэм уэр къытелгъалгъэрт, шыри иригъэтхуэарт*. Щынахужыкъуэ, 53.

ЕГЪЭТХЫН (ирегъэтх) лъэI. (9). Зыгуэрэм зыгуэр итхыну унафэ хуэщын, хуит щIын, елъэлун. *Къелыпхын дэнэ къэна, си къуэи, – жиIэрт Хьэтэлий зыгъэтэмакIыкIыу, егъэджакуэм диктант еджакуэ цыкIуэхэм царигъэтхкIэ псалгъэр зэрызэпашым хуэдэу зэнишу*. Нал къута, 216.

ЕГЪЭТХЪЭЛЭН (ирегъэтхъэлэ) лъэI. (4). Зыгуэрэм зыгуэр бэуэгъуэ иримыту егъэгъэлэн. *Дзасэм фытыслуу фызгъэжъэн е мыл цIагъым фыцIэскуэу псым фезгъэтхъэлэн?* Хьуэпсэгъуэ нур, 292. *Янэми зы лы гур псым зытригъэсыкIыну хужьэри иригъэтхъэлауэ цытаи*. Хьуэпсэгъуэ нур, 163–164.

ЕГЪЭТЫЛЪЭХЫН (ирегъэтлылхъ) лъэI. (1). Зыгуэр ехъэхауэ гъахъшэу гъэтIылгын. *ИужькIэ ШыкIыкIэ я пхъум и пIалгъэр къэсмэ, кхъэлэгъунэм и щхъэр къалэтынни, хъэдэр ирагъэтIылъэхыни – арат зэрегупсыыр [Абу-Деруши]*. Кхъэлэгъуэнэ, 379.

ЕГЪЭУЭН (ирегъэуэ) лъэI. (3). Макъамэ егъэлун. *Инал къэтэджаи: – Фынакуэ, «Инал и къафэ» жалэу къафэ цызэхалъхъакIэ, едгъэуэни а къафэми, – жиIэри*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 597. *Хуит сыкIэцIи тIэкIу сегъауэ, ПхузэфIэкIым, зэ дэлъей, ЩремыIэ зы Iэгуауэ – Къытелгъадэт ислгъэмей*. «Бажэ пшынэ», 6. *Нурхъэлий иджыри зэ къылуихи, хуицIыжи кассэри, музыкэ иригъауэри, IункIыбзэхэлухыр бэлгтоку фIей гуэрэм IуэцIишыхъри и жытым ирилъхъэжаи*. Хьуэпсэгъуэ нур, 216. *Нурхъэлий тIэкIу зыкъыфIэцIыжауэ сейфым и бжэр къылуихырт, хуицIыжырт, музыкэ иригъауэрт*. Хьуэпсэгъуэ нур, 216.

◊ [И] шыкIэ мафIэ егъэуауэ (4). Еплъ шыкIэ.

ЕГЪЭУБЫДЫН (ирегъэубыд) лъэI. (3). Зыгуэрэм зыгуэр зыIэщIегъэгъэхьэн. *Жыраслэн цыгъуэниауэ фимыгуэгъэ Тинэрэ Лурэ зэгур абы зэран зэрыхуэхъуар, хаиэ къэхъуу абрэджыр ирагъэубыдауэ зэрыцытар*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 518. *Емынэ узыфэр бжьыдзэм*

лъыбгъэсауэ Пишурэ къуажэр йогъэубыд, Псэ зыIут псэуцхъэм бжьыдзэр еIусамэ, Емынэ узыфэм гъащIэр зэтеуд. Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.

ЕГЪЭУВЭКIЫН (ирегъэувэкI) лъэI. (2). Зыгуэрхэр екIуэкIу гъэувын егъэщIын. *Жыг жьауэм щIэту физ къэкIуа къомым я кIарзинкIэ, матэкъуаниэ, пэгун сыхэр ирагъэувэкIаи*. Нал къута, 211.

ЕГЪЭУВЭЛIЭН I (егъэувэлIащ) лъэмьI. (2). Зыгуэрэм бгъэдэту егъэщIауэ щытын. *Псори къызэхуэсыжущхъэж и тIысытIэм тIысыжанэужь, Кодоевыр къэтэджаи: – Фэ джэгум фыхэтыху, ди лъабжэм заубгъуаи, ди лъапсэм къару игъэуэтиаи ди хъэцIэ лъапIэм и фIыгъэкIэ, – жиIэри шыхъауэ и шэнтым егъэувэлIауэ цыт картэр иукъуэдийри псоми яригъэлэгъуаи: – Мис Мээдэгуи Мэлгъэбэги къыубыдыу къыхэхъуар...* Лъапсэ, 89.

ЕГЪЭУВЭЛIЭН II (ирегъэувэлIэ) лъэI. (4). Зыгуэр зыгуэрэм бгъэдэгъэуэвэн, пэрыгъэуэвэн. *Цыжъбанэм и гъумэтIымэни щымыгъэту къытеиц: «Кхъухъыр цыгъуэиц зымыщIэм дежкIэ, си дежкIэ зырицIи, нобэ сегъэувэлIи, узыхуейм хуэдэу пхуэцIыни»*. Кхъухъ пхэнж, 508.

ЕГЪЭУКIЫН (ирегъэукI) лъэI. (10). Зыгуэрэм зыгуэр гъащIэм пегъэгъэкIын. *Исхъэкъ жыхуиIэм хуэкуэрт Iуэхур, сыту жыпIэмэ, зэгур Исхъэкъ и жэмыр Щэрданхэ ятхъэкъури яшхауэ цытаи, шыгъу шиэу Дзэлыкъуэ хъунIэм Iуэ нэтрэ гур цхъэпригъэхури витIыр иригъэуэклати*.

ЕГЪЭУН (ирегъэу) лъэI. (3). Тегъэсэн (дыгъэ, мафIэ бзий). *ПицIэ хужьу къурихэр итици, Дыгъэм джибэр трагъэу, Я нэр лъагуэяIэтауэ Пишэм щIоф жыпIэу цызэблэу*. Щыдэжыныр щыдэжауэ. «Вагъуэ махуэ», 332. *Щымыи къэкIыгъэми псыкIэ загъэниIыжауэ я джабэр дыгъэм ирагъэуэ, бахъэр къащхъэцихыу*. Клапсэ клапэ, 5.

ЕГЪЭУПСЫН (ирегъэупс) лъэI. (2). Щыфэм тет цыр жан гуэркIэ зыгуэрэм трегъэгъэкIын. *Уэлэхъи, си пащIэр уэзмыгъэупсымэ, молэуэ къуажэм дэсым щхъэкIэ зы хъарбыз фа къыуатмэ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 649.

ЕГЪЭУПЩIЫН (ирегъэупщI) лъэI. (1). Зым адрейм упщIэ ирегъэтын. *Ар зэрыхуэр гуэгушыхъужь Мэзан нобэ хуэдэу ецIэж, абы дывгъэуэниIми, жиIэнур мыраи: – Бабыи адаккъэт сымылгъагъужар*. Бабыщыкъуэ адаккъэпщ, 478.

ЕГЪЭУХЫН (ирегъэх) лъэI. (3). Зыгуэрэм кIэ ирегъэтын, негъэгъэсын. *Бийр хэдгъащIэурэ и къарур едгъэхуыни, и дыгъужьыгъуэ къызэрыкIам итхуэжыныци идукIыкIыныци*. Щынахужыкъуэ, 48. *Чэзур къэмысу цыхум гъащIэ Иригъэхуыну емылIалэ*. Лэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 205.

ЕГЪЭФЭН (ирегъэфэ) лъэI. (42). Псы, сыт хуэдэхэр тэмакIым ирегъэгъэхын. *КъэкIаи сэ си гум сипхуэ сэ згъафIэр, Сабийр хъуапIэм цызгъэницIуауэ, Си псылгъэм иту псы езгъафэт, И гуауэр си гум щымытIуауэ*. Сабий. «Шум и гъуэгъу», 19. [Астемыр Блэцэ жриIэу:] – *Зэ умытIащIэ, хъэнтхъупс тIэкIу дегъафэ*. Хьуэпсэгъуэ нур, 263. *Чыржын ныкъуэ иритмэ,*

Тембот и к'амылымк'э Лу псы ириг'афэрт. Х'уэпсэг'уэ нур, 288.

ЕГЪЭХУН (ирег'эху) л'эА. (1). Залымыг'э хэл'х'ауэ зыгуэрым зыгуэр зыщ'ып'э ег'эг'эк'уэн. [К'ылышбий и к'уэр к'ыщ'ц'эк'Гияц Астемыр:] Дах'эк'э умк'уэрэ - уедг'эхуниц [зауэм]. Х'уэпсэг'уэ нур, 121.

◇ [И] **ужьыр ег'эхун** (2). Епл'э **ужь I**.

ЕГЪЭХЫЖЫН (ирег'эхыж) л'эА. (2). К'ыздрахам зыгуэр нег'эг'эг'эсыжын. Модрей к'эрах'уэ зил'эхэми зауц'эхужащ, уеблэмэ ш'эху ц'ык'уурэ я унэ ираг'эхыжащ, Алий зэхуиш'эсу ф'луэ к'эегия нэужь. Зи л'эарыг'ыпс т'ыг'а, 531.

ЕГЪЭХЫН (ирег'эхь) л'эА. (10). 1. (6). Ц'ыхубзыр унэидзых'эу л'ы етын. Зи дауэр мырац: дах'э ц'ык'уу, деуэниц-де'эници, х'ыджэбзыр уэ уэзг'эхыници. Х'уэпсэг'уэ нур, 142. 2. (4). зэхь. Зыгуэр зыгуэрым л'эг'эл'эсын. Бет'лал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирег'эхь: иджи к'ыщ'ц'эк'ицац луэху бэлых'элажи, дывол'элу хабзэм к'ыг'эл'эаг'уэ п'алг'эм к'ыщ'ц'евг'эг'эуну, жи'эри. Зи л'эарыг'ыпс т'ыг'а, 526. [Апчарэ и дэл'ху Албиян дэл'нык'уу:] Ашык ц'ык'лум дэз ищ'ырт к'х'ужь'эрысэри пощ'т'к'э Мэзкуу ириг'эхы'ырт. Шынэхужьк'уэ, 20.

◇ **Гугу ег'эхын** (5). Епл'э **гугу I**.

ЕГЪЭХУЛЭН (ирег'эхул'э) л'эА. (2). Зыгуэрым ех'ул'эныг'э г'уэр ег'эуэл'эн. [Дисэ Рахым жре'э:] - Алыхь, ебг'эхул'ам! Х'уэпсэг'уэ нур, 134.

ЕГЪЭЦЫХУН (ирег'эц'ыху) л'эА. (4). Зыгуэр зыгуэрым нэлуасэ хуэщ'ын. Нысац'лар ди анэм деж сиэници езг'эц'ыхуници, ди адэ унэжь ш'едг'эк'луэк'ыници х'эв'гуэл'ыг'уэр, жи'эу арат (Инал) зытрищ'ых'вар. Мазэ нык'уэ ш'х'уат'э, 573. [Апчарэ Локотош жре'э:] Пиц'эжрэ, нац'дивизер'ыц'дэк'лым Албиян узиг'эц'ыхуауэ ш'ытащ. Нал к'ута, 240. [Дэфэрэдж:] Х'ыниц'эк'л'э зэд'жэу ц'ык'ух'уэм я ж'эм ж'эдэмыху мэх'х'умэм и х'ыбар сэри зэх'эхат, арих'эк'э эзыр сэ сытым сиг'эц'ыхунт. Л'апсэ, 94.

ЕГЪЭШЭЖЫН (ирег'эшэж) л'эА. (5). Зыгуэр к'ыздик'лам ег'эг'г'эл'эпх'уэжын. [К'этау] Арати, нысэр ириг'эшиэжащ, Л'апсэ, 62.

ЕГЪЭШЭН (ирег'эшэ) л'эА. (21). Зыгуэр зыщ'ып'э ег'эг'г'эл'эпх'уээн. [Астемыр] Мэх'х'умэу увмэ, к'ыл'эж'ы'ыр унэм ириг'эхы'ынт, ш'ыг'ы'ын, г'авэ сыт к'ицих'уурэ К'эб'эрд'ейк'э к'уэ хуэзэмэ, ириг'эшиэнт. Х'уэпсэг'уэ нур, 160. А л'эиц к'омыр нэмыцэм зэхуах'ус, маф'л'эзук'э эзым я деж ираг'эшиэну. Нал к'ута, 237.

ЕГЪЭШХЫЖЫН (ирег'эшхыж) л'эА. (1). Зыгуэрым езым к'ыг'эх'эзыраерыск'ы ег'эдзэк'эн, иг'эныщ'к'уурэ ирег'эг'г'эхын. Мырат к'ыг'у'пс'ысар: «Ш'х'уэм, сиг'г'эл'уцац, к'х'уэп'лацэ мэзым ш'ц'этым зыг'г'эл'эн гын нэх'апэ ш'ц'ык'э ебг'эших'рэ иужьк'э х'эщ'ц'эм гын зыш'а к'х'уэр к'эедг'эук'ыж'у, абы и лым ш'ыци д'г'ааж'ээрэ едг'эших'ыжу д'г'эл'эну». «Нт'э, дауэ х'уа - к'ыу'лат?» Л'апсэ, 94.

ЕГЪЭШХЫН (ирег'эшх) л'эА. (54). Зыгуэрым зыгуэр ег'эг'г'эныщ'к'уурэ ирег'эг'г'эхын. Абы

хуэдэши к'ваг'г'эхун ш'х'эк'э пасэрейх'эр л'эджэм егу'пс'ысащ: т'х'эм ещ'лэ, ираг'г'эших'а мэк'бум дыг'г'э тем'пс'эу яг'г'эг'у'щ'ырт, нарзаныпс ираг'г'эфэрэт, уеблэмэ жэм'ыиэ ш'раг'г'афи к'г'эх'уаг'г'эници. Нал к'ута, 265.

◇ **Еуэ ириг'г'эших'у** (6). Егуг'уу; еп'лэц'эк'ыу. Ат'лэ и к'уэши нэх'ыжь Тембот, еуэ ириг'г'эших'у, Мэзкуунэс еджак'уэ ш'ык'уэф'к'лэ, зык'ык'лэриг'г'эхун [Лу]? Мазэ нык'уэ ш'х'уат'э, 501. Адрейх'эр, еуэ ираг'г'эших'у, ш'х'эж и луэху иужь итыж'ици. Мазэ нык'уэ ш'х'уант'э, 624. Г'ээ еджэг'уэр ноблаг'г'э, х'ысэтымк'лэ зэд'г'эц'лэн хуея куэд к'онэ, фи п'илэр ш'х'эрыхауэ, еуэ-евг'г'эших'у, ф'ымыщ'лэр зэвг'ащ'лэ, программэм итым ш'ыци ф'ымыщ'лэ к'г'энэну л'эмал зимы'лэц [жи'лэрт К'вазд'жэрий]. Мазэ нык'уэ ш'х'уант'э, 606.

ЕГЪЭШЫН (ирег'г'эш) л'эА. (3). Гугу ег'эх'урэ г'эп'шын. Дыг'уасэ и нэгу ш'ц'эк'ла к'оным ираг'г'эшауэ к'ыщ'ц'эк'ыници, жи'эу арат Лу и гум к'эк'лар, ит'лани, зэпсэл'гэн иг'уэ'татэмэ, усэм и гугу ш'ц'ынут. Мазэ нык'уэ ш'х'уант'э, 610. Ш'ым уанэ ш'ытел'г'к'лэ, ш'хуэ ш'ыци'лэх'лэц'лэ, Астемыр а ш'ыр лумп'лаф'лэ ш'ц'ыф'ынут, ауэ рсым зэп'рык'ын хуеи ш'ыр ебг'г'эшиэ, нэх'ыф'т'эк'ы'ыми, ед'х'ащ'лэу, лэ дил'г'эу зэк'омрэ и ужь итащ. Х'уэпсэг'уэ нур, 164. Япэ итым Ар л'г'эц'лэх'э, К'ыльг'эц'ых'эр ирег'г'эши. Колхоз ш'ых'уэ уэрэд. «Партыр ди паш'эу», 69.

ЕГЪЭЩЭН (ирег'г'эщэ) л'эА. (2). Зыгуэрым сату ег'г'эщ'ын. Псал'г'эмак'гыр абдеж ш'ыдуха ш'х'эк'лэ, бээр махуэр к'ызэр'ыблаг'г'эу, Илас аргуэру к'ытрег'г'эзэж: - Кащ'кон, х'эжыг'г'эр г'уэ'тэнурэ к'уэд'ынуци, абы нэх'г'эр дызэурыг'г'алуи, дыг'г'ащ'э. Мельгыч, 469.

ЕГЪЭЩХЫН (ирег'г'эщх) л'эА. (12). Зыгуэрым зыгуэр хуэг'г'эдэн. Истамбыл нэгуэц'ыф'э к'ытеуат, япэм г'г'эц'лэрэц'лауэ, дах'уэ, лэхул'г'эхуу зэр'ыщ'ытам хуэдэжтэк'ы'ым, нэх' нэщ'х'г'ей х'уат, еша хуэдэт, г'уэгуанэ к'ыхь к'ык'луа иужь уанэ зытраха ш'ым ебг'г'эщ'х'у. Мазэ нык'уэ ш'х'уант'э, 663. Г'уэл'ги епл'ыт: ш'иэм я тепл'гэр Мах'г'иэм ец'х'уэ зэи к'ып'ф'лощ'лэ, Зэм х'эжыщ'ы'ым дадэ к'уэхэм Ебг'г'эщ'х'ыни х'этиц зыт'лощ'лэ. Уаф'э к'ващ'х'уэм п'шэр хужьк'ыбзэу. «Ваг'уэ махуэ», 342. И л'эицэ хужьым л'ыпс'ыр пыжу Сэ ш'ыблэр сэхуэм изог'г'эщ'хь. К'урш дырк'уэ. «Дамыг'г'э», 213.

ЕГЪЭЩАУЭ (4). нареч. Зыгуэрым ег'г'эк'уауэ, зыгуэрым к'ыщ'ц'ыгыг'уэ. И ш'х'э л'г'энык'уэ'эк'лэ ег'г'эц'лауэ, чнут'ыр ел'г'эф. Ш'ынэхужьк'уэ, 51. Окоп зэв б'ыным ег'г'эц'лауэ Сэлэтхэм псал'г'эу зауш'эху. Сигу п'лауэ сэ хуабэ. «Шум и г'уэгу», 29.

ЕГЪЭЩАЭН (ирег'г'эщлэ) л'эА. (122). 1. 59. Зыгуэр лэщ'лаг'г'э, ш'ц'эныг'г'э гуэрым хуэг'г'эх'эзырын. Нэх'ыф'лу еджэхэм Алий к'ахибжык'ири ш'ц'алэ ц'ык'лу зыбжанэ культармеецу к'уаажэм дык'уэрэ ц'ыхубз унаг'уэ зезых'хэм еджэк'лэрэ т'х'эк'лэрэ едг'г'эц'лэну тетрад'ь, к'эрэндац к'ытхуиг'уэшици. Зи л'эарыг'ыпс т'ыг'а, 528. Ф'ыриц дых'г'эших'ык'лэ дэзыг'г'ащ'лэр, Ериц ц'ыхур г'ыуэ дызыг'г'асэр, Ег'г'эд'жак'уит'ири к'ок'луэр пасэу, Зыг

я хьыбар зэхихмэ, и нэпсым кызыттижыхьырт, нарт уэрэд зээмызэ хьэццэм и псалгэм кыдэклуэу кыыхиггэцмэ, хьыдджэбзым исури и псэри дихьэхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 665. Мыдрисэм цыщIэсым еггэджакуэм едауауэ кыщIэкIынкьым ар [Астемыр] иджыпсту [сымаджэцим щIэлъ сэлэтым] зэредауэм хуэдэу. Хьуэпсэхьуэ нур, 177. Ди тхьэкIумэр теггэхуауэ Алий зэджем додауэр: «Хьэтухэм я тхьыбзэр сурэту цытаиц.» Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 529. 2. (9). Зыгуэрэм хуэжыIэщIэн. Си анэм седэIуар Рахьым сьидэкIуамэ мынэхьыфIу пIэрэт? [гуньсысэрт Саримэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 191-192. Зыгуэрэм жиIэм емыдауэу Псэуа иггацIэм сэ сьымыщIэ. Зыгуэрэм жиIэм емыдауэу. «Мывэ хуабэ», 152. Убых щIалэхэри езыр-езыру зэдауэр хуэжыаиц, кьашиа нысэр яиэжрэ яггээжмэ, фIы зэрыщIамыхьынуур яцIэу, Барчо кьэгубжьрэ «сэ кызымыдалуэу пщылI сыхуейкьым» жилэрэ уищэмэ, сьыт пщIэжынуур? Лъапсэ, 117.

ЕДЫГЬУЭН (йодыгьуэ) лъэмыI. (2). Зейм имьщIэу зыгуэр (хьэпшып с. ху. гур) зэхьэлэн. [Осетин джыназым жиIэу:] Сьыт сэ схуэдэм Жыраслэн щIедьыгьуэныр? Хьуэпсэгьуэ нур, 116. [Алыжэыкьуэ:] Мо цIыхубз узэдыгьуам хыхьэжи, и бын кьомыр хуэлI, жимыIэну си фIэц хьуркьым. МельIыч, 458.

ЕДЖА (4). ЩIэныггэ зэзыггэгьуэта. ЦIыкIухэр езыр-езыру зэдауэрт: хьисэп умыщIэу еджа ухьурэ, лафкIэм уцIаггэуэ е щIы кьэпциныу губгьуэм уокIуэ - лIо пщIэнур хьисэп умыщIэмэ, бзэр дьидэм хьарбыз цыпхуэщIэнкьым, жаIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 605.

ЕДЖАКIУЭ (22). ЩIэныггэ зэзыггэгьуэт, еджапIэм щIэс. ЕджакIуэ кьэс мывэ зрыз яIэци, стройуэ цыувкIэ цхьэж и мывэр кьегьуэтыжри тоувэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 555. Алий еджакIуэм я нэхьыбэр я унэ зэриутIыттыжам хуцIегьуэжати, окрисполкомым кIуэри кьуажэ кьэс телефон еуац иинтернатым щIэсхэр икIэщIыпIэкIэ кьэаггэкуэжыну икIи псори кьызэхуэсыжаиц, Хьэбас фIэкIа кьэмынэу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532. Иджыпсту исполкомым председателу тет Шырыкьуэ ТутIэ Мэзкуу кьыкIыжа Мэтхьэн Кьэзджэрий и гьусэу кьэкуэнууци, еджакIуи еггэджакуэи фьздэмькIуэIа, жиIэу хьыбар кьэриггэщIэну арат [интернатым щIэсхэм]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 558.

ЕДЖАПЭ (7). Щеджэ щIыпIэ, щIэныггэ шрат ГуэхущIапIэ. ЕджапIэ, сымаджэц, кьулыкьуэщIапIэ, завод сьыт хуэдэхэр псори кьэралым ейщи, кьэралым и нэли кьатетти, зыхуэныкьуэмкIэ кIэзонэр кьадоIэныкьуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 657. Астемыр Ростов цыщIыIам цыгьуэ кьэрэгьулу зьIута еджапIэм яIа актовэ залым ецхьуэ дахэт иджы Кьэбэрдэимрэ Балткьэрымрэ цызэхуэса залыр, нэжу, Ростов щилгэгьуар нэхь инт икIи нэхь нэхут, нэхь дахэу гьэщIэрэщIат сурэт зэмылIэужыгьуэжIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 323. ЕджапIэм ди цIыкIухэр Щаггасэ, цыхохьуэ, Узыншэу фьщытхэ АбыкIэ сохьуахьуэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106.

ЕДЖЭБЭУЭН (йоджэбауэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и джабэм жьэхэуэн, еуэн. [Фэуаз:] Сэри шыр сфIэгьуэныхь хьужауэ, сыхууцIоггьуэж, ныжэбэ жьэцим седжэбауэ зацIэурэ кьэсхуаици. Анка, 382.

ЕДЖЭГЬУЭ (4). 1. (3). Щеджэ зэман. Ггэмахуэ кьэс езыхэр Налишкь курсым щеджэу, гьэ еджэгьуэм еуэ-ираггэщыхьу цIыкIухэр ираггэаджэурэ а мыдрисэм щеджауэ жыхуаIэр мацIэрэ сэбэп хьуа. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 640. Военнэ кружокыр зэхуаицэ, я еджэгьуэ кьэсаиц. Щынахужьыкьуэ, 65. 2. (1). Тхыггэм зэ узэреджэр. ЕтIуанэрэ еджэгьуэм зигу изубьидэр ари гурыхуэци, ещанэрэим иужь зигу изубьидари хьунуиц, ауэ нэхь гурыхуэжу зиггасэмэ, нэхьыфIиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 610.

ЕДЖЭЖЫН (йоджэж) лъэмыI. (1). Зэ узэджа гуэрэм кьытебггэзэжауэ еджэн. Уэ дыгьуасэ сьыхуэзати, СьыноджэжкIэ зэхьуымыхт. Уи нэу, уи псэу сьыкьэплъагьурт. «Вагьуэ махуэ», 370.

♦ [И] псэм еджэжыи (1). Еплг псэ.

ЕДЖЭКIЭ (3). ЕджэнымкIэ зыгуэрэм иIэ зэфIэкIэ зэреджэ щIыкIэ. НэхьыфIу еджэхэм Алий кьахибжыкIри щIалэ цIыкIуэ зыбжанэ культармеецу кьуажэм дыкIуэуэрэ цIыхубзу унагьуэ зезыхьэм еджэжкIэрэ тхэкIэрэ едггэщIэну тетрадь, кьэрэндац кьытхуигуэшаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 528.

ЕДЖЭНI (йоджэ) лъэмыI. (221). 1. (32). МакькIэ зэхуэбггэзэу, е Iэ хуэщIу зыгуэр зыбггэдэщэн, уи дежкIэ зыкьеггэгьэзэн. Щымыхьужым, хьэжьыр Чачэ еджаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. Сьыноджаиц, уэлэхьы, - жиIэри [лIым] и цхьэр Дэфэрэдж дежкIэ ищIаиц, еплъыт мо цIыхубзым, жыхууиIэу. Лъапсэ, 60. 2. (35). Зыгуэр Гуэху гуркIэ еггэблэггэн (п.п. лэжыпIэм, хьэщIапIэ). Зыгуэр кьысхуэшиз, жиIэу сымаджэр дапцэрэ лъэуами, хьэжыи зыщIыпIэ кIуэн идакьым, гьунэгьуэми еджакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 74. 3. (154). Зэгуэрэм цIэуэ иIэн. «Кьэрал джатэкIэ» зэджэу цыта Залымджэрий кIэбгьуэ зыщIри ежэжыи, Кьылышбий и кьуэжьыр Тэрчкьалэ кIуэжауэ жаIэ, тонгьауэ командирь и пIэм ириггэуэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 188. Унэр зезыхьэ Вындым нэхьыбэу зэреджэр Мэмэт-щIакьуэуэ, ецIэкьуауэу кьызэрикIухьым цхьэкIэ. Лъапсэ, 46. «ЖьыныбэжкIэ» зэджэ цIыкIухэр щтэри, цхьэж и заныцIэ и гьуэуу, зэрехьэжыиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 550-551.

ЕДЖЭН II (йоджэ) лъэмыI. (111). 1. (82). МакькIэ е гукIэ тхыггэ гур кьыхын, гьэлун. Астемыр ириггэаджэ цIыкIухэм Тинэ нэхьрэ нэхьыфIу еджэ яхэткьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 662. Умыгузавэ, си анэ, Письмо кьэптхыи седжаиц, Уигу кьэмыкIахэм нэгьунэ Уи псалгэ мацIэм кьисхаиц. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэм деж», 48. Еджэ, - жьызоIэри Ахьсар итха тхьылымпIэ тIэкIур и пащхьэм изоптхэ. МельIыч, 450. 2. (29). IэщIаггэ, щIэныггэ гур зэггэгьуэтыным хэтын. [Дзэиу:] Зоотехник зыщIыну емыджамы Iэщым фIыуэ хищIыкIырт. Клапэс клапэ, 7. Саримэ и шьпхьу Рум Мэзкуу цоджэ артисткэ зыщIыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 624. [Думэсар:] Лу жыпIэнууци, дьыдымеижу желэ, школым щIэсци йоджэ, яггашхэ, яхуапэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 522.

ЕДЖЭФЫН (йоджэф) лгэмьI. (4). Тхыггээр гүкIэ е макькIэ кърихыну хүзэфIэкIын. АбыкIэ *Алий деуицIати* – дэнэ, *квытхуидэххакьым*: «Тхыль еджэфу хьухукIэ факьыкIэрымыкI», – жиIэри. Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 528. *Еджэф си закьзуу сыкьэнами, Си бзэр схьуэжыну сыпымыль*. Сэ нэгьуэщIыбзэщ тхыль зэрыстхыр... «Щхьэлтыкьуэ», 374. *Саримэ Елдар дежкIэ еплэкIырт, а тхыль кьомым деджэфу щытатэм, жиIэ хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 198.*

ЕДЗЭКIЫН (иредзэкI) лгэмьI. (3). Зыгүэр и плгэм е и блэм едзын. *Уэрамым афицар Iэджэ дэту уахуэзэрт, я цейкIи IэцэкIи зэггэпэцауэ, кьээакь сэихуэ якIэрыцIауэ, дамэтэльхэр цууужу, зи кьатырым шыггэцIыв илгы яхэтти здэкIуэм «дым-дзым» жиIэу псалгэрт, бацIлыкь хужьхэри, шылэ уаггэ ицIауэ, я цIыбымкIэ едзэкIат. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. ТелыдыкIыу дьггэпс налгэр Пиэ бацIлыкьырт иредзэкIри Гуацхьэмахуэ кьахопсалгэ: сыт кьэхьуами ицIэу диIэц ди кьуэшифIхэм я нэхьыцIэр, санаторхэр куэдү иIэц цIыгухуэ Iэджэм ар цаIуцIэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 82.*

ЕДЗЭКЪЭЖЫН: *∅ IэфракIэм едзэкъэжын* (5). *Еплгэ IэфракIэ.*

ЕДЗЭКЪЭН (йодзакъэ) лгэмьI. (19). 1. (11). ДзэкIэ зыгүэрым еIэн, дзэкъапIэ щIын. *Гьуэгу тетыр а жыгым бггэдохьэ, ЩытIыскIэ мыр кьеццэ, йодзакъэ, АрицхьэкIэ ар дьиджи хьфIеддэ, Мейр кьонэ агуэру и закьуэ. Мей. «Шум и гьуэгү», 74. 2. (8). Шхыным хэлэбэн, шхэн. Темботрэ Лурэ занцIэу захуанэри, тIэклү едзэкъаиц, арицхьэкIэ Елдар пIацIэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 124. [Алыджыкьуэ:] Ар зэфIэкIри тIэклү седзэкъа нэужь, си тепIэницIэлгын тIэклүр си цIыбым илгю цхьэлным сыкIуаиц. МелыIыч, 468. Хьэкурынэ кьигьуэтиц Лыггүр зыкьуэс кьуэзгэнапIэри, жиIаиц едэхьаицIу: – Лыггүр, наклүэ, тIысэ, нышедибэ лгандэрэ ди IэфракIэ кьэдггэшаакьым, тIэклү деггэдзакъэ, фIамыцIггэс дыкIуэнц ноби. Лгэпсэ, 105.*

ЕДЗЫЖЫН (иредзыж) лгэмьI. (1). ЗыщIыпIэ зыгүэр щыбгьэува иужь, абы зыгүэр фIэдзэн, пылгэн. *Кхгухьым и курыкупсэм пкго ин иггэуэ, абы арэф едзыжи кукьукIэ ггэбыдэ, чэтэн едз. Кхгухь пхэнж, 508.*

ЕДЗЫН (иредз) лгэмьI. (5). 1. (2). Зыгүэр зыщIыпIэ фIэдзэн, пылгхэн. *ПицIаиц цхьуантIэр мафIэ бзийици, Дыггэ нурым шремыц – Зи жьыцIыггэ бгым езьдзым Хуабэ цыгьукIэ хуеггэгьуиц. Гьатхэ кьэсри шылэ жанэр. «Дамыггэ», 44. 2. (3). КIыхьагь зIлэ гүэр зыгүэрым еүпсеин. Уи зекIуэ гьуэгуэм пкIэлгьейуэ Си лгэгьуныггэр пхуэздзынкьэ, Уей Бадинокьуэ, кьеблаггэ «ЩIалэгьуэ щыналггэ», 423. ТфIэфIу хэти дэ хуабанIэр Еддзаиц дэ уафэм зы пкIэлгьей. Ныжэбэ жэци, нэхур щыху. «Щхьэлтыкьуэ», 384.*

ЕДЗЫХЫЖЫН (иредзыхыж) лгэмьI. (1). Ееггэхуэхьын, едзыхауэ нэхь лгэхьшэ щIыжын. «Елбздыкьуэ Дыкьуэнагь, Арггьейпэ, Шы пэницIыв, ЦIыгьагьжэ, Яжэ лгэгү, Лгэгурьдзэ,

Едзыхыж», – ЖаIэу яцIыр ауанышхуэ, Ахэр ицIалэм кьытогушхуэ. «Елбздыкьуэ», 4.

ЕДЗЫХЫН (иредзых) лгэмьI. (5). Зыгүэр зыщIыпIэ щыггэхун, еггэхуэхын. *Хуеймэ, кьуришым иридзыхыници ириггэуикIыници, хуеймэ, хабзэм иртыници. Щынахужьыкьуэ, 69.*

ЕЖЭЖЬЭН (йожажьэ) лгэмьI. (1). ЖэкIэ зичын, и пIэм икIын. Сэ схуэдэу, уэри бгы лгэабжэм КьыицIэж псы цIыIэм и дежым Шыбз гуартэ блахуамэ, уежажьэу, Кьилгэттырт уи гур пIейтейуэ. Кьайсын К. папщIэ. «Шум и гьуэгү», 87.

ЕЖЭЛIЭН (йожалIэ) лгэмьI. (15). Зыгүэрым жэкIэ бггэдэлгэн. *Iэнлгэм илгыр хьэм хуэмьшхуэу щилгэагум, Джэлил зримылггэфьхуэ кьелгэтэхци жыгми, ежалIэц Iэнлгэм, хьэ тумэу зи дзэлыфэ кьыхуэзытIар ирихужьаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 476. [Гьунэггүр] ЕжалIэрэ еплгэмэ, хьэжыр дыкьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 81.*

ЕЖЭН (йожэ) лгэмьI. (17). Зыгүэрым тезэрыгүэн; зыгүэр кьэухьуреихьын, епщIын. *Жансэхьуи Сосрыкьуи зэрыггэкIийрт, курсант цIыкIухэр зэтраIыггэнү, арицхьэкIэ, кьызылгьымысым и махуэр мыггүэу, ежауэ хьэлгыгуанэр зэбграхьу хуежьаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 557. Жылэ унафэм зылI емыуалIэ цхьэкIэ кьаггэнэнт, Iэнэр хьэзырт, фадэри абы хуэдэт, унафэр зэрызэхьахуэ, псори зэрызехьэу Iэнэм ежаиц, Ботэц Айтэчыр ауан яцIу, цыдыхьэишхуэ, хуэхьуицIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 58. Хьэцхьуэжь кьомыр зэлгьыжаиц; мы кьыдырым дежэу цхьэ дьымыггэишхэр, жыхуаIэу. Кхгухь пхэнж, 503.*

ЕЖЭХЫН (йожэх) лгэмьI. (35). ЕггэзыхыггүэмкIэ жэн. *ФарзэкIэ зэджэр нэишкьаицурэ ежэхьырт и зы Iуфэ лгэныкьуэр кьуаиц-чыцэу, адрейр мзэ зацIэц жьыIэну жыгеишхуэхэм жьауэ кьытраицIэу. Лгэпсэ, 30. Лыжэ жьакIэ хужьхэм я лгэнIанIэр драггэджэрзэейурэ псы хуабэ тIэклү мэжджытым пэмыжыжьэу ежэхьым Iусу андэс яцIэрт: лгакьуэр псым хаггэлгэдэрти, хуэм-хуэму псалгэ зырызи зэпадзу Iуэхушхуэ гүэр ялжэ хуэдэу затхьэцIырт, я вакьэ гьурхэм псы наггэсырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 77.*

ЕЖЬЭЖЫФЫН (йожьэжыф) лгэмьI. (1). Уежэжыну пхуэзэфIэкIын. *Лусанэ сьмаджэр кьиггэнэу ежэжыфын? Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 618.*

ЕЖЬЭЖЫН (йожьэж) лгэмьI. (151). 1. (30). Кьэувылауэ щыта нэужь, аргүэрэ ежээн, гьуэгү теувэжын. *ИужькIэ сыхуэзэнци, жиIэри Лу ежэжэиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 601. Модрей дьыубыдахэм зыдггэницIуу цалгьагум, я фIэц дьыгуауэ кьыицIэкIынти, кьэтэджри езыхэри ежэжэиц, псынэмкIэ яунэтIри. ХьэщIэ лгэпIэ, 402. Нэхуиц хьуатэкьым, Думэсарэ кьыицIыхьэу Астемыррэ Степан Ильичрэ зэрежэжэм и хьыбар цыжиIам. Хьуэпсэгьуэ нур, 282.*

2. (32). Унэм кIуэжын. *Тхыггьыр ялэ зылгэрыкьар Елдарти шэсри ежэжэиц, Инали фIэфIтэкьым Жьыраслгэн куэдэрэ тепсэлгьыхьыну. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 598. Кьыицежэжым, жэцI кIыфIици, сыкьалггэггункьым, жиIэри гум кхьуей кIадэрэ тхьу бошкIэ цIыкIурэ кьриггэуаиц, мэкьу тIэклү*

□ **Езым фИмыгэжар хвэрэмц** (1). Нэггүэшлэм ишлэ и гүм нэсыркбым. *Инал езым фИмыгэжар хвэрэмц*. Мазэ ныкгуэ цхъуантлэ, 570.

ЕЗЫ ДЫДЭ (1). И цхъэклэ. *Езы дыдэр ккаклуэ, «Квйтхуэгэггу, Хвэбибэ»*, – жалэу квольтэункли мэхъу... Нал кьута, 232.

ЕЗЫР-ЕЗЫРУ (22). *нареч*. Езым и закгуэу, и цхъэклэ. *Цыклухэр езыр-езыру зэдаурт: хвисэп умыщлэу еджа ухгүрэ, лафклэм уцлаггэуэ е шлы квэптищыну губгүуэм уоклуэ – ло ницлэнур хвисэп умыщлэмэ, бээр дьдэм хвэрбыз цыпхуэцэнкбым, жалэу. Мазэ ныкгуэ цхъуантлэ, 605. Хвэжыр апхуэдизклэ ерыщити, гватхэм ваклуэ дэклынхэр дзейуэ цызэгухвэклэ, Инус квыгухвэн имыгүэту и витлымклэ езыр-езыру вэжырт. Хьуэпсэгүэ нур, 63. Ауэрэ джэджвей цыклуэр адакгэцлэ цыклу хуаиц, бабыиц шыр быным яхэт цхъэклэ, и мылгэпкэ хабзэ дауэ квищтэн, псым неггэс и ныбжэггүхэри, езыр-езыру флэфлыр шцлэу псы луфэм лутти, бабыиц быныр псым квыхэклыжрэ унэмклэ квдунэтижыкху. Бабыицкыуэ адакгэпш, 479.*

ЕИЖЫН (йоиж) лэмыл. (3). Зыгуэрым ефыгүэн. *Унэр жыкклэ квызосэклэ, Кватымыклуэ сахоклыж: Си ижэггүр квызэижу Сэ хэссахэр квыхечыж. Унэр лгягэу дызошлей. «Батырыбжэ», 33. Бийм ар яцлэри мэятэ, Гузэвэхукли квыдоишжыр, Топкли, лыкли, дыщэ ятми, Кхъахэ хгүауэ дунейжыым Шцлэр гушхуауэ нытоклуатэ. «Шцалэггүэ шцыналгэ», 410. Арихъэклэ нэхгыбэм ар шцыжалэр старшынэм еижу, абы и луэгур зэлыхэм я гуанэу арат. Хьуэпсэгүэ нур, 214.*

ЕИН (ейш) лэмыл. (114). Зыгуэрым и унейуэ шцытын. *Хэт ейми содэ сэ а пилэр, Ухуейми, си цхъэм хуремыхгү, Клуэфынкбым жыжэ зи гур шцылэр – Шум лэсыр гүэгуэм шцыдэмыхгү. Сыклуэнт нэхъ псынщлэу. «Шцалэггүэ шцыналгэ», 10. Бот лэдэуадэ квыхуихгүри и кватыр лэгуэр шцууклэжаш, езым ейр ухури Астемыр и кватыритлым и ужь ихъаиц. Хьуэпсэгүэ нур, 280–281. Ар соцлыхур сэри, тласэ, Мы мээ псори ейиц а ябгэм, Сицлат мураду сэ дыгүасэ – Жыг чэщейуэ пызупищыну, Ар фоч даккэ квеклуу шцыну... «Тисей», 504.*

ЕИНЭКЫН (йоинэкл) лэмыл. (1). Зыгуэрым нэхэрэ нэхъ ину шцытын. *Езыр бжыфлэт, дахэт, гуэгушихгүм нэхгэрэ шцлаггүэклэ мынэхъ цыклу дэнэ квэна, еинэклырт, и квабзий зэмыфггүхэр зэцлэнищытицлэу, и клэри ггүбжэм хуэдэиц, квэггэшауэ, и сыджри зэцлосккыскгэ, лгэнхвэщэмэ, и лгэбжэр гуахгүэм хуэдэиц [адакгэм]. Бабыицкыуэ адакгэпш, 474.*

ЕЙ-ЕЙ (52). *Ежыу. Тхъэм уиггэпсэу жи, Уэри ей-ей, Шцалэ лгяггүгүафлэу, Уэри ей-ей, Лгяггүэ махуэм тетыр, Уэри ей-ей, Хэтым уащыщ? «Шцалэггүэ шцыналгэ», 416.*

ЕЙ I (112). *междом*. Зыгуэрым шеджэклэ, шегуоклэ квяггэсэбэп. *Ей, си усэ, уишхыдыкыу Ухгүмэ цыгхум я гухэлэ, Дядэ, дянэм я шцлэну Гүггэ закгуэр ягу иггэлэ. УситI, Шам шцытхауэ. «Дамыггэ», 75. Ей, бетэмалу жыы мыхгүмыщлэ, Дэ тцыици а шцалэр, квэхэ ди дей! ЗэкгуэшитI.*

«Шцалэггүэ шцыналгэ», 17. Ей, дунейри хвэхуиц, хуэмыхури куэдиц, флыр дэ тхуэдэ зырызиц, – жиIэри нетIэрей жвэрэлурэм псори иггэдыхвэшихаиц. Хьуэпсэгүэ нур, 60.

ЕЙ II (22). *еиггэ цлэп*. Зыгуэрым иIэр, бггэдэлгыр квэггэлгяггүэ. *Тетрадхэр Квэзджэрий квыхвэжэатэмэ, Лу ейр занцлэу квицлыхужынут, и шцылүм лүаицхэмахуэм и сурэт тетици. Мазэ ныкгуэ цхъуантлэ, 619. Зи мылгүку зыфлэмаицлэу хамэм ей ехуэпсар араиц, – жиIэри сэлэтхэм я акгыл здынэмысым ниггэсу Астемыр квэпсэлгяиц. Хьуэпсэгүэ нур, 179. Зым и дээр флыцлэу ирешажэ, Зым ейр дээ хужыици, квымыклуэ, Зэм офицерыр квыхаггяицлэ, Зэм я сэлэтхэр яфлуклуэ. Шахмэт джэгүклэ хэт зымыщлэр. «Батырыбжэ», 65.*

ЕКАТЕРИНОДАР (1). *Краснодар квалэм 1920 ггэм нэсыху зэреджэу шцыта цлэ. Ар абы дэнэ шцыцлэнур, зэрыцлыклуэрэ Екатеринодар жыхуалэ квалэишхуэмрэ Батырыбыхурэ квыдэмыкIAM. Хьуэпсэгүэ нур, 262.*

ЕКУН (ирекү) лгэI. (16). *ЖепIэн, епцлэнIауэ зыгуэрым тегушхуэн, дзыхъ шцын. Саримэ абы квымылггягууи квэнакбым, арихъэклэ, лафклэтет Рахымыжыыр абы бггэдэтти, Елдар бггэдыхвэн ирикуакбым. Хьуэпсэгүэ нур, 128. Дэри а ллүтлым данккэроплгыхъ, гу зылгытта гуэри шцылэ пэтми, ди гүм илгыр жытIэн едмыкуу. Зи лгэрыггыпс тлыггэ, 520. Квэдым судыр цызэхуишэса махуэм илгэбар саггэцлэти, сымыклуэу хвунутэкбым, инэралым сыщыггүупица е сыккыггэпицла си гүггэми, сыщлэупицлэн ескуркбым. Хвэщлэ лгяпIэ, 399.*

ЕКIЭПЦIЭ (1). *Зи тхэмпэр дей тхэмпэм ещхъ жыг лгэпкэ. Псым зэпрыкли зы еклэпицлэ квудамэ квысхуэпрых! Хьуэпсэгүэ нур, 164.*

ЕКIУЭКIЫЖЫН (йоклуэжыж) лэмыл. (1). *Кыздикла лгэныккүэмклэ клуэжын. Жыраслгэн и гуацэри, Шэрданхэ я унэ дахэм шцIэсами, и лгым и унэмклэ еклуэжыжаш. Хьуэпсэгүэ нур, 241.*

ЕКIУЭКIЫН (йоклуэкл) лэмыл. (91). 1. (6). *Зыгуэрым квухвэн, лгэныккүэ гуэр убыдын. Астемыр цхъэггүбжэмклэ еклуэклири, уэрамымклэ лгээмэ, цылыху зэрызехвэ, зэхэвэзэхжэ квомыр илгэагуу уваиц. Хьуэпсэгүэ нур, 114. Гватхэтэм мазэр квыхвэаггяицлэу Псыхуабэ цызэхэта съездым ккэклуа делегатхэмрэ пищыжэ-уэрккыжхэмрэ зэгурымылуэ хуэри, квэрэхэлгкэ делегатхэр Тэрчквалэклэ емыклуэкыу хуаакбым. Хьуэпсэгүэ нур, 242. 2. (10). Ггүнэггүм я деш клуэн, шцыхвэн, лүхвэн. Сыту пIэрэ Дисэ шцылымдэр Саримэ Думэсарэ дешклэ квеклуэкыу», – жиIэри аргуэру Елдар гупсысаиц, ятэм гурыщхгүэ шцлар аргуэру и гүм ккэжыжаш. Хьуэпсэгүэ нур, 130. Абы инэмыщыжыу, Бэлацэ а здэклуэну жицIам клуарэ мыклуарэзэггэицлэнхуейт, дади и шымишэсудэклыжа хвэмэ ггүнэггүхэм я дешклэ еклуэкла, болиэвичхэм квахвэ властри дэнэ яхвэ? Хьуэпсэгүэ нур, 311.*

3. (10). *Сагыру еггүэувэклауэ шцытын. Уэрамыбгүу лгэныккүэр бжыхэт, ггуанэпицIанэ хвужауэ, адрей лгэныккүэр мывэ сэрейуэ еклуэжырт. Хьуэпсэгүэ нур, 63. Алгхгом а шцIалэм гу*

лгитауэ, Ар зыдэцилыгым псыницлэу мэни, Къуэ зэв еклуэжкыи зритауэ, Емышу маклуэ – шлалэ лгэици. ЗэкьуэшитI. «Шлалэгьуэ шчыналгэ», 18. Пошт гьуэгужьым и гьунэгьуитIыи мкли жыгыицIэ цыклуу сатыритI еклуэжкыи. Мазэ ныкьуэ шчхуантIэ, 525. 4. (63). Зы зэман гуэрэм кьриуыдыуэ шылэн, кьэхьун. Янэрей урокыи хьарзынэу еклуэжкыи, жиIэу Локотош жэцибгым деж зиггэпсэхуну зиггэуклурияи. Нал кьута, 259. Бжыыхьэ хьухукIэ уафэр бзыгьэу Махуэр хуабэу еклуэжкыи. ДжанэпцIанэу йоклыр бжыыхьэр. «Вагьуэ махуэ», 68. Ефэ-еишэ яублар еклуэжкыи, зызымышыIэфхэр ефэрт хьэр гьыуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 60. 5. (2). Зэман гуэр блэкын, икын, иухын. КызэплгэкIыну хуцIэмыхьэу ПсыницIацэу гьатхэр еклуэжкыи. И псы кьриуэгьуэт гьатхэм дежи... «Шхьэлыкьуэ», 406.

ЕКIУЭЛIАПIЭ (3). БгьэдыхьэпIэ, зыгуэрэм зэреклуалэ гьуэгьуэ. Еклуэжкыи иIэр лгэгуэици. «Елбзэдыкьуэ», 16. Езыри псыницIацэу зеклуэрти еклуэжкыи ямыгьуэтауэ хьым тет кьхьухьэм ятеуэрти яхьуниIэрт, исыр гьэру яубыдырт, илгьыр зыIэцIалгьэрти – бгьуэтым кьаицтэ, загэбзэхьыжырт, кьхьухьэ яхьуниIэри толгькьуным шчIилгьафэрт, здэклиуари здэжари ямыиIэу. Лгьапсэ, 39–40.

ЕКIУЭЛIАПIЭ ГЬУЭТЫН (2). ПсэупIэ, шчхьэггьэзыпIэ иIэ хьун. Гуаицэм, дауэ хьуми, еклуэжкыи гуэр игьуэтыници, е я деж клуэжыници. Мазэ накьуэ шчхуантIэ, 518.

ЕКIУЭЛIАПIЭНIШЭ (7). 1. (1). БгьэдыхьэпIэншэ, еклуэжкыи Iэмал зыхуамыгьуэт. Еклуэжкыи иIэншэу ялгьэтуэ А крепость иным шахьумэу Кьарухэр куэдрэ флгьэгуами, Ар хэти ди гум кьинаици. Березина. «Бгы лгьапэхэм деж», 92. 2. (6). ПсэупIэншэ, шчхьэггьэзыпIэншэ. [Алыджыкьуэ:] Нэмьицэр кьэсаици, жаIэу цызэхэсхьым эвакуацэ клуэрт райисполкомым тетым я бынунэри сэри абы гьусэ захуэицири Куржы нэс дыклуэри иджыри кьэс абы дыциIаици, шхьынкIэ Iейуэ гугьуэ дехуэ, дыеклуэжкыи иIэншэу. Мэлыгыч, 441. Шчхьубзыр еклуэжкыи иIэншэици, унэ игьуэтмэ, арагьэ зыхуэйр, иужькIэ фызгьуэгуэжыници, – жиIэри Кьетау дыхьэишхьаици, модрей кьомри дыхьэишхьаици, Дэфэрэдэж нэхэ нэцхьыфIэ кьэхьуауэ гьукIэм дежкIэ зээмьызэ маплгэ. Лгьапсэ, 62. Абы кьыициIэдзауи нобэ кьэс ЛутIэ адэанэнишэу кьэнауэ, еклуэжкыи иIэншэу кьэеклуэжкыи. Хьуэпсэгьуэ нур, 286.

ЕКIУЭЛIЭЖЫН (йоклуэлэж) лгьэмыI. (9). 1. (7). Уи унэ кьэггьэзэжын, и псэупIэм и лгьапсэм гьэзэжын. Шчхьур зыицIэуицIэн маицIэт: шэсыпIэ диувэрэ, Жыраслгьэн жылэм кьыдэтишэжмэ, и унэ еклуэжкыи хьэмэрэ дэнэ ихьыну и шчхьэр, жаIэу зигу кьэкли ухуэзэрт. Мазэ ныкьуэ шчхуантIэ, 627. Удзымэ IэфIхэм чэф саицIауэ Ди унэ тIэклим соклуэлэж. Ди хэку аргуэру кьызогьазэ. «Шхьэлыкьуэ», 379. Пицхьэцхьэ хьурэ Iэхьуэр кьыдыхьэжмэ, я шкIэ цыклуэхэм хуэзэша жэмхэм бууэ кьыициIэдэрт, ахэр куэбжэм кьэмысыж шчхьыкIэ уэрамым сабэр дэз хьурт, гу зырызи е нартыхуэ бзий кьаишэу, е чьэрэ клуэр кьэеклуэжкыи

шчхьэж и унэ еклуэлэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270–271. 2. (2). Аргуэру зыгуэрэм бгьэдыхьэжын. – ИкIэциIыиIэжкIэ шчхьэж и гьуэлгьытIэм феклуэлэж, кьыгьуэриуа? [жиIаици офицерым]. Хьуэпсэгьуэ нур, 174–175.

ЕКIУЭЛIЭН (йоклуэлэ) лгьэмыI. (30). 1. (30). Зыгуэрэм гьунэгьуэ дьдэ зыхуэици, бгьэдыхьэпэн. Гьунэгьуэ дьдэу Гуаицхьэм шчхьуэлэжкыи, абы теса бгьэжэ гуэри лгьэтэжри и дамэ иныр хуэму шчхьуэлэжкыи кьуришымкIэ иунэтиIаици. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. ШтэIэциIаици ар йоклуэлэ, Шчхьуэлэжкыи, Шчхьуэлэжкыи, Пишынэр кьэицтэ, и кIэр делгэ. «Бажэ пшынэ», 3. Мээхьумэм ихьэр езым пиуициIт, нэхэ зыхуэйр абы иицIэнтэкьэ, пиуициIар кьригьэфхьуэрэ мо нэхэ узэклиуэлэ хьунум деж цызэтрилгьэрти, зыцэхун кьыгьуэтмэ, ирицIэнт. Лгьапсэ, 68. 2. (9). ЗыициIэ гуэр клуэн, зыгуэрэм деж клуэн. [Алыджыкьуэ:] Кьалэм дьнэсри элеваторым деклуэлэным и пэклэ унэ гуэр деклуэлэри Илас шчхьэгьубжэм кьутиIыкьумкIэ теулуаици. Мылыгыч, 470. Якьуб кьэзымыиIыху шчхьуэу цыIэтэкьым, хэт сыт хуэйми цыхур нэхэ зэклиуэлэжкыи арат. Нал кьута, 297. [Гьуом:] Пицэдей балигь хьуэр правленэм фынеклиуэлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 82. 3. (1). Зыгуэрэклэ зыгуэрэм ешхьын, бгьэдыхьэн. Сэ сэцхьуэ жаIэ сэ си шчхьуэлэжкыи, Ауэ и гьаициIэр сэ си гьаициIэм Мэскьалу пIэрэ зэреклуэлэжкыи? Си шчхьуэлэжкыи. «Мывэ хуабэ», 217.

ЕКIУЭН: 0 лгьыр и шчхьэм еклуэн (2). Еплгэ лгьы.

ЕКIУЭСЭКIЫН (йоклуэсэкли) лгьэмыI. (1). Шчхьуэрэ, хуэмурэ зыгуэр зыициIэклэ еклуэжкыи. И гуфIаици «хуабэу» хэт рестораным шчхьыаици, сом и жып имылгьыж кьыициIэжырт, и ахьишэр хьыдэжэбз дахэхэм я деж еклуэсэклиуэ. Лгьапсэ, 25.

ЕКIУЭСЭХЫН (йоклуэсэх) лгьэмыI. (2). Шчхьуэу, хуэмурэ зыгуэр лгьахьшапIэ гуэрэм ехын, ежэхын. Псы цыклуэр Iэуэлгьуэ имыици, зиуицэхуэ хуэдэу, йоклуэсэх. Хьуэпсэгьуэ нур, 226. Кьыкьуэлгьыкьыи икIи псыницIэу Неман псыжырт мес йозэхэ, Бгьым жьэхэлгьэм тIэуэлэжкыи пIэициIэу Бахьэр тету йоклуэсэх. «Бдэжэбэицэм ипхьуэ», 145.

ЕКIУЭТЭХЫН (йоклуэтэх) лгьэмыI. (2). Зыгуэр клуатэуэрэ лгьахьшэ хьун; зыгьэициIкун. Бгьым рудары кьыициIэсиауэ, Вагонеткэм изи сиIауэ, Мывэ лгьапIэр жьым нэхэ шчхьуэлэжкыи КIапсэрыклуэу йоклуэтэх. Бгьэ шыр. «Партыр ди пашэу», 67. Сомым кIапэр шчхьуэлэжкыи Жыным кууэу йоклуэтэхьыр, Уафэ шчхьуэлэжкыи нэху хьужауэ Жыжэ макуэ гьатхэ уэишхьыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 137.

ЕКIУУ (3). нареч. Нэгьэсауэ; дахэу, фэ тету; фIгьуэ. Езыр цыкьубз гуаклуэици, дахэици, кьэзылгьагьур кьыдэхьэхэ, зыIэпешэ, Iэклиуэлгьагьуэици, еклуу зехуапэ, псом хуэмьыдэжу псэлгьэклэ дахи иици. Лгьапсэ, 78. Дахэуэсу тхьэлухьудыр А фыз удым кьыпоувыр, Шчхьым теуэвэм пIэ шчхьуэлэжкыи Ар есами нобэ кьэс. Сэтэнейуэ ем и лгьыклуэм Еклуу псалгэ ныпедзыж: «Уэ бэлыхьыр доггэишчыр, Чэндэжэцгьуэр дэ ди лгьыгьэици. «Шчхьуэлэжкыи шчхьуэлэжкыи», 414. Хуицхьэжэуэ зэ кьылысэри а иныжырт шхэну тIысмэ, Пастэ заициIэу лгьэгуициIэ, Нарт санэпсэ

фэндрибл, *Вы гэхихари абы дэКлузу Еишыр, йофэр ину еКлуу.* «Еблээдыкьуэ», 13.

ЕКЮЖЫН (йоклуж) *лэмыI.* (2). УзыщыИеауэ, узыщыхауэ шыта гуэрым фЫ зыхуэщЫжын. *А лЫм и фIэц хьуат Якьуб уеклуж зэрымышьунур.* Нал кьута, 302. [*Хьэбибэ*] *И пхьум еКлужмэ зэрыфIэфыр и макьымкIэ кьапицIэрт.* Шынэхужьыкьуэ, 32.

ЕКЮН (йокIу) *лэмыI.* (4). Зыгуэрым зыгуэр хуэКлуэ, езэгьуу шытын. *Трофей хьэтышыхэм нэмыцэ офицер фацэ шIэрытс яхэлэу Якьуб кьилъэгьуаиц.* – *Сыт хуэдэ, сэкIурэ?* – *жиIэри Якьуб кьеплэкIаиц.* Нал кьута, 301.

ЕКЮН (йокIу) *лэмыI.* (2). Хабзэгуэрым, шапхьэ, мардэ гуэрым хуэКлуэу шытын. *ХыфIыбодзэри – уи гум пыКIыркьым, кьыбогьанэри – еКIуркьым.* Нал кьута, 301.

ЕКЪУЭКIЫН (ирекьуэкI) *лэI.* (16). Зыгуэр лэныкьуэкIэ шэн, гьэкIуэтэн. *СхуацIыниц ныбжьэгьухэм джэгу, згьээзжэмэ, БжэIунэр кьабзэу япхьэнкIау, Хуэм хьумэ, Iэгур кьаублэжу, Кьэфэниц бацIлгьыкьыркьуэ еКьуэкIау.* Сэлэт шырыкьуэ. «Шум и гьуэгу», 11. *Зыбжанэ дэКIри, Нахьуэ и мауэрыр лэныкьуэкIэ ирикьуэкIаиц, Лу гу кьылыттами кьемыплъ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 510. [*Яков Борисович*] *Адыз пьIэфI цхьэрыгьэт, кьамэр и бгьумкIэ еКьуэкIауэ кIэрылэлырт.* Нал кьута, 281.

♦ **ПицIэнтIэпсыр еКьуэкIыи** (2). Еплъ пицIэнтIэпс.

ЕКЪУЭНШЭКIЫН (йокьуэншэкI) *лэмыI.* (5). Зыгуэрым кьуаншагьэ, мыхьумышIагьэ кIэлъызехьэн. *СокьуэнишэкIаиц, кьысхуэгьэгьу, Анка, – жысIэу шым сэдхациIэу цызэхихым, арэзы кьысхуэхьужауэ и цхьэр цутхытицIу, нэгьуэицI зыгуэр кьэхьужаиц, и нэпситIыркьызырелгьэлгьэхьу си Iэм кьепзицэщыну хуожьэ, мэциатэ, мэпапицэ, и цхьэр си дамэм кьытрелгьэхьэ, и кIэр егьэкIэрахьуэ, лгьэм тегьIэркьым, мэциыи, и макьыркьуэ еКьуэкIауэ.* Анка, 382. [*Алыджыкьуэ:*] *НтIэ, тхьэм кьысхуэуауэ пIэрэ мыр: дыгьуасэ бэзэрым цIыхубзым сыцыхуэзати, ныжэбэ секьуэнишэкIри си напэр сэр-сэру тесхьыжаиц.* МелыIыч, 446.

ЕКЪУЭУЭН (йокьуауэ) *лэмыI.* (1). Елгьэкьуэуэн, лгьакьуэкIэ езуэ зыгуэр Iухын. *Екьуэуэници бжэ-цхьэзгьубжэр Гьэбыдамы уихьуницIэиц.* Дыгьу жыхуалэр сыт? «Бгы лгьапэхэм деж», 124.

ЕКЪУЗЭХЫН (ирекьузэх) *лэI.* (1). Зыгуэр кьуэуауэ лгьахьшэу ешэхын. *Уиш уишэсыжмэ, сыбдэкIуатэу, Кьыпхуескьуэзэхьыр лгьэрыгьыптс.* Лермонтов. «Батырыбжьэ», 49.

ЕКЪУЗЫЛЭН (ирекьузылэ) *лэI.* (2). Зыгуэр зыгуэрым гьунэгьу дыдэу еубыдылэн. *Фоч лгьэдакьэр и напэм кIэригьэпицIэным хуэдэу ирикьуэзылгьуэ Ботэх шыр зыцIэс цыхьым нэ лэныкьуэкIэ йоплэ, фочыр тригьэницауэ, арицхьэкIэ, кIакхьур хуцIэчыркьым, шыр цIыкIур фIэгьуэныхьыи.* Лгьапсэ, 71.

ЕКЪУН (йокьу) *лэмыI.* (5). 1. (3). Зыгуэрым еIэн пшэну, плгьэфыну. *Шымы кьохьэлгьэкIри, зиукьуэдияуэ йокьу.* Лгьапсэ, 47. *Сэ кьалэишхуэм сыпхуэКлуэнкьэ, уа си хьы, Дыриуэнэу дыицэ*

зацIэу, уа си хьы, Кьэсцэхункьэ сэ пхьэIэицэ, уа си хьы, УмыувиIэу уэ еКьу закьуэ, уа си хьы. Хьы и уэрэд. «Батырыбжьэ», 81. 2. (1). Зыгуэр ушIэфурэ зэжьэдэшэн (псы, Iугьуэ н.кь.). *Уеблэмэ Тембот кьэмытэджу псы зэрэфэн Iэмал кьигуэпсысат, кьамыл кIыхь кьигьуэтауэ и зы кIапэр псы пэгьуным хилгьэхьэрт, мыдрей кIапэр и жьэм жьэдилгьэхьэрти, еКьуурэ псы ефэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 287–288. 3. (1). Лэныкьуэ гуэр убыдын, цхьэхуэ зыщIын. *Ауэ кьыжиIакьым жывмыIэж, Елдар здекьур кьызгурыIуэркьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 197.

ЕКЪУТЭКIЫН (ирекьутэкI) *лэI.* (3). Куэд жыIэн, адэкIэ егьэкIуэкIын, пыщэн. *Нахьуэ ирекьутэкI: – Бгьэр куэдэрэ уэмэ, и дамэр мэкьутэ, жи.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 647. *Инал ирекьутэкIыркьуэ: – Мэтхьэн Кьэзджэрий ауэ кьыгьээжакьым хэкум.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 592.

ЕКХЪУ (1). Iэщым и лгьэсыгьуэм илгьхэр. *СогьэницI нахуэу, укьрамыудмэ, уи екхьур кьрахуауэ, – жиIэри Iэдэб дыдэу я шIыбагьым кьыдэт Мэз и псалгьэри кьыхиIуаиц.* Кхьухь пхэнж, 503.

♦ **Екхьур кьыхун** (1). ХуэфI хьун, дуней егьэлгьагьун, хурикьун. *СогьэницI нахуэу, укьрамыудмэ, уи екхьур кьрахуауэ, – жиIэри Iэдэб дыдэу я шIыбагьым кьыдэт мэз бжэным и псалгьэри кьыхиIуаиц [кьыдырым и псалгьэм].* Кхьухь пхэнж, 503.

ЕЛЭЖЫН (йолэжь) *лэмыI.* (6). Зыгуэрым лэжьыгьэ ехьэлэн. *АрицхьэкIэ кьуажэишхуэм кьахэкIаиц гьубгьуэм илгь ди гьавэр кьиднэу, кIэнауэ ттIыуэ дауэ дихьэжын, ди гьавэм демьлэжьу, жалэу.* Зи лгьэрыгьыптс тIыгьа, 524. *ЩIым елэжьу ар шыттами Iуэху блэкIахэр игу кьокIыж, Илгьэс пIыицIкIэ ар пицIыламы И цхьэ дэдэр мис хуитыжиц.* «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 147.

ЕЛДЖЭРОКЪУЭ (1). «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романхэм хэт персонаж Iэюб-пелуан и унэцIэщ. *Елджэрокьуэ! Тхьэ дебгьэплгьын уи дзэжэналгьэм, – жалэу Луэ Сосрыкьуэрэ Iэюб фIэкIа Iуэху яIэтэкьым, абы и лгьэцагьым дихьэхуауэ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 589.

ЕЛЕЙ (2). миф. Адыгьэхэр мажусий диным щитам яIа тхьэхэм шыщ зым и цIэщ. *Гуауэцхьэуэишхуэр кьыицыхьуар Елей махуэм тыхуати, иужькIи гьэ кьэс Елей махуэм цIыхум я нэицхьэигьуэт, мьыцыгьуэ шымыIэу.* Лгьапсэ, 6.

ЕЛИЗАВЕТЭ (2). ЦIыхубзыцIэщ. ЕпшыкIуиянэ плэщыгьуэм Урысейм и императрицэу шыта Елизаветэ Петровнэ и цIэр кьалэ уэрамым и цIэу «Хьуэпсэгьуэ нур» романым кьыхош. *Елизаветэ уэрамым унэ зэтет цIагьуэ теттэкьым, унэ лгьэбышэ цIыкIухэм шханIэ цIэтти, лэпсымэ, лы гьэжьам и мэ IэфIхэр кьыицIыхьэрт, афицархэр шханIэм цызэхуэсауэ я хьэкьувыкьуэ макьэ зэхэпхьырт, цIыхубз дыхьэишх макьэ абы кьыдэКлуэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 112.

ЕЛМЭС (9). Шым и цIэщ. «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым Елдар и шым иреджэу ушчрохьэлэ. *Лу, шIэкIэзызыр имьыцIэу, кIэзызырт: – Елдар машынэкIэ кьэКлуаиц, ауэ*

«Елмэс» уанэ телгү Иэюб Иэдэжу кызыдишац, – жиЛэу Лу и жьэм кыжьэбэдэхури цеггүэжащ... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 594.

ЕЛБ (1). УрысыбзэкIэ: псей жыг. *Мо Затишьеве нобэ дахэр Сталин лъапIэм и хьэцIапIэм, Дыжьыныфэу ель жыг лъагэм Къыцыхоцыр унэ къуапэр, Бгы уэсыцхьэм пэгьунэгьуу, Ди акъужьми и жэрэгьуу. Лъэпкхэм я тхыгьэ. «Партыр ди пашэу», 48.*

ЕЛБ (1). Еплъ. Зыгуэрым гукъанэ зэрыхуащIыр кьэзыгьэлъагьуэ жыIэкIэщ. – *Абы и гугьэр ел!* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 580.

ЕЛБЭБЭКЪУЭН (1). Еплъ **ебэкъуэн**. *Иуэху фызыхэтым сэ сыхэту, Фызлэбэкъуэм селъэбэкъуэу, сывдокIуэ ноби сигу кьилъэту. Тхылгьым еджэм. «Мывэ хуабэ», 16.*

ЕЛБЭБЫШЭУЭН (йольэбышауэ) лъэмыI. (3). *ЕщIэкъуэуэн, лъэбышэу кIуэн. Нэхъ кызыгурыIуэхэр физ хьыбар цхьэкIэ пхуэгъуэзэнутэкъым, ауэ Долэт елбэбышауэу кьиджэдыхьурэ хэт хуэзэм и цхьэ фIы хужилэжу, игъацIэм цIыхум и жагъуэ имыцIауэ, уеблэмэ жэм щыс кызыцымыхуауэ тхьэ иIуэу уэрарым кыдыхати, дунейм зыгуэр зэрыцыцыIэм Иэджем гулъатащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 303. Уакъ-уакъ-уакъ, адакгэпц, – жиIэри елбэбышауэу зыIуригъахац [бабыщым], псы цIыкIу хадархэм ижымкIэ иунэтIри. Бабыщыкьуэ адакгэпц, 475.*

ЕЛБЭГЭКIЫН (йольгэгкI) лъэмыI. (1). Зыгуэрым нэхьэр нэхъ лъагэу щытын. *Абы [азэнджапIэм] тету зуплгьымэ, квалэр зэрыквалэу плъагьу дэнэ кэна, пащтыхьыр зыдэс пцIантIэшхуэм йольгэгкI. Кхьэлэггунэ, 376.*

ЕЛБЭДЭКЪУЭН (йольэдэкъуэуэ) лъэмыI. (9). 1. (8). *Нэхъ псынщIэу бгъэкIуэн мурадкIэрэ узытесым (шым) лъэдакьэкIэ еджабэуэн. Апчарэ кызылпэкIэри Бекван шыцIэ цIакъуэр ипхьу цилъагъум, и шым елгэдэкъауэри джабэм кIэрылбэдащ. Нал къута, 272. Шым кызыдэдэкъэн хуэдэу зещI, сэри хуэзымдэххэнурати, фIыуэ селгэдэкъауэ, сяпэ ища си гьуситIым сакIэлыпIащIэу. Анка, 381. 2. (1). *Нэхъ псынщIэ зыщIын, нэхьри къару Iуэху гуэрым хэлгхьэн. Лу зэ елгэдэкъуэужри кIапсэм кIэрыпцIащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 101.**

ЕЛБЭКЪУЭУЭН (йольэкъуэуэ) лъэмыI. (3). *ЛъакъуэкIэ зэпхьукIын. Зи цхьэ пхам лъыкьуалэр бинтым кыщIэжурэ и пцIамIэм дэлбэдэ цхьэкIэ, фIэмыIуэхуу и гьусэм и дамэр иIыгьыу йольэкъуэуэ. Нал къута, 211. Шыр кытехуэри, куэдэр емьлэкъуэуэуэ лIащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 170. Фашист гуэрым сымьцIэххэу Сырихьэлэщ жэщ мазэхэу, ЗаныцIэу зездэри изудауэ, И цхьэр каскэмкIэ скьутауэ, Щылэт гурым елбэкъуэуэуэ. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.*

ЕЛБЭЛБЭХЫН (йольэлбэх) лъэмыI. (1). *ЗэкIэлгхьэужьу ехуэхын. КрушкIэкIэ уэныр кыщIаублэм, Сосрыкьуэ еIуныцIащ стIолми, телгьри тетри елбэлгэхащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 550.*

ЕЛБЭН (йольэ) лъэмыI. (12). 1. (6). *ЛъагапIэ гуэрым кьепкIэн. Дыгьэр тепсэм нэр тоджылэ,*

Нэпкьым йолгэ, ещI архуанэ. Псыр шы щхьуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208. Апчарэ хуэмышэчыжу шызакъуэуэм елгэри фермэмкIэ цIлэхьуащ. Щынэхужьыкьуэ, 54. 2. (6). Зыгуэрым лъэуэ цхьэдэхын. Лу зиггэ-Елдару командэ итырт, Сосрыкьуэ, Жыраслгээн дьыд хьуа хуэдэу, батэкьутэр иггэшырт, адэкIэ елгэрт, кьелгэжырт, цIыкIу кьомыр зэрыггэкIийуэ и иужьым иту. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 580. Бжыхь елгэни хуэфIокI, Щолэхьуцу зукъуэдий, Нэггэсауэ ар шаггдийщ, ЩIопыцым теплгэм – зыкьелэст, Си альпыным сьт кыыхуэтI. «Елбэздыкьуэ», 8. Астемыр и унафэкIэ, шу гупыр жылэр кьапэуащ, ямыггэкIуэн я гугьэу, арицхьэкIэ хэт бжыхьым елгэщ, хэти цIлэхьуэри ежэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 254.

ЕЛБЭПЭУЭН (йольэпауэ) лъэмыI. (7). 1. (3). *ЛъапэкIэ зыгуэрым еуэн, зыгуэр дзын. Аралтыр елгэпауэри пэгуныр иггэлгэеши, цIопыцымкIэ Думэсарэ кызынрихулэкIыну зицIат, арицхьэкIэ и гугьу ицIыжакъым. Хьуэпсэгьуэ нур, 290. ШырыкьужьитI зыцихам йольэпауэри дурэным дэдэ. МелыIыч, 464. 2. (4). зэхъ. Зыгуэрым мыхьэнэ емытын. Инал ар зыуи кьилъытакъым: – Хабзэжэ псоми дельэпауэркьым, [жиIэри]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 588. ХьэцIаггэ кьрахым Дуду елгэпэуэфакъым. ВитI, 416.*

ЕЛБЭТЭХЫН (йольэтэх) лъэмыI. (2). *Лъэтауэ лъагапIэ гуэрым ехын. [Джалил] Бажэр кызырыцIыхьэу, сэ селгэтэхыныци, си лъэбжъанэр и фэм хэзукIауэ и цхьэм сеуIуныц. Бабыщыкьуэ адакьэпц, 484.*

ЕЛБЭФЭЖБЭН (ирелгэфажбэ) лъэI. (1). *Зыгуэр плъэфу цIэдзэн. Астемыр зыри жимыIэу шым шэсыну цыбггэдыхьэм, емьлбджым лIитIри лъэдакьэкIэ иггавэу ирилгэфэжбэуэ илгэфу хуежъащ, арицхьэкIэ аргуэру зэ дэлгэигьуэм лIыр уанэгум кыихутащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 164.*

ЕЛБЭФЭХЫН (изольэфэх) лъэI. (1). *Зыгуэр плъэфурэ ильабжэмкIэ гьэкIуэн. Дэнэ пхьырэ мыр? – жиIэу щепуныцым, «уэлэхьы, моуэ еслгэфэхьыртэм кыдыдэслгэфеишину», – жиIэри иггэдыхьэишат. Лъапсэ, 68.*

ЕЛБЭФЫН (йольэф) лъэмыI. (1). *Зыгуэрым елгэну хуэфIэкIын. Шыцхьэмыггасэу си усэр И заныцIэр гьуэгуу пхелгэф, Хы толкьун ябгэу цIихуащ, Хым кыыхыц мывэм йольэф. ХьыбарегъащIэ. «Дамыггэ», 43.*

ЕЛБЭЩIЭКIЫН (ирелгэщIэкI) лъэI. (3). *ЛъэныкьуэкIэ кIуэуэ зыгуэр лъэщIын. ХьэщIэхэми я пащIэр Iэ цIыбымкIэ иралгэщIэкIыурэ Iэнэ лъакъуыцым и хьуреггэкIэ кьетIысэкIауэ, Iэнэм телгьым шыц кхьуей тIэкIу, лы ггэжъа Iыхьэ зырыз кьащIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 268. Исхьэкъ, бжамиипэмкIэ и пащIэр ирилгэщIэкIыу, кьедалгэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 651.*

ЕЛБЭIУН (йольэIу) лъэмыI. (129). *ЛъэIуэкIэ зыгуэрым бгъэдыхьэн, зыхуэггэзэн. Лыжь гуэрхэри Якъуб деж кIуэри кьаутIытыцыжыну елгэуащ, Якъуб кыггэгьуэа цхьэкIэ, Локотои и Iуэхум хыхьэну фIэфIтэкъым. Нал къута, 263.*

Щыхуэр итыжыну и пхур циггэкЛуари гурьгуэгуэ: и адэр е и анэр хэжыгэ, дагэ сьт жаэу тыкуэнтесым деж клуэмэ, Лэнэцү кгаггээжырт, Назифэ клуэрэ хэйджэбз дахэ дьидэ цыкүм тхэмьыцкүафэ Лей зытриггауэрэ и цхвэр кымыЛэту ельэуэм, зи цыхуэ ятелгым флэгуэныхь хвурти, кыггэцилэхвуртэкгым, зэрелгэуа псори кырымьтми, и ныкгуэр кыритырт. Лэчымэ, 391. Езы Тинэ кьелгэуэрт Арбузик: «КхыЛэ, их си сурэтыр»,- жиЛэу. Мазэ ныкгуэ цхэуантЛэ, 638.

ЕЛГХЪУЭТ (3). Ищхгэрэ Осетием щыц кыуажэм и цлэщ. «Нал кыута» романым ушрохэллэ. Елгхуэт дыххэпЛэм нэмьыр флэмыкЛау арац. Нал кыута, 294.

ЕЛЫТЫН (ирелгыт) лэЛ. (17). 1. (11). Зыгуэрим еггэщэн. Бэлиэвыч мыггуэр дыщи абы [Шкуро] елытауэ, – циггэтыжырккымы Бабыху. Хьуэпсэггүэ нур, 313. Си цылым кытесхыр куэди е мацлэц – Гэуэ узыхуэзэм елытауэ. Сэ цылым тезмысэ кытемыкЛэ. «Ваггуэ махуэ», 343. 2. (6). Хуэггэдэн. ИтЛани джанэр кызыщех, Абы мыр жиЛэу зехахац: «Лгы зацлэц джанэр – хьунц бэрэк, А си лыр мафЛэу ирелыд, Бийр лэщми фыкЛэу, фыхуэсак, Фи гьусэу фхэтым сэ сеплгыт». Сэлэт нэхь хахуэм илэтуу Зауаем нытыр кышыцныццыт, МуфЛынкЛыу мафЛэу кьэлыдау Гьуэуэ хьэлгэр псыницлэ дэ кытыцаццт. Нып. «Шлалэггүэ щыналгэ», 21.

ЕЛЭЛЭН (йоллалэ) лэмыЛ. (27). 1. (19). Гуэху гүэрим куэдэр бггэдэтын, егггүн. Езы тхэмьыцкүлэр, [Хэкурынэ] тхэмэ и ахэрэт дахэ ищл, нэхь зэллалэу цытар пхгэлэцэ, лгяхьш, нэрыЛэбэ, нал сьтхэр араме, иджы еплэ, Лыггур, хуэмьыл цымыЛэу, ЛэкуэлгакЛэуи, уеллэмэ дыщкЛыу тЛысыж хьунуи, Лэцэ-фацэ жыЛэнуици – сьтыккэхь, псори ещлгыжыф. Лгяпсэ, 111. [Алыджыкгуэ:] Пыыххэцхьэ хьуэуэ пшанэр зэхуэуэ, пхгэ гьумыжымы селлэлац, кьуэщлйи зацлэ сцлгыху. Мелыгыч, 440. 2. (8). Зыгуэрим гулгытэ лей хуэщын, кыфЛэуэхун. Улэггэм ар [Алгхэ] йоллалэ – Заулэ зуэлгыр кыггээнэн? ЗэкгуэшитЛ. «Шлалэггүэ щыналгэ», 19. Иджы Сэлимэ и палатэм сыцлэххэри абы хуэдизу дьзэллэла хыйджэбз дахэ цыкүлэр нэжэгужэ кьэмыхьужама, мацлэу кытыгуфЛыкЛыу солгаггури сэри си Лунитгыр сфЛызэтож. Лгяпсэ, 27. Псым псыхуэллэ иреггэкЛыр, Псыр псы хуэлЛэм, хэт елЛалэр? ПсыхуэлЛэ. «Мывэ хуабэ», 271.

ЕМЭЦЦЭКЛЫН (йомэщлэкл) лэмыЛ. (1). Зыгуэрим зыгуэр хуримыкгун. Дыггэ дьидэр емэццэкЛымы, Хыдолгхьэфыр хуабэр гьацЛэм – КЛэ имыЛэ тхуэцфЛэжЛымы. Ваггуэ. «Партгыр ди пашэу», 8.

ЕМУ (1). УрысыбзэкЛэ: абы. [Матренэ Лу цххэкЛэ:] Побитый хлопчик, ему треба лежат, а он марширует. «Шлалэ цыкүлэр яубэрэжыац, цылыгын хуейти, езым кьеклхь». Мазэ ныкгуэ цхэуантЛэ, 555.

ЕМЫДЖЭЖЫХХЭН (йэджэжыххэрккымы) лэмыЛ. (1). Еджэныр пычын, кьэггээнэн. Лыггүэр Ибэхьым кыыцлэмыкЛауам дыщлэмыуицлэу

учебныкыр дггэпцлужри агрономым доскам кыритхэр теттхыкЛыжурэ урокыр екЛэуэлац, иужыым хыбар мыфэмыци кьэсац; адыггэбзэкЛэ демыджэжыххэну. Зи лгэрэггыпс тЛыгга, 518.

ЕМЫЗЭШУ (2). нареч. Еш имыщлэу, жьыджэру. Дэ махуи жэци демызэшу, ДыпЛацлэ-тхьытхьыу кьыдожыхь. Ди хэку аргүэру кызоггээ. «Щхьэлыкгуэ», 379. Лэ пьыкЛуплгыр емызэшу Мывэ джэйхэр пхыдоуд, Етх улыным цыгыр допсалгэ, Мывэ хуаскЛэр кьеггэлыд. «Индийскэ поэмэ», 362.

ЕМЫЗЭШЫЖУ (1). нареч. Еш имыщлэу, жану. Емызэшыжу Лэуэлгэуэу пцлантиЛэм дэта Лузизэ пЛэм гьуэлгэ иужыи Инус и флэц хуаккымы и фызыр сьмаджэу. Хьуэпсэггүэ нур, 68.

ЕМЫКЛЮ (27). ЩыЛэ хабээм кымылгасэ, кьэмызэгг. Апчарэ дежкЛэ емыкЛут цыхуэхуым я псалгэ зэпуудыну, итЛани дадэм псори кьытефыщлгыху кьаггэуэжыати, и гум темыхуэу кьэпсэлгэац: – ИггэцЛэм дьзэггунэггүи, пэжккэ? Нал кыута, 273. Пэцэм цылыхьышхуэ кыхуищлэу Дэфэрэдэж сэлам кырихати, зыхуишхуэр кьыхуэцлэртэккымы, итЛани хьэцлэггэ йомыккэ, емыкЛут, шэнт кыхуищлэуэври иггэтысац... Уи шырыкЛутгым соллэри, уэ пхуэдэ кьулыккышхуэ зыхуаггэфацэм дежкЛэ емыкЛуици мобы хуэдэ шырыккы пгыггыну. Мелыгыч, 463.

♦ **ЕмыкЛу кьэхьын** (4). Мыххумьыщлэггэ гүэр лэжыын. [Алыджыкгуэ:] Тхэмэ цххэкЛэ кысхуэггэгуэ, ди шытхуэ: кьэмызэггүи удггэпЛейтеяц, емыкЛу кьэтхьамэ, кьытхуэггэгуэ, – жесЛэри цыхубзым и Лэр субыдыну сыхуэжыати, си Лэр кьыубыдын идаккымы, зы псалгэ и жьэм кыжэбзэкЛэжыац. Мелыгыч, 546. **ЕмыкЛу цыЛы** (7). Зыгуэрим и цытыкЛэ, и ГуэхуеплгыкЛэ н.к.к. мытэмэму кьэлгытэн. Модрей тЛур щымы зырыхуу, Думэсарэ кьыхидзэжац: – АмЛэ, си цлалэ, [Елдар] емыкЛу кьыккымыщлэ, мы фыз ерыщыр сьту псэллэрей хьуа жыЛэу. Мазэ ныкгуэ цхэуантЛэ, 543.

ЕМЫЛЫДЖ (15). 1. (13). Шы мыггасэ. Шымы хьэ есыкЛэ цлауэ псым кьыхэсыкЛыжырт, Астемыр ераггыу емылгыжым кьэсыллэри, шхуэмылакЛэ псым хэлгыр зыЛэриггэхьац, арицхэкЛэ ар кьэбукгуэдий хьунутэккымы, лгэрэггыпсир иЛыггүэрэ шыр псытепхгэм кьэсу лгаккыуэцлэ увыху кьэкуац. Хьуэпсэггүэ нур, 165. Шы емылгыжым, баххэр кьыщхьэцихьыу, уэрамыр кьэжыхь, йотхауэ. Хьуэпсэггүэ нур, 163. 2. (2). Цыху мыггасэ, кыпкЛ-кыль, шхьэ псыницлэ. Емылгыжым я нэхь емылгыжыжыр уэрама, уныкЛат дунейм хуиууэзэрететынум. Нал кыута, 261.

ЕМЫНЭ (22). 1. (2). мед. Уз зэрыцлалэ нэхь шынаггүэхэм щыщц, Дэфэрэдэжи зыхуейр арати, нэхь цэху зецл: Сэ зыкытэзэггэуэници, емынэ уз кьызэфыкЛ хуэдэу зыщлгыныци, сыггүэгуэ, зысллэжу ныбапххэкЛэ сьщылгыныци, кьывегурыуа? Лгяпсэ, 41. Емынэм кьелар хьумбылейм ехьыж зыхуаЛэр арати, мо губггүэ нэцл кьомымы кьелар кьалэ гьунэггүи цыкүуэдыжац, арыниэми ХьэтрэмтЛыгу кьалэр цыхуу кьуэдэпЛэшхуэу арат, псом хуэмьыдэжу тырку пацтыхь ныкгуэу

а кбалэм Хвэсэн-нэцэ кызырэдтГысхэ лгандэрэ. Лгэпсэ, 30. 2. (11). Еггэляеу шынаггуэ. Мы щытлэр емынэ щытлэц, джаур тГыснлэц. Лгэпсэ, 36. Дыкбелащ, Алыхьым тцхьэцихащ емынэр, жагэу цыгыхэр гуфлэ цхьэклэ, зымы щцлэртэкьым Шкуро а кьуажэм и фэр зэрятрихынур. Хьуэпсэггэу нур, 285. 3. (9). зэхь. Икьуклэ кьаруушхуэ зыбггэдэлъ, бэлыхь. Жылэ гьунэм Гуту унэм Бггэдолгадэ шу емынэ. «Тисей», 485. Сэ зэхызаггэхьыну эзыр-эзыру ину зопсалгэ: «Хэту нлэрэ жейм емызэггэ емынэ шырыр?» Хьэщлэ лгэпсэ, 406.

◇ **Емынэм зэрхуэн** (3). Уи мылуэху зехуэн. «Емынэм зэрхуэ физхэр цхьэ кьысыцхьауэ си ужь имыкИрэ?» – жиуэ Инус а кьаклуэхэмкИэ плгэрт, щцлэнур имыцлэу. Хьуэпсэггэу нур, 76. **Емынэр зи унэм ихьэн** (3). Унэхьун. Щэрданхэ я унэм емынэ щцлхьа уи гуггэр сыт? Хьуэпсэггэу нур, 300. Дауэ, емынэр зи унэм ихьэн, узэрхуэмызар? Хьуэпсэггэу нур, 233. **Емынэм ихьын** (1). Емынэ узым илгыкын. Ди кьуажэ щыцу емынэм ихьар куэдыжьщ, соцлэ зэрзыщыцын хуейр. Лгэпсэ, 41. (2). Мыхьумыщлэггэу гур и гупсысэ хуэмыклуэу зыщыплэ клуэуэ кьыщыщыцын. [Дэфэрэдж щцлэуныцати:] – Хьэггэуэлгыггэуэ сыщылэу, – жилащ зэщыдгэу, – емынэм сихуат, сыщцлэкуар сытыт. Лгэпсэ, 33. **Емынэм укьихуа** (2). Укьыщцлэкуар сыт?, мыбы иу луэху щыцлэ? – Шо уэри мыбы щытцлэр, емынэм укьихуа, хьэмэ укьыщыцвэну укгэкуа? – жилэри [Аралтым Елдар зыхуиггэзэу]. Хьуэпсэггэу нур, 105. Лгым и нэкуар зэщцлэжэжэ, и нэщхуэри пыущхуэнтГыклат, и нэ фгыцлэщхуитым сыщцлэплэмэ, «емынэм укьихуа – мыбы нэс цхьэ укгэджэда»? Мелыгыч, 450.

□ **Емынэм кьелар хьумбылейм ехьыж** (2). Зи гүзэвэггэуэм укьел цхьэклэ, нэггэуэщцлэ кьэклуэнкИэ хьунуц жыхуилэщ. Емынэм кьелар хьумбылейм ехьыж жыхуалэр арати, мо гүбггэуэ нэцлэ кьомым кьелар кьалэ гьунэггэуэм щыклуэдыжащ, арыниэмэи ХьэтрэмтГыгу кьалэр цыгыху клуэдыплэщхуэу арат, псом хуэмыдгэу тырку пащтыхь ныкьуэу а кьалэм Хвэсэн-нэцэ кызырэдтГысхэ лгандэрэ. Лгэпсэ, 30. [Алыджыкьуэ шоферым жрелэ:] Дэ емынэм дыкбелауэ хьумбылейм дихьыж пэтащ. Си флэц хьуркьым щыплэ тхэмыхьауэ... Мелыгыч, 437.

◇ **Емынэ шыр** (2). Дырийпсырий; зэраншу. [Дэфэрэдж:] А емынэ шырым [Ботэх] зыхьхьэ псыр иггэуэтхьуэу кьежыхь, эзым ириггэтхьауэ щыта запискэ тлэкур кьиггэуэтыжмэ, укьэслгэггэуакьым, сыплгэггэуакьым. Лгэпсэ, 26. – КьамэмкИэ умьдгэуэ, емынэ шыр! – жилэри дыггэуэрыггэу нэхь мьшынэ гуэр Гуацэ кьыбггэуэдхуатщ, лгэцыггэуэкИэ кьамэр кьылэщцлхьын и хьисэпу. Лгэпсэ, 38.

Емынэжьэггэу хьун (1). Унэхьун. Зилэ езыггэуакла Данизэти бэлищычыр якукьыныр зыи кьылгьытэртэкьым, ауэ аргуэру краснэм кьаггэзэм, емынэжьэггэу хьуар дэраи, жилэу щышынэ кьэхьурт. Хьуэпсэггэу нур, 303.

Емынэунэ (17). 1. (15). Мыхьумыщлэ, бзаджэнаджэ. Кьэрэжьыр тхьэми цыгыхуи кьаужэггэуауэ, емынэунэу, уггурсызу дунейм

кьытена гуэрт, и ныбжьыр хэкуэта дэнэ кьэна, жьы хьуащи, и тГысыжыггэуэщ, кьыуыцхьу хэкум ищи, бэлэрыггэа хуэзэмэ, кьыубьдрэ ищэу. Лгэпсэ, 105. [Долэт хужалэ:] А емынэунэу лгэбыщэжьыр кьуэббэжьабэу иггэащцлэм дунейм тетц. Хьуэпсэггэу нур, 255. 2. (2). зэхь. нареч. Ехьэжьа, бэлыхь, еггэляеуэ зэфлэкгышхуэ зилэ. ХьэтрэмтГыгу кхьухь тетзаплэм деж кьыщыоплгэ хьыдгэбз кьомыр зыщэхуну тырку емынэунэу лгэкГыныггэуэ зылэхэм хуэгузавэ щэхуаклуэр. Лгэпсэ, 35. Дэни кьыкукИ емынэунэу гинеколог ерыщыр сыщыхуэмей дыдэм деж. Лгэпсэ, 19.

Емынэунэ хьун (3). Еплэ емынэжьэггэу хьун. Уи адэр кьыуыцхьэм я пыцлэуэ емынэунэ хьури сэхьжащ – и бзэум теклуэдащ. Хьуэпсэггэу нур, 197.

Емыплгыфын (еплгыфкьым) лгэмыл. (1). Зыгуэрым еплгыну хуэзэфлэмыкГын. Фоч уэ макьым и тхьэклуэмэлуныр луууда хуэдэу Ботэх дэгу хьуауэ и нэр еуфгыцлэ, щыхьым емыплгыфу. Лгэпсэ, 71.

Емытгысэхьы (1). нареч. Псэхуггэуэ имылэу, мыувылэу. Зэ – тлэу Дисэ кьыкИлгыклуат и пхьум, арицхьэклэ хьыдгэбз цыклуэм клуэжын имыдэу кьэнауэ щыцлэт лэпыдзлгэпыдзу, емытГысэхьы луэху гуэрхэм я ужь иту. Хьуэпсэггэу нур, 151.

◇ **Емыуныцлу икИ емыусэу** (4). нареч. Мыдалуэу, щхьэзыфлэфу. Абы хуэдэу хьуну щцлатэмэ, Нартыхур кьэмыклуэххэнкИ хьунт, сыту жьыплэмэ, а кьуажэр, нэггэуэщцлэ зэкьомы я гьусэу, гьунэггэу хэкум яубыдащ, зымы емыуныцлу икИ емыусэу, Конституцэу Кьурлэным нэхэрэ нэхь яггэуэплэри зыиу кьрамьдэу. Лгэпсэ, 74. Утемысэлгыхь, – жилэри зыгуэр кьахэгуоукащ, – хабзэр хабзэу щытатэмэ, Берие кьаклуэрэ зымы емыуныцлу–емыусэу ди щыгым пичу ди гьунэггэуэм яриртэрт? Лгэпсэ, 82.

ЕН: ◇ **махуэ еным** (4). Еплэ махуэ.

ЕНэпкьын (йонэпкь) лгэмыл. (1). Еплэ елунщыгын. –Япэ емынэпкьыныр Щэрданхэ я хаклуэжьым кьеухуэх, – жилэрт Бэлацэ. Хьуэпсэггэу нур, 152.

ЕНэцэкьын (йонэцэкИ) лгэмыл. (1). Ехьуапсэу еплгэкГын. Езым зэрзыхуапэм хуэдэу псори зыхуэнэцлэкИ и физ дахэри ихуапэрт [Мусэ]. Хьуэпсэггэу нур, 78.

ЕНэцын (йонэцл) лгэмыл. (1). Зыгуэрым ехьуапсэу, щыгуггэу еплгын. Абы хуэдэ лэджи щыплэщ, итлэни Валерэ лы зэплгэзэрыт кьыхэклащ, и ныбжэжггэхэм кьахэжэпхьыкИа кьудейкьым, кьыпэрыуэм ятоклуэ, напэ илэщ, нэмыси хэлгыц, кьымылэжьа енэцлгьыкьым, уи дзыхь ебггэзэм укьеггэпэж – и адэм еицхь хьуащи. КИапсэ кИапэ, 7.

ЕНтгыр (3). 1. (2). Кьудамэхэр зытеухьунэщцлгыкИа жыг лгэдий. Луэхури хьарзынэу ежьат, мзьыр пауныцлу, ентГырхэр псым кьыхадзэмэ, мьдэкИэ кьыхахьжрэ зэрхуей яцлу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 520. 2. (1). зэхь. Ин, абраггэуэ, хьэлэ. Псым кьыхахьу кьахьа мьвэ ентГырыжьхэм пхьэбггэу кГыхь телгу, а тГысынлэ яцлэм техуэр тест. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 660.

ЕНЫКЪУЭКЪУН (йоныкъуэкъу) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм пэцIэувэн, едэуэн. *Хэти ицIэрт Шурдым Дотий, исполкомым и председателу тетыху, Инал еныкъуэкъу зацIэу зэрыцытар. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 541. Зыр зым жьэхоуэ, йоныкъуэкъур, Квиуамэ – гъусэр IуегъэкIуэт. ЗэкIэщIэуэ. «Щхьэлыкъуэ», 397. Емыныкъуэкъуэн цхьэкIэ, капитаным а газетым и гугъу кыигъэхъеякъым. Нал къута, 252.*

ЕПЭЗЭЗЭХЫН (йопэзэзэх) лъэмыI. (11). Щхьэр ехьэхоуэ хэплъэн, хэгупсысыхьын; нэщхьейн. *Щалэ цыкIуитIыр цым хъужри, Думэсарэ эпэзэзэхуы цыс Нурхьэлий шху шынакъ инрэ мырамысэ тепцъчрэ кыхутригъувац. Хъуэпсэгъуэ нур, 150. Шыр зейм зэрыжилэмкIэ, Анка нэ тыхоуэ арат, зэкIуэцIыгуэрэ фаджэу цыта пэтми, мыбы зыгъэлIэжыну и мурад, жалэу. Анка, 384. Хъуныр къацемэцIэкIыгым деж эпэзэзэхуы шхальгэм Iутц [Iэцыр], мэкъумылэм, Iусым нэплгъэу. Лъапсэ, 71.*

ЕПЭМЫН (йопэм) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и мэр кызыщIэгъэхьэн. *Iужьым укIурия пэтми, зыми нэкIэ къеплгъакъым, Iус хуахьами эпэмыхакъым [шыр]. Анка, 384. Хьэдэ цылгъым ныхуэсакъыу Ныбгъэдохьэ хьэр хуэм дыдэу, ТIэкIу йопэмыр сабий гъакъуэм, ЗеутхытIыгъ хьэм, зеудэ. «Тисей», 493.*

ЕПЭЩЭЩЫН (йопэщэщ) лъэмыI. (12). 1. (6). ЕдэхашIэ щыкIэу зыгуэрэм еIусэурэ щытын. [Фэуз:] *СокъуэниэкIац, кысхуэгъэху, Анка, – жысIэу шым седэхашIэу цызэхихым, арэзы кысхуэгъуауэ и цхьэр иутхытIу, нэгъуэцI зыгуэр кьэхъужац, и нэпситIыр кызырелгъэхьыу си Iэм къепэцIыцIыну хуожьэ, мэцIатэ, мэпациэ, и цхьэр си дамэм кытIрелгъэхьэ, и кIэр егъэкIэрахъуэ, лъэм тепыIэркъым, мэцIыц, и макъыр зэкIуэкIауэ. Анка, 382. Ди жэмыр псэфрэ мыпсэфрэ кытIхуэцIэ, жалэу гъунэгъум я жэм закъуэр кыхуашиэрэ ирагъэплгэмэ, Дзэшу жэмьм и дзэжэр цыухым деж эпэцIыцIырти жэмьр зейр игъэгъуфIэрт: фымыукI, фи жэмьр псэфри, жиIэрти. Клапсэ клапэ, 7. Саният, нэхъри кьэгумэцIауэ, псалги жимыIэу, и цхьэр Къазджэрий и бгъэгум кьригъэцIауэ, хьэзыр Iупэхухэм IэпэкIэ эпэцIыцIырт... Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 668. 2. (6). МыпIащIэу, куэдрэ елIалэу зыгуэр щIэн. *Зы къуэ куу гур хуэзати, Локотош дэлгъэдац, лъэгум цынэсым, мотоциклым и моторыр зэлыхьауэ къафIигъэцIри кьепсыхауэ эпэцIыц хуэдэу зецI. Нал къута, 247. Иджы гъукIэр, дыщэкI хъужа хуэдэ, махуэ кэс тхьэкIумэ тхьэгъум йопэцIэц, дзэыхьэхым Iужь хуэдэу иритыну. Лъапсэ, 110.**

ЕПКIЫХЫН (йопкIых) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм елгъыкын. *Узижагъуэр псым хрепкIэ, Си адыгэ хэку, КIэлгъыхэпкIэри екIыхьы, Си адыгэ хэку. Зейч лантIэ. «Батырыбжъэ», 32.*

ЕПЛЪЭКIЫН (йоплгъэкI) лъэмыI. (45). ЛъэныкъуэкIэ плгъэн. *Лу тхылгъым итыр гукIэ*

ицIати, тхылгъым еплгъыным и пIэкIэ Чачэ дежкIэ еплгъэкIыурэ кьеджэрт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 512. Пэжу, аслгъэныр къакIуэу цылгъагъум, зэцIэкIэзыащ, арицхьэкIэ кьэрабгъэу фэ кызыплгэмэ, ауан сыкыщIу ежъэжынкIэ мэхъу жиIэри и кIэ кIагуэмкIэ бадзэ еуэ хуэдэу аслгъэным дежкIэ нэбгъузкIэ еплгъэкIыу тахьтэм тест. Кхъухь пхэнж, 499. ПсэкIэ сощIэр, сынеплгъэкIми, Уэ бжэзмыIэ: кьэгъэзэж. Уи нэу, уи псэу сыкыщIыгъурт. «Вагъуэ махуэ», 370.

ЕПЛЪЭКIЫФЫН (йоплгъэкIыф) лъэмыI. (1). ЛъэныкъуэкIэ еплгъэкIыну хуээфIэкIын. *Ар сицIэрти, арац сыщIынолгъэIуар, – дохутырым и гур нэхъ кызырэгъуэтыжати, си дежкIэ къоплгъэ, ЛтIифэ деж емыплгъэкIыфу. Лъапсэ, 11.*

ЕПЛЪЫЖЫН (йоплгъыж) лъэмыI. (11). Зыгуэрэм аргуэру зэ кытегъэзэжу еплгъын. *Аргуэру зэи-тIэуи джэшыр идзац Думэсарэ, идзыху и гур мызагъэу, иджыри зэ сеплгъыжынт, цыжиIэ дьидэм, я куэбжэм тешанкIэ кьэжалIэу шы лэ макъ кьэIуащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 565. Лу жиIэнур имыщIэжу Саримэ дежкIэ плгъэрт, аргуэру Елдар еплгъыжырт, зыми зыри жимыIэжу, цхьэж и Iуэху и ужь итт. Хъуэпсэгъуэ нур, 133. Губгъуэм, бгыжъэху уардэм зэ сеплгъыжри, Си шы кьарэм псыницIэу сшысэащ, Фыуэ слгъагъум зэ сэлэм есхыжри, Си гъуэгуанэу жыжъэм сыхьэащ. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.*

ЕПЛЪЫН (йоплгъ) лъэмыI. (444). 1. (349). Зыгуэр зэгъэлгъагъун, Iуплгъэн. *Нурхьэлий бэлгътоужь, иухьэм ищIыIу кьэп тедауэ, цыгъи, и шырыкъуитIри лъэдакъэ лъагуэ, и пэри и жьэпкъри зэIусэжыным нэса жыуигъэлэу, и пащIэ тIэкIури адрейхэм я пащIэм емыщхъу ицIэцIарэ фэи темьту, цыху Iувым сьт ищIыс лъэныкъуэкIу кьахэщу яхэтти, арат псори нэхъ зэплгъыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 152. «Ажэгъафэм» еплгъыну кызыэхуэсахэр блын газетым еплгъырт, зэрыгъэдыхьэхьыу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 638. Езы цыхубзыр гукIу псэкли цыIналгъэ кыбгъынам цыIэ хуэдэт, уеблэмэ адэжъхэм я цыIпIэм сыкIуэу сымплгъауэ си псэр мыбы цыпыIэнукъым жиIэри Кавказым яфIэкIуэжауэ цытац. Кхьэлэгъунэ, 375. 2. (14). Зыгуэр зэгъэщIэн, зэрыхъунур зэхэгъэкIын. *Ухуеймэ, адакъагъэкIэ дзыпегъауэ, текIуэм деплгъыни... Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 487. [Дэфэрэдж санитаркэм хужел:] И насытыжъти, сэ кыспэцIэхуащ, армырмэ хэт ищIэрт Iуцу кыщIэкIац, жепIэр зэхыщIыкIыу, екIуэлIапIэниэуи кьэнати, сьмаджыщым санитаркэу ицIэгъэуащ, хьарзынэуи мэлажэ, жыIэдаIуэц, и чзур кьэсмэ, лъхуэници, итIанэ зэрыхъум деплгъыни. Лъапсэ, 23. Зыгуэр цыслухуакIэ, деплгъынкъэ иджы нэхъыбэрэ хэт цысыфын, жиIэ хуэдэу, Чачэ тIэкIуи зыпилгъэцIыхьыжащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 512. 3. (14). Егупсысын, бгъэдыхьэн (Iуэхум). Куэд дэмыкIыу чисткэ цыIэнуци, ягу кьрихуIамэ, а тIум [Иналрэ Къазджэрийрэ] зэжралэници зэгурыIуэжыниц – арат Степан Ильич зэреплгъыр. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 530. Фызыреплгъи**

Иуэхум, нэхыжь унафэр зыми икхутэнктым. Хьуэпсэгьуэ нур, 80. Хьэмэ уэ нэгьуэцилу уеплэрэ? Нал кьута, 260. 4. (7). Узыншагьэр кьэхутэн. Хьыджэбз гуакуэци а дохутырыр, Кьыдэлпыну кьагьэкуаиц. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. [Дэфэрэдж кьыжрелэ:] НэгьуэцикIэ сэбэп умыхьуми, сьмаджэ кьытхуаиц еплэ, Иейуэ хьэлъэци, уэр фIэкаIа абы сэбэп хуэхьун цыIэуэ ицIэрктым, хэт емьплэм, зыIагьэзыкI, абы и псэр езым хихьжаиц... Лъапсэ, 8. 5. (47). Ит зэману, еIуанэ шхьэм иту гьэциIэгьуэныгьэ кьыгьэлъагьуэу кьоклуэ. Нэхэ кьарууфIэм сащыцактым, Зы лыгьэ ини зезыхьа, ИтIани, еплэ уэ, си насытти, Сэ а зауэихуэм симыхьа. Зауэ жьхуаIэм и хьыбарыр. «Вагьуэ махуэ», 93. Абы [Хьэжы Сэид] и кIуэдыжыкIэ хьуам еплэ, – жиIэрт Бот. Хьуэпсэгьуэ нур, 82. Гуэгушыхьу Мэзани еплэ: кьыфIэIуэху дунейм темьту, цыджу хьушэм яхэтиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 492. 6. (10). зэхь. Еджэн, итыр зэгьэциIэн (тхыль, газет с.ху.). Молэуэ джэгур Жансэхьут, и лъакьуэр илгьэфу, амдэчим еплэурэ нэмзыбэз кьибжу сценэм йокIыж, цIыхур игьэдыхьэишхьу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 670. Еплэ, уэри тхыль уоциIэ. Нал кьута, 258. 7. (3). Кьэпщыгтэн, зэрыщытыр зэгьэциIэн. Зэзэмызи и жытым иIэбэжырти хьэзыритI илгыр игьэкуэдэрэ имыгьэкуэдэрэ еплырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 589. Фоч лэдакьэри чэщейм кьыхициIыкIри зэригьэпэщыжа нэужь, кьабзэлъабзэу илгьэциIыжри езым зэхилъхьа фоч гынымкIэ иузэди, игьэуэжри еплэти, Алыхьым кьыуэритынт. Лъапсэ, 111.

♦ **Нэ лейкIэ еплэын** (19). Еплэ нэ. **НэкIэ емьплэын** (1). Еплэ нэ. **Ней-нейуэ еплэын** (16). Еплэ ней-нейуэ. **НэфIкIэ еплэын** (3). Еплэ нэфI. **Нэщхэ лейкIэ еплэын** (1). Еплэ нэщхэ. **ТIэу емьплэу** (7). Еплэ тIэу.

ЕПЛГЫХЫН (йоплгых) лгэмыI. (1). И лъабжэмкIэ плгэн. И цIэр зэрыжалэмкIэ хьыджэбзым гу лъитат кьызыртенпсэлгьыным, арихьэкIэ жалэр ицIэртэкьыми, зиуцэхуауэ еплгыхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

ЕПСЭЛГЭКIЫН (йопсэлгэкI) лгэмыI. (1). Упсалгэу уи щыIагьым дэтым дежкIэ зегьээкIын. Хьэпариижь дуней зыльэгьуа гуэр кьрихьэллати, кьыбгьэдэт гуэгушыхьужьым дежкIэ епсэлгэиц: – Уа хьуну пIэрэ мыбы жиIэр? Кхьухь пхэнж, 504.

ЕПСЭЛГЭН (йопсалгэ) лгэмыI. (44). 1. (33). Зыгуэр зыгуэрым еIуэтылIэн, желэн. Тембот хуэфIэклактым Елдар епсэлгэн, ауэ и цэхур Саримэ ирихьэллати, хьыджэбзым идэхакьым, уи мылуэху зумыхуэ, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 151. Анчарэ, зыкьомрэ и анэм епсэлгэ иужь, урысыбэз зицIыжри нэхьыбэжрэ Ирени хьыбар иригьэдэIуаиц. Нал кьута, 228. Лу сытми зэ нэсрэ Тинэ епсэлгэм, арат зыхуейр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 635. 2. (11). Зыгуэрым гурылуэн, зыгуэр егьэдэн. [Матрэнэ:] СынолгэIу, мо ицIалэ цыIкIу Таиши уозгьэлгэIу, тхуепсалгэ Инал. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 622. – Епсалгэ уи шыпхьум, –

жиIэу Хьэбибэ и кьуэм елгэIурт, – и цхьэм итыр кьыпхуэциIэнукьым. Щынахужьыкьуэ, 33.

ЕПСЫХЫН (йопсых) лгэмыI. (14). Кьехын, кьеувэхын (п.п. шым). [Фэуаз:] Сэри си шым сеныкьуэкуэрэ си уанэр еутэхьыным нэсаиц, шыр апхуэдицкIэ ерыиц екIуаици, сепсыхрэ шыныбэпхьыр ицIэскьуэзэну сыхуежьэмэ, и ныбэр кьегьэпци, сьыиэсыжмэ, аргуэру шыныбэпхьыр кьолэлэжри, зэгьэуцмэ, ськьещэтэхьынкIэ мэхьу. Анка, 381.

ЕПХЫН (ирепх) лгэI. (20). Зыгуэр зыгуэрым кIапсэ сыткIэ кIэрыгьэбьэдэн. Куэбжэр зэIуахи, Елдар гум ису, уанэ зытелъ шитIри гупхэмкIэ епхауэ дэклаиц, куэбжэр хуэзыицIыжыну цытхэми кьажриIаиц: – Махуэ кьэс ськьыфIлгыгьуэзэниц. Хьуэпсэгьуэ нур, 276. Локототи и хакIуэр ирипхри бгым хьэлъакуэипллу дэницаи, и команднэ пунктым кIуэну. Нал кьута, 299. ТэкIу дэкIри жэмыицIэр лъхуаицIуэ гу цыльбатэм, Iуэр кьэхухьатэкьыми, жэцикIэ нахьутэ ицIэхэлгьу иранхьырт, Iуэм кьыкIыу мыщхьэрыуэн шхьэкIэ. Кьалэн, 429.

ЕПХЫПIЭ (1). Шы сыт хуэдэхэр шрапх щыпIэ, увьIэпIэ. Ди ицIантIэм шыр дэзу дэтиц, шы епхьтIэ яцIри иранхауэ. Зи лъэрыгыпс ТIыгьа, 532.

ЕПХЬУЭН (йопхьуэ) лгэмыI. (31). Зыгуэр псыницIэу убыдын. Дисэ дзасэмкIэ Елдар еуэну зишэциIаиц, арихьэкIэ напIэзыпIэм Тембот лгэри, Дисэ иIыгь дзасэм IуицIэ епхьуаиц, арихьэкIэ дзасэр иутIытицыжри ныбанхьэкIэ зытридзаиц, гуэгуыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. АдакьитIыр зэпсэлгэху, бажэм и пэр бжэ дамэдазэм кьыдигьэжри, кьелэм-кьелэурэ ицхьэр кьыдиIуаиц, итIанэ кьыицIыхьэпэри бабыц анэ ашыкым исым сепхьуэниц, цыжиIэм, бабыщыр «уакь-уакь» жиIэу ицIэлгэтиц, Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484.

ЕПЦЫЖЫН (йопцIыж) лгэмыI. (14). Зыгуэр мыгьэпэжын. – Зи, Степан Ильич, жытIам депцIыжынкьым [жиIаиц Елдар]. Хьуэпсэгьуэ нур, 222. А пеишэ цIыкIухэм еицхьэц поэтри – Зэрыс иIыналгэм емьтIыж, ТIоциI ицIэнишэкуэдэу хэкуэдэиц, Зи закьуэм напэр кьетхьэциIыж. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр? «Батырыбжэ», 65. И дунейр кIыхьами-кIэциIами дыгьуэгуакуээм хэмьтыжыну тхээ иIуауэ цытми, и псалгэм епцIыжри Жыраслгэн шы идыгьуаиц, жиIэри Нахьуэ кьыицIидзаиц, Жыраслгэн зиш идыгьуар жылэм ямыицIэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 646–647.

ЕПЦЭДЫКЬЭУЭН (йопцэдыкьэуэ) лгэмыI. (2). Зыгуэрым и пцэдыкьым дэуэн. Кьэзджэрий кьыдициIхэм зыкьалэтиц, крушкIэ яIыгьымкIэ зуэну зым зыр епцэдыкьэуэу, зэрыгьэкIийуэ, жалэр зэхэпхьыркьым, зыгуэр псоми кьахэгуоукIыр: – Кьэзджэрий и пыIэр Инал хуэгьэтIысам, уэлэхьы. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 550. [Фэуаз:] Дэри машинэкIэ дыщэжалIэм, хьумакуээхэр кьытIэуаиц, дыцIагьэхьэн ямыдэу, арихьэкIэ сэ тхыль сIыгьт дзэпциым и Iэ телгьу, саицIэишэ, сепцэдыкьэуэри унэм сыцIэуаиц, си гьусэхэр зэрызигьусэу. ХьэциIэ лъапIэ, 405–406.

ЕПЦЭН (йопцэ) лгэмыI. (9). 1. (4). IүкIэ зыгуэрым жьы жьэхегьэхуэн. ЩIалэ цыIкIур,

Бот хуэдэу, и *Иэ диям епицэрт, игьэхуэбэну*. Хьуэпсэгьуэ нур, 292. *Дэпыр мыуклыфьжыпэн папицэ, хуэм дьидзурэ епицэмэ, плъыжыбзэу кызыццэнэрт, Iугуэ маццэ кыдирхуейурэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 68. 2. (2). *Гуклэ жы гьаклуэрэ макъ кыгьэкьын (бжамий, накъырэ с.ху.)*. Шпалэ, *хьиджэбз кызыхуэсами Iэгур ццлауду джэгу яццлац, пиынэ еуэри еуэу, бжамий епицэри епицэу, шыкьлэпиынэри абы хуэдэу, жылэр зэхэтт, хьэццэм нэлгэу, зэрызэпсэлгамкцэ, хьэццэхэр кьуажэ гьунэм цыт цхьэлым деж кьеклуэлэн хуейт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 58. 3. (3). *Узыр, нэ техуэр цхьэццыхын мурадкцэ сьмаджэм духьэ кыубжурэ Iуклэ жы жьэхегьэхуэн*. И *иэнтицхьэгуэр гьунэгьуу бгьэдигьэклуэтауэ, нэмзэыбээр цэхуу кьибжурэ сьмаджэм зытришаццэрти епицэрт, Iупэр хьэлыгьуанэм еицху хьурей иццырт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 69.

ЕПЩЭФЫПЭН (йопщэфыпэн) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и пщэм еIэн, жьэхэфыщыIхьын. *Езым [Астемыр] гурьыцхуэ иццырт: ярэби Иналрэ Кьазджэрийрэ ныщхьэбэ зэмытицэфыIэну пIэрэ, жиIэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 672. [Дисэ Рахым жриIэу] Алыхь а махуэм уепицэфыIауэ цытатэм, си фIэц хьуртэм Елдар зэрыццегьэжынур*. Хьуэпсэгьуэ нур, 141.

ЕПЩЫКИУТИАНЭ (1). **ПщыкIутIым** кьытекIа зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгьэццэ. *ЕпицкIутIанэр г у в а т и К ъ а л ъ ы с ц ы м ы I э у к ъ э н а т .* «Индийскэ поэмэ», 360.

ЕПЩЫЛЭН (йопщылэн) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм пщыурэ екIуэлэн, бгьэдэпщхьэн. *ЩытIым итри иси бомбкцэ хьэбэсабэ яццэ нэужь, Кьэрэмырзэ и дээр шым епсыхь, я кьамэ, я сэххуэ, нэгьуэццI кьэхэлээкIын илгьэпкьыр зыкIарахауэ, ныбанхьэкIэ пицхуэрэ, бий ундэрэццхуам гу кьылъамытэу, йопщылэри, сигнал зэредгьэлгьагьуу, зыкьаIэтри зы напIэзыпIэм бийм я быдапIэм тоуэри топышэмрэ бомбэмрэ кьелар зэтраукIэри кьалэр кьаццтэ*. Лыгьэ, 410.

ЕПЩЫХЬЫН (йопщыхьын) лъэмыI. (2). Ужейуэ зыгуэр уи нэгум ццэкIын, пщIыхьэпIэ лъагьун. *Узеклуэну аращ зеклуэкIэр, ЖиIэу жейми епицIыхьац*. Усипл. «Вагьуэ махуэ», 371.

ЕПЫДЖЫН (йопыдж) лъэмыI. (13). Зыгуэрэм бжыкьуэ с.ху. гуэркцэ жьэхуээн, кIуэццыуэн. *Бот яхуэзэу имыгьэу кьытатэмэ, Мэххуэдрэ жэмьр зэпыджа Iымырэ зэзэуэнкIи хьунт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 258. *Бекьан нэхьыбэу Саружан и дьыхьэшхыным зэгуигьэпнати, кьэгуубжэри кьыпхуатэц пхэ лъакьуитIым язри, зэрыхуэзфIэкIкIэ и фызым епыджац, игу тригьэпнати*. Кьалэн, 432.

□ **Жьым тесу псым йопыдж** (4). **Еплъ жып I.**

ЕПЭСКIУН (йопэскIу) лъэмыI. (1). IэпхуамбэкIэ лыр кьуэу, е фэр кьытешу гьэузын. *Сьмаджэм мастэр кьыхичыжати лъым и пIэкIэ уэтэпс кьижу шилгьагьум, гужьеяуэ и цыIыфэм епIэскIуац, ар зэрымузыр фIэгьэццIэгьуэн*. Хьуэпсэгьуэ нур, 68.

ЕПЭСТХЬЫН (йопэстхьын) лъэмыI. (2). IэбжыанэкIэ е лъэбжыанэкIэ зыгуэр кьытхьын.

Мусэрбий, иджыри псэути, IэбжыанэкIэ мылым епIэстхьырт, лъы кьыщIэжам бахьэ кьыхихуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 294. *И ныбжыкIэ Щэрданыр хэкIуэтатэкьым, ауэ фадэ жагьуэу зэрымлыагьур уигьаццэу и нэццлацэр ццлауфIыццыкIат, цыIэ зыхьатар дауэ епIэстхьами, и нэкIушхуэ фадIэр нэхь плъыжь хьуатэкьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 290.

ЕПЭЩИЭКIЫН (йопэщIэкI) лъэмыI. (10). Зыгуэрэм еужьэрэкIын. *Доухуэ гьаццэр депIэццIэкIыу, Iэдакьэм иццIкыр гум пымыкI*. Дунейм имыIэ кьегьэжыапIэ. «Батырыбжэ», 33. *Кьохри тIури жьым иццунскIэу, Уэгум иту зэтеплээху, Ицхьэм тетыр кьепIэццIэкIыу Лъабжэем иццэтым кьеклуэлэху, КIарахьуэиэм зи цымысхьу Зэуэ шэхэр ягьэсац*. ПарашютигI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

ЕРАГЪМЫГЪУЕЙКIЭ (1). *нареч*. **Еплъ ерагъ-псэрагькIэ**. *Шым кьепсыхмэ, ерагъмыгьуейкIэ шэсыжыф кьудейт [Локотош]*. Ццынэхужьыкьуэ, 57.

ЕРАГЪПСЭРАГЪКIЭ (17). *нареч*. Кьаруэ илэ-жыр егауэ, гугьу Iей деху. *Дакьикьэ фIэкI дэмыкIыу шыгьуэ дахэ гуэр литIым ерагъпсэрагькIэ ялыгьыф кьудейуэ шэцым кьыщIашиац*. Хьуэпсэгьуэ нур, 162. *ЕрагъпсэрагькIэ Локотош кьалмыкь цыхубзым гурьуац*. Нал кьута, 243. *Кьэргьеицыр псы Iуфэм Iузу кьыганэри езы кьаргьейр ерагъпсэрагькIэ адакьэм кьелац*. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

ЕРАГЪЫУ (56). *нареч*. **Еплъ ерагъпсэрагькIэ**. *Ерагьуу дадэм иццунэбжэр Iуитхуэри езыр иццыхьац*. Нал кьута, 281. *Ауэрэ бэзэрым дыгьу кьыщаубыдати, яукIыну ерагьуу кьрагьэлац, абы црихьэлэу наркотик иццэу нэгьуэццI зыгуэри полицэм цаубыдым, ар кьрагьэутипыцжыну иццалэ зыкьом зэрыгьэIушу полицэм ятеуа, зыгуэрхэри кьауIа – зэрызехьэ хьури кьалэдэсхэмрэ губьуэрысхэмрэ зызэраупсеяц*. Хьэццэ лъапIэ, 404. *Фарз Iус кьуажэр ерагьуу кьыщигьуэтам, езыри [Дэфэрэдж] ешат кьаруи-псэруи кьыхуэмынэжауэ, шыри увьлат, иццалэ цыкIури зэпкьыркуауэ и анэм и Iэблэм телът*. Лъапсэ, 57.

ЕРЭН (4). 1. (3). Шху лэужьыгьуэ. *Уеблэмэ кьуыцхьэ хьэццэхэм ерэн кьашат фэндкIэ, чэф зыгьуэтым и чэфыр игьэкIуэддыжыни, жалэри*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 582. 2. (1). *ТхьуцIынэ еуа нэужь, кьыщIэж псы гуаццэ*. *Хьиджэбз цыкIухэри арат – ерэн фIэуар яхуимыфу иццакьуэ гьуцэр яшхуу цыст, мэжэлIа нэтми, емьдзэкьэххи куэдт, зытеуэну гьуэгуанэр зиццысыр кьагурьуауэ «Хэту пIэрэ нэ лейкIэ кьыдэплгьу дьыпнэццIэхуэнур?»*. Лъапсэ, 34.

ЕРЭСТАТ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: аэростат. ХьэуакIэ гьэпщауэ кьэзылгьэтыхь аппарат. *Хьиджэбз цыкIухэм абы хуэдэ зыгуэр яхьу жы кьепицэри ерэстату лъагьур яхуэмыубыду зэридзурэ яццIуидри зы хьиджэбз цыкIу зэрыкIэрыццэу иIэтри бгьуэтым кьаццтэ*. Ццынэхужьыкьуэ, 33.

ЕРЭХЪУ (3). Хьунц, содэ, сыарэзыщ. *Берие и мурадым зымы гу лымьыта хуэдэу Кодоэвым иццэ цхьэкIэ, «хьэццэ лъапIэм» и гум*

укумьихыдыкыу хурэт, цхъэ ицлаиц, «ерэхуэ» жиэ хуэдэу. Лъапсэ, 90.

□ **Ерэхурэ хъунрэ цылау уи ней квысыцыхуэ** (2). Пцйыкэ зыгуэр къешэкIын, къэгъэгугъээрэ. АрицхъэкIэ зи цхъэ цымылэм и шыдыр сыт мэхуэ жалэрэ – кIэцIэтхыхъар цежъэжым, зыкIэцIэтхыхъам зыкIэрисэри Гуэхур цырыцу зэлициуэрэ хейр мьсэ иригъэцIри мьсэр хей хъуаиц, уеблэмэ цыхъэту зи цIэ ирагуахэм еджэмэ – жалауэ цытари ядэжакъым, ялгъэгугуар ямылгъэгугуауэ квысицIэкIыжаиц; ерэхурэ хъунрэ цылау уи ней квысыцыхуэ жыхуалэ цIыкIэу. Лъапсэ, 12.

ЕРПЛАН (5). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: аэроплан. Кхухьлгъатэ. Топу диIэр мо кIуэгъэнаплэм квыкIуэкIуэрэ бийм я топыр, я пулеметыр зэхагъэцаиц, ерплану диIэри мь цыплэм кIолгъэтыкIри кIалэ гъунэм деж екIуэкIыу цIытIэ зацIэици, бийм быдапIэу яIэр араиц. Лыгъэ, 410.

ЕРУЛ (47). ЦIыхуцIэщ, «Хуэпсэгъуэ нур» романым кIуажэ гъуоууэ ущрохъэлIэ. – Ей, кIуажэ махуэ хъун, фыкIэдалуэ, – жиIэу Ерул и макъыр нэхъ кIуажэнацIэмкIэ квысыцыхуэти, хъэхэри зэцIэбнауэ, мьувылэжу, гъуом и макъыр здэкуэм хъэ банэ макъри кIэлъыкIуэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 83. Ауэ, пэжиц, Жыраслээн уэркIэиц икIи бейиц, Ерул и пхъур зэрымтэсынкIи хъуниц. Хуэпсэгъуэ нур, 90.

ЕРМЭЛЫ (6). Армян, а лгъэпкъым щыщ цIыху. [Бээрыр Iувт:] Шэиэни, мьшкIыици, осетини, сонэи, ермылэи – Iэджэм я бзэ цызэхэпхуэ. МелыIыц, 447. ЗэрыжаIэмкIэ, кIалэр кIэтыIыхъауэ цытаиц, кумбым цIыуэ кIрахар зэтрацхъуэрэ лгъаапIэ ицIауэ, дьхъэпIэр чырбышкIэ кIыхацIыкIри топи Iуагъэуэжэуэ, а быдапIэм удыхъэмэ, кIалэр дэту, уэрамыжэ цIыкIухэм зым алыджхэр тест, адэкIэ укIуэмэ – ермэлыт, уэрамым дэкIыртэкъым лы жъэрэмэ, шыбжыйм, бжыным, бжыныным я мэр, кIалэдэсхэм я унэ лгъэбышхэр якIуэтэу унэхуэ куэд курзалри яхэту зэраиц, жыг хади зэрагъэтыс лгъандэрэ куэдыци хъуакъым, си шыпхъум зэрыжиIэмкIэ. Лъапсэ, 6.

ЕРМЭН (6). ЦIыхухъуцIэщ, «Нал кIута» романым и персонажхэм ящыщ зыщ. Балэхэ Ермэн кIауыхъауэ икIроупцIыхъ, арицхъэкIэ дивизэ псом кIацыцIар а ицIалэм дэнэ цыицIэн, езыр музыкауэм яхэту дзэм и цIыбагъым дэтаиц. Нал кIута, 213.

ЕРЫСКЪЫ (13). Шхын. МэрэмкIанхэ я ицIантIэр ини, дэнэ кIыкIри дэхуэнуиц, шхын жыпIэнуици – пэрыхъэтиц, дэнэ дежи уетIысылIэ хъунуиц, Iэнэциу кIэжIуар зырызыххэци, ерыскъыр здахын яцIэркъым. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 582. Сеймэныр зыIут лэжъапIэм кIэрэгъулу арат зэрыщылажъэр, иджы и пIалгъэр кIэблэгъати, ерыскъы кIомыр и гум кIыцIитхъми, кIэмытэджыжу хъуакъым. Лъапсэ, 46.

ЕРЫЦ (40). 1. (34). Зи мурадым зи Iэр лгъэзыгъэлэс, зыгуэр нэрыгъ зыщI. Нэхъ ерыщым лы хэлъу лэпс, жи, лыр ешхри, лэпсыр кIэгъэгъуыж, упицIыуаици тIэкIу кIыхэгъахъуэт, е мьр хэкIэжи цIэрыцIэу кIысхуигъахъуэ, жиIэу кIытеубыд.

Хуэпсэгъуэ нур, 205. Езы Нахъуи арэзыт, сыту жыпIэмэ, фызыжъ ерыщым текIуэри сомитIыр кIыIэцIигъэкIыфат. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 514. 2. (6). Зи Iуэхугъуэ гуэрэм, лгъэныкIуэ гуэрэм егъэлеуэ дихъэх. ДыгъапIэ зацIэу гъуэгу хэзышыр Гъуэгу зэпычынкIэ мьерыиц. Дунейм и пIалгъэ. «Батырыбжъэ», 19. Фыз кIэшэнкIэ ерыщхэр цхъэусыгъуэ лгъыхъуэт я фызхэр ирагъэкIыжу кIаишэну. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 516.

◇ **ЕРЫЦ ЕКIУЭН** (12). КIымыкIуэтын, жиIам темькIын. Чачэ и закIуэтэкъым ерыщ екIуэу Нахъуэ и кабинетым нэху цызыгъэцар. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 658. Танкъым ису дзэри кIахэлгъэда цхъэкIэ, цIыхур яхуэшынакъым, нэхъ ерыщ екIуа фIэклэ. ХъэцIэ лгъапIэ, 404.

ЕРЫЦАГЪ (1). Ерыщ цытыныгъэ. Ди дээр араиц, ди хахуагъэр, ди лыгъэр, ди быдагъыр, ди ерыщыгъыр араиц. Нал кIута, 256.

ЕРЫЦУ (5). нареч. Нэрыгъууэ убыдауэ, нэрыгъэ цIауэ. И адэмрэ и анэмрэ якIэлгъыплгъыху езы Луи нэхъ ерыщу Iуэхум иужэ итт. Фызыжъ Iэзэм кIуапIи жапIи иримыту. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 503. Езы Псаун жыхуэпIэ ицIалэм Iэл дьидэ хъуауэ кIыгъэзэжат, гуцIэгъунишуэ, ерыщу, зыхузэгъуэмь цымылэу, уеблэмэ уи фэр IэбжъанэкIэ трихын тIэу еплъынутэкъым. КIалэн, 434. Ерыщу лгъабжъэр фIагъанэу, Мьбдежым бийхэр итат, Жыр Iэицэ Iэджэр кIагъанэу, Ар дэ удынкIэ Iутхуат. ЗэуапIэ. «Шум и гъуэгъу».

ЕС (2). плъыф. И инагъкIэ, и теплгъэкIэ ику ит, мьин-мьцIыкIу. Езы Абу-Деруиш лы лгъахъиэ гъуриц, лы есиц, IэпсыницIэлгъэпсыницIэици, мащэм ехъуэрэ мэгъуэлъри йоплэ тынирэ мьтынирэ. Кхъэлэгъунэ, 379.

ЕСЭЖЫН (йосэж) лгъэмыI. (13). Зыгуэрэм есэпэн. Сиэчыниц сэ ипори, сесэжаици, Техуэниц жалаи си тэмэкъ. Зэгуэр си цхъэри фIыцIэ дьидэт. «Вагъуэ махуэ», 361. Ауэрэ и лгъым и дуней тетыкIэм ШыкIымхэ япхъури есэжаиц. Кхъэлэгъунэ, 375. Фызхэми фадэр я жагъуэтэкъым, есэжат, цытIысам деж мьшхэн хуэдэу зацIырт, я пиэрагъым тегуэзыхъуи, фадэбжъэм и ужькIэ мацIэ-мацIэуэрэ шхын нэхъ кIэуат зыцIэлгъэр я тетиэчыи иралгъэу ицIадэаиц. Лъапсэ, 80.

ЕСЭН (йосэ) лгъэмыI. (58). Зыгуэр хъэл хуэхъун. Щхъэлмьвэкъуэ дэсым игъацIэм цхъэл мьвэм кIыхаIуцIыкIыу есаиц. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 656. Иринэ, игъацIэм кIулыкIуэицIапIэ инхэм кIуэу есатэкъыми, дзыхъ имыщIыциуэрэ унэм цIыхъаиц. Нал кIута, 238.

□ **Узэсэ сэгъейиц** (1). Узэса Iуэхур, хъэл пхуэхъуар IэцIыб пцIыжыну гугъуц жыхуиIэщ. Зэгуэр джэдэщым бажэ кIэуасэри и джабэ хуцIаудати, зыкIомрэ кIэжIуэн дзыхъ имыщIу зилэжъаиц, иджы плгъагъуэрэ – узэсэ сэгъейиц, жыхуалэрауэ, аргуэрэу кIэжIуаиц. БабыщыкIуэ адакIэпщ, 484.

ЕСЭIУЭН (йосэIуэ) лгъэмыI. (1). Зыгуэр хъэл хуэхъупэн, зыгуэрэм есэщэн. Щытхъунс ухэсу уесэIуами, Усэламыниэиц, Си лгъапсэр бгъэгъумэ уэ пIэфIати... «ЩхъэлыкIуэ», 400.

ЕСЛИ (2). Адыгбзэм и условнэ наклоненэ кбызэрхыу суффикс -мэ -м и мыхьэнэм поув. [Осетин джыназым Жыраслэн жрелэ:] Если жлагаишь, я отдам табун... «Ухуеймэ, шы табыныр уэстыни...». Хьуэпсэгьуэ нур, 116.

ЕСТЬ (2). УрысыбзэкIэ: шыIэн. Фызыжьыр зыхуейр модрейхэми кьагурылуэрт: - Ици, ици, может и есть здесь... «Кьэлгьыхуэ шыIэнкIи хьунц». Нал кьута, 212.

ЕСЫКIЭ (12). Зэрес шIыкIэ, зэрес Iэмал. Дэфэрэдж псы Iуфэм Iусу яплати, есыкIэкIэ Iээт, тIэу-цэ и кьару кьызэрхькIэ псыр цIитхьури кьызэплгьэаиц, си ужьым иту зыгуэр кьаклуэу пIэрэ жиIуэ, арихьэкIэ дэнэ - псэ зыIут илгьэгьуакьым. Лгьапсэ, 53. «Кьэжэпхьаиц иджы», - цыжкIэм, и шыр цIыкIухэр джэдэцим кьыцишири [бабыцкьуртым] хадапхэм иж псыIэрышэм ишаиц, я нэгу зригьэужьыну, есыкIэ яригьэицIэну. Бабыщыкьуэ адакьэпшц, 478. Шым хьэ есыкIэ зицIауэ псым кьыхьэсыкIыжырт, Астемьыр ерагьыу емьылдыжым кьэсыллэри, шхуэмьылэцIэ псым хэлгьыр зыIэригьэуаиц, арихьэкIэ ар кьэбукьуэдий хьунутэкьым, лгьэрыгьыпсыр илгьыгьуэрэ шыр псы тешхьэм кьэсу лгьакьуэцIэ увыху кьэкIуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 165.

ЕСЫН (йос) лгьэмыI. (12). Псым хэлгьу кIуэн, шIимьылгьафэу и гушIыIум телгьын. Елдар зимьитIэциIу псым зыхидзауэ йос. Хьуэпсэгьуэ нур, 51. Зэгьуэр кьэргьейр бабыиц шыр псым есу тесым кьэицэрт. Бабыщыкьуэ адакьэпшц, 479.

ЕСЫХЫН (йосых) лгьэмыI. (1). зэхь. Хэутэн хьун. ШхьэжгьэрытыфIиц жаIэри кьыдефэ илгьэпкьыр зэхыхьэри Сентрал кьыдэциIаиц, армыхьумэ упицIэ пьIэжь псы кьыуам ихь хуэдэ куэд ицIат зэресыхрэ. Нал кьута, 288.

ЕТАУЭ (1). нареч. Дэлгьейуэ. Уафэгуу шIыху дахэм, Си нитIыр етауэ, Сеплгьэ нэтми а уафэр Ди уафэм емьыцхьт. ЗэныбжьэгьуитI. «Шум и гьуэгьу», 32.

ЕТАГЬЭН (1). Кьамэ лгьэужьыгьуэ; кьамэ кьуаншэ. Мыбы и ныбэр кьызгьэуниц жаIэу Гуаиц цызэхихьым, хьумакуэ кьыбгьэдэтхэм еплгьэм, зыгуэрым и кьамэ кьуанишэ етэгьэпкIэ зэджэр и бгырыпхым дэIуауэ цытти, занцIэу мапхьуэри а кьамэр кьыдепхьуэтыкI. Лгьапсэ, 37-38.

ЕТЭН (мэятэ) лгьэмыI. (21). Хьыйм икIын, удэфэн; пIейтеин. Зэуэным хуэкIуэну Сигу Iэу етар Дэн ництыру силинцIу Бгьэгу шIыIэм кьынаи... ЗэныбжьэгьуитI. «Шум и гьуэгьу», 32. Шу илгьэпхьуэжамыи кIэлгьыпIуэ ТхьэIухуд ябгэр мэшхьыдэ, ЦIыхубз гу Iэлыр мэятэр, И Iэр илэту и губжьыр Нартыжь я Iэхьуэм ныхуехьыр, И цхьэм мыгьуагьэ хуихьыжу И губжьыр хуэму тоужыр, Мазэ кьэсыхуэцIэ дахагьэм Кьригьэблжьымы гуфIэу. «ШIалэгьуэ шIыналгьэ», 418-419. Сэри соцIэ гьуэгуэ и пIалгьэ, Зэм сыкхьухьымы, зэм солгьатэ, НэгьуэицI шIыпIэ еицхьэ ди кьуажэ Шыслгьэгуамэ, гур мэятэ. Унэм уикIрэ кьэбгьэзэжмэ... «Вагьуэ махуэ», 372.

ЕТХЭУЭН (йотхауэ) лгьэмыI. (9). Зыдридзеин, зэпхьун, зыхьунцIэн. Шыгьуэ емьылдыжыр

долгьей, кьолгьых, Астемьыр и лгьакьуэм кьэбдэжэну зещI, кIэбдэжэцIэ йокIуэцI, йотхауэ, кьэжыхь, и цхьэр еутхьыпIцI. Хьуэпсэгьуэ нур, 163. Шы пIэIэгьуэпIгьым сыкьыцилгьагьум кьыхьэцтыкIа хуэдэу зегьэджэрэз, бгьукIэ йокIуэт, йотхауэ симыгьэишэсу, арихьэкIэ фIыуэ сыжьэдэуэри сыишэса нэужь, шIопицымкIэ и джабэр зэпрысхулыкIаиц, нэхь IумпIафIэ сиIын си хьысэпу. Анка, 381.

ЕТХУАНЭ (5). Тхум кьытекIа зэрызэкIэлгьыкIуэ бжыгьэцIэ. Мауэр шIалэр и гур гьуицIэу, Зэ зэреуэу цхьэ пиуницIыр Мывэ ину псыницIэу мэжыр, А иныжьри хуцIогьуэжыр, Шхьэ етIуанэр мэхьур мафIэ, КьыкIэлгьыкIуэр псым шIелгьафэ, Шхьэ еплланэр ехьыр благьуэм, Елбздыкьуэ игьэциIагьуэу, Кьыпегьэхур цхьэ етхуанэр, Иныжь ябгэр кьогьынанэ. «Елбздыкьуэ», 21.

ЕТХЬЭКЬУН (йотхьэкьу) лгьэмыI. (11). Зыгуэрым кьуэды кьэIыхын, кьуэды телгьхьэн. Старышнэм ицIэрт хэт дыгьуэм, хэт шIыхуэ телгьымы, зэтхьэкьун хуейр хэтми, ауэ цырибон шIэзыгьэжэу жьылэм дэсым шетхьэкьунум и деж нэхьанэ шIыкIэ хьыбар яригьаицIэрт езым и цхьэкIэ зэрыкIуэнур. Хьуэпсэгьуэ нур, 83.

ЕТЫЖЫН (иретыж) лгьэI. (56). 1. (50). КьэIыпхауэ шытам егьэгьэзэжын (п.п. шIыхуэм) Астемьыр и фочыр Думэсарэ унэм кьыцилгьыати, ари лгьыжьым кьыIухри зейм иритыжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 313. «Мыр зи шIыхуэ ттелгьым етыж» жиIэу ахьыиэ цыхуишииц, хьыдгьэбз цIыкIур гуфIэпауэ, и лгьэр темьыIэу лфкIэтетым деж жэрыгьэ заицIэкIэ нэсаиц, шIыхуэу кьатехуа илгьэпкьыр ептыжыныр фIэнасыпшыхуэу, зыхуээз псым яжриIаиц океаным икIыжу Америкэм зэрыкIуэр, зи гуэц шIэсми я дежи хьыбарыр нэзыгьэсар Назифэиц. Лэчимэ, 391. Махьсымэрэ лымрэ кьызэIысхам естыжыныц, жиIэу Лу шынакьымрэ телицэчымрэ кьыцицицэж дьидэм, фоч уэ макьым кьыгьэцицэиц. Мазэ ныкьуэ шIхьуантIэ, 596. 2. (6). Зыгуэр кьыIумыхьыжыну зыгуэрым етышэн. Ти, ницагьэ кьээнэжар гьунэгьуэ фызым иритыжри кьыгьэгуэиц адакьэжьым кIэ иритыну. Бабыщыкьуэ адакьэпшц, 477. Нурхьэлий, таучэлмышIурэ, Астемьыр и пьIэжьу Думэсарэ абы иритыжамкIэ Iэбаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 150. Район тхьэмадэми и гур кьызэрыгьуэтыжаиц, шIяпэ цхьэрыгьыр зыцхьэрипхьуэтри стIолым триушкIумпIаиц, и цхьэц тхьуа кьынаэжа тIэкIур кьэубэлэцауэ, мэгьумэтIымэ: - Дауэ ямыукIыпэр, медицинэр зэрымедецинэу цыхубзым иратыжаиц. Лгьапсэ, 18.

ЕТЫН (ирет) лгьэI. (407). 1. (394). Зыгуэрым зыгуэр IэцIэлгьхьэн, зэлэпыхын, Iэрыгьэхьэн. [Фэуаз:] Абы хуэдэу и фэр зэрырахар щажесIэжым, ди адэм унафэ кьысхуицIаиц; - КIуэи, Анка цхьэкIэ кьыдатам хуэдэу тIу ети, имьидэмэ - шы, шыр кьэцэхуж, - жиIэри. Анка, 384. Сосрыкьуэ кьыIэцIыхьам шыцу Аркаикэ иритаиц хэлгьыгуанитI, Лу хуэхь, жиIэри. Мазэ ныкьуэ шIхьуантIэ, 557. Кьэтауэ выфэр фэдэн псыгьуэ цыкIуу иригьэбэри бэлхьуэ клансэ кIыхь яцIа нэужь, унафэ ицIаиц; «Иджы фыкIуэ си благьэм

дежи, мы клансэм кэиубыд ийыр кытыфчи, мыр уи пхэурылтэхум ептар арац жыфли, схужефлэ». Модрейми кэигэзугъати – сыт ищлэжынт, ар и тыкляу ийышхуэр кэаритыгъащ. Лъапсэ, 62. 2. (8). Зыгуэрым зыгуэрклэ хуэупсэн, тыгъэ хуэщлын. Сэлам изохыр текляухэм, Гъащлэ ухуэным и лыхьухэм, Шцлэу нурыщлэ зыгэпсхэм, Мы орден лъаплэр зратхэм. Текляухэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. 3. (1). Зыгуэр зыгуэрклэ кыызэгъэпэщын, лэщлэгъэ, щлэныгъэ егъэгъуэтын. [Интернатым] Шцеттар тхуэмылѳжу аракъым, ищлэныгъэ кэаритыну, властѳм сэбэи хуэхьуну арац. Къыбгуэрыуа? Мазэ ныкъуэ щцхуэантлэ, 520. 4. (4). Зыгуэрым и уасэр, кышпэклуэ хьэкыыр щлэтын. Гъэщлэгъуэнри аракъэ: зыми хьэрэм ишхауэ гу лъататэкъым, яшха-ирафам и уасэр щаткля сетым псори тэмэму иратхэрт, сыту жыплэмэ, абы я директор Раисэ Муратовнэклэ эджэр тклит, лей иратхэуэ илгэгъуакъэ – эфлэклат, офцианткэр тримыгэкъыну лэмам зимылэт. Лъапсэ, 25. [Омар Бидие – хъанум жрелэ:] Нышхьэбэ укъызэрыфэну и уасэр уэстач. Гъуэгуанэ, 107.

◊ Гъуэгуэ емытын (10). Еплэ гуэугу. Клэ етын (20). Еплэ клэ П. Кляупли жапли емытын (5). Еплэ кляуплэ. Къару етын (3). Еплэ къару. Псалэ етын (7). Еплэ псалэ. Псалэ быдэ етын (5). Еплэ псалгэ. Увылэнлэ етын (3). Еплэ увылэнлэ. Удын етын (2). Еплэ улын. Хабзэм етын (4). Еплэ хабзэ Ш.

ЕТЫПЭН (иретыпэ) лъэл. (1). Зыгуэрым зыгуэр зэи кыыломыхыжыну етын, лэщлэжьхьэн. [Алыджыкъуэ:] Нтлэ элеваторым яритыпауэ плэрэ, жи лэу шэч ищлауи гу лъыстащ, арихьэклэ чыфтанчыр актым клэрилулэри си дежклэ къэллвэащ: – Клуэ, уэри зегъэхь. Мелылыч, 473.

ЕТЫФЫН (иретыф) лъэл. (1). Зыгуэрым зыгуэр ептыну пхуээфлэжын; лэрыгъэхьэфын. Гъуэмылэ жыпленуци, ГПУ-р мэжаллэу къыщлэжынкъым, хъум а к луэ м я ш х ы н и р а т ы ф ы н у и ц . З и лъэрыгыпыс плагъа, 531.

ЕТИАНЭ (2). Иужьклэ. Мис апхуэдэ гукъанэ Укъытехъуэу кысхубоциыр, Бгыщхъэ уэсу ар етланэ Птоклри Гуаклуэу укъысфлэоциыр. Бгыщхъэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104. Мы гъащлэ лъаплэр зуасэр кэатицэнищ етланэ хуэлэзэу. Зэжъуэшитлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 100.

ЕТИАНЭГЪЭ (9). Къэклуэну гъэ, гъэ къаклуэ. Куэд квилэжъамэ, куэд яшхырт, мащлэ квилэжъамэ, етланэгъэ нэс зэрагъэзэхуэн хуейт, и унагуэми хабзэшхуэ илт, быныр цыклуэ ищлэ хабзэм ирагъэсауэ. Хъэсэлэхъумэ, 417.

□ **Етланэгъэ фыклэ уныс!** (4). Ехьуллэныгъэ илэу, и луэху нэхьыфл хьуауэ кыклялтэныклуэ гъэм техьэну зэрехъуэхуэ шьыклэ. Гъащлэ фыклэ кытызыщэм: – Етланэгъэ фыклэ нэс! Си хьуэхъуэ. «Батырыбжьэ», 40.

ЕТИЭХЪУН (йотлэхъу) лъэмыл. (1). Зэгуэрым еплэстхьын, шхэр гъэувылэн мурадклэ лэбжанэр щыхьуэн. Луизэ адэклэ-мыдэклэ зигъазэрэ шхэм деж етлэхъуну хуежьэрт, лэмам хуимыгъуэтуи щигъэтыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 73–74.

ЕТИУАНЭ (29). Пум кытытекля зэрызэклэлыклуэ бжыгъэкля. Инал зыщлэс унэр тлуэу зэтетт, и ищлэгъым округкомыр ищлэсу, езым этаж етлуанэм фэтер щылыгъэ. Мазэ ныкъуэ щцхуэантлэ, 672. Етлуанэ махуэм молэм уаз итати, жэм фыщлэ зыбжанэ якулри тхьэллэлушхуэ ящлуэ, Хьэтлрэмтлэгу дэс нэщэуэ зи бэракъым шыклящ клэрыщлар, шу гъусэхэр илэу, кьуажэм кээри заныщлэу Дэфэрэдж къыщлэуныцау: «Дэнэу плэрэ щыпсээр?». Лъапсэ, 120. Етлуанэ джэгъуэр кээри – хьэблэ джэдыр къызэцлагъэсту адакъэ дуэтым я макъыр жэщыбгъым зэхахаш. Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 484–485.

ЕТИУАНЭРАУЭ (1). вводнэ п. Луэхугъуэ гуэрхэр зэклэлытыхъуэу кышпэрабжэклым деж етлуанэ пунктыр кьрагъэлыгъуэ. Ялэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынищ, етлуанэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынищ, ещанэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынищ. Нал кьута, 307.

ЕТИУАНЭРЕЙ (25). Къыклялтэныклуэу; кытытезыгъэзэжыр. Етлуанэрей махуэм Уэрдэщыкьуэу и лъэужьыр яхуэрэ зы кьуэшхуэ гуэрым нэсащ. Нал кьута, 267. Етлуанэрей шум ищхьэрыгыр хьурыфэ нылэ дахэтэкъым, уныцлэ нылэ, лыггэри гуэниэрыкыт. Хьуэпсэгъуэ нур, 56. Аркашэ иужьэклэ чэзур Лу кызырылысар и гуанэ хьуакъым, сыту жыплэмэ етлуанэрей кьеджэгъуэу усэр зэригъэщлэ хуэдэ хуэрт. Мазэ ныкъуэ щцхуэантлэ, 611.

ЕТИУАНЭУ (7). нареч. Зым кытытригъазэу, аргуэру зэ. Астемыр етлуанэу кьэмысалгъуэ хьуакъым. Мазэ ныкъуэ щцхуэантлэ, 177. Гъуэщылтыр мащлэм зы ищлэмэ, Етлуанэу гъэплэи тлуэ мэхъуж. Щыкьуным бзэхэр зэхуишэсмэ... «Батырыбжьэ», 170. Фи нэмыс тхьэм лгаэ ищлэ, иджы етлуанэу фызабэу сыккэонэ, тхьэм и гур къыщыльзэбгъар сицлэркъым... (Дэфэрэдж жи лэу). Лъапсэ, 112.

ЕТИУАШТЭП (1). Клэхэбзэклэ: жетлэнкъым Етлуаштэп, шу «Жетлэнкъым, зиунагъуэрэ», – А с т е м ы р и з ы г ь э а б а з э б з у ж и л э р т . Хьуэпсэгъуэ нур, 161.

ЕТИСЭХЫГЪУЭ: ЕТИСЭХЫГЪУЭ ИМЫ-ИЭН (2). Хущлэмыхьэн, луэхум зэпымыуэ пэрытын. Нэхуыцим деж хьыдэбзэхэр, сэлэтхэм хуэдэ къабзэу къыщылгэтри жэщ хьухуклэ етлысэхыгъуэ ялакъым. Щынахужьыкьуэ, 49.

ЕТИСЭХЫЖЫН (йотлысэхыж) лъэмыл. (2). Аргуэру тлысыжын. Локотши етлысэхыжауэ щыщ, зэ кыфл хьуащэрэ, жи лэу. Нал кьута, 243. Къыдырым и гур зэгъакъым, дыгъужьыр и ллэм деж клуэжу етлысэхыжа ищхьэклэ. Кхъухь пхэнж, 502.

ЕТИСЭХЫН (йотлысэх) лъэмыл. (23). 1. (17). Зыщыпплэ тетлысхьэн. Думэсарэрэ Нанэрэ зэбгуэрысу етлысэхат, Лу кьэушауэ, шхылэн ищлэгъым зыщлууфауэ гъырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 282. Дэфэрэджи тлысынлэ тлэклуэ кэигъуэтри етлысэхаш, и гбийр и лэблэм телъу. Лъапсэ, 39. Тхьэжыгъуээтэкъэ ар: ухъуаклуэрэ зыбгъэнищлэ нэужь, уетлысэхэрэ ужьгъуаишхуэ дыгъэм зэбгъуэуэ уцылгыныр? Кхъухь пхэнж, 495.

2. (4). Зыгъэпсэхун. Псынэм *деж дыщет* Гысэхам мафлэ тлэклу тцларт, хьэлывэ кыыздетхьэжбар дгъэхуэбжынуи, Алыхьым ецлэ Шамум кыызрилгъэгуар: ашыч хыфлэдзэжа гуэрэм и цлагьым скорпион цлэсу кыльгъэгуаиц. Хьэщлэ лъаплэ, 402. 3. (2). зэхь. Елгъэхьшэхын. Кхъухь хьэцэхэмклэ псыр цлэзытхъухэр зделэрт, я кьарум цымысхьыжу, «ыхь-лэхь», «ыхь-лэхь» жагъу елэрт-кьелэрт, къухьыр нэхьри нэхь псынцлэу ягъаклуэу, ахэр нэхь егугъуху, хы гуфэр кыфлэгъэм нэхь зыщифырти, уафэ лъацлэм цлэта бгыхэр етлэсхьырт. Лъапсэ, 40. Тхылым еджэр ар нэ жаници А зы закъуэм и насытци, Я уэздэгъэр етлэсэхмэ, Хьэрфхэр цлэклуми кьахуеуици. Тхылгъ еджаплэ. «Вагъуэ махуэ», 336.

ЕТlГЫСЫЛlЭН (йотlГысылlЭ) лъэмыl. (7). 1. (3). Зыгуэрэм гъунэгъуу бгъэдэтlГысхьэн (п.п. lэнэм). Мэрэмкьанхэ я цллантlЭр иниц, дэнэ кьикlри дэхуэнуи, шхын жылlэнуици – нэрыхьэтици, дэнэ дежи уетlГысылlЭ хьунуи, lэнэцлэу кьаклуэр зырызыхьэци, ерыскьыр здахьын яцлэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантlЭ, 582. Шамум скорпионыр пшахьуэм тригъэтlГысхьэри ихьурегькlэ мафлэ дэп кьригъэтlГылэкlаиц, дэри детlГысылlаиц тфlэгъэцлэгъуэнуи, доплэ. Хьэщлэ лъаплэ, 402. Лы гуэр а дзасэм фlэлэу жьэмэ, Унагъуэр гуфlэу йотlГысылlЭ. Гьуцl. «Мывэ хуабэ», 119. 2. (4). И ужь ихьэн, еуваллэу lуэху гуэр нэгъэсын. [Лыгъур] ЕтlГысылlЭри зыхуэчэм кьэмынэу бзэ, клакхьу сьитхьэри хилгъэжаиц, езым и lэкlэ ищlурэ. Лъапсэ, 111.

ЕУЭН-ЕlЭН (йоуэ-йоlЭ) лъэмыl. (2). Зы lуэхугъуэ гуэрэм цлэдзэн, пэрыувэн, тегушхуэн. Еуэц-елэри и куэбжэм и гъунэгъуу псыкьуи кьитlаиц, псыежэхьыр е фlей мэхуэ, е мэгъуж, хьэблэ физхэр кьаклуэрэ псы кьабзэ яхьыни, жиlэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 243. Зи дауэр мыраиц: дахэ цlыклуу, деуэниц-делэници хьыджэбзыр уэ уэзгъэхьыни. Хьуэпсэгъуэ нур, 142.

ЕУЭ-ЕlЭУ (1). нареч. Жьы щlэту, щlэгъэхуэбжыауэ псынцлэу. Еуэ-елэу цlыхур ежауэ псыр lуацlэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантlЭ, 515.

ЕУЭЖЫН (йоуэж) лъэмыl. (4). Уи lэпкьлгъэпкьым шыщ гуэрэм уэ уеуэн. Дотий дэнэклэ кьыиципсалгъэми и бгъэгум lэитlГымкlэ еуэжырт: сэ схуэдэу цlыхум фlы кьэхьулэмэ зыфlэфlи цымылэ, сэри сызэцэр хэкум я нэр згъэплгъэну, я дунейр нэху сицlыну араи, жиlэу. Мазэ накьуэ щхьуантlЭ, 541. Цlыхубзыр и куафитlГым еуэжри кьызэцlэплгъауэ етlГысэхаци, зэхихар и фlэц мыхьуу. Лэчымэ, 390.

ЕУЭИРИГъЭШХьУ (4). нареч. Тегушхуауэ, щlэгъэхуэбжыауэ, и фlэщу. Гъэмахуэ кьэс езыхэр Налшык курсым щеджэу, гъэ еджэгъуэм еуэиригъэшхьу цlыклухэр иригъаджэрэ, а мыдрисэм щеджэуэ жахуалэр мацlэрэ сэбэп хьуа. Мазэ ныкьуэ щхьуантlЭ, 640.

ЕУЭКlЫН (йоуэкл) лъэмыl. (4). 1. (3). Зыгуэрэм екlуэклын, зыщlыпlэкlэ кьухьэн. Бгы лъабжэм кьэкьуалгъуэ Чопракьыпс цоожэх, зэм бгъуэницлагьым цlоклуадэ, зэми бгым, нэпкьым

йоуэкл. Нал кьута, 299. Темботрэ Саримэрэ зэрыклуам хуцлэгъуэжакьым: еуэклыпlэм зэреуэклыу, цллантlэ тlэклуам цlыхур дэу лъэгъуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 152. 2. (1). зэхь. Нэгъуэщlыпlэ псалгъэмакьыр тешын. Долэт нэгъуэщlи цlыпlэкlэ еуэклэ цхьэкlэ, Щэрданхэ я мылэкур зэрыфпхьуэ, жиlэу жылэр иришэжыауэ зэрыщытар псоми яцlэжырт, езыри абы иримыгузавэу хьуртэкьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 269.

ЕУЭКlЫПlЭ (8). Кьэгъэщыпlэ, еlуэнтlэкlыпlэ. Уплгъэмэ – аузым дэклэ гъуэгур уолгъагъур, псыми адэклэ-мыдэкlэ дэдзри еуэклыпlэ кьэс лъэмыж зырыз телыи. Нал кьута, 299. Еуэклыпlэм цымышынуэ А хьыджэбзым, мес, кьэжыхь, Адыгэпхур исиц машинэм, И лэжыгъэм пылгъу цlыхь. Хьыджэбз шофер. «Шлалэгъуэ цlыналгъэ», 46.

ЕУЭЛlЭН I (йоуэлlЭ) лъэмыl. (2). Зыгуэрэм хуэзэн, lуцlэн, жьэхуээн. [Думэсарэ:] «–Сэ вжесла дьдэм шокьуу жиlэу уеуэллэи, Астемыр, шокьуу жиlэу ари». Мазэ ныкьуэ щхьуантlЭ, 641. Шхьэцыукулруишкlыу, хьушышэу, Шхьэдэу толгъкьуныр мьэтэр, Зым зыр хуэпlаицlэу клэлгъэжэу lуфэм йоуэлlЭр, мэцатэр. Толгъкьун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

ЕУЭЛlЭН II (йоуэлlЭ) лъэмыl. (1). Пыувэн, бгъурылгъын. [Хьэжым и гъунэгъуэм жрелэ:] Абы нэхьей уи цlыр си цlанlэм кьемыуаллэу цытамы, зыгуэрти. Аргъуей, 388.

ЕУЭН (йоуэ) лъэмыl. (141). 1. (73). Зыгуэрэм удын едзын, уклын, убэрэжыын. Мэл цхьэзэ хэтмэ, кьыхьэдзи унафэ теицlыхь, сэкьатри лъэныкьуэ егъэз, хьэ кьыхьыауэ захигъэгъуаицэрэ – еуи укл. Мазэ ныкьуэ щхьуантlЭ, 541. Дурэщлэплэгъыицым удэллгъэрэ узыхуей хьэкlэкхьуэклэ кьэбукlынуэм, тетlГысхьэ лъагаплэмэ, ягъаишхуэрэ еса хьэкlэкхьуэклэри я шхэгъуэр кьызырысу шхалгъэм кьоклуаллэри, нэхь уигу ирихьыр еуи кьэукл. Лъапсэ, 71. Мауэр цlалэр и гур гъуицlэу, Зэ зэреуэу цхьэ пиуицlыр Мывэ ину псынцлэу мэжыр, А иныжьри хуцlогъуэжыр, Щхьэ етlуанэр мэхьур мафlэ, Кьыкlэлгъыкluэр псым цlелгъафэ, Щхьэ еплланэр ехьыр благъуэм, Елбэздыкьуэ игъэцlагъуэу, Кьыпегъэхур цхьэ етхуанэр, Иныжэ ябгэр кьогъынанэ. «Елбэздыкьуэ», 21. 2. (8). Зыгуэрэм зыгуэр кьыхьэпщlыкlын уи мурадэу куэдрэ тегуэн. Дадэ гъуицl гъэплгъар мафlэм кьыхьипхьуэтурэ сыджым трелгъхьэ, тlуэ-цэ фlэкlа емыуэ. Гъуицlым мафlэр кьытылгъэлгъу, и кланэ лъэныкьуэр lэдэкlэ илгыгъуу, зэм нал еицl, зэм гъубжэ, зэми лъахьш е кьитхьыдзэ. Лъапсэ, 100. Бзыр кьылуигуами мывалгъэм, Уадэмкlэ еуэ, си кьуэи. «Индийскэ поэмэ», 363. 3. (44). Музыкальнэ lэмэпсымэ гуэрэм макъамэ кьыгъэкlын. Фитоныр Хьэтlохьуицокьуэ садым кьыицилгъадэм, музыкауэхэр, кьэпlейтеяуэ, зэхуэвэри музыкэм еуэу цlадзаци, Хьуэпсэгъуэ нур, 125. Блэацэжыыр кьытэхьауэ Хетlэ-хесэ ислгъэмей, – И гум пышынэр ирихьауэ Мэзым мыцэр цыдолгъей, Бажэр йоуэ ислгъэмей: – lэнэ пышынэр маджэ, lэджи кьызогъэкl, Си мыцэжыу бзаджэ, Кьомыгъанэ плгъэкl. «Бажэ пышынэ», 6. 4. (12). lэщэкlэ зыгуэрэм удын едзын.

Зэгээр Кургуокуэзэр Квасботрэ хвэ зэпаубыдри зэфлэнаш, абы квыхэкIуу Кургуокуэзэр еуэри фочкIэ и гвунэггү Квасботыр иукIащ. Мазэ ныккүэ щхуантIэ, 575. ЗыккээзыIэтауэ диним икIа квомым мэжджытыщIэм щIэзу щIагуэщ цIыхубзымрэ сабиймрэ, топыр ницIантIэм даггэлгэдэщ, нулеметри азэн джапIэм траггэувэжри, пащтыхьым и унэр уи IэмыщIэм илгым хуэдэу плаггурти, уеунумэ, квеблаггэ. Кхгэлэггунэ, 377-378. 5. (1). Удз пыупщIын, кхэын. Мэккүу щыпаупицIкIэ, йоуэр удзым, Квэрэккүэрэ кранэж. Зауэ жыхуалэм и хвыбарыр. «Ваггүэ махуэ», 93. 6. (1). зэхь. Зыггэдэхэн, сэхусэплэ зыхэлхьхэн. Лэтиффэ и нэку кбитIэтикIам сызэрплэу ар си гум ккэIащ, и нэкуищхьитI сэхусэплэ зуам мафIэ квасцIэнэ хуэдэт. Лгэпсэ, 25. 7. (2). зэхь. Ежжэжыным квыхуеджэн. [Елдар:] Неуэ псыницIу. Хуэпсэггүэ нур, 140.

◇ [И] бггэм еуэжын (1). Еплэ бггэ II. Телефон еуэн (2). Еплэ телефон. [И] щхьэм бжжэ еуа хуэдэу (4). Еплэ щхьэ I.

ЕУЭСЭН (йоуасэ) лгэмI. (3). 1. (2). Зыгуэрим кытеггээжурэ куэдрэ лгыггүэзэн. Иджыри физ гун яхуэзауэ лафкIэтетыр Дисэ квыщIеуэсам квыщIэуницIэмэ, зытэпсэлгьхьыр квыгурымыIуа хуэдэ зищIырти, ккэIуэжырт. Хуэпсэггүэ нур, 130-132. [Ккүэши нэхгьжхэм я нэхгьщIэм жреIэ:] Ауэ тIуми доггэщIаггүэ - ГгэкIэ ди шым квеуэсауэ Уэ ныжжэбэ узэзауэ Хэт букIар? «Елбээдыккүэ», 6. 2. (1). Зыгуэрим дихьэхьIуэн, есэн, фIэфI хьун. [Сентрал и адэр зэрлIэрэ] Абы лгандэрэ фадэм еуэсауэ кквигуэтыр ирифу псэурт. Нал кьута, 288.

ЕУЭЩ-ЕIЭРИ (4). частичэ. Iуэху, лэжыггэ гүэр жиджэру, напIэзыпIэу зэрзыффIэкIар ккэзыггэлбаггүэ псалгэ. Еуэщ-еIэри витIгым нэхь лгэрымыхьыр ккытридзэри, я гвунэггүэр здиггэлгэпккүуэ, фIиггэжыжащ [Инус]. Хуэпсэггүэ нур, 73.

ЕУЭФЫН (йоуэф) лгэмI. (1). Зыгуэр зыгуэрим еуэну, удын иридзвину хуэзфIэкIын. Шу лэхгашэр ккэридзыхри ЯтIэ фIыцIэм хилгэфат, щIопицIэщIэлгьыр ккыIэщIихри ЛгэкI ккэмынэу еуэфаци. «Бдзэжыбэщэм ипхьу», 155.

ЕУБЗЭН (йоубзэ) лгэмI. (19). Зыгуэрим узыхуейр ебггэщIэн мурадкIэ едэхэщIэн, псалгэ гуапэ желэн. Еубзэ хьэщIэм, яггэ кIынккым, КкыпхуцIигуэфмэ зы илгэс, Уэ ахгшэ жьггейуэ ккэомэщIэкIми, Уи унэ хьэщIэм ныдыщIэс. ХьэщIэ ирамыггэблаггэ. «Ваггүэ махуэ», 366. Пыжжынэ санитаркэр хуэмыггэшынуэ иджы йоубзэ, йодэхачIэ, ккэггэггүггэ сымаджэщым щIэкIыжмэ, увыпIэфI ккыхуигуэтыну, тхылгьымIэ тIэкIур ккыхуигуэтрэ ккэрит заккүэмэ, арихьэкIэ Тамарэ цIыхубз губзыггэщIэ, запискэм си Iэ телгу зэхихачи, зыхиггээгаггэрккым, «Дэфэрэдж и зэран ккызыхькIын Iуэху сыхьхьэфинуккым» жиIэу. Лгэпсэ, 22.

ЕУВЭЛИЭГГЮАФIЭУ (1). нареч. Зыгуэрим и лгэныккүэр тыншу ккэщтгэу. - Мариам и Лгым жиIэм еувэлIэггюафIэу еувэлIэну и гум идэртэккым. Лгэчымэ, 390.

ЕУВЭЛИЭН (йоувалIэ) лгэмI. (26). 1. (20). Зыгуэрим и телхьэ хьун, и лгэныккүэр убыдын. Жылэ унаффэм зылI емьувалIэ щхьэкIэ ккэаггэнэнт, Iэнэр хьэзырт, фадэри абы хуэдэт, унаффэр зэрзыхахьу, псори зэрзыхьэу Iэнэм ежащ, Ботэщ Айтэчыр ауан яцIу, щыдыхьэхьхьу, хуэхьуцIэу. Хуэпсэггүэ нур, 58. Ккэухьытычыр заныцIэу кIэпхьым жиIэм еувэлIащ: - Зеггэхь, кIэпхьыжь цIыкIу, зеггэхь. Ккэухь пхэнж, 507. [Вэрккүэ Нахгүэ] «КкыбгурыIуа?» жиIэнти, «хьэуэ» жыпIаккэ, граммофоним еищхь, ккэмыгубжьу, ккэомышхьидэу, тIощIрэ ккыбжылар аргуэру ккыбжыIэжырт, хьуни, гурыIуэггүэщ, уэ жыпIам соувалIэ, жыпIэху. Мазэ ныккүэ щхуантIэ, 509. 2. (6). Зыгуэрим щIэдзэн, Iуэху гүэрим пэрыуэвэн, иужь ихьэн. [Алыджыккүэ:] Джжыдэри дзэуэт, цIыкIут, итIани абы еувэлIакIэ пхэр схуэккүтэрккым, жыпIэу уежжэжын? МелыIыч, 440. ЩIалэр зыкI мьмэжжэлIэ, Ар сыт Iуэхуми йоувалIэ. «Тисей», 490. - Езым [ккэал мэрым] и гуггаккым Абу-Деруши абы еувэлIэну, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ абдеж унэххуэ тетицIыхьын щхьэкIэ, кубометр мин Iэджэ мьвэ защIэу теккүтыкIын хуейщ. Ккхэлэггунэ, 376.

ЕУДЭКIЫН (иреудэкI) лгэI. (7). Зыгуэр зыгуэрим куэдрэ жьэхэггүээн. Псы уэрим адэкIэ-мьдэкIэ ириудэкIуу гужжэуэ Iэджи ирехьэх. Нал кьута, 300. Мо псы уэрим дахэ-дахуу упэлгэщынт - пхэр нэхгьбэм иккүтэрт, зыиудырт, адэкIэ-мьдэкIэ мьвэм ириудэкIууэр. Мазэ ныккүэ щхуантIэ, 515. - Думэсарэ ккэузанэр IэщIэлгьу, хьэжыггэр щихуэницIкIэ, тIомпI-тIомпI жиIэу, ккэузанэ джабэр и Iэгуи ириудэкIырт. Хуэпсэггүэ нур, 262.

◇ [Си] щхьэм езудэкIын (2). Еплэ щхьэ I. ЕУДЫХЫН (иреудых) лгэI. (1). Ггэпудын, дэккүээн, ужыггун. Щыхур ккээлэтын хуейщ, армыхьумэ ебудыхьыныр зыми цыщккым, Доггүэ псоми ккэагурыIуэн уи гуггэ Ккэаджэрий ккыггэлгэаггүэр? Мазэ наккүэ щхуантIэ, 642.

ЕУЖЬЭРЭКIЫН (йоужьэрэкI) лгэмI. (2). ЕплэщIэкIын, Iуэхур нэхь псынщIэу зэрзыффIэггэкIынуу яужь итын. [Борис Борисович:] ЕужьэрэкI, уи мэлыр хьэм Исраф ямыщI цIыкIэ. Тепщэч ккэзылггэтыхь, 159.

ЕУИ (6). Iуэху блэжжыным тегушхуэныггэ хэзылггэ псалгэ. [Дзэщыцым Фэуаз жреIэ:] ТхьэмахуитIкIэ хуит усцIынуу жысIащи, еуи, кIуэж. Анка, 384.

ЕУККЮЛЭН (йоуккүлэ) лгэмI. (1). Зыгуэрим деж зыгуэр ккыщылггэуэхун. Узуккүлэни дэнэ ккыпхьын? Ккхьухь пхэнж, 503.

ЕУПСЕИН (иреупсей) лгэI. (5). Зыгуэр зыщыпIэ кIэрыггэщIэн, кIэрыггэуэвэн. [Алыджыккүэ:] Си сэххуэжжыри ггуэлгьыпIэ натIэм еупсеяуэ щыслгэаггүм, заныцIэу си гум ккэIащ сицIэн хуейр. МелыIыч, 443. Пхгэ лгаккүитIри ггуэлгьыпIэ натIэм ириупсейккым [лгыжжым], физыр ккызуэуэм жиIэу. Ккэалэн, 431. ЩIалэ зэрзыхьэ ккэомыр ккыIуиггэкIуэтри, Ерул пккэом пкIэлггей ириупсейри дэкIуеящ. Хуэпсэггүэ нур, 99.

ЕУПЦІАКІЙН (иреупціакі) лгэі. (3). Зыгуэрым зыгуэр едзэкіын. Бээраклүэхэри лгэсу хэт джэд ихьу, хэт шатэ банкі и кларзинклэм кьышу, хэти кьэп и блынкьым еупціаклауэ, хэти матэ кьуаниэ илыгьрэ и ихьэр флэлэу, шьид шуи яхэту маклуэ. Мылылчы, 471. *Хьэбланиэ [жэмьм] псэклэ ицила хьунт сэлэтхэм фыи я гум зримылгьри, и пхэр машинэмклэ игьэзауэ кьэувери сэлэтым кьепыджьыну кьэуваиц, шэм кьыгьэница и шхуэлыр ириупціаклыу. Нал кьута, 290.*

ЕУПЦІЫН (иреупці) лгэмыі. (1). Зэпыш гуэр, тлатлэ гуэр зыгуэрым клэрыдзэн. Астемыр шыр циупціыныцымрэ хьэжым башыр цицлэтымрэ зэтехуэри, шыр цицлэтым хьэжым и хьэжцей цицхуантлэм ятлэр хьэлэчу кьариупціаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 65.

ЕУПЦІЫЖЫН (йоупціжы) лгэмыі. (5). Зыр адреим еупціын жэуап зыларьгьэхьэн мурадклэ. Дэфэрэдж и ныбжьэгьу хьыдэжэбз зыдэс унагьуэр дахэ-дахэу ицлэртэкьым, псори зым зыр еупціыжырт, «хэт и унагьуэ убых цыгьубз ис?» Льяпсэ, 60. *Хьэбланиэ зыми емьупціыжы икци емьусэжу фьиз Іээ гуэрым деж кьуэри хуцхьуэ кьыгьэница, и пхьум идэркьым сьмаджэм ирихьэллэну. Нал кьута, 277.*

ЕУПЦІЫН (йоупці) лгэмыі. (204). Зыгуэрым жэуап кьыпышхын папцілэ псалэкклэ зыхуэгьэзэн. *Таши еупціати идаиц [ролыр игьээзцілэну], ауэ Кьаздэжэрий кьелгьэуаиц мы цыимклэ: япэрауэ, иколым хьыдэжэбз цыкьлү кьацтэмэ, Таши и ролыр зыгуэрым иратыжыну, етлуанэу, Таши Цицклэ кьедэжэу мыдыхьэишхьыну; еицанэу, Лу: «а си цхьэцыгьуэ цыкьлү, уи нитлым сьыцлэплгэмэ, дуней псор соллагьу, уи макь зэхэсхэмэ, уэрэд зэхэсх хуэдэу кьысфлөцлэ» жимьлэну, ар цыжицлэклэ Таши и дыхьэишхын кьокьуэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 618. Бот едэжэри гупсысэу цыс Бэлацэ еупціаиц: – Нурхьэлий и унэр нэцлэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 275.*

ЕУТЭКІЙН (йоутэкл) лгэмыі. (1). зэхь. Зыгуэрым и лгэныкьуэр убыдын. – *Хуэбгьэзаиц, жицлэри Астемыр и псалгэм адэклэ кьыпицаиц: – Кьыциеутэклари сьт! Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 657.*

ЕУТЭХЫН (йоутэх) лгэмыі. (1). Ецэтэхын. [Фэуаз:] *Сэри си шым сенькьуэкьуэрэ си уанэр еутэхыным нэсаиц, шыр апхуэдизклэ ерыц екьлауиц, сепсыхрэ шыныбэпхьыр ицлэскьузэну сыхуежьэмэ, и ныбэр кьегьэниц, сьышэсыжэмэ, аргуэру шыныбэпхьыр кьолэлэжри, згьэуицмэ, ськьэцэтэхынклэ мэхьу. Анка, 381.*

ЕУТЫПШЫН (иреутыпш) лгэі. (1). Зыгуэрым зыгуэр егьээзуэн. Абыхэм ебутыпш хьуркьэ шуудэр, жицлэри Кубанцевыр кьэуваиц. Шьынэхуэжыкьуэ, 41.

ЕУУЕЙ (6). междом. Зыгуэрым хуэгьуэзэныгьэ кьегьэлгагьуэ. *Еууей, сьту Исраф хьуа, ярэби. Гуцлэгьуэ, 425. Еууей, Нурхьэлишижь мыгьуэ, делэ хьуаиц а лыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 231.*

ЕУХЫЖЫН (йоухыж) лгэмыі. (1). Игуцгыкьлүм кьыдрихьэя гуэр ехуэхыжын, етлгьсэхыжын. Азизэ ерагьуу кьыхэницыжрэ плгэмэ, икцилэри кьыдэуей еухыжу ехь, Чопракьытс хихьэным зы тлэжлуц илэжыр. Шьынэхуэжыкьуэ, 44.

ЕУШТЫН (иреушт) лгэмыі. (2). Зыгуэрым хьэр клэлыгьутыпшын, егьэбэнын. *Куэбжэм култартмец кьылухьамэ, хьэ ирауштырт, е псывэ кьытракьлэрт, гьуицлэ гуахьуэкьлэ кьылузыхужуи ухуээзэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 502.*

ЕУЩИЕН (йоупшице) лгэмыі. (1). Зыгуэр гьэлушын. [Борис Борисович:] *Дэри деуициеурэ лы тицаиц. Тепщэч кьэзыльгьэтыхь, 179.*

ЕУИУГЬУЭ (1). Теулуэгьуэ. *Джэлил дунейм нэхь хицгыкьлэрти, зэ еулуэгьуэм кьыицаиц: – Мыр, си кьуэи, узыхуэмей гуэриц. Бабышыкьуэ адакьэпш, 490.*

ЕУИУН (йоулу) лгэмыі. (14). 1. (9). Пэклэ еуэн, шхын. *Езы адакьэри пабжьэм хэсаиц зыужьыжыху, хьэ тумэм сеулуу и пэнигывыр цхьэ кьытезымычрэ, жицлэу. Бабышыкьуэ адакьэпш, 480. Джэлилу плгэгуэри кьелгьэтэхри бажэм и пцэм кьытетлгьсхьауэ еулуунэмэ, кьеблагьэ. Бабышыкьуэ адакьэпш, 484. 2. (5). Зыгуэрым макь ицлэу теулуэн. *Арати, Ботэх пхьур зи пхьум я деж кьыишэжри я унэ цыгьыпэпэм деж кьыгьэтлгьыжыаиц, езыр тлэу-цэ бжэм еулури, зыгуэрым бжэр кьылуицхьу цицлгьагьум, кьуэгьэнапэпэм зыкьуидэаиц. Льяпсэ, 26. Мыхьэзырыр кхьэлэгьунэ закьуэрати, мьваицлэхэр мьвэм еулуу ицлэст, кхьэлэгьунэр кьрауду. Кхьэлэгьунэ, 379.**

ЕФАПЭ (5). Зыгуэр щрафу шызэхуэс шьыплэ. *Батэ лгьыжым мес и ицлэпэпэм Плимэу хужьу унэ шацлэри, И кум дежым шей ефанлэм И блын псори абджытс заицлэ. Унэцлэ. «Щлалэгьуэ шьыналгьэ», 33. Хьэкьлэхьуэкьлэхэр гьуэицауэ Псы ефанлэр яфлөкьлэуэ. Джанэпціанэу йокьлэр бжыкьхьэр. «Батырыбжэ», 68. Нэгьуэицлэ насыну ухуэмеймэ, Щогьуэп ефанлэм лупэфлэгьуэ. Шьыкьуным бзүхэр зэхуишэсэмэ... «Батырыбжэ», 170.*

ЕФЭГЬУЭ (1). Зыгуэр щэфэ зэман. «Жьыныбэ» цыкьлүхэм фьыицлэицхуэ хуаицлэ Таши шей ефэгьуэм ирихьэллэу хьэлыгьуанэ кьызэрихьам цхьэклэ, ахэр гуэныкь-бжэныкь жыхуалэм хуейтэкьым, хьэлыгьуанэ кьалэрыхьэмэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 557.

ЕФЭ-ЕШХЭ (4). Гуфлэгьуэм пыцла зэхэс. *Ефэ-еишэ яублар екьлэжырт, зызымышылэфхэр ефэрт хьэр гьыуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 60. Сентрал зэрыфлэри цхьэгьэрыту ефэ-еишэм яхэтыну арат. Нал кьута, 288. Хьэгуэулгьыгуэ гуэр кьэхьуауэ ефэ-еишэ гупышхуэ зэхэст, кьызыцлэпгьауэ. Льяпсэ, 45.*

ЕФЭЖЫН (йофэж) лгэмыі. (3). Зыгуэр пшха нэужь зыгуэр тефыхьыжын. *Гуэгуишыр шихарэ цырибонми ефэжауэ езым чэф игьуэтамэ, тхьэ илуэрт унагьуэм ис лгьы игьэтлгьысину [Аралэп Залымдэжэрий]. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. [Шурэ] Иджы сьуефэжыкьхьэркьым, сицлэркьым сицлэнуэр. Альхьэ, 70.*

ЕФЭКІЭ (1). Зэрефэ шьыкьлэ. *Щлалэгьуэлэр дзэм шаишэм деж я ефэклэр слгьагьумэ, сьызэгуоуд. Льяпсэ, 44.*

ЕФЭН (йофэ) лгэмыі. (78). 1. (55). Псы, фадэ, шей, хуцхьуэ, с.ху. гуэрхэр, тэмакьым егьэхын. *Шьыр зейм зэрыжицлэмклэ, Анка нэ тэхуауэ арат, зэкьлэуэцлэгуэарэ фадэжэу шыта пэтми, сьт цхьэклэ жыпэпэмэ зауэлэхэр тесу махуитлэклэ*

ягээхэулеяу Анка кѡаиэжа нэужь, епээзэхуы, мычэму и нэпсыр кѡежэхуы, яухуэмышхэу, псы кѡудей яхуемыфэу шэцым ицлэтиш, мыбы зиггэллэжыну и мурад, жаЛэу. Анка, 384. Хуицлэхэвэгэу зэ кѡылгѡсмэ А иныжѡыр шхэну тЛгсмэ, Пшастэ зацлэу лэггунибл, Нарт санэпсу фэндѡрибл, Вы гѡэшари абы дэклэуэу Ешхыр, йофэр ину екЛуу. «Елбээдыкѡуэ», 13. Ефэ, ди анэ, уэ ипфаиц нэхэ гуаицлэ – Гуауэ Иэджэм уи шхэр хужь ицлэиц, Ефэ, уи кѡуэу кѡэклэуэжаму папицлэ, Куэди нэпсу цэхуу уэ плээцлар. Си анэм. «Шлалэгѡуэ шлыналгэ», 28. 2. (48). ФадэкЛэ ерышын, фадэм дихэхын. И адэр зэрѡлэуэ эзы Сентрали нэхэри ефэным дихэхэиц. Нал кѡута, 288. 3. (5). Тутын Гугѡуэ жьэдэшэн. Унэм [Локотош] ицлэхээмэ – нэгѡуэицлэ физыжѡ гуэри ицлэсиц, лулэкЛэ тутын ефэу. Нал кѡута, 244. Кѡазыхуэм кѡихѡа сигарэр ягуэшири тутын ирикѡуху псори ефахэиц, зэрыггэдѡхэишхуы. Шынгэхужѡыкѡуэ, 71.

◇ [И] **лѡым ефэн** (1). Еплѡ лѡы.

ЕФЭНДЫ (5). Муслѡымэн диным и лѡѡакЛуэ; молэ. Ухуеймэ, си гѡусэу накЛуэ, ухуеймэ, ефэндѡым дѡж накЛуэ. Нэгѡуху, 35. Сыхуицлэхээркѡым, ефэнды, кѡурЛэнкЛэ солуэ, сыхуицлэхэвэгэклэ. Лѡапсэ, 60.

ЕФЭРЕЙ (йофэ) лѡэмыЛ. (3). 1. (2). Зыгуэр куэду, еггэлеуэ ефэн (псы с.ху.) [Фэуаз:] Мэжѡумылэр маицлэмэ, икЛэицлэр шхэрэй мэжѡу жыхуалэрати, дэри дѡгузэвэцауэ ара – псы ефэрэй дѡхѡури фэндѡр кѡэдунэцилѡным нэсиц. Хѡэщлэ лѡаплэ, 402. 2. (1). Фэдафэ, фадэм дихэхэа. [Дэфэрэдѡж:] Си диссертацэм иужѡ сыицѡтым сабий унэхэм ицлэ сабийхэр зейр зээгѡацлэти, ицэрэ ицэ ныкѡуэм шыцу шы кѡудейиц зейнѡуэ яхэтэр, адрей кѡомыр ефэрейжѡу хѡэжкѡхѡуэжѡу кѡэнэжэхэм яйуэ кѡыицлэицлэиц, я бынхэр судкЛэ кѡылахауэ. Лѡапсэ, 44–45.

ЕФЭРЕЙТОР (1). Сэлэтым япэ дѡдѡу кѡыфлэиц цлэ, апхуэдѡуи а цлэр зезыхэ сэлэтым зэрэдѡжэ. [Омар:] Ефрейтор, ицыггэт! Гѡуэгунэ, 105.

ЕФЫГѡУЭН (йофыгѡуэ) лѡэмыЛ. (1). Зыгуэрѡым ижэ хэлѡу ехѡуэпсэн. Абыхэм яцишу клэпсэм дэтицейурэ кѡхѡуейплѡыжѡкЛэрыицлэм нэсыфѡу зыгуэр кѡыкЛэрызычыфым иныкѡуэр ефыгѡуэу, иныкѡуэр ехѡуэпсэу еплѡырт, хѡыдѡжэбэхэри абы ицыгѡуфлѡыкЛэицлэ. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 96.

ЕФЫКЛЫН (йофыкл) лѡэмыЛ. (11). Сымэджен, уз гуэр пкѡырытын. Пхѡэр и ужѡ ицлѡимытри гуриуэгѡуэиц: емынэ уз кѡофыкЛыу шыжѡиплэицлэ, хэт кѡыпхуэгѡуэвээн, ицлѡыкѡатиблѡым еух жаЛэници, ежѡэжыници, хѡыдѡжэбз ицлѡыкЛэицлэ «емынэ уз зэфыкЛ кѡытхэтэиц» жаЛэмэ, зыми ицэхунуцѡым, я жѡэм кѡыжѡэдэклѡуэ ядэнукѡым. Лѡапсэ, 53. Лусанэ и анэр сымаджэиц, жѡэн уз йофыкл. Мазэ ныкѡуэ шхѡуэантлэ, 617.

ЕФЫШЦЭУЭН (йофышцэуэ) лѡэмыЛ. (1). Зыгуэрѡым езѡуэн, ефышцлѡым. [Унэгѡуэицлэ:] Ауэ пѡжиц, пицлэнтлэм ицидэклѡыжѡым Джэлилу адакѡэ ямылѡагѡуэжыныр тлэклэ ефышцлэуа си гуггэиц [хѡыдѡжэбз ицлѡыкЛэицлэ]. Бабышцѡуэ адакѡэпшц, 477.

ЕФЛЭКЛЭУЭН (йофлэклэуэ) лѡэмыЛ. (7). Зыгуэрѡым, нэхѡыфлэ хѡун. Махуэ кѡэсыхуэклэ дѡбжѡыфлэ, Дэ дѡытекЛуэухуэклэ догѡуфлэ, Хэкур ударнэу дѡыздокЛуэ, Гуэхуу едгѡажѡэр йофлэклэуэ. ТекЛуэхэм сэлэм. «Бгы лѡапэхэм дѡж», 35. Ирефлэклэуэ Гуэхуу флэицлэ флэпкѡэ маицлэиц, Россиеишхуэм флэицлэ кѡыфхуицлэицлэ. Лѡэпкѡэхэм я тыгѡэ. «Партыр ди пашѡуэ», 49.

ЕХАНЭ (1). Хым кѡатеклэ зэрѡзэкЛэлыкЛуэ бжыгѡэцлэ. Лѡым и башыр ишияиц; – Мораиц – еханэриц, Лѡапсэ, 67.

ЕХѡЫЖЫН (йохѡыж) лѡэмыЛ. (1). ЛѡагапЛэм икЛыу лѡахѡшапЛэм клэуэжын. [Алѡхѡ:] Дехѡыжѡ, шыхэр Гуэм итхуэху, хэклэуэдѡыкЛэакѡым жыпЛэ хѡунуцѡым. Алѡхѡ, 70.

◇ **Дунейм ехѡыжын** (39). Еплѡ дуней.

ЕХЫН (йох) лѡэмыЛ. (42). 1. (17). Ицлѡхэрэклэ клэуэн. И башыр ицлѡым хиЛуху, башыицхѡэр Ицилэлу адакЛэ-мыдэклэ игѡакЛуэрт, и Лэр дахѡу ициунпсЛэуи башым лѡэбакѡуэ клэицлэ клэлычѡырт, апхуэдѡу фэрѡыицлэицлэ тлэклэу хэлѡу Долэт мэждѡытѡмыкЛэ шехым, зыгуэр и ужѡым кѡуѡуэуэ гу лѡитэиц, арицхѡэклэ кѡеплѡэклэакѡым. Хѡуэпсэгѡуэ нур, 199. Кѡалэдэсыр плѡэмэ – и шыр ицлѡыкЛэуэр псы толѡкѡунѡым шымыишнэу дѡуей-кѡеухуу йохѡыр. Бабышцѡыкѡуэ адакѡэпшц, 491. 2. (25). Кууагѡуэ гуэр кѡэщтэн, шлэагѡуэ гуэрѡым кѡышцѡхутэн. [Васэ:] Абы зыхицлэицлэ – уэс ицлэагѡым метр ицлэицлэ ехам ицлэицлэ жыхуалэр ицлэицлэ. Тешцэч кѡэзылгѡэтыхѡ, 179.

◇ **Сэлэм ехын** (46). Еплѡ сэлэм. Нэмыплѡ ехын

(5). Еплѡ нэмыплѡ. Удын ехын (2). Еплѡ удын.

ЕХЫФЫН (йохыф) лѡэмыЛ. (1). ЛѡахѡшапЛэ гуэрѡым, шлэагѡуэ гуэр клэуэфын. Шлэагѡуэ и шлэагѡыр жѡэицлэ хуэдэиц, Лэмалынишцлэ уехѡыфын. «Индийскэ пѡэмэ», 359.

ЕХУЭКЛЫЖЫН (ирехуэклэж) лѡэЛ. (1). Зыгуэр кѡыздекЛуэклэ лѡэныкѡуэмклэ хужын. Сэри си жѡмыр ди дѡжкЛэ есхуэклэжыныци, сѡукЛэ иужѡ, аркѡэ баицѡырыбым хуэфэицлэ дѡишхыни и гѡусэу кѡыплѡэзгѡэлэсыни. Нэгѡуху, 49.

ЕХУЭХЫН (йохуэх) лѡэмыЛ. (4). Зыгуэрѡым джэлэуэ еукулэриехын, ещэтэхын. Гуэуэжѡкуийм уэсыбѡыр кѡыггэицлэицлэуэ Дэ тѡыицлэ шыхуицлэицлэ ехуэхэми, Кѡанэр мыуѡылуэ адкЛэ клэуэрт. ТекЛуэныгѡэ. «Шум и гѡуэгѡуэ», 5.

ЕХУДИЙ (14). Израилѡым шыцлэ цлѡыху, журт. [Фэуаз:] Ехудий кѡыттезэрѡыкѡуэ шыхѡум, Ицицлэицлэ шыхури кѡыдэмэицлэклэицлэицлэ, унафэ кѡысхуаицлэицлэ: «Фхуэмылѡыгѡынымэ, кѡэлэм фыкѡыдэклэицлэ, мыдэклэ фыкѡэкЛуатэ», – жаЛэри. Хѡэщлэ лѡаплэ, 399.

ЕХУЖѡЭЖЫН (ирехуѡэжѡ) лѡэЛ. (2). Зыгуэр кѡыздиклэ лѡэныкѡуэмклэ хужын, шлэагѡэпхѡуэжын. Уэлэхѡы, кѡызэриишѡэм нэхэрэ нэхэ псыницлэжѡу иримыхуѡэжѡым! Мазэ ныкѡуэ шхѡуэантлэ, 550.

ЕХУЖѡЭКЛЫН (йохуѡэкл) лѡэмыЛ. (1). Зыгуэрѡым нэхэрэ нэхэ хужын. Тхылѡымлэицлэ хуэдѡу ниэр гѡуэжѡыбзэиц, Нэхэ ехуѡэклѡыр алѡыфбейиц. Ныжэбэ жѡэци, нэхур шыху. «Шхѡэлыкѡуэ», 384.

ЕХУЖѡЭН (ирехуѡэжѡ) лѡэЛ. (12). 1. (8). Зыгуэр шлэагѡэпхѡуээн. Дуду кѡотэдѡжѡыри хѡэм

ирахужам ецхуу дожыж, лым сыктымылгагвуу салэцлэклэ закбуэмэ, си витлгыр зэпытрэ эклэсу уклуэ, си унэ си псэр схвыжмэ арац, жыхуилэу. Витл, 416. Саримэ щашам Тинэ хыйджэбз цыклуу дыдэт, цлалэ цыклухэр зэгуигэирэ ирахужэмэ, жыгым джэдум ецхуу дэеинти, клэлгыдэклэуейламэ, зы жыгым кьемыхуу адрейм зридзырти кьахуэмубыду ежэжырт. Мазэ нактуэ щхуантлэ, 662. Псаллэ гуауэр жызылами цхьэл мывэ ирамыцэ дэнэ кьэна, я кьамэр кьрахырти ирахужэрт. Хуэпсэгтуэ нур, 57. 2. (4). Зыгуэр (п.п. Гэщыр) щлгылэ гүэр хун мурадклэ егъэжьэн. Кьулым нэхгыфгыр имыцлэу зрилгэфыхырт, Гэщыр епхужэмэ, цыхур гужьейни, жиэри идактым. Нал кьута, 238.

ЕХУЛЭН (ирехуллэ) лэа. (14). 1. (7). Зыгуэрым и гьунэггу дыдэ хьуху зыгуэр хун, бгъэдэхуэн. Нэмыцэ сэлэт гуэрым Хьэбибэ кьылуидзри жэмыр грузовикым ирихулац. Нал кьута, 290. Гьуэгушхуэ дапицэ зэнысчаму Уи деж си гьуэгур нызохуллэ. Макьамэ дахэ уэ хуу зактуэ, 88. 2. (7). Зыгуэр хэгъэзыхуу зыгуэр егъэщлэн. И анэр льэрымыхь хьуа пэтми, кьымыгганэу ирихулац: – Клуэи, уи унэ цлэсыж, тлгысэ! Кьалэн, 435. Мысости кьызырылац: – Лло, нэмыцэм ди нартыхур дедгэшивыу ара – цхьэ епхулауэ кьыдебгэчрэ? Нал кьута, 275. Матренэ кьэклахэр кьыцлэклауар кьыцицлэм, жалари цызэхихым, гужьейжат, сэ жысла кьомыр цхьэ жысла, хэт сезыхулар, лей жыслагээнклэ хьуни, жыхуилэу. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 562.

ЕХЪЭЖЪЭН (ирехъэжъэ) лэа. (19). 1. (7). Зыгуэр зыщлгылэ пхыным хуежьэн. [Шурэ:] Кьытэ пэгуным дэп ирилгьэри зиггэхуабэуцысти хьэхэр банэри Луклауэ жьым хуасклэ ирихъэжъэу мэкьум хидза е нэгъуэцлэ. Алгьхьэ, 75. Псы кьыуам дэхуцлэ хуацлыху, мо псы уэр гьуахьуэу кьехыр пхуэубыдынт, псылуцлэр ирихъэжъэри ггэ псом ялэжьар зэ клуэдэгьуэу клуэдыжац. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 515. Хьэмбылур зы джэдым ирихъэжъэмэ, адрейхэр клэлгыжэрт кьытрахын я гугъэу, арицхьэклэ эзыхъэжъам жэрыжэм тету ириггэлгэтэхырти, псори зэгъусэу адакьэм дежклэ кьаггэзэжырт. Бабыщыктуэ адакьэпщ, 479–480. 2. (3). зэхь. Бзылгьхуггэр унэидзыхьэу кьэхьын. Клий-гуо цхьэклэ кьымыгганэу, шум цыхубзыр ирихъэжъэри ежэжац. Льяпсэ, 31. Ари зыгуэри, Жыраслгэн хыйджэбз дахэ цыклуар ипхуатэрэ ирихъэжъэмэ, дауэ хьуну? Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 518. Кьазджэрий уасэклэ хыйджэбзыр и дэлгху нэхгыжьым кьылихыфыну кьару лэанкэ бггэдэлгэтэкьым, епхъэжъэнуи хьунутэкьым – хамэ кьэралт. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 667. 3. (6). зэхь. Хьыбар гүэр хэхьэн, хэлүщлгылу щлгы. Бот кьыщым цлэтиц, махуэ кьэс дапицэ кьэклауэрэ уи деж, псаллэ зырыз а кьомым ирахъэжъэрэ цыхум яхыхъэжэм, зэхахар ялуэтэжынкьэ. Хуэпсэгтуэ нур, 222. «Бахгсэн событклэ» еджэу я кьэхьуам бэлыхьышхуэ кьибггэкьлэн хуэдэуи цытакьым, арицхьэклэ, Кьалмыкь Бетлал зэрплгьымклэ, кьыггэкьлэн хуейт, уеблэмэ хэлүщлгылу цлгын

дэнэ кьэна, и хьыбарыр ехъэжъэн хуейт: Совет властыр якьутэжыну Ислгэмей кьуажэр хуежьат, жалэу. Зи лгьэрыггыпс тлгыга, 525. 4. (1). Пщлгыггуу зыгуэр зыдэхьын. Цыху зэрызехэ кьомыр кьыцицлэ, сэихуэ кьыхь зыкьлэрыцла татри, и тлгысынлэмклэ мыарэзыуэ кьэзубжэа Бэтокьуи, Астемыри, Бэлацэрэ Долэтрэ зэраггусэу, ирахъэжъэри, унэм зэрыцлэгуац. Хуэпсэгтуэ нур, 323. 5. (2). Зыгуэр кьыщлэдэн. Утемыгушхуауэ, луэху епхъэжъар хьэкьклэ уи флэц мыхьуауэ, революцэ пхуэцлгынукьым. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 529. [Инал:] Хабзэцлэ етхъэжъам и противыр, революцэми и противи. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 529.

ЕХЪЭКИ-КЪЕХЪЭКИ: ◊ **ехъэкл-кьехъэкл имылэу** (1). Еплэ ехъэкл-нехъэкл имылэу. Мэхьуд ехъэкл-кьехъэкл илэтэкьым, занцлэу кьыцицлэиц: – Иэдэм, узэрытрахур араггэни, сыту жьажьэ ухьуа! Цхьэлаклэу хьарзынэ кьыихуэклауэ пэтрэ, цлалэ цыклухэм уакьлэрыцлауэ уохьэулей. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 633.

ЕХЪЭКИ-НЕХЪЭКИ: ◊ **ехъэкл-нехъэкл имылэу** (1). Цлэуфэ хэмылгьу, зэрыщыт дыдэм хуэдэу. – Жыраслгэн кьызитаци, – жиэри Лу ехъэкл-нехъэкл цымылэу кьыжъэдэхуац. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 598.

ЕХЪЭКИЫН (ирехъэкл) лэа. (8). Зыгуэр лэныкьуэклэ хьын. Псы зэрыт пэгуныр кьыцхьэпидзри, унэ лггэум мыл цыкьуей цхьэлэ псыр из хьуац, Тембот и кьамылри псым лэныкьуэклэ ирихъэклац. Хуэпсэгтуэ нур, 289. Тхьэлухудым и уэрэдым адэм и гур зэхечатхэ, Жьаклэ цырхьыу хужьу тетыр Жьыбггэм бггуклэ ирехъэклгь, Лггэмыкьлэу а лгьжэ набггэр Жыжъэу цыту йоувылгьлгь. «Щлалггэгуэ щыналггэ», 421.

◊ **Гьащлэр ехъэклын** (2). Еплэ гьащлэ.

ЕХЪЭЛАПХЪЭ (1). Ехьэлэн хуейхэр. Аннэ Павловнэ занцлэу кьыцицлэу цыхубзым кьылгьыса цлэцхьур, хуцхьэу ехьэллпхъэу цылэр елэзу хуежъа цхьэклэ, цыхубзым и луэхур нэхь лей хьу флэкла, нэхгыфл хуркьым. Льяпсэ, 27.

ЕХЪЭЛЭН (ирехьэлэ) лэа. (30). 1. (12). Зыгуэр адрейм гьунэггу хуэщлгын, бггэдыхьэн. И лэгушхуитлгьр и жьэм ирихьэллауэ епцэурэ иггэхуабэрт. Хуэпсэгтуэ нур, 292. Мывэ джэрэзым епхьэлламэ, Кьыпехур жырым мафлэ хуэпсклэ. Жыр хуасклэ. «Мывэ хуабэ», 15. 2. (8). Зыгуэрым цхьэклэ (п.п. узыншаггэм) зыгуэр кьэггэсэбэпын. Хьэбибэ зыми емьутицлгьжу икьли емьусэжу физ лэзэ гуэрым деж клуэри хуцхьэу кьыхьаци, и пхьум идэргьым сьмаджэм ирихьэллэну. Нал кьута, 277. Сьмаджэ хьэлгэу кьыдашэжам и лэплггэпкьым узыр хыхьауэ кьыцицлгьинти, зиггэхьей мыхьуу, лэклэ зэрахьэу куэдрэ хэлгаци, хуцхьэуэ ягьуэтыр ирахьэллэ пэтми, сэбэп цлаггэуэ хуэмьхьуу. Кьалэн, 430. 3. (10). Зыгуэрым зыхуэггэзэн, уи дзыхь еггэзын. Уи гум илэ уи цлалэм иумыхьэллэмэ, хэт епхьэллэн? Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 543–544. Унаггэуэм цэху ялэр Саримэ епхьэллэ хьуну кьалгьытэрт, ауэ абы флэкла псэ зылутиым ирамыггэцлэну

зэгурыуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 275. Елдар кьызырысу езгьэлъагьун хьэмэ нэхъанэ щыкIэ си ныбжьэгъухэм есхьэлIэн си цхьэр, жиIэу Лу ицIэнур ицIэртэкьым. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 581.

ЕХЪУЭЖЫН (ирехуэж) лъэI. (2). Зыгуэрым зыгуэр кьейыхуэ абы пэкIуэу нэгьуэщI этын. ХьэкуринэкIэ эдджэ гьукIэр абы ейти, зыгуэрым среицэ е срехуэжри сегьэунэхуэ жиIэу гузавэу цытты, и нитIыр Кьетау тенауэ. Лъапсэ, 61.

ЕХЪУЭНЫН (йохуээн) лъэмыI. (1). Псалтэ мыхьумыщIэ зыгуэрым жеIэн. ЩIалэ цыкIуэхэр зэрыгьэдыхьэхуэ, афицарым зифыцIыжу хьуэцIэу, зэ зым бгьэдэлъадэрэ ехьуэну, и IэитIымыр игьэдалъэу, сэлэтхэри кьэгубжьауэ я нэм цIы имылъагьужу, кьагурылуэми кьагурымылуэу зыкьыфIагьэцилу кьауцыхьырт, уэсир зэхуатэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

ЕХЪУЭПСЭН (йохуэапсэ) лъэмыI. (35). 1. (32). Зыгуэр егьэляуэ уигу ирихьын, уилэну уи нэ кьыхуикIын. Мей кьуацэм гьэмахуэм пыз мэхьур Кьудамэм пылэблуду мы куэд, Зылъагьур йохуэапсэр мы пльыжьхэм, Ар бжьыхьэм полгьэлыр, мэкIуэд... Мей. «Шум и гьуэгу», 74. Дыцэ тхьэкIумэ тхьэгьу дахэ цIыи, ар кьепхьэкIыу кьэкIуэху, кьехуэапсэу «кьызыцэ» жиIэу кьолгьэIун тхьэлухуд гур ухуэзэху. Лъапсэ, 110. Фызабэр гьуэлъыпIэм емыхуэапсэу кьэнэнт, адэкIэ-мыдэкIэ кьекIуэкIыурэ еплъырт, мыр Мусэ лъымысу сэ кьыслъысацэрэт, жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 54. 2. (3). Зыгуэрым дихьэхын, игу ирихьын. Дэрдэхэ кIэрахуээм шэ из ицIри, кIэрахуэалъэм изолгьэж иджы цыжиIэ дьидэм лIы кьыхуэзар хьыджэбз цыкIум кьеплэри гулгьытацар хьыджэбз дахэ дьидэ зэрыхуэным икIи, кьехуэапсэу кьыцIэкIынти, ЛуимыгьэкIыжу заныцIэу кьэпсэлъац кьехь-нехьэкI хэмьлэу: - Дэрдэхэ, уи хьыджэбз цыкIур кьызыт згьэфызыну,- жиIэри. Хьэсэпэхуэмэ, 419.

ЕХЪУЭХЪУН (йохуээхуэ) лъэмыI. (15). Зыгуэрым фIы кьылъысым уи гуапэу хьуэхуэ хужыIэн и ехьулэныгьэ дгьэлъэпIэн. Вэрэ Павловнэ, Саримэ сымэ зэгьусэу сценэмкIэ дэкуеяи, Тинэ кьагьуэту Iэплэ хуащIыну, дрей джэгуа псоми я Iэр яубыдыну, ехьуэхуэну, псалтэ дахэ жралэну. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 670.

ЕХЪУЛIЭН (йохуэулIэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрым и Iуэху кьикIын, фIы гурэ кьеуэлIэн. Мис апхуэдэу хьэкIэхьуэкIэу Мэзым цIлэсир кьекIуэлIац, Шхыныр кьахэ, зэпекIуэкIыу Хэт кьэкIуаи ехьулIац. «Бажэ пшынэ», 14. -Абы хуэдэ зацIэу Дзэшу кIыхуэ иригьэкIуэкIынут, арихьэкIэ цIалэр дыхьэхьац:- Куэди, согьэпцI а кьомыр зэхихмэ, дызригьэпсалгьэжмэ узэхуэухуэм,- жиIэри. КIапсэ клапэ, 15.

ЕХЪУЛIЭНЫГЪЭ (1). ЗэфIэкI. «Пятилеткэр аргуэру «ехьулIэныгьэхуэ хэлъу дгьэзэцIац» жалэу трибунэм кьытеуэрэ батэкьутэр ягьэшу, я пьIэр цхьэрыхауэ я акьылым кьыхь кьамыгьанэу псалтэ цхьэкIэ, абыкIэ зэфIэкIрэт? Лъапсэ, 78.

ЕЦЫРХЪЫН (йоцырхъ) лъэмыI. (3). Зыгуэрым тIэкIу, мащIэу еIусэн. Пхгэ лъакьуэр цIэцIэнтхуэуири сыщыджалэм, сымьыцIуэ

Саружан сецырхъац. Кьалэн, 431. ПхэцI лъэныкьуэмкIэ гум ису, лъакьуэ лъэныкьуэри гунэ Iунэм тету, езыри уецырхъамэ, кьехуэхын кьудейуэ кьэрэгьулыр кьежьэжащ, и гуфэр хьэлэчу гум цихьуэу. Лъапсэ, 47.

ЕЧЭНДЖЭЩЫН (йочэнджэщ) лъэмыI. (14). Зыгуэрым чэнджэщ ехьэлIэн, нэхьыфI зэрыхьунумкIэ еупщIын. Исуф икIэцIыпIэкIэ кьыгьэзэжри и фыз Мариам деж кьэсыжащ ечэнджэщыну. Лэчымэ, 389. Кьулым зыхуигьазэрэ ечэнджэщмэ, нэхьыфIу кьилгьытэрти, Бахуэам кIакьмакь кьымылэтыну мурад ицIац. Нал кьута, 262. Думэсарэрэ Саримэрэ Тембот щечэнджэщ цыIэт, цыгьыныжь сыт кьапэцIэхуамэ, Тембот и джанэ-гьуэниэджым цыдэжын хуащIырт, Астемыр и кьэпталыжьри абы хузэрагьэпэцыжам. Хьуэпсэгьуэ нур, 296.

ЕШ: *ф еш мыщIэн* (2). Мыщхьэхуэ, жьыджэру щытын. Щэулэхуэи, уэ лIы ухьумэ, сэ шы сыхуэни, жиIа хуэдэ еш жьыхуэлэр ицIэрткьым. Нал кьута, 292.

ЕШАЕЛIА (12). нареч. Гугьуэхьым иригьэша, пща, зи кьарур мащIэ хьуа. Километрицэ кьэзыкIуа цIыхур ешаелIац, бауэбапэцэц. Нал кьута, 211.

ЕШЭЖЪЭЖЫН (ирешэжэж) лъэI. (2). Кьэувылауэ щытар шэным пыщэжын. Отрядыр имыгьэгьуэу, я гьуэгум хагьэцIын цхьэкIэ, Якьуб цIалитI Апчарэ кьыхуигьанэри дрейр иришэжэжащ. Нал кьута, 214.

ЕШЭЖЪЭН (ирешэжэ) лъэI. (26). Зыгуэр зыщIыпIэ пшэным щIэдзэн. Иужьым и шуудэ кьуэгьэнапIэ кьуэтыр иришэжэри топышэмрэ бомбэмрэ ягьэундэрэцхьуа бийм «уэхьэхьей-уэтэтей» жалэу ятеуац. Лыгьэ, 411. Мо цэхурыпхуэу кьомыр кхьухьым ибгьэтысхьэрэ епшэжэжмэ, зэрышхуэрэ Исраф зэрымыгьэхуэну хэт и фIэц хьуэ? Кхьухь пхэнж, 502. Долэт нэгьуэцI цыпIэкIэ еуэклэ цхьэкIэ, Щэрданэ я мылэкур зэрыфпхуэу, жиIэу жылэр иришэжэуэ зэрыщытар псоми яцIэжырт, езыри абы иримыгузавэу хьуртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 269.

ЕШЭКIЫН I (ирешэкI) лъэI. (7). Зыгуэрым кьекIуэкIыу зыгуэр тешэн, ешыхьэкIын. Выфэм кьыхьэцIыкIлауэ гуэниэрыкьытI, фIыцIабзэу бэрэжвейкIэ иIэжауэ, IэкIуэлгьакIуэу Iуэтауэ, вакьэ лъэпсыр уи лъэдийм кьепшэкI хьуэну кIыхуэ кьыщырым, фызым жиIац: - Мастэпэбдзщ тескьутац. Кьалэн, 426.

ЕШЭКIЫН II (ирешэкI) лъэI. (3). ЛъэныкьуэжIэ зыгуэр шэн, кьуэшэн. Тамарэ кIэлындорым тету Пыжьынэ кьыхуэзати, лъэныкьуэжIэ иришэкIри кьыжриIац: «А делэжэ, запискэ тIэкIу мыгьуэр зыщIыпIи кIуакьым, Сэлимэ IэцIэкIыу, цIыхьэ абы дежи адэкIэ-мыдэкIэ дэплъи, кьэбгьуэтынищ, - жиIэри, арихьэкIэ идакьым, цхьэусыгьуэу гурэ кьыгьуэтри зигьэкIуэдыжащ. Лъапсэ, 23. Псы кьежэхыр хадэм яиэу Iуащхьэ лъагэм ирашэкI. Псы кьежэхыр хадэм яшэу. «Щхьэлыкьуэ», 46.

ЕШЭЛIЭН (ирешалIэ) лъэI. (13). Зыгуэрым зыгуэр гьунэгьуу бгьэдэшэн. Пасэрехьэм я хабзэт лар цыщIалгьэхьунум деж и шы-уанэ зэтлгьы

ирашалгэрэ шлэууцлэу: «Ушэсу дебгэжээнумэ, мис уи шыр хэзыриц», – жалэу. Льяпсэ, 107. Унэ зрашэллар кэуэным нэса цхэкэ, унэхуэу зэрышцтар белжылыт. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 575.

◇ **Тэрээмэзаным ешэлэн** (1). Еплэ тэрээмэзан. **Хабзэм ешэлэн** (1). Еплэ **хабзэ III**.

ЕШХЭН-ЕФЭН (йошхэ-йофэ) лэмыI. (2). Iэнэ кэулей бгэдэсын. [Фэуаз:] Дефэ-деихэу, фыуи дыжэя нэужэ, зытплыхыц, зыкэтплыхыри уцлэгүзэвэн ицлагэуэ цыцлэу гу лэыттактым. Хыцлэ льяпэ, 403.

ЕШХЫН (ирешэх) лээI. (11). 1. (5). Зыгуэр илгэбжэмкэ, егэзыхыгүэмкэ шэн. Хыцлэ хэтеуэ хэуа си тхылгэхэм Кээнэжари ирашэх. Жыгым зыри кыпымыкIэм... «Вагүэ махуэ», 323. 2. (6). зэхэ. Нэхэ мацIэ, нэхэ цыкIу шлын. [Алдыжыкэуэ:] Уээдыгээр изошэхри сыгүэуэлбжу шхылэныр кышцытесIэтыкIым, солгагүу цыхубзым джанэ тIэкIу фIэкла зэрышцымыгээр, и куафэ хужыбзэр кышцоц. МелыIгыч, 443.

ЕШХЫДЭН (йошхыдэ) лэмыI. (12). ТехушцIыхын. Зыгуэрым гүбжэуэ еушиен, узэрыхуэмыаразыр псалгэкIэ кэегээцIэн. Пцэддэжыжыым жыуэ Камизэхэ я нысэр кызырысу Тамарэ тхэмыцкIэм ешхыдац, си Iизыныниэу хэт уэ лэжэпIэм улузыгэувар жиIэри. Льяпсэ, 99. Абы иужыкIэ куэд дэмыкIу, зы пцэддэжыжэ гуэрым, Лу бжэцхэуэ Иусу зэхихырт Думэсарэ жэм джэмбиджыры кышуу шкIэм зэрешхыдэр. Хуэпсэгүэ нур, 279. Узытылым уешихыдамэ, И ныбжэуэ цыцIэ гүсэ, Пагэу дахэм цыцIых хууышцIэмэ, Шцэхуэ зеггэгүсэ. Шцалэ нагүэм удихыэхэмэ. «Бгы льяпэм деж», 76.

ЕШЫН (йош) лэмыI. (84). Гүгүеухым кыыхэкIу Iэплэпкыры шлэлэн. Кээсыжауэ пIэрэ жиIэу, Iуэлгауэ захихмэ, кышцылгэту, ешрэ тIэкIу шхэуэуэмэ, Астемыр пцIыхэпIэу илгэуэ зэныту, махуэр иггакIуэрт [Думэсарэ:]. Хуэпсэгүэ нур, 304. Уэрэдхэр ди дежкIэ Жыгырууэ шолбалгэ, Феблагэ фешами, Ди лэпсыр кэокгуалгэ, Кхгүейжыпхээр кыхэфхми Дэ шатэ ди куэдкээ, Махэсымэр фыфIэфIми Фо хэлэу хэзыркээ. Колхоз уэрэд. «Бгы льяпэм деж», 105. Апчарэрэ Иринэрэ мацэ лээгум итт, ешири кэару кэахуэмынэжауэ. Нал кэута, 286.

ЕШАНЭ (43). **Шыым** кыытекIа зэрызэкIэлгыкIуэ бжыгэцIэ. Хэт зымышцIэжыр Мусэ кэуэ ешанэр кышцыхуалгэхуам, кхгүейплэжыкIэрышцIэ ишцлар. Хуэпсэгүэ нур, 206. Дыгүу ешанэр икыкIэ Iэсэц, Iуэху шцанIэшхуэм Iуэху цызышцIэм НыбжэуэуфIу ар и гүсэц. Дыгүу жыхуалэр сыт? «Бгы льяпэм деж», 125. Унэм кытехуа бомбэм, ику дыдэм кыхуэзати, курыт подгэздыр хиудац, этажишци зедиггакIуэу: унэм и кэуапшцI кээнэм ижэрабгүэмкIэ шытым и этаж ешанэм тетт Иринэ и фэтэр тIэкIур, зы пэшэр пцэфIанIэрэ фIэкла мыхуэр. Нал кэута, 235–236.

ЕШАНЭРЕЙ (1). Еплэ **ешанэ**. [Дэфэрэдж:] Жэшиц-махуишцIэ си нэбзытэ зэтэзмьлэхуэу сымаджэм, кыбггэдэкI симылэу, си нэлэ

тезгэатац, хушхуэ ар зыхуей есхэлIэурэ, ешанэрей махуэм абы хуэдизу сызыхуэгузавэм зыкышцIэжауэ кышцIэкIынти, и нэ дахитIыр кызыэтрихри псалгэ кыжыкэдэмыкIу, мацIэу кышцыгүфIыклац. Льяпсэ, 21.

ЕЩЭКИУЭН (йошакIуэ) лэмыI. (2). Зыгуэр кээбубыдыну, кээбукIыну яужэ итын. ХэкIэкхуэкIэм я пIалгэ зышцIэм ешцIэ хэкIэкхуэкIэхэр и гүуэм икIрэ псафэ е зыгуэрым ешцIэуэну ежээмэ, зэрыкIуа гүуэгум тету кымыггээжыну Iэмал илэктым, зи лэуужэ пхум ухуээнууц. Льяпсэ, 70. Я нэхышцIэу шы хэумакIуэр ШышцIэ дыгүум мис йошакIуэ. «Елбээдыкыуэ», 5.

ЕЩЭЖЫН (ирешэж) лээI. (1). И уасэр кэеIыпхыу зыгуэрым зыгуэр етыжын. Дыгүурыгүуэхэмрэ лыубыдхэмрэ Iэхуулгэхуэр ялыггыу, шы Iэджи яIэу кышцыамыуцыыхы шылэктым, зэкүуэхууэу кэапэцIэхуар кэаубыдри «гээр унэм» шцIадзэрти, тыркүм ирашэрт, зрашцIа кышцэхуар зэхэдзыж езым зэрыфIэфIым хуэдэуи, шцIалэр шхэуэхуэу, хыбиджэбзыр шхэуэхуэуи, жэщым кхгүхыым из яшцIри уаситI-уасишцIэ ар зрашэжыр кышцхуэцIэххэнуктым. Льяпсэ, 31.

ЕЩЭН I (йошэ) лэмыI. (34). 1. (13). Зыгуэр кээбубыдыным, зыIэрыггэхэным яужэ итын. Мест дэгүуэ лэыггыу Мусэ псы Iуфэм Iутици, абы Астемыр фIэIуэху, Мэххуэдрэ Нурхэлийрэ псыр кэапож, молэ Сэид и лышцIэ Елдар я гүсэу псыхэлгэхуэ йошэ. Хуэпсэгүэ нур, 62–63. Илгэшици фIэкI дэмыкIу, жэщым мазэр кышцIэмыкIу Шууэ шцIалэр зекIуэ йожэ – Иныжышцхэм хахуэр йошэ. «Елбээдыкыуэ», 8. Мэз бжэн ешэу ежэжахэри аузым дэкIуу дэнэ кIуэн? Нал кэута, 254. 2. (21). Зыгуэрым шцIэккун, хуэпабгэуэ шытын. Дотий дэнэкIэ кышцыпсалгэми и бггэгүм IэшитIыкIэ еуэжырт: сэ схуэдэу цыхуам фIы кэехуэлэмэ зыфIэфI цымылэ, сэри сызэцэр хэкум я нэр зггэплгэну, я дунейр нэху шцIыну арац, жиIэу. Мазэ ныкэуэ шхуантIэ, 541. Дэфэрэдж цыхубз мышынтэ, сабий цыкIуу зэрышцIэсым кэуэгушхууэ кышцIэкIынти, гүсэ сыт жимылэу зэрэжыар зылгагүум иггэцIагүуэрт, лэхуэуэ зышцIэзыкIыжа фызабэ дахэм сыту гүфI кIуэцIыль жалэу, езыми и гүуэгэт дыгүурыгүури лыубыдри зэцэр хыбиджэбзэр шцIалэу, сыт шхэкIэ жыпIэмэ, иггэцIэ хыбару зэрызэхихымкIэ, хыбиджэбзыр унэлүту яшэрт, шцIалэхэр дзэм хаггэтт. Льяпсэ, 30.

ЕЩЭН II (ирешэ) лээI. (13). Зыгуэрым зыгуэр и уасэр кэеIыпхыу етын. ДжаллIкIэ зэджэ адакээ купраузышхуэр, кэехуэапсэIамэ ирамышцэу, шцIантIэм дэз джэдкэазым кэахэцт. Бабышцкыуэ адакээпш, 474. Мээхуэмэ пхээр езым пиушцIт, нэхэ узыхуейр абы шцIэнтэкгэ, пиушцIлар кэрилггэфэхуэрэ мо нэхэ узэкIуалэ хуунум деж шызэтрилгэхэрти, зышцэхун кыггүуэттэ, иришэрт. Льяпсэ, 68. Бейбарсыр кээзылгэхуар адыгэт, цыкIуу лыубыдым яшцIэхуэри Мысырым яшэри лы гуэрым ирашэуэ, ин хууш, лытIэ иуэври, гу кыылгатац, лы пхэашиэу лыггэшхуэ зыхэлэ зэрыхуунум. Льяпсэ, 100.

ЕЩЭТЭХЫН (йощэтэх) лгэмыI. (3). Хуэмурэ ехуэхын. *Мусэрбий илгэри щлэпхуаиц, арицхэкIэ Аралгьыр кIэлгьуэри, кIарц жыгым IэплIэ хуицIауэ щIалэр ещэтэхаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 294. Инус кьиггээжри бжэлупэм кьэкIуэжаци, зыгуэр кьыицгьуица хуэдэу, арицхэкIэ и цхьэм бжэ еуауэ аргуэру хьэдэм деж иггээжри, заницIэу ещэтэхаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 77.*

ЕЩХЬЭКИУЭН (йощхьэкIуэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрым хьыбар Iей хуэхьын. *Чачэрэ Мэсхурдэиц янэ дьдэу Мусэ ещхьэкиуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 208.*

ЕЩХЬЭФЭУЭН (йощхьэфэуэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрым и цхьэм хэуэн. *Албиян абы хуэдизкIэ кьэубжьати и шьпхьум ещхьэфэуэным тIэклут кьэнэжар. Шьнэхужьыкьуэ, 62.*

ЕЩХЬЫЖЫН (ещхьыжш) лгэмыI. (1). Зыгуэр зэрыщытам хуэдэжын. *Унэм зыциплгьыхэмэ, Жансэхуэ а пэшим цыицIэлгэм ещхьыжкьым, зэлгьIуаиц, гьуэлгьыицIэ дахэм тепIэницIэлгьын кьабэз илгьи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 601.*

ЕЩХЬЫН (ещхьыш) лгэмыI. (144). Зыгуэрым хуэдэн (теплгьэ, хьэл с.ху.). *Хьыджэбз цыкIухэри кьитIысыкIауэ кхьухьыр джэдкьурт матэм ещхь хьуаиц. Лгэпсэ, 39. Хьэ цэхурьпхьуэм ещхьыш Iлэныггэр – Ар жалэр куэдым мьгуишIэу. Iлэныггэ. «Мывэ хуабэ», 204. А кьуажэм дэт псы цыкIур ещхьт зи адэ и джэдыгу зыицызитIэгьа щIалэ цыкIум. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.*

ЕЩХЬЫФЭ (2). *плгьыф.* ЗыгуэркIэ зыгуэрым хуэдэ, бггэдыхьэ. *Нэхь бейхэм я кьамэр инт, зэцIэицгьуэу дьшэкIэ лат, кьамэм и цыкIым тетт ар зейм и лгэпкь дамыггэр, и унэцIэр; витI-жамитI фIэклIа зимыIэм и кьамэр фIыцIэт, кьамэкIэр дьжыным кьыхэщIыкIауэ; нэхь щIалэ зыкьызыхэм кIэлэрщIар кьамэ кьуаниэ цыкIум, сэхуэм ещхьыфэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 84.*

ЕЩХЬУ (201). *нареч.* Хуэдэу. *Тембот, Лу, Саримэ, Рум, Дисэ сымэ, мэл гьэщитам ещхьу, я цхьэр щIахьауэ Гьуумархэ я унэм цынэсам, унэм щIэу цыхур щIэгьуауэ, бжэ-цхьэгьубжэри гьэбыдауэ, ирихьэллати, Дисэ куэдрэ зимыIэжьэу еуэри бжэр Iуиудаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. Бекьан тIы бжьакьуэм ещхьу утIэрэза и пащIэгьуэицхуитIыр дэггэтIеят, лгым цыкIуэ зэрытемьлгьыр кьаггэлгьагьуэу. Кьалэн, 426. Молибден е вольфрам кьэп цыкIуэ зыгьыгым сабий цыкIум ещхьу IэплIэм илгьу яхьырт, ар зицIысыр ямыицIэ пэтми. Нал кьута, 298.*

ЕЩХЬЫРКЬАБЗЭ (6). *плгьыф.* Хуэдэкьабзэ, ещхь дьдэ. *Долэт Гьуумар ещхьыркьабзэт и псэлгэкIэкли, и Дуней тетькIэкли, уеблэмэ Гьуумар и щIопицьыыр кьыицIэхуат, кьыздрихар кьахуэмьыицIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Псыр сэлэтым ещхьыркьабзэиц, Гьуэгу зэрыкIуэр кьыхихакьым. Псыр шы щхьуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209.*

ЕЩХЬЫРКЬАБЗЭУ (22). *нареч.* Ещхь дьдэу, хуэдэбзэу. *Арбузик сурэткIэ Iээти, и нэр зытеплгэр ещхьыркьабзэу ищIырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 630. Нэхьыжьыр Дэфэрэдэж ещхьыркьабзэу лгьубыдым яубьдри Мьсыр*

щытсэуэ жаIэ дзэм хэту. Лгэпсэ, 33. ГьуицI бьдэм фIэфIкьым а Iуэху щIэцхьур – Араиц фочыишэр цыху нэпс тклуэпсым Ещхьыркьабзэу жынкIэ щIэхьур. ГьуицI. «Мывэ хуабэ», 119.

ЕЩЫН (йощ) лгэмыI. (9). Зыгуэрым и жагьуэ хьун псалгэ жеIэн. *Уи пицIантIэ зыгуэр кьыдэси хьумэ, кьыдэсиынур уи алэцэжьыркьым, – жиIэри цыхухэр иггэдыхьэицхьу лгьыжьым [Гьуумар] еицац [Жьраслгэн]. Хьуэпсэгьуэ нур, 90. Зэгуэр Астемьыр хуэзат Шурдымми, кьехьэкI-нехьэкI цымыIэу, еицац: «Ей, Дотий, уэ цыхум яхуэицIэбггэнэну нэхур фэтыджен уэздыггэиц». Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 541.*

ЕЩЦЭЖЫН (ирещэж) лгэI. (2). Зыгуэрым кьыуицIар хуэмьыггэун. *Езы дадэр мьукIытэу хьыджэбз цыкIум и пхэм кьызрегьхьуар Хуэцэ зьыицьжриIэжым, «хуэфэицэр еицIэжаци, атIэ», жиIэри Кулисом абы кьыфIиггэакьым. Нэгьыху, 48.*

ЕЩЦЭКЬУЭУЭН (йощцэкьуэуэ) лгэмыI. (5). *МащIэу хэщIэкьукIын. Баш зыгьыгым иыгьыи, зымыгьыгьери ещIэкьуауэу, улэггэр зэрыпха хьыданьыр хьэлэчу сабэм иуауэ елгьэф. Нал кьута, 211. ЩIалэр гужьеауэ кьыицьлгьэтыжри, ещIэкьуауэу, кьыпича лгэпкьыи цымыIэу, и ныбжэгьухэр кьыицьыдыхьэицхьу, лгэныкьуэ зриггэзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 99. Унэр зезыхьэ Вындым нэхьыбэу зэреджэр Мэмэт-щIакьуэт ещIэкьуауэу кьызэрикIухьым цхьэкIэ. Лгэпсэ, 46.*

ЕЩЦЭН I (ирещIэ) лгэI. (38). Зыгуэрым Iуэху гурэ (мышцIагьуэ) кIэлгьызехьэн. *Шым и нэпс кьелгэлгэхьыр слгэагьумэ, сэри си гур кьыицьфIонэ, ськьыициуду сьгьыну, шым сиггэакьуаниэ кьыицьфIоцI: «Сьт мьгьуэр фэсцIат, цхьэ сьфичэу си фэр иреггэха, си цылгьхуу шы жэр дапичэм фи фIыицIэ яггэIуа?», – жиIэ хуэдэу. Анка, 382–383. Локотши и гум кьэклIаиц зы дезертир гурэ кьыгьуэту партизан отрядыр строй ищIурэ я нэкIэ ялгагьуэу хуэфэицэ ирицIэну. Нал кьута, 254. Старшынери ротмистрри кIэлэщIыпIэклэ нэсу кIэзнэшейуэ щытар кьаубыда цхьэкIэ, сьт еицIэн, кьэлэти тедзэ, зы псалгьы кьыпкьрахьыфакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 240.*

ЕЩЦЭН II (йощIэ) лгэмыI. (1). БгьукIэ ебэн. *ЩIапIэжь хьумакуэу кьэнауэ Хьэжь, гьуэмбым кьопицири, кьыIуоциIэ, Кьэклиуам ар кьоплгьыр мьбанэу, Ньбаджэу бгьукIэ хьэр йощIэ. Поцтзехьэ пшашэ. «Шум и гьуэгу», 65.*

ЕЩЦЫЛЭН (ирещIылэ) лгэI. (1). Iуэху гурэклэ гурьIуэн, еухьылэн. *Госкьулыкьур зи пицэ дэлгьым, Договорыр ирещIылэ. Дыгьу жыхуалэр сыт? «Бгы лгэпэхэм деж», 125.*

ЕЩЫН (йощI) лгэмыI. (3). Лгэныкьуабэ хьун. *Шэрхэ закьуэу шыгур ещIауэ, Пийуэ уэс губгьуэм кьинаи, Уэс щIыгур фIыцIэ зыицIауэ Гын Iугьуэ щIыгум тенаи. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23. Уи накIэу зэлгэхэм Нэпс тезу лгэр йощI. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгу», 26. Гьуэгужьыр заницIэм, пкьори заницIэи, Пкьо тIоциIыр зыуэзэм кьыпфIоциIыр, ЯкьэггэшыпIэм ицIэггэжэуэн ЯмыIэм, гьумми, пкьохэр йощIыр. ЩIэггэжэуэн. «Дамьггэ», 71.*

ЕШЦЫХЫН (ирещых) лгэI. (1). И щхэмкIэ кыыщыщIэдзауэ и лъабжьэмкIэ кIуэуэ зыгуэр ухуэн. *Унэр лъагэу дызошлей, Унэ лъэгэу изошлей, Унэ щIэсшIыр мэкъуейшлей – Унэ щIыныр сеггэу.* Унэр лъагэу дызошлей. «Батырыбжьэ», 28.

ЕЯНЭ (2). **Им** кыытекIа зэрызэкIэлъыкIуэ бжыггэцIэ. *ШхыIэнтI-щы яIэци, нэрыбгылъым я анэр еянуэ яхурикъу къудейш.* МелыIыч, 456. *А блым [къалэхэм] еянуэ, Нэхъ ябжьыфIэкIуэ, Си гурыфIыгъуэр Адыгэ хэкукгэ.* Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224.

ЕЛЪЫГЪУЭНШЭУ (1). нареч. БгъэдыхъэпIэншэу. *Мыгъуагъэу щыIэр ЕIэбгыгуэнишуэ, Мардэниэ къабзэу ЦIыхубз бэлышщ.* «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 416.

ЕЛЪЫН (йоIэб) лгэмыI. (8). Зыгуэрэм еIусэн, ецырхъын. *Фэ цIынэм щыIфэр игъаишхэрт, арихъэкIэ уелэб хвуртэкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 73.

ЕЛЪЭН (йоIэзэ) лгэмыI. (12). Зыгуэрэм хушхъуэ ехъэлIэн, сымаджэр гъэхъужыну яужь итын. *Иуэхур зэрымышвур Инус щилъагъум, мурад ищIащ езыр [и фызым] еIээну.* Хъуэпсэгъуэ нур, 73. [Дэфэрэдж:] *Си анэишхуэу хъыбар псори зыIуэтэжар и щIалэгъуэм лъубыдхэм яIэщIэхуэри яхъауэ щыташ, ауэ и насыпу къелащ, и къелыкIари, и чэзу къэсмэ, вжесIэжынуш, абы уедэIуэн цхъэкIэ, зы щыхъэщхъэкъым узэрыщысын хуейр, сыту жыпIэмэ, пычыгъуэ Iэджэ мэхъу, абы нэгъуэщI гуэрхэр пызошцэ, си сымаджэ сызэIээхэр тхыдэ сыт хуэдэхэм дихъэхъу езггэдэIуэн папцIэ.* Лъапсэ, 6. *Емынуэ хамэ кыхъауэ Мэзыхъуэ ди щIым цохушхъэ, ДжэгупIэ ящIыр ди шытхъухэр, Тхъума ди мылкъур зэрпхъуэ, Ди сабий цыIуэхэм ялэ пщыркIэ Я сэлэт лъыниэм йоIээ.* ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 38.

ЕЛЪЭЩIЭН (йоIэзашцIэ) лгэмыI. (2). Зыгуэрэм хэлэжыкхъын, зыгуэр зэгъэпэщын. *Дэ природэм доIэзашцIэ – Къыдогъуэтыр и цыуаггэр, Мэз тетыну зыхуэфашцэм, Мэз хыдосэ, Псыр догъажэ, псыр щымашиIэм.* Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8. *Бийм ди мылкъур зэрипхъуами ТIэщIихакъым диIэ гуащIэр, Иутами бийм ди хадэр, Дэ жыгыщIэм доIэзашцIэр.* «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 410.

ЕЛЪЭН (йоIэ) лгэмыI. (44). 1. (15). Зыгуэрэм екъун. *Шыр яхуэмыкIуэу зыкъратIэмэ, я сокур къызыщIэлъыдэрэ мафIэр къапылгэлъу бгъукIэ еIэрти, е цхъэпредэ, и ужь итми къакIэлъыкIуэ цыIэци, ягъазэ хъуркымы, Шур зэтрехъэ.* Лыггэ, 412. [Алэджыкъуэ:] *Бжей пхгэ IэплIакуэжэ щылъым сыщелэм ерагъуу схуэггэхъея къудейш.* МелыIыч, 438. *Лу кIапсэр къызэрыIэщIыхъуэ еIащ, арихъэкIэ хуэIыгъакъым, къехуэхыж нэтащ, щымыхъум езы Елдари кIэлъыдэкIуейти Лу абы здихъырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 100. 2. (29). Лъэныкъуэ гуэркIэ екъун, зыщыпIэкIэ гъээну хэгын, унэтIын. *Уеблэмэ пацтыхъыр зыдэс къалэмкIэ еIар куэдт, пацтыхъыр яубыдын я гуггэу, арихъэкIэ къехъулакъым...* Кхъэлэгъунэ, 378. *Иринэ къыщалъагъум, псори и ужьым къыувауэ приемнэмкIэ еIащ.* Нал къута, 279. «СалэщIэмкIуадуэ сыщIэкIыжамэ, нэгъуэщI

сыхуейтэкъым», – жиIэу бажэр бжэмкIэ еIащ, абдежым Джэлил къызэрыкIати, бажэм и тхъэкIумитIыр щысхъырабгъу имыIэу зэхуиIухъащ. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 484.

ЕЛЪЭЛЪЭН (йоIэплIакуэ) лгэмыI. (1). IэплIэ хуэщIын, и IэплIэм кIуэн. *А борэныр псыниIэу макIуэ, ЕщI зэIусэр щыIэтыIэ, Хэт хуэзами йоIэплIакуэ.* Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.

ЕЛЪЭФIЭКIЫН (йоIэфIэкI) лгэмыI. (1). Зыгуэрэм нэхърэ нэхъ IэфIын. *Си хэкур псоми йоIэфIэкIри, Дэни сыгъакIуэ – сынэсыни.* Сыкъыщалъхуар мы щIыпIэрщ. «Щхъэлыкъуэ», 387.

ЕЛЪЭКIЫН (ирелуэкI) лгэI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр гурыггэуэн, гу лъеггэтэн. – *Фызхэми Гунэуэс жиIар даIыггэт, ар абы щыжылэми зрилуэкIми тэмэму гу лъамыта жэтми.* ГушIэгъуэ, 425. *АрихъэкIэ Инал къыгурылуат ар урыс дадэм зрилуэкIыр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 203.

ЕЛЪЭН (2). КIахэбзэкIэ: желэн. *ЕдггэIу, нэхъ нэлыекIэ къэзэплъынуми тшIэрэн [жедггэлэ, нэхъ нэ лейкIэ къыдэплъынуми тшIэркъым].* Хъуэпсэгъуэ нур, 161.

ЕЛЪЭНТИЭКIЫН (ирелуэнтIэкI) лгэI. (2). ЕггэээкIын, зыгуэр лъэныкъуэкIэ IуэнтIэн. *ШитI ешам яхуилгэри, гъуэгъу тIэкIум текIри, Бэлацэ лъэныкъуэкIэ ирилуэнтIэкIащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 297. *ГуэщымыкIэ ирилуэнтIэкIыу къыщыувыIэм, хъэщIэ кIуэсэжауэ щытар къикIри, нэжэгужэу, игъащIэм зэрыцIыхуу е зэблаггэу зэрыгъуэтыжа хуэдэ, унэм къыщIэкIам къыщыгъуфIыкIуу сэлэм кърех:* – *Сэлам алейкум, тхъэмадэ.* КIапсэ кIапэ, 11.

ЕЛЪЭТЫЛIЭН (ирелуэтылIэ) лгэI. (1). Зыгуэрэм желэн, хуэлэуэтэн. *А махуэ закъуэр арат Ботэх и гум фIыуэ къинэжар, а зыри щызыггэгъуэниIэн Iэджи и нэгъуэ щIэкIа нэтрэ, зэзэмызэ зрилуэтылIэн игъуэнтмэ еIуэтэж, арихъэкIэ езыми и ныбжьым хэхъуэхукIэ щакIуэ щыкIуа махуэ закъуэр шимэ щIалгъэфа мазэм ицхъу нэщIэбжьэ Iэджемэ щIалгъэфэж, зэзэмызэххэ фIэкIаи зггэхъыбарыжащэрэт жиIэу и гум жиIэркъым.* Лъапсэ, 77.

ЕЛЪЭТЫН (йоIуб) лгэмыI. (1). Зы Iубыгъуэ хэфыкIын, еггэхъын. *Уелубакгэ – псы IэфI тIэкIуци, Ар зыфIэфIыр зи цIэщыгъуэри.* ЦIыхубзыр зыхуэдэр. «Батырыбжьэ», 158.

ЕЛЪЭЛЫН (ирелулI) лгэI. (1). КIэрыукIэн, зыгуэр зыщыпIэ кIэреггэуыдэн. *Приказыр адэкIэ-мыдэкIэ ираIулIащ, псоми ялгъагъун хуэдэу.* Нал къута, 297.

ЕЛЪЭНЦIЫН (йоIунцI) лгэмыI. (4). Зыгуэрэм еIэдэкгъуээн, жьэхъуэн. *ПацIэ цIырхъыр хъыдэжэбзым къыщхъэщыжыну хуежъа щхъэкIэ, Исуф еIуниIри щхъэпхэтIыгукIэ стIолоым тэхуэу ириудащ, Лэчымы, 397.* Бжэр кIырггэри, *Думэсарэ унэм къыщIэкIащ, Дисэ зыхуеишхэр арат, Думэсарэ Инкун хуэдэу тIэкIу зиплхъыри шэщымыкIэ щылуиггээзыкIым, Рахъым Абдул еIуниIащ, кIуэ псыниIэу, жыхуиIэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

ЕЛЪЭСЭН (йоIусэ) лгэмыI. (45). ЕIэбын, IэкIэ лгэIэсын. *Си деж унIащIэу укггэсау, А уи Iэ щабэу*

цламутытыр. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 43. *Бгыху зэкЛэтыкЛуэм я цлаггым Псыр квыщыкгуалэу квожжэ, толктуну жанхэм бгы кбуаггым Я макгыр жьым зэЛэпах*. Гьатхэ. «Бгы льяпэхэм деж», 109.

ЖАНАГЬ (1). Жану зэрыщыт мардэ. *И жанаггыр зэбгэцЛэну, Пыуцилауэ цхьэм еуцил*. Джатэм и жаныгьэ. «Мывэ хуабэ», 253.

ЖАНГУЛЭЗ (5). ЦыхубзыцЛэщ. «Клэпсэ клэпэ» хьыбарым хэт персонажхэм щыщц. *И унэуацэм Жангулэз жыпЛэнуци, абы ицЛэн егьуэт, хадэхэКЛым и ужь ити, джэдкгаз зэрехуэ, жэм яЛэци гьэшыр зэггээзехуэн хуейи*. Клэпсэ клэпэ, 6. *Жангулэзи шэр згэгэцтамэ, Лэвэцл дахэр стелгу гьунэгьу фызхэм закгэзгэлгэагьуниц жиЛати, иджы ицЛэну ицЛэркьым*. Клэпсэ клэпэ, 18.

ЖАНСЭХЬУ (80). ЦыхубзыцЛэщ. «Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ» романым хэт персонажхэм щыщц. *Жансэхуэ учкому зэрыхах льяндэрэ, пэи цхьэхуэ ицЛэлу цытаиц, кьыпэрыуэн школым ицЛэстэкьыми*. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 600. «Жансэхуэ и пыЛэкЛэ» зэджэ блын газетым Тинэ и сурэт ираггэуаиц, Арбузик ицлауэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 638.

ЖАНСУРЭТ (2). ЦыхубзыцЛэщ, «ЕггэджаКЛуэ» усэм кьыхэщ персонажц. *Жансурэтуя нэхгьыщцЛэм ДежкЛэ Лацэ еггэджаКЛуэу Ггэр икЛыхукЛэ кЛэглывлэагьэ, а хьыдэжбзым, псоми теклуэу, Жэм кьэшыкЛэм гу льытакгьэ*. ЕггэджаКЛуэ. «Партыр ди пашэу», 102.

ЖАНШЭРХЬ (4). миф. Нартхэр зэрыджэгуу, зэрызепеуэу шыта, дзакЛэ жан зилэ жыр шэрхь. *Псалгэ цыпткЛэ, мывэр псыницЛэ, Бгым Жаниэрхьыу ар квожжэ, ШыбггэпэжкЛэ, мэхур хьэлги, ЛхуэмыЛэту уеггэмх*. Псалгэ цыпткЛэ. «Дамыггэ», 116. *СосрыкуаицЛэм Жаниэрхьыр Бийм хуиггэпсауэ хьэзыру Бгым тети, зехиуклауэ и нэцхьыр – Кьыдоджэр зауэм дишэну*. Ноябрьрм и 4-м 1942 гьэм. «Шум и гьуэгу», 18. *Пишэр елыщцЛэ жыпЛэну, пшэ цлаггым Жаниэрхьэ плгыжьым ещхуэ дыггэр кьыщцЛокЛэ, зылгэлэсыр иггэлыгьуэу, дунейри мацЛэ-мацЛэурэ нэхэ нэху мэхуэ, хьэкЛэххуэаКЛэр псафэ зэрыкЛуэ льягьуэахэр нэхэ уиггэлгэагьуу*. Льяпсэ, 69-70.

ЖАПЭ (2). Здэжэну льяныкьуэ, льягьуэ. *Псыхьэлыгьуэхэм я жапЛэм Удэ цыггэггэахэц ицЛэраицЛэу, Мылу цытаиц нэхгэпэм, Псыуэ мэддэжэхэр хуэпЛэицЛэу*. Гьатхэ. «Бгы льяпэхэм деж», 109. *Хэку Лэджэу бийхэм нэцл яцЛэхэм ГуфЛэгуэр иткькЛэ яхуэсхьыжырт, Лвы жапЛэ зауэр бийм щестахэм Аргуэру ггаицЛэр кьыщцблыжырт*. Дыггэр кьепсын папщцЛэ. «Шум и гьуэгу», 55.

ЖАРГОН (3). Зы цыху гупым я жьэрыуатэ псэлгэкЛэ лэужыгьуэ. [Дэфэрэдж:] *КьэкЛуар цлаггьыбзэкЛэ кьызырэпсалгэм гу льястат, «аквариум» жыхуэпЛэр, жысЛэу семьиуицЛами, гурылэгуэрт ар тутнакгэицим исым и жаргону зэрыщытыр*. Льяпсэ, 64.

ЖАСЫУС (1). ШыпЛэм и цЛэщ. *Жасыусыр жылэ дахэт, Ар мюридхэм ЛэцЛокЛуадэ*. «Тисей», 484.

ЖАСЫ (2). Пшыхьэщхьэм хэКЛуэтауэ яцЛ нэмэз; пшыхьэщхьэ хэКЛуэта. *Унэуацэми лээкЛ кьымыгганэу шхыныгьуэ Лэджэ итицфЛэици, Лэнэм кьытриггэувам мэ ЛэфЛ кьапихым уи гурыуупсыр кьаггажэ, пшыхьэщхьэри хэКЛуэтауэ жасы нэмэзым нэблэггэаиц*. Кхьэлэгьунэ, 380.

ЖЭБЗЭН (мэжабзэ) лгэмыЛ. (7). *Утхьуауэщытар цЛэтысыкЛыжын. Тенджызри жэщыри зы хьужауэ Зэ кьэутхьуаами жэбзэжаиц*. Жэщыбгьу кхьухьыр хым ирокЛуэ. «Вагьуэ махуэ», 22. *Псы гуэлыр гьатхэм жэбзэжаици, Еплгэ – уафэ ицхьуантЛэм хуохьур гьуджэ*. Псы гуэл. «Дамыггэ», 112. *Урыхуупсыр льяпэриэу Терекыпсым ныхолгэдэ, Жыжгэ цыЛэиц и псы льяпсэр, И толктуни зэи мыжабзэ*. Терек. «Партыр ди пашэу», 116.

ЖЭМ (307). Льхуэ, плэ, гьэш кьэзыт унагьуэ Лэщышхуэ. *Абы иужькЛэ куэд дэмыкЛыу, зы ицэдджыжэ гуэрым, Лу бжэщхьэЛум Лусу зэхихьырт Думэсарэ жэм джэмьдэжыыр кьышу икЛэм зэрешхьыдэр*. Хьуэпсэгьуэ нур, 279. *Жэмыр Луэм ираубыдэри итиц, зейр кьыкьуэаКЛыхукЛэ, кьыкьуэаКЛэагьэ – зодауэ, зонькьуэагьуэ*. Хьэсэпэхуэмэ, 417. *Хьэблаиэ и бу макь кьэуаиц, жэмьм и кьэшыгьуэ хьуати*. Нал кьута, 284.

ЖЭМАНШЫРЫКЬ (2). миф. Адыггэхэм я лыхьужь цЛэрылуэ Андемыркьан и шым зэреджэ цЛэ. *Жэманшырыкьхэм фышэсмэ, Фи лэрыгыпсыр тЛыгыниц, Лыггэ зэфхьэну и шэсу Хэкум и цЛыхьыр цытыниц*. ШЛым и макь. «Шум и гьуэгу», 39.

ЖЭМХЭГГАСЭ (1). этн. Лы дэКЛуа цыхубзыр зэрыхьа унагьуэм яхэсыхьыху и гьусэну ягьаКЛуэ (кьыдалгьухахэм ящыц е Лыхьлы гьунэгьуэ). *Жэмхэггасэ жыхуаЛэм хуэдэ Верэ Павловнэ илэтэкьым*. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 582.

ЖЭМЫХЬЭТ (15). Зы мэжджытым кьепхауэ, хьэблэ зыжанэ хьуэуэ кьуажэм щыц Лыхьэ. *Нурхьэлий жэмыхьэт псом я паицхьэм кьыуэуэ и напэр зытрихьыжами, Астемыр напэтеКЛыгьуэ ихуами, лы хуэдэлли, жариггэлаиц, паицЛэ зэрытетыр иггэгьуэацкьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 158. *Кхьухьлгэатэхэр кьатеуэным и нэ кьыхуэу молэм жэмыхьэтым дэс льяжьхэр зэхуишэсаиц: – Нэмэзыбзэ жытЛэу мэжджытым дьыцЛэсмэ, бомбэ кьыттэхуэнукуьым, – жиЛэри*. Нал кьута, 223. *ПатЛыкьуейкЛэ зэджэри зы хьэблэм куэд цЛымыгьуу, зы жэмыхьэт мыхьу кьуажэт*. Льяпсэ, 57.

ЖЭМЫХЬУЭ (1). Жэм гьэхьуныр зи лэжыгьгэ. *Нартхэ я Лэхуэуэ-выхуэуэ, Нартхэ я жэмыхьуэжэ, ЖьакЛэ хужь птемьттэм Лэхуэуэ бэрамыкьым Сэ уицЛэзггэицинт*. «ШПалэгьуэ цыЛыналгэ», 417.

ЖЭМЫКУЭ (1). Адыгэ шхыныгьуэ (шатэ, кхьуей хэхагьащцЛэ, наргыху хьэжыггэ зэхэггэжьауэ). *Фызхэр емышу хэт жэмыкуэ ицЛу, хэти шыпс ицЛу, джэд зыггажэжэм иггажэуэ, лыр зыггавэри умыицЛэу зэхэтт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 58.

ЖЭМЫШ (15). 1. (9). Жэм кьэшыныр зи лэжыгьгэ, зи ЛэцЛэаггэ цыхуэ. *Пэгун ин яЛыгьыу Хэлат хужьщ жэмышыр, ШкЛэми шэ яриту ШкЛэхуэиц мо емышыр*. Цыхухьуэ. «Мывэ

хуабэ», 39. *Жэмыш хыдэжэбэхэм кьеплгамэ, Кьаходэ жытэу, зашылэ. Кьущхьэхуэ шылэ жэмышхэр. «Мывэ хуабэ», 36. Пцацэм еплуэ зым мыр жэлэ: - Хэту нлэрэ мо жэмышыр? Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 101. 2. (6). Жэмыр кьэшэныгыэ. Бэлацэ хьыбар гурэ жилат, нысацлэр Луэм жэмышы кьуауэ, шклэм цызэгугьэным, и кьэдэз льякьуитыр кьубыду ар бжыхьым цхьэпридзауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 279. Астемыр школым кьуауэ, Думэсари жэмышы зэрыцлэкьыу, Лу кьыицлэтыц, псы тлэкуи и нэкум цликлэц, зихуапэри, бгьуэтмэ кьацтэ, хадэмкьлэ илгэдэри бзэхаш. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 554.*

ЖЭМЫШЦІЭ (8). Жэм зи цыпэлъхуэ е зи лъхуэгьуэ нэса танэбэ. *И кьуэ нэхьыжэ Хьэту Лыицлэу зи ныбэ из гуэрым деж Гутт, Лыицлэу жэмыицлэ псэфкьлэ кьагэгьуэуэ. Кьалэн, 427. И кьуэши цыкьумрэ и шыпхьу цыкьумрэ я дуней гуфлэгьуэт, я пицлэнтлэм жэмыицлэ цыкьу дэту шалгьагуам. Кьалэн, 429.*

ЖЭН (мажэ) лъэмыл. (138). 1. (112). *Шлэпхьуауэ кьуэн. Шунсоризэбгьурытумакуэ, псалгэмпапицлэ, ялэ имыицлэхэ хэтмэ, и шыр кьыжэдекьуэ, ауэ а шу кьомыр атакэ кьуэуэ ежакьэ – кьыжэдекьуэ-ныжэдекьуэ цылэжкьым, цхьэжэ и шым и кьару кьызэрихькьлэ теутицхьауэ мажэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 543. Ислгэмейр кьэукьуауэ кьох, жалэу хьыбар мыфэмьыцыр пхьацлэм и тхьэкьумэм кьызэрицырхьэу, и физ пцэфлэпэм ицлэтым и лэпэр кубыдри куэбжэмкьлэ дэжауэ губгьуэмкьлэ мажэ, физ хьурейр чачэу илгэфу. Зи лъэрыгыпс тьыгьа, 526. Жэмыжьри дьхьэишхэну и шхуэл нэцлэир адэклэ-мыдэклэ ириуцлэкьыу жэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 280. 2. (6). Псыншлэу кьуэн (машина, шу, с.ху.). *Машинар, хьэри шыри игьацтэу, жэрт, зэзэмызэ дридеймэ, Лу кьыбгьэдэс Мэтхьаным зыжэхигьауэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 532. Сабэр гьуэгуэм кьыицлэту «Победаицхьуэр» мажэ псыншлэу... «Тисей», 477. 3. (10). Псыр ежэхын. Шлэпэм мылу псыр егьэж, Ар мыл ицлэгьым ицлэту мажэ. Псыр шы цхьуантлэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208. Уи псы уэрхэр мажэ цхьэхьу, Я Гуфитыр напцлэм телыц. Адыгэ хэку. «Шхьэлыкьуэ», 394. Псынэ кьыицлэжмэ, псыр жэхунклэ Ирицлэфлэну псы кьыхах, Псыр мыжэу итмэ, кьамылылгьэц, Псы хуэллэ кьэсми я цхьэр Гуах. Хэт сыт лэнатлэ кьэхьуллами... «Батырыбжэ», 63.**

♦ **Здэкуари здэжари ямыицлэн** (6). *Еплэ кьуэн. Гур жэн* (19). *Еплэ гу 1.*

ЖЭНАЗЫ (2). Мусльымэн диным и хабзэм тегу ллар шыцлалгьэхькьлэ хьэдэм дьуэ зэрытращлэм ироджэ. *Езыр нэжкьлэ цыкьум яхэту псоми кьафлигьэцлэ, уеблэмэ лаламэ, езыр урыс пэтми жэназым кьуэрти дьуэ ядицлэрт. [Яфет]. Нэгьуху, 49. Кьуажэр зэрыкьуажэу кьызэхуэсат жэназым. Шынэхужьыкьуэ, 20.*

ЖЭНЭТ (28). *дин 1.* (20). Мусльымэн диным кьызэрилгьытэмкьлэ, гьуэныхь зимылэу ляхэр кьызыхуэтыншэу здэщылэ щыплэ. *Дунейкьлэ жыхьэнэмэр ди фэм икьлаци, ахгьэрткьлэ жэнэтыр*

*кьытлгьысынуиц, - жиЛэурэ Кьэрэмьырзэ цыкьу зигу кьуэда хуэзэмэ, и гур фьы хуицлэжырт, зауэр яухьу кьалэр аргуэру кьацтэжа нэужь. Лыгьэ, 412. Жэнэт Гыхьыуэ цыкьу кьэлгьуньр Хьэуа и закьуэц зылгьысар. Хьэуа. «Дамыгьэ», 72. Кьыпхалэу мастэ Пиэчаици куэд, Жэнэтиц уи мацэр – Гуауэр цокьлэуэд. Абытлэ Мухьэб и кьхьашхьэм... «Вагьуэ махуэ», 95. 2. (8). зэхь. Гьашлэ гьуэзэдэжэ, псэукьлэфлэ дьыдэ. [Алыджыкьуэ:] *Зыр псым и ижьырабгьуэмкьлэ Гусу, кьыкьлэпкьлэуэр сэмэгурабгьуэмкьлэ я унэхэр джабэм кьэрыпхьауэ бгы лэпэм жылэр цлэси, уэлэхьы, мы сьздэкуэр жэнэт тыншыпсми, абы нэс махуэ кьэс лэжьаплэм сьмыкьлэуэфын, жызолэри си лээм зызоганэ. Мелыгыч, 455. Унэр жьы дьыдэу, иштукатуркэр кьыкьлэрылгьэлгьыжауэ, чырбыши лэыжэ кьыицлэциар цацэу хуежьа цхьэкьлэ, нэшицлэу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьэнэнт, гуэцыжьым илгэс нэхьыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэлуаха кьытлэцлэ. Лэчымэ, 392. Жэнэт удзыицлэишхуи а жыхуэллэр, – жиЛэри шьид лэхур кьызэфлэуэври гуфлэцати етхэуаиц, иджыпсту цлоцлэуэври жэнэт удзыицлэу макуэ, жыуигьэлэу. Кьхьухь пхэнж, 504.**

♦ **Жэнэтым кьуэн** (4). Гьашлэ гьуэзэдэжэ, псэукьлэфлэ дьыдэ здэщылэ шьыплэ цыпсэуну кьуэн. *Агрэгорэдыр кьамунист жэнэту кьалгьытаици, псори жэнэтым кьуэну йолэ, арицхьэкьлэ псори жэнэтым пхуэишэн? Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 545. Кьхьухь ицлэу и нэфлэ зыцыхуа псэуицхьэ илгьэпкьыр кьрур дэкуэ жэнэтым ишэниц [кьыдырым]. Кьхьухь пхэнж, 497.*

ЖЭНЭТБЗУ (3). Кьуэлэбзу лэпкь, и фэр яжьафэ-фьыцлэфэу. *Мэзым уцлэхьэмэ, жэнэт хадэр уи гум кьэгьэкьлэ, жэнэтбзур нэхьыбэжиц. Кьхьэлэгьунэ, 375.*

ЖЭНДАР (1). Цыкьухьуцлэц, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым хэт персонаж Бог и цхьэгьусэ Данизэт и дэлгьущ. [Данизэт жиЛэу:] *Си дэлгьуху Жэндэр, тхьэ, кьыицлэу цыкьу Инжыджи, Тэрч Гуфлэ Гусу цытэжьыкьым.. Хьуэпсэгьуэ нур, 272.*

ЖЭП (1). Хьэуам хэт бахьэр шьыплэм игьэщту уэсым ещхьу шьылгьэм кьытэхэр. *Бжьыхьэ жэным дьыгьэр тэпсэм, Ар уэсэпсу мэкуэдыж, Фьыуэ слгьагьум сьлуплэамэ, Си гукьуэр сьхьэцокьыж. Уэрэд. «Шлэпэгьуэ шьыналгьэ», 52.*

ЖЭПКЬ (2). Тхьэмпэ кьызытекьлэу кьэкьыгьэм илэ пкьы (лэабжээм кьыицлэцлэуэ и цхьэкьлэм нэсыху). *И ныкьуэм нартыху дэтар кьыдачауэ нартыху жэпкьыр кьинаиц. Нал кьута, 278. Кьуэлейсызхэм якьлэрыицлар кьамэ бгьуфлэц, кьамапэр уфэкьарэ кьамэдэзр цыплэагьуэ цылэу, абы я кьамэр, нартыху жэпкь ирытауицлэми, чы ирахьуицлэми, дэгауэ яцлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 84–85.*

ЖЭПХЬЫН (мэжэпхь) лъэмыл. (1). зэхь. *Зиужьын, ин хьун. Ешанэ цыкьури кьэжэпхьаиц, Алыхьым и шыкуркьлэ, дьыцогьлэи мэл е бжэн игьэхьуфьынуиц. Нэгьуху, 21.*

ЖЭР (17). Хуабжэу жэ, псыншлэу жэ. [Фэуаз:] *Шым и нэс кьэлгьэлгьыр слгьагьумэ, сэри си гур кьызэфлэуэ, ськьыициду сьгьыну, шым*

сиггэкъуаниш къысфоцI: «Сыт мыггур фэцилат, шхъэ сыфцизу си фэр иревгэаха, си цыльхуу шы жэр дапцэм фи фIыцIэ ягъэла», - жиIэ хуэдэу. Анка, 382-383. Шаггдий шы жэрым фитесу, Маисэу сэххуэр фIэцIэлэу, Филъ фыцымисху фашистхэм Шыблэ теуэкIэу фатеуэ. Iыхлыхэм псалгэу жаIахэр. «Шум и гъуэгугу», 79. Стадионышхуэр хъурейуэ НыбжьыцIэ жэрхэм къажыхьыр, Яхъ эстафетэр зэнеуэу, Хохгъуэ зыхьыфым и цIыхьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.

ЖЭРЭГЪУ (2). ИгукIи и псэкиIи фIыуэ кыпхуцыт ныбжьэгугу. [Алыджыкъуэ:] И шкIацIэ зекIуэкIэмкIи гурыуэгъуэт ар жыжъэ зэрымкIуэфынури, сеупцIацI: - БггэкIуэн гъунэгъуи жэрэгъуи уиIэкъэ? МелыIыч, 446. Мо Затшывеу нобэ дахэр Сталин лъапIэм и хъэцIапэт, Дыжьыныфэу ель жыг лъагэм КъыцIоцыр унэ къуапэр, Бгы уэсыцхъэм пэгъунэгъуу, Ди акъужымыи и жэрэгъуу. Лъапкъым я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48.

ЖЭРДЭМ: ЖЭРДЭМ ДЭШIЫН (2). Гуэху гуэр зыгуэрэм дэIыгъын. Дунейр мычэму къоцIэрацIэ, ДыдоцI ди гуапэу цIэм жэрдэм, Шытхъупри тфIэфIу тедггэлгэдэу Жъы зэдмыпэсыр мэху IумIэм. Дунейр мычэму къоцIэрацIэ. «Дамыгъэ», 237. Жэрдэм дахэ зэдэцIацIи, Къэггэггэзж димыIэ. «Индийскэ поэмэ», 361.

ЖЭРЫГЪЭ ЗАЦIЭКIЭ (9). нареч. ЖэкIэ, жэ зэпыткIэ. «Мыри шIыхуэ ттелгъым етыж» жиIэу ахыш цыхуышшым, лъыджэбз цIыкIур гуфIэпауэ, и лгэр темыныIэу лфкIэтетым деж жэрыггэ зацIэкIэ нэсацI, шIыхуэу къатехуа илгэпкъыр ептыжыныр фIэнасынышхуэу, зыхуэзэ псоми яжриIацI океаным икIыжу Америкэм зэрыкIуэр, зи гуэцI цIэсми я дежи хъыбарыр нэзыггэсар НазифэцI. Лэчымы, 391. Шэрдан Берд шы къекIу тесу, Iэцэ-фацIэкIэ зэггэлэцауэ, и шу гъусэри езым къыкIэрымыхуу хуэпауэ, я пащхъэ инхэр сытхъум иблауэ, я шхъэр бацIлгъыкъ хужькIэ фIэпхыкIауэ, я шIацIуэр фIыцIэу, жэрыггэ зацIэкIэ уэрамышхуэмкIэ къыдэжейуэ ялгэгъуацI. Хъуэпсэгъуэ нур, 290. Жэрыггэ зацIэкIэ Бурун гъуэгуэм нэсри я шкылымкIэ иунэтIацI [Лу]. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 554.

ЖЭРЫГЪЭКIЭ (5). нареч. ШIэпхъуауэ. Лу шIэпхъуэри жэрыггэкIэ пцIэфIапIэмкIэ зриггэхъацI, фызыжхэм псы шынакъ квалыхыну. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 595. Жыраслгээн занцIэу и шым зридзри, жэрыггэкIэ IукIыжацI, лгыр кызырж и жьафэм бэлгтоку Iуилгъауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 118. ЖэрыггэкIэ жэурэ сабий къомым яхэлгэдацI [шур]. Нал къута, 214.

ЖЭРЫЖЭ: ЖЭРЫЖЭМ ТЕТУ (6). Зэрыжэм хуэдэурэ. ДжэдыкIэм джэдыкIэпсыр къраггэжырт, джэдыкIафэр яггэтIылтти, шым утесу жэрыжэм утету джэдыкIэм тебггэхуэн хуейт, ар зэхуэзфIэкIыр Кгэрэжь хуэдэ зырызт. Лгьапсэ, 103. Хъэмбылур зы джэдым ирихъэжамэ, адрейхэр кIэлгыжэрт кытрахын я гуггэу, арихъэкIэ езыхъэжам жэрыжэм тету ириггэлггэтэхьрти, псори зэгъусэу адакгэм дежкIэ

къаггэггэжырт. Бабыщыкъуэ адакгэпщ, 479-480. Жыраслгээн къуэггэнапIэ къуэсу шIалэ гупым шыбэ гуартэ къахуу захуиггэзэри, я шIыбаггымкIэ кыльгэдэурэ, шIалэхэр зырызу я уанэгум кэридзацI, зыкыггэзэри, жэрыжэм тету шыпIэ пулететыр къатриггэлггэлггэурэ шыбэ гуартэ къэзыхум къатрихри, цыхъэцIэу цыта бысымыл деж къэкIуэжацI, шым увыIэпIэ къахуиггэуэтри. Хъуэпсэгъуэ нур, 89.

ЖЭРЫЖЭУ (3). нареч. ШIэпхъуауэ. - Арат Локотош зэгупсыср, жэрыжэу гъуэгуэм здытетым. Нал къута, 247. Ар ди нып илгыжыр арауэ Дохъ коммунизмэм и махуэм, Ныпзехьэр япэ ицауэ Нып тIызыхынур гъуэгу захуэм Тету ехгумэ гурацэр, Ар нэхэ жэрыжу пхыкIынуцI. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 12. Долэт мэджытым къыцIпсэлгэуэ цытар нобэ къехъулIацI; жылэ кызыэхуэсар зэрызехъуэ Шэрданхэ я унэм ешэ, дзэ иришэжъауэ зауэм Iуишэ хуэдэу, жэрыжэу здэжэм унафэ мыщхъэпэр ицIу: - ФынакIуэ, маржэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 254.

ЖЭУАП (24). УпщIэм кыпапдыж. АбыкIэ кызыреупцIыну мзыныцым ицIэрти, кIэцIу жэуапыр мыцэм иритацI: - Зы кхгъухъ уцитIысхъэкIэ псоми уи мурадыр зы мэхуэ, дызакгылэгъуни, къуэшыггэ дахэ дякум дэлгъыни... Кхгъухъ пхэнж, 507. «Си унэцIэр сэ збзыцIакгым, Си цIэр ФедяцI, ар фэ фоцIэ, Си адэм и цIэр тхы: НикитэцI, Си унэцIэри Бурякци Итхэ псори, умыукIытэ». - Пан Грушевскэр къэгубжъацI, шхуу судым яжыреIэ: «КъызыхэкIри кацаници Теницэ куэдэ, ар жэуап Ялгэпкъ псоми яхуэхъуни». «Бдзэжъеяцэм ипхъу», 158. Коломейцевым сыткIи еупцI, узыцIэупцIэм и жэуапыр гурыIэгъуэу кыбжжIэрт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 543.

ЖЭУАПЕТЫН (8). УпщIэм пэдзын. Мыриретыр шым жэуапу: - Сисыфынкгым сэ мы ШIытIэм, А иныжыр къэзмышхуэу. «Елбзэдыкъуэ», 7. Астемыр и гуггакгым абыкIэ къеупцIыну, хъжымрэ абырэ зэрызэауэрэ мацIэ шIат, уеблэмэ ар кызыцхъуа къуажэм яцыггэунижжати, зыми и гум къэкIыжыххэртэкгым, арихъэкIэ, абы хуэдэр зыцымыггэуницэ шыIэу кыцIэкIынти, тетыр кызыцIэупцIэм и жэуапыр етын хуейт. Хъуэпсэгъуэ нур, 119. **Жэуап кытыыхын** (3). УпщIэм зэгурэ кыпеггэдзын. Абы фIэкIа [унафэцIымы] жэуап кыцыцымыхым, я унэ къэсыжыхукIэ гъацI [фызыр]. Нэгъуху, 34. **Жэуапынишэу кгэнэн** (2). УпщIэм зыри кытыпамыдзын, жэуап имыIэн, жэуап мыггэуэтын. Хъэбибэ и Iэпцэм кыцыцIэдзауэ и дамэпкъым нэс, е и дамэпкъым кыцыцIидзэрэ и Iэпцэм нэс ипцями, жэуапынишэу укыггэанэркгым, абы жиIари ШытIу жиIам нэхгэр нэхгэ жэуап нэж хъуауи уолгэгъу. Шынэхужыкъуэ, 49.

ЖЭХЫЛ (2). ШIэныггэншэ, зи къэухьыр мын. - ЗиггэIэтацхъэ пэтми а секретарь зи гуггэу ницIар жэхьыл дыдэу жэхьылици арацI. КIапсэ кIапэ, 11.

ЖЭЩ (251). Пшапэ зэхуэгуэмрэ пщэдджыжь нэхушымрэ я зэхуаку дэлгэ зэман. Уеблэмэ, зэуэр

Адыгейм и дышым кІуэжу, мафІэгум кыкІэрыхуауэ, Астемыррэ Думэсарэрэ Армавир жэц дэсати, театрым кІуэуи спектакль щылгэггуауэ жилэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 639. Хэт и лгэкІри зэфІэкІлауэ, Ггэ зыбжани мис дэкІлауэ, Лыггэ щІэным игу хуэныкьуэуэ, Ини хьуауэ Елбээдыкьуэ, Губггэуэм и шыр щыхыггэпщу Мис еггакІуэ гватхэ жэщыр, ШІалэр куэду мэгупсысэр, Зэплгым и нэр нытоплгызэ. «Елбээдыкьуэ», 7. ИкІэм-икІэгым зегурьІуащ, тхьэмахуэм зэ – мэрэм махуэм – [Исуф] унэм кыищІыхьэжрэ зиггэпскІыну хуишу, шхын пицтыр шхыу, джанэ-ггэуэниэддж щІаггэщІэлгэ ихьужрэ пІэ кьабзэм зы жэщ хэлгыну. Лэчымэ, 397.

♦ **Жэц кыитехуэуэн** (10). И Іуэхур имыхыуэ е здэкІуэм нэмысу кІыфІ хьун. Али-бей и кхьухьыр *Истамбыли, Шами, Мысырми* – здынэмыс щыІэтэкьым, жэщ кыитехуэуэм, ваггэуэм еплгурэ кхьухьыр здэкІуэн хуеймкІэ иггакІуэрт. Лгьапсэ, 40. Сэ жэщ еггакІэм кыитехуэакьым, Сэ кыызэхуэапсэм ар лгрес. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215. **Жэц – махуиблкІэ** (3). Жэщу блы, махуэуэ блы. *Жэц – махуиблкІэ ар кьэкІуауэ, Ггэуэуищхьиблри зэпакІуауэ, Мис кьоушыр а иныжьыр.* «Елбээдыкьуэ», 18. **Жэци махуи** (25). Жэщми махуэми. *Чопракгьыищхьэ жыпІэнуици – Бахггэур кьырым исщ, кьуришыр пхикьутыкІыуэ, жэци махуи мылым езауэуэ итиц – километрий кьури зацІэу пхыкьутыкІыныр Іуэхуэ цІыкІу?* Нал кьута, 253. *Езэи жыхуаІэри ищІэркьым, жэци махуи уанэум ису кыкІухьыфьнт, щыишхэри щыжэйри цІыхум ящІэртэкьым [Жыраслгэн].* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 509. **Жэци махуи ямыІэн** (15). Зэи хушІэмыхьэн, мыувыІэн. [Алыджыкьуэ:] *Жылэм кьаицІэна мыльгур зэзггэзахуэуэ жэщ симыІэуэ, махуэ симыІэуэ ггэуэжыым сытетынт? Мельгыч, 467.*

Жэщ ныкьуэ (7). Жэщым ику, ибг. Жэщ ныкьуэ хьуауэ *Локотош* пкІэунэм кьепищыхащ. Нал кьута, 245. *Жэщ ныкьуэ хьуауэ кьыицІэкІынт, Іуарэр зыкьыицІэжу кьыицызэфІэувэжам.* Кьалэн, 436.

ЖэщкІэ (58). *нареч.* Пщыхьэщхьэмрэ пщэдджыжымерэ яку дэлгэ зэманым. ТІэкІу дэкІри жэмыщІэр лгьуащІэу гу щылгатэм, Іуэр кьэхухьатэкьыми, жэщкІэ нахьутэ пицІэхэлгу ирапхьрт, Іуэм кыкІыуэ мыщхьэрыуэн щхьэкІэ. Кьалэн, 429. [Лу Таша жреІэ:] *ИггакІэм умылгэггуа джанэ-ггэуэниэддж щІаггэщІэлгэ кьыуатащ, уи батинкІэри аращ, уаггашхэ, жэщкІэ ггэуицІ ггэуэлгьыпІэм уилгьыц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 549. *Уеблэмэ комиссарыр жэщкІэ кьыицаггэтэдджыж щыІэт: хэт сабий кьыхуалгьуащ, хэти сымаджэ хьуауащ хьуицхьуэ е дохутыр хуейщ.* Нал кьута, 297.

Жэщ-махуэ (20). Зы жэщрэ зы махуэрэ. *Цыхубзым и лгым и хьыбар имыщІуи кьэнэнт: зэрыдэкІуар, фызыищэ зэрекІуэкІар, илгэсрэ ныкьуэрэ фІэкІа дэмыкІауэ фронтым зэрыкІуар, станцым зы жэщ-махуэ ириггэжьэжу зэрытессар – зыри кыиггэнатэкьым.* Мельгыч, 442. *Зы жэщ-махуэ кьыитхуагуэишмэ, Содэр жэщыр кьыислгьысам.* Адыггэ хэку. «Щхьэлыкьуэ», 394.

Жэщтеуэ: жэщтеуэ щыи (3). Кьээзун мурадкІэ жэщу теуэн. *Куэд дэмыкІыуэ Кьэрэмьырэ кыиггэзэжу жэщтеуэ имыщІу хьуакьым.* Лыггэ, 411.

Жэщыбг (35). Жэщыр зэхуэдиТІ щыхьуа, щыхэкІуэта зэман, жэщ ныкьуэ. *Иналрэ Кьазджэрийрэ жэщыбгым нэсащ Бэтэггэ, отряд ин я ггэуэуэ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 621. *Жэщыбгьуэ кхьухьыр хым ирокІуэр, Псы фІыцІэм нурыр хикІутащ, КьыкьуэкІри мазэр кьэлыдати, Уафггэуэ фІыцІэшхуэм икІуэдащ.* Жэщыбгьуэ кхьухьыр хым ирокІуэр. «Ваггэуэ махуэ», 22. *Янэрей урокыр хьарзынэу екІуэкІащ, жиІэу Локотош жэщыбгым дэж зиггэпсэхуну зиггэуекІуриащ.* Нал кьута, 259.

Жэщыи (мэжэщІ) лгэмыІ. (2). Зыгуэрым псы, лгы с.ху. щІэкІын. *ПицІэжрэ фІуэуэ, си адэ, цІыхубэм я лгыуэ жэщІар? Си адэм.* «Бгы лгьапэхэм дэж», 45. *Ди анэжь и унэм бийр йохэ, И нэм кьыфІэнэр зэцІекьуэ, ГгэунэхьуакІуэр дищІ кьохьэ, Нэмысншаггэуэ кьыищІэри, Ди цІыишхуэм гуауэуэ цигуэишыр, Кумб нэпкьым лгыуэуэ щыжэщІар, Кьуэм щызыуекІыр ди кьуэишыр, А гуауэм и цІэр фашизмэщ. ШІым и макь.* «Шум и ггэуэгу», 38.

Жеггэіэн (жреггэіэ) лгэІ. (36). 1. (17). Ггэпсэлгэн, кьеггэіуэггэн. *Дэри ди нэ кыкІырт Тьркум щыІэ адыггэхэм я хьыбар Алий жеггэіэну. Зи лгэрыгыщпс тгьыга, 521-522. – Ей, псалгэ закьуэ жызывггэіэт, псалгэ закьуэ, фыкьэдалуэггэ, жиІэри зыгуэр кьэпсэлгэащ.* Хьуэпсэггэуэ нур, 173. *Мэжджытым щІэсхэри кьыицІэжачи, молэм жиІэнур жрамыггэіэу.* Нал кьута, 210. 2. (15). Зыгуэрым и щытыкІэм, зыщІыкІэм гупсысэ гуэрым ухуишэн, гуггэуэ уиггэщІын. *Жансэхуэ псэлгэну зиггэхьэзырат, мыр сыту урысыбзэ Іээ жриггэіэн и хьысэну словарьм кьэрищытыкІри хамэбзэуэ псалгэ зыкьом зриггэілат, арицхьэкІэ, гужьейри и нэхьыбитІыр щыггэуицэжати, и мурадыр кьэхуулакьым...* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 560. *Нурхьэлий бэлгтоужь, щухьэм ищІыІуэ кьэп тедауэ, щыггэщ, и шырыкьуиТІри лгэдакьэ лгэаггэуэ, и пэри и жьэпкьэри зэлусэжыным нэса жыуиггэіэуэ, и пащІэ тІэкІури адрейхэм я пащІэм емыщхьуэ цІэцарэ фэи темьыту, цІыху Іувым сыт ищІыс лгэныкьуэкІи гьахэщу яхэтти, арат псори нэхьэ зэплгьыр.* Хьуэпсэггэуэ нур, 152.

3. (4). Зыгуэр пхужалэну щхьэусыггэуэ етын. *Цыхубзым и адэр лгьухьуэлгьыр бггэкІэсмэ, уанэгуэ укьредз жезыггэіэм хуэдэми, езым сыт и лажьэ? Лгьапсэ, 9. ПицІыхьэпІэ дахэм сыхэту Уи лгэаггэуныггэур исфакьэ, Зыхуэмьищэчыр пицтырафэщ, Жезыггэіари сэракьэ.* Уэрэдибл. «Дамыггэ», 216.

♦ **Кьэт жеггэіэн** (1). Еплгэ кьэтын І.

Жейн (мэжей) лгэмыІ. (144). Іурихын, жейм хилгьэфэн. *СылганацІэу, цІыІэм лгэр писыкІыуэ, вакьитІ, сыжэймэ, сэ си пицІыхьт.* УцІыкІууэ уи гум ибубыдэр. «Ваггэуэ махуэ», 83. *Иджыри кьэс жьауанІэм цІэлгэуэ жэя хьэ тумэм Іусымэр кьыицІыхьэри кьыизыщыуащ, и Іэнлгэм Мэзан бггээдэту ищІылаггэуэ идэнт – идакьым, и дзэлыфэр ггэуэишхьуэуэ щыхуиТІым, Мэзан шынэри Джэлил зытета жыгейм дэлгьейри нэхьэ лгэаггэуэ дэкІуеящ.*

Бабышкыуэ адакэпщ, 476. Куэдрэ жей, мацлэрэ жей, Дуду кызыцыурэ зиплгыхэмэ – витлэр бгъуэтым кэацтэ. ВитI, 414.

◊ **Жей нэпцI зыщIын** (2). Жей хуэдэу зыщIын, жейфэ зытегъэуэн. Лу зиуцэхуат, жей нэпцI зищIауэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 553. И адэр жэцыбгым фIэклауэц кыщысыжар, зэанэзэпхгум жей нэпцI зацIауэ зауцэхури хэклуэтауэ кэсысжам гу лъамыта хуэдэу зацIащ, арицхэкIэ ар зэрыщIэкIыу, хыджэбзым и анэм, зымы емьунцIу, дохутыр жэри кэишащ. Лъапсэ, 27. **Жейм емызэгъын** (26). Мыжеифын, гупсысэм хэтын. Нурхэлий, нэпхэкIэ мафIэ ирищIэц, мырамысэ цтар кыггэвыжи, едзакэри, зыкэомрэ жейм емызэгъыу цыльа нэужь, Гурихауэ арт. Хуэпсэгъуэ нур, 157. А хыбарыр зэрызэхих лъандэрэ Локотош жейм емызэгъыжу хэлт. Нал къута, 244. **Жейм хилгэфэн** (8). Гурихын. Ерагъыу Лу жейм хилгэфа кэудейуэ, Сосрыкыуэ кыбггэдэтIысхыащ, зы бэлыхь гуэр кыжриэн и гугъэу, арицхэкIэ дэнэт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 609. **[И] жейн кээкIуэн** (7). Жейну хуейн. Лу гъуэлъыжа иужь, зиггэджэрэу хэлт, и жейн кэмыкIуэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 609. **[И] жейр зэпыудын** (1). Кээгъэушын. Сеуэу цхьэ кызымыудрэ мыр жиIэу Мэмэт-цIакъуэр нэхъеижу кызызэгупащ, и жейр кызызэпаудащи, модрейри кэоупцI: – Уа, мэлыхуэм я мэл хэм ишхэм, ари акт цIын хуей? Лъапсэ, 50. **Жейр кыбтекIуэн** (1). Егъэлеяуэ и жейн кээкIуэн. Старишынэр цIэкIыжынут, ауэ кIэзнэшейм ахышэр ириггэбжу сейфым дриггэлъхьэну абы нэпгэрт, арицхэкIэ жейр кыбтекIуауэ гугъэу кэритыртэкIым, куэдэу ефауэ кыщIэкIынти кэеицхьэукуэушерт, и нэ цIынэжъри кыпыхуауэ. Хуэпсэгъуэ нур, 229. **Жейр кыбтеуэн** (4). Хуабжыу и жейн кээкIуэн. Лу абыхэм якIэцIэдэIухьырт, Кылышбий и кэуэм и хыбарыр фIэггэцIэггэуэн, арицхэкIэ Жыраслгээн и пацIэр кызызэричам и гугъу яцIа нэужь, куэд дэмыкIыу жейр кыбтеуати, и нэр хузэтехыртэкIым, итIани едаIуэрт жаIэм. Хуэпсэгъуэ нур, 123. **Жэцыр хэклуэат, Ботэх, гъуэлъыжыгъуэ хуати, жейр кыбтеуащ, ауэ ужей хуэрэ – укаггээнэци, цакIуэхэр ежъэнц.** Лъапсэ, 68. **[И] жейр кIуэдын** (1). Жей имыIэу кээнэн, жейм емызэгъын, мыжеифын. Жэци махуи уи зэхуэдэу УгуитIцхьитIу жейр мэклуэд, Кгуалэбзухэм уахузэмэ, ДажыбоIэ я уэрэд. Лъагъуныггэр мазэм хуэдэц. «Вагъуэ махуэ», 334. **[И] жейр теггэун** (1). Жейр цхьэщыггэкIын. Дадэм хыбар жиIуэрэ хыджэбзым и жейр триггэурт, нэху цымэ, гэуришым цхьэдэхыну. Нал къута, 272.

ЖЕЙБАЩХЪУЭ (3). КэзушагъашIэ. Лу занцIэу кызыщыури, и жейбащхъуэр зэуэ цхьэщыкIауэ, кыщыльгэтащ. Хуэпсэгъуэ нур, 307.

ЖЕЙЖЫГЪУЭ (1). Шыжеин хуей пIалгэ. **[Дэфэрэдж:]** Сэлэмэ си хыбарым кэедаIуэмэ, зэрыфIэфIыр си дежкIи гурыIуэгъуэци, сыщыгуфIыкIыу жызоIэ: – МызэкIэ куэдци, жейжыгъуэ хуауащ. Лъапсэ, 42.

ЖЕЙЖЫН (мэжеиж) лъэмыI. (7). 1. (5). Жейм пыщэжын; гъуэлъыжын. **КыбфIоцI фызыжыым арицIыхьэпIэу, ШIохъуэпс аргуэру жеижын, И гугъуэ умышIыт, цIалэ цхьэпэ, Кэнар куэдыжкIым – кэушыныц.** Анэм и пщIыхьэпIэ. «ШIалэгъуэ цIыналгэ», 25. 2. (2). Мыжеиххэн, жей имыIэжын. **[Жыраслгээн и гуацэр] Хэпшып нэхъыфIыIуэ иIэхэр зэкIуэцIилъхьэжауэ, пщыхьэщыжэм пшапэр зэхуэмэ, и цхьэ дзасэр адэкIэ-мыдэкIэ диггэжурэ зэцIодэIукI, и пIэм изаггэркIым икIи жеижыркIым.** Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 524.

ЖЕЙНЭД (4). Жеин зыфIэфI, егъэлеяуэ куэдрэ жей зи хабзэ. **Си адэр жейнэду цхьэ кыльгыта жиIэри Ботэх кызызэгупат, арицхэкIэ и адэр абы цхьэкIэ гузэвакIым, зы псалги пимыдыжу, пIатIронитI кэуал фочым ирилъхьэри ежъащ: – НакIуэ иджы.** Лъапсэ, 69. **Мыщэ жейнэдым кхъухь дэнэ цыхуэщIыр? Кхъухь пхэнж,** 498.

ЖЕЛАТЬ (1). УрысыбзэкIэ: хуейн, цIэкъун, цIэхъуэпсын. **[Осетин джыназым Жыраслгээн жреIэ:]** Если желаешь, я отдам табун... «Ухуейуэ цытым, сэ кэостыныц шы гуартэ...». Хуэпсэгъуэ нур, 116.

ЖЕНА (1). УрысыбзэкIэ: цхьэгъусэ, фыз. **Астемыр урысыбзэкIэ жиIэрт: – Это – наша жена, Наташа.** «Мыр си цхьэгъусэращ, Наташа». Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 326.

ЖЕНСКЭ РОД (1). Урысыбзэм и грамматикэ катэгорие. Адыггэбзэм цIыхубзыр зэрырипсалгэри цIыхубзыр зэрырипсалгэри зэрызетекI цIыкIыкIым, урысыбзэм е французыбзэм еицхьу, жиIэрт езы Кэазджерий, женскэ род, мужской род адыггэбзэм зэрыхэмытым цхьэкIэ, абыкIэ цIыхубзу джэгуну зымыдэр цIриггэггэуэжу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 618–619.

ЖЕIЭЖЫН (жреIэж) лъэI. (20). Зыгуэрэм и псалгэмакыыр нэгъуэцIэхэм я деж нэхъэсын (нэгъэсын). **[Дзэтицым Фэуаз кыжреIэ:]** Уи адэ, уи анэми схужеIэж дызэрыпхуэрэзыр. Анка, 384. **Шылэ IэлгэщIыр Си пIэм дызодзэ, Си гум кэредзэ, Сыдихьэхащи, Шумахуэ фыкIуи жефIэж.** Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 115. **Хьарзынэу тIасхьэцIэх гуэрэм и тхьэкIумэр теггэуауэ цысащ, хэт сыт жиIами дзыгъуэ гъуанэ дихьа кымыггэанэу зыжеIэжытхьэм жриIэжыну.** Лъапсэ, 49.

ЖИ (78). 1. (56). «Желэн», «жаIэ» мыхьэнэ кыкIыу, гъэкIэщIауэ псалгэухам кыщаггэсэбэп. **Алий кэеджэныр зэпечри кыыдоупцI:** «Лу лъыфта: илгэс миних, жи». Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 529. 2. (22). Кыхуеджэныггэ мыхьэнэ имэу кыггэсэбэп: маржэ, жыфIэркэ. **Хэбибэ шэ пэгуныр зэрыIыгъыу, уэрамым кыдэлгэдащи, Данизэтхэ я деж мажэ: – Ей, пехьэбжэ, жи!** Нал къута, 210.

ЖИВЦОВ (1). «Хуэпсэгъуэ нур» романым кыхьэщ персонажщ. **IуэрыIуэтэжу жаIэрт Деникиным и афицархэм ХэатIохъуоцкэуэ садым чэмисар Живцов яшэу яукIауэ.** Хуэпсэгъуэ нур, 302.

ЖИТЬ (1). УрысыбзэкIэ: псэун. **Как иживется, хорошо ипришелся, «Сыт уи псэукIэ, сыту фIыт укызызэракIуар» – жиIэрт Бот, Степан Илыч илгэагъуэм.** Хуэпсэгъуэ нур, 221.

ЖИЗНЬ (1). УрысыбзэкIэ: гьащIэ. – *Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели... «Езым лыр игу пыкIыркъым, цыыхухэр я гьащIэ емыблэжа нэтрэ», – жиIащ Астемыр урысыбзэкIэ, жиIэнури хужымыIэу зэIынаиц, зыхуей псалгэр хуэмыгьуэту. Хьуэпсэгьуэ нур, 175–176.*

ЖИЛЕТ (2). КIагуэ Iэшхьэншэ, псым уцIримыгьэлъафэу. *А сэ слъагьур зи лъагагьым Укьехуэхмэ, зэфIэIаиц, А жилетым тет зы мети Умыгьуэту упыкIаиц. Тенджызым дышхьэщыту. «Батырыбжьэ», 51.*

ЖИН (9). миф. Мифыр, диныр зи лъабжьэ гупсысэкIэм кьызыритIасэмкIэ: дунейм тету, гьащIэм хэту пкьы зимыIэ, псэ зыIут гьур. *Инус мызэ-мытIэу иIуэтэжаиц абы цыгьуэ хьэрып гуэрим и физ сьмаджэр выфэ цыIынэм кIуэцIидэу жин фIыцIэр физым зэрыцхьэщыцуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 69. Пцыхьэщыцхэ хьури – унэшиэ яцIаиц, нысаицIэм кьепхьыхыр аргуэру кьрапхьыху, лэгьунэм жин цIэмыхьэн папицIэ, фокIэ еуэурэ унацхьэм тета чырбыш уэнжакьыр кьрагьэщыцэхаиц. Лъапсэ, 117–118.*

ЖИНТ (3). Нэхьыбэм тхылъымIэ Iувым кьыхэщIыкIауэ тхылъ с.ху. я джабитIым тральхьэр. *Жинт цыIыхуфэ телъу кьурIэн гуэри и блэуицIэм хуэсакьыпэу цIэлъу зиплгьыхьырт Сэид, «гьуэгу мыгьуэм ежьар» [Нурхьэлий] кьигьуэтыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 154. Данэ цыIкIуи, жинт плгьыжьыр щилгьагьум, и Iэ цыIкIур кьыишиц. Шынаэхужыкьуэ, 30.*

ЖОР (9). 1. (7). Фашизмэм и дамыгьэ свастикэ. *Ахэр (Нэмыцэ кхгьухьлэатэхэр)апхуэдицIэ лъахьшэу кьокIуэри я джабэм тет жор фIыцIэшхуэр IуицIуоульагьу. Нал кьута, 222. 2. (1). Чристэн диным и дамыгьэ. *А хьыдхьэбзым и цхьэр зэрыфIэпхыкIа бэлътоку хужьым жор плгьыжь ин тедар зицIысыр Астемыр кьыхуэцIэркъым. Хьуэпсэгьуэ нур, 170. 3. (1). ЛыгьэкIэ, IуэхукIэ кьахэпэжыкIа цыIхум ират дамыгьэ лъапIэ. Шхьуэм жор ницIэхэлтэ «Георгиевскэ чрест» жыхуаIэ ордену. Хьуэпсэгьуэ нур, 162.**

ЖУМАРТ (1). Хьэлэл. [Омар:] *Нэмыцэр жумартыц. Гьуэгуанэ, 100.*

ЖУМЫХЬЭ (2). Мэрем махуэм мэджытым щащI нэмэз. *Езы Кьетау дьдэу жумыхьэ кIуэуэ зи мыхабзэри кьэкIуат, Мэш зыкьыригьаиэри. Лъапсэ, 107. Нэмэзыбзэ тIэкIуи еицIэри жумыхьэ сьт кьэхьумэ, кьуажэ советым тетым дежи щашэщыIэиц, [лIыжьыр], нэхьыжьхэм цыIэхуашэс зэIуцIэ кьэхьумэ, арынашу хьурэ – ветерани, зауэм хэтаиц, уIэгьы мызэ-мытIэу хьуауэ цытаиц, арицхьэкIэ емынэми хьумпIылэми кьызымыла цыIэкьым. КIапсэ кIапэ, 6.*

ЖУМЭРЭН (1). Дзыгьуэ лъэпкьыгьуэхэм ящыщу гьавэм, хадэхэкIым зэран хуэхьу псэуцхьэ. [Аслэныр бажэм жьэхолгэ] – *ЗэтепIэ уи жьэр: псалгэм кьыдэкIуэу уи цIэр ислуаиц, уэ хуэдэкгэ хьэIуэйдэхэри, жумэрэнхэри, уаишхэри? Кхьухь пхэнж, 502.*

ЖУРНАЛ (3). 1. (1). Языныкьуэ IуэхуцIапIэхэм, хозийствэхэм яIэ мылгьур кьызырагьэсэбэп

щIыкIэр зратхэ тхылъ. *ЛъаганIэм шэнт щабэхэр тетиц, нэрыплгьэри фIэдзаци, стIол цIлэтым телгьыц журнал Iув, хьэкIэхьуэкIэр даицэ хьуми, мэжьу е Iусу ирагьэшхар зэхуэдицыр иту. Лъапсэ, 71. 2. (1). Художественнэ, кьинэмыщI тхыгьэмрэ сурэтхэмрэ градзэу пIалгьэкIэрэ кьыдэкI тхылъ [Гесиод:] *Журналым сьхат зы статья диным сьтефыцIыхьуи, ари сIахакьым... Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 161. 3. (1). ЕджакIуэ цыIкIухэм ирагьэдж темэхэр зратхэ, абыхэм я цIлэныгьэм теухуауэ хуагьэуэ бжыгьэр (мардэр) зрагьэуэ тхылъ. *Агрономыр цIэкIыжри Алий классым кьыцIэнати, дьзэджа сьтхэм иIэуицIаиц, журналыр кьыицтэри ди цIэ-унэцIэхэм кьыщеджаиц, зээмызэ «дэнэ кьуажэ, уи адэм и цIэр хэт?» Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 521.***

ЖУРНАЛИСТ (1). Журнал, газет, радио, телевиденэм щылажьэ, абыхэм щылэжьэныр зи IэщIагьэ. [Борис Борисович:] *Журналистхэм яженIар цэ? Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 179.*

ЖУРТ (12). Палестинур зи хэку лгьэпкь. *Иджы Израилым хэкур цубыдын цыIхьум, жылэм зыкьалэту хуэжьаиц: «Ди лгьэпкьэгьуэ Щам цыIэици, дьыгьакIуэ, мыбы журтым дахэсу щыпсэуа дьхьунукьым», – жалэри. Лэчым, 389. Шырыкьуэ зыцIыр ермэлыц е журтыц. МелыIыч, 462. – Ей, журтхэр дэнэ деж здэтIысынур? – жиIэу журт фIыцIэ лъахьшэу гьур кIийрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 323.*

ЖЫГ (464). Илгьэс куэдкIэ ит кьэкIыгьэ, и пкьыр быдэу, кьудамэ куэд тету, лгьагьэ дэкейуэ. *Жыг цхьэкIэ дьыдэм сэ сьтысу Си сабишгьуэр цIуиупсIаиц. Кхьужьей кьудамэ. «Вагьуэ махуэ», 312. Жыгым зыри кьытымыкIэм, Фочыку заныцIэу ньыдокIей. Жыгым зыри кьыпыкIэм... «Вагьуэ махуэ», 323. Тембот бжэщхьэлум здытесым, жыг Iувым пхырыплэмэ, илгьагьурт нэгьуэцIэ кьуажэу сэнтхым тесым цхьэщыт Iуэгуэр, зээмызи мафIэ бзий кьэлыдуи кьыфIэщырт... Хьуэпсэгьуэ нур, 277.*

□ **Жыгым кьытыху мыIэрысэр жыжьэ кIуэркьым** (1). Кьызытеклам ещхьу кьонэ, куэжкIэ кьыщхьэщыкIыркьым. [Кьазджэрий Лу жреIэ:] *Жыгым кьытыху мыIэрысэр жыжьэ кIуэркьым, жалэу урысым псалгэжь яIэц. Мазэ ньыкьуэ щхьуантIэ, 623. Жыгыр кьанэмэ, кьудамэ ищIыниц* (1). Лъабжьэ зиIэм зиуэщIыжынщ, зиужыжынщ. Хьэбибэ зыри жиIакьым: *жыгыр кьанэм кьудамэ ищIыниц. Нал кьута, 232.*

ЖЫГ ХАДЭ (20). 1. (9). Пхьэщхьэмыщхьэ кьызыпыкIэ жыгхэр зэрыт хадэ. *Уафэгьуэгуэ уэишхьихуэ кьыицэишхьым кьуажэр умылгьагьуу кIыфI хьуат, уэиш Iэуэлгьауэм фIэкIа зыри зэхьумыхьу, джэд, кьаз, хьэ сьтхэри гьуцапIэ гуэрим цIлэпцхьауэ цIлэст, жыбгьэер жыг хадэм илгьэдауэ мыIэрысэ цыIэнэр кьытигьэлгьэлгьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. Гьэмахуэ бадзэуэгьуэ хьуауэ дунейр исыжырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлъу махуэр ягьакIуэрт, хьэхэр дуцIагьым цIлэпцхьауэ кьыщIэкIыртэкьым, жыг хадэм уиэхэмэ, жыг тхьэмнэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, пхьэгьулэ сьтхэр сабэм цуауэ цIлахьумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Жыг хадэм зуплгьыхьамэ, Уэ зьыдэгьазэм*

итиц кхъужьей. Кхъужьей. «Щхьэлыкъуэ», 380. 2. (11). Жыг, удз гъэгъа иту зыщыгъэпсэхуным хухэха щыпцэ; парк. *Къэрэггулым и гур Хьэтлохъуцокъуэ къалэм дэт жыг хадэшхуэр хезыгъэсауэ цытам деж жащ, ар и гум къыццэклар имыццэу.* Лъапсэ, 50.

ЖЫГЕЙ (17). Тхьэмпэшхуэ зыпыт, зи пкъыр бидэ жыг лгъэпкъ, мышхумпцэ къыпкцэу. *Жыгей мэзыжыр зэмфэгъуиц, нэхъ лгъагуэ тетым данагуэ теппхуауэ, нэхъ лгъахъиэу дыгъэмыхъуэмкцэ итыр фцыццэу.* Лъапсэ, 70. *Жыгей, бжей инхэр пауццлурэ фцэрыукцэу псыкум цыхаукцэрт, ар псы уэрым имыхьын цхьэкцэ мывэишхуэхэр кърагъэтылгъэкцэ.* Мазэ ныкцэу цхьуантцэ, 515. *Жыгей дакъэжхэм, зэццэнауэ, Шцыццэ хэт ламы ягъэхуаб.* Жьэгү. «Батырыбжъ», 35.

ЖЫГЫЩХЪЭ (6). Жыгым и цхьэкцэ. *Жыгыщхьэм уафэр япхэанкцэ хуэдэт, жыбгъэр къаццэуати.* Мазэ ныкцэу цхьуантцэ, 568. *Кцэпхьыж цыкцэу жыгыщхьэ заццэу кцэуэ ежъащ, жыгым къехьын дзыхь имыццэу.* Кхъухь пхэнж, 498. *Щхьэлмывэкцэу укыдэпцэмэ, Налиык къалэр тынишу пгъагурт, жыгыщхьэм удэкцэуеймэ, нэхьыфцэу.* Хуэпсэгъуэ нур, 112.

ЖЫДЖЭР (3). *плъыф.* Хэлгъэт зилэ, мышцхьэ, жан. *Ток бутцытцым шайр къегъавэ, Токкцэ мэлри фермэм ящыр, Токкцэ куэдым я цыр явэ, – Хэт хуэмыхуи ток егъэици Щхьэлмы хуэдэу зэрихуэнуиц, Нэхъ жыджэрыр лгъэццэмыхъуэ...* Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

ЖЫДЖЭРАГЪ (1). Жыджэру зэрыщыт мардэ. *Зым зыр ихъуэжу эдожэ, Я жыджэрагъыр къэлпгъагуэ, Зым зыр лгъэццэуэр, къытожыр Ар зылгъагуэ псоми дгъэццэуэу.* Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.

ЖЫДЖЭРЫН (жыджэрщ) *лгъэмы.* (3). Мыщхьэхын, псынщцэу Гуэху зэфцэуэкцэуын, жанын. *Хьэрытышым и Цэццэуэкцэуагъэ хэлэт, къэжэрышым хуэдэу жыджэрт [Щэулэхур].* Нал къута, 265. *Лу и къуэшым хуэдэу военнэ школ ццэмыс цхьэкцэ, ццэлэ хуэмыхуэрым – жыджэриц, «пыцэ къэхь», жыццэу бгъагуэмэ, цхьэр къэхь, жыхуаэм хуэдэц.* Мазэ ныкцэу цхьуантцэ, 501.

ЖЫЖЪЭ (116). *плъыф.* Шцыпцэ, зэман гуэрым пэлэщцэ, пэмыгъунэгъу, мылэгъуэ. *Гур гууэ, лгъэсыр лгъэсу, Шур шууэ цыхур къызэхуос, я цыгъынкцэи я дуней еплгъыкцэуи нэрылгъагуиц ахэр жыжъэ къызырцлар – Къэбэрдей псори къуэцхьэри къызэхуэсащ жыццэнт.* Хуэпсэгъуэ нур, 317. *Махуэр хуащы жыжъэ, Жэщыр нэхъ гъунэгъуиц.* Дыгъэм, кхъухь кцэуэкцэуэу... «Вагъуэ махуэ», 101. *Гуэгу жыжъэр тынимэ, унегъэсыр Уздынэсынуиц умыгъуащы.* Лгъагуэныгъэм и гъуэгу занщцэ. «Дамыгъэ», 117.

ЖЫЖЪЭУ (57). *нареч.* Зыгуэрым зэхуакуинкцэ пэлэщцэу. *Нэхъ щцыццэуагъынкцэ жыжъэу цысхэм гъунэгъу зыкъащцэу.* Мазэ ныкцэу цхьуантцэ, 607. *Жыжъэу лгъэуи зэралгъэкцэу Псы толгъкунхэм зызэрэдэ, Машинэбэр цызэблэкцэу, Нурхэр гъуэгуиц цызэблэдэ.* Хьыджэбэ шофер. «Щцэуагъуэ щцыналгъэ», 46. *Тамань щцыналгъэм уихьэрэ жыжъэу*

уплгъэмэ, Афродитэ и къуэтырыфышхуэр плгъагуэ, ар зыдэт Фанагорие къалэм щамыщцэ цымыцэу фочыццэ, гъукцэ, дыщцэ, ахъшащцэ, уанащцэ сым жыццэуи Цэццэуащцэу куэдэ дэнэ уэрамыи тест. Лъапсэ, 5.

ЖЫЖЪЭУ II (17). Ауи, ауэ къудей. *Къэцэуэ и нэкуи плгъыжыбзэ хъуа цхьэкцэ, «Къэрал пхъуантэр» жыжъэу къыхуэгъэхьэжыкыи.* Хуэпсэгъуэ нур, 215. *Хьэккцэу сым и фцэу хъуа жыццэуи, къыццэуи Гуэхум и гугъуи ццэуи цыцэуи, уеблэмэ къыццэуи лы нэкуи ццэуи и ццэуи цыцэуи, мэлымрэ цы Цэццэуи жыццэуи, жыжъэу къыхэбгъэщцэу хъунукыи.* Кцэуэ Кцэуэ, 17. – *Апчэрэ жилэнур лгъыжыи жыжъэу идакыи: – Ди цыналгъэм зауэ цыцэуи ар цатхам!* Нал къута, 221.

ЖЫЗУМ (4). 1. (3). Жызуи. – *Жызуи хадэ хэзысэнур жызуи ццэуи мэлгъыхъуэ.* Нал къута, 274. 2. (1). Жызуи къыпкцэуи пхъэщхьэмыщхьэ Цэуи. Жызуи Цэуи къэблэблэхур Цэуи къэсакэ – мэхур фадэ. Зэманым декцэу. «Батырыбжъэ», 11.

□ **Жызуи хадэ хэзысэнур жызуи ццэуи мэлгъыхъуэ** (1). Гуэху узыпэрыуэи нэхъ къэзэгъынуи зэхэгъэкцэуи. [Капитаным, Якъуб хуэгъэсауэ] – Жызуи хадэ хэзысэнур жызуи ццэуи мэлгъыхъуэ. Нал къута, 274.

ЖЫЗУМЕЙ (2). Жызуи къызыпкцэуи къэуи дэжэ. *Уафэгъуагуэм уэищыр къышэм, Жызуи хэм псыр зыццэуи.* «Уузыншэм!» – сэ жыцэуи. «Мывэ хуабэ», 19. *Тетыр, пицэуи, жызуи – Ар зырыи зыщыркъабзэи.* Зэрызыхъуэ зыщыркъабзэ. «Батырыбжъэ», 155.

ЖЫЗУМЫПЦ (1). Жызуи къыццэуи ццэуи псы. Жызуи ццэуи хуэдэи пицэуи: Уеплгъэ, фадэ ар уи гуэщцэуи. Ццэуи зыхуэдэр. «Батырыбжъэ», 158.

ЖЫЛАПХЪЭ (14). Хэсэным хухэха гъавэ (п.п., гуэдэ, нартыху, н. къ.). *Нэхъ ццэуи дахи хы жылапхъэр – И цыцэуи къыццэуи.* Уи ццэуи. «Дамыгъэ», 98. *Яхэщцэу сэ вакцэуи цыцэуи, Жылапхъэу сымыр сэ дэсиами, Солгъагуэ бэлыхъуи цыцэуи, Гуфцэуи дахэ сэ зыуащы, Си ужь къыуэи тынишу ящцэуи, Сымым хуэдами сэ си гъащцэуи.* Махуи ццэуи зэхуэдэу къыуи гъащцэуи. «Вагъуэ махуэ», 351. *Нэхъ хьэдзэфцэуи ящцэуи жылапхъэ, Нысэ Гуэхуи Гуи ямыхь.* Нэхъ хьэдзэфцэуи ящцэуи жылапхъэ. «Батырыбжъэ», 27.

ЖЫЛАСЭ (4). 1. (1). *плъыф.* мыхь. Жылэ зэрэсэ (машинэ, Цэуи). Абы [Щэрданхэ] я жыласэ машинэхэр сэным хуагъэхъэзыру къыццэуи, сым цхьэкцэуи жыццэуи, къагуэри, зэуи ццэуи зэхуэсыху нэхъ мыхъуи ирагъэпцэуи, абыкцэуи ящцэуи Степан Ильич. Хуэпсэгъуэ нур, 211. 2. (3). Жылэ хэзысэ, жылэ сэныр зи Цэуи ццэуи. *Жэщ уафэр хуэдэи вагъэ фцэуи, Мазэр жыласэу къытехьакъэ.* Щымахуэ жэщцэуи уэсу къэсырт. «Вагъуэ махуэ», 19. *Зым зыр кцэуи, къуэри, къуэри хэту цыгуи зэпалгъыи, Жыласэ ццэуи, бийи хуагъазу Шэ плгъыи Цэуи къыранхъыи.* Зэкуэи ццэуи. «Щцэуагъуэ щцыналгъэ», 17.

ЖЫЛЭ I (193). 1. (97). Къуажэ. *Мафцэуи ящцэуи лгъуи куэдкцэуи лыр ягъавэу, Пастэри абы хуэдэу*

шыуанкIэ яцIу, Iэнэ лъакъуищу жылэм дэлъыр къызэхуахъсарэ ягъэуауэ, а Iэнэ къомым кхъуей, лэкъум, хъэлү, бжъын, пIастэ бзыгъэ, шыгъу сыхтхэр телгъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 57–58. Къезэгърэ абы фIэкIа мы жылэишхуэм икол димыIэу? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 655. Хъэкурыни фIыуэ ицIэрт Къэрэжъ зицIысыр, гужьгъэжъ и гум къыпхуилгъмэ, къыптемыщахэу увыIэнутэкъым, ауэ гъукIэр, зыдэс жылэр дэнэ кэна, нэгъуэицI къуажэхэми къацIыху, къыщхъэицыжын гъунэжици, абы къуогуишхукIыр. Лъапсэ, 105. 2. (96). Къуажэм дэс, цыпсэу цIыхухэр. Астемыр, Степан Ильич, Елдар гъуэрыгъуэурэ псалгъэрт, жылэ къызэхуэсари а цым къабгъэдыхъуэрэ я Iэр къаубыдырт, лIыжъхэр хуахъуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 246–247. Фронтым къикI хъыбархэр мыцIагъуэу, нэмыцэр нобэ къос, ицъдэй къос, жалэу цIыхуитI зэхуэзамэ, я гузэвэгъуэ зэжралэрэ яцIэнур ямыицIэу жылэр къызицIэхъеяцI. Къалэн, 431. Уеблэмэ, Iэ фIэтыху, псэ зыIут зэуицIэм хэзгъэкIынукъым, жиIэу езыри иувыкIыу жылэр зэрыжылэу нэху цыхуу цигъэтыну тIэу еплъынутэкъым [Гъумар]. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 658.

ЖЫЛЭ II (24). КъэкIыгъэ къызэрыкIыкI хъэдзэ. Мо мыIэрысэм еплъ и жылэм, Абы уэ дауэ уеIэбын: Езыр и лъапсэм темыкIуадэу Къуитын имыдэ и зы бын. МыIэрысэ. «Мывэ хуабэ», 275. Удз гъэгъа кудейр къацIтэ: зыхэт цIым зэрыхэту езым хуэдэ зэрымыт цIыналгъэм пхъырэ цыхэбгъэуэвэмэ, зиужьу жылэ къыпкIэнукъым, дахэу къэгъэгъами, и тхъэмпэр пылгъэлъыжынурэ кIуэдыжынунци, Лэчымэ, 393. Абы я гум уеплэмэ, уэиш зытешхэу дыгъэ зытешхэа вагъэм хуэдэт, жылэфI тешсэр заныцIэу къытрипхъэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 178.

ЖЫН I (мэж) лъэмыI. (7). Дийн, мыхъейуэ быдэ хъун. ГъуицI быдэм фIэфIкъым а Iуэху ицIэхъур – АрацI фочыишэр цIыху нэпс ткIуэпсым Еицхъыркъабзэу жынкIэ ицIэхъур. ГъуицI. «Мывэ хуабэ», 119. Дунейм къытехъэ къытенэнкъым, Лыгъэ зезыхъэр сыну жыни. УсицI. «Вагъуэ махуэ», 35. Мес, хъарзынэуи дыгъэр къыицIэкIауэ, и нурыр тенджыз бдзаныцIэу жам толыдэ, дыицэ лъагъуэ дахэ ицIу. Лъапсэ, 54.

ЖЫН II: ЖЫН ФЫЦIЭ (2). Иейм хуэлажъэ жын. Мис иджы жын фIыицIэр мэхыници, ицхъэицIыници, итIанэ сымаджэм жьы игъуэтыжыници, жиIэу арат хъэжымы и гугъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 74. Инус мызэ-мытIэу иIуэтэжацI абы цыгъуэ хъэрып гуэрим и фыз сымаджэр выфэ цIынэм кIуэцидэу жын фIыицIэр фызым зэрыицхъэицыхуар. Хъуэпсэгъуэ нур, 69.

ЖЫП (60). Хъэпшып цыкIуфэкIу, ахъшэ с.ху. ирагъэлгъу, щакъумэущыгъыным хуащI илгъхэпIэ. Нурхъэлий иджыри зэ къыIуици, хуицIыжици кассэри, музыкэ иригъауэри, IункIыбзэIухыр бэлгътоку фIей гуэрим кIуэциишыхъри и жыным ирилгъхэицI. Хъуэпсэгъуэ нур, 216. Доллар псалгъэр зэпеудыр Къиплгъу ису фэ жып жыауэм. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132. Си Iыхъэ гъаицIэм хэмыкIуадэ, ИтIани куэдэрэ си гум хоцIыр: Си жытыр гъуанэу лафкIэ уардэ СыкъыицIэхуауэ

зэм къысфIоциIыр. Зыгуэрим жиIэм емыдаIуэу. «Мывэ хуабэ», 153.

◇ **Жып гъуицэ** (2). Ахъшэншэ. Фэ жып гъуицэм къиплгъ сом закъуэм Доллар цылгъу плэм къелгъагъур. Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Зы морожнэцI сом зи уасэр, Ар естынкъэ сипхъу нэхэ кIасэм, Желэ лIымы и фэ кIагуэм И жып гъуицэу IэкIуэлгъаIуэм, Ирилгъхъауэ ар йожъэжыр. Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130.

ЖЫПХЪЭ (2). Зыгуэр ягъэжын папщIэ къагъэсэбэп Iэмэпсымэ; къупхъэ. Астемыр шыгун цагъэжкIэ шыгун гъэткIуа зракIэ ятIэ жыпхъэр ицIу еджэн хуейт. Хъуэпсэгъуэ нур, 180.

ЖЫРАСЛЪЭН (258). ЦIыхухъуицIэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ», «Эмирым и сэххуэ» романхэм къыхош. Абрэджем я пашэу къалгъытэр Жыраслэнт, арицхъэкIэ Жыраслэнт большевикым я лъэныкъуэ зицIат. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 621. Ауэ Жыраслэнт шэсакъэ – нэгъуэицI зыгуэр мэхуэ, псалгъэ куэд жымыIэу, шым тесу умыицIэу, бгыицхъэ бгъэжъ плэкIэу плэуэ, и заныцIэу дзэплэмэ и ицIыбагъымкIэ ицIэри илгъагъуэ, зэицIэдэIукIэмэ, дэнэ ицIыицIыри зэхихуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 86. Берд и фызымрэ езы Жыраслэнт и гуацэмрэ зэгъусэу Сэид и унэр хэцIанIэ яцIауэ ицIэнт, дыцIыхубзи, ди гугъу къаицIынкъым, Алыхъым дыкIыгъумэници, жалэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 256.

ЖЫР (30). Дыжыныфэ-хужьыфэ металл быдэ. Жырыр жыр пхъаишэм текъутэу Хэт зыицIэр зауэр ижежъар? Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гъуэгу», 21. Мывэ джэрэзым епхъэлIамэ, Къыпехур жырым мафIэ хъуэпскI. ХъуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15. Ныбжэгуэу си лъапIэ, СыкIынэ мыбдеж, Жыр Iэцэр слэцIэлгъу ЗэуапIэм сигъэлъ. ЗэныбжэгуэитI. «Шум и гъуэгу», 33.

ЖЫХАПХЪЭ (5). Унэ, пщIантIэ, уэрам зэрапхъэнкI. Курсант цыкIу къомым, хэт жыххэпхъэ, хэт хъэнцэ къаицIауэ, ицIантIэр япхъэнкIырт, сабейр дрихуейуэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 558. АрицхъэкIэ Iуарэр зэрицI и хабзэу жыххэпхъэр къыицIтэу и лIым еуакъым. Къалэн, 431.

ЖЫХАФЭ (1). Еплъ жыхафэгу. Си д арикIэр тешлгъафэу Жыхафэр си махуэ гъуэгуэ, Ер зи IэцIагъэр мы ицIыпIэм Шремылгъыхъуэ гухэхъуэ. «ЩIалэгъуэ ицIыналгъэ», 426.

ЖЫХЭФЭГУ (2). Унэ лъэгум шыщу бжэм нэхэ къедзауэ шыгIыхъэ. Бекъан и пхъэ лъакъуитIыр зэбгъыхуарэ имыгъуэтыжу жыхафэгум зэпыицIэу телгъуу ицIыгъагъум, и фызыр цыджану къызэкIуэжIаицI: – Сыт лIыжъ делэм ицIэр? Къалэн, 431. КъыицIыхъар жыхафэгум иувауэ Иринэ къеплгъу цытти, цIыхузыр игъэуэжIытэу. Нал къута, 240.

ЖЫХУАIЭ (95). АпхуэдэцIэ зиIэ, цIэр зезыхъэ. Ар дэнэ абы ицIэIэнур, зэрыицIыкIурэ Екаториндар жыхуаIэ къалэишхуэмрэ Бытырбыхурэ къыдэмыкIым. Хъуэпсэгъуэ нур, 262. Нэху зэрыицIу тIури зэгъусэу Мурад Шамхъун жыхуаIэу шы къэзыицIэхуу зыицIэ гъуэр

Щхьэцэхуж дэсти, абы и деж клуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 161. *Артисткэ жыхуалэр Тинэ ицлэркьым, Тинэ ицлэн хуейр Лу щыжриэм, хьыджэбз цыкгур кьэууфлац, арицхьэкIэ егупсысыжри цIемыгьуэжу кьэнакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 637. Экзамен жыхуилэ псалъэри дэнэ кьуикI. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 501.*

ЖЫХЬЭНМЭ (17). 1. (13). Мүслъымэн диным зэрыжиIэмкIэ, цыху лIам дунегьэкIэ илэжьа мыхьумыщIагьэхэм, зэрихьа лейм папщIэ кьихьа гуэныхьхэр ипшыныжу ахьрэтэм зыщыхагьэхьэну мафIэ гуащIэрц. *ПицафIэр апхуэдизкIэ гужьейти, иджыпсту жыхьэнмэм кIуэ жаламэ, кIуэуэ и курыкупсэм хэтIысхьэну хьэзырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 174. ДунейкIэ цыхум жыхьэнымэкIэ хуэупсам и гьуэгу дахэ хьунукьым, лгэпэрпэ зациуэ, и кIэтиуир и вакьэ лгэпсу, и дунейр дэгьэеигьуэ зациуэ Алыхьым кьыхуиуха дьидэм «шокьу» жилэу хуэзэнуц. ГуцIэгьуэ, 425. Лгэпци сьджим теулуэу жила тхьэлганэр тхьэм и деж нэсу цытац, дэри сьджим дьыгьэдэти; жэнэтым уцьыгьымы укьопцIэ, жыхьэнмэм и курыкупсэм укIуэнуц, Кьэрэжь. Льяпсэ, 104. 2. (4). зэхь. Гугьухь егьэлей зыхьэл, гүзэвэгьуэ, хэкIыпIэншэ. – ДунейкIэ жыхьэнмэр ди фэм икIащи, ахьрэткIэ жэнэтыр кьытлгьысынуц, – жиIэрэ Кьэрэмырзэ цыху зигу кIуэда хуэзэмэ, и гур фIы хуищIыжырт, заур яухьу кьалэр аргуэру кьащтэжа нэужь. Лыгьэ, 412. Дээр жыхьэнмэм и курыкупсэм щихуэкIэ псэ зылутир мыгужьейуэ кьээнэнт? Лыгьэ, 412.*

◊ **Жыхьэнмэм ихуэн (1).** Шынагьуэшхуэ ирихьэллэн. Дээр жынэнымэм и курыкупсэм щихуэкIэ псэ зылутир мыгужьейуэ кьээнэнт? Лыгьэ, 412. **Жыхьэнмэ ихьэ дакьэжь (2).** Жыхьэнмэ курыкупсэр зи Iыхьэ, зи гьуэгу (лей куэд зезыхьам хужалэ). – *Мо повар нэ пльыжыжыгьыр арац жыхьэнмэ ихьэ дакьэжь хьунур, фымыгузавэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 174. Жыхьэнмэ мафIэ (2).* Зауэ лыгьей. Нэмыцэм я нэр кьыщхьэрипхьуауэ дээр жыхьэнмэ мафIэм хахуэ, кьалэр кьащтэну еIурэ я кIэтиуир зэтытхьыным нэац. Нал кьута, 256. Шуудэ хьарзынэр дунейкIэ жыхьэнмэ мафIэм хэзгьэкIуэдац, гуэныхь ин кьэсхьащ жиIэри, тридэри хьэжыщI кIуэгьуэм зригьэхьэлэри хьэж ищIыну ежьац, зэрежьари дрейхэр зэрежьам хуэдэт?[Кьэрэмырзэ] Лыгьэ, 413.

ЖЫIЭГЬУАФIЭ (1). пльыф. Тыншу пхужыIэ, кьыпхуэщIэ. *Кьэхгунур кьэхгьуа иужь нэхьыфIыр жылэгьуафIэц. Нал кьута, 295.*

ЖЫIЭГЬУЭ (4). 1. (2). Зэуэ жаIэр. *Си пхьур си псэм схупымыкIми Пы изотыр, – жиIэу уи адэм Зэ жылэгьуэц цыжылэнур, Уи анэр гьыми иригьадэм. Сэ кьызэдкIуэ, жиIэу щIалэр. «Батырыбжь», 90. Зэ жылэгьуэкIэ псоми кьагурыуакьым Таша зыхуейр, ауэ тIэу-цэ жиIэу псоми кьащыгурыуэм, зэмыныкьуэкьуэ кьээнэнт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 557. 2. (1).* Псалъаф. *Гурьлэ жылэгьуэр сэри сцIатэм, И мычэзуэ сыгуээнэнт? КIарц жыг. «Вагьуэ махуэ». 367. 3. (1).* ШыжиIэну чэзур. – *АтIэ, уэра нобэ зи уэрэд жылэгьуэр? [Бот жиIэу]. Хьуэпсэгьуэ нур, 248.*

ЖЫIЭГЬУЕЙ (1). пльыф. Кьэпсэлгыгьуей. *ЦIэр советскэм зэридэжIа щхьэкIэ иджыри цыхур есакьым, псалъэхэри жылэгьуейт – председатель сельсовета жылэныр гугьут, цыхум я бээр хуэкьутатэкьым. Нэгьуху, 19.*

ЖЫIЭДАIУЭ (1). пльыф. ЖыIэщIэ. [Дэфэрэдж:] *И насыпжьэти, сэ кьыспэцIэхуац, армырмэ хэт ищIэрэт абы и Iуэхур зэрыхгунур, езыри цыхубэ Iуцу кьыщIэкIащи, жепIэр зэхыщIыкIыу, екIуэлланиэниэуи кьэнати, сьмаджэщым санитаркэу цIэзгьэуац, хьарзынэуи мэлажьэ, жылэдаIуэц, и чэзур кьэсмэ, лгьхуэници, итIанэ зэрыхгум депльыни. Льяпсэ, 23.*

ЖЫIЭЖЫН (желэж) лгэI. (9). 1. (6). Зыгуэр уигу кьэгьэкIыжын, тепсэлгыхьыжын. *Абы и гум кьэкIыжар ди унагьуэм ямыщIэу кьээнэнт, Iэджи жаIэжац, шыр зэрацым хуцIегьуэжэуэ, яфIэгуэныхьы хьуац. Анка, 384. ЖаIэж а хабээр нобэ кьэс Ди пасэрейхэм яхэлгьуэ. Пасэрей хабээ. «Вагьуэ махуэ», 362. 2. (1).* Зым кьыжэдэкIыр дрейм кьыпсэлгыжын. *Ботэщ Астемыр и кьуитIыр – Темботрэ Лурэ – а кьомым яхэтт, зыр здэкIуэм дрейр кIэлгыкIуэу, нэхьыжыым жиIэр нэхьыщIэм жиIэжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. 3. (1).* Псалъэмакьым щIыгьужын. [Алыджыкьуэ:] *Иужьрей «сыхьэт ныкьуэр»жимыIэжэтэмэ, жысIэну уасэр си Iунэм кьэсат. МелыIыч, 438. 4. (1).* Зэ жыпIам кьытегьээжын. *Сыт жилэну пIэрэ Хьэбибэ – жыгьыр уэм икьутамэ, бэв хьуни, жылэжынкьым. Шынахужыкьуэ, 53.*

ЖЫIЭКIЭ (5). ЗэрыжаIэ щIыкIэ, кьэпсэлгыкIэ. – *Кьапльи кьэдаIуэ Албиян кьэкIуэжауэ дьымылгьагьумэ, – жиIац Хьэбибэ и фIэщыпэу, благауапIэмэ и жылэIэм зыдищIу. Нал кьута, 227. – Ар сыт жылэкIэ? – сьарэзыщ, Алыхьри арэзыщ... Тхьэм унафэ угурлы ищI! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 511.*

ЖЫIЭН (жеIэ) лгэI. (7985). Зыгуэр кьэпсэлгын. [Абу-Деруиш жиIэу:] *Хэкур дбгынащи, дэнэ уыIэнIэ тхуэхгуну пIэрэ жыдоIэри Дуней хьурейр кьыдоджэдыхь. Кхьэлэгьунэ, 375. Фыз ябгэр кIэбгьуэ зыщIу щыдэкIыжакIэ, мурад Iей гуэр ищIат, Дисэ фыз кьэрабгьэхэм ящыщтэкьым, жиIам пхутекIынутэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. Кьалэм дэсари дэкIри ежьэжат дзэм фIэкIа кьыдэмьнэу, я хьэти-шыти дашири нэгьуэщI щIыналгэ итIысхьат, кьэралитI зэзауэм я кум дьидэмыкIуадэ щIыкIэ, жаIэри. Лыгьэ, 410.*

◊ **Жалэм еувэлэн (3).** Зыгуэр дэлыгьын. *Рахьым темьыгуишуащэмэ, Iуэхур и псэм фIэфIт, сьхуейкьым жылэмэ, улгыгэниэу кьафIэщIыни, жиIэри Рахьым Дисэ жиIэм еувэлэныр нэхь тригьэкIуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. Жалэм тецIыхьын (1).* Зыгуэрым и псалъэм тету щIын. *Сабийхэм ялгьэгуат Дахэуэс унэм хьэтишытыр кьыщIыхьу цыхуежьам унэм мафIэ кьыщIэнауэ зэрыщымытар, арицхьэкIэ цыкIухэм уапкьрыутицыхьэрэ жалэм тецIыхьыIамэ, зыми щыщтэкьым. ГуцIэгьуэ, 424. ЖиIэнур имьыщIэу (4).* Гужьейуэ, щтэлэщтаблэ хьуауэ. *Лу жиIэнур имьыщIэу Саримэ дежкIэ*

плэрт, аргууру Елдар еплгыжырт, зыми зыри жимылэжу, цхьэж илуэхи и ужь итт. Хьуэпсэгьуэ нур, 133. **Жилэрель** (3). Жилэм еплъ (зэхахар зэрагьэцагьуэр кьагьэлбагьуэу кьансэлъ). Уа-а, абы жилэрель. Хьуэпсэгьуэ нур, 133. **Жылэн гьуэтын** (11). Кьипсэлъын илэн. Чачи жилэн игьуэтырт: «Уи цлалэм и гур цытылэркьым, си псэ тлэку», жилэурэ Думэсарэ и гур нэхъри лей кьиицаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 565. Данизэти жилэн игьуэтырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 313. **Жылэн мыгьуэтын** (1). Кьипсэлъын имьлэн. Инали и кьэишэным саугьэт хуишуэ машинэм илэти, абы и гугьу имьщлү кьэнакьым, нэгьуэцл жилэн цимыгьуэтым, Саримэ и цлалэ цыкьлү Ахьмэд етлэнэгьэ школым зэрыкьуэным теспэлъыцаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 537. **[И] жылэ тегьэтын** (1). Жызылэр зэрыхуейм хуэдэу луэхур екьлүкьын. Пыжьынэ и кьуэм и гьэсэным гугьу демьхь цхьэкьлэ, езым жилэм псори тригьэтынуици, и лым деж кьыицицлэдауэ унафэ зытримыщлүхь цылэкьым. Льяспэ, 67. **Жилэм темькьын** (3). Зыгуэрым зэрыжыхуилам хуэдэу щлэн. Зауллым псалгьэр хуэбгьэдэну, Жыплам утекьлү кьыуыгьазэ. Кьыуыгьазэ. «Дамыгьэ», 241. **Зэрыжалам тетын** (1). Чэнджэщым, унафэм тетын. Сэлэтхэм псыницлэу кьахьыц чырбыши зыкьоми, Аралным зэрыжилэм тету, дэкуеиплэ цыкьлү хуэдэу зэтралгьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 293. **ЖЫПЭФЫН** (жепэф) лэп. (25). Зыгуэр кьипсэлъыну хуэфлэжкьын. Бот кьыгурылуат Думэсарэ гьуэгу тэмэм зэрытетыр, ауэ абы и псалгьэм пидзыжын имыгьуэту, Астемыр дежкьлэ еплэжкьырт, уэ зыгуэр жыплэфыну плэрэ, жилэ хуэдэу кьригьэкьлү. Хьуэпсэгьуэ нур, 263. Луэху кьагьэхьям теспэлъыхьу Кьазбэч куэд жилэфынут, и гум илэ псор кьитлэщлү жилатэмэ, арицхьэкьлэ абы хуэдизу и цхьэр течауэ упсалгьэмэ, жыжэ нэсыжынкьлэ хьунут. Льяспэ, 82. **ЖЫПЭЩИ** (6). пльыф. Жалэм едалуэ, и пщэ кьралгьхьэр, кьалэн кьыицащлү зыгьэзащлэ. Ппан жылэщлү лэджэ кьэсри Пыцлхэр псори яубыдаиц. «Бдзэжьенцэм ипхьу», 155. Турарэ и кьуицхьэ нысэр фьлуэ илгьагьурт, зэрыцлхьу лэсэм, зэрыжылэцлэм паницлэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 576. Анэм еицлэ кьуэр жылэцлэм Зыдынэсыр илэ фьицлэр, Адэм еицлэ кьуэм гухэлбу И цлалэгьуэм зыхуэплэцлэр, Ауэ цлалэм лыгьэу хэлъыр Гугьуехьыплэцлэ кьозыгьаицлэр. Ущие. «Партыр ди пашэу», 89.

Жь

ЖЬАЖЬЭ (2). пльыф. Псынщлэгьэ, жыджэрагь зыхьмыль. Базэр Кьуицхьэхьу цылэти, кьуаажэм пэжыжьэуи, Азрэт цыкьум яцыгьужа хуэдэт, жицлэ цллагьуэ цымылэу, жьажьэ икьли дькьомькьыфэ кьытеуауэ. Нал кьута, 250. Мэсхьуд ехьэкьл-кьехьэкьл илэтэжкьым, заницлэу кьыицидаиц: -Иэдэм, узэрытрахур арагьэни, сьту жьажьэ ухьуа!

Щхьэлакьлэу хьарзынэ кьыицхьэуэ пэтрэ, цлалэ цыкьлүхэм уакьлэрыщлэуэ уохьэулей. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 633.

ЖЬАКЛАГЬУЭ (1). пльыф. Жьякьлэ гьуэжь-плъыжьыфэ зытет. Жьякьлэгуэм шыбз гуартэр егьэхьур, Бгы джабэу хьуныфлхэр а лъыжьым И унэу цопсэур Кьуицхьэхьум, Шы жэрхэр зэблэхьур пцэдджыжьым. Пщыхьэщхьэ шу. «Шум и гьуэгу», 72.

ЖЬАКЛАЦЭ (4). пльыф. Жьякьлэ лүв зытет. Аркьэми кьыицицлхьэм, Лу и нэ кьызэтрихаиц – плээмэ, зы лы жьякьлэцэ кьаицхьэицицицлэблэбэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 144. Лыгьур жьякьлэцэ кьомыр щилбагьум, шынаици, кьегьыхьу кьыицидаиц. Льяпсэ, 58. Зэгуэр Исуйф я кьуаажэгу Хьэишым жьякьлэцэ кьыхуозэ. Лэчымэ, 389.

ЖЬАКЛАЩХЬУЭ (3). пльыф. Зи жьякьлэ тхьуа. Шым кьемытсыхьу Ахьмэдым Уи адэм мыхэр жрелэ: «Жьякьлэщхьуэм дишхэр бгьэтицкьлэуэ Мыбдеж хэцлалэ цхьэ пицла?» «Адэ», 139. [Щэрдан Берд жицлэу:] Хэт мыр зи лэцлэгьэр, жьякьлэщхьуэ кьом? Хьуэпсэгьуэ нур, 291.

ЖЬАКЛЭ (44). Нэкубгьухьэм, жьэпкьыпэм кьытекьлэ цы. [Алыджыкьуэ:] Сыкьэтэдэжри пэицхьэкуми мафлэ исицлэри сыицлэклаиц, жьякьлэупсым сыкьлэуэ си жьякьлэ зэцлэкар егьэупсэрэ си паницлэри тлэку цлэзгьаицэмэ, си гуапэу. Мельыч, 444. Нурхьэлий и ажэ жьякьлэр дьхьэицхьэнти, Тембот абы еплэмэ, хуэмыицчу дьхьэицхьэти, езы Нурхьэлий гьыным хуэдэт, и пэр кьыпылэлт, и жьяфэри кьылурылэлт. Хьуэпсэгьуэ нур, 149. Жьякьлэ тету лыжьы цалбагьум, Ариц нэхь Гуири, тицлэныц пашэ, – Жалэу лэджэ зэрысехьэрт... Пашэ. «Дамыгьэ», 90.

ЖЬАКЛЭУПС (2). Жьякьлэ, щхьэ упсыныр зи лэцлэгьэ. [Алыджыкьуэ:] Жьыуэ сызрыкьуам кьыхьэкьлү жьякьлэупсым деж илэс цллагьуэ цылэтэжкьым, си луэхур самыгьэуэуэ зэфлэгьэкьлэри кьэзгьэзэжэиц, лэкуэлэакьлэуэ сызэицлэупсауэ, дьхьумэ тлэкуи кьыскьлэрихьу. Мельыч, 444.

ЖЬАКЛЭУЭ (10). пльыф. лэзэу, екьлү, шэрыуэ псэлгьэф. Игьаицлэм фьз хьэлэлу, лбагьугьуафлэу, псэлгьэрейуэ гу льыуытэу цытар жьякьлэуэ бэлыхь хьуат, куэдми гу льытауэ, лэджэми и акьылыр хунэсу Гуиц хьуат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 546. Мыбы кьыицицлхьэм, бэмылур Мэхьу жьякьлэуи, и гур мэзагьэ. Мащэм кьрапсэлъыкьлэ. «Дамыгьэ», 116. Кьылыицибий и кьуэр а кьомым хэплгьэри и гум кьэклаиц: «Махьсидэ Алий кьады кьуэдзэти зауэм кьыицаукьлаиц, абы и лэ игьэуэвэн хуейм кьурлэныр фьлуэ ицлэу икьли жьякьлэуэ цытын хуейиц, Астемыр узыхуей дьдэм хуэдэиц, атлэ ар дэгакьлэуэ цхьэ мыхьурэ», – жицлэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 120.

ЖЬАНТЛЭ (14). Унэм е лэнэм и нэхь тьысыплэ льяплэу нэхьыжьыр шагьэтлэс цыплэ. [Бэтокьуэ жицлэу:] Дэ дьзэуаиц, кьэзэуат зетхьаиц, нэхь жьантлэр зыхуэфэицэр дэраиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 323. Гутыр пцлантилэм дьыицилэысым, Расул жьантлэр кьылысынт, Хэгьэрейуэ кьалгьытати Яицлэхьакьым ар бысым. Цада кьуаажэ. «Вагьуэ махуэ», 335. Лы хуэдэлхэр зэхэтлэсхьэм,

ЖвантIэм яшэ зи цхьэ тхуар, Лыггэр мыцIэу цаггэдахэм Гуыцныггэриц дыщэ хуар. МыщIэр дыщэм дощIэращIэ. «Батырыбжъэ», 149.

ЖЪАПЩЭ (4). Жьы, жьышхуэ кьепщэныггэ. Хэт ищIэрэ, иджыри узэрыгуггэу кьыцIэмькIынкIэ мэху: е Нанэ зыцIыпIэ деггакIуэ, е узых кьоих, е жьапицэ мэху [гупсысэрт Лу]. Хуэпсэггэу нур, 306. Бжыыхэ жьапицэр уэс кьэсыггэуэм Кьру гьыбзэу сэ кьысфIоуцI. Бээр уи анэрц уэзыггашIэр. «Батырыбжъэ», 61. Уи уэггэуи жьапици зэхыхьащи, КьэкIыггэу итыр еггэмэх. Уи уэггэуи жьапици зэхыхьащи. «Батырыбжъэ», 60.

ЖЪАУАПIЭ (3). Жьауэ зытридзэ. ФIуэу шха нэужь, жьауапIэм здыцIэсым жейр кьытеуаиц. ВитI, 414. Нэхъапэрауэ, уэздыггэи жьыгзаницIэшхуэу узыхуейм хуэди зыпунци, жьауапIэм ицIэлъу гэггэу, итIанэ зэггэуи, кхгухьыр джэд бгэггэуи еицхуэ зэпкьырылхьэ, абы кхуэупIацэм и фэр фIуэу гьэтэджи, тебзэ, зы гьуанэ имыIэу. Кхуэхь пхэнж, 508. Иджыри кьэс жьауапIэм ицIэлъу жез хьэ тумэм Iусымэр кьыцIыхьэри кьызэцифуаи, и Iэнлгэм Мэзан бгэггэдэу ицIлгэггэу идэнт – идакьым, и дзэлыфэр гуэггэуицхуэу ицыхуитIым, Мэзан шынэри Джэлил зытета жьыгым дэлгэири нэхэ лгэггэу дэжIуэиц. Бабышыкьуэ адакьэпщ, 476.

ЖЪАУЭ (26). Дыггэ зытридзэ гуэрим ищI ныбжъ, дыггэ зытемыпсэ щыпIэ, дыггэ нэбзийр здынэмьс. Жьауэ еицIыруицIэ пьIэм, И хуэржыныр ицIыбым илгэи. МакIуэр ицIэлэр ауз гьуэггэу. «ЩIалэггэу щыналгэ», 54. Тхьэмахуэ ялэ узых кьэицхатэм, Жьы жьауэ гуапэм дэ дыцIэст. Уи уэггэуи жьапици зэхыхьащи. «Батырыбжъэ», 60. Цыхуэбзхэм я ицIалэ цыкIухэр гублацхьэдэс яцIауэ, сабий быдзафэр я IэплIэм илгэу, гуэцэри гулхэм кIэрэхьауэ хаданицIэ кIуэрти, махуэ еным кьыхэмькIыу хадэ япцIэрт, я сабий быдзафэу выгу жьауэм кьыцIэнам бадзэри хуэупIэцIэдэжри ежауэ зэраггэуэр зэхамыхуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 269–270.

ЖЪАФЭ (18). IупщIакIэ. Iэбэри кIэпхьыр кьыпхуэтауэ шынэуэ зи псэр хьэришым нэса кIэпхьымкIэ напэIэлгэицI палгэу и жьафэр илгэицIри иггэтIысыжэицI зэцисысам деж. Кхуэхь пхэнж, 501. Локотош дэуэну кьызырыкIын кьудейуэ Азрэт кьыцIэпцхьаиц, и жьафэр кьыIурылэу: – Бахуэр кьэсаиц, – жиIэри. Нал кьута, 261. [Саримэ:] А дыдыд мыггэуэ, Рахым и жьафэ кьыIурылэуэр дауэ ишэчин. Хуэпсэггэуэ нур, 192.

ЖЪАФЭIУРЫIЭI (2). плгьф. гуем. Жьэрыплгэ, делэIуделафэ. «И анэр иггэггэуэлгьыж а жьафэIурылэлым», – жиIэу Тембот хуэцIэрт, лафкIэтетым «жьафэIурылэл» фIицауэ. Хуэпсэггэуэ нур, 140.

ЖЪЭ (81). Iупэхэм, дзэхэм я зэггэуэпIэм кьыщыщIидзауэ кьурмакьеицхьэм нэс зэхуакур. Иринэ ераггэицэраггэицIэ ткIуэпсэ зэрызыххуэрэ быдзышэр сабийм и жьэм жьэдиггэаткIуэрэ ипIаиц, нэхэ ин хуэхуэ. Нал кьута, 278. –Лыр мышаруэмэ, фоч ицIызырихьэн ицIлэххэжым, жиIэри Кьэрэжъ дыхьэицхьаиц, и жьэицхуэм дзэуэ дэтыр уицIэлгэггэуу, абы фоч иггэггэуэфу зэрыцытыр зымыцIэ ицIэлгэггэуым. Лгэпсэ, 103. – ФIыцIэмэ, и

жьэр пхуэантэм хуэдэу бггэуэмэ, и пэр гуэнишэрыкьэ ицIынам еицхьэмэ, и нитIыр кьуарггэынэмэ, хьа-хьа-хьа, ярэби, абы [фызым] ицхьэкIэ уасэ птауэ пIэрэ? Хуэпсэггэуэ нур, 153.

◇ **Жьэ гьуэтын** (1). Зыгуэр жыпIэну, зыгуэрим утэпсэлгьыкьыну хуит хуэн. Гьатхэр кьэсмэ, жьэ бггэуэтын, УбзэмыIуми уцоггэу. Мывэ закьуэ. «Батырыбжъэ», 14. **Жьэр зэцIэмьхын** (1). Мыпсэлгэн, зыри жьымыIэн. Абы [Жансэхуэ] жиIар нэггэуэцIым жеггэи, зым и жьэ зэцIыхынкьым. Мазэ ныкьуэ ицхуэантIэ, 619.

ЖьэкIэ дэIуэн (1). Зыри кьыгурымыIуэу щытын, зэхимыхын. ЖьэкIэ дэIуэу зэхэиц [гупыр], – жиIуэрэ зыгуэри кьэтэджыжэиц. Хуэпсэггэуэ нур, 197. **ЖьэкIэ плгээн** (1). Зыри кьыгурымыIуэн, техуэулеикIын, гулгьытэр фIэкIуэдэн. Астемыр зэ зыр, зэ нэггэуэцIыр кьыцIэуэрэ зэкIуэцIыхьэрти жьэкIэ плгэ кьомым яриггэуэаггэуэрт. Хуэпсэггэуэ нур, 198. **[Я] жьэм жьэдэмыхун** (1). Куэдрэ цыхуэ тепсэлгьыкьын. [Дэфэрэдж:] ХьыницIэлкIэ зэдэу цыхуэхуэм я жьэм жьэдэмыху мэххуэмэ и хьыбар сэри зэхэсхат, арицхьэкIэ езыр сэ сытым сиггэицIыхунт. Лгэпсэ, 94. **Жьэм кьэкIуэ кьэмыггээнэн** (16). Бзаджэ тетхуээн, ешхьдэн. Ар езым и фIэцыпэ хуэжри нэхэри Инал хуэцIитхуэу хуэжэиц, Инал зэрыкьэрэхьэлгэггэуэр ицыхуэицэжэиц, Инал зымы ечэнджэицыркьым, Инал зыкьыфIэицIыжэиц, жиIэу и жьэм кьэкIуэн кьымыггээнэу. Мазэ ныкьуэ ицхуэантIэ, 541.

Жьэм кьэкIуэн (3). Кьыупсэлгьыну теггхуэн. [Апчарэ Сентрал жреIэ:] Сытуу и жьэм кьэкIуэу жыпIа! Щынэхужьыкьуэ, 16. Абдежт «Ила-л-мультэккэ» ицыхьыIэн хуэйри, а псалгэр хэт и жьэ кьэкIуэу жиIэфынт, иггэицIэм дыцыпсэуа ицIыналгэри Iыхьылы-лгэиджанэри кьызэднэжIрэ лIам дыпалгьытэу ди ицIыбаггэицхьэжэр хуэтицIыжэу? Лгэчымэ, 391. **Жьэм кьэмыкIуэн** (3). ЖьымыIэфын, жыпIэну утемыггэушхуэн. Нысэм, гузавэ хуэдэу зыцIэ ицхьэкIэ, и гуацэр кьэмыкьэуэмэ, нэхэ кьызырицIэрт белджылыт, арицхьэкIэ езым и IэкIэ унэм мафIэ иридзауэ зымы и жьэ кьэкIуэртэкьым. ГуцIэггэу, 424. **Жьэм кьыицхьэ кьэмыггээнэн** (2). Еплэ жьэм кьэкIуэ кьэмыггээнэн. Дорофеиц ицыхьыIидзар кьыхуэмыггэуэтыжу и жьэм кьыицхьэ кьыггэанэркьым: «Дивизэ псо си оркестрым зэбггэуаиц, кьыбгэурыIуа?» Мазэ ныкьуэ ицхуэантIэ, 553.

Жьэм кьыжьэдэмыггэицIын (1). Дунейм кьытемыггээхьэн, бзыщIын. ХуэмакIуэри нэхьыбэ яцIаиц, хьыдэжэбз цыкIухэми я тхьэкIумэр яIуэнтIаиц, «емынэ уз» зэфыкIар зыцаггэуэицэу жьыжэу я жьэм кьыжьэдамыггэицIыну. Лгэпсэ, 54.

Жьэм кьыжьэдэхун (5). Зыгуэр зэрымыщIэкIэ кьыIуэтэн, хуэмейуэ кьыщIыггэицхьын. Лу, ицIэкIэзызыр имыцIэу, кIэзызырт: – Елдар машынэкIэ кьэкIуаиц, ауэ «Елмэс» уанэ телгэу Iэуб Iэдэжу кьыздишаиц, – жиIэу Лу и жьэм кьыжьэдэхури ицIэггэуэжэиц, – неблагэ! Мазэ ныкьуэ ицхуэантIэ, 594. **Жьэм хуитын** (1). Зыхуэйр жиIэфын. УсакIуэр жьэм хуитэмэ, и хэкур цоггэу. Гьавэмрэ псалгэмрэ. «Щхьэлгьыкьуэ», 39. **Жьэм хьэжэуэрт жьэдэлгьын** (2). Зыри жьымыIэу

зыгшэхуауэ шытын. *АрицхэкIэ дэнэт, цIыхум я жьэм хьэкгурт жьэдэлэ хуэдэу зэхэтт, я Iэри яIэтыртэкгым.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 628. **Жьэр гээнциIын** (1). Зыгуэр пIын, гэшхэн. *ПытIу жэмьм и пцэм теулуати сабэр кьыдрихуеяи, упицIэжэ яутхьыпицI хуэдэ, - шэуэ кьыциIэкIым жьыбл иггээнциIаи.* Шьэнэхужьыкьуэ, 16. **Жьэр зэтенэн** (1). Мыпсэлгэн. - *Фи жьэр зэтена, цхьэ зыгуэр жьывмыIэрэ? - жиIэри старишынэр кьэгубжьаи.* Хьуэпсэгьуэ нур, 89. **Жьэр зэтенIэн** (15). Псэлгэнынр шыггэтын, гэувыIэн. - *ЗэтенIэ уи жьэр: псалгэм кьыдэкIуэу уи цIэ исIуаи, уэ пхуэдэкгэ хьэлуцидзхэри, жумэрэнхэри, уаишхэри? Кхьухь пхэнж, 502.* **Жьэр зэтехын** (1). Псэлгэн, кьэпсэлгэн. [*Гьуумар:*] *Уэмэн фIэклIа ни жьэ зэтэзыхын фхэмьыту ара? Хьуэпсэгьуэ нур, 91.* **Жьэр кьыIурыхун** (1). *Еплэ жьэр Iурыхун.* Военнэм хакIуэр шилгэагум занцIэу и жьэр кьыIурыхуаи. Нал кьута, 268. **Жьэр мыувыIэн** (2). Псэлгэнынр шымыггэтыфын. *Долэт, Мусэ, Мэсхьуд сымэ я жьэр увьIэнэ Iэмал зимьIэт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 646. **Жьэ пхуантэ** (1). Жьэшхуэ, жьэ кьэб. [*Мусэ Мэсхьуд жиIуэ:*] - *ФIыциIэмэ, и жьэр пхуантэм хуэдэу бгьуэмэ, и нэр гуэнишэрыкэ уцIынам еицхэмэ, и нитIыр кьуарггынэмэ, хьа-хьа-хьа, ярэби, абы цхьэкIэ уасэ птауэ пIэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 153.* **Жьэр убьидын** (1). ЖьымыIэнхэ жьымыIэн, жиIэм кIэлгыпльыжын. *Лу асыхьэту ицIегьуэжаци, си жьэр цхьэ схуэмьубыдрэ, жьыхуиIэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 602. **Жьэр уцIауэ** (2). IурымэхьыкIауэ дэIуэн. *А псом цыкIуи уни, я тхьэкIумэр теггэхуауэ, я жьэр уцIауэ, едалуэрт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 600. **Жьэр Iурыхун** (4). Зыгуэрым зыгуэр гэшцIэгьуэнышэ, телъыджэцэ кьышыхьун. *Мэтхгэнынр зыцIэс пэшим Лу цыщIыхьэм, занцIэу и жьэр Iурыхуаи, тхьылэу абы цIэлгым и куэдаггьыр хуэмьггэциIагьуэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 601. **Жьэгьу** (36). 1. (26). ЗанцIэу дэклиеу Iугьуэ икIыпIэ Iухьу иIэу, мафIэ дащIэрэ шыпщафIэу унэм щIащIыхьыр. *А жьыбггэм Думэсарэ и жьэгум кьрипхьуэтыкIауэ джэд лыбжьэмэр хадэмкIэ ирихьу Астемьыр кьыщIихьаи.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 568. *Хьэжыр ницыхьэцхьэм кьыщIыхьэжри, мафIэ зэхэкIыжар зэциIиггэсту жьэгум дэтIысхьауэ здэцысым, и физ сьмаджэм и гьы макэ зэхихаи.* Хьуэпсэгьуэ нур, 68. [*Алы-джыкьуэ кьыжралэ:*] *ПицэфIапIэм жьэгу пацхьэм деж упицIэм утелъу уцIэлгьыномэ, телIэнциIэлгьыну цхьэнтэ сьт кьуатыныц.* МелыIыг, 456. 2. (10). Унагьуэ. *Журтхэр кьелгэIуаиц [адыгэхэм]: «Фи унэ, фи жьэгу хьыфIэвмыдзэ, фьидггэгумэциIынкьым, ди диньр зэтемыхуэми, дызэдэпсэуни», - жаIэу.* Лэчымэ, 389. *Цыхур зэрыдыхьэшхари зэрантэкьым, сьту жыпIэмэ нэхэ хьэлэл хьуат, Жьраслгэн кьекIуэлIэжрэ и жьэгу дэсыжмэ, и цхьэ иIыггьыжу, и физ сьмаджэм кIэлгьыпльу, зэран мыхьуу псэумэ, нэхэ яфIэкьабыл хьуат.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 653.

Жьэгьу пащхьэ (6). Жьэгум и гупэкIэ, и гьунэгьуу. *Ауэ мурадыр IэциIэхуакгэ, Жьэгу пацхьэ нэщIым кьыдонэж.* Мурад зыцIа... «Багырыбжьэ», 169.

Жьэгьу I (4). Бгым, кьуршым и лъапэ. *И жьэггум ицIэтым мэкьур зэбграшурэ Iэциым ират.* Нал кьута, 294. *Укьэгубжьауэ уцыкIуэм, Гьыбзэр уоггэшыр уи цхьэкIуэу, Бгы жьэгьу цыIэжьэхэм уцIэту, Хьышхуэм уохоуэр уэ хуиту.* Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98.

Жьэгьу II: Жьэгьур кьыщIэтIэтын (2). Жьэпкэ щIагьыр кьелэлэхьын. *Ихьу-илгьырт зы афицар ныбэкэ сырыху гуэр, гуэгуи ггэишхам хуэдэу и жьэгьур кьыщIэтIэтIу, цыпсалгэкIэ Iупсыр кьыжьэдэлгэлэу, и жьэ кьутицхьэри ицIэсысэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 174.

Жьэгьуэшхэн (мэжьэгьуашхэ) лэмыI. (4). Зыгуэр куэдрэ гьэныщкIуэрэ шхьын. *Лу зэрыггым жэмхэр жьэгьуашхэу кьеплгьырт, ицIалэ гьыр зыуи кьрамыдзэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 599. *Тхьэжыгьуэтэкгэ ар: ухьуакIуэрэ зыбггээнциIа нэужь, уетIысэхрэ ужьэгьуашхэу дыггэм зэбггэуэу уцыльыныр? Кхьухь пхэнж, 495.*

Жьэгьушцэт (1). Бий, жагьуэгьу. *Уэ бзу уи хадэм цымыгьуалгьхьэу, Жьэгьушцэт уиIами уибгьынаи.* Си лъапсэр бггэгьуэмэ уэ пфIэфIати... «Щхьэлыкьуэ», 400.

Жьэдэгьуэжын (жьэдэгьуэж) лэI. (4). Зыгуэрым и псалгэр зэпыудын, жиIэр хуэмьдэн, жиIам хуцIеггэгьуэжын. [*Дэфэрэдж:*] *Сэри сьт цхьэкIэ кьезггэжьэн, кьезггэжьэрэ кьызжьэдигуэжмэ, схуэфациэ дьдэци, зыри хэзмышIыкI хуэдэу фэ зьтэзггэуэмэ, нэхьыфIиц, студентхэр жыпIэнуци, хьарзынэу кьысхушцытиц, фIей лэпкэ зэрыскIэрымьлгьыр тыншу яцIэ, гульытэ дахэри кьысхуаицIыр, «Гиппократ и тхьэлгьанэм» сызэрытемыкIынур хьэкькIэ я фIэц мэхьур, езыхэри абыкIэ си акьылггэгьуишхуэиц.* Лъапсэ, 9. *И адэ-анэр кьегешину хуежьэмэ, яжьэдигуэжт «фэ цхьэ фьытемытрэ хабзэм?»* Лъапсэ, 93. - *Уи адэр дэсиц абы. КьыбгурыIуа? - ицIалэм жиIар Мусэ жьэдигуэжаци.* Хьуэпсэгьуэ нур, 215.

ЖьэдэгьэткIуэн (жьэдэгьаткIуэ) лэI. (1). ТкIуэпс гуэр зыгуэрым и жьэм жьэдэггэхьэн. *Иринэ ераггэпсэрагькIэ ткIуэпс зэрызыххуэрэ быдзышэр сабийм и жьэм жьэдэгьаткIуэуэрэ ипIаи, нэхэ ин хьухукIэ.* Нал кьута, 278.

Жьэдэкуэн (жьэдэкуэ) лэI. (3). Жьэм зыгуэр залымыггэкIэ жьэдэлгьхэн. *Дэфэрэджыр кэпым кьраггэцэту и жьэм жьэдэкуа чэтэн тIэкIур кьыжьэдахьжати, тыншу бауэ цыхьум, насыпшышхуэу кьыфIэщIыжат.* Лъапсэ, 41. [*Дэфэрэдж:*] *Хьумакуэм яцыщ кьыщIыхьэмэ, бжэм и деж сыщысыххэци, и лъакьуитIым закIэрызукIэныци, изудыныц, фэ фьыжи, и Iи и лъакьуи фпхьы, и жьэми лэпэдэжьэ гуэр жьэдэфкуи, си ужьыи фьиту псым зыныхьэдзэ.* Лъапсэ, 41.

Жьэдэкуэн (жьэдэкуэ) лэI. (1). Еплэ жьэдэкуэн. *ЩIалэ цыкIум и анэр кьэтым иракуэри и жьэм чэтэн тIэкIу жьэдакьуауэ кIи*

гуоуи мыхгу шыллэм дэлгу яхь, бэуанлэ дьдэ имыггуэту. Лъапсэ, 31.

ЖБЭДЭЛТЫН (жбэдолъ) лъэмыI. (7). Зыгуэр жьэкIэ Iыгъын, жьэ кIуэцIым пкыгъгуэ гуэр щыIэн. *Насып илэти и жьэм кхъуей жьэдэлъыжтэкъым, жьэдэлъамэ, и тэмакъым тенэнт [Чачэ].* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 513. [Аральтым:] - *Е фи жьэм кIэртIоф гъэва жьэдэлъу ара?* Хъуэпсэгъуэ нур, 91. *Совхозым директору тетым ар идэртэкъым: - Берычэт бесын, дыгъужьым и жьэм жьэдэлъ лыр кыжъэдэтхьи узот, жьылэу аракъэ?* Нал къута, 273.

ЖБЭДЭЛЪХЪЭН (жбэделъхъэ) лъэI. (3). Жьэ кIуэцIым зыгуэр нэхъэсын. *Уеблэмэ Тембот къэмьтэджу псы зэрэфэн Iэмал къигупсысат, къамыл кIыхъ къигуэнтауэ и зы кIапэр псы пэгуным хилъхъэрт, мыдрей кIапэр и жьэм жьэдилъхъэрти, екъуурэ псы ефэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 287-288. *АрицхъэкIэ фызыжъым цэху [Чачэ] цIыкIуэ IэлъэцI кхъуакIэм къыщIихиц кхъуей тыкъыри и жьэм жьэдилъхъэти.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 512.

ЖБЭДЭУЭН (жбэдоуэ) лъэмыI. (3). 1. (1). Шхуэлур къыжъэдэкъуэн. [Фэуаз:] *Шы пцIэгъуэлпъым сыкъыщилъгагъум кыхэцтыкIа хуэдэу зегъэдэжэрэз, бгъукIэ йокIуэт, йотхауэ симыгъэиэсу, арицхъэкIэ фIуэу сыжъэдэуэри сшиэса нэужь, цIопицымкIэ и джабэр зэпрысхулыкIац, нэхъ IумтIафIэ сшIын си хъисэпу.* Анка, 381. 2. (2). Жьэм зэуэ псы куэд жьэдыхъэн. [Азизэ] *Псыр и жьэм жьэдоуэ.* Шынаэхужьыкъуэ, 54.

ЖБЭДЭХУЭН (жбэдохуэ) лъэмыI. (1). Жьэм зыгуэр жьэдэлъхъэфын. *Данэ цIыкIуэ къыщилъхуам, абы хуэдизкIэ цIыкIуэти, и анэм и быдзынэр и жьэм жьэдэхуэртэкъым.* Нал къута, 278.

ЖБЭДЭХУН (жбэдоху) лъэмыI. (2). 1. (1). Зэпыун, IэцIэхун, гъэувыIэн. *А махуэм хъыджэбзым Уэрэдыр жьэдэхуиц.* Шыху мурадым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 348. 2. (1). Ящыгъупщэн, и гугъу ямыщIыжын, темыпсэлъыжыжын. *Пэжыр жьылэмэ, Инал и фыз къэиэныр цIыхум яжъэдэхуртэкъым, псом хуэмыдэжу цIыхубзхэм ягъэныцIкIурт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 516.

ЖБЭДЭIУН (жбэдеIу) лъэI. (3). Жьэм зыгуэр жьэдэгъэлъэдэн, жьэдэгъэзэгъэн. *Илас и жьэ уцIам комендантым и кIэрахъуэр жьэдиIури, модрейм пцIэнтIэпсыр къехуэхуэу зэцIэкIэзыащ.* МелыIыч, 473. [Локотош Якъуб жриIэу] - *Уи Iэпхуамбэр жьэдумыIуауэ нIэрэ абы и жьэм?* Нал къута, 267.

ЖБЭДЭЧЫН (жбэдеч) лъэI. (1). Зыгуэрым и кур дыкъуакъуэу жьэдэудын, жьэдэщIыкIын. *ЩIалэм къыщыцIар и жагъуащэ хъуауэ, Алий усэ тIэкIуи хуэхилъхъэащ, мы псалъэхэр хэту: Ем и цIасэр къыщыцIащэм, И шэрэзыр жьэдэчащ...* Зи лъэрыгъыпсыр тIыгъа, 532.

ЖБЭЖЪЕЙ (4). ЦIыхум, псэуцхъэм къадэх гъутхъэпсыр къызыщIэзыдэ орган. *Иджы дауэ хъуну - малым жьэжъейиц хэлъкъым, Локотош и Iыхъэр дауэ хъуну?* Нал къута, 252. *Езы Нартыхур хъуэхуэм едэIуэххакъым, пцафIэр кэриджауэ жьэжъейр зыкIэрылъ лым и гъэвэкIэр гуригъаIуэрти.* Лъапсэ, 80.

ЖБЭ КЪУПЩХЪЭ (1). Дзэхэр хэту нэкIум хэлъ къупщхъэ. *Ихъу-илъырт зы ащицар ныбэкъ сырыху гуэр, гуэгуи гъэшихам хуэдэу и жьэгуэр къыщIэтиIэтиIу, щыпсалъэкIэ Iупсыр къыжъэдэлъэлу, и жьэ къупщхъэри цIлэсысу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 174.

ЖБЭМАРДЭУ (2). нареч. И бжыгъэр хуэгъэфэщауэ. - [Алыджыкъуэ:] *Къызэрыпицэхуа уасэм и ныкъуэ, - жьылащ жьэмардэу, куэдIуэу жьысIэмэ, скIэрыкIыжын си гугъэу.* МелыIыч, 439.

ЖБЭН I (мажбэ) лъэмыI. (2). МафIэм тетурэ шхын гуэр хъэзыр хъун. *Лы гъур а дзасэм фIэлъу жьамэ, Унагъуэр гуфIэу йотIысылIэ.* ГъуцI. «Мывэ хуабэ», 119.

ЖБЭН II (3). Микроб гуэрхэм тхъэмбылым къыщагъэхуэ уз зэрыцIалэ. *Лусанэ и анэр сьмаджэщ, жьэн уз йофыкI.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 617.

ЖБЭШКЪ (13). Дзэхэр зыхэт жьэ къупщхъэ. *Нурхъэлий бэлътоужь, шухъэм ицIылу къэп тедауэ, цыгъиц, и шырыкъуитIри лъэдакэц лъагъуэ, и пэри и жьэпкъэри зэIусэжыным нэса жьыуигъэлэу, и пащIэ тIэкIури адрейхэм я пащIэм емыщхуэу цIэцIарэ фэи темьту, цIыху Iувым сьт ицIыс лъэныкъуэкIи къахэщу яхэтти, арат псори нэхъ зэпIыр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 152. *ГъукIэр лъагъуэ лъэныкъуэкIэ лъэгуажьэмьщхъэу щыту, фочыр цIэгъэкъуэн ицIарэ къэтэджыжыну нIэрэ жьыуигъэлэу, и Iэ лъэныкъуэмкIэ и жьэпкъыр цIыIыгъэу зэфIэсу дыкъат.* Лъапсэ, 106. *Хэт танкIсту зэ цытIами Баш и жьэпкъым цIэгъэкъуащ.* Тхыль еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336.

ЖБЭ ПХЪЭБГЪУ (1). Еплъ жьэ къупщхъэ. [ЩIалэ цIыкIуэ джэгухэр зэцыхъэжащ:] *Уи жьэ пхъэбгъур цIэзудыну ара узыхуейр, сэракъэ япэ къэзыубыдар?* Хъуэпсэгъуэ нур, 257.

ЖБЭРАЖЪЭ (3). пльыф. Хуабжыу пщтыр, къызэщIэна. *Данэ цIыкIуэ цIыIэ хыхъащ, мафIэ жьэражъэщ, красноамеицхэм порошок гуэрхэр кэрата цхъэкIэ, сэбэн хуэхъуакъым.* Нал къута, 277. *Ауэрэ Сэлимэ къызэщIэпIлауэ жьэражъэу зыкъымьщIэжу Iуэцхъуу и анэр къогузэванэ.* Лъапсэ, 27. *Сабий цIыкIум и анэр щилъагъум къэгумэцIащ, и Iунэ цIыкIур пльыжъыбзэт, къэчат, псалъэ хужьIэнутэкъым - мафIэ жьэражъэщ, итIани и нэ цIыкIуитIым нэс тIкIуэпс зырыз къыщIэжащ.* Нал къута, 282.

ЖБЭРЭIУРЭ (3). пльыф. Куэд къэзыбж, псалъэррей, гущыIэ зыхэлъ. - *Ей, дунейри хъэхуиц, хуэмыхури куэдиц, фIыр дэ тхуэдэ зырызщ, - жиIэри нетIэррей жьэрэIурэм псори игъэдыхъэицхэщ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 60.

ЖБЭРЫМЭ (4). Ягъажьэ е ягъэс гуэрым и мэ. *Думэсарэ IэирыI игъавэрт, абы шыбжиитхъу хилъхъэнури тебэ цIыкIулкIэ ицIырти, бжыын жьэрымэ IэфIыр, гурыIупсыр къыгъажэу, унэм цIэз хуат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 263. *Iугъуи жьэрымэ зэхэзэрехъэрэ КъыщIихъэ закъуэм сыкъэтIысынуиц.* Си ильэсищэ. «Щхъэпыкъуэ», 395. *Нэхъ гъунэгъуу уекIуэлIэху, шуудзэр нэхъ зэтоицхэ, жьэрымэм бэуанIэ къуитыркъым, губгъуэм гъуазыр итиц, Iугъуэри сабэри зэхыхъэжауэ.* Лыгъэ, 412.

ЖБЭХЭГҮЭН (жбэхегуэ) лэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр егулIын, жбэхэгэкьуэн, жбэхэкьуэн. [ЦIыхур зэрысекьуэу трибунэмкIэ кьелаш. Хьэбидэ сьими здахьу яхьырт]. Ерагьыу грузовикым жбэхамыгуэу кьызтеувыIахэц. Шьинэхужыкьуэ, 44.

ЖБЭХЭГЬЭУЭН (жбэхегьауэ) лэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр егьэуэлэн, егьэлуншIын. [Алыджыкьуэ жиIэу:] Бжэм тэмэму схухуэмыгьаазу сэри си хьэлгэр бжэм жбэхэзгьауэри хезгьэуд нэтиац. МелыIыч, 439.

ЖБЭХЭЛЬЭДЭН (жбэхольадэ) лэмыI. (4). Зы-гуэрым ежэлэн, бгьэдэлгьэдэн. Хьыджэбз цIыкIур гуфIэу цыдэкIыжым, Джэлил жьэхэлгьадэц и цIыбагьымкIи «кьыкьыкь-сыкьыкь» жиIэу хьы-джэбз цIыкIум и пицдыкьым дэлгьейри лэбжьанэкIэ и пицэр кьритхьац. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 477. Сэ кьысиIэкIия Шур джэдыгунIаргьыу, зызыгьэшу уэсым хэтым жьэхолгьадэ. Зи лэрыгыпс тIыгьа, 520. Кьуэ зэвытIэр ибгынаци Псыхуэ иным цогуфIыкIыр, Пиахуэ нэпкьым жьэхэлгьадэм Жыгьыжь лэабжьэр цIелгьэсыкIыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.

ЖБЭХЭЛЭН (жбэхолгьэ) лэмыI. (5). 1. (3). Зыгуэрым и пашхэм илээн. Кьыкьуэлыкьыу икIи псыниIэу Неман псыжьыр мес йожэх, Бгым жьэхэлгьэм ткIуэпсхэр пицIытиIу Бахгэр тету йокIуэсэх. «Бдзэжьейцэм ипхьу», 145. Адакьэ хужьыр цыжьэхэлгьэм, Джэлил кьапхуэри инкубаторыкьуэ адакьэм и сыдж пльыжыбзэр зыIэригьэхьэри еIэурэ-еIэурэ адакьэ хужьыр IумIафIэ ишIауэ джэдкьазым кьалгьагьуу кьрешэкI, кьрелгьэфэкI, и адакьагьэр здынэсыр зригьэцIэну. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 480–481. 2. (2). Зыгуэрым текIиен, жьэхэкиен. [Фэуаз:] Сэри мэрым сыжьэхолгьэ: – Жэцибгьым! ХьэцIэ льяпIэ, 406.

ЖБЭХЭУЭН (жбэхоуэ) лэмыI. (7). Зыгуэрым еуэлэн; еIуншIын. «Кьору» жиIэу джэурэ и макьыр кьури сьитхэм жьэхоуэри джэрипдэжэжу кьигьэ-зэжыр кьору пашэм япэ зэхехыж. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 543. Бгым и кьутахуэу мьэжьэхэм Псыр кьэзубжьауэ жьэхоуэр, Бгы лэабжьэ шIагьыр итхьэцIу ШIым техьушыишу кьежэхыу. Кавказым и уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 97. Зым зыр жьэхоуэ, йоныкьуэкьур, Кьыуамэ – гьусэр IуегьэкIуэнт. ЗэкIэшIэуэ. «Шхьэлыкьуэ», 397.

ЖБЭХЭУБЫДЭН (жбэхеубыдэ) лэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр еубыдылэн. Машинэр зейм ар шамьидэм, Якьуб кIэрахуэ кьиха яжьэхуиубыдэри хуэмыхуэу иригьэдац. Нал кьута, 214.

ЖБЭХЭХУЭН (жбэхохуэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым бгьэдэджэлэн. Бгы лэабжьэ дьдэу цIы захуэм Турбинэ ину цытиIахэм Псыр метр цэцIкIэ кьохуэхьыр, Хуабжьу кьарукIэ жьэхохуэр. Кавказым и уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 98.

ЖЫГЬЕЙ (3). пльыф. ЦIыкIу, мыин. Абы [менталитетым] зэтримыIыгьатэмэ, лэпкьыр жьгьей хуэ зэпытурэ хэшыпсыхьыпэу хэкIуэдэ-жынкIи хуэрт. Льяпсэ, 65. Хы толгькьун макьыу зэхэфхьыр Хыр кьэукьубейуэ аракьым – Ар бомбэ кьутэм и жьгьейхэр Ди цIыгьум пицтыру толгьалгэ. ШIым и макь. «Шум и гьуэгу», 37.

ЖЫГЬЫРУ (6). пльыф. МакьыфI, макь жан зиIэ. Хьыджэбз цIыкIум и шхьэц фIыцIэр, и нитI кьылыдыкIыр, и нэкIуцхьытI дьхьэрэным хуэдэр, и псэлгьэкIэу жьгьыру макьыр, и дьхьэшихькIэу бзу макьым хуэдэу дахэр – арац усэр зытеухуар. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 615. Кьонсэлгьауэ жьгьыру макькIэ Ар зэхэлхым уи гум кьонэ, Кьыпхуэауэ зэ гуфIамэ ГуцIэм нафIэр кьыициIонэ. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 38. Уэри шу пашэу ухэтхуэу Жьгьырууэ кьэлур ди лэрыгыц. Лермонтов. «Мьвэ хуабэ», 86.

ЖЫГЬЫМШ-ЖЫГЬЫМШ-ЖЫГЬЫМШ (1). Лэмакьыр, шырыкьу с.ху. яцI макьыр кьрагьэ-льагьуэ. Красноармеецхэр жьгьымI-жьгьымI-жьгьымI жэлэу зэдокIуэ, я льякьуэр лэныстэм хуэдэу зэуокI-зэуохьэ. Шьинэхужыкьуэ, 10.

ЖЫ I (135). 1. (69). Ньбжьышхуэ зиIэ, кьуд шIа, кхьахэ. Жыгьыжь гьужауэ сэ си макьыр Жьы кьемытиауэ пхуэмьтсалгэ. Псы уэзфэнур кьыцIэжакьым. «Батырыбжьэ», 62. Кьегьаэ шIалэм и хэкужькIэ, КьызыхэкIахэм кьахохьэж. Кьэзджэрий. «Вагьуэ махуэ», 11. Унэр жьы дьдэу, итукатуркэр кьыкIэрылгьэлыжауэ, чырбыш пльыжь кьыициIар цацэу хуежьа шхьэкIэ, нэшитIу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэцижьыым илгэс нэхьыбэ уцIэсауэ: жэнтэтым и бжэр тхуэзIуаха кьытфIэцIат. Лэчымэ, 392. 2. (65). Зи ньбжьэ хэкIуэта, ньбжьышхуэ зиIэ. ТIэкIуэ зигьэкьабзэц, зитхьэцIу Астемыри, унэмкIэ кьигьэзэжа кьудейуэ, и анэжьым бжэр кьыIуихри кьыициIэIауэ илгьэгуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 66. Нэмэз хьэжыжьхэм яшIа кьудеймэ, ЕрагьисэрагькIэ унэм мэкIуэж. УситI Цам шыстхуэ. «Батырыбжьэ», 75. Гьатхэ кьэс, Кьуцхьэхуэ мэлыр цахукIэ, ерагьыу гьатхэ техьа мэлыжьхэр псым итхьэлэу цытац. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 536.

□ **Жьы ухьуу делэ ухьужа** (2). И ньбжьым хуэмыфащэу зыгуэр зылэжьым е жызыIэм зэрехьурджауэ жыIэгьуэ. [Анзор:] Жьы фыхьуу делэ фыхьужа? Гьуэгуанэ, 135. [Борис Борисович дадэм жриIэу:] Жьы ухьуу делэ ухьужа, зиунагьуэрэ. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 159.

ЖЫ II (59). 1. (8). Хьэуа. Астемыр бэуапIэ имыгьуэту цылгьт, хьуицхьуэмэри уIэгьэмэри – псори зы хьужауэ жьы узэрыбэуэн вагоным кьымынэжа хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 171. Псори цым хьуац, анестезиологым жиIэр зэхьыбохьр: «бауэ, тIысэ», «ину жьыр зыжьэдэшиэ», «иджыри зыжьэдэшиэ». Льяпсэ, 20. [Хьэкурынэ и анэр] Шьылгьуэ махуэми нэгьунэ Бауэ хьуакьым жьыкIэ хушту. «Тисей», 446. 2. (51). Хьэуам и зекIуэныгьэ. Лу цIыкIу, жьы шIыIэр кьыжьэхихуэми зыхимыцIэу, Астемыр и IэплIэм ист, зыри жимыIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 193. Кьелэтыр сабэр жьым шхьидэу, Пиэ гуартэ фIыцIэр кьыицихукIэ, КьыгьэпсыниIэныр фIэфI хуэдэу, МэхьуицIэ уафэр чэзукIэ, – Дьыцэ чнутIыр кьэтиIытиIу, Мес уафэхьуэпсэIыр лыдац, Ар зыдэкуари умыцIэу ПсыниIацэу нурыр кIуэдац. Гьэмахуэ уэшх. «Бгы льяпэхэм деж», 110. ШIымахуэ жьытицэр емьззиу, И нэпсыр уэсу кьы-

стелгальзу, Гьыбзэ мьухыр кьысхуиггэшу, Жьым дэрэ жэщыр зэхудингалгэу Си кхъащхэ мьвэм ар темькьыу Борэныр гьынуц сицхъэщымыкьыу. Сын. «Мывэ хуабэ», 155.

◇ **Жьы зыццеггэхун** (2). Шьыццэтыгэ зыщыин, гукьыдэж зэггэгьуэтыжын. Дунейри кьабзэ хьужауэ, дьггэр аргуэрэу кьуажэм кьытесэрт, жьы тлэкьу фьццеггэхуу уэихми фезггэлгэсыжа, жиЛэ хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. **Жьым зэрхьэн (зэрхуэн)** (4). Хьуам и зекьлэуныггэм игьэлэпхьуэн, игьэхьейн. Уэнжакь гьуанэмкьлэ уиллэмэ, уафэр плггэгьурти, топынэ сьт зельбатэу умьлггэгьуу нлэрэ, жаЛэу Темботрэ Лурэ жьэуам иувауэ уэнжакьымкьлэ иплгьырт, арицхьэкьлэ жьым зэрхьэ ншэ фьыццэ Лэрэмэм фьлэка яльггэгьуртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. **Жьым ихьын** (2). Зыгуэрэм хэкьлэуэдэн. Жьым симыхьу кьэзггэггэзэници, Сэламышхуи кьыфхуэсхьыни. Кьэзггэггэзэнуц сэ. «Батырыбжьэ», 66. **Жьыр дэнэклэ кьепицим мьыццэн** (2). Гугьуэ емыхьын, тыншу псэун. [Гьууар Елдар хужилэу:] Жьыр дэнэклэ кьепицим пиццэркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 197. **Жьыр кьыкьуэун** (4). Хьуэр зэуэ, зыкьызэкьуихьу, хуабжыу зекьлэуэн щидзэн. Жыг кьыдэжу мээым ццэтми, Жьыр кьыкьуэуэм, зыдеггэши. Лыггэ зилэ. «Щхьэлыкьуэ», 399. **Жьыр кьыкьуэухукьлэ, жьэгу мафлэр Сымыггэункьыфьу сохьумэ.** Жьыгур ужыхьмэ, гьунэгьур. «Дамыггэ», 223.

□ **Жьым тесу псым йопыдж** (4). Лэубыдыпэншэ, цьыху псынцилэм хужалэ. [Хьэбибэ и пхьум жреЛэ:] Жьым тесу псым йопыдж жыхуалэр уэрац жевггэлэнт. Шьынэхужыкьуэ, 24.

Жьы Ш (6). плгьф. Пасэ, пасэлэуэ. Лу жьы дьдэу кьэтэджа и гуггэгьити, иджы нэрылггэгьут абы нэхгэрэ нэх жьыжу кьэтэджар зэрынэхьыбэр. Армырми хьурэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 506. Пиццэдджыж кьэс Думэсарэ жьы дьдэу кьэтэджырт, уеллэмэ, цьымыжйэр нэхьыбэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 304. Абы нанэ гу лэитати флэмьлэуху хуэдэу жилэрт: - Дисэрэ Саримэрэ Ракьым и гум ису жьы дьдэу кьалэм кьуащ, тхьэм еццлэ кьащэхунур. Хьуэпсэгьуэ нур, 124.

□ **Жьыуэ тэджым тхьэм кьорет** (1). Жьыуэ кьэтэджым и Гуэху кьохьуллэ, жыхуилэщ. Жьыуэ тэджым тхьэм кьыретыр, уа си хьы, Тхьэрзэтами дащымыщу, уа си хьы, Ваггэмбэкьум дьдэт заццлэ, уа си хьы, Гьащлэ тлэкьур идохьэкьыр, уа си хьы. Хьыым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 79.

Жьыыбгьэ (111). Кьыкьуэуэрэ кьепщэ жьы. Нартыхур, мээым хуэдэу, хадэм итт, жьыбггэ кьыкьуэуэмэ, нартыху бзий инхэр зэрхуэу. Нал кьута, 209. Зигу жьы димыхур жьы хьугьуафлэц, Арац сэ жьыбггэм сьыццыхьэтыр. Жьы хьуар. «Дамыггэ», 119. Мээым мафлэ кьыццэнамаэ, Жьыбггэр хуохьур лупэфлэгьуэ. Лггэщым. «Батырыбжьэ», 128.

Ж Ъ Ы Г Ъ Э (3). Ж Ъ Ы Х Ъ Ы Г Ъ Э , мьщлалэжыныггэ. Жьыггэр льыжьым лэццокьуадэ, Гьащлэ кьыхьми нобэ хуэдэу Рау гуфлакьым и гур кьлэуэ. «Тисей», 482. Набдээр хужь хьуамэ, ар тхьуакьым, Жьы-ггэм иццлэуэ унафэр. Набдээ. «Батырыбжьэ», 52.

ЖЬЫКІЭФЭКІЭ (2). Жьы хьуахэр. Ростов дэт госпиталышхуэ кьомым ццлэмьхуэу улэггэр ццлэгьти, абыхэм яцьыц зым цьыцт зи цхьэ закьуэу кьэна жьыкьлэфэклэхэм папццлэ купец гуэрэм ириггэццлэ унэихуэу муслгьымэн улэггэхэр цьыццухуащэ госпиталыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 172.

ЖЬЫКЪАТ (1). Жьы дьдэ, жьы кхьахэ. Лыжыу хьэблэм дэсыр зэхуэсауэ зэкьуэшищым егийуэ зэхэсу, Мэмэт-ццлэкуэр ялуццлати, езыри зьыццэгупсысыжри, тхьэм елггэлуащ: «Мьыбы хуэдэу жьыкьат сьыхьужыхукьлэ, ялыхь сумыггэпсэу!»- жиЛэри. Лггэпсэ, 67.

ЖЬЫН (ежы) лггэ. (4). Мажьэкьлэ зэлыхын, телггэццлэн. Ньсаццлэ дахар пиццэдджыжьым Кьэтэджмэ, гьуджэм бггэггдохьэр, И цхьэр хуэм-хуэму, мис, ижыу, Дахаггэ лггэлэр нэм хуехьыр. Бгыхэр. «Бгы лггэпэхэм деж», 36. Ваггуэм лггохьур имыггэуэту, Удзыр мажьэкьлэ ижьыни. Шьыдэжыныр щыдэжауэ. «Ваггуэ махуэ», 332.

ЖЬЫНДУ (4). Щхьэ хьурейшхуэ зьыфлэрт, жэщым кьэзылггэтыхь бзуушхуэ. Мухьэрэбым иси, жьынду шыр хуэдэу, кьиплэу: «Си кьуэши яггэ-тлэсар, ялыхь кьеггэутлэтыццыж», - жиЛэу лггэлуэ нэмэз еццлэ. [Таща]. Мазэ ныкьуэ ццхьуантлэ, 556. Фьыжыжыр [Чачэ] жьындуужь хуэдэ мьыбы кьыццлэджэдэу Мэсхьудрэ Мусэ и фьыз дахэмрэ зэхуиггэггэзэну арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 206.

ЖЬЫНЫБЭ (15). Сабийхэм гушылэ хэлъу хужалэ. Ньыжькьлэ дьзэхуэдэтэкьым, балиггэ хьуным наса кьытхэтти, ахэр «иньжыт», модрей цьыкьлэ заццлэм кьызэрэдэджэр «жьыныбэт». Зи лггэрыгыпс тьыггэ, 522. Хэт и хьэццлэ жьыныбэ кьом? [- Абхьаэ хьэццлэ, - жаЛэу зэрыггэкьийрт ццлалэ цьыкьлэ кьомыр]. Хьуэпсэгьуэ нур, 61. Куэд дэмькьыу Жьыраслггэн кьаггэуэтри тезэрыгуащ, мо ццлалэ бланэжьми «жьыныбэ» цьыкьлэхэр зэуэ пэлггэццлэжыт. Мазэ ныкьуэ ццхьуантлэ, 580.

ЖЬЫРЫТЭДЖ (4). 1. (3). Жьыуэ тэджын зи хьэл. Кьуажэм дэсыр жьырытэджкьэ, тлэкьу-тлэкьууэрэ цьыхубзхэр кьотэдж, уэнжакьхэм луггэуэ кьрихуу уолггэгьуэ. Мелыгьыч, 459. Исуф жьырытэджти, сэ ццэху цьыкьлэу Назифэ дежкьлэ сьыццлэхьэ: - Уиша мьыггэуэжыт уэ нобэ лггэндэрэ, си тхьэшырыпхьу цьыкьлэ, - жылэу си пхьум сьыццхьэщыува ццхьэкьлэ кьызэллгьыркьым, и ццлэбаггыр кьысхуиггэггэуэ хэлгьы. Лггэчымэ, 395. 2. (1). Жан, жыджэр. Гуфлакьлэу кьуакьэ - нэжэгуэжэт, лэнатлэ лутмэ, жьырытэджт. Уи хьэу жыг закьуэ флэклэ имытми... «Батырыбжьэ», 37.

ЖЬЫУЭ (29). нареч. Пасэу. Зэгур пиццыхьэплэу услэггэуащ, Жэц кьэскьлэ жьыуэ соггуэлгьыж, Арицхьэ гупсысэм сьыхэбдзаци, Си ццхьэнтэр гьуру кьысфлэццлэж. Зэгур пиццыхьэплэу. «Шум и гьуэгу», 69. [Фэуаз:] Пиццыхьэщхьэм пианэр зэхуэуэ инэралыр кьэпсэлггэащ, пиццэдей жьыуэ си деж кьэс, жиЛэри. Анка, 380. [Алггэжыкьуэ:] Жьыуэ сьызыркьуам кьыхэкьлэу жьакьлэупсыт деж ццлэс ццлэггэуэ щылггэтэкьым, си Гуэхур самыггэггэуэуэ зэфлэггэклэри кьэзггэггэзэжыт, лэкуэллггэкуэуэ сьызэ-ццлэупсауэ, дьхумэ тлэкьуи кьыскьлэрихьу. Мелыгьыч, 444.

ЖЬЫФЭ: ЖЬЫФЭ КЪЫТЕУЭН (3). И ныбжым нэхэрэ нэхъ жьыуэ, нэхъ Тгорысэу пльагун. *Иужрей илгэс зы-тлум Чачэ жьыфэ дьидэ къытеуат, езыри пхэбгъум ецхъу гъур хъуат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 206. *Желэр гуацэм зэхимыхыу, И цыгъыны зыцимыхыу: Гуацэ напэм жьыфэ теуэм, Ари сэ си лажьэ? «Тисей», 500.*

ЖЬЫЦХЪЭ (14). Жьы цыхъуа зэман. *Къэшиэн филами, дэкгуэжауэ, Фи анэ дьиди къыфлэмьплэ, Е къыфлэмьплэни езэшауэ Я жьыцхъэм ныси фхуэ-мылгыхъуэ.* Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 130. *Нобэ дахэц фэ фи лъагъуэр, Сывдэкгуэныр сэ си гуапэци, Вгъэлгъэпаци сэ си жьыцхъэр, Сэ си дежкэ инци а цыхъыр!* «Тисей», 483. *Къуажэм почталъону дэт Исхъэкъ игъацлэм цыхум къазэрхэц цыцлэкъым, иджы и жьыцхъэм къызэрхкэцлэц – тхылгкэ гуры-хуэу жьыцлэцлэц, уеблэмэ, и унэцлэц итхыж дэнэ къэна, итхам къеджэжыф хъуащ.* Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 507.

◊ **Жьыцхъэ махуэ** (1). Жьы хъуа цыхур цынасыпфлэм, бынклэ, унагъуэклэ гукъеуэ зимылэм хужалэ. *Илгэсицэ шрикъу махуэр Яцлэр псоми жьыцхъэ махуэр, Езы дадэм цыгъуэныци.* «Тисей», 480. **Жьыцхъэ махуэ хъун** (4). Жьы уцыхъум деж насыпфлэу, гукъеуэншэу ирихъэллэн. [Дисэ:] *Тхъэм насып зацлэ уицлэ, уи жьыцхъэри махуэ ухъу, Рахъым, зи гъацлэр кыхъ хъун, лейуэ бгъэгъуфлэц хъыджэбз цыклар...* Хъуэпсэгъуэ нур, 131. *Жьыцхъэ махуэ ухъу!-жилэц Клураци, фызыжъым и псалгъэр и гум цыхъауэ.* Шынахужыкъуэ, 17.

ЖЬЫЦЦЭХУ (4). Жъауаплэ, жьы мацлэ къыщыпщилхуу. *Блэ тлысытлэу дэ къумыжъ – Тицлэни жыг жъауэ, жьыцлэху дахэ.* «Индийскэ поэмэ», 358. *Пыцхъэцхъэклэ Шаукэт плэмэ, тынишу елбагъуэ и гъунэгъуу псэу къадыр цыгъуэ-лгъыжыным деж я унэ цхъэгъуэцхуэу жьыцлэхум деж плэ зэрхуащлэр.* Аргъуей, 385. *Нэхъ нэжэгъуэ къэхъужауэ хадэм [Дэрдэхъ] здисым зилгъыхъэм, унэ зэтетыр къабзэу зэлгъулхаци, лэхуитлгъэхуити, цхъэгъубжэр зэцлэлыдэ, цхъэгъуэуи цлэци, унацхъэм джэгъуэ цытцлэ хъун хуэдизу иници, пилантлэ кгуэцлэжыг цлэагъыр жьыцлэхуи, бассейн тлэкуи псы къабзабзэ цхъуантлэ изу ити.* Аргъуей, 387.

ЖЬЫЦЦЭН (мэжыщлэ) лгъэмыл. (4). Шыгъын с. ху. хъэпшып гурэхэр псым хэлгъауэ сабынклэ флейр цлэгъэхын. *Пэшипллэрэ пцэфлэплэрэ хэту унэр зы пшым къыцлэцлэ адрейм цыхъэуэрэ зэлгъуех, егъэкъабзэ, мэжыщлэ, мэпцафлэ, и лым и цыгъын къабзэу, и шхын хъэзыру сыт цыгъуи крэгъэхъэллэж [Нэху].* Кхъэлэгъунэ, 375. *Е шей стэканым итыр цлэлэм шейцлэтым иригъахъуэу хъыджэбзым илгъагъумэ, и бэлгтокур лэнэм трелгъэ: «Ужыщлэнуц уэ слгъагури си бэлгтокури схуэжыщлэ!-желэри».* Лгъапсэ, 109.

ЖЬЫЦЦЫГЪЭ (3). Яжыщлэуэ гэгъушыжын, егу зытедзэн хуей хъэпшып. *Башир пхъэ гъуэлгъыплэжыым къыщлэж, гъуэлгъыплэ лгъагъуэр цлэцлэцлэри, жьыщлэжыг тлэкур зэрхлэ матэ хварыр гъуэлгъыплэм итати, къыхуащ.* Хъуэпсэ-

гъуэ нур, 289. *Пилэцэ цхъуантлэр мафлэ бзийщи, Дыгъэ нурым шремыщ – Зи жьыщлэжыг бгым езы-дзым Хуабэ цыхъуклэ хуегъэгъуи.* Гъатхэр къэсри шылэ джанэр. «Батырыбжъэ». 117.

3

ЗА (3). Урыс предлог: «зыгуэрим цхъэклэ», «зыгуэрим хуэсэбэпу» мыхъэнэ илэу. – *Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели за... – жилац Астемыр урысыбзэклэ, жилэнури хужымылэу зэгынаци, зыхуей псалгъэр къыхуэмыгъуэту.* Хъуэпсэгъуэ нур, 175–176. *Грамотэм итиц: «За успехи в боевой и политической подготовке», – жилэу.* Шынахужыкъуэ, 30.

ЗАБОР (6). Бжыхъ, шлэплэ гурэ къызэрырагъэбыдэклэ. *Заборым я шыр епхауэ цытти, школ дыхъэлэм дежи нэмыцэ нып флэжэу.* Нал къута, 246. *Апчарэ сымэ бжэм нэсауэ жьыцлэжынтэкъым, цыхуэ зэрхэжэуэр, заборыр ирауду, перронымкэ кгуэуэ цыхуэжэам.* Нал къута, 218. [Албиян] *Ианэри, и фызыри, и шылхъури, Данэ цыклару зэрагъуэуэ заборым лутти, дээр мафлэжым зэритлысхъэм еплэу.* Шынахужыкъуэ, 35.

ЗАВОД (61). Промышленнэ лэжъаплэхуэу. *Заводхэр народ мылгъу лгъаплэу Электростанцхэр, колхозхэр Ди хэкум илэц хуэапсэлэу.* Зэкъуэшитлэ. «Бгы лгъапэхэм деж», 100. *Локотши зытес мотоциклыр заводым къызэрхкэцлэ лгъандэр ар и псыницлэжыу зекларуэу жьыцлэжынтэкъым.* Нал къута, 247. *Мо земыкларуэу губгъуэм къинауэ ит машинэжъ къомыр зэпкэрыхи телгъэ, теплгъам и плэцлэ мо цлэрыпсу заводым къиклар узыхуейм ецэ, жьыцлэжынтэкъым уеици.* Лгъапсэ, 98.

ЗАВОДЧИК (1). Завод зилэ, заводыр зей цыхуэ. *Лажыи шхэж, умылажъэмэ – лажъэ бгъуэтыни, пцыи, уэркъи, заводчики, помещики ухуейкыым, жыхуэплэм нэхъ псалгъэ узыниэ цылэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 177.

ЗАВЕДУШ (27). Урысыбзэ ныкъуэклэ: унафэщлэ. *Зэзэмызи Къазджэрий шхыдэрт: фызыжъу сызэрыджэжым цхъэклэ, сыфызыжъ дьидэ фи гугъэ, сэ сызаведуши, фыкларуэ, фыгъуэлгъыж, спектаклыр хъэзыр хъумэ, дэ дынывэджэни, жилэу.* Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 619. *Башым и заведуши цыи – зауэмэ, и хэкукэ зыхуэзауэр, и адэжъ цлэналгъэкъэ ихъумэну зи ужь итыр.* Нал къута, 260. *Псэ гъуркэ зэджэ Таша и фэр ныкларуэ цытти ерагъспсэрагъэклэ хуэцлэжынтэкъым и зы псалгъэ хигъуэвэну: – Къазджэрийкыым, абы и адэр заведуши къэкларуаи, си лгъуэуи абы цхъэклэ нэцлэын цызыгъэнтмэ, – жилэри.* Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 548.

ЗАВХОЗ (5). Хозяйствэр зи лэмыщлэ илгъ. *Дорофеич завхозу тхылгъым ит цхъэклэ, мыхъэнэ закъуэ илгъыым.* Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 561. *Завхоз ухъунуи, къуажэм лэцу, джэдкъауэ, гъавэу дэлгъыр дашыу.* Мелыгыч, 466. [Дэфэрэдж:] *Хъыджэбзыр къыкларуэу къылаи, ухуэбэлэрыгъ хъунутэкъым, жэци махуи уи нэлэ тегъэтын хуейти, си билетыр завхозым естаци, ихъу*

яритыжыну, Гуэхур и КЛэм нэзмыгэсу сежъэжмэ, пицлэну цыткбьым кбэхбунур. Лъапсэ, 21.

ЗАГОТОВИТЕЛЬ (1). Шхыныгъуэ, хьэпшып гуэрхэр кызыхашцыкхэр гъэхъзырыныр зи лэжыгъэ, абы хуэлажъэ. [Азрэт:] *Заготовителю си гъащлэр схъащ.* Нал къута, 251.

ЗАГОТОВКЭ (1). Гъавэ с.ху. гуэрхэр зыгъэтлыл. *НартыхуфI зилэу шы Гус заготовкэм езыщэ цымылэу ара фи гугээр?* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 652.

ЗАГОТБАЗЭ (1). Гъавэ с.ху. гуэрхэр гъэтлылгыгъэ шацI цыплэ, гъэтлылгыплэ. Азрэт «мэлышх» жыхуалэм хуэдэт – мэл мащIи и ныбэм икIуэдакбьым – заготовбазэм Iэщ циггъащхуэ игъащIэм тетащ. Нал къута, 250.

ЗАДАНЭ (2). Къалэн. Иджы къаутIытыцами, Гуэхунизу цыскбьым, и анэ Думэсарэ Iэпыдзлэгъ-пыдзышхуэу иIэщ, абы ищIыгужкIэ комсомол заданэ кбратат лыжъ-фызыжъ зыбжанэ тхылъ яригъэщIэнуи, ари зэфIиггэкIыфащ. [Лу]. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 501–502.

ЗАДЭ (12). плыф. ИщIагбьымкIэ щеггэжъауэ занщIэу дэкIуей. *Чопракъ аузыр быдапIэ хъэзыру природэм и Iэдакбэм ицIэка хуэдэт, езэгъырабгъу имылэу дэнэ лбэныкбэуэи бгы нэпкэ задэт, и кIыхвагбьыр километр бжыггэкIэ плIыщI е цэ ныкбэуэ хбунут.* Нал къута, 252–253. Бгы къуанэ лбазэр аузым Нэпкэ задэ уардэу ицхъэщытт. «Адэ», 138. Гъуэгур, яухытауэ кбьыцIэкIынткбьыми, кбуйицIейт, дэкIыгъуэхэр задэт, зэвт, шууитI цызэблэкI мыхъуу. Нал къута, 298.

ЗАЕМ (1). Кбэралым ахъшэ щIыхуэ кбелыхын папщIэ ираггэкIуэкI финансовэ операцэ. *Заем жыIэмари аращ.* Шынаэхужьыкбэуэ, 50.

ЗАЖИГАЛКЭ (4). МафIэдзым и плэкIэ къаггэсэбэп хьэшып цыкIу. [Алыджыкбэуэ:] *Лулэмрэ зажигалкэмрэ [лым] и пащхэм ислхъэри жесIэн хуеяр жеслати, псалэу си жьэм кбьжъэдыггэкIакбьым, чыфтанц тIэкIур кбиггэжъэзырауэ кбьыцIэжIри быхы-сыхыи жимылэу кбьсхуишияц, бзагуитI зэхуэза хуэдэу.* МелыIыч, 470–471.

ЗАКАЗНИК (3). ХъуэкIуэн-щэкIуэныр зэман гуэркIэ кбьыцаггэувылауэ яхъумэ щIыплэ. – *Заказникыр псоми я зэхуэдэщ, Кбуйцхъэху хбунIэр я зэхуэдэу зэрыщыта дьэдэм ещхуэ, – желэри зыгуэрим еукбэуэдий, Нартыхум ар иу зэрыримыхыныр ищIэ нэтрэ.* Лъапсэ, 81. Псоми я зэхуэдащ, зыри зимыIами и Iыхъэ хэлъу. Зэдэуэныр кбьызыхэкIар щакIуэ кIуэхэр здэкIуэ заказники заповедники – *ХыныцIэл уэркэ тыным ещхуэ иратар арат.* Лъапсэ, 81.

ЗАКОН (5). Узэбакбэуэ мыхъун унафэ, хабзэ. Ар [курсантхэм ираггэжхын сыту кбэкIуа ахъшэр здэмыкIуапхъэ зэрыкIуар] *Инал хуэишчакбьым, комиссарыр хаггэзыхъу цыхуежъэм, модрейри кбэзубжъащ «ахъшэ еттам ищIыгужкIэ ептыну законным кбэзэгъыркбьым» жиIэу.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 562. [Локотош Яквуб жриIэу:] *Хабзэр уоцIэ, законным уыцгъуазэщ.* Нал къута, 274. *Инал арат зэгупсысари унафэ ищIащ;*

«законным кбемызэггэрэ – ети еггэзэгг» жалэри. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 562.

ЗАКУСКЭ (1). Фадэ с.ху. гуэрим дедзэкбэн, дэшхын. [Сентрал Хъэбибэ жриIэу:] *Аркбэ птулэкIэ, соотвествуюцэ закускэ ицIыгъуу.* Шынаэхужьыкбэуэ, 9.

ЗАКБЫКIЭРЫМЫГБЭХУН (закбькIэриггэхукбьым) лгэI. (1). ЯщIэр ядэщIэн, яужь зыкбимыггэбэнэн. *Щхъэлтетми адрейхэм закбькIэриггэхуртэкбьым, фламыщI фIыцIэшхуэ и жы-ным кбрихауэ ицхъэл мывэжъ зытесым хбэрфхэр ину, нэщкбашуэ тритхэрт.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 508.

ЗАКБУЭ (482). 1. (417). Зы фIэка мыхъу. [Абу-Дериуш] *И джыдэ жаныр имыггэтылбу IэщIэлъащIэ нэтми, кбелгэIур нэхъыбжэт, ищIымахуэр кбихъамэ, жэщкIэ кбэггэтэджыжурэ я унэ яшэрт: «НэгъуэщI тхууыщIэми, бжэ закбэуэ ди унэм тхухэлъхъэ, сабийр Лисраф мэхуэ», – жалэурэ.* Кхъэлэггунэ, 373. – *ПицIантIэ закбэуэр бггэжъабзэкIэ зэфIэкIрэ, хъэщIэм музыкIэ янежъэмэ, нэхъыфIт, арицхъэкIэ оркестрыр иджытсту хэт ириггэуэн, Дорофеич зокIунтIриэ, – жалэу псалэмакбьыр Лу и тхъэкIумэм зэрицырхъуэ, зэрыщIалэ жаныр кбиггэлгэгъуащ: – Фыжи инструментыр кбэфитэ, жиIэри.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 558. [Алыджыкбэуэ:] *Сэри Хъуэжэ и бэцмакбьы унэм зыкбизггэбэнэну си мымураду гу кбьыщыслбитэм, цыхубзыр гъуэлбэпIэ закбэуэмкIэ плгэри, жиIащ: – ГъуэлбэпIэ закбэуэщIэ сIэр, армыхъумэ укггэггэбэнэнт.* МелыIыч, 442.

2. (43). Гъусэ зимылэ. *Саримэрэ Луэрэ я закбэуэ кбьзэрынэу, Саримэ алгандэрэ жиIэну кбэнар кбьжримылэу увылэнутэкбьым.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 537. [Дэфэрэдж:] *Пицэдджыжыым жьыуэ кбэкиуэ жыхуаIам джэ сыносри сарохъэлIэ Камизэхэ япхъу Лэтифи я пащэу дохутыр зацIэу синклит зэхэтым ящыцу сэ кбьспэнлгэр Аннэ Павловнэ и закбэуэу кбьыцIэкIынуш.* Лъапсэ, 10. *Уи ицхъэ закбэуэм гъуэгур хьэлгэци, Гусэм гъуэгур кбэггэкIэщI. Сыт кбьохъулэу угуфIами... «Вагъуэ махуэ», 321. Чачэ гъунэгъуу цыхуэ цыту илбэагбумэ, кбурIэныбзэ жиIэ хуэдэу зыгуэр кбьибжырт, и закбэуэмэ, гыбзэу дунейм тетыр и бийм кбэтехуэну тхъэм елгэIурт.* Хъуэпсэггэуэ нур, 56. 3. (16). А зыр (щхъэр). *Акбужь закбэуэр темытылэу МакIуэр кбуршу ищIыIэтым.* Акбужь. «Дамыггэ», 211. *Щхъэлмывэжъуэм ищыцу Паиэ Мурат и закбэуэт Дзэлыкбэуэ зауэм хэтащ, жалэу Сыбыр яггэкIуари, ауэ ар ицIаггэкIуари, Дзэлыкбэуэ зауэ жыхуалэр ищIысри кбьызыгурылуэр мащIэт.* Хъуэпсэггэуэ нур, 51.

♦ [И] **закбэуэу кбэнэн** (1). Iыхылыншэу, зейншэу кбэнэн. *Цыхубз ищIалэ дьидэу зи закбэуэу кбэнар [Верэ Павловнэ] Псыхуабэ театрым артисткэу цыгувауэ Инал абы цыхуэзащ.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 573. [И] **закбэуэу утыкум кбинэн** (2). КIэрэхуээн, ищIэныр имыщIэу кбэнэн. [Локотош Яквуб жриIэу:] *Утыкум ди закбэуэу дыкбинэм, лIо ищIэжыныр?* Нал къута, 254. [И] **ицхъэ закбэуэ и лбэкуитIу** (8). Еплэ ицхъэ закбэуэ.

ЗАКЪУЭКЪЫМ (6). А зыр аракъым. Щхьэлмывэкъуэ дэсыр цIэрылуэ зэрыхъуар цхьэл мывэфI яцIу зэрыцытам и закъуэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 57.

ЗАКЪУЭ П (61). частицэ. Къудеймэ. [Дэфэрэдж:] Пыжьынэ санитаркэр хуэмыгъэшынуэ иджы йоубзэ, йодэхациэ, кбегъэгугъэ сьмаджэциым цIэкIыжмэ, увынIэфI кыхуигъэуэтыну, тхылгым-пIэ тIэкIур кыгъуэтрэ кэрит закъуэмэ, арицхьэкIэ Тамарэ цIыхубз губзыгъэци, запискэм си Iэ телгу зэхихащи, зыхигъэзагъэркъым, «Дэфэрэдж и зэран кызыхьэкIын Iуэху сыхыхьэфынукукъым» жишэу. Лъапсэ, 22. Е цIыIэ хъуарэ Iумыл зацIэу ЦIыхум ямычми зы лъабкъуэ, Къыпхуэмыувылэу кIуэниц цIыхубзыр, И лъагъуныгъэр кбеджэ закъуэм. И псэр зыхьэхур... «Дамыгъэ», 126.

[И] ЗАКЪУЭПЦИЙУЭ (7). нареч. Гъусэ лъэпкъ имыIэу, зыри щIымыгъуу. ПыцыхьэщхьэкIэ джэдэциым джэдэкъазыр екIуэлIэжмэ, Джэлил джэд анэм яхэсу лъэуеим теси, инкубаторыкъуэр и закъуэпциийуэ псоми япIэциIэу, зигъэбырыбу къуэгъэнапIэ къуэси. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 482. Хъыбарыр студентхэм я деж цынэсым, ЛатIифэ и лекиэ едIуэну расписанэм иту шалъагъум, зы цIыхубз закъуэ фIэкиа кьекIуэлIакъым, а зыри цыгауэ кбэкуати, кIэбгъу зицIри цIэкIуэсыкIыжащ, ЛатIифэ и закъуэпциийуэ кыгъанэри. Лъапсэ, 9. И лIыр здашар имыцIэу и унэгъуащ Шыкъымхэ я пхъур мацIэрэ гузэва, и закъуэпциийуэ унэ ныкбэуэциым кыщицIэнауэ. Кхьэлэгъунэ, 373.

ЗАКЪУЭТАКЪУЭ (3). Куэд мыхъу, зи бжыгъэр мацIэ. ПцIантIэм дэт жыг закъуэтакъуэхэм джэдхэр тест. Хъуэпсэгъуэ нур, 113. КвалэкIыхьым деж кыщицIэдауэ гъуцI гъуэгу станицу хъуам грузовик машинэ куэд, цхьэ ятелгу, хъумакуэхэри исыжу, тезу тетиц жаIэу зылъэгъуахэр кыщицувам, итIани зи фIэци мыхъу зырыз хуэзэрт: «Псори ирашынукукъым, нэмыцим хуэлэжва закъуэтакъуэм фIэкиа», - жаIэу. Лъапсэ, 84.

ЗАЛ (11). ЦIыху куэд зыщIэхуэ, щызэхуэс пэш ин. Астемыр Ростов цыщыIам цыгъуэ кбэрэгъулу зыIута еджапIэм яIа актовэ залым ещхьу дахэт иджы Кбэбэрдэймрэ Балккэрымрэ цызэхуэса залыр, пэжу, Ростов щилъэгъуар нэхъ инт икIи нэхъ нэхут, нэхъ дахэу гбэцIэрэщIат сурэт зэмылIэужыгъуэкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 323. Арат модрейри [ЛатIифи] зыхуейр, сьт цхьэкIэ жыпIэмэ, милицэр операционнэм кыщицIэуэрэ си жып кыIуишам иплэмэ, ямылбагъун хуей Iэджи ялбагъункIэ хъунц жиIэу кбэгъуэват, милицэр операцэ щациI залым зэрыцIэмыхьэнур и фIэци мыхъужу. Лъапсэ, 8. Музыкэм пичу, Назифэ лбаганIэ тIэклум кбэхри залым кыщицIыхьэм, зы пацIэ цIырхэ гуэр хьыджэбзым кыбгбэдэхутащ, и мурадыр белджылуэ. Лэчымэ, 397.

ЗАЛЭ (1). Iэпхъуамбапщэм и гъумагъым (и бгъуагъым) хуэдиз щапхъэ. Бэлыхьышхуэу кыхуехари ИмыцIэххэ нобэ щIалэм, БгъуагъкIэ гъуэгур мэхъу зы залэ. «Тисей», 489.

ЗАЛЫМ (6). плъыф. ГуцIэгъуншэ; ябгэ, ткIий. НэцI хъуати псылгэм псы из сиIауэ, Кбэслъыхъут тIысынIэ, псым кбэзжиIэрт: Бий лъагъуэр уохури кIуэ уемышу, Теггэхуэ уи шэр ер зыгуэшышм». А залым лъагъуэм сыкбэишауэ Нэмыцэм я щIым сыкбыхьакъэ! Дыгъэр кьепсын папщIэ. «Шум и гъуэгу», 56. Си Iэр дызолтэр уи цIакIуэм, Аслгэным хуэдэу фызауэ, Бий залым бзаджэр хэвгъащIэ, Бийм и гуцIыIур вгъуэтауэ, Хъыбар кбэлуну сонIащIэ. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 39. Хьыджэбзым и дэлъхуитIыр уэрэдым зэрыхэтыр узижагъуэм и махуэт: нэхъ залым, гуцIэгъунишэ цымыIэу арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 160.

ЗАЛЫМЫГЪЭ (8). ГуцIэгъуншагъэ, ткIиингъэ. КъыджиIакъым жывмыIэж: кхъухьыр тицIырэ дитIысхьэжмэ, абы изгбэтIысхьэм цыуэ ятетым цыщу зы налгэ е зы кбэбий кыхэхумэ, залымыгъэ зезыхьам и фэр мы си фIалгэмкIэ тесхьыни, - жиIэри кхъухьытищым и зы лъакуэр иIэтри и лъэбжъанэр яригбэлъагъуащ. Кхъухь пхэнж, 506. Ярэби, я шыпхур яужэгъужауэ арауэ пIэрэ, цхьэ залымыгъэ зэрахьэрэ хьыджэбзым и дэлъхухэм, жаIэу уэрэдыр зэхэзыхыр цIэупциIэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 160. [Нахъуэ ирекъутэкI:] Советскэр залымыгъэ зэрихьэнэ хуейкъым, лажьэу ихэжым и гугъу щIынукукъым, ауэ мылажъэу ихэнэ зи гугъэм лажьэ иригбэгъуэтынукIэ, тхьэ соIуэ. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 647.

ЗАЛЫМЫГЪЭКIЭ (6). нареч. ЛъэщыгъэкIэ. Кбэбэрдэйр абыкIэ арэзы мыхъуу, я Iэтащхьэр кбэуэри жиIащ: ди цIыр зэхэгуащэу ддэнукукъым, залымыгъэкIэ ттефхьыну фи гугъэмэ, республикэм дыкбыхокIыжри хэку цхьэхуэу дыкбонэ жиIэри. Лъапсэ, 88. IэтицагъэкIэ, залымыгъэкIэ я ужэ уихьэмэ, зыри кыкIынукукъым [Дыхьэшихащ Ягъуб]. Нал къута, 259. Тхыль пхуемыджэмэ, жепIэр имыдэмэ, кбанэр зыц - залымыгъэкIэ ебгбэдэжэни, бгбэшынэни, уеблэмэ пулемети топи цыбгбэуэн кбэхъункIи мэхъу, арынишэ уахэмызагъэмэ. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 532.

ЗАЛЫМДЖЭРИЙ (48). ЦIыхухъуцIэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ» романхэм хэт персонажщ. Зыкбэомым я гум кбэкIыжат Аралги Залымджэрий жылэр зэхуишэсу игбэщIэм я нэгъу цIэмькIа царигбэлъэгъуар - Бот сымэ ягъуэу укIыкIейуэ цаукIа махуэр. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 645. «Кбэрал джатэкIэ» зэджу цыта Залымджэрий кIэбгъу зицIри ежъэжащ, Къылышбий и кбэужьыр Тэрчквалэ кIуэжауэ жаIэ, топгъауэ командирьр и пIэм иригбэуэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.

ЗАНЗИБАР (1). Иджыпсту ТанзаниекIэ зэджэ кбэралырщ. Занзибари кхъухьыр кыкIмэ, Хым и гбэрхэм ягу хуэмыгъу. Комор кбэрал. «Вагъуэ махуэ», 330.

ЗАНЩIАБЗЭ (5). плъыф. Захуэ дыдэ, захуабзэ. Жыг кбэклагъащIэр занщIабзэщ. Жыг кбэклагъащIэр занщIабзэщ. «Батырыбжъэ», 23. Зы кбэуакIи Iуащхьы цымыIэу, Гъуэгуу хащахэр занщIабзэщ. СIыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214. СызанщIабзэщ, си кIэриц Iушэр! [блэм жиIэу]. Блэ. «Мывэ хуабэ», 260.

кӀуэрт, заповедникым зыцагӀгӀэпсэхуну кӀуэ хуэдэ. Лъапсэ, 67. Я Иэци фоч гын сыти – псори кӀагӀганзурэ къэкӀуэжырт, сыт цӀхъэкӀэ жыпӀэмэ, цыщакӀуэр заповедник яцӀауэ, а зы гупым фӀэкӀа псэ зыӀут кӀуэну хумыту яхӀумэрт. Лъапсэ, 67.

ЗАПЧАСТ (1). УрысыбзэкӀэ гъэкӀэщӀауэ: запасные части – хуей хъуа нэужь къагӀэбӀыныу ягӀэтӀыла пкӀыгъуэ гӀуэрхэр. Абы запчасту ялэр дыщэ ахъишэ пцӀы хъунуш, цӀлӀэри цӀэсри зыхуэдыр абы тетым дэнэ къэна, бегӀымбарым хуэлгӀытӀанукӀым. Лъапсэ, 98.

ЗАРЯДКЭ (1). ИэкӀгӀьӀпкӀым зрагӀгӀыжынын папщӀэ яцӀ физическэ упражненэ. Зарядкэр иххри Лу псы утхуа къежӀхым зыхидзац, псы цӀыӀлэр адӀкӀэ-мьдӀкӀэ иутхыу. Мазэ ныкӀуэ щӀхъуантӀэ, 506.

ЗАСЕДАНЭ (2). Гуэху гӀуэрхэм теппӀыжынын папщӀэ ирагӀгӀэкӀуэкӀ зӀуцӀлэ. ЛӀэныкӀуитӀыр згурыӀуэн хысэнкӀэ ЗулӀкӀэриней игӀгӀакӀуэри Кубанцевыр кӀригӀгӀацӀацӀ заседанэм, госпиталь зыцӀлӀым кӀыщиригӀгӀири. ЩынахужыкӀуэ, 41.

ЗАТИШЬЕ (1). Налшык къалэ и районщ, нэхъ къалэ щӀыбымкӀэ щыӀэу. Мес ШхъэлыкӀуэу сэ си кӀуажэр, Ар Затийшеу пӀэгӀунэгӀуу Я кум дожыр псы уэр кӀажэр. ЛӀэпкӀхэм я тыгӀэ. «Партыр ди пашӀу», 48. Мо Затийшеу нобэ дахэр Сталин лӀанлэм и хъэцӀанлэм, ДыжыныфӀу эль жыг лӀагӀэм КъыщицоцӀыр унэ кӀуанэр, Бгы уэсыщхӀэм пӀэгӀунэгӀуу, Ди акӀужьми и жӀэрэгӀуу. ЛӀэпкӀхэм я тыгӀэ. «Партыр ди пашӀу», 48.

ЗАУАЕ (11). ЕгӀӀэуэ зауэ гуащӀэ. Къафитэ фи ИэцӀэр: Бий бзаджэр ди цӀыгм кӀыхъащи, Бийм и лӀым адӀ бжӀэцӀхъӀур евгӀалэ, Дэн дежи зауае гуащӀлэр цыфӀлэм. Ноябрьрм и 4-м 1942 гӀэм. «Шум и гӀуэгу», 18. Си цыуэныгӀэм щӀалэм гу лӀытауэ, СоцӀэж жыӀауэ мис мы псалгӀэр: – Дэ мамырыгӀэм куэд щӀэттауэ Къэтхъа насытым мис и пӀалгӀэр, Сэлам уэсхъну сыплӀыгӀуэнут, Иэ симыӀэжми, щӀалэ пакӀэ, Зауаеи цӀэкӀур слӀагӀуу мыхъуну, ЗауэлӀ игу быдэ кӀысхуэнакӀэ! НыбжӀэгӀуу. «Партыр ди пашӀу», 92. СӀэт нэхъ хахуэм щӀэттауэ Зауаеи ныпыр кӀыщицицӀыцӀит, МуфӀынкӀыу мафӀлэу къӀыдауэ ГӀуэгу хъӀлӀэр псыныцӀэ дэ кӀытищицӀит. Нып. «ЩӀалэгӀуэ щӀыналгӀэ», 21.

ЗАУАКИУЭ (1). Еплэ зауэлӀ. Лажьэм лыкӀуэу Сынарт зауакӀуэи, Фыз кӀлӀыкӀуэныр Си насып мыщӀу ХэщӀанлэ цыщӀыгӀыр ШӀыгулгӀэ къабзӀи, Си цӀлэр изыӀуэр УӀэггӀэр зыпхӀэри. «ЩӀалэгӀуэ щӀыналгӀэ», 423–424.

ЗАУАПӀЭ (2). Зауэр щекӀуэкӀ щӀыпӀэ. Ауэ лыгӀужьхъуэу адӀжӀхэр Наполеоним пэуври Бийм иратакӀым ди щӀыпӀлэр, народыр зэуэ къэтӀджри ЛыкӀлэ ялахъи зауапӀлэр. Березина. «Бгы лӀапӀэхэм деж», 92. Си джатэр сӀэ скӀуэу ЗауапӀлэр збгынаи... ЗэныбжӀэгӀуитӀ. «Шум и гӀуэгу», 31.

ЗАУЭ (178). КӀэралхэр, обществэм шыщ классхэр зӀпӀуу ИэцӀкӀэ зӀбзнынгӀэ. А псалгӀэр Степан жыӀу зэхихат [Астемыр] езыми, – зауэм кӀулейсызым кӀулейсызыгӀэ кӀыхухъри, зи Гыхъ иным и Гыхъм хегӀахъуэ. ХъуэпсӀэгӀуэ нур, 179. ЯпӀрей зауэм ЛыгӀгӀэ цызезыхъахэр мыраци я цӀлэ, я унцӀлэр телефонкӀэ бжызоӀэ, «боевой листок»

кӀыдӀгӀгӀэ, абы я хъыбар псоми яцӀлэн хуэдэ, жыӀу Локотош кӀыӀуэхуа цӀхъэкӀэ, ар ЯкӀуб и тхъэкӀумэм иригӀгӀахъахъым. Нал къута, 301. Корей народ лӀэцӀыр щӀокӀур мамырыгӀэм, уэ хей унэр бгӀэсу нафӀлэр цӀыбогӀгӀэст, Зауэм лӀытӀыр цыжжэм арац уэркӀэ фӀыгӀуэр, Сабий цӀыкӀухэр жеймэ бомбӀкӀэ уогӀгӀэст, Уезуэну хэти уэри зокӀуэдийр, БжыдӀдэ инэралу бадӀдэ командир. БжыдӀдэ инэралу... «Партыр ди пашӀу», 139.

◇ **Зауэ къецӀлӀкӀын** (1). Еплэ зауэ къецӀылӀлэн. [Гитлер] Зауэ кӀыдимыщӀлӀкӀатэмэ, си лӀуэхут уэ жэм нэ цыхуэу уагӀгӀагӀуэтэмэ жыӀац [Сентрал] ЩынахужыкӀуэу, 16. **Зауэ къецӀылӀлэн** (3). Зыгуэрым ИэцӀкӀэ пӀувын Зауэ кӀыдӀзыщӀылӀлам и лӀӀанкӀэгуэхэр ирагӀгӀэмэ, цӀрагӀгӀэлар кӀыбгурыӀуэ мӀэху. Мелыгыч, 462. **Зауэ къэцӀхӀэин** (6). ИэцӀкӀэ зӀзэуэним щӀидзӀэн. Ди деж хъыбар кӀызырысар зауэ къэцӀхӀэуэ арат, дзери полицӀери ИэжӀэгӀуу ежъа пӀтми, япӀэмьлӀэциу. ХъэцӀлэ лӀанлэ, 403. ХъуэпсӀэгӀуэу и псэм иӀахэр, Игу хэзыгӀахъуэу цыӀахэр, Залыму зауэр къэцӀхӀэири, А хъеру лӀанлэри исац. «АдӀ», 130. **Зауэ къэублэн** (1). Зауэ къэгӀгӀхӀэиин. Зауэр къаублэри занцӀлэу щӀалэ цӀыкӀур дӀэм жыш, Гуарэ и закӀуэу кӀыщынэм, и «пацилэ бзицӀыгӀыр» къэпцири и унэм кӀыщицӀицӀацӀацӀ: дэнэ сыпхъыжын, дызӀцӀхъэгӀуэуэ ди нэчыхъ ятхащ, жыӀлэри. Къалэн, 430. **Зауэ къӀлӀэтын** (1). Еплэ зауэ къӀублэн. ДзӀлыкӀуэ зауэр къӀзылӀтам цыщӀ а шу къомыр, я шы сокум цӀэкӀ лӀыжы хэцӀлати, абыкӀэ къагӀгӀлӀагӀуэрт ахэм бӀыщӀычыгӀгӀэр быдӀуэ гу м зрилгӀыр. ХъуэпсӀэгӀуэ нур, 321. **Зауэ къыкӀыи** (1). ЩӀхъуэсыгӀуэу гуэркӀэ бий зӀхуэхъуу зыгуэрхэр ИэцӀкӀэ зӀпӀувын. КӀрым хъаным икӀэщӀыпӀлӀкӀэ дӀз кӀыгӀгӀауац, абы зауэ къыкӀри хъэлӀч зрыгӀгӀэхъуу хужьац. Мазэ ныкӀуэу щӀхъуантӀэ, 617. **Зауэм къыкӀуэсыкӀын** (1). ИэцӀкӀэ зӀхуэу щекӀуэкӀлэ щӀыпӀлэр зӀуэну зи къалӀным цӀэхуу ибгынэн. ГӀуэгу кӀуамыту урыс сӀлӀтхэр куэди, зауэм къыкӀэсыкӀахэр мзымм щӀлӀтти. ХъуэпсӀэгӀуэ нур, 157. **Зауэм къылуӀкӀын** (1). Еплэ зауэм къылуӀэсыкӀын. Мухъутарыр судым ират пӀтти, зауэм къылуӀкӀац, жаӀлэри. ЩынахужыкӀуэу, 90. **Зауэм Иутын** (8). Зауэ щекӀуэкӀлэ щӀыпӀлэм щыӀлэн, зӀуэн. [Апчар Сентрал жриӀуэ:] Зауэм Иуту къауӀкӀа мыгӀуэм я хъэдэм уэ пхуэдӀ бзаджӀнаджэ яхӀнлӀхъэ зырымыхъунур цӀхъэ умышӀлэрэ? Нал къута, 287. **Зауэм Иутир хъуа уӀэгӀэ** – Ухъу зауэлӀыр хъужыкӀафӀлэ. Си хъуэхъу. «БатырыбжӀэ», 40. **Зауэм Иухъэн** (3). ЗауакӀуэу кӀуэн. Мэши я къуажӀдӀс щӀалэгӀуэуалэм кӀуэщӀыӀеин зӀрафӀлӀфӀыр ицӀлӀрти, хъэцӀлэм я гур дахэ яхуеци: – ФыкӀэмьпӀэнкӀым, си кӀуэши, дэри пӀкӀлэ псы дефӀэркӀым, ди щӀлӀахэр гушыӀлӀным дихъэхмэ, Ииблис псы зӀрефӀэ фалгӀэмкӀлэ фадӀ ефӀэнкӀи мӀэху, ажӀэгӀафӀу захуанэри зауэм Гуохъэ, фӀэри кӀывдогушыӀлӀри арац армышъуамэ, фаджӀэу дунейм дьтеткӀым. Лъапсэ, 116.

ЗАУЭЖЬ (2). ХӀэку зауэхуэм и пӀкӀэ щыӀа зауэ, граждан зауэ жыхуалэр. ИдӀжӀэм я адӀр партизаныжӀу ШырыкӀум и отрядым хӀтат, езы ТутӀлэ зауэжӀым цыгӀуэу мацӀлэ и нӀгу

цлэклатэктым, лыггэ мацли зэрихъатэктым. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 559. - Дыггэ къыщыцлэмкIа пцэдджыжы жыхуалэр арац, - жиЛэри Хьэбибэ зауэжы екIуэкIауэ цытар и гум къэкIыжацц. Нал къута, 284.

ЗАУЭ-БАНЭ (5). Зэхуэу, зэрыфыщI, зэрыукI. «КIакъмакъ къэзыЛэтыр бжыхъым цхъэпрыдз» жиЛэу Елдар унафэ хуицIати, Iэуб епхъэурти зауэ-банэ къэзыгъэхьейр, хьэпшыр цыкIум еицху, Iэ лъэныктуэкIэ иыггюу зы дурэи гүэрэм дидзэрт. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 588. Абы [Къэрэмьрээ] и хыбар уэ зэхэпха, сэ зэхэсха - хэлуцIыгу хуэуэ къыщIэкIынти, зауэ къыщыхъейм Iэтацхъэхэм я унафэкIэ хьэпсым ис лыр ираджац, абы хуэдэ лы ахъырзэманккъэ дызыхуэныктуэр, зауэ-банэу дунейр цыхкIэ, дзэм къыхэдвөгъаши, ирезауэ жыхуалэу. Лыггэ, 409. Зыззыуысеяуэ зэзауэ къэралхэм я цыр яхуэмыхъумэжу яфIокIуэд е хокIуэдапэ, мыбдеж зауи бани хэмьту хэкүм зекүгүэдий. Лъапсэ, 88.

ЗАУЭЛI (33). Зауэ Iуэхум хуэггэса цыху, дзэ къулыкъум хэт цыху, сэлэт. Пцыхъэцхъэм гүпхэр зэхуэсрэ Фадэбжээр фIэтмэ хуэуэхуфIкIэ, Фэ къыфхэтыну насытыр Зылгьымысауэ зауэлым ТхъэлгэIум и цIэ къыцифIуэ, ГүфIэггүэ махуэу тхъэлгэлур ЗауэлI лэныггэм къыхъацц. Сэ сцIэркъым зауэм никIыжу. «Шум и гьуэгү», 63. ЗауэлIхэм, фIыггүэм чэф ицIауэ, КъикIын олопхэм изчхэр яцI, Я цейм ятIаггүэр клэрыпцIауэ Пейтэйу къажыхъыр, ба зэхуацI. Майм и 9-м 1945 гъэм. «Шум и гьуэгү», 9. Шыр зейм зэрыжилэмкIэ, Анка нэ тыхуауэ арат, зэIуэцIыггүэрэ фаджеу цыта пэтми, сьт цхъэкIэ жьпIэмэ зауэлIхэр тесу махуитIкIэ яггэхъэулеяуэ Анка къаиэжа нэужы, епзээзыху, мычэму и нэпсыр къежэху, яхуэмышхэу, псы ктудей яхуемыфгүэ шэцым цIэтацц, мыбы зиггэлIэгъыну и мурад, жаIэу. Анка, 384.

ЗАХУАГГЭ (5). Пэжыггэ. Къафитэ фи Iэр, тхъэ зэхудоIуэ захуаггэ гьуэгү дыздытетынэу. Хьуэпсэггүэ нур, 225. [Чачэ:] Захуаггэу а Iуэхум зы мэкъоал хэслэаггүэркъым, тIасэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 512. Фи къуанишагги, фи захуагги, - Фи бэлыхъхэр сигу дэхуац. Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 9.

ЗАХУЭ (36). плыф. 1. (1). ЗанщIэ, къуаншэбыншэу щымыт. Жьыбггэм къуанишаггэу зэрихьэр Жыг захуэр къуанишэу зэриггэкIыриц. Жыг къэкIаггашцIэр занщIабзэц. «Батырыбжы», 23. 2. (2). Быркъуэшыркъуэу щымыт, кумблIэмб зимыIэ. Бгы лъабжэ дьидэу цыI захуэм Турбинэ ину цытцIахэм Псыр метр шэцIкIэ къоухьыр, Хуабжыу къарукIэ жьэхохуэр. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. 3. (11). Хей, къуанишаггэ зымылэжы. Шыкгүэнишари цызэхуари зэриггэпцэжри къыгурьуацц Инал жиIэм пэж куэд зэрихэлъыр [Къэзджэрий]. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 662. Захуэр аркъым, фымыпIацIэ, Мы ншэ сIыггыр дэнэ цыIыIэ КъикIыу цытми ар зэггашцIэ - жиЛэу ицгүэжыыр ншэм хоцытэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81. Уэ уцхыитлу умызахуэм, зы цхъэ фIэкIи сэ симыIэ. Iуашхъемахуэ. «Мывэ хуабэ», 279. 4. (22). Тэмэм,

пэж. - ЗэIыхъакгэ Iуащхъемахуэ, - жаIэу псоми яггэцIаггүэ, - Ар къезэггэрэ, ар Iуэху захуэ? Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78. [Сэид:] Iуэху захуэр Алыхъыи едэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 512.

ЗАЧЕТНЭ: ЗАЧЕТНЭ КНИЖКЭ (1). Студентхэм къахь оцкэцхэр ираггэуэвуэ яIэ тхыль цыкIу. ЕггэджакIуэр нэхъри къеггэггубжы, уи нэ ваггүэр уэзмыггэлъаггуж иIыкIэ уи ваггүитхур иIэхыжи зыIуеггэц, желэри студентым и зачетнэ книжкэр къыхудэзыжы. КIапсэ кIапэ, 16-17.

ЗАЧЕТНЭ: ЗАЧЕТНЭ ТХЫЛЬ (2). Еплэ зачетнэ книжкэ. Ауэ зыщывмыггэггүницэ икли зыщывмыггауэ: фи зачетнэ тхыль цыкIум дэт напэIуэцIым хуэдици дэлъу къызэфт. Ти, зэгурьуацц, ХьынциIэл и къуэми зачетнэ тхыль цыкIуэхэр зэхуихъэсри и гүфIацIэм дилъхъац. Лъапсэ, 76.

ЗАЩИТЭ (1). Лэжыггэ бггээщIам хэлъ гүпсысэр пхыггэкIын. Нэхъ кууэ хэпIатэмэ, нэггүэцI гүэрхэр я нэм къыщIэуэнкIи хунт, фIэггэнапIэ лыхъуэрэ, арихъэкIэ энигафыр цIалъаггум, я нэм къыщхьэрипхъуэри диссертацэм ныкгуэсаныггэ мыхъэнэ иIэу гу лъатакъым, сэри эниграф тIэкIур тесхыжри къызэцIэва къомыр увыIэжац, зацитэри пIалгэм хуээу зэфIэкац. Лъапсэ, 15.

ЗАЩИТИЛ (1). Урысыбзэклэ: ихъумац. [Хьэбибэ къызэрыкIати урысыбзэ зицIацц:] - Ты свой земля не защитил, тебе чужой земля только могила есть. «Уэ уи хэкур ихъумэжакъым, хамэм я цыIыгур кхъэ ихуэхъуниц». Нал къута, 224.

ЗАЩIЭ (168). 1. (102). Зэфгэггэ, къанэ щымыIэу, псори, зэщыц. И быданIэр мывэ зацIэщ, И сэрейхэм хъэдэ мацIэ Къылунакъым нобэм къэс: шуэу укIуэм, уохъур лъэс, Лъэсу укIуэм, уеггэсэх, И куэбжиблыр мывэ сэхыц, Абрэмывэр и бжэ папцIэцц, И шордакъыр дыщэ зацIэцц, Блэ мэхушхъэ къэушыху, Жэцэрэ махуэу блы дэIыху, Къэмыушу ар мэжей, Бэлэрыггым, мэгужьей. «Елбээдыккүэ», 12. Исхъэкъ и сурэтыр зэрыта газет дьидэм Iэдэм и хъыбари къытехуат: адрейц-мыдрейц, Щхъэлмывэккүэ дэс псори зэхуэбггэдэ хьунуккъым: жылэм уэрэдус зацIэккъым лыжыу дэсър, и мыгуацIэкIэ псэуи цыIэцц - псалгэм папцIэ, цхъэлтэт Iэдэм хъэжытцIэм и нэхъыбэр бзэрым ешэ, е мылкъукIэ ехъуэж, жиЛэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 508. Нып цыIыху цыкIу къомыр «Прохладна» станцым нэс тезу тетц, адэкIэ тIуэу загущири зыкъомыр Мзэдэгу лъэныкгуэмкIэ макIуэ, зыкъомыр Бэслгэн станцым фIокIыр, Джылахъстэней лъэныкгуэри нып цыIыху зацIэщ. Нал къута, 239. 2. (44). Зэпыу имыIэу, зэпымыууэ. Жьыр ди цыIыбаггымкIэ къепицэрти, шу къомым къаггэхъея сабэр пшаггүэ гүэрэным хуэдэу япэм ит зацIэщц, нэхъ дыкъамылъаггүүэрэ гүунэггүэ захуэцIыныц, жиЛэу Къэрэмьрээ ар и гурыфIыггүэцц, цIэгүзавэ куэд цыIэ пэтми. Лыггэ, 411. Зэгүэр Бейбарсыр къэувацц: дэ пащтыхъыггүэр дохъумэ, уанэуэм дис зацIэу гъацIэр идохъэкI, ди сабий дахэсу ди унэ дисыж хуоркъым, итIани дызыхуит цыIэккъым, гүлгьыти

кытхуащыркыым, ди быныр джанэнизу уэрамым дэтиц, хабзэм ицхэ зедмытрэ, кээралым хэхуанлэ зимылэ цылэккыым, дэ бийм дытеклуэмэ, кытетхыр дилэци, дытемьклуэмэ, ди быныр зейнизу кьонэ жилэу. Лъапсэ, 100. *Щхэгубжэм Юсу шыс зацлэти, и анэр кээклуэжу илээгубжэм – унэм илэцлэфтти и ныбжэзгубхэм я деж клуэрт*. Нагъуху, 48. 3. (22). Зыгуэрым зэфэзэшу ицлэла, иуцлэпла. *Итлани джанэр кызыщех, Абы мыр жилэу зэхахаци: «Лгы зацлэци джанэр – хуэниц бэракъ, А си лгыр мафлэу ирелыд, Бийр лэцими фыклуэ, фыхуэсакъ, Фи гъусэу фхэтым сэ сефлгыт»*. Нып. «Шлалэгъуэ щыналгъэ», 21. *Щхэлтетыр, хъэжыггэ зацлэ хъужауэ кыкыуэжлац, тлэклуи кызыцилэплайуэ*. Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 633. *Арыниэми [фызыжыкыым] и бостейжэ тлэклуэ зэхэфыцлэат, иджы хъэлэчу ятлэ зацлэ хуэуащи, уелусэмэ, зэкпрыхуэниу. Гүшлэгъуэ, 420*.

ЗАЩІКІА (16). нареч. 1. (12). А зы щыкылэм тету. *Сэри ныбанхэ зацлэкІэ сыквэтицаи, Ізуэлыауэ гуэр квалумэ, пилахуээм зыцлэсхуэмэ сыцлэлуэ*. Нал къута, 248. *КІлэхъ цыкылур жыгыщхэ зацлэкІэ клуэуэ ежъаиц, жыгым кьэхын дзыхъ имыциу. Кхъухъ пхэнж, 498. Мээ зацлэкІэ Астемыр сымэ Шэджэм аузымкІэ яунэтиац, бгъуэницлагыжэ гуэрным деж къуэщхэ партизанхэм цахуэзэн я хысэну. Хуэупсэгъуэ нур, 282. 2. (4). Зэпымыуэ а зы Іэмалыр кьэбгъэсэбэпурэ [Къаджэрий:]. Шынаггэ зацлэкІэ дунейр зэлубз щылыну ухуэжъэмэ, уи пиэ гурыгъыр зэрызыудын ухуэзэнкІэ мэхъу...* Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 612.

ЗВАНИЕ (1). КъулыкьуащлэпІэ гуэрным кьрат, кыфлэац цлэ. [Гутым яхэт военнэр] *ЗваниекІэ баталоннэ комиссару арат*. Нал къута, 268.

ЗВЕРИНЕЦ (1). ХьэкІэкхуэуэкІэхэр яггэлъагъуэн пащлэ цагыгъ щыпІэ. *Зверинец гуэр эвакуировать яццлэ, хьэкІэкхуэуэкІэ кьомыр зэрыс гъууцІ клеткэхэр платформэм тезу тетт, вагонхэми ярытыр абы хуэдэ клеткэ*. Нал къута, 218.

ЗДЕС (1). УрысыбзэкІэ: мыбдеж. – *Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева?, – жиІэри Долэт зы урыс ицхэцыгъуэ гуэр кьеуцилац, «Ныбжэзгубжэ, дэнэ деж мыбы Ботэци Астемыр и унэр»*. Хуэупсэгъуэ нур, 199.

ЗДРАВСТВУЙТЕ (1). УрысыбзэкІэ сэлам зэрырах псалгэ. – *Здравствуйте, Зулкарней Уэжукович, – жиІэри Иринэ япэ зыкьриггэцаиц*. Нал къута, 238.

ЗДРАСТИ (1). УрысыбзэкІэ гьэкІэщлауэ сэлам зэрырах псалгэ. – *Здрасти, нашалныч, – жиІэри Астемыр сэлам ириха ицхэкІэ, нысырым зэхимых хуэдэ зицлэиц*. Хуэупсэгъуэ нур, 113.

ЗДРАСТУЙСЯ (1). Урысыбзэ ныкбэуэкІэ: сэлам зэрырах псалгэщ. *Здрастуйся, – жиІэри Бот Степан Ильич сэлам ирихаиц*. Хуэупсэгъуэ нур, 261.

ЗНАЮ (1). УрысыбзэкІэ: сощІэ. – *Тлэклуи гупсысэжи, Матренэ дежкІи плыэри а псалгэри тэмэм дыдэу кымылгытэу, ицигуащи: «эксесс»*. – Эксесс, мэксесс я не знаю, жиІэрт Матренэ, Жансэхуэ е Джонсон, дауэ уэ кызыроджэр, насып уилэти, тепицчым зи натІэ

зэгуиудар Лут, армырмэ дуней плыагъунт. Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 551.

ЗЭ I (25). И фэкІэ балийм хуэдэу плыжыкы-фыцлафэу, хуэкІыхъ щыкылуэ, и кум пкыбы кІыхъ цыкылуэ илгыу фІлэу гуашІэ щлэту зейм кыпыкІэ пхтэхэщхэмыщхэ. *Жыг цлэагъым илэту зейр мэгааггэ, Гьэр йокІыр, дыггэ кытемыпсэу, Зэ плыжыкы дыггэниэу кытыкІэн – Араиц а жыгыр зэгупсысыр. Зей. «Дамыггэ», 105. Мейм дахаггкІэ зэр теклуамэ, Мейр алуэхуэдэу ицхэ хэхъуа?* Бжыкыкы мэз. «Мывэ хуабэ», 80.

ЗЭ II (63). нареч. 1. (39). Зэгуэр, блэкІа зэман гуэр. *Зэ бомбэм псэуэ сыцлэитлауэ Си нэгу илэкІакгэ сэ дуней*. Зауэ жыхуауэм и хыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92. *Кьетау нэцхыкыфІэу гьукІэм дежкІэ еплээкІаиц: – Пилэжрэ, зэ бжеслати: «Кхъухыциц гуэрным тхъэр кьеуцилэат жи, кьупицхэуэ уэстын, хэмэ кьуэ уэстын?»* Лъапсэ, 61. *Щхэл мывэ хахуэ зэ цытамэ, А кьуэм мыхуэуэхэ удыхъжэ*. Щхэлыкыуэ. «Щхэлыкыуэ», 381. 2. (24). Етуанэщанэ кытримыггэзэжэу кьэхуэ лэжыкыгъэ. *Псы къуиуам дэуэхынІэ хуащІыху, мо псы уэр гъуахуэуэ кьэхыр пхуэубыдинт, псылуцилэр ирихъэжъэри ггэ псом ялэжъар зэ клуэдыгъуэу клуэдыжаиц*. Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 515. *Дзэшу и пащІитІыр ирикьуэкІри фадэр зэрымьжагъуэр уиггэащІэу зэ Іубыгъуэу ефаиц*. КІапсэ кІапэ, 15. *Кьиспхуээтыниц си сэри, зэ уэгъуэм и цхъэр пызмыггэлгэтмэ, «квалэдэс» жаІэу пашэу пицлэнтІэм дэтыну зыхуэфэащэр сэракъым, – цыжиІэм, адакгэ хужыыр зэрычыклар нэрылгэагъуэ, арицхэкІэ Джелл абы гу лымьтэ хуэдэу зицлэиц: – Хьарзынэиц, кьуэши*. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 491.

♦ **Зэ мыхуэми зэ** (4). Зэгуэр. Зэ мыхуэми зэ зэрыклуэжын хуейр Саримэ ищІэрти, ар игу кьэкІыжмэ, и ицхъэфэцим зиІэтырт. Хуэупсэгъуэ нур, 140. *Сыт мыбы хуэдицу ухъзыггэаплэуэр, жилэу Думэсарэ илэуцилэртэккыым, сыту жыпІэмэ Астемыр куэдрэ зэрыхуэмыкыныур ищІэрт, зэ мыхуэми зэ кызылуээтэллэнуци гум кьрихур, жиІэу*. Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 640. **Зэ клуэдыгъуэу клуэдыжын** (1). *ЗанщІэу, наплэзыпІэкІэ клуэдын, цымыІэжын. Псы къуиуам дэуэхынІэ хуащІыху, мо псы уэр гъуахуэуэ кьэхыр пхуэубыдинт, псылуцилэр ирихъэжъэри ггэ псом ялэжъар зэ клуэдыгъуэу клуэдыжаиц*. Мазэ ныкбэуэ щхуэантлэ, 515.

ЗЭ III (54). Тегушхуэныггэ мыхъэнэ зиІэ частицэ. – *Зэ щыивггэтыт, уэракъым тепселгыкыныур, – жиІэри алгандэм зыри жызымыІэу цыса Елдар кьэпселгэиц*. Хуэупсэгъуэ нур, 197. – *Зэ кьэувыІэт, ди шыпхуэ, – жиІэри лыжыкыфэ зытет нэ плыжыкы наклэпсыжэм и башыр илэтиац*. Лъапсэ, 58. – *Зэ фысабыри, кьыдырым фэдлауэ, – зи псэ кьызырыгъуээтыжа кІлэхъыр кІиаци, и кІэ бэлацэ цыкылур иггэдэжэгуэ*. Кхъухъ пхэнж, 501.

ЗЭДЭЗЭКЪУЭ (14). И адэмрэ и къуэмрэ. *Зыгуэр кызызэрыхуауэ гу лэтиауэ, Дэфэрэджи унэм кыцилэкІри бжэІупэм Іуту кьэдэжаиц: Уа, нэцІ fimымэ, зэадзэкьуэр фыкыкылуи фышхэ*. Лъапсэ, 105. *Зы мывэшихуэ гуэрным деж нэри, зэадзэкьуэр*

ЗЭБГРЫКЫН (зэбгрокI) лъэмыI. (9). Зы щыплэм икIыу (куэдър) адэ-мыдэкIэ кIуэн. [Ефэндым Дэрдэхъ жреIэ:] Уи щыр шэд зацIэи, псы итыр щхъуантIэ хъужауэ аргъуей тIысынIэи, сыкIуэри сеплъац: аргъуей пшэ Iэрамуу щхъэщыти, пщыхъэщхъэкIэ зэброкIри кIуажэмкIэ зрат. Аргъуей, 388. АрицхъэкIэ кхъухъытицым и Изынишуу узэбгрыкI хъунутэкъым. Кхъухъ пхэнж, 505. Округым цылажъэ кIулыкIуицIэхэр отряд-отдядхээрэ адэкIэ-мыдэкIэ зэбгрыкIащ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532.

ЗЭБГРЫЛЪЭТЫКЫН (зэбгрольэтыкI) лъэмыI. (1). Еплъ **зэбгрылъэтын**. Пулеметыр зэ кIэлэлэзгъуэ кIэлэпалъэри, кIуэр кIыгъэпсэлъащ, щиху инхэм зэрызехъуэ тетIысхъэж кIуаргъэ кIомыр зэрыгъэкIийуэ зэбгрылъэтыкIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 295.

ЗЭБГРЫЛЪЭТЫН (зэбгрольэты) лъэмыI. (1). Лъатэу зэбгрыкIын. Пабжъэм хэса цIыкIухэр, пIащхъуэ цIыкIухэм ещхъу, зэбгрылъэтыащ, псы цIыIэр кытитреутхэ [Лу] жалэу. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 506.

ЗЭБГРЫЛЪЭЛЪЫЖЫН (зэбгрольэлъыж) лъэмыI. (1). зэхъ. ЗэхэкIыжын, я Iыхъэ зэхыхыжын (куэдым). «Нэмыцэр кIызэрысу Темыркъан зехиша колхозыр зэбгрылъэлыжауэ плъагъуни», – жиIэу арат я гъунзгъуэ физ щхъэдзасэм жиIэр. Нал кIута, 284.

ЗЭБГРЫЛЪЭЛЪЫН (зэбгрольэлы) лъэмыI. (1). ЗэбгрыкIун. МафIэр ину кIэлыду унэр хуабэ щыхъум, хъыджэбзым и шынелыр итIэтыащ; Натаиэ и пIэри цызыщхъэрихым данэм ещхъэ и щхъэщыр зэбгрылъэлыри мафIэ бзийм кIыгъэнэхуэ и нэкIу фагъуэр нэхъ тыншу плъагъу хъуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 309.

ЗЭБГРЫПХЪЫН (зэбгренхъ) лъэI. (1). Адэ-мыдэкIэ зыгуэрхэр пхъын, зэбгрыдзын. Фыз макъым тIэкIу ещхъти хуэбггъэфзэцнэутэкъым, Iэ ижыр абы хуэдизу игъэдалъэрти, и псалгъэр зэбгренхъ жыпIэнт [дивизэм и командирым]. ШынахужыкIуэ, 48.

ЗЭБГРЫТХЪУН (зэбгретхъу) лъэI. (2). ЗэуIуу щылыр зэпэлэщIэ щын, зэлъыIутхъун. Инус куэд иIауэ хихыжат и гугъэр иджы, зиуцэхуауэ, жъэгум илъ яжъэр зэбгритхъууэр дэп зытIуц кIыгъуэтар зэхуихъэсауэ, кIуэциIий гIур цIыкIухэр ириупсейрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 68. ИтIани яжъэр зэбгрыстхъуми, Зы мафIэ хъуаскIэ сымыгуэат. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216.

З Э Б Г Р Ы У Т I Ы П Щ Ы К I Ы Ж Ы Н (зэбгреутIыпщыкIыжы) лъэI. (2). Зэгъусэу зэхэга гупыр хуит цIауэ зэбгрыгъэкIыжын, утIыщыжын. [Гъуумар Астемыр еуниIу:] Сэлэтхэр зэбраутIытыкIыжауэ цIы ирату зэхыдох. Хъуэпсэгъуэ нур, 15. Щымыхъужым, Нахъуэ зэуицIэр зэбгриутIытыкIыжащ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 626.

ЗЭБГРЫХЫЖЫН (зэбгрехыж) лъэI. (1). Еплъ **зэбгрыхын**. [Фэуаз:] Гъуэгур зыцIыхуу тхэтыр зыц – Шамум и цIуэ, ухуэбэлэрыгъэмэ, умысакъэмэ, кIумым укIринэу ежъэжын тIэу еплъынкъым, ди кIутицхъэлъащхъэр хъэлуцидзым зэбграхыжмэ,

укIуэдытащи, дунейр кIутэжыху укIэзыщиIэн цыIэкъым. ХьэщIэ лъапIэ, 400.

З Э Б Г Р Ы Х Ы Н (зэбгрех) лъэI. (9). ЗэуIуу щыль гуэр къащтэурэ лъэныкIуэ зэмылIэужыгъуэхэмкIэ хьын. Жансэхъуи СосрыкIуи зэрыгъэкIийрт, курсант цIыкIухэр зэтрайгъэну, арицхъэкIэ, кIызылгъымысым и махуэр мыгъуэу, ежауэ хъэлыгъуанэр зэбграхыу хуежъащ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 557. Астемыррэ Степан Ильичрэ цIыхур кIызэтрагъуэувиIэну цыхуежъам, Елдар идакъым: – Я гугъу фымыщI, цырыцу зэбграхми, яхуэфащэи, – жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 257. – Бжей жыгышихуэм фIэлгъэ, кIуалэбзум налгъэ-налгъэу зэбграхыныци, я абгъуэм иралгъэхэни, бзу цIыкIу кIрашыр хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, – жиIэри Гуацэ и щхъэц ухуэнаитIыр дыгъурыгъуу цIалэм иритащ. Лъапсэ, 38.

ЗЭБГРЫХУН (зэбгреху) лъэI. (17). ШынагъэкIэ, лъэщыгъэкIэ е унафкIэ зыгуэрхэр зэбгрыгъэкIыжын. [СосрыкIуэ и ныбжъэгъуэ цIыкIухэм къажриIэу:] СогъэицI, хукхъуэ кIэпым ещхъу фызэбгрызмышум! Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 580. Къээакъ инэралыжъу Караулов жыхуаIэм дзэ зэриггъэпэцину жаIэ, цIыр зыгуэшыну зи мурад «советскэр» зэбгрихуну, пащтыхъыр игъэувыжыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 157. Псы ефэну кIэкIуахэми, шур яхъуэи, яхъуэри зэбгрихуащ, сэри сыгуежъэуэ пхъэцIыбыр ерагъуу IузукIэжри сьпIащIэ-сытхъытхъыу си пIцIэгъуалэр кIээгъэуцащ, бошкIэм псыр кIрыкIыкIуэ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 520.

ЗЭБГРЫШЫН (зэбгреш) лъэI. (2). Куэдър щхъэхуэ-щхъэхуэурэ зыщыпIэм ипшу лъэныкIуэ-лъэныкIуэкIэ шэн. ХъэмтIрэмтIыгур цIыху кIуэдыпIэт, абдежт кхъухъ теданIэри, дыгъурыгъум зэхуахъэса илгъэпкъыр абы яиэрти цащэрт, ящар кхъухъкIэ зэбраишт, кIыздэмыкIуэжын щыналгъэхэр кIуэдыпIэ яхуэхъун хуэдэу. Лъапсэ, 6. И жъэгъум цIэтым мэктур зэбрашурэ Iэщым ират. Нал кIута, 294.

ЗЭБГЪЭДЭКIЫЖЫН (зэбггъэдэкIыж) лъэмыI. (3). Зыр зым гъгъэдэкIын, пэлэщIэ хъун. «Пасэрей зэманымрэ нобэрей зэманымрэ шурэ лгъэсрэкъым я зэхуакур». Абы кIыфIамыгъэкIыу литIыр зэбггъэдэкIыжырт. Лъапсэ, 84. Кулисумрэ КIарэлъаишэрэ сэлам зэрамыхыжу зэбггъэдэкIыжащ. Нэгъуху, 3.

ЗЭБГЪЭДЭЛЪХЪЭН (зэбггъэделъхъэ) лъэI. (1). Зэгъунэгъуу гъэтIылыгъын. КIырым ШыкIымыкIэ я пхъур ихъэмэ, мрамор зэмыфэгъухэр зэбггъэдилъхъуэрэ я дахагъэ хъур фIэггъэцIэгъуэнт, псом хуэмыдэу мрамор мывэ фIыцIафэмрэ тхъэмбылыфэмрэ нэхъ зэкIуу кIилгъытэрт, арицхъэкIэ унэ узыцIэсынур мывэ зэмыфэгъум кIыхэтицIыкIынымэ, лъапIэуэ хъуноуш, жиIэрти и лым идэртэкъым. Кхъэлэгъунэ, 374.

ЗЭБГЪЭДЭЛЪЫН (зэбггъэдэлъы) лъэмыI. (1). Зэгъунэгъуу щылыгъын. Парашотым илгъэхъауэ Зауэу тIури езэшат, КIару лгъэпкъи кIэмынауэ Зэбггъэдэлъу тыIэжат. ПарашотитI. «Бгы лъапхэм деж», 45.

ЗЭБГҮЭДЭСҮН (зэбгүэдэсц) лэмыI. (14).

1. (5). Зыр зым бггэдэсын. А тIур зэбгүэдэсын хуейт, я мурадхэр зэжралэн ицхэкIэ. Лгапсэ, 87. Зэрыхуаами еплэ: Лу школым кIуэжын хуейици, справкэм поплэ, Нахгуэрэ Чачэрэ зэбгүэдэсу нэху яггэицац, тIуми псалгэ жалэргкьым, цымиц, нэхыбэрэ цысыфыр тлваггукэ, жалэу бэишчагкIэ зэпоуэ. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 503. *Шымыхужым.* Иналрэ нысацIэмрэ зэрызэбгүэдэмысыр сыту фIыт, жиIэри ежэжиац [Iуарэ]. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 587. 2. (4). Зэдэшхэн-зэдэфэн, ерыскгы зэдэдзэкэн. Зы Iэнэ фызэбгүэдэсу фыцыишхэкIэ, фи ицхэнтэ зэггэкуауэ фыцыишхэкIэ – физыици. Зи лэрыгыгыпс тIыгга, 527–528. Уэ уицаиам уи лIыри уэри дызэбгүэдэсу дефаиц, итIани тIум фи языхэзыр сыту мыукIытарэ, и? Алхьбо, 97. Ераггэспэраггыу Ботэх дохутыр ицалэ гуэрым гурыуаиц, рестораным кIуэуэ тIэкIу зэбгүэдэса нэужь. Лгапсэ, 26. 3. (3). Зэдэпсэун, зы унагыуэ псэун. Уэрэ сэрэ дызэбгүэдэсыниц, [Iуарэ и кгуэи жриIу]. Кьалэн, 434. Езыри [Саружан] кыизлэлэуаиц дызэбгүэдэггэс, жиIэри. [Iуарэ жиIу]. Кьалэн, 435. 4. (2). Зыггэпсэхун. [Абу-Деруиш Шыкьымхэ я нхум жриIу:] Тхэмахуэ енкIэ дызэбгүэдэсыниц, зэггусэу сукьым дыкIуэници, дызыхуэй ицIэмэ, кэатицхуниц, Кхгэлэггунэ, 374.

ЗЭБГҮЭДЭТЫН (зэбгүэдэтц) лэмыI. (3). Зэггунэггүү шытын, зыр зым бггэдэтын. МакIуэ тIури мээым ицIэту, КьыицывыIэм, зэбгүэдэту. «Тисей», 503. Я гур кгээжанауэ лIы зэбгүэдэтхэр гушыIэрт, хьэкувыквут, дыхэшхэн гуэрхэр жаIу. Нал кьута, 268.

ЗЭБГҮЭДЭТЫСХЬЭН (зэбгүэдотIысхьэ) лэмыI. (1). Зэпэггунэггүү тIысын. Хьэбибэрэ Иринэрэ я гур тIысыху зэпсэлгэн я мураду зэбгүэдэтIысхьэиц. Шынэхужьыкгуэ, 58.

ЗЭБГҮЭДЭУВЭН (зэбгүэдэуэ) лэмыI. (4). 1. (2). Зэггунэггүү увын. Зэбгүэдэуэу а тIур [Елдарэ Саримэрэ] зэпсалгэ хгуээ цытамаэ, емышу псэлгэн кьафIэицI ицхэкIэ, уэрамым е псыхуэм цызэхуэзэмэ, зыри жалэфьртэкьым, зэицукIытэжу цыт фIэкIа. Хьуэпсэггүүэ нур, 101. 2. (2). Зыггэрхэр зэхуэдэу кьэлгытэн. [Мэмэт-ицIакгуэ Сеймэным йодауэ:] Уэ Сталинымрэ Нартыху Кгээбчэрэ зэбгүэдэбгэуаиц. Лгапсэ, 49.

ЗЭБГҮРЫГЬЭУВЭН (зэбгүроувэ) лэмыI. (1). Зыггэрхэр зэбгүрыту гьэувын. Шу гупхэр адэкIэ-мыдэкIэ жэрт, мешанкIэхэм пулетхэр ярытт, топхэр зэбгүраггэуэвэрт. Хьуэпсэггүүэ нур, 283.

ЗЭБГҮРЫЛГЫН (зэбгүрылгыш) лэмыI. (4). Зэггунэггүү шылын. А тIур [Абу-Деруиш Нэхурэ] зэбгүрылгы – и лIыр сэмэгумкIэ, и фызыр ижырабгумкIэ цылгэу зэдыицIэлгын я гуггэиц, дуней IуэхукIэ зэнзэпсэу зэрызэдэпсэуам хуэдэу ахгэрэти зэггусэну. Кхгэлэггунэ, 379. Усэ кьэскIэ ваггэбдзүмэу Жылэм нэплгэу зэбгүрылгыш. Си губггуэ. «Шхэлыкгуэ», 375. Степан Ильичэр Астемьиррэ зэбгүрылгы унэ лгээум иралгьыиц. Хьуэпсэггүүэ нур, 274.

ЗЭБГҮРЫСЫН (зэбгүрысц) лэмыI. (5).

Зым и бггумкIэ адрефьр шысу тIысын. Думэсарэрэ Ханэрэ зэбгүрысу етIысэхат, Лу кгуэушауэ, шхыIэн ицлаггым зыицIууфауэ гьырт. Хьуэпсэггүүэ нур, 282. ИцIаицхуэ фIыцIэ ицIукуитI зэбгүрыс хуэдэкгэ? Нал кьута, 265. Думэсарэ, Саримэ, Берэ Павловнэ зэбгүрысу шыст я лгакгуэ ицIэггэжауэ. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 661.

ЗЭБГҮРЫТЫН (зэбгүрытыц) лэмыI. (11). Зым ибггүү адрефьр шыту увын. Шу псори зэбгүрыту макIуэ, псалгэм папицIэ, япэ имыицихгэ хэтмэ, и шыр кьыжгэдекгуэ, ауэ а шу кьомыр атакэ кIуэуэ ежакгэ – кьыжгэдэкуэ-ныжгэдэкуэуэ цыиэжкьым, ицхэж и шыи и кьару кьызэрихкIэ теутIытицхьауэ мажэ. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 543. Модрей ицIалииIри пылым нэува хуэдэу, зэбгүрыту псыи хэту плээрт, мор кьыхэфх, жыхуаIэр кьыхахыну, езы Бэлаци, и гьуэишидэж лгана лэныкгуэуэр дэггэдэжрэзегуэ, лгана лэныкгуэуэр пыутыкIауэ, и кьамэри гуэлэлу, кьыуицихьырт. Хьуэпсэггүүэ нур, 55. Зыр кьытежакгэ – зыр кьогувэ, Зэбгүрытыну зи хуимыт. ШууитI. «Батырыбжэ», 140.

ЗЭБИИН (зобий) лэмыI. (3). Зыр зым ебиин, зэмыфIу шытын. Елдар тхылыр кьрипхуээтри зэкIуэицихмэ – абы итыр мыхгээннишиц: «Иналрэ Кгээдэжэрийрэ – зэбиитIыр – фызэкIужаиц, тхгэм гу зыицивицгэахуэ, Жыраслгэн», арат абы иту Елдар кьызэдэжар. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 596. Хэт ицIэрэ, Степан Ильич и мурадгытауи кьыицIэкIынт а лIы зэбиитIыр зэриггэкIужу, Мэтхгэныр и хэкуи кьыггэкIужыну. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 528.

ЗЭБЛАГГЭ (5). Благгэаггэ зяку дэлэ. Ди насытти, кхгухьым дыздисым ди кьуаужэдэсхэу цымытми, ди ицIыналгэмкIэ кьыицIэкIуауэ унагыуэ зыиципI хуэдиз ди гьусэу кьыицIэкIаици, дызэрыицIыхуу цымытамы, дызэблаггэ двидэ хуэдэу, гурэ псэкIэ дызэрылгэгуэ кьыитфIэицIыжу, ди тхгэусыхафэ зэхудоуатэ, дызэдэггэ, дызэдэггүфIэж, дызэрылгьынуу дызэгуроуэ. Лэчымаэ, 391–392. ГуэицимкIэ ириуэнтIэкIыу кьыициувыIэм, хьэицIэ кIуэсэжауэ цытар кьыкIри, нэжэужэу, ицIаицIэм зэрыицIыхуу е зэблаггэу зэрыггэуэтыжа хуэдэ, унэм кьыицIэкIам кьыицигуфIыкIыу сэлам кьрех: – Сэлам алейкум, тхгэмадэ. КIапсэ кIапэ, 11.

ЗЭБЛЭБДЗУ (3). нареч. Пэрыхьэту, узыхэдэн куэдэ. Кьулыкгуэ ухуеймэ, зэблэбдзу уоггэут. Мельиыч, 464. Кгэрэшей мэл жыхуэиIэр пудыжыиц: зэблэбдзу уоггэут. Нал кьута, 272.

ЗЭБЛЭГГЭКIЫН (зэблэггэкI) лгэI. (1). зэблэггэувыкIын, зэблэдзын. Шытиц Iэнкуну шы зытесыр, И тхгэкIумэр зэблиггэкIыу. «Тисей», 487.

ЗЭБЛЭДЗЫН (зэблэдэ) лгэI. (5). 1. (2). Дзыуэрэ зыггэрхэр зэблэхын, зэпрыуэу зэтэдээн. Жыжгэу лгээум зэралгэкIэ Псы толгкьунхэм зызэрадэ, Машиинэбэр цыиэблэкIэ, Нурхэр ггуэуэум цыиэблэдэ. Хьыджэбэ шофер. «ИцIалэггүүэ шыналгэ», 46. 2. (2). Зыггэрхэр кьашпгэм бггэтIылыгыжурэ зэблэхын, хэплгыхьын. Хьыджэбэхэр а ицIалэм еплгьырт яфIэггэицIэггэуэну, модрейри кьыицигуфIыкIыу, и дэлгыфэ тIауэ,

кьытчынуур имыццэу кхуейпльыжькэлырщэу
епльырт, и лэ лэныкгуэр бгыкгуум иришэклауэ,
адрей лэ лэныкгуэмкэ хьэпшып цыкгухэр зэблэу.
Хуэпсэггуэ нур, 99. 3. (1). Зэхуэжын, хуэжын.
Хэпльышьтэу и гьэвэныр цхьэхуэу, и гьэжэныр
анхуэдэу, лыр зэблэдырт, мэл кьыщэхурэ езым
щыуццэу кьэхурт, хьысэпыл лэпкэ шхалэм
кьыщэцхьэртэкьым, абы кьыхэккэ бэзэрым кьакгуэ
муслымэнхэр шхэнумэ, Нурхьэлий деж цыхьэрт.
Хуэпсэггуэ нур, 204.

ЗЭБЛЭКЫН (зэблэки) лэмы. (8). Зыр зым
блэки. Гуэлагуэщэу ницым и шлэпэр, Шызэблэки
цыхуэхэр пшэццэу, Пшэу зыупсым щыщэлауантэр,
Пшэу кьапсэлыр уамыгэщэу. «Тисей», 498.
Гуэгуэр яухытауэ кьыццэу лэпкэ кьыщэу,
дэкигуэхэр задэт, зэвт, шууит цызэблэки мыхуэ.
Нал кьута, 298.

ЗЭБЛЭКЫН (зэблэки) лэмы. (1).
Кьытраггэзэжурэ зэблэки, зэрызэхэн.
Мымаццэу тлурэ зэблэки. Шхьэлыкгуэ.
«Шхьэлыкгуэ», 381.

ЗЭБЛЭХУН (зэблэху) лэ. (4).
Зэхуэжын, зыр адреймкэ чэзуэ хуэжын.
Абы шы зэблэху и цэу зымы иццэу лэпкэ.
Нал кьута, 213. Жьаццэу шыбз гуартэр еггэхур,
Бгы джабзу хуэныццэу лэпкэ И унэу
щопсэур Кьыццэу, Шы жэрхэр зэблэхур
иццэу лэпкэ. Пшэу хьэщэу шу. «Шум и
гуэгуэ», 72. [Алыджыкгуэ:] Аргуэру зэблэхуэу
[хьэлэу] си дамитым тызолэхэри сожэж.
Мелыгыч, 439.

ЗЭВ (14). пльыф. Бгуэуэ, зи утыкур цыкгу,
мыбыху. Алыгом а шлэпэу гу лэпкэуэ, Ар
зэдыццэу лэпкэуэ мэти, Кгуэ зэв екуэки
зэпкэуэ Емышумкэуэ – шлэпэу лэпкэуэ.
«Шлэпэуэ шьыналгэ», 18. Гуэгуэр, яухытауэ
кьыццэу лэпкэуэ кьыщэу лэпкэуэ, дэкигуэхэр
задэт, зэвт, шууит цызэблэки мыхуэ. Нал
кьута, 298. Хьэ банэ макьым хьэблэм дэт хьэр
кьыццэу лэпкэуэ уэрэм зэв цыкгуэ дэт хуэати,
хьэ банэ макьымрэ хьэжым и кий макьымрэ зыри
зэхуэаггэжыртэкьым. Хуэпсэггуэ нур, 65.

ЗЭВЫПЭ (8). Зэхуэкур нэхэ зэв щыхуэ
щыпэ. Нэхэ шхьэрэццэу Елдар и дээр кьыщэу лэпкэуэ
абрэджым мыхьэр ираггэжэу, кьуришым и
зэвпэу даубыдэри. Мазэ ныкгуэ шхьуантэу,
621. Кгуэ зэвпэу ибгынащи Псыхуэу иным
щыгуфкыкы, Пшэхуэу нэпкэуэ жьэхлэпэдэм
Жыгьыжэу лэпкэуэ шлэпэу кьыщэу. Терек. «Партыр
ди пашэу», 117. «Хрущев и дачэ» жалэу зы унэ
зэтэт гуэр адэ жыжэу кьуриш зэвпэу дэтти,
арат и лэпкэуэ зэщыпэ. Лэпсэ, 46.

ЗЭВЫПЭ (1). Еггэляуэ Гуэуэ, бгуэуэ дьдэ. –
Пшэу цхьэхуэу ялэу, цхьэггэуэжэу зэвпэуэу
жумылэу [Пшэу мылицэм я унэмкэ и цхьэр еццэу].
Мелыгыч, 452.

ЗЭГРОБОЖЭ (2). Зэрыхьэерий, зэрызэхэшхуэ.
Дунейр хьэрийкурийшэу, зэробожэу, узыхуэу
псыр иццэу лэпкэуэ. Мазэ ныкгуэ шхьуантэу, 519.
Умыделэм кьыбгуругуэн хуэиццэу дунейр зэробожэу
зэрыхуэр. Хуэпсэггуэ нур, 188.

ЗЭГУЭБЭТЫЖЫН (зэгуэбэтыжащ) лэмы. (2).
Пшэрыщэу хуэу, зэгуэкикы. Машинэм
хэлэ абджхэр еггэжэу абы зэгуэбэтыжауэ
ис лэу тхуэпльышхуэм и цхьэр кьыггэжэу,
зэрынэкутэр пльагуэу и цхьэфкэуэр
кьыццэу лэпкэуэ иццэу лэпкэуэ кьыхуэхуэ: –
Сэлам уалейкум. Лэпсэ, 5.

ЗЭГУЭБЭТЫЖЫН (зэгуэбэтыки) лэмы. (1).
Зэгуэггэжын. [Дэфэрэдж:] Иджы абы хуэдиз
зи дахаггэу природэм и лэпкэуэ кьабзэм
скальпелкэуэ сыхэццэу зэгуэггэжэу хуэиццэу,
лэпкэуэ кьэзггэжэу зэгуэбэтыжынуу си мурадэм си
нитлур тызоубыдэ. Лэпсэ, 20.

ЗЭГУЭГГЭЖЫН (зэгуэггэж) лэ. (9). Сэккэ
е жан гуэркэуэ зыгуэр зэгуэбэтын, зэгуэггэжын.
[Дэфэрэдж:] Операцэу зы хуэиццэу, насып дилэмэ,
лэпкэуэ зэпкэуэ, зыгуэр кьэхэжэу лэпкэуэ,
абы [Лэпкэуэ] сабэ зэрыдритхьэу си нэгу
шлэпкэуэ, суд унафкэуэ лэпкэуэ зэгуэггэжын хуэи хуэм,
комиссэм езыр яхэу кьэсыны, вжеслэпкэуэ
операцэу фымыццэу жылэу, фыкьыццэу лэпкэуэ,
нитлэ, фи цыр фхуэщыныццэу нобэ жиэу. Лэпсэ,
16. Иджыпсту а фэр зэгуэбэжэу, сымаджэр
жын фыццэу лэпкэуэ зэгуэггэжэу? Хуэпсэггуэ
нур, 75. –Кьыццэу кьыпхуымы, тэмакьыр
зэгуэбэжэу? – жиэу зы лэу ерыццэу гуэр
кьахэкишкэуэ. Мазэ ныкгуэ шхьуантэу, 656.

ЗЭГУЭГГЭЖЫН (зэгуэггэж) лэ. (2). Зэгуэт-
хын, зэгуэггэжын, зэгуэудын. [Алыджыкгуэ:]
Хьэлэ гуэрхэри шьыри пхьэр ерагыу зэгуэггэжэу,
хьэлэ дэкуэгуэр, пхьэр пльыуэ, тхуэу зэгуэудри
нэхэ сыхэжэу хуэиццэу. Мелыгыч, 440.

ЗЭГУЭГГЭЖЫН (зэгуэггэж) лэ. (2). Зыр
зым пэщхьэхуэ шьыны, зэгуэггэжэу лэпкэуэ.
Кьуажэр тлурэ зэгуэггэжэу псы кьэжэу цхьэлэ
тетти, а цхьэлым и пащхьэм кьытты мылицэри.
Мелыгыч, 450. Азизэ занццэу хэлэуэ псымы, и кум
хэлэуэ мывэххуэ, псыр тлурэ зэгуэггэжэу, а мывэм
щыбаггэуэ зыгуэггэжэу уври шккэуэ кьыццэу лэпкэуэ.
Шьыпхуэжыкгуэ, 54.

ЗЭГУЭГГЭЖЫН (зэгуэггэж) лэ. (1).
Узыггэжэу гуэрыр плейтеиыггэу хэдзэн,
гьэбэмпэжын. [Дэфэрэдж:] – Гайцик сытхэм я
гуэу шьыццэу сызэгуэуэ зэгуэггэжэу зэгуэггэжэу
арат, япэми зэхэсхуэу щытаццэу лэпкэуэ шьыццэу
лэпкэуэ мыр здамышамэ, лэпкэуэ кьыццэу лэпкэуэ.
Лэпсэ, 19.

ЗЭГУЭГГЭЖЫН (зэгуэггэж) лэ. (19).
Зыгуэр гьэбэмпэжын. Саримэ шашам Тинэ
хьыдэжэу цыкгуэ дьдэт, шлэпэу цыкгуэ
зэгуэггэжэу иракуэжэу, жыгым джэдэм ешхуэ
дэжэинти, кэпкэуэ лэпкэуэ, зы жыгым
кьымыхуэ адрейм зридзырти кьахуэмуыду
ежэжырт. Мазэ ныкгуэ шхьуантэу, 662.
Зэкуэшитым ар я адэм хужыпэу ядэнт, я
ныжэжэу кьомыр зэхуашэсауэ Долэт зэгуэггэжэу.
Хуэпсэггуэ нур, 244. Кьарэжы кьыкгуэтынум
ящыццэу лэпкэуэ, и кьамэжэу гуэлэлым елэныццэу,
и лэпкэуэ кьыжэу лэпкэуэ, и нитлур пльыжэу
хуэрэ зыри имылагуэуэ зэгуэггэжэу лэпкэуэ
и ныбэр кьыггэжэу хьэзырыпшэу. Лэпсэ, 35.

ЗЭГУЭГГЭТХҮЫН (зэгуеггэтхъ) лъэI. (1). зэхъ. Зэгуэггэпын. Псом хуэмьдэу Тембот узэгуиггэтххын хуэдизу зэгуудыггэуэт. Хьюэпсэггэуэ нур, 243.

ЗЭГУЭГГЭУДЫН (зэгуеггэуд) лъэI. (2). Еггэляуэ зэгуэггэпын, гьэбэмплэн. [Дэфэрэдж:] Кьэккуам сызэгуиггэудами, сегунсысаи; мыбы хуэдэ куэдрэ ухуэзэрккым. Лъапсэ, 65.

ЗЭГУЭГГЭХЪЭН (зэгуеггэхъэ) лъэI. (1). Зэуу щып, зэхэггэхъэн. Зы лъэпккыр унаггэуэ тлоци хъумэ, ницфырыпиццү ягуэшырт е лъэпккыр унаггэуэ цырыпиц-тхурьитхум фIэмькIмэ, лъэпккытI-цы зэгуэггэхъэрт. Нал къута, 291–292.

ЗЭГУЭДЖЫН (зэгуедж) лъэI. (2). Зэгуэггэжауэ, зэгуэбзауэ шыта гуэр дьуэрэ зэрыггэубыдыжын. Запискэм кымькIар Гулгхэм кыкIын хуэйуэ арат, арицхэкIэ Гулгхэм Iызыхами и мурадыр кьехгьулаккым: хьыдждэбыр лэн-кьээнн шыхъум, кьэгузэвжаиц, кысIэцIэллэмэ, бэлыхъ сыхэхуэниц жиIэри зэгуиггэжа сьт цылами зэгуидэжри цIалэм кьылгьридзэжаиц, икIэцилпIэцIэ ижэ, жиIэри. Лъапсэ, 26.

ЗЭГУЭДЭН (зэгуэдэ) лъэI. (4). Iуданэ сьт хуэдэцIэ дьуэрэ зыгуэрхэр зэрыггэубыдын. КхгьуэпIацэм и фэр фэдэн хьарзынэци, зэныдэ, зэгуэдэ. Кхгьухъ пхэнж, 508. Астемьр псыницIэу и кьамэр кьрипхгьуэтри, Iузиэ шхьIэн тепхъуар кьытридзри, выфэр зэрызэгуэда фэдэныр зэниггэлэлэиц. Хьюэпсэггэуэ нур, 76. Шацыху пIащицIлIу зэгуэда Iупхгьуэр зэхуащIыжамы, цыхур цым хгьуауэ цыст, ялггэгуар яхуэмьггэицIаггэуэ. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 669.

ЗЭГУЭКИУЭН (зогакIуэ) лъэмыI. (1). Зыр зым игу ирихьын, фIуэ зэрылгьаггун. Фызабэпхуэ Лусанэ комсомол цIалэм пьлт, ауэ и анэр зыхуейр уасэти, и пхур зэгуэкуам иритыну идэртэккым, комсомолым уасэ ятырккым, жиIэу. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 617.

ЗЭГУЭПЫН (зэгуоп) лъэмыI. (45). Губжыын, бэмплэн. Бурун кьуажэ кьэсыжыху, Дорофеич жейиц, Сосрыккыуэ мэжалIэ лэрти, нэхэри зэгуэпырт. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 625. Астемьр зэхихатэккым Шхъуэм и дыхъэиц маккыр, зэхимыхамы, ар апхуэдицIэ зэгуэпырти, зыхуей дунейм теттэккым, псым кьыхэкIыжатэмэ. Хьюэпсэггэуэ нур, 165. Сэтэней ябгэу Зи гьыр псыггэуабзэр Зэгуэп мардэниэм КьызицIеггаплгэ, И лъэIу зымыдэм хуэзэгуэду, Дарий цхъэтепхгьуэм Хгьарыр кьытечыр. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 424.

◇ **Зэгуэпыр текIыжын** (1). Губжыыр теужын. Си зэгуэпыр нэхъ стекIыжыниц, цакIуэ сыкIуэмэ жиIэри, Нартыхум кьызырысыжу хьыбар яриггэицIац зриггэицIапхгээм, нэхъ нэфIкIэ зэплгэуэ и IупэцIэггэуэ кьылгьитэм. Лъапсэ, 75.

ЗЭГУЭР (130). нареч. Зы зэман гуэрым. Зэгуэрым Тембот Iэжъэ цыкIуэцIэ мэзым кIуат пхгэ гур кьышэнуи, цIалэ цыкIуэм зыквом кьыхуэзэри кьаубэрэжъаиц, Iэжъэри трахри кьаутIыттыжаиц. Хьюэпсэггэуэ нур, 296. Хэ тумэм иджыри кьэс цыггэупицэжаккым, зэгуэр джэд ирихужауэ Джэлил кьыцилгьаггум,

адаккьэжыыр кьызырыгубжыар уиггэлгьаггэуэ зиггэбырыбри и пицэр хишауэ зэ-тIэу дэлгэйри хьэм и тхым тетIысхъуэ и пэ кьуанизжыыр хьэм и фэм цыхихуа махуэр. Бабышыккыуэ адаккэпщ, 476. Зэгуэр Дэфэрэдж цIалэр иггэицхуэ зэицысым, зыпхыжиIыкI хуэдэу кьыжъэдэжIаиц; – Жыжъэ кьикI хъэцIэ кьызыхуэкуэр хэт, жиIэу пасэрейр цIэупицIати, жи, «Iы цIэрыIуэр араиц» жиIаиц. Лъапсэ, 108.

ЗЭГУЭТ (7). плгыф. Тгуэ е нэхъыбгэуэ зэгуэщIыкыа, зэгуэггэуа. Кьуажэ ггунэм деж щытт исполкомьр зыщIэс унэ пIимэ зэгуэтыр. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 536. ПулеметилIу зэгуэтыр иужь дьидэ ит платформэм тетци. Щынахужыккыуэ, 43. Шамум вертолет макъ цызэхихым, и нэр кьыхуэ, пицIэ зэгуэтым ецхъ и пэцхъыным зэрыбауэ хьуар кьэмэцIэкIыу гужьбяти, ар щалгьаггум, дызыубыдахэм нэхъ я фIэц хуаиц сэ жысIэм нэхгэр. ХьэщIэ лъапIэ, 401.

ЗЭГУЭУДЫГГЭУЭН (зэгуэудыггэуэщ) лъэмыI. (1). КьуэйщIейн, бэмплэггэуэн. Псом хуэмьдэу Тембот узэгуиггэтххыным хуэдизу зэгуудыггэуэт. Хьюэпсэггэуэ нур, 243.

ЗЭГУЭУДЫН I (зэгуэуд) лъэI. (7). Кьутэн, зэгуэчын. Луа махуэм крушкIэицхуэ кьызырыратар кьабыл яцIа хьунтэккым куэддым, зыгуэр ггьуиц тепицэкIэ кьэуэри и натIэр зэгуиудаиц, льыкьуалэр кьэжэжыу. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 551.

ЗЭГУЭУДЫН II (зэгуэуд) лъэмыI. (35). I. (22). Кьута, зэгуэча хьун. [Фэуаз:] ...Нэхъ депIэцIэкIыу зыщитчым, е жьым кьридзыха, е езыр кьэхуэха: махъшэм телгьа фэндьыр «бьф» жиIэу кьэхуэцхри зэгуудами. ХьэщIэ лъапIэ, 402. Нурхъэлий зэгуэудмэ, абы и кьупицхъэ кьыптехуэнккэ, е Iуггэуэ кьыбжъэхихуэнккэ, жиIэу гузавэрт, арицхэкIэ Нурхъэлий ггунэггэуэ дьидэу бггэдэтхэр цымышынкIэ, Сарими цIэшынен цыIэтэккым. Хьюэпсэггэуэ нур, 154. 2. (13). зэхъ. Еггэляуэ зэгуэпын. –А зи унаггэубжэр хуэзыцIыжыын Мэмэт-цIаккыуэ, ар гышыцIэ хьун жери кьэрэггэулыр бамплэу зэгуоуд. Лъапсэ, 51. Цыхубзыр кьызэплгэкIмэ, и нэм Iуггэуэ кьыцIех, кьысхуэзэгуэну зэгуоуд. МелыIыч, 444. Зыхуей уасэм хуэдиц Рахым кьритрэ, бей гуэрым нысэ сахуэхъумэ, сыбамплэурэ сызэгуэудынккэ, жиIэу Саняят гьырт, и заккыуэу унэм кьыщыцIэнам деж. Мазэ ныккыуэ щхъуантIэ, 666.

◇ **ШIыр зэгуэуду я зэхуакум дэхуэн** (1). Еплгъ шIы II.

ЗЭГУЭХЫН (зэгуэх) лъэI. (6). I. (2). ПхгээкIэ е абы хуэдэ гуэркIэ зэхуэдитI е нэхъыбгэ ищIыкIын. Нэхъапэрауэ, узэдыггэй жыг заницIэицхуэу узыхуейм хуэдиц пьупицIи, жьэуанIэм цIэлгэуэ ггэгуэ, итIанэ зэгуэхи, кьгьухьыр джэд бггэгум ецхъуэ зэпкьрылгьхъэ, абы кхгьуэпIацэм и фэр фIуэ ггэтэджэ, тебзэ, зы гьуанэ имыIэу. Кхгьухъ пхэнж, 508. 2. (2). Зэгуэггэзын, зэпэлэщIэ щып. [ПсыIур быхъу хуэцIырккым] дауи хуэцIып –метр щыщым нос мывэу псым зэгуихар. Нал къута, 299. 3. (1). зэхъ. Кьызэтехын (псалггэм папщIэ, тхылт). –Мэмэт-цIаккыуэм жиIэр «Хрущев и дачэм» цаггэхъыбару

зэхихати, и псалгэм шэч лээнкэ кытрихьэркыым, игъаицэм зэгухьыу тхыль емьджами. Лъапсэ, 48.

ЗЭГУЭЙЛЭН (зэгүэлүлаш) лъэмыI. (1). Зыр зым клэрегъэубыдэн, пхъэбгъу сыт хуэдэхэр зэлултын. [Альджыкгуэ:] Унэм деклуалэмэ, бжэ хэлъыр бжей пхъэбгъуишу зэгүэлүлаш, бжэкъум и пIэкIэ фэ тIэкIу тегүлүлаш, Мелыгъч, 455.

ЗЭГУПЭУ:ЗЭГУПЭУГЪУЭЛЪЫН (3). Зэгүсэу, зэбгъэдэлъу хэлъын, шылъын, жеин. Илэситху фIэкIа мыхъуа Лурэ Саримэрэ зэгүтэу гъуэ- лъырт, а тIум шхыIэнымкIэ я шхъэр цIахъумэрти псынцIэу загъэхуэбэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 190. Рум и шхэни кыакуэртэкъым, ар зыхуейр Тинэрэ абырэ зэгүтэу гъуэпъыжрэ хъыбар захуауатэу хэлъыну арат. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 672.

ЗЭГУПСЫСЫЖЫН (зэгупсысыж) лъэI. (2). И шхъэ егупсысыжын, езыр зыхуэдэр зригъэщIэжын. - Фэри кывгурьIуэ шылэкъым, гуэгүшым фырещхыц, - жиIэу квалэдэсыр утыку квина, зэгупсысыжац: «Мо къомыр кызырсыцышыныз, я псэр си дамэ цIагъым цIэлъ хуэди». Бабыщыкбъуэ адакбъпщ, 490.

ЗЭГУРЫГЪЭЙУЭН (зэгурегъауэ) лъэI. (2). зэгъэзэгъын, зэхэгъэзэгъэн. Ауэ хъэкIэхъуэкIэ зэмьлIэужьыгъуэ къомыр дауэ зэгурьIбгъэлуэну? Кхъухъ пхэнь, 507.

ЗЭГУРЫГУЭЖЫН (зэгурогуэж) лъэмыI. (5). Я акъыл зэгехуэжын, зэактылэгъу хъужын. Гинекологие жыхуэпIэр цIыналгъэ шхъэхуэм хуэдэи, уеблэм жыг бзу тIысыпIэм еицхыц, зым и абгъуэр лъагъу, адрейм ейр нэхъ лъахъишу яцIми, нэгъуэщI къуалэбзу зыхагъэхъэнукъым, конфликт гуэрхэри къахъауэми, езыр-езыру зэгурогуэж, сыту жыпIэмэ, я «шыкбъуныр» кызыхэкIыр зыц - цIыхубз лъэпэрапэхэр ариц. Лъапсэ, 13. Берд и шу гъусэ Щокбумэни лъагуэрт: «КхъыIэ, Iык, квалэдгъэзэж хъумэ, дызегурьIуэжыныц», - жиIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 304. [Хъэмзэт и фызыр адыгъкэ?] - НтIэ, абы и деж фшэ, [Альджыкгуэ:] езыр-езыру зэгурьIуэжыныц. Мелыгъч, 454.

ЗЭГУРЫГУЭН (зэгурогуэ) лъэмыI. (81). 1. (12). Зэзэгъуэ, зэгүнэсу шытын. Зэгъуэшищым я кум кбайгъэ лъэнкэ дэмьлгъу зэгурьIуэрт, я шыпхъу цIыкIури фIыцэу ялгъагурти, гъунэгъухэр ягъэгуфIэт, цIыху хъарзынэ къазэрехэкIа абыхэм, жаIэу. Къалэн, 427-428. 2. (67). ЗэуэлIэн, зы Iуэхур кызэдащтэн. ЕтIуанэрей махуэм хъэблэм дэс лIыхэр зэхуэсри, я Iуэху къагъанэми, шхъэж сэбэн зэрыгъунымыкIэ зэгурьIуэри хэт мэзым кIуэри чы- бжэгъу кышиац, хэти пхъащхъэ хъун кыигъуэтац, хэти мывэ кышизери, зэрыжаIам хуэдэу, чы-бжэгъу унэ яцIри и шхъэри ягъэбьдэжац. ГүшIэгъу, 425. Къуажэ зэлүцIэм цыжаIац: «Мырац Iуэхур зыIутыр: унафэцIхэм ди пцэ кыдалгъэвац къэзаакъхэм псыIэрышэ яхуэтишэну». ЗэлүцIэри арэзыт, уеблэмэ зэгурьIуат псыIэрышэм «Сэлам» фIацыну. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524. Елдар, Астемыр, Исхъэкъ сымэ къуажэ Советым унафэцIу хахати, зым Iэныхур зым кыицтэжу, зэлурьIуэу, зэчэнджэжу я къалэн зэфIагъэкIырт, цIыри хъарзыну, Iоккъмакъ кымыкIыу, ягуэшат,

Щэрдан-мэрданхэм кытраха Iэмэпсымэри Iэцри нэхъ зыхуэфацэм хуагуэшат. Хъуэпсэгъуэ нур, 268. 3. (2). ЗэрыщIэн, зым адрейр зэхищIыкIын. Лъэнкэ зэрызыхэу зэхэдэаццI тIу зэгурьIуэу бгъуэтынукъым, командэ ттымэ, дахэ-дахэу кыагурьIуэми зыгуэрти. Шынэхуэжыкбъуэ, 29.

ЗЭГУХЪЭН (зэгүохъэ) лъэмыI. (5). 1. (4). Гъусэ, гуэгъу, дэлэпыкбъуэгъу зэхуэхъун. Къуажэм дэсыр зэдзейуэ зэгухъауэ я цIыр явэрт, къуажэныцым и цIыр явэри, трасэжауэ. Лъапсэ, 105. Унагъуэ пцIырыпцIу зэгухъэмэ, я лэжыгъээр нэхъ хуэкбъулей хъуни, жаIэу арат(къуажэдэсхэр Мысост кыицыхъац). Нал къута, 291. Хъэжыр анхуэдизкIэ ерыццIи, гъатхэм вакIуэ дэIынухэр дзейуэ цызэгухъэкIэ, Инус кыыгухъэн имыгуэту и витIымкIэ езыр-езыру вэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 63. 2. (1). Зы унафэм шIэгъу псэуну зэкбъуэувэн. Советскэ властыр увагъацIэу лъэнкэ Iэджэ зы республикэу зэгухъати, мазэц республикэр зэрызэхэтар, цIым шхъэкIэ зэныкбъуэкуишуэ къалэтри зэмызэгъуу зэхэкIыжац, хэкIыр хамыгъэкIыну и ужь ита пэтми, мышкбъышхэмрэ осетинхэмрэ цIыр кыемэцIэкIырти, адыгэм зыкбъомрэ къедэуац, арицхъэкIэ зэгурьIуакъым. Лъапсэ, 86.

ЗЭГЪ (1). пIыф. Лъатэм езэгъ, гъэткигуэафIэ. [Къандыцэ жиIэу:] Иджы, тхъа, абы хуэдэу шхын мызэгъ сагъэихаццI жиIэрэ иIуэтэжмэ си напэр кытрихац. Алъхъо, 85.

ЗЭГЪАПЭ (1). УвыIэпIэ, псэхупIэ. Еплэ кърухэр цыгъуэлгъхъэну Филъэныкбъуэм нагъэзэж: Фэриц дэ ди псэм и зэгъапIэр, Фыдигуауэц, фыдитэжы. УситI Шам шыстхауэ. «Батырыбжэ», 75.

ЗЭГЪЭГЪУЭТЫН (зрегъэгъуэт) лъэI. (3). ЗыIэрыгъэхъэн. Джэлил кытырьIуэIауэ идэнутэкъым, занцIэу хъэм и тхыцIэр зригъэгъуэтац, Бабыщыкбъуэ адакбъпщ, 476. - ШIэныгъэ зэбгъэгъуэтыри мастэкIэ псыкбъуи кыэптIыри зэхуэдэи, жаIэу зэхэнхакъэ? [ЖиIэрт Къазджэрий]. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 602.

ЗЭГЪЭГЪУСЭН (зрегъэгъусэ) лъэI. (2). Зыгуэр гъусэу зигъэлэн, зыщIыгъэгъун. [Дэфэрэдж:] - Зи, дызэгъэгъусэ, си шыпхъу цIыкIу. Лъапсэ, 34. Гуацэ и гур кызырэгъуэтыжа нэужь, Дэфэрэдж къеуицIац: - Уэ дэрэ дызэбгъэгъусэмэ, ара мыгъуэт сызыхуейр. Лъапсэ, 43.

ЗЭГЪЭЖЫН (мэзэгъэж) лъэмыI. (16). Бэуужын, зэрызехъэр цагъэтыжын, я пIэ итIысхъэжын. Къуажэ зэрызехъэр зэгъэжат, ямыщIэххэу дэ къагъуэу зыгуэркIэ гурьIыцхъуэ зыхуацIу дапцэ дэсами ягъэтIысыну цыдашам. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 525. Махуэр къэхъукъацIэ мыхъэнэ зилэ цымыIэу екIуэкIауэ, пцыхъэцхъэм псори зэгъэжа иужь, Сэлимэ дежкIэ сыцIыхъац. Лъапсэ, 99. Пцыхъэцхъэм пшанэр зэхэуэу Ботэц Астемьрхэ я унагъуэр зэгъэжа нэужь, Нурхъэлийрэ Мусэрэ квалэн кыицызэIуаха шхалэм, бзэрышхуэм насыпу цызэрахъэм Думэсарэ тегсэлгъыхъац. Хъуэпсэгъуэ нур, 189.

◇ ЛIэуэ зэгъэжын (1). Еплэ лIэн.

ЗЭГЭЭЗЭГҮЙН (зреггээзэг) лэҮ. (5). 1. (4). Зэггэдэн, зыгуэримкIэ арэзы хьун. *АрихьэкIэ зыкгом кэнами, нэхьыбэм я хьэти-шыти ээцIакуэри хэкум икIыжаиц*: «Алыхьым кьыдит увьIэлэр зэдгээзэгьниц», *жыхуалэу*. Лэчымэ, 389. *Ролхэр ягуэшиаи, Лу кьылтысам зреггээзэг хьунут, Сосрыкгуэ сьми зраусыггуэджактым. Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 617. 2. (1). Зыхэггээзэггэн, дэн. Аргуэру [фокIэщIыгым] телгэщIыхьыжри фIилхьэжауэ фIэлгыц, кьыщIыхьэр ехьуапсэу, «кьызэщIэ» жиIэу кьелгэIур жыжьэу зреггээзэгьрыктым: «Си адэм и фгеллгыц», – *желэри [гьукIэм]*. Льяпсэ, 111.*

ЗЭГЭЭЗЭУЭН (зреггээзэуэ) лэҮ. (3). Зыгуэрхэр зэггэщIафIыэн, зым зым удын иреггэдзын. *Инрэ цыкIурэ зэггээзуи, Нэхь цыкIур хьуакгэ лгэгущIэтын*. Инрэ цыкIурэ. «Дамыггэ», 104. *Астемыр сьми шхьыдэу шылгагум, ядэIэпыкгун сьтуйи и гум кээклами, хузэфIэкла цыIэктым, зримыггээзуэлэуэ зэлэщIыггэкла цыIэ мыхьумэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 258.*

ЗЭГЭЭЗЭХУЭГЬУЕЙ (1). *пльыф*. Зэггээзэхуэну мытынш. А кьомыр [кэпхэр зеймрэ чилэ бжыггэмрэ *тептхэныр*] нэхь зэггээзэхуэгьуейи, *жылэр кулач, беднач жыпIэу бгуэшыным нэхьрэ...Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 651.*

ЗЭГЭЭЗЭХУЭЖЫН (зреггээзэхуэж) лэҮ. (11). 1. (5). *Щыуаггэ сыт хуэдэ мыхьумыщIэхэр гьээкIуэжын. ХэкущIыгым щытачам езы Нартыхум я кьуажэр хэхуа нэтрэ, щIэщIхьу кэхьуар зреггээзэхуэжын хузэфIэклактым, щIгыр зратар нэхь лгэрызехьэу, дэлэпыкгуэгуэ иIэу кьыщIэкIри*. Льяпсэ, 82. *Щыуамэ, щыуар езыращи, зреггээзэхуэжын хуейиц и кьуэри гүзвэггэуэ хымыдэу. Клапсэ клапэ, 16. Уэй, нэхьыжь щIгыжаIэр нобэ хуэдэ махуэиц, жаIэри лыжьхэм я деш мажэ, кьызэроггэбырсей, арихьэкIэ Шыгьур иггэкуам Мэши яхэтт нэхьыжьылуэуи, хьэлэбэлыкьыр зреггээзэхуэжаиц*. Льяпсэ, 116. 2. (5). Гьэтэмэмыжын. *Артистхэр хэт и пащIэ кьыкIэрыхуам, е бостей щылэлэыр кьыщыкуам зэраггээзэхуэжу дурэшым дэтт, Iунхьуэр зэхуащIыжыху. Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 669. И щхьэм телгэ IэлгыщIа дахэр зреггээзэхуэжети, Инал зыкьыггэазери унафэ ищIаиц: – Саримэ, укьымыкI. Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 536–537. Лу тхылгымыпIэр кьыIихаиц, и джанэ-бгырылхьыр тIэку зреггээзэхуэжри кьеджэу уваиц. Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 511. 3. (1). зэхь. Гьээзэггэжын (псалгэм папщIэ, Iэщхэр). *Еггэджакуэ кIуэн цыхуейр пцыхьэщхьэрат, цыIухум Iэщыр зэраггээзэхуэжрэ я унэм екIуэлIэжа нэужь. Зи лгэрыгыпс иIыггэ, 528.**

ЭГГЭЭЗЭХУЭН (зреггээзэхуэ) лэҮ. (31). 1. (14). *Исраф мыщIыгын, щысхьын. [Алыджыкьуэ:] Жылэм кьащIэна мылэкур зэггээзэхуэу жэщI симыIэу, махуэ симыIэу гьуэужьым сьтетынты? МелыIыч, 467. Куэд кьилэжьамэ [Дэрдэхь], куэд яишхьрт, мащIэ кьилэжьамэ, етIанэггэ нэс зэраггээзэхуэн хуейт, и унагьуэми хабзэшхуэ илт, быныр цыкIу щIыкIэ хабзэм ираггасэу. Хьэсепэхьумэ, 417. ИтIанэ, кьыватар зэзыггээзэхуэну зи*

*ицэ дэлгым зэримыггээзэхуэфмэ, фэ сыт фи лажьэ?Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 562. 2. (4). ЗэфIэггэкIын, нэггэсын, ухын. [Алыджыкьуэ:] Заводым кьээзэггээжри си тхылгыр зэггээзэхуаиц. МелыIыч, 451. ХьэщIэу кьыпфIэщIыми, ари бысымыр, Уэ урихьэщIэу зыдеггэекIу, Уи Iуэху кээнэмэ, зэггээзахуэ, ПхуэмыггэетIуахэр псыниIэу гьэткIу, Улгэрымыхьэмэ, баши кьэпщIауэ. ХьэщIэ ирамыггэблаггэ. «Ваггэуэ махуэ», 366. 3. (7). Iуэху зэхээзэрыхьа гүэрхэр зэхэггэкIын, зыхуей хуэггээзэн. *И унэгуащIэ Жэнгулэз жыпIэнущи, абы ищIэн егьуэт, хадэхэжым и ужь итиц, джэдкгэз зэрехуэ, жэм яIэщи гьэшыр зэггээзэхуэн хуейиц. Клапсэ клапэ, 6. КьеуицI-неуицIурэ Якьуб жиIэну илгэпкьыр жриггэлэри, иужьым зэриггээзахуэу цыхьуежэем, Якьубу пльаггур кьыуыдаиц, кьуани жапIи имыIэу [Локотоиц]. Нал кьута, 262. Абы [санитаркэм] кьыщыщIа кьомыр узижагьуэм и махуэиц, а псори зэуэ дауэ зэггээзэхуэн, иджыпсту зи гугьу щIгыпхьэр зы мащIэ тIэкIуиц. Льяпсэ, 23. Хьэрун зы хьэрф ищIэртэжьыми, сыт кьатхыми письрым иритьрти абы зэриггээзахуэрт. Нэгьуху, 20. 4. (6). Гьэтэмэмын, зэщIэкьуэн. *Елдар и гуфIакIэм дэлэ кьомыр зэриггээзахуэ хуэдэу ищIри, Астемыр иIыггэ фочымрэ шэмрэ кьыIихри шыгьуэгуэ хадэ кьыфIыгым хэкуэдэжэиц – а гьуэгу дьэдэмкIэ куэд щIакактым Степани зэрыкIуэжрэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 232. Мэжджыт дахэм нэмэз щаицIт, и щIыбаггым кьыдэт мыдрисэми сохьустэр щIэшт, библиотекэми КьурIэнри, щытапхэри, Iэрытххэри зэггээзэхуэуэ щIэлэшт, кьыщIэуицIэм кьагьуэта зэрыхьунум хуэдэу. Кхьэлэггунэ, 379. Хьыдан тIэкIу кьыгьуэтауэ Лу бэлиэзыч пыIэм хэда щIэкI пльыжьым ещхьу езым и пыIэми хидэну хьыдан пльыжьхьэр ичатхьэурэ зэриггээзахуэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 305.***

ЗЭГГЭКIУЭЛIЭН (зреггэкуэлIэ) лэҮ. (1). Гьунэггэу зыхуэггэхьун. *Ди псалгэмакь щызэхакым, гьунэггэуу дьзраггэекIуэлIэри щIым кьыщIэтицам хуэдэу ди пащхьэм кьыхутаиц, я автоматхэр кьыттраубыдауэ. ХьэщIэ лгэпIэ, 400.*

ЗЭГГЭКIУЖЫН (зреггэекIуж) лэҮ. (2). Зэбиныр щеггэггэтын, зэфI щIыжын. *Хэт я гуащIэу зыкьырахэр иджы абыхэм, – жиIэри Мэши хьэщIэмрэ бысымырэ зэриггэекIужаиц. Льяпсэ, 117. Хэт ищIэрэ, Степан Илыч и мурадгытауи кьыщIэжынты а лы зэбишIгыр зэриггэекIужу, Мэтхэныр и хэкум кьыггэекIужыну. Мазэ ныкгуэ шхьуантIэ, 528.*

ЗЭГГЭКIУН (зреггэекIу) лэҮ. (7). 1. (5). ЗэхуэггэекIуэн, зэкIу, зэщхь щIын. *Макь зырызми, зэггэекIуауэ Поэт хорыр зэхуаишэс, Ауэ, жаIэр гуримыхьыци, зонькьуэжур нобэм квэс. Поэт хор. «Дамыггэ», 121. Сьту телгыджаицэт, ярэби, шу кьомыр зэбгьуэрыту, лгэрыггэхэр зэжэхэуэмэ зууэ, я сзихуэр, фочыр, кьамэр – псори зэггэекIуауэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 127. Советскэ властым кьыггэлгагьуэ псэукIэмрэ шэрихьэтыр зытеухуамрэ зэггэекIуауэ зэрыхьунур, а тIур зэггээзэггэ зэрыхьунур кьыгьуэтын и мурадот Кьазджэрий, арихьэкIэ игьуэтакьым. Мазэ*

ныкбүэ щхбуантIэ, 663. 2. (2). Зэщыгуэн, зэщыгьэ-тIысхьэн. Бгы бгьуэнцилагьым щиггэпицкIуауэ Дэйхуэу илэц зы кбэп ныкбүэ, Хьэлыгьу гьури зэггэкIуауэ Ишу щIалэр сьт хуэныкбүэ! «Тисей», 490.

ЗЭГЪЭКIУЩЭН (зэреггэкIуэц) лгьI. (1). ЗэхуэггэкIуэн. Мэжджытыр кьулэн дахэу, мрамор фIыцIафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ сатыр-сатыркIэ зэггэкIуауэ, и азэн джапIэри дахацэу Iуаицхэ лгьагэм кьыщытехутэм, япэ кбэггэзэвар щIанIэ кбэзыта кбэлэ мухьутарыраиц; - Пацтыхь кбэлэм нэхьрэ нэхь лгьагэ хьуаиц. Кхьэлэгьунэ, 377.

ЗЭГЪЭКIБУН (зэггэкьуаш) лгьэмI. (4). Зыр зым егьэкьуауэ, зэупсеяуэ щытын. Хьэблэм дэс псоми жаIэрт: - Лгьэтиц гьуицI вакьэрэ гьуицI башрэ иыгьыу ежьэу уафэмрэ щIыльгэмрэ арэфкIэ щызэггэкьуам нэс кIуа пэтми, дыщэ икьухьауэ здэщыль хуэзакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 146. [Алий курсантхэм яжрелэ:] Зы Iэнэ фьызбгьэдэсу фьыщышхэкIэ, фь ицхьэнтэ зэггэкьуауэ фьыщыжейкIэ - фьызищ. Зи лгьарыгыпс тIыгьа, 527-528. Уафэмрэ щIыльгэмрэ арэфкIэ щызэггэкьуам деж духьэшы кьуажэ ягьэтигысунуиц, ардыдэраиц зыдаишнури. Мазэ ныкбүэ щхбуантIэ, 648.

ЗЭГЪЭЛБАГЬУН (зреггэлыгьуэ) лгьэI. (23). ЗэгьэцIыхун, Iулгьэн. Сьтри зэфIэклаиц, куэд лгьандэрэ си мурадар кьызэхбулэни, Iэмал имьIуэ: Анапэ кбэлэжьу си нэ кьызыхуикIым ськIуэниц, ХьэмтIрэмтIыгукIэ пасэрехьэр зэджэу цьтар зэггэлыгьуниц. Лгьапсэ, 5. Саримэрэ Темботрэ я гур кьилгьэту бжыхь гьуанэмкIэ дэплгьырт, Сэид письмор зэрызэтричыр зраггэлыгьуни. Хьуэпсэгьуэ нур, 190-191. Щэрданыр кбэсыным махуэ иIуэ Аралпыррэ Гьуумаррэ кьуажэр кьызэхакIухьаиц, хэт сьт кьыттех хьунуми зраггэлыгьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 290.

ЗЭГЪЭЛГЬЭИУН (зреггэлыгьэIу) лгьэI. (3). Зыгуэр лгьэIуэ зыбгьэдэггэхьэн, гьэлгьэIуэн. Думсарэ мызэ-мытIуэ Сэид деж кIуэурэ елгьэIуаиц, щIалэр иггэлэхьуу ницIантIэм диггэтыну, молэми фьыз лгьэщыдгьэр куэдрэ зримыггэлыгьэIуу щIалэр IыицIуэ кьыицтаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 51. Езыми [Ботэх] нэхь зриггэлыгьэIуэм и гуапэу, ицхьэусыгьуэ гьуэрхэр кьыгупсысьрти, ялэщIэкIын хуэдэу зищIырт. Лгьапсэ, 98.

ЗЭГЪЭН (мэзагьэ) лгьэмI. (7). УвыIэн, пIейтеиныр щыгьэтын. Сантьяго-де-Кубэ Зэггэну хуэмей, Дэщ цIыхухэр уэрамым, Якьутэр дунейр. ЦIыху мурадым и бзэ хужь. «Вагьуэ махуэ», 348. И нитIыр гьуицэц, нэпсынищэц, И Iэнэ гьуэрхэр мызагьэу И бостей гьуабжэр еIуэтыр [анэм]. «Адэ», 134. НэгьуэцI игьаицIэм темьсами, ЗэвыпIэм си шыр щызэггэ? ЖьIэт, мыпхуэдэу щхьэ сьзэшрэ. «Шум и гьуэгьу», 47.

ЗЭГЪЭПЭЩЫЖЫН (зреггэпэщыж) лгьэI. (6). ЗэфIэгьэувэжын, щIыжын. Зы уанэжэ гьуэр шэц пкIэунэм телгьу кьыгьуэтри зэриггэпэщыжауэ иджы ар Астемыр шэщым щIэт кьуананым трилгьэхьуэрэ щIалэ цIыкIухэр егьэишэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 183. Ар цIыхум кьагурыIуауэ фадэм кIэ ирамытмэ, геннэ кодкIэ дызэджэр

зэкIуэкIыниц, ар зэзыггэпэщыжын кьару дунейм теткьым. Лгьапсэ, 44. - Мэтхьэнхэ я унэр кьэуэным нэса пэтми, зэриггэпэщыжыну зьри и ужь итатэкьым. Мазэ ныкбүэ щхбуантIэ, 578.

ЗЭГЪЭПЭЩЫН I (зреггэпэщ) лгьэI. (17). I. (8). Зыгуэр гьэхьэзырын, зэггэгуэтын, зыIэрыггэхьэн. [Гесиод:] Сэ сьмэлыгьуэиц, зы гьэм тIэу лгьуэуэ мэл зэггэпэщыну и ужь ситиц, си щIэныггэ Iуэхур хьыфIээдзэну Iэмал илэкьым. «Тепщэч кьэзылгьэтыхь», 186. Сосрыкьуэ зэриггэпэщэ бомбэм кьикIыну бэлыхь кьомыр ицIуэ щытыгьагьэмэ, а делеггэм хэмьтынкIу хьунт. Мазэ ныкбүэ щхбуантIэ, 604. [Фэуаз] Сэри сьжьэн хуейуэ кьыицIэкIаиц, хьэфэ тхьылы сьти схузэраггэпэщэ, нэгьуэцI кьэралым Iуэхутхьэбзэ гьуэркIэ саггэкIуэну. Анка, 383. 2. (9). Зэхэщэн, зэггэIун. АщIондэху аузыр гьэбьдэн хуейиц, отряд лгьэрызехьэ зэггэпэщамэ, нэхьыфIт, зыицIыпIэ тIэсхьапIэ кьыкьуэкIэмэ, занцIуэ бдзын хуэдэу. Нал кьута, 305. Партизанхэм яхэт щIалэхэр Мэремкьаньырэ Степан Илычэр ямыутIытыжьу, отряд цIыкIуэ кьомыр зэхуаишэ дэ зэраггэпэщэ абрэджу ежэжам я ужь ихьэну арат я мурадыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 316. [Дорфеич жиIуэ:] ОркестрыфI зэггэпэщэмэ, кьыбгурыIуа, музыкь заицIэкIэ полгьуэ псо зэггэпэщыниц, кьыбгурыIуа, советскэм бийуэ иIэр зэггэпэщыниц, уеблэмэ Жьырслгьэн яхэту, кьыбгурыIуа? Мазэ ныкбүэ щхбуантIэ, 553.

ЗЭГЪЭПЭЩЫН II (зэггэпэщэц) лгьэмI. (5). ГьэщIэрэщIауэ, екIуу хуэпауэ, узэдауэ щытын. Уэрамым офицар Iэджэ дэту уахуэзэрт, я цейкIуэ Iэцэкли зэггэпэщэуэ, кбээакь сэшхуэ якIэрыицIауэ, дамэтелгьэр цIуужу, зи кьатырым иыггэцIыгь илэи яхэтти дзэкIуэм «дзым-дзым» жиIуэ псалгьэрт, баицIыкь хужьхэри, шылэ уаггэ ищIауэ, я щIыбымкIэ едзэклат. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Абы и псалгьэр цуха-имьуха жыпIэну, кьекIуу зэггэпэщэ нэгьуэцI лгьыжэ гьуэрэм, адыгэи кьабзэ, яе хьужарэ лгьакьуэуэу, и цхьэр гьуру, IумпIэклэ иIыгьыу утыкум кьришаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 127. Шу кьыхаишахэр сотнэ-сотнэуэрэ цувьклат, Iэцэ-фаицэклэ зэггэпэщэуэ, сэшхуэ Iэпицэр вындыпэм еицхуэ кьэггэшиауэ я сэшхуэ фIыцIэхэр гуэлгьт, кьамэри абы хуэдэу, карабин кIэицIхэр я щIыбым илгьт, баицIыкь щIлагьым кьыицIэплэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 125.

З Э М Ы Г Ъ Э П С Э Л Ъ Э Ж Ы Н (зриггэпэсэлгьэжкьым) лгьэI. (1). зэхь. ЗыхуэггэщIэгьуэн, зыхуэггэпэгэн. - Абы хуэдэ заицIуэ Дзэшу кIыхуэ ириггэпэщыжыниц, арицхьэклэ щIалэр дыхьэишаиц: - Куэдци, соггэпэщI а кьомыр зэхихмэ, дызриггэ- псэлгьэмэ узэхьуэхьум, - жиIэри. КIапсэ кIапэ, 15.

ЗЭМЫГЪЭПЭЩЫН (зриггэпэщыжкьым) лгьэI. (5). Зытемыггэхьэн, псалгэ зыжремыггэIэн, псэлгьэгуэ мыщIын. Щэуэлэхуэ яцэхуэ ахьэишэуэ кьытхуаггэлыгьуэуати, Бекьан зриггэпэщыжкьым. Нал кьута, 273. Ди нартыхум хэттаиц, жаIэри, тхьэр соггэпэщI, жьыжэу сьзэраггэпэщыжэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

ЗЭГЭЭШЭЖЫН (зэрегээшэж) лэа. (1). Зэлгытыжын, зэхуеплгыжын, зыр адрейм егээшэжын. *Шыгуээншари цызэхуари зэригээшэжри кыгурыуаиц Инал жиэм нэж куэд зэрихэлгыр*. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 662.

ЗЭГЭЭШЭН I (зэрегээшэ) лэа. (7). Зыр адрейм елгытын, зэхуеплгытын. *Шегуээжакыгым, Тыркум я псэуклэмрэ ди псэуклэмрэ зэригээшэцэри, ди цыхур гыуэгу тэмэм зэрытетыр нэхэри и флэц хуати [Къаджэрий].* Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 663. [Дэфэрэдж:] *Сытым и шхээфи сугээлбэ, нобэрэй махуэр абы нызоцэ, арыншэуи хуэрэ – сыт хуэдэ лэххэнэми цыпсэуауэ шфы, цыхубу хуаум я псэр зэроцлэ, я лэпэр зэрылыгыи, я натлэм илэри зэбгээшэцэмэ, зэшыпхуитым я быниц жытлэну зэщыиц*. Лэапсэ, 6. *Шам е Тыркум адыгэхэм грамматиклэ дызэджэ тхылгым папцлэ бээхабзэ жалэ, а тлур зэбгээшэцэмэ, шэч кыителхэ хуунукыгым адыгэр тхэуэ зэрыщытам, я тхыгээр нобэ дызэрытхэ хээрфхэм ешхуэ цымытами*. Зи лээрыгыпс тлыгэ, 529.

ЗЭГЭЭШЭН II (зэрегээшэ) лэа. (1). Кьурлэныбзэклэ духэ кьибжурэ зыгуэр кьопшэну хуит шфын. *Молэм и дзэ гыуэжэ хуахэм дзэкугуэанэ куэд ялэти, жы кыжээдэкгыр пхуэмышэчыну мэ лейт, ариххэклэ, луизэ и шхээр цримыгээзэкгы молэр зригээшэцэрт*. Хуэпсэгыуэ нур, 69.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэц) лэа. (3). 1. (2). Тэмэму нэмыгэсауэ, шфыуэ луэху гуэрхэр зэхэлххэн. *Ротмистрым луэхур зэхигээкыу тхылгымылэ дапцэ итхами, шэч зытрицфыху зэригээшэцэ кьомри зымы цымыицу кээнэжаш*. Хуэпсэгыуэ нур, 240. 2. (1). Зыгуэр псыншэуэ эфлэгээувэн; зэхуэтхысын. *Пицылэ цыкыум ешхуэ кыуэцилий зэригээшэцэ мафлэ бзий кыыхэлэтри Хьэжым и нэкыуэ зэцлэкар, и нэ папцлэ кыххыр, и набдэ ныкыуэтхуэр кыгээнэхуаиц*. Хуэпсэгыуэ нур, 68.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэц) лэа. (1). Зыр адрейм клэрыгээшэцэуэ, клэрегээшэцэуэ шфытын. *Анэм и бзэр ар бзэ лэфли – Псалгэр фоклэ зэгээшэцэиц*. Убээмылэмэ, бгыэтыжынкыым... «Батырыбжэ», 53.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэц) лэа. (2). Зэжэхэгээуэн. *Езы сабийхэри, балигэхэм зрагээшэцэуэ я бжээр зрагээшэцэуэ ефэрт*. Лэапсэ, 44. – *Кхэ унэр шфылэци араиц, жиуэ Лу заригээшэцэуэ кьымы, и жытым илэ хээзыритгыр кьримыхуэ здэкуэм тету зэригээшэцэуэ*. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 579.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэц) лэа. (12). Нэлуасэ зыхуэшфын, цыхуэгэ зыхуэшфын. [Дэфэрэдж:] «*Мыр хэту нлэрэ*» жыслэу зэгээшэцэуэ си шхээ тслэххакыгым, ххэклэнычу шлалэжэ кээзыдждыхуэ шфылэм ящыиц зыуэ арат сэ зэрысицэр [Хьыницлэ]. Лэапсэ, 93–94. *Степан Ильич и гуанэу кыжицлэжырт Елдар сытым цлэуицлэми, езыри кыкылэлыплгырт шлалэм, зригээшэцэуэ флэфлу*. Хуэпсэгыуэ нур, 204. *Убых ххэцлэм зэхихат Кьетау и пицылгыр хуит шфылу улых цыхубз гуэри фызу кьригээшэуи, иджы*

фызабэу кыдэнэжа цыхубзыр зэгээшэцэуэ, си гуанэти жиуэри шлэуицлэиц, арыншэми Кьетау и унэм кьеклуэллар куэдгышэци, жэиц уккээнэу лэмал зимылэиц. Лэапсэ, 112.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэц) лэа. (1). Зыгуэрым ешхуэ зышфын. *А лыжэ кьэкыуам зригээшэцэуэ, Сосрыкыуэ псалгэуэ цыхуежэем, нэхэ ешхуэ джэгу хуаиц*. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 622.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (1). Зыгуэрым шфыгуэазэ шфыпххэ. *Си зэгуэтыр нэхэ стеклыжыныи, шаклуэ сыкыуэмэ жиуэри, Нартыхум кызырэрысжу хыбар яригээшэцэуэ зригээшэцэуэ, нэхэ нэфлэ зэплэуэ и лунэфлэгэуу кылыгытэм*. Лэапсэ, 75.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэцэуэ) лэа. (3). И шхэем хуэмыфашуэ илыгытэн. *Езы Нурхэлэи зригээшэцэуэ кьакыгым, Мусэ жыхуицлэ теуаиц*. Хуэпсэгыуэ нур, 189. [Фатех-бей:] *Сани дахэ, зумыгээшэцэуэ кымы зы бжэем кызыдефэ*. Гьуэгуанэ, 107.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (1). пгыф. Тыншу кьэбубудыф, зызэбгээсэф. [Астемыр] *уэдгыгэ нэ нэф гуэрым бгээдэсу шфыцыскыли ауэ шфыкыгым, урыс букварь шфыгыуэ тхылы зрегээшэцэуэ, езыри мьидрисэм шеджаиц, тхылгыр зэгээшэцэуэ зрегээшэцэуэ*. Хуэпсэгыуэ нур, 183.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэцэуэ) лэа. (2). Езыр-езыру, дэлэпыкыуэгуншэуэ зыгуэрхэм шфыгуэазэ зышфын. – *Инал езыр-езыру тхылы зригээшэцэуэ, – жиуэри Астемыр идакыгым*. Хуэпсэгыуэ нур, 310.

ЗЭГЭЭШЭЦЫН (зэрегээшэцэуэ) лэа. (140). 1. (47). Кьэшлэн, шфыгуэазэ зышфын. *Адаккэ хужыры шфыжэхэлгэм, Джэлил кьапхуэри инкубаторыкыуэ адаккэм и сыдж пгыжыбызэр зыларигээшэцэуэ елэурэ-елэурэ адаккэ хужыры лумпифлэ ицлауэ джэдкыазым кьалбагыуу кьрешэклэ, кьрелэфэклэ, и адаккэгээр зынысыр зригээшэцэуэ*. Бабыщыкыуэ адаккэпш, 480–481. *Ехудий хабээт: шфыддкыжэ кьэси вертолеткыуэ кьумым кыицххэцыххээрэ, махыиц дапцээрэ ялэгээшэцэуэ, кьетлысэхрэ махыиц тесыр зрагээшэцэуэ*. Ххэцлэ лэаплэ, 401. *Тырку ныбэфу ххыдкэбз цыкылу кьомыр кьээзышэцэуэ ххылэклэ лээ гуэру кыицлэкиц: ххыдкэбз цыкылу хэр кххуыым шрагээшэцэуэ зымы гу лымгытуу тырку цыхубз бзаджэ гуэр кьакыуэ шфыгээшэцэуэ кыицлэкиц, кьацэхуа ххыдкэбзхэм уз кыицэуэ, зи шфыфэ кьабзэ-мыккэбзэ яхэттэ зэригээшэцэуэ*. Лэапсэ, 54. 2. (71). Зыгуэрыгээшэцэуэ, зеггэсэн. Сэ шу лэагыуэр зэпымычу, Гьуэцлэ гьуэгуишхуэм сытеххакыгым, Адыгбээр зэмыгээшэцэуэ, Урысыбээр сицлэн слэккыгым. Гьуэгу кьэжыплэ. «*Мывэ хуабэ*», 83. *Музыкауэхэр кьэсыжу, аргуэру «Инал и кьафэр» зрагээшэцэуэ шфытлысыжыгым, мычэму Лу зэгунсысыр кьафэр араткыгым, кххэ унэм илэ лэцэр арат*. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 581. *Елдар кыицым шфызэхих урысыбээр зригээшэцэуэ, иджы Степан Ильичрэ Астемыррэ шфызэсалэккэ, Елдари ябгээдэтлысхуэуэ йодауэри урыс ххэцлэм жиуэ лэджэ кыгуэрууэ*. Хуэпсэгыуэ нур, 222. 3. (22). Зэгээшэцэуэ (зэрегээшэцэуэ) Зышывмыгээшэцэуэ,

фигу ивгээлт. Къылышбий и къуэр унэ дэкуешлэм псынцилэу дэлгээтейш, кЛэцлэу зыкыггэкЛэрахуэри къэпсэлбащ: – Джыназ мылкъум цыгуггым зэвгэащлэ къыслэрыхэм цысхырабгэу зэрыхуэзмышлэу нур, 118. – Дуней тхэзгэуэм зыхуиггэафлэу Иуанфэр псынцилэу ещл: *Ихуэ-шыхуэу губгэуэм итым, Унэутхэмэи зэвгэащлэ, Си щлалэггэуэм къыггэзащи, Ашэмэзым къыггэзжми Къысхуэзмышлэу блэвмыггэкЛ.* «Щлалэггэуэ щлэналгэ», 415. – Уэ, шу щлалэ, умыплащлэ, Къытпэцигытыр уэ зэвгэащлэ: Палгэ къэсрэ ар къэушым, Къэбэжгэуэничи мывэ къуришым, Уэ пльаггункъэ къытлэзлэцхыггэу, Дэ а плацэм дывлэрыхэм, Дэ тхуэхгунуи ар кЛуэднылэ, Дукушынуи нанлэзылэм. «Елбэздыкгэуэ», 17.

ЗЭГЪУЭКИ (5). Къуэггэнаплэ, лъэныкъэуэггэз. МакЛуэ щлалэр, жыжвэ къоклыр, МакЛуэ, макЛуэ, къемыпльэкЛ, *Иджэ щлалэм и гум къоклыр – И къуажэжыыр хуащлэ зэггэуэкЛ.* МакЛуэр щлалэр ауз ггуэггэуэкЛ. «Щлалэггэуэ щлэналгэ», 54. Марфэ закъуэр зэггэжакгым *Дэхэр жейхэм емызэггэу Садым кЛуауэ нэпс щлэггэкЛ, И псэм хуэдэр имылгэаггэу Гуэциым щлэсци ар зэггэуэкЛ.* «Бдзэжыешэм ипхуэ», 156. Садоводкъэ Квантемыри, *Исиц жыг хадэм ар зэггэуэкЛу, Щлэныггэицхуэ илэу ябжыр Жыг телвэджэхэр къыггэуэкЛу.* Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 40.

ЗЭГЪУНЭГЪУБЗЭУ (2). нареч. Зэггунэггэу дыдэу, зэхуаку имылэу. Зэлзэфызыр зэггунэггэубзэу тлэку цылгэащ. Кхгэлэггунэ, 380.

ЗЭГЪУНЭГЪУН (зэггунэггэуш) лъэмыл. (12).
1. (3). Зэпэмыжыжхэн. Махуэ къэс къуажэм зыгуэрхэр къыдомтлэсхэ: *къэзакгэхэр зэрылыггэу къолэпхуэ, осетинхэри хьэблэ-хьэблэ зэрыггэхэу къоклуэри зэунэкгэуэцхэр зэггунэггэу мэтлэс, нэхэ унэфлэхэр зэпаубыдри къэзакгэхэмрэ осетинхэмрэ цызэфлэни цызэзуати къоохур.* Мелыгыч, 468. *Джэш пльыж къуэлэнышхуэу Думэсарэ жаггэуэггэу пэлытэу иггэтылгэмрэ Темботрэ цхгэ зэггунэггэу хуа, жиЛэу Думэсарэ гупсысащ.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 565. 2. (9). Зэпэмыжыжыу псэун. *Апчарэ джэкЛэ емыкЛут цыхухгум я псалгэ зэтиудыну, итлани дадэм псори къытефыщлэыхуэ къаггэубжыати, и гум темыхуэу къэпсэлбащ: – Иггэащлэм дывзэггунэггэуш, пэжкгэ? Нал къута,* 273.

ЗЭГЪУНЭГЪУХЭР (4). Зэпэмыжыжыу псэухэр. *А жэцим зэггунэггэухэр зэчэнджэщри зи унэ мафлэм иса унаггэуэм увылэллэ къыхуаггэуэти.* Гушлэггэу, 425. *Зэггунэггэуитлэу дауэ зэхуицтми, Инуэ хьэжыр зэрыкъуабэбжыабэр псоми ящлэрт.* Хуэпсэггэуэ нур, 67.

ЗЭГЪУСЭН (зэггусэщ) лъэмыл. (11). Зэщлэггун. [Иван Петрович]. *Ди хабзэмкЛэ нысащлэмрэ щауэмрэ дэни цызэггусэн хуейш.* Алгхэ, 93. *А тлур зэбгэурылэу – и лыр сэмэгурабгэумкЛэ, и фызыр ижырабгэумкЛэ цылэу зэдыщлэлын я гуггэи, дуней ГуахукЛэ зэнзэпсэу зэрызэдэпсэуам хуэдэу ахгэрэтми зэггусэну.* Кхгэлэггунэ, 379. *Дэ тлур [Фуазрэ шымрэ] дызэрыггэуэтыжа нэужь, и гуггэа хунт дяткЛи дывзэггусэну, ди унэ сизжрэ*

зы зэман мэкгу хьэжыггэрэ хуэницлэуэ зэхэтпэцу Луэ хуэтицу, щлэуэ хьэмэ, шэциым уэныкгу хуицлэпхэуэ, псынэм къытирэ псы едгэафэу зэрыщытам хуэдэу а махуэр къыхуицхуэну. Анка, 384.

ЗЭГЪУСЭУ (42). нареч. Зэщлэггэуэ, зэкЛэрымыхуэ. *Наташэ ешати иджыри къэс къэмыушу жейрт, Тембот Саримэ зыхуейр ищлэрти, Степан Ильичрэ Елдаррэ зэггусэу къэкЛэужыну жиЛэрт.* Хуэпсэггэуэ нур, 312. *Хьэмбылур зы джэдым цыххэжгэмэ, дрейхэр кЛэлыжжэрт къытрахын я гуггэу, ариххэкЛэ зыххэжгэм жэрыжэм тету циггэллэцхыртми, псори зэггусэу адакгэм джэкЛэ къаггэзжырт.* Бабыщыкгуэ адакгэщ, 479–480. *Верэ Павловнэ, Саримэ сымэ зэггусэу сценэмкЛэ дэкуейащ, Тинэ къаггэуэту Илплэ хуащлэу, дрей джэгуа псоми я Лэр яубыдыну, ехуэхуэну, псалгэ дахэ жралэну.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 670.

ЗЭДАШАЛГЭН (зэдапалгэш) лъэл. (2). Палгэ зэхуыллэ гуэр зэхуалэн. *Мурадэ яЛэр уафэу къабзэ, Фым дыхуаиэныр зэдыдипалгэшт.* Историк гуэрым дж. «Дамыггэ», 207. *Зыкгуэдидэмэ, зэцЛэскыскгэуэ, Гуэцил ггуэуэу тЛуащлэу къыггэпсалгэуэ, МакЛуэр, макЛуэр мафлэгу псынцилэу, Мыллэжыныр зэдыдипалгэшт.* Мыллэжыныггэм и мафлэгуэ. «Дамыггэ», 234.

ЗЭДАФЭЩУ (1). нареч. Дэтхэнэми и флэцу. *Сыту жылэм нэху зэрыцу, ЗэрытлэкЛлэ зэдыдифлэцу Наступленэм дэ зитчынут, Бийм и фронтыр зэпыччынут.* Волгэ Гуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

ЗЭДАЩЭХУН (зэдащэхуш) лъэл. (2). Щэху гуэр зэдалэн. [Шхур] *дэ тлур дывзэдищхуш.* Нал къута, 229.

ЗЭДЭГУЭШЭЖЫН (зэдогуэшэж) лъэмыл. (1). Зыгуэр ныкъуэ-ныкъуэ, лыххэ-лыххэ зэхуэщлэ. *Зыххэр зэроцлэ, зэдогуэшэжри къэбгэуэти уи Гуэхур зыхуэзапхгэм хуэзэнуи, КЛэпсэ КЛэпэ, 16.*

ЗЭДЭГУФЭЖЫН (зэдогуфлэж) лъэмыл. (1). Зэггусэу зыгуэр щхэкЛэ гуфлэжын, къэнэщхыфлэжын. *Ди насыпти, кхгэхым дывдисым ди къуажэдэсхэу щымытми, ди щлэналгэмкЛэ къилэпхуэлауэ унаггэуэ зыцыпллэ хуэдиз ди ггусэу къыщлэкЛати, дызэрыщлэу цымытами, дывзэблаггэ дывдэ хуэдэу, гуэр псэкЛэ дызэрылгэуэ къытфлэщлэу, ди тхэзусыхафэ зэхудогуатэ, дывзэдэггэ, дывзэдэгуфлэж, дызэрылгэуэны дывзэгурулуэ.* Лэчымэ, 391–392.

ЗЭДЭГУШЫПЭН (зэдогушылэ) лъэмыл. (1). Гушылэ псалгэ зэжелэн. *Щлалэ цыкЛухэм Тини яхэту зэдэггэушэрт: «Ей, къуажэ махуэ хун, фыккэдалуэ, пцэдэй спектакль къаггэлгэуэуэ, кЛэпсэмош щлалэр молэм зэрытекЛуар зэвгэлгэуэнуэм, фыккэуаллэ», – жиЛэу Лу гууом зриггэицхуэ кЛирт, дрейхэри абы джэу хуэдэу зэрыггэдыххышхырт.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 642–643.

ЗЭДЭГЪЭКЛУЭН (зэдеггэуэ) лъэл. (2). Зыгуэрым щлэггэуэ зэдыхыш. *Унэм къытехуа бомбэм, ику дывдэм къыхуэзати, курыт подгэздыр хуидащ, этажищри зэдеггэуэуэ: унэм и къуапитлэ къэнам ижырабгэумкЛэ цытым и*

этаж ешанэм тетт Ирине и фэтэр тлэкгур, зы пэирэ пцэфланлэрэ флэкла мыхьур. Нал кьута, 235-236. Тембот гу лэитэрт Елдар и хадэ пцлэклэм, пцлэнри нартыхури зедиггакгуэу цыгыр кьриудырт, Дисэхэ я пцлантлэм Гуэхуихуэ гуэр кьызырыщыкхуар Гуицилт. Хьуэпсэгьуэ нур, 135.

ЗЭДЭГЬЫН (зедогъ) лэамыI. (1). Зэгьусэу гьын шцэдзэн. Ди насыпти, кхьухьым дыздисым ди кьуажэдэсхэу цымытми, ди цыналгэмкIэ кьилэпхьуклауэ унагуэ зыцыплI хуэдиз ди гьусэу кьыцлэкIащи, дызэрыцыхуу цымытами, дызэблагьэ дьидэ хуэдэу, гурэ псэкIэ дызэрылгагуэ кьытфIэщIыжу, ди тхьэусыхафэ зэхудоуатэ, дызэдогъ, дызэдогъфIэж, дызэрыгыгьынуи дызэгурогуэ. Лэчымэ, 391-392.

ЗЭДЭДЖЭГУН (зедоджэгу) лэамыI. (3). Зыр адрейм теклуэн мурадкIэ зыгуэркIэ зэпеуэн. [Алыджыкьуэ:] Мылицэ Гуэху сицIымэ, кьысхуамыгьэгьункIэ шынагуэуц; псы цхьэлым деж куэзыр зэдэджэгуу цысахэр зэрымыцIэу си фIэц хьуркьым. Мелыгыч, 458. Шыгьажэтэмэ, пыIэ зэфIэхьтэмэ, е шу зэдэджэгутэмэ, Елдар хуэффэкIыр игьэлгэгьунт, си Гуэхут абы хуэдэ цIалэ кьытэкуэуэтэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 96.

ЗЭДЭЖЭН (зедожэ) лэамыI. (3). Зэбгырыту жэн, зым зыр тежыну яужь итын. Дунеишхуэр мэху кьатици - Гангэ псышхуэр цымы шожэ, Я ткуэпс закьуи зэхуэмызэу Зы лэныкьуэмкIэ зэдожэ. «Индийскэ поэмэ», 358. Зым зыр ихьуэжу зэдожэ. Я жьиджэрагьыр кьэплгагуу, Зым зыр лээцилохьэр кьытожыр, Ар зылгэгуу псоми дгьэщIагуэу. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.

ЗЭДЭКИИН (зедокIий) лэамыI. (1). Зэуэ, зэгьусэу кIиин, макь ягьэлун. Жыгым тетхэци [цыхькьухэр] зыцыщIауапскIэкIэ зэуэ зэдокIий, жьыг кьудамэр кьыцехкIэ «кIы», цыдэкIуейкIэ «гуугу» жаIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 244.

ЗЭДЭКИУЭН (зедокIуэ) лэамыI. (3). 1. (1). ЗыщIыпIэ зэшIыгьуу кIуэн. КхьуэпIащэхэр зэгьусэу дэнэ кIуэми зэдэкуэрт. Кхьухь пхэнж, 502. 2. (2). Я льякьуэхэр зэгьухуэу ядзу зэгьусэу кIуэн. Красноармеецхэр жьыгьымI-жьыгьымI-жьыгьымI жаIэу зэдокIуэ, я льякьуэр лэнысэм хуэдэу зэгуокI-зэгуохьэ. Шынахужьыкьуэ, 10.

ЗЭДЭКИУЭУ (1). нареч. Зэрыхуэ, зэфэзэцу, псори. Мээхэр цIэщакьэ хужьыпIэу, Зэдэкуэу итхэт мыхьейуэ, бгыр икьухьати мэхуэ Iэнэу, Щылыт, гьуэлгьыжамы мьжейуэ. СЫгьт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыгьэ», 214.

ЗЭДЭЛЭЖЬЭН (зэдолажьэ) лэамыI. (5). Зэгьусэу лэжьыгьэ гуэр гьээзшIэн. Сыт лээпкьы ирехуи, мэкьумэшищIэхэр, рабочэхэр зэшиц, диныр аркьым цыхур зэкьуэши зыщIыр, зэдэлажьэныр арац, рабочэ муслъымэныр рабочэ чыристаным и кьуэшиц, муслъымэн кьулейсызыр джаур помешикым жыжьэу зригьэкIуэлэнукьым, ауэ пицымрэ помешикымрэ зэфIынуи, я диныр зырызми. Хьуэпсэгьуэ нур, 177. Алийрэ Ибрахьимрэ зэкьуажэгуэ, зэдэлажьэуи цытац, Зи лээрыгьыпс тIыгьа, 521. [Инал Кьазджэрий жрел:] Аэрогород тцIымэ каммунэр

дэдгьэтыгьысхьэнуи, я унэм ГункIыбзэ емытауэ, цыхум дзыхь зэхуащIу, зэдэлажьэу, зэдэшихэжу псэун хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 531.

ЗЭДЭЛХУЗЭШИПХЬУ (7). Адэ-анэмкIэ е а тIум язкIэ зы цыхухьурэ цыхубзэрэ. Шэрихьэтри советскэри зэдэлхузэшипхьум хуэдэи, - жиIэрт Долэт, - псори Алыхьым и пащхьэм дихьэжынуи, атIэ шэрихьэтыр зэфIэкьабылым жиIэр... Хьуэпсэгьуэ нур, 314. Хьэбибэ бжэIупэм Гуту плгэри зэдэлхузэшипхьур хьарзынуэ зэпсалгэу шилгэагуэ, и гур нэхь тIысыжауэ и Гуэху иужь ихьэжыц. Шынахужьыкьуэ, 34. Саримэ БотэщI Астемырхэ деж куэдрэ кьакуэрт, Темботрэ абырэ зэдэлхузэшипхьум хуэдэу зэрылгагурт, псом хуэмыдэжу Саримэ и псэм хэлъми химыхьунур Лу цыхькьур арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 97.

ЗЭДЭЛЭН (зэдоллэ) лэамыI. (1). Зэгьусэу дунейм ехьжын. Сэ зэдэцIыгьуу лээпрати Дыздэгьалэ, ар нэхьыфIц [Шыжьым и пхьум жириIэ]. «Бдэжьэящэм ипхьу», 150.

ЗЭДЭПСЭУН (зэдопсэу) лэамыI. (20). 1. (12). Зэгьусэу, зэшIыгьуу псэун. Зэнэзэпсэу Iэджэрэ зэлзэфьызыр зэдэпсэуащ, зыхуэныкьуэ цымыIау, ахьшэфIи яугьуеяци, махуэ кьэс жыхуалэм хуэдэу хохьуэ. Кхьэлэгьунэ, 375. Бэкьанрэ Грарэрэ зэнэзэпсэу зэдэпсэуэрэ, цыхькьуу цытар ин хьуащ, ин хьуа хьыджэбзыр япэ кьылгьыкьуам дэкуащ, нэхьыцIэ цыхькьури лгэагуэгуафIэт, лэжьэрейуэ и дэлхуищым якIэлъыплэу, унэри хьарзынуэ зэрихьэу, цыхубэ IэщIагуэу хуэмыщIэф цымыIау, ищэфIын игьуэт закьуэмэ, IэфIуи пцэафIэт. Кьалэн, 427. Кьазджэрий эдашар Умархэ жаIэу адыгэ унагуэуэ, зэкьуэшищым зы шыпхьу закьуэ яIэу зэдэпсэурт, цыри цIалэ физкьэмьшиуэ. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 665. 2. (8). Дунейм зэдэитын. Ешанэу: палестинхэри гьубгьуэрысхэри хуиуу кьалэм кьыдыхьэ хьуэу, дэкуэж хьуэу, лэжьапIэ кьэзыгуэту IэнатIэ Гууэми зылI зэран хуэмыкьуу, физзэгьыу физзэдэпсэуни. ХьэщIэ льяпIэ, 407. АтIэ «сыз» жыхуишIэтIэкIурпсалгьэмпыудатэмэ, псори хьарзынуэ зэдэпсэунут, я псэр зы чысэм илгьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 267. Журтхэр кьелгьуащ [Исуф сьмэ] «Фи унэ, фи жьэгу хьыфIэвмыдзэ, фьидгьэгумэщIынкьым, ди диныр зэтэмыхуэми, дызэдэпсэуни», - жаIэу. Лэчымэ, 389.

ЗЭДЭУЭН (зодауэ) лэамыI. (38). Зэныкьуэжьун (псалгьэкIэ). Кьызэхуэсахэри гун-гунурэ иныкьуэр зэчэнджэцу, адрейхэри зэдауэ, зыкьомы «текIуэм дырейиц» жаIэу зэхэтт, ауэ и нэхьыбитIыр Гуэхум хуэчэфу, кьалэну я пцэм кьыдэхуар зэрышыр яцIэжэ, абы ирипагуэ, «зэ дыщIыгьыащэрэт залым» жаIэу тепыIэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 317. Мэсхьудрэ Мусэрэ зэмыгьусэу куэдрэ ялгагуртэкьым, зэгьусэми зэдауэ зэтит, уэблэмэ кьызырыгьэгубжьырт, зэзэуэным хуэдэу, итIани зэкIэрыгуат. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 632. ХьэкIэкьуэжэ кьомыр зэмызэгьыу зэдаурт, зэныкьуэжурт, зым зыр зыIуригьэлгэдэнут, кхьухьытщым цымышынатэмэ. Кхьухь пхэнж, 508.

ЗЭДЭХЬЫН (зэдехь) лэамыI. (1). Зыгуэрхэр зэгьусэу, зэуэ хьын. [Апчар:] Тхьылгьэр зэдыдохь. Шынахужьыкьуэ, 23.

ЗЭДЭХҮН (зедоху) лэмыI. (5). Зэпэхун, зэфIэкI сыт хуэдэкIэ зэхуэдэн. Шурэ лэсэрэ зэдэхурэ жаламэ, машинэмрэ шурэ зэдэхурэ, жыпIэ хунт, ауэ, машинэр хуэму кIуэми, шухэр ешат, Елдар и отрядым шухэм зэрызацIыр яггэлгэгьуати, Инал абы гу цыльгитэм, кыизэкIуэкIаиц: - ШыкIаиц уи отрядыр, - жиIэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 583. Шумрэ лэсымрэ зэдэхурэ - *апхуэдэцIуэхур, бэлиэвычымрэ пщыры зэдэхунукьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 264.

ЗЭДЭШХЭН (зедошхэ) лэмыI. (3). Зэгьусэхэу шхэн, едзэкьэн. Тырку дьидэхэр мыбы цисам кьалэм кьыдыхьэн шынэу цытауэ арац зэхтхыр, - жиIэрт унэгьуацэм, зээмызэ зэдэхуэ пщыгьэцхьэкIэ зэхуээзмэ. Кхгьэлэгьунэ, 374. *Е Днепр гьусэ дьыцызэхуэхури, Зы лэпс шынакьыр тIум кьытлгьысу, Зы кумб дьыздису дьыздэхуауэ, ШIымакуэ уаем дькIэзызу; Зы минометыр тIуми тхьуэ Псым цитхи куэдрэ кьытхуихуауэ. Сэлэт лээужь. «Мывэ хуабэ», 129-130. [Инал Кьазджэрий жиIэу:] Агродород тцIымэ каммунэр дэдгьэтIысхьэнуи, я унэм IункIыбзэ емьтауэ, цIыхум дзыхь зэхуацIу, зэдэлэжьэу, зэдэхэжэу псэун хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 531.*

ЗЭДЭШХЫН (зедешх) лэI. (1). ЗэцIыгьуу шхын. [Кьадыцэ:] Аурэ сэри кхгьуйжьапхэ тIэкIу хуэсцIыхукIэ пIастэмрэ махьсымэмрэ зэхпIытIэри кхгьуйм дедзакьурэ шэ-пIастэм хуэдэу зэдишхи тэджыжаш, тхьа, кхгьуйжьапхэмэ IэпэкIэ емьIусэу аргуэрэ «кIушай» жысIэурэ сфIыдэкIыжац [урьс лыжь пхьацIэр]. Альхьо, 85.

ЗЭДЭIЭПЫКЬУН (зэдоIэпыкьу) лэмыI. (2). Зыр зым сэбэн хуэхьун, зызэцIагьэкьуэн. Балгькэр, адыгэр зэкьуэшу, ЗэдэIэпкьуу, зэхуэдэу, Я льягуныгьэр мыгуэшу Мэпсэхур фIыгьуэр я куэду. ЗэкьуэшитI. «Бгы льяпэхэм деж», 100. *Ботрэ Бэлацэрэ куэбжэр Iуахц, Думэсари хьэуазэ кьыхьри, цыри зэдэIэпкьууэрэ сьмаджэхэр гум ирахьурэ унэм шIахьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 274.*

ЗЭДЭIЫГЬЫН (зэдаIыгь) лэI. (1). Зэгьусэу, зэубыдлIауэ зыгьурхэр Iыгьын. -Кхгьуафэ кIаптитIыр зэдэзыIыгьыр псым ехь, жIэу зэхэпхакьэ, кхгьуэпIаицэжь? - жиIэри аслэаныр и гьунэгьуу кьыицыс кхгьуэм еуицIаиц. Кхгьухь пхэнж, 500.

ЗЭДЭIУЭН (зэдоIуэ) лэмыI. (1). Зэгьусэу Iуэн(тIур е нэхьыбэр). БжэIупэм цыIухьэм, Iуэн и гум кьихьати, адакьэ хужьым жреIэ: - Уи лыгьэжьыр уи лыгьэжмэ, иджыри зэ дьызэдэгьуаэт, - жеIэри. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 484. *Хьарзынэу дуэту адакьитIыр зэдэIуэу кьаублат, ар зэхэзых джэдхэм я гум цIыхьэрэ кьегьыхьу, жэц хьэцIэ бзаджем и зэранкIэ а зэм мыджэу кьэнат. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 484.*

ЗЭДЕДЖЭН (зэдоджэ) лэмыI. (1). Зэгьусэу зыщIыпIэ шеджэн. Дэ тIур [ЛатIифэрэ Дэфэрэджэрэ] дьызэдэжауэ цытаиц, уеблэмэ зыбжанэри зэгьусэу дьылэжьац ди псэр зы чысэм илгьым хуэдэу, тIэкIу-тIэкIууэрэ ди гур зэбгэжьыху. Льяпсэ, 10.

ЗЭДЕЖЬУУН (зэдожьу) лэмыI. (2). Зыр зым ежьуун. Уэредадэхуэр кьыхадзауэ хьарзынэу псори зэдожьу, Мэши унэм шIохьэ, нысацIэр IэкIэ кьыцIихрэ гум кьригьэтIысхьэу кьаишэну. Льяпсэ, 117. *Тхьэлухудхэм я нэхь Iэсэу Дахэуэсым гуузышхуэу Гьыбзэ жиIэм зэдожьу. «ШIалэгьуэ шIыналгьэ», 413.*

ЗЭДЕПЛГЬЫКЫН (зэдоплгьэкI) лэмыI. (1). Зэгьусэу еплгьэкIын, зрагьэээкIын. Шхьэгьубжэм кьыIуту кьэдаIуэ псори зэдеплгьэкIрэ запльыхьа цхьэкIэ, а зи псалгьэмакь кьэIуар зыми кьахуэцIакьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 593.

ЗЭДЕУЭН (зэдоуэ) лэмыI. (1). Зыгуэрэм зэгьусэу еуэн. Зауаем цIылгьэр иггэгьызу, Топ Iэджэ зэуэ зэдеуат. Сабий. «Шум и гьуэгу», 19.

ЗЭДЕIЭН (зэдоIэ) лэмыI. (3). 1. (2). Зэгьусэу зыгуэрэм еIэн, екьун Красноармеецхэм Iэдэхьейгьуэ яIэтэкьым, зыкьом зэуэ зэдоIэри машинэшхуэм илгьыр зэрилуэ платформэм тралгьхэ. Шьынэхужьыкьуэ, 35. *Пщирэ зэдэIуэрэ гьуэлгьыпIэр кьыхахри, Мусэ и пащхьэм кьрагьэуваиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 53. 2. (1). ЗыщIыпIэкIэ кIуэну зэрехьэжьэн (куэдыр). ШIыху зэрызехьэ кьомыр кьыицызэдэIэм, сашхуэ кIыхь зыкIэрышца татри, и тIысынIэмкIэ мыарэзыуэ кьэубжьа Бэтокьуи, Астемьри, Бэлацэрэ Долэтри зэрагьусэу, ирахьэжьэри, унэм зэрыцIэгьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 323.*

ЗЭДЫЖЬIЭН (зэдыжалэ) лэI. (2). Зыгуэрэ зэгьусэу жьIэн. ПщыкьэцхьэкIэ зэанзэпхьум уэрэд зэдыжалэрт, а уэрэдхэр арат иджы Дэфэрэдж и гум кьэкIыжар. Льяпсэ, 111. «Ура» зэрыжалэ зыцIэ куэд яхэттэкьыми, Астемьри сымэ иувькIауэ «ура!» жалэу кьыхадзэрт, турыхь цащIкIэ сохьустыщым зэчыр зэдыжалэу кьызырэхадзэм ецхьу, арицхьэкIэ «ура!» жалэрэ «уэредадэ» жалэрэ пхуэхэмьгьэкIыу жьлэрэ зэрыгьэкIийрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 247.

ЗЭДЫХЭТЫН (зэдыхэтц) лэмыI. (1). Зэгьусэу зы организацэ, гуп с.ху. хэтын, абы шьыцу шьытын. А тIум [Иналрэ Кьазджэрийрэ] я мурадри зыиц, партми зэдыхэти, атIэ сыт цIызэныкьуэжьунури, цIыизэгурымыIуэнури? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 528.

ЗЭДЫЩIЭЩIЭН (зэдыщIешIэ) лэI. (1). Зэгьусэу щIэщIэн. Вышхуэрэ вы цIыкIурэ зэдыщIэщIэмэ, вышхуэм бжьыр еIэтри вы цIыкIум хьэлгэ темьлгьу ауэ сытми докIуэ. Налкьута, 289.

ЗЭДЖЭ (2). Зи цIэр, апхуэдэ цIуэ зиIэр. Пцэдджыжьым жьыуэ кьызэхуэсахэм яхэтт хьэгьапхэ Долэти, IэмалкIэ Iээ Муси, ТхьэмцIыгьуныбэкIэ зэдэжэ Мэсхьуди. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 506. *ПшатIыкьуейкIэ зэджэри зы хьэблэм куэд шIимыгьуу, зы жэмьхьэт фIэкIа мыхьу кьуажэт. Льяпсэ, 57.*

ЗЭДЗЭКIЫН I (зэредзэкI) лэI. (6). Зы бзэкIэ тхар е жалар нэгьуэщI бзэкIэ тхьыжын е жьIэжын. ШIэр советскэм зэридзэкIа цхьэкIэ иджыри цIыхур есакьым, псалгьэхэри жьIэгьуейт - председатель сельсовета жыпIэныр гугьут, цIыхум я бзэр

хуяктуатэктым. Нэггүху, 19. *Степан Ильич жиIар Астемыр адыгбэжкIэ зэридзэкрIи шIэуицаиц*; – *КыбысурьIуа, Бэлаиц, иджы?* Хтүэпсэггүэ нур, 264. «Шхьэлыкгүэ» жалэм, ар дэ ди бзэц, «Шалушка» жалэу зэрадзэкрI. Шхьэлыкгүэ. «Шхьэлыкгүэ», 381.

ЗЭДЗЭКIЫН II (зэредзэкрI) лгэI. (3). НэггүэшI напэкрIуэцI кыышIэггэщын. *Уей, жыыбггэ, напэр нызэдзэкрI, Уей, дыггэ, тIэкрIуи кгэггэнэху.* Бжыыхьэ. «Мывэ хуабэ», 273.

ЗЭДЗЭКГЭН (1). Шхын гүэр, ерыскгы гүэр. – *Дыхуей мыггүэктым шэ, дызэдзэкгэн уилэмэ, кгыдэти, псы дытефыхьыжыниц,* – жиIэри *Дэфэрэдэж и гурыIунсыр кгажэу жыгышхуэ гуэрым и цIаггым шIэтIысхьаиц, и сабийр и куэциIым ису.* Лпапсэ, 55.

ЗЭДЗЕИН (зэдзейш) лгэмыI. (1). Дзей зэхуэхгун. *Вакулэр кгыхьэмэ, зэдзейуэ зэгухьэрт.* Нал кьута, 291.

ЗЭЖЭГГҮЭГГҮН (зэжггүэггүш) лгэмыI. (1). ФIуэу зэрымылгаггун, зэбиин. [*Дэфэрэдэж:*] *Араиц ди зэхуциIыткIэм и кIэри и нэри, дызэзэггьркгым жытIи хьунукгым, дызэжэггүэггүуи цыткгым.* Лпапсэ, 9.

ЗЭЖЕIЭН (зэжралэ) лгэI. (11). Зым зым зыгүэр хуиIуэтэн. *А тIум [зэггунэггүиIыи] иггаицIэм кгамэ кгызэхурахаггым, псалгэ мыхгүмыици ээжралакгым, зэггунэггүу псэурти, кхьузанэ хьэху цызэлах е мафIэхэ цызэхуэкрIуэ куэдрэ кгэхьэурт.* Хтүэпсэггүэ нур, 67. *Фронтым кьикI хьыбархэр мыцIаггүэу, нэмыцэр нобэ кгос, пицэдей кгос, жаIэу цыхуиIтI зэхуээмэ, я гүзэвэггүэ зэжралэрэ яцIэнур ямыицIэу жылэр кгызэцIэхьеяиц.* Кьалэн, 431. *Лыжьхэр иджыри тIэкрIу хьуицаиц, езыр-езыру зыгуэрхэр зэжралаш, арихьэкрIэ абыхэм я губжыым бжэцхьэлум униггэсынунтэкгыи мицаггэтыжаш.* Мазэ ныктуэ шхьуантIэ, 670.

ЗЭЖЭХЭЛЭН (зэжэхольгэ) лгэмыI. (1). Лгэуэ зэггунэггү хьун (тIур е нэхьыбэр). *Кгүэпсхэр кгуришым кгышцыицIадзэу Псы уэр Iэджэ Терек хохоуэ, Я толькгунхэр кгүэм дэмыхуэу Зэжэхольгэ, зэрызохуэ.* Терек. «Партыр ди пашэу», 116.

ЗЭЖЭХЭУЭН (зэжэхоуэ) лгэмыI. (3). Зыр зым жьэхэуэн, еIусэн. *Сыту телгыджацэт, ярэби, а шу кгомыр зэбгурьIу, лгэрыггхэр зэжэхэуэмэ зууэ, я сэхуэр, фочыр, кгамэр – псори зэггэкрIуауэ.* Хтүэпсэггүэ нур, 127. «*МэкгүмкIэ вггазэ», «хьэуазэмкIэ вггазэ» жиIэу командэ штми, зыр адэкрIэ, зыр мидэкрIэ ежьэрти, шокгүу жиIэу напIэкрIэ зэжэхэуэжырт.* Хтүэпсэггүэ нур, 301.

ЗЭ ЗАКГҮЭ (26). Зэ закгүэпцIий. [*Лузизэ жиIэу*] *Зэ закгүэ мыггүэ...зэ закгүэпцIий сывггэбауэ... хьэжы, умулгьыиэниц... сызэрлгьыр мацциц.. а зы бэуапIэ закгүэ мыггүэ... Хтүэпсэггүэ нур, 74.*

ЗЭЗЭГГЫН (зозэггь) лгэмыI. (14). ЗэгурьIуэн, зэхэзэггэн. *УэрэдитIыр зэмызэггми зэрани зэхуэхьэуртэкгым, ауэ зэхэзыхьр кгиггэуIэбжьырт, хьэ банэ макгьыр нэхэ ин шIгырт.* Мазэ ныктуэ шхьуантIэ, 583. *И псори тынышжат [Абу-Деруиш], мы дунейм зигу хэцI темьтыжы, дыггүасэ лгы зыггэжэхэр, бжэцу зэрызехьар зэкрIужарэ я Iэпэр зэрыIыггыу*

зыцыггүфIыкIыу кгэуджэкрIыу, зэкргүэи-зэшынхьуиц жытIэну зэхуэгумацIэу, мээым шIэт жыг зэмылэужьыггүэхэр зэрызэзэггым хуэдэу зым и зэран адрей мемыкIыу, кгуалэзбухэр ешхьыркгабзэу шхьэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыцIэ кгыфIэицIу. Кхьэлэггүнэ, 380. ХьэкрIэкрIуэкрIэ кгомыр зэмызэггүу зэдауэрт, зэныктуэжырт, зым зыр зыIуриггэлгэдэнут, кхьухьытыицым шымышынатэмэ. Кхьухь пхэнж, 508.

ЗЭЗЭМЫЗЭ (95). *нареч.* Палггэ-палггэкрIэрэ, языныктуэхэм деж. *Джэфэрэдэж зыхуейуэ хьуам уицIэмьуицIэ: зэмыфэггүу шылэ, кгышмыр, дарий моф, кгэдабэ, дыицэ Iуданэ – Iэджэ мэхьу, езыри хэдькIынкIэ, уаггэ шэнкIэ ахьырзэманяиц, арихьэкрIэ ггунэггү хьыдэжэбз, фыз, сэ сицIэрэ нэхэ зыхуицIыхьэну хьэблэм дэсыр, шIыхьэху шIэри, шхьэж сьт хузэфIэкрIыну ми псоми унафэ зырыз яхуицIаиц, езыр шIыхьэху зыицIэ шIыхубзхэм яхуицIафIэ, еггашхэ, зэзэмызэ кгыдэхуэмэ, нэхэ шIыггүеуи гүэр еицIэ. Лпапсэ, 115. Даггүэу зыхуимыицIу кгуажэм дэсыр лыжь Шаукэтиц, зэзэмызэ мэжджытым кгакулэрэ нэмэз яцIа нэужь, бьнджабэм кIэрысу лыжьхэм яггэхьыбарым шIэдэIурэ и унэм екрIуэлэжыфIмэ, фIэнасыту дунейм тету. Арггүеуи, 385. [*Алыджыктуэ:*] *Зэзэмызи фочи мауэ, автоматхэри шIаггэлггэкрIыу зэхьыбох, си насытици, си бжи си шхьэжгубжи ггэбыдаиц, шхьэжгубжэм ггүушI хэлэиц, тутнакгэиц шхьэжгубжэм ешхьу.* МелыIыч, 462.*

ЗЭЗЭУЭН (зозауэ) лгэмыI. (33). Удын зэдзын, зэрыфышIын. *Кгуажэм шIыхухуэ е шIыхубз дэбзэхькIамэ, шIыхухуэу дэсыр шэсурэ ХьэтIрэмтIыгу кхьухь тедзапIэмкIэ жэуэ шытаиц.* *Ядыггүар кгышцаггүэтыжи Iэджэрэ кгэхьуаиц, иныктуэми кгаггүэтыжа шхьэкрIэ, кгэицэхуын хуейуэ зыцэхуам хьыдэжэбзыр кгрицэжын имьдэмэ, зэзауэрт е яцэхуар кгэкрIуэсэжырт, зыпылгүу шыта шIалэм и ггүсэу ежьэжырти, урыс кьалэ гуэрым и ггунэггүу тIысыжырт, шIапIэ кгратам унэ ираицIыхьыжауэ. Лпапсэ, 34. ТIуиI Кгэбэрдейм пицырэ уэркгьыу имыцIыху истэкгым, властыр шцаггэуыи зэзуарати, ямыука кгэнамэ, Хэкум ирашат. Зи лгэрыггыпс тIыгга, 519. ШIалэ шIыкIухэри зэрызехьэу уэрамым дэтиц, нхггэ сэхуэу яIыггыу зэзауэ хуэдэу мэдэжэу. Нал кьута, 209.*

ЗЭЗЭУЭПЭН (зозуапэ) лгэмыI. (2). Я фIэшу зызэрапшцытын. *Зэдауэр шызэзуапи кгэхьэурт.* Мазэ ныктуэ шхьуантIэ, 627. *Махуэ кгэс кгуажэм зыгуэрхэр кгыдотIысхьэ: кгэзакгхэр зэрыIыггьыу кгоIэпхьэу, осетинхэри хьэблэ-хьэблэ зэрыггэхьуу кгокрIуэри зэунэкргүэцхэр зэггунэггүу мэтIыс, нэхэ унэфIхэр зэпаубьдри кгэзакгхэмрэ осетинхэмрэ шызэфIэни шызэзуапи кгохьур. МелыIыч, 468.*

ЗЭИ I (52). *нареч.* Зэггүэрми, зы зэмани. [*Алим:*] *НыбжькIэ дызэхуэдэтэкгым, балигг хьуным нэса кгытхэтти, ахэр «иньжьт», модрей шIыкIу зацIэм кгызэрыдэджэр «жыныбэт», шхапIэм дыкIуэмэ, нэхэ кгуишкIэишхуэр «иньжьым» ялгыст, сьт шхьэкрIэ жытIэмэ учкомым я унафэкрIэ ахэр япэ иту шхапIэм дыкIуэрт, зыдггэницIу зэи дышхэртэкгым, шIахьуэ*

ЗЭКИЭРЫШУН (зэкиэрышуан) лъэмыI. (1). *Еплъ зэкиэрышцэн.* [Хьэкиэрышцэр] Iэджээрэ зэкиэрышуан. Клапсэ клапэ, 16.

ЗЭКИЭЩИЭУЭН (зэкиэщилоуэ) лъэмыI. (3). Зыр зым зэран хуэхун; зэжбэхуэн. *Шызэхэлгадэм – зэкиэщилоуэ, Зэреджэр тIуми ягъэпэж.* Зэкиэщилоуэ. «Шхьэлыкъуэ», 397. Сэ зэкиэщилоуэм къыкIыр соуцIэ, Сэ къыззэгъыр согъэпэж. Зэкиэщилоуэ. «Шхьэлыкъуэ», 397.

ЗЭКИЭЩИЭХУН (зэкиэщилеху) лъэмыI. (3). Зэбгрыхун, зэбгрыгъэкIын. [Хьэжумар:] Жьым пиагъуэр зэкиэщилехуни. Альхъо, 70. Мэл, бжэн къыпэщилэхуэми, араш – зи хъэсэ хэтам деж ехури еуций: «ДахэкIэ угурылуэрэ – хьарзыни, угурымылуэрэ – мэлым я цыр цыи, узыхуей цIы», – желэри езыр губгъуэм докIыж, цIэщIыр лъагэу ищIащи, докIуеижри зиплгъыхуэ теси, зы Iэщ гъавэм химыгъэхуэу, уеблэмэ къуалэбзу къетIысэхмэ, фочкIэ яхэуэрэ зэкиэщилехурт. Хьэспэхъумэ, 417–418.

ЗЭКИЭЩИЭШЫН (зэкиэщилеш) лъэI. (1). зэхь. Зэрыщымыт щIын, зэблэшын. Узэрылгъагум уи бзэр дахэц, Бзэр зэкиэщилешыр ныкъуэкъуэным. Псалъэ. «Вагъуэ махуэ», 357.

ЗЭКИЭЖИЭН (зэкиэжэI) лъэмыI. (19). ЗэIыхьэн, зэхуэIа хьун. [Фэуаз:] СокъуэниэкиэIащ, къысхуэгъэгъуэ, Анка, – жыIэу шым седэхашцIэу цызэхихым, арэзы къысхуэхъужауэ и цхьэр иутхытицIу, нэгъуэщIэ зыгуэр къэхъужащ, и нэпситIыр къызэрелгъэхуэу си Iэм къепэщилэцину хуожьэ, мэщатэ, мэпациэ, и цхьэр си дамэм къытрелгъэхьэ, и кIэр егъэкIэрахуэу, лгэм теппIэргъым, мэщыц, и макъыр зэкиэжэIауэ. Анка, 382. – Мис иныжъыр зэкиэжэIауэ, Фэгъуэу и фэр ныкIылауэ, джатэ иныр игъэдалгъуэ, НыщIолгъэIур лIыгъэ пIалгъэ: – Гъуэгъуэ къэсIуащи, махуэл закъуэ СщIыху бдэсчынкъым зы лгэбакъуэ. «Елбэздкъуэ», 16. А цIыхубзым [санитаркэм] цIыхухуэфэ тет цхьэкIэ, нэхъ хьэтырыщIэ, нэхъ хьэлэл уигъэлгъэхуэни, езы тхьэмьыщкIэри уэндэгъушхуэщи, и фэр зэкиэжэIащ, пащIэ фIыцIэ тIэкиIуи тетти, къэзылгъагум цIыхухуэм цIыхубз цыгъынкIэ зихуэпа я гугъэщ, ауэ цIыхубзхэр къафIолIыкI икIи фIы дьдэу къалгъагъуэ, хэт сыткIэ къелгъэIуами яхуецIэри. Лгъапсэ, 17.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилогъуэж) лъэмыI. (3). И фэм имытыжын, гур дьдэ, уэд Iей хьун. [Мурад Щамхьун] Iуихужари зи къару ил гур цытатэмэ зыгуэрти, и фэр ныкIауэ, езыри зэкиэщилогъуэжауэ хьэдэм ещхьт. Хьуэпсэгъуэ нур, 165.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭН (зэкиэщилогъуэ) лъэмыI. (1). *Еплъ зэкиэщилогъуэжын.* Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анка нэ теухуэу арат, зэкиэщилогъуэрэ фаджу цыта пэтми, сыт цхьэкIэ жыпIэмэ зауэлхэр тесу махуитIкIэ ягъэхъуелеуэ Анка къашиэжа нэужь, эпэзэхуы, мычэмэ и нэпсыр къежэхуы, яхуэмьихуэ, псы къудей яхуэмьифзу ищIыцым цIэтати, мыбы зигъэлIэжыну и мурад, жаIэу. Анка, 384.

ЗЭКИЭЩИЭДЭН (зэкиэщилэдэ) лъэI. (1). Зэкиэщилгъэхуэу дын, зэкиэщилгъ

гур зэкиэщилогъуэхуэу мастэ-IуданэIэ зэкиэщилогъэхуэу. Iуизэ, зэрыджанэциIанэу, выфэм кIуэцилгъэхуэу, фэдэнкIэ зэкиэщилогъэжи, шхьIэн хуабэр трипIэжри, игъэгъуэлгъыжащ [Инус]. Хьуэпсэгъуэ нур, 73.

ЗЭКИЭЩИЭКУДЭН (зэкиэщилокудащ) лъэмыI. (1). Хуабашцэу хуэпауэ щытын. (Нурхьэлий) зэкиэщилокударэ ней-нейуэ зиплгъыхуэ зэзэмьизэ пIантIэм дэтт, гъуэгуанэ Iэджэ зэпичу дуней илгъэгъуэхэм я хьыбари жилэртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 147.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилгъэхьэ) лъэI. (3). И клапэхэр зэтелгъэхуэрэ зыгуэрхэр упIэнщIэн. Астемыр писмюр зэкиэщилгъэхуэ гупсысэрт. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 568. Хьэпшып нэхъыфIылуэ илэхэр зэкиэщилгъэхъауэ, пIыхьэщхьэм пиапэр зэхуэмэ, и цхьэ дзасэр адэкIэ-мьдэкIэ дигъэжурэ, зэщIодэIукI, и пIэм изагъэргъым икIи жеижыргъым [жыраслгъэн и гуащэр]. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 524.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилгъэхьэ) лъэмыI. (2). Зэкиэщилгъэхуэу щытын. [Альджыкъуэ:] Къаситэрэ сеплэмэ, фронтым къратхыкI писмюи, дьуэм ещхуэ щимэу зэкиэщилгъэхьэ. МелыIыч, 474. Си гъусэм цIаIуэ зэкиэщилгъэхьэ зэкиэщилгъэхьэ, цхьэнтэм нэмыщI фоч къыкIуэщилгъэхуэ солгъагъуэ. МелыIыч, 457.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилгъэхьэ) лъэмыI. (9). Зэкиэщилгъэхуэу е зэкиэщилгъэхуэ пхуэу щытын. Ахьшэ зэкиэщилгъэхуэ и Iэгум илгъуэ зэпичэ къыфIэщIыжу и IитIыр пхгъэхьым хуэдэу щлеупскIэ, зыгуэрхэр къебж [Нурхьэлий]. Хьуэпсэгъуэ нур, 228. АрицхьэкIэ къэпрэ хьэпшып зэкиэщилгъэхуэ я щIыбым илгъуэ лгъагъуэм, къуегъащIэ ар демонстрацэу зэрыщымытыр. Нал къута, 298. Абы хуэдэу [Къэрэжь] щIыжиIэр псоми яцIэ: дьгъурыгъэхуэ я хабзэжиц зыр зым теуэрэ тхьэмахуэ псом зэхуэхъэса ясырхэр напIэзыпIэм трахрэ, зейр зэкиэщилгъэхуэу къагъанэу. Лгъапсэ, 36.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилгъэхьэ) лъэI. (8). Зэкиэщилгъэхуэ гур зэтэхуэрэ зэкиэщилгъэхьэ. – Яков Борисович пхуэри ашыкым телгъ газетыр къыщтэри зэкиэщилгъэхуэ. Нал къута, 220. Астемыр зэ зыр, зэ нэгъуэщIыр зэкиэщилгъэхуэри жьэкIэ плгэ къомым яригъэлгъагъурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 198. Елдар тхьыгъыр кърипхуэтри зэкиэщилгъэхуэ – абы итыр мыхьэнэнищIэ: «Иналрэ Къазджэрийрэ – зэбиитIыр – фызэкиэжэи, тхьэм гу зэщывигъахуэ, Жыраслгъэн», арат абы иту Елдар къызэджар. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 596.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилоху) лъэмыI. (1). Зэкуэщилгъэхуэ гур зэкиэщилгъэхуэ кIуэщилгъэхуэ кьихун. Ахьшэ пащIэ къомыр зэкиэщилгъэхуэу илгъэхьэ зэрызыххэу хьыдан цIыIукIэ ипхашцIа Елдар, итIанэ Саримэ хухидыкIа джанэр цыгъыххэт, и гуфIакIэм дэу дилгъащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 230.

ЗЭКИЭЩИЭГЪУЭЖЫН (зэкиэщилгъэхьэ) лъэмыI. (7). Шыхуэуэрэ зэкиэщилгъэхуэу, зэкиэщилгъэхьэжэрезуэу щытын. ШыгукIэ къаIуэм махьсымэ чей, мэл укIа сытхэм нэмыщI лэкъум, тхьурыжьхэр матэкIэ кърах, шууэ къаIуэм и

уанэ кьуанэм флэлгу алэрыбгьу зэклуэцйышыхьа е цлаклуэ кьеклу подаркэу кьыздехь. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 582. [Алыджыкьуэ:] Куэдрэ сызэнимыггаплгьуэ си гьусар унэм кьыщлоклыж, и зы блэгущлэм цлаклуэ зэклуэцйышыхьа, адреи и блэгущлэм бацэ цхьэнтэрэ шхылэнрэ клуэцйышыхьауэ цлэлгу. Мелыгыч, 456. Лу гу лгьтаиц хьэзырым кьыщ тхыль зэклуэцйышыхьам итым уеджэмэ, а кьыгьуэтар зицйысыр кьызырыпцлэну. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 579.

ЗЭКЛУЖЫН (зэклуж) лгьмыI. (16). Зэбиныр цагьэтын, зэфI хьужын. Сьт лгьгьэ зэрихьами, Локотошрэ Якьубрэ зэфIэклуэдаиц, ягуи зэцйыклаиц, зэклужыну Iэмал илэкьым. Нал кьута, 309. [Абу-Деруиш] И псэри тынышжат, мы дунейм зигу хэцI темытыжу, дыгьуасэ лгьы зыгьэжахэр, бжьэцу зэрызехьар зэклужарэ я Iэпэр зэрылгьыу зэцйыгуфIыкIыу кьеуджэкIыу, зэкьуэши-зэшыпхьуиц жыпIэну зэхуэгумаицIэу, мэзым цлэт жыг зэмылIэужьыгьуэхэр зэрызэзэгьым хуэдэу зым и зэран адреим емькIыу, кьуалэбзухэм ецхьыркьабзэу цхьэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыцIэ кьыфIэцIу. Кхьэлэгьунэ, 380. «Фызэклуж» жаIа цхьэкIэ, Мариами Назифи ядакьым: «дыхуейкьым, зэдэпсауа дыхьунукьым, дылэцIэклуэдэнуиц», - жаIэри. Лэчымэ, 397.

ЗЭКЛУЖЫПЦIЭ (1). ЗэфIэна лгьныкьуэхэр щызэклужкIэ яцI тыгьэ. Ныкьуэкуэныр цагьэтамэ, ЗэклужытицIэр хьэзырыпст. Сэ уэгу кьашхьэм сышолгьатэ. «Вагьуэ махуэ», 350.

ЗЭКЛУУ (1). нареч. Зыр зым екIуу. Кьырым Шыкьымхэ я ихьур ихьэмэ, мрамор зэмьфэгьухэр зэбгьэдилхьэурэ я дахагьэ хьур фIэгьэцIэгьуэнт, псом хуэмыдэу мрамор фIыцIафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ нэхь зэкIуу кьылгьытэрт, арицхьэкIэ унэ узыцIэсынур мывэ зэмьфэгьум кьыхэпцIыкIынуэм, лгьанIэIуэ хьунуиц, жиIэрти и лгьым идэртэкьым. Кхьэлэгьунэ, 374.

ЗЭКЛУАЖЭГЬУ (2). Зы кьуажэм зэдыщыц. Зэкьуажэгьу пэтми, мацIэрэ зызэпэцIасакьым. [Иналрэ Кьазджэрийрэ] Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 527. Алийрэ Ибрэхьымрэ зэкьуажэгьут, зэдэлажэзуи цьтаиц. Зи лгьэрыгыпс тIыгьа, 521.

ЗЭКЛУЭТЫН (зэкьуэтц) лгьмыI. (10). Зэгурылуэн, зэрылгьын, зым и Iуэхур адреим дIыгьын. Зэкьуэшиблыр дызэкьуэнтмэ, Iуэхур хьунуиц гугьэзагьэ. «Индийскэ поэмэ», 362. Адакьэ хужьым адакьэу кьыдэхьуар мин бжыгьэкIэ ябжу цьтаими, дэ тIур дызэкьуэтыниц, жиIэу зыми жрилакьым. Бабыщыкьуэ адакьэпц, 482. [Степан Ильич Астемьыр кьыхуетх:] ПцIэжрэ зэгур сьт ицIыс лгьныкьуэцIи зэкьуэшихэм хуэдэу дызэкьуэтыну зэрызэжетIар? Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 568.

ЗЭКЛУЭХУН (зэкьуэхуащ) лгьмыI. (7). Бэлэрыгьын, кьулейсыз хьун, зыхуей имыгьуэт хьун. Жагьуэгу зыхуейри ныкьусаныгьэци, УеицI, узэкьуэхумэ, хэутэн, Уи напцIэ телгьыр имылгагьуу, Уи цIыбым илгьым гу лгьитэниц. Ныкьусаныгьэ. «Дамыгьэ», 222. [Дэфэрэдж]

Нэхьанэм и цхьэ нэхь хьума зэрыхьуным елIалэу цьтаими, иджы нэхь зыкьуэхуауэ дунейм тетти, гу лгьтакьым зыгуэр кьыкIэлгьыплгьу. Лгьапсэ, 30. Дыгьужьым ицIэрт кхьуэпIаицэм зэкьуэхуауэ узэрыхуэмьзэнури и псалгьэм хуцIегьуэжагьэнт, зиуцэхужаиц. Кхьухь пхэнж, 502.

ЗЭКЛУЭШ (50). Адэ-анэкIэ е абы языхэкIэ зы цыхухьухэр, зы лгьпкьым щыщ цыхухьухэр. АрицхьэкIэ зэкьуэшипIыгьм я гьузэвэгьуэр Елдар дэнэ ицицIэнт, фьзышэ кьыкIыж хуэдэу и гур Жану, и нэгум гуфIэгьуэшихуэ зэрыцIэтым гу лгьыптэу, пцIаицхьуэм хуэдэу псэницIэу зыблригьэхаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 245-246. Кьани цыIэ, жаIа цхьээкIэ, Кьазджэрий идакьым Умархэ я унэм цыIэн, ауэ икьукIэ и гуанэ хьуаиц зэкьуэшищым, я шьпхьум цыхуэгьэ зэрахуэхьуар. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 667. Зэкьуэшищым я нэхьыцIэр, Джатэ цлэлгу и блэгущлэм, «ШыцIэ кьалгьхум и хьумацIуэ Хуит ськьэфIицIи сэ сьыгьацIуэ», - ЖиIэу, ар йолгьэIу нэхьыжым. «Елбэздыкьуэ», 4.

□ **ЗэкьуэшипIрэ дзитI зьлут кьамэрэ** (2). УзытемыкIуэну лгьэщ. ЗэкьуэшипIрэ дзитI зьлут кьамэрэ, жыхуалэр Астемьыр дауи ицIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. **Зэкьуэши псори зы анэм кьылгьуркьым** (1). Ныбжэгьу пэжыр кьуэш хуэдэ кьыпхуохьу, жыхуиIэщ. Зэкьуэши псори зы анэм кьылгьуркьым. ЗэкьуэшитI. «ШIалэгьуэ цIыналгьэ», 17.

ЗЭКЛУЭШ-ЗЭШЫПХЬУ (2). Зэкьуэшхэмрэ зэшыпхьухэмрэ. [Абу-Деруиш] И псэри тынышжат, мы дунейм зигу хэцI темытыжу, дыгьуасэ лгьы зыгьэжахэр, бжьэцу зэрызехьар зэклужарэ я Iэпэр зэрылгьыу зэцйыгуфIыкIыу кьеуджэкIыу, зэкьуэши-зэшыпхьуиц жыпIэну зэхуэгумаицIэу, мэзым цлэт жыг зэмылIэужьыгьуэхэр зэрызэзэгьым хуэдэу зым и зэран адреим емькIыу, кьуалэбзухэм ецхьыркьабзэу цхьэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыцIэ кьыфIэцIу. Кхьэлэгьунэ, 380.

ЗЭКЛУЭШЫГЬЭ (1). Еплэ зэкьуэшыныгьэ. Адыгэ уанэр теплгьэжауэ Ди зэкьуэшыгьэр кьогьэнэж. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49.

ЗЭКЛУЭШЫНЫГЬЭ (1). ЛгькIэ зыхэр зэрызэхушытым хуэдэу зэхушытыныгьэ. Кьылгьуаиц ди гьаицIэм а фIыгьуэр, - Зэкьуэшыныгьэу а лгьанIэр Ди цIыпIэм дэ цьыдолгьагьур Дэ димьIауэ нэхьанэм. ЗэкьуэшитI. «Бгы лгьапэхэм деж», 100.

ЗЭКЛУЗЫЛЭН (зрекьузылэ) лгьэI. (6). Зыгуэр гьунэгьу дыдэу зэубыдылэн. «Кьазджэрий» жиIэу Инал зэджари лгьагьуэгуафIэт, Лу и дамэм кьытрилгьэиц и Iэри цIалэ цIыкIур зрикьузылэиц. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 527. IэплIэ иришэкIыу сабийр зрикьузылэа цхьэкIэ, езыр [Дэфэрэдж] псэфт, уцхьуэнтIат, итIани цIалэ закьуэр кьелаиц, и насыпыхуэиц. Лгьапсэ, 53-54.

ЗЭЛГЬЭГЬЭIЭСЫН (зэлыгьэIэс) лгьэI. (1). ЗэпыщIэн. Бгы лгьагэр горизонтых хуэдизу игуэшиаиц и оборонэр кьури зтеупIэцIыкIыгьм ецхьу кьат-кьаткIэ гуэшаиц, ауэ горизонтыхыр

гүүзүгүлэ зэлгыгээлэсын хуцгыхьактым [Локотом].
Нал кьута, 299.

ЗЭЛГЭЭСЫН (зэлгылэс) лэмьл. (6). 1. (4).
Зэлүсэн, зэжбэхэуэн. Тхэм и лэцлаггэу игдацлэм
Щыуэ зэтеткээ дунейр, Зэлгээсыну яццактым,
Зым цылэр цыгчэмц адрейм. «Индийскэ поэмэ»,
364. Зырызу итыр мэху хьэлэчи, жыг зэлгээлэсхэр
кызытонэ. Бжеитл. «Дамыгъэ», 104. 2. (2).
Зэрыщлэн, зэхуэзэн. [Ди адэжхэр] Я гүүзү зырызу
зэбгыкми, Щыгузэвэгүэм, зэлгээлэст. Уи хэку
жыг закүүэ флэкл имытми... «Батырыбжэ», 37.
[Нэгүүцл] аузхэм цылэ партизанхэм]
Зыкыдаггачцлэмэ, хьарзынэц - дызэлгээлэсыниц.
Нал кьута, 305.

ЗЭЛГЭН (золгэ) лэмьл. (8). 1. (6). Напэм,
щыфэм зэлгэ илэ хьун. Чачэ гурт, фыцлэт,
цгыхушфүэт, и пэр иныцэти, и лунэ зэлгэм
кытелалэрт, пацлэ фыцлэ тлэклуи тетт,
номин жьэпктым ецхь и жьэпктым хьэмцыраклэ,
цы кыхь зырызи кыхэнлшхьлт. Хьуэпсэгүүэ
нур, 70. Зи дахаггэ игу ирихьым Ар елүсэм мэгузасэ:
Хьыджэбэз нэклүр псыницлэу золгэ, Лыгуэ цлэтыр
зэцодие, Зиукүүэдиймэ ар мэцэлүр, Пырыл
лунэу зууэ кьочэ. «Щлалэгүүэ щыналгэ», 412. Уи
наклэу зэлгэхэм Нэпс тезу лээр йоцл. Уигу си анэ.
«Шум и гүүэгү», 26. 2. (1). Зэхуэлгэфэса хьун.
И бронзэ нэклүр нызолгэ, Жыдолэр: «Пушкин,
нэшэс!» Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и
гүүэгү», 35. 3. (1). Зэлымптын. Сэлэт квалэныр сэ
кысполгэ, Дэху лэгүүп хужьым цлэлгү мафлэм
Сэ пхьафэ бгүүфлэу цлэслэхьэр золгэ. Лэгүүп
цгыкү. «Шум и гүүэгү», 50.

ЗЭЛГЭПКЭГГҮ (2). Зи лгэпктым кыхэкля.
Зэлгэпкэгүүхэр зы хьуауэ кызыдэщырт.
Хьуэпсэгүүэ нур, 94. Лгэпктым яцгыцу зыгуэр
дэхуэха цыгхьом деж зэлгэпкэгүүхэм занцлэу
зыкьалэтри кьозэуэнү тлэу еплынуктым. Зи
лгэрыгыпс тгыгьа, 529.

ЗЭЛГЭУЖЬУ (1). нареч. Зэклэлхьэужьу. Кьру
цгыклэу, зэлгэужьу Мэку выдунцлү бгым дыкьох,
Жьыбгээр кьепцэм, гум зиужьу Аргынэшхуэр
нылүдох. Мэкуауэ. «Щлалэгүүэ щыналгэ», 46.

ЗЭЛГЭФЭЛЭЖЫН (зрелгэфэлэж) лгэл. (1).
Лгэфурэ зыгуэр зыбгэдэлгьхэн, зыбгэдэшэн. Зи
фыз гуэрим, джэдкьуртыр джэджэьем зэрытесым
ецхьу, сабишиц и бгьафэм цлггэгүүэлгьхьауэ
цыст, епланэ цгыкүм псори езым кыдэджэгуу
заггэукүрия и гүүгэу, гүфлэу зыгуэрхэр кьибжырт,
кьипцыхьыф кьудейти, и плэ имызаггэу
кьипцыхьыну хуежьэрт, и анэр епхьуэрти аргуэр
зрилгэфэлэжырт. Хьуэпсэгүүэ нур, 284.

ЗЭЛГЭФЭЛЭН (зрелгэфэлэн) лгэл. (3).
Хабзэншэу зыгуэр ууей щыгн, зэхэллэн. -
Догүэ, хэту плэрэ а ней-псейуэ кьэзымылэжьа
зэзылгэфэлэр? - жилэри Мусэ сымэ Елдар дежкля
кьелэу хуежьац. Хьуэпсэгүүэ нур, 93. [Дэрдэхь]
Езыри арат, иггачцлэм цгыху кьиггэнцилактым
е шынэу пэжыр избыццлактым, кымылэжьаи
зрилгэфэлэнү цлэхьуэпсактым, кьилэжьар
мацлэми куэдми, бынунэм яхурикьурт.
Хьэсэпэхьумэ. 417.

ЗЭЛГЫПҮДЗЫН (зэлгылүедэ) лгэл. (1).
Кьаруклэ зэпэщхьэхуэ щыгн, лүггэклүэтын.
Аландэрэ зызышылэфа Елдар зыкуэмышылэу
уыкум кьыхьащ, цгыхухэр лгэныкьуитклэ
зэлгылүидзу. Хьуэпсэгүүэ нур, 93.

ЗЭЛГЫПУХЫН I (зэлгылүех) лгэл. (14).
Зэцлэкүүэн, щхьэж и плэ иггүүэвэжын.
Арынишэми ебгьаджэ фызыр нэклэ кьоплгырктым,
укьызэрлгэгуу пэгунитл кьещтэри псыхьэ
маклүэ, кьиггэзэжмэ, пхьэ екүүтэ, мафлэр
зэцлэггэст, Лусытс флэдэ, шхын еггэхьэзыр, унэр
зэлгылүех, хьэкушцыкьу етхьэцл. Зи лгэрыгыпс
тгыгьа, 528.

ЗЭЛГЫПУХЫН II (зэлгылүхаш) лэмьл. (22).
Зэцлэкүүауэ щытын. Нэхэ нэжэгуужэ кьэхужауэ
хадэм здисым [Дэрдэхь] зилгьыхьэмэ, унэ
зэтетыр кьабзэу зэлгылүхаш, лгэуитлгэуитиц,
цхьэгүүбжэр зэцлэлыдэ, цхьэгүүуи цлгашц,
унацхьэм джэгу щытцл хьун хуэдизу
ини, пцллантлэ клүэцым жыг хьарзынэхэр
зэмылгэужьыгүүэ дэтиц, жыг цлггьыр жьыцлгашц,
бассейн тлэклуи псы кьабзабзэ цхьуантлэ хьужауэ
изу итиц. Аргүүей, 387. Пэшипллэр пцлфлэлэрэ
хэту яцла унэр зы пшыым кьыцлэклэрэ адрейм
цгыхьээрэ зэлгылүех, еггэкьабзэ, мэжьыцлэ,
мэциафлэ, и лгым и цыггын кьабзэу, и шхын
хьэзыру сыт цыггүи кьыреггэхьэлэж [Нэху].
Кхьэлэгүүнэ, 375.

ЗЭЛГЭФЫЗ (20). Лгэрэ фызрэ, зэщхьэгүүсэ.
Исуф тгысри фызым гуриггэлуаш псори: клүэрэ
зриггэтхмэ, ахьшэ кьызэрратынур, гүүэгүм
теклүадэ илгэпкьери езы Америкэм я лүэхуу
зэрыщытыр, нэса нэужьы зэлгэфызым лантлэ
кьратуилгэсицмынэхэ мацлэклэ зэраггэлэжьэнур.
Лэчымэ, 390. Мацлэ-мацлэурэ плэми унэми
мэ лей кьыцлгыхуу хьуати, лүрарэ шхьидэрт,
модрейри узым кьынтлэ-кьынтлэ ицлгашц, зы
мыхьэнэшиэм цхьэкля кьопцтырри зэлгэфызыр
зэфонэ, Бэктан цугүүеуэ цыта мылгку тлэклүри
мэтклү, кьиггэхьуаплэр цылэжктым. Кьалэн, 430.
Мэжджытым мыдрисэмрэ библиотекэмрэ
нэмыцл, кхьэлэгүүнэ цлггэуэвэнуц: [Абу-
Дериуши] «мылгжын цылэктым, дунейм дехьжмэ,
зэлгэфызри зы кхьэлэгүүнэм дилгьыниц», -
жыхуалэу. Кхьэлэгүүнэ, 376.

ЗЭМ (5). Абы цыгүүэ, а зэзакүүэм. Зэм цлалэр
благүүэм ныхуэзууэ, шабзэшэ тажым пхьылгэтаци.
Анэм и пцлгыхьэплэ. «Щлалэгүүэ щыналгэ», 24.
Хьарзынэу дуэту адакьитлгьр зэдлэуу кьаублат,
ар зэхэзых джэдхэм я гум цлгыхьэрэ кьеггьыхуу,
жэц хьэцлэ бзаджэм и зэранкля а зэм мыдгэу
кьэнат. Бабыщкүүэ адакгэпш, 484. Си лгэрэ мы
зэм илыггэтэм, Езыр зыдэклүэм сыздишэнт. Пшэм
мазэр хохьэр, кьыхоклгыжыр... «Батырыбжэ», 26.

ЗЭМ...ЗЭМ (73). союз. 1. (58). Зэклэлгызыхь
союз. Зэм Германыр кьос, зэм шы, гьавэ, шу
жалэм, зэм ахьшэ, маржэ, Герман лгэуицлэтын
дэвмыггэщыгнум, жалэурэ, кьуажэр бэлыхьэмькьлүу
мэпсэу. Хьуэпсэгүүэ нур, 147. Езы Шэуэлгхуу,
ар ицлэ хуэдэти, зэм и цхьэ дахэр лгэгуу
илэтырти, кьахэллгэрт, зэми шылафэу и клэ

дахэмкIэ бэдзауэрт. Нал кьута, 265. 2. (15). Япэ щIыкIэ... иужькIэ. Зэм и нитIыр кылыдыкIыу, зэми и ИтIыр илэтрэ усэ кьеджэу, зэм жиIам ицIэгубжэжрэ уи ицхьэфэцир кыигэтэджу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 669. *Артистхэр ауэ артист кьудейт, сыткIи Iэкиулэакуэт: зэм пхьащIэт, зэми гуэцир ятIэ зэрахьэрт, лэчкIэ ялэрт, зэми декорацэм иужь итт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 629.

ЗЭМАН (67). 1. (32). Дунейм кыщыкьуэ, щекIуэкI, тет псоми я щыIэныгэм и кIыкьагьыу илгэс, мазэ, махуэ, сыхьэт, дакьикьэ сыт хуэдэхэмкIэ кьалгытэр. [Алим:] *Зэман куэдвыцэ блэклаиц Алий япэ дьидэ сыщыхуэза лгандэрэ, ауэ а лээхэнэм хэкум и кIуэцIкIэ куэдвыцэ кьыицхьуаици, зыщыбгэгьэуицэну ухужьами, пхуэдфIэкинукукьым.* Зи лгэрыгьыпс тIыгьа, 518. [Степан Ильич Астемыр:] *Араици, Астемыр, дыщызэкьуэтын хуей зэманиц ноби, дэ куэдкIэ дыщыдогугь.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 568. *Унэгуащэм зэгуэр блыным фIэлэ сыхьэтыр кэуувIати, Джэлил и ахьшэм Iуэгьуэм триухуэри ириггэжьати, тэмэму зэманым тэхуэу кьыицIэклаиц, пицэдджыжь радиом ицэдэIуам.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 477. 2. (35). Цыхухэм, лгэпкьым, кьэралым я гьащIэм ехьэлIа Iуэхугьуэ гуэрым и лгэхьэнэ. [Алим:] *Алии дытегузэвхьырт, сыт ицхьэкIэ жыпIэмэ Кьрым кIуэри мыдрисэм ицэджат, Истамбыли щыIат, мусаватистхэм я зэманым Баку щылыжьаиц, иджы и ицхьэм зэрытегузэвхьым гу лумытэну Iэмал зимыIэт, дэ нэхьэрэ нэхь гьурыж хьуауэ, зэцIуэфIыцIауэ, и нэцIаицэр цуэжауэ иколым кьакуэмэ, унэм иггээзжын дзыхь имыцIу кьытхэтт, ницхьэцхьэ хьухукIэ.* Зи лгэрыгьыпс тIыгьа, 523. *Куэд ицIакьым Данизэт бэлиэвычым я зэманым «сыкьвэрэхьэлкьэ цIыхубзи, Бот сыхуэдэ кьабзэиц, лэ си гьукIэ ицхьэгьуэлгьым власть ицIыхуэмьфаицэр, яфIэубыд, Бот, бжьытэр, Iыхьэниэ зумыцIэ», - жиIэу зэрыцIырэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 271–272. *Кьылышбийм и зэманми арат: Щэрдан Берд, Аралгэп Залымджэрий – абы хуэдэр арат кхьуейр, адрей кьому Бот тхьэмыцIкIэм хуэдэр е Исхьэкьэ сымэ хуэдэр шэжытст, инкIутми, хьэм ептми хьунут.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 651.

◇ **А зэманым** (2). Абы щыгьуэ. Октябрь уардэм и мафIэр Шылыда махуэр блэклаиц, Иджы насыну дэ дгьафIэр Мис а зэманым кьалгьхуаиц. Си адэм. «Бгы лгэпэхэм деж», 45. **Зы зэман** (10). Зэгурьым. Шу гьуситI иIэу кьыдыхьа лIым фIэхьус-сэламкIэ и Iэр кьыицишиим, Дэфэрэдж заицIэу кьэуIэбжьаиц, хьэицIэм и зы Iэтхьуамбэ пымытыжу гу лгитати, и нэгум ицIэплгэри, арат: зы зэман гуэр зыхуэзауэ щыта бжэныхьуэ цIыкIурт. Лгэпсэ, 113. Дэ тIур [Фэуазрэ шымрэ] *дызэрыгьуэтыжа нэужь, и гугьа хьунт дьэкIли дызэгьусэну, ди унэ сиэжрэ зы зэман мэкьу хьэжыгьэрэ хуэницIейрэ зэхэстицэу Iус хуэтицIу, ицIылэ хьумэ, шэщыым уэниэку хуицIэтлгьхьэу, псынэм кьытицIрэ псы едгьафэу зэрыщытам хуэдэу а махуэр кьыхуицуэну.* Анка, 384. **Зэман текIуэдэн** (1). Палгэ гуэр ихьын

Iуэхугьуэм. *Апхуэдэиц цIыхур – ар кьэтицIэну, Зэман текIуадэм уищымысхь.* Iэдакьэм щIэки. «Дамыгьэ», 219.

ЗЭМАНЫГЬУЭ (8). Зыгуэрым и кьару илгьыгьуэ, и зэфIэки нэхьыфIу щыщыт зэман. [Степан Ильич Астемыр кьыхуэтх:] *Си зэманыгьуэу, си кьару илгьыгьуэу фи хэкум сыныхьа хьури мацIэ щыслгэгьуа, сигу кьинэжын уэдэу, псом хуэмьдэжу, уэ дэрэ Шхьэлмывэкьуэ ицэдгьэкIуэкла митингери, «кьэрал пхьуантэ» жиIэу Нурхьэлий дызыхигьэта сытхэри, Ростов госпиталым уэ дэрэ дыщызэхуэзари.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567. *Уи зэманыгьуэр ицхьэмыгьазэиц, Зи псалгэ Iуцым кьадэгьэи.* Хэт сыт IэнатIэ кьехьулIами... «Батырыбжэ», 63. *Кьэрэжь и зэманыгьуэм гьэру кьыубыдахэр иицэу Истамбыл, Мьсыр, Шам, Джэну нэс кIуэфу цытаиц, иджы псы икIыну дзыхь ицIыжыркьым.* Лгэпсэ, 105.

ЗЭМЫЛГЭПКЬЭГЬУ (1). ЛгэпкьIэ зырыз, зэмыблагьэ. *Пасэрехэр кууэ ицIэныгьэкIэ емьгупсысами, я унафэм, я хабзэм ицIэныгьэицхуэ хэлт: гаметэкIэ зэджэ ицIэблэр кьызытэхьукIыр кьабзэу цагьэтыну арат, зэмылгэпкьэгьум я ицылгьхуитI зэрашалIэмэ, я лгэабжэр ягьэбыдэрт.* Лгэпсэ, 65.

ЗЭМЫЛГЭУЖЬЫГЬУЭ (19). *плгьыф.* Зэмыщхь, нэцэнэ гуэрхэмкIэ зэтемыхуэ. [Фэуаз:] *Iэцэр зэмылгэужьыгьуэу икIи куэд мэхьури зыщыбгэгьуэну Iэмал зимыIэиц, Iуэхур зэфIэгьэкIыгьуафIэу цытатэмэ, сарауэ кьыицIэкинтэкьым мыбы кьаггэкIуэнур жызоIэри согугу.* Анка, 383. *Абы ицIыIужькIэ, япэ еджапIэшхуэхэр кьыицызIуахар Тэрчкэалэиц, военнэ штабышхуэри, училищэ жыпIэми – псори а кьалэраиц зыдэтар, атIэ мафIэм и гьунэгьу лыр мажэ жыхуалэр арати, еджапIэ зэмылгэужьыгьуэ кьомыр зIахэм ицIэныгьэи нэхь ягьуэтаиц.* Лгэпсэ, 89. *Блыщхэ кьэс кьалэм бэзэр ин цызэхуэсырти абы яиэрт ицхьэл мывэ зэмылгэужьыгьуэхуэ – ини, ику ити, цIыкIуи – сыт хуэдэ ухуейми.* Хьуэпсэгьуэ нур, 49.

ЗЭМЫПЭСЫЖЫН (зэрипэсыжкьым) лгэI. (2). ЩыкIын, зыгуэр Iумпэм щыIн. *Лу сымэ Жыраслгээнхэ я пицIантIэм цызэрызэхьэу гуащэм кьылгэагьумэ, гьумэтIымэрт, плгэагьурэ а гьуамэхэр, урыс гьуэнишэдж ящыгьыу гьажыхьыр, адыгэ щыгьын зэрапэсыжыркьым, жиIэрт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 629. *Ижь-ижьыжым КьэбэрдокьуэкIэ еджэу кьэбэрдеициц гуэр ицыIаиц, адыгэ цIыхубз зэтриIуицIэрэ кьыицэн зэрымьпэсыжу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 616.

ЗЭМЫПЭСЫН (зэрипэскьым) лгэI. (5). Зыгуэр уи ицхьэм хуэмыгьэфэщэн. *Ауэ, нэжиц, Жыраслгээн уэркьыц икIи бейиц, Ерул и пхьур зэрымьпэсынкIи хьуниц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 90. *Кьалэдэсри абы япэмыжыжэу зигьэадакьэхьу-адакьэбжэу, «сэр кьысхрэ гуэгуицхуэ «дытхьэдждэиц» жаIэу джэди бабыици зэзымыпэс кьомыр ицхьэ зэбгерымыхурэ» жиIэу зиплгьыхурэ и бабыц бгыныр псымкIэ зэрыхуэ зэрыкIуам гу лгитэхьакьым.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491. *Дунейр мычэму кьоциIэраицIэ, ДыдоицI ди гуапэу ицIэм жэрдэм, Шытхьуицри*

*т*ф*л*ф*л*у *тедг*гэлгэдэу Жвы зэдмытэсыр мэхуу
лүмтэм. Дунейр мычэму кьощлэрашцэ. «Дамыгъэ», 237.

ЗЭМЫФЭГЪУ (15). *плгыф*. Фэклэ зэхуэмыдэ,
зэмыщхь. [Джэлил] *Езыр бжыфлэйт, дахэт,
гуэгущыгъум нэхгэрэ цлэггүэклэ мынэхэ цыклу
дэнэ кээнэ, еинэклырт, и кьабзий зэмыфэггүхэр
зэцлэципынцлэу, и клэри гьубжэм хуэдэц,
кьэггэшауэ, и сьиджри зэцлэоскыскьэ, лэпхьацэмэ,
и льябжэр гуахгүэм хуэдэц. Бабыщыкьуэ
адакьэпщ, 474. Гуацэр зыцлэс унэм зээмызэ
еплэеклэ цхьэклэ, зэи цылыхьакьым унэм, абдж
зэмыфэггүу цхьэзгүбжэм хэлгьыр яфлэхьэлэмэту
цыт нэтми. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 629. И
бостей клыхьым цыдэжыну зэмыфэггүу тедамклэ,
вакьэ зэцлэдауэ и льянэм флэлгьымклэ кьэпцлэнут
унагьуэм кьулейсызгүу ятелгьыр. Мелыгыч, 455-456.*

ЗЭМЫЩХЬЫН (зэщхькьым) лэмыл. (2).
Зэхуэмыдэн, нэцэнэ гүэрхэмклэ зэтемыхуэн. Сэ
кьээзгэцлэхэм сахолгэжри - *Зэрызэмьщхьыр
нэрылгэжгүкьэ, яхэти махуэ сэ згэфлэжу, Блэклэм
и ныкьуэр я ныбжэзгүкьэ, Тлэклэ зуэм махуэр
кьылыгьуауэ. Махуитлэ зэхуэдэу кьыумыгьащлэ.
«Батырыбжэ», 351. Цыхум я бзэр зэхуэмыдэ,
Я цыналгэри зэмыщхь, Ныкьуэжгүэныр я кум
дэлгьци, Зылгэмькыыр иракьухь. Гьатхэм и бзэ.
«Батырыбжэ», 9.*

ЗЭНЭЗЭПСЭН (зэнэзэпсэц) лэмыл. (1). Фыуэ
зэрылгэбгун, гүрэ псэклэ зэхуэлэфын. Тлүми
[Хьэкурнырэ Гүрзилэрэ] я псэр тетц зы лгэагүэ,
Зэнэзэпсэц яггэцлэагүуэ. «Тисей», 501.

ЗЭНЭЗЭПСЭУ (6). *нареч*. Гүрэпсэклэ зэхуэлэфлу,
зэгурылуапуэ. Зэнэзэпсэу фыпсэунум, Гьатхэм и
бзэр зэвгэцлэф. Гьатхэм и бзэ. «Батырыбжэ», 9.
Зэнэзэпсэу *Иджджэрэ зэллээфызыр [Абу-Деруширэ
Нэхурэ] зэдэпсэуаи, зыхуэныкьуэ цымылэу,
ахьыщэфли яугьуеяици, махуэ кьэс жыхуалэм хуэдэу
хохуэ. Кхгэлэггүэнэ, 375. Бэканрэ Гүрарэрэ
зэнэзэпсэу зэдэпсэуэрэ, цыклуу цытар ин хьуаи,
ин хьуа хьыдждьзыр лпэ кьылыхьуам дэклүаи,
нэхьыцлэ цыклури лгэагүгьуафлэйт, лэжгэрейуэ
и дэлгьхуициым яклэпльуэ, унэри хьарзынэу
зэрихьэу, цыхубзэ Иэцлэаггүу хуэмьщлэф цымылэу,
иццэфин иггүэт закьуэмэ, Иэфлуи пцафлэйт.
Кьалэн, 427.*

ЗЭНЭГАСЭН (зэнэгасэц) лэмыл. (1).
Зэрыцыхун, цыхуггэ зэхуэхьун. Цыхубзитыр
зэнэгасэ хьуаи, я гуауэ Идджи зэхуалэуэтэжурэ.
Льапсэ, 34.

ЗЭНЭНЫПС (1). Псы кьабзэ дьдэ. Шлы
цлэггым цлэту псыр ежхэрэ - *Ар зэнэныпс кьабзэ
дыдэц, Уи цэхуу пхьумэр абы хуэдэц, Мэутхьуэ
заницлэу, нур хэлыдэм. Шэху. «Дамыгъэ», 232.*

ЗЭНЫБЖЭГЪУ (8). 1. (7). Ныбжэзгүггэ
зи якум дэлт. Зэныбжэзгүхуэ Бот, Хьэбалэ,
Кьантемыри ядэцигьуу, Линэ дахэ дихьэхауэ А
цлэлициыр зым цыгьуегьрт. Колхоз шыгьажэм.
«Партыр ди пашэу», 37. - *Иггэцлэи а тлүм нэхэ
зэныбжэзгүфлэ тлэггэгуакьым, - жицлэрт Блэацэ
хуэмьшигьуэ, иджы зы кьуницхьэ зэпэзубыда
хьитлым ецхьэ хьуаи. Хьуэпсэггүэ нур, 80.
Тэлай дэклэри зэныбжэзгүу цыклухэмэ запхьауэ,*

*баи ялыгьыр фоч убыдыклэу яубыдауэ, Сосрыкьуэ
зыщиггэцикьлуа чыцэр кьаувыхьырт. Мазэ ныкьуэ
цхьуантлэ, 580. 2. (1). Зэныбжэ. Шлэлэм илэи
ар псэлгэггүу, Уеблэм ныбжыкьли зэныбжэзгүу.
«Тисей», 488.*

ЗЭНЫБЖЭГЪУН (зэныбжэзгүуц)
лэмыл. (5). Ныбжэзгүггэ яку дэлгын.
Бзаджаггэм бзаджэ зэхуишэсмэ, Мылгьку
ягуэшыхуэлэ зэныбжэзгүуц. Шыкьуным бзүхэр
зэхуишэсмэ... «Батырыбжэ», 170. А цлэлицири
зэныбжэзгүхэц, Хэт нэфлыцлэиц, хэти нагьуэиц,
Я кьалэнхэр зэрызыхьэц, Яклэрылгэкьым зым зы
даггүэ. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 39.
Махуэ кьэс зэхуэзэу, зэхуэмызэмэ, зэхуэзэци, зыр
шхану тлысамэ, адрейр кьриджэу, Инал урысыбзм
нэхэ цыгьуазэ дэнэ кээнэ, хьэрфхэри ицлэ хьуат,
арицхьэклэ а тлүр куэдрэ зэныбжэзгүуну тхьэм
иухатэкьым. Хьуэпсэггүэ нур, 203.

ЗЭНЫКЪУЭКЪУН (зонькуэжкьу) лэмыл.
(57). 1. (56). Зэмызэггүу зэдэуэн, зэгурымылүэн,
зэфлэнэн, зэрыггэхьэргэшыргээн. Кьуицхьэ
зыбжэни я шабырым фэ клэпсэ цыклу кьешэклэуэ,
я дждьыгу гьурым ицлылуклэ езыхэм яцлэ сэ,
самплэм илгү, яклэрылгэауэ, нэклүплэ хьужауэ
зэхэтт; сонэхэр псыггүэ хьужауэ, я кьамэр дахэу,
я пацлэр ину кьэклүат; татхэр лгэахьэиэ зыцлэу,
мычэму зэдауэ, зэныкьуэжкьуу, псомкьли мыарэзыуэ,
нэхэ жантлэмклэ елэрт; цыхубзхэр цхьэхуэу
зэхуэвжауэ я Илгэципынхуэхэмклэ я нэклүр
нэхьыбжэ хьурт, дапцэци кьаубдыныу Жыраслээн
е кьахуэубыдыну уи гүггэхьэ, жалэрти. Мазэ
ныкьуэ цхьуантлэ, 547. Уэрэдыр Мэмэт-цлэаггүэ
зэрыцлэуицлэм и жуауу араггэнт, арицхьэклэ
зыри кьыдежьууатэкьыми, кьыхэзыдыами клэицлү
пичьыжэц, кьаз зэклэпхьэжьуу псымклэ зыггэахэм
ецхьу, стлэлым бггэдэхьэри аргуэрэ нэжэжэуэ
кьэхьужауэ зэроггэдыхьэиц, зонькуэжкьу.
Льяпсэ, 92-93. 2. (2). Зыгуэр зэпэубудын. Анка
цлэрылүэ мэхури абы и цылыгхум кьыицлэуицлэу
шыр зыцэхунум зэныкьуэжкьуу кьаублэ. Анка, 382.

ЗЭНЫСЭГЪУ (1). Зэкьуэшхэм я физхэр.
Ггэишым и Гуэхур нэхэ тыншиц, жэмьшу фермэм
тет цыхубзхэр е зэнысэггүуц, е зыишхуиц, е
зэунэкьуэицици, колхоз тхьэмадэр кьоклуэри унафэ
еицлэ хэт и жэмхэм нэхэ ишэ нэхьыбэ кьаицлэишым
хуейми, абы хуэдэу лэтаицхьэр нэфлклэ зэлгэа
цыхубзым етын хуейиц ишэ шынакьэ махуэ кьэс уи
жэмхэм кьыицлэишым шыиц, а цыхубзыр нэхгэпэ
цлэицлэ «Доска почетым» кьытехуэу абы и гүггүу
газетхэмэ ятхын цхьэклэ. Льяпсэ, 97.

ЗЭПЭКЛУН (зэпеклу) лгэл. (1). Пклуу
пхуэзэфлэкын. - *Жэц-махуицлэ ар кьэклүауэ,
Гуэуэцхьыблри зэпеклуауэ, Мис кьоуишыр а
иньышыр. «Елбээдыкьуэ», 18.*

ЗЭПЭЖЫЖЬАГЪЭ (1). Зэпэлэцлэныггэ,
зэггүнэггүу шымытыныггэ. Гүэгуану мацлэ

дякум дэлгэвч: Зэпэжыжаггым кытхуцлаггур. Гъуэгунанэ мащIэ дякум дэлгэвчым. «Ваггэу махуэ», 75.

ЗЭПЭКЛУКЫН (зэпеклукI) лгэI. (1). Кызэхэклухын, кыкIлукI-никIлукIыу зэхэклухын. Пан Грушевскэм и шхынзехэу Унэ иныр зэпеклукI, Зэм ицхэц кIыххэр и цхэм хуиху И дахаггэм цогуфIыкI. «Бдзэжыящэм ипхуэ», 152.

ЗЭПЕКЛУЭКЫН (зэпеклуэкI) лгэмыI. (1). Зыгуэрым кьепщIэпщIэкIын, кьэуфэрэзыхын. Мис апхуэдэу хэкIэххуэкIэу Мэзым цIэсыр кьеклуэллэц, Шхыныр кьахуэ, зэпеклуэкIыу Хэт кьэкуаами ехуэллэц. «Бажэ шынэ», 12.

ЗЭПЭКЛУХЫН (зэпеклухь) лгэI. (8). Псори кызэхэклухын. Жьыбггэм хэту удз гьэужьым, КьуакIи-бгыкIи зэпеклухь. Шьдэжыныр щьдэжауэ. «Ваггэу махуэ», 332. Езы цIыкIури темпыIэ, Нэхэ хьуныфIэ ар [Хьэкурны] мэлгыхуэ, Зэпеклухьыр дэни тафэр, Арц пицылI цIыкIум и унафэр. «Тисей», 448. ГьукIэ Боти тесцI цIэггэуэпльым, Зэпеклухьыр шы гьэжапIэр, Ар кьэжэным ипэ иту Линэ Iуплгэм арц и гуанэр. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 37.

ЗЭПЭЛГЫТЫН (зэпелгыт) лгэI. (2). Зэггэпщэн. [Дэфэрэдж жиIэу:] А лгэхгэнэм ЛэтIифэ дэрэ дыщызэфIэкIуэдэу нобэми арац, арац, си ужь икIыркгым, зыгуэрым сэр цххэкIэ жиIэIамэ е итхамэ, заныцIэу комиссар кьиггэсыныци, тхьэусыхафэр яггэныцIкуу е хуцхуэуу сымаджэм етхьэлIамрэ кьээнэжамрэ зэпалгытэу. Лгэпсэ, 15-16.

ЗЭПЭПЛГЫХЫН (зэпеплгыхь) лгэI. (27). И лгэныкьуэ псори гупсэхуу кьэпльыхын, набдзэгубдзаплгэу еплгын. Берд шыым кьелгэтэхри, шыр цIалэ гуэрэм иритауэ мафIэм кьела блынхэр зэпильыхуэ ежыац, абы и ужьым итт Аралгьыр, ротмистрыр, дамэтелг телгэ, кьатыр лгэдакгэ лгэгэ лгыгьыу. Хьуэпсэггэу нур, 291. Зым зыр кIэлгыкIуэу, кьру хабзэу, Пизэм хэту цIыгур зэпалгыхь, Жыласэ цIыкIэу, бийм хуаггазэу Шэ лгыжэ Iэрамэ кьрапхьых. ЗэкьуэшитI. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 17. Дызыщеджэ унэр Алий и цыпэлгэггэуу цымыт нэтми, адэкIэ-мыдэкIэ кIуэуэрэ псори зэпильыхьац, унэм и кьеклуэкIыкIар ицIэрти. Зи лгэрыгыпс тлыгга, 522.

ЗЭПЭПЛИМЭ (1). лгыф. Зэхуэдэу лгэныкьуиппI зигэ. Нэпкьым тету унэ зэпэллимэ гуэрт правленэр здэщыIэр. Хьуэпсэггэу нур, 84.

ЗЭПЭСЫН (зрпэс) лгэI. (2). Уи шхэм зыгуэр хуэггэфэщэн. - УгуфIэн хуейиц, уи гуэгушыр зрпэсу сэ схуэдэм зеришхыным цххэкIэ [Аралгь Залымджэрий Дисэ жриIэу]. Хьуэпсэггэу нур, 104.

ЗЭПЭТЫСЫН (зэпэтыс) лгэмыI. (1). Зыр зым и гупэр хуэггэзауэ тIысын. ЛитI зэпэтысу цыс кьыпфIэцIми, ДзэпцитIыр макIуэ тету гьуэу. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжэ», 65.

ЗЭПЭУБЫДЫН I (зэпаубыд) лгэI. (9). Зыгуэр яхузэрымыггэуэшу зэныкьуэкьун, зэдэуэн. Жэмыр зэпаубыдри зэанзэпхур зэхуэхуцIати,

Апчарэ унэм кьэмыкIуэжу фермэм тесц. Нал кьута, 275. Махуэ кьэс кьуажэм зыгуэрхэр кьыдотIысхьэ: кьэзакгхэр зэрыIыггьыу кьолэпхуэ, осетинхэр хьэблэ-хьэблэ зэрыггэхуу кьокIуэри зэунэкьуэцхэр зэггунэггэу мэтIыс, нэхэ унэфIхэр зэпаубыдри кьэзакгхэмрэ осетинхэмрэ цызэфIэни цызэзэуани кьохур. МелыIыч, 468. А жылэр жэмыхьэтитI хурт, зы жэмыхьэтым кьацэхуа кьхуэзанэр зэпаубыду цызэзэуам, тIури кьанэ цымыIэу зэрыукIац. Хьуэпсэггэу нур, 300.

ЗЭПЭУБЫДЫН II (зэпэубыдац) лгэмыI. (1). Гьуэтыггэуей хьун. Iэщым ираггэшихьунур пасэу зэпэубыда хьуауэ колхоз, совхозхэм я Iэщыр мясокомбинатом яху зэпытт, ямыггэшихэн цххэкIэ. МелыIыч, 461.

ЗЭПЭШЭЧЫН (зэпешэч) лгэI. (1). Зыр зым хьэлгэгкIэ еггэпщэн, зэхуеплгын. Ахьшэ зэкIуэцIыпхар и Iэгум илгэу зэпешэч кьыфIэщIыжы и литIыр пхьэхьым хуэдэу цIеупсIэ, зыгуэрхэр кьэбж [Нурхьэлий]. Хьуэпсэггэу нур, 228.

ЗЭПЭЩЫН (зэпэщыц) лгэмыI. (3). ЗэкIэлгыкIуэщ, нэщ. Ауэ си дежкIэ нэхэ текIуапхьэр «Щхьэлыкьуэриц», ар нэхэ сфIэзэпэщыц. Щхьэлыкьуэ. «Щхьэлыкьуэ», 381. - Зэпэщыцуэ узэуакIуэц, Уи алгьыири IэкIуэлгакIуэц, Пэжжи, и ныбжкIэ ар кьунани, БггэувыIэм хьуниц зэран, Уэ сыноплгэми, уцIалэщыц -КьохуэуIэ уи гурацэр. «Елбэздыкьуэ», 9.

ЗЭПЭЩЫТЫН (зэпэщытц) лгэмыI. (1). Зыр зым и гупэм хуэггэзауэ щытгын. ОкопитI зэпэщытым я зэхуакум деж Кьазыхьуэмрэ нэмыцэмрэ цызэхуэоз. Шынэхужыкьуэ, 70.

ЗЭПЭИЩИЭ (1). лгыф. Зэпэжыжэ. Дунишри зэпэищэц, ШIым хуэфацэр ицIылгэм телгы, Уафэм уеплгэм, пнэкIэ бейиц, ШIым и цIлаггым мафIэр ицIэлгыц. «Индийскэ поэмэ», 364.

ЗЭПЭУЭН (зэпоуэ) лгэI. (9). Зэхьэзэхуэн, зыр зым ефIэкIыну хэтын, текIуэну цIэкьун. Дэфэрэдж хьыдгьэбдэсу цыщыта лгэхгэнэр и гум кьэкIыжыац, адыгэм я хабээр цызэтемыхуэ ухуозэ, итIани зэрызэцхьэщыкI цIлаггэуэ цыIэкьым, псоми хабзэу яхэлгыц и гум ирихь хьыдгьэбзым деж цIалэр кIуэрэ зэдэггэуиIэу зэггэбдэсу, гукьэкI зилэр кьащIэн цххэкIэ, тIэкIуи нэхэ гурьхуаггэжкIэ зэпэуэ. Лгэпсэ, 109. Стадионышхуэр хурейуэ НыбжыщIэ жэрхэм кьажыхьыр, Яхь эстафетэр зэпэуэ, Хохуэ зыхьыфым и цыIыхьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11. Зэрыхьуаами еплг: Лу школым кIуэжын хуейици, справкэм поплгэ, Нахуэрэ Чачэрэ зэггэбдэсу нэху яггэщыац, тIуми псалгэ жалэркьым, цымыц, нэхьыбэрэ цысыфыр тлгэггункьэ, жалэу бэищэаггэжкIэ зэпоуэ. Мазэ ныкьуэ шхуантIэ, 503.

ЗЭПЭИЭН: ◊ нэпсхэр зэпэIэ (3). Еплг нэпс.

ЗЭПКЪРЫЛЭЛЫН (зэпкьролэл) лгэмыI. (2). ЗэщIэкьуэзауэ, зэфIэту цымытгын зэфIэлэлын. Нурхьэлий, хуабэ хьумэ, зэпкьролэл... Хьуэпсэггэу нур, 150. Куэшимэн Азрэт зэпкьрылэлу шэнтным тесци, зиггэхьэжкьым, и жьафэр кьыIурылэлу зыри зэхимых щыцIац. Нал кьута, 306.

ЗЭПКЪРЫЛЪЭЛЪЫН (зэпкърольэлъ) лъэмыI. (2). Зыгуэр лъальгээрэ зэпкърыхун. [Алдыжыкъуэ:] АрыншэмI зэхэкъута мыгъуэт, - жысIээрэ сэхуанIэ зэпкърылъэлъар зэхуохъэсыж. МелыIыч, 445.

ЗЭПКЪРЫЛЪХЪЭН (зэпкърельхъэ) лъэI. (1). Пкъыгъуэ зырыхэр зэрыгъуэбыдурэ зыгуэр зэпкърыгъээзэгъэн. Нэхъанэрауэ, уздыгъей жыг занцIэхуэу узыхуейм хуэдиз пыуицIи, жъауанIэм цIэлъу гъэгъу, итIанэ зэгъухи, кхъухъыр джэд бгъэгум ещхъу зэпкърылъхъэ, абы кхъуэпIацэм и фэр фIуэ гъэтэджи, тебзэ, зы гъуанэ имыIу. Кхъухъ пхэнж, 508.

ЗЭПКЪРЫДУДЫН (зэпкъруд) лъэI. (1). Зэпкърылъ гурэ еуэу щхъэхуэ-щхъэхуэ щIын. Езыри [Къарэмьрзэ] нэпкънэпкъыишхуэ хъужауэ, лIы Iэпицацэжт, кыпэцIэхуэр зэпкъруду, дзэм яцыгъ фацэкIэ зихуэпа нэужь, нэхъ лIы бжыфIэж хъуаиц, пыIэ пIыжъ цхъэритIэгъам фIэкIа иу иримихъ цымыIу. Лыгъэ, 409.

ЗЭПКЪРЫХЪЫН (зэпкърех) лъэI. (3). 1. (1). Зэпкърылъ гурэ пкъыгъуэ-пкъыгъуэу зэпэщхъэхуэ щIын. Мо земыкIуэжу губгъуэм къынуауэ ит машинэжъ къомыр зэпкърыхи телъхъэ, теплъхъам и пIэкIэ мо цIэрыпсу заводым къыкIар узыхуейм ецэ, къыцIэхъыр ууейиц. Лъапсэ, 98. 2. (2). ЗэхэгъэкIын, налуэ щIын, къэгъэбелджылын. ЛъэхъэнипIыр зыхуэдэр езы Алий тыншу ицIэрти, лъэхъэнэ къэс цхъэхуэ-цхъэхуэу зэпкърыхуэр дьдихъэхати, шхакIуэ кIуэн зэрыхуейр тыцыгъуицэжт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа. 529. Капитаным [Локотош] зи гугъу ицIар нэгъуэцIт: - Командирхэр зэхуэтиэсу Чопракъ дыхъэпIэм деж зауэ щекIуэкIам фIуэ хэлъари Iейуэ хэлъари зэпкърыхтхын хуейиц. Нал къута, 302.

ЗЭПРЫХУЛЫКЪЫН (зэпрыхулыкI) лъэI. (4). Зыгуэрим щIопщ, чнутI сыт хуэдэкIэ еуэн. [Дэфэрэдж:] Жилэм семьдаIуэ хуэдэ зысицауэ, ар здэсиэм дынэса нэужь сызэреуицIынур сицIэртэкъым, мо цIалэ лъагъуэгъуейр цIомпI жилуэ зэпрыхулыкIыу сеуэу сымыутIытыцыжынымэ. Лъапсэ, 64. [Фэуаз:] Шы пIцэгъуэпIыгъым сыкъыицIлгъагъум къыхъэцтыкIа хуэдэу зегъэдэжэрэ, бгъукIэ йокIуэт, йотхауэ симыгъэиэсу, арицхъэкIэ фIуэ сыжъэдэуэри сыиэса нэужь, ицIопыимкIэ и джабэр зэпрыхулыкIаиц, нэхъ IумпIафIэ сицIын си хысэпу. Анка, 381. Астемыр шьитх яем тесыгъуейуэ тесиц, и куэпкъытIыгъым шыр диубыдауэ: шы сокуруи быдэу иыгъиц, шым зихуэницIэху, ицIопыимкIэ и джабэр зэпрыхулыкI. Хуэпсэгъуэ нур, 163.

ЗЭПКЪРЫХУН (зэпкъреху) лъэмыI. (4). 1. (1). Лажъуэ зэIытхын. ПэгунитIыр пкIэлъейм тегъуэуэгъуейт, абы елIалIээрэ къытриуицIэжат, арыншамI и бостеишъ тIэкIур зэхэфыицIат, иджы хъэлэчуатIэзациIэхуэуаиц, уелусэмэ, зэпкърыхунуиц. ГуцIэгъу. 420. 2. (3). Iэпкълэпкъыр щIэлIэн, егъэляуэ ешын; зэпкърытIэтIын. [Дэфэрэдж:] Фарз Iус къуажэр ерагъыу къыицигъуэтам, езыри ешат къаруи-псэруи къыхуэмынэжауэ, шыри увыIат, цIалэ цIыкIури зэпкърыхуауэ и анэм и Iэблэм телът. Лъапсэ, 57. Къэрэгъулым абы

къыбгъэдэтIысхъэну и гугъати дэнэ, модрейр [Мэмэт-цIакъуэ] пIлIапIэу гугъэм цызу исци, зэпкърыхуауэ. Лъапсэ, 47. 3. (1). зэхъ. ЗыпэмыпIгъа, щтэгъуэ сыт хуэдэхэм къыхэкIыу Iэнкун къэхъун. [Мариам:] ЗаницIуэ си лъакъуитIыр цIэхуаиц, си Iэпкълэпкъыри зэпкърыхуаиц. Лэчымыэ, 395.

ЗЭПКЪРЫЩЭЩЫН (зэпкърощэщ) лъэмыI. (1). Зыгуэр щащэу Iыхъэ-Iыхъэу зэпкърыхун. ПыицIуэ сыкъаицтэ, жиIуэ ар [«Ахърэт-шукIэ» зэджэ шыхуэр] къыицыкIуам, Щамхъун дыхъэишхат, уэ шым уишэмэ, набжэ гурым ещхъу узэпкърымыицэщыну си фIэц хуркъым, жиIэри. Хуэпсэгъуэ нур, 165.

ЗЭПЛЪЭКЪЫН (зоплъэкI) лъэI. (3). 1. (2). Щхъэр еIуэнтIэкIыу щIыбагъ лъэныкъуэмкIэ плъэн. Губгъуэм ит псори зэплъэкIыу Я пыицIэм пIаицIуэ мэкIуэж, узых тIуэпс зырыхэр къэпIэнкIыу Удэ тхъэмпэм тэхуэм еукъуэни. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110. 2. (1). Тхыдэм, гъащIэм егупсысыжын. Историер кIыхъми, зэмыпIлгъыкIым, Шогъуицэ псыницIуэ нэгум цIэкIыр. Историер. «Мывэ хуабэ», 278.

ЗЭПЛЪЫЖЫН (зоплъыж) лъэмыI. (17). Зырызым еплъыжын. Чачэрэ Мэххуэдэрэ, Мусэ къалэм кIуэуэ щалгъагъум, зэплъыжри зэлуицэиц. Хуэпсэгъуэ нур, 208. Лыжъ зэхэтхэр зэплъыжаиц, мыр дауэ, дэ къэтлэхуа, дэ тIла лIыр къытхыхъэжмэ, дэр дьдэм дзыхъ къытхуимыицIыжы, и цхъэр зыхъумэн и гъусэн хуей? Лъапсэ, 75. Иналрэ Къэзджэрийрэ зэплъыжаиц: - «КрушкIэшхуэ», «крушкэ цIыкIу» жыхуэпIэр къыдгурыгъаIуэт иджы, - жиIэри Мэтхъэным зыкъыгъээаиц цIалэм дежкIэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 533.

ЗЭПРЫГЪЭСЫКЪЫН (зэпрегъэсыкI) лъэмыI. (1). Есурэ зэпрыхъэкIын. Япэми зы лIы гуэр псым зэпрыхъэсыкIыну хуежъэри иригъэтхъэлауэ цытаиц [шыр зейм]. Хуэпсэгъуэ нур, 163-164.

ЗЭПРЫЖЫН (зэпрож) лъэмыI. (2). Жэуэрэ зэпиуицIын (п.п., псым). Шыгъуэу хадэм и хуэреягъкIэ щиху инхэр къегъэтIысэкIати, зи унэ хъэдэ илгъым я деж лIы куэд къыдыхъуэ пицIантIэм къызэреуэвкIым иригъэицхъырт, хадэпхэмкIэ укIуэмэ, псыIэрыиэ зэпрыхъырт, макъ лъэпкъ имыицIу. Хуэпсэгъуэ нур, 277.

ЗЭПРЫКЪЫН (зэпрокI) лъэмыI. (15). Зы IуфэмкIэ икIыу адрей Iуфэм кIуэн. Зы къуажэм уикIыу адрей къуажэм укIуэн цхъэкIэ, псы ятIэшхуэм узэпрыхIын хуейти, ПатIыкъуей цIалэм яицIэр арат: псы ятIэм щикIыгъым ялгъыгъа вакъэр псы Iуфэм Iут мэжджытым цагъэтицIурт, я блэуицIэм цIэлъу яIыгъа вакъэр щатIэгъэжырти, къабзэлъабзэу джэгум кIуэрт. Лъапсэ, 116. Шым уанэ цытелъкIэ, шхуэ цыицIэхэлъкIэ, Астемыр а шыр IумпIафIэ ицIыфынут, ауэ псым зэпрыхIын хуей шыр ебгъэишмэ, нэхъыфIтэкъыми, едэхаицIуэ, Iэ дилъуэ зыкъомрэ и ужь итаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 164. Инал и «Линкольныр» Буруныс зэпрыхIыну жызыли цыIэт, арицхъэкIэ ар зымыди ухуээрт: Жыраслгъэн и тракторыр псым цхъэ ихъа итIанэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 547.

ЗЭПРЫЛТЫН (зэпроль) лъэмыI. (2). Лъэуэ зэпрыктын. Шхуэр згъэлалэм, псыницIу йолъ, КъуакIэбгыкIэм зэпроль, Псы дыхуэзэм, кIуэру йокI, Бжыхь елъэни хузэфIокI [шым]. «ЕлбээдыкIуэ», 14.

ЗЭПРЫХЫН (зэпрех) лъэI. (1). МыдрыщIым ихауэ адрыщIым зыгуэр хьын. Гъуэуэ темыту цытамэ, шыицIэ цIыкIур иггэхъужынт, нобэ Iэмалынишиц, езы Бэкъан мызэ-мытIэу шыицIэр Iэплэклэ псым цызэприх ккэхъуащ. Нал къута, 271.

ЗЭПРЫШЫН (зэпреш) лъэI. (2). МыдрыщIым ишауэ адрыщIым зэгурэхэр шэн. Псым лъэмыж темылъами, зы цIыху цIыкIум и лъакъуэ псыф къудей мыхъуу Алыхь IэмыркIэ зэпришащ, - жиIэрти Чачэ и цхъэ дзасэр иггэсысу псалгэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. [Чачэ:] «МэлэIычмэ ямыицIэу, бегъымбармэ ямыицIэу уафэм зыгуэр къехри бэлиэвычхэр Тэрч зэпришащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 239.

ЗЭПСЭЛГЭН I (зопсалгэ) лъэмыI. (53). 1. Зэгурэ зэжелэн. Бэ ямыIэу ар зэроцIэ, Шхъэци яцIу мэкIэ нызопсалгэ, ЗемыкIуэххэу мэкIэ ар зэIуоцIэ, КъыцабзыцIыр цIыхум мис а пIалгэр. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214. Мэзым кыыхэкIа ицIалитIымрэ Бэлацэрэ зэпсалгээрэ губгъуэм ифыхъа мэкъуэ Iэмбатэм и лъабжэм къыицIалгэгурэ хъэжыггэ ккэпитI, нартыху ккэпити, дзакъэ ггэгъуа зытIуицI ккэным илгу гум ккэралгъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 298. Саримэ сымэ я ицIыбаггым къыдэсу цыса лIыжъ гуныр я пIэм изаггэртэккым, езыр-езыру цызэпсалгэ ккэхурт, сценэм цыжаIэр нэжу ккэралгъэми ккэамылгъэми тепсэлгъыхурэ, уеблэмэ я баиэхэмкIэ Саримэ е Верэ Павловнэ къыицIыжъэхэу ккэхурт. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 669. 2. (1). ЗэгурэIуэн, зыгуэрэм и унафэ зэдэщIын. Абдулрэ Рахымрэ унэм ицIэуэу хъыджэбзыр къыицIахауэ къыцаггэзэжкIэ, Дисэ куэбжэр Iуихъу МутIэ гур къыдихуэну арат зэрызэпсалгэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 143. ЗэдэгущыIэн, зэпылтын. Хъыджэбзхэм ядэгущыIэу сит яжриIами, къыицIогуфIыкI, ар зэпсалгэ хъыджэбзым и анэри мэгуфIэ, ггунэггухэм яжреIэж, мэуэ Жыраслэн синхъум зыккэтриггэхъуу къыитылащ, жеIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 85.

ЗЭПСЭЛГЭН II (3). Псалгэгъу. Iэдэми, зэпсалгэн хуэзащи, мэгуфIэ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 631. Езым и закъуэ цIыхухъум яхэсти, укIытэм ихъырт, иджы Лу цIыкIур къыбггурисыци зэпсалгэн иггэуэащ [Саримэ]. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 527.

ЗЫПХЫГЪЭКIЫН (зыпхеггэкI) лъэI. (1). Зыгурыггэуэн. ЗэпхыггэкIыт мы сэ жысIэр... «Бдзэжьеящэм ипхъу», 148.

ЗЭПХЫДЭУКIЫН (зэпходэIукI) лъэмыI. (5). 1. (3). Щэху зыщIауэ дэгуэн. УзэпхыдэIукIмэ, топауэ макъ жыжъуэ зэхэпхырт. Нал къута, 280. ЖриIэри зэпхыдэIукIыу тIысыжащ, сит жиIэну пIэрэ иджы Думэсарэ Инал цхъэкIэ, жиIэу. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 641. 2. (2). зэхь. Iуэхутъуэ гуэр цIыхухэм къазэрыщыхъум пэплгэн. Рахым зэпхыдэIукIри, къаггэкъуанишэу зэхихатэккымы, и гур нэхъыфI хъуащ: - Сигу Iей зримылгъыр уэри

уоцIэ Дисэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 141. [Дэфэрэдж:] Иужьым сызэпходэIукIри, зэрызггэщIэггэуэнур сицIэрккым: Варварэ Романовнэ ккэгъыггэггэуэвар сымаджэр стIолым телгу тфIэлIэмэ, жиIэу аратэккым. Лъапсэ, 14.

ЗЭПХЫЖЫН (зэпхыжащ) лъэмыI. (1). Зыр зым епхауэ, кIэрыщIауэ щытын. Старшынем и ужь иту унэм къыицIэжIащ цей хужь цыггыу, и хъэзырыр дыщэпскIэ ларэ лэрыпскIэ зэпхыжауэ, и шхужьым дежи зы «мауэрыжъ» телгу, афицар. Хъуэпсэгъуэ нур, 87.

ЗЭПХЫЖЫЫКIЫН (зэпхыжаIыкI) лъэI. (5). Яггэхъыбарын, тепсэлгъыхьын. Къазджерийрэ Астемыр зэхыхурт цIыхум зэпхыжыIыкIыр, ауэ абы тепсэлгъыхьыну хуицIыхъэртэккым. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 640. Нобэ бзаджэ зырыхэм Нурхъэлий зэхраггэхъыну зэпхыжаIыкIырт: «ЩыицIимытIауэ пIэрэ мыбы дыщэ?» Хъуэпсэгъуэ нур, 205. Армырмэ, Сэлимэ (хъыджэбзым и цIэр арат) къыкIэлгъыкIуэр, къыицIэуицIэр куэдзынут, абы ищIылуужкIэ хъыджэбзым суд Iуэху къылгъыккэIмэ, следователь сыхъэри къэIуэнкIэ мэхъу, уеблэмэ сэр цхъэкIэ зэпхыжаIыкIыу зэхэхэащ «и цхъэм шошынэжри зефыицIыж» жаIэу. Лъапсэ, 22.

ЗЭПХЫН (зэпхыж) лъэмыI. (3). Зэрыггэуыдауэ, зэкIэреггэуыдауэ. ПытIу акту ккыхъар паишкIэ-паишкIэу зэпхат, псоми ярытыр зыт: хъэм ишхащ, жиIэу. Нал къута, 276. Степан Илчы и нэIур мацIэу уэгущит, и паицIаггэуэр ицIэцат, джанэ хэдыкIам и пцампIэр уаггэ пIыггэжкIэ зэпхат, уаггэ кIапэм шылэ баринэ цIыкIу пыицIэжауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 201.

ЗЭПХРЫПЛТЫН (зэпхроплъ) лъэмыI. (1). Уигу къэггэкIыжын, ириплгэжын. [Дэфэрэдж:] Ботэх и гъащIэ псом сызэпхроплгэри къызэралгхурэ илгэситIи хъуатэккым, сабий садым иратауэ цыицIытам. Лъапсэ, 66.

ЗЭПЩЭФЫЦЭН (зопщэфыIэ) лъэмыI. (1). Зызэпщытын, зэггэуэн. ЗэрыфыщIыну хэтын. Гуэгущыхъу Мэзани цыджу къабггэдохъэ: - Куэди, фызэпщэфыIэри фи адакбаггэ зэрыицIащ, ирикъуни. Бабыщыккэуэ адаккэпщ, 481.

ЗЭПЫГГЭЛГЭЛЫН (зэпеггэлгэлъ) лъэI. (1). ЦIыкIу-цIыкIуу зэпыггэхун, зэпчыын, зэпыггэжын. Астемыр псыницIэу и ккэамэр ккэрипхъуэтиц, Iуизэ шхыIэн тепхъуар къытридзри, выфэр зэрызэггэуэ фдэныр зэпиггэлгэлъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 76.

ЗЭПЫГГЭУН (зэпеггэуэ) лъэI. (24). КкэггэувыIэн, щыггэтын. Налыр къутэ цхъэкIэ, шум и ггэуэу зэпиггэурккым. Нал къута, 230. [Алим:] ЦIыхубзхэм я Iуэху яухыртэккымы, куэдрэ данэплгэн хуей хгурт, езыхэмэ «Алыхь, мыр ицIэмыкIыжыну, тIэклэу дыбггэдэмысауэ» жаIэрти, я Iуэхур зэпаггэурти, урокым къыицIэддзэрт. Зи лъэрыггыпс тIыггэ. 528. Фочи мызэ-мытIэу уащ, машинэшхуэ къоным я ву макъыр мацIэм илъэми зэхыхурт, ар хъэцIэм и тхъэкIумэм ккэимыIуэн цхъэкIэ, джэгур зэпамыггэуэмэ, нэхъыфIу ккэралгъэрт. Лъапсэ, 89.

ЗЭПЫДЭН (зепедэ) лгэI. (2). 1. (1). Мастэ-Гуданэклэ зыгуэр зэрыггэуыбыдыжын. Кхъуэллэцэм и фэр фэдэн хварзынэци, зэпыдэ, зэгуэдэ. Кхъухь пхэнж, 508. 2. (1). зэхь. Зэпыггэуэвэжын. Сэ гьуэзу и паллэ сыщыггэуазыц, ар зэпычамэ – зэпыздэни. Си гьуэгу тыншакгым сэ иггэацлэм. «Мывэ хуабэ», 63.

ЗЭПЫКЫН (зэпокI) лгэмыI. (1). Зэбггэдэклэжын. [Гесиод:] ДахэкIэ жеслаиц, дызытыггэклэ, жьисIэри. Тепщэч кьээзылгэтыхь, 162.

ЗЭПЫЛЫН (зэпылгыц) лгэмыI. (3). ФIуэ зэрылгэбгун, зэхухэтын, зэгуэклэун. А тIур цызэпылгым ээжралар, я гум IэфIрэ хуабэу илбар, я псэр зэрыцIэу зэрыцIытар, заггэицIуурэ Iэплэ зэрызэхуацIар, жэицIэ тIури жейм емьзэггэу зэрыцIытар, я Iуэхум зыгуэр зэран кьыхэхьухьмэ, жалэу илэтэккым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 667. ЗэпылгытIым я гур зэрыцIэрт, зэхуэзэрэ псалгэ закьуэ жамьIами, а тIум я псэмрэ я гурмэ ээжралэ гьунэ илэтэккым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 667.

ЗЭПЫЛЫПЭ (1). КIапитIыр щызэпыуэвэ, щызэтэхь. Ноби блэкIым яжыболэ: – Лгэаггуньггэм фьхуэсакь, ЗэпылгыпIэм фемыгуауэ, – ЖьипIэу кьолур уэ уи макь. Коджарахэ. «Батырыбжьэ», 86.

ЗЭПЫМЫЧУ (3). нареч. Зэпыггэуэ имьIэу, мьувыIэу. Кьамылапцэу пIы кьашати, зэпымычу тIурытIурэ кьейхьых кьыцIархьыхым кьащыта ахьшэ жьггейр ялгытэу, зэныкьуэкьуу кьуэзггэнапIэм кьуэст. Лгэпсэ, 117. Зэпымычу кIуэрт ар псыхьэ, Ауэ зьими зыхамьцIэу, Елбэздыкьуэр я нэхьыцIэт. «Елбэздыкьуэ», 3.

ЗЭПЫТХЫГГЭУАФIЭ (1). пIгыф. Тыншу узыбггэдыхьэф, зэпрыкIыггэуафIэ (п.п. гьунапкэ). Армавир деж оборонительнэ линии щацIар нэмьцэм зэпытхьыггэуафIэу зэпатхьынкьым, жьызыIэу цытари цIеггэуэжауэ кьыцIэклэнт. Нал кьута, 215.

ЗЭПЫТХЫН (зэпатхь) лгэI. (1). ЗэпрыкIын, зэпычын (гьунапкэ с. ху.). Армавир деж оборонительнэ линии щацIар нэмьцэм зэпытхьыггэуафIэу зэпатхьынкьым, жьызыIэу цытари цIеггэуэжауэ кьыцIэклэнт. Нал кьута, 215.

◊ **КIэтIийр зэпытхьын** (4). Еплэ кIэтIий.

ЗЭПЫТЫН (зэпытц) лгэмыI. (4). ЗэпыцIауэ. зэггэкуауэ, зэлгэIэсу щытын. Кьэхьэусыха дьидэр си гьунэггэуиц, ди бжьыхьэкIапэ зэпыту. Хьэсэпэхьумэ. 417. Кьалэдэсхэр апхуэдэкьым: я цехь зыцIэсыр зэпытми, зым кьыщыггэуэр я гьунэггэу яцIэркьым, зэхуэзэмэ, я джэдыцIэ зэхуэзэр, ари зы цхьэнтэм илгэу. Бабыщыкьуэ адакьэпц, 482. Иггэацлэм ди гьунэггэуэхьмэ дэрэ ди бжьыхьэкIапэ зэпыту дыпсэуац. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 585.

◊ **Зэпыту фькIуэ** (3). Еплэ зэпытрэ зэкIэсу укIуэ. Сэлэт комитетым сыщыцIэ жьызыIа сэлэтыр абы якIэлгьыпIлэу якIэлгьыджац: – Зэпыту фькIуэ! Хьуэпсэггэуэ нур, 175. **Зэпытрэ зэкIэсу укIуэ** (3). И шхьэр зэрыхь, кIуэцIрыху. Дуду кьотэджыжри хьэм ирахужьам ецхьу дожыж, лIым сыкьимылгэуу саIэцIэклэ закьуэмэ, си витIыр зэпытрэ зэкIэсу укIуэ, си уунэ си псэр

схьыжмэ арац, жьыхуиIэу. ВитI. 416. Кьарэжь тыркубэ нэхь зыцIэ гуэр цIокIие псоми зэхыхьу: – Мьы ньибэф-ньобацIэр тIоуцIрэ пэцэми тумэн пьыкIутху-пьыкIутху кьызымытмэ, зэпытрэ зэкIэсу укIуэ. Лгэпсэ, 37.

ЗЭПЫТЦ (38). Глагол псалгэ гуэдэ, зи гьусэ псалгэхэм кьарыкI Iуэхуггэуэхэр зэманкIэ кIыхьу, зэпыу имьIэу зэрекIуэкIыр кьеггэлгэаггэуэ. Кьызымытыжыхьхэм судым уестынкьым, жиIэу Рахьым, гуфIэ зэпытурэ, цIахьхьэу пхьуэпIлэ ин кьытрилгэац, абы кьыцIаггэуац сэбьым изу клэфет, прунж. Хьуэпсэггэуэ нур, 131-132. Убыххэр тенджызым тет зэпытц, я нэгум кьыцIидэ закьуэмэ, кхъухь ньибэфыжь цIыкIур яIэцIэклэнтэкьым. Лгэпсэ, 39. Кьэбэрдэй псом зи гуггэу яцI зэпыт Иналрэ Мэтхьэнымрэ укьацIыхуньыр сытым хуэдэт езыр! Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 538.

ЗЭПЭГГЭУДЫН (зэпеггэуэ) лгэI. (1). Еггэкутэн, зэпеггэцIыкIын. Зэи сылгэаэрапэри пхэз хьурейр цысIэпыцIэхум, пхьэр кьээыцхьауа цIыхубьым и лгэакуэр зэпеггэуэ нэтац. МелыIыч, 439.

ЗЭПЫУДЫН (зэпеуд) лгэI. (11). 1. (9). Зэпрыуэ кьутэн, зэпыцIыкIын. Шэм жэм лгэакуэр зэпудати, жэмыр укIуриац. Нал кьута, 290. Ньышэдибэ шьыбэ гуартэ хьупIэмкIэ яхуу яхьывати, хакIуэ пIэггэуэпIыжьыр кьыжьэхьэлэди, кьеуэри кьыдырым и куэпкьыр зэпуд нэтац: «уэ уи адэр шьыди, шым цхьэ укьытхьыа», – жиIэри. Кхъухь пхэнж, 494. мо псы уэрэм дахэ-дахэу упэлгэицIынт – пхьэр нэхьыбэм икьутэрт, зэпудырт, адэкIэ-мьдэкIэ мывэм ириудэклэуэр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 515. 2. (2). Шхьэхуэ-щхьэхуэ шIын. Лгэаггуньггэм елгэпауэм, ПситI зэпытыр зэпеуд. Лгэаггуньггэ. «Ваггэуэ махуэ», 322.

ЗЭПЫУПЦЫН (зэпеупцI) лгэI. (11). 1. (5). ЗэпрыкIын. Уэрамыр пьыIэрышэ Iэджэм зэпауцIыртми мьызы-мьытIэу машинэхэр кьэувыIэрт, шоферхэр гузавэрт, зыцIыпIэ дьхэнэмэ, зэIыхьакьэ жалэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 583. Шхьэ мэз Iувыр зэпыбуцIу Уэ мьыкIэ укьэкуа? «Бажэ пшышэ», 4. Псыр шы цхьуантIэм тесу мажэ, Хадэ гьуэгуи зэпеупцI. Псыр шы шхьуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208. 2. (3). Зэпыггэжын, Iыхьэ-Iыхьэ шIын. Лгэуытыр лгэахьышым кьыфIимыхьу лы пшэр вар кьыхьыртми, Iыхьэ-Iыхьэуэрэ зэпупцIырт [пцафIэм]. Хьуэпсэггэуэ нур, 204. ЩакIуэ гужьям зыкьыцIэжри, цыхьым и цхьэр пIуэнтIыкIыу цыхуежьэм, кьарууншэ цыхьым и кьурмакьейм сэ Жан цIэлгьыкIар хуиггэзэри зэпупцIац, льыкьуалэр щакIуэм кьытрикIэу. Лгэпсэ, 72. 3. (3). Кьызэнэклэ, кьэклэун. Океаныр зэпидупцIри Америкэу зи гуггэу кьытхуацIу цытар ди нэклэ тлэггэуац. Лэчымэ, 392.

ЗЭПЫЧЫН (зэпеч) лгэI. (36). 1. (5). ЗэпыггэцхьэхуэжыкIын. Iэпслгэпсыр хуэзымычу шы ныкьуэлэ зырыз кьэнамэ, елгэжьуаэрт. Нал кьута, 300. – КIапсэр зэпачынуц. ПлитI хуэшэчрэ абы [Елдаррэ Лурэ кхьуейпIыжькIэрыцIэм цыдэкуейм ицIаггым цIэтхэм афIэтелгьыдэжэцI].

Хьюэпсэгүү нур, 100. *Ябгац си дежкэ си жагьуэгүүр, Зэначт мычэму лъэрыгьытсыр. МахуитгI зэхуэдэу кыуымыгъащIэ. «Вагъуэ махуэ», 351. 2. (2). Гүэшын. Сэ Сэлимэ и нэгү сиплэн хуэдэу сотIысри кыицIэздэну сыхъэзырыпсц, сыту жыпIэмэ, си хъыбарыр пычыгъуэ-пычыгъуэу зэпычаи, езгъэдэлүүр сымыгъээзышын папцIэ. Лъапсэ, 29. 3. (17). КъэкIун, кызыэнэкIын. Адэр шым шэсым – и цыгъыну, Хъэзыр къэсыхуи зы гыныгъуэт, Гъуэгунэ дапцэ зэпычами, Уанэгү зэрысыр и шIэщыгъуэт. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. Гъуэгү зэпысчу нэггэгээжрэ Псынэдахэ сынэсам, Си гүм желэ кысфIилгъэту: «Псынэдахэ дыкгъэсац». Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346. 4. (2). Зэпытхъын, кIуэцIрыкIын (шIыпIэ гүэр, гьунапкгъэ гүэр). Сыту жыпIэм нэху зэрыцу, ЗэрытлэгкIэ зэдицIэщы Наступленэм дэ зитчынут, Бийм и фронтыр зэпытчынут. Волгэ Iүфэ. «Партыр ди пашэу», 13. 5. (10). зэхъ. Шыгъэтын, гъэувыIэн. Нэхуиц уджыр зэпачауэ йокI утыкум нэхуиц вагъуэр. Нэхуиц. «Батырыбжъэ», 24. Си пицIыгъэпIэм кысхуатэкъым абы [Сэлимэ] Ботэх кысхуэзауэ, езыри нэхъ нэщхъыфIэ цIыкIу хуауэ хэлъти, си гүм къэкIаиц, зэгурымыIауэ пIэрэ яшэнү жысIэри, арицхъэкIэ ар уицIэмыуицIэм нэхъыфIым ящыцти, сепIысэхаци: – Сытым дежыт Дэфэрэдж и хъыбарыр цызэпытчар? Лъапсэ, 99.*

ЗЭПЫШЫН (зэпеш) лъэI. (9). Укъуэдияуэ хуэмурэ къэпсэлъын. ДыгъуакIуэ фыхуеймэ, дыгъур дзэщыIэм фыкIуэ, – жиIэрт Жыраслэн и псалгэр дахэу зэпышу, – къэвубыд. Хьюэпсэгүү нур, 92. Хъэжыгъэ къэп ныкгуэрэ мэл укIарэ – мацIэкъым ар гъуэмылэу, – жиIэрт колхоз тхэммадэм, псалгэр зэпышу. Нал къута, 270. ТIуми я макъым кызыэрхыкIэ зэпашу, дахэу Iуати, цIыхубз макъ унэм кыицIэIуаиц: – Хъер ухъу адакгъэжъ. Бабыщыкгъуэ адакгъэпщ, 485.

ЗЭПЫЩЭН (зэпещэ) лъэI. (1). Зэпыгъуэвэн. Къэзджэрий урысыбзэкIэ кыызэджар ауэ сытми жиIэжа къудейкъым, асыхъэту урыс усэр адыгэ усэу, псалгэ къэс уи гүм шIыгъэу, цызэпыщэкIэ уэрэд жиIэ хуэдэу кведжэжаиц. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 608.

ЗЭПЫЩIЭН (зэпещIэ) лъэI. (3). И кIапэхэр зэрыгъуэбыдын, зэпхын, зэкIэрыщIэн. Гъуэгүм цыдаIуэу, уэгүм цыгъаIуэу, Псым лъэрыгъытсыр ират, ПащIэр зэпачIуэ, Iэр зэрыубыду, ФIым хуэгүмащIуэ, Iейри пауду, Пкъохэр гъуэгунэм темыкI. Пкъоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 29. Товарнэ зацIуэ зэпыщIауэ мафIэгу кIыгъыгъыры зыдэкIуэр зыми ищIэркъым. Нэгъуху, 33.

ЗЭПЫЩЫКIЫН (зэпещыкI) лъэI. (4). Къэггэшауэ къутэн. СоггэпцI уи лъакгъуэр зэпытмыщыкIыкIым. Лъапсэ, 48. Губжъым башыр зэпещыкIыкIыр, ЖумыIари зэхещыкIыкIыр. «Тисей», 501. Дыгъэ лгэгэр зэ къэдзакгъэм Дыгъэ кгуэпсым пшэр хочыхъыр. А нур дахэм и пхгэ лъакгъуэр ЗэпещыкIыкIыр хуэмышыгъуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77.

ЗЭПЫЩЫКIЫН II Къута хъун. (зэпощыкI) лъэмьI. (3). *Инус матэ ищIу тIысыжаиц, арицхъэкIэ*

и гур лэжыгъэм хыхъэртэкъым, чы цIыкIу дихури мычэму зэпощыкI. Хьюэпсэгүү нур, 75–76.

ЗЭПЭЗЭРЫТ (2). *плъыф. Зы пIэрэ зы хъэлым тет, цIыху зэтес. Валерэ лIы зэпIээрит кысхэкIаиц, и ныбжъэггухэм къахэжэпхыкIа къудейкъым, кыицIэрыуэм ятокIуэ, напэ иIэщ, нэмыси хэлъиц, кымылэжъа енэцIыркъым, уи дзыхъ ебггэмэ уквэггэпэж – и адэм еицхъ хуаиц. КIапсэ кIапэ, 7. Къэзджэрий жыпIэнуици – цIыху зэпIээритиц, губзыгъэщ, партым хыхъаиц. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 528.*

ЗЭРАН (16). Яггэ, пэрыуэгъу. [Дэфэрэдж:] *ЦIыхубзыр зыгъэунэхуам и дежкIэ Алыхъым кгуэзэритын жыхуаIэм хуэдэиц, сыту жыпIэмэ лажьэр зи зэранным хуэдэ къабзэ мэхуэ операцэ зыщIа дохутыри. Лъапсэ, 13. Си быныр сэ схуемыджэмэ, хэт зи зэраныр? Бабыщыкгъуэ адакгъэпщ, 490. ЦIыхур зэрыдыхъэшхари зэрантэкъым, сыту жыпIэмэ нэхъ хъэлэл хуат, Жыраслэн ккекIуэлIэжрэ и жъэгү дэсыжмэ, и шхъэ иIыгъыжу, и физ сымаджэ кIэлъыплгъуэ, зэран мыхъуу псэумэ, нэхъ яфIэкъабыл хуат. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 653.*

◇ **[И] зэран екIын** (3). Зыгуэрым хэщIыныггэ етын. *И псэри тынышжат, мы дунейм зигу хэцI темытыжу, дыгъуасэ лъы зыггэжахэр, бжъэцу зэрызехъар зэкIужарэ я Iэнэр зэрыIыгъыу зыцIыгуфIыкIыу ккекIуэжэIыу, зэкгуэи-зэшыицхъуиц жыпIэну зэхуэгүмащIуэ, мзэым шIэт жыг зэмылIэужыгъуэхэр зэрызэзэгъым хуэдэу зым и зэран адрейм емыкIыу, кгуалэбзухэм еицхъыркъабзэуицхъэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыцIэ кысфIэцIу. Кхъэлггунэ, 380. Ди зэран екIынкъым, бэяу, – жиIэурэ Астемыр унэмкIэ шIыгъэну еIэрт. Хьюэпсэгүү нур, 76.*

[И] зэран хэлъын (2). И яггэу шытын. [Дис:] *А тIу, абы ди зэран хэлъыгъыкъым, езым зэрыфIэцIу ищIаиц. Алгъхэ, 85. [И] зэран ккекIын* (6). *Еплэ [И] зэран екIын. Ауэ, нэжж, Жыраслэн шхъэкIэ шэсупIэ дивгъуэуэ, цыжалэм, цIыхур нэхъ еувэлIаиц, Жыраслэн кветишэлIэжмэ, нэхъ и зэран кыидэмыкIыу дыпсэуици, жаIэри. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 628. [Чачэ:] Алыхъталэм и фIыцIаггэм и зэран ккекIынкъым... Хьюэпсэгүү нур, 150.*

[И] зэран кысхэкIын (1). Яггэ хъун. [Дэфэрэдж:] *Пыжынынэ санитаркэрхуэмыгъэшынуицIыуэбзэ, йодэхациц, ккэггэггэуэуэ сымаджэщыкIы шIэжмэ, увыпIэфI кысхуицгъуэтыну, тхылъымпIэ тIэкрү кысхуицгъуэтрэ ккрит закгуэмэ, арицхъэкIэ Тамарэ цIыхубз губзыгъэщ, запискэм си Iэ телгъу зэхихаци, зыхиггэзаггэркъым, «Дэфэрэдж и зэран кысхыкIын Iуэху сыхыгъэфынукукIым» жиIэу. Лъапсэ, 22. **Зэран шIэн** (1). МыхъумышIаггэ лэжъын. *И пыIэ кгуацэжъыр кыккыуицгъыжауэ мыр зыщхъэрытIэггэн хуейр зэран зыщIар аракъым, жи [Жансэхуэ]. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 547. [И] зэранкIэ* (3). Зыгуэрым и яггэкIэ. *Ар зэрагугъа дидэуи кыицIэкIаиц, Долэт и зэранкIэ. Хьюэпсэгүү нур, 256.**

ЗЭРАНШУ (2). *плъыф. КъуейщIей, псынщIэ, жыIэмьыдалуэ (сабийм ехъэлIауэ). Лу зэрыжиIэмкIэ,*

Жансэху и нылэр зэраниум ихъэратаггээ. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 563. «Жансэху и нылэр» иджы зыцхъэратаггээр зэраниукъым – нэхъ къахъжаныклар арац, - жалеу къызэрыггэклияц. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 563.

ЗЭ-ТІЭУ (4). Зы нэхърэ нэхъыбэ. Сывгъэсэхъыжынуц, нэгъуэцІ мыхъуми распискэ къызэт, - жиуэрэ Нурхъэлий гъумэтІымэу зэ-тІэу къыщІидзати, ар старшынэм идэнт: – Умыудэгу си ихъэр, къызэлух, жыслакгэ! – жилэрти арат и жэуапыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 227. [МыжыжъэІуэу нІэрэ? Абы нэс укъикІыурэ заводым укІуэныр тыни? – жэлэ Алыджыкьуэ] Зэ-тІэу укъакІуэмэ, уесэжынуцІжиІэри тхъэмадафэ зрилгэм удакъым] МелыІыч, 454. Дисэ зэ-тІэу илгъэгъуат ницэфІапІэм къыгуэт пэшыи и ихъэгъубжэм Саримэ къыІухъауэ, арицхъэкІэ хъыджэбзыр цаггэ гъуэлъыр ницэфІапІэр арами, пэшыр арами тэмэмэу къыпхуэцІэнутэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 142.

ЗЭРЭ-ТІЭУРЭ (1). Еплъ зэ-тІэу. Гуащи ныбжыныцІэ дьидэ ихъэкІэ, Іэджэ и нэгъуэцІэклат, уеблэмэ и адэ-анэм я гъусэу ХъэфІыцІей е ХъэтІрэмтІыгу бээрэм кІуэуэ цІыху яцэу зэрэ-тІэурэ илгъэгъуац. Лъапсэ, 34.

ЗЭРЕГУАКІУЭУ (1). нареч. Зэрыхуейуэ, хуиту. Я цейкІэр дэутиІауэ, Пыцы шу гъусэр зэрегуакІуэу Іутиц пицы унэм зэхуэцІауэ, ЯмыцІэжу ар зэцакІуэр Къамэ фІыцІэр къыцІаггэцыр, Яхъуэфыр пицы хъэцІэцыр. «Тисей», 498.

ЗЭРЕГУАКІУЭШ (7). Зэрыхуейш, зэрыфІэфІш. – АтІэ, нэхъыфІыр фэ цыфІыцІэкІэ, фызэрегуакІуэи, - жиІэу афицарым зиггэбэлыхъами, нэхъ ІумпІафІэ къахъуац. Хъуэпсэгъуэ нур, 175. [Унэгъуацэм Алыджыкьуэу къыжреІэ:] ГъуэлъыпІэм сыхуейкъым, бжэ къуаггъыр нэхъ къызоцІтэ жыпІэрэ – узэрегуакІуэи. МелыІыч, 443. Нэхъыжыым сахъсыниц – жыпІэми, цІалэм уахътынуми узэрегуакІуэи. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 582.

ЗЭРЕГЪЭЛЪЭФЭН (зэрырегъэлъэфэ) лъэІ. (1). КърегъэлъэфэкІын. [Алыджыкьуэ:] Фэ куэзыр фыджэгуу мыбдеж фыцымысу заводым фыкІуэу ихъэ фыцымылажъэрэ, цІыхубзым я кІэтІийр зэпатхъыху хъэлтэ зэремыггээлъэфэу, жысІэну си Іупэм къэсауэ езггэггэзэжац. МелыІыч, 453.

ЗЭРЕГЪЭХЪЭН (зэрырегъэхъэ) лъэІ. (1). зэхъ. ЕггэггэзэцІэн, и пщэ илгъээн, къалэн щыщІын. Сыкгулейиц жыпІэу утыку укъимылггэдэ, лыщІэ дзыхъ зыхуэтицІ уиІэмэ, уи Іуэху зэрэбггэхъэу уэ лъэныкьуэеггэз зыпІыи нэхъыфІиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.

ЗЭРЕХЪЭЖЪЭН (зэрохъэжъэ) лъэмыІ. (3). ЗэщІыгъуу, зэрызехъуэ ежъэн. Псы къиуам аргуэру пхггэгъуу къыхъу ялггэгъуати, цІыхухъухэр зэрехъэжауэ псы Іуфэм Іулггэдауэ зэрыггэкІийрт, Дисэ зыми фІэмэІуэхужу. Хъуэпсэгъуэ нур, 55. АрицхъэкІэ цІыху зэрехъэжъа къомыр къэувыІакъым. Нал къута, 298. – Нанэ зыгуэр жилэрт, арицхъэкІэ Лу сымэ зэрехъэжауэ цІлпхъуэри зыри зэхажакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 284.

ЗЭРЕХЪЭХЫН (зэрохъэх) лъэмыІ. (1). Зэрызехъуэ ехын. ФынакІуэ лажъэ зымыІэу яггэтІысар къедггэутІытицъыжыни, жалэри округым я центр Бахъсэн дэтым кІуэуэ гупышхуэ зэрехъэхырт, къахуэзэр гъусэ къахуэхъуу. Зи лъэрыггыпс тІыгъа, 524.

ЗЭРЕШЭКІЫН (зэрошэкІ) лъэмыІ. (1). ЛъэныкьуэкІэ зэрыІушын, зыр зым ириджэурэ зыщІыпІэкІэ екІуэкІын. ЛитІыр лъэныкьуэкІэ зэрешэкІри зэпсэлъац, Щынахужыкьуэ, 14.

ЗЭРИГЪЭХЪЭЩІЭН: ЗЭРИГЪЭХЪЭЩІЭН (1). ХъэщІаггэ зыгуэрэм зэрэпхын убггэдэлъын. [Осетин джыназым жэлэ:] ХъэцІэ кэриггэблэггэну зэриггэхъэцІэн имыІэрэ, мэл зыбггупицІ жы-хуэпІэр Жыраслггээн ихъэкІэ зырикІи, изот, къызрелггэІу закъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 116.

ЗЭРИХЪЭЛІЭН (зэрохъэлІэ) лъэмыІ. (3). Зэхуэзэн, зэІущІэн. Тхъэм и гъуэгу дахэ ицІ, - жиІэу Думэсарэ зы фІы гуэр хилггэгъуэрт Иналрэ Лурэ зэрызэрихъэлІам. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 540. [Алыджыкьуэ:] Абы нэхъей, гъуэмылэниэ къомыр дауи дызэрихъэлІам? МелыІыч, 437.

ЗЭРЫБ (9). Машинкэ с.ху. тедза хъэрф. Хъэрып зэрыбкІэ тхаи яхэлъи, ауэ урысыбзэкІэ тхам сурэтхэр итти, ар Лу нэхъ игу ирохъ. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 601. ТхылъымпІэ хужэ напэшхуэ къыгуэтри бггэдэтІысхъац и усэр тритхыкІыжу: псалггэхэр зэггэІуауэ, уэрэд тхыкІэм тету, хъэрфхэр зэрыбкІэ теггэуа хуэдэу, егугъунэу усэр итхырт [Лу], и ихъэр тІэкІу Іуиш ицІауэ. Мазэ ныкьуэ шхъуантлэ, 615. – Сталин зэрыбкІэ тхэуэ аракъым, - жилэрт Локотши мо лым нэхъ къыгурыІуэн и хысэну, - приказыр тхылы тедзепІэм зэрыбкІэ цытрадзаици, арац. Нал къута, 258.

ЗЭРЫГЪЭГУФІЭН (зэроггэгъуфІэ) лъэмыІ. (1). Псори гуфІэн. Шууэ къакІуэу [ШытІу] жэмышхэм къалггэгъури зэрыггэгъуфІац. Щынахужыкьуэ, 56.

ЗЭРЫГЪЭГУШХУЭН (зэроггэгъушхуэ) лъэмыІ. (2). Іуэху гуэр зэдэІыггын; зыр зым щІэггэкъуэн хуэхъун. Унэм цІыхухъуцІэстэкъым, цІыхубзитІыр зэрыггэгъушхуэми бггэшыныфинуиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 142. Уэрэд къыхадзэм, зэрыггэгъушхуэу, СхужымыІари къыпацэфинуиц. Си илггэсицэ. «Щхъэлыкьуэ», 396.

ЗЭРЫГЪЭДЭІУЭН (зэроггэдаІуэ) лъэмыІ. (1). ЗэгурыІуэн. ЛггэкІыныггэ зІлэхэми[Къалмыкь БетІал и лггэггэгъухэм] зыкггэлт: колхозыр зымыдэу цыІэр Кггэтхъэным и унафэкІэ зэрыггэдаІуэурэ Іэцэ яІыггыу дапицэцІэ кгежъэну, жытІэу дыпэмплггэу, япэ зыкггидггэцу дэнэ къуажэ дэсри къыхэтцытыкІыурэ идггэсыкІыну ди кггэлэниц, жалэри. Зи лъэрыггыпс тІыгъа, 526.

ЗЭРЫГЪЭДЫХЪЭШХЫН (зэроггэдыхъэшх) лъэмыІ. (8). Зым зыр иггэдыхъэшхын, зэггусэу дыхъэшхын. ЩІалэ цІыкІухэр зэрыггэдыхъэшхыу, афицарым зифыщІыжу хъуцІауэ, зэ зым бггэдэлггэдэрэ ехъуэну, и ІэштІымыр иггэдэлггэу, сэлэтхэри къэгубжъауэ я нэм цІы имылаггэжу, къагурымыІуэми къагурыІуэу зыкыфІаггэцІу къауыцыхъырт, усыр зэхатэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. ЩІалэ цІыкІухэми Тини яхэту зэдэгъуиІэрт:

сыт цхьэкIэ жылIэмэ зауэлхэр тесу махуитIкIэ ягъэхъулеяу Анка къаишжа нэужь, епээзэхьу, мычэму и нэпсыр къежэхьу, яхуэмьшхуэ, псы къудей яхуемыфэу шэцым ицIтаиц, мыбы зиггэлIэжыну и мурад, жалэу. Анка, 384.

ЗЭРЫЖАIЭУ (1). вводнэ п. Жалэу хабзэ зэрыхьуамкIэ, куэдрэ жалэу зэрыщытымкIэ. Сыт иджы а тIур [Чачэрэ Мэсхьудрэ] зыхуейр, къащэхунукъым, яцэжынукъым зэрыжалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 221.

ЗЭРЫЖЫЛЭУ (2). нареч. Жылэ псор, жылэр зэрыщыту. – Ермэн! – Мес Ермэн яхэтиц! – жалэу зэрыжылэу зэрыгъэкIийрт. Нал къута, 213.

ЗЭРЫЗЕКЪУЭН (зэрызокъуэ) лъэмыI. (15). Зэрызехьэн, зэныкъуэкъун, зэрыфыщIын. Апчарэ сымэ бжэм нэсауэ къыцIэкIынтэкъым, цыху зэрызекъуэр, заборыр ирауду, перронымкIэ кIуэуэ цыхуежъам. Нал къута, 218. Цыхур зэрызекъуэу цыта нэужь, тутнакъэцымкIэ елаиц ицIэсыр хуит яцIыжыну, арицхьэкIэ унаицхьэм тет пулеметымкIэ къеуэ цыхьум, цыхур къэгужьеяуэ, IэлфIыцIэм хуэдэу хьуауэ, я диным икIаиц, улэггэ хьуа, къаукиа щалъагъум. Зи лъэрыгыпс тIыгъа. 525. «Вырвырв» жиIэу букварыр уэздыггэм къытраутицхьэри уэздыггэр якъутэ, нэшыр кIыфI зэрыхьу, хьейдэ – узэрызекъуэнуэм къеблаггэ... Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 544.

ЗЭРЫЗЕХУЭН (зэрызохуэ) лъэмыI. (2). Зыр зым кърихуэкIын, зэжьэхуэн. Пиэ зэрызехуэм еишхьиду, Уафэр къэгъуагъуэу хуежъаиц, Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110. Къуэпсэхэм къуришым къыщыцIадзэу Псы уэр Iэджэ Терек хохуэ, Я толькьунхэр къуэм дэмышхуэу Зэжьыхолгэ, зэрызохуэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116.

ЗЭРЫЗЕХЪЭ (33). 1. (20). Хьэлэбэлыкь, къызэщIэхъееныгъэ, къызэрыIэтыныгъэ, хьэрггъшыргъэ. [Альджыкъуэ:] Зэрызехъэ гуэр къэхгъурэ сэри къыстеуэрэ сэ си нIэм итам къыщыцIар къысцищIэм, сыхэкIуэдакэ псыхэкIуэдау, жызоIэри сыхуцIогъуэуж ди къуажэм сызэрымыкIуэжам. МелыIыч, 461. Дунейм зэрызехъэишхуэ къыщыцIауэу къуажэм хьыбару къикIыр гузэвэгъуэт, школым щеджэм зэджэр я нэми я псэми къымыхьыжу ди адэ-анэм зыгуэр къащыцIауэ нIэрэ, жалэу гузавэрти, Алий дигу дахэ къытхуищIыну и урокым нэхэ удихьэхьу гъэцIэгъуэн зэрыхьуным иужь иту араггэнт. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 530. Абу-Деруиш и гум илгъар цыхум я деж нэсаиц жалэурэ, зэрызехьэр нэхэ кIаицхьэ хьууэрэ, пшапэр цызэхуэуэм, цыхур зэггэжытаиц. Кхъэлэгъунэ, 379. 2. (13). Зэхэвэзэхэжъэ. Апчари Ирени а зэрызехъэ къомым яхэту станцим къытенаиц. Нал къута, 219. Зэрызехьэм Мэши яхэмыту хьунт, джэгуакIуэ хьужыр араици, елгэу хуэдэу зещI: – Уэ, Дэфэрэджу ди шыхьушхуэ, уи убыхь блэггэр мэгузавэ: ди шыхьур щынэм хуэдэу Iэсэи, и бээр IэфIици, гуапэи, гуащэм хуэгъумаицIэи, ницIантIэм удэмькI, унэм уимыкIыхьэ, мис уи шэнтри тахггэици, тетIысхьэжи тес, – жалэу. Лъапсэ, 118. Дээр къалэм къыдамыггэхьэу цызэхыхь,

зэрызехьэр нэхэ къызэрыкIри зыщыишынэ щымыIэу батэкъутэр яггэшырт, паицыхьыр нэхэ IумIафIэ ящIу зыхуейр ираггэицIэну. Кхъэлэгъунэ, 378.

ЗЭРЫЗЕХЪЭН (зэрызохъэ) лъэмыI. (95). 1. (12). Хьэлэбэлыкь къэлэтын. Астемыр, Елдар, Степан Илвич яхэту тешианкIэм ису къакIуэу: нобэ советскэ властыр Цхьэлмывэкъуэ цыдггъуауэ къыдолгытэ, жалэу зэуицIэишхуэ щаицIари я гум къэкIыжаиц, а махуэм жылэр зэрызехьат, ницыхьэицхьэм Щэрданхэ я шыр Жыраслгэн идыгъуи, иэцими мафIэ ицIидзэжри, цыхур маицIэрэ иггэгъуэват! Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 645. Ипсэри тынишыжат [Абу-Дериуш], мы дунейм зигу хэцI темьтыжу, дыгъуасэ лъы зыггэжэхэр, бжэцу зэрызехьэр зэкIужарэ я Iэнэр зэрыIыгъуи зэцыгуфIыкIыу къеуджэкIыу, зэкъуэи-зэишхьэуи жытIэну зэхуэгъумаицIэу, мэзым ицIэт жыг зэмылIэужьыгъуэхэр зэрызэзэгъым хуэдэу зым и зэранадреймемыкIыу, къуалэбзухэм еицхьыркъабзэу цхьэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыицIэ къыпфIэицIу. Кхъэлэгъунэ, 380. Къалмыкъым Iуэхур утыкум къарелхьэ, Бахгсэн цызызызехьам я мурадар цыкIуфэкукъым, абы хэтар тезыггэгъушхуэу я гум къыишхьыкIар Къэтхьэн Назири, колхозыр идэркъым, Совет властыр икъутэжу шэрихьэт хабзэм тету псэуэу ириггэжъэн и хьисэпаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 526. 2. (14). Зэхэвэзэхэжъэу, зэхэзежэу щытын. Бжыхь лггэжэжам адэкIэ уплэмэ, Иналхэ я ницIантIэм цыхур цызызызээрт. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 576. Апхуэдэу цыхур зэрызехьэу ялггэгъуауэ яцIэжыртэкъым, уеблэмэ нэмыцэм зауэ къыщыдаицIыла ггэр, е революцэ къэхьуаиц жалэу зауэм цыла сэлэтхэм къыцаггэзэжар, ухуеймэ, Даутокъуэ-Серебряков, Шкуро, Караулов сымэ зауэ къыщаIэтари къаицтэ – нобэ хуэдэу цыхур уэрам къыдыхьауэ ялггэгъуатэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 315. МахуитIкIэ зэрызехьэу уэрамым дэтат цыхури, лажьэ зилу зымыли Iэджэ хэкIуэдаиц – къалэдэсым щыци гуггъуэрсым щыци. ХьэщIэ лъапIэ, 404. 3. (69). Зэхэзежэн, гуп-гупурэ зэгъусэу псынщIэу къажыхьын. Цыхухэр зэрызехьэрт: «къокIуэ», «къокIуэ», жалэу. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 582. Псэуицхьэ псоми я макгхэр къэлэуаиц, псоми хуэмьидэу ицIалэ цыкIухэм я гъуэнишэдэж лъапэр дэггэджэрэзэеуэ псыхьэлыгъуэ къехым къелгэ-нелгэу хэту къажыхьу зэрызехьэрт, зэрыггэицIийрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 50. Шу гуп-гупхэр зэрызехьэу адэкIэ-мьидэкIэ кIуэрт, зилI е зи къуэ иджыри къэмыкIуэжа цыхубзхэр, шу ялггэгъумэ, дыдейр арауэ нIэрэ, жалэу къыкьуэпльырт, е яцIыху гуэр къалггэгъуамэ, къаггэувыIэрти зым зыр зэран хуэхьуу еуицIийрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 315.

ЗЭРЫЗЕШЭН (зэрызошэ) лъэмыI. (1). Зыр зым къришэкIын, къызэрешэкIын. Тенджызыжьхэм я толькьунмардэниэр Зэрызешэу уафэм кIуэкгэкуэжу, Хьым тет кхгъухьэр хьунут си хьуэпсапIэ, Хьунт бдзэжъейми хьышхуэм щемыицэжу, ДэкIуеигъуэр гуггуми, тыницу къаггэзэжу. Псыр къежэхьу уафэм щытыггэмэ... «Вагъуэ махуэ», 338.

ЗЭРЫЗЫХХЭ I (4). ЗэквүэтIаквүэ. *Зи уэнжаквэ* *Лугвүэ крорихур зэрызыххэт*. КIапсэ кIапэ, 5. *Шхьэгвубжэу абдж квызыхэнэжар зэрызыххэц*. МелыIыч, 437. *Япэм шьIа зэIуцIэри зэIуцIэшхуэт*, *квэмьIуар зэрызыххэу*. Мазэ ньквүэ шхьуантIэ, 827.

ЗЭРЫЗЫХХЭ II (2). Зэхуэмыдэ; шхьэхуэ-шхьэхуэ, зэмышхь, зэмылIэужьыгвүэ. *А цIалишци зэныбжэвгвухэц*, *Хэт нэ фIыцIэц*, *хэти нагвүэц*, *Я квалэнхэр зэрызыххэц*, *ЯкIэрылкквым зым зы дагвүэ*. Колхоз шыгвэжэм. «Партыр ди пашэу», 39. *ЛвэпккIэ ахэр зэрызыххэу Хэкум кво-хвэр хвэцIэ куэд*, *Сэлам гуанэ квыдзыхым ФIыцIэу иIэр тицымыкIуэд*. Фыквэблагтэ, хвэщIэ. «Партыр ди пашэу», 100.

ЗЭРЫЗУ (3). нареч. Дэтхэнэ зыри шхьэхуэу. Чехословакым *Я зы квалэу Оломоуцим IэтицIэлэапицIэу Я сурэтыр налгэ-квалгэу Пхээ зэрызу иквукIэ пIацэм Квэагвэхваккэ квыхащIыкIри*. Лвэпккхэм я тыгтэ. «Партыр ди пашэу», 59. *Тетиц зы джабэм дин эху лвагвүэр Бгву зэрызу сэшхуэм иIэр: Зыр народвирци, зыр возжэ лванIэриц – Ариц сурэту тетым жиIэр, Ариц а сэшхуэр ицIэдгэллэанIэр*. Лвэпккхэм я тыгтэ. «Партыр ди пашэу», 53. *Лвэпкк зэрызу Iэджем ицIигвур Квэралыгвүэр куэдым яIэу ГвуэукIэ звуэ, зэдэщIыгвүу*, «*Ди кварукIэ дызцI дэ*», – *жаIэу А махуэшхуэр дэри тлвагвурт*, *Сталин лванIэр цыгуфIыкIырт*. Лвэпккхэм я тыгтэ. «Партыр ди пашэу», 49.

ЗЭРЫКВУАЖЭУ (1). нареч. Квужэ псор, зэрыжылуэ. – *Зэрыквужэу колхозамэ, мис итIанэ колхозыр шэсыпIэ ибгвэхвэ хвунт*, – *иригвэкIуэкIырт Астемыр...* Мазэ ньквүэ шхьуантIэ, 650.

ЗЭРЫЛВАГВУЖЫН (зэролвагвуж) лвэмыI. (1). Зэхуэзэжын. Тхьэм и нэIэ квыстетиц, гугвү сехьми, куэд дэмыкIыу дызэрылвагвужыни, *жиIэрт [Астемыр и бынунэм нэIэцIэу зэрыпсэур квехэллэкIыу квитхырт, ар Думэсарэ имыщIэ хуэдэ]*. Хвүэпсэгвүэ нур, 191.

ЗЭРЫЛВАГВУН (зэролвагву) лвэмыI. (4). ЗэкIэлъыкIуэн, зэпыщIауэ щытын. [*Мэтхэным жиIэу: Дызэрыгвэллэагвү, хвун? Инал дэрэ гвуэгуанэ мацIэ здызэпытчакквым, зы фалгэм дишыхьIац*. Уэри, Астемыр, гвусэ уквйтхуэхгумэ, си гуанэц. Мазэ ньквүэ шхьуантIэ, 569. Уэр ицхьэкIи зыгуэр квыздэсхьац, Астемыр, – жиIэри Мэтхэныр Астемыр джжIэ епллэкIац, – Iэджи цIац дызэрызэрымылвагвурэ. Мазэ ньквүэ шхьуантIэ, 566. [Асэтин джыназ Хвэзбулатым Квильишбий и квуэм квыжриIэу:] *Дэ дызэрымылвагвумэ, хэт зэрылвагвун? Хвүэпсэгвүэ нур*, 116.

◊ **Гурэ псэкIэ зэрылвагвун** (2). Еплгэ гу I. **ФIыуэ зэрылвагвун** (5). Еплгэ фIыуэ.

ЗЭРЫЛВЭКIКIЭ (8). нареч. Кварууэ иIэмкIэ, зэрыхуэфIэкIкIэ. *Цыхухвү ицIагвүэ квуажэм квыдэнатэкквими, лэжыгвэри тэмэм мыхвүу, цыхубзхэр зэхуэсрэ зэхуэтхвэусыхуэ, Чачи зэрылвэкIкIэ унафэ ищIу, абы кведалуэри нэхьыбжэу, дунейр ишэрхэци – мэкIэрахуэу, жыхуалэр арати, уи нэр темьтыIэу кIэрахуэу хуежьац*. Хвүэпсэгвүэ нур, 268. [*Дэфэрэдж*

хвэиджэбзсымаджэ Сэлимэ жриIэу:] Уэри ухвэиджэбз хварзынэ цIыкIуу уквыщIэкIац, зэрыллээкIкIэ уквыздэлэпквуац, зи, уквикIуэтакквым Лвэпсэ, 22. «УквэсIэщIыквэ, бэлиэвчы Лвэтиц», – жиIэри Залымджэрий зэрылвэкIкIэ гвукIэм и нэпквэпкквым хуац, арицхьэкIэ Бот джэлакквым, лвэныквүэкIэ ецIэ хуэдэ хвурци, квызэфIэувэжаци. Хвүэпсэгвүэ нур, 293.

ЗЭРЫЛВЭПККЫУ (1). нареч. Лвэпккыр псор зэрыщыту. *Я благви, я гвунгвүу, я лвэпккэри зэрылвэпккыу квызэхуэсхэри квызэрыгвэжжыжауэ зэрыгвэкIкIуэ хуежьэри уэрамым квызэридэхаци, лIым бжэжурэ баиэрэ яIыгвүу, фызым лэныстэрэ дасэрэ яIыгвүу*. Зи лвэрыгыыпс тIыгтэ, 524.

З Э Р Ы М Ы Г Т Ъ Э Г Ъ У Э Щ Э Н (зэрыгвэгуашэркквым) лвэмыI. (1). зэхэ. ЗэрыIыгтын, цыхугтэ зым адреим кIэлъызэрихьэн, зэфIэмыкIуэдын. [*Лу Мэтхэным квыжриIэу:] АтиIэ дызэрыгвэгуэцэнкквым дянэкIэ*. Мазэ ньквүэ шхьуантIэ, 533.

ЗЭРЫМЫЩIЭН (зэрымыщIэ) лвэмыI. (2). Зым и мурадыр адреим имыщIэн, щымыгвүэзэн. *Мылицэ Iуэху сицIымэ, квысхуамыгвэжжункIэ шынагвүэц; псы ицхьэлым джэ куэзыр зэдэджэуу цысахэр зэрымыщIэу си фIэц хвуркквым*. МелыIыч, 458. *ЗэрымыщIэ пэтми, Думэсарэ, Нанэ, Саримэ сымэ цIымахуэ жэц кIхьыр гупсысэм хэту ягвакIуэрт*. Хвүэпсэгвүэ нур, 192.

ЗЭРЫПСЭУ (1). ЗыхэпсэукI мылькү с.ху. [*Квэрэллэашэ Кулисум квыжриIэу:] Арац сэ свызэрыпсэур: Iэц квызоцэхури соукI*. Нэггуху, 34.

ЗЭРЫПХЪУАКIУЭ (2). ЗалымыгвэкIэ зыгуэр яфIэзыбүд, ятезых цыху. *Жылэм дэсым яцIэрт эзы Хвэкурунэ зэреджэ цIэр ицIыфIацар: квуажэм зэрыпхуакIуэр кватеуауэ, унэр яхуэниIэу, явгэсу цыхуежьэм, физ уэндэгвү квуажэм дэмыкIыфар пэшхьэкIум ипицхьат, икIи гужвейри илэхухьац*. Лвэпсэ, 107. *Умыгузэвэнуи Iэмал иIэт: нэггэабэ Квалмыкквым я цIыналгэм нэмыцэ зэрыпхуакIуэхэр ирахуэауэ, фронтным и командованэм телеграммэ гвуээддэжэ Квалмыккэ правительствэм квыхуигвэхьат*, «*фи ицIыналгэр квэдгвэккэбзэжаци, фи мылькү зэхэквутар, иквухьа хвуэр зэфIэвгвэувэжэ, дынывохуэхуэу фи Iуэху фIы ирикIуэну*» жиIэу. Лвэпсэ, 84.

ЗЭРЫПХЪУЭН (зэрепхуэ) лвэI. (13). 1. (12). Зэбгрыхын, тхьэквун, хвунщIэн. *Емынэу хамэ квыхьауэ Мэзыхьэу ди ицIым шохуэцэ, ДжэгуниIэ яцIыр ди шыпхухэр, Тхьума ди мылькүр зэрапхуэу, Ди сабий цыкIухэм ялэ пицтыркIэ Я сэлэт лвынишэм йолэээ. ШIым и маккэ. «Шум и гвүэгү», 38. А махуэм Бейбарс пацтыкхуэ Мысыр квэралым цыувати, куэдрэ цыхьэр квалэм дэмысу, дзэ иришажьэри ежьац, ЩамкIэ зэддэжэ квэралым дзэ квыте- уэрэ зэрапхуэу квалуэхуати. Лвэпсэ, 101. Долэт нэггүэцI цIыпIэкIэ еуэкIа цхьэкIэ, Шэрданхэ я мылькүр зэрыпхуэу, жиIэу жьлэр иришажьауэ зэрыцатар псоми яцIэжьырт, эзыри абы иримыгузавэу хвуркквым. Хвүэпсэгвүэ нур, 269. 2. (1). ШIэхуэ зэбгрыхын, ящэхун. *Илас жиIар пэжт: «Сыхьэти утрагэтынкквым –**

зэрапхуэнууц хвэжыгээр». Янэрей кэтыр зыцэхуам флэкла кэп псо зыцэхуфын кгахэклактым. Мелыгыч, 471.

ЗЭРЫТХЬЭЛЭН (зэротхьэлэ) лэмыI. (2). Зэрыубыду я тэмакъ зэрыщыубыдыкыу зэрыгьэлэн. Тури уаицхуэм цызэхуилъри Зы дакыккэ зэхуэзат, Зыцлаупсклэц, зэрыубыдри Зэрытхьэлэу заквузац. ПарашютитI. «Бгы лъапэхэм деж», 45. Лу и нэгум цлэт хуэдэт Жыраслээн мэзым цлэту, аслгэнымрэ абырэ зызэрадауэ зэрытхьэлэу, «Мицыри» жыхуалэ шлалэ цыкылум хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 609.

ЗЭРЫУЭН (зэроуэ) лэмыI. (1). Къупщхэ зэрыгыпIэр зэрыкын. Сымэз жыгыу сшыцатэм, Зэрыуэнут си лэдий. Жыгым зыри кыпымыкIэм... «Вагьуэ махуэ», 323.

ЗЭРЫУБЫДЫН (зэроубыд) лэмыI. (2). Зыр зым иубыдын. Хьэрып кэомыр зэакылэгьу хьурэ ехудийм езуатэмэ, лъабжэклэ црахри дунейр зэлуб хьужат, арицхьэклэ дэнэ – я кьурмакьейр зэроубыдри зым зыр итхьэлэну и ужь итиц. ХьэцIэ лъапIэ, 403. Тури уаицхуэм цызэхуолъри Зы дакыккэ зэхуэзат, Зыцлаупсклэц, зэрыубыдри Зэрытхьэлэу заквузац. ПарашютитI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

ЗЭРЫУКЫН (зэроукI) лэмыI. (13). ГуацIэу, щысхьыншэу зээуэн, укIыгьэ зэрыщIын. Щымыхьужым, мыбы хуэдэу [зэбийхэр] зэгурыгуац; дызэрывмыгьэукI, абы нэхьрэ пелуан хэдвгьэхи, зи пелуан текIуэр текIуауэ кьэдыгьэлэтытэ, жалэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 617. Уи напэр кьабзэу дунейм уехьжыным нэхь насытшыхуэ цыхум кьалтысынукукыым, ди тату-угьуэр кьэдгьэсыниц жыфIэу фызэрымыукI... Кхьэлэгьунэ, 379. А жылэр жэмыхьэтитI хьурт, зы жэмыхьэтым кьащэхуа кхьузанэр зэпаубыду цызэзауэм, тIури кьанэ щымыIэу зэрыукац. Хьуэпсэгьуэ нур, 300.

ЗЭРЫУНАГЬУЭУ (1). нареч. Унагьуэр зэрыщыту, псори. И фызым зэрыщицIым еплъри, идэн хуэдэу кьыицфIэцIым, Исуф кьытицац; – «Кьыжылактым жумыIэж», зызогьэтх зэрыунагьуэу дыкIуэнэ. Лэчымэ, 390.

ЗЭРЫФЫЩИН (зэрофыщI) лэмыI. (5). 1. (4). ЗэпщэфыIэн, зым зыр ифыщIын. А цхьуэр нэхь лэацым хурезэ, ЗэрыфыщIынууц зыр лэху. Гьуэгуакуэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 17. Дапцэрэ зэхуээми, зызэрапыцт, зэрымыфыщIми, зым зыр емыIумэ. Яишыр я дзэжэм дыхьэрктым [адакьитIым]. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 482. ИгьацIэм дызэрыфыщIу ди хабзэжыщи, арац дэ [хьэклэхьуэкIэхэм] гьуэгу кьыдзымытыр. Кхьухь пхээнж, 503. 2. (1). Зэныкьуэкьун, зээуэн. ЛгэпцIэ дэжэ ноби зэрофыщIыр, Абы щегьуэтыр псэ мелуан. Лэныгыэ. «Мывэ хуабэ», 205.

ЗЭРЫФIЭФИУ (1). нареч. Зэрыхуэйуэ. [Бекдан жиIэу:] Иджы зыми седэлуэнукыым, сэ зэрысфIэфIу сиIынууц. Нал кьута, 228.

ЗЭРЫХУЭХЬУКIЭ (1). нареч. ЗэрыхуэфIэкIкIэ, и кьарум, и акьылым кьызырихькIэ. Ар [хьыбарыр] зэуэрым зэхасхауэ ЗэрысхуэхьукIэ мис сотхыж. «ЩIалэгьуэ шIыналгэ», 410.

ЗЭРЫХУЭЙУЭ (1). нареч. ЗэрыфIэфIу, зэрыщIэхьуэпсым хуэдэу. Локотош а псом егунсысри нэхь зиггэтэмакькIыхьу Якьуб дежкIэ еплэкIац; – Укомиссарц, ШIы узэрыхуэйуэ, – жилэри. Нал кьута, 297.

ЗЭРЫХУЗЭФIЭКIКIЭ (1). нареч. И кьарум кьызырихькIэ и Iуэху зэрыхуэхьукIэ. Я ужь итам щтэуэ ямыгьээжэу, я шым епсыхри зэрахуэфIэкIкIэрэ кьалэм дыхьац, нэхьыбэр кьратыну зыщыгугьа губгьуэм исыхьац е илIыхьац. Лыгьэ, 412.

ЗЭРЫХЬ-БЭДЗЫХЬУ (2). нареч. Зэрыщыту, зэгьусэу, кьанэ щымыIэу. [Мусэ и фIэцу кьэпсэлэац;] – Кьэбэрдейр зэрыхь-бэдзыхьу Рэссей бэлиэвычым зевмыцауэ пIэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 251. [Кьазыхьуэр нэмыцэм деж тутын кьыхьыну щыкIуэм жиIац;] Зыгуэр хьужмэ сэри нэмыцэри – тIури зэрыхь-бэдзыхьу... Зэ уэгьуэц. ШIынэхужыкьуэ, 70.

ЗЭРЫХЬУ (2). нареч. ЗэрыгьэпIащIэу (зыщIыпIэ жэн). Дзэм ар зэхегьэхи, сыкьыкIэрохури Iыхьэниэ сохьу, жиIэу пIацIэ-тхьытхьыу цыхур зэрыхьу кIуэнущ. Лыгьэ, 410. Кьалэдэсри абы ятэмыжыжьэу, «сэр кьисхрэ гуэгьуэхуэ «дытхьэдждиц» жалэу джэди бабыщи зэзымыпэс кьомыр цхьэ зэбгьызмыхурэ» жиIэу зиплгьыхурэ и бабыщ быныр псымкIэ зэрыхьу зэрыкIуам гу лэитэхьакьым. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491.

ЗЭРЫХЬЫН (зэрохь) лэмыI. (3). Зэрызехьэу, пIэцIэгьуэкIэ зэщIыгьуу зыщIыпIэкIэ кIуэн. МывацIэхэр мэжджытымкIэ зэрыхьац, кьэхьуар зыхуахьыну ямыщIэу. Кхьэлэгьунэ, 380. [Алыджыкьуэ:] Шур шууэ, лгэсвр лгэсу, цыхуэхуэу цыхубзи дызэрыхьт, абы якIэлгьымыкIуэм и махуэ мыгьуэу. Мелыгыч, 454. Ар яфIэлгьыдждэу тхьэлгьIум хэту ТхьэцIагьыжь цлэт кьомыр пэцэм иужь иту Дэфэрэдж и унэм зэрыхьац. Лъапсэ, 120.

ЗЭРЫХЬЭН (зэрыхьащ) лэмыI. (1). Хьару зэхэлгьын, зэхэтын, зыр зым епхауэ щытын. И лъабжэем уеплэмэ – зэрыхьац. Жыг лъабжэ. «Дамыгьэ», 105.

ЗЭРЫХЬУН: ∅ зэрыхьунур ницIэрэ (ницIэркьым) (1). Сыти кьэхьункIэ хьунуц, убэлэрыгь хьунукыым. Нэмыцэр кьэблэгьа иужь, зэрыхьунур ницIэрэ? [мэчэнджацэ Локотош]. Нал кьута, 254. **Зэрыхьун хьуац** (5).

ЗэфIэкIац, нэгьуэщIу пхуэзэхьуэкIыжынукукыым, пхуэщIэжынакьым. Нэмыцэр Налиык кьэсри Якьубым и гур аргуэру кIуэдац – зэрыхьун цыхьуар иджыи, жиIэри. Налкьута, 304. [Думэсарэ Астемыр жриIэу:] Уэ узэрыхьун ухьуац, ауэ уи кьуитIыр хьумыгьэкIуадэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 519.

Зэрыхьуу хьуниц (2). И натIэ кьритхам хуээнщ, Алыхьым зэриухауэ хьунуц. [Дэфэрэдж:] Зэрыхьуу хьуниц, насып шлэмэ, цыхуэбьыр кьелыни, ди мурадыр кьыдэмыхьулэре – тлгэкI кьэдгьээнкьым, Iэмалыниэм сыт епицIэн жысIэу арат зытесцIыхьар. Лъапсэ, 14.

ЗЭРЫЦЫХУН (зэроцIыху) лэмыI. (11). 1. (7). Зыр зым ицIыхуу щытын зэнэIуасэн. Машинар

нэсу кыицыувылэм, псори зэрыгэклийуэ флэхус-сэлам зэрахаиц, куэд лъандэрэ зэрыцлэу, зэрыцыхуу зэрыцытым гу лъыптэу. Лъапсэ, 69. Гуэцымклэ ириуэнтлэкиу [машинэр] кыицыувылэм, хьэцлэ клуэсэжауэ цытар кыицри, нэжэгужэу, игъацлэм зэрыцыхуу е зэблаггэу зэрыгэуэтыжа хуэдэ, унэм кыицлэклэм кыицыуфлэхуу сэлам кырех: – Сэлам алейкум, тхьэмадэ. Клапсэ клапэ, 11. Иналрэ абырэ [Шырыкыу Тутлэрэ] зауэм зэдыхэтауэ флэуэ зэрыцыхурт икли зэрыгэагурт. Мазэ ныкыуэ щхьуантлэ, 536. 2. (4). Цыхуггэ, нэлуасэ зэхуэхьун. [Инал кьеплэклаиц:] Си еджакуэ зэзгэцлэхууныц жыплэмэ, Лу хьэзыриц, физэрыцыхуу. Мазэ ныкыуэ щхьуантлэ, 527. Комендантыр дыхьэихаиц: – Дызэрыцыхууац жыплаккэ? [Алыджыкыуэ кыицрилэу]. Мелыгыч, 464.

ЗЭРЫШАГЪАЩЭ (1). Зэрызэрышэрэ, щхьэггусэ зэрызэхуэхьурэ куэд мыщла. [Фариз:] Зэрышагъаицлэхэр цыхум квалгэагэу зэхуэзэркыым, чэф тлэклиуи уили... Альхьо, 93.

ЗЭРЫШЭН (зэроршэ) лъэмыл. (3). Щхьэггусэ зэрыцыхын, зэхуэхьун. Уэрэдым хэтиц: «Флэуэ зэрылгэагур зэрышэу зымыдэр, и дунейр ахьрэту, цыхум ктабгынэну». Мырзэ дэни цыжкэ уэрэдыр. Мазэ ныкыуэ щхьуантлэ, 618. Ди бын зэрышэу зэблаггэу Гьуэу дзытитым дщицлаккэ. Россие. «Мывэ хуабэ». 95.

ЗЭРЫШХЫЖЫН (зэроршкыж) лъэмыл. (1). Зым зыр ишхын, иггэлэн. Дыггужьым кьанэцлэхуэр яшх, хьэлуцыздыр нэхьейжи, яшхын ямыггэуэтмэ, езыр-езыру зэроршкыж. Кхьухь пхэнж, 507.

ЗЭРЫШХЫН (зэроршк) лъэмыл. (7). 1. (5). Зыр зым едзэккэн, зэдзаккэуэрэ зээзуэн. Кьуажэхьэу псыхьэуэм зэрышхыу дэти кьомыр мыбанэжыфу цылэт заггэницлауэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 60. Зы мэзым ицлэтым мэзыр яхуримыкыу хуэдэ зэроршк, зы кхьухьым а кьомыр ибггэтлэсхьэмэ, зэрымышхыу кьэнэн? Кхьухь пхэнж, 502. Мо цэхурыпхьэуэ кьомыр кхьухьым ибггэтлэсхьээр епшажкэмэ, зэрышхыурэ Исраф зэрымыггэхьуну хэт и флэц хьун? Кхьухь пхэнж, 502. 2. (1). зэхь. Кьауггэ зэрыхэггэтын, псалгэмакь яку кыидэхьуэн. Хьумакуэр зэроршкыр: «Щхьэц флэцлэр тлэцлэклиц». Мурадым дихьэхым Нэхьыбэ ялэоки. Цыху мурадым и бзу хужь. «Ваггэуэ махуэ», 349. 3. (1). зэхь. Гьуцлэ, мывэ с.ху. цызэщихьуэклэ макь ищлэын. Пшэплэтым ешхьу бэраккыр луггэуэм цлэхьумэу, гьуцлэ зэрышхыу, кыизэрыггачэу, зэныкыуэкьуу, кыизэрыггэплэу гьуэзыр кьаныхьырт. Щынэхужьыкыуэ, 31.

ЗЭРЫЩЫМЫТУ (1). нареч. Зихьуэжауэ, нэггэуэщлэ зыггэр хьуауэ. Долэт илгэггэуэр езыр-езыру иггэцлэггэуац икли и флэцу гупсысаиц: цыхур лъагаплэм кьытоувэри зэрыщымыту зецлэ, анэ зымылэм анэ илэу жкэ, цыхухьум цыхубзу зыкьэггэлгэаггэуэ. Мазэ ныкыуэ щхьуантлэ, 639.

ЗЭРЫЩЫТЫН (зэрыщытыц) лъэмыл. (10). Зыкли зымыггэуэжауэ щытын. Пэшым ицлэла хьэтишытыр зэрыщытыт: плэр зэрылумыхат, уэниэхум тепхьуэ темылэу, стлэл, диван, этажеркэ, сабий гьуэлгьылэ сытхэри арат хьэтишыпу Иринэрэ

Албиянрэ яуггэуэр куэдтэкьым. Нал кьута, 236. Нурхьэлий и унэр зэрыщытыт. Хьуэпсэггэуэ нур, 275. Пшэлантлэм дыкьыдохьэжри – зэрыщытаиц, унэм дыцлэхьэжри – ари араиц, ауэ тета шхыныр исри Исраф хьуаиц, пихы мыхьужыну. Зи лъэрыггыпс тлэгыа, 527.

ЗЭРЫЩЫТАУЭ (4). нареч. Зимыхьуэжауэ. Пшэналгэр зэрыщытауэ дахацэт, гьавэр уэишым я кьуаплэц, кыицэцлэрыуаиц, нэр еггэджылыр, хьуаплэм лэцу итыр абы хуэдэбзэц. Кхьэлэггунэ, 375. Яков Борисович цыхубзитлэым я ужь иту уэрамым кьыдэплэаиц, кьалэр хьэбэсабэу бомбэм зэтриггэцэца и гуггэу, арицхьэклэ унэжь цыкыу кьомыр зэрыщытауэ цытыт. Нал кьута, 221. Мылкыу цхьэккэ и нэ кьыкыу дэклэти, зэрыщытауэ кьэдждэжаиц [Нурхьэлий]. Хьуэпсэггэуэ нур, 198.

ЗЭРЫЩЦЭН (зэрорцлэ) лъэмыл. (11). 1. (3). Зэрыцыхун, зым адрейм и лэуэу зытет ищлэн. Машинар нэсу кыицыувылэм, псори зэрыггэклийуэ флэхус-сэлам зэрахаиц, куэд лъандэрэ зэрыцлэу, зэрыцыхуу зэрыщытам гу лъыптэу. Лъапсэ, 69. Плъаггурэ, кьуажэм дэс джэдыр зэрорцлэ. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 482. Гуэгушыхьу Мэзани цыджу кьабггэдохьэ: – Куэди, физэпшэцфлэри фи адаккэаггэ зэрыцлэаиц, ирикьуныц. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 481. 2. (8). Гуэхуцлэ, гурылккэ зым зыр зэхыщлэыкыын. Бэ ямыцлэу мэккэ ар зэрорцлэ, Пшэцэци яцлэу мэккэ нызопсалгэ, Земыкыуэхьэу мэккэ ар зэлуоцлэ, Кьыицэбзыцлэу цыхум мис а плалгэр. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214. [Дэфэрэдж:] Сытым и цхьэфи сиггэлэбэ, нобэрэй махуэр абы пьзоцэ, арыниэуи хьурэ – сыт хуэдэ лгэхьэнэми цытсэуауэ цлэ, цыхубзу хьуам я псэр зэрорцлэ, я лэпэр зэрылгэыиц, я натлэм илгэри зэбггэпшэмэ, зэшыпхьуитлэым я быниц жыплэну зэцхьыц. Лъапсэ, 6. Цыхур лгэпккэ-лгэпккэ гьуэшами, гурэ псэклэ зэрорцлэ, гьацлэм пшэцлэын насып зымы кьыицэмыхьулэнуцлэ, а насып заккэуэр зымыхьумэфыр насып и уасккыым, жиэу. Кхьэлэггунэ, 380.

◇ [Я] бзэ зэрыщцэн (2). Еплэ бзэ I.

□ Изрэ ныкыуэрэ зэрыщцэрккыым (1). Еплэ изын.

ЗЭРЫЩЦЭХЫН (зэрыщцэх) лъэмыл. (4). Зэрызэхьэу щлэкыын, щлэжын. Фочауэ макьы, пулемет уэ макьы кьэлуу цызэхьахым, унэм ицлэсыр зэрыщцэхыиц. Лъапсэ, 92. Пшэдджыжкыым псори зэуэ кьэтэджаиц, зызылггэфыхь кьахэмыкыу, строим фынакыуэ, зэрыжаггэуи, цыкылхэр зэрыщцэхыиц. Мазэ ныкыуэ щхьуантлэ, 604. [Дэфэрэдж:] Си гуггэат псори зэрыщцэхыну, операцэ суд лэуэу хьуанккэ хьунум пшэцлэуэ зыщлэын цхьэккэ. Лъапсэ, 16.

ЗЭРЫЫГЪЫН (зэрылгэгыиц) лъэмыл. (21). 1. (4). Зым зыр илгэын, зэрыубыдауэ щытын. Шу кьомыр блэкли, абы и ужьым зэккэлгэхьэужьу гу зыбжани цувэжаиц, а гу кьомым лгэсыр лгэсу, гур гууэ, шур шууэ, физхэр зэрылгэгыиц, хэ гьыуэ, хэт клийуэ ежэуэ кьуэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 127. Зым зыр ицлэнаккэуэ, зэран хуэхьуу, псоми я лэр лэтауэ клапсэ клапэм хуэлэу цлалэхэр зэхэтт, хьыдждэбхэр абыхэм кьеплэу зэрылгэгыиц

лгэныкгуэклэ *цытхэт*. Хуэпсэггүэ нур, 95. И псэри тынышыжат [Абу-Дериуш] мы дунейм зигу хэцл темытыжу, дыггүасэ лвы зыггэжэхэр, бжэцу зэрызехвар эклужарэ я лэпэр зэрылыгыу зэцгыуфлыкыу кгеуджэклыу, зэкгуэши-зэшыпхуэц жыплену зэхуэгуамацлэу, мэзым цлэт жыг зэмылэужыггүэжэр зэрызэзггым хуэдэу зым и зэрэн адреим емыкыу, кгуалэбзухэм ецхыркэабзэу цхьэж и бзэмклэ езым флэфл уэрэдыр жиэмэ, я бзэ зэрыцлэ кгыфлэцлэу. Кхтэлэггүнэ, 380. 2. (16). зэхь. Зэкгуэтын, зыр зым и тэльхьэу цытын. [Дэфэрэдж:] Сытым и цхьэффи суггэлэбэ нобэрей махуэр абы пызоцэ, арынизеуи хгурэ – сыт хуэдэ лэххэнэми цыпсуауэ цылы, цыхубзу хгуам я псэр зэроцлэ, я лэпэр зэрылыгыи, я натлэм илэри зэбганецмэ, зэшыпхуитлым я быниц жыплену зэцхьц. Лгэпсэ, 6. Зэадзэкгуэшхэр цызэхуэзэжым, Квэзий и гур нэхь кгызыргыуэтыжат, «нэхь дызэрылыгыу дыпсуэниц», жиэри. Нэггүху, 33. [Бекган] И гум квэжыжаци, радио квэпсалгэми, газет укгеджэми – жагэри ятхри зыц: «цыху псори дызэрылыгыи, ди псэр зы чысэм илгу допсуэ», итлани мо дызыхуэзам хуэдэ дэнэ кыклрэ, жиэу. Нал кгуата, 270–271. 3. (2). зэхь. Зэхэжыхьауэ, зэулу, зы лэрамэу цытын. Си зэманри усэу стхари Зы жэц-махуэу зэрылыгыи. Сыхьэт. «Батырыбжэ», 56. И дзитыр кгамэм зэрылыгыи, Зэхуэдэц тлуми я насып. Кгамэ. «Дамыггэ», 228.

ЗЭРЫЛЫГЫУ (4). нареч. Куэд-куэдэу, зэулу, псори зэггүсэу. Махуэ квэс кгуажэм зыгуэрхэр кгыдомтысхьэ: квэзакхэр зэрылыгыу кволенхуэ, осетинхэри хьэблэ-хьэблэ зэрыггэхуэу квокгуэри зэунэкгуэцхэр зэггүнэггуэ мэтлыс, нэхь унэфлхэр зэпаубыдри квэзакхэмрэ осетинхэмрэ цызэфлэни цызэзэуани квоххур. Мелылыч, 468. – Умыхуэницлэу утхьэрэ? – жагэри хьэлүцидхэр квызэдилгаци, зэаккылэггүэ, зэрылыгыу. Кххуь пхэнж, 508. Шу кгомыр зэрылыгыу губггуэм иту здэклүэм, мо квалэ ггүнэм нэблэггүэу эсхуэм и палгэр квэсакгэ жагэу зыцрачым, лэггуныкгуэицэ зэхэзэрыхьа хуэдэу огнемет кгомым квариху мафлэр лыггэ эдэа мзэ я пацхьэм кыхутыкла хуэдэу дзэм квэжэзэхуэу. Лыггэ, 411.

ЗЭРЫЛУШЫН (зэрылуош) лгэмы. (2). Зыцлуплэклэ зэггүсэу зэдылжкын. Тыркум и гум темыхуэр яцэну квэша хьыджэбз цыкылхэм сабий зыцлэс Дэфэрэдж зэрахэтыр арауэ кгыцлэклаи, тлүри ггүнэггүэ дыдэу Дэфэрэдж квыбггэдыхьэри кгепплгаци-непплгаци, сабийри лэцлаудри Дэфэрэдж и цхьэфэциым зилэтаиц, си бын закгуэр псым хадзэри саггэсэхьж жиэри, арицхьэклэ ар псым хадзэну аратэккым: Квэрэжэ зыхуэйр Дэфэрэдж хьыджэбз уасэклэ, и сабийр зы тумэнклэ ицэну арат, модрейм ар идэртэккым, Кварэжыи и тыркубзэр цлагуэуэтэккыи, зэрыггэклый флэкла, жагэр езы тлуми квагурылуэжыртэккым, кгызырггэубжэуэ лгэныкгуэклэ зэрылушри аргуэру зэдауэу увьжати, нэхэри кгызырггэубжыжаци. Лгэпсэ, 36–37. Чокэрэ Албиянрэ зэрылушаци. Шынэхужыккыуэ, 44.

ЗЭСЭБЭУЭН (зосэбауэ) лгэмы. (1). Пшыггым уеуэурэ сабэ кыхьеггэхун. Банкым цылажэуэ гуэрым ирихьэжэуэ [ахьшэ кгэп кгытетха уи гуггэктэ!.. – жиэрт Якгоб зэсбауэурэ. Нал кгуата, 302.

ЗЭТ (2). междом. Зэ увьлэт, зэ бэяут, зэ догуэт. – Зэт. – [Зумыусыггүэджэт, квалэдэс, Бажэм дезауэурэ уи дамэр квиуауэ, мес, лгыр иджыри кгожэж]. Бабыщыккыуэ адаккэпш, 487. – Зэт. [Ди анэм джэшклэ кгеицлэ псори (Албиян игу ккэжыжаци)]. Шынэхужыккыуэ, 33.

ЗЭТЕГГЭЛЛЭН (зэтреггаллэ) лгэ. (1). Зэуэ куэд, псори ггэллэн. Квалэр зэрыквалэу зэтэзггэллэниц жыплэмэ, ихуэзэфлэклгынц, – жеглэ [аптекэр зей лгыжыи]. Нал кгуата, 281.

ЗЭТЕГГЭУВЭН (зэтеггэувац) лгэмы. (1). Зым и гушлыум адрейр тету зыгуэрхэр ггуэувын. Ашыкхэр зэтеггэувауэ дэтиц [станц пицлантлэ цыкылум]. Шынэхужыккыуэ, 35.

ЗЭТЕГГЭЩЭХЭН (зэтреггэщэхэ) лгэ. (1). Зэхэккыутэн, хэггэцлэн (куэд, псори). Мо кгызэхуэса кгомыр зыхуэйр, зыцлэхуэуэпсыр, кгызырпыцыггүэри арац – бийр зэтэдггэццэхэници Берлин дынэсыниц жуаггэлэну. Шынэхужыккыуэ, 48.

ЗЭТЕГГЭЩЭЦЭН (зэтреггэщэцэ) лгэ. (1). Зэтэлгальгэу зыгуэрхэр зэхэккыутэн. Яков Борисович цыхубзитлым я ужь иту уэрамым кгыдэплгаци, квалэр хьэбсабэу бомбэм зэтриггэцэци и гуггүэу, арицхьэклэ унэжэ цыкылу кгомыр зэрыщытауэ цыитт. Нал кгуата, 221.

ЗЭТЕГГЭУЭН (зэтеггэуэц) лгэмы. (1). Ггур дыдэ хьун, фэрэ кгупщхьэм кыхуээнэн. Махуэ квэс и ныбэ изу зэи мышхуэ, жэщым кгыккэлэпкылуэхэм ямыггэжэйурэ Нурхьэлий хьэдэм ецхуэ зэтеггэуат, иджыи и бамплэр Думэсарэ хуиуатэм и гуапэт. Хуэпсэггүэ нур, 149.

ЗЭТЕДЭН I (зэтредэ) лгэ. (2). Зэтеуыдауэ зыгуэр дыуэрэ зэрыггэуыдын. Яхуцимыггэту Видяйкиныр яфлэпсалгэрти, ваккэнжэйклэ и жьафэр зэтрадауэ цхьэпылгэм ирашэллат. Хуэпсэггүэ нур, 302. – Фи жьэр зэтрада? [Цхьэ зыгуэр фымыпсалгэрэ? – старшынер ккэпсэлгаци]. Хуэпсэггүэ нур, 91.

ЗЭТЕДЭН II (зэтедаш) лгэмы. (1). Видяйкиныи и жьафэ зэтедар кгызэгуитхьауэ, лгыр кгежэхуэ псалгэрт: «Яуггацилэ бэлиэвычыи!». Хуэпсэггүэ нур, 303.

ЗЭТЕЖЫН: ♠ *Гупэр зэтежын* (2). Еплэ Гупэ.
ЗЭТЕКЫН (зэтокл) лгэмы. (1). Зэщхьэщыккын. Адыгэбзэм цыхубзыр зэрырипсалгэри цыхухур зэрырипсалгэри зэрызэтекл цылэккым, урысыбзэм е французыбзэм ецхуэ, жиэрт езы Квэзджэрий, женскэ род, мужской род адыгэбзэм зэрыхьэмытым цхьэккэ, абыклэ цыхубзу джэгууу зымыдар цлриггэгуэжу. Мазэ ныккыуэ цхьуантлэ, 618–619.

ЗЭТЕКГЭУЗЭН (зэтрекгуэзэ) лгэ. (2). Зым зыр теуыдауэ кгуэзын. Квэрней хьыбарым ицлэдэур Зэтрикгуэзуу и Гупэр. «Ада», 136. Лгэдаккэр лгыпсу теудами, Дзэр зэтескгуэзуу ггуэуэу хызошыр, Кварууэ силэр теклгуэдами. Тхылгым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17.

ЗЭТЕКЪУТЭН I (зэтрекьутэ) лъэI. (8). 1. (6). Зэхэкьутэн, зэхэгъэщэщэн. *Къуажэм щыц къыхэмнэу зэтрикьутауэ, псэ зыIути къэмынэу зэтраукIауэ арат псоми я гугъэр, Шкуро и дзэр Налицык теуэу арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 284. Ауэрэ мацIэ дэIа, куэд дэIа, хъыбар телъыджэ къэлуаи, Россей къэралыр зэтракьутэри пацтыхьыр трахуаи, жалэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 147. 2. (1). Куэд кьутэн, Исраф щIын. *Исуф полицэр къэкуауэ щилъагъум, нэхъ Iеижу къэгубжъауэ, унэлъащIэр зэтрикьутэу хуежъаи, Iэпцацэу лIищым зэцIаубыдэу Iэхуэ иралъхъэху...* Лэчымэ, 396. 3. (1). ТекIуэн. *Конституцэм итиц, лъэпкъ къэс цхъэж и щIыналъэр ихъумэжу аракъым, атIэ псом я къару зыуэ, ялгэкIыр яцIэу, зэакъылэгъуу бийм поуври зэтракьутэ, жиIэу. Шынахужьыкъуэ, 40.**

ЗЭТЕКЪУТЭН II (зэтекьутащ) лъэмыI. (3). *Къалэр хъэлэчу зэтекьутаиц, унэм нэхъыбэр мафIэм исаиц, уэрарамым дахэ-дахэу уцызекIуэ хъурккъым, телефон пкôохэр къэуаиц, гъуицI класэр зэхэфыицIауэ, адэIкIэ-мьдэIкIэ кумб заицIэи, нэхъыбэжыр унэ къутахэиц. МелыIыч, 437.*

ЗЭТЕЛЪЭЛЪЭН (зэтолъалъэ) лъэмыI. (1). *ЗэрыгъуIуам къыхэкIуэ зыгъэр зэхэщэщэн. ИтIани еплъ, къэрэкъурэ, набжъэ тIэкIухэм, удз гъэужъ гуэрхэм уахузэрэ ухэувэмэ, зэтолъалъэ, гъэужъ гъужам хуэдэу. ХъэщIэ лъапIэ, 400.*

ЗЭТЕЛЪХЪЭН (зэтрелъхъэ) лъэI. (8). 1. (6). Зым и щIыIу адрейр щыгъэтIылъын. *А къомыр унэм ицIэхъэу бжэ къуагъым деж дахэ цIыкIуу зэтселъхъати, фызыр къэгузэвауэ гу лъыстаиц; дапицэ иджы слыхунур, жиIэу. МелыIыч, 440. Гуэдз пхыр къэхэуэ яхуэмIуэм, Зэтралъхъакъэ – ящIырт ицдэж. Уи хэку жыг закъуэ фIэкI имыгми... «Батырыбжъэ», 37. Чейм кърахыжа нэужь, лыуэ фэм кыкIэрынар ятхъуницурэ ягъэкъабзэрт, итIанэ цыр трацыкIри мэлыцыр цхъэхуэу, бжэныцыр цхъэхуэу зэтралъхъэ. МелыIыч, 451. 2. (1). ЗэкIуу зыгъэр дэщIейн, ухуэн. Сэлэтхэм псыницIэу кôахъиц чырбыи зыкъоми, Аралъыным зэрыжиIэм тету, дэIуеипIэ цIыкIу хуэдэу зэтралъхъаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 293.*

ЗЭТЕЛЪЫН (зэтелъыц) лъэмыI. (5). Зым и щIыIу адрейр телъын, зэхэтхъуауэ щылъын. *Гунэуэс зиплъыхъиц-зыкьиплъыхъри хъэпшыпыр зэтелъу щилъагъум, ицIэупицIаиц: – Алыхъыр кызыуи, Дисэ дэнэ щыIэ? ГуцIэгъуэ, 423. Езым зэриIуэтэжымкIэ, советскэ властыр кôэзыхъыжахэм яхэту зауэм Iуту и лъэгужъэ кIэным иэ кытехуауэ араиц, арицхъэкIэ и пэжыпIэр мырат: шызакъуэгукIэ мээ джэд къом къэукIа хъэзыру Iэтэу зэтелърэ удз Iэмбатэ цIыкIуэ ицIэхъумэжауэ ирихъэлIаиц [Мэмэт-ицIакъуэ]. Лъапсэ, 46. Къэхъуар ЛутIэ кыицыгурыIуар иджыпстут, ари ицIэпхъуэну цыхуежъэм, чырбыи зэтелъыр кыицэтешатэри, ицIалэ цIыкIур мыл гъурым тыхуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 294.*

ЗЭТЕЛIЭН (зэтолIэ) лъэмыI. (1). *Куэдэ, гупу, гуэрэну зыгъэрхэр лэн. Дыгъужьым сыт кыицыицIар? – жиIэу [ХъыницIэл] кыицеупицIым, мэхъумэм дыгъужьыфэ джэдыгу цыгъэти,*

яригъэлгэгъуаиц: «Мис, дыгъужь къомыр зэтелъэу сахуээати, я фэр тесхри джэдыгу езгъэцIауэ зызохъэ». Дыгъужьыбгъур зы джэдыгуи, жалэу шыпсэм хэту зэхэпхакъэ?.. Лъапсэ, 94.

ЗЭТЕМЫПЛЪЭН (зэтемыплъэ) лъэмыI. (1). *Зыр зым имылъагъун. Нобэ лъэпкъхэр зэхуэмизэу, Зэтемыплъэу зэроукI. ГъащIэм иIэ къегъэжъапIэ. «Вагъуэ махуэ», 63.*

ЗЭТЕМЫХУЭН (зэтехуэркъым) лъэмыI. (3). *ЗэщхъэщыкIын, зэмыщхъын. Дэфэрэдэж хъыджэбдэсу щыщыта лъэхъэнэр и гум кôэкIыжаиц, адыгэм я хабзэр цыицэтемыхуэ ухуозэ, итIани зэрызэцхъэщыкI ицIагъуэ цыIэкъым, псоми хабзэу яхэлъиц и гум ирихъ хъыджэбзым деж ицIалэр кIуэрэ зэдэгъуиIэу зэбгъэдэсу, гукъэкI зилэр къаицIэн цхъэкIэ, тIэкIуи нэхъ гурыхуагъэкIэ зэпеуэ. Лъапсэ, 109. Къэралхэм я гъунапкôэракъым бзэм и гъунапкôэр – а тIур зэтемыхуэмэ, уцIызынкъуэкъун цыIэкъым, дуней дызытетым цIыхур зэхегъэпшахъуэ, зэхегъэкIыж, цыицэхъэкIыжкIэ хъэдэитI зэмылIэужьыгъуэр зы нэм исынкIэ мэхъу Iэджэри. Кхъэлэгъунэ, 379. ЦIыхум афIэIыр зэтемыхуэм, Нэхъ тетыгъуафIэиц ди дунейм. IэфIрэ дыджрэ. «Дамыгъэ», 111.*

ЗЭТЕПЛЪЭН (зэтоплъэ) лъэмыI. (1). *Зыр зым илъагъун, напIэзыпIэкIэ зэрылъагъун. Кôохри тIури жъым ицIуипскIэу, Уэгум иту зэтеплгэху, Иицхъэм тетыр кôепIэицIэIыу Лъабжъэм ицIэтым кôекIулэIэху, КIэрахъуэицэм зи цымысхъуэ Зэуэ иэхэр ягъэсаиц. ПарашютиI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.*

◇ **Зэтеплъэ мыхъун** (2). *Зэрылъагъу мыхъун, зэмыфIын, зэбин. АдакъитIми абы кыицIагъэкIакъым, арицхъэкIэ гужьгъэжэ зэхуаIэ хъуати, зэтеплъэ хъужыртэкъым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 482. [Мыщэр кôепсэлъаиц мэзытыным жриIэу:] Зэтеплъэ хъуэу тIу хэткъым. А къомыр дауэ зэурыбгъэIуэну? Кхъухъ пхэнж, 507.*

ЗЭТЕПХЪУЭТЫН (зэтрепхъуэт) лъэI. (1). *ЗэтепIа гуэр псынщIэу зэтыхын. Дэ шы, къамэ, жытIэурэ ди быныр гъуэу пхэнж тыдогъэуэ, – ар жиIэри Астемыр шумэданэр зэтрипхъуэтри тхылъ зэмылIэужьыгъуэ дъэлъ къомыр кыидигъэлгъэиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 198.*

ЗЭТЕС: ЗЭТЕС ЩIЫН (2). *Тэмэм щIын, зэгъээхуэн. Пэжу жыпIэмэ, Алыхъыриц зыщIэр Щхъэлмывэкъуэ быркъуэшыркъуагъуэ дэлъыр, ауэ а псори хэт зэтес ицIыфын. Хъуэпсэгъуэ нур, 208. Зэрыслгэгъуауэ слъэклатэм, ФIыицIэр хэт хуейми лърес, Усэ кôарукIэ, си кôуэицхэ, Дунейр фхуэсцIынут зэтес. СIыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214.*

ЗЭТЕТХЪУЭН (зэтретхъуэ) лъэI. (1). *Зэхуэтхъусурэ Iуашхъэ щIын, лъагэ щIын. ЗэрыжаIэмкIэ, кôалэр кôэтIыхъауэ щытаиц, кумбым ицIыуэ кôрахар зэтрапхъуэурэ лъаганIэ яцIауэ, дыхъэпIэр чырбыицIэ кыицIаицIури топи Iуагъэуэжъауэ... Лъапсэ, 6.*

ЗЭТЕТЫН (зэтетщ) лъэмыI. (13). *КъатитI, къатиц е нэхъыбэ иIэн (п.п. унэм). Уи кôуэфIхэр текIуэм, салют ицетпи Площадь мывалгъу*

убгъуам, Уи унэ хужьхэу ин зэтету Плакатым иту сэ слвэгъуам, ХуэсиЦыну шхьэцэ сыкбэкгуауэ, Аузым хуэдэу, уи уэрэмхэм Сьидэтиц, насытым чэф сицлауэ. Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгъу», 7. Инал зыццлэс унэр тгууэ зэтетт, и ццлагъым окружкомыр ццлэсу, езым этаж етгуанэм фэтэр цццыгът. Мазэ ныкбэуэ шхьуантлэ, 672. Революцэм и пэклэ унэр Кушимзэкбэуэхэ яццыц гуэрэм иригъэццлат, тгууэ зэтету, и ццлагъыр нэи инышхуитлрэ сату цаццлэу, и цццлэу нэи зытхух хуэдиз хьурэ бьунэр ццлэсу. Зи лъэрыгытып тгыга, 522.

ЗЭТЕУВЫЭН (зэтоувылэ) лгэмыI. (1). Зы тэлайклэ бэаун, тлэкгурэ шыгъэтын. - Фызэтеуыылэ! - жалэри зи бгъэгум ццкI лгъыжъ хэццла шухэр збгъурыту къанэуауэ [зэрызехъэ къомым]... Хьуэпсэгъуэ нур, 255.

ЗЭТЕУДЫН (зэтреуд) лгэI. (4). Еуауэ зэтэгъэклын, псынщлэу зэтэхын. Алий я гъусэу ГПУ-м къиклэм дыкбэгъуауэ, шхьлэн тлэкгурэ Илгъэцццышхуэм хуэдэу ттпэхуауэ дагъэувири ди уаншэкужьри зарадзэу, пхьуантэр зэтрауду, адэ-мыдэклэ къуэгъэнапIэм дэллгъуэрэ клэрахуэ зилэу зыхуагъэфациэхэм я хьэпшып мыхьэнэниэ тлэкгурэ цырыцу злэццлэу. Зи лъэрыгытып тгыга, 531. Тембот къыхуигъэхьа тхылгъымIэ пхьуантэр зэтриудри подаркэ дэлгъыр къыдихацц [Думсарэ]. Мазэ ныкбэуэ шхьуантлэ, 572. Шэрдан Берд къыгъэкгуа ротмистр афицарым «Къэрал пхьуантэр» зэтриудын и гугъами къехуэллакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 237.

ЗЭТЕУКIЭН (зэтреукIэ) лгэI. (4). Куэд уклын, куэдым я псэ гъэнын. Къуажэм цыц къэмынэу зэтрикбэуауэ, псэ зылути къэмынэу зэтрауклауэ арат псоми я гугъэр, Шкуро и дээр Налишк теуэу арат. Хьуэпсэгъуэ нур, 284. ХьэтIрэмтIыгу дэсыр цыцзэтраукIэм, султIаным и зы къуэи гуэри хэкIуэдауэ къыццлэри, тырку пацтыхьым адыгэр игъэпшынэу лгъы уасуэ (чалнам) къалыхыну унафэ иццлэу шлалэу минрэ щитхурэ, абы ицццлэу жэцтэуэм хэтэуэ хьуам анэмэту къуэ зырыз тырку пацтыхьым иратыну, адыгэпшыр зэхуэсри зэгурылуауэ урыс пацтыхьым деж лыкIуэ ягъакIуэу елгъэу, «Тыркумрэ кърым хьанымрэ я хьыбарыфI жалэу игъаццлэм зэхэтхакъым, а тIум даIэццIэмкIуауэу дыкбэгъэл» жалэу. Лгъапсэ, 59. ЩытIым итри исри бомбэкIэ хьэбэсабэ яццлэ нэужь, Къэрэмьрээ и дээр шым епсыхц, я къамэ, я сэшхуэ, нэгъуэццI къехьэлгъэкIын илгъэпкыр зыкIлэрахауэ, ныбапхьэкIэ пццыуэрэ, бий ундэрэццхуам гу къылгъамытэу, йопыццлэри, сигнал зэредгъэлгъауэу, зыкъалэтри зы напIэзыпIэм бийм я быдапIэм тоуэри топышэмрэ бомбэмрэ къелар зэтраукIэри къалэр къаццтэ. Лыгъэ, 410.

ЗЭТЕУПЭЩЫКI (1). зэхь. Къат-къату къызэтэкI ццлэхуэуэм ещхь. Бгы лгъагэр горизонтых хуэдизу игуэшауэ и оборонэр къури зэтеупIэцццыкIым ещхьуэ къат-къаткIэ гуэшауэ, ауэ горизонтыхьр гъуэгукIэ злгъэгъэлэсын хуцццыхьакъым [Локотош]. Нал къута, 299.

ЗЭТЕХЫН (зэтрех) лгэI. (6). 1. (3). И теплэр, и шхьэр Iэтын, зэкIэщлэгъэкIын. Сыт фи гугъэ

абы [Степан Ильич] къыша «Къэрал пхьуантэр» иджыри къэс яхузетемыхьым тхылгъ къыдинар зыхуэдэр? Хьуэпсэгъуэ нур, 240. Хьэдэм пэмыжыжъэу офицерым и ранеци гуэдзым хэлгъу Локотош илгъэгъуауэ, зэтрихмэ - абыи фацэ ццлэрыпс илгъти, сэбэп хьуни, жиIэри къыццлэу. Нал къута, 242. Япэ хьэццлэу къакIуэм яшхьнур уэрауэ, - жиIэу Джэлил и пэр зэтрихати, сьиджыр Iэццлэу хьуауэ. Бабыщыкбэуэ адакбэпщ, 481. 2. (3). Зэгъухын (тхылгъ напэ с.ху.) Уэрауэ ар зейр, - жиIэрт Къазджэрий, тетрадь напэр зэтрихьуэрэ, - уи адэр зэрыпозтым гу лгъыстауэ. Мазэ ныкбэуэ шхьуантлэ, 623. Сэид жинтыццхуэ зытэлгъэ кьурIэныр зэтрихри, къыццлэу: - Зы псалгэ кIэрумыгъэху мыбы. Хьуэпсэгъуэ нур, 155. Албиян папкэ лгъыжыр зэтрихри граматэр иригъэлгъэгъуауэ [Иринэ]. Шынахужыкбэуэ, 30.

ЗЭТЕХУЭН (зэтохуэ) лгэмыI. (8). 1. (7). ЗэццхьэщымыкIын, зэхуэдэн. Консилиумыр куэдрэ зэхэсакъым, псом жалэри зэтехуэти. Лгъапсэ, 10. Бахуэм и блокнотым иритхаци цыцхьэтхэм жалэмрэ Къулым жиIэмрэ зэрызэтехуэр. Нал къута, 262. Журтхэр къелгъэлуауэ [адыгэхэм]: «Фи унэ, фи жьэгъу хьыфIгъэмьдэ, фьидгъэгумэцццынкъым, ди диныр зэтемыхуэм, дызэдэпсэуни», - жалэу. Лгъымэ, 389. 2. (1). Зы зэманым IуэхугъуитI е нэхьыбэ зэуэ къэхьун. Астемыр шыр цццццццццццц хьэжым башым цццццццццццц зэтехуэри, шыр цццццццццццц хьэжым и хьэжэцццц цццццццццццц ятIэр хьэлэчу къриуццлэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 65.

ЗЭТЕЧЫН (зэтреч) лгэмыI. (4). ЕIэу зэтэгъэкIын (зэтешха, зэтелула гуэрхэр). Письмор зэтричыным и пэкIэ еплгъ-къеплгъ зыкъомрэ илгъауэ [Бекъан]. Нал къута, 276. Саримэра Темботрэ я гур къылгъэту бжыхь гъуанэмкIэ дэллгъырт, Сэид письмор зэрызэтричыр зрагъэлгъауэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 190-191.

ЗЭТЕЩЭХЭН (зэтощэхэ) лгэмыI. (2). 1. (1). Къызэтэуэн, зэхэкъутэн. Уэгум ит кхьухьлгъатэхэм я макъри, бомбэ къауэри, унэ блын зэтешэхэри - псори зэхьхьэжауэ дунейкъутэжц. Нал къута, 280. 2. (1). Зэтэджелэн, зэдыхэкIуэдэн. Нэхь гъунэгъуу уекIуэллэху, шуудэр нэхь зэтощэхэ, жьэрымэм бэуапIэ къуитыркъым, гугъгуэм гъуэзыр ити, Iугъуэри сабэри зэхьхьэжауэ. Лыгъэ, 412.

ЗЭТЕЩТХЬЭН (зэтощтхьэ) лгэмыI. (1). Зыр зым кIэрыщтыхьын. [Алыджыкбэуэ:] Iэщыр нэхьыбэуэ яукIыху, ди цццццццццццц фэуэ къыдалгъэ хьэр нэхьыбэ хьурт, уеблэмэ гуэцццццццццццц цццццццццццц, цццццццццццц дэлгът зэтештхьэжауэ. Мелыгъ, 461.

ЗЭТЕЫГЪЭН (зэтреыгъэ) лгэI. (7). 1. (6). УмыгъакIуэу пIыгъын, иумыгъаццлэуэ пэщлэтын. Жансэхьуи Сосрыкьуи зэрыгъэкIийрт, курсант цццццццццццц зэтраыгъэну, арихьэкIэ, къызылгъымысым и махуэ мыгъуэу, ежауэ хьэлгъуанэр збграхуэ хуежъауэ. Мазэ ныкбэуэ шхьуантлэ, 557. Хэти къыгуролуэ Локотош и отрядым куэдрэ нэмыцэр зэтраыгъэу зэрытэцццццццццццц. Нал къута, 293. [Пасэрейхэм зэмылгъэкбэуэм я цылгъуитI

цытар иджы зэриудэКІуы, псы цІаггым цІэлвү ехырт. Шынэхужьыкьгүэ, 55. Мывэм и зэудэКІ макгым цІыр догыз. Шынэхужьыкьгүэ, 55. 2. (1). Зэггүэулэн. РумкІэхэр зэраудэКІуырэ цІыхур кьызциІэваиц. Лгьапсэ, 80.

ЗЭУЖЬУ (2). нареч. Зыр зым иужь иту, зэкІэлгьхьэужьу. Псэлгьхьэухэр зэужьу кгэКІуэхукІэ, Хгьиджэбзым дэтхэнэм дзы хуеицІыр. Пщыхьэщхьэ шу. «Шум и гьуэгу», 72. Грузовик Іэджэ зэужьхэу Бригадэр губгьуэм дэКІаиц, Нэхъ цІалэр, зыми емьжьэу, Лгьакгьуэрыгьажэм шэсаиц. Си кгьуажэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 43.

ЗЭУНЭКГЬУЭЩ (3). Зы лгьэпкгьым щыщ, зы унаггүэм кгытешпІыкІауэ щхьэхуэ-щхьэхуэу псэу. Ггьэшим и Іуэхур нэхъ тыниши, жэмьшу фермэм тет цІыхубзхэр е зэнысэггүиц, е зшыпхгьуиц, е зэунэкгьуэицици, колхоз тхьэмадэр кгьокІуэри унафэ еицІ хэт и жэмхэм нэхъ шэ нэхгьыбэ кгьаицишиын хуейми, абы хуэдэу Іэтаицхьэр нэфІкІэ зэлпга цІыхубзым етын хуейиц шэ шынакгь махуэ кгэс уи жэмхэм кгьыицІэпишиын щыиц, а цІыхубзыр нэхгьапэ ицІыкІэ «Доска почетым» кгытехуэу, абы и гуггү газетхэми ятхын цхьэкІэ. Лгьапсэ, 97. Зэунэкгьуэицу а тІур цымытми, диверсантым и гуггьаиц, «сыуидэлгьхуиц», жиІэу хгьиджэбзыр кгьиггэицІэну. Шынэхужьыкьгүэ, 68. Махуэ кгэс кгьуажэм зыгуэрхэр кгьыдомІсыхьэ: кгэзаакгьхэр зэрыІыггьуу кгьолэнхгьуэ, осетинхгьэри хьэблэ-хьэблэ зэрыггэхгьуу кгьокІуэри зэунэкгьуэицхэр зэггунэггүу мэтІыс, нэхъ унэфІхэр зэпаубыдри кгэзаакгьхэмрэ осетинхэмрэ цызэфІэни цыззэуапи кгьохгьур. МелыІыч, 468.

ЗЭУПСЕИН I (зреупсей) лгьэІ. (2). Зэггэкгьуауэ зыгуэрхэр ггьэувын. Ди псыр кгьуарэ, псыхьлгьахуэр Кгьуэм цызэхэслгьхьэу ззэупсейрт. Ныжэбэ жэци, нэхур щыху. «Щхьэлыкгьуэ», 384.

ЗЭУПСЕИН II (зэупсеящ) лгьэмыІ. (2). Зыгуэрхэр зэггэкгьуауэ щытын. МафІэ нэхум тэмэму иуггэллгьагьурт фоч зыкгьоми зэупсеяуэ зэрыицтыр, цакІуэхэр бггэдыхьэурэ цхьэж и фочыр кгьиггьуэтыжырти, кгьицтэрт, патІронтаиц фІыцІэри зыицІапхэрт. Лгьапсэ, 69.

ЗЭУПЩЫЖЫН (зоупщІыж) лгьэмыІ. (3). Зым адрейм еупщІын; зэчэнджэщын. Курсантхэр езыр-езыру зэупщІыжат: – Мэтхгьэн Кгьазджэрий кгэжКІуэнур? Мазэ ныкгьуэ щхьуантІэ, 558. – Хэт дохутырыр? ПщІэрэ? – жалэу Зэхуэзахэр зоупщІыж. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. Хэт Іуцир, цыжаІэм, уицІэр Іуици, жаІаици, дызэвггьэутицІыж, дызэвггьэчэнджэци. Хгьуэпсэггүэ нур, 249.

ЗЭУСЫГГЬУЭДЖЭН (зреусыггьуэджэ) лгьэІ. (3). Зэмыпэсын, зыхуэмьыггьэфэщэн. Ролхэр ягуишаиц, Лу кгьылгьысам зриггэзэггь хгьунут, Сосрыкгьуэ сыми зраусыггьуэджакгьым. Мазэ ныкгьуэ щхьуантІэ, 617. Назифэ а кгьомыр щиллгьаггүм зриусыггьуэджэнт? Лэчымэ, 391. Сосрыкгьуэ цІыхубз цыггьын щитІэггьэн зэримыдам еицхьу, Таишаи зриусыггьуэджэну пІэрэ? Мазэ ныкгьуэ щхьуантІэ, 618.

ЗЭУІУУ (2). нареч. ЗэщІыггьуу; зэхуэсауэ; зэкІэрымыхуу. Анхуэдиз ахгьиэ зэуІуу Нурхгьэлий

иггьаицІэм илггэггьуатэкгьым, Нью-Йорк цыкІуам ахгьиэ щахгьуэж банкым кгьищынэмьыицІа. Хгьуэпсэггүэ нур, 229. ЦІыхубзхэр псыхьэ сьит цыкІуэкІэ зырызу мыхгьуу хьэблэм дэсыр зэхуэсырти, зэуІуу кІуэрт, хгьумакиуэ гуэрхэри ггьусэ щаицІ цыІэу. Лгьапсэ, 30.

ЗЭФІЭГГЬЭДЫКГЬЭЖЫН (зэфІеггьэддыкгьэж) лгьэІ. (1). (ЩІыІэм) зэщІиггьэдиен (Іэпкгьлгьэпкгьыр). ЩІымахуэр кгьихгьэри Бэкган шихьыни, ихгьэ ггьэсыни, зезыхгьэни имьІэу унэ нэицІыи кгьыицицІэнэм, цІыІэ узым нэхгьри зэфІиггьэддыкгьэжауэ лгьэри лгьыжэ зытІуиц зэхуэсри цІалгьхьэжаиц. Кгьвалэн, 435.

ЗЭФІЭГГЬЭКІЫГГЬУАФІЭ (1). плгьыф. Тыншу ггьээщІа хгьу. [Фгьуаз:] Іуэхур зэфІэггьэкІыггьуафІэу цытамэ, сэрауэ кгьыицІэкІынтэкгьым мыбы кгьа-ггьэКІуэнур, жызолэри соуггүу. Анка, 383.

ЗЭФІЭГГЬЭКІЫЖЫН (зэфІеггьэкІыж) лгьэІ. (3). ГгьээщІэжын, уэр-уэру зэфІэггьэкІын. Езым и цхьэ Іуэху зэфІеггьэкІыжынт, ауэ сабий быныр кгьэбгьанэу дауэ уежгьэжын, кгьулейсыз хгьункгэ унаггүэр. Хгьуэпсэггүэ нур, 122. Саримэ и цхьэ Іуэху езым зэфІеггьэкІыжыниц, – жиІэри Елдар хгьэмфІанэр ину шІэту хадэ ипицІэу ежгьэжаиц. Хгьуэпсэггүэ нур, 133. – УкгьыздэІэпыкгьуэ закгьуэмэ, нэггьуэицІ дыхуейкгьым, адрейр дэ зэфІэдггьэкІыжыниц, – жиІэри хгьэцІэр зыхуейиц кІэ иритаиц, кгьэнэжар езы бысымыр зыхуейрат. Лгьапсэ, 87.

ЗЭФІЭГГЬЭКІЫН (зэфІеггьэкІ) лгьэІ. (31). ГгьээщІэн, ухын, кІэ етын. Ботэх ггьэшыи и унафэр бетэмалу зэфІеггьэкІ: лаборанткэхэм якІэщІолгьадэри едгьаицІэурэ, еубзэурэ я стІол кгьыдэггьэжхэм цІыхубзхэр зыхуей гуэр дедзэри шэм и Іуваггьыр тІукІэ нэхгьыбэу иреггьэтх, шэр Іувмэ, птари нэхгьыбэ мэхгьури уи планыр узэрыхуей дьдэу кгьокІ. Лгьапсэ, 98. [Фгьуаз:] Абы нэмьыицІ, нэггьуэицІ цІалиптІ хуэдици зэхуэсишэсаиц, зы махгьыи ди хгьэлгэ тетлгьхгьэну кгьысхуаишаиц, ггьуэмьлэри псыницІэ-псыницІэу яггьэхгьэзыраиц, фэндми псыр из яицІри, Іэщэу тІыггьыр хгьуржынтым итлгьхгьэри, и цІыІум апельсин теткІутэжын хуейти, ари зэфІэдггьэкІаиц. ХгьэщІэ лгьапІэ, 398. Мурад кгьызэрилгьытэмкІэ, Астемыр абрэдж дьдэмьи едэ, жиІэр ищІэ закгьуэмэ, здиггьаКІуэм кІуэрэ Іуэхутхгьэбзэр зэфІеггьэкІмэ, итІани, и Іэ ггьуа лгьэныкгьуэр жыпым кгьримыхьу, мьдрей лгьэныкгьуэмкІэ и паицІэр иуантІэурэ, литІыи жалэм едэІуаиц, тІэу фІэкІа мыхуицхьэу. Хгьуэпсэггүэ нур, 162.

♦ **ЗэфІэггьэкІ иІэн** (2). Жыджэру, зыгуэрхэр иггьээщІэфү щытын. ХгьыицІэл и кгьуэр жыпІэнуици, Нартыхум и зэфІэггьэкІ иІэци, а тІур лгьэкІыныггьэкІэ зэхуэдэиц, зым зыр лгьэгуицІэт зэримыицІыфынур яицІэжри, тІуми я псэр зы чысэм илгьыц. Лгьапсэ, 77–78. АрицхьэкІэ анестезиологыр район гуэр яишаиц жаІэри яггьуэтакгьым, щымыхгьум, Аннэ Павловнэ зэфІэггьэкІ зэриІэр кгьиггьэлггьэгуаиц, адэкІэ-мьдэкІэ телефонкІэ псалгьуэрэ зыхуей дохутырыр кгьиггьуэтри «скорэр» иггьэкІуаиц кгьаишэну. Лгьапсэ, 13.

ЗЭФІЭГЪЭУВЭЖЫН (зэфіегъэувэж) лъэІ.
(6). 1. (5). Зегъэужыжын, зыкъегъэлэтыжын
мышъэнэншэ хъуам, зэхэкъутам. Уэри, шыр пиа
иужь, шІалэгъуалэ фермэр зэфІэбгъэувэжыну
къалэн пцъидошІыр. Нал къута, 264. Нэмыцэр
къыщыкІуам джэдыр яшхри иджыри къэс колхозым
фермэр зэфІегъэувэжын и къарум къымыхъуэ
арагъэнт. МелыІыч, 457. Умыгузэвэну Іэмал
иІэт: нэгъабэ Къалмыкъым я щІыналъэм нэмыцэ
зэрыпхъуакІуэхэр ирахужа нэужь, фронтым и
командованэм телеграммэ гъуээздэжэ Къалмыкъ
правительствэм къыхуигъэхъат, «фи щІыналгъэр
къэдгъэкъэбзэжащи, фи мылкъу зэхэкъутар,
икъухъа хъуар зэфІэвгъэувэж, дывохъуэхъу
фи Іуэху фІы ирикІуэну» жиІуэ. Лъапсэ, 84.
2. (1). Джэлауэ щылыр къэгъэтэдджыжын.
[Алыджыкъуэ:] Лыр щылыр щыслгагъуам,
сепхъуэри зэфІэзгъэувэжащ, и баири кІарзинкІэри
къыщыкІуэхуэщтэжым, фІыцІэшхуэ къысхуицІац
езыи зигъэтхъэмщІафэт: – СыкІуэныци,
сихън тІэкІу къэсцэхуницъ жыслати, пльагъурэ сэ
къысщыцІар? МелыІыч, 445.

ЗЭФІЭДИЕН (зэфІодие) лъэмыІ. (1). И пІэм
ижыжын, мыхъейуэ щытын. Нанэжыи псалэ
хужымыІуэ, бзагуэ хъуам ещхъу, и жьэр иуцІу,
зэтрипІэжу, и нэ пльыжыитІыр игъэупІэрапІуэ
зэфІэдияуэ щытт. Хъуэпсэгъуэ нур, 288.

ЗЭФІЭДЫКЪЭН (зэфІодыкъэ) лъэмыІ. (1).
ЗэфІэщтхъэн, щІыІэм игъэдиин. [Алыджыкъуэ:]
Уаепсаети, щІыІэм дигъэундэрэцхъуат грузовик
машинэм исыр, дызэфІэдыкъауэ зыр зым
зыкІэриукІат, дыпсэуэ ди унэ дынэсыжыну ди
гугъэххэтэкъым. МелыІыч, 436.

ЗЭФІЭКІЫГЪУАФІЭ (1). пльыф. Гугъу
удемыхуэ, тыншу зэфІэкІ. Нахъуэ гуацэм жиІаиц:
умыгузавэ, фи пцІантІэм зэІуцІэ щытцІмэ,
щІэтицІыр уи лым цхъэкІэ жылэр шэснІэ
идгъэуэвэнуци арац, Жыраслээн и пцІантІэм
щызэхуэсмэ, Іуэхур нэхъ зэфІэкІыгъуафІэ хъунуш.
Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 645.

ЗЭФІЭГЪЭКІ: ЗЭФІЭГЪЭКІ ИІЭН (1).
Хъэрыцэт хэлъын, Іуэху игъээщІэфын.
Мэхъуд губзыгъэ дьдэуи зэрыщымытыр
хъарзынэц, Чачэ къызэрыфІэцІымыкІэ, цыхухъу
делэІуделафэм нэхъ зэфІэгъэкІ иІэц, езы Мэхъуди
лшышхуэщ, тІэкІу зиусыгъуэджэми, угурыІуэнуш,
укъигъэцІэхуонкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 206.

ЗЭФІЭКІЫН (зэфІокІ) лъэмыІ. (134). КІэ
игъуэтын, уха, гъээщІа хъун. – ПцІантІэ
закъур бгъэкъабзэкІэ зэфІэкІрэ, хъэцІэм
музыкІэ япежэмэ, нэхъыфІт, арицхъэкІэ
оркестрыр иджыпсту хэт иригъэуэн, Дорифеиц
зоукІунтІрие, – жалэу псалгэмакъыр Лу и
тхъэкІумэм зэрицырхъэу, зэрыцІалэ жаныр
къигъэллэгъуац: – Фыжи инструментыр
къафитэ, – жиІэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ,
558. ГъэцІэгъуэныр аракъэ: зыи хъэрэм
шхадуэ гу лъататэкъым, яшха-ирафам и уасэр
щаткІэ счетым псори тэмэму иратхэрт, сыту
жыпІэмэ, абы я директор Раисэ МуратовнэкІэ
зэджэр ткІийт, лей иратхадуэ илгъэуакъэ –

зэфІэкІат, официанткэр тримыгъэкІыну Іэмал
зымыІэт. Лъапсэ, 25. [Дэфэрэдж:] Операцэ зи
ужь дитыр, насып дилэмэ, фІыкІэ зэфІэкІыниц,
зыгуэр къэхъужыкъуэмэ, абы [ЛатІифэ]сабэ
зэридрипхъеинур си нэгу щІэтиц, суд унафэкІэ
лІар зэгъуэгъэжын хуей хъумэ, комиссэм езыр яхэту
къэсыниц, вжеслатэкъэ операцэ фымыцІ жысІуэ,
фыкъызэдэІуакъым, нтІэ, фи цыр фхуэсщыныц
нобэ жиІуэ. Лъапсэ, 16.

ЗЭФІЭКІУЭДЫН (зэфІокІуэд) лъэмыІ. (4).
ЗэкІэлтымыкІуэж, зэмыфІыж хъун. Сыт лыгъэ
зэрихъами, Локотошэр Якъубрэ зэфІэкІуэдац,
я гуи зэщыкІащи, зэкІужыну Іэмал зымыІэц.
Нал къута, 309. А лъэхъэнэм ЛатІифэ дэрэ
дыщызэфІэкІуэдауэ нобэми арац, си ужь
икІыркъым, зыгуэрым сэр цхъэкІэ жиІэамэ
е итхамэ, занщІуэ комиссэр къигъэсыныци,
тхъэусыхафэр ягъэныцІуэ е хуицхъуэу сымаджэм
етхъэлламрэ къэнэжамрэ зэпалытэу. Лъапсэ,
15–16. [Дэфэрэдж:] Аннэрэ абырэ [ЛатІифэрэ] зэфІ
дыдэу цытати, иджы зэфІэкІуэдыжащи, нэмыплэ
зэрах, си отпуск къээгъанэу къээзгъэзэжауэ ЛатІифэ
ицІэмэ, си фІэц хъунукъым ар абы и гуапэ хъуну,
уэблэмэ адэ-мыдэкІэ и нэр дилуу хуежэныц, Лъапсэ, 8.

ЗЭФІЭМЫХЪЭН (зэфІыхъэркъым) лъэмыІ.
(1). Іуэхухэр зэхуэмыхъун, зэфІэмыкІын. Пэи
кІыфІ куэдэр зэпикІухъу ГуэцІ ІункІыбзэм Марфэ
лъохъу, И мурадхэр зэфІэмыхъуу Гуауэр нэхъри ин
къыцохъу. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157.

ЗЭФІЭНЭЖЫН (зэфІонэж) лъэмыІ. (1).
ЗэмыфІ, зэгурымыІуэ хъун, зэщыхъэжын.
Зэанзэпхъур [Хъэбибэрэ Анчарэрэ] зэкІужати,
аргуэру зэфІэнэжащ. Нал къута, 277.

ЗЭФІЭНЭ-ЗЭКІУЖУ (4). нареч. ЩІэх-
щІэхъурэ зэщыхъэу. Къулейсызыгъэм къыхэкІуэрэ
унагъуэм исыр зэфІэнэ-зэкІужу я дунейр яхъ,
я хъыдэбзэ закъуэри дахэ дьдэ хъуну жалэ
цхъэкІэ, цыгъын хуейиц. Лэчымэ, 389. И лыр
здохъын цымыІуэ Іуарэ Іэмалынищыц, зэфІэнэ-
зэкІужми, зэдоссэу. Къалэн, 430-431. Цыхухэр абы
тепсэлгыхъурэ къызэрыгъэуэбжырт, зэфІэнэрт-
зэкІужырт, щызэзауи къэхъурт. Мазэ ныкъуэ
щхъуантІэ, 516.

ЗЭФІЭНЭН (зэфІонэ) лъэмыІ. (15). Зэщыхъэн,
къайгъэ зэщІылІэн. УмыцІэххэу зэ зы унэм, зэ
адрейм е пцІантІэ кІуэцІыгым чэф зэрыгъэхъуахэр
щызэфІэнэрт, зыщызэраупсеи къэхъурт. Мазэ
ныкъуэ щхъуантІэ, 588. Махуэ къэс къуажэм
зыгуэрхэр къыдомтІысхъэ: къэзакъхэр зэрыІыгъыу
къолэнхъуэ, осетинхэри хъэблэ-хъэблэ зэрыгъэхъуу
къокІуэри зэунэкъуэцхэр зэгъунэгъуу мэтІыс, нэхъ
унэфІхэр зэпаубыдри къэзакъхэмрэ осетинхэмрэ
щызэфІэни цызэзэуати къохъур. МелыІыч, 468.
МащІэ-мащІуэрэ пІэми унэми мэ лей къыщІыхъу
хъуати, Іуарэ шхыдэрт, модрейри узым
къынтІэ-къынтІэ ицІащи, зы мыхъэнэншэм
цхъэкІэ къоппыттырри зэлІэзфызыр зэфІонэ,
Бэжбан иугъуеяуэ цыта мылкъу тІэкІури мэтІкІуэ,
къигъэхъуапІэр цыІэжкъым. Къалэн, 430.

ЗЭФІЭСЫН (зэфІэсц) лъэмыІ. (4). Зыи
кІэрымыгъэщІауэ щысын. ГъукІэр лъакуэ

лгэныкгуэмкIэ лгэгуажгэмыщхэу цыту, фочыр цIэггэжэуэн ицIарэ кээтэджыжыну пIэрэ жыуиггэIэу, и Iэ лгэныкгуэмкIэ и жьэпккыр ицIыггэу эфIэсу дыкэат. Лгэпсэ, 106. «Тэрквалэ дыкгэсыжащ, фыккI», – цыжаIэм зыдгэжэеифактым, дызэфIэсу жьы ицIыIэ кытыцIухум ицхуантIэ дицIауэ дисти. МелыIыч, 436. Хьэбибэ эфIэсу зэрыицысащ, жейми мыжейми умыцIэу цыси, и нэр зэтепIауэ. Нал кьута, 283.

ЗЭФИТХЫН I (зэфIетхъ) лгэI. (4). Зэлытхын, чэтхээн. *КIарц жыг зыдэжIуеям бзу абггэуэн ин, пыIэ фIыцIэхуэ хуэдэу, иIэц. Нурхэлий абы зэрынэсу, бзу исыр квилэатри ежэжащ. – «Илгыц... илгыц», «си ахъшэр», «си мылкур», жиIэрт Нурхэлий, кIарц банэ папцIэр кыхэуэм зыхимыцIэу, и цыггын тIэклур зэфIитхыи фIэмыIуэхуу. Хьуэпсэггэуэн нур, 234. Iунхуэр цыхуаицIыжым зыцIыпIэIэ цацыху кIанэр фIэнэри зэфIитхъ нэтиц. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 670. Хуицхэуэ сьт дэнэ кгэна, псы хуабэ тIэклу сабийр ягэпскIыну е хьыдан ираишкIын ямыггэуэту джанэ лей зилэм зэфIетхэри ирешэкI. Нэггуху, 33.*

ЗЭФИТХЫН II (зэфIотхъ) лгэмыI. (5). Зэлытхэа хьун, зэрылэжыам кыхэкIыу зэпыхун. *[Лу]и гьуэншэдэж зэфIэтхэар кыицыхуа цхьэкIэ кымыгбанэу, и адэм Iэплэ хуицIащ; – Дадэ! Хьуэпсэггэуэн нур, 307. АтIэ иджы Iумнэм цхьэ сацIрэ, упицIэ лгэй зэфIэтхэам ецхьу цхьэ сыхаутэрэ? Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 622. Дороеич ицIалэр кызыриггэуэгар цыггунцэжащ, иужьым джанэцIэм и пIэкIэ джанэжэ зэфIэтхэащ кэртиари. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 625.*

ЗЭФИТЫН (зэфIэтц) лгэмыI. (5). ЛгэакгуэIэ цытын. *Езыри [лIыр] Iэпэлпэсысу ераггыу зэфIэт кьудейиц, здэкIуэнэу и мурадам кIуэн дзыхь имыцIыжу. МелыIыч, 445. Шыр зэфIэту жейрт, жэц псом гьуэгуэ тетати и пацхьэм илэ мэкьу тIэклур ишхьртэкьым. Шынэхужьыкгуэ, 37.*

ЗЭФИУВЭЖЫН (зэфIоувэж) лгэмыI. (1). Зэтес, тэмэм хьужын, зэфIыхьэжын. *Иджыри зэфIэмыувэжа фермэм гьэшу кьашири Чопракэ районым яшэн хуейуи арац унафэр. Нал кьута, 276.*

ЗЭФИУВЭЖЫПЭН (зэфIоувэжыпэ) лгэмыI. (1). ИкIэм нэсу зэтес, тэмэм хьужын. *Нэмыцэхэр хэкум зэрырахужрэ зыбжанэ ицIами, дунейр зэфIэувэжыпатэкьым. МелыIыч, 447.*

ЗЭФИУВЭН (зэфIоувэ) лгэмыI. (1). ЗэфIыхьэн, зэфIэкIын, тэмэм хьун. *Мариам кьэхэкI-нехьэкI хэмылэу заныцIэу жиIащ и Iуэхур хьарзынэу зэрызэфIэувэм цыгуфIыкIыу, арицхьэкIэ и лIым ицIриггэгуэжащ; – Хьунуккым ар. Лэчымэ, 390.*

ЗЭФИХЬЫН (зэфIахь) лгэI. (1). Зым адреим зыгуэр трихуэ ирихьэжээн. *Кьуажэм дэсыр я унэм ицIэмызаггэуэ кызызэхуэсат хьэггэуэлIыггэуэм хэмытым и махуэ мыггэуэуи, фызышэр узэрыхуейм хуэдэ хьуащ, кьуажэ гьунэм ТхьэцIаггыжэ пэмыжыжэу губггэуэишхуэм шыгэажэ ицацIащ, дэ ицIыкIу бла зацIэу ныпыр зэфIахьу. Лгэпсэ, 117.*

ЗЭФИЭЦIЭН (зэфIоэцIэ) лгэмыI. (1). ЗэфIэуэн, кьэггэша хьун. – *Дэнэ дэж а гьуэгуэ мыггэуэ ежэам дыркгуэ кыитридзар, хьэжы? – жиIэри зи лгэакгуэ псыггэуэр рессорэм хуэдэу зэфIэцIэ Бэтокгуэ кIыхьыжэ ицIэуицIащ. Хьуэпсэггэуэн нур, 78.*

ЗЭФИЫН (зэфIиц) лгэмыI. (3). ФIыгуэ зэхушытын; жэггэуэггэуэ, биггэ зэхуамыэн. *Иналрэ Кьаздэжэрийрэ зэфIккым, иггэацIэми зонькгуэжэу, жаIэу куэдэм кэапсэлэу цытамы, иджы мес еплэ, тIури зы машинэм ису гьуэгуэ тетиц, ауэ, нобэ Лу кызырыфIэцIыи хуэдэу, а ллIтыр зэцыгуфIыкIыу кьэггэуэгурыкIуаккым. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 527. Сьт лгэпккы ирехэу, мэкьумэшыцIэхэр, рабочэхэр зэщиц, диныр араккым ицIыхур зэкьуэи зыцIыр, зэдэлэжэныр арац, рабочэ муслгэмэныр рабочэ кристэным и кьуэшиц, муслгэмэныр рабочэ джаур помещикым жыжэу зриггэкIуэлэнуккым, ауэ ицымрэ помещикымрэ зэфIынуиц, я диныр зырызми. Хьуэпсэггэуэн нур, 177. Аннэрэ абырэ [ЛатIифэрэ] зэфI дьидэу цытати, иджы зэфIэкIуэдыжащ, нэмылэ зрах, си отпуск кьэзгэанэу кьэзгэзэжауэ Лэтифэ ицIэмэ, си фIэц хьунуккым ар абы и гуапэ хьуну, уеблэмэ адэмыдэкIэ и нэр дьIуу хуежээнэ. Лгэпсэ, 8.*

ЗЭХЭВЭЗЭХЭЖЬ (1). Зэрызекгуэ, зэрызехьэ. *Астемыр цхьэггэубжэмкIэ екIуэкIри, уэрамыкIэ пгэмэ, ицIыху зэрызехьэ, зэхэзэхэжэ кьомыр илгэгууэ уващ. Хьуэпсэггэуэн нур, 114.*

ЗЭХЭВЫХЬЫН (зэхэвыхь) лгэI. (2). АдэкIэмыдэкIэ кьитхьун, кьиудын. *Зеплэхьри [Локотом] а ицIыпIэм зауэ зэрыцекIуэкIар IуицIиц, танкым, топышэм ицIыр зэхэвыхьащ, гуэдэри зэхэута хьуащ. Нал кьута, 241. Дунейкьутэжу, дэни сыплгэм, Топышэм ицIылгэр зэхэвыхьт. Зауэ жыхуаIэм и хьыбарыр. «Ваггэуэ махуэ», 92.*

ЗЭХЭГУЭШЭЖЫН (зэхэгуэшэж) лгэI. (1). Iыхьэ-Iыхьэу зыгуэр зыгуэрхэм ятегуэшэжын. *[Астемыр:] Пыцыжэ-уэрккыжыицIы ушаскIэ яIар зэхэдгуэшэжыну арац ди мурадыр. Хьуэпсэггэуэн нур, 249.*

ЗЭХЭГУЭШЭН (зэхэгуэшэ) лгэI. (1). Iыхьэ-Iыхьэуэрэ зэпыудауэ псоми яхуэгуэшын, ятын. *Иужьым лгэпккэ зырызу Тэрч областым хыхьэу цыта псори зы республикэ ицацIыи, осетинхэм я гугэат Кьэбэрдейр абыкIэ арэзы мыхьуу, я Iэтицхьэр кьэуври жиIащ; ди ицIыр зэхэгуэшэу ддэнуккым залымыггэкIэ ттефхьыну фи гуггэмэ, республикэм дыккыхокIыжри хэку ицхьэуэу дыккэонэ жиIэри. Лгэпсэ, 88.*

ЗЭХЭГГУЭШЭЖЫН (зэхэггэгуэшэж) лгэI. (2). Езы Нахьуэ тхылгэIэ Iэзацэтэккым, итIани зыри зэхимыггэгуэцэжу хэт кьакIуэми еупицIырт... Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 503.

ЗЭХЭГГЭГГУЭШЭН (зэхэггэгуэшэ) лгэI. (2). Зэхэггэзэрыхьын. *Зэхэггэгуэцэжэ, [Елдар жриIэу] – жиIэрт старшынэм. Хьуэпсэггэуэн нур, 56. Хьэ кьахыхьэу [хьуишэм] захиггэгуэцэу цыхьэти ицыIэц. Мазэ ныкгуэ цхьуантIэ, 541.*

ЗЭХЭГГЭЖ: Ø **зэхэггэж ицIын** (5). НэфI-ней зэхээн; зыгуэр кьыхэггэщхьэуцIауэ Iейуэ

хуштыгын. Зэуэр нэклэ имылгагуми, Зауэм ешгыр зэхэггэж. Зауэ жыхуалэм и хыбарыр. «Ваггуэ махуэ», 93. Мыр си быни, мыр хамэци, жысгэу зэхэггэж сицакгым, си шлалэхэм уакгыхэжэпхыклайц, зы зэман нэцхгэяггэу тлэггэуари тлуэтэжаиц [Гурарэ Квэзджэрий жригэу]. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 585. Уэ сымт бзэклэ урсэлгэми, Тицгьркгым дэ лэпкэ зэхэггэж; Уи нэр фгьклэ кгыдэплгэмэ, Гурылэ кгабзэр доггэпэж. Фыкгэблаггэ хьэщлэ. «Партыр ди пашэу», 100. **Зэхэггэж цымылэн** (2). Нэфл ней хэмылгу, псори зэхуаггадэу шыгын. Мэрэмкганыр нысаиз жигэу хэмытыххэнкли хэунт, и жаггуэзгым я нэр ирыриггэцигьжыну имымурадтэмэ, сьту жыпгэмэ Инал цукгуэдиат: цхьэж зыфлэггьркгым крешиз, хэт дэкуэнуми дрекуэ, лэпкэ зэхэггэж цылэкгым, жигэри. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 574. – Инал клэмунистц, – жилаиц Астемыр, – клэмунистым дежклэ лэпкэ зэхэггэж цылэкгым. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 520.

ЗЭХЭГГЭКЫЖЫН (зэхеггэкьж) лгэл. (3). Зэхэхауэ, зэхэзэрыхьауэ шыгатахэр зэхэхыжын, шхьэхуэ-шхьэхуэ шгыжын. Квэралхэм я гьунапкэраггым бзэм и гьунапкэпэр – а тгур зэтемыхуэмэ, уцгьизэныкгуэжкун цылэкгым, дуней дзытетым цгьхур зэхэггэтишаггэуэ, зэхеггэкьж, цызэхиггэкьжкэ хьэдзитл зэмылэужьыггэуэр зы нэм исынклэ мэхуэ лэджэри. Кхьэлэггунэ, 379. Цгьхум я гунэм уемыуэ, жалэм едалуи геймрэ фгьмрэ зэхэггэкьж. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 544.

ЗЭХЭГГЭКЫН (зэхеггэкь) лгэл. (39). 1. (27). Налуэ кьэщгын, белджылы шгын; зэггэщлэн. Ротмистрым гухур [Нурхэлий и кассэр зэрахуницар] зэхиггэкьгым тхылгымплэ дапиэ итхами зьтришцгьхуэ зэриггэтицла кьомри зыми цымышчу кьэнэжаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 240. Лыггур цгькьлуи гулгитиц; дадэ фоч гын зэхилхэа и ужьклэ, фоклэцгьркгым афэ джанэр зыфлэггым деж флэггэци, кьыфлехри еггауэ, фоч гыныр хьуарэ мьхуарэ зэхиггэкьгын цхьэклэ. Лгэпсэ, 101. Локотош и гум кьэжкьжэиц Якгуб и гухур зэхиггэкьгын Бахгэуэм и пцэм дэслэхгэни, жигэуэ Зулкэарней жигэуэ зэрышцитар. Нал кьута, 261. 2. (12). Зэхэхун; зэхэхын. Беймрэ кьулейсызымрэ псом нэхгэр нэхгьыфлу зэрызэхэбггэкьгынур я кьамэрт, дамэтелгым хуэдэу абы цхьэж и мьлгкур здынэсыр кьиггэлггэуэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 84. [Инал Нахгэуэ жригэу:] Унелуанрэ умьпелуанрэ си гухуэц иджыпстэ зэхэдмыггэкькэмэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 674. Уэрам еуэклэплэм деж уауэ бзэрым кгуэ-кгэкуэжым еплгэу шытт, ахгэиэ зи куэд зи гуфлэклэ хуабэмрэ зыцгьуэггэ мьхуанумрэ зэхиггэкьгын [Квэрэмьрэ]. Лыггэ, 408.

◇ [И] **Лыггэ зэхэггэкьгын** (1). Еплэ **Лыггэ**.

ЗЭХЭГГЭКЫФЫН (зэхеггэкьф) лгэл. (2). Зыгур бггэнэгуэнэ, белджылы кьэпшгьгын пхуэзфлэггын. А кьомыр [дунейм кьышцгьхуэ зэхуэжкьгынггэхэр] хэт зэхиггэкьгынфын? Хьуэпсэггэуэ нур, 157. [Фуаз:] Ггэуэ дзэыггэлггэуэ зггэунэхуну сеутицлаиц; – Махгэиэхгумрэ махгэиэбзымрэ пхуэзэхэггэкьгьфрэ? – жыслэри. Хьэщлэ лгэплэ, 398.

ЗЭХЭГГЭЛГЭЛГЭН (зэхеггэлгэлгэ) лгэл. (1). Шыкьуей шгын, зэхэггэщлэщлэн, кьутэн. [Алыджыкьуэ:] Налэзыплэм сэххуэ пцлэнэр вууэ мывэм кьытридзаиц, ар кьэсцитэжыху, сэххуанлэри и кьарум кьызэрихьклэ бжаблэм еуэри хьэлэчу зэхиггэлгэлгэри кьысхуидзыжаиц. Мелыгьч, 445.

ЗЭХЭГГЭКЫН (зэхеггэкь) лгэл. (1). Зэхэхун, зэхэггэщхьэхукьгын. Ауэ цгьхуитл зэцхуэ дунейм теткьгым, дауэ я псэклэ ар зэрызэхэбггэкьгынур? Хьуэпсэггэуэ нур, 266.

ЗЭХЭГГЭПШЭХГЭУЭН (зэхеггэпшаггэуэ) лгэл. (1). Зэхэггэзэрыхьын. Ар зы, етгуанэу, колхоз псалгэр советскэм нэхгэ кьабьл шгьгьни, жылэм я унафэм нэхгэр, сьту жыпгэмэ, колхозым молэ хэткьгым, кьуажэм молэри кулак сьтри дэси, а псор зэхэбггэтишаггэуэмэ – кьэзэггьркгым. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 648-649.

ЗЭХЭГГЭЩЭЩЭН (зэхеггэщлэщлэ) лгэл. (5). Зэхэкьутэн, зэхеггэлгэлгэн, хьэбэсабэр кьыхуэггэкуэн. Арицхьэклэ дэнэ – лыжыхэм я нэмзэыбзэр Алыхьым зэхимыхарэ е нэггэуэцл, мэжджытым бомбэ кьытехуэри, бьын зэхиггэщлэщлэмэ и цлэггым хьэдэ пгьыцл кьышцлэхыжаиц, жылэм я хьэдаггэиц. Нал кьута, 223. Топу дилэр мо кьуэзэггэнаплэм кьыкьуэжкьуэри бийм я топыр, я пулеметыр зэхэггэщлэщлэ, ерплану дилэри мы шгьгьплэм кьолгэтыкгьри кьалэ гьунэм деж екуэжкьуэ шгьгьплэ зацлэщлэ, бийм быдангэуэ ялэр араиц. Лыггэ, 410. Шкуро и дзэр кьуажэм кьышцымыуыггэуэ, жыг лэджэ ираудауэ, бжыхьхэр зэхэггэщлэщлэуэ, хадэхэр зэхатгьхьауэ кьагганэри, Налшыкклэ гунэтлэиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 285.

ЗЭХЭГГЭУЭЩЭЖЫН (зэхоггэуэщлэж) лгэмьл. (2). Зэхэзэрыхьын. Губггэуэрысхэмрэ кьалэдэсхэмрэ зызэраупсея цхьэклэ зэхэлгэадэри зэхэггэуэщлэжэуэ яукгьри умьшгэуэ зэауэрт. Кхьэлэггунэ, 378.

ЗЭХЭГГЭГГЭУЭЩЭН (зэхоггэуэщлэж) лгэмьл. (3). Зэхэзэрыхьын. Джабэр джафэц икьли заницлэц – Нэм илгэггур зэхоггэуэщлэж. Жыжгэуэ уеплгэмэ... «Батырыбжэ», 157. Кьуришцхьэм телгэ уэсыр цхьуантлэафэ хьуаиц уафэ цхьуантлэмрэ абырэ зэхолгэдэ, зэхоггэуэщлэж. Шгьнэхуэжыкьуэ, 53.

ЗЭХЭДЗЫЖЫН (зэхэдзыж) лгэл. (1). Зэхэщыпкьгьжын, зэщхьэрэ зэмыщхьклэ гьэшыжын. Дыггурьггэуэщлэж лгьуэбьдхэмрэ лэхуэлгэххур ягыгьуэ, шы лэджэи ялэу кьышцамьуыцхь цылэкгым, зэкьуэгуэуэ кьанэцлэхуар кьаубьдри «ггэр унэм» шлэдэрти, Тьркум ирацэт, зраицями кьышцхуар зэхэдзыж эзым зэрыфлэггьгым хуэдэуи, шлалэр цхьэхуэу, хьиджэбзыр цхьэхуэуи, жэщым кхьухьым из яцгьри уаситл-уасицлэ ар зрацэжыр кьышцэцлэххэнукьгым. Лгэпсэ, 31.

ЗЭХЭДЗЫН (зэхэдз) лгэл. (5). Лгэужыггэуэжкьлэрэ цхьэхуэ-шхьэхуэ шгын. Ггькгэм флэмышгьгьри тгууэ зэхэдз, нэхгьыфл дьидэр цхьэхуэу ггэтигьлэ, матэм илгэу адрейр тажэджэм из шгэуэуэ кьышцым шлэггэуэуэ, жьгэуэм пэмьжыжгэуэ. Лгэпсэ, 101. А кьомыр зэхэдзын цхьэклэ, уемылаллэу

хвуртэквым [Иэцхэм я фэхэр]. Мелыгч, 461. Хварзынэц, жыглар сым, – жилэрт Къазджэрий [Лу кыжриэу], тхылхэр зэхидзурэ. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 601.

ЗЭХЭЗЭРЫХЫН (зэхозэрыхь) лъэмыI. (6). 1. (4). Хьэпшып зэмылIэужьыгъуэ гүэрхэр, пкыгъуэ зэхуэмыдэ гүэрхэр зэхыхьа хьун. Шу кьомыр зэрыIыгъуэ губгъуэм иту здэкIуэм, мо кьалэ гьунэм нэблэгъауэ сэххуэм и пIалгэр кьэсакгэ жалэу зыщрачым, лъэгъуыпкыуицэ зэхэзэрыхьа хуэдэу огнемет кьомым кьариху мафIэр лыггэ зэдза мэз я пацхьэм кыхуытIа хуэдэу дзэм кьажьэхэуац. Лыггэ, 411. Кьэрэжьи кьэгубжъауэ бзаджэр пэцэм третхуэ, тхьэм ецIэ, ахьинэ зэмылIэужьыгъуэ кьратар фIызэхэзэрыхьа. Лъапсэ, 39. Iугъуи жьэрыми зэхэзэрыхьэр Кьысцихьэ закгуэм сыкгэиIыснущи. Си илгэсицэ. «Щхьэлкыгуэ», 395. 2. (2). Зэрыщытын хуейм темыгу зэхуэакIа хьун, зэIыщIа хьун. – Дунейр зэхэзэрыхьащи, гүзэвэгъуэц, – жиIэрт ТIалиб, – убэлэрыгъыну Iэмал иIэгъым. Щынэхужьыкыгуэ, 14. – Цыжьбанэм и гур кьыицIэгъуац: – Ей, арац, дунейр зэхэзэрыхьащи псори. Кхьухь пхэнж, 495.

ЗЭХЭЗЕЖЭ: ЗЭХЭЗЕЖЭ ХЬУН (3). Пейтей, хьэжэпхьажэ хьун. [-ЕмылIджым кьекъу уанэ темылгъу! – Щамхьун цыжиIэм:] Бом Iутхэр зэхэзежэ хьуат. Хьуэпсэгъуэ нур, 162. Пцэдджыжь гуарым зэхэзежэу ЦIыхухэр хьуауэ илгэгъуац [Федот]. «Бдзэжьещэм ипхуэ», 160. Райцентру Локотши сымэ зыдэсри зэхэзежэ хьуац. Нал кьута, 293.

ЗЭХЭЗЕЖЭН (зэхэзожэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым игъгузэвэн, хьэжэпхьажэн. Тырку хьумакуэхэр пIащIэ-тхьытхьыу зэхэзежэрт, зыгуэр яфIэкуэдэ хуэдэ. Лъапсэ, 40.

ЗЭХЭЗЕХУЭН: ЗЭХЭЗЕХУЭН ЩЫН (9). ГьэпIейтеин, гьэгүзэвэн, мыггэпсэун. Лу цыкIу гьыным хуэдэу и жагъуэ мэхуэ Саримэ зэхэзежэун яцIауэ бэлыхь зэрыхаггэтыр. Хьуэпсэгъуэ нур, 136. Зы мывэзихуэ гуэрым деж нэсри, зэдэзэкъуэр мывэ кьуаггым кьуэгъуэлъхьац, хьэIэкхьуэкIэр кьаггаицэу, зэхэзежэун яцIу цIыхур зэрыггэIийуэ цызэхыхым. Лъапсэ, 70. Щымахуэ уаеи цIыхур зэхэзежэун яцIауэ, лей кьызылгъыср куэдт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529.

ЗЭХЭЗЕЩХЬУЭН: ЗЭХЭЗЕЩХЬУЭН ЩЫН (3). КьыхуэмыщIыхужын. Иринэ [Iыи] еплэри зэхэзежэун ицIа цхьэкIэ, зиумысыжаккым: – Зи укьызоцIыхужыр, – жиIэри. Нал кьута, 240. Кьэкуар Астемыр зэхэзежэун ицIаккым, модрейри нэцхьыфIэу кьытежъац: – Сэлам алейкум, Астемыр! Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 566. Иджыри кьэс жейуэ хэлгэ тыркухэр гужьеати, кьэгъуар кьагурылуэху, убыххэм Iэци фоч гыни кьамыгганэу ягъуэтыр зэцIакъуэри, кьыщаггэзэжым, Дэфэрэдж и лыр е зэхэзежэун яцIу кьаукIа, е тыркум япэцIэхуа, сымми кьаукIауэ и хьэдэр кьыдахьжри кьаишэжауэ цытац. Лъапсэ, 59.

ЗЭХЭКУН (зэхэкуш) лъэмыI. (1). Зы щIыпIэм щыщын. [Осетием ирата адыгэ кьуажэм дэсхэр

кьызэцIэхьеат:] ИгъацIэм дызэхэкуу цытац. Лъапсэ, 73.

ЗЭХЭКЫЖЫН (зэхокIыж) лъэмыI. (2). Зэхэта, зэгүэта гүэрхэм зырыз зацIыжын, заугуэшыжын. Советскэ властыр уваггаицэу лэпкэ Iэджэ зы республикэу зэгухьати, мазэц республикэр зэрызэхэтар, цIым цхьэкIэ зэныкгуэзхуэхуэ кьалэтри зэмызэгъуэ зэхэкIыжаш, хэIыр хамыггэIыну и ужь ита пэтми, мышкыишхэмрэ осетинхэмрэ цIыр кьемэцIэкIырти, адыгэм зыкьомрэ кьедэуац, арицхьэкIэ зэгурыуаккым. Лъапсэ, 86. Дунейм и нэгум Iэджи цIэлгт, Пизэр зэжьэхэуэм зэхэкIыжырт. ПцIыхьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 52.

ЗЭХЭКЫКIЭ ЗэрызэхэкI щIыкIэ. (1). Ди фIымрэ ди жагъуэгъумрэ зэхэбггэIынуэм, арац и зэхэкIыкIэр. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 574.

ЗЭХЭКЫН (зэхокI) лъэмыI. (7). 1. (3). IупщI хьун, наIуэ хьун. Мис итIанэ шыгъуэ зышхари псы ефари зэхэкIыни. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 569. ЯжыдIэ ахэм гуащIэу: ЩIэмрэ жьымерэ зэхэIащи, ЩIэм текIуэну жьы кьэхуаккым, Дэриц ицIэ зацIэм кьыхэIари. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 410. Жьымерэ ицIэмрэ цызэхэIэти ЩIэр егъу бзаджэм дытекIуаккэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 409. 2. (4). Лъэныкгуэ зырызкIэ зыгуэшыи. Астемыри псалгэр зэпимыггэуэ лыжьыр хиггэзыхьат: – Хэт нэгъуэцIу гъуэгъуитIыр цызэхэIым деж тета, здэкIуэнур имыцIэу? Хьуэпсэгъуэ нур, 267. Джэлил зэхуэпса абгъуэр ницIауэ Iувым хьэIыхьауэ жьыг кьудамищыр цызэхэIым деж дэтт, ныIэ фIыцIэишхуэм хуэдэу. Бабышкыгуэ адаккэпщ, 493. – Мо зыишбу вагъуэм еплгьыт, унагъуишбу зэхэIац. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 102.

ЗЭХЭКЪУТЭН I (зэхэкутэ) лъэI (16). Зэхэггэщэщэн, еуэрэ зэпкьрыггэхун. ЦIыхур зэрызэхэрт, зэауэрт, тыкуэн сьтхэр яггэсырт, унэ цхьэггубжэр хьэбэсабэу зэхэкутэрт, автомобилхэм мафIэ ирадзырти, кьалэр Iугъуэ фIыцIэм уиггэлггэгуртэккым, физхэр, сабийхэр зэцIэкъуггэрт, топ уэ маккым тхьэкIумэIуныр Iуауд жыгIэнт. Кхьэлэггунэ, 378. Хьэцхьэтеуэм зэхэкута жьыггэм я цхьэкIэр кьафIэлэлу ницIантIэм дэтт, езы унэри нэцхьейт, бжэ-цхьэггубжэ сьтхэри ггэбыдауэ, кьыицIэкIи цIыхьэжи цымыIэу Iэуэлъауэниэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 301. МафIэгу гуэр, вагонхэр зэхэкутауэ, зэхэцIэлауэ, нэхьыбэм я цхьэггубжэр хьэмылгъуэ кьытелггэдащи, псори абы итIысхьэну йоIэ, зэроггэIий, зэрызохьэ. Нал кьута, 217.

ЗЭХЭКЪУТЭН II (зэхэкутац) лъэмыI. (2). Удын ирадзурэ зыгуэрым и Iэпкьлгэпкэ с.ху. сэкъат игъуэтын. И лгакъуэ лъэныкгуэр зэхэкутауэ зы сэлэт гуэр госпиталым кьаишэц. Хьуэпсэгъуэ нур, 178. [Мариаи:] Назифи сеплгэм – и нэпкьлгэпкьыр зэхэкутащи, лъыпсыр кьожэх. Лэчымэ, 396.

ЗЭХЭЛГЭДЭЖЫН (зэхолгэдэж) лъэмыI. (1). Зэхэзэрыхьауэ псори зэхэтын. Жьыгым кьэлггэлгэх цыр цалггэгуэм, ницIантIэм дэт джэдгкэзыр

зэхэлгэдэжауэ зодауэ, зоникьуэкьу: – Мыдэ мыр!
Бабыщыкьуэ адакьэпшц, 493.

ЗЭХЭЛГЭДЭН (зэхолгэдэ) лъэмыI. (8). 1. (2). Гуп зэрыгьэхьун, зэкьуэувэн. *Пицым адыгэ цыгьубз напэр трихати, абы игьэулгьия цыгьубз кьомым я Гьхьлы, я лыджанэ цыIэм, я дэлху ялхэр зэхэлгэдэри кьызырыгьэгубжьаиц; ди лъэпкь напэ фи пицым трихауэ хуэдмьдэн, жиIэри.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 616–617. Куэд шцIакьым, *Сентрал суд Гьуэху кьылькьуэкIынкIэ хьунут, и лъэпкьыри зэхэлгэдэу дэлэпкьуэзгьу хуэмьхьуатэм.* Шьнэхужьыкьуэ, 13. 2. (1). Зэрызехьэу зэхуэжэсын. *Губгьуэрысхэмрэ кьалэдэсхэмрэ зызыраупсея цхьэкIэ зэхэлгэдэри зэхэгьуэцэжэуэ якури умыщIэу зэауэрт.* Кхьэлэгьунэ, 378. 3. (5). Зэхэхуэн (п.п., пситI-шы). *Гьуэгуанэ Iэджэм дахэдэу ЗэтхьэлIэжауэ уцие, ПситI зэхэлгэдэм дыхуэдэу, Ди Кьэбэрдэири Россием ГьуэмькIыжыну гухьакьэ, Ар насып ини тхуэхуакьэ.* Россие. «Мьивэ хуабэ», 94. *Уэсытс заицIэу псынэ кьуэнтсэ Шхьэлыкьуэпсыр зэхолгэдэ.* Шхьэлыкьуэпс. «Батырыбжьэ», 20.

ЗЭХЭЛГЭХЬЭН (зэхелгьэхьэ) лъэI. (1). Зэхэгьэзэрыхьын. *Жьыбгьэм Iэцилпхьуэтаиц Анчарэ иыгьэ газетыр, и цхьэцэри зэхилгьэхьаиц, уэиш ткIуэпс зырызхэри кьызэпхидз хьуаиц.* Шьнэхужьыкьуэ, 51.

ЗЭХЭЛГЬХЬЭН (зэхелгьхьэ) лъэI. (43). 1. (29). Зыгуэр кьэгупсысын, тхын (п.п., усэ, уэрэд н.кь.) *А уэрэдхэр эзы Думэсарэ зэхилгьхьэрт, е Астемьыр хуэзэхилгьхьэу, е и цхьэ Гьуэху хэту, инькьуэм и кьуитIым яхуиусу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277. *Инал кьээтэджаиц: – ФьнакIуэ, «Инал и кьафэ» жайэу кьафэ цызэхалгьхьакIэ, едгьэуэниц а кьафэм, – жиIэри.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 597. *Бжэй мэзыжьхэм зэхалгьхьауэ Сэ уи тхьыдэм сеггэдэIу.* Шхьэлыкьуэпс. «Батырыбжьэ», 21. 2. (3). Зыгуэрхэр зэхэгьэзэрыхьауэ, зэлыщIауэ зыгуэр кьыхьэцIыкIын (п.п., хушцхьуэ с.ху.). *Шьыгьур цыкIуи гу лъитаиц: дадэ фоч гын зэхилгьхьа и ужькIэ, фокIэцIыр афэ джанэр зьфIэлгьым деж фIэлгьыи, кьыфIехри егьауэ, фоч гыныр хьуарэ мыхьуарэ зэхигьэкIын цхьэкIэ.* Лъапсэ, 101. [Чачэ:] *Шхьэ кьагурымыIуэрэ [Нахьуэ] цырибоньнишэу хушцхьуэ зэхэлгьхьэ зэрымыхьур?* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 504. *Фоч лъэдакьэри чэщейм кьыхищIыкIыри зэригьэпэцыжэ нэужь, кьабзэлгьабзэу илгьэцIыжри эзым [Шьыгьур] зэхилгьхьа фоч гынымкIэ иуэдиц, игьэуэжри еплъати, Алыхьым кьыуэзэритынт.* Лъапсэ, 111. 3. (5). Зыгуэрхэр зэхуэхьэсын; зы щIын. *Шьымыхьужым, ахьшэ зэхалгьхьэри Исуф цхьэкIэ шэсууэри кьрагьэутигьыпэцыжати, екIуэлIапIэнишэу уэрамым кьыданэнт – аргуэру Мариамрэ Назифэрэ я деж кьэкIуаиц, кьелгьэIуну.* Лэчымэ, 397. – *Фэ фхуэдицIыи яIэр гьаицIэу Зэхэлгьхьаи, сэ си ныбжьым Ебгьэпэцами, хьуниц нэхэ маицIэ, – Кьрегьажьэ псалгьэ лъыжьым, – Куэд згьэцIами, Iейт си гьаицIэр, Куэд слэгьуаи, фьыр си маицIэт.* «Тисей», 482. *Астемьыр кьыуауэ кьэпсалгьэрт, колхоз зьдвгьэцIи нэхьыфIиц, ди мыльку зэхэлгьхьэрэ ди гуаицIэдэкIри зы тицIымэ, кьуажэр*

унэни, жиIэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 627. 4. (3). Зэхэбжэн, зэхэлгьытэн. [Елдар псоми гу лъитат:] *ЗэIуицIэм хэту зи цхьэ фIэхуа кьомьыр шцIлагьгьум, эзы Астемьыррэ Нахьуэрэ гужьыя хуэдэу зэрыщытыр – псори зэхилгьхьэжри кьыгурыIуаиц я Гьуэху зэрымыщIагьуэр.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 660. *Борей Пьыжьынэ зэрысIыгьурэ Iэджи шцIаиц, криминальнэ абарту абы кьыхуэгуэри кьыхуэмьыгуэри зэхэлгьхьы, игьэунэхьуар зыхуэдицыр кьэпцIэниц, ауэ а цыгьубзыи и цIэ IейкIэ цыIуар и анэ шьпхьу зи цхьэ закьуэ – зи лъакьуитIу псэуар Iа нэужьыи.* Лъапсэ, 20. *Ди псыр кьыуарэ, псыхьэлгьахуэр Кьуэм цызэхэлгьхьэу зэупсейрт.* Ньжэбэ жэци, нэхур шьху. «Шхьэлыкьуэ», 384. 5. (3). Зэхэгьэуэвэн. *Уголовнэ кодекс жыпIэнуици, гукIэ еицIэ [Мэмэт-шцIакьуэ], эзым зэхилгьхьа хуэдэу, зыгуэркIэ следователь и ужьым кьыхьэмэ, хейуэ зэрыкьIын гьуэгуэ кьэгуэтиф, следователым и Гьуэхур фIызэхегьэзэрыхьэри.* Лъапсэ, 96. *Уеллэмэ, я нэхьыбитIыи ящыгьуицэжэиц мьдрисэм шеджауэ зэрыщытар, ягури я псэри етауэ школым шрагьаджэ, алфавитыицIэ зэхалгьхьэ, тхьылгь ятх, я акьыл кьыхьэ кьагьанэргькьым.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 640–641. *Сентябрым и 25-м Баку сынэсауэ фьзгьэлгьагьуни, жиIэри Гитлер график зэхилгьхьаици, а графикыр мэлгьэлгьэж.* Нал кьута, 256.

ЗЭХЭЛГЬЫКIЭ (1). Зэрызэхэт Гьхьэхэр, зэхэтыкIэ. *Абы и Iэмалыр, а псалгьэм и зэхэлгьыкIэр дауэ зэгьэцIа хьуну, жиIэу арат Лу зэгупсысыр.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 609.

ЗЭХЭЛГЬЫН (зэхэлгьыц) лъэмыI. (7). Зыкьому зэхэтыи. *Эзы Абу-Деруиши и унэгуаицэм мрамор фIыцIафэмрэ мрамор тхьэмбылыфэмрэ я дахагьэм дихьэхьуэ зэрыщытар и гум кьэкIыжати, цыгуфIыкIаиц: «А мьивэ зэмьфэгьуитIыр зэхэлгьуэ зы сатырыр фIыцIэу, зы сатырыр тхьэмбылыфэу мэжджытыр эзгьэцIэмэ, дахаицэ мыхьун уи гьугьэ?»* Кхьэлэгьунэ, 376. *ГьуицI зэхэлгьумьивэ иньр – Швед лэжьакIуэм ариц я тыгьэр, Я лэжьыгьэиц ар цыгьу минхэм, Ариц абыхэм яIэр фIыгьуэу.* Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 62. *Мырзэ утыкум кьоуэри икьукIэ псалгьэ хьэлэмэтхэр жэIэ, усэ заицIэу зэхэлгьу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 670.

◇ [Я] **Гьхьэ зэхэлгьын** (2). Еплэ **Гьхьэ**.

З Э Х Э М Ы Г Ъ Э Г Ъ У Э Ш Э Н (зэхигьэгьуащэргькьым) лъэI. (2). Зэхэмыгьэзэрыхьын, зэхигьэцхьэхукифу шьыгьын. *А ахьшигьыри зэхимыгьэгуаицэу Нурхьэлий ахьшиалгьыи дилгьхьэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 205. *IэдэунафэхуаицэцIагьавзукьаишэр зэхимыгьэгуаицэу икIи нэхэ шабэу хьэжэну, кьэпэи хьэрф тритхэри нэхэ IуицIу икIи зэхуэдэу тритхэну, абы ищIыIужкIэ хьэжьытицIэр имыхьуэжыну, я дежи имьшиэну.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 653.

ЗЭХЭМЫЗЭРЫХЬЫН (зэхэзэрыхьыргькьым) лъэмыI. (1). Зэфэзэц мыхьун, зэхэмыхьэпэн. *Уафэр кьалмыкьэ шей зэрыт шьуаным еицхьыц – пиэр зэрызохьэ, хужьри фIыцIэри зэхэту, шейи шэ хэIауэ зэхэмызэрыхьа хуэдэи.* Шьнэхужьыкьуэ, 52.

ЗЭХЭПШЭХҮЭН (зэхопшахуэ) лэмыI. (1). Зэхээзэрыхын. *ШханIэм «жыныибэри», «крушкIэишхуэри», «крушкIэ цыкIури» – псори зэхэпшэхуэуэ стIолым цыбггэдэси, Къазджэрий къакIуэмэ, жIаIу нэлгэу. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 603.*

ЗЭХЭПШЭН (зэхепшэ) лэI. (1). Зэхэггээзэрыхын. *Дэ тIур [Фэуазрэ и шымрэ] дызэргыгуэтыжа нэужь, и гугъа хуэнт дяпкIи дызэггусэну, ди унэ сиэжрэ зы зэман мэкгу хьэжыггэрэ хуэнциейрэ зэхэпшэуэ Iус хуэтицIу, цIыIэ хгумэ, шэциым уэниэку хуэцIэтлгхьэу, псынэм къитишрэ псы едгъафэу зэрыщытам хуэдэу а махуэр къыхуихуэну. Анка, 384.*

ЗЭХЭПШЫТIЭН (зэхепшытIэ) лэI. (4). 1. (1). Зэхэггээзэрыхын, пIытIурэ шабэ шIын. *Шхэжэ и кIэртIоф пюрер зэхипIытIэу, гыуцI лошкIэмкIэ дзэху шынакIым зэуэ теуIуэрти ишханIэр кIыц хуэуэуэ къыпIэицIырт. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 556. 2. (1). Зэхэггээзэрыхын, зэхэпшэн. [КъандыцIэ:] Ауэ сэри кхэуейжапхгэ тIэкIу хуэсицIыхукIэ пIастэмрэ махъсымэмрэ зэхипIытIэри кхэуейм дедзакгэурэ шэ-пIастэм хуэдэу зэдишхри тэджыжаиц, тхъа, кхэуейжапхгэми IэпкIэ емыIусэу аргуэру «кIушай» жысIуэрэ сфIыдэкIыжаиц [хьэицIэр]. Алгхьэ, 85. 3. (1). Зэхэкьутэн, Исраф шIын. *Унэгуацэр джэдэциым къыицIыхьэу адаквэр матэм ису шылгъагум, епхуэри адаквэм и дамэ узыр нэхэри иггэуэу кэридзаиц: – Бабыц джэдыкIэр зэхэпIытIэну ара узыхуейр, – жиIэри. БабыщыкIуэ адаквэпш, 487–488. 4. (1). зэхь. КIэнтIу псалгъэн, нэгъсауэ, гьхуэуэ псалгъэхэр къыжгъэдэмыкIын. Сонэ инэрал цыкIур кIиуэ псалгэрт, псалгэхэр зэхипIытIэ хуэдэу. Хуэпсэггэуэ нур, 126.**

ЗЭХЭСЫН (зэхэсц) лэмыI. (54). 1. (32). Зэхэтысхьэу, гупу шысын. *Бэлацэ ижаггэуэтэкIым гуацэр къызэрелгэIу и Iуэхутхьэбзэр хуицIэну, сымт цхьэкIэ жыпIэмэ езы дьидэр квалэм цIэкIуэн хуей шылэнт – зыкIом лгандэрэ фэтыджен ямыIэу ныцIхьэцхьэкIэ кIыфIу зэхэст. Хуэпсэггэуэ нур, 305. Хьэжыжь зыкIом кьекIуэлIам абэ яцыггэуэ, хьэжы сарыкIэ пльыжри яцхьэрыггэуэ зэхэст. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 654. И кIуэ нэхъыжыым пльыжыр гу цыкIум ириггэтIысхьэри, и кIуэши курытым я ницIантIэм дишэри къыдинаиц, кIуэ курытым, пшанэр зэрызэхэуэу, гу цыкIур пльыжыр зэрису и кIуэши нэхъыицIэм деж ишэри къыдинаиц, нэхъыицIэми и адэр и унэ шиггэIэн имыдэу, и кIуэши нэхъыжыым деж жэциым ишэжауэ нэху кьекIати, пльыжыу хьэблэм дэсыр зэхуэсауэ зэкIуэишициым егийуэ зэхэсу, Мэмэнт-шIакгэуэр яIуицIати, езыри зыцIэгупсысыжри, тхьэм елгэуаиц: «Мыбы хуэдэу жыкIат сыхъужыхукIэ, ялыхь сумыггэпсэу!» Лгъапсэ, 66–67. 2. (8). Iэнэм зэдыпэрысын. Унэми джэгур цокIуэкI, нэхъыжхэр кьэмьтэджу зэхэси, я хуэухуээн шамыггэту. Лгъапсэ, 117. Аргуэру ишын гуэишын кIамыублатэмэ, нэхъыбэри зэхэсынт. Хуэпсэггэуэ нур, 177. ХьэгуэлIыггэуэ гур кьэхуэуэуэ ефэ-еишэ гупышхуэ зэхэст,*

къызэицIэлгэуэ. Лгъапсэ, 45. 3. (4). Чэнджэщ гур шхьэкIэ е Iуэхуггэуэ гур яIэу зэлуцIэ еггэкIуэкIын. Кьуажэ Советым Нахуэ, Астемыр, Къазджэрий, Исхьэкь, Ахьа сымэ цызэхэтIысхьауэ зэхэси, ницIей зэхэтыну зэлуцIэм шыжаIэну мIэ зэхэнджэиу. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 645. Консилиуымыр куэдрэ зэхэсакIым, псом жIаIэри зэтэхуати. Лгъапсэ, 10. 4. (4). ЗэуIуу зы шыпIэм шысын, зы хьэблэу псэун. Адыгэр иггэицIэм лгэпкIэ-лгэпкIэ гIэрэ, хьэблэ-хьэблэ гIэрэ зэхэсу я хабзэи. Нал кьута, 291. ЗыкIомри зэхэсиц кьайггэ кIамыггэхьэуэ, квалэм кIуэрэ псы кIаишэу, бээзырм зыхуейр къыицIэхуэу, лэжыпIэ зыггэуэтри IэнатIэм Iууауэ, зымыггэуэтым хьэрычэнт ицIэу, мэжджытым кIуэнури кIуэуэ. ХьэицIэ лгъапIэ, 404.

ЗЭХЭТХЪУАУЭ (1). нареч. Зэхээзэрыхуэуэ, зэкIэлгхьэужыыншэу; зэхэмыхуэу. *Элеваторым деж яIэм хуэдэу гумрэ машинэмрэ зэхэтыуэуэ цызэхэттэкIым. МелыIыч, 470.*

ЗЭХЭТХЪУЭН (зэхетхуэ) лэI. (1). Зэхэггээзэрыхын. *Я ницIи я пэжи зэхэтыуэныр ШыIэ абыкIи [ахьэрэтымкIэ] зылгэка? АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм... «Ваггэуэ махуэ», 94. Иринэрэ сабиймрэ къакIуэу шылгъагум [Хьэбибэ], урысыбзэри адыггэбзэри зэхитхьэуэ-зэхитцэу хуежыаиц. ШынэхужыкIуэ, 58.*

ЗЭХЭТЫКIЭ (5). Унаггэуэ, жылаггэуэ с.ху. зэрыпсэу, зэрызэхушыт шылкIэ. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 674. – *Уэлэхьы, сэри сигу иримыхьа нобэ ди зэхэтыкIар, – жиIэри Бот и ныIэ кьуацэр иутхыицIри аргуэру зыцхьэритIэггэжаиц. Хуэпсэггэуэ нур, 261. [Думэсарэ:] Нобэ фIэкIа пIалгэ имыIэу Инал деж сыкIуэници жесIэниц ди зэхэтыкIэр. Мазэ ныкIуэ шхуэантIэ, 555.*

ЗЭХЭТУ (8). нареч. Зэггэуэу. *ТхыцIэкIэ телгу жэмым цIыр ивэрт бжъакгэуэкIэ, автоматыишэ зытэхуа и шхуэлым шэмрэ лгымрэ зэхэту кьижырт. Нал кьута, 290–291. Ггунэггэуэ физхэст мафIэр яфIэIуэхужтэкIым, мафIэм исыри исат, унаицхьэр кьэухри мафIэри, Iуггэуэри, хуэаскуэри зэхэту дрихуэят, цыхур кьиггэицтэу, мафIэ бзийм хьэблэр кьаггэнэху жыпIэнт, кьуалэбзу зи тIысыжыггэуэ хуэр гуавэу зэрызэхэст. ГүцIэггэуэ, 424–425. Куэбжэри бжэицхьэггэубжэри яггэбьдэри мылицэ тIэкIу дэсымрэ ГПУ-мрэ зэхэту адэкIэ-мыдэкIэ зыдадзаиц, кьыдэу кIуэрэ цыхур яггэишынэн яггэуэ. Зи лгэрыггэпс тIыггэ, 524–525.*

ЗЭХЭТЫН (зэхэтц) лэмыI. (105). 1. (89). Гупу шытын. *Кьуицхьэ зыбжани я шабырым фэ кIапсэ цыкIу кьешэжIауэ, я джэдыгу ггурым ицIыIуэкIэ езыхэм яцIа сэ, сампIэм илгэ, якIэрыицIауэ, нэкIуплгэ хуэжауэ зэхэтт; сонэхэр псыггэуэ хуэжауэ, я кIамэр дахэу, я пацIэр ину кьэкуат; татхэр лгъахьишэ зацIэу, мычэму зэдауэу, зэныкIуэкIуу, псомкIи мыарэзыуэ, нэхъ жыантIэмкIэ еIэрт; цыхубзэхэр цхьэхуэу зэхэувэжауэ я IэлгэицIыишхуэхэмкIэ я нэкIур цIахьумэрэ нэ закIуэмкIэ пльэмэ, цыхухьум нитIкIэ ялгъагум нэхэрэ нэхъыбэ ялгъаггэуэ зэлуицIэрт, кьэрэхьэлгкьыр цызэхуаишэсар кьагурымьIуэ*

хуэдэт. Хьюэпсэгүүэ нур, 322. Къазбэч Машевич кѳокуэж жалэу жылэм цызэхэхым, къуажэдэсхэр я клубыжь ныкгуэжгуэр зыдэт ницлантиэм эзыр-езыру цызэхуэсац, цыгухэр зэхэту илгъагумэ, блэмькыу къытхыхэници, ди гукѳеуэ кедэлуэниц жыхуауэ. Лъапсэ, 73. Цыгур цыму зэхэтти, Чопракъыпс и макъыр псыхуэм къыдэлукуы зэхэпхырт, бжей мэзыжь хагъуэ зыхидзари кѳэдалуэ хуэдэт. Нал къута, 257. 2. (7). Гуэхугъуэ гуэрым теухуауэ зэхуэсын, зэлуцлэ щыгын. Къуажэ Советым Нахъуэ, Астемыр, Къазджэрий, Исхъэкъ, Ахъя сымэ цызэхэтгысхуэуэ зэхэси, ницэдей зэхэтыну зэлуцлэм цыжалэнуэмкэ зэхэнджэцу. Мазэ ныкбүүэ щхъуантлэ, 645. Нахъуэ къыгурылуац нобэ зэхэти зэлуцлэм я унафэм Инал къызырцлэуицлэнуэр. Мазэ ныкбүүэ щхъуантлэ, 671. Дэ мыбдеж зэлуцлэ тицлауэ дызэхэти, Долэт къывым додалуэри. Хьюэпсэгүүэ нур, 254. 3. (8). Гыхэ зыбжанэу зэхэлтын; зэхыхъэн. Унэр жыы дыдэу, шукатуркэр къыкларылгъэжыжауэ, чырбыш илгъэжь къыщлэцар шацэу хуежва цхъэклэ, пэшитлу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхуэ кѳээнэт, гуэщыжыым илгъэс нэхыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэт тхуэзуаха къытфлэцлэнт. Лэчымэ, 392. Иджы Думэсарэ гыбзэ гууэ жилэрт, эзыр гырэ уэрэд жилэрэ къытхуэцлэртэкъым, уэрэдри нэспри зэхэтт. Хьюэпсэгүүэ нур, 277. Бжэныхуэуэ цыклар пажъэм хэлгэдэри бгъуэнтмэ къацтэ, жэрыгъэ зацлэклэ къуэишхуэм дэс къуажэм дэлгэдэжаци, бжэну, мэлэу зэхэт хуэиэр къыгбанэри. Лъапсэ, 55. 4. (1). Гууэ зэтрихъэн (жыг, бгы с.ху.). Мес, Ленин Гуыцыр нэпкъым тету Кѳэклуэн лэццыгъуэм лэр хешиэ, Мыбдеж фыццлэишхуэуэ бгыр зэхэтти, Кыфгыгъэм нэхур хеукъуэдиэ. Ленин лъагуэ тетц. «Шлалэгъуэ шыналгъэ», 7.

ЗЭХЭТЫСХЪЭН (зэхотысхъэ) лъэмыI. (9). 1. (6). Зыкбэм хъуэуэ, гупу тгысын, зэхуэсын. Янэм ицлалэр балигъ хуэамэ, нэхыжыхэр зэхэтгысхъэрти, зэгурылуэрт мо лэпкъым я цылэхуиц къегъэишэн хуейр, жалэрти. Лъапсэ, 65. Къуажэ Советым Нахъуэ, Астемыр, Къазджэрий, Исхъэкъ, Ахъя сымэ цызэхэтгысхуэуэ зэхэси, ницэдей зэхэтыну зэлуцлэм цыжалэнуэмкэ зэхэнджэцу. Мазэ ныкбүүэ щхъуантлэ, 645. Красноармеецхэм, зэхэтгысхъэрэ уэриэрмэ, яхуэмыхуэуэ ягъэцлэгъуэр сымт? Нал къута, 234. 2. (3). Ефэн-ешхэн цхъэклэ зэбгъэдэтгысхъэн. Езы Мэмэт-цлэцлэуэри клуэжыну арат зыхуейр, ауэ гуп зэхэтгысхъэну нэццлэишжым ар яхэмьсу дауэ хъунт, тхъэмэдэу ялэр арат. Лъапсэ, 77. Нытыр къытлгъысац, ди гъунэгъум датеклуац жалэнтти, хъэгъуэлгыгуэишхуэуэ яцлэнт, хъэгъуэлгыгуэуэм кѳрихъэллэу хъэцлэишхуэри къаишэнтти, ар я гъусэу цаклуэ клуэнтти, Хъыницлэл егъэзылэ дихуауэ дэт кхъуэпцлэцэр, зыми имылгъагъуэ, къаклэцлэишхуэуэрэ, къауклэм, хъэцлэм къыука хуэдэу къыфлагъэцлэри абы и саулыкгуэклэ арзуэру зэхэтгысхъэрэ я бзэуэм лэцлэ къытемьнэжыхуэклэ зыр зым цытхуэу хуэуэхуэ бэлыххэр жалэу. Лъапсэ, 78. Лы хуэдэллхэр зэхэтгысхъэм, Жбантлэм яиэ зи цхъэ тхъуэр,

Лыгъэр мыщлэу цагъгэдахэм Гуыцыныгъэриц дыцэ хъуар. Мыщлэр дыщэм доцлэрацлэ. «Батырыбжъэ», 149.

ЗЭХЭТЫХЪЫН I (зэхэтгыхъы) лъэI. (4). 1. (2). Адэ-мыдэклэ къэтгын, куэд тгын. Хъэбибэ и шыгъуэу хадэм артиллеристу-зенитчикхэр итт, я топхэр ягъэуэри жыг цлагъри окопэ зацлэу зэхатгыхъауэ. Нал къута, 232. 2. (2). Зэхэутэн, лъэклэ ихын. Шкуро и дзэр къуажэм къыщымыувылуэ, жыг лэджэ ираудауэ, бжыххэр зэхэгъэцэцауэ, хадэхэр зэхатгыхъауэ къагбанэри, Налшыкклэ яунэтлац. Хьюэпсэгүүэ нур, 285.

ЗЭХЭТЫХЪЫН II (зэхэтгыхъыщ) лъэмыI. (2). Зэгуэр Нурхъэлий тлэклурэ къэтэуэ къыгъэзэжати, унэ лъэгур хъэлэчу зэхэтгыхъауэ къыхуэзэжаци. Хьюэпсэгүүэ нур, 149.

ЗЭХЭУВЭЖЫН (зэхоувэж) лъэмыI. (2). Зэхэту увыжын, гуп зыщыжын. Къуыцхъэ зыбжани я шабырым фэ клэпсэ цыкыуэ къеишэцлауэ, я джэдыгу гуырым ицлэуэ зыхэм яцла сэ, самплэм илгъэ, якларыцлауэ, нэклуплгъ хъужауэ зэхэтт; сонхэр псыгъуэ хъужауэ, я къамэр дахэу, я пацлэр ину къэклуат; татхэр лгъэхэиэ зацлэу, мычэму зэдауэу, зэныквуэжэу, псомкли мыарэзыуэ, нэхъ жбантлэмкэ елэрт; цыхубзхэр цхъэхуэуэ зэхэуэжэуэ я лэццлэишхуэхэмкэ я нэклур цлэхъумэрэ нэ закъуэмкэ плгэмэ, цыгухъум нитлэ ялгъагъум нэхгэр нэхыбэ ялгъагъуу зэлуцацэрт, къэрэхъэлкыыр цызэхуаишэсар къагурымылуэ хуэдэт. Хьюэпсэгүүэ нур, 322. Астемыр къамэр кѳрихри царигъэлагъум, нэхъ кѳэрабгъэхэр цитэри цлэпхъуэжэат, арихъэклэ клэцлэуэ къагъэзэжэри, лэпклэ къамэдзэм Гурылбэуэ, къамаплэм елусэу, зэдауэ елусэу, зэдауэ зэхэуэжэац. Хьюэпсэгүүэ нур, 182.

ЗЭХЭУВЭН (зэхоувэ) лъэмыI. (3). Зэхэту гупу зыщыплэ деж увын, щытын. Шитл къэжэнут, шы епланэр Зым имыцлэ къыцлэгъуэр, Махуэр дахэц, цыгухэр Гууэ Дэни джэгууэ зэхоувэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашуэ», 44. Фитоныр Хъэтлохъуоцкыуэ садым къыщылгъадэм, музыкауэхэр, къэплейтеяуэ, зэхэуэри музыкэм еуэу цлэдац. Хьюэпсэгүүэ нур, 125. Тимуровецхэр дэллгъейуэ зэхэуэац. Шынажыкыуэ, 63.

ЗЭХЭУБЭЛЭЦЭН (зэхоубэлацэ) лъэмыI. (1). Зэхэзэрыхъын. Абдежым клиуэуэ физ гур гуэр, лэццлэишхуэуэ телгъуэ, и цхъэцри зэхэуэблэцауэ, ницлэнтлэм къыдэллгъэдац, дуней гыбзэм я нэхъ шынагъуэр гуэгушыр зыукалэ цхъэклэ и макъым къызэрихъклэ ину жилуэ. Хьюэпсэгүүэ нур, 103.

ЗЭХЭУБЭРЭЖЪЭН (зэхэуэбэражъэ) лъэI. (1). Удын едзын, клуэцыкыуэхын. Даницэрэ зэхэуэбэражъами, абы къыфлигъэклыртэкъымы, мо инэралым Гуэхур зылуэтыр жралати, клуэри камерэм цлэлгъадэри еуницлэнт [Бетлал]: «Сталиным ухуэзэну ара узыхуейр?» Лъапсэ, 90.

ЗЭХЭУБЛЭН (зэхэублэ) лъэI. (3). Шлэцэн, къегъэжъэн. Нэхуиц хуэ-мыхъуа цыжалэм деж цэхуэуэ цыкыууэ къалэм хэлгъэ куэбжыици къызылхати, мыдэклэ дзэр абы нэплгъэуэ цытыххэти, зэрыдэуэри зуэныр зэхэуэблэц. Лъапсэ, 59. Бажэр псомли

ятогушхуэ, *Пишынэм* сузу зэхеублэ: Уэ дыгбужь емынэ, *Си цхьэр умужьыгу*, *А уи дыгбужьыфэр Сицлынуц сэ джэдыгу*. «Бажэ пшынэ», 10.

ЗЭХЭУЭН I (зэхуэ) лэмыI. (3). Зэзуэн. *Псыхьэлыгьуэр гумызагьуэ Кьэутхьуауэ бгым жьэхуэ – Гьатхэр кьосыр, гьатхэ дахуэ Гьэмрэ цылымрэ цызэхуэр, Удз гьэгьахэм цылыгьэр яцтэу*. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112–113.

ЗЭХЭУЭН II: ПШАПЭ ЗЭХЭУЭН (13). *Еплэ пшапэ*.

ЗЭХЭУПШЦАТЭН (зэхеупшцатэ) лэI. (2). зэхь. СэкIэ уIэн, уIэггэ куэд едзын. *Ари зэгуэру кьабыл ницлы хьунут, ауэ Якьуб и отрядыр атакэ ишээрэ нэмыцэм мьзэ-мытIэу мыхьыр яригьэхьаиц, джатэкIэ бийр зэхуиуицIэтаиц, жиIэу итти, ар зэрыпцыгьуицэр IуицIт*. Нал кьута, 252. *Абы [Хьэбибэ] и гугьэиц, музыкэкIэ нацдивизэр зауэм Iуашуэрэ, мо шуудзэм я джатэр кьрапхьуэнтауэ нэмыцэр зэхуиуицIэтану*. Нал кьута, 117.

ЗЭХЭУТЭН (зэхеутэ) лэI. (5). 1. (3). *ЛьакьуэкIэ ихын, хьэлэч щIын. Кьадым дэтхэнэ фелахьми зыгуэр неубыд: зым и хьэр банээрэ уигьэжйркьым, зым адаккэ куэдьыцэ иIэци, мьчэму маIуэ, зым и шыдыр и хадэм йохьэри зэхеутэ*. Аргьуей, 385. *Зеплэхьыри а щIыпIэм зауэ зэрыщекIуэклар IуицIи, танкым, топышэм щIыр зэхавахьаиц, гуэдзри зэхэута хьуаиц*. Нал кьута, 241. *Пэжыр, напэр, хабзэр хьэсэпэ бжыхькьым, мьвэ сэрейкIэ кьэицIыхьами, зэхамыутэу пхуэхьумэн? Хьэсэпэхьумэ, 418*. 2. (2). *ЛьакьуэкIэ зыгуэр зэхэпшэр, зэхэгьэзэрыхьын. КьэпкIэ ятIагьуэ и щIыбым илгьу кьихьурэ, хукьхуэри, вэнвейри, псыри льаицхьэдэхьыэу ятIэр зэхуиуицIэтану*. ГушцIэгьуэ, 420. *ЩIалэ цыкIуэхэр зэрыгьэдыхьэшхыу, афицарым зифыцIыжэ хьуицIэу, зэ зым бгьэдэлгьадэрэ ехьуэну, и IэитIымыр игьэдэлгьуэ, сэлэтхэри кьэгуэбжьауэ я нэм щIы имылгьагьужу, кьагурыIуэми кьагурымыIуэу зыкьыфIагьэицIу кьауицыхьырт, уэсыр зэхуиуицIэтану*. Хьуэпсэхьуэ нур, 301.

ЗЭХЭУФЭКЬЭН (зэхуэфэкьэ) лэмыI. (1). Фэншэ хьун, фейцей хьун. *Арыниэми зэхуэфэкьэ унэм тхьэмыщIафэ дьидэ кьытеуат, бжэкьум и пIэкIэ фэ тIэкIу зытеIулIауэ щыта бжэри хатхьат*. Мелыгыч, 473–474.

ЗЭХЭУФИЕН (зэхуэфIен) лэмыI. (1). Егьэлеяуэ, зэрыщыту фIей хьун. *УицIэр [Алдыжыкьуэ:] тIуаицIэу згьэтIылгьаиц, щIыIэ зыхэзмыгьэхьэну; си цхьэнтэм илгьыр бацэиц, тебзэ телгьри кьызыхадьыклар умыщIэжэ зэхуэфIен, бамейри цоур, зи бамэри кьыпхуэицIэнукьым*. Мелыгыч, 457.

ЗЭХЭУЦИПЭН (зэхуэципэн) лэI. (2). 1. (1). *Зэрыщыту уцIэпIын, фIей щIын. Мэрэтыкьуэ дэс щIалэхэм абы гу щылгьатэм, кIэлгьыплгьри мэжджытым щIалэхьа вакьэхэр ягьэпцIкIури модрейхэр зэхуэципэнIауэ джэгу мьыщыкIуэм яцIэнакIэу яублэри зэмызауэ хьуакьым*. Льяпсэ, 116. 2. (1). *ЕмыщIапхгьэ ещIэн, зэIыгьэхьэн. КIэнауэ жыпIэу щIыр зэхэуципэнIэмэ, иужькIэ пхуэвэжрэ? Аргьуей, 388*.

ЗЭХЭУИЭН (зэхуэIэ) лэI. (1). УIэггэ куэд едзын, уIэггэ, дзэкьапIэ зэфэзэц щIын. *Дыгбужь кьахуэзэми, кьыхуэсакьт, ежэу ирауду цызэхуауIэр нэхьыбэжт*. Кхьухь пхэнж, 502.

ЗЭХЭУЛУХЬЫН (зэхуэлухьы) лэмыI. (1). *ЩIыпIэ куэдкIэ уIэн, уIэггэ едзын. [Джэлил:] – Бажэ зэхуэлухьам кьыгьэзэжэу? Бабыщыкьуэ адакьэпш, 486*.

ЗЭХЭФЫЩIЭН I (зэхэфыщIэ) лэI. (3). 1. (2). *Зэхэкутэн, Исраф щIын. Колхоз жыг хадэр хьэлэчт, борэн кьэхьуэ зэхифыщIа хуэдэу*. Нал кьута, 286. – *Нэмыцэм фи хэкури зэхифыщIаиц, яхуэкьути кьагьэнакьым*. Мелыгыч, 448. 2. (1). *Зэхуэлухьын, цырыц щIын. Бабыщ шыру кьэргьейм и нэр зытриубыдам зыщIыгьэмбырыуэри зыщыгьэбзэхым кьэргьейри и цхьэр и щIагьыу псым хэхуэри ундэрэицхьуауэ, и дамэ лэныкьуэри узауэ псым кьыщыкьэтицжым, Джэлилу льяагьур теуэиц аби, хьэлэчу зэхимыщыщIэу кьээнэнт*. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 479.

ЗЭХЭФЫЩIЭН II (зэхэфыщIаш) лэмыI. (6). *ЗэIытхьын, чэтхьэн. Пэгунигьыр пкIэлгьейм тэгьэувэгьуейт, абы елIалIуэрэ кьытриуицIэжат, арыниэми и бостеицэ тIэкIуэр зэхэфыщIат, иджы хьэлэчу ятIэаицIэ хьуаиц, уелусэмэ, зэпкьырыхунуиц*. ГушцIэгьуэ, 420. *Щыгьын жыпIэнуиц, мыхьэнэ зымыIэиц: бэлгьтоужь зэхэфыщIа, пьIэ укьуея, батинкIэжэ*. Мелыгыч, 438. *Псори зэхэфыщIаиц, сэ зым зыкьызохри си фацэм сыцоукIытэж*. Льяпсэ, 35.

ЗЭХЭХЫЖЫН (зэхэхыж) лэI. (7). 1. (2). *ИужькIэ зыгуэр тхьэкIумэм кьыIуэжын. – Нанэ зыгуэр жиIэрт, арицхьэкIэ Лу сымэ зэрехьэжьауэ ицIэпхьуэри зыри зэхэхыжакьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. *Машинар нэхь цэху хьуат, ауэ ицIагьым Буруныпс цыгьуахьуэрти, Лу абдежым зыгуэр жиIами, Инал зэхихыжынунтэкьым*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 536. 2. (5). *Хьыбар гуэр зэман дэклауэ кьыпIэрыхьэжын. Мэмэт-щIакуэри хьуэжэуэну кьэтэджаиц, Iэтаицхьэм зэхихыжмэ, и гуанэ хьун гуэр жиIэну, арицхьэкIэ чэф хьуа кьомыр даIуэрткьым, кьызэицIэвауэ, цхьэж зыхуейр жиIэрт... Льяпсэ, 46. Дзэлыкьуэ зауэм зэрыхэтам папицIэ Елдар и адэр зэрагьэкIуэдар псоми яцIэми, и адэм и хьыбар пэж нобэ фIэкIа Елдар зэхихыжатэкьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 204. *Иджы абы утэпсэлгьыхьынур Нартыхум и дежкIэ кьэезгьыртэкьым, я гьунэгьум зэхэхыжмэ (ар зэхамыхыжынуну Iэмал иIэ), и хэкум цымыщыжэ кьуаажэм кьокIуэри цыхур кьэегьэбырсей жаIэнут... Льяпсэ, 74*.

ЗЭХЭХЫН I (зэхэх) лэI. (650). *Зэгуэр и тхьэкIумэм кьыIуэн. Нартыхум и макьыр зэрызэхыуэ, Мэмэт-щIакуэри пхьуэри коньякыр и румкIэм кьыхуригьэхьуаиц, пивэри Кьазбэч и стаканым из ицIаиц, итIанэ езым и румкIэри кьыIэтиц хьуэжэуэну: – Дыгун дыгьэл, жыпIэмэ, дыгун дыгьэли, итIани, акьыл жыIэ, нэмыси – псомкIи щапхгьэ зытетхыж ди пашэр куэдрэ ди пашэну, бэлутIэIунишэ дунейм тетьыну ди гуапэиц*. Льяпсэ, 80. *Кавказ кьури хужу уэс зытелгьыр*,

псы уэру губгъуэишхуэр зытызыупцихэр, мэзыишхуэу бгым ялэтар – ахэр Саният жэицкIэ пицыхьэпIэу илгъагурт, езыр абы цыпсэу хуэдэу, мэзым ицIэту уэрэд зэхихыу, губгъуэм иту псы уэр инхэм яцхьэицхыту кыфIэицIу. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 665–666. Елдар и псалгэ макъ Думасарэхэ я ницIантIэм кыицыIуу Саримэ зэхихмэ, заницIэу жэрти бжыхь джабэм деж увырти плгэрт, Дисэ, ар кыицэрилгъагъуу, унэм кыицIэжырти, шхыдэрт: «Саримэ, сыту умыукуытуэу хьыджэбзыишхуэу абрагъуэр бжыхьым удэкIуейр...» Хьуэпсэгъуэ нур, 132.

ЗЭХЭХЫН II (зэхех) лгэI. (5). Зыгуэр зэхэгъэкIын, зэхэдзын. Анчарэ здэжIуэм тету, ицхьэукъуа е мыщхьэукъуа и IэмьциIэм Совинформбюром и сводкэр иту газет илгы, и гум кгэжIыр хуэхэмьхыу мэгупсысэ. Шынахужьыкыуэ, 51.

ЗЭХЭХЪЭЖЭН (зэхихьэжащ) лгэмыI. (1). Зэхэмьдзауэ, зэгъуэсэу зэгүэрхэр хьэжын. Нартыхур, хьэр, джэиыр зэхэхьэжауэ, абы клэртIоф хэлгъыжу. МелыIыч, 438.

ЗЭХЭЦИЛЭН (зэхэцилэлащ) лгэмыI. (2). Зэхэтхыкыа, зэхэуцилэпIа, фIей. МафIэгъуэ гүэр, вагонхэр зэхэквутауэ, зэхэцилэлауэ, нэхгьбэм я ицхьэгъубжэр хэмьлгъыжу кыиткIгъэдащи, псори абы итIысхьэну йоIэ, зэроггъэкIий, зэрызохьэ. Нал кьута, 217. Уи паицIэ-жъакIэр шакгэжIэ зэхэцилэлауэ кIэзетым укыитрадзэнт. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 508.

ЗЭХЭЦИРХЪЭН (зэхэцирхъаш) лгэмыI. (1). Емыгугъуу, емылIалIэу тхауэ шытын. Итым ицыуэ сатыр зытIууц итар умыщIэу ирацилгыкIащи, адрейр зэхэцирхъащи, уквэджэ хьунуц. МелыIыч, 474.

ЗЭХЭЧЭТХЪЭН I (зэхэчатхъэ) лгэI. (5). ЗэхэфыщIэн, зэхэфытхъэн, Iыкыэ-Iыкыэ шIын. Куэд дэмыкIыу хьыджэбз цыкIум и анэр унажэ къэжащ: «Си сабийм и шейщIэтыр тэфхыу и цыгьынри зэхэфчэтхъэну лгэкIыныггэ дэнэ кыифха?» Бабыщыкыуэ адакьэпщ, 477. [Лу:] Думэсарэ и щыIур зытеда къэдабэ плгыжыр зэхэчэтхъамэ, хьунт. Хьуэпсэгъуэ нур, 250.

ЗЭХЭЧЭТХЪЭН II (зэхэчэтхъаш) лгэмыI. (17). Шыгьын жыIэнууци, хьыджэбз цыкIум хьэм ицичин цыггэжыкыым, зэрытицIанэ-лгэтицIанэу и анэм и IэлгэицIыжэ зэхэчэтхъар тепхъуауэ жьэгум дэси, мафIэ илгэм. Нэгъуху, 33.

ЗЭХЭШЭН (зэхешэ) лгэI. (27). Зэгүэрхэр зэгъуэлун, зэхуэггэсын. КIэмсэмолыр Бэтэггэ цыггэжышари Ахьяуэ жаIэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 624. «Нэмыцэр кыицэрису Темеыркъан зэхыша колхозыр зэбгылгъэжыжауэ плгъагъууци», – жиIэу арат я гъунэгъу фыц ицхьэдзасэм жиIэр. Нал кьута, 284. Дыгъуаси вэзмахуи – Нартыху Къазбэч и гум иримыхьын гүэр и нэгум ицIэклати, арауэ кыицIэкIыныц дыгъуэпшыкы, щакIуэ дывгъагIуэ жиIэу и бгыуицIэт кьомыр цыIгъэхышар, и нэгум тIэкIу зригъэужымэ, и гуанэу. Лгэпсэ, 73.

ЗЭХЭШХЫКIЫН (зэхошхыкI) лгэмыI. (1). Зэдэшэ псоми зэхуэдэу ерыскыыр ялэрыхьэн, ялгысын. Дауэ зэхэишхыкIа хьуну абы хуэдиз цыгхур, жиIэу Iуарэ гузэва ицхьэжIэ, зымы губгъэн

ицIакыым: ицхьэж хуэфаицэ увьпIэ иггъуэтат. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 587.

ЗЭХЭЩЫПЫКIЫН I (зэхэщыпыкI) лгэI. (2). Зыгүэрхэр зэхэдзын, ицхьэхуэ-ицхьэхуэ шIын. Иринэ удз зэхыщытыкIыу зэлIэлIар зымы цымыицу, тимуровец цыкIухэм я удзыр хьыфIадзэри ицIонхъуэ зэрыггэжIийуэ. Шынахужьыкыуэ, 72.

ЗЭХЭЩЫПЫКIЫН II (зэхэщыпыкIащ) лгэмыI. (4). Удз IэплIэшхуэхэр зэхэщытыкIауэ къахь [тимуровецхэм]. Шынахужьыкыуэ, 72.

ЗЭХЭЩIЭН (зэхэщIэ) лгэI. (2). Зэхэггэзэрыхьын, зэхэлгъхьэн. ФокIэицIыр цаггъэуэнум дэж Лгыгур и ныбжэгъуу хьэблэм дэсыр зэхуеишэ, фоч гын цыггэжыкIэм езыри сэбэп зэрыхуар яриггэицIэну. Лгэпсэ, 101–102. [Фуауэ:] ЗыицIэт бор къабзэт, пицхьэицхьэ къэс IэцилэпIын ицIэтлгъхьэрт, мэкъумрэ Iусымрэ яицIуужкIэ удз хьэжыггэ хуэхэтицIэурэ едггэишхырт [шым]. Анка, 382.

ЗЭХЭЩИКIЫН (зэхэщIыкI) лгэI. (2). КыгыруIуэн, хэгъуэзэн. – ЗытумыггэжIуэ жын джаурь, – жиIэурэ абы кыицIэггэжIыртэккыым Инуси, ари сьмаджэм зэхимыщыкIыкыжу, и фэр пыкIарэ хьэдафэ кыитеуауэ хэлгэ мыхьумэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 74.

ЗЭХЭЩИХЪЫН (зэхэщIыкы) лгэI. (7). Къемызэггэ гүэрхэр лэжыын, мыхьумыщIаггэ гүэр шIэн. Жыраслгээн иггэицIэм зэхыщIыкыа кьомыр зэхуицхьэсыжри Инал унафэ ицIащ плотинэр псым езыггэжыа Жыраслгэныр яггэтиIысыну. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 515. А псалгэмакыыр лгыжхэм ягу ирихьу, Долэт зэхыщIыкыахэр кыицIаггэггэун хысэп зэриIэр нэрылгъагъут. Хьуэпсэгъуэ нур, 303. Къарэжэ фIуэ кыицIаггэуэрт ХьэтиIрэмтIыгу дэс пэцэм мыр зэхэщIыкыа жаIэу урысым яхуэтхьэусыкы дэнэ кьэна, кьэашиэмэ, лгыубыдхэр яубыду зэхуицхьэса хьыджэбз цыкIу кьомри зэрытрахьунур. Лгэпсэ, 37.

ЗЭХЭГЪЭХЫН (зэхреггэх) лгэI. (13). Зыгүэр нэгъуэщIым и тхьэжIуэм иIуэн хуэдэу кьэпсэлгын. Инал кыицIаггэуэ и гуапэ хьуати, иджы езыр псалгэну мурад ицIащи, уеблэмэ нысацIэми зэхриггэжымэ фIэфIу урысыбзэкIэ кыицIидзаци, икIэм адыггэбзэ зыщIыкыуэ: – Уэлай, Инал, пэжыр жыIащ. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 591. Цыгхубзыр бамтIэм кыицэтричу дэжIуеишIэ тIэкIум кьохри нэгъуэицIэхэм захримыггэжыу кыицIонакIэ: – Алацэм сэхуэ кIэрыицIауэнт иджы сымьлгъагъужар! МелыIыч, 445.

ЗЭХЭГЪЭЖЫН (зэхеггэжIыж) лгэI. (2). Убзыхужын, зэхэхужын, зэхэхыжын. Къэралхэм я гъунапкгэракыым бзэм и гъунапкгэр – а тIур зэтемыхуэмэ, ицIызынэжыкыуэ ицIэккыым, Дуней дызытетым цыгхур зэхеггэишагъуэ, зэхеггэжIыж, ицыггэжыкыуэ хьэбзитI зэмьлIэужыггэуэр зы нэм исынкIэ мэхьу Iэджэри. Кхьэлэгъунэ, 379.

ЗЭХЭГЪЭТЭН (зэхегъэггэ) лгэI. (1). зэхь. Зэхэггэзэрыхьын, зэхэтхьуэн, зэIыщIэн. Мо жьыбггэм гъатхэр зэхегъэггэ, Жыг бостеицIэр кьэубыд. Куэд зыIуэгэ. «Мывэ хуабэ», 45.

ЗЭХЫХБЭЖЫН (зэхохбэж) лэмыI. (9). Зэхуэсыжауэ зы хъужын. Уэгум ит кхъухълатэхэм я макъри, бомбэ къауэри, унэ блын эттецэхари – псори зэхыхъэжауэ дунейкъутэжи. Нал къута, 280. *Лы гъэвам и мэри, джэд лыбжэм и мэри зэхыхъэжауэ чэф уащIыным хуэдэт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 576. *Нэхъ гъунэгъуу уекIуэлIэху, шуудээр нэхъ зэтоццахэ, жьэрымэм бэуапIэ къуитырккым, губгъуэм гъуэзыр итиц, Iугъуэри сабэри зэхыхъэжауэ.* Лыгъэ, 412.

ЗЭХЫХБЭН (зэхохбэ) лэмыI. (11). 1. (4). Зэхуэсын. *Къылышбийм и зманым гуфIэгъуэкIэ цIыху зэхыхъэу цытаккым, зэхыхъамэ, бэлыхъым зэхуихусауэ арат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 318. 2. (7). Зэгухъэн. *ЩхъэгъэрытыфIиц жари къыдефэ илбэпккыр зэхуэхэри Сентрал къыдэцIаиц, армыхъумэ упицIэ пыIэжэ псы къууам ихъ хуэдэ куэд цIат зэрехрэ.* Нал къута, 288. *Музыкауэ къомыр зэхыхъэмэ яхуэхъамылхъэу къэнэнт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 563.

ЗЭХУАКУ (15). 1. (14). Зыгуэрхэм яку, якум дэль щIы Iыхъэ. *Къалэр цхъэл шэрхыитIым я зэхуакум дэхуауэ ехъэжыр жьпIэниц, сабэри Iугъуэри зэхыхъэжауэ.* Нал къута, 280. *Пиэ адрьщIым лъагъуэр докIыр, Къуриш зэхуакур я уэс гъуэниц.* Цадэ къуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335. *ПицIантIэкум деж пкъоуитI хэтIат, лъабакъуипI хуэдиз я зэхуакуу, а пкъо лъагитIым я цхъэм шыкъуэтэн къытелъыжым и курыкупсэм урыс цIахъуэ хужь ин, и хъурейгъкIэ клэнфет, браныч, бэлгтоку, папирос, дыху абдж цIыкIу, хъэлыгъуанэ, дыху сабын, аркъэ клэсушкIэ сьтхэр къеблэкIауэ клэрыцIат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 95. 2. (1). Iуэхугъуэ гуэрхэм я кум дэль зэман. *И цIалэгъуэ дыдэу Къазджэрий Истамбыл япэ дыдэ цыщIыIамрэ иджырэ Iэджэ я зэхуакут.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 663.

♦ **Шурэ лэсрэ я зэхуакуц** (3). *Еплэ шу.*

ЗЭХУЭАРЭЗЫН (зэхуэарэзын) лэмыI. (1). ЗэгурьIуэн, зэактылэгъун. *Абы и унафэр дызэхуэарэзыуэ дывгъэщI.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 653.

ЗЭХУЭГУЭШЫН (зэхуэгуэш) лэI. (1). Псоми ялгысу Iыхъэ-Iыхъэ зыхуэщIын. *Тхъэмахуэм и кIуэцIкIэ махуиблри зэхуэгуэшац, физитIым блыщхъэр ялгысу, адрей тIум гъубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялгысу.* IушIэгъу, 426.

ЗЭХУЭГУМЭЩIЭН (зэхуэгумэщIэ) лэмыI. (1). Гуапэу зэхуэщIын. *И псэри тынышжат [Абу-Дериуш], мь дунейм зигухэщI темытыжу, дьгъуасэ лъы зыгъэжахэр, бжьэцу зэрызехъар зэкIужарэ я Iэнэр зэрыIыгъыу зэщыгуфIыкIыу къеуджэкIыу, зэкъуэши-зэшипхъуиц жьпIэну зэхуэгумащIэу, мэзым цIэт жыг зэмылIэужьыгъуэхэр зэрызэзэгъым хуэдэу зым и зэран адрейм емыкIыу, къуалэбзухэм ещхъыркъабзэу цхъэж и бзэмкIэ езым фIэбI уэрэдыр жьпIэмэ, я бзэ зэрыцIэ къыпIэщIу.* Кхъэлэгъунэ, 380.

ЗЭХУЭГУФIЭН (зэхуогуфIэ) лэмыI. (1). ЗэщыгуфIыкIын, зыр зым нэфIэгуфIэу хуэщIын. *[Къулым эиелоным ис командирхэм, красноармеецхэм я дежкIэ зигъэзац...]* Ди

кбалэн дгъэзэщIауэ, ди напэр къабзэу, лы хуэдэлIу дызэхуэгуфIэу дызэхуэзэну сохъуахъуэ! Щынэхужьыккыуэ, 45.

ЗЭХУЭГЪЭДЭН (зэхуэгъадэ) лэI. (2). Зэгъэщхъын, егъэпщэн. *Чокэрэ Албиянрэ зэхуэбгъадэ хъурэ.* Щынэхужьыккыуэ, 24. *Исхъэкъ и сурэтыр зэрыта газет дыдэм Iэдэм и хыбары къытехуат: адрейщ-мыдрейщ, Щхъэлмывэкъуэ дэс псори зэхуэбгъадэ хъунуккым: жылэм уэрэдус зацIэккым цIыхуу дэсыр, и мыгуащIэкIэ псэуи цыIэщ - псалгэм папицIэ, цхъэлтет Iэдэм хъэжытщIэм и нэхъыбэр бзэррым ешэ, е мылгъукIэ ехъуэж, жиIэу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 508.

ЗЭХУЭГЪЭЗЭН I (зэхуэгъэзэ) лэI. (5). ЗэгугъэщIэн, зэригъэхъэлэн, зэпэщIэгъэхуэн. *Фызыжьыр [Чачэ] жьындуужь хуэдэ мыбы зэрыцIэзгъэж Мэсхъудрэ Муэс и фыз дахэмрэ зэхуэгъэзэну арат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 206.

ЗЭХУЭГЪЭЗЭН II (зэхуэгъэзэщ) лэмыI. (2). ЩIыбкIэ зэбгъэдэтын, зым и щIыбыр адрейм хуэгъэзауэ щытын. *Къамэм и дзитIым я цIыбагъ зэхуэгъэзац...Нал къута, 296.*

ЗЭХУЭДЭН (зэхуэдэщ) лэмыI. (57). Зэщхъын, зэщхъэщымыкIын. *Япэм тетари иджы тетри си дежкIэ зэхуэдэщ, жиIэрт Чачэ, япэми цырибон зэрыцIэзгъэж Iэмэссымэр страхырт, иджыри страх, уеблэмэ икIи къызотхъэкъу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 504. *Ахъшэри зэхуэдэт сьтми, хэт пацтыхъ ахъшэу, хэт клеренскэ ахъшэу къуэт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 205. *Зэхуэдэщ цхъуантIэу шей удэ тхъэмтэр, Гъэ къэс къапыкIэр къытачыж.* Шеймэ. «Батырыбжъэ», 85.

♦ **[Я] зэхуэдэ цэху** (1). Зыми жрамыIэу, кърамыгъащIэу зыгуэрхэм Iуэху зэрэхъэ гуэр. *Фургоным изу абы [Ботэх] лы къышэу къэсыжыху къышэм и хъэлгъагъым къыхэхъуауэ къэсыжырт, лыр стIолым трилхъэрэ жэщым нэху къыригъэкIамэ, лы щтар выжрэ псы зыцIифа нэужь хъарзынэу къыхэхъуэрти, тIуми [Раисэ Муратовнэрэ Ботэхрэ] я зэхуэдэ цэхуу хэкIыпIэ хъурт.* Лъапсэ, 25.

ЗЭХУЭДЭНЫГЪЭ (1). Зэщхъу, зэщхъэщымыкIыу щытыныгъэ. *Мэтхъэн Къазджэрий и гупкIэм сисиц, жиIэрти Долэт хыбар игъэлурт, нэхъ зигъэмустымызныну, зэхуэдэныгъэм хуцIэкъуу къыригъэкIыу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 303.

ЗЭХУЭДЭУ (11). *нареч.* Зэщхъу, зэщхъэщымыкIыу. *Iэдэм унафэ хуащIац гъавэу къашэр зэхимыгъэгъуацэу икIи нэхъ щабэу хъэжэну, къэным хъэрф тритхэри нэхъ IуицIу икIи зэхуэдэу тритхэну, абы ищIыIужкIэ хъэжытщIэр имыхъуэжыну, я дежи имышэну.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 653. *ЩIалитI иIати, лэгъунэр Зэхуэдэу тIуми хуищIами, НысацIэ нэшим къыщIэкIыу, ЩIыкIафIэу дахэр, нэщхъыфIэу «Си анэ», – жиIэу фызыжъым Игу фIы зыцIыни щымыIэ.* «Адэ», 129. *Къурихэр Iуащхъэ зэрыу бзыр къебжэкI, IуащхытI зэхуэдэу яхэмыт.* Къуршхэр. «Вагъуэ махуэ», 317.

ЗЭХУЭДИТИ (2). Ныкъуэ, зыгуэррым и ныкъуэ. *[Ахъсар Алыджыккыуэ жриIу:] Ахъшэр ди*

зэхүүдигтИц. Мелыгч, 469. Шаукэт иЦыфI илэт, зицI кыизэмэцIэкI гуэри кьакIуэри кьөлгэлуац «бэджэндү кыизэт, кьытетхьыр ди зэхүүдигтIу», жиIэри, ари лыжыым идакьым, гьавэ зрикьун и гуэным илгу кьыицIэкIынти. Аргьуй, 385.

ЗЭХУЭЗАНЦIЭУ (1). нареч. Зы сатыру, зым и шыбым адрейр кьыдэту, зэблимышу. Аралгьыр тIэкIу кьикIуэту сатыр иггэувам щеплгьым, плгым я цхьэри зэхуэзаницIэу кьилгьытаиц: - Фэ жыфIэнуур жыфIаиц, - жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 293.

ЗЭХУЭЗЭН (зэхуэзэ) лгэмьI. (64). Зыр адрейм ГушIэн, ирихьэлIэн. Дыгьэр кIаицхьэ хьурэ физхэр мафIэхьэ сьт кIуауэ зэхуэзэмэ, зэпсалгьерт, бжыхьыр я кум дэту, цхьэж и гуэзэвэгьуэ теспэлгьыхуэ е хьыбар зэхархар зэхуагуатэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. Инал Мэзкуу зэрыицIари, абы Иналрэ Кьазджерийрэ цыизэхуэзэу зэрыицIэкужари - псори кьажезыIар Лут, итIани Лу жиIэм иэч кьытесыхьэ яхэтт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 547. [Алыджыкьуэ:] Лулэмрэ кажисалкэмрэ и паицхьэм ислгьэри жесIэн хуеяр жесIати, псалгэ си жьэм кьыжьэдигьэIакьым, чьыфтанц тIэкIур кьиггэхьэзырауэ кьыицIэкри быхьы-сыхьы жимьIэу кьысхуишияиц, багуйтI зэхуэза хуэдэу. Мелыгч, 470-471.

ЗЭХУЭЗЭШЫН (зэхуэзэш) лгэмьI. (1). Зыр адрейм илгьагьуну хуэпэггьэн, ягу кьыизэхуэIкын. Махуэ кьэс зэхуэзэу, зэхуэмьзэмэ, зэхуэзэшу, зыр шхэнү тIысамэ, адрейр кьэриджэу, Инал урысыбзэм нэхэ цыгьуэазэу дэнэ кьэна, хьэрфхэри ицIэ хуат, арицхьэкIэ а тIур [Иналрэ Кьазджерийрэ] куэдрэ зэныбжьэгьуну тхьэм цухатэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 203.

ЗЭХУЭКИУЭН (зэхуэкиуэ) лгэмьI. (4). 1. (2). Зыр адрейм и унагьуэ ихьэн, зэкIэлгьыкIуэн. А тIум игьаицIэм кьамэ кьыизэхурахакьым, псалгэ мыхгьумыици зэжраIакьым, зэгьунэгьуу псэурти, кхьуэзанэ хьэху цыизэIах е мафIэхьэ цыизэхуэIуэ куэдрэ кьэхьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67. А лгэхьэнэм адыгэхэмрэ абхазхэмрэ я хабзэт гьэ кьэс хьэицIэу зэхуэIуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. 2. (1). Зэбггэдыхьэн, зэгьунэгьу хьун. «Кьафэ» жаIэмэ, «зэхуэIуэ» жиIэу кьокIыр, «Умыхьэулейри» - хьурейуэ кьомьIухь жыпIэу араиц - хьэрытыбзэкIэ «хьэуэлэр» хьурейуэ кьэкIухьын жиIэу араиц. КIапсэ кIапэ, 11. 3. (1). Зэжьэхуээн, зэлүсэн. Кумбьм зриубгьуауэ физьыр здисым, гьунэгьуу дьидэу зы бомбэ зэрамыицIэж кьыицIуэри, Хьэбибэ зэрыс кумбьм и нэпкьитIыр зэхуэIуаиц. Нал кьута, 233.

ЗЭХУЭЛГЬЭФЭСЫН (зэхуэлгьэфэс) лгэлI. (3). 1. (1). Плгьэфурэ зэгуэрхэр зэхуэхьэсын. Бжыхь, набжэ сьт зыхуалгьэфэсри Iуэ тIэкIу ящIри, Iэц кьыизэхуахусар абы ираубыдаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 259. 2. (1). ЗэхуэIкьусын. Жыраслгьэн и жьэм псалгэ кьыжьэдэIакьым, и натIэр зэхуилгьэфэса фIэкI. Хьуэпсэгьуэ нур, 117. 3. (1). Зыгурэ зэлгьэфэлIэн, нэпсеягьэкIэ зэгуэрхэр зэхьэлIэн. - Жор зыицIэхэлгьыр мылгьуэ зэхуилгьэфэсар зыхуземыхьэжыр араиц, - шынакьым Мэсхьуди. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

ЗЭХУЭСЫН (зэхуэс) лгэмьI. (65). Гупу зэхыхьэн, зэуIу хьун. Елизаветэ уэрамым унэ зэтет цIагьуэ теттэкьым, унэ лгэбышэ цIыкIухэм шханIэ цIэтти, лэнсымэ, лы гьэжьам и мэ IэфIхэр кьыицIухьырт, афицархэр цханIэм цыизэхуэсауэ я хьэкьувькьуэ макь зэхэпхьырт, цIыхубз дыхьэиш макьы абы кьыдэIуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Бээрыр цыизэхуэсыр кьалэ гьунэрауэ цытамы, иджы кьалэку хьужат, ихьурейэгькIэ унэшхуэхэр кьраицIэIауэ. Мелыгч, 447. Фызхэр зэхуэсауэ джэд яфьыцIу, ягьавэу, ягьажьэу зэхэст, я уэршэрын, убэн абы шхьэкIэ кьамыгьанэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 576.

ЗЭХУЭТХЬЭУСЫХЭН (зэхуотхьэусыхэ) лгэмьI. (3). Гукьеуэр зэхуэIуэтэн; зым и тхьэусыхафэхэр адрейм жриIэн. ЛлгI уэрамым цыизэхуэзамэ, зэхуотхьэусыхэ: «Мыр дауэ, ди ини цыкIуи, Iэцэ зыIыгьыфьыр зауэм дгьэIуаиц, нмыцэр кьэсри ди кIуэцIыр кьраишхьыIаиц, иджы ди кIэтIий ди вакгэ лгэпсу дькьэна пэтрэ, ди унагьуэбжэр худагьэицIыжыну жаIэ, Сталиным деж лыкIуэ дгьэIуэмэ, мынэхьыфIу пIэрэ?» Лгьапсэ, 84. Цыухуэу цIагьуэу кьуажэм кьыдэнатэкьыми, лэжыгьэри тэмэм мыхьуу, цIыхубзхэр зэхуэсрэ зэхуэтхьэусыхуэ, Чачи зэрылгьэкIэ унафэ иицIу, абы кьэдаIуэри нэхьыбэжу, дунейр шэрхьыиц - мэIлэрахуэ, жыхуаIэр арати, уи нэр темьтыIэу кIэрахуэу хуежьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 268. Адыгэицхэри мызэ-мытIэу зэхуэсрэ зэхуэтхьэусыхаиц «ди цIыхур тхуэмьгьэишхэжу куэд мэхьу, кьаицIэхуэр дамыгьаицэмэ, Исраф дьхьунуиц» жаIэу, арицхьэкIэ Iэмал хуагьуэтыркьым, Тьркум я кхьухьхэр лгэныкьуээгьэз яицIаиц, убыхьэм я кхьуафэжьейр тенджызыр кьэукьубеяуэиц тенджызым цытэхьэр, урыс кхьухьхэм япэцIэхуэнкIэ шынэу. Лгьапсэ, 63.

ЗЭХУЭФИЫН (зэхуэфIиц) лгэмьI. (1). Жэгьуэгьугьэ, кьайгьэ зэхуамьIэн; гуапэу зэхушытын. Псалгэу хэлгьыр дьгьэлу, купьицIшхуэ хэлгьу, цыхум я гур зэхуэфIмэ я насыну, псэкIэ зэрыIыгьыу ди лгьапсэр быдаицэрэт жиIэу цыхур зыхуицIэкуу шытар тынишу кьыбгурегаIуэ. КIапсэ кIапэ, 15.

ЗЭХУЭСЫПЭ (4). Псори зэкIуалэ, цызэлушIэ шIыпIэ. Цыухуэхуэм я Iэцэр кьапхуатэрт, я зэхуэсьпIэм деж цыизэхуэсырт, пхьэру ежэрт. Лгьапсэ, 54. А цыкIухэр [интернатым цIэхьэр], муслгьымэн бьнми, мэжалэ малIэ, я ныбар ицIэгьуэжауэ кьаджэдыхь, бээр зэхуэсьпIэм макIуэ, хьарбыз блэзыишым йолгэIу, сэ сицIэрэ, дэнэ сьт кьитхьыу тыхьы, жаIэу я шхьэр фIэлэлу уэрамым дэтиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 560. Абы [Хруцев и дачэм] нэхэ зэхуэсьпIэфI уигьэлгьыхуэниц. Лгьапсэ, 78.

ЗЭХУЭУГЭУШЫЖЫН (зэхуаугуэшыж) лгэлI. (1). Псоми кьалгысу Iыхьэ зэхуашIыжын. Фонд иIэу лы ишэнү кьакIуэм ишэнү лым и уасэм хуэдиц ирати лы ятам и пIэкIэ ахьшэ кьэн зэхуаугуэшыж. Лгьапсэ, 49.

ЗЭХУЭХУСЫН (зэхуехус) лэI. (7). Зэгуэрхэр залымыггэкIэ зыщIыпIэ цызэхуэггэсын. Шу зэрывэхэ кѳомым Iэц кѳыцаху куэдрэ ухуээрт, ар уэркѳ, пицы сьтхэм зэхуахусу яггэницIуауэ цыта Iэцир арати, иджы зейм лѳысыжат. Хьуэпсэгьуэ нур, 315. Астемыр лѳыжыым и гур дахэ хуицIырт а ицалитIри узыниэу, Мартзэей станциым Елдар и гьусэу тIэкIу цыгуваиц плен сьтхэр зэхуахусуи, нобэ-ницдэей кѳэсыжыни, жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. Кѳэзакѳхэм зэхуахусаиц губгьуэм кѳинауэ цыта Iэцир иджы яцэж, ицIымахуэм ямыггэсихэн ицхьэкIэ. Нал кьута, 291.

ЗЭХУЭХЬЭСЫЖЫН (зэхуехьэсыж) лэI. (3). ЗэцIэкьуэжын, зэггьулуужын. [Альджыкьуэ:] Арыниэми зэхэкьута мыгьуэт, - жысIэурэ сэхуапIэ зепкѳырылѳэлбар зэхуохьэсыж. МельIыч, 445. Жылэм зэбграхар уэ кѳызэхуэпхьэсыжыни, Хьуэпсэгьуэ нур, 254. Дисэ кѳэмьсыж ицIыкIэ и хьэиштыр зэхуихьэсыжу ежэжыну арат и хьисэпыр [Рахьим]. Хьуэпсэгьуэ нур, 139.

ЗЭХУЭХЬЭСЫН (зэхуехьэс) лэI. (49). Зыгуэрхэр дэдзыхын, зэггьулуун; зетеггьухуэн. АтIэ, хьэлъыгуанэ кѳэсицэхуни, нэцI зэрзымыIыгьым и гуэныхьыр стезыхыну арэзым хьэлъыгуанэр ирешх, жиIэри Таиша ахьшэ тIэкIу зэхуихьэсам кѳыицIэкIыр бээрэм кIуэри кѳыицэхуаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 557. Инус куэд ицIауэ хихьжат и гугьэр, иджы, зиуицэхуауэ, жьэгум илѳ жьэр зэбгритхьуурэ дэп зьтIуиц кѳыицгьуатр зэхуихьэсауэ, кѳуэицIий гьур цIыкIуэхэр ириунсейрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 68. Кѳэрэжѳ фIыуэ кѳыгурылуэрт ХьэтирэмтIыгу дэс пэицэм мыр зэхэицIыхь жалэу урысым яхуэтхьэусыхэ дэнэ кѳэна, кѳэаишэмэ, лѳубыдхэр яубыду зэхуихьэса хьэиджэбз цIыкIу кѳомри зэрьтрахьнур. Лѳапсэ, 37.

ЗЭХУЭХЬЫН (зэхуехь) лэI. (1). Зэггэпшэн, зэлгытын. Иджы усакIуэр цыпсэуа лээхьэнэмрэ и поэзиэмрэ зэхуэпхьэмэ, дэтхэнэ зы усэми зэман гуаицIэм и нагьыцэ телгыц. Зи лѳэрыгыпс тIыгьа, 518.

ЗЭХУЭХЬУЩIЭН (зэхуохьущIэ) лээмыI. (1). Зэхуэгубжыын, зэхурджэуэн. Жэмыр зэпаубыдри зэанэзэпхьур зэхуэхуицати, Анчарэ унэм кѳэмыкIуэжу фермэм тесц. Нал кьута, 275.

ЗЭХУЭШЭН (зэхуешэ) лэI. (1). Зэхуэлѳэфысын, зэхуэкьусын. ИтIани а тхылѳитIым ещани цыицэ, - жиIэри Инал и набдзитIыр зэхуишаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 532.

ЗЭХУЭШЭСЫН (зэхуешэс) лэI. (88). Зэхуэггэсын, зэшэлэн, зэуIу щIын. Кѳэзджэрий курсантхэр зэхуишэсурэ Пушкиным итха «Кавказ плен», «Бахьшы-Сэрай фонтан» жыхуиIэ поэмитIым кѳахуеджаиц, абы хуэдэ гьэицIэгьуэныицэ цIыхум ятхьыфынуи хэт и гуггэнт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 616. Янэр арауэ, капитаным унафэ ицIаиц партизану хьуар зэхуишэсу казармэм цыпсэуэ ищIыну. Нал кьута, 252. IэнатIэ хуэхьуар мыцIагьуэми, Iэмалыништ, Астемыр заводьихуэ гьурым ташкIэ иIыгыу цеххэм пхээнкIий кѳыицишуэрэ гьуицI гьуэуэм тет вагоньжыым ирикIутэу, е

гьуицIыкIэжьхэр зэхуишэсрэ гьуицI зэраггэткIу хьэкум иришалIэу арат и кѳалэныр. Хьуэпсэгьуэ нур, 180.

ЗЭХУЭЩIЫЖЫН (зэхуешIыж) лэI. (5). 1. (3). ЩымыIэж щIын, (кѳулыкьуицIапIэ, еджапIэ н.кѳ. хуэдэхэр). Астемыр мэждытым кѳыицицIахуам ицыгьуэ ар лей дьидэу кѳэзылѳыта муслѳымэнхэм иджы IэIэткIэ мэжджытыр зэхуаицIыжын хуейт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 658. Кѳуажэм хьыбару дэлгьт мэжджытыр зэхуэицIыжмэ, молэуэ дэсыр СэлэфкIий яггэкIуэну. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 628. ЭтIуанэ курсьр кѳымыхьуу институтыр зэхуаицIыжри лэжьапIэ кѳылгьхьуэн хуей хьуаиц [Албийн]. Щынахужьыкьуэ, 28. 2. (1). Гьэбыдэжын. Iухауэ, Iулѳэфауэ щыта гуэр гьэбыдэжын, елѳэфкIыжын. Артистхэр хэт и паицIэ кѳыкIэрыхуам, е бостей цылэлъыр кѳыицыхуам зэраггэзэхуэжу дурэшым дэтт, Iупхьуэр зэхуаицIыжыху. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 669.

◇ **ЗэхуэицIыжын (уи ицIыбагь)** (1). Унэхьун. Абгьуэниэ бзухэр хадэм кѳыхьэм, хуэзыггэдэлгэм зи кѳурагь, Iыхьлыниэу губгьуэм кѳинэ ицIалэу, зэхуицIыжакгэ и ицIыбагь. Уи хэку жыг закьуэ фIэкI имытми... «Батырыбжьэ», 37.

ЗЭХУЭЩIЫН (зэхуешI) лэI. (11). 1. (8). Зыгуэрэм и лэжьыгьэр кѳэггьэувыIэн. Щхьэлэу кѳуажэм дэтыр зы ницIымэ нэхьыфIиц, жызыли ицIаиц, ауэ мэжджытыр зэхуэицIуу куэдэм ядэртэкьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 628. Кулак Iуэху жыпIэнри, мэжджытыр зэхуэицIынри, колхоз зэхэшэнри, ицхьэл зиIэм кѳытехьынри, Жыраслээн ишэспIэу жылэр хуиуэвэри - псори зэхыхьэжауэ кѳуажэр бжьэцу зэрывэхьэрт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 627. Астемыр цыгьуицакьым Инал учитель курсым кѳакIуэу кѳажрилар: «Кѳэрэхьэлкьыым я нэр зымыггаллѳэр мэжджытыри, икIэицIыпIэкIэ зэхуэицIын хуейиц», - жиIэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 640. 2. (3). Зыгуэр гьэбыдэн, Iуггьуэн, IупIэн. Куэбжэр гьуицI хьуар ицIат, зэй зэхуаицIыртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. [Дэфэрэдж:] ЗэхудоицIри [бжэр], дэр фIэкIа ицIэмьсу, дьзэхуосри дькѳэмьтэджу дьыщыси, экзамену ттыну хуейр ттыхукIэ. Лѳапсэ, 76.

ЗЭХУЭIУЭТЭЖЫН (зэхуэлэуэтэж) лэI. (3). Зым адрейм зыгуэрхэр жриIэжын. Iэшэлъаишэм ицIалэ цIыкIуу дэсыр кѳызэхуэсат, ницэджыжѳ бээрэм кѳэкIуа Iэджи кѳрихьэлIауэ зэныкьуэкьуу, ялггьэуар зэхуэлэуэтэжу зэхэтт, мывэм тедишья лѳы тIкIуэпсым теуээн я гум имыдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 118. ЦыхубзитIыр зэнэлэуасэ хьуаиц, я гуауэ Iэджи зэхуэлэуэтэжурэ. Лѳапсэ, 34. ТIуми зэхуэлэуэтэжынур зэхуэлэуэтэжа нэужь, [Саримэрэ Наташэрэ] я гур фIыуэ зэрывлэгьуаиц, игьаицIэм зэрывыху хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 180.

ЗЭХУЭIУЭТЭН (зэхуэлэуэтэ) лэI. (3). Зым адрейр зыгуэрэм цыгьуаэз ищIын. Дыггэр кIаицхьэ хьурэ физхэм мафIэхьэ сьт кIуауэ зэхуээзмэ, зэпсалгэрт, бжьыхьыр я кум дэту, ицхьэж и гузавэгьуэ тепсэлгьыху е хьыбар зэхахар зэхуэлэуэтэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. Рум и шхэни

кбакуэртэктым, ар зыхуейр Тинэрэ абырэ зэгунэу гьуэлгыжэр хьыбар зэхуауатэу хэлгыну арат. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 672. [Мариама:] Ди насытти, кхьухьым дыздисым ди кьуажэдэсхэу цымытми, ди шьыналгэмклэ кьилэпхьуклауэ унагьуэ зыщыллэ хуэдиз ди гьусэу кьыцлэклаши, дызэрыцыхуу цымытми, дызэблаггэ дьидэ хуэдэу, гурэ псэклэ дызэрылгэгу кьытфлэцлэжы, ди тхьэусыхафэ зэхудоуатэ, дызэдогг, дызэдогуфлэж, дызэрылгыгынуи дызэгуроуэ. Лэчымэ, 391–392.

ЗЭХУЕГГЭХЫН (зэхураггэхь) лгэмьI. (1). Зым адрейм зыгур хуриггэхьын. Уеблэмэ тлум языхэзым мэл иуклэмэ, шхьэ лгэныкбүэр, тхым и ныкбүэр цлгыгуу, гьунэгьу лгьхьэу зэхураггэхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67.

ЗЭХУЕПЛГЫН (зэхуопль) лгэмьI. (1). Зэггэщэн. [Хьэжумар:] Тлуми сызэхуеплгынуиуи сэ. [цауэмрэ нысацлэмрэ] Альгьо, 97.

ЗЭХУИЛГЫН (зэхуоль) лгэмьI. (2). Зэхуэгубжын, зэфлэнэн. Уэрамым дэт кьомыр зэныкбүэжурт, зэфлэнэрт, гур зэцымыщхэр зэхуилгырт, кьамэ кьызыхи кьахэклырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 237. Турри уащхьэм цызэхуилгыри Зы дакгыквэ зэхузат, Зыцлаупсклэц, зэрыубыдри Зэрытхьэлэу закьуащ. ПарашютитI. «Бгы лгьапэм деж», 45.

ЗЭХУЗЭГУЭПЫЖЫН (зэхузэгупыж) лгэмьI. (1). Зыр зым хузэгупын, хуэбэмплэн. ЛгэпкьитI зэныкбүэжыуу зи кьуэши клэзнэшейуэ зыгьэувыну ешам языхэзым иклуэтын я шхьэ тралгьаакьым, зэжрамылэми зэхузэгупыжри, «атлэ, ди кьуэши цывымыдэклэ», «ди кьуэшири цывымыгьэувклэ», жалэри лгэпкьитIри зыхуэмей Нурхьэлий кьаггэлгьэгуати, зэижыным кьыхэклыу, хахащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 214.

ЗЭХУЩЫТЫКІЭ (1). Лгэныкьуитлгым е нэхьыбэм я зэхуаку дэлгь, я гьум зэхуилгь, зэрызэрылгэгу шьыклэ. [Дэфэрэдж:] Арац ди зэхуытыкІэм и клэри и пэри, дызэзэгьыркьым жытлху нунокьым, дызэжэгьуэгьууи цыткьым. Лгьапсэ, 9.

ЗЭХЬЭЛАПХЬЭ (1). Зэхьэлэн, ифын хуейуэ щыт. Сымаджэцми Іэуэлгьауэр мацлэ цыхьуащ, сымаджэхэм хуцхьуэ зрахьэллпхьэр зрахьэллэри зэггэжащ. Лгьапсэ, 9.

ЗЭХЬУЭЖЭН (зохьуажэ) лгэмьI. (2). Зым ейр адрейм еймклэ зэрхьуэжкын. Убыххэм я зыгьэгусэр цымылэжы, хьарзынэу цыгьынклі сытклі зэхьуажэу кьаублащ, нэхьыфI, нэхьей лей жалэу зэмыныкбүэжыу. Лгьапсэ, 117. Уигу иримыхьэм, дызэжэгьуажэ [Локотошрэ Якьубрэ я кьулыкьум теухуауэ]. Нал кьута, 295.

ЗЭХЬУЭЖЫН (зрахьуэж) лгэмьI. (2). Зым ейр (п.п., щыгыныр) адрейм ириту мыдрейм ейр кьылхын, зэблэхьун. Убыхым я дежклэ кьикла шлалэхэр бэлыхьу хуэпащи, зыкьрах, мо фьейцей кьомыр шалгьагьум, зэцлодыхьэшхэ, арихьэклэ я цыгьын зрахьуэжын хуейуэ зэрыщытыр я гьум кьыщыкІыжым кьогузэвэж: «Дауэ ди цыгьыныр етту, езым ящыгьхэр кьазэрелытхьунур?» – жалэу. Лгьапсэ, 115. Убых шлалэхэр зытегузэвхьым

гу лгьамыта хуэдэу, Лгыгьур и ныбжьэгьухэр зэроггэкІий, зэрызохьэ: – Ей, адыгэ хабзэц, зиунагьуэрэ, ди цыгьын зэдэгьэхьуэж! Лгьапсэ, 115.

ЗЭХЬУЭЖЫН (зэрехьуэжI) лгэмьI. (6). Зыр нэгьуэщлэ хьуэжын. Сигу лейуэ, слгьагьумэ нэ флгыцлэишхуэр, Си губжьыр флгыкІэ зызохьуэжкыр, Гьум цлгыхьэу сыгьми сыдыхьэшхми, Зы нэпсц тлум цыгьыуи нэм кьыцлэкІыр. Уи псалгьэ. «Шлалэгьуэ шлгьналгьэ», 71. Иджы а уэрэдьыр Тыркьум ис адыгэхэм зрахьуэжклат: Кхьухьым и бэракьыр Жьыбггэм зэрехьэр, Совет вагьуэ плгыжым Дызэхуицхьыжынкгээ...Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 664. Инал и гугьэххэтэкьым Мэтхьэныр абы хуэдизу цлгырыуэ хьуауэ, цлгьныггэллэу кьалгытэу, Кавказым ис лгэпкьэхэм тхьылгыщлэ яхуэцхилгьхьуэрэ латинкІэ зэрхьуэжкыу. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 528.

ЗЭХЬУРДЖЭУЭН (зохьурджэуэ) лгэмьI. (2). Зэдэуэн, зэщыхьэн, зэлуршхьуэн. Лурэ Іэдэмрэ тІэкІу зэхьурджэуати, Іэдэм кьызэцлэзыгьгэллбар арауэ кьыцлэкІынт. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 633. Командиритлгьур зэхьурджэуэм флгьмыфІу Анчарэ аргуэру и псалгэм кьыпищыцц: – Ей, Кьагьырмаэс и махуэ ди Шэллэхьуи кьыхуэжкыуэн тІэкІуи кьэнэжар. Нал кьута, 268.

ЗЭХЬУЦЭЦЭН (зохьуцацэ) лгэмьI. (1). Зэлущэцэн, шэхуу зэпсэлгьэн. [Дэфэрэдж:] Псори цым хьуауэ зэхэти, быхьы-сыхьы жамылэу, я шхьэр кьыфлэхуауэ я туфлгьэ лгьапэм йоплгышхэр, е эзыр-эзыру золуцащ, зохьуцацэ, сэ жыслар зэхамыха хуэдэ, я цлэ ислуэурэ чэзууэ сепуцІмэ, я жэуапыр клэпІейкІэцц – псоми шхьэусыгьуэ зырыз кьагупсысыр: зым тхьэлгьанэ ещл хуцІэмыхьэну, адрейр Іэтащхьэм деж ираджауэ кьыщлэкІыр, ешанэм и жытым бюллетень кьрехри зэрысымаджэр уеггэлгьагьур. Лгьапсэ, 14–15.

ЗЭЧЭНДЖЭЩЫН (зочэнджэщ) лгэмьI. (21). ЧэнджэщкІэ зэхьуэжэн. Кьэтхьэныр Ростов кьаггэкІуат Кавказым щыпсэу лгэпкьэхэм я шьыналгьэм промышленность цызэггэпэщынымкІэ зэхуэсрэ зэчэнджэщыну. Зи лгьэрыгыпс тлгыгьа, 526. Кьуажэ Советым Нахьуэ, Астемьыр, Кьазджэрий, Исхьэкь, Ахьэ сымэ цызэхэтлгысхьауэ зэхэси, пцэдэей зэхэтыну зэлущлэм цыжаІэнымкІэ зэчэнджэщыу. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 645. Кьуажэм дэсхэр куэд шлатэкьым муслгьымэн диным зэрхьхьэр, ихьами, янэрей диньыр я гьум илгьти, зэчэнджэщыцц дауэ шлэплгьхьэмэ, нэхьыфI жалэу. Лгьапсэ, 107.

ЗЭЧЫР (3). Муслгьымэн диным итхэм я тхьэлгьыу уэрэд. Благуэм зылуриггэлгьадэ дыгьэр хуемыггэхарэ, е ягьащтэу кьыжьэдэхужа – махуэр аргуэру нэху кьэхьужу хуежьэри цлгыхур кьэгьуфлэжауэ нэхьейжу зэрызохьэ, кьофэ, зэчыр жалэ, зэрехьэкьувэкьу – дунейм теухуэжыркьым. Лгьапсэ, 120. Молэмь цлгыхур зэхуицэсауэ нэмз иреггэщлэ, сохьустэхэм зэчыр жалэ. Лгьапсэ, 120.

ЗЭШ (20). Зэкьуэш, адэ-анэкІэ, е тлум языхэзкІэ зы цлгыхуэхьхэр. Сыт лгэпкьы ирехьуи, мэкьумэшыцлэхэр, рабчэхэр зэщи, диньыр аракьым цлгыхур зэкьуэши зыцлгыр, зэдэлэжэныр

араиц, рабочэ муслъымэныр рабочэ чристэным и къуэшиц, муслъымэн къулейсызыр джаур помещикым жыжьэу зригъэкIуэлIэнукъым, ауэ пицырэ помещикымрэ зэфIынууц, я диныр зырызми. Хъуэпсэгъуэ нур, 177. «Дызэшиц, зы хэкум дэ дипIауэ», – Алъхъо жэуану ар итаиц. ЗэкъуэшигI. «ШIалэгъуэ шIыналъ», 19. А пицэдджыжьым нэху зэрыцу, ШыцIэ цIыкIури ину шыцири, Жейм хэтахэр къэушахэу, Елбэздыкъуэри ешауэ, Шызэхуозер зэшхэр пицIантIэм. «Елбэздыкъуэ», 6.

◇ **Зэи тегъэун** (6). Уи нэгү зегъэужьын. Жансэхуэ зыпылъ хъыджэбзым деж кIуаиц, и зэи тригъэуну. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 553. [Алыджыкъуэ:] Иджыпстуи сакIэлтIоплэри, куэзыр джэгухэм я зэи трагъэуэ аракъым, я джэгукIэм цIагъыбзэ хэлъиц, къыкIыр езыхэм фIэкIа, нэгъуэщIыкIым къагурымыIуэну. МелыIыч, 453. Си зэи тегъэуэуэ Зэм сощхъэрыуэ. «Индийскэ поэмэ», 356.

ЗЭШЭЗЭПЭУ (1). нареч. ПсынщIэу, наплэдэхъеигъуэм, зэуэ, и плэ къымыкIыу. Фоч тIэу уэгъуэ цызэхыхым, вэуэ губгъуэм итхэр къызэхуэсмэ – тIури зэишэпIэу зэрыукIауэ къыщIэкIаиц, я пIэм къымыкIыу. Лъапсэ, 106.

ЗЭШЭЛIЭЖЫН (зэрешэлIэж) лъэI. (3). ЗыбгъэдэгъэтIысхъэжын, зэубыдылIэжын, зэгъусэу псэун шIэдзэн. Уэблэмэ къригъэхъуэхэркъым – цугъуеуэуэ цыта мылкъур ишыхжу абыкIэ мэпсэу, и фызыр лэри фызабэ къулейсызу Iуарэр зришэлIэжауэ [Бекъан]. Къалэн, 427. [ЦIыкIуицэ Хъэрун жрелIэ:] ЗэшэлIэж, тIысэ, уи къуитIыр. Нэгъуху, 21.

ЗЭШЭЛIЭНИ (зэрешэлIэ) лъэI. (4). Зэбгъэдэшэн, зэгъусэ шIын, зэхуэгъэзэн. Пасэрехэр кууэ цIэныгъэкIэ емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм цIэныгъэишхуэ хэлъит: гаметэкIэ зэджэ шIэблэр къызытэхукIыр къабзэу цагъэтыну арат, зэмылгъэкIэгъэу я цылгъхуитI зэрашалIэмэ, я лъабжьэр ягъэбыдэрт. Лъапсэ, 65.

ЗЭШЭЛIЭН П (зрешэлIэ) лъэI. (3). Зыбгъэдэшэн, гъунэгъу зыхуэщIын. Фыз гъумым Iэ лъэныкъуэмкIэ Аркашкэ къиубыдиц, адреймкIэ Ташиа шIалэ цIыкIур зришалIэри зэуэ IэплIэ яхуицIаиц. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 552. КъыгуэатаIамэ, езым имышыху «къут-къут» жиIэнтти, джэд анэщIэ цIыкIухэр зришэлIэнт, къыгуэата хъэмблур яртынт [Джэлил]. Бабыщыкъуэ адакъэпц, 479.

ЗЭШ-ЗЭКЪУЭШ (4). Зы адэ-анэм къальхуа цIыхухъухэр, зэкъуэшхэр. КъыздикIари умыцIэххэу Брахман дадэри къэсаиц: – Псым фемыфэ, зэи-зэкъуэишхэ, ТкIуэпсэ зыIухуэр гузэсаиц. «Индийскэ поэмэ», 366. Зэи-зэкъуэишхэм хади хасэ, Псыр къраыхуэрэ цIагъэлгъадэр, Къэзылгъагъум игъэцIагъуэу ЗэцIогъагъэ я жыг хадэр. «Индийскэ поэмэ», 366.

ЗЭШЫН (мээш) лъэмыI. (7). И нэгү зимыужьын, гукъыцэжынышэу шытын. Гуп зыгъэгупыр гуп и уасэиц, жаIэу Жыраслгъэн Iэдджерэ къыщотхуэ, сыту жыпIэмэ гупыр зэиу, жалэн ямыгуэуэу зэхэу Жыраслгъэн къахыхъэмэ, псори

нэжэгужэ мэхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. Зы махуэ си гур згъэтыIакъым, Сэ гъуэуэ сытету сымызэи, Зэуэн сэ си псэр цызгъэщIакъым – Сосрыкъуэ лъыкIэ срикъуэишиц. ЖыIэт, мыпхуэдэу шхъэ сызэшрэ. «Шум и гъуэгү», 47. Лыжьэ зэшари гушыIэнишиц, Шхын цымыщIэу ар псэуфмэ, И лхъум Iэджэ къыбжиIэниц, Iуэху блэкIахэмкIэ уеупицIмэ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 146.

ЗЭШЫНЫГЪЭ (2). Зэкъуэшыныгъэ, къуэш зэхуэхъуныгъэ. Ди зэшыныгъэм хэхъуэ фIэкIкIэ, Зы ткIуэпсэ улIэхукIэ хэмыщIа. АбыгIэ Мухъэб и кхъашхъэм... «Вагъуэ махуэ», 94. Зэкъуэшиц жедгъэIэу, дымыхамэу Ди зэшыныгъэм куэд цIэттаиц, Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 114.

ЗЭШЫПХЪУ (7). Адэ-анэкIэ е а тIум язкIэ зы бзылгъухгъэхэр. Иджы махуэ зыбжанэ мэхъури зэшыпхъу цIыкIуитIыр къакIуэркъым. ГүщIэгъу, 426. Зэкъуэшишицрэ зэшыпхъуитIрэ мэхъу, шIалитIым зыр балигъ хъуаиц, нэхъыщIэри балигъ хъуным нэблэгъаиц, я шхъэр ягъэпсэужыныи, жиIэри и быным яхэкIауэ Iуарэ хуэкъулейуэ псэу Бэкъан цыдэкIуэжым, нэхъ цIыкIухэр зыкъомрэ гъаиц, нэхъыжьхэри я анэм хузэгупаиц, дыкъыхыфIидзэри ежъэжаиц, жаIэри. Къалэн, 427. Гъэишым и Iуэхур нэхъ тынишиц, жэмышу фермэм тет цIыхубзхэр е зэнысэгъуи, е зэшыпхъуи, е зэунэкъуэишиц, колхоз тхъэмедэр къокIуэри унафэ еицI хэт и жэмхэм нэхъ иэ нэхъыбэ къащIышын хуейми, абы хуэдэу Iэтицхъэр нэфIкIэ зэплэа цIыхубзым етын хуейиц шэ шынакъэ махуэ къэс уи жэмхэм къыщIэпшыным шыиц, а цIыхубзыр нэхъапэ шIыкIэ «Доска почетым» къытэхуэу, абы и гугъу газетхэми ятхын шхъэкIэ. Лъапсэ, 97.

ЗЭЩХЪЭЩЫКIЫН (зэщхъэщокI) лъэмыI. (8). ЗыгуэркIэ зэмыщхуэ шытын, зэтемыхуэн. ЗэрагъэхъыбарымкIэ, центрым Октябрь революцихуэр цытэкIуа шхъэкIэ, Къэбэрдейр зэрыщытауэ къэнэжаиц, къуажэ правленэ сытхэр къуажэ СоветкIэ яхъуэжамы, старшынехэр председател хъуа фIэкIа, Iуэхур зэрызэщхъэщыкIа шIыIэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 180. Жыраслгъэнхэ я шэщышхуэу цытам лъаганIэ гурэ шIащIыхъат, сценэ нэлъытэу, Iупхъуэ ящIырт, бжэ халгъхэрт, лэчкIэ ланхъэр ялэрт, шэщыкIыкIа Астемыр е Къазджэрий цIыхум къахыхъэм, къаувыхъырти къеупицIырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызэщхъэщыкIыр къыдгурывгъаIуэт, е молэр дэнэ кIуэну, мэжджытыр зэхуащIэмэ? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 627. Дэфэрэдж хъыджэбздэсу цыщыта лъэхъэнэр и гум къэкIыжаиц, адыгэм я хабзэр цызэтемыхуэ ухуозэ, итIани зэрызэщхъэщыкI шIагъуэ шIыIэкъым, псоми хабзэу яхэлыц и гум ирихъ хъыджэбзым деж шIалэр кIуэрэ зэдэгушыIэу зэбгъэдэсу, гукъэкI зилэр къащIэн шхъэкIэ, тIэкIуи нэхъ гурыхуагъэкIэ зэнеуэу. Лъапсэ, 109.

ЗЭЩХЪЭЩЫХУН (зэщхъэщеху) лъэI. (1). Зыгуэр зэщхъэщыгъэкIын, зэщхъэщыхын. АмIэ шыр сытым зэщхъэщыхуэрэ? [лъатэм]. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 651.

ЗЭЩХЪЭЩЫХЫН (зэщхъэщех) лъэI. (1). зэхъ. ЗэщхъэщыгъэкIын. Лъатэ хужьыр ар

ЗЭШЦЭГГЭБЫРСЕИН (зэщцэггэбырсеае) лгэI.

(1). Кьэггэдэлүэн, кьызэщцэггэстын. *Кьуажэ гьунэ дьидэм деж зы пицантIэ гуэрэм [Сеймэн] дэлгэдати, хьэжэ цыкылу кьыкьуэжри кьуажэхьэр зэщцэггэбырсеиуэ банэу цыхуежээм, Сеймэныр IуэмкIэ мажэри бэххэ пIланэнэм дэлэ шкIэм дежкIэ зедэ, шкIэм иггэицэба мэкьур зытрелэхьэ, арицхьэкIэ техьэггэуэ зытехьам хуэдэу мэкIэзыз. Лгэпсэ, 51.*

ЗЭШЦЭГГЭГЭН (зэщцэггэгэн) лгэмыI. (1).

Куэд зэуэ кьызэдэггэгэн. *Зэш-зэкьуэишхэм хади хасэ, Псыр кьрахьурэ ицаггэалгэдэр, Кьээылгагум иггэицэгаггэуэ Зэщцэггэгэ я жыг хадэр. «Индийскэ поэмэ», 366. Нэхэ укгэхэмэ – мэзыр цыгьуабзэи, бгы лгэпэр жыг хадэ зацIэици зэщцэггэгэиц. Шынэхужьыкьуэ, 36.*

ЗЭШЦЭГГЭНЭЖЫН (зэщцэггэнэж) лгэI. (2).

Зэщцэггэпльэжын, лажьэу шцэггэдзэжын. *Алий диггэлуицат дьмышынуу хьэцIэр ди псэукIэ-еджэкIэм цыгьуазэ тицIыну, жетIэнухэри хьарзынуу кьыджилат, арицхьэкIэ хьуакьым: шоферым машинэр хуэщцIэмьггэнэжу хьури кьыдэлэлэуаиц, шкIолым пэмьжыжэ джабэ тIэкIум машинэр дэтирэ езыр кьыцежэхьыжкIэ зэщцэггэнэн и хьисэну. Зи лгэрыгыпс тIыгга, 523.*

ЗЭШЦЭГГЭНЭН (зэщцэггэнэнэ) лгэI. (9). 1. (4).

Ежэжын папцIэ кьызэщцэггэпльэн, лажьэу шцэггэдзэн. *Кьэзджэрий унэмкIэ ежэиц, асыхьэту кьыггэзэжри машинэ зэщцэггэнэжам екIуалIэри и хьэзырылгэм кьриха зы хьэзыр хужь дахэ Лу хуишияиц; – Мэ, фэеплэу, нэггэуэцI сIлатэм, уэстынут, – жиIэри. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 537. Локотоиш мотоциклъур зэщцэггэнэри асыхьэту ункIыфIыжаиц. Налкьута, 242. 2. (5). Зэщцэггэстын, кьэггэлэцIын. – Бьсымым примусыжэ гуэр зэщцэггэнэну дуршышым кьыдихаиц. Мелыгыч, 447. [Алыджыкьуэ:] Тхьэм еицIэ, и лым гу цимыхуэу зауэм яггэкIуа, езы цыкьубзым сиггэтIысри пэшхьэкур зэщцэггэнэиц, пхгэ гьур тIэкIу цылгьыри ирилэхьаиц. Мелыгыч, 440. Зэщцэггэнэн псынциIэу мафIэ, Цыкьлүхэм дадэр зэдагафIэ. «Тисей», 483.*

ЗЭШЦЭГГЭПЛЬЭЖЫН (зэщцэггэпльэж) лгэI. (1).

Зэщцэггэнэжын, еггэжэжэжын. *Цыкьлуи ини дежэри пицIэнтIэпсыр кьыдэхуэхьу машинэр дэтишиц, шоферыр зэрыхуей дьидэм хуэдэу хьури «хьэицIэм» и машинэр зэщцэггэпльэжауэ шцлгэагьуэм, итIысхьэри макIуэ-мэлгьей. Зи лгэрыгыпс тIыгга, 523.*

ЗЭШЦЭГГЭСТЫН (зэщцэггэст) лгэI. (10).

Зэщцэггэнэн. *Арыниэми ебггэдэжэ фызыр нэкIэ кьопльыркьым, укьызырилгэагьуу пэгунитI кьеицтэри псыхьэ макIуэ, кьыггэзэжэ, пхгэ екьутэ, мафIэр зэщцэггэст, Iуыпс фIедзэ, шхын еггэхьэзыр, унэр зэлыгьух, хьэжэуицкьуэ етхьэицI. Зи лгэрыгыпс тIыгга. 528. Жьэгуэм илэ мафIэр зэрызэщцэггэсту, унэ блынэм ныбжэ кьуацэ зьибжанэ кьыкIэридзэиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 262. Албиянрэ Алчарэрэ кьэкIуэжу я Iуэлгьауэ макь цызэхьышым, [Хьэбицэ] гьыным приггэчаиц, жьэгуэ пацхьэм деж тIысаиц мафIэр зэщцэггэсту: си нэпсыр Iугьуэм кьыицIухуа я гуггэниц, жыхуиIуэ. Шынэхужьыкьуэ, 34.*

ЗЭШЦЭГГЭУЭГЭН (зэщцэггэуэгэн) лгэмыI. (13).

Псори зэггэуэсэу, зэуэ гьын, зэдэггын. *Кьэралым естын гьавэ сиIэкьым, кьысхуэнэм си бынунэр шхын шцхьэкIэ мылIэу гьэм триггэхьэн кьудейиц, жызыIэу кьуажэм дэсым лIиц кьыхабжыкIри яггэтIысаиц, я дум илгэмэ, кьрахэрэ я гуэрни кьыицатIэщцIым фызхэр, сабийхэр зэщцэггэуэгэуэ хьэблэр кьызэхуаишэсаиц. Зи лгэрыгыпс тIыгга, 524. Модрей кьомри зэщцэггэуэгэуэ зэрыггэкIий шцыхьуэм, гьы нэпцI кьраггэжэар нэхэри я гум цIыкьэжауэ я фIэщыпэу ныхьэу, зэрыггэкIийуэ ицадзаиц. Лгэпсэ, 42. Цыкьубзымрэ сабиймрэ [мэжджытым] ицIэуэ зэщцэггэуэгэрт, цысыр цысу, цытыр цыту, улэггэ хьуари абы кьаишурэ кьыицIалгэхьэрт. Кхгэлэггэуэ, 378.*

ЗЭШЦЭДЭН (зэщцэггэдэн) лгэмыI. (1).

ДьпIэ ирахьурэ зыгуэр зэщцэггэуэбыдауэ, зэрыггэуэбыдауэ шцытын (п.п., вактэ). *И бостей кIыкьым цыдэггэжыну зэмьфэггэуу тедамкIэ, вактэ зэщцэггэуэ и лгэпэм фIэлгьымкIэ кээщцIэнэуэ унагьуэм кьулейсызыггэуэ ятелгьыри. Мелыгыч, 455– 456.*

ЗЭШЦЭДЭЛҮКIЫН (зэщцэггэдэлүкI) лгэмыI. (16).

Зыгуэр зэхэпхын мурадкIэ шцхуэ зыщцIын. *Лу, сэри зыгуэр кьызжиIэмэ, жиIэу и тхьэкIумэ цыкьлуитIыр триггэхуауэ зэщцэггэдэлүкIырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 252. ТIуми жаIэ шцымыIэу зэщцэггэдэлүкIыу ицакIуэм телэт, тIуми я гур зэжар Степан Ильич дейуэ кьыицIэкIынт. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 571. ЗэщцэггэдэлүкIмэ – Iуэлгэуэ гуэри зэхэх [Дэфэрэдж], жыг кьуаггьым кьуэтурэ пльэмэ – мэзым ицIэтиц мэлэу, бжэну зы Iэхьуишэ, ар зыггэхьэури ицалэ цыкьлуиц. Лгэпсэ, 55.*

ЗЭШЦЭДИЕН (зэщцэггэдие) лгэмыI. (3). 1. (2).

Еггэлэуэ пIыщIэн, зэщцэггэдыкьэн. *Зи дахаггэ игу ирихьым Ар еIусэм мэгузасэ: Хьыдэжэбз нэкIур псынциIэу золгэ, Льыуэ ицIэтыр зэщцэггэдие, Зиукьуэдиймэ ар мэщцэлур, ПырыпI Iуэну зэуэ кьочэ. «ЩIалэггэуэ шцIыналгэ», 412. И нэр кьыицыицхьэрипхьуи цыIэт [Iурагэ], зэщцэггэдиэрэ и гур кьекIуэу. Кьалэн, 436. 2. (1). И пIэм ижыкьын, зыхуэмьггэхьэиц хьун. Дэфэрэдж ицтэри и Iэккьэпкьыр зэщцэггэдиэиц, и сабийри зрикьузылIуэ. Лгэпсэ, 55.*

ЗЭШЦЭДЫХЬЭШХЭН (зэщцэггэдыхьэшхэн) лгэмыI. (14).

Псори зэуэ дыхьэшхын. *Уи ныбэр кьыггэуэни, – жеIэри, псори зэщцэггэдыхьэшхэн, Мусэ и кьамэр кьрехри Мэсхьудыр ирехужэ, арицхьэкIэ лгэицIэмьхьэу бауэбапицэу кьеггэзэжэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 153. Цыкьур Жансэхуэ иггэдыхьэшхьу есати, дыхьэшхэн жимьIэмэ, зэщцэггэдыхьэшхэрт псори. Мазэ ныкьуэ шцхьуантIэ, 619. Убыхьым я дежкIэ кьыкIа ицIалэхэр бэлыхьу хуэпаици, зыкьрах, мо фейцей кьомыр шцлгэагьуэм, зэщцэггэдыхьэшхэ, арицхьэкIэ я шцыггын зэрахьуэжын хуейуэ зэрыицтыр я гум кьыицыкIыжым кьозуэвэжэ: «Дауэ ди шцыггынры етту, езым яцыггэхэр кьазерегьитхьыну?» – жалэу. Лгэпсэ, 115.*

ЗЭШЦЭЖЫН (зэщцэггэжэ) лгэI. (1).

Уи шцхьэм зыгуэр ещцэггэжын. [Фэуаз:] *АрицхьэкIэ дэнэ – сыхьэт ныкьуэ нэхьыбэ дэмькIыу ди махьиэм и лгэужьым*

цыйц цымылэжу пшахгүэм цлахгүэмэжаици, Шамум псынэр кыггүэтыжмэ, Алыхьым дыкгыхгүемаиц, кыхуэмыггүэтрэ - кьарууниз дыхгүауэ хьэуцүдызм дапэцлэхуэмэ, скорпионым ицлар дэ зэтицлэжын хуеиц, армыхгүэмэ цырыцу дафыицныи, е ехудийм даубыдыници, ди анэр тхуаггаггыници. Хьэпцлэ льяпцэ, 402-403.

ЗЭЦЦЭКІЭЖЫН (зэццэкцэж) лгэмыI. (4). 1. (2). Зыгуэр кьэкыггэ Іувым зэццлэштэн, пццлэней хьун. Уи кьуитІым хамэм я хадэ япцлэ, уэ уи хадэр зыпццлэн цымылэу нартыху-мэкьуу зэццлэжэиц. Нэгьху, 21. Нартыхур зэццлэжэиц, - жиІэри Елдар хадэ ипцлэну ежэжэиц. Хьуэпсэггүэ нур, 133. 2. (2). Цы кІыр, цы Іув зыгуэрым кыггеклэн. [Алыджыкьуэ:] Лыи и нэкІур зэццлэжэиц, и пэихуэри пьуццлэжэиц, «емынэм укгыхуа - мыбы нэс цхьэ укгэджэда?», - жиІэ хуэдэу кьысфлэцлэиц. Мелыгыч, 450. Степан Илыч и фэр шэхум хуэдэу пьклат, и жьаклэ пльыжыкьуэр хьэлчу зэццлэжэиц. Хьуэпсэггүэ нур, 280.

ЗЭЦЦЭКІЭЗЫЗЭН (зэццэкцэзызэ) лгэмыI. (6). Зыхуэмыубыдыжу и Іэпкьлгэпкьыр кІэзызын. Пэжу, аслэныр кьакІуэу цилгэаггүм, [кьыдырыр] зэццлэжэиц, арицхьэкІэ кьэрабггэу фэ кьызилгэмэ, ауан сыкьыицү ежэжынкІэ мэхуэ жиІэри и кІэ кІагуэмкІэ бадзэ еуэ хуэдэу аслэным дежкІэ нэбгүзкІэ еплээкІыу тахэтэм тест. Кхьухь пхэнж, 499. Илас и жьэ уцлэм комондантын и кІэраггүэр жьэдиІури, модрейм пццлэнтлэпсыр кьехуэхуэ зэццлэжэиц. Мелыгыч, 473. Нурхьэлий зэццлэжэиц Сэид и деж кІуэуэ лэбакгүэ зытІуц ичри, кьэувиІэжэиц. Хьуэпсэггүэ нур, 154.

ЗЭЦЦЭКІЭН (зэццэкцэиц) лгэмыI. (3). 1. (1). Еплэ зэццлэжэиц 1. Мыхьейуэ цысым упыкІаиц, Псы дьдэр кьаицтэ, емыжэжэ - Псыпцлэ хьужыныици, зэццлэиц. Пасэррей хабзэ. «Ваггүэ махуэ», 362. 2. (2). Еплэ зэццлэжэиц 2. Пыцлэ цыкІум еицхуэ кьуэццлэиц зэриггэпцлэм мафІэ бзий кьыхэлгэтри хьэжым и нэкІу зэццлэиц, и пэ папцлэ кІыхьыр, и набдзэ ныкьуэццлэ кьыггээнэхуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 68. [Алыджыкьуэ:] Сыкьэтэдэжри пэихьэкум мафІэ исиІэри сыццлэиц, жьакІэупсым сыкІуэу си жьакІэ зэццлэиц езггэупсэр си пацлэри тІэкІу цлэгаицэмэ, си гуапэу. Мелыгыч, 444.

ЗЭЦЦЭКІЕН (зэццэкцэиэ) лгэмыI. (9). ЗэрыггэкІий куэдым зэуэ кьызэдалэтын. Кьуажэм дэс псори кьыиццлэиц, псыри кьыиццлэиц и гугга хьунт, Мухьэмэд [Шэрданым] и шыр псым кьыхихуэу цалгэаггүм, псыхуээм дэти цыхуэхэр зэццлэиц, арицхьэкІэ иггэзэжу ауан зриггэицлэнт, кьыхыхьэри, псым и кум кьэмысу шур цлэггэмбрыуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 51-52. Шы цыиц макьэри цыхуэм я кІий макьэри зэхыхьэжауэ дунейм тетыр зэццлэжэиц, зэццлэиэ хуэдэиц. Лыггэ, 412. Аргуэру «Ура!» жаІэу псори зэццлэиц, музыкауэхэр музыка еуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 127.

ЗЭЦЦЭКІУЭН (зэццэкцэуэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрхэр Іуви зэхыхьэн. Пшэ ерыццлэиц цлауфауэ бгыицхьэ мээхэр зэццлэжэиц. «Тисей», 491.

ЗЭЦЦЭКЪЭКЪЭН (зэццэкьэкьэ) лгэмыI. (1). Куэдыр зэггүэсэу кьэкьэн. ЗылгэкІыр лгэуейм дэпэиц, джэдкьуртхэми гүзэвэггүэм гу цылгэатэм, заггэбырыбри зэрыггэкІийуэ, зэццлэжэиц я шырхэр лгэныкьуэзэггэз яцлэиц. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 484.

ЗЭЦЦЭКЪУЭН (зэццэкьуэ) лгэI. (17). 1. (14). Зыгуэрхэр зэхуэхьэсын, зэуІу шІын. Иджыри кьэс жейуэ хэлгэ тыркухэр гужьейти, кьэхуэр кьагурыІуэху, убыххэм Іэици фочгыни кьамыггэанэу яггүэтыр зэццлэжэиц, кьыиццлэжэиц, Дэфэрэдэж и лыр е зэхэеицхуээн яцІу кьаукІа, е тыркум япцлэжэиц, сытми кьаукІауэ и хьэдэр кьыдахьжри кьаицжауэ цыиц. Льяпсэ, 59. АрицхьэкІэ зыкьом кьэнами, нэхьыбэм я хьэпцлэиц зэццлэжэиц хэкум икІыжэиц: «Алыхьым кьыдицт увеллэпэр зэдггэзэггыныиц», - жыхуалэу. Лэчыи, 389. И пьІэри и кІэстумри цлэрыпст, псори зэццлэжэиц Вынд и кьуэжыыр бггүэатмэ кьаицт. Льяпсэ, 51. 2. (3). ЗэлгыІухын, лгэныкьуэ еггэзын. [Гимназиэ унафэццлэиц Астемыр кьыжреІэ:] Алэ, тІасэ, зэццлэжэиц уи тхылгэхэри, зэггэхь. Хьуэпсэггүэ нур, 185. Бэлацэрэ Темботрэ Елдар дэлэныкьуэуэ гүм илгэ хьэпцлэиц иралгэхьэжэиц, мэкьу кьакІэрыицэицари зэццлэжэиц, лгэныкьуэ ираггэзэиц. Хьуэпсэггүэ нур, 276. Иджы гужауэ удэ тхьэмнэр Жьыбггэм, борэным зэццлэжэиц. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 216.

ЗЭЦЦЭКЪУГЪЭН (зэццэкьуггэ) лгэмыI. (12). Псори зэуэ гужьейггүэ, гүзэвэггүэм кьыхэкІыу зэццлэжэиц. Цыхур зэрызэхьэу, бжэггүхэр яггэдалгэу, физхэр зэццлэжэиц цыхуэхуэр кьаггэбырсейуэ, нэхь цлэлэхэри мыкьуейицлэуэ кьээнэнт? Зи лгэныггэиц тІыгга, 525. Мыдэ кьедалуэ: физэуэн хуэдэу зыггэлгэаггүэ, фэ зытевггэуэ, кьуажэ цыицлэ мафІэ цыицлэ, физццлэжэиц, фоч вггэуэ, бэрбан феуэ, физэрыггэкІий, сэ сиІэ мыггүэрэ: мыбыхэм зы бэлыхьэлажэ кьыдаицлэнуиц жевггэІэ. Хьэпцлэ льяпцэ, 405. Зэццлэжэиц кьомым я макьыри цызэхихым, кьэрэггүлу цыиц тыркур кьосри цтэІэццлэиц бжэр кьызэуех: - Сыт кьэхуэр? Льяпсэ, 42.

ЗЭЦЦЭКЪУЗЭН I (зэццэкьузэ) лгэI. (2). Зыгуэр быдэу кьузын. Кьыицлэжэиц и нэм Іугуэр, Іунэ пшэрыр цлэжэиц, Пацлэ кІыхьыр еггэлыггүэ, Губжэу ілэм зэццлэжэиц. «Тисей», 507.

ЗЭЦЦЭКЪУЗЭН II (зэццэкьузэц) лгэмыI. (1). Зыгуэр быдэу кьузауэ цытын. Сэтэней гуацэм и шабзэр Зэццлэжэиц кьратыр. «Шлэпэлыггэу шІыналгэ», 425.

ЗЭЦЦЭЛЫДЭН (зэццэлыдэ) лгэмыI. (12). Зэццлэпцлэицлэнт, дэнэ лгэныкьуэкІи лыдын. «Кьэрал пхуантэр» зэццлэицлэнт, ІункІыбзэ илгэхьэпцлэнт хужьыбзэ, кьу хэлгэрэ убыдылэ хужьыбзэ илэу, бжэр кьыицлэицлэ «дзын-дзын-дзын» жиІэу, сыхьэтыр кьызэреуэм еицхуэ, музыка дахэ кьэуэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 215. Адэжлэ улгээмэ, кьурииццлэ хужьхэр зэццлэицлэнт. Нал кьута, 270. Нэхь нэжэжэуэ кьэхьужэуэ хадэмздысым [Шаукат] зилгэыхьэмэ, унэ зэтэтыр кьабзэу

зэлгүйгаиц, Гэхуитлэхуити, цхвэггубжэр зэцлэйдэ, цхвэггүэи цлаици, унаицхэм джэгу цыпицл хгун хуэдицу иниц, пицлантиэ кгуэцлгым жыг хгарзынэхэр зэмылгужьыггүэу дэти, жыг цлаггыр жьыицлэхуи, бассейн тлэклиу псы кгабзэбэ цхвуантлэ хгужауэ иу ити. Арггүей, 387.

ЗЭЦЛЭЛЫПШЦЭН (зэцлелыпшцэ) лгэмI. (2). Илыггүэн, исын; псори трисыктын. Зауэ мафлэм адыгэцлгыр Зэцлелыпшцлэр теджэгүхү, Дзэм ди унэр кгаунэцлгыр, Цыху хвэпшытыр иракгүхү, Мюридыдэц хэкум иту Зэрызехгэр, псоми хуиту. «Тисей», 484. Бггэну унэм телгыр псыницлэу Мафлэ ябгэм зэцлелыпшцлэ. «Тисей», 485.

ЗЭЦЛЭМЫХЫН: ◊ жгэр зэцлэмыхын (1). Епл жгэ.

ЗЭЦЛЭНЭН (зэцлэнэ) лгэмI. (7). Кгэлыдын, кгыпынэн. Зы лгэцлггүэ зыггэцлгүэ Рау дадэжым и махуэишхуэм И саулыкгуклэ зэхуэсауэ Цыклухэр хгужауэм фгыкгэ нахуэ, Костер иныр зэцлэнауэ, Рауи цлэсу я жыг жгэуэм. «Тисей», 479. Уафэм пиэикл кгымына, Шгылгэр мафлэу зэцлэнаиц. Акгужь. «Дамыггэ», 211. Жыгей дакгэжгхэм, зэцлэнауэ, Шгылэ хэт лами яггэхуабэ. Жгэгү. «Батырыбжгэ», 35.

ЗЭЦЛЭПЛГЭН (зэцлэплгэ) лгэмI. (5). 1. (3). Кгызэрыктын, кгыгубжын. Федя ину зэцлэплгэуэ Пан Гуэхуцлгэм зридзэц. «Бдзэжгэящэм ипхгү», 155. Узоггэаицлэ, Сэтэней, Сызыхуейри уэ уи нейи, Ди нарт шухэм я нэхггыицлэу, Я нэхг цлалэу Ашэмзэмы Хгвиджэбз гуауэр езггэцлэници Ди цыналгэм кгэсыжыни, – Жилэу пицаиэр зэцлэплгэуэ Кгемыплгэктын ГуеггэзыкI. «Шлалэггүэ шгыналгэ», 414–415. Елбээдыкгүэ куэдрэ малггэ, И алгпышыр зэцлэггэплгэ. «Елбээдыкгүэ», 16. 2. (2). Кгызэцлэнэн, плгыжг кгэхгун. Маклуэ цлалэр, зэцлэплгэуэ, Бгыцхгэ кгалэу Тырныауэ. Маклуэр цлалэр ауэ ггуэгүклэ. «Шлалэггүэ шгыналгэ», 54.

ЗЭЦЛЭПШЦЫПШЦЭН (зэцлэпшцыпшцэ) лгэмI. (2). Зэцлэлыдэн, зэцлэцлгүэн. Езыр бжыфлэт, дахэт, гуэгүишхгүм нэхгэр цлаггүэуэклэ мынэхг цыклу дэнэ кгэна, еинэкгырт, и кгабзий зэмыфггүхэр зэцлэпшцыпшцлэу, и клэри ггубжэм хуэдэи, кгэггэшауэ, и сгиджри зэцлоскгыскгэ, лгэнхггэцгэмэ, и лгэбжгэр гуахгүэм хуэдэи. [Джэлил]. Бабыщыкгүэ адакгэпшц, 474. Самурайхэр зэцлэпшцыпшцлэу Ди цлгым зэуэ кгыздицихгват, Шы пицлггузыр зэуэ псыницлэу Бий дзэ куэдым пэуват. Пшыкгуэ. «Бгы лгэпгэхэм деж», 91.

ЗЭЦЛЭСКГЫСКГЭН (зэцлэскгыскгэ) лгэмI. (5). Зэцлэсысэн, зырызешгү хгэин. Астемыр зытеуа лгэганлэр зэцлэскгыскгэрт, упхрыхуным хуэдэу. Мазэ ныкгүэ цхгүантлэ, 654. Зиуктуэдиймэ, зэцлэскгыскгэуэ, Ггүицл ггуэгүу тгуацлэр кгэггэпсалгэуэ, Маклуэр, маклуэр мафлэгү псыницлэр, Мылгжыныр зэдицлалгэуэ. Мылгжынын и мафлэгү. «Дамыггэ», 234. Езыр бжыфлэт, дахэт, гуэгүишхгүм нэхгэр цлаггүэуэклэ мынэхг цыклу дэнэ кгэна, еинэкгырт, и кгабзий зэмыфггүхэр зэцлэпшцыпшцлэу, и клэри ггубжэм хуэдэи, кгэггэшауэ, и сгиджри зэцлоскгыскгэ,

лгэнхггэцгэмэ, и лгэбжгэр гуахгүэм хуэдэи. [Джэлил]. Бабыщыкгүэ адакгэпшц, 474.

ЗЭЦЛЭСЫСЭН (зэцлэсысэ) лгэмI. (5). Зэцлэхгэен, зэцлэкгэзысэн. Арицхгэклэ Матренэ абыклэ пхуэггэбгэунт, шхгидэныр арггүэру кгэублэ, и ныбэшхуэр кгэриггэувыкгуауэ, физ пиэр иныр зэцлэсысэ, и лэр иггэдалггүэ цыпсалгэклэ. Мазэ ныкгүэ цхгүантлэ, 556. Гуацлэр губжгым, мафлэ заицлэу Кгызэцлэна зэцлэсысэу, Шу илггэггүм кгэцлэраицлэу, Кгемыплгэмэ, зеггэгүсэ. «Тисей», 499. – Иринэ и сабий цыкгуэр зэрылг ггуэлггыплэм и цхгэр еггэицлэу кгэггэаи, и лэпкггэлггэпкгыр зэцлэсысэу. Нал кгүта, 283.

ЗЭЦЛЭТЭДЖЭН (зэцлэтаджэ) лгэмI. (2). Зэцлэхгэен, псори кгэушу плэм кгыхгэктын. Лэхгүэ-иыхгүэуэ хгуплэм цылэр Нэхуиц цылгэм зэцлэтаджэ, Пицэдджыжгым губггүэм докгыр. «Шлалэггүэ шгыналгэ», 415. Нэхуицым дежым [кгужэдэсхэр] зэцлэтаджэ, Шхгэж и лэнаглэ кгэггүэуэтыж. Сыжгэми, си нэр зэтесхами... «Шхгэлгыкгүэ», 382.

ЗЭЦЛЭУБЫДЭН (зэцлэубыдэ) лгэмI. (10). 1. (6). Ихгүреягг псор кгызэцлэкгүэуэ зыгүэр убыдын. Елдэррэ абырэ [Коломейцевымрэ] лэплэ цызэраиэктын, мо цлалэ лэпкггэлггэ иным и лэплгэм хгэцлэр кгымыицу зэцлэубыдат. Хгүэпсэггүэ нур, 201. Исуф полицлэр кгэкгуауэ цылггэуэм, нэхг лэижу кгэггубжгэуэ, унэлгэцлэр зэтрикгүтэу хуеггэаи, лэпицауэ ллищым зэцлэубыдэу лэхгү иралггэхгү. Лгэчымэ, 396. А иныжгым зэ згудэ, Шгыцлэ цыкгуэр зэцлэубыдэ. «Елбээдыкгүэ», 5. 2. (3). Шгыплэ, шгыгу хуэдэхэр зэрыщыту зыгүэрым иуфгбггун. Клаггэтишггэр псыницлэу губггүэм Теггүэлггэхгүэуэ зэцлэубыдэ, Сомыр нэхгэри кгэггубжгэуэ Доллар бзаджэм ныхуошхгидэ: – Уэ насыпым ухуацлэкгым, Лггы илгггэклэ уалакгэ, Хгйм я нэпсыриц уэ иклэрылгыр, Уэ цыху гуауэм ухуацлэкгэ? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашгү», 133. Шгыхгэицлэти нобэ дгидэ А жылэшхуэм, ггузсауэ Мафлэм псори зэцлэубыдэ, И чэзууэ ар кгэсауэ, Мэхгү а жылэр еицхг хгэжгым, Хгкгуэдэжу цыху лгэужгыр. «Тисей», 486. Кгыпхуэмыицлэу лгэри тхггэри Жгэцым псори зэцлэубыдэ. «Тисей», 502. 3. (1). Кгыруклэ, лгыггэклэ, залымыггэклэ зыгүэрхэр зылэцлэггэхгэн, үггэи шгын. Нобэ псоми доицлэ тхгидэу Тыркухэр хгышхуэм кгыкгыуэ кгакгуэу, Нэм кгыфлэнэр зэцлэубыдэу, Пицаици цлали зэдэ-ггакгуэу, Яишгү, яицгүу цыщыггэри, Клэ а еишхуэм езытари. Лггэпкггэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашгү», 51.

ЗЭЦЛЭУЗЭДЭН (зэцлэузэдаш) лгэмI. (2). Зыгүэрым хуэггэпсауэ, хуэхгэзыру щытын. Мухгэмэд беггымбарым и кхгэр зыцлэт мэджжытым нэсати, хгумакулэ лутхэм [Кгэрэмырзэ] кгэггэувылэ: – Мыр дауэ: сэшхуэклэ узэцлэузэдаш, хгэжгыицлэ укгэкгуа хгэмэ зуакгуэ укгэкгуа? Лгыггэ, 413. [Фгүаз:] Абдежым «шоггүэ» жилэу цлалэ гуп дахуозэ, лэицккэ кгызыхуэт жымылэу зэцлэузэдауэ. Хгэцлэ лгэплэ, 400.

ЗЭЦЛЭУПСЭН (зэцлэупсац) лгэмI. (6). Жгаклэ, цхгэц с.ху. кгабзгүу упсауэ щытын.

Аралгыр бэлхь гуэрим зэрхэтыр *Луницт*, и нэм мафлэр кэрихырт, нэцыр илыггузу, и жыаклэр кэабзэлгэбзуу зэцлэупса цхьэклэ, нэхь лэаггугуафлэ хуатэккым, и дамэр хишу адэклэ-мыдэклэ дэплгырт и нлэ итын хуэмышылу. Хуэпсэггүэ нур, 114. Оркестрым хэт кээнатэккым, уеблэмэ езы Дорфеич зэцлэупсауэ, и цыггын нэхьгыфлылуэр цыггыу, тлэклиу зиггэбэлыху музыкауэм яхэст. Мазэ ныкгуэ цхуантлэ, 575. [Альджыкгуэ:] Жьгуэ сызэркыуам кыхэккыу жыаклэупсым деж цлэс цлагуэ цылэтэккым, си Луэхур сымыггэгүэу зэфлаггэккыри кээзгээзжащ, лэклиуэлгаклуэу сызэцлэупсауэ, дыхумэ тлэклиу кысклэрихыу. Мелыгыч, 444.

ЗЭЦЛЭУФАН (зэцлэуфащ) лэмыл. (1). Зэцлэкудгуэ щытын. [Альджыкгуэ:] Сэри сыщылууплэем гу лэыстащ: цыхубзыр зэцлэуфауэ бээрым щытетам и ныбжыр хэклуэтуэу лэббывэжэ цыклуу кысфлэцлэми, апхуэдэу жытэккым, илгэс цэцлэым куэдкэ флэмыкларэ арат, нэклиу хуэрейт, быртлым цыклуу, нэцхьгыфлэу кэоплэмэ, цыхубз гуаклуэ хуэдэуи цытт, хуэхэцыггүэ Луэ тетыр и дамитлым цлаклэу ггуабжэм хуэдэу телгу. Мелыгыч, 441.

ЗЭЦЛЭУФЫЦЭН I (зэцлэуфыцлэщ) лэмыл. (4). Зэрыщыту фыцлэ, кыфлэ хуэн. Алиш дытегузэвхьгырт, сыт цхьэклэ жылэмэ Кэрым клуэри мыдрисэм щеджат, Истамбыли цылат, мусаватистхэм я эманым Баку щылэжыащ, иджы и цхьэм зэрытегузэвхьгырым гу лэумытэну лэмак зымылэт, дэ нэхьрэ нэхь гуржы хуауэ, зэцлэуфыцлэуэ, и нэцлэащэр иуэжауэ школым кэаклуэмэ, унэм иггээзжын дзыхь имыцлу кытхэтт, пцыхьэцхьэ хуухуклэ. Зи лээрыгыпс тлыгга, 523. Дунейр клэггэниаггэ кэудей мыхуу, уафэ лэащлэр зэцлэуфыцлэ зэвту, уафэхуэпскыр жэцкыи махуэкли кыхэллэтыккэмэ, дунейр зэлыхьэнуц жыплэу укгыхыггэцтыкыу цытащ. Зи лээрыгыпс тлыгга, 518.

ЗЭЦЛЭУФЫЦЭН II (зэцлэуфыцлэ) лээл. (1). Зэрыщыту фыцлэ, кыфлэ щын. Зэцлэуфыцлэащы уафэ лэащлэр, Кыхолыдыккыр уафэхуэпскы. Кэурш дыркгуэ. «Дамыггэ», 213.

ЗЭЦЛЭЦУУЭН (зэцлэуцууэ) лэмыл. (1). Зэцлэлыдэн, зэцлэщыщыщлээн. Нэхь бейхэм я кэамэр инт, зэцлэуцууэу дыцкэ лат, кэамэм и цыккыым теттарзейм илгэпкэ дамыггэр, иунэцлэр, витлэ-жэмитлэ флэкла зымылэм я кэамэр фыцлэт, кэамэклэр дыжыным кыхэццыкларэуэ, нэхь цлалэ зыкызыххэм яклэрыцлар кэамэ кэуаниэ цыккыу, сэихуэм ецхьыфэу. Хуэпсэггүэ нур, 84.

ЗЭЦЛЭЦТЭН I (зэцлэцтэ) лээл. (5). Щыплэ, щыгу с.ху. зыгуэрим зэцлэубыдэн, иуфэбгун, щыггэнэн, щыкхьумэн. Зауэр и плалэм хуэмызуэу ираггэжыри топ зыггауэм ялгэклэ кэаггэнаккым, ерпланри бийм ицхьэццымыккыу бомбэклэ мыхьыр ираггэхуэрэуи кэали сыти умылэаггужу Луэгуэмрэ сабэмрэ зэцлэуащыуэ Кээрэмырзэ щылэаггум, кээсащ ди плалгэр, жиэлэри инэралым епсэлгэащ.

Лыггэ, 410-411. Уеблэмэ жэм ггуабжэжыым и клэры мылым зэцлэуащыуэ кыккырыблэблырт. Хуэпсэггүэ нур, 287. Мес танк гуэрим зыггэбгунлэуэ А члисэм ггээдоклуатэ, Кэуаггым кэуэту Марфэ кэоплэ, Танкым шэхэр траккутэ, Сэлэт гуэри мис кэопыцлэ, Луэгуэм псори зэцлэуащыуэ, Бомбэр кэоуэ, цыггыр мэлбалгэ, Танкыр псэуэ мис кээнащ, А члисэм еггэпцауэ Танкым топыр иггэуащ, Марфэ цтауэ гузэвауэ И нэр псыниэу цыфлыцлэащ. «Бдзэжыэщэм ипхьу», 163.

ЗЭЦЛЭЦТЭН II (зэцлэцтэщ) лэмыл. (2). Псори ихуэреяггэклэ щтын, мылым зэцлэуащыуэ. - Зээмызэ уэс кэос. Кэсар заныцлэу токкыжыри, агуэру махуэ дыггэпсц. - Щыггыр зэцлэуащыуэ? [Кыдырыр цылууащыуэ]. Кхьухь пхэнж, 496. [Кэрум жэлэ:] - Дауэ зэцлэуащыуэ! - уэсыр мэтккыжыри псынэ мажэ - ефэ урикгууу. Кхьухь пхэнж, 496.

ЗЭЦЛЭЦТХЬЭН (зэцлэцтхьэ) лэмыл. (1). Зэцлэдиен, зэцлэдыккээн, цыккыу зэцлэуащыуэ. Плээмэ, [Саружан] и анэр зэцлэуащыуэ сытхьу трищлэжауэ, мывэ сэрейр кыщытэу ирихьэжыэн хуэдэу тедиихьауэ телгы. Кэалэн, 436.

ЗЭЦЛЭЦЭН I (зэцлэцлэ) лээл. (4). Зыгуэрим зыгуэр цлэцлээн (п.п., гум шыр). Пыаггүэ гуэрэн цытэль махуэ гуэрим Бэлаэ гур зэцлэуащыуэ ежыащ. Хуэпсэггүэ нур, 297.

ЗЭЦЛЭЦЭН II (зэцлэцлэщ) лэмыл. (3). Гур зэцлэуащыуэ цылантлэм дэтт. Мазэ ныкгуэ цхуантлэ, 614. Шыгу зэцлэуащыуэ фермэм тету ялэ кээушам цыллэаггум, кэаклуэрэ еплгэмэ - шыгухур мэжэй, клэдитли мэккыу цылууащыуэ итици, кыщыцлэ. Кэалэн, 428.

ЗЭЦЛЭГГУУ (2). нареч. Зэггүсэу. Лэпкэ зырызу лэджэм цыггур Кээралыггүэр куэдым ялу Луэгуэуэ зыуэ, зэдэцлэуащыуэ, «Ди кэаруклэ дыщ дэ», - жалэу А махуэишуэр дэри тлэаггурт Сталин лэаплэр цыгуфлыккырт. Лэпкэхэм я тгыгэ. «Партыр ди пашэу», 49. А фыггүэ псори ди цыгуэу Народ кэаруклэ мэбаггүэ, Народ насытым и ггуэгуэм Дыроклуэ тлури зэцлэуащыуэ. Зэккыуэшитлэ. «Бгы лэапэхэм деж», 100.

ЗЭЛБЭККЫН (зэлбэклэ) лэмыл. (1). Щыбаггымккэ лэбэн. Кээуащыуэ зэлбэклэ, Щыггын тлэклиу псыф кээхуащ. «Индийскэ поэмэ», 366.

ЗЭЛБЫН (зэлбэ) лэмыл. (1). Зэлэжыын. Зэлэбыхунккыи и жыаклэр Лэы зацлэ ищыу мэгие. «Адэ», 420.

ЗЭЛПЫХЫН (зэлпах) лээл. (11). Зы лэи иккыу адрейм зыгуэр лэрыхьэн. Псом хуэмыдэу Дэфэрэдж и гум кэридзэр и анэр арат, абыи лэаггэжэ хэт кыытеккыуэн жыуиггэлуэу сыт ицкыккыи лэклиуэлгаклуэуэ: цлэп зэхуихьэсынт, иггэцлээнэнт, итхьыжынти, чэтэн ищырт, цэнджащэм езыр дэсыжу, цлэггэж, ищыкыуэ сытхэр зэрызэлэпхыр и хьыджэбз цыккыу ириггэлаггүу, зэми цещы цэнтным цытриггэтлэсхьэ кээхурт. Лэапсэ, 111. Лу кыыздыхьа справкэр зэлэпахыу еплгырт, псом хьэжыу япхьклат Лу дзыхьышхуэ кызырыхуащлар, итлэни крушккыишуэхэри крушккэ цыккыуэхэри цыггэныккыуэ цылэт: иныккыуэм жалэрт Инал и машинэм, шыфлэ утесмэ,

улгэицлэхэнү, е трактор зепхуэныр Иджджкэ нэхт гугуу машинэм нэхэрэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 546–547. Кбьлтгыс нэмысыр зэлтыфхыу Фицлы махуэ закгуэ гукьыдэж. Си ваггуэр уафэм имызаггэ... «Шхьэлыкгуэ», 404.

ЗЭЙГГЭХЭН (зэлеггэхэ) лгэл. (10). 1. (9). Зэрыхуэмей шцын. [Албинэ:] Е лгэсым ядэмыкгуэфу, Шым тесми ялгэцлэмыхуэ, Шцлэныггэр зэлыгыгхуэр Аракгэ дэ кбиткхуэари... Тепшэц кбэзылгэтыхь, 189. «Уэ сысыс, сэр шхьэклэ зыгуэр кбеври [Чачэ] си Гуэхур зэлеггыхь», - желэри Лу мэгузавэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 505. Гуэхур зылутир контрреволюцэм дэ зэхуаишэсэр зэхуаишэса зэрымыхуэным и ужь итын, Иэцэ-фаицэ кбэцэхуэныр кбэрамыггэхуэлгуэ яфлэзыгыггэхэн - арат квалэну Кировым иггэувар. Хуэзпсэггуэ нур, 223. 2. (1). Нэхт лей шцын, мыхуэмышцлэггэ ехын. [Дэфэрэдж:] Иджджы абы хуэдиз зи дахаггэу природэм и Иэцлэггэ кбэабзэм скальпелькэ сыхэцлэггэу зэлыггэхэн хуэйц, сгыггэ сэр кбэзггэишэрыуэу зэгүзбзкыкыну си мурадым си нитгыр тызоубыдэ. Лгэпсэ, 20.

ЗЭЙНЭН (зэлонэ) лгэмыл. (4). Мыпсэлгэфу зэкуэцлэнын. Бажэрзаницлэуктэнцхггэяц, уеблэмэ кбькь хуа хуэдэуи зэлынат, мыпсэлгэжыфу. Кхуэхь пхэнж, 498. [Дэфэрэдж:] Шэнтицхггэуэр нэхт гвунэггуэ сицгыри сыбггэдэтгысхуац, и натлэ ницлэнтлэпсым псыф кбэицлэм сытелэбац, абы хуэдизу сэри сыгуфлэцауэ жеслэн псалгэ кбэсыхуэмыггэуэтурэ мацлэри сызэлынауэ сыцгыса, итлэни си гум жыы дихужауэ си жейри стужат, зыкбэицлэжащи, адэклэ зыгуэр хуэни, жысгэу. Лгэпсэ, 21. - Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели за... «Шгыхуэр я ггаицлэм шысхуакгым, мыр лым шосх...» - жицац Астемыр урысыбзэклэ, жицэнури хужымыгуэ зэлынац, зыхуэй псалгэр хуэмыггэуэу. Хуэзпсэггуэ нур, 175–176.

ЗЭЙТХЫН (зэлетхь) лгэл. (1). Зэпытхын, цыкыу-цыкыу шцын. [Кбэрэлгашэ Яфет жрелэ:] Кбэггэуэти зэлтыхь, сэ тхыль сицлэрккым, сыбггэлгэаггэуэми, хэзцикыкы цыцлэккым. Нэггүху, 49.

ЗЭЙГУДЫН (зэгуэд) лгэл. (1). Зэхэггэзэрыхын, зэйицлэн. Анчарэ и гур кбэзырэгыуэтыжауэ и анэр хеггэзыхь, кбэггэуэжыу бэлаггымкэ кбэуэн и гуггэми Хьэбибэ зышылац, ауэ жицэн имыцлэу мырамысэр зэлуэри и пхэум жицлэм кбэицлэац. Шцынэхужыкыгуэ, 26.

ЗЭЙХЫН I (зэлех) лгэл. (5). Пкбэрыпкь шцын, Гыхьэ-Гыхьэ шцын (джд, Иэц с.ху. флэггэжар); шхьэхуэ-шхьэхуэ шцын, зэхэхын; фышцын. Дауи кбэмыгубжынынрэт - Бекган шыцлэр зэлихуэ, шибл ядыггэуат. Нал кбута, 272. Лыр зэлиха цужь, Кулисум хуиггэфаицэу шхьэ шцлэггэныкгуэ, танэ лгэакуитлэри, абы и шцлыгужкэ блатхьэ кбэыхилггэхьжри, Гыхьэфл хуиггэтгылэри и пэгуным ирилггэхьжац. Нэггүху, 35. Пэцэми хыбар яриггэицлэ закгуэмэ, тхьэлхуэхдхэм я адэ-анэхэм я шыклэм мафлэ ггэуэуэу кбэзызхуэсыныци, Кбэрэжыр цырыцу зэлахыны... Лгэпсэ, 37.

ЗЭЙХЫН II (зэлэх) лгэл. (1). Зым адрейм зыгуэр иритын, зэлэпыхын. А тлэм [зэггунэггэуитгыл]

иггэицлэм кбэамэ кбэзызхуэрахакгым, псалгэ мыхуэмышцыи зэжралакгым, зэггунэггэу псэурти, кхуэзанэ хьэху цыцэлэх е мафлэхьэ цыцэхуэцлэу куэдрэ кбэхурт. Хуэзпсэггуэ нур, 67.

ЗЭЙХЫН (зэлэхь) лгэмыл. (15). 1. (12). Зэрыхуэмейуэ хуэн, лей хуэн. [Жамбот:] Абы [Иэцым] хэкуэдыкы цымылэу кбэггэхуэфмэ, ар Гуэху инци, ауэ нэггэбэ кбэицлэац аргуэру кбэицлэацлэ, зэлыхуац псори. Алгхьэ, 64. Сыту флэит Лу, сошхэ сыт жицэу зэрымыггэувар, кбэицлэрыхуамэ, зэлыхуатэкгэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 506. Зы кбэуэ куу гуэр хуэзати, Локотши дэлгэдац, лгэгуэ цынэсым, мотоциклым и моторы зэлыхуауэ кбэафлэггэицлэри кбэпсыхауэ епэцэц хуэдэу зэцлэ. Нал кбута, 247. 2. (3). Зэкуэцлэнын, нэхт лей хуэн. - Шцлэн бггэуэтуи кбэицлэкыныци, сэри Гуэхуныиу сыкбэицлэацкымы: си фочыжыр зэлыхуаици, схуеплэ [жицац Кбэрэжь Хьэкурынэ кбэицлэац]. Лгэпсэ, 103. Нэмзэицлэ куэдрэ жыцлэ шхьэклэ зэлыхуэркымы, жицэу и псалгэфэц [Хьэбибэ]. Шцынэхужыкыгуэ, 70.

ЗЭЙИЦЛЭН (зэлэцлэ) лгэл. (15). 1. (8). Зэхэггэзэрыхын, хэпэцэщыкын; зэхэггэшыпсэн. Шцлэлэм абы гу лгэмыта хуэдэу, шейр зэлэцлэ лошкэ цыкылумкэ, стэканыр жьгырууэ зэхихмэ, хьыджджэбзыр цыоуицлэ: «Уэзджынэ макэ зэхызохри, поштыр кбэсауэ плэрэ?» - желэри. Лгэпсэ, 109. Ар джатэпэклэ зэлэцлэ, Зэицлэми лгыр йофжыр, Гуыгыуитхум мы нэхт мацлэу - Зы тхьэлгэанэр - еггэпжыр. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжэ», 91. И насыпты, хуэу матэ шыгыгым и лэр хиггэлгэадэри [Тинэ] ар зэицлэуэр еплгэац, армыхуэмэ, хьыджджэбз цыкылум и нэпсыр лэуб илгэггэуат. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 524. 2. (7). Зэхэггэуэн, кбэтхужэ. Лэтицфэ операцэ ицлэу операцоннэм ицлэу, тхьэм еицлэ абыкэ кбэхэишар, комиссэ кбэсаици, псори зэлацлэ, абы и Гуэху скальпельр зылыггэуэ сымаджэм шхьэицлэтым и тхьэкуэмэ ицлэрихэри, модрейм и шхьэфгэцым зилэтац, езыми и нитгыр илэтауэ кбэицлэуэ: Халат! Лгэпсэ, 8. Абдежыр хэцлэпэ ицлэнын, гуггэушыр яггэуэу цырибони кбэитраггэуэвэху унэр зэицлэрт, шхум шэ хиклэрт, лы иггэуэтмэ, яжьэм хилггэхэрт, дждэум и шхьэр пилгэрт вакгэнжэйкэ, чыржыныр цырибоным хипытлэрти, хьэм ириггэишхуэрэ чэф ириггэуэтым, ар флэдыхьэишхэну клий-гуоуэу ницлэнтлэм дэтт [Аралгыр:]. Хуэзпсэггуэ нур, 87. Алий я ггэуэу ГПУ-м кбэицлэм дыкбэаггэуаици, шхылэн тлэкуэр лгэицлэишхуэм хуэдэу ттэпхуэуэ даггэуэри ди уэниэкужэри зэрадзэу, пхуантэр зэтраду, адэклэ-мыдэклэ кбэуэггэнаплэм дэлгэуэрэ клэрахуэу зилэу зыхуаггэфгэацхэм я хьэишын мыхьэнэниэ тлэкуэр цырыцу зэлацлэац. Зи лгэрыгыпс тгыггэ, 531.

ЗЭЙУЭТЛЭН (зэрагуэтылэ) лгэл. (1). Зым адрейм зыгуэр хуицлэнтэн, зэжралэн. Зэлуцлэм клуэхэм зыкы мытлэацлэу, зым зыр пэлгэуэ, зэчэнджэцу, унафэ яцлэнын тэпсэлгыхуэрэ куэрт, ггуэцлэ гуахуэхэр я блггэуицлэм ицлэлуэ, хьыбархэри зэрагуэтылэу. Хуэзпсэггуэ нур, 84.

ЗЭИҮБЗ: ЗЭИҮБЗ ХҮҮН (8). Зэтес хуун, тэмэм хуун. [Инал:] *Шырыкхуу Тлутлэ уицугугэмэ, ди Луэху иджыри зэлуэз хуунукхым. Мазэ ныкхуэ цххуантлэ, 555. Хьэрып кьомыр зэакхыльэгху хурэ ехудийм езуатэмэ, лъабжьэклэ црахри дунейр зэлуэз хуужат, арицхьэклэ дэнэ – я кьурмакхейр зэроубдыри зым зыр итхьэлэну и ужь итци. Хьэцлэ лъаплэ, 403. Уэркхымрэ пицымрэ дунейм тетыху, дунейр зэлуэз хуунукхым, жилю Степан кьурлэным кьрихырт. Хуэпсэгхуэ нур, 202.*

ЗЭИҮДЗЫН (зэлуэдэ) лъэл. (1). Зыгүэр елунцлауэ зэлухын, зэлуэгээщыкын (бжэ, щхьэггубжэ с.ху.). *Ботэх мацлэ-мацлэурэ цххьэггубжэмклэ клуатри, зэ лъэггүэм цххьэггубжэр зэлуидзри дэллаи. Лъапсэ, 96.*

ЗЭИҮНЭН (зэлуонэ) лъэмыл. (2). 1. (1). *Мыпсалгэф хуун. Япэм щлалэр убзэрабзэу, Ябгэдэтти и Іэхуишэм, Япсалгэфырт Іэщым кьабзэу, Нобэ, еицхуу былуэбышэм, Зэлунаци ар мыпсалгэ. «Тисей», 456. 2. (1). Зэлуыкхыжын. Хьэпэщыпхэ яцлэмэ, класэр зэлуэнэци хамэ кьаклуэу Луицхыфынкхым, жаіу абы траицхыфхырт. Хуэпсэгхуэ нур, 235.*

ЗЭИҮНЩИН (зоіунщл) лъэмыл. (1). Зыр адрейм етлуркхын, жьэхуэн. *Ар зэлуниці ыр [Елдар] джелэным тлэклут кьанэр. Хуэпсэгхуэ нур, 93.*

ЗЭИҮРАМЫЛГХЪЭЖ (1). лъыф. Хэлъэтыншэ, Лэрыггэтэдж. [Комендантым Алыджыкхуэ кьыжрелэ] – *У-у-у, зэлурамылгхъэж! Колхоз тхьэмдэу уувынкхэ? Мелыгыч, 465.*

ЗЭИҮСЭЖЫН (зоіусэж) лъэмыл. (1). Зыр адрейм лъэлэсын, жьэхуэн. *Нурхьэлий бэлтэуожь, шухьэм и цылуу кьэп тедауэ, цыгыи, и шырыкхуитлри лэдакхэ лъагэу, и лэри и жьэпкхэри зэлуэсэжыным нэса жыуиггэлэу, и пацлэ тлэклурі адрейхэм я пацлэм емыцхуу цлэцарэ фэи темыту, цыхуу Іувым сыт ицлыс лъэныкхуэклі кьахэцхуу яхэтти, арат псори нэхэ зэпхьэр. Хуэпсэгхуэ нур, 152.*

ЗЭИҮХЫН (зэлуех) лъэл. (8). 1. (5). Зэлуэдзын, иггэуэщыкын. *Щхьэггубжэ бжэи – псори зэлуах цххьэклэ, Іэпэдэунлэ имылэу бжэми цххьэггубжэми цыхуу Іууу кьылуитт, Инал жиіэм едэлуэнур мацлэт, е нысацлэр зрамьггэлъаггэуу яхуэищычынт! Мазэ ныкхуэ цххуантлэ, 590. Фыз Іэээм тепицэчыр адрей унэм ихэри кьиггээжаш, цххьэггубжэри бжэри зэлуихаиц, Іуггүэр унэм псыниціуу цлэггэкхыну. Хуэпсэгхуэ нур, 73. Куэбжэр зэлуахри, Елдар гүм ісу, уанэ зытелг шитлри гүпхэмклэ епхауэ дэклаиц, куэбжэр хуэзыщыггынүу цытхэмэ кьажрилаиц: – Махуэ кьэс сыкхыфлгыггүээниці. Хуэпсэгхуэ нур, 276. 2. (2). Зэтехын (п.п., тхылг). *Си буквары зэлусахуэ Сыкхеджамэ, махуэр уэфлт. Гүуэгү кьэжьаплэ. «Мывэ хуабэ», 83. Заггэину, Іэпэсысу Папкэ Іэджи зэлуахаиц. «Бдзэжыешэм ипхуу», 157. 3. (1). Еджапэ с.ху. лъэжэну хуит щыин, щлэггэдзэн. Ди школри зэлузыхари уоцлэ [Кьазджэрий Лу кьыжриіу]. Мазэ ныкхуэ цххуантлэ, 624.**

ЗЭИҮЩЭН (зэлуещэ) лъэл. (12). 1. (6). Ухуэнын, зэпыщлэн. *Зэклэлгхьэужуу иувыкла нэужь, ялэ*

*дыдэ итым деж кьыиццлэдзэри и клэм нэс псоми я цххьэц ухуэнур зым зыр пацэжурэ зэлуаицэ, шыклэ класэ флгыцлэр я дамэм телгүу ирашажгэмэ, зэклэлгхьэужуу зэрыицтым хуэдэу клуэн хуэдэу. Лъапсэ, 35. Данэ уаггэр Іэм зэлуаицэ, Алэрыбггүу телгьиджаицэр Яцлри флгыггүэр я гураицэу Кьратакхэ Сталин лъаплэм. Лъэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 55. [Бажэм:] *Чэтэн абы [номинхэм] пхузэлуаицэнклэ уаицгүггэ цххьэклэ, си флэц хуркхым ар абы кьыпхуаицлэфхуу. Кххуэх пхэнж, 499. 2. (6). зэхь. Зэхэлъхьэн. А тлум пэжыггэр я ггүсэиц, Щыми я нурьы зэлуаицэр. Мыллэжыныггэм и лъахэ. «Батырыбжэ». 13. Амлэ дьыггэ нур зэлуаицэм хуэдэу плэрэ усэр, жиіерт Лу игуклэ. Мазэ ныкхуэ цххуантлэ, 610. Сэ зэлузоицэр псалгэр усэу, Си анэм и бзэр си нэрыгыи, Дунейр мычэму кьощлэраицлэ. «Дамыггэ», 237.**

ЗЭИҮЩЭЩЭН (зэлуащэ) лъэмыл. (14). Щэхуу зыгүэр зэжелэн. *Мэххүдрэ Чачэрэ зэрызэлуаицэм еплгүэр, Нурхьэлий гулгьитакхым флэдэплэм флэлэ и бэлгтор мафлэм зэрылэрыхуам. Хуэпсэгхуэ нур, 207. Шум дежклэ цыхуэхэм заггэзэу а кьаклуэр щалгэаггүм, яфлтелгьиджэ зэрыкхуар Іуицлт, жьыри цлэри зэлуаицэрт шу ялггэггүам дежклэ плгүэрэ. Хуэпсэгхуэ нур, 85. [Дэфэрэдж жиіу:] – *Хэт ассистенту кьэувын? – жыслэу сеуицлати, псори щым хуауэ зэхэти, быхьысыгыи жамылуэ, я цххьэр кьыфлэхуауэ я туфлгэ лъапэм йоплгьыжхэр, е езыр-езыру зоіуаицэ, зохгүаицэ, сэ жыслар зэхамыха хуэдэ, я цлэ ісулгүэрэ чэзуу сеуицлэмэ, я жауатыр клэплэйклэиці – псоми цххьэусыггүэу зырыз кьагупсысыр: зым тхьэлганэ еиці хуицлэмьхьэнү, адрейр Іэтаицхьэм деж ираджауэ кьыицлэклур, еицанэм и жытым бюллетень кьрехри зэрысымаджэр уеггэлъаггүэр. Лъапсэ, 14–15.**

ЗЭИҮЩІЭ (127). Зэхуэс, зэхыхьэ. *Шы, жэм, гүэуиц, джэд, сэ сицілэ мыггүэрэ, Іэджи цыліиці, жиіэри кххьыицым абыхэм ятепсэлгьыиц зэрыфлэмьфлур кьагүриггэлуаиц, арицхьэклэ мо иггэицлэм зэлуицілэ мыклуа кьомыр пхуэггэсабырынт? Кххуэх пхэнж, 507. Куэажэ зэлуицлэм щыжалаиц: «Мыраиц Іуэхур зылуитыр: унафэцлэхэм ди ницэ кьыдалгхьаиц кьэзакхэм псылэрыишэ яхуэтишэну». Зэлуицлэри арэзыт, уеблэмэ зэгурылуат псылэрыишэм «Сэлэм» флэицхуу. Зи лъэрыггьыпс тлыгга, 524. Абдеж дьидэм ирихьэллэу Шурдым Дотий, и кьуитлгүр диггэлэпыкхууэрэ, зэлуицлэм цххьэл мывэ кьихьэри утыкум кьриутигыицхьаиц: – Ди мылгку зэхэдыггэлгхьэ, жыболэ, Астемыр, мэ тлэсэ, мыраиц сэ мылгкуу сиіэр, – жиіэри. Мазэ ныкхуэ цххуантлэ, 627.*

ЗДЖЫЗДЖЫН (мээджыздж) лъэмыл. (3). Сысын, макъ ищлү хьейн. *Топыишэм гүбгүэр зэхавуау Гын Іуггүэр дьиджу цххьэицхуаиц, Мээджызджыр ди ищлгүр, мээгүмэиці, Улэггэр удэклэ сэ солгьэиці, Кьуэ клуэцлым, нэпкхым цыуэр топиц, Улэггэ. «Шум и гүуэгү», 42. Топуэ макъ ин кьэлури, унэм цххьэггубжэу хэлгүр кьээджызджаш. Хуэпсэгхуэ нур, 264. Щы дьидэр мээджыздж. Мелыгыч, 461.*

ЗЕГЬЭГЭПСЭХУН (зрегьэгэпсэху) лэа. (1). Зыгуэрым псэхугуэ етын. – *Мы гэм си щыгым зегьэгэпсэхуни, – жиэри лыжьыым [Шаукэт] абы кыфигьэаакыым.* Аргъуей, 385.

ЗЕГЬЭЭКЫН (зрегьээк) лэа. (2). Зелуэнтэкын, лъэныкыуэ гүэркэ зыгьэзэн. А ныжьыр кыпхъарауэ, *Кыпкэлъыжэу кыицлэхуауэ Кыпкэлъыжьыым, зегьээк, Мажъэ ныжьыр кыизэдэк, Ар аргуэру кып-лэцыхъэм, Дзы лэнытэр уцымыхъуэ, Ар ещанэм кыпкэлъыкыуэм, Нэгъуэцл щыгылэ уэ умыкыуэ, Гүуджэр псыницлэу кыыхыфлэдзи, Уи шы алъыр жыгым флэдзэ.* «Елбэздыкыуэ», 14. *Саримэ укытэри лъэныкыуэкэ зрегьээкыи, Хъуэпсэгъуэ нур,* 315.

ЗЕГЬЭКЫУЭК (2). Зыгуэр зэрызэрауэ, зэрызэрагкыуэ щыкыуэ. *Пэжу, кыдырыр цыхъышхуэи, ауэ апхуэдиз акыыл дэнэ кырихэ кхъухъ зегьэкыуэкэм хищыкыын хуэдэу? Кхъухъ пхэнж,* 500. *Умыкыуэрабгъэм шабэшиэр нарт зегьэкыуэкэу кьэагкыуэ.* «Шлалэгъуэ щыналъэ», 425.

ЗЕГЬЭКЫУЭН (зрегьэагкыуэ) лэа. (2). 1. (1). Къехуэкын. – *Чэтэныр Гуэхуэрым, чэтэныниэуи кхъухъыр зегьэагкыуэ мэхуэ. Кхъухъ пхэнж,* 499. 2. (1). *Ипкылгэпкыым щыщ гүэр гьэхъеин, зэблэгъэкын. И тхъэкыуэмэр зрегьэагкыуэ Хъэ Пэриуи щылыгъи [Хъэкурынэ] едагуэ.* «Тисей», 495.

ЗЕГЬЭЛЪАГЪУН (зрегьэлагъу) лэа. (2). Зыгуэрым гу зылгегьэтэн, зытегьэллээн. *Думэсарэ и флэфлэ [Къэзджэрий жиар] ар хъуа пэтми, и жагъуи хъуаи; лло, си цыхъэгъусэм абы хуэдэу зыкыыхуисхыу зезмыгьэлагъуэм, кыуэды стелъ, жиэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ,* 573. *[Джэлил адакыэ хужыым жрелэ:] Зызымыгьэлагъу сэ пкларыицауэ! Бабыщыкыуэ адакыэпщ,* 490.

ЗЕГЬЭЛЛЭПЭН (зрегьэллэлэ) лэа. (4). Зыгуэрым гугъу зыдегьэхъын. *[Латифэ жиэу:] [Сымаджэр хъужмэ, жыплэу] абы хуэдэхэм зыцлэгьэллэлэн щыцлэкыым.* Лъапсэ, 11. *Капитаным и гугьэт Якыуб ягьэтлысам и унафэ ищыгын, арихъэклэ Якыуб абы зрегьэллэлэну хуейтэкыым. Нал къута,* 293. *Зегьэллэлэну хуэмейрэ [цэагуэным] – Гуэ тлэку икыути езыр [хъэклэхъуэкэхэр] кьэкыуэныи – уи фочыр теубыдэ.* Лъапсэ, 71.

ЗЕГЬЭСЭН (зрегьэсэ) лэа. (6). Зыгуэрым и палъэ, и лэал зэгъэцлэн. *Адыгъыгым кыикуыу кьокыуэр, Шлалэ лэзэм куэд кьохъуапсэ, – Урысканыр лыжьыым токуэ – Фочыицлэхуэу зытхуегъасэ, – Жалэу ахэр кыыхуогуфлэ.* «Тисей», 510. *Детдом щаплам и директорым мацлэрэ кыжьриа [Тамарэ:] «Цыхухъуу укьалъхуакыым, цыхубз зекыуэкэм зегьэсэ», – жиэурэ.* Лъапсэ, 17. *Курсантхэр зэплъыжаи; ар дауэ, гурыхуэным зегьэсэ хуэрэ? Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ,* 610.

ЗЕГЬЭСЫЖЫН (зрегьэсыж) лэа. (2). Езым мафлэ с.ху. гүэрым зрегьэлыпщыын. *Псы пэгуныр Гунэуэс зытрикыуэ щылагъуэм, Дисэ и нысэр кьэуцлэгъыи; – Сыт уи гугьэр, цыхубз? Мафлэм зегьэсыжыну ара узыхуейр? Гуцлэгъуэ,* 423. *Гунэуэс и бын цыкыуэхэри гужыеуэ зыцлэгъуэи; – Нанэ, зомыгьэсыж.* Гуцлэгъуэ, 423.

ЗЕГЬЭТХЫН (зрегьэтх) лэа. (11). Уи цлэ, унэцлэр зыгуэрым егьэтхын, зыщыплэ ирегьэтхэн. *Исуф тлысри фызым [Мариям] гуригьэгуаи псори: кыуэрэ зрегьэтхмэ, ахъиэ кызырратынур, гьуэгуэм текыуадэ илгэпкыри езы Америкэм я Гуэхуу зэрыщытыр, нэса нэужыи зэлзэфызым лэнатлэ кырату илгэсыищ мынэхъ мацлэклэ зэрагьэлэжэныр.* Лэчымэ, 390. *[Алыджыкыуэ кыжьра:] – Нэхъапэ щыкыуэ мылицэм кыуэи, зегьэтх.* Мелыгыч, 450. *Ти, Иссуф плацлэ-тхытхыу Америкэм я мэктыбым нэсри зырегьэтхыи, ахъиэ кыратам щыцлэ кыыхыри кьэхъуэу, фочыгъуэ, дагъэ, лы гьэгъуа, хуэрмэ – зыхуейуэ ямыгъуэт псори кыыхыри кьэкыуэжищ.* Лэчымэ, 391.

ЗЕГЬЭТХЪЭЛЭЖЫН (зрегьэтхъэлэж) лэа. (1). Псы с.ху. гүэрым зыхъэдэуэ ажалым зетын, уи псэр гьэнын. *Темэн Гуфэм Гуа цыхубз комым яхуэгъеинт «хэкум и набдзэи» жыхуаи илгэпкыри зэ кыуэдыгъуэу хым щыхъэкыуэдэклэ, уеллэмэ цыхухъуэ зырыз кьэнамэ, я нылэр кьекыуэхуэу тлысырты, «уэуэу си махуэи» жагуэ гьуэгырт, хыдкыбз лэджэмэ нысацлэ щыгьынкыуэ захуэпауэ «дунейкыуэ дызэхуэмзыамэ, ахърэткыуэ ди насып зы хъункыэ» жагуэ хым зыхадзэрты, зрегьэтхъэлэжырт.* Лъапсэ, 5–6.

ЗЕГЬЭТХЪЭЛЭН (зрегьэтхъэлэ) лэа. (2). 1. (1). *Еплэ зегьэтхъэлэжыи.* [Апчэрэ Азизэ жрелэ:] *Уэ зумыгьэтхъэлэ закыуэ! Шынахуыкыуэ, 54.* 2. (1). *зэхъ. Егьэляуэ фадэ с.ху. гуэр зэхълэн. Сыт мыгъуэ итлэни а псом ищылуэжкыуэ фадэ дефацэрэт жыфлэу аркьэм зыцлэгьэтхъэлэр? [жилаи Нэху].* Кхъэлэгъуэ, 375.

ЗЕГЬЭУКЫЖЫН (зрегьэукыж) лэа. (4). Зыгуэрым езым и псэр егьэтын. *Шлалэхэм «еуи, укы» жала цыхъэклэ губгъуэрысым идакыым, «сыт цлэзукыри, езым [бэдж цыхъухъэхъэм] зезгьэукыжыныи», – жиэри.* Хъэцлэ лъаплэ, 402.

ЗЕГЬЭУКЫН I (зрегьэукы) лэа. (2). Зыгуэрым уиукуыну лэал етын. *[Кылышбий Астемыр кыжьрелэ:] «Хэкур, пащытхыри уи анэмэти, жалэмэ, кьэгъази зегьэукы», – араи сэлэтхэм яжелэн хуейр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 120. *Зегьэукыну ухуэмеймэ, япэ зигъэци, езыр укы. Нал къута,* 258.

ЗЕГЬЭУКЫН II (зыгъуэукыныи) лэа. (1). *зэхъ. Сыты ищлэнщ, апхуэдэу имыщлэн цыхъэклэ.* Кьэрэлъаиэ Хъэрун зыхуимыгьэзэн цыхъэклэ зыуигъэукыныи. Нэгъухуэ, 49.

ЗЕГЬЭУКЪУЭДИН (зрегьэукъуэдий) лэа. (4). Кыхъ зегьэцлэны, зегьэубгъун, хэшыи. *А махуэм кьэхъуа-кьэцлэм и гугъуэ щытыцлэны дихуэныи, иджы цыхубз сымаджэщыи жэщыбгым деж кьэкыуэ щлалэр араи а кьомыр зытежытлыхъари, и хыбарым зегьэукъуэдиин хуейи.* Лъапсэ, 93. – *Алыхъым и шыкури, узэрывоеннэныр араи, зэфлэаи, – жиэу Хъэбиэ и гыныр пичаи, и макъми нэхъ зрегьэукъуэдиныи, – наидивизэмэ кьагъэзэжищ.* Нал къута, 224. *Инал зэгуэцлэ гүэрым кыищытлэгуэу и гугъэж хъунти, и псалгэм зрегьэукъуэдийрт.* Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 592.

ЗЕГЪЭУМЫСЫН (зрегъэумыс) лъэI. (5). Зыкъэуэгъэжын. - *Кхгэ унэм цыIэщи араш, - жиIэу Лу заригъэумысыртэкъым, и жытым илъ хъзыритIыр къримыхуу здэкIуэм тету зэригъэунтIэIуурэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 579. Модрейм [Яфет] дэфтэрым зэрхуеим хуэдэу иритхащи, зуигъэумысынукъым. Нэгъуху, 20. [Фэуаз:] Абы я жэуапымкIэ дыкъыщегъэм дызэгурьIуати, зедгъэумысакъым, псоми жытIэр зыт, арихъэкIэ я фIэц дыхъуртэкъыми, нэхъыжым сыхуэзгъэащ: - Фи фIэц дымыхумэ, гъуэниэдж зыхъэпсыр ттIэтэници, фыкъыдэплэ, - жысIэри. ХъэцIэ лъапIэ, 401.*

ЗЕГЪЭХУЭПЭН (зрегъэхуапэ) лъэI. (1). Зыгуэрым щыгъын щегъэтIэгъэн, щитIэгъэн дэлэпыкъун. *Абыи [цIыхубзым] зыкъыщIэжу цыхуежъэм, зи фыз хэкIуадэ пэта лым и цыгъын лы ицIанэм къритиц, зригъэхуапэри уэрамым къыдэлъэдащ, маршынэ гур дгъуэтмэ, къэдгъэуыIэници, цIыхубзыр дохутырым тиэнищ, жиIэри. Лъапсэ, 52.*

ЗЕГЪЭХЫН (зрегъэхъ) лъэI. (43). 1. (12). УнэтIын, кIуэн. *Иджэм къуришым адэкIэ зрагъэхъащ, фронтымкIэ ямыгъазэу. Нал къута, 230. Уакъ-уакъ-уакъ, псымкIэ зевгъэхъ, - жаIэри квебэ-небэу лгъэбышэ къомыр [бабыцхэр] псыIэрышэмкIэ еIащ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 490. Лу ицIэхъуэри жэрыгъэкIэ ицIэфIапIэмкIэ зригъэхъащ, фызыжъэхэм псы шынакъ къаIихыну. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 595. 2. (30). зэхъ. IукIын, зыщIыпIэ зыIуегъэхын. [Комендантым Алыджыкъуэ къыжриIэу:] - КIуэ, уэри зегъэхъ. МелыIыч, 473. [Дэфэрэдж:] ЛэтIифэ нэхъ зэгуэпауэ мэнапцэ, зретIыхъ-зрелъэфыхъри къызоиц: - Зумыумысыжынумэ, зегъэхъ, - жеIэри. Лъапсэ, 26. -КIуэ, зегъэхъ! - жиIэри Къылышбий и къуэр къыцIэкIыиц [Астемыр]. Хъуэпсэгъуэ нур, 120.*

ЗЕГЪЭШЭЖЫН (зрегъэшэж) лъэI. (1). Зыгуэрым унэм укъыздикIам зынегъэгъэсыжын. [Алыджыкъуэ:] Сэри дыгуасэ мацIэрэ бзэррым сытета, ди хэку къикIа машинэ сыхуэзэмэ, гъусэ зыхуэсцIыници, зезгъэиэжыныц жысIэу. МелыIыч, 447.

ЗЕГЪЭШЭН (зрегъэшэ) лъэI. (2). Зыгуэрым зыщIыпIэ зынегъэгъэсын. *Дэфэрэдж и гум къэкIат мыбы хуэдэ ицIалэ цIыкIу зытIыфар цIыхуфIу къыцIэкIыныц, бжэныхъуэ цIыкIум селъэIуу я деж цхъэ зезмыгъашэрэ жиIэу. Лъапсэ, 56.*

ЗЕГЪЭШЭТЭХ (зрегъэшэтэх) лъэI. (2). ТIысыпIэ с.ху. гуэрым деж зегъэхуэхын, хуэмурэ етIысэхын. [Дэфэрэдж:] - *Хэт и Бэдракъ Лидэ?- жызоIэри зызогъэцэтэх, си лъакъуитIыр къыцIэмыувэжу. Лъапсэ, 26. Хъэжы цыгъыну Мэккэ кэитхар хэутэн ицIащ а гъуамэм [Астемыр], ебзым хикухъащи, арац Iуэхур, - жиIащ Инус, цыгъынынр къехъэлгэкI хуэдэу зицIащ, нэхъ тIысыпIэфIым деж цысыр циггъэлъэтри зригъэцэтэхаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 78.*

ЗЕГЪЭЩХЫН (зрегъэщхъ) лъэI. (11). Зыгуэрым зегъэпщэн, зелыгтын, ещхъ зыщIын. *Уи квалэ цхъыблым Зыкърагъэщхъу, Вагъуэзэишлыр ЖэцкIэ зэцIоблэ. Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224.*

ЩIалэ цIыкIухэм Тини яхэту зэдэгъуыIэрт: «Ей, къуажэ махуэ хъун, фыкъэдаIуэ, ицIэдей спектакль къаггъэлгъагъуэ, кIэпсэмоп ицIалэр молэм зэрытекIуар зэвггъэлгъагъунумэ, фыкъекIуалIэ», - жиIэу Лу гъуом зригъэщхъу кIийрт, адрейхэри абы дежбу хуэдэу зэрыгъэдыхъэшхырт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 642-643. Уэ зыуэзгъэщхъу сэ сесащи, КъикIуэт жыхуалэр сэ сымыцIэ, Сэ уанэ телгъэхэр уанэ махуэщ, Си гъуэгу къыдокIуэр сэри фIыицIэ. Шу пхъашэ. «Щхъэлыкъуэ», 373.

ЗЕГЪЭЩЫН I (зрегъэщI) лъэI. (7). ЗыкIэрыгъэщIэн. *Си фочым Iэплэ есиэкIауэ, Окоп блын ицIыIэм зызогъэщI, Гупсысэ хъэлгэр къыстеуауэ, Абы сэ си гур ныхегъэщI. Си фочым Iэплэ есшэкIауэ. «Шум и гъуэгу», 30. Пэ кууаниэ бгъэжъэхэм я тIысыпIэм Шы къарэ жэрым сыдихауэ, Сэ зызогъэщIыр уанэ къуапэм, Лгъэрыгъыр лгъапэм пызгъэхуауэ. Бгыщхъэ. «ЩIалэгъуэ ицIыналъэ», 11. Азизэ заницIэу хэлгэщ псыми, и кум хэлэт мывэишхуэ, псыр тIууэ зэгуиггэкIыу, а мывэм ицIыбаггкIэ зригъэщIу уври шкIэр къиубыдащ. Щынэхужыкъуэ, 54.*

ЗЕГЪЭЩЫН II (зрегъэщI) лъэI. (2). ЗэхъуэкIын, зегъэхъуэжын (макъым). - *Къэхъей зэ! ХъэцIэ къэкIуащ, на, - жиIэри Дисэ и макъым нэхъ щабэ зригъэщIащ, хъэцIэм и хъэтыркIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 134-135. Талиб и макъым цэху зригъэщIащ: - Псы къытцIэуа цужь ди Iуэхур шыпхэ хъункIи мэхъу Щынэхужыкъуэ, 14.*

ЗЕГЪЭИЭТЫН: ∅ **макъым зеггъэлэтын** (10). Еплгъ макъ.

ЗЕДЗЭН (зэредзэ) лъэI. (4). 1. (3). Гъэсысын, гъэхъейн, адэкIэ-мыдэкIэ дзын. *Жыым зэредзэр парашютыр, Бгъэхэр уэгум шоуфэрэз, ЩIым кытолгэр летчикитIыр, ТIури цIыгуэм цоджэрэз. ПарашютитI. «Бгы лъапэхэм деж», 45. Акъужыр хадэм квиладэм Пгъэжъэжэу тхъэмпэм къыцIадзэ, Бзу мылгъэтэфым хуэбгъадэу КIэзыу жыыбгъэм зэрадзэ. Гъатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109. Хъыдгъэбз цIыкIухэм абы хуэдэ зыгуэр яхъу жыы къепцэри ерэстату плагъур яхуэмыубыду зэридзэрэ яIэциIуэдри зы хъыдгъэбз цIыкIу зэрыкIэрыцIауэ иIэтри бгъуэтым къащтэ. Щынэхужыкъуэ, 33. 2. (1). АдэкIэ-мыдэкIэ зыгуэрхэр дзын. Алий я гъусэу ГПУ-м къикIам дыкъагъэушащ, шхыIэн тIэкIур IэлгэщIышхуэм хуэдэу ттепхъуауэ дагъэуври ди уэниэкужъри зэрадзэ, пхъуантэр зэтрауду, адэкIэ-мыдэкIэ къуэзгъэнапIэм дэплгъэрэ кIарахъуэ зилэу зыхуаггъэфэцахэм я хъэпшып мыхъэнэниэ тIэкIур цырыцу зIащIащ. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 531.*

ЗЕДЗЫН (зредзэ) лъэI. (26). 1. (16). ЕбгъэрыкIуэн, езэуэн. *Аргуэру пелуанитIым зызэрадзри ицIэм, адыгэ пелуаным тэтэр пелуаныр дридзейри, ар къыщехуэхъыжым и ныбэм хуэзэу Iэпхъуамбэшхуэр ицIигъэуэври тэтэр пелуаныр зэгуиудащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 617. Дин сытхэр фIэкъабылкъым, хъэрытыбзэ фIыуэ ещIэри къурIэным итыр адыгэбзэкIэ цIыхум яжреIэ, къурIэным итыр мыхъэнэниэу къыцIеггэкI, езыри цIыху кванлыи, хъэжым лажбэ*

имылуу зридэри цубэрэжъаиц, абы кэив кэомри ягээ кынкэым, жиэр цыхум я флэц мыхэуу цытатэмэ, жалэрти духэшы куэд тхэуусыхэрт [Астемыр цхээклэ]. Хуэпсэггүэ нур, 121. [Мариам:] Гуэныхь кэомыхь, – жыслэу хыдэжэбзыр кыиэцлэггэекыи си гуггэу зыцездзым, Исуф зыкызэкгүехри кызоуэри сыкгреуд, ар флэмаицлэу кыысклуэцлэпкэ: – Мэ гуэныхь, мэ гуэныхь! Лэчымэ, 396. 2. (6). Зылэцлэуыдэн. Саримэ, и ныбжээггүу хыдэжэбзхэм яхэту здэцытым, кыхуеплэекыи Елдар, уэ Иэнкуну цхэуэ уыцт, зедз мо клансэми, уи лыггэм дыкгэггэллэ, жиэ хуэдэу. Хуэпсэггүэ нур, 96. 3. (2). Данэ цыклу, и анэшхуэр цилгэаггүм, заныцлэу зридэиц. Нал кэута, 223. 4. (3). Шым псыицлэу шэсын. Жыраслээн заныцлэу и шым зридэри, жэрыггэеклэ Лукыжаиц, лыыр кызыржэ и жафэм бэлэтоку Гуилгэауэ. Хуэпсэггүэ нур, 118. Сэ а шы псыицлэу згүэуатэм, Ис зыхуей псомкли згэницынт, цлахуцлэу и цлыбым зездзынти Шыи си Шыхулгэаггүэ цысыцынт. Шыхулгэаггүэ. «Шум и гыуэгү», 14. Умейми, шыбэм уахэдэрт, Кэунаным цлахуцлэу зедзэуэ, Шы лэаггүэм мывэр цлэлэту, Шу лэаггүэ бэгузэм зептауэ Уйхэну бгыцхээм уехуапсэрт. Кэайсын Кулиев папцлэ. «Шум и гыуэгү», 87.

ЗЕИИШЭ (31). пльыф. Адэ-анэ зимылэж, ибэ. – Сыту пасэ мыггүэу хэклэуэда уи Иэ ижыр, – жиэри Шоджэицкыикум и гур цлэггүауэ цлалэ зейиэ цыкыкум, ар зыдэс партэм кэеклуалэри. Зи лэрыгыгыпс тлыггэа, 523. Зейиэ заныцлэу кызызхэна унаггүэм гүзэвэггүэ япэ кызыхэар цлалэ нэхыжыым клэлыкылуэ Псэуиц. Кэалэн, 428. Зэгүэр Бейбарсыр кэуэуаиц; дэ пацтыхыгыггүэр дохгүмэ, уанэгүм дис заныцлэу гэаицлэу идоххэклэ, ди сабий дахэсу ди унэ дисыж хэуркыым, итлани дызыхуит цылэкыым, гүлытыи кыитхуаицкыи, ди быныр джанэицэу уэрамым дэтиц, хабзэм цхээ зедмытрэ, кээралым хэхуаплэ зимылэ цылэкыым, дэ бийм дытеклуэмэ, ди быныр зейиэу кэонэ жиэу. Лэапсэ, 100.

ЗЕЙ I (35). еиггэ цлэп. Зыбггэдэллэ. Мусэ и тхэеклуэм кыицырхэат цхээлыр зейм кыитраха иужь, цхээлтет нэхышхэуэ Мэххуэд яггэуыну. Мазэ ныккыуэ цхэуантлэ, 632. Нэхэ бейхэм я кэамэр инт, зэицлэууэ дыцэкклэ лат, кэамэм и цлыбым тетт ар зейм и лэпкэ дамыггэр, и унэцлэ, витл-жэмитл флэкла зимылэм я кэамэр фыцлэт, кэамэкыи дыжыным кыицлэуэ, нэхэ цлалэ зыкызыххэм яклэрыцлар кэамэ кэуаниэ цыкыкум, сэшхуэм еицхыфэу. Хуэпсэггүэ нур, 84. Шыр зейм зэрыжицлэклэ, Анка нэ тэхуауэ арат, зэклэуэцлыггүэрэ фаджэу цыта пэтми, сыт цхэеклэ жыплэмэ зауэллэ хэр тесу махуитклэ яггэхэулеуэ Анка кэаицэа нэужь, епээзэхыу, мычэму и нэпсыр кэежэхыу, яхуэмышхэу, псы кэудей яхуемыфэу шэицым цлэтаиц, мыбы зиггэллэжыну и мурад, жауэ. Анка, 384.

ЗЕЙ II (11). Зэ кызышыклэ жыг лэпкэ. Жыгхэр цэхуу зогуаицэ, Зейм и мафлэр кэаггэлыд. Бжыкхэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80. Жыг цлэггүым цлэту зейр мэггэггэ, Ггэр йоклыр, дыггэ

кыитемысэу, Зэ пльыжэ дыггэицэу кыицлэп – Араиц а жыгыр зэгупсысэр. Зей. «Дамыггэ», 105. Зей мэзым мафлэр кэаицлэмынэу Зы бжыкхэ заккыуи блиггэеклэкыым. Пшаггүэ гүэрэныр цлэклэ псыфу. «Батырыбжэ», 39.

ЗЕКЛУАПЭ (1). Кыицлэу шлэплэ. Уи хыбархэр сицлэмэ ар си гуапэу, Уи ныбжээггүхэм куэдрэ сеупцлэат, Фи жыг хадэр жэицклэ си зеклуаплэу, Уи цлэр згэафлэу нэхухэр сэ зггэицат. Сыпхуэээхуклэ шэхуу... «Бгы лэапэхэм дэж», 40.

ЗЕКЛУЭКЛАФЭ (1). пльыф. Дахэу зеклуэ, зеклуэклэ дахэ зилэ. Куэбжэр Гуахри, лы бжыккылуэ гуэр ницлэнтлэм кыидыхэаиц, военнэ френч цыгыггүу, пльыцхэуэ лэахэши цхээрыггүу, сытуу зеклуэклэфлэу зеклуэрэ, жыуиггэуэ. Мазэ ныккыуэ цхэуантлэ, 565-566.

ЗЕКЛУЭКЛЭ (10). 1. (6). Бэккыуэклэ. Дэ ггүэуэу дызытетым кээтлэбэакуэр И бжыггэм махуэу дыхуэмейуэ, Дэ илгэситхуэклэрэ добакуэ Нарт цыгыкхэ зеклуэклэ я нэхэуэу. Ленин лэаггүэ тетц. «Шлалэггүэ цлыналгэ», 7. Долэт езыр лэбгыиэт, бабыиц зеклуэклэ еицхэт и зеклуэклэри, Бэлацэ «висорэ» сыт жыхуицлэу и тхэеклуэмэ ириггэхэакуым. Хуэпсэггүэ нур, 318-319. Локотош и джанэ, и бгырыпх сытхэм телэбэри командир зеклуэклэу клуэуэ бжэицхэуэ ебэкуаиц. Нал кэута, 241. 2. (4). Зэрыкыуэ цыкыклэ. [Алыджыккыуэ:] Ераггэпсэраггүу шоферым кыкызызэфлиггэуэжэти, лэбэакуэ заккыуэ схуэчакыым, сабий зеклуэклэ зраггэицлэу хуэдэу псоми ди блыпкыиры ялыгыггүэрэ зыкэомрэ дыккырашэклэиц, дэр-дэру дызеклуэжыфын цхэеклэ. Мелыыч, 436. Детдом цанлэм и директорым маицлэуэ [Тамарэ] кыицлэуэ: «Цыхуэуэ укбальхуакыым, цыхуэбз зеклуэклэ зеггэасэ», – жиэуэрэ. Лэапсэ, 17. Узеклуэнуэм ариц зеклуэклэри, Жиэуэ жейми и ницлыхэаиц. Усиплэ. «Ваггүэ махуэ», 371.

ЗЕКЛУЭ (3). Кээхэ-кээшх мурадклэ, лыггэуэ ээхэггэеклыплэу пасэм цыггүэ ежэуэ цыла хабзэ. Уи зеклуэ ггүэуэу пкылэуэуэ Си лэаггүныггэр пхуэздзынккэ, Уей Бадиноккыуэ, кэеблаггэ. «Шлалэггүэ цлыналгэ», 423. Сэтнэуэуэ гуаиц, Уэри ей-ей, Гэаицлэу уи цлэицыггүэуэиц, Уэри ей-ей, Сэ си зеклуэ Гуэхур, Уэри ей-ей, Лэаггүныггэуэ хэхуэкуым, Уэри ей-ей, Сэ зыицызггэпсэхур, Уэри ей-ей, Аслэныфэ чэлици, Уэри ей-ей, Удхэм сахуэблаггэуэ, Уэри ей-ей, Уд дахаггэуэ хэхуэм, Уэри ей-ей, Схуэдэ дамыкхэ. «Шлалэггүэ цлыналгэ», 418. Хыдэжэбзхэм гуауэр яггэуэ Зеклуэм цыгуэвэм хуэусэт, Зыггэпсэхуиц ямылуэ лэцлэаггүэуэ дахэр цыбаггэуэ. «Шлалэггүэ цлыналгэ», 411.

♦ **Зеклуэ ежээн** (1). Еплэ зеклуэ клуэн. Илгэсици флэклэ дэмыкыуэ, Жэицым мазэр кыицлэмыкыуэ Шууэ цлалэр зеклуэ йожэ – Иныжыицхэм йоицэ. «Елбээдыккыуэ», 8.

Зеклуэ клуанлэ (1). Зеклуэ нэхыбэрэ здэклэуэ шлэплэхэр. Псыжэ Индылэрэ я зэхуакур арат зеклуэ клуанлэр, бжыкхэуэр кээсрэ гэавэр гуэным ираклуэжэамэ, нэхыбэуэ Донклэ яггэзэрэ гүбгүуэр кэауицхыуэ итт, кэанэу гүбгүуэм цыкыуадэ Идэжэри кээхэурт, я клуэдылэр

псэ зылуытм ямыцлэу, арицхэклэ къяужэтицыр лы зи къяру илгыгъуэти, и унэм цлэзагъэртэкъым, бжыыхъэхуегъээклэ зэрыхуу зигъэхъэзыру цлэидзэрт, и нэгум зыгуэр зэрыцлэлтыр лупицлэу. Лъапсэ, 30. **Зеклуэ клуэн** (5). Зыгуэр къяхун-къяшхын мурадклэ, лыгъэ зэхэгъэклыплэу зыгуэрым теуэну гъуэгу жыжкэ теуэн. «Си убых къябыхш» [Дэфэрэдж] жиэмэ, и лыр арат зи гугъу шцлыр, къябыхшккэ абы уеджэнри тэмэмтэкъым, мычму пцыр зеклуэ клуэху ар и мыгъусэну лэмал зымылэ, къящидэхуэм вэрт, пцлэрт, мэкуэ пиуицлэ, мэш къяхырт, гудзыр Гуихыжырт, лэц игъэхъурт - лэ дэхъеигъуэ имылэу унагъуэ луэхум и ужь итт. Лъапсэ, 29-30. Я гугъэт: цыхум зеклуэ клуэн Имыдэм, лаици лэмалынищиц. Пасэрэй хабзэ. «Вагъуэ махуэ», 362. Зэ дыгъэмыхъуэмккэ умыклуэм, Зеклуэ клуэфахэм уащымыщ. Дунейм и паллэ. «Батырыбжы», 29. **Зеклуэ къяккыжын** (1). Зеклуэ клуэхэм къягъээжын, унэм къяеклуэлэжын. И цлэлэр зеклуэ, мис, къяккыжри Жъэгу пащхъэ мафлэм деж тлысац, Зэм лэплэ хуещлыр, зэм Луоккыжыр, Къяфлэицлыр зэми гугъасау. Анэм и пцлэхъэплэ. «Шлэлэгъуэ цлэналлэ», 24.

ЗЕКЛУЭН (зеклуэ) лъэмыл. (17). 1. (12). Къяккыжын. Куэбжэр Гуахри, лы бжыфлэ гуэр пицлэнтлэм къядыхъац, военнэ фрэнч цыгъыу, пылэцхъуэ лъахъиши цхъэрыгъыу, сытуи зеклуэклафлэу зеклуэрэ, жыуицлэу. Мазэ ныккыуэ цхъуантлэ, 565-566. [Фэуаз:] Куэдрэ дыщыси хъунукъым, сыт цхъэккэ жыплэмэ мы цлэплэм жэцу флэкла ущызеклуэ хъунукъым, нэхуицым дыгъэр къящыцлэклэым деж увылэплэ къягъуэтын хуейц - пцыхъэцхъэ хъухуккэ уздэцысын. Хъэцлэ лъаплэ, 400. [Алыджыккыуэ:] Сыгузэвэцати, си лъаккыуэр нэхъ тыниу зеклуэ хъуат, дыгъуасэ лъандэри дэккыгъуэ зэрысумыхуари щыгъуицэжат. Мелыгыч, 437. 2. (5). Зежэн (машинэ с.ху.). Дзэиу жэмыр къядзэгъэхъэжыныц, жиэу куэбжэм деж цыту, машинэ гуэр вы джэмыдитлэ цлэцлэуэ къялгъэфу илгъэгъуати игъэцлэгъуаккыым, сыту жыплэмэ, гъуэгур ятлэщ, легковой машинэ зеклуэну лэмал илэккыым, грузовик, трактор сыт хуэдэхэм флэкла. Клапсэ клапэ, 5. Езыри [кхъуафэжъейр] псыницлэцэу зеклуэрти еклуэллэлэ ямыгъуэтауэ хым тет кхъухъэхэм ятеуэрти яхъуницлэрт, исыр гъэру яубыдырт, илгыр зылэцлалэхъэрти - бгъуэтым къяцтэ, загъэбзэхыжырт, кхъухъэ яхъуницлари толгккыуным цлэлгъафэрт, дэккыуари дэжари ямыцлэу. Лъапсэ, 39-40. Локотош зытес мотоциккыр заводым къязырыцлэклэ лъандэрэ ар и псыницлэгъыу зеклуэуэ къящцлэклэнтэккыым. Нал къяута, 247.

ЗЕКЛУЭТХЪЭ (1). Зеклуэ клуэхэр зыхъумэ тхъэ. [Дэфэрэдж:] Ди анзихуэми арат нэхъ зыхуицгъазэр, уеблэмэ Зеклуэтхъэм и гур къябгъамэ, арауэ жиэрт шу къяомыр Исрафлэ цлэхъуар, сэри уафэгъуагъуэ макъ зэхэхэмэ, сышынэурэ си диным сиккырт, сыздэккыуэнур сымыцлэу. Лъапсэ, 6.

ЗЕКЪУЗЫЛПЭН (зрекъузылэ) лъэл. (2). Зыгуэрым зыккырышылтэн, зыккырыккыуэн. Саримэ къяушауэ нэхъеижу шынаци, и гупэ хэлэ

цлэлэ цлэклэум зрикъузылэац, арицхэккэ лы къящхъэщытыр къяпхъуауэ Саримэ ихъыну елэрт, цлэлэ цлэклэум хъыджэбзым къяхуккырымычу. Хъуэпсэгъуэ нур, 144. Шлэлэ цлэклэум [Лу] ар и гуапэти езыми, дуней гуфлэгъуэр илэу, и адэм зрикъузылэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 194.

ЗЕКЛУЭНТРИЕН (зеклуэнтриэ) лъэмыл. (6). Зебыршэн, зеджалэу зеклуэн. [Мариац:] Сыккыщопицыжри сызеклуэнтриэу, си цхъэр уназэу, Назифэ и пшым сыцлэоджадэ, си цхъэгъусэм и пхъур еуккыпэ, дегъэунэхъури дегъэсэхъыж жызолэри. Лэчымэ, 396. Бабыц шырхэм псыр цалгъагъум, зэрызэхъуэ, зеклуэнтриэу «уакъ-уакъ» жалэу, къяккырыхум и махуэ мыгъуэу псылэрышэм хэтлэсхъац, зэккылэхъэужуэ бабыц анэр дэккыуэмккэ клуэуэ. Бабыцкыуэ адаккыпщ, 478. - Пицлэнтлэ заккыуэр бгъэккыабзэккэ зэфлэклэ, хъэцлэум музыккэ япэжъамэ, нэхъыфлэ, арицхэккэ оркестрыр иджытсту хэт цригъэуэн, Дороеич зеклуэнтриэ, - жалэу псалгъмаккыр Лу и тхъэккыуэм зэрицырхъуэ, зэрыцлэлэ жаныр къягъэлгъэгъуац: - Фыжи инструментыр къяфитэ, - жиэри. Мазэ ныккыуэ цхъуантлэ, 558.

ЗЕЛЪЭТЭН (зольатэ) лъэмыл. (6). Къялгъэтыхъын. [Дадэм:] Ярэби, Тепицэч зельгъатэм сису Кабэ сыккыуамэ арати... Тепицэч къязылгъэтыхъ, 189. Хъыбар гуэри зэхэхаккэ Уэ уи лыккыуэм къящыцлэуэ: Ар ди уэгуэм цэхуу иту Дэ ди летчиккыр хуэзауэ Ист кхъухъэлатэм хамэ гуэрхэр, Ди уэгу цхъуантлэм цызелгъатэ, Ауэ клэцлэу а уи лыккыуэм Къяхуицхуати дэ и лъатэр, Доллар ихъыу ар къяхуэхъырт. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашуэ», 135. Уэнжаккэ гъуанэмккэ уиплэмэ, уафэр плъагъурти, топышэ сыт зельгъатэу умылгъагъуэну плэ, жалэу Тембрэ Лурэ жъэгум цувауэ уэнжаккыымккэ иплгырт, арицхэккэ жъым зэрихъэ пиэ фыцлэ лэрамэм флэкла ялгъагъуртэккыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 284.

ЗЕЛЪЭФЭН (зэрелгъафэ) лъэл. (5). 1. (3). Адэккэ-мыдэккэ зыгуэр лъэфын. Жыбгъэм лугъуэр зэралгъафэу Шымыджэгуу цылэ цлэллэ? «Тисей», 485. И нэгум цлэмыт цылэккыым: полковниккыр, и дэлхур, бдзэжъей къязубыди я гъусэу, брезент гуэрхэр зэралгъафэ, газетым еджи яхэтиц. Шынэхужыккыуэ, 51. 2. (1). зэхъ. Зэхэхэхуэн цлэын. Шлэлэ цлэклэум яубыдауэ Шу пцы гъусэм зэралгъафэ, Чэцей жыгыр лэцлэхауэ Ар утыкум къяралгъафэ. «Тисей», 506. 3. (2). зэхъ. Зэхъэн, ккылыплгъын, ккылылэбэн. [Лурарэ Бэжган жрелэ:] Куэдиц, илгъэ пцыккыуэх мэхъури узызолгъафэ. Къялэн, 432. Сыт мо бамэжкыр зельгъафэу и унэ сыцлэцлэсыр? Къялэн, 434.

ЗЕМЛА (4). Урысыбзэ ныккыуэккэ: цлэ, хэку. [Хъэбибэ къязырыккыуати урысыбзэ зыккыуицлэ:] Свой земля отдавай, чужой земля убегай? «Уи хэкур (уи цлэ) нэгъуэцлэым енту, хамэцлэым уцлэпхъуэжыну?» Нал къяута, 224.

ЗЕНИТНЭ; ЗЕНИТНЭ ТОП (3). Уэгум зэрыдэуей лэщэ, артиллерие. Долинск лъэныккыуэккэ зенитнэ топхэр цылэу къящцлэклэнтэ, доуей. Нал къяута, 220. Зенитнэ топхэр дэуейуэ хуэжъац. Нал къяута, 279.

ЗЕНИТНЭ УСТАНОВКЭ (1). Урысыбээ ныкгуэклэ: кхъухьлгэатэ кьеудыхыным хуэгъэхьэзыра топ. Грузовик машинэ кьаклуэрт, зенитнэ установкэ иту – пулеметитI зэгуэту. Шынахужьыкгуэ, 37.

ЗЕНИТЧИК (2). Уэгум дэуей топгуауэ. Хьэбибэ и шыгъуэу хадэм артиллеристу – зенитчикхэр итт, я топхэр ягъэуври жыг цIагъри окопэ зацIэу зэхатIыхъауэ. Нал кьута, 232. Зенитчикхэр вагоныцхьэм тест, зээмызэ уафэм дэплгьейуэ. Шынахужьыкгуэ, 43.

ЗЕПШЫПШЦЭН (зопшыпшцэ) лгэмьI. (3). Кьэпшыцхьын. Хьэбибэ и нэгум цIэтт Хьэблашэ мыгъуэр тхьыцIэкIэ зепицпыцэу цIыр бжакъуэкIэ ивэу зэрыцылгар. Нал кьута, 292. Дисэ и кьуницхъэ узар хъужу кэатэджыжын и гугъа цхьэкIэ, зепицпыцэу унэм кьыцIэнэжаиц, и нэхъыбитIым кьыкIэлгьыплгьыны зыгъэшхэни имьIэу. ГүшIэгъу, 423. Бэкъан и нхъэ лгакъуитIыр зэбгьыхуарэ имыгъуэтыжу жыхафэгум зепицпыцэу телгъу цилгъагум, и фызыр цыджану кьызэкIуэклаиц: - Сьт лгьыж делэм ницIэр? Кьалэн, 431.

ЗЕПШЫТЫН (зепшыты) лгэмьI. (6). 1. (2). Зыгуэрым тегушхуэн, екун. Нэпкьым хуээм зепицпытыр, Кьуриш нэуви, гъуэу цIеуд. Псым и хьэл. «Вагъуэ махуэ», 341. Кьумыж нэцIым зетпыцытаици, ЖыфIэ, сицIэнур, жыфIэ. «Индийскэ поэмэ», 361. 2. (4). Зыгуэрым ебгъэрыкIуэн, ныкгуэуэкъуэгъу шIын. [Мариам:] Сэ зепицпыт цхьэкIэ сьт мыгъуэр есицIэфын? Лгэмь, 394. Лгьыгъэ цIанIэ ар ихуамэ, Я нэхъ ябгэм зепицпыт. Лгьыгъэ зиIэ. «Шхьэлыкъуэ», 399. Дапцэрэ зэхуээми, зызэрапцыт, зэрымыфыцIми, зым зыр емьуIумэ, яшхыр я дэжэм дыхьэрккьым [адакъытIым]. Бабыцкьуэ адакъэпш, 482.

ЗЕТЫН (зрет) лгэмьI. (20). 1. (5). Гуэхугъуэ гуэрым зыдегъэхьэхын, иужь итын. Иныкгуэми хьэрф кьитхгъэныр зпагъэурти, кьызэтраит: - Догъуэ, нсоми кьэрэндаицым зеттаиц, ди Iэцир хэт игъэшхэну. Унагъуэри дауэ псэуа хъуну! Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 530. Тэркьалэ деж нэмыцэм я джабэр цыцIаудаиц, жаIэу зырызэхихуу аргуэру партизан Гуэхум зретыжаиц [Беитом]. Нал кьута, 304. [Дэфэрэдж:] Сэ медицинам зестауэ слгэкI кьээмыгъанэу, жэц-махуэ симьIэу, Iээ кьыицытфIацакIэ Iээу дыицытын хуейиц жысIэу гугъу зезгъэхьырт. Лгьапсэ, 10. 2. (10). Лгъэныкгуэ гуэр убыдауэ кIуэн. [Джэлил:] Нэхъ лгъагэ дьидэр нэхъыфI, хьэмэ, нэхъапэ цIыкIэ нэхъ цIыкIум сьидэлгъэтейрэ нэхъ лгъагэм зестыжмэ, нэхъыфI? Бабыцкьуэ адакъэпш, 492. Умейми, шыбэм уахэдэрт, Кьунаным цIахуцIэу зеддауэ, Шы лгакъуэм мьывэр цIэлгъэту, Шу лгакъуэ бгъузем зеттауэ Уихъэну бгыцхьэм уехъуапсэрт. Кьайсын Кулиев папшIэ. «Шум и гъуэгъу», 87. Уае хъурэ – зет бгъуэницIагъым, УзфI хъужыжукIэ уицIэтыниц. Абгъуэ уисми... «Дамыгъэ», 89. 3. (5). Зыгуэрым зегъэубыдын, Iэрыубыд зегъэщIын. [Чокэ хужаIэ]Хэт нэмыцэм заритаиц жи, хэти ар и фIэц хьуркьым, коммунистичи зэрIэрыхъуэ цхьэпылгэ яцIынуиц, желэри. Нал кьута, 275.

ЯмыцIэххэу, инкубатор адакъэм бабыц шыр кьришиаиц, жаIэу цызэхакым, кьалэм кьикIри сурэттех кьэсаиц, цIэныгъэлIхэр я гъусэу, бабыц шырым зезыта адакъэ хужьым сурэт трах, адэкIэ-мьидэкIэ кьытажыхь, адакъэр кьаубыду и цIыбым бабыц шыр трагъэтIысхьэну хуожьэ. Бабыцкьуэ адакъэпш, 489.

ЗЕУДЭКIЫН (зреудэки) лгэмьI. (1). IэпкългъэпкьымкIэ быдэ гуэрым зыжъэхэгъуэн. ДьIуэхунишэу дэ игъаицIэм ЗедудэкиIырт мьвэ цIыIэм, Ди толгъкунхэм хэлэ кьарухэр Кьыхуэныкгуэу Iэджэ цыIэу. Терек. «Партыр ди пашэу», 123.

ЗЕУПСЕИН (зреупсей) лгэмьI. (1). ПэцIэувэн, зедзын. [Кьэрэмьрээ генералым зыхуегъазэ:] Сьгъэлгъагъу бийр здыдэсри, шым дызэритесу датеуэниц, бомбэмрэ топышэмрэ кьагъэхъея сабэр мьтIысыж цIыкIэ дьнэсыници, бийм зедупсея нэужь, текIуэр плгъагъуниц. Лгьыгъэ, 410.

ЗЕХУЭН (зэрехуэ) лгэмьI. (27). 1. (8). КьехуэкIын, мьгъэтыншын. Гузэвгъуэу узезыхуэр Си фэм дэкиу си гур хоцI, Кьуриш уэс цыблэу кьуэм кьыдэуэм Ськьалгъахуауи зэм кьысфIоцI. Си шIыналгэ. «Батырбжъэ», 59. ШIэпIэцIэни цыIэкьым, шэджагъуэр нэсыпатэкьыми, армырами зезыхуэр сьт, ирепIацIэ зи мэкъумэши губгъуэм кьинар, ирепIацIэ кьуажэ старшынэу Гууумар. Хьуэпсэгъуэ нур, 199. [Исхьэкъ Инал жриIэу:]Уэлэхьи, сызезыхуэр сьмыицIэж, жиIэ. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 671. 2. (5). Гьэхъун (Iэц, джэдкьаз с.ху.). [Астемьр Бэлаиц цхьэкIэ жиIэу:]– ЛгъакъуэфIым шы Iей зэрехуэн? Хьуэпсэгъуэ нур, 265. Iэцуи яхуземыхуэн кьагъэнакьым, ауэ мэкъумьлэр кьемэцIэкIынуици, дыгъапIэм Iэц цагъэхъуэрэ цIымахуэр ирахъыниц. Нал кьута, 298. И унэгъуэиц Жангулэз жыпIэнуици, абы ицIэн егъуэуэ, хадэхэкIым и ужь итиц, джэдкьаз зэрехуэ, жэм яIэци гъэшыр зэгъээхуэн хуейиц. КIапсэ кIапэ, 6. 3. (4). Зыгуэрым и ужь итын. Кьуажэм хьыбар цыIуаиц Нурхъэлий и Гуэху зэрехуэн цигъэтри ротмистрыр дэкиуэсыкIыжаиц, жаIэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 241. [Думэсарэ Астемьр жриIэу:] – Гуэху бэлыхь гуэр зыбохуэ, ауэ уэ зепхуэм тхьэм фIы кьытхухигъэкI. Хьуэпсэгъуэ нур, 232. [Думэсарэ Астемьр жриIэу:] Алыхь, абрэджи зепхуэу, цIыхури ебгъаджэу а тIур зэдэмышьуну. Мазэ ныкгуэ шхъуантIэ, 518. 4. (5). Гьэхъеин, гьэсысын, цIэупскIэн. Нартыхур, мэзым хуэдэу, хадэм итт, жьыбгъэ тIэкIу кьыкъуэуэмэ, нартыху бзий инхэр зэрехуэу. Нал кьута, 209. Ток бутIытыцым шайр кьегъавэ, ТоккIэ мэдри фермэм яцыр, ТоккIэ куэдэм я цIыр явэ, ИIэт фицэхут хьэпшытыфIыр, Мыр шацэр кьалэт япэ, Ауэ нобэ дэри кьалэ Дохъур, дауи, ар ди гуапэиц – Хэт хуэмышуи ток егъэшици Шхьэлым хуэдэу зэрехуэнуиц, Нэхъ жыдджерыр лгъэцIэмышьэу... Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. Лгьапсэр кьыицежьэр цIэгъуейуэ, Псыхэр кьохуэхьыр губжъауэ, Жьыбгъэм зэрехуэм еицхьыфэу, ТкIуэпсхэр долгьей кьызэдэфэу. Кавказым и узрэд. «Бгы лгъапэхэм деж», 97. 5. (5). ЗегъэкIуэн,

ирилжээн. [*Москвичым*] *цлэцлэ витлэр* *ерагьыу кьаклуэрт*] *Витлоццыцлэр цлалэ цыклуу витлэр* *зезыхуэм илыгэрэ выр чачэу кьээылгэфыр езыра хуэдэу кьелэу.* *Клэпсэ клэпэ, 5. Лу кьыздихьа справкэр зэлэпахьу еплгьырт, псоми хьэкьыу япхыклат Лу дзыхьышхуэ кьызэрыхуацлар, итлани крушкэлэшхуэхэри крушкэлэ цыклуэхэри цылызэныкьуэкьу цылэт:* *иныхуэм жалэрт Инал и машинэм, шыфл утесмэ, улгэццыхьэну, е трактор зепхуэныр* *Идэжкэлэ нэхэ гугьуу машинэм нэхэрэ.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 546-547. Зиггэпсэхуныр хуэзмьдэу Си губгьуэ кьэхуьыр зызохуэ, Сыхьэт кьээсыхуэлэ ишх хуэдэу Нэхэ мацлэ мэхур си хышхуэр.* *Губгьуэ кьэхуь.* «Бгы лгьапэхэм деж», 102.

◇ [*Уи*] *мылуэху зехуэн* (1). *Еплгэ Гуэху. Хьэ зэрэхуэм кьылгьуа* (2). *Еплгэ хьэ I.*

ЗЕХЬЭКИЭ (1). *Хьумэклэ, зэрыкэлгьыплгэ шцылкэлэ. Шэрданхэ я гуацэм и дыщэ зехьэклэу, жилэри Гууумар молэм жилар захуэу кьылгьытац.* *Хьуэпсэгьуэ нур, 216.*

ЗЕХЬЭН (зэрехьэ) *лгэл. (76). 1. (19).* *Зыгуэр кьэхьэкьын, зиггэлэн; пгыгьыу кьэклухьын. [Алий:]* *Иэцэм уриджэгу зэрымыхьунур, еджаклуэр клэрахьуэ зэрыхуэмейр кьагуригьагуэ дэнэ кьэна, иггэшынац клэрахьуэ зезыхьэр школэм цылихуэжыну, я адэ-анэм я дежи клуэуэ я цлалэр интернатым кьыццыцлахужар яжрилэну.* *Зи лгэрыгыпс тгыгьа, 531. - Лгьыр мышэрыуэмэ, фоч цылызэрихьэн цылэххэкьым, - жилэри Кьэрэжэ дьхьэшихац, и жьэишхуэм дээу дэтыр уиггэлгьагуу, абы фоч иггэуэфу зэрыццытыр зымыцлэ цылэтэкьым.* *Лгьапсэ, 103. Иэуб кьилэнта выгум исыр гужьеуэ зэрыггэклийрт, уеблэмэ шынауэ кьөлгэ яхэтт, езы Иэуб пллклэ зэрихьэрт выгур, адэклэ-мьидэклэ ириггэццлми.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 589. 2. (31).* *Зыгуэрэм клэлгьыплгьын, зыхуэй хуэггэзэн.* *Кьуэм анэр зэрихьэну и кьалэнци.* *Кьалэн, 435. Школ дзыныцлэсым я хадэр зептхьэну цлалэ цыклуу зыбжанэ каникулым дамыггэклэуэжы дькьаггэнанати, хьыбар шынагуэ ди деж - уэ кьэпхьа, сэ кьэсхьа? Зи лгэрыгыпс тгыгьа, 525. Сьт кьыжралами ишэчын хуейти, япидзыж цлэгьуэ цымылэу, и Иэццхьэлгьацхьэ дэхьеуэ, и бын цыклууитлэр имыггэмэжаллэу, унагьуэр зэрихьэу яхэтт [Думэсарэ].* *Хьуэпсэгьуэ нур, 159. 3. (6).* *Зыгуэр хьумэн.* *Зым и клэрахьуэр шэцым цлэлэт, шы Иэпслгэпсым хэлгэу, адрейм пцэцлэпэм гьэтлгьыплгэ кьыцигьуэнтауэ цылыгьт, ещанэм унацхьэр кьэнжалти, илгэу зэрихьэрт.* *Зи лгэрыгыпс тгыгьа, 531. Бийм ухуэгьушхуэу Дзыхьыцлэгьуэ Зэ закьуэ пцлыну ухуейкьым, Шэхуу уэ зепхьэм гьунэгьу Хуэццыныр, дауи, гьуххэнкьым.* *Куэд шлауэ и гур мызаггэж... «Бгы лгьапэхэм деж», 47. - Дьуэм хуэдэу зыццлэхэлгьыи [Пунклгьэзэр] зехьэ, - жилэри молэр кьэпсэлгьац [Нурхьэлий жрилэу].* *Хьуэпсэгьуэ нур, 216. 4. (6).* *Зыгуэр шьыгьагьын (пылэ, цей, вакьэ с.ху.). [Иурагэ Бэкьан жрелэ:]* *Сьту фэ Иувт, на-а, фэдэнкли здаци, куэдэрэ лэжьэнкьым, фыкклэ зыухьэ, зи уз клуэдын.* *Кьалэн, 426. Галстук плгьыжыр Зэрихьэныр хуэдггэфацэу Дэ [Рау] идотыр!*

«Тисей», 482. [*Нурхьэлий жиЛэу:*] *Истамбыл сьыцкьлуам анхуэдэу дыщэ сыхьэт зэрэхьуэ слггэгьуац Хьуэпсэгьуэ нур, 217. 5. (6).* *Зыгуэрэм и унафэццлэ шьытын.* *Гурылэгьуэ? - жилэри штабыр зезыхьэ инэралыр офицер зэхэтхэм кьеуицлэц, Кьэрэмырзэ нэхэ зыкьыхуиггэзэу.* *Лыгьэ, 410. Инал лгьы хахуэ хьуац, кьулыкьуишхуэ зэрехьэ, куэд кьыфлгьыкьлэ, и псалгэр пхоклэ.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 528. Кьулыкьуэ цлаллэр - правленэт, тхылгьхэр зезыхьэр - письырт.* *Нэгьуху, 19. 6. (10).* *Жьым зэрихуэн, зэридзэн, кьрихьэкьын.* *Жьыбггэм кьуаниаггэу зэрихьэриц Жыг захуэр кьуаниэу зыггэклэр.* *Жыг кьэклэгьаццлэр занцлэбзэц.* «Батырыбжьэ», 23. *Шцаклуэ фьыцлэу бжьыхьэ жэцыр Дунейишхуэм кьытогьуалгьхэ, Жьыбггэ цылылэр икли лгэццыр Дэтиц кьуэ кууэхэм, уэс зэрехьэ.* «Тисей», 495. *Адггэм хэкукьутэ яцлэу Тьркум цыкьыжым уэрэду яусат:* *Кьэхуьым и бзракьыр Жьыбггэм зэрехьэр.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 664.*

□ **Фо зезыхьэр и Иэпэм йобзей** (3). *Еплгэ фо.*

ЗЕШЭКИН (зрешэкл) *лгэл. (1).* *Зыгуэр ихьурегькклэ кьызэццлэубыдэн.* *Шыр клэбдзкклэ уери, бгьукклэ зыццлэду цылгэм, Астемьыр зыхуэмылыгьыу кьэхуэхьунут, арихьэкклэ шым и пцэм лутклэ зришэклири, зэклэ кьызэтенац.* *Хьуэпсэгьуэ нур, 163.*

ЗЕШЭН (зэрешэ) *лгэл. (19). 1. (13).* *Зыгуэрэм и пашэу, и унафэццлэ шьытын.* *Полгькур зезышэ граф Воронцов-Дашковьыр инэрал лгьы фьыцлэ цыкьлэм бгьурыту зы сотнэм еплгэмэ, адрей сотнэмкклэ еклэуэжыурэ, шухэр зауэм клуэным зэрыхуэццлар зриггэлггэгуац.* *Хьуэпсэгьуэ нур, 126. Кьээмай и гьаццлэр кьуришым ису иггэклэуами, дуней мацлэ илггэуатэкьым, партизаныжьт, дзэ зезышэу зэуам яццыцт, езыр кьыцамыцлыху ауэ цылэтэкьым.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 591. Здэклуар [Кьэрэмырзэ] кьыхуээнэццхьыфлац, Идэжэм цаггэгьуэжы кьэпсэлгьац, зыхуэй и лгэпкьыр кьыхуаццлэу кьаггэгьуэжыац,: улгьы пхгьашиэц, уябгэц, лгьыггэшхуэ пхэлгьы, уэ пхуэдэрац дзэ зезышээн хуейр, жалэурэ цытхьупсыр кьраггэжэхац, езыри кьэгуэмэццлауи кьыццлэжьынт, цлэуицлэц: - Сьт хуэдэ кьулыкьуэ кьыхуэзггэфаццэрэ? Лыгьэ, 409. 2. (3).* *Зыгуэр кьешэклэ (зыгуэрэм иту, илгьу).* *Станц кьэс хэкум ирашыным кьытэплгэу мафлэгьухэр тетт, вагонхэр Иэц зэрызэрашэ заццлэу, кьулыкьуэццлэхэм цхьэкклэ пассажирскэу вагон зырыз-тлурьтлэ хэтт.* *Лгьапсэ, 85. Дзэшуи топышэ зэрылгэ ашыкьым илгэу шыфгэ гьэгьуэр зэришэрт.* *Клэпсэ клэпэ, 7. Нэмьыцэм бензиньыр канистркклэ зэрашэ.* *Нал кьута, 245. 3. (1).* *Нэчыкьыншэу лгьыгьуэ-фызыгьуэ зыгуэрэм хуилэн.* *Зэанэзэкугьэр зэццхьыркгэбзэу кьыццлэклэц: цлалэм хьыдггэбзыр кьыггэпцлэри зэришац, иджы пцлы гьуэцэ заццлэклэ хейуэ хэклэну и мурадц, и анэм псори ецлэ, арихьэкклэ и кьуэм цхьэкклэ кьэхэшиэн? Лгьапсэ, 26.*

ЗЕЩЭН (зрешэ) *лгэл. (1).* *Гухьэн, зыгуэрэм и лгэныкьуэр фейдэ кьыпыпхын папцлэ кьэщтэн.* [*Мусэ и флэцуу кьэпсэлгьац:*] - *Кьэбэрдейр зэрыхь-*

бэдзыхуу Рэссей бэлиэвчыым зевмыщауэ нлэрэ? Хьюэпсэгьуэ нур, 251.

ЗИГЬЭНЭН (зрегьанэ) лгэI. (1). И пIэм имыкIын, зыщIыпIи пхуэмыкIуэн. [Алыджыкьуэ:] Зыр псым ижырабгьумкIэ Iусу, кьыкIэлгьыкIуэр сэмэгурабгьумкIэ я унэхэр джабэм кIэрыпхьауэ бгы льянэм жылэр цIэси, уэлэхьи, мы сыздэкIуэр жэнэт тынышпсми, абы нэс махуэ кьэс лэжбанIэм сымыкIуэфын, жызоIэри си лгэм зызогьанэ: - Уй, хьунукьым ар, си кьуэши. МелыIыч, 455.

ЗИГЬЭУКIУРИЕН (зрегьэукIуриэ) лгэI. (1). УкIурияуэ зыщIыпIэ зигьэхуэн. ДэлгьыпIэмкIэ Анчарэ дэплэмэ, литIри хьыджэбз гьуэлгьыпIэм зрагьэукIурияуэ мэжй, унэ лгэгум илгь шкIащIэхэр буми кьэмьыиуи. Шьынэхужьыкьуэ, 66.

ЗИГЬЭЩIЕИКIЫН (зрегьэщIеикI) лгэI. (1). ЩIыкIэ зегьэшIын. ЩIыкIуи зэм лгэс зыщIами, цыхуейм деж зригьэщIеикIыу уанэгум ису хуейм я благьэхэм якIэлгьыкIуэни, уеблэмэ шызакьуэу кьызыригьэу я унэгуащэр и дыщым ишэжыни. Нэгьуху, 21.

ЗИДЭЖЫН (зредзэж) лгэI. (1). ПсынщIуэ зыщIыпIэ итIысхьэжын, ипкIэжын. «Сэ сымыделэм, а делэр гьусэ цхьэ сиIа», - жиIуэ Рахым гум зридзэжащ, шитIым яхэуэри, мыкIуэ цIыкIэ!. Хьюэпсэгьуэ нур, 144.

ЗИДЭН (зредзэ) лгэI. (2). ЗыщIыпIэ псынщIуэ итIысхьэн. Автобусым зибдзэмэ, сыхьэт гьуэгуу утетми, арац. МелыIыч, 449. [Фэуаз:] Дэри зидзэщI машинэми, кьалэм дыдэлгьэдац. ХьэщIэ льянIэ, 405.

ЗИКИ (4). 1. (1). Зыри, зымащIи. Мы ящикхэм ярылгь фыгьгуэм Фигу црихьыр жыфIэ псыниIуэ - Мис, шенычыр, мис уздыгьэр, Хьэкум нафIэ зикI измыщIуэ, ЭлектрокIэ ар зэфIокIыр, Пхгэ зыкьутэм зегьэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ кьэфIцэху. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. 2. (3). Зыуи, зымащIэкIи. Шым кьыгьэзэжыну тIуэ-цэ хуежьат, арихьэкIэ зикI кьехьуллакьым. Хьюэпсэгьуэ нур, 164. Махуэ кьэс Чачэ кьакIуэрт, кьэкIуэху кьэси хушхьуэ гуэр IэлгьэщIышхуэ щIагьым цIэлгьу кьыхьырт, арихьэкIэ сымаджэр зикI нэхьыфI мыхьу дэнэ кьэна, хэтицIыкIыу узым нэхь зиубгьурт. Хьюэпсэгьуэ нур, 73.

ЗИЛГЬЭФЫХЬЫН (зрелгьэфыхь) лгэI. (21). МыпIэщIэн, зыгьэгувэн. МафIэгум итIысхьэнум хьэнышын яIэр килограмм щитI-щитI кьудейт зэрыгьури, зизылгьэфыхь кьахэкIмэ, сэлэтхэм кьащIтэрти я хьэни, я шыти, езыхэри вагоным ирагуэрт, псыниIэ-псыниIуэ мафIэгур текIын цхьэкIэ. Льяпсэ, 85. Елдар кьыгурыуац зилгьэфыхь зэрымыхьунур. Хьюэпсэгьуэ нур, 229. [Кьыдырым хьэкIэкхьуэкIэхэм яжрелэ:] Дунейр фолгьагьуэ - жьащIэщI, щIымахуэр нобэ-ницэдей кьыхьэнуи, куэдрэ зилгьэфыхь хьунукьым. Кьухь пхэнж, 505.

ЗИМЫЩIЭЖУ (7). нареч. Губжь, уз с.ху. кьыхэкIкIэ и щытыкIэм икIауэ. Асыхьэту нэхь лгэгэу телгь сэлэт гуэр зымыщIэжэу Iуэщхьуу, гьыуэ, кьыхьэгууокIри кьэхуэхац. Хьюэпсэгьуэ

нур, 171. Гур зэрыгьум дыгьур ирокIуэ жыхуаIуэ, ШоджэниIыкIуэр цIэгьузэва дыдэр кьэхьуац: щIалэр сымаджэ хьэлгьэу, мафIэ кьыщIэнам хуэдэу и температурэр пIыщIыым нэсу, езыри Iуэщхьуу, зымыщIэжэу, уцIэжэ гуэр кьешэкIауэ кьаишэжри общежитым кьыщIалгьэхьац. Зи лгэрыгьыпс тIыгьа, 531. Хьыджэбз фIыцIэ кьуэгуу цIыкIуэ [Салимэ], и цхьэц икьухьами цхьэр хэлгьу мафIэ кьыщIэна хуэдэ: и нэкIушхьэ дахитIым уецырхьым, уи Iэпэр кьысын хуэдэ, ницIэнтIэпсыр тIкIуэпс зырызу кьытрипхьауэ, и Iуэп лгьыжьыбзэри мафIэм кьыгьэцац жыуигьэлэну, сымаджэм зымыщIэжэу хэлгьт, анализхэм кьызырагьэлгьагьуэмкIэ, и лгьым сепсис зэрыхэлгьым шэч кьытепхьэ хьунутэкьым. Льяпсэ, 10.

ЗИНЭ: ЗИНЭКIЭ КЬАЛГЬХУА (4). Нэчыхьыншэу кьалгьхуа (хьуэну кьагьэсэбэп). - А зинэкIэ кьалгьхуа жьыныбэ кьом, - жиIуэ Долэт кIэрахьуэжьыр кьыщIрилгьэфым, ницIащхьуэ цIыкIуэ хуэдэ, сабийхэр зэбгырац. Хьюэпсэгьуэ нур, 270. Мэру абы тетыр зинэкIэ кьалгьхуауэ емьнэуэц. Хьюэпсэгьуэ нур, 278.

ЗИПХЬЭН (зрапхьэ) лгэI. (2). ЗыщIыпIэ зиубгьуэн. Шыр, бгы джабэм зрапхьауэ, хьуакIуэрт. Нал кьута, 271. ЩIалэ цIыкIухэр, зрапхьауэ, мэкьупIэм итхэт, Иринэ кьыдекIуэкIыу. Шьынэхужьыкьуэ, 66.

ЗИТИЭН (зретIэ) лгэI. (1). КIэбдэ лгьакьуйтIымкIэ увын, зисэн. Уетхауэми зитIэмэ, зылгьэщIэбудыну ухуежэ цхьэкIэ мыхьэнэ илэтэкьым. Нал кьута, 261.

ЗИТИХЬЫН-ЗИЛГЬЭФЫХЬЫН (зретIыхь-зрелгьэфыхь) лгэI. (1). Еплэ зилгьэфыхьын. [Дэфэрэдж:] ЛэтIифэ нэхь зэгуэпауэ мэпациэ, зретIыхь-зрелгьэфыхьри кьызоиц: - Зумыумысыжынуэмэ, зегьэхь, - жеIэри. Льяпсэ, 26.

ЗИУБГЬУЭН (зреубгьуэ) лгэI. (1). ЗыщIыпIэ укьуэдияуэ зиуфэбгьуэн. Кумбым зриубгьуауэ фызыр здисым, гьунэгьуэ дыдэу зы бомбэ зэрамыщIэж кьыщIыуэри, Хьэбибэ зэрыс кумбым и нэпкьитIыр зэхуэкIуац. Нал кьута, 233.

ЗИУНАГЬУЭРЭ (33). междом. Зыгуэр ягьэщIагьуэмэ, цIыхухьухэм жалэ. - Е зиунагьуэрэ, жи, сыту бланэ мыр. - жеIуэ Iэюб и кьарур зылгьагьум ягьэщIагьуэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 589. Убых щIалэхэр зытегузэвыхьым гу лгьамьта хуэдэу Лыгьур и ныбжэгуэхэр зэрогьэкIий, зэрызохьэ: - Ей, адыгэ хабзэи, зиунагьуэрэ, ди цыгьын зэдвгьэхьуэж! Льяпсэ, 115. Щхьэлтет Iэдэми абы кьыщIонакIэ: - Уэ, Исхьэкь, а зиунагьуэрэ, уи жьакIэр хьэлэч ницIаи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 508.

ЗИУСХЬЭН (17). Зи щIыхьыр лгэгэ (пщIэ зэрыхуащIыр кьрагьэлгьагьуэу цIыхухьум зэрызыхуагьазэ псалгьэ.) Бий зытекIуам кьытрахауэ хьыджэбз тхьэIухуд зацIуэ зыкьом пащIыхьым и деж ирагьэшиати, тхьэлгьэIушхуэр екIуэкIыу Бейбарс султаным бгьэдыхьэри елгьэIуац: - Зиусхьэн, ди кьару дэкIам ницIэшхуэ хуэщIауэ кьэтлгьытэнт, мо тхьэIухудхэм ящIыц зы нэхь мыхьуми кьытхуэбгьэфэцатэмэ, -

жилэри. Льяпсэ, 100-101. [Кълышбийм Астемыр къыжреIэ:] - Нэхъыжь ущепсалгэкIэ, жалэ хабзэр, жыIэ: е «зи иIыхь ин», е «зиусхьэн». Зэхэпхакъэ анхуэдэу жалэу? Хьуэпсэгъуэ нур, 119. Зиусхьэныр кIуэжа пэтми Лыжьыр куэдрэ тэджыфакъым. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 149.

ЗИЧЫН (зреч) лгэI. (15). 1. (12). ПсынщIэу и пIэм икIын, ежьэн. Шыри щтэри зыщричым, вожэр Мэмэт-щIагъуэм къищтэри, езыр тынцу тIысыжауэ шым къеуэщ-къеуэри шыр къыгъэушащ, псым хэхуар къыгъанэри. Льяпсэ, 51. [Фэуаз:] Мо сэтэй къыхащым дынэвгъэс, мыбдеж дэнэ зыщыбгъэпщIкIун? - жыIэри нэхъ депIэщIэкIыу зыщитчым, е жыым кэридыха, е езыр къехуэхэ: махъшэм телгъа фэндыр «быф» жиIэу къехуэхри зэгъудаш. ХьэщIэ льяпIэ, 402. Ауэрэ дзэм яхэзэгъа нэужь, Къэрэмьрээр итабым ираджэри я мурадым цыгъуазэ къащI, цызэуэну щIыналгэм и картэишхуэр унэ лгэгум ираубгъуауэ, дзэпщхэр къевэвкIауэ зэхэтици, кэраггэлыгъур хэт дэнэ джэ зыщричу бим иубыда къалэм теуэнуми. Лыгъэ, 409-410. 2. (3). Инагъым, и лгэагъым зэуэ хэхъуэн. Лыгъур цIыкIуи зричаш, Iэпыдлгэпыдз хьарзынэци, Хьэкурэнэ фIамыщI игъэсыну мээым кIуэмэ, гъусэу щIалэ цIыкIур здеиш. Льяпсэ, 101. Кхгэм дзэу дэти цIыху гумащIэ, удз дахэм лгэгэу зрачаш. Сэлэт лгэужь. «Мывэ хуабэ», 129. И IэпкIэлэпкIэи зричауэ щIалэ хьарзынэ хьуат [Лыгъур]. Льяпсэ, 108.

ЗАИЦЫСЫР (14). Зыхуэдэр, и мыхьэнэр. А хьыджэбзым и щхьэр зыфIэпхыкIа бэлтэоку хужьым жор плыжь ин тедар зыщIысыр Астемыр къыхуэщIэркъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 170. ЗищIысыр плгэгъуу и жылафэр Паспорт нэлъытэу иIэтици. Жылэр кIуэдакъым. Мес къэкIыгъэр... «Батырбжьэ», 74. ЦIыхур зыщIысыр зэуэ къыпхуэщIэнукъым. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 543.

ЗО (6). междом. Псалгэмакъыр зыхуэгъээр игъэбелджылыуэ, нэхъ къыхигъэщу къагъэсэбэп. - Уэгъэ хуар умыгъаишхуэ дауэ хьун, зо!-жиIэри зыгуэр къэпсэлъащ бжэмкIэ къыпсэлъыкIыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 175. [Албинэ:] Борис Борисович телефон къеуа, зо? Тепщэч къэзылгъэтыхь, 155. - Бот и лгъыр ямыгъэгъуну жалащ, ЛутIэ щхьэкIэ зыри жалакъым, зо. Хьуэпсэгъуэ нур, 299.

ЗОЕКОСМОДЕМЬЯНСКЭ (1). Хэкузауэшхуэм партизану лыгъэшхуэ щызезыхьа хьыджэбзым и цIэ-унэщIэщ. Зое Космодемьянскэм хуэдэкъабзэу и щхьэр палгэну зрышынагъуэр ищIэрт [Апчарэ]. Нал къута, 221.

ЗОЛОТОЙ ТЕЛЕНОК (1). И. Ильфрэ Е. Петроврэ зэдатха художественнэ тхыгъэ. Сытым дихьэхуауэ пIэрэ, жыпIэмэ, «Золотой теленоккIэ» зэджэ тхылгым къытригъазэ-нытригъазэу йоджэр, кьурIэным ещхьу [Ботэх]. Льяпсэ, 96.

ЗООТЕХНИК (12). Iэщыр зехуэным, гъэшхэным, Iыгъыным икIи къэгъэсэбэпыным щIэныгъэ хуэзыгъуэта IэщIагъэлI. Зоотехник зыщIыну емыджамы Iэщым фIыуэ хищIыкIырт [Дзэшу]. КIапсэ кIапэ, 7. [Председателым ШытIу жиIэу:] ЗэрыжыпIэмкIэ уэ практикэм

ухуэныкъуэи, сэ зоотехник сыхуэныкъуэи. Щынахужьыкъуэ, 53. Абы хуэдизу игъэщэхуу зоотехникым Апчарэ кэрита пакетым итар директивэщIэт, «БотаникэмкIэ езыгъаджэхэр къэвгъэсэбэпурэ удз хуицхьуэ зэхуэфхьэс» жиIэу арт. Щынахужьыкъуэ, 51.

ЗЛОТЭ (1). Польшэм я ахьшэм зэреджэ. ЩIым и уасэу злотэу ицIы Къыдэптынууи. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 148.

ЗРЕГЪЭХЪЭЛIЭН (зрегъэхэлIэ) лгэI. (2). Палгэ гуэрым зыгегъэхуээн. Шуудзэ хьарзынэр дунейкIэ жыхьэнэмэ мафIэм хэзгъэкIуэдащ, гуэныхь ин къэсхьащ жиIэри, [Къэрэмьрээ] тридзэри хьэжыщI кIуэгъуэм зрегъэхэлIэри хьэж ищIыну ежъащ, зэрежари адрейхэр зэрежъам хуэдэт? Лыгъэ, 413. Пцэдджыжьым лэжьэн кэпыщIэзыдзэр къыщыкIуэм деж зрегъэхэлIэници, зэфIэкIащ. МелыIыч, 459.

ЗРЕГЪЭЧЫН (зрегъэч) лгэI. (1). Зыгуэр щIэггэпхуээн. Унэишэм дыкъэнатэмэ, иджыри кэс дыщысынут, жиIэри Сеймэн пасIэуэ къежьэжауэ къыфIэщIыжри щIэгъуэж хуэдэу хьуа ицхьэкIэ, шым еуэри зрыригъэчаш, шызакъуэужь цIыкIури дрихуейри мо пырхьыр къыгъэушащ. Льяпсэ, 50.

ЗРИГЪЭКЪУН (зрегъэкъу) лгэI. (1). УиIэм, убггэдэлгым зыкъыггэкIын, абыкIэ зыгуэр зэфIэггэкIын. Пэжыр жыпIэмэ, езы Нартыхур къулыкъуэщIэкъуу щымыту, нэхъ тегушхуауэ Iуэхум и ужь итыгъатэмэ, зыгуэрхьэри хуээфIэкIыну къыщIэкIынт, ауэ «къомыгъэхьей абы хуэдэ Iуэху» жиIэу лыщхьэу щIыр щыпачым хэлIыфIыхьа Микоян щыжиIэм, Нартыхум зиуцэхужащ, къытхуэнам зридггэкъум нэхъыфIэц жыхуушIэу. Льяпсэ, 83.

ЗУЛКЪЭРНЕЙ (25). ЦIыхухьуцIэщ, «Щынахужьыкъуэ», «Нал къута» романхэм хэт персонажщ. Иринэ псом ищIылуэжкIэ игу ирихьари мыраш; Къул Зулкээрней, хуицхьуэ хуейуэ аптекэм кIуати, аптекэм тетым къыхуэтхьэусыхащ, эвакуацэди цIыхур дымыггэкIуэн хуейуэ дггэкIуащ, жиIэри. Нал къута, 235. Зыр Къул Зулкээрнейт, республикэм и унафэщIэт, лы сырыхуфэ, военнэ цыгъынкIэ хуэнауэ, и фэкIэ урысым ещхьу. Щынахужьыкъуэ, 35. Иджы, зэрыжаIэмкIэ, Къул Зулкээрней и унафэкIэ цIыхухьу нэхъ лгэрызехьэ илгэпкъыр Чопракъыщхьэ яггэкIуащ, кьуршыр пхакъутыкIыу гъуэгу ящIын я хьисэну. Нал къута, 228.

ЗУРАБ (17). ЦIыхухьуцIэщ, «Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ» романым къыхэщ персонажщ. Саняят ар ибзыщIыххэртэкъым: ди хэку сыкIуэжрэ удзыпцIэм сыхэсу, адыгэ сабий цIыкIухэр гэгмахуэм деж зырызехьэу къажыхьу, я анэхэр гузавэу абы я ужь иту си нэм илгэгъуауэ сылIэми «солIэ» жысIэнтэкъым, жиIэрт Саняят, зэрыбампIэр Зураб и гум ицIыхьэу. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 666. Рахьым банкышхуэ гуэрым къулыкъуфI иIэу щылажьэрт, и къулыкъур къыггэсэбэпурэ и кьуэши нэхъыщIэ Зураби кхгъухь тедзапIэм IэнатIэ хьарзынэ къыщыхуигъуэтри Зураб кассиру игъэуэват. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ,

666. *И шынхум и Гэнэ иҮгыгьу Зураб кхъухъ тедзап* Лэм кбэкЛуащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантГэ, 667.

ЗУУН (мэзу) лгэмьI. (3). Зу макъ гъэлун. Асыхъэтым ирихъэлэу афицаритI, я шыгъэцIыгъэр зууэ, къыцIэпкIэри, кбэмьувыIэу Къылышбийм дежкIэ цIыгъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 114. Дивизэм дзэпцу яЛ Кубанцевым япэрей зауэшхуэ лгандэрэ зыкIэримыха и лгэджажэр [шыгъэцIыгъыр] мэзу, псыницIэу кбэкЛухъри. Щынэхужьыкьуэ, 34. Сьту телгъыджащэт. Ярэби, шу кбомыр зэбгъурьту, лгэрыгъхэр зэжъэхуэмэ зууэ, я сэхуэр, фочыр, кбамэр – псори зэгъэкЛуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 127.

ЗЫ I (716). I. (694). Бжыгъэ I; 1 хъу. Гьуумар шыгу шитI иртырт зы уанэи кбэзытым, Щэрдан Берд и шу гьусэм и унэр кэрицэрт зы уанэпкIэ, арихъэкIэ лыжъым зыхигъээзгъакъым, «си натIэ езудэкIыну уи унэр, сьт зэрысицIынур?» Хъуэпсэгъуэ нур, 303-304. Кбэуажэм укъикIыу кбалэм бээргъуэу цIыкIумкIэ укIуэмэ, зы сыхъэнт узэрыттыр, Апчэрэ матэкъуаницкIэ бжыгъэ е джэдыщIэ цIыкIу бээрым ихъу дапцэрэ кIуа? Нал кбута, 222. [Дэфэрэдж:] Си анэшхуэу хъыбар псори зылуэтэжар и цIалэгъуэм лгъубыдхэм яцIэцIэхуэри яхъауэ цытащ, ауэ и насыпу кбелащ, и кбелыкIари, и чэзу кбэсмэ, вжеслэнуц, абы уедэлэуэн цхъэкIэ, зы пчыгъэцхъэкъым узэрыцысын хуейр, сьту жыпIэмэ, пычыгъуэ Iэджэ мэхъу, абы нэгъуэцI гуэрхэр пызоцэ, си сьмаджэ сызэлээхэр тхыдэ сьт хуэдэхэм дихъэхуэ еггэдэлэуэн папцIэ. Лгъапсэ, 6. 2. (22). Зыгуэрэм ехъэлэуэ Iуэхугъуэ пыухыкIа гуэр. Кбэкуэ, умыщIу си жагъуэ, Мы зыр вжеслэнуэм нэхъыцхъэц – Хъыдэжэбзым хуэцкъым пагагъэр. Дэ кбэптсэлгъахэр дыгъуасэ. «Шум и гъуэгъу», 70. Ди хэкум уз бгъазэм, Мы зымкIэ солгъэIу: Си адэм ухуээм, Зы псалгъэ жегъэ: «ФIыуэ плгъагъуу уи цIалэр ШIы цIыIэм цIэслгъащ». Цейицхъуэ схуицIамэ, ФIэлгъапIэм фIилгъэни, Цейм еплгэмэ, гумащIэу Iгу и кбэуэр кбэкIыни. ЗэныбжыгъуэитI. «Шум и гъуэгъу», 34. А зым фIэкIа а махуэм кбэмьхъуаи урикъунт, Сосрыкъуэ и пчыгъэпIи кбэклакъым а бомбэ кбигъэуам бэлыхъу кбикIар кбикIыну. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 625.

◊ **Зы бэлыхълажъэ** (10). Хбэлэмэтыцэ, гъэцIэгъуэн гуэр. А цы тIэкIум еплгъырт [Жыраслгъэн], зы бэлыхълажъэ хыфIидзауэ цылыгъ хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 117. Асыхъэту Дэфэрэдж кбигъэуIэбжъу игу кбэклащ и адэм и псалгъафэу цыта зы бэлыхълажъэ гуэр: «жъым тесу псым йопыдж». Ар дьдэр арат цIыгъуэ кбэзыгъэпIейтеяр. Лгъапсэ, 40. Шыкъым Нэху кбэкуэжэиц жаIэу и Iыгъыи и благаи кбэзыхуэмысу кбэнэнт – кбэуажэм зы бэлыхълажъэ кбэчыгъуа хуэдэу, кбэбырсэят, хъэцIэр мычэму кбэкуэрт, кбэкуэ кбэсыхуи фадэ кбэлэтырт. Кхбэлэгъунэ, 375. **Зы гъуэгу тетын (техъэн)** (2). Зы мурад Iэн, я Iуэхур зэгъухуэн. АтIэ псори зы гъуэгу дьыцтехъакIэ. ди гъусэну зымыдэр хэт? Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 575. **Зы еплгъыкIэ еплгъын** (1). ЩIалэ нацхъуэ цIыкIуу вытIоцищIэр зыIыгъыр зы еплгъыкIэIэ машинэр зейм еплгъырти

дадэм гулгъытащ абы и гум илгъым, цхъэр умыгъэуу уцрагъэблагъэкIэ еблагъи сэри сьутIыпчыж, жиIэу арагъэнт. КIапсэ кIапэ, 6. **Зы зэман** (6). Зэгъуэр, куэд цIауэ. Дэ тIур дызэрыгъуэтыжа нэужь, и гугъа хъунт дьэкIи дызэгъусэну, ди унэ сиэжрэ зы зэман мэкъу хъэжыгъэрэ хуэницIейрэ зэхэттицэу Iус хуэтицIу, цIыIэ хъумэ, шэциым уэницэку хуицIэтлгъхъуэ, псынэм кбэтицрэ псы едгъафэу зэрыцытам хуэдэу а махуэр кбыхуицхуэну. Анка, 384. А Iуэхуицхуэм иужь итым я Iэтащхъуэ Инал игъэуари Жыраслгъэнт, зы зэман гуэр шыдыгъуэу цытар. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 515. Шу гъуситI иIэу кбэдыгъа лым фIэхъус-сэламкIэ и Iэр кбэныцишыйм, Дэфэрэдж заныцIэу кбэуIэбжъащ, хъэцIэм и зы Iэпхъуамбэ пымытыжэу гу лгъитати, и нэгум цIэллгъэри, арат: зы зэман гуэр зыхуэзауэ цыта бжэныгъуэ цIыкIурт. Лгъапсэ, 112. **Зы махуэ «уэху» жьымыIэн** (1). Зымыгъэпсэхун, псэхугъуэ имыIэу, гугъуехъ зацIэу и дунейр ихъын. Бэлыхъ мащIи сиэчакъым, си фэр изыхар кбэулейсызыгъэри, сьыбгъэунэхуну арами сиIэркъым – дунейр си лгъанэдэгъэзеигъуэц, зы махуэ «уэху» жьыслакъым. Шынэхужьыкьуэ, 28. **Зы мэ гуэр кбэныцихъэн** (1). Зыгуэр зэхихын, кбэгыруIуэн. Тхъэм ещIэ ар мыбы кбэзыхур, жэлэрт цIыгъухэм, зы мэ гуэр кбэныцихъа хъуни, армырмэ Жыраслгъэн зэлуцIэ кIуэ и хабзэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. **Зы напIэзыпIэм** (4). ПсынцIэ дьдэу. Елдар кбэзырыкIуэр зы напIэзыпIэм жылэм дэз хъуащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 515. КбэуIэбжъауэ Зы напIэзыпIэм IумIафIэ хъуауэ, И дарий джанэр Нартым хуэтIатэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 424. Барчо зы напIэзыпIэм гуэри пIэм цыиц кбэкиIэриудауэ кбэхуэхъащ. Лгъапсэ, 114. **Зы псалгъэ жьыIэн** (60). Iуэхум зыгуэр хэлгъхъэн. Ауэ абы и псалгъэм сызэрымыарэзы хэтти, сэри жылэм сащыцу цыицыткIэ, зы псалгъэ жьыслэнут, – жиIэри Мусэ кбэуащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 650. **Зы псалгъэ жьымыIэн** (2). Зыри кбэжъэдэмыкIын, щымын. Уэри зы псалгъэ жьымыIэу Укбэзыбгъэдэсци, гум хоцIыр. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. **Зы псалгъэу** (1). КIэщIу, псалгъэ лей хэмьлыу. ...ЩIалэм дьыцеуицIым, Зы псалгъэу псори кбэдыжилэщ: Дунейр долгъагъур хъурейазу, Пиэр кбэащхъуэ-щхъуантIэу тежыгъащ. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. **Зы псалгъэ кIэрымыгъэхун** (1). Зыри дэмыгъэхуу, гупсэхуу едэлэуэн, зэгъэщIэн. Сэид жинтыцхъуэ зытелгъ кбурIэныр зэтрихри кбэныцидзащ: - Зы псалгъэ кIэрумыгъэхуу мыбы. Хъуэпсэгъуэ нур, 155. **Зы хъун** (9). Зэхыхъэн, зэхэзэрыхъын, зэгъусэ хъун. А махуэм фызыши, унэши, цауэшишъжи – псори зы хъуат, сьту жыпIэмэ, Инал унафэ ищIат зы пчыгъэцхъэм псори зэфIэкIын хуейуэ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 585. Темэн и Iуфэм Iута цIыгъуэ кбэмым яхуэгъэинт «хэкум и набдзэц» жьыхуаIа илгъэпкыр зэ кIуэдэгъуэу хым цыгъэкIуадэкIэ, уеблэмэ цIыгъухъуэ зырыз кбэнамэ, я пьIэр кбэкбухауэ тIысырти, «уэуэр си махуэц» жаIэу гъуэгырт, хъыдэжэб Iэджэми нысащIэ цыгъынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дьызыхуэмызамэ, ахэрткIэ

ди насып зы хвункээ» жаIэу хым зыхадзэрти, зрагэетхьэлэжырт. Льяпсэ, 5–6. **Зы хвужын** (2). 1. (1). Зэакылыггэу кышцидзыжын. Гэакгуэдыным Луэхур шынэсым, зэдээкгуэишхэр зы хвужащ, кваншаггэу палъхар кызыпкэрыклар тхэм ецIэ, Цыкгуэц шы кезытарагэант. Нэгъуху, 33. 2. (1). зэхъ. Зыгэ зэхыхьэн, зэхэлъэдэн. Си гуауэр бгымы гуауэ цохъури. Дэ тIум ди нэпсыр зы хвужащ. Шэджэм псыкьелъэ. «Щхьэлыкьуэ», 377. **Зы шынакэ ишхыкIын** (3). КыздэггэуругрыкIуэн, кыызэдэхъун. ДызэрыцIыкIурэ зы шынакэ дишхыкIа хуэдэу ди Гыхьэ зэхэлъащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 571. ИгъащIэм зы шынакэ садошхыкI сэри тхьэмьщIкIэм...Хьуэпсэггэуэ нур, 254. **Зы цIын** (11). Еплэ зы хвун. Линэ дахэ, уэ уи псалгэр пэжмэ, Кьэзггэзэжмэ, ди насып зы тцIыныщ, ГъащIэ льяпIэр зэу бийм слэцIухмэ, Льягунуыггэр уэ фэеплэ пхуэхъуни. Линэ. «Бгы льяпэхэм деж», 79. Псынэ Iэджэ адэ бгыщхьэм Зэхухьэсри зы ищIауэ, Кьохыр уэру ди Шэджэми Мэз шIэтынкIэ зиггэницIауэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 117. Щхьэлу кьуажэм дэтыр зы ицIымэ, нэхъыфIи, жызыли цылащ, ауэ мэжджытыр зэхуэтицIу куэдым ядэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 628.

□ **Зы бэлыхьым нэгъуэщI бэлыхь кьелъху** (1). Гузэвэггэуэр, гуауэр, Iейр и закьуэу кьакIуэркьым, абы нэгъуэщIи кьрокIуэ, жыхуиIэщ. [Гесиод:] Аращ, зы бэлыхьым нэгъуэщI бэлыхь кьелъху. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 162. **ФIымрэ Iеймрэ зы бжыкьэкланэм тесцI** (1). Еплэ фIы. **Кьэбдыггуныр зы гуэныкьыци, пфIадыггуныр гуэныкьыищэцI** (1). Еплэ кьэдыггун. **Зы лыр джэдыгуибггэрэ либггур джэдыгунишэу** (1). Зым и куэдэ, адрейм зыри лымысы. Щхьэж хуэхьыр ихьмэ, зы лыр джэдыгуибггэу, либггур джэдыгунишэ хьуни. Хьуэпсэггэуэ нур, 254. **Зым и гум адрейр кьипсэлъыкIын** (1). Зэхуэдэу гупсысэн, я акьыл зэтэхуэн. ХьэмтIрэмтIыгу си нэр кьыхуицI цыхьуар еджэн кьыщIэздзэу урысыбзэ тIэкли зэзггэцIа нэужькIэщ, сьту жыIэт: зэггэр сьмыщIэххэу Пушкин итхам ящыцу усэ срихьэлIащ, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэракьым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ кьащытепхьунур, зэауэм ггэр цытицIахэр Анапэ деж кхьухьхэм ярыз цытицIыунур». Си анэм шIуэтэжу зэхэсхамрэ Пушкин зи гуггэу ищIымрэ зэзггэпцэмэ, зым и гум адрейр кьипсэлъыкIа кьысфIэщIырт, сфIэтелъыджэу. Льяпсэ, 6–7. **Зым кIэрыхур зым кьыщтэжу** (1). Еплэ зым Iэпыхур зым кьыщтэжу. Иджыщ ишэр зэрышэу цытмэ, нэхъыфIу кьыщалъытэр, цIыхур зыуэ, зэакгылэггэу, зым кIэрыхуар зым кьыщтэжу хьумэ, нэхъыфIу кьыщалъытэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 652. **Зым хуэмыфIыр зыми цыщкьым** (1). Зыми хуэмыIэрыхуэр зыри и уаскьым. Зым хуэмыфIыр зыми цыщкьым, Псэу-мытсэуми хэт хуэныкьуэ? ФIымрэ Iеймрэ зэхэбгьэкIы. «Ваггэуэ махуэ», 41. **Зым Iэпыхур зым кьыщтэжу** (5). ЗэгурьIуэу, зэдэлэжу. Зым

Iэпыхур зым кьыщтэжу, ЗэкуэшищIылым диIэщ хабзэу. «Индийскэ поэмэ», 361. **Зыр лIа папцIэ зым зилэжрэ** (2). Зым и Iуэхур зэыхьэ щхьэкIэ, адрейм зиукIыжкьым. Зыр лIа папцIэ зым зилэжрэ. «Бдзэжыящэм ипхьу», 152.

ЗЫ II (388). мыбелдж. цIэн. 1. (93). Зыггэуэр. Зы физ гуэрым, джэджуртыр джэджыейм зэрытесым ецхьу, сабищ и бгъафэм цIиггэггэуэлъхьауэ цыст, епланэ цIыкIум псори езым кьыдэдэжэуу заггэукуррия и гуггэу, гугIэу зыгуэрхэр кьибжырт, кьытицыхьыф кьудейти, и Iэ имызаггэу кьытицыхьыну хуежэрт, и анэр епхьэурти аргуэру зрилъэфлэжырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 284. Локотош и гум кьэклащ зы дезерттир гур кьыггэуэту партизан отрядыр строй ищIурэ я нэклэ ялгъаггэуу хуэфашэ ирищIэну. Нал кьута, 254. Кьуажэ ггунэ дьидэм деж зы пцIантIэ гуэрым дэлъэдати, хьэжэ цIыкIу кьыкьуэжри кьуажэжхэр зэцIиггэбырсейуэ бануу цыхуежэм, Сеймэныр IуэмкIэ мажэри бэкхэ пIланэпэм дэлъ шкIэм дежкIэ зедз, шкIэм иггэщэба мажгур зытрелъхьэ, арицхьэкIэ тэхьэггэуэ зытэхьам хуэдэу мэкIэзы. Льяпсэ, 51. 2. (61). Зэхуэдэ зыкьомым ящыщ гурэ, языхьэ. Иджы уаскIуэр цытсэуа лгэжхьэмрэ и поэиэмрэ зэхуэпхьэм, дэтхэнэ зы усэми зэман гъащIэм и наггэыцэ телъи. Зи лгэрыггьыпс тIыгъа, 518. Куэзыр джэгуэхэм ящыщ зы и нитIыр куэзырым тенауэ, си дежкIу кьемыплээкIыу цIыхур зэцIиггэдыхьэишхэц: «Цыщ» жыпIа? МелыIыч, 453. [Хьэкуринэ] Зыгуэрхэм я пхьэлэицэ кьаIири вакIуэ дэклIащ, цыдэкIым фочу ищIыжахэм цыщ зыи здыдихащ, пцIэну цыткьым, дыцIыхуеин дыхуэзэнкIэ мэхьу, жыхуиIэу. Льяпсэ, 105. 3. (15). Зэхуэдэ, зэщхь. Сигу Iейуэ, слгъаггэм нэ фIыцIышхуэр, Си губжыыр фIыкIэ зызохьуэкIыр, Гум ищIыхьэу сыггэми сьдыхьэишхми, Зы нэпсцI тIум цыггэуи нэм кьыщIэкIыр. Уи псалгэ. «ЩIалэггэуэ ищIыналъ», 71. Зэныбжэггэуу Бот, Хьэбалэ, Кьантемыри ядэщIыггэуу, Линэ дахэ дихьэхуэ А цIалищыр зым цыггэуырт. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 37. Анхуэдэ кьабзэщI кIэмунист, бэлищыч жыхуэпIэр, зы цIыху лгэпкьыц... Хьуэпсэггэуэ нур, 264. Сталиныр кьепсри Нартыхур и пэм кьыхуащ – зы сортиц а тIур я инаггэыр зэрызми. Льяпсэ, 49. 4. (27). плъыф. Хэхауэ зыггэуэр, зыри имыггэуэу, и закьуэу. Дадэм зэрыжылэмкIэ, Кьулыр аптекам тетым кьыщытхьуащ: лгьггэуиIэщ, уи аптекар пхьумэфашэ, уэри умышынэу кьалэм укьыдэнащ, кьалэм аптека дэтынри куэд и уасэщ, хэт дэнэ кIуами хуцхьэу хуэмеин цыIэ, уеблэмэ дохутыру цыIэри уэ зыр аращ. Нал кьута, 235. Ггэуэуэр зыцIыхуу тхэтыр зыщ – Шамум и цIэу, ухуэбэлэрыггэмэ, умысакгэмэ, кьумым укьэринэу ежэжын тIэу еплэныкьым, ди кьуэпцхьэлъащхьэр хьэIуцэдызм зэбгьыхьэмэ, укIуэдытащи, дунейр кьутэжыху укьэзыщIэн цыIэкьым. ХьэщIэ льяпIэ, 400. 5. (4). Еплэ зыри. ПсыIэрыиэм бггурьт зацIэу Жыг хадэшхуэр пхьэцхьэмьыщхьэм ЩIиггэнакьэ пцIащэр мащIэу, Мес, машинэм зы цIэмыхьэу Мажэ,

мажэ кэмыувуылуэ, Жыбгээ цилхур цылыэтылуэ. «Тисей», 481. Уэс темылъми, жэщыр цылылуэ Уи гур губгьуэм цымыхуабэ, Зы ГыхълышкI зым имылуэ, Тетиц зиплъыхуэ цлалэр джабэм, Йогупсысыр цылыэ кэаклуэм, Кэуажэм клуэныр треггаклуэ. «Тисей», 497. Мэмэт-цлакгуэ фыз унафэклэ мэпсэу жыпIэмэ, тэмэм хьунукъым, сыту жыпIэмэ, и фызым сыт жилами екIи фIыкIи зы псалъэ пидзыжыркъым, цлутI жимылуэ псоми едалуэ хуэдэу зеци, ауэ фыз псалъэр хыв хъэ ебэнауэ кэонэ. Лъапсэ, 67–68. 6. (188). Мыбелджылы цлэпапцIэ «зыгуэр» жыхуилэм и мыхъэнэр егъэзащIэ. Хъэсэпэхбумэм зи жагъуэ ицIа яхэтт, зым и жэм мэшым хыхъауэ цилъагъум кыыхехури жэмыр зыхэтта хъэсэр зейр ицIэрти, ехури жрелэ: «Мы жэмыр уи хъэсэм хэтащи, жэмыр зейм кэадыр егъэтхъэкъу е жэмыр кээши, иэ кыыцIэпшыр уи хъэлэци», – жилуэ. Хъэсэпэхбумэ, 417. Щлалэ цыкIухэр зэрыгъэдыхъэшхыу, афицарым зифыщIыжу хъуцIуэ, зэ зым бгъэдэлъадэрэ ехъуэну, и IэштIымыр игъэдалъэу, сэлэхэри кээгубжъауэ янэм цылы имылъагъужу, кэагурылуэми кэагурымылуэу зыкыфIагъэщIу кэауцыхъырт, уэсыр зэхатэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. И псэри тынышжат, мы дунейм зигу хэциI темытыжу, дыгуасэ лъы зыгъэжахэр, бжъэцу зэрызехъар экIужарэ я Iэпэр зэрылыгъыу зэцыгуфIыкIыу кэеуджэкIыу, зэкъуэи-зэшыпхъуэи жыпIэну зэхуэгумащIуэ, мэзым ицIэт жыг зэмылэужыгъуэхэр зэрызэзэгъым хуэдэу зым и зэран адрейм емыкIыу, кэуалэбзухэм ещхъыркэабзэу щхъэж и бзэмкIэ езым фIэфI уэрэдыр жиэмэ, я бзэ зэрыцIэ кыфIэщIу. Кхъэлэгъунэ, 380.

ЗЫБГЪЭДЭГЪЭТIЫСХЪЭН (зыбгъэдегъэТIысхъэ) лъэI. (2). Уи гъунэгъуу зыгуэр гъэТIысын. Рум цыкIуэ клэнфет е браныч ишыгъуу Дисэ кыбгъэдэлъадэми, зыбгъэдигъэТIысхъэрти, имыутIыпшыжу едэхачIуэ циггэст, сабийр Рахъымрэ Саримэрэ зэран яхуимыгъэхъуну. Хъуэпсэгъуэ нур, 132. И адэ дьидэ Мэмэт-цлакгуэклэ зэджэр кызызыруэгузавэ цылаккъым, зэзэмызэххэ фIэкIаи илъагъуртэккъым, кыльгъэуамэ «ей, емынэунэ хъун, мьидэ кэаклуэт», е «гъуэгу мыгъуэм ежъа, уи ныбэр узрэ?» – жилуэ и жагъуэ хъун гуэр кэридырт армышбумэ, зыбгъэдигъэТIысхъэу, псалъэ гуапэ кыжришауэ зэи зэхихакъым. Лъапсэ, 66.

ЗЫБГЪУПЦI (9). Бгъу, пщIы хуэдиз. ХъэцIэмэ Астемыр сыми ябзыщIыр мырат: Щхъэлмывэкъуэ Колемейцевыр япэ дьидэ кыдыхъэным илъэс зыбгъуипцIкIэ япэ кыхуэу, ЩIыIэпс кэуажэу кээзакъ станицэм пэмыжыжъэм Iуэхугъуэ бэлыхъ гуэр кыыщыгуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 201. [Мариам:] Махуэ зыбгъуипцIкIэ гъуэгуэм дьитетта нэужъ, дыздежъам дынэсаи, зыгуэрхэр кыитпешъати, щхъэж зыдэклуэну кыыхуагъэфэцIамакIэ зэгурылуэри, портым куэрэ дьышымыгъуэу, увыIэпIэ тхуэхъунум даиэри дагъэлгъэгуати, ди гум ирихъаи, Лэчымэ, 392. Мусэ мылкъуу илэр куэд дьидэ хъуртэккъым, мэлищэ

зытуыцт, шымы выми зыбгъуипцIт, ауэ дахэу зыхуапэрт, шихыр мащIэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 78.

ЗЫБЖАНЭ (62). ПыухыкIауэ щымыт бжыгъуэ мымащIэ икIи мыкуэд. НэхъыфIу еджэхэм Алий кэахибжыкIри цлалэ цыкIуэ зыбжанэ культурмеецу кэуажэм дыкIуэурэ цыкIухбуу унагъуэ зезыхъэм еджэкIэрэ тхэкIэрэ едгъэщIэну тетрадь, къэрэндащ кыитхуигуэшаи. Зи лъэрыгъыпс ТIыгъа, 528. Дорофеичи кыльгъэуаиц Лу: ди оркестрыр ирикъуркыым, инструмент зыбжанэ дыхушоцIэри, Инал епсалъи дызыхуыщыцIэрэ кызызыртыцэхун ахъшэ кыитхуелых, мэуэ зы пщыкIутI-пщыкIутху дыхъуатэмэ, военнэ оркестрым децхъынт, жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 547. Шынел цыгъыу урыс гуэрым делегатхэр унэм ицIишэрт, абы ещхуэ адыгуэ, кыушхъуэ зыбжани адыгэ цейм ицIылуэклэ шынел тракгуэуэ кэащылэлырт, шынелыр абыхэм я ицIыщыгъуэу зэрыцытыр кыигъэлъагъуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 322.

♦ **Зыбжанэ лъандэрэ** (6). Зэман зыкыом хъуауэ. Зыбжанэ лъандэрэ щакIуэ кIуэуэ гуп зэрыгъэхъуам я Iэцэ-фацэр зыдахъ-кэахъыжу цымыту, а зэкIуэм зэрынэсу кыыцагъуэтырт. Лъапсэ, 67. Жыы дьидэ хъуами, нанэ гуэгуи игъэхъуу Iуащхъэм тесу махуэр иггакIуэрт, ауэ зыбжанэ лъандэрэ Думэсарэ бгъэдэст уэндэгъуэ зэрыхъуам папцIэкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 66. Къэрэмырзэ зэуэныр зыбжанэ лъандэрэ пичат, дауи нимычырнэ – иджыри кээс и цхъэр мыхъужа дэнэ кэна, и набдээр, и нэбжыщыр кээкIыжакъым, и пацIэ Iувыишхуэм цыщ кээнамаэ, имыупсыжу хъуакъым. Лыгъэ, 413. **Зыбжанэ цIэн** (2). Зэман зыкыом дэкIын. Зыбжанэ цIаиц абы и адэ-анэр Тыркум кIуэжауэ зэрыцытырэ [Къазджэрий и щхъэгъусэ Саняиц]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 572. Нэмыцэхэр хэкум зэрырахужрэ зыбжанэ щлами, дунейр зэфIэувэжыпатэккъым. Мелыгыч, 447.

ЗЫБЖАНЭРЭ (4). Зыкыомрэ. Зыбжанэрэ цымылауэ зэгуэрым Жыраслээн кыигъэзэжаиц зи ныбжэ хэкIуэта хъыджэбз и гъусэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 86. И лъэпкыгъэхэм и гур яцIыгъуу зыбжанэрэ яхэтти, и бампIэр щхъэщызыхын хуэмывэу [Къазджэрий]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 664. Ерул пьсьмор кыихъу кыыщыкIуам, Думэсарэ бгъэдэТIысхъэри пьсьмор зы Iэм кэрихым, адрей Iэм ирилъхъуэрэ зыбжанэрэ цысаиц, абы итым тесэлъыхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 190.

ЗЫБЛЕГЪЭХЫН (зыблрегъэх) лъэI. (4). зэхъ. КызыщIомыгъэлуэху, хуэдээрэ зыгуэрым блэкIын. АрихъэкIэ зэкъуэиштIым я гузэвэгъуэр Елдар дэнэ щыцIэнт, фызыиэ кыкIыж хуэдэу и гур жану, и нэгум гуфIэгъуэишхуэ зэрыцIэтым гу лъыттэу, ицIащхъуэм хуэдэу псыницIэу зыблрегъэхачи. Хъуэпсэгъуэ нур, 245–246. Шууэ Тинэхэ я куэбжэмкIэ Лу зыблрегъэхым фIэфIу цытамэ, ноби зыблрегъэхыни, Iэмал имылуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 522. Джэдгын зи жагъуэм и Iунэм кыытокIэ, жыхуалэр арати, шокъу жилуэ старыишнэм хуэзаиц, арихъэкIэ сэлам ирихъу, кыызэтемыувуылуэ зыблрегъэхыну арат и мурадыр [Астемыр]. Хъуэпсэгъуэ нур, 62.

ЗЫГУЭР: □ **Зыгуэрым хуэмыфI хьэдрыхэ ягбакуэркьым** (2). Зы Гуэху гуэрым хэмызагъэ цыIэкъым. [Долэт Мусэ жриIуэ:] Зыгуэр зыхузэфIэмыкI хьэдрыхэ ягбакуэркьым, жи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 644. Ауэ зыгуэрым хуэмыфI хьэдрыхэ ягбакуэркьым жалакээ! Нал къута, 288. **Зыгуэр цыщыIэн** (1). Гуэхум зыщымыгьуазэ гуэр хэлъын. *Имышабзэу псынциIацэу кыггэзэжащи, зыгуэр цыщыIэнц жери пэгуныр шыгьыу лыжыым клэлъоплэ. КIапсэ кIапэ, 17.*

ЗЫГУРЬГЪЭУЭН (зыгурегьауэ) лъэI. (3). Зыгуэр зэхэщIыкIын, гурыIуэгъуэ зыщыщIын. *Республикэ Iэджем къащIыху, макIуэ-къокIуэж, здэмьIуэфым къокIри лыкIуэ къокIуэ, Мэтхэным зыхуаггэзэ ямыщIэ зраггэцIэнэу, къагурымьIуэ зыгураггэуэнэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 529. - [Дэфэрэдж:] Иужьрей псалэхэр къыщызжэбэдэКым, ЛэтIифэ къыдэщIхэр си дежкIэ къэплъащ, жалар зыгураггэуэ, уцIеггэуэжыныц жыхуаIэ хьисэну, арихьэкIэ ар зыуи къыздэакъым, сэ сызэгупсысър нэгъуэщIт. Лъапсэ, 13. [Ташиа жраIэ къеддежэхэм:] Зыгурьгьауэ: дыкомсомоли, пхуэддэнкьым [нэщI уису]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 548.*

ЗЫГУЭШЭЖЫН (зыгуешэж) лъэI. (1). Зэхуэшэссыжын, къызыхэггэхэжыжын. *Адыгэри, къушхьэри, балъкъэрри Тыркум зыгуишэжу жалэ, муслъымэнхэр зы ищIыну. Хьуэпсэгъуэ нур, 188.*

ЗЫГУЭШЫЖЫН (загуэшыж) лъэI. (2). Зыгуэрэхэм езыр-езыру гуп-гуп защIыжын. *Дэри [интернатым цIэсхэм] дэр-дэру тIууэ зыдгуэшыжат, «иныжьрэ» «жыныбэрэ» жытIуэ. Зи лъэрыгыпсэ тIыгъа, 522.*

ЗЫГУЭШЫН (загуэш) лъэI. (1). Зырызу е гуп-гупу зэхэкIын, лъэныкьуэ зырызкIэ зэкIэщIэкIын. *Нып шIыху цыкIуэ къомыр «Прохладная» станциым нэс тезу тети, адэкIэ тIууэ загуэшири зыкъомыр Мээдэу лъэныкьуэкIэ макIуэ, зыкъомыр Беллээн станицым фIокIыр, Джылахьстэней лъэныкьуэри нып шIыху защIэщ. Нал къута, 239.*

ЗЫГЪЭАДЭКЪЭН (зегъэадакъэ) лъэI. (1). зэхъ. ЛъэмыкIын ищIэнэу хэтын, зыгъэбэлыхьын. *Пэжу, езы Долэт нэхъ цхьэщытхьэу уиггэлыхьуэнт, дэнэ цытсалгэми зыгъэадакъэрт, езым хуэдэ цымыIэу къыфIэщIыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 244.*

ЗЫГЪЭАЖЭГЪАФЭН (зегъэажэгъафэ) лъэI. (1). Ажэгъафэм ещхьэу зыщIын, зыхуэпэн. [Дэфэрэдж:] Сэри стIолым сыггээдотIысхьэри, телефоныр гунэгъуу къызоггэкуатэ, си макъым зызоггэIэт: - ЖыIэ узыхуейр, зыгъэажэгъафэу ущымысу. Лъапсэ, 65.

ЗЫГЪЭАХЪЫРЗЭМАНЫН (зегъэахьырзэман) лъэI. (1). Зыгъэбэлыхьын. *ИгъащIэм адыгэм загъэахьырзэману цытащ. Нал къута, 273.*

ЗЫГЪЭБЭГЫН (зегъэбэг) лъэI. (2). Бэлыхьыфэ зытеггэуэн. *Гуэгушыхьэу Мээани цыджу IукIыжащ зыгъэбэгыу, зыгъэбырыбу, и нэр къриггэтIэтIэхьу. Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 475. Ныщхьэбэ къызэхуэсахэм ящIэрт хэт сыт хуэдэ гьусэ иIэми, я фыцхэр уэршэру зэхэсурэ, езыхэр хэт саунэм*

кIуащи, зеггэбэг, хэти бильярд мэджэгу, куззыр джэгуи зыфIэщI цыIэми лъэныкьуэеггэз защIащ Лъапсэ, 79.

ЗЫГЪЭБЭЛЫХЬЫН (зегъэбэлыхь) лъэI. (17). ЗыгъэбжыфIэн, зыгъэахьырзэманын. *Езыми зыгъэбэлыхьу, и нэщхьэри зэщIэукIуэу, дуней лъэжIыныггэер и закъуэ къылгьыса хуэдэу стIолыныхуэ тхылгьымIэ зытезым бггэдэщ [Ботэх], и Iэ лъэныкьуэр телефоным телъу; кабинетым дыхумэр ищIэти, Лъапсэ, 24. Нэхъ зызыгъэбэлыхьхэм ящыщы зы гуныфIэ Къылышбийхьэблэ къыдэнат, Къэбэрдэи уэркьыжь-пыжыжхэри абы цызэхуэсащ зэхэнджэщыу унафэ ящIыну. Хьуэпсэгъуэ нур, 320. Залымджэрий къыщылгэтри, и цей-бгырыпх сьтхэм телзэщIыхьащ, и сэхихуэ гуэлэлыр Iэ лъэныкьуэмкIэ шыгьыу, хуабжыу зыгъэбэлыхьу бжэмкIэ шIыхьэри, жыжэ мыкIуэ, бжэщхьэIум зэребакъуэу къэувыIащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 119.*

ЗЫГЪЭБГЪУНЛЪЭН (зегъэбгъунлэ) лъэI. (1). ЛъэныкьуэкIэ зыггэцIэнтхьуэн. *Мес, танк гуэрым зыгъэбгъунлэу А члисэм бггэдэкуатэ, Къуагъым къуэту Марфэ къоплэ, Танкым шэхэр тракIуэ, Сэлэт гуэри мис къопыцIлэ, Iугъуэм псори зэщIыщытащ, Бомбэр къоуэ, шIыр мэлгэалэ, Танкыр псэуэ мис къэнащ, А члисэм еггэщыцауэ Танкым топыр иггэуащ, Марфэ щтауэ гузэвауэ И нэр псынциIуэ цыфIыцIащ. «Фдзэджэщэм ипхьу», 163.*

ЗЫГЪЭБЖЫФIЭН (зегъэбжыфIэ) лъэI. (9). Бэлыхьыфэ, бжыфIафэ зытеггэуэн. *Гьуумар зыгъэбжыфIэу къыщIыхьащ: - Сэлам хьэлэкум, къохъусыж, Астемыр! Хьуэпсэгъуэ нур, 194. И нэри тIыпэ дахэщи, и цхьэр илэтмэ, «Сыту шIыкIафIэ» жытIэн хуэдэу хакIуэ къекIуэщи, абы тесым зымыгъэбжыфIэнэу Iэмал иIэкъым. Нал къута, 265. Iэхъуэм махуэр зыхуэдэнур КъащIэм фIэфIэм Iуащхьэмахуэу Дыггэ нурьр зи фэдэну Гьатхи бжыхьыи зи шIымахуэм Иоплэри тыныцу псори къащIэ: Iуащхьэмахуэ бгы нэщхьыфIэм - Iэхъуэр бгыщхьэм ныхуопIащIэ, НаIуэр цIууэ зыгъэбжыфIэу ЗыкъыщIамэ и цхьэр щхьуантIэу, Iэщхэр лъэгум зэррохьхьыр. Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 77-78.*

ЗЫГЪЭБЗЭХЫЖЫН (зегъэбзэхыж) лъэI. (2). Еплэ зыгъэбзэхын. *КъекIуалIэмэ, зыи зыфIэкIуэдам ещхьэу, зегъэбзэхыж [Елдар]. Хьуэпсэгъуэ нур, 192. Езыри [кхъуафэжыейр] псынциIацэу зекIуэрти екIуэллалэ ямыггэуэтамэ хьым тет кхъухьхэм ятеуэрти яхьуниIэрт, исыр гьэру яубыдырт, илгьыр зыIэщIалэхьэрти - бггэуэтым къащIтэ, загъэбзэхыжырт, кхъухь яхьуниIари толгъуным шIылгэафэрт, здэкIуари здэжари ямыщIэу. Лъапсэ, 39-40.*

ЗЫГЪЭБЗЭХЫН (зегъэбзэх) лъэI. (5). Зыггэкуэдэын, зыггэпщIкIун. *Исуф япэм и пхьум зыгъэбзэхэ цхьэкIэ мыгузэващыу цытамэ, иджы Назифэ куэдэ къемыкIуэлIэжмэ, пхуэггэуэлгьыжыртэкъым, пщдджыжыым жыуэ къэтэдджын хуей нэтрэ. Лэчымэ, 393. Бабыщы шыру къэрггейм и нэр зытриубыдам зыщIыггэмбрыуэри зыщыгъэбзэхым къэрггейри и цхьэр и шIаггьыу*

псым хэхуэри ундэрэцхьуауэ, и дамэ лъэныкьуэри узауэ псым кьыщыхэпщыжым, Джэлилу плъагьур теуэц аби, хьэлэчу зэхимыфыщлэу кьээнэнт. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479. – Астемыр, мы зыр жылэт, - жиЛэри Бэлацэ кьэпсэлгаиц, – Щэрданымрэ Кьылышбиймрэ уащышынуэ зыгьэбзэхуэуэ жалэри, пэж? Хьуэпсэгьуэ нур, 197.

ЗЫГЪЭБЫДЭН (зегъэбыдэ) лъэI. (5). Къару зэгъэгьуэтын, зыгуэрэм зыхуэгъэхьэзырын, зыхуэгъэпсын. Къэрэмырзи ещлэж ещанэу [кьалэр] кьатехыжыгьуэй зэрхьунур, бийм кIуэ нэтми нэхъ зегъэбыдэ, къару нэхъыбэ зэцIегъэуэуэ, IэцIэки нэхъ хуэцIаиц, итIани IэпицацагъэкIэ ятекIуэн и гугъуэ дзэпщым кьегъэзэжри зегъэхьэзыр. Лыгъэ, 411. Сабий лъы жакхэр сигъэлъагъуу, Щыпсалъэрт си гум: «Уигу шубыдэ – А лейр нэмыцэм хуумыгъэгъуэ, Уемыш, зауакIуэ, зыгъэбыдэ». Дыгъэр кьэпсын папщIэ. «Шум и гьуэгъу», 55. И гум Iэхъуэм иреубыдэ А хьыджэбзыр ихъумэну, Ар лъэкIыну зегъэбыдэ. «Тисей», 495.

ЗЫГЪЭБЫРЫБЫН (зегъэбырыб) лъэI. (4). Зыкьэгъэпщын, зыкьэгъэубэлэцын. ЗылъэкIыр лъэуейм дэлъеяиц, джэдкьуртхэми гүзэвэгъуэм гу щылъатэм, загъэбырыбри зэрыгъэкIийуэ, зэцIэкъакъэу я шырхэр лъэныкьуэзегъэз яцIаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484. ПщыкьыцхьэкIэ джэдэщым джэдкьазыр екIуэлIэжмэ, Джэлил джэд анэм яхэсу лъэуейм тесси, инкубаторыкьуэр и закьуэпщIийуэ псоми япэIэцIуэ, зыгъэбырыбу кьуэзгъэнапIэ кьуэсси. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 482. Гуэгушыкьуэ адакьэпщ нэхърэ IэджэкIэ иренэхъ ин, и «къау-къаури» макьыфIкIэ жреIэ, нэхъ ину зыгъэбырыбу хьуиэм и яхрет, Джэлил абы зэрыфIэлIыкI щылъэкIым, хьымIаруи кьридзэркьым. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478.

ЗЫГЪЭВОЕННЭН (зегъэвоеннэ) лъэI. (1). Военнэ, зауэлI, сэлэт хуэдэу зыщIын. Локотош кьыбгъэдыхьаиц шофер кьэзышари, зыгъэвоеннэу честь кьэриу кьэуицIаиц: – Товарищ капитан, згъэзэж хьуну? Нал къута, 250.

ЗЫГЪЭГУВЭН (зегъэгүвэ) лъэI. (4). ЗыIэжъэн, мыпIэщIэн. ЩакIуэхэри пьыницIуэ зэбгьыкIырт, нэхуищыр кьоблагъэ, зымыгъэгүвэ сыт жалэу. Лъапсэ, 69. Зумыгъэгүвэ [Нурхьэлий жреIэ Ерул: накIуэ правленэм], ихьыдэницI Гьуумар. Хьуэпсэгъуэ нур, 234. Гьунэгъум я гьуэгушыкьум гу лъытаиц, а тIур зэгъусэу кьэзауэмэ, зыгуэр яхуэзэфIэкIынкIэ зэрхьунуми, зымыгъэгүвэуэ кIэбгъуэ зицIри ницIантIэм дэкIыжаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 488.

ЗЫГЪЭГУСЭН (зегъэгүсэ) лъэI. (20). Зыгуэр уи жагъуэ щIын. ГушыIэр хэзагъэркьым, зегъэгүсэ занцIуэ, – жиЛэри шыд пэхум цыжьбанэр куэд лъандэрэ щIыгууэ зэрыщытым гу лъаригъэтайц, – пэжыр жысIэници, цыжьбанэм зыхимыщIыкI щылъэкIым. Кхъухъ пхэнж, 506. [Дэфэрэдж:] Сыкьыщолъэтри бжэм нэс сыщIыхьауэ сокIуэ, арихьэкIэ бжэкьур зэрызубыду, Iэнкун сыхьуауэ сыкьоувилэ, кьызогъэзэжри, сабырыфэ дьидэ зытезгъэуауэ зыгъэгүсэуэ жызоIэ: – Сэлимэ дауэ щыт жыпIуэ сыту уцIэмьуицIарэ, уэрати ар стIолым телIыхьыну жызылар. Лъапсэ,

26. Цыхубзым зыгъэгүсэуэ зыгъазэри блыным зыкIэриуцIауэ ишхылэным зыщIуиуфаиц, сэ ишхылэн ицIагъуэ стемыпIауэ сыкьыгбанэри; сыкьэтэджу си бэлътоужьыр зытезмыпIуэ хьуакьым, ишхылэн ицIагъым сыкьыщIэхутэн папщIэ, сэишхуэм адэкIэ сыицхьэдэмыхыу хьунутэкьыми. МелыIыч, 444.

ЗЫГЪЭГУСЭРЕЙ (1). плъыф. Куэдрэ зызыгъэгүсэ. – Зыкьезмыгъэлъагъуу а зыгъэгүсэрейм [цыжьбанэм] и ужьыр сэ [кIэпхьым] схуниц, щIыкьуэ щылэри зыхуэфаицэу ди папщытхь. Кхъухъ пхэнж, 506.

ЗЫГЪЭГЪУЩЫЖЫН (зегъэгъущыж) лъэI. (1). Гьуцэ зыщIыжын. – Загъэгъуицыж [джылахьтэнейхэм]. Тэрч лъэмыж телътэкьым, щIыIэ нэтми, замыгъэпскIыу хьуакьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 322.

ЗЫГЪЭДЭХЭН (зегъэдахэ) лъэI. (2). Удахэу, уекIуу закьэбгъэлъагъуу хэтын, зыгъэцIэрэщIэн. Мис абдежым зыгъэлъапIуэ, Зыгъэдахэу гуацэ ябгэр И шордакьым кьытоувэ. «ЩIалэгъуэ щыналъэ», 417.

ЗЫГЪЭДАХЭЦЫКIУН (зегъэдахэцIыкIу) лъэI. (1). Еплэ зыгъэдахэн. Лу хьыджэбзэхэм зыгъэдахэцIыкIуу ябгъэдохьэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 101.

ЗЫГЪЭДЖЭРЭЗЫН (зегъэджэрэз) лъэI. (11). Уи пIэм уимыкIыу зыгъэкIэрэхьуэн. Жэцыр нэхуиц хьухукIэ Дзэшу жейм емызгъэуу зыгъэджэрэзу, папщIуэ хэлъаиц, мызэ-мытIэуи кьэтэджрэ зиуцэхуауэ ицхьэгъубжэмкIэ дэпIуэра щыта ицхьэкIэ, и губжьыр текIыжыртэкьым. КIапсэ кIапэ, 17. Якьуб зыгъэджэрэзу гьуджэишхуэм бгъэдэту, бжэр кьыIуири Локотош унэм кьыщIыхьаиц. Нал къута, 301. Джэдхэр ишэхуэ, езыр [адакьэр] зэи еуIуакьым, зыгъэджэрэзу Iэнлгъэм итаиц, хьэр кэримыгъэкIуалэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 475.

ЗЫГЪЭЖЫН (зегъэж) лъэI. (1). зэхъ. И пIэм идиыхьын. И кIэ кьуацэр кьыгъэшауэ Щытиц Пэрийри, зыгъэжауэ. «Тисей», 493.

ЗЫГЪЭЗЭН (зегъазэ) лъэI. (32). ЗегуэнтIэкIын, нэгъуэщI лъэныкьуэкIэ уи гүпэр гъэзэн. Бот занцIуэ кьызэрыкIауэ Степан Ильич джэкIэ зыгъазэри, езым хуэдэу зи акьылым куэд кьыубыд щымыIэ хуэдэу, жиIаиц: – Советскэ дьыщIыхуейр тыниу вжесIэницI! Хьуэпсэгъуэ нур, 267. Цыхубзым зыгъэгүсэуэ зыгъазэри блыным зыкIэриуцIауэ ишхылэным зыщIуиуфаиц, сэ ишхылэн ицIагъуэ стемыпIауэ сыкьыгбанэри; сыкьэтэджу си бэлътоужьыр зытезмыпIуэ хьуакьым, ишхылэн ицIагъым сыкьыщIэхутэн папщIэ, сэишхуэм адэкIэ сыицхьэдэмыхыу хьунутэкьыми. МелыIыч, 444. Ауэ лым деж кIэнфеткIэ е дьыху абджкIэ узыгурыIуэн щыIэтэкьым, дэнэки зыгъазэ – цыхухьуици, зыхуей яIурыдзэн хуейиц, ептынур зыхуэдизыр жыпIэмэ, уасэ гүэр иIэци, ет: апэсым лы килограмм кьыпкIуэри, «еггэлүсэ апэсыиц» жыхуалэм хуэдэиц, уэ узыгуэчэмыр уоцIэжри кьэгъэтIыль. Лъапсэ, 97.

ЗЫГЪЭЗЭН-ЗЫКЪЭГЪЭЗЭЖЫН (зегъазэ-зыкьегъэзэж) лъэI. (1). ЗыгъэкIэрэхьуэн, зыкьэгъэкIэрэхьуэжын, и пIэм имызэгъэн. Жэцым унагъуэм ицIэс жейкьым, Сэлимэ и анэр зыгъазэ-зыкьыгъэзэжэу жейм емызгъэуу хэлъаиц, Сэлими и кIуэцIыкIым мафIэ кьыщIэнауэ и

диным йокI, е ськIин, е сшэчын жиIэу и цхьэм тошыныхьыж. Лъапсэ, 27.

ЗЫГЪЭЗЫН (зегъээз) лъэI. (1). ЗыгъэцIэгъуэн. Нэхугъэ мащIэр къыдыхьу, Лъэ макъ сьмыщIу зызгъэзу, Си щIыб къэп цIыкIур изыхьу, Сыныдэплъынуц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гъуэгугу», 66.

ЗЫГЪЭКIУЭДЫЖЫН (зегъэкIуэдыж) лъэI. (3). ЗыгъэщIкIужын, зьми зыкъемыгъэгъуэтын. Зээмызэ зи къэшыгъуэ хъуа жэм лъхуахэр мэбу, джэдхэр къуэгъэнаплэм къыдожри, загъэкIуэдыж. МелыIыч, 462. Тамарэ кIэлъндорым тету Пыжьынкъыхуэзати, лъэныкъуэкIэ иришэкIри къыжриIащ: «А делъжь, запискэ тIэкIу мыгъуэр зыщIыпIи кIуакъым, Сэлимэ IэцIэкIыу, щIыхъэ абы дежи адэкIэ-мьдэкIэ дэплъи, къэбгъуэтыныц», - жиIэри, арицхъэкIэ идакъым, цхьэусыгъуэ гуэр кыгъуэтри зигъэкIуэдыжащ. Лъапсэ, 23. Уэ [кIэлъхъым] пхуэдэ къуэши сьхуIэ, - жиIэри цыжьбанэм зигъэкIуэдыжащ, гъумтIымыз. Кхъухъ пхэнж, 495.

ЗЫГЪЭКIУЭДЫН (зегъэкIуэд) лъэI. (7). Еплъ зыгъэкIуэдыжын. Псы архъуанэм я цхьэр щIагъыу къыхэлъэрт [цIыкIухэр], псыр яутхьырт, зым зыр хигуэрт, зыщIагъэмбрыуэрти псы щIагъ зацIэкIэ загъэкIуэдырт, къыдэуеижамэ, дыхъэшхьырт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 630. Зауэм мыкIуэн цхьэкIэ зигъэкIуэдащ, жиIэнти Аралъным дунейр къызэхижыхьынт, арицхъэкIэ псори зыгъэбэлэрыгъар езы старшынэр арагъэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. Анчарэ и гугъат Хъэталый къеишхьдэн, фронтым дыщыкIуам зыбгъэкIуэдри дыплъыхъуэу губгъуэм дыкъибнауэ цытащ, жиIэу. Нал къута, 215.

ЗЫГЪЭКЪЭБЗЭЖЫН (зегъэкъэбзэж) лъэI. (2). Фейр зыкIэрыгъэкIыжын, къабзэ зыщIыжын. Нобэ курсант цIыкIухэр зэрызехъэрт, щIантIэр ягъэкъэбзат, иджы езыхэм загъэкъэбзэж, зызыталъэщIыхъ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 559. УмелыIычкъым, убегъымбару уафэм укъехами, щIым укъызэрытеуэу фIейм ухъуэнуэ дэнэ деж зыщызгъэкъэбзэжыну жыпIэу угузавэу къэбдждыхьынуц. МелыIыч, 474.

ЗЫГЪЭКЪЭБЗЭН (зегъэкъэбзэ) лъэI. (1). Къабзэ зыщIын. ТIэкIу зигъэкъэбзэщ, зитхъэщIцIцI Астемыри, унэмкIэ кыгъэзэжа къудейуэ, и анэжьым бжэр къылухри къыщIэкIауэ илгъэгъуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 66.

ЗЫГЪЭКЪИИНЫН (зегъэкъиин) лъэI. (1). Къытехъауэ, къиину цытын. Гъатхэр къэсмэ, зыбгъэкъиину НэгъуэщIыцIэ пхуэфэщат. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346.

ЗЫГЪЭКЪУЭНШЭЖЫН (зегъэкъуэншэж) лъэI. (1). Къуаншагъэр уи цхьэм хуэхьыжын. Хабзэр IэщIыб дощIри аращ, жиIэри Бекбан езыми зигъэкъуэншэжу егупсысьырт, дызытес жыг къудамэр ди IэкIэ пыдоутицIыж, ди хабзэр цызэдмыпэсыжым деж. Нал къута, 271.

ЗЫГЪЭКЪУЛЫКЪУЩIЭН (зегъэкъулыкъущIэ) лъэI. (1). КъулыкъущIафэ зытегъуээн. Нэхъ зызыгъэкъулыкъущIэхэм ящыцI къыщыкIуи цыIэщ. МелыIыч, 469.

ЗЫГЪЭЛЪЭГЪУЭН (зегъэлъэгъуэ) лъэI. (2). Гу зылъэгъэтэн, къызэралъэгъуным щIэкъун [Фуаз:] - ФыкIуэ, фыщIэкI, - жиIэри тхъэмадэр и цхьэгъэрытми си гъуситIми ящIэгубжьащ, сэри си цхьэм къыхъар жызоIэ: - Сэбэп къыпхуэхъунур ныщхъэбэ къызэхуегъэшэс, пицIэ къалэм фыдэкIи, фызуэн хуэдэу зыгъэлъэгъуэ. ХьэщIэ лъапIэ, 405. Мьдэ къедаIуэ: фызуэн хуэдэу зыгъэлъэгъуэ, фэ зытегъауэ, къуажэ щIыбым мафIэ цыфIцI, фызэщIэкъугъэ, фоч вгъауэ, бэрэбан феуэ, фызэрыгъэкIий, сэ сцIэ мыгъуэрэ: мыбыхэм зы бэлыхълажъэр къыдащIэнуц жевгъэлэ. ХьэщIэ лъапIэ, 405.

ЗЫГЪЭЛЪЭПЭН (зегъэлъапэ) лъэI. (2). Зыгъэбэлыхьын, зыгъэпэгэн, зыгъэинын. И ныбацIэрныхуэмыхуэIэцэ закъуэм арфолIыкIыр, ЗигъэлъапIэу выгум ису КъыщIэкIыкIым, жафэр сысу Желэр пIащIэу: «Iэцэ ищIу Жэци махуи ар схуэгъасэ», - Пщым фокIэщIыр зыкIэрищIэу Ариц жиIари псалъэ кIасэу. «Тисей», 508. Мис абдежым зыгъэлъапIэу, Зигъэдахэу гуащэ ябгэр И шордакъым къытоуэ. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 417.

ЗЫГЪЭЛЪЭЖЫН (зегъэлэж) лъэI. (2). ЗыкIыжын, уи псэр хэхьыжын. Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анка нэ техуауэ арат, зэкIуэщIыгъуэрэ фаджэу цыта нэтми, сьт цхьэкIэ жыпIэмэ, зауэлхэр тесу махуитIкIэ ягъэхъулеяуэ Анка къаишэжа нэужь, епэзэхъу, мьчэму и нэпсыр къежэхъу, яхуэмьшхуэ, псы къудей яхуемыфэу шэщым щIэтащ, мыбы зыгъэлэжыну и мурад, жаIэу. Анка, 384. АрицхъэкIэ къыздрашам аргуэру цаишэжым, дуней зытетыр фIэмьдэхэж, фIэмьIэфIыж хъури яхуэмьшхуэру зыгъэлэжащ [шым]. Анка, 384.

ЗЫГЪЭЛIЭН (зегъэлэ) лъэI. (8). Уи гъащIэр тын, ажал зэгъэгъуэтын, дунейм ехыжын. И пхъур гъуэлъыпIэм ирилъхъэри телефоным ежэлIащ, милицэ къриджэну, абы гу цылытэм, Сэлимэ къэгужьэуэ къыщылъэтащ, псэ зыIутым Сэледжэнкъым, милицэ дэнэ къэна жиIэу, езыми зыгъэлэжэ, нэхъ къеицэ къыщыщIар хэлуцIыIу хъу нэхърэ. Лъапсэ, 27. Къалэдэсыр зэрогъэкIий: мо пицIэ къомыр Iуфху жаIэри, губгъуэрысхэми я лъабжъэр фIагъэнащ: дэри дыцIыхуи, губгъуэм дихъэу цхьэ зыдгъэлэжрэ, жаIэри. ХьэщIэ лъапIэ, 404. Янэм адыгэ цыхубзхэм загъэлэнут къащыщIар уамыгъащIэу, иджы къэгузэвакъэ - дохутыр жаIэни, я шыкIэ мафIэ егъэуауэ къэсыныц. Лъапсэ, 10.

ЗЫГЪЭЛЫН (зегъэлI) лъэI. (3). Зыгъэбэлыхьын, зыгъэщIэгъуэн, лIыгъэ пхэлъыфэ зытегъуээн. ЗищI къытрахауэ цытахэми я цхьэр къаIэтауэ батэкъутэр ягъэишъырт, загъэллу шы дахэм тесу уэрамым къыдыхъэрти абы я щIыр зыва къулейсызхэм тефыщIыхьырт, иныкъуэхэр цыкIауэ псалъэрт: - Щхъэ къыдумьчрэ нартыхур? Хъуэпсэгъуэ нур, 278. Елдар и отрядым хэтэр езыр аращ жыпIэну, Лу зыгъэллу жиIэрт: - Уэлэхьы, зозмыгъэукIым, мымырамэ: плгъагуркъэ шэ техуапIэу шIэр? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 578. Лу нэхъ зыгъэллу шым зытриIэтыкIащ: - Ы-ы,

ло сеицхэкэ красноармеецым? Мазэ ныкбэуэ шхуантлэ, 524.

ЗЫГЪЭЛЫХЪУЛЫБЖЫН (зегъэлыхулыбжы) лэа. (4). Еплэ **зыгъэлын**. Щалэ цыкхуэм зызэрагъэлыхулыбжырт Думэсарэ илвагъурт, и дыхъэхын абы кыгъакуэу. Хуэпсэгъуэ нур, 140. Лу зигъэлыхулыбжыт, Къазджэрий кызыртыцхуам папцлэ, Аркашкэ цхъэкIи кыкхуэтын и мурадтэкъым, минрэ урыса цхъэкIэ. Мазэ ныкбэуэ шхуантлэ, 613. Сьт цхъэкIэ, дэ дыщылэкъэ, уцIэгузавэр сьт? – жиIэу Джалл зигъэлыхулыбжыу цыжиIэм, занцIэу кызыщыуащ [адакъэр]. Бабыщыкбэуэ адакъэпщ, 485.

ЗЫГЪЭМУСЛЫМЭНЫН (зегъэмуслымэн) лэа. (2). Муслымэныфэ зытегъуэуэн, муслымэныгъэ зехъэну хэтын. – Тхъэм уи нэмыс нэхъ лъагэ ищI, уи цхъэгъусэр ЛакъуэлIэшу цыта? – жиIэри лы гупым яцыщ КъетаукIэ ээджэр, зи гъацIэр лыубыду зыхъауэ иджы зигъэмуслымэн бэлыху мэджыт джабэм клэрысир [Дэфэрэдж къеупицIащ]. Лъапсэ, 59. Мэтхгээн Къазджэрий и гупкIэм сисц, жиIэрти Долэт хыбар игъэурт, нэхъ зигъэмуслымэныну, зэхуэдэныгъэм хуцIэкъуу кыригъэкIыу. Хуэпсэгъуэ нур, 303.

ЗЫГЪЭНЭХЪЫЖЫН (зегъэнэхъыжы) лэа. (1). Нэхъыжыу зыбжын. Дзэшу зызыгъэнэхъыжыу къуажэм дэсым яцыщт, и ныбжырт здынэсар тэмэм дьдэу имыщIэм иджыри лъэрзехъэт, бээр сьтхэр дэнэ кэна, нартыху кэп цхъэлым ешэфыр шыдыгум илэу, жыг хадэ хъарзынэ илэци, езым фIэкIа зезыхъэ цыцIэкъым. КIапсэ кIапэ, 6.

ЗЫГЪЭНЦЫЖЫН (зегъэнцыжы) лэа. (3). Ныбэм из хъужын, ирикъужын. [Къыдырым жиIэу:] Ныбэ нэцIым загъэницIыжа зэрхъунум и Iэмалми си акъыл нэсащ, Iуэхушхуэщ си акъылым нобэ кыубыдар... Кхъухъ пхэнж, 501. ЩIымы къэкIыгъэми псыкIэ загъэницIыжауэ я джабэр дьгъэм ирагъэут, бахъэр къащхъэщыху. КIапсэ кIапэ, 5. Ныбэ нэцI кэомым загъэницIыжа зэрхъунум и Iэмалри уоцIэ. Кхъухъ пхэнж, 501.

ЗЫГЪЭНЦЫН (зегъэнцын) лэа. (33). 1. (20). ШхынкIэ, псы с.ху. ирикъун. Псы цIыIэу бгы цIагъым КъыщIэжырт згъуэтамэ, ЗызгъэницIу сефэнти, Мы си Iуу гъуцIар ЗгъэицIытэм, сизу плъами Хэлъ мафIэр хэкIынт. ЗэныбжыгъуитI. «Шум и гъуэгъу», 33. ИгъащIэм Дисы зигъэницIу мышха хуэдэт, телгъхэпIэм екIуэкIыу телъ урыс цIакхъуэ кэомым щеплэкIэ. Хуэпсэгъуэ нур, 130. НыбжэкIэ дызэхуэдэтэкъым [интернатым цIэхсэр], балигъ хуным нэса кытхэтти, ахэр «иныжыт», модрей цIыкIу зацIэм кызырэдэджэр «жыныбэт». ШхапIэм дыкIуэмэ, нэхъ крушкIэшхуэр «иныжыт» ялгыст, сьт цхъэкIэ жыпIэмэ учкомым яуафэкIэ ахэр япэ иту шхапIэм дыкIуэрт, зыдгъэницIу зэи дышхэртэкъым, цIакхъуэ фIыцIэ Iыхъэ цхъэкIэ уцаубэрэжы кгэхъурт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 522. 2. (13). Арэзы хъун, ирикъун. Бгы нэхъ лъахъшэм тезу мэзыр тетти, абы я цIыбагъым къури цхъэ хужыу гъэмахуэми цIымахуэми уэс зытелъыр уолъагъу,

дунейр къабзэмэ, нэхъыбэм пиэм цIахъумэри, къуришыр плъагъуркыым, ауэ дьгъэр цыкхъухъэм е кыщыкхъуэкIым плъыжыфэ мащIэ мэхъури, ущеплэкIэ зумыгъэницIу удохъэх. Хуэпсэгъуэ нур, 82. Къэбэрдейр ирамыгъэкIыу кыщынэкIэ, я цIымы кыпедмыгъэчу Шэшэнымрэ Мышкышымырэ я цIымыкIэ зыдгъэницIам мынэхъыфIу пIэрэ жиIэу Кодоевым и гум къэкIати, иригъухыжащ, зэгур Къэбэрдейм я насыт кыттекIуауэ цытамэ, иджы ди насыт ятекIуэжытхъэщ жыхуиIэу. Лъапсэ, 90. Псынэ Iэджэ адэ бгыщхъэм Зэхуихъэсри зы цIауэ, Къохъыр уэру ди Шэджэми Мэз цIэтынкIэ зигъэницIауэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.

ЗЫГЪЭНЫСАЩIЭН (зегъэнысащIэ) лэа. (1). НысащIафэ зытегъуэуэн, нысащIэу зыкыщыкхъужын. [Iуарэ и бынхэм къраудэкIыж:] УуцIэгъунищэтэкъэ, илгъэсиц фIэкI мыхъауэ уи сабий сьмаджэр и псэм еджэжу хэлъу уэ зыбгъэнысащIэу лэгъунэм уцыщIэсам? Къалэн, 435.

ЗЫГЪЭПЭГЭН (зегъэпагэ) лэа. (2). Зумыпэлауэ щытын. Молэ пабгъэм зыгъэпагэу ПцIыкIэ цIыхуэр ягъэдаIуэрт, Я мурадыр жаIэт лъагэу, Ангылызхэрт ар зэдаIуэр. Лъэпкхэм я тьгъэ. «Партыр ди пашэу», 52. Я нэмысир хуауэ лъагэ Исхэм тIэкIуи загъэпагэ. «Тисей», 477.

ЗЫГЪЭПСЭХУГЪУЭ (1). Къару зрагъэгъуэтыжын папцIэ Iуэху щIэныр цызэпагъэу зэман. [Фэуаэ:] Езыри [инэралыр] Лондон кыкIыжа къудейуэ жэщым жэятэкъымы, куэдыщэрэ кызэлIэлэну фIэфIтэкъым, ешауэ зыгъэпсэхугъуэ имыхуэу арат. ХъэщIэ лъапIэ, 399.

ЗЫГЪЭПСЭХУЖЫН (зегъэпсэхужы) лэа. (1). Еплэ **зыгъэпсэхун**. «ДешащI-деллащI» жызылэ къахэкIмэ, «дынэсыжмэ, зыгъэпсэхужыныц» жиIэ фIэкIа, къэувылэ лъэпкэ Якъуб идакъым. Нал къута, 214.

ЗЫГЪЭПСЭХУН (зегъэпсэхун) лэа. (78). Къару зэгъэгъуэтыжын, псэхугъуэ зэтын. Мо къуажэ гъунэгъум мыкIуауэ узиIэ, жиIэри Дуду къуажэ мыжыжыащIэмкIэ иунэтIащ, куэд мыщIауэ а къуажэм я цхъэлым ху иригъэужыгъыну ишати, витIым фIыуэ зыцагъэпсэхуауэ цытати, тхъэм ещIэ аргуэру цхъэлымкIэ кIуа? ВитI, 414. Ауэрэ мащIэ дэкIа, куэди дэкIа, Кулысум матэ цIыкIур иIыгъыу жылэр кызэхикIухъауэ зыгъэпсэхуу жыг цIагъым здыщIэсым, «иокъу» жиIэу фызхэм зи гугъу яцIа лым ирихъэлIащ, вьщIэ танэм и пцэм кIапсэ лэрыгъу ищIауэ я унэ ишэу. Нэгъуху, 34. Дэфэрэдж тIэкIу зыгъэпсэхуи, тенджызым зэ теплъэжри, зыри щимылъагъум, и щIалэ цIыкIур и гъусэу псы Iуфэ нэпкэ лъагэм дэкIуи, нэу гур кыгъуэатри езыми и сабийми я цыгъыныр зыицхри икъузыжащ, иутхыпцIащ, къуэгъэнапIэ здыкъуэсым сакъыпэурэ кыкхъуэпIэмэ – къуэ кууушхуэм дэсу къуажэжы цIыкIу гур елгъауэ, езым я къуажэм зыкэомкIэ ешхъу, игуми къэкIыжащ, цыхъыдэжбэдэсым и нэгум цIэкIауэ цытар... Лъапсэ, 54.

ЗЫГЪЭПСЭХУЩIЭ (1). Зыщагъэпсэху щIыпIэ. Лъэпцэ и IэцIагъэщIэ си афэр Сэтэней дахэм и бгъафэм зыгъэпсэхуиIэу сохъуапсэ. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгъу», 86.

◇ **Зыггэпсэхунлэ имылэн** (1). Еплэ **зыггэпсэхунлэ имылэн**. Ди кбури лгагэишхуэм уцелгаклэ, **Зыггэпсэхунлэ шым иумыт**. Усэ гьусэ. «Мывэ хуабэ», 149. **Зыггэпсэхунлэ имыггэхуэн** (1). Еплэ **зыггэпсэхунлэ имылэн**. [Фариз:] **Мыггэреггэм губгьуэм итар зыггэпсэхунлэ ираггэхуакгым**. Альхьо, 93. **Зыггэпсэхунлэ имылэн** (3). Лэжыггэ с.ху. кьыдэмыхуэн, шхэкьэлэгт имылэн. **Хьыдгэбзхэм гуауэр яггэву Зеклуэм щыгувэм хуэусэт**, **Зыггэпсэхунли ямылэу** **Иэцлаггэу дахэр щыбаггэуэт**. «Щалэггэуэ щыналгэ», 411. **Жэщ кьыфгыр псыницлэу ди бгышхьэм Мис цлаклуэ фьыцлэу цоггэуэлгыр**, **Лыжь гумызаггэм нэху цыхуклэ** **Зыггэпсэхунлэ илактым**: **Хьэлуцидз макгыр зэхихмэ**, **Илгадэрт кьырым и закгэуэ**, **Иныкгэуэм кгамэр** **Иэцлэггэуэ Пгыр дьдэу мывэм ар тэст**. «Адэ», 139. **Езыри [Бахуэр] етгысэхьыркгым**, **цыхури арац** – **зыггэпсэхунлэ ялэкгым**. Нал кьута, 294.

ЗЫГГЭПСКІАКІУЭ: ЗЫГГЭПСКІАКІУЭ КІУЭН (1). Псыежэх с.ху. заггэщылэггэуэн клуэн. **Арбузик**, **Таша сымэ и гьусэу**, **Іэдэм и цхьэлгыр здытетым** **деж клуат зыггэпсаклуэ [Лу] Астемыр «фымыклуэ» жила пэтрэ**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 630.

ЗЫГГЭПСКІЫН (зеггэпскІ) лгэл. (8). Псы зытекгэуэр, псым зыщлэггэуэрэ зыггэпскгэбзэн, **Іепклгэпскгыр щылэггэуэ щыын**. **Тэрч лэмыж телгэтэкгым**, **щылэ пэтми**, **замыггэпскІыу гьуакгым [псым зэпрыкхэм]**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 322. **Псым зызыггэпскІыу хэсхэр зэрызохгэ, зэроггэкІий**, **шхьэл шэрхгым зыкІэрашлэ**, **зэран мэхуэ**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 630. **Иклэм иклэжым [Исуфрэ Мариамрэ] зэгурылуац**, **тхьэмахуэм зэ – мэрэм махуэм – нэм кьыщыггэжрэ зыггэпскІыну хуиту**, **шхын нцгыр ишхьу**, **джанэ-гьуэншэдэж цлаггэщлэггэуэ ихьуэжрэ нлэ кьабзэм зы жэщ хэлгыну**. Лэчымэ, 397.

ЗЫГГЭПСКІЫПЭ (1). **ЗыггэпскІаклуэ** **здэклэуэ щыпнэ**, **Іухьэпнэ**. [Астемыр **цЫкІухэм йохурджэуэ**:] – **Абы и шхьэлым фыкгылуыркгым нэггэуэцІ зыггэпскІыпнэ щымылэ хуэдэ**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 629.

ЗЫГГЭПСКІЧЭУІУН (зеггэпсчэуІу) лгэл. (5). **Мащлэу псчэн**, **псчэ нэпцІ зыщІын**, **зыгуэрим гу зылгэггэуэтэн мурадкІэ**. **Аркашкэ тІэклэу зыггэпсчэуІуш**, **классым цІэс псори кьызэниплгыхьри**, **Кьазджэрий кьызэджа усэ сатыриплгыр зы псалгэ димыггэхуу икІи щымыуэу гуклэ кьыжиІэжац**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 611. **Зэзэмыз Астемыр** **дежкІэ кьеплгэкІырт**, [Думсарэ], **зыгуэр кьыжриІэну дзыхь имыцІ хуэдэ**, **аршхьэкІэ**, **зыггэпсчэуІу фІэкла**, **зыри жиІэртэкгым**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 118. **Щэрданыр**, **зыггэпсчэуІури**, **и нэклум телгэщыггэуэ**, **псалгэ кьызэрыщІидзэнур кьыхуэмыггэуэту зэрыггэуэсэр нэрылгаггэуэ**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 291.

ЗЫГГЭПСКІЫНЦІЭН (зеггэпснщІэ) лгэл. (1). **Нэхь псынщІэ**, **нэхь хуабж зыщІын**. **Сеймэн и ужь кьыувар щылгэггэуэм**, **мыбы зыкгыскІэрицІэнуш** **жиІэри** **Мэмэт-цІакгэуэ** **и гум илгыр кьыщІати**,

зыггэпснщІац, **«мырамысэ ныбэм»** **бидаркэр иримыггэкьутэн шхьэкІэ**. Лгэпсэ, 47.

ЗЫГГЭПХЪЭШЭН (зеггэпхъэшэ) лгэл. (1). **Зыггэпхъэшэн**, **зыггэлгыхьулгыбжыын**. **Курыт цІалэм зыггэпхъэшэнт**, **Ныбжэггэубэм ар я пашэт**, **А курытыр шы хьуамакІуэ И чэзуги**, **мис**, **яггаклуэ**. «Елбээдыкгэуэ», 4.

ЗЫГГЭПЩКІУЖЫН (зеггэпщкІуж) лгэл. (4). **Зэ зыггэлгэггэуэуэ лгэныкгэуэ зеггэзыжын**. [Алыджыккэуэ:] **Сэри ар [сабийр] слгэггэуу гу кьыщыслгытэм**, **щлэггэуэцІацлэу зыггэпщкІужри абы нэхь инылуэ цЫкІум и шхьэри кьыдиггэжэац**. **Мелыгыч**, 455. **Исполкомым председателу тетар кьепсэлгэну кьыщІэкла шхьэкІэ**, **шынэжри зыггэпщкІужац**, **кьэхьуакгэщІац** **и хьыбар телефонкІэ здыниггэсытхьэм ниггэсыну**. **Зи лгэрыгыпс тгыгэ**. 525. **Ерул икІуэтуэрэ зыггэпщкІужа шхьэкІэ**, **Жыраслгээн жиІам ар ину кьыггэубжэуэ**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 90.

ЗЫГГЭПЩКІУН (зеггэпщкІу) лгэл. (32). **Укьамылгэггэуу кьуэггэуэнлэ зыщІын**. **А тІур цызэтылгым эжраІар**, **я гум ІэфІрэ хуабэу илгыр**, **я псэр зэрыщІэу зэрыщытар**, **заггэпщкІууэр Іэплэ зэрызхуащІар**, **жэщкІэ тІури жейм емызэггэуу зэрыщытар**, **я Іуэхум зыгуэр зэран кьыхэхьухьэм**, **жаІэу зэрыгузэвар – псори и гум кьыггэпщкІужац** **Кьазджэрий**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 668. **Арыншамы езы бысымыр мэггэуэмтІымэ**: «**Мыр дэнэ кІуа жэщыбгым**, **витІым ецхьу бээхаи**». «**Мыр**» **жыхуиІэр**, **дауи**, **и фызыр арац**, **тхьэм ецІэ**, **гуэщым ныщыщІыггэуэм ар зыхуээн и гуггар нэггэуэцІу кьыщІэкІынт**, **иджы жэщ кьыфІым абы зыщыггэпщкІуу кьуэггэуэнлэр хьэщІэу уимылэу бгэуэтыххэнкгым**. **ВитІ**, 416. **Хьыдгэбзгыр яхьыну кьыщыкІуа жэщыр и гум кьэкІыжри**, **Саримэ кьэуІэбжэац**, **шхьІэным зыщІууфэри зыггэпщкІуа шхьэкІэ**, **куэдрэ хуэмшизчу кьыщІэплгыри аргуэрэ лы гуэрим и сурэт ІуицІу илгэггэуац**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 192.

ЗЫГГЭСЭН (зеггэсэ) лгэл. (2). **Іуэхуггэуэ е Іэщлаггэуэ гуэр зэггэщІэн**. **Тембот гьукІэу зыщыггэсэм**, **Бот кьыщытхьуу Іуэхум хэггэуэзат**, **иджы ари кьэхьуллакгым**, **Бот тхьэмшицкІэр дунейм ехьжац**. **Хьуэпсэггэуэ нур**, 296. **ЕтІуанэрей еджэгуэм зыгуэ изубыдэр ари гурыхуэщ**, **ещанэрейм иужь зыгуэ изубыдари хьунуш**, **ауэ нэхь гурыхуэжу зыггэсэмэ**, **нэхьыфІи**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 610.

ЗЫГГЭСЫМЭДЖЭН (зеггэсымаджэ) лгэл. (1). **ЗыггэпщкІуу кьыдэмыжын**. – **Зумыггэсымаджэ**, **си кьуэши**, – **жиІэу Сосрыкьуи Лу шхьэщытты**. Мазэ ныкгэуэ шхьуантлэ, 552.

ЗЫГГЭТАКЪКІЫХЪЫН (зеггээтакькІыхь) лгэл. (1). **ЗышыІэныггэуэ зыггэпщкІыын**. – **Кьелгытхын дэнэ кьэна**, **си кьуэши**, – **жиІэрт Хьэталий зыггээтамакькІыхьу**, **еггэджакІуэм диктант еджакІуэ цЫкІухэм щариггээтхкІэ псалгэр зэрызэпашым хуэдэу зэпшу**. Нал кьута, 216.

ЗЫГГЭТКІИИН (зеггэпщкІий) лгэл. (3). **Зыггэпхъэшэн**, **фІэлгыкІ** **зиІэу зыггэлгэггэуэн**. **А лгэхгэуэнэм Мысыр кьэралым пашытхьу**

тетыр Мустафэт, и ныбжьыр хэкуэта пэтми, зиггэтклийт, фЫкЛэ кЫтыпхын цымылэу, и фызыр шЛалэти, дзыхь шлаггэу хуимыцлү кЛэлъыллэт. Лъапсэ, 100. Шымахуэ хьэлыр хэт зымыцлэр? Зэм зиггэтклийуэ, зэм мэклуэд. Кларц жыг. «Ваггэу махуэ», 367. ЛэтИффэ и нэцхьыр зэццэукулауэ и пэми мафлэ бзий креху жыпЛэну, псоми жаЛэнур жариггэлэри езыр яужь дьдэ кьэпсэлъащ, судым яцла унафэм кьеджэ хуэдэу зиггэтклийуэ: «Мыр суд луэху хунуци, документ дзыхуейуэ хуар лэкуэлъакуэу вггэхьэзыр икЛэцлэпЛэкЛэ, актым псоми лэ тевдзэниц». Лъапсэ, 11.

ЗЫГЪЭУДЭИУН (зеггэудэу) лъэл. (1). Езыр-езыру зыггэбэуажын, зылыгын. Нэпсхэр кьэжэм зеггэдэу, Лыжьым и цхьэм лэджэ кьэхьэ, И пхгум дэдэр хуогузавэ: «Сыллэм си пхгум сэ шыцлэхьэ, Е толкьунхэм шыцлалъафэ...». «Бдзэжьейшэм ипхуэ», 146.

ЗЫГЪЭУКЫТЭХЫН (зеггэукуйтэх) лъэл. (2). Намысыфлафэ, укЫгафэ зытеггэуэн. Сэтэнейуэ гуацэр ЗиггэцэныфЛэшхуэу, луэхум хуэллэцлэу, Данэм шЛиггэнауэ, И шордакьым кьохыр, Зиггэукуйтэхьу Ашэмэз йопсалтэ. «Шлалэггэуэ шыналъа», 418. Абы хуэдэу зиггэукуйтэх цхьэкЛэ, спектаклым дауэ шьдэжэгуу уи гуггэрэ? [Таша]. Мазэ ныкьуэ шхуантлэ, 621.

ЗЫГЪЭУКУРИИЖЫН (зеггэукурииж) лъэл. (1). Гьуэлъыжын. ШкЛэ цыклури, штэрэи кьэйтэджа цхьэкЛэ, хуумакуэм лэплэкЛэ кьэйтэри зеггэукурииж, шкЛэмкЛэ зиггэуэбэн и гуггэу. Лъапсэ, 51.

ЗЫГЪЭУКУРИИН (зеггэукурий) лъэл. (12). Зыггэпсэхун, жеин мурадкЛэ гьуэлъын. Нартыхур пЛэмкЛэ пЛгэмэ, пЛэр шЛыжауэ хьэзырыпсц, езыми куэдрэ хуэмышылэу пЛэмкЛэ куэри итЛысхьащ, Раисэ кьыдэлэпкьуурэ, цыггэныр зыцихри и унэ куэжа хуэдэ, зиггэукурияц: - ТЛэку зыцызггэпсэхуниц уи деж, - жиЛэри. Лъапсэ, 80. Зы физ гуарым, джэдкэуртыр джэдкьейм зэрытесым ещхьу, сабишиц и бггафэм шЛиггэггэуэлъхьауэ цыст, епланэ цыклум псори езым кьыдэджэгуу заггэукурия и гуггэу, гуфлэу зыгуэрхэр кьибжт, кьипцыхьыф кьудейти, и пЛэ имызаггэу кьипцыхьыну хуежьэрт, и анэр епхуэрти аргуэру зрилггэфэлэжырт. Хьуэпсэггэу нур, 284. Цыхубзым кьиггэзэжа и гуггэу Дуду и лупэм кьэсат: «Ваклуэ сыздитым си витЛыр куэдри сылггэуэуэрэ жэц кьыцыстехуээм мыбдеж зыггэукурияц», - жиЛэу кьриггэкуэКыну, арицхьэкЛэ Дуду кьэпсэлггэным нэмысу лы гуэр кьыбггэдыхьэри кьызырыгубжар лупцлү кьеуницлэц: -Хэт мыбдеж шылгьыр? ВитЛ, 415.

ЗЫГЪЭФЭРЫШЫН (зеггэфэрыш) лъэл. (3). Зэрышымыту зышын, фэ зытеггэуэн. Уи жаггэу яцлэц, - жиЛэрт Кьылышбий и кьуэм, тЛэку зиггэфэрышлү, и нитЛыр тоным хуэдэу кьихуу, шы кьэзыдыггэуу кьаубыда и кьуэшым дежкЛэ лъэбакьуэ зытлүц ичац: - Уу, бзаджэнаджэ! Хьуэпсэггэу нур, 116. Арынишэми Джэлил и фЫцлэ луауэ джэд анэцлэ кьомыр нэлейкЛэ кьеплгьырт, и

закьуэуи кьраггэкухьыртэкьым, дэнэкЛэ куэми, джэдиц-плы и гьусэу, езыми зиггэфэрышлү улггэпхьацэрт. Бабышыкьуэ адакьэпш, 479. Чачэ зэм зиггэфэрышлү, зэм и нэр зыгуэру ицлэр Мэсхьуд зыхуиггэцхьыурэ тхьэм ецлэ жиЛэр. Хьуэпсэггэу нур, 206.

ЗЫГЪЭТХЬЭМЫШКЛАФЭ (зеггэтхьэмышклафэ) лъэл. (1). Тхьэмышклафэ зытеггэуэн. [Алыджыкьуэ:] Лыр шылгэу шыслггаггэу, сепхуэри зэфлэзггэуэвэжащ, и башири кларзинкЛэри кьышыхуэсцитэжым, фЫцлэшхуэ кьысхуицлэц, езыми зиггэтхьэмышклафэц: - Сыкуэници, сыхын тЛэку кьэсцэхуниц жыслати, плггаггэуэ сэ кьысышлар? Мелышч, 445.

ЗЫГЪЭХУЭБЭН (зеггэхуэбэ) лъэл. (5). Лэпкьлггэпкьыр гьэхуэбэн, хуабэу шыггэтын. [Шурэ:] Кьытэ пэгуным дэп ирилггэхьэри зиггэхуэбэу шысти хьэхэр банэри лүклауэ жьым хуаскЛэ ирихьэжэу мэкьум хидза е нэггэуэцл. Альхьо, 75. Илггэситху фЛэклэ мыхьуа Лурэ Саримэрэ зэгунэу гьуэлгьырт, а тлүм шхылггэнымкЛэ я цхьэр шлэхуэмэрти псыницлэу заггэхуэбэрт. Хьуэпсэггэу нур, 190. ШкЛэ цыклури, штэрэи кьэйтэджа цхьэкЛэ, хуумакуэм лэплэкЛэ кьэйтэри зеггэукурииж, шкЛэмкЛэ зиггэуэбэн и гуггэу. Лъапсэ, 51.

ЗЫГЪЭХЬЭЖЫН (зеггэхьэжы) лъэл. (1). Хьэжым ещхьу зышын, хьэжыуэ фэ зытеггэуэн. Зыбггэхьэжы цхьэкЛэ нацэ мыхьунур клэрэф мэхуу, жыхуалэм ухуэди [Алыджыкьуэ]. Мелышч, 465.

ЗЫГЪЭХЬЭЗЫРЫЖЫН (зеггэхьэзырыж) лъэл. (1). Зызышлэкуэжын, зы шыллэ гуэр кьызырыбггээнэным зыхуэщын. Сыхьэт ныкьуи дэмыкыу Мусэ кьыши кьэп кьомыр шхьэлым шлалэхьэри, абы хуэдиз хьэжыггэуэ гум иралггэхьэри лүкыжыну заггэхьэзырыжащ. Мазэ ныкьуэ шхуантлэ, 634.

ЗЫГЪЭХЬЭЗЫРЫН (зеггэхьэзыр) лъэл. (21). Зыгуэрэм зыхуэггэпсын, хуэхьэзыру шытын. Кьэрэмырзи ещлэж ещанэу кьатехьыжыггэуи зэрыхьунур [кьалэр], бийм куэ пэтми нэхтэ зеггэбыдэ, кьару нэхьыбэ зыцлэггэулуэ, лэцкэли нэхтэ хуэцлэц, итлани лэницаггээкЛэ ятеклуэн и гуггэу дэпциным кьеггэзэжри зеггэхьэзыр. Лыггэ, 411. Иджы мес: - Ислггэмей дэсыр кьэукухуауэ кьызырохьэх, - жаЛэу хьыбар кьышысым, окрисполкомым шлэс илггэпкьыр кьызырлэтац, лэцэ шлэми зиггэхьэзырац зэуэн. Зи лггэрыгыпс тлггэ. 524. Псыжэрэ Индылрэ язэхуакур арат зеклуэ куанлэр, бжыыхьэр кьэсрэ гьавэр гуэным ираклүтэжамэ, нэхьыбэм ДонкЛэ яггэзэрэ губггэуэр кьауицхьу итт, кьанэу губггэуэм цыклуадэ лэджэри кьэхурт, я куэдыплэр псэ зылүтым ямыцлэу, арицхьэкЛэ кьуажэтицыр лы зи кьару илггэгуэти, и унэм шлэзаггэртэкьым, бжыыхьэхуеггэзэклэ зэрыхуу зиггэхьэзыру шлэдзэрт, и нэгум зыгуэр зэрышлэпгэу лупцлү. Лъапсэ, 30.

ЗЫГЪЭХЬЭФОТЭН (зеггэхьэфотэ) лъэл. (1). Зыггэшлэггэуэн. Езыхэр, плггаггэуэрэ, хаклуэм тесу заггэхьэфотэу уэрамым дэтыну арац зыхуейр[егупсысирт [Бекьан:] Цыхухьэхэм хабзэр лэцлгьыб яцл. Нал кьута, 271.

ЗЫГЪЭХЪЕИН (зегъэхъей) лгэI. (17). 1. (16). И пIэм икIын, хъеин. [Алыджыкъуэ:] *Мы къэгъуэлгэм мурад гур илэу пIэрэ, жыхуиуэ цIыхубзыр кызыжъуэ зы тэлайкIэ хэлъащ, зимыгъэхъейуэ, сэ зызуцэхуауэ сщицIыцылгъыр кыгуурмылуэу си дежкIэ зыкыщицIыгъазэм, сэхихуэм кбелусэри заныцIэу къэскIащ: – Мыр сьт? Мелыгч, 443. Дисэ ятIэ шыкъыр кызыкIэрихыжыр и бацэ уэниэкужъым пэмыжыжъуэ игъэтIылтурэ цылгът: – Iээ гур мыгъуэ кызылгъатэмэ, нэхъ къэтэджыжыгъуафIэу ськъэтэджыжынт, ди нысэ цIыкIу, къутицхъэ имыкъутауэ си фIэц хгуркъым, зызгъэхъеймэ, си псэр хегъэцI. ГущIэгъу, 421. Щэрданырэ Аралтырэ я псалэр яухыху, лIыжъхэр я башиым зытрагъэцIауэ зэхэтиц, я цхъэр квалэту къэмылгъуэ е замыгъэхъейуэ, ауэ я жъэм бахъэ кыжъэдихумкIэ ктапцIэрт я лъыр кызыркъуалгъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 292. 2. (1). Зыгурэ щIэн, лэжыын. [УицIэ пIэицхуэ гурми кытицIэрт: «Iэгу уеуэнри, Iэ пIэтыри зэхуэдэу кыицIэкIэмэ, уцIегъуэжыныцI»] Арац сэ зыцIэзмыгъэхъейр, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 669.*

ЗЫГЪЭХЪУШЫШЫН (зегъэхъушыш) лгэI. (1). ЗыгъэлIын, зыгъэбэлыхъын. *Фи Iэр фIэт, жиIэу Нахгъуэ зигъэхъушыш цхъэкIэ, зыри къемыдаIуэу, зэлуцIэр сыхъэтитIкIэ зэхэтиц, Нахгъуэрэ Чачэрэ ерыц екIуауэ наху цыху зэрызбгъэдэсам ецхъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 628.*

ЗЫГЪЭЦЫДЖЫН (зегъэцыдж) лгэI. (1). Зыгъэбырбын, зыгъэпщын. *Си цхъэкIэ, пшахгъуэм сьулгъэхъацэу сыхэтыфынукъым, – жиIэри гъуэушыхгъум зигъэцыджри зыIуригъэхъащ, мзытыциым кыиыр хъымпIару къримыдзэу. Кхъухъ пхэнж, 504.*

ЗЫГЪЭШЫН (зегъэш) лгэI. (5). 1. (1). Зыкъуэаншын, зегъэзыхын. *Сэ зызгъэшауэ си сэхихуэ кIапэр цIыт тоуэ, си фIэци хгуркъым сыхъэт ныкъуэки сьухъыну. Мелыгч, 439. 2. (4). ЗызыфIэгъэпщхъэн. Дунейр уаети, цIыху зэхэтым загъэширт, я нэр пьуцхъуэнтIыкIауэ, итIани, старшынем фызэбгъымыкI, жилати, зэхэтт, Щэрдан Берд нэплгъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 290. [Алим:] Сэ кысыцIэкIия шур джэдыгупIаргъыу, зызыгъэшу уэсым хэтым жъэхолгъадэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520. ЩIалэ цIыкIу гур зигъэшу лъэныкъуэкIэ уву ялгагъумэ, ауан яцIырт: – Ар зэрышына! Хъуэпсэгъуэ нур, 152.*

ЗЫГЪЭЩЭНЫФIЭН (зегъэщэныфIэ) лгэI. (1). ЗыгъэнэмысыфIэн. *Хъыджэбзым зигъэщэныфIэу, зигъэукIытэхъу, хъэцIэм и нэгум цIлэмылгъэфу, цытти, хъэцIэр Iэбэри бжэр кыицIхри ефэну и Iупэм цыхуихъым, стIолым бгъэдэси бгъэдэти кызыцIэхъеяц хъуэхъу уэрэд жаIэу: Ар дэекIуэм Узи мыкIуэу... Лъапсэ, 89–90.*

ЗЫГЪЭЩЭНЫФIЭН (зегъэщэныфIэ) лгэI. (1). Егъэлеуэ зыгъэнэмысыфIэн. Сэтэнейуэ гуацэр *ЗигъэщэныфIэхуэу, Iуэхум хуэпIацIэу, Данэм цIлигъэнауэ, И шордакъым къохыр, ЗигъэукIытэхъу Ашэмэз йопсалгъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 418.*

ЗЫГЪЭЩХЪЫН (зегъэщхъ) лгэI. (13). МашIэу зегъэзыхын, зыгъэлгъэхъшэн. *ТэжIу зигъэщхъакъэ – псори маплгъэ, А щIалэр зэплгъыр кытихуэмыщIэ, Хъыджэбзыри зыцIэр псом я пIалгъэ – Зигу кэплгъым и Iур ирегъуицIэ. Зыхэс удэ Iувыр ирецIына. «Мывэ хуабэ», 45. Верэ Павловнэ зигъэщхъэри Саримэ елуцэицIащ: – Жыраслгъэн слгъэгуацэрэт, жиIэу сцIэркъым си гум цIыжиIэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 598. Хъэлуцэидым ядэкугъыу, Жъыбгъэ макъыр бгыщхъэм итиц, Уэс хужь щIацIуэр жыгым цыгъыу, Зигъэщхъауэ сэнтхым теттиц, Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23.*

ЗЫГЪЭЩIЭГЪУЭН (зегъэщIэгъуэ) лгэI. (13). Зыгъэбэлыхъын, зыкыфIэщIыжын. *Адакъэ хужьым «квалэдэс» фIацати, иджы сьзэрыкIалэдэс дьдэр нэрылгъагукъэ, жиIэу зигъэщIэгъуэщхъэкIэ, джэдэкъыбгъэдыхъэртэкъым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489. ЗыбгъэщIэгъуэт уэ нэхъапэм, Уэрт нэхъ лъэцыр IэкулгъацIуэу, Кавказыжыым уэрт нэхъ лъэцыр, Уэрт псы псоми нэхъ псы жыакIуэр...Терек. «Партыр дэ пашэу», 123. Шууэ зызыгъэщIэгъуэу къэсыжар и шым къепсыхрэ Лу машинэкIэ кызырашэжар зэхихмэ, зыгъэщIэгъуэным пичт, нимычыпIи иIэт, лIым цытэмыкIуэнукIэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 546.*

ЗЫГЪЭЩIЭРЭЩIЭН (зегъэщIэращIэ) лгэI. (6). ЕкIуу зыхуэпэн, зыгъэдэхэн. *ХъэцIэ лгэпIэ кьакIуэр фIыуэ кърагъэблгъэну арат къуажэм я мурадри, псоми загъэщIэрацIащ, цыгъын нэхъыфIу ялэр зыцатIэгъащ, я сабийхэр ягъэпскащ, зи жьакIэ зыупсылхъэми цупсащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 58. Хъыджэбз гъусэу нысацIэм бгъэдэсынухэми загъэщIэрацIауэ, нысацIэм нэхърэ дэ сьткIэ дынэхъ Iей жыхуалэ цIыкIэу, я нэлэ нысацIэм теттиц, Лъапсэ, 117. Думэсарэ зыцIэхъуэпсыр уигъацIэрт: – ЗыдыгъэщIэрацIэми, зэ къэсыжа мыгъуэцэрэт[Астемыр]. Хъуэпсэгъуэ нур, 189.*

ЗЫГЪЭЩIЭИЕН (зегъэщIэй) лгэI. (3). 1. (1). ИцIыбкIэ зыкъуээндин, зышэщIын. *Езы Дэфэрэджи зигъэщIэуэ иэнтным тесу мэхъуахъуэ: – СькъэвгъэлгъэпIащ, тхъэм фыкыгъэлгъэпIэж, кысыхуэщIацIар дунейкIэ фхуэзмыцIэжми, ахърэткIэ тхъэм кыфхуицIэж. Лъапсэ, 118. 2. (2). Зыкъэгъэшын, зегъэзыхын. Зэгур Саружан зигъэщIэуэ пIэр зэлъыIуихуэ здэщытым, и гур къэжана е къэхъуэпса – Iэбэри цIыхубз щIалэр кызыщIуубыдэну цыхуежъэм, Саружан имыдэу кбелуныцIри «пацIэ бзишлгъыр» къриуащ. Къалэн, 431. Дэфэрэдж ар щилгъагум, хабзыхуэ зэрыхэлгъыр иригъэлгъагъуу цIопыцыр кыиэту иритыжыну зыцигъэщIэйм модрейри зыхуейр арати, къепхуэри кызыщIуубыдащ. Лъапсэ, 31.*

ЗЫГЪЭЩIЫКIАФIЭН (зегъэщIыкIафIэ) лгэI. (1). ЗыгъэщэныфIэн. *Къазджэрий цымысыгъатэм, Матренэ зыкыгъэщIэжынти Сосрыкъуэ и нэвагъуэр иригъэлгъагъужынт, ауэ нобэ хуабжъу зыгъэщIыкIафIэу Мэтхъэным едаIуэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 613.*

ЗЫГЪЭИЭДЭБЫН (зегъэиэдэб) лгэI. (3). ЗыгъэнэмысыфIэн, зыгъэщэныфIэн. – *УкIуэркъэ, зыIурамылгъэхъэж, – жиIэри писыр цхъэфкъуэр*

кээгузэвауэ Астемыр кьепсэлгаиц, модрейри плагцэ-тхьытхьыуунэм ицлэмьлгэдэу, зиггээдэдэбу, и цхьэм ницлэ зэрыхуицхьыжыр нэрылгэагуу, кабинетым ицхьыэри Залымджэрий бгэурууаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 118. Раисэ Муратовнэ илгыгыр Нартыхум и паицхьэм деж кьытриггэуэври зиггээдэдэбу икгуэтыжаиц, адрей Гэнзехьэхэми я подносхэр зыхуэфаицхэм хуаггэуаиц. Льяпсэ, 92. И псэлгээкцлэмкцэ гурыгуэгуэуэ зэрыицеггэуэжар, пэжыр жыпцэмэ, сэри сицлэрт сьмаджэ хьэлгэм наркос ептыныр зэрышынаггэуэр, арицхьэкцэ Гэмалынишэти, Варварэ Романовнэ фцлэфцлэмьфцлэми операционнэ стцлэлым кьызбггэдэту сэ сицлэрт кьызиоцицлэну кьэмьувэмэ, сэри схуээфцлэклэи цыицэтэкьым, арати, сэри, семьюбзэмэ, нэхэ зыггээдэдэбу, ськьызэхуиццэм си гуапэу селгэуаиц: – Нэхэпаэраици, тцлэсэ, Гуэхур зьцлэутиым и курыкунсэм хэллэи, зы шанс закьуэ фцлэклэ мьхьумэ, пэрыцлэбанцэ гуэр кьэггэуэти. Льяпсэ, 13–14.

ЗЫГГЭЭТАЦХЬЭН (зеггээташхьэ) лгэц. (3). Зыггэунафэцлэи, зыггэпапшэн, зыггэнэхьыжьын. – Зыггээташхьэ пэтми а секретарь зи гуггэу ницлар жэхьыл дьидэу жэхьылици араиц. Кцлэпсэ кцлэпэ, 11. Нэхэ зызыггээташхьэ кьаукцлэмэ, кьаишэжри бэлэишэвиц хьэдэ ицлэлгэхьэкцэу ицлэлгэхьэрт, музыч еуэу, хьэдэр бэн плгыжьым дьэлэу. Зи лгэрыгыпс тгьыгьа, 532. А шьым я гьусэти нэхэ зызыггээташхьэу Кьэбэрдейм исхэр, япэ дьидэ псэлгэныр кьызылгьысар Кьылышбий и кьуэр араи. Хьуэпсэгьуэ нур, 126.

ЗЫГГЭЭИЕН (зеггээей) лгэц. (1). Зыггэмыхьэнэншэн. [Джалил кьалэдэс адакгэм кьыжрелэ:] Уэ нэхгэрэ зыцкцлэ нэхэ зыггээейркьым. Бабыщыкьуэ адакгэпшэ, 487.

ЗЫГГЭЭГУШЫН (зеггээгуш) лгэц. (1). Зыггэгушзыггэн. Нэхэ зызыггээгушхэр блэггэу иплгэрт, а зэманым блэггэуаплгэр маицлэтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 59.

ЗЫДАХЬ-КЬАХЬЫЖУ (1). нареч. Дэнэ кцлэуэми кьыздрахьэкцлэу. Зыбжанэ лгэндэрэ цакцлэу гуи зэрыггэхьуам я Гэицэ-фаицэр зыдахь-кьахьыжу шьымыту, а дэцкцлэуэм зэрынэсу кьыцаггэуэтирт. Льяпсэ, 67.

ЗЫДЭГГЭЭЭН (зыдеггэазэ) лгэц. (4). зэхь. 1. (2). Зыдэцлэи, зыггэуэрым и жыпцэм шцлэтын, едлэуэн. Ди Гурицлэу ницлэцэ кьабзэм А емьнэм зыдеггэазэ. «Тисей», 499. Кьытицлэуамэ – зыдеггэазэ, Псы кьиуауэ урехьэх. Лгэагуныггэ. «Ваггэуэ махуэ», 322. 2. (2). Зыггэуэрым и гьусэу зелуэнтцлэклэи, уи гупэр ггэээн. Шцлэи дьыггэишхуэм зыдеггэазэ, Жэци махуи мэджэрэз. Ваггэуэиж. «Батырыбжэ», 70.

ЗЫДЭГГЭЭИНЫН (зыдеггээин) лгэц. (1). Инхэм задеггэклэун. Япэм Лгэагуэр Ибрахьым нэхэ бжьыфцлэу, еггэеджакцлэуэхэм нэхэ еицхьу кьытфцлэицлэ ицхьэкцлэ, иджы Алий нэлэйкцлэ деплэ хьуаиц, езыр нэжэгуэжэу, цлэклэуи задиггээцлэклэу, иным задиггээини, Гэпкьлгэпкьэ жан илэу гу лгэиттати. Зи лгэрыгыпс тгьыгьа, 522.

ЗЫДЭГГЭЭПЦЛЭИЕН (зыдеггээплгэей) лгэц. (1). Шцлэпхэ зыггэггэхьын. Анчарэ и жэмьр япэ

яритыжу адрейхэр зыдриггэпцлэеин и мурада ицхьэкцлэ кьехьуллэагьым. Нал кьута, 277.

ЗЫДЭГГЭЭХУЭН (зыдеггэахуэ) лгэц. (1). зэхь. Зыщлэицлэ дьыхьэн. Елдар зыгуэркцлэ гурыицхьуэ ицлэирти, Дисэхэ дежкцлэ зыдиггэахуэрэ абы шьыжацлэр зэхихэмэ, и гуапэти. Хьуэпсэггэуэ нур, 129.

ЗЫДЭГГЭЭЦЫКЦЛЭУН (зыдеггээцлэклэу) лгэц. (1). Цыкцлэуэхэми задеггэклэун. Япэм Лгэагуэр Ибрахьым нэхэ бжьыфцлэу, еггэеджакцлэуэхэм нэхэ еицхьу кьытфцлэицлэ ицхьэкцлэ, иджы Алий нэлэйкцлэ деплэ хьуаиц, езыри нэжэгуэжэу, цлэклэуи задиггээцлэклэу, иным задиггээини, Гэпкьлгэпкьэ жан илэу гу лгэиттати. Зи лгэрыгыпс тгьыгьа, 522.

ЗЫДЭГГЭЭШЫН (зыдеггээш) лгэц. (2). Зыггэуэрым жицэр, илэжьыр дэлэигыи, акьылгэгу дэхьун. Цлэ зымылэу цлэ фцлэауэ, Тхьидэ хуатхьэ, зыдеггээи. Молибден Гуашхьэ. «Мьвэ хуабэ», 20. [Якьуб ицхьэкцлэ] «Мьыбы зыдэзггээишын хьэмэ лгьыггэ зэхггээклэицлэ дьылгьыхуэн?» – жицэу араи Локототи зэггэуэсыр. Нал кьута, 308.

ЗЫДЭГГЭЭПЦЫКЦЛЭУН (зыдеггээпцлэклэу) лгэц. (3). Зыггэуэр дэлэпцлэуэгуэ шцлэи, Гуэху гуэр зэфцлэицлэуны кьэггэсэбэпцын. Нурхьэлэи зыдэзггээпцлэклэуи хуейиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 224. Абдеж дьидэм ирихьэлэу Шурдым Дотий, и кьуитцлэуи зыдиггээпцлэклэууэрэ, зэлэуицлэ ицхьэл мьвэ кьихьэри утыкум кьриуицлэицхьаиц: – Ди мьылэу зэхэдьыггэалгэхьэ, жьыболэ, Астемыр, мэ, тгьысэ, мьраиц сэ мьылэуу сицлэ, – жицэри. Мазэ ныкьуэ шцхьуантлэ, 627. Я анэр хадэм итти, жэри шьыжралэи, Дахэуэс кьакцлэуэри и гуаицэ гурыму шьылэ япцлэ заицлэри соггээкьэбзэжи сьыти жимьлэу дурэишым дэлэуэнишэкужьым трилгэхьэжэиц, ипхьу цлэклэуицлэуи зыдиггээпцлэклэууэрэ. Гуцлэггэуэ, 420.

ЗЫДЭДЭЭН (зыдедээ) лгэц. (1). Зыщлэицлэ псыншцлэу зыдеггээхуэн, зэуэ дьыхьэн. Куэбжэри бжэицхьэгуэбжэри яггэбьдэри мьыицэ тцлэклэу дэсымрэ Гцлэу-мрэ зэхэту адэклэ-мьдэклэ зыдадэаиц, кьыдэуцлэуэрэ цлэуицхьу яггэишынэн я гуггэуэ. Зи лгэрыгыпс тгьыгьа, 524.

ЗЫДЭКЦЛЭУАПЦХЬЭ: **ЗЫДЭКЦЛЭУАПЦХЬЭМ КЦЛЭУЭН** (1). Здэщцлэи хуейи гьэклэуэн, хьын, шэн. Куэд ицлэагьым, кьуицхьэр зыдэс ауэ дэнэ кьэна, кьуаггэ е хьэблэ кьэс я лгьылуэ зэхуишэсри я тхьэкцлэуицлэуицлэиц: «Нобэ хуэдэ махуэиц фэ совет властым ицлэаггэуэ фцлэицлэ Гьыхьэ кьывитурэ фьыицлэиари, фьыкьызыхьэклэи фьахьыхьэжи, Сталиным и унафэр кьэзыкьуэтэ кьахьэмькцлэуи дахэклэ дэцкцлэуапцхьэм вгьакцлэуэ», – жицэу [Берие]. Льяпсэ, 91.

ЗЫДЭКЦЛЭУАР: **ЗЫДЭКЦЛЭУАР МЫЦЦЛЭН** (1). Фцлэклэуэдын. Ботэхэ гуфцлэицлэуэ, и жейр дэцкцлэуар иццлэркьым, и адэм и ныбжэгуэгуэхуэ ар зыхьэуар ицлэуэ заицлэици, я хьыбарым ицлэ ицлэткьым, зыр зым пэрыуэжэу, дьыхьэицхэн Гэджи хэту, жацлэи ицлэицлэуи и тхьэкцлэуицлэуи теггэгуэуэуэ, йодауэ, игу ириуицлэуэ иужькцлэ илуэтэжьын и хьисэну. Льяпсэ, 68.

ЗЫДЭХУН (зыдеху) лгэц. (1). Зыггэуэр уи гьусэу зыщлэицлэ хун. Пэжу, езы Астемыр зидхуауэ шьытатэм нэхьыфцлэи [жэмьр], ауэ Кьэзджэрий

ихуми хьуниц, жиЛэри Степан Ильич, Гуэушухуэм хэт нэтми, Бэлацэ и кьуэр кьигьуэтиц, махуэ нькьуэ пЛалэу кьритри игьээзжац. Хьуэпсэгьуэ нур, 316.

ЗЫДЭХЬЫН (зыдехь) лъэI. (14). УздэкIуэм зыгуэр хьын, уи гьусэу кьыздэщтэн. Сэ укI птеслэхьэнкьым – икIмы хэкум, Зыдэхь уэ мылкьуу узыхуейр. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 180. ПсынцIэу ахэм захуэнауэ ГуфIэу тIури станциым кIуаиц, Зы букети Марфэ папцIэ зыдахьаиц. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 166. Арауэ кьыицIэкIынт Нэху фадэм дихьэхам ицегияр: «Губгьуэм уихьэмэ, кьэкIыгьэм я мэ IэфIым чэф уеицI, кьуэм удыхьэмэ, псым нэжэужэ уацIауэ кьыбогьээзжэ, бгым уихьэмэ, дахагьэм псэр ятхьэкьу, хьэуам шыиц зыдэхьаицэрэт жыбоIэ, дэни плъэ – дунейм уи гур хегьахьуэ». Кхьэлэгьунэ, 375.

ЗЫДЭШЭЖЫН (зыдешэж) лъэI. (1). Зыгуэрхэр уи гьусэу укьыздикIам шэжын. Уи кьуитIым сэлам кьуахьжаиц, фызыхуей гуэрхэр кьыфхудагьэшаиц, здэиэж... [Бэлацэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 298.

ЗЫДЭШЭН (зыдешэ) лъэI. (17). Уи гьусэу зыгуэр зыщIыплэ шэн. Лу гьынанэу кьригьэжьат здамыишэну шызэхихьым, арицхьэкIэ Саримэ кьыбгьэдэтIысхьэри кьыжриIаиц абы укIуэныр зэрышынагьуэр, уеблэмэ Саримэ яхьыну жэщыбгым кьащытеуам шыгьуэ нэхэрэ IэджэкIэ нэхь шынагьуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 151. Ботэх зыицIэс классым и унафэицIым ицIалэ цIыкIур цацIуэ кIуэхэм зыдаиэ жаIэу шызэхихьым, сабэр уафэм дрипхьеяиц, арыншэми Ботэх «двойкэм» тесу зы классым кьыицIэкIым, адрей классым макIуэ жиЛэри. Лъапсэ, 67. Жансэхьуэ и лъэкIыныгьээр зэрыныр уигьаицIэу кьэпсэлъаиц: – Сосрыкьуи дэлътыкьуэгьуу зыдэишэ! Мазэ нькьуэ щхьуантIэ, 552.

ЗЫДЭЩТЭН (зедештэ) лъэI. (2). УздэкIуэм здэпхьыну, здэпшэну зыгуэр Iыгьын. ШIалэ цIыкIуэм пхьэ сзихуэ цIыкIуэ илэти, шыдаишым а тIэкIур шыздишэицэм дэзышыр игьэдыхьэишаиц: «ХьыфIэдзэ ар, сзихуэ дьидэ кьуатынуиц уздэкIуэм», – жиIуэ. Лъапсэ, 33. Зэанзэкьуэр я ныбэ изу шхаиц, загьэпсэхуаиц, кьыдэхуари гьуэмылэу зыдаицтэмэ, ШатIыкьуей нэс яхурикьунуиц, гьуэгуэр кьагьуэиц закьуэмэ. Лъапсэ, 56.

ЗЫДЭЩИЫН (зыдещи) лъэI. (6). Зыгуэрным зегьэщхьын, зыдегьэкIун. – Кьаплэи кьэдалуэ Албиян кьэкIуэжауэ дымылгагьуэмэ, – жиIаиц Хьэбибэ и фIэщыицэу, благауаплэмэ и жыIэкIэм зыдишIу. Нал кьута, 227. Уи Iунэм тесмэ, араиц зыхуейр, – жиIуэ Шаукэт кьадым зыдишIу хуэдэу зещI. Аргьуей, 387. – ИIэ, нэхьапэ ицIыкIэ дьиджэун, хьэмэ дьихьэн? – жиIуэ кьыицеуицIым, Дуду цIыхубзым зыдишIу ицэхуу жиIаиц: – Дьиджэунуиц. ВитI, 415.

ЗЫДЕГЬЭКIУН (зыдрегьэкIу) лъэI. (3). Зыгуэрным зегьээзгьын, зыдэщIын. ХьэицIэу кьыицIэицми, араиц бысымыр, Уэ урихьэицIэу зыдегьэкIу, Уи Iуэху кьэнамэ, зэгьэзахуэ, ПхуэмыгьэткIуахэр псыицIэу гьэткIу, Улгьэрымыхьэмэ, баиш кьэицтауэ. ХьэщIэ ирамыгьэблагьэ. «Вагьуэ махуэ», 366. Араиц

Кьазджэрий Тыркум кьызэрикIыжу нэгьуэицI ицIэхьуар, нобэрэи махуэм зыдригьэкIумэ нэхь фIэфIуу ицIуикьуэдиари. Мазэ нькьуэ щхьуантIэ, 662. КьинэмыицIу, Iуащхьэмахуэ ТенджызыицIэм зыдригьэкIуу УэфIри уэсри жэици махуи Кьыгьэлъагьуэм араиц кьедгьэкIур. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 46.

ЗЫДЕГЬЭХЫН (зыдрегьэх) лъэI. (1). ЗыIуегьэхын, псынцIэу IукIын. Ар Джэлил и гум темьхуэу лъаганIэм дэлъейри: – Гуэгуиыхьуэ Мэзану кьэкIухьлэагьуэ, уи лъакьуитIым зыдегьэх, [жиIаиц]. Бабыщыкьуэ адакьэпшэ, 488.

ЗЫДЕГЬЭХЬЭХЫН (зыдрегьэхэх) лъэI. (1). Егьэляуэ зыгуэрным зыицIэпегьэшэн. [Гесиод:] Куэдиц уэзфар Васэ Зыдомыгьэхьэх фадэм. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 161.

ЗЫДЕМЫГЬЭХЬЫЩЭН (1). ЕмылIэлэн. [Дэфэрэдж:] НтIэ, анестезиологым сьмаджемэ и псэр хэкIыу гу лъита нэужь, гузэвэгьуэр кьыстехуэрэ сыгужьеймэ, зызэрыицIыр я нэкIэ зрагьэлъагьуэмэ, яфIэфIу арагьэицIу мэхьур, сэри абыхэм гугьуэ задэмыгьэхьыицэу, анестезиологьыр гьусэ ицIыри операционнэм сьицIэтиIысхьаиц, операцэ кьыитпэщытым и планым дегунсыу. Лъапсэ, 16.

ЗЫДЗЫН (зедз) лъэI. (8). 1. (7). Зэуэ зыщIыплэкIэ лъэн. И макьым кьызэрихькIэ Лу кIияиц, Саримэ дежкIэ зидэри быдэу зыкIэриуицIаиц гужьеяуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 144. Кьуагьэ гьунэ дьидэм деж зы ицIантIэ гуэрным дэлъэдати, хьэжьэ цIыкIуэ кьыкьуэжри кьуагьэхьэр зэицIигьэбырсейуэ банэу шыхуежьэм, Сеймэныр IуэмкIэ мажэри бэххэ планэнэм дэлъ икIэм дежкIэ зедз, икIэм игьэицэба мэхьур зытрелъхьэ, араицхьэкIэ техьэгьуэ зытехьам хуэдэу мэкIэзы. Лъапсэ, 51. Тембот кьыицIаиц ямыицIэу Думсарэрэ Елдаррэ ицIалэ цIыкIуэм щэжалIэм, Дисэ унэмкIэ зидэиц, араицхьэкIэ блыным еунсея пхьэбгьуэ тетIысхьэицIэжыр Лу кьыгьэджалэри, Дисэ и паицхьэ дьидэм кьыхуэу кьыицыхьыфIидзэм, фызыжыыр лъэпэрэпэри кьыитехуаиц, Хьуэпсэгьуэ нур, 138. 2. (1). Псыежэх с.ху. зыдэт кьуэр нашэкьашэ хьун. Уплгьэмэ – аузым дэкI гьуэгуэр уолгагьуэ, псыми адэкIэ-мыдэкIэ зедэри еуэжIыицэ кьэс лъэмыж зырыз телгьыц. Нал кьута, 299.

ЗЫЖЕIЭЖЫПХЬЭ (1). Хьыбар зылгьагьэлэсыжын, бзэгуэ зыхуахьыжын хуейр. Хьарзынэу тIасхьэицIэх гуэрным и тхьэкIумэр тегьэхуауэ ицысаиц, хэт сьит жиIами дзыгьуэ гьуанэ дихьа кьымыгьанэу зыжеIэжыпхьэм жриIэжыну. Лъапсэ, 49.

ЗЫЖЭДЭШЭН (зыжэедешэ) лъэI. (2). ЖьэмкIэ (жы) зыIурыгьэхьэн, жьэдэгьэхьэн, бэуэн. Псори шыиц хьуаиц, анестезиологым жиIэр зэхьыбохьыр: «бауэ, тIысэ», «ину жьыр зыжээдэишэ», «иджьыри зэжээдэишэ». Лъапсэ, 20.

ЗЫЖЭХЭГЬЭУЭН (зыжээхегьуэ) лъэI. (1). Зыгуэрным мащIэу еIунщIын. Машииэр, хьэри шыри игьаицтэу, жэрт, зээзымэ дридзеймэ, Лу кьыбгьэдэс Мэтхьэным зыжээхимыгьауэ. Мазэ нькьуэ щхьуантIэ, 532.

ЗЫЖЬЭУ (4). *нареч.* Зэщыгыуу, зэтэхуэу (зыгуэр жылэн). *Стройм хэтхэм ицыщ зыкбюм зыжьюу кьэпсэлъаиц:* – Гурыуэгъуэиц, товарищ капитан, – жалэри. Нал къута, 259. *Нэхулгэ кьыицицЫым, адакьитЫыр зыжьюу зэдэгуаиц:* – Гуу-гуу-гуу-у-у-у! Бабыщыкьюэ адакьэпщ, 483. – *Алахуэ Иэмин!* – зыкбюмым зыжьюу зэдыжаллаиц. Хьюэпсэгьюэ нур, 79.

ЗЫЗЭДЗЫН (зызэрадэ) лъэл. (7). 1. (4). Зэрыубыдын, зэпэщлэувэн; зэрышхын. *Щлалэ цЫкьлүхэр, зызэрадзырти, адакьэ зи хэхъуэгъуэ цЫкьлүхэм еицхьу, зэрызекъуэрт, зым и пицампIэр адрейм иЫгыгыу.* Хьюэпсэгьюэ нур, 152. *Иным цЫкьлүр зыгуарадзыурэ иным фIэклI кьэмынэжыху яшха нэужь, иныжьхэм зызэрадзыници, ахэри Исраф зэрыгьэхъуници, зым зыр еицурэ.* Кхъухь пхэнж, 502. *А тIур [Инустрэ Астемьыррэ] гьуэгум цызэхуэзэм, мэжджытым кьэмыс цЫкьлэ аргуэру зызэрадзыници зэрыукьыници, жалэурэ дыхьэишхырт нэхъ гушыIэрэйхэр.* Хьюэпсэгьюэ нур, 78. 2. (1). *ЗызэпэщIэсэн. Ар ицхгьэрэ жэмыхьэтыр арати, ипицэ жэмыхьэтыри тэмакьIыкьху кьыицикьIынтэкьым, тIуми зызэрадзыиц.* Хьюэпсэгьюэ нур, 60. 3. (1). *ЗызэпэщIэхэдзэн, IэплIэ зэхуэщIын. Ижь-ижьыжкIэ цЫху зэхуэзэм, Зызэрадзы я хабзаци. ГьащIэм иIэ кьэгьэжьапIэ. «Вагьюэ махуэ», 63. 4. (1). Зэхэлгьэдэжын, зэхыхьэжын. *Жыжьюу лъэгум зэралгьэклIэ Псы толгькьунхэм зызэрадэ, Машинэбэр цызэблэклIэ, Нурхэр гьуэгум цызэблэдэ. Хьыджэбэ шофер. «Щлалэгьюэ шьыналгьэ», 46.**

ЗЫЗЭПЫЛЪЭЩИЫХЬЫЖЫН (зызэпелгьэщыкьыж) лъэл. (1). *Уи нэпкьпэпкьыр лгьэщIыжын. Лу тIэклү зызэпелгьэщыкьыжыи, сабэ еуэри, бжэIунэм деж ицылгьэ ицхьэл мьвэжьым тетIысхьаиц.* Мазэ ныкьюэ ицхьуантIэ, 506.

ЗЫЗЭПЩЫТЫН (зызэрапщыт) лъэл. (1). *ЗызэпэщIэсэн, зэныкьюэжын. Командирымрэ комиссарымрэ зызэрапщыт хьужыкьуэмэ, Азрэт зи лгьэныкьюэ хьунур Локотош ицIэмэ, нэхьыфIкьэ.* Нал къута, 303.

ЗЫЗЭРЫГЪЭПЩХЬЭЖЫН (зызэрегьэпщхьэж) лъэл. (1). *Бэяужын, зыуцэхужын, хьурейуэ зышыкьыжын. Кьыдырым жиIар цыжьбанэм ицхьэклүэ цохьури зегьэгусэ, зызэрегьэпщхьэжри зеуцэхуэ.* Кхъухь пхэнж, 505.

ЗЫЗЭУПСЕИН (зызэраупсей) лъэл. (13). *ЗэпэщIэувэн, зэзэуэн, зызэпэщIэсэн, зэфIэнэн. Ауэрэ бэзэрым дыгьу кьыицаубыдати, якуIыну ерагьыу кьэрагьэлаиц, абы ирихьэлIэу наркотик ицэу нэгьуэщI зыгуэри полицэм цаубыдым, ар кьэрагьэутицыжыну щлалэ зыкбюм зэрыгьэгуиу полицэм ятеуа, зыгуэрхэри кьауIа – зэрызехьэ хьури кьалэм дэсхэмрэ губгьуэрысхэмрэ зызэраупсеиц. ХьэщIэ лгьапIэ, 404. [Мариам:] *Журтымрэ хьэрыпымрэ зызэраупсеити, адыгэм я пыIэкур кьэраудаиц, дэ ди пыIэкум Iуэхур кьыицымынэу ди лгьэри кьыицаубыдати, ди ицхьэр зэдтхьыным тхуэмыкьхуэ. Лэчымэ, 395. Чэф зыгьуэтахэр зэдауэу хуежьаиц; зым «революционнэ восстануэ» кьэлгьытэн хуейц жиIэу якугуэдиамэ,**

адрейхэм ядэртэкьым «Iэиц зилэмрэ шы зилэмрэ зызэраупсеямэ, ар революцэ?» – жалэу, ещанэм: «ицIыр зейуэ ицытар хэт?» Лгьапсэ, 81.

ЗЫЗЭФЕГЪЭПЩХЬЭН (зызэфегьэпщхьэ) лъэл. (1). *Зыгьэшын, нэхъ цЫкьлү зыщIын. А тIум [Щэрданымрэ Аралпымрэ] янэмыжыжьюу, гуэгушыкьхуэ пIыицIам еицхьу зызэфIегьэпщхьауэ, ицытIт Гьуумари. Хьюэпсэгьюэ нур, 291.*

ЗЫЗЭФЕХЫН (зызэфех) лъэл. (1). *ЗытIэщIын. Астемьыр зызэфIимыхьу а жэицыр игьэклүат. Хьюэпсэгьюэ нур, 233.*

ЗЫЗЭШЭКIЫН (зызэрашэкл) лъэл. (1). *Зызэдзын, IэплIэ зэхуэщIын. Щлалэ пицанэ цЫкьлүитIым зызэраишэклэуэ, гьыну кьыициуовын кьудейуэ хэлът. Хьюэпсэгьюэ нур, 289.*

ЗЫЗЫЗ (2). *междом.* ГьэщIэгьуэныгьэ кьэзыгьэлгьагьуэ псалгьэ. *Уэ зызыз, абы и сэххуэр, жи. Хьюэпсэгьюэ нур, 247.*

ЗЫКIЭРЫГЪЭЛГЪЭЛЫН (зыкIэрегьэлгьэл) лъэл. (1). *ЗыкIэрыгьэщыин, зыкIэрыгьэжын. – Мо кьуэгьэнапIэм кьызырыкьуэжIрэ си нэр тезгьэклэжым, – жиIэри цацIуэр кьэатэджыжауэ ятIэ кьыкIэрыпицIар зыкIэрегьэлгьэл, лыи кьэзыицIэлари удэ иIуантIэурэ абыкIэ трелгьэщыкьыж.* Лгьапсэ, 72.

ЗЫКIЭРЫГЪЭЩЭЩИН (зыкIэрегьэщэщ) лъэл. (3). *Зыгьэсысу зыгуэр зыкIэрыгьэхун. Махуэ иэджагьуэ хьуэуэ дыгьэр кьэатепсэмэ, хьэщхьэтеуэр жыгым зыкIэрагьэицэицырт, заутхьыицырт, ерагьыу кьэIэтыжырт гьуэгьуэ хьэ кьудамэхэр. Хьюэпсэгьюэ нур, 287.*

ЗЫКIЭРЫКУХЬЫН (зыкIэрекухь) лъэл. (2). *Зыгуэрым зыщыкьхуэн. Я хьэжьми и джабитIыр иуауэ зыкьыкIэрикухьырт, унэгьуаицэр ицIэ хьужуэ зэ сэгьэицхьэну пIэрэ, жиIэ хуэдэу. Хьюэпсэгьюэ нур, 70. Саримэ цЫкьлүи зыкьыкIэрекухь и анэм и бостеикIэр иЫгыгыу, кьуэицIий тIэклү иЫгыгыу, кьуэицIий тIэклү иЫгыгари IэицIэхуауэ. Хьюэпсэгьюэ нур, 54.*

ЗЫКIЭРЫКЬУЗЭН (зыкIэрекьузэ) лъэл. (2). *Зыгуэрым быдэу зекьузылIэн. Нурхьэлий шынауэ, и цЫхуэгьуэ ицытари кьыхуэмыицIыкьужуэ, Елдар зыкIэрекьузэу ицытIт, и нитIыр кьыхуу. Хьюэпсэгьюэ нур, 257. Ботэх фочыр и дамэм фIэлгьыи, IэфракIэмкIэ зыкIэрекьузэ, кIуэ пэтми и хьэлгьагьыр нэхъ зыхеицIэ, арицхьэклэ сешаиц жиIэу Iэицэр и адэм иригьэжын и гум идэргьым.* Лгьапсэ, 70.

ЗЫКIЭРЫЛГЬХЬЭН (зыкIэрелгьхьэ) лъэл. (1). *зэхь. Зыхуэгьэфэщэн. Апчарэ псоми ицыгьуэаицэ, уэблэмэ а литIым нэхъ игьэкуэуаниэри еицIэ, Якьуб кIэрымылгьэ лгьыгьэ зыкIэрилгьхьауэ зэрыицытми ицыгьуэаицэ. Нал къута, 268.*

ЗЫКIЭРЫУКIЭН (зыкIэреукIэ) лъэл. (7). *Зыгуэрым зыкIэрыщIэн; быдэу зекьузылIэн. [Дэфэрэдэж и гьусэхэм яжрелэ:] Хьумакулэуэм ящыц кьыицIыкьхьэмэ, бжэм и деж сыщысыкьхьэиц, и лгьакьуитIым закIэрызукIэници, изудыници, фэ фежи, и ли и лгьакьуи фIхьы, и жьэми лгьэпэдыжь гьуэр жьэдэфкуи, си ужьым фиту псым зыныкьхьэдэ. Лгьапсэ, 41. [Дэфэрэдэж Шагировнэ:] *Езым и ныбжьэгьуэ цЫхубзхэм я цЫкьлэу унэм**

кызырыштыкыуу си паицхэм зыкыридыри си лвакыуитым Iэллэ иришэклауэ зыкыскIэреукIэри кыггыкыуу кыеублэ: аборт сумыщым, тIэу семыплэу зыкыкыжынууц жиIэу. Ляпсэ, 23. [Алыджыкыуэ:] ЦIыкыубзым зыггэгусауэ зыггэзэри блыным зыкIэриукауэ шхыIэным зыцIууфаиц, сэ шхыIэн цIагкыуэ стемынIауэ сыкыгганэри; ськыггэтэджу си бэлтоужьыр зытезмынIэу хуакыым, шхыIэн цIагкыым ськыгыцIэхутэн паицIэ, сэшхуэм адэкIэ сьыцхьэдэмыкыуу хуэнутэккымы. Мелыгыч, 444.

ЗЫКIЭРЫХЫН (зыкIэрех) лэI. (5). 1. (4). Уи Iэпкыльэпкытым кIэрыхын (п.п., Iэщэ-фацэ). Сэ гыуэгу и пIалгэ сьцIа кыудейици, ЗыкIэрысхынкытым Iэщэ-фацэ. Сытетц кыурш дами соплгэ жыжэ. «Дамыггэ», 217. Кэамэ, сэшхуэ, кIэрахуэ сьытхэри зыкIэрымыхуу кэрехэкI, кыемыкыкыкыуу [Кыэрэмырзэ]. Лыггэ, 409. Дивизэм дзэпцу яIэ Кубанцевыр янэрей зауэшхуэ лэандэрэ зыкIэрымыха и шыггэцIывыр мэу, псыницIэу кыекIухьри. Шынэхужыкыуэ, 39.

2. (1). Зыггэкыггэзэн. [Бекван:] – Нэхванэ шьыкIэ дэ ткIэрылг фIейр зыкIэрытхын хуейц, Нал кыута, 296.

ЗЫКIЭРЫЩIЭН (зыкIэрещIэ) лэI. (13). 1. (8). ЗыкIэрылгхьэн. Джэлил квалэдэсым кыуулгэпхьэца сэри зыкIэрыщIэри зыггэбэлыкыуу джэдкыазым яхыкыжац. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 490. И ныбаницIэр ныхуэмыкыуу Iэцэ заккыуэм ар фIолыкыыр, ЗыггэлванIэу выгум ису КыныщидэкIым, жыафэр сьсу Желэр пIаицIу: «Iэцэ ищIу Жэци махуи ар сьхуэггасэ», – Пыцым фокIэщIыыр зыкIэрыщIэу Арц жиIари псалгэ класэу. «Тисей», 508.

2. (3). УкыкыкIэрылэлу зыгуэр Iыгын, зыщIыпIэ фIэлгын. Абы и кланитIым лы тхурытхум зыкIэраицIауэ – а кыомыр Iэуб кыиIэтиац. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 589. Псым зызыггэпскыуу хэсхэр зырызохьэ, зэроггэкIий, шьхэл шэрхьым зыкIэраицIэ, зэран мэхуу. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 630. ШIалэ цIыкIухэм яфIэфIит, шьхэл шэрхьым зыкIэраицIэрэ шьхэлэр кыа-ггэувыIэу, итIанэ псы архуэанэм кыыкыкыкыуу, зырыггэкIийуэ джэгун. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 630. 3. (1). Зыгуэр убыдауэ мьутIыпщын. [Дэфэрэдж:] Пыжыныэ занцIэу зыкыкызидзри си Iэблэр шьыбыдауэ зыкыскIэреицIэ, сригухуу сьггэтIысыну еIэ хуэдэ, зыгуэрым кызызэриггэгузавэр нэрылггэуиц, сэри абы сьIэцIэкIыну соIэ: – СкIэрыкI. Ляпсэ, 19. 4. (1). зэхь. Iуэху мьхьумыщIэ гуэрым иужь ихьэн. Фэтыджен уэздыггэм Iугуеуыр кыитех, шэрхьэтым зыкIэрумьыцIэ кыытыпхын шьIэжкыым абы, – жиIэри [Астемыр Шурдым Дотий жиIаиц]. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 541.

ЗЫКИИ (33). нареч. Мьхьуныггэ мьхьэнэ псалгэухам хильхьэу кыаггэсэбэп; сьткIи, сьт хуэдэуи. Iуаицэ и шьхьэцыр зэрыпшупцIам зыкIи хуиIеггэуэжатэккыым. Ляпсэ, 39.

ЗЫКЪЭГЪЭБЫРЫБЫН (зыкыггэбырыб) лэI. (1). Кыэгубжыын. СьыцискIэ сэраиц, – жиIэри кыэрэггэим зыкыггэбырыбаиц, адаккэр кыицIыкыжати. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 493.

ЗЫКЪЭГЪЭЗЭН (зыкыггэзэ) лэI. (17). ЗыкыуэантIэкIын, уи гупэр кыопсалгэм джэклэ гызээн. Кыэгубжыац нобэ Бэлаиц, – жиIэри Степан Илыч Астемыр джэклэ зыкыггэзэиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 261. Инал зыкыггэзэри унафэ ицIаиц; – Саримэ, укымыкI. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 536. [Алыджыкыуэ:] Комендантым си джэклэ зыкыггэзэри тхыкымынIитI кыызет. Мелыгыч, 467.

ЗЫКЪЭГЪЭКIЭРЭХЪУЭН (зыкыггэкIэрахуэ) лэI. (2). Еплэ зыкыггэзэн. Кыылыибиий и кыуэр унэ дэкуеипIэм псыницIэу дэлгэтейиц, кIэщIуи зыкыггэкIэрахуэри кыэпсэлгэиц; – Дыназ мьыкыуу шьыгуггым зэвгэицIэ кыысIэщIыкыым шьысхьырабгэу зырыхуэзмыщIынуу. Хьуэпсэггэуэ нур, 118.

ЗЫКЪЭГЪЭНЭН (зыкыггэганэ) лэI. (1). ЗыщIыпIэ эзым фIэфIу Iэмал гуэркIэ кыэнэн. Жэцыр кыыфIици, зыгуэрхэр [ггэрхэм] яхэкIуэсыкыуу зыкыггэганэнкIэ мэхуу, набжэ сьт кыуэггэнанIэ кыигуэтауэ. Ляпсэ, 35.

ЗЫКЪЭГЪЭХЪЕИН (зыкыггэхьей) лэI. (3). И пIэм икIын, сьсын, зеуэлэн. Ирини шьхьэгубжэм зыгуэр кызыреуIур зэхиха шьхьэкIэ, зыкыггэхьейн шьынэрт. Нал кыута, 229. ...Лы ныбэфыишхуэм зыкыггэхьейти, гур зейр кыыхуэ пэтиац, Ляпсэ, 48.

ЗЫКЪЭГЪЭЦЫДЖЫН (зыкыггэцыдж) лэI. (1). Зыкыггэгубжыын. Кыазджэрий шьымысыггатэм, Матренэ зыкыггэцыджынти Сосрыккыуэ и нэваггэуэр ириггэлгэаггужынти, ауэ нобэ хуабжыу зыггэицIыкIафIэу Мэтхэныым едэIуэрт. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 613.

ЗЫКЪЭЛГЫТЭЖЫН (зыкыггэлыггэж) лэI. (1). Зыбжыжын, зылыггэж. [Шурэ:] Бггэм ськыггэахьауэ бггым ськыкыкыкыуу хуэдэу зыкыггэлыггэжурэ, шьысхуицIыкыым джэ си заккыуэ кыызокIухь. Алггэ, 75.

ЗЫКЪЭПЛГЫХЪЫН (зыкыггэплггэхь) лэI. (1). Еплэ зыплггэхьын. Хьэбибэ зыплггэхьаиц, зыкыиплггэхьаиц, – псэ зыут плггэаггуркыым. Нал кыута, 285.

ЗЫКЪЭТЫН (зыкыггэт) лэI. (1). Залымыггэ хэмылгэу зыгуэрым и IэмыщIэм зылыггэж. КыкыуэрекI Жыраслгэни зыкыггэдрет [Нахуэ иреккыуэтэцI]. Мазэ ныкыуэ шьхуэантIэ, 647.

ЗЫКЪЭТИЭТЭЖЫН (зыкыггэтIэтэж) лэI. (1). ЗэкIуэцIыпхуэуэ шьыта гуэрым хуит зыкыщIыжын. [Локотши кIуэсэжауэ шьытахэр иггэтIысаиц:] ЗыкымытIэтэжын шьхьэкIэ, выфэ клансэкIэ быдэу зэкIуэцIыпхуэуэ. Нал кыута, 263.

ЗЫКЪЭУЖЫЖЫН (зыкыггэужыж) лэI. (6). ИпIэ иувэжын. (зэкIуар, зэIыкыбар). Кыалэми маицIэ-маицIуэрэ зыкыггэужыж. Нал кыута, 240. [Псэун Iуарэр кыоупицIыр:] Даницэц зыкыгыцIыбуужыжынур? Кыалэн, 435.

ЗЫКЪЭШИИН (зыкыггэшиин) лэI. (1). Зыгуэрым зыщIыуэ гыунэггэу зыхуэщIын. Данэ цIыкIу псэкIэ ицIауэ кыыщIэкIынти ари бауэкIэицI кээхьауэуэ и анэмкIэ зыкыггэшиин. Нал кыута, 283.

ЗЫКЪЭЩIЭЖЫН (зыкыггэщIэж) лэI. (28). Кыэхьужын, зэхэщIыкI гыуэтыжын. ЕтIуанэ махуэм Астемыри зыкыщIэжри кыэбэдзэуэжаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 280. [Алыджыкыуэ:] Зыггэпсэхуу тIэкуу зыкыггэщIэжа нэужь, си

ицхэм кхохь: цыхубзыр ницфлэху сыщымысу мо джыдэр кваситэу пхгэ кэасхьар скьутэн, жысЛэу. Мелыгыч, 440. Жэц ныкгуэ хьуауэ кыицлэктын, Турарэ зыкыицлэжу кыицызэфлэувэжам. Кьалэн, 436.

ЗЫКЪЭЩЫН (зыкъешI) лгэI. (5). **Еплэ зыщын 1.** Бэлацэ, лэныкьуабэ зыкыицлэри, Гуаицхэ цыкыу комым дежкIэ плгээрэ жиIац Бзукъан кьуажэм я хьыбарыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 300. [Алим:] Кьуицхэ цлалэ цыкыу кьытхэсти, урысыбзэкIэ цыгурьмылуэм, Алий кьуицхэбэ зыкыицлэрым, дызэплэыжащ. Зи лгээрьгыпс тгыга, 521.

ЗЫКЪЭИЭТЫН (зыкъеIэт) лгэI. (24). **1.** (7). Тэджын, зэфлуэвэн. Дыкьэрэхьэлкькэ дэ? - жиIэри Долэт зыкыицлэтиащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 251. Бжыхь елгэни хуээфлокI, Шолэхьуиу зукьуэдий. «Нэггэгьуэ ар шаггдийиц, Шлоицым теплэм - зыкьеIэт, Си алгьнышым сьт кьыхуэт!» «Елбээдыкьуэ», 8. Хуэмыхуу ниэхэм зыкьаIэтыр, Iэ цабэу жьыбггэр толгэцлэыхь. Бгыщхэ. «Шлалэгьуэ цыналгьэ», 11. **2.** (17). зэхь. Бэнэну, зэуэну зэцлэхьэен. [Локотои:] Капитаным кьыицлэыхьа трофей кьомыр Якьуб деж иригьаишри езыр дзэцлэИэм кьэнаиц, нэмьциэм аргуэру зыкьаIэтмэ, жиIэу. Нал кьута, 300. Кьэбэрдей кьудейр мыхьуу, дэнэ лгэныкьуэжIи кьэрэхьэлкькым зыкьаIэтат, ауэ гьуэгу зьтетынур, здаунэтIынур гупсэхуу яцIэ хьуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 223. Паицтыхьым и унафэцIхэр зи лгэныкьуэр шы зыггэхьухэр арати, Iэц зилэм я гум теуакьым. ЗыкьаIэтри я хьунIэ яубыдар кьытрахьыжыну и ужь ихьащ. Лгэпсэ, 81.

ЗЫКЪЕГЪЭЛГЪАГЪУН (зыкьрегьэлгъагьу) лгэI. (21). Зыгуэрэм укьылгъагьуну Iэмал етын; зыгуэру зыкьыщыггэхьун. Мэмэт-цлакьуэ мээ бжэн е цыхь кьыукауэ кьыицэрэ унэм кьыицлалгъафамэ, унагьуэм исыр зэрызехьэрт, езы цакьуэмми мзымэ, губгьуэмэ кьытихьы, зиггэбэлыхьу закьриггэлгъагьурт. Лгэпсэ, 67. Жангулэзи, шэр зггэтицтамэ, IэлгэицI дахэр стелгьу гьунэгьуу фьизхэм закьезггэлгъагьуну жиIати, иджы ицIэнур ицIэркьым. КIапсэ кIапэ, 18. Рахьым и гьуггэххатэкьым Дисэ абы и деж кьэжIуэнуну, фьызыжьыр ицлгъагьум, кьэпIейтеяц, нэгьуэицI ицIэнур кьыхуэмыицIэу цэкI кьипицу зыкьриггэлгъагьуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 141.

ЗЫКЪЕГЪЭУБЫДЫН (зыкьрегьэубыд) лгэI. (1). Зыгуэрэм зылэщIэггэхуэн. [Елдар Астемыр кьыжриIэу:] Зыкьезггэубыдынкьым си нсэр пыту. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.

ЗЫКЪЕГЪЭУКЫН (зыкьрегьэукI) лгэI. (1). Уи укьыну Iэмал етын. Е дытекьуэниц, е Гуаицхэмахуэ хужь дыкьылгъагьуу зыкьедггэукьыниц, - [жиIэу Локотои ицIиггэхуабжггэрт]. Нал кьута, 256.

ЗЫКЪЕГЪЭЦЫХУН (зыкьрегьэцлэыху) лгэI. (2). **1.** (1). Зыгуэрэм цыхуггэ зыхуэщIын. Шлалэхэм я цьхэр фIэхуауэ аргуэру зэхэсу, Жьыраплэн кьахьхэри закьриггэцлэыхуащ, жьыцым ярицIа хьэдьгьуэдахэри яжриIэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 89. **2.** (1). ПлгэкIынур зыгуэрэм кьеггэщIэн. Ар [Албиян еджапIэр хьыфIидзэну]

кьыицлэИэм Апчарэ закьриггэцлэыхуащ: ... Дэр ицхэкIэ умыгузавэ. Ухуеймэ уэри дыбдэIэпкьуэниц. Шьынэхужьыкьуэ, 20.

ЗЫКЪЕГЪЭЩИЭН (зыкьрегьащIэ) лгэI. (17). Зыгуэрэм нагуэ зыхуэщIын; зыгуэрэм уи мурадыр кьеггэщIэн. А пицацэм и цлэр кьыжжефIэ, ЖесIэнуц псори зы псалгэу, СыбамIэ нэтми, сошыIэ, Зыкьезггэцлэным сьтэплгэу. КьыжжефIэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 37. - Лло, сггэзд укIэну тыниш уи гьуггэ? - жиIэри Мэсхьуди закьриггэцлэиащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 658.

ЗЫКЪЕДЗЫН (зыкьедз) лгэI. (3). **Еплэ зедзын.** [Дэфэрэдж:] Пыжьынэ заницIэу зыкьыиздэри си Iэблэр иубыдауэ зыкьыскIэреицлэ, сригьухьу сиггэтIысыну еIэ хуэдэ...Лгэпсэ, 19. [Локотои] Ешаеллат, Iэрпхьуэрт, узэрелэбу зыкьуидзыным хуэдэу. Нал кьута, 241.

ЗЫКЪЕПШЫТЫН (зыкьрепшыт) лгэI. (1). Кьытегьушхуэн, кьрикун. А дзэиц ябгэр [Кьэрэмырзэ] кьалэм дэсыхукIэ зыкьрапицытакьым, кьалэр кьытетхьыжыниц, жаIэу. Лгэпсэ, 413.

ЗЫКЪЕТЫН (зыкьрет) лгэI. (1). Лгэныкьуэ гьуэр убыдын, лгэныкьуэ гьуэрэм зетын. Краснэхэр бгым кьыицхьэдэхри аузым зыкьратауэ кьакьуэу хьыбары кьэлуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 304.

ЗЫКЪЕШЭКЫН (зыкьрешэкI) лгэI. (1). **Еплэ зешэкьын.** Данэ цыкьуи зыкьришицIэри ба кьыхуицлэиащ [Апчарэ]. Шьынэхужьыкьуэ, 36.

ЗЫКЪИГЪЭНЭН (зыкьреггэнанэ) лгэI. (3). Езым фIэфлу зыщIыпIэ кьэнанэ. [Алыджыкьуэ:] Сэри Хьуэжэ и бэцмакьыу унэм зыкьызггэнанэну си мьмураду [цыхубзым] гу кьыицыслитэм, цыхубзыр гьуэлгьыпIэ закьуэмкIэ плгэри, жиIащ: - ГьуэлгьыпIэ закьуэиц сIлэр, армыхьумэ укьэзггэнанэнт. Мелыгыч, 442.

◇ [И] ужь зыкьыггэнанэ (2). **Еплэ ужь I.**

ЗЫКЪИДЗЭН (зыкьредз) лгэI. (5). **Еплэ зидзэн.** [Алыджыкьуэ:] ИкIэм икIэжым ветлечебницэм щылажьэу ицIэныггэлI гуэрхэр машинэкIэ кьэжIуэжу сакьыицыхуэзам заницIэу я машинэм зыкьыздэри ськьэжIуэжати, кьызацIам еплэ - кьалэм ськьыданэри ежэжащ. Мелыгыч, 441. [Алыджыкьуэ:] Гур дэжIуэм зыкьыздэри дызггэусэу [Илас дэрэ] дыкьежэжауэ дыкьокьуэ. Мелыгыч, 472.

ЗЫКЪИСЭН (зыкьресэ) лгэI. (6). **Еплэ зыкьитIэн.** [Турарэ и кьуицхэ нысэр фIыуэ илгъагьурт:] Ар ибггэжIыжмэ, сэри и гьусэу пицлантIэм сьдэжIынуиц, жиIэу Турарэ зыкьриса ицхэкIэ, и кьуэм гурьуакьым. Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 576. [Дэфэрэдж жиIэу:] Шьытескьуэзэм, Варварэ Романовнэ жысIэмкIэ акьылггэу мэхьур, арат абы и хьэлгьыр: нэхгэпэ цыкьIэ зыкьресэри, тепкьузакьэ - IумпIафIэ мэхьужьыр. Лгэпсэ, 14.

ЗЫКЪИТИЭН (зыкьретIэ) лгэI. (9). Зыгуэрэм Iуэху гьуэр умыдэу пэувын, пэщIэувэн. Кьалэм дэс журт тIэжIур нэмьцэр кьыицыкьуам дыадыггэиц жаIэу фашистхэр кьаггэпицлэти аргуэру лгэпээвыпIэ ициувэм, зыкьратIащ «хэт и адыгэ, иггэицIэм зы махуэ дыадыггэакьым» жаIэу. Лгэпсэ,

85. *Псоми тхыль кѡацтэмэ, хэт бгъэлэжъэнур, зиунагъуэрэ? – жалэу зыкѡратлэрт, кѡамэм епхъуи яхэтт, кѡэтэмакъкIэщIауэ. Мазэ ныкѡуэ шхъуантIэ, 502.*

ЗЫКЪИХЫН (зыкѡрех) лъэI. (18). ЕкIуу зыхуэпэн, зыгъэщIэрэщIэн. *Псом нэхърэ нэхъ зыкѡизыкѡр Дисэт, насыпныхуэ кѡыхуихуам чѡф кѡритауэ. Мазэ ныкѡуэ шхъуантIэ, 582. Убыххэм я деж кѡикIа щIалэхэр бэлыхуэ хуэпащи, зыкѡрах, мо фейцей кѡомыр щIалгагъум, зыщIодыхъэшхэ, арихъэкIэ я щыгъын зэрахъуэжын хуейуэ зэрщытыр я гум кѡыщыкIыжым кѡогузэвэж: «Дауэ ди щыгъыныр етту, езым ящыгъхэр кѡызэрелътхъынур?», – жалэу. Лъапсэ, 115. ДэкIуеипIэ зытетым зыкѡрихуэ, зигъэбэлыхуэ, зигъэбжыфIэу кѡехащ [баталъонным и комиссарыр]. Нал къута, 268.*

ЗЫКЪОМ (104). нареч. Куэд, бжыгъэкIэ мымащIэ. *Кѡылышбийр зыщIэсунэм и пащхъэм деж кѡуищхы адыги зэхэту зыкѡом щызэрэгъэкIийрт, гукIэ, шууэ е шыдкIэ кѡэкIуауи плгагъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 113. Щхъэлым деж зыкѡом зэхэст, куззыр джэгуу. Мелыгыч, 450. Отрядыр нэхъыби хъурт, арихъэкIэ Якѡуб зыкѡомыр я унэ иутIыщыжащ, махуэ зырыз пIалгъуэ яритри. Нал къута, 213.*

◊ **Зыкѡом дэкIауэ** (4). ЗэманьфI блэкIауэ. [Алыджыкѡуэ:] *Зыкѡом дэкIауэ [си гъусэм] и макъ зэхызох: – Ужейрэ? Мелыгыч, 457. Зыкѡом дэкIа нэужь и адэр кѡыгуэтыжащ [Наташэ], арихъэкIэ гу щыхуакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 309. Зыкѡом лъандэрэ* (3). ЗэманьфI хъуауэ. *Блацэ и жагъуэтэкъым гуацэр кѡызэрелгъэлу и Iуэхутхъэбээр хуищIэнэ, сьт шхъэкIэ жыпIэмэ езы дьидэр къалэм щIэкIуэн хуей щыIэт – зыкѡом лъандэрэ фэтыджэн ямыIэу ныщыхъэкIэ кIыфIу зэхэст. Хъуэпсэгъуэ нур, 305. ЗэуищIэр кѡызыщIэващ, колхоз хъыбарыр зыкѡом лъандэрэ зэхатаи. Нэгъуху, 20. Зыкѡом щIауэ* (2). *Еплъ зыкѡом дэкIауэ. Чокъ, зыкѡом щIауэ дэкIащи, нобэ кѡыздэсым кѡуришым ити, тхъэм ещIэ здэщыIэр. Нал къута, 212.*

ЗЫКЪОМРЭ (58). нареч. Куэдрэ. Шуудзэр ещанэу зауэм щыIухъэм зыкѡомрэ кIуащи, кѡеуэ щымыIэу. Лыгъэ, 411. *Рахъым зыкѡомрэ хъэ ныбаджэр игъаишхэу щысащи, гум щIэщIа шитIым, торбэ ящIэхэлгъу нартыху щайшхкIэ, макъ ящIым щIэдэIуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 139. Лъагъуэр нэиэкъаишэми, кѡуэм удэмькIыу ипщэкIэ дэкIуей, – жиIэри Барчо щытащ зыкѡомрэ, зэанзэкъуэм якIэлъыплъу... Лъапсэ, 56.*

ЗЫКЪЫБГЪЭДЭГЪЭХУЭН (зыкѡыбгъэдэгъахуэ) лъэI. (2). Зыкѡыхуэгъэзэн. *Репетицэр зэфIэкIри Сосрыкѡуэ Лу зыкѡыбгъэдэгъахуэ: «НакIуэ, Лу бомбэр кѡэдгъэуэни», – жиIэри. Мазэ ныкѡуэ шхъуантIэ, 624. Джалли зыкѡыбгъэдэгъахуэри [бабыщ быныр кѡызыша адакъэм] кѡыщIонакIэ: – ЛIо, къалэдэс, псыр куууцэу ара, хъэмэ есыкIэ умыщIэу ара? Бабыщкѡуэ адакъэпщ, 489.*

ЗЫКЪЫЗЭКЪУЭХЫН (зыкѡызэкъуех) лъэI. (12). *Пэмыплъэххалауэ, хъуэтпсэту зыгуэр щIэн. Аджыдэ, Бахъуэр гъунэгъуу кѡуэм дэмыту щытамэ, иджыпсту зыкѡызэкъуихынт Якѡуби, Локотош и нэвагъуэр иригъэлгагъужынт. Нал къута, 295. [Мариам:] Гъуныхъ кѡомыхъ, – жысIэу хъыджэбзыр кѡыIэщIэзгъэкIын си гугъэу зыщездзым, Исуф зыкѡызэкъуехри кѡызоуэри ськѡреуд... Лэчымэ, 396.*

ЗЫКЪЫЗЭЩIЭГЪЭПЛЪЭН (зыкѡызэщIэгъэплъэ) лъэI. (1). *Зыкѡэгъэхуэбэжын. ЗыкѡызэщIэзгъэплъэнищ жиIэри [Дэфэрэдж] адэкIэ жащ, мьдэкIэ жащ, арихъэкIэ увыIэпIэ кѡымыгъуэтыну Iэмал зымыIэт. Лъапсэ, 51.*

ЗЫКЪЫКIЭРЫГЪЭХУН (зыкѡыкIэрегъэху) лъэI. (1). *Зыгуэрым и ужь зыкѡыгъэнэн. АтIэ и кѡуэши нэхъыжъ Тембот, еуэригъэшихъу, Мэзкуу нэс еджакIуэ щыкIуэфакIэ, зыкѡыкIэригъэхун [Лу]? Мазэ ныкѡуэ шхъуантIэ, 501.*

ЗЫКЪЫКIЭРЫУКIЭН (зыкѡыкIэрыуэ) лъэI. (2). *Зыгуэрым быдэу зыкIэрыкѡуээн. И щIалэ цыкIуэм, мэлхъэпIатIэм хуэдэу, зыкѡыкIэриуэищIэти, кѡыдэуеижа нэужь ундэрэщхуати, нэхъри ициубыдыкIат и анэм и пицэри, Дэфэрэдж и гур кѡызэрэгъуэтыжащ, «си пицэр щыкѡузкIэ псэуищ» жиIэри. Лъапсэ, 53.*

ЗЫКЪЫКIЭРЫЩIЭН (зыкѡыкIэрещIэ) лъэI. (1). *Еплъ зыкIэрыщIэн. Сеймэн и ужь кѡувар щылгагъум, мыбы зыкѡыкIэриуэищIэнуу щыIэри Мэмэт-щIакъуэ и гум илгъыр кѡыщIати, зыгъэпсынищIащи, «мырамысэ ныбэм» бидаркэр иримыгъэкъутэн шхъэкIэ. Лъапсэ, 47.*

ЗЫКЪЫПЭЩIЭСЭН (зыкѡыпэщIэсэ) лъэI. (2). *Еплъ зыпэщIэсэн. Локотош бжыпэр иубыдыну иремыгъуэ, бжыпэр зыIыгъыр Якѡубици, зэрехуейуэ ищIыни, хэт зыкѡыпэщIэсэми и джабэр хуищIууду. Нал къута, 255.*

ЗЫКЪЫПЕГЪЭХЫН (зыкѡыпегъэх) лъэI. (2). *Пылгъын, дэгъушыIэн. ИригъэкIыжмэ кѡыхуамыдэну кѡыщищIэм, езым [ЛатIифэ и лымы] рестораным тет цыхубз дахэ гуэрым зыкѡыпегъэхуэ кѡублащи, и физыр абыкIэ нэхъ IумIафIэ ищIын и хысэну. Лъапсэ, 25. Хъыджэбзхэм ядэгъушыIэу, сьт яжрилами кѡыщыгъуфIыкI, ар зэпсэла хъыджэбзым и анэри мэгуфIэ, гъунэгъухэм яжрелэж, мэуэ Жыраслээн си пхъум зыкѡыпегъэхуэ кѡытылгъащи, желэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 85.*

ЗЫКЪЫПЕГЪЭХУЖЫН (зыкѡыпегъэхуж) лъэI. (1). *Зи ужь ихъа Iуэхур кѡэгъэнэжын. «Си лгъыр дунейм ехыжакъым, ягъэкIуэдащи, зэгуэр кѡыкѡуэкIыжмэ, цыхум сьт жалэн?» Арат Кулисум жэуапу иритари, апхуэдэу Къэрэлгъаиэ зыкѡыпегъэхужащи: мыр физ губзыгъэищ, жиIэр пэжи. Нэгъуху, 35.*

ЗЫКЪЫТЕГЪЭХУЭН (зыкѡытрегъэхуэ) лъэI. (3). *Зыкѡэгъэмэхын, сымаджэнэпщI зыщIын. Дисэ абы хуэдизкIэ кѡэгубжъати, и кѡарум кѡымыхъын щымыIэ и гугъэжт, арихъэкIэ, а кѡытэува кѡомым зэрэпэмылгъэщыныр хъэкъкIэ и фIэищ хуати, гугъушыр Аралъным щыфIышха махуэм хуэдэу заныщIэу зыкѡытрегъэхуащи, хъэтыркIэ*

лбауу. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. *Абы флэкл хэмьлгу Дэфэрэдж лээкьауэ-платлауэ зыкьытригьэхуаиц, Гуэцхьу нэпцили зицлауэ.* Лъапсэ, 41.

ЗЫКЬЫТЕИЭТЫКЫН (зыкьытрейэтык) лъэI. (1). *Еплъ зытеIэтыкыи.* ДжэдыкIэм зыкьытреIэтыкIри [бабыщанэм] зы джэдыкIэм джэдыкIафэр кьыпхриуIуауэ шыр цыкIу кьиплгу елбагьу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478.

ЗЫКЬЫФЕГЪЭЩИН (зыкьыфегьэщI) лъэI. (12). Узэрышымыту зыкьегьэлбагьун, зыкьыщыгьэхьун. *Машинар кьызэрыувиIуэ, Нахьуэ и маузыр ирикьуэаиц, нэхъ лыгьэ хэлъ хуэдэу кьыпфигьэщIу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 673. *Щалэ цыкIухэр зэрыгьэдыхьэишхьу, афицарым зифыщIыжу хьуэцIуэ, зэ зым бгьэдэлбадэрэ ехьуэн, и IэштIымыр игьэдалгьуэ, сэлэтхэри кьэзубжьауэ я нэм шIы имылбагьужу, кьагурылуэми [урьсыбзэр] кьагурымылуэу зыкьыфIагьэщIу кьауыцхьырт, уэсыр зэхаутэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 301. *Кьигьээзжмэ, Якьуб лыхьужь хьуауэ зыкьыфIигьэщIыныц, аузым нэмыцэ кьыдэзымыгьэхьуэ зыIыгьар сэраиц, жиIэныц.* Нал кьута, 309.

ЗЫКЬЫФЕЩИЖЫН (зыкьыфIощIыж) лъэмыI. (14). Зы бэлыхь гуэру зыкьэлгытэжын, зыбжыжын, зыкьыщыхьужын. *Кьыдырым зыкьыфIэщIыжат: - ди псэукIэр псэукIэ хьуну? Кхьухь пхэнж, 502. - Адакьэ хужьым тIэку зыкьыфIэщIыжам шэч хэлтэкьым.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 486. *Нурхьэлий тIэку зыкьыфIэщIыжауэ сейфым и бжэр кьылуихьырт, хуищIыжырт, музыкэ иригьауэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 216.

ЗЫКЬЫХЭГЪЭЩИН (зыкьыхегьэщ) лъэI. (1). Зыкьыхэгьэщын, зыкьэгьэнэхуэн. *Сосрыкьуэ зыгуэркIэ зыкьыхигьэщым фIэфIу, Дорофеиц и командэ тыкIэ зицIт, Жансэхьу словарыр и гуфIакIэм кьыдихауэ цыхум кьагурымылуэ псалъэ зырыз «Аффект», «Ажиотаж», «Экстраординарность» сьт хуэдэхэр кьибжырт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 558.

ЗЫКЬЫХУЭГЪЭЗЭН (зыкьыхуегьазэ) лъэI. (7). *Еплъ зыхуэгьэзэн.* *Гурылуэгьуэ? - жиIэри штабыр зезыхьэ инэралыр офицер зэхэтхэм кьеуныцIаиц, Кьэрэмырзэ нэхъ зыкьыхуигьазэу.* Лыгьэ, 410. *[Алыджыкьуэ:] Жэщыбг хьуакьэ щыжытIэм, цыхубзым зыкьысхуегьазэ - НтIэ, си хьэщIэ лъапIэ... МелыIыч, 442. Лъэпкьым я нэхьыжьыр кьрихьэллати, гушыIэрэ и фIэщыр умыщIэну, Нартыхум зыкьыхуигьазэри жиIаиц: Зы хэку уикIыу нэгьуэщI хэку уыкIуэклэ шу лыгьусэ гуэри уиIэн хуейиц.* Лъапсэ, 75.

ЗЫКЬЫХУЭЩИН (зыкьыхуэщI) лъэI. (1). ЗыхуэщIын. *[Думэсарэ Дисэ и пацхьэм кьыуаиц:] Саримэ Алыхьым и хьэщIэиц, Алыхьым нэужькIэ хьэщIэ зыкьысхуищIаиц, япэ си хьэдэм ебакьуэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 137.

ЗЫКЬЫЩЕГЪЭХУЭН (зыкьыщегьэхуэ) лъэI. (1). Хуэмьхуу шытын, адреихэм ГуэхуищIафэклэ закьыкIэрыгьэхун. *Гугьухь сьт хуэдэ сьхуэзэми, ЗыкьыщIэзгьэхуэу сфIэмьфIа.*

Си гьуэгу тыншакьым сэ игьащIэм. «Мывэ хуабэ», 62.

ЗЫКЬЫЩЕГЪЭДЗЫН (зыкьыщегьэдз) лъэI. (5). ЗыкьыщегьэкIын. *[Якьуб Локотом шреIэ:] Ло, лъэпкьышхуэм уащыцу зыкьыщегьэдзыну ара узэщэр? Лъапсэ, 48. [Долэт и фIэщыпэт:] Догуэ, советскэм игу ирихьын молзуэ зыкьыщегьэдз цхьэ мыхьурэ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 639.

ЗЫКЬЫИЭЩИУДЫН (зыкьыиэщIууд) лъэI. (2). Укьелэу зыгуэрым зыкьегьэуТыпщын, зыкьыиэщIэхын, хуит зыкьэщIын. *[Дэфэрэдж:] Бжэм сынэсри зыкьыиэщIэудуц гьуэгу кьызэзымытми, бжэцхьэлуэм сызэрбакуэу зыгуэрым бжэр иригулIыжаиц Пыжьынэ кьыицимыгьэхьуэ.* Лъапсэ, 19. *Фыз псалгьэмакьхэр зэрызэхихьу, Астемьрхьэжым зыкьыиэщIуудри, унэмкIэ кьежьаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 76.

ЗЫЛЫГЪУЭЖЫН (зелыгьуэж) лъэI. (1). *Кьызэр.* Кьэгубжыын, зышхьыжыын. *Пыцым и нэкур лъым ирелэ, Губжьыщыащи зелыгьуэжыр.* «Тисей». 507.

ЗЫЛЪЭКI (5). ЗыхузэфIэкI. *А щIыпIэм зи цхьэ зыхьыфьр ЗылъэкI зырызыр аракьым.* МылIэжыныгьэм и лъахэ. «Батырыбжэ», 13. *ЗылъэкI и фадэр тетыхункIэ И лупэфIэгьухэм ирафынуиц.* ЛъэкIыныгьэ зиIэм. «Батырыбжэ», 123. *Заповедникым щыщэкIуэфьнуур зылъэкIхэр араиц...* Лъапсэ, 70.

ЗЫЛЪЫТЭЖЫН (зелытэж) лъэI. (1). *Еплъ зылъытэн.* Гуэхум нэхъ хэзыцIыкIыу зызылъытэжхэм зэрыжаIэмкIэ, *Инал кьэзыгьэгуэбжьар Буруныпсыртэкьым, Гуэхур здэщыIэр нэгьуэщI щIыпIэм.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 516.

ЗЫЛЪЫТЭН (зелытэ) лъэI. (1). Зыкьыщыкьужын. *Духьэщыуэ зызылъытэр IэджэкIэ нэхьыбэиц, егьэджакуэм нэхтэр.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 655.

ЗЫЛЪЫТЭГЪЭН (зылгьэIагьэ) лъэI. (1). Уи лъакьуэм зыгуэр лъытIэгьэн, лъыпыIун, фIэлъхьэн. *Албиян ар [шырыкьур] зылгьэIагьэм сантимеритху и кIыхьагьым хэхьуэнуиц.* Щынэхужьыкьуэ, 42.

ЗЫЛЪЫХЫН (зылгьэх) лъэI. (1). Лъакьуэм зыгуэр лъыхын. *Си вакьэ тIэкур зылъысхауэ Соиэс толгьуным, сьдосей.* Ныжэбэ жэци нэхур щыху. «Щхьэлыкьуэ», 384.

ЗЫЛЪЭЖЫН (зелэж) лъэмыI. (5). Егьэлеяуэ хуабжьу гьын, зыфьщIыжын. *Дэфэрэджи зыхуейр арати, нэхъ цэху зещI: - Сэ зыкьытэзгьэхуэныц, емьнэ уз кьызэфькI хуэдэу зыщIыныц, сыгьуэгуэу, зыслIэжу ныбапхьэкIэ сыщыльыныц, кьывгурылуа?* Лъапсэ, 41. *Зыр ла цхьэкIэ, зым зилIэжрэ, Елдар и цхьэ Гуэху зэрихуэжын хуей хьуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 51.

ЗЫКЬУЭДЗЭН (зыкьуедзэ) лъэI. (1). Зыгуэрым кьуэльэдауэ зыкьуэгьэпщIкIуэн. *Арати, Ботэх пхьур зи пхьум я деж кьыиэжри я унэ щIыхьэпIэм деж кьыгьэтIылгьыжаиц, езыр тIэу-иц бжэм еуIури, зыгуэрым бжэр кьылуихьу*

шилгагвум, к'вэүггэнап'эм зык'вуйдзаш, Л'вэпсэ, 26.

ЗЫМАШЦӨ (3). Зыт'лэк'у. Зымащ'ц'эу пажб'жэр к'вэсысми, К'вэт'лваг'вуми жыж'вэу ф'иыц'аг'гэ, Б'зу мак'гхэр мэзым к'выщ'ылуи, Е лей'уэ ч'ыцэ к'вэол'ваг'вэу, Е г'убг'вэуэм хуэц'иц'у гур'ыщ'г'вэу Д'ыг'вуж'э сурэ'тхэм к'вак'лух'ьми, П'сы Гуф'эм Гусми зы х'вэщ'х'вэу, Зы п'хыр т'ф'лэлей'уэ к'вэт'лваг'вуми – Дэ п'соми допл'вэр д'ысак'в'уу, М'ыч'эму п'сори дол'гытэ. Умыгузавэ, си анэ. «Б'гы л'вэпэхэм деж», 48. Ц'ыхуб'зым хуэдэц' ди ц'иы ван'лэр: Тенсар зымащ'ц'эу – к'вэок'л'ыр куэд. Яг'важ'э щ'ц'ак'х'вэуэр х'вурейш'хуэу. «Ваг'вэу махуэ», 353.

ЗЫМИ (163). нареч. Зыгуэрми. Долэт гуэц'иып'хэмк'лэ к'вэуери, зыми зак'римыг'вэащ'ц'эу, репет'иц'эм и пэм к'выщ'ыц'лэдзауэ и к'лэм нэс епл'ващ. Мазэ нык'вэуэ щ'х'уант'лэ, 639. Иуж'бым ук'лур'ия пэтми [Анка], зыми нэк'лэ к'веп'лвак'в'ым, Гус хуах'в'ами епэмых'хак'в'ым. Анка, 384. А г'уэц'и п'х'уантэж'бым [Нурх'вэлий] дэ'лэбэ'фарэ дэм'ылэбэ'фарэ зыми щ'ц'лэртэк'в'ым, ауэ зы п'цэдд'джыж'э гуэр'ым щ'х'вэл'мывэк'вэуэдэсхэр к'вэтэд'жэм, Г'вуумар джыдэ и'лыг'в'уу и бжэ-щ'х'вэг'вубжэм п'х'вэбг'вэу Гууик'лэу ял'вэг'вэуащ. Х'вэупсэг'вэу нур, 304.

♦ **Зыми цымыщын** (9). Мых'вэнэншэу щытын. Фэрэнк'ланэ х'вужауэ шыгуху Мут'лэ зыми цыщ'тэк'в'ым, и нэм щ'ц'лэуху тел'гу дэнэ деж т'ысми щ'х'вэук'вэуэрт. Х'вэупсэг'вэу нур, 139. Зым хуэмыф'ыр зыми цыщ'ц'к'в'ым, П'сэу-мып'сэуми хэт хуэнык'вэуэ? Ф'ымерэ Иеймрэ зэхэбг'вэк'л'ыу. «Ваг'вэу махуэ», 41. Кулак'хэр ираг'гэсык'ла иуж'э Сентрал л'в'ыц'ащ, с'ыт'ц' жай'урэ к'вэулык'вэуи к'вэухуаг'гэфащ'эрт, арищ'х'вэк'лэ зыми цымыщ'у к'вэнэж'ырт. Нал к'вута, 288.

ЗЫМЫГ'ЭНЩИЫН (зиг'вэнщ'ырк'в'ым) л'вэмы. (2). Иримык'в'ун. [К'вэуыр благ'вэуэм хуэдэщ] Дзэк'вэг'вуйл Гухуами, Ш'хэнк'лэ зымыг'вэнщ'и. «Индийскэ поэмэ», 361. Ботэх зип'л'в'ыхь пэтми зымыг'вэнщ'и дунейм и дахаг'вэр ф'лэтел'в'иджащ'и, иджыри к'вэс абы гу л'в'ымытауэ. Л'вэпсэ, 70.

ЗЫМЫГ'ЭП'УД'ЫЖ'ЫН (зиг'вэпудыжырк'в'ым) л'вэмы. (1). Уи щ'х'вэм п'ц'лэ хуэщ'иыжын, уи п'ц'лэр п'ыг'гыжын. – Астемыр к'вэвг'вэуэтыну ф'ыхуеймэ, – жи'лэрт Думэсарэ, – зи щ'х'вэр зымыг'вэпудыж'э л'ыр зэр'ыл'в'ых'вэуэм хуэдэу ф'ыл'г'ых'вэу. Х'вэупсэг'вэу нур, 289.

ЗЫМЫГ'ЭХ'ВЕИФЫН (зиг'вэх'в'еифырк'в'ым) л'вэмы. (1). Мык'л'уэг'фын, к'вэмытэд'жыфын. Бауэбаниц'эу, зымыг'вэх'в'еифу зык'вэомрэ щ'ыл'ва нэуж'э, и ц'иыб'ым ил'э щ'алэ ц'иык'лур к'в'ит'латэри [Дэфэрэдж], едэхаш'ц'лэурэ тенджызымк'лэ п'л'вэмэ – тети теси цымыл'эу г'вуджэм ещ'х'у мэл'в'ид, тол'г'к'вунхэри, еша хуэдэ, Гуэул'гауэниц'эу жыж'вэу ниджэм к'вэытемых'вэу мывэк'лэщ'х'ыр яг'вэнсал'вэ. Л'вэпсэ, 53.

ЗЫМЫЩ'Ц'ЭЖ' Х'ВУН (1). Дунейм зэрыг'г'ытэр зэхимыщ'лэжу, х'вэл'вэу, х'в'ыж'вэу, мэх'ауэ щытын. Жэщ'ым Гузизэ г'в'ымэ, гур'ымурэ, л'вауэм т'х'вэусых'вэуэр зык'вэомрэ хэл'ващ, ит'ланэ зымыщ'ц'эж' х'вур'и, жи'лэр к'вэыб'гур'ымылуэу,

ауэ х'вэзаб зэр'ытел'в'ыр п'ц'лэу п'лэм Гуиц'иу цыг'ур'ыму хуеж'ващ. Х'вэупсэг'вэу нур, 74.

ЗЫПЭГ'ГЭП'Л'ГЭН (зыпег'вапл'гэ) л'вэ. (3). Зэг'вэж'вэн. [Алыджык'вэу:] Куэдрэ с'ызып'имыг'вапл'гэу си г'вусар унэм к'выщ'ц'ок'л'ыж, и зы блэгуц'лэм щ'ц'ак'л'уэ зэк'л'уэц'иыш'х'ва, адрей и блэгуц'лэм уш'ц'лэм бацэ щ'х'вэнтэрэ ш'х'ылэнрэ к'л'уэц'иыш'х'вауэ ц'лэлуэ. Мель'ыч, 456. [Фэуаз:] К'вэидэуц'и'ла л'ыр п'ыц'лэм щ'ц'ох'вэж'ри д'ызыпег'вапл'гэ. Х'вэщ'лэ л'вэп'лэ, 404.

ЗЫПЭЩ'Ц'ЭСЭН (зыпэщ'ц'есэ) л'вэ. (5). Пэувын, зыхуит'лэн, зыпышэн. Дор'офеич зыпэщ'ц'лэпсэмэ, уиф'лэ к'вэызэр'имык'л'ынур ищ'ц'лэрт, п'сом хуэмыдэжу нобэ, с'ыту жып'лэмэ Сосрык'вэуэрэ Дор'офеичрэ зэг'вэуэу Налшык к'валэ к'л'уэн хуейт. Мазэ нык'вэуэ щ'х'уант'лэ, 613. [Абу-Дериуш:] «Аллаху акбар» жи'лэмэ, дэ к'вэыт'пэщ'ыт к'вэару цы'лэу к'вэок'л'ри, абы зыпэщ'ц'лэвмысэ. Кх'гэлэг'в'унэ, 379. Иджы Азрэт зык'вэыпэщ'ц'исащ'и, Локот'ош к'вэзуг'бж'ынащ'и, си гуж'г'вэг'вэж'ыр щ'х'вэ тезмыг'вэп'цахэрэ, жи'лэу. Нал к'вута, 307.

ЗЫПЭЩ'ЫЖ'ЫН (зыпеш'ц'ыж) л'вэ. (4). Зыгуэр'ым и тепл'гэ, и х'вэл, и псэл'гэк'лэ с.ху. зег'вэщ'х'уу зыщ'ц'ын. Сосрык'вэуэ ц'иык'л'ухэр стол'овэм щ'ц'ишэрт, Дор'офеич и командэ тык'лэм зыпэщ'ц'ыжурэ: – К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса... «Церемониальнэ маршым пап'ц'лэ, эскадронурэ, зэхуакур корп'усищ'у...». Мазэ нык'вэуэ щ'х'уант'лэ, 555. Щ'алэ ц'иык'л'ухэм зэр'ызех'вэуэ, афицарым зыпэщ'ц'ыжурэ нэх'ри зэгуаг'вэу, к'важых'ырт. Х'вэупсэг'вэу нур, 302. [Алыджык'вэу:] Комендант'ым зык'вэыспец'иыж - «Си гуащ'ц'лэ к'вэзмылэж'ва». Хэт иджы лаж'вэу ш'хэж'ыр? Мель'ыч, 466.

ЗЫПЭЩ'ЫН (зыпеш'ц'и) л'вэ. (4). Зыгуэр'ым зег'вэщ'х'ын, зел'гытын. Мыл'лэжыныг'вэм ц'лэх'вэупсэу, Ауэ п'сы мак'в'ым зыпэщ'ц'ыр, Щ'х'вэхуш'ыныг'вэм хуэусэу, Бийм и гурац'им хаг'вэщ'ц'ыр. Сэ стиххэм г'вэру салыг'г'и. «Шум и г'вэуэг'у», 116. Зауэ быдан'лэ к'вэып'лэщ'ц'ыр П'сэуал'гэу бригадэм я'лэри, Си к'вэуажэм к'валэм зыпэщ'ц'ыр, Уэрэд гуф'лэгуэр цыжа'лэр. Си к'вэуажэ. «Бгы л'вэпэхэм деж», 42. Нэпкэ л'вагэм уэс'ыр к'вэреп'х'ых, Щ'офийр ар бгыщ'х'вэм, зэм к'вэог'г'ых, Зэм зеуц'эхури мэк'л'уэдыж, Нарт шум зыпэщ'ц'им к'вэык'вэуоуж. Борэныр бгыщ'х'вэм. «Шум и г'вэуэг'у», 28.

ЗЫП'Л'В'ЫХ'ЫН (зепл'в'ыхь) л'вэ. (84). Х'вурейг'гыр к'вэп'л'в'ых'ын, зэг'вэл'ваг'в'ун. Апчарэ зепл'в'ыхь, адэк'лэ-мыдэк'лэ мажэ, сабий зи г'вэусэ ф'ыз ил'ваг'вэуэмэ, бг'вэдол'вадэ. Нал к'вута, 217. Джэлил бжых'ым е жыгым дэл'в'ейрэ зипл'в'ых'у тетмэ, ар яф'лэмылуэху хуэдэу джэдхэм зац'лэ щ'х'вэк'лэ, я нэлэ адак'гэ дахэж'бым тет зац'лэрт. Бабыщ'ык'вэуэ адак'вэп'щ, 480. Дэфэрэдж мэз Гувым хэтурэ зэк'л'уэм, зипл'в'ых'ырт, жыгхэм зыгуэр яп'ыту ил'вэг'вэуамэ, к'вэып'ичу щ'алэ ц'иык'л'ум ириг'вэш'х'ыну. Л'вэпсэ, 54.

ЗЫП'Л'ЫТХУ (1). П'л'ы, тху хуэдиз. [Фэуаз к'валэм и тетым жрел:] Фи ц'иыхум х'вэрг'вэширг'гэ к'валэту, зэр'ыг'гэк'л'ий с'ыту зэхэтыху, сэ г'вэусэ

квысхуэци нэхэ уи дзыхэ зэбгээзым яцишу зыпльытху хуэдиз, я нэклур пхауэ. Хьэщцэ льяпцэ, 405.

ЗЫПХИДЗЫН (зыпхедэ) лгэI. (1). КлуэцIрыкIын. Иужьым совещанэм хэтам я гум квэкIыжат Квэтхгэн Назир и джэдыгум фочышэ пцыкIуэрэ зыпхидзауэ зэрыщытар. Зи льяэрыгыпс тIыгъа, 526. Шлоплгэр дыггэр я бгэуэницагъым, Жыгышхэ Iувым зыпхидзауэ «Индийскэ поэмэ», 496.

ЗЫПХЫГЪЭКIЫН: ◊ *хьэкъыу зыпхыггэкIын* (1). *Еплгъэкъыу.*

ЗЫПХЫДЭГIУКIЫН (зыпходэгIуки) лгэмыI. (1). ЗыщIэдэгIукин. ЗыпхыдэгIукимэ [Гуацэ], зэхех кхэухьытищым и псалгэмакэ, Сыхгум квалэкIэ дыхээн зэрыхуейм теухуауэ, зыгуэрым унафэ хуищIу. Льяпсэ, 39.

ЗЫПХЫДЗЫН (зыпхедэ) лгэI. (1). ФIы дыдэу зэхэщIыкIын. Мырзэ и псалгэм шэуэ зыщIытыхидз цыцэт, Лусанэ кылгъыгху молэр зи пэлэщыртэкъым а джэгуакIуэ-уэрэдусым. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 669.

ЗЫПХЫЖЫЫКIЫН (зыпхыжеIыки) лгэI. (5). Шэхуу гъэхьыбарын, хыбар гүэр гьэIун. Мис ар Мариам дежкIи гурIуэггэуэц: «Дунейр зэIубз хгъухкIэ» жалэри адыгэ хасэм я фIыггэкIэ гуэщыжъ гуэрым ицаггэтIысхьащ кьэлэпхгэуа унаггүэри, унэр зейм зыпхыжаIыкI «гуэщыжъ мыггэуэми дыхуитыжу цытамэ, зыгуэртэкгэ» жалэу. Лэчымэ, 391. Зэгүэр Дэфэрэдэж ицалэр иггашхэу здэщысым зыпхыжиIыкI хуэдэу кыжъэдэкиац: – Жыжъэ кыкI хьэщцэ кызыхуэклүэр хэт, жиIэу пасэрейр ицIупцилати, жи, «лIы ицIэрыIуэр арац» жиIащ. Льяпсэ, 108. Сынэклуэтэнкли хьунц, сыхуицIыхьэмэ, – жиIэу Локотом нэхэ ицIызыпхыжиIыкIыр Якгуб зэхихым, и гуапэу арат. Нал кьута, 250.

ЗЫПЦIЭХЭЛЪХЬЭН (зыпщIэхельхьэ) лгэI. (9). Уи пщэм, уи плIэм зыгуэр фIэлъхьэн. Я унэ кьэкIуэжауэ нэмыцэ фащэр зыщитIаггэуэ автоматыр зыпцIэхилгъхьауэ [Псэун] и анэм [Иуарэ] щилгъаггум, кьэуIэбжъащ: – А зи уз кIуэдын, уи кьуэщитI фронтым цыIэм сьт хуэдэ напэкIэ уахуэзэжыну иджы? Кьалэн, 434. Сэ дыуэ зыпцIэхэслгъхьэници, фыкьызуэ, кьыстехуэнукугым [жиIащ Махъсидэм]. Хьуэпсэггэуэ нур, 120. Жансэхгэуэ Лусанэ зыхуэггэазэ: «Мэ, Лусанэ, дыуэр зыпцIэхэлъхьэ». Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 619.

ЗЫПЦIЭХЭХЫН (зыпщIэхех) лгэI. (3). Уи пщэм, уи плIэм фIэлъ гүэр фIэхын. И бащIыкыгьыр Хьэкурынэ ЗыпцIэхехри, IэклүэлгакIуэу Имытхэфу ар кьэмынэ, Хуицхгэуэ лъыхгэуэ ицIалэр макIуэ, ИрехьэлIэ ар кьэггүээтри, Мысабыру игу кьилггэтри. «Тисей», 503. Еджэну кьэкIуам зыкьалэту Астемыр кьгеуэну цыхуежъэм, Думэсарэ фоч ицIэхэлггэр зыпцIэхихат, арицхьэкIэ, насып иIэти, фочыр зэраггэуэр ицIэртэкъым. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 521. [Астемыр Нахгэуэ жриIэу:] ЗыпцIэхэх уи мауэрыр. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 674.

ЗЫПЫУХЬЫН (зыпоухь) лгэмыI. (1). Есэбэуэн, зэлэлгэщIыкын. Арауи кьыицIэкинт,

лIы кьэкIуам шьид пэху ныбэф цIыкIуи кьыишэу кьыищыггээжым, тIэклү сабэ зытыхуэу ицIытетIысхьэжар. Арггүей, 386.

ЗЫПЫШЭН (зыпешэ) лгэI. (1). КIэрыхъыжъэн, пэувын, фIэнэн. Хьэбас кьызырыкIуэ кьэкIуэжаци, кIэрахгэуэ ггэпцикIуа зилэхэм запешэ: фымыпIащIэ, сэри силэнуц фэ филэр, жыхуилэу. Зи льяэрыгыпс тIыгъа, 530.

ЗЫПЫЩIЭН (зыпешцIэ) лгэI. (1). Пэшэггүэ щIын. – Ей, Рахым, Рахым. Пхуэфациэ кьытищыцащ. Умыделэтэмэ, абы зытыпцилэнт. Ухуэзащ иджы! – жиIэу Рахым и цхьэ мыггэуаггэу хуихыжырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 139.

ЗЫПЫУДЗЫН (зыпыуедз) лгэI. (1). Зыгуэрым зыщыдэин. Зытыуедзыр а емьнэм Ди бжэныхгэуэ Хьэкурынэ. «Тисей», 486.

ЗЫПЫТIЫН-ЗЫХУЗЫН (зепIытI-зехуэ) лгэI. (7). ШтгэIэщтаблэу, дзыхьыщIу щыгын. Сарими абы гу ищылытэм [Рахым кьызырепIыым], укIытауэ, зыпIытI-зыхуэу, и цхьэр кьыхуэмыIэту тIэклүэры цытащ. Хьуэпсэггэуэ нур, 130. Зрилгэфыхгүэрэ, зыпIытI-зыхуэуэ зыкгомрэ цыса иужь Азрэт, кьэтэджащ, Якгуб и дежкIэ йоплгэкI, «ицхьэ укьысицхьэщымыжрэ» жиIэ хуэдэу. Нал кьута, 307. Цыхуэбу зэлүшэм хэтар дурэш гуэрым дэуауэ запIытI-захуэу зэхэтт, цыхухгүэхэм ябггэдэсу тIысын ямыдауэ. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 661.

ЗЫРИ (174). мыхгэу. ицIэп. I. (36). Хэти. – Ярэби, уэ зыри кьуоныкьгүэуркьым, ауэ кьомыуцилауэ уи псалгэ кьыхьымыу, – жиIэу Астемыр и унэггүащэм хуеплгэкIырт, елгэIу хуэдэу. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 545. Уэрэдгүр Мэмэт-ицIакгэуэ зыицIэуицам и жэуану араггэнт, арицхьэкIэ, зыри кьыидежгүуатэкъыми, кьыхэзидзали кIэцIу пичыжащ, Iэнэхэхгэри ицIэкIыжащ, кьаз зэкIэлгъхьэжгүэ псымкIэ зыггэахэм еицхгэу, стIолым бггэдэхгэри арггүэуэ нэжггүэжэ кьэхуэжауэ зэроггэдыхьэх, зонькьгүэжгүэжгүэ. Льяпсэ, 92-93. 2. (138). Сыти, зыгуэри. А лъыж кьомым я нэгум Щэрданыр кьыицIэплгэуэ цытатэмэ, кьыгурьIуэнт ар а кьуажэм кьыдыхьэ хгунрэ мыхгунрэ, арицхьэкIэ пичыхьэхгэуэ хгүати, зыри илггэггүакъым. Хьуэпсэггэуэ нур, 295. Кьазджэрийрэ Санятрэ кхгүхь палубэм тегу Истамбыл кьалэм дэт мэжджытхэр, азэнджапIэ лгэаггэр псым зэрыицIэтIысыкIым еплггьрт, зыри жамьIэу. Мазэ ныкъуэ шхэуантIэ, 668. [Албинэ:] Иджы дунейм зырит фIэIуэхужкьым. Тешцэч кьэзылггэтыхь, 170. Бот зыри кьызыремыщтары, ЛутIэ Башир ШIакгэуэ Iуэхутхьэбэз хуицIау шыр унэм зэрыхуишам фIэкIа зэран зэрыбггэдэмылгэри Iэджэм яцIэрт, ауэ Ггүумар угурьIуэну Iэмал лггэпкэ илггэтэкъым. Хьуэпсэггэуэ нур, 286.

◊ **Зыри жымьIэн** (8). Щымын, мыпсэлгэн. Зыкгомым Астемыр жиIар ядэртэкъым, Астемыр кьыидэцIгэри мащIэ хгүртэкъым, ауэ Iейкли фIыкли зыри жызымыIэри куэд хгүрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 198. ЛIыггүр укIытэхти, плъыж кьэхгүащ, тIэклүэры цыси, зыри жымьIэуи, и анэм кьгеуэницащ: – Уэ кьысхуэбггүэта зыггүэр?

Лъапсэ, 109. Назифэ япэм зыри жимылэу хуэшичу цытамы, иджы и адэр унэм кызырыцыхэжыу цюкIри къекIухь гьуэлъыжыгьуэ хьухукIэ. Лэчымэ, 392-393. **Зыри имылъагъужын** (1). И нэр кышцхэрипхьуэн. Къэрэжьи кыкIуэтынум яцышцкьым, и къамэжь гьуэлэлым еIэничи, и Iупсыр кыжьэдипхьыу, и нитIри плъыжь хьуэрэ зыри имылъагъужу зегуэзыгьэпам и ныбэр кьригьэхуну хьэзырыпсц. Лъапсэ, 35. **Зыри кьимыкIын** (6). КъомыхьулIэн. IэпцацагьэкIэ, залымыгьэкIэ я ужь уихьэмэ, зыри кьикIынокъым. Нал къута, 259. [Дэфэрэдж:] Избирателым и наказ хуэдэу собранэм шыжысIам зыри кьикIакъым, езым «избирателхэм сьвитцылIи» жиIэудыкыгьэгьугьа цхьэкIэ, ари цыгьуицэжащ. Лъапсэ, 9. Мыбы хуэдэу ди Iуэхур кьышцылIидзыжакIэ, ди адэжь цIыналгьым дыкIуэжыну хуит дыфицI, жалэу зыкъомым зыкъалэта цхьэкIи, зыри кьикIакъым. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 663. **Зыри и нэм кьимыкIын** (1). Зыгуэр Iейуэ игу иримыхьын, кытэхьэн. Къэхъея псалъмакъыр Нартыхум и гум шэуэ кьытэхуащи, иджы зыри и нэм кьыхьыжыркъым, сьшцIэкIыу цхьэ семейжьэжрэ, жиIэу кьызэкIуэклац, псалгэ мышыум клубым шыжаIар кьыхьэжауэ зегуэдэу цхьэкIэ, яхэкIыжмэ, кьызэхуэсам я жагьуэ хьунуици, жаIэр уи гум томыгьахуэу хьунукъым. Лъапсэ, 75. **Зыри хэмыцIыкIын** (2). Шымыгьуээн. Апчарэ удз хушцхьуэм зыри хишцIыкIыртэкъым, ауэ и нысэ Иринэ медтехникум кьиухащи абы хешцIыкI, жиIэри Иринэ зыхуигьэзэну мурад шцIащ. Шынэхужыкьуэ, 59. **Зыри хэлъкъым** (3). Iуэхушхуэкъым; ягьэ кIынкъым. [Жамбот:] Уэлэхьы, зы мазэ зыбгьэпсэхун жыхуэпIэмэ зыри хэмыль. Альхьо, 64. **Зыри хуэIуакъым** (2). КьызырыгукI Iуэхушц; гугьукъым. Тэмакъыр шцIагьэцIкIэ зиу фIей илгьым и гур бгьэкьэбзэн жыхуэпIэмэ зыри хуэIуакъым. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 656. Къаздэжэрий Мэзкуу кьикIыжу кьызырыкIуэжари, ар кьышцежьэжым Тембот зырыкIуэжари зэхихати, абы хуэдэу гур Думэсарэ шцIыхьэпIэу зырилъагьуным зыри хуэIуатэкъым, Думэсарэ къэуша иужь гузавэрт, Тембот куэбжэм кьыдэмыхьэу, бжыхьым кьышцхьэпрыIэбыкIыу, цхьэ и IитIыр кьысхуишия, жиIэу. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 564.

ЗЫРИКIЩ (4). Iуэхукъым, мыхьээнэншэщ. Адрейхэм къашицIар шцIэмэ, Албиян кьышцылIар зырикIиц. Нал къута, 218. КъурIэным е нэщIым утесэлгьыхьыныр зырикIт абы елгытауэ. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 551. Цыжьбанэм и гьумэпIымэни шимыгьэту кьыпеицэ: «Кхьухьыр шцIыгьуейиц зымышцIэм дежкIэ, си дежкIэ зырикIиц, нобэ сегьэуваIи, узыхуейм хуэдэу пхуэсцIыници». Кхьухь пхэнь, 508.

ЗЫРЫЗ I (77). Дэтхэнэми зы хуээу. Адыгэхэр Тырку кхьухь гурьым теуэри кхьухьыпщыр яIэщIэукIати, ХьэпIрэмтIыгу дэс пэщэм адыгэр игьэпшынащ, теуам я унагьуэм шцыцу шцIалэ зырыз кьуэдэуэ кьытралгьэати, абы яхэуащ Дэфэрэдж и дэлгьу нэхьышцIэ цIыкIур, лажьи-

хьати имылэу, уеблэмэ балигьы мыхьуауэ. Лъапсэ, 33. ШцIалэхэм нартыхушцхьэ зырыз яIыгыуу шцашкIэ, Хьэбибэ жыг кьуагьым кьуэту еплъырт, и нэр теплгьызэмэ, Албиян артиллеристхэм яхэс хуэдэу кьыфIэщIырт. Нал къута, 233. ХьэщIэхэми я пащIэр Iэ шцIыбымкIэ иралгьэцIэкIыурэ Iэнэ лъагьуишцым и хьуреягьэкIэ кьетIысэклауэ, Iэнэм телгьым шцыц кхьуей тIэкIу, лы гьэжьа Iыхьэ зырыз къащIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 268.

ЗЫРЫЗ II (78). I. (15). Зэпэщхьэхуэ, зэпэщIэ. Iэпхьуамбитхур зымэ – кьаруш, зырызэм – зырикIиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 116. Тембот и унафэкIэ шцIалэ цIыкIухэр жыгым дэпщейрти къудамэ зырызхэм тесу зырызэкIийрт, жыг шцIагьыр Долэт кьижыхь-нижыхьу, башкIэ жыгым дэуейуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. ФэрэкI уэрэдым тэтиц: Тхуэмыфэджэр кьэкIуай, КьытхуэкIуари шцыгьышцт, Шыгышц пэтрэ зырызци, Зырыз дахэу гьэтиIыс... Лъапсэ, 29. 2. (9). Зэхуэмьдэ, зэщымыщ. Сьт лъэнкьы ирехьуи, мэкьумэшышцIэхэр, работэхэр зышиц, диныр аракьым цIыкур зэкьуэши зышцIыр, зэдэлэжьэныр араш, работэ муслъымэныр работэ чыриштэным и къуэшиц, муслъымэн къулейсызыр джаур помещикым жыжьэу зригьэкIуэлIэнукъым, ауэ шцымрэ помещикымрэ зэфIынуиц, я диныр зырызми. Хьуэпсэгьуэ нур, 177. Иужьым лъэнкьэ зырызу Тэрч областым хьыхьэу шцыта псори зы республикэ шцIыкIым, осетинхэм я гугьат Къэбэрдейр абыкIэ арэзы мыхьуу, я Iэташцхьэр кьэуэри жиIащ; ди шцIыр зэхэвгьуаишу ддэнукъым, залымыгьэкIэ ттефхьыну фи гугьэмэ, республикэм дыкьыхокIыжри хэку шцхьэхуэу дыкьонэ жаIэри. Лъапсэ, 88. Зэкьуэту, зым IэщIэхур зым кьышцтэжу, бзэкIэ зырызми, псэкIэ зыуэ бийм пэувынкэз, жиIэу араш Локотши и гум илгыр. Нал къута, 257. 3. (54). Закьуэ-тIакьуэ, зи бжыгьэр мащIэ, куэд мыхьэу. Губгьуэм кьыкIыжа цIыхухьу зырызхэр гур кьагьэуэвилэрэ шцIантIэм кьыдэлъадэ шцхьэкIэ, сьт шцIэн – кьэхьунур кьэхьуащ. ГушцIэгьуэ, 425. Темэн и Iуфэм Iута цIыхубз къомым яхуэгьейнт «хэкум и набдзэци» жыхуаIа илгьэпкъыр зэ кIуэдыгьуэу хым шцыхэкIуадэкIэ, уеблэмэ цIыхухьу зырыз кьэнамэ, я пыIэр кьекьухауэ тIысырти, «уэуэур си махуэщ» жаIэу гьуэзырт, хьыдэжэбз Iэдэжэми нысащIэ шцыгьынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дызэхуэмызамэ, ахэрэткIэ ди насыт зы хьункьэ» жаIэу хым зыхадзэрти зрагьэтхьэлэжырт. Лъапсэ, 5–6. Шцыхьэщхьэ хьуэрэ Iэхьуэр кьыдыхьэжмэ, я шкIэ цIыкIухэм хуээши жэмхэм буэу кьышцIадзэрт, ахэр куэбжэм кьэмысыж шцIыкIэ узарамым сабэр дэз хьурт, гу зырызи е нартыхуэ бзий къашиэу, е чырэ кIуар кьэкIуэжауэ шцхьэж и унэ екIуэлIэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270–271.

ЗЫРЫЗ-ТУРЫТИ (10). Бжыгьэ мащIэ хьуэ, тIэкIу-тIэкIу. Якьуб, а бгьуэшицIагьым игуэшауэ партизан зырыз-тIурыти иригьэтIысхаци, Чопракь ауз быдапIэ хьуауэ кьылгьэтиэри тIысыжащ. Нал къута, 253. ХьэщIэщыцым кьытыт абджыпс верандэм шыынэ макь кьышцIуащ, зиу кьэжануэ стIолым бгьэдэсхэр тэджурэ зырыз-

тIурытIурэ абы кIуаиц, Берьерэ Кодоевымрэ фIэКI кбэмынэу. Лъапсэ, 87. КбурIэнымрэ чытапымрэ кбеджэф зырыз-тIурытI уахузэми, нэхгьыбэм абы кбикIыр яцIэркбым. Мазэ ныкбэу щхуантIэ, 531.

ЗЫРЫЗЫХХЭ (20). 1. (7). Дэтхэнэми язырыз. СыщыцIыкIум сэ кбызжаIэрт: Лгэпкбэу щыIэм цIыху кбашцIэхуэм Вагбэу зырызыххэ яIэи, Ар ижамэ зейр унэхуу. Вагбэу. «Партыр ди пашэу», 7. Дауи мыкIыргбэнырэ: япэм зыгуэрэ зыкIэлблпыбжыу щытами, иджы игбуэтыр еиш, цэныбэжэ хуауаи, ицIэнур ицIэжыркбым, и Iэнэ лахэм Iэлбын зырызыххэ ярылбэи, и туфлбэитIри Iэнхуалгэм еицхуэ и лбашцхэр кбэидихуауэ лбэлэм фIэIуаиц. Лъапсэ, 24. 2. (2). Зэмыщхэ, зэхуэмыдэ. Ауэ кбэс лгэпкбэ зырызыххэ исиц, я хабзэкIи, я дуней тетыкIэкIи зэхуэмыдэу. Нал кбута, 257. 3. (11). ЗакбэуэтIакбэу. Приказыр урысыбзэкIэ тха цхбэкIэ, абы итыр нобэ ящыпээзэхэтэкбэми, кбэзыгурымбэуэ зырызыххэ фIэКIа кбашцIынуэкбэм. Нал кбута, 257. Мэрэмкбанхэ я ницIантIэр инци, дэнэ кбикIри дэхуэнуу, шхын жыпIэнууци – пэрыхбэтиц, дэнэ дежи уетIысылIэ хбунуи, IэнэцIу кбэкIуар зырызыххэици, ерыскбэыр здахын яцIэркбым. Мазэ ныкбэу щхуантIэ, 582. А унэм зи цIэ фIацар цIэмыхбэ дэнэ кбэна, нэбгбэуэцIэ теплбэакбэм, зыщIари кбэзыхащIыкIари зыщIэу щыIэр зырызыххэици, уеуицIкIи кбэбжаIэнуэкбэм. Лъапсэ, 78.

ЗЫРЫЗЫХХЭУ (17). нареч. 1. (9). Зырызурэ, зыщIымыгбэуу. Зырызыххэу [Дыгбэмрэ Мазэмрэ] уэдум итици, Хуркбым нурхэр зэлэIэс. Дыгбэр мазэм и гбусамэ... «Вагбэу махуэ», 369. Ахбшэ паицIэ кбэмыр зэкIуэцIымыхун цхбэкIэ зырызыххэу хбэдан цIыкIуэ ипхащ Елдар, итIанэ Саримэ хухидыкIа джанэр цыгбыххэт, и гуфIакIэм дэзу дилбхбэиц. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 230. 2. (8). Зэмыщхэу, зэхуэмыдэу. Лгэпкбэ зырызыххэу зэхэдзаци тIу зэгурьIуэу бгбэуэтынукбэм, командэ птымэ, дахэ-дахэу кбэагурьIуэмэ зыгуэрти. Щынэхужыкбэуэ, 69.

ЗЫРЫЗЫХХЭУРЭ (18). Еплэ зырызыххэу 1. Хбэиджэбз цIыкIухэм я ужэ дьидэ итым деж цаухыжу я цхбэцир ятIэтэжауэ, и нэхбэбитIыр зэрыфейцейм фIэКIа дэбгбэуэн щымыIэу зырызыххэурэ тырку ныбэфым и Iэнэм щIигбэкIырт, я джанэр дрихбэйурэ я щIыфэм еплбэрт, я нэгум щIэплбэрт: литIым уээдыгбэ яIыгбэу кбэагбэнэхуэ, мо тхбэмыщIкIэ цIыкIухэмэ зраусыгбэуэджэ хуэдэ защIми, абы цхбэкIэ кбэимыганэу. Лъапсэ, 36. Ирнэ ерагбэпсэрагбэкIэ тIуэпсэ зырызыххэурэ бьдыщыэр сабийм и жбэм жбэдигбэаткIуэрэ ипIаиц, нэхэ ин хуухукIэ. Нал кбута, 278.

ЗЫТЕГБЭКIЫЖЫН (зытрегбэкIыж) лбэI. (1). Пшыныжын, щIыхуэр етыжын. [Исуф:] Ахбшэ кбэзатмэ, ди щIыхуэр зытедгбэкIыжыници, «Илал-мультэкбэ!» Лэчымэ, 391.

ЗЫТЕГБЭЩIЭН (зытрегбэщIэ) лбэI. (3). Зыгуэрэм утешцIэу зыгбэщхын. Щэрданымрэ Аралтымрэ я псалбэр яухыху, лыжбхэр я башым зытрагбэщIауэ зэхэтиц, я цхбэр

кбэIэту кбэмылбэу е замыгбэхбэйуэ, ауэ я жбэм бахбэ кбэжбэдихумкIэ кбэащIэрт я лбэир кбэызэрыкбэуалбэр. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 292. [Дэфэрэдж:] – ЦIыхубзым и нитIым нэпсыр цIэз хуауаи, кбэицIэжри и нэкIуицхбэ кбэуцIыпIтам кбэителбэадэри и цхбэц фIыцIэ цIакуэм хуэдэм хэуаиц, сэ си нэпсри схуэубыдатэкбэми, езымгбэлбэагбун цхбэкIэ зытезгбэщIати, игу цIыкIур кбэызэреуэр зэхэсхырт. Лъапсэ, 22. Вагбэмбэжбэу дэтыр зэрыдэту и фочыр кбэицIэтым, шур кбэауэри кIэщIу кбэигбэшу цIэпхбэуэжыну арати, гбукIэр и фочымкIэ мо шым зытезыгбэщIэу зи пхэр кбэзыгбэштIеям еуэри езыр цIэтIысыкIыжаиц, фочыр цIэгбэжкбэуэуэ. Лъапсэ, 106.

ЗЫТЕДЗЭН (зытредзэ) лбэI. (1). Зыдзауэ зыгуэрэм зытегбэхуэн, тегбэуэлбхэн. Турбинэшхуэм гудзэ хэлбым Зытызодзэ бгбэкIэ лбэицу. Терек. «Партыр ди пашэу», 120.

ЗЫТЕДЗЫН (зытредзэ) лбэI. (3). Уи пкбым зыгуэр тегбэхун, зытепхуэтын. [Алдыжыкбэу:] ЦIыхубзым шхыIэныр зытридзри пIэм кбэитIысыхбэуэ и нэ нащхбэуитIыр кбэихуу кбэзыоплэ, сызыIуридзэу сшыхынэм хуэдэу кбэызэкIуэкIауэ. МелыIыч, 443. Дакбэикбэ дэкIыху Iуэизэ иищачаиц, иужбым и цхбэр уназэри, и кбэжбэын кбээкIуауэ, кIишнуи хузэфIэмькIыу уицIэр зытридзэнуу кбэиIэбэрэбыхбэрт, арицхбэкIэ и кбэарур хурикбуртэкбэм, мыдэкIэ Чачэ уицIэр иIыгбэуу щытти. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 72. ИтIанэ [сэлэтым] шхыIэныр зытридзри пIэмэ – и кум нэс лбэакбэуэ лбэныкбэуэр пытыжкбэуэ. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 178.

ЗЫТЕКIЭЖЫН (зытрекIэж) лбэI. (1). Зыгуэр кбэызэкIыхыжын (п.п., псы). Дэфэрэджэ и кбэжбэын кбэакIуэ хуэдэу зецI, хуэи кбэыхыхбэуэ фIэКI умьыщIэну зеукбэуэдий, зыгуэрхэр кбэбжэ, и цхбэр блыным иреудэкIыжэ, и щIалэ цIыкIур фIэмьIуэхужэ хуэдэу, «псы» жиIати, фэндыр зэрыфэндэу иратауэ хбэлэчу зытрекIэжэ. Лъапсэ, 42.

ЗЫТЕЛБЭФЫН (зытрелбэф) лбэI. (2). Пльэфурэ зытехын. Саримэ шхыIэныр зытрелбэфри мэгуфIэ: и нэгум цIэтиц Елдар. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 192. Хбэбибэ кбэуэIэбжбэици, и IэлбэщIыр зытрелбэф, ищIэр имыщIэжу. Нал кбута, 213.

ЗЫТЕЛБХБЭН (зытрелбхбэ) лбэI. (2). 1. (1). Зыгуэр зытеубгбэуэн, зыгуэркIэ зыщIэхумэн. Кбэуажэ гбунэ дьидэм деж зы ницIантIэ гуэрэм дэлбэдати, хбэжэ цIыкIуу кбэыкбэуэжри кбэуажэхбэр зыщIигбэбырсеяуэ банэу щыхуежбэм, Сеймэныр IуэмкIэ мажэри бэкхэ пIанэпэм дэлэ шкIэм дежкIэ зедэ, шкIэм игбэщIэба мэкбур зытрелбхбэ, арицхбэкIэ техбэагбэуэ зытехбэм хуэдэу мэкIэзыс. Лъапсэ, 51. 2. (1). зэхэ. Зыгуэрэм кбэуаншагбэр зыхуигбэфэщэжын, езым кбэуаншуэ зылбгбэжын. КбэхбэуэащIэри езы Елдар хуэдэу зытезылбхбэни дэнэ кбэицхын. Хбэуэпсэгбэуэ нур, 228.

ЗЫТЕМЫГБЭКIУЭН (зытригбэкуэркбэм) лбэI. (2). УимыкIуэту кбэобгбэрыкIуэм пэщIэтыфын. Адакбэ хужбым и нитIыр кбэицIихуа пэтрэ, адакбэ купраузыр зытригбэкуэркбэм. Бабыщыкбэуэ адакбэпщ, 481. Зытумыгбэкуэуэ жын

джаурыр, - жиЛурэ абы кыфЛиггэкЛиртэккым Инуси, ари сьмаджэм зэхимыцЛыкЛыжу, и фэр пыкларэ хьэдафэ кытеуауэ хэлэ мыхгумэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 74.

ЗЫТЕМЫГЪЭПЛЪЭН (зытригъапльэрккым) лъэЛ. (1). Земыгъэлыгъгун, зыгъэпщкЛун. Жыраслээн и фызыр цлэст, арицхьэкЛэ цЛыху зытригъапльэртэккым, я гуэцыжь кЛыхым Деникиным хузэхуаиэса дзэм цыцу зы отряд цЛыкЛу хуэдиз цлэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

ЗЫТЕПШЭН (зытрепЛэ) лъэЛ. (3). Зыгуэр уи пккым теплэн, тепхьуэн, зыгуэркЛэ уи пккыр цлэхьумэн, шлэуфэн. Шхьэгъубжэ закьуэри гъэбыдауэ кыцицЛэлац, [фызыжькым] и цхьэр диггэжу кЛин и гугъати, цымыхьужым зыхэлта пЛэмкЛэ ныцжери бацэ уэниэкур зытрипЛэри зиудыгъуауэ дурэшим дэсурэ кэмэхаш... Гүшлэгъу, 424. [Алыджыкьуэ:] Цыхубзым зиггэгусуауэ зиггазэри блынм зыкЛэриукауэ шхылэным зыциуфаш, сэ шхылэн цлагъуэ стемыпЛауэ сыкыганэри; сыкьэтэджу си бэлгтоужьыр зытезмьпЛэу хьуаккым, шхылэн цлагъым сыкыныцхьутэн папцлэ, сэшхуэм адэкЛэ сыцхьэдэмыхьу хьунутэккым. Мелыгыч, 444. Аргъуейри кьадым деж кЛуэмэ, езым и зэрани, пцлэнабзэу унацхьэм телгы, шхылэн зытрипЛэмэ, зэфЛэлац. Аргъуей, 388.

ЗЫТЕТ: ЗЫТЕТЫМ ТЕМЫКЫН (1). И мурадыр имыхьуэжын, езыр зэрыхуейуэ ищын. И хьэл-цэнкЛэ ткЛийт, зытетым пхутекЛынтэккым, Луэху иукуэдиямэ шокьу жиЛэу нимыггэсауэ циггэтынтэккым [Инал]. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 509.

ЗЫТЕУБГЪУЭН (зытреубгъуэ) лъэЛ. (4). 1. (3). Зыубгъуауэ зыгуэр уи пккымкЛэ цлэхьумэн, цлэуфэн. Анчарэ заныцЛэу зытриубгъуац, жейуэ цыс и нысэр иггэгужьейуэ. Нал кьута, 217. Шхылэн цлагъым зыциуфэри и хьыджэбз цЛыкЛум зытриубгъуац [Иринэ]. Нал кьута, 229. Иринэ, кхгъухьлэатэхэр щилгъагъум, заныцЛэу зыхидзаци, и сабийм зытриубгъуауэ. Нал кьута, 222. 2. (1). Зыгуэр уи пккым тепхьуэн, зытедзэн. Анчарэ зытес цлакЛуэр кыцилггэфри зытриубгъуац. Шынэхужьыкьуэ, 53.

ЗЫТЕХЫН (зытрех) лъэЛ. (1). Уи пккым телъ, уи щхьэм флэлъ гурэ флэхын, телгъэфын. А фызыжь кЛэлггэфыр пцлэнтЛэм кыдыхьэху, и дамэр гуэлэлу бггэжь гурэ кыдэнцхьэу Лу кыфЛэцЛырт, сьту жыпЛэмэ я нэхъ хуабэ хьуами Чачэ и цы лэлгэцл иныжьыр зытрихьыртэккым. Хьуэпсэгьуэ нур, 271.

ЗЫТЕШЭЦШЭН (зытрешашлэ) лъэЛ. (1). Зыпшэцшэу зыгуэрим зыхуэггэщхьын, зыхуэшин. И шэнтицхьэгурэ гьунэггьуэ бггэдиггэкЛуэтауэ, нэмзэыбзэр цэхуу кыибжурэ сьмаджэм зытришашлэрти епцэрт, Гуэр хьэлыгъуанэм ецхьу хьурей ицЛырт [молэм]. Хьуэпсэгьуэ нур, 69.

ЗЫТЕШЭТЫКЛЫН (зытрешэтыкЛ) лъэЛ. (2). Зыгуэрим уи пккыр телгэтыкЛын. Ерул джану лгэрыггым иувэрэ зытришэтыкЛмэ, «сархь», пцлэгъуалэр езыр-езыру кьэувылэрти,

«немыкЛуалЛэм етхьэкьунуц» жиЛэу Ерул и псалгэр иухмэ, ежьэжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. Хьэжыр унэм кызырщыцЛыхьэжу, тЛэкЛу зытришэтыкЛ хуэдэу зыцЛри, хьуцлэ нэциЛу жиЛаш. Хьуэпсэгьуэ нур, 72.

ЗЫТХУХ (4). Тху, хы хуэдиз. [Алыджыкьуэ:] ПцлэнтЛэм сызэрыдыхьэу сыцЛыхуауэ лгэбакьуэ зытхух нэхьыбэ схуэмыхьыжу пхгэ гьумыжьыр хыфЛэдзэри сыбауэ-сыбапцэу хьэмбыЛуу сытЛысац. Мелыгыч, 439. Революцэм и пэкЛэ унэр Куимзэокьуэхэ яцыц гурэри ириггэцлат, тЛууэ зэтету, и цлагъыр пэи инышхуитЛрэ сату цацЛу, и цЛылуэр пэи зытхух хуэдиз хурэ бынунэр цлэсу. Зи лгэрыгыпс тлыгъа, 522. Тембот Лу нэхгэр илгэс зытхухкЛэ нэхьыжьт, итЛани зэныбжьэгьу хуэдэц. Хьуэпсэгьуэ нур, 286.

ЗЫТХЪЭЩЫН (зетхьэщл) лъэЛ. (6). Уи напэ, уи лэхэр тхьэщын. Езыми [Исуф] зытхьэщлц, кьабзэлгъабзэу зыхуэпэжц, шхэри ешаеллауэ зэггэжаш. Лэчымэ, 395. Гуацэм и бостеижьым кыхащЛыкЛыжа бостей нэхъ дахэ дьдэу илэр хьыджэбз цЛыкЛум [Тинэ] цитЛэгъат, кьабзэбзэу зытхьэщлри и цхьэцым лентл хужь хицлат. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 523. Шыжь жьакЛэ хужьхэм я лгэнкЛанлэр драггэдждэзэуэ псы хуабэ тЛэкЛу мэжджытым пэмыжьыжьэу ежэхым Луу андэз яцтэрт: лгакьуэр псым хаггэлгъадэрти, хуэм-хуэму, псалгэ зырызи зытадзу Гуэхушхуэ гурэ ялэж хуэдэу затхьэщлырт, я вакгэ гурэхэми псы наггэсырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 77.

ЗЫТЛЭКЛУЭ (1). нареч. Зымащлэрэ. ЗытЛэклурэ псори цыму екЛуэлац, итЛанэ Кьылышбийр мафЛэу кызыцлэнауэ дунейм тетыр жиЛэрт: - Хэт уэ [Жыраслээн] нэмыцлэ дьгьуакЛуэр? Хьуэпсэгьуэ нур, 117.

ЗЫТЛЭЩЫН (зетлэщл) лъэЛ. (8). 1. (7). Щыгыныр зыщыкын, пцлэна зыщлын. Анчарэ зымытЛэцЛу зиггэукЛуриац. Нал кьута, 283. ШхьэгъубжэЛунхьуэр Гузгъапхьуэ, - жиЛэри Раисэ Муратовнэ кьэтэджджыжаш, цхьэгъубжэ закьуэм цхьэгъубжэЛунхьуэр Гузгъуа пэтрэ, бжэр иггэбыдац, ваннэм цЛыхьаш, зытЛэцЛри халат дахэ дьдэ теубгъуауэ кыцилггэжаш. Лгэпсэ, 81. [Алыджыкьуэ:] Дахэ цЛыкЛум хуэдэу зытЛэцлц, джанэ-гьуэниэджд цлагъыцлэлэ флэкл сицымыгьыуи, сэшхуэр кысхц, пЛэм ситЛысхьэри сэшхуэ пцлэнар пЛэм ику дьдэм деж ислгъаш, сэшхуэ лэпцэр цхьэнтэ цлагъым хуэзэу. Мелыгыч, 443. 2. (1). зэхь. Зыггэхьэзырын. Флэфл-флэмыфлми псым зетЛэцЛыр, Игьуэлгъэхэну хым и куэцЛым, Игьуэлгъэхэнуц хым и куэцЛым, Цлэ илари, ецхьу джанэм, Тенджыз Гуфэм кыциггэганэ. Псыр шы щхьуантЛэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209.

ЗЫТЛОЩРЫПЦШ (2). ТлощЛымрэ щэщЛымрэ яку дэту хуаггэфащэ бжыггэ. ЕтЛуанэ махуэм Астемыр, Елдар, Бот сымэ шу гупыфл - зытлощЛырыпцЛым цлгьуэ - зэраггэпэщц, кьуажэм кьыытэр Исхьэкь лыжьым кыхуаггэганэри - макЛуэ-мэлгьей, зэдкЛуари здэжари ямыцЛэу кьуажэм дэклац. Хьуэпсэгьуэ нур, 269.

заквэри гээбыдауэ кыицлэклац, и цхвэр диггэжу кшин и гугвати, цымыхвужым зыхэлга пэмкэ пицжри бацэ уэшиэкур зытрипэри зиудыгъуауэ дуршым дэсурэ кэмэхац...[Дисэ]. Гушлэгъу, 434. Лэжъапэм кыкыжа нэужь, [Исуф] унэмкэ имыгъазу а кабарем зиудыгъуауэ, гу зылърымыгъатэу ицлэлэмэ, Назифэр зы бэлыхълажэу хуэпауэ кэфэри лэагапэ тлэклум тетци, кабарем ицэсу фадэм зигу кыггэжанахэри цыгуфлыву хыдждэбз дахэм йоплэ, я гурыупсыр кэажэу. Лэчымэ, 396. Кымыггэзэжу плэрэ Думэсарэ, жиэу, Дисы зиудыгъуауэ бжыхъ джабэм клэрыст и нитлыр кыжу. Хуэпсэгъуэ нур, 144.

ЗЫУДЫГЪУПЭН (зеудыгъупэ) лэмыI. (1). Зыушэхупэн. Куэд дэмыкыу фызыр кыицлохъэжри зиудыгъупэурэ гзуэлтыпэм кьоклуалэри кьоггуэлъыж, пэм хэлъыр и лыр ара и гугъэу. ВитI, 416.

ЗЫУЖЫЖЫН (зеужыж) лэмыI. (6). И узыншагъэр зэфлэувэжын, нэхыфI хвужын. Къетау лэпкэ зэрашэу нэф дьдэ хуати, кьуакIэ тлэклум дэхуэри зымыжыжыжу ллац. Лъапсэ, 111. Езы адакъэри пажъэм хэсац зиужыжыху, хэ тумэм и пэцилывыр цхэа кытезмычрэ, жиэу. Бабыщыкыуэ адакъэпц, 480. Сэлэтхэр кыизэллэжкIэ, зымы имыцлыву Армавир деж кыицагъуэта улэггэ зызыужыжыр гзуэлтыпэм иувауэ итиц, Iэ узыниэ лэныкыуэмкIэ натлэр шыгъыу. Хуэпсэгъуэ нур, 173-174.

ЗЫУЖЫН (зеужь) лэI. (14). 1. (5). Ефлэклуэн, зиубгъун. [Берие:] Арац, моуэ кьезгэжээнци; мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дьди фыкIэ кыитхуэупсэу зрыщытыр нэрылбагъу ицлу, Совет правительствэм кьэрал мыхъэнэшхуэ зилэ унафэ кыицтац, Севернэ Осетиэм зиубгъуа, зиужыа зэрыхуным теухуауэ. Лъапсэ, 88. Удз гэгъа кьудейр кьаицэ: зыхэт ицым зэрыхэту езым хуэдэ зэрымыт ицыналгэм пхырэ цыхэбгъэуэвэмэ, зиужыу жылэ кыпыкIэнукыым, дахэу кэггэгъаами, и тхъэмпэр пылэлыжынурэ клуэдыжынуц. Лэчымэ, 393. Дауи, абы [ихапIэм] фейдэ ин кьуитын хуейт, сыту жыпIэмэ кьалэжэ ицлэум махуэ кьэс зеужь, цызэхэзеклуэр куэд мэхъу. Хуэпсэгъуэ нур, 188. 2. (3). НэхыфI хвужын, үи узыншагъэр зэфлэувэжын. Япэм а санаторэ дахэхэм цыхум зыцаггэпсэхуу цытамэ, иджы госпиталь яцлацц, улэггэ хуахэр абы цаггэхвуж, нэхъ зыкэзыужьхэр хадэм итиц, пхэ лэакъуэ хвужауэ. Шынэхужыкыуэ, 36. 3. (6). Хэхуэн, клуэтэн; зиуэтыхын, и пIэ иувэн. Махуэм зиужыац, Хэбибэ сымэ гузэвэгъуэм хэту. Нал кьута, 285. Псэ зыхэти зыхэмыти Зи Гур гьуицIэм тклуэнс ириту, Жэщым губгъуэр кьеуцыхьыр, Кьытхуэмыщлэу кыициклухьыр, дьггэ хуабэм зымыужыу Шым аргуэру тесц акъужьыр. Акъужь. «Дамыггэ», 211. Пцэдджыжыым зиужьри дьггэр кьыдэклуэтеяти, бжыхъэкIапэм кыпылэл мылхэм псыр кыпытклурт е кыпыхурти цацэрт, жыгхэм клэрылэ мылри кыкIэрыхурт. Хуэпсэгъуэ нур, 312.

♦ **Гум зиужыын** (1). Еплэ гу I.

□ **ЛэпкыицIэ кыкIэрыхуаи лэпкыижэ зызыужыаи цыIэкъым** (1). Еплэ лэпкы I.

ЗЫУКЫЖЫН (зеукыж) лэмыI. (20). 1. (12). ЗыгуэркIэ зэуэжу зыггэлэжын. [Дэфэрэдж:] Езым и ныбжэгъу ицыхубзхэм я ицлыву унэм кызырщицлывуэ си паицхэм зыкьридзэри си лэакъуитIым лэпIэ иришэкIауэ зыкыскIэреукIэри кьегъыхуу кьеублэ: аборт сумыщIым, тIэу семыпIэу зыукыжыныц жиэу. Лъапсэ, 23. – Тобэ ярэби, Инус хвэжым и унэм бэлиэвыч сьмаджэ ицлэу ицIамэ, зиукыжынт, - гуиылэрт Бот, цы лэпкы зытемыт и цхвэм ицIэнтIэпсыр кьриллэцIэхуу. Хуэпсэгъуэ нур, 275. [Алэхъо] Абы гу лытауэ ара хуэниц зиукыжамэ зыицлывуыжар. Алэхъо, 57. 2. (8). зэхъ. Гугъу зеггэхын, бэлыхъ зытеггэлтын. Мэсхуэд сьмы зыщыгъуыр ицIэнутэкъым, ауэ я цыгъын тIэклур псыф хвужауэ заукуыжырт, Мусэ жьыхуиIэр яцIэу. Хуэпсэгъуэ нур, 52. Куэдрэ жей маицIэрэ жей [Ботэх] – Iзуэлбауэ гуэрым кьегъэуи: цыхъ ицлывуэ IэцIэклаци долгъей-кьолыхри машинэм кыкIын и гугъэу зеукыж. Лъапсэ, 77. ШIалэхэм я кьарур, лыггэр, Iэпицаггэр хыдждэбз цытхэм ираггэлгъагъун паицIэ заукуыжурэ ешат, арицхэжкIэ увылэн ядэртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 96.

ЗЫУКЪУЭДИИ (зеукъуэдий) лэмыI. (15). 1. (2). Уи Iэ, үи лгэ шэщIын. Зи дахаггэ игу ирихыым Ар еIусэм мэгузасэ: Хыдждэбз нэклур псыницIэу золгэ, Лыуэ ицIэтыр зэцIодие, Зиукъуэдиймэ ар мэщIэур, плырыпI гуэу зэуэ кьочэ. «ШIалэгъуэ шIыналгэ», 412. Дэфэрэдж и кьэжыын кьакIуэ хуэдэу зецI, хуэи кыыхыхауэ фIэкI умыицIэну зеукъуэдий, зыгуэрхэр кьебж, и цхвэр блыным иреудэкIыж, и ицIалэ ицлывуэ фIэмыгуэхуж хуэдэу, «псы» жиIати, фэндур зэрыфэндур иратауэ хвэлэчу зытрекIэж. Лъапсэ, 42. 2. (1). Зиужыын, жэпхын. [Хыдждэбзым] и Iэпкылэпкыым зиукъуэдиямэ, и фэ кыихамэ – зэфIэклац. Шынэхужыкыуэ, 19. 3. (6). ЗышэщIауэ екъун (гу с.ху. ицIэщIа шыр). Ауэр кьуэм дэлгэдац гур, дэггэзеигъуэ гуэр цынэсам, шитIми джэдум еицхуэ заукуэдияуэ гур дашырт, гур зэрыхэлгэр уагъаицIэу. Хуэпсэгъуэ нур, 301. Шухэр псори зонькыуэжур, Кьеггэлгъагъуэ Бот и ицIопыцыр, ИпицIэгъуэпIэным зеукъуэдийри Шыгуэум и шым япэ йоцыр Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 43. Зиукъуэдиймэ, зэцIэскыскыуэ, ГьуицI гьуэгуу тIуаицIэр кьеггэпсалэу, Маклуэр, маклуэр мафIэгу псыницIэр, Мылэжыныр зэдиIалгэу. Мылэжыныггэм и мафIэгум. «Дамыггэ», 234. 4. (1). Хэхуээн, зиубгъун, нэхъ ин хъун. Зызэупсэуэ зэзауэ кьэралхэм я ицлыву яхуэмыхуэмэжу яфIоклуэд е хоклуэдапэ, мыбдеж зауи бани хэмыту хэкум зеукъуэдий. Лъапсэ, 88. 5. (1). ЗыщIыпIэкIэ зыдзын, зыгуэр зыIэрыбгэххэн мурадым хушIэжкыун. Корей народ лэщыыр ицIокгур мамырыггэм, Уэ хей унэр бггэсу нафIэр ицIыбоггэст, Зауэм лэпысыр цыжэм арац уэркIэ фIыгъуэр, Сабий ицлывуэхэр жеймэ бомбэкIэ уоггэс, Уезуэну хэти уэри зоукъуэдийр, Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. Бжыдзэ инэралу... «Партыр ди пашэу», 139. 6. (1). зэхъ. Зиубгъун, шэщIа

хьун. Ныбжээгүү цауэр кээзышэжам я уэрэдэм зөүгүүдий: Шауэ махуэ ныдоишэ, Зыхуэтишэжыр Ицхьэхуктэ, Ицхьэху дахэр мэтэджыр, Ар цлэтэджыр ди цауэи, Лъапсэ, 118.

ЗЫУМЫСЫЖЫН (зеумысыж) лъэмыI. (20). Иуэху кьемызэгъ гуэр пщам, блэжым хуцлэгүүэжу кьэлүэтэжын. [Латифэ:] – Уи зактуэи, тIасэ, уэ зым фIэклI Дэфэрэдж зи цлэ хэкум искьым: дыцIэуицIаиц, зэдгэицIаиц, зыумысыжи нэхьыфIиц. Лъапсэ, 26. Зэанээзпхьур, зэактылэгүүэ зацI цхьэкIэ, тIури цлэгүүэжат, ауэ зауысыжын я гум идэртэкьым. Кьалэн, 433. Лу зэдкIуэнури зэдэжнури имыцIэу цыитт, мыбы псори ецIэ икIи илгээгуаиц, ауэ цыхьукIэ зыумысыжмэ, нэхьыфIиц, жиIа е и адэм папцIэ псалгэ гуанэ зэрыжиIар ара, сьтми Лу и гур зыгуэру кьэхури псори кьIуэтаиц. Мазэ ныктуэ цхьуантIэ, 595.

ЗЫУТХЫПШЦЫН (зеутхыпшцI) лъэмыI. (3). Зыгуэр зыкIэрыггэщэцын мурадкIэ зыгьэсысын. Шым зиутхыпшцIри, псы ткIуэпсыр псоми уэишым хуэдэу ятриутхаиц. Хьуэпсэгүүэ нур, 165. Хьэдэ цылгым ныхуэсакьыу Ныбгэдохэ хьэр хуэм дыдэу, ТIэклI йопэмыр сабий лъакуэм, ЗеутхыпшцIыр хьэм, зеудэ. «Тисей», 493. Махуэ шэджагүүэ хьуэуэ дьггэр кьатепсэмэ, хьэцхьэтеуэр жыгым зыкIэраггэщэцырт, заутхыпшцIырти, ерагьыу кьалэтыжырт гугуэ ехьа кьудамэхэр. Хьуэпсэгүүэ нур, 287.

ЗЫУЦЭПЫЖЫН (зеуцэпыж) лъэмыI. (1). ФIей зыщIыжын, зыгуэр зыщыхуэжын, зыутэжын. ЗепицIуэцэуэр хьэлэчыр и махуэу зиуцэпыжиац [Дисэ], шихьыни псы зэфэни имыIуэ. ГүцIэгүүэ, 426.

ЗЫУЦЭХУЖЫН (зеуцэхуж) лъэмыI. (28). 1. (18). Сабырыжын, увьIэжын, бэяужын, цыггэтыжын. Дэфэрэдж гуэцI кIыфIым ицIагуати, зиплгьыхь цхьэкIэ зыри илгээгунутэкьым, цIыху куэд зэрыцIэсым шэч хэлтэкьым, адэкIэ-мыдэкIэ хэт кьуггүүэ, хэт кьеггьыхьы, хэти гьыным иггээндэраицхьуэри зауцэхужауэ хьыдэжэб Iэджэ зэхэст. Лъапсэ, 32. Дунейм ехьыжа хьэжым и мылгькум цыицI Аралпми, Гьуумари кьадьми ялгьысри зауцэхужаиц, абыхэм ецхьу Нухьэлий кьылгьысар ихьумэу цысыфынунутэкьым. Хьуэпсэгүүэ нур, 146. Кьазмай и псалгэр Инал IэцIиудати, кьуицхьэ лыжыу кьури гьуэгуи кьызытызычам зиуцэхужауэ цыст, кьызырыкIуами, псалгэ зэрыжиIами хуцлэгүүэжа хуэдэт. Мазэ ныктуэ цхьуантIэ, 592. 2. (10). ЗыщIэлгэфыжын, зыбзыщIыжын. Пэжыр жытIэмэ, езы Нартыхур кьулыкьуицIэкьуу цымыту, нэхэ тегуишхуауэ Иуэхум и ужь итыггэатэмэ, зыгуэрхэри хуэзэфIэкIыну кьыицIэкIынт, ауэ «кьомыггэхьей абы хуэдэ Иуэху» жиIуэ лыицхьэу цIыр цыпачым хэлIыфIыхьа Микоян цыжиIэм, Нартыхум зиуцэхужаиц, кьытхуэнам зридггэжгьум нэхьыфIиц жыхуиIуэ. Лъапсэ, 83. И пьсьмор КIурацэ и гуфIакIэм дэлэт дьуэм ецхьу, арицхьэкIэ абыи кьыгурыуат Анчарэ пIыи цIиуисри, зиуцэхужаиц. Нал кьута,

289. Модрей кIэрахуэуэ зиIэхэми зауцэхужаиц, уеблэмэ щэху цIыкIуурэ я унэ ираггэхьыжаиц, Алий зэхуишэсу фIыуэ кьегия нэужь. Зи лъэрыггьыпс тIыггэ, 531.

ЗЫУЦЭХУН (зеуцэху) лъэмыI. (58). 1. (38). Иуэлгьуээншэ хьун, щэху зыщIыи. И адэр жэцIыбгым фIэкIауэиц кьыицIысыжар, зэанээзпхьум жейнэпцI зацIауэ зауцэхури хэкIуэтауэ кьэсыжам гу лъамыта хуэдэу зацIаиц, арицхьэкIэ ар зэрыицIэкIыу, хьыдэжэбзым и анэм зымы емыуицIу дохутыр жэри кьыишаиц. Лъапсэ, 27. Сыкгэатэджу цхьэ сьицIэмькIыжрэ, жиIуэ зигукIэ жызыи яхэту кьыицIэкIынт, арицхьэкIэ, Инал фIэлIыкIырти, зауцэхуауэ цыст. Мазэ ныктуэ цхьуантIэ, 587. [Алыджыкьуэ:] Мы кьэггүүэлгьам мурад гуэр иIуэ пIэрэ, жыхуиIуэ цIыхубзыр кьызыжэуэ зы тэлэикIэ хэлгэиц, зымыггэхьейуэ, сэ зыуцэхуауэ сьицIыицIылыр кьыгурымыIуэу си дэжкIэ зыкьыицIыггээм, сэхуэм кьелүсэри зацIэу кьэскIаиц: – Мыр сьт? Мелыгыч, 443. 2. (15). Шьхьэусыггүүэ гуэркIэ гу зыльумыггэтэн. Баш кIыыхь зыIыггым картэм телэбзурэ кьареггэлгьагүүэ: – Мис мы кьуэладжэм дэж танкыр жэцIыи цызыэхуосри зауцэхуауэ дэси, сигналым кьыпэлгүүэ. Лыггэ, 410. Езыми [Берие] фадэм и гур кьыггэжанауэ, и нэр псыэ ицIэкIа хуэдэ, кьылыдыкIыу, хьыдэжэб дахэ дьыдэхэр кьыбггэдыхьэрэ шхын кьытраггэуэвэмэ, е теицэч нэцIхэр цытрахьыжкIэ, и гурьлүпсыр кьажэу, ныжэбэ си гуэ хэлгьыну дэтхэнэрауэ пIэрэ, жиIуэ, хьэцэхурипхьуэм ецхьу зиуцэхуауэ, нэбгьуэцIэ яхэдэрт, и псэм кьыхыхьы и пэшыи цIриггэишэну. Лъапсэ, 86. ШьыфI зиIэхэр гузавэрт, дьыгуакIуэм и цлэ итIуэм кьыидэдыггүүэиц, жалэрти, дьыгуакIуэр зэхуэпсэн шы зымыIэ нэхэ кьулейсызхэм – «дэ тфIадыггун диIэкьым», – жаIуэ зауцэхурт. Хьуэпсэгүүэ нур, 83. 3. (5). Iэсэ хьун. Нэпкэ лгэжэм уэсыр кьэрепхьых, Шофийр ар бгыицхьэм, зэм кьоггьых, Зэм зеуцэхури мэкIуэдэж, Нарт шум зыпшицIми кьыкьуоуж. Борэныр бгыицхьэм. «Шум и гьуэгу», 28. Алий-бей и уэрэди жаIуэ цытаиц, мыбы хуэдэ псалгэ хэту: «И Iэр илэтмэ, хьым зеуцэху, зиуцэхуамэ, пшэр еггэпсалгэ...» Лъапсэ, 40. Псы цIыкIур Iуэлгьауэ имыцIу, зиуцэхуауэ хуэдэу, йокIуэсэх. Хьуэпсэгүүэ нур, 226.

ЗЫУЦЭЖЫН (зеуцэж) лъэмыI. (1). УIэггэ зыщIыжын. И гьусэр Iукауэ кьыггээзгьыху, [сэлэтым] и пьIэр псыф ицIри и куэм трилгьыиц, ар зытелгьым дэж фочкIэ еуэри езым зиуIэжаиц, си гьусэм кьыггээзжэмэ, сьIуилгэфьыжыниц жыхуиIуэ. Шьнэхужыкьуэуэ, 71.

ЗЫФЫЩЫЖЫН (зефыщIыж) лъэмыI. (9). 1. (1). Уи щIыфэр, щхьэц с.ху. кьычыжын. ШIалэм [сэлэтым] зыфьыщIыжырт, и цхьэцири кьричыжырт, и куэ тыкьырым нэпсыр телгьалгүүэ. Хьуэпсэгүүэ нур, 179. 2. (3). зэхь. Зычэтхьэжын, кIийн. Нурхьэлий, ажэ жьакIэ хьужауэ, цыггьым фIэкIа хьэм щичын имыIэмэ, зэфыщIыж. Хьуэпсэгүүэ нур, 52. Гьуумар и гур заггэртэкьым, арицхьэкIэ абыи зыри хуэзэфIэкIакьым, Нурхьэлий старышнэр илгээгүүэ – хьэм ецхьу пцIуэуэ

хуежэрти зифыцЫжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 240. *Инус зифыцЫжырт, зыкьыЛэцИууду кьежэну и ужь итт, арицхьэклэ Елдар кьигьаКлуэртэкьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 76. 3. (4). зэхь. Хуабжыу зыхьунцлэн; егъэлеяуэ губжын. Армырмэ, Сэлимэ (*арат хьыджэбзым и цлэр*) кьыкЛэлъыкИуэр, кьыцЛэуицлэр куэднунут, абы ицЫлуужкЛэ хьыджэбзым суд Луэху кьылъыкьуэклмэ, следователь сытхэри кьэКлуэнкЛэ мэху, уеблэмэ сэр цхьэкЛэ зэхьжаЫкИуу зэхэсаиц «и цхьэм цошынэжри зефыцЫж» жалэу. Лъапсэ, 22. А псалъэмакьыр зэгуэр Елдар кьигьэхьэати, Инал идакьым: – Ди жагьуэгьум зафыцЫж цхьэкЛэ, си пилэм зыц кьыэхуауи кьысфЛэлуэхунукьым. – жиЛэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 574. Шлалэ цЫкИуэхэр зэрыгъэдыхьэхьыу, афицарым зифыцЫжы хууцЛэу, зэ зым бгъэдэлъадэрэ ехьуэн, и ИэитЫмыр игъэдалъэу, сэлэтхэри кьэгубжыауэ я нэм цЫ имылаагьужу, кьагурьлуэми кьагурьмылуэу зыкьыфЛагьэцилу кьауицхьырт, уэсир зэхуатэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 301. 4. (1). зэхь. Егъэлеяуэ Луэху гуэрым егугьун. ХьыбарыфЫр лъэлэсаици Шыхьуэм, Лэхьуэм зафыцЫж. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34.

ЗЫФЛЭГЪЭЩИН (зыфлэгъэщл) лъэл. (1). Кьызыщыгъэхьун. *ИмыцЛэ хуэдэу зафЛигъэщлми, абы иЦэуицлэр нэхь зылъэкИц.* Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 135.

ЗЫФЛЭЩИЖЫН (зыфлэщыж) лъэл. (3). Цлэ зэтыжын. *«Къэрал джатэ» зыфЛэзыщыжауэ ицыта Залымджэрий гуэгуи хуэээм кьыукИуу зэрыцыттам текЛатэкьым, а хьыбарым шэч кьытезыхьы цылэт, арицхьэкЛэ кьыздикИыжари кьыздихужари ямыцЛэу, борэным кьыздихьа кьуаргъыжыым еицхьу, Нурхьэлий жылэм кьыдыхьэжаиц...* Хьуэпсэгьуэ нур, 147. [Алыджыкьуэ] Шхьэлым сэ сыкьызэрыкИуэу, цхьэлтетым «директор» зыфЛэицыжаиц, сэ Лэпыдлэпэпыдзу сыкьыуагьэКлуауэ кьылъытэри. Мелыгыч, 468. Ар псоми фЫуэ яцЫхуу полицэ ушаскЛэм и тету «Къэрал джатэ» зыфЛэзыщыжа Аралп Залымджэрийт. Хьуэпсэгьуэ нур, 87.

ЗЫХЭБЖЭН (зыхебжэ) лъэл. (2). Зыгуэрхэм уэри захэплъытэн, ящыц зыщлын. Уэрэдусым захьызобжэ, си ИэнатИи зым пэзмыцИ. Шлакхьуэ Лыхьэ лъымысами... «Вагьуэ махуэ», 314. Сэ гьуэгуу Лэджэ зэтысчаиц, Зеклуэнишэу Клуахэм захьызобжэ, Гьуэгуанэ хьэлъи схуэишэчаиц. Пасэрэй хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362.

ЗЫХЭГЪЭГЪУЭЩЭЖЫН (зыхегъэгьуэщэж) лъэл. (3). Зыхэгъээрыхьыжын. *Лу и нэКлуитЫр плъыжьыбзэ хьуаиц, абы гу лъытэжа хьунти, зыхигъэгьуэщэжыну шым елгъэдэкьэуаиц.* Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 524. Лу и цхьэр кьыфЛэхупаиц, зыхигъэгьуэщэжын и хьысэпуи, физ пцафЛэм цытхьуаиц: – Матренэ шхыныфЛ тхуэцИ ныцхьэбэ, – жиЛэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 603. ЗыгуэркЛэ захигъэгьуэщэжын и хьысэпу, япэ и цхьэм кьыхьа хамэбзэ псалгэ кьыжьэдэхут [Жансэхуэ]: – Ансамбль. Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 556.

ЗЭХЭГЪЭКЫЖЫН (зэхегъэкИж) лъэл. (2). Зэхэхьыжын, зэхэщыпыкИыжын, зэпэщхьэхуэ щлЫжын. *Къэралхэм я гьунапкьэракьым бзэм и гьунапкьэр – а тИур зэтемыхуэмэ, уиЦызэныкьуэжкьун цыЛэкьым, дуней дызытетым цЫхур зэхегъэгьуэ, зэхегъэкИж, цызэхигъэкИжкЛэ хьэдзитИ зэмьЛэужьыгьуэр зы нэм исынкЛэ мэхуэ Лэджэри.* Кхьэлэгьунэ, 379.

ЗЫХЭГЪЭНЫН (зыхегъээн) лъэл. (2). Кьыплъымыслауэ зыкьэгъэнэн, зыгуэрхэм зыхэгъэкИыжын. *Шымыхьум, езы Сосрыкьуэ зыхигъэнынт, ихьуэри хьэлыгьуанэ бла псо кьахиудаиц.* Мазэ ныкьуэ цхьуантЛэ, 557. Жылэм зэбрахым зыхэгъэнынкьым, жиЛэри Мусэ выуитИ кьыхури кьэсаиц, лъыцЛэ сытхэри игьусэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 50.

ЗЫХЭГЪЭПЩКЛУЭН (зыхегъэпщкИуэ) лъэл. (2). ЗыщлпЛэ зыхэгъэкИуэдэн, укьамылъагьуэ зыщлын. *Абы ицЫлуужкИи кьэуицИи сыти шымылуэ нартыхум зыхигъэпщкИуауэ Клуэсэжаи кьахэКлаиц.* Нал кьута, 213. [Фэуаз:] *Иджы аргуэру пшахьуэм зыхэдгъэпщкИуэу пицыхьэцхьэ пиЦондэ дыхэлъын хуейиц, дыкьамылъагьун цхьэкЛэ.* Хьэщлэ лъапЛэ, 403.

ЗЫХЭГЪЭХЬЭН (зыхагъэхьэ) лъэл. (1). Зыгуэрным кьыпхэтыну Лэмал етын. *Гинекологие жыхуэпЛэр иЦыналгэ цхьэхуэм хуэдэиц, уеблэмэ жьыгь бзу тЫсыпЛэм еицхьыц, зым и абгьуэр лъагэу, адрейм ейр нэхь лъахьыиу яцИми, нэгьуэцИ кьуалэбзу зыхагъэхьэнукукьым, конфликт гуэрхэм кьахэхуэми, езыр-езыру зэгуроЛуэж, сыту жыпЛэмэ, я «щыкьуныр» кьызыхэкИыр зыц – цЫхубз лъэпэрэпэхэр ариц.* Лъапсэ, 13.

ЗЫХЭДЗЭН (зыхедзэ) лъэл. (13). 1. (12). Зыдзауэ зыщлпЛэ хэлъэн, хэпкЛэн, хэлъэдэн. *МафЛэ кьыцЛэнар игьэункИыфИын и гугьэу ныбапхьэкЛэ зыхэзыдээр япЛытИ е мафЛэ кьыпихым шыр егьаицтэ.* Лыгьэ, 412. *АрицхьэкЛэ Нурхьэлий, делэ хьуам еицхьу, Луэгуэм зыхидзэри ныкьуэс хьуа чыцЫр хьэуазэ иЦагьым кьыцИлгьэфри, езыми мафЛэ кьыцЛэнауэ, мафЛэм кьыхэкИыжаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 207. *Темэн Луфэм Луа цЫхубз кьомым яхуэгьэинт «хэкум и набдзэиц» жыхуаЛэ илгьэпкьыр зэ Клуэдыгьуэу хым цыхэкИуадэкЛэ, уеблэмэ цЫхухьу зырыз кьэнамэ, я пЫлэр кьекьухауэ тЫсырти, «уэуэр ди махуэиц» жалэу гьуэгьерт, хьыджэбз Лэджэми нысаицЛэ цыгьынкЛэ захуэнауэ «дунейкЛэ дызэхуэмызамэ ахьэрткЛэ ди насыт зы хьункьэ» жалэу хым зыхадзэрти, зрагьэтхьэлэжырт.* Лъапсэ, 5–6. 2. (1). Зыхэлубэн, гьуэлъын. *Иринэ кхьухьлгьатэхэр ицлгьагьум, заныцЛэу зыхидзаиц, сабийм теубгьуауэ.* Нал кьута, 222.

ЗЫХЭМЫБЖЭН (зыхабжэркьым) лъэмыл. (1). Зыгуэрхэм я бжыгьэм хамыгьэхьэн. *Кодоевым я гьунэгьуэ Кьэбэрдэи-Балгькьэр хэкум и Иэтацхьэр кьэригьэблэгьа цхьэкЛэ, кьэмыкИуэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, стЛол кланэ дьидэм деж ягьэтИсауэ, екли фЫкИи псалгэ кьыжьэдэмыкИауэ, икли езыми емьуицИауэ цысиц, зэрыфагьуэм нэхьэрэ нэхь фагьуэж хьуауэ, и хэкум пача цЫр и гум кьыцИитхьыу, цЫхум дауэ я нэгьуэ сицЛэплгьэжын*

жилуу и цхвэр здихын имыцлэу, иших ирифи цымылэу, и гур клуэдытат. Льяпсэ, 91.

ЗЫХЭМЫГЪЭЗЭГЪЭН (зыхиггэгъуазэрктым) лъэI. (2). Зыгуэрым зыкъемыгъэщIэн, зытемыгъэхъэн. [Алыджыкгуэ:] Сиггусэм, дауи, гукъыслытаиц. ИтланимактымкIэ узыхиггэгъуазэрктым: – Ужейр? Мелыгыч, 458. – Сэ сылуэмэ, къалэдэс, ауэ сымти сылуэрктым, – жиIэри Джэлил ныбжэгъуэр зыхиггэгъуазэрктым, – куэдрэ зумылгъэфыху клуэи, бабыц джэдыкIэм тегъуалгъхъэ. Бабыцыкгуэ адакгъэщ, 487.

ЗЫХЭМЫГЪЭЗЭГЪЭН (зыхиггэгъуазэрктым) лъэI. (11). Зыгуэр зыгуэрым хуэмыдэн. Шэрдан Берд и шу ггусэм и унэр кэрицэрт зы уанэфIкIэ, арицхэкIэ лыжыым зыхиггэгъуазэрктым, «си натIэ ездэкIыну уи унэр, сымт зэрысыцIыну?» Хуэпсэгъуэ нур, 303–304. МылэтицIэлгъатицIэ хъыджэбзэхэмхэтктымжыIэ, дэтхэнэри къацитэ – уанэгу цхъэнтэ хидыкIыфынуиц, «тхъэлухуд» жиIати, тхъэлухуд фIэкла къэсиактым. Тьрку ныбэфми зыхиггэгъуазэрктым [Лыубыдыр]: – Сэ шы сышэсырктым, гум ситIысхъэфацэрэт. Льяпсэ, 37. АрицхэкIэ Дэрдэхэ лъэпктым я нэхъыжыи нэхъыци зыхиггэгъуазэрктым:– ИгъацIэм пIцы сымыпсауэ сымт цIэзупыр? Хъэсэпэхумэ, 419.

ЗЫХЭМЫЦIЭЖЫН (зыхицIэжырктым) лъэI. (3). ШIыIэ, хуабэ с.ху. хуэзэхэмыгъэкIыжын. Дэфэрэдэж зыцыгуэрын цымылэу арати, лъэI ктымыгъанэу псы Iуфэу мацIэ дыдэу уафэ лъацIэм цIэлплагъуэмкIэ къуикгуэдиуэ къолэ. псы цIыIэри зыхимыцIэжы. Льяпсэ, 53. ПцIантIэм дэт къомыр шалгъагъум, мо тIуми нэхъ псыницIэ зацIаиц, Тембот и лъэдакэр плъыжыбзэу гъуанэ хъуа гуэнырырктым кыплъырт, итлани, здэклуэр апхуэдицIэ фIэгъэцIэгъуэнти, цIыIэр зыкIи зыхицIэжыртэктым. Хуэпсэгъуэ нур, 152. Махуэ къэс Iузиэ и узыр хэкуатэ фIэкла нэхъыфI хуэртэктым, езыри мычэму бэгъырт, зымыгъэзэжыфу пIэм кыхэнэжауэ, и цIыфэми зыхимыцIэжы анхуэдэт. Хуэпсэгъуэ нур, 68.

ЗЫХЭНЭН (зыхенэ) лъэI. (2). Къэгъэнэн, хъэл уэса гуэр зыхэдзын. Инус хъэжыр цIыху къуабэжыабэ гуэрт, хъэжыицI кIуэуэ хъэж ишIа цхъэкIэ, и хъэлыр зыхинатэктым, игъацIэм зыгуэрым фIэмынэм ишхар и дзэжэ дэмыхъэу арати, зэрыцытауэ къэнэжаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 63. Хъэм дыгъужь хъэлыр зыхимынэ, Хамэ цилгъагъуэ кышохутэ. Хъэ. «Дамыгъэ», 80.

ЗЫХЭУБГЪУЭН (зыхаубгъуэ) лъэI. (1). зэхъ. Зыкхъуын. Абы кыкIыр шыр цIыкIухэм яцIэрти, джэджыейм удзым зыхаубгъуэрт, бабыц шырым псым зыцIагъэмбрыуэрт. Бабыцыкгуэ адакгъэщ, 479.

ЗЭХЭУИУЭН (зэхеуIуэ) лъэI. (1). Зыгуэрым дзэкIэ, пэкIэ Iуэгъэ куэд тедзэн. «СалэцIэмыкIуадэу сыцIэкIыжамэ, нэгъуэцI сыхуейтэктым», – жиIэу бажэр бжэмкIэ еIаиц, абдежым Джэлил кызырыкIати, бажэм и тхъэклумитIыр цысхърабегъуэ имыIэу зэхуIуаиц. Бабыцыкгуэ адакгъэщ, 484.

ЗЭХЭУЩЭБЭН (зэхеушэбэ) лъэI. (1). Зэхэкъутэн, зэхэгъэщэцэн. [Песиод:]. Хъэбэсабэу фызэхэзуицэбэниц. Тешцэч къэзылгъэгъыхъ, 186.

ЗЭХЭУЩIЭН (зэхеушIэ) лъэI. (1). зэхъ. ЗэтеукIэн. А уггурсызыракгъэ бзээрим тет цIыхуэр зэхэзылуицIар. ХъэщIэ лъапIэ, 406.

ЗЫХЭХУН (зыхаху) лъэI. (2). Зыгуэр гупым зыхэгъэкIын, зыхэдзын. – Мэжджыт кышIыхъэну хуимыту зыхэтхуниц, Iуэхури хабзэм еттыныи, – жиIэу хъэжым кыжыэдэлгъэлъырт, – абы [Астемыр] и лъакгуэ фIейр мэжджытым кышIыхъэмэ, ди нэмэз къабыл хъун, – кгурIэныр хыфIэзыдза Iэр бубыду уи андез мыкгуэтуэ къэнэн? Хуэпсэгъуэ нур, 79. Зыхэтхуниц, IумIэм тIыныи, дыхуэзэм пунэллат етхыныи, арац абы [Астемыр] хуэфацэр. Хуэпсэгъуэ нур, 79.

ЗЫХЭШЭЖЫН (зыхешэж) лъэI. (2). Шхъэгъусэу дэпсэуну зыгуэр зыгъэдэшэжын. [Хъэжумар:]. Къытэ зыхэсиэжыниц жыпIуэрэ дьбгъэпсэуактым арац. Алгъэ, 57. Мылгъу уиIэмэ, узыхуейр зыхэсиэжи, псэу. Лэчымэ, 395.

ЗЫХЭЩIЭН (зыхешIэ) лъэI. (17). 1. (14). Уз, шынагъуэ с.ху. хуэзэхэгъэкIын. [Дэфэрэдэж:] Телефон кышIуэуэр сэрмырагъэнкIи мэхъу, итлани плъагъуэрэ ар, къалэм дэт фэтэрым сыцIэсыххэктым, къуажэм сьдэсици, си хъэныиц тIэкIур къасицэуэ гъуэгу сымтеуэвэнуици, трубкар къэзымыцтэмэ, зэфIэкакгъэ жызоIэри, тIэкIурэ зызолгъэфыхъ, арицхэкIэ схуэшэчырктым, си псэм зыхешIэри къасицтэмэ, хъэм къагъэцтаиц жыпIэну цIыхубз макъ зэхызохыр. Льяпсэ, 7. Къылуидзыну бгыкгуэ ныкгуэсыр Кърегъэжыр и цхъэр фызым, МафIэр цхъэцым зэрынэсу, ЗыхимыцIэу и лыр узу, МафIэм есыр ер зи махуэр. «Тисей», 486. ЖыпIэри абы кыыхыхъэжауэ цIыIэиц, кыдырыр къэгубжыицауэ зыхицIэрктым армыхумэ. Кхъухъ пхэнж, 495. 2. (3). Гуауэ, бэлыхъ гуэр гъэвын. И уэрэдыр кыхидзамэ, Iум цIыхъауэ зыхэсицIэниц. УзэмыIумэ бгъуэтыжынктым... «Батырыбжэ», 53. Зым бэлыхъыр кытехуакIэ, зым ар сымтIэ зыхицIа? «Индийскэ поэмэ», 359. ГукIэми имылгъагъуэ хуэдэу зыцIаиц, арицхэкIэ гукIи псэки зыхицIаиц фочым уицыхуеину махуэр кызырысар. Льяпсэ, 106.

ЗЫХЕГЪЭДЗЭН: ◊ **ныбапхэкIэ зыхегъэдзэн** (2). Еплъ **ныбапхъэ**.

ЗЫХЕГЪЭХЫН (зыхрегъэх) лъэI. (1). Зыгуэрым и тхъэкIумэм макъ гуэрхэр иггъэIуэн. Ар и гум къэкIэмэ, и нэпситIыр къолгъэлгъэх, и къугъ макгъыр и нысэм зыхригъэхын шынуэ. IушIэгъуэ, 421.

ЗЫХЕГЪЭЩIЭН (зыхрегъащIэ) лъэI. (1). Уз, шIыIэ, хуабэ с.ху. гуэрхэм зыкгъригъэщIэн. Пасэрейм я шIыхъэпIэм кыыхэхуэу цытактым нобэ узыр зыхезымыгъацIэ хушхъуэу диIэр, итлани уIэгъэ сымтхэм целэзэкIэ, узыфэ Iей зэфыкIхэр нэхъ тегъэуа хъун папIцIэ, шIопицакIуэ яцIу цытаиц: уIэгъэм целэзэкIэ уэрэд жалэу, гушыIэу, ислгъэмей яцIу, уеблэмэ цIыхубзыр лъхуэуэ цытелгым деж хъыджэбзхэр зэхуашэсрэ уэрэд жраггэIэу цытаиц. Льяпсэ, 28.

ЗЫХЫБIЛ (1). Хы, блы хуэдиз. А кIапсэмкIэ удэкуейрэ кхъуейплъыжкIэрыицIэу арицын зыхыбл зи лъагагъым унэмэ, нэхъ иуиу ирихъ зы хъэныиц кытыиц хуунут. Хуэпсэгъуэ нур, 95.

ЗЫХУЭГГЭЭЭН (зыхуеггазэ) лгэI. (53). 1. (25). Зыгуэрым зыггэщэцэн, зыпэщэцэггэуэн, зриггэххэлэн. «Инал зыхуэбггазэу уи кьуэ яггэтысам цхьэкIэ уелгэIуну ухуеймэ, и фызышэм кIуэи, абы уыцхуэзэни, цIыхум зэхыхуэ уелгэIумэ, укьиггэцIэхгункьым», - жалэри лыжыыр я нэхьыжхэм кбаггэкуаи, езым имыдэурэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. «Мыр зи цIыхуэ ттелгьым етыж» жиIэу ахгэшэ цыхуишиим, хьыджэбэ цIыкIур гуфIэпауэ, и лэар темпыIэу лафкIэтетым деж жэрыггээ зацIэкIэ нэсаи, цIыхуэу кьатехуа илгэпкьыр ептыжыныр фIэнасынышхуэу, зыхуэзэ псоми яжриIаи океаным икIыжу Америкэм зэрыкIуэр, зи гуэц цIэсми я дежи хьыбарыр нэзыггэсар Назифэц. Лэчымэ, 391. Лыггур фокIэцI кьыщтэрэ ежьами хьыдэзышу «мыр цхьэкIэ кьацтэ уи фокIэцIыр» жызыIэн. Лгэпсэ, 110-111. 2. (28). Зыгуэрым епсэлгэн, зыгуэр жэлэн. Бгы бгьуэницагьым хуэдэу цIыIэу, Уэсэпс дахэу ар псы кьабзэу, Псы телгьыджэщ нобэ диIэр, ЖиIэу фызым зыхуеггазэ. Псы. «Партыр ди пашэу», 16. Трубкэр телгьыжэжрэ жэц хьэцIэм дежкIэ нэбгьузкIэ сыхуеплгэклмэ, и фэр покIыр, и пIэмимызэггэжу зеплгьыхь, сэри си мурадыр кьызохьулIэ жысIэу, ськьотэдэжи бжэр соггэбьыдэ, ЛункIыбзэIухыр си халат жытым изолгьыжэри, зыхуэзэггазэ «хьэцIэм»: - Иджыпсту уахуэзэни зыхуэзэпхгэм, зыхуэзэну пфIэфIар яхэмьтми яггэ кIынкьым. Лгэпсэ, 95. Берычэт бесын ин кьудейуэ Мэтхгэныр цIэкIыжын игу тэхуакьым: Думэсарэ зыхуиггазэри жриIаи: - Мы бостей цIыIум тралгьхэу хабзэкьым комбинацэр, и цIагьым цIэлгьын хуейи, уи цхьэггусэм фIэкIа зылггэу цымыIэу, - жиIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 572.

ЗЫХУЭГГЭПСЫН (зыхуеггэпс) лгэI. (1). Зыхуэггэхьэзырын. Офицерхэми кьажыхьыр, СэлэтIэджи мис я гьусэц Уэрам псори кьаувыхьыр: Ар зуэным зыхуэггэпсыр. «Бдзэжыяцэм ипхьу», 162.

ЗЫХУЭГГЭФIЭН (зыхуеггэфIэ) лгэI. (1). Зыгуэрым зыхуэггэбзэIэфIын, зыхуэщIын. - Дуней тхггэгуэм зыхуиггафIэу И унафэр псыниIэу ецI: Iэхьуэ-шыхьуэу губгьуэм итым, Унэлутхэми зэвгэIэ, Си цIалэггэуэм кьиггэзаици, Ашэмзэым кьиггэзэжми Кьысхуэвмышэу блэвмыггэкл. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 415.

ЗЫХУЭГГЭХЬЭЗЫРЫН (зыхуеггэхьэзыр) лгэI. (10). Зыгуэрым зыхуэузэдын; хьэзыр зыхуэщIын, зыхуэзэггэпэщын. [Дэфэрэдж:] Си нитIыр сыггэуфIыци, солггэгуэр Мэтэрэдж кьалэ жалэу Тамань зэщытым деж щытыггар, кьрым сеймэнхэм тенджызыр кьызэпаутиIа нэужь, а кьалэр арат хэцIапIэу яIар, адыэм ятеуэным зыхуэггэхьэзыру. Лгэпсэ, 5. Астемыр, Кьаздэжэрий, Нахьуэ сымэ парт чисткэм зыхуэггэхьэзыру Iуэху Iэджем иужь ит цхьэкIэ, спектаклым пиIэишхуэ хуащIырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 626. Цыхур

цхьэхуеицэ хьуаици цIымахуэм зыхуэггэхьэзыр. Нал кьута, 275.

ЗЫХУЭГГЭШЫН (зыхуеггэш) лгэI. (1). Зыхуэггэлгэхьшэн. КьенэлукIари кьытегушхуэм, И цIыбьым иту зыхуеггэи. Си вагьуэр уафэм имызаггэ... «Щхьэлыкьуэ», 404.

ЗЫХУЭГГЭЩХЬЫН (зыхуеггэщхь) лгэI. (1). Зыхуеггэлгэхьшэхын, зыхуеггэзыыхын. Чачэ зэм зиггэфэрыциу, зэм и нэр зыгуэру щIрэ Мэсхьуд зыхуиггэцхьыурэ тхьэм ецIэ жиIэр. Хьуэпсэггэуэ нур, 206.

ЗЫХУЭЗАПХЬЭ: ∅ **зыхуэзапхгэм хуэггэзэн** (2). Хуэфашэр лгьыггэсыжын. Ар зыцIапхгэр и нысэрами, Гунэуэс хуэиэчакьым гьунэггэу фыз сьмаджэр зыхуэзапхгэ хуимыггазэу. ГуцIэггэу, 422. Ауэ Инал хуиггэзэни, ахэр зыхуэзапхгэм. Хьуэпсэггэуэ нур, 310.

ЗЫХУЭМЫУБЫДЫН (зыхуэубыдыжыркьым) лгэI. (2). ЗымышыIэжыфын, зымылыгьыжыфын. Думэсарэ зыхуэмыубыдыжу ину гьыуэ аргуэру кьыциудай, тIэкIу цхьэукуэуэуэ цыта Нанэ кьызыциуэуэ зэцIыдгэу гьырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 274. Хьэбибэ зыхуэмыубыдыжу аргуэру кьыциудайуэ магэ, итIани и псалгэр циггачэркьым. Нал кьута, 225.

ЗЫХУЭМЫБЫДЫН (зыхуэубудыркьым) лгэI. (3). Зымылыгьыфын, зымышыIэфын. Мыбы хуэдэ пхуэциу уи адэ мыггэуэм илгэггэуатэмэ... - жиIэри Дэфэрэдж зыхуэмыубыду кьэггэиц, и кьуэри кьэнэцхьэици, дэтхэнэр арауэ пIэрэ си анэр цIэггэуэ: си адэ дьидэр ара, хьэмэ мыдрейр ара жыхуиIэу, арицхьэкIэ абы уцIэуниIэмэ, кьемызэггэуэ кьылгьытэри зиуцэхуэиц. Лгэпсэ, 110. Бэлацэ нэхэ зыхуэубыдыми, Долэт зыхуэубыдынт: - Бэлацэ, соггэпцI, хьарзынэу ухуэмызам, кьелыхьж уи шыр, - жиIэрт Долэт, псоми зэхыхуэ, - имыдэм, ахгэшэу кьелыхьж, ухэнытэ нэхэрэ лгэхьуэмбыциIэ, жи. Хьуэпсэггэуэ нур, 321. Псом хуэмыдэу езы Кьаздэжэрий фызыжэу джэгуу пIаггэуэмэ, умыдыхьышхьу зыхуэубыдынутэжкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 618.

ЗЫХУЭМЫШЫДЫН (зыхуэшыIэжыркьым) лгэI. (1). Еплэ зыхуэмыубыдыжын. Локотош зыхуэмышыIэж жыхуаIэм хуэдэу пIацIэрт икIи тешыныхьырт, - дауэ зицIыну пIэрэ Якьуб, жиIэу, Локотош нэмыцэм яхьхьэжауэ и фIэцI мыхьумэ, дауэ хьуну? Нал кьута, 246.

ЗЫХУЭМЫШЫПЭН (зыхуэшыIэркьым) лгэI. (1). Еплэ зыхуэмыубыдын. МахуитIкIэ ерыскьы Iумыхуауэ, иджы и ныбэ изу ихэмэ, илIыкIынкIи зэрыхьунур ицIэ пэтми, зыхуэшыIакьым [Локотош]. Нал кьута, 244.

ЗЫХУЭМЫШЫГЬЫН (зыхуэшыIыгькьым) лгэI. (1). Зызэтемыубыдэфын. Шыр кIэбдзкIэ уври, бгьукIэзыцIидзуцылгэм, Астемыр зыхуэмыIыгьыу кьэхуэхьунут, арицхьэкIэ шым и пицэм зришэIэри, зэкIэ кьызтэнаици. Хьуэпсэггэуэ нур, 163.

ЗЫХУЭПЭЖЫН (зехуэпэж) лгэI. (5). Щыгьын щыпхар щытIэггэжын. ИкIэм-икIэжым, дадэм хуэмыишэчу зихуэпэжри нэхулгэ

квыщицил дьдэм фэтэрым квыщилэкуэсыкыжри маклуэ-мэлгей, автостанцым квэсаиц, ялэ теклI автобусым итIысхэну. Клапсэ клапэ, 17. Ташаи хьыджэбз цыкIу цыггын зэрыщыггыр и адэм щибзыщылнунути, Квэзмай квэкуаиц жалэу зэрызэхихуу зиггэпцикури цыггар зыщидзри и цыггынмыкIэ зихуэпэжауэ и адэм хуэзаиц. Мазэ ныккыуэ щхуэантIэ, 621-622. [Думэсарэ:] Астемыр, уи кыуэ цыкIуиуитIыр плэаггужатэм, «сабий джанэнишэм захуэпэжынт». Гэатхэри квоблагэз, дьжылэнишиц. Хьуэпсэггүэ нур, 191.

ЗЫХУЭПЭКИЭ (2). Зэрызахуапэ щыкIэ. [Фэуаз:] Щыггынки губгүэрысхэм я зыхуэпэкиэу зытхуэпэну арат, дзэм дьзэрыщыщыцым дьзыхуэзэламэ, гу лъедмыггатэу. ХьэщIэ лъапIэ, 398. Гээ квэскIэ Дэрдахь квуажэр зэрыквуажэу квэлгэурти, хьэсэпэхгүмэу яггэувырт, «уцIыху хьэрэмынишиц, пэжкIэ уопсэу» жалэрти, ноби хьэсэпэ ихгүмэу цIэщыцым тесу квытраири квадым деж квашат, адыгэ зыхуэпэкиэу хуэпауэ: квэлтал тIэкIум и цIыкIуэ бгырыпх фIыцIэ цIэпхауэ, кIэрахгүэжэ гуэри гуэлэлу, ггуэнишэджым цыдэжын Iэджи цыдэжауэ, и лъэми лъэдакквачэхэм яхуэмьдуэ вакцитI илгү, пьIэр IэкIэ илггыу квадым и пащхэм итиц. Хьэсэпэхгүмэ, 417.

ЗЫХУЭПЭН (зехуапэ) лъэI. (32). 1. (27). Щыггын зыщытIэггэн. Темэн Iуфэм Iута цыхубз квомым яхуэггэинт «хэкум и набдзэиц» жыхуалэ илгэпккыр зэ кIуэдггүэу хым цыхэкIуадэкIэ, уеблэмэ цыхухуэу зырыз квэнамэ, я пьIэр квэктухауэ тIысырти, «гуэуэр ди махуэиц» жалэу ггуэуырт, хьыджэбз Iэджэми нысаицIэ цыггынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дьзэхуэмызамэ ахэрэтикIэ ди насыт зы хьунккэ» жалэу хым зыхадзэрти, зраггэтхьэлэжырт. Лъапсэ, 5-6. Астемыр школым кIуауэ, Думэсари жэмыш зэрыщилэкиу, Лу квыщылгэтиц, псы тIэкIуи и нэкIум цIикIэиц, зихуапэри, бггүэтэмэ квэицтэ, хадэкIэ илгэдэри бзэхаиц. Мазэ ныккыуэ щхуэантIэ, 554. Зихуапэу ар [Астемыр] унэм квыщыцIэкIам, дунейр кIэггэпшаггэет, ауэ дьггэ хуабэм пшаггүэр зэкIэлгыицIихурт. Хьуэпсэггүэ нур, 311. 2. (5). Зыккыын, зыггэщIэрэщIэн. Инал и IунэфIэггүт ТутIи, Инал зэрызихуапэм ещхуэ, Шырыкгури квэбзэу хуэпат, джанэ ггуэабжэм и цIыкIум бгырыпх цIэккүэзауэ, пьIэ лъахгшэри щхьэрыккүэжауэ, шырыккү лъаицэ кIыхьт, джэлэфей цIыхут. Мазэ ныккыуэ щхуэантIэ, 559. Езыр цыхубз гуакIуэиц, дахэиц, квэзылггэгур квыдехьэх, зыIэпешэ, IэкIуэлкIуэиц, екIуу зехуапэ, псом хуэмыдэжу псалгэкIэ дахи илэиц. Лъапсэ, 78. Мусэ мылгкуу иIэр куэд дьдэ хуртэккыым, мэлищэ зытIуиц, шымы выми зыбггүицI, ауэ дахэу зихуапэрт, шихыр маицIэт. Хьуэпсэггүэ нур, 78.

ЗЫХУЭСАКЪЫЖЫН (зыхуосаккыж) лъэмыI. (1). И щхьэм саккыу хущытын, зыхьумэжын, зыхуэмыбэлэрыггын. [Назифэ и анэм ккыжрэлэ:] Умыделэ, хггыджэбз, зыхуэсаккыж. Лэчымэ, 394.

ЗЫХУЕЙ (14). Зыхуэныккыуэ, бггэдэлгыпхьэ. Хьэжыггэм нэмыщI мэлыбггүэу, кIапэ даггэ, кхгүэщыным идишхьыжауэ, бжьын бла, Бжьыныху

Iэрамэ - сымаджэхэр зыхуей дьдэт [Бэлацэ] ккыишар. Хьуэпсэггүэ нур, 280. Зыхуейм хуэдиц ккыищэхури и кIэрахгүэжкыым шэ ирилгхьэу здэщытым, и цыхуггүэу лынIэ иува хьэрып гуэр квэбггэдыкхьаиц [Дэрдахь]. Хьэсэпэхгүмэ, 419. Ботэх ггэшымы и унафэр бетэмалу зэфIеггэкI: лаборанткэхэм якIэщIолггэдэри едэхуащIэурэ, еубзэурэ я стIол ккыидэггэжхэм цыхубзхэр зыхуей гуэр дедзэри шэм и Iуваггыр тIукIэ нэхгыбэу иреггэтих, шэр Iувмэ, птари нэхгыбэ мэхгури уи планыр узэрыхуей дьдэу квэки. Лъапсэ, 98.

♦ **Зыхуей иггүэтын** (1). Зыхуэмыныккыуэлауэ псэун. Цыхуи иреггэу, хьеуани иреггэу - псэ зыIутыр, ггаицIэ зилэр и лгэпккэггүм, ккызыхэкIам яхэтыжмэ, зыхуей еггүэт, лъабжггэр еггэбыдэ. Лэчымэ, 393.

ЗЫХУИХЬЫН: ЗЫХУИХЬЫНУР ИМЫЩIЭН (4). Зыхуиггэфэщэнур имыщIэн. [Алыджыккүэ:] Сэлэтищ сыккэзышыамаи ялггэгуар зыхуахьынуур ямыщIэу цIэкIыжаиц. МелыIыч, 463. Налыр ккутаиц, - жиIэу Хьэбибэ и гум квэкIаиц, илггэгур зыхуиыхьынуур имыщIэу. Нал ккута, 212. Урарэ гужьггэят, зыхуиыхьынуур имыщIэу. Хьуэпсэггүэ нур, 203.

ЗЫХУЗЭКIЭЩIЭШЫН (зыхузэкIэщIэш) лъэI. (2). Зыгуэрым хуэгубжкыын, зыхуитIэн; нэмыплгэ етын. [Дэфэрэдж:] И IэмыщIэ илгым сазэрыщымыщыу, и гурымыккыр квэкиIмэ, зыккысхузэкIэщIэш [ЛатIифэ] куэд лъандэрэ. Лъапсэ, 15. [Алим:] Езггэаджэхэм ящыиц зым зэуэр зыккысхузэкIэщIэишаиц: - УккэмыкIуэ, тIысэ, абы фIэкIа. Зи лгэрыггыпс тIыггэ, 528.

ЗЫХУЗЫН (зехуз) лъэI. (1). Зызыхуэшэн, уккытэн. Ар тхьэмыщIаггэм ккыхэкIкIэ ПцIанэу уккытэу, зихузу, ПцIантIэм цыхуу ккыидэхьэхуэиц и шыггүэгуэм дэжырт кIзызу. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103.

ЗЫХЪУЭЖЫН (зехуэж) лъэI. (15). Зызэхуэжкыын, зэрыщымыта хьун. Квэрэжэ и уанэм кIэрыщIа Iэхуэлггэхур ккыихуиггэлггэгуаиц, узубыду усшэну си мурадц жыхуиIэу, арицхэкIэ лIуубыдыр цыггүггэм Iуэхур ккыищыцIэмыкIым, и псалгэкIэм зыхуэжаиц. Лъапсэ, 106. ЩIаккүэ зэрыхгүэрэ и ккыиггэхуапIэм зыхуэжаиц; [Бекван] янэм ккыицIиггэалггэрэ изу ккыиггэхуэу цытати, иджы шынаккыжвей цыкIуэиц ккыиггэхуэу ккыудейиц. Ккыалэн, 427. Нобэ псыIум зыхуэжаиц Iъаггэу нэпккыым ккыидэкIуейуэ, Унэ дьдэм ккыицIаишаиц Ариц цыхуухгүэр цIэлэпейтейри. Псы. «Паргыр ди пашэу», 16-17.

ЗЫХЪУМЭЖЫН (зехуэмэж) лъэI. (1). ЗытемыггэкIуэнIа папщIэкIэ зыггэбыдэн, зыIыггын. Нэмыцэр КавказымкIэ ккыелэнкIэ хьуну ккыицаицIэм, нэггүуджэр [Берие] ккыакIуэри зэрызахуэмэжын линиеу зыккыым ириггэщIар, Ермэлы хьэблэ деж ккыищыцIэдзауэ Мзэдггүу блэкIуу. Лъапсэ, 86.

ЗЫХЪУМЭН (зехуэмэ) лъэI. (1). ЗытемыггэкIуэн, земыггэуэжкыын. Сеймэным шкIэр иIыггэт, афэ джанэу, абыкIэ зыхуэмэн и хьисэпу, и нитIри, гужьггэуэ, ккыихурт, лггэуажажэмыщыцхьэу ккыувауи лггэуэрт: - Сумыуки, сыггэпсалггэ,

сумыул, си кьуэи, сумыукуу сыггэпсалгэ!
Льапсэ, 52.

ЗЫХЬУНШЦЭН (зехьуншцэ) лгэ. (18).
Зыгуэркэ мыарэзыуэ ныктуэжьуэн. Уэлэхь
хьэзим, тхылгьыр хуейм зриггаицэмэ зэфлэкьыу
цытатэмэ, зы махуэ палгэ флэкла сыхуэмейт,
- зыхьуншцэрт Бэлацэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 310.
Хьумакуэхэм захьуншцэи, адэккэ жайц, мьдэккэ
жайц, зыгуэрхэри кьашиц, арицхьэккэ Кьэрэмырзэ
залэциуудц псоми, мэжджытым яфлэицыхьаиц,
хьумакуэхэм яцлэнур ямыцлэу кьызэхинэри.
Лыггэ, 414. Псалгэм папцлэ, нартыхур
элеваторым яшауэ ират, нэхьанэ цыккэ
лаборанткэм пробэр хахьын хуейици, абы нэмысу
Ботэх лабораторэм яфлэицохьэ, цыицыхьэм
деж зыгуэрным имыгаккэуэ хуэдэу зехьуншцэ,
бжэр кьызырылуикуу: - Соцлэ, соцлэ, си кьуэи,
уцыхьэ зэрымыхьунур, си льапэ ицлэсчэнурэ
кьэзггэзэжынуц. Льапсэ, 96.

ЗЫЦ: ◊ [и] **зыц кьуэдынкьым** (1). Зыри
хьышцлэ. - Фиш дэнэ кьэна, жилэрт Жыраслгэн
[зэлуцлэм зыхуиггэзэу], - фи зыц кьуэдынкьым,
кьуажэм дэкуэдыкьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 90.

ЗЫЧЭТХЬЭЖЫН (зечэтхьэж) лгэ. (1). зэхь.
Зыфышцлэжын. Бийм хьэр хуэзэм зечэтхьэжыр, Я
кьалэнри зыт а тлуми, Уеблэм ецлэр ар хьэ туми
«Тисей», 489.

ЗЫШЭШЦЫН (зешэшц) лгэ. (5). Зыкьуэдиин,
зыубгьун. Нурхьэлий, ваггэм пхыккэ хуэдэу
зишэшцлауэ, лэабаккэуэ зыбжанэ ичри, и дамэр хишу,
молэм и пацхьэм иуваи, и кьэдабэ тцамплэри
лэтауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 154. Макуэр, макуэр
мафлэу пьыницлэр, Вагон кьомым зашэшцлауэ.
Мыллэжыныггэм и мафлэу. «Дамыггэ», 234.
Зишэшцлауэ хакуэр мажэ. Колхоз шыггажэм.
«Партыр ди пашэу», 43.

ЗЫШХЫХЬЫЖЫН (зешыхьыж) лгэ.
(1). Хуабжыу кьэтэмактын, губжыым зэрихьуэ
щытын. Бийм зишыхьыжырт, кьэзубжыат, Зытес
лгэаапэм зи темыккэ, Пцлэнтлэпсыр ди нэм
кьыицлэбжыат, Бий бзаджэм тцыици тхиуцлэи.
Нып. «Шлалэгьуэ шьыналгэ», 21.

ЗЫШЫХЬЫН (зешыхь) лгэ. (1). Хьурей
зышцын, зызэрыггэпщхьэн. Хьэм цыжьбанэр
пэцлэхуамэ, зишыхьаици сыт хуеицлэн. Хьэмрэ
цыжьбанэмрэ. «Дамыггэ», 120.

ЗЫШЫЦЭН (зешыцэ) лгэ. (33). Зылыгьын,
зыхуэггэшэчын. Хьуаиц хьэзыри мацэ цылэр,
Кьеггэзэжырт лэхуэм клэцлэу, Кьэулэбжыауэ тлэку
зешыцэ лэцхьэ псыфккэ нэпс илгэцлэу. «Тисей», 493.
Дыггэм жицэу: Егуэшыр нурыр пацлэ бзишлэу,
Блэр цыхуам кьелмэ, ар кьоувыцлэ, Гьуэгу кьыхь
ар тетми, кьуэн зешыцэ. А блэр си пацхьэм мис
кьихуаици, Мьуувыцлэу дыггэр кьепсын папцлэ,
Дишцлэ илгэ сицлэжыныр кьабыл сицлэу Изох бий
флэицлэм удын гуаицлэ! Дыггэр кьепсын папцлэ.
«Шум и гьуэгу», 56. Зызымышылэфа кьомым
я лгэиккым кьыккэм а махуэм псыхьэлахуэ
кьыхахьырт, зызышыла закьуэм яцыиц Астемыр
псы кьыуам кьызырыккэуэ я унэ кьуэжырт.
Хьуэпсэгьуэ нур, 62.

ЗЫЩХЬЭРЫКЬУЭН (зыщхьэрекьуэ) лгэ.
(3). Пхуэмыхьу гьуэр ераггккэ зыщхьэрытлэггэн.
Нурхьэлий пьлэжырт зыкьомрэ илуэта нэужь,
зыщхьэрыкьуэри унэм ицлэкьыжаиц, Думэсарэрэ
Нанэрэ флэицлэихуэ яхуицлэри... Хьуэпсэгьуэ
нур, 151. Жансэхьу кьрита и пьлэ кьуаицэр
зыщхьэрыкьуэри Лу унэм кьыицлэжаиц, стройм
хьуэвэну. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 555. Хьуныр
зэуа пьлэжыккэри зыщхьэракьуэ, упицлэ бгырыпхри
зыщлэпхэ, гьуэбэнэч зыщыггэи яхэтиц - уеплэмэ,
пыпхьуэиц жыплэну, фейцей дьидэу захуапэри
мэшэс. Льапсэ, 115.

ЗЫЩХЬЭРЫПХЬУЭТЫН (зыщхьэрепхьуэт)
лгэ. (2). Пщхьэрыггэ гьуэр пьыницлэу шьхьэм флэхьын.
Район тхьэмадэм и гур кьызырыггэуэтыжаиц,
ишлэпэ шьхьэрыггэри зыщхьэрыпхьуэтри стлэжым
триушккэуэтицаиц... Льапсэ, 18. - Дэдзейт
аплэ уи пьлэр, - жицлэри Барчо и шу лыггэуэс
нэхьыжыым зыхуиггэзэти, модрейми и пьлэр
зыщхьэрыпхьуэтри дридзеиц. Льапсэ, 114.

ЗЫЩХЬЭРЫТЛЭГГЭЖЫН (зыщхьэретлэггэж)
лгэ. (1). Шьхьэм шьхьэрыпхьа
гьуэр флэпхьэжыын. - Уэлэхьы, сэри сигу иримыхьа
нобэ ди зэхэтыккэри, - жицлэри Бот и пьлэ кьуаицэр
иутхьытицлэри аргуэру зыщхьэрытлэггэжаиц.
Хьуэпсэгьуэ нур, 261.

ЗЫЩХЬЭРЫТЛЭГГЭН (зыщхьэретлэггэн)
лгэ. (2). Шьхьэм зыггэр флэпхьэн. Инуэ хьэжыым
кьыицлэна фесккэри зыщхьэрытлэггэну цыггэуицаиц.
[Тембот] Хьуэпсэгьуэ нур, 311. И пьлэ кьуаицэр
кьыккэуилгэфьыжауэ мыр зыщхьэрытлэггэн хуейр
зэран зыцлэр аракьым, жи [Жансэхьу]. Мазэ
ныкьуэ шьхуантлэ, 547.

ЗЫЩХЬЭРЫХЬЫН (зыщхьэрыхь) лгэ. (2).
Пщыггэри шьхьэм флэхьын. Мафлэр ину кьэлыду
унэр хуабэ цыхьуэм, хьыдэжэбзым и шынелыр
итлэтаиц; Наташэ и пьлэри цызыщхьэрыхьым
данэм еицхьэ и шьхьэцыр зэбгьылгэлыри мафлэ бзийм
кьыггээнэхуэ и нэку фагьуэр нэхь тыншу пьлэагьу
хуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

ЗЫЩХЬЭЩЕГГЭХЬЫН (зыщхьэщеггэхь)
лгэ. (1). Кьуаншаггэ гьуэр зыщхьэщыггэккэын,
уи шьхьэм флэхьын. Жьыри ицлэри зэакьылгэгуу
Дэрдэхь йолгэу: - Клэрахьуэм шэ ислгхьэ нэтрэ
кьыицлэицлэуаиц жыли, зыгуэру зыщхьэщеггэхь.
Хьэсэпэхьумэ, 419.

ЗЫЩХЬЭЩЫГГЭККЭЫН (зыщхьэщеггэккэ)
лгэ. (1). зэхь. Зыггэггэуэн. Шлалэхэр дзэм
зэрыккэуэм абы халгэагьуэлауэ ирипсалгэртэкьым,
арцхьэккэ зи благгэ, зи кьуэ кьуэхэр гьуэзэвэрт,
я быныр гум кьыицлэитхьырт, итлэни гу
зылгэуаггэатэртэкьым, ягу кьыицлэицами,
псчэулу заицлэрти, зыщхьэщыггэккэицлэри.
Хьуэпсэгьуэ нур, 125.

ЗЫЩЫГГЭГГЭУПЦЭН (зыщыггэггэупцэ)
лгэ. (18). Уигу иггэхун. Абы и пьлэуэми
Мэтхьэным зэхицлэицлэри мацлэтэкьым,
псори зыщыбггэггэуицами. Хьуэпсэгьуэ нур,
319. Хьумакуэри нэхьыбэ яицлэиц, хьыдэжэбэ
цыккэуэхьыи я тхьэккэуэм ялуэнтлэиц. «емынэ
уз» зэфккэри зыщыггэггэуицауэ жыжьэу я жьэм

квыжьэдамыгъэкIыну. Лъапсэ, 54. [Алим:] Зэман куэдыцэ блэклац Алий япэ дьдэ сыцыхуэза лъандэрэ, ауэ а лъэгъэнэм хэкум и кIуэцIкIэ куэдыцэ квыцыхуэащи, зыцыхбгъэгъуицэну ухуежъами, пхузэфIэкIынукубъым. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 518.

ЗЫЩЫГЪЭПСЭХУН (зыщегъэпсэху) лъэI. (2). Уи нэгү зыщегъэужыын, псэхугуэ щызэбгъэгъуэтын. *Езы хъумакуэуэм деж псори квыцагъанэрти, цыкIуэкIэ IэнэцIу кIуэрт [шакIуэхэр], заповедникым зыцагъэпсэхуну кIуэ хуэдэ. Лъапсэ, 67. Иджыри квэс партизанхэр цыпсэур зыуэ, зыцагъэпсэхур зыуэ цытамэ, иджы псори угъуеяуэ цытмэ, нэхъыфIу квилъытаиц. Нал къута, 252.*

ЗЫЩЫГЪЭПСКIЫН (зыщегъэпскI) лъэI. (1). Зы щIыпIэ гуэрэм деж псы щызидэгъэжэхын, зыщыгъэкъэбзэн. *Нэбжыц фIыцIэм ар квыпхыллъым, И нэм мафIэр квыцохуэпскI, Псэ зыIути квытемылпъэу Псынэ цыIуIэм зыщегъэпскI. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 69.*

ЗЫЩЫГЪЭПЩIКУН (зыщегъэпщIку) лъэI. (13). 1. (3). Зыгуэрэм зыкбъомыгъэгъуэтын мурадкIэ зыщIыпIэ хэщIапIэ, егъэзыпIэ щIын. *Жыраслээн мэзым зыщегъэпщIку, и закбъуш, унэу иIэр и щIакIуэриц. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 609. Дзэ къатеуами арат: цыхубзхэм сабийхэр дашырти, бгъуэницагъым зыцагъэпщIкурт, лIыжхэм я унэм, я псэуалгъэм мафIэ ирадзырт, щIалэ цыкIуэхэм Iэщыр кбъуажэм дахурт, дурзешлIэрэиэхэм дахуэрти, ягъэпщIкурт. Лъапсэ, 54. 2. (10). Зыгуэрэм укбъызэрымлгъагъуным хэтын, зыпылудзын. – *СоцIэр, уилгъкэ си IэмьщIэм, УспIытIыни сэ слэкIынуш, УкбикIащи РоссиенщIым, Сэ сыхаиэм, уаукIынуш, Уи пщы дадэм зыцогъэпщIкур, Сыт бэлыхуэ сицI цыбгъэткIур? «Тисей», 507. Абрэдж е лы зыукIа абы и деж зыцигъэпщIкуауэ квалгъыхуэу арат фызабэм и гугъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 203.**

ЗЫЩЫГЪЭТХЪУН (зыщегъэтхъу) лъэI. (1). Зыгуэрэм и фIыщIэ, и щытхъу къэхъын. *Курсантхэм яхэттэкъым Квэзджэрий и жагъуэ ицIэмэ зи гуанэ, псори хуцIэкъурт ар нэфIкIэ зригъэпщIыну, зыцигъэтхъуну, уеблэмэ, ярэби, дауэ сиIымэ Квэзджэрий и гум нэхъ ирихъыну, жиIуэ гупсысэр куэдт, езы Квэзджэрий псэ зыIутым иджыри квэс псалгъэ жримыIа нэтрэ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 607.*

ЗЫЩЫГЪЭУЭН (зыщегъауэ) лъэI. (1). Щыуагъэ зыIэщIэгъэкIын. *Ауэ зыщывмыгъэгъуицэ икIи зыщывмыгъауэ: фи зачетнэ тхылгъ цыкIуэм дэт напIэкIуэцIым и бжыгъэм хуэдизи дэлъу кбъызэфт [кбъажреIэ егъэджакIуэм]. Лъапсэ, 76.*

ЗЫЩЫГЪЭУКIУРИИ (зыщегъэукIурий) лъэI. (1). Щыгуэлгъын, зыщыкбъуэдиин, зыщыгъэпсэхун. *Сымаджэр [Дэфэрэдж:] [Сэлимэ] и закбъуэ налатэ цыкIуэ гуэр цыIэти, цIэгъэгъуэлгъащи, сэри схуэмышэчыж хъумэ зыщызгъэукIурийи кушетки цIэгъэгъуэвэжри. Лъапсэ, 22.*

ЗЫЩЫДЗЫН (зыщедз) лъэI. (2). ПсынщIуэ зыщыхын, зыщыгъэхун. *Таиаш хъыджэбз цыкIуэ цыгъын зэрыщыгъыр и адэм щибзыщIынути, Квэзмай кбъкIуащи, жиIуэ зэрызэхихуэ зигъэпщIкурти цыгъар зыцидзри и цыгъынымкIэ зихуэпэжауэ и адэм хуэзащи. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 621–622. Кбъукбъуеяуэ, етауэ Гуацхэм и джанэр зыщедз. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 425.*

ЗЫЩЫКЪУЭН (зыщекъуэ) лъэI. (2). КъозэвэкI гуэр ерагъкIэ щытIэгъэн. *[Алыджыкбъуэ:] Модрейми [комендантым] игу иримыхуэ къэнэнт, гугIэжу тIысри шырыкбъужытI хьэлэчыр зыцитхъри сэ кбъыхуэсхъар зыщыкбъуащи. МелыIыч, 463. – Си гъунэгъур цыб икIынуэм, ззрацIыр нэхъыфIэм, сэри схуээфIэкIыни, – жиIэри Дэрдэхэ игъэтхъэусыхахэм ящыц зым епщэфыкбъауэри, и джанэ кIыхъыр кбъыциудри зыщыкбъуащи, джанэкIэр дызохъей сыт жимыIуэ, и гъуэнишэджыр цигъэху шцIри кбъадым и пащхъэм щетIысэхым, кбъадыр, хъэрып лIыжът, кбъэужыеяуэ кбъыщылгъэтаиц: – ФыцIэкI иджыпсту! Хьэсэпэхъумэ, 418.*

ЗЫЩЫТХЪЫН (зыщетхъ) лъэI. (1). ХуэцIыкIуэ гуэр лыгъэкIэ зыщыхын. *[Алыджыкбъуэ:] Модрейми [комендантым] игу иримыхуэ къэнэнт, гугIэжу тIысри шырыкбъужытI хьэлэчыр зыцитхъри сэ кбъыхуэсхъар зыщыкбъуащи. МелыIыч, 463.*

ЗЫЩЫТIЭГЪЭН (зыщетIэгъэ) лъэI. (9). Уи пкбъыр щыгъын гуэркIэ хуэпэн. *Я унэ кбъкIуэжауэ нэмыцэ фацэр зыцитIэгъуэ автоматыр зытIэхилгъауэ и анэм щылгъагъум, кбъуIэбжъащи: – А зи уз кIуэдын, уи кбъуэшитI фронтым цыIэм сыт хуэдэ напэкIэ уахуэзэжыну иджы? Кбъалэн, 434. ХьэцIэ лъапIэ кбъакIуэр фIуэ кбъагъэблэгъэну арат кбъуажэм я мурадри, псоми загъэщIэрэщIащи, цыгъын нэхъыфIу яIэр зыщатIэгъащи, я сабийхэр ягъэпскIащи, зи жьакIэ зыупсытхъэми иупсащи. Хъуэпсэгъуэ нур, 58. Езыри [Думэсарэ] пIэщIацэри Тембот кбъригъэхъа комбинацэ дахэр бостей цыIуэм телгъу зыцитIэгъэнути цыгъуицащи. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 669.*

ЗЫЩЫПIИ (4). Щы, пIы хуэдиз. [Фуаз:] *ЩIыIэ хъуамэ, уэниэку зыщыпIИ схьырти шэщым ицIэслгъэхэрт, шыр нэхъ тынишын цхъэкIэ. Анка, 382. Хъарбыз кбъутэжыгъуэм, хъарбыз цыблашкIэ елгъэIумэ, тевэву блэкI выгур кбъуэвлэнти хъарбыз зыщыпIИ кбъратынт [еджакIуэхэм], бэзэрым яхуэ Iэц блахумэ, ари нэгъуэжыгъуэуэ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 559. [Мариам:] Ди насыпти, кхъухъым дыздисым ди кбъуажэдэсхэу цымытми, ди щIыналгъэмкIэ кбъилэпхъукIауэ унагъуэ зыщыпIИ хуэдиз ди гъусэу кбъыцIэкIащи, дызэрыцIыхуэ цымытами, дызэблагъэ хуэдэу, гурэ псэкIэ дызэрылгъагъу кбъытфIэщIыжу, ди тхъэусыхафэ зэхудоIуатэ, дызэдогъ, дызэдогугIэж, дызэрыIыгъыуи дызэгуроIуэ. Лэчымэ, 391–392.*

ЗЫЩЫХЪЖЫН (зыщехъж) лъэI. (3). Уи пкбъым щыптIэгъа гуэр щыхъжын, уи щыгъыныр зэхъуэкIын, зытIэщIыжын. [Локотои:] *Ди дзэм и цыIыбагъым сыкбыхъэжа иужь, си нэмыцэ фацэри зыщысхъжащи. Нал къута, 248. Якбуб*

цитИггар зыщехыж, арихьэкИэ кьузэгэнапИэ кьуидзэн и гум пыкЫркьым. Нал кьута, 303. Казбек Машевичу плъаггуми цақлуэ цыггыныр зыщыхьжри кьабзэлъабзэу зихуэнэжауэ гупым яхэси, и пацхьэм Мэмэт-цIақуэри, белытэм фIэлуауэ цIым кьыхатЫкIа кIэртIофым ецхьу, зыкIунтIриуэ итиц. Лъапсэ, 79.

ЗЫЩЫХЫН (зыщех) лъэI. (12). Уи пкьым фIэлъ цыггыныр щыхын, зытIэщIын. Сэ сцIэркьым пIащIэу шынелыр Лэггунэ цIыгхьэу зыщыхьу, НысацIэ гуанэм и нэкIум Псалгэниуэ Iэ дзэылгэнур. Сэ сцIэркьым зауэм никIыжу... «Шум и гьуэгу», 63. Дэфэрэдж тIэкIу зиггэпсэхуш, тенджызым зэ теллэжри, зыри цымылъаггум, и цIалэ цIыкIур и гьусэу псы Iуфэ нэкIэ лъагэм дэкIи, пэу гьэр кьигьуэтри езыми и сабийми я цыггыныр зыщыхри икьузыхьаи, иутхытIаи, кьузэгэнапIэ здыкьуэсым сакьытэурэ кьыкьуэплэмэ – кьуэ куууихуэм дэсу кьуажэжь цIыкIу гьэр елъаггэу, езым я кьуажэм зыкьомкIэ ецхьу, игуми кьэкIыжаи, цыхьыдкьэбдэсым и нэгү цIэкIауэ цытар... Лъапсэ, 54. Думэсарэ и псалъафэри Лу игу кьэкIыжаи: уи джанэр уэ зыщыхьжэмэ, нэхьыфIи, нэгьуэцIыгм зыщыбгээхэмэ, Iэмал имыIэу, джанэ пиампIэр уи пэм фIиггэнэници игьэузыниш, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 553–554.

ЗЫЩЫХЬУЭН (зыщехьуэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм зыщытIэхьун. [Фуаз:] Езы шыми и щхьэр си дамэм кьытрилгьэрти, щатэрт е си Iэм кьепзацицарт, зыкьысцихьуэрт, кьызэIусэмэ, фIэфIу. Анка, 382. [Думэсарэ жиIэу:] Ди сабий мыгьуэр зешнишэм хуэдэи, дэри дэнэкIэ зыдггэзэми бIыным зыщыдохьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 304.

ЗЫЩЫХЬУМЭН (зыщехьумэ) лъэI. (3). Зыхуэсакьыжын, шынагьуэ с.ху. щыхьума зэрхьуным хэтын. Мишкарон зыфIица хьэжь цIыкIуми иицIэ хуэдэт бомбэм захицхьумэн зэрхуейр, и щхьэм фIэкI кьыхьемыщү псы узрым хэст. Нал кьута, 233. [Дэфэрэдж:] Сэри си фIэц мэхьу гьузэвэгьуэ гьэр кьызэрхьуар, си IэнатIэм сызэрыIут лъандэрэ хьыдкьэбз мацIэ лIэныггэм кьезгэла, итIани хьуркьым: зыр цылггэпэрэна дьидэм адрейхэри зэрынэсу, мы лъапэзэвыпIэм зыщысхьумацэрэт жамыIэу нэсри мэлгэпэрэпэ, янэ итым кьыщыцIа дьидэм шокьу жиIэу хуэзэу. Лъапсэ, 10. Авиациэм зыщыхьумэу шухэр нартыхум бгьурьуа кьақлуэрт. Нал кьута, 214.

ЗЫЩЫЦIЭУПСКIЭН (зыщыцIеупскIэ) лъэI. (2). ЗыщIыпIэ деж хьыринэ щещIэн. Номиным ецхьу цIалэ цIыкIу кьомыр жыг щхьэкIэм пьсу, «кIыгууэ» жаIэу, зэроггэкIий, Лу и макь цIу цIыкIум кьызэрхьыкIэ мэкIий, кьудамэ зытесым зыщыцIиупскIэуэрэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. Жыгым тетхэци [сабийхэр] зыщыцIаупскIэкIэ зэуэ зэдокIий, жыг кьудамэр кьыщехкIэ «кIы», щыдэкIуейкIэ «гууэ» жаIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 244.

ЗЫЩIЭГУПСЫСЫЖЫН (зыщIогупсысыж) лъэмыI. (1). Уи щхьэ Iуэху гьуэрэм, уи гьащIэм егупсысыжын. И кьуэ нэхьыжьым лIыжьыр гу цIыкIум ириггэтIысхьэри, и кьуэши курытым я пIантIэ дишэри кьыдинаи, кьуэ курытым,

пианэр зэрызэхуэу, гу цIыкIур лIыжьыр зэрысу и кьуэши нэхьыщIэм деж ишэри кьыдинаи, нэхьыщIэми и адэр и унэм ициггэлэн имыдэу, и кьуэши нэхьыжьым деж жэщым ишэжауэ нэху кьекIати, лIыжьу хьэблэм дэсыр зэхуэсауэ зэкьуэшищым егийуэ зэхэсу, Мэмэт-цIақуэр ялуцIати, езыри зыщIэгупсысыжри, тхьэм елгэлуаи: «Мыбы хуэдэу жьыкьат сыхьужьухкIэ. ялыхь сумыггэпсэу!» Лъапсэ, 66-67.

ЗЫЩIЭГЪЭБГЪУНЛЪЫКIЫН (зыщIэггэбггунлъыкI) лъэI. (1). зэхь. ЗыщIыпIэ щIэкIуэсыкIын, зыщIэггэбзэхьыкIын. Елдар унэм зыщIэггэбггунлъыкIри кIыфIым хыхьаи, дунейр хьэ кьарэм хуэдэу кIыфIи. Хьуэпсэгьуэ нур, 225.

ЗЫЩIЭГЪЭКЪУЭН (зыщIэггэакьуэ) лъэI. (12). 1. (10). Зыгуэрэм зытэггэщIэн. – Сэлэтхэр хэт лъақуэ закьуэкIэ пкIэуэ, хэти пхьэ лъақуэр зыщIэггэакьуэ, иныкьуэми улэггэм IэкIэ телэбыхьу зэбгьыкIыжьрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 175. Хьэжы цыггыну Мэккэ кьитхар хуэтэн ищIа а гьуамэм, ебзым хикухьаи, арац Iуэхур, - жиIаи Инуэ, цытыныр кьехьэлгэкI хуэдэу зыщIи, нэхь тIысыпIэфIым деж цысыр циггэлэтри, башыр зыщIэггэакьуэрэ зриггэцэтэхьаи. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. Ерагьуэ «пацIэ бзишлъым» кьыщIэна башыжь кьыпэцIэхуати, зыщIэггэакьуэрэ, и псэр и пхьум деж ныхьэсыну ежьаи [Иуарэ]. Кьалэн, 436. 2. (2). зэхь. Дэлэпыкьуэгуэ зыгуэрэм хуэхьун. Узыхьым бжьыхьэм зыщIэггэакьуэ, Бжьыхьэр нэфци нэкIэпсыжэи, Гум нэхь щIыхьэр. «Мывэ хуабэ», 266. Уи кьуэр, ди адэ, уимыIэжми, Уэ ущыткьым лIыжь щхьэ закьуэу, Уигу лэжьыггэм кьыхудэжу Iуэхум уэри зыщIоггэакьуэ. УнэщIэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 32.

ЗЫЩIЭГЪЭМБРЫУЭН (зыщIэггэмбрыуэ) лъэI. (3). ЗыщIэггэуэн, укьыхьемыщү зыщIэггэтIысыкIын. Псы архьуанэм я щхьэр ицIаггьуэ кьыхэлгэрт, псыр яутхьрт, зым зыр хигуэрт, зыщIаггэмбрыуэрти псы цIаггэ зацIэкIэ заггэкIуэдьрт, кьыдэуеишамэ, дыхьэшхьрт [цIалэ цIыкIухэр]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 630. Бабыщ шыру кьэрггэем и нэр зытриубыдам зыщIэггэмбрыуэри зыщыггэбзэхьым кьэрггэейри и щхьэр и цIаггьуэ псым хэхуэри ундэрэцхьуауэ, и дамэ лъэныкьуэри узауэ псым кьыщыцIэпсыжым, Джэлилу плъаггур теуэщ аби, хьэлэчу зэхимыфIицIэу кьээнэнт. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479. Абы кьыкIыр шыр цIыкIухэм яцIэрти, джэджэем удзым зыхаубгьуэрт, бабыщ шырым псым зыщIаггэмбрыуэрт. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

ЗЫЩIЭГЪЭХУЭН (зыщIэггэхуэ) лъэI. (2). зэхь. ЗыщIыпIэ фIэмыIуэху хуэдэу щIыхьэн, кьыщыхутэн. Куэд дэмыкIыу езы Дисы лафкIэм зыщIэггэхуати, цIақхьуэмэ IэфIым, браныч, хьэлыгьуанэ сытхэм кьатих мэ IэфIыр кьыщыцIицхьэм, фыз ныбэнэцIым и щхьэр заныцIэу игьэунэаи. Хьуэпсэгьуэ нур, 130-131. Рахьым бэкхьымкIэ зыщIэггэхуэрти и щхьэ хуабжьу хуэарэзыжу, жэмыжь цIэтым и джабэм теуэуэрт, сабэ кьыхриггэхьу, бэкхьым

кыицлэккыжмэ. Саримэ джэд зэригъаишхэм еплъырт, кыиыгъуфлэккыиу. Хъуэпсэгъуэ нур, 132.

ЗЫЩІӘДӘУКЫН (зыщлөдәулк) лъэмыл. (1). Тхэккыумэр тегъэхуауэ, дәлуэн. [Лу кий макъым кыиыгъуаиц:] Зыщлөдәулкмэ – Матренэ и макъ зэхех. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 554.

ЗЫЩІӘДЗЭН (зыщлөдзэ) лъэ. (2). Зыбдзу зыгуэрэм и лъабжьэм кыиыщыхутэн, зыщлөгъэхуэн. Гъунэгъубзэу бомбэ къехуэхуиу Иринэ гу щылъитэм, унэжь цыккыу здынэсам, подвал илэу илгъагури, заныцлэу зыщлөдзэиц. Нал къута, 220. [Тесиод:] Си фызу илгъагури мыгужьсыямэ си Гуэхут. Гъуэгъу си лъапэм зыкыищлөдзэиц: сицла цылэккыи, сынолгъәлу, жицлэу. Тепщэч кыэзылгъэтыхъ, 162.

ЗЫЩІӘДЗЫН (зыщлөдз) лъэ. (1). Псынщлэ дыдәу лъэныккыуэккэ зылуэдын. Шыр клэбдзккэ уври, бгъуккэ зыщлөдзэу щылгъэм, Астемыр зыхуэмылгъыу къехуэхуиу, арицхэккэ шым и пщэм итлөккэ зрищлөдзэиц, зэккэ кыиызэтенаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 163.

ЗЫЩІӘПХЭН (зыщлөпхэ) лъэ. (4). Уи бгым зыгуэр щлөпхэн. Хъуныр зэуа нылэжьхэри зыцхъэракъуэ, утицлэ бгырыпхри зыцлөпхэ, гуэбнэч зыцгыи яхэтиц – уеплэмэ, пыпхуэиц жытлэну, фэйцей дыдәу захуапэри мэишэ. Лъапсэ, 115. Мафлэ нэхум тэмэму уигъэлгъагури фоч зыкыи цзупсэуэ зэрыщытыр, цаккыуэхэр бгъэдыхъуэр цхъэж и фочыр кыиыгуэтыжырти, кыищтэрт, платронтаиц, флөцлэри зыцлөпхэрт. Лъапсэ, 69. Мэмэнт-цлөккыуи и фочыр кыищтэжи, платронтаиц зыцлөпхэри, и къуэр кыиызэригъэгъуа фочыр кыиыхуишиац: – Мэ убид, – жицлэри. Лъапсэ, 69.

ЗЫЩІӘТІӘТЫКЫН (зыщлөтлэтык) лъэ. (1). Бгым щлөпхар щлөхын, бгынтлэ зыщлөхын. Мэххуэ и бгырыпхри зыщлөтлэтыккыу жэм бжаккыуэм ирищлөхуиу цыхуежгъэм, жэмыр адрей лъым епыджри ириуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 258.

ЗЫЩІӘУПСКІӘЖЫН (зыщлөупсклэж) лъэ. (1). Уи пкыыр уэр-уэру щлөупсклэн, гъэхъеин.– Гъусэфли илэ си гугъэиц, илгъагуригъэ Бэтоккыуэ, висорэм тет хуэдәу зыщлөупсклэжу... Хъуэпсэгъуэ нур, 318.

ЗЫЩІӘУПСКІӘН (зыщлөупсклэ) лъэ. (1). Еплъ зыщлөупсклэжын. Тури уащхуэу цызэхуицлэри Зы даккыицкэ зэхуэзат, Зыщлөупсклэиц, зэрыубыдри Зэрытхъэлэу заккыуаиц. Парашютицлэ. «Бгы лъапхэм деж», 45.

ЗЫЩІӘУФЭН (зыщлөуфэ) лъэмыл. (3). Зыщлөхъумэн, зыгуэр зытеплэн. [Альджыккыуэ:] Цыхуэбзым зыгъэгъуауэ зыгъазэри блынм зыккэриуцлэу шхылэным зыщлөуфэиц, сэ шхылэ илгъагуэ стемыллауэ сыкыиыганэри; сыккыгъэтэджу си бэлгътоужьыр зытезмылэу хъуаккыи, шхылэ илгъагъым сыккыицлэхуэиц папцлэ, сзихуэу адэккэ сыцхъэдэмыхуи хъунутэккыи. Мелыгъ, 444. Шхылэ илгъагъым зыщлөуфэри и хъыдгъэбз цыккыуэм зытриубгъуаиц [Иринэ]. Нал къута, 229. Хъыдгъэбзыр яхъыну кыиыщыккыуа жэицыр и гум кыэккыиыжри, Саримэ ккыуэилэбжыаиц, шхылэным

зыщлөуфэри зыгъэтицкыуа цхъэккэ, куэдэ хуэмыишэчу кыиыщлөпхэри аргуэру лы гуэрэм и сурэт иуицлэу илгъэгъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 192.

ЗЫЩІӘФЫН (зыщлөф) лъэ. (6). Зыгуэр (п.п., псы) зыщлөпшэу уи пкыиым щыщ щлөхын. Астемыр ар зэхихи хуэдэт, арицхъэккэ зымыицлэжу щылъит, и куэ ижъри и бгыккыири улгъэ хъуауэ, лы кыиыцлэжа кыиымыр и цыгъыным зыщлөафарэ хъэлэч хъуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 170. Махуэ зырызу гъаицлэ тлэклур Уэлбанэм, жыбгъэм яицлэ Исраф, Е уэиц хуэллауэ си жыг хадэм Уэицхытсым хуэдәу псыр зыщлөаф. Си лъэрыгъышсыр зылыгъауэ. «Батырыбжы», 58. Фургоным изу абы [Ботэх] лы кыиышэу кыэсыжырт, лы цтар выжрэ псы зыщлөафа нэужь хъарзынэу кыиыхъхуэрти, тлөми я зэхуэдэ цхъуу хэккыицлэ хъурт. Лъапсэ, 25.

ЗЫЩІӘХЫН (зыщлөх) лъэ. (1). Еплъ зыщлөтлэтыккыи. Бгырыпхри зыщлөхмэ, и ныбэр къиун хуэдэт [лъым]. Нал къута, 250.

ЗЫЩІӘХЪУМӘЖЫН (зыщлөхъумэж) лъэмыл. (5). Зыщлөуфэжын, укыамылгъагуу зыщлөхынэ щлөпшхъэжын. Саримэ, и псэр Иуцлауэ, зыщлөхъумэжиц, Тембот и нитлөхри кыиыхуу цхъэгъубжэмккэ плөэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 192. Ехуидир мо кыиыккыуэриц, – цыжыслэмдызыубыдахэр ккыуэзэаиц, псынщлэу зэбгыжри пшахъуэм зыхадзэжауэ зыщлөхъумэ. Хъэцлэ лъаплэ, 401.

ЗЫЩІӘХЪУМӘН (зыщлөхъумэ) лъэ. (1). Еплъ зыщлөхъумэжын. [Локотом:] Сэри ныбапхэ зыщлөккэ сыккыиыаиц, лэуэлъауэ гуэр ккыуэмэ, пшахъуэм зыщлөхъумэрэ сыщлөгъуэ. Нал къута, 248.

ЗЫЩІӘЩІӘН (зыщлөщлэ) лъэ. (1). Гу с.ху. гуэрхэр шым ещхуэ шэн. Езым [цыхуэбзым] гу цыккыуэм зыщлөщлэу елэрт. Нал къута, 281.

ЗЫЩІӘГЪЭХЫН (зыщлөгъэх) лъэ. (2). зэхъ. Псынщлэу щлөккыи, зыщлөгъэбзэхыккыи. Хуэмыишэчыжмэ, мэххыдэ [Нурхъэлий:] - Ккыуэ, зыщлөгъэх, сумыгъэбапцлэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 205. Шхыри лэици оркестрым цыблэкккэ, бгъуккэ зыщлөгъэхыну, шым тесхэм яицхэр ерагккэ ялыгъиц. Щынэхужькыуэ, 38.

ЗЫЩІӘЖЫН (зешлөж) лъэ. (4). Еплъ зыщлөхын 1. Унэхъ цыккыуэм ин зыщлөжыри Лъэбаккыуиц цыфыр мыхъуа. «Индийскэ поэмэ», 366. Инал кыиыжрилар и гуапэ хъуати, иджы езыр[Къазмай] псэлгъэну мурад иицлэиц. Уеблэмэ нысаицлэми зэхригъэхмэ флөцлэу урысыбзэккэ кыиыщлөдзэиц, иккэ адыгъэбзэ зыщлөжы: - Уэлай, Инал, нэжыр жытлэ. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 591. Умысэу хей зыщлөжыицлэу, и лэмапхри уоцлэ. Нал къута, 263.

♦ Ауан зыщлөжыиц (1). Еплъ ауан.

ЗЫЩІӘККІӘ (4). Щытыккэ, зылыгъыккэ, зыхуэпэккэ. Фэзгъэлгъэгъуаицэрэт Нурхъэлий и зыщлөккэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 228. Ауэрэ зыгуэрэм гу лъытаиц и фэмккэ, и зыщлөккэиц, и ккыуэккэиц ахъищлөцлэ илыгъыу. Лыгъэ, 408. Уеблэмэ Шырыккыуэм Инал и зыщлөккэиц зыщлөжырт. Мазэ ныккыуэ щхъуантлэ, 559.

ЗЫЩІӘН (зешлө) лъэ. (144). 1. (48). Зыгуэр зыгъэхъун. И ккыуажэгъуэ илалэ цыккыуу Битик-Арбузик кыиыхуэджати, ар зыиу кыиыщыккыуагъым

Арбузик: - уа-а, Къазджэрий ецхъ зыццыныу ара! Мазэ ныкбэуэ шхъуантлэ, 619. А тлур [Тамарэрэ Пыжьынэрэ] зэгурымылуэу я псалъэмакбур абдеж щаухами, Тамарэ и къеклуэкГыкIам цыгъуазэ зыццыныу, цыхубз уэндэгъур санитаркэу сьмаджэциым цыццэтыр къыбгурылуэн папцлэ. Лъапсэ, 23. Куэд цIатэкбым Даниэт бэлиэвычим я зманым «сыкбэрэхъэлткъ цыхубзи, Бот сыхуэдэ къабзэц, лIо си гъукIэ цхъэгъуэпльым власть цыхуэмыфацэр, яфIэубыд, Бот, бжьыпэр, Гыхъэниэ зумыцI», - жиIэу зэрыццэтрэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 271-272. 2. (75). Глагол псалгэрэ «хуэдэ», «нэпцI» псалгэхэмрэ цигъусэм деж: Фэ зытегъэуэн, закбьфIэгъэщIын, закбьщыгъэхъун. Мэмэт-цIакбэуэ физ унафэкIэ мэпсэу жыпIэмэ, тэмэм хъунукбым, сыту жыпIэмэ, и физым сыт жиIами еки фыкIуи зы псалгэ пидзыжыркбым, цIутI жимылэу псоми едалуэ хуэдэу зыцI, ауэ физ псалгэр хъы хъэ ебэнауэ къонэ. Лъапсэ, 67-68. Бжэ цыхъэпIэм деж лъыжъ гуэр цыст, хамэ цIимыгъэхъуэ, арицхъэкIэ ицIэкI-цыхъэ псоми адыгэ цей яцыгъэти, хамэри мыхамэри хуэхъэгъэкIыртэкбым, хэт илгъагъуми дадем зиггэткIий хуэдэу зыцIырт: - УцIыхъуэ ядэркбым, - жиIэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. Кбэрэжи цыджану къэлыбат, арицхъэкIэ, и фочым тегузэвыхъати, зыкбьригъэцIакбым, гушыIэ нэпцI зыцIац. Лъапсэ, 104. Якбуб дыхъэхих нэпцI зыцIац. Нал къута, 309. 3. (21). Глагол дэлэпыкбэуэгъущ, зыццыныу псалгэм къыкIыр гъээщIэныгъэ мыхъэнэ иIэу. НтIэ, анестезиологым сьмаджэм и псэр хэкIыу гу лъита нэужъ, гузэвэгъуэр къыстехуэрэ сыгужъеймэ, зызэрысцIыр и нэкIэ зрагъэлгъагъумэ, яфIэфIу арагъэнкIи мэхур, сэри абыхэм гугъу задезмыгъэхъыцэу, анестезиологыр гбусэ сиIыри операционнэм сыцIэтIысхъаи, операцэ къытпэццытым и планым дегупсысу. Лъапсэ, 16.

◇ КIэбгъу зыццыны (19). Еплъ кIэбгъу. Лэныкбэуэгъэ зыццыны (2). Еплъ лэныкбэуэгъэз.

ЗЫЦЦЫПIЭ (36). нареч. Зыгуэр щIыпIэ, щIыпIэ гуэр. Инус мылкъу мацIэ тригъэкIуэдэ хъэжыцI кIуэну шэжъам, иджы абы ецхъу Нурхъэлий зыццыныIэ кIуэну мурад ицIац. Хъуэпсэгъуэ нур, 146. Дохутырым цыгъэт халат хужьыбзэ лъы зацIэ хъужауэ, и жытми зыгуэрхэр зэрилгъри IуцIити, сестра нэхъыжъыр пхъуэри а халатыр цыудри зыццыныIэкIэ дыкуац, тумбэм дэлъ халат хужьу ету зытедзар къыдинхъуэтри напIэзыпIэм дохутырым щитIэгъац. Лъапсэ, 8. АпицIондэху аузыр гъэбыдэн хуейи, отряд лэрызехъэ гуэри зэггэпэцамэ, нэхъыфIт, зыццыныIэ тIэсхъапIэ къыкбэуэкIмэ, заныцIэу бдзын хуэдэу. Нал къута, 305.

◇ Зыццыны кIуэнкбым (2). КIуэдынкбым. Тамарэ кIэлындорым тету Пыжьынэ къыхуэзати, лэныкбэуэкIэ иришэкIри къыжриIац: «А делэжъ, запискэ тIэкIу мыгъуэр зыццыныIэ кIуакбым, Сэлэмэ IэцIэкIыу. ШIыхъэ абы дежи адэкI-мыдэкIэ дэпльи, къэбгъуэтыныц», - жиIэри, арицхъэкIэ идакбым, цхъэусыгъуэ гуэр къыгъуэтри

зыгъэкIуэдыжац. Лъапсэ, 23. Хбарзынэу кIэпхъыжъ цыкIу бжей жыгыныхуэм дэжей-къежэхъурэ пцIий зэхуихъэсу къыццыхуэзэм, жриIац: [Кбьдырым] - КIэпхъыжъ цыкIу, уи пцIийр зыццыныIэ кIуэнкбым. Кхъухъ пхэнж, 497.

ЗЫПЭЖБЭН (зэIэжъэ) лъэI. (24). Зэман гуэр дэгъэкIын, зыгуэрым тIэкIурэ пэплъэн. ИцIэнур имыцIэу тIэкIу зилэжъэри кбэрэгъулым нэхъ цыгъыныфIу хъэцIапIэ цыкIуэм щитIэгъар къыцитхъац, милицэм къалгъагъумэ, яхъунцIэри якукIац жариггэлэну. Лъапсэ, 51. Зэгуэр джэдэциым бажэ къеуасэри и джабэ хуцIаудати, зыкбьомрэ кбэкуэн дзыхъ имыцIу зилэжъац, иджы плгъагъурэ - узэсэ сэгъейи, жыхуалэрауэ аргуэру кбэкуац. Бабыщыкбэуэ адакбэпщ, 484. - АдэкIэ цIэсхъэц Маиэ сымэ, Мэдыхъэшхэр Батэ къеплэу, Йофэр ахэр ху махъсымэ, Шхынхэр куэдэ Iэнэм телъу, ТIэкIурэ Маиэ зилэжъауэ Желэр лъыжым къытежауэ: - Уэ дытпөлэ нобэ махуэм, Кбьтхуеблагъэ, ди тхъэмадэ, КбьцIуухъэ лъапэ махуэ, Мыр уи унэц, мыр уи хадэц. УнэцIэ. «ШIалэгъуэ щIыналгъэ», 33.

ЗЫПЭПЫШЭН (зыIэпешэ) лъэI. (5). Дэхъэхын, игу зрегъэхъын. ШIэныгъэр махъсымэфIым хуэдэц: узыIэпешэ. Мазэ ныкбэуэ шхъуантлэ, 655. Хъыджэбзыр [Назифэ] дахэ дьидэц, уеплэмэ, нэр еггэджыл, къэзылгъагъум гу къылъетэ, езыр къабзэ цыкIуи, лгъагъуэуафIэци, цыхур зыIэпешэ, хъэл-цэн дахэ хэлъи, цыкIафIэци, дэбгъуэн цыIэкбым. Лэчымэ, 392. Езыр [Раисэ Муратовнэ] цыхубз гуакIуэц, дахэц, къэзылгъагъур къыдехъэх, зыIэпешэ, IэкIуэлъакIуэц, екIуу зехуапэ, псом хуэмыдэжу псалгэкIэ дахи иIэц. Лъапсэ, 78.

ЗЫПЭПЫХЫН (зыIэпах) лъэI. (1). зэхъ. Зым адрейм зыгуэр къыIахын, зиубгъун. Бэпэм дежи мес цагъэIуу Жъым а макбхэр зыIэпах, Дэнэ къуани ар къыццылуу Губэгъуэм итым ар зэхэх. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 152.

ЗЫПЭРЫГЪЭХБЭН (зыIэрегъэхъэ) лъэI. (6). 1. (2). Зыгуэр убыдын, Iэм IэщIэгъэхъэн. Шым хъэ есыкIэ ицIауэ псым къыхэсыкIыжырт, Астемыр ерагъуу емылджым къэсылэри, шхуэмылакIэ псым хэлъыр зыIэригъэхъаи, арицхъэкIэ ар къэбукъуэдий хъунутэкбым, лэрыгъыпсыр иыгъыурэ шыр псытэпхъэм къэсу лгъакъуэкIэ увыху кбэкуац. Хъуэпсэгъуэ нур, 165. Адакбэ хужьыр цыжъэхэлъэм, Джэлил къапхъуэри инкубаторыкбэуэ адакбэм и сьдж плгъыжъыбзэр зыIэригъэхъэри еIэурэ-еIэурэ адакбэ хужьыр IумпIафIэ ицIауэ джэдкбэзым къалгъагъуу крешэкI, крелгъэфэкI, и адакбэгъэр здынсыр зригъэцIэну. Бабыщыкбэуэ адакбэпщ, 480-481. 2. (4). Зыгуэр зэгъэгъуэтын, уеуи щIын. Кбьлгъысыну ахъизэр зыIэригъэхъэрэ кIэбгъу ицIу кгуажэм дэкIрэ шхапIэ гуэр зыццыныIэ къыццэцIуих цхъэ мыхъурэ [Нурхъэлий]. Хъуэпсэгъуэ нур, 228. Жэм кIэмпIафIэ иджыпсту къеIыпх нэхъэр, гуэр зыIэрыгъэхъэмэ, дауи нэхъ фейдэц. Щынэхужыкбэуэ, 11. Зыхуейр зэрыIэрыхъу старшынер, е къалэмкIэ иунэтIа, е Щэрданхэ дежкIэ иггэза - бзэхаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 228.

ЗЫЭТЫН (zeIэт) лэI. (13). 1. (8). Нэхъ лъагэ зыщIын. Зэм шуудзэр тесиц ницIэгъуалэм, Сабэр къуым кыицаIэт, Зэм пшахъуэицIым нилгэдамэ, Зэм уафэгум зыцаIэт. Уафэ къащхъуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. *Елдар и дамаицхъэм Лутесу, Елдар зилэтыху, ицIалэ ицIыкIури нэхъ лъагэ хъуурэ, кхъуейлпльжыкIэрыицIэм нос. Хъуэпсэгъуэ нур, 100. Асыхъэтым я цхъэр похури Уафэ къащхъуэм йоткIухъыж, ТIум я Iэцхъи зэлъоIэсри ЗаIэтауэ мэхуэ лъэмыж. Уафэ къащхъуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. 2. (3). Макъ е Iуэлыгъуэ гуэрыр нэхъ ин хъун. Кодоевым адэкIэ жиIэнур жрамыгъэIуэ Iэгуауэицхуэм зилэтиащ, зыгуэрхэри хъэицIэм ехъуэхъуу кыыхъэуоукIыу. Лъапсэ, 89. – Си дэлгъуицхуэ, Албиян! – Апчарэ и макъым нэхъ зилэт хъуаиц, – нобэ федгъажэ нэхърэ фыкIэгуэжы дыфнежъауэ цытамэ сыту ди насытыицхуэ. ЩынахужьыкIуэ, 47. Музыкэм зилэт зытыт, уэредадэ жыIэнти – нэхъеицт. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 585. 3. (1). ШIэныгъэкIэ, къулыкIуэ нэхъ лъагэ хъун. [Дэфэрэдж:] Езы Аннэ Павловнэ маицIэ ицIакъым сэ зырыцIыхурэ, иджыри кэс зэи сигу ебгъакъым, хуабжыу специалистыфIиц, псэрэ гукIэ и Iуэхум етаиц, зытеуа гъуэгуми кыипхутекIынукъым, арауи кыицIэкIынуиц и къулыкIуэм зилэтыну псоми хуагъэфаицурэ и Iуэхур къехуэха иджы ицIэхуар. Лъапсэ, 11. 4. (1). зэхъ. Зыкъэщтэн, зэуэ үздэщысам икIыу ежъэжын. [Алим:] Ди унэм ицIэса дээр дымыицIэххуэ кыызрыкIуам хуэдэу, я зыIэти я дэкIыни зыуэ, дымыицIэххуэ дэкIыжаиц, здэкIуари здэжари дымыицIэу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532.*

♦ [И] **цхъэфэцIым зилэтын** (35). Еплг **цхъэфэцI.** **ЗЫЭЩIЭГЪЭКIЫН** (зыIэщIэгъэкI) лэI. (4). УтIыпщыжын, зыIэрымыгъэхъэфын, IэмыщIэм игъэкIын. И адэр [Мэмэт-ицIакъуэ] мэгузавэ, зыIэщIэгъэкI ицIыхъ хъарзынэри дегъэунэхъу жэлэри. Лъапсэ, 71. Астемыр сыми шхъидэу ицIлгъагъум, ядэIныкъун сытуи и гум кэекIами, хуэфIэкIа ицIлэкъым, зримыгъэзауэIауэ зыIэщIигъэкIа ицIлэ мыхъумэ [Бот]. Хъуэпсэгъуэ нур, 258. ТеианкIэм ит пулеметыр лыжъхэм триубыдауэ пулеметчыкым кIакхурэ зыIэщIигъэкIыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 295.

ЗЫЭЩIЭГЪЭХУН (зыIэщIэгъэху) лэI. (1). ЗыIэпыгъэхун, пIыгъ гуэр утIыпщын. Абдежым кыиздиклари кыиздихуари имыицIэу къуацэ-чыцэм шу гуэр кыихъэри ицIыхубыым гу лъмытэххэ хуэдэу гъунэгъу тIэкIуу блэкIти, ицIопицыр зыIэщIигъэхуаиц. Лъапсэ, 31.

ЗЫЭЩIЭГЪЭХЪЭН (зыIэщIэгъэхъэ) лэI. (13). Зыгуэр зыIэрыгъэхъэн, уей ицIын, зэгъэгъуэтын. Нэмыцэ машиниллI къуажэм дэтым бензин яIэиц, абы ицIыц зыIэщIигъэхъэрэ – мотоциклыр хъэзыриц, ар къемыхъулIуэ машинэхэр дэкIыжрэ – губгъуэм лъэслэбыкIыу къинаиц [Локотш]. Нал къута, 245. Джэлил кэргъейр зыры абгъуэм кэридзыну цыхъужэжэм, модрейри квелэри адакъэм и сьидж пльжыгъыицхуэр зыIэщIигъэхъэри абгъуэм кыицилэтым, адакъэм и цхъэр унэзауэ, и нэм зыри имылгъагъужу, зы къудамэм кыитехумэ,

адрей къудамэм кыитехуэрэ къехуэхри джэдкIаэз къомым я пащхъэм къыхуаиц. БабыщыкIуэ адакъэпщ, 494. Ухеймэ, улгэицIэ жала цхъэкIэ, мыбдежым хейм и Iуэхур кыицIакъым: пьсьмор езыгъэтхам и ицIамтIэр яубыдри утыкум кIраиаиц, къулыкIуэицхуэ уиIэр уфIэмаицIэу нэхъ иныж зыIэщIэгъэхъэну ара узыхуейр жалэри. Лъапсэ, 12.

ЗЫЭЩIЭЛГЪХЪЭН (зыIэщIэлгъэхъэ) лэI. (7). ЗыIэрыгъэхъэн, уей ицIын. Анхуэдэурэ къуажэ ахъиэр Гъуумар зыIэщIилгъэхъэмэ, хэт зи унагъуэбжэр хуэзыицIыжынур, мы-Нурхъэлийуэ пIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 227. Бэкъан и унэр нэицIу кыицынэм, Псэун мурад ицIлаиц ицIанIэ хъарзынэри, унэри, мылкъури зыIэщIилгъэхъэну. Къалэн, 435. [Алий-бей и кхъухъыр] Езыри псыницIаицэу зекIуэрти екIуэллэ ямыгъуэтауэ хым тет кхъухъым ятеуэрти яхъуницIэрт, исыр гъэру яубыдырт, илгъыр зыIэщIалгъэхъэрти – бгъуэтым къащтэ, загъэбзэхъыжырт, кхъухъ яхъуницIари толгъкуным ицIилгъафэрт, здэкIуари здэжари ямыицIэу. Лъапсэ, 39-40.

ЗЫЭЩIЭУБЫДЭН (зыIэщIэубыдэ) лэI. (1). Зыгуэр уи Iэгум ибубыдэн. «Мыр мыбы и номерым шиэмэ згъуэтыжынукъым», – жиIэри Исубф зыкIуэса кIуэзгъэнапIэм кыицIуэлгъэтри и пхум и IитIыр зыIэщIиубыдаиц: Укъэзгъуэтакъэ иджы, накIуэ нэкIуэж, уэ пхуэфаицэ сэ сыхъуниц, – жиIэри. Лэчымэ, 397.

ЗЫЭЩIЭУДЫН (зыIэщIэуд) лэI. (10). Зыгуэрым къарукIэ зыIэпыдуэ IэщIэкIын. ШIалэ ицIыкIум едэхэицIэу [Нурхъэлий] и пэр кыиубыдыну епхъуати, Тембот зыIэщIиудри ицIлэхъуэжаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 189. ХъумакIуэхэм захъуницIаиц, адэкIэ жаиц, мыдэкIэ жаиц, зыгуэрхэри къаиаиц, арицхъэкIэ Къэрэмырзэ залэицIуидиц псоми, мэджытым яфIыицIыхъаиц, хъумакIуэхэм яцIэнур ямыицIэу кыизэхинэри. Лыгъэ, 414. Дэфэрэдж и ицIалэ ицIыкIур IэкIэ ехъ, сабийр зыгуэр хуейуэ зыIэщIиудрэ IэцIэкIэмэ, кIэлгъыкIуэу кыиубыдыж хъуркъым и цхъэцымкIэ адрейхэм епхаиц, еимэ, и ужъым иту кIуэ Гуаицэ иретри тIэкIуэ зегъэпсэху. Лъапсэ, 35.

ЗЫЫГЪЫН (зыIыгъ) лэI. (2). Зыгуэр шэчын, гъэвын. Инал кыэгубжыат, зыIыгъуэ фэ зытригъауэми. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 591. [Бэлацэ Думэсарэ кыицIэу:] – ЗыIыгъ, си шыпхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 274.

ЗЫГУЭГЪЭХЫН (зыIурегъэх) лэI. (22). ПсынщIэу IугъэзыкIын, IукIын. – [Алим:] Шум гу кыилгъитаиц си фацэм, мо зэхуэса къомым сазэрыицымыцыр кыицIа хъунти: – ЗыIуегъэх, тIысэ, уэ, мыбдеж ицIыицIэн ицIлэкъым, – ицIыжиIэм, Iэнкунурэ сыкIежэжэиц, гуп зэхэт къомым гъуэгу кыизамыту. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 519–520. Куэдрэ зримылгъэфыхъу Къэрэмырзэ кIэригъэху заицIэу лым гу ицIылгъитэм, мыр Къэрэмырзэу ицIыхур зыгъэишынэр арауэ кыицIэкIынкъым, кыэрабгъафэ кыизэытIла бзаджэнаджэ гуэриц, жыхуицIэу зыIуригъэхын и гугъаиц: – Сызыхуэзэм тумэн есту ицIытэмэ, си дзэлыфэр тIауэ

урамым сýдэлтэкээ, – жиЛэри. Лыгээ, 409. Зыгуэрым «увредители», сызумыггэлгэу, зылуеггэх, жиЛэри кьуажэ Советым тетыр кьыхуилъати, кьэкьуэжиц я унэми и фызыр иггэгүфлэн и гуггэу: уэлэхыи, ди Гуэхур фьгуэ дыкьыщидзыжамэ, тхьэм и шыкуркьэ – увредители, жаЛэри ди Лэтацхьэр кьызыцащ, жиЛэу жьэгү пацхьэм дэсу иггэхьыбырырт, жи, «вредитель» жьыхуалэр имыщлэу. Клапсэ клапэ, 15.

ЗЫПУДЗЭН (зылуедзэ) лэА. (1). Зыгуэр псынщлэу зылулгьхэн (п.п., нэггүджэ, нэрыплгэ, н.кь.) Официрхэм я нэрыплгэр зылуадзауэ кьуришыр яггэцаггэуэ, жыг инхэм кьапыху жыг тхьэмпер кьуэм долгьалгэ. Нал кьута, 300.

ЗЫЛУЛГЬХЬЭЖЫН (зылуелгьхьэж) лэА. (2). Зылулхар аргуэру плулгь шыжын (п.п., нэггүджэ). Кьазджэрий и нэггүджэр зылулгьхьэжри кьыщылгэтащ: - Жыраслэн! Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 593.

ЗЫЛУЛГЬХЬЭН (зылуелгьхьэ) лэА. (2). Уи гупэмкьэ гьунэггүу зэхьэлэн. Абу-Деруиш мегафоныр зылулгьхьэри азэн джащ, ад-мыдэкьэ зиггэазуэр. Кхьэлэггунэ, 378. Сэри зылуслгьхьэу [бжьамийр] кьысхуиггэкьэм сеплгьацэрэт, жиЛэу фызыжьыр хьуапсэрт, арицхьэкьэ ауан ськьащлэмэ. жиЛэрти Лэнкунт, Дорфеич абы гу лгьитэрэ, мэт, еуэт, жиЛатэмэ, Урарэ «Гы-Гы» жиЛэнтэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 576.

ЗЫУРАМЫЛГЬХЬЭЖ (2). плгыф. Хьэрычэтыншэ, хэлгьэтыншэ, дзыхьмыщл. Абы [Алыджыкьуэ] хуэдэ зыурамылгьхьэжр коллективизацэм и зэманым исыкьлащ, Мелыгыч, 462. – Укьузкьэ, зыурамылгьхьэж, - жиЛэри писыр цхьэфкьур кьэгүзэуэ Астемыр кьепсэлгьащ, модрейри плацлэ-тхьытхьыу унэм цлэмьлгьадуэ, зиггэлэдбу, и цхьэм ницлэ зэрыхуицлгьжыр нэрылгьаггүу, кабинетым цлгьхьэри Залымджэрий бгьурыуащ. Хьуэпсэггүэ нур, 118.

ЗЫУРЫБЗЕЕЖЫН (зылуобзееж) лээмыI. (1). Уи Гуэр кьэбзеихьыжын. Уэра?! Кьыдыр кхьухьыпщит иджы сьмылгьаггужар! Хьэ-хьэ-хьэ! – жиЛэри дыхьэшащ бажэ напэнижэ цлгьлур икьли зылурыбзеежаш, зыгуэр зэришар белджылыуэ. Кхьухь пхэнж, 498.

ЗЫУРЫБЗЕЕН (зылуобзае) лээмыI. (3). Уи Гуэр кьэбзеихьын. Дыггужьыр зылурыбзаеу утыкум кьохьэ, и нэ плгыжытлгьыр кьыдырым тенауэ. Кхьухь пхэнж, 502. Хьэр зылурыбзаеу дэцицым, Джэлил «кьу-кьу-кьу-сыкьукьу» жиЛэурэ джэдхэр зэхуишэри иггэтхьэжаш. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 475. Кьаплгээн мэжаллэ лгьэр зылурыбзаерт, кьугьырт. Нал кьута, 218.

ЗЫУРЫГЬЭЛГЭДЭН (зылуреггэлгэдэ) лэА. (5). Зэжьэдэдзэн зэуэ, псынщлэу кьанэ шымылэу шхын. Хьэкьэкьуэклэ кьомырзэмызэггьуу зэдауэрт, зэныкьуэжурт, зым зыр зылуриггэлгэдэнут, кхьухьыпщым шымышынатэмэ. Кхьухь пхэнж, 508. Махуэм дыггэр блягуэ зылуриггэлгэдэу жылэм шалгьаггүм, гужьбяуэ зэрызехьэрт, яцлэнур ямыщлэу, пэгун, лэггуп сьтхэр кьацтауэ яггэву, мэлэуэлгауэ, фоч зилэм кьыцтауэ доуей, блягуэр

яггэцтэн я гуггэу. Лгьапсэ, 119. Дэфэрэдж цхьэкьэ зыри гүзэвакьым, «жыжэ кьуэнкьым – джейм зылуриггэлгэдэни», – жаЛэри. Лгьапсэ, 54.

◇ **ЗЫУРИГГЭЛГЭДЭНЫМ ХУЭДУ** (1). Хуабжыу зыгуэрым хуэгубжыауэ. Комендантыр кьэтэджри директорыр зылуриггэлгэдэным хуэдэу кьеплгьурэ жиЛаш, и Лгьпсыр кьыжьэдэлгэлуэ: -Тхьэр уоггэницл нахуэу! Мелыгыч, 472.

ЗЫУРЫДЗЭН (зылуредзэ) лэА. (8). Еплэ **зылурыггэлгэдэн**. Сьту Гуэхутхьэбзыхуэ кьысхуэницла, зи уз кьуэдын, – жиЛаш Дисэ, хьэлывэ тлэклур зылуридзэи, псы тэфыхьжри и гур кьызэрыггэуэтыжауэ. Гуцлэггү, 422. Ар шалгьаггүм, нэггүэщл хьэкьэкьуэклэ цлгьлурэ зыбжанэми кьэбггүу зацлри кьуэсэжаш, аслгьэным кьэлхьыр зылурида я гуггэри. Кхьухь пхэнж, 501. Модрей тьлүми, [Дэфэрэджэри и кьуэ цлгьлурэ] мэжэлгэцауэ, лэкумыр цьызэгурадзэм, цлалэ цлгьлур цлгьлгьауэ: – Джыи кьыфхуэсхьышт тьян тей тыкьуэнти, «Иджыри кьыфхуэсхьыш, ди анэ, ди деж ськьуэжынищи» – жиЛэу. Лгьапсэ, 55.

ЗЫУХЫН (зылуех) лэА. (2). Пулгьыр зыбггэдэхын. Инал жиЛари и гум ириуыдащ, и нэггүджэри зылурихри телгьыцлгьхьурэ и гьунэггүхэм еплгьырт, дауэ кьащыгьуауэ нлэрэ Инал зэрызицлар, жиЛэу [Кьазджэрий]. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 592. И нэггүджэр зылурихауэ бэлгтоку хужьыбзэклэ илгьэцлурэ, зэм Матренэ дежкьэ плгьэрт, зэми курсант цлгьлурэ зэпильгьыфьрт [Кьазджэрий]. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 561.

ЗЮЗИН (1). «Тепцэч кьэзылгьэтыхь» пьесэм кьыхэщ шлгьплгьэцлгьэщ. [Албинэ:] Пенсионеру Зюзин жьыхуалэ микрорайоным исыр нывохьуэху... Тепцэч кьэзылгьэтыхь, 179.

И

И I (8). зэрабж бж. Бжыггэ 8; 8 хьу. Чопракьыщхьэ жыплэнуци – Бахьуэр кьырым иси, кьуришыр пхикьутыкьлгьу, жэщи махуи мылым эзауэ итиц – километрий кьуриш зацлэу пхыкьутыкьлгьыныр Гуэху цлгьлурэ? Нал кьута, 253. Плгьырыпллуи кьащтэ: кьэпий, кьэп кьэс нут тхурытху. Мелыгыч, 469. Хьэжыггэ путьи флэкла зы унаггүэм хуумыхьэж мазэм хуэзэу, жиЛэу Инал кьыдиггэкла унафэми йоззэгг умыхьэжху пхьуэжмэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 633–634.

И II (2). междом. Шлгьггэхуэбжэныггэ кьеггэлгьаггүэ. Еггүэгуэ мыггүэм ежэу тьгысыжын, и! Хьуэпсэггүэ нур, 116. [Чачэ Нахьуэ жрелэ:] Доггүэ, цхьэ кьыбггурьмылуэрэ уэ цырибоньнишу улгэ зэрымыхьур, и? Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 505.

И III (10). Урысыбзэ зэзыпх сөюзщ. Уггюм и одинок Грозой оторванный листок... «Нэцхьейуэ изакьуэу уафггэуаггүэ уэшихьым кьыпиуда тхьэмпер...» Хьуэпсэггүэ нур, 607–608. [Дэфэрэджэ:] Хьэтрэмтлгьу си нэр кьыхуикьл цыгьуар еджен кьыицлгэдзэу урысыбзэ тлэклурэ зэзгэцлэ нэужькьлэи, сьту жылгэ: зэгуэр сьмыщлгьэхуэ Пушкин итхам яцьыцу усэ

срихъялтай, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «Зеклуэхэракъым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ къащытешхынур, зэауэм гээр цытцыхэр Анапэ деж кхъухъхэм ярыз цытцыхынур». Си анэм иуэтэжу зэхэсхэмрэ Пушкин зи гугъу ищымырэ зэзгъаицэмэ, зым и гум адрейр къыпсэлъыкIа къысфIэицIырт, сфIэтелъыджаицэу. Лъапсэ, 6-7.

ИБЭ (1). Ани ади зимыIэ; зеиншэ. Ауэ сълэм хэт и пащхэ Зеиншэу, ибэу уэ уихъэн? «Бдзэжьеящэм ипхъу», 150.

ИБЭМПЫХЪЫН (йобэмпыхъ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым Iей шыхъун. [Бээрэакуэ фызым:] Алыхъ, си Iуэхум автобусыжъым фимыбэмпыхъым... Гъуэгуанэ, 124.

ИБГЪУКИЭ (1). послелог. Зыгуэрэм и бгъур здэгъэза лъэныкъуэмкIэ. ИбгъукIэ уплэм, къуришыр лгъагъи. Бгым дэки гъуэгъу. «Батырыбжэ», 38.

ИБЛИС (2). ШейтIан. Иблис жыхуаIэр Дорофеич ицIэххэртэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 553.

ИБРАХЪЫМ (20). 1. (16). ЦыхухъуцIэщ. Шыгъур Ибрахъым егъэджакIуэр «Зи лъэрыгъыпс тIыгъа» гукъэкIыжхэм хэтц. [Алим:] АдыгъбзэкIэ дезыгъаджэм дыпэллэу классым дыздыцIэсым, нэгъуэцIэ егъэджакIуэ къыицIыхъэри ди пащхэм къиуаиц: - Нобэ Ибрахъым къэкIуэнукъым, фезыгъэджэну сэраиц. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 518. ГПУ формэкIэ хуэнар цилгъагъум, Алий тхъэмыицIэм и фэр пыхIаиц, Шыгъур Ибрахъым и ужьыр ирагъэхуну къэкIуа и гугъэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 530-531. 2. (4). ЦыхухъуцIэщ. ХъэхъуаицIэ Ибрахъым «Хъуэпсэгъуэ нур» романым хэт персонажц. Гъуумар жиIэм мэскъалкIэ фIэкIынукъым Ибрахъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 214. [ЗэIуицIэм хэтхэм жаIэ:] ХъэхъуаицIэ Ибрахъым хэдыгъэх [кассиру]. Хъуэпсэгъуэ нур, 214.

ИВАН ГРОЗНЫЙ (1). Урысей и япэ пащтыхъ, 16. «Нал къута» романым къыхош. Пэжыр жытIэмэ, Якъуб мызэ-мытIэу и гум къэкIырт: Иван Калита е Иван Грознэм Россиер зы къэрал зэраицIам хуэдэу, адыгэми зыгуэр къахэкIыу лъэпкъ псори зы хэку сыту имыицIарэт, жиIэу. Нал къута, 308.

ИВАН КАЛИТА (1). Урысыпщц, 14 лэщыгъуэм псэуащ, «Нал къута» романым къыхош. Пэжыр жытIэмэ, Якъуб мызэ-мытIэу и гум къэкIырт: Иван Калита е Иван Грознэм Россиер зы къэрал зэраицIам хуэдэу, адыгэми зыгуэр къахэкIыу лъэпкъ псори зы хэку сыту имыицIарэт, жиIэу. Нал къута, 308.

ИВАН ПЕТРОВИЧ (14). «Альхъо» пьесэм хэт персонажэм щыщц, колхоз бухгалтерц. [Иван Петрович:] Ди хабзэмкIэ нысаицIэмрэ цауэмрэ дэни цызэгъусэн хуеиц, Альхъо, 93. [Иван Петрович:] Ио нобэ яхуынукъэ мы хъэгъуэлIыгуэр? Альхъо, 93.

ИВЭЛУЦЭ (1). Зэблэшауэ: Революцэ. Пыцъыж-уэркъыжхэм къагъэзэж, ивэлуцэ сыт жыхуаIэри гъуабжэгуэиу кIуэдэжиаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 272.

ИВЫКIЫН (йовыкI) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм итыр (псы с.ху.) вэурэ бахъэу икIын. Шыуанышхуэм изу ита псыр ивыкIыху егъавэри шыуаныицIэм гъуабжафэу кIэнтхэ тIэкIу къонэ. Лъапсэ, 101.

[И]ГУАПЭН (и гуапэщ) лъэмыI. (19). Зыгуэр зыгуэрэм гуапэ шыхъун, фIэфI хъун; хуеин; игу ирихъын. [Алыджыктуэ:] Ахъсар фIы къысхуицIэмэ, зэригуапэм шэч хэлтэкъым. МелыIыч, 449. Елдар зыгуэркIэ гурщицхуэ ицIырти, Дисэхэ дежкIэ зыдигъахуэрэ абы шыжалэр зэхихмэ, и гуапэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. Я [Якъубрэ езымрэ] зэныкъуэуэнуыр абдеж зэрыцаухар Локотош и гуапэт. Нал къута, 256.

[И]ГУАПЭУ (12). нареч. ФIэфIу, игу ирихъу; нэхъ къищтэу. Езы Саримэ, гу лъитат Елдари, нэхъ псыницIэ зицIат, ицIалэм хуэзэмэ, - гуапэу, цытсалъэкIи нэхъыбэIуэ жиIэмэ фIэфIт, арицхэкIэ къыупсэлъынур дэнэ къипхын, зы псалъэ жыпIэмэ, тIоуцI жытIа къыпIоуцI. Хъуэпсэгъуэ нур, 129. СынэкIуээнкIи хъуни, сыхуицIыхъэмэ, - жиIэу Локотош нэхъ цызыпхыжиIыкIыр Якъуб зэхихым и гуапэу арат. Нал къута, 250. Абы хуэдэу цыт пэтми, Степан Ильич гу лъимытэу къэнакъым Мэтхъэныр Мэзкуу дэкижу я хэку кIуэжмэ нэхъ и гуапэу зэрыщытым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 528.

ИГУЭН (ирегуэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр икуэн, игъэхъэн. МафIэгум итIысхъэну хъэишынупу яIэр килограмм цитI-цитI къудейт зэрыхъури, зызылгъыфыхъ къахэкIмэ, сэлэтхэм къащтэри я хъэпи, я шыти, езыхэри вагоным ирагуэрт, псыницIэ-псыницIэу мафIэгур текIын ицхэкIэ. Лъапсэ, 85.

ИГУЭШЭН (игуэшащ) лъэмыI. (1). ЗыщыпIэ зыгуэрхэр зэпэлэщIэу, зэкIэщIэхуэу, зэкIэщIэпхъуэу щыIэн. Якъуб, а бгъуэницIагъэхэм игуэшауэ партизан зырыз-тIурытI иригъэтIысхъаици, Чопракъ ауз быданIэ хъуауэ къилытэри тIысыжаиц. Нал къута, 253.

[И]ГУГЪЭН (и гугъэщ) лъэI. (30). 1. (12). КъыфIэщIын, къыщыхъун. А тIум [Астемыррэ Елдаррэ] я къэгъэзэжыкIэр Къэбэрдейм я тетым зэригуэгам хуэдэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 242. 2. (18). Шыгугъын, хуеин. Марфэ Iэджэ и гугъаиц, «Бдзэжьеящэм ипхъу», 152.

ИГЪАЩIЭКИЭ (3). нареч. ПсэухукIэ, дунейм тетыхукIэ. ЗэтумыпIэнуэмэ, [уи жьэр] згъэпцIакъэ нахуэу, игъащIэкIэ умыпсэлъэжын узмыицIым, - жиIэу [Якъуб] и нэцхъыр зэциуцIаици, и пэм мафIэ бзий кърех, и автоматым IэпэкIэ тоуIуэ клакхур ицIичын къудейуэ. Нал къута, 287. ИгъащIэкIэ миномет жыхуаIэр зэригъэцIэну хуэмеицхэмэ, и дэлъхум и фэеплэу ихъумэнкэ [Апчарэ]. Шынэхужьыктуэ, 34.

ИГЪАЩIЭМ (35). нареч. ГъащIэ псом и кIуэцIэкIэ, сыт цыгъуи. Телъыджаицэри аракъэ: зи узыниагъэ мыицIагъуэу къалгытар игъащIэм доутыр я деж мыкIуами къыицIар уз хуэгури лъэрымыхуэ уэрамым къыдэнэжаиц, дэнэ фадэбжэ къыицIэтыну пIэрэ жиIэу фадэм дихъахуэ. Лъапсэ, 12. ИгъащIэм физ хъэлэу, лгъагъугъуафIуэ,

псэлгээрйуэ гу лъыуытэу цытар жьаклуэ бэлыхь хуэат, куэдми гу лъытауэ, Iэджэми и акъылыр хунэсу луц хуэат [Думэсарэ]. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 546. [Алыджыкьуэ:] Къару лъэпкь къысхуэнэжакъым, – жиIэу къысхуэтхъэусыхэт [лIыр], игъащIэм нобэ фIэкIа сыкъымылгъэгуа нэтрэ. МелыIыч, 445.

ИГЪЭВЫКIЫН (ирегъэвыкI) лъэI. (2). Быдэ хъуху гъэвэн (джэдыкIэ). Думэсарэ и жагъуэт Лу зэрыкIуэжыр, итIани Лу езым ищIа пхъуантэм чыржын тIэкIу, джэдыкIэ игъэвыкIа сытхэр дилгъащ, уи анэ ищIауэ шхын пшхын нэхъ IэфI сыт шыIэ? Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 517. Газетым телгъу шхын тIэкIу къратат Ботэх: ицIакхуэ, лы гъэва, кхъуей, джэдыкIэ игъэвыкIа, нэгъуэциIхэри, арицхъэкIэ хуэишакъым, цыхъ цIыкIум удз шхын зэрымидэр и гум ицIыхъауэ, аурэр цыхъ цIыкIур и IэплIэм ису машинэм здисым Iурихри жейш. Лъапсэ, 77.

ИГЪЭГЪУЭЛГЪХЪЭН (ирегъэгъуэлгъхъэ) лъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрим и кIуэцIым щыгъэгъуэлгъын. [Алыджыкьуэ:] Бжэкъуагъым сыкьуэлгъэмэ, нэхъ къищитэу цытатэмэ, и пIэм сригъэгъуэлгъхъэнт, жызоIэри сэри Iэнкуну сыщысиц: сьдэгъуэлгъын цIыхубзым хъэмэ унэ лъэгум сигъуэлгъхъэн. МелыIыч, 443.

ИГЪЭЖЫХЪЫН (ирегъэжыхъ) лъэI. (1). Кумбыгъэ гуэрим и кIуэцIым псы с.ху. иту хытхуэрэ къигъэжыжын, къэгъэкъэбзэн. Темыркван мыгъуэр нэхъыбэу зытекIуэдар Мысост и бзэгущ, – жиIэри [Хъэбибэ] нэгуным псы иригъэжыхъащ жэмьр къишыну. Нал къута, 290.

◇ [И] лъапсэм псы игъэжыхъын (1). Еплъ лъапсэ. [И] ицIапIэм псы игъэжыхъыжын (4). Еплъ ицIапIэ.

ИГЪЭКIЫЖЫН (ирегъэкIыж) лъэI. (12). I. (10). Лым фызыр дэмыпсэуну зыбгъэдигъэкIыжын. Инал и фызыр ирегъэкIыжри урыс физ къеиш, жаIэу цызэхакъым, Жыраслээн къемызэгъ гуэрхэр жиIауэ ягъэхъыбарт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 516. Фызиц иригъэкIыжыми яхуэиш мылгъур яшурэ, абыхэми зыкъом хамыгъэциIу къэнакъым, ахэр уэркъыт зипхъури. Хъуэпсэгъуэ нур, 90. Лэтицфэ еплъ: студенткэу цыщыта зэманым нэхъ дахэ уигъэлгъыхъуэнт, арат дохутыру куэд дыдэрэ ямыгъэлажэу къулыкьуфI къылгъысауэ ицIыщытар, арицхъэкIэ делагъэ куэдыцэ IэциIэицIыхуэрэ къыщхъэщыжхэр ицIригъэгъуэжаш, нэхъыбэу зыхэтыр цIыхухъуэ зацIэти, къытылгъуэрхэри къащыхэкIым, и лым гу къылгъитэри сабэр дрипхъейуэ хуежъащ, «уизгъэкIыжынууц» жиIэу. Лъапсэ, 25. 2. (2). Зыгуэрим здэщыIэ ицIыпIэр егъэбгынэн. Шыгухур зэцэр гум исыр къигъэгубжэу иригъэкIыжыну арати, цигъэтакъым: – Уэ жыпIами дедэIуащ. Лъапсэ, 48. Пхгэ лъакъуэ гуэр хуэзати, Апчарэ «ицхъэ къызмыгъэтиIысхъэрэ?» жиIэрт, итIани и анэм хуэзэмэ, «икIыж» жыпIэу дауэ ибгъэкIыжын? Шынахужыкьуэ, 37.

ИГЪЭКIЫН (ирегъэкI) лъэI. (17). I. (14). Зыгуэрим зэрыт, зэрыс зыгуэр егъэбгынэн.

Дагъыстанымрэ осетинхэмрэ фIэкI къэмынэу, Кавказым лъэпкьыу исыр нэгъабэ къалмыкхэр зэрырагъэкIам хуэдэу ирагъэкIыну жаIэ. МелыIыч, 461. Кулакыр хэкум идогъэкI жаIэ ицхъэкIэ, кулакым ядэунэхъур нэхъыбэжт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529. Къэбэрдейр ирамыгъэкIыу къыщынэкIэ, я ицIым къытедыгъэгъэчу Шэиэнымрэ Мышкьышымырэ я ицIымкIэ зыдгъэницIам мынэхъыфIу пIэрэ жиIэу Кодоевым и гум къэкIати, иригъухыжащ, зэгур Къэбэрдейм я насып къыттекIуауэ цытатэмэ, иджы ди насып ятекIуэжыпхъэщ жыхуиIэу. Лъапсэ, 90. 2. (1). Псы е сыт хуэдэ ина гуэрим гьукъэгу етын, игъэжын. [Дэрдэхэ и гъунэгъум къыжреIэ:] Уи ицIым хуэзэ псыIур гъэкъабзэ, кIэнауитI-цы дэтIыкIи, псы инар игъэкI. Аргъуей, 388.

◇ **ПсыхуэлIэр игъэкIын** (3). Еплъ псыхуэлIэ. [Уи] пIэм уимыкIын (2). Еплъ пIэ I.

ИГЪЭЛГЪЫН I (ирегъэлгъ) лъэI. (4). Зыгуэрим и кIуэцIым, и кум зыгуэр щыгъэлэн. Уэращ бэрэкъыр зратари, Игъэлэ уи сэишхуэр уэ къыуымыху. Расул Гамзатов. «Щхъэлыкъуэ», 401. Iэщышхуэм я фэр раствор зэрыт чеишхуэм иралгъхэ, сыхъэт зыбжанэкIэ ирагъэлэри къабзэбзэ хуауэ кърахыж. МелыIыч, 451–452. [Елдар:] Си бгырыпхым КIэрысиIэници си жытым изгъэлгъыници [сыхъэтыр]. Хъуэпсэгъуэ нур, 217.

ИГЪЭЛГЪЫН II (ирегъэлгъ) лъэI. (1). Зыгуэрим зэуэ зричу зэрыт ицIыпIэр егъэбгынэн, зыгуэр жэкIэ ицIэгъэпхъуэн. Зыгуэр къэджа хуэдэу Бекъан къыфIэциIа ицхъэкIэ, дадэм къыгъэзэнт, и шыр иригъэлэри шыбз гуартэм я лгъ макъым хэт сыт жиIами хэкIуэдэжаш. Нал къута, 270.

ИГЪЭПЩХЪЭН (ирегъапщхъэ) лъэI. (1). Зыгуэр пщыгурэ зыгуэрим и кум и кIуэцIым игъэхъэн. Джэду хъэжым зыхуигъадэурэ ныбгъуэ хъэшим дригъэтицхъакъэ абы. КIапсэ кIапэ, 18.

◇ **ТхъэкIумэм ицэ игъэпщхъээн** (1). Еплъ тхъэкIумэ.

ИГЪЭПЩЫН: ◇ бжыинэм игъэпщын (2). Еплъ бжыинэ.

ИГЪЭСЫКIЫН (ирегъэсыкI) лъэI. (23). къызыр. Зыгуэр гъэкIуэдын, щымыгъэлэжын, укIын. ПIэкIыныгъэ зилэхэми зыкъаIэт: колхозыр зымыдэу ицIыпIэр Къэтхъэным и унафэкIэ зэрыгъэдалуэурэ Iэцэ яIыгъыу дапицэи къежъэну, жытIэу дыпэмьплгъэу, япэ зыкьидгъэщыу дэнэ къуэжэ дэсри къыхэтищыпкIыгурэ идгъэсыкIыну ди къалэни, жаIэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. Хъэрун и нэфI зыщыхуам нэхъыбэ лъысырт, езым къылгъысынури къылгъысат, ирагъэсыкIа илгъэпкьым я унэр къыщурэ и нэм къыфIэнэ къыгъэнакъым. Нэгъуху, 19. Гитлери сригъэсыкIыну къызоицэ, Бахъуэми дуней дахэкIэ сыкъыгъэгъуэжыкьым, жиIэу Якъуб и гум къэкIырт, и цхъэр зихъынури имыщIэу. Нал къута, 263.

ИГЪЭСЫН (ирегъэс) лъэI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ деж щысу цыIыгъын. Япэм хуэдэу узгъуэтыжтэм, Уизгъэсынум уэ си куэциI. Уи нэу, уи псэу сыкьэплгъагъурт. «Вагъуэ махуэ», 370.

ИГЪЭТИСХЪЭН (ирегъэтисхъэ) лъэI. (26). I. (24). Зыгуэр зыгуэрим и кIуэцIым, и кум

цыггэтГысын (п.п, гу, кхъухъ, машинэ с.ху.). Шыгукгур иралъхъэжа иужь, выгум цыхуу ихуэр ириггэтГысхъэиц, Iэюб гу лъабжьэм хъэмбылуу цIэтГысхъэри выгур кyiIэтаиц исыр зэрысу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 589. Мо цэхурыпхъуэ къомыр кхъухъым ибггэтГысхъэрэ епшажъэмэ, зэрышхуэрэ Исраф зэрымыггэхъуну хэт и фIэц хъун? Кхъухъ пхэнж, 502. [Алхъо:] Машинэ гуэр сыкхъухуэзэри сриггэтГысхъэти здакхъым. Алхъо, 55. 2. (2). Зыгуэр зы цыпIэ гуэрэм деж гьэтГысын. Якъуб, а бгъуэицIаггэхэм игуэшауэ партизан зырыз-тIурьтI ириггэтГысхъэици, Чопракъ ауз быданIэ хъуауэ кылъытэри тIысыжащ. Нал къута, 253.

ИГЪЭУВЭН (иреггъуэвэ) лъэI. (19). 1. (11). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр цыггъэувын. Кхъухъым и курыкупсэм пкьо ин иггъуэвэ, абы арэф едыжи кукъукIэ гъэбыдэ, чэтэн едэ. Кхъухъ пхэнж, 508. Къырым и шхъэм адэкIэ-мыдэкIэ бгъуэицIаггэхэм Локотош пулемет сыхтхэр ириггъэуващ, нэхъ лъахъиэIуэу – миномет, топ уанIэ ищIаиц, партизанхэр кгуэзггэнанIэ хъарзынэхэм кгуэсу иггэтГысаиц, уалгъэлэсыну Iэмал закъуэ иыIэу. Нал къута, 299. ХъэцIэм я тэджыжыгъуэ цыхъуам деж уэздыггэр ягъэункIыфIынти, лы гъэжъар дзасэм зэрыпыуам хуэдэу, пцыIэм еицхуэ подносим иггъуэуэ кхыхъырти, къытриггъэуэрт. Лъапсэ, 78. 2. (4). Сурэт е тхыггэ с.ху. зыщыпIэ къыщытедзэн. «Жансэхъу и пыIэкIэ» зэджэ блын газетым Тинэ и сурэт ираггъэуващ, Арбузик ищIауэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 638. 3. (2). Зыгуэрэм ипэ иггъэщын. Къэзджэрий Думэсарэ сымэ я гъусэу къежъаиц, Тембот жэри жэмьр япэ ириггъэувауэ кгуэажэмкIэ ихурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. Иужьым шханIэм дыцкIуэкIэ нэхъ цыкIуэхэр япэ драггъуэвэ хъуащ, арицхъэкIэ нэхъ инхэм я круикIэицхуэр я бгырыпхым кIэрыицIат, дэ къытлэамаыггэсу. Зи лъэрыгыпс тIыгга, 522.

◇ [И] гуицIыIу иггъэуэвэн (1). Еплъ гуицIыIу. Ипэ иггъэуэвэн (1). Еплъ ипэ I.

ИГЪЭУВЫКIЫН (иггъэувыкIащ) лъэмыI. (1). Зыгуэр занщIэу зэфIэггъуэвэн, екIуэкIыу гъэувын. СтIол бгъуэицхуэхэр кIыхъ дьидэ хъужауэ иггъэувыкIаиц, абы бгъэдэтхэм цы зэраиц электромашинокэр яIыггъици, мэлыфэр е бжэныфэр стIолым траубгъуэри бетэмалу яи. МелыIыч, 452.

ИГЪЭХУЭН: ◇ нэгъуэуужьыгъуэ иггъэхуэн (1). Еплъ нэгъуэуужьыгъуэ.

ИГЪЭХЪЭН (иреггъэхъэ) лъэI. (4). Зыгуэр зы щIыпIэ и утIыпIэ шхъэн. Уэ зэуапIэм дибггэхъэхуэкIэ, Бийм дытекIуэу дьибггэсаиц. Дэ ди шухэр. «Шум и гъуэгу», 41.

◇ ТхъэкIумэм имыггэхъэн (7). Еплъ тхъэкIумэ.

ИГЪЭХЪЭН (иреггъэхъуэ) лъэI. (10). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум зыгуэр (п.п. псы) икIэн. ЩIакъуэ зэрыхуэрэ [Мэмэт-ицIакъуэ] и кыиггэхъуапIэм хихъуэжаиц: япэм къыицIиггальгэрэ изу кэриггэхъуэу цытати, иджы шынакжъей цыкIуэкIэ кэриггэхъуэу кудейиц. Къалэн, 427. Ефэр зи хабзэу цымытми Хуивггэхъуэт фадэр нэхъ гуаицIэу. ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм

деж», 120. Мэмэт-ицIакъуи къотэдж хъуэхъуэну: – ИIэт, ивггэхъуэт, – жиIэу къыицIидза кудейуэ, Раисэ Муратовнэ, гузэвэгъуэ гуэр зэрыхъуар нэрылгъагуу, Нартыхум ицэхуу зыгуэр къыжреIэри псыицIэу ицIокIыж, абы и ужъым иту Казбек Машевич зымы псалгэ жримиIэу ицIоуицкI... Лъапсэ, 93.

ИГЪУЭ (6). Зыгуэр пщIэну, блэжыну къыщекIу, къыщезэгъ зэман, зыгуэрэм щичэзу. [Фэуаз:] Арат бгъуэицIаггэ гуэр дитIысхъэрэ нэхъанэ ицIыкIэ дакIэлъыплэмэ, нэхъ сфIэигуэу кэуришымкIэ ицIэзунэтIар. ХъэцIэ лъапIэ, 403. Абы фIимыггэкIыу Лу ициггэтмэ, нэхъ фIэигуэу, Мэтхъэныр къэпсэлгаиц: – Догуэ, Лу, уэ езыр укруицIэицхуэ хъэмэ укруицIэ ицIыкIу? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 535. И фызыр иутIыпыцыжри, тIэкIу зиггэпсэхумэ фIэигуэу Дуду зиггэукуририаиц, витIым гъэужь къалгъыхъуэу губгъуэм иту. ВитI, 414.

◇ **Игъуэ икIын** (1). И зэманыгъуэр иухын, блэкIын. МазэицIэ дахэр кхыхъэхуэкIэ Дахаггэ хъэхур ицIэраицIэу, КъэицIэрэицIэжу ицIалэггуэр, Игъуэ имыкIыу хъыджэбзу, Шу кхыхуэзамэ кгеубзэу, Лгэс кхыхуэзамэ и хъэицIэу, Гъунгъу зыхуицIу и бийхэр Иггэбзэхыныр тхъэрылуэ. «ЩIалэггъуэ щыналгъэ», 412. **Игъуэ нэмысын**

(3). И пIалгэ къэмысу зыгуэр къэхъун. Игъуэ нэмысу ар [кгуэр] лIатэм, ГуфIэггуэр нобэ мыпхуэдэу Хъэдаггэ нэпскIэ дггэицIынти?! «Адэ», 135. Уи гъаицIэ Гыхъэр бгуэшу хъутэм – Махуэ зырызти сэ си гъаицIэр – Игъуэ нэмысу гузэхэм Яхуэзгуэишынут сахуэпIаицIэу. ГъаицIэ Гыхъэ. «Дамыггэ», 103. Дунейр абдежи яфIэицIэицыгъуэу Игъуэ нэмысу Iэджи кIуэдынуиц. Си илгъэсицэ. «Щхъэлыкъуэ», 396.

ИГЪУЭДЖЭ (1). плъыф. ЕмыкIу, емызэгъ, укIытэгъуэ зыпыль. ИцIэу цытатэмэ, а игъуэджэ ицIэр ицIэрэт [ицIыхум]. КIапсэ кIапэ, 11.

ИГЪУЭДЖЭУ (2). нареч. 1. (1). Хуэмыфащэу. Лгъысыныр гъаицIэр игъуэджэу ЩIым хъэицхъэвилгэ ицымаицIэт? Хэт гъаицIэр пщIэншэу. «Шум и гъуэгу», 44. 2. (1). Имычэзууэ, и зэманыр къэмысауэ, пасэу. Зи лъэпкэ игъуэджэу хэкIуэдару Нобэр къыздэсым мэцыгъуэ. Къамэ. «Дамыггэ», 228.

ИГЪУЭЛГЪХЪЭЖЫН (йогъуэлгъхъэж) лъэмыI. (2). Зэрылгъа гуэрэм, здэщылгэм деж аргуэр цыгъуэлгъыжын. Унэгъуащэр зэрыицIэкIыжу, адаккэр аргуэр матэм игъуэлгъхъэжаиц, къэмэжэлIа нэтми, улгэпхъэицэни псы ефэни ицыгъуэицэжауэ. Бабыщыкъуэ адаккэпщ, 488.

ИГЪУЭЛГЪХЪЭН (йогъуэлгъхъэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и кIуэцIым цыгъуэлгъын. КIуэи Жансэхъу и пIэм игъуэлгъхъэ, кггэкуэжыни кэмыкIуэжыни езыр. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 555. ФIэфI-фIэмьфIми псым зетIэицIыр, Игъуэлгъхъэну хым и куэицIым, ЦIэ илари, еицхуэ джанэм, Тенджыз Iуфэм къыщеггэанэ. Псыр шы шхъуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209.

ИГЪУЭТЭН (иреггъуатэ) лъэI. (1). ЗыщыпIэ зыгуэр къыщыгъуэтын, къыщыхутэн. Укгэрабггэм, жъэгум дэс, Къумым псы идгъуатэм, ЩыIэ нэхъ гунэс? «Индийскэ поэмэ», 361.

ИГЪУКЫН (йогъукI) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым щыгъун, зыщIыпIэ щыгъун. Псы кIуэцIуиуэ игууклакъым – Дыркгуэ зацIэцI къэгбгъэцIар. Си щIыналгъэ. «Батырыбжъэ», 59. Сихъыным хуэдэу псы узари, Псыхъуэм сьдыхъэм, игуукIащ, Псы кIэнтхъ къинамэ, – куэдрэ? УцIыкIуу и гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83.

[И]ГЪУСЭН ([и] гъусэщ) лъэмыI. (10). Зыгуэрэм щIыгъуу щытын. Дыгъэр мазэм игъусамэ, Щылгъэм дежкIэ нэхъ гунэст. Дыгъэр мазэм игъусамэ... «Вагъуэ махуэ», 369. Фэ сывигъусэм, силэцI гъащIэ, Фи нэгу сьщIэлгъэм, силэцI дамэ, Фэ фызымлъагъумэ, сьфхуопIащIэ Сэлам фэсхъну, фэзмышамэ. Тхылгъым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. Уэ узигъусэт сэ нэхъанэм, Саулэм, узыр уэ бгъэмащIэт, Сыжеймэ, цIакуэм уэ и кIанэм Утесу слъагъуу сэ къысфIэцIит. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгу», 61.

ИГЪУЩЫКЫН (йогъущыкI) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым итыр (псы сыт хуэдэхэр) къэмынэлауэ гъуцын. – Ари [псы кIэнтхъыр] ИгъущыкIыныци – упыкIащ. УцIыкIуу и гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83.

ИДИХЪЫЖЫН (йодиихъыж) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр щыдиижын. Хъэжыгъэм нэмыщI мэлыбгъуэ, кIапэ дагъэ, кхъуэцIыным идиихъыжауэ, бжъын бла, бжъыныху Iэрамэ – сьмаджэхэр зыхуей дьдэт къишар [Бэлац]. Хъуэпсэгъуэ нур, 280.

ИДЖЭРЭЗЫХЪЫН (йоджэрэзыхъ) лъэмыI. (1). Джэрэу зыщIыпIэ итын. Фызыр псым хэлъадэри архуанэм иджэрэзыхъу псым хэлъ адаккэр къыхилгъэфыжри зейм деж къыхъыжащ; – Уи адаккэжыр Исраф хъу нэтащ, – жиIэри. Бабыщыкъуэ адаккэпщ, 491–492.

ИДЖЭЛЭЖЫН (йоджэлэж) лъэмыI. (1). ЗдэщыIа и пIэм джалэу ихуэжын. – ЯукIащ, ягъуэнэхъури ягъэсэхъыжащ, – сьмаджэм и анэр къэтэдэжыну еIэ цхъэкIэ, къару къыхэнэжакъым, къызэфIэуващи, аргуэру диванным иджэлэжыащ, къугъуу къыщIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы мастэ хилужри игъэсабырыжащ. Лъапсэ, 18.

ИДЖЫ (145). нареч. Ит зэманым; лэжыгъэр, Iуэхур щекIуэкI зэманым. – Дэлэпкъуэгъу нэхъ жумыIэмэ, бгъуэтынууцI, – жиIэри Къазджэрий Матренэ и гур дахэ хуицIащ, иужыым курсантхэм закъыхуигъэзащ: ИIэ, тIасэ, иджы фышхэн зэфIэкламэ, классым зевгъэхъ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 606. Астемыр Ростов цыщыIащ цыгъуэ къэрэгъулу зыIута еджанIэм яIа актэвэ залым ещхъу дахэт иджы Къэбэрдеймрэ Балккэрымрэ цызэхуэса залыр, пэжу, Ростов цилгъэгъуар нэхъ инт икIи нэхъ нэхут, нэхъ дахэу гъэщIэрэщIат сурэт зэмылэужыгъуэкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 323. [Фэуаз:] Еплъ иджы абы – хъеуани, итIани телъиджащэу гурыхуэщ, ськъызырилгъагъуу щIетхэуар гу зылъызиггъэтэну арат, арицхъэкIэ кIыфI хъуауэ къащати, си пIыщхъэпIэм къыхэхуатэкъым мы сэ къыслъагъэса шыр иэ лъхуэгъуэ лъхуауэ, шы жэр ахъырзэман

хъуа хакIуитIымрэ къунажыну къыгъэна шыбзымрэ къылъхуа нэужь, тцэжауэ цытар арауэ. Анка, 381.

ИДЖЫБЛАГЪЭ (17). нареч. Куэд мыщIауэ е куэд дэмыкIуу, мыгъуэу. Иджыблагъэ Инал цхъэхынэу хэкум исыр сьезд ищIу зэрызэхуишэсам ещхъыркъабзэу, жиIэрт, молэуэ Къэбэрдейм исыр зэхуаишэсынурэ ирашынууцI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 648. Тетым и унэр тIууэ зэтеттэкъым, чырбыш унэ кIыхът, къэнжалыщхъэ телуу, и кум деж дэкуеитIэ тIэкIу иIэу, цхъэгъубжэхэр нэхут, шындэбзый лъэныкъуэр хадэмкIэ гъэзат, абыкIэ жыг хадэ тIэкIуи, мывэ сэрейм къыщхъэпрыщу, жыг хадэм уфIэкIмэ, нэпкъым тету унэ зытIууци цытт, абы унэмысу члисэ цыту, члисэм и ижырабгъумкIэ иджыблагъэ яцIын яуха къэбэрдей икольишхуэр тIууэ зэтет унэхуэу пIагъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 113.

ИДЖЫПСТУ (60). нареч. Мы зэманым, мысыхъэтым, занщIэу. Елдар иджыпсту къыхидзэу, мыбыкIэ сьарэзыщи, мыбыкIэ сьарэзыкъым жиIэу Инал и унафэхэр кърибжэкIмэ, а псор лей хъункIэ хъунут. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 542. АрицхъэкIэ иджыпсту Якъуб зэхэхуэу умыщIэмэ, нэхъыфIиц: нэмыцэр Бахъсэн Iуфэ Iуси, ЧопракъыщхъэкIэ гъуэгур яухыным куэд хуейщ. Нал къута, 262. Бэлацэ занщIэу зыкъричат фIэщу, арицхъэкIэ хъуну пIэрэ Долэт жиIэр е къэмызэгъэр иджыпсту Мэтхъэным апхуэдэу IуэхукIэ убгъэдыхъэну, жиIэу Астемыр къыхуеплъэкIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 321.

ИДЖЫПСТУУПЦIЭ (1). нареч. Еплъ иджыпсту. ТелефонкIэ Налишк къыпсэлъыкIуу Инал къэпсэлъащ, иджыпстуупцIэ Нахгъуэ Советым нэмысыну Iэмал зымыIэщ, жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 671.

ИДЖЫРЕЙ (2). плъыф. Ит зэманым къриубыдэ, къэхъу, ехъэлIа. Шуудзэр зымыдэми жалэн ягъуэтырт: иджырей зауэми цуицIахуэзэфIэкIышхуэ цыIэкъым, танкымрэ авиацэмпрэ куэдици шур Исраф хэхъухъынууцI, абы нэхърэ, цымыгъуанукIэ, лъэс дивизэ зэхэдвгъаишэ, жалэу. Щынэхужыкыкъуэ, 40–41. Аракъэ иджырей цIалэхэр физ къэширейуэ цIыщытыр. Щынэхужыкыкъуэ, 26.

ИДЖЫРИ (45). нареч. Мы зэманми, иджыпстуи, аргуэруи. Къэрэмырзэ и къару хэщI фIэкла хэхъуэркъым, итIани унафэ хуащI: иджыри зэ къатетхыжыныцI цыблэр зыдэуэн къалэр, жалэри. Лыгъэ, 411. [Алыджыкъуэ:] Иджыри къэмытэджауэ пIэ хуабэм хэлгэмэ, сэри сьдэгъуэлъыжын, хъэмэ нобэ тхъэмахуэщ, езыри лэжъапIэ сыт жиIэу здэкуэн цыIэу къыщIэкIынкъым. МелыIыч, 444. Унэгуащэм джэдкъазыр цыгъаишхэм яхэплгъэмэ, Джэлил фIэкла адаккэ яхэмытыжу елгъагъу, мыр сыукIмэ, адаккэ яхэмыту джэдыр гъэхъуа хъун, жиIэри хэщIэ къэкIуам гуэгущ хуцукIащ, иджыри гуэгущым уэс яIумышуа пэтрэ. Бабыщыкъуэ адаккэпщ, 477.

◊ **Иджыри къэс** (12). Къыздэсым. [Дэфэрэдж:] Езы Аннэ Павловнэр мащIэ цIакъым сэ зырысцIыхурэ, иджыри къэс зэи сигу ебгъакъым, хуабжыу специалистыфIиц, псэрэ гукIэ и Iуэхум

етаиц, зытеуа гъуэгуми кыитхутекыныктым, арауи кыицлэкинууц и кыулыктым зилэтыну псоми хуагъэфайцурэ и Гуэхур кыехуэха иджы цлэхуар. Лъапсэ, 11. Хьэ тумэм иджыри кэс цыгъуицэжактым, зэгуэр джэд ирихужьауэ Джэлил кыицилгъагум, адаквэжыыр кыизырыгубжыар уигъэлгъагум зигъэбырыбри и пицэр хишауэ зэ-тлэу дэлэйри хьэм и тхым тетлгъахуэ и пэ кыуанишэжыыр хьэм и фэм цыхиуа махуэр. Бабыщыкыуэ адаквэпщ, 476. Курсантхэм яхэттэктым Къазджэрий и жагъуэ ицимэ зи гуапэ, нсори хуцлэкгурт ар нэфлэ зригъэплгъыну, зыцигъэтхуну, уеблэмэ, ярэби, дауэ сицымэ Къазджэрий и гум нэхэ ирихыну, жицэу гунсысэр куэдт, езы Къазджэрий нсэ зылурым иджыри кэс псалэ дьидж жримыла нэтрэ. Мазэ ныктыуэ цхъуантлэ, 607.

ИДЗЭЖЫН (иредзэж) лъэл. (2). Дзауэ зыгуэрэм и кыуэциым игъэхуэжыи. Ахэр Илас и тхьэккыуэм ицырхэари шыр ицицилэжу хуежыаиц, кыэтым кыицэжа тлэккур имыцэу гум иридзэжауэ. Мелыгыч, 471–472.

ИДЗЭН (иредзэ) лъэл. (11). Дзауэ зыгуэр зыщыплэ игъэхуэн, илгъхьэн. Фочауэ мактым игъэцита джэдыр лъэуейм кыелгъэжу сэлэтхэм цалгъагум, джэдэциым ицлгъадэри джэду кыахуэуыдыр кыауыдыри ари машинэм ирадзаиц, джэдыщыхэр пачурэ. Нал кыута, 291. – Ти, зэанэзэккыуэм дадэр гу цыкыуэм ирадзэри я унэ яишэжаиц: – Турарэ, уи кыалэн Ицилгъыб умыцл, – жацэ цхьэккэ кыимыганэу. Къалэн, 434. Дыгъужыжыым и лы Гыхьэр Фэндэжы гъурым иридзаиц. «Бажэ пшыиц», 8.

ИДЗЫН (иредзэ) лъэл. (8). Дзауэ зыгуэрэм илгыр ихын, игъэхун. Езым ниуицлауэ гум илгыр иридзэри джэдыр кыизыцилгъуэри кырилгъауэ кыицэжэжыым, мээ джэдыр кыэзыуцлэ кыэзакъ цаклуэхэм кыалгъэгъуаиц. Лъапсэ, 46. Шоферым: Илэ нлгъэ, илгъэр идгъэгэдз. Гъуэгуанэ, 131.

ИДЖАГЪУЭН (и жагъуэщ) лъэл. (31). Зыгуэрэм зыгуэр флэмыфын, игу иримыхын. [Илэ:] Сэ кыесицкэ председателыр узижагъуэм кыриуицкэ. Гъуэгуанэ, 116. Дзэшу и пацлитгыр ирикъуэцлэри фадэр зэрымыжагъуэр уигъаицлэу зэ Губыгъуэу ефаиц. Къапсэ къапэ, 15. Шлалэфгициым языхэзым Кыицхыфактым зыцлэхуэпсыр, Ар и жагъуэу магъыр Линэ, Яцигъэтицкыуэ псоми нэпсыр. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 44.

ИЖЭ (1). Зэфыгъуэм, зэбийм хуалэ шытыклэ; гужыгъэжэ. Ижэр узым я нэхэ Гейици, Еицлэ зэижыр гъаицлэ кыицлэ. Усиплэ. «Вагъуэ махуэ», 371.

ИЖЭГЪУ (1). Жэгъуэгъу. Унэр жыгкэ кыицэсэцлэ, Къапымыкыуэ сахокыж: Си ижэгъур кыицэжиу Сэ хэссахэр кыицэчыж. Унэр лъагъуэ дызоцлэй. «Батырыбжэ», 28.

ИЖЫН (йож) лъэмыл. (12). 1. (4). Къэхухъа гуэрэм кыицлэжу псы с.ху. гуэр ежэхын. «Къэжэпхъаиц иджы», – цыжицлэм, [бабыц анэм] и шыр цыкыуэхэр джэдэциым кыицилири хаданхэм иж псылэришэм ишаиц, я нэгу зригъэжыныу, есыкэ яригъэцилэну. Бабыщыкыуэ адаквэпщ, 478.

Хьэцилэм игу ирихъаиц жыг хадэри, хаданхэмкэ иж псылэришэри. Мазэ ныктыуэ цхъуантлэ, 567. Кхуэхьлгъатэр кыатеуэмэ, Хьэбибэ шыгъуэгу хадэм иж псы лэришэм кыуэрти, псыбэккыуэм дэтлгъахьэрт, псым хэсу. Нал кыута, 233. 2. (1). Жэурэ зыгуэрэм икыи (п. п. псыр). Шамум зигъэцхъауэ кыуэрти, кыизыплгъэкыуэцлэ фэндэым тлэуэпс кыимыицэу псыр ижаиц. Хьэцилэ лъаплэ, 402. 3. (1). Уэгур ибгынэн (вагъуэм). Иожыр вагъуэр жэц кыэсыхуцлэ, Шижкэ уафэр кыагъэнэху. Вагъуэиц. «Батырыбжэ», 70. Шыицилгъуэм сэ кыицэжэлэрт: Лъэпкыуэ цыицлэм цыкыуэ кыаицлэхуэм Вагъуэу зэрызыххэ ялэиц, Ар ижамэ зейр унэхуу. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 7. Сэрицэ зи вагъуэр имыжыиур – Сыхьэт махуэм кыидалгъуар. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9.

♦ [И] **ГУРЫГЪЫР ИЖЫН** (1). Еплгъурыгъ.

ИЖЪ (8). плгъыф. Сэмэгум и адрей, пэщыт лъэныктыуэ. – Сыту пасэ мыгъуэу хэкуэда уи лэ ижыыр, – жицэри Шоджэицилгъуэм и гур ицлэгъуаиц ицлэ зейицэ цыкыуэм, ар зыдэс партэм кыекыуалэри. Зи лъэрыгыпс тлгъа, 523. [Мариям:] Исуф кыопхъуэри лэ ижымыкэ и пхъур илгъыуэ, лэ сэмэгумкэ си пицэр цыуыдыкыуэри зэанэзэпхъур нэлэцлэ дызэреудэцлэ. Лэчыицэ, 396. Астемыр ар зэхихи хуэдэт, арицхьэккэ зымыицлэжу цыицлэ, и куэ ижыри и блыпкыуэри улгъэ хъуауэ, лгъы кыицилэжа кыомыр и цыгъыныым зыицлэфарэ хьэлэц хъуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 170.

ИЖЪ-ИЖЫЖ (5). Икыуэцлэ зэман жыжы; гъэдэщыдэ. Къалэм дэсри абы пэгъуэцгъуэ кыуэжициым дэсым и нэхьыбитлэри адыгэт, ижъ-ижыжкэ мы ициналгъэм муслгъымэным дахэсу дыпсэуиц, жацэу кыитлгъахъуэ. Лэчыицэ, 389. Адыгэр ижъ-ижыж лъандэрэ я псэр дэапэцлэ ялгъыуэ псэурт, зыгуэр кыиттеуэну плэри, жацэу. Мазэ ныктыуэ цхъуантлэ, 605. Ижъ-ижыжкэ цыкыуэ зэхуэзэм, Зызэрадзу я хабзаиц. Гъащлэ илэ кыегъэжыапэ. «Вагъуэ махуэ», 63.

ИЖЫКЫЭ (8). нареч. Пасэ зэманыжыым. Афэ джанэр зейр, ижыкэ улэбэмэ, мамлюккэ зэдэжу цыта гуэриц, уеблэмэ мамлюкыициуэ цлэриуэиц, и цлэр Бейбарст, дзэицхуэ зэхуишэсауэ цытыгъаиц, езыр лыгъэ зыхэлэиц. Лъапсэ, 100. Ижыкэ ахэр зэныкыуэцгъуэу цытамэ, иджы илгъэс тлэуэцлэ мэхъури зэакыицлэгу хъуаиц. Нал кыута, 257. Ижыкэ уицлэм ди хэку гъаицлэр Флгъы хуэмызэу ер кыегуэгурт, Махуэр кыицлэу зауэр гуаицлэ, – Лъэпсыр цыицлэрт псыхьэлыгъуэу. Лъэпкыуэ я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 50.

ИЖЫРАБГЪУ (8). Ижы лъэныктыуэ. Куэбжэм ижырабгъу лъэныктыуэмкыи окоп кыатлэри пулемет ягъэуаици, абыкыи бгъазэ хъунукыым. Зи лъэрыгыпс тлгъа, 532. [Алыджыкыуэ:] Зыр псым и ижырабгъумкэ Ису, кыицлэпкыуэри сэмэурабгъумкэ я унэхэр джабэм кыирицхъуэ бгы лъапэм жылэр ицлэиц, уэлэхыи, мы сызэцкыуэр жэнэт тыныицлэси, и нэхэ махуэ кыэс лэжыаплэм сымыкыуэфын, жыицлэри си лъэм зызогъанэ: – Ей, хъунукыым ар, си кыуэи. Мелыгыч, 455. А тлэуэ [Абу-Дериуишэ Нэхурэ] зэбгъурилуэ – и лгъы

сэмэгурабгумкэ, и физыр ижырабгумкэ цылыг зэдыщлэлын я гугэщ, дуней Гуэхукэ зэнзэпсэу зэрыздэпсауам хуэдэу ахэрэтми зэгусэну. Кхэлэггунэ, 379.

[И]ЗАКЪУЭН (и закъуэщ) лэмыI. (23). Зы флэка мыхтун, гьусэ имыIэн. [Къазджерий:] – Си закъуэкъым, Лу, уэ къытыгыгъыр, куэд къытыгогъ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 623. Е зауэлыр нэф цыхху махуэм, Бийм цылуцIэм, и закъуащ. Тхыль еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336. Жыраслэн мэзым зыщегэтицIу, и закъуэщ, унэ илэр и цIакIуэриц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 609.

[И]ЗАКЪУЭУ (16). нареч. Гьусэ имыIэу, гьусэншэу. Гьуэгу Гуфэм цхъэ къуацэу и закъуэу Гэ кэскIэ цоггагэ зы мей, ГьуэгурыкIуэу ныблэкIыр ешамэ, Жыг цIагъым цоггэуэлъыр, цожей. Мей. «Шум и гьуэгу», 74. Унагъуэр пэшым цыжейырт, унэ цхъэхуэм зи закъуэу цIэлъын къахэмыкIыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 190. Зыхуей уасэм хуэдиз Рахым кэритрэ, бей гуэрым ныс сахуэхумэ, сыбампIэурэ сызэгуэудынкгэ, жиIэу Саняйт гьырт, и закъуэу унэм къытыщIэнам деж. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 666.

ИЗЭГЪЭЖЫН: ◊ [и] пIэ изэгъэжын (4). Еплэ пIэ I.

ИЗЭГЪЭН (йозагъэ) лэмыI. (6). Зыгуэрым и кIуэцIым, зыщIыпIэ деж цызэтеувыIэн, сабырын, цызэгъэн. Си вагъуэр уафэм имызэгъэ, КIыфIым къыхэллгэм нур егуэщ. Си вагъуэр уафэм имызэгъэ... «Щхъэлыкъуэ», 404.

◊ [И] пIэ имызэгъэ (жы)н (7). Еплэ пIэ I.

ИЗЭШЫХЪЫН (йозэшыхъ) лэмыI. (1). Къэхухъауэ, къэгъэбыдыхъауэ цыт цыпIэ гуэрым егъэлеуэ цызэшын. Къэрэмырээр хьэпсым изэшыхъауэ «Iы-Iы» цыжимыIэм, къэрэгъул и гьусэу штабым ирагъэшащ, зэрыцысыну хуэяри хуагъэгъури. Лыгтэ, 409.

ИЗБИРАТЕЛЬ (2). ХэакакIуэ. [Дэфэрэдж:] Избирателым и наказ хуэдэу собранэм цыжысIам зыри къылакъым, езым «избирателхэм сывитицIыли» жиIэу дыкыггэгъуэ цхъэкIэ, ари цыгъутицэжащ. Лъапсэ, 9.

ИЗДРАСТИСЯ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: уузыншэм – Издрасстися жиIэрт Бот Степан Илвич илбагъумэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 221.

ИЗОЛЯТОР (1). Фарфорым къыхэщIыкIа ток зыпхымыкI прибор. [Дэфэрэдж:] Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхъэмадэм ипхуэ закъуэр арауэ къыщIэклати, заныцIэу си гум кээкIыжащ абы си унэм телефон нысхуэвггэгъуэу жысIэу сыщелъэIуам къысхуитхыжауэ цытар: «телефон къэбггэлгэгъуа адресымкIэ недггэгъуэвынщи, дызыхуей пкго бжыггэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илгэпкыгъыр къэбггэуэтмэ» – арат письмом итар. Лъапсэ, 9.

ИЗРАИЛ (2). КъуэкIыпIэ гьунэгъум цыIэ кьэрал. Ехудий – Израилым цыщ. ХьэщIэ лъапIэ, 399.

ИЗУ (5). нареч. Зэрытым, зэрылгым и Iум нэсу, ихуэн хуэдизу. ЖысIэнут куэди сэ слэкIым, Ди гъащIэр изу цыт пэтми Хуэныкъуэщ си бжъэр тIэкIумащIэу. ИлгэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120. Нэхъ нэжэгужэ къэхъуауэ [Дэрдэхъ]

хадэм здисым зиплгыхэмэ, унэ зэтетыр къабзэу зэлгьIухащ, Iэхуитлгэхуитиц, цхъэгъубжэр зэцIолыдэ, цхъэгъуэуи цIащи, унащхэм джэгу цытыцI хъун хуэдизу иниц, ницIантIэ кIуэцIым жыг хьарзынэхэр зэмылгужыггэгъуэу дэтиц, жыг цIагъыр жьыщIэхуиц, бассейн тIэкIуи псы къабзабзэ цхъуантIэ хъужауэ изу итиц, Аргъуей, 387. Балконышхуэ [интернатым] иIэм еджакIуэ цIыкIухэр изу итт, Лу машинэкIэ къызэркIуэр яхуэмыггэгъуэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 538.

ИЗЫН (изщ) лэмыI. (30). Зэрытым, зэрылгым и кIуэцIым цызу, и цхъэIум нэсу цыгын. Жэщым ищхэмкIэ уэшыхышхуэ къеиша хъунти, хадапхэмкIэ иж псыр къуат, къуэм дэмыхуэжу къыдэури кIэнауэ, кумб сытхэм псыр из хуат. Бабыщыкъуэ адакьэпщ, 489. Унэм цIыгхэрэ тIысмэ, Барчо «псы» жиIати, Дэфэрэдж адэкIэ-мыдэкIэ дэплгээрэ бжэныхуэу цIыкIум кэритауэ цыта пхгэ фалгэ цIыкIур къыгъуэтыжри, къундэпсэ из ищIри, хьэщIэм иритащ. Лъапсэ, 112.

□ **Изрэ ныкъуэрэ зэрыцIэргъым** (1). Зыхуей зыгъуэтымрэ зымыгъуэтымрэ я гупсысэкIэр зыкъым. Изрэ ныкъуэрэ зэрыцIэргъым, жыхуалэм хуэдэу, бейм дунейр къутэху къыгурылуэнукъым тхъэмыщIкIэр щIэтхъэмыщIкIэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 264.

ИКЛУЧ (1). «Ключ» (IункIыбзэIух) урыс псалгэм и жыIэкIэ мытэмэм. Елдар урыс псалгэ зыбжанэ зриггэгъуэ, ауэ Бот и псалгэкIэм тету псалгэрт, псалгэ къэс и пэм «и» ириггэгъуэу: «Истепан», «икнига», «иклуч» жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 221.

ИКНИГА (1). «Книга» (тхыль) урыс псалгэм и жыIэкIэ мытэмэм. Елдар урыс псалгэ зыбжанэ зриггэгъуэ, ауэ Бот и псалгэкIэм тету псалгэрт, псалгэ къэс и пэм «и» ириггэгъуэу: «Истепан», «икнига», «иклуч» жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 221.

ИКУЭН (ирекуэ) лэI. (5). Зыгуэр зыщIыпIэ илгъхэн, игуэн. Наркомым и кабинетым цыщIэлгэдэм, наркомыр щIэту илгэгъуащ, портфель илыгъым тхыльымпIэ сытхэр ирикуэу. Нал къута, 215. Ди къуажэр дэдзыхауэ къуэкIийм дэщи, гьуэгури шынагъуэт, унэм унамыггэгъуэ аргуэру къэным уракуэу уахынкIэ хъунути, сшынат. Лъапсэ, 112. Анчарэ къызэллгэкIэмэ, Хьэталий уэнищку гуэрым изу хьэпшытыр ирикуауэ шумэдэн фIыцIэшхуэри илыгъуу елгэгъуэ. Нал къута, 215.

ИКИЭ (3). плыф. МыщIагъуэ, мыхьэнэншэ, мыфI. Си жэм шыкIэр икIэ хъуами, Жэм шыкIэщIэ зызогъащIэ. ЕггэджакIуэ. «Партыр ди пашэу», 103. АдэкIэ Iуэхур фызхэм къахуиггэанэри, хьэжымрэ цIалэмрэ цызэрызекъуэ бжэIупэм кээкIуэжати, хьэжым къыгурылуащ Iуэхур зэрыкIэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 76.

ИКИЭЖЫН (ирекIэж) лэI. (1). ТкIуаткIуэ гуэр зэрытам иггэхуэжын. ЦIыхубзри емыфэу стэканитIым итар графин цIыкIум ирикIэжри Iуихыжащ, къызылIхам иритыжыну. Мелыгыч, 441. ЦIыхубзри емыфэу стэканитIым итар графин цIыкIум ирикIэжри Iуихыжащ, къызылIхам иритыжыну. Мелыгыч, 441.

ИКIЭМ (1). нареч. Иужбым. Инал кыбжрилар и гуапэ хьуати, иджы езыр псэлъэну мурад ицлаиц, уеблэмэ нысаицлэми зэхригъэхэмэ флэфлуурысыбзэкIэ кыицIидзаиц, икIэм адыгэбзэ зицIыжу: - Уэлай, Инал, пэжыр жыпIам. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591.

ИКIЭМ ИКIЭЖЫМ (12). нареч. Иужь дьдэм. ИкIэм икIэжым зэгурылуаиц, тхьэмахуэм зэ – мэрэм махуэм – [Исуф] унэм кыицIыхьэжрэ зиггэпскIыну хуиту, шхын пицтыр ишхыу, джанэ-гьуэнишэдж ицIагъицIэлэ ихьуэжрэ пIэ кьабзэм зы жэщ хэлъыну. Лэчымэ, 397. ИкIэм икIэжым, дадэм хуэмыишэчу зихуэпэжри нэхулгэ кыицIыицI дьдэм фэтэрым кыицIэкIуэсыкIыжри макIуэ-мэлъей, автостанцым кьэсаиц, япэ текI автобусым кьитIысхьэну. КIапсэ кIапэ, 17. [Алыджыкьуэ:] ИкIэм икIэжым ветлечебницэм ицылажэу ицIэныгьэлI гуэрхэр машинэкIэ кьэкIуэжу сакьыицIухуэзам заныцIуэ я машинэм зыкьиздзэри ськьэкIуэжати, кыицаицIам еплэ – кьалэм ськьыданэри ежьэжаиц. Мелыгыч, 441.

ИКIЭН (ирекIэ) лъэI. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым ткIуаткIуэ гуэр игьэлъэдэн. Унэгуаицэм хьэ Iус тIэкIуэ Iэнлгэм ирикIаици, Мэзан хьэ Iусым йоплэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 476.

ИКIЭЩЫПIЭКIЭ (60). нареч. ЩIэхыу, псынщIау. Долэт здынэсыр кьуажэм дэсыр аркьудейтэкьым, хьэпшып гуэр нэгьуэицI кьуажэм яцхуауэ зэхихмэ, абыи кIуэрти яжриIэрт: фыицIуаиц, мыр ЩIэрданхэ ейкIэ, тхьэ соIуэ, икIэцIыпIэкIэ ар зейм я унэм нэвмыгьэсыжмэ, Берд кьосыжри, бжыинэм фриггэптыици, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Запискэ тIэкIури икIэцIыпIэкIэ Санэкьуей дэт сьмадэжыицим и дохутыр нэхьыицхьэм тхьэм еицIэ зэрыIэцIыхьар, IэцIыхьати, Камизэхэ я ихьум деж кьриггэхьыжаиц, мыбы фыхуеинкIэ хьуниц жиIэу. Льяпсэ, 27. Алий еджакIуэм я нэхьыбэр я унэ зэриутIыптыицам хуцIегьуэжати, окрисполкомым кIуэри кьуажэ кьэс телефон еуаиц интернатым ицIэххэр икIэцIыпIэкIэ кьаггэкIуэжыну икIи псори кьызэхуэсыжаиц, Хьэбас фIэкIа кьэмынэу. Зи лгьэрыгыпс тIыгьа, 532.

ИКIИ (25). союз. ПсалгытI е псалгьэхуаитI зэзыпх союз. Урыс хьыджэбз цIыкIуэ, ицхьэц сырыхуу, нацхьуэу, кьэрабгьэу икIи пэтIинэу, кьыишэри, «мыраиц, ди анэ, уи нысэр – и цIэр Иринэ Федоровнэиц» жиIэри ежьэжаиц [Албиян]. Щынэхужьыкьуэ, 26. Астемыр Ростов цыицIаиц ицыгьуэ кьэрэгьулу зыIута еджапIэм яIа актовэ залым еицхьу дахэт иджы Кьэбэрдеймрэ Балгькьэрымрэ цызэхуэса залыр, пэжу, Ростов цилгьэгьуар нэхь инт икIи нэхь нэхут, нэхь дахэу гьэицIэришIат сурэт зэмьлIэужьыгьуэжIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 323. [Алыджыкьуэ:] Сьт ицхьэкIи кьыспэллэн – си благгэ, си цIыхуггэ дэнэ кьэна, си хэггэрей яхьатакьым, ди хэкумкIэ я машинэр зьакIуэу кьыицицIэм, семыуицIу икIи семыуэу зыкьыздзэри сакьыдежыат, ахьышэ тIэкIуэ сIлар шиферым естри. Мелыгыч, 438.

ИКIЫЖЫН (йокIыж) лъэмыI. (23). 1. (5). ИггэзыкIыжын, кьыздикIамкIэ кIуэжын. Молэуэ

джэгур Жансэхут, и лгьакьуэр илгьэфу, амдэчыи еплгьурэ нэмэзыбзэ кьибжу сценэм йокIыж, цIыхур иггэдыхьэишхыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 670. Алыхьыр арэзы кьыхухьу Чачэ, жиIурэ хадэмкIэ икIыжаиц Мэсхьуд. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. Гьунапкьэм кьикIыр е икIыжыр Кьелгьагур, псынщIау еицIыр гухэ. Жэщ нэрыплгьэ. «Вагьуэ махуэ», 49. 2. (7). ПсэупIэр бгынен, кьэггэнен Америкэм кIуауэ хьарзынэу ицыпсэу Iэджи ицIэиц, гьэ кьэси океаным икIыжурэ Кьунейтрэ кьалэм и Iэишэлгьаицэм кьийэлхьукIам яцыицу кьэненжар маицIэхьужаиц, итIани Мариамипсэмидэртэкьым мы ицIыналгьэм икIыну, яггэзэжу зьдэса кьуажэм дэтIысхьэжыну ноби мэгуггэ, арицхьэкIэ Алыхьым еицIэ анхуэдэ махуэ кьаицIыхуицуэнур. Лэчымэ, 390. Адыгэм хэкукьутэ яцIу Тьркум щикIыжым уэрэду яусат: Кхьухьым и бэракьыр Жьыбггэм зэрехьэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 664. Мы ицIыналгьэм тыркур имыкIыжатэмэ, хэкужь тIэкIури кьытлгьысрэт? Кхьэлэгьунэ, 375. 3. (5). Шхьэггьусэ кьалэн имылэжу лым и унэр фызыиц ибгынен, бггэдэкIыжын. [Гесиод:] Си фыцхэр икIыжаиц, ськьамыдэу. Тепщэц кьэзылгьэтыхь, 186. Жьыраслгьэн фызыиц кIэлгьыкIуакьым, ицIэупицIэни и цхьэ трилгьэхьакьым. ИкIыжамэ, икIыжаиц, жиIэри ежьэжаиц, Хьуэпсэгьуэ нур, 86.

♦ **Гум имыкIыжын** (16). Еплэ гу I. [И] пIэм имыкIыжыфын (5). Еплэ пIэ I. [И] ужьым имыкIын (5). Еплэ ужь I.

ИКIЫН (йокI) лъэмыI. (70). 1. (19). Зэрытыр, зэрысыр зыгуэрэм ибгынен. Зэрызехьэм Мэши яхьыицу хьунт, джэгуакIуэ хьужыр араици, елгьэу хуэдэу зещI: – Уэ, Дэфэрэджу ди шьтхьуишхуэ, уи убых благгэр мэгузавэ: ди шьтхьур цыинэм хуэдэу Iэсиц, псынэм хуэдэу кьабзэиц, и бзэр IэфIуци, гуапэиц, гуаицэм хуэгумаицIэиц, пицIантIэм удэмыкI, унэм уимыкIыххэ, мис уи ишэнтри тахьтэиц, тетIысхьэжи тес, – жаIэу. Льяпсэ, 118. Унэм уицIрэ кьэбггэзэжмэ, УIэнэцIу кьыумыгьагэ, Куэди маицIи кьэт пIэфIыхуицIэ, Уеблэм бухьэм кьадэггэзэ. Унэм уицIрэ кьэбггэзэжмэ... «Вагьуэ махуэ», 372. 2. (16). Зыгуэрэм зэпрыкIын (п. п. псым). Кьэрэжэ и зэманьгьуэм гьэру кьыиубыдахэр ицэу Истамбыл, Мысыр, Щам, Джэну нэс кIуэфу ицытаиц, иджы псы икIыну дзыхь иицIыжыркьым. Льяпсэ, 105. Кьэрэмырзэ лгьэс зицIри кьалэмкIэ еIати, лгьэмыжыжь цIыкIуэ щикIыиц мафIэр кьыицхьэуэри и цхьэици и паицIи илыгуаиц, и цыгьыным мафIэ кьыицIыицIэнэм, и насыпти, и шулгьыгьусэм иггэункIыфIыжаиц, ауэ и цхьэ джабэр пыIэ ицхьэрыптIаггэ мыхьужу хьэлэчу ицхьэ кьуицхьэр пIаггэуу исаиц, и блаитхьэри илыницIаиц. Лыггэ, 412. Ди псы IуфитIыр зэлгэIэсым, ИкIыниц кьэмынэу ди зы лгьэс. Дунейм щымыIэ кьэггэжыапIэ. «Батырыбжэ», 33. 3. (11). ЗыщIыпIэ щэжыауэ зыщIыпIэ кIуэн. Налыиц икIыу Псыхуабэ кIуэ гьуэгуэм и бггэм телефон пкьохэр бгьурытт, выгуи, шыгуи, шууи – маицIэ тетт гьуэгуэм, ауэ хэт Лу зэлгэIунур «сыздэишэ» жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 525. Локотоши тепIэжыркьым, Щэулэхьум тесу ауэ псори

кызынежыхъ, зы постым икIыу адреи постым нэсурэ мыбэлэрыгыну яжрелэ. Нал къута, 292. Квалэм сикIыу къуажэм сокIуэ, Си квалэныр сэ соцIэжыр – Сэ лэжыггэр зи гуфIэгъуэм Я лэжъапицIуэ салуоцIэжыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134. 4. (29). Зэманым епха зыгуэр блэкIын. Мэзыр бзухэм ягъэдахэ, Мэзым цоIур бзум я макъыр, Гъэр икIыхукIэ емызэшу Бзухэр мэзым ныхуосакъыр. Мэз гыбзэ. «Щхьэлыкъуэ», 376. ДжанэпицIанэу йокIыр бжыхъэр, Гъэужь удзи мыгъэгъэж. ДжанэпицIанэу йокIыр бжыхъэр. «Батырыбжъэ», 68. Нобэ Iэцэ-фацэм цыцIэхъуэпс зэманыр икIащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 602. 5. (3). ЩыпIэр, хэкур бгынэн. Сэ укI тпелэхъэнкIым – икI мы хэкум, Зыдэхэ уэ мылкъууи узыхуейр. Лыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 180. Ахъя цIагъэтIысами Iэджэ егъэупсысэ, молэр хэкум ирагъэкI, мэджытыр зэхуащI – а псом уемыгупсысу хъун. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 569. 6. (1). ИгъушыкIын. Псыр икIмэ, аргъуейри кIуэддыжынууц. Аргъуей, 388.

◊ [И] гур икIын (6). Еплэ гу I. [И] гурымыкIыр икIын (1). Еплэ гурымыкI. Игъуэ икIын (1). Еплэ игъуэ. Диным икIын (19). Еплэ дин. Шалгъэр икIын (2). Еплэ пIалгъэ. [И] фэм икIын (1). Еплэ фэ II. ШIыб икIын (1). Еплэ шIыб.

ИКИУЭДЭЖЫН (йокIуэдэж) лъэмыI. (1). ЗыщыпIэ Исраф шыхъун, шызэкIуэкIын. Кулисум жэмьм иригъэшхын имыIу тхъэусыхати фыз гуэрым нартыху бзийкIэ кыгъэгъуат: си хадэм йокIуэдэжри илгъи, кIакуи шэ, жиIэри. Нэгъуху, 48.

ИКИУЭДЭН (йокIуэдэ) лъэмыI. (9). 1. (5). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум шыкIуэдэн. Жэщыбгъу кхъухъыр хым ирокIуэр, Псы фIыцIэм нурыр хикIутащ, КъыкъуэкIри мазэр кбэлыдати, Уафэгу фIыцIэшхуэм икIуэдащ. Жэщыбгъу кхъухъыр хым ирокIуэр. «Вагъуэ махуэ», 22. Азрэт «мэлышх» жыхуалэм хуэдэт – мэл мащIи абы и ныбэм икIуэдакIым – заготбазэм Iэц цигъаишхуэ игъащIэм теташ. Нал къута, 250. 2. (4). зэхъ. ЗыщыпIэ щылэн, шыхэкIуэдэн. Бий пащхъэм иту мафIэ блыныр Мо лётчик къэпищым кбэдокуатэ, УIэгъэт ари, мис къэпищыныр ЛъэмыкIыу губгъуэм ар йокIуэдэ. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ шIыналгъэ», 18. [Фэуаз:] Къумым димыкIуэдэу дизышу дыкъэзышэжын, жысIэу адэкIэ-мыдэкIэ сыцIэупицIати, цIалэ фIыцIэшхуэ кбэсхуагъэкIуащ, кбэзырыхъурэ губгъуэрысу мы цIыналгъэм исщ, жиIэри. ХъэщIэ лъапIэ, 398. Псыжърэ Индылрэ я зэхуакур арат зекIуэ кIуапIэр, бжыхъэр кбэсрэ гъавэр гуэным иракIутэжамэ, нэхъыбэм ДонкIэ ягъазэрэ губгъуэр къауцыхуэ итт, къанэу губгъуэм щикIуадэ Iэджэри кбэхъурт, я кIуэдыпIэр псэ зыIутым ямыщIэу, арихъэкIэ къаужэпищыр лIы зи къару илгъыгуэти, и унэм цIэзагъэртэкIым, бжыхъэхуегъэзэкI зэрыхъуу зигъэхъэзыру цIидзэрт, и нэгум зыгуэр зэрыщIэлгъыр IупицIу. Лъапсэ, 30.

ИКИУЭДЫКIЫН (йокIуэдыкI) лъэмыI. (4). 1. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и куэщIым икIуэдэн. Вагъуэр

мо уафэм икIуэдыкIрэ? Псалгъэ. «Вагъуэ махуэ», 357. 2. (3). зэхъ. Зыгуэрэм илIыкIын, зыгуэрэм и зранкIэ кIуэдын. Атомнэ бомбэм, зи мыхъуми, ихъыр плгъагъуу ехъ, мыр бомбэм нэхэрэ нэхъ Iеижиц – умылгъагъуэрэ лгъапкIыр икIуэдыкIынууц. Лъапсэ, 52. Саримэ абы икIуэдыкIыпэнкIи хъунт, икIэцIыпIэкIэ дохутырым ямышатэмэ, и насытти, езы дохутырри цыIэу кбэщIэкIащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 661.

ИКИУЭТЫЖЫН (йокIуэтыж) лъэмыI. (5). КIуатэурэ гъээжын. Раисэ Муратовнэ иIыгъыр Нартыхум и пащхъэм деж кбэтригъэуэри зигъэIэдэбу икIуэтыжащ, адреи Iэнзэхъэхэм я подноххэр зыхуэфацэхэм хуагъэуащ. Лъапсэ, 92. Езы лIыжымы [кбэхъуар] къыгурыIуати, дыхъэшхуэ икIуэтыжащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 584. Кбэрэгъулыр шынауэ икIуэтыжу цыхуежъэм, Гуащэ пхъуэри кбэщIилгъэфащ, Дэфэрэджи тыркум и лIакуытIым зыкIэриуцIэри, лIыр ираудащ. Лъапсэ, 42.

ИКИУЭТЫН (йокIуэт) лъэмыI. (10). ШIыбагъкIэ кIуэтэн. Кхъухъ цIыпI хуейщ, жалэу кхъуэпIащэм цызэхихым, пхэкIэ икIуэтурэ, цэху цыкIуу кIэбгъу зыцIри мэзым хыхъэжащ, сыт цхъэкIэ жьпIэмэ кхъухъыр кбэзыхащIыкIыр кхъуафэц. Кхъухъ пхэнж, 505. Ерул икIуэтурэ зигъэщIкIужа цхъэкIэ, Жыраслгъэн жиIам ар ину кбэгъэгубжъат. Хъуэпсэгъуэ нур, 90. [Фэуаз:] Шы цIэгъуэпIыгъым сыкбэщIилгъагъум кбэзыхъыцIыкIахуэдэу зегъэджэрэ, бгъукIэ йокIуэт, йотхауэ симыгъэшэсу, арихъэкIэ фIыуэ сьжъэдэуэри сбишэса нэужь, цIопищымкIэ и джабэр зэрысхулыкIащ, нэхъ IумпIафэ сщIын си хъисэну. Анка, 381.

ИКИУЭЦIКIЭ I (19). нареч. Зэман, пIалгъэгуэрэм кбэриубыдэу. Дэни цыIа, сыти илгъэгъуэ Астемыр илгъэсрэ ныкъуэм и кIуэцIкIэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 194. Шыр кбэзышари гъэм и кIуэцIкIэ КбэздикIа цIыпIэм мылгъэтэж. Си хэку нэхъ ини сыту сщIын? «Щхъэлыкъуэ», 386. Астемыр илгъэсрэ ныкъуэм и кIуэцIкIэ нэгъуэщI зыгуэр хъуащ, хъэл хэмылгъа зыхилгъащ, ауэ зэрыхъуар дауэми пхужьIэнукIым. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. Зэман куэдыщэ блэкIащ Алий янэ дьдэ сыщыхуэза лъандэрэ, ауэ а лгъэхъэнэм хэкум и кIуэцIкIэ куэдыщэ кбэщыцыхуащ, зыщыбгъэгъуэщIэну ухуежъэми, пхузэфIэкIынукIым. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 518.

И КIУЭЦIКIЭ II (4). нареч. ШIыпIэ гуэрэм и кбэухъым кбэриубыдэу. Къуажэ кбэс я цIым и кIуэцIкIэ цIыр зейм кIэнауэр ятIын хуейт. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 524.

ИКИУТЭЖЫН (ирекIутэж) лъэI. (1). Аргуэру икIутэн. Псыжърэ Индылрэ я зэхуакур арат зекIуэ кIуапIэр, бжыхъэр кбэсрэ гъавэр гуэным иракIутэжамэ, нэхъыбэм ДонкIэ ягъазэрэ губгъуэр къауцыхуэ итт, къанэу губгъуэм щикIуадэ Iэджэри кбэхъурт, я кIуэдыпIэр псэ зыIутым ямыщIэу, арихъэкIэ къаужэпищыр лIы зи къару илгъыгуэти, и унэм цIэзагъэртэкIым, бжыхъэхуегъэзэкI зэрыхъуу зигъэхъэзыру цIидзэрт, и нэгум зыгуэр зэрыщIэлгъыр IупицIу. Лъапсэ, 30.

ИКИУТЭН (ирекүтэ) лэI. (10). Зыгуэрым и кIуэцIым зыгуэр иггэщэцэн, иггэлъэлъэн. *Къохтур цIалэр гу лъамытэу, Къанокгуэицым ар ицэнут, Дыцэр жыным иракүтэу, Ариц а пцыхэм ялэр цэну. «Тисей», 489. ИэнатIэ хуэхуар мыщIаггэуэми, Iэмалыншэнт, Астемыр заводыхуэ гуэрэм ташкIэ илыггэу цеххэм пхгэнкIий кыицIишурэ ггуицI ггуэгум тет вагоныжыым ирикүтэу, е ггуицIыкIэжыкэр зэхуишэсрэ ггуицI зэраггэткIу хьэкум иришалIэу арат и кбалэныр. Хьуэпсэггэу нур, 180. Уеblэмэ заггэицIкIуурэ цIалэ цIыкIухэм бдзапцIэшэ яггэж, гын кбащэхуурэ пIатIроным иракүтэ, гуггэуэм макIуэри кIэрахуэ яггауэ. Мазэ ныкбэу шхьуантIэ, 601.*

ИКИУТЫН (ирекүт) лэI. (7). 1. (3). Зыгуэрым илгыр иггэщэщын, иггэлъэгъын. *Кгэрэжы тыкуэныбжэм деж Iуту плгэри, зыгуэрым и цхьэм матэхуэ тету кIуэуэ илгэггэуати, фочыр триубыдэри еуэри кэриудац, матэ зыхьым пхгэицIхэмьыцхьэ ихьыр ирикүтауэ цылыи, лгынсыр кыкIуэцIыжу. Лгэпсэ, 107. Нартыху икIутам хуэдэу дыцэр цыкүэдэу кэрал цыIэу жалэ. Хьуэпсэггэу нур, 146. 2. (4). Зыгуэр ггэщIейуэ, ггэублэрэклауэ ткIуаткIуэ итыр иггэжын. ПэгункIэ псы кгэзыхьа ггунэггэу фыггэр мафIэм бггэдэмыхьэфу псыр жыжбэу иракүтырти, кыIужыжырт, мафIэр кыицIэмынацэрэт, жалэу. ГушIэггэу, 423.*

ИКБУКИЭ (27). нареч. Нэсауэ, кIуапIэ имыIэжу, хуабжыу. *Кылыишбий и кгуэм батэквутэр циггэшыым, Аралтыр икбукIэ арэзыуэ и Iэр иIэту еплгэрт, иджы шэнт зытесым темызэггэу, зыгуэрхэр кыибжырт, кыибжыр кыицIуэмыцIэу. Хьуэпсэггэу нур, 119. Квани цыIэ, жиIа цхьэкIэ, Кгэзджэрий идакгым Умархэ я унэм цыIэн, ауэ икбукIэ и гуапэ хуауэ зэккүэишыцым, я шыхгум цIыхуэггэу зэрахуэхуар. Мазэ ныкбэу шхьуантIэ, 667. Ди границэр икбукIэ быдэи, Ар зыхгумэр фэ фицIэжыни, Ар зыхгумэр Краснэ Армэи, Фицыггунцэжмэ вжетIэжыни. ПцыкIуэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 91.*

ИКБУХЬЫН I (ирекбухь) лэI. (4). Зыгуэрхэр адкIэ-мыдкIэ зэбггыздын. *Зауэ мафIэм адыгэицIыр ЗэцIелытицIэр теджэггэу, Дзэм ди унэр кбаунэицIыр, Цыху хьэишытыр иракбухьу, Мюридыдзэц хэкум иту Зэрызехьэр, псоми хуиты. «Тисей», 484. Уэ, хэт лгысами пфIэмьIуэхуу, Арггынэ фауэ [ди тхьидэр] ибокбухь. Историк гуэрэм деж. «Дамыггэу», 207.*

ИКБУХЬЫН II (икбухьаш) лгэмьI. (9). Зыгуэрхэр адкIэ-мыдкIэ зэбггыздауэ цылгын. *АдэжIэ-мыдэжIэ гу кбатар, топ, машинэ мафIэм исар икбухьат. Нал кбута, 286. Пиэ тIэкIуи уафэм икбухьауэ ШIым кбемыплгыхуэ кгаджэдыхь, Зы уэицIуыггэу кыIухуатэм, ШIым цхьэцихати телъ бэлыхь. Уи уэггэуи жьапци зэхьыащи. «Батырыбжбэ», 60. Бггэдэтт а ныпым зы сэлэт, Бий хьэдэр гуггэуэм икбухьат. Нып. «ШIалэггэуэ шIыналгэ», 22.*

ИКБУХЬЫН III (ирекбухь) лэI. (3). ЗыщIыпIэ зыгуэр шгубэрэжыын, удын шедзын. *ЯIуэ*

Локотош и гум кгэклар Якбуб ггуэгур зыхгумэу тета отрядым теуэри ирикбухьаиц, жиIэу араиц. Нал кбута, 241-242. Цыхум я бзэр зэхуэмьидэ, Я цIыналгэри зэмыщхь, Ныкбэуэжыуэныр я кум дэлгэци, ЗылгэмыкIыр иракбухь. Ггэатхэм и бзэ. «Батырыбжбэ», 9.

ИЛАЛ-Л-МУЛТЭКЪЭ (3). ХьэрыпыбзэкIэ «Узыншэу ущыт». *[Алыджыкбэу:] – Кгэсыпауэ дадэ лаиц жызыIам хуэдэу лэжбанIэ кыицIызггэуэт дыдэм «Ила-л-мултэкъэ» жызоIэри сожбэж. Лэчымэ, 391. [Мариам:] Абдежт «Ила-л-мултэкъэ» цыжыIэн хуэйри, а псалгэр хэт и жьэ кбэкIуу жиIэфынт, иггэицIэм дыцыпсэуа шIыналгэри Iыхьлы-лгьиджанэри кыызэднэжIрэ Iам дыпалгытэу ди шIыбаггэыбжэр хуэтицIыжу? Лэчымэ, 391.*

ИЛАС (26). ЦыхухуэцIэщ, «МелыIыч» новэллэм и персонажхэм ящыщ зыщ, шхьэлым и лэжкIуэщ. *Илас хьэжыггэу тIэкIу имыцэу кгэнар зэрилгэу, гур зейм и деж ихуэри яритыжаиц. МелыIыч, 472. [Алыджыкбэу:] Сэри цхьэлыбжэр Iусхри си IэнатIэм сыIууэвэжащи, хэт сыт кыишэну пIэрэ, жысIэу цIыхум сапэллэ цхьэкIэ, Илас Iэ зытридза актым сытошыныхь. МелыIыч, 472. Илас и жьэ уцIам комендантым и кIэрахуэр жьэдиIури, модрейм пицIэнтIэпсыр кгехуэхьуэ зэцIэкIэзыащи. МелыIыч, 473.*

ИЛЭ (27). ХьыджэбзыцIэщ, «Ггэуэгунэ» ущрохьэлэ. *[Илэ:] Ныжэбэ нэху цыху гуггэуэм дитаи, кбэуэм дыдэхуэри диукIыным кгэнар зы мэккIалт. Ггэуэгунэ, 116. [Милиционерым:] Ярэби, Илэ машинэкIэ кыидэмыхьауэ пIэрэ мыбкIэ? Ггэуэгунэ, 140.*

ИЛИ (1). Урысыбзэ союзц: «е». *[Албинэ:] Мне нужно Александра Петрова или Казбека Беталова... «Сэ сыхуэйц Александр Петров е Казбек Беталов». Тепщэч кбэзылгэггэтыхь, 159.*

ИЛЫГГЭУЭН (елыггэуэ) лэI. (2). Цы шабэ цыкIуэ, удз с. ху. мафIэм ипхьуэтэн, дыггэм исын. *Къохтур ныджэм удз кыитекIэр Дыггэуэ гуаицIэм шилиггэуэ. Псынэдахэ. «Ваггэуэ махуэ», 346. Кгэрэмырзэ лгэс зицIри кбалэмкIэ еIати, лгэмыжыжы цыкIуэ шикIым мафIэр кыицIэжэуэри и цхьэци и пащи илыггэуэи. Лыггэуэ, 412.*

ИЛЫНЦЫН (елынцI) лэI. (3). 1. (2). Еплэ илгынцIыи. *Кгэрэмырзэ лгэс зицIри кбалэмкIэ еIати, лгэмыжыжы цыкIуэ шикIым мафIэр кыицIэжэуэри и цхьэци и пащи илыггэуэи, и цыггынным мафIэр кыицIыицIэнэм, и насытти, и шулIыггэуэсэм иггэункIыфIыжаиц, ауэ и цхьэ джабэр хьэлэчу цхьэ квутицхьэр плгэаггэуэ саиц, и блатхьэри илыницаиц. Лыггэуэ, 412. 2. (1). Плгэжыкбэу кытеггэуэн. *Дыггэуэ кбухьэм уафэр Плгэжыуэ илыницаиц, Дыггэуэ ккбухь кIуэклафIэу... «Ваггэуэ махуэ», 101.**

ИЛЫШЦЫН (елышцI) лэI. (3). МафIэм илыггэуэн, шIыфэ с.ху. трисыкIын. *Зэуэным хуэжIуэну Сигу Iэлу етар Дэт пицIыру сиIытицIу Бггэуэ шIыIэм кыинаи... ЗэныбжэжыуитI. «Шум и ггуэггэу», 31.*

ИЛЯС (7). ЦыхухуэцIэщ. «Хьуэпсэггэуэ нур» романым и персонажхэм ящыщ зыщ, Астемыр

и ньбжээгүүш. Даур Иляс и унэр зытет уэрамыр сымыщхэарууэ кээзгүэтацээрэт, жиэу арат Астемыр зыцлэхгүэпсыр. Хьуэпсэггүэ нур, 160. Илясрэ Астемыррэ кыхуу кэраггэклэклаиц я Гуэхухэр, арицхэклэ а тлум жалэ псом Шхуэр едагуэртэккым. Хьуэпсэггүэ нур, 162. Мурад Шамхун и палгэ Иляс ицлэрт, ауэ Гуэхуклэ зэи хуээтэккым. Хьуэпсэггүэ нур, 161.

ИЛЬЭГГҮЭН (ирелгэггүэ) лгэи. (1). Зыгуэрым и кум, и кгуэцым зыгуэр щылгэггун. Ярэби, абхаз дызынлээр армырауэ нлэрэ блэггум итлгэггүэр? – жиэри зыгуэр цлэуницаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 59.

ИЛЬЭДЭЖЫН (йолгэдэж) лгэми. (12). 1. (10). Зыгуэрым жэклэ ихэжын. Хьэр ницлэуэ хьэггүэм имылгэдэжатэмэ, и нэр кэричынкли хгунт, анхуэдицкэ Джэлил кызырыклати. Бабыщкыгуэ адакгэпш, 476. Абдул цтэи, сабий клийхэр кыггэанэри, цхьэггубжэмкэ дэлгүэ, бггүэтым кэацтэ, хадэ кыфгым илгэдэжаш, нартыхур зэхкыгтэу. Хьуэпсэггүэ нур, 144. 2. (2). Шыплэ бгынэу ежэжын. Шлалэр и шым мэиэсыжри Кэуришым лгэйуэ йолгэдэж. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 35. Тембот, Жыраслэн шууэ кээсауэ щылгэггум, кэуришым илгэдэжаш. Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 564.

ИЛЬЭДЭН (йолгэдэ) лгэми. (22). 1. (20). Зыгуэрым и кгуэцым, и кум, и пащхэм жэклэ ихээн. Шырыккым цхьэклэ кыггээхэзыра псалгэр кыгуупсысыжу [Жансэхуэ] тлэклэуэ зилгэати, абдеж кызидиклари кызидихуари умыцлэу, Матренэ утыкум кылгэдаиц. Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 560. Лу бжыхь ггуанэмкэ дэтици зыгуэрым я хадэм илгэдауэ цыхуу зэрысэхэ кьомым кьейлгэрт, Астемыр яхимыггэггүэаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 255. Я автоматхэр узэдау, Бийм и быданлэм илгэдау Атакэ кгуэхэрт зауэл гун, Я сумкэр илгүэ цыгыкыу. Командир. «Шум и ггуэгу», 43. 2. (2). Псы сыт хуэдэхэр жэурэ зыгуэрым и кгуэцым ихээн. Зи жыг хадэ псы илгэдэм Сабий цыкылухэр кыдоджэгу. Псы кыежэхыр хадэм яшэу. «Батырыбжэ», 46. Кумб цыкылу, ггуанэ цыкылу хуээмэ, илгэдэрти бзэхырт, цылым хыхэрт [псылэрышэр]. Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 569.

ИЛЬЭПКЬ (14). Зыри кыэмынэу, псори. Иджы, зэрыжалэмкэ, Кэул Зулкээрней и унафэклэ цыкылухуу нэхь лгэрысэхэ илгэпкыыр Чопраккыщхэ яггэкгуаиц, кэуришыр пхакыутыкыгуу ггуэгу яцлын я хысэну. Нал кьута, 228. Псырыжэ цыкылу адыгбзэклэ уэрсэрт, бабыщ зеклэуэ хьужауэ хэт сыт иратами дэфтэрым иритхэрт, лэ трыриггэдзэжт, зыгуэр зрита илгэпкыым я лэпэр ныуфгыцыкылат. Нэггүху, 20. Хьыбар зраггэцила илгэпкыыр цлагуэ кээмынэу кызызхуэсаиц: цыхыи, мээ бжэни, тхьэккүмэккыхыи, бжэоуи, уашии, мыщи, кхгүэплаици, цылыубнэфи – лэджи кызызхуэсаиц, «кхгүхыициыр кьоджэ» цыжалэм, ар зыцлысыр ямыцлэу. Кхгүхь пхэж, 500.

ИЛЬЭС (61). Шылым дыггэм и хьуреяггыр зэ кызыэриккылым кэриубыдэ зэман; ггэ. Жэмыр ла нэтрэ, Хьэту фиггэжыжати, лгэи ткуэиц

кыщыцылэмкылым, «псэхэлэр хьэрэмич», жиэри и фэр трихри икгуаиц, вакэапхэ ицгыну – арат илгэс псоклэ кылгэжар. Кьалэн, 429. Илгэс минитлэ илгэс ницкылулгыр – А ггэр мыгувэу эзыр кэсынуиц. Си илгэсицэ. «Шхьэлыккыгуэ», 395. А цлалищым ягу зэхуэфгуу Хьарбызхьумэу Рау хуаггакгуэ, Хьэцлэу кэаиэм ар яфлэфгуу, Лыжыыр, жалэ, ди лэжыакгуэр, Илгэсицэ нобэ хьуауэ, Куэд и ггаицлэм илгэзгуауэ. «Тисей», 479.

ИЛЬЭТЫКЫН (йолгэтыкы) лгэми. (1). Лгэтауэ зы кыэщыкы ггуэрым иккылым. Джэрдж Пытлу тхьэ елуэ молэм и цхьэр мухьэрэбымкэ илгэтыкыри Алыхьталэм и пащхэ ихэжэуэ, и нэгу цлэклар илуэтэжу. Нал кьута, 223.

ИЛЬЭФЭН (ирелгэфэ) лгэи. (3). Зыгуэрым и кгуэцым лгэфурэ зыгуэр ихээн. Иныккүэм шыр яхуэмыкгуэм, едэхэцлэурэ вагоным иралгэфэ. Шынэхужыккыгуэ, 35. Сентрал кыиша сэлэтхэр ежэри хэт и бжыаккыгуэ, хэт и лгаккыгуэ, хэт и клэр ягыггыу жэмыр грузовиккыым иралгэфаш. Нал кьута, 291.

ИЛЬЫН (илгыц) лгэми. (55). 1. (33). Зыгуэрым и кгуэцым, и кум щылэн. лэнлгэм илгыр хьэм хуэмышхауэ щылгэггум, Джэлил зримылгэфыкыу кыелгэтэхыц жыгми, хьэ тумэу зи дзэлыфэ кыхуэзытлар црихужыаиц. Бабыщкыгуэ адакгэпш, 476. Кыуицхэ зыбжани я шабырым фэ класэ цыкылу кыиэклэуэ, я джэдыгуу ггурым ицгылуэ езыхэм яцла сэ, самплэм илгы, яклэрыцлауэ, нэклуплэ хьужауэ зэхэтт; сонэхэр псыггүэ хьужауэ, я кэамэр дахэу, я пацлэр ину кэекгуат; татхэр лгэхыиэ зацлэу, мычэму зэдауэ, зэныккыуэжэу, псомкли мыарэзыуэ, нэхь жьантлэмкэ елэрт; цыхубзхэр цхьэхуэу зэхуэвэжэуэ я лгэццыишхуэхэмкэ я нэклур цлахьумэрэ нэ заккыуэклэ плгэмэ, цыкылухьум нитккэ ялгэггум нэхэрэ нэхьыбэ ялгэггүу зэлуцаицэрт, кээрэхьэлкыыр цызэхуаицсар кыагурымылуэ хуэдэт. Хьуэпсэггүэ нур, 322. Инали и кэишэным сауггэт хуишэу машинэм илгэти, абы и гуггуу имыцлэуи кээнаккыым, нэггүэцилэ жиээн цимыггүэтым, Саримэ и цлалэ цыкылу Ахьмэд етлэнэггэ школным зэрыкгуэным тэпсэлгыкыаиц. Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 537. 2. (21). Зыщыплэ ггуэлгэуэ щылэн. Жэщым Федя нэцхьей дыдэу Гуэцыжэ ггуанэм бамплэу дэплэт, Нэггүэцилэ лэджэ хьэдэм хуэдэу Иккыуауэ лгэггум илгэти... «Бдзэжыяцэ ипкыу», 155. [Лу Таиша жрелэ:] Иггаицлэм умылгэггүа джанэ-ггуэниггэдэж цлаггыцлэлы кыуатаиц, уи батинкэри араиц, уаггаицхэ, жэцккэ ггуэцилэ ггуэлгыплэм улгыиц. Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 549. Дэлгыицлэмкэ Анчарэ дэплэмэ, литлэри хьыджэбэ ггуэлгыплэм зраггэукуррияуэ мэжэй, унэ лгэггум илгэ шклаицлэхэр бууми кээмыушу. Шынэхужыккыгуэ, 66. 3. (1). зэхь. Шыплэ ггуэрым щылэн (хабзэ с.ху.) Думэсарэ псалгэр ялэцилгэггүэтиц: - Алыхь, сэ вжеслэнмэ Дотий ар илгэггүу цлэмыкыгур: Инал хэкум имылы кэрылгэхэ, цыкылум ямыцлэ яреггэицлэ – Гуэхуфлэ лэджэм яужэ итиц, ауэ лей цызырихыи кэохуу... Мазэ ныккүэ шхуэантлэ, 540.

◇ **Гум илбын** (116). *Еплъ гу I. [И] паицхэ илбын* (2). *Еплъ пашхэ. [И] натIэм илбын* (16). *Еплъ натIэ I. [И] IэмьицIэм илбын* (27). *Еплъ IэмьицIэ.*

ИЛЫКЫН (йолыкI) лэмыI. (2). Зыгуэрым кыыхэкIкI лэн. *МахуитIкIэ ерыскыи Iумыхуауэ, иджы и ныбэ изу ихэмэ, илIыкIынкIи зырыхунур ицIэ нэтми, зыхуэшыIакIым.* Нал кьута, 244. *Думэсари, илIыкIыным хуэдэу [Астемыр] фIыуэ кыилэзгуати, бамIэрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 160.

ИЛЫХЫН (йолыхь) лэмыI. (3). ЗыщыпIэ, зыгуэрым и кIуэцIым щылэн. *Псыкыуи цатIым илIыхыуэ ЗэкгуэиитIым жыг хуагэкI.* «Индийскэ поэмэ», 367. *Красноармеецхэм гу кылытатэу фызыр кумбым кырамылгъфыжатэмэ – зэфIэкIат:* Хьэбибэ и кумбыр и мацэ хуэхужауэ илIыхыат. Нал кьута, 234.

ИМАМ (1). УнэцIэщ, «Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ» романым хэжыуэ хэт персонажым и унэцIэщ. *Степан Ильич фочыцIэ кудейуэ кыицIэкакIым, цIыхур революцэм хуриджэу гу кылытатэу ягъатIыса нэужь, Имамхэ я хэжыжыым унэр кыицэхуауэ.* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 576.

ИМАН: ИМАН ИГЭН (1). Муслымэныгъэ зехьэн, цIыхугъэ хэлгын. *Имани дини яIэжкIым цIыхухэм.* КIапсэ КIапэ, 11.

ИМЭХЫХЫН (йомэхыхь) лэмыI. (2). Къэхурейхыа гуэрым бэуапIэ имыгъуэту ибэмпыхыны, зимыцIэжу и кьарур фIэкIуэдын. *Фызыр, мыбэуэжыфу икIи мыкIицифу, ницIэнтIэпсыр кьехуэхуу кумбым йомэхыхь.* Нал кьута, 234. *Кумбыр кууци уомэхыхыр, КIуэ хьэдрыхэ лъагунлъагъуэ.* «Индийскэ поэмэ», 365.

ИМЕИХХЭН (ейххэкIым) лэмыI. (1). Езым ейуэ шымытын. *Игуэши, нурыр имеиххэ, Иси мазэ фагъуэр уафэ куэцI.* Мазэ фагъуэ. «Дамыгъэ», 218.

ИМЕИН (ейкыым) лэмыI. (1). *Еплъ имеиххэн.* ЦIыху псори зыцхькыым: зым ейри имеири зрелгъфалIэ, адрейм, жэиц-махуэ жимыIэу, хуэзфIэкI кыицгъанэркыым - мэлажъэ. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 652.

ИММУНИТЕТ (1). Уз зэрыцIалэ гуэрхэр кьемыуэллэн, пэлъэщын. *Адыгэм тхылы сьит яIэу цымытыми, куэд къагъэгъуэгурыкIуауэ, Iэджэми гу лъатаи, уз, уIэгъэ гъэхъужынкIи зыцыгъуазэу, зыхащIыкIыу цытар мацIэкIым, урикъуни цIыхур фэрэкI мыхъун ицхьэкIэ яхуэзфIэкIыу цытар: сабий фэрэкI хъуам бгъэдагъэгъуалгъхьэрт лажъэ зимыIэ сабийри, фэрэкIыр мацIэ тIэкIуу кырагъэуалгэрти, езыр-езыру хъужырт, иммунитет игъуэтырти, псэхуу фэрэкI хъужыртэкIым.* Лъапсэ, 29.

ИМПЕРИАЛИСТ (1). Къулеягъэшхуэ зыбгъэдэлъ капиталист. *Фи хэку, фи фIыгъуэм кьехуэпсэуэ Импералистхэр хъуауэ фи егъу.* Шыхъужь хыбар. «Мывэ хуабэ», 181.

ИМПЕРИЕ (3). ГьэпщылIакIуэхэр зиIэ кьэралыгъуэшхуэ. *Римскэ империем зи физ ягу урихъа лIыр яукIырти, я фызыр зылэцIагъэхъуэ цытаи.* Нал кьута, 260. – *Росей империем а зы гуэгушым фIэкI имыишхьжкIэ, – жиIэри Дисэ ецаиц [АралгIп Залымджэрий].* Хьуэпсэгъуэ нур, 104.

ИМПОРТНЭ (1). лгъыф. Хамэ кьэрал кьраха, кьраша (хьэпшып с. ху. гуэр). *Коттедж хьарзынэр езыгъэцIари зейри Алыхыым фIэкIа зыми ицIэртэкIым, импортнэу хьэпшып гъуэзэджи унэлгъацIи ицIэлэ нэтми.* Лъапсэ, 46.

[И]МУРАДЫН (и мурадц) лэмыI. (4). Гурацэ гуэр илэн. *Сосрыкыуэ, зыгуэр зэримурадыр ницIуэ, псоми яужь иувэрт.* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 604.

ИМЫКIУЭТЫН (икIуэтыркыым) лэмыI. (5). Мышынэн, жиIам темыкIын. *ЛгъэпкыитI зэныкыуэжыуэ зи кьуэши кIэзнэшейуэ зыгъуэвыну ецам языхэзым икIуэтын я ицхьэ тралгъагъым, зэжрамыIами зэхуэзгуэпжыри, «атIэ, ди кьуэши цывмыдэкIэ», «ди кьуэшири цывмыгъуэуэкIэ», жалэри лгъэпкыитIри зыхуэмей Нурхьэлий къагъэлгъэгъуати, зыжыным кыыхэкIыу, хахац.* Хьуэпсэгъуэ нур, 214. *Къуришыр имыкIуэтауэ дикIуэтынкыым!* Нал кьута, 256. – *Сэлэт комитетым сащыцIэ, жиIащ сэлэт кыицIыхыам, зыкIи имыкIуэтын мурад иIэу.* Хьуэпсэгъуэ нур, 175.

ИМЫЧЭЗУУЭ (3). нареч. И зэманыр кьэмысауэ, кылытымысауэ. – *Сьит имычэзууэ уицIэуэр, кьалэдэс?* Бабыщыкыуэ адакгъэпщ, 490. *И лIым емьуицIу хъунутэкIым [Мариам], мес ари цымыгугъыхауэ, имычэзууэ кьэкIуэжащ.* Лэчымэ, 389–390. *Гурылгъэ жыIэгъуэр сэри сицIатэм, Имычэзууэ сыгугъэнт?* КIарц жыг. «Вагъуэ махуэ», 367.

ИН (28). лгъыф. 1. (19). МыцIыкIу, абрагъуэ. *Астемыр Ростов цыцыIам цыгъуэ кьэрэгъулу зыIута еджанIэм яIа актовэ залым еицхуэ дахэт иджы Кьэбэрдеймрэ Балгъкьарымрэ цызэхуэса залыр, пэжу, Ростов цылгъэгъуар нэхэ инт икIи нэхэ нэхут, нэхэ дахэу гъэцIэрэцIат сурэт зэмылIэужыгъуэжIэ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 323. *Зы тхылы ин и блэгъуицIэм ицIэлгъуэ Къазджэрий, и гунэр курсантхэм къахуэгъэзауэ, инэ ит партэм и цIыIум кытетIысхьэрти, ицIэуицIаиц:* – *Хэт усэ гукIэ ицIэрэ?* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 607. *Бжей жыг инхэр мээ тхьэмадэиц, ЖьантIэм дэту нэпкыым тетти.* Псым и хьэл. «Вагъуэ махуэ», 341.

2. (5). МыцIыкIу (п.п. Iэуэлгъауэ, ехьулIэныгъэ, н. кь). *Асыхьэтуи нишэр кызыкыуицхуа бгыцхьэмкIэ дыгъэр кыицэпс хъужаиц, тIэкIу-тIэкIууэрэ нишэр зэкIэцIихурт, уафэ ицхьуантIэр нэхэ ин хьурт.* Шынэхужыкыуэ, 53. *Ипыдзлгъэпыдз хуэдэу ицIалэ цыкIуитIи кыицгъэнати а тIум Апчарэ ину епсалгэрт, и закъуэу зэрыцымытыр и «хьэцIитIым» яригъэцIэн и мураду.* Шынэхужыкыуэ, 65. 3. (4). Балигъ. [Алим:] *Махуэ дэкIа, махуитI дэкIа – жэицыбгым ини цыкIуи дыжижауэ, литI къакуэри Алий къагъэушаиц.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 530. *Дивизэм и зэхэицIэ хъуар зымыщIэ ини цыкIуи хэкум зыри искыым.* Шынэхужыкыуэ, 44. *Ауэ нэхэ инхэр зэдаурт:* «Хэт Таиша и гуэныхыр кьэзыщтэну арэзыр?» Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 557.

◇ **Ин хъун** (5). 1. (3). Балигъ хъун. [Данизэт:] – *Си Чокэ мыгъуэ ин хъуа хуэдэу цытми иджыри ицIалэиц, делэиц.* Шынэхужыкыуэ, 61. 2. (2). Хьэуэн, нэхыбэ хъун. *Дейм дэр кыицытыкIэм дэж зэрыхур фоцIэ: нэхгъапэ ицIыкIэ ицхьуантIэ*

хгужауэ зы тІэкІу кыпедзэ, тІэкІу-тІекІуурэ ин мэху, арицхэкІэ купицІэр мыхьэнэнши тІекІуи, езыр ину плагагу цхьэкІэ. Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 650.

ИНАГЪ (1). Зэрыин мардэ. Дыгъэпсыр хуадыр джанэ Іэцхьэу Абы хуэдизыр зи инагъ. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 114.

ИНАЛ (202). ЦІыхухуэцІэщ, «Мазэ ныктуэ щхуантІэ» романым хэт лыхуэж нэхтыщхьэхэм ящыц зыщ. [Астемыр:] Степан Ильич жиІуу цытауэ социІэж: «Инал лы кыхэкІынкІэ кыхэкІынут, и кгуэбэбжабэр тІекІу теудауэ цытатэмэ», - жиІу, Іуцу жиІатэкъэ ар жызыІам. Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 543. [Долэт] Инал хуцІитхуэу хуежъащ, Инал зэрыквэрэхэлккыр цыгьупицъащ, Инал зымы ечэнджэщырккыи, Инал зыкыфІэцІыжъащ, жиІуу и жьэм кекІуэн кымыгванэу. Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 541. Думэсарэ псалэр ялэцІипхуэтац: – Алыхь, сэ вжесІэнмэ Дотий ар илвагуэ цІэмыхьур: Инал хэкум имылк кьорелхьэ, цІыхум ямыцІэ ярегъащІэ – ІуэхуфІ Іэджэм яужь итиц, ауэ лей цызэрихьы кьохуэ... Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 540.

ИНЭМЫЩІ (10). послелог. Хэмыту, цІымыгъуу. Чачэ инэмыщІ самообложэнэ кэзымытар зэрызыххэт. Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 509.

ИНЭМЫЩІЫЖУ (4). Еплэ инэмыщІ. Абы инэмыщІыжу, Бэлацэ а здэкуэну жиІам кІуарэ мыкІуарэ зэгъэцІэн хуейт, дади и шым ишэу дэкІыжа хьэмэ гьунэгъухэм я дежкІэ екІуэкІа, бэлиэвычхэм кьахьа властри дэнэ яхьа? Хьуэпсэгъуэ нур, 311.

ИНЭМЫЩІЫЖКІЭ (3). Адрей псоми ялейуэ. Залым илэгуауэ цІэзт; цІыхур кызыщІэвати, жалэр зэхэнхьиртэккыи, псалэмакэ кьомым инэмыщІыжкІэ, Іэцэ ираудэкІым, шыгъэцІывыи я маккыр зэхэнхьирт, цымэ, хьурыфэ гьэтэджам и мэр цІэзт. Хьуэпсэгъуэ нур, 324.

ИНЭН (йонэ) лъэмыІ. (4). Зыгуэр зэрылгым, зэрытым кымыкІыжыфын. Нанэ пэгун иыгъыу пиІантІэшхуэм дэтти янэ кьилгэгъуащ Саримэ кызырытица бжыхь гьуанэм Дисэ и цхьэр кьригьэжри пккыр инауэ кьелэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 137. Узыхьыпс ина хуэзэмэ, уефэ хьуну Іэмал зимыІэц, уи Іэр хэллэхьэрэ кыхэнхьымэ, тІекІу дэкІмэ, Іэллэ хужь мэху, шыгъу трецІэри. ХьэщІэ лъаплэ, 400. Къуажэм псыдзэ кьыцІэуа хуэдэу, дэнэкІи гьазэ, псы инар уэрамхэм дэзт, бжыхьри, жыгхэри, унэхэри, уафэ щхуантІэ пиэ хужь Іэрамэхэр цызэрызехьэу кьыцу. КІапсэ кІапэ, 5.

◇ [И] пІэм инэн (1). Еплэ пІэ І.

ИНЭРАЛ (3). Генерал. [Фэуаз:] Инэралым жесІати: «Гьусэ кьащити, уи цхьэкІэ кІуэи, зыплъыхь, нэгъуэцІ бгьакІуэмэ, цІалэ гьакІуи кІэлгькІуэж жыхуаІэм хуэдэ ухьунуц», - жиІэри кьыстрикьуащ. ХьэщІэ лъаплэ, 397–398.

ИНВЕНТАРЬ (1). Зыгуэрэм ехьэллэ хуэІухуэщІэхэр (п.п., спортым, медицинэм, н.кь). Спорт инвентарь фІэкІа зыри цІэлгьтэккыи [пэшым], и кабинетыр ицІагъым цыІэт. Мазэ ныктуэ щхуантІэ, 672.

ИНДИЕ (3). Индостаным и ипщэ лъэныктуэм шыІэ кьэрал. Уи усэр ящІэ Дагъыстаным, Уи цІэр иралуэ Индиэ дьидэм. Расул Гамзатов. «Щхьэлыккыуэ», 401. Индиэ, Индиэ, кьэралышхуэ, Кьурехуэллэ уи мурад. «Индийскэ поэмэ», 367.

ИНДИРЭ (1). ЦІыхубзыцІэщ. Индиэ кьэралышхуэм и унафэцІу Индирэ Ганди илгьэс куэдкІэ лэжъащ. Ариц Индири и ІэнатІэр! «Индийскэ поэмэ», 365.

ИНДЫЛ (2). жьы Волгэ. Мы кхгэм ицІэлэ псоми срактуэшу КьысфІоцІыр, куэдми сахуэзауэ, Дэ зы палаткэм дьыцІэлгьауэ, Индыл и Іуфэ цысцІыхуауэ. Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 129. Псыжьрэ Индылрэ я захуакур арат секІуэ кІуапІэр, бжыхьэр кьэсрэ гьавэр гьуным иракІутэжамэ, нэхьыбэм ДонкІэ ягьазэрэ губгьуэр кьауицхьу итт, кванэу губгьуэм цыкІуадэ Іэджэри кьэхьурт, я кІуэдылэр псэ зыІутым ямыцІэу... Лъапсэ, 30.

ИНДЖЫЛЫЗ (8). 1. (2). Нэхьыбэу Англием шыпсэу лъэпкь, а лъэпкыи шыщ цІыху. – А псалгэ дьидэр адыгэм жалэу инджылызхэм я дзэм адыгэр шапзува лэжхьэни цыІащ. ХьэщІэ лъаплэ, 399. [Фэуаз:] Клоб ягьакІуэмэ, нэхь цІафІэфІам сэри гу лъыстац: инджылызи, ехудийм ялэцІэхуэ хьумэ, нэхь кьыфІэлІыкІыни, кьыцысхьыницІауэ арат, Клоб нэхьри мынэхь Іейуэ сэ инджылызэ сцІэ пэтми. ХьэщІэ лъаплэ, 398. 2. (1). Европэм и ищхьэрэ–кхьухьэпІэмкІэ шыІэ кьэрал. Кьэбэрдэдейм зы нэрыбгэм хуэзэу дестынитхум нэблаггэ илгьуэ ялэц, Америкэм пІыфэ ныктуэрэццІауэ, Инджылызыи цырыццІауэ ириктуэркыи, Испанием ялэр тІурытІ, Италием ялэр зырыц фІэкІ хьурккыи, кьэзаккхэм ялэр пІырыпІыи илгьуэ, нтІэ, цІыр ди захуэдэу советскэ властым игьэуващ, Кьэбэрдэдеймрэ кьэзаккхэмрэ кьыддэгъуэиэн хуейц жалэу осетин делегатхэм яукьуэдият. Лъапсэ, 87. 3. (5). плъыф. мыхь. Инджылызыи ейр. [Фэуаз:] Сэ сцІэххэртэккыи мыбы ягьэкІуэну я гугьар инджылыз офицеру КлобкІэ еджэу, етІуанэрэй батальоньыри зы ІэмыщІэ илгьырауэ. ХьэщІэ лъаплэ, 398. Урыс кхьухьхэм кьапэрыуэфыи хэт жыпІэмэ, инджылыз, француз кхьухьхэр аращ. Лъапсэ, 63. Тырку фоч ирехуэ, урыс фочи ирехуэ, инджылыз фокІэцІи кыхуэхь – псоми хецІыкІ, фочыку зактуэ фІэкІа кьэмынами, зэрыцытам нэхьрэ мынэхь Іейуэ зэреггэицъыж [Лыгьур]. Лъапсэ, 102.

ИНЖЕНЕР (1). ТехникэмкІэ еджапІэ нэхьыщхьэ кьэзыуха ІэщІагьэлІ. И портфельым Іэдэуадэр Дэлгуэ цІалэр дэни макІуэ, Хэт и уни ар цІолгьадэ, МонтерьфІици куэд цІагьакІуэ, ИнженеркІи кьеджэ шыІэц, ШІалэ жаныи дэгъушыІэу. «Тисей», 478.

ИНЖЫДЖ (1). КьШР-м шежэх псы. Си дэлгьу Жэндэр, тхьэ, кьыцамыцІыху Инжыджи, Тэрч Іуфи Іусу цытаккыи. Хьуэпсэгъуэ нур, 272.

ИНЖЫДЖЫЩХЬЭ (1). Инжыджыпсыи и кьэжапІэ. Ар тырку пацтыхьым цызэхихьым нэхь Іеижу кьэгубжьри унафэ ицІащ лъэпкэ мыдаІуэхэм дээр яриутІыицу ІумпІафІэ ицІыну, арицхьэкІэ Инжыджыщхьэрэ Сэужыкьуицхьэрэ

деж шапсыггэхэмрэ убуххэмрэ я дээр кванэувери тыркудээ мин пицыклутху хьур кьаггэувылаш, адэкли-мыдэкли ямыггаклуэу. Льяпсэ, 59.

ИНКУБАТОР (6). Джэджквэз шыр искусственнэу кьызыраггэш аппарат. Ямыцлэххэу, инкубатор адакгэм бабыц шыр кьришац, жалэу цызыхахым, квалэм кьикри сурэттех, цлэныггэллхэр я гьусэу, Бабыц шырым зезыта адакгэ хужьым сурэт трах, адэклэ-мыдэклэ кьыпажыхь, адакгэр кьаубыду и цлыбым бабыц шыр траггэтлгысхэну хуожьэ. Бабыцкьуэ адакгэпщ, 489. *Пицыхьэцхьэклэ джэдэциым джэдкьазыр еклуэллэжмэ, Джэлил джэд анэм яхэсу лэуейм тесц, инкубаторыкьуэр и закуэницлийуэ псоми япэлэцлэу, зиггэбырыбу кьуэггэнаплэ кьуэсц, Бабыцкьуэ адакгэпщ, 482.*

ИНСПИРАЦИЯ (1). Зыгээр зыгээрэм и флэц гьэгхэу (п.п., образ). [Жансэхгэу псалгэхэм кьоджэ:] *Инспирация! Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 561.*

ИНСТИТУТ (6). Языныкьуэ еджаплэ нэхьыщхьэхэм, цлэныггэ-кьэхутакуэ Гуэхуцлэпэхэм зэреджэ. *Кьэбухар зыхуэдэр жеплэ цхьэкли мыхьэнэ илэкьым, кьыбжилэнукьым и лэцлаггэр, сыменеджерц жилэници, зэфлэклаш, сэ схуэдэу кьэралым ираджауэ исыр либлиц, а блым ебланэр сэрац жилэници, упыклаш, менеджмент жыхуалэр зыцлэ иджыри кьэс хуэзакгьым, ауэ колхоз тхьэмадэу Хьыницлэ кьыдэлэныкьуэрэ институт кьуихуэу диплом зи пхуантэм дэлгым яхуэзэмэ, жыжьэу гьуанэ кьыдиггэллгьыркьым, цлэныггэкли лэмал-хьылаггэкли ятокуэри. Льяпсэ, 96. Зауэр яухытэми институт кьимыухуэу дэмыклуэну Анчарэ и гум ирубудац. Шьынэхужьыкьуэ, 19. Етлуанэ курсыр кьимыухуэ институтыр зэхуацлэжри лэжьяплэ лгьхгэуэн хуей хьуац [Локотош]. Шьынэхужьыкьуэ, 28.*

ИНСТРУМЕНТ (6). Зыгээрэм ехьэллэ лэмэпсымэ (п.п., медицинэм, музыкэм, н.кь.). *Пицантлэ закьуэр бггэкьабзэмэ зэфлэкрэ, хьэцлэм музыклэ япэжьамэ, нэхьыфлт, арицхьэклэ оркестрыр иджыпсту хэт ириггэуэн, Дорофеич зоклунтлрие, – жалэу псалгэмакьыр Лу и тхьэклумэм зрицырхгэу, зрыцлалэ жаныр кьиггэллэггэуац; – Фьжи инструментыр кьафитэ, – жиэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 558. [Дэфэрэдж:] *Си ассистентхэми си жьэм псалгэ кьыжьэдамыггэклиу сызыхуей инструментыр кьысхуашии и чэзум деж, сэри си лэцлаггэм сыдихьэхьжауэ, мафлэ кьысицлэнами, си Гуэхур зэпызыггэуэн кьару дунейм теткьым. Льяпсэ, 21. Дорофеичи кьелгэлуац Лу: ди оркестрыр ирикьуркьым, инструментзыбжанэ дыхуцоцлэри, Инал епсалги дызыхуыцлэри кьызырытцэхун ахьшэ кьытхуелых, мэуэ зы пицыклутл-пицыклутху дыхуатэмэ, военнэ оркестрым децхьынт, жиэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 547.**

ИНТЕНДАНТ (3). Дзэм кьулыкьуэ шызыцлэ цлэху, хозыяствэ Гуэхухэр зезыггаклуэ. [Алыджыкьуэ:] *Етлуанэрей махуэм си шырыкьуэ кьомыр цлэзыша интендантыр сэ сыцымылэу кьоклуэри цхьэлыр кьеиц; – Дэнэ фхьа мыбы илгэ хьэжыггэр? Мелыгыч, 472. [Комендантым*

хьумакуэжре:] *Мыр [Алыджыкьуэ] и гьусэу интендантыр заводым иреклуи, шырыкьуэу я складым цлэлгьыр кьалихыну желэ. Мелыгыч, 467.*

ИНТЕРНАТ (22). Сабийхэр шраггэджэ икли шаплэ еджаплэ цхьэхуэ. [Алим:] *Псыницлэуэу интернатым сынэсыжацэрэт, жыслэу си алацэм сыкьеуэу кьыцызггэзэжым, зэцлэггэуагэ кьомым яцыц гурэхэр кьэджац, си бошклэм псы кьриутхыкьлэу фьзхэм цалгьаггум: «А тьыкьлэу, а зи уз кьуэдын, псы тлэклу мыгьуэ деггэфэт». Зи лгьэрыггьыпс тьыгга, 520. лэцэм уриджэу зэрымыхгунур, еджаклуэр клэрахгэуэ зэрыхуэмейр [Алий] кьагуриггэлуэ дэнэ кьэна, иггэшынаш клэрахгэуэ зезыхьэр иколым цлэхужьыну, я адэ-анэм я дежи кьуэуэ я цлалэр интернатым кьыцлэцлэхуэр яжриэну. Зи лгьэрыггьыпс тьыгга, 531.*

ИНТЕРНАЦИОНАЛ (1). Дунейпсо гуацлэрыпсэхэм я гимн. [Алим:] *Янэ дьидэ «Интернационал» гимныр адыггэзэклэ жьтлэу дзыггэцлар Алийц. Зи лгьэрыггьыпс тьыгга, 523.*

ИНУ (3). нареч. *Адрейхэм инаггэ, хуабжыагэ сыт хуэдэклэ елеекьлэу. Гуэгушыхужьыр адакгэм нэхьрэ лэджэклэ иренэхь ин, и «кьау-кьаури» макьыфлклэ жрелэ, нэхь ину зиггэбырыбу хьуиэми яхрет, Джэлил абы зэрыфлэлыкьлэ цылэкьым, хьымпларуи кьридзэркьым. Бабыцкьуэ адакгэпщ, 478. Мис аргуэру [Таша] ихын кьратар зэхуехьэс, хэцхьэжыггэуэ хьуакьым, Лу ар цилгьаггум, и гум тэхуакьым, кьэтэджри, крушклэцхуэкли крушклэ цыкьлукьли шей ефэм зэхахын хуэдэу, ину кьэпсэлгэиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 145.*

ИНУС (32). Цыхухьуцлэщ, «Хьуэпсэггэуэ нур» романым хьэжыггэуэ хэт персонажц. *Лу кьызыралгьурэ зы илгэс хуэдиз дэклири, Инус хьэжыр цлэмахуэ уаеи иггэдыкьауэ Шыггэуэфэпс кьыцаггэуэтыжац. Хьуэпсэггэуэ нур, 145. – Тобэ ярэби, Инус хьэжым и унэм бэлишэвич сьмаджэ цлэлгэу ицлэмэ, зыкьлэжынт, – гушылэрт Бот, цы лггэпкэ зытемыт и цхьэм пицлэнтлэпсыр кьриггэцлэхуэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 275. Хьэжым и цлэныр кьызыхуиггээнэн зэрымилэр и жаггэуэ хьууэ дунейм ехьыжамы, абы кьыцлэна унэри, цлэлэри, жэмыжэ дэтри сытри Инус и кьуэши Нурхьэлий лгьысац. Хьуэпсэггэуэ нур, 145.*

ИНФОРМАЦИОННЭ (1). пльыф. Дунейм и кьэхьукьацлэхэр, дунейм кьыщыкьухэр цлэхубэм я деж нэзыхьэс. *Абы клэгьыкьлэуэ газетым и плэклэ «Информационнэ листок» кьыдаггэклиу хуежыиц. Нал кьута, 240.*

ИНЦИДЕНТ (1). Кьэхьукьацлэ гурэ, зэжьэхуэныггэ. *Арицхьэклэ а псалгэр хуэзэртэкьым, ар езы дьидэм [Жансэхгэу] кьыцыгурыгуэжым, жилаш; – Инцидент! Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 551.*

ИНШАЛЫХЬ (1). Хьэрыпыбзэклэ: Алыхьым жиэмэ, Алыхьым и флгьцлэклэ. [Молэм жиэу:] *Инишалыхь. Льяпсэ, 61.*

ИНЫЖЬ I (9). Нарт эпосым, адыгэ таурыхьэхэм хэт еггэлеуэ инаггэ зилэ псэуцхьэ абэраггэуэ. «Елбээдыкьуэ» поэмэм хэт персонажхэм шыцу урохьэллэ. *Мис арыхуэ шауэ гуацлэм Джатэр*

дыггум тринацилэ, Шхьиблым цыци зы полгэтри А Иныжым игу кылгэту Клябгэу зицлау ныщлокгыжыр, Штыр ирелэ лвы кытыжым. «Елбээдыкыуэ», 6. И нэм кыктыр лугуэ гыуэу, Иныжыицхэри джэрэу, Пащлэклитлыр цлым нэмысу, Лвы кытытклум удзыр ису, Клэлгыпгацлэу зейм клэлбожэ, Хьэм ялгаггумэ, псори йожэ. «Елбээдыкыуэ», 6.

ИНЫЖЬ П (3). плыф. Ин дыдэ, инылуэ. А фызыжь клэлгэфыр пицлантлэм кыдыхэху, и дамэр гуэлэлу бггэжь гуэр кыдэпцхьэу Лу кыфлэцгырт, сьту жыплэмэ я нэхь хаубэ хьуами Чачэ и цы лэлгэци иныжыр зытрихыртэкым. Хьуэпсэггэу нур, 271. Абы хуэдэу «иныжьхэм» нэхь цыктыр тегушхуэггэуафлэ яцирэ цлэнаклэмэ, Алий кьахуидэртэкым. Зи лгэрыгыпс тлыгга, 527.

ИНЫКЪУЭМ I (20). Адрейхэм, нэггүэщлхэм. Кьуажэм цыхухуэ е цыхубз дэбзэхьклэмэ, цыхухуэу дэсыр шэсурэ Хьэтрэмтлыгу кхьухь тедзеплэмклэ жэуэ цыташ, ядыггуэр кыицаггүэтыжи лэджэрэ кьэхгүаи, иныкьуэми кьаггүэтыжа цхьэклэ, кьэцэхужын хуейуэ зыцхуам хьиджэбзыр кьрицэжын имыдэмэ, зэауэрт, е яцхуар кьэклүэсэжырт, зытылуэ цыта шалэм и гьусэу ежэжырти, урыс кьалэ гуэрим и гьунэггүу тлысыжырт, цланлэ кьратам унэ ирацлыхьыжауэ. Лгэпсэ, 34. Кьызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныкьуэр зэчэнджэцу, адрейхэри зэдауэу, зыкьоми «теклуэм дырейш» жалэу зэхэтт, ауэ и нэхьыбитлыр луэхум хуэчэфу, кьалэну я пицэм кьыдэхуар зэрышныр яцилэжу, абы ирипаггэу, «зэ дыщлыхьащэрэт залым» жалэу теньлэртэкым. Хьуэпсэггэу нур, 317. Лу кьыздихьа справкар зэлпахуэ еплгырт, псоми хьэкьыу япхьклат Лу дзыхьышхуэ кьызырхуащлар, итлани крушклэишхуэхэри крушклэ цыктырхэри цызынныкьуэуэ цыцлэ: иныкьуэм жалэрт Инал и машинэм, шыфлэ утесмэ, улгэцихьэну е трактор зепхуэныр лэджэклэ нэхь гуггүу машинэм нэхьэрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 546-547.

ИНЫКЪУЭМ II (16). нареч. Зэзэмызэ. Штымахуэр цылыт, езыр [Дисэ] лэпцланэ-лгэпцланэ, си цхьэр мэуназэ, соджалэри соллэ жилэу, цлэггэжыуэн иггүэттэмэ, кьэувылэурэ зиггэпсэхурт, иныкьуэми кьызеплгэжырт, и кьуэр кьыклялгэйджэ кьыфлэцлэу. Кьалэн, 436. Иныкьуэми хьэрф кьитхьэныр зэпаггэурти, кьызэтрачт: - Догуэ, псоми кьэрэндащым зетташ, ди лэцыр хэт иггэишхэну, унаггүэри дауэ псэуа хьуну! Зи лгэрыгыпс тлыгга, 530. Лищыр зэрызеккыуэ бжэцхьэлум лутыху, физхэр унэм цлэлгэдаш, лузизэ хэпцыкля кьудейуэ бауэрт, иныкьуэми и псэр хэклри бэуэн шиггэташ жыплэнт, апхуэдэу зэпиггэурт и бэуэнри. Хьуэпсэггэу нур, 76.

ИНЫКЪУЭР (7). Еплэ иныкьуэм I. Иныкьуэри зэрызехьэу а кьаклуэу ялгэггүам нежэуэ мажэ: - Нацдивизэр кьэсыжащ! Нал кьута, 212. Кьызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныкьуэр зэчэнджэцу, адрейхэри зэдауэу, зыкьоми «теклуэм дырейш» жалэу зэхэтт, ауэ и нэхьыбитлыр луэхум хуэчэфу, кьалэну я пицэм кьыдэхуар зэрышныр яцилэжу,

абы ирипаггэу, «зэ дыщлыхьащэрэт залым» жалэу теньлэртэкым. Хьуэпсэггэу нур, 317. Бий хьэдэ нэжэжыуэ уэс ису, Иныкьуэр мафлэм исаиц. Зэуаплэ. «Шум и гьуэггү», 23.

[И]НЫСЭН (инысэщ) лгэмыI. (1). Зыгуэрим и нысэу цыгтын. Узынысэ лгэпкьми, Уаредэ, Хэгуэгуэ нысэр ямыдэж, жи Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар, «Шхьэлыкыуэ», 391.

ИНЫН (инщ) лгэмыI. (6). Мыщлыкыун. Кьуажэм танк щитл-щитц кьыдэуащ жыплэнт, апхуэдизклэ ин ву макьри Мелыгыч, 461. Жансэхуэ и лгэктыныггэуэр зэрышныр уиггэащлэу кьэпсэлгаш: - Сосрыкьуи дэлэпкыуэггүуэ зыдэш! Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 552.

ИНЫЩЭН (иныщэщ) лгэмыI. (1). Еггэлеуэ инын, ин дыдэн. Фэтэрыр зы лгэм и дежкля иныщэщ - пэшищ мэхгү, пицфлэплэм нэмыицлэ. Мелыгыч, 448.

ИОРДАН (1). Кьуэжыплэ гьунэггүам щылэ хьэрып кьэрал. Кавказым кьыктырэ Тьрку кьаклуэурэ, Тьркүми кьылэпхьукыуэр Иорданым кьэклауа адыгэр аргуэру хэкужыым кьыхьат. Кхьэлэггунэ, 373.

ИПЭ I (1). Зэклялгэжыуэхэм пэлушлэ дыдэр. Зы тхылы ин и блэгущлэм шлэлуэ Кьазджэрий, и гупэр курсантхэм кьахуэггэзауэ, ипэ ит партэм и шылуэм кьытетлысхьэри, шлэушцлаш: - Хэт усэ гукля шцлэрэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 607.

◇ **Ипэ иггэуээн** (1). Зыгуэрим япэ иггэщын. Елдар урыс псалгэ зыбжанэ зриггэщлэ, ауэ Бот и псалгэклэм тету псалгэрт, псалгэ кьэс и пэм «и» ириггэуэу: «Истепан», «икнига», «иклуч» жилэу. Хьуэпсэггэу нур, 221.

ИПЭ II (2). Япэщыкля, зыгуэрим япэ. [Илэ:] Унэ пицлын ипэ гьуэуэ, жицащ пасэрейм. Гьуэггунэ, 116. Гьукля Боти тесц пицлэггүэплгым, Зэпеклхьыр шыггэжаплэр, Ар кьэжэным ипэ иту Линэ луплэм ариц и гуанэр. Колхоз шыггэжэм. «Паргыр ди пашэу», 37.

ИПЭЖ (1). Зы луэхуггүэу гурэ кьэхьуауэ щытам и пэ кьытыж. [Степан Ильич] Абы ипэжклэ Штылэпс кьуажэм фочыцлэу сьдэсащ, абы ирихьэллэу Иналрэ Кьазджэрийрэ цыхуэггэ схуэхуат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 567.

ИПЭКЛЭ I (1). нареч. Уи гупэмклэ нэхь жыжбэлуэу. Ипэклэ улпэмэ, лгэгуэр мэз чыцэ тлэклум хэклүэдэж цхьэкля, кьаклуэр тынишу кьэплгэаггунут. Лгэпсэ, 70.

ИПЭКЛЭ II (5). послелог. Зэман кьеггэлыггэуэ «үзэлбэклыжмэ» жилэу. Псори зэфлэкла иужь, шуудзэр парадү блэкын ипэклэ, сотнэ кьэс я командирым рапорт кьритащ Воронцов-Дашкову зи бггэр орденым шлиггэнам. Хьуэпсэггэу нур, 126. Шхьэлмывэжкыуэ кьэнахэри мэжэллэпкыым, сьту жыплэмэ, Думэсарэ, театрым клуэным ипэклэ, шхын иггэжызырауэ щыташ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 672. Бэлыхьлажыэр жылэм кьащытеуэнум и пэклэ насыпнишаггэу лэджи кьэхьуат. Хьуэпсэггэу нур, 287.

ИПЭЛУЭМИ (1). нареч. Зы луэхуггүэу гурэым зымащлэклэ ипэ кьыхуэу. Абы ипэлуэми

Мэтхгэным зехицлхыбар мацлэкым, псори зыцбгэггэуницэми. Хьуэпсэггүэ нур, 319.

ИПЭЖЫПЭРАЩИ (1). *вводнэ п.* Зэрыщытыр жытлэнци. *Ипэжып* Эращи, *уи* цхьэ хэклуэдэнуи *цытаиц*. *Зи* лъэрыгыпс тгыга, 524.

ИПКЪ: ИПКЪ ИТУ (1). союз. Зыгуэрым кыхэкклэ, тету, тещлхыбауэ. [Фэуаз:] *Нэхьыбитлым* унафэм *ипкэ* иту квалэм дэклым хуейуэ абы нэхэ трагьаицэт, *арицхэклэ* сэ здакым: «*Фи* пашэр сэраиц, сэ сыхьэрыпу *цытамэ*, *зыми* гурьыцхуэ кытхуицлхынутэкым. *ауэ* сэ сыадыгэци, *жалэнур* фоцлэ – *мы* квалэм беггымбар кыщальхуаиц, хьэрып беггымбарыр ехудийм хаутэ *цхьэклэ* адыгэ гүзэвэн *жалэници*, *псори* дыкьэрабггэуэ *ди* цлэ *яггэлуниц*». *Ар* цыжысцэм, *зауллхуэ* аскэр *ахьырзэманхэр* силэти, *си* псалээр кьабыл *яцлаци*. *Хьэщлэ* лгьаплэ, 399.

ИПЛЪЭН (йоплгэ) лъэмыI. (14). Зыгуэрым и кум, и клуэцлым еплгын. Къазджэрий мыдыхьэшхын *папицэ*, *Думэсарэ* унэм кыщлхыбэху, и *цхьэр* ириггэзыхьырти *тепицэчим* иплгэрт, джэд лыбжэм *дихьэха* хуэдэу. *Мазэ* ныкгуэ *щхьуантлэ*, 572. *Янэм* и *лэ* нэмысу *цытамэ*, *иджы* *фыз* *лэзу* и *цлэ* *мэлу* [Дэфэрэдж], *гьэмахуэу* удзыр *цыгьаггэм* *деж* *губггүэм* *клуэурэ* *удз* *хуицхуэ* *зэхуехьэс*, *пклэунэм* *уицхьэрэ* *уиплгэмэ*, *адэклэ* *мыдэклэ* *пхьафэ* *зэмылэу* *жыггүэуэ* – *зи* *флэмылэ* *цылэкым*. *Лгьапсэ*, 119. *Щихухэр* *уэгум* *йоплгэ* *хуарзэу*, *Щлэклэу* *флэцлэ* *цатлэггэуэ*. «*Тисей*», 483.

ИПЛЪЫН (йоплгэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрым и кум, и клуэцлымклэ уицлэу зыгуэрым еплгын. *Уэнжакгэ* *гьуанэмклэ* *уиплгэмэ*, *уафэр* *плгьаггурти*, *топыишэ* *сыт* *зельатэу* *умылгьаггуну* *плэрэ*, *жалэу* *Темботрэ* *Лурэ* *жьэгум* *цувауэ* *уэнжакгымклэ* *иплгьырт*, *арицхэклэ* *жьым* *зэрицхэ* *ниэ* *флэцлэ* *лэрамэм* *флэклэ* *ялгьаггуртэкым*. *Хьуэпсэггүэ* нур, 284.

ИПЛЪЫХЫН (йоплгьыхь) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и клуэцлым зыгуэр кыщылгьыхуэн, зыгуэр зэбггэлыггуну хэтын. *Апхуэдэу* *дыггэр* *кыщлэклэмэ*, *Мыл* *гуджэ* *инхэм* *йоплгьыхь*, *Пшэ* *флэцлэ* *лувхэр* *темылгэмэ*, *И* *нурхэр* *дэни* *хетыхь*. *Бгыхэр*. «*Бгы* *лгьапэхэм* *деж*», 36.

ИПРИШЭЛСЯ (1). *Урысыбзэ* *ныкгуэклэ*: *кьэклэунэ*. *Как* *живется*, *хорошо* *ипришелся* «*сыт* *ухуэдэ*, *сыту* *флэцлэ* *укьызырыклар*», – *жи* *лэрт* *Бот*, *Степан* *Ильич* *илгьаггүэмэ*. *Хьуэпсэггүэ* нур, 221.

ИПХЭН (ирепхэ) лгэл. (2). *Зыщлгьылэ* *зыгуэр* *клэрыпхэн*, *пхауэ* *клэреггэубыдэн*: и кум, и плэм н. *Абдежым* *кхьухь* *хьэнцэм* *зи* *лэгур* *щлхы* *лгьы* *бланэжь* *кьом* *кьосри* *хьыджэбзхэр* *зыщлгьылэ* *кьы* *ямыгакларуэ* *зэщлаубыдэ*, *Дэфэрэдж*, *и* *сабийр* *и* *щлгьылым* *ипхауэ*, *за* *лэцлэу* *дри* *псым* *холгэ*. *Лгьапсэ*, 42.

ИПХЪЭН (ипхьащ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и клуэцлым, и кум *щызэбггьыпхьауэ*, *щытын*, *щыкьуей*, *жгьей* *гуэрхэр* *игуэшауэ* *щытын*. *Налкьутналмэсу* *ипхьащи* *Уэгум* *ит* *ваггүэр* *бжыггүейи*, *Дыггэр* *кьухьамэ*, *мэпицлэ* *щлгьы*, *Кьыкьуэклым*, *ялэ* *Дуней?* *Налкьутналмэсу* *ипхьащи*. «*Дамыггэ*», 225.

ИПХЪЫХЫН (ипхьыхьащ) лъэмыI. (1). *Икьухьауэ* *щытын*. *Джэдэуцу* *адэклэ* *мыдэклэ*

ипхьыхьамклэ *кыбоицлэ* *ар* *джэд* *фермэу* *зэрыщытар*. *Мелылыч*, 457.

ИПХЪУЭНИ (йопхьуэ) лъэмыI. (1). *И* *лгьылэ* *мыкклэ* *чэзууэ* *и* *цей* *жытым* *ипхьуэурэ* *яжьэ* *кытылггэлэу* *кьрипхьуэтыжырт* [*клансэмклэ* *дэпицей* *щлалэм*]. *Хьуэпсэггүэ* нур, 99.

ИПХЪУЭН II (ипхьуащ) лъэмыI. (1). *Зыгуэрым* *зыгуэр* *иубггүауэ*, *теубггүауэ* *щытын*. *Яуклэпауэ* *лгьы* *кьаишэжмэ*, *Ипхьуат* *и* *нэклум* *и* *цей* *кьуаицлэр*. *Адыгэ* *цей*. «*Дамыггэ*», 238.

ИПЩЭКЛЭ (9). нареч. *Псыр* *кьыздиж* *лгьэныкьуэмклэ*. *Лгьаггүэр* *нэишэ* *кьаишэми*, *кьуэм* *удэмыклым* *ипицэклэ* *дэклуей*, – *жи* *лэри* *Барчо* *щытаиц* *зыкьомрэ*, *зэанэзэжүэм* *яклэгьыпгьауэ*, *иужьым* *цлгьытхьытхэ* *жи* *лэу* *кыщлэ* *ипхьуэжри* *и* *хьуишэм* *кьэсыжаиц*. *Лгьапсэ*, 56. *Грузовик* *кьэклэу* *кьомыр* *унаггүэ* *бжыггэм* *тегуэшауэ* *ипицэклэ* *дэклуейуэрэ* *ауэхэм* *дэклуэдаиц*, *унаггүуиплгым* *зы* *ялгьысу*. *Лгьапсэ*, 85.

ИПЩХЪЭН (йопщхьэ) лъэмыI. (6). *Зыгуэрым* *и* *клуэцлым* *пщыурэ* *ихьэн*. – *Сэ* *Жыраслгьэн* *зыщлгьыни*, *ауэ* *уэлэхьы*, *сывуклэми* *кхьэ* *унэм* *симыпицхьэфыну*, – *жи* *лэри* *Сосрыкгуэ* *кьэуваиц*. *Мазэ* *ныкгуэ* *щхьуантлэ*, 580. *Жылэм* *дэсым* *яцлгьырт* *езы* *Хьэкурынэ* *зэреджэ* *цлэр* *щлгьылаицар*: *кьуажэм* *зэрыпхьуакларуэр* *кьатеуауэ*, *унэр* *яхьуницлэу*, *яггэсу* *щыхуежжэм*, *фыз* *уэндэггүу* *кьуажэм* *дэмыклым* *флар* *нэишхьэкум* *ипицхьат*, *икли* *гужьейри* *нэишхьэкум* *илгьухьаиц*. *Лгьапсэ*, 107.

ИПЩЫН (йопщ) лъэмыI. (1). *Зы* *щлгьылэ* *гуэр* *пщыурэ* *бгынэн*. *Кьазыхьуэр* *окопэм* *ипици* *нэмыцэм* *я* *дежклэ* *клуэуэ* *ежьаиц*. *Щынэхужьыкьуэуэ*, 70.

ИПЩЦЭЩЦЫХЫН (йопщлгьыщлгьыхь) лъэмыI. (1). *Зыгуэрым* *и* *клуэцлым* *щыпэщэщэн*, *зыгуэр* *щызэлыпщлгьылын*. *Лу* *кьэмыуиу* *мэжей*, *пицэдджыжьклэрэ* *Тембот* *кыщыцэтэджым* *деж*, *укьэмытэджуи* *хьурэ*, *Думэсарэ* *пэрылэклэ* *собэм* *ипицлэ* *щлгьыхьурэ* *дэп* *зырыз* *кьыггүэтыр* *зэхуехьэсри* *мафлэ* *ещлэ*, *Лусыпс* *треггэуэвэ*. *Хьуэпсэггүэ* нур, 296.

ИРАЛГХУХЫН (иралгхухьащ) лъэмыI. (1). *Зыщлгьылэ*, *зыгуэрым* *и* *кум* *зыгуэр* *кыщалгьхун*. – *Хьэкум* *иралгхухьар* *ваггэмбэжүэм* *дэклуэдэжашэ*, – *жи* *лэри* *молэм*, *нэггүэщлэ* *сыт* *хуэщлэ* *кьынт*, *кьрихьэллам* *яжрилаиц* *хьэдэр* *я* *унэ* *яиэжыну*. *Лгьапсэ*, 106.

ИРАН (1). *Азием* *и* *кьухьэлэ* *лгьэныкьуэм* *щылэ* *кьэрал*. *Мес* *пхьэлэцэ* *Щам* *кьыкларуэ*, *Мексиканцхэм* *ящлгьы* *тыггэ*, *Мес* *Ираным* *дыщэу* *пкларуэ* *лэцэм* *палгьхэм* *теттиц* *дамыггэ*, *Чили*, *Перу* – *хэкуу* *щылэм* *Яцлэ* *тыггэм* *и* *гьуанпкьэр* *Мы* *зал* *куэдым* *щыщымылэ*, *Флэцлэ* *иным* *ар* *щыц* *закьуэи*. *Лгьапкьхэм* *я* *тыггэ*. «*Паргыр* *ди* *пашэуэ*», 62.

ИРЕГГЭТЫЖЫН (ирыреггэтыж) лгэл. (1). *Зыгуэрым* *кыщлгьы* *гуэр* *иреггэггэзэжын*. [Дэфэрэдж:] *Уэри* *зэ* *отпуск* *уклэуэнкьэ*, *тхьэ* *имылуамэ*, *уи* *билетыр* *йозггэтыжын* *уи* *гуггэ?* *Лгьапсэ*, 7.

ИРЕГГЭХУЖЬЭН (ирыреггэхужьэ) лгэл. (1). *Зыгуэрым* *зыгуэр* *ихуну* *хуеггэжьэн*. *Зэредмыхужьари* [*лэщыр*] *нэхьыфлэ* *хьуаиц*. *Нал* *кьута*, 238.

ИРЕГЪЭХЪЭХЫН (ирырегъэхъэх) лъэI. (1). Зыгуэр псы с. ху. ицхъэрэкIэ егъэхьын. *Буруныцхъэ пхъэ цытаупицIурэ псым къыхадзурэ къырагъэхъэхт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515.

ИРЕГЪЭШЭЖЪЭН (ирырегъэшажъэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр зыцIыпIэ егъэшэн. [*Янэ псэуицхъэм Гесиод жреIэ:*] *Тепицъчым ису дыгъуасэ иредгъэишэжъащи дызэрынэсыжу уи мэлым уахузэжынуиц.* Тепшэч къэзылгъэтыхъ, 186.

ИРИБЭУЭН (иробауэ) лъэмыI. (1). Бэуэныгъэр къризегъэпэщын. Куэд дэмыкIыу мээ тIэкIур зыгуэрэм кыгъгъэхъеиц, ззадзэкъуэм зауцэхуауэ здэцилгъым, щыхъыр хуэму, и цхъэр лъагэу илэтарэ къаллгъэу, и пэцхъыныр ин хъуами, хъэуа зэрыбауэр къемзицIэкIыу зэрыщытым гу лгъыптэу къаллгъэуац, щыхъэ анэм и шыр цIыкIури гузэвэгъуэ дунейм тетми темытми кыфIэмIуэху хуэдэу кыкIэлгъыкIуэрт. Лъапсэ, 71.

ИРИБЖЪЫФIЭН (иробжъыфIэ) лъэмыI. (2). Иригушхуэн, ирипагэн, ириинын. Къуэ пхуалгъуащи дыпхуогуфIэ, Къуажэ псори иробжъыфIэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

ИРИГУЛЫН (ирегулI) лъэI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ екъузылIэн. *Епхауэ аратэкъым, шхуэмылакIэр къудамэм фIэдзати, шым жыгыр хъурейуэ зы удз къринакъым, и пэр жыгым иригулIыху, иригулIа нэужыи шыр абы хуэдизкIэ Iус хуейти, жыгыфэр трихъукIат – дауи, а шыр абдеж зэрыщытэр мацIэ цIакъым.* Лъапсэ, 57.

ИРИГУЗЭВЭН (ирогузавэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм цхъэкIэ пIейтеин. *Долэт нэгъуэцI цIыпIэкIэ еуэкла цхъэкIэ, Шэрданхэ я мылгъур зэрыфихъуэ, жиIэу жылэр иришэжъауэ зэрыщытар псоми яцIэжырт, езыри абы иримыгузавэу хъуртэкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 269. *Нышэдибэ Iэхъуэм дагъэкIа Хъэблаши [жэмым] кыгъгъэзжыртэкъымы, абыи уримыгузавэу хъурэт.* Нал къута, 226.

ИРИГУШХУЭН (ирогушхуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм ирипагэн, иригуфIэн. *А хъыбарыр Дзэшу дежи нэсыжри и адэр иригушхуэу гупым яхэхуэм жиIэжу «кIапсэ кIапэу» кыщIидзыжыну хэт и гугъэнт.* КIапсэ кIапэ, 17.

ИРИГЪЭКIУЭН (ирегъэкIуэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм иригъэжэн, егъэлусэн. *Гъуумар и пэцхъыным и Iэнэр иригъэкIуэу цытт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294.

ИРИДЫХЪЭШХЫН (иродыхъэшх) лъэмыI. (1). Къэхъугъэ гуэр яфIэауану иринэжэгужэн. *Абы кыщыщIам зыри иридыхъэшхакъым.* Нал къута, 218.

ИРИДЖЭГУН (ироджэгу) лъэмыI. (4). Зы хъэшшып гуэркIэ джэгун. *Iэцэм уриджэгу зэрымышхуанур, еджакIуэр кIэрахъуэ зэрыхуэмейр [Алий] къагуригъауэ дэнэ къэна, игъэшынацI кIэрахъуэ зезыхъэр школым цIихужыну, я адэ-анэм я дежи кIуэуэ я щIалэр интернатым кыщыщIахуар яжриIэну.* Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 531. *Iэюб пхъуантэр дридей-къридыхыжу ириджэгурт, зэрытэлыуаным Лу гу лгъыгъатэу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 525.

ИРИДЖЭН (иреджэ) лъэI. (5). Зыгуэр IуэхукIэ зыщIыпIэ еджэн. *Степан Ильич и писъмор*

кыIэрыхъа иужь, куэд дэмыкIыу Астемыр ираджэри кыжралаш, унафэ ящIам ипкэ иткIэ, партыр зыгъэкъэбзэну окружной комиссэми преседателу зэрагъэувар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 640. *Куэд дэмыкIыу езы Къулым Иринэ ириджащ:* - *Адывгэ нысэ.* Нал къута, 241.

ИРИЖЭН (ирожэ) лъэмыI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм тегу жэкIэ кIуэн. *Локотош, узгум ит къуалэбзум хуэдэу, хушту гъуэгуэм ирижэрт.* Нал къута, 247. 2. (1). Псыр лъагъуэ гуэрэм ирикIуэн. [*Ботэх кыххуэзам кыжреIэ:*] *Псытэр зэрыкIуэм псыкIэр ирожэ, уи къуэр уи гъуэси!* Лъапсэ, 70.

ИРИКИУЭН (ирокIуэ) лъэмыI. (6). 1. 3. Зыгуэрэм тегу кIуэн, пхрыкIын. *ХъэкIэххуэжIэм я пIалгъэ зыщIэм еицIэ хъэкIэххуэжIэр и гъуэм икIрэ псафэ е зыгуэрэм еицIэуэну ежъэмэ, зэрыкIуа гъуэгуэм тегу кымыгъгъэжыну Iэмал иIэкъымы, зи лгъэужь пхум ухуэзэнуиц Лъапсэ, 70. ЕтIуанэ этажым дэкIуейри Иринэ кIэлындор кIыхъу алэрыбгъу зэрымылгъыжым ирикIуэрэ, бжэм тет номерым йоплэ.* Нал къута, 238. *Уи мывэу дыгъэм кыгъгъэлгъэхэм СарикIуэм, мэлур си лгъэ макъыр, А макъыр мывэм и сэламу КъысфIошIри сэри сыхуосакъыр – Ди бгы цIыххуэм еицхуэ ари лэхэи.* Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгу», 7. 2. (3). *ЗыщIыпIэ зыгуэркIэ кIуэн. Абдули и адэми ахъэшэфI иратыну къагъэгъуащ, унэидзыхъэ щегъэну пцыхъэцхъэми лафкIэтетым деж фIыуэ щегъащ урыс аркэ, гу зэрыкIуэнуми цIэт иэрхъым хъыдан, чэтэн кърашэкIащ, Iэуэлгъуэ имыщIын цхъэкIэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 142. *Мы слгъагъур мээым кыщIэднэмэ, хъэм яшхынкIэ мэхъу жиIэри Дэфэрэдж шыр къуубыдыжри зыкомрэ Iэдэжу ишащ, итIанэ мывэишхуэ гуэр хуээтати, шыр абы иришалIэри, езыри мывэм тегу шэсри ежъэжаш, зейр кытхуэзэмэ, еттыжыныи, кытхуэмызэмэ, шыр тхъэм кыдитащи, ПпатIыкъуей срикIуэни, жиIэри.* Лъапсэ, 57.

◊ [И] гъуэгуэм ирикIуэн (3). *Еплэ гъуэгу.* [И] лгъэужыым ирикIуэн (1). *Еплэ лгъэужь.* [Фи] Iуэху фIы ирикIуэ (2). *Еплэ Iуэху.*

ИРИКИУЭУ (1). нареч. *ЕкIуэкIыу, сатыру. Темыркъан тхъэмыщIкIэм а гъуэгуэм и гъунитIым ирикIуэу абрикос жыг хисати, абы лгъандэрэ а гъуэгуэм арат зэреджэр.* Нал къута, 210.

ИРИКЪУН (ирокъу) лъэмыI. (20). 1. (18). *Зыхуейм хуэдиз игъуэтын, зигъэнщIын. – Уи дзэлыфэруэуымытI, АрпфIэмыфIым, уи фэрткъуни, Къащтэ, пIыгъым дрикъуни.* «Бажэ пшынэ», 12. *Шаукэт цIыфI иIэт, зищI кыызэмэцIэкI гуэри къакIуэри къелгъэуащ «бэдждэну кыызэт, кытетхыр дизэхуэдитIу», жиIэри, ари лIыжыым идакъым, гъавэ зрикъун и гуэным илгъу кыщIэкIынти.* Аргъуей, 385. *Арыниэмэ ицIэтым игъэунэхъур урикъуни.* Лъапсэ, 44. 2. (2). *Зы бжыгъэ гуэрэм нэсын. Дорофеичи къелгъэуащ Лу: ди оркестрыр ирикъуркыым, инструмент зыбжанэ дыхуцоцIэри, Инал епсалги дызыхуицIэр кызыртыцэхун ахъиэ кытхуейых, мэуэ зы пцыхъутI-пцыхъутху дыхъуатэмэ, военнэ оркестрым децхъынт, жиIэри.* Мазэ ныкъуэ

щхуантIэ, 547. 3. (1). Ныбжыыр илгэс бжыггэ гуэрым нэсын. *Октябрь революцэр илгэсипицI ирикгум, Лу сымэ комсомолым хыхьати, ТутIэ кьакIуэри кьеххуэхуаиц, комсомол билетхэри кьаритаиц, ар псоми я гум гуанэу кьинат. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 536.*

ИРИНЭ (76). Ц I ы х у б з ы ц I э щ . «Щынэхужыкьуэ», «Нал кьута» романхэм хэт персонаж. *Урыс хьыджэбз цыкIу, цхьэц сырыхуу, нацхьуэу, кьэрабггэу икIи нэтIинэу, кьыиэри [Албиян] «мыраиц ди анэ, уи нысэр – и цIэр Иринэ Федоровнэи» жиIэри ежьэжаиц. Щынэхужыкьуэ, 26. Хьэбибэ и нIэм имыкIыжыфу итт, и фэр шухум хуэдэу ныкIауэ, Апчарэрэ Иринэрэ шынауэ унэм кьыицIэкIыртэкьым. Нал кьута, 291. Албиян кьэкIуэжмэ, Иринэ лгэки кьыиганэртэкьым, и лIым зауэри дэри цыгьупицэу зиггэпсэхуаицэрэт, жиIэу иужь итт, унэр зэлъылухауэ, шхын сьитхэри хьэзыру кьыиггэхьэлIэжырт. Щынэхужыкьуэ, 29.*

ИРИНЭЦХЬЕИН (иронэцхьей) лгэмыI. (1). Зыгуэрым игу ирихэцIу цыгтын. Албиян урыс физ кьыишэу кьыицIуэжам и анэм и жагьуэIей хьуауэ иринэцхьейрт. Нал кьута, 231.

ИРИПЭГЭН (иропагэ) лгэмыI. (9). Зыгуэрым иригушхуэн. *Дэджэхуу пашэр япэ иту Мэл гуартэр кьохыр хьупIэ лгэгэм, И цIакиуэ фIыцIэр цыгьыу хуиту, Мэлхуэуэр мэлым иропагэ. Мэл гуартэ. «ЩIалэггэуэ шыналгэ», 50. ГурыфIыгьуэр цIалэ закьуэриц, Уэблэм дахэр иропагэ, Кьызырынэу и цхьэц закьуэу А цхьэц фIыцIэу натIэ лгэагэр Кьыхуэзуэу кьыхуэгуфIэм, Мэхьур дахэр гуакиуи бжыфIи. «Тисей», 501. Кьызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныкьуэр зэчэнджэиц, адрейхэри зэдауэу, зыкьоми «текIуэм дырейиц» жаIэу зэхэтт, ауэ и нэхьыбитIыр Iуэхум хуэчэфу, кьалэнэу я пицэм кьыидэхуар зэрыныр яцIэжу, абы ирипагэу, «зэ дыицIыхьаицэрэт залым» жаIэу тепыIэртэкьым. Хьуэпсэггэуэ нур, 317.*

ИРИПСЭЛГЭН I (иропсалгэ) лгэмыI. (3). ЗыгуэркIэ псэлгэн (псалгэм папщIэ, бзэ гуэркIэ, телефонкIэ, н. кь.). *Адыгэбзэм цIыхубзыр зэрырисалгэри цIыхухьур зэрырисалгэри зэрызэтеки цыIэкьым, урысыбзэм е французыбзэм еицхьу, жиIэрт езы Кьазджэрий, женскэ род, мужской род адыгэбзэм зэрыхэмытым цхьэкIэ цIыхубзу джэгуну зымыдар цIриггэггэуэжу. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 618-619. Зыр штабым уреспалгэу арат [телефоним], адрейр правительственнэт – ВЧ жыхуаIэм хуэдэу. Нал кьута, 239.*

ИРИПСЭЛГЭН II (иропсалгэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрым тепсэлгыхьын, зыгуэр гьэхьыбарын. *ЩIалэхэр дзэм зэрыкIуэм абы халгэгуэIауэ ирисалгэртэкьым, арицхьэкIэ зи благгэ, зи кьуэ кIуэхэр гузавэрт, я быныр гум кьыицIитхьырт, и т I а н и г у з ы л ь ы у а г ь а т э р т э к ь ы м , ягу кьыизфIэнами, псчэуIу зацIырти, зыцхьэцаггэкIырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 125.*

ИРИХЬЭЛЭЖЫН (ирохьэлIэж) лгэмыI. (3). Зыгуэрым хуэзэжын, IуцIэжын. *[Алдыжыкьуэ:] Гьатхэ хадэ цIэггэуэ хьуху IэнатIэ гуэр сьуIу*

сылажьэрэ ахьшэ хьэзыр тIэкIу си жытым илгэу сьыздэкIуэжым сахыхьэжмэ, дауи, нэхьыфIит, пицIэну цыткьым узрихьэлIэжынур. МелыIыч, 449. Иунэгуаицэр зэрылгэхуэн хуейри махуэ зыбжанэ дэкилати, махуэ кьэс нобэ лгэхуауэ срихьэлIэжыниц, жиIэу Астемыр гугьэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 56-57. Чачи кIэбгьуэ зицIауэ мэкIуэж, си джэду шыр кьомыр псэуэу срихьэлIэжаицэрэт, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 514.

□ **Уи япэкиэ бгьажэ мывэм урохьэлIэж** (1). *Еплгэ япэкиэ.*

ИРИХЬЭЛЭЖЫН (ирохьэлIэ) лгэмыI. (13). 1. (11). Зыгуэрым хуэзэн, IуцIэн. *Ауэрэ маицIэ дэкила, Кулисум матэ цыкIур шыгьыу жылэр кьызэхикIухьауэ зиггэпсэхуу жыг цIаггым здыицIэсым, «шокьу» жиIэу фыцхэм зи гугьу яцIа лым ирихьэлIаиц, выицIэ танэм и пицэм кIапсэ лэрыгьу ицIауэ я унэ иишэ. Нэгьуху, 34. Уэ, хамэ мылгьуу, адэ цIыхьыр УзрихьэлIэм хубогуэи. Историк гуэрым деж. «Дамыггэ», 207. Фашист гуэрым сымьыицIэххэу СрихьэлIэиц жэиц мэээхэу, ЗаницIэу зездэри изудауэ, И цхьэр каскэмкIэ скьутауэ, Щылгэ гурьму елгэкьуауэу. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13-14. 2. (2). зэхь. Зыгуэрым уи шэху хуэIуэтэн, уи дзыхь еггэзын. *Хьыджэбзым и гум илгьыр Зураб ирихьэлIаиц. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 667. Тембот хуэзэфIэкиакьым Елдар епсэлгэн, ауэ и цэхур Саримэ ирихьэлIати, хьыджэбзым идэххакьым, уи мыIуэху зумыхуэ, жиIэри. Хьуэпсэггэуэ нур, 151. 3. (1). зэхь. Зыгуэр кьэхутэн, кьэггэуэгтын. ХьэтIрэмтIыгу си нэр кьыхуикI цыхьуар еджен кьыицIээдзэу урысыбзэ тIэкIуи зээгьицIа нэужькIэиц, сьту жылэт: зэгур сымьыицIэххэу Пушкин итхам яцыицу усэ срихьэлIаиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногойскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэракьым шыхэмрэ нэггэуэи гуухэмрэ кьацыттепхьыур, зэзауэм ггэр цыпицIахэр Анапэ деж кхьухьхэм ярыз цыпицIынур». Си анэм иIуэтэжу зэхэсхамрэ Пушкин зи гугьу ицIымерэ зээгьапицэмэ, зым и гум адрейр кьыпсэлгьыкIа кьысфIэицIырт, сфIэтелгьыдгэу. Лгэапсэ, 6-7. 4. (1). зэхь. Зэман, Iуэхуггэ гуэр нэсын, лгэагун. *Коммунизмэм ирихьэлIэм [и мурадыр кьехьулаиц] Коммунизмэм ирихьэлIэм. «Партыр ди пашэу», 9.***

ИРИХЬЭЛЭЖЫН (20). *нареч.* Зэман гуэрым хуэзэу, техуэу. *Абдеж дьидэм ирихьэлIэу Степан Ильич правленэ пицIантIэм кьыдыхьаиц, и ныбжэггэу Астемыр и гьусэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 221. Октябрь праздыкьыр илгэс тIошIрэ тхурэ ирикьу махуэм ирихьэлIэу капитаным приказ итхаиц, нэхэ партизаныфIхэм фIыицIэ яхуицIу, Iэцыхьуэхэм ехьуэхьуу. Нал кьута, 297. Нытыр кьытлгысаиц, ди гьунэггэум датекIуаиц жалэнти, хьэггэуэлIыгьуэицхуэ яцIынт, хьэггэуэлIыгьуэм кьрихьэлIэу хьэицIэицхуэри кьаишэнти, ар я гьусэу цакIуэ кIуэнти, ХьыицIэл еггэзынIэм дихуауэ дэт кхьуэпIаицэр, зымы имылгэагьуу, кьакIэицIуитIытцхьэрэ, кьаукиIмэ, хьэицIэм кьыицIа хуэдэу кьыфIаггэицIрэ абы и*

саулыкьуклэ аргуу зэхэтГысхьэрэ я бзэгум Иэфи кьытемынэжыхуклэ зыр зым цытхьуу хьуэхуэ бэлыхьэр жэлэу. Лъапсэ, 78.

ИРИХЪЭХЫН (ирехьэх) лъэл. (3). Псыр здэжэмклэ зыгүэр здихьын. Псы уэрим адэклэ-мыдэклэ ириудэкГыу гужьеяуэ Иэджи ирехьэх. Нал кьута, 300. Кьытцэуамэ – зыдэггазэ, Псы кьыуауэ урехьэх. Лъагьуныгьэ. «Вагьуэ махуэ», 322. Клэлыхьыхьэр ирихьэхьу, Уаредэ. Гүщэкьу уэрэд. «Щхьэлыхьуэ», 389.

ИРИХЪУН (ирохьу) лъэмы. (1). Зыгүэрим и сэбэпклэ зыгүэр хьун (псалгэм папщлэ, ин, дахэ, н.кь.). Зэм уи псалгэм ин срихьуу И Иэфилагьыр фом пэцилат. Усиц. «Вагьуэ махуэ», 35.

ИРИЩЭН (ирещлэ) лъэмы. (3). Зыгүэрим и клуэпым кьыщыгьун, кьыщыпсэун. Колхозклэ дэ дьзэджэр дэм купцлэ тлэклу ирищлэуэ араш, атлэ а купцлэр дафэм цыз хьуху, и гугьу пцлы хьунукьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 650. Язэм фадэм нэхь хуэпабгьэр цыгьухьухэр араш, иджы цыгьухьуэм кьаклэрымыху цыгьухьз дащицэ ухуей, уеблэмэ ныбэм ирищлэ сабийм фадэ синдромклэ еджэу уз кьыщыуаллэ кьохьу. Лъапсэ, 44. Ар [лгыр] зрыгьуам хуэдэу, уэлэхьы, ди унэм зы цынэ якуламэ яхуэмыгьэгьу хьэпцлэ иримыщлэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 550.

ИСЛЪЭМЕЙ I (8). Бахьсэн кьейм хиубыдэ кьуажэм и цлэщ. Иджы мес: – Ислъэмей дэсыр кьэукьхьуауэ кьызырохьэх, жалэу хьыбар кьыщысым, окрисполкомым цлэс илгьэпкьыр кьызырИшташ, Изицэ зилэми зигьэхьэзыраш зэуэну. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 524. Ислъэмей кьуажэм клэнауэм нэмыщлу псы кьыхьыщыпцлэуэ Гуащлэну кьалэн щацилат. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 524. Абдеж цыщлэдауэ «Бахьсэн событэм» лажьы-хьати зымылэ куэд Ислъэмей кьуажэм цыщыуи цымыщыуи хокьуадэ, цыгьыкьуадэр зымы имыщлэу. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 526.

ИСЛЪЭМЕЙ II (24). Кьафэ псынщлэ лэужыгьыгьуэ, кьэжыхь. Фимылэу гуауэ – уафэр кьабзэу Ирехьу си кьуэишхэм фи дунейр, Нысаишэр фадэ цымыгьащлэу, Фи щлалэм щациклэ ислъэмей. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 181. Уэрамым дэту цыкьлэуэ Лу ислъэмей ищлэрт, шы ищлэбьым тету е цхьэклэ теуэу, Тинэ гу зылыригьатэмэ флэфлу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 522. [Адэлджэрий:] И тхылыи кьызитаци, [тхакьлэуэ], ислъэмей зэрыт патефон пластинки дэщлэгьуу. Гьуэгуанэ, 111.

ИСПАНИЕ (1). Европэм и ипщэ-кьухьэплэ гьунапкьэм щылэ кьэрал. Кьэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзуу дестынитхум нэблагэ цылуэ ялэщ, Америкэм пльырэ ныкьуэрэщ ялэр, Инджылызым цырыщ ирикьуркьым, Испанием ялэр тьурытл, Италием ялэр зырыз флэкл хьуркьым, кьэзакьхэм ялэр пльырыплым щлэгьу, нтлэ щлэрт ди зэхуэдэу советскэ властым игьэуащыц, Кьэбэрдеймрэ кьэзакьхэмрэ кьыддэгьуэишхэм хуейщ жалэу осетин делегатхэм якувэдиат. Лъапсэ, 87.

ИСПОЛКОМ (7). Унафэ кьащтахэр зыгьээщлэнузи кьалэн, зыгүэрхэм унафэ хуэзыщлэ

Гуэхущлэплэ. Иджыпсту исполкомым председателу тет Шырыкьу Тьутлэ Мэзкуу кьиклэ Мэтхьэн Кьазджэрий и гьусэу кьэклэуэнущи, еджакьуи егьэджакьуи фьыздэмыкьуэла, жиэу хьыбар кьаригьэщлэну арат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 558. Исполкомым председателу тетар [цыгьу кьыхьэхуэсахэм] кьепсэлгэну кьыщлэклэ цхьэклэ, шынэжри зигьэтицкьужащ, кьэухьуакьэщлэуэ и хьыбар телефонклэ здынигьэсыпхьэм нигьэсыну. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 525. Хэти ищлэрт Шурдым Дотий исполкомым и председателу тетыху, Инал еныкьуэкьуэ щлэуэ зрыщытар. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 541.

ИСТАМБЫЛ (22). Тьуркум и кьалэ нэхь инхэм щыщц. [Алим:] Пыщыкьыщхьэклэ дьыша нэужь, Алий ди общежитым кьокьлэуэри кьытхэщи, хьыбар кьыджелэ, Истамбыл щилгьэгьуар елуэтэж, е усэ флэклэ имыту тхылы фьыцлэишхуэ илэщи, абы урысыбзэклэ кьеджэурэ адыгьэбзэклэ кьыджелэж. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 532. Истамбыл университетым кьыщыддеджауэ цыта адыгэ щлалэхэм ищлэуищлэуи, ахэм ящыщи игьуэтыжакьым [Кьазджэрий:] хэт Шам, хэти Шам шэрифэ кьуат, Мысырклэ зьунэтиари мащлэтэжым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 664. Кьарэжь и зэманьгьуэм гьэру кьыубыдахэр ищэу Истамбыл, Мысыр, Шам, Джэну нэс кьуэфу цыташ, иджы псы икьыну дзыхь ищлэжыркьым. Лъапсэ, 105.

ИСТЕПАН (17). Урысыбзэклэ Степан. Дадэрэ Истепанрэ цыгьу бзаджэм Ищлэбгьэкьлэуадэ хьурэ, Лу ищлэнишэу цыс абдеж, а тьур хьумэн хуейкьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 279. Елдар урыс псалгэ зыбжанэ зригьэщлэуэ, ауэ Бот и псалгэклэм тету псалгэрт, псалгэ кьэс и нэм «и» иригьэуэуэ: «Истепан», «икнига», «иключ» жиэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 221.

ИСТОРИЕ (5). Тхьидэ. [Шлоссер:] Си гугьэщ фэри нэ лейклэ фыкьыдэпцлэуэ, сыту жыплэмэ нэмыщ лэпкьыр Инатлэишхуэм дьпэрытищ, историем кьыдильхьауэ ди пцэм Гуэхуишхуэ кьыдэхуащ... Гьуэгуанэ, 100. Историеклэ жьыжэ улэбэмэ, абы хуэдэ куэд бгьуэтынут, сыту жыплэмэ Кьэбэрдейр илгьэс щиплэ и нэклэ Россием хьыбауэ цыташ. Шынэхужыкьыгьуэ, 40. Историер кьыхьыи, зэмыплгьэклэм, Щогьупицэ псынщлэу нэгуи ищлэжы. Историе. «Мывэ хуабэ», 278.

ИСТОРИК (1). Тхьидэтх. Историер гүэрим деж... Историер гүэрим деж. «Дамыгьэ», 207.

ИСКУССТВЕННЭ: ИСКУССТВЕННЭ ДЫХАНИЕ (2). Зэрагьэбауэ, бэуэну зэрыдэлэпыкьу щыкьлэ. Азизл – жиэу Апчарэ лэзгьуажьэмыщхьэклэ цытищ, искусствени дыхание ещлэ, Азизэ и Итлэрт зэм и цхьэмклэ ихуэ, зэм бгьурилгьэжэу е и бгьэм трикьуэзуу. Шынэхужыкьыгьуэ, 55.

ИСКУССТВЭ (1). Театр, сурэт щлэны сыт хуэдэхэр. [Кьазджэрий:] Фэдгьэлгьэгьуар искусствэм цыщ сытми. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 670.

ИСМЭХЫЛ-БЕЙ (1). Кьэбэрдей уэркь цлэрылуэщ. М.Ю. Лермонтовым и «Измаил-бей» поэмэм хэт лыхьужьыр кьызытрищлэжы.

Исмэхвил-БеикI кIэицIт и гьаицIэр, Арихьа цIэрылуэ уэрицIар. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

ИСУФ (45). 1. (44). ЦыхухьуцIэщ, «Лэчымэ» новеллэм хэтц. *ИцI кьыицэхурэ лы ицIэу, фейдэ кьригэицIымкIэ унагьуэр иггэпсэуэ арат Исуф и хэкипIэр. Лэчымэ, 392. Исуф пIаицIэ-тхьытхьыу Америкэм я мэктэбым нэсри зариггэтхаци, ахьшэ кьратам цыицI кьыиххри кьэхьэуэ, фошыгьу, хьэжыгьэ, даггэ, лы гьэгьуа, хьурмэ – зыхуейуэ ямыгьуэт псори кьыихьри кьэкиуэжаци. Лэчымэ, 391. 2. (1). ЦыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым кьыхош. *Зи цIалэ а зэрызехьэм хэуа адэхэм жалэрт: – Исуф! ПсыницIэу нахтэм кьэхь!* Хьуэпсэгьуэ нур, 255.*

ИСХЬЭКЪ (11). ЦыхухьуцIэщ, «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым почтальону хэт персонажц. *Кьуажэм почтальону дэт Исхьэкъ игьаицIэм цIыхум кьазэрыхьэицI цыцIэкьым, иджи и жьыицхьэм кьызырыкIаиц, уеблэмэ, и унэцIэ итхьыж дэнэ кьэна, итхам кьеджэжыф хьуаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 507. Исхьэкъ уэрэдрэ усэклэ псоми ятекIуаиц, и сурэти кIэзетым кьытрадзэри саугьэт кьратуэ кьаутIыицыжаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 507.*

ИСЫЖЫН (исыж) лъэмыI. (2). 1. (1). И IэнатIэм пэрымыкIын, нэгьуэщI Iуэху земыхуэн. – *АтIэ, секретарым и секретарыпIэ иресыж. Шынэхужьыкьуэ, 25. 2. (1). Кьыщальхуа щыпIэм цыпсэуэжын, щыпIэр мыбгынэн. [Шэиэнхэмрэ мышкьыицхэмрэ] Я бын япIыжу я щыналгэм исыжаиц. МелыIыч, 467.*

ИСЫКIЫН (йосыкI) лъэмыI. (12). Хэкиуэдэн, кIэ игьуэтын. *Мэрэмканыр мыхьуатэмэ, Тэрчкьалэ щысыкIат Мэтхэныр, бэлишэвичхэм яхуицIэуэ зыицIынIэ кьыицIсалгэу красноармеецхэм цаггэицIысам цыгьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 319–320. [Фуаз:] УапэцIэхуамэ, уисыкIауэ арати, ди махьшэр дггэицIысри брезент тетIхьуаиц, дэри пиахьуэр кьиттхьууэр дыхэгьуэлъхьаиц, ди нэкиум фIэкIа кьыхэмьыу. ХьэщIэ лъапIэ, 401. Дзэм цыицI кьэнари зырызыхьэиц, Я топи шури исыкIаиц. Шахмат джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжьэ», 65.*

ИСЫН I (исцI) лъэмыI. (60). 1. (33). Зыгуэрым и кIуэцIым, и кум щыIэн, щыщысын. *Адакгэ хьунур джэдыкIэм ису маIуэ, жыхуаIэм хуэдэу, адакгэицIэр джэду пицIантIэм дэтым ебжьыфIэкIыу, адакгэ купрауэ дахэицхуэ мэхьури, зыхэтэ бабыицI быным яхэмьхэжыхьэу и цхьэ закгьуэ и лъакьуитIу хуиту пицIантIэм дэтиц, уеплэмэ, уи гур хигьахьуэу. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 479. Гьэмахуэ шылэу Дуней дахэгьуэу, Узэгьуахэм уаггэуфIэжу, Жыг хадэм уисмэ, псэм зиггэпсэхуу А махуэм тохуэ сыкьыицалгьуари – Уафэри гьуагьуэу уэицхьы кьежэхмэ, Псы кьэмыжари диным икIынуиц. Си илгэсицэ. «Щхьэлыкьуэ», 395. Лу унэлгэицыну Iэмал зымыIэт, абы хуэдизу и Iуэхур дэкиуеати, «Инал и машинэм ису кьэкиуэжаци Астемыр и кьуэр», – жаIамэ, зэхэзыхым иггэицIагьуэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 546. 2. (16). ЩыпIэ гуэр зэпымыуэ цыпсэун. – *Сэри сыкIуэдауэ**

*кьэслъытэжыркьым, – жиIэри Елдар и гум кьрихур кьажриIэну цукьуэдиаци, – Инал лы лъэици, акьылкIи абы хуэдэ хэкум ису сэ сиIэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 542. Ауэ кьэс лъэпкэ зырызыхьэ исиц, я хабзэкIи, я Дуней тетыкIэкIи зэхуэмьдэу. Нал кьута, 257. Цада кьуажэр кьырицI зэрысыр, Пиэр шхьIэну кьыитенIаиц. Цада кьуажэ. «Вагьуэ махуэ», 335. 3. (1). зэхь. Зымыггэхьэин, имьIуэху земыхуэн. [Астемыр Думэсарэ жреIэ:] *Уи пIэ ис!* Хьуэпсэгьуэ нур, 174.*

ИСЫН II (ес) лъэмыI. (8). 1. (5). МафIэм и бзийм, и пщтырагьым зыгуэр зэрипхьуэн, фIамыщI сахуэ ищIын. *Апчарэ мафIэм пэрорхьуэри, мафIэм ис благагьыр кьытэпэхьыж. Шынэхужьыкьуэ, 25. [Алим] ПицIантIэм дыкьыдохьэжри – зэрыицытаиц, унэм дыцIохьэжри – ари араиц, ауэ тета шхьыныр исри Исраф хьуаиц, пихьы мыхьужьыну. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 527. Кьум джафэм и махуэр Дыггэпсу хуабейиц, Бэуэни слэмыкIыу Лыггэем цIыр ес...ЗэныбжьэгьуитI. «Шум и гьуэгу», 32. 2. (3). Зыгуэрым щыIэ еуэкIын, егуэуэн. *Хьэбибэ и цхьэггьусэ Темьркьан мыгьуэр псэути, зэлIзэфьыыр гьуэрыгьуэу цыиц, жэмьр лъэхуэрэ икIэр цыIэм исым, жалэу гузавэу. Шынэхужьыкьуэ, 9. Си лъагьуныггэм, цIалэ лъаицIэу, Уэицхьысым хэту кьыицыхьырт, Лъэдакгэр плъыжьу цыIэм исырт, ИтIани мафIэр псэклэ ихьырт. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 216.**

♦ **Пэцыр мафIэм исын** (1). Еплэ пэц. **Шхуми шэми исын** (1). Еплэ шху.

ИСЫЖЫН (есыж) лъэI. (1). Еггэлеяуэ хуабашэ хьун. *Гьэмахуэ бадзэуэгьуэ хьуауэ дунейр исыжьырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлэу махуэр ягьакIуэрт, хьэхэр ду цIагьым ицIэпцхьауэ кьыицIэкIыртэкьым, жыг хадэм уицхьэмэ, жыг тхьэмтэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, ихгэуэлэ сытхэр сабэм цуауэ цIахьумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270.*

ИСЫХЬЭН (йосыхь) лъэмыI. (1). Зыгуэр зы щыпIэ гуэрым мафIэм щысын. *Я ужэ итам ицтэуэ ямыггэзэжэу, я шым епсыхри зэрахуэзэфIэкIэрэ кьалэм дыхьаиц, нэхьыбэр кьратыну зыицыгьуа губгьуэм исыхьаиц е илIыхьаиц. Лыггэ, 412.*

ИТАЛИЕ (1). Европэм щыщ кьэралц. *Кьэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзэу дестынитхум нэблаггэ цIыуэ яIэиц, Америкэм плIырэ ныкьуэрэицI яIэр, Инджылызым щырыицI ирикьуркьым, Испанием яIэр тIурытI, Италием яIэр зырыз фIэкI хьуркьым, кьэзакгэхэм яIэр плIырыплIым ицIегьу, нтIэ цIыр ди зэхуэдэу советскэ властым иггэуаици, Кьэбэрдеймрэ кьэзакгэхэмрэ кьыддэгьуэиэн хуейиц жалэу осетин делегатхэм якуэдициат. Лъапсэ, 87.*

ИТАЛЪЯНКЭ (1). Италием щыщ бзылгьухгьэ. *Ауэ диIэ кьэралыицIэм, Кьэралыгьуэу фIыгьуэ ицIытIэм Тыггэ гапэр Бэм я фIыицIэу IэицIаггэфIкIэ гу кьылыатэ Итальянкэу зы фьыабэм Гукьутэицхуэу телгьы хьэзабыр, И бын закьуэм и сурэтыр Вождым лъаIуэу ар кьыретыр, Кьэтхьыр мэуэ: – Хуэхьуэу адэ, Си кьуэ закьуэм гу кьылытэ. Лъэпкьэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашу», 60–61.*

ИТОГ (2). Къээзщцэкъуэжыныгъэ. *КъицкIу жыпIэмэ, итогом дынэсауэ аращ. Итогом дынэсамэ, дзэ гъэсэныр дыхуауэ арагъэ къикIыр? Шынэхужыкъуэ, 30.*

ИТКIУХЪЫЖЫН (йоткIухъыж) лъэмыI. (1). ЗыщыпIэ щыткIун, щыкIуэдыжын, зыгуэрэм хэзэрэхъыжын. *Асыхъэтым я цхъэр похури Уафэ къащхъуэм йоткIухъыж, ТIум я Iэцхъи зэлгоIэсри Залтауэ мэхъу лъэмыж. Уафэ къащхъуэм пшэр хужыкIуэу. «Вагъуэ махуэ», 342.*

ИТКIУХЪЫН (йоткIухъы) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым щыжэбзэн, щыткIун. *[Алыжэжыкъуэ:] Жейм сезэгъыркъым, сыгузавзурэ си фэм соткIухъ. МелыIыч, 457. Си бостей хужыыр пшэм яхуэдэу Уафэ цIыху лъагэм иреткIухъ. Синдур. «Батырыбжь», 84. Къумым къыщофэ гъуэжыкIуэр, Дыгъэри уафэм йоткIухъ, Зы брахман гуэри цай гъуэжыу А махуэм сытым къиухъ. «Индийскэ поэмэ», 363.*

ИТХЭН (иретхэ) лъэI. (15). ЗыщыпIэ зыгуэр щытхын, тхыгъэ щышIын. *ГъэцIэгъуэныри аратэкъэ: зымы хъэрэм ишхауэ гу лъататэкъым, яшха-ирафам и уасэр цаткIэ четым псори тэмэму иратхэрт, сыту жыпIэмэ, абы я директор Раисэ МуратовнэкIэ зэджэр ткIийт, лей иратхуауэ илгъэгъуакъэ – зэфIэкIат, официанткэр тримыгъэкIыну Iэмал зымыIэт. Лъапсэ, 25. Бахъуэм и блокнотым иритхэц цыхъэтхэм жалэмрэ Къулым жиIэмрэ зэрызэтэхуэр. Нал къута, 262. [Алыджыкъуэ:] Мылицэм сыщыгувакъым, си тхылхэр тэмэмти, си паспортным иштамп къытрагъауэц, дэфтэр гуэрми сратхэри сыкъаутIытщыжащ. МелыIыч, 451.*

ИТХЪЭЛЭН (етхъэлэ) лъэI. (10). Псы жьэдэуэ, бэуапIэ имыгъуэту лэн. *Си цIыбым илэ си сабий цIыкIу закъуэр имытхъэлащэрэт жиIэу гузэсэжырт Дэфэрэдэж кхъухъым къелъэу псым цыхъэпIам цыгъуэ. Лъапсэ, 53. Си Iуэхуц дянэкIэ Бурун мэл итхъэлэжмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 536. Тенджызым лъэсу сэ сикIакъэ, ЗымащIэт иIэр ситхъэлэн. Зауэ жыхуаIэм и хыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92.*

ИТХЪЭН (иретхъэ) лъэI. (1). Данагъэ ебгъэщIын, пIэ егъэщIын, екъуакIэ къыхэгъэщын. *Дэнэ сыт цилгъэгъуами, Долэт и кIэпкъым дэIуауэ кърихъэкI нхъэбгъуэ тIэкIур къыдихьрти, къамэнэкIэ иритхэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 270.*

ИТЫН (итц) лъэмыI. (64). 1. (40). ЗыщыпIэ гуэрэм деж щытын, зыгуэрэм и кIуэцIым щыIэн. *Бабыщ шыр къришахэр нэх ин хуати, езыр-езыру я цхъэ ягъэпсэужырт, зэм удзым хэсхэу, зэми псымкIэ кIуэрэ псым тесу, нэхъыбэу Iэнлгэм псы итмэ, абы хэст. Бабыщкъуэ адакъэпщ, 489. Ауэрэ Iуэбэшы хылагъэ гуэр и гум къэкIати, кхъуэл тIэкIу къыгуэтри, зымы иримигъащIэу и ныкъуэр ишхащ, къэнэжа тIэкIур игъэницIури, лэнс къахъауэ цагуэшим, езым и шынакъым итым лы тIэкIу хэлгъыр хишхыкIри, кхъуэл тыкъырыр хидзащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 173. Мэххэр цIащакъэ хужыпIэу, ЗэдэкIуэу итхэт мыхъейуэ, Бгыр икхъуати мэкъуэ Iэнэу, цылыт,*

гъуэлгъыжами, мыжейуэ. Слыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214. 2. (3). И ныбжыр илгъэс бжыгъэ гуэрэм нэсауэ щытын. Чэрим илгъэсхым итт, Батыр нэхъыжыт, Нэфисэт иджыри цIыкIу дьидэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 607. И хъыджэбз цIыкIуу илгъэс пицIузым итыр и гъусэу Дэрдэхъ Iэцэ-фацэ зыцэ тыкуэн цIыкIу гуэрэм деж къэувыIат, кIэрахъуэиэ къицэхуну. Хъэсэпэхъумэ, 418-419. 3. (21). ЗыщыпIэ тхыгъэ щыщIауэ щытын. Гъэ еджэгъуэр ноблагъэ, хысэнымкIэ зэдгъэщIэн хуея куэд къонэ, фи пыIэр цыхъэрыхауэ, еуэ-евгъэхыкы, фымыщIэр зэвгъащIэ, программэм итым шыщ фымыщIэ къэнэну Iэмал зымыIэц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 606. Приказыр урысыбзэкIэ тха цхъэкIэ, абы итыр нобэ я цыпэзэхэтэкъыми, къызыгурымылуэ зырызыххэ фIэкIа къахэкIынутэкъым. Нал къута, 257. Конституцэм итц, лгъэпкъэ къэс цхъэж и цIыналгъэр ихъумэжу арагъым, атIэ псоми я къару зыуэ, ялгъэкIыр ящIэу, зэакгъылэгъуу бийм поуври зэтракхутэ, жиIэу. Шынэхужыкъуэ, 40.

◇ **[И] цхъэм итын** (1). Еплъ щхъэ I. **[И] ужь итын** (7). Еплъ ужь II. **Иужь итын** (14). Еплъ **иужь. Лъакъуэ лгъэныкъуэкIэ мацэм итын** (1). Еплъ **лъакъуэ.**

ИТИ: ИТИ БЕТЭМАЛ (1). междом. Зыгуэр игу къызэреуэр къегъэлгъагъуэ. *[Хъэжумар:] ИтI бетэмал, зауэм и нэм шы миным цIигъуэ къыдэтхуэжырт, иджы сыт шы щитI къудейц! Альхъо, 92.*

ИТИАНЭ (14). нареч. 1. (7). ИужькIэ. *Нобэ къэмысми, пицэдей къэсыницэ сэ сыкъэзыгъэкIуари, итIанэ фи фэр якуницэ, жиIэ хуэдэт. Шынэхужыкъуэ, 68. Мис итIанэ шыгъуэ зышхари псы ефари зэхэкIыницэ, Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 569. Ауэ эвакуацэ сыт кIуарэ къымыгъэзэжамэ, итIанэц, Iуэхур цызыIыхар. МелыIыч, 437. 2. (4). Абы нэмыщIкIэ; апхуэдэу щыщыткIэ. ИтIанэ, къыватар зыгъэзэхуэну зи пицэ дэлгым зримыгъэзэхуэфмэ, фэ сыт фи лажэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 562. Си ныбжыгъэушхуэц, итIанэ, – жиIэри ТутIэ нэцхъыфIэу Лу къеплгъащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 537. 3. (3). Абы щыгъуэ. Зэрыкъуажэу колхозамэ, мис итIанэ колхозыр шэсвIэ ибгъэхъэ хъунт, – иригъэкIуэкIырт Астемыр, – атIэ сыт зэбгъэщхъэ хъунур? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 650.*

ИТИАНИ (43). нареч. Апхуэдэу щыт пэтми. *Къэтхгъэныр а лгъэжэнэм Москва цылажырт, IэнатIэ щилэу, хэкум къадэлэпыкIуэни хуээфIэкIырт, итIани ар иггэтIысыныр Къалмыкыым апхуэдизу нэрыгъэ ищIицIар сытыт? Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 526. Абы къыкIыр псоми къагурыIуакъым, цIыкIухэм ямыщIэ псалгъэ хэтт, итIани Къазджэрий къызэджэр зэрыфIыгъуэ гуэрыр псэкIэ ящIэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 608. Къэрэмырзи ещIэж ещанэу [къалэр] къатехыжыгъуей зэрыхъунур, бийм кIуэ пэтми нэхъ зегъэбидэ, къару нэхъыбэ зэцIегъэуIуэ, IэцэкIи нэхъ хуэщIащ, итIани IэщыцагъэкIэ ятекIуэн и гугъуэ дзэщыцым къэгъэзэжри зегъэхъэзыр. Лыгъэ, 411.*

ИТҮГСХЬЭЖЫН (йотҮгсхьэж) лъэмыI. (6).

1. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и пашхьэм аргуэру цытIысын. [Къыдырым желэ:] Къыджилаккым жывымIэж: кхгъухьыр тIцIырэ дитIысхьэжмэ, абы изгъэтIысхьэм цыуэ ятетым цыцуу зы налгъэ е зы къабзий къыхэхумэ, залымыгъэ зезыкъам и фэр мы си фIалгъэмкIэ тесхьыни, – жиIэри кхгъухьытIыцым и зы лгакъуэр иIэтри и лгъэжъанэр яригъэлгъагъуаиц. Кхгъухь пхэнж, 506. [Мариаи:] – УкгъэцIэрейи, – жиIэри Назифэ хыв хъэ ебэнауэ фIэклIа сыкъызыхицIлаккым, гъуэлгъыпIэм итIысхьэжаиц, зимытIэцIу, пIэри имыцIыжу зигъэукIурияиц. Лэчымэ, 394. 2. (3). ЗыщIыпIэ цызэгъэжын. [Кулисум Къэрэлгъашэ жреIэ:] Си иIалэ нэхъыжьытIри абы и гъусэиц, абыи сагъэкъуэныккэ, «ди иIалэри хыфIэбдзэу хэт и унагъуэ итIысхьэжа?» Нэгъуху, 35. Дисэ сымэ я мурадым фIуэу егупсысат, къемыхьулIэн Iэмал лгъэкъ имыIэу къалгъытэрт, хъэблэ псоми Iэуэлгъауэ цымыIэу цхьэж и унэ итIысхьэжат. Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

ИТҮГСХЬЭН (йотҮгсхьэ) лъэмыI. (26). 1. (24). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум, и пашхьэм цытIысын. Ауэрэ Къэрэжъэрэ тырку пэцэмрэ зэгурыIуа къыщIэкIынти, псыницIэ-псыницIэу кхгъухьым итIысхьэн хуей хъуаиц. Лгъапсэ, 38–39. Лу заныцIэу гум итIысхьэиц, кэптым тесу. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 635. Къуришым дэклI хуэдэу зацIу пIэунэм итIысхьэуэ исми пиIэрккым... 255. 2. (2). ЗыщIыпIэ псэупIэ щIын, щыпсэуну тIысын. Къалэм дэсари дэкрIи ежъэжат дзэм фIэклIа къыдэмьнуэ, я хъэпшытыи даири нэгъуэщI цIыналгъэ итIысхьат, кэралитI зэзауэм я кум дьдэмькIуадэ иIыкIэ, жаIэри. Лыгъэ, 410.

ИТҮГСЫКIЫН (йотҮгсыкI) лъэмыI. (1). ЗыщIыпIэ цызэбгрытIысыкIын. Абы дэс дээр гуп-гунурэ итIысыкIауэ нэмыцэ Iэцэр яджу зэхэст. Нал къута, 246.

[И]УАСЭН (и уасэщ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и пцIэу, и уасэу цытIын. [Дисэ жиIэу:] Рахым и лгакъуэм къыщIэху ятIэм и уасэккым Елдар... Хъуэпсэгъуэ нур, 272.

ИУЭЖЫН I (йоуэж) лъэмыI. (4). 1. (2). Зыгуэрэ нэхъ куу хъун. Фыз къамылыфэ нэжэгужэу япэм илгъагъуу цыта Iуизэ иджы Iей дьидэ хъуауэ, и ныбэрлгъагъуу, и нэ дахитIу цытари иуэжауэ хэлгът. Хъуэпсэгъуэ нур, 69. Алии дьитегузэвхьырт, сьт цхьэкIэ жыпIэмэ Кърым кIуэри мыдрисэм щеджат, Истамбыли цыIат, мусаватистхэм я зэманым Баку цылэжъаиц, иджы и цхьэм зэрытегузэвхьыым гу лгъумьтэну Iэмал зимыIэм, дэ нэхърэ нэхъ гъурыж хъуауэ, зэцIэуфIыцIауэ, и нэцIаицэхэр иуэжауэ школым къакIуэмэ, унэм игъэзэжын дзыхь имыцIу къытхэтт, пцыхьэцхьэ гъухукIэ. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 523. 2. (2). Ицхэхэжын, ихуэжын. Бэкхь тIэкIуу унэ бжыхьэкIапэм къыптытым и цхьэри иуэжаиц, Iуэм итIауи лгъагъурккым. МелыIыч, 455.

◊ **[И] ныбэр иуэжын** (3). Еплгъ ныбэ.

ИУЭЖЫН II (еуэж) лгъэI. (2). Зыгуэрэм къыщIэмыщыжу щигъэнэн (п.п., сабэм).

Дурэшим Инус хъэжым и фескIэ плгъыжьыр сабэм иуэжауэ дэлгъу [Лу] къыгъуэтыжати, къыщIэри зэ-тIэу тридзэри, аргуэру дурэшим дилгъэжаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 296.

ИУЭН I (йоуэ) лъэмыI. (8). 1. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум зыгуэркIэ иухьын. Гуэбшыи муслгъымэн къомым я шынаккым лошкIэкIэ иуэурэ лгъуэ хэлгъыр къыхицIытIыкIуэри ишхаиц, адрейхэр зэрыгъэкIий сьту зэхэтыху. Хъуэпсэгъуэ нур, 173. 2. (2). Гъуэгу кумблгъэмбым гу, машинэ шэрхьыр ипкIэн. Машинэр абдежым дридзэиц, кумбым иуауэ къыщIэкIынти. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 535. Шэрхьыр кумбым йоуэр заныцIэу, Пцациэ цыкIур хохуэ ятIэм. «Тисей», 491. 3. (2). Илгъэдэн (п.п., псыр тхьэкIумэм). И цхьэр иутхьыпцIырт, и тхьэкIумэм псы иуа хъунти. Хъуэпсэгъуэ нур, 165. 4. (3). ПсыницIэу зыщIыпIэ ипхьуэн, зыгуэр къыхын мурадкIэ. ЩIалэ нэхъ бзаджэхэр зэцэр Нурхъэлий и жытым иуэну арт, арицхьэкIэ Нурхъэлий хутыкъуауэ зэи хуэзэн ялгъэкIыртэккым. Хъуэпсэгъуэ нур, 149. Дыгъу жьгъей цыкIухэиц, Жытым иуэм щей кърах, Гъурхэиц, флейхэиц, нэкIэ жанхэиц, сьт ептами гуфIэу пIах. Дыгъу жыхуалэр сьт? «Бгы лгъапэхэм деж», 124.

ИУЭН II (йоуэ) лъэмыI. (1). И цхьэр еухын, пхрыхун. Унаицхьэр иуэри, Iугъуэр дрихуеиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 207.

ИУЭН III (еуэ) лгъэI. (3). Зыгуэрэм щигъэнэн, зыгуэр трихьэн. Гъэмахуэ бадзэуэгъуэ хъуауэ дунейр исыжьырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлгъу махуэр ягъакIуэрт, хъэхэр дуицIагъым иIэпцхьэуэ къыщIэкIыртэккым, жыг хадэм уихьэмэ, жыг тхьэмпэхэр мыхьейуэ, кхгъужь, мыIэрысэ, пхьэгулэ сьтхэр сабэм иуауэ иIахьумэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 270. НанIэзыпIэм мафIэр къыдрихуейри кIэгъуасэм иуа бгъэным хидзэиц, Хъуэпсэгъуэ нур, 207.

ИУБГЪУЭН (иреубгъуэ) лгъэI. (5). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум зыгуэр цыубгъун. Ауэрэ дзэм яхэзэгъа нэужь, Къэрэмьырээр штабым ираджэри я мурадым цыгъуазэ къаицI, цызэуэну иIыналгъэм и картэишхуэр унэ лгъэум ираубгъуауэ, дзэпцхэр къеувэкIауэ зэхэтици, кърагъэлгъагъур хэт дэнэ деж зыщричу бийм иубыда къалэм теуэнуми. Лыгъэ, 409–410. Выфэ цIынэр тIэкIуилгъэси, унэм къыхьри, гуицэм хэлгъ сабийм хьыдан зэрыщIадзым хуэдэу, и фызыр лгъэныкъуэкIэ игъэкIуатэри, гъуэлгъыпIэм выфэр ириубгъуаиц [Инус]. Хъуэпсэгъуэ нур, 73. Унэм иIыхьэжри уицIэ иубгъуаиц, и джэшыр къыщIэри тIысаиц, Астемыр зэрыщIэсым гу лгъумьтэу. [Думэсарэ]. Мазэ ныкъуэ цхьуантIэ, 565.

ИУБЫДЭН (иреубыдэ) лгъэI. (4). 1. (3). Зыгуэр къэхухьа гуэрэм и кIуэцIым къымыгъэкIыу цыIыгъын. Бжыхь, набжэ сьт зэхуалгъэфэсри Iуэ тIэкIуу яцIри, Iэц къызэхуахусар абы ираубыдаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 259. Жэмыр Iуэм ираубыдэри итиц, зейр къыкъуэкIыхукIэ, къыкъуэкIакъэ – зодауэ, зонькъуэкъу. Хьэсэпэхьумэ, 417. Ти, Къэрэлгъашэ лгъагъум и лгакъуитIыр къыщIэуэвжа хуэдэ, дэпкIей-къепкIыхуэрэ къехьыжа дэнэ къэна, Кулисум и пцIантIэм дыхьэри, жэмыжь

псы емыфауэ *Иуэм итыр* я унэ *кыхужри* и *Иуэм ириубыдэжащ*. *Нэгъуху*, 50. 2. (1). *Зыщыпцэ*, *зыгуэр* и *кӀуэцӀым* *зыгуэр* *кыщыптехуэн*. *Уэлбанэм губгъуэм сриубыдэм*, *УэфӀ кӀэхъужыхукӀэ мы дунейр* *Сыпэплгъуэ*, *зэман сымыгъаӀуэ*, *Кысыщытхъум жысӀэу сфӀэмылуэху*. Сэ щыӀым тезмысэ *кыӀтемыкӀэ*. «*Вагъуэ махуэ*», 343.

ИУВЭН (йоувэ) *лӀэмыӀ*. (17). *Зыгуэр* и *кӀуэцӀым*, и *кум* *щыувын*. *Музыкауэр* *зы кӀэмынзу балконым* *иувац*, *кӀэкӀуэн* *жыхуаӀар кыщыцӀуэкӀэ* *нэхъ цӀэхьу* *кӀалгъагъун* *папцӀэ*. *Мазэ ныкъуэ* *щхъуантӀэ*, 559. *Хъэ тумэр* *шхъуэ* *Ӏэнлгъэм* *Иуту* *Джэлил* *зэгур* *Ӏэнлгъэм* *щыувэм*, *хъэр кӀапхъуэри* *адакӀэм* и *пцӀэр* *хъэлэчу* *иуӀат*. *Бабыщыкъуэ* *адакӀэпцӀ*, 480. *Уэнжакъ* *гъуанэмкӀэ* *уиплэм*, *уафӀэр* *пӀагъурти*, *топышэ* *сыт зелгъатэу* *умылгъагъуну* *пӀэрэ*, *жалэу* *ТемботрӀэ* *Луэ* *жъэгум* *иувауэ* *уэнжакъымкӀэ* *иплӀырт*, *арцхъэкӀэ* *жыӀым* *зэрцхъэ* *пцӀэ* *фӀыцӀэ* *Ӏэрамэм* *фӀэкла* *пӀагъуртэкъым*. *Хъуэпсэгъуэ* *нур*, 284.

◊ **[И] пӀэ иувэн** (4). *ЕплӀэ пӀэ* **Ӏ. АдакӀанӀэ иувэн** (1). *ЕплӀэ адакӀанӀэ*. **ЛыпӀэ иувэн** (4). *ЕплӀэ лыпӀэ*. **ШэсыпӀэ иувэн** (3). *ЕплӀэ шэсыпӀэ* **Япэ иувэн** (3). *ЕплӀэ япэ **III**.*

ИУВЭПЭН (йоувапэ) *лӀэмыӀ*. (1). *УвыпӀэ*, *щытыкӀэ* *гуэр* *нэсын*. *А пӀалгъэм* *си* *бзэу* *сызэр* *рыпсалгӀэр* *Лгъапэ* *зэвыпӀэ* *иувэн* *пӀанкӀым*. *Си* *илгъэсщӀэ*. «*Щхъэлыкъуэ*», 395.

ИУВЫКӀЫН (йоувыкӀ) *лӀэмыӀ*. (20). *Сатыру* *еувӀкӀын*. *ЗэкӀэлгъэужу* *иувыкӀа* *нэужь*, *япэ* *дыдэ* *итыӀым* *деж* *кыщыцӀагъэри* и *кӀэм* *нэс* *псоми* *я* *щхъэц* *ухуэнар* *зым* *зыр* *пацӀэжурэ* *зӀуащэ*, *шыкӀэ* *кӀапсэ* *фӀыцӀэр* *я* *дамэм* *телгъу* *ирашажъэмэ*, *зэкӀэлгъэужу* *зырыщытым* *хуэдэу* *кӀуэн* *хуэдэу*. *Лгъапсэ*, 35. *Шу* *кыыхашахэр* *сотнэ-сотнэурэ* *иувыкӀат*, *ӀэцӀэ-фацӀэкӀэ* *зэгъэпэцауэ*, *сӀихуэ* *ӀэпцӀэр* *вындыпӀэм* *ецхъу* *кӀэгъэшауэ* *я* *сӀихуэ* *фӀыцӀэхэр* *гуэлэт*, *кӀамэри* *абы* *хуэдэу*, *карабин* *кӀэцӀхэр* *я* *цӀыбым* *илӀт*, *бацӀткыкӀэ* *цӀагъым* *кыщыцӀэллгъу*. *Хъуэпсэгъуэ* *нур*, 125. *Лыжъхэри* *иувыкӀырти* *хъэдэ* *хуэзэху* *дыуэ* *трацӀэрт*, *нэмзэыбзэ* *дахэ-дахэу* *ямыцӀэр* *кӀагупсысыжурэ*. *Нал* *кӀута*, 286.

ИУГЪАЩӀЭ (2). *Ирепсэу*, *трефӀакӀуэ*. *Гум* *кӀинэжу* *уэрэд* *дахэ* *Зэхэзылгъэм* *яугъащӀэ*. *ФӀымрэ* *Ӏеймрэ* *зэхэбгъэкӀыу*. «*Вагъуэ махуэ*», 41. *ДыхуэкӀуэнцӀ* *ди* *гурацӀэм* – *Дэ* *ди* *кӀуэцӀэхэм* *дабгынэнкӀым*, *ИугъащӀэ* *Сталин* *лгъапӀэм!* «*Бдзэжъеящэм* *ипхъу*», 162.

ИУДЫН (иред) *лӀэӀ*. (28). *Зыгуэр* *гъэджэлэн*. *А* *цӀыху* *кӀом* *зэрцыхъэм* *Астемыр* *сымэ* *я* *шугъусэхэри* *хэтт*, *цӀопыцӀырягъэкӀэрагъуэу*, *ирауди* *кӀахэкӀырт*, *зым* *зыр* *япэ* *ищын* *папцӀэ* *зэфӀэнэрт*, *арцхъэкӀэ* *ззэуапӀэ* *имыхуэу* *ежъэжурт*. *Хъуэпсэгъуэ* *нур*, 255. *СыхъэтитӀ* *хуэдиз* *дӀэклауэ* *уриудыным* *хуэдэу* *жыбггӀэ* *хуабэ* *кӀепицӀэу* *кыщыцӀидзэм*, *Шамум* *кызыпӀэкӀлац*, и *нитӀыр* *кыхуу*. *ХъэцӀэ* *лгъапӀэ*, 402. *КӀэргъулыр* *шынауэ* *икӀуэтэжжэу* *цыхуежъэм*, *ГуацӀэ* *пхъуэри* *кыщыцӀилгъэфац*, *ДэфӀэрэджи* *тыркум* и *лгъакъуитӀым* *зыкӀэриукӀэри*, *лӀыр* *ириудац*, *Лгъапсэ*, 42.

ИУЖЪ (35). *союз*. *Иуэхугъуэ* *гуэр* *зыгуэр* *кыкӀэлгъыкӀуэу* *кызырэхъур* *кыгъэлгъагъуэ*; *нэужь*. *Псори* *зэфӀэкла* *иужь*, *шуудзэр* *параду* *блэкӀын* *ипӀэкӀэ*, *сотнэ* *кӀэс* *я* *командирым* *рапорт* *кӀэритаци* *Воронцов-Даишкову* *зи* *бгъэр* *орденым* *цӀигъэнам*. *Хъуэпсэгъуэ* *нур*, 126. *Эшелоным* *итӀысхъэнур* *итӀысхъа* *иужь*, *станц* *пцӀантӀэ* *кӀуэцӀым* *дэхуэр* *кыдагъэхъащи*, *цӀыхур* *иувыкӀауэ* *щытцӀ*, *гъуэцӀ* *гъуэгуэм* *бгъурыту*. *Щынэхужыкъуэу*, 41. *Дорофеич* *иужь* *Матренэ* *кыщыцӀыхъуэрэ* *Лу* и *натӀэм* *хъыдан* *псыф* *кытрилгъхъэрт*, и *цхъэм* *хуэпсэлгъэжу* *хуэм* *цӀыкӀуу* *хъуэцӀэрт*: – *Интернат*. *Мазэ* *ныкъуэ* *щхъуантӀэ*, 553.

◊ **Иужь итын** (6). *И* *Иуэху* *зехуэн*. *Инал*, *япэм* *зырыщытам* *хуэдэкъабзэу*, *тегушхуат*, *мурад* *ицӀлам* *дихъэхауэ* *иужь* *итт*. *Мазэ* *ныкъуэ* *щхъуантӀэ*, 529. «*Щхъуэм*» и *пӀэкӀур* *кӀраудати*, *мэзхъумэм* и *пцӀампӀэр* *яубыдри* *кыыхагъэзыхъащ*: «*ЖыӀэт* *иджы* *хъэцӀэцхъуэ* *узыгъусар* *бгъэлӀэну* и *ужь* *узэритар*», – *жалэри*. *Лгъапсэ*, 94. *Нобэ* *фэ* *евгъажъэ* *нацӀдивизэм* *хэт* *зауэлӀхэм* *лӀэкӀ* *кӀамыгъанэу*, *я* *псэ* *емыблэжу* *фэ* *кӀахуэцӀагӀар* *зэрагъэпэжыным* *иужь* *итыныц*, *Щынэхужыкъуэу*, 48

ИУЖЪКӀЭ (19). *нареч*. *Зыгуэр* *кыкӀэлгъыкӀуэу*; *зэман* *дӀэклауэ*. *Капитанри* *абы* и *ӀэмыцӀэ* *илгъу*, *ЯкӀуб* *жилэм* *едалуэу* *щытын* *зэрцыхуейр* *гуригъэлуащ*: – *ИужькӀэ* *зэрцыхур* *кызыжефӀэж*, – *жилэри*. *Нал* *кӀута*, 251. *Аркашэ* *иужькӀэ* *чэзур* *Лу* *кызырылгъысыр* и *гуапэ* *хъуакъым*, *сыту* *жыпӀэмэ* *етӀуанэрэи* *кӀэджэгъуэу* *усэр* *зэригъэцӀа* *хуэдэ* *хъурт*. *Мазэ* *ныкъуэ* *щхъуантӀэ*, 611. *ИужькӀи* *Степан* *Ильич* *дапцӀэрэ* *я* *гум* *кӀэкӀыжъми*, *абы* *кӀагърилам* *цӀыхур* *зригъэныкъуэжурт*. *Хъуэпсэгъуэ* *нур*, 178.

ИУЖЪРЕЙ (1). *Зыгуэр* *кыкӀэлгъыкӀуэу*, *кӀэух* *дыдэ*. [*Алыджыкъуэу*:] *Иужьрей* «*сыхъэт* *ныкъуэр*» *жимыӀэжатэмэ*, *жысӀэну* *уасэр* *си* *Иупэм* *кӀэсат*. *Мелыгыч*, 438.

ИУЖЪЫМ (11). *нареч*. *Зэман* *гуэр* *блэкӀри*; *икӀэм* *икӀэжым*. *ЦӀыхуэзыр* *япэм* *кӀэскӀами*, *иужьым* *игурэ* и *псэрэ* *зэрыгъуэтыжри* и *лӀым* и *ужь* *иту* *мэжджытым* *кӀуэри* *кхъэлэгъунэм* и *лӀыр* *кыдӀэӀэныкъуэрэ* *зэи*, *тӀэуи* *ехащ*, *зэрцыхуей* *дыдэм* *хуэдэу* *цылгъыпӀэри* *иригъэцӀащ*. *Кхъэлэгъунэ*, 379–380. *Иужьым* *совещанэм* *хэтам* *я* *гум* *кӀэкӀыжат* *КӀэтхъэн* *Назир* и *джэдыгум* *фочышэ* *пцӀыкӀуэрэ* *зытхидзауэ* *зэрыщытар*. *Зи* *лгъэрыгъыпс* *тӀыгъа*, 526. *Иужьым* *Лу* *кыщыцӀигъуащ*: – *Сэри* *усэ* *стхынуц*, – *жилэри*. *Мазэ* *ныкъуэ* *щхъуантӀэ*, 609.

ИУКӀЫН I (еукӀ) *лӀэӀ*. (15). *Зыгуэр* *кыкӀэлгъыкӀуэу* *псэр* *игъэнын*. *Былым* *Ӏэхъушэр* *чырбыш* *заводым* *деж* *щыхъуакӀурти*, *бомбэ* *кӀахуэхуэри* *жэм* *зыбгъуэпцӀ* *иукӀащ*. *Нал* *кӀута*, 226. – *Уэ*, *шу* *цӀалэ*, *умыпӀащӀэ*, *Кытпэщытыр* *уэ* *зэгъащӀэ*: *ПалгӀэр* *кӀэсрэ* *ар* *кӀэушым*, *КӀебэкъуэныци* *мывэ* *кӀуэришым*, *Уэ* *пӀагъункӀэ* *кытпӀэцӀыгъуэу*, *Дэ* *а* *пӀащэм* *дыӀэрыхъэм*, *Дэ* *тхуэхъуныц* *ар* *кӀуэдӀыпӀэ*, *ДиукӀынуц* *напӀэзыпӀэм*. «*Елбэздыкъуэу*», 17.

ИУКӀЫН II: ◊ **цӀыӀэм иукӀын** (1). *ЕплӀэ* **щыӀэ**. **ИУКӀЫХЪЫН** (иреукӀыхъ) *лӀэӀ*. (1). *Зыгуэр* *кыкӀэлгъыкӀуэу* и *псэр* *зыщыпӀэ* *щыхъын*, *щыгъэнын*. *Бийр*

хэдгээцлурэ и кварур едгээухыни, и дыггужьыггээ кьызырыкIам итхуэжыници идукIыхыни. Шынэхужьыкьуэ, 48.

ИУТЫПЩХЬЭН (иреутIыпщхьэ) лъэI. (2). Зыгуэр утIыпщхьэ зыщIыпIэ иггэхьэн. Псыдзэ иутIыщхьэ, армыракгэ – Уэлбанэ уэшхкIэ хгункьым ар ггэница. Уи лъаггуныггэ. «Дамыггэ», 100. Езыри [Дэрдэхь] губггээмкIэ дэкрIи псы Iуфэм Iутурэ дэкрIуэм, щIалэ гурэ хуээати, елггэуащ псыр кьыдиггээухьу ицIы мывам ириутIыпщхьэну. Аргьуей, 385.

ИФЫЖЫН (ирефьж) лъэI. (1). Зыгуэр уефээрэ, ебггэхьурэ ухьжын; зыгуэр пщэуэ фадэкрIэ ггэкрIуэдьжын. [Комендантыр Алыджыкьуэ кьоуицI:] Дэнэ пхьа (уи хьэпшыпхэр) – ипфыжа? МелыIыч, 451.

ИФЫН (иреф) лъэI. (15). Зыгуэр уефээрэ еггэхьын. Ефэ, ди анэ, уэ ипфащ нэхгэ гуащIэ – Гуауэ Iэджем уи цхьэр хужь ящIащ, Ефэ, уи кьуэу кьэкрIуэжам папицIэ, Кьуэди нэпсу цхьуу уэ лггэщIар. Си анэм. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 28. Си жьыщхьэ нобэ сыпхуэсэм, псы IэфI исфари сигу имыкI. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 383. Шыр абы хуэдизкIэ псы хуэллати, куэдьыцэ Iей ирифащ, щиггэтым кьыублэжурэ. Лъапсэ, 57.

ИФЫХЬЫН (йофыхь) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум илгыр фын. Мэзым кьыхкIа щIалитIымрэ Бэлацэрэ зэпсалггээрэ губггэуэм ифыхьа мэкьу Iэмбатэм и лъабжэм кьыщIалггэфурэ хьэжыггэ кьэптитI, нартыху кьэптити, дзажэ ггэггэуа зытIуц кьэптым илгэ гум кьралггэащ. Хьуэпсэггэуэ нур, 298.

ИФIФЭЩЫПЭУ (1). нареч. ФIэшхьуныггэщхуэ хэлбу. Лавкэтетым дэ ди кьуажэм КьыщIыджелэ ифIэщыпэу Сату щIыкIэ «Мосторг» дьидэ КьыщIыцIауэ мис нэхгэпэу. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31.

ИФIФIЩУ (10). нареч. Гурэ псэкрIэ етауэ; гущыIэ хэмьлгэ. Урыс лггэпкьыр нэхгэ лггэпкь лггэщу, Коммунизмэр и IэщIаггэуэ Лггэжыггэицхуэм хэтти и фIэщу, Хуэди теткьым нэху щалггэггэуэм. Лггэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 56. Мыр хэщIапIэ хгункьэ, жиIэу Зэм ифIэщу, зэм гушыIэу, Унэ лггэхьшэм щIалэр макIуэ. «Елбэздьыкьуэ», 10. Астемьри ар [Лу зыщIэуицIэр] фIэдыхьэицхэнт, арихьэкрIэ и фIэщу Лу зыхуей жэуапыр иритащ: – Властым и закьуэжкьым кьэптыр. Хьуэпсэггэуэ нур, 308.

ИХАБЗЭН (и хабзэщ) лъэI. (2). Хабзэ хуэхьуауэ щытын. Дыггэ жытIамэ, кьожьэражьэ, Уэшх ухуэныкьуэ – кьешх цихабзэм Кьуалэбзу Iэджи мьлггэтэф. Си хэку нэхгэ ини сыту сщIын? «Щхьэлыкьуэ», 386.

ИХЫН (ирех) лъэI. (5). 1. (2). ЗыщIыпIэ илгэ гурэ кьыхын (п.п., кьэпыр и щIыбым). Нэхуэггэ мащIэр кьыдихьу, Лггэ макь сымьыцIу зызггэуэ, Си щIыб кьэп цыкIур измьыхьу, СыныдэпIыныуц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэггэ», 66. Насытыр дэпым хуэдэу си IэмыщIэ кьрилггэхьатэмэ, зы Iэм исхьу зы Iэм ислггэхьэу схьами жьэуэм

нэххьэсын мьггэуэт. Шынэхужьыкьуэ, 19. 2. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ зэпрыхын (п.п., псым). Е Днепр гьусэ дыщызэхуэхьури, Зы лэпс шынакьыр тIум кьытлгысу, Зы кумб дьыздису дьыздэишауэ, ЩIымахуэ уаем дыкIэзызу; Зы километр тIуми тхьыуэ Псым щитхи куэдрэ кьытхуицуауэ. Сэлэт лггэужь. «Мывэ хуабэ», 129–130. 3. (1). Жьым иггэжпхьуэн. А жьыбггэм Думэсарэ и жьэгум кьрипхуэтыкIауэ джэд лыбжэмэр хадэмкIэ ирихьу Астемьр кьыщIыхьащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 568. 4. (1). Зэхэкьутэн, щымыIэж щIын. Бийр мобдеж кьэсащ, ди лггэхэр ирихьну кьэIэ, ди быни ди мьлгькуи зэрэнхьуэ, Исфар ещI... Нал кьута, 271.

◇ **ЛъабжэкрIэ ихын** (1). Еплгэ лъабжэ. **Щхьэфэщыр ихын** (1). Еплгэ щхьэфэщ.

ИХУЭЖЫН (ирехуэж) лъэI. (1). КьызырыкIам лггэщыщыггэкрIэ иггэхьэжын. Бийр хэдггэцлурэ и кварур едггэухьыни, и дыггужьыггээ кьызырыкIам итхуэжыници идукIыхьыни. Шынэхужьыкьуэ, 48.

ИХУЭН I (йохуэ) лъэмыI. (15). 1. (2). Зыгуэрэм изэггэн. [Алыджыкьуэ:] Куэдрэ сыкьэмыту сыкьэкрIуэжаш, кIарзинкIэм ихуэр илгэ. МелыIыч, 447. Хьэлыггэуэ Iэджэ ихуэу унэм ЩIэтиц хьэкушхуэ и кур хуиту. «Тисей», 485. Шыгукьур иралггэхьэжа иужь, выгум цыхуу ихуэр ириггэтIысхьащ, Iэюб гу лъабжэм хьэмбыIуу щIэтIысхьэри выгур кьилэтиц исыр зэрису. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 589. 2. (13). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум иджэлэн, ихутэн, ищэтэн. ПащIэггэлыггэуэм Iуэхур нэсмэ, Уихуа цхьэлынем – ухьэжыггэщ, Шыблэм тутыныр пхупиггэанэм, Дуней тетыныр уи щIэщыггэуэщ, Дунейр зи щIэщыггэуэ. «Ваггэуэ махуэ», 91. Мащэм ихуари кьыбггэкрIыну – ЩIухуар нэхгэпэ зэхэггэкрI. Мащэм ихуари кьыбггэкрIыну. «Батырыбжэ», 16. Сэ, бийми, мащэм изггэхуэну Зы сытсэхуэкрIэ сыхуэмей, Мащэ кьэтIыныр хьэлэу зиIэр Техуэниц щиггэпэмэ, мь дунейм. Зэггэр си щхьэцри фIыщIэ дьдэт. «Ваггэуэ махуэ», 361.

ИХУЭН II (ирехуэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр иггэхьэн. [Алггэхь:] Дехьжу, шыхэр Iуэм итхуэху, хэкрIуэдыкIакьым жьыпIэ хьунукьым. Альхьэ, 70.

ИХУЭН III (ихуащ) лъэмыI. (33). 1. (12). ИрихьэлIэн, хуэээн, еуэлIэн. Пкьохэр зггэсынут, Гьуэгу цыхэссэнут, Усэу сэ сусыр ЦIыхум хахьэфу, Гуауэу кьыслгысыр Си гум кьыщынуэ, ГуфIэггэуэ сихуэм, ЦIыхум ялгысу. Пкьоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 31. Астемьр лггэггэ зэхэггэкрIыпIэ мащIэрэ ихуакьым, итIани лггэггэниэу кьыщIалгытэ хуэмьзэу кьуажэм дэкрIа хьуащ. Хьуэпсэггэуэ нур, 158. Ярэби, насытыр цагуэшыым цыхубзыр дурэшым дэсауэ ара нэггузыужьыггэуэ имыхуэу и кIэтIийр и вакгэ лггэпсу щIэпсэур? Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 480. 2. (21). Зэман гьуэтын. А махуэм кьэжьуа-кьэщIам и гуггэу цытыцIыни дихуэни, иджы цыхубз сьмаджэщым жэщыбгым деж кьэкрIуа щIалэр арац а кьомьр зытежытIыхьари, и хьыбарым зеггэуэжэуэдиин хуейщ. Лъапсэ, 93. МафIэм ихьыр умыщIэу, шэм иукIри мафIэм исыжу, япэ ита шу

гуйр кIуэдэиКейуэ нэлэзынIэм кIуэдаи, сэихуэ кIуэиКейуэ имыхуэ. Лыгъэ, 412. Абы [мафIэсым] кIуэиКейуэ нэцхъеяКейуэ иным и гуэгуэ цытIыни дихуэни. Хьуэпсэгъуэ нур, 259.

♦ **Жыхьэнмэ ихуэн** (1). Еплъ **жыхьэнмэ. ПсэзэнылгъхьэпIэ ихуэн** (1). Еплъ **псэзэнылгъхьэпIэ.**

ИХУЭПЭН (йохуапэ) лъэмыI. (1). ИрихьэлIэпэн. Гузэвэгъуэ ихуэпэми, НыбжъэгъуфIым уеггэпэж. Сыт кIохъулIуэ угуфIами... «Вагъуэ махуэ», 321.

ИХУЖЫН (ирехуж) лъэI. (8). 1. (3). ЗыщIыпIэ ихьам ар кIегъэгъыгъынэн. Хэкур зыубыдауэ цыта нэмыцэр ирахужри, куэд дэмыкIыу, цIымахуэкIэу кIэсиц а нэгъуджэри [Берие] ТэркIгъалэ кIыдэтIысхьат, мурадифI имыIэу. Лъапсэ, 74. [АлыджыкIуэ:] Нэмыцэр хэкум ирахужауэ хьыбарыр ди деж кIызырису дыкIежъэжынунти, дыкIызырыкIуэжын дымыгъуэту зыкIомри дыгуваиц. Мелыгыч, 441. 2. (5). Еплъ **игъэкIыжын I.** [Думэсарэ Инал хужилэу:] – АтIэ хэкум лIыцхьэу зырисыр ара [Инал] и физыр иIрихужыр? – жиIэри Думэсарэ нэхъри кIыпэиIэуваиц [Астемыр]. Мазэ ныкIуэ ищхьуантIэ, 520.

ИХУЛЭН (ехулэ) лъэI. (1). зэхъ. Къарууншэ хьун, шIэлIэн. И унэ иIыIэм ар иIлэсу, Уэс хуэдэу тхьуауэ и шхьэцIыр, Iупсысэм нэлур яхулэр. «Адэ», 129.

ИХУН (иреху) лъэI. (3). Зэрысыр здэщыIэр залымыгъэкIэ егъэгъыгъынэн. Бгым кIелгэ псышхуэм и макъ уардэу, Мэзкуу салютхэр зэхыдох, Дэ текIуэныгъэр ди гъуэгу мардэу Бийр ицхьэхуэ ди иIым дэ идоху. Салют. «Шум и гъуэгу», 10. Диныр зэран зэрыхур, кIурIэныр школым кIызыреныхуэуэкIур Астемыр илгъагъурт, ауэ молэ кIомыр хэкум ихунри фIэкIабылтэкIымы, Астемыр зыри жимыIэм нэхъ кIыщIтэрт. Мазэ ныкIуэ ищхьуантIэ, 628.

♦ **Гум имыхун** (10). Еплъ гу I. **Диным ихун** (1). Еплъ **дин.**

ИХУТЭН (йохутэ) лъэмыI. (1). ЗыщIыпIэ зэрымыщIэкIэ кIыщыщIидзын. Ди жыг хадэшхуэм сихутауэ Балий кIапыхур кIэсицIаиц. Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «ЩхьэлыкIуэ», 384.

ИХЪЭЖЫН (йохъэж) лъэмыI. (4). 1. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIымы, и кум аргуэру ихьэн. И адэ лIыжымы и маицэм КIыхуеиIри ицхьэицэ, а иIалэр Уэгу кIаицхьуэм псыницIэу йохъэж. «Адэ», 144. 2. (3). ЩIыпIэм гъээжын. Ди иIыпIэм уихъэжмэ, Бгы ицхьуантIэ кIэлгъыхьэу, Сэ си шым гъэ куэдкIэ Дамыгъэу иIар, Бгы нэлум щистхьаици, УкIэжмэ, кIэгъуэит. ЗэныбжъэгъуитI. «Шум и гъуэгу», 33. Дыцэ шуэу уицI сыхъэжым, Си адыгэ хэку, Сэламыхуэ сыныпхуокIуэ, Си адыгэ хэку. Зейч лантIэ. «Батырыбжъэ», 32.

♦ **Алыхьым и пэцхьэ ихъэжын** (4). Еплъ **Алыхь I.** [И] **ужь ихъэжын** (7). Еплъ **ужь II.** **КIуришым ихъэжын** (3). Еплъ **кIуриш.**

ИХЪЭН (йохъэ) лъэмыI. (45). 1. (42). ЗыщIыпIэ ибэкIуэн. Арауэ кIыщIэкIынт Нэху фадэм дихьэхам иIегияр: «Губгъуэм уихьэмэ, кIэкIыгъэм я мэ IэфIым чэф уеицI, кIуэм удыхьэмэ, псым нэжэуэжэ уаицIауэ кIыбогъээжэ, бгым

уихьэмэ, дахагъэм псэр ятхьэкIуэ, хьуэам цыиц зыдэсхьаицэрэт жыбоIэ, дэни плэ – дунейм уи гур хегъахьуэ». Кхьэлэгъунэ, 375. Ауэрэ нэхуицым нэсауэ жэмыр кIышыну физ гуэр Iуэм ихьаиц. Лъапсэ, 51. [Фэуаз:] Пишэпэр зэхэуэмэ кIуришым дихьэници, уыIэлIэ дыщылгъыхьуэниц икIи зыдгъэгъэсэхуни, махьшэри дгъэхьуэкIуэни, и фэр тIэкIу кIыхьэжын хуэдэу. ХьэщIэ лъапIэ, 403. 2. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIымы кIыщыхутэн. Ди анэжэ и унэм бийр йохъэ, И нэм кIыфIэнэр зэщIекIуэ, ГъэунэхьуаицIуэр дицI кIохъэ, Нэмысынишагъэу кIыдищIэр, Ди иIышхуэм гуауэу ицигуэшир, Кумб нэпкIымы лIыуэ ицхьэицIыр, КIуэм ицзыкIуэицIыр ди кIуэшир, А гуауэм и цIэр фашизмэиц. ЩIымы и макъ. «Шум и гъуэгу», 38.

ИХЪЭПIЭ (4). Зыгуэрэм и кIуэцIымы, и кум узэрихьэ хьу иIыпIэ. ПкIуэнэ ихьэпIэмкIэ нэху тIэкIу плгъагъу фIэкIа унаицхьэр ятIэщи, нэху зи цIэ кIызыдидзын иIлэкIымы. Нал къута, 244. Абы [Мысост] и пэр зыхимыIу, алыхь, сымыицIэ иIыIэу, – жиIэри Хьэбиби Iуэ ихьэпIэм деж цыту кIэпсэлгъаиц. ЩынахужыкIуэу, 15.

[И]ХЪЭЩIЭН (ихьэщIэщ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и деж хьэщIэу иIыпIэн. [АлыджыкIуэ:] Мыбы и нэфI кIысыцыхуэрэ уэ «узицхьэщIэщ-узицхьэщIэщ» жиIэрэ ськIыгъанэмэ, сьздыщIэлгъын иIэ жыпIэмэ, иIэиц. Мелыгыч, 448.

ИХЪЫН: ♦ **гупсысэм ихьын** (2). Еплъ **гупсысэ. Жьым ихьын** (2). Еплъ **жы II. Махуэр ихьын** (1). Еплъ **махуэ. Нэри нэри ихуэ** (7). Еплъ **нэ. Ныбэузым ихьын** (5). Еплъ **ныбэуэ. УIэгъэм ихьын** (6). Еплъ **уIэгъэ.**

ИХЪУИЛГЪЫН (йохуэ-йолъ) лъэмыI. (6). Здэщыгъым деж щымызагъуэ, шIэпхьуэным, зыщIыпIэ кIуэным хуцIэкIуэн. Хьэ тумэжэ иIыкIури жыг иIагъым иIэту мэбанэ, йохъуиолгъыр, Iуфэр кIежыхь, адакIэри джэдхэри зэгуиэгъэну. БабыщыкIуэ адакIэпщ, 476. Шыр ицхьэицIыр, ихьуицIырт, етхауэи, и нитIыр кIыхуу зиплгъыхьырт, и пэцхьыным бахьэр кIрихурт, арицхьэкIэ и кIанэр лIитIым яIыгъэти, шым кIуанIи жапIи иратыртэкIымы. Хьуэпсэгъуэ нур, 162.

ИХЪУКIЫН (йохъукI) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и зэранкIэ зэхьуэкIыныгъэ гуэр гъуэтын [Фэуаз:]. – Анка и гуэныхь кIэсхьаиц, – жиIэри ди адэр абы сьмаджэ ихьуаиц зыкIомрэ дыкIыгъэгъуэуэаиц, гуэныхьырт сэ кIэсхьауэ кIэлгъытэ жысIэ ицхьэкIэ сьгурымыIуэу. Анка, 384.

ИХЪУРЕЯГЪКIЭ (3). нареч. Зыгуэрэм и лъэныкIуэ, и Iэшэлгъашэ псомкIэ. Бэзэрыр ицызэхуэсыр кIалэ гъунэрауэ иIытаи, иджы кIалэку хужат, ихьуреягъкIэ унэишхуэхэр кIраицIэкIауэ. Мелыгыч, 447. [Фэуаз:] Шамум скортионыр пишахуэм тригъэтIысхьэри ихьуреягъкIэ мафIэ дэп кIригъэтIыгъэкIаиц, дэри дэтIысыллаиц тIфIэгъэицIэгъуэну, долгъэ. ХьэщIэ лъапIэ, 402. ИхьуреягъкIэ мывэ заицIэиц, Гъэмахуэ мазэм кIосыр уэс. Зы удэ иIыкIуэ закIуэ мывэм тегу. «Вагъуэ махуэ», 85.

ИЦЫРХЪЭН: ♦ **тхьэкIуэмэ ицырхьэн** (28). Еплъ **тхьэкIуэмэ.**

ИЦІЭЛЫКЫН (иреціэлыкI) лъэI. (1). Иудыжын, хэгъэгъуэщэн (тхар). Итым цыщу сатыр зытIуц итар умыцIэу ирацIэлыкIац, адреір зэхэцырхъами, укъеджэ хъунуц. МелыIыч, 474.

ИЧЫЖЫН (иречыж) лъэI. (1). Хэсауэ, хэкIауэ цыт гуэр къыхэжын. Зы жыгыр жылэм къыпкырыкIми, ШIым хокIэр куууи, пхуимычыж. ГъащIэр IэфIщ. «Дамыгъэ», 97.

ИЧЫНДЫ (1). плъыф. Ахъшэмым и пэ къихуэ (нэмэз). А махуэм ичынды нэмэзым и пIалгъэр къэмысыпауэ, Абу-Деруиш хэт къыпзэувами яхуэмыубыду и мэджытым къафIэкIуац мегафон иIыгъуу. Кхъэлэгъунэ, 378.

ИШЭН (ирешэ) лъэI. (5). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум зыгуэр шэн. Ныбэфыр зэплгэм и Iэнэр яубыдырти, кхъухъым ираишэрт, тхъэм ецIэ абы увыIэпIэ хуэхъунур. Лъапсэ, 36. Сэри нэмыцэм я дзэм сыхыхъэни, жиIэрэ Якъубыр къыхуэгъацIэрэ гугъуэм иришэмэ, адэкIэ ирицIэнурэ ецIэж [Локотши]. Нал къута, 245. Адыгэ унагъуэ уисшэни, жиIэу сыкъыцIигъэтицIари тхъэм ецIэ. МелыIыч, 457.

◇ **Утыкум ишэн** (1). Еплъ утыку.

□ **Бгъэжыыр уи паишэм, къуришым урешэ, къуаицIэр уи паишэм Iейм ухуеишэ** (1). Еплъ бгъэ I.

ИШХЫКЫН (йохшыкI) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум илгъыр шхын. Иналрэ дэрэ гъуэгъуанэ мацIэ здызэпытчакъым, зы фалгъэм ишхыкIац. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 569. [Къул Зулгъарней:] МазитхукIэ зы щIакхъуэ Iыхъэр ядэдгуэшу зы шыуаным ишхыкI бынунэм хуэдэу ди шхын Iыхъэ зэхэлгъу дыздэпсэуац, дивизэр дгъэпIыщIакъым, цыгъын хуэныкъуакъым. ШIынэхужыкъуэ, 45.

◇ **[И] кIуэцIыкIыр ишхыкIын** (1). Еплъ кIуэцIыкI.

ИШХЫХЪЫН (йохшыхъ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым, и кум щышхын. Шы лам и ныбэм ишхыхъа хъэм ецхъу и лупэри лгъы зацIэц [Якъуб]. Нал къута, 296.

ИШЫН (иреш) лъэI. (20). 1. (15). Хэкур егъэбгынэн. ТIутI Къэбэрдейм пицIрэ уэркъыу имыцIыху истэкъым, властыр цагъэувым зэзэуарати, ямыука къэнамэ, Хэкум ираишат. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 519. Езы Чачэ и нитIкIэ илгъэгъуауэ жиIэрт: духъэшыуэ хэкум исыр ираишину мафIэгум ирагъэтIысхъам, хъэжыхэр гъуэцI гъуэгум тегъуалгъэу, мафIэгум гъуэгум ирамыту телгъауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 648. Станц къэс хэкум ираишын кытэплгъуэ мафIэгухэр тетт, вагонхэр Iэц зэрызэрэшэ зацIэу, къулыкъуэцIэхэм цхъэкIэ пассажирскэу вагон зырыз-тIурытIи хэтт. Лъапсэ, 85. 2. (5). ЗыщIыпIэ зыгуэр къихын, къыгъэIэпхъукIын. Квалэу мы Iэшэлгъаишэм цыIэм унэу дацIыхар къызыхащIыкIар мыбы ираша мывэрац. ХъэцIэ лъапIэ, 403.

ИЩЭЩЫН (йощэщ) лъэмыI. (1). Щащэ гуэр зэрылгъым илгъэлгъын. [Сани:] Уи гур кхъуанэм хуэдэц уэ – итIутэр йощэщ. Гъуэгъуанэ, 107.

ИЩЕТ (1). УрысыбзэкIэ: къэлгъыхъуэ. – *Что ищет он в стране далекой, Что кинул он в краю родном.* «СытабыцIыпIэжыжэмкъыцилгъыхъуэр, Сыт абы и щIыпIэм цыфIэкIуэдэр»? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 610–611.

ИЩИ (2). УрысыбзэкIэ: къэлгъыхъуэ. *Фызыжыыр зыхуейр модрейхэми къагурылуэрт; – Ищи, ищи, может и есть здесь...* «Къэлгъыхъуэ, къэлгъыхъуэ, цыIэнкIи хъуниц мыбдеж...». Нал къута, 212.

ИЩХЪЭ (4). плъыф. 1. (3). Псым и къежъапIэмкIэ цыIэ, абы нэхъ пэгъунэгъу. Къэзджэрий къыгурылуац хъэцIэ къэкIуам и гум кърихур, ар Бэтэгъэ ищхъэ нэс къызыхуу Бурун къэзыхуар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 621. 2. (1). Нэхъ лгъагэ, нэхъыщхъэ. [Дэфэрэдж:] ...ЛатIифуэ плгъагъум и кIэр исауэ макIуэ-мэлгъей, зы кабинетым къыцIэкIым, нэгъуэцI кабинетым цIэлгъадзурэ хэлуыцIылу ищIац: «Мухъэмэд бегъымбарым и фыцIагъэм теицIыхъа диссертацэ!» – жиIурэ игъацIэкIэ си Iэнэм къыцIэкIам емыдхажэр кыгъэбрысэи, узыниагъэм и ужь ит къулыкъуэцIэхэм деж къыцIыцIэдзауэ нэхъ ищхъэ дыдэхэм я деж нэсыху. Лъапсэ, 15.

ИЩХЪЭМКIЭ (13). нареч. Нэхъ лгъагапIэмкIэ, псыежэжым и къежъапIэмкIэ. Жэщым ищхъэмкIэ узыхышхуэ къешха хъунти, хадапIэмкIэ иж псыр къиуат, къуэм дэмыхуэжу къыдзури кIэнауэ, кумб сытхэм псыр из хъуат. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489. Нэху зэрыцу цIыхум заудыгъуу къыдыхъэмэ, грузовик къому ищхъэмкIэ дэкIуеяхэр къохыж, машинэхэм цIыкIуи ини ихуэр ису, сабийм, цIыхубзым, сымаджэм упицIэжъ ятепхъуауэ, я гуиэхэм фоч зыIыгъ сэлэтхэр тесу, машинэм и ужьым къаруи псэруи къыхуэмынэжауэ мэлыхъуэхъэ джэламе, абы кыкIэлгъыкIуэ машинэм ипIытIын хъэзыру. Лъапсэ, 85. Ди мурадыр къыдохуэлэ, цыжаIэ дыдэм, ищхъэмкIэ узыхышхуэ къыцIешхри, псыр къиуац. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515.

ИЩХЪЭРЭ (6). плъыф. Нэхъ икIэмкIэ цыIэ. Къылышбийхъэблэмрэ Дыгъужыкъуегей Ищхъэрэрэ я зэхуакум деж дэт Iуащхъэжхэм къыцысым, Мэтхъэным унафэ ищIац: «ФыкIуи къафIцIэ уэркъыжъ-пицIыжъ тIысынIэ хъуа Къылышбийхъэблэр?», – жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 320. Ищхъэрэ къуажэм сыщынэсам, пишапэр зэхуат. МелыIыч, 473. Ар ищхъэрэ жэмыхъэтыр арати, ипцэ жэмыхъэтри тэмакIыкIыу къыцIэкIынтэкъыми, тIуми зызрадзац. Хъуэпсэгъуэ нур, 60.

ИЩХЪЭРЭКIЭ (7). нареч. Псыр здежэх лгъэныкъуэмкIэ. КъыскIэлгъыплгъэмэ, жысIэри мыбыкIэ сыкъэмыкIуэу ищхъэрэкIэ сехри, жэмыхъэтыр хъурейуэ къэскIухъац. Хъуэпсэгъуэ нур, 226. Нэхъ ищхъэрэкIэ Елдар и дээр къыщытти абрэджем мыхъыр ирагъэхъац, къуришым и зэвыпIэм даубыдэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 621. ИщхъэрэкIэ бгъазэу псыхъуэишхуэм удэплгъэмэ, къуажэ зыбжанэ дэси. МелыIыч, 455.

ИЩХЪЭРЭЖЪ (1). ИщхъэрэкIэ къриху жы. Къопицэ ину ищхъэрэжыр. «Елбэздыкъуэ», 7.

ИИЦАГГЫМ (18). нареч. Еплъ **ишцлаггымкIэ**. *Ишцлаггым ицIэтхэр зэрыггэжIийрт...* Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

ИИЦАГГЫМКИЭ (8). нареч. ИлгьабжьэмкIэ. [Алыджыкьуэ:] Хьэдзэр ишцхэмкIэ кьыициткIутэрти, ишцлаггымкIэ хьэжыгьэр цеттжырт, хьэжыицIэр хэтха нэужь. Мелыгыч, 468.

ИИЦАГГЫУ (2). нареч. Еплъ **ишцлаггымкIэ**. Ауэ цыыхуэр уэзум иту Уэихым кьоплгыр, кьоплгыр пиагьуэм, Хэт апхуэдэр зылгэгьуари – *Пиэр ишцлаггыу уафэр гьуагьуэу?* Пшэ адрьщIым щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 18.

ИИЦЭН I (ирещIэ) лгэI. (2). Зыгуэрым зыгуэр епхын, кIэрыпхэн. Мэсхуэд и бгырыпхыр зыицIитIэтыкIыу жэм бжьакьуэм ирищIэну цыыхуэжьэм, жэмыр епыджри ириудащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 258. *Баш дакьэм фэ кIапсэ тIэкIу ишцIауэ, а кIапсэр хьэжым и Iэпцэм илгыжт, и шыр илгьри, хьэжыр псы ятIэм хэджэлауэ илгьэфьрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 65.

◊ [И] **ужьым ишцIауэ** (1). Еплъ **ужь I**.

ИИЦЭН II (ирещIэ) лгэI. (3). Зыгуэрым и кум, и кIуэцIым зыгуэр щыщIын. [Алыджыкьуэ:] *Сыкьэтэджри нэшхэкуми мафIэ исицIэри сыицIэклаиц, жьакIэупсым сыкIуэу си жьакIэ зэицIэлар езгьэупсрэ си паицIэри тIэкIу ицIезгьаицэмэ, си гуапэу.* Мелыгыч, 444. *Сабий кьалгьуаици, ин зэрыхьуу, Унэишуэ хадэм ирищIэни.* Хьуэпсэгьуэ нур, 25.

ИМЫЩIЭХХЭУ (5). нареч. Зэуэ, пэмыплгьауэ. – *Плгьагьуркьэ а Iейр, жиIэри Сосрыкьуэ и жьэм имыщIэххэу кьыжьэдэхуаиц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 611. *Локотош, гуэдзым хэту здэкиуэм, Якьуб и лгьэужьым имыщIэххэу хуэзаиц.* Нал кьута, 242. *Шыр зэгуэрым ишхьэукьуауэ, ИмыщIэххэу шыбзыр лгьуауэ, ШыицIэ цыкIур бгьуэтмэ, кьаицтэ.* «Елбээдыкьуэ», 3.

ИШЦЫБАГГЫМКИЭ (8). нареч. Нэхь кIуэцIрыдзауэ, адэкиэ; шцIыбыр здэгьэза лгьэныкьуэмкIэ. Нэхь **ишцыбаггымкIэ** жьыжьэу цысхэм гьунэгьуэ зыкьаицIаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 607. Ауэ *Жыраслгьэн ишэсакьэ – нэгьуэицI зыгуэр мэхьу, псалгьэ куэд жимыIэу, шым тесу умыицIу, бгыицхьэ бгьэжь плгьэкIэу плгьэуэ, и заныцIэу здэплгьэм и шцIыбаггымкIэ ишцIэри илгьагьуу, зэицIэдэлукиэмэ, дэнэ ишцыицхьэри зэхихьу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 86.

ИШЦЫКIЫН I (ирещIыкI) лгэI. (1). Иудын, гьэджэлэн. Ауэ *жыгь лгьагьэр ирещIыкIри Игу тезэгьэхукIэ тофьицIыхь.* Бэнэном. «Батырыбжьэ», 115. *Иумылгьр хэти кьохьэлгьэжI, Жыгым трищIэм ирещIыкI.* ТхьэмьшцIагьэ. «Дамыгьэ», 114.

ИШЦЫКIЫН II (ирещIыкI) лгэI. (3). Зыгуэр Iыхьэ-Iыхьэ шцIын. Зы кьэп закьуэ кьэнэжар Илас тIу ирищIыкIами арат, ицIалитI и гьусэу мылицэ гуэр кьыицхьэбгьэдыхьам. Мелыгыч, 471. *Гьуэзур тIу ирищIыкIауэ кьыицIэжIынтэкьым, Iурихьуу ицIалэр шьыжэям.* Кьалэн, 428.

ИШЦЫСЫН (ишцIысц) лгэмыI. (17). Мыхьэнэ гуэр илэн; зыгуэр кьыкIыу щыгын. *Нурхьэлий*

бэлгьтоужь, шухьэм ишцIыIу кьэп тедауэ, цыгьыи, и шырыкьуитIри лгьэдакьэ лгьагьэу, и пэри и жьэпкьэри зэIусэжыным нэса жыуигьэIэу, и паицIэ тIэкIури адрейхэм я паицIэм емыицхьуу ицIэщарэ фэи темыту, цыыху Iувым сыт ишцIыс лгьэныкьуэки кьахэцу яхэтти, арат псори нэхь зэплгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. *Ар ишцIыкьатиблым ицIэст игьаицIэм – Кьару зицIысыр зым имыицIэу.* Атом. «Дамыгьэ», 101. *КIапсэ кIапэр зицIысыр бжесIэни:* *Иулгьхьэ птынумэ, Iуэхутхьэбзэкиэ узэлгьэулам заныцIэу ент хьунукьым.* КIапсэ кIапэ, 15.

ИШЦЫХЬЫЖЫН (ирещIыхьыж) лгэI. (1). ЗыщIыпIэ зы ухуэныгьэ гуэр шьызэфIэгьэжIыжын. *Кьуажем цыыхуэу е цыыхубз дэбзэхьыкIамэ, цыыхуэу дэсыр шэсурэ ХьэтирэмтIыгу кхьухь тедапIэмкIэ жэуэ цытаиц, ядыгьуар кьыицагьуэтыжи Iэджэрэ кьэжьуати, иныкьуэми кьагьуэтыжа ишхьэкIэ, кьэицэхужын хуейуэ зыицэхуам хьыджэбзыр кьрицэжын имыдэмэ, зэауэрт, е яцэхуар кьэкиуэсэжырт, зытылгьу цыта ицIалэм и гьусэу ежьэжырти, урыс кьалэ гуэрым и гьунэгьуу тIысыжырт, ицIапIэ кьратам унэ ираицIыхьыжауэ.* Лгьапсэ, 34.

ИШЦЫХЬЫН (ирещIыхь) лгэI. (2). Зыгуэрым и кIуэцIым, и кум зыгуэр щыщIын. Кулисум тIэкIу кьэпIэицIауэ кьэкиуати, унэр зэлгьыIуихаиц, псы кьыхьаиц, пхьэи икьутаиц, жьэгуэм мафIэ ирищIыхьыи, псы игьэхуабэри, жьыицIын сыт ишцIэст гьунэжуи, ижьыицIаиц. *Нэгьуху, 35. Псымэ [унэм] кьыицIэх, жьэгуэ тIэкIу илэици, куэд ицIауэ мафIэ зэрырамыицIыхьар нэрылгьагьуи.* Мелыгыч, 457.

ИШЦЫГУЖКИЭ (29). нареч. НэмыщIкIэ, ишхьэжкIэ. *Цыыху зэхэт кьомым кьыпхрыкIырт и заныцIэр и гьуэгуу, езыри кьэкиуу хуэпауэ: цей хужь, хьурыфэ пылэ лгьагьэ, дьыицэм ицIигьэна кьамэ, бгырыпх, кIэрахьуэпс, мет зытет кIэрахьуалгьэм зи дьыжын дакьэр хужьу кьыиц кIэрахьуэ, сэхуэ фIыицIэ – арат Кьэзджэрий Iэицэ-фаицуэ кIэрылгьыр, абы ишцIыIужкIэ «пенснэкиэ» зэджэ нэгьуджэр Iулгьыи.* Хьуэпсэгьуэ нур, 319. *А Iуэхур псоми яхуэзэфIэжIынтэкьым, шы кьэтицэхун паицIэ шы и пIалгьэ ицIэн хуейт, абы ишцIыIужкIэ уанэгьум уис заицIэу зы тхьэмахуи тхьэмахуитIи кьэпкIухьын паицIэ, куэд уи фэм дэбгьэжIыфьу уицымыту хьунт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 161. *Абы [лгьыжьым] дэнэ ишцIэнт хьид махуэр гузэвэгьуэ махуэ хьуну, нэицI ишчыныжари, мэл фIыицIэхуэ иукиари псыхэкиуадэу кIуэдыну, абы ишцIыIужкIэ кIапсэ кIапэу кьызырщIидзыжари кьыгурагьэIуэн.* КIапсэ кIапэ, 18.

ИШЦЫГУКИЭ (4). нареч. ИшхьэкIэ. *Кьуицхьэ зыбжани я шабырым фэ кIапсэ цыкIу кьэицэкиауэ, я джэдыгу гьурым ишцIыIукIэ езыхэм яцIа сэ, сампIэм илгьу, якIэрыицIауэ, нэкиуплэ хужауэ зэхэтт...* Хьуэпсэгьуэ нур, 322. [Алыджыкьуэ:] *Ауэ си ицIэм башцIыкьэ дэлгыи, бэлгьотом и шцIыIукIи сэххуэр скIэрыицIаиц.* Мелыгыч, 438.

[И]ШЦЫГУМ (8). Еплъ **ишцIыIукIэ**. *Зы грузовик закьуэ яIэти, кьытевэву хьэпшыпгьыр илгьт, абы и ишцIыIум сабий цыкIыкIхэр тезу тест.* Нал кьута, 216.

ИПЭ (2). *частиц.* Гүэхүгүэ гүэрым еужьэрэКыныгыэ кьеггэлъаггүэ. *Дэлэныкүэзгү нэхэ жумылэм, бгзүэтынуиц, – жилэри Кэздэжэрий Матренэ и гур дахэ хуицлаиц, иужьым курсантхэм закыхуиггээзаиц; Илэ, тласэ, иджы фыицхэн зэфлэКлэмэ, классым зевггэхэ. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 606. Зыгүэр кээпсэлээнти, илэ маржэ, иджы фызыхуейр кбыхэфлэхэ: ицлакүэ зилэм – ицлакүэ, мэлүфэ зилэм – мэлүфэ, кбамэ, бгырыпх, уанэ, шхуэ, нахбүтэ, хьэзыр, шырыкбү, лбэнэд, кбамышы, лбэрыгг, пылэ, сэшхуэ – зи сымт уилэми кээггэтлүлэ. Шынэхужьыкбүэ, 44–45.*

ИПЭБЭН (йолэбэ) лбэмыл. (6). Зыщлүплэ лэр илхьэн, зыгүэр кбэштэн е елүсэн мурадклэ. *И жытым [Лу] илбэмэ, Жыраслэн кэритыжа хьэзырыр илци. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 596. Езыри [Локотош] кээгузэвэжри и жытым илбэмэ – клэрахуэ илгыр кбйлэцлэхэ, укбиклүэтыж зэрымыкбунур уиггэцлэу. Нал кбута, 246. Барчо кбьжралар и гуапицэ хуауэ хуржыным илбэри шынакэ цыкблүр кбишияиц; – Мэ мыри. Лбэпсэ, 56.*

◊ **[И] шхьэфэ илбэн** (26). *Еплэ шхьэфэ.*

ИПЭГЭ (1). Бэяу; краскэ. *Сомыр нэхэри кбэзубжауэ Доллар бзаджэм ныхуоихьидэ: – Уэ насытым ухуацлакбым, Лбэ илэггэклэ уалакбэ, Хейм я нэпсыриц уэ нклэрылгыр, Уэ цлүху гуауэм ухуацлакбэ? Сомрэ долларрэ. «Паргыр ди пашэу», 133.*

ИПЭЖЫН (илэжш) лбэмыл. (3). 1. (2). Япэм ббггэдэлбү, уейуэ шыта гүэр кбьпхуэнэжын. *Абы ицлүлжклэ удэлэбеймэ, Гуацхьэмахуэр уимылэжу, Джылахьстэнейм и ныкбүэр пачаици, дауэ иджы цлүхум я флэц узэрыхбужынуур? Лбэпсэ, 91. Сыфцимыгытупицэм – ар си гуапэци, Ди Гуэм итауэ ди жэмьж, Дыцимылэжклэ, сыгузавэу Ноби сыхуозэ и лбэужь. Сьбейми, си нэр зэтесхами... «Шхьэлыкбүэ», 383. 2. (1). Зэман сымт хуэдэ гүэр кбэнэн. Азизэ ерагбүу кбыхэпицыжрэ лбэмэ, шклацлэр кбьдэуей еухьжу псым ехэ, чопракбьтс хихьэным зы тлэклүуц илэжыр. Шынэхужьыкбүэ, 54.*

◊ **Клүанлэ имылэжу** (1). *Еплэ клүанлэ.*

ИПЭН I (ирелэ) лбэл. (2). Бэяу, краскэ с.ху. зыгүэрым (п.п, щэкбым) и фэм зеггэхуэужын. *Пишэ гулмэдыну плацлабзэр Пицэдджьжы дьггэпсым кбрелэ. Кбүщхьэхуэ цылэ жэмьшхэр. «Мывэ хуабэ», 36.*

ИПЭН II (илэш) лбэмыл. (178). 1. (135). Зыгүэрым зыгүэр ейуэ шытын. *Щлалэу, кбиша кбудейуэ кбэлэм япэ дьидэ кбьицдыхьам зы джыдэ жан лэрыхуэу кбэным клүэцлүлэу – арац мылбкүу илар [Абу-Деруиш]. Кхьэлэггунэ, 373. А балконыр школым нэгүзүужьыггүэу ялэт: пцыхьэцхьэклэ цлүкблүхэр кбьувэрти хэт блэклми кбьилэклжми еплүу итт. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 559. Модрей клэрахуэ зилэхэми зауцэхужаиц, уеблэмэ цэхуэ цлүкблүурэ я унэ ираггэхьыжаиц, Алий зэхуишэсу флүуэ кбегия нэужь. Зи лбэрыгыпсыр тлүггэ, 531. 2. (43). Зыгүэрым зыгүэр бггэдэлбын (кбьару, зэфлэкл, ллүггэ н.кб.). [Инал ллү лбэциц] Кбуршым мывэ кбьгуицын жыплэу кбьару илэц. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 542. Сэ, бийми, мащэм изггэхуэну Зы сьтсэхуэклэ сыхуэмей, Мацэ кбэтлүныр хьэлү*

зилэр Техуэниц, щиггэтмэ, мы дунейм. Зэгүэр си шхьэцири флүцлэ дьдэт. «Вагбүэ махуэ», 361. Тлүтлэ цлэныггэ имылэми, цлэныггэ зилэм пцэ хуицлүрт. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 560.

◊ **Гьуни нэзи имылэн** (1). *Еплэ гьунэ. Жэци махуи ямылэн* (15). *Еплэ жэц. Клэ имылэн* (2). *Еплэ клэ. Клүанли жапли имылэн* (7). *Еплэ клүанлэ. Лажьы-хьати имылэн* (16). *Еплэ лажьы-хьати. Напэ имылэн* (4). *Еплэ напэ I. Уасэ илэжкбым* (1). *Еплэ уасэ I. Абы флэкла Гуэху имылэн* (2). *Еплэ абы флэкла.*

ИПЭТ (5). *частиц.* *Еплэ илэ. – Пэшыр уигу ирихьэмэ, махуэ кбэси кбьаклүэ, зимыгуапэ унэм илэскбьым, – жилаиц Инал, адрейхэми яжрилэу кбьицлүггүаиц; – Илэт, фьтлүсыт, лэнэ кбьацтэху, тлэклү дьуэришэрыни. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 67.*

ИПУЭЖЫН (ирелүэж) лбэл. (3). Жылэн, зыхужылэжын. *Клүгууэу и цлэр ирелүэж, жыхуалэм хуэдэу, Долэт и цлэ щрилуэжын илүплэ ихуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 269.*

ИПУЭН: ◊ **цлэр илуэн** (29). *Еплэ цлэ.*

ИПУЭТЫХЬЫН (ирелүэтыхь) лбэл. (1). Зыгүэрым и клүэцлүм, и кум зыгүэр шылуэтын, щащэ, шабэ шыщлүн. [Фэуаз:] *Дэдэжхуэ паиэм ецхьу япэ иту клүэр зэээмьыэ йотлүсэхэри пшахьуэ лэшклэ кбьейтэ, и лэгум ирелүэтыхьри пшахьуэмклэ кбьейлэ дэнэклэ дьунэтлауэ дькблүэми, уеблэмэ кбэтклүар зыхуэдизри кбьибжиленуиц. Хьэцлэ лбэллэ, 400.*

ИПУН (ирелү) лбэл. (1). Зыщлүплэ зыгүэрклэ илбэн. *Гьуумар кбэгузэваиц, сейфым бггэдэлбэдэри кбьилбыхьаиц, нилбыхьаиц, уеблэмэ и лэпхуамбэжьыр лунклүбзэм ирелү хуэдэурэ епэщэцаиц, арицхьэклэ абыклэ кбэпицлэн илүлэт? Хьуэпсэггүэ нур, 233.*

К

К (2). Урысыбзэклэ: дательнэ падежым и предлогц. *Сосрыкбүэ цлүкблүхэр столовэм илүишэрт, Дорофеиц и командэ тыклэм зыпицлүжурэ: – К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса... «Церемониальнэ маршым папицлэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу...». Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 555.*

КАБАРДИНЕЦ (1). Кбэбэрдей адыггэхэм урысыбзэклэ кбьзэреджэ цлэ. *«Кабардинец» жилэу итиц [паспортым]. Мелылүч, 464.*

КАБАРЕ (7). Ресторан мыин дьдэ, уэрэд шыжалэу икли кбьыщлүфэ. *Лэжьаплэм кбьиклүжа нэужь, унэмклэ имыггэзэу акабарем зиудыггүауэ, гу зылбримыггэтэу илэпллэмэ [Исуф], Назифэ зы бэлыхьлажьэу хуэнауэ кбьофэри лбэганлэ тлэклүм тетци, кабарем илэсу фадэм зигу кбьггэжанахэри шыгуфлүкблүу хьыдэбз дэхэм йоплэ, я гурылүпсыр кбьажэу. Лэчымэ, 396. Зэээмьыэ жьыцлүбгым [Исуф] и пхьур зэдэщлүлэ кабарем кбьиблокл-ныблоклүжри и увиллэпэм мэкблүэж, лэчымэ кбьытихьу. Лэчымэ, 397.*

КАБЭ (1). *Еплэ Чэбэ. [Дадэм:] Ярэби, Тепцэч зельатэм сису Кабэ ськгуамэ арати... Тепцэч кьэзыльэтыхь, 189.*

КАБЕЛЬ (1). Ток, сыт кьызэрькгуэ фэ зытель кIапсэ, шIы шIагъми, псы шIагъми шIэпльхьэ хьууэ. [Дэфэрэдж:] *Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхьэмадэм ипхуэ закьуэр арауэ кьыицIэКIати, заницIэу си гум кьэкIыжаиц абы си унэм телефон нысхуевгэгьэуэ жьисIэу сьицелъгуам кьысхуитхьжауэ цытар: «...телефон кьэбгьэлъэгьуа адресымкIэ недгьэгьэувыниц, дьызыхуей пкьо бжыгьэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илэпкьыр кьэбгьэуэзмэ», - арат письмом итар. Льяпсэ, 9.*

КАБИНЭ (2). Будкэ мыин дьидэ, хьэлгьэзешэ машинэхэм пыгьэшхьэхукIауэ шоферыр здисыр. *Си блыбкьыр зыIыгьыр ди шофер кабинэ хуабэм исарати, кьысицIэнакIэт: - Алыджькьуэ дькьуэнагь, аргьейиэ шы пэнцIыв, цIыв гьажьэ яжь лъэгу... МелыIыч, 436. Кабинэм шоферыр бгьэдэсу Сентрал исти, кьылъэтри Хьэбибэ имыгьакIуэу кьыпэуаиц: - Дэнэ укIуэрэ? Нал кьута, 290.*

КАБИНЕТ (13). Лэжыгьэ гьэрхэр шрагьэкIуэкIыу е щеджэу пш шхьэхуэ. [Алыджькьуэ:] *ЖыхуиIа кабинетыр кьээгьуэтри сьицIыхьэмэ, Илас зэрьжиIауэ, зылIицI цIэсыр. МелыIыч, 470. Раисэ Муратовнэ и кабинетым ицIэтт блын псор иубыду холодильникнэ установка, дэмыль шхыныгьуэ цымыIэ жыхуаIэм хуэдэу, абы дэлъри «лей» хьуауэ арт, зыицIыпIи имыту. Льяпсэ, 25. Астемыр директорым и кабинетым зэрьицIыхьэу кьыгурыIуаиц зы бэлыхь гьуэр кьызэрьхьуар. Хьуэпсэгьуэ нур, 184-185.*

КАВАЛЕРИЕ (2). Шуудзэ. *Полковникыр, дауи, кавалерием и телгьхэт. Шынэхужьыкьуэ, 41. Шуудзэм я чэзури икIакьым, фронтным румын кавалерие жьыIэми, Венгрым я дзэ жьыIэми шуудзэ дапицI ухуей. Шынэхужьыкьуэ, 41.*

КАВАЛЕРИСТ (2). Шуудзэм кьулыкьуэ шьыщIэ. *Икли гьэицIэгьуэнкьэ: хьэдэу гьубгьуэм кьинам кавалерист фаицэ зыщыгьа яхэткьым. Нал кьута, 242. Кавалерист бэлыхьу цыт пэтми, ицIэныгьэишхуэ иIэу кьыицIэкIынкьым, ауэ лъэрэзехьэиц, и Iуэхуми фIыуэ хеицIыкI, [Кубаницевым]. Шынэхужьыкьуэ, 39.*

КАВКАЗ (30). 1. (23). ШIыпIэм и цIэщ. *Рахьим куэд ицIауэ зэхихат Кавказым нэс кьикIа адыгэ хьэицIэм и хьыбари, хуабжьу нэжэгужэу, ницIэишхуэ хуицIу кьыпэжьаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 666. Якьуб гьуэгу пхэнжкIэ Кавказым хуиунэтIауэ гу льытати, и мотоциклым тетIысхьэу ялгьэицIыхьэну мурад ицIаиц. [Лакотоиш]. Нал кьута, 242. Сьэздым хэтахэр зэгурымыIуэрэ Деникиным Кавказыр иубыдри псоми кIэ яритат. Льяпсэ, 87. 2. (10). пльыф. А шIыпIэм ехьэлIа, теухуа. Степан Ильич а хьыджэбьыр Астемыр кьритати, хьумэ, зыхуэмьзэн хуумьгьазэ, «Кавказ гьэр» жиIэу Лермонтов жыхуаIэ урыс усакIуэишхуэр зытетхьыхэм хуэдэу кьытIэицIыхьаиц, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. Кавказ поэтхэм удипаишэиц, Уи паишэныгьэр кIыхьы*

ухуэ. Расул Гамзатов. «Шхьэлыкьуэ», 401. Инал и гьугьэххэтэкьым Мэтхьэныр абы хуэдицу ицIэрыIуэ хьуауэ, ицIэныгьэлIу кьалгьытэу, Кавказым ис лэпкьэхэм тхьылгьыицIэ яхуэзхилгьхьуэрэ латинкIэ зэрехьуэжIыу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 528.

КАЗАРМЭ (3). Дзэм кьулыкьуэ шьыщIэхэм хухэхауэ шхьэхуэу шьыт унэ. *Янэр арауэ, капитаным унафэ ицIаиц партизану хуар зэхуишэсу казармэм шьысэууэ ицIыну. Нал кьута, 252. Казармэ хьужыр школыр арат. Нал кьута, 252.*

КАЗАХСТАН (1). *Курыт Азием шьыIэ кьэрал, СССР-м союзнэ республикэу хэтащ. Шхьэлыр зейр Казахстан яшауэ жэлэр. МелыIыч, 469.*

КАЗБЕК I (6). Кавказыбгьхэм шьышу льягагькIэ Iуашхьэмахуэ кIэлгьыкIуэр. *Езы Терек кьуэм ицIышхьидэу Казбекибгьым кьытикIуэхуэ, КьэувыIэни зэи имьидэу Кьохыр уэру а псы шIыIэр. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. - Зи ицхьэр тхьуауэ Казбек дадэ, ЖьыIэр пэжу кьыдолгьытэ, - Жэлэ бгыхэм шьыту уардэу, Я ицхьэ гьуджэм нур телыдэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 83. Мес Казбеки ицыгьиц уэс ицIакIуэ, И аузхэм ицоблэр дьыгьэр, Фыгьуэ Iэджем я хьумакуэиц Бэрмамыту фIым шьыгугьыр, ЯкIэлгопльыр Iэцу дгьэхьум, Ебж мычэму IэицIэвыицIэр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.*

КАЗБЕК II (2). Шым и цIэщ. *«Казбекир» ямыIамэ, взводыр гьугьу ехьынут, езы Албиян я унэ Iуэжыфыну шьытатэкьым. Шьынэхужьыкьуэ, 29. Албиян и шым зэреджэр «Казбект». Шьынэхужьыкьуэ, 29.*

КАЗБЕК МАШЕВИЧ (8). «Льяпсэ» романным хэт персонажэм ящыц зым ицIэщ. *Мэмэт-ицIакьуи кьотэдж хьуэхьуэну: - ИIэт, ивгьахьуэт, - жиIэу кьыицIидза кьудейуэ, Раисэ Муратовнэ, гьузэвэгьуэ гьуэр зэрьхьэхуар нэрьлгьагьуэу, Нартыхум ицэхуу зыгуэр кьыжрелэри пьыницIэу ицIокIыж, абы и ужьым иту Казбек Машевичи зыми псалгэ жримиIэу ицIоуицIкI... Льяпсэ, 93.*

КАК (3). УрысыбзэкIэ: сыту, дауэ. *Как иживется, хорошо ипришелся, - жиIэрт Бот, Степан Ильич илгьагьумэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 221. [Осетин джыназ Хьазбулат Кьылышбийм кьыжриIэу:] Как жалэ!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «- Жагьуэиц, пицы-полковник, уи деж апхуэдэ IуэхукIэ ськьэкIуэн хуей зэрьхьуар». Хьуэпсэгьуэ нур, 116.*

КАК РАЗУ (1). Урысыбзэ ныкьуэжIэ: зыгуэрным кьозэгь, хуокIуэ. *Мэсхьуди и псалгэр кьыхиIуаиц: - Долэт ницIэ кьыицыхуаицIынур сэ бжесIэнкIэ, соIуэ - кIэмсэмолым молэр хэкум ирахумэ, Долэт нэмзыбзэ тIэжIу еицIэри сэбэп хьуниц, советскэ молэуэ как разу бгьэуэ хьунуиц, иицIэр маицIэми пIихьыр куэду. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 644.*

КАЛЕНДАР (1). Илгьэсым и махуэ псори зэкIэлгьыкIуэу кьызыщэбжэкIа тхьылгь, махуэрыбж. *Мес румыну Тудораки Телгьыджациуэ иицIи сьхьэтри Календару дэицIыгьужьым Ди гьуфIэгьуэу нэрьхьэтыр Октябрышхуэу кьэзылгьхуами КьыицыицIидзэу ебж зэманыр, ШьогуфIыкI езы дьидэр*

А лъэхъэнэу гум и къаным. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

КАЛИНИН (1). Совет властыр гъэувыным нэхъ жыджэру хэта революционерщ, СССР-м зэман кыхъкIэ къулыкъушхуэ щыфыгъащ. *Дозуэ, Сталин, Калинин, Ворошилов, Буденнэ сымэ яцъыц гуэр уи нысэм имыгъунэгъуу тхъэ пIуэн?* Нал къута, 231.

КАЛИ-ЮГЭ (1). Индием зэман кызыралтыгъэ. *Кали-Югэ жаIэу цIыгур Мелыгъычхэм я лъэхъэнэм ШыгуфIыкIырт, ягу къэмыкIыу Пишагъуэм гугъэр къалъэхъэнэу.* «Индийскэ поэмэ», 364.

КАМЕРЭ (1). Тутнакъ, ягъэтIысахэр щафыгъхэм яIэ пэш щхъэхуэ. *Даницэрэ зэхаубэрэжъями, абы къыфIыгъэкIыртэкъыми, мо инэралым Iуэхур зыIуыр жралати, кIуэри камерэм цIэлъадэри еуциIат: «Сталиным ухуэзэну ара узыхуейр?»* Лъапсэ, 90.

КАМИЗЭ (8). УнэцIэщ. Латифэ и унэцIэу «Лъапсэ» романым хэт персонажщ. *Дохутыр цувыкIауэ цытаIхэри сэбэпзэрхъуным иужь иту, Iэпыдзлгъэпыдз хъарзынуэ къыцIэкIащ, сымаджэм мастэ хэлун хуей цыхъум, тIум зэуэ зрачащ, абы гу цылыгъыстэм, къызгурьIуащ ахэр Камизэхэ я нхъум цышынуэ зэрыщытар, иджы еплъ, узыхуейр къыпхуащIэнууи, я фIэц сызэрхъур абыкIэ уоцIэ, сэри согугъу, сшыцымыуащэрэт жысIэу.* Лъапсэ, 21. *Пцэдджыжъым жьыуэ къакIуэ жыхуаIам деж сыносри псори зэхуэсауэ сарохъэлIэ, Камизэхэ япхъу Латифи я пашэу дохутыр зацIэу синклит зэхътым яцъыцу сэ къыспэлгъэр Аннэ Павловнэ и закъуэу къыцIэкIынууи.* Лъапсэ, 10.

КАНИКУЛ (4). ЕджапIэхэм еджэныгъэр щызэпагъэу зэман. *Лу, Шхъэлмывэкъуэ щхъэ укIуэн хуея, каникулыр къэмысу? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ,* 527. *Лу псоми зэхахуу къэспэлгъащ: - каникул сыкIуэжауэ аракътым, каникулыр гъэмахуэрац цыщыIынуу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 533.

КАНИСТР (2). Техникэм ирахъэлIэ дагъэ с.ху. гуэр зрагъахъуэ, зэраIыгъ бак. *Зы канистр закъуэ иIамэ, абы фIэкI хуейтэкъым.* Нал къута, 245. *Капитаныр танкисти, канистр жыхуаIэм и пIалъэ ещIэ.* Нал къута, 245.

КАПИТАН (77). Армэм офицерым щызэрхъэ цIэ. *Хэт и дежкIуи гурыIуэгъуэт: капитаныр [Локотош] тесмэ, хакIуэм къеицэм я гугъэр нэхъ хахыжынуи, Чопракъ аузыр быданIэ дьидэ яцIащи.* Нал къута, 264. *ЗэплгъэкIхэмэ, капитан Локотош Данэ цIыкIу иIыгъыу къабгъэдыхъащ, Шынэхужьыкъуэ,* 42. *[Мылицэ унэм цIэсыр] Капитаным жесIар и фIэц хъуами, къуажэм сьдэмыкIыну тхылъ гуэрэм Iэ трызигъадзэри сыкъиутIытыжъащ.* Мелыгъч, 460.

КАРАУЛОВ (6). УнэцIэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур» романым къыхош генералу, къэзакъ шуудзэм я пашэу Совет властым пэцIэтащ. *Къэзакъ пашэу Карауловыр Тэрчкъалэ нэгъабэ дэсамэ, мы гъэми ар быданIэ хуэхъуну пIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур.* 188. – *Инэралу атаманкIэ зэджэ Карауловым Елдар хуэдэ къытэцIэхуэм, цIопыцым къыдигъафэурэ цIыгур иузэцIу зэхэсхащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 197.

КАРАУЛОФ (1). «Караулов» унэцIэм и жыIэкIэ мытэмэм. *А-а, къэсцIэжащ зи хъэдэ ихуэным и цIэр – Iэтэман Караулоф, зэхэлхрэ? Хъуэпсэгъуэ нур,* 234.

КАРТЭ (12). ШIы щхъэфэм и план. *Картэм нып зэмьфэгъу цIыкIу куэд тегъэуауэ тетт, зицIысыр къыпхуэмыщIэу.* Нал къута, 239. *Кодоевым картэр къыIыхри хъэцIэм и пащхъэм ирилъхъащ, тепцэч сытхэр лъэныкъуэгэгъэз ицIри.* Лъапсэ, 87. *Баи кIыхъ зыIыгъым картэм телэбзурэ къарегъэлъагъу: - Мис мы къуэладжэм деж танкыр жэщым цызэхуосри зауцэхуауэ дэсц, сигналым къыпэллэу.* Лыгъэ, 410.

КАРТИНЭ (1). [Албинэ:] *Сыт хуэдэ картинэт?* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 170.

КАРТОЧКЭ (2). ТхылъымпIэ кIапэ цIыкIу, талон пащIэу зыгуэр къызэрьратын сыт тетхауэ е тегъэуауэ. *И фэкIэ наркомыр лIы гъэиха нэкиуплэ гуэрт, карточкэкIэ псэуэ зэрыщымытым гу лъыптэу.* Нал къута, 215. *Къалэжыыр зыхуэдиэри тхъэм ещIэ, нэхъыбэр цIэлэлажъэр улахуэракъым, иIакхъуэ къузэрацэн карточкэ къратри псом я нэхъапэщ.* Мелыгъч, 452.

КАСКЭ (11). Нэхъыбэу гъуцIым къыхэщIыкIа пыIэ, зыгуэрэм зыщахъумэн щхъэкIэ щхъэратIагъэ (п.п., шэпхъ е н.къ. гуэрхэр къытемыхуэн пащIэ). *Мотоциклхэр тIурынтIу зэбгъурьтурэ, я пулеметхэри гъэпкIауэ нэмыцэр къуажэ уэрамымкIэ хуэмурэ къыдэкIуейрт, каскэ фIыцIэр яцхъэрыгъыу.* Нал къута, 283. *Дэ итIанэ Волгэ Iуфэ ТекIуэныгъэм дыхуэгуфIэу Дониыс къабзэр къыщыкъуалгъэм Мы си каскэмкIэ цIэдгъалгъэу Делгъым – каскэм и цIыхъ лъапIэр Хъунуи, дауи, нэхъри лъапIэ.* Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 15. *Оконым къокIри зы долъей, И каскэ цIыгур цхъэрихауэ.* Майм и 9-м 1945 гъэм. «Шум и гъуэгъу», 9.

КАСПИЙ (5). Хым, тенджызым и фIэщыгъэцIэщ. *Пэжищ, Азовым къыхэкIэ пшагъуэр Iубгъуэ Iэджэм къыпхырокIыр, Уэиш цIлэмьтми уафэр гъуагъуэу Каспи хъэцIэр тIэтырт лъагъу, Хы фIыцIэжъым къыхэкIэ пшагъуэр Жъым хэдзауэ Iэхэ-лъахэм Шыдутьиыцъырт гур дгъэзагъуэ.* Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81-82. *Дэри унафэ къытхуащIэмэ, ди Iэщыр етхужьэнуи – эвакуацэ дымьщIу къэдгъэнэнкъым, Каспий тенджызым итхуу тхуами...* Шынэхужьыкъуэ, 13. *Каспи хыиухуэм сэ игъащIэм Сы псы ябгъу сыхэлъадэт.* Терек. «Партыр ди пашэу», 125.

КАССЭ (3). Ахъшэхэр, мыхъэнэшхуэ зиIэ тхылъымпIэхэр щахъумэ шкаф. *Нурхъэлий иджыри зэ къыIуищи, хуищыжиц кассэри, музыкэ иригъауэри, IункIыбзэIухыр бэлътоку фIей гуэрэм кIуэцишыхъри и жытым ирилъхъащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 216. *Кассэ быдэм ахъиэ дэлгъым НыбжээгъуфIыр ирешалIэ: - Къетыт, - жеIэ, - мыбы ахъиэ! Дыгъу жыхуаIэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж»,* 125.

КАССИР (2). Ахъшэхэр цIыхухэм езыт икIи къеIызых, билет зыщэ, кассэм щылажъэ. *Зымахуэ Къулым Иринэ игъэгъуфIащ: - Адыгэ нысэ,*

бухгалтери кассири умышуу хуунуктым. Нал кьута, 240. Рахым банкышхуэ гуэрым кьулыкьуфI илэу шылажэарт, и кьулыкьур кьиггэсэбэурэ и кьуэши нэхьыцIэ Зураби кхьухь тедзапIэм IэнатIэ хьарзынэ кьыцыхуигуэтри Зураб кассиру игьэуават. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 666.

КАСТРУЛ (1). ГьушIыкIэм кьыхэщIыкIа хьэкьушыкьу куу, зыгуэр зэрагьавэ. Мы ящикхэм ярыль фIыгуээм Фигу ирихьыр жьфIэ псыницIэу – Мис, шенычыр, мис уздыгьэр, Хьэкум нафIэ зикI измыщIэу, ЭлектрокIэ ар зэфIокIыр, Пхээ зыкьутэм зеггэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ кьэфIцэху. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

КАТЕХИЗИС (1). Чристэн диным теухуауэ ушцIэхэмрэ жэуапхэмрэ иту тхылъ цыкIу. Шьитхьупс зи гуапэм дежкIэ жиIэр зрыгурыхьыр ицIэжырти, и псалгэм нэгьуэцIи кьыпищэфьинут: дауи цIы, чристэн диным и фIыгьэкIэ хэкур Урысейм нэхь гьунэгьу хуэхьугьащ, катехизисыр ялэ кьыдзыгьэкIар осетиниц, Льяпсэ, 89.

КАТУША (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: Катюша. ЦыхубзыцIэщ. [Дэфэрэдж:] Запискэ тIэкIум соджэри кьызгурьIуэркьым, абы ит псалгэ тIэкIу дьдэр хэатI Iей дьдэкIэ тхат: «Катуша очен прошу сделат то что просит Лидочка Батракова». Льяпсэ, 24.

КАТХАНОВЩИНА (1). Кьэтхээн Назир гуэт, абы и акьылэгьу. Абы кьыцыхьэцыху кьэуэIамэ, и унэцIэм «ицинэ» (Катхановщица) пагьэуэрти, ари кьыздэмыкIуэжынуум ягьакIуэ. Зи льярыгыпс тIыгьа, 526.

КАФЕДРЭ (2). ЕджапIэ нэхьыщхьэхэм я егьэджакIуэ гуп езыхэм я IэщIагьэхэм елгытауэ зэгухьэныгьэ. ЛэтIифэ Iэмал зыхуимыгьуэтир сэ зыр аращ, сэ кафедрэ сIлэу мыбы си студентхэр кьасишурэ практикэ цезгьэкIуэкIыу аращ, адрейхэр псори абы и IэмыщIэ илгыци, цIутIи-пIытIи жамыIэу жиIэр ягьэзащIэну я борши, емьдаIуэр щIримыгьэгьуэжыну Iэмал дащицIи илэ – езыми и хабзэжыцI кьемыдаIуэр игьэлгьэпэрапэу. Льяпсэ, 15. Зы щIалэ ВалерэкIэ еджэу яIэци [Дзэшурэ Жэнгулээрэ] щIэныгьэлIу кьалэм дэси, кафедрэм тету, хьарзынэу мэлажэ, зыхэтым тIцIэ кьыхуащI, зээмызэ кьуажэм кьыдэлгьэдэжмэ и адэ-анэр егьэфьуфIэ, псом хуэмьдэу я бын цIыкIуищыр кьаишэжмэ, дадэр нэгьуэцI гуфэгьуэ хуейкьым. КIапсэ кIапэ, 6.

КАЦАП (1). гум. Украин льяпкь. «Си унэцIэр сэ збзыцIакьым, Си цIэр Федящ, ар фэ фоцIэ, Си адэм и цIэр тхь: Никитэщ, Си унэцIэри Бурякци Итхэ псори, умышуытэ». –Пан Грушевскэр кьэзубжэащи Щэхуу судым яжыреIэ: «КьызыхэкIри кацатици Тепицэ куэду, ар жэуап Я льяпкь псоми яхуэхьуниц». «Бдзэжэящэм ипхьу», 158.

КАШЭ (1). Хьэцэпэцэ хьэжа гуэрым гьэвауэ кьыхэщIыкIа шхыныгьуэ. [Матренэ жиIэу:] Мыбы едггэзих кашэм даггэ хэмьлэу шхыи еплыт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 560-561.

КАЩКОН (13). Осетинхэр я бзэмкIэ адыгэхэм зэреджэ. Осетинхэр - кьызэрыздэжэр

зэрыкащконыр сицIэрти, нэхь дзыхь зыхуезгьэцIыну арат си мурадыр. МелыIыч, 446. Езым си цIи си унэцIи ищIэххэркьым, «кащкониц» кьызэрыздэжэр, IуэхутхьэбзэкIэ кьысхуеймэ, «ей, кащкон, мыдэ кьакIуэт е модэ кIуэт» - абы кьыфIигьэкIыркьым. МелыIыч, 468.

КВАРТЕТ (1). зэхь. ЦыхуиплIу зэхэт музыкант гуп. ФIыуэ зыхуэдгьэхьэзырати, ди лэжыгьэр псыхэкIуадэ хьуакьым, зым зыр дьдэлэпыкьуу дьздеIэрти, зы кьвартет хуэдэцI жьтIэнт цыхубзинплIу стIолым бгьэдэтам операцэр зредгьэкIуэклар кьапицтэмэ, дэбгьуэн льяпкь цыIэтэкьым, анестезиологом и IэщIагьэм фIыуэ зэрыхьыщIыкIыр нэрылгьагьут. Льяпсэ, 21.

КЕНЖЭ (1). Кьэбэрдей-Балкькэр республикэм шыщ кьуажэ, Налшык гьунэгьуу кьыбгьурылгьщ. Кенжэ ауз кьыцыхьуа хакIуэ шхьэ гьур тIыпэ хьужам тесу щIалэ гьур ницIантIэм кьыдэлгьэдащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 219.

КЕПКЭ (1). Цыхухьуэ пыIэ шабэ, натIэ Iуту. КьалэкIыхьым кIуэр зы махуэм нэмэ, етIуанэрей махуэм кьиггэзэж хабзэт, арицхьэкIэ Алий зытегузэвыхьыр нэгьуэцIт: щIымахуэщ, щIалэр IэпIанэлгьэпIанэц, щIэбзэ щIэмьлэу бэлэто кIагуэ тIэкIур мыхьэнэнищ, джэдыгу пицымыгьэм; кепкэри хьунукьым, пыIэфI пицхьэрымыгьэм, батинкIитIри щIымахуэ уаем вакьэ хьунукьым, льяпэд хуабэ тIуанэ щIэмьлгьэм. Зи льярыгыпс тIыгьа, 531.

КЕПЫ (2). КьалэцIэщ, «жыг хадэ» кьыкIыу. А кьалэ псом я нэхь дахэр Кепы жьыхуаIэр арат, езыр жьыгым щIагьэнауэ, нэхьыбэу дэсхэри бжэдыгьу адыгьэр арати, Бжэдыгьу кьалэкIи еджэрт. Льяпсэ, 5. А кьалэу зихкIэ эджда ди льяпкьэгьухэм я Iэдакьэм щIэкIам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) япыщIат, зэкIэлгыкIуэрт, илгьэс минитIрэ щитхурэ хуэдизкIэ уIэбэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьуэцI кьалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (Жыг хадэ)жьыхуаIэу щытахэри. Льяпсэ, 5.

КЕРЕНСКЭ (1). Урыс буржуазнэ политик, Временнэ правительствэм и унафэщI. Бытырбыху Ленин жаIэу зыгуэр кьыцыхуэнуащи, инэралы имьдэу, Керенскэри игьэшынэу жьызыIи цыIэщ. Хьуэпсэгьуэ нур, 157.

КИБЕРНЕТИЧЕСКЭ (1). пIыфь. Кибернетикэм епха, епха. [Гесиод:] ПицIэжрэ, зэгуэр газетым иту укьысхуеджати кибернетическэ машинэр кьыщIагупсысар рабочэ классыр кьагьэпIэну аращ, жиIэу щIэныгьэр зи фIэщI мыхьу гуэрым и хьыбар. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 155.

КИЕВ (1). КьалэцIэщ, Украинэм и кьалашхьэщ. Одессэ, Николаев, Киев, Днепронетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэни кьыкIыу нэгьабэ эвакуацэ кьэкIуар иджы зэрыдэкIыжынуум и ужь итиц. Нал кьута, 217.

КИЛОГРАММ (5). Хьэлгьагь кьызэрапщ единицэ, грамм 1000 хьууэ. Килограмм, килограммитI фIэкI зымыцэхуи гьунэжыц (хьэжыгьэу). МелыIыч, 471. Унагьуэм ис нэрыбгэр куэдмэ, хьэтишытыр мащIэу, нэрыбгэр мащIэмэ, хьэтишытыр нэхьыбэу - килограмм щитIымы нэс кьапицтэ хьунут. Льяпсэ, 85.

КИЛОМЕТР (13). КЫХЬАГЪ КЫЗЭРАЛТЫГЭ ЕДИНИЦЭ, МЕТР 1000 ХЪУУЭ. *Нэмыцэр жытлэици, Бахъсэн Луфэ кэссаи, километр тлоци хъуми араиц.* Нал къута, 230. *Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхъемадэм итхуэ закъуэр арауэ кыщицлэлати, заницлэу си гум кэеклыжаиц абы си унэм телефон нысхуевгэгъэуэв жысцлэу сыщеллэуам кысхуитхыжауэ цытар:* «...телефон кэбгэгэллэгуа адресымкцэ недгэгъэуэвничи, дызыхуей пкфо бжыггэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илгэпккыр кэбгэгъэуэмэ», - арат письмом итар. Лъапсэ, 9. *Чопракъ аузыр быданцэ хъэзыру природэм и лэакемэ ицлэла хуэдэт, езэгъырабгъу имыцлэу дэнэ лгэныккыуэи бгы нэпкэ задэт, и кыхъаггыр километр бжыггэклэ пльици е цэ ныккыуэ хъунут.* Нал къута, 252.

КИЛЯР (3). Цыыхуцлэ, япэ дьдэ Гуащхэмахуэ и цыгум дэкла адыгэщ. [Шлоссер:] *Ллэцигыгуэ блэклам япэ дьдэ Гуащхэмахуэ и цыгум ихвар адыгэи, Килляр и цлэр.* Гъуэгуанэ, 100. [Омар:] *Лгэпккэклэ зи гугуэ ницла Килляр срилгэпккэгъуиц.* Гъуэгуанэ, 100.

КИНО (9). Экраным кыщаггэлгэгъуэн папщцэ ягъэхъэзыра фильм. - *Кино шынаггъуэм хуэдэи, - цэхуэ дьдэу жилэрт Апчарэ.* Нал къута, 283. *Чокэ кином кызыраггэллэаггъуэм еицхъ хъуаиц - цхъэр пхауэ.* Шынахужыккыуэ, 7. [Албинэ:] *Санаторием сыщыицлэм зыгуэрим кином сишаиц: накцлэу тлэку дьхъэулеиници, жилэри.* Тепщэч кызылгэгъытхы, 170.

КИНУЛ (1). Урысыбзэклэ: кыгъгъэнэ, хыфцлэдзэн. *Что ищет он в стране далекой, Что кинул он в краю родном.* «Сыт кыщицлгэгъуэр абы ицыпцэ жыжжэм, Сты кыщицггэнар абы и хэкум». Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 610-611.

КИРОВ (6). Совет властэ зыгъэувауэ цытахэм ящыщ революционерщ. *А тцыхъэцхъэм Астемыр сымэ япэ дьдэу зэхахаиц Кировым и цлэр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 222. *Гуэхур зыцутыр контрреволюцэм дзэ зэхуаицсыр зэхуэицса зэрымыхгунумиужь итын, лэцэ-фаицкэаицхуныр кграмыггэгъуэллэу яфцлэцлэыггэгъхъэн - арат кбалэну Кировым иггъувар.* Хъуэпсэгъуэ нур, 223.

КИТАЙ (2). Курьт кыуэклэпцэ Азием цыцэ кбэрал. *Шэфталитлэр цыыхум илэм Гъаицлэ кыхъыр кылыгысыну Китай тхыдэм ариц кыиджилэр.* Лгэпккхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58. *Нэм цыиджилу, гум пэблаггъуэ Китаицихуэм и лэцлэаггъуэ Тыггэ куэдир удахъэхуэ Къаггэгъаици доггэгъуэаггъуэ.* Лгэпккхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58.

КИТЕЛЪ (3). Кцлэгуэ щыкцлэу дауэ кыулыккыуэ зыщцлэхэм ящыггъ фащэм щыщ. *Пэжу кителри, гъуэнишэдэри, шырыккыуитлри - псори хуэфит, ауэ аксельбант кителым клэрыдам ирищцлэнури ищцлэртэккыым.* Нал къута, 301. *Кителыр и гум зэрырихъам гу лгъыботэ.* Нал къута, 303.

КИШ (1). междом. «Адэ клуэ, лукл», жицлэу кыкыкыуэ. *Да киши отседова, слышишь, ты, Лю? «Лукл мыбдеж, - зэхэнхрэ Лу?»* Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 555.

ККОВ (3). Псалгэ гъэкцлэщцлэ: колхозхэр зэхашэн ипэ кыуажэхэм кыщыцызэраггэгъуэщыта организацэщ, мэккыумэш лэжыггыэр зэдэцлэпыккыуэрэ цыыхуэхэм ираггэкцлэуэицлэ щцлэггэгъуэн хъууэ. *Езым и гуапэтэккыым шэрихъэт полкым кыдыихэтэм ящыици интернатым ккэклэуэрэ, е еггэгъацлэуэм сыхаггэгъэхъэну схуеллэуэ, е ККОВ-ым сытетати лажжэ сымыцлэу сытраггэгъацлэици зыщцлэпцэ сыцлэуэгуэвэ, жицлэу кылыгитлэысхъэмэ.* Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 620. *Кызызэхуэмысы хурэт - кыуажэм ицлэуэ кыдыдэхуэр Темырккыант зи аккылым кыихъыр - школ япэ дьдэ кыщицызэуахам кызылэузыхар Темырккыант, ККОВ жыпцлэми, детсад, клуб, хъэмэм жыпцлэми - псоми яужь итыр арат.* Шынахужыккыуэ, 20. *ККОВ-ым цытетам сондэдэжэру цриггэаггэгъэри яггэгъацлэици, Гуэхунишаггэм кыыхэккыуэ тхылы зриггэгъацлэици, иджы Лу и хъэтырккэ латинми цыгъуаггэгъуэ хъуауэ зеггэгъацлэаггъуэ.* Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 507.

КЛАДОВЩИК (1). Хъэшпып сыт хуэдэ гуэрхэр щахъумэ складым и лэжыккыуэ. [Алыджыккыуэ] *Шхаллэицхуэ гуэрим кладовщыку сылуаиц.* Мелыгыч, 449.

КЛАРНЕТ (1). Маккыамэ кызырыкцэ бжыамий, лэпэхэр илэу. *Лу и гум ккэклэыжаиц (зэгуэр военнэ оркестр илгэгъуати) кларнеткцэ едэжу бжыамий дахэ, лэпэ куэд илэу.* Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 614.

КЛАСС I (33). Пэщцлэдзэ икци курьт школхэм шеджэ еджаккыуэхэр зэреджа илгэс бжыггэиц елытауэ зэхэггэгкыныгыгъэ, зэггъэуэ зэдэджэ еджаккыуэ гуп; еджаккыуэхэр школым зыщеджэ пэщ. *Къаздэжэрий классым ицлэкыжати, ицлэаггъуэ кыщицлэмынэу курсантхэри ицлэкыжати.* Мазэ ныккыуэ цхъуантцэ, 608. *Адыггэгъэклэ дезыггэаджэм дьтэпцлэуэ дьздыщцлэсым, нэгъуэщцлэ еггэгъацлэуэ классым кыщицлэыхъэри ди пащхъэм кыууаиц: - Нобэ Ибрахым ккэклэуэнуккыым, фезыггэгъэджэнуэ сэраиц.* Зи лгэрыгыгыпс тгыгъа, 518. *Ботэх епллэанэ классым хэсици, яжепцлэмэ, я фцэиц хгунккыым, зэгуэр бдзэжъей пащцлэккэпсэ слгэгъуаиц жицлэри яжрилати, кыщицлэнэклэиц.* Лъапсэ, 66.

КЛАСС II (5). Общественнэ производствэм системэм щалыггъ увьпцэмкцэ, производствэм и средствэхэм хуацэ щытыкцлэмкцэ, общественнэ мылкъум щыщу кбалгыс лыхъэмрэ зэщхъ цыыху гупыщхуэ. *Ди хэкум рабочэ класс ялэн хуэдэу завод, фабрикэ, шахтэ цылаккыым.* Зи лгэрыгыгыпс тгыгъа, 527. [Клурацэ жицлэу:] *Уэ урабочэ ккыудеймэ, сэ рабочэ классми, мэккыумэщыицлэ классми - тлэуми сахэтици, - жицлэу гуишэрт.* Шынахужыккыуэ, 12.

КЛЕТКЭ (4). Псэущхъэ гуэрхэр щалыгыуэ, гъуэщцлэ ящцлэ, зэпэпллэимэу ккээхухъауэ. *Зверинец гуэр эвакуировать ицлэу, хъэкцлэхъуэклэ ккэомыр зэрыс гъуэщцлэ клеткэхэр платформэм тезу тетт, вагонхэми ярытыр абы хуэдэ клеткэт.* Нал къута, 218. *Хъэталий зытеса клеткэм ккэелгэгъэтэхуэ вагон ицлэаггъым ицлэмытцхъэу хъуаккыым, и гъуэнишэдэж тлэклэуэ и хъуэжэу и лгэггэгъэри ипхэн цхъэкцлэ.* Нал къута, 218.

КЛОБ (3). Цыхухуэццэ. «Хьэщцэ лъапцэ» тхыгъэм къыхэщ инджылыз офицерщ. Клоб ягъаклуэмэ, нэхъ ццлафцэццэ сэр игу лъыстащ; иджылызы, ехудийм япэццэццэ хъумэ, нэхъ кыфцэццэццэ, кыцысхъыныццэ жалеу арат, Клоб нэхърэ мынэхъ Йейуэ сэ иджылыбзэ цццэ пэццэ. Хьэщцэ лъапцэ, 398. Сэ цццэццэццэ мыбы ягъэццэццэ я гугъар инджылыз офицеру Клобцэ еджэу, цццэццэ батальоныр зи ццэццэ илъыр арауэ. Хьэщцэ лъапцэ, 398.

КЛУБ (30). Культурнэ-просветительнэ Гуэхуццэццэ, апхуэдэуи ар зыщцэццэ унэ. Абы и ццэццэццэ клубыр нагъэсати, абыи Гуэхуэуэ кыцуэццэццэ, жицэри Къазджэри Иджэ ццэуэ унафэ иццэцэ. Мазэ ныкыгъэ ццэуэццэ, 614. Зым и кцэцэцэуэр ищэццэ иццэцэ, шы цэцэцэцэцэ хэцэу, адрейм ццэцэцэцэцэ гъэццэцэцэцэ кыцысхъуэцэуэ ищэцэцэ, ещанэм унащхьэр къэнжалти, уэшхыс кыцэцэцэцэ бжамийм и кцэуэцэцэ е клубым суфлер зэрыс кумбым илгу зэрихъэрт. Зи лъэрыгъыс тыгъа, 531. Мэжджэтыр ццэцэ клуб егъэццэцэ жалэныцэ, е молэмрэ хъэжымрэ ццэцэ девгъэщат, ликбэз жыфцэуэ цыхур ефхулауэ цытащ. Нал къута, 284.

КНЯЗЬ-ПОЛКОВНИК (1). Урысыбзэццэ: пщы-полковник. [Асэтин джыназ Хъазбулат Къылышбийм кыжрицэу:] – Как жаль!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «–Жагъуэц, пщы-полковник, уи деж апхуэдэ Гуэхуццэ кыгъэццэуэ хуэй зэрыхъуар». Хьуэпсэгъуэ нур, 116.

КНУТЫКЪУ (1). Ццэцэцэ. [Алыджыкыгъуэ] Къалэм дынэсри элеваторым декцэцэцэцэ и пэццэ унэ гуэр декцэцэцэ Илас ццэцэцэцэцэ кнутыкыгъумкэ теулауэ, Мелыгыч, 470.

КОБУЛОВ (9)/ Унэццэцэ. «Лъапсэ» романым Берие и къуэдзэу хэт генерал. Богдан Захарович Кобуловыр нэрыуэц цымыцэу теуцэцэцэуэ, зыхуэйр ищцэу, ищцэ кыцуэцэуэ дунейм тетт, езы Берие а и къуэдзэцэ ищцэ илгэагъуэ пэццэ, къэзгъэуэцэцэцэ жимыцэу. Лъапсэ, 91. Кобуловыр, пэжу, цыгъуэцэцэ Берие 1917 гъэм партым хыхъауэ иригъэццэ ццэцэцэ, ар партым цыхыхъар дэнэ къэна, уеблэмэ хыхъэхъауэ зэрыт тхылы дунейм зэрытемытым. Лъапсэ, 91. Иджыри мес: Кавказым ис лъэпкэ зыбжанэ ирашыну Сталиным унафэ ищэцэцэ, ар зыгъэцэцэцэуэ япэ зи ццэ цэцэуэ Кобуловыр яхэти. Лъапсэ, 91.

КОДЕКС (1). Хабзэхэр, законхэр цыцэцэцэцэ тхылы. [Ботэх] Уголовнэ кодекс жыпцэцэцэ, гукцэ еццэ, езым зэхилгъа хуэдэу, зыгуэркцэ следователь и ужьым кыхъэмэ, хейуэ зэрыхэцэцэ гъуэуэ кыгъуэцэцэ, следовательм и Гуэхур фцэцэцэцэцэцэ. Лъапсэ, 96.

КОДОЕВ (23). Унэццэцэ. Севернэ Осетием Хэку зауэшхуэ лъэхъэнэм я лъыщхъэу цытауэ «Лъапсэ» романым кыхоцэ. Кодоевым и гъунэгъуэ Къэбэрдей-Балъкээр хэкум и цэцэцэцэ кыригъэцэцэ ццэцэцэ, къэмыкыуэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, ццэцэ цэцэ дынэцэ деж ягъэцэцэуэ, еццэ фцэцэцэ псалгэ кыжъэцэцэуэ, иццэ езыми емыуцэцэуэ цысыцэ,

зэрыфагъуэм нэхърэ нэхъ фагъуэж хъуауэ, и хэкум пача ццэцэ и гум кыцыцэцэцэуэ, цыцэуэ дауэ я нэгу сщэцэцэцэцэцэ жыцэуэ и ццэцэ здыхъын имыцэуэ, ишхи ирифи цымыцэуэ, и гур кцэуэцэцэ. Лъапсэ, 91. Къэбэрдейр ирамыгъэцэцэуэ кыцыцэцэцэ, я ццэцэ кыпедмыгъэцэуэ Шэиэнымрэ Мышкышымрэ я ццэцэцэ цыгъэцэцэцэцэ цыцэуэ Кодооевым и гум кыкэцэцэ, иригъуэжэцэ, зэгуэр Къэбэрдейм я насып кыцитекцэуэуэ цытамэ, иджы ди насып ятекцэуэцэцэ цыцэуэ. Лъапсэ, 90. Псори кыцэцэцэуэ ццэцэ и цысыпцэ цысыжэ нэужь, Кодоевыр кыцэцэцэ: - Фэ джэгуэ фыхэтыху, ди лъабжээм зауэгуэуэ, ди лъапсэм къару игъуэцэцэ ди хъэцэцэ цэцэцэ и фцэцэцэ, - жицэри шыхъауэ и шэнтым егъэуэцэуэ цыт картэр иуцэуэцэцэ цыцэ цыцэцэцэуэуэ: - Мисс: Мэздэгуэ Мэцэцэцэ кыуыбдыу ди хэкум кыхъэхъуар... Лъапсэ, 89.

КОДЖАРАХЭ (3). Индием щыц ццэцэцэ. Коджарахэу мывэ къалэр Гъэ мин Иджэ ццэцэ ицэцэцэ, Коджарахэ. «Батырыбжэ», 86.

КОЖЗАВОД (3). Фэхэцэ цыцэцэ щелэж завод. Нэхулыгэ кыцэуэ хуэжэуэ, кожзаводыр зыдэт къуэжэм сщэцэцэцэцэ. Мелыгыч, 459. Кожзаводым и директорыр зэрысымаджэры цысцэцэцэ, сэ жысцэцэ пэцэцэ, Мелыгыч, 460.

КОКОС (2). пщыф. мыхъ. Кокос пальмэм кыпыкэ дэ. Жыжъэ кыкыуэ кхъухъ кыкыуэмэ, Кокос дагъэ кыцыцэцэуэ. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 331. Кокосыдэ зытыт жыгым Сэфызабэр хуэзогадэ: А жыг ццэцэуэ уэ уцэцэуэ Жьацэ хъуакъэ – ухуцэуэ. Цыхуэцэуэ зыхуэдэр. «Батырыбжэ», 158.

КОЛЛЕКТИВ (5). Зы Гуэхум елэжэ, зэпымыуэ зэдэлажэ цыцэуэ гуп. [Тамарэ] Укызыхэцэцэ коллективым умыуэцэуэ уахыхъэжыну? Лъапсэ, 44. [Дэфэрэдж]–Абы хуэдэу жепамэ, хъарзынэу ццэцэ, - жысцэ ццэцэцэ, сэгупсысыжри сэ нэхъанэ сщэцэцэуэуэ кыцыцэцэцэ, дэнэ абы фадэ цымыфэ коллектив кыцэцэцэуэ жысцэуэ. Лъапсэ, 45. [Борис Борисович:] Ццэ, дыпэмылгъэщын уи гугъэ коллективыр зэрыколлективуэ и ужь дихъэмэ. Тэпцэцэ кыэзылгъэтыхъ, 179.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦЭ (2). Мэкъумэщыцэцэцэ я хозыствэ цыкыуэ зэгухъуэ нэхъ ину социалистическэ хозыствэ кыгъэхъуныгъэ. Абы хуэдэу зыурамылгъэхъэжэр коллективизацэцэ и зманым исыкыуэ. Мелыгыч, 462.

КОЛЛОКВИУМ (2). Еджакыуэхэм егъэджакыуэр яхэуцэцэуэ я зэхэцэцэ кыцыцэцэуэ. Иджытсту Жансэхуэ, Гуэхур зэлыхъауэ цыцэцэуэ, и словарым, чытапым хуэдэу, илгъэри зыхуэй дидэр кыгъуэцэцэ: - Коллоквиум, - жицэри. Мазэ ныкыуэ ццэуэцэцэ, 551.

КОЛОДКЭ (1). Орден, медаль с. ху. кырахъэцэцэ цыцэцэ цыфадэ бгъэхэуэ. И джанэм хэлы орден колодкэхэм кыгъэхъауэ лыгъэ зэрыхэцэри, зауэм лы хуэдэу зэрыцэцэуэуэ [Кубанцев]. Цыцэцэуэ, 39.

КОЛОМЕЙЦЕВ (8). Унэццэцэ. «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкыуэ ццэуэцэцэ» романхэм хэт

персонажш, революционерш. *Коломейцевым и мурадт а ГуэхумкIэ зыгуэрхэр Мэтхъаным и ницэ дилгъхъэнү.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 530. *А кьэхъукъацIэр цыхум кьагурызыгъаIуэм яцыцит Коломейцев Степан ИльичкIэ зэджэр.* Хьуэпсэгъуэ нур, 145. *Коломейцевым сыткIи еупцI, узыцIэутицIэм и жэуапыр гурьуэгъуэу кьыбжиIэрт.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 543.

КОЛОННЭ (5). УвыкIэ, зым и щыбагъым адрефр кьыдэгъу. *Шэрихъэт колоннэм бжъытэр щаубыди цыIэрт.* Нал кьута, 284. *Ар уфIэмащIэ - «Краснэ чопрак» зыфIащыну танк колоннэ районым кьэтицэхуну унафэ цыIэци ахъшэр икIэциIыпIэкIэ кьыхэфх, - жиIэу ари кьаIуэхуащ.* Щынахужьыкьуэ, 50.

КОЛХОЗ (154). Псалгэ гьэкIэщIащ: коллективнэ хозяйствэ. МэкъумэшыщIэхэр зэдэлэжъэн папщIэ зэрызэгъухъэм и формэ, производствэм и средствэ нэхъыщхъэхэр псоми я зэхуэдэу цытыныр зи лъабжъэ. *Цыхур колхоз ницIынуэм, дахэкIэ цыIы, ягурыIуэ, кьагурымыIуэр кьагурыгъаIуэ.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 653. *ЛгэкIыныгъэ зиIэхэми зыкьаIэрт: колхозыр зымыдэу цыIэр Кьэтхъаным и унафэкIэ зэрыгъэдаIуэрэ Iэщэ яIыгъыу дапицэцI кьэжъэнү, жытIэу дьтэмьылгъэ, яIэ зыкьидгъэщү дэнэ кьуагъэ дэсри кьыхэтицытыкIыурэ идгъэсыкIыну ди кьалэниц, жалэри.* Зи лгэрыгыпсыр тIыгъа, 526. *Iэщым ирагъэшихыну пасэу зэнэубыда хьуауэ колхоз, совхозхэм я Iэщыр мяскокомбинатым яху зэпытт, ямыгъэшихэн цхъэкIэ.* МелыIыч, 461.

КОЛЯСКЭ (3). Мотоциклым итIысхъэпIэ иIуэ бгъурыт, кьыгуэт гү. *Тутнакьым ис кьомыр зыхур лIицт зэрыхъур, фоч зырыз яIыгъыу, нэмыцэр цэм фIэкIынут, я пулеметхэр мотоциклым кьыгуэт коляскэм иту, автомат жыпIэми псоми яциIэхэлгү.* Кьалэн, 433. *Хъэбибэ шэнтIцхъэгъуэм тетIысхъэжауэ цысыц: -КоляскэкIэ кьыдашар бэным дэлгү дашыжыныц, - жиIэу.* Нал кьута, 283.

КОМАНДЭ (24). 1. (19). Командир сыт хуэдэхэм ят унафэ кIэщI. *Шу кьекIу гур утыкум кьылгъадэри командэ итац, музыкэ кьрагъэкIыу кьызырыщIадзэу, шуудзэр сотнэ-сотнэурэ зэкIэлгъхъэужьу кьэжъащ, Iэтацхъэхэр зытет лгэагIэ гъэцIэрэцIам кьыблэкIыу.* Хьуэпсэгъуэ нур, 127. *Лу зигъэ-Елдару командэ итырт, Сосрыкьуи, Жыраслээн дьидэ хьуа хуэдэу, батэкьутэр игъэширт, адэкIэ елгэрт, кьелгъэжырт, цыкIу кьомыр зэрыгъэкIыуэ и ужьым иту.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 580. *Гьуэгум телгэ мывэхэр тетхащ цыжалэ дьидэм, Локотош командэ итри дунейкьутэжыр гитлеровцхэм гьатехъуащ.* Нал кьута, 300. 2. (5). Мурад гуркIэ кьызырагъэпэща, кьалэн цхъэхуэ зиIэ дзэ, цыху гуп. *Жыжъэу улпгэмэ, джабэм кIэрызу Иринэ и командэр плгэагурт.* Щынахужьыкьуэ, 66.

КОМАНДНЭ (6). *плгыф.* Командэ гуэрым ей, абы бгъэдэлг. *Локотош и хакIуэр ирипхри бгым хьэлгъакъуиплү дэпицащ, и команднэ пунктым кIуэнү.* Нал кьута, 299.

КОМАНДИР (106). Дзэм хэтхэм я унафэщI. *«Командиру Кьазджэрий ягъэуvmэ, мынэхъыфIу пIэрэ?»* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 554-555. *«Тузэмнэ дивизэм» хэта, кьэбэрдей полгкум командиру иIа Шэрдан Берд аргуэру шухэр зэхуишисыжу атаман, инэралхэм я деж ишэнү арат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 211. *Езы капитаныр легионер отрядым ятеуэу я комадирыр IуипIауэ желэри, ар зылгэгъуа дэнэ кьыпхын?* Нал кьута, 262.

КОМАНДОВАНЭ (1). Дзэм хэтхэм я нэхъыщхъэ, унафэщIхэр. *Умыгузэвэнуи Iэмал иIэрт: нэгъабэ Кьалмыкьым я цыIыналгэм нэмыцэ зэрыпхуакIуэхэр ирахужа нэужь, фронтным и командованэм телеграммэ гьуэздэджэ Кьалмыкь правительствэм кьыхуигъэхъат, «фи цыIыналгэр кьэдгъэкъэбзэжащ, фи мылгку зэхэкьутар, икьухъа хьуар зэфIэвгъэуэвэж, дьвохъуэхуэ фи Iуэху фIы ирикIуэнү» жиIэу.* Лгэпсэ, 84.

КОМБАЙН (3). Мэкъумэш лэжыгъэ куэд зэуэ зыгъэзацIэ машинэ. *Губгъуэ тенджыу дьыцафэм, И кхъухъ ин дьидэу IурыцIэу, Си комбайн уардэм и бгъафэм Дыгъэр шолыдыр цIэрацIэу.* Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лгэпэхэм деж», 102. *Жыжъэу жьы хуабэм зы гьыбзэ НэгъуэцI хы гьуэжыым кьыхехыр, Ар хьэрхуэрэгъуу Хьэмырзэ И комбайн плгыжыым кьыIехыр.* Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лгэпэхэм деж», 102.

КОМБАЙНЕР (1). Комбайным ирилагъэ, ар зезыгъакIуэ цыху. *[Уэрамым дэт гурэхэм Албиян икIэстум цIэрыпсым пэкIуэу гуэдз кьэпитI кьрахъуэжат] Кьезыхъуэжам цилуэжырт езыр комбайнеру лажъуэрэ гуэдзыр кьилэжъауэ.* Нал кьута, 276.

КОМБАТ (1). Псалгэ гьэкIэщIащ: командир батальона - батальонным и командир. *Езы [Дзэшу] комбатыр кьыщелгэIу кьэххурт, дьытегъуалгъэхэ хьун гур уимыIуэ пIэрэ, жиIэу.* КIапсэ кIапэ, 7.

КОМБИНАЦЭ (4). Бостей щIагъым щIэлгү цыIхубэхэм щатIагъэ джанэ пIащIэ. *Езыри пIэцIащэри Тембот кьригъэхэIу комбинацэ дахэр бостей цыIыIум телгү зыцитIэгъэнүти цыгъутицащ.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 669. *Астемыр цытхъупэнкIи хьунт, комбинацэ жыхуалэр игъацIэм илгъэгъуатэкьымы, ауэ, Мэтхъэныр, кьыциуду дьхъэшихыным хуэдэу, фызым еплгү щилгъагъум, зиуцэхужащ.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 572. *Берыцэт бесын ин кьудейуэ Мэтхъэныр цIэкIыжын игу тыхуакьым: Думэсарэ зыхуигъазэри жриIащ: - Мы бостей цыIыIум тралгъэхуэ хабзэкьым комбинацэр, и щIагъым цIэлгын хуейщ, уи цхъэгъусэм фIэкла зылгэгъу цымыIуэ, - жиIэри.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 572.

КОМДИВ (2). Псалгэ гьэкIэщIащ: дивизием и командир жиIэу аращ. *Комдивым сыкьыгъэгъуащ [желэ Анчарэ:] «Албиян зэрыхъужу си деж кьэсиэници, дьызэгъусэници», - жиIэри.* Нал кьута, 218.

КОМЕНДАНТ (38). Гарнизоннэ икIи кьэрэгъул кьулыкьур гэмэму зэрагъэзащIэм кIэлгыплгэ военнэ унафэщI. *Уэ пхуэдэлIц дэри дьыыхуейр, - жиIэри комендантыр, стIолыжыым тет телефоныр кьеуати, кIуэри и тIысыпIэм*

тlысыжаиц. Мелыlыч, 464. Сэлэтицым янэ ситү ськlуэрти, заницlэу бжэр lусхри, сэлэтхэм я командирым жиlэнlауэ кьыицlэкlынти, сэ янэ зькьызогьэцири комендантым сьбгьэдохьэ. Мелыlыч, 463. Комендантыр и тlысыпlэм мьтlысыжу скамейкэ klыхьу мылицэм кьаиэр зьтрагьэтlысхьэм тетlысхьэри, и шырыкьум еплъу жиlаиц: - Кьэтlыс моуэ. Мелыlыч, 464.

КОМЕНДАТУРЭ (2). Комендантым и унафэм шlэт lуэхушlапlэ, а lуэхушlапlэр зьшlэс үнэ. *Иджы комендатурэм кьытеуэри сэлэтхэм lэциу лэр трахаиц, кьэрэгьгулу шьтары кьаукаиц. Мелыlыч, 468. [Алыджькьуэ]. Ти, сьльэтэным хуэдэу пьыницlэ ськьэхьуауэ комендатурэм ськьыицlокlыжри си складьмкlэ соунэтl. Мелыlыч, 467.*

КОМИССАР (20). Общественно-политическэ е административнэ кьалэнхэр зьгьэзащlэ унафэшl. *[Якьуб] Комиссар жьхуалэр аракьэ: отрядым урананэиц, удинадьэиц, ди напцlэ утелгыи. Нал кьута, 296. Ауэ цыхьгум, клэзонэ ахьшэр зи lэмьыцlэ илгь комиссарым емьджэу хьунт. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 562. Районным комиссару тетым унафэ кьеицl: «Мы тхьлгьыр кьызэрылlэрыхьуу икlэшипlэкlэ тонн шитху гуэдзу, нартыхуу кьытлгьэгьlэс, гьуэгу зьшlыгьм едгьэишхьну», - жеlэри. Нал кьута, 276.*

КОМИССЭ (7). Кьалэн шьхьэхуэхэр зьхуагьэува цlыху гуп е орган. *Степан Ильич и письмор кьылэрыхьа иужь, куэд дэмькlыу Астемьр ираджьэри кьыжраlаиц, унафэ яцlам ипкь ипкlэ, партыр зьгьэкьэбзэну окружной комиссэм и председателу зэрагьэувар. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 640. Комиссэм хэт закьуэ, жала цхьэкli - хьуакьым [Бекьан]. Нал кьута, 291. А лгьхьэнэм Лэтlифэ дэрэ дышьцэзфlэкlуэдауэ нобэм и араиц, си ужьым икlыркьым, зьгуэрым сэр цхьэкlэ жиlэlамэ е итхамэ, заницlэу комиссар кьыгьэсыници, тхьэусыхафэр ягьэнышкlуу е хуицхьуэу сьмаджем етхьэлламрэ кьэнэжамрэ зэпалгьытэу. Льяпсэ, 116.*

КОМИТЕТ (13). 1. (10). Кьэралыр зехьэнымкlэ кьалэн шьхьэхуэ гуэрыр зьгьэзащlэ орган. - *Комитет оборонэм и председателым еплэ - секретарь иицlыну зы цlыхубэ цlыкlу игьуэтыркьым, - жиlэу Яков Борисович Иринэ кьеплгьырт игьэунэхуну. Нал кьута, 235. Письмоулгьэм и шьlыум «Партым и Центральнэ Комитет» жиlэу тету шилгьагьум, Астемьр заницlэу кьэуlэбжьэри плыжьыи кьэхьуаиц. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 567. Оборонэмкlэ комитетыр зэныкьуэжьурт: нацидивизэ зэхэтишэн хьэмэ зэхэдмышьэн жаlэу. Шьнэхужьыкьуэ, 40. 2. (3). Зы лэжьыгьэ гуэрым унафэ хуэзышl орган. - *Сэлэт комитетым сащыици, жиlаиц сэлэт кьыицlыхьам, зькli имькlуэтын мурад иlэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 175.**

КОМИТЕТЧИК (1). Комитетым хэт, шьлажэ цlыху. *Степан Ильич зэрыицlэкlыжу, аргуэру зэдауэр цlыхум кьахьхьаиц: хэт хьуицlэрт а «комитетчикым» кьивам уедалуэмэ, фlым хуэзэнкьым, жиlэу, хэт ар идэртэкьым, урысым*

кьыицхьэщыкьу абы жиlам еувалlэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 177.

КОМОР (2). Кьэралышlэщ. *Комор хэкуу а lуаицхьыблым Хым ику иту загьэпсэху. Комор кьэрал. «Вагьуэ махуэ», 331.*

КОММЕРЧЕСКЭ УЧИЛИЩЭ (2). Шэн-кьэщэхуным, сатум хуэзыгьаджэ еджапlэ курыгт. *Бжэ шьхьхьэпlэм джэ бжаблэм тетхат «Коммерческое училище» жиlэу, арицхьэкlэ Астемьр кьеджэфакаьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 183. Коммерческэ училищэм бэлиэвыч уз кьеуэллаци, жаlэрт... Хьуэпсэгьуэ нур, 183.*

КОММУНИЗМ (19). Шьхьэзакьуэ мылгьку шьмыlэныр зи льябжэ, класс-класскlэрэ мьугуэшауэ цlыхубэр псэу шьхьун шьтыкlэ. *Инал кьызэрыфlэицlымкlэ, тхьылбэ зьмыицlэ кьэрэхьэлкьыири коммунизмэм хуэбузэицlыныр lуэхуишхуэиц. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 531. А рабочэм имьшlэххэу Сомьм жеlэ зэризакуэу: «коммунизмэм и шьlыналгьэм Шьувьнкьым доллар льякьуэ». Сомьм клапэр шlиушlауэ Жьыным куууэ йокlуэтэхьыр, Уафэ шьхуантlэр нэху хьужауэ Жьыжэ макlуэ гьатхэ уэишхьыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 137. Куэд дгьэицlэну ариц ди гугьэр, Тицlэ лэжьыгьэр дахэиц, кьабзэиц, Ариц шьлэицфlэфlыири мамырыгьэр, Коммунизмэриц дэ ди гьуазэр. Льяпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 55.*

КОММУНИСТ (17). Коммунист партым хэт, абы и член. *Уэ пхуэзфlэкlыири кьыхэлгьхэ, lуэхуишхуэ кьабзэм зептамэ Коммунист хабзэ зьхэлгьхэ, Коммунист гьащlэр кьуатамэ. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашэу», 10. А лгьхьэнэм Степан Ильич коммунист парт нахуэ зькьэзымыицlыири ящыицт. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 586. Жьыжэ маплгэ а лыжьэ набгьэр, Шlалэ псалгьэр и гум хохьэр, - Коммунисткlэ си нэхьыицlэ, Дэ дызэджэр ицlэрэ дахэу? Коммунист. «Партыр ди пашэу», 27.*

КОММУТАТОР (1). Телефонкlэ цlыхухэр зэпызышlэ. *Езы Апчарэ коммутатору фронтным шьыицlыири псоми шьыгьуэзэу зэрышьыта дьдэм хуэдэу, Хьэбиби дунейм кьыицхьхьум шьыгьуэзэт. Нал кьута, 228.*

КОМПАС (1). Кьаблэмэ. *Компас сlыгыици, зэзэмызэ соплэ, дьыгьуаицэу кьалэмкlэ дьмыкlуаицэрэти, жьысlэу. Хьэщlэ льяпlэ, 399.*

КОМПОТ (1). Пхьэщхьэмьшхьэхэм е мэраклуэм кьыицlэгьэвыкlа псы lэфl. *Я үнэ кьыицlыхьэжакьэ - Данэ цlыкlу зьгуэр кьримытыну lэмал иlэтэкьым, клэнфет е компот имьгьуэтамэ, пхьэщхьэмьшхьэ кьыицхьыири. Шьнэхужьыкьуэ, 23.*

КОМСОМОЛ (24). Псалгэ гьэкlэщlаиц: Шlалэгьуалэм я союзпсо Ленинскэ Коммунистическэ Союз (ВЛКСМ) - СССР-м 1918-1991 гьэхэм шьlа обществэннэ организацэ. *«Ботэиц Лу комсомол кьалэныр игьэзэицlаиц, лыжьэ-фьызыжэ lэджэм тхэкlэ-еджэкlэ яригьэицlаиц», - жиlэу арат тхьылгьым итыр. Мазэ ныкьуэ шьхуантlэ, 514. Фьыабэпхьу Лусанэ комсомол шlалэм пылгьт, ауэ и анэр зьхуеири уасэти, и пхьуэр*

зэугуаам иритыну идэртэкбьм, комсомолым уасэ ятыркбьм, жиуэ. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 617. Бекбан уанацлэу кбуажэм дэсауэ, иджыблаггэ тхэммадэу ягбуавац, Гуэхум хищлгыкбьмхуэ цылэкбьм, кбуажэ комсомол секретарыр Анчарэци, абы жиуэм йодауэ. Шынэхужыкбүэ, 7.

КОМСОМОЛЕЦ (5). Комсомолым хэт цлгыху. Янэр арауэ, коммунистхэмрэ комсомолецхэмрэ зэхуишэсыници, дахэклэяхэпсэлгыкбьмхуэници, присягэ кбаштар я гум кбиггэкбьмхуэници, я кбалэн лбанлэу ницэм дэлгыр яцыгбунуцэ зэрымыхуэнуур хбэкккэ пхиггэкбьмхуэници (Локотши). Нал кбута, 256. Езы дадэри есауэ Желэр: комсомолец Икбуэлгакбуэци, Сыткли Изэци, тхылбүэ зэджем Жыг пэзбжыни кбэзгэкбьмхуэници. Коммунист. «Партыр ди пашэу», 29.

КОМСОСТАВ (1). Псалгэ гьэкбьмхуэници; Команднэ состав – командэр зэрызэхэт. [Азрэт кбьжбэдэхуац:] – Сыкомсоставац! – Нал кбута, 307.

КОНСЕРВ (2). Гьэхэзырауэ куэдрэ яхбумэным хуэцла ерыскбьм гуэрхэр, хьэуа мыкбуэу зэхуэщыжа банкбьм шабьгыбуэ. Консерв зэрылгэ банкбьмхуэ гуэр кбигбуэтауэ абы фоч гын, мывэкбьмхуэници ярикбуэци, фитил хуицлри иггэтилыгыжац [Сосрыкбүэ]. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 604. Нобэ сиха консервыр кбьззэггэкбьм [Алыджыкбүэ]. Мелыбгч, 458.

КОНСИЛИУМ (1). Сьмаджэ хьэлгэм и гьэхужыккэ хбунум теухуауэ зэчэнджэщынуу дохутыркхэм я зэхуэс. Консилиумыр куэдрэ зэхэсакбьм, псом жалэри зэтехуати. Лбансэ, 10.

КОНСПИРАТОР (1). Щэху зыхбумэ. – Уконспиратор дьдэци, Елдар, – жиуэри Степан Ильич ар иггэцилэгбуац. Хбуэпсэгбуэ нур, 226.

КОНСТИТУЦЭ (3). Кбэралым и закон нэхбьщхьэ, абы и общественнэ икли кбэрал ухуэклэр, и хэхыныггэ системэр, кбэралым щыпсэу цлгыххэм я правахэмрэ кбалэнхэмрэ зыубзыху. Абы хуэдэу хбуну ищлатэмэ, Нартыхур кбьмыкбуэххэнкли хбунт, сыту жытлэмэ а кбуажэр, нэгбуэцил зыкбьми я гбусэу, гбунэгбуэ хэкум яубыдац, зьми емьуцилу икли емьусэу, Конституцэу Кбурлэным нэхэрэ нэхэ ягбэллэри зьми кбьрамыдзэу. Лбансэ, 74. Цлгыхум яфлэхьэлэмэтт советскэ кбэралым ис лбэккэ цлгылхэм кбэралыгбуэ ягбуэтауэ зэрыщытыр, Конституци ялэу я правэр зэрыдэкуеяр. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 664.

КОНТОРЭ (2). Языныкбүэ Гуэхуцлланлэхэм я администрацэм и канцелярием зэреджэ. [Алыджыкбүэ:] Дэри гбунэгбуэцэу демькуаллэу, Илас гум кбинэри, сэ конторэм сыщлгыкбьмхуэници Мелыбгч, 470.

КОНТРЭ (7). Контрреволюционер, революцэм пэув, пэцлэуэ. [Бэтокбүэрэ Мусэрэ гузавэрт] «Ура» жытлэрэ аргуэру зыгуэр кбьтфлэнэмэ, жалэрт, е зьри жьдмылэмэ, «контрэ» кбьтфлэзыщыни кбьхэкбьмхуэници, жалэу гузавэрт. Хбуэпсэгбуэ нур, 249. Кбьажэм «контрэу» дэсар зы жэщымы ирагбэсыклати я мылькур зэхэгуэишэжырт. Нэгбуху, 19.

КОНТРИБУЦЭ (2). Ахьшэккэ узытекбуам етхьэкбун. Бот кбьзэрыфлэщлгыккэ, щхьэпылгэри контрибуцэри тлурит зьит: мобы уетхьэлэ, модрейм уеггаллэ. Хбуэпсэгбуэ нур, 281.

КОНТРОЛЕР (1). Кбэпщытэныггэ гуэр зи пщэ дэлгэ лэжбькбуэ. А мафлэгуэм имьсыпхьэ Исунлэрэ, жиуэ, месыр, Контролерыр псыницлэу кбьсыр, Гуэуэгу тхылбэ зилэр зригбашлэу. Мылбжыныггэм и мафлэгуэм. «Дамыггэ», 234.

КОНТРОЛЬНО-ПРОПУСКНОЙ (2). Пункт гуэрым блэкбьмхуэ хуит пщлбьм папщлэ кбьзэпэлгыкбьмхуэници зи кбалэн. Уэ контрольно-пропускной пунктым дэж щытытым уахэту зы машинэ дэнэ кбэна, зы шьдыгу блэбггэкбьмхуэници, дэзышири дишири зомыгбэцлэуэ. Мелыбгч, 466.

КОНТРРЕВОЛЮЦЭ (1). Щлэуэягбэуавластым Гуаггэкбьмхуэници еныкбүэцлэуныггэ, революцэм пэувьныггэ. Гуэхур зьлуртыр контрреволюцэм дэзэ зэхуашэсыр зэхуэишэса зэрымыхуэным и ужь итын, Изэцэ-фацэ кбашцхуныр кбьрамыгбэцлэуэ яфлэзлгыкбьмхуэници – арауэ кбалэнэ Кировым иггэувар. Хбуэпсэгбуэ нур, 223.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОНЕР (1). Контрреволюцэм хэт цлгыху. Ахьа контрреволюционеру кбьщлбьмхуэници. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 621.

КОНФЕРЕНЦ (1). Кбэрал гуэрхэм, организацэ, гуп гуэрхэм я зэхуэс. 1921 гбэм и гбэмахуэккэ хуэзэу Етлуанэ областной парт конференцыр зэхуэсати, доклад зьщлбьмхуэници и тезисым хэтт: революцэм щлбьмхуэници лбэккэ псоми я зэхуэдэу щытын хуейиц желэри, кбэбэрдеищлбьмхуэници кбэзакбьмхуэници я щлбьмхуэници Осетиемрэ Дигориемрэкбьмхуэници жиуэ. Лбансэ, 88.

КОНФЛИКТ (1). Зэгурымылуэныггэ, зэдауэныггэ. Гинекологие жыхуэплэр щлбьмхуэници щхьэхуэм хуэдэци, уеблэмэ жыг бзу тлгысиплэм ещхьыц, зьм и абгбуэр лбазэу, адрейм ейр нэхэ лбахьыцуэ ящлбьмхуэници, нэгбуэцил кбуалэбзу зьахэггэбьмхуэници, конфликт гуэрхэри кбьхэхуэми, езыр-езыру зэгурулуэж, сыту жытлэмэ, я «щыкбунь» кбьзыхэкбьмхуэници зьит – цлгыхубз лбэзэрапэхэр ари. Лбансэ, 13.

КОНЬ (1). Урысыбзэккэ: «кбьмхуэници»: шы(хэр). Хьэтирэмтлгыу си нэр кбьхуэници цыбьгуэр еджен кбьмхуэници зэдыр зыбзэ тлэкбуэ зэзгбэцлэуэ нэужьккэ, сыту жытлэ: зэгуэр сымыщлэххэу Пушкин итхам ящыцуэ усэ срихьэллэ, мыбь хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «Зекбуэхэракбьмхуэници шыхэмрэ нэгбуэу гуухэмрэ кбашцетлхьынуур, зэзауэмгбэр щытцлэхэр Анапэ дэж кбьхэххэм ярыз щытцлгыкбьмхуэници». Си анэм шлуэжэу зэхэсхэмрэ Пушкин зи гугбуэ щлбьмхуэници зэзгбэцлэуэ, зьм и гум адрейр кбьпсэлбьмхуэници кбьсфлэщлбьмхуэници, сфлэтелгьдэжэу. Лбансэ, 6-7.

КОНЬЯК (5). Жьзум спиртым кбьхэщлбьмхуэници фадэ. Нартыхум и макбьр зэрызэхыбуэ, Мэмэт-цлгакбуэуэ пхьуэри коньякыр и румккэ кбьхуригбэцлэуэ, пивэри Кбьзбэц и стэканым из ищлэ, итланэ езым и румккэри кбьлэтиц хуэуэхуэну: - Дьгуп дьгбэл, жытлэмэ, дьгуп

дыгээли, итлани, акгыли жылэ, напи жылэ, нэмыси – псомкИи шапхээ зытетхыж ди пашэр куэдрэ ди пашэну, бэлутылуниэу дунейм тетыну ди гуанэц. Льяпсэ, 80. Валери и закгуэу, кабинетым цлэсу кыицлхьати, и жыпым ита коньяк птулэкиитI стIолым хупреггэуэвэ ваггуитху ятету, арихьэкIэ Валерэ нэкIэ кеплгыркыым. КIапсэ кIапэ, 16. [Фатех-бей:] Омар-агъа, ярэби Сани гуаицэ си номерым коньякрэ кофе-кварэрэ ныицлхьэ мыхьуну пIэрэ? Гьуэгуанэ, 107.

КООПЕРАЦЭ (2). Шэн-кьэцэхунымкIэ е эдзееггүхэм гупышхуэу я мылгыкүхэр зэхалгыхуэу кыызэрагыпэц эгүхьэ. Еггэджакуэ кьэкуар кооперациэм я ревизору цытаиц, жиIэу арат абы кыикуар. Мазэ ныкгуэу цхьуантIэ, 605.

КОРЗИНКЭ (1). Матэ. Хьэбибэ иджыпстуиц и гум кыицыкыжар: Темыркыан мыгүэм и шырыкыуитI и корзинкэм илът, и кгуэм иритыну кыидихьауэ. Шынахужыкыуэ, 41.

КОРОБКЭ (6). ТхылгымпIэ Iувым кыицлхьыкIа ашык мыин. ЕтIанэрей махуэм нэмыцэ сэлэт льяганIэм кыитетIысхьаиц, сигарэ изу зэрыль коробкэ илыгыу. Шынахужыкыуэ, 70. Подвалым ашык, коробки, кьэти, кIарзинки – зи цIэмьылэ цыIэтэкыым. Нал кьута, 220. –Ботэх и псэлгэн цимыггэтуэрэ, лаборанткэхэм кIэнфет коробкэхэр ярет, дыху абджи зыхуиггэфаицэм и стIол кыидэггэжым дельхьэ, е IэлгэцI дахэ цыкыу и дамэм трепхуэ. Льяпсэ, 96.

КОРОЛЕВЭ (1). Шахматым хэт фигурэхэм цыиц. Зым королевэ пеишэр ицIри И кIэн зы дзэныцым мес кыикуар. Шахмат джэгүкIэ хэт зымышцIэр. «Батырыбжэ», 65.

КОРПУС (3). Зы цыхум и бгьуагыым хуэдиз зэхуаку. Дороеиц кьэтэджыжаиц: – Церемониальным маршем, по-эскадронно, дистанция: три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусицу!» Мазэ ныкгуэу цхьуантIэ, 553. Сосрыкгуэу цыкIухэр стIоловэм ицIишэрт, Дороеиц и командэ тыкIэм зыицIыжурэ: – К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса... «Церемониальнэ маршым папицэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусицу...». Мазэ ныкгуэу цхьуантIэ, 555.

КОРЕЯ (5). КьуэкIыпIэ жыжбэм цыIэ кьэрал. Мес Кореер доллар властым Пэуваати мэгусасэ, Ди сэлэтхэм цыху укIыицIэу Сэриц Корейми шатыр уасу... Сомрэ долларрэ. «Партыг ди пашэу», 133. Корей народ лгэицыр ицIокгур мамырггэм, Уэ хей унэр бггэсу нафIэр ицIыбоггэст, Зауэм лпыпсыр цыжэм араиц уэркIэ фIыггүэр, Сабий цыкIухэр жеймэ бомбэкIэ уоггэс, Уезуэну хэти уэри зоукгуэдийр, Бжыйдзэ инэралу бадзэ командир. Бжыйдзэ инэралу... «Партыг ди пашэу», 139.

КОРРЕСПОНДЕНТ (1). Газетым, журналым, радиом н. я лэжыакгуэу цыпIэ цхьэхуэхэм хыбар зэмыллэужыггүэхэр кызытыкI. Корреспондент сыт кьакIуэмэ, абы хуэдэ «лэжыакгуэушхуэм» жиIэнур хьэзыриц: жэмым ебггэишар кыицIыбоишж. Льяпсэ, 97.

КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ (1). ШыпIэхэм шатхауэ газетхэм, радиом ираггэхьа тхыггэ, статья. Дивизие зыхэтым я газетми усэ е корреспонденция итхыурэ зээмызэ и унэцIэр кыитехуэрт [Кьазыхуэ Мухьтар]. Шынахужыкыуэ, 69.

КОСМЕТИКЭ (1). НэкIумрэ цыфэмрэ нэхь дахэ, нэхь льяггүггүафIэ ящIын мурадкIэ ирахьэлIэхэр. ИггашцIэми араиц: медицинэмрэ цыхубзым и ныбжыымрэ зэонкыуэку, уи ныбжыыр хэкуатэмэ, косметикэр сэбэн зэрыхуэм хэцIурэ макIуэ. Льяпсэ, 25.

КОСМОДЕМЬЯНСКЭ (1). Хэку зауэшхуэм партизану лыггэшхуэ шызезыхьа хьыджэбэ, нэмыцэхэм цхьэпылгыэ ящIаиц. [Анчарэ] Зое Космодемьянскэм хуэдэ кьабзэу и цхьэр палгэну зэрышынаггүэр ицIэрт. Нал кьута, 221.

КОСМОС (1). Уэгү, хьэрш. Космос ггуэгуэм и кьэжыапIэр Мырмырауэ хьун си фIэиц. Молибден Iуашхьэ. «Мывэ хуабэ», 21.

КОСМОНАВТ (1). Космосым, уэгүм льятэ цыху. Космонавт. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 39.

КОСТЕР (1). Ину зэцIэггэста мафIэшхуэ. Зы лэицIыггүэу зыггэицIауэ Рау дадэжыым и махуэшхуэм И саулыккүкIэ зэхуэсауэ ЦыкIухэр хьуахуэм фIыкгэ нахуэу, Костер иныр зэцIэнауэ, Рауи цIэсу я жыг жьауэм. «Тисей», 479.

КОТТЕДЖ (2). Турист хьэщIапIэхэм цаухуэ псэупIэ мыин, зэрыхабзэу Iгуэу этету. [Раисэ Муратовнэ] Коттеджым кыицыкIуэм ицIэсыну пэи хьарзынэ илэи, езым фIэкла псэ зыIут ицIыхьэну хуимыту, ауэ, пэжыр жыслэници, абы ицIыхьэф гүэри дыхуэзэнуиц... Льяпсэ, 78. Коттедж хьарзынэр езыггэицIари зейри Алыхьым фIэкла зымы ицIэртэкыым, импортнэу хьэишып ггуэзэджи унэлгэицIи ицIэлэ пэтми. Льяпсэ, 46.

КОФЕ КЪАРЭ (3). Кофейнэ жыгым кыицыкIэ жылэ хьэжам кыицIаггэвыкI хуэдаггэ. [Фатех-бей:] Омар-агъа, ярэби Сани гуаицэ си номерым коньякрэ кофе-кварэрэ ныицлхьэ мыхьуну пIэрэ? Гьуэгуанэ, 107. [Фатех-бей:] Кофе кьарэ нэхьрэ шоколад кьарэ нэхьыфIиц. Гьуэгуанэ, 107.

КОФТЭ (1). УрысыбзэкIэ: бостеипIэ; цыджанэ. [Мариам:] Кофтэ тхьэмбылыфэм ит мет цыкIуу закгуэр кыителгэту ицампIэ тIэкIур, и бггэр кыицIыггэицу ирикгуэкIыу, фадэмэ гүэри, дыхумэм нэмыицI, кыицыицIыхьэм, кьэсицIаиц ар [Назифэ] ныжэбэ зэицIар. Лэчымы, 394.

КОШОК (1). Урысыбзэ ныкгуэкIэ: шэкI лэужыкыуэ. – Ма, кошок, даха. Хьуэпсэггүэ нур, 130.

КРАЙ (3). 1. (1). И гьунэ, и нэз. Четвертай от край, – жиIэри фызым и Iэр и унэмкIэ ишииц... Нал кьута, 243. 2. (1). Административнэ-территориальнэ цхьэхуэныгыэ. Ростовскэ областымрэ Ставропольскэ краймрэ кьрахуу фи деж кьахуа ишыр губггүэм кьивнэри фи ишыр мыбы кьэфхуауэ кыицIэкIыни, жалати, ар дадэм и гум тхуауагыым. Нал кьута, 273. 3. (1). зэхь. Хэку. Кьаздэжэрий дыхьэишхаиц: – Гурыхуэ дьыдэиц, нэхьри нэхьыфIыж хьунут «краю» жыхуицIэ псалгэм «краю» жиIэу кьемыджатэмэ. Мазэ ныкгуэу цхьуантIэ, 611.

КРАКОВ (1). Польшэм и кьалэ. *Псоми яцлэр* *Луэку кьеклуэжыр*: Краков, Лодзи мис мэклуэд. «Бдзэжьейшэм ипхьу», 161.

КРАН (1). Бжамийхэм псы кьызэрырагъэж, зэрагъэувылэж Гэмэпсымэ. *А Жамботи гуфлэцауэ, Краныр Итлэцэ иубыдауэ* *А псы кьижым дихъэхуэ* *Гуфлэу фызым ар йодауэ*: - *Хэт уи гугъэ псыр ди унэ Гъуицлэ бжамийклэ кьэзышар? Еплъыт мьдэ, дэ доунэ, Колхозым ар кьышащ*. Псы. «Партыр ди пашэу», 17.

КРАСНЭ (8). Совет властым и лъэныкьуэр зылыгъхэр, абы и телъхъэхэр. *Квэбэрдей полъкум хэту зэуа цлалэхэр «краснэм» хьхъуэ, Лениным кьэрэхъэлкьыр зыхуриджем цлэзэуну ягъэхъыбарт*. Хьуэпсэгъуэ нур, 269. *Ди границэр икьуклэ быдэщ, Ар зыхъумэр Краснэ Армэц, Фыцгыуицэжмэ вжетлэжыни, Пшыкгуэ*. «Бгы лъапэхэм деж», 91. «Краснэ Армиер, ди кьуэшхэр, Кьоклуэ, кьосыр, кьэблэгъащ». *Панхэр шууэ е маршинэм Ису, плацлэу цтауэ мис йожъэж*. «Бдзэжьейшэм ипхьу», 162.

КРАСНОАРМЕЕЦ (34). Краснэ Армэм и сэлэт, и заулэ. *[Алыджыкьуэ] Квэсцэхуар складым кьэсхъри зи цлэхуэ кьыстехуам деж сыкьыкьыжу мылицэр зыцлэса унэм сыкьэмысыжу аргуэр НКВД-м и красноармеецхэм саубыд*: - *Ухэт? Мелыгыч*, 463. *Мэрэмкьаныр мыхъуатэмэ, Тэрчкьалэ цысыклат Мэтхъаныр, бэлиэвычхэм яхуцлэуэ зыцлэсэ кьыщыпсалэу красноармеецхэм цагъэтлысам цыгъуэ*. Хьуэпсэгъуэ нур, 319-320.

КРЕМ (1). Сэхусэплъхэм ящыщу цлэфэр цабэ зэраллэ. *Уи нэку зэлъахэм креми цыхуэ, Уи цхъэцыр тхъуамэ, флэцлэу лэж, уацлэ цылыбшэ бэлыхълажъэм, Квэклуар гусэнишу пхуэмыкьлуэж*. Хьэщлэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366.

КРЕМЕНЧУГ-КОНСТАНТИНОВКЭ (1). Станицэм и цлэщ. Абы хуэдэт *Кременчуг-Константиновкэ станицэр*. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 524.

КРЕМЛЬ (3). Мэзкуу кьалэм щылэ быдаплэ. *Мо Кремль лъэцым и вагъуитхум Сеплгыну бгыщхэм сыкьыщыллэрт, Луэгуейм дыхэту бийхэр цытхум, А тхум я нурыр си гум цыблэрт*. Сэлэт сэлэм. «Шум и гьуэгугу», 7. *Си гьунэгъуу кьаклуэ уэ кьэтлысыт, Къащтэ дзасэр, лыцлэр сэ згъэжъэни, Мис си дамэм вагъуэу тху щонэхур, Кремль вагъуэм ар я кьуэши, уэ ницлэм*. Си анэм. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 28.

КРЕПКО (1). нареч. Урысыбзэклэ: быдэу. - *Я понимают, - жиЛэри Елдар кьэтэджащ, - крепко понимают*. «-Сэ ар флэуэ кьызгуролуэ, - жиЛэц Елдар, - быдэу кьызгуролуэ». Хьуэпсэгъуэ нур, 225.

КРЕПОСТ (1). Быдаплэ. *[Локотши жиЛэу:] Дэ крепостым дьдэс хуэдэщ*. Нал кьута, 307.

КРЕПОСТЬ (1). Еплэ **крепост**. *Екьуаллэлэнишу ялгытэу А крепость иным цахъумэу Къарухэр куэдрэ флэгъуами, Ар хэти ди гум кьынащ*. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

КРИМИНАЛЬНЭ (1). пльыф. Къуаншагъэ, цлэпхъаджагъэ зыпылгъ. *Борей Пыжынын*

зэрысцлэхурэ *Иджи цлэщ, криминальнэ абарту абы кьыхуэгуэари кьыхуэмыгуэари зэхэлъхы, игъэунэхуар зыхуэдизыр кьэтицлэни, ауэ а цлэхубзым и цлэ лейкэ цылуар и анэ шьтхуэ зи цхъэ закъуэ- зи гьакъуитлу псэуар лла нэужыц*. Лъапсэ, 20.

КРИТЭ-ЮГЭ (1). Япэм гьащлэу цлэым иЛам Индиэм зэрыщеджэр. *Критэ-Югэ - ариц зэреджэр Япэм гьащлэу цлэым иЛам*. «Индийскэ поэмэ», 364.

КРИТИК (1). Критикэм елэжэ цлэху, лэжыгъэ гурэхэр флэуэ хэлъри лейуэ хэлъри кьыхутэн мурадкэ зыпкьырызых. *Зы критик гьуамэ сэ соцлэхур - Узэрыхуэзэнум ухуэмей, Зытеспэлъыкьым кьыщымыну, И Лэр зэлэбри мэхур флэй*. Зы критик гьуамэ сэ соцлэхур. «Дамыгъэ», 219.

КРУЖОК (5). Зэгъусэу цлэху гуп зы Луэку, зы лэжыгъэ ягъэзэщлэну е зрагъэщлэну зэгухъэн. *Апчарэ медицинскэ кружокым зэрыхэтэр иджыри игъэгъуэцакьым, улэгъэр* *Икьулэгуэагуэ игъэгъабзэри ипхьащ*. Шьнэхужыкьуэ, 67.

КРУШКІЭ (51). Стаканым ещхэ хьэкъушыкьуэ, кьуэ тету. *Шхалэм «жыныбэри», «крушкІэхуэри», «крушкІэ цлэгуэри» - псори зэхэшиэхуэуэ стІолым щыбгъэдэсц, Къаджэрий кьаклуэмэ, жалэу нэплгъуэ*. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 603. *КІэртІоф порем нэмыщлэсэ фошыгъуэ кланэ цлэгуэи кьыдэжлэрт: зи «крушкІэ иным» - нэхъыбэлуэ, адрей «жыныбэ» цлэгуэхэм нэхъ мащлэу*. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 556.

КУБАНЬ (1). Псыежэхым и цлэщ, Псыжэ *Псыжэ псым апхуэдизкэ и кьару кьыклати, Днепри, Дони, Кубани яхуэзфлэмыклар хуэзфлэлащ - бийр кьымыгъаклуэу кьыгъэувылащ*. Нал кьута, 232.

КУБАНЦЕВ (12). Унэцлэщ, дивизиэм и командиру «Шьнэхужыкьуэ» романым хэт персонаж. *Анатолій Федорович Кубанцевыр а лъэхъэнэм ирихъэлэу Налишк дэт госпиталь гуэрим улэгъэ хьуауэ цлэлэт*. Шьнэхужыкьуэ, 40. *И гьусэр Вахъуэр арат, НКВД-м цылажъуэ, ещанэри дивизэм я командир КубанцевкІэ зэджэр арат*. Шьнэхужыкьуэ, 35. *Военнэ округым и штабым Кьулым кьыхуиЛуэхуащ, Кубанцевыр зригъэцлэхуу, ар дивизэм и командиру ягъэувын идэнрэ имьдэнрэ яжриЛэну*. Шьнэхужыкьуэ, 40.

КУБОМЕТР (1). Зи дзаклэхэр 1 метр хьу куб. - *Езым и гугъакьым Абу-Деруши абы гувэллэну, сыт цхъэклэ жылэмэ абдеж унэхуэ теппыкьым цхъэклэ кубометр мин* *Идэжэ мывэ зацлэу текъутыкІын хуейщ*. Кхъэлэгъунэ, 376.

КУКУШКЭ (2). зэхъ. Паровозым зэреджэ. *Узыщыгугъ хьуну кьэнари зы паровозт, «кукушкэ» жыхуалэм хуэдэу*. Нал кьута, 219. *Платформэм тэхуэр тетлысхьа иужь, «кукушкэр» кьэкъуэгащ, фыкьэдалуэ, жиЛэ хуэдэ*. Нал кьута, 219.

КУЛАК (25). Мэкъумэшыцлэ кьулей, лыщлэ иЛэу. *Хьыбар кьэсащ: интернатым цлэсхэр бэлиэвыч быныщи, кулакхэм я кьамэр цлэлыкьлауэ кьэклэуэнуц дьфлагъэжыну, жиЛэри*. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 525. *Кулак Луэку жылэнири, мэджытыр зэхуэцлэнири, колхоз зэхэшиэнири,*

ичхээл зилэм кытехынри, Жыраслээн шэснлэу жылэр хуувэнри - псори зэхыгэжауэ кыуажэр бжэцу зэрызехьэрт. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 627. Кулакхэр ираггэсыкла иужь Сентрал лыицлаш, сьтиц жайурэ кыулыкыуи кыхуаггэфацэрт, арихьэклэ зьми цымыицу кээнэжырт. Нал кыута, 288.

КУЛЬТАРМЕЕЦ (2). Тхэклэ, еджэклэ зымышлэхэр езыггасэ. - *Справкэм хуэдэц и мыхурри, - жиЛэри Мэтхэныр кыицыгуфлыклаиц Лу, - атлэ укультармеецу кыицлокл, Лу?* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 533. Куэбжэм культуармеец кыицлухамэ, хтэ ирауиштырт, е псывэ кыитраклэрт, гыуиц гуахуэклэ кыиузыхужи хуэзэрт. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 502.

КУЛЬТУРЭ (2). Цыхубэм гьащлэм сыт и лэныкыуэкли шызылэриггэхьа ехьулэныггэхэр; гьэсэнгыгэ, шлэныггэ бгьэдэлгым егытауэ цыхум игьуэт шытыклэ, зылыггыклэ. [Инал] *Езыр кыицымыкыуфым, и фызым унафэ хуицлаиц; культурэ Луэхур зи Лэмыицлэ илгыр уэраици, клузи еплгэ спектаклым, жиЛэри.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 660. *Езы Алий хуэзфлэкар мацлэжым зыхэмыта Луэху хэтаиц жыплэу птхын хуэдэу, и лэдакгэ ицлэклими уаситл хуэбггэувын хуейиц, япэ кыишири лэаггэу ди культурам цыхишаици.* Зи лэрыгыпс тлыгга, 518.

КУЛЬТУРНЭ РЕВОЛЮЦЭ (10). Гьэсэнгыгэ, шлэныггэ гуэр цыхубэм яхэлгхэн, я зэхэщлэклэм зеггэужыын. Зэауэм кыицлэдэнут Долэт сымэ, арихьэклэ Астемыр Лэпауда псалгэм и кланэр кыиубыдыжаиц: - *Культурнэ революцэм, - жиЛэрт Астемыр, - фронт илэ ицхьэклэ, а фронтным лгы цаггэажэргкым.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 655-656. *Культурнэ революцэр цыхум я ицхэм кыицыггэу революцэ жиЛэу кыицлэ си зуггэиц, - жиЛэу зыгуэр кэклияти, зыкбэмом ядаккым: - Уи адэм и быниц ар, цыхум я ицхэм революцэ зэрит!* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 655.

КУЛЬТФРОНТ (1). Еплэ культурнэ революцэ. «Алфавит», «коллективизацэ», «культфронт», «кооперацэ», «кулак», «бедняк», «середняк» жыхуалэ псалгэ кыежгэхэр дахэ-дахэу кыамыпсэлгыфми, алфавитым хьэрфу итыр куэдым яцлэ хууат. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 504.

КУПЕЦ (2). Хьэпшып с.ху. кыэзыщэху-зыщэж, ар фейдэ хэклиплэу зилэ. *Ростов дэт госпитальишхуэ кыомым ицлэмыхуэу улэггэр ицлэгэти, абыхэм яцыиц зым ицыицт зи ицхэ закьуэу кэна жыклэфэклэхэм паницлэклэ купец гуэрым ириггэицла унэшхуэу муслымэн улэггэхэр ицызхуаишс госпитальыр.* Хьуэпсэггэу нур, 172. *Мес, тырку фронтным кыицлэжэуэ топгэуэу кыом кыидыхьауэ дэтиц, дэнэ лэныкыуэкли кыицлэу пцырэ уэркгэр кыидохьэ, сондэджэру, купецу кыидыхьэм бжыггэ ялэжым.* Хьуэпсэггэу нур, 188.

КУПФЕР (1). Нэмыцэ шлэныггэлл. [Шлоссер:] *Менетрие зы, Купфер тлу жылэт, Ленц цы хурэ?* Гьуэгуанэ, 100.

КУРЗАЛ (1). Псалгэ гьэклэшлэиц: курортнэ зал. курорт шыплэхэм концертхэм хухэхауэ шыцлэ унэ шхьэхуэ. *Зырыжаклэмклэ, кьалэр кэатлэыхауэ*

цытаиц, кумбым ицлэуэ кьрахар зэтраггэуэуэ лэаганлэ яцлауэ, дыхьэплэр чырбышклэ кыицаицлэри топнэ Луэгуэжэуэ, а быданлэм удыхьэмэ, кьалэр дэту, уэрамыжь цыкыуэхэм зым алыджхэр тест, адэклэ укыуэмэ - ермэлыт, уэрамым дэклиртэжым лы жьэрымэ, шыбжым, бжыным, бжыныхум я мэр, кьалэдэсхэм я унэ лэбышэхэр якьутэу унэшхуэ куэд курзалри яхэту зэраицл, жыг хади зэраггэтыс лэандэрэ куэдыици хууатэжым, си шыпхум зэрыжиклэмклэ. Лэапсэ, 6.

КУРОРТ (3). [Анисэ:] *Курорт кьаклуэм яхэтиц сурэт ятрихьу. Гьуэгуанэ, 138. [Гесиод:] Ди гьунэггэу жыхуэслэр курорт кьэклиауэ гуэрт. Тепщэч кьэзылггэтыхьэ, 162.*

КУРС (11). 1. (3). Еджаплэ нэхьышхьэхэм, курьт специальнэ еджаплэхэм я зы илггэ еджэггэуэ. *Лэу. Еицанэ курсым сыхэси... - жиЛэри модрейми ицыжыыр еупс [Пытлу].* Шынэхужыкыуэ, 52. *Етлуанэ курсыр кыиуыу институтыр захуаицлэжри лэжыанлэ лыыхуээн хуей хууаиц [Албиян].* Шынэхужыкыуэ, 28. 2. (8). Палгэ клэшлэклэ зыщеджэ языныкыуэ еджаплэхэр. *Астемыр цыггэуицаккым Инал учитель курсым кьаклуэу кьажрилар: «Кьэрэхэлэжым я нэр зымыггэплгэр мэжджытыри, иклэицлэицлэ зэхуэицлэ хуейиц», жиЛэу.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 640. *Апчарэ дэклиуэну и гугга курсым ицеджэнкли мэхуэ. Шынэхужыкыуэ, 66. Бобруйск цыиЛэу снайпер курс ягьаклуэри, ар кыиуха иужь, фоч кыиратыну оптичкэ приспособление илэу. Шынэхужыкыуэ, 69.*

КУРСАНТ (32). Курс гуэрым щеджэ цыху. *Курсант цыкыуэ кыомым, хэт жыхапхэ, хэт хьэнцэ кьаицтауэ, ицлэнтлэр япхьэнкыирт, сабейр дрихуеуэ.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 558. *Кьазджерий классым ицлэжыати, ицлаггэуэ кыицлэмынэу курсантхэри ицлэжыати.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 608. *Жыраслээн и ицлэнтлэ клуэицлэ абы хуэдизу курсантхэр ицызэхэзеклуэрти, Жыраслээн кьэклиуэжэуэ тхьэлгэлу ици хуэдэт.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 629.

КУТУЗОВ (3). Дзэзешэ цлэрылуэ. Суворов, *Кутузов сымэ я дзэм адыгэ эскадронхэр хэту зэрыицтары я гум кьаггэклиж [Кьул Зулгккэрней].* Шынэхужыкыуэ, 40. *Езы капитан дьидэр арауэ плэрэ Кутузов жыхуалэри?* Нал кыута, 305. [Командирхэр дыхьэишаиц:] *Кутузов закьуэм флэкла дыккызыхуэт ицлэжым.* Нал кыута, 305.

КУХАРКЭ (3). Урысыбзэклэ: пшафлэ. *Шханлэм гужьеяуэ кыицлэггэдаиц Жансэхуэ, Дрофеич, кухаркэ Матренэ сымэ.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 551. *Дэлэныкыуэггэуэ ициггэуэтым, кухаркэм и гуэпаицэ хьури и нэпсыр кыицлэицлаиц.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 552. *Жансэхуэ унафэ ицлаиц пзыным Лу цаггэгуэлгьыну, езы кухаркэри сымаджэм бггэдэсыну.* Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 551.

КУШАЙ (6). Урысыбзэклэ: шхын. *Даниэт и урысыбзэр адрейхэми кьабыл яцлауэ: - Бери, сын, бери - кушай! «Кьаицтэ, си ицлэлэ, шхы!»* Нал кыута, 212. *Кушай, кушай, нашэ син, на здоров кушай, - абы кыицлэицлэжым.* «Шхы ди ицлэлэ, шхы тласэ, уи хьэлэлиц». Нал кыута, 233.

КУШЕТКЭ (1). Гьуэлгыпгэ цыкгу, диван хуэдэу, натгэ гумыту. [Сэлимэ] *Сымаджэр и закьуэу палатэ цыкгу гур цылэти, цлэггэгьуэлгьхьац, сэри схуэмьшэчыж хьумэ зыщызгьэукгуриин хуэдэу кушетки цлэггэгьуэвэжри. Льяпсэ, 22.*

КУЩЕВКЭ (4). Ростов кьалэм пэгьунэгьу станицэ. *Сымыделэмэ, сэри сыщысрэт: Куцевкэ кьыкгуы Налишкь кьэсыху зыгуэр хьуни, жысгэу. Нал кьута, 221. Совинформбюром кьет: «...Зауэр Куцевкэ деж цоклуэкл», - жилэу. Нал кьута, 220.*

Ку

КУ (50). 1. (3). Кгуэцгэ. Хьэлыгьу гэджэ ихуэу унэм Шцлэти хьэкушхуэ и кур хуиту. «Тисей», 485. Борэн кыфгыр кьыкгуэклауэ Уэсыр мзым цеухуэницгэ, мазэм и фьери пыклауэ Кьуапэр пийми, и кур нэццгэ. Борэн. «Шцлэгьуэ шьыналгэ», 23. Молэм и дзэ гьуэжь хьуахэм дзэкугьуанэ куэд ялэти, жьы кьыжьэдэклгьр пхуэмьшэчыну мэ лейт, арихьэклэ, Гузизэ и цхьэр иримыхьэклгьу молэр зригьапцэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 69. 2. (17). Зэхуэдитгьым деж, зыгуэрым ику. Бзэрьр цьзэхуэсыр кьалэ гьунэрауэ цытамы, иджы кьалэку хьужат, ихьурягьклэ унэхуэхэр кьрацлэклауэ. Мелыгыч, 447. Тетым и унэр тлуэ зэтэтэкьым, чырбыш унэ кыхьт, кьэнкалыщхьэ телгьу, и кум деж дэкугьуанэ тлэку илэу, цхьэгьубжэхэр нэхут, шьиндэбзий льяныкьуэр хадэмклэ гьээзат, абыклэ жьыг хадэ тлэкуи, мьыв сэрейм кьыцхьэпрыцу, жьыг хадэм уфлэклэмэ, нэпкьым тету унэ зьтлуци цытты, абы унэмысу члисэ цыту, члисэм и ижьырабгьумклэ иджыблаггэ яцгьын яуха кьэбэрдей шкылышхуэр тлуэ зэтэт унэхуэу плагьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 113. Кьуажэм дэс псори кьыщышынерти [Шцэрданым], псыри кьыщышынен игуэга хьунт, Мухьэмэд и шыр псым кьыхихуэу шцлэгьуэм, псыхьуэм дэта цыкхуэр зэцлэкиащ, арихьэклэ игьээжэу ауан зригьэццгьынт, кьыкхьэри, псым и кум кьэмьсу Шур цыгьэмьбрыуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 51-52. 3. (20). Шцгьыпгэ гуэрхэм я зэхуаку. Кьалэкыкьымрэ Мээдэгурэ я кум гьэцу дэтым бжыггэ илэкьым. Нал кьута, 237. Арихьэклэ сэихуэ цьланэр дякум дэслгьхьащ, сыхуэсакьуэрэ силгьакьуэр соукьуэдий [Алыджыкьуэ]. Мелыгыч, 443. Хьэжыр хьэлгэ-хьэлгэу, ину хэгунсысыхьу унэмклэ кьыгьээжауэ, куэбжэмрэ унэмрэ я кум лгьэбакьуэ дапцэ дэлыми кьыпц хуэдэу, кьэкуэжырт, и цхьэр кьыфлэгуауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. 4. (7). зэхь. Зэгыкьыхьэм я зэхуэщытыклэ. Зэхуэщыщымы я кум кьайггэ лгьэпкь дэмылгьу зэгуригуэрт, я шьпхьу цыкгури фьыщэу ялгьагурти, гьунэгьухэр ягьэгуфлэт, цыкху хьарзынэ кьазэрыхьэкла абыхэм, жалэу. Кьалэн, 427-428. 5. (3). зэхь. Шьытыклэ кьэзыггьэлгьагьуэ псалгэ – мыцкыкгу мыин. Блыщхьэ кьэс кьалэм бзэр ин цьзэхуэсырты абы яшэрт цхьэл мьыв зэмьлгьужьы-гьуэхэр – ини, ику ти, цыкгуи – сьт хуэдэ ухуейми. Хьуэпсэгьуэ нур, 49.

КУАФЭ (1). Куэм и щыгуэр. [Алыджыкьуэ:] Уэдзгьэр изошхри сыгьуэлгьыжыну ихьлэныр

кьыщытеслэтыкыгьым, солгьагьу цыкхубзым джанэ флэкла зэрыщымыгьыр, и куафэ хужьыбзэр кьыщылоц. Мелыгыч, 443.

◊ **Куафэм еуэжын** (1). Гулэжын, зыгуэр еггьелеуэ жагьуэ щыкхьун. Цыкхубзыр и куафитгьым еуэжри кьызэцлэпгьауэ етгьысэхаш, зэхихар и флэц мьхьуу. Лэчымы, 390.

КУЭ (7). Лгьэгуажьэм кьыщыщлэдауэ шхужьым нэс. Итгьани езым и гур дахэ ищгьыжырт: «Яггэ кынкьым, фоч зыгьэуэфьни, кьамэклэ кьызээуэни унэм илэскьым, хэт сыщышынен», - жилэрт и кумтгэ клэзыыр имыгьэклэзызын игуэгуэ Итгьымклэ иыгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 143. И гьусэр Гуклауэ кьыгьээзжыку, и пьлэр псыф ищгьри икуэм трилгьхьащ, ар зьтелгьым деж фочклэ еуэри езым зиуэжаш, си гьусэм кьыгьээзжэмэ, сыгуилгьэфьжыныц жьыхуиэу. Шьынахужьыкьуэ, 71.

КУЭБЖЭ (92). Пцлэнтгэм дыхьэпгэ-дэклгьыпгэу хэлг бжэ. Исхьэкь куэбжитгэ кьыгьанэмэ, ещанэм деж кьэувылэурэ гьуоуэ зэрыджем ещхьу, Лу сьмэ зээмызэ зыгуэрым и куэбжэм деж кьыщышывлэрти цьыджэгурт. Мазэ ныкьуэ цхьуантгэ, 643. Езы Бейбарс куэбжэмклэ кьыщыдыхьэжым кьенлгьыхьу дьыцэ ахьыш кьытрапхьат, апхуэдизклэ лгьыггэ зэрихьам пцлэшхуэ хуащлэти. Льяпсэ, 101. Мастэнэм икьыу и пкьыр псыгьуэщ, Гьуэцгэ куэбжэ хуэээм цхьэпрокьыр. Лэныггэ. «Мьывэ хуабэ», 204.

КУЭДАГЪ (1). Куэдэу зэрыщыт мардэ. Мэтхьэныр зьцлэс нэшым Лу щыщыкьхьэм, заныцгэу и жьэр Гурьхуащ, тхьылгьу абы цлэлыгьым и куэдагьыр хуэмьгьэцлэгуэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантгэ, 601.

КУЭД (275). нареч. Зыкьом, гэджэ, зыбжанэ. Ауэ Жыраслээн шэсакгэ – нэгьуэцгэ гур мэхьу, псалгэ куэд жимьлэу, шьым тесу умьыцгэу, бгыщхьэ бгьэжь плгьэклэу плгьэуэ, и заныцгэу здэплгьэм и цыкьабгьымклэ цылэри илгьагьуу, зьцлэдэукулэмэ, дэнэ цыщырхьэри зэхихьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 86. Лгьыгьгэ инхэм цыкьхьыр хэту, А цыкьхьыр ди гур кьымьыгэ, Длэжьар зы гьащлэж дежклэ куэдми, Мурадым дежклэ ар мащлэгуэщ. Ленин лгьаггэу тетц. «Шцлэгьуэ шьыналгэ», 7. Дэфэрэдж гуэц кыфгьым цлэгуати, зилгьыхьэ цхьэклэ зыри илгьагьунутэкьым, цыкху куэд зэрыщлэсым шэч хэлгтэкьым, адэклэ-мьидэклэ хэт кьугьыу, хэт кьегьыхьу, хэти гьыным игьэундэрацхьуэри зауэжэуэ хьыдгьэбз гэджэ зэхэст. Льяпсэ, 32.

◊ **Куэд и уасэн** (15). Сэбэпышхуэ пылгьын. Дадэм зэрыжилэжклэ, Кьулыр аптекам тетым кьыщытхьуащ; лгьыггэ уилэц, уи аптекар пхьумэфаш, уэри умьышынэу кьалэм укьыдэнащ, кьалэм аптека дэтынри куэд и уасэц, хэт дэнэ кьуами хуцхьуэ хуэмеин цылэ, уеблэмэ дохутыру цылэри уэ зыр арац, жилэу. Нал кьута, 235. **Куэд имыхьыжын** (1). Шцлэх лгьхуэнуц. Гьыщым хэзыщыкьлэхэм ящыщт Бэкьани, Хьэту и тхьэклэмэр кьыгуэнтлэщ: – Мы жэмьыщлэм куэд ихьыжынукугьым, лгьхуэнуц. Кьалэн, 429.

КУЭДКГЭ (18). нареч. Зыкьомклэ, гэджэклэ. Кьэзджэрий кьыкгуэтыр-тэкьым: – Псалгэ губзыггэ, псалгэ узыниэ жытлэныр куэдклэ нэхэ

гугууш, фоч бгъэуэным нэхэрэ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 612. Агроном егъэджакIуэм и гъусэр ныбжькIэ езым нэхэрэ куэдкIэ нэхъыжьтэкъым, лIы лъахъиэ гъурт, гъуэниэдж лъапахъуэм джанэ гъуабжэ теутIытищъарэ, абы и цIыIуэм пиджак укбъуе тIэкIуи телъыжу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520-521. АрихъэкIэ къуажэм нэхэрэ Апчарэ и фермэр куэдкIэ нэхъ гъунэгъут. Шынахужьыкбъуэ, 64.

КУЭДРЭ (195). нареч. 1. (71). Мызэ-мытIэу, щIэх-щIэхъурэ. Гъуэгу тIкIуэм цытIцI мафIэм пхысыкIауэ И лъапцэм куэдэрэ шэ техуащ, Ди хэку ар слъыгъыу сыкыкIауэ Берлин нэсыхукIэ сыкбъэIуащ. Сэлэт шырыкбъуэ. «Шум и гъуэгу», 11. Сэ куэдэрэ, куэдэрэ сигу къолъадэ Шы жэр сытесу къэскIухъын, Ди хэку губгъуэишхуэм сынильгаду Зэдэж сылэр яфIэсхъын. СыкIуэнт нэхъ псыншIэу. «ШIалэгъуэ щIыналъэ», 97. 2. (124). БотэщАстемырхэдэж куэдэрэ къакуэрт, Темботрэ абырэ зэдэлхузэишхуэм хуэдэу зэрылъагъурт, псом хуэмьдэжу Саримэ и псэм хэлъми химыхынуур Лу цIыкIур арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 97. 2. (124). Зыкъомрэ. Хужат уIэгъуэ стелъари, Зы мазэ пIалъэ къыхуащIри СыкъаутIыпицащи, си анэ, СгуиухъэщIэнущ сэ куэдэрэ. «Адэ», 133. Бабыщ анэр куэдэрэ телъа, мащIэрэ телъа - зэгур макъ цIу цIыкIу зэхехри къэгъаскIэ, бабыщым зедзри мээзэгъэж. Бабыщыкбъуэ адакбъапщ, 478. Куэдэрэ жей, мащIэрэ жей - Iуэлъауэ гуэрим къэгъэуи: цыхъ шыр цIыкIур IэцIэкIащи долъей-къолъыхри машинэм къыкIын и гугъэу зекIыж. Лъапсэ, 77.

КУЭДУ (15). нареч. Зыкъому, бэву. Тамань щIыналъэм уихъэрэ жыжьэу уплэмэ, Афродитэ и къулъшырыфышхуэр плъагъуу, ар зыдэт Фанагорие къалэм щамыщI цымыIэу фочыщIэ, гъукIэ, дыщэкI, ахъиащIэ, уанащIэ сьт жыпIэми IэтицIэлъащицIэр куэду дэнэ уэрамми тест. Лъапсэ, 5. Иухрам сьт жиIэу зыхэмьтын хэмьту, фащэ къекIу цыгъыу, къамэ кIэрыщIауэ, сэишхуэр гуэлъу, маузерыр гуэлъу, маузерышэри куэду иыгъыу гъуэгу теуащ. Лыгъэ, 413.

КУЭДЦ МЫР (2). Зыгур ягъэбэанум, ягъэувыIэну гужь хэлъу жралэ, «хъунщ иджы», «бэу», «увыIэ» мыхъэнэхэр иIэщ. [ЦIыхуэр зныкбъуэжурт] Куэдиц мыр, цыгъгэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 178. Гуэбэиш хуэмьиэчыжу къэгубжъащ: Куэдиц мыр, уи закбъуэ уи гугъэ мыбы щIэлъыр! Хъуэпсэгъуэ нур, 178.

КУЭДЫН (куэдц) лъэмыI. (107). Ирикъуным хуэдизу щытын. Мусэ къызэрилъытэмкIэ, ар куэдт къыщIэдэпIэу, Iуэхур фIыуэ ежьэмэ, нэхъ шхапIэ зэгъэпэца ищIыну и мурадт. Хъуэпсэгъуэ нур, 204. Гуэгуишхуэ Мээани цыджу къабгъэдохъэ: - Куэдиц, фызэтицфIэри фи адакбъагъэ зэрыщIащ, иркбунщ. Бабыщыкбъуэ адакбъапщ, 481. Куэдиц, зэтепIэ уи жьэр псынищIэу, - Желэр сомьм къэгубжъауэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132.

КУЭД ДЭМЫКIЫУ (72). Мыгъуэу, щIэхъу. Куэд дэмыкIыу Жыраслээн къагъуэтри тезэрыгуащ, мо щIалэ бланэжьми «жьыныбэ» цIыкIухэр зэуэ пэлъэщакъым. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 580. Куэд дэмыкIыу фызыр къыцIохъэжри зидудыгупэурэ

гъуэлъыпIэм къокIуалIэри къогъуэлъыж, пIэм хэлъыр и лIыр ара и гугъэу. ВитI, 416. Куэд дэмыкIыу Елдар IуцIэщ Сарими, гурыщхъуэ ищIауэ цытам шэч къытрихъэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 129.

КУЭД ЛЪАНДЭРЭ (26). Зэман зыкъом дэкIауэ. Куэд лъандэрэ зэрымылбэгъуа цIыкIухэр зэцыгуфIыкIырт, зэрыгъэкIышхуэ къажыкбъурт. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 546. Лыжьым псыр къызэрыдигъэуэхар куэд лъандэрэ цыгъупицэжауэ и унэм щIэси, зээмызэ фIэкла уэрамьм къыдэмыхъуэ. Аргъуей, 385-386. Дэфэрэджи куэд лъандэрэ и гум къэмыкIыжа уэрэду цыцIыкIуэм зэхиха нэгъунэ къыгунысысжауэ и щхъэм хужилэжу желэ. Лъапсэ, 111.

КУЭДЩИАУЭ (76). ЗэманьфI кIуауэ. Куэд ицIауэ сэри си къалэ фэтэрым сыкбъыщIыхъатэкъым, мычэму къуажэм сыщытсэут, кIуэркэекIуэжу си лэжьапIэм сыIуту. Лъапсэ, 27. Езы Мэсхуэ куэд ицIауэ хуеплэкIырт [Марият], арихъэкIэ ар «къырым данэ илъи» жыхуалэм хуэдэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 206. Уэс пылэ хуэдэ жыг хадэр, Гъэгъащи уи гур цIохъуэпс, Шейтейхуэ бзухэр золъатэр Жыг Iувым дыгъэр къыхопс Мис алэрыбгъу губгъуэишхуэр ГъэцилэрицIауэ уолъагъу, БлэкIащ куэд ицIауэ щIымахуэр, Гъэмахуэр къохъур гъунэгъу. Гъатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109.

КУЭДЫЩЭ (35). Егъэляуэ куэд, кудыIуэ. А лъэхъэнэм ахъыишхуэ ялэтэкъым, итIани куэдыщэ темькIуадуэ унэ хъарзынэ ящIри цIэтIысхъэжащ [Абу-Деруши]. Кхъэлэгъунэ, 374. Убых хъэщIэм зэхихат Кветай и пщылIыр хуит ищIу убых цIыхубз гуэри фызу кэригъэшауи, иджы фызабэу къыдэнэжа цIыхубзыр зэгъэцIыхумэ, си гуапэт жиIэри цIэупицIащ, арыниами Кветай и унэм къекIуэлIар куэдыщэщи, жэщ укбээнну Iэмал зимыIэщ. Лъапсэ, 113.

КУЭДЫУЭ (6). Егъэляуэ куэд хъу, нэхъыбэ. Старшынер цIэкIыжынут, ауэ кIэзэнэшейм ахъшэр иригъэбжу сейфым дригъэлъхъэну абы пэллэрт, арихъэкIэ жейр къытекIуауэ гъуэгу кэритыртэкъым, куэдыIуэ ефауэ къыщIэкIынти къеицхъэукбъуэщырт, и пэ цIынэжьри къытыхуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 229. Зи Iыхъэ зыфIэмащIэм джэдум фIешх жыхуалэм хуэдэу Iэц тIэкIу къэнэжам куэдыIуэ холIыкI. Алъхъо, 64.

КУЭЗЫР (13). ИриджэгунпапщIэкъагъэсэбэп сурэт, бжыгъэ зэмылIэужыгъуэхэр зэрыт тхылъымпIэ Iув цIыкIухэр. Иджытстуи сакIэлъоплэри, куэзыр джэгухэм я зэи трагъэуэ аракъым, я джэгукIэм цIагъыбзэ хэлъи, къыкIыр езыхэм фIэкла, нэгъуэцIыкIым къагурымыIуэну. МелыIыч, 453. Ныщхъэбэ къызэхуэсахэм ящIэрт хэт сьт хуэдэ гъусэ иIэми, я фызхэр уэршэру зэхэсурэ, езыхэр хэт саунэм кIуащи, зегъэбэг, хэти бильярд мэджэу, куэзыр джэгун зыфIэфI цыIэми лъэныкбъуэгъгээ защIащ. Лъапсэ, 79.

◊ **Куэзыр дзын** (1). КуэзыркIэ плъэн. [Алыджыкбъуэ:] Хэту пIэрэ мыхэр жысIэу сакIэщIэдэлухъати, зымы зыри жимыIэу куэзырыр ядэт. МелыIыч, 450.

КУЭНСАПЭ (1). Хур яужьгъа нэужь, кытектI наплэ. *Зы куэнсапIэм пцIлэ имыIэ, Жьым пэцIэхуэм IэцIлокIуадэ.* Зы куэнсапIэм пцIлэ имыIэ. «Вагъуэ махуэ», 38.

КУЭНШЫБ (2). 1. (1). Вэнвей, шывей зэхуэтхъуса, зетефыхъа. *Куэнышыбым кыыхолыдыкI [сэр].* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 490. 2. (1). *плъыф. мыхъ.* Куэнышыбым ещхъ, абы кыыхэкIа. [Аралъным Дисэ жреIэ:] *КъыбгурыIуа, куэнышыб гуацэ?* Хъуэпсэгъуэ нур, 104.

КУЭНШЫБ ИДЗЫПЭ (5). Куэнышыб шырадэ щыпIлэ. *ПщыхъэщхъэхуегъээзэкIхъуагъэнт, Джэлил кыыхуихъауэ цыта хъэмбылур и гум къэкIыжауэ, тIэкIу свулъэпхъэциэци, къээзгъуэтыр си Iыхъэци, жиIэу куэнышыб идзыпIэмкIэ цигъазэм, къалэдэсыр куэддыцэ дьдэри улъэхъэщатэкъым, куэнышыбым зыгуэр кыыхолыдыкIыу цилгъэгъуам.* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 490. *Куэнышыб идзыпIэ хъуац аузыр, Дэта цхъэлъыжъури якъутац.* Шцхъэлыкъуэ. «Шцхъэлыкъуэ», 381.

КУЭПЭЧ (5). Къэхъпэ. [Дисэ Саримэ хужилэу:] *Алыхъыр си бийщ, IумпIафIэ сэ узмыщIмэ, хъэбз куэнэч Хъуэпсэгъуэ нур, 137. [Назифэ хужилэу янэм:]* Ар хэт и гум теухэнт, бжэр кыIузохри, бжэщхъэлум сьтету, ськъэгъубжъыщаци, сьзыцIокIэзызэ, дахэ-дахуэ сьмытсэлгъэфу: - Дэнэ ныжэбэ уздэщыIар, хъэбз куэнэч? Лэчымэ, 394.

КУЭПКЪ (10). Лъэгъажьэмрэ шхужьымрэ ику дэлъ къупщхъэ; куэ. *Езыри цытIт лъакъуэ закъуэкIэ кърум ещхъу, и куэпкъым аркъэщэвтэрыр тегъэувауэ.* Нал къута, 288. *Куэд дэмыкIыу псым и куупIэм нэсащ, Астемыр и куэпкъым нэс псым хэлэт, лъэбакъуэ зытIу шым ичыжыху, нэхари куу мэхуэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 164. *Къэрэжьи зыгуэр кыиттеуэмэ желIэри мэшына, хъыджэбз къомми и нэлэ тетти, якIэлъоплъ, и фочыжъу ХъэтIрэмтIыгу дэс пэцэм деж кыицицэхуар узэдаци, и куэпкъым тетти, хъыджэбз цыкIухэм яцыц лъэпэрэпэрэ джалэм, псори экIэрыщIащи, къоувылэ, абы Къэрэжьи кыегъэгъубжъ. Лъапсэ, 35.*

КУЭЦЭ ХЪЭЗЕШЭ (1). ЦыхухъуцIэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур» романым щыщ персонажц, шы завод иIэу. *Лыжъыр куэдэм яцIыхурт, ар шы завод зилэ Куэцэ Хъэзешэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 127.

КУЭШМЭН АЗРЭТ (9). ЦыхухъуцIэщ. «Нал къута» романым хэт персонажхэм щыщ зыщ. *Отрядым я командирыр Куэшимэн Азрэтти, военнэ Iуэхум хищIыкI цымыIэ нэтми.* Нал къута, 249. *Куэшимэн Азрэт аргуэру лIицэ хуэдиз гъуэгу щациIым имыгъакIуэу хъуакъым, Бахъуэм кыыхуиIуэхуати.* Нал къута, 293.

КУЭЩЦ (11). 1. (6). Цыху шысым и куэпкъытIым къагъэхуэ телъхъэпIэ, тесыпIэ, итыпIэ. *Ныщхъэбэ Лу унэм зэрынэсыжъу, дадэ и куэцIыым ису а илгъэгъуа къомыр имыIуэтэжыни.* Хъуэпсэгъуэ нур, 127. *Лыгъур цыкIуи куэдрэ и анэм и куэцIыым имысу къуэзгъэнапIэм дэсу гыыхэм еплурэ гуэцым ицIэтти, Гуацэ абы кIэлгъыжэурэ кыищэжырти, и анэм деж къритыжырт.* Лъапсэ, 34. *Джэдкъазыр зей цыхубзым адакъэ хужьыр IэкIэ иIыгыу, бабыщ шыр быныр и куэцIыым ису сурэт*

трах. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489. 2. (5). зэхъ. Цыхум икуэщIыым ещхъу Дуней къэхъукъащIэхэм къагъэхуэ щыпIлэ, теплгъэ. *Уи губгъуэ куэцIыр ПишэпIлэу хадькIыр, Тэрч кыызэррокIри Псыдзэ зэхешэ.* Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224. *ПхокIыр псыниIэу борэн куэцIыым, Псы лъэгъу къурихэм яцхъэцокIыр.* Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 55. *ФIэфI-фIэмьфIми псым зетIэцIыр, Игъуэлъхъэну хым и куэцIыым, цIэ шари, ещхъу джанэм, Тендэ Iуфэм кыицегъанэ.* Псыр шы цхъуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209.

КУГЪУЭ: ДЖЭДЫКIЭ КУГЪУЭ (1). *Еплэ джэдыкIэ.*

КУДЭН (екудэ) лъэI. (4). Зыгуэр гъэбьдэн, IушIэн, из щIын. *Бжей жыг лгъэцхэр хыбогъащIэ, Бы бгъуэниIагъэхэри пкудац [борэн].* Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23. *Мэз бжэнхэм, псым хэбжэжъуауэ, Къуэм и зэвыпIэр якудэ.* Нэхуц. «Дамыгъэ», 225. *ПсыIур уэсым якудауэ Псым и макъым прагъэч.* ДжанэпцIанэу йокIыр бжыыхэр. «Батырыбжъэ», 68.

КУКЪУ (1). ЗэпэщIэт джабитыр, натIитыр зэкIэщIимыгъэкIын, зэрымгъэлусэн папщIэ я кум хагъэуэр. *Кхъухъым и курыкупсэм икIо ин игъэуэ, абы арэф едзыжи кукъукIэ гъэбьдэ, чэтэн едз.* Кхъухъ пхэнж, 508.

КУМБ (40). Мащэ, уэх, къиуда. *Красноармеецхэм гу кыIлгъатэу фызыр кумбым кърамылгъэфыжатэмэ – зэфIэкIат:* Хъэбибэ и кумбыр и мацэ хуэхъужауэ илIыхъат. Нал къута, 234. *Жэщым ицхъэмкIэ узыхъыхуэ къеиха хъунти, хадапхэмкIэ иж псыр къиуат, къуэм дэмыхуэжъу кыидэури кIэнауэ, кумб сьтхэм псыр илэ хъуат.* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489. *Зым и кIэрахъуэр ищыцым ицIэлэп, шы Iэпслгъэпсым хэлэу, адрейм ицэфIапIэм гъэтIылыгъыпIэ кыицигъуэтауэ ицIыгъэ, ецанэм унащхъэр къэнжалти, узыхъытс кыызэрежэх бжамийм и кIуэцIыым е клубым суфлер зэрыс кумбым илгъу зэрихъэрт.* Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 531.

КУПРАУЗ (12). *плъыф.* Цыхуфэ. *Адакъэ хъунур джэдыкIэм ису маIуэ, жыхуалэм хуэдэу, адакъэцIэр джэду пцIантIэм дэтым ебжъыфIэкIыу, адакъэ купрауз дахэщхуэ мэхъури, зыхэтэ бабыщ быным яхэмыхъэжыххэу и цхъэ закъуэ и лъакъуитIу хуити пцIантIэм дэтиц, уеплэмэ, уи гур хигъахъуэу.* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 479.

КУПСЭ (1). Зыгуэрэм ику, ику дьдэ. *Купсэу пхырокIыр мээ цхъуантIэр Нэпкъым и гъуэгур ицIуIуантIэу, Жьым нэувауэ ди гъавэр Iуву кыицыту цIы гунэм Къумым кыицI жыыбгъэ гузавэу Плгъуру ди цIышхуэр ехъумэ.* Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.

КУПЩЦЭ (8). 1. (3). Купкъым и кум илгъыр. *Дейм дэр кыищытыкIэм деж зэрыхъур фоцIэ: нэхъанэ цIыкIэ цхъуантIэ хъужауэ зы тIэкIу кыипедзэ, тIэкIу-тIэкIуурэ ин мэхъу, арицхъэкIэ купщIэр мыхъэнэниэ тIэкIуиц, езыр ину плъагъу цхъэкIэ.* Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 650. *Тхъэр уэгум иту къахоплэ, Хэт сьт кыищытами елгъагур: Хэт дэм ехуапсэу къефыщIыр, Дэ*

купицлар яшхмэ, загээниц. «Индийскэ поэмэ», 360. 2. (1). зэхь. Зыгуэрым бгъэдэлъ мьлькы, ахъшэ с.ху. Угуццлэггуншэтэкъэ, лъыжъ кхъахэм и клуэццылкы, и купицлар итихыкыу унэ нэццым къыццылэбнам?! Къалэн, 435. 3. (4). зэхь. Мьхьхэнэ нэхъыщхьэ. Хъэбибэ жила къомыр Иринэ дэнэ ццицлэнт, ауэ псэклэ къыццылэц абы купиццлэхуэ зыклуэццылъ псалгэ зэрыжилар. Нал къута, 225. Псалгэу хэлъыр дьггэлу, купиццлэхуэ хэлъу, ццыхум я гур зэхуэфлэ я насыту, псэклэ зэрыггьыу ди лъапсэр быдаццэрэт жиэу ццыхур зыхуццлэхуэ цытар тыншу къыбгурггэлуэ. Клапсэ клапэ, 15. Чэнджыцу псалгэ цыжаЛэну, Купиццлэ зэрылгыр я гунэст. Уи хэку жыг закъуэ флэккI имытми... «Батырыбжъэ», 37.

♦ **Купиццлэ клуэццылъын** (1). Губзыгъаггэ иЛэн, хэлъын. Хъэбибэ жиЛэ къомыр Иринэ дэнэ ццицлэнт, ауэ псэклэ къыццылэц абы купиццлэхуэ зыклуэццылъ псалгэ зэрыжилар. Нал къута, 225. **КУПИЦЦЭНШЭ** (1). Мьхьхэнэншэ, гупсысэ зыхэмьыл. Псалгэр нэдрэ хгуам купиццлэниэ – Хэт ар и гум лъэлэсын? Нэхъ хъэдзэфгыр яцц жылапхъэ. «Батырыбжъэ», 27.

КУРГЪУОКЪУЭ (10). Ццыхухуэццэщ. «Хъуэпсэггэу нур», «Мазэ ныккъуэ ццхуантлэ» романхэм персонаж нэхъыщхьэу хэт Мэтхъэн Къазджэрий и адэщ. Кургъуоккъуэ клокмаккэ лъэпккэ хэмьылу лажъуэ ихъэжырт, ггунэггэу иЛэми иггэггунэггэуу, ццыхум жаггэуу къамьылгэуу. Хъуэпсэггэу нур, 202. Зэгур Кургъуоккъуэрэ Къасботыр хъэ зэнаубыдрэ зэфлэнац, абы къыхэккыу Кургъуоккъуэр еуэри фочккэ и ггунэггэу Къасботыр иуццлэц. Мазэ ныккъуэ ццхуантлэ, 575.

КУРЖЫ (3). Грузие, грузинхэр ццыпсэу ццыллэ. Нэмьцэр къэсац, жаЛэу цызэхэсхым эвакуацэ клуэрт райисполкомым тетым я бынунэри сэри абы ггусэ захуэсццри Куржы нэс дьккэуэри иджыри къэс абы дьыццылэц, шхынккэ Иейуэ гуггэу дехуэ, дьеккэуэллэнишуэ. Мелыгыч, 441. А тлэккэу, Куржы цытрадзэрти, Налшык къашэрт, тхыль тедзэллэри яутгытцыжыну и ужь итт. Нал къута, 240.

КУРП (2). Тэрч куйем хиубыдэ къуажэ. Ди хэкум къыгуаггэхъац районыццлэ Иэджэ, псалгэм папццлэ: ццыл даггэ къыццлэзыххэм я къалэу Мэлггэбэг, Мээдэгу районуыр, Курп район сыт жыхуэпцлэри къыдэккэуэ, ди ццыхур тлуккэ нэхъыбэ хгунуцц! Лъапсэ, 88.

КУРЫКУПСЭ (14). Ику дьдэ. Бассейным и курыкупсэм фонтан ццылкыу хэццылъхъат, псыхэуэ сурэту ццлэм и жъэм псы къыжъэдицтхыккыу. Арггэуей, 387. Атлэ къуришым и курыкупсэм уккэуэм, зыццыллэ къыццылэццлэмыжу плэрэ псы къабзэ дьдэ, абы цыцц лубыггэу пухуэмэ, усэ птхын хуэдэу? Мазэ ныккъуэ ццхуантлэ, 609. И псэлгэккэуэм ккэуэ гурьлэуэггэуэ зэрыццлэггэуэжар, нэжыр жыпцлэмэ, сэри ццлэрт сьмаджэ хъэлгэм наркоз ептыныр зэрышынаггэуэр, арицхьэккэуэ Иэмалынишэти, Варварэ Романовнэ флэфлэ-флэмыфлэми операционнэ стлэлым къызбггэдэту сэ ццлэр къыздиццлэну къэмыувмэ, сэри схуэццлэккэуэ ццылэцккэуэ, арати, сэри,

семьубзэми, нэхъ зызггэлэдэбу, сыккызыхиццлэм си гуапэу селгэуац: - Нэхъапэраци, тлэсэ, лухур зылуцым и курыкупсэм хэллэи, зы шанс заккэуэ флэккI мьхъуми, пэрылэбанлэ гурэ ккэуэгуэ. Лъапсэ, 13-14.

КУРЫТ (9). 1. (6). Ньбжъккэуэ нэхъыжымырэ нэхъыщлэмырэ яку дэт (п.п., къуэш курыт). Курыт ццлэлэм зиггэпхъашэт, Ньбжъггэубэм ар я паиэт, А курытыр шы хъумацкэуэ И чэзутти, мисс, яггаккэуэ. «Елбээдыккэуэ», 4. И къуэ нэхъыжымым лъыжыр гу ццылкыу ириггэптлэсхъэри, и къуэши курытым я ццлэнтлэм дьшэри къыдинац, къуэ курытым, пшэпэр зэрэзэхуэу, гу ццылкыу лъыжыр зэрысу и къуэши нэхъыщлэм дэж ишэри къыдинац, нэхъыщлэми и адэр и унэм цциггэлэи имьдэу, и къуэши нэхъыжымым дэж жэцым ишэжауэ нэху къэклэти, лъыжыу хъэблэм дэсир зэхуэсауэ зэккэуэшищым еггэуэ зэхэсу, Мэмэт-ццлэкуэуэр ялуццлэти, езыри зыццлэггэуэсыжри, тхъэм елгэуац: «Мьыи хуэдэу жьыккэуэ сьхъужыккэуэ, ялыхъ сумыггэпсэу!» Лъапсэ, 66-67. 2. (3). Ику ит. Унэм къытехуа бомбэр, ику дьдэм къыхуэзати, курыт подггэздыр хиудац, этажищри диггаккэуэу: унэм и къуапццлэ къэнам ижъырабггэумккэуэ цытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тлэккэуэ зы пэщирэ пццлэпцлэрэ флэккэуэ мьхъур. Нал къута, 335-336. Мэтхъэным ар флэхъэлэмэту ццлэуццлэц: - Доггэуэ, «ккэуэ курыт» флэккэуэ? Мазэ ныккъуэ ццхуантлэ, 533-534.

КУСЭУ (7). нареч. Курыжэу. Кусэу пхыроккыу мээ ццхуантлэр Нэпккэуэ и ггэуэуэр ццлэуантлэу, Бзу къэмыувьлэу есахэр А мээ лэрысэм хуоусэ, Ваггэм цыццлэу тесахэр Дяпэа мээым и ггэуэцц. Губггэуэм. «Партыр ди пашэу», 22. Совет Союзым и Ллэхуэжъ Къардэным хуэотх Шьблэ Иэджэу уэггэу ццхуантлэм Ваггэуэ цыккэуейхэр ипхъауэ, Шьхулгэуэуэр кусэу пхыроккыу, Къуанишэу ккэуэ флэуэггэуэ хэтхъауэ. Шьхулгэуэуэ. «Шум и ггэуэу», 14. Усэм хуэдггэуэу мэккэуэ арггэуэныр Бгы джабэм кусэу цытауццлэ. Мэккэуэуэ. «Дамыггэуэ», 233.

КУЛИСУМ (25). Ццыхуэзыццэщ. «Нэггэуэу» повестым хэт персонажхэм цыццлэ. Езы Кулисум жыпцлэураци – матэ ццылкыу илгэуэу хъэблэр къызэхэккэуэ, хэт хуэу лэшккэуэ къызитыну плэрэ жэлэри. Нэггэуэу, 33. Кулисум идаккэуэ: «Си лыр дунейм ехыжаккэуэ, яггэккэуэац, зэггэуэр къыккэуэккэуэжмэ, ццылхум сыт жаЛэн?»[Арац жэуапэу Ккэуэрэлгэуэ иритар]. Нэггэуэу, 35.

КУУ (22). Зи лъашцлэр жыжъэ; мьчэжжэ. Куэд дэмыккэуэ псым и кууплэ нэсац, Астемыр и куэпккэуэ нэс псым хэллэ, лъэбаккэуэ зытлэу шы ичыжыху, нэхъри куу мэхуэ. Хъуэпсэггэуэ нур, 164. Дэфэрэдж тлэккэуэ зиггэпсэхуэ, тенджызым зэ теплэггэуэри, зыри ццимылгэуэу, и ццлэ ццылкыу и ггэуэу псы луфэ нэпккэуэ лъаггэм дэклэц, пэу гурэ къыггэуэтри езыми и сабийми я цыггэуэныр зыццлэри иккэуэжыац, ццлэуццлэц, къуэзггэуэныр дэжжэуэсым саккэуэуэуэ къыккэуэуэллэ – къуэ куушхуэм дэсу къуэжэжэ ццылкыу гурэ елгэуэ, езым я къуэжэм зыккэуэккэуэ ещхъуэ, иггэуэи ккэуэжыац, цыхъыджэбдэсым и нэггэуэ ццлэуэ цытар...

Лъапсэ, 54. Абдеж дьдэм бомбэ кѳехуэхуи хуежъэри Иринэрэ Апчарэрэ кумбым инкIащ, цIыунэ сьт хуэдэхэм нэхърэ кумб куур нэхъыфIт, унэр кѳауэмэ, уцIуиубыдэнукъым. Нал къута, 280.

КУУАГЪ (2). Куууэ зэрыщыт мардэ. Арицынищи кууагъуиуащIа пэтми, яфIэмащIэт, и цхъэм пIита зэрамыцIэж и кѳуэпиллIым тхъэгъуиуиуиуи илѳу тралъхъэн хуейти. Кхъэлэгъунэ, 379.

КУУТИ (1). Унэ, псэуалъэ сьт хуэдэхэр тIу изыщIыкI блың, бжыхъ. Шэцыр и пэшым къытытти, куути блыныр пхрикѳутыкIри бжэ хилъхъащ. Нал къута, 267.

КУУУЭ (8). нареч. 1. (4). Мычэнжу. ВанIэр куууэ ямывамэ, Тенсар Iуви къыщымыкI. Уэрэдус. «Батырыбжъэ», 122. И жылэр хъунут хъарзынэу, Къищэцмэ, куууэ цIлэныгъэкIэ емьгупсысами, я унафэм, я хабзэм цIлэныгъэхуэ хэлът: гаметэкIэ зэджэ цIлэблэр къызытехъукIыр къабзэу цаггэтыну арат, зэмылгэпкэгъум я цыльхуитI зэрашалIэмэ, я лъабжъэр ягъэбьдэрт. Лъапсэ, 65. Нэхъ куууэ хэлът, лъэбэкъуэ зытIу гуэрхэр я нэм къыщIэуэнкIи хъунт, фIлэгъэнапIэ лъхъуэрэ, арицхъэкIэ эпиграфыр цалъагъум, я нэм къыщхъэрипхъуэри диссертациэм ныкѳусаныгъэ мыхъэнэ иIэу гу лъатакъым, сэри эпиграф тIлэкур тесхыжри къызыцIлэна кѳомир увылэжащ, зацитэри палъэм хуэзэу зэфIлэжIащ. Лъапсэ, 15.

КУУУЩЭ (5). Нэхъ куууэ дьдэу псым илэ цыпIлэ. Куэд дэмыкIуи псым и кууупIэм нэсащ,, Астемыр и куэпкъым нэс псым хэлът, лъэбэкъуэ зытIу шым ичыжыху, нэхъри куууэ мэхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 164. ШIлэп IэлпIакулэр псы къабзэ дьдэм нэхъ и кууупIэм дэж хилъхъэри мывэ трилъхъэжу хуежъащ, цIлэныр псым имыхъын цхъэкIэ. Лъапсэ, 30. Зэгуэр ди цIыпIэ укъыщахум, А лейр пащтыхъым фIэмыкуэдт, Абы уапищIри цIыху зэрахуэм, Жилат: «Уздэкулэм уцыкIуэд, Псым и кууупIэм ухырехуэ, Бгырысхэм я шэр къыттрехуэ!» Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 85.

КУУУЩЭУ (3). нареч. КуууIуу, егъэлеяуэ куууэ. Джэлили зыкъыбгъэдегъахуэри къыщIонакIэ: - Лло, къалэдэс, псыр куууцэу ара, хъэмэ есыкIэ умыцIэу ара? Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489. Псыкъуиыр куууцэу иратIыхми, Iубыгъуэ закъуи къыщIэмыж. Уи уэгъуи жъапщи зэхыхъащи. «Батырыбжъэ», 60.

КУУУIУЭ (4). Нэхъри нэхъ кууу. БлэгъукIэр зытелъынур нэхъ куууIуэ ирегъэщI. Кхъэлэгъунэ, 379.

КУЦИ (2). Къупщхъэм и кум илэ цIына. ШIалэ цIыкIухэр набжъэм хэщи, я цхъэр къыхаггэжри мэдыхъэшх: «пелуан зищIын и гуггэщ», «и Iэблэм куцI ирелъхъэ», жалэу. Мазэ ныкъуэ щIхъуантIэ, 506.

КУШМЭЗЫКЪУЕЙ (5). Иджырей Бахъсэн къалэ, «зи лъэрыгъыпсыр тIыгъа» хъыбарым къыхош, Зы зэман гуэр урысыдзэм Кушмэзыкъуей быдапIэ дацIыхъауэ цытати, абы цыц къэмьнэжа пэтрэ я гъунэгъу урыс къуажэм цхъэкIэ

Бахъсэн къалэ жалэрт, тхъэмахуэ къэси блыщхъэм хуэзэу бээр цызэхуэсырти, къэзыщэхуиури зыщэнури зэхуэсырт, сондэджэрхэр Налиык кыкIыурэ къакIуэрт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521. Янэ дьдэ революциэм и пэкIэ адыгэ къуажэхэм школ къыщыцызэIуахам Кушмэзыкъуей яхэтащ, школ унэ хъарзыни дацIыхъыгъат, Бахъсэн урыс къуажэм нэхъ къеггэщIауэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521.

КI

КIАГУЭ I (17). пIыф. 1. (2). Зи кIэр кIэщI (псэуцхъэ). Пэжу, аслэныр къакIуэу цилъагъум, зыцIлэзызащ, арицхъэкIэ къэрабгъэу фэ къызыпIэмэ, ауан ськъыщIу емьжэжынкIэ мэхъу жиIэри и кIэ кIагуэмкIэ бадзэ еуэ хуэдэу аслэным дэжкIэ нэгъуэзкIэ еплээкIыу тахътэм тест [къыдырыр]. Кхъухъ пхэнж, 499. - Сэракъэ кхъухъыпиц хъужыр, - жиIэри къыдырым [бажэм зыхуигъазэу] и кIэ кIагуэ тIлэкур цутхыпицIащ. Кхъухъ пхэнж, 498. 2. (3). МыкIыхъу, кIэщIу щыт. КъалэкIыхъым кIуэр зы махуэм нэсмэ, етIуанэрей махуэм кыггэзэж хабзэт, арицхъэкIэ Алий зытегузэвыхъыр нэгъуэщIт: цIымахуэи, шIалэр IэцилэныгъэщIанэи, цIлэбзэ цIлэмылѳу бэлътэ кIагуэ тIлэкур мыхъэнэнищи, джэдыгу пицымыгъэм; кепкэри хъунукъым, пылэфI пицхъэрымыгъэм, батинкIитIри цIымахуэ уаем вакъэ хъунукъым, лъэпэд хуабэ тIуанэ цIлэмылэж. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531. Ещанэу зы лы пицагуэ гуэри къахэтт, и цхъэр пауицIи, и пицэр кIагуэ ящIри траггэуэвэжащ жыпIэнэ. Нал къута, 269-270.

КIАГУЭ II (1). Бжэхуц зыдэлъ цIымахуэ шыгъын дыта кIэщI. Езыр [Шэрдан Берд] хакIуэ къарэ лъакъуэ псыгъуэ дахэм тест, военнэ кIагуэ хуабэ цыгът. Хъуэпсэгъуэ нур, 290.

КIАГЪ (1). зэрызыт. Быдэ гуэрэм щезуэкIэ ищI макъ. - ЦыкIа жыхуалэр пицIэрэ? - жиIуэ джэдкѳурт гъуабжэжыр кIыргъыурэ иджыри зыгуэр къыпищэнут, арицхъэкIэ Бабыщыкъуэр «кIагъ» жиIуэ джэд анэм и цхъэм еуIури, джэдым и цхъэр уназэу къытехуэ пэтащ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 475.

КIАГЪЭПШАГЪЭ (7). Еплэ кIэггэпшагъэ. КIаггэпшаггэр псыницIэу губгъуэм Тегъуэлъхъауэ зыцIеубыдэ, Сомыр нэхъри къэгубжъауэ Доллар бзаджэм ныхуошхыдэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 133. Зауэ ужъти цIыр гумащIу Телгэт бгы къуапэм кIаггэпшаггэр, ШыIэт цIыхуи зигу мызаггэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48. ХымкIэ уплэм, кIаггэпшаггэщI, Хым уахуныр псэм и жагъуэщI. «Тисей», 502.

КIАДЭ (2). Жыгей е бжей пхъэбгъум къыхэщIыкIа, зыгуэр иракIэу е иралъхъэу къаггэсэбэп кумбыгъэ хъурей. Шыгуэ зыцIэщIар нэхуыщым фермэм тету янэ къэушам цилъагъум, къакIуэрэ еплэмэ - шыгухур мэжей, кIадитIи мэкъукIэ цIлэуфауэ итци къыщIоци. Къалэн, 428. Къыщэжэжым, жэщI кIыфIици, ськъалъаггэункъым, жиIэри гум кхъуей кIадэрэ тхъу бошкIэ цIыкIурэ

кэригэуваиц, мэкву тлэкЛуи трилхъэжри кэуажэмкIэ кэиунэтIащ [Псэун]. Кьалэн, 428.

КIАКЪМАКЪ: \diamond **кIакъмакъ кээлэтын** (5). Псалъемакъ, хьэргъэшыргъэ кьэгъэхъеин. «КIакъмакъ кээзылэтыр бжыхьым цхъэпрыдз» жиIэу Елдар унафэ хуицIати, Iэюб епхъуэрти зауэ-банэ кээзыгъэхъейр, хьэпшыр цIыкIум епхъу, Iэ лъэныкъуэкIэ илыгъыу зы дурэи гуэрэм дидзэрт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 588. Къулым зыхуигъазэрэ ечэнджэщмэ, нэхъыфIу кэилгытэри, Бахъуэм кIакъмакъ кэимылэтыну мурад ицIащ. Нал къута, 262. **КIакъмакъ хэтын** (1). Псалъемакъым, хьэргъэшыргъэм хэтын. Къазджэрий фIэфIри анхуэдэу уытмэиц, армыхъумэ, лагъым сыт жыпIэу кIакъмакъ ухэтмэ, узыхуэмей ухуэзэнкIи мэхъу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 615.

КIАКХЪУ (2). Iэщэм (фочым, кIэрахъуэм, автоматым) и шэтеуэр зыутIыпщ Iэпэ. ТеианкIэм ит пулеметыр лъыжхэм триубыдауэ пулеметчикым кIакхъур зыIэцIигъэкIыркъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 295. ЕтIысылэри зыхуэчэм кэмынэу бзэ, кIакхъу сытхэри хилхъэжащ, езым [Лыгъур] и IэкIэ ицIурэ. Лъапсэ, 111.

\diamond **КIакхъум кIэцIу цIэтын** (1). Зыми зыри хуимыгъэгъун, тIкIийуэ шытын. БжыпIэ илыгъыныр хуабжыу фIэфIиц. КIакхъум кIэцIу цIэтиц [Инал]. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 571. **КIакхъур цIэчын** (5). КIакхъум текъуээн, Iэщэр гъуээн. Фоч лъэдакъэр и напэм кIэригъэтицэным хуэдэу ирикъуылIауэ Ботэх шыр цIыкIу зыцIэс цыхъым нэ лъэныкъуэкIэ йоплъ, фочыр тригъэтицауэ, арицхъэкIэ кIакхъур хуцIэчыркъым, шыр цIыкIур фIэгуэныхъыци. Лъапсэ, 71. ЗэтумылIэнуэм, згъэицIакъэ нахуэу, игъащIэкIэ умпысэлгъэжын узмыщIымы, - [къэрэгъулым Анчарэ зыхуигъазэу] жиIэу и нэцхъыр зэцIиукIащи, и пэм мафIэ бзий кърех, и автоматым IэпкIэ тоуIуэ кIакхъур шичын къудейуэ. Нал къута, 287. Арицхъэ зэуэни суухакъым: КIакхъу зэрыщIэсчу шыта си Iэм Уэрэд итхыни цигъэтакъым, уеблэм хуосакъыр си гум жиIэм. Си гъуэгу тыншакъым сэ игъащIэм. «Мывэ хуабэ», 62.

КIАМУНИСТ (2). 1. (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: коммунист. 1917 гъэм къэхъуа революцэм иужькIэ къэзэрагъэпэщэуэ шыта коммунистическэ партым хэт цIыху. [Хъэбибэ:] Къуэ сиIэщи - кIамунистич, пхъу сиIэщи - кIапсэмолиц. Нал къута, 225. 2. (1). *плъыф. мыхъ.* Коммунистхэм ейуэ шыг зыгуэр. [Думэсарэ:] Агрогорэдыр кIамунист жэнэту кьалгытащи, псори жэнэтым кIуэну йолэ, арицхъэкIэ псори жэнэтым пхуэишэн? Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 545.

КIАНЭ (5). Быдэ гуэрэм шыщ Iыхъэ цIыкIу. КIэртIоф тюрем нэмыщIкIэ фошыгъу кIанэ цIыкIуи кьыдэкIуэрт: зи «крушкIэ иным» - нэхъыбэIуэу, адрей «жъыныбэ» цIыкIухэм нэхъ мащIэу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 556. Мазагъуэ нэхуци, къуришыцхъэ къуапэ кIанэхэр уафэ лъащIэм IуицIу кьыхонэхукI. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 673.

ДЫЩЭ КIАНЭ (2). *Еплэ дыщэ.*

КIАПЭ I (2). *плъыф. мыхъ.* Мэл лъэпкъ гуэрхэм кIэ папщIэу кьапыкIэм кьыхэщIыкIа. Хъэжыгъэм нэмыщI мэлыбгъуэ, кIапэ дагъэ, кхъуэциным идишхъыжауэ, бжыын бла, бжыыныху Iэрамэ - сымаджэхэр зыхуей дьидэт кьышар [Бэлацэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 280.

\diamond **КIапэр цIэуицIэн** (1). Шынагъэм кьыхэкIыу зыгуэрэм зиуцэхужын, ицIам, жиIам хуцIегъуэжын. Сомым кIапэр цIуиуицIауэ Жытым кууэ йокIуэтэхыр, уафэ цхъуантIэр нэху хъужауэ Жыжъэ макIуэ гъатхэ узыхыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 137.

\square **Напэ зимылэм кIапэр ехъ** (1). *Еплэ напэ I.*

КIАПЭ II (69). Зыгуэрэм и гъунэ, кIэ, кIэху. Гъатхэ пиапэр зэхуамэ, Уафэ кIапэр цIыкIм лъолэс. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагъуэ махуэ», 316. - *Мис еплэ - Къэрэлгъашэ и пащIэ кIапэ утIэрэзар кьыхуигъэпIияц [Кулисум].* Нэгъуху, 48. Астемыр псалэ кIапэ Iэпыхуауэ цытар аргуэр уибыдыжащ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 540.

КIАПIИЭ (2). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: капля. ТкIуэпс. Акъылу, ди напэу, ди нэмысу, ди чэнджэцэгъуу, гъуэгу тэмэмым дьтэзыгъэт Нартыху и къуэу ди Къэзбэч и цIэкIэ мы бжъэм без кIапIэу дефэмэ, си гуапэу кьызоIэт, - жиIэри. Лъапсэ, 46. [Мэмэт-цIакъуэ:] Шци, фэфэт без кIапIлэу, ефэм и хьэлэли, тхъэм хуцхъуэ хуищI. Лъапсэ, 80.

КIАПСЭ (68). 1. (47). ШIэп, фэ сыт хуэдэхэм кьыхэщIыкIауэ зыгуэрхэр иризэкIуэцIапхэу, зыщIыпIэ иридэпщейуэ кьагъэсэбэп Iуданэ (псы) гъэща быдэ. КIапсэ гъуркIэ я Iэр пхауэ ПыцIылхэр яхур. «Бдэжбейщэм ипхъу», 159. Баи дакъэм фэ кIапсэ тIэкIу ицIауэ, а кIапсэр хъэжым и Iэтицэм илгъыжт, и шыр илгъри, хъэжыр псы ятIэм хэджеллауэ илгъэфырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 65. Лу кIапсэр кьызырылэцIыхъуэ елащ, арицхъэкIэ хуэIыгъакъым, кьехуэхыж пэтиц, цымыхъум езы Елдари кIэлгъыдэкIуейрти Лу абы здихырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 100. 2. (2). Ток ирикIуэу гъуцI Iуданэ псыгъуэ. Ди телефон кIапсэм езым я телефон кIапсэ кьыпащIэурэ нэмыцэр кьыткIэцIэдэIухырти, ди тхъэусыхафэ зэхахащ; тутын жыхуаIэр махуитI мэхъури тлгъэгъуакъым жаIэу. Шынахужьыкъуэ, 70. Мис абдежым радист ицIалэм Рацэ кIапсэр игъэлгъалгъуэ Астемырым ирегъащIэ ХъыбарыфIхэр яхуэпIащIэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75.

ГЪУШI КIАПСЭ (6). *Еплэ гъушI.*

КIАПСЭ КIАПЭ (13). ЦIыху гуп, Iулгъхэ кьелыхынкIэ зэпхауэ. Ахэр гуныфI зэрогъэхъу, я цхъэр зэрыишэи лъабжъэкIэ зэрылыгъыу. Iулгъхэ кьелызыхыр зыци, кьэгуээт хэтми. Абы зреджэр кIапсэ кIапэщ... КIапсэ кIапэ, 15. КIапсэ кIапэр зищIысыр бжесIэниц: Iулгъхэ птынумэ, IуэхутхъэбзэкIэ узэлгъIум заницIэу епт хъунукъым. КIапсэ кIапэ, 15. [ШIалэм Дзэшу жреIэ:] - Дэ кIапсэ кIапэ жытIэмэ, кьидгъэкIыр нэгъуэщIиц. КIапсэ кIапэ, 15.

КIАПСЭЛЭРЫГЪУ (3). КIапсэ псыгъуэ быдэ. [Хъэбибэ:] - КIапсэлэрыгъу уи цхъэ

зэрыпалгээнум уицошынэ, а класэлэрыггур сэ си лэклэ си нцэм флэслэхэжыныц. Нал кьута, 225. *Класэлэрыггур ницлэхалхэу бошклэжэ тлэклү зытетыр кышыцлаудым, класэри кызынычри зи цхэ палгэр кьехуэхьжати, цыху кызыэхуэсар зэрыгэклияц:* «Куэди, зыр цхэнылгэ тлэу яцлүркьым», - жалэу. Хуэпсэггүэ нур, 302-303.

КІАСЭМОЛІ (2). Урысыбзэ ныкьуэклэ: комсомол. Советскэ зэманым шыггүэ шыла шлалэггуалэхэм я коммунистическэ гуп (союз). [Хэзбибэ:] - Уэ укласэмолиц. Нал кьута, 225. [Хэзбибэ:] Кьуэ силэци - кламунистиц, пхуэ силэци - класэмолиц. Нал кьута, 225.

КІАСЭРЫКІУЭ (3). 1. (1). Класэм ириклэу гур. Бгым рудари кышлэсиау, Вагонеткэм изи сидау, Мывэ льяплэр жьым нэхэ цлэхэ КласэрыкІуэу йокІуэтэх. Бггэ шыр. «Партыр ди пашэу», 67. 2. (2). «Тисей» поэмэм хэт шлалэм и цлэ лейш. А машинэм исхэр лыкІуэиц: Зыр Анзору шлалэ пашэи, Кызыреджер «КласэрыкІуэиц» - Шхэклэ тету шы кьегэжэ, Ар жыг цхэклэм иту хадэр КьекІухьыфыр, игу кылгэадэм. «Тисей», 478. «КласэрыкІуэм» «Циц» и гусэу Дадэм и гур дахэ хуащлүр: «Рау, дэ доицлэр уи гупсысэр, Дыпхуэхьунуц Іуэхутхэбзацлэ, ШЦы уи флэц уэ, пионерхэм Іхуахумэнуц уилэ хьэрхэр». «Тисей», 481.

КІАПЦІЭ: \emptyset **КІАПЦІЭМ КЫНЭН** (4). Зыгүэр аужэггүауэ гум имыкІыу илгын. - Елдар и цыхуэр уи класцлэм кымынэм си Іуэхуиц иджы, - жиІлэр зыгүэри кьэнсэллэиц. Хуэпсэггүэ нур, 248. **Ер зи класцлэм итІысхээн** (2). Еплэ е І. **Узыр уи класцлэм исц** (1). Еплэ уз.

КІАРЗИНКІЭ (10). Чы, кьамыл сыт хуэдэхэм кыхэщлыкІа матэ. Бээраклүэхэри лэсу хэт джэд ихьу, хэт шатэ банкі и кларзинклэм кыицу, хэти кьэп и блгынкьым еуицлэлауэ, хэти матэ кьуаниэ и шыггэрэ и цхээр флэлэу, шьид шуи яхэту макІуэ. Мелылыч, 471. Абы цхэклэ нэ лейклэ цыхур кьеплгырт, хьэдэІусым шыици кларзинклэм изу кьратырт [Яфет]. Нэггүху, 49. Жыгжыауэм цлэту фыз кьэклэуа кьомым я кларзинклэ, матэкьуаниэ, пэгун сытхэр ираггэувыкІаиц. Нал кьута, 211.

КІАРТІЭ (2). Урысыбзэ ныкьуэклэ: карта. ШЦы шхээфэм и дамыггэ. [Долэт:] Кьэбэрдейм и мыкІартІуэ нлэрэ ар? Хуэпсэггүэ нур, 240. [Бот Долэт жрелэ:] КІэзнэшейуэ шыта Нурхэлий цхээ имылэггүарэ а клартІэр? Хуэпсэггүэ нур, 240.

КІАРТІУЗ (1). НатІэ зыІут цыхухуэ пылэ. КартІуэ цхээрыггьыу, урыс цыггын зышыггэ шилгэаггум, Лу цлэнхуэж нэтиц, арицхэклэ а урысыллүр кышыггүфІыкІыу кьеуицлэиц: - Уэра ЛукІэ зэджер? Хуэпсэггүэ нур, 200.

КІАРЦ (13). 1. (3). Жыг лэужыггүэ, джэшым хуэдэу жылэ кыпыкІуэ. ДзыхьмыцІу итици кларцыр хадэм, Кьэмысу палгэр мыггэггэн. Кларц жыг. «Ваггүэ махуэ», 367. ИтІани, кларцым сахуэмыдэу, Сэ нур кыистенсэр мэхуэ си флэц. Кларц жыг. «Ваггүэ махуэ», 367. 2. (10). пльыф. мыхь. Кларцым еин. Мусэрбий цхээхуэу жыг льябжэем деж цылгт, кларц жыгхэм яцІ Іуэлггауэм едалуэ хуэдэу. Хуэпсэггүэ нур, 294. -

«Илгыц...илгыц», «си ахьшэр», «си мылгкур», жиІлэрт Нурхэлий, кларц банэ папцлэр кыхэуэми зыхьмыцІуэ, и шыггын тлэклүр зэфІитхьми флэмыІуэхуу. Хуэпсэггүэ нур, 234. Кларц жыгхэр итхэц дзыхь ямыцІу, Гьатхэпсу блжыр кьэутхьуаиц. Кларц жыг. «Ваггүэ махуэ», 367.

КІАСЭ І (7). пльыф. 1. (4). Зи чэзур, палгэр зыгүэрхэм нэхэрэ нэхэ иужьклэ кьэс. Бжыхьэ класэт, уэлбаналэу Пишаггүэр ІувицІым теубггүат Пишэр льяхьшэт, уалэ-уалэу. «Бдэжеяцэм ипхьу», 166. - Уи ггүэуэр, си шлалэ, цхээ класэ? ШІоупцІлэр лгьжэ шыггүэр а шлалэм. Пшыхьэщхэ шу. «Шум и ггүэгу», 72. 2. (3). Ныбжьклэ нэхьыцІэ, аужь кьалгхуа. Зы морожнэц сом зи уасэр, Ар естынкэе сипхуэ нэхэ класэм, Желэ лгьми и фэ Іагуэем И жып ггүэуэ ІэкьуэлгакІуэм, Ирилгьауэ ар йожьжыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Балкэ зымыцІлэ, Ар мыл Іуэхэм я бын класэиц. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.

КІАСЭ ІІ (7). Урысыбзэ ныкьуэклэ: касса. Ахьшэхэр цахгүэмэ ящик, гьуицІым кыхэщІыкІауэ. Хэт Бот и деж вгьакІуи кьевггашэ, абы флэклэ класэр Іуыхын цыІэкьым, жиІлэрт, Елдари Іуехыф, жызиІи яхэтт. Хуэпсэггүэ нур, 235. [Астемыр Елдар йоупцІлэ:] Класэм дэлгьир кьыдихауэ нлэрэ? Хуэпсэггүэ нур, 231. Нурхэлий класэм кьыбггэдэмыкІыу абы кьыдэна ахьшэр илгытэрт. Хуэпсэггүэ нур, 228.

КІАСЭУ (1). нареч. Гүвауэ, хэклүгтауэ. - Уи лгьир кьэтхэуэсыхаиц, ницлэрэ ар? - жиІуэ Залымджэрий и псалгэр иухьртэжьым [Мэрят зыхуиггасу], - си фызыр класэу лгьхуаиц, жиІэри прошенэ кьымытам, тхьэр соггэпцІ. Хуэпсэггүэ нур, 103.

КІАЩХЬЭ: КІАЩХЬЭ ХЬУН (15). 1. (14). Дунейм и шыгыкІэхэр, цыхухэм ираггэклүэкл Іуэхухэр, цыхум епха зыгүэрхэр нэхэ махэ хьун. [Бырматылэ:] Пишаггүэр кьилэту дунейр кыфІ зыицла борэныр нэхэ класцхээ зэрыхуу, бгышхуэ дыздэклүэр кьэтлгэггүаиц. ХьэцІлэ льяплэ, 403. Зэрыггэкліир нэхэ класцхээ цыхуэу, и нэггуджэ Іувым Іэпэклэ телэбэри кьыпицаиц и макьым зриггэлэтауэ [Кодоевым]: - Нэхэ ггэцІэггүэныжыр вжеслакьым иджыри». Лгьапсэ, 89. Анчарэ и гуггүу шацІыи, литІыи, цыггэдауэр яцыггуніцэжри, я губжыр нэхэ класцхээ хьуаиц. Нал кьута, 256. 2. (1). Нэхэ чэнж хьун. Бахьсэннытсыр нэхэ класцхээ хьухукІэ залэжэри иджы псыр уэру зэрыштытам хуэдэжтэжьыи, кьызыпкІри Налишкь кьалэклэ кьыпхатхьаиц [нэмыцэхэм]. Нал кьута, 284.

МЫВЭ КІАЩХЬЭ (1). Еплэ мывэ.

КІЭ І (27). Языныкьуэ псэушхээхэм я пкьыр зэриухуэ пытыр. - Зэ фысабыри, кьыдырым федалуэ, - зи псэ кьызырыггүэтыжа Ілэхгьир кІияиц, и кІэ бэлацэ цыкІур иггэдэжгүу. Кхьухэ пхэнж, 501. [Фэуаз:] СокгүэниэкІаиц, кьысхуэггэггүу, Анка, - жысІэу шым седэхаицІуэ цыггэхихым, арэзы кьысхуэхьужауэ и цхээр иутхьыицІуэ, нэггүэцІ зыгүэр кьэхьужаиц, и нэпситІыр кьызырелггэлгьыу си Іэм кьепэиццыи хуожьэ, мэицатэ, мэпапцІлэ, и цхээр си дамэм кьытрелгьхэ, и кІэр еггэклэраггүэу, лгьэм тепыІэргьым, мэици, и макьыр

зэглүэглүэ. Анка, 382. Абдежым адакгэ хужьым и гур кызырыгыуэтыжри кьелгэтэхц лэуейми, бажэклэр иубыдаш, гуэгуишыхужьри ерыш еклуэри кыжьэхэлгэц бажэми, и пэнигыв дьдэр тричащ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 484.

♦ **Клэр исауэ** (6). 1. (5). Гуэху гуэрым шхьэрутгыпщу бгьэдыхьэн. *Итлани пицлэну цытккыым: нобэрэй цыгубзхэр диным икыным нэсащ, кьалгьауар хыфладзэжын тлэуплгынккыым, е кьалгьауар я адэ-анэм кыгьауаганэу езыхэм я клэр исауэ цыгьыхьэжи кьохгур. Льяпсэ, 43. Джэлил и псалгэр кьалэдэсым кызытеуд: - Сэ бабыц кысиуи?! Уоджэгури уэ уи клэр исауэ! Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 487. Игьацлэм зыгуэрым флэмынэм зышхыр зи дэжэ дэмьхьэ Долэт ар яхуидэнт [Мусэрэ Бэтокьүэрэ жалэр]: - Узыр фи клэпцлэм иси, бэлиэвчхэм клэдэтыр лэгуицлэтын ямыщыым, фоджэгури фэ, фи клэр исауэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 240. 2. (2). Псыницлэу клуэн. Кьыдырым и клэр исауэ ицлэхуэунурэ и занцлэр и гьуэгуу жэнут, Гуацхьэм зытетым плгэрэ кьру кьом нэуэшхуэм кьыдэтгысхьэу имьлэгьуатэмэ. Кхьухь пхэнж, 495. [Дэфэрэдж:] «А псалгэ телгьиджэр жызылэфар Мухьэмэд бегьымбарыр аращ», - жыслэу кысыцыжьэдэхум, Лэтлэфэу плгэгуым и клэр исауэ маклуэ-мэлгьей, зы кабинетым кыицлэжым, нэгьуэицл кабинетым ицлгьадэурэ хэлуцгылу ицлгьащ: «Мухьэмэд бегьымбарым и фгыцлаггэм тешигыгьа диссертацэ!» Льяпсэ, 15.*

Клэ II (13). Зыгуэр шиух. Кьанокьуэпцыр кьэгубжэуэ Нэклэ йоуэ гьуклэ лгыжьым Нытоклие, клэцлу бауэу, Шлгыгьэжэу и ныбафэр, И цейклэр тырелгьафэ. «Тисей», 506. Спектаклыр и клэм нэблэггэат, кьэхьуну я ницгыхьэпцл кьэмыклар кьыицгыгуам. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 660.

♦ **Клэ етын** (20). 1. (19). Гуэху гурэ ухын и клэм нэггэсын. *Нобэ псоми доцлэр тхьидэу Тыркухэр хышхуэм кьыкыуэ кьаклуэу, Нэм кьыфлэнэр зэцлэубыдэу, Пицащи цлэли зэдагьаклуэу, Яишэу, яцэу цыицгытари, Клэ а ешхуэм езытари. Лгэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 51. - Гуацхьэмахуэ пачати, кьыдатыжащ, - кьэпсэлгьащ Мэмэт-цлэкьуэ, «псалгэмакь мьшыуэм» клэ иритын и хыспэу, арицхьэклэ гупыр нэхьри кьызэцлэващ. Льяпсэ, 82. Дэ тыиццу зы жэнэтым наггэсыну си флэц зыицлэтын цылэжьым, - жицлэри псалгэмакь кьалэтам бабыщым клэ иритащ. Кхьухь пхэнж, 506. 2. (1). Зыгуэр укгын, и псэр хэхын. *Ти, пицаггэ кьэнэжар гьунэгьуу фызым иритыжри кьыггэгугьащ адакгэжьым клэ иритыну. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 477. Клэ игьуэтын* (2). Зыгуэр и клэм нэггэсын. *Чачэ кьибжым клэ игьуэтыну цымыгуггэм, Думэсарэ кьызырыкгуам нэхьрэ нэхь псыницлэжу кьэжэжэащ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 565. Инус и Гуэху клэ имыгуэту кьэнащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. Клэ имыцлээн* (2). Клэухыншэу шытын. Шлгымахуэр кыгьыццлэ имыцлээн, Ди бом ицлэ шитгыр мэгумэицлэ. Ньжэбэ жэщи, нэхур шыху. «Шхьэлыкьуэ», 384. Езыми [Дисэ] и ицхьэр иужэгуауэ, «зэ мьгьуи сылацэрэт, мьбы хуэдэу*

сыкьганэ нэхьрэ», жицлэу Алыхьым йолгьэлу, дунейклэ клэ зымылэ хьэзабыр ахьэрэт хьэзабым кьыпищэну. Гуцлэгьу, 423. Шлгымахуэр кыгьыццлэ имыцлээн, Ди бом ицлэ шитгыр мэгумэицлэ. Ньжэбэ жэщи, нэхур шыху. «Шхьэлыкьуэ», 384. **Клэ илэн** (3). Зыгуэр ухын. *Сытым и деж мь дунейкьутэжым клэ ицлэну, зэ цыггэтацэрэт, жицлэу арат Думэсарэ зыицлэхуэпсыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 281. Хьэицлэм и тхьэусыгьафэм клэ илэу кьыицлэжынтэжым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 622-623. Клэ илэжьым* (2). *Еплэ клэ имыцлээн. Пицлэнтлэм кьыдыхьэм клэ илэжьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 582. Абы хуэдэ псалгэмакьым клэ илэжьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 517. Клэи пэи илэжьым* (1). Куэд хьу, бжыггэ зымылэм шхьэклэ жалэ. - *Сыту куэдыци хьурэ, ярэби - жицлэу Даниэети еггэцлагьуэ, клэи пэи илэжьым [парадым хэтхэм]. Шынэхужьыкьуэ, 39. [И] клэ кьыхуэн* (1). Псоми иужь кьинэн. [Нахьуэ:] *Адрей кьуажем япэ димыцмэ, я клэ дьыкьыхуэнкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 656. [И] клэм* (2). Псори зыфлэкла, иуха нэужь, иужьклэ. [Алыджыкьуэ:] *Си лгэпгэпкьыр кьыздэмьбзми, си ицхьэр флэлэу уэрам маицлэ сьдэта - и клэм сыгьуащэри, сыкьгэуэпцащ. Мельгыч, 437. Думэсарэ и клэм урысыбзэ зыкьыицлэри Астемыр дежклэ зы псалгэ идзай: - «Дэсудани, Кьасболэт», - жицлэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 522. [И] клэм нэггэсын (нэсын)* (4). Зыгуэр ухын. [Дэфэрэдж:] *Хьыдэжэзыр кьылыклафлэу кьелами, ухуэдэлэрыгь хьунутэжым, жэщи махуи уи нэлэ теггэтын хуейти, си билетыр завхозым есащ, ихьу яритыжыну, Гуэхур и клэм нэзыггэсу сьжэжэмэ, пицлэну цытккыым кьэхьунур. Льяпсэ, 21. Ггэмахуэку мазэм и клэ нэсауэ, зэгуэрым, пицапэр зэхэуа кьудейуэ, Исхьэкь кьыицлэлащ, жылэр зэхуишэсын папцлэ гьуоуэ джэну. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 625. [И] нэм кьыицлэцлэдауэ и клэм нэс* (3). *Еплэ пэ. Долэт гуэципхэмклэ кьэуэри, зымы зыкьырымгьащлэу, репетицэм и нэм кьыицлэцлэдауэ и клэм нэс еплгьащ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 639. [Дэфэрэдж:] - Нтлэ уезггэдэлуэни, тлэсэ, тлэклэу укьгэбэдзэуэжа нэужь, и нэм кьыицлэцлэдауэ и клэм нэс бжеслэни, - жыслэу сымаджэр кьыицлэцлэцлэггэуэ гурэ хэмьлгьуу кьэзггэгугьакьым. Льяпсэ, 28. [И] клэри и пэри* (7). 1. (5). Гуэхур зэрыщытыр. [Дэфэрэдж:] *Аращ ди зэхуищытыклэм и клэри и пэри, дьызэзгьыркьым жьыпцлэ хьунукьым, дьызэжэгуэгууи цытккыым. Льяпсэ, 9. [Кьазыхьуэм:] Зыкьгом дэклауэ фи ицлэналгэ утишэжыници парашютиклэ елгы фи цыгьур кьызырытхуищытыр зэггэицлэ, жалэу кьыицлэжэицлэ, сьгупсыри сьхуэишэчакьым ськьэмькьуэжын - арат жицлэм и клэри и пэри. Шынэхужьыкьуэ, 71. [Астемыр Кьаздэжэри жрелэ:] И пэри и клэри а зэрыплгэгуи. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 569. 2. (3). Мьхьэнэншэу шытын. Плакьуэлэишу арат и пэри и клэри. Нал кьута, 267. [Хьэбибэ Чокэ ицхьэклэ жэлэ:] Аракьэ и пэри и клэри! Алыхь, кьэбгьуэтам! Шынэхужьыкьуэ, 24. [И] клэри и пэри имыцлэу* (1). Гуэхум цымыгьуазэу, зыри химыщыкыуэ. Езыми [Иринэ] псалгэм и

пэри и кЛэри имыцлэу кыыхулауц: - Нанэ, Албиян уЛэгээ хэуауэ госпиталым ицлэтыц... Нал кьута, 225.

□ **Псалгэм и нэр умыцлэмэ, и кЛэр ницЛэркыым** (1). **Еплг псалгэ. Псалгэм и цхьэр умыцлэмэ, и кЛэр ницЛэркыым** (1). **Еплг псалгэ.**

КІЭ III (2). Цыхубз цыгьын, бгым и цлагымакІэ шыІэ Ыхьэм фІалгьхьэу. Гупсысэ хьэлгэр гум кыихьэм, Пыцыхьэцхьэм нысэм хуэпІауцлэу Фызыжыыр макІуэ, кЛэр хицІуэ. «Адэ», 131. Дадий и нитІым нэпс ицІэу, ЖиІэн зы псалгэ лъэмыкІуэ, КІэ кьуауцлэр цыІугум ицлгэфу, Чэф иІэ хуэдэ, и ицІалэм НыхуеуцІыр ІэпІлэ ар гьуэ. «Адэ», 132.

◇ **КІэрбжыхьымдэхужын** (1). КІэтын, гугьапІэ гуэри кыыхуэмынэу. Бэлиэвычымы кЛэр бжыхьым дахужаиц, тІасэ, жиІэрти Данизэт абыкІэ кьыицІидзэрти, и псалгэр зэпишу и тхьэусыахфэр кьуублэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. **КІэкІэ зехьэн** (1). Псори зехуэн, зегьэкІуэн, зэхэхуэн шІын. Школ псор кІэкІэ зезыхьэу хэт яхэтэр жыпІэмэ, Аслъэныкьуэ. Шынаухужыкьуэ, 21. **КІэ лалэ** (1). Хуэмыху. Арат адрей физ бостей кІэ лалэри зыхуейр. Хьуэпсэгьуэ нур, 312.

КІЭБГЬУ: ◇ **КІэбгьуэ зыцІын** (19). ГьэпщкІуауэ, цэхуу, зымы зыкьыримыгьащІуэ, зымы жырымыІуэ шІэкІыжын, шІэкІуэсыкІыжын. Мис арыххэу цауэ гуащІэм Джатэр дьыгум треиашІэ, Шхьиблым шыици зы полгэтри А иныжымы игу кьыльэту КІэбгьуэ зыцІуэ ныцІокІыжыр, ШІыр ирелэ лъы кьыныжым. «Елбэздыкьуэ», 6. Хьэрий-курый хьуат дунейр ротмистрым кІэбгьуэ зыцІуэ дэкІыжын хуей хьуаиц, сейфым дэлэри зэрыдэлгьу кьыганэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 237.

КІЭБДЗ (10). 1. (9). Псэуцхьэхэм я пхэ лъакьуэ. Шыр кІэбдзкІэ уври, бгьукІэ зыцІидзу цылгэм, Астемыр зыхуэмыІыгьыу кьехуэхьунут, арицхьэкІэ шым и пцэм ІитІкІэ зришэкІри, зэкІэ кьызэтенаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 163. [Цыхухэм хакІуэм и гугьу яцІырт:] - И кІэбдзитІым еплъыт - цыхь кІэбдзым хуэдэиц. Нал кьута, 265. Бэлацэ хьыбар гуэр жиІат, нысацІэр Іуэм жэмьши кІуауэ, шкІэм цызэгугьыгьэным, и кІэбдз лъакьуитІыр кьуубыду ар бжыхьым цхьэпридзауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 279. 2. (1). Куэ; цІыхум и лъакьуэм шыщ Ыхьэ шхужымы кьышыщІэдзауэ лъэгуажьэм нэс. Шыггэ иІэц Рахьым иджы кьакІуэм, Саримэ кьыицхьэцыхьын иІэщи, и кІэбдзыр хуэпаудын уи гугьэкьэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 140.

КІЭВКІЭВАДЗЭ (2). ЦыхухьуцІэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романымы и персонажхэм ящыщ зыщ, Туземнэ дивизэм и унафэщІц. Кьалэм хьыбару цызекІуэрт Туземнэ дивизэм и начальник сонэ джыназ КІэвкІэвадзэр кьэбэрдей полъкум и командир Воронцов-Даиков жыхуаІу пацтыхь ныкьуэм и кьуэр и гьусэу, нобэ-пцэдей кьэсыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Кьэбэрдей полъкур зезыиэ граф Воронцов-Даиковри пцэдей кьос дивизэм и дзэпц джыназ КІэвкІэвадзэ и гьусэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 121.

КІЭГЭПШАГЬЭ (9). 1. (1). Пшагьуэ, псылагь куэду зэрыхэтым кыыхэкІкІэ узыкІуэцІрымыпгыф хьэуа. Пыцыхьэцхьэ

пианэр зэхэуати, махуэ хуабэм и ужкІэ цыІыІэтыІэ хьуауэ псыхьуитІу псы тІэкІу-тІэкІу зэдэтым кІэгэпшагьэ кьыдыхьэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 82. 2. (6). пльыф. мыхь. Пшагьуэ кьытрихуауэ, уфауэ шытын. Дунейр кІэгэпшагьэ кьудей мыхьуу, уафэ лъауцлэр зэцІуфІыцІа зэпыту, уафэхьуэпскІыр жэцкІу махуэкІу кьыхэлгэтыкІмэ, дунейр зэІыхьэнуиц жыпІэу укьыхигьэцтыкІыу шытаиц. Зи лъэрыгыпс тІыгьа, 518. Дунейр кІэгэпшагьэ цхьэкІэ, нэмыцэ кьухьлгэатэхэр нэхэ кьэлгэтерей хьуаиц. Нал кьута, 275. Пцэдджыжыыр кІэгэпшагьэрт. Нал кьута, 278. 3. (2). пльыф. мыхь. Зыгуэр утхьуауэ, зэхэмыщІыкІыгьуэу, хьарпшэру шытын. [Пыжыым и гьусэхэм жрелэ:] Блэгьум кьэгэпшагьуэ. Кьаици дьыгэм хуэгэзэрт. Плгэгуэрэ лъы ицІэтыр?... Пэжиц. КІэгэпшагьэц. Хьуэпсэгьуэ нур, 59. И цхьэр уназэрт, дунейр кІэгэпшагьэу фІэкІа имылгэгуэ пэтми, Іузиэ гу лъитэрт зыгуэрхэр унэм кьыицІыхьауэ зэрыицІэтми, зэхэхэ кьудейуэ псалгэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 74.

КІЭГЬУАСЭ (2). Зыгуэр щискІэ Іугьуэм кыыхэкІыу зыгуэрым кЛэришІэ кІагьуэ. НанІэзыпІэм мафІэр кьыдрихуейри кІэгьуасэм иуа бгьэным хидзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 207. Астемыр мыдрисэр хьыфІидзэу Думэсарэ кьыишэу и хэку кьэкІуэжыну цыхуежьэм, хьыдгьэбзым и дэлгьухэр кьыхуилгэиц: - Уи уэнжакь кІэгьуасэ ирицІэркьым, уи физ кІуэда уэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 159-160.

КІЭДЕТ (11). Революцэ нэужымы шыІа конституционно-демократическэ партымы хэта цыху. Гуэдзым цхьэмыж кьыицІу цыхуежьэм, гузэвэгьуэишхуэ цыхуым кьалгысри, фоч зІлам и фочыр, сэишхуэ зІлам и сэишхуэр, и кьамэ, нэгьуэцІ Іэцэ-фаицэ шыІэми - цхьэж игьуэтыр кьыицэри, гьэрэ цІырэ зэрызэхкІым еицху, зэхэкІри - хэт бэлиэвычы ежэжаиц, хэти кІэдет хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 268. А тІум [Лурэ Темботрэ] я гугьэрт Астемыр бэлиэвычы шыІэм я нэхьыицхьэу, зауэм шыІухьэкІэ кІэдету шыІэр зэберыжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 261. Бэлиэвычыр кьэсмэ, нып пльыжь кьыфІадзэ, шэрихьэтыдзэм хуэзэм - нып удзыфэ, кІэдэтым бжыпэр яІэцІыхьэмэ - пацтыхь нытыр хьэзыриц. Хьуэпсэгьуэ нур, 250.

КІЭДЫКЬУАКЬУЭ (2). 1941-1945 гьэхэм ди шыпІэм щекІуэкІа зауэм шыгьуэ нэмыцэ кьухьлгэатэхэм цхьэкІэ жалэу шыта псалгэ. Я насыпти, махуэри кІэгэпшагьэц, нэмыцэ кьухьлгэатэ «кІэдыкьуакьуэм» кьэлгэртэн дзыхь ицІыркьым. Нал кьута, 298. Чопракь ауз нэмыцэ кьыицхьэцыхьауэ кьеуфэрэзыхь. Нал кьута, 294.

КІЭЗЕТ (2). Урысыбзэ ныкьуэкІэ: газет. ХьыбарыщІэхэр, политическэ, литературнэ нэгьуэцІ тхыгьэ гьэщІэгьуэнхэр зэрыту палгэ пыухькІа и зэхуакуэрэ кьыдагьэкІ тхылымпІэ напэшхуэ. Исхьэкьэ уэрэдрэ усэкІэ псоми ятекІуаиц, и сурэтри кІэзэтым кьытрадзэри саугьэти кьратауэ кьаутыицыжаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 507. [Іэдэм Исхьэкьэ жрелэ:] Уи пацІэ-жьакІэр шакьэкІэ зэхэцІлауэ кІэзэтым укьытрадзэнт. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 508.

КІЭЗНЭШЕЙ (18). Урысыбзэ ныкбүэкІэ: казначей. ІуэхуцІапІэ гуэрым, обществэм, организацэм бгъэдэль ахъшэхэмрэ хъугбүэфІыгбүэхэмрэ зыхүмэ цІыху. *Старшинэр цІэкІыжынунт, ауэ кІэзнэшейм ахъшэр иригбэбжу сейфым дригбэлъхъэну абы нэлъэрт, арицхъэкІэ жейр кытекІуауэ гбуэу кыритыртэкбым, куэдЫуэ ефауэ кыщІэкІыннти квецхъэукбүэхъырт, и нэ цІынэжъри кыпыхуауэ. Хъуэпсэгбүэ нур, 229. [Старшинэм:] Нобэ хэтх кІэзнэшейм мо гбуэцІ ашык кэатишар и ІэмыцІэ итлэхъэнуц. Хъуэпсэгбүэ нур, 214. А злуцІэм цымыІам и фІэц хъунтэкбым Нурхъэлий кІэзнэшейуэ хахащ, жалатэм. Хъуэпсэгбүэ нур, 214.*

КІЭЗОНЭ (6). 1. (2). Къэрал. ЕджапІэ, сьмаджэщ, кбулыкбүуцІапІэ, завод сыт хуэдэхэр псори къэралым ейци, къэралым и нэІи кбатетти, зыхуэныкбүэмкІэ кІэзонэр къадоІэныкбүэ. Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 657. [Астемыр:] Ярэби, унэ блыныр Іисраф мэхбу, жиІэу кІэзонэм гу лыитэну Іэмал зымыІэи. Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 657. 2. (4). плъыф. мыхъ. ЦІыху шхъэхуэм ябгъэдэмылбу, къэралым ей. Ауэ цыхъум, кІэзонэ ахъшэр зи ІэмыцІэ илг комиссарым емьджэу хъунт. Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 562. Аргуэру зыгуэр кыткІэцІэтхыкыныц кІэзонэшыр Инал и фызышэм хэкІуэдащ, жалэници. Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 583. КІэзнэшейр зэрйделэр ялбагбумэ, кІэзонэ ахъшэр здэкІуар къахуэгуэуэтынкбым, жиІэрт [Астемыр]. Хъуэпсэгбүэ нур, 235.

КІЭЗЫЗЫН (мэкІэзыз) лъэмыІ. (38). Шынагбүэ, шІыІагъэ, губжъ сыт хуэдэхэм кыхэкІыу ІэпкІэпкыыр сысын, кІэкуэкуэн. Къалэм и тетыр унэм кыщІэпкыым шынэу цІэси, мэкІэзыри. ХъэщІэ лъапІэ, 405. Е Днепр гбүсэ дыщызэхуэхъри, Зы лэпс шынакбър тІум кытлгысу, Зы кумб дыздису дыздэицхуэ, ШІымахуэ уаем дыкІэзыу. Сэлэт лъэужъ. «Мывэ хуабэ», 129-130. Ирине, къэгүзэващи, мэкІэзыз. Нал кбута, 287.

КІЭЗЯТ (7). Урысыбзэ ныкбүэкІэ: газета. Еплъ кІэзет. «Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ» романым хэт лыжыкхэм (Іэдэм, Исхъэкъ сымэ) газетым шхъэкІэ жалэ. [Іэдэм Мусэ жреІэ:] Аргуэру кІэзятым сыкыттехуэни, «Іэдэм Инал и унафэм едаІуэркбым» - жалэници. Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 634. [Исхъэкъ Лу йоупцІ:] - А, лэун, блын кІэзяти цыІэ? Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 635. [Исхъэкъ Лу жреІэ:] Ар ауэ кІэзят сытми? Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 635.

КІЭКУЭКУЭН (мэкІэкуэкуэ) лъэмыІ. (2). Шынэн; къэщтэныгбэм, пІыщІэным, шІыІэм кыхэкІыу Іейуэ кІэзызын. Нурхъэлий пІыщІауэ мэкІэкуэкуэ, и жъэпкыыр цІоуэ, ажэ жъакІэм псыр кытыжу. Хъуэпсэгбүэ нур, 53. Елдар злуцІэр зэркІуэкІыу, гуэщым нэси, бжэр икбүэтэри, кІэкуэкуэу дурэшим дэс Нурхъэлий кыдишу тешанкІэм иригбэтІысхъэху, жылэр кызырЫІэтиц. Хъуэпсэгбүэ нур, 256.

КІЭКБҮАГЪ (1). Шыгбын гуэрым и кІэм и кбуагъ. [Думэсарэ Астемыррэ Лурэ яжреІэ:] Тобэ

ирехбу, Елдар ар имыугбэмэ, Жыраслээн и фызым и кІэ кбуагъ зыкбүуцІэпкІуэнут? Мазэ ныкбүэ шхуэантІэ, 517-518.

КІЭКБҮЗ (3). 1. (1). Пасэрей адыгэ сабий джэгукІэ «Хъуэпсэгбүэ нур» романым хэтыр. Абы [Лу] кІэкбүз джэгуныр фІыуэ илбагбурти езым ицІа баш шэрыуэмрэ зи кІапитІыр Іэжъэпэм ецхъу пыупсыкІа кІэкбүзымрэ дэнэ кІуэми здихъырт. Хъуэпсэгбүэ нур, 283. 2. (2). Зи кІапитІыр Іэжъэпэм ецхъу пыупсыкІауэ шыту баш кІэкбүз джэгуным кыщагбэсэбэпу. Лу и ныбжэгуэхэм яхэтт кбуацэ шыгбюу, кІэкбүзыр кбүлэн и гуэгуэ. Хъуэпсэгбүэ нур, 283.

КІЭЛОШ (2). Хъэфэм кыхэкІыкІа вакъэ, бзатхъэ къатыр. Абыхэм [нэхъ бейхэм, нэхъ зызыгбүэркхэм] ящыц зыбжанэм шырыкбу ялгыгът, гъэмахуэ хуабэм ицхъэкІэ къамыгбэанэу кІэлош телгыжу, зэрыбейр, зыхуей зэрагбүэтыр абыкІэ къагбэлбагбүэу. Хъуэпсэгбүэ нур, 84. Пэжыр кІэлошым ецхъыц: цІэзмэ - зыбохъэ, жьы хъуамэ - хыфІыбодзэж. Лъапсэ, 98.

КІЭЛЫНДОР (11). Унэм хэт пэшхэр зпызыщІэ шІыхъэпІэ; пырхбуэ. ЕтІуанэ этажым дэкІуейри Ирине кІэлындор кІыху алэрыбгбу зэрымылгыжым ирикІуэрэ, бжэм тет номерым йоплг. Нал кбута, 238. Кбуагбэбгбум псым и гбунэгбүу мэжджыт тІэкІуи дэтт, чы-бжэгбу унэм и кІыхъагбър и кІыхъагбюу, кІэлындор Іуту, бгъэни телгъ, цхъэгуэбужэхэм цІыхуу ла Іупхуэу яІулгъ. Лъапсэ, 57. Аннэ Павловнэ узыхуей илэпкыыр кыгбэхъэзырац, иджы аргуэру анализ зэ едгбэцІыници, Іуэхум и ужъ дихъэниц цыжытІэ дьидэм кІэлындорымкІэ кбүлукІыу Іуэлгбуэ зэхэтхащ. Лъапсэ, 16.

КІЭЛГБЭФ (1). плъыф. Хуэмыху, цІыху зэщІэмыкбүа, зыкІэлгымыплгыж. А фызыжъ кІэлгбэфыр пицІантІэм кыдихъэу, и дамэр гуэлэлу бгъэжъ гуэр кыдэтицхъэу Лу кыфІэцІырт, сыту жьпІэмэ я нэхъ хуабэ хъуами Чачэ и цы ІэлгбэцІ иныжбър зытрихыртэкбым. Хъуэпсэгбүэ нур, 271.

КІЭЛГБЭЖБЭН (кІэлгбэжъэ) лъэмыІ. (2). Зыгуэрым и ужъ итуежъэн, кІэлгыкІуэн. Къэвганэ жэмьжъ закбуэр, - Думэсарэ гбюуэ якІэлгбэжъащ [Аралтымрэ и гбүсэхэмрэ]. Хъуэпсэгбүэ нур, 290. - Зэ умыпІащІэт, тхъэмадэ, - жиІэри военнэр кыкІэлгбэжъащ [Бекбан]. Нал кбута, 269.

КІЭЛГБЫГБЭЖЭН (кІэлгбэгажэ) лъэІ. (1). Зыгуэрым и ужъ иту зыгуэр гъэжэн. Зэхуымыхамэ, уи хъэр умыгбэбанэ, е шІалэ цІыкІу кІэлгыгажэ гбуоми, егбэдаІуэ. Хъуэпсэгбүэ нур, 83.

КІЭЛГБЫГБЭКІУЭН (кІэлгбэгакІуэ) лъэІ. (9). 1. (7). Зыгуэрым и ужъ иту зыгуэр гбэкІуэн. [Бажэм:] Иджытсту зыгуэр кІэлгыгбэакІуи, кІэцІэвгбэдэІухъ: гбумэтІымзурэ гбуэгуэ здытетым кхъухъ и цІыкІэр кбіву мэкІуэж [цыжъбанэр]. Кхъухъ пхэнж, 506. Къэрэшей кбүщхъэри зы бжъыхъэ жэц закбуэм, цыІаи-цымыІаи жыхуаІэм хуэдэу, хэкум ираиши, итІанэ, цІымахуэ цІыІэу, иэшэи-мышкынышыр абы кІэлгбэгакІуащ. Лъапсэ, 84. Шэрданхэ нэхъ шыфІ дьидэу яІэри лъэныкбүэегбэз ицІри Жыраслээн унэмрэ иэшымрэ мафІэ

ицИидзэжаиц, «ар яггэункЫфыу и ужь итурэ пхээр ныскИэлъгаггэКлуэнкЫым», жиЛэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 256. 2. (2). Зыгуэр укЫн, мыпсэуж гүэрым зыгуэр иужь гьэКлуэн. [БырмамытI мэрым жрелэ:] Дакьикгэ пицкИутху пIалэу узот: кьызэхуэсрэ – уи насыпи, кьызэхуэмысрэ – уи фызыр уи нэКIэ пльаггэуу ГуспIэници, уэри абы укIэлъызггэКлуэници. ХьэщIэ льяпIэ, 406. [Псэун Гурарэ жрелэ:] Уи Сталинри си Гитлерри соггэпицI, «паицIэ бзиитлэ» ицIалэхьэжам укIэлъызмыггаклуэм. Кьалэн, 436.

КIЭЛЪЫДЭКИУЕИН (кIэлъыдоклуей) льямыI. (2). Зыгуэрим и ужь иту зыщIыпIэ дэКлуеин. Саримэ щашам Тинэ хьыдэжэбз цыкИу дьидэт, ицIалэ цыкИухэр зэгуиггэпрэ ирахужьэмэ, жыгым джэдум еицхуэ дэжеинти, кIэлъыдэКлуейIамэ, зы жыгым кьемыкхуэ адрей зридзырти кьахуэмубыду ежьэжырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 662. Лу КIапсэр кьызырэIэцихьэу еIаиц, арицхьэКIэ хуэлэыггакьым, кьэхуэжык пэтаиц, ицымыкхуэм езы Елдари кIэлъыдэКлуейрти Лу абы дихьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 100.

КIЭЛЪЫДЖЭН (кIэлъоджэ) льямыI. (4). ГукИыжым, ппэлэщIэ хьум еджэн. Иринэ якIэлъыдэжэ ицхьэКIэ кьамыгганэу, цыкИу кьомым, джабэм кIэрылэдауэ, кьажыхь. Щынехужьыкьуэ, 63. Сэлэт комитетым саицыиц жызыла сэлэтыр абы [ицIэкIыжхэм] якIэлъыплгэу якIэлъыдэжаиц: - Зэпыту фыкИуэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 175.

КIЭЛЪЫЖЭН (кIэлъожэ) льямыI. (17). Зыгуэрим иужь иту жэн. Гунэуэси, и сабий быныр и гьусэу, нэхьыжэ дьидэр япэ иту, нэхьыицIэ цыкИур джалэм кьэтэдэжыжурэ якIэлъыжэу, мафIэм ис унэмкIэ мажэ. ГүцIэгьуэ, 423. ЩхьэщукIуришкИыу, хьуышишэу, Шхьыдэу толкьгунуи мэятэр, Зым зыр хуэпIаицIэу кIэлъыжэу Гуфэм йоуалIэр, мэщатэр. Толкьбун. «Бгы льяпэхэм деж», 111. Кьуришис уэрым сыкьыдэжэ, Кьызитынуур игу пымыкI. Ноби кьэси сыкIэлъожэ, ЛьящIыхьэни зи слэмыкI. ЩхьытI зыфIэгту йащхьэмахуэ. «Мьывэ хуабэ», 147.

КIЭЛЪЫКИУИИН (кIэлъокIий) льямыI. (1). Зыгуэрим иужь иту е кIэлъыкИуэу кIиин. ЩIалэмрэ фызыжьымерэ ицыкИуыжым, Залымдэжэрий якIэлъыкИуици. Хьуэпсэгьуэ нур, 105.

КIЭЛЪЫКИУЭ (5). пльыф. мыкхь. Зыгуэрим иужькIэ кьаклуэ, зыгуэрим иужь иту. Шамум кIэлъыкИуэ ицIалэри фIыцIэиц, пьаггэуэуафIэиц, нэжэгуэжэиц, псэлэрейиц жумыIэмэ, дэбгун ицыIэкьым. ХьэщIэ льяпIэ, 401. Дэфэрэдэж ежьэжыну ицыхуэжэем, мэлыхуэ цыкИум и Iэ сэмэгум Iэнхуэамбэшхуэм кIэлъыкИуэм и ныкьуэ фIэКI зэрыпымытыжым гу льятаиц, арицхьэКIэ Iэнхуэамбэр сытым пиупица? Льяпсэ, 56. Нэхьыжыыр Дэфэрэдэж еицхьыркьабзэу лыубыдым яубыдри Мысыр ицыпсэууэ жаIэ, дзэм хэту. Абы кIэлъыкИуэри Тыркум ицыIэиц дзэм хэту. Льяпсэ, 33.

КIЭЛЪЫКИУЭЖЫН (кIэлъокИуэж) льямыI. (3). Зыгуэрим иужь иту кИуэжын. Зауэм кIуа ицхьэггэуэми, Уаредэ, Уи кьуэр кIэлъокИуэжри, Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар. «Щхьэлъыкьуэ», 392.

□ **ЩIалэ гьакИуи кIэлъыкИуэж** (2). Еплэ щIалэ I.

КIЭЛЪЫКИУЭН (кIэлъокИуэ) льямыI. (38).

1. (19). Зыгуэрим иужь иту кИуэн. Хьэблэм джэдкьаз зыггэхуэу фызу дэсыр кьаклуэурэ адакьэ хужьыр зэраггэицIэггэунур ямыицIэу йоплэ, дэнэКIэ кИуэми иужь иту кIэлъокИуэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 488-489. Зым зыр кIэлъыкИуэу, кьру хабзэу, Пиэм хэту ицIыгур зэпапльыкхь, Жыласэ ицIыкIэу, бийм хуаггэзуу Шэ пльыжэ Iэрамэр кьырапхьых [самолетхэм]. ЗэкьуэшитI. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 17. Хьэр бзэхуэуэ, зейр кIэлъыкИуэм – Хьэм и кьупицхьэм ныхуэзаиц. Хьэ щыкIа. «Дамыггэ», 121. 2. (1). Зыгуэрим иужь итын, кьыкIэлъыкИухьын. Езы Инали маицIэрэ якIэлъыкИуа [Бурунытсыр ГузыицIэхэм]: сыт фыхуей, сыт фыхуэныкьуэ, жиIэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 520. 3. (11). Зыгуэрим деж кИуэн и хабзэу. Дэфэрэдэж куэдым кьызэрацIыхури, куэд кьыкIэлъыкИуэу зэрыщытри зымыицIэ ицыIэт – итIани тырку паицтыкхь ныкьуэу псы Гуфэм Гусыр фыз Iээм кьыкIэлъыкИуэну хэт и гуггэнт. Льяпсэ, 120. [Федот:] Сэ си кИыциым Iэдэжэ ноклуэ, Уеблэм ицыри кьыскIэлъокИуэ. «Тисей», 504. ЦыкИуици зэм льяс зыщIами, ицыхуейм деж зриггэицIекИуу уанэгуэм ису хуейм я бляггэхэм якIэлъыкИуэници, уеблэмэ шызакьуэу кьызэриггэуэту я унэуаицэр и дьыцим ишэжыници. Нэгьуху, 21. 4. (6). Нэчыкхь зыхуимыIэ ицыхубзыр зешэн. Пэжрэ ицIырэ хэт ицIэрэ, иджыри жаIэрт Мэсхуэу Мусэ и фыз Мэрям кIэлъыкИуэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 632. СыицIасэлкьым Сызэиштеуаклуэу, кьысакIэлъыкИуэу Сыжэиц ицысаклуэу, Си ицIаклуэ кIапэм Гуаицэ тезггэсу Схуэдэр есакьым. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 423.

КIЭЛЪЫКИУЭТЭН (кIэлъокИуэтэ) льямыI. (2). Зыгуэр еггэжээн, еггэжэжын. Уэришэрыныр ицымыкхуэм, Сэид тэдэжыжаиц, дьуэр ицэдэи пхуэстхьыници, жиЛэри Инус абы кIэлъыкИуэтэну тэдэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. ХьэицIэр зи хьэицIэу Кьаздэжэрии ЯкIэлъыкИуэтэу кIэлъыицIокI. Кьаздэжэрий. «Вагьуэ махуэ», 12.

КIЭЛЪЫПЛЪЫН (кIэлъопль) льямыI. (69). 1. (15). Зыгуэрим иужьымкIэ пльэ, иужь иплгээн. Шу ицIэнхуэужати кIэлъыплгэу Тхьэлухуд ябгэр мэицхьыдэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 418-419. Седжэну жыжэ сыицаггэаклуэм, А махуэр ноби сэ соицIэж, Си анэр гьыуэ ныздэКлуэтэрт, «Уэдэжэ и унэ кьэггэзэжэ», Арат жиЛэфыр кьыскIэлъыплгэу. УцIыкИуу уи гум ибубыдэр. «Вагьуэ махуэ», 83. Марфэ куэдэри пьыггIыкИуу И Iэр ицIу кIэлъыплгэиц, Хуэубыдыни илъямыкИуу Нэнсхэр нэКIум тез кьэхуэуаиц. «Бдзэжыеацэм ипхуэ», 165. 2. (13). Зыгуэрим фIэггэицIэггэуэну еплгын. Мо мазэ дьидэм кIэлъыплгэит, И бпынкэ хужьыбзэр кьыицIоиц. Гьуэгьуакьэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 18. Нэху куэдэри якIэлъыплгэиц кьызыхэКIа льяткьым, ираггэбляггэуэрэ Iэдэжэ и дежи ицыIаиц. Кхьэлэггэунэ, 375. Джэдкьазми шхэн яухати, адакьэм ицIэм кIэлъопь: Уа-а-а, Джэлил уафэм долгэтей, - жаIэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 492. 3. (14). Зыгуэрим гьэхуэуэ еплгын фIы и гу хуимылы. [БырмамытI:] Модрей

тласхээцлэхүү кээзыкүхэхэри кыткЛэлъоплэ, дэри тцлэнур тцлэркыи: хэуржыным илэ ди лэцэхэр кытхуу дыкбалгагүмэ, тлэу емыплэу даукүнууц, кыидмыхми, ди махгышэр кыызэралгагүу вертолетыр кыемытлэсэхыну лэмал илэккыи. Хыэцлэ лпапэ, 401. А лэххэнэм Мысыр кээралым пацтыхуу тетыр Мустафэт, и ныбжыыр хэклүэта пэтми, зиггэткүйт, фыкЛэ кыпыпхын цымылэу, и фызыр цлалэти, дзыхь цллагауэ хуимыцлүу кЛэлгыплэт. Лпапсэ, 100. Имыхабзэу псыницлациуэ кыггээзжаци, зыгуэр цыцыЛэц жери пэгуныр илыгыуу лыжыым кЛэлъоплэ [Жангулэз]. Кпапсэ кпапэ, 17. 4. (26). Зыгуэрэм кьалэн хуэцлын, зыгуэр зехьэн. Мес Казбеки цыгыц үэс цлаклүэ, И аузхэм цоблэ дыггэр, Фыгыуэ лэджем я хуемакүэц Бермамыту фыи цыгыгүуыр, ЯкЛэлъоплгыр лэцу дэгэхуи, Ебж мычэму лэцлэ-выщлэр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашуэ», 79-80. Беканрэ Гурагэрэ зэнэзэпсуу зэдэпсууэр, цыкүуу цытар ин хуауи, ин хуауа хыиджэбзыр япэ кыылгыхуам дэклауи, нэхыщлэ цыкүури лэагүуафлэт, лэжэрейуэ и дэлхуицым якЛэлъоплэу, унэри хгарзынэу зэрхыуэ, цыхубэз лэцлагауэу хуэмыцлэф цымылэу, ипщэфлын игуэет закүэмэ, лэфлуи пщафлэт. Кьалэн, 427. Зэрыкалати, Нурхээлий Думэсарэ дэжкЛэ кьакүэри аргуэру кьелгэуац унэм тлэклүу кЛэлгыплэыну. Хуэпсэгүэ нур, 189. 5. (1). Кьэхутэн, цыгыуазэ зыцлын, зэггэцлэн, зеггэсэн. Бот кЛэлъоплгырэ иджы лунклэбзэ цыкЛэ зриггэцлаци. Хуэпсэгүэ нур, 187.

КЛЭЛГЫПЭЦЛЭН (кЛэлъоплэцлэ) лэмыЛ. (3). Зыгуэрэм пашлэу кЛэлгыкүэн. И пэм кыкүууу лүгүэу гүэуэу, Иныжыыщхэри джэрэу, Пашлэклитлгыр цлым нэмысу, Лыи кыпыткүм удзыр ису, КЛэлгыпашлэу, зейи кЛэлъожэ, Хьэм ялгагүмэ, псори йожэ. «Елбээдыкүуэ», 6. [Фуэаз:] Шыи кыызэдзэккэн хуэдэу зейл, сэри хуэмыдэххэнурати, фыуэ селгээдкэуац, япэ ища си гьуситлым саклэлыпашлэу. Анка, 381.

КЛЭЛГЫСЫН (кЛэлгыос) лэмыЛ. (1). Псыницлэу лэщлэхыэн, кЛэлклэ и ужь иту нэсын. Бгыуриту гүуэгум пкьор уолгагүуэр, Цыху гүуэвэгүэм илэ палгэ: Зым зыр кЛэлгысу телеграммэм Гьуицл кпапсэ заныцлэр еггэпсалгэ. Шцлэггэкүуэн. «Дамыггэ», 71.

КЛЭЛГЫУЭН (кЛэлгыоуэ) лэмыЛ. (2). Зыгуэрэм и ужьымкЛэ, кЛэлгыкүууу уэн, зыгуэр кЛэлгыутгыпщын, триггэхуэн мурадкЛэ. Кыызбгыурытахэм самыгакүуэу Си лгэрыгыыпсыр сфлыпачаи, Си ужь кытари кыискЛэлгыуэрт, Бэлыхь ди пашэм дэсищачаи. Зэклэщлэуэ. «Щхьэлыкүуэ», 397. Мусэрбий илгэри цлэпхуауи, арихьэкЛэ Аралгыр кЛэлгыуэри, клари жыгым лэплэ хуищлауэ цлалэр ещэтэхачи. Хуэпсэгүэ нур, 294.

КЛЭЛГЫХЭПКИЭН (кЛэлгыхопкЛэ) лэмыЛ. (2). Зыгуэрэм и ужь иту зыщлэпэ хэпкЛэн. Узижагүуэр псыи хырепкЛэ, Си адыгэ хэку, КЛэлгыхэпкЛэри епкЛыхуу, Си адыгэ хэку. Зейч лантЛэ. «Батырыбжэ», 32. Си цлалэм Гулыдж

хуэзымыщлэри, Уаредэ, Псыи и кууплэм хырехуэ, жи, Уаредэ. КЛэлгыхыхьэр ирихьэхыу, Уаредэ. КЛэлгыхэпкЛэр епкЛыхуу, Уаредэ. Гуцэккүу уэрэд. «Щхьэлыкүуэ», 389.

КЛЭЛГЫХЫХЬЭН (кЛэлгыхохьэ) лэмыЛ. (1). Зыгуэрэм и ужь иту, зыщлэпэ хыхьэн. Си цлалэм Гулыдж хуэзымыщлэри, Уаредэ, Псыи и кууплэм хырехуэ, жи, Уаредэ. КЛэлгыхыхьэр ирихьэхыу, Уаредэ. КЛэлгыхэпкЛэр епкЛыхуу, Уаредэ. Гуцэккүу уэрэд. «Щхьэлыкүуэ», 389.

КЛЭЛГЫЩЛЭКЛЫН (кЛэлгыщлэкл) лэмыЛ. (2). 1. (1). Зыгуэрэм и ужь иту щлэклын, зыгуэрэм кЛэлгыкүууу щлэклын. Афицарым пашлэ-тхытхуу бжэмкЛэ циггэзэм, абы и гьуса кьомри кЛэлгыщлэклыжачи. Хуэпсэгүэ нур, 175. 2. (1). Зыгуэрэм бггэкүуэггэжкЛэлгыкүууэгтэн, еггэхьэжын. Хыцлэр зи хьэцлэу Кьазджэрии ЯкЛэлгыкуатэу кЛэлгыщлэкл. Кьазджэрий. «Вагүуэ махуэ», 12.

КЛЭЛГЫЩЛЭПХУЭН (кЛэлгыщлэпхуэ) лэмыЛ. (1). Зыгуэрэм и ужь иту щлэпхуэн; зыгуэрэм кЛэлгыкүуууу щлэпхуэн, щлэцлывэн. [Якүуб:] КЛэлгыщлэпхууи кьэубыд. Нал кьута, 305.

КЛЭЛГЫЩЛЭХЫН (кЛэлгыщлэх) лэЛ. (1). Зыгуэрэм ей гүэр и ужь иту щлэхын. Щхьэхуещэр тхэмэ, итхыр пхоклгыр: Зыр еггэбаплэ, зыр еггэмэх Дунейи анхуэдэр цытеккыжкЛэ, Итхари псыницлэу кЛэлгыщлэх. Щхьэхуещэ. «Дамыггэ», 243.

КЛЭМПИРАФЭ (2). лгыф. Гьур, үэд дыдэ. Жэм клэмпграфэ иджыпсту кьелых нэхьэрэ, гуур зылэрыбгыхьэмэ, дауи, нэхь фейдэи. Щынэхужыкүуэ, 11. Фызыжэ клэмпграфэр ерыиц екүуауэ кыицлэмыкүуэр Лу дэнэ ищицлэнт, ар езы Чачэт зыцлэжыр. Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 503.

КЛЭМСЭМОЛ (4). Еплэ клэпсэмоЛ. - Щхьэ зыщлэбггэуэрэ, лэдэм, - жицери Лу кьэуваи, - бэлищэвичми клэмсэмоЛми зи Гуэху зэрхуэр кьулэйсызыр аракгэ? Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 631. [Думэсарэ:] Мэжджытыр зэхуэдвггэцл жызыли, и унэр кыитезыхыну абы ещи, ликбезыр жьылэм кыидэзыхьаи, клэмсэмоЛу цлалэгьуалэр зэхуэзыищэси - зы кыиггэнэнккыи зи щхьэфэ имылэбэ [Жыраслгээн]. Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 519. Мэххуэди и псалгэр кыхиуауи; - Долэт пщлэ кыицыхуауицлэпхуэр сэ бжеслэнклэ, солуэ - клэмсэмолым молэр хэкум ирахумэ, Долэт нэмзыбзэ тлэклүу еицлэри сэбэп хьуни, советскэ молэуэ как раз бггэуэв хьунуи, ищлэр маицлэми плхыр куэду. Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 644.

КЛЭМУНИСТ (6). Еплэ клэмунист. - Инал клэмунистичи, - жицлэ Астемыр, - клэмунистыи дэжкЛэ лгэпкэ зэхэггэж цылэккыи. Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 520. [Цыкүуэхэм жалэрт:] Гурыггэлуэ а ахьмаккыи [Таша]: клэмунистыр араи, тгысэ, жэнэтыр зыхуэфачэр. Мазэ ныкүуэ щхуэантЛэ, 549. [Астемыр Ерулрэ Бэлацэрэ яжрелэ:] Анхуэдэ кьабзэцл клэмунист, бэлищэвич жыхуэллэр, зы цыхуу лгэпккыи... Хуэпсэгүэ нур, 264.

КЛЭМЩХЬЭМ (1). Баш гьум, зыгуэрэм уреуэ хьуну. Ар Думэсарэ, сабийхэр клийуэ цызэхихыи, кыицлэпхуауэ кьажэрт, зы баш клэмицхьэмыфЛ илыгыуу. Хуэпсэгүэ нур, 144.

КІЭН (5). 1. (4). Псэушхэм и льяквэу кьэггэшыпэм хэлъ кьупшхьэ цыкьлү, сабийхэр шыджэгүклэ кьэггэсэбэпы. *Е щлалэ цыкьлүу клэн джэгуахэр Шуй хьужауэ куэд уолбагьур. Зэманым декьлү. «Батырыбжьэ», 11. 2. (1). Льягуажьэстес, льягуажьэ зэрытыпэм телъ кьупшхьэ тыкьыр хьурейр. Езым [Мэмэт-щлаквэуэ] зэриуэтэжымкьлэ, советскэ властыр кьэзыхьыжахэм яхэту зауэм Гуту и льягуажьэ клэным шэ кьытехуауэ арац, арицхьэкьлэ и пэжыпэр мырат: шызаквэуэгүклэ мээ Луфэм кьуауэ, мээ джэд кьом кьэука хьэзыру Итэу зетелърэ удз Иэмбатэ цыкьлүкьлэ щлэхьумэжауэ ирихьэллац. Льяпсэ, 46.*

◇ **Клэныр кьыкьын** (2). Насып зыгуэрэм кьеуэлэн, и насып кьыкьын. Зым королевэ пеижэр шцри И Клэн зы дэтицым мес кьыкьлац. Шахмэт джэгүклэ хэт зымыщлэр. «Батырыбжьэ», 65. *Арац а махуэм Нурхьэлий и клэныр кьыщлэкар. Хьуэпсэгьуэ нур, 214. Клэныр кьыудын* (1). *Еплъ клэныр кьыкьын. Кьээнэжари куэдтэкьым: Чачи Советым ишэу, Вэроквэуэ Нахьуэ фызыжьым экзамен тлэклү кьыригьэхэрэ справкэр зыщлэцгьэхьамэ, клэныр кьыриудат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 503.*

КІЭНАУЭ (23). Шьытл, кьыхьу датькьыу щцыр кьратхьуэрэ ящл кумбыгьэ псы ирагьэжэну. [Кьадым Шаукэт жрелэ:] *Уи щлым хуээ псылур гьэкьабэз, клэнауитл-щы дэтлывкьлэ, псы инар иглэкьлэ. Аргьуй, 388. Уэ псылэрышэ кьэбгьэжэжэну, Клэнауэ кууэ дэнтлывкьлэ? Жылэр кьуэдакьым. Мес кьэкьыгьэр... «Батырыбжьэ», 74. Жэщым ищхьэмкьлэ узыхьышхуэ кьейша хьунти, хадапхэмкьлэ иж псыр кьыуат, кьуэм дэмыхуэжу кьыдэури клэнауэ, кумб сытхэм псыр из хьуат. Бабыщкьуэ адакьэпш, 489.*

КІЭНДЖЭГУ (3). 1. (2). Клэнкьлэ зэрыджэгү, клэн шыджэгү. *Мы сэ сызыхэт луэхум елгытауэ эанэзэпхьур зыхэтыр клэнджэгү хуэдэц, жиэу арат Албиян зэгупсыр. Щынэхужьыкьуэ, 33. Уэлэхьы, Инал клэнджэгү зэригьэлбагьуну кьэмыкьлэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 639-640. 2. (1). Луэху мыхьэнэншэ гүэр. Мэтхьэн Кьэзджэрий хэкум кьадьуэ исац, ницлэ кьыхуацлү. Иджы мес, клэджэгүц зыхэтыр. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 638.*

КІЭНТХЪ (4). Клэкинэ, щлэтлывыкьлэ льябжьэм кьинар. *Шьуанышхуэм изу ита псыр ивыкьлүху эгьавэри шьуаныщлэм гьуабжафэу клэнтхь тлэклү кьонэ. Льяпсэ, 101. Сихьыным хуэдэу псы уэрари, Псыхьуэм сьдыхьэм, игьукьлац, Псы клэнтхь кьинамэ, - куэдрэ? Уцькьлүу уи гум ибубыдэр. «Вагьуэ махуэ», 83.*

КІЭНТЫЛУ (4). Тхы кьупшхьэмрэ пхэ кьупшхьэмрэ шызэрыгьэубыда щлывлэ. *Щлывмахуэ шылэр икьлэ пэтми, Ахьсар иджыри кьэс и клэнтлывлүм лэмал кьыритыркьым. Мелыгыч, 461. И клэнтлывлүр кьеузм, кьэмыкьлүэу хьунукьым [Ахьсар]. Мелыгыч, 460.*

КІЭНФЕТ (22). Урысыбэз ныкьуэкьлэ: конфеты. *Гыхьэ цыкьлүурэ зэпыупщлэ лэфькьлэ. Хьэжумар [Иван Петрович зыхуигьазу]: Хьэуэ, фьыцуэ*

нилац ар, жылэм клэнфет сытхэр гьахьри хьыджэбзхэр ягьатхьэ, уэ сэбэп хьун гьахуэпхьац. Альхьо, 97. Я унэ кьыщлэхьэжакьэ - Данэ цыкьлүу зыгуэр кьырымтыну лэмал илэкьым, клэнфет е компот имыгьуэтамэ, пхьэщхьэмыщхьэ кьыхуихьырт [Албиян]. Щынэхужьыкьуэ, 29. Кьэзджэрий щлалэ цыкьлүр иуццыйэ зыкьомрэ бгьэдэсац, икьлэ игьэишхьац, и стлалэ кьыдэгьэжым дэлга пыченэмрэ клэнфетрэ кьыритри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 604.

КІЭПКЪ (5). Тхы кьупшхьэр зэриуэ тхы гупщлэ, бгым деж. *Дэнэ сыт щлэгьэгьуми, Долэт и клэпкьым дэлуауэ кьырихьэкьлэ пхьэбгьуэ тлэклү кьыдишхьырти, кьамэзэкьлэ иритхьэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270.*

◇ **Клэпкьым дэлу** (2). Зыгуэрэм текьлэн, ефлэклэ. *Жыраслээн кьызэрлывтэмкьлэ, абы кьыпэрыуэн щлалэ иджыри кьалэхуатэкьым, езыри уэркьыц, Елдар хуэдэ лэджи и клэпкьым дылуфац, арат абы модрей щлалэр имылэагьу хуэдэу зыцлү, хьыджэбз цыкьлүм цыгуфькьлэу щлывытыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 111. Клэпкьым дэлуауэ кьэхьэкьлэ (1). Еплъ клэпкьым дэлу. Мысост и клэпкьым дэлуауэ кьырихьэкьлэныц, лывлэ хьахьыркьым. Щынэхужьыкьуэ, 14.*

КІЭПСЭМОЛ (5). Еплъ клэпсэмо. - *Ей, кьуажэ махуэ хьун, фьыкьэдалуэ, ницдэй спектакль кьагьэлбагьуэ, клэпсэмо щлалэр молэм зэрытекьлүр зэвгьэлбагьунумэ, фьыкьекьлүалэ, - жиэу Лу гьуом зригьэщхьуэ клэпкьым, адрейхьэри абы дежбу хуэдэу зэрыгьэдыхьышхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 642-643. Сыкьлэпсэмолатэмэ, си луэхут си гугьу абы кьащлэтэмэ! - жиэу фызыжьым клэпкьоджэ [лэдэм]. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 631. [Хьэбибэ Анчарэ жрелэ:] Сыкьлэпсэмолиц, жыболэ. Нал кьута, 227.*

КІЭПХЫН (9). Щыгьын щлывлүтэлъ гупэр ямыуфьейн папщлэ зылуалгьхэ щыгьын. *Клэпхын хужь цыкьлүхэр ялупхауэ, я лэпщлэ тлэклүри хужьу хьыджэбз пьлывлэ фермэм тэсци, уэрэдрэ хьыджэбз макь цлүрэ флэклэ зэхэнхьыркьым. Щынэхужьыкьуэ, 48. [Урарэ] Я гьунэгьу фызыжьэри, и лэр клэпхынымкьлэ илгьэцлү, кьакьлүэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 598. Фэр цагьэкьабзэм фэр лэтуэ тевэву щыцэтэлэц, цыхубзхэм кьаувыхьауэ, фэ клэпхынышхуэ яцлэпхар фэ ямыгьэкьэбзам кьызэрыгуэклэ щымылэу. Мелыгыч, 451.*

КІЭПХЪ (31). Мэзым щыпсэу псэушхьэ лэл цыкьлү, клэ бырыбышхуэ пыту. *Клэпхьыжэ цыкьлүр, ницлий илывыу, Кьакьлүэрт-кьалээрт, фьым цыгугьыу. «Бажэ пшынэ», 12. Хьарзынэу кэпхьыжэ цыкьлү бжэй жыгышхуэм дэжэй - кьэжэжхьурэ ницлий зэхуихьэсу кьыщыхуэзэм, [кьыдырым] жрилац: - Клэпхьыжэ цыкьлү, уи ницлийр зыщлывлэ кьуэпкьым. Кхьухь пхэпж, 497. Бажэри зэрынэхьыфьлэ цылэкьым, хэт и джэдэц нэхэ тлэсхьэу лэдрэ жиэу жэщым нэху щыху кьэджэдэцхьэ - джэди кьэзи кьыпэцлэхуэр ешх, клэпхэ кьыпэцлэхуэми, щысхьырабгьуэ илэнукьым. Кхьухь пхэпж, 507.*

КІЭПШЕЙКІЭ (2). 1. (1). Ахьшэ жьгьей, сомьр шэ ищлывлэуэ и зы Гыхьэ. *Яфети хуэсакабьин*

хуейт, налог зыта Iэджэ тхъэусыхэрт «кIэпIейкIэ кыиттенакъым, итIани цIыхуэ кыистенауэ итиц» жалэрт. Нэгъуху, 20. 2. (1). МащIэ, зыри кIымыкIыу. [Дэфэрэдж:] «Хэт ассистенту кызувын?» - жыслэу сеупицIати, псори цым хуауэ зэхэтиц, быхъи-сыхъи жамыIэу, я цхъэр кыфIэхуауэ я туфлэ лъапэм йоплгыжхэр, е езыр-езыру зIуицаицэ, зохъуцаицэ, сэ жыслар зэхамыха хуэдэ, я цIэ ислэуэрэ чэзууэ сеупицIмэ, я жуапыр кIэпIейкIэицэ - псоми цхъэусыгуэ зырыз кыагупсысыр: зым тхъэлъанэ ешI хуцIэмыхъэнэ, адрейр Iэтицхъэм деж ираджауэ кыицIокIыр, ещанэм и жытым бюллетень кърехри зэрысымаджэр уеггэлъагъур. Лъапсэ, 14-15.

КIЭПИЙ (1). УнэцIэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур» романы и персонажхэм ящыц зыщ. Къэзылбэфри зылбэфыжри пIэпIэнукъым, жыхуаIэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхъэлийр я Iуэхур псыхэкIуадэ хъуами, кыуажэм гуфIэгъуэ куэд зэуэ кыахуэкIуаиц: КIэпий Андудыхъ, ПэцI ЛутIэ, Дзэгъэцтокъуэ Алим, фызабэ Бабыху сымэ я кыуэхуэу Къэбардей полъкум хэту «Туземнэ дивизэм» хэтахэр къэкIуэжаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 208.

КIЭРАХЪУАЛЪЭ (3). ХъумпIырэ, КIэрахъуэр зыралъхъэ хъуржын цыкIу фэм кыыхэщIыкIауэ. КIэрахъуалъэм илъ КIэрахъуэм [нэмыцэм] и Iэ лъэныкыуэр телът. Нал къута, 242. Дэрдэхъ КIэрахъуэм шэр из ицIри, КIэрахъуалъэм изолъхъэж иджы цыжиIэ дйдэм лы кыхуэзар хъыджэбз цыкIум кыеплэри гулгытаицар хъыджэбз дахэ дыдэ зэрыхъунум икIи, къехъуэпсауэ кыицIэкIынти, IуимыгъэкIыжу заницIэу кыэпсэлъаиц къехъэкI-нехъэкI хэмылэу: - Дэрдэхъ, уи хъыджэбз цыкIур кыизэт згъэфызыну, - жиIэри. Хъэсэпэхъумэ, 419.

КIЭРАХЪУЭ (84). ФокIэщI лъэпкъ. Къамэ, сэхуэу, КIэрахъуэ сыхъэри зыкIэрымыхыу кърехъэкI, кыемыхэлъэкIыу [Къэрэмырзэ]. Лыгъэ, 409. Куэд дэмыкIыу аргуэру къакIуэри Хъэбасу плъагъур яшаи, иджы дыпхуей хъуаиц, КIэрахъуи удот, кIуэ къэрэгъулу, жалэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531. Зыхуейм хуэдиз къицэхури и КIэрахъуэжытым шэ ирилъхъэу здыцытым, и цыхуэгъуэ лыпIэ иува хъэрын гуэр къабгъэдыхъаиц [Дэрдэхъ]. Хъэсэпэхъумэ, 419.

КIЭРАХЪУЭПС (1). КIэрахъуэм и дакъэм ищIа фэ кIапсэ псыгъуэ. Цыхуэ зэхэт къомым кыитхрыкIырт и заницIэр и гъуэгуу, езыри къекIуу хуэпауэ: цей хужь, хъурыфэ ныIэ лъагэ, дыщэм ицIигъэна къамэ, бгырыпх, КIэрахъуэпс, мет зытет КIэрахъуалъэм зи дыжыын дакъэр хужьу къиц КIэрахъуэ, сэхуэу фIыцIэ - арат Къазджэрий Iэцэ-фаицэу КIэрылгыр, абы ицIыIужкIэ «пенснелэ» зэдджэ нэгъуджэр Iулгы. Хъуэпсэгъуэ нур, 319.

КIЭРЭФ (2). плъыф. Мыхъэнэншэ, зыри мыхъун. [Комендантым Алыджыкыуэ жреIэ:] УкIэрэфми, зыгуэрт, уконтрэц... МелыIыч, 465.

□ **Наиц мыхъунур кIэрэф мэхуэ** (1). Еплъ наицэ.

КIЭРЭХЪ (1). Фэ кIапсэ зэрыхъам кыыхэщIыкIа цыхухъуэ вакъэ. Красноармеецхэм нэхъыбэр гуэнишырыкыт, е кIэрэхът,

яицыгъри ицIагъуэтэкъым - джэдыгупIыргэрт. Шынахужыкыуэ, 29.

КIЭРЭХЪУЭН (мэкIэрахъуэ) лъэмыI. (5). Хъурейуэ къеджэрэзэкIын, зыгуэрым и хъуреягъым кыидекIуэкIыу псынщIэу кIуэн. Араиц зыхуэкIуэр дэ ди гъаицIэр, Дызыхуэзэнур сэ слъагуаиц: Лъэпкъ псори хъуноуц зы бынунэ, ШIыр ицIэкIэрахъуэри араиц. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. «Дунейр шэрхъыци - мэкIэрахъуэ», жиIэу Астемыр и псалъафэр Думэсарэ и гум ктэкIыжаци, ди натIэ илгъым дыхуэзэни, жиIаиц абы ицукIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Цыхухуэу ицIагъуэ кыуажэм кыидэнатэкъыми, лэжыгъгъэри тэмэм мыхъуу, цыхубзхэр зэхуэсрэ зэхуэтхъэусыхъу, Чачи зэрылбэкIкIэ унафэ ицIу, абы къедаIуэри нэхъыбэжу, дунейр шэрхъыци - мэкIэрахъуэ, жыхуаIэр арати, уи нэр темытыIэу КIэрахъуэу хуежъаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 268.

КIЭРИЧЫН (кIэреч) лъэмыI. (1). Нэхъ мащIэ хъун. Хъэбиби кыуажэм кыидэнэрэт, Хъэблашэ мыхъуатэмэ жэм шэ пэгуныр зехъэн хуейиц, IускIэ ухуэбэлэрыгъыну Iэмал иIэкъым - шэм кIэричынуиц. Нал къута, 209.

КIЭРТIОФ (15). 1. (9). Зи лъабжъэм и ицIэкIэхэм шхын зэмылэужыкыгъуэхэр кыыхащIыкI хадэхэкI. КIэртIоф гъэвар игъэжэжэжэ, джэдыкIэ хэкъутауэ. МелыIыч, 440. Казбек Машевичу плъагъуми цакулэу цыгъыныр зыицыхъри къабзэлъабзэу зихуэпэжауэ гупым яхэсиц, и пащхъэм Мэмэт-ицIагъуэри, белыпэм фIэIуауэ цыгъым кыыхатIыкIа КIэртIофым еицхуэ, зеукIунтIриуэ итиц. Лъапсэ, 79. [Залымджэрий зIуицIэм ицIэнакIэу ицIэуицIаиц:] - Е фи жъэм КIэртIоф гъэва жъэдэлъу ара? Хъуэпсэгъуэ нур, 91. 2. (3). КIэртIоф хъэсэ. КIыфI хъууэ хуежват, КIэртIофым дыкыыхэкIыжу зэкIэлъхъэужьу, цэхуу фIэкIаиц дызэмьпсалъэу унэмкIэ кыицыдгъэзэжам. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527. Дыкыыхэлпэмэ - румыным и фызыр апхуэдизкIэ гъумти, дауэ гъуэлгъми, КIэртIофым кыыхощыр. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527. 3. (3). плъыф. мыхъ. КIэртIофым кыыхэщIыкIа шхын. Щхъэж и КIэртIоф пюрер зэхипытIэу, гъуицI лошкIэмкIэ дзэху шынакыым зэуэ теуIуэрти ишапIэр кIыиц хъуауэ кыитфIэицIырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 556. Абы [Лу] и макъыр зэрызэхыхым хуэдэу, лошкIэкIэ пюрэ зэхэзыпIытIэм Iэуэлгъуэныр цагъэтаиц. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 548.

КIЭРТIОФУЭЗДЫГЪЭ (4). Шэху яе кIыхъым и кум бжъэхуц Iуэнта илгъауэ ящI уэздыгъэ. КIэртIофуэздыгъэ кызыхашIыкI стеоин кхъухъым илгъауэ кыицIэкIынти, мэ Iей кърехъырт, бэуапIэ умыгъуэту. Лъапсэ, 39. [Алыджыкыуэ:] Унэ цыхъхъэпIэ сыхуэзэмэ, си хъэлтэр КIэртIоф уэздыгъэм еицхуэ тызогъуэвэри тIэкIу зызэгъэпсэху. МелыIыч, 439.

КIЭРЫГЪЭБЫДЭН (кIэрегъэбдыдэ) лъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрым кIэрыIулэн, кIэрыпхэн. [Сабийм] И рефлексыр хуитиц, пэбубыдIауэ идэнукъым, нтIэ, геным хромосомхэр КIэрыгъэбдыдауэ цыткъым зым и пIэм зыр йоуэвэ

зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ цыхгуклэ, и анэ еплги ипху кьашэ жалэмэ, анэм и хьэл-ицэн кьудейр арагьым зи гугьу яцлыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхьуж кьилъхуа ипхури. Лъапсэ, 65.

КІЭРЫГЪЭПЦІЭН (кІэрегъапцІэ) лъэІ. (2). Зыгуэр зыгуэрэм кІэрышхэн, щыхуауэ кІэрегъэубдэн. Чырбыш заводым я уэнжакъыжъу фІэклэ пцІэнкьым, и хьурегъкІэ тхылгьымпІэ ныкьуэс кІэрыгъэпцІауэ. Щынэхужьыкьуэ, 21. Фоч лъэдакьэр и напэм кІэригъэпцІэным хуэдэу ирикъузыллауэ Ботэх шыр цыкІу зыцІэс цыхьым нэ лъэныкьуэкІэ йоплэ, фочыр тригъэпцІауэ, арихъэкІэ клакхур хуцІэчыркьым, шыр цыкІур фІэгъуэныхыци. Лъапсэ, 71.

КІЭРЫГЪЭХУН (кІэрегъэху) лъэІ. (4). Зыгуэрэм зыгуэр нэхъ мацІэ егъэцІын. Куэдэрэ зримылгъэфыху Къэрэмырзэ кІэригъэху зацІэу лым гу цылытэм, мыр Къэрэмырзэу цыхур зыгъэшынар арауэ кьыцІэкІынкьым, къэрабгъафэ кьызызылба бзадженаджэ гуэрци, жыхуцІу зыгуэрэгъэхын и гугъац; - Сызыхуэзэм тумэн есту цытатэмэ, си дзэлыфэр тІауэ уэрамым сьдэлгъэкьым, - жиІэри. Лыгъэ, 409. Лаборанткэми [нартыхум] и ныкьуэр кІэрегъэху. Лъапсэ, 97.

КІЭРЫГЪУЭН (кІэрогъуэ) лъэмыІ. (2). Зыгуэр зыгуэрэм кІэрыпцІауэ, кІэрылгу гъун. Дисэ и закьуэпцІийуэ унэм ицІэлгът, фІейуэ кІэрылгар кІэрыгъуэжауэ, псы зэфэн кьудей имыІэу. ГуцІэгъу, 421. Джанэр кІэрыгъуащ уІэгъэм. Хьуэпсэгъуэ нур, 170.

КІЭРЫДЭН (кІэрыдащ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрэм и бгъум е и щыІум зыгуэр тедэн. Пэжу кителри, гъуэнишэджри, шырыкьуитІри – псори хуэфІт [Якьуб], ауэ аксельбант кителым кІэрыдам ирицІэнур ицІэртэкьым. Нал къута, 301.

КІЭРЫЗЭГЪЭН (кІэрозагъэ) лъэмыІ. (2). Лъэныкьуабэу е задэу щыт зыгуэрэм кІэриубдэн, кІэригъээн, хуэкІуэн. [Локотши Якьуб жреІэ:] – Уэ кьыскІэрыпльхьэр скІэрызэгъэну Іэмал зимыІэщ. Нал къута, 306.

КІЭРЫЗЫН (кІэрызщ) лъэмыІ. (3). ЕпцІын, куэдэ кІэрылгын, тезын. Ишхари джэди е сыти – кьауцыр и пэм кьыскІэрыпцІауэ кІэрызт [бажэм]. Кхъухъ пхэнж, 498. Жыжъэу уплъэмэ, джабэм кІэрызу Иринэ и командэр пльагурт. Щынэхужьыкьуэ, 66.

КІЭРЫКІЫН (кІэрокІ) лъэмыІ. (9). 1. (1). Зыгуэрэм бгъэдэкІын. – Хьэдэ бгъейрэ, цхъэ уцыс, зо? – жиІэу Мусэ [Лу зыхуигъазэу] бжыхьым кІэрыкІыртэкьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 279. 2. (8). Зыгуэрэм и гугъу мышІын, и ужь икІын, гъэпсэун. [Дэфэрэдж:] Пыжынынэ зацІэу зыкьыидзери си Іэблэр иубыдауэ зыкьыскІэреицІэ, сригъуху сугъэтІысыну еІэ хуэдэ, зыгуэрэм кьызыригъэгузавэр нэрылгъагъуи, сэри абы сьІэцІэкІыну соІэ: - СкІэрыкІ. Лъапсэ, 19. Илас мылицэр лъэныкьуэкІэ еишэри зыгуэр ІэцІигуэну и ужь ити, арихъэкІэ зэгуруэркьым, мылицэм и гъуситІри якІэрыкІыркьым. МелыІыч, 471.

КІЭРЫКІУТЭН (кІэрекІутэ) лъэІ. (1). Зыгуэрэм зыгуэр бгъэдэкІутэн, екІутэлэн.

Мывэ кьутахуэ кьомри кьалэм дамышу Іуаицхъэ джабэм кІэракІутэрт, мэжджыт унэхуэр яцІмэ, пцІантІэ иІэу яцІын я хьисэту. Кхъэлэгъунэ, 376.

КІЭРЫЛЭЛЫН (кІэролэл) лъэмыІ. (1). Едзыхауэ, кьыпылэлу, ехуэхауэ щытын. Адыгэ пьІэфІ гуэри цхъэрыгът [Яков Борисович], кьамэр и бгъумкІэ екъуэклэуэ кІэрылэлырт. Нал къута, 281.

КІЭРЫЛЪЭДЭН (кІэролгъадэ) лъэмыІ. (2). ЖэкІэ кІэрыхьэн. Иринэ якІэлыджэ цхъэкІэ кьамыгъанэу, цыкІу кьомым джабэм кІэрылгъэдауэ, кьажыхъ. Щынэхужьыкьуэ, 63. Анчарэ кьызылгъэкрІи Бекъан шыцІэ цІлакьуэр ипхуу цилгъагъум, и шым елгъэдэкъауэри джабэм кІэрылгъэдащ. Нал къута, 272.

КІЭРЫЛЪХЪЭН (кІэрелъхъэ) лъэІ. (5). Лажэ зимыІэр гъэкъуэншэн. Агрозорэдым дэтІысхъэну ицІэкъур куэдэицэ мэхъури, зым зыр хуцІоуэ, хуэмыфацэ кІэрелъхъэ. Мазэ ныкьуэ шхъуантІэ, 545. Ар [Аннэ Павловнэм и Іуэхур кьехуэха зэрыхъуар] кьызыхэкІари мыраиц: Іэтаицхъэу зы цыпІэ тет гуэр трагъэкІыну кІэралъхъэн щамыгъуэтым, Аннэ Павловнэр ираджэри кьыжраІаиц, мобы и узыниагъэр мыцІагъуэу справкэ кьет жаІэри. Лъапсэ, 11. [Локотши Якьуб жреІэ:] – Уэ кьыскІэрыпльхьэр скІэрызэгъэну Іэмал зимыІэщ. Нал къута, 306.

КІЭРЫЛЪЫН (кІэрылгъы) лъэмыІ. (29). 1. (1). Зыгуэрэм и щыІыум телгын. ПцІэдджыжыым зиужьери дыгъэр кьыдэкІуэтеяти, бжыхъэкІапэм кьыпылэл мылхэм псыр кьытитІурт е кьыпыхурти щацэрт, жыгхэм кІэрылгъ мылри кьыкІэрыхурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 312. 2. (1). Зыгуэрэм кІэрыпцІауэ щытын. Езы Нартыхур хьуэухъум едаІуэххакьым, пцафІэр кьриджэуэ жьэжъейр зыкІэрылгъым и гъэвэкІэр гуригъаІурти. Лъапсэ, 80. 3. (5). ЗыщыпІэ фІэдзауэ, кІэрыцІауэ щытын. Старынынэри шууэ абы и ужьым итт, Іэцэ-фаицэу иІэр кІэрылгъу. Хьуэпсэгъуэ нур, 211. Іэцэ-фаицэ кІэрылгъыр шы шытенхъуэ телгъ хуэдэт, шыгъэцІыв и шырыкьуитІым илгъым игъэлъэпэрэпэрт, зылгъагъур игъэдыхъэшхыу. Нал къута, 251. 4. (6). КІэрыцІэпльауэ, щыхуауэ щытын. [Фэуаз:] Сэри унэм сыцІыхъэжыным и пкІэ ишэцим сыцІыхъэрти, шы псэфым сытелгъэцІыхъырт, и сокур, и шыкІэр хуэзгъэкъабзэрт, кІэрымылгын кІэрылгъэм, шытхъуницІ сытхэр сиІэт. Анка, 382. Дисэ и закьуэпцІийуэ унэм ицІэлгът, фІейуэ кІэрылгар кІэрыгъуэжауэ, псы зэфэн кьудей имыІэу. ГуцІэгъу, 421. Зы сабэ Іейуэ пкІэрылгъу А унэм и бжэм уемыІэ, Къэбзагъэр уи гум имылгу уэ удигъусэу жумыІэ. Коммунизмэм ирихьэлэм. «Партыр ди пашэу», 10. 5. (9). Зыгуэр иІэн, бгъэдэлгын. [Алыджыкьуэ:] «Сыту пІэрэ иджы мы фочымкІэ ицІэну и хьисэпыр?» - жысІэу согупсыс, сыхъуницІэмэ, скІэрылгъ цыІэкьым, цыгъын жытІэнуици, сыфейцейици, пызыхъжари ахъиэици. МелыІыч, 457. [Машином ис лым Дзэшу жреІэ:] Машином цыиц кьэмынэу кІэрылгъыр кІэрахыну пІэрэ, жызоІэри нэхъ сегъэгузавэ. КІапсэ кІапэ, 6. А цІалиици зэныбжъэгъухэици, Хэт нэ фыцІэици, хэти нагъуэици, Я кьалэнхэр зэрызыхэици, ЯкІэрылгъыкьым

зым зы дагъуэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39. 6. (6). Къуаншэн. [Дэфэрэдж:] Сэри сьит цхьэкIэ япэ къезгъэжъэн, къезгъаждэрэ къызжъэдигуэжмэ, схуэфащэ дьидэц, зыри хэзмышцIыкI хуэдэу фэ зытезгъауэмэ, нэхгъыфIи, студентхэр жыпIэнууци, хъарзынэу къысхуыцти, фIей лъэкъэ зэрыскIэрымылгъыр тыншу яцIэ, гулгъытэ дахэри къысхуацIыр, «Гиппократ и тхьэлганэм» сьзэрэтемькIынуур хъэкIэ я фIэц мэхур, езыхэти абыкIэ си акъылэгъуихуэц. Лгъапсэ, 9. [Лгъифэ:] – Уи закъуэц, тIасэ, уэ зым фIэкIа Дэфэрэдж зи цIэ хэкум искъым: дьыцIэуицIаи, зэдгъэцIаи, зыумысыжи нэхгъыфIи. [Дэфэрэдж:] - ЛIо скIэрылгъыр зызумысыжынуу? Лгъапсэ, 26. [Астемыр Къэбэрдей тетым жреIэ:] ПIцы уупсынум лам телгъэ жалэми, пIцы схуэуупсынукъым. НэгъуэцI скIэрылгъы цыIэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 120.

♦ **Къуаншагъэ КIэрылгъын** (1). **Еплэ къуаншагъэ. К I Э Р Ы М Ы Л Ь : К I Э Р Ы М Ы Л Ь К I Э Р Ы Л Ь Ы Э Н** (3). Зыгуэрэм пIцы телгъэн. Якъуб гузавэри КIэрымылгъы зыкIэрылгъаиц: си благъэм, пэжу, зэгур жеслауэ цытаиц, къуриным цхьэдэхъу шыгъурэ тутынрэ къылгъэлухуэну грузинхэм я деж кIуэнэ, жиIэри. Нал къута, 262. Мэзгъумэм зыумысыжынт, КIэрымылгъы зыкIэрылгъэу? Лгъапсэ, 94.

КIЭРЫНЭН (кIэронэ) лгъэми. (1). Зыгуэрэм IумыкIу, КIэрыпIауэ бгъэдэсын. Федя гъуанэм КIэрынауэ Хадэ кIыфIыр зэеплгъыхъ. «Бдзэжъенцэм ипхъу», 156.

КIЭРЫПХЭН (кIэрепхэ) лгъэ. (3). КIэрыпIэн, зыгуэр зыгуэрэм епхын. ЦIыхубзхэм я цIалэ цIыкIухэр гублаицхьэдэс яцIауэ, сабий быдзафэр я Iэплэм илгу гуцэри гупхэм КIэрыпIауэ хадатицIэ кIуэрти, махуэ еным къыхэмькIыу хадэ япIэрт, я сабий быдзафэу выгу жъауэм къыцIэнам бадзэри хгумпIэцIэдэри ежауэ зрагъагъыр зэхамыхуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 269-270. Бжъамийр и бгырыпхым дэлуат, газетыр уанэ къуапэм КIэрыпхат [ИсхьэкIэ]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 635.

КIЭРЫПХЪЭН (кIэрепхъэ) лгъэ. (1). Зыгуэрэм ищIыIум зыгуэр ипхъыхъауэ КIэрыкIутэн. [Альджыкъуэ:] Зыр псым и ижъырабгъумкIэ Iусу къыкIэлгъыкIуэр сэмэгурабгъумкIэ я унэхэр джабэм КIэрыпIауэ бгы лгъапэм жылэр цIэси, уэлэхы, мы сьздэкIуэр жэнэт тыншытсми, абы нэс махуэ къэс лэжъапIэм сьмыкIуэфым, жызоIэри си лгъэм зызоганэ: - Ей, хъунукъым ар, си къуэши. МелыIыч, 455.

КIЭРЫПЩIЭН (кIэропщIэ) лгъэми. (3). КIэриубыдэн, КIэрышха хъун. ЗауэлIхэм, фIыгъуэм чэф ицIауэ, КъыкIын окопхэм ишэхэр яцIэ, Я цейм ятIагъуэр КIэрыпIауэ Шейтейуэ къажыхьыр, ба зэхуацIэ. Майм и 9-м 1945 гъэм. «Шум и гъуэгъу», 9. Iузизэ и цIыфэм мацIэ-мацIэурэ выфэр КIэрыпIэрт, лгъэмэ, ебзымэ фэм къыкIэрихьрти, цхьэр игъэуназэрт, бэуапIэ иритыртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 73.

КIЭРЫСЫН (кIэрысц) лгъэми. (10). Задэу е лгъэныкъуабэу щыт зыгуэрэм тесын, зыгуэрэм гъунэгъуу бгъэдэсын. Дагъуэ зыхуимыцIу

къуажэм дэсыр жьы дьидэ хъуауэ и закъуэтицIийуэ псэу лгъыжэ Шаукэти, зээмызэ мэжджытым къакиIуэрэ нэмэз яцIа нэужэ, блынджабэм КIэрысу лгъыжхэм ягъэхъыбарым ицIэдэIурэ и унэм екIуэлIэжыфмэ, фIэнасыну дунейм тету. Аргъуей, 385. Къымыгъээзэжу пIэрэ Думэсарэ, жиIэу, Дисы зиудыгъуауэ бжыхъ джабэм КIэрыст и нитIыр къижу. Хуэпсэгъуэ нур, 144. Мусэ, Мэхъуд сьмэ унэ джабэм цызэдэуэ пIэцIэнишу КIэрысакъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 514.

КIЭРЫТХЪЭЩIЫКIЫН (кIэретхъэщIыкI) лгъэ. (1). ПтхъэцIурэ зыгуэр КIэрыгъэкIын. Кхъухъ тетзапIэм къэсыжмэ, кхъухъыр ныджем къытрилгъафэрти, телгът гъуыцъжу, къыкIэрицIаIами КIэратхъэщIыкIыжу. Лгъапсэ, 40.

КIЭРЫТЫН (кIэрытц) лгъэми. (13). 1. (8). Бгъэдэгъын, КIэрыгъэувауэ щытын. Саримэ цхьэгъубжэ дьидэм КIэрыт гъуэлгъыпIэм илгъэ жэцIкIэ. Хуэпсэгъуэ нур, 142. А напIэзыпIэм бжыхъым КIэрыт шы къомым зыгуэр къаыхъаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 596. Партаицхъэм зыкъуагъапицкIуэрэ ауан цацIэ цыIэт, доскам зыпIытI-зихузу цIалэ гуэр КIэрыту ялгъэуамэ. Щынахужыкъуэ, 21. 2. (5). Лгъэныкъуабэу, задэу щыт гуэрэм тегъын. Къыдырыр, тенджыз Iуфэм деж хэцIапIэ щыцIауэ, нэхъ къалгъагъун хуэдэу, бгы джабэм КIэрытиц, хэту пIэрэ япэ къэсынур, жиIэу. Кхъухъ пхэнж, 498. [Дадэм:] Жьы лгъэпкъи къемытицэу мэлыр бгы джабэм КIэрытт... Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 147. Жыжъэу лгъэмэ, бгы джабэм мэлыхъуэ пIыIэ КIэрыту уолгъагъу. Нал къута, 270.

КIЭРЫТЫСХЪЭН (кIэротIысхъэ) лгъэми. (1). БгъэдэгIысхъэн, етIысылIэн. [Къэрэжъ:] – УмыпIаицIэ зэ, си ныбжъыр хыщIыгъ зэрынэсу си бзэгуми си Iэ – си лгъакъуэми къылгъэхэ Iэхъулгъэхъу, пысчынуц лгъыубыд Iуэхум, тхьэлгъэлуицхуи сицIыныци, мэжджыт джабэм ськIэрытIысхъэжыныци, Кветау еицхуэ, си Iуахуи, ипIанэ уэ уздэкIуэ жэнэтым сьмыкIуэмэ. Лгъапсэ, 104.

КIЭРЫУВЭН (кIэроувэ) лгъэми. (3). Бгъэдэуэн (задэу щыт гуэрэм). Астемыр гъуом и макъ зэрызэхихъу, къэуIэбжъаиц, заныцIуэ къыщылгъэтри цхьэгъубжэм КIэрыуваиц. Хуэпсэгъуэ нур, 233. КIарц жыгыицхуэ жъауэм лгъыжхэр цIэуваиц, адрейхэр мывэ сэрейм КIэрыуваиц е тетIысхъаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 84.

КIЭРЫУДЫН (кIэреуд) лгъэ. (3). Еуэурэ зыгуэр зыгуэрэм КIэрыгъэкIын, КIэрыгъэхун. АрицхьэкIэ и гуапэжъ хъуауэ пIэм къыкIэриудари и пIэ тхьэкIэм дилгъаиц, нэсыжмэ, и ныбжъэгъум яригъэлгъагъуну. Лгъапсэ, 114. Барчо зы напIэзыпIэм еуэри пIэм цыиц къыкIэриудауэ къэхуэхъаиц. Лгъапсэ, 114.

КIЭРЫХЫН (кIэрех) лгъэ. (3). 1. (1). Зыгуэр фIэхын, КIэрымыгъэлгъыжын. Сэшхуэм циггъэлгъэпэрэпэ куэдри къэхурт, арицхьэкIэ зыкIэрихыну и гум къэкIыххэртэкъым [татхэм яцыиц лгъы гуэрэм]. Хуэпсэгъуэ нур, 323. 2. (2). Зыгуэрэм зыгуэр тегъын. Я нэхъыжъым и унафэкIэ дыкъаиц, арицхьэкIэ зыри ткIэрахын къагъуэтакъым [цIалэ гупым]. ХьэцIэ лгъапIэ,

400. [Машинам ис лым Дзэшу жрелэ:] Машинам щыц кбэмынэу клэрылбыр клэрахыну нлэрэ, жызоЛэри нэхэ сеггэгузавэ. Клапсэ клапэ, 6.

КІЭРЫХУ: **КІЭРЫХУ ИМЫЦАУ** (1). Псори, зыри мычэму. «Гэавэр клэрыху имыЦау кбэфхэллэж», «зауэр щеклуэклым деж хьэрчэт Луэхум зэрыхалхьэ», «передвижной мастерской дапцэщ кыщыдатынур?» Нал кьута, 220.

КІЭРЫХУБЖЬЭРЫХУ (1). Зыгуэрым иужькІэ кбанэр. Шэщыр иджыри щыт цхьэкІэ, бэкхэ тІэклур, Іуэри дэклэу, пхээггэсын яцри щымахуэ уаем ягбэсыжащ, иджы адэкІэ-мьидэкІэ клэрыхубжьэрыху щыІэмэ, кьащыпурэ абыкІэ мэщцафІэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 296.

КІЭРЫХУН: \diamond **зым клэрыхур зым кьыщтэжу** (1). Еплэ зы І.

КІЭРЫХЪЫЖЬЭН (кІэрохъыжьэ) лбэмыІ. (1). Шыхьэн, и щхьэр еггэужэгьун, клэрымыкІын. [Инус фызищым яжрелэ:] Щхьэ фыкыскІэрыхъыжа, фи адэр сыука? Хьуэпсэгьуэ нур, 76.

КІЭРЫШХЭН (кІэрышхаш) лбэмыІ. (1). Клэрыггэщцауэ щытын. Щхьэггубжэхэм абджым и нлэкІэ газет клэрышхати, нэху лбэпкь кьыдидзыртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 282.

КІЭРЫЩЭЩИН (кІэрощэщ) лбэмыІ. (1). Клэрылбэлын, клэрыхун. Хуащыжакгэ унаггубжэр, Ялэц яжэ нэрыхьэту, Жьым ар ехьыр клэрыщэщу, Шхьй зэІусэм епэщэщу. «Тисей», 486.

КІЭРЫЩІЭН І (кІэрешІэ) лбэІ. (8). Зыгуэр зыгуэрым епхын, клэрыпхэн, еггэубыдын. [Нурхьэлий:] Си бгырыпхым клэрыщІэни си жытым изггэлыни. Хьуэпсэгьуэ нур, 217. – «ШыкІэтыч» щыжаІэр зи гугуэ ящылым мэзым пхэ кьыщІлгэфит шыкІэм клэрыщІэури, шыкІэр приггэчауэ арат. Мелыгыч, 454. Василий Захарович зэрыжІаа хуэдэу, псоми я бгырыпхым круикІэ зырызыххэ клэрыщІащ, Шынахужьыкьуэ, 59.

КІЭРЫЩІЭН ІІ (кІэрыщІащ) лбэмыІ. (37). 1. (36). Епхауэ, клэрыпхауэ, хэлуплауэ, еггэубыдауэ щытын. Хьэжумар: Дызэхуэсынт кбэралым цІыхуу исри (Альхэо цэхуу зыгуэр жрелэри ину мэдыхьэшх), апхуэдэу клэращцауэ ха-ха-ха ллэху фІэдггэлынт. Альхэо, 57. Кьуцхьэ зыбжани я шабырым фэ клапсэ цыкІу кбешІауэ, я джэдыгу гурым щыІыкІэ езыхэм яцІа сэ, сампІэм илбу, якІэрыщцауэ, нэклуплэ хьужауэ зэхэтт; сонэхэр псыггэуэ хьужауэ, я кьамэр дахэу, я пащІэр ину кбэклуат; татхэр лбахьшэ защІэу, мычэму зэдауэу, зэныкьуэкьуу, псомкІи мыарэзыуэ, нэхэ жвантІэмкІэ еІэрт; цыхубзхэр цхьэхуэу зэхуэвжауэ я ІэлбэщІышхуэхэмкІэ я нэклур щІахьумэрэ нэ закьуэмкІэ плбэмэ, цыхухьум нитІкІэ ялбагум нэхьрэ нэхьыбэ ялбагвуу зэлуащэрт, кбэрэхьэлкьыр щІызэхуашэсар кьагурымылуэ хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 322. Е параршотым хьэллэ гуэр клэрыщцауэ арат, е зыгуэр кьеха – сьтми парашот ялбэгьуат. Шынахужьыкьуэ, 64.

2. (1). Зыгуэрым зыгуэр епхауэ, пыщцауэ щытын. Мэсхубд ехьэкІ-кьехьэкІ иІэкьым, заныЦау кьыщІидзаш: - Іэдэм,

узэрытрахур араггэни, сыту жьажэу ухьау ШхьэлакІуэ хьарзынэ кьыпхуэкІуа нэтрэ, щІалэ цыкІуэхэм уакІэрыщцауэ уохьэулей. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 633.

КІЭРЫЩІЭН ІІІ (1). Кьыпхьэлыгэу кьопха, уи гьусэ гуэр. [Ахьсэр Алыджыкьуэ жрелэ:] Лло, уи цхьэ закьуэщ, сабий сьт клэрыщІэн уиІэкьым. Мелыгыч, 449.

КІЭРЫЩІХЬЫН (кІэрешІхь) лбэІ. (1). Зыгуэрым и бгьум дей зыгуэр щыухуэн. [Дэрдэхэ кьадым жрелэ:] Псыунэр ниЦантІэм плланэпэ дьдэм дэщІыхьащ. Си унэм клэрыщІыхьмэ, нэхэ Іеищ, жэщы махуи умыбауэу пхуэщэчын? Хьэсэпхьумэ, 417.

КІЭРЫШЫГГЭН (кІэрышггэ) лбэІ. (1). Зыгуэр зыгуэрым клэрыбыдауэ щыггэтын. Афицар гуэри утыкум кьылгэдэри и сэшхуэр кьыхауэ кІыяц: «Смирно!» - жиІэри, итІанэ и шыр иггэллэу, сэшхуэ кьыхари и натІэм клэрышггэу фитоньм исхэм рапорт яритащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 125-126.

КІЭРЫГУЛІЭН І (кІэреІулІэ) лбэІ. (1). Зыгуэр зыгуэрым клэреггэубыдын. [Алыджыкьуэ:] НтІэ элеваторым ярытыпауэ нлэрэ, жиІэу шэч ищІауи гу льыстащ, арицхьэкІэ чыфтаныцр актым клэрыгулІэри си дежкІэ кбэллэащ [комендантыр]: - КІуэ, уэри зеггэхь. Мелыгыч, 473.

КІЭРЫГУЛІЭН ІІ (кІэрыгулІащ) лбэмыІ. (2). Зыгуэр зыгуэрым клэрыгулауэ, еІуллауэ щытын. Блыным клэрыгула стрелкэм кьыггэлбаггэуэрт паркым бомбуебжыщэ щыІэуи, абыкІэ тІури жэрт. Нал кьута, 279. «Ньп плыжь нэхьыбэ дьдэ зыкІэрыгула унэ зэтетым щылбьыхьуэ», - арат кьыжраІэр [Кьаздэжэрий хэт еупщІми]. Хьуэпсэгьуэ нур, 237.

КІЭРЫГУН (кІэреІу) лбэмыІ. (1). Зыгуэрым дапщэщы иггьсэн клэрыггэбыда хуэдэу. Мэсхубдрэ Мусэрэ зэмыггэуэ куэдэре ялбаггуртэкьым, зэггэусэми зэдауэ зэпытт, уеллэмэ кьызырыггэубжырт, зэзэуным хуэдэу, итІани зэкІэрыгуат. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 632.

КІЭСТРУЛ (1). Шхын зэраггэхьэзыр хьэкьыщыкьуэ ллэужьыгьуэ, алюмин сытым кьыхьэщыкІауэ. Матрени бахьэ кьызыщхьэщыкІэ кІэструл иным бггэдэси, кьащыкьышхуэ иІыгьыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 603.

КІЭСТУМ (3). И пщампІэр кьыгеублэрэкІауэ, кІагуэ ллэужьыгьуэ гуэр. И пыІэри и кІэстуми щІэрыпст, псори зэщІыкьуэри Вынд и кьуэжьыр бггэуэттмэ кьащтэ. Льапсэ, 51. Албиян и кІэстумыр щыггэти [нартыху зыщэм], заныЦау кьыщІыхужащ [КІурацэ]. Нал кьута, 276.

КІЭСУ (2). нареч. Зыгуэрым и щыбымкІэ кьыдэсу. Абы [нэггуджэ зыІулэ офицарым] и гьуса сэлэтыр мотоциклым кІэсу кьытетІысхьащ. Нал кьута, 246. Мотоцикльыр апхуэдизкІэ псыниЦау ехури и щІыбагьым кьыдэс сэлэтыр дрехуейр, капитаным и пицдыкьым кьыдэтІысхьэн хуэдэу. Нал кьута, 247.

КІЭСУШКІЭ (1). Абдж птулькІэ литрэм и плланэ ткІуаткІуэу ихуэу. ПиЦантІэкум деж пкьоуитІ хэтІат, лбэбакьуипл хуэдиз я

Астемыр, Долэт шлэпшлэпэн лэпкэ шылэпкым. Хуэпсэгүү нур, 199.

КІЭЦІЭТХЫХЫН (кІэцІотхыхь) лэмыІ. (5). Зыгуэрым ухуэхушлэу, и зэран кьэплгыхуэу, зы шлэуфа гуэр кьышлэбгъэшу е пцІы теплгыхуэу тхэусыхафэ сыт хуэдэ тхын. АрицхэкІэ зи цхьэ шымылэм и шыдыр сыт мэхуу жалэрэ - кІэцІэтхыхьар шечжэжым, зыкІэцІэтхыхьам зыкьрисэри Іуэхур цырыцу зэлицилэрэ хейр мысэ иригъэцІри мысэр хей хуаиц, уеблэмэ цыхъэту зи цІэ ираІуахэм еджэмэ - жалауэ шытариядэжакьым, ягъэгъуар ямылгъэгъуауэ кьышлэпкыжаиц; ерэхуэрэ хуэунрэ цыІэу уи ней кьысыцхуэу жыхуаІэ шылэпкы. Лъапсэ, 12. Аргуэру зыгуэр кьыткІэцІэтхыхьыниц кІэзонэшыр Инал и фызыишэм хэкуэдаиц, жалэници. Мазэ ныкыуэ шхуэантІэ, 583. ТрагъэкІыну зи ужь ит тетыр нэхгыжыж гуэрым кІэцІэтхыхьри центрым я унафэкІэ комиссэ кьышцагъакуэм, езыр ежъэжаиц, сэ сахэмытми, Іуэхур езыр-езыру эфІэкІынуци жиІэри. Лъапсэ, 12.

КІЭЦІЭУЭН (кІэцІоуэ) лэмыІ. (1). Зыгуэрым и лъабжэмыкІэ, и кІэмкІэ, и шлагымыкІэ еуэн. СытсыІэрышэу гъуэу шылэпкымыуэу хэт кьэна? ЗэкІэцІэуэ. «Шхьэлыкыуэ», 397.

КІЭЦІЭУТЫПШХЪЭН (кІэцІэутыпшхъэ) лэмі. (1). Зыгуэр зыгуэрым шхуу, гу лгымытэу еутыпшын. Нытыр кьытлгысаиц, ди гунэгъум датекуаиц жалэнти, хьэгъуэлІыгъуэишхуэ яциынт, хьэгъуэлІыгъуэм кьырихьэлІэу хьэцІэишхуэри кьаишэнти, ар я гъусэу цакІуэ кІуэнти, ХьыницІэл егъэзылІэм дихуауэ дэт кхуэпІацэр, зымы имылагуэу, кьакІэцІуиутІытицхуэрэ, кьаукІмэ, хьэцІлэм кьаиука хуэдэу кьыфІагъэцІлрэ абы и саулыкьукІэ аргуэру зэхэтІысхуэрэ я бзэгум ІэфІ кьытемьынгъыхуэу кІэ зыр зым цытхъуу хуэуэху бэлыхьхэр жалэу. Лъапсэ, 78.

КІЭЦІЭУІЭН (кІэцІоуІэ) лэмыІ. (1). Зыгуэрым мащІэу зыгуэр жьэхуээн. Мысэ фІыцІэжьхэр фэрэкІ напэу Кьегъыхуу яхьыр яІэ гъаицлэр. Зы жыгым жыгыр кІэцІэуІэу Нэпс цІэзыгъэкІым йодэхашлэр. Пшагъуэ гуэрэныр шлэпкы псыфу. «Батырыбжэ», 39.

КІЭЦІКІЭ (2). нареч. Псыншлэу, шлэхуу. Ауэ зауэ уэ кьэбублэм Деблэжынкыым дэри ди псэм, Тегушхуаиц дькьэпцілами кІэцІкІэ ди шлэу уэ кьэбгынэ, Ем дахагъэр, ем шлалэгъуэр Ігъуэнтауэ махуэ закьуэм ШигъацІэнкыым дэ ди шлэпкы, Ем дахагъэр, ем шлалэгъуэр ІІ ІэцІыбу яхууат. «Шлалэгъуэ шлэпкы», 414. Сэ мазэцІэ кьабзэу, Сыхъыджэбз дахаицэу, Гуацэм я гуацэжу, Жэцым сыринэхуу, Махуэм сыридыгъэу, Гьатхэу сыцІэраицІэу, Кьыдэхсхьэу нартыхэр Тенэ хэзгъэкІуадэу, Куэдыр си шлэпкы, Нартыхэм я лэпкыгыгуэр ЗгъэкІуэдынкыэ кІэцІкІэ. «Шлалэгъуэ шлэпкы», 420.

КІЭЦІУ (43). нареч. І. (26). Псыншлэу, шлэхуу, заншлэу. Шлалэхэм тешианкІэ кьажэу шлэпкыгъум, кІэцІу кьагъэзэжауэ лгэныкыуэ зрагъэзырт. Хуэпсэгүү нур, 102. Зыр уІэгъэт, кІэцІу бауэт, Удыр лыкІэ ирилат, Зыр пціыпауэ Іуэлауэуэ, ІІ Іэпкыгъэпкьхэр ушлэпкылат. ПарашютиІ. «Бгы

лэпэхэм деж», 46. Хьэ Пэрири иІэт гъусэу, Жалэр кІэцІу эфІлигъэкІырт, Псэ зыІути кьемыпсалгъуэ ДэкІт, кьэсамэ Іэхуэу пІалгъэ. «Тисей», 488. 2. (6). Гъунэгъуу, заншлэу кьыкІэпкыІуэу. Зи нэкур джэддыкІэ кугъуэм еицхуу гъуэжэ афицарым и ужьым кІэцІу иту кьышлэпкыиц нэгъуэцІ зыкьоми, Гъуумаррэ Баширрэ яхэту. Хуэпсэгүү нур, 288. ЦыкІуцэ кІапсэ нахуэтэ кІапэр кІэцІу шылэпкы шым темьыгушхуаицэуэ телгъэцІыхьт, насытшыхуэ кьеуэллар пціыхьэпІэу шлэпкы кьыфІэцІыжу. Нэгъуу, 19. Апчарэ и ужьым кІэцІу Ирини итт. Нал кьута, 218.

♦ **КІЭЦІУ ЖЫПІЭМ** (10). Зи гугъу пціыр заншлэу жыІэн, Іуэхум и купшлэр жыІэн. КІэцІу жыпІэмэ, Чачэ хузэгуэнырт Вэрокъуэм, цырибон зэрыцІыгъэж Іэмэпсымэр кьытрихати. Мазэ ныкыуэ шхуэантІэ, 503. Жамбот [Алгъо зыхуигъазэу]: КІэцІу жыпІэм дьгъуэпшыхь дьзэрызэгурьІуам хуэдэу, нобэ парт собранэм унафэ тицІаиц. Алгъо, 64. Лэн-кьэнану телгъэ [цІыхубзыр], араиц, кІэцІу жыпІэмэ. Лъапсэ, 9. **КІЭЦІУ КІАКХУМ ШІЭТЫН** (1). Еплэ кІакхум кІэцІу шлэпкы. Мэсхуэу кІэцІу кІакхум шлэпкы, зымы зы шлэпкыакуэркыым. Мазэ ныкыуэ шхуэантІэ, 507.

КІЭЦІЫГЪЭХЪЭН (кІэцІегъэхъэ) лэмі. (1). Зи ужь кынама кІэлгыгъэкІуэн, лэщІыгъэхъэн. Согъэпці, нэгъабэ ллам укІэцІамыгъэхъэжым, узыхуейрамэ, - кьеуциияц Бэтокъуэ [Мусэ]. Хуэпсэгүү нур, 251.

КІЕРЕНСКЭ (1). 1917 гъэм Россием кьыдагъэкІыу шыта ахьшэ. Ахьшэри зэхуэдэт сытми, хэт пацтыхь ахьшэу, хэт кІеренскэ ахьшэу кьует. Хуэпсэгүү нур, 205.

КІИИИ (мэкіиі) лэмыІ. (86). Гуоун, макыым зегъэІэтын, ину макъ гъэлун. Мис абдежым бажэ цыкІум ІІ бажэгуэр игу кьэкІаиц; Ар кьолгъадэ а утыкум, ІІ тхьэкІумэр игъэкІаиц, ЗэрылгъэкІли цэ кІыиц; - Модэ, фІлагуэрэ фэ мо шлэпкы? «Бажэ пшынен», 14. [Мариам:] ДеукІыпэ мыбы жысІэу сыгужъеяуэ слгъэкІ кьэзыгъанэу сокІий, сокъугъ. Лэчымэ, 392. БзэракІуэ фызым [и гъусэхэм зыхуигъазэу]: Дьгъуасэ бзэрым сытету зыгуэр мэкіиі. Гъуэгуанэ, 124.

КІИЙ: КІИЙ МАКЪ (12). Цыхум зыгуэр кьышхьыуам деж кьыждэкІ макъ хэІэтыкІа. Фыз гужъеяхэм я кІий макыым уи шхьэфэцыр ирихырт. Хуэпсэгүү нур, 284. Шы шыиц макъри цыхум я кІий макъри зэхыгъэжауэ дунейм тетыр зэцІэкъугъэ, зэцІэкІие хуэдэиц. Лыгъэ, 412. Асыхъэту кьолу кІий макъры, Хьэ Пэрири сыт шлэпкыанэр? «Тисей», 503.

КІИЙ-ГУО (9). Макъ хэІэтыкІа, макъ ин, зэрыгъэкІий. Фочауэ макъ, кІий-гуо макъ зэрызэхыхуу Дэфэрэдж а жыгышхуэм дэпціерти, теуванІэм тету азэн зэрыджем хуэдэу адэкІэ-мыдэкІэ зигъазуэрэ и макыым кьызырихькІэ кІийрт: «Дьгыурьыгуэ». Лъапсэ, 54. Гъуэгуэм жэм Іэхуушэ тетти, Іэхуээхэм я башир ягъэдэлгъэу, я пыІэр шхьэрахауэ адэкІэ-мыдэкІэ жэурэ кІий-гуоуэ жэмхэр гъуэгуэм трахурт, машинэм шлэпкы

я гугъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 535. Джэгур ягъэувыIэн щIимыдэр езым ищIэжырт: хэкум ираи шэшэнхэм, мышкъышхэм я гъы макъ, кIий-гуо макъ, узэщIэдэIукIмэ, зэхэпхырт. Лъапсэ, 89.

КЮКЪМАКЪ (4). Псалъемакъ, зэрышх, зэрызехъэ. Кургъуокъуэ Кюкъмакъ лъэпкъ хэмылъу лажъуу шхэжырт, гъунэгъу шIэм игъэгъунэгъуу, цIыхум жагъууу къамылъагъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. Уи ужь сьт пцIондэ дэ дитами, Тхуэуыхэнккъым ди Кюкъмакъ. АбытIэ Мухъэб и кхъащхъэм... «Вагъуэ махуэ», 95.

◇ **КЮКЪМАКЪ КЪЭЛЭТЫН** (1). Псалъемакъ къэгъэхъеин, зэрызехъэ, хъэргъэшыргъэ шIэдзэн. Дагъуэ зыхуащIа шы е щIалэ щыIэми абы и унафэр иужькIэ яцIыну зэгурьIуати, Кюкъмакъ къэлэтакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 126. **КЮКЪМАКЪ КЪИКIЫН** (1). Хъэргъэшыргъэ, зэрызехъэ, псалъемакъ хъун. Елдар, Астемыр, Исхъэкъ сымэ къуажэ Советым унафэщIу хахати, зым Iэпыхур зым къищтэжу, зэгурьIуэу, зэчэнджэщу я къалэн зэфIагъэкIырт, щIыри хъарзынэу, Кюкъмакъ къимыкIыу, ягуэшат, Щэрдан – мэрданхэм къытраха Iэмэпсымэри Iэцири нэхъ зыхуэфациэм хуагуэшат. Хъуэпсэгъуэ нур, 268.

КЫ (1). зэрызып. ЦIыхухэм зыгуэр щашIэкIэ къажъэдэкI макъ. Жыгым тетхэци зыщыщIаупскIэкIэ зэуэ зэдокIий, жыг къудамэр къыщехкIэ «кIы», щыдэкIуейкIэ «гуугу» жайу. Хъуэпсэгъуэ нур, 244.

КЫГУУГУ (13). КъуанщIэ хуэдиз хъу бзу, и джэдэКIэхэр адрей абгъуэхэм якIэщIидзэу. Абхазхэр къыщыкIуа лъэхъэнэм Ботэщхэ «ицэныфIэ» лъэпкъыу зэрылуам хуэдэ къабзэу, Долэтхэ я лъэпкъым «кIыгуугу» дзыуэ фIащIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Иджы «кIыгуугу» жытIэу укIиймэ, диным икIыным хуэдизу Долэт къэгубжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. ЩIалэхэм ящыц къэджакI: - КIыгуугу! Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 649.

□ **КIыгуугу и цIэр иреIуэж** (4). Зи щхъэ щытхъуж зыгуэр. Хъэблэм дэлъ хъыбарымкIэ, кIыгуугум нэхърэ Долэтхэ я лъэпкъым я цIэр нэхъыбэрэ ираIуэжырт. Пэжу, езы Долэт нэхъ ицхъэщытхъу уигъэлъыхъуэнт, дэнэ цыпсалгъэми зигъэадакъэрт, езым хуэдэ цымыIэу къыфIэщIыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. СыцIэрылуащэрэт, жыпIэ защIэу, Щытхъупс птемыткIуэм, уогуIэж. УмыщI уи жагъуэ, си къуэшышхуэ, КIыгуугуми и цIэ иреIуэж. Щытхъупс. «Дамыгъэ», 109.

КЫГЪ (1). Макъ тхъунщIа. ДжэдэщымкIэ къиуикIыу джэд кIыгъ макъи къэлурт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 567.

КЫН (мэКI) лъэмыI. (2). Хэхъуэн, ин хъун, зиужьын, къыдэкIуэтеин (жыг, удэ, щхъэц сьт хуэдэхэр). МэкъунIэ удзыр кIыру кIами, Мывэишхуэ хэзу зэхэсхащ. Мэкъуауэ. «Дамыгъэ», 233. Иныжыщхъэм лъы къикIахэр ЗытеткIуахэр банэу кIахэу Мис абыкIэ бий лъэужьыр Уемызшху хуэпыту. «Елбэздыкъуэ», 8.

КЫНТИ (2). Нарт хъыбархэм хэт цIыху лъэпкъ, нартхэр зэзауэу, зэныкъуэкъуэу щыта.

Лыгъэ щалэтым пэувыр Къэмыувыжу щыкIуэдт, **КIаххъум кIэщIу щIэтын**- Бийм я кIуэдыпIэт а щытIэр, БамIэгъуэу ялэт ар кIынтIэхэм. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 411. Я тхъэлухухдэм я закъуэу КъызэранэкIри нартыхъхэм КIынтIыжъ лъэужьым къимыкIыу, ЛъэкIыныгъэишхуэр я куэдхэу, Хамэ щыналгъэм цызауэу Къамыгъээжжу хэкIуатэт. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 411.

КЫР (10). пльыф. Iув, зэщIэкIа; Iуврэ лъагъуэ къэкIа (удэ, пабжъэ, щхъэц сьт хуэдэ). Къумым псышхуэр къыщыльысым Псэ хэтлэхъащи хъуниц мээ кIыр. «Индийскэ поэмэ», 363. [Къэрэмырзэ] ПащIэр фIыцIэщ, Iувиц, кIыриц, жыжъэу уеплэмэ, япэ уи нэм къыщIидзэр и пащIэраиц, абы къыкIэлъыкIуэу фэ вакъэ фIыцIэм еицхэ и нэр, лъы къытелъэдэжауэ инэхуитIыр, тепицэч ныкъуэ хуэдиз хъу и тхъэкIумэр. Лыгъэ, 409. Лу тIэкIу зэрышынэм цIы хэлтэкъым, арицхъэкIэ, и ныбжъэгъухэм гу залгъримыгъатэу, кхъэ унэ кIуэщIымыщIэбэрэрт, удэ кIырым хэпэщыщыхъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 578.

КЫРГЪЫН (мэкIыргъ) лъэмыI. (13). Макъ тхъунщIа гъэлун (гъущIымыкIэ, пхъэмкIэ, макъкIэ). [Алыджыкъуэ:] Бжэр аргуэру кIыргъати, сьплгэмэ – иджы хъыджэбз цIыкIу зыкъомым я цхъэр бжэ дамэдазэм къыдагъэжауэ я нэр къыхуу къызонплэ. МелыIыч, 456. Куэбжэжэ гуэр кIыргъу къыщыщIуахым, Дэфэрэдж псэкIэ зыхыщIащ и гур зыхуэгъуа дьдэр и натIэ зэрыхъуар. Лъапсэ, 31. Адакъэ хужьыр кIыргъыурэ и макъыр икIыным нэсауэ Джэлил къыжъэхъуащ: - ЗетепIэ уи жьэри, бжесIэм къедаIуэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 484.

КЫФИ (101). 1. (82). пльыф. ФыщIэ, мынэху. Борэн кIыфIыр къыкъуэуэIуэу Уэсыр мээым цеухуэницI, Мазэм и фэри пыкIуэу Къуапэр пIийми, и кур нэщIыц. Борэн. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 23. Пишэри зэхуащIа, тIэкIу дэкIмэ, кIыфI хъунуиц, ултыхъуэу къэпкIухъ цхъэкIэ мыхъэнэ илэкъым. ВитI, 415. Пэжу, Лу и закъуэ шхалэ кIыфIым цхъэ щIэс зигъэщыкIуауэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 624. 2. (19). щыI. мыхъ. КIыфIыгъэ. Джатэдзэу жану щыIэщ псалгэ, ЗыжепIэм и гум ныщIолгъадэ, КIыфIым хэхуами хэмькIуадэ, Зыщыбгъэгъуницэу гум имыдэ. Псалгэ. «Вагъуэ махуэ», 357. Зэанэзэкъуэр гүзэсэжу щылъагъум, хъыджэбз цIыкIу гуэр кIыфIым къыхэкIри къабгъэдыхъащ, адрейхэм хуэдэу мыфейщыщIуэ, и цхъэцири дахэ дьдэу ухуэнарэ цхъэщыгъэ дахэм илэу. Лъапсэ, 32. А щыдджыжъым нэхур цауэ КIыфIыр нурым пэуати А кIыфI щыIэм хуэдэ Iэджэ Дэ ди дыгъэм игъэнакъым. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 409.

КЫФИЫГЪЭ (9). Нэху здэщымыIэ гуэр. Щыр зэгуэудри я зэхуакум Дэхуащ кIыфIыгъэи, зегуэщы. КIыфIыгъэ. «Дамыгъэ», 113. Нур закъуэ кIыфIыгъэм хэдэгъадзи, Нэху защIэ тцIыфынуиц дунейр. Нэхуиц. «Щхъэлыкъуэ», 407. [Астемыр къызэхуэсахэм яжреIэ:] Дэри кIыфIыгъэ дьзыхэтэм нэху къыхидзэ хъуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 654.

КЫХЪ (131). пльыф. МыкIэщI. Бостей кIыхъ цыгъыу, гъэщIэрэщIуауэ, и Iунэ цIыкIуитIыр

плгыжыбзэу лауэ, и нэ дахитыр кылыдыкты, сурэтыр емышхыпэми, ецхуэ жиЛэрт. Мазэ ныкхуэ шхуантлэ, 638. [Бахтэсэнышхуэ:] Батэкхуэтер сэ цыызгэшу Псыхуэ кэсклур наишкыашиц, Сыкыздехым кхуэм сыдашири Туннель кыхыым сыныцлашэ. Терек. «Партыр ди пашуэ», 121. Астемыр занцлэу гу лэыташ асэтин лы кыхь гурым, кызыццлэплгарэ цлопцыр иггэдалтэу, зыгуэрим хуэхуыцлэу. Хуэпсэгхуэ нур, 114. 2. (58). Зэманкэ укхуэдия, зэман куэд зыхь. Кыхыц сабий зеиниэм и гуауэр, Сигуэгуэду си жагуэци, Фаиштыр псэуэу кхэнауэ Ди шыпхуэ фызабэу цыслгагуклэ. Хэт гыашлэр пцлэншэу. «Шум и гхуэгу», 44. Штымахуэр кыхыци клэ имылэ, Ди бом цлэнт шитыр мэгумэцлэ. Ныжэбэ жэщи, нэхур шыху. «Шхьэлыкхуэ», 384. Зи тхьэусыхафэ кыхыым я деж кхуэуэр [Локотши] я псэуклэ зриггэлгэгуэац, зыхуэныкхуэмкэ дэлэтыкхуэну кыггэгуэац. Нал кхута, 253.

◇ **Кыхыи Клэцими** (3). Дэхуэдэу шымытми. И дунейр кыхыами-клэцилами дыгуэгуэакулэм хэмытыжыну тхьэ игуауэ цытми, и псалтэм епцыжри Жыраслгэн шы идыгуэац, жиЛэри Нахуэ кыцилдизац, Жыраслгэн зиш идыгуэар жылэм ямыцлэ хуэдэ. Мазэ ныкхуэ шхуантлэ, 646-647. Мэлыхуэр, и Дуней кыхыами клэцилами, мэлыхуэу кыггээнэжыни, езы мэлыхуэр мэлым ецхь хуэжуауэ. Нал кхута, 260.

Кыхыагы (11). 1. (7). Зыгуэр зэрыкыхь мардэ, пщалгэ. Чопракь аузыр быдаплэ хьзыру природэм и Эдакхэм цлэкла хуэдэт, езэггырабгэу имылэу дэнэ лэныкхуэаки бгы нэпкэ задэт, и кыхыагыр километр бжыггэклэ плыцлэ е цэ ныкхуэ хуэнут. Нал кхута, 252-253. Кхуэажэбгвум псым и гхуэнэгхуэу мэжджыт тлэклиуи дэтт, чыбжэггэу унэм и кыхыагыр и кыхыагыу, клэлындор Луту, бгэни телгэ, цхьэггэубжэхэм цыхуу ла Лунхуэу яулгэу. Льяпсэ, 57. Псышхуэу кхуэм дэтым и кыхыагыри Гхуэгуэ я нэхь кыхыым хуэдгэдэнци. Цыхуу гуауэ. «Дамыггэ», 46. 2. (4). Зыгуэр зэманкэ зэрыкыхь мардэ, пщалгэ. [Алыджыкхуэ:] Жэц закхуэм илгэсым и кыхыагыр и кыхыагы кысыфлэцилауэ, мычэму цхьэггэубжэм сыдоплэ, нэхулгэ кымыццлэу плэрэ, жызоЛэри. Мелыгыч, 462. Зы джыдэфли игыггыу махуэр зи кыхыагыым пхьэ екхуэ [Астемыр], пэишхьэкухэр еггэплэ, пцыхьэцхьэклэ кхэрэггэулу цысыц бжэ цыхьхэплэм деж. Хуэпсэгхуэ нур, 183.

Кыхылыхь: ◇ **Кыхылыхь хуэн** (2). Зыгуэрим зэман куэд теггэкхуэдэн. [Псэун] И суд тлэклиури кыхылыхь хуэакхыым – кылысыр кытралгхыац. Кхалэн, 428. [Астемыр зыццлэуцлэхэм жэуап ирет:] Чисткэм и пэ кыдггэхуэну зиужь дит Гуэхури кыхылыхь хуэнутэкхыым. Мазэ ныкхуэ шхуантлэ, 674. **Кыхылыхь цыи** (4). Еплэ **Кыхылыхь хуэн**. Кыхылыхь имыццлэу Дисэ и Гуэхум и ужь ихыац. Хуэпсэгхуэ нур, 140. Иван Петрович [Фариз жрелэ]: Анхуэдэр кыхылыхь цыи хуэнукухыым. Алгхьо, 93.

Кыш (50). Лгэщанлэ, гхуэклэм и лэжыаплэ. Кышци зеинишафэ кхытеуауэ, Гуэуэлгэуэ лгэпкэ цызэхуымыхыжу, сыдж ву макхыи пичауэ,

ишэдбжыым хуэасклэ кыдримыхуеижу нэцлэ хуэац. Хуэпсэгхуэ нур, 295. Си кхуэши нэхьыжыыр Лэцилгэаццлэнт, Сыдж иггэвуэу кышцым цлэнтт, Сэ шей сефэнэу сытлысамэ, Кхызамытыххэт зы шейцлэнт. Ныжэбэ жэщи, нэхур шыху. «Шхьэлыкхуэ», 384. Сэ а кышцым сыцолгэацэр – Цыхуу мурадыр кыхь цызоцлэ. Махуэр блоктыр наплэзыплэу. «Вагхуэ махуэ», 315.

Кышмыр (1). Клэшымыр, цым кыхыэщыкыла щэклэ пашлэ. Дэфэрэдж зыхуеуэу хуэам уцлэмыуццлэ: зэмыфэггэуу шылэ, кышмыр, дарий моф, кхэдабэ, дышэ Луданэ – Лэджэ мэхгэу, езыри хэдыкынклэ, уаггэ цэнклэ ахьырзэманци, арихьэклэ гхуэнэггэу хыдждэбэ, фыс, сэ сицлэрэ нэхь зыхуыцкыхьэну хьэблэм дэсыр, цыкыхьэхуу шцлэри, цхьэж сыт хуээфлэкынуми псоми унафэ зырыз яхуыццлэу, езыр цыкыхьэхуу зыццлэ цыкыхьэхэм яхуопцафлэ, еггашхэ, зэзэмызэ кыдэхуэмэ, нэхь цыкыхьэуэу гуэр ецлэ. Льяпсэ, 115.

Кышчокхуэ (1). Кхэтхуэт тхыггэхэр зи Лэдэкхьэщлэклэ гхакхуэм и унэцлэщ. Фызох сэлэмыи я нэхь гуапэр Кышчокхуэ и кхуэу сэ Алым. Лыкхуэужь хыбар. «Мывэ хуабэ», 182.

Кышцтэн (екышцтэ) лгэ. (1). Зыгуэр цлэггэпщын. Кхумым и фэбжыу Сыжыбггэу тэпицци. Кхэпицэн кхэзублэм, Пшахуэр соккышцтэ. «Индийскэ поэмэ», 356.

Кху

Кхуапэ (12). Зыгуэрим хуэзышэ лгэагхуэ, гхуэгу. Штыналгэр зэрыццлэуэ дахацэт, гхавэр уэшхым я кхуапэци, кызыццлэриуацци, нэр еггэджылыр, ххуэплэм Лэшу итыр абы хуэдабзэци. Кхьэлэггхуэнэ, 375. Жыбггэу кхуапэц кышцыкылами, Кхуришым жыгыр ягу пымык. Бжэй жыгым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. Псыжырэ Индылрэ я зэхуакур арат зеклэу кхуапэр, бжыкхьэр кхэсрэ гхавэр гхэным иракхуэажэмаэ, нэхьыбэм Донклэ яггэзэрэ губгхуэр кхуауыцхьу итт, кханэу губгхуэм цыкхуадэ Лэджэри кхэжхурт... Льяпсэ, 30.

◇ **Кхуапэ емытын (кхемытын)** (2). Зыгуэрим и гхуэгу тетын, блэмыггэкхыи. Абы шцлэуужкэ хы Гуфэр яххуэмэу урыс кххуэуэ Лэджэ тенджызым тетци, ясыр зэхуэзыхьэсрэ изышыну хуежжэм кхуапэ ирамыту яубыдри кххуафэжыейм исыр зэрису Кхэрым псы Гуфэм яниэ, лыубыдхэри яггэтгыс, яубыда ясырхэр яутгытыж, урыс кхалэм и гхуэнэггэуу тгысрэ лажэуу ихэжыну тхьэлганэ яцла иужь. Льяпсэ, 63. Нэмыцэм дышуудэ я гхуэгу кхуапэ кыдыатыркхыым, **кхакхуэм клэциуу цлэтын** - жиЛэу Бекхан яхуэтхьэсысхэрт [лэы гупым] ягу зыццлэггэуу и гхуэгу. Нал кхута, 269. **Кхуапэ имылэжу** (1). Еггэлеяуэ, абы нэхьыфлэ шымылэу. Кхэзджэрий и гуапэ шцлэм флэццлэу, Матренэ лгэклэ кыггэанэртэкхыым цыфлэнклэ, ныиэдибэрэй супри кхуапэ имылэжу супыфлэ. Мазэ ныкхуэ шхуантлэ, 605. **Кхуапэ имылэу** (1). Нэггэсауэ, дэггэуэн шымылэу. Зыкхьом зэлуцлэм кхьхэпсэлгэуацци; - Кхуапэ имылэу псалгэуэ узынишэци. Мазэ ныкхуэ шхуантлэ, 652.

КІУАПІИ-ЖАПІИ: *᠔ кІуапІи-жапІи емытын (кѣмытын)* (5). Гьуэгү, блэкІыпІэ емытын. Шыр цыщырт, пхуилгырт, етхаурт, и нитІыр кѣихуу зиплгыхырт, и нэцхыным бахъэр кѣрихурт, арицхэкІэ нахгүтэ ницІэхэлгым и кланэр дІитІым яІыгѣти, шым кІуапІи-жапІи иратыртэкѣым. Хьуэпсэгүэ нур, 162. Уэрамым удыхьэм кІуапІи жапІи кѣуатыркѣым. Шынэхужыкѣуэ, 27. Итхьэлэми, хьарзынэц, иретхьэлэ, - жиІэу кхгүхытпыр цыхухгү гупыфІ и гьусэу Гуацэ сымэ кѣапэури кІуапІи-жапІи кѣрамыту, хьыджэбз цыкІу кѣомыр зэцІакгүэри здыщІэсам яхужац, яхуэмыкІуэу зи лѣанэ фІэзыгѣэна Гуацэ чачэу ялѣфац. Лѣапсэ, 54. **КІуапІи жапІи имыІэн** (7). 1. (3). УблэкІыну Іэмал имыІэн. ШытІу унэм ицЫхьэмэ, унэ лѣэгуи изу шкІэр илгыиц, кІуапІи жапІи имыІэу. Шынэхужыкѣуэ, 57. Кѣуэм дэкІуу дэнэ кІуэн, жиІэу [Якѣуб] бэлэрыгѣауэ арат, дэнэкли кѣэрэгүл цысци, кІуапІи жапІи цыІэркѣым. Нал кѣута, 252. 2. (3). ІэмалщІэпІэншэ хьун, хэкІыпІэ имыІэу. КѣеуицІ-неуицІурэ Якѣуб жиІэну илгьэпкѣыр жриггѣлэри [Бахгүэр], иужыым зэриггѣахуэу цыхуежѣэм, Якѣубу плѣаггүр кѣиубыдац, кІуапІи жапІи имыІэу. Нал кѣута, 262. [Капитаныр цыхухэм яжрелэ:] НэггүэщІ кІуапІи жапІи дилэкѣым! Нал кѣута, 257. 3. (1). НэхгыфІ дыдэу зэрыщытыным хуэдэу хьун. [Ботэх лаборанткэхэм яжрелэ:] Ди нартыхур гѣуа жыпІэмэ, уэлэхьи, кІуапІи-жапІи имыІэжу гѣуам. Лѣапсэ, 97.

КІУЭ: КІУЭ ПЭТМИ (25). АдэкІэ, зыгуэрым кѣыпищэу. КІуэ пэтми псыницІэу кѣыхэхгүэу Иныцуу уэицхыр кѣеицх хгүац. Гьэмахуэ уэшх. «Бгы лѣапэхэм деж», 110. КІуэ пэтми дауи зэггѣахуэ – Уи махуэ бжыгѣэм псыницІэу хоцІ. Си лѣэрыгыпсыр зыІыгѣауэ. «Батырыбжѣ», 58. Хьэблэм дэс псоми жалэрт: - Лгэиц гѣуицІ вакгэрэ гѣуицІ баирэ иІыгыуу ежѣуу уафэмрэ ицЫлгьэмрэ арэфкІэ цызэггѣэкѣуам нэс кІуа пэтми [Инус], дыицэ икѣухгүауэ здэцилгь хуэзакѣым. Хьуэпсэгүэ нур, 146.

КІУЭАРАКѢ (1). вводнэ п. ЖыпІэнуракѣ. [Рахым Дисэ жрелэ:] Си напэр текІац, цыхум сыкѣалѣагѣу нэхгэрэ, кІуэаракгѣ жыпІэнур, цыІым сыкІуэцІрыхумэ, нэхгэ кѣызоицтэ. Хьуэпсэгүэ нур, 141.

КІУЭГѢУАФІЭ (2). плгыф. Гуггүеумыхьу, тыншу, фІэфІу зыщІыпІэ кІуэн. Ар [еггэджакІуэ кІуэн зэманыр] ницЫхьэцхьэицхэм хуэзэрти, зэзэмызэ дыщагѣаицхэ цыІэти, арат нэхгэ кІуэгѣуафІэу дыщІэкІуэр, хьэ бзаджэм ди гѣуэнишэдж тІэкІур цытфІызэфІатхгэ кѣэхгүми [ицІалэ цыкІухэм]. Зи лѣэрыгыпс тІыгѣа, 528. Я кІуэж-кѣэкІуэжыр мардэнишиц, КІуэуафІэ гѣуэгүр кѣацохгүр. Сэ кѣуалэбзүхэм сохгѣуапсэ. «Дамыгѣэ», 210.

КІУЭГѢУЭ (4). Шежѣэн хуей зэман, цыкІуэн хуей пІалгѣ. Шхьэггүэс иІар лэри ицІилгьэжѣац, бын Алгыхьым кѣритакѣым, хьэжы ицІыну мурад иІати, хьэжыицІ кІуэгѣуэ кѣэсыху сымаджэ хгүуэрэ цэ кѣэнэжыгѣуэ кѣэнэжати, кѣызэхбулэну Алгыхьым иухауэ кѣыцІэкІынкѣым, жиІэри

циггѣэтыжац [Шаукэт]. Арггүеуи, 386. [Албия Иринэ жрелэ:] - НтІэ, фронтым и кІуэггүэр кѣэсац. Шынэхужыкѣуэ, 30. Шурэ [Хьэжумар зыхуиггѣазу]: Ныжэбэ цэ кІуэггүэу сыкІуэурэ шкІэр иэ хуабэ езгѣфац. Алгхьэ, 70.

КІУЭГѢУЕИ (1). плгыф. ЗыщІыпІэ кІуэнуи кѣхьэлІэкІыу, гуггүеу хьэ абы пыщІауэ. Абы [Дисэхэ] кІуэггүеит [хьыджэбз цыкІухэр] – нэсмэ, бжэр гѣэбыдац, унэм гурым макѣ кѣыицІоІуки. ГущІэггү, 426.

КІУЭДЫГѢУАФІЭ (1). Махэ. ГукІуэдыгѣуафІэц, КѣетІысэхакѣэ – кѣэубзац! СфІэмыфІыр куэдрэ сфІэфІ уэ ницІац. Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 318.

КІУЭДЫГѢУЭ (3). Лгэгуэ, дунейм щехьж зэман, псэпІалгѣ. Кѣалэдэсым и дамэ лѣэныкѣуэр кѣыгуэхуац, си кІуэдыггүэр кѣэсауэ лэра, жьыхуиІэу. Бабыщыкѣуэ адакѣэпщ, 487.

КІУЭДЫЖЫГѢУЭ (2). Лгэгуэ, кІуэдыггүэ. НэхгыфІт лгыгѣэнишэр кѣамылгѣхуамэ, И кІуэдыжыггүэр кѣосыр ицІэх. Хэт сыт ІэнатІэ кѣехгүллами. «Батырыбжѣ», 63. Дадэм си кІуэдыжыггүэр кѣэсац, жьыхуиІэу и гур кІуэдыпат и мылгѣхукѣуэ ицІалэм ицЫшынаци. Кѣалэн, 434.

КІУЭДЫЖЫКІЭ (1). ЗэрыкІуэдыкІар, щІэкІуэда щхьэусыггүэр, зэрыкІуэдыж щІыкІэр. Ежаллэрэ еплгэмэ, - хьэжыр дыкѣац... – Еуеуи, кѣуэбэбжѣабэжѣ. Абы и кІуэдыжыкІэ хгүам еплгэ, - жиІэрт Бот. Хьуэпсэгүэ нур, 82.

КІУЭДЫЖЫН (мэкІуэдыж) лѣэмыІ. (40). 1. (23). Бзэхьжын, щымыІэжын. Астемыр еуэкІыпІэм нэри кІуэдыжат, Тембот кѣыицгѣэзэжам. Хьуэпсэгүэ нур, 315. Нэпкѣ лѣагэм уэсыр кѣрепхьыц, Цофийр ар бгыицхьэм, зэм кѣоггьыц, Зэм зеуцэхури мэкІуэдыж, Нарт шум зыницІми кѣыкѣуоуж. Борэн бгыицхьэм. «Шум и гѣуэгү», 28. «Насим» жьыхуаІэ жьыбгѣэ тІэкІур кѣыкѣуоури мэкІуэдыж. ХьэщІэ лѣапІэ, 400. 2. (14). АфІэкІа щымыІэжыну кІуэдын, мыпсэужын. – «Сыт хьэмишомым уэ кѣысхуубжхэр, Зи лгэпкѣ псори кІуэдыжын?» - ЖиІэт ницЫм [Федя зыхуиггѣазу]. «Бдзэжѣящэм ипхьу», 154. Псэуицхьи жьыги кІуэдыжат, Шпыр мазэм еицхуу джафэ хгүауэ. ПщІыхьэпІэ. «Мывэ хуабэ», 52. Псоми яцІэрт Кѣэрэжѣ дин лгэпкѣ идэу зэрыщымытар: тхьэм сыкѣызэриггѣэцІам хуэдэу дунейм сытетынуиц жьыхуиІэу, зэрыжиІа дыдэуи кІуэдыжацци, и хьэдэр Іэц Іа зыдадзэ кѣуэкІуицм яшэри ицІатІац, сыни сыти хуамыггѣуэу. Лѣапсэ, 107.

᠔ Зэ кІуэдыггүэу кІуэдыжын (1). Еплгэ зэ П. □ Гуггүу удемыхьу кѣыпІэрыхьэр, гуггүу удемыхьу мэкІуэдыж (1). Еплгэ гуггүу І. ПщІэнишэу кѣыпІэрыхьэр кІуэдыжыгѣуафІэу мэкІуэдыж (1). Еплгэ пщІэншэу.

КІУЭДЫЖЫПІЭ (1). КІэ здаггүэуэт щІыпІэ. [Мариам:] Мы дыкѣыздэкІуа мыггүэр зэлІ-зэфІызым увыІэлІэ тхуэхгүа ицхьэкІэ, ди хьыджэбзым дежкІэ насып кІуэдыжыпІэц. Лэчымэ, 395.

КІУЭДЫКІЭ (4). КІэ зэриггүэта щІыкІэ, щІэкІуэда щхьэусыггүэ. Ар [кІыиц нэцІыр] цыхум ялѣаггүэмэ, абы ицІэту щытар я гум кѣэкІыжырти, гукІэм и кІуэдыкІар гууз кѣацыхурт.

Хьуэпсэгьуэ нур, 295. *Нарт и клуэдыклар пхуэфацэт Ер уэ уи натлэ цыхьуам, Сицларкьым и гьуэгур уи мацэм, Сицларкьым гүлэлэ пхуэхьуар.* Усэ кьаруклэ бийр бгьэсу. «Шум и гьуэгу», 24.

КЛУЭДЫКЛЕЙ: *Ø клуэдыклейуэ клуэдын* (8). 1. (5). Хьэзаб телгыу, гуузу лэн. *Мафлэм ихьыр умыцлэу, шэм цуклри мафлэм исыжу, япэ ита шу гупыр клуэдыклейуэ наплэзылэм клуэдац, сэхихуэ кьыхыгьуэ имыхуэу.* Лыгьэ, 412. *Клуэдыклейуэ клуэдэр яцымыгьупицэн напицлэ, лэджемэ я тхьэклүмэр ябат, яихэм я тхьэклүмэри дэжлэу.* Льяпсэ, 6. 2. (3). Бэхыжын, цымылэж хьун. *Куэд цлакьым зы детдом кьызэлуахыу цлэзу зэрыцлагьэтлэсхьэрэ, сабий дыкьмыкьыр апхуэдизу куэд цыхьуклэ, лэпкэ псом дежккэ гүзэвэгьуэхуэц, цыхур лисраф хьунуц, клуэдыклейуэ клуэдур.* Льяпсэ, 44. *Ет ди сомьм и жэуапыр [долларым]: - Уэ пхуэфацэр ар уи Гыхьэриц - Клуэдыклейуэ уклуэдынуц, Нобэ хуэзуу ар бгьуэтынкэ, сомьр псэумэ доллар лэнуц, Лгэу цлэтыни уэ усцлэнкэ... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136. **Клуэдыклейр и махуэу** (1). *Еплэ клуэдыклейуэ клуэдын.* Иджы клуэдыклейр и махуэу [Хьэкуринэ] и хьэдэр кьуажэм яшэж, цлаклуэ тенлауэ. Льяпсэ, 107.*

КЛУЭДЫН (мэклүэд) лгьэмыл. (119). 1. (56). Бэхын, цымылэжын, пклэрыхуауэ е плэцлэклауэ умыгьуэтыжын. *Дыцэ чнутыр кьэпицлэпицлэу, Мес, уафэхьуэпсклар лыдац, Ар зыдэклүари умыцлэу Псыницлэцуу нурьр клуэдац.* Гьэмахуэ уэш. «Бгы лгьапэхэм деж», 110. *Цыхубзым кьиггээжэ и гугьэу Дуду и Гупэм кьэсат: «Ваклуэ сыздитым си витлар клуэдри сылгыхуэуэрэ жэц кьыцыстехуэм мыбдеж зызггэуклүрият»... Витл, 415. Адэжэ цлгьналгэм свит цыклуэдми, Флы хуэпицлэ тлэклүр цымыклуэд. Уи хэку жыг закьуэ флэклэ имытми... «Батырыбжьэ», 37. 2. (8). Зэклүэклын, хьэлэч хьун, Ией хьун. *Фадэм дихьэхамэ, клуэдытар цыхубзыр арац.* Льяпсэ, 43. [Илас:] - *Кацкон, хьэжыггэр гьуэтэнурэ клуэдынуц, абы нэхьэрэ дызэгурьгьалу, дыгьацэ.* Мелыгыч, 469. *Апчарэ флэкла зымы ицлэнукьым, жэмыр флэггэж, лыр мыклуэдын цхьэклэ, жиЛэу.* Шынэхужыкьуэ, 49. 3. (25). Ллэн, дунейм теклэжын, хэклүэдэн. *Уклин гьудейр уи тэмакьым кьикларкьым, лгьэлыницлэм и мэм уиггэбауэркьым, цыхури шыри мафлэр кьапылгьэлэу цлэпхуэми, куэд ямыклуу кьытохуэри плэплауэ-лгьэкуауэу, кьадэлэпыкьуни цымылэу мэклүэд.* Лыгьэ, 412. *Дунейр абдежи яфлэцлэцыгьуэу Игьуэ нэмысу лэджи клуэдынуц.* Си илгьэсицэ. «Шцхьэлыкьуэ», 396. *Мыриц ди кьалэныр абы дей: Бийм дытеклуэн е дыклуэдын!* Атакэм и пэклэ. «Шум и гьуэгу», 52. 4. (2). Зэман гуэрклэ кьэтын. *Лэдэм нэхьэрэ нэхьэ бзаджэж Муси кьыкьуэклац: - лэдэм, дэнэ уыцклуэда, гьуэгу мыгьуэм емьжээн, - жиЛэри.* Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 632. *Флыуэ слгьагьур зэ уклуэдми, уэ аргуэрэ кьэбггээзэни.* Си дыгьэ. «Шцлалэгьуэ цлгьналгьэ», 67. 5. (5). Пцлэншэу кьыщлэжын, зыри кьимыкын. *Зэм бэву гьавэр кьытыбохыр, Уэгьуу кьытехьакьэ - пицлар клуэдац.* Сэ щлгьм*

тезмысэ кьытемыклэ. «Вагьуэ махуэ», 343. *Флы яхуэпицлэр яцоклуэдри Ией яцлауэ, флым цогуэ [си ижэгьухэр].* Унэр лгьагьуэ дызощлей. «Батырыбжьэ», 28. *Чачэ тыншу ицлэрт сьмаджэр хуэмьггэхьужми, ар гугьу зэрехьыр пицлэншэу зэрымыклуэдынур, итлани гьэхьужыпицлэр нэхьэ и гуапэт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 71.

Ø [И] зыц клуэдынкьым (1). *Еплэ зыц. Гур клуэдын* (8). *Еплэ гу I. Клуэцларыхуу клуэдын* (2). *Еплэ клуэцларыхун. Псыхэклүадэу клуэдын* (1). *Еплэ псыхэклүадэу. [Зи] уз клуэдын* (11). *Еплэ уз. Клуэдыклейуэ клуэдын* (8). *Еплэ клуэдыклей.*

КЛУЭДЫПЭ (14). Зыгуэр зыщыклуэд, зыцауклэ щыплэ. *Хьэтирэмтлыгур цлгыху клуэдыпэц, абдежт кхьухэ медзаплэри, дыгьурыгьуэм зэхуахьэса-зэхуахуса илгьэпкьыр абы яшэрти цацэрт, яцар кхьухьккэ зэбгьацит, кьыздэмыклуэжын цлгьналгьэхэр клуэдыпэ яхуэхьун хуэдэу.* Льяпсэ, 6. *Зи адэ ла цлалэу слгьэмыкьыу Уэ уи клуэдыпэр согьей, Нэпс пицтырхэр цлгьагьэжыу Хьуац кьуэшихэр нэцхьей.* Усэ кьаруклэ бийр бгьэсу. «Шум и гьуэгу», 24. [Тхьэлүхуэдым Елбэздыкьуэ жрелэ:] - *Уэ, шу цлалэ, умыплацлэ, Кьытпэцицтыр уэ зэгьацлэ: Палгьэр кьэсрэ ар кьэушым, Кьэбэкуэзэниц мывэ кьуришым, Уэ плгьагьункгэ кьытлгьэцлгьыхьуэ, Дэ а плацэм дылэрыхьэм, Дэ тхуэхьунуц ар клуэдыпэ, Диуклгьунуц наплэзылэм.* «Елбэздыкьуэ», 17.

Ø **Клуэдыпэ ихуэн** (2). Псэгүзэвэгьуэ ихуэн. «Сихуат клуэдыпэ ськьелац», - *Ар кьызэпэц, махьу си флэц.* Сихуат клуэдыпэ ськьелац... «Батырыбжьэ», 64. *Мы ди командирым фыхуэмьбэлэрыгьэ, абы жилэм дедалуэмэ, клуэдыпэ дихуэнккэ хьунуц, жиЛэурэ нэхьэ дьыхьэ зыхуицлгьм яжрицлэрт [Якьуб].* Нал кьуга, 301. **Клуэдыпэ кьиггэжыкьын** (1). Кьеггэжыкьын. *Бзаджэр клуэдыпэц кьыбггэжыкьыккэ - Псыдэ умыцлэу кьыпицлэуэниц.* Мащэм ихуари кьыбггэжыкьыну. «Батырыбжьэ», 16.

КЛУЭЖЫН (мэклүэж) лгьэмыл. (167). 1. (133). Кьыздиклэм гьээжын. [Иурарэ] *Кьаклуэмэ, ялэм хуэдэу плацлэ-тхьытхьыу клуэжыртэжыкьым, кьанэурэ жэц цыцылэ кьэхьурт, уеблэмэ зыдэклүэжауэ илгьэс пицлгьыкь хуэдизри зыдэпсэуа лгьр кьэгүзэвауэ, кьыцигьаклуэ цыпэц, нэклүэж жиЛэри кьыпхуиЛүэхуац, жиЛэу.* Кьалэн, 430. *Губгьуэм ит псори зэплгьэжыкьыу Я пицлэцлэу мэклүэж, Уэшх тклүэпс зырыцхэр кьэплэнкьыу Удэ тхьэмпэм тэхуэм еукьуэниц.* Гьэмахуэ уэш. «Бгы лгьапэхэм деж», 110. *Мазэ тхьылгьым едэлуахэр Унэм клуэжми, ягу зэггэн? Тхьылгь еджаплэ.* «Вагьуэ махуэ», 337. 2. (32). Лэпхьуэн, нэгьуэщлэ щыплэ псэуплэ щын. *А цыхубзыр жэцим гьуэлгьыжамэ, Кьэбэрдэи клуэжэуэ цытсэу хуэдэу пицлгьыхьэпэц илгьагьурт [Саный].* Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 530. *Нэхьыжыфэ зэплгьар аргуэрэ кьызоупицлэ: - Фи хэкум цхьэ умыклуэжрэ [Алыджыкьуэ?]* Мелыгыч, 453. *Хьэблэ фыцхэм зэххат Дахьуэс унэри цлалэри ицэу и дыщым я деж клуэжыну мурад зэрицлар.* Гуцлэгьуэ, 424.

Ø **Ахьрэтым клуэжын** (2). *Еплэ ахьрэт.*

КҮЭКИАФІЭ (5). *плъыф*. Гугъу емыхъу, тыншу кӀуэн. *Дыгъэм, кхъухъ кӀуэкӀафӀэу, ЩӀылъэр нэху къищӀащ, И кӀухъэгъуэр кӀэсри Махуэ тхуигъэщӀащ, Дыгъэ, кхъухъ кӀуэкӀафӀэу...* «Вагъуэ махуэ», 101. *ПаицӀфӀ зыгъуэтыриц хъур кӀуэкӀафӀэ – ГурьлӀ нэхъ дахэр щӀы уэ гъуазэ. Къыумыгъазэ. «Дамыгъэ», 241. Ар псыӀэрышэу ухъу кӀуэкӀафӀэ, Унагъуэ цыкӀлӀум дьтӀэплъащ. Хъуэхъу. «Вагъуэ махуэ», 25.*

КҮЭКІЭ (8). 1. (7). ЗэрыкӀуэ щӀыкӀэ. Къаз кӀуэкӀэу, хужъу хуэнауэ *Пиэ хужъ Іэрамэу бгым докӀ, Дыгъэр къахӀэплгъэм гуауэ, Пиэ Іэтэ иным къыхокӀ. Къущхъэхъу щӀыІэ жэмьшхэр. «Мывэ хуабэ», 36-37. Ауэрэ зыгуэрым гу лъытащ [КӀэрэмьрзэ] и фэмкӀэ, и зыщӀыкӀэмкӀэ, и кӀуэкӀэмкӀэ ахъицӀфӀ илыгъыу. Лыгъэ, 408. [АлыджыкӀуэ:] *Лыжъыр хуэсакъытӀурэ, шкӀащӀэ кӀуэкӀэу и лъакъуэр фӀызӀблэжурэ кӀуэуэ щыслъагъуэ, си гум къэкӀащ: мыбыи Іуэхутхъэбзэ хуэзмыщӀэну Іэмал имыІэу тхъэм цухагъэни, жысӀэу. Мелылыч, 446. 2. (1). Іуэхур зэрекӀуэкӀ(а) щӀыкӀэ. ...зэгур тырку пащтыхъыр къеджэри Истамбыл яшауэ цытащи, абы и хъыбарыр телъыджациу еІуэтэж [Дэфэрэдж]. И кӀуэкӀэ хуар мырат. Лъапсэ, 119.**

КҮЭН (макӀуэ) *лгъэмыІ. (1.667). 1. (1.595).* ЗыщӀыпӀэ унэтӀын, нэсын. *ПсыницӀэу ахэм [Ванярэ и ныбжъэгъумрэ] захуэнауэ ГуфӀэу тӀури станцим кӀуащ, Зы букети къащӀауауэ Марфэ папицӀэ зыдахъащ. «БдзэжъешӀэм ипъхъу», 166. МакӀуэр, макӀуэр мафӀэгу псыницӀэр, Вагон къомым заищӀауэ. МылӀэжыныгъэм и мафӀэгум. «Дамыгъэ», 234. «Аргъуейри къадым деж кӀуэмэ, езым и зэрани, пицӀанабзэу унащхъэм телъи, ихъылэн зытрипӀэмэ, зэфӀэкӀащ» - жаІэу [цӀыхухэм]. Аргъуей, 388. 2. (8). Зэманым епхауэ зыгуэр екӀуэкӀын. А жэц щӀыІэр кӀыхъу макӀуэ, Бзы къуапэжъхэр мэхъур наІуэ. «Тисей», 495. КӀуащ анхуэдэу Іэджэ гъащӀэу Мамырыгъи щӀыым имыІэу. ЛъапкӀхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашу», 52. Зэманыр кӀуакъэ гу щызымухуэу. И псы къиугъуэт гъатхэм дежи... «Щхъэлыкъуэ», 406. 3. (15). Лэжъэн, еджэн. МакӀуэ сыхъэтыр къимыгъазуэ, Вагъуэм нэсынӀи хулгъэмыкӀ. Ди бзэмрэ сэрэ. «Щхъэлыкъуэ», 374. Анэишхуэми ерагъыу и щхъэ зэрехъэф къудейти, зэрыкӀэлъыплъ щыІэтэкъым, щымыхъужым аргуэру сабий садым иратыжаш, нэхъ иныІуэ хъури школ кӀуэн щӀидзаш, ауэрэ анэ-адэ иІэми, адэниэ-анэниэу къахъуащ [Ботэх]. Лъапсэ, 66. «Сэ рабочэ класс сыхъуащ, накӀуэ заводым», [КӀурацэ] жиІэу щхъэкӀэ, дэнэт. ШынэхужыкӀуэ, 12. 4. (6). Зыгуэр гъэкӀуэдын, кӀуэдын. КӀэзнішейр зэрыделэр ялгъагъумэ, кӀэзонэ ахъишэр здэкӀуар къахуэгъуэтынккъым, жиІэрт [Астемьыр]. Хъуэпсэгъуэ нур, 235. [Пыжъынэ Тамарэ жреІэ:] «А делэжъ, запискэ тӀэкӀу мыгъуэр зыщӀыпӀи кӀуакъым, Сэлимэ ІэцӀэкӀыу, щӀыхъэ абы дежи адэкӀэ-мыдэкӀэ дэлгъи, къэбгъуэтынищ», - жиІэри, арицхъэкӀэ идакъым, щхъэусыгъуэ гуэр къигъуэтри зигъэкӀуэдыжаш. Лъапсэ, 23. Хъарзынэу кӀэпхъыжъ цыкӀу бжей*

жыгышхуэм дэжей-къежэхъурэ пицӀий зэхуихъэсу къыщыхуэзэм, [къыдырым] жриІащ: - КӀэпхъыжъ цыкӀу, уи пицӀийр зыщӀыпӀи кӀуэнккъым. Кхъухъ пхэнж, 497. 5. (5). ЗыщӀыпӀэ нэсу гъуэгу иІэн. Налишк икӀыу Псыхуабэ кӀуэ гъуэгуэм и бгъум телефон пкӀохэр бгъурытт, выгуи, шыгуи, шууи – мацӀэ тетт гъуэгуэм, ауэ хэт Лу зэлгъэІунур «сыздэши» жиІэу. Мазэ ныкӀуэ щхъуантӀэ, 525. [Дадий и къуэм жреІыж:] Уи адэм деж кӀуэ гъуэгуэр А угъурсызым къищӀащ [Ахъмэд]. «Адэ», 138.

◊ **Ахърэтым кӀуэн** (1). *Еплгъ ахърэт. Жэнэтым кӀуэн* (7). *Еплгъ жэнэт. Зэныту фыкӀуэ!* (3). *Еплгъ зэнытын. ЗдэкӀуари здэжари ямыщӀэн* (6). Бзэхын, напэзыпӀэкӀэ кӀуэдын. [КӀыцокъуэм:] *Ди унэм цӀэс дээр дымьщӀэххэу къызэрыкӀуам хуэдэу, я зыІэти я дэкӀынри зыуэ, дымьщӀэххэу дэкӀыжаш, здэкӀуари здэжари дымьщӀэу. Зи лъэрыгъыпс тӀыгъа, 532. Налишк дзэ даша нэужъ, Астемьри къуажэм дэбзэхыкӀащ, здэкӀуари здэжари ямыщӀэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. Езыри [Алий-бейм и кхъухъыр] псыницӀащэу зекӀуэрти екӀуэлӀанӀэ ямыгъуэтауэ хым тетт кхъухъхэм ятеуэрти яхъуницӀэрт, исыр гъэру яубыдырт, илгъыр зыІэцӀалгъхъэрти – бгъуэтым къащӀтэ, загъэбзэхыжырт, кхъухъ яхъуницӀари толгъкӀуным щӀилгъафэрт, здэкӀуари здэжари ямыщӀэу. Лъапсэ, 39-40. ЗдэкӀуэнри здэжэнри имыщӀэу* (2). Іэнкун хъун, ищӀэнур имыщӀэу къэнэн. *И щхъэ къудейр къехъэлгъэкӀрэ хуземыхъэж хуэдэ, къыдырыр епзэзэхъу Іуащхъэ бӀлацэжъ цыкӀум тетт, здэкӀуэнри здэжэнри имыщӀэу. Кхъухъ пхэнж, 494. Лу здэкӀуэнури здэжэнури имыщӀэу щытт, мыбы [Жыраслгъэн] псори ецӀэ икӀи илгъэгуащ, ауэ щыхъукӀэ зызумысыжмэ, нэхъыфӀи, жиІа е адэм папицӀэ псалгъ гуанэ зэрыжиІар ара, сымти Лу и гур зыгуэру къахъури псори къиІуэтащ. Мазэ ныкӀуэ щхъуантӀэ, 595. ЗекӀуэ кӀуэн* (5). *Еплгъ зекӀуэ. Ныжэбэ кӀуам* (1). *Еплгъ ныжэбэ. УздэкӀуэм сыкъыкӀыжаш* (1). Зыгуэрым нэхърэ нэхъ бзаджэу къыщӀэкӀын. *Іэдэм нэгъуэцӀи ищӀэн имыгъуэту арауэ пІэрэ? АІэ. Уэ уздэкӀуэм ар къыкӀыжаш. Мазэ ныкӀуэ щхъуантӀэ, 508. Унажэ кӀуэн* (1). *Еплгъ унажэ.*

□ **Фыуэ узыгъаишхэм деж бгъуэрэ кӀуэ** (1). *Еплгъ фыуэ.*

КӀУЭН-КӀЭКӀУЭЖЫН (макӀуэ-къокӀуэж) *лгъэмыІ. (5).* Зы щӀыпӀэм сыт щыгъуи щымыІэу. *Тенджызыжхэм я толгъкӀун мардэнишэр Зэрызешэу уафэм кӀуэ-къэкӀуэжэу. Хым тетт кхъухъхэр хъунут си хъуэпсапӀэ, Хъунт бдзэжъейми хышхуэм щемыщӀэжэу, ДэкӀуеигъуэр гугъуми, тынишу къагъэзэжэу. Псыр къежэхъу уафэм щытыгъамэ. «Вагъуэ махуэ», 338. Уэрам еуэкӀыпӀэм деж уауэ бзэрым кӀуэ-къэкӀуэжым еплгъу щытт, ахъиэ зи куэд зи гуфӀацӀэ хуабэмрэ зыщыгугъ мыхъунумрэ зэхигъэкӀыу [КӀэрэмьрзэ]. Лыгъэ, 408. Я кӀуэж-къэкӀуэжыр мардэнишэи, КӀуэгъуафӀэ гъуэгуэр къащохъур [къуалэбзухэм]. Сэ къуалэбзухэм сохъуапсэ. «Дамыгъэ», 210.*

КӀУЭРЕЙ (1). *плъыф. ЩӀэх-щӀэхъу зыщӀыпӀэ кӀуэн. Степан Ильич уицхуегийм деж*

бгъуэтыртэкъым, Псыхуабэ кIуэрэй хуати, ауэ дэнэ кIуами кыгъээзжэмэ, Астемир деж фIэклэ зыцIыпIу кIуэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 210- 211.

КIУЭРКЪЭКIУЭЖУ: **КIУЭРКЪЭКIУЭЖУ ЛЭЖЬЭН** (2). Зы щIыпIэ щыпсэууэ, лэжьэну нэгъуэщI щIыпIэ кIуэуэ. [*Алдыжыкъуэ Ахъсар жреIэ:*] *Къуажэм сьидэси, кIуэрккъэКIуэжу къалэм сьыцIолажъэ.* МелыIыч, 448. [*Дэфэрэдж:*] *Къуэд цIауэ сэри си къалэ фэтэрым сьыкIыцIыкIатэкъым, мычэмэ къуажэм сьыщыпсэут, кIуэрккъэКIуэжу си лэжьэпIэм сьIуэу.* Лъапсэ, 27.

КIУЭРЫКIУЭ: \diamond **кIуэрыкIуэм тету** (2). Гъуэгум тету, здэкIуэм зыгуэр щIыпIэ. *Езы Жансэхъуи кIуэрыкIуэм тету, и словарьм иплэрт, псалгъэ гуэрэм лъыхъуэу.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 613. *Узым и гуауэр мыхуици, Узыр кIуэрыкIуэу мэзыз.* Уз. «Батырыбжъэ», 144.

КIУЭРЫН (мэкIуэр) лъэмыI. (6). КIуэру кIуэн. [*Елбэддыкъуэ:*] *Чыху, чыху, си алацэ, ЕцIэр си шым си гуауэр, Шхуэр згъэлалэм псыщIэу йолэ, КъуакIэбгыкIэм зэпролэ, Псы дыхуэзэм, кIуэру йокI.* «Елбэддыкъуэ», 8. *Сэ си шыр кIуэру схуэгъэсакъым, Гъуэгуэ цIэнтхуэрыгъуэ схутемыкI.* Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205. *Ерул гъуо джэуэ, и шыр кIуэру къехырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 233.

КIУЭСЭЖЫН (мэкIуэсэж) лъэмыI. (21). 1. (17). ЗыщIыпIэ щIэпхъуэжын. *Зи щхъэр пытым гъуэнишэдж пхалгъэр КъехъэлтэкIуэ егъээзж, Самурайхэм чэфыр яIэу КъызэплтэкIуэ мэкIуэсэж. ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91. ГуэщымкIэ ирилуэнтIэкIуэ кыщыцувыIэм, хъэщIэ кIуэсэжауэ цытар кыцIри, нэжэгуэжэу, игъацIэм зэрыцIыхуу е зэблагъэу зэрыгъуэтыжа хуэдэ, унэм кыщIэкIам кыщыцIыкIуэ сэлэм кърех: - Сэлам алейкум, тхъэмадэ. КIапсэ кIапэ, 11. Ар [аслэным кIэпхъымкIэ и жъафэр зэрилгъэцIым] цалгъагъум, нэгъуэщI хъэКIэкхъуэкIэ цыкIуэ зыбжанэми кIэбгъуэ защIри кIуэсэжащ, аслэным кIэпхъыр зылурида и гугъэри. Кхъухъ пхэнж, 501. 2. (4). ЗыIут къулыкIуэр къэбгъэнэн. *Локомош кIуэсэжауэ цытахэр игъэтIысащ, партизан отрядыр школ ницIантIэм цызэхуишэсу абы я суд иригъэцIэн и хъисэну.* Нал къута, 263. *Абы нэхгъейуэ кIуэсэжахэм ящыцI зыр [Якъуб] и благъэу кыщIэкIащи, ари зыгуэру хей цIауэ кыхъэгъэкIын хуейщ.* Нал къута, 262.*

КIУЭСЭН (мэкIуасэ) лъэмыI. (1). Щэхуу зыщIыпIэ икIын, щIэпхъуэжын. *Капитан цIакуэум и гугу имыщIын цхъэкIэ, Апчарэ тепсэлъыхъу хуежъащ: фронтым кIуэсэну и мымураду си фIэц хуркъым, жиIэу.* ЩынэхужыкIуэ, 42.

КIУЭТЭН (мэкIуатэ) лъэмыI. (8). ЯпэкIэ кIуэн, зыгуэрэм хуэкIуэн. *Дэ нып дIаIатэм, ди къарур Нэхъыбэ хъунти дытекIуэнт, Ар жытIэу Iугъуэм дыпхырут, ДыкIуатэт хуэму – бийр нэхъ куэдт.* Нып. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 21. *Ботэх мащIэ-машIэуэрэ цхъэгъубжэмкIэ кIуатэри, зэ лээгъуэм цхъэгъубжэр зэIудзри дэлгъащ.* Лъапсэ, 96. *ТIэкIуэ цыIамахуэр докIуэтэжри Жыбгъэм тесу гъатхэр къос.* Гъатхэр кыщыцIхъэм. «Батырыбжъэ», 31.

КIУЭТЭХУ (1). нареч. *ИпэкIэ бэкъуэху. Къазджэрий тIысипIэр щыцIым нэхъ и нэм укIуэтэху нэхъ лгъахъишэу ищIат, Мэзкуу дэт театрхэм ицIэт тIысипIэм ещхъу.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 661.

КIУЭЦI I (2). Псэушхъэхэм я кIуэцIым иль псори. *Къэрэжъ шэр и пхэм техуэи, и кIуэцIым пхыкIри, и ницэдкъым деж кыщыпхыкIыжаш, шым къехуэхри здэщыльтым и псэр цыхъэкIащ.* Лъапсэ, 106.

\diamond **КIуэцIыр къишхыкIын** (1). Зыгуэрэм иIэр зылэщIэлъхъэн, фIэгъэкIуэдын. [*ЛитIыр зэхуотхъэусыхэ:*] *Мыр дауэ, ди ин и ди цыкIуи, Iэцэ зыIыгъыфыр зауэм дгъэкIуащи, нэмьцэр къэсри ди кIуэцIыр къраишхыкIащ, иджи ди кIэтIий ди вакгъэ лгъэпсу дыккэна нэтрэ, ди унагуэбжэр худагъэщIыжыну жалэ, Сталиным деж лыкIуэ дгъаКIуэмэ, мынэхъыфIу нIэрэ?* Лъапсэ, 84.

КIУЭЦI II (21). Зыгуэрэм ику. *Нэху нэжэгуэж къэхъуэжуэ хадэм здисым зиллгъыхъмэ [Шаукэт], унэ зэтетыр къабзэу зэлгIухащи, Iэхуитлгъэхуици, цхъэгъубжэр зэцIолыдэ, цхъэгъуэуи цIащи, унащхъэм джэгу цыпIцI хъун хуэдизу инци, ницIантIэ кIуэцIым жыг хъарзынэхэр земылгъужыгъуэу дэтици, жыг цIагъыр жыщIэхуици, бассейн тIэкIуи псы къабзэу цхъуантIэ хъуэжуэ изу ищи.* Аргъуей, 387. [*Бахъсэншхуэм:*] *Бгым и кIуэцIкIэ куэд къэсIуауэ Нэикъым лгъагъуэ сыкъелбаккэ, Турбиншхуэр згъэкIэрахъуэу Iугуэ а цIыпIэм сьыцхъаКкэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 121. Унэ кIуэцIыр кызэритхуэат, Нурхъэлий ахъиэ зрилгъауэ цыта кхъуэщыныр иджыри пIанэпэм дэтт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 275.

КIУЭЦI III: И КIУЭЦIКIЭ (9). Зы зэман гуэрэм кIриубыдэу. *Тхъэмахуэм и кIуэцIкIэ махуиблри зэхуагуэшащ, физитIым блыщхъэр ялысы, адрей тIум гъубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялысы.* ГуцIэгъуэ, 426. *Абы [мэжджыт цIыным] ирихъэлIэу ахъиэр зэрыл банкым я тхъэмадэр телефонкIэ къэнсэлгъащ: - Абу-Деруици, къаКIуи, уи дэфтэрым уи мелуаным гъэм и кIуэцIкIэ кыпэкIуа процентыр идгъатхэ, - жиIэри.* Кхълэгъунэ, 377. [*Дэфэрэдж:*] *Сытуи гъэщIэгъуэнт, гъэм и кIуэцIкIэ ззакгъуэ си фэтэрым сьыцIыкIатэ, телефонкIэ сыкъагъуэтащ, мо телефонымкIэ сызыхэмизэгъэр кысхуей цыхъум.* Лъапсэ, 18.

КIУЭЦIРЫКЪУАГЪЭ (1). Нэмысыншагъэ, Iэдэбыншагъэ, щхъэзыфIэфIыгъэ. *КIуэцIрыкъуагъэм цIыхум я гур къреуд, я гур зыцгъауэ, нэмыплэ кырурегъэх.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 544.

КIУЭЦIРЫКЪУЭ (1). Нэмысыншэ, Iэдэбыншэ, щхъэзыфIэфI. *Япэм кIуэцIрыкъуэжэу, игъуэтыр ишхрэ ишхыр имыщыныжэу цытамэ, кIодзэккъэным и пIэкIэ, нобэ хъэ яубэрэжым ещхъу зеплъыхъ [Гъуумар].* Хъуэпсэгъуэ нур, 194.

КIУЭЦIРЫХУН (кIуэцIроху) лъэмыI. (14). 1. (1). Пхыхун, пхыхуу ехуэхын. *НицIантIэм цыдыхъам зытеувар мылу кIуэцIрыхункIэ мэшынэ жыпIэнт [Хъэбибэ].* Нал къута, 285. 2. (13). Бзэхын, здэщыпIэ щIыпIэм щымылэжын. *Псы хуэлIамэ,*

псымкIэ кIуаггэниц жиIэри псы цIыкIу ежэхымкIэ кIуащ [Дуду] – шыIэкъым, къуакIэбгыкIэ гурэхэм хъуакIуэу дэмьту узилэ жиIэри зиплгыхъа цхъэкIэ, витIыр кIуэцIрыхуам хуэдэи. ВитI, 414. Шырыкъу къомыр кIуэцIрыхуам хуэдэу бзэхаци, зылI къуажэм дэсым шыцуу къэмыхашэу. МелыIыч, 461. – КIуэцIрыхуаи цхъэлтетыр, - хъуцIэрт Мэхъуди, игъацIэм Мусэ къыкIэрымыкIыу къэзыджэдыху есар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 632.

◇ **КIуэцIрыхун!** (3). Ямылгагъужын; Иейуэ зыхуыт цIыхум хужалэ псалгэ. [Дисэ:] – Саримэ! Дэнэ, кIуэцIрыхун, уздэкуар? Хъуэпсэгъуэ нур, 134. [Дисэ Саримэ жреIэ:] – Къэхгъей зэ! КIуэцIрыхун! Хъуэпсэгъуэ нур, 134. **ШIы къатиблIэ кIуэцIрыхун** (1). Еплгэ **шIы къатибл.** **ШIым кIуэцIрыхун** (1). Еплгэ **шIы II. КIуэцIрыхуу кIуэдэи** (2). ШышхыдэкIэ жаIэ псалгэ зэпха. [Бекъан:] Бийр мобдеж къэсащи, ди лъахэр ирихыну къолэ, ди быни ди мылгъуи зэрехъуэ, Исраф ещI, мо кIуэцIрыхуу кIуэдыныр [радио, газет сымэ] колхоз Уставым тогузэвхъ. Нал къута, 271. ШIым кIуэцIрыхуу кIуэдам хуэдэи [ШIыкIуэцI]. Нэгъуху, 34.

КIуэцIыгъэджэрэзэн (кIуэцIегъэджэрэзэ) лгэI. (2). Гъэджэрэзурэ кIуэцIыгъэхъэн, кIуэцIыгъэкIэрэхъуэн. Къэрабгъэр, упицIэм е арджэным кIуэцIэгъэджэрэзэрти, пыхэм еицху, шIытIым трагъуэвэрт. Нал къута, 263. Дезертцхэр сьтытым кIуэцIыгъэджэрэзэу тебгъэуэвэн? Нал къута, 263.

КIуэцIыдэн (кIуэцIедэ) лгэI. (3). Зыгуэрэм и кIуэцIым мастэ ИуданэкIэ иIулIэн, зыгуэрэм кIуэцIыгъэхъуэ дын. *Инус мызэ-мытIэу иIуэтэжащ абы цыгъуэ хъэрып гуэрэм и фыз сьмаджэр выфэ цIынэм кIуэцIидэу жин фIыцIэр фызым зэрышхъэцихуар.* Хъуэпсэгъуэ нур, 69. *Думэсарэ алъандэрэ къыхуэцилатэкъым ебзымэр къыздикIыр, иджы Iуизэ выфэм кIуэцIыдауэ шилгъагъум, занциIэу къэулэбжъащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 74.

КIуэцIыкI (4). ЦIыхум и кIуэцIыкIыщIэ. *Жэцым унагъуэм шIэс жейкъым, Сэлимэ и анэр зигъазэ-зыкъигъэзэжу жейм емызэгъыу хэлъащ, Сэлими и кIуэцIыкIым мафIэ къыцIэнауэ и диным йокI, е сыкIшин, е сшэчын жиIэу и цхъэм тошыныхъыж.* Лъапсэ, 27.

◇ **[И] кIуэцIыкIым зигъэзэн** (1). Иейуэ гүм ежэлIэн, цхъэжэ шыхъун. Ар [Бекъан жиIэр] *щызэхихым, Мысост и кIуэцIыкIым зигъэзащ.* Шынахужьыкъуэ, 17. **[И] кIуэцIыкIыр ишхыкIын** (1). Зыгуэрэм и мылгъум хэшхыкIын, хэшхыхъын. [Псэун Iуарэ жреIэ:] *УгуцIэгъунитэтэкъэ, лыжъ кхъахэм и кIуэцIыкIыр, и купциIэр итишхыкIыу унэ нэциIым къыщыцIэбнам?! Къалэн, 435.* **КIуэцIыкIыр къитхъын** (1). Зыгуэрэ емызагъын. [Алыджыкъуэ и гъусэм жреIэ:] – *Си кIуэцIыкIыр къретхъ. Нобэ сшха консервыр къыззэгъакъым.* МелыIыч, 458.

КIуэцIыкIыгъухъын (кIуэцIекъухъ) лгэI. (3). Убэрэжъын, IэштымкIэ е зыгуэркIэ удын куэд едзын. – *Мэ гуэныхъ, мэ гуэныхъ! – жиIэурэ*

[Исуф] и пхъум и Iэр зэриIыгъым хуэдэу, нэшымыкIэ шIелгъафэри ари кIуэцIекъухъ, удыну ирихар фIэмащIэу. Лэчымэ, 396. *Хъэжы къыубыду цыкIуэцIикъухъкIэ, дыгъужьым нэхэрэ мынэхъ Iеймэ, тхъэр соггэпицI, - жиIэри Мусэ жыг жъауэм шIэту къэпсэлгъащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 80.

КIуэцIыгъын (кIуэцIыгъын) лгэмыI. (11). Зыгуэр зыгуэрэм и кIуэцIыгъым илгъын, зыгуэр къешакIауэ шIыгъын. *Хэлывэ кхъуей дэлгъу си быным яхуэцилати, уэри къыпхуэсхъащ, - жиIэри [Гунэуэ:] чэтэн тIэкIум кIуэцIыгъа хъэлывэ IыхъэфI сьмаджэм и Iэ ггур къышиям Iэцилгъащ.* ГүцIэгъу, 422. *ШIалэу, къиша къудейуэ къалэм япэ дьидэ къыцIыдыхъам зы джыдэ жан Iэрыхуэу къэным кIуэцIыгъу – аращ мылгъуу иIар [Абу-Деруши]. Кхъэлэгъунэ, 373. Асыхъэту сьмаджэр зыкIуэцIыгъа выфэр гъуауэ, кхъуафэм еицху Думэсарэ унэм къыщIыхри, лIы зэфIэнахэм я пащхъэм къридзащ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 76-77.

КупциIэ кIуэцIыгъын (1). Еплгэ **күпшIэ.** **КIуэцIыгъыкIэн** (кIуэцIопкIэ) лгэмыI. (4). ЛгъакъуэкIэ еуэн, еIуншIын. – *Сыщыуащ, бетэмал, уэрат япэ стхъэлэн хуяр. - [Къазыхъуэ Мухътар Апчарэ зыхуигъазу] жиIэу къыциригъажъэм, Чокэ кIуэцIыкIэри ириудащ.* Шынахужьыкъуэ, 68. [БырмамытI:] – *Мэрыр жейм емызэгъэмэ, дэра зи лажъэр? – жиIэу япэ итам къыщыжъэдэкIым, адэкIэ жиIэнум нэзмыгъэсу сеуэи, къыкIуэцIыкIэри къызудащ, и пцямIэр субыди, къыщыслгъэфыжри сьщIэкиащ...* ХъэщIэ лгъапIэ, 406.

КIуэцIыгIыгъын (кIуэцIотIыгъ) лгэмыI. (1). КIуэцIыуэн, еIыркыын. *Лу мычэму зыгуэрэм шIэупицIэурэ, дахэ-дахэу цригъэдаIуэркъыми, и къуэши нэхъыцIэм зэзэмызэ кIуэцIыгIыгъырт, арицхъэкIэ Лу гъыртэкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 263.

КIуэцIышыгъын I (кIуэцIешыгъ) лгэI. (6). Зыгуэрэм зыгуэр кIуэцIыгъэхъэн, кIуэцIыгъэкIэрэхъуэн. *Хуохъури гуауэм шыхъэтлыкIыи Шум сабийуэ гъыр къегъуэтыр, КIуэцIешыгъыр ар бащлгъыкIым, Гъын тхъэмыцIкIэм щимыгъэту, Зыхуэныкъуэри къуегъащIэ.* «Тисей», 487. *Нурхъэлий хъыданьжъ гуэрхэр зыщIыпIэкIэ къыдилгъауэ езым ейуэ илгъытэ ахъшэхэр кIуэцIышыгъырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 230. *Арати, хъэдэр зейм шIалгъэхъащ, джэбын хужьыбзэм кIуэцIашыгъри, хъэблэ физхэр къакIуэрэ хъэдагъэшхуэ хуащIащ, езы нысащIэм и зы нэпс къыщIэкIыу цIыхум ялгъэгъуакъым.* Лъапсэ, 30.

КIуэцIышыгъын II (кIуэцIышыгъащ) лгэмыI. (4). [Алыджыкъуэ:] *Күэдрэ сьзэпимыгъапIгъуэу си гъусар унэм къыщIокIыж, и зы блэгъуыцIэм шIакIуэ зэкIуэцIышыгъа, адрей и блэгъуыцIэм упицIэм бацэ шхъэнтэрэ шхыIэнрэ кIуэцIышыгъауэ шIэлгъу.* МелыIыч, 456. [Алыджыкъуэ:] *УпицIэм кIуэцIышыгъар зэрыкIуэцIышыгъауэ сэ къызетри езым шIакIуэм кIуэцIыгъыр зэрыкIуэцIыгъу и дамэм телгъу пицантIэм дыкIыдокIыжыр.* МелыIыч, 456.

КIуэцIыгъын (мэкIуэщI) лгэмыI. (1). Нэхъ мащIэ хъун. *ЛыфIиц жаIэнкIым хуэмызамэ, КIуэцIи хъункIым гъуэуэ мыкIуар.* Молибден Iуащхъэ. «Мывэ хуабэ», 21.

КІУН (екІу) лъІ. (19). Гьуэгү гүэр зэпычын. *Сытетц кьурш дами, соплъэ жыжьэ, Скуамрэ склун хуеймэ зызогъапицэ. Сытетц кьурш дами, соплъэ жыжьэ... «Дамыгъэ», 217. А [быданІэихуэм хэлъ] куэбжэм унэсын цхьэкІэ, бгьуэницлагъ зацІэкІэ зыкъом пкІун хуейц, бгы нэпкъ лъагэм уцхьэциыту. Нал къута, 253. Си гьуэгүр пхырокІыр ЩІыгу змыкІуу къэнам, Къыспоплгъэ уэ пхуэдэу Си анэу сэ куэд. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгү», 27.*

КІУНЭ (1). ЦыхубзэцІэщ. «КІунэ и тІыгъэ» жаІэ цхьэкІэ, Цыхубзэ ІэцІагъэм емыщхьа. Кьурш дыркьуэ. «Дамыгъэ», 213.

КІУРАЦЭ (16). ЦыхубзэцІэщ. КІыщокьуэ Алим итха «Щынахужыкьуэ», «Нал къута» романхэм я персонажхэм ящыщ зыщ. КІурацэ къэзымыцІыхужьылэм дэстэкъым. Щынахужыкьуэ, 12. *Иджыпстуц Анчарэ гу цылъитар КІурацэ зэрынэжэгужэм. Нал къута, 290. Формовицикьу лажьэрт, и унэри авы ихьа цхьэкІэ, КІурацэ колхозым кыыжэкІын идакъым. Щынахужыкьуэ, 12.*

КІУРШОКУ (3). Зыгуэрым Іуадэ кхьуакІэ, хьар. *Думэсарэ ар [комбинацэр] и бостей цІагъым цІилъхьэным и пІэкІэ и бостей цІыІум трилъхьащ, КІуришоку къэцІыхьауэ, хэдыкІа гуэри иІэу илгъэгъуати. Мазэ ныкъуэ цхьуантІэ, 572. Саримэ кыылимыхьу хуэшэчакъым, дауэ хуэшэчынт, апхуэдэ КІуришоку игъацІэм имылгъэгъуамэ, кІэнфет жыпІэнуци, яшхьу илгъэгъуа фІэкІа Іухуатэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 130.*

Къ

КЪАБАРЕ (1). Уэрэд здыжаІэ, кыыздэфэ шхалэ цыкІу. [Мариаи:] *Жэц къабаре къалэм дэту ицІэу си гугъэххакъым, зэи и гугъу ицІу зэхэсхатэкъыми. Лэчымэ, 394.*

КЪАБЗАБЗЭ (9). плъыф. Къабзэ дьдэ. Псы къабзэбээр кыыцІэжауэ, Бжейм и лъабжьэр ныхуэтхьэцІ, ФыицІэ ини кыыхуицІауэ Фым псы къабзэр хуеуэцІ. Псым и хьэл. «Вагъуэ махуэ», 341. *Іэцишхуэм я фэр раствор зэрыт чеишхуэм иралъхьэ, сыхьэрт зыбжанэкІэ ирагъэлъри къабзэбээ хьуауэ кърахьж. Мелыгыч, 451-452. Мазэр къабзэбээу кьуришым цхьэциытми, Дунейм кыытхьэм гугъэр и лъапІэщ. Нэхъ лъапІэр. «Батырбжьэ», 114.*

КЪАБЗАГЪЭ (5). Къабзэу цыгыныгъэ, къабзэ мардэ. *Бахьсэнныжъым хуэдэ цыІэ, Жэци махуи пхуэмызагъэ, Хышхуэм кІуэуэ иунэтІащи, Фейр кыгъанэу, ехъ къабзагъэр. Бахьсэнныжъым хуэдэ цыІэ. «Батырбжьэ», 42. Ем цІэкъум мэхур ер и натІэ, Іу къабзэ зилэм и къабзагъэр Лъагъуныгъэцхуэм хуохур гьуси, Насыну ди гур егъэзагъэр. Псалгъэ. «Вагъуэ махуэ», 357. Ди жэмхэм пцыхьэцхьэм Шэ бошкэ кыыдатыр, Ди пцІантІэм удыхьэм Къабзагъэр цолыдыр. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105.*

КЪАБЗЭЛЪАБЗЭ (7). плъыф. Къабзэ дьдэу, зыридэбгъуэнщымыІэу. *Езыми [Исуф] зитхьэцІи, къабзэлъабзэу зихуэпэжи, шхэри ешаелІауэ*

зэгъэжащ. Лэчымэ, 395. Аралтыр бэлыхъ гуэрым зэрыхэтыр ІуицІт, и пэм мафІэр кьрихырт, пэцир илыгъуэу, и жьакІэр къабзэлъабзэуэцІэупса цхьэкІэ, нэхъ лъагъуэуафІэ хьуатэкъым, и дамэр хишу адэкІэ-мыдэкІэ дэплъырт и пІэ итын хуэмышыІэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 114. Унэри къабзэлъабзэц. Нэгъуху, 35.

КЪАБЗЭ (100). плъыф. 1. (60). Зыри, фІей зыкІэрымылгъэ, зыбгъэдэмылгъэ. *ИкІэм икІэжым зэгурыІуащ, тхьэмахуэм зэ мэрэм махуэм – унэм кыыцІыхьэжрэ зигъэпскІыну хуиту, шхын пцтыр ишхьу, джанэ-гьуэнишэдж цІагъэцІэлы ихьуэжрэ пІэ къабзэм зы жэц хэлъыну. Лэчымэ, 397. Псынэ къабзэр кыкьуэлъыкІыу Мывэжъ цІагъым кыыцІекІыкІ, Толгъкун цыІэм хэпІэнкІыкІыу Псы ткІуэпс нэхур холгъэтыкІ. Псынэ. «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 69. Лы нэхъ Іыхьэ инхэр къацтэрэ напІэзыпІэм кьуицхьэр къабзэ яцІу, цхьэгъэрытым фадэр ирагъахьуэу, шыпсылгъэм мычэму шыпсыр из яцІу псори цэху хьуауэ шхэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 58-59.*

2. (14). Дахэ, зэкІэлыкІуэ, бжьыфІэ. *Къуажэм хьэгуэлІыгъэшхуэ кыыцІыдэхьуэм, цІалэр хэмыту хуонт, кІуэри жэцитІ-махуитІкІэ хуит яцІауэ и шыпхур здашам цыІащ, нэгъуыужыгъуэм кыыхэмыкІыфу, езыри [Псэун] цІалэ къабзэ цІыкІу хьуати, хьыджэбзхэр кыыхуеплгъэкІыу гу цылыгъитэм, зытет фермэри цыгъуицэжауэ кыыцІэкІынт. Къалэн, 428. Ди Іурзилэу ницацэ къабзэм а емынэм зыдегъазэ. «Тисей», 499. Зэишэм ялэрт зы шыбз закъуэ, Шы къабзацтэ, шым уеплгъамэ. «Елбэздыкьуэ», 3. 3. (20). Фы, нэгъэса, дагъуэ зимыІэ. Цыхубзэ кыыцІыгъум яхуэдэ *Зи тхьэІухуди цымыІэу Дахагъэ къабзэр телгъыджэт, УэрэдкІу ахэм къатекІуэ ШІыр къэпкІухьами цымыІэт, ІэцІагъэм хуэдэт а Лыгъэр. «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 411. Уэ пхуэцІэкІыр кыыхэлъхьэ, Іуэхуишхуэ къабзэм зеттамэ, Коммунист хабзэ зыхэлъхьэ, Коммунист гъацІэр къуатамэ. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашэу», 10. [Нанэ Нурхьэлий жреІэ:] – Умуслъымэн къабзэц, си псэ тІэкІу. Хьуэпсэгъуэ нур, 150.**

♦ **Іу къабзэ** (9). Еплгъу **І. Псалгъэ къабзэ** (1). Еплгъу **псалгъэ**.

КЪАБЗЭУ (16). нареч. 1. (6). Фей кІэрымылгъу, зыри хэмылгъу. *СхуащІыниц ныбжьэгъухэм джэгу, згъэзэжмэ, БжэІупэр къабзэу япхьэнкІау, Хуэм хумэ, Іэгур къаублэжу, Къэфэниц бацІыкьыр егъуэкІау. Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгү», 11. Пар къэхьужу жаІэ, теткІуэм Псынэпс къабзэу зы псы ткІуэпс. Нэпс ткІуэпс. «Дамыгъэ», 119. [Шаукэт] Нэхъ нэжэгуэжэ къэхьужауэ хадэм здисым зилгъыхьэм, унэ зэтетыр къабзэу зэлгъыІухащ, Іэхуитлгъэхуитиц, цхьэгъубжэр зэцІолыдэ, цхьэгуэуи цІащи, унащхьэм джэгу цытцІ хьун хуэдицу ини, пцІантІэ кІуэцІым жыг хьарзынэхэр зэмылІэужыгъуэу дэтиц, жыг цІагъыр жьыцІэхуиц, бассейн тІэкІуи псы къабзэбээ цхьуантІэ хьужауэ изу итиц. Аргъуей, 387. 2. (3). Зыгуэрым хуэдэу, ещхъ дьдэу. [Сэтэней:] *СымазэцІэ къабзэу, Сыхьыджэбз дахацэу, Гуацэм я гуацэжу, Жэциым**

сыридыгээ, Гэатхэу сьцлэраицлэу, Кьвидэсхэхьу нартхэр Тенэ хээггэклүадэу, Куэдьр си шлэсэллү, Нартхэм я лээнкьыгээр Зггэклүэдьнкгээ клэцлклэ. «Шлэлэггээ шьлналгээ», 420. Дьзэрьшьцита кьабзэу дькгэнэжаш, си псэ тлэклү, жиЛэрт Данизэт [Дисэ зьхуиггээзэу]. Хьуэпсэггээ нур, 272. 3. (7). Икьүклэ, дьдэ. Езы шлэлэми и анэр нэхгэнэм ллэти, и адэр зэраггэтлгьсу зейниш кьабзэу кьэнаш. Хьуэпсэггээ нур, 51. Мыггэуаггээу шьлэр Елэбьггээунишэу, Мардэниш кьабзэу Цлхубз бэлыхьш. «Шлэлэггээ шьлналгээ», 416. Ятлэ сэрйхэу еклүэклхэр Мис ницлэниш кьабзэу кьэнаш, Жьым еггэшишэр и блынхэр. Березина. «Бгы льяпэхэм деж», 92.

КЪАБЗИЙ (7). Джэджкьазхэм, кьуалэбзүхэм кьатеклэу дамэхэм ятет, клэхэм япыт цы нэхь пхьашэр. Езыр [Джэлил] бжьфлэт, дахэт, гуэзушыхьум нэхгэрэ шлэаггээуэлэ минэхгэ шьлклү дэнэ кьэна, еинэклгьрт, и кьабзий зэмьфэггээхэр зэцлэнишцлэу, и клэри гьубжэм хуэдэи, кьээггэшауэ, и сьджри зэцлэоскьыскгээ, лээнхьащэмэ, и льябжьэр гуахгээуэм хуэдэи. Бабышкьүэ адакгээшц, 474. Дамэ стетым хэт кьабзийхэр Хамыч закгээуэм, сьлгээтэниш. Сэ уэгү кьашкьүэм сьшолгээтэ. «Ваггээу махуэ», 350. Кьвиджилакгьым живьмылэж: кхгээхьыр тицлгьрэ дитлгьсхьэжмэ, абы изггэтлгьсхьэм цьуэ ятетым шьцшүэ зы нэлгэ е зы кьабзий кьыхэхумэ, залымыггээ зезыхьам и фэр мы си флалэмклэ тесхьниш, - жиЛэри кхгээхьытишым и зы льякьгээуэр шлэтри и льябжьанэр яриггээлгээуащ. Кхгээхь пхэнж, 506.

КЪАБЫЛ (29). плгыф. мыхь. Тэмэм, зэрынэхьыфлгьым хуэдэу [Аралтым зэлушлэм шлэсхэм яжрелэ:] Е иджьипшту ифлүэ я цлэ дьггээумрэ бэлишэвичьмрэ, е ушасклэм фьнаклүэ, ар нэхгэ флэлэкабьлмэ. Хьуэпсэггээу нур, 88. Госпитальыр зи Лэмышцлэ илгэхэми нэхгэ яггэкьабьлт муслгьмэнхэр зы шьлгьлэм шлалыггэмэ, сьту жьплэмэ кхгээуэлым шьымэхгээшэ шьлхухэр дахэт хэр шхэртэкгьым, мышхэмэ, хьужыггээуафли хьуртэкгьым, куэдэрэ шлэлэт. Хьуэпсэггээу нур, 172.

◇ **Къабыл хгун** (6). Алыхьым деж нэсын, Алыхьыр арэзы зэрьхгун. Хьэж ницлар дауи кьабыл хгун, на, гушэ, анхуэдиз хьэзаб шьлхухэм тебгээлгэ, - жиЛэу Думэсарэ Инус ешхьидэрт. Хьуэпсэггээу нур, 74-75. Хьуэхгээу жьплар кьабыл ухгээу жалэу, жьыми шлэми фьзыжьым и псалгээр кьыдалэтайш, Инал, нэрымьуэу едэлуа иужь, бжьэри кьылихаш. Мазэ ныкьгээу шьхуантлэ, 586. - [Гьуклэм Кьэрэжжэ жрелэ:] Уи тхьэлгээлур кьабыл хгун уи гуггээ? Льяпсэ, 104. **Къабыл шьлгьн** (20). 1. (6). Дин лүэхүклэ уеплгьын, Алыхьыр арэзы шьлгьн. [Абу-Деруиш:] Сэ мэжджыт сошл, Алыхьу дькгээзыггээшлэм си кьарум кьимыхьа ахгээшклэ мэжджыт хуэпшлэмэ, кьабыл ищлгьнукгьым. Кхгээлэггунэ, 377. Шлэлэм кьилэтиш и бжьэри иггээувьжаш, псалгээм кьытишэну: - Хьуэхгээу жьплар тхьэм кьабыл шьл. Кляпсэ кляпэ, 15. Е [Дэфэрэдж] кьызыхкля убых лээнкьыр ибгьынэу мыбыклэ кьызырклүар тхьэм кьабыл имышлэуэ ара? Льяпсэ, 108. 2. (14). Зьггээу уи флэц шьлгьн, тэмэмү кьэлгьтэн. [Локотши сэлэтхэм яжрелэ:]

Псалгээу итыр и псэм хьхьээрэ кьабыл шьлгьрэ - лэ тетдэ. Нал кьута, 259. Председатель лэджэмэ а унафэр кьабыл шьлгьри заницлэу жэм ягуэшу хужьшат. Шьнэхужькьгээу, 15. Ар [унафэу шьлгьлар] кьабыл зьмышлү кьэнар Ботэц Айтэч и закгээуэт. Хьуэпсэггээу нур, 58.

КЪАГГЬИРМЭС (9). «Нал кьута» романым хэт шым и шлэц. Дадэм жиЛа хьыбар кьомым шьцшэ зьт Кьаггьирмэсклэ зэджэу шьцта шым и тхьидэ гуэзыр. Нал кьута, 266. Командиритлгьр зэхгурджауэм флэмыфлү Анчарэ аргээуэр и псалгээм кьытишаш: - Ей, Кьаггьирмэс и махуэ ди Шэулэхгээуи кьыхуэклүэным тлэклүт кьэнажар. Нал кьута, 268. Е хьыдэжэбьыр лгь иратыну уасшхуэ жалэмэ, уасэ зьмытыфьыр тлгьсыжьрт: - Атлэ, Кьаггьирмэс иумытауэ я пхгээр кьуатынукгьым, - жиЛэу. Нал кьута, 266.

КЪАДИСЫН (кьадисш) лээмьл. (1). Зьггээурым и гьусэу зьшлгьплэ исын. Езыхэм хуэдэу лагерым кьадыдис шлалэм хуэгумашцлэ хуэдэу заницлгьрэ и фэр кьыхгээжьыгу яггээшхэ. Гушлэггээу, 422.

КЪАДЫ (61). Дин лүэхүмклэ я унафэцл, шьлхухэм я лүэху зьхэээрьхьахэр зьхиггээклгьну зи кьалэн. лурдан лүфэм лүс кьуажэм кьады кьыдэтлгьсхьат тклгьишээрэ и пэм кьриху мафлэм нэцьыр иггээлгьгээу. Арггээуей, 385. Зэггээу Дэрдэхгээу льяаггээу кьадым иреджэ: «Уи гьунэггээу мэтхгээусьхэ, уэрамым и гьунэггээу дьдэу псыунэ тетишхьащи, гьэмахуэми шьлгьмахуэми блэклгьм я нэр шьаубыдыклауэ уи унэм блокгьр, жалэри». Хьэсэпэхгээуэмэ, 417. [Бьрмамытл:] лүэхур судым нэсри сиггээтлгьсыну кьадыр си ужь кьыхгээш. Хьэцлэ льяплэ, 398-399.

КЪАЗ (14). 1. (12). Унэм шьаггээхгээу, губггээуэми шьпсэу, псым флгьуэ шес джэджкьаз лэужькьгээу. Псым нэхгэ шьггээуазэр кьаз, бабыш, псыхгээуш, сэ шьлгьрэ, нэггээушл лэджи шьлгьшэц узэушлгьн, - жиЛэри мышэ льябьшэжьыр кьэгурьмаш. Кхгээхь пхэнж, 505. Уафггээуаггээу уэишхьшхуэ кьышешхьым кьуажэр умьлгээуу кьыфл хгээуат, уэиш лэуэлгээуэм, флэклэ зьри зэхуымыху, джэд, кьаз, хьэ сьтхэри гьушанлэ гьурым шьлгьшхгээуэ шлэст, жьыбггээу жьг хадэм илгээдауэ мылэрысэ шьлгьнэр кьытиггээлгээлгьрт. Хьуэпсэггээу нур, 50. Адакгээ хужьыр е шынауэ арат, е лгьггээжьыр хэлгээу арат - шьлгьнэутэкгьым, и макгьым кьызырхьклэ клгьргери, джэдэри кьазри кьышэцлгьшэтайш. Бабышкьгээу адакгээшц, 484. 2. (2). плгыф. мыхь. Кьазым ейр. Псы лгьггээуамэ, уи диным уокл, - кхгээхьытишым и нитлгьр кьаз льякьгээу лгьыжьым триубыдаш. Кхгээхь пхэнж, 505. Кьаз клгьжлэу, хужгээу хуэнауэ Пишэ хужгээу лэрамэу бгьым докл, Дьггээу кьахэллгээм гьуауэ, Пишэ лэтэ иным кьышохл. Кьушцхьхгээу шьлэ жэмьшхэр. «Мывэ хуабэ», 36-37.

КЪАЗБЭЧ (9). Шьлхухгээушлэц. «Льяпсэ» романым хэт унафэцл зэреггээуэлэу гьур. Зькьом шьлгээу Нартыху Кьазбэч бжьыпэр шьубыдауэ пашэу уащи, лгьжлгьныггээшхуэ шлэци, игу зэбггээм и шьцэ гурьггээуэр зэпшудыну тлэу еплгьнукгьым, шьцлгээушхуэ зилэ лгьуэ и хьыбар езым иггээлгьжми, шьцлгээушлэ кьытишхьн шьлгьжкьым, ней-нэфлклэ

цйхум яхуцйици, и нэфI зыцйхуэн и кьулыкьур докIуей. Лъапсэ, 73. Дыгьуаси вэсмахуи - Нартыху Къазбэч и гум иримыхьын гуэр и нэгум цIэкIати, арауэ кьыцIэкIыниц дыгьуэпиыхь, цакIуэ дывгьакIуэ жилэу и блыгуцIэт кьомыр цIызэхисиар, и нэгум тIэкIу зригьэужьмэ, и гуапэу. Лъапсэ, 73. [Ботэх] И адэм и гьусэу зэгур цакIуэ кIуауэ зэрыцйитрэ илгэс тIоуцI хьуаиц, итIани цыгьуницакьым Нартыху Къазбэч цыхьыр фIигьэжауэ зэрыцйитар. Лъапсэ, 98.

КЪАЗДЖЭРИЙ (437). ЦыхухьуцIэщ. «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романхэм и персонаж нэхьыщхьэхэм ящыц зыщ. Пэжыныгьэм тету, мусльымэн шIэныгьи иIэу цIыху шэныфIэ, зытет. «Вагьуэ махуэ» сборникымы усэ итщ «Къазджэрий» жиIэу. Унагьуэм нэхьыжьу исым ицIэрт хьэцIэрт бейуэ зэрыцйимытыр, ауэ Къазджэрий цIэныгьэ зэриIэм, акьыл иIэу, цэныфIэу зэрыцйитми псыницIэу гу льытац [Рахьым], кьэхуну-кьэцIэнур и пицIыхьэпIэм кьыхэмьхуаи. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 666. Иналрэ Къазджэрийрэ эфIкьым, игьаицIэми зонькьуэкьу, жалэу куэдэм кьапсэлэу цытаи, иджы мес еплэ, тIури зы машинэм ису гьуэгу тетц, ауэ, нобэ Лу кьызэрыфIэцIыи хуэдэу, а литIыр зэцыгуфIыкIыу кьэгуэгурыкIуакьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 527. Ди Къазджэрийуэ плыгьур гуфIэу Хэт сьт жиIами и гунэсц. И адэжь бIахэм кьыхьэжаици, хьэцIэ кьэкIуахэм ар яхэсц. Къазджэрий. «Вагьуэ махуэ», 12.

КЪАЗИЙ (3). 1. (2). ЦыхухьуцIэщ. «Нэгьуху» повестым и персонажхэм ящыц зыщ, мэлыхьуэщ. Къазий - мэлыхьуэци, гьатхэ кьэс Кьуицхьэхьу макуэри мэшыр Гуахьыжьху кьэхьыжьыркьым. Нэгьуху, 21. Зэадэзкьуэшихэр цызэхуэзэжым, Къазий и гур нэхь кьызэрыгьуэтижат, «нэхь дызэрыIыгьыу дытсэуниц», жиIэри. Нэгьуху, 33. 2. (1). УнэцIэщ. «Шынахужьыкьуэ» романым и персонажхэм ящыц зыщ. Къазыхьуэм ицIэу цытауэ кьыцIокI а фермэм Къазийхэ я хьыдэжэбэ цIыкIу зэрытесьр. Шынахужьыкьуэ, 68.

КЪ А З Ы Х Ъ Ы У Э (1 8) . У н э ц I э щ . «Шынахужьыкьуэ» романым и персонажхэм ящыц зыщ, нэмыцэхэм ядэIэпыкьуу. А махуэм «бзэгу» кьаубыдыну я хьисэну нэмыцэр атакэ кьэкIуати зыхуей дыдэр япэцIэхуаиц - Къазыхьуэр зэрыуIэггэ хьэлгэу яхьаиц. Шынахужьыкьуэ, 71. Плену кьаубыдам, кьыхудэмьшиешу зыкьомрэ цыта нэужь, ерагьыу кьыжьэдэцIаиц: - Къазыхьуэ Мухьтар, - жиIэри. Шынахужьыкьуэ, 68. Чокэ даицэрэ еуицIми Къазыхьуэм жиIэр зыт: фронтым сьыцIаиц, уIэггэ сыхьуауэ губгьуэм силу нэмыцэм плену саубыдаиц. Шынахужьыкьуэ, 71.

КЪАЙГЬЭ (7). Хьэргьэшыргьэ. Зэкьуэшищым я кум кьайгьэ лъэпкэ дэмылгу зэгурыуэрт, я шьпхьу цIыкIури фIыицу ялгьагурти, гьунэгьухэр ягьэгуфIэт, цIыху хьарзынэ кьазэрыхьэкIа абыхэм, жаIэу. Кьалэн, 427-428. ЗэгьунэгьуитIыр хьарзынэу зэдэпсэурт, кьайгьэ яку дэмылгу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 575.

◇ **Къайгьэ кьэзгьэхьейн** (1). Хьэргьэшыргьэ, кьэзэуат кьэIэтын. Зыкьомри зэхэсаиц кьайгьэ кьамыгьэхьейуэ, кьалэм кIуэрэ псы кьаицу, бэзэрым зыхуей кьыцIацэхуу, лэжьапIэ зыгьуэтри IэнатIэм Гуувауэ, зымыгьуэтым хьэрычэт ицIэу, мэджытым кIуэнури кIуэуэ. ХьэцIэ лъапIэ, 404.

Къайгьэ кьыгьэкIын (1). Зыгуэр псалгьмакь хэдзэн. Хьыдэжэбзым и адэ-анэм уемыуницIу операцэ пицIыныр кьэзэгьыртэкьым, абы нэмыцIыжьуи, и адэр район тхьэмадэу цытеткIэ, кьайгьэ кьригьэкIынкIэ мэхьур. Лъапсэ, 13. **Къайгьэ кьыхьэкIын** (1). Еплэ кьайгьэ кьыкIын. Ти, зэанэзэкьуэр зэгурыуаиц, кьайгьэ лъэпкэ кьыхэмькIыу. Лъапсэ, 110.

КЪАЙГЬЭНШЭ (2). пльыф. Псалгьмакьыншэ, Iэдэб. Псы кьейгьэнищэ, жалэу псори ШыгуфIыкIыу гумаицIаиц. Псы гьэфIэным ицIыIэр кьэсри И бзэ IэфIыр пиуницIаиц. Псы кьэжэжыр хадэм яшэу. «Батырыбжьэ», 46. Езы цыхубзри гуитIицхьитI зэрыхьуар белджылыт, «ицIэкIыж» жиIами, зизмылгьэфыхьу сыкьежэжынунт, арицхьэкIэ цIыху кьайгьэнищэу сыкьыцилгьагьум, и унэм нэху сыкьыцекIэмэ, нэхь фIэфIу кьыцIэкIынт. Мелыгыч, 442.

КЪАЙГЬЭНШЭУ (1). нареч. Псалгьмакьыншэу, Iэдэбу. Езым [мэзгьумэм] хабзэицхуэ хэлэт, цIыхум цIахэмьхьэри арат, «укьагьаицIэ», «уагьэпудыж» жилэу, мэзым ицIэртэ хьэкIэхьуэкIэм якIэлэпылгьэмэ, нэхь кьайгьэнищэу псэун и гьуэгу. Лъапсэ, 94.

КЪАЙСЫН (6). Балгькьэр усакуэ цIэрыIуэм - Кулиевым и цIэщ. Ушу ерыцти уэ, Къайсын, Иджы, мис, зыши уимыIэж. Кулиев Къайсын папцIэ. «Шхьэлыкьуэ», 402. ШууитI: зыр сэрни зыр Къайсын, Дэ тIур уэ хьэцIэм дыбдокуатэ, Ди гугьэц жыжьи дынэсын. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86. Уэ дэнэ гьуэгуцIэ дэпицхами Уи бгьуитIым иткьэ шу гьуэситI - Кьулий Къайсыныр ижьырабгьумэ, Сэмэурабгьум сэри ситц. Лермонтов. «Батырыбжьэ», 49.

КЪАКИУЭ-НАКИУЭ (1). Зыгуэрым кьыкIэлгьыкIуэ, зыгуэрым и деж кьекIуалIэ цIыхухэр. Сьмаджэциыр игьаицIэми бэлыхэ гуэрым хэтици, зэрызохьэр, кьакIуэ-накIуэр кIаицхьэ зэи хьуркьым. Лъапсэ, 43.

КЪАКЪЭ-ПЩЫПЩЦУ (1). нареч. Нэжэгужэу, гукьыдэж яIэу, Iуэлгьауэу. Iэнэм бгьэдэхьэм я гур кьэжанати, тхьэмадэм цIагьуэу кьемыдэIуэжу, езыр-езыру зэпсэлгьэжу, зэрыгьэдыхьэицхуу, кьакьэ-пицIыицIу зэхэст. Лъапсэ, 80.

КЪАЛАЩХЬЭ (4). 1. (1). Кьэралым, хэкум и IуэхуцIапIэ нэхьыщхьэ дыдэхэр зыдэт кьалэ, кьалэ нэхьыщхьэ. Жэнэт дыдэм и кьалаицхьэу Мывэу цыIэм я нэхь бьдэц. «Индийскэ поэмэ», 359. 2. (1). пльыф. мыхь. Кьалэ нэхьыщхьэм ейр. Кьалаицхьэ унэу аузыр зыцыгугьыр а зыр араиц. Нал кьута, 248. 3. (2). ГугьапIэ. [Дэфэрэдэж:] Аннэ Павловнэ сэрагьэнт кьалаицхьэу зыцыгугьыр, абы хуэдэ гуэр кьэхьумэ, сэ нэхь тегуицхуауэ сахэтити, арагьэниц дохутырым нэрыгь сьыциницIар. Лъапсэ, 11. Ар [Къазджэрий] зэкIуа Тьркум кьалаицхьэу

цыгугаа иххэклэ, зэригугауэ кыицлэктэккым, ауэ зыгээгупсысэн лэджэ илээгугауэ, гупсысанли ихуат. Мазэ ныккыуэ щхуантлэ, 662.

КЪАЛЭ (304). 1. (289). Къулыккыуащлэпэ, сату, промышленность сыт хуэдэхэр здэщылэу цлхуу күүд щыпсэу жылаггүэшхуэ. Дэнэклэ улгэми удзыцлэу, уафэр къабзэу, къалэм дэт унэхэри хужьыбзэу сэху теклауэ, паркым ит парашюот къелъаплэ лгэагэри жыгым къахэллшкыгуу псори дыггэ нурым хэджэгухьырт. Шынэхужьыккыуэ, 35-36. Къэрэмырзэ Мадинэ къалэм флэмкыгуу кыигээжэри ккэлгуэжэиц, Мухвэмэд беггымбарым и гукгёуэ жрилэри и бамплэр иггэтлгасауэ. Лыггэ, 414. Къалэ инхэм я дхаггэр Схуэмгуауэу уэрэд дахэ Яхужыслэу соггэицлэгуэ. Терек. «Партыр ди пашэ», 121. 2. (3). Къэщлхыа быдаплэ. Сэ си заквуэиц, согузасэ, Пхгуу силати, иныжъ ябгэм Диубыдауэ къалэ лгэагэм, Нобэ къэси маклуэ махуэр. «Елбээдыккыуэ», 11. Къалэ иныр еггэицлэгуэ [шум]. «Елбээдыккыуэ», 16. 3. (12). плгыф. мыхъ. Къалэм ейр. Арицхэккэ уи гур зэрыггум дыггур ироклуэ жыхуагэрати, къалэ мухвутарыр зэтегузэвхыам лэклэ телэбаиц, ямыцлэххэу зэрызеххэицхуэ ккэхуэри. Кххэлэггунэ, 377. Къалэ уэрамым унэу тетын Си усэу цлэсыр пхуэпылэн? Гъащлэ кыхъ. «Мывэ хуабэ», 266. [Бекган] Блыцхвэ ккэс къалэ бээрым ккытемкыгуу тетти, цлхууггэр и куэдт, лы хуэйри и унэм ккэклуэмэ, сыт цыггугуи яцэхут е цлхууэ яритырт, зээмызи и иххэм цыицххэуицхуэ цылэиц: - Сэ си жьэр лалилаххэу, си гур ххэрэмыххуу дунейм сытетккым. Къалэн, 427.

КЪАЛЭБГГУ (1). Къалэм и бггуаплэмккэ здынэс ггунапккэ. Унэ узыицлэсынуу къалэбггум цыицлэми мэххэу, мэжджытыр къалэм дэтын хуэйт, къалэ клуэцлэи пты ххун цлэпэ нэцл цылэххэккым, ккытекли сыти цымылэу мывэ джафэу зы гуащхэжъ къалэм ккыдэплшкыгуу дэтици, абы тумыицлхыэмэ. Кххэлэггунэ, 376.

КЪАЛЭДЭС (48). 1. (14). Къалэм щыпсэу (цлхуу). Губггуэрысхэмрэ къалэдэсхэмрэ зыэраупсея иххэккэ зэхэлгадэри зэхэггүэицжауэ яуклри умыицлэу зэауэрт. Кххэлэггунэ, 378. [Фызым:] Ди ххыджэбзхэр къалэдэсым хуэдэи, шлапэ нэхэ къащэху. Ггүэгуанэ, 124. Къалэдэсхэр анхуэдэккым: я цех зыицлэсыр зэптитми, зым ккыицххуэр я ггунэггум яцлэрккым, зэхуээмэ, я джэдыиц зэхуээр, ари зы иххэнтэм илгу. Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 482. 2. (32). «Бабыщыккыуэ адаккэпщ» новеллэм хэт адаккэм и флэщыггэцлэ. Адаккэ хужьым «къалэдэс» флэщати, иджы сызэрыкъалэдэс дьдэр нэрылгэаггуккэ, жилэу зиггэицлэгуэ иххэккэ, джэд ккыбггэдыххэртэккым. Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 489. [Джэлил:] – Сыт имычзэууэ уицлэуэр, къалэдэс? Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 490. [Джэлил:] – Мывэ ккэдалуэ, къалэдэс: бабыщ анэр джэдыккэм цахутемысккэ, джэдыккэр шклуплэ умыггэххуу клуэи, тетлгасхэ. Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 486-487. 3. (2). плгыф. мыхъ. Къалэм щыпсэу зыгуэр. [Алыджыккыуэ:] Сыхуэзаккэ иджы – къалэдэс цлхуубзым есицлар иджы сэ ккызаицлэж. Мелыгыч, 457. Джэлил

зэрыжилам хуэдэу гуэхур ккыицлэктэккым, къалэдэс адаккэр клуэуэ матэм илгэ бабыщ джэдыккэм теггүэлгхыа иххэккэ. Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 487.

КЪАЛЭЖЪ (6). Быдаплэм и цлэ, зэрэджэ. Яккуб ежва иужъ капитаным и унафэккэ ккыицлэиц цлхуунэм цлэуыдауэ цытари Къалэжккэ зэджэ быдаплэм цлэадиц. Нал ккута, 294. Къалэжккымлэ клуэмэ, куэбжэм лункыбзэ флэгуу ккэрэггугуу ллитли лутти, Локотош арззы хуаиц, ахэр цилгэаггум. Нал ккута, 301. Ахшэр ккэатетхри езы тлур [зэадэзккыуэр] Къалэжккым дэддзауэ дэси. Нал ккута, 302.

КЪАЛЭКУ (1). Къалэм ику. Бээрым цызэхуэсыр къалэ ггунэрауэ цытими, иджы къалэку ххужат, иххуреггэккэ унэххуэхэр ккэраицлэгуэ. Мелыгыч, 447.

КЪАЛЭКЫХЪ (17). ккызыр. Прохладнэ къалэ. Деникиным и ккээаккыдзэр ххэбэсабэ яцлри Дзэ Плгыжккыуэр, Псыхуабэ къащтауэ, Къалэкыххым ккэблэггэат. Ххуэпсэггүэ нур, 308. «Адыгбзэр сыт цлэдджынуу, Зыдынэсыр Къалэкыххыриц», - Ар ауану лэджэм жалэр, Мышыну псалгэм тлэку ххчыхыу. Ггүэгуу ккэжкэплэ. «Мывэ хуабэ», 82. Модэккэ Псыхуабэ, Тэрчккэалэ, Къалэкыххы, Грознэ жкыплэми ккыицлэу лэджэ ккэклуэ. Ххуэпсэггүэ нур, 188.

КЪАЛЭМ (5). Япэм шаккэккэ зэрэггхэу щыта ручкэ. Ккэбэрдей тетыр стлэлышхуэм ккыицххэпрыплэу ккыицыст, стлэлым шаккэалгэ тетыр зэггэпэицауэ цыт пэтми, а лгыр шаккэмрэ къалэмырэ зэрыхуэныккыуэ цлэгуэ цылэу ккыицлэктэккым. Ххуэпсэггүэ нур, 119. Хыр си шаккэалгэу Къалэм хуэфэиц силатэм, Ди Теклуэныггэм и усэр Дыицэпккэ уафэм истхэнт. Хыр си шаккэалгэу. «Шум и ггүэгуу», 3. [Думэсар:] – Ккэамэмрэ къалэмырэ дунейр ккэутжыхуу зы ххунуккым. Мазэ ныккыуэ щхуантлэ, 502.

КЪАЛЭН (47). Борш, ггэзэщлэн хуэй Гуэху. Гуэрэ ххэрычэт гуэр ицлэн хуэй ххуаици, и плэм изаггэрккым, къалэн куэдэицэ и пцэм ккыидэххуэри ириггэицаиц, илми сызеххэ, си плэр ггэккэабзэ, сэри схуэфэицэ ккысхуэицлэ, жэлэри и лгаккыуэ башыр еггэдалгэри плэм хэлгыи, и пащлэгуэицхуитлгэр ккыхэллшкыгуу. Къалэн, 430. Сэлэт къалэныр сэ ккыспоплгэ, Дзэху лэггуп хужьым цлэгуу мафлэм Сэ пхэафэ бггүфлэу цлэслгххэр золгэ. Лэггуп цыккыу. «Шум и ггүэгуу», 50. Ггавэр фыми клуэдми уи Гуэху хэлккым, птыну уи къалэныци, ты. Лгэпсэ, 83.

◇ **Къалэн ггэзэицлэн** (7). Пцэм дэлгэ Гуэху гуэр лэмал имылэу щлгын. «Ботэиц Лукосомол къалэныр иггэзэицлэиц, лгыжъ-фызыжъ лэджэм тхэккэ-еджэккэ яриггэицлэиц», - жилэу арат тхылгым итыр. Мазэ ныккыуэ щхуантлэ, 514. Ди къалэн дггэзэицлэуэ, ди напэр къабзэу, лгы хуэдэллу дызэхуэгуфлэу дызэхуээну соххуаххуэ! Шынэхужьыккыуэ, 45. Иужьым директору ккытхуаггэккэуэн ямыггүэту цыххуэм, Щоджэицлгыккыуэр ираджэри унафэ ккыхуаицлэиц директорым и къалэныр иггэзэицлэну. Зи лгэрыггыпс лгыггэ, 523. **Къалэн хуэицлэн** (3). Зыгуэрым борш хуэицлэн. Къалэн лгэплэр родинэм хуэицлэну Сэ дзэ плгыжккыуэр нобэ ккызэджэиц. Линэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 79. Ккыуажэ лагеры

зүдэцүгэм, Кбалэнышхуэ нобэ хуацлэ. «Тисей», 478. **Кбалэн шьыцлэн** (4). Зыгуэрым унафэ хуэцлэн Иэмал имылуэ иггээцлэнэ. [Ахэмэд адэм жрелэ:] Кбалэн сэ клэцлэу пиццошлэр: Хэцлэнцэ цэхур кбэггани Нэхуж шьыбз гуартэр ди кбуажэм. «Адэ», 139. Ислэмей кбуажэм клэнауэм нэмыцлэу псы кбыхэшылэр Луацлэну кбалэн шьыцлэ. Зи лъэрыгыпс тлыгба, 524.

КБАЛМЫКЪ I (28). 1. (1). Кбалмыкъ лъэпкыбэр здэпсэу республикэм и цлэ. Умыгузэвэнуи Иэмал илэнт: нэггэбэ Кбалмыкыбэм я цыналтэм нэмыцэ зэрыпхуаклуэхэр ирахужа нэужь, фронтым и командованэм телеграммэ гьуээдэжэ Кбалмыкъ правительствэм кбыхуиггэхьат, «фи цыналтэр кбэдггэкбэзэжащи, фи мылэку зэхэкьутар, икьухьа хьуар зэфлэвггэуэвэж, дывохьуэхьу фи Луэху флы ириклуэну» жиуэ. Лъапсэ, 84. 2. (4). Кбалмыкъ республикэр зи хэку лъэпкы, а лъэпкыбэм шьыц цыху. Дагьыстанымрэ осетинхэмрэ флэкл кбэмынэу, Кавказым лъэпкыбу исыр нэггэбэ кбалмыкыбэр зэрыраггэклэм хуэдэу ираггэклэну жагэ. Мелыгыч, 461. Шэиэн-мышкыбыхэм, кбалмыкыбэхэм дээ зэхашэрт. Шьынэхужьыкыуэ, 40. Куэдэцэ дэмыкыбу, я Луэху флы хьун дэнэ кбэна, е еклуац: кбалмыкыбу хэкум исыр ирашир, бгьуэнтмэ кбаштэ. Лъапсэ, 84. 3. (4). плыф. мыхь. Кбалмыкыбэхэм ейр. Капитаным и псалгэм кбьдэклэуэ кбалмыкыбэ губгьуэм нацдивизэр танкым пэуу зэрэзуауэ шьытари и гум кыггэклыжащ. Нал кьута, 304. [Локотои Якгуб жрелэ:] Кбалмыкыбэ цыналтэр кбыхубгына махуэм шьыцлэдауэ уэ кбэпкылар уафэм ит Шыхульагьуэм хуэбггэдэ хьун си гуггэкьым... Нал кьута, 267.

КБАЛМЫКЪ ШЕЙ (1). Шей лэужьыкыуэ (шэ е шатэ хэклауэ, шьыбжий, шьыгьу хэдзауэ). Уафэр кбалмыкыбэ шей зэрыт шыуаным ецхьыц – пиэр зэрызохьэ, хужьри фыцлэри зэхэту, шейм шэ хэклауэ зэхэмызэрыхьа хуэдэц. Шьынэхужьыкыуэ, 52.

КБАЛМЫКЪ ФЫЗ (3). Кбалмыкыбэ лъэпкыбэм шьыц цыхубз. Кбалмыкыбэ физитлыр шынауэ кыызэфлэтысхьащ. Нал кьута, 245. Сыкымыгынацлэу плэрэ жиуэ Локотои гурьыцхьуэ зэрыцлэм гу кбьлэты хуэдэ, кбалмыкыбэ физыр кбьзэплэклэщ: - Клыфл дьидэ мыхьуауэ унэмыкылуэ, - жиуэри. Нал кьута, 243.

КБАЛМЫКЪ ЦЫХУБЗ (6). Еплэ кбалмыкыбэ физ. Локотои физым зыхуиггээзати, кбалмыкыбэ цыхубзу кбьцлэклэщ. Нал кьута, 243. Зэгуэр кбалмыкыбэ цыхубзитлыр кбэггузэвауэ, хьыбар кьраггэцлэщ: кбуажэр райцентрым пэжыжьацкыбэм. Нал кьута, 244. Зиуцэхуауэ Локотои кбалмыкыбэ цыхубзым зи гугьу ицлэ унэ еплэнэм шьыбггэдыхьам, езы физыр кбьзэплэуэ шьыту ирихьэлэщ. Нал кьута, 244.

КБАЛМЫКЪ II (9). Кбэбэрдейм 1922-1938 гьэхэм и унафэцлэу шьытам и унэцлэщ. Жылэм бел кбаштэу шьыбжэ хуаггэфэца Иэнатлэм шьылуэвэм, клэнауэ зьытыну зьымыдэ зьытыну кбыхэклати, Кбалмыкыбэ Бетлал и унафэклэ лшиц хуэдиз яггэтлысащ. Зи лъэрыгыпс тлыгба, 524. Кбалмыкыбэ Бетлал, автомобиль зэрысар трибунэ

хуэхьуауэ, дзэри иувьыклауэ, кбыхэпсэлгыхьурэ, цыхуэ кбэбырсеяхэр иггэсабыржащ. Зи лъэрыгыпс тлыгба, 525. Кбэтхэныр а лгэхээнэм Москва шьылажэрт, Иэнатлэ шьылуэ, хэкум кбэдэпкыкыуни хуэфлэклэрт, итлэни ар иггэтлысыныр Кбалмыкыбэм апхуэдизу нэрыгь шьыцлар сытыт? Зи лъэрыгыпс тлыгба, 526.

КБАЛЪХУАГЪАЩIЭ (1). Кбалъхуа кьудей, е махуэ зьыжанэ флэкла мыхьуа сабий е псэушхьэ. Шклэ цыкылар кбалъхуагъащлэу клэзырэ кбэмытэджыжыфу шьылуэ, жэм быдзым шьыфьну лгэмылэсу, кыызэфлэуэвэм джэлэжрэ хьэуазэм хэхуэу дапцэрэ ухуэзэрэ. Шьынэхужьыкыуэ, 49.

КБАЛЪХУН (кбалъхуащ) лгэмыл. (12). 1. (11). Лъхуггэклэ дунейм кытехьэн. Кбалъхуащ, лгэжащ – ар жиуэ Кхээм дэтиц и сыныр Мывэу, уардэу. Сын. «Мывэ хуабэ», 154. Лутлэ клэлыкылуэу Аралным иггэуващ зэкьуэшитлыр – Мусэрбийрэ Мухьэрбийрэ, а тлур зэуэ кбалъхуати, инаггэклэ зэхуэдэт, иджыпсту зьытет теуванлэри зэхуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 293. Плагьурэ, кбалъхуа кудейуэ, псым хэклауэ пэтиц, - жиуэри Кбэтау хьэжым дежклэ еплэклэщ. Лъапсэ, 59. 2. (1). Шьымылауэ кбэхьун. Октябрь уардэм и мафлэр Шьылыда махуэр блэклэщ, Иджы насыту дэ дгьафлэр Мис а зэманым кбалъхуащ. Си адэм. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

КБАМАПЭ (6). Кбамэр зэрылгыбэр, бгырыпхым клэрыцлэуэ зэрэхьэ хьууэ. Астемыр кбамэр кьрихри цариггэлгэагьуэм, нэхь кбэрабггэхэр цтэри цлэпхьуэжат, арихьэклэ клэцлэуэ кбэггээжэри, Иэнэклэ кбамэдзэм Лурылэбуэ, кбамапэм елуэу, зэдауэу зэхуэвэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. Кбамапэриц Иэцэу кысхуэнар – Сэ, сеплэцлэклэри, бий суклам И гуцлэм кбамэр кбыхэзнащ. Шлэпхьуэжахэр. «Шум и гьуэгу», 53. Кбамапэр кбамэм имычатхэ, Мылуышину ар яхуапэ. Напэ. «Мывэ хуабэ», 270.

КБАМЭ (140). Иэцэу кыггэсэбэп сэ лэужьыкыуэ лгэныкыуитлыр дээ илэу, и пэр папцлэу. Хьэкурунэ имыцлыф шьылэкыбэм: пэрылэбэ, дзасэ, шыуан теггэуванлэ, джатэ, сэххуэ, кбамэ, шы лъэрыгь – сыт ухуейми укыггэцлэхьунукыбэм, псом нэхэрэ нэхь зэллалэр сыт жылэзмэ – фоч, фоклэцлэ кьутар ецлыжыф. Лъапсэ, 100. [Гесиод:] Сыкггэубжыц абдежи, адакьэм и шьыэр пьызггэлэтиц кбамэмкы, адакьэм и лгэмыкы си джанэри лгэи зацлэ сицлэри ди гьунэгьуэм я унэм кбамэр сгыгыу сыцлэлггэдащ: «А-а, фыккээгьуэтаккэ иджы!» Тепцэч кбэзылгэтыхь, 162. И фэеплэу гьуклэ дадэм Кбамэ шьылэзмэ кбьлэцлэггэхьэ: - Мыр пхуэфэицэц зи гур уардэм, Лгэгуныггэм ар и телггэхьэ. «Тисей», 505.

♦ **Кбамэ кыызэхурахын** (1). Зэбийн. А тлур [Астемыррэ хьэжымрэ] иггэщлэм кбамэ кыызэхурахакыбэм, псалгэ мыхьумыцлэи зэжрапакыбэм, зэгьунэгьуэ псэурти, кхьуэзанэ хьэху цыызлэх е мафлэхьэ цыызэхуэклэу куэдрэ кбэхьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67.

КБАМЭ IЭПЦЭ (4). Кбамэм икI. Кбэдэжэрий и Иэ лгэныкыуэмкIэ дьжыбьн кбамэ Iэпцэр шьыггэт,

хъэзыр *Гунэхут*. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 599. *Пэжыгэм кэамэр кыыхуишхамэ, Ар кэамэ Iэпицэм щыубыд*. Кэамэ. «Мывэ хуабэ», 257.

□ **ЗэкбэуэшитIрэ дзитI зыIут кэамэрэ** (2). *Еплэ зэкбэуэшитI*.

КЭАМЭКИ (1). *Еплэ кэамэ Iэпицэ*. Нэхэ бейхэм я кэамэр инт, зэцIэцIууэу дыцэкIэ лат, кэамэм и цIыбым теттарзейм илгэпкэ дамыггэр, иунэцIэр; витI-жэмитI фIэклэ зимылэм я кэамэр фIыцIэт, кэамэкIыр джыбыным кыхэцIыкIауэ, нэхэ цIалэ зыкызыххэм якIэрыщIар кэамэ кэуаниэ цIыкIут, сэихуэм еицхыфэу. Хуэпсэгэуэ нур, 84.

КЭАМБОЛЭТ (1). ЦIыхухуэцIэщ. «Алххэ» пьесэм и персонажхэм ящыщ зыщ. Кэандыщэ [Дисэ жреIэ]: *Алххэ, тхэ, абы [урис дадэм] кызырфIэщIар сэ сымыцIэ, ауэ а си Кэамболэтыжыгэр кыдэхэжэатэм таук тау жезгэIэнт жызоIэри сыщыщыщ*. Алххэ, 85.

КЭАМЫЛ (10). Псы Iуфэхэм, псыпцIэхэм кыыщыкI, лбагуэ дэкIей кээкIыггэ, и лгэдийр ку гбуанэу. Я кхэхуытищыр IэклэуэлкIуэу Шытми, кхэхуыгэр иIотIысыкI, Кэамыл зацIэу дхони цIыкIур, Хыр губжыама, гбуэгу темыкI. Дхони. «Вагбуэ махуэ», 58. Уэблэмэ Тембот кэамытэджу псы зэрэфэн Iэмал кыгуысыат, кэамыл кIыхэ кыгуэстауэ и зы кланэр псы пэгуным хилххэрт, мыдрей кланэр и жэм жэдылххэрти, екгуэрэ псы ефэрт. Хуэпсэгэуэ нур, 287-288. ТуацIэмкIэ укIуэмэ, иджыри кэамылым хэлгу кыицIэкIыныц [щынэм] и кэуицхэуэлкIауэ. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 536.

КЭАМЫЛАПЦЭ (1). Кэамылым пшыналгэ кызыггэкI. Кэамылапцэу пIы кэаиати, зэтымычу тIурытIурэ кэепхых кэаицIапхыхым кэаицIа ахыиэ жэгбейр ялгытэу, зэныкбэуэгуу кэуэгэнанIэм кэуэст. Лгэпсэ, 117.

КЭАМЫЛЫЛГЭ (1). Кэамыл зэцIэкIа зэрэйт щIыпIэ. Псынэ кыицIэжмэ, псыр жэхункIэ ИрицIэфIэну псы кыыхах, Псы мыпсэу итмэ, кэамылылгэц, Псы хуэлIэ кээсми я цххэр Iуах. Хэт сыт IэнатIэ кэехуэлама. «Батырыбжэ», 63.

КЭАМЫЛЫФЭ (4). *плгыф*. ФыцIаггэ мацIэ зыщIыххэу сыт (цIыхум и фэм ехэлIауэ жаIэ). ПIы кыицIыгвар кэамылыфэт, и цххэщыр дэжыят, лбаггугуафIэт, ауэ «ПыIэ гбуабжэ плгыфэм» хуэдэу бжыфIэтэккыым. Зи лгэрыгыпс тIыгга, 521. Зыр цххэц фIыцIэ кэамылыфэт – Саримэ, адрейр цххэцIыгуэст – Верэ Павловнэ. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 599.

КЭАМЫШЫ (1). Кэу иIэу, и псыр клэщIу шум шыр зэригакIуэ; щIошц. Зыгуэрхэр кээпсэлээнти, иIэмаржэ, иджы дзыхуейр кызыэхэфлххэ: цIаклэуэ зилэм – цIаклэуэ, мэлыфэ зилэм – мэлыфэ, кэамэ, бгырыпх, уанэ, шхуэ, нахгутэ, хъэзыр, шырыкгу, лгэпэд, кэамышы, лгэрыггэ, пыIэ, сэихуэ – зи сыт уиIэми кээггэтIыггэ. Щынэхужыкыгуэ, 44-45.

КЭАН (6). 1. (5). Зыгуэрэм и ггэсэн. – Мыр [Ботэх] дэстад кэаници, анэ, адэ жыхуэпIэр хымпIар ищIырккыым, - жиIэрэ адэшхуэр дыххышхырт [и нысэм зыхуиггэзуу]. Лгэпсэ, 66. Жейм уэ жэцIкIу уемызэгыу Жыбггэ ябгэм

уракбани, Уи мэкбэуIэм удзу кыицIэм Я нэхыбэр сэихуэ жаниц. Си щIыналгэ. «Батырыбжэ», 59. Кэаджэрий ириггэаджэ цIыкIуэр, советскэм и кэанхэр, ажэггэафэу джэгуныц жаIэмэ, псоми кэагурыIуэрт. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 626. 2. (1). ПцIэ зыхуащI, фIыуэ ялгэагу. Мес румыну Тудораки Телгэиджэацэу ищIцI сыххэтри Календару дэцIыггужым Ди гуфIэггэуэ пэрыххэтыр Октябрышхуэу кээзылхуама КэыицIыдзэу ебж зэманыр, ЦогуфIыкI езы дыдэр А лгэхгэнэм гум и кэаным. Лгэпкхэм я тгыгэ. «Партыг ди пашэу», 59.

КЭАНЭ: КЭАНЭ ШЫМЫПЭУ (5). Псоми кызыщIиуыдэу. А жылэр жэмыххэтитI хурт, зы жэмыххэтым кэаицэхуа кхэуанэр зэауыду цызэгэуам, тIури кэанэ цымыIэу зэрыуацIащ. Хуэпсэгэуэ нур, 300. [Мариама:] Кэызэрысыжу и адэм кэанэ цымыIэу жесIэжыныц, жысIэу тезуыдауэ махуэр дггэкIуащ, зэанэзэххум зы псалгэ зэжедмыIэу. Лгэчымэ, 395. Вэрокгуэ Нахгуэ унафэ ищIат кэанэ цымыIэу жылэм дэсыр кызыэххэуэныу. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 626.

КЭАНДЫЩЭ (10). ЦIыхууыцIэщ. «Алххэ» пьесэм и персонажхэм ящыщ зыщ, Алххэом и ггунэггу фызыжыщ. Шурэ [Хэжумар зыхуиггэзуу]: Ди ггунэггу Кэандыщэ абы [шкIэ кэуэлэным] нэххэр нэхэ Iеиж иэкIэ ипIыжащ. Алххэ, 70. Кэандыщэ [Дисэ жреIэ]: *Алххэ, тхэ, [Кэамболэтыжыгэм] и кээкуэжыггэу хуауэ сыкыицIэкIаици кээкуэжыма сымыцIэ, сыкIуэжыныци нэхыфIыц*. Алххэ, 85. Кэандыщэ [Дисэ жреIэ]: *Си ггэацIэм, тхэ, хэцIэ кыисхуэмыарзэуэ дзэггэкIыжаккыым, абы сыт иджы си хыбар Iей жезггэIэн?* Алххэ, 85.

КЭАНДЗЭГУ (1). ХуэмпIэцIэджхэм псэупIэу ящIа Iуащхэ цIыкIу. Сант-Яго-де-Кубэ Кэандзэгу кэоххэй, Сант-Яго-де-Кубэ Цакгутэ дунейр. ЦIыху мурадым и бзу хужэ. «Вагбуэ махуэ», 348.

КЭАНЖЭ (5). Кэуарггэ лгэпккыым щыщ кэуалэбзу, и дамэпэхэр хужэу. Си джэдыкIэр бггэм клэцIэдзэу Бггэ кэришимэ, куэд слгэкIыныц, ЖиIэу кэанжэр цыгуггама, Бггэ бзу лгэпккыым кэахэкIынт? Кэанжэ. «Дамыггэ», 90. Дэлгэиц жыгми, кэанжэр иггэшынащ, бабыщ шыр цIыкIуэхэм яггэцIаггэуэ. Бабыщыкыгуэ адакгэпщ, 489. [Зы лIым адрейм жреIэ:] «Сыт жтIэр: уиц кэанжэм наххэсыфынуккыым а зи гуггу пицIым дэж, дауэ лIыкIуэ зэрыбггэкуэнуэр?» Лгэпсэ, 84.

КЭАНЛЫ (1). *плгыф*. Залым, фIэкIыпIэншэ, бзаджэ. Дин сытхэр фIэкгэабылккыым, хвэрытыбзэ фIыуэ еицIэри кэурIэным итыр адыггэбзэкIэ цIыхум яжреIэ, кэурIэным итыр мыххэнэицэу кыицIэггэкI, езыри цIыху кэанлыци, ххэжым лажгэ имыIэу зридэри иубэрэггэащ, абы кыиэ кэомри яггэ кIынтэккыым, жиIэр цIыхум я фIэцI мыххуу цытатэмэ, жаIэрти духхэшы куэд тххэуышхэрт. Хуэпсэгэуэ нур, 121.

КЭАНОКБЭУЭ (10). ЦIыхууыцIэщ, «Тисей» пээмэм и персонажхэм ящыщ зыщ, пщы ябггэ гуэр. Кэанокбэуэтищыр кээубжэауэ НэкIэ йоуэ ггукIэ лIыжыым, НытокIие, клэцIу бауэу, ШИыггэжэу и ныбафэр, И цейкIэр тырелгэафэр. «Тисей»,

506. Къанокъуэтицым хьэлү иЛэр Хэт зымыцЛэр къуажэм дэсу? «Тисей», 489. Укъеплгыным а бгы цхъуантлэм, Къанокъуэтицым илэ унэр, ФэкЛэ ещхьу пхгъэбгъужь пхъуантэм, Лъагэу Гути жылэ гъунэм. «Тисей», 502.

КЪАНОКЪУЕЙ (1). Къуажэм и цЛэ. КъанокъуейкЛэ зэджэ къуажэм Шум сабийри ниггэсауэ, Йоплгыр псори жыжьэр къажэу, Гуауэм ахэр зэрсасуэ. «Тисей», 487.

КЪАНТЕМЫР (4). ЦыхухъуцЛэщ, «Колхоз шыгъажэм» усэм хэтхэм ящыц зыщ. Зэныбжьэгъухэу Бот, Хьэбалэ Къантемыри ядэщЛыгъуу, Линэ дахэ дихъэхэуэ А цЛалищыр зым цыгугъырт. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 37. Садоводкэ Къантемыри, Исиц жыг хадэм ар зэгъуэкЛыу, ШЛэныгъэхуэ иЛэу ябжьыр Жыг телгъыджэхэр къыггэкЛыу. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 40.

КЪАПЛЪЭ: КЪАПЛЪЭ-КЪЭДАЛУЭ (КЪАПЛЫ-КЪЭДАЛУЭ) (11). Си Гуэхущ, плъагъункэ, уи фЛэц цылы. [Думэсарэ:] Къаплы-кэдалуэ, Астемыр, Хьуаишэ и Лэтэу, уэри укыдэхуауэ ЛэкЛэ утемылэбэмэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 641. [Хьэбибэ:] - Къаплы-кэдалуэ, мы ггэм выми шымы яхуГумыхыжу гъавэр бэв мыхгумэ жилиати, мес, зэрыжила дыдэу гъавэр бэв хьуаици, цыхур ежа пэтми, яхуГухыжыркгым. Шынахужыкыгуэ, 49. [Тхьэмэдэм:] Къаплы-кэдалуэ, зауэ къэмыхгумэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 60.

КЪАПЛЪЭН (6). 1. (4). Джэду лъэпкъхэм ящыц хьэкЛэкхуэкЛэ пЛэщэ. Хьэталии уэниэкумрэ шумэданымрэ иЛыгъуу зы клеткэ гуэрим тетЛысхъати, къаплэныр къыдэпЛэстхыкЛри и пхэр хьэлэчу къиулащ. Нал къута, 218. Къаплэным и жьэр и гуцци, Гуицэ уэрэди еусыр. Сатъявати. «Батырыбжьэ», 82. 2. (2). плгыф. мыхь. Къаплэным ейр. Къаплээн джэдыгур сицгыккэ, жыпЛэу Зэпкун хуэмейхэм уэ цумыку. Къаплэныфэ. «Дамыгъэ», 110.

КЪАПХЪЭН (1). ХьэкЛэкхуэкЛэ къыээрэубыд Лэмэпсымэ, теувэмэ, жьэхуээмэ, диубыдэу. [Астемыр Елдар жреЛэ:] Къапхгээн маицЛэ гбгъувын хуей уэ, дыгъужь псори къэбубыдын цхъэкЛэ? Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 541.

КЪАРЭ (38). плгыф. 1. (34). ФЫцЛэ (шы, хьэ с.ху. хужалэ). Губгъуэм, бгыжьхэу уардэм зэ сеплгыжри, Си шы къарэм псыницЛэу сышэсаиц, ФЫуэ слъагъун зэ сэлэм есхыжри, Си гъуэуанэу жыжьэм сытхъаиц. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 44. Дадэм [Албинэ зыхуигъазэу]: Хьэ къарэ цЛыЛэм ис хуэдэу зэрыкЛэзыз а цыкЛур [компасыр]. Тепщэч къэзылгъэтыхь, 147. Пэ къуаниэ бгъэжьхэм я тЛысылэм Шы къарэ жэрым сьидихауэ, Сэ зызоггэщЛыр уанэ къуанэм, лъэрыггыр лъапэм пызггэхуауэ. Бгыщхьэ. «ШЛалэгъуэ цЛыналтэ», 11.

КЪАРГЪЕЙ (2). Бгъэ лъэпкъ, къуалэбзу цыкЛухэр ишхыу, джэдкъазхэм къатгеуэ. Гуэгушыр дэнэ къэна, къэргъейрдэлгэтеифынукуным ниэм нэс, - жиЛэу бабыщыр адакъэм иЛонакЛэр. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 486. Лих экзамен зытар маицЛэ цЛа цхъэж и Гуэху иужь зэрихъэжрэ, Чачэ,

къаргъейтэ хъужауэ, шыси, и жьэ пхгъэбгъур цЛыггэхуауэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 504.

КЪАРДЭН (3). «Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ» романым хэт персонажхэм ящыц зыщ, СэлимкЛэ зэджэм и унэцЛэщ. Къазджэрий и псалгэр иухатэкгым, Къардэн Сэлим хуэм цыкЛуу и ныЛэр цхъэрихыу, стЛол цЛаггымкЛэ цыцЛыкуам. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 606. ЕггэджакЛуэицЛэ Къардэн Сэлими, ныЛэ къуаицэ хъужауэ, дыхъэишаиц. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 605.

КЪАРУ (165). 1. (106). Лъэцагъ, бланагъэ. ШЛалэхэм я къарур, лгыгъэр, Лэницацаггэр хгъджэбз шытхэм ираггэлъаггун папицЛэ заукужурэ ешат, арицхъэкЛэ увылэн ядэртэкгым. Хьуэпсэгъуэ нур, 96. Хьуаиц ди хэкур гъатхэ хадэ, И къаруку ар хэку уардэщ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 50. «Аллахъу акбар» жиЛэмэ, дэ къытицхъэщыт къару цыЛэу къокЛри, абы зытэцЛэвмысэ. Кхгэлэггунэ, 379. 2. (3). Дзэ, зауэным хуэггэса цыху гупышхуэ. ЕкЛуалЛэнишу ялгытэу А крепост иным цахгумэу Къарухэр куэдрэ флгъэгъуаиц, Ар хэти ди гум къинаиц. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Иджыри [нэмыцэм] я къару зэхуахъэсу къыттеуэну арац зэицэр. Нал къута, 256.

♦ **Къару бггэдэлгын** (2). ЛъэкЛыныгъэ, зэфЛэкЛ иЛэн. Я лэжьыггэм хъеру хэлгыр Фыт зылэжьым къыЛэрыхъэм, Хэт къарууэ сыт бггэдэлгми Бейщ къытэкЛуэр зыЛэрыхъэр. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 62. Къазджэрий уаскЛэ хгъдджэбзыр и дэлгху нэхгыжьым къыЛыхыфыну къару лъэпкъ бггэдэлгтэкгым, епхъэжьэнуи хуунутэкгым - хамэ къэралт. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 667. **Къару гъуэтын** (2). Лъэщ хьун.

Псори къызэхуэсыжыу цхъэж и тЛысылэм тЛысыжа нэужь, Кодоевыр къэтэджаиц: - Фэ джэгум фыхтыху, ди лъабжьэм зауэгъуаиц, ди лъапсэм къару игъуэтиащ ди хъэцЛэ лъапЛэм и фЛыцЛэкЛэ, - жиЛэри шыхъауэ и шэнтым еггэувэлЛауэ щыт картэр иукъуэдири псони яриггэлгэгъуаиц: - Мис: Мээдэгъуи Мэлггэбгэги къиубыду ди хэкум къыхэхъуар... Лъапсэ, 89. Бэлацэ заницЛэу къару игъуэтыжаиц [Бот сымэ зыхуигъазэу]: - Фыжэ, тЛысэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 275. **Къару дэкЛын** (3). ЛъэкЛын, хузэфЛэкЛын. [Алыджыкыуэ комендантым жреЛэ:] - Си къарум дэкЛыну сэ соицЛэж. Мелыгыч, 466. [Хьэрун Кулисум жреЛэ:] - Абы хуэдэр зи къару дэкЛыр Алыхъталэраиц. Нэггуху, 50. [И] **къару емыблэжын** (2).

Зыщымысхуэ зыгуэрим къару теггэкЛуэдын. Приказ итт: Ди къару дэмыблэжу Чопракъ аузыр гбгъыда зэрихгунум и ужь дивггэт, жиЛэу. Нал къута, 297. Пылым лъэкЛыр дэ тлгэммыкЛми, уа си хыв, Къарум къыхгым дэблэжынкгым, уа си хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 80. **Къару етын** (3). ЗэфЛэкЛ бггэдэлгхьэн. Къару естауэ усэр си гуицЛэм Щотэджри, цхъэхуитыныггэм иЛобэн, Сьтэммылгъэцу си псэр яфыицЛу Дунейм нытохъэ слэцЛокЛри. Си стиххэм гъэру салыггщ. «Шум и гъуэгъу», 116. **Къару илгыгъуэ** (7). ШЛалэ, къарууфЛэ. [Фуэаз:] Си цЛалэгъуэу, си къару

илгыгъуу Анка си адэм кыицэхугаиц, шыфлым я шыльхуиц, лъхуэмэ кыицлэхгъуэм диггэунэнкIэ хгунци, жиIэри. Анка, 382. Вэроекъуэ Нэхгъуэ и къару илгыгъуэт, и ныбжкIэ лъыку мыхгъуауэ, къамылыфэт. Мазэ ныкъуэ шгъуантIэ, 509. [Дисэ] И къуэ закъуэ мыгъуэри илэжатэмэ, и насыптэкъэ, кыыхуицIэицхуэ цымылэми, гуицIэгъу кыыхуицIынт, «си анэ» жиIэнти, арицхэкIэ и къару илгыгъуэу, и дуней тетыгъуэу хъэм яшхам хуэдэу кIуэдаиц, илгъэсым ицIегъу цаггэкIуэда ицIынIэм «лаиц» жаIэу хыбар кыизэрикIрэ. ГуицIэгъу, 421. [И] къару илгын (3). Къару иIэн. Гуихужари зи къару илгъуэу цытатэмэ зыгуэрт, и фэр ныклауэ, езыри экIуэцIыгъуэжауэ хъэдэм еицхът. Хъуэпсэгъуэ нур, 165. [Хъадижэт ШытIу жреIэ:] Алыхым сыквелгагъуэ – сывуу бий хуэуагъуэныкыи. Си къару илгыжкыи. Шынэхужыкыуэ, 17. [И] къару кыицIын (кыизэрикIын) (2). Къэетэн, къэукъубиин. Псым апхуэдицIэ и къару кыицIати, Днепри, Дони, Кубани яхуэцIэмыкIар хуэцIэлаиц – бийр кыимыгъакуэу кыигъуэуылаиц. Нал къута, 232. ШIэпыр, прунжыр, бжъэхуиц хужьыр ФIэтелъиджэу кыизэрыкIыр, ШIэуфауэ Терек макIуэ И къарухэр кыизэрыкIы. Терек. «Паргыр ди пашэу», 118. **Къару кыыхуэмынэн(жын)** (7). Къарууншэ хъун, зыгуэр ицIыну хулгъэмыкIыжын, Iеицхуэ езэшын. Парашютым илгъэхъауэ Зауэу тIури езэшат, Къару лгъэны кымынауэ Зэбгъэдэлъу пIэжат. ПарашютитI. «Бгы лгъапэхэм деж», 45. МуIэзинми имылгъэгъуэуэ кыицIыкIыи, Дуду и гур кIуэдытаиц, езыри ешаиц, къару кыыхуэнэжакыи. ВитI, 414. [Луизэ Чачэ жреIэ:] Иджы сыцIегъуэж ицхэкIэ, нейIэмал, къару зи цIэ кыыхуэнэжакыи. Хъуэпсэгъуэ нур, 71. **Къаруи-псэруи кыыхуэмынэн** (1). Егъэлеуэ ешын. [Нурхъэлий Мусэ жреIэ:] – Сешаиц, си къуэи. Къаруи псэруи кыихуэнакыи. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. **Къаруи-псэруи кыыхуэмынэжын** (11). Еплэ **къару кыыхуэмынэн(жын)**. Къэрэлгъаиэ ешат Iейуэ, къаруи псэруи кыыхуэмынэжауэ. Нэгъуху, 49. Пыцхъэицхъэ хъухукIэ губгъуэм ита лIыр, къаруи псэруи кыыхуэмынэу, ешаиц. Нал къута, 242. [Алыджыкыуэ:] Къаруи-псэруи кыихуэмынэжауэ, си нэри кыицхъэрипхъуэу хуежъаиц: хыфIэздзэу ицхъэ семейжэжрэ, си кIэтиийр зэпитхгъэмэ, мыбы сиггэицхынуми сыт кыихуицIэжын, жысIэу. МелыIыч, 439. **Къарум кыихъ къэмыгъанэу** (1). Лгъэки къэмыгъанэу. – Ди къарум кыихъ къэдгъэнакыи, – жиIэрт Зулкээрней, – ди ицIалэхэм зыхуей ягъуэтын ицхэкIэ, ди дивизэр хуэцIауэ фронтым кIуэн папцIэ. Шынэхужыкыуэ, 45. **Къарум кыихъын** (9). 1. (8). ХуэцIэкIын. Уи пIэм уитыну Iэмал илгъэмы, уи къарум кыихъыи, зыдэбунэтиамкIэ кIуэ, уквелмэ, уквелаиц, ухэкIуадэмэ, Алыхъ унафэиц. Лыгъэ, 412. [Алыджыкыуэ:] Сэри си къарум кыихъынрэ кыимыхъынрэ сымьыцIэу, цIыхубз нацхъуэ нэкиу хъурейм сыбгъэдохъэ. МелыIыч, 438. Дисэ абы хуэдицIэ къэгубжъати, и къарум кыимыхъын цымылэ и гуггэжт, арицхэкIэ,

а кыицэувам зэрапэмылгъэицыныр хъэккIэ и фIэиц хъуати, гуэгушыр Аралпым цыфIишха махуэм хуэдэу заныцIэу зыкыитриггъэхуаиц, хъэтыркIэ лгъауэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 138. 2. (1). Къэлэжын. [Абу-Деруиш:] Сэ мэжджыт соицI, Алыхъу дыккызыгъэицIам си къарум кыимыхъа ахъишкIэ мэжджыт хуэтицIмэ, къабыл ицIынукыи. Кхъэлэгъунэ, 377. **Къарум кыизэрыкIэ** (7). Еплэ **къарум кыихъ къэмыгъанэу**. Дэфэрэдж псы Гуфэм Iусу япIати, есыкIэкIэ Iээт, тIэу-ицэ и къару кыизэрыкIэ псыр ицIитхъури кыизэплгъэлаиц, си ужьым иту зыгуэр къакуэу пIэрэ жиIэу, арицхэкIэ дэнэ – псэ зыIут илгъэгъуакыи. Лгъапсэ, 53. Хъэр кыицIызынэхъуэуэ [Джэлиш] и къарум кыизэрыкIэ еуIуиц хъэм и пэми, иуIаиц. Бабыцкыуэ адаккыи, 476. [Алыджыкыуэ:] НалIэзыпIэм сэхуэуэ ицIанэр вууэ мывэм кыитригъаиц [цIыхубзым], ар къэсцитэжыи, сэхуаицIэри и къарум кыизэрыкIэ бжаблэм еуэри хъэлэчу зэхиггъэлгъэри кыихуидзыжаиц. МелыIыч, 445. [И] **къарур кыизэрыгъуэтыжын** (1). Лгъэзыхъэ хъужын. Аргуэру бийм и къарур кыизэрогъуэтыж. Лыгъэ, 411. **Къарур кыихъэжын** (2). КъарууфIэ хъун. Хъэбас нэхъыфI зэрыхъуэу и адэ къуэи зыпIыжар шы IэжъэкIэ къакуэри ишэжаиц: «Уи ажал къэсауэ кыицIэкIынкыи, сэуи къару кыихъэжыи, узмыгъаицхэмэ, пIагъуэныкыи», – жиIэри. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 532. МацIэ-мацIэуэ сымаджэр къэбэдзэуэ хуежъаиц, кыидэлгъэуэ цымылэу пIэунэм гъох, докIуеиц. И къарур кыихъэжыи. Нал къута, 244. **Къарур ухын** (2). Махэ хъун, къару кыихуэмынэжын. [Дивизэм и командирым:] Бийр хэдгъаицIуэри и къарур едгъэуиц, и дыгъужыгъуэ кыизэрыкIам итхуэжыици идукIыици. Шынэхужыкыуэ, 48. Псы уэру лгъагъуэ пхызыхынум, Къарур жэхункIэ имых. СыкIуэнт нэхъ псыншIэу. «ШIалэгъуэ ицIыналгъэ», 10. **Къару текIуэдэн** (1). Къару пIэицIыи, кIуэицIын. Лгъэдаккэр лгъыпсу теудами, Дзэр зэтескыуэу гъуэу хызошыр, Къаруэ сиIэр текIуэдами. Тхылгъым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. [И] **къару нэсын** (4). ЛгъэкIын. Къэбэрдей кудейр мыхъуу, дэнэ лгъэныкыуэки кэрэхъэлгъэмы зыкIалатат, Iэджэм я къару здынэсынур яцIэртэккыи, ауэ гъуэу зытетынур, здаунэтиынур гупсэхуу яцIэ хъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 223.

КЪАРУУНШЭ (9). пIыф. Къару зимыIэ, зи къарур мацIэ. Кыыхуицхъуэ, мес, бжэнышэ А хъиджэбзыр ирегъафэ, Хъуаиц тхъэмыцIкIэр къарууниэ, Езы ицIалэм еицI унафэ: – Ефэ, си псэ, зы Iубыгъуэ... «Тисей», 494. Шурэ [Алхъо зыхуигъазу]: БэльторшкIэр сымаджэти тесIаиц, иджы жэцIкIэ ицIыиц, ар езыри къарууниэиц. Алхъо, 70. Къуанишэиц, къарууниэиц, хуабэ зырыхъуу мэгъуж [етIуанэу кыидэжыкыи кудамэр]. Нал къута, 260.

КЪАРУУФИЭ (2). пIыф. Къаруушхуэ зыхэлъ, зыбгъэдэлъ. Нэхъ къарууфIэм сацыицакыи, Зы лыгъэ ини зезмыхъа, ИтIани, еплэ уэ, си насыпти, Сэ а ззуицхуэм симыхъа. Зауэ жыхуаIэм и

хыбыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 93. *Сылажъуэ губгъуэм сьыциткIэ Ар сигу къэзгъэкIмэ, согуфIэ, Я нэхъ гугъу дьидэ сьыцехъкIэ, Ар слъагъум, сохъу къарууфIэ. КъызжефIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 37.*

КЪАС (1). «Шынэхужьыкъуэ» романым хэт щIалэ цIыкIу гуэрэм и цIэщ. [Иринэ Апчарэ жреIэ:] – *Хъуни, Къасрэ Нацхъуэрэ къыпхузоганэ. Шынэхужьыкъуэ, 65.*

КЪАСБОЛЭТ: \diamond *дэсудани, Къасболэт* (2). *Еплъ дэсудани.*

КЪАСБОТ (7). ЦIыхухъуцIэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романхэм и персонажхэм ящыщ зыщ. Советскэ властым и Iэташхъэхэм ящыщ Мэрэмкъан Иналым и адэщ. *Зэгъур Кургъуокъуэрэ Къасботрэ хъэ зэпаубыдри зэфIэнэи, абы кыхэкIыу Кургъуокъуэр еуэри фочкIэ и гъунэгъу Къасботыр иукIащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 575. Абы лъандэрэ илгъэс Iэджэ дэклами, къаужэм ящыгъуниахъым Кургъуокъуэ и мылкъум нэхъыбар хабзэкIэ Къасбот и бынунэм къахуигъанэу и пицIантIэр зэрибгынар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 575-576. Мэрэмкъан Къасбот къыщIэнат щIалэ цIыкIуицIэ, нэхъыжъ дьидэр Иналт, илгъэс пицIыкIуицIэ фIэкIа мыхъуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 202.*

КЪАТ (3). IупщIэ-IупщIэурэ зетелгъхэм языхъэ. *Дунешихуэр мэхъу къатищи – Гангэ псышхуэр цымы цожэ, Я тIуэис закъуи зэхуэмзыуэ Зы лгъэныкъуэмкIэ зэдоджэ. «Индийскэ поэмэ», 358.*

КЪАТЕЛЫДЭН (къытолыдэ) лгъэмыI. (1). *Зыгуэрэм и щIыIур, и щхъэфэр гъэнэхун, гъэцIуун. Жыгым дьыгъэр къателыдэу Я къудамэр ниэм щIаващ. Бжыхъэ мээ. «Мывэ хуабэ», 80.*

КЪАТ-КЪАТУ (1). *нареч. ЗэкIэлъыкIуэу, Iыхъэ-Iыхъу. Бгы лгъагэр горизонтых хуэдизу игуэшащи и оборонэр къури зэтеупIэцIыкIым ещхъу къаткIэ гуэшащ, ауэ горизонтыхър гъуэуекIэ злгъыгъэIэсын хуцIыхъакъым. Нал къута, 299.*

КЪАТЫР (7). 1. (4). *Хъэфэм е фэм кыхэхщIыкIа лгъапщэ зилэ вакъэ лгъужьыгъуэ. Янэ иту унэм къыщIыхъар, бжэнынэм ещхъу и нэр кыхуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кIагуэ цыгъыу, дамэтелъ телъу, лгъадакъэ лгъагэ хъужауэ къатыр фIыцIуицIэ лгъыгъуу, маузер кIэрахъуицIэ гуэлъу, цIопицI быдэри иIыгъыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 288. Уэрамым афицар Iэджэ дэту уахуэзэрт, я цейкIи IэцэкIи зэгъэпэщауэ, къэзакъ сэхуэ якIэрыщIауэ, дамэтелъхэр цIууужу, зи къатырым шыгъэцIыгъ илгъи яхэтти здэкуэз «дым-дзым» жиIэу псалгъэрт, бащлгъыкъ хужьхэри, шылэ уагъэ ицIауэ, я щIыбымкIэ едзэкIат. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. 2. (3). *плгъыф. мыхъ. Къатырым шыщ. [Дисэ и пхъум жреIэ:] Рахым и къатыр лгъэум къыщIэху ятIэм уриуасэкъым, итIани лгъагъуркъэ абы зэрыщицIыр! Хъуэпсэгъуэ нур, 135. Бот Iэдэ-уадэ кыхуицIыри и къатыр лгъэум ицIуекIэжащ, езым ейр цухри Астемыр и къатыритIым и ужь ихъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 280-281.**

КЪАУ-КЪАУ(-КЪАУ) (8). *зэрызыт. Джэд-къазхэм ягъэу макъ. Гуэгуишыхъужьыр адакъэм нэхърэ IэджэкIэ иренэхъ ин, и «къау-къаури»*

*макъыфIкIэ жреIэ, нэхъ ину зиггъэбырыбу хъуиэм и яхрет, Джэлил абы зэрыфIэлIыкI цыIэкъым, хъымIаруи къридзэркъым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 478. «Тэмэму къыбгурыIуащ» жиIэу арат гуэгуишыхъум и «къау-къаум» кыкIыр. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 492. Мэзан къедэIуэхакъым, адакъэм жиIэнур жримыгъэлэу: - *Къау-къау-къау!* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 490.*

КЪАУЦ (4). *Джэдэджэзхэм, къуалэбзхэм ятет цы шабэ дьдэ. Ишхари джэди е сьти – къауцыр [бажэм] и пэм кыкIэрытицIауэ кIэрызт. Кхъухъ пхэнж, 498. Уэ лгъгунэм уицIахъэници – ПIэр къыпфIоцIыр къауц зацIэу. Сэ кыыздэкуэ, жиIэу щIалэр. «Батырыбжъэ», 90.*

КЪАФЭ (16). *Темп, ритм гуэрэм тегу Iэпкългъэпкъ зегъэкуэныр зи лгъабжэ искусствэ лгъужьыгъуэ. Бажэм шынэр къыщIэжауэ Дьыгъужь къафэр кърегъэкI. «Бажэ пшынэ», 8. Инал щалгъагъум, шынауэм зыгуэр къепсалгъэри, «Инал и къафэр» къриггъэкIыу хуежъащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 599. – *Нобэ марш еуа музычауэр шэч хэлгъыкы къафи зэреуэфыным, – жиIэри езы Мэтхъэнри арэзы хъуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 563.**

КЪАФIЭЛIЫКIЫН (кыфIолIыкI) лгъэмыI. (1). *ПщIэ зыхуащI гуэрэм шышынын, щыукIытэн. Езыми [Джэлил] зеплгъхъ, сэ схуэдэ нэгъуэщI хэт цыIэ, жиIэ хуэдэ, гуэгуишыхъур къызэрыфIэмьылIыкIым цызэгъуигъэпи къохъу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 474.*

КЪАХЭГУОУЭН (къахэгъуащ) лгъэмыI. (1). *Гуп гуэрэм кыхэкIиен. – Къуницхъэр къыпхуимыхым, тэмакъыр зэгъубгъэжыну? – жиIэри зы ерыщ гуэр къахэгъуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 656.*

КЪАХЭЛЫДЭН (къахэлыдэ) лгъэмыI. (1). *Зыгуэрэм и кур гъэнэхун. Жыым ихъ пшэхэр бгым нэсауэ Бжыхъэ дьыгъэр къахэлыдэ, Дзэм кIуэ щIалэр шым шэсауэ Адэ псалгъэр зыхуебыдэ. Ущие. «Партыр ди пашэу», 89.*

КЪАХЭПЛЪЭН (къахэплгъэ) лгъэмыI. (1). *Зэхэгу цыт гуэрхэм зырызыхуэ еплгъын. Астемыр нэщхъыфIэу, гуфIэгъуэ шум хуэдэу, пицIантIэм дэтым зэ къахэплгъэц, Дамэлей ещхъкъэ жытIэну, и шыр иггъалгъэри ежъэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 315.*

КЪАХЭПСЭЛЪЭН (къахэпсалгъэ) лгъэмыI. (1). *ЦIыху куэдым яхуэггэзауэ псэлгъэн. Хэт жиIари ифIэзахуэу Пиэ инышхуэр иггъэдалгъэу НэщхъыфIэишхуэу Iуахъэмахуэ Мис аргуэрэ къахэпсалгъэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81.*

КЪАХЭПСЭЛЪЫХЫН (къахэпсалгъыхъ) лгъэмыI. (1). *Еплъ къахэпсалгъэн. А сьездым Совет властыр уауэ къылгъытати, делегатхэр дэнэ уэрами къыщыуувэрти цIыхум къахэпсалгъыхъырт, унэ зэтет дахэм кIэрыт балконхэм къытеувэрти ихъэж и бзэкIэ къэпсалгъэрт, нып плгъыж инхэр яггъэдалгъэу, щIакIуэ фIыцIэр иракъуэкIрэ маузерыжъхэр къаггэлгъагъуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 237.*

КЪАХЭТЫХЫН (къахэтыхъ) лгъэI. (1). *Хуэгъуэшын. Ар дэщIыгъуу цыгуфIахэм Мис [Марфэ] и закъуэ къыщекIухъ, Мазэр нэхуу жыг гъуэжъ хъуахэм Нурхэр хужуэ къахэтыхъ. Бдзэежэщэм ипхъу, 156.*

КЪАХЭУЭН (кыыхуоуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хэхуэу уэн. *Нэмыцэхэми аргуэру къагъазэу къахуэнкIи шынагъуэт*. Нал къута, 214.

КЪАХЭХУЭН (кыыхохуэ) лъэмыI. (1). Гуп гуэрэм къахэхутэн. *Арыниэми Мэши Хъэкуринэ и гъусэу къэсыху зи гугъу ицIар а цIыхубзыр арати, Хъэкуринэ япэу зэпIбар арами, кыыхуэцIакъым цIыхухъухэм ар къахэхуа ицIэхъуар*. Лъапсэ, 60.

КЪАХУЭГЪЭЗЭН (кыыхуегъазэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм дежкIэ гъэзэн. *Пулетет зэрыт тешанкIэри гуэщыжъ цIыбымкIэ екIуэкIри шындэбзийм деж кыыщыувыIаиц, пулететыр ницIантIэм цызэхэт къомым къахуэгъэзауэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 291.

КЪАХУЭГЪЭУВЫН (кыыхуегъэув) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ гъэувын, зыгуэрэм и пашхъэ игъэуэвэн. *ЕтIуанэрэй махуэм адрейхэри кыыщришым, унэгъуацэм бабыщ быныр кърихэхэри планэпэм дигъэтIысхъаиц, щыкъуни къаритри псы зэфэни къахуигъэуаиц*. Бабыщкыгуэ адакъэпщ, 478.

КЪАХУЕГЪЭШЭН (кыахурегъашэ) лъэI. (2). ЗыщIыпIэ бжъамийкIэ кыишшу псы, электричествэ с.ху. зыгуэрэм хуэкIуэу щыи, е я лэжыгъэр къызэгъэпэщын. *Уеblэмэ къалэм мэру тетым кыигъэгугъат ницIлэм ицIэс къомыр зэкIэлэхъэужу махуэ къэс псыхъэ къалэм мыкIуэу, бжъэмийкIэ псыр губгъуэрысым къахуригъэишэну, электричествэри къахуригъаишэу ницIэ къэс уздыгъэ зырыз ицIигъэуэвэну*. ХъэщIэ лъапIэ, 404.

КЪАХУЕКIЫХЫН (кыахурекIых) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ псыIагъэр ищхъэмкIэ хуабжы ктегъэхын. *КъахурикIыхыу уэишхыр кшошхыр, Пшэм кыыхолыдэ уафэхъуэпскI*. Уи уэгъуи жьапщи зэхыхъаши. «Батырыбжъэ», 60.

КЪАШЫРГЪЭ (2). Псэушхъэшх къуалэбзу, и пэр кIэщI къуаншэу, и лъэбжбанэхэр жану икIи кIыху, езыр джэдкъазхэм (псом хуэмыдэу я шырхэм) яхуэлъэу. *Ар [сэр], джэдкъазыр дэнэкъэна, къашыргъэ сьтым кыыбдалгъагъун къудейр куэд и уаси*. Бабыщкыгуэ адакъэпщ, 490. *Гуэгъуишхыр цыджу гуэгъуи хъушэм яхэту цилгъагъум, къалэдэсыр ябгъэдыхъэри, зигъэцIагъуэу хуэжъат: - Мыр пкIэрыцIауэ бажэ ирехъу, къашыргъэ ирехъу... Бабыщкыгуэ адакъэпщ, 490.*

КЪАЩХЪУЭ (15). *плъыф. ЩIыхуфэ зыщIэлъадэ щхъуэ. Уафэ къаицхъуэм пшэр хужыбзэу Iэтэ-Iэтэу щикъухъаиц. Уафэ къаицхъуэм пшэр хужыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. Мо гуэл къаицхъуэр и нэ цхъуантIэу ЩIыльэр уафэм пкъыроплыхъ. Мо гуэл къаицхъуэр и нэ цхъуантIэу. «Батырыбжъэ», 54. Зэм къаицхъуэиц уафэр, гъуджэм хуэдэиц, Зэм цхъуантIэ дьидэ зыкъэщIыж. Николай Тихонов папщIэ. «Дамыгъэ», 66.*

КЪАЩЫКЪ (1). Шхыныгъуэ ткIуаткIуэхэр кызыэрырагъэхуэ хъуп лэужыгъуэ. *Матрени бахъэ кыызыщхъэиших кIэструл иным бгъэдэси, къаицкыишхуэ иыгъыу*. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 603.

КЪЭБ (6). 1. (3). Зи къуэпсэхэр щIы щхъэфэм щызэбгъыж къэкIыгъэхэм ящыщу бгъавэу, бгъажэу пшхы хъу хадэхэкI. *[Нурхъэлий Мусэ*

*жреIэ:] ЩIым и сурэт слъэгъуаиц сэ, къэбым еицхъи, зэицхъ ухуеймэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. [ПытIу] ЩIыбыишэи, къэбыишхуэ и джанэ ицIагъым ицIилгъауэ и ицIыбым илгу ихъ хуэдэиц. Щынэхужыкыгуэ, 56. 2. (1). *плъыф. мыхъ. Къэбым еин. Гуацэм и нэр къэб жылафэу, И пэ гъурыр хуэдэиц джыдэм, Къытехъамэ мэудафэ, Сьт жепIами кыишхуимыдэ. «Тисей», 499.**

КЪЭБЭГЫН (къобэг) лъэмыI. (3). Зэрыгуым, удын зэригъуэтам кыыхэкIыу цIыхум, псэушхъэм и зыгуэр къэпщын, зэкIэщIэкIын. *Нурхъэлий гунышхуэм яхэплгъэрт, и нитI къэбэгам нэпс кыыцIэжыр и жьакIэ фIыцIэм кыителгъалгъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. [Лузизэ] Щызэщыджем деж и ныбэ къэбэгар шхыIэныр зэрытIауэ уфафэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 68.*

КЪЭБЭДЗЭУЭЖЫН (къобэдзэуэж) лъэмыI. (9). МащIэу зыкыгуэжыжын, мащIэ-мащIэурэ нэхъыфI хъужу хуежъэн. *Бекъану плагъур цIыхубзитIым зэрахъуэ щилгъагъум, къэбэдзэуэжат: «НтIэ, иджы хуицхъуэ хэлэхъэ сьфицI, къуажэм цIыхухъу кыидэнакыым» - жиIэрт, езыр цIыхухъуу кыызэрамылгъытэжыр цыгъуицэжауэ кыицIэкIынти, е фэрыцIагъым кыыхихрэт. Къалэн, 431. [Дэфэрэдж:] - НтIэ, уезгъэдэлуэниц, тIасэ, тIэкIу укъэбэдзэуэжа нэужъ, и пэм кыыщыцIэдзауэ и кIэм нэс бжесIэниц, - жьысIэу сьмаджэр кыицIэгъэгъуэвэн гуэр хэмылгъуэ къэзэгъэгъагъым. Лъапсэ, 28. [Фэуаз:] Си гум илгъым шым гу лъита хуэдэу, езы Анка нэхъ къэбэдзэуэжа кыисфIоуцI, и нэсым пичауэ и тхыцIэр егъэи, фIалгъэкIэ ицIым йоуэ, кыизопэицэиц, и кIэр еутхытщI, къэишэи, япэм дызэрэгъагъэу цытам хуэдэу иджыри цIыхум дахэгъыхъэ жиIэ кыисфIоуцI. Анка, 383.*

КЪЭБЭНЭН (къобанэ) лъэмыI. (1). Банэ макъ къэгъэлун. *Жыжъэ ЛукIрэ хъэр къэбанэм, Хъэкуринэр кыицIопхъуэжыр. «Тисей», 488.*

КЪЭБЭРДЕИШХУЭ (1). Тэрч псым и сэмэгурабгъу лъэныкыуэкIэ щыIэ щыпIэ, адыгэ (къэбэрдей) лъэпкъэ здыщыпсэу. *Псори кыызэхуэсакъэ, жытIэу КъэбэрдейшхуэкIэ къикI гъуэгум машинитI тету къалгъэгъуаиц. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 582.*

КЪЭБЭРДЕЙ I (62). 1. (61). Адыгэ (къэбэрдей) лъэпкъыр щыпсэу щыпIэ. *Къэбэрдейми, Абазэми, Россейми, Дагъыстанми - дэнэ кIуэ, бэлишэвич здыщымыIэ щыIэкъым, - жиIэрт Степан Ильич. Хъуэпсэгъуэ нур, 264. Уей, Къэбэрдейуэ хэку гугъапIэ, Гъыбзэ хуэусыт уи бынам. Шэджем псыкъелгъэ. «Щхъэлыкыгуэ», 377. 2. (1). *Еплэ Къэбэрдейшхуэ. КъэбэрдейкIи ДжылахъстэнейкIи - дэнэкIи кърекI, ЩIыIэпс къуажэм къакIуэ гъуэгум иу ирехъу, гу ирехъу, - сьт тетми - псори Инал и хъэцIэт. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 582.**

КЪЭБЭРДЕЙ II (36). 1. (2). Къэбэрдейм щыпсэу адыгэ лъэпкъэ, алгъэпкъым щыщ цIыху. *Иджыблагъэ Бурун ауз кыищыхъуам Астемыри игъэгупсысаиц, ар зэхэзыхауэ зыфIэмыхъэлэмэта къэбэрдей балгъкъэри бгъуэтынт? Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ,*

515. Абы [зыгуарым имей цыналгэ зэрыцымылэр зымыцлэ цылэктым] иригузавэу Кодоевым и гур куэдым жати, и жэм кыжыэдэхуац: - Къэбэрдейр мытхэурыхэнэу си флэц хурктым, - зэмыцлэ цылэктым жилэри, арихэклэ Берие абы цхэклэ гузавэртэктым; кыныгуфлэу кеплэклац: - Я хэку квиднажацци, ирегуфлэ. Лъапсэ, 88. 2. (34). плгыф. мыхь. Къэбэрдейм еин. [Кылышбий и квуэм:] Уей-уей, къэбэрдей полкы, жевгэлэу фи цлэ луну дыфцогуг! Хуэпсэгъуэ нур, 126. Лэуб и гугэт и хыдждэбыр зымыцлэху къэбэрдей цлалэ цымылэу. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 525. [Батыр Ахэмэд жрелэ:] Къэбэрдей хэкур кыпхуейктым, Кыпхуейктым уи адэ, уи анэр! «Адэ», 140.

КЪЭБЭРДЕЙ-БАЛЪКЪЭР (3). 1. (1). Къэбэрдей лэпкымырэ балкыэр лэпкымырэ здэпсэу республикэ. Дивизэр Къэбэрдей-Балкыэрым зэхашацци, е адыгэ командир е квуцхэ командир гъэувын хуейц жилэу зыкуэдиныи цылац. Шынахужыкыуэ, 39-40. 2. (2). плгыф. мыхь. Къэбэрдей-Балкыэр Республикэм ейр. [Алыджыкыуэ:] Шэсэн дивизэ цыжацлэм, сэри си гум кэклыжац Къэбэрдей-Балкыэр нацдивизэр цыдаша махуэр. Мелыгыч, 454. Кодоевым я гунэгъуэ Къэбэрдей-Балкыэр хэкум и Лэтацхьэр кыригъэблэгъа цхэклэ, кэмыкыуэхам хуэдэу, зыхамыбжэу, стлалэ дыдэм деж ягэтлысауэ, еклифлыкли псалэ кыжыэдэмыклауэ, икли езыми емыунылауэ цыси, зэрыфагъуэм нэхэрэ нэхэ фагъуэж хуауэ, и хэкум пача цыыр и гум кыныцитхыу, цыхум дауэ я нэу сыцлэплэжын жилэу и цхьэр здыхын имыцлэу, ишхи ирифи цымылэу, и гур клуэдынат. Лъапсэ, 91.

КЪЭБЭРДОКЪУЭ (2). «Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ» романым зи гугу ишлэ «Лашын» пьесэм хэт къэбэрдеипц напэншэ гуэр. Ижы-ижыжым Къэбэрдокуэцлэ еджэу къэбэрдеипц гуэр цылац, адыгэ цыхубз зэтриуцлэрэ кыишэн зримыпэсыжу. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 616. Къэбэрдокуэпцым ар кыныцилэм, кырым хъаным деж иуэхуац, адрейц, мыдрейц, сауынклэ хъунуц, жицлэри. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 617.

КЪЭБГЫНЭН (кыбгынэ) лэа. (7). Къэгъэнэн, кызыэнэклын. Зи гужыгъуэ хуа хэкужыу Флыгуэу цылэм ар нэхъанэм Къабгынаци илэ гуацлэр Яцлэт псоми зэрымацлэр. Лэпкыхэм я тыгъэ. «Партыг ди пашэу», 47. [Локотош Якыуб дежкэ кеплэклыу:] Къалмыкэ цыналгэр кыныцубгына махуэм цыцлэдзауэ уэ кэпкыуар уафэм ит Шыхулагъуэм хуэбгъадэ хъун си гугэктым... Нал къута, 267. Бий ябгэм ди цыыр кыныцибгынэм, Мэлицт кэнари, ар ди жагъуэт, Иджы хуэпсэгъуэм илэ гъунэ? Мэл гуартэ. «Шалэгъуэ цыналгэ», 50.

КЪЭБЖЫН (кыбж) лэа. (46). Кызызымыкыла, мыхъэнэншэ куэд жылэн. Сосрыкыуэ зыгуэркэ зыкыыхигъэциым флэфлу, Дорофеич и командэ тыклэ зицлэ, Жансэху словарыр и гуфлакэм кыдыхауэ цыхум кыагурымылуэ псалэ зырыз «Аффект», «Ажютаж», «Экстраординарность» сит хуэдэхэр кыбжырт. Мазэ ныкыуэ

цхъуантлэ, 558. Зи физ гуэрим, джэдкыуртыр джэджыейм зэрытесым ецхы, сабишц и бгъафэм цынгэгъуэлъауэ цыст, епланэ цыкылум псори езым кыдэдждэгуу загъэукуррия и гугъуэ, гуфлэу зыгуэрхэр кыбжырт, кыныцыхыф кыудейти, и нлэ имызагъуэ кыныцыхыну хуэжыерт, и анэр епхуэрти аргуэру зрилгъэллэжырт. Хуэпсэгъуэ нур, 284. Дэфэрэдж и кэжыын кэакыуэу хуэдэу зецлэ, хуэи кыыхыауэ флэклэ умыцлэну зыкуэдий, зыгуэрхэри кэбж, и цхьэр блыным иреудэкыж, и цлалэ цыкыгур флэмыуэхуэ хуэдэу, «псы» жилати, фэндыр зэрыфэнду иратауэ хьэлэчу зытреклэж. Лъапсэ, 42.

КЪЭБЛЭ (5). Дунейм и лэныкыуиплым и зыхэз, ипцэ. [Дадэм:] Стрелкэ хужым кэблэр кыгъэлгъагъуэу жилакэ! Тепшэц кызылгъэтыхь, 147. Къру пашэм и цхьэр келэц [кыдырым жрелэ]: - Къэблэмкэ, зи уз клуэдын. Хуабанлэ лэныкыуэмкэ дунэцлац, ди мурад кыдэхуэулэмэ. Кхъухь пхэнж, 495.

КЪЭБЛЭ ГУАШХЪЭ (1). Шыпцлэ, Шынахужыкыуэ кызыувыхыа бгыцхьэхэм ящыц зыщ. Кэблэ Гуацхьэм дыгъэр кэблэгъуэм жэмыр фермэм хужын хуейц, махуэ шэджагъуэ хуац. Шынахужыкыуэ, 65.

КЪЭБЛЭГЪЭЖЫН (кыблэгъэж) лэа. (3). Благъэ (гунэгъу) кыэхужын. Кыуажэм кэблэгъэжу хадэм ит цыху кыыхьэр, псы цхьэлыжыыр цлэзыхумэ дзэл инхэр цылгъагъуэм, гуарцэмэ тлэку кыныцилэхэм, Астемыр и гур нэгъуэцлэ зыгуэр хуэжат. Хуэпсэгъуэ нур, 122. Фермэм кэблэгъэжауэ кыэхуну псор кыэхуац. Шынахужыкыуэ, 72.

КЪЭБЛЭГЪЭН (кыблагъэ) лэа. (22). 1. (14). Палэ (зэман) гуэр гунэгъу кыэхун. Сеймэныр зылуэ лэжыанлэм кыэрэгъулу арат зэрыцылажыэр, иджы и палгэр кэблэгъати, ерыскы кыомыр и гум кыныцитхыми, кэмытэджыжу хуаакыым. Лъапсэ, 46. Бжыхьэр кыблагъэ аргуэру, Пшэ флыцлэм кыришыр цлэхумэ. Жьгур ужыхэмэ, гунэгъур. «Дамыгъэ», 223. Нэхъыжытлым ягу зэбгъауэ, Шым и лэхуэгъуэр кэблэгъауэ, Я нэхъыжыым мыр кыепсэлпыр: - Мыриц, си кыуэицхэ, си гум хэлпыр: Кыэрэгъулу соклуэ ишцым, лэцэу сохыыр сэ ди уэцыр, Шыцлэр зыми егъэхьынкыым, Дыгъур псэуэ слэцлэкынкыым... «Елбээдыкыуэ», 3. 2. (8). Зыгуэр благъэ, гунэгъу кыэхун. [Хыбарыфлэр цыплэ куэдым кыныцылауэ:] «Краснэ армиер, ди кыуэицхэр, Къоклуэ, кыосыр, кэблэгъац». «Бдэжыенцэм ипхыу», 162. [Сэтэней] И набдэ флыцлэр кыурашэу, Алгъыи зытесыр игъалгъуэ, И теплгэр дахэу шу пхъашэр Ашэмэзыфэу кыблагъэ. «Шалэгъуэ цыналгэ», 416. [Локотош Якыуб жрелэ:] Нэмыцэр кэблэгъа иужь, зэрыхунур пцлэрэ? Нал къута, 254.

КЪЭБЛЭН (кыблэ) лэа. (1). Кыэнэхун, нэху бзий кыдзын. Уэздыгъэхэр бгыкыум кырыцлэц, нэхэ уэздыгъэ ин дыдэр кыблэрт, кыуэнкэ хъуну плэрэ, жылэу. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 661.

КЪЭБУН (кыбу) лэа. (1). Бу макъ кыэгъэлун. Хьэблашэ кыбууац, Хьэбибэ пэгун илыгъуу кылгъагъуати. Нал къута, 290.

КЪЭБЫРСЕИН (къобырсей) лъэмыI. (8). Зэрызехъэн, къызэрыIэтын. А хъыбар гъэцIэгъуэныр Щхъэлмывэкъуэ къыцым, цIыхур къэбырсеяц. Хъуэпсэгъуэ нур, 242. Къалмыкъ БетIал, автомобиль зэрысар трибунэ хуэхъуауэ, дзэри иувыкIауэ, къахэпсэлъыхурэ, цIыху къэбырсеяц игъэсабыржац. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 525. Шыкъым Нэху къэкIуэжакъ жаIэу и Iыхълыи и благи къызэхуэмысу къэнэнт - къуажэм зы бэлыхълажъэ къыцыхъуа хуэдэу, къэбырсеят, хъэцIэр мычэму къакIуэрт, къакIуэу къэсыхуи фадэ къалэтырт. Кхъэлэгъунэ, 375.

КЪЭБЫРЫБЫН (къобырыб) лъэмыI. (1). зэхъ. Къэгубжыын. Къыдырым и псалгъэр дыгъужым и гум темыхуэу къэбырыбац: - Уэри, къыдыр, ушынауэу зэхэсакъым. Кхъухъ пхэнж, 502.

КЪЭБЫСТЭ (4). ХадэхэI, и тхъэмпэхэм зэгъуIыпауэ зашыхурэ щхъэ яцIу (шхыныгъуэу къагъэсэбэп). Зи гугъу тцIынуу къэбыстэ гъэтIысыни, ар къызэрагъэкIыр зэдгъэцIэну арац, - жиIэри [егъэджакIуэм]. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 518.

КЪЭБЫСТЭ ЛЪАБЖЪЭ (3). «Зи лъэрыгъыпс тIыгъа» новеллэм егъэджакIуэ гугърым и цIэ лей. [Алим:] Агроном егъэджакIуэм арыниэм и дызэреджэр «къэбыстэ лъабжъэт». Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 518. «Къэбыстэ лъабжъэр» къыпсэгъуэIыкIуэ и гусэм дежкIэ еплэкIри урысыбэкIэ къыджиIац: - Знакомтесь: Али Асхадович Шогениуков. «ЗэвгъэцIыху ЩоджнцIыкIуэ Iэсхъэд и къуэ Али». Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521.

КЪЭБЫФЭ (2). плъыф. Гъуэжъ-плъыжыфэ. И нэкIур къэбыфэу, и щхъэц бэлацэр морэу лауэ, и нитIри къыхурэ здэлгъэ лъэныкъуэр умыщIэу, армырауэ узилэ Тамарэ цIыхухъуу къызыфIэцIар. Лъапсэ, 19. ИкIи пэжт: ятIэпсыр иутхъу, машинэ къэбыфэ къакIуэм ист Инал. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 525-526.

КЪЭБЫШХ (3). плъыф. Къэбыр зыфIэфI, къэб куэдрэ зышх. «Си убыхъ къэбышх» жиIэмэ [Дэфэрэдж], и лыр арат зи гугъу ицIыр, къэбышхкIэ абы уеджэнри тэмэнтэкъым, мычэму пцыр зекIуэ Iуэху ар и мыгъусэну Iэмал зымыIэт, къыцыхъэхуэм вэрт, пцIэрт, мэкъу пцуицIт, мэи къыхырт, гуэдзыр Iуихыжырт, Iэц игъэхурт - Iэ дэхъеигъуэ имыIэу унагъуэ Iуэхум и ужь итт. Лъапсэ, 29-30. ЩIалэ цIыкIуми къыгурьIуац: япэм и ныбжъэгъухэм ядэджэгъуэ зыгуэрым «ей, убыхъ-къэбышх» жаIэмэ, унэм къэкIуэжэти, и анэм хуэтхъэусыхэрт. Лъапсэ, 103-104.

КЪЭВЭН (къовэ) лъэмыI. (20). 1. (5). ТкIуаткIуэ гугъэр (п.п. псы) къэпщтыру, бахъэ къыхихуу, къэкъуэлъэн. АрихъэкIэ хъыбар жызыIэхэм ар [машинэ къугъ макъыр] зыуи къафIэIуэхутэкъым, уеблэмэ радиаторым ит псыр къэвауэ цIэфиежу бахъэр къриху нэтми къэувиIэркъым. Лъапсэ, 68. Iусыпсыр къавэрт, ткIуэнсхэр лъейуэ, Лэпс тхъурымбэр псывэм кърихъэкIуэ, СыгуфIэрт сэри псом ялейуэ, лэпс Iувым и мэр къысцIыхъэхукIэ. Лэгъуп цыкIуэ. «Шум и гъуэгъу», 50. Езым [Апчарэ] пэгун къицтэц, лэпс къавэм цыц из ицIри

иувыкIыжац, унэм къыцIыхъэм ятрикIэну хъэзырыпсу. Щынэхужыкыкъуэ, 66. 2. (15). зэхъ. Делагъэ жыIэн. [Мэмэт-цIакъуэ Семен жреIэ:] - Уа, дахэкIэ цыбгъэтыну хъэмэ куэдрэ укъэвэну? Лъапсэ, 48. Езы Луи и псалгъэр пичац икIи зиггъэгусац, сэ нэхъ сыккъэвэну фэ цхъэ къызиплъа, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 600. [Апчарэ ПытIу жреIэ:] Уи дзэлыфэ птIыуэ цхъэ укъавэрт: дьдэпхъэхын уи мыгуэгъэ. Щынэхужыкыкъуэ, 57.

КЪЭВЭРЕЙ (1). МыхъумыщIагъэ, мыхъэнэншэ куэд жызыIэ; щхъэгъавэ. Къулейсызыгъэм жыы ицIами, Дисэ физ делэтэкъым икIи къавэрейтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 131.

КЪЭВЫЖЫН (къовыж) лъэмыI. (1). Щтар, дияр къэткIужын. - Унэм ицIэдвгъыхъи, къэвыжмэ, къэхъужынкIэ хъуни, - жиIат пхъум, ауэ къэхъужакъым [Iуарэ]. Къалэн, 436.

КЪЭВЫН (къев) лъэI. (20). Къемызэгъ, мыхъумыщIагъэ, акъылыншагъэ гугъэр къэпсэлгъын. [Шыд пэхум:] Иджыпсту зыгуэр кIэлъыгъакIуэ, кIэцIэвгъэдэIухъ: гъумэтIымузурэ гъуэгу здытетым кхъухъым и цIыкIэр киву мэкIуэж [цыжъбанэр]. Кхъухъ пхэнж, 506. «Уэ сысыс, сэр цхъэкIэ зыгуэр къеври си Iуэхур зэIэгъыхъэ [Чачэ]», - жеIэри Лу мэгузавэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 505. [Дэфэрэдж Сэлимэ и адэм жреIэ:] Фэрмырауэ пIэрэ утыкум фыкIуэвэрэ цIыхухъури цIыхубэри зэхуэдэц жызыIэу къавэрт? Лъапсэ, 18.

КЪЭГУБЖЫН (къогубжъ) лъэмыI. (107). 1. (101). Губжыр зыхэщIэн, къэгъэнэIуэн. Езы Хъэкурыни кIыщым ицIэзагъэркъым, къэгубжъауэ фIэдзапIэм фIэлъ фокIэцIыр щилъагъум, къыфIипхъуэтац, сыукIыниц жыIэу, арихъэкIэ шы къарэ лъакъуэхум тес шуу жьжъэ нэсыжат. Лъапсэ, 104-105. Ди пцIантIэм дэлъици зы хъэ гъуабжэ, УемыIусамэ, къэмыгубжъ. Хъэ. «Дамыгъэ», 80. Исупф къэгубжъэр мафIэр къыIурылгъэлъу, и пхъум и Iэр иIыгъуу чачэу къылъэфыжат. Лэчымы, 396. 2. (6). зэхъ. Iэуэлъауэшхуэ ищIу жэн (псым хужалэ). Бгым и къутахуэу мывэжъхэм Псыр къэгубжъауэ жьэхуэр, Бгы цIагъыр итхъэцIу ЩIым тыхъуышыуэу къежэхуэ. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97. Щхъэлыкъуэпсым уцегъауэ, Зэм къэбзабзэц икIи Iэсци, Зэм къиуници къэгубжъауэ Лъэмыжышхуэр егъэцацэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 117. Ди къэрал ин дьдэм И хы гъунапкъэр ехъумэр, Хыр къэгубжъауэ цышхыдэм Нэхъри мэсакъхэр лыхъу бынхэр. Толъкъун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

КЪЭГУВЭН (къогувэ) лъэмыI. (9). И палгъэм кърымыхъэлIэн, къыкIэрыхун. [Алыджыкъуэ:] Сэ зыщIыпIэкIэ сыкIуауэ тIэкIу сыккъэгъуати, си гъусэхэм сыккъаганэри я гъуэгу теуэжац. МелыIыч, 451. [БырмамытI:] Зы сыхъэт ныкъуэкIэ дыккъэгъуатэмэ, ари махъиэ лъэужыым хуэдэбзэу пшахъуэм Iуаенут. ХъэцIэ лъапIэ, 403. [Хъэбибэ Бекъан жреIэ:] Лло, кхъуейжбанхъэ ухуэмейуэ ара укъыцIэгъуар? Щынэхужыкыкъуэ, 15.

КЪЭГУЖЪЕИН (къогужъей) лъэмыI. (5). ИкъукIэ къэшынын, къэпIейтеин,

кбэхбэжэпхэжэн. «Соунэхури сосэхыж иджы», – жиЛэри кбалэдэсир апхуэдизкЛэ кбэгужбэят, сэр зэрыкЛэрыцЛауэ ицлэххуэри псым хэлбаш. Бабыщыкбэуэ адакбэпш, 491. Цыхур зэрызекбэуэ цыта нэужь, тутнакбэцимкЛэ елаиц ицЛэсыр хуит яцИгыжыну, арицхбэкЛэ унаицхбэм тет пулеметымкЛэ кбэуэ цыхбум, цыхур кбэгужбэуэ, ИэлфИыцЛэм хуэдэу хуауэ, я диным икЛаш, уЛэгбэ хуа, кбашкЛаш цалбгабум. Зи лбэрыгыпс тЛыгбаш, 525. [Анэм] И пхбур гбуэлбэпЛэм ирилбхэри телефоным ежэлбаш, милицэ кбэриджэну, абы гу иылбгитэм, Сэлимэ кбэгужбэуэ кбэицылбэташ, псэ зыбутым укбэджэнкбым, милицэ дэнэ кбэна жиЛэу, езыми зигбэлЛэмэ, нэхб кбэицтэ кбэицыцЛар хэлуицИлу хбу нэхбэр. Лбашсэ, 27.

КБЭГУЗЭВЭЖЫН (кбэгузэвэж) лбэмыИ. (10). Кбэхбуам шбхбэкЛэ зэман гур дэклауэ гүзэвэн. Убыхым я дэж кбашкЛаш цлалэхэр бэлыхуу хуэпаш, зыкбграх, мо фэйцэй кбэомыр цалбгабум, зэцЛодыхбэхшэ, арицхбэкЛэ я цыгынын зэрэхбэуэжын хуэйуэ зэрыицтыр я гум кбэицылбэжым кбэгузэвэж: «Дауэ ди цыгыныр етту, езым яцыгыгхэр кбэазэрэИытхынур?» – жашЛэу. Лбашсэ, 115. Езы Апчари кбэгузэвэжаш, си анэм и жабгуэ ицхбэ сцЛаш, жиЛэу. Нал кбута, 224. Бекбэн и губжыыр текЛри кбэгузэвэжаш [и фызым жрелэ]: – Шо, сынопыджемэ? Кбалэн, 432.

КБЭГУЗЭВЭН (кбэгузэвэ) лбэмыИ. (69). ЗаншЛэу гузавэу хуежбэн. Ехудиыр мо [вертолетым исхэр] кбашкЛашуэраиц, – цыжысЛэм дызыубыдахэр кбэгузэвэиц, псыицЛэу зэбгрыжри пшахбумэ зыхадзэжауэ зыцЛашбумэ. ХбэщЛэ лбашпЛэ, 401. «Си фэр тримыхацэрэт», – жиЛэу хбэр кбэгузэвэри джэдым кЛэлбгыжэныр заншЛэу пичаш. Бабыщыкбэуэ адакбэпш, 476. – Хбэлуицыдым яшхын си витЛыр дэнэ кЛаша? – жиЛэу Дуду куэдэрэ цылбаш ицхбэкЛэ, жейм хилбашфэу цыхуежбэм, гуэциым зыгуэр кбэицылбашуэуэ Иэуэлбашуэ и тхбэкЛумэм ициырхбэм, кбэзэицыури кбэгузэвэиц, гуэциыр зейм сыцЛихужыну армырауэ пЛэрэ, жыхуиЛэу. ВитЛ, 415.

КБЭГУЗЭВЭПЭН (кбэгузэвэпэ) лбэмыИ. (2). Хуабжбу, леицэу гузавэу хуежбэн. Ауэрэ Сэлимэ кбэзэицЛэлбашуэ жбэражбэуэ зыкбимыицЛэжу Луэицхуу и анэр кбэгузэвэпэ. Лбашсэ, 27. Ботэх кбэгузэвэпаш [Дэфэрэдж жрелэ]: – Уа, цыхубз, ицхбэиц итхбэм пхузигбэицЛэ, мысыхбэткЛэ си гугбу кбэиуыицЛэ. Лбашсэ, 95.

КБЭГУЗЭВЭЩЭН (кбэгузэвэщэ) лбэмыИ. (1). Еплэ кбэгузэвэпэн. [Дэфэрэдж:] Ботэх кбэгурыуат зи ужь ситри, кбэпЛейтеяиц, арицхбэкЛэ кбэгузэвэицауэ фэ зытригбашуэртэжбым. Лбашсэ, 93.

КБЭГУМЭЩЭН (кбэгумашцЛэ) лбэмыИ. (10). ГумашцЛэ кбэхбун, и нэпс кбэекЛэуэн. ХбэицЛэр ежбэжыну кбэицашцЛэм, кбэгумэицЛашуэ шхын хбэзыру яЛэ тЛэкЛур гбуэмылэу кбэратаиц. Нал кбута, 245. Саняиц, нэхбэри кбэгумэицЛашуэ, псалбги жимыЛэу, и ицхбэр Кбэаджэрииц и ббэгум кбэригбэицЛашуэ, хбэзыр Иупэхухэм ИэнэкЛэ епэицыицЛэ... Мазэ ныкбэуэ ицхбэуэнтЛэ, 668. Сабий цыкЛум и анэр ицлбгабум кбэгумэицЛашуэ,

и Иупэ цыкЛур плбгыжыбзэт, кбэчат, псалбга хужыИэнутэжбым – машЛэ жбэражбэиц, итЛани и нэ цыкЛуитЛым нэпс ткЛуэпс зырыз кбэицЛэжаш. Нал кбута, 282.

КБЭГУОУН (кбэгуэу) лбэмыИ. (1). Гуо макбэ зыгуэрым кбэицЛэуэн. ИгбашцЛэм ар [кхбхуыыр зэрашцЛыр] ди ицылбхбэпЛэм кбэицЛэжаш, – жиЛэри дыгбужыжыбэр кбэгуоуаш, псоми я гум кбэицхыдыкЛыу. Кхбхуэ пхэнж, 505.

КБЭГУПСЫСЫЖЫН (кбэгупсысыж) лбэИ. (6). Гупсысэурэ зыгуэр кбэицЛэжын, гум кбэжбэжыжын. Дэфэрэджи куэд лбандэрэ и гум кбэмыкЛыжаш уэрэду ицылбкЛум зэхиха нэгбунэ кбэгупсысыжашуэуэ и ицхбэм хужыицЛэуэ желэ. Лбашсэ, 111. Пыжбхэри иуыкЛырти хбэдэ хуээху дыуэ траицЛэрт, нэмзыбзэ дахэ-дахэу ямыицЛэр кбэгупсысыжурэ. Нал кбута, 286. Зыкбомрэ ицыта нэужь, зыгуэрым псалбэжбэуэ гуэр ерагбэуу кбэгупсысыжырти, ар кбэжицЛэурэ адрей псори арэзы хбурт. Хбуэпсэгбэуэ нур, 152.

КБЭГУПСЫСЫН (кбэгупсыс) лбэИ. (51). 1. (49). Гупсысэурэ кбэгуэтын, кбэицЛэи. [Кбэидырым:] СыицЛывэджари араиц, сывэчэнджэиц ицЛымахуэм нэхб кбэлыгбашуафЛэу кбэла зэрыхбуным и Иэмал кбээдгупсысину. Кхбхуэ пхэнж, 503. Трибунэм унэсыху зыгуэр кбэбгупсысыниц, – жиЛэу Ирини тригбэгуицхурт [Апчарэ]. Шынэхужыкбэуэ, 46. Пицылэм ицЛохбэ [дохутир хбэиджбэзыр], джанэр цахыр, Чэицеифэр мэкЛэзыз, Зэрыбидэр уагбэлбашуэр, Яузыфэр кбэгупсыс. Дохутир. «Мывэ хуабэ», 35. 2. (2). Зыгуэр кбэицЛэуын, кбэхуэиц, ицЛын. Азбукэу дунейм тетыр кбэзыгупсысар езыр ара хуэдэу, Долэт псоми я дамэм толуэ. Мазэ ныкбэуэ ицхбэуэнтЛэ, 507. [Гесиод Албинэ жрелэ]: ПицЛэжрэ, зэгуэр газетым иту укбэсхуеджати кибернетическэ машинэр кбэицЛашуэпсысар рабочэ классыр кбэагбэицЛэну араиц, жиЛэу ицЛэныгбэр зи фЛэиц мыхбэуэ гуэрым и хбэицЛэ. Тетпэч кбэзылыбэтыхэ, 155.

КБЭГУРЫМЫН (кбэгурым) лбэмыИ. (4). 1. (3). Узым е гуауэ хбэлбэм узэригбэхыицЛэр кбэзыгбашцЛэ макбэ кбэжбэуэн. Мэмэт-ицЛашуэуэ зэ Иурихри кбэуицЛашуэуэ, гур хуэмылуэу зэрыкЛэуэр хуэмыицэу, кбэгурымашуэ: – Сеймэн, етЛуанэрейр Иудзэт! Лбашсэ, 47-48. – Уалейкум сэлам, Алыхбым иужбэгуужаш! Дэнэ укбашкЛэ? – жиЛэри Инус кбэгурымашуэ [Астемыр зыхуицЛашуэуэ]. Хбуэпсэгбэуэ нур, 64. 2. (1). зэхбэ. Зыгуэрым гур пикбэуыкЛэ макбэ игбэуэн. Вулканышхуэ гбунэгбупсу Кбэгурымашуэуэ дигбэжэицЛэ. Комор кбэрал. «Вагбэуэ махуэ», 331.

КБЭГУФИЭЖЫН (кбэгуфЛэж) лбэмыИ. (2). Нэжэгужэ кбэхбужын. Благбуэм зылуригбэлбашуэуэ дыгбэр хуемыгбэхэрэ, е ягбашцэу кбэжбэдэхужаш – махуэр арзуэру нэху кбэхбужу хуежбэри цыхур кбэгуфЛэжашуэуэ нэхбэицжэу зэрызохбэ, кбэофэ, зэчыр жалэ, зэрогбэхбэкууыкбэуэ – дунейм тэхуэжыркбэым. Лбашсэ, 120. Лу зэрыхэжэиц и жабгуэ хбэами, жэмыр ицлбгабум, кбэгуфЛэжашуэуэ, насыпшихуэу кбэилбгытауэ. Хбуэпсэгбэуэ нур, 317.

КБЭГУФИЭН (кбэгуфЛэ) лбэмыИ. (31). Зэуэ гуфЛэу ицЛэдзэн. [Алыджыкбэуэ:] Сыкбэгупсысыц-

сынегунсыри: - Хьуни, си кьуэи, ськьлуэни, - цыжысэм, си бысымри кьэуфлаиц: - Хьарзынэц, Мелыгыч, 449. Председателы абь хуэдизкэ кьэуфлаиц, кьуэ кьыхуэлъхуац жыпэнт. Шынехужьыкьуэ, 52. Бекган шуэ шы лэдэжи игыгыу шилъагьум, кьэуфлаиц, партизану йожьэжри сэри сыздишэну арац, жиэри. Нал кьута, 229.

КЬЭГҮХЭН (кьогүхэ) лъэмыI. (1). Кьэгүзэвэн. Фькьэмьгүхэт, нэхьыццэ, Дькьыкьлүэтыну дьжыакьым. «Индийскэ поэмэ», 363.

КЬЭГҮШХУЭН (кьогүшхуэ) лъэмыI. (4). Гүкьыдэж, жэрдэм, гүшхуэныгьэ илэ хьун. Ярысауэ лемчикити Парашюткэ кьелгэжат, Зым и лъабжэм зыр кьыццэтти Ицхьэм кьытыр кьэушхуат. ПарашюттI. «Бгы лъапэхэм дьж», 45. Шыгьуэр далуэт кьэушхуауэ Кьуэ а цлалэм кьыхуалъхуауэ Рацэм жэлэр телъиджацэр, Шлалэр занццэу мэгүфлаицэ Мыжеижу махуэи жэци Хьуркьым дауи ар и флэци. Радиосправкэ. «Парты ди пашэу», 75-76. Шы цлылуи иццлыр ислэмей, лэгу йоуэ псори, кьэушхуауэ. Майм и 9-м 1945 гьэм. «Шум и гьуэгү», 9.

КЬЭГҮИЭН (кьогүиэ) лъэмыI. (1). Гүзасэу кьыщлэдзэн; кьэгүзэсэн. Бзэр уи анэриц узыгьаицлэр. Шлылгэм, жыгхэм кьагулар Уи гум илбу гьуэгу утохьэ, Гуцэм уилбу кьыбжилам. Бзэр уи анэриц узыгьаицлэр. «Батырыбжэ», 61.

КЬЭГЬЭБЕРЫЧЭТЫН (кьэгьэберычэт) лъэI. (1). Кьыхьэгьэхьуэн, нэхьыбэ, нэхь берычэт кьэщлэын. Пцэдджыжь кьэс арат [кьлэртлоф пюрет] яшхыр, ауэ Матренэ я унэ кьрихрэ флэлуа-бжэлуа сьт кьихьэм, кьыцигьэберычэт цылэт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 556.

КЬЭГЬЭБЫРСЕИН (кьэгьэбырсей) лъэI. (11). Зыгуэрым зыгуэр ищлэину гьэгүшхуэн. Шыхур зырызэхьуэ, бжэгьухэр ягьэдалэу, фьзхэри зэццэкьүгьэу цлыхухьухэр кьагьэбырсеиуэ, нэхь цлалэхэри мыкьуеицлэиуэ кьэнэнт? Зи лгьэрыгыпс тьыгьа, 525. Старшынэр куэд цлауэ хуэгуэпирт гьуклэми, иджы цхьэузыгьуэ хьарзынэ кьыгуэтаиц, Долэт кьыгьэбырсея цлыхур Бот кьыгьэувиэну и ужь итаиц, жэлэ цхьэклэ, Гьуумар идакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 287. А махуэм кьуажэр кьэзыгьэбырсея а цлалэ цлыкьлүхэри аракьэ. Нал кьута, 209.

КЬЭГЬЭВЭН (кьэгьэвэ) лъэI. (2). Зыгуэрым зыгуэр кьэгьэгьэпщтырын; бахьэ кьыхихуу, кьэгьэкьуэлгэн. Хьуакьым луэхур пщым и гуапэ, Ариц а ябгэр кьыщлэитехьэр, И шу гьусэри гузавэу, Я цхьэр дьыгьэм мес кьыгьэвэу. «Тисей», 507. Ток бутлэицым шайр кьэгьэвэ ТоккIэ мэлри фермэм ящыр, ТоккIэ куэдым я цлыр явэ... Кьуажэ лавкэм. «Парты ди пашэу», 33.

КЬЭГЬЭГҮБЖЬЫН (кьэгьэгүбжь) лъэI. (20). Зыгуэрым зыгуэр и плэм кьышын, гүбжьым ирегьэхьын. Егьэдджакьлүэр нэхьри кьэгьэгүбжь, уи нэ вагьуэр уэзмыгьэлабгуж цлыкIэ уи вагуитхур цлэхьыжи зылуегьэх, жэлэри студентым и зачетнэ книжкэр кьыхуедзьыж. Клапсэ клапэ, 16-17. Мысост кьызэтричт и

бамплэр кьыжилэну, арицхьэкIэ зыкьомкIи и дзэ шьрт: кьэзгьэгүбжьмэ, гуур кьызамытхьхэнкIэ хьуни, жиэу. Шынехужьыкьуэ, 17. [Дисэ и пхьум жрелэ:] Ськьыумыгьэгүбжь, ськьэбгьэгүбжьмэ, уи фэр исхьыни... Хьуэпсэгьуэ нур, 135.

КЬЭГЬЭГҮГЬЭН (кьэгьэгүгьэ) лъэI. (63). Зыгуэрым зыхуей зыгуэркIэ арэзы пщлэину жеплэн. [Иуарэ] И кьуэ нэхьыжь Хьэту лыиццэу зи ныбэ из гуэрым дьж лутт, лыиццэу жэмьыццэ псэфкIэ кьагьэгүгьуэу. Кьалэн, 427. Кулисум жэмьым иригьэшхын имьлэу тхьэузыхати фьз гуэрым нартыху бзийкIэ кьыгьэгүгьат: си хадэм йокьлүэдэжри илэи, кьакьлүи шэ, жиэри. Нэгьуху, 48. Уэиш ищлэину пшэр егугьум, кьабзэ мэхьур плэагьуу вагьуэ УэфкIэ лэхьуэр кьыгьэгүгьэм Умыиццэхьуэ мэхьу уэлбанэ, Уае хьуну зэм уэугьэм, УэфI имьиццэу кьымыгьанэ. Бгы собранэ. «Парты ди пашэу», 78.

КЬЭГЬЭГҮЗЭВЭН (кьэгьэгүзэвэ) лъэI. (11). Зыгуэр гүзэвэгьуэм игьэхуэн, гуныкьуэгьуэм хэгьэгьын, гьэплейтеин. [Фэуаз:] - Анка и гуэныхь кьэсхьаиц, - жиэри ди адэр абь сьмаджэ ихьукьлауэ зыкьомрэ дькьыгьэгүзэвэиц, гуэныхьыр сэ кьэсхьауэ кьэлъытэ жысIэ цхьэкIэ сыгурымылуэу. Анка, 384. [Дэфэрэдж:] Сьзыиццэу лүкIэмэ, Тамарэ и кIий макьы зэхьызохьыр, зыгуэрым кьыгьэгүзэвэм хуэдэу. Лъапсэ, 17. Мыщэри кьэзыгьэгүзэвэн цылэт, и фэм цлэхьуэпс куэд зэрыиццлэр ищлэу. Кьхьухь пхэпж, 507.

КЬЭГЬЭГҮФИЭН (кьэгьэгүфлэ) лъэI. (1). Зыгуэр нэхьыфлэ шлэын, зыгуэрым и гуапэ шлэын. АпхуэдизкIэ дзыхь кьызэрыхуаицлам а лгьыкьыр кьымыгьэгүфлэу кьэнэнт, Бэлаиц, тхьукьыщахуам хуэдэу, и гуапэ хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 311.

КЬЭГЬЭГЬЭЖЫН (кьэгьэгьэж) лъэмыI. (1). Шлэрыиццэу гьэгьэхэр кьыпидзэжын. Абы [Раисэ Муратовнэ] пэиццэуа удзхэр аргуэру кьэгьэгьэжы жэлэрт. Лъапсэ, 78.

КЬЭГЬЭГЬЭН (кьогьагьэ) лъэмыI. (6). Гьэгьэхэр кьыпидзэн. Май махуэу дунейм и дахэгьуэ дьидэу, жыгхэр кьэгьэгьа кьудейт. Шынехужьыкьуэ, 35. Гьатхэр кьыхьэм, аргуэрыжьы ШхуантIэ дахэуи кьагьагьэ. Бжэй жыгьым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. Бжэгьу кьаицти, ар хэукIэ цлым, Чэзур кьэсакьэ - кьэгьэгьэниц. Си хэку нэхь ини сыту сщлэын? «Шхьэлыкьуэ», 386.

КЬЭГЬЭДЭГҮЭН (кьэгьэдалэу) лъэI. (2). 1. (1). Зыгуэрым макь гуэрхэр зэхегьэхьыным яужь итын. Езыр [Хьэбас] зэзэмызэ, и шьтхьу нэхьыиццэ яшар кьуажэпцэмкIэ цылэти, кьуэуэрэ цыхьэиццэ, я мьвэ сэрейм уэрэд жиэу тест, блэкьыр кьыгьэдалэуэу. Кьалэн, 430. 2. (1). Зыгуэр узыхуейм кьытешэн, акьылэгьу кьэщлэын. Ботэц Астемьыр лэджэ тепсэлгьыхьырт, хьэжы Инуси цытсэум цыгьуэ маицлэ тритхьуатэжьым и бийм, Шэрдан Берд и гупми Астемьыр цхьэкIэ куэд кьабжырт, кьурлэн еджами, и гур кьабзэкьым, кьэрэхьэлгьырт кьэгьэдалэуэ, я акьыл здынэмьыс негьэс. Хьуэпсэгьуэ нур, 121.

КЬЭГЬЭДЖЭЛЭН (кьэгьэджалэ) лъэI. (1). Зыгуэр гьуэпкьлүриин, кьытегьэхуэн. Тембот

квыицицлар ямыцлэу Думэсарэрэ Елдаррэ илалэ цыкЛум ижежалэм, Дисэ унэмкЛэ зидзаш, арицхэкЛэ блыным еунсея пхэбгэу тетЛысхэпЛэжыыр Лу кыиггэджалэри, Дисэ и паицхэ дыдэм кыицуу квыицихыфЛидзэм, физыжыыр лэпэрапэри квыитехуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 138.

КЪЭГЪЭЖЭН (кьегъажэ) лэа. (6). 1. (2). Зыгуэр псыншлэу кьэгъэкЛуэн. А машинэм исхэр лыкЛуэиц: Зыр Анзору илалэ паиэиц, кыызэреджэр «КЛасэркЛуэиц» - ЩхэкЛэ тету шы кьегъажэ, Ар жыг цхэкЛэм иту хадэр КьекЛухыфыр, игу кылладэм. «Тисей», 478. [Хьэбибэ:] Куэдиц и льякьуэрыгъажэм ди дежкЛэ кыызэригъажар [Чокэ]. Шынахужыкьуэ, 24. 2. (1). зэхь. Псым гьуэгуэ етын. Уэ псыЛэрыиэ кьэбгъэжэну, КЛэнауэ кууэ дэптЛыкЛэ? Жылэр кЛуэдакьым. Мес кьэкЛыгьэр... «Батырыбжьэ», 74.

♦ **Гурылупсыр кьэгъэжэи** (3). Еплэ гурылупс. **КЪЭГЪЭЗЭЖЫН** (кьегъээж) лэа. (248). КьэкЛуэжын. Кьэгъээжыт тЛэкЛу нэхэ пасэу, - Жилэу пицар [дыгъэ-мазэм зыхуигъазэу] квыициувыр - А дакьикьэр псэм и иласэу Тлуми я гур мэткЛур зэплэым, Жамылами я гурылпыр. «Тисей», 461. Пицыхэицхэ дыгьэр жэмхэм бжакьуэм Нур Иллэу фЛэлэу кьэгъээжэ. Мывалгэ щыпшэу даицэ щыЛэ. «Вагьуэ махуэ», 354. «Кьэру» жиЛэу джэурэ и макьыр кьэруи сытхэм жьэхуэри джэриэдэжэу кыигъээжыыр кьэру паиэм япэ зэхехыж. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 543.

□ **Кьэзыгъээжэ Алыхьым кьэицэ** (2). ЗыгуэркЛэ ушыуами, абы үхуцЛегьуэжмэ, Алыхьым кыпхуигъэгьунуш. [КрушкЛэшхуэхэм Таиша жралэ:] КьакЛуэ, тЛасэ, кьэзыгъээжэ Алыхьым кьэицэ, - жаЛэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 556. [Гьуулар Астемыр жрелэ:] - Кьэзыгъээжэ Алыхьым еицэ, жаЛэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 194.

КЪЭГЪЭЗЭН (кьегъазэ) лэамы. (68). 1. (50). КьыздикЛамкЛэ гьээжын, кьэкЛуэжын. Унэм кЛуэжа и гугьэу, кьуажэм кьыгъазэмэ, «тлэгъэуакьым» жаЛэу физитЛри мэзузавэ, губгьуэмкЛэ кьакЛуэмэ, пхэЛэицэр здэщылгэм деж цылыгы, и хьэпшыи тЛэкЛури араиц. ВитЛ, 414. Кьэгъазэ илалэм и хэкужькЛэ, кызыхэкЛэхэм кьахохьэж. Кьэзджэрий. «Вагьуэ махуэ», 11. Кьимыгъээжэну псыр ежэхми, Кьэжэну хуеицЛыр льягьуэр куу. Уи жэци махуи имыЛэххэу. «Вагьуэ махуэ», 321. 2. (7). КьикЛуэтын. Карабахышым хуэдэу бэиэчт, лээрихэхьэ, тыркушым и фЛалгэм хуэдэу Шэулэхуэ и фЛалгэри бидэт - мывэ кьэруи хуэзакЛэ кьыгъээжэнутэкьым [ХакЛуэр]. Нал кьута, 265. Дисэ кьыгъээжэнутэкьым, хэтыт ар зыицишынэнур. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. [Капитаным:] Кьэруиыр имыкЛуэтауэ дикЛуэтынкьым! Чопракьыпс кьимыгъазэу кьэдгъээжэнтэкьым! Нал кьута, 256. 3. (9). Зыгуэрным и лэныкьуэмкЛэ унэтЛын. Шофэрым бгьурыс цаКЛуэм и гупэр мьдэкЛэ кьыгъэзауэ жиЛэрт: «Мьбдежиц мэхгьумэр Нартыхум кьыициуыдар». Льяпсэ, 68. Нэмэз зыицишынэу зэхуэса кьомым я нэмзыр зэраухуэ, Астемыр дежкЛэ кьэгъээжэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 200. А махуэм Джэлил куэбжэм

дэлгэтейри и гупэр унэмкЛэ кьэгъэзауэ иэ Луэгьуэ Луаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 477. 4. (1). КьызэгъэдэжкЛын. ШЛыр кьэзыгъазэу губгьуэм итыр ПхэЛэицэ зытыицЛэ гьуицишын. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382.

♦ **Кьэгъазэ имыЛэн** (2). КьимыкЛуэту Луэху гуэр и кЛэм нэгъэсын. Елдар пхуимыицЛэн цыЛэтэкьым а хьыдэжэбз Идэб цыкЛум паицЛэ, уафэм дэкЛуей, жыпЛэми, кьэгъазэ иЛэнтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 97. [Нахьуэ:] Гугьу дехьу десаици, кьэгъазэ диЛэнукьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 656.

КЪЭГЪЭКЛЫН (кьегъэкЛ) лэа. (9). Зыгуэрным зыгуэр (кьэкЛыгьэхэр) хэгъэхьуэн, зегъэужыын. [ЕгъэдэжакЛуэм еджаКЛуэхэм яжрелэ:] Зи гугьу тицЛыну кьэбыстэ гэтЛысыниц, ар кьызэрагъэкЛыр зэдгъэицЛэну араиц, - жиЛэри. Зи лээрыгыпс тЛыгьа, 518. Псыр ниэ махьури уэгум йохьэ, уэицх махьужри удэ кьэгъэкЛ. Дыгьэр кьэпсмэ, ди нэ ди псэиц. «Батырыбжьэ», 69. [Астемыр хьэжым жрелэ:] - Псори мэжджытым илэсмэ, хэт нартыху кьэзгъэкЛыну? Хьуэпсэгьуэ нур, 64.

♦ **Гум кьэгъэкЛын** (19). Еплэ гу Л. **КЪЭГЪЭКЛУЭЖЫН** (кьегъэкЛуэж) лэа. (3). Зыгуэрным зыгуэр кьэгъэгъээжын, кьэгъэкЛуэлэжын. Алий еджаКЛуэм я нэхьыбэр я унэ зэриутЛыицижам хуцЛегьуэжати, окрисполкомым кЛуэри кьуажэ кьэс телефон гуаиц интернатым илэсхэр икЛэицЛыицЛэ кьэгъэкЛуэжыну икЛи псори кьызэхуэсыжаиц, Хьэбас фЛэкЛэ кьэмынэу. Зи лээрыгыпс тЛыгьа, 532. Хэт иицЛэрэ, Степан Илыиц и мурадыпаи кьыицЛэКЛынт а лы зэбиитЛыр зэригъэкЛужу, Мэтхэныр и хэкум кьыгъэкЛуэжыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 528.

КЪЭГЪЭКЛУЭН (кьегъакЛуэ) лэа. (61). Зыгуэрным зыгуэр зыицишлэ егьэунэтЛын. И джэтар кьыхауэ лыжыым ЛуицЛэн и гугьа цхэкЛэ, Дзэшу а махуэм кьыгъээжэжакьым, илалэ цыкЛу кьыгъакЛуэри физыжыым кьыхуиЛуэхуаиц: - ШЛэх кьэзгъээжыну уи гугьэу укьэмыпЛэ. Клапсэ клапэ, 18. Кьэтхэныр Ростов кьэгъэкЛуат Кавказым ицыпсэу лэпкэхэм я илэналгэм промышленность ицызгъэпэицинымкЛэ зэхуэсрэ зэчэнджэицину. Зи лээрыгыпс тЛыгьа, 526. [Алыджыкьуэ капитаным жрелэ:] - Директорым сыкьыгъэкЛуаиц, заводым сыицЛэжэну. Мелыгыч, 460.

КЪЭГЪЭКЪЭБЗЭЖЫН (кьегъэкьабзэж) лэа. (1). Зыгуэр кьэбзэ илэжын. Умыгузэвэну Иэмал илэнт: нэгъабэ Кьалмыкьым я илэналгэм нэмыицэ зэрыпхуакЛуэхэр ирахужа нэужь, фронтным и командованэм телеграммэ гьуээздэжэ Кьалмыкьэ правительствэм кьыхуигъэхьат, «фи илэналгэр кьэдгъэкьэбзэжэици, фи мылгьуэ зэхэкьуатар, икьухьа хьуар зэфЛэвгъэуэвэж, дывохьуэхьу фи Луэху фЛы ирикЛуэну» жиЛэу. Льяпсэ, 84.

КЪЭГЪЭКЪУЭЛГЭН (кьегъэкьуэлгэ) лэа. (1). Зыгуэрным зыгуэр игьэетэн, игьэукьубеин. Клагъэтиагьэр Луэ кьэхьуауэ Шаицэу уэицхьыр кьатолгалгэ, Уафэ хьуэпсэКЛыр ниэм холыдэ Псыр уэицхьышхуэм кьэгъэкьуэлгэ. Сопрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136.

КЪЭГЪЭКЪУЭНШЭН (къегъэкъуаншэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и мыхъумыщIагъэр науэ къэщIын, гъэнэхуэн; гъэкъуэншэн. *Рахым зэхыдэIукIри, къагъэкъуанизу зэхихатэкъыми, и гур нэхъыфI хъуаиц:* - *Сигу Iей зэримылъыр уэри уоцIэ, Дисэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 141.*

КЪЭГЪЭЛЭЛЭН (къегъэлалэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр къигъэтIэсхъэн, лалэ щIын. *Щэрдан Берд, и баицлъыкъыр нэхъ къигъэлалэри, аргуэру кIияиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 294.*

КЪЭГЪЭЛЫДЫН (къегъэлыд) лъэI. (2). МафIэм зыгуэр эщIегъэщтэн, къызэщIэгъэнэн. *Жыгхэр шэxуу зоIуаицэ, Зейм и мафIэр къагъэлыд. Бжыхъэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80. Iэ пицкIуплIыр емызэшу Мывэ джейхэр пхыдоуд, Етх удыным ицIыр допсалъэ, Мывэ хъуаскIэр къегъэлыд. «Индийскэ поэмэ», 362.*

КЪЭГЪЭЛЪЭГЪУЭН (къегъэлыгъуэ) лъэI. (61). Зыгуэр зыгуэрэм егъэплъын. *Жыраслъэнхэ я унэмкIэ къыщыблэкIыжым, спектакль къыццагъэлагъуэ гуэцIыжымкIэ игъазэри репетицэм еплъаиц [Астемыр]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 641. Орден зиIэм къигъэлыгъуэрт Пыгъэ зиIэм хулъэкIар. Тхыль еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336. Хэт и дежкIи нэгъуыжуэ Куэд сабийхэм къагъэлыгъуэ: Хэт къыхуоджэ Iээу уэс, Хэти къофэ лъапэрисуэ. «Тисей», 483.*

КЪЭГЪЭЛЪЭН (къегъэлъэ) лъэI. (1). зэхъ. Зыгуэрэм зыгуэр уяужыу ешхыдэн, хуэгубжыын. *Езы Астемыри зэи къагъэлъаици, иджы тIэкIу яцошынэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 628.*

КЪЭГЪЭНЭН (къегъэнэ) лъэI. (337). 1. (18). ЗдэщыIэ щыпIэр емыгъэхъужын. [*БырматыI:*] *Пищыр дыздэщытым къэзгъанэри, Шамум гъусэ сицIыри къэзгъэзжаиц, ди лъэужьыр нишагъуэм ицIамыгъэнэж ицIыкIэ псынэм дынэсыным сыхуцIэкъуу. ХьэщIэ лъапIэ, 402. [Алим:] Школ дызыцIэсым я хадэр зетхъэну ицIалэ ицIыкIу зыбжанэ каникулым дамыгъэкIуэжу дыкъагъэнати, хъыбар шынагъуэ ди деж - уэ къэпхъа, сэ къэсхъа? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 525. Жыгыу лIыжыым пиуицауэ Хуэмыхъыжу къигъэнари ЩIалэр кIуэри ар къицтауэ Ехъыр. «Тисей», 505. 2. (31). Зыгуэр зыщIыпIэ щыгъэлэн. *Бахъсэнитсым хуэдэ ицIэ, Жэци махуи пхуэмзагъэ, Хышхуэм кIуэу иунэтIаици, Фейр къигъанэу, ехъ къабзагъэр. Бахъсэнитсым хуэдэ ицIэ... «Батырыбжъэ», 42. Ерышу лъабжъэр фIагъанэу, Мыбдежым бийхэр итат, Жыр Iэицэ Iэджэр къагъанэу, Ар дэ удынкIэ Iутхуат. ЗэуапIэ. «Шум и гъуэгу», 23. Ростов къилэпхъукIауэ фыз гур пицфIапIэм ицIэсати, абыи и хъэнытыым и нэхъыбэр къигъанэри тхъэм ещIэ здэкIуар. Нал къута, 236. 3. (12). И щытыкIэм земыгъэхъужын. *Адыгэ уанэр теплхъэжауэ Ди зэкъуэшыгъэр къогъэнэж. Лермонтов. «Батырыбжъэ», 49. [ЛIыжыым Апчарэрэ Иринэрэ жырIэ:] Зэрыщыту къэбгъанэмэ, нэхъыфIи, жылэри. Нал къута, 281. Мэлыхъуэр, и дуней кIыхъами кIэицIами, мэлыхъуэу къигъэнэжыныц, езы мэлыхъуэр мэлым ещхъ хъужауэ. Нал къута, 260. 4. (3). Зыгуэр зы щытыкIэ гуэрэм игъэуэвэн.***

*Бжэн къыхуну макIуэр къуажэм, Хьэр къегъанэ къэрэгъулу, Ар мэлIаицIэ - лъейуэ мажэ, Iэджэ, Iэджэ и гум илгу. «Тисей», 495. Езыр [ицхуакIуэр] къыпхуэмыгъэпицIэну хъэжъ-кхъуэжъ гуэриц, дагъуэ зыдигъуэн гур илIагъумэ, къыхидзыжрэ здэхъынуур умыщIэу уквигъанэу. Лъапсэ, 35. 5. (43). Зыгуэрэм зыгуэр лъымыгъэсын, хэгъэнын. *ПэрыIэбапIэ имыIэу гу ицылбатэм, Валерэу плъагъури, приемнэ комиссэм езым имыдэурэ хагъэхъэ, абы хэтыну пIэцIеиж Iэджэ къагъанэри. КIапсэ кIапэ, 17. Зыгуэр къэхъуныцIэ е пэныцIыкIэ ицIегъаси, илгъэситху-пицIы къыптракъуэмэ, гъуэлъыпIэнизу уквигъэнэнкъым... МелыIыч, 453. [Матренэ Мэтхгъэнымрэ Шырыкъумрэ жырIэ:] Си анэр мацIэрэ къызышхыдэрэ - дагъэ жыпIэми, нэгъуэцIэ жыпIэми унэм ицIыбохри хамэм я сабийхэм ибогъэшх, уэ уи быныр къыбогъанэри, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 560. 6. (8). ЩIыпIэ гур къэбгынэн. *Хьэбибэ и нысэм Мэзкуу къигъанэу мы къуажэм дауэ дэсыф, [красноармеецхэм] жаIэу арат. Нал къута, 234. А къуажэр къигъанэу Астемыр ежъэфыну и фIэиц хъуртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 122. Си псэупIэцIэр къэзгъэнами, СфIэкIуэдър куэду си дээр мыши. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхъэлыкъуэ», 383. 7. (35). Зыгуэрэм бгъэдэкIын. [Алыджыкъуэ:] Псы сригъэфъэнуми, къуажэм игъэзэжу фызабэр кIуэн хуеиц, арицхъэкIэ сэ сыкъыгъанэу унэм пхуцIэкIын, мурад гур къысхуицIамэ? МелыIыч, 458. Милиционерым [и гъусэхэм жырIэ:] Лъэу гъуэгуэм телъыр къигъанэри ежъэжаиц. Гъуэгуанэ, 140. УIэгъэм ар йолIалэ - ЗауэлI зауэлIыр къигъэнэн? ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ ицIыналъэ», 19. 8. (67). Iуэху блэжыыр гъэувыIэн, IэщIыб ищIын. *Нобэ пицIэнур къыуымыгъанэ, Дыгъэр къухъуэу къыкIуэкIыжмэ, Уи зы махуэ ицхъэицхыаици Лъыхъуэ, лъыхъуэ ар бгъуэтыжмэ. Сэ ар сощIэ. «Мывэ хуабэ», 206. Ти, зэнэзэкъуэм дадэр гу ицIыкIуэм ирадзэри я унэ яишэжаиц: - Iуарэр, уи къалэн IэицIыб умыщIэ, - жаIэ ицхъэкIэ къымыгъанэу. Къалэн, 434. Абдежым ирихъэлIэу, губгъуэм итахеми наидивизэр къэсыжаиц, жаIэу ицызэхакъым хъэмым тетари, мэкъум ицIари, огороным итари зэрызехъуэу къэсат, я лэжыгъэр къагъанэри. Нал къута, 213. 9. (1). БлэкIын, блэгъэкIын, дэгъэхун. *Исхъэкъ куэбжитI къигъанэмэ, ещанэм деж къэувыIэурэ гъуоуэ зэрыджем ещхъу, Лу сымэ зэзэмызэ зыгуэрэм и куэбжэм деж къышувьIэрти ищиджэгурт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 643. 10. (1). Япэ ищын, къызэнэкIын. *Ауэ еплъыт, модэ, модэ, Линэ и шыр иутIытыцауэ Шыхъуэм и шым ар къытожыр, Шы ицIэгъуэплъэри игъэпицауэ Линэ и шыр мес къытожыр И гъусищри къигъанэу. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 43-44. 11. (3). Унафэ ищыныгъэ наклоненэм иту къагъэсэбэп зыгуэрэмкIэ зэрымыарэзыр къагъэлыгъуэу, ялгъагъур, зэдаIуэр зэпагъэуноу къагъэуэу. Албиян Iихын идэртэкъым: - Къэганэ, ди анэ. Сэ сиIэиц шырыкъу. Щынахужыкъуэ, 42. [Исуф и фызым жырIэ:] Хъунукъым ар. Къэганэ, - жиIэри. Лэчымэ, 390.******

◇ **Актылым кѳихъ кѳэмыгѳэнэн** (2). *Еплъ акьыл. Дзыгъуэ гъуанэ дихъа кѳэмыгѳэнэн* (2). *Еплъ дзыгъуэ. ЛѳэкI кѳэмыгѳэнэн* (43). *Еплъ лѳэкI. Ныбэм кѳихъ кѳэмыгѳэнэн* (1). *Еплъ ныбѳ.*

КЪЭГЪЭНЭХУН (къегъэнэху) лѳэI. (16). ЗыгуэркIэ зыгуэр нэху щIыгъ. *Езыр [шейхъыр] дахэ-дахэу слѳагъуркъым, уэздэгъэнэф тIэкIу тегъэуванIэм теттици, пицIэр цIагъуэу кѳигѳэнэхуркъым.* ХъэщIэ лъапIэ, 404. *Кѳопэзээзхъыр жэцIкIэ мазэр, Жыг инхэр мацIэу кѳигѳэнэхуу.* Мазэ фагъуэ. «Дамыгъэ», 218. *Йожыр вагъуэр жэцI кѳэсыхукIэ, цижкIэ уафэр кѳагъэнэху.* Вагъуэиж. «Батырыбжъэ», 70.

КЪЭГЪЭПЭЖЫН (къегъэпэж) лѳэI. (1). Зыгуэрым хуэфашэу шыгъын. *Абы хуэдэ Iэджи цыIэци, итIани Валерэ лIы зэпIэзэрйт кѳыхэкIаиц, и ныбжъэгъухэм кѳахэжэпхъыкIа кѳудейкъым, кѳыпэрхуэм ятокуэ, напэ иIэци, нэмыси хэлгиц, кѳимылэжъа енэцIыркъым, уи дзыхъ ебгъэзмэ укѳегъэпэж – и адэм еицхъ хъуаиц.* КIапсэ кIапэ, 7.

КЪЭГЪЭПЛЪТЫН (къегъэплъ) лѳэI. (3). ЗыгуэркIэ зыгуэр гъэхуэбэн, гъэпщтырын. *[Алдыджыкъуэ:] Шхын тIэкIу згъэхъэзырыху, унэри кѳегъэплъ, жицI хъурэ сыцыгъуэлъыжым деж собэр цIызохыжри си пIэм чырбыш плѳыжъ гъэхуэба хызолъхъэ.* МелыIыч, 461. *Уи мывэу дыгъэм кѳигѳэплъахэм СарикIуэм, мэлур си лѳэ макъыр, А макъыр мывэм и сѳамау КъысфIоцIри сэри сыхуосакъыр – Ди бгы цIыхухэм еицхъу ари лахэци.* Сэлэт сѳалам. «Шум и гъуэгу», 7.

КЪЭГЪЭПСЭЛЪЭН (къегъэпсэлъэ) лѳэI. (5). Зыгуэрым макъ егъэщIыгъ, гъэлэуэлъуээн. *Жэмшихэм я пэгуныр кѳаицтэри жэм кѳаишын яублац, пэгуныр кѳагъэпсэлъэу.* Щынэхужыкъуэ, 56. *Пулеметыр зэ кѳэлгъэлъгъэуэ кѳэлгъалъэри, кѳуэр кѳигѳэпсэлъаиц, щиху инхэм зэрызехъэу тетIысхъэж кѳуаргъ кѳомыр зэрыгъэкIийуэ зэбгерылъэтыкIаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 295. *Зиукъуэдиймэ, зэцIэскъыскъуэ, ГъуэцI гъуэгуу тIуацIэр кѳигѳэпсэлъэу, МакIуэр, макIуэр мафIэгуу псыницIэр, МылIэжыныр зэдипIалъэу.* МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234.

КЪЭГЪЭПСЫНЩIЭН (къегъэпсынщIэ) лѳэI. (2). 1. (1). Лэжыгъэ гуэр зэфIэгъэкIыгъуафIэ щIыгъ. *Иуэхур кѳадигъэпсынщIэн папIэ хэкум кѳрита тракторипIым ящыцI зыр Инал псыр ИуыцIэхэм я деж кѳигѳэкIуаиц.* Мазэ ныкIуэ цхъуантIэ, 515. 2. (1). Зыгуэр псынщIэу гъунэгъу къэщIыгъ. *Къелэтыр сабэр жъы ихъидэу, Пиэ гуартэ фIыцIэр кѳыицыхукIэ, КѳигѳэпсынщIэныр фIэфI хуэдэу, МэхъуэцIэ уафэр чэзукIэ, - Дыцэ чнутIыр кѳэницIытицIу, Мес, уафэхъуэпскIыр лыдаиц, Ар зыдэкIуари умыцIэу ПсынщIаицэу нурыр кIуэдаиц.* Гъэмахуэ уэш. «Бгы лъапэхэм деж», 110.

КЪЭГЪЭПЦIЭГЪУАФIЭ (3). *плѳыф.* Тыншу кыпхуэгъапцIэ, жыIэзыфIэщ. *[Дзэиу] И фызым нэрыгъ ицIати, кѳэмыкIуэу хъуакъым, езыми и цIыыхъэпIэм кѳыхэхуакъым абы хуэдэу кѳэгъэпцIэгъуафIэу кѳагъэпцIэну. КIапсэ кIапэ, 17. Бахъуэр кѳэгъэпцIэгъуафIэм яцыицтэкъым.* Нал къута, 262.

КЪЭГЪЭПЦIЭЖЫН: ◇ *цхъэр кѳэгъэпцIэжын* (1). *Еплъ цхъэ.*

КЪЭГЪЭПЦIЭН (къегъэпцIэ) лѳэI. (49). 1. (47). Зыгуэрым пцIы хуэупсын, бзаджагъэ кIэлгызехъэн, мыпэжу хушыгъын; гъэбэлэрыгъын. *[Мариаи:] Исуф кѳигъээжрэ кѳызырыгъэпцIар кѳыицIэмэ, дунейм сытрихужыници, псори зи зэраныр сэрауэ жиIэници, кѳозуэну хъэзырыпсци.* Лэчымэ, 394. *Езыри [Дэрдэхъи] арат, игъаицIэм цIыху кѳигъэпцIакъым е шынуэ пэжыр ибзыицIакъым, кѳимылэжъаи зрилъэфэлIэну цIэхъуэпсакъым, кѳилэжъар и Гыхъэти, зыгуэр хуэныкIуэ цхъэкIэ кѳыицтэну Iэмал зимыIэт, кѳилэжъар мацIэми куэдми, бынунэм яхурикурт.* Хъэспэхъумэ, 417. *Гъатхэпэ дыгъэм кѳигъэпцIауэ Хуэзаиц а кIарцыр цIэгъуэжэ. КIарцI жыг.* «Вагъуэ махуэ», 367. 2. (2). ЦIыхубзыр щыгъэуэн, лъыгъуэфызыгъуэ ехын. *Зэанээжъуэр зэцхъыркѳабзэу кѳыицIэкIаиц: цIалэм хъыджэбзыр кѳигъэпцIэри зэришаиц, иджы пцIы гъуэцIэ заицIэкIэ хейуэ хэкIыну и муради, и анэм псори еицIэ, арицхъэкIэ и кѳуэм цхъэкIэ кѳэхэишэн?* Лъапсэ, 26. *[Дэфэрэдж Ботэх жреIэ:] Хъыджэбз цIыкIу кѳэгъэпцIэрэ бгъэунэхъуну ара уи квалэныр?* Лъапсэ, 95.

КЪЭГЪЭПЩЫН (къегъэпщ) лѳэI. (2). Зыгуэр жыкIэ е тIуаткIуэ гуэркIэ нэхъ ин щIыгъ, кѳигъэшэрыбын. *[Фэуаз:] Сэри си шым сеныкъуэжъуэрэ си уанэр еутэхъыным нэсаиц, шыр апхуэдизкIэ ерыиц екIуаици, сепсыхрэ шыныбэпхыр цIэскъуэзэну сыхуежъэмэ, и ныбэр кѳегъэпци, сыиссыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кѳолэлэжри, згъэуэмэ, ськѳеицэтэхынкIэ мэхъу.* Анка, 381. *Хъэблаиэ псэкIэ ицIа хъунт сэлэтхэм фIы я гум зэрымилъэри, и пхэр машинэмкIэ игъэзауэ кѳэуэри сэлэтым кѳепыджыну кѳэуаиц, шэм кѳигъэпци и шхуэлыр ириуицIэкIыу.* Нал къута, 290.

КЪЭГЪЭПЩIЭН (къегъэпщIэ) лѳэI. (1). Зыгуэр кѳегъэуэжъэрэкIын. *Дэнэ фхъа си псэ какъуэр? – жиIэри Дэфэрэдж къэтэджауэ зеплъыхъ, арицхъэкIэ модрейм [гъэру цыхубзыр зыхъар] кѳегъэпщIэ кѳелуницIуэрэ.* Лъапсэ, 31.

КЪЭГЪЭПШЕЙТЕИН (къегъэпштей) лѳэI. (1). ЗыгуэркIэ зыгуэр гъэгъуэзээн. *Асыхъэту Дэфэрэдж кѳигъэуIэбжъу игу кѳэкIаиц и адэм и псэлъафэу цыта зы бэлыхълажъэ гуэр: «жъым тесу псым йопыдж».* Ар дьидэр арат цIыхубзыр кѳэзыгъэпштейяр. Лъапсэ, 40.

КЪЭГЪЭПИИН (къегъэпий) лѳэI. (1). Зыгуэр къэшиин. *[Дэфэрэдж дохутырхэм жреIэ:] Пцыхъэцхъэ автобусым ситIысхъэницI жысIати, иджы си автобусри кѳэнэжаиц, - жысIэри си билетыр кѳээгъэпшияиц, ЛэтIифэ фиэгъэиынаиц сьт жысIэу кѳыхэзгъэицакъым.* Лъапсэ, 15.

КЪЭГЪЭСЭБЭПЫН (къегъэсэбэп) лѳэI. (5). ЗыгуэркIэ зыгуэр кѳэгъэщхъэпэн, сэбэп зыхуэгъэхъун. *Абы хуэдизу игъэицхуу зоотехныкым Апчарэ кѳрита пакетым итар директивэцIэт, «БотаникэмкIэ езыгъаджэхэр кѳэвгъэсэбэпурэ удз хуицхъуэ зэхуэфхъэс» жиIэу арат.* Щынэхужыкъуэ, 58. *Инал и бийхэм я цхъэр квалэтат, физ Иуэхур кѳагъэсэбэну Инал*

ягээулгиймэ яфлэфлу. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 516. Пэжу, япэм шлопцаклуэм шейтлани, жини, алмэстыи – лэджэ пьцлауэ шытаиц, иджы актомыр пьггэллэлжыжауэ шлопцаклуэр цыхум нэхэ сэбэн зэрыхуэхунум хуэдэу гэкгэбзэжамэ, дохутырым я арсеналым хэбгээувэмэ, ягээ кынукуым, псом хуэмыдэу операцэ яцла сьмаджэм уцелэээм деж кэбгээсэбэну. Льяпсэ, 29.

КЪЭГЪЭСКИЭН (кьегъаскIэ) лъэл. (2). Зыгуэр кьэггэштэн. *Бабыц анэр куэдрэ телга, мацлэрэ телга – зэгуэрим макэ цлу цыклу зэхехри кьегъаскIэ, бабыцим зедзримэзэггэж. Бабыщыкбүэ адакэпш, 478. Ахшэм зэрыхуу Джэлил кьещхэукуэуэхуу зэхэс кьомыр кьегъаскIэ: - Луу-Луу-Луу-у-у-у!* Бабыщыкбүэ адакэпш, 482.

КЪЭГЪЭСЫН (кьегъэс) лъэл. (14). 1. (13). Зыгуэр зыщыпIэ нэггэсын. [*Дэфэрэдж:*] *Анализхэри кьэггэса шхэкIэ, япэрэим нэхэрэзыкIи мьнэхьыфлу кьыщIэкIаиц, арицхэкIэ укыкIуэт хэужынутэкьыми, отделенэм дохутыру цIэтыр кьезджаиц. Льяпсэ, 14. А хьыбарыр Чачэ ирихэжьэмэ, цыхур кьиггэбырсейуэ кьиггэсынкIи хьунут. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 639. Кхужьей кьудамэ, тхэмэпэ пыту, Ди хэкум кьыши кьысхуэггэс. Кхужьей кьудамэ. «Вагбүэ махуэ», 312. 2. (1). Зы пIальэ, зэман гуэр гьунэггү кьэщIын. [*Абу-Деруиш цыхухэм яжрелэ:*] *Уи напэр кьабзэу дунейм уехыжыным нэхэ насыпыхуэ цыхум кьалгысынукьым, ди татухуэгуэр кьэдггэсыниц жыфIэу физэрымукI... Кхэлэггүнэ, 379.**

КЪЭГЪЭТЭДЖЫЖЫН (кьеггэтэджыж) лъэл. (7). 1. (2). Зыгуэр (джелар, тьысар, гьуэлгьар) кьэггэувыжын. *Езы цыкIуитIым кьаггэтэджыжыну хужьэати, яхузэфIэкIакьым. ГүцIэггү, 420. [Иурарэ] И кьуэм, си анэр кьээггэтэджыжын жиIэу мыгузавэу, автоматыр зыпцIэхилгхэжэри дэкиаиц, цыхум закьриггэлггэуэмэ фIэфлу. Кьалэн, 434. 2. (4). Жейну гьуэлгыжар кьэггэувыжын. [*Фэуаз:*] *Куэд дэмыкIыу зыгуэрхэр кьызэхуос, пIэм хэлгү кьаггэтэджыжаици, я гүм темыхуэу, и ныкбүэми дьхьэиш нэпцI заицI, дафIэуану. ХьэцIэ льяпIэ, 406. Уоблэмэ комиссарыр жэцкIэ кьыцаггэтэджыж цыIэт: хэт сабий кьыхуалгхуаиц, хэти сьмаджэ хуаици, хуцхуэ е дохутыр хуейиц. Нал кьута, 297. 3. (1). зэхэ. Зыгуэр кьэггэпсэужын. [*Красноармеецхэм*] *Я уэрэдым цыым цIэлгьэри кьыггэтэджыжын хуэдэт. Шынэхужьыкбүэ, 10.***

КЪЭГЪЭТЭДЖЫН (кьеггэтэдж) лъэл. (2). Зыгуэр кьэггэувын. [*Дэфэрэдж:*] *Алий гузэвэиати, жеицыфакьым, пцэдджыжым жьыуэ дькьыщытэдж хабзэм дькьыггэтэджаиц. Зи льярыгыпс тьыгба, 531. Астемыр и шым кьелггэтэхри, кьыггэтэджыну щекIуаллэм, аргуэру кьеуэри и цхьэ джабэр кьыхуэгуиудаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 65.*

КЪЭГЪЭТIЫЛГЫН (кьеггэтIыль) лъэл. (1). Зыгуэр кьытелгхьэн. *Ауэ лым деж кIэнфеткIэ е дыху абджкIэ узыгурылуэн цыIэкьым, дэнэкии зыггазэ – цыхухуэици, зыхуей яIурьдзэн хуейиц,*

ептынур зыхуэдизыр жытIэмэ, уасэ гуэр иIэци, ет: апэсым лы килограмм кьыпнокIуэри, «еггэIусэ апэсыи» жыхуаIэм хуэдэиц, уэ узыхуэцэмыр уоцIэжри кьэггэтIыль. Льяпсэ, 97.

КЪЭГЪЭУЭН I (кьеггэуэ) лъэл. (2). Зыгуэрим зыгуэр икьүтэн. *Мэжджытыр Алыхьым кьыщымыггэуэжIэ кьабыл шцIаиц. Кхьэлэггүнэ, 377. Бжыыхьэ кIапэм пкьоуэуэ шцIэтым Кьамыггэуэу ар [унэр] кьэнэн? «Бдзэжьейшэм ипхьу», 145.*

КЪЭГЪЭУЭН II (кьеггэуэ) лъэл. (4). ГынкIэ уэ гуэр кьэггэллэлгьэн. *Репетицэр зэфIэкири Сосрыкбүэ Лу зыкьыггэдиггэхуаиц: «НакIуэ, Лу бомбэр кьэдггэуэниц», - жиIэри. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 624. Кьэхуар мырат: Сосрыкбүэ бомбэр кьыггэуэ кьудейтэкьым, куэд лпандэрэ зыхуэгуэп Дороеичым и гур триггэпцэхаиц. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 625.*

КЪЭГЪЭУВЫЖЫН (кьеггэувыж) лъэл. (1). Зыгуэр здэщытам деж теггэувыжын. *Нэхэ ерыщым лы хэлгү лэпс, жи, лыр ешхри, лэпсыр кьэггэувыж, упцIылуаици тIэкIу кьыхэггэхуэат, е мыр хэкIэжи шцIэрыцIэу кьысхуиггэхуэу, жиIэу кьылеубид. Хьуэпсэггүэ нур, 205.*

КЪЭГЪЭУВЫН (кьеггэуув) лъэл. (7). 1. (1). Зыгуэр зыщыпIэ цыггэувын. *Иласи пьыницIэу тэрэээ кьыхьри гунхэм деж кьыггэуваиц. Мелылыч, 471. 2. (1). Зыгуэрим кьулыкбүэ гуэр етын. Аслгэным и цхьэр кьытричу жимыIэ шхэкIэ кхьуэпIаицэм жриггэIэнур нэггэуэицIт: кхьухьыпцу аслгэныр дггэуэмэ, ди луэхур нэхэ тэмэм хьуну кьызолгытэ, жиIэу кьыггэувыну арат, арицхэкIэ модрейм абы гу льятакьым. Кхьухь пхэнж, 500. 3. (1). Зыгуэр шыхьэт шIын. [*Жыраслгээн:*] *Пэжкьым жиIэу езы Кьундет кьэвггэувыт, фи фIэиц мыхуэмэ. Хьуэпсэггүэ нур, 90.**

♦ **Иэнэ кьэггэувын** (7). Еплэ **Иэнэ. СтIол кьэггэувын** (1). Еплэ **стIол.**

КЪЭГЪЭУВЫIЭН (кьеггэувыIэ) лъэл. (37). Зыгуэрим ищI, ищIыну и мырадыр щеггэггэтын, зэпыггэун. *Гунэуэс кьыпхуэггэувыIэнутэкьым, заIэцIуидиц псоми, псыр кьытыжу, шхьэхуэ, льякбүэжIэ бжэр Гуудри, унэм шцIэлггэдиц. ГүцIэггү, 424. Псы архуанэм шоджэрэзыр Бжей пхьэ гьумхэр зэрызэхуэу, Япэ ищыр нывэм хуэзэм КьыггэувыIэу кьыжьэдекбүэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 119. [*Алим:*] *КьээггэувыIэицшири, бошкIэм сыкьелггэри кьызэлггэIуа фьыым и шейныкым псы хуизггэлггэдэу шцIаггэуым, нэггэуэицIхэри кьэсаиц: шIыIэм иггэддыкбүэуэ шIалэ цыкIуи, фьыи, хьыджэбз цыкIуи. Зи льярыгыпс тьыгба, 520.**

КЪЭГЪЭУДЖЫН (кьеггэудж) лъэл. (1). Зыгуэр удж кьэггэфэн. *Пышнэр удж еуэу цыхуежьэм, Кьазджерий, Верэ Павловнэр кьыггэуджыну джэгум хэмыхьэ шIыкIэ, Лу кьриджэри еупцIаиц: - Дэнэ кьыпхат, Лу, Елдар епта тхылгьыр? Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 598.*

КЪЭГЪЭУШЫН (кьеггэуш) лъэл. (18). Зыгуэрим жейр шхьэщыггэкIын. *Хьыбарым цыхур кьызэцIуIэтауэ фермэм и Iэтаицхьэр кьэсри акт яцIаиц, шцIалэр кьаггэушири Iэ трыраггэдицаиц. Кьалэн, 428. Гьатхэм шцIаицэр*

көгөгээушыр, удзхэр дахэу кьыдогьаггэ. ФЫмрэ Иеймрэ зэхэбгьэкIыу. «Вагьуэ махуэ», 41. Куэдрэ жей, мацIэрэ жей – Iзуэлгауэ гуэрим кьөгөгээуш [Ботэх]: цыхь цIыкIур IэцIэклаици долгьей-кьолгьыхри машинэм кьикIын и гугьэу зукIыж. Льяпсэ, 77.

КЬЭГЬЭУШЫН (кьөгөгээуш) лэI. (3). Ушу кьэггэжэн. [Алим:] Псы ефэну кьэкIуахэми шур яхэуэц, яхэуэри зэбрихуац, сэри сыгужьеяуэ пхгэцIыбыр ерагьыу IузукIэжри сьтIацIэ-сьтхьытхьыу си ницIэгьуалэр кьээзгьэуцац, бошкIэм псыр кьрикIыкIыу. Зи льярыгыпс тIыгьа, 520. Шыри штэри зыиричим, вожэр Мэмэт-цIакьуэм кьицитэри, эзыр тыншу тIысысжауэ шым кьеуэц-кьеуэри шыр кьөгөгээуцац, псым хэхуар кьыгьанэри. Льяпсэ, 51.

КЬЭГЬЭУИЭБЖЬЫН (кьөгөгээуIэбжь) лэI. (3). Зыгуэр Iэнкун шIын, ишIэнур имышIэу кьэггэжэнэн. УэрэдитIыр зэмызгьэми зэрани зэхуэхуртэкьым, ауэ зэхэзыхыр кьөгөгээуIэбжьырт, хьэ банэ макьыр нэхэ ин ишIырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 583. Езыри [Локотои] приказым цыгуфIыкIырт, зи цIэ ириIуэ зауэлIхэм яхуэарэзыти, и псалгэр иухмэ, IэплIэ яхуицIыныц жуиуигьэIэу капитаныр кьызицIэплэмат, кьызэхуэсахэр кьөгөгээуIэбжьу, итIани Якьуб зыкIи зыхицIэртэкьым. Нал кьута, 304.

КЬЭГЬЭФЭН (кьөгөгьэфэ) лэI. (4). Зыгуэрим кьафэ еггэггэзэцIэн. [Сосрыкьуэ Лу жрелэ:] Сэ сьыцIатэм, соггэницI, и ныбэр кьизмыгьээтэмэ Пушкин и фызыр кьээыгьэфэ ДантескIэ зэджэм. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 616. [Илас Алыджыкьуэ жрелэ:] Кьыщыгьафэ. МелыIыч, 470.

КЬЭГЬЭХУЭБЭН (кьөгөгэхуабэ) лэI. (2). Зыгуэр хуабэ кьэщIын. Уэрамым удыхьэ мыхгьуу ятIэти, дьггэм кьөгөгэхуабэмэ, бахгэр кьыицIэхьэцихьырт, шIым и мэр кьытицIихьэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 311. Дьггэр шIыишхуэм кьыхуосакьыр: кьөгөгэхуабэр, кьөгөгэнэху. Вагьуэиж. «Батырыбжьэ», 70.

КЬЭГЬЭХЬЭЗЫРЫН (кьөгөгэхьэзыр) лэI. (8). 1. (7). Зыгуэр хьэзыр шIын, зэггэпэщын. ЯмыцIэххэу фронтыр Армавир деж нэмьцэм кьыицизэпатхьати, окопэ кьаггэхьэзырауэ шьытар ди дзэм яубыдыпIэ имыхуэу кьызырылуац. Нал кьута, 211. [Дэфэрэдж:] Аннэ Павловнэ узыхуей илгэпкьыр кьөгөгэхьэзырац, иджы аргуэру анализ зэ едггэциIыныци, Iуэхум и ужь дихьэниц шьыжытIэ дьдэм кIэлындорымкIэ кьиIукуIыу Iзуэлгауэ зэхэтхаци. Льяпсэ, 16. [Алыджыкьуэ:] Лулэмрэ зажигалкэмрэ и пащхьэм ислгьэри жесIэн хуеяр жесIати, псалгэ си жьэм кьыжьэдиггэклакьым, чьфтанц тIэклур кьөгөгэхьэзырауэ кьыицIэкри быхьы-сыхьы жимьIэу кьысхуишияц, бзагуйтI зэхуэза хуэдэу. МелыIыч, 470-471. 2. (1). Зыгуэр пщэфIын. [Дзешу] Кьурмэныл тIэкуIу кьыхьар и нысэм фIы дьдэу кьөгөгэхьэзыра шхьэкIэ, хьысэпылым нэхгэр нэхэ Iейуэ и гур цокI. Клапсэ клапэ, 16.

КЬЭГЬЭХЬЕЙН (кьөгөгэхьей) лэI. (16). 1. (3). Зыгуэри пIэмиггэкIын. Кьелэурэ [Мэхьуд] инэклур пIыжыбзэ хьуа шхьэкIэ, «Кьэрал пхьуантэр»

жыжьэу кьыхуэггэхьекьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 215. Мывэ иныр кьыггэхьейри Бжей жыг закьуэм хуиггэзац, Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжьэ», 67. 2. (4). Зыгуэр кьэггэтэджын, зыкьеггэлэтын. [Кьэрэмьрээ штабым ицIэсхэм яжрелэ:] Сьггэлгьагьу бийр здыдэсри, шым дьзырэтесу датеуэниц, бомбэмрэ топыиэмрэ кьаггэхьей сабэр мытIысыж шIыкIэ дьнэсыныци, бийм зедупсея нэужь, текIуэр пIгьагьуниц, Лыггэ, 410. Топауэм кьыггэхьей уэсри кьызырохьэх, ниэ хужь зэрызехьэм хуэдэу аузым кьыицIыкьуалгьэу. Нал кьута, 300. 3. (2). Макь гурэхэр кьэггэлун, Iзуэлгьуэн. Куэд дэмькIыу мээ тIэклур зыгуэрим кьыггэхьейц, зэадзэкьуэм зауцэхуауэ здэцильбьым, цыхьыр хуэму, и шхьэр пьагэу иIэтарэ кьаплгьэу, и пэцхьыныр ин хьуами, хьэуа зэрыбауэр кьемэцIэкIыу зэрыицIытым гу льыттэу кьалггэгуац, цыхьэ анэм и шыр цIыкIури гузэвэггэуэ дунейм тетми темьтми кьыфIэмьIуэху хуэдэу кьыкIэлгьыкIуэрт. Льяпсэ, 71. Кьаггэхьейри а мээ льяпэр: - Илггэсицэ шрикьу махуэм Рау идохьыр сэлам гуапэр, - Жалэ псоми яфIэзахуэу. «Тисей», 482. 4. (7). Зыгуэр кьыицIэдзэн. «Клакмакь кьээыIэтыр бжыхьым шхьэпрыдз» жиIэу Елдар унафэ хуишIати, Iэюб епхьуэрти зауэ-банэ кьээыггэхьейр, хьэпшыр цIыкIум ецхьу, Iэ лггэныкьуэкIэ иIыгьыу зы дурзэи гуэрим дидзэрт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 588. [Афицарым сэлэтхэм яжрелэ:] - Нобэрэи хьэлэбэлыкьыр кьээыггэхьейм махуицIэ шхын шьытыр ирамытыну гьуэдэ тызолгьэI Хьуэпсэгьуэ нур, 175. Пэжыр жыпIэмэ, эзы Нартыху кьулыкьуицIэкьуу шьымыту, нэхгэ тегуишхуауэ Iуэхум и ужь итыггэатэмэ, зыгуэрхэри хуэзфIэкIыну кьыицIэкIынты, ауэ «кьомыггэхьей абы хуэдэ Iуэху» жиIэу льыицхьэу шIыр шьыпачым хэлIыфIыхьа Микоян шьыжилэм, Нартыхум зиуцэхужац, кьытихуэнам зридггэкьум нэхьыфIиц жыхуиIэу. Льяпсэ, 83.

КЬЭГЬЭХЬУЖЫН (кьөгөгэхьуж) лэI. (2). Кьэггэпсэужын. Уарэ «тобэ-тобэ-тобэ, лари кьыггэхьужыни а музычэм» жиIэри и жьэпкэ гьурым Iэ дилггэжырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 576. – СьлIауэ ськьаггэхьужауэ кьэлбьитэ, - жиIэрт Хьэбибэ, кьыицицIар зыгуэрим хуиIуатэмэ. Нал кьута, 234.

КЬЭГЬЭХЬУН (кьөгөгэхьу) лэI. (14). 1. (12). Зыгуэр зыгуэрим зриггэужьын, хэггэхьуэн. Дьггэ нэбзий дахэри, Уаредэ, Уи лггэрыгьым телггэуэ, Уаредэ, узэлбьым псэ хэллгьэуэ, Уаредэ, Си шIалэр Тхьэм укьыггэхьуи, Уаредэ. Гүщэкьу уэрэд. «ШIхьылыкьуэ», 389. Жыг хэсары гьатхэ кьэскIэ Кьымыггэхьууи кьымыганэ. – Мис апхуэдэ малггэхьуу сIлэм Сигу зэггэнут, - желэ нанэм. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 41. Абы хуэдэи кьаггэхьун шхьэкIэ пасрейхэр Iэджэм егупсысац: тхьэм ецIэ, ираггэишхэ мэкьум дьггэ темьтсэу яггэгьуицэрт, нарзаныпс ираггэфэрэт, уелбэмэ жэмьиэ ираггэафи кьэхьуаггэниц. Нал кьута, 265. 2. (1). Зыгуэр кьэггэунэхун, дунейм кьытеггэхьэн. Езыри [Анка] мыр сьту псэуцхьэ дахэу Алыхьу тэхьалам кьыггэхьуа жыпIэу кьабзэт, удимыхьэхьыну Iэмал имьIэу. Анка, 382.

◇ **Хьэлэбэлыкъ кьэггэхун** (1). Еплъ хьэлэбэлыкъ.

КЪЭГЪЭЧЭН (къегъачэ) лъэI. (3). 1. (2). Зыгуэрэм зыгуэр зэгуиудын, иггъэжын; пхъашэ ищын, ипхъэхын. *Гэхгуэри кьыдыхъэжрэ жэмхэр хуэмыпIаицIэу, ицхъэж и куэбжэ бжэн лъакъуэ, жыхуалэу, къафIэIуэху цымыIэу, шэм ихуэлыр кьыггэгчэным хуэдэу кьэкIуэжырт.* КIапсэ кIапэ, 5. *Хьыджэбз фIыцIэ кьуэггэу цыкIут, и цхъэц икъухъам и цхъэр хэлгэу мафIэр кьыцIэна хуэдэ: и нэкIуцхъэ дахитIым уецырхъым, уи Iэпэр кьысын хуэдэ, ницIэнтIэпсыр ткIуэпс зырыу кьытрипхъауэ, и Iупэ пльыжыбзэри мафIэм кьыггэгчэиц жыуицIэну, сымаджэм зимыцIэжу хэлът, анализхэм кьызэраггэлъагъуэмкIэ, и лъым сепсис зэрыхъэным ишэ кьытешхъэ хьунутэкъым.* Лъапсэ, 10. 2. (1). кьызэр. Зыгуэр гъэбэмпIэн. *Сыту жыпIэмэ, Инал зыгуэр кьыггэгчэмэ, тезыггэгчэицIэфынур, зэзыггэггэгчэицIэфынур арат [Мэтхъэныр].* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 530.

КЪЭГЪЭШЭРЫУЭН (къеггэгшэрыуэ) лъэI. (1). Зыгуэр хуэлэзэу кьэггэгсэпэпын. [*Дэфэрэдж:*] *Иджы абы хуэдиз зи дахаггэу природэм и IэцIаггэ къабзэм скальпелькIэ зэIызггэггэгчэ хуейиц, сIыгг сэр кьэггэггэгшэрыуэу зэгуэзбзыкIыну си мурадым си нитIыр тызоубыдэ.* Лъапсэ, 20.

КЪЭГЪЭШЫН I (къеггэгш) лъэI. (6). ЗанщIэ гур кьуаншэ щIын. *Кьыпхуэггэгшынкьыым чыр жыг хъуамэ, Уигу иримыхъкэ – кьыхэчыж.* Си усэ. «Вагъуэ махуэ», 358. *Хуэсакъыпэурэ хъэжыр кьехырт, Iумылым кьыггэгшэи къуаиц-чыцэр иIыгыурэ.* Хьуэпсэггэу нур, 81. *И кIэ къуаицэр кьыггэгшэуэ ШытIцI Пэрийри, зиггэггэгшэуэ.* «Гисей», 493.

КЪЭГЪЭШЫН II (къеггэгш) лъэI. (5). ЛъэныкъуэкIэ унэтIын, дэдзыхын. *Гьуэгур бгъузэиц, кьэбггэгшэу бгъэгэгжи хъуркьым, зыкъомрэ ицIыбаггэгкIэ уимыкIуэтауэ.* Нал къута, 299. *Мывэ хуэзэм кьымыггэгшэу, Ар [псыкьелъэр] бгы уардэм къолъэ занщIэу, Батэкъутэр кьуэм ицIыггэгшэу къолъэ, ицIыггэгшэу кьыхуэпIаицIэу.* Псыкьелъэ. «Партыр ди пашэу», 93. *Ваггэггэгшэу дэтыр зэрыдэту и фочыр кьыицIэтым, шур къауэри кIэцIу кьыггэгшэу ицIэпхуэжыну арати, гьукIэр и фочымкIэ мо шым зытезыггэгшэуэу зи пхэр кьэзыггэгтIеям еуэри езыр ицIэтIысыкIыжаш, фочыр ицIэггэгшэуэу.* Лъапсэ, 106.

КЪЭГЪЭШЫНЭН (къеггэгшынэ) лъэI. (3). 1. (2). Зыгуэрэм шына зэхеггэгшэу, гьэпIейтеин. *А бжэндэхъум Нурхъэлий кьыггэгшынэ: бггэг фIыцIэицхуэ кьытеуа кьыфIэицIри кьэмэх пэтаиц.* Хьуэпсэггэу нур, 230. *Лу кьэзыггэгшэуна урысым Астемыр Iэплэицхуэ хуицIаиц.* Хьуэпсэггэу нур, 200. 2. (1). Зыгуэрэм тегуэзыхъын. [*Лу Астемыр жрелэ:*] [*ЩIыкIухэм*] *Я ролыр псоми яцIэ, Лусанэу джэгунар Тинэиц, а зым дыкьеггэгшынэ.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 629.

КЪЭГЪЭШЫПЭ (4). ЕуэкIыпIэ, гьэзапIэ. *ДжэбэмкIэ улгэмэ кьэггэгшынIэ задэхэм деж адэкIэ-мыдэкIэ ириггэгшэу машинэ къох.* Шынэхужыкьуэ, 66. *Гьуэгу кьэггэгшынIэ къэс лIитI-лIиц Бахъуэм триггэгшэуэ тетт, цIыхум*

къулейсызыггэг кьаицымыщIын ицхъэкIэ. Нал къута, 298. *А унэм цIыхур цызэхэзекIуэу зыгуэр зэрыцекIуэкIыр кьызэрытIэиц цыIэкъым, милицэ машинэу зи ицхъэм уэздыггэг ицIыху тетыр кьэггэгшынIэм деж цыту пльаггэгшэу фIэкIа, машинэр здэицытым уфIэкIыу адэкIэ укIуэнуми, уаггэгшэуэныкъым.* Лъапсэ, 78.

КЪЭГЪЭШТЭН (къеггэгштэ) лъэI. (8). Зыгуэр кьэггэгшэу, гьэшынен. *Дадий ву макъым кьэггэгшэу, Кьэхъуар имыцIэу цолгэгтри Шхъэггэгшэу доплъыр, мэдэуэ.* «Адэ», 131. *Гьунэггэу физхэм мафIэр яфIэIуэхужтэкъым, мафIэм исынри исат, унаицхъэр кьеухри мафIэри, Iугъуэри, хьуаскIэри зэхэту дрихуеят, цIыхур кьыггэгшэу, мафIэ бзийм хьэблэр кьаггэгшэу жыпIэнт, къуалэбзу зи тIысыжыггэгшэу хьуар гуавэу зэрызэхэрт.* ГушIэггэу, 424-425. [*Лу:*] *Зэрыхъуу хъуниц, Сосрыкъуэ сиубэрэггэгшэу срубэрэггэгшэу, сицIэр жыслэниц, ицIы лъэпкэ хэмылгэу, жиIуэ и жьэр зэтриха кьудейуэ, зыгуэр укьыггэгшэу кьэуаиц, ицхъэггэгшэу абджыр иггэггэгшэу.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 624.

КЪЭГЪЭШЦЭН (къеггэгшцэ) лъэI. (34). Кьэпсэун, дунейм тетын; зэман гур дунейм утету ехъэкIын. *Пэжу, Жыраслээн илгэгшэу пIыицI кьыггэгшэу IэпэкIэ елусатэкъым уи белы, уи пхъэIэиц, зы хьэггэгшэуэу бIиггэгшэу ар хэмьту, хьэггэгшэуэу кьыицхъуа унагъуэр игу ирихъу ицымтэ.* Хьуэпсэггэу нур, 85. [*Кьыдырым:*] *Жыцым нэху дыкьекIамэ, доггэгшэуэу дамьатхъэу иджыри зы махуэ кьэггэгшэуэу, жыдоIэри. Кхъухь пхэнж, 502. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу, илгэгшэуэу кьэбггэгшэуэу, Унсэуным IэфIу ицIэлгьэр Зэ унсэуныкI кьыумыщIээн.* Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагъуэ махуэ», 315.

◇ **Кьыггэгшэуэу кьыггэгшэуэу** (2). И лэггэуэр къэсащ. – [*Анна Павловнэ Дэфэрэдж жрелэ:*] *Зэхэпхэиц жаIар. ЦIыхуэным кьыггэгшэуэу кьыггэгшэуэу, дэ сыт хуэтицIыжыфын?* Лъапсэ, 11. *Абы [Сэлимэ] кьыггэгшэуэу кьыггэгшэуэу жаIэу арат псоми зытраицIыхьыр.* Лъапсэ, 10.

КЪЭГЪЭШЦЭХЪУН (къеггэгшцэхъу) лъэI. (6). Зыгуэрэм и лъэу хуэмыщIээн. *ЩIыхуэр итыжыну [Мариям] и пхэр ицIыггэгшэуэу гурыIуэггэгшэуэу: и адэр хьэжыггэгшэу, даггэгшэуэу жаIэу тыкуэнтесым деж кIуэмэ, IэнэицIу кьаггэггэгшэуэу, Назифэ кIуэрэ хьыджэбз дахэ дьидэ цыкIуэм тхъэмьщIафэ Iей зытриггэгшэуэуэу и цхъэр кьымыIэту елгэгшэуэу, зи ицIыхуэ ятелгым фIэггэгшэуэу хьурти, кьыггэгшэуэуэу кьыггэгшэуэу, зэрелгэгшэуэу псори кьымытми, и ныкъуэр кьыицхъуэу. Лэчымэ, 391. [*Мээхъумэм*] *Лауреат севгэгшэуэу жиIэмэ, лауреат ицIынуу, си сурэт «Огонекым» итыну сыхуейиц жиIэмэ, кьаггэгшэуэуэу кьыггэгшэуэу, уеллэмэ лIы зыкIа яггэгшэуэуэу, кьэвутIытыжы жиIэмэ, абы хуэдэ Iуэхутхъэбзи кьыхуаицIэфынуу.* Лъапсэ, 70. *Мэлыхъуэм кьаггэгшэуэуэу кьыггэгшэуэу – хьэжыггэгшэуэу ныкъуэ кьыицхъуэу, ахъиэ жиIати – Iахыни жыжыуэ ядакъым.* Нал къута, 272.*

КЪЭГЪЭШЦЭИН (къеггэгшцэи) лъэI. (1). Зыгуэр удэщытымкIэ кьэггэгшын. *Мэзым кьыхэIуыкIым*

зэрыжила дьдэм хуэдэу, модрейри цыхьым и пхэмкIэ бөгэдыхьэри, и цхьэри кэиубыду кыггэщIеин и гугьати, цыхьым зыкыггазери цацкIуэр кыыхьфIихуащ, арицхьэкIэ сэм кэиулауэ цыхьымрэ цацкIуэмрэ бжьэцу зэрызохьэ, тIуми лпынсыр кьаныжу, ятIэ зацIэ хьуауэ. Льяпсэ, 72.

КЪЭГЪЭЩIЫН (кьегъэщI) лъэI. (10). Къызэгъэпэщын, щIын, дунейм кытегъэхьэн. [Абу-Деруиш банкым и тхьэмэдэм жреIэ:] Сэ мэжджыт соцI, Алыхуу дыккэзыгъэщIам уи кьарум кэимыхьа ахьшэкIэ мэжджыт хуэщIэмэ, кьабыл ищIынукугым. Кхьэлэгунэ, 377. Сэ цыхуу дьдэр кьээгъэщIащи, ТIэкIу фи нэIэ кыстевгъэт. Дыггэр кьепсэмэ, ди нэ ди псэщ. «Батырыбжьэ», 69. Гуэгушым укыггэщIа уэ? – жиIэри Залымджэрий, и чэфыр губжым ицхьэцихуауэ, фызыжым нэхь гьунэгъуэ зыхууицIащи. Хьуэпсэгъуэ нур, 104.

КЪЭГЪЭУЭЩХЪУН (кьегъэуэщхъу) лъэI. (1). Зыгуэрэм щэхуу гуэр гьэбэлэрыгъуэуэ кьегъэуэтэн. [ЩIалэхэм Бэлацэ жреIэ:] Зыгуэрэм укыггэуэщхъуници, уысыкIащи, Хьуэпсэгъуэ нур, 299.

КЪЭГЪЫН (кьогъ) лъэмыI. (7). Къыщиуду гын, гьуэгын. КьыщиIэнуц си анэм Хьыбару хуэпхьар, Игу махэм хыхьэници, Ар цэхуу кьээгъыни, Iэ гьуркIэ и нэпсыр ИлгэщIу, пыхьэни. ЗэныбжьэгъуитI. «Шум и гьуэгъ», 34. – А тхьэмыщIэкIэжьэ мыгъуэ, уи закгъуэ дьдэ мыгъуи, зи закгъуэр Алыхьыраиш, – жиIэу Гунауэс бжэщIхьэлуэм зэребакъуэу, Дисэ и гур кьызэфIэнэри кьээгъащ, гуэцIэгъуу кыхуэзыщIыны кьэкIуауэ илгъагъути. ГуэцIэгъу, 421. Кьуришым кьагъари псышхуэ уэрици, УэрэдкIэ мэзым кьадокуатэ. Пшагъуэ гуэрэныр цIакIуэ псыфу. «Батырыбжьэ», 39.

КЪЭГЪУЭГЫН (кьогъуэг) лъэмыI. (1). Гьыну кыщIэдзэн. Хьэбибэ и псалгэр и гум цIыхьэжэри кьээгъуэащи. Нал кьута, 224.

КЪЭГЪУЭГУРЫКIУЭН (кьогъуэгурыкIуэ) лъэмыI. (8). 1. (7). Псэун, дунейм тетын, гьащIэр ехьэкIын, зыгуэрурэ кьекIуэкIын. [Дэфэрэдж:] ГьэцIэгъуэанккэ, Петербург кьалэм дэса Пушкиным адыгэм я псэукам нэхьыбэ хищIыкIыу кьыщIэкIащи сэ хэкум ису кьээгъуэгурыкIуам нэхьэ. Льяпсэ, 7. Нэхьыжьэхэм ящIыц гуэри ицIэупцIат: – Ярэби, Алий, илгэс минихкIэ кьээгъуэгурыкIуа лэанкыым тхыгъэ гуэр ямылауэ илэрэ? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529. [Бекъан и гьусэхэм яжреIэ:] ИгъащIэми дызгъунэгъуу дыккэгуэгурыкIуэ. Нал кьута, 269. 2. (1). Хабзэу кьекIуэкIын. Ижь-ижьыжкIэ кьогъуэгурыкIуэ хабзэшуэу цIопцакIуэ жыхуалэр. Льяпсэ, 28.

КЪЭГЪУЭЛЪЫН (кьогъуэль) лъэмыI. (1). Щыль щытыкIэм ихьэн, зыгъэукIуриин. [Алыджыкьуэ:] Мы кьээгъуэлгъам мурад гуэр ицIу илэрэ, жыхуицIу цыхубзыр кьызэжьэу зы тэлайкIэ хэлъащ, зымыггэхьэиуэ, сэ зызуцэхуауэ сьыцIыщIылыр кьыгурымылуэу си дежкIэ зыкыщIыгъазэм, сэшхуэм кьелусэри заницIу кьэскIащи: – Мыр сьт? Мелыгыч, 443.

КЪЭГЪУЭТЫГЪУАФIЭ (3). лъыф. Тыншу кьыпIэрыхьэ зыгуэр. [Хьэбибэ:] [Якьуб и гупыр] КIуамэ, жыжьэккыым здэкуар –

кьээгъуэтыгъуэфIэжиц. Нал кьута, 225. Иджы тIури [Хьэжбарэрэ Къазийрэ] кьехыжауэ тIуащIэ уэтэрым тесичи кьээгъуэтыгъуафIэщи. Нэгъуху, 21.

КЪЭГЪУЭТЫГЪУЕЙ (8). лъыф. Зыгуэр зыIэрагъэхьэнум, кьалгъыхьуэнум гугъуехь пыщIауэ щытын. Рахьым ахьшэ и мащIэтэккыми ари кьээгъуэтыгъуейтэккыым. Хьуэпсэгъуэ нур, 142. СурэтымкIэ узыхуей удзыр кьээгъуэтыгъуейт. Шынэхужьыкьуэ, 62. Абы нэхьей жэщIри кIыфI дьдэщIи, [Локотош] мотоцикльыр циггэщIыкIуа Iуащхьэр кьээгъуэтыгъуейщи. Нал кьута, 245.

КЪЭГЪУЭТЫЖЫН (кьегъуэтыж) лъэI. (38). ЗыIэрыгъэхьэжын, кьэлгъыхьуэжын. Бекъан и пхьэ лъакъуитIыр зэбгъухуэрэ имыгъуэтыжы жыхафэгум зепицыпцэу телъу щылгъагум, и фызыр цыджану кьызэкIуэкIащи: – Сьт лъыж делэм ицIэрэ? Кьалэн, 431. Лъыр унэм ицIэкIащи и фызыр кьыгъуэтыжыну, хьэщIэр мэгузавэри илэм хьэагъэркыым. ВитI, 416. Нэхуыцым дежым зэцIотаджэ [кьуажер], Цхьэж и IэнатIэ кьегъуэтыж. Сьжейми, си нэр зэгесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382.

КЪЭГЪУЭТЫН (кьегъуэт) лъэI. (240). 1. (234). Зыгуэр зыIэрыгъэхьэн, кьэлгъыхьуэн, кьэхутэн. Зым и кIэрахьуэр ищыцым ицIэлът, шы Iэпслэпсым хэлъу, адрейм ицэфIапIэм гьэтIылыпIэ кьыщIыгъуэтауэ ицIыгът, ещанэм унащхьэр кьэнжалти, уэщыпс кьызэрежэх бжьамийм и кIуэцIыгм е клубым суфлер зэрыс кумбым илгъу зэрихьэрт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531. [БырмамытI:] Ещанэу: палестинхэри губгъуэрысхэри хуиту кьалэм кьыдыхьэ хьууэ, дэкIыж хьууэ, лэжьапIэ кьээгъуэту IэнатIэ Iууэми зылI зэран хуэмыхьуу, фызэдэпсуни. ХьэщIэ льяпIэ, 407. Сьт IэфIыкIэ кьыгъуэтами И хьуржыным ирилгъауэ, Шхыну сьти кьратами Пцацэ цыкIуэм хуихьумауэ, Iэхуэм кьэхур бжэн Iэхуишэр, Кьэхьыр ицIалэм и шхын хьуишэр. «Тисей», 495. 2. (3). ГьэцIэгъуэныгъэ наклоненэм и блэка ээман формэм иту кьагъэсэбэп, зыгуэр зэрафIэмыкьабылыр е зыгуэр зэрафIэуаныр кьагъэлгъэгъуэн папщIэ. [Бэлацэ Дисэ жреIэ:] – Лю, лэфкIэтет Рахьимыжьыр ара малгъэхэ ицIыну! Кьэбгъуэтам, уэлэхьы, малгъэхэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 138. [Хьэбибэ Анчарэ жреIэ:] – Лгъагъуэрыгъажэ шу! Аракъэ [Чокэ] и пэри и кIэри! Алыхь, кьэбгъуэтам! Шынэхужьыкьуэ, 24.

◊ **Акьыл кьээгъуэтын** (1). Еплэ акьыл. **Iэмал кьээгъуэтын** (2). Еплэ Iэмал.

КЪЭДАБЭ (3). ЩэкI Iув, цы кIэщI цабэ тегу. Дэфэрэдж зыхуейуэ хьуам уцIэмыуицIэ: зэмьфэгъуу шылэ, кIыщмыр, дарий моф, кьэдабэ, дыщэ Iуданэ – Iэджэ мэхуэ, езыри хэдькIынкIэ, уаггэ ицэнкIэ ахьырзэманни, арицхьэкIэ гьунэгъу хьыбжэбэ, фыз, сэ сицIэрэ нэхь зыхуицIыхьэну хьэблэм дэсыр, ицIыхьэху ицIри, ицхьэж сьт хуэщIэкIынуми псоми унафэ зырыз яхуицIащи, езыр ицIыхьэху ицIа цыхубзэхэм яхуопцафIэ, егъаицхэ, зэзэмьзэ кьыдэхуэмэ, нэхь ицIыгъуей гуэр ещI. Льяпсэ, 115. Думэсарэ и ицIыгур зьтеда кьэдабэ лъыжьыр зэхэчтхьамэ, хьунт. Хьуэпсэгъуэ нур, 250.

КЪЭДЭЙУЭН (къодайуэ) лъэмыI. (24). ЗыщыпIэкIэ къыщыгу, къыщысу дэуэн. ЦIыхур цыму зэхэтти, Чопракъыпс и макъыр псыхъуэм къыдэIукIыу зэхэнхырт, бжей мзыжь хэгъуэ зыхидзари къэдалуэ хуэдэт. Нал къута, 257. Ар [Дэфэрэдж] къотэджри нэи кIыфIым иIэсхэм закъыхуегъазэ: - Ей, фыкъэдалуэт зэ. Лъапсэ, 40. Шэджем псыкъелъэхэр, упсалъэм, ЖамыIэу псалъэ, къодэIуащ. Кулиев Къайсын папщIэ. «Щхьэлъыкъуэ», 402.

КЪЭДЫГЪУН (къедыгъу) лъэI. (18). Зейм имыщIэу, и нэщIыбагъкIэ зыгуэр зэхэлэн, къэгъэкIуэсэн, къэщтэн. Жыраслъэн якIэщIэдэIухыц иIалэхэми, ахэр шы къадыгъуну зэрыкIуэр, здэкIуэр зригъэщIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 89. ГуфIэгъуэр сфIэфIми уэ бдэслъагъум, Iум къэздыгъуари имыдат. Сэ си гур фIыкIэ ныпхуэусэрт. «Мывэ хуабэ», 51. Бзэрэакуэ фызым [и гъусэхэм яжрелэ]: А сыунэхъуащ, дыгъум зэрэпхъуащэрэт сэ къызэдыгъуар, жиIэу магъ. Гъуэгуанэ, 124.

□ **Къэбдыгъуныр зы гуэныхыци, пфIадыгъуныр гуэныхыци** (1). Зыгуэр пфIадыгъумэ псоми гурыщхъуэ яхубоцI, абыкIэ гуэныхыщхуэ къэпхуэ. АрихъэкIэ «къэбдыгъуныр зы гуэныхыци, пфIадыгъуныр гуэныхыци» иIыжалар удыгъуэныр гуэныхыци, ауэ пфIадыгъумэ, гуэныхыци къыбохэ, сыту жыпIэмэ цIыхуицэм лажэ ямыIэу гурыщхъуэ яхубоцI. МелыIыч, 460.

КЪЭДЫХЪШХЫН (къодыхъшх) лъэмыI. (4). Къыщидуду дыхъшхын. [Дэфэрэдж:] Сэ сызыщыгъуэ, мыр къыщыщIэкIа - шурэ лъэсрэ я зэхуакущ, арихъэкIэ мо прокурору зыкъызыфIэщIыжа цIыхубзым сеплэри занцIэу сыкъэдыхъшхыащ. Лъапсэ, 24. [Алыджыкъуэ:] Мо пхъэ къутар здэщылъым деж зызгъэукIуриймэ зэфIэклакэ? - щыжыслэм, цIыхубзыр къыщидудри къэдыхъшхыащ: - Бжэ къуагъми? МелыIыч, 442.

КЪЭДЖЭГУХЫН (къеджэгухъ) лъэI. (1). КъызэхэкIухыын. И хъэр и лъэпагъыу Хэти иIалэр иIыхъ, нэхуцвагъуэм иIытыцIу Уафэр къеджэгухъ. ЦIыхухъу. «Мывэ хуабэ», 39.

КЪЭДЖЭДЭЖЫН (къоджэдэж) лъэмыI. (6). къызэр. КъэкIуэллэжын, къэгъэзэжын. Мэчэ-Мэдинэ нэс джэдэу къэджэдэжа и къуэшыжьым ещхуэ езыми [Нурхъэлий] къыкIухыны мурад ищIати, еузри ежыащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 136. Нурхъэлий мащIэрэ къэта, къыгъэзэжати, къыхэхъуаи сыти щымыIэу къэджэдэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. [Мариам и пхъум жрелэ:] УзэхъфыщIэжауэ укъэджэдэжай! Лэчымы, 394.

КЪЭДЖЭДЭН (къоджэдэ) лъэмыI. (4). къызэр. КъэкIуэн. Фызыжьыр жындуужъ хуэдэ мыбы къыщIэдэжэдар Мэхсхъудрэ Мусэ и фыз дахэмрэ захуигъэзэну арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 206. [Алыджыкъуэ:] ЛIым и нэкуэр зэщIэкIэжат, и нэхуэури пыуцхъуэнтIыкIат, и нэ фIыцIэшихуитIым сыщIэллэмэ, «емынэм укыхуа - мыбы нэс ицхъэ укъэджэдэ?» МелыIыч, 450.

КЪЭДЖЭДЫХЫН (къеджэдыхъ) лъэмыI. (28). къызэр. Хъэулеин, Iуэхуншэу къэкIухыын. Пиэ

тIэкIуи уафэм икъухъауэ ШIым къемылгъыххэу къаджэдыхъ, Зы узых Губыгъуэ къыIухуатэм, ШIым ицхъэицхати телъ бэлыхъ. Уи уэгъуи жъапщи зэхыхъащи. «Батырыбжьэ», 60. [Абу-Деруиш:] Хэкур дыбгынащи, дэнэ увылэпIэ тхуэхуэну пIэрэ жыдоIэри дуней хъурейр къыдоджэдыхъ. Кхъэлэгъунэ, 375. Ауэрэ жэщ къыщыттехъуапэм гуэщыжьэ уэрамым къытету ищIыгъагъум, «хамэ къуажэ къэзджэдыхуэ сымдыту, мы гуэщым нэху ищызгъэщыныци, ицэдэи жъыуэ аргуэру сылгъыхуэныци», жиIэри Дуду гуэщым ищIыхъэри планэпэм деж хъэуазэ тIэкIу зыгуэр тыхъуауэ дэлъу гу щылъитэм кIуэри гъуэлъащ. ВитI, 415.

КЪЭДЖЭЛЭН (къоджалэ) лъэмыI. (1). КъэукIуриин, къызэфIэщэхэн. ГъукIэр къеицIэи-неицIэри ищIыбагъкIэ къэджэлащ, и ицхъэ куцIыр абы и нэм ита Мухъэрбий ириутцIауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 294.

КЪЭДЖЭН (къоджэ) лъэмыI. (34). 1. (32). КъэкIиин, зыгуэрэм и цIэр жыпIэрэу, укъегуоун. [Алыджыкъуэ:] Мылицэм я унэм сыфIэкла къудейуэ, зы мылицэ гуэр дэкIуеипIэ тIэкIум тету къэджащ: - Ей, зэ умытIащIэт! МелыIыч, 459. Ди мэз лъапэр нэм иIоуэз, Щыхъ къызэдэжэу зэм къысфIоуцIыр, Бжэн слэгъуамэ ещхъ ди бжэным - Дэ ди Iэщым ятызоицIыр. Унэм уикIрэ къэбгъэзэжэм... «Вагъуэ махуэ», 372. Махуэ дэкла, махуитI дэкла - Iуэрэ ицэдджыжьым жъыуэ цIыхухъуэ макъ зэхэх къаджэу. Къалэн, 433. 2. (2). Къыхуеджэн, къыхуэщIэгъэтэджэн. [Линэ:] Къалэн лъапIэр Родинэм хуэщIэну Сэ Дзэ Плъыжьыр нобэ къызэдэжащ. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.

КЪЭДЗЫЖЫН (къедзыж) лъэI. (1). Зыгуэр къыздикIамкIэ гъэкIуэжын, утыщыжын. [Локотош:] Ауэ Сталинградыр къащтэрэ - абы ищызэу дээр мыбыкIэ къадзыжыныци, мис ар ди лыгъэ зэхэгъэкIыпIэщ. Нал къута, 256.

КЪЭДЗЫН (къэдэ) лъэI. (1). ШIым емыIусэу зыгуэр къэутIыщын, къыхыфIэдзэн. Мухъэмэд бегъымбарым и сыным телэбэри и ицхъэ хужилэж хуэдэу: - Ей, си ныбжьэгъуфI, уэ мыбы ищIэзыхуам сэри мафIэ къызэдэу сагъэс нэтиащ, - жиIащ [Къэрэмырзэ]. Лыгъэ, 414. Щхъэщытыц цIыкIу джэгухэм ажалыр, Ар уфэрэзу къокIуэкI, Уэгум бий бзаджэр цокъуалэр, Къидзыну бомбэр къоплэкI. Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гъуэгъу», 21.

КЪЭДЗЫХЭН (къодзыхэ) лъэмыI. (2). Къэгумэхэн, къэлэнджэн. ПицафIэр къэдзыхати, и гур къызэрыгъуэтыжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 174. Апчарэ къэдзыхуэу зыкъуигъэщIэнутэкъым [жэмыишхэм яжрелэ]: - Щхъэ фыкыгъыхыу фызыхэт? Щынэхужыкъуэ, 56.

КЪЭДЭН (мэятэ) лъэмыI. (1). КъызэрыкIын. Хыр къэетати а кхъухъыр Iуцэу иIеупсIэр гурыму, Хэкур зыхъумэм зеплъыхъыр Iулъу нэрыплъэр мычэму. Толгъкун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

КЪЭЖЭН (къожэ) лъэмыI. (50). 1. (27). ЖэрыгъэкIэ къэкIуэн. Данэ цIыкIу пэниIыкIэ иIэхуэ жыпIэну, и Iэ цIыкIуитIыр иIэтауэ къожэ. Щынэхужыкъуэ, 58. Ар [Исуф] къэтэдджыжыху,

зэдээзэхгүр уэрамым кьыдэхутауэ кьожэ. Лэчымэ, 397. Думэсарэ кьэуэбжыауэ унэм кьыццэжмэ - Саримэ и фэр пыкIрэ и нитIыр кьихуу кьожэ: - Бьбэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 137. 2. (6). ЗыгуэркIэ псынщIэу кьэкIуэн. ШПалэхэм тешанкIэ кьажэу шалгагьум, кIэцIуу кьагэзээжауэ лээныкьуэ зрагэзырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 102. Махуэ енкIэ шур кьэжауэ, А иныжьри езэшауэ, Шум аргуэру кьылгэцIохэ, КьыццэцIари и гум цIохэ. «Елбэздыкьуэ», 18. Адэ жыжьэу сабэ кьэхьейц, плэмэ, машинэ цIыкIуу кьожэ «форд» жыхуалэм хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 559. 3. (16). Кьэжэхын, кьэкIуэн (псыр). Кьажэ, кьажэ, псылэрышэ, Кьуриш саламыр кьытхуэзыхь, Жыгей мээхэр зыгэбжыфIэу Мывэ нэпкьым яцымысхь. Кьажэ, кьажэ, псылэрышэ. «Батырыбжэ», 48. Хьыдэжэбзици псыхээ кьэакуэм, Псыуэ кьажэр яхьыфыни. Псынэдахэ. «Вагьуэ махуэ», 347. Псы цIыкIур гэммахуэм кьуэм дэзу кьажэрт Чопракь кьыхьэжу. Шьынэхуэжыкьуэ, 33.

◇ [И] гурылупс кьэжэн (2). Еплэ гурылупс.

КЬЭЖЭПХЬЫН (кьожэпхь) лэмыI. (2). зэхь. 1. (1). Зыужьын, нэхь быдэ хьун. «Кьэжэпхьац иджы», - [бабыц анэм] цыжиIэм, и шыр цIыкIухэр джэдэцим кьыццэири хаданхэм иж псылэрышэм ишац, я нэгу зригэуэжыну, есыкIэ яригэццIэнэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478. 2. (1). Нэхь балигь хьун, сабингьуэм кьикIын. Хьыдэжэбз цIыкIуитIым нэхьыжьыр IэциIанэ-лээциIанэ цIыкIуу мыгьуэм, кьэжэпхьац, Iэпыдзлэпыдзу и анэм иIэц. Кьалэн, 427.

КЬЭЖЭР (6). 1. (5). Ираным нэхьыбэу шыпсэу лэпкь, а лэпкьым шыц цIыху. Абдул адыгэбзэ дахэ-дахэу шцIэртэкьым кьэжэр лэпкьэти, ауэ тынишу кьыгурылуэрт, унэм шьыхьэу хьыдэжэбз дахэ дьидэ цIыкIуу и IэплIэм илэу кьыццIихын зэрыхуэйри, зыри жимьIэу ежьац. Хьуэпсэгьуэ нур, 143. Рахым зымыцIыхуу кьуажэм дэстэкьым, игьацIэм лафкIэтету ялэагьу, лэпкькIэ кьэжэрми, адыгэбзэ тIэкIуу ецIэ, муслэымэни, жьакIэ фIыцIэ папцIэ илэу, папцIэ кIыри, адыгэ папцIэм ецIхуэ, зэрехэ, и ныбжькIэ хэкуэтац, илгэс цэ ныкьуэм нос, итIани фызи быни имьIэу мэпсэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 128. 2. (1). плыф. мыхь. Кьэжэрым еин. Хьэрытышым и IэкIуэлгэкуагэ хэлэт, кьэжэрышым хуэдэуи жьыджэрт. Нал кьута, 265.

КЬЭЖЫХЬЫН I (кьэжыхь) лэмыI. (39). 1. (36). ЖэрыгэкIэ кьэкIухьын, зэхэежэн. Джалэу-кьэтэджыжу джэджэьей цIыкIухэр кьыубыдын и гугьэу кьэжыхь [Данэ]. Шьынэхуэжыкьуэ, 59. Лу сымэ Жьыраслээнхэ я пицIантIэм шызырэзехэу гуацэм кьилтэагьумэ, гьумэтIымэрт, плэагьурэ я гьуамэхэр, урыс гьуэнишэдж яцыгьыу кьажыхьыр, адыгэ шыгьын зэрапэсыжыркьым, жиIэрт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 629. Ахьмэд старшинэу увати Кьижыхьт, гузавэт, шцIэупцIэрт, Шьыр зьидэкуари имьцIэт. «Адэ», 138. 2. (3). Зыгуэрным ису кIуэн. Риммэ [Илэ зыхуигэзэу]: Жэцци махуэм маршынэ цIыкIум уису кьыбожыхь. Гьуэгуанэ, 116. ЕуэкIыпIэм шымышынэу А

хьыдэжэбзым, мес, кьэжыхь, Адыгэпхьур исц машинэм, И лэжыгьэм пылэу шьыхь. Хьыдэжэбз шофер. «ШПалэгьуэ шьыналгэ», 46.

КЬЭЖЫХЬЫН II (кьэжыхь) лэмыI. (4). Зыгуэрным кьэжэкIын, ихьуреагькIэ жэрыжэкIэ кьэкIухьын. Стадионышхуэр хьурейуэ НьыжыщIэ жэрхэм кьажыхьыр, Яхь эстафетэр энеуэу, Хохуэ зыхьыфым и шьыхьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11. Пхэ куэд паупцIрэ мафIэшхуэ ящIмэ, шцIалэ цIыкIум мафIэм и хьуреагькIэ кьэжыхь, мээым пхэ гьур кьыццIелгэф, мафIэм тредэ. Льяпсэ, 101.

КЬЭЖЫХЬЫН-НИЖЫХЬЫН (кьэжыхь-нежыхь) лэмыI. (3). АдэкIэ-мыдэкIэ жэн, зэхэежэн. Псым есу теса бабыц быныр я ихэгуэ кьэсрэ псым кьыхэжыжмэ, кьызыша адакьэр гузавэу псы Iуфэм Iути, кьижыхь-нижыхьуэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 489. Тембот и унафэкIэ шцIалэ цIыкIухэр жыгым дэпцэирти кьудамэ зырызхэм тесу зэрыгэжэпцIэрт, жыг шцIагьым Долэт кьижыхь-нижыхьуэ, башкIэ жыгым дэуейуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 244.

КЬЭЖЬЭРЭЖЭН (кьожээражэ) лэмыI. (1). Нур, бзий кьыпихьуу блэн. Дыгэ жыпIамэ, кьожээражэ, Уэих ухуэныкьуэ - кьешихьацэм Кьуалэбу Iэджи мылгэтэф. Си хэку нэхь ини сыту шцIын? «Шхьэлыкьуэ», 386.

КЬЭЖЬЫЖЫН (кьэжыж) лэмыI. (2). 1. (1). Пшха, ипфа сыт хуэдэхэр кьэзыжэдэгьэжэжыкIын, кьомызэгьыу кьыгэзэжын. [Залымдэжэрий Бот жрелэ:] Кьэбжыжынкьэ иджыпсту уэ нишар! Хьуэпсэгьуэ нур, 293. 2. (1). зэхь. Зылэрыбгэха зыгуэр кьомызэгьын. [Залымдэжэрий Думэсарэ жрелэ:] Уи лыр шьыхьуниIа махуэм кьылэрыхьар нэхьыбэт, ауэ Шэрдан Берд и пащхэм фиувэници, кьэжыжыжыни я пицIантIэм кьыдэфхар. Хьуэпсэгьуэ нур, 290.

КЬЭЖЬЫН (кьожэ) лэмыI. (3). Пшха, ипфа сыт хуэдэхэм кьыгэзэжын. Абы [Локотши] кьрит хуцхьуэр апхуэдизкIэ дьиджэти, зы Iубыгьуэ закьуэм укьыгэжыну уи гур зэлигэжэрт. Нал кьута, 244.

◇ [И] кьэжыын кьэкIуэн (3). Гур кьэкIуэн. Си кьэжыын кьокIуэ, - жиIэри Бэтокьуэ [Бот зыхуигэзэу] лээнныкьуэкIэ еплгэкIац. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. [Васэ Гесиод зыхуигэзэу]: Слэагьумэ, си кьэжыын кьокIуэ а зи гугьуу пицIыр [Тушкан]. Тепшэч кьэзылгэтыхь, 162.

КЬЭЗАКЪ (41). 1. (32). Урыс лэпкьэхэм ящыц зы, Кьэбэрдейм е-18-нэ лэщIыгьуэм и ныкьуэм кьыдэтIысхьауэ шытауэ. Ар [кьэзакьэхэм Мэмэтыр зэрыкуэцIыкIухьар] зылгэгуэа шьIэу гу лэитатэкьымы, пицIы цупсац, кьэзакьэхэмэр Грознэм дэс рабочэхэмрэ махуиццIэ шьызээуам шьыгуэ Мэмэтыр рабочэм яхэту кьэзакьым езуауэ. Льяпсэ, 46. Махуэ кьэс кьуажэм зыгуэрхэр кьыдотIысхьэ: кьэзакьэхэр зэрыIыгьыу кьолэпхьуэ, осетинхэри хьэблэ-хьэблэ зэрыгэжэуу кьокIуэри зэунэкьуэццIэр зэгьунэгьуу мэтIыс, нэхь унэфIхэр зэпаубьдри кьэзакьэхэмрэ осетинхэмрэ шьызэфIэни шьызээуапи кьохьур. МелыIыч, 468. Кьуажэ

зэИуцлэм шыжагаиц: «Мыраиц Гуэхур зылуыр: унафэццлэхэм ди ницэ кыдалъхъащ кээзакъхэм псылэрышиэ яхуэтиэну». Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 524. 2. (9). пльыф. мыхъ. Кээзакъхэм еин. Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуацэ яцлу здахум, кээзакъ станицэ гуэрэм нэблэгъауэ, «шоку» жиЛэу нэмыцэ мотоциклист зацлэу дзэ кьаклуэу кьахуэацэ. Кьалэн, 433. Деникиным и кээзакъыдзэр хьэбэсабэ яцлри Дзэ Пльыжыыр, Псыхуабэ кьацтауэ, Кьалэкъылым кьэблэгъат. Хьуэпсэгъуэ нур, 308. Илгэс ныкьуэ нэхъыбэ дэмыкыу, цымахуэ ницъхьэцхьэр хэклэуэауэ, кээзакъ шу зыкъом Степан Ильич деж кьыдэлгэдащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 203.

КБЭЗЭНОКБУЭ (3). «Шынэхужыкьбуэ», «Нал кьута» романхэм хэт персонаж нэхъыщхьэм, Апчарэ, и унэцлэщ. Дидан Бекъанрэ Кбэзэнокъуэ Апчарэрэ зэакъылэгъуэ икли зэгурылуащ, хэт сьт хуэдэ жэм иратынуми. Шынэхужыкьбуэ, 7. – Шлалэгъуалэм я цлэклэ фермэм тет Кбэзэнокъуэ Апчарэ псалгэ идот! – жиЛэу [Кбул Зулкьэрней]. Шынэхужыкьбуэ, 46.

КБЭЗЭР (1). пльыф. ЖиЛам яхутемык. Идэм зиггэкъэзэрт, имыдуэ: – Уэлэхьы, мыхъуну, Мусэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 634.

КБЭЗЭУАТ (3). Мусльымэнхэм я диныр кьрагъэщтэн папщлэ нэгъуэщл дин итхэм драгэклуэкл зауэ. Ер зи натлэм ихъауэ Мюридыдзэриц а цыхуэгацтэр – Кбэзэуатклэ кьауажэр кьацтэр. «Тисей», 484. Молэхэр цлэишхьидэм гу лъитэри ар [Елдар] кьэтэдджэц: – Ей, нэхъыжхэр фызырыземыхьэт, кбэзэуат зауэкъым мыр. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 670.

КБЭЗБЭЧ (3). Цыхухъуцлэщ. «Лъапсэ» романым хэт унафлэщл гуэрщ. Акъылу, ди напуэ, ди нэмысу, ди чэнджэцэгъуу, гъуэзу тэмэмым дьтэзыгъэт Нартыху и кьуэу ди Кбэзбэч и цлэклэ мы бжэм без кланлэу дефэмэ, си гуапэу кьызолтэ, – жиЛэри [Мэмэт-цлэкъуэм]. Лъапсэ, 46. [Семен Мэмэт-цлэкъуэм жрелэ:] Кьагурымылуа уи гугъэ Кбэзбэчым уцлэщытхъуар? Лъапсэ, 48.

КБЭЗМАЙ (45). Цыхухъуцлэщ. «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романым хэт кьущхьэ лыжь гуэрщ. Кбэзмай и гьацлэр кьуришым ису иггэклуами, дуней мацлэ илгэгъуакъым, партизаныжыт, дзэ зезышэу зэуам яцыщт, езыр кьыщамыцлэу ауэ цылэтэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 591. Кбэзмай и кьуэ нэхъыжэ Ахьа япхауэ цылэт, ар кьурмэну флэггэжу абы и лымыклэ я Лэр ятхьэцлэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 621. Абы ипхуэ Фаризэт Инал дэмыпсэужу ириггэкъыжауэ дауэ кьэклуа а лыжьыр, сьту цхьэклуэ кьыщымыхъуарэ ар, жалэу Кбэзмай куэдым хужалэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 591.

КБЭКІЭЗЫЗЫН (кьоклэзыз) лъэмыл. (2). Уз, шынэныгъэ, губжэ, цылэ сьт хуэдэхэм кьыхэкыу Іапкълэпкьыр кьэсысын, кьэклэкуэкуэн. Си дамэр улэггэ мыхъуатэмэ, зыгуэрт, – жиЛэри адакъэ хужьыр [Джелл зыхуиггэзэу] кьэклэзызэиц, и дамэ улэггэ хъуар гуэлэлу. Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 486. – Зэттлэ уи жьэр, цлэзмыд цлэыклэ, – Залымджэриц

кьэклэзызу кьызэцлэнац [Дисэ хуэзубжбу]. Хьуэпсэгъуэ нур, 104.

КБЭКІЭРЭХЪУЭН (кьоклэрэхъуэ) лъэмыл. (1). Кьэджэрэзын. Ауэ, ауэ... ницлэну цыткьым: Псори зэуэ кьэклэрахъуэу, Пльыжым нэпсхэр хуэубыдыжкьым [и пхъум жрелэ:], – Дзэ ди кьуэишхэм уэ уалгъыхъуу, Ахэр бгъуэтым, зэ уатеплгэм, Силэ яцлэну яжелэж. «Бдзэжыештэм ипхъу», 150.

КБЭКІЭЦЫН (кьеклэцл) лъэл. (1). Кьыклуэцлэыкын (джэдыклэр). Абы [Уцэ и джэдым] зы джэдыклэ кьыклэцлэ, си хозяным хуэзгъавэри хуэишхьыр ишхьирти, ежъэжырт, кьельжар и кьуэм естыжмэ, абыи зиггэницлэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 335.

КБЭКІИИИ (кьоклій) лъэмыл. (10). Кьэгуоун, макъ инклэ, зэрифэщклэ кьэджэн. Ядэ цылгъым ар цылулгэм Дахэр цтауэ кьэклияц: – Си адэ, си адэ, си псэ налгэ Си адэ, си псэ, жыІт псыницлэу, Сьт уи лажьэр? «Бдзэжыештэм ипхъу», 149. Стлал цлэгъым цлэпцхъаи цылэти, абы цлэпцлэрт занцлэу кьэклияц гьыуэ [жъыныбэклэ] зэджэ цыклухэр]. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 551. Кьыхэтицыжауэ кьысклэлгъыжэу плэрэ, жиЛэу кьызэплгэкл цхьэклэ, кьаклуэлауэ зыри илгэгъуакъым, кьэклэиуи зэхихакъым, ауэ иггэзэжыни и псэм идэртэкъым, зэгуэныщати [Мэмэт-цлэкъуэм]. Лъапсэ, 51.

КБЭКІЫГЪЭ (13). Шыым кьытеклэ (удэ, жыг, хадэхэкл сьт хуэдэхэр). Шымы кьэклэгъэм псыклэ заггэницлэжауэ я джабэр дьггэм ираггэуат, бахъэр кьащхьэцлэхуэ. Клансэ кланэ, 5. Цыхуу цылэри зэхуэдэ пхуэцлэнукукъым е «сэ сэцхъу псори цлэынуу» жылэмэ, кьомыхъулэн Гуэхуу, дэтхэнэ псэуцхьэми кьэклэгъэм я плэм иту я гьацлэ Іыхьэр яхьынуу, езыхэм нэхьэр нэхъ лгэц цылэу гу лъатэми. Кхьэлэгъунэ, 379. Хьэуам мэ Іэфыр хилгъхъу хуежъэм Кьыхъащ кьэклэгъэм и чэзур. Шеймэ. «Батырбжэ», 85.

КБЭКІЫЖЫН (кьоклэж) лъэмыл. (4). Аргуэрэ, егуанэу хэхъуэн, кьэклэын. Шхьэмыжыр плэагъурэ – ажэ жьакли, Шыым хэлгъэ хьэдзи – кьэклэжыныц. Сыкыщалгъуар мы цыплэрт. «Шхьэлыкьуэ», 387. А гуэдз хьэдзэр шыым хэлгъэжэ, Жыым дэджэгуу кьэклэжыныц. УситІ, Шам шыстхауэ. «Батырбжэ», 75.

♦ Гум кьэклэжыны (122). Еплэ гу І.

КБЭКІЫН (кьокл) лъэмыл. (31). Хэхъуэн, зужыын, нэхъ ин хъун. А гъэм гъавэ хьарзынэ кьэклауэ цыхур цогуфлэкл, дадэр тлэкуи цлэггэуэжа хуэдэц и цлэрт бэджэнду зэрымтам цхьэклэ, итлани цлэггэуэвэн цылэкъым, нэгъабэрей гъавэм цыц илэци. Аргъуей, 386. [Хьуэцэ и анэм жрелэ:] – Нтлэ удэ хуцхъуэр кьэклэу нэфым хуэдэу сьыщытыну? Нэгъуху, 34. Тхьэрыкьуэфым хуэдэу кьоклэрт [пщым] И тхьэклэмэр, мэкъу дьггэлу Пылэ кьуацэм кьыцлэлэлу. «Тисей», 506.

♦ Гум кьэклэын (171). Еплэ гу І.

КБЭКІУАПІЭ (1). Зыгуэрэм и гьуэгу. Хьэжумар [Алгъо жрелэ]: Шутлэ дьггэуэжэ кьэклуанлэ кьэсхутащ, жи. Алгъо, 70.

КБЭКІУЭГЪУЭ (2). Зыгуэр кьыщыс хабзэ зэман. Нэху мэци, лэжъаклуэм я кьэклуэгуэр

кѳос. МелыҠыч, 462. А нэджэҠуджэм и кѳэкҠуэгъуэ Зэрыхѳум псом игу лѳатаиц. ХьэщІэ ирамьгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366.

КЪЭКҠУЭЖЫГЪУЭ (1). Зыгуэрым кыщигъэзэж, кыщысыж хабзэ зэман. Кѳандыщэ [Дисэ жреҠэ]: Алыхъ, тхъэ, [Кѳамболэт] и кѳэкҠуэжыгъуэ хѳуауэ ськѳыщІэкҠаици кѳэкҠуэжыгъуэ ськѳыщІэ, ськҠуэжыныци нэхъыфІиц. Альхъо, 85.

КЪЭКҠУЭЖЫН (кѳокҠуэж) лѳэмыІ. (253). Къэгъэзэжын, кѳэсыжын, кѳекҠуэллѳэжын. Хьэбас хѳарзынэ дьидѳуэ щилѳагъум, си кѳуэм сьыбгъэдэсыжыныци, сѳери жьы сьыхъупэм, сьызезыхъэжынури си кѳуэр е си нысэр араиц, жиІэри Іурагъэ и «паицІэ бзииплѳыр» нІэм кѳыхинэиц, и хьэпшып тІэкҠур кѳызэциҠикъуэри я унэ кѳэкҠуэжыиц, и кѳуэм зыгуэр кѳригъаицэ иггъэтҠысыжын и гугъуэ. Кѳалэн, 430. Ти, Исуф пѳаицІэ-тхъытхъыу Америкэм я мэктэбым нэсри заригъэтхыиц, ахъишэ кѳратам щыц кѳыхихри кѳыхыауэ, фѳошыгъуэ, хъэжыгъэ, дагъэ, лы гъэгъуа, хѳурмэ – зыхуейуэ ямыгъуэт псори кѳыхыри кѳэкҠуэжыиц. Лэчымы, 391. Ди кѳэлэныр дгъэзэциҠауэ ДыкѳэкҠуэжырт гъуэгур тиҠауэ, Ауэ каскэр слэциҠхуати Згъуэтыжакѳым пшагъуэ хѳуати. Волгэ Іуфэ. «Партыр ди пашѳу», 14.

КЪЭКҠУЭКІЭ (2). КѳызэрыкҠуэ хабзэ. Нобэ Темботрэ Лурэ дуней гуфІэгъуэр кѳалѳысаиц, Степан Ильич кѳэкҠуати, ауэ хъэлэмэтыр аракѳэ – япэм и кѳэкҠуэкІэм еицхуэ гушыІэу, кѳибыргъукҠыу кѳэкҠуакѳым, шыгъуэгъуэ хадэмкІэ кѳыхыкҠаиц, зьыми зыкѳримыгъэлѳагъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 221. Ар и кѳэкҠуэкІэу Ахыя Шхъэлмывэкъуэ кѳэкҠуаиц, Мазэ ныкѳуэ шѳхуантІэ, 636.

КЪЭКҠУЭН (кѳокҠуэ) лѳэмыІ. (944). Кѳэсын, кѳекҠуэллэн, кѳэунэтҠын. Алии дытегузэвыхъырт, сьит цхъэкІэ жыпІэмэ Кѳрым кҠуэри мьдрисэм щеджат, Истамбыли щыІат, мусаватистхэм я зэманым Баку щылэжъаиц, иджы и цхъэм зэрытегузэвыхъым гу лѳумытэну Іэмал зимыІэт, дэ нэхърэ нэхъ гъурыж хѳуауэ, зэциҠуфІыицІауэ, и нэциҠаицэр цуэжауэ шѳолым кѳакҠуэмэ, унэм иггъэзэжын дзыхъ имыщІу кѳытхэтт, ницыхъэцхъэ хѳухукІэ. Зи лѳэрыгыпс тІыгъа, 523. Махуэм хэхъуат, жэциыр нэхъ кІэциІ хъурти, дыгъэри кҠуэ нэтми нэхъ хуабэ хъурт, ницэдджыжъкІэ кѳури кѳабзэ хужьым и джабэр дыгъэ нур плѳыжъым дахэ ящІырт, цыхум я нѳуэ щІэкҠар цаҠуэтэжын гъатхэ угъурлыр кѳызэрыкҠуэр псэкІэ ницІэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 303. Иджыри зэхэту щытынкІэ хъунт, ницэдджыжъым нэмыцэ кѳхуыльгъатэхэр кѳакҠуэу ямылгъэгуатэмэ. Нал кѳута, 219.

◊ [И] гъын кѳэкҠуэн (2). Еплъ гъын. [И] жеин кѳэкҠуэн (7). Еплъ жеин. [И] насып кѳэкҠуэн (2). Еплъ насып.

КЪЭКҠУЭРЕЙ (4). плѳыф. ЩІэх-щІэхыу, фІэфІу кѳакҠуэр. ЩІалэ цыкҠум и цхъэ хѳарзыну иггъэпсэуж нэтми, и анэр нэхъ гумациэ кѳыхуэхъуа хуэдэу нэхъ кѳэкҠуэрей хѳуаиц. Кѳалэн, 430. Езы Боти нэщхъыфІэ хѳуауэ кѳэкҠуэрейт, урысыбзэ зригъэциІэн и хысэпу. Хъуэпсэгъуэ нур, 281. ПүтІэ

шѳолым кѳэкҠуэрейуэ щымытми, абы щІэсыр хэт и бьныи щІэІэрт. Мазэ ныкѳуэ шѳхуантІэ, 559.

КЪЭКҠУЭСЭЖЫН (кѳокҠуэсэж) лѳэмыІ. (3). Щѳхуу зыщІыпІэ кѳафІикҠыжын, кѳафІэкҠуэжын, кѳафІэгъэзэжын. Кѳуажэм цыхухъуэ е цыхухъуэ дэбзэхыкІамэ, цыхухъуу дэсыр шэсурэ ХьэмтІрэмтІыгу кѳхухъ тедзапІэмкІэ жэуэ щытаиц, ядыгъуар кѳыщагъуэтыжи Іэджэрэ кѳэхъуаиц, иныкѳуэми кѳагъуэтыжа цхъэкІэ, кѳэцихужын хуейуэ зыццхуам хъыджэбз кѳрицэжын имыдэмэ, ззауэрт, е ящѳхуар кѳэкҠуэсэжырт, зытылѳуэ щытаиц Іалэм и гъусэу ежъэжырти, урыс кѳалэ гуэрым и гъунэгъуу тІысыжырт, щІапІэ кѳратам унэ ираицІыхыжауэ. Лѳапсэ, 34. Сьит щыІыс лѳэныкѳуэкІи заггъэхъэзырри «выщІэри ираишэжэ кѳэкҠуэсэжыну щыхуежъэм деж. ГущІэгъуэ, 422.

КЪЭКҠУЭТЭН (кѳокҠуэтэ) лѳэмыІ. (10). МащІэу кѳэкҠуэн, нэхъ гъунэгъуэ кѳэхъун. Хъуар абы хуэдизкІэ кѳабзэ хѳуаици, бгыр нэхъ гъунэгъуу кѳэкҠуэти хуэдэиц. Щынэхужыкѳуэ, 53. [БырмамытІ:] Ехудийр кѳыттезэрыхъ щыцхум, Іэциэри цыхури кѳыдэмэциҠкҠырти, унафэ кѳысхуаицІат [Іэтицхъэм]: «ФхуэмыІыгъынуэм, кѳалэм фыкѳыдэкІи, мьбэкІэ фыкѳэкҠуатэ», - жІэлэри. ХьэщІэ лѳапІэ, 399. Мес толѳхуэныжъыр утхытхэу, ТкҠуаткҠуэу, уфафѳу кѳокҠуатэр Бгым пэмьлгъэцими мыгъухэу Гызу а уардэр мэкъутэр. Толѳкѳун. «Бгы лѳапэхэм деж», 111.

КЪЭКҠУН (кѳекҠу) лѳэІ. (14). Гъуэгуанэ гуэр пкҠуэрэ ұхын, зэпычын. – Мис иныжъыр зекҠуэкІауэ, Фагъуэу и фэр пыкҠыпауэ, джатэ иныр иггъэдалѳуэ, НыщІолгъэІур лыгъэ пІалѳэ: - Гъуэгу кѳэскҠуаици, махуэл закѳуэ СиҠыху бдэсчынкѳым зы лѳэбакъуэ. «Елбэздыкѳуэ», 17. Бгы лѳагъуэм мафІэр кѳыщІэнау, КѳэткҠуам и бжыгъэр лѳыкІэ джырт, ТкҠун хуейм и мардѳу дэ хуэтицІар Бгы щыгу дихъэнырт, мынэгъуэциІт. ТекҠуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5. Дэджэхъуэ пашэм еицхуэ япэ иту кҠуэр зээмызэ йотІысэхри пшахъуэ ІэщІкІэ кѳеицтэ, и Іэгум иреҠуэтыхыри пшахъуэмкІэ кѳеицІэ дэнэкІэ дыунэтІауэ дыкҠуэми, уеблэмэ кѳэткҠуар зыхуэдизри кѳыбжиІэнуиц. ХьэщІэ лѳапІэ, 400.

КЪЭКҠУХЪЛѳАКЪУЭ (1). КѳэкҠуэхыныр, хъулеиныр, кѳэджэдыхыныр зыфІэфІ. Ар [гуэгушыхъум и ауаныр] Джэлил и гум темыхуэу лѳаганІэм дэлъейри: - Гуэгушыхъуэ Мэзану кѳэкҠуэхълѳакъуэ, уи лѳакъуитҠым зыдеггъэх. Бабыщыкѳуэ адакѳэпщ, 488.

КЪЭКҠУХЪЫН І (кѳекҠухъ) лѳэмыІ. (68). 1. (63). ЗекҠуэн (лѳэсу е зыгуэркІэ). Сэ куэдэ, куэдэри сигу кѳолѳадэ Шы жэр сьитесу кѳэскҠуэхъын, Ди хэку губгъуэишхуэм сынилѳадѳуэ Зэдэжэм пыІэр яфІэсхъын. СькҠуэнт нэхъ псынщІэу. «ЩІалэгъуэ щІыналѳэ», 10. Псэ зыхэти зыхэмыти Зи Лур гуэциІэм ткҠуэпс ириту, Жэциым губгъуэр кѳеуицыхыр, кѳыпхуэмыицІу кѳыщІикҠухыр, Дыгъэ хуабэм зимыужѳу Шым аргуэр тесиц акъужырт. Акъужь. «Дамыгъэ», 211. Пхъэ лѳакъуэкІэ кѳикҠухъуэ емьсахэм я блэгуицІэр хъэлэчу трихыици, ари кѳуийм и цыІу гуэрэф жыхуаІэм

хуэдэи. Нал къута, 211. 2. (5). Зыгуэр зэхэкЛухьын. Тыркум кІуэуэ кыкЛухьами, МэзкуукІэ игъэзэжами, зэрыщытауэ къэнэжат [Къэзджэрий]. Мазэ ныкбүэ шхъуантІэ, 598. Псыни псыхъуи игъукІауэ ШщыпІэ мащІи къэскЛухьа. ПщыхъэпІэ. «Батырыбжъэ», 72. Алий, сату ІуэхумкІэ агенту лажъэрти, мычэму адэкІэ-мыдэкІэ кыкЛухьырт, унэм кызырэкІуалІэ шІагъуэ щымыІэу. Мазэ ныкбүэ шхъуантІэ, 666.

КЪЭКІУХЬЫН II (къекІухъ) лъэІ. (10). Зыгуэрэм и хъурегъкІэ къекІуэкІын. Къэрней ныбжъэгъум дэщІыгъуу Гъуэрыгъуэу пэихэр къекЛухьырт, И фІэщІэщыгъуэи псори, Сабийм ар хуэдэу мэгугІэр. «Адэ», 133. [Елдар:] КъыскІэпщІэм, жыскІэри мыбыкІэ сыккъэмкІуэу шхъэрэкІэ сехри, жэмыхъэтыр хъурейуэ къэскЛухьащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 226. ТхылымпІэ сэмбхэр я кхъухъу Сабий цыкІу Іэджем къажыхъ, Губгъуэм итахэм заплыхъу Хуэсакъыу хадэр къакІухъ. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110.

КЪЭКІУХЬЫН-НЭКІУХЬЫН (къекІухъ-некІухъ) лъэмыІ. (1). И пІэм имыту адэ-мыдэкІэ кІуэн, къэкІухьын. Иныкбүэми къакЛухъ-накЛухъу строевой подготовкэ ирагъэкІуэкІырт. Нал къута, 246.

КЪЭКЪЭН (мэкъакъэ) лъэмыІ. (1). КІий макъ гъэун (джэдым шхъэкІэ жаІэ). Ди джэдхэр мэкъакъэр, Ди щынэр цэ ныбэщ, ФынакІуэу адакъэр Фхудегъажэм ди гуапэщ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105.

КЪЭКЪЕИЖЫН (къокъеиж) лъэмыІ. (1). Ушха нэужь, макъ ищІу уи Іум жьыр кышщыдрихуеижын. Зы сэлэт гуэрэм и пІэщхагъым ктамэ кыщІихауэ щилгагъум, пщафІэр шынащ, Гуэбэшы къэкъеижу шхами, гуэзвэжат, бэлыхъ гуэр къохури сыхокІуадэ, жиІэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 173.

КЪЭКЪУЭЛЪЭН (къокъуэлъэ) лъэмыІ. (12). 1. (3). Къэвэн, пщтыр кызырэхъуам кыхэкІыу кыдрихуеин. Уэрэдхэр ди дежкІэ Жъыгуруэ шолгалъэ Феблагъэ фешами, Ди лэпсыр къокъуэлъэ, Кхъуейжапхъэр кыхэкІхми Дэ шатэ ди куэдкъэ, Махъсымэр фыфІэфІми Фо хэлъу хъзыркъэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105. Елдар и тхъэкІумитІыр тригъэхуауэ къедалуэу гу щылъитэм, Думэсарэ нэхъри кызырэкІащ: - Си Іэр псывэм хэсІунтэкъым, Астемыр, псы къэкъуэлъэм лажъэ зымыІэ хэвыхъу сымылгъэгъуатэмэ. Мазэ ныкбүэ шхъуантІэ, 542. 2. (8). Къэукъубеин. Бгыху зэкІэпщІуэм я шІагъым Псыр кыщыкъуэлъэу къожэх, Толкъуну жанхэм бгы къуагъым Я макъыр жьым зэлэпах. Гъатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109. Дэ итІанэ Волгэ Іуфэ ТекІуэныгъэм дыхуэгугІэу Доныпс къабзэр кыщыкъуэлъэм Мы си каскэмкІэ шІэдгъалъэу Деллгым – каскэм и шІыхъ лъапІэр Хъунуш, дауи, нэхъри лъапІэ. Волгэ Іуфэ. «Партыр ди пашэу», 15. Бгы лъабжъэм къэкъуэлъэу Чопракъыпс шожэх, зэм бгъуэнищІагъым шІокІуадэ, зэми бгым, нэпкъым йоуэкІ. Нал къута, 299.

♦ **Лъыр къэкъуэлъэн** (2). Еплъ лъы.

КЪЭКЪУГЪЫН (къокъугъ) лъэмыІ. (1). Къугъ макъ къэгъэун. Платформэм тэхуэр тетІысхъа

иужь, «кукушкэр» къэкъугъащ, фыккъэдалуэ, жиІэ хуэдэ. Нал къута, 219.

КЪЭКЪУТЭЖЫН (къекъутэж) лъэІ. (1). Зыгуэр къэгъэувыІэн. [Сеймэныр МэмэтищІагъуэм жреІэ:] Уи хылагъэр зыгуэрэм кыщІигъэщыну хуежъэмэ, Нартыхум деж зэрынэсу кыкъутэжынуш, уэр шхъэкІэ «маяк» жаІэу уалэтынищ, пщІэ кыкхуащІу цыхум уахэтынищ. Лъапсэ, 49.

КЪЭКЪУТЭН I (къекъутэ) лъэІ. (3). Зыгуэр адэкІэ мыгъэкІуэн, щымыгъэІэн. Шызэхихым а хъыбарыр ХъэщІэ ябгэр къэпщІащ: - Зэ цыгъэтыт, - жеІэ доллар [сомым зыхуигъазэу], - А жыхуэпІэу летчик хахуэр Хамэу уэгум зыхуэзам сэрт шыгъыр мис а махуэм, Фэ фнэмыщІу зым си гъащІэм Си мурадыр кыкъутакъым, Хамэ шІыгъум цэхуу згъакІуэр Гъуэгум тету цубыдакъым... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 135. Къэрней къаруэу шлахэр И анэ псалгэм къекъутэ, Шэм хуэдэу, и гум ар тохуэ. «Адэ», 134.

КЪЭКЪУТЭН II (къекъутэ) лъэмыІ. (6). Зэпкърыхун, зэпкърыщэтын. Март мазэр кыхъэри, цыхум гукІи псэкІи къагурыІуащ Деникиным и дээр кызырэкъутэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 304. ШІалэгъуалэ зэхуащсар иджыри гъэсэн хуейт, арицхъэкІэ фронтыр кыкъутати, дээр абы фІэкІа бгъэгъуэ хъунутэкъым. Шынэхужьыкбүэ, 41. Хъыбарым я нэхъ Іейр фронтыр къакъутэри нэмыцэм я дээр кызырэхъ, жаІэу арати, зэхэзыхым и шхъэфэцим зилэтырт. Къалэн, 433.

♦ **Іуэхур къэкъутэн** (1). Еплъ Іуэху.

КЪЭЛЭЖЫН (къелэжъ) лъэІ. (47). 1. (22). Лэжыгъэм кышпэкІуэу пщІэ, улахуэ къэхьын. [Иляс] Мэзхумэу увмэ, къилэжъыр унэм иригъэхьынт, цыгъын, гъавэ сымт кыщІэхуэрэ КъэбэрдэкІэ кІуэ хуэзэмэ, иригъэиэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 160. Фэтэрым уасэфІ пэкІуэми, Исуф кызырагъэгъуэ улахуэр къилэжъэм, фэтэр уасэр унагъуэм къемыхъэллэкІыну къэтылгытащ. Лэчымэ, 392. Нобэ ахъиэ мелуан игъуэтами [Абу-Деруиш], кымылэжъауэ сом хэлъкъым. Кхъэлэгъунэ, 373. 2. (24). Сэбэпынагъ зилэ гуэр гуащІэдэкІэ зэгъэпэщын. Жэмыр лІа пэтрэ, Хъэту фІигъэжыжати, лъы ткІуэпс кыщыщІэмыкІым, «псэхэлІэр хъэрэмщ», жиІэри и фэр трихри икъуащ, вакъэпхъэ ищІыну – арат илгэс псом къилэжъар. Къалэн, 429. Къезыхуэужам щІуэжырт езыр [нартыху зыщэм] комбайнеру лажъэурэ гуэдзыр къилэжъауэ. Нал къута, 276. ШІакхъуэ Іыхъэ къомылэжъу хэт къуитын? Мелыгыч, 449. 3. (1). И хъэл-щэнкІэ, и Іуэху гуэркІэ зыгуэр зыгуэрэм кыкхуагъэфэщэн. [Пан Іуэху зезыхъэм пщІыпІэхэм жреІэ:] – Си удыным фыщІэхъуэпсхэм, ПщІэнишу псоми фхуэзгуэшынищ – Уэ уи шІопыщым дэ дыщІэту къэдлэжъахэр ирикъунищ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 155.

КЪЭЛЭЛЭЖЫН (къолэлэж) лъэмыІ. (1). Укъуэдия, къуза зыгуэр къэтІасхъэжын, лалэ хъужын. [Фэуаз:] Сэри си шым сеныкбүэжъуэрэ си уанэр еутэхыным нэсащ, шыр апхуэдизкІэ ерыщ екІуащи, сепсыхрэ шыныбэпхыр шІэскъуэзэну

сыхуежъэмэ, и ныбэр кеггэти, сышэсыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кьолэлэжри, згъэуцмэ, сыкьэщэтэхынклэ мэху. Анка, 381.

КЪЭЛЫБЫН (кьолыб) лъэмыI. (2). Къэгубжын, кьызэщIэплъэн, кьызэщIэнэн. Къэрэжьи цыджану кьэлыбат, арицхьэкIэ, и фочым тегуэзыхьати, зыкьригъэцIакъым, гушылэнэциI зицIащ. Лъапсэ, 104. - *По уэ кьыувыр! - жиIэри Берд [Бэлацэ зыхуигъазэу] кьэлыбауэ, зыгуэркIэ зэрышынари Иуцилу шым здытесым, и шу гъусэхэм я дежкIэ зигъазэри, Iэлъэ хужьыр иIэтауэ командэ итаиц: - Зэ уэгъуэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 295.*

КЪЭЛЫДЫН (кьолыд) лъэмыI. (23). КьызэщIэнэн, мафIэм зэщIиштэн. Тембот бжэцхьэIум здытесым, жыг Iувым пхрыплэмэ, илгъагурт нэгъуэциI кьуажэу сэнтхым тесым цхьэщыт Iугъуэр, зэзэмзы мафIэ бзий кьэлыдуи кьыфIэщIырт... Хьуэпсэгъуэ нур, 277. Уэшхыт зацIэу итиц псы шэди Кьэлыдыну игу кьэмькI. Цыхушхуэм задэзыщIым. «Батырыбжъэ», 60. Куэди мыкIуэу, ицэдджыжь дьгъэр Дыцэ мафIэу кьэлыдащ, Пан губжьами мис и гугъэм ЛъэIэсыным хуэгуфIащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157.

♦ **Нэр кьэлыдын** (2). Еплъ нэ.

КЪЭЛЪАГЪУН (кьелъагъу) лъэI. (153).

1. (145). Зыгуэрым теплъэн, нэр технику. [БырмамытI:] Псынэм деж дыщетиIсэхам мафIэ тIэкIу тицIат, хэлывэ кьыздетхьэжъар дгъэхуэбжынуи, Алыхьым ещIэ Шамум кьызырилгъэгуар: аиыч хыфIадзэжа гуэрым и ицIагъым скорпион ицIэсу кьылгъэгуащ. ХьэщIэ лъапIэ, 401-402. Къеплгъэгуауэ [Федя] Кьылгъэгуащ Марфэ щыту: «ФыкIэ, Марфэ, узынишу, Уи гум куэдрэ сыкьэжгъэкIэ» Марфэ магъыр насытнышу. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 160. Бжъэлэм кьэсыжу я унэр кьыщилгъагъум, Апчарэ гуфIэцауэ и гур кьызэщIэнащ. Нал кьута, 223. 2. (3). зэхъ. КъэцIыхун, къэщIэн, зыгуэрым гу лъытэн, хуэфашэ пщIэ хуэщIын. [Алыджыкьуэ:] Езы цыхубэри гуитIцхьитI зэрыхуэр белджылыт, «ицIэкIыж» жиIами, зизмылгъэфыху сыкьэжъэжынут, арицхьэкIэ цыху кьайгъэнишу сыкьыщилгъагъум, и унэм нэху сыкьыщекIмэ, нэхъ фIэфIу кьыщIэкIынт. Мелыгыч, 442. Iэдэм и фейдэ зыхэлъыр кьылгъэгуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 633. - *Зи лажьи хьати уимыIэу укьылгъагъумэ, и гуапэ хуэни, - жиIащ Къулым [Апчарэ зыхуигъазэу]. Нал кьута, 264. 3. (3). Фыуэ, IэфIу зыгуэрым хушчытын. Я кьуэшыым хуэдэу укьалгъагъуу Уи бийхэм я гур хагъэцIащ. Лермонтов. «Батырыбжъэ», 49. Уи нэу, уи псэу сыкьэплгъагурт, Нэм сыщIэлъми сыщIумыхт. Уи нэу, уи псэу сыкьэплгъагурт. «Вагъуэ махуэ», 370. Янэм зым кьылгъагъу хьуртэкъым, иджы езым [ШытIу] фIэкIа цыхубэ зэплъ хьун щымыIэ игугъэжы. Шынэхужыкьуэ, 52.*

[С Ы] **К Ъ Э П Л Ъ Э Г Ъ У А К Ъ Ы М [У]**
СЛЪАГЪУЖАКЪЫМ (2). Зыгуэр кьэху жыкьуэмэ, си Iуэху, си зэран хэлъкъым. [ЕтIуанэ фызым:] Сыкьэплгъэгуакъым, услгъагъужакъым икIи дызIыхьэгъукъым, зегъэхъ адэ... Тепщэч

кьэзылгъэтыхъ, 189. [Джэлил:] Янэ хьэщIэ кьызырыкIуэу уаукIыници, сыкьэплгъэгуакъым, услгъагъужакъым. Бабыщыкьуэ адакьэщ, 487.

КЪЭЛЪЭБЭКЪУЭН (кьолъэбакъуэ) лъэмыI. (1). КъэкIуэн, лъэбакъуэ кьэчын, кьэбэкъуэн. Дэ гъуэу дьытитым кьэтлгъэбакъуэр И бжыгъэм махуэу дыхуэмейуэ, Дэ илгъэситхукIэрэ добакъуэ, Нарт цIыхъ зекIуэкIэм я нэхъейуэ. Ленин лъагъу тетщ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 7.

КЪЭЛЪЭГЪУЭН (кьолгъагъуэ) лъэмыI. (2). Нэрылгъагъу кьэхъун, нэм кьыщтэн. Уафэ щхьуантIэм хэIуицIыкIыу ХужьыгъитIыр кьэлгъэгуащ, Янэм Iугъуэм хомыщIыкIыу МашинитIи кьехуэхуащ. ПарашютитI. «Бгы лъапэхэм деж», 45. ЗымащIэу набжъэр кьэсысми, Кьэтлгъагъуми жьыжъу фIыцIагъэ, бзу макъхэр мэзым кьыщыIуми, Е лейуэ чыцэ кьолгъагъуэ, Е губгъуэм хуэтицIу гурыщхьуэ Дыгъужь сурэтхэм кьакIухьми, Псы Iуфэм Iусми зы хьэщхьуэ, Зы пхыр тфIэлейуэ кьэтлгъагъуми - Дэ псоми доплъыр дысакъыу, Мычэму псори долъытэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48.

КЪЭЛЪЭЛЪЭН (кьоллгъэ) лъэмыI. (2). Кьэщэщэн, щыкьуей гуэр кьэлъэин. Пулеметыр зэ кьэллгъэгуэ кьэллгъэри, кьуэр кьыгъэпсэлъащ, щиху инхэм зэрызехьэу тетIысхьэж кьуаргъэ кьомыр зэрыгъэкIийуэ зэбгьылгъэтыкIащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 295.

КЪЭЛЪЭН (кьолгъэ) лъэмыI. (2). КъэпкIэн. Аралтыр кьалгъэу ЛутIэ кIэрахъуэр цытриубыдэм, ЛутIэ и IэуитIыр кьышияц иэ зытримыгъэхуэн хуэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 294. Елбэздыкьуэр кьызылгъэкIым, А иныжъыр зы фIыцIагъэу Кьалгъуэ, кьапкIэу шум елгъагур. «Елбэздыкьуэ», 18.

КЪЭЛЪЭТЭН (кьолгъатэ) лъэмыI. (3). Лъэтауэ къэкIуэн. Кхъухьлгъатэхэр кьыщылгъатэм, Данизэт, и закъуэу унэм кьыщIэнэн шынари, Хьэбибэ деж кьэжащ. Нал кьута, 223. Уэракъэ лъэсыр, Е гукIэ кьэсыр, Е ерыланкIэ кьэлгъатэр? Пкъоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 30.

КЪЭЛЪЭТЭРЕЙ (1). плъыф. Куэдрэ кьэлгъатэр. Дунейр кIэгъэпшагъэ ицхьэкIэ, нэмыцэ кьухьлгъатэхэр нэхъ кьэлгъэтэрей хьуащ. Нал кьута, 275.

КЪЭЛЪЭТЫХЬЫН (кьелгъэтыхь) лъэI. (12). 1. (2). Хьэуам хэту зыгуэр ихьуреягъкIэ къэкIухьын, кьелгъэтэкIын. Къэрней нэхушым кьотэджри, Iыхьлы, ныбжэгуэхэм емыджэу, И анэм IэплIэ хуеицIыжри, Зы псалгъэ закъуи жимыIэу, Пэплгъэну Лоли имыдэу, кхъухьлгъатэ щхьуантIэм йотIысхьэ, Бгъэм я тIысынIэу бгы цыгур Хьурейуэ цэ кьелгъэтыхьыр. «Адэ», 144. Дунейр кьэллгъытэу ицIащхьуэ абгъуэу Кьэплгъэтыхьауэ кьогъэзэж. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. 2. (7). Къэуфэрэзыхьын, лъэтауэ къэкIухьын. Абдеж, мафIаер кьыщIэнауэ, Зы самолетым кьелгъэтыхь, Иса лыхьужьыр, мес, кьелгъауэ И парашютыр пIэм хехухъ. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 17. Сыкьуалэбзууэ кьэслгъэтыхьмэ, Щхьэлыкьуэиц дамэ цызгъуэтар. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 383. ПцIащхьуэ цыкIухэр

зэрйзехэрт а махуэми, нобэ хуэдэу лѳахѳиабзэу кѳалѳэтыхѳу. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 247. 3. (1). зэхѳ. Зэлѳищѳысын, дэнэкли нэсын. Сэ лэнэщѳу кѳээгѳээжэрэ – Кѳалѳэтыхѳыр си уэрэдѳм, Жэщѳкѳэ жыгыр я тѳысынѳу Арт я абгѳуэр бзу мыкѳуэдѳм. Унэм уикѳрэ кѳэбгѳээжэмэ... «Вагѳуэ махуэ», 372.

ТЕПЩЭЧ КЪЭЗЫЛЪЭТЫХЪ (2). *Еплѳ тепщэч.*

КЪЭЛЪЭФЫЖЫН (кѳельѳэфыж) лѳэИ. (1). Зыгѳуэр здэщѳѳа щѳыпѳлэм фѳлэмѳѳу, залымыгѳэкѳэ кѳегѳэгѳээжын. Исѳуф кѳэгуѳжѳар мафѳлэр кѳѳурылѳэлѳу, и пхѳум и лэр иѳыгыѳу чачэу кѳилѳэфѳыжат. Лэчымэ, 396.

КЪЭЛЪЭФЫН (кѳельѳэф) лѳэИ. (17). 1. (8). Шѳым телѳ, еѳусэ зыгѳуэр кѳелѳурэ кѳэгѳэлѳпхѳуэн. [Алѳджѳкѳуэ:] Арынѳиэмѳи куэд лѳандэрэ си ныбэ изу зѳи сышакѳым, гѳуэгѳуанэри гѳугѳуаѳи, нобэ кѳэслѳэфѳу скѳута пхѳэм кѳару лѳэпкѳэ кѳысхинѳэжакѳым, цѳыхубзѳым и гѳунэ сыгѳуэлѳми, схуэзѳлѳкѳын щѳагѳуи щѳыѳу си фѳлѳэц хѳуркѳым. Мельѳыч, 443. Дзѳиу машинэ кѳэлѳэфѳыр щѳилѳагѳум и кѳуэра игѳугѳэри куэбжэм кѳыдѳкѳауэ уэрэмѳм дѳтѳи вытѳоѳыщѳѳлэр зыѳыгѳэ щѳалэлэ щѳлэнэклѳаѳи: - Мыр лѳо, машинэм и напэр иѳхѳэ тефхрѳ? Кѳапсэ клѳапэ, 5. Блэгѳуѳлэм щѳлѳэу ар [уѳлэгѳэ хѳуа сэлѳэтыр] кѳелѳэфѳыр, Кѳуэдѳыпѳлэм щѳалэлэр кѳрихѳаѳи. Зэкѳуэшитѳ. «Щѳалэгѳуэ щѳыналѳэ», 19. 2. (3). зэхѳ. Зыгѳуэр фѳлэмѳѳу, залымыгѳэкѳэ кѳэшэн. [Мухѳтархэр зопсалѳэ:] - Сицѳлэркѳым: Хѳэрун кѳоджэ жалэри сыкѳалѳѳаѳи, Хѳэщѳлэ лѳапѳэ, 406. [Аралѳым] Кѳанлѳэу Астемѳыр кѳыщѳилѳагѳум, жиѳлэр кѳыбгѳурымыѳуэу зыгѳуэр кѳыбжѳаѳи: «Укѳалѳѳа си гѳугѳэѳи, чачэу... физгѳэсыкѳыниц сѳэ, фымытѳаѳицѳэ...» - жиѳуэ. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 114.

◊ **Кѳээылѳэфѳри зылѳэфѳыжри ницѳэнукѳым** (5). Гуэхур зэхэзырыхѳауэ щѳытын. Кѳээылѳэфѳри зылѳэфѳыжри ницѳэнукѳым, жыхѳуаѳлэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхѳэлѳийрэ я Гуэхур псыхѳкѳуадэ хѳуами, кѳуаѳжэм гуфѳлэгѳуэ куэд зѳуэ кѳахѳуэжѳуаѳи: Кѳлпѳий Андѳулыхѳ, Пѳэц Лутѳлэ, Дзэгѳэѳитѳокѳуэ Алим, фызабэ Бабѳыхѳу сымэ я кѳуэхѳу Кѳэбэрдеѳ полѳѳум хѳэту «Туземнэ дивизэм» хѳэѳахэр кѳэкѳуэжѳаѳи. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 208. Кѳээылѳэфѳри ницѳэнукѳым, зылѳэфѳыжри ницѳэнукѳым жыхѳуаѳлэу кѳэралѳыр зэрѳкѳэралѳу зуэѳишхѳум хѳкѳуадэ щѳыѳлэмѳи, дѳ ди Гѳыхѳэр Алѳыхѳым узэрлѳѳэлѳуниц. Лѳапсэ, 88. Кѳээылѳэфѳри зылѳэфѳыжри ницѳэнукѳым жыхѳуаѳлэр араѳи. Эваѳуаѳэ, окупаѳэ жалѳэници, и пѳэжѳыпѳлэр кѳыпхѳуэщѳлэрэ... Нал кѳута, 276.

КЪЭЛЪЭХЪЭН (кѳельѳахѳэ) лѳэИ. (1). Зыгѳуэрѳм и Гуэхур зэхэгѳэээрыхѳын, зѳран хуэхѳун. Сэ си нэм хуэсхѳыр согѳэлѳапѳэ, Сыкѳээылѳахѳэм сахуэмей. Си усэ. «Вагѳуэ махуэ», 358.

КЪЭЛЪЭИУЭН (кѳольѳауэ) лѳэмыИ. (8). Лѳэлѳкѳлэ зыгѳуэрѳм зыкѳыхѳуэгѳэээн. *Журтхэр кѳелѳэлѳуаѳи [муслѳымэнхѳэм]: «Фи унэ, фѳи жѳэгѳу хѳѳѳлѳэмѳдзэ, фыдгѳэгѳумѳщѳѳлѳнкѳым, ди динѳыр зѳтемыхѳуэмѳи, дѳызѳдѳпсѳунѳиц», - жаѳуэ. Лэчымэ, 389. [Кѳэздѳжерѳий Лу жреѳэ:] Уи кѳуэѳи нэхѳыжѳ Темѳот кѳызлѳэлѳуаѳиц фѳи деж сыкѳуэну. Мазэ ныкѳуэ*

щѳхѳуантѳэ, 563. Кѳээгѳэувыѳлѳэц сиѳири, бошкѳлэм сыкѳелѳѳэри кѳызлѳэлѳуа фызым и шейныкѳым псы хуѳизгѳэлѳадѳу щѳалѳагѳум, нэгѳуэщѳлхѳэри кѳэсаѳи; щѳыѳлэм игѳэдѳыкѳауэ щѳалэлэ цѳыкѳуи, фызи, хѳыджѳэбз цѳыкѳуи. Зи лѳэрыгѳыпс тѳыгѳа, 520.

КЪЭЛЪЭИУХУЭН (кѳельѳэлѳхѳуэ) лѳэИ. (2). Лѳаѳуэрэ кѳелѳыхын, зыѳлэрыгѳэхѳэн. [Думѳсарэ:] Дэри, тхѳэр кѳыдѳуауэ, хѳэжыгѳэ шынакѳэ кѳыдолѳэлѳухѳуэри уэрэмѳм дѳдѳтѳиц. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 263. Якѳуб гузавэри клэрымылѳэ зыкѳлэрѳлѳхѳаѳи: си блэгѳэм, нѳжу, зѳгѳуэр жѳелѳауэ щѳыѳаѳи, кѳуришѳым иѳхѳэдѳхѳыу шыгѳуэрэ тѳуѳынрэ кѳилѳэлѳухѳуэну гѳрузинхѳэм я деж кѳуэну, жиѳлэри. Нал кѳута, 262.

КЪЭЛЪЭИЕН (кѳольѳей) лѳэмыИ. (1). Зыгѳуэрѳм кѳыкѳлэрѳыѳтын, кѳыхѳэлѳэтын. Нурхѳэлѳий и лѳакѳуэ е и лэ кѳэлѳейрэ кѳыпхѳехѳумэ, уриудѳыни. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 151.

КЪЭЛЪТМАКЪ (3). Хѳуржынышхѳуэ, кѳэп цѳыкѳу (нэхѳыбѳу гѳуэмылэ ирызѳрахѳэ). Бгѳуэницѳагѳым щѳлѳиши иѳи еѳам, Кѳэлѳтмакѳыр теѳи, удз хуѳыѳицѳи, Лы тѳлѳкѳу гѳуэмылѳэу кѳыздѳтѳицѳам Гѳыхѳытѳл хуэдѳи кѳыпхѳуницѳи. Щѳлѳпхѳуэѳахэр. «Шум и гѳуэгу», 53. Гѳуэгу хѳэлѳэ лѳджѳу кѳикѳахѳэм И кѳэлѳтмакѳэ гѳуаѳжэр фѳеплѳэ, И цѳейм бгѳурылѳэу блын лѳахѳишэм Ар фѳлэзылѳэнур сѳэ сицѳлэркѳым. Сэ сицѳлэркѳым зуээм никѳыжѳу. «Шум и гѳуэгу», 63.

КЪЭЛЪХУКѳИ (1). Дунейм кѳызырѳтехѳэ, кѳызыралѳхѳу щѳыкѳлэ. Ар икѳэлѳхѳукѳуэ кѳалѳхѳуати, щѳалэлэ цѳыкѳум Хѳэкуринэ фѳиѳаѳи. Лѳапсэ, 107.

КЪЭЛЪХУН (кѳельѳхѳу) лѳэИ. (90). 1. (83). Бын гѳуэтын, щѳлѳэжѳей кѳыщѳлѳэхѳуэн. Бейбарсыр кѳээылѳэхѳуар адыгѳэ, цѳыкѳуу лѳыубыдѳм яѳэцѳлѳхѳуэри Мысырым яѳэри лѳы гѳуэрѳм ираѳауэ, инхѳуиц, лѳыпѳлэ иувэри, гѳуѳылѳатаѳи, лѳы пхѳаѳишѳу лѳыгѳэишхѳуэ зыхѳэлѳэ зѳрыхѳунум. Лѳапсэ, 100. Сабий цѳыкѳур кѳелѳхѳури, фызыр Хѳэкум кѳонэ зы жимѳлѳэу, Кѳарунишэр мѳклэзызыр, Гѳуэз ницѳыр заѳцѳлэм ягѳэгѳуѳу. «Гѳисей», 486. Гѳатхэр кѳэсрэ, шыбзыр лѳхѳуамэ, Шыѳцѳлэ кѳилѳхѳур яѳлѳокѳуэдѳыр. «Елбээдыкѳуэ», 3. 2. (4). зэхѳ. Зыгѳуэрѳм зыгѳуэр кѳыгѳэхѳун. Си ужѳэ кѳыхѳуэнум зѳвѳаѳицѳлэ: Гуфѳлэм си усэр кѳилѳхѳуаѳи, Сэ си уэрэдѳхэр мы гѳаѳицѳлэм И макѳэ хѳуэпсэгѳуэу схѳумаѳи. Си ужѳэ кѳыхѳуэнум. «Бгы лѳапѳэхэм деж», 46. Кѳилѳхѳуаѳиц ди гѳаѳицѳлэм а фѳлѳыгѳуэр, - Зэкѳуэшыныгѳуэ а лѳанлэр Ди щѳыѳлэм дѳэ щѳыдолѳагѳур Дѳ Димѳѳауэ нэхѳанэм. Зэкѳуэшитѳ. «Бгы лѳапѳэхэм деж», 100. [Гѳисод:] Араѳи, зы бѳлыхѳым бѳлыхѳэ кѳельѳхѳу. Тепщэч кѳээылѳэтыхѳэ, 162.

◊ **Хѳэ зѳрахѳуэм кѳилѳхѳуа** (1). *Еплѳ хѳэ И.*
□ **Зэкѳуэѳи псори зы анэм кѳилѳхѳуркѳым** (1). *Еплѳ зэкѳуэѳи.*

КЪЭЛЪЫТѳЭЖЫН (кѳельѳытѳэж) лѳэИ. (4). Кѳыщѳыхѳужын, игѳугѳэжын, кѳыфѳлѳэщѳыжын, Гуэхум зыгѳуэрѳм еплѳыжын. *Езы Раисэ «Хруѳцев и дачер» и рестораным щѳыѳи филиалу кѳельѳытѳэж, Иункѳыбзэ псоми я Иункѳыбзэлѳухѳыр сумжэм илѳици, цѳыхѳуейм деж кѳаѳуэу и нѳгу зригѳэгѳужѳми мэхѳу,*

хьэццИшхуэ кьэКгуэнуми япэ кьэзыццIэр Раисэцц, шхын гьэхьэзырын хуейр зи ниэ дэлъыр аращи. Лъапсэ, 79. Зауцэхуауэ тхылъ йодауэ, Зауэм Iуту кьалгытэж [читальнэм ццIэсхэм]. Тхылъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 337. – Сэри сыкIуэдауэ кьэслъытэжыркьым, - жиIэри Елдар [Астемыррэ Думэсарэрэ захуцгьазэу] и гум кьрихур кьажриIэну цукъуэдияци, - Инал лIы лъэциц, акъылкIи абы хуэдэ хэкум ису сэ ццIэркьым. Мазэ ныкъуэ шхуэантIэ, 542.

КЪЭЛЪЫТЭН (къелъытэ) лъэI. (166). Къыщыгъун, игугъэн, кьыфIэщIын. Лыгъэр абы кьыдэкIуэм, тэмакъIыхьагъыр и гъусэм, Ариц лIым хуэдэллу кьалгытэр, Ариц зыгъэбзэфыр маисэр. ЛIым хуэдэлI... «Батырыбжьэ», 162. Абул кьызэрилгытэмкIэ, бжыхьыр Iуптхэрэ ницIантIэ дьыдэм удыхьэм нэхъыфIт, арицхьэкIэ ар Дисэ идакьым, зи гугъу яцI бжыхьыр цырхэ дьыдэу цыт пэтми. Хьуэпсэгъуэ нур, 143. IэнатIэ гуэр Iууви, лажэ жалэу [Ботэх] унафэ кьыхуацIа цхьэкIэ, кьикIа цыIэкьым, ауэ Iуэхунизуи кьэплъытэ хьунукъым, адэкIэ-мыдэкIэ цыпэцацэу уолъагъу. Лъапсэ, 96.

КЪЭЛЪЫХЪУЭЖЫН (къелъыхъуэж) лъэI. (3). Къэгъуэтыжын, зыIэрыгъэхьэжын, нэрылъагъу щIыжын. ДыщэкIыу цыIар кьалгыхъуэжри Къулым унафэ ицIац: икIэцIыпIэкIэ полковникым и Iэцэ-фацэр хуагъэхьэзырину, ялгэки кьамыгъанэу сэихуэр, кьамэр, бгырыпхыр, уанэр ягъэцIэрацIэу. Щынэхужыкъуэ, 41. Лъэсым я хьэдэу Пшахъуэм ццIэсхъумэм Кьалгыхъуэжыну Дзыхь ямыщIыххэ. «Индийскэ поэмэ», 356.

КЪЭЛЪЫХЪУЭН (къелъыхъуэ) лъэI. (16). Зыгуэр кьэбгъуэтыну иужь итын. Абрэдж е лы зыукIа абы [Урар] и деж зыциггэтицIуауэ кьалгыхъуэу арат фызабэм и гугъэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 203. Уэ сэр папцIэ угубжьами, Си псэр гукIэ кьыболгыхур, Мис аракъэ, уэ уежьами, Ныкъуэ си гур зэи ццIэмыхур. Си дьыгъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 67. ИтIанэ ахэм яжесIац: Насыпым цхьэхьу сьлвэжэниц, Ар спэгъунэгъумэ, кьэслъыхъуэници, НысацIэ дахэу лъагъуэ нэхукIэ Уэрэд хужысIэу сэ кьэсиэници. Насып. «Шум и гьуэгугу», 85.

КЪЭЛЪЫХЪУН (къелъыхъу) лъэI. (1). Еплъ кьэлъыхъуэн. Ди ццIыпIэм уихьэжмэ, Бгы шхуэантIэ кьэлъыхъу, Сэ си шым гъэ куэдкIэ Дамыгъэу иIар, Бгы нэIум цистхъащи, УкIуэжмэ, кьээгъуэт. ЗэныбжьэгъуитI. «Шум и гьуэгугу», 33.

КЪЭМЭЖЭЛIЭН (къомэжалIэ) лъэмыI. (3). И шхэн кьэКгуэн. Унэгъуацэр зэрыццIэкIыжу, адакъэр аргуэрэ матэм игъуэлгъэхьэжаци, кьэмэжэлIа пэтми, улгъэпхъэци псы ефэни цыгъуницэжауэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 488. ЩIымахуэр кьихьэрэ псори уэсым ццIуубыда нэужь, ццIы иIтар лъэбжьанэкIэ уигъэвэници, укъэмэжэлIа нэужь. Къухь пхэнж, 503.

КЪЭМЭХЫН (къомэх) лъэмыI. (4). И зэхэщIыкIыр фIэкIуэдын, и гур иубыдын. Щхьэгъубжэ закъуэри гъэбыдауэ кьыщIэкIац, [Дисэ] и цхьэр диггэжу кIин и гугъати,

щымыхъужым зыхэлъа пIэмкIэ ницъжри бацэ уэниэкур зытрипIэри зиудыгъуауэ дурэшим дэсурэ кьэмэхаци... IуццIэгъу, 424. А бжэндэхьум Нурхьэлий кьыгъэшынат: бгъэ фIыцIэшхуэ кьытеуа кьыфIэцIри кьэмэх пэтац. Хьуэпсэгъуэ нур, 230. [Фызым и цхьэгъусэмрэ Сеймэнрэ] Я насыпти, маршынэри кьэпэццIэхуэри фыз кьэмэхар сьмаджэциым кьагъэсац. Лъапсэ, 52.

КЪЭМЫГЪАЗЭУ (5). нареч. I. (4). КьэмыуыIэу, занщIэу. Сэ форелым ещхьыркъабзэу, Гъуэгугу кIуэдыпIэ сьтехьами, сокIуэ, цхьэхьу, кьэзмыгъазэу, Си лъы ткIуэпсэр псым хэткIухьу. Унэм уикIрэ кьэбгъэзэжмэ... «Вагъуэ махуэ», 372. МакIуэ сыхьэтыр кьымыгъазэу, Вагъуэм нэсыни хулгъемыкI. Ди бзэмрэ сэрэ. «Щхьэлыкъуэ», 374. 2. (1). КьымыкIуэгугу, ехьэкI-кьехьэкI хэмьлыу. Ирехъу IуэхуфIхэм ар [къуэр] цыгъуазэ, Зи ужь ар ихьэм кьымыгъазэу. Къуэ. «Партыг ди пашэу», 107.

КЪЭНЭЖЫН (къонэж) лъэмыI. (72). I. (13). Зы щытыкIэ гуэрэм иту кьэнэн, узэрыщымыгта умыхьун. Кулакхэр ираггэсыкIа иужь Сентрал лъыцIац, сьтиц жалэурэ къулыкъуи кьыхуагъэфацэрт, арицхьэкIэ зымы цымыщу кьэнэжырт. Нал къута, 288. ЗэрагъэхьыбарымкIэ, центрым Октябрь революцэшхуэр цытекIуа цхьэкIэ, Кьэбэрдейр зэрыщытауэ кьэнэжаци, къуажэ правленэ сьтхэр къуажэ СоветкIэ яхъуэжамы, старшыныхэр председателъ хъуа фIэкIа, Iуэхур зэрызэцхьэцикIа цыIэтэкьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 180. Ар [шеимэмэ IэфIагъымы] жалэу цыIухум сьт яцIами И хабзэм тету шейр кьонэж. Шеимэ. «Батырыбжьэ», 85. 2. (57). Нэмысауэ щытын (зэман), зыгуэрэм зыгуэр кьыдэхуэн, кьелын. Мы мазэщIэр кьэунэхуным Махуэ закъуэц кьэнэжар. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 413. Зы кьэп закъуэ кьанэжар Илас тIу ирищIыкIами арат, ццIалиптI и гъусэу мьлицэ гуэр кьыщыбггэдыхьам. МелыIыч, 471. Зы зэман гуэр урысыдзэм Кушмэзыкъуей быдапIэ дацIыгъауэ щытати, абы щыц кьэмьнэжа пэтрэ я гъунэгъу урыс къуажэм цхьэкIэ Бахъсэн кьалэ жалэрт, тхьэмахуэ кьэси бгыщхьэм хуэзу бзэр цызэхуэсырти, кьэзыщэхуэнури зыцэнури зэхуэсырт, сондэджэрхэр Налиык кьыкIуэрэ кьакIуэрт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521. 3. (1). ЗыщIыпIэ кьыщынэжыпэн е щыгъуэн, зыщIыжээн. Тхьэмахуэм и кIуэцIкIэ адрей махуихым Исуф, уэфIмэ, паркым ит тетIысхьэпIэм жэцкIэ телъи, ццIыIэ хьумэ, уэлбанэмэ, цылажээм кьонэжри лэч сьтхэр зыщIэлъ гъэтIылгыпIэм нэху кьыщокI. Лэчымэ, 397. 4. (1). Узэрыщымытам хуэдэу зыщIыпIэ кьыщынэн. Наташэ и адэр кьауIэри, езыр санитаркэу полкъум кьэнэжаци, Хьуэпсэгъуэ нур, 309.

КЪЭНЭН (къонэ) лъэмыI. (323). I. (49). ЗыщIыпIэ, зыгуэрэм и деж кьыщынэн. Бын яIэххэкьым, тIуми [Абу-Деруишрэ и цхьэгъусэмрэ] я Iыхьы-лвджанэр кьыздикIа щIыналгъэм кьэнаци, кьащыгугъ цыIэкьым. Кхьэлэгъунэ, 375-376. Зэ-тIэу Дисэ кьыкIэлъыкIуат и пхъум, арицхьэкIэ хьыджэбз цыкIуэм кIуэжын имыдэу

кѣнауэ *цылэт* *Іэпыдлэпыдзу*, *емытІысэхуу* *Іуэху* *гуэрэм я ужь иту*. Хьуэпсэгьуэ нур, 151. *Убых хьэццлэм зэхихат Кѣтау и цыллыр хуит ицІу* *убых цыхубз гуэри фызу кѣриггэшауи*, *иджы фызабэу кѣйдэнэжа цыхубзыр зэзггэцІыхумэ*, *си гуапэт жиІэри цІэупицІаиц*, *арыншами Кѣтау и унэм кѣкелуэллар куэдыцэци*, *жэц укѣэнэну Іэмал зимыІэци*. Лъапсэ, 113. 2. (108). Къыдэхуэн; хьума хьун. *Зи адэ-анэ хуэкъулейр кІуэжырти*, *гьуэмылэ кѣишэрт*, *арицхьэкІэ* *уи гьуэмылэ* *уи закъуэ пихыжу кѣыпхуадэнутэкъым*: *нэхэапэ цыкІэ «иныжхьэр» хэлэбэнт*, *сымаджэм я Іыхьы хэкіынт*, *уи ныбжхьэгъухэми гу ялыитэнтти*, *кѣанэІамэ*, *уи Іыхьэт*. *Зи лъэрыгыпс тІыгъа*, 522. [*Сондэдждер гуэрэм*] *Іэц кѣишэху ицэжу абы и фейдэкІэ псэуам кѣициІэна унэлъаицІэр зэрыцытауэ кѣанат*: *стІоли*, *иэнти*, *икаф сьт жыІэми кѣулыкѣу цІапІэр зыхуейр кѣанэри*, *адрейр ицхьэм яхьауэ цІэпт*. Мазэ ныкъуэ шхьуантІэ, 672. *Шымахуэм цыщу е гъамахуэу Кѣэнэкъым махуэ имылытІу*. Жьэгу. «*Батырыбжъэ*», 35. 3. (160). *Зы цыгыкІэ гуэрэм кѣинэн*, *зыгуэру кѣышІидзын*. *КІыхьц сабий зейншэм и гуауэр*, *Сигу зэгъуэдэу си жагъуэиц*, *Фашистыр псэуэ кѣнауэ Ди шыпхуэ фызабэу цыслъагъукІэ*. *Хэт гъацІэр пцІэншэу*. «*Шум и гьуэгъу*», 44. *Дэрдэх и кѣуэши и шыпхуэи кѣэгъузэвауэ кѣызэхуэсаиц*, *ди кѣуэшим цІэицхьэу ІэцІаицІаиц*, *яггэтІысри и бынунэр зейнишу кѣонэ*, *жаІэу*. *Хьэсэпэхьумэ*, 419. [*Къадым*:] *Сэри зыггэсэхун мыгъуэу арт сызыхуейр*, *си нэм цІы сызытетыр имылгагъужу сыкъэнаиц*, *жейм сезэгъыркъым...* *Аргъуей*, 388.

□ **Дыгъужьыжъ цынэ имышхуы кѣанэрэ** (1). **Еплъ дыгъужь**.

КѢНЭШХЪЕИН (кѣонэщхъей) *лъэмыІ*. (7). *Нэщхъей кѣэхьун*, *нэжэгужагъэр фІэкІуэдын*. *Лъыжхьэми сьт яцІами кѣалуэтэжырт*, *уэрэд жызыІафым уэрэд жиІэу*, *езышу кѣэнэцхъея кѣомыр нэжэгужэ кѣэхъужауэ кѣызэцІэват*. Хьуэпсэгъуэ нур, 60. *Бажэр заницІэу кѣэнэцхъеяиц*, *уеблэмэ кѣыкѣ хьуа хуэдэуи зэІынат*, *мыпсэлъэжыфу*. *Кхьухь пхэнж*, 498. [*Лы нэкІутІэм Дзэшу жреІэ*:] – *Лло*, *ди адэ*, *сыту укѣэнэцхъея?* *КІапсэ кІапэ*, 16.

КѢНЖАЛ (4). 1. (1). ГьушцІ пашцІэ. *Зым и кІэрагъуэр ишэцым цІэлът*, *шы Іэпслъэпсым хэлъу*, *адрейм пицфІапІэм гъэтІыльытІэ кѣыцигъуэтауэ цыІыггэт*, *еицанэм унаицхьэр кѣэнжалти*, *уэишхьыс кѣызэрэжэх бжъамийм и кІуэцІым е клубым суфлер зэрыс кумбым илгу зэрихьэрт*. *Зи лъэрыгыпс тІыгъа*, 531. 2. (1). *плъыф*. *мышь*. ГьушцІ пашцІэм кѣыхэщыкІа зыгуэр. *АпицІондэху Чачэ кѣэсыжаиц*, *кѣэнжал теицэц гуэрэм дэп Іэтэ цыкІу илгу кѣихьри*. Хьуэпсэгъуэ нур, 72.

◇ **[И] напэм кѣэнжал тебзац** (2). **Еплъ напэ І**.

КѢНЖАЛЫКЪУЭ (1). «*Бгы собранэ*» *усэм хэт зы цылпІэ гуэрэм и цІэ*. *Балъкѣ аузи*, *Кѣэнжалыкѣуи Дэни декуэ дэу пшахъуэ*, *Зэхуэмыдэу Бахьсэнныкѣуэ Дэлъ пиэ кѣомыр еггэцІагъуэ*. *Бгы собранэ*. «*Партыр ди пашэу*», 80.

КѢНЖАЛЫЩХЪЭ (3). *Кѣэнжал зытелъ унашхьэ*. *Тетым и унэр тІууэ зэтеттэкъым*,

чырбыши унэ кІыхьт, *кѣэнжалыщхьэ телъу*, *и кум деж дэкІуеипІэ тІэкІу иІэу*, *ицхьэгъубжэхэр нэхут*, *шындэбзий лъэныкѣуэкІэ хадэмкІэ гъээат*, *абыкІэ жыг хадэ тІэкІуи*, *мывэ сэрейм кѣыцхьэпрышу*, *жыг хадэм уфІэкІмэ*, *нэккъым тету унэ зытІуци цытт*, *абы унэмысу члисэ цыту*, *члисэм и ижъырабгъумкІэ иджыблаггэ яцІын яуха кѣэбэрдей школышхуэр тІууэ зэтет унэхуэу плъагъурт*. Хьуэпсэгъуэ нур, 113. *Иныкѣуэм я фІэцт кулак жыхуаІэр зи унэр кѣэнжалыщхьэр арауэ*. Мазэ ныкъуэ шхьуантІэ, 627.

КѢЭНТІОПІ (2). *Удз лѣужыгыгуэ гуэр*. *Иринэ кѣариггэлъэгъуа кѣэнтІопІыр удз хуцхьуэм яцыщу хэт и гуггэнт?* *Шынэхужыкѣуэ*, 62. *Кѣуажэм дэнэ деж куэнышыбыжъ ирадэми кѣэнтІопІ кѣыщокІ*. *Шынэхужыкѣуэ*, 62.

КѢЭП (106). *Чэтэным кѣыхэщыкІа гьушцалъэ*. *Мэзым кѣыхэкІа цІалитІымрэ Бэлацэрэ зэпсалгъуэрэ губгъуэм ифыхьа мэкѣу Іэмбатэм и лъабжэм кѣыцІалгъэфурэ хьэжыггэ кѣэпитІ*, *нартыху кѣэтиц*, *дэаж гъэгъуа зытІуц кѣэным илгу гум кѣралъхьаиц*. Хьуэпсэгъуэ нур, 298. *ШІалэ цыкІум и анэр кѣэным иракуэри и жьэм чэтэн тІэкІу жьэдакѣуауэ кІиш гуоуи мыхьуу шыпллэм дэлъу яхь*, *бэуапІэ дьдэ имыгъуэту*. Лъапсэ, 31. *Уэсытыр гьусэм яггэзаицІэ*: *Арат хуацІэну зыхуеяр – Адэ цІыналгэм цыщу ятІэт А кѣэным илгу кѣыцІэкІар*. *Лыхъужь хьыбар*. «*Мывэ хуабэ*», 181.

КѢЭПКІЭН (кѣопкІэ) *лъэмыІ*. (1). *Къэлгэн*. *Елбэздыкѣуэр кѣызэплгэкІым*, *А иныжъыр зы фІыцІагъуэ Кѣалгъэу*, *кѣапкІэу шум елъагъур*. «*Елбэздыкѣуэ*», 18.

КѢЭПЛЪЭН (кѣоплъ) *лъэмыІ*. (50). 1. (45). *Зыбгъазэу зыгуэрэм дежкІэ плъэн*. [*Алыджыкѣуэ*:] *Сэри сыщыІуплгэм гу лъыстаиц*: *цыхубзыр зэцІэуфауэ бэзэрым цытетам и ныбжъыр хэкіуэтауэ лъэбыцэ цыкІуу кѣысфІэцІами*, *апхуэдэу жытэкъым*, *илгэс цыщыым куэдкІэ фІэмыкІауэ арат*, *нэкІу хгъурейт*, *быртІым цыкІуу*, *нэцхьыфІэу кѣоплгэмэ*, *цыхубз лъагъугъуафІэ гуакІуэ хуэдэуи цытт*, *ицхьэцыгъуэ Іув тетыр и дамитІым цІакІуэ гъуабжэм хуэдэу телъу*. *МелыІыч*, 441. *Мэзкуу дэс кѣулыкѣуицІэр и цхьэгъубжэм кѣыдэплгэр кѣоплгэмэ*, *ди цІыналгэм телгэри тесри илгъагъу хуэдэици*, *унафэ еицІ*: *мобдеж фыщывэ*, *мобдеж нартыхуу мы гектар бжыггэр тэфсэ*, *гуэдзыр*, *сэхураныр мобыкІэ ефхьэкІ жиІэу*. Лъапсэ, 83. [*Джэлил бабыцыхьум жреІэ*:] *Кѣоплгэт мыдэ*, *- жиІэри жыг лъагэм дэлгэтеяиц*. *Бабыцыкѣуэ адакѣпш*, 475. 2. (4). *Нэр кѣызэтэхын*, *напІэр къэлэтын*. *Мес*, *Тембот кѣэтэджауэ мафІэ еицІ*, *- жиІэрт Астемыр [Лу зыхуигъазэу]*, *- уи нэр кѣызэтехи кѣоплгэт*, *ицхьэц хьурыфэ...* Хьуэпсэгъуэ нур, 307. *Къуэд дэкІа*, *маицІэ дэкІа*, *нэр ерагъыу кѣызэтрихрэ кѣоплгэмэ [Астемыр]*, *хьыджэбз гуэр кѣыцхьэщытти*. Хьуэпсэгъуэ нур, 170. 3. (1). *Ежьэн*, *пэплгэн*. *И джатэр кѣихауэ лъыжъым ІушцІэн и гуггэ ицхьэкІэ*, *Дзэшу а махуэм кѣыггэзэжакъым*, *ицІалэ цыкІуу кѣыгъакІуэри фызыжъым кѣыхуиІуэхуаиц*; - *ШІэх кѣэзггэзэжыну уи гуггэу укѣэмыпллэ*. *КІапсэ кІапэ*, 18.

КЪЭПЛЫН (къопл) лъэмыI. (5). Къэхуэбэн, къэпщтырын. Хэкужъ нэцI хъуахэр къэплът, Жэц зэрыхъужу уцIылужырт. ПщIыхъэплэ. «Мывэ хуабэ», 52. Лыжьыр къоплър, зэм мэпIыцIэ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 149. Дисэ и хъэцIэм лы хуигъажьэу дзасэр мафIэм нэрылтэу къинхъуэтати, къэплъауэ къыцIэкIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 138.

◊ **Лъыр къэплъын** (5). Еплъ лъы.

КЪЭПЛЪЫХЪЫН (къеплъыхъ) лъэI. (3). Зыгуэр ихъурегъкIэ, адэкIэ-мыдэкIэ зэхэплъыхъын, зэгъэлыгъун. Гъуумари къиплърхъащ, ниплърхъащ, уеблэмэ и Iэпхъуамбэжьыр IункIыбзэм ириIу хуэдээрэ епэцIащ, арихъэкIэ абыкIэ къэпцIэн цыIэт? Хъуэпсэгъуэ нур, 233. Иналрэ Къазджэрийрэ къызыдэхъухъа къуажэм къыщыкIуакIэ, ахэр пхуэубыдыжынт, абы нэхъейуэ Жыраслээн а къуажэм къызэррыщабудар яцIэрти, псоми янэр къыкIырт Мэтхъэнхэ я цIапIэжри къаплърхъыну, кхъэми кIуэуэ Жыраслээн зыдэса кхъэ унэми дэплъэну. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 578.

КЪЭПСЭЛЪЭН (къопсалъэ) лъэмыI. (149). 1. (27). Зыгуэрхэм (п.п. зэлуцIэм хэтхэм) яхуэгъэзауэ зыгуэр жыIэн. [Къазджэрий Астемыр жрелэ:] Ауэ дунейр къутэжыху сиыгъутицэнкъым иэрихъэт судым укыщыпсэлъауэ зэррыщытар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 566. А създым Совет властыр увауэ къилътати, делегатхэр дэнэ уэрами къыщыувырти цыIухум къахэпсэлъыхъырт, унэ зэтет дахэм кIэрыт балконхэм къытеуэврты цхъэж и бзэкIэ къэпсалъэрт, нып плъыжь инхэр ягъэдалъэу, цIакIуэ фIыцIэр иракъуэкIрэ мауэрыжхэр къагъэлъагъуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 237. [Апчарэ:] Кубанцевыр нэ лейкIэ къыдэплъат щедгъажэ махуэм, - «дэгъуэу укыщыпсэлъащ», - жиIэри къыщытхъуащ. Щынэхужыкыуэ, 50. 2. (105). Псалъэу цIэдзэн, зыгуэр жыпIэну къебгъэжьэн. ЦыIухубым къыгъэзэжа и гугъэу Дуду и Iунэм къэсат: «ВакIуэ сыздытым си витIыр кIуэдри сылхъуэуэрэ жэцI къыщыстехъуэм мыбдеж зызгъэукIурият», - жиIуэ къригъэкIуэкIыну, арихъэкIэ Дуду къэпсэлъэным нэмысу лIы гуэр къыбгъэдыхъэри къызэрыгубжыар IунцIу къеуцIащ: - Хэт мыбдеж цылтър? ВитI, 415. Абдеж адэшхуэр, мес, къопсалъэ: - Насып дэгъуашэу ди цIыналъэм Ар къыщытхъуну сэ сохъуахъуэ, И цIыхъ ди хэкум къыхигъахъуэу. Къуэ. «Партыр ди пашэу», 108. - УмыпIащIэ, Терек-дадэ, - ЖиIуэ Балъкъи мес къопсалъэ, - Узри уанэ птыралъхъэнуц. Терек. «Партыр ди пашэу», 122-123. 3. (17). ЗыгуэрэмкIэ (п.п. телефоньмкIэ) псэлъэн. Къулыр и кабинетым цыщIэмьсым деж зыгуэр къэпсалъэмэ е къакIуэрэ къыщIэупщIэмэ, Зулкэарней зыдэщыIэр яжриIэну аращ. Нал къута, 239. Абы ирихъэлIу ахъшэр зэрылъ банкым я тхъэмадэр телефонкIэ къэпсэлъащ: - Абу-Деруши, къакIуи, уи дэфтэрым уи мелуаным гъэм и кIуэцIкIэ къытэкIуа процентыр идгъатхэ, - жиIэри. Кхъэлэгъунэ, 377. - Ди колхозым и Iэтащхэр Тет къытфIэцIу лъагъуэ Iуащхъэм РадиокIэ ар [радиот цIалэр] къопсалъэ И гушыIэм къыщыгIагъуэ:

«къыредалуэ мыдэ и адэр», - ЖиIуэ макъыр жьым хокIуадэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

КЪЭПСЭЛЪЫН (къепсэлъ) лъэI. (19). Зыгуэр жыIэн, зыгуэр къэлэуэтэн. Шырлэатауэ уэгум йохъэ, къалэ пцIантIэм ар ныдохъэ, Шхъыхыр фIэту иныжь закъуэ Къыбгъэдохъэ тIэкIу хуэцIакъуэу, КъуимыгъащIэу и гум хэлъыр А иныжьым мыр къепсэлъыр [Елбэздыкъуэ зыхуигъазэу]: - Дэ дыщыткъым бысым жагъуэу, Ди хъэцIэщым нытхуеблагъэ, Лым я лыгъэ зэхэкIыпIэу, ПфIэфIым, накIуэ иныжь бжьэпэ. «Елбэздыкъуэ», 16. Мэз фIыцIэ къуакIэм къыщыкIам Къыпсэлъ макъ цабэр зэхимых, Мыващхъэм лъагъуэ ар цыкIау. Бгы нэпкъым тет жыгей. «Шум и гъуэгу», 112. «Алфавит», «коллективизацэ», «культфронт», «кооперацэ», «кулак», «бедняк», «средняк» жыхуаIуэ псалъэ къежьахэр дахэ-дахуэ къамыпсэлъэфми, алфавитым хъэрфу итыр куэдым яцIэ хъуат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 504.

КЪЭПТАЛ (6). Адыгэ цейм и цIагъым цIалъхъэ щыгъын цIыIутель, цIыIунэ-щIыIушхъэ иту. Гъэ къэскIэ Дэрдэхъ къуажэр зэрыкъуажэу къелъэлурти, хъэсэпэхъумэу ягъэувырт, «уцIыху хъэрэмынищэц, пэжкIэ уопсэу» жалэрти, ноби хъэсэпэ ихъумэу цIэцIым тесу къытраири къадым деж къашат, адыгэ зыхуэпэкIэу хуэпауэ: къэптал тIэкIум и цIыIукIэ бгырыпх фIыцIэ цIэпхауэ, кIэрагъуэжэ гуэри гуэлэу, гъуэнищэджьым цыдэжын Iэджи цыдыжауэ, и лъэми лъэдакъачэхэм яхуэмьдэу вакъитI илъу, пыIэр IэкIэ иIыгъуэу къадым и пащхъэм ити. Хъэсэпэхъумэ, 417. Сэид цыгъ цешхуэм и бгъэр пхатэкъымы, къэптал цIыIур къыщIэцырт, и бгырыпхым тет метхэр дыщэпскIэ лат. Хъуэпсэгъуэ нур, 79. [Яков Борисович] Адыгэ цешхъуэ, къэптал, адыгэ бгырыпх, къамаи кIэрыцIауэ. Нал къута, 234.

КЪЭПХЪЭРЫН (къопхъэр) лъэмыI. (2). Къежэжьэн, къызырхъын. [Фызыжыым Елбэздыкъуэ жрелэ:] А иныжьыр къэпхъэрауэ, КъыткIэлъыжэу къыщIэпхъуауэ КъыплэщIыхъэм, зегъэзэкI, Мажъэ пIыгъыр къызэдзэкI, Ар аргуэру къыплэщIыхъэм, Дзы лэнытэр уцымыхъэу, Ар ещанэм къыпкIэлъыкIуэм, НэгъуэцI цIыпIэ уэ умыкIуэ, Гъуджэр псыницIу къыхыфIэдзи, Уи шы алътыр жыгым фIэдзэ. «Елбэздыкъуэ», 13. Астемыр и ужьым ита шур къылъэщIохъэ. Хэту пIэрэ ар? Шамхъун къэпхъэрауэ пIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 170.

КЪЭПХЪУЭН (къопхъуэ) лъэмыI. (7). 1. (4). Зыгуэр къыпхъуэтэну, къэубыдыну псыницIуэ къэлэбэн. Исуф къопхъуэри Iэ ижъымкIэ и пхъур иIыгъыу, Iэ сэмэгумкIэ си пицэр щеубыдыкIри зэанзэпхъур натIэкIэ дызэреудэкI. Лэчымэ, 396. Нурхъэлий и пIэм имыкIыфу, зыгуэр мащIуэ къелуницIри лъэбакъуэ щичым, джалэ пэтащ, арихъэкIэ нэхъ гъунэгъуу цытхэм ящыцI зы къапхъуэри къызэфIигъэуэвэжаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 155. 2. (3). Дээкъэн, уIэгъэ щIын. Адакэ хужьыр цыжьэхэлъэм, Джэлил къапхъуэри инкубаторыкъуэ адакъэм и сыдэж плъыжьыбзэр зыIэригъэхъэри еIэурэ-еIэурэ адакъэ хужьыр

ИумIафIэ иицIауэ джэдкъазым къалъагъуу кърешэкI, кърелъэфэкI, и адакъэггэр здынэсыр зригъэицIэну. Бабьшыкъуэ адакъэпщ, 480-481. Ныбжьэггэу зэгурым къысхуэкIуауэ А хъэр къепхъуэну къысфIэицIат. Хъэ. «Дамыгъэ», 80.

КЪЭПХЪУЭТЭН (къепхъуэтэ) лъэI. (18). ПсынщIэу зыгур къэщтэн, къэубыдын. *Таша куэдэр емыллэу къыицылгъэтиц, пицэфIапIэмкIэ ицIэлъадэри сэр къипхъуэтац. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 603. [Фызыжьым Елбэздыкъуэ жреIэ:] Мывэ зацIэу къэицIыхъуэ А быдапIэм удыхъамэ, Тхъэлухуду тахэтэм тесым Нур къыпехыр, дыгъэ къепсу, Ар къэпхъуати уэ къежьэж, Нэхъ гъуэгу кIыхъкIи уэ къэкIуэж. «Елбэздыкъуэ», 13. Къепхъуатэ жьыбгъэм пиэ Iэрэмэ, Ар ицIаIуэм еихъу къуапэм фIелъэ. Жэщ. «Мывэ хуабэ», 273.*

КЪЭПЩIЭН (къопщIэ) лъэмыI. (4). Щыгъэн, зыгур уэригугъуэу къыицIэмыкIын. *КъыицIэмыкIын гъатхэр – жыг лъабжьэниэм КъэицIауэ тхъэмIэ къыицIат. Дзэл. «Дамыгъэ», 96. [ГъукIэм Къэрэжъ жреIэ:] ЛъэицI сьджым теулуэу жила тхъэлъанэр тхъэм и деж нэсу ицIатац, дэри сьджым дыбгъэдэтиц; жэнэтым уцIыгугъым укгопицIэ, жыхъэнэм и курыкупсэм укIуэнуи, Къэрэжъ. Лъапсэ, 104.*

КЪЭПЩТЫН (къопщт) лъэмыI. (2). зэхъ. *Къэгубжьын, къызэкIуэкIын. Къадыр къэпщту хуежъац [Шаукэт зыхуигъазу]: - ПицIэнур пицIэркъэ? Аргъуей, 388. [Мэрым БырмамытI жреIэ:] Абыи [и къуэдээр] хъарзынэу къыгурьIуаиц, дызэпсэгъэници, нэхъыфIиц. Ар къэпщт цхъэкIэ, Iуэхукъым. ХъэщIэ лъапIэ, 407.*

КЪЭПШЫН I (къопщ) лъэмыI. Пщыгурэ къэкIуэтэн. [Локотои:] *Сэри ныбапхъэ зацIэкIэ ськъэпщати, Iуэлъауэ гур къэлумэ, пиахъуэм зыицIэхъумэрэ сьицIэлъу. Нал къута, 248. Я хъурегъэкIэ ицIыр къилгъэлъу Абы [ди зауэлхэм] а ицIалэм гу лъатауэ, Ди дейкIэ къэпщырт Iэр гуэлэу, А Iэр бишиэм икъутауэ. ЗэкъуэшитI. «ЦIалэгъуэ шIыналъэ», 18. Ди окопэмкIэ къэпщт цхъэкIэ – хъуакъым, и къару хурикъуркъым [Къазыхъуэм]. Щынахужьыкъуэ, 71.*

КЪЭПШЫН II (къопщ) лъэмыI. (1). Къэбэгын. *МаицIэ-маицIэуэрэ Iуизэ и нэкIу дахэр къэпщт, и фэр ныкIыу, Iэпкълэпкъыр хъэлъэу, зигъэзэн къехъэлъэкIыу, тIысамэ, тэджыжын цхъэх хъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 68.*

КЪЭПШЫН III (къепщ) лъэI. (6). Къэпщытэн, къэхутэн (зыгуэрим и кIыхъагъ, и бгъуагъ, и куэдагъ сыт хуэдэхэр). *Рахъым и гугъэххатэкъым Дисэ абы и деж къэкIуэнуи, фызыжьыр ицIлгъагъум, къэпIейтеяц, нэгъуэицI иицIэнур къыхуэмыицIэу ицIэI къипицу зыкъриггэлъэгъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 141. СидасикIэ зэджэр ицIалэ ицIыкIу балигъ мыхъуар арац, илгъэс пицIыкIупIыым нэсауэ, и лгъэкIэным къыицIэидзауэ тхъэкIумэм нэс къуупицмэ, бжывиц хъуэу. Лъапсэ, 32. [Алыджыкъуэ:] Абы иицIыIуж си интендантым къипицаиц; хъэжыпицIэ зэрыпкIутэ ашыкитIым пут иэ ныкъуэм нэблагъэ йохуэ. МелыIыч, 472.*

КЪЭПШЫТЭН (къепщытэ) лъэI. (1). *Къэхутэн, къэщIэн, зэхэгъэкIын. Ахэм [бэм] псори бгыр къапицIатэ, Фыгъуэу ицIыр ахэм яцIэ. Пшэ адрьщIым щыпсэу. «Паргыр ди пашэу», 18.*

КЪЭПШЫХЫН (къепщыхъ) лъэмыI. (6). *Къэпщэпщыхын, пщыгурэ къэкIухын, кIуэтэн. Зы фыз гуэрим, джэдкъруртыр джэджьейм зэрытесым еихъу, сабишиц и бгъафэм ицIиггэгъуэлъхъауэ ицIыт, епланэ ицIыкIум псори езым къыидэджэгуу загъэукурия и гугъэу, гугIэу зыгуэрхэр къибжырт, къипицыхыф къудейти, и пIэ имызагъуэу къипицыхыну хуежъэрт, и анэр епхъуэрти аргуэру зрилгъэфэлIэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 284. Кхъаицхъэхэм, мывэ сынхэм зыкъуагъаицIуэуэрэ «ду», «су» жаIэу фоч «ягъауэрт», иныкъуэми ныбафэкIэ къапицыхырт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 580. А ятIэр мэкIэ къэсицIэжакъэ, ЗыицIыц ицIыналгъэр сэ згъэхуабэу Къэспыцыхъуэу зауэм сыхэтати, ЩIэдуду бийхэм дэ я джабэр. ЩIы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.*

КЪЭПШЦIЭНТIЭН (къопщIантIэ) лъэмыI. (4). *ПщIантIэпс къыхэкIын, къекIуэн. Бкъан ерагъыу къыизэфIэуэжъаиц, гъуэлъыпIэм кIуэри итIысхъэжауэ зэанзэпхъум нэбгъузкIэ къакIэлъоплъ, и паицIэицIырт иггэдэжрэзу, паицIэу икIи къызицIэллгъарэ къэпщIэнтIауэ. Къалэн, 431. Хъэрун къэпщIэнтIат, гузэвэцауэ. Нэгъуху, 20. Мэру лъагъур къэпщIэнтIаиц, саукIыну къэкIуаиц жиIэри, и фэр ныкIауэ бзагуэ хъуным нэсаиц. ХъэщIэ лъапIэ, 406.*

КЪЭПШЦЫПШЫН (къопщIыпшI) лъэмыI. (1). *Къэлыдын, цхъуэкIэлпIыкIэу зэщIэлыдэн. Къелэтыр сабэр жьым ихъыдэу, Пиэ гуартэ фIыцIэр къыицIыхукIэ, КъыгъэпсыницIэныр фIэфI хуэдэу, МэхъуицIэ уафэр чэзукIэ, - Дыицэ чнутIыр къэпщIытицIу, Мес, уафэхъуэпскIырт лыдаиц, Ар зыдэкIуари умыицIэу ПсыницIаицэу нурьырт кIуэдаиц. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110.*

КЪЭПШЭНКИН (къопшэнкI) лъэмыI. (4). 1. (3). зэхъ. *КъызэрыкIын. Мэши я къуажэдэс ицIалэгъуалэм къуейицIэин зэрафIэфIыр иицIэрти, хъэицIэм я гур дахэ яхуеицI: - ФыкъэмыпIэнкIыт, си къуэи, дэри нэкIэ псы дефэркъым, ди ицIалэхэр гуиыIэным дихъэхэмэ, Ииблис псы зэрэфэ фалгъэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхъу, ажэгъафэу захуапэри зауэм Iуохъэ, фэри къындогоуиыIэри арац армыхъуамэ, фаджэу дунейм дытеткъым. Лъапсэ, 116. [Мэсхъуд Мусэ жреIэ:] Уи фызым ицIыдыхъэх, узыицIыдыхъэхын умыгъуэтмэ... [Мусэ Мэсхъуд жреIыж:] - Щхъэ укъэпIэнкIрэ, ТхъэмциIыгъуныбэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 219. 2. (1). Къэлъейн. *Губгъуэм ит псори зэпIгъэкIыу Я пицIэпIэу маицIэуэ, Уэшх тIкIуэпс зырызхэр къэпIэнкIыу Удэ тхъэмпэм теухэм еукъуэни. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110.**

КЪЭПШЭЩIЭН (къопшэщIэ) лъэмыI. (5). *КъеужьэрэкIын. Кулисум тIэкIуэу къэпIэицIауэ къэкIуати, унэр зэлыIуаиц, псы къыхъаиц, пхъэи икъутаиц, жьэгум мафIэ ирицIыхыц, псы иггэхуабэри, жьыицIэн сыт ицIэпIэ гъунэжуи, ижъыицIаиц. Нэгъуху, 35. Си ужьым итхэ,*

фыкгэпIаицIэт, КIэицIылуэцI гьаицIэр – фымыгуэвэ. СытетцI кьурш дами, соплгэ жыжбэ. «Дамыггэ», 217. *Нобэ Астемыр зытет гьуэу дьидэмкIэ зи насып кьэкуагьитIыр кьэпIаицIэу кьакуэрт, я натIэм илгыр ямыцIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 160.*

КЪЭПШЕЙТЕИН (кьопIейтей) лгэмыI. (7). Кьэгүзэвэн. Ахэр цилггагьум, Шэулэхьу IумпIэм езауэрт, кьэпIейтеяуэ и нэр кьилидыкIырт. Нал кьута, 268. Фитоньыр ХьэтIохьуцокьуэ садьм кьыицилггадэм, музыкауэхэр, кьэпIейтеяуэ, зэхуэвэри музыкэм еуэу цIадзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 125. *Убых хьэицIэхэр кьэпIейтеяуэ зэрызехьэрт, я благагэ нанэм игу дахэ хуаицIу. Лгэпсэ, 118.*

КЪЭПШИИ (кьопIий) лгэмыI. (1). Кьишу, пIийэу шытын. Пэжу, езы Мусэ кхьуейпIлгыжкIэрыцIэм триггэкIуэдэицхуаи цыIэтэкьым, ауэ пIцIантIэм выгуи шыгуи мычэму кьыдыхьэрт, махгэсымэ кхьуэицын Iэлгэныкьуэ инхэр я гункIэм иту, мэл укла, джэд лгакьуэхэр матэкьуаниэ иным кьипIишкIыу, цырибон изтвэрхэмэ нартыхужэпкэ IуукIауэ кьыздаиэрти хьэицIэ кьакуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 105-106.

КЪЭПШЫЦIЭН (кьопIышцIэ) лгэмыI. (1). ШцIыIэр зыхэшIэн, пшыцIэу шIэдзэн. Шцызэхихым а хьыбарыр ХьэицIэ ябгэр кьэпIышцIаиц: - Зэ цыггэтыт, - жегIэ доллар [сомым зыхуиггэзэу], - А жыхуэпIэу летчик хахуэр Хамэу уэгум зыхуээм Сэрт илгыгыр мис а махуэм, Фэ фнэмьыцIу зым си гьаицIэм Си мурадыр кьикьутакьым, Хамэ ицIыгуэм цэхуэу згьакуэр Гьуэгум тету иубыдакьым... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 135.

КЪЭРАБГГЭ (29). 1. (23). Лгыггэншэу, шынггьуафIэу шыт. Астемыр гьамэр кьрихри шариггэлггагьум, нэхэ кьэрабггэхэр цтэри цIэлхьуэжат, арицхьэкIэ кIэицIу кьаггэзэжри, IэнкIэ кьамэдзэм IурыIэбэу, кьамапIэм еIусэу, зэдэуэу зэхуэвэжаш. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. *Укьэрабггэм, жьэгум дэс, Кьумым псы идгьуатэм, ШцIэ нэхэ гунэс? «Индийскэ поэмэ», 361. Зы кьэрабггэ кьытхэкIыу, си цхьэ хгьума зэрыхуным и ужь ситыниц, жиIэу кьуэггэнапIэ лгыхьуэу ежбэжрэ – кьэдубыдыници, хуэфаицэ едггэгьуэтыници. Нал кьута, 259. 2. (6). пIгыф. мыхь. Лгыггэншэ, шынггьуафIэ. Фыз ябгэр кIэбгьуи ицIу цыидэкIыжакIэ, мурад Iей гур ицIат, Дисэ фыз кьэрабггэхэм яцыицтэкьым, жиIам пхутекIынутэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. *Урыс хьыджэбз цыкIу, цхьэц сырыхуу, наицхьуэу, кьэрабггэу икIи нэтIинэу, кьишэри, «мыраиц, ди анэ, уи нысэр – и цIэр Иринэ Федоровнэиц» жиIэри [Албиян] ежбэжаш. Шцынэхужьыкьуэ, 26. А кьэрабггэ Iэцэр нэмьыныиэм ейиц, Цыыхуггэниэ Iэцэр зейри Риджуэйиц. Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.**

КЪЭРАЛ (102). 1. (65). Хэку, зы унафэм шIэт цыыхухэр шыпсэу шцIыналгэ. *Индие, Индие, кьэралышхуэ, Кьурехуэлэ уи мурад. «Индийскэ поэмэ», 367. Кьалэм дэсари дэкрIи ежбэжат дзэм фIэкIа кьыидэмынэу, я хьэти-шыти дашири нэгьуэицI ицIыналгэ итIысхьат, кьэралитI зэзауэм я кум дьидэмыкIуадэ ицIыкIэ, жалэри.*

Лыггэ, 410. *Кьэралым естын гьавэ сиIэкьым, кьысхуэнам си бынунэр шхын цхьэкIэ мылIэу ггэм триггэхьэн кьудейиц, жызыIэу кьуажэм дэсым лIиц кьыхабжыкIри яггэтIысаиц, я дум илгэмэ, кьэрахрэ я гуэнри кьыицатIэицIым фызхэр, сабийхэр зэицIэгьуаггэурэ хьэблэр кьызэхуаишэиц. Зи лгэрыгьыпс Iгыгьа, 524. 2. (4). пIгыф. мыхь. Хэкум, кьэралым ейр. *Думэсарэ, кьэрал кьулыкьу иггэзаицIэ хуэдэу, шынакьэхэм ярызу хьэнтхгьупс Iувыр кьытриггэгьуэвэрт, шыбжиитхьу пIгыжыыр телгьыжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 268. Кьэрал унафэр Берд ицIэрт, куэдрэ зриггэлгьуакьым. Нэгьуху, 21. Зэгурэ цакIуэ гупыфI кьыхуэкIуауэ заггэпсэхуу здэицысым, институтым заочнэу ицеджэу кьыицIэкIынти, кьэрал экзаменым тегузэвыхуэ жиIэу цызэхихым, ицIэупицIаиц: «фызыхуеир дипломкьэ?». Лгэпсэ, 75.**

КЪЭРАЛ ГЪУНЭ (ГЪУНАПКЪЭ) (4). Зы хэкур адрейм шыбгьурыхьэ шцIыпIэ. *Пэмыжыжьэу кьэрал гьунэм Лэжыггэишхуэ псышхуэ кьииным ТыраицIыхьырт станицу уардэр Ирахьэлэу кьару иныр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. Нартыхум еицIэ лгэпкьым и бээмрэ и кьэрал гьунапкьэмрэ зэтхуэу зэрыцымытыр. Лгэпсэ, 82.*

«КЪЭРАЛ ДЖАТЭ» (7). «Хьуэпсэгьуэ нур» романым хэт полицэм и унафIэцим (Аралп Залымджэрийм) и цIэ лейш. Ар псоми фIыуэ яцIыхуу полицэ ушаскIэм и тету «кьэрал джатэ» зыфIэзыицыжа Аралп Залымджэрийт. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. *«Кьэрал джатэ» зыфIэзыицыжауэ ицыта Залымджэрий гьуэгум хуэээм кьыицIыу зэрыцытам текIатэкьым, а хьыбарым шэч кьытезыхьы ицIэт, арицхьэкIэ кьыздикIыжари кьыздикухжари ямыцIэу, борэным кьыздикьа кьуаргьыжыым еицхьу, Нурхьэлий жылэм кьыдыхьэжаш... Хьуэпсэгьуэ нур, 147. [Залымджэрий гьукIэм жрелэ:] «Кьэрал джатэм» Алыхьыр иггэицIаиц, фэ кьыфIысхьэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 293.*

«КЪЭРАЛ ПХЪУАНТЭ» (22). Ахьшэ, дышэ с.ху. зыдэлгэ ашык, гьушIым кьыхэщыкIауэ. *Тембот занцIэу гу лгиташ «Кьэрал пхьуантэкIэ» зэджэ гьуицI ашычыжьу Гьуумар и унэм ициггэицIуауэ ицытам. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. «Кьэрал пхьуантэр» зэицIэлыдэрт, IунокIыбзэ илгьхьэпIэр хужьыбзэт, кьу хэлгэрэ убыдыпIэ хужьыбзэ иIэу, бжэр кьыицIыпхкIэ «дзын-дзын-дзын» жиIэу, сыхьэтыр кьызэреуэм еицхьу, музыкэ дахэ кьеуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 215.*

КЪЭРАЛЫГЪУЭ (11). 1. (7). Хэку, кьэрал. *Кьэтау кьэралыгьуэ Iэджэми ицIаиц, цыхум я пIалгэ еицIэ, мызэ-мытIэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хьыджэбз цыкIу иицэну куэдрэ кIуаиц, а дэкрIахэм, тхьэм еицIэ, нэ узыр циггьуэтар – и нитIыр ноби мэуэ, дахэ-дахэуи илггагьужыркьым, накрIэпсыжэ хьэлэчиц, и кьуэрылгьуу ицIыкIэ зыхуэггэзэвауэ ицытари лгыубыдым яубыдри Мысыр ицацауэ мамлюкьызэм хэту жалэ цхьэкIэ, и нэм иггакIуэркьым. Лгэпсэ, 62-63. Кьэралыгьуэу даицэ ицIэ, бзэ умьыцIэм сыт уицыиц? Гьатхэ кьэскIэ я гьуэлгьхьэгуэу. «Вагьуэ махуэ», 42. [Долларым сомым жрелэ:] Си лгэцагьым*

кээралыггууу Иджем, ницлэрэ, ницлэ кыыхуаицыр, Си кьарухэр гьунапкэгнишиц, Сэ Гуэхушхуэхэм сыхуаицыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашу», 131. 2. (4). Кээралу шыгыныгыгэ. Псалгэм папицлэ: адыгэм зы зэман гуэр кээралыггууу ялау цыыхубз пацтыхь ялау жецлэ [тхыль цыклым]. Зи лээрэггыпс тлыгба, 529. Цыыхум яфлэхьлэмэтт советскэ кээралым ис лэпкэ цыклым кээралыггууу ягьуэтауэ зэрыцтыр, Конституци ялау я правэр зэрыдэкуеяр. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 664. [Комиссарым:] Дзэи дицэци, мес, сату тицьуэ едгьажьэмэ, кээралыггууу дьыхуаиц. Нал кьута, 302.

КБЭРЭГБУЛ (48). Хьумакуэ, плгыр. Иджи дыдэ комендатурэм кьытеуэри сэлэтхэм лэцэу ялэр трахаиц, кээрэггулу цытари кьаукаиц. Мелыгыч, 468. Хьэжбарэ зэгуэдырт, тутнакгэщым кээрэггулу лутар вьедитель цлэхьуар имыцлэу. Нэгьуху, 33. Ар [нэрыплээр] кээрэггулым илыгь заицлэу Нэху цыхуу сэлэтыр мьтлысыххэ. Жэц нэрыплгэ. «Вагьуэ махуэ», 49.

КБЭРЭЖАН (1). Цыыхубзыцлэщ. «Щлалэгьуэ щыналгэ» поэмэм хэт персонажхэм ящыц зыщ. Кээрэжану дахэр Дэнэ дэкуэдами, Ядэ Пакьуу лгашэм Кьысхуевгэшиэ фыкьуи. «Щлалэгьуэ щыналгэ», 420.

КБЭРЭЖЬ (48). Цыыхуэцлэщ. «Льапсэ» романым хэт дьгырурыгьуу пашэ. Хьыдэжэбхэм я шхьэцир зэрызэлуацэу куэбжэр Гуах, дьгырурыгьухэм ящыцу шууитл дожри заплгыхь, зым кьызэриггэзэжу мьдрейхэри ирашэжьаиц Кээрэжькэ зэджэ дьгырурыгьуу пашэм и унафэклэ. Льапсэ, 35. Кээрэжь и зэманьгьуэм гьэру кьыубыдахэр ицэу Истамбыл, Мысыр, Шам, Джэну нэс куэфу цытаиц, иджи псы икьыну дзыхь ицлэжыркьым. Льапсэ, 105. Хьэкурыни фьуэ ицлэрт Кээрэжь зыцлысыр, гужьггэжь и гум кьыпхуилгэмэ, кьыптемыщахэу увьлэнутэжьым, ауэ гьуклэр, зыдэс жылэр дэнэ кьэна, нэгьуэци кьуаажэхэми кьацлыху, кьышхьэщыжын гьунэжэци, абы кьуогушхукуыр. Льапсэ, 105.

КБЭРЭКЬУРЭ (4). Жыгхэмрэ кьуацэ-чыцэхэмрэ нэмыщл адрей кьэкьыгьэ плэцэхэм я льэдий гьуахэр. Хадэм адэклэ улпгэмэ, кьуаажэбгьуиц, цыс цымылэу, адэ нэхэ жыжьэу улпгэмэ, бгы льапэ дыдэм деж бгьэн телгьуу унэжь тлэку цытиц, джэдэщышхуэ гуэри и шхьэр фыри кьэрэкуэрэ кьытеклэжауэ, бжэи сыти хэмьлыжыу уолгагьу, унэжь цыклым нэмыжыжьэу. Мелыгыч, 456. Мэкуу цытаупицлэ, йоуэр удзым, кьэрэкуэрэр кьранэж. Зауэ жыхуалэм и хьыбарыр. «Вагьуэ махуэ», 93. Итлани еплэ, кьэрэкуэрэ, пабжэ тлэкуэхэм, удэ гьэужь гуэрхэм уахуэзэрэ ухэувэмэ, зэтолгьалэ, гьэужь гьужам хуэдэу. Хьэщлэ льаплэ, 400.

КБЭРЭЛГЭШЭ (20). Цыыхуэцлэщ. «Нэгьуху» повестым хэт персонажхэм ящыц зыщ. Кьэрэлгэшии гужьггэжькэ ерыцти и гум ириубыдаиц, хьыдэжэбз цыклым кьрицлар хуимыггэгуону, и анэм хуиггэгуаици. Нэгьуху, 48. Кьэрэлгэшиэ бэжьым куэмэ – и вакьэ лэныкьуэр хьэм кьыицлэхауэ ишхьуу илгэгуаиц. Нэгьуху, 48.

КБЭРЭМЫРЗЭ (33). Цыыхуэцлэщ. «Лыгьэ» хьыбарым (новеллэм) хэт персонаж нэхьыщхьэ. А емынэунэм и гьугьу фымыцл, ницхьэпцлэ Гей флэагьуниц, жацэу цыыхур цымэхгэшиэт Кьэрэмырзэ, имыггэшиынэ цымылэу. Лыгьэ, 408. Огнемет жыхуалэр а махуэм кьаицаиц, огнеметым мафлэ бзийр псыутхым ешхьу кьыуитхэмэ, шыри шым тесри мафлэу кьызэцлэлыдэурэ шхьэпридзырти, шыр шхьэхуэу, Лыр шхьэхуэу тьури цлэдаггэм хуэдэу исьрт, итлани Кьэрэмырзэ шышхьэмыггэзэти, и дзэм кьалэр кьаицаиц. Лыгьэ, 411.

КБЭРЭНДАЦ (13). Зэрытхэ, сурэт зэрацлэ Иэмэпсымэ. Я ныбжэ еджакуэм хэкуэтаици, Я кьэрэндацыр яцэцоху, Хьэрф ятхыр тлэкуу кьуаниэбынишэу Тхыльмплэру хьэлгэу зэбьроху. Ныжэбэ жэщи, нэхур шьуху. «Щхьэлыкьхэ», 384. Тхыль зэзымыггэицлэр цлэгьуэжыниц, жацэу хьыбар Гуаици, псоми кьэрэндац я жытым илгыц, флэмыцлэ флэкла зымыггэуэти яхэтиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 504. Берие республикхэм я гьунапкээхэм куэдрэ емыплэу, кьэрэндац цлэыху бысымым илыгьыр кьылехри яцэцлэклэ Гуаицхьэмахуэ зытетым и хьурегьэклэ кьретхэклэ. Льапсэ, 87.

КБЭРЭХЬЭЛГЬКЬ (58). 1. (48). Цыыху тхьэмыщкэ, кьулейсыз. Кьэбэрдэ кьудейр мыхьуу, дэнэ лэныкьуэкуи кьэрэхьэлгькьым жыкьалэат, Иджем я кьару здынэсынуур яцлэртэжьым, ауэ гьуэу зытетымур, зэаунэтиьнуур гупсэхуу яцлэ хьуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 223. Партизани, кьэзакьы, кьэрэхьэлгькьы кьызэхуэсар кьызэцлэвауэ унэ цлэыхьэпцлэм деж зэхэтт. Хьуэпсэгьуэ нур, 322. Езы Инали пьлаагьурэ зэрыцымьггэуицар кьэрэхьэлгькьым кьахэклауэ зэрыцтыр. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 539. 2. (10). плгыф. мыхь. Кьэрэхьэлгькьым ей, ехьэллэ. Гьатхэпэм мазэр кьыхьаггэицлэу Псыхуабэ цызэхэта сьэздым кьэклауэ делегатхэмрэ ницьжэ-уэркьыжьхэмрэ зэгурьмылуэ хьури, кьэрэхьэлгькьэ делегатхэр Тэрчкьалэклэ емыкьуэжылу хьуакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 242. – Уэлэхьы, кьэрэхьэлгькьэ сабийм уэркьэ цэн хэлпгьэ мыхьун, - жицлэри Астемьр идакьым [Думэсарэ зыхуиггэзу], - ауэ Жыраслгэн и унэм школ кьыицызэлуихьыну гьуээздэжэщ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 518. Куэд цлэатэжьым Данизэт бэлиэвычыым я зэманым «сыкьэрэхьэлгькьэ цыыхубзци, Бот сыхуэдэ кьабзэци, лло си гьуклэ шхьэгуэпцлэым власть цлэыхуэмыфацэр, яфлэубыд, Бот, бжьыпэр, Гьыхьэниэ зумыцлэ», - жицлэу зэрыцтыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 271-272.

КБЭРЭШЕЙ (2). 1. (1). Кьэрэшей-Шэрджэс республикэм шыпсэу лэпкьхэм ящыц зы, а лэпкьым шыц цыыху. Кьэрэшей кьуицхьэри зы бжьыхьэ жэцэ закьуэм, цылаи-цымылаи жыхуалэм хуэдэу, хэкум ирашаиц, итлани, цлэымахуэ цлэлуэ, иэшэи-мышкьышыр абы клэлааггэжылуаиц. Льапсэ, 84. 2. (1). плгыф. мыхь. Кьэрэшейм ей, ехьэллэ. Кьэрэшей мэл жыхуэпцлэр пудыжыц: зэблэбдэу уогуэат. Нал кьута, 272.

КБЭРГБЕЙ (18). *Еплъ кьаргбей. Абы флэК* хэмилъу адакьэмрэ кьэргбеймрэ зызэраунсейри уфыцлэнумэ, плэКI кьомыгъанэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493. *СыщисКIэ сэраш, - жиЛэри кьэргбейм зыкьигъэбырыбащ, адакьэр кьыцлыхужати.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493. *Джэлил псымКIэ яшэу есати, куэдрэ псы ЛуфэмКIэ кIуэрти, псым есу тесхэм еплъу мыЛэрысей жыг кьудамэм кьытетIысхьэрт, кьэргбей сыт бабыщ шырым е джэджбейм кьейцэу илгъагъумэ, «кьууугъутI-кьууугъутI» жиЛэу хьыбар яригъащIэу.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

КБЭРНЕЙ (38). *ЦыхухъуцIэщ. «Гьуэгуанэ»* пьесэмрэ, «Адэ» поэмэмрэ хэт персонажхэм ящыщ зыщ. *Кьэрней [Омар зыхуигъазэу]: Дунейр кьутэжыху дэри дытсэунукьым. Гьуэгуанэ, 103. [Дадий и кьуэнэ жреIэ:] Уи лъапэ пицантIэм кьыдэпхьэм, Уэ бжесIэжыну кьалэн Мыр кьысцицилаци, бжызоIэ: «Насып мыгузшу сIлари Си кьуэ Кьэрнейрэ си цыЛыхьрэт. «Адэ», 135. Дадий цхьэ закьуэу кьэнами, Кьэрней насыту кьыхуонэ, Дунейм сыт фыгъуэ цыIами, Псом я нэхъ лъапIэу ар цыIэц. «Адэ», 130.*

КБЭС (146). *послелог. 1. (117).* Дэтхэнэ, дэтхэнэри. *Фызышэ макIуэ жыпIэнуци, цыЛыхубзри сабийри зэцIогъуагэ, хьэдагъэ макIуэ жыпIэнуци, гу кьэс сабий бын исц, шу ябгэ гуэрхэми я цхьэр бащлывкь хужькIэ фIэпхыкIауэ я цIопицыр ягъэдалгъэу мэКIий-мэгуо. Зи лъэрыгъыпс тыгъа, 519. Удэ гьэгъэхэри кьыщыту, Убзэрбзэу махуэ кьэс, Псынэ цыIлэм нэху мыщытэу Псыхьэу кьокIуэ зы хьыджэбз. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 69. Япэ кьалгъуам цхьэкIэ «дызыхуэныкьуэ» зэрыжалэр тхьэм и деж нэсауэ ара, е нэгъуэщI: Дэфэрэдж и нысэ цыкIур гъэ кьэс лъхуэрэ бынунагъуэишхуэ хьуащ, сабийм я цIэр Дэфэрэдж фIызхэгуэащэрэ зым кьэджэнуэмэ, адрейм и цIэр кьыжъэдэхуэ. Лъапсэ, 119. 2. (29). Нэс, нэсыху. Азизэ тхьэмыщкIэм и бгым кьэс псы мылым хэтци шкIэ кьрихьэхьэр кьеубидри псы Луфэм Iутым кьрет. Щынэхужьыкьуэ, 54. [Шлоссер:] А-а, Кавказ кьуажэцIэхэр емынэми хузэгъэцIэнкьым, Ростов кьыщыцIэдзауэ мыбы кьэс нэкIэ узэпIын зы кьуажи цыIэкьым. Гьуэгуанэ, 100. Дамэтелгьыр темылгьыжу Щхьэцыр тхьуауэ ар [сэлэт пицэхэр] шрет, А хьыджэбзхэр пхьэху жыг дахэу Нобэ кьэси нэгум цIэтци. Пхьэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76.*

КБЭСЭХЫЖЫН (кьосэхыж) *лъэмыI. (5).* ХэкIуэдэжын, унэхьун. *Я ней кьыстехуэм сагъэгумащIу Си ужь итари кьэсэхыжынуци, Си илгъэсищэ. «Щхьэлыкьуэ», 395. [Мариям:] СыкьыщыцIыжри сызекIунтIриуэ, си цхьэр уназэу, Назифэ и пэшим сыцIоджадэ, си цхьээгъусэм и пхьур еукIытэ, дегъэунэхьури дегъэсэхыж жызоIэри. Лэчымэ, 396.*

КБЭСКИЭ (15). *послелог. 1. (11).* *Еплъ кьэс 1. Усэ кьэскIэ вагъэбдзумэу Жылэм нэплгъуэ зэбгъурылщ. Си губгъуэ. «Щхьэлыкьуэ», 375. Си анэм и бзэм мывэ сыныр Псалгъэ кьэскIэ хузогъэж. УбзэмыIумэ, бгъуэтгьынкьым... «Батырыбжьэ»,*

53. Зэгур пицлыхьэпIэу услгъэгъуащи, Жэщ кьэскIэ жыуэ согъуэлгъыж, Арицхьэ гупсысэм сыхэбдзащи, Си цхьэнтэр гьуру кьысфIоцIыж. Зэгур пицлыхьэпIэу... «Шум и гьуэгү», 69. 2. (4). Еплъ кьэс 2. Цыхур псыкIэ цыгугъами, Нобэ кьэскIэ псы кьэмыкIуэ. «Индийскэ поэмэ», 364. Зэмьфэгъуу дыгъу лэпкьэ Iэджэ, Нобэ кьэскIэ дэ кьытхэтци. Дыгъу жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 124.

КБЭСКИЭН (кьоскIэ) *лъэмыI. (15). 1. (2).* Кьэщтэн, кьыхэщтыкIын. *Лу абы [Жыраслээн] зэрылулгъэу, и цыбым зыгуэр Iэ цыIэКIэ кьелэба хуэдэу, кьэскIащ. Мазэ ныкьуэу цхьуантIэ, 594. ТкIуэпсыр нэгум шытелгъалгъэм, КьоскIэр пицащэр ар и пIалгъуэ. «Тисей», 493. 2. (13). Кьэшынэн. Езы [Данэ] тхьэмыщкIэ цыкIур, кхьухьлгъатэм я ву макь зэхихмэ, кьаскIэрт, гурьмырт, «нанэ, бомбэ» жиЛэу, иныкьуэми кьэтэджыну еIэрт. Нал кьута, 277. Цыхубзыр япэм кьэскIами, иужьым игурэ и псэрэ зэрыгуэтыжри и лIым и ужь иту мэжджытым кIуэри кхьэлэгъунэм и лIыр кьыдэлэтыкьуэрэ зэи, тIэуи ехаци, зэрыхуей дьидэм хуэдэу цылыгъыпIэри иригъэцIащ. Кхьэлэгъунэ, 379-380. Хьэуам хэз хьуами сырымэр, Ар зи кьэмыскIэу кьоплывх, Бгы мамырыгъэр ехьумэ, И пьедесталым кьемых. Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгү», 35.*

КБЭСЫЖЫН (кьосыж) *лъэмыI. (84).* КьэкIуэжын, кьекIуллэжын. *Я пицантIэ кьосыжри Жангулэз жэмьр кьыша кьудейуэ шэ пэгун шыгъыу пицантIэм дэту кьыхуозэж. Клапсэ клапэ, 17. Махуэ енкIэ шуур кьэжауэ, Фызыжь пицIэм кьэсыжауэ, Гузвэгъуэр кьакIэлгъосыр, А иныжьыр псыницIэу кьосыр НанIэзыпIэу кьохуэ телгъыджэ, КьыхэфIедэр щIалэм гьуджэр, Шум и ужьым мэхьу мылыджэ. «Елбээдыкьуэ», 19. Куэд дэмыкIыу и пхьу дахэр ГуфIэу, джэгуу кьэсыжащ: - Дадэ дьыцэ, бдзэжбей сыхьэхэр ЛъапIэу, псыницIэу нобэ сцащ. «Бдзэжбейшэ ипхьу», 149.*

КБЭСЫН (кьос) *лъэмыI. (406). 1. (239).* КьэкIуэн, кьэхутэн. *Шы епланэри кьэсауэ Псори йоплгьыр, ягъэцIагъуэ. Мусэ кьешэ ар Iэдэжу, Жьым цIиупскIэу и жьакIагъуэр. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 41. Кьуажэдэс кьызырыгъэгубжыжар кьосри окрисполкомыр кьауыкьуэу зэрогъэкIий, лажьэ зымыIэу вгъэтIысыр кьэвутIытыцыж, жалэри. Зи лъэрыгъыпс тыгъа, 525. ЩIалэм абы гу лIымьта хуэдэу, шейр зэIецIэ лошкIэ цыкIумкIэ, стэканыр жьгъырууэ зэхихмэ, хьыджэбзыр цIоупицIэ: «Уэдэжынэ макь зэхызохри, поцтыр кьсауэ пIэрэ?» - желэри. Лъапсэ, 109. 2. (107). Кьэблэгъэн, кьэунэхун, кьэкIуэн (зэман, пIалгъэ сыт хуэдэхэр). Кьрум укьрашатэмэ, бжьыхьэр кьэсмэ, хуабалIэ цыналгъэм сыкIуэжыныци, гьатхэр кьыхьэху сыкьэтынуци, жыпIэурэ зыбгъэцIэгъуэнт. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 475. Дыгъэм, кхьухь кIуэкIафIэу, ЩIылыгъэр нэху кьыщIащ, И кьухьгъуэр кьэсри Махуэ тхуигъэцIащ. Дыгъэм, кхьухь кIуэкIафIэу... «Вагъуэ махуэ», 101. Бжэгъу кьащити, ар хэукIэ цыIым, Чэзур кьэсакьэ - кьэгъэгъэныци. Си хэку нэхъ ини сыту сщIын?*

«Щхьэлыктуэ», 386. 3. (39). ЛъэIэсын, шIэуэн, нэблэгъэн. Псы Iуфэм Iутхэр плэмэ, Астемыр и плIэм псыр къос, шыпэри къыхэпIишкIуу уолгагъу. Хуэпсэгъуэ нур, 164. Фызышэр куэбжэм квэса щхьэкIэ занцIэу удаггэхъэнт – даггэхъакъым, «гъуэгупцIэ» жалэри. Лъапсэ, 117. [Куэзимэн Азрэт] И пэ кIыхьри къытыуауэ и жьэпкъым квэсынэм тIэкIуцъ квэнэжар. Нал къута, 306.

◊ [И] пIалгъэр квэсын (79). Еплгъ пIалгъэ. Iунэм квэсын (14). Еплгъ Iунэ.

КВЭСЫХУ(КIЭ) (6). послелог. Еплгъ квэс 1. Пхьэцхьэмыщхьэу зэмьфэгъуэхэр Ггъэ квэсыхукIэ квэггэлгагъуэ, Квэлэм къикIуу хьэщIэ квэкуэм И жыг хадэр яггэцIагъуэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 40. Шу цIэпхгъуэжамы кIэлъыплгъу Тхьэлухуд ябгэр мэхидэ, Цыхубз гу Iэлыр мятэр, И Iэр иIуэту и губжыр Нартыжъ я Iэхуэм ныхухьыр, И щхьэм мыгъуаггэ хуихьыжу И губжыр хуэму тоужыр, Мазэ квэсыхукIэ дахаггэм Къыриггэблжымы мыгуфIэу. «ЩIалэгъуэ щIыналгъ», 418-419. Адэр шым шэсым – и цыггьыну, Хьэзыр квэсыхуи зы гыныгъуэт, Гъуэгунэ дапцэ зэпичамы, Уанэу зэрысыр и цIэцыггъуэт. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238.

КВЭТЭДЖЫЖЫН (квотэджыж) лъэмыI. (32). 1. (14). КъызэфIэувэжын, къэувыжын (джэлэр, тIысар, гъуэлгъар). НыбанхгэкIэ уэсым хэлгъу пицъирт [цIыху зэрехъэжъа квомир], джалэр квэтэджыжу. Нал къута, 298. Унэм пкIэлъей иридзри ятIэ зрихьэурэ здытетым е ешат, е квэцIэнтхьэуаха – пхэцIэкIэ цIымы квэтехуэри квэмытэджыжыфу тхьэцIэкIэ мащIэри цылыга [Дисэ]. ГушIэгъу, 420. Жэц хъумэ, Нурхьэлий и пкIэунэм зыгуэрхэр кыихъэ хуэдэу кыфIэцIырт, мышынуу квэтэджыжыфыркъым. Хуэпсэгъуэ нур, 149. 2. (13). КIуэжын мурад иIэу къызэфIэувэн, квэтэджын. И Iуэху зэфIэкIа нэужь, Елдар квэтэджыжац: - Нурхьэлий, сызэрыцIэкIыу бжэр ныхуэцI. Хуэпсэгъуэ нур, 231. Плэмэ [Ботэх] – гуп зэхэсам Нартыхур яхэсыжкъым, адрейхэри квотэджыж зэбгъыкIыжыну, я Iэр зэроубыдыж. Лъапсэ, 77. ЯцIэр жала нэужь квэтэджыжхэрты, щхьэж и унэ бжэн лъакъуэт. Нал къута, 274. 3. (2). зэхь. КъызэфIэувэжын, хъужын (сымэджар). Дисэ и къуныцхьэ узар хъужу квэтэджыжын и гугъа щхьэкIэ, зэпичыцэу унэм къыцIэнэжац, и нэхъыбитIымы къыкIэлъыплгъыны зыггэщхьэни имыIэу. ГушIэгъу, 423. 4. (3). Квэпсэужын, псэ къыхэхъэжын. [Тинэ] «Нанэ» жиIэу и псалгъэр къыцIидзэмэ, и анэ имылгэгъуар квэтэджыжа хуэдэу къыцыхьурты и нэпсым къызэпичыжырт. Мазэ ныкъуэ щхьэуантIэ, 637. [Нурхьэлий Мусэ жрелэ:] Уэлэхы, уэбилэхы, хуэзмьдэн, [Бот] и адэр квэтэджыжауэ цытми. Хуэпсэгъуэ нур, 187.

КВЭТЭДЖЫЖЫГЪУАФIЭ (1). лъэмыI. ПсынцIэу къызэфIэувэж, хъуж. Дисэ ятIэ шыкъыр къызыкIэрихыжыр и бацэ уэниэкужымы нэмыжыжыу иггэтIылгъурэ цылыт: - Iээ гуэр мыгъуэ къызэплатэмэ, нэхъ квэтэджыжыгъуафIэу сыквэтэджыжынт, ди нысэ цIыкIу, къуныцхьэ имыкъутауэ си фIэц хьуркъым, зызггэхъеймэ, си псэм хеггэцI. ГушIэгъу, 421.

КВЭТЭДЖЫН (квотэдж) лъэмыI. (103). 1. (59). Щысар е щылгъар къэувын. – Уэ ди павггэ, Къытхуеблаггэ, - ЖиIэу бажэр кхъуэм еджац, Мыщэр шхьидэу квэтэджац. «Бажэ пшынэ», 10. Уеблэмэ Тембот квэмытэджу псы зэрэфэн Iэмал кыгупсысат, къамыл кIыхь кыгъуэнтауэ и зы кIапэр псы пэгуным хилгхьэрт, мыдрей кIапэр и жьэм жьэдилгхьэрти, екъуурэ псы ефэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 287-288. [ХьыныцIэл студентхэм яжрелэ:] ЗэхудоуцIри, дэ фIэкIа цIэмысу дызэхуосри, дыкквэмытэджу дыщысиц, экзамэну тыну хуейр ттыхукIэ. Лъапсэ, 76. 2. (41). Пэм кыыхэкIын. НысацIэ дахэр пцэдджыжымы Квэтэджмэ, гъуджэм бггэддохьэр, И щхьэр хуэм-хуэму, мис, ижу, Дахаггэ лъапIэр нэм хухьыр. Бгыхэр. «Бгы лъапэхэм деж», 36. Пыцыхьэцхьэм уыцгъуэлгъыжкIэ нэху цымыэ, уквэтэджыны укквэмытэджыны – Алыхьым фIэкIа цыцIэкъым. Аргъуей, 387. Абы [расписанэм] итиц уккыныцэджынури, уыцыхьэнури, занятэм уыцкIуэнури, цыбухьынури, уыцгъуэлгъыжынури – псори сыхьэт бжыггэкIэ итт. Нал къута, 253. 3. (3). Зыгуэр я мурадэ зэгухьэн. Ауэ лIыхъужьхэу ди аджъхэр Наполеоным нэуэри Бийм иратаккъым ди цIыпIэр, Народым зэуэ квэтэджри ЛыкIэ ялахэц зэуапIэр. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Дэнэ къуани белорусу ЩыIэр псори квэтэджац. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 161.

КВЭТЭМАКЪКIЭЩIЫН (квотэмаккъIэщI) лъэмыI. (8). Къэгубжын, тэмаккъ кIэщI хъун. Астемыр квэтэмаккъкIэщIац [Думэсарэ зыхуиггэзэу]: - ЗэтепIэ уи жьэр. Мазэ ныкъуэ щхьэуантIэ, 545. Мэмэт-цIакуэр квэтэмаккъкIэщIац, и нитIыр плъыжыбзэ ккэхъуарэ квитIэту, и ныбэм и нэхъыбэри стIолым телгъу, и лъакъуэр ераггьыу къыцIэуэу. Лъапсэ, 47. Кхъуанэр зей жэмыхьэтыр квэтэмаккъкIэщIац, ди кхъуанэр модрейм ехьри еггэхъулей, жалэри. Хуэпсэгъуэ нур, 60.

КВЭТХЫН (квэтх) лъэI. (36). Тхыггэ гуэр квэггэхьын. Квэзытхыр мы унэр зейуэ цытарац, быным я цIэр ириуIэурэ къацIоупцIэ, кыбдэлэныкъурэ, ин хъуа, дауэ еджэрэ сыт жиIэу. Мелыгыч, 474. Письмор квэзытхыр Степан Ильич Коломейцевыр арат, абы и хьэтIыр Астемыр фIыуэ ицIэрт. Мазэ ныкъуэ щхьэуантIэ, 567. Квэтхам си гуапэу цэ седжац, Лейуэ зы псалгэ яхэмыт. Расул Гамзатов. «Щхьэлыктуэ», 401.

КВЭТХЪЭУСЫХЭН (квотхъэусыхэ) лъэмыI. (2). 1. (1). Тхъэусыхафэ гъэшы. Хьыджэбз цыкIуэхэм квэтхъэусыхэу цIадэац: Уа, сэ есыкIэ лъэккъэ мыгъуэ сиIэркъым. Лъапсэ, 41. 2. (1). Судым етын. – Уи лIыр квэтхъэусыхац, пиIэрэ ар? – жиIэу Залымджэрий и псалгэр цухьыркъым [Мэрят зыхуиггэзэу], - си фызыр кIасэу лъхуац, жиIэри прошенэ квимытам, тхьэр соггэпцI. Хуэпсэгъуэ нур, 103.

КВЭТХЪЭН (9). УнэцIэщ. «Зи лъэрыгыпс тIыгъа» хьыбарым хэтц Квэбэрдейм Советскэ властыр щызггэувахэм ящыц зы, Квэтхъэн Назир ехьэлIауэ. Квэтхъэныр а лъэхъэнэм Москва

цылажъэрт, *Инат* и *ци* иуэ, хэкум кэадэ *Лэптык* уни хуэзфлэкирт, *итлани* ар игэтлысыныр *Квалмыктым* апхуэдизу нэрыгъ ицшицлар сытыт? *Зи* лъэрыгыпс тлыгъа, 526. *Властыр* цагъэувым *лтыгъэ* зэрихъати, *унафэ* яцлаиц *ЦИК-м* елгэуу: *Кэатхэныр* орден *кэратмэ*, *хуэфациу*. *Зи* лъэрыгыпс тлыгъа, 526.

КЪЭТХЪУН (къетхъу) лгэ. (2). Къэгъэкъэбзэн (бэкхъ, Гуэ, гуэщ с. ху.). *А тлэкиур* эфлигъэклэмэ, *Тембот* иэщым *шлохъэри*, ар куэд лъандэрэ къабзэу *кэатхъуами*, *шы* зэрыцлэмытыр *ицлэми* – *ицлэти*, *зыгуэрхэм* йопэциэцири. Хуэпсэгъуэ нур, 296. *Сыткли* елгэу – *кыпхуицлэнт* [Лутлэ]: *мзым* *клуэи* *пхэ* *кыпхуэишэ*, *е* *нартыху* *кэп* *ицхъэлым* *иэ*, *е* *иэциыр* *кэатхъу*, *кыжра* *лэмэ*, *хъуэ* *жилэу* *зэхэпхынтэктым*, *е* *пхуэцила* *луэхутхъэбзэм* *и* *уасэ* *гуэр* *кыызэт*, - *жилэу* *и* *жъ* *кыжъэдэклауэ* *зэхэзыха* *ицлэтэктым*. Хуэпсэгъуэ нур, 286.

КЪЭТЫН I (къот, къэтш) лгэмы. (30). 1. (6). *Зыщиплэ* *клуауэ* *щылэн*, *кэмыклуэжу* *зыкьом* *дигъэклын*. *Зэгуэр* *Нурхъэлий* *тлэкиурэ* *кэатауэ* *кыггэзэжати*, *унэ* *лъэгур* *хъэлэчу* *зэхэтлыхауэ* *кыхуэзэжаиц*. Хуэпсэгъуэ нур, 149. [Алыджыкыуэ:] *Тури* *дытлыса* *нэужь*, *кэатэджиц* *ицыхубзри*, *я* *гунэгъум* *деж* *клуэри* *куэдрэ* *кээмыту* *кыггэзэжати*, *цырибон* *тлэкиу* *графин* *ицлыкумклэ* *кыихъри*. *Мелыгыч*, 440-441. [Мариа *и* *пхъум* *жрелэ:*] *Уи* *адэр* *нышэдибэ* *кыызэупцлэти*, «*модэ* *ицыхуэ* *тлэкиу* *езгэхъыжыну* *згэклуаиц*», *жыслэри* *кэзэгъэтицаиц*, *ныжэбэ* *укъызэрытар* *кыицлэмэ*, *уи* *фэр* *лэбжъанклэ* *зэрытрхыну* *ицхъэ* *умыцлэрэ?* *Лэчымэ*, 394. 2. (13). *Щымылэн*. *Ежъэрэ* *дапцэрэ* *квэтми*, *узынишу* *кыггэзэжэмэ*, *нэгъуэиц* *зыхуей* *ицлэктым*. *Кхъэлэгъунэ*, 375. [Бабышыкыуэ *Джэлил* *жрелэ:*] *Кърум* *укърашатэмэ*, *бжыыхъэр* *квэсмэ*, *хуабанлэ* *ицыналгэм* *сыклуэжыныци*, *гъатхэр* *кыихъэху* *сыквэтынуиц*, *жыплэурэ* *зыбгъэицлэгъуэнт*. *Бабышыкыуэ* *адаквэпц*, 475. *А* *хъыбар* *шынагъуэр* *зи* *ицхъэгъусэ* *ежауэ* *квэт* *фыхэм* *зэхалмэ*, *я* *ицхъэфэцир* *тэджырт*. Хуэпсэгъуэ нур, 303. 3. (8). *Иримыкыужын*, *щыцлэн*. *Лэпкыгъэккэ* *кээмыту* *уквалгъуамэ*, *Уэ* *ицлэицлэ* *бвэн* *кыпцогъуэ*. *Хэт* *сыт* *Инат* *лэ* *кхэхуллами...* «*Батырыбжъэ*», 63. [Алыджыкыуэ *комендантым* *жрелэ:*] – *Си* *лэ* *квэткыым*, *си* *лгэ* *квэткыым*, *тхъэм* *и* *шыкурклэ* *си* *ицхъэ* *закъуэр* *зрикъун* *си* *итлэ* *квалэжъыжын* *хуейиц*. *Мелыгыч*, 466. [Шаукэт *квэдым* *лты* *кыггээклуам* *жрелэ:*] *Си* *сэджит* *квэткыым*, *си* *бытыр* *квэткыым*, *си* *унэ* *сыицлэсыжиц*. *Аргъуей*, 386.

◇ **Квэт жеггэлэн** (1). Куэдрэ *щымылэн*. [Астемыррэ *Гуумаррэ* *зопсалгэ:*] – *Ттыс*, *хъэицлэ* *утицлыниц*. – *Квэт* *жебгэлаи*. – *Тлэкиу* *дыхъэулеяи*. Хуэпсэгъуэ нур, 194. **Квэт цымылэу** (1). *Псори*, *зыри* *мычэму*. *Хъарзынуэ* *псори* *еклуэклырт*, *ицлыкхэр* *квэт* *щымылэу* *кыызэхуэсыжауэ*, *заведуюныицлэм* *пэллгэрт*, *учкомыр* *зыуи* *кърамыдзэжу*. *Мазэ* *ныкыуэ* *щхъуантлэ*, 547-548. **Квэт ицлагъуэ цымылэу** (1). *Псори*, *зы* *тлу* *флэкла* *мычэму*. *Абы* [Астемыр] *и* *гъусэт* *Гэшикыуэ* *зэкъуэшитыр*, *Квудаиц* *Амырхъан*, *Щоджэницлык*

Алым, *Назырыжъыр* – *кыуажэм* *дыпартизаниц* *жызылэу* *дэкла* *илгэпкыым* *квэггэзэжат*, *квэт* *ицлагъуэ* *щымылэу*. Хуэпсэгъуэ нур, 308.

КЪЭТЫН II лгэ. (9). 1. (7). *Зыгуэрым* *зыгуэр* *лэцлэгъэхъэн*, *ей* *щын*, *саугъэт* *хуэщлэи*. [Чачэ *Нахъуэ* *жрелэ:*] *Сомитл* *квэт* *жыпламэ*, *мэ* *сомитл*. *Фи* *хъэлэли*. *Мазэ* *ныкыуэ* *щхъуантлэ*, 513. *Уицлэпцлэни* *ицлэти* *сытми*, *аргуэру* «*мор* *квэфт*», «*модрейр* *кыпхуэфицлэ*» *жалэници*, *бэлыхъ* *ухадзэниц*, *араиц* *старшинэр* *кыицлэидэджэри*, *ар* *ухуеймэ* *уи* *гунэгъум* *кыбжылэж* *хъууиц*. Хуэпсэгъуэ нур, 84. *Гуфлэгъуэр* *мардэнишу* *Дэ* *Сталин* *кыидет*, *Ггэ* *куэдклэ* *узынишу* *Вождэ* *иныр* *ицырет*. *Сталиным* *и* *уэрэд*. «*Бгы* *лъапэхэм* *деж*», 12. 2. (2). *Зыгуэр* *гъэлун* (*радиоклэ*, *телевидэницлэ*). *Совинформбюром* *квэт:* «...*Зауэр* *Куцеквэ* *деж* *ицоклуэклэ*», - *жилэу*. *Нал* *кыута*, 220. *Астемыри* *ицытиц* *хуэсакыуэ* *Сабий* *ицлыкум* *и* *ггы* *макыуэ* *Рацэм* *квэтыр* *ар* *лупиц* *дыдэу*. *Радиосправкэ*. «*Партыр* *ди* *пашэу*», 76.

КЪЭТИЭПШЫН (къотлэп) лгэмы. (2). *Зыкыызэлухын*, *зыкыаутгыпщын*. *Щиху* *квэтлэплым* *ицхъиц* *фочыиэр* – *Иремыхъуклэ* *уи* *гунэгъу*. *Псэ* *зыхэгъу* *сыт* *мыпсалгэр*. «*Батырыбжъэ*», 45. *Жыгым* *уэсыр* *кытырепхэ*, *Еплгэ* *итлэни* – *квэтлэпаци*. *Цада* *кыуажэ*. «*Вагъуэ* *махуэ*», 335.

КЪЭТИЭТЭЖЫН (къетлэтэж) лгэ. (1). *Зэрыхыжын*, *хуит* *квэщлыжын* (*пха*, *кыуэ* *сыт* *хуэдэхэр*). *Фэр* *гъуху*, *сымадэ* *бэгар* *ицгузурэ*, *лузизэ* *нэхъеижу* *еггэгъумэицлэ*, *арицхъэклэ* *хъэжым* *кыитлэтэжын* *и* *мурадыхэтэктым*. Хуэпсэгъуэ нур, 74.

КЪЭТИЭТЭН (къетлэтэ) лгэ. (2). *Квэутгыпщын*, *пхар* *зэрыгъэклын*, *зэрыхын* (*пхауэ*, *кыуэуэ* *щыт* *зыгуэр*). *Гурылуэгъуэ* *а* *фызхэр* *флыклэ* *зэрыдэмыкыжыпар*, *мурад* *бэлыхъ* *гуэри* *зэраицлар*, *арицхъэклэ* *хъэжыри* *ерыиц* *еклуати*, *кыимыкыуэтын* *дэнэ* *квэна*, *выфэр* *кыитлэтэн* *и* *гуггэхэтэктым*. Хуэпсэгъуэ нур, 75. *Бауэбациуэ*, *зимыггэхъеишу* *зыкыомрэ* *ицылгэ* *нэужь* [Дэфэрэдэж], *и* *ицлыбым* *илгэ* *ицлэлэ* *ицлыклар* *кыитлэтэри*, *едэхаицлэурэ* *тенджызымклэ* *плгэмэ* – *тети* *теси* *щымылэу* *гъуджэм* *ицхъу* *мэлыд*, *толгъкунхэри*, *еша* *хуэдэ*, *лэуэлгъауэнишу* *жыжъуэ* *ныджэм* *кыитемыхъуэ* *мывэклэицхъыр* *яггэпсалгэ*. *Лъапсэ*, 53.

КЪЭТИЭЩЫН (къетлэщл) лгэ. (4). 1. (1). *Зэгыпщлыкын*, *кыызэггэдзэкын* (*зыгуэр* *квэплгъыхъуэу*). *Квэралым* *естын* *гъавэ* *сицлэктым*, *кыисхуэнам* *си* *бынунэр* *ицхын* *ицхъэклэ* *мылэу* *ггэм* *триггэхъэн* *квудейиц*, *жызылэу* *кыуажэм* *дэсым* *лэиц* *кыыхабжыкыри* *яггэтлысаиц*, *я* *дум* *илгэмэ*, *квэрахрэ* *я* *гуэнири* *кыицатлэицлым* *фызхэр*, *сэбийхэр* *зэцлэгъуагъуэрэ* *хъэблэр* *кыызэхуэицлэ*. *Зи* *лъэрыгыпс* *тлыгъа*, 524. 2. (2). *Квэщлэн*, *зэхэггэклын*. *А* *тлур* [Локотоишрэ *Якыубрэ*] *ицлызэурымылуэр* *квэнтлэицлын* *ицхъэклэ* *куэд* *хуейт*. *Нал* *кыута*, 297. *Акыыли* *хуейкыым* *ицыху* *ерыщыр*, *Ем* *хутырелгъэхэ* *гъуиц* *лгэмыж*; *Псыкыуишр* *и* *закъуэ* *исеиници*, *Щыху* *губзыгъищэм* *квэтиэицгыж*. *Делэ*. «*Дамыггэ*», 114.

◊ **Гум илгыр кээтлэицгын** (1). Еплг гу I.

КЪЭТЛЫКІЭ (1). КъэээратI щыкІэ. Маицэм и кээтлЫкІэ фИггээцІауэ кыицІэкІынИц [Апчарэ], - жиІэу [къэрэггулым]. Нал къута, 287.

КЪЭТЫН (къетІ) лгэІ. (26). 1. (5). ШІы щхьэфэр кыизэггэдзэкІын, гьэщэбэн. КээтІ, жэц хьуаиц, - жиІэу ИрИнэ гузавэрт [Апчарэ зыхуиггэзэу], къэрэггулыр кыицгэгубжэмэ, бэлыхь хэхуэнкІэ шынау. Нал къута, 287. Нэхъ кууэ кээстЫннти, уи хьэдэри ихуэн хуэдэу, - жиІэри [Апчарэ къэрэггулым]. Нал къута, 287. 2. (21). КъитЫкІын, къитхьун, дэтЫкІын (мащэ, щІытІ, кІэнауэ сыт хуэдэхэр). Бжей жыг иным дежым мацэр КъитІу цІедэз Хьэкурунэ, Іэхгэуэ баишкІэц зэрЫлгэцэр. «Тисей», 493. Куэбжэм ижырабгэу лгэныкыуэмкІи окоп кээтІри пулемет яггэуваици, абыкІи бггэзэ хьунукыым. Зи лгэрыгыпс тЫгга, 532. [Къэзджэрий Лу жрелэ:] - ШІэныггэ зэбггэггэуэтынри мастэкІэ псыкыуи кээтІынри зэхуэдэц, жиІэу зэхэхаккэ? Мазэ ныкыуэ щхьуантІэ, 602.

КЪЭТЫСЫЖЫН (къотЫсыж) лгэмыІ. (1). Здэщысам деж щетЫсэхыжын. - Къэсиам, уэлэхыи, - жиІэри кытыгуфЫкІыу кээтЫсыжаци [Мэи Къетау зыхуиггэзэу]. Лгэпсэ, 60.

КЪЭТЫСЫН (къотЫс) лгэмыІ. (13). КыыбггэдэтЫсхьэн, кыыбггурытЫсхьэн, гьунггэуу кетЫсэхын. Си гьунггэуу ккакІуи уэ кээтЫсыт, кьаицтэ дзасэр, лыицІэр сз зггэжгэници, Мис си дамэм ваггэуэ тхуицонэхур, Кремль ваггэуэм ар я кьуэици, уэ ицІэм. Си анэм. «ШІалэггэуэ щІыналгэ», 28. [Алыджыкыуэ:] ЗаниІэу стІолым тебэр триггэуэври кыицигуфЫкІац [Ахьсар]: - ИІэ, кацион, кээтЫс. МелыІгч, 448. Естыжын кыізэт, жиІэрэ кээтЫсгэ [ллы нэкІутІэм], итІанэщ [Дзэшу] щІыхуэ кыицицтэнур. КІапсэ кІапэ, 17.

КЪЭТЫХЫН (къетЫхь) лгэІ. (2). Зыгуэрым и хьуреягыр къетІэкІын, и хьуреягыр тЫн. Иджыри Дзэшу жы хьуэу тІысыжа нэтми, Іуэхунишэу щысыфыркыым, Іэ дэхьейггэуэ имыІэу мзІэуэлгэуэри хадэм итиц, зэм жыг еухгэуэницІ, зэм къетІыхь е хуицхьэу ятрекІэ, пхггэцхьэмыщхьэм хьэлІацІэ емыуэн ицхьэкІэ. КІапсэ кІапэ, 7. ЗэрыжалэмкІэ, кьалэр кээтЫхьауэ цытаиц, кумбым щІыуэ кьрахар зэтраггэуэрэ лгэагІэ ящІауэ, дыхьэтІэр чырбышкІэ кыицащІыкІри топи Іуаггэуэвэжауэ, а быданІэм удыхьэмэ, кьалэр дэту, уэрамыжь цЫкІухэм зым алыджхэр тест, адэкІэ укІуэмэ - ермэлыт, уэрамым дэкІыртэкыым лы жьэрымэ, шыбжійм, бжьыным, бжьыныхум я мэр, кьалэдэсхэм я унэ лгэбыицхэр якьутэу унэшхуэ куэд курзалри яхэту зэраицІ, жыг хади зэраггэтЫс лгандэрэ куэдгыици хьуакыым, си шытхьум зэрыжиІэмкІэ. Лгэпсэ, 6.

КЪЭУАЛ (4). ШІтауцкІэ яггэуэ пасэрей фоч лгэужыггэуэ. [Хьэжумар:] Дисэ, си кээуалыр щыизггэуэну пІалгэр кьэсаици умыбэлэрыггэ. Алгхьэ, 92. Си адэр жейнэду ицхьэ кьилгыта жиІэри Ботэх кыизэггэуэпат, арицхьэкІэ и адэр абы ицхьэкІэ гузэвакыым, зы псалги пимыдыжыу,

пІатронитІ кээуал фочым ирилгхьэри ежьаиц. Лгэпсэ, 69.

КЪЭУАТ: КЪЭУАТ ШІЭЛЫН (2). Асу щІэлгын, кьару иІэн. (п.п. лы, джэдыкІэ, тхьу с.ху.). [Къэрэлггэицэ Хьэрун жрелэ:] [Кулисум] И хьыиджэбз цЫкІур нэггуху хьуаици, кээуат зыицІэлэ гуэр имыишкэ, нэф хьупэнкІэ хьунуиц. Нэггуху, 50. Фызхэми фадэр я жаггэуэтэкыым, есэжат, цытІысам деж мыишхэн хуэдэу защІырт, я пиэраггэым тегузэвыхьуи, фадэбжэм и ужькІэ маицІэ-маицІэурэ шхын нэхъ кээуат зыицІэлгхэр я теицэчыим иралгхьэу щІадзаиц. Лгэпсэ, 80.

КЪЭУЭЖЫН I (кьоуэж) лгэмыІ. (4). КьэукІуриижын, кьэкьутэжын, зэпкьрыхужын, кыизэхэщэхэжын. - Нэгггэса уи мэжджытыр? - жаІэукьэуицІмэ, Абу-Деруишмычэму жиІэр зыт: - И ицхьэр сІэтаиц, кьэмыуэжмэ. Кхггэлэггунэ, 373. Адыггунэу жылэм дэсыр унаггэуэ пицЫкІубл мэхьу, ауэ унаггэуитІ зэакыылэггэуу бггэуэтынукыым. Кьэуэжамы, зыр зым дзІэныкыуицкыым. Шынэхужыкыуэ, 14.

КЪЭУЭЖЫН II (кьоуэж) лгэмыІ. (1). Езыр-езыру кээуэн (лагыым, бомбэ с.ху.). [Тембот жрелэ:] ПІлаггурэ дадэ и бггэггум хьэзырым и пІэкІэ пІэтрон илгыр? Нэхьыбэр иэ кээуэжиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 247.

КЪЭУЭН I (кьоуэ) лгэмыІ. (4). 1. (1). Удын кьэдзын. Шыблэр кыициуэм щыицІэдзауэ Ваггэуээициблым деж нэсыху - Араиц дэ гьуэгуу дызытетыр Дианэм и бзэр тхьумэжыкыу. Ди бзэрэ сэрэ. «ШІхьэлыкыуэ», 374. 2. (3). ЗыщІыпІэкІэ кыиукІын (фоч, топ, пулемет сыт хуэдэхэмкІэ). Топхэр уи тхьэкІумэІупсыр Іуачу зэ кьызэрыуэу, Темботрэ Лурэ унаицхьэм кьелггэтэхаци, шынауэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 283. А тІум [хьэицІитІыи] я гьуэгуэр кьыизэициуицІу Чокэ и машинэр кІуэрт, машинэм исыр кІэраггэуэрэ щакІуэ фочэркІэ кьауэу. Шынэхужыкыуэ, 67.

КЪЭУЭН II (кьоуэ) лгэмыІ. (9). 1. (1). КьэукІуриин. Кьалэр хьэлэчу зэтекьутаиц, унэм нэхьыбэр мафІэм исаиц, уэрамым дахэ-дахэу ицизекІуэ хьуркыым, телефон пкьохэр кээуаиц, гьуицІ кІапсэр зэхьыицІауэ, адэкІэ-мьдэкІэ кумб защІэиц, нэхьыбэжыр унэ кьутахэиц. МелыІгч, 437. 2. (8). Кьэкьутэн, зэпкьрыхун, кыицэхэн. Абы кьыкІыр жимыІэми [Абу-Деруиш], гурыІуэггэуэт: беггымбарым ириггэицІа мэжджытым и ицхьэр иІэта нэужь, кьауэ зэныт ицыхьум, и кьуэр кьурмэн ищІри Алыхьу тэхьэлам и нэфІ зыицриггэуэну щІалэ цЫкІур иришэжьати, кьурмэн ищІыпІэм нэсауэ кьыздицІар имыицІэххэу ггэлгэхьу кьыхуаишэри и кьуэр псэууэ кьелаиц. Кхггэлэггунэ, 373. Абдеж дьидэм бомбэ кьэхуэхьу хуежгэри ИрИнэрэ Апчарэрэ кумбым ипкІаиц, щІыунэ сыт хуэдэхэм нэхьэрэ кумб куур нэхьыфІт, унэр кьауэмэ, ищІуицЫдэнукыым. Нал къута, 280. Унэ зраишлар кээуэным нэса ицхьэкІэ, унэшхуэ зэрыицытар белджылыт. Мазэ ныкыуэ щхьуантІэ, 575.

КЪЭУЭН III (кьоуэ) лгэмыІ. (12). 1. (11). ГынкІэ уэ гуэр езыр-езыру кьэлггэлгэн. Мес, танк гуэрым зиггэбггунлгэу А члисэм бггэдэокуатэ,

Къуагъым къуэту Марфэ къоплгэ, Танкым шэхэр тыраклутэ, Сэлэт гуэри мис къоппыцлэ, Иугуэм псори зыццыцтаиц, Бомбэр къоуэ, цыфр мэлгэлгэ, Танкыр псэуэ мис къэнаиц, А члисэм еггэпцауэ Танкым топыр иггэуаиц, Марфэ цтауэ гуэвауэ И нэр псыныцлэу иуфгыцтаиц. «Бдзэжьеацэм ипхъу», 163. Окоп ныкьуэтлхэм уэсыр изиц, Топышэр къауэм, мафлэ бзийр Жыр къамэ плгаклэ пшэм йопыдж, Шы цтар удыным еггэзджыздж, Си цейм жьы цыфлэр пхольдык, Слэтын нэбжьыцыр сэ слэмык, Тхьэмахуэ хуауэ хэт жейр? Борэныр бгыщхэм. «Шум и гьуэгү», 28. 2. (1). Зэгүүду зыгуэр зэпкьрылгэлтын. Уэздыггэхэр бгыкьум клэрыццат, нэхъ уэздыггэ ин дьидэр къаблэрт, къэуэнклэ хуэну плэрэ, жыплэу. Мазэ ныкьуэ шхуэантлэ, 661.

КЪЭУБЭЛЭЦЫН (къоубэлэц) лгэмь. (2). Къэцыбырыбын, бэлацэ къэхъун. Фыз ябгэм дзас ин иыггэт, и шхьэцир къэубэлэцауэ, бжыкьыр кьрелгэфажэ жыплэну кьелэрт. Хуэпсэггүэ нур, 137. Район тхьэмдэмми и гур кьызыргьуэтыжаиц, шляпэ шхьэрыггьыр зыццхьэрипхуэтри стлэлым триушкьумтлэиц, и шхьэц тхьуа кьинэжа тлэклур къэубэлэцауэ, мэггүмэтлгэм: - Дауэ ямыкьлгынрэ, медицинэр зэрымедицинэу цыхубзым иратыжаиц. Лгэпсэ, 18.

КЪЭУБЭРЭЖЬЫН (къеубэрэжэ) лгэмь. (1). Зыгуэрым удын едзын, къун. Зэгүарым Тембот Ижгэ цыкьлуклэ мэзым кьуат пхгэ гур кьышэнуи, цлалэ цыкьлум зыкьом кьыхуэзэри къаубэрэжэиц, Ижгэри трахри къаутлгытыжаиц. Хуэпсэггүэ нур, 296.

КЪЭУБЗЭН (къоубзэ) лгэмь. (1). Зыгуэрим и нэфлэ зыщыбггэхуэну хуццэкьун. Гу кьудыгьуафлэиц зэ лгэцар, Кьетлгьсэхакгэ - къэубзэиц! Сфлэмыфлгьр куэдрэ сфлэфлэ уэ пццлэиц. «Ваггүэ махуэ», 318.

КЪЭУБЗЫХУЖЫН (къеубзыхуж) лгэмь. (1). Зыгуэр къэщцэжын, къэггэбелджылыжын. «А, Саружан, а си хьыджэбз, си псэ закгүэ, зышумьыггэггүпцэ. Сыт зышумьыггэггүпцэну?» - Турарэ кьыхуэубзыхужыркьым цыггүпцэ мыхъунур. Кьалэн, 436.

КЪЭУБЛЭЖЫН (къеублэж) лгэмь. (7). Кьыщцлэзэжын, къеггэжьбэжын. Схуацлгынц ныбжьэггүхэм джэгү, зггэггэмэ, Бжэлупэр къабзэу япхьэнкьлау, Хуэм хгүмэ, Лэгур къаублэжү, Кьэфэниц бацлгьыкьыр екьуэкьлау. Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгү», 11. Цыхубз гүлгьытэ кьыпхуэзыцлэ Я шхьэр флэхуауэ мэгүлэж, Я нэпсклэ хьэдэр уаггэпсклгьну Гьын цаггэтамэ, къаублэж. Кулиев Кьайсын папцлэ. «Шхьэлыкьуэ», 402. Псэлгэн цызггэтрэ кьэублэжмэ, Бгы лгэагэриц цлгьнур сэ псэлгэггү. Бгы. «Мывэ хуабэ», 267.

КЪЭУБЛЭН (къеублэ) лгэмь. (39). Къеггэжьбэн, кьыщцлэзэн. Хьарзынэу дуэту адакьитлгьр зэдэгуэу къаублат, ар зэхэзых джэдхэм я гүм цыгьхьэрэ кьеггьыхуэ, жэц хьэцлэ бзаджэм и зэрэнклэ а зэм мьдгжэу къэнат. Бабыщкьуэ адакьэпц, 484. [Жангулэз Дзэшу жрелэ:] - Мэлыфэр темьлгү яцэу, алыхь, сымьлгэггүэ, жалэуи зэхэзмыа, абы

хуэдэ хабзэ иджы къамыубламэ. Кьапсэ кьапэ, 11. Иджы къеублэр гупсысэн, Кьыщыццлэкьакьым и гугтам. Зыхуэйр кьэхьуллэу зылл есащ... «Ваггүэ махуэ», 324.

КЪЭУБЫДЫЖЫН (къеубыдыж) лгэмь. (11). Бутлгьпща, плэцлэклэ, ежэжыа зыгуэр зы лгэрыггэхьэжын. - Ар [пхьуантэр] зэрыс лгэиц лгэмь хуну си кьэишэныр слэцлэмыхуацэрэт, - жи лэри лэюб [лгэзыхуи гьазэу] пхьуантэр нэхъ лгэаггэу дридзейри кьыубыдыжаиц. Мазэ ныкьуэ шхуэантлэ, 525. Данэ цыкьлү мьзэ-мытлэу дэщурэ пццантлэ кьуэцлгым дьыхуэу къаубыдыжаиц. Шынэхужыкьуэ, 35. Мы слгэаггур мэзым кьыццлэднэмэ, хьэм яшхынклэ мэхуэ жи лэри Дэфэрэдж шыр кьыубыдыжри зыкьомрэ лэдэжу ишаиц, итлэанэ мьвэишхуэ гуэр хуэзати, шыр абы иришаллэри, езыри мьвэм тету иэсри ежэжэиц, зейр кьытхуэзэмэ, еттыжыныц, кьытхуэмызэмэ, шыр тхьэм кьыдитаиц, Шатлгькьуэй срикьуэниц жи лэри. Лгэпсэ, 57.

♦ **Лэр къеубыдыжын** (1). Еплэ лэ.

КЪЭУБЫДЫН (къеубыд) лгэмь. (123). 1. (108). Шхьэхуэиц цыт зыгуэр лэрубыд цлгын, зы лгэрыггэхьэн. Пшэ лэрамэр Гуацхьэмахуэ Кьеубыдри кьыццлгупцлэ: - Мыр нэсауэ пшэкгэ нахуэу, Флгэаггурэ уэшхри зэрылгупцлгьр? Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 80. Дыггурьыггүхэмрэ лгьубыдхэмрэ лгэхулгэхгүхэр ялгьыгьу, шы лэдэжи ялэу кьыцамыуыцхь цылэкьым, зэкьуэхуауэ кьапэццлэхуар кьаубыдри «ггэр унэм» цлладзэрти, Тьркүм ирацэт, зраццами кьыццэхуар зэхэдэж эзым зэрыфлэфлгым хуэдэуи, цлалэр шхьэхуэу, хьыджэбзыр шхьэхуэуи, жэцым кьггүхьым из яцлри уаситл-уасицклэ ар зрацэжыр кьыпхуэццлэххэнукьым. Лгэпсэ, 31. Фочауэ макьым иггэццта джэдыр лгэуэйм кьелгэжү сэлэтхэм цалгэаггүм, джэдэцым цлгэладэри джэду кьахуэубыдыр кьаубыдри ари машинэм ирадэиц, джэдэцхьэр пачурэ. Нал кьута, 291. 2. (5). Кьыхуиубыдэн, кьыхьхьэн, кьриубыдэн. Кьетауэ выфэр фэдэн псыггүэ цыкьлгүу ириггэбзри бэлыхьу кьапсэ кьыхь яцлэ нэужь, унафэ иццлэиц: «Иджы фыкьлгүэ си блэггэм дежи, мы кьапсэм кьыубыд цыфр кьытыфчи, мыр уи пхьурьлгьхум еттар арац жыфлэ, схужефлэ». Лгэпсэ, 62. А лгэхгээнэ кьыхьым кьриубыдэ ди гьацлэр лгэхгэниплгым хуэбгуэуэи мэхур. Зи лгэрыггьыпс тлгьгьа, 529. Ванлэ явамэ, жылэр куэду лэм кьыубыдыр трапхгэж. Шэджэм псыкьелгэ. «Шхьэлыкьуэ», 378. 3. (3). Налгүэ, сэтэй, белджылы кьэщцлгын (п.п зыгуэрим и къуаншаггэр), кьэумысын, и пцлгьр кьыщцлгэггэщын. Елдар жыхуи лэм емьувэллэну тхьэ цылуэжамы, и тхьэрылуэр имькьутэну лэмал илэтэкьым, сыту жыплэмэ и нэр ахьшэм кьыхуицкьырт, и гьацлэм зыццлгэхуэпсыр ахьшэт, арицхьэклэ сыкьаубыдым, жи лэу мьгузавэу хьуртэкьым. Хуэпсэггүэ нур, 227. Шоферым бгьурьс цакьлүмэ и гупэр мьдэклэ кьыггэггэуэ жи лэрт [машинэ исхэм зыхуи гьазэу]: «Мьбдежи мэххүмэр Нартыхум кьыщыубыдар». Лгэпсэ, 68. Кьеуццл-неуццлгурэ Якьуб жи лэну илгэпкьыр

жриггээлэри, иужьым зэриггээзахуу цыхуежьэм, Якьубу плъагьур кьэубыдац, кьуапIи жапIи имьIэу. Нал кьута, 262.

◊ **Акьылым кьэубыдын** (2). Еплъ акьыл. **Нэм кьэубыдын** (1). Еплъ нэ. [И] **Iэр кьэубыдын** (12). Еплъ Iэ.

КЪЭУВЫЖЫН (кьэувьж) лъэмыI. (4). 1. (1). Кьэтэджыжын, кьызэфIэувэжын. *Лыггэ цаIэтым пэувыр Кьэмыувыжу цыкIуэдт, - Бийм я кIуэдьпIэм а цыгIпIэр, БампIэгьуэу яIэт ар кIынтIхэм. «ЩIалэгьуэ щIыналъ», 411. 2. (2). Кьэггээжэу аргуэру кьэувын (зыгуэрэм и гьунэгьуу, и пашхьэм). Варварэ Романовнэ цыгьубызым и пульсым еплгэмэ - экстрасис зацIэци, итIани дьыцэ IэлгьынышхуитI дохутырым и халат жыным кьредзэ, «зыр Дэфэрэдэж ейц» жеIэри, арицхьэкIэ Варварэ Романовнэ IэлгьынитIри фьызым и Iапхьуамбэ сосискэм ецхьым фIекьуэри, цыгьубызыр жеин цхьэкIэ мастэ хелури кьэувьж. Лъапсэ, 18. АрицхьэкIэ, жиIэну зыхуеяр жиIати жэрыггэ зацIэкIэ, Iэгуауэцхуэ цыгьухэр кьыхуеуэу, Апчарэ трибунэм кьехьжри Хьэбибэ сымэ здэцытым деж, кьызэцIэплъауэ, и нэклицхьытIыр дэным хуэдэу, кьэувьжац. Шьынэхужьыкьуэ, 47. 3. (1). Зыгуэр цхьэкIэ кьэныкьуэжьун. ТелIэницIэлгьыныр зей фьызабэр «сысейщ» жиIэу кьэувьжмэ, зэфIэкIакгэ? МелыIыч, 458.*

КЪЭУВЫН (кьэуов) лъэмыI. (44). 1. (1). Кьэтэджын, кьызэфIэувэн. «Дьыцэ» жаIэу зэрызэхихьу, Нурхьэлий гьыуэ, гурыму а здэцылым зыкьыцIэжри, аслгэн плгэкIэу плгэуэ, хьэлгьакьуиплIу кьэувац, иджытсту лгэници молэм зридзыни, жаIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 156. 2. (19). ЗыщIыпIэ кьыщызэтеувыIэн. Рахьым хуабжьу и гуапэт а зэхихри, цэкI кьэпцыныр циггээтри, кьытыгьуфIыкIыу кьэувац. Хьуэпсэгьуэ нур, 141. Ди Гуацхьэ тхьуахэр кьэувауэ Шьым хьуауэ уи цхьэм кьыхуоплгэкI. Кулиев Кьайсын пацIэ. «Щхьэлыкьуэ», 402. [Дэфэрэдэж:] И псэлгэкIэмкIэ гурыуэгьуэт зэрыцIэгьуэжар, пэжыр жыпIэмэ, сэри сицIэрт сьмаджэ хьэлгэм наркоз ептыныр зэрышынагуэр, арицхьэкIэ Iэмалыниэти, Варварэ Романовнэ фIэфI-фIэмьфIми операционнэ стIолым кьызбггэдэту сэ сицIэр кьыздицIэну кьэмыувмэ, сэри схуэцIэкIын цыIэкьым, арати, сэри, семыубзэми, нэхъ зызггэIэдэбу, сыкьызыхицIэм си гуапэу селгэуац: - Нэхъапэраци, тIасэ, Гуэхур зыIутым и курыкупсэм хэлпIи, зы шанс закьуэ фIэкI мьхьуми, пэрыIэбапIэ гуэр кьэгьуэт. Лъапсэ, 13-14. 3. (22). Зыгуэрэм и телгьхуэ е и бийуэ кьэпсэлгэн. Джэгум и цхьэр кьыггэвауэ, Мьыцэр псалгэу кьэувац [зэхуэсахэм яжрелэ]: - ПшынуацIэу фэ кьэфхьахэр Насыт зацIэу вгьуэтыжыни, Яггэ кIынкьым, гугуу ехьахэр ДьыггэтIыси лыр тихьыжыни. «Бажэ пшынэ», 14. ТхьапIэм и плъагьур хэзышыну кьыджелэж, - жеIэри дьыгьужь цхьуэжьыр кьэуов, кхьухьыпцым жиIар абыи и гум зэрыримыхьар уигьацIэу. Кхьухь пхэнж, 505. Абы [«контрэм»] кьацхьэцыжжу кьэууIамэ, и унэцIэм «ицинэ» («Катхановицинэ») пагьуэвар, ари кьыздэмыкIуэжыну ягьакIуэ. Зи

плъэрыгьыпс тIыгьа, 526. 4. (1). Зыгуэру щытын. [Дэфэрэдэж:] «Хэт ассистенту кьэувын?» - жысIэу сепуцIати, псори щым хьуауэ зэхэти, бьхьысхьы жамьIэу. Лъапсэ, 14.

КЪЭУВЫХЬЫН (кьэувыхь) лъэI. (19). Кьэухьуреихьын, зыгуэрэм и хьуреягькIэ еувэкIын. [Мэрым] Иунэр хьумакулэм кьэувыхьауэ яхьумэ, губгьуэрыс зэрызэхьэр кьалэм кьатеуэу ялэ яцIэжыну арац зыхуейр, жаIэри. ХьэщIэ лъапIэ, 405. Жьыраслгэнхэ я шэцышхуэу цытам лъаганIэ гуэр цIацIыхьат, сценэ пэлгьытэу, Iупхьуэ яцIырт, бжэ халгьхьэрт, лэчкIэ ланхьэр ялэрт шэцым кьыцIэкIа Астемьыр е Кьазджэрий цыхьум кьахьхьэм, кьэувыхьырти кьэуцIырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызэцхьэцыкIыр кьыдгурьыгьауэ, е молэр дэнэ кIуэну, мэжджытыр зэхуацIэмэ? Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 627. Офицерхэмэ кьажыхьырт, Сэлэт Iэджи мис я гьусэц Уэрам псори кьэувыхьырт: Ар зэуэным зыхуаггэпсыр. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 162.

КЪЭУВЫПЭН (кьэувыпэ) лъэмыI. (92). Лэжыггэ гуэр щыггэтын, зэпыггэун (п.п. жэн, хьейн, мэкьу еуэн). Унэгьуацэм зэгуэр бьным фIэлэ сыхьэтыр и чэзум деж цIуIуэнтIэн цыгьуицэри сыхьэтыр кьэувыIати, Джэлил и ахьшэм Iуэгьуэм триухуэри ираггэжьати, тэмэму зэманым тэхуэу кьыцIэкIац, ицэдджыжь радио мщэдэуам. Бабыщыкьуэ адакьэщ, 477. Залымджэрий кьыщылгээтри, и цей-бгырыпх сьтхэм телзэцIыхьац, и сэхуэ гуэллэр Iэ лгэныкьуэмкIэ иIыгьыу, хуабжьу зиггэбэлыхьу бжэмкIэ цIыхьэри, жьыжэ мыкIуэ, бжэцхьэIум зэребакьуэу кьэувыIац. Хьуэпсэгьуэ нур, 119. Пиэ гуэрэным мазэ пхьыкIым Хуэдэу, банэм шьыр хэмькIыу Бий лгэужьым ар ирокIуэ, Шы тхьурьмбэр гьуэгу моткIуэ, Шум и гьуэгу мьт и пIалгэ, КьэмыувыIэу макIуэ-малгэ. «Елбээдыкьуэ», 10.

КЪЭУКIЫН (кьэукI) лъэI. (57). ЗыщIыпIэкIэ кьыщэуауэ зыгуэр укIын, зыгуэркIэ еуэу и псэр гьэнын. ЩакIуэ фочыр зэрауэдэдыр кхьуэ пIацэ кьызэрауекI шэм хуэдэти, кьызэрытэхуэу цхьэпидэри и джабэ лгэныкьуэр гуихауэ псым хэхуэри бгьуэтым кьацтэ. Шьынэхужьыкьуэ, 67. Нэхъ зызыггэIэтацхьэ кьэууIэмэ, кьашэжри бэлшэвич хьэдэ цIэлгьхьэкIэу цIалгьхьэрт, музыч еуэу, хьэдэр бэн плгьыжьым дэлэу. Зи плъэрыгьыпс тIыгьа, 532. Зи гьацIэ кIыхьыр зэбггэцIэнум, И ныбжьым зыкIи тумьыцIыхь: Хейм кьыцхьэцыжжу кьэууIамэ, И гьацIэр тIуекIэ хьуац нэхъ кIыхь. Зи гьацIэ кIыхь. «Батырыбжэ», 148.

КЪЭУКIЫПЭН (кьэукIыпэ) лъэI. (2). Еплъ **кьэукIын**. КьэууIытауэ цытатэми, пэувынутэкьым, сэрац зейр жиIэу, сьт цхьэкIэ жыпIэмэ, лгэкIыныггэ зIэмэ и жьэм хуихьар кьыIэцIэбудыну ухуежьэмэ, уи жьэм жьэдэлгьыр кьыбжээдитхьынуц. Лъапсэ, 73. Шы уIэггэ хьуар мьхьужынуэ, псэхэлэ имыггэхьуу фIиггэжырт [Дзэшу], кьэууIытам и фэри иггэкIуэдэртэкьым. КIапсэ кIапэ, 6.

КЪЭУКЪУЭДИН (къеукъуэдий) лъэI. (2). Укъуэдийн (мыбыкIэ). Дэфэрэдж зыщыгугъын цымылэу арати, лъэкI къымыгъанэу псы Луфэу мацIэ дьдэу уафэ лъэцIэм цIэлнлъагъуэмкIэ къиукъуэдиуэ къолэ, псы цIыIэри зыхимыцIэжэу. Лъапсэ, 53. Шым хъэ есыкIэ ицIауэ псым къыхэсыкIыжырт, Астемыр ерагъыу емылджым къесылэри, шхуэмылакIэ псым хэлгыр зыIэригъэхъащ, арицхъэкIэ ар къэбукъуэдий хъунутэкъым, лъэрыгъытсыр иIыгъыурэ шыр псы тешхэм къэсу лъакъуэкIэ увыху къэкIуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 165.

КЪЭУКЪУБЕЙ (къоукъубей) лъэмыI. (8). 1. (7). Къэетэн, къиун. Ари [гъуэмылэри] къацIэныжу цыкIуэди къэхъурт, «Нусреддин-Бахъры» жыхуалэ кхъухъым ещхъу, хыр къэукъубейрэ кхъухъыр псы Луфэ мывалгэм къытридзэрэ иса цIыху щич-щиплгыр Исраф зэтрищIэу. Лъапсэ, 40. Хыр къэукъубейрэ Кхъухъыр цIилъафэу, Борэн къэмыхъуу щытатэм, Сэтэней ябгэм и губжым Хыихуэ борэнкIэ еджэнт. «ЩIалэгъуэ цIыналгъэ», 425. Къэукъубияуэ псыежэхыр Сэ ткIуэпс зэрызу къызощып. Сэ бгым сахуэдэу хьэлгъэ стелгыщи... «Батырбжъ», 41. 2. (1). зэхъ. КъызэщIэхъеен, къызэщIэтэджэн, къызэрыIэтын (гурыщIэхэр). Къэукъубеяуэ, етауэ Гуацэм и жанэр зыцедз. «ЩIалэгъуэ цIыналгъэ», 425.

КЪЭУКХЪУЭН (къоукхъуэ) лъэмыI. (4). зэхъ. Зэрызехъуэ къэкIуэн, къызэрыхъын. Военнэри мывоеннэри зэхыхъэжауэ Минвод лъэныкъуэкIэ псори къэукхъуауэ къакIуэ хуэдэт. Нал къута, 212. Хэкур зэрыхэкуу къэукхъуащ жытIэнт. Щынахужыкыуэ, 34. Иджы мес: - Ислъэмей дэсыр къэукхъуауэ къызэрехъэх, - жалэу хъыбар къыцыхъым, окрисполкомым цIэс илгъэпкыри къызэрыIэтащ, Iэцэ зилэми зигъэхъэзырац зэуэну. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 524.

КЪЭУЛЪЭПХЪЭЩЫН (къеулъэпхъэщ) лъэI. (12). 1. (5). Зыгуэр къылыгъуэурэ лъакъуэкIэ зыгуэр къыщIыгъэщын (джэд, бзу с.ху. цхъэкIэ жалэ). Джэлил хъэмбылу къиулъэпхъэщар джэдым ярымиту къалэдэсым къыхуихъри иригъэишащи, адакгэ хужьыр хуабжыу къыхуэарэзыщ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 488. «Мыр зицIысыр сыт?» - жиIэурэ мызэ-мытIэу еуIури къиулъэпхъэщар нэхъ хужь хъу фIэкIа узэхигъэзагъэртэкъыми, псоми зэхахын хуэдэу Гуащ, и макъым къызэрихъкIэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 490. [Джэлил къалэдэсым жреIэ:] НтIэ зыкIэрыцIэ - сэ хъарзынэ къэбулъэпхъэщар. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 490. 2. (3). зэхъ. Зыгуэр къалыгъуэу къыщIагъэщыжын, къэтIэщIын. Туми [Дэфэрэджрэ анестезиологымрэ] ди гум къэдгъэкIыжыащ япэм тIаа операцхэр, нэхъ гугъуу щытахэр, гу зылгъыдмытауэ цыIахэри къэдулгъэпхъэщыжащ, операцэр щекIуэкIым деж сыт хуэдэ хуицхъуэ етхъэллэнуми диIэрэ димыIэрэ зэдгъэщIащ. Лъапсэ, 16. [Дэфэрэдж:] ЛэжъэнкIэ къытыпхын цIагъуэ цыIэу си фIэц хъунукъым, сыту жытIэмэ, сэ къэзулгъэпхъэщар генетическэ тIуу арат къызэрыфIэцIыгъ, къызыхэкIа

жытIэмэ, мырац; сытым и жыли къацтэ, жылапхъуэ къагъанэр нэхъыфI дьдэр арац. Лъапсэ, 65-66. 3. (3). зэхъ. Зыгуэрым и къуаншагъэ, и щэху гуэр къыщIэгъэщын. Аралтми Астемыр цIым зэрыкIуэцIрыхуам заныцIэу гу лъытакъым, лъытауэ щытыгъамэ, тIэу емылгъуэ Къылышбий и къуэм хъыбар иригъэщIэнтэ, икIэцIыпIэкIэ Астемыр здэкIуар къиулгъэпхъэщыну и ужь ихъэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. «Умыпцхъэххэмэ, нэхъыфIыц, сэ къэзулгъэпхъэщар зыми имыцIэу къээнэц», - жиIэрт Лу игукIэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 580.

□ **Джэдым зэрыфIагъэжыну сэр къеулгъэпхъэщ** (1). Еплэ джэд.

КЪЭУМЫСЫН (къеумыс) лъэI. (3). Зыгуэрым и щэху, ибзыщI и къуаншагъэ сыт хуэдэхэр къыфIыщIэгъэщын, къегъэлуэтэн; къэгъэхэщэн. Абы [Дисэ] гуэгуи къабзий зытIуиц IэцIэлът, абыкIэ гуэгуиыр къэзыукар къиумысын хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 103. Зэгуэр кIэдетым яцыщи, жалэри хъыбар Гуати, къаумысыфакъым, иджы ари яцыгъуицэжауэ мэпсэу. Нэгъуху, 50.

КЪЭУНЭТЫЖЫН (къеунэтыж) лъэмыI. (1). Къэгъэзэжын, къэкIуэжын (зыгуэрым укыхуелэу). Ауэрэ джэджьей цыкIур адакгэщIэ цыкIу хъуащ, бабыщ шыр быным яхэт цхъэкIэ, и мылгъэпкъ хабзэ дауэ къыщтэн, псым негъэс и ныбжъэгъухэри, езыр-езыру фIэфIыгъуэ псы Луфэм Гути, бабыщ быныр псым къыхэкIыжрэ унэмкIэ къаунэтыжыкыуэ. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 479.

КЪЭУНЭТЫН (къеунэты) лъэмыI. (4). Къэжээн (зыгуэрым къыхуэкIуэу). Гъуор Iэдэм и цхъэлым пэмьжыжыащэу цыджем, Лу елгъэдэжэуэу цIэпхъуэнут, шууэ къэзыкIухъ Исхъэкъ и ужьым иуауэ, арицхъэкIэ иджыри пасэлуэу илгъытэри цхъэлтетым и гъусэу цхъэлымкIэ къиунэтыащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 632. А сыхъэт дьдэм Шхъэлмывэкъуэ къиунэтыауэ нэгъуэщIэ зы шуи къакIуэрт, жэм хъарзынэ къыхуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. [Алыджыкыуэ:] Берычэт бесын, заводым сынэсыжыкыуэ, нэху щынуиц, - жысIэу уэрамыжъ цыкIуэм къыщызунэтыым, си гъусэр къыскIэлгъыджыащ: - Зэ умытIащIэ. МелыIыч, 456.

КЪЭУНЭХУН (къоунэху) лъэмыI. (12). ЩIэ гуэр щыIэ хъун (мазэ, махуэ). Мазэ Iэджэу къэунэхунум Дыгъэу яIэу дэ дымацIэм, КIыфIхэм хэтхэр я нэхунэм - ГуфIэгъуэицхуэу цыIуицIэнум Сталинышхуэр егупсысырт, И гур псоми псыницIэу нэсырт. Лгъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48. Уи псэр щэхуу дахъэхамэ, Гъатхэ мазэр къэунэхуащ, ЩIымахуэкууи уэсыр къесмэ, Уэ цыблэиэ къыптэхуащ. Лъагъуныгъэр мазэм хуэдэщ. «Вагъуэ махуэ», 334. Гъатхэпэ мазэр къэунэхуа къудейт, Вэрокъуэ Нахъуэ экзамен Гуэху и ужь щихъам. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 501.

КЪЭУНЭЩЫН (къеунэщI) лъэI. (7). 1. (6). Зыгуэр нэщI къэщIын, илгыр, итыр псори къыхын, къыкIыкIын, къыгъэжын. [Алыджыкыуэ:] Хъэжыгъэ зыцэхур зэкIэлгъэуэжыу цытыц, зы къэп къэдунэцIэмэ, аргуэру къэп къыхын хуей мэхуэ. МелыIыч, 471. [БырмамытI:] Мэкъумылэр

маицлэмэ, иклаицлэр ихэрэй мэху жыхуацлэрати, дэри дыгузэвэцауэ ара - псы ефэрей дыхури фэндыр кээдунэцлэтынм нэсаиц. Хьэщлэ лъаплэ, 402. Си гьаицлэр губгьуэу кьаунэцлэрэ, гьэужь имытуи кьоренэж. Си вагьуэр уафэм имызагьэ... «Шхьэлыкьуэ», 404. 2. (1). Кьэхьунцлэн, кьанэ шымылэу кьызэщлэкьуэн. Зауэ мафлэм адыгэцлэры Зэцлэлытыцлэр теждэжгьуэ, Дзэм ди унэр кьаунэцлэры, Цыху хьэтишытыр иракьуэу, Мюридыдзэц хэкум иту Зэрызехьэр, псоми хуиту. «Тисей», 484.

КЬЭУТХЫН (кьеутх) лъэмыI. (1). Псы тклэупс-тклэупсурэ лъэныкьуэклэ зэбгьрыпхьын. Огнемет жыхуацлэр а махуэм кьаицлэц, огнеметым мафлэ бзийр псыутхым ецхьу кьеутхмэ, шыри шым тесри мафлэу кьызэцлэлыдэурэ цхьэпридзырти, шыр цхьэхуэу, лыр цхьэхуэу тлури цыдагьэм хуэдэу исырт, итлани Кьэрэмырзэ шыцхьэмыгьэзэти, и дзэм кьалэр кьаицлэц. Лыгьэ, 411.

КЬЭУТХЬУЭН (кьеутхьуэ) лъэмыI. (4). Фей хьун, жэбзауэ шымытыжын. Псыхьэлыгьуэр гумызагьуэу Кьэутхьуауэ бгым жьэхуэу - Гьатхэр кьосыр, гьатхэ дахуэ Гьэмрэ цылымрэ цызэхуэуэр, Удз гьэгьэхэм цылыгьэр яцтэу. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112-113. Тенджызри жэцри зы хьужауэ Зэ кьэутхьуами жэбзэжаиц. Жэщыбгыу кхьухьыр хым ироклуэр. «Вагьуэ махуэ», 22.

КЬЭУТЫПШЫЖЫН (кьеутыпшыж) лъэI. (26). 1. (7). Хуит кьэщыжын, кьэгьэклуэжын. Зэгуэрэм Тембот Иэжэ цыкьлэу мэзым клуат пхэ гьур кьишэнуи, цлалэ цыкьлэу зыкьом кьыхуэзэри кьаубэрэжьаиц, Иэжэри трахри кьаутытыцыжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. Тхьэлганэ ещI кулак илгьагьуэ мыхьуу, арицхьэклэ зыхуэжлуам и флэц мыхьууэрэ, зыхуэйр цлалэм кьыткьорехри кьеутытыцыж: «Хьуни, клуэжи, еджэ, дэ дыпхуэй цыхьуам и деж укьэдгьуэтыныц», - желэри цлалэ делэр кьегьэгьуэгьэ. Зи лъэрыгьыпс тлыгьэ, 530. [Алыджыкьуэ:] Милицэм сыцыгувакьым, си тхылгьхэр тэмэмти, си паспортным штамп кьытрагьауэиц, дэфтэр гуэрхэми сратхэри сыкьаутытыцыжаиц. Мелыгыч, 451. 2. (18). Шхьэхуит кьэщыжын, зыщыплэ кьыгьэкьыжын. Следствие палгьэр иклуэу ягьэкьуэнишэну палхьэнур ямыгьуэту, лажьэ зымылэ лыр цыст, хабзэм зэрыжиэмклэ, кьэутытыцыжын хуэйуэ. Зи лъэрыгьыпс тлыгьэ, 525. Мис ноби кьуицхьэ Кьэзмай и кьуэ Ахьэ кьаутытыцыжаиц, жацэу хьыбар кьэлуати, Кьазджэрий и гуапэ хьуаиц, зыгуэрэ а луэхум хэллыфылхьа хьунт. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 636. Сагьэтылэмэ, сэри зыгуэрэм сыкьеутытыцыжыныц, - жицлэри [Дэрдэхь лъэпкьым я нэхьыжыи нэхьыцлэи зыхуицгьазэу]. Хьэспэхьумэ, 419. 3. (1). Имылыгыжын, хуит кьыщыжын. Хьэблашэ кьагьаицлэри и шэр кьеутытыцыжаиц. Шынэхужьыкьуэ, 9.

КЬЭУТЫПШЫЖЫН (кьеутыпшыж) лъэI. (14). 1. (9). Зыгуэр хуит кьэщыжын. Степан Ильич зэрыжиэмклэ, езы нарком дьидэу Анатолий Васильевич Луначарскэм Мэтхэныр флэуэ

кьейцыхури кьеутытыцын флэцкьым: ди лажьаклуэи, цыхуэ дызыхуэйи, - желэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 529. [Кьэрней желэ:] Хьэужат улэгьуэ стелгари, Зы мазэ палгьэ кьысхуаицлэри Сыкьаутытыцаиц, си анэ, Сыуихьэцлэнуиц сэ куэдрэ. «Адэ», 133. Шкляхьуэр хэмыжаеу Кьадотэджыр пицацэм, Шкляри кьеутытыцри Ар цысын пэцаицэу? Цыхуэу. «Мывэ хуабэ», 38-39. 2. (1). Зэщлэлыгьэн (зэтелыгьэн, кьузын) цыгьэтын. Жэмым и шклар цимылгьагьужым шэр иубыдаиц закьригьэшыркьым. Хьэбэбэ едэхэицлэми, кьурлэныбзэ кьибжми - зи кьеутытыцыркьым. Шынэхужьыкьуэ, 9. 3. (4). Кьэгьэклуэн, кьэгьэлгьээн. [Дадий Кьэрней жрелэ:] Зэгуэр уи адэм пьыхьэцхьэу Дзыхь зыхуицлэ цлалэ кьеутытыцри Си дей жэц ныкьуэм кьэгьаклуэ, Ар зыдэццылэм кьымылкьуэ, Мыр кьысхуэйуэхур лыжэ ябгэм: «Бгьэм я тлысыплэу бгы тлуаицлэр Хэцлалэ цылауэ сопсэур. «Адэ», 138. Мафлэр кьэзыутытыцхэр тыншу пльагьуэ цхьэклэ уалгьэлэсынукьым, цытылэм уелгэн хуэйиц, абы нэмыцлэжы огнеметыр зэрыт танкыр хэтлэиц, лэжым сытклэ упэмылгьэццуну. Лыгьэ, 412. [Шыбз гуартэм] И нэхьыбитылым жэциурэ флэцI клуэ хьуакьым, нэмыцэм шы кьомыр шуудзэу кьафлэцлэцлэри, авиациэр кьэраутытыцлэри, шыр бомбэм хьэлэц ицлэри. Нал кьута, 268.

КЬЭУФЭРЭЗЫХЬЫН (кьеуфэрэзыхь) лъэI. (6). 1. (3). Зыгуэрэм и цхьэщыгу иту и хьуреягьыр кьыльэтыхьын. [Апчарэрэ и нысэмрэ] Пльэмэ - Мэшыкьуэм кхьухьлэатэ яцхьэццытыц, кьауфэрэзыхьу. Нал кьута, 222. Штаб унэм кхьухьлэатэ кьеуфэрэзыхьу цхьэццытыц, арагьэныц. Нал кьута, 280. 2. (3). Ихьуреягьыр плейтеиныгьэ хэлгу кьэжыхьын, кьэклэуэ. [Алыджыкьуэ:] Сэри жыжэицэ сылуыкьыгу гур кьызоуфэрэзыхь, хьэжыгьэ сицэуэ зымы зыкьезмыгьэлгьагьуну. Мелыгыч, 471. Советскэр зэрыуэрэ, зи абгьуэ якьута бзууэ, кьызоуфэрэзыхь, лажьы хьати симылэ пэтрэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 505.

КЬЭУХЫН (кьеух) лъэI. (11). И клэм нэгьэсын, зэфлэгьэкьын (еджаплэ). Кьэбухар зыхуэдэр жеплэ цхьэкьыи мыхьэнэ илэжым, [Ботэх] кьыбжицэнукьым и Иэцлэгьэр, сыменеджерц жицэныц, зэфлэцлэиц, сэ схуэдэу кьэралым ирагьэджауэ исыр ллэблэиц, а блым ебланэр сэраиц жицэныц, утыкьлэиц, менеджмент жыхуацлэр зыцлэ иджыри кьэс хуэзакьым, ауэ колхоз тхьэмадэу Хьыныцлэ кьыдэцлэныкьууэрэ институт кьыухуэу диплом зи пхьуантэм дэлгьым яхуэзэмэ, жыжэу гьуанэ кьыдигьэлгьыркьым, цлэныгьэкьыи Иэмал-хьылагькьыи ятоклэуэри. Лъапсэ, 96. Вздодым и командирьр цлалэ дьидэт, училищэр кьыуха кьудейуэ, тутын цхьэкьыи лэрт, красноармеец цытхэри кьэллэуаиц: - Гьаклуэ. Шынэхужьыкьуэ, 70. Ар [мэлыфэр е бжэныфэр пьыным] пхуээфлэжьын цхьэкьыи, курс сыт кьэбухын хуэйкьым. Мелыгыч, 452.

КЬЭУЦЫНЫН (кьеуцын) лъэмыI. (1). Кьэпсылэн, цынэ кьэхьун. Ар кьэзэгьэрэ, уи

жытым жэбэ из тцлауэ, уи лэр абы хэлгэхээрэ
Клпсэ кэуцгынар бубыду? Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

КЪЭУЦЫПЛЫН (кьоуцпыпл) лэмыI.
(1). Плыжь кьэхун (укыгэм, губжым,
щыIэм кьыхэкIу). [Дэфэрэдж:] Цыхубзым
и нитIым нэпсыр цIэз хьуати, кьыцIэжри
и нкIуцхьэ кэуцIыплгэм кьытелгэдэри и
цхьэц фIыцIэ цIакIуэм хуэдэм хьуац, сэ си
нэпсри схуэубыдатэкьыми, езмыгэлгэагун
цхьэкIэ зытэзгэацати, и гу цыкIур кьызэреуэр
зэхэсхьрт. Льяпсэ, 22.

КЪЭУШЫН (кьоуш) лэмыI. (38). Жейр
щхьэщыкIын, кьызэщыун. [ТхьэIухудым желэ:] –
Уэ, шу цIалэ, умыпIацIэ, Кьытпэщытыр
уэ зэгьацIэ: Палгэр кьэсрэ ар кьэушым,
Кьэбэкьуэници мывэ кьуришым, Уэ плгэагункэ
кьытлэацIыхьэу, Дэ а пIацэм дьIэрыхьэм, Дэ
тхуэхунуц ар кIуэдьтIэ, ДиукIынуц напIэзытIэм.
«Елбэздыкьуэ», 17. [Алыджыкьуэ:] Кьэмыушауэ
кьыцIэкIацэрэт жыхуэлар кьэуша дэнэ кьэна,
дыгьуасэ бзээрим цытетам цыгьа цыгьын
хуабэр цыгьыу бжэм кьыцIокIри [цIыхубзым]
сыкIымылгэагуну ИункIыбзэ иретыж, и цIыбагь
кьысхуигьэзауэ. МелыIыч, 444. КьоIу абдежым
уафэр гьуагьуэу, Сыкьоушир сонхьуэ цIакIуэм.
Жэщ хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 98.

КЪЭУЩЫН (кьоуш) лэмыI. (1). Уцу кьэкIуэн.
[Нахьуэ] Жилэнур дахэ-дахэу кьыхуэмыгунсысу,
икIэцIыпIэкIэ кьэжьац, Исхьэкь, кьэуц цхьэкIэ,
кьылгэацIыкьуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 671.

КЪЭУЩЫХЬЫН (кьеушхь) лэмыI. (15).
кьызэр. КьызэхэкIухьын, кьэдждыхьын. Псэ
зыхэти зыхэмыти Зи Iур гьуицIэм ткIуэнт ириту,
Жэщым губгьуэр кьеушхьыр, кьыпхуэмыцIэу
кьыцIикIухьыр, Дыгьэ хуабэм зимьужьу Шым
аргуэру тесц акьужьыр. Акьужь. «Дамыгьэ»,
211. Нартыхуцхьэ зи унагьуэ имылгэ Иджи
цыIэт, абыхэм нэхьыбэм кьэп кьацтэри
факьырэу ежэжауэ хьэ ягьэбанэу кьаушхьырт.
Хьуэпсэгьуэ нур, 287. Еплгэ гьунэгьуэ –
кьуакIэбгыкIэц, ХьэкIэхуэуэкIэм кьаушхьы,
Бгышхуэм хуэдэц лышхуэ хьуари: Жыжэу
уеплэмэ, нэхэ гурьхьыц. Жыжэу уеплэмэ...
«Батырыбжэ», 157.

КЪЭУЭБЖЫН (кьоуэбж) лэмыI.
(58). Кьэлэнкунын, пщIэнур умыщIэу кьэнэн,
щтэлэщтаблэ кьэхун. [Алыджыкьуэ:] Си гун
зыгуэр кьэкIри занцIэу сыкьэуIэбжьац: догуэ, нэху
ца нэужь, упицIэ сызытелгьыр, бацэ шхьIэнымрэ
цхьэнтэмрэ кьыдэзыта фызым цыхуэтхьыжым
деж фочыр кьызжьэхуубыдэрэ «накIуэ
милициэм, уи блэгуицIэм цIэлгьу пхьыр фызабэм
кьыфIэбдыгьуац» жилэрэ си ужьым кьиувэмэ,
цIыхум я фIэц мыхьуу кьэнэн? МелыIыч, 457-458.
Хьэбибэ, кьэуIэбжьац, и IэлгэцIыр зытрелгэф,
ицIэр имьщIэжу. Нал кьута, 213. Письмоулгэм и
цIыIум «Партым и Центральнэ Комитет» жиIэу
тету щилгэагун, Астемыр занцIэу кьэуIэбжьри
плгыжи кьэхьуац, Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567.

КЪЭУЭН (кьеуIэ) лэмыI. (12). Зыгуэрым шэ,
жан, папцIэ гурекIэ лгы кьызэрыж дыркьуэ

тедзэн. Езым [мэлыхуэуэ] фэр кьыхуонэ, ревизэ
кьакуэмэ: мы мэлыр хьэм кьаулати псэхэлэ
сымыгэхьуу фIэзгэжыжац, фи фIэц мыхьумэ –
мис и фэр, жилэрэ яригэлгэагунэ, езыр хейуэ хокI.
Клпсэ клпэ, 11. Наташэ и адэр кьауIэри, езыр
санитаркэу полкьум кьээнэжац. Хьуэпсэгьуэ нур,
309. Мьыцэ жыIэнуци, цакIуэм кьауIауэ цыхьэ е
мээ бжэн чыцэм цIэлIыхьауэ хуэзэмэ, цIетIэри
егьэф, кьыщIетхьужри ешхьыж. Кхьухь пхэнж, 507.

◇ **Iур кьэуIэн** (6). Еплгэ гу I.

КЪЭФАКIУЭ (1). плгыф. мыхь. КьэфакIуэм
ей. КьэфакIуэ ансамблым хэта цIалэхэм
хуада цыгьыныр абы хуэхунутэкьым, ауэ зы
накьырапцэ, лы гьум гурэ яхэтти, абы и цейуэ
кьыцIэкIынт Яков Борисович цыгьыр. Нал кьута, 281.

КЪЭФЭГЬУЭ (1). Зыгуэр кьыщыфэну зэман,
чэу. Абы [джэгуэ] шырыкьур сэ нэхьэсмэ, Ар
слыгьыуу сцIынууц ислгэмей, Сэлэт шырыкьум
сфIэфIц сэ лысмэ Янэ кьэфэгьуэр мис абдей.
Сэлэт шырыкьуэ. «Шум и гьуэгу», 11.

КЪЭФЭКIЭ (3). Кьызэрыфэ щыкIэ. Омар
[Сани жрелэ]: Уи кьэфэкIэр дигу имькIыжын хуэдэу
кьафэ. Гьуэгуанэ, 107. Фатех-бей [Сани жрелэ]:
Уи кьэфэкIэм сеплэмэ, сызэрыхьур сцIэркьым...
Гьуэгуанэ, 107.

КЪЭФЭН (кьофэ) лэмыI. (41). Кьафэ
гьээщIэн. ЦыкIуицэ гуфIэцати кьытелгэдэу
кьэфэн тIэу еплгынтэкьым, арицхьэкIэ утыку
укьыхьуэ уи гуэнишэрыкьым илгэ шабийр
кьыбгьэлгэагунэ? Нэгьуху, 19. СхуащIыни
ныбжэагьуэхэм джэгу, згьээжмэ, БжэIунэр кьабзэу
япхьэнкIау, Хуэм хьумэ, Iэгур кьаублэжу, Кьэфэни
бацIыкьыр екьуэкIау. Сэлэт шырыкьуэ. «Шум и
гьуэгу», 11. Жьыбгьэм мафIэр зэцIегьастэ, Кьофэ
мафIэр лгакьуэ мастэу. «Тисей», 484.

КЪЭФИИЖЫН (кьофииж) лэмыI. (1). Фий
макь кьэгьэIужын. Елдар хуэм цIыкIуу фияц,
Астемыри хьыбар кьригьацIэу кьэфиижац.
Хьуэпсэгьуэ нур, 231.

КЪЭФЫЩЫН (кьефыщI) лэмыI. (3). кьызэр.
Куэдэу кьыпычын, кьычын, кьыфыщIыкIын.
Гьуэгуэу уздытетым зэ зыр зы цIыпIэкIэ жэрэ
удэ кьыхьу, зэ адрейм нэгьуэцIэ удэ кьыфыщIурэ,
мычэму цIыкIухэр зыгуэрым цIэуницIэрт, удэ
хуицхьуэ фIэкIа кьэмыкIыж я гьуэгуэ, мащIэ-
мащIэурэ гу лгэмытэххэу Щынэхужьыкьуэ дэт
Апчарэ и фермэм нэблэгьац, Щынэхужьыкьуэ, 63.
Тхьэр уэгуэ иту кьахоплгэ, Хэт сыт кьыщытамы
елгэагур: Хэт дэм ехьуансэу кьефыщIыр, Дэ
кунцIэр яшхмэ, загьэницIэ. «Индийскэ поэмэ», 360.

КЪЭХЭШЭН (кьохашэ) лэмыI. (24). I. (16).
Зыгуэрым и щэху кьэлэуэтэн, наIуэ кьэщIын.
Зыбжанэ хьарзынэу екIуэкIац, ауэ нобэ, уэ
женIа, сэ жесIа, Таша ирагьэхих шхьыным кхьуэ
дагьэ зэрыхалгьэхэмкIэ зыгуэр кьэхэшац: - Уэ
кхьуэл уагьэхихьурэ зытIыжамэ, дэри былымыл
кьытлгьысакьэ иджы, - жилэри. Мазэ ныкьуэ
щхьуантIэ, 603. - ЩIэкIуэсыкIыжац [цыжьбанэр],
- жилэри бажэр кьэхэшац. Кхьухь пхэнж, 506.
Дэфэрэдж, псым цIыгьанэу кьыдэуеижа нэужь,
зэакьуэ кхьухьымкIэ еплгэацати, илгэгуат

цйхур зэрызехъуу, зэрыггэклийуэ, тхъэм ецлэ зыгуэр кьэахашу хьыджэбз цыклухэм я мурадыр илуэтэжа. Лъапсэ, 53. 2. (4). Къэдзыхэн, лыггэншэу кыщцлэкын. Ауэ зыгуэр кьэахаша, гухэ кьэхуа – псоми нэцлэбжэ ялгэгунци. Нал къута, 257. Янэ Гахынуар арац [Лэцыр], зыгуэр кызырхашуэ, жалэрти нэхри цлакгуэрэрт. Шынэхужьыкыуэ, 13. 3. (5). Ешын, кьаруклэ пэмылбэщын. Щлалэм кыыщыцлар и жагьуащ хуауэ, Алий усэ тлэкуи хузэхилгьащ, мы псалгэхэр хэту: Ем и цласэр кыыщыахашэм, И шэрэзыр жьэдачаш... Зи лъэрыгыпс тлыгьа, 532. [Гуумар Астемыр жрелэ:] Нурхъэлий кыыщыцлар кыыщыцлатэм, си Гуэхут укьэмыахашэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 195. [Семен Мэмэт-цлакгуэм жрелэ:] Сыту фьыуэ захэбгэпшэхуат, кьэахашэр кьэмыхэшатэмэ, Лэтайхъэ ухьуат, орден кьыуатынкли хьунт. Лъапсэ, 48.

КЪЭХЫН (къех) лъэл. (2). Гьубжэклэ пьупщлэ. Ваклуэ дэкли, мэш кьахыну клуэми – Лэцэ здамыхуэ клуэуэ цытакыым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 606. Гуэдз пхыр кьэахашуэ яхуэмылуэм, Зэтралгьахакьэ – яцлэрт цэдэж. Уи хэку жыг закьуэ флэкл имытми... «Батырыбжэ», 37.

КЪЭХУЖЫН (къехуж) лъэл. (5). 1. (4). Кьепхужьэжу кыыздикламклэ кьэггэклуэжын. Жэмыхэтитлэм лэхуэ зырыз даггэклати, а тлум лэхуишэр кьахужу кыыцаггэзэжам, псэ зылуэ жылэм дэсыжтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 300. Ти, Кьэрэлгаш лгьагьум и тлэкуитлэр кыыщыцлэуэжа хуэдэ, дэпклей-кьепкыхуэрэ кьэахаша дэнэ кьэна, Кулисум и цллантлэм дыхьэри, жэмыжэ псы емьфауэ луэм итыр я унэ кьихужри и луэм ириубыдэжащ. Нэгьуху, 50. 2. (1). Зыгуэр залымыггэклэ, хуэмейуэ, лъэщыггэклэ кьэггэклуэжын. Брезент цлагьым цлэпцхьэрэ иужьклэ Албиян цлэплээмэ и шыпхьур цлэсу илгэгьуу, сыкьихужынт сытми? Шынэхужьыкыуэ, 50.

КЪЭХУН (къеху) лъэл. (41). 1. (23). Пхуэрэ кьэггэклуэн, кьэггэжэн (укьеуэрэ, кьепхужьауэ). Провокаторышхуэ хуат езыри [Псэун], - ямыггэлэпхуэу губгьуэм кьина лэцхэм цыц кьихурти, жэц ныкьуэм нэхэ шэц зыхуицлэ унагьуэм ирихуллэрт, езыр унэм яфлэцлэпцхьэрэ цлэупцлэрт: - Ей, танэ фыхуей? Кьалэн, 434. Бжэн кьихуну маклуэр кьуажэм [Хьэкуринэ], Хьэр кьеггэан кьэрэгьулу, Ар мэнлацлэ – лъейуэ мажэ, лэджэ, лэджэ и гум илгу. «Тисей», 495. Кьелэтыр сабэр жьым шхыдэу, пшэ гуартэ флэцлэр кьыщыцхулэ, кьыггэпсыницлэныр флэцлэ хуэдэу, Мэхьуцлэ уафэр чэзуклэ, - Дыщэ чнутлэр кьэпцлэпцлэу, Мес, уафэхуэпсклэр лыдащ, Ар зыдэкуари умыцлэу Псыницлэу нурыр клуэдащ. Гьэмахуэ уэш. «Бгы лъапэхэм деж», 110. 2. (3). Зебгьакулэ хьу гуэр уису кьэггэклуэн. Мафлэгуу кьахуам узижэгьуэныр цутлэсхэуэ жыхуалэм хуэдэт. Нал къута, 218. [Мусэ] Выгуитлэ кьихуам пхэбгьуэ, пхэ дакьэжэ хуэдэхэр из ицлауэ псыхуэуэм деш. Хьуэпсэгьуэ нур, 52. 3. (12). Залымыггэклэ, хуэмейуэ лъэщыггэклэ

кьэггэклуэн. [Курацэ и гьусэхэм яжрелэ:] - Ау, мыбы дыкьэзыхуа мыгьуэр сыт: старшинэ хьэмэ пристаф жыхуалэу цытар ара? Нал къута, 289. [Кьэрэлгашуэ Хьэрун жрелэ:] А тлурац [нэчыхьымрэ уэсытымрэ] мыбы сыкьэзыхуар. Нэгьуху, 49. Заводым уклуэныр пасэлуэц, нэхуицым укьэзыхуар сыт жалэнклэ мэхуэ. Мелыгыч, 459.

♦ **Лъэужьыр кьэхун** (3). Еплэ лъэужь.

КЪЭХУТЭН I (къехутэ) лъэл. (4). 1. (3). Кьэцлэн, налуэ, белджылы кьэцлэын, зэхэггэклэын. [Кьыдырым зыхуэхьэсахэм яжрелэ:] Жэнэт лгьагьуэр кьэзыхуэпфынур мо дыгьужэ темьзагьуэ кьэзыдждэдыхьыракьым, е мыщэ жейнэдыракьым, сэрац! Кхъухэ пхэнж, 504. Гьуэгу кьэхутэныр и нэрыгыуу Бгым дэклир цыгум лгьелэс. Кьуршым докл. «Дамыггэ», 73. 2. (1). Кьэгьуэтын. Мыр иретыр шым жуауу [Елбэздыкьуэ]: - Сисыфынкьым сэ мы цлэпцлэ, А иныжьыр кьэзыхуэуэ. «Елбэздыкьуэ», 7.

КЪЭХУТЭН II (къехутэ) лъэмыл. (2). Зыщлэпцлэ кьыщыщлэдызын, кьыщыкьуэхун, кьыздиклар ямыщлэу кьэсын. Лу и пащхьэм кьихуатац зы лы гуэр, и цхьэр бацлгьыкьклэ флэпхьыклауэ, цлаклуэ флэцлэ ини цыгыуу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 593. Лу и цхьэфэр теппэчклэ зэгуауауэ Жансэхуэ и гьуэлгьыпцлэ кьыщыцхута жэцым Думэсари дахэ-дахуэ жэякьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 564.

КЪЭХУХЬЫН (къэхухьыщ) лъэмыл. (4). Зыгуэрэм и хьуреягьыр гьэбыдауэ щытын. Школышхуэм пэмыжыжэу цытыр сьмаджэцт, абы кьыбгьурьытыр тутнаггэцт, гьуицлэ класэ банэклэ кьэхухьауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 113. Цллантлэ дызыблэклэ нэхьыбэр кьэхухьахьым, лэцу дэтри уолгьагьуэ, дэждкьазри цллантлэ дэт жыг зырызым тетлэсхьэжауэ тесци, пшанэр зэхуауэ. Мелыгыч, 455. Тлэку дэклир жэмыщлэр лгьуауэ гьу цылыатэм, луэр кьэхухьатэкьыми, жэцклэ нахуэтэ цлэцхьэгуэ иранхьырт, луэм кьыкыуэ мыщхьэрыуэн цхьэклэ. Кьалэн, 429.

КЪЭХЬЭУЭ (3). Хьэрэпцлэбэклэ: кофе. Хьэрып кьэралхэм щыпсэу адыгэхэм а мыхьэнэр илэу кьаггэсэбэп. Ти, Исуф ллацлэ-тхьытхьыу Америкэм я мэкьтэбым нэсри зариггэтхаш, ахьшэ кьратам цыц кьыхихри кьэхьэуэ, фохыгьуэ, хьэжыгьэ, даггэ, лы гьэгьуа, хьурмэ – зыхуейуэ ямыгьуэт псори кьыхьри кьэклэуэжаш. Лэчымэ, 391. Цыхуэхуэ гуэрэм подносклэ псы цлэцлэ, кьэхьэуэ, лэцлэцлэ гуэрхэр цлэцлэуэ кьэхьри мраморым кьыхьэцлэцлэ лэна цлэцлэуэ кьытрегьуэуэ, езым зы псалгэи жимылуэ йоклуэтыж. Аргьуей, 387.

КЪЭХЬЭХУН (къехьэху) лъэл. (3). зэхь. Кьыдэхьэхын, зэггэгьуэклэуэн. Данэ цыкылу артиллеристхэр заныцлэу кьыхьэхуауэ, сыт ицлэми кьыхуадэ. Нал къута, 232. Ныбгьуэ цыкылум хуэдэц фызыри: Тлэку еубзи, кьэпхьэхуауэ. Зи фыз гурьщхьуэ... «Батырыбжэ», 146.

♦ **Гур кьэхьэхун** (2). Еплэ гу I.

КЪЭХЬПАГЬЭ (1). Псэжыгьэ, куэпэчыгьэ. Назифэ и кьэхьэпагьэм кьыпцлэуэмклэ мэпсэу, жилуэ [Исуф] арат и гум темыхуэу и фызыри цлэуэбэрэжьар. Лэчымэ, 396.

КЪЭХЫПЭ: ◊ **къэхынэм квилъхуа** (2). Псэжь, куэпэч, укЫгтэ зимыІэ, нэчыхыншэу зэрашэ цЫхубз. [Гъуумар Думэсарэ жрелэ:] - ЗэтенІэ уи жьэр, къэхынэм квилъхуа! Хьуэпсэгъуэ нур, 289. [Гъуумар Думэсарэ жрелэ:] - ЖьипІэр сьт, абазэ къэхынэм квилъхуа? Хьуэпсэгъуэ нур, 289.

КЪЭХЫЫЖЫН (къехьыж) лъэІ. (14). Къэпхьурэ къэгъэсыжын, къэхьэсыжын. [Алыджыкьуэ:] Ахъиэ тІэкІуи къыщидэхуэм иджыри зыгуэр къэсиэхун, жьисІа цхъэкІэ сьщІогъуэжри къызогъээж, ахъиэри къызохьыжри. МелыІыч, 447. Псым ихъари къымыхьыж, Жьапицэм ихъым къымыгъазэ, Псым сьшэсри сэ сежъащи, Жьым уз шэси дэни гъазэ. Гъуэгу зырыз. «Дамыгъэ», 98.

◊ **Властыр къэхьыжын** (4). Еплъ власт. Псэр къэхьыжын (4). Еплъ псэ.

КЪЭХЫЫН (къехь) лъэІ. (226). 1. (200). Пыгъуы, пхьыурэ зыгуэр зыщІыпІэ къэгъэсын. ХьэщІэм я тэджыжыгъуэ цыхъуам деж уэддыгъэр ягъэункЫфыІынти, лы гъэжьар дзасэм зэрпыІуам хуэдэу, пцыІэм ещхьу подносым игъэуауэ къыхьырти, къытригъэуэрт [Раисэ Муратовнэ]. Лъапсэ, 78. Астемыри тыни дыдэу къыгурыІуэртэкъым революцэм къыхьыну зыщыгугъыр, ауэ Ростов цыщІаІам зэхиха псалгъэмакъхам, Степан Ильич жиІахэм зыгъом къыгуригъэуауэ гъуэгу зытетыр тэмэму квилъытэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 232. [Къадым:] Жьы тІэкІуи къыкьуэуамэ, аргъуей си дежкІэ къехь. Аргъуей, 388. 2. (17). зэхь. Зыгуэр къэлэжьын, лэжыгъэм къыпэкІуэу къыпІэрыхьэн. Ахъиэр здихьын къымыгъэуэтынни аратэкъым: фызым нэхэрэ нэхьыфІу хэт шцІэнт и лым езым и пцІэнтІэпскІэ къымыхъауэ зы тхылъымпІэ я ІэмыцІэ къызэримыхъар? Кхъэлэгъунэ, 377. ШЦыр зэттым лъырэ лыгъэкІэ къахъащ я щІы Іыхъэр. Лыгъэ, 413. ЗауэкІэ зыри къамыхъа цхъэкІэ, нобэ я Іыхъэ хагъэкІуэдэну я гугъэтэкъым абыхэм [шэрихъэтистхэм]. Хьуэпсэгъуэ нур, 322. 3. (1). зэхь. Къэхьэхун. ШцІалэфІищым языхэзым Къыхьыфакъым зыщІэхъуэпсыр, Ар ижагъуэу магъыр Линэ ящыгъэщІуу псоми нэпсыр. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 44.

□ **«ПыІэ къэхь», жьипІэу бгъакІуэмэ, цхъэр къехь** (1). Еплъ пыІэ.

КЪЭХЫЕЙН (къохъей) лъэмыІ. (19). 1. (3). Къэтэджын, зыкьэлэтын (п.п. сабэ). КъэзыІэтым ньдэкІуатэу, ШЦыгум сабэр къыщохъей, Ар колхозым ди шыбз гуартэр Псыхъуэ гъуэгукІэ ньдокІуей. Колхоз шыхъуэ уэрэд. «Партыр ди пашэу», 69. Адэ жьыжъу сабэр къэхъеящ, плъэмэ, машинэ цЫкІуи къожэ «форд» жьыхуаІэм хуэдэу. Мазэ ныкьуэ щхъуантІэ, 559. 2. (6). Къежъэн, зыкьэлэтын, къызэщІэгъэжэн. Сантьяго-де-Кубэ Къандзэгуу къохъей, Сантьяго-де-Кубэ Щакъутэ дунейр. Цыху мурадым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 348. Гузэвэгъуэишхуэр унэм къыщыхъеящи, нэху цыху зым и нэбзыти зэтрІлгъхъакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 112. 3. (1). КъыкьуэкІын. [ОборонэмкІэ комитетыр зэныкьуэкъурт:] Наидивизэр зэхашэну цызэгурыІуэм, аруэру

зы вопрос къэхъеящ: - Сьт хуэдэ дивизэ зэхуэтишэсынур - шуудзэ хъэмэ лъэсыдзэ? - жаІэу. Шьынэхужьыкьуэ, 40. 4. (3). КъэпІэщІэн, нэхъ псынщІэу къэкІуэн. [Дыгъурыгъухэм хьыджебзхэм жраІэ:] ИІэ, фыкьэхъей, япэ къэсыр, япэ тхъэниц. Лъапсэ, 34. [Бекъан желэ:] Анчарэ, къэхъейт зэ! Нал къута, 229.

◊ **Зауэ къэхъейн** (6). Еплъ зауэ. Псалгъэмакъ къэхъейн (8). Еплъ псалгъэмакъ.

КЪЭХЫУА-КЪЭЩІА (КЪЭХЫУАКЪЭЩІА) (14). ЕкІуэкІа (Іуэху), дунейм къыщыхьу, къыгтехъуэ зыгуэр. Исполкомым председателу тетар къепсэлэну къыщІэкІа цхъэкІэ, шынэжри зыгъэщІуащ, къэхъуакъэщІам и хьыбар телефонкІэ здынигъэсыпхъэм нигъэсыну. Зи лъэрыгъыпсэ тЫгъа, 525. ШЦыщІагъэ зыщІэсру ибгынат [Лым], Къэхъуа-къэщІари имыщІэжу. ПщІыхъэпІэ. «Мывэ хуабэ», 53. [БырмамьтІ:] КъэхъуакъэщІам и хьыбарым кІэщІу драгъэдэІуащ: губгъуэрысхэм псы щамыгъуэтым, я Іэщым ирагъэишхьыну удзыр цыгъум, къалэм къетІысыллащ, палестин къэлэпхъуахэм къабгъэдэтІысхъэу. ХьэщІэ лъапІэ, 404.

◊ **Къэхъуари къэщІари имыщІэу** (2). Зыми емыпхауэ зыгуэрым зыгуэр къыщыщІын. Нэмэз зыщІыну къакІуэу андэз зыщІэм абы гу лъамытэу, шыбжыи зыхэлэ псымкІэ андэз яцтати, нэмэз яцІу здытетым псчэ бэлыхълажъэр къащыхъэри, къэхъуа-къэщІар къахуэмыщІэу, молэри мансчэ, и нэпсыр къыщІож, нэмэзыбзэр дахэ-дахуэ хужьІэркъым. Лъапсэ, 116. Ауэрэ махуэ гуэрим радио, телефон жьыхуэпІэхэр мылэжъэжу пач, къэхъуари къэщІари имыщІэу. МелыІыч, 461.

КЪЭХЫУЭЖЫКІЭ (1). Къызэрахъуэж щІыкІэ. Хъэкурынэ шцІэрт абы [Къэрэжъым] и къэхъуэжыкІэр, ауэ жиІэ цымыІэу, фочыр къыІыхри къеплъащ, неплъащ. Лъапсэ, 103.

КЪЭХЫУЭЖЫН (къехъуэж) лъэІ. (7). Зыгуэр енту абы и пІэкІэ зыгуэр къеІыхын. Мэкъу Іэмбатэ къалэм пшэмэ, фэтыджэн птулэкІэ къуахъуэжынут. Хьуэпсэгъуэ нур, 305. Абы [нартыху зыцэхэм] ящыщ зыгуэр [Хъэбибэ] и пцІантІэ дыдэ къыдыхъати, Албиян и КІэстум шцІэрыпсым пэкІуэу гуэдз къэпитІ кърихъуэжащ. Нал къута, 276. Дауэ ар, хъэлыгъуанэр ахъиэкІэ езым [Таша] къыщэхуащ, дэ гуэныхъкІэ къэтхъуэжын хуейщ, - жаІэу [интернатым шцІэсхэм]. Мазэ ныкьуэ щхъуантІэ, 557.

КЪЭХЫУЖЫКЪУЭМЭ (КЪЭХЫУЖЫКЪУЭ ХЪУМЭ) (2). Зыгуэр къэхъуу щытмэ. [Инал Елдар жрелэ:] Зыгуэр къэхъужыкьуэ хъумэ, къызжепІакъым жумыІэж, пхуэдзэнукъым. Мазэ ныкьуэ щхъуантІэ, 574. Илгъэгуар хуэмышэчу Лу и ныбжъэгъухэм яхушІуэтэну и Іуптэм къэсырт, арихъэкІэ итІани шцІегъуэжырт, иужькІэ зыгуэр къэхъужыкьуэмэ, жиІэрт. Мазэ ныкьуэ щхъуантІэ, 581.

КЪЭХЫУЖЫН (къохъуж) лъэмыІ. (14). 1. (7). Къэпсэужын. Къуэм къыдэна хъэдитІыр къэхъужауэ къыкІэлъожэ жьипІэнт. Нал къута, 247. Пар къэхъужу жаІэ, теткІуэм Псынэпс

кѣабзэу зы псы тклуэпс. Нѣпс тклуэпс. «Дамыгъэ», 119. – Унэм щѣдѣвгъыхыи, кѣэвыжмэ, кѣэхъужынкѣ хъуни, - жилат ихъум [цѣыхухэм зыхуигъазэу], ауэ кѣэхъужакъым [Иурарэ]. Къалэн, 436. 2. (6). Япэм ила щытыкѣлэм хуэкѣужын; хъужын. Уэлбанэм губгъуэм сриубыдэм, Уэфѣ кѣэхъужыхукѣлэм дунейр Сынѣплъэу, зэман сымыгъакѣуэ, Къысыщытхъум жысѣуэ сѣлѣмылуэху. Сэ щѣым тезмысэ къытемыкѣлэ. «Вагъуэ махуэ», 343. Нысэм, гузавэ хуэдэу зищѣлэ и хъэкѣлэ, и гуащѣр кѣэмыхъужмэ, нэхъ къызырищѣтэр белджылыт, арихъэкѣлэ езым [нысэм] и Іэкѣлэ унэм мафѣлэ иридэуэ зымы и жъэ къекѣлэуртэкъым. Гүщѣлэгуэ, 424.

КЪЭХЪУКЪАЩІЭ (6). Еплъ кѣэхъуа-кѣэщІа. Махуэр кѣэхъукъащІэ мыхъэнэ зиІэ щымыІэу екѣлэуауэ, пицыхъэщхъэм псори зэгъэжа и ужь, Сэлімэ дежкѣлэ сыцѣыхъащ. Лъапсэ, 99. Махуэ зыбжанэ мэхъури мэлажъэ [Иринэ], кѣэхъукъащІэ щІагъуи щымыІэу. Нал къута, 239. А кѣэхъукъащІэр цѣыхум къагурызыгъаІуэм ящыщт Коломейцев Степан Илычкѣлэ зэджэр. Хуэпсэгъуэ нур, 145.

КЪЭХЪУМЭН (къэхъумэ) лъэІ. (7). Зыгуэрэм зыри къыщымыгъэщІын, кѣлэпылпъын. «ГуфѣІэгъуэр гъэрхэм хуэзыхъыр Тхъэм къыхъумэнкѣэ дэнджежи», - Дадий ар жиІэм, анэгум ГуфѣІэгъуэр гуагуэ цоухуабэ. «Адэ», 129. Абы [Пушкин] къащхъэщыжын, поэтыр кѣэзыхъумэн сыту щымыларэт. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣлэ, 616. [Локотош стройм хэтхэм зыхуигъазэу:] Ди щѣлэналгъэм дыкѣыхъумэни, щѣлэгъэкъуэни къытхуэхъуни. Нал къута, 259.

КЪЭХЪУН (къохъу) лъэмыІ. (346). 1. (17). Зыужьын, хэхъуэн. Ин укѣэхъумэ, лыгъэ зехъэ, Фыкѣлэ уи Іэр къаубыдыни, Уи нэ цѣкѣлэхъури зэтлэхъэ, Уэ уи гъащІэр икѣуекѣлэ ини. Жей, си щІалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39. Тѣкѣлу нэхъ инылуэ кѣэхъуакъэ – Борэныр къосыр ныкѣуакъэуэ, И пиамтѣлэ тѣкѣлур илыгъыу Ныхегуэ жыгыу зи закъуэр. Жыгъ къэкагъащІэр занщІабзэщ. «Батырыбжъэ», 23. Лыгъур псори и гум иреубыдэ, арихъэкѣлэ хэт и деж бгъэдэсыну кѣуэн, зырыцѣкѣлу лъандэрэ кѣыщым щІэту кѣэхъуащІэ, зы хъыджэбзи хуэзакъым. Лъапсэ, 109. 2. (283). Къэунэхун, дунейм щекѣлэуэ, къэкѣлуэн. Гур зырыгъум дыгъур кѣрокѣуэ жыхуаІуэ, Щоджэницѣкѣлур щІэгъузэва дыдэр кѣэхъуащІэ; щІалэр сымаджэ хъэлъэу, мафѣлэ къыщІэнам хуэдэу и температурэр плѣщІыгъым нэсу, езыри Іуэщхъуу, зымыщІэжу, унѣлэжъ гуэр къеишэлауэ къаишэжри общежитым къыщІалэхъэжащ. Зи лъэрыгъыпс тѣгъа, 531. Октябрь мазэр и кѣлэм нэблэгъауэ щІыІэ кѣэхъуати, цѣыхум щѣымахуэм зыхуагъэхъэзырт. Нал къута, 274. [Алыджыкѣуэ:] Зырызехъэ гуэр кѣэхъурэ сэри къыстеуэрэ сэ си пѣлэм итам къыщыщІлар къысыщыщІмэ, сыхэкѣлэуэдакѣэ псыхэкѣлэуэ, жызоІэри сыхуцѣлогъуж ди къуажэм сызэрымыкѣлэуэжам. МелыІыч, 461. 3. (32). Зыгуэрэм и щытыкѣлэр ихъуэжын. Цѣыхубзыр екѣлуэллэнищІэ, унэ игъуэнтмэ, аракѣэ зыхуейр, иужькѣлэ фызыгурѣуэжыни, - жиІэри Кветуа дыхъэишащ, модрей къомри дыхъэишащ, Дэфэрэдж

нэхъ нэцхъыфѣлэ кѣэхъуауэ гъукѣлэм дежкѣлэ эзэмызэ маплъэ. Лъапсэ, 62. Кѣэгъуфѣлауэ зѣлѣбкѣлым, Щыгъын тѣкѣлур псыф кѣэхъуащ. «Индийскэ поэма», 366. Жыраслээн щыгъуниауэ фи мыгугъэ Тинэрэ Лурэ зэгуэр абы зэран зэрыхуэхъуар, хаиэ кѣэхъуу абрэджыр ирагъэубыдауэ зэрыщытар. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣлэ, 518.

♦ **Плъыжъ кѣэхъун** (6). Еплъ плъыжъ. **Цѣыплъ кѣэхъун** (3). Еплъ цѣыплъ.

КЪЭХЪУН-КЪЭЩІЭН (къохъу-къощІэ) лъэмыІ. (6). Къэкѣлуэнур, къэунэхунур, екѣлэуэкѣлур. Унагъуэм нэхъыжъу исым ищІлэрт хъэщІэр бейуэ зэрыщымытыр, ауэ Къазджэрий щІлэныгъэ зэриІэм, акъыл иІэу, цэныфѣлауэ зэрыщытми псыщІлэу гу лъытащ, кѣэхъуну-къэщІлэнуэ и пицѣыхъэпѣлэм къыхъмыхуами. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣлэ, 666. Борис Борисович [Албинэ жреІэ]: Зыгуэр кѣэхъу-къащІэмэ, икѣлэщІытѣкѣлэ хъыбар сыгъащІэ... Тешцэч къэзылѣтэтыхъ, 159. [Комедантым Алыджыкѣуэ жреІэ:] КѣэхъукъащІэІамэ, хъыбар сыгъащІэ. МелыІыч, 467.

КЪЭХЪУНУР (1). Еплъ кѣэхъункѣэщІэн. Кѣэхъунуриц псоми ятекѣлуэнур! Къэкѣлуэнур. «Мывэ хуабэ», 256.

КЪЭХЪУНЩІЭН (къэхъунщІэ) лъэІ. (5). Залымыгъэкѣлэ зыгуэрэм зыгуэр къытехын, къыфѣлэдыгъун (п.п. мылкъу). [Куэзыр джэгъухэм Алыджыкѣуэ жреІэ:] Зыгуэр кѣэхъуниІэ е пэцѣыкѣлэ щІегъаси, илѣэситху-ниІы къыптракѣуэмэ, гъуэлгъыпѣнишуэ укѣагъэнэнкѣым... МелыІыч, 453. Нурхъэлий кѣлэсэр къыхъуниІэри щІлэхъуэжащ, жаІэри хъыбар Іуауэ Щхъэлмывэкъуэ дэсыр къызырѣлэтащ. Хуэпсэгъуэ нур, 235. [Плъыжъыр пан Іуэхуцѣлэм йонсалъэ:] – Дэнэ къыкѣлуэ, сыкѣэхъуниІэ – КъащІтэ ахъшэр сэ бжесІакъэ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 148.

КЪЭХЪУХЪЫН (къэхъухъ) лъэІ. (1). Хъуакѣлуэрэ щІыпѣлэ гуэр къызыэхэкѣлэхъын. Епхауэ аракѣкѣлым, и хуэмылакѣлэр къудамэм фѣлэзати, шым жыгыр хъурейуэ къыхъухъуэрэ зы удэ кѣринакѣлым, и пэр жыгым иригулѣху, иригула нэужьы шыр абы хуэдизкѣлэ Іус хуейти, жыгыфэр трихъукѣлат – дауи, а шыр абдеж зэрыщытрэ мащІэ щІакъым. Лъапсэ, 57.

КЪЭЩІЫХУЖЫН (къеѣІыхуж) лъэІ. (42). КъэщІэжын, къэгубзыгыжын (зэхэзещхъуэн умышѣлу). Куэд дэклэ, мащІэ дэклэ, гъунэгъу фызым адакѣэ хужьышхуэ псым ихъыр щилгъагъум, къымыщІыхужу къэнэнт – къыщІыхужащ, сурэт трахауэ щытар илѣэгъуати. Бабыщыкѣуэ адакѣэпщ, 491. [Фэуаз:] Дыгъуэтишыхъэ сэ къэзэмыщІыхужу езым [Анка] сыкъыщІыхужауэ аракѣэ ныжэбэ псом бэлыхълажэм сыщІыхъатар. Анка, 381. [Дэфэрэдж:] – Лыгъур цѣыкѣлуэ, а си щІалэ шыр, унѣыщІа мыгъуэу къыщІлэкѣлэны, - жиІэу къыщыпсалгъэм, езым и макъыр къымыщІыхужын хуэдизу экѣлуэклэ зэрыпѣщІам къыхэкѣлуэ. Лъапсэ, 53.

КЪЭЩІЫХУН (къеѣІыху) лъэІ. (38). КъэщІэн, зыгуэрэм хэмыгъэгъуэщэн. Бийуэ иІэр фыкѣеѣІыху, жэщІэр махуэу блы дэкѣлэху,

Мыгьуэлгыжу ирехькI, А иныжьым куэди локI. «Елбээдыкьуэ», 13. Къэзмай и гъащIэр къуришым ису иггэкIуами, дуней мащIэ илгэгъуатэкъым, партизаныжът, дзэ зезышэу зэуам ящыщт, езыр къыщамыщIыху ауз щыIэкъым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 591. Жьыбгъи борэни къеныкьуэкъути – Жыг псоми тхьэмпэр къащIыхуащ. Тхьэмпэ закьуэ. «Дамыгъэ», 100.

КЪЭЧЭН (къочэ) лъэмыI. (8). 1. (7). Жын, чэн, зэгупкIын. Дэр хъуа иужь, дафэм цыз мэху дафэ щхъуантIэри къочэри дэр дэ хъуауэ кытоху. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 650. Зи дахагъэ ирихьым Ар [Сэтэнейр] еIусэм мэгузасэ: Хьыджэбз нэкIур псынищIэу золэ, Лъыуэ щIэтыр зэцIодие, Зиукъуэдиймэ ар мэщIэур, ПырыпI Iупэу зэуэ къочэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 412. Уи пэишхьэкур гъачэм, Iугъуэр Бжэр IупхакIэ пхущIэмькI. Ем и гъуэгу. «Мывэ хуабэ», 271. 2. (1). кызэр. Зэгупын, бэмплэн. Къэрэгъури къочэ [Анчарэ жрел]: - ЗэтенIэ уи жьэр! Нал къута, 287.

КЪЭШЭЖЫУЭ (5). Щхьэгъусэ щыгъуэтыпхьэ зэман, ныбжъ. КъалгъуащIи щIалэ – лъэпкъ и къутищхьэи, Хьыджэбз зыхуалгъур иресакъ, А щIалэм, къэсмэ и къэшигъуэ, КъывищхьэлэнуцI псалгъэмэкъ. Хьуэхъу. «Вагъуэ махуэ», 25. [Iуарэ и къуэм жрел]: КъащIэу унагъуэу утIысыжынуми, уи къэшигъуэи, зэран сыпхуэхъункъым, сэбэп фIэкIа. Къалэн, 434. Албинэ [телефонкIэмэпсалгъэ]: Гесиод и янэ къэшигъуэу фызу къышар арац жыпIа? Тешпэч къэзылгъэтыхь, 170.

КЪЭШЭЖЫН (къешэж) лъэI. (39). Зыгуэрэм ису, илгъу япэм здэщIам зыгуэр къэгъэсыжын, къыздэщэжын; уи гъусэу зыгуэр къэгъэкIуэжын. [Дэфэрэдж]: Район сьмаджэщхэр къыщысхуейм деж машинэ къагъакIуэ, сашэри сыкъащэж. Лъапсэ, 10. ЯукIынауэ лы къащэжмэ, Ипхуат и нэкIум и цей къуащIэр. Адэгъэ цей. «Дамыгъэ», 238. Зи щIалэ ВалерэкIэ еджэу яIэщи щIэныгъэллу къалэм дэщи, кафедрэм тету, хъарзынэу мэлажъэ, зыхэттым нищIэ къыхуащI, зэзэмьзэ къуажэм къыдэлгъадэмэ и адэ-анэр егъэгъуфIэ, псом хуэмьдэу я бын цыкIуищыр къащэжмэ, дадэр нэгъуэщI гъуфIэгъуэ хуейкъым. КIапсэ кIапэ, 6.

КЪЭШЭЖЫУЭ (2). Бзылгъуэ щхьэгъусэ зэрэщI щIыкIэ. – ПлъагъунищIи ди Санияти, - жиIэри Мэтхгъэным иухащ, арищхьэкIэ абы къытищэу, и къэшикIэ хъуам Астемыр ириггэдэIуэнуми, къехуулIакъым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 572. Фыз къытищэми Жыраслъэн адрейхэм я къэшикIэу къышакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 86.

КЪЭШЭН I (къешэ) лъэI. (235). 1. (170). Зыгуэр зыгуэркIэ къэгъэсын, къэгъэлэпхуэн. [Дэфэрэдж]: ЛэтIифэ Iэмал зыхуимыгъуэтыр сэ зыр аращ, сэ кафедрэ сиIэу мыбы си студентхэр къасишурэ практикэ щезгъэкIуэкIыу аращ, адрейхэр псори абы и IэмыщIэ илгъици, цIутIи-пIытIи жамыIэу жиIэр ягъэзэщIэну я боршищ, емьдаIуэр щIриггэгъуэжыну Iэмал дащици илэ – езыми и хабзэжыщI къемыдаIуэр иггэлгъэпэрэпэу. Лъапсэ, 15. ЕтIуанэрэи махуэм хьэблэм дэс лIыхэр зэхуэсри, я Iуэху къагъанэми, щхьэж сэбэп

зэрыхъунымыкIэ зэгуриIуэри хэт мээым кIуэри чы-бжэгъу къышаш, хэти пхъащхьэ хъун кыигъуэтащ, хэти мывэ къышэри, зэрыжалам хуэдэу, чы-бжэгъу унэ ящIри и щхьэри ябгъэжащ. ГушIэгъу, 425. Уафэгъуагъуэм уэишхыр къышэм, Жызумейхэм псыр зыщIаф. «Уузыншэм!» – сэ жызоIэ. «Мывэ хуабэ», 19. 2. (57). Бзылгъуэ щхьэгъусэ щIын. Лы губзыгъэм уи фызыр адыгъэми урысми зэхуэдэу къылгъытащ: - Фызыр гурэ псэкIэ къыхах, - жиIэрт Мэтхгъэным, - цIыхубзыр уи гум ирихьэр, уи псэм къыщтэрэ – къашиэ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 529. ИтIани ахэм яжесIащ: Насыным щхьэхъу сылгъэжэни, Ар спэгъунэгъумэ, къэслгъыгъуэници, НысащIэ дахэу лгъагъуэ нэхукIэ Уэрэд хужысIэу сэ къэсиэници. Насып. «Шум и гъуэгу», 85. Жыраслъэн къыдэкIуэнум я нэхъ дахэр, абы къыщIэбэгъомым щыщI къымышэу уэркъ хьыджэбзыжъ къытищэм, жылэм дэс тхьэлухудхэм ар шэуэ ятэхуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 86.

□ **[И] анэм еплъи ипхъу къашиэ** (1). Еплъ анэ. **КЪЭШЭН II** (5). Щхьэгъусэ ящIыну мурад зыхуащIа пщашэ. Инали и къэшиным саугъэт хуишэу машинэм илгъи, абы и гугъу имыщIуи къэнакъым, нэгъуэщI жиIэн щимыгъуэтым, Саримэ и щIалэ цыкIу Ахьмэд етIанэгъэ школым зэрыкIуэнум тешлгъыхьащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 537. Къэшиэн филами, дэкIуэжауэ, Фи анэ дьиди къыфIэмьплгъэ, Е къыфIэплгъэни езшауэ Я жьыщхьэм ныси фхуэмьлгъыгъуэ. Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 130. Лыгъур фокIэщIи къыщтэрэ ежъами хъунум, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, хьыджэбзым и дэлгъум зыхуэбгъазэрэ, «фокIэщIыр ууейи, уи шыпхъур къызэпIэмэ» жыпIэмэ, къозытын дащицI ухуей, уэркъ щIали бгъуэтыници, зи къэшиэн дахэ къыдэзышу «мыр узот, къащIэ уи фокIэщIыр» жызыIэн. Лъапсэ, 110-111.

КЪЭШЭСЫН (къошэс) лъэмыI. (2). Шым къытетIысхьэн. А иныжьыр зэрыжейуэ, Елбээдыкьуэ мыгужъейуэ, Тхьэлухудыр мис къепхуатэ, Шым коошэри, ар къолгъатэ. «Елбээдыкьуэ», 17. [Фэуаз:] Си гум илгъым шым гу лгъита хуэдэу, езы Анка нэхъ къэбэдзэужа къысфIоуцI, и нэпсым пичауэ и тхьыцIэр егъэи, фIалгъэкIэ цIым йоуэ, къызонэщици, и кIэр еутхьытицI, къэшиэси, япэм дызрэбгъажэу щыттам хуэдэу иджыри цыхум дахэгъыхьэ жиIэ къысфIоуцI. Анка, 383.

КЪЭШИИН (къеший) лъэI. (10). Зыгуэр шияуэ мыдэкIэ къэукъуэдиин, къэгъэпIиин. Бжэр, нокIуэ, жаIэу къашиямэ, Къелымыхъуэ изотыжыр: Гугъу удемыхъу къыпIэрыхьэр, Гугъу удемыхъу мэкIуэдыжыр. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. Хэт си гугъэицI кIыфIым благуэ, Къашияуэ я иэрэ. Вагъуэиж. «Батырыбжъэ», 42. Мис а мафIэм дыгъэр къыщхьэщытици – Къышияуэ и Iэр, гугъуэ зегъэхуабэ. МафIэ. «Дамыгъэ», 122.

КЪЭШЫГЪУЭ (3). Жэм, бжэн сыт хуэдэхэр къышаш зэман. Хьэблэиэ и бу макъ къэIуащ, жэмьм и къэшыгъуэ хъуати. Нал къута, 284. Зэзэмьзэ зи къэшыгъуэ хъуа жэм лгъухахэр мэбу, джэдухэр къуэгъэнапIэм къыдожри, загъэкIудыж. Мелыгыч, 462.

КЪЭШЫКІЭ (2). Жэм, бжэн сыт хуэдэхэр кызыраш шІыкІэ. *Хьэту и шыпху нэхъыцІэм жэм кьэшыкІэ фІэклэ имыцІэ цыІэтэкъым, я гьунэгъу фызхэм я деж кІуэрти, жэмыр кызырашыр зригьэлгагурт.* Кьалэн, 429. *Мес, хьыджэбэхэм кьадокІуэкІыр, Жэм кьэшыкІэ яригьацІэу, Фермэм тесуирехьэкІыр.* Егьэджакуэ. «Партыр ди пашэу», 102.

КЪЭШЫН (къеш) лъэІ. (32). Шхуэльыр кьэбукьуэдийурэ шэр кьыщІэгьэкІын. *Хьэсэпэхумэм зи жагьуэ ицІа яхэтт, зым и жэм мэиым хьыхьауэ шылгагьум кьыхехури жэмыр зыхэта хьэсэр зейр ицІэрти, ехури жреІэ: «Мы жэмыр уи хьэсэм хэтаици, жэмыр зейм кьадыр егьэтхьэкьу е жэмыр кьэши, шэ кьыщІэпшыр уи хьэлэци», - жиІэу.* Хьэсэпэхумэ, 417. *Пхьэ гьэсыныр мээым кьитшырт, Ди псы уэрыр пхьэ тхуэхуаиц, Ди жэмыжьхэр ІэкІэ кьэтишерт, ТоккІэ жэмыр кьэтиши хьуаиц.* Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. [Мэлыхьуэм Дэфэрэдж жреІэ:] *Ди анэм бжэнхэр кьыша кьудейи, итІани шэ шынакь кьаицІэпи хьуаиц.* Лъапсэ, 55.

КЪЭШЫНЭЖЫН (къошынэж) лъэмыІ. (2). Кьэгүзэвэжын, аргуэру шынэ кьэщтэн. [Луизэ:] «*Аргуэру Іугьуэ кьысцІигьэуэници сигьэмэхыници», - жиІэри кьэшынэжат, икІи и гур кьысцІэнаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 73. *АрицхьэкІэ Лу кьэтэджу Мусэ шылгагьум, тІэклу кьэшынэжаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 279.

КЪЭШЫНЭН (къошынэ) лъэмыІ. (3). Кьэгүзэвэн, шынэ кьэщтэн. Сарими кьэшынат икІи гузавэрт, зы ицІыпІэкІэ кьыдзурэ Жыраслээн Елдар кьыукІым, жиІэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 597. *Астемыр нэхэ гьунэгьуу стІоным бгьэдыхьаиц, тІэклуи кьэшынауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 120.

КЪЭЩЭХУЖЫН (къещэхуж) лъэІ. (9). 1. (2). *жы* Ахьшэ шІэгү кьелыхьыжын. *Кьуажэм цыыхуху е цыыхубз дэбзэхьІамэ, цыыхухуу дэсыр шэсурэ ХьэтирэмтІыгу кхьуы тедзапІэмкІэ жэуэ цытаиц, ядыгьуар кьыцагьуэтыжи Іэджэрэ кьэхьуаиц, иныкьуэми кьагьуэтыжа ицхьэкІэ, кьэщэхужын хуейуэ зыщэхуам хьыджэбзыр кьрищэжын имыдэмэ, зэзаурт, е ежьэжырти, урыс кьалэ гуэрим и гьунэгьу тІысыжырт, ицІапІэ кьратам унэ ираицІыхьыжауэ.* Лъапсэ, 34. *ПицылІыр яцэ мэхуэ, кьащэхуж мэхуэ.* Кьалэн, 429. 2. (5). Аргуэру кьэщэхун; зыгуэрим и пІэкІэ кьэщэхун. [Фэуаз:] *Абы хуэдэу и фэр зырырахар щажесІэжым, ди адэм унафэ кьысхуицІаиц; - КІуэи, Анка ицхьэкІэ кьыдатам хуэдэу тІу ети, имыдэмэ - цы, шыр кьэщэхуж, - жиІэри.* Анка, 384. [Елдар Степан Илычрэ Астемыррэ яжреІэ:] *Сыт ди ахьшэкІэ дызэраукІын башыр кьыщІэтцэхужынур? Хьуэпсэгьуэ нур, 224.* 3. (1). зэхь. Зыгуэрим сэбэп хуэхьун, зыгуэркІэ арэзы шІын. [Семен Мэмэт-ицІакьуэм жреІэ:] *Ди мыститІри дыщэкІэ тхуэзылэ жыпІатэмэ, сыкьэпцэхужат.* Лъапсэ, 49.

♦ **Уицэници укьыщэхужыници** (2). Еплъ щэн І. **Щхьэр кьэщэхужын** (4). Еплъ щхьэ І.

КЪЭЩЭХУН (къещэху) лъэІ. (129). Ахьшэ шІэгүрэ зыгуэр зыІэрыгьэхьэн, уей шІын. *Мы яцикхэм ярылэ фІыгьуэм Фигу ирихьыр жыфІэ псыницІэу - Мис, шенычыр, мис уздыгьэр, Хьэкум нафІэ зикІ измыцІэу, ЭлектрокІэ ар зэфІокІыр, Пхьэ зыкьутэм зегьэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, фызыхуейхэр фэ кьэщэху.* Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. *Дациэ пицылІу кьыщэхуами Я нэхъыфІкІэ хоципыхьыр, Е ар хьаным дэгүзиами Еишэр Тьркум гум ирихьыр.* «Тисей», 489. *Дыцэ, льыкІэ хамэ фІыгьуэ Кьащэхуну зигьэгахэм Я нэм нэхур и ІэцІыбу МыгьуапІэм цызэгьакьэ. «ШІалэгьуэ шІыналгьэ», 409.*

КЪЭЩТЭЖЫН (къещтэж) лъэІ. (17). 1. (10). Убыдыжын, кьэпхьуэтэжын, кьэлэтыжын. *Бажэм пиынэр кьыщтэжауэ Дыгьуэжь кьафэр кьрегьэкІ.* «Бажэ пшынэ», 8. *НапІэзыпІэм сэхьуэ ицІанэр вууэ мывэм кьытридзаиц, аркьэсцтэжыху, сэхьуапІэри и кьарум кьызэрихькІэ бжаблэм еуэри хьэлэчу зэхигьэлгьалэри кьысхуидзыжаиц.* Мелыгьч, 445. *Махьсымэрэ лымрэ кьысцІысхам естыжыници, жиІэу Лу шынакьымрэ теицэчымрэ кьыщтэж дьидэм, фоч уэ макьым кьыгьэцтаиц.* Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 596. 2. (2). Кьээзужын, кьэубыдыжын. *Іэиэ цыкІур ерыцти, зэгуагьэпынумэ, еуицІырт: - Ислгэмейр окрисполкомым кьыщтэжауэ цыхур зэрыгьэкІяуэ жаІэ: Бахьсэныр нобэ кьэбгьаицтэ, ицэдей Налиык кьэщтэжыници, Москва езыр кьыдгьухьэжыници, жаІэу.* Зи лъэрыгыпс тІыгьа, 527. - *ДунейкІэ жыхьэнэмэр ди фэм икІаиц, ахьрэткІэ жэнэтыр кьытлгьысинуци, - жиІэурэ Кьэрэмырзэ цыыху зигу кІуэда хуэзэмэ, и гур фІы хуицІыжырт, заурэ яухьу кьалэр аргуэру кьащтэжа нэужь.* Лыгьэ, 412.

♦ **Зым Іэныхур зым кьыщтэжу** (5). Еплъ зы І. **КЪЭЩТЭН І** (къещтэ) лъэІ. (287). 1. (132). Убыдын, кьэпхьуэтэн (ІэкІэ). [БырмамытІ:] *Дэджэхуэ паишэм еицхьу янэ иту кІуэр зэзэмьзэ йотІысэхри пиахьуэ ІэицІэ кьэщтэ, и Іэгум иреІуэтыхьри пиахьуэмкІэ кьэщтэ дэнэкІэ дьунэтІауэ дькІуэми, уеблэмэ кьэткІуар зыхуэдиэри кьыбжиІэнуци.* ХьэщІэ лъапІэ, 400. *Псы стэкан Жамбот кьыщтэуэ ШыгуфІыкІыу бжэм ар Іутиц, - Мыпхуэдэпсыр илгьэгуауэ Дэнэ ицІэ псэ зыІут? Псы.* «Партыр ди пашэу», 16. *ЩтэІэщтаблэу ар [бажэр] йокІуалІэ, ШІакІуэр кьэщтэ, жыгым фІелгэ, Пиынэр кьэщтэ, и кІэр делгэ.* «Бажэ пшынэ», 3. 2. (13). Кьэубыдын, кьээзун (п.п. быдапІэ). [Локотои цыыхуэм яжреІэ:] *Ауэ Сталинградыр кьащтэрэ - абы цызэуа дээр мыбыкІэ кьадзыжыници, мис ар ди лыгьэ зэхэгьэкІыпІэиц.* Нал кьута, 256. *ШІытІым итри исри бомбэкІэ хьэбсэбэ яцІа нэужь, Кьэрэмырзэ и дээр шым епсыхи, я кьамэ, я сэхьуэ, нэгьуэцІ кьэхьэлгьэкІын илгьэпкьыр зыкІэрахауэ, ныбапхьэкІэ пицуэрэ, бий ундэрэщхьуам гу кьылгьамытэу, йоциылІэри, сигнал зредгьэлгьагьуу, зыкьалэтри зы напІэзыпІэм бий я быдапІэм тоуэри топышэмрэ бомбэмрэ кьелар зтраукІэри кьалэр кьащтэ.* Лыгьэ, 410. *Ер зи натІэми ихьауэ Мюридыдзэри а цыыхуэащтэр -*

КъээуаткIэ къуажэр къацтэр. «Тисей», 484. 3. (14). Зыгуэр къыхэхын. Ассистенту дохутыр еIээр къызоцтэ, - ассистентыр си гум къыщыкIар иджитсту дьдэт, Варварэ Романовнэр абыкIэ тезгэгъуиухуэн си гуггъу. Лъапсэ, 14. Къалэм, къуажэм уахэдатэм, Уэ нэхъ къащитэм сэ усиэнт. Дыггэр мазэм игъусамэ... «Ваггъуэ махуэ», 369. Тхъэр уэгум иту къахоплэ, Хэт сыт къищитами елъаггур: Хэт дэм ехъуапсэу къефыщIыр, Дэ куцIэр яшхмэ, заггэницI. «Индийскэ поэмэ», 360. 4. (8). Унафэ гурым тетын, гъээщIэн. ДэнэкIэ гъази - псоми я псэукIэр зэтехуэрт, хабзэу адыгэм яхэмьлъаи къацтауэ гу лъытаи. Кхъэлэггунэ, 375. Янэр арауэ, коммунистхэмрэ комсомолецхэмрэ зэхуишэсыници, дахэкIэ яхэпсэлгъыныци, присягэ къацтар я гум къиггэкIыжыныци, я къалэн лъапIэу я ицэм дэлыр яциггупицэ зэрымышгунур хъэккIэ пхиггэкIыныци. Нал къута, 256. [Думэсарэ Астемыр жрелэ:] ФIы жалэрэ - къацтэ, уи гум иубьдэ, Iей жалэрэ - абы и унафи щIы, уи акъылым къызэрхыкIэ. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 544. 5. (24). Зыгуэр игъээщIэнэу, ириггэщIыну зыгуэрым къалэн щыщIын. Бжэ-цхъэггубжэ, унэлъацIэ и Iэдэкэм цIэкIым, унацхъэу илэтым къыпэкIуэм къыхиггэкIыу унэ ищIыну и ужь цихъэм, Шыккымхэ я пхгум и гум жыы дихужаи, и лым лыицIэ къицтэу унэ ищIыным и ужь ихъэри дэкIуи сыти цымыIэу и фызым и нэIуэ къытетти. Кхъэлэггунэ, 374. ЕтIанэггэ дьнэсмэ, ди Iуэхур нэхъ тэмэму екIуэкIыныци, жиIэу Къаджэрий мьзэ-мытIэу зэрыжиIар Лу цыггупицатэккым, уеблэмэ Мэтхъэным и мурад гуэрхэри Лу ицIэрти занцIэу къыжгэдэхуаи: - ЕтIанэггэ дьмылгэгъуа гуэри тлъаггунуц - хъыджэбз цIыкIу школым къацтэнуц. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 606. Омар [Сани жрелэ:] Артисту узарамым дэтыр уфIэмаицIэ, даицэ сыхуейми нобэ къэсцитэниц. Гъуэгунэ, 107. 6. (13). Зыгуэрэм и гуггъу щIын, тепсэлгъынын. Къуришым уихъэм, дэтхэнэ джабэри къацтэ - фэрэIнапэм ецхъу гъуанэпIанэи, бгъуэницIаггъуу иIэр мин бжыггэкIэ ябж. ХъэщIэ лъапIэ, 403. Мыхгъейуэ цысым утыкIаи, Псы дьдэр къацтэ, емыжэхрэ - ПсыицIэ хъужыныци, зэцIэкIаи. Пасэррей хабзэ. «Ваггъуэ махуэ», 362. Удз гъэгъа къудейр къацтэ: зыхэт ищIым зэрыхэту езым хуэдэ зэрымыт ищIыналгэм пхырэ цыцхэбггэуэвэмэ, зиужуэ жылэ къытыкIэнуккым, дахэу къэггэггэми, и тхъэмпэр пьлгэлгъыжынуэр кIуэдэжынуц. Лэчымэ, 393. 7. (3). Зыгуэр зэман гуэркIэ зиггэIэн. Езы [Хъэбибэ] и нысэри къуажэм къыдэнаккым, къалэм кIуэжауэ дэси, фэтэр къацтауэ. Щынэхужыккыуэ, 27. Куэд дэмыкIыу линейкIэ къацтэри зэггусэу къежъаи, ЩхъэцэхужкIэ къакIуэу. Хъуэпсэггъуэ нур, 160. 8. (1). ЩIэн. [Бот] Апхуэдэу жиIэмэ, урысыбзэр нэхъ кууэу къицтэу къыфIэицIырт. Хъуэпсэггъуэ нур, 221. 9. (46). Къызэт, къэхъ (унафэ щIыныггэ наклоненэм иту). Къацтэ, дахэ, уи дахаггэр, Уи ицIалэггъуэр къыпIызох, Яггэ кIынккым ар уимыIэм, - ЖиIэу гуацэр цытелэбэм А хъыджэбзыр мэунэхуэ, И Iэдийхэр къаруунишэ,

Шэхум хуэдэу и фэр покI, Фызыжыккыфэ къытеуауэ Фаггъуэ мэхгур напIэзытIэм. «ЩIалэггъуэ щIыналгъэ», 422. А дьдыд, Алыхкым жимыIэкIэ, - жиIэри Чачэ и жытым ириггэлгъадэи и Iэ ггурри сомитI къиггэхъэзырар зыIэицIиггэхъаи, къацтэ, жаIэмэ занцIэу стIоным трильхъэну. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 513. [Борис Борисович Албинэ жрелэ]: Къацтэ Iэ зытедзэн хуей илггэккыр. Тепщэч къээылггэтыхъ, 159.

♦ **Бгъуэтмэ къацтэ** (22). Еплэ бгъуэтмэ. **Гуэныккыр къэцтэн** (2). Еплэ гуэныккы. **Псэм къицтэн** (3). Еплэ псэ. . **Iэнэ къэцтэн** (3). Еплэ Iэнэ II. **Къацтэ [уи] Iэр** (1). Сэлам зэдггэх; дьзэрзызггурьIуам и щыхъэту ди Iэр зэрыдггэггъуыд. Къафитэ фи Iэр, тхъэ зэхудуIэу заухаггэ гъуэу дьздытетыну. Хъуэпсэггъуэ нур, 225.

КЪЭЩТЭН II (къошггэ) лггэмиI. (7). КъэскIэн, къыхэщтыкIын, шынэн. Пэжу, Исхъэкъ телефоным Iусурэ цхъэуккыуат, уэдджынэр къыщэуэм, къацтэри унэм къыицIэж пэтиц. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 671. - Приказ цыIэ? - жиIэри Иринэ [Албиян зыхуиггэзу] и лъаккыуитыр ицIэхуным тIэкIут къэнэжар, абы хуэдицIэ къэцтати. Щынэхужыккыуэ, 30. Дыкъацтэу тицIаккым зыми кIэбггъуи, Iуггъухэ тхуэфациэр тIуми тхъаи. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 113.

КЪЭЩЫН (къещ) лггэI. (5). Зыгуэр къэлгъыккыуэу зыгуэр ицIэпщытыкIын, къэлэбырэбыккын (п.п. унэр). Хъэрун и нэфI зыщыккыуам нэхъыбэ лъысырт, езым къылыггэсынури къылыггэсат, ираггэсыкIа илггэккым я унэр къицурэ и нэм къыфIэнэ къыггэнаккым. Нэггуху, 19. КIэрахгъуэ зиIэхэм я ицIэри ириггэтхати, ди обичжитыр къацтыну арт литIыр къыицIэкIуар. Зи лггэрыггыпс тIыгъа, 531. [Алыджыккыуэ:] ЕтIуанэррей махуэм си шырыккыуэ къомыр ицIэзыша интендантыр сэ сыщымыIэу къокIуэри цхъэлыр къещ: - Дэнэ фхъа мыбы илггэ хъэжыггэр? МелыIыч, 472.

КЪЭЩЫПЫН (къещып) лггэI. (38). 1. (24). ЩIым щылггэ зыгуэрхэр зэхуэхъэсын. Ди жы хадэиухуэм сихутауэ Балий къапыхур къэсцитыпаи. Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхъэлыккыуэ», 384. Удз гъэггэхэри къищыну, Убзэрэбзэу махуэ къэс, Псынэ ищIыIэм нэху мыщытэу Псыхъэ къокIуэ зы хъыджэбз. Псынэ. «ЩIалэггъуэ щIыналгъэ», 69. Къамылапцэу пIы къашиати, зэпымычу тIурытIурэ къепхъых къыщрапхъыхкым къащып ахъиэ жггэи ялгытэу, зэныккыуэу кгуээггэнапIэм къуэст. Лъапсэ, 117. 2. (8). КъызэщIэккыуэн. Сэ уэгу къацхъуэм сыщолггатэ, Ваггъуэ нурхэр къызощып, Уэиш зыккэсциIу сыкъеишамэ, Гъавэу къэкIым я насыти. Сэ уэгу къащхъуэм сыщолггатэ. «Ваггъуэ махуэ», 350. [Астемыр Долэт жрелэ:] Набггэ хуам нэггуджэ къахуэтицхункIэ, соIуэ, уеблэмэ джэдхэм нартыху хъэдэр къызэращытым ецхъу, фызыжхъэм хъэрфыр къращытыкIыу. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 655. Е усэ стхари нэмысами, Ар тIуэпсу IуцIэ къэсцитыпаи. Фи нэр жанщ. «Дамыггэ», 52. 3. (6). УIун, шхын (джэдкъазхэм хужалэ). Къэным къылггэлгэ нартыхум хуэдэти, джэдми кърещып,

гуузушми кэрецип. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 641. Зырыз гуэдэ хьэдэ слэцлэхуамэ, И ныкгуэр бзухэм кьысфлащып, Кьыцокл и ныкгуэр си гзуэгу напцлэм – Шхьэмыж зырызхэр си насыпц. Си лэарыгыпсыр зылыгъауэ. «Батырыбжьэ», 58. Губгъуэ гзуэгум дыкгинащи, Кьуалэбзухэм дыкьащып. Уситл, шам щыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75.

КЪЭЩЫЩЫН (кьощыщ) лэмыл. (2). Шыщ макъ зыщлэпкэ кьилукин. Кьыдырыр кьэщыщып, цыгьгэт, фэракъым псалэ зэстар, жыхуиуэ. Кхъухь пхэнж, 503. Шыр шэщым цылыхъжауэ шхэуэ цлэтти, Астемыр кьыдыхъжауэ гу кьылбитэри, кьэщыщып. Хьуэпсэгъуэ нур, 66.

КЪЭЩЦЭГЪУАФЭ (2). плыф. Псынцлэу, тыншу кьащлэ. [Иринэ Локотош жрелэ:] Автомобиллэ уклуауэ Якьуб укылгъагумэ, уи луэхур зэрыкуур нэхъ кьэщцэгуафлэу кьыщлэнуш. Нал кьута, 249. [Елдар Гьуумар жрелэ:] – Нэгъуэцл мыхъуми узыхуэщыллэр нэхъ кьэщцэгуафлэ хуаукэ иджы? Хьуэпсэгъуэ нур, 198.

КЪЭЩЦЭГЪУЕЙ (6). плыф. Зэхэгъэкыгъуей, гурылуэгъуей. Шу гутым уахэплэкэ кьатэжынуур кьэщцэгуейиц, шы зытесым и палэ умыщлэмэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 543. Абы шхьэклэ зныкгуэкъуу, жьантлэмклэ Нартыхур ягъэтлэсмэ, абы бгъэдэсыну зыхуэфащэр заныцлэу кьэщцэгуейици, зэрызокъуэ, лыжыкэм адыгагъышхуэ яхэлъици, зым зыр нэхъ тлэсщыллэпым игъэтлэсыну хэтиц. Лпапсэ, 75. Гундж мэраклуэр Дыджрэ лэфрэ Зэбгъэцлэнуум кьэщцэгуейи? Гундж мэраклуэ. «Батырыбжьэ», 92.

КЪЭЩЦЭЖЫН (кьэщцэж) лэ. (8). 1. (2). Кьэгуэбзыгъыжын, игу кьэкыжын. [Ерул Нурхэлий жрелэ:] А-а, кьэщцэжащ зи хьэдэ ихуэным и цэр – лэман Караулоф, зэхэнхэр? Хьуэпсэгъуэ нур, 234. Нурхэлий шхьээз хьуэу хуэжыщ ицлэнуур кьыхуэмьцлэжурэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 228. 2. (6). Кьэцлэхужын. Игъащлэклэ кьыпхуэцлэжынтэкъым ар, Лу кьыщалгъуа махуэм, псыхуэм Дисэ щыклуам и гъуса хьыджэбз цыклуар арауэ, езыр гьур цыклуу щыт шхьэклэ, и лэпкълэпкьыр дахэу, шлэклэ дахи зыхилхъауэ псори дихъэхьрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 97. А ятлэр мэклэ кьэщцэжакэ, Зыщыщ цлэналгэр сэ згъэхуабэу Кьэщыщыбу зауэм сыхэтати, Шлэдуду бийхэм дэ я джабэр. Шы лэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 127. Ськьеплхьэрэ кьурихэр слэагум, Си цлэналгэр кьызоцлэж. Сэ уэгу кьащхьуэм сыщолъатэ. «Вагъуэ махуэ», 350.

КЪЭЩЦЭН (кьэщцэ) лэ. (174). 1. (73). Зыгуэрэм щыгъуазэ зыщын, зыгуэрэм гу лыгтэн. Я цлэналгэм кьилэпхуахэм кьэхъуа цлэпхаджэр кьыщыщлэм, зэанэзэпхгум я деж кьэкуащ гуэваклуэ. Лэчымэ, 397. Радиоузел дилэц колхозым, Хьыбару цылэр псынцилуэ кьыдоцлэ, Хьэрун пыцхьэщхэм дахэу кьыджелэ, Фыщлэщхуэр дэри цлалэм худощлэр. Хьэрун и лъагъуныггэр. «Партыр ди пашэу», 97. Уэгъу махуэм жьауэ сылхъыгуауэ Ськьыщлэм, узыхи кьрегъыш. Усэ гъусэ. «Мывэ хуабэ», 148. 2.

(73). И акъыл хуэклэуэн, гурылуэгъуэ щыхьун, зэщищлэпкын. Махуэ кьаклуэр зыщлэсынуур Кьащлэп тыншу ськьалгъагум – Узыхи уэфлэ зылысынуур Сэ си дежым кьыщалгъагурт. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 82. [Дэфэрэдж:] Жэц хьэщлэм и нэгум уцлэпгэмэ, кьащцлэрт зэрыцыхуэ дьыджыр, бэлыхълажэуэр лэцлэщлэпкын зэрыщытыр, арихьэклэ сыщыщынэу зыкьезгъэцлэнутэкъым. Лпапсэ, 93. Махуэр блоклэр наплэзыплэу, Илгэщыцэ кьэбгъэцлэни, Упсэуным лэфлу шлэлгьыр Зэ упсэуки кьыумыщлэ. Махуэр блоклэр наплэзыплэу. «Вагъуэ махуэ», 315. 3. (28). Кьэцлэхун. Хьыджэбз цыклуар сьмаджэ хьэлэц, укьымыщлэу, хьэдэ цыклуам хуэдэу хэлэп, и лупэхэр хьэлэчу кьыхуауэ. Нал кьута, 277. Уэ жьыжэу сыноплэмэ, удахэщ, Уэ пхуэди щымылэ кьысфлэу, Гьунэгъуу уи цэнхэр сэ кьасщлэм, Мым хуэдэу удьыджыци, сигу хоцл. Мей. «Шум и гъуэгу», 74. Директорым игъэзэжы, стлэп кьыдэгъэжыр кьыдыгъэжри, абы гъуабжэ хьуауэ тхылэ кьыдыпхуэтар Астемыр заныцлэу кьыщлэп: ар Лениным и лэ зытелэ тхылт, сэлэтхэм кьахуитхыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 185.

КЪЭЩЦЭРЭЩЦЭЖЫН (кьэщцэрэщцэж) лэмыл. (1). Кьэщцэжын. Мазэцлэ дахэр кьыхьэхуэклэ Дахагъэ хьэхур цлэрацлэу, Кьэщцэрэщцэжы цлалэгъуэр, Игъуэ имыкыу хьыджэбзу, Шу кьыхуэзамэ кьэубзэу, лэс кьыхуэзамэ и хьэщлэу, Гьунэгъуу зыхуицлэу и бийхэр Игъэбзэхьынуур тхьэрылуэп. «Шлэлгъуэ цлэналгэ», 412.

КЪЭЩЦЭРЭЩЦЭН (кьэщцэрацлэ) лэмыл. (3). Кьэдэхэн, кьэбжьыфлэн. Дунейр мычэму кьэщцэрацлэ, Дыдоцлэ ди гуапэу цлэм жэрэп, Шытхуэпсри тлэфлу тедгъэлгъадэу Жьы зэдмытэсыр мэхуэ лумэм. Дунейр мычэму кьэщцэрацлэ. «Дамыгъэ», 237. Гуащэр губжым, мафлэ защлэу Кьызэцлэонэ зэцлэсысэу, Шу илгъагум кьэщцэрацлэу, Кьэщцэрацлэмэ, зэгъэгусэ. «Тисей», 499.

КЪЭЩЦЭРЕЙ (3). плыф. Тыншу псори кьызыщлэф. Удз хуыщхуэ кьыщыкылар летчикхэм дагъэлгъагъуу арац, си кьуэши, тхылэ кьыщлэрацлэу, жицлэри цлалэ цыклуэ кьэщцэрей гуэр кьэщцэлащ. Шынахужыкыуэ, 63. – Укьэщцэрейи, - жицлэри Назифэ [и анэм зыхуицлэу] хьы хьэ ебэнауэ флэклэ ськьызыщыщлэпкым, гьуэлэпкэм итлэсхьэжащ, зымыщлэу, лэри имыщлэжы зигъэукулэриащ. Лэчымэ, 394.

КЪЭЩЦЫН (кьэщц) лэ. (4). Зыгуэр зыгуэр гьэхьун. Жэщыр мазэгъуэм – мазэ нурыр Ди дадэ Гуыцхэм кьалгъолэс, Я жьаклэр мазэм хужь кьыщлэуэ Я гум кьэкыжхэр Дахэуэщи, Нэху ягъэщыщыкыуэ, мес, зэхэщи. Мывалгэ щлэплэу дащэ щылэ. «Вагъуэ махуэ», 354. [Дэфэрэдж:] Шэнтцхьэгуэр нэхъ гьунэгъуу шлэри сьбгъэдэтлэсхьащ, и наплэ щлэнтлэпсым псыф кьыщлэм сытелэбащ, абы хуэдизу сэри сьгуфлэцауэ жэслэн псалгэ кьысхуэмьгъуэтурэ мащлэри сьзэлынауэ сыщыса, итлэни си гум жьы дихуэжауэ си жейри стэужат, зыкьыщлэжащи, адэклэ зыгуэр хьуни, жьылуэ. Лпапсэ, 21.

◇ **Тегуихуэгуафлэ кээцигын** (1). Еплэ тегуихуэгуафлэ.

КЪЭЩЦЫХЪЫН I (къэщцыхъ) лъэл. (1). Къэщцыхъын, къэхухъын. Пэжыр, напэр, хабзэр хъэсэиэ бжыхъкыым, мывэ сэрэйклэ кээщцыхъами, зэхамыутэу пхуэхъумэн? Хъэсэпэхъумэ, 418.

КЪЭЩЦЫХЪЫН II (къэщцыхъащ) лъэмыI. (8). 1. (7). Къэхухъауэ щытын. [Фызыжъым Елбэздыкгуэ жрелэ:] Мывэ защцэу кээщцыхъауэ А быдапIэм удыхъамэ, ТхэбIухуду тахътэм тесым Нур къыпехыр, дыгъэ къепсу, Ар кээпхуати уэ къежъэж, Нэхъ гъуэгу кIыхъкIи уэ кээкIуэж. «Елбэздыкгуэ», 13. Зиплэхъэмэ, пицантIэшхуэщ, мывэ сэрэй лъагэкIэ кээщцыхъауэ, зы лъэныкгуэмкIэ гуэщ кIыхъ дыди щытиц, унэм къызырыгуэкI цIагъуэ цымылэу, гуэцымкIэ кыиукуIуу гъы макъи зэхъбох, жищыр здынсари пицIэнукъым. Лъапсэ, 31. Станцыр заборкIэ кээщцыхъащи, и хъурегъкIэ цIыхур къеуэвкIауэ зэхэтиц. Щынэхужыкгуэ, 34-35. 2. (1). Къэдыхъауэ щытын. Думэсарэ ар [комбинацэр] и бостей цIагъым щиллэхъэным и пIэкIэ, и бостей щыIуым трилэхъащ, кIуриокукIэ кээщцыхъауэ, хэдыкIа гуэри иIэу илгъэгъуати. Мазэ ныкгуэ цхъуантIэ, 572.

КЪЭЩЦЫПЭН (къэщцыхъ) лъэмыI. (1). ЩыIэ къэхъун. [Урыхупсым:] Турбинэхуэ згъэджэрэзу Ток колхозхэм цызогуэщыр, Ауэ Станцым сыкыфIэкIым Сэ кээщцыхъуэу кызогуэщыр... Терек. «Партыр ди пашэу», 119.

КЪЭИЭБЭН (къэлэбэ) лъэмыI. (2). Зыгуэр къэщцэну, бубыдыну Iэр къэшин. [Алыджыкгуэ:] Сэхуэ тIыгур цIыхубзым дежкIэ согъазэ, зыгуэркIэ къэлэбэ хъумэ, имыуIэн хуэдэу. МелыIыч, 443. – Алыхъым хъэтыр иIэм, - жиIэц Лузиди, хуэмыиэчыжу къыщиджалэм, хъэжыр къэлэбэри кыгъэтIысыжащ, Чачи упицIэжыр къыщитрилгъэфым, унэм цIэз хъуащ Iугъуэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 72.

КЪЭИЭБЭРЭБЭН (къэлэбэрэбэ) лъэмыI. (1). Зыгуэр IэкIэ къэпIыхъуэн, еIусэн. [Дадий:] Ахъмэд жиIэнут зыгуэри, И бгъэгум къамэр хэIуами, Къэлэбэрэбэт си дежкIэ. «Аде», 420.

КЪЭИЭБЭРЭБЫХЪЫН (къэлэбэрэбыхъ) лъэл. (1). Нэрымылгагъу зыгуэр IэкIэ зыщыIпIэ къыщылгъыхъуэн, къэпэщцыхъын. Дакъиктэ дэкIыху Лузиди ишэчащ, иужъым и цхъэр уназэри, и къэжыи кээкIуауэ, кIиниуи хуэцIэмкIыи упицIэр зытридзыну кыиIэбэрэбыхъырт, арихъэкIэ и къарур хурикгуркыым, мывэкIэ Чачэ упицIэр иIыгъыу щытти. Хъуэпсэгъуэ нур, 72.

КЪЭИЭГЪУЭН (къэлэгъуэ) лъэмыI. (1). Гъунэгъу къэхъун, къэблэгъэн. Къэблэ Iуащхъэм дыгъэр къэлэгъуэм жэмыр фермэм хужын хуейи, махуэ шэджагъуэ хъуащ. Щынэхужыкгуэ, 65.

КЪЭИЭПХЪУЭН (къэлэпхъуэ) лъэмыI. (6). ПсэупIэр хъуэжауэ къэкIуэн. ПицIэ мин хъурт губгъуэрысу, палестин кээIэпхъуауэ къалэ гъунэм цысыр - цIыкIуи ини къызырIэнтаи, мацIэ кватеуа хуэдэу. Хъэщцэ лъапIэ, 405. Мис ар Мариам дежкIи гурылуэгъуэщ: «Дунейр зэIубз хъужукIэ» жалэри адыгэ хасэм я фIыгъэкIэ гуэцижъ

гуэрым цIагъэтIысхъащ кээIэпхъуа унагъуэри, унэр зейм зыпхыжаIыкI «гуэцижъ мывгъуэми дыхуитыжу цытатэмэ, зыгуэртэкъэ» жалэу. Лэчымэ, 391. Хъэбибэ и фIэщ кыригъэкIэм еуэу кIуэнкIи хъунт, ауэ Иринэ зы пэи закгуэ фIэкI къыхуимыгъанэу и фэтэр тIэкIур фIаубыдри, Одесса кыкIыу кээIэпхъуа унагъуэ гуэр цIагъэтIысхъащ. Щынэхужыкгуэ, 27.

КЪЭИЭТЫЖЫН (къэлэтыж) лъэмыI. (1). Зыгуэр аргуэр, щIэрыщIэу къэлэтын. Махуэ шэджагъуэ хъуэу дыгъэр къатепсэмэ, хъэщхъэтеуэр жыгым зыкIэрагъэщцырт, заутхытицIырти, ерагъыу квалэтыжырт гугъу ехъа къудамэхэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 287.

КЪЭИЭТЫН (къэлэт) лъэл. (84). 1. (48). ЗыщыIпIэ щыль е щыт зыгуэр къытелэтыкIын; къэщтэн. Пшахъуэр кыиIэту дунейр кIыфI зыщIа борэныр нэхъ кIащхъэ зэрыхъуу, бгыишхуэ дыздэкIуэр къэтлэгъуащ. Хъэщцэ лъапIэ, 403. Шыгукъур иралгъэжа иужъ, выгум цIыхуу ихуэр иригъэтIысхъэщ, Iэуб гу лъабжэм хъэмбыIуу цIэтIысхъэри выгур кыиIэнтаи исыр зэрису. Мазэ ныкгуэ цхъуантIэ, 589. – Мы зыр едзых нэхъапэ щыIыкIэ, - жиIэри цIалэм и бжъэр кыиIэнтаи и адэр иггъэхъуэхъуэну. Клапсэ клапэ, 15. 2. (13). Зыгуэр зэрыщытам нэхъэр нэхъ лъагэ щыи, ищхъэмкIэ дэхъеин. Щэрданымрэ Аралпымрэ я псалгъэр яухыху, лыжъхэр я башым зытрагъэщцIауэ зэхэнтаи, я цхъэр квалэту къэмылгъуэ е замыгъэхъейуэ, ауэ я жъэм бахъэ кыжъэдикумкIэ квалэцIэрт я лъыр кызырыкгуэуалэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 292. Мыдрейм [щIалэ цIыкIуым] къыхудэщейркыым, и гур кызырIэнтаи, и цхъэр кымыIэту цысыц магъери. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. 3. (2). зэхъ. ЗэщIэгъэтэджен, кызыщIэлэтэн. [Думэсарэ Астемыр жрелэ:] ЦIыхур квалэтын хуейи, армыхъумэ ебудыхыныр зымы цыщкыым. Мазэ ныкгуэ цхъуантIэ, 642. Советскэ властыр увагъащIэу лъэпкэ Iэджэ зы республикэу зэгъуэати, мазэщ республикэр зэрызэхтар, щIым цхъэкIэ зэныкгуэжъуишхуэ квалэтри зэмызэгъыу зэхэкIыжащ, хэкIыр хамыгъэкIыну и ужъ ита пэтми, мышкыишхэмрэ осетинхэмрэ щIыр къемэщIэкIырти, адыгэм зыкъомрэ къедэуащ, арихъэкIэ зэгурыIуакыым. Лъапсэ, 86. 4. (1). зэхъ. Зыгуэр гъэхъэзырын, къэхъэжэн. Шхыну абы кыиIэнтаи зылгъагъур къемыблагъуэ блэкIыртэкыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 105. 5. (6). зэхъ. Зыгуэр къэгъэхъеин, къыщIэдзэн. Дзэлыкгуэ зауэр къэзыIэтам цыщит а шу къомыр, я шы сокум цэкI пIыжъ хэщIати, абыкIэ къагъэлгъагъуэрт ахэм бэлишвычыгъэр быдэу я гум зэрилгыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 321. Къулым зыхуигъазэрэ ечэнджэщмэ, нэхъыфIу кыиIэнтаи, Бахъуэм кIакъмакъ кымыIэтыну мурад ищIащ. Нал къута, 262. Микоян «границэ Iуэху кээвмыIэт» жиIэу цыжиIэм дэ джэ зыгуэрым зыкIымыгъэщцауэ жиIа? Лъапсэ, 83.

◇ **Къэлэти тедзэ** (2). Абы къыпыпхын щыIэкыым. Старшыиэри ротмистрри икIэщIыпIэкIэ нэсу кIэзнэщейуэ цытар къаубыда

цхьэкIэ, сьт еицIэн, кьэлэти тедзэ, зы псалгы кьыпкьрафыакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 240. [Ерул:] Нурхьэлий, ухеймэ, кьэлэти тедзэ, - делэм сьт кьыпкьынхьн? Хьуэпсэгьуэ нур, 235. **Щхьэр кьэлэтын** (14). Еплэ щхьэ I.

КЬЭЙУЭТЭЖЫН (кьеуатэ) лъэI. (2). Уи нэгү щIэкIар, плъэгьуар, зэхэпхар жыIэжын. *Плжьхьэми сьт яцIами кьауэтэжырт, уэрэд жызыIэфым уэрэд жиIэу, езэшу кьэнэщхьея кьомыр нэжэгуэжэ кьэхьуэжуэ кьызэцIэват.* Хьуэпсэгьуэ нур, 60. *Кьэхьуар хьыдждэбзхэм кьауэтэжащ.* Шьнэхужьыкьуэ, 57.

КЬЭЙУЭТЭН (кьеуатэ) лъэI. (7). КьыжыIэн. *Лу здэкIуэнури здэжэнури имьцIэу цьтт, мыбы псори еицIэ икIи илгьэгьуащ, ауэ цьхьукIэ зьымысыжмэ, нэхьыфIиц, жиIа е и адэм папцIэ псалгэ гуэп зэрыжиIар ара, сьтми Лу и гур зыгуэру кьэхьури псори кьыуэтащ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 595. *Иужь лIэщыгьуэм ар идакьым - И пацIэ фIыцIэм Iэ дилгьауэ Игу илгьыр щэхуу кьыуэтащ: Насып жыхуалэр уэ зэгьащIэ - Насып щIэкьуныр - ариц насыпыр. Насып. «Шум и гьуэгу», 85. ГьэцIэщIэ гуанэм и тхьидэр Толкьун макьыжькIэ кьеуатэр, Дахэу плыжь ину а уардэр ТэкIуи уфафэу мэкIуатэр. Гүбгьуэ кхьухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102.*

КЬЭЙУЭХУН (кьеуэху) лъэI. (7). Хьыбар кьегьэщIэн, зыгуэрым кьыжрегьэлэжын. *Пэцэм ицIыхьышхуэ кьыхуицIу Дэфэрэдждэ сэлэм кьрихати, зьыхушхьунур кьыхуэцIэртэкьым, итIани хьэцIагьэ йомыхмэ, емькIут, шэнт кьыхуицIэуэври игьэтIысащ: Пэцэри кьопсалгэ: - Дьыцысуи дьыгуэ хьунукьым: зи уз кIуэдын, ди пацIыхьуэ Алыхьу тэхьэлам и лыкIуэм кьыуэхуащ икIэцIыпIэкIэ ШатIыкьуей физ Iээр си деж кьэгьэс жиIэри. Лъапсэ, 120. И джатэр кьыхауэ лыжьыи ИуцIэн и гугьа цхьэкIэ, Дзэшу а махуэм кьыгьэзэжакьым, ицIалэ цIыкIу кьыгьакуэри физыжьым кьыхуицIэхуащ: - ШIэх кьэгьэзэжыну уи гугьэу укьэмьплгэ. КIапсэ кIапэ, 18. Абы ирихьэлIэу Бахьуэми кьыуэхуащ, икIэцIыпIэкIэ Iэцыр кьегьэжэжэ, гьуэгур хьэзыр хьуащи, жиIэу. Нал кьута, 297.*

КЬЭЙУН (кьоу) лъэмыI. (100). ЗыщIыпIэкIэ кьикIыу зыгуэр зэхэхын. *Уи цхьэфэциым зрагьэлэту физ кIий макьхэр жэщыбгьым кьоу, сабийри зэцIогьуагэ, сьмаджэ, ныкьуэдыкьуэ, жьы, ицIэ цыIэкьым - дашыну мурад ящIар дащ. Лъапсэ, 85. Жэщыр дэнэ нэсами пцIэнукьым, зэзэмьзэ хьэ банэ макь кьоу армышхьу, Iэуэлгьауэ лъэпкь цыIэкьым. ВитI, 415. Кьоу абдежым уафэр гьуагьуэу, Сыкьоушири сопхьуэ ицIакIуэм. Жэщ хьэщIэ. «Мьыв хуабэ», 98.*

КЬЭЙУЩЭЩЫН (кьеуэщэщ) лъэI. (2). Шэху дьдэу, Иушашэурэ зыгуэр жыIэн. *Ауэ Степан псым елгэу жыгым хьыхьа нэужь, Астемыр игукIэ жиIа е цэхуу кьыуэцIэца, «тхьэм я лыкIуэц» жиIэу ныбжэзгьум хужиллащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 226-227. ЕуицIыт бжейуэ жыг цэджащэм, Едэлу - си усэр кьеуэщэщ, Сыкьыщальхуар мы щIыпIэрщ. «Щхьэлыкьуэ», 387.*

КЬЕБЭЖЬУЭН (кьобакьуэ) лъэмыI. (5). Зыгуэрым цхьэдэхын, бакьуэу щхьэпрыкIын. *А жэщым Исуфыр ягьэтIысыну цьыцIашым, зыкьыгьазэри и фьызымрэ и пхьумрэ кьажриIащ: - Мы бжэщхьэуэм сыкьебакьуэу унэм сыкьыщыцIыхьа махуэм, Ялыхь, кхьаблэкIэ сыцIегьэхьыж. Лэчымэ, 396. [Тхьэлхудым Елбэздыкьуэ жреIэ:] - Уэ, шу ицIалэ, умьпIащIэ, Кьытпэщытыр уэ зэгьащIэ: Шалгэр кьэсрэ ар [иныжьыр] кьэушым, Кьебэжэуэници мьвэ кьуришым, Уэ плъагьункьэ кьытлэщыцIыхьуэ, Дэ а пIащэм дьIэрыхьэм, Дэ тхьуэхьунуц ар кIуэдьпIэ, ДиукIынуц напIэзыпIэм. «Елбэздыкьуэ», 17. Си унэ бжэщхьэуэ кьебэжэуэ мьгьуэжьым псэ зьыут, жиIэу гьырт [Урарэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 203.*

КЬЕБЭ-НЕБЭУ (1). нареч. НецIэ-кьешIэу, зебыршэу. *Уакь-уакь-уакь, псымкIэ зевгэхь, - жалэри [бабыщхэм] кьебэ-небэу лъэбышэ кьомыр псылэрышэмкIэ елащ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 490.*

КЬЕБЭНЫН (кьобэн) лъэмыI. (1). Хьэр зыгуэрым хуилгьын. [Альджыкьуэ:] *Зы уэрэм нашэжашэ цIыкIу дьдохьэри докIуэ, адэкIэ-мьдэкIэ кьыдэжурэ хьэ бзаджэхэр кьыдэбэну. Мельыгь, 455.*

КЬЕБГЬЭН: ◊ [и] гьу кьебгьэн (15). Еплэ гьу I.

КЬЕБГЬЭРЫКIУЭН (кьобгьэрыкIуэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрым тезэрыгуэн, тегуплэн. *Асыхьэту адакьэ хужьыр кьебгьэрыкIуэуэрэ ззи-тIэуи хуабжьу кьеууащ, кьефыицIэуащ, Джэлил и ци кьыхуидащ: - Сэ хьэщIэм саишхьу, уэ пхуэфэци сэ сыхьунуц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 481. Долэт кьебгьэрыкIуэну хьэзырт: - Мусэ и ИупэфIэгьум уащыцIкьэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 646.*

КЬЕБЖЭКIЫН (кьребжэкI) лъэI. (3). Зыгуэрым я цIэ зэкIэлгьыкIуэу кьылуэн, кьызэкIэлгьыхьын. *Елдар иджытсту кьыхидзэу, мыбыкIэ сыарэзыиц, мыбыкIэ сыарэзыкьым жиIэу Инал и унафэхэр кьрибжэжэм, а псор лей хьункIэ хьунут. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 542. Иуащхьэ зырызу бгыр кьебжэкI, ИуащхьитI зэхуэдэу яхэмыт. Кьуршхэр. «Вагьуэ махуэ», 317.*

КЬЕБЗЭДЖЭКIЫН (кьобзэджэкI) лъэмыI. (1). Зыгуэрым бзаджагьэ кIэлгьызэхьэн. *Чокэ зыкьомрэ пкьрыуицIыхьа цхьэкIэ, пленным кьыпиха ицIагьуэ цыIэкьым, пленыр кьобзэджэкI, хьэпшып гугьу ицIынуи и хьисэпкьым. Шьнэхужьыкьуэ, 72.*

КЬЕБЛАГЬЭ (4). частицэ. Зыгуэр щыщIадзэнум деж жаIэ псалгэ. *Джэлилу плъагьури кьелгэтэхри бажэм и пцэм кьытетIысхьауэ уеуIунумэ, кьеблагьэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484. «Вырвы» жиIэу букварыр уэздыгьэм кьытраутIытицхьэри уэздыгьэр якьутэ, пшыыр кIыфI зэрухьуу, хьейдэ - узэрызекьуэнуэм кьеблагьэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 544.*

КЬЕБЛЭБЛЭХЫН (кьоблэблэх) лъэмыI. (1). Куэдэу кьелэлэхын. *Жызум Iэрамэу кьеблэблэхыр Чэзур кьэсакьэ - мэхьур фадэ. Зэманым декIу. «Батырыбжэ», 11.*

КЬЕБЛЭГЬЭН (кьоблагьэ) лъэмыI. (39). Зыгуэрым и деж хьэщIэу кьэжэуэн, и унэ щIыхьэн. *И шы кьарэм кьемытсыхьу Пан ИуэхуицIэм*

кыжилат: - Уузыниэм, лыжь тхэмыщкIэ, Уэ куэд цIауэ сэ сыплъохуэ, УтпIэцIэу уыцпсэукIэ Дигу укъэкIыу дауи къохуэ, - Уэ къеблагъэ, дотэ лъапIэ, Унэ сиIэцI, хъэцIэ схуэхуэ. «Бдзэжьеящэм ипхуэ», 148. [Къадым Шаукэт жрелэ:] Къеблагъэ, сыгузэват, лъэрымыхъ дыдэу пIэрэ, и гъунэгъум деж лъэсу кыщымыкIуэфкIэ, жысIэри. Аргъуей, 386. Сэлэт ныбжьэгъухэ, фыкъеблагъэ, Фыихэн иужькIэ фхуцIыхъэнккыым. Лэгъуп цыкIу. «Шум и гъуэгъу», 50.

КЪЕБЛЭКIЫН (къеблэкIащ) лъэмыI. (1). Лъэныкыуэ псомкIи екIуэкIыу зыгуэрхэр кIэрыщIауэ щытын. *ПицIантIэкум деж пкъоуитI хэтIат, лъэбакъуипI хуэдиз я зэхуакуу, а пкъо лъагитIым я цхъэм шыкыуэтэн кытелъыжым и курыкупсэм урыс цIаххуэ хужь ин, и хъурегъкIэ кIэнфет, браныч, бэлтоку, папирос, дыху абдж цыкIу, хъэлыгъуанэ, дыху сабын, арккэ кIэсушкIэ сыххэр къеблэкIауэ кIэрыщIат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 95.

КЪЕБЛЫЖЫН (къоблыж) лъэмыI. (1). зэхъ. *КыщIидзэжын, кыиублэжын. Хэку Iэджэу бийхэм нэцI яцIахэм ГуфIэгъуэр шыткIэ яхуэсхыжырт, Лъы жапIэ зауэр бийм щестахэм Аргуэру гъацIэр кыщIеблыжырт.* Дыгъэр къепсын папIэ. «Шум и гъуэгъу», 55.

КЪЕБЛЫПЭН (къоблыпэ) лъэмыI. (1). зэхъ. *КызырэыкIын. Сосрыкыуэ къеблытат [Къадзжэрий жрелэ]: - НэхъыфIыр уэ дэнэ цыпIцIэрэ? Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 612.*

КЪЕГИИН (къогиин) лъэмыI. (9). Зыгуэрэм ехъурджэуэн, ешхыдэн. *Модрей кIэрахуэу зилэхэми зауцэхужащ, уеблэмэ цэху цыкIууэрэ я унэ ирагъэхъыжащ, Алий зэхуишэсу фIуэу квегия нэужь. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531. Уи адэм и мылгъур зыкIэ итфыжащ, уефэ иужьыи уи цхъэр узу гуэцым уцIэлъыч, - жаIэу зыгуэр квегиеу хуежъэмэ, Сентрал идэртэккыым: - Мылгъу гъэкIуэдынымрэ цхъэ узымрэ я кум дэлъыр арац, си къуэщ, сыхIефэр, - жиIэрти. Нал къута, 288. Къалэдэсыр къэбрысеяци, и ныбжьэгъужьым квегиину хъэзырт, арицхъэкIэ бабыщ шыр къомыр къежащ, хэт адаккэ дамэм цIэпIцхъэу, хэти и цхъэр адаккэцым хиIуу. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 490.*

КЪЕГУЭБЭНЭУЭН (къогуэбэнауэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм къару къимыгъэнэжын, гугъу иригъэхъын. *Уеплэмэ, ахэр [лIы гуп гъэиха] мэжалIэ лIэуэ е гъуэгъуанэр къегуэбэнауэ жызылэн цыцIэтэккыым. Нал къута, 268.*

КЪЕГУЭКИУЭН (къогуэкиуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм игу ирихъын. *[Лыжь шыхуэм цIалэм жрелэ:] - Анхуэдэу ухахуэм, сипхуэ дахэм И пацхъэм уи хакIуэр цыгъалэ, Къогуэкиуэу цIэрыIуэр дэпхъэрэ - Хэ си шым нэхъ пфIэфIыр, си цIалэ. Пщыхъэщхъэ шу. «Шум и гъуэгъу», 72-73.*

КЪЕГУЭУЭН (къогуэуэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм зэран хуэхъун. *Уае кыттехуэуу къегуэуамэ, Дыгъэ нур закъуэр [удз закъуэм] и гунэси. Зы удз цыкIу закъуэ, мывэм тету. «Вагъуэ махуэ», 85. Зыгуэр хуэныкыуэу имыгъуэтрэ [шей удз]? Е гъэ цыIэцIэуу къегуэуа? Шеймэ. «Батырбыжъэ», 85.*

КЪЕГУГЪУН (къогугъу) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм елIэлэн. *Старынынэм и макъыр цызэхихым, Чачэ тхъэм ецIэ жиIар, ауэ абы и жъэм нэмзыбзэ кызырэжъэдэмыкIар IупиIт. Езы старынынэри фызыжъым кызырегъуэуащ цыцIэтэккыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 56. ИжкIэ уплэм ди хэку гъацIэр ФIым хуэмызу ер къегугъурт, Махуэр кIыфIу зауэр гуацIэт, - Лъыпсър цыжэрт псы хъэлыгъуэу. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 51.*

КЪЕГУЛЫЖЫН (кърегулIыж) лъэI. (1). Быдэу кыхуэщIыжын, къедзылIэжын (бжэр). *Ари [хъыджэбз цыкIур] къэрабгъэ цыкIути, цыIулыжым ещанэу нэхъыжыыр зэ плъэгъуэ кызынлIэри заницIэу бжэр къригулIыжащ. МелыIыч, 455.*

КЪЕГЪЭБЛЭГЪЭН (кърегъэблагъэ) лъэI. (15). Зыгуэр зыгуэрэм и деж хъэщIэу къэгъэкIуэн, и унэ шIэгъэхъэн. *ХъэцIэ лъапIэ къакуэр фIуэу кърагъэблэгъэну арат къуажэм я мурадри, Верэ Павловнэ зигъэхъэзыру цылъагъум. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 660. ЖэцI пшагъуэ кIыфIым и цIакуэм Бийм зыщигъэпIцIуми солбагъу, къедмыгъэблагъэу кытхуэкиуэм, ХуэтицIынккыым тIэкиуи гуцIэгъу. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48.*

КЪЕГЪЭБЛЫЖЫН (кърегъэблыж) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр къэгъэгъээжын, кыщIегъэдзэжын. *Шу цIэпхуэужаи кIэлъыплъу ТхъIухуд ябгэр мэшхыдэ, ЦIыхубз гу Iэлыр мэятэр, И Iэр иуэту и губжыыр Нартыжъ я Iэхуэм хуэму тоужыр, Мазэ къэсыхукIэ дахагъэм Къыригъэблыжми мыгуфIэу. «ШIалэгъуэ щIыналъэ», 418-419.*

КЪЕГЪЭБЛЫН (кърегъэбл) лъэI. (2). 1. (1). Шэр къэгъэкIуэн, къегъэутIыпщын (шхуэлым щхъэкIэ). *ЦIыхубзым шкIэр къиутIыпщу, жэмым тIэкиу цIлигъэфрэ къригъэблэ нэужь къишу и хабзэти, шкIэр здыцIэтымкIэ кIуэмэ, шкIэцым IэцIэлъын хуэдэу цIэлъа мэкъум лIыпIанэишхуэ хэлъуелъагъури диным икIауэ мэкIий, зыгуэр яукIыу и хъэдэр къыкIэцIадза къыфIэцIауэ. Лъапсэ, 51. 2. (1). Нэхъ лъэщI цIын. «Химическэ» къэрэндащыр IупскIэ къригъэблурэ зыгуэр етх. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 508.*

КЪЕГЪЭГЪЭЗЭЖЫН (кърегъэгъээж) лъэI. (2). 1. (1). Зыгуэр къэгъэкIуэжын. *Езы Къул дидэм еплъ - цIэпхуэужахэм къаригъэгъээжыну и хысэпу жаIэ. Нал къута, 236. 2. (1). Къэгъэпсэужын. Абы цыщу [сымаджэцым кыщIэгъуэлъхъам] зыр хъэдрыхэ кIуауэ кърагъэгъээжащ. Лъапсэ, 45.*

КЪЕГЪЭГЪЭНЭН (кърегъэгъанэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр и гугъу имыщIу, емыIусэу шыгъэтын. *Иджы, гъэцIэгъуэнккэ, абы цыгъуэ Инал абрэджем къаригъэгъэна Ахъя езы Инал игъэтIысыжауэ кыщIэцIащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 621.*

зыгуэр кыицхьэицжыу кырагъэутыицын и гугъэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 293.

КЪЕГЪЭФЫЩЫН (кърегъэфыщы) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр кърегъэчын, кърегъэфыщыIыкIын. *Езы ихъаицIэм абы [и фызыр кIэртIофым кыизырыхъыцыр] гу лъитэжати, удз IэплIакуэ хуэдиз кыидигъэфыщыри и фызыр ицIихъумаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 527.*

КЪЕГЪЭХЫН (кърегъэх) лъэI. (1). Зыгуэр лъагIаIэм иригъэкIыу лъахъшапIэм гъэкIуэн. *Машином тес цыкIуэхэм нэхъ лъэрызехъуэ яхътыр кыригъэхри мо сабий ешаелIа цыкIуу кыиуаишар тригъэтIысхъаиц. Нал къута, 216.*

КЪЕГЪЭХЫЖЫН (кърегъэхыж) лъэI. (1). ЗыщыпIэ шыIа гуэр зыгуэрим кыихъурэ кыегъэгъэсыжын. *Запискэ тIэкури икIэщыпIэIкIэ Санэкъуэй дэт сьмаджэщым и дохутыр нэхъыцхъэм тхъэм ещIэ зэрыIэщыIыкIар, IэщыIыкIати, Камизэхэ я ихъум деж кыригъэхъыжаиц, мыбы фыхуеинкIэ хъуниц жиIуэ. Лъапсэ, 27.*

КЪЕГЪЭХЫН (кърегъэхъ) лъэI. (15). Зыгуэрим зыгуэр кыиIэрыгъэхъэн. *Езыри [Думэсарэ] пIэщыIащэри Тембот кыригъэхъа комбинацэ дахэр бостей цыIыIум телъу зыицIэгъэнути цыгъуицаиц. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 669. [Тушкан Албинэ жреIэ]: Гандурас обсерваторэм кыагъэхъаиц тхылгымIэ, къехъуэхъуу, Далай-ламэ жыпIэнуици араиц. Тешпэч къэзылгъэтыхъ, 170. Ди къуэши лъапIэу болгархэм Тхылъ томищэм тIу цыгъуауэ Тыгъэ дахэу кыагъэхъакъэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.*

КЪЕГЪЭЦЫХУН (кърегъэцыху) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр кыегъэщIэн. *Ей, адыгэр къэзыгъэцыхуар адыгэшыр араиц жаIуэ, шы дахэр я напцIэ телъу цытаиц. Нал къута, 265.*

КЪЕГЪЭШЭЖЫН (кърегъэшэж) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр здэщыIам кыегъэгъээжын, кыегъэсыжын. *[Хъэбибэ Бекъан жреIэ:] Зыгуэр Апчарэ деж гъажи кыегъэшиж. Нал къута, 277.*

КЪЕГЪЭШЭН (кърегъэшэ) лъэI. (15). 1. (11). Зыгуэрим зыгуэр кыигъэсын, кыигъэлэпхъуэн. *Дыгъуасэ игъакуэри фызыжыр кыригъэшиат, лъабзэ IуэхукIэ еуицIыну. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 509. Комиссарыр Iуэхуниэу зэрыщымысам и гугъу ицIаиц [Азрэт]: - Якъуб трофей кыиIэщыIыкIар уэ [Локотош] кыегъэшиа трофейм хуэдэ сьтми. Нал къута, 302. Унэм халъхъэнур ерагъэспрагъкIэ кыэзгъуэтурэ кыэзгъаишэрт. ХъэщIэ лъапIэ, 398. 2. (4). Зыгуэрим щхъэгъусэ егъэщыIын. Хъэбас хъарзынэ дьдэу щилгъагъум, си къуэм сьбгъэдэсыжыни, сэри жьы сьхъупэм, сьзезыхъэжынури си къуэр е си нысэр араиц, жиIэри Iуарэ и «напцIэ бзишпIэры» пIэм кыицини, и хъэпшып тIэкури кыиэщыIыкIуэри я унэ кыэIуэжиц, и къуэм зыгуэр кыригъаишэу игъэтIысжын иуэгъуэ. Къалэн, 430. Апчарэ зэрыжиIэмкIэ, зэанзэпхъум я нысэр ягу иримыхъэм, дахужу нэгъуэщIэ кырагъэишэным тIэу еплъынукъым. Щынахужыкыуэ, 60.*

КЪЕГЪЭЩЭЩЭХЫН (кърегъэщэщэ) лъэI. (3). Зыгуэр щашэу ищхъэкIэ кыегъэлгъэхъын. *Пыцыхъэщхъэ хъури - унэишэ яцIаиц, нысацIэм кыепхъыкIар аргуэру кырапхъыкIуу, лэгъунэм жин ицIэмыхъэн напцIэ, фочкIэ еуэуэ унаицхъэм тета чырбыш уэнжакыр кырагъэщэщэхаиц. Лъапсэ, 117-118. Лу кыицидэ уэрэдым и уэрэдыкыр яцIэжыртэкыми, езы Тинэ ар зыщыгъуицэжам я гум кыигъэкIыжаиц: Хъэнцигуаицэ Зыдоишэрэ, зыдоишэрэ, Ялыхъ, уэиш кыегъэщэщэ! Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 643. Фыцхэр гузавэу фочкIэ уафэм дэуейм иолгъэлу: Тхъэм и хъэтыркIэ цыгъэт, благъуэм соуэ жыпIэурэ дыгъэм тебгъэхуэници, кыегъэщэщэщэныиц. Лъапсэ, 120.*

КЪЕГЪЭЩТЭН (кърегъэщтэ) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр кыегъэуыдын, зыIэщIэгъэхъэн. *Ишэ цыкIури ерыщыти, зэгуагъэпынумэ, еуицIырт: - Ислэмейр окрисполкомым кыищытеуам цыхур зэрыгъэкIыуэ жаIэ: Бахъсэныр нобэ кыэдэгъаицэ, пцэдэи Налишк кыэтицтэжыници, Москвар езыр кыидгухъэжыници, жаIуэ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 527.*

КЪЕГЪЭЩIЭН (кърегъэщIэ) лъэI. (5). Зыгуэрим зыгуэр щыгъуазэ хуегъэщыIын. *АрицхъэкIэ кыэпрэ хъэпшып зэкуэцIыкIарэ [цыхум] я щыIыбым илгъу пIагъумэ, кыегъэщIэ ар демонстрацэу зэрыщымытыр. Нал къута, 298. Колхоз Iэщым бжыгъэ иIэщи, хъбгъэщIэри хъбгъэхъуари къаыицIэу хъуркыым, къомыгъэщIэнуэ, Iэмал-хылагъ зехъэн хуейиц. Лъапсэ, 95. Хуохъури гуауэм щыхъэтлыкIыкIы Шум сабийуэ гъыр кыегъуэтыр, КIуэцIешыкыр ар бащIыкыым, Гъын тхъэмыщкIэм щимыгъэту, Зыхуэныкыуэри кыегъэщIэ. «Тисей», 487.*

КЪЕГЪЭЩЫН (кърегъэщы) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр ещIыIэн, епхын. *Япэ дьдэ революцэм и пэIэ адыгэ къуажэм школ кыищыщыIэуахам Кушмэзыкыуейр яхэтиц, школ унэ хъарзыни дащIыкыыгъат, Бахъсэн урыс къуажэм нэхъ кыегъэщIауэ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 521.*

КЪЕГЪЭИТЭН (кърегъэIэт) лъэI. (1). Зыгуэрим зыгуэр щыIым е лъэгум кыитрегъэлэтыкIын, кыегъэщтэн. *[Дисэ:] Си нысэр уэндэгъуици, хъэлгэ кыегъэIэт хъунукыым, жиIэри езым унэ ятIэ зрихъэну и ужь ихъат. ГущIэгъу, 420.*

КЪЕГЪЫХЫН (къогъых) лъэмыI. (13). Нэпс щIэгъэкIын, гъын. *Нэпкэ лъагэм уэсыр кырепхъыкIар, Щофийр ар бгъыцхъэм, зэм къогъыкIар, Зэм зеуцэхури мэкуэдэж, Нарт шум зыпшыIми кыыкыуэж. Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгъу», 28. Хъарзынэу дуэту адакыитIыр зэдэIуэу къаублат, ар зэхэзыкI джэдхэм я гум цыIыкIарэ кыегъыкIуу, жэц хъэцIэ бзаджэм и зэранкIэ а зэм мыджэу кыэнат. Бабыщыкыуэ адакыепщ, 484. Мывэ фIыцIэжыкIар фэрэIэ напэу КыегъыкIуу яхъыр яIэ гъащIэ. Пшагъуэ гуэрэныр щIакуэ псыфу. «Батырыбжы», 39.*

КЪЕДЭМЭПКЪЭУЭН (къодэмэпкъауэ) лъэмыI. (1). ДамашхъэмкIэ зыгуэрим жьэхъуэн, еIунщыIын. - Уий, хуэмыху, - жиIэри Ботэх и адэр кыедэмэпкъауаиц, арицхъэкIэ щIалэ цыкIуым зыгъэхъейркыым. Лъапсэ, 71.

КЪЕДЭУЭЖЫН (къодоуэж) лъэмыI. (1). Гуэху зыфIэкIа гуэрэмкIэ зыгуэрэм еныкъуэкъун. - *Гух, тIасэ [Лу], мыр, си унэ къыщIурыхъэ, а зи сурэт ящIар ахэрэтым къэдэуэжынуи, «псэ къысхалъхъакъым» жиIэурэ, - жиIэри арат Чачэ нэхъ зытегузэвхъыр.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502.

КЪЕДЭУЭН (къодауэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм еныкъуэкъун. [*Алыджыкъуэ:*] *Куэдъицэ хэфхаиц, жаIэу Iэджи къыдэдаурт, арицхъэкIэ дауэгъу дызыщIыр директорым деж согъаклуэ: араиц хъэжытицIэр хэзыхыр, жызоIэри. МелыIыч, 468. Чачэ дунейм тетыр жиIэрт, сурэт зыщIар ахэрэтым цыицегъуэжынуи, псэ цхъэ къысхуымылхъарэ, жиIэу а сурэтыр къодауэу къэувынуи, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 638.*

КЪЕДЭХЭЩIЭН (къодэхащIэ) лъэмыI. (8). Зыгуэрэм псалъэ дахэ желэн, игу фIы хуэщIын. *ПыицIэрт, гъынанэрт мычэм, КъедэхэщIэни цымыIэу И гум хъуэпсэгъуэ имылъу, И тхъэмыицIагъэр гум квелэу, ПIцIанэу ар цытми лъыр къэплэу, Хъуапсэт хъыджэбзыр мымаицIэу. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103. ЩIалэ цIыкIур интернат фаицIэ хуэпауэ цилгъагъум окрисполкомым тетыр къыбгъэдыхъэри къедэхэщIаиц, игъэтIысиц езым бгъурысуи, къеутицIаиц; - *Сыт укъыицIэкIуар, тIыкIуэ? Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 519. ДэгъуиIэу ГъукIэ дадэр къодэхэщIэ, Ягъутауэ гум фIэфI гъаицIэ. «Тисей», 509.**

КЪЕДЭИУЭН (къодауэ) лъэмыI. (68). 1. (49). Зыгуэрэм жиIэр зэхэтын. Азэн джэм и макъыр жыжьэ нэсырт уафэм къеха хуэдэу икIи абы хуэдизкIэ дахэти, пулемет зыгъауэ аскэрхэм тхъэмадэр ялэм кърахухъыжыну я мурадами, иджы сабырыжауэ къедаIэурт. Кхъэлэгъунэ, 378. Адакъэ хужьыр кIыргъыурэ и макъыр икIыным нэсауэ Джэлил къыжьэхэуаиц; - *ЗетепIэ уи жыэри, бжесIэм къедаIэу. Бабыщыкъуэадакъэпщ, 484. Музыкауэхэр къеуэкIауэ «Инал и къафэм» еуэу цIадзэмэ, Уарэ унэм къыицIэжырти, ар фIэтелъиджэу къедаIэурт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 576. 2. (19). зэхъ. Зыгуэрэм хуэжыIэщIэн. Хъыджэбзыр адэ-анэм зыгуэрэм иритыну яхуэдэIуэн имыдэмэ, ягъэиынэрт «нтIэ дыгъурыгъум уахъыху удэсыну» жаIэу, абы нэхъ IумпIафIэ ищIырт япхъу къемыдаIэури, фIэмьфIыххэмэи, уасэ нэхъ къезытым дэIуэрт. Лъапсэ, 34. Бекъан къедаIэу цIагъуи цыIэжкъым. ЦIыхур цхъэхуеуэ хъуаици цыIамахуэм зыхуагъэхъэзыр. Нал къута, 275. Старинынэм къызырилъытэмкIи, Астемыр бгъакIуэмэ нэхъыфIиц, сыту цытми а тIур [Астемыррэ Степан Ильичрэ] зэныжьээгъуу жаIэри нэхъ къедэIуэни. Хъуэпсэгъуэ нур, 236.*

КЪЕДЫГЪУЭЖЫН (къодыгъуэж) лъэмыI. (1). Узыхуэлажьэм ей гүэр имыщIэу къэщтэн, едыгъуэн. [*Пыцым*] *И шу гъусэм мыр къыжаIэ: - Мес уи пицIылу къодыгъуэжыр, Чэцеипхъэри къыхъауэ Илъиц уи паицхъэм быдэу тIпхауэ. «Тисей», 507.*

КЪЕДЖЭГЪУЭ (1). Къеджэну щичэзур. Аркаиэ иужькIэ чэзур Лу къызырэлъысар и гуапэ хъуакъым, сыту жыпIэмэ етIуанэрей

къеджэгъуэу усэр зэригъэщIа хуэдэ хъурт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 611.

КЪЕДЖЭЖЫН (къоджэж) лъэмыI. (2). Аргуэрэ, щIэрыщIэу зыгуэрэм къеджэн, птхам укъеджэн. *Къазджэрий урысыбзэкIэ къызэджар ауэ сытми жиIэжа къудейкъым, асыхъэту урыс усэр адыгэ усэу, псалъэ къэс уи гум щIыхъэу, цызыттицIэ уэрэд жиIэ хуэдэу къеджэжаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 608. Псалъэ итхыху къеджэжу [Лу]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 615.*

КЪЕДЖЭЖЫФЫН (къоджэжыф) лъэмыI. (6). Птхам укъеджэну плгъэкIын. *Къуажэм почталъону дэт Исхъэкъ игъаицIэм цIыхум къазэрыхэщ цыIэкъым, иджы и жыицхъэм къызырэкIаиц - тхылгъэ гурыхуэу къыицIэкаиц, уеблэмэ, и унэцIэ итхыж дэнэ къэна, итхам къеджэжыфхъуаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 507. [Бэлацэ Астемыр жреIэ:] - *КIэщIу жыпIэмэ, ФIыцIэ итхам къоджэжыф... [Инал] Хъуэпсэгъуэ нур, 310. - «ФIыцIэ итхам къоджэжыф» [Инал] жиIэу ди къуажэм цыжаIэ, - жиIэри Астемыр игъэдыхъэишац Мэтхъэныр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 571.**

КЪЕДЖЭН I (къоджэ) лъэмыI. (109). 1. (88). МакъкIэ зыхуэбгъазуу зыгуэр зыбгъэдэщэн, гу зылгегъэтэн, уи дежкIэ зыкгегъэгъэзэн. *Бгырыс бгъэ хужьуэ зэм лъагъуэ Шоуфэразэ уэгъу щхъуантIэм, Зэм бгыицхъэ цыIэIэм Къызоджэр ахэр [стиххэм] макъ жыгъырукIэ. Сэ стиххэм гъэру салыгъыц, «Шум и гъуэгъу», 116. Тетыр къоджамэ, Алыхъыр къоджа хуэдэти, укъэмыкIуэу хъурт, иджы мыпхуэдэ цIыху Iувым укъыицхыхъэкIэ узыхуэмэзэн ухуэзэнкIэ мэхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. [Сэлимэ и анэр] *И пхтур гъуэлъыпIэм ирилъхъэри телефоным ежэлIаиц, милицэ кэриджэну, абы гу цылгъытэм, Сэлимэ къэужьвэуэ къыицхытэиц, псэ зылурым укъеджэнкыым, милицэ дэнэ къэна жиIэу, езыми зигъалэмэ, нэхъ къеицтэ къыицхыцIар хэлуицIылу хуэ нэхърэ. Лъапсэ, 27. 2. (4). Зыгуэрэм къалэн гүэр игъэзэщIэн, къулыкъу ищIэн. [Чокэ Албиян жреIэ:] *Сэри къызэдджэу дзэм саишэнуми хэт ищIэрэ? Шынэхужьыкъуэ, 44. Шымыхъужым, Бэлацэ и къуэ нэхъыжэ Къазджэрий Къэбэрдей полкъум хэту зауэм цыIар кэраджэри икIэщIыпIэкIэ Псыхуабэ ягъэкIуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 237. 3. (17). Зыгуэрэм цIэ гүэр фIэщын, зыгуэрэм цIэ гүэркIэ зыхуэгъэзэн. [*Алыджыкъуэ:*] *Езым [Илас] си цIи си унэцIи ищIэххэркъым, «каицкониц» къызырээдджэр, IуэхутхъэбзэкIэ къысхуеймэ, «ей, каицкони, мыдэ къакуэт е модэ кIуэт» - абы къыфIигъэкIыркыым. МелыIыч, 468. НыбжькIэ дызэхуэдэтэкъым, балигъ хуыным нэса къытхэтти, ахэр «иньжыт», модрей цIыкIуэ заицIэм къызырээдджэр «жыныбэт». Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 522. И портфелым Iэдэуадэр Дэлъу щIалэр дэни макIуэ, Хэт и уни ар щIолгъадэ, МонтерыфIици куэд цIагъакуэ, ИнженеркIи къеджэ цыIэиц, ЩIалэ жаным дэгъуиыIэу. «Тисей», 478.****

КЪЕДЖЭН II (къоджэ) лъэмыI. (60). 1. (56). Тхауэ тхылгъым итыр е нэгъуэщI зыгуэрэм тетхэхэр къыхын. [*Жансэхуэ*] *И гуфIакIэм къыдихырт словари, ар амдэч пэлъытэу къеджэрт, нэмэзыбээр къыжьэдэлгъэу. Мазэ ныкъуэ*

щхуантIэ, 618. *Даницэ хуами квыпхуэмыщIэу Си сыхэатри зэ кьутэни, Мис итIанэ стхам уэ кьеджэ – Си зэманым гу льыптэни.* Сыххэт. «Батырбыжъ», 56. [Алим:] *ПицыхьэцхьэкIэ дышха нэужь, Алий ди обичжитым кьокIуэри кьытхэси, хьыбар кьыджелэ, Истамбыл щилгьэгьуар еIуэтэж, е усэ фIэкла имыту тхыль фIыцIэишхуэ иIэци, абы урысыбзэкIэ кьеджэурэ адыгэбзэкIэ кьыджелэж.* Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532. 2. (4). ГүкIэ зыгуэр жыIэн. *Апчарэ иувыкIри клубыжъым и сценэм ит хуэдэу зыкыфIэцIыжауэ усэм кьеджащ.* Шынахужыкыуэ, 23. *Мацэм деж нахьэса иужь, дыуэ тращIащ, молэри «йа-син» жыхуиIэ сурэм кьеджащ.* Лъапсэ, 108.

КЪЕДЖЭФЫН (кьоджэф) лъэмыI. (7). Тхауэ ит гуэр кьыпхыну пхузэфIэкIын. *Мусэрэ Мэххуэдрэ блын газетыр щалгьагьум, зэдауэу щIадзаш, абы итым уэ укьеджэфын, сэ сыкьеджэфын жаIэу.* Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 643-644. *Бжэ щIыхьэпIэм деж бжаблэм тетхат «Коммерческое училище» жиIэу, арицхьэкIэ Астемыр кьеджэфафкыым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 183. *КьурIэнырмэ чытапырмэ кьеджэф зырыз-тIурытI уахуээзми, нэхьыбэм абы кыкIыр ящIэрккыым.* Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 531.

КЪЕДЗЭКЪЭН (кьодзакъэ) лъэмыI. (7). 1. (4). ДзэкIэ зыгуэрэм еIэн, дзэкъапIэ щIын. *Шыгьуэ емылыджыр долъей, кьолгых, Астемыр и лъакъуэм кьедзэкъэну зещI, кIэбдзкIэ йокIуэт, йотхауэ, кьежыхь, и щхьэр еутхытщI.* Хьуэпсэгьуэ нур, 163. [Фэуаз:] *Шым кьыздзэкъээн хуэдэу зещI, сэри хуэзмьдэххэнурати, фIыуэ селгьэдэкъэуащ, сялэ ища си гьуситIым сакIэлъыпIащIэу.* Анка, 381. 2. (1). зэхь. *ЩыIэ, пщтырагъ с.ху. IэпкIэлъапкыым зэпхидзу зыхэщIэн. Дыггэ лъагэр зэ кьедзакъэм Дыггэ кьуэпсым пиэр хочыхьыр, А нур дахэм и пхгэ лъакъуэр ЗэпещIыкIыр хуэмышыхьу.* Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77.

□ **Насытнышэм махышэм тесми хьэ кьодзакъэ** (2). **Еплъ насыпнышэ.**

КЪЕДЗЫН (кьредз) лъэI. (4). зэхь. Зыгуэрэм псалгэ жагьуэ желэн. [Ботэх] *И адэ дыдэ Мэмэт-щIакъуэкIэ зэджэр кьызырхуэгузавэ щыIакъым, зээмызэххэ фIэклаи илгьагьуртэкъым, кьылгьэгьуамэ «ей, емынэунэ хьун, мьдэ кьакIуэт», е «гьуэгуэ мыгьуэм ежъа, уи ньбэ узрэ?» жиIэу и жагьуэ хьун гуэр кьридырт армыхьумэ, зыбггэдицгьэтIыхьэу, псалгэ гуапэ кьыжриIауэ зэи зэхихакъым.* Лъапсэ, 66.

◇ **МафIэ кьедзын** (2). **Еплъ мафIэ. Псалгэ кьедзын** (1). **Еплъ псалгэ.**

КЪЕДЗЫХЫН (кьредзых) лъэI. (8). Зыгуэр кьегьэхуэхын, кьегьэщэтэхын, кьеутIыпщхьэхын. *Шу мэхъашэр кьыридырхри ЯтIэ фIыцIэм хилгьэфат, ЩIопицIэ ИщIэлъыр кьыIэцIыхри ЛгэкIэ кьэмынэу еуэфаш.* «Бдзэжъеящэм ипхьу», 155. *Зыгуэри гуахьуэ иыгьыу унащхьэм дэIуеяуэ бггэныр зэбгредз, арэфхэр илынциIауэ, ныкыуэс хьуауэ, мафIэ бзий цIыкIухэр кIэрызу кьредзых.* Хьуэпсэгьуэ нур, 207. *Махуэ кьэс мэкъу Iэтэ данецэ нэпкыым кьыщхьэщалгьафэурэ кьрадзых уи зуггэ? Нал кьута, 294.*

КЪЕЖЭЛЭН (кьожалэ) лъэмыI. (7). Зыгуэрэм бггэдэлгэдэн, жэкIэ екIуэлIэн. *Рау машинэм кьызырхкIыу, Хьыджэбз цIыкIур, мес, кьожалэ, И нэ цIыкIухэр заныцIэу кьыпкIыу.* «Тисей», 482. *Аргуэру зэи-тIэуи джэшыр идзащ Думэсарэ, идзыху и гур мызагьуэ, иджыри зэ сеплгыжынт, цыжиIэ дьдэм, я куэбжэм тешанкIэ кьежалэу шы лгэ макъ кьэIуащ.* Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 565. *Нурхьэлий кьурIэн иыгьыр япэ кьежэлIа гуэрым IэцIидзэри, и заныцIэр и гьуэгуэу кьуажэмкIэ иунэтIащ, и лъакъуитIым лгэужь яцIыр, ваггэбдзүмэ бгьузитIым ещхьу, уэс зыххэтым кьытенэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 157.

КЪЕЖЭН (кьожэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм тезэрыгуэн; зыгуэр кьэухьуреихьын, епщIын. *Кьалэдэсыр кьэбырсеящи, и ныбжээгьужьым кьегину хьэзырт, арицхьэкIэ бабыщ шыр кьомыр кьежащ, хэт адаккэ дамэм цIэпцхьэу, хэти и щхьэр адаккэцым хуIуу.* Бабыщкыуэ адаккэпщ, 490. *Хьыджэбз цIыкIухэри кьежэри хьумакуэм иращIэн хуеяр иращIащ.* Лъапсэ, 42.

КЪЕЖЭХЫН (кьожэх) лъэмыI. (41). 1. (27). *ТкIуаткIуэ гуэр еггэзыхыгьуэмкIэ ижэн. Гьуэзыр мацIэу кьыщхьэцыхьу Балэкъ кьожэхыр цIыIэтыIэу, Я уэрэдыр зэпымычу Йох толгькунхэр темьтыIэу.* Терек. «Партыр ди пашэу», 119-120. *Матренэ Лу и натIэм кьежэх лъыр илгьэщIырт, Жансэхуэ зэрыггэклийм яыхьауэ цIыкIухэм япкьрыутицIыхьырт, Лу кьеуар кьыхуэмыщIэу.* Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 551. *Асыхьэтуи кьызэфIэуапэри, Сэид и дежкIэ ежъащ, и нэкIум уэс теткIуэр ткIуэпс зырызурэ кьежэхыу, нэпсри абы хэлгэдэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 156. 2. (4). *Кьеджэрээхын, лъагапIэ гуэрэм псынщIэу кьэхын. Псалгэ цыпткIэ, мьвэр псынциIэи, Бгым Жаниэрхьыу ар кьожэх, ЩыбггэпэжкIэ, мэхьур хэлгэи, ПхуэмыIэту уеггэмэх. Псалгэ цыпткIэ.* «Дамыггэ», 116. *Джабэ тIэкIуиIэу Iэжъэ цIыкIуэ дькьежэхыу цытати, пицIантIэм дьдэIкыну дыхуиткыым.* Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532.

◇ **Лъыкыуалэр кьежэхыу** (13). **Еплъ лъыкыуалэ.** **Нэпсыр кьежэхын** (7). **Еплъ нэпс. ПицIэнтIэпсыр кьежэхын** (2). **Еплъ пицIэнтIэпс.**

КЪЕЖЪАПIЭ (6). *КьыщIэдзапIэ, кьэублапIэ. Ди псы уэрхэм я кьежъапIэр, Ди кьыр лгьагьуэу нэщэкъашэр, Гум кьридыр – кьыщхьэренхьуэ, Сымылгьагьуу Iэхэлгэхэр. Унэм уикIрэ кьэбггэзэжмэ... «Вагьуэ махуэ», 372. Ар [адыгэбзэр] си гьуэгуэм и кьежъапIэи, Ар си дамэи, ар си напцIэи, Ар сымыщIэу щытыгьатэм, КIэцIэ дьдэнут сэ си гьащIэр. Гьуэгуэ кьежъапIэ. «Мьвэ хуабэ», 83-84. Ариц [хьуащ ди хэкур гьатхэ хадэ] ди гьащIэм и кьежъапIэу Совет властыр кьыщIэтлгьытэр, Илгьыц ар ди гум - доггэлъапIэ Псоми хуэтицIу дэ гулгьытэ. Лъэпкхьэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 50.*

КЪЕЖЪЭГЬУЭ (1). Зыгуэр кьыщыщIадзэ зэман. *Ем а [бийм ди пкьо кьуэлэнхэр щыкьутам] махуэр и кьежээгьуэт – Дэ а махуэм дыпэлгьати ЛыфIэ и Iэцэу диIэ джатэр БгьуитIкIуэ Жану арт цIэтлгьари.* «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 409.

КЪЕЖЪЖЫН (къожъж) лъэмыI. (21). 1. (6).

Къэуылауэ щыта нэужь, аргуэру ежьэн, гъуэгу теувэжын. [Алим:] Шум гу къылытаиц си фаицэм, мо зэхуэса къомым сазэрыщымыщыр къыицIа хъунти: - Зылуеггэх, тIысэ, уэ, мыбдеж щытицIэн цыIэкъым, - цыжиIэм Iэнкунурэ сыкъежьэжаци, гур зэхэт къомым гъуэгу къызамыту. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 519-520. Бекъан екIи фIыкIи зы псалгэ жимыIэу, и гъусэр уанэгум ириггэтIысхъэжри къежьэжаци. Нал къута, 270. КъеупицIам къыIэицIэкIрэ къежьэжэм, аргуэру шокъу жиIэу нэгъуэицIым хуэзэрт. Щынэхужыкъуэ, 27. 2. (15). КIуэжыну, къыгъээжыну (унэм) и мураду гъуэгу техьэн. Унэишэм дывкъанатэмэ, иджьыри къэс двыицыснут, жиIэри Сеймэн пасIэуэу къежьэжауэ къыфIэицIыжри цIегъуэуж хуэдэу хъуа ицхэкIэ, шым еуэри зрыриггэчиц, шызакъуэужь цIыкIури дрихуэйри мо пырхъыр къыгъэуишэц. Лъапсэ, 50. «ФыккIуэж» жалэу цызэхакъым, удз хуицхъуэ къызычхэр мэжэллати, зэрызехъуэу къежьэжаци, Ирини яхэту. Щынэхужыкъуэ, 69. Мывэ заицIэу къэицIыхъуэ А быдапIэм удыхъамэ, Тхъэлухуду тахэтэм тесым Нур къытехыр, дыггэ къэпсу, Ар къэпхъуати уэ къежьэж, нэхъ гъуэгу къыхъкIи уэ къэкIуэж. «Елбзддыкъуэ», 13.

КЪЕЖЪЭН I (къожъэ) лъэмыI. (35). 1. (22).

Гъуэгу къытехьэн, къакIуэу щIэдзэн. Щэрданым и Iэр аргуэру ицIри, шу гъусэ къомыр къежьэри ебггэрыкIуэу лыжъ гуныр ираггэкIуэту хуежыаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 295. ЩIы гъуицэ куэдър иггэатхъэу Мис псыхъэлыгъуэр къежьэжаци. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110. [Алыджыкъуэ:] Жыгей гъумыр мышкышыр къыздэIэпыкъуэрэ си дамэм цытеслэхъэм, си псэм зыхыицIаиц зэрысхуэмыхъыну, арицхъэкIэ цIыхубзми Iэ лъэныкыуэкIэ къыздиггэпсыницIэ хуэдэу къыицызбггэдэуэвэм, си нитIыр къыицихуами, сыкъежьэжаци, сизггэхэну зэрыжиIар си гурыфIыгъуэти. МелыIыч, 439. 2. (12). Зыгуэр(ым) щIэдзэн, къэжбун, къэунэхун. Аргуэру махуэ дэжIри - Нурхъэлий и сейф IункIыбзэр кIэрыицIауэ, тхыль гуэри иIыгъыу, унэхэр къыкIухъуэ къежьэжаци, хэт сыт къытынуми яжриIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 217. Революэр къежьэу дунейм цIыхуу тетыр тIуууэ цигуэишам, Мэтхгээн Къаздэжэрий революциэм и лъэныкыуэу увам яциыциаци. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 641. «Алфавит», «коллективизаци», «культфронт», «коопераци», «кулак», «бедняк», «средняк», жыхуаIэу псалгэ къежьэжэр дахэ-дахэу къамыпсэлггэфми, алфавитым хъэрфу итыр куэдым яциIэ хъуат. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 504. 3. (1). Къэушы. Пицэдджыжъ къулгъыицIыкыу мыхъуауэ, хъэри джэдри къежьэжаци, жыхуаIэм хуэдэт, физхэм жэм къашиа къудейт. Хъуэпсэгъуэ нур, 233.

КЪЕЖЪЭН II (къожъэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм пэплъэн. [Алыджыкъуэ:] Мы къэгъуэлгъам мурад гуэр иIэу пIэрэ, жыхуиIэу цIыхубзыр къызэжэуэ зы тэлайкIэ хэлъаиц, зымыггэхъейуэ, сэ зыуицэхуауэ сыицIыицIыгъыр къыгурымыIуэу си дежкIэ зыкъыициггэзэм, сэххуэм къелусэри заныцIэу къэскIаиц: - Мыр сыт? МелыIыч, 443.

КЪЕЖЪУУН (къожъу) лъэмыI. (1). Ежбу жыIэн. Абы [Астемыр] къыхидзэ «урам» адреи къомри къежъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 247.

КЪЕЗЭГЪ (1). плъыф. ЕкIу, хуэфашэ. [БырмамытI шейхъым жреIэ:] - Нэхъапэ ицIыкIэ дэ тIум ди закъуэ фIэкI къэмынэу, псори ицIэдггэкIэм, нэхъ къезэгъ си гуггэиц. ХъэщIэ лъапIэ, 405.

КЪЕЗЭГЪЫГЪУЭ (1). БггэдыхъэпIэ. [Локотош отрядым яжриIаиц:] Жэи, махуэ димыIэу къезэггыгъуэ лъэпкъ имыIэу аузыр вггэбыдэ. Нал къута, 304.

КЪЕЗЭГЪЫН (къозэгъ) лъэмыI. (35). 1. (1).

Зыгуэрэм гурыIуэу псэун. Сэ зэкIэицIэуэм къыкIыри соицIэ, Сэ къызэзэггыр соггэпэж. ЗэкIэицIуэ. «Щхъэлыкъуэ», 397. 2. (32). Хабзэ гуэрэм екIун, мардэ гуэрэм тетын. [Лыжъым пан IуэхуицIхэм яжреIэ:] - Ар [ахъиэ иритыну] къезэггкъым, тIэкIу укIытэ, Фи ицIы клапэ сытесыжкъым, Си ицIы тIэкIур, си унэжыр, УоциIэр уэри, къысхуэнакъым. «Бдзэжыешэм ипхъу», 148. [Степан Ильич и гъусэхэм яжреIэ:] УтэмаккIэицIынири къезэггкъым, зэIыбггэхъэнкIэ хъуныуц Iуэхур. Хъуэпсэгъуэ нур, 265. - ЗэIыхъаккэ Iуаицхъэмахуэ, - Жалэу псоми яггэицIагъуэ, Ар [цыуэныггэвр] къезэггэрэ, ар Iуэху захуэ? - Жалэу Iэхъуэм мэхъу я жагъуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78. 3. (2). Зыгуэрэм бггэдыхъэпIэ иIэн. [Локотош сэлэтхэм яжреIэ:] Чопраккэ аузым бийр къемызэггыу быдапIэ цыицIыныи, зы фашист къыдыхъэми псэуэ дэкIыжынкъым. Нал къута, 259. Ди хэку гъунэ Быдэиц бийхэр къемызэггыу, ЩIоуэ ди ицIыр я нэм бжэгъуу. Лъэпкъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 52-53.

КЪЕЗЭУЭН (къозауэ) лъэмыI. (10). 1. (3).

Зыгуэрэм удын гъуицэ едзын. [Мариам:] Исуф къыггэзэжрэ къызэрызггэпцIар къыицIэмэ, дунейм сытрихужыныи, псори зи зэраныр сэрауэ жиIэныи, къозэуэну хъэзырыпсци, Лэчымэ, 394. Гъунэггум я гуэгъуицхъум гу лъытаиц, а тIур [ДжэлиIрэ адаккэ хужжымрэ] зэггусэу къезауэмэ, зыгуэр яхуэзэфIэкIынкIэ зэрыхъунуми, зымыггэгъуэу кIэбггэу зицIри ницIантIэм дэкIыжаци. Бабыщыкъуэ адакапц, 488. 2. (2). Зыгуэрэм IэшэкIэ еуэн, зыгуэр уIэггэ щIын. Псалгэм къыдэжIуэу яжриIаиц [Махъсидэ Алий сэлэтхэм]: дыуэ зыицIэхэлгъым ишэ къытехуэркъым, жиIэри... Сэ дыуэ зыицIэхэслэхъэныи, фыккызэуэ, къыстехуэнукъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 121. ИтIани езым [Рахъим] и гур дахэ ицIыжырт: «Яггэ кIынкъым, фоч зыггэуэфыни, къамэкIэ къызэуэни унэм ицIэскъым, хэт сыицIышынэн», - жиIэрт и куитI кIэзызыр имыггэкIэзызын и гуггэу итIымыкIэ иIыггыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 143. 3. (2). Зыгуэрэм пэувын Iэшэ пIыггыу. Абы [Хъэбас] и хъыбарыр дымыхуыурэ, нэгъуэицI хъыбары къэсаиц: зи хэку зыбгынэну зыфIэмыфIхэм яциыцу Iэджэ, Iэцэ зиIэм къыицIэиц, зымыIэм бжэгъуу иIыггыу, къуришым ихъэжауэ властым къезауэу къаублаиц, жаIэри. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532.

♦ **Гур къезэуэн** (3). Еплъ гу I.

КЪЕИЖЫН (къоиж) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм ефыгъуэн. Хэт сыт жыIами седэIуэнуиц, Сэ

кызызж е си жаггүзгү Хуэхгун абдежыр гу хэгуанлэ? Зэгүэр си шхьэцри фыцлэ дыдэт. «Ваггүэ махуэ», 361.

КЪЕКУЭДЭКЫН (кьокуэдэкI) лъэмыI. (1). КъебэкIын, зыхуейм нэхрэ нэхьыбэу илэн. Ди бзэр тфIокIуэдри дызыщыцыр дымыщIэжу дыкгэнэнуш жаIэу мащIэ гузавэрэ, сабий ныкгуэдэкууэр лъэпккым къекуэдэкI хуамэ, щIэблэр кIуэду аращи, лъэпккэ цIыкIухэм куэдэрэккым я кIуэдзыныр. Лъапсэ, 44.

КЪЕКУН (кьреку) лъэмыI. (1). ЖепIэн, ещIэнIауэ зыгуэрэм тегушхуэн, дзыхь щIын. [Дэфэрэдж:] ШIеихыдэн лъэпккыи щыIаккым, сьит цхьэкIэ жыIэмэ, ар [Тамарэ лэжыапIэм зэрыIутир] си зэрэну зэрыщытыр тэмэму ещIэ, ауэ хьэм и губжэ кхуэм хуехь жыхуалэр арати, сэ кысфIэнэн кызымыкуу, лажьэ зымыIэр кыпэщIэхуати, цыхьащ. Лъапсэ, 99.

КЪЕКIЭРЭХЪУЭКЫН (кьокIэрэхъуэкI) лъэмыI. (2). Зыгуэр езым и хурейгкIэ кIэрэхъуэн, къеджэрэзэкIын. Дунейр шIихуауэ кьокIэрэхъуэкI... МелыIыч, 464. КьокIэрэхъуэкI ди шэрхьыр. Хуэпсэггүэ нур, 304.

КЪЕКЫН: \emptyset [и] зэран кьекIын (6). Еплэ зэран. **Нэху кьекIын** (2). Еплэ нэху II.

КЪЕКЫХЫН (кьрекых) лъэI. (1). ИшхьэмкIэ кыщыкIутын. Бгыр зыщIэггүахъуэу псы уэрыр адэкIэ-мыдэкIэ кьрикIыхырт, мывэ инхэр кыщырилгэсэхкIэ кьуршыр кыггэпсалгэрт. Шынахужьыккүэ, 53.

КЪЕКИУ (13). плъыф. I. (9). Дахэ, дэггүэ. Лы кьекIуш, маккыфI илэщ, - жиIэри Степан Ильич, и фIэщIрэ гушыIэрэ кытхуэмьщIэу, цIэушцIащ. Хуэпсэггүэ нур, 268. Ихьэрэм сьит жиIэу зыхьэмьтын хэмьту, фащIэ кьекIу цыггьыу, кьамэ кIэрышцIауэ, сзихуэр гуэлгү, маузерыр гуэлэу, маузерышэри куэду иыггьыу ггуэгуэм теуващ. Лыггэ, 413. ШыгукIэ кьакIуэм махьсымэ чей, мэл уклэ сьитхэм нэмьщI лэккүм, тхьурьжьхэр матэкIэ кьрах, шууэ кьакIуэм и уанэ кьуапэм фIэлгү алэрыбггүэ экIуэцIышыхьа е щIакIуэ кьекIу подаркэу кыздехь. Мазэ ныккүэ щхьуантIэ, 582. 2. (4). Къезэгг. [Къэрэмырзэ] ОрдентI и Лыггэм кыпэкIуащи, бригадэм я бзраккым хуIауэ хэлгьы, Лыггэм и дамыггэм дежкIэ ар нэхь кьекIуу кьилгьытати. Лыггэ, 413.

КЪЕКИУЭКЫКИА: [И] **КЪЕКИУЭКЫКИА** (6). Зыгуэрэм кыщыщIа, иггэхьа, и тхыдэ, зыгуэр кызырэггүэгурыкIуа. А тIур [Тамарэ Пыжынынэрэ] зэгурымыIуэу я псалгэмаккыи абдеж щаухами, Тамарэ и кьекIуэкIыкIам цыггүазэ зытщIыныц, цIыхубз уэндэггүр санитаркэу сьмаджэщым щыщIэтыр кыбгурылуэн пащIэ. Лъапсэ, 23. Плену кьаубыдам и кьекIуэкIыкIар мыращ. Шынахужьыккүэ, 69. Езы Инали Мэтхэным и кьекIуэкIыкIам, здэщыIа, зи ужь ит сьитхэм Iэджем цыггүазэ хуащ. Мазэ ныккүэ щхьуантIэ, 529.

КЪЕКИУЭКЫН (кьокIуэкI) лъэмыI. (11). I. (4). Зыгуэрэм и хурейгкыи кьэкIухьын. Ггүэгу пащIэм дежым дьтIысауэ, КьекIуэкIт хурейуэ

сэлэт флягэр, Ар сигу кьокIыжыр, си ныбжьэггүэхэ, СьыщыфIушцIауэ нобэ Прагэ. Сэлэт лггүэжь. «Мывэ хуабэ», 130. Фызабэр ггуэлггьытIэм емыхуапсэу кьэнэнт, адэкIэ-мыдэкIэ кьекIуэкIыуэр еплгьырт, мыр Мусэ лггьымысэу сэ кыслгьысащэрэт, жиIэу. Хуэпсэггүэ нур, 54. 2. (3). зэхь. КъэггүэгурыкIуэн. [Псэуцхьэхэм:] ЗылггэкIым зылггэмькIыр шхьыуэр дыпсэу цхьэкIэ ди ныбэ из зэи хурккым, лъэпккэ зылггэмькIыр хэкIуадэ защIэурэ кьокIуэкI. Кхьухь пхэнж, 503. [Фариз:] Сьыхуээшиащ сэ нысащIэм, хэт ищIэнт псори апхуэдэу кьекIуэкIыну. Алггьхэ, 93.

КЪЕКИУЭЛПЭЖЫН (кьокIуэлпэж) лъэмыI. (7). Къэггээжыи, кьэкIуэжыи (унэм). ЦIыхур зэрыдыхьэхьыри зэрантккым, сьиту жыIэмэ нэхь хьэлэл хуат, Жыраслггэн кьекIуэлпэжрэ и жьэгү дэсыжмэ, и цхьэ иыггьыжу, и физ сьмадбыл кIэлыплгү, зэран мыхуу псэумэ, нэхь яфIэкьабыл хуат. Мазэ ныккүэ щхьуантIэ, 653. Исуф япэм и пхгүм зиггэбзэхэ цхьэкIэ мыггүзэващIэу щытамэ, иджы Назифэ куэдэрэ кьемыкIуэлпэжмэ, пхуэггүэлгьыжырккым, ищIэдджыжыи жьыуэ кьэтэджыи хуей нэтрэ. Лэчымэ, 393. Хэт и цхьэр зэггүэдащ, хэт кIуэсэжыи, хэти жэщIкIэ кьекIуэлпэжырккым, итIани «цIыхь» жи. Мазэ ныккүэ щхьуантIэ, 556.

КЪЕКИУЭЛПЭН (кьокIуэлпэн) лъэмыI. (33). I. (18). Зыгуэрэм кыбггэдыхьэн, ггүнэггүу кыхуэхьун. ШIалэ, хьыдггэбз кьызэхуэсэм Iэгур щIауэу джэгү ящIащ, шыныэ еуэри еуэу, бжамийм ещIэри ещIэу, шыкIэ шыныэри абы хуэдэу, жылэр зэхэтт, хьэщIэм нэплггүэ, зэрызэпсэлггэмкIэ, хьэщIэхэр кьуажэ ггүнэм щыт цхьэлым деж кьекIуэлпэн хуейт. Хуэпсэггүэ нур, 58. - Сьиту пасэ мыггүэу хэкIуэдауи Iэ ижьыр, - жиIэри ШоджэщIыкIуэм и гур щIэггүащ шIалэ зенинэ цIыкIуэм, ар зыдэс партэм кьекIуэлпэри. Зи лггэрыггьыпс тIыггэ, 523. Жыжьэу Iуфэм кьемыкIуэлпэу Хым кхьухь иныр тет зытщIыц. Жыпщэм пэувам. «Батырыбжьэ», 147. 2. (15). КьэкIуэн, зыкьреггэхьэллэн (п.п. зэIушцIэм). Убых хьэщIэм зэхьат Кьетау и нылгьыр хуит ищIу убых цIыхубз гуэри фызу кьриггэшауэ, иджы фызабэу кьыдэнэжа цIыхубзыр зэзггэцIыхумэ, си гуапэт жиIэри цIэушцIащ, арыныащи Кьетау и унэм кьекIуэлпэр куэдыщIыц, жэщI укгэнэну Iэмал зымыIэщ. Лъапсэ, 112. ШIалэ цIыкIухэм Тини яхэту зэдэггүшIэрт: «Ей, кьуажэ махуэ хьун, фыккьэдалуэ, ищIэдей спектакль кьаггэлгггүэу, кIэпсэмол шIалэр молэм зэрыткIуар зэвггэлггггунумэ, фыккьэкуэлпэ», - жиIэу Лу ггуоом зриггэщIхьу кIийрт, адрейхэри абы дежбу хуэдэу зэрыггэдыхьэхьырт. Мазэ ныккүэ щхьуантIэ, 642-643. Мис апхуэдэу хьэкIэкхуэкIуэу Мэзым щIэсьыр кьекIуэлпэщ, Шхьыныр кьахьу, зэпекIуэкIыу Хэт кьэкIуащи ехгүлащ. «Бажэ пшыны», 12.

КЪЕКИУЭН: \emptyset **жьэм кьекIуэн** (3). Еплэ жьэ. **КЪЕКИУУ** (9). нареч. Ггүзэдггэу, дахэу, тэмэму, фIуэу. Ти, хьэщIэхэр зэдауэ щытыхуэкIэ, Лыггүр иггэкIуахэмь кьаггээжыи я унэм, кьекIуу захуапэщ, джэгү кIуэмэ, зэрызахуапэм хуэдэуи, кьэшысэжыи кьэшыжащ. Лъапсэ, 117. Пльаггүрккэ, кьекIуу уанэггүм ищ. Кьалэн, 433.

[Илас Алыджыкыуэ жреIэ:] Сэ ар [хъэжыгъэ цыныр] къекIуу ээфIээгъэIыныц. МелыIыч, 470.

КЪЕКЪУН (къокъу) лъэмыI. (11). 1. (7). Зыгуэрэм еIуэ шэн, лъэфын. Щхъуэм заныIуэ унафэ ицIац [лIыцIэхэм яжриIуэ]: - Емылджым къекъу! Хъуэпсэгъуэ нур, 162. - Къекъут Хъэбибэ и жэммы! - жиIэри Бекъан зоотехникым еджац. Щынэхужьыкыуэ, 17. [Бэлацэ цIалитIым яжреIэ:] - Къудамэм епхъуэ! Къекъу мыдэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 55. 2. (4). зэхъ. Зы лъэныкыуэ гуэркIэ унэтIын. АмIэ езыр [Къээнокыуэ Темыркъан] ламэ, и фызыр псэуици, фыккъекъу мыдэ. Нал къута, 284. - Къекъу мыдэ! - жиIэри КIыиц Залымджэрий. Тутнакъэциым исэхэр Аралным къыбгъэдашац. Хъуэпсэгъуэ нур, 293.

КЪЕКЪУТЭХЫН (кърекъутэх) лъэI. (6). 1. (3). Пкъутэу къегъэхуэхын, къегъэлгъэлгъэхын. Бекъанхэ я унэмкIэ цIыблэкIым, къэувыIэри лIыжъ сымаджэу хэлъым я унэжакъыр кърккъутэхыу автоматыр триггэлгъэати, дадэр шынэцауэ хъэлбгъауиплIу гъуэлъыпIэ цIагъым цIэпцхъат, къытехуаIа и гугъауэ. Къалэн, 434. Албинэ [Песиод жреIэ]: Уэ къехыр зыккъутэ топауэм кърккъутэхыц, топкIэ еуэри. Тешцэч къэзылгъэтыхъ, 155. 2. (3). ИщхъэмкIэ кыкIыу удын тецэн, къупщхъэхэр зыхигъэщашу. [Гъуумар Бот жреIэ:] Кърккъутэхыныц уи щхъэ гуаплгъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 56. [ЗицI къытрахауэ цытахэм я цIыр зыва къулейсызхэм жраIэт:] КIуэ къыдэч, уи щхъэр кытызымыч цIыкIэ! Къезмыккъутэхмэ, хъэ зэрахуэр сэраиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 278.

КЪЕЛЭЛЭХЫН (къолэлэх) лъэмыI. (6). Къыпылэлын, къеутIыпщхъэхауэ щытын. Зи пацIэ кIапэ къелэлэхым цIыхуэ хуэмытыжын темлгъы, дэгъэджэрэземэ, цIыхуэ илгъэкъ темылгъу, цIыхуэ къэзыгъэукIытэн яхуэзэнкIэ мышынуэ тыныц мэпсэу, жиIуэ [Дэрдэхъ] арат. Хъэсэпэхъумэ, 418. - Сэри моуэ согупсыс, - жиIэри гупым къахэкIишкIац зы лIы пцэ гъур кIыхъ, баш токъумагъым ещхъэ и щхъэм упицIэ пIыжъ кыфIэкъуарэ упицIэ пIэри тхъэрыкыуэфым хуэдэу къелэлэхыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 80. ЩIалэ цIыкIухэр, лъэуейм дэлгъеижа джэдэм хуэдэу, шэц бгыккъум тезт, я лъакъуэ гъур цIыкIухэр къелэлэхыу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 661.

КЪЕЛЫЖЫН (къоIыж) лъэмыI. (7). Зыгуэр куэдэу щытын, къадэхуэжэ. Къелыжу шхыныр ягъуэту, Ягъуэтыр яшхуэ мэпсэур. «Индийскэ поэмэ», 360. [Алыджыкыуэ:] Комендантым си псалгъэр къызепеуд: - Куэди, куэди, а жыпIам къелыжу урикъунуц. МелыIыч, 465. Ар [цIыхур къэхъумэ, лъэпкэ хъуныц] жиIэми, нэкIэ елгъагъур и нысэр гугъуэ зэрехьыр, езыми [Дэфэрэдж] ицIэныр къоIыж, уеблэмэ мэкъуауэгъуэр къэсмэ, шэмэдж къыщтэрэ мэкъу цытиунцI цыIэц, къамылыши макIуэри къамыл неупицIри егъэгъу, арджэн ицIыну. Лъапсэ, 119.

КЪЕЛЫКИАФIЭУ: КЪЕЛЫКИАФIЭУ (КЪЕЛЫГЪУАФIЭУ) КЪЕЛЫН (7). 1. (6). Зыгуэрэм къехъулэн псэуэ къэнэн, ажалым IэщIэкIын. А дакыкыуэ дыдэм ирихъэлIуэ

тракторыр псым къызэпрыкIырт ихъэ къышэуи ари ирихъэжыац, трактористыр къелыкIафIэу къелаиц, псым имытхъэлэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 515. [Дэфэрэдж:] Хъыджэбыр къелыкIафIэу къелами, ухуэбэлэрыгъ хъунутэкъым, жэци махуи уи нэлэ тегъэтын хуейти, си билетыр завхозым естац, ихъу яритыжыну, Iуэхур и кIэм нэзмыгъэсу сежъэжмэ, пцIэну цыткъым къэхъунур. Лъапсэ, 21. [Къыдырым псэуцхъэхэм яжреIэ:] СыцIыгъэджари арац, свэчэнджэу цIымахуэм нэхъ къелыгъуафIэу къела зэрхъуным и Iэмал къэдгупсысыну. Кхъухъ пхэнж, 503. 2. (1). Къехъулэн. Езы Хъэбиби къелыкIафIэу къелагъэ - къуажэм унагъуэ цIагъуэ цыбгъуэтын гуауэ гуэр зымыIэ? Нал къута, 223.

КЪЕЛЫКIЭ (1). Псэуэ къызырына цIыкIэр. [Дэфэрэдж:] Си анэшхуэу хъыбар псори зыIуэтэжар и цIалэгъуэм лIыубыдхэм яIэцIэхуэри яхъауэ цытаиц, ауэ и насыту къелаиц, и къелыкIари, и чэзу къэсмэ, вжесIэнуц, абы уедIуэн щхъэкIэ, зы пцыхъэщхъэкъым узэрыщысын хуейр, сыту жыпIэмэ, пычыгъуэ Iэджэ мэхъу, абы нэгъуэцI гуэрхэр пызоицэ, си сымаджэ сызэлэзэхэр тхыдэ сьт хуэдэхэм дихъэхыу езгъэдэIуэн пацIэ. Лъапсэ, 6.

КЪЕЛЫН (къол) лъэмыI. (73). Псэуэ къэнэн, хъума хъун. Псы узыхъыным укъеламэ, КъыцIокI уащыцу тхъэр зэтам: уздыхым ныджэм уцыхутэм, Укъезыгъэлыр уэ бгъуэтаиц. Сихуат кIуэдыпIи сыкъелащ... «Батырыбжъэ», 64. [Къэрэмьрзэ и дзэм ятрекыуэ:] - Зауэм хэкIуэдами къелами я орден къомир зыхъуа бэракъыр къалэм дэдмыхъауэ цыдгъэтынкъым, зауэм хэкIуэдам я быныр псэуэ къанэм япIыжыныц. Лыгъэ, 411. Джэлил ямыукIыу къела щхъэкIэ, «саукIыу сызэгъэжацэрэт мы слъагъур слъагъу нэхъэр» жиIуэ къуэIэбжыац, зэгуэр унэгъуэцэм адаккэ хужьышхуэ пцIантIэм къыдцутIытцхъауэ цилгъагъум. Бабыщыкыуэ адаккэпц, 480.

□ **Емынэм къелар хъумбылейм ехъыж** (2). Еплэ емынэ.

КЪЕЛЪАПИЭ (2). Къызэлгэ лъаганIэ. ДэнэкIэ уплэми удзыпцIэу, уафэр къабзэу, къалэм дэт унэхэми хужьыбзэу сэху текIауэ, паркым ит парашюот къелъанIэ лъагэри жыгым къахэкIишкIыу псори дыгъэ нурым хэджэгухъырт. Щынэхужьыкыуэ, 35-36.

КЪЕЛЪЭЖЫН (къолгъэж) лъэмыI. (5). 1. (1). КъепкIэжын. Лу зигъэ-Елдару командэ итырт, Сосрыкыуи, Жыраслгъэн дыдэ хъуа хуэдэу, батэкъутэр игъэшырт, адэкIэ елгъэрт, къелгъэжырт, цIыкIу къомир зэрыгъэкIийуэ и ужыым иту. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 580. 2. (4). КъепкIыхыжын, къелгъыжын. Фочауэ макъым игъэщта джэдыр лъэуейм къелгъэжу сэлэтхэм цалгъагъум, джэдэциым цIэлгъадэри джэду къахуэубыдыр къаубыдри ари машинэм ирадзац, джэдыщхъэр начурэ. Нал къута, 291. Ярысауэ летчикитIи ПарашюоткIэ къелгъэжат, Зым и лъабжъэм зыр къыцIэтти ищхъэм къытыр къэушхуат. ПарашюотI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

КЪЕЛЪЭЛЪЭХЫН (къолъэлъэх) лъэмыI. (20). ЗэкIэрылгъэлъурэ ехуэхын. ПыгъукIыжащи зэщIэцIхъыщхъуэ Жыг тхъэмтэр цIхъуантIэу къолъэлъэх. Уи уэгъуи жъапщи зэхыхъащи. «Батырыбжъэ», 60. Жыгым къелгъэлъэх цыр щалгагъум, пIантIэм дэт джэдкъазыр зэхэлгъэджауэ зодауэ, зонькыгъуэ: - Мыдэ мыр! Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 493. Бомбэр уэм хуэдэу къелгъэлъэхыу, Дон къызыпрысыкIащ, Шынахужьыкыуэ, 28.

◊ **Нэпсыр къелгъэлъэхын** (4). Еплъ нэпс. **ПIантIэпсыр къелгъэлъэхын** (1). Еплъ пIантIэпс.

КЪЕЛЪЭН (къолъэ) лъэмыI. (28). 1. (16). КъепкIэн, псынщIэу къехын, къепкIыхын. Си щIыбым илт си сабий цIыкIу закъуэр имытхъэлащэрт жиIэу гъузэсэжырт Дэфэрэдж кхъухъым къелъэу псым цыхъэпкIам цыгъуэ. Лъапсэ, 53. Езы шуми абдеж щытхэм гу къалгъитэри къелгъэдкъауэу къэсащ, шы зытесым къелгъэри [Тембот] и адэми адрейхэми Iэллэ къахуищIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. Бгы натIэм тети зы жыгей, Ар бгым къелгъэну цIегъуэжа КъысфIэцIу, сэри сьдоплей. Бгы нэпкъым тет жыгей. «Шум и гъуэгъу», 112. 2. (1). Зыгуэрэм къыщхъэпрылгъын, къызыпрылгъын. Лу и пхъуантэ цIыкIур къищтэжри кIэнауэм къелгъащ, машинэм иттх ятIэпсыр къылгъэмилэсын. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 526. 3. (11). зэхъ. ЛъаганIэ гуэрэм къехуэхын, къежэхын (п.п. псы). [Бахъсэннышхуэм:] Бгым и кIуэцIкIэ куэд къэскIуауэ Нэпкъым лъагъу сыкъелгъакъэ, Турбиншхуэр згъэкIэрахъуэу Гугу а щIэпIэм сыщехъакъэ. Терек. «Паргыр ди пашэу», 121. ПсыIэрышхуэ нэпкъым къелгъэм Сэ цхъэл цIыкIуи пхутесцIэни, Узэмьлүмэ, бгъуэтыжынкъым... «Батырыбжъэ», 53. Бгым къелгъэ псышхуэм и макъ уардэу, Мэзкуу салютхэр зэхыдох. Салют. «Шум и гъуэгъу», 10.

КЪЕЛЪЭ-НЕЛЪЭ (1). Зыгъэщхъауэ щыту, зыр адрейм елгъуэ зэрыджэгъу джэгукIэ. Псыуцхъэ псоми я макъхэр къэлуащ, псоми хуэмидэу щIалэ цIыкIухэм я гъуэнищэдж лъапэр дэгъэджэрзегуэу псыхъэлыгъуэ къехым къелгъэ-нелъэу хэту къажыхъу зэрызехъэрт, зэрыгъэкIийрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 50.

КЪЕЛЪЭПЭУЭН (къолъэпауэ) лъэмыI. (3). 1. (1). ЛъапэкIэ зыгуэрэм еуэн, зыгуэр дзын. НыбафэкIэ утелгу уцылгъми, къолъэпауэ ежъэжынкIэ мэхъу. ГущIэгъу, 422. 2. (2). зэхъ. Къимыдзэн, къыфIэмыIуэхун. [Ботэх Дэфэрэдж жреIэ:] Алхуэдэу дндэу укызылгъэпауэмэ, сэ сцIэ мыгъуэрэ, уцIегъуэжынкIэ мэхъу. Лъапсэ, 93. [Рахым Дисэ жреIэ:] - Саримэ сэ къызыщIари! Ай-ай-ай. Сыт ар къызылгъэпауэн ицIэхуар? Хъуэпсэгъуэ нур, 141.

КЪЕЛЪЭСЭХЫН (кърелъэсэх) лъэI. (1). Псым илгъэсурэ кърихъэхын. Бгыр зыщIэгъуахъуэу псы уэрыр адэкIэ-мыдэкIэ кърикIыхырт, мывэ инхэр къыщрилгъэсэхкIэ къуришыр къыгъэпсалгъэрт. Шынахужьыкыуэ, 53.

КЪЕЛЪЭТЭХЫН (къолъэтэх) лъэмыI. (10). 1. (3). Лъэтауэ зыгуэрэм къехын. Абдежым адакъэ

хужьым и гур къызырыгъуэтыжри къелгъэтэхыц лъэуейми, бажэкIэр иубыдащ, гуэгушыхъужьыри ерыщ екIуэри къыжъэхэлъэщ бажэми, и пэниIыс дьидэр тричащ. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 484. Джэлилу плъагъури къелгъэтэхри бажэм и ницэм къытетIысхъауэ уеуIунумэ, къеблагъэ. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 484. 2. (7). зэхъ. Зыгуэрэм къелгъэн, псынщIэу къехын. ШулIыгъусэри шым къелгъэтэхри и пьIэри абы къыкIэриуда тIэкIури гъуфIэу къищтэжащ; - Уэлэхъи, тебгъэхуамэ. Лъапсэ, 114. Топхэр уи тхъэкIумэIунсыр Iуачу зэ къызырыуэу, Темботрэ Лурэ унащхъэм къелгъэтэхыц, шынауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 283. Хъэталый зытеса клеткэм къелгъэтэхыу вагон цIагъым цIэмытицхъуэ хуакуым, и гъуэнищэдж тIэкIур ихъуэжу и улэгъэри инхэн цхъэкIэ. Нал къута, 218.

КЪЕЛЪЭФЭЖЪЭН (кърелъэфажъэ) лъэI. (1). Зыгуэр лъэфу хуежъэн, зыгуэр къэлгъэфын. Фыз ягъэм дзасэ ин иIыгът, и цхъэири къэубэлэцауэ, бжыхъыр кърелъэфажъэ жыпIэну къелэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 137.

КЪЕЛЪЭФЭКIЫН (кърелъэфэкI) лъэI. (4). 1. (3). Зыгуэр плъэфурэ къэкIухын, зыгуэр зыщIыпIэкIэ лъэфын. Адакъэ хужьыр цыжъэхэлъэм, Джэлил къапхъуэри инкубаторыкыуэ адакъэм и сьдж плъыжъыбзэр зыIэригъэхъэри еIурэ-еIурэ адакъэ хужьыр IумIафIэ ицIауэ джэдкъазым къалгъагъуу кърешэкI, кърелъэфэкI, и адакъагъэр здынэсыр зригъэцIэну. Бабыщыкыуэ адакъэм, 480-481. [Шымрэ шьидхэмрэ] Я кIэтIийр зэптыхъыху хъэлгэ къралгъэфэкIри, зэрыщытым къытренэ. Кхъухъ пхэнж, 497. 2. (1). къызыр. Зыгуэр къыздехъэкIын. Татхэм яцыщ лIы лъахъиэ гуэрэм сэххуэ кIыхъ кIэрыцIауэ цIым трилгъафэу кърилгъэфэкIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 323.

КЪЕЛЪЭФЭЛIЭН (кърелъэфалIэ) лъэI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ плъэфурэ ешэлIэн, и гъунэгъу щIын, нэгъэсын. Псори IэкIэ яцIырт, цIыху къарукIэ псым пэлъэцыгъуейт, трактор закъуэ яIэмэ, къурыкыуэ паупщIыр кърилгъэфалIэрт, зэзэмызэ мывэм гъуицI кIапсэ аркъээн щадзэрти тракторкIэ къалгъэфырт. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 515.

КЪЕЛЪЭФЭХЫН (кърелъэфэх) лъэI. (3). Зыгуэрэм и щIыIум, и щыгум телъ, тет гуэр лъэфурэ къехъэхын. Мэзхъумэм пхъэр езым ниуицIт, нэхъ узыхуейр абы ищIэнтэкъэ, ниуицIар кърилгъэфэхыурэ мо нэхъ узэкIуалIэ хъунум деж цызэтрилгъэхэрти, зыцэхун къыгуэртмэ, ирицэт. Лъапсэ, 68. Дауи, псори къытыпчыныр насытнышхуэт, ауэ къытыхуадэн, укъралгъэфэхыныци, уаубэрэжыны. Хъуэпсэгъуэ нур, 96.

КЪЕЛЪЭЩIЭХЫН (кърелгъэщIэх) лъэI. (1). Зыгуэр ехыу лъэщIын. - Тобэ ярэби, Инус хъэжым и унэм бэлищыч сьмаджэ цIэлгъу ицIамэ, зиукIыжынт, - гушыIэрт Бот, цы лъэпкъ зытесымт и цхъэм пIантIэпсыр кърилгъэщIэхыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 275.

КЪЕЛЪЭИУН (къолгъэIу) лъэмыI. (34). ЛъэIукIэ зыгуэрэм бгъэдыхъэн, зыхуэгъэзэн. ТIэкIу-

тIэкIуурэ Степан Ильич деж кьакIуэр Инал сымэ я мызакъуэ хъуаиц: хэт машинэ зэрыдэ кьехъ, хэти фокIэциI, фочыжъ, IунокIыбзэ кьехъри кьолъгэу, схуэцIыж, жеIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. И [Абу-Деруши] джыдэ жаныр имыгъэтIылыгъу IэницIэлъапицIэ пэтми, кьелъгэуэр нэхъыбэжт, цIымахуэр кьыхъамэ, жэцкIэ кьагъэтэджыжурэ я унэ яширт: «НэгъуэциI тхуумыциIми, бжэ закъуэ ди унэм тхухэлъхъэ, сабийр Исраф мэхъу», - жаIэурэ. Кхъэлэгъунэ, 373. Шыфэр трихти икъурт, игъэгъути нэмзылыкъ цыкIухэм хуэдиз хъуэрэ ибзырти кьелъгэуым яртырт. КIапсэ кIапэ, 6.

КЪЕЛЪЫХЫН (кьолъых) лъэмыI. (4). Лъэуэ зыгуэрэм кьехын, кьепкIыыхын. Шыгъуэ емылыджыр долъей, кьолъых, Астемыр и лъакъуэм кьедзэкъэну зэциI, кIэбдзкIэ йокIуэт, йотхауэ, кьежыхъ, и цхъэр еутхытицI. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. Долъей, кьолъых, листовкэхэр зэхуахъэ. Шынахужыкъуэ, 63.

КЪЕЛIОЛIЭН (кьолIалIэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм гулъытэ хуэцIу шытын. Ерагъуу кьашиа дохутырым цыхубзым и узыфэм гу лъита-лъимыта - куэдрэ кьемылIалIэу кIэбгъу ицIри цIэкIыжаш, хуцхъуи кьримыту. Лъапсэ, 27. Илгъэ минитIрэ илгъэ пицыкIуплIыриц Нэхъ кьызылIалIэу си гугъу шацIынуур. Си илгъэсицэ. «Щхъэлыкъуэ», 396.

КЪЕМЭТМАХУЭ (1). Муслъымэн диным зэрыхэтымкIэ, лIахэр кьагъэтэджыжу псапэрэ гуэныхъу яцIар шызэхэгъэкI махуэ. [Бэлацэ и гъусэхэм яжрелэ:] - Алыхъу тэхъэлэр кьемэт махуэм деж кьывэзупицIыныци тэрэзмэзаным фришиэлIэни. Хъуэпсэгъуэ нур, 262.

КЪЕМЭЦIЭКIЫН (кьомэцIэкI) лъэмыI. (21). ХушыцIэн, иримыкъун, зыгуэрэм дежкIэ мащIэу кьыщIэкIын. Шамум вертолет макъ цызэхихым, и нэр кыхуу, пицыIэ зэгъуэтым еицхъ и нэцхъыным зэрыбауэ хъуэр кьемэцIэкIыу гужъеати, ар щалъагъум, дызыубыдахэм нэхъ я фIэц хъуаиц сэ жысIэм нэхърэ. ХъэцIэ лъапIэ, 401. Еубзэ хъэцIэм, ягъэ кIынкъым, кьыпхуцIигъуфмэ зы илгъэ, Уэ ахъиэ жьгъейуэ кьомэцIэкIми, Уи унэ хъэцIэм ныдыциIэс. ХъэцIэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366. Шаукэт цыфI илэт, зицI кьызымэцIэкI гуэри кьакIуэри кьелъгэуаиц «бэджэнду кьызыт, кьытетхыр ди зэхуэдитIу», жиIэри, ари лъыжыым идакъым, гъавэ зрикъун и гуэным илъу кьыщIэкIынти. Аргъуей, 385.

КЪЕМЫЗЭГЪ (7). илгъыф. КьемыкIу, Гуэхум кьышымыщ. Инал и фызыр ирегъэкIыжри урыс фыз кьеиэ, жаIэу цызэхыхым, Жыраслээн кьемызыгъ гуэрхэр жиIауэ ягъэхъыбарт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 516. [ЦыкIуицэ мэзупсысэ:] «КьызжалIаиц» жыболIэри, унафэм кьемызыгъ гуэр тIэцIэцIыхъауэ кьигъуэтыныци [Хъэрун], ари нэхъ Iеижиц. Нэгъуху, 21. Къуажэм куэд лъандэрэ полициуи, хабзэуи, судуи яIэр Гъуумар и IэштIымыр арат, ауэ нобэ хабзэм кьемызыгъ зыми ицIэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 55.

КЪЕМЫЗЭГЪЫУ (4). нареч. ШыIэ хабзэм кьимытIасэу, кьемыкIуу. [Алыджыкъуэ:]

Тхъэм цхъэкIэ кьысхуэгъэгъу, ди шыпхъу: кьемызыгъуу удгъэпIейтеяи, емыкIу кьэтхъамэ, кьытхуэгъэгъу, - жысIэри цыхубзым и Iэр субыдыну сыхуежъати, си Iэр кьыубыдын идакъым, зы псалгэ и жьэм кьыжъэдэкIакъым. МелыIыч, 456. Мыбы хуэдэ пхуэцIу уи адэм мыгъуэм илгъэгъуатэмэ... - жиIэри Дэфэрэдж зыхуэмыубыду кьэгъаиц, и кьуэри кьэнэцхъеяи, дэтхэнэр арауэ пIэрэ си анэр цIэгъыр: си адэ дьдэр ара, хъэмэ мыдрейр ара жыхуиIэу, арицхъэкIэ абы уцIэупицIэмэ, кьемызыгъуу кьылъытэри зиуцэхужаиц. Лъапсэ, 110.

КЪЕНЭЦIЫН (кьонэцI) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм щIэхъуэпсу, шыгъуыуеплъын, Дахъуэсикхъыджэбз цIыкIуитIымы я хабзэт: Гунэуэсхэ деж кьэкIуэнти, бжэцхъэуым кьытетIысхъэурэ бынунэр мырамысэ Iэтэ зытелъ Iэнэм кьетIысэкIауэ цыпхъэкIэ кьенэцIу. ГуцIэгъу, 425-426. Жылэм я мылкъум кьенэцIу шыси кьыкъуэкIыныци. МелыIыч, 466.

КЪЕНЭГУЭКIЫН (кьонэгуэкI) лъэмыI. (1). КьефIэкIын. Си вагъуэр уафэм имызэгъэ, КIыфIымы кьыхэлъгэм нур егуэи. КьенэгуэкIари кьытегуишуэм, И цыбым иту зыхуегъэи. Си вагъуэр уафэм имызэгъэ... «Щхъэлыкъуэ», 404.

КЪЕНЫКЪУЭКЪУН (кьоныкъуэкъу) лъэмыI. (4). 1. (2). Зыгуэр дэуэгъу щыин, зыгуэрэм пэщIэувэн. Жьыбгъи борэни кьеныкъуэкъути - Жыг псоми тхъэмтэр кьацIыхуаиц. Тхъэмпэ закъуэ. «Дамыгъэ». 100. Дыныр зэран зэрыхур, кьурIэныр школым кьызыреныхуэкъур Астемыр илгъагурт, ауэ молэ кьомыр хэкум ипхунри фIэкъабылтэкъыми, Астемыр зыри жимыIэмэ нэхъ кьыщIэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 628. 2. (2). Зыгуэр кьеузын. УIэгъэ телгъэр хужыпатэкъым, [Астемыр] и куэ кьуицхъэхэр иджыри кьеныкъуэкъурт теуэвэ мыхъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. Шхын цхъэкIэ лIэуэ нобэ Локототи гуэдз цхъэмыж игъэлъалъэри гуэдз Iэбжъыб шихати, кьыщIэкIуакъым - и ныбэр кьеныкъуэкъу хъуаиц, гъуицI лунэ шиха хуэдэу мэуэ. Нал къута, 242.

КЪЕПЭЗЭЗЭХЫН (кьопэзэзэх) лъэмыI. (3). Щхъэр фIэхун, нэцхъейуэ еплъыхын. [Дэфэрэдж:] Аннэ Павловнэу бэуапIэ кьызымытар кьопэзэзэхри шытыц, си нитIыр абы зэрытенам гу лъитауэ. Лъапсэ, 11. Кьопэзэзэхыр жэцкIэ мазэр, Жыг инхэр мащIэу кьигъэнэхуу. Мазэ фагъуэ. «Дамыгъэ», 218.

КЪЕПЭСЫН (кьрепэс) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр хуэгъэфэщэн. Кьоплъын фIэцIу цымытамы Сэламышхуэ кьуипэсыныц. Дыгъу жыхуаIэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 126.

КЪЕПЭЩЭЩЫН (кьопэщэщ) лъэмыI. (1). ЕдэхашIэ щIыкIэу зыгуэрэм еIусэурэ шытын. Шыри Анчарэ и Iэм кьепэщэщиаиц Iунэ шабэкIэ. Нал къута, 269.

КЪЕПЛЪЭКIЫН (кьоплъэкI) лъэмыI. (37). Зыгуэрэм и лъэныкъуэмкIэ плъэн. Си адэ-анэм сырабыныци, А тIум я дежкIэ сыкьоплъэкI. Ныжэбэ жэци, нэхур шыху. «Щхъэлыкъуэ», 385. [Федя] КьеплъэкIауэ Кьилгъэгъуаиц Марфэ

цыту: «ФыкIэ, Марфэ, узыниэу, Уи гум куэдрэ сыкбэггэки» Марфэ маггыр насыпыниэу. «Бдзэжьеяцэм ипхьу», 160. УзогъащIэ, Сэтэней, Сызыхуейри уэ уи нейиц, Ди нарт шухэм я нэхъыицIэу, Я нэхъ ицIалэу Ашэмэзым Хьыджэбз гуауэр езгъэицIэници Ди ицыналгъэм кбэсыжыници, - ЖиIэу ницацэр зыцIэлпъауэ Кбемыплгъэкиу Иуегъэзыки. «ЩIалэгъуэ ицыналгъэ», 414-415.

КБЕПЛЪЫН I (кбеплъ) лгъэмыI. (98). Зыгуэр зэггэлгъагун. - Старшынем лгъэмыкIыу и нитIыр Жыраслгъэн дежкIэ плъаиц, модрейри кбеплгъу ицIлгъагум, и макгыр нэхъ ицаицхгъэ хгъужаиц, - Iэбэлгъабэ ди кбэажем дэсрэ дэмысрэ хэт ицIлэрэ, дэсынки хгъуниц, Хьуэпсэгъуэ нур, 87-88. ЩIапIэжъ хгъумакиуэу кбэнауэ Хьэжъ, гъуэмбым кбепири, кыIуоциIэ, Кбэкиуам ар кбеплгъыр мыбануэ, Ныбаджэу бгъукIэ хьэр йоциIэ. Поштзехъэ пшашэ. «Шум и гъуэгъу», 65. А махуэ дьдэм Налишк нэс кбепири Дорофеич дохутыр кбешаиц, Лу ириггэплгъыну. Дохутырыр псоми кбеплъаиц. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 564.

◊ **НэкиIэ кбемыплгъын** (7). Еплгъ нэ. **Ней-нейуэ кбеплгъын** (16). Еплгъ **ней-нейуэ**.

КБЕПЛЪЫН II: ◊ **фэ кбеплгъын** (2). Еплгъ **фэ II**. **КБЕПЛЪЫХЫН** (кбеплгъых) лгъэмыI. (17). И лгъабжэмкIэ плгъэн. Ауэ ицIлэрэ уэ нэгъуэицIхэр, Дэмыплгъейуэ, ицIым кбеплгъыхуэ, [нэгъуэицIхэр] Я нэгъуджэр тIэкIу ялгъэицIрэ Сыт кбэжъунуми псыницIэу кбэацIэу? Пшэ адрьшIым шыпсэу. «Партыгъ ди пашэу», 18. Кбэрал зырызуи ар [дунейр] гъушауэ, Дэнэ лгъэныкбъуэки кбеплгъых, Плгъагъункбым, лгъэпкбхэр дызэхуэдэу Нэхъ ицIыкIу нэхъ инкIэ зэхамых. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. Пшэ тIэкиуи уафэм икбъухъауэ ЩIым кбемыплгъыххэу кбэаджэдыхъ, Зы уэицIх Губыгъуэ кыIухуатэм, ЩIым ицхъэицIхати телъ бэлыхъ. Уи уэгъуи жьапши зэхыкбэи. «Батырыбжъэ», 60.

КБЕПСЭЛГЪЭН (кбепсалгъэ) лгъэмыI. (20). 1. (13). Зыгуэрэм зыгуэр еIуэтылIэн, желэн. Уэлэхъи, узра си гъугъэм япэ дзыгъэгтIысынур, ы? - жиIэри страшинэр кбепсалгъаиц [Мусэ], унэм ицыицIыхъэм Iэнэм телъ шхын кбэомым я мэ IэфIыр кбэицIыхъауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 103. Хьэ Пэрийри иIэт гъусэу, Жалэр кIэциIу зэфIиггэкирт, Псэ зыIути кбемыпсалгъэу ДэкIт, кбэсамэ Iэхъуэ пIалгъэ. «Тисей», 488. [Кбэрэлгъаиэ Яфет жрелэ:] Зы дакбикбэ закбукIэ кбэизепсалгъэ, узгъэгъуэнкбым. Нэгъухуэ, 49. 2. (4). Зыгуэрэм гурыIуэн. Вэрокъуэ Нахъуэ Налишк кбэлэ яшэу, а зи гъугъу ицI IуэхумкIэ кбэизепсалгъар зыицIэу зэIуицIэм хэтыр Астемыр хуэдэ зырызт. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 647. [Алыджыкбъуэ:] - Илас сиггъэунэхуну кбэизерезепсалгъэм гу лгъыстаици, зыри жьысIэркбым. МелыIыч, 469. 3. (3). Зыгуэрэм пхъашэу, шхыдэу зыгуэр желэн. [Дэфэрэдж:] Сыхуэзамэ, [ЛэтIифэ] и пэм мафIэ кбэилгъэу кбэизопсалгъэ, арицхъэкиIэ ицхъэ укбыхсхуэгуэпрэ жьысIэу си ицхъэ телъхъэркбым сеутицIыну, езыми и гум илгъыр уигъаицIэркбым. Лгъапсэ, 9. - УкIуэркбэ, зыIурамылгъэхъэж, - жиIэри писыр ицхъэфэкъур кбэгузэуэуэ Астемыр кбепсалгъаиц,

модрейри пIаицIэ-тхъытхъыу унэм ицIэмылгъадэу, зиггэлэдэбу, и ицхъэм ицIэ зэрыхуицIыжыр нэрылгъагъуу, кабинетым ицIыхъэри Залымджэрий бгъурыуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 119.

КБЕПСЭПСАУЭН (кбепсэпсауэ) лгъэмыI. (1). ТкIуэпс жьгъей дьдээрэ кбепицхъыхын, кбешхын. Пшэдджыжъ нэмэз зыицIахэри кбэицIэжыжауэ, уэицIх тIэкIу кбепсэпсауэ ицхъэкиIэ кбэмыгъанэу, кIэлындор кIыхъым тест уэришэу. Лгъапсэ, 57.

КБЕПСЫН I (кбепс) лгъэмыI. (3). Нэху кбидзын (дыгъэм). Жьыбгъэр кбепицэу, дыгъэр кбепсу, Уэсыр, уэицхъыр кбэиздоицI. Цада кбэуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335. Пшыхъэицхъэ хъухукIэ дыгъэр кбепсмэ, Нэху ицхъукIэ дыгъэуэ укбепст. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215.

КБЕПСЫН II (кбепс) лгъэмыI. (3). Зыхуэмыубыду, макъ ицIу пэмкIэ псылагъ хэту жьы кбрихун. Е кбепсамэ, «куэдэ угъаицIэ», - ЖиIэу ницацэр еггэхъуахъуэ, Бадзэм еуэу ехъыр гъаицIэр, Уеблэм ицIыфэм хутотIахъуэ, Куэдэрэ, куэдрэ мэгузасэ Ди Iурзилэу дахэ кIасэ. «Тисей», 499.

◊ **Кбепсри и пэм кбихуаиц** (1). Зыгуэрэм ешхъиц. Сталин кбепсри Нартыхур и пэм кбихуаиц - зы сортиц а тIур я инагъыр зырызми. Лгъапсэ, 49. **Кбепсри кбэилгъэтыжауэ** (1). Еплгъ **кбепсри и пэм кбихуаиц**. «Ар кбэуицхъэу лгъэпкбым ираIэ, НэхъыфIт нэгъуэицIи кбэицIагъуам, Кбепсри кбэилгъэтыжакбэ», - ариц жалэр, Ди ицIалэ ицIыкIур зылгъэгъуам. Си ицIалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

КБЕПСЫХЫН (кбепсых) лгъэмыI. (39). 1. (38). Кбэхын, кбэуэвэхын (п.п. шым). Лгъы гъумыжыр бауэбаицэу шым кбемытсыхуи кбэицIэтэхаиц, и ныбэр бгырыпх бгъуэицхуэкиIэ ицIэкъуэуэуэ. Нал къута, 250. Ерул правленэмкIэ дэкиуйрэ я унэмкIэ иггъэзжыну пIаицIэми, кбепсыхыу Нурхъэлий деж дэмылгъэхуэу хъуакбым. Хьуэпсэгъуэ нур, 235. Зы кбэуэ куу гуэр хуэзати, Локотои дэлгъэдаиц, лгъэгум ицынэсым, мотоциклым и моторыр зэлыхъауэ кбэафIиггэицIри кбепсыхауэ епэциц хуэдэу зыицI. Нал къута, 247. 2. (1). зэхъ. Зыгуэрэм и тетыгъуэ, татуугъуэ фIэкIуэдын. ЛгъэпкбэицIэ кбэицIэрыхуаи лгъэпкбэжъ зызыужьаи ицыIэкбым, бжыпэр зыIэрыхъам и татуугъуэици, зэгъуэр кбемытсыхыну Iэмал зымыIэиц. Кхъэлэгъунэ, 378.

КБЕПХЭКИЫН (кбепхэкI) лгъэI. (1). Зыгуэр кIапсэ сыт хуэдэкIэ пхэн. [Фызым и гъусэхэм яжрелэ:] Сабийм кбептхэкIын гуэр диламэ аратэкбэ? Гъуэгуанэ, 128.

КБЕПХЪЫХЫН (кбепхъых) лгъэI. (8). Ехыгу зыгуэр зэбгъыдзын, едзыхын. Езы Бейбарс куэбжэмкIэ кбэицIыдыхъэжым кбепхъыхыу дьыцэ ахъиэ кбэитрапхъат, ахуэдизкIэ лгъыгъэ зэрихъам ицIэицхуэ хуаицIати. Лгъапсэ, 101. [Илас Алыджыкбъуэ жрелэ:] Чыфтанц тIэкIур дилэмэ, хъэжыггъэр дьидей хъуаици, ухуеймэ, дэнхъей, ухуеймэ, кбепхъых. МелыIыч, 470. Тхыль кбэрапхъыххэр фашист листовкэу кбэицIокI. Шынэхужыкбъуэ, 63.

КБЕПХЪУЭН (кбепхъуэ) лгъэмыI. (6). 1. (3). Зыгуэр псыншIэу убыдын. Дэфэрэдж ар [шум ицIопиц зыIэциггэхуар] ицIлгъагум, хабзыхуэ зырыхэлгъыр ириггэлгъагъуу ицIопицыр кбэилгъэуэ

иритыжыну зыцигээцИейм модрейри зыхуейр арати, кьепхьуэри кьызэциубыдац. Льяпсэ, 31. Саримэ кьэушауэ нэхъеижу шынаги, и гупэ хэлэ цлалэ цыклым зрикьэузылац, арихьэкIэ лы кьаицхьэщитыр кьепхьуауэ Саримэ ихьыну елэрт, цлалэ цыклым хьиджэбзым кьыхукIэрымычу. Хьуэпсэгьуэ нур, 144. 2. (3). зэхь. Едзэкьэн. [Альджыкьуэ:] Сэри зыоплгыхь, зыщыпIэкIэ хьэ кьыкьуэжу кьызымыпхьуацэрэт, жысIэу. Мелыгыч, 455. Ари зи цыр, дауи, адакьэ хужьырат, бажэкIэр кьыпызоч жиIэурэ бажэр кьепхьуа хьунт. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 484.

КЬЕПЩЭН I (кьопщэ) лэмыI. (1). Духьэ кьэбжын, жин флыцэхэр Iухун папшIэ. Сымаджэм кьыгьэгьузэвауэ Инус молэм елэIуаиц, кьакIуэ тIэкIу кьепицэну, дыуи кьыхуитхыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 69.

КЬЕПЩЭН II (кьопщэ) лэмыI. (25). Хьэуар, жьыр зекIуэн. Мэз зацIэкIэрэ тенджызым нэри кхьухь тедзапIэ кьыхихам нэмыжыжьэу увыIэпIэ кьыгуэтри Iуэхум и ужь ихьаиц, жьыбгьэ кьепицэм щымыгьэтыж цыкIэ Iуэхум кIэ етын хуейиц, жиIэри [кьыдырым]. Кхьухь пхэнж, 497. - Бад-и-кэсиф кьопицэ, кьуэгьэнапIэ дьвгьакIуэ, - жьапицэр зэрышынагьуэр губгьуэрысым ищIэу кьыцIэкIынт. ХьэцIэ льяпIэ, 402. Жылэу хэссэм сахуосакьыр, Кьопицэр, кьопицэр зэм акьужь. Си губгьуэ. «Шхьэлыкьуэ», 375.

КЬЕПЩЭФЫЭН (кьопщэфыIэ) лэмыI. (1). зэхь. Зыгуэрэм теуэн, и пщэр убыдын. Тэрч правителствэм бэлиэвгычхэр кьепицэфыIэнуици дзэ хуейиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 211.

КЬЕПЩЫЛПЭН (кьопщылпэ) лэмыI. (1). Зыгуэрэм пщыурэ екIуэлIэн. Мес, танк гуэрэм зигьэбгунлэу А члисэм бгьэдокIуатэ, Кьуагьым кьуэту Марфэ кьоплгэ, Танкым шэхэр тыракIутэ, Сэлэт гуэри мис кьопицылIэ, Iугьуэм псори зэцищитиц, Бомбэр кьоуэ, цыыр мэлгьалгэ, Танкыр псэуэ мис кьэнаиц, А члисэм егьэпицауэ Танкым тотыр игьэуаиц, Марфэ цтауэ гьузэвауэ И нэр псыницIуэ иуфIыицIац. «Бдзэжьеяпэм ипхьуэ», 163.

КЬЕПЩЫХЫН (кьопщых) лэмыI. (1). Пщыурэ зыгуэрэм ехын. Жэц ныкьуэ хьуауэ Локотош пкIэунэм кьепицыхаиц. Нал кьута, 245.

КЬЕПЫДЖЫН (кьопыдж) лэмыI. (3). Зыгуэрэм бжьакьуэкIэ жьэхэуэн. [Шурэ Астемыр жреIэ]: Нобэ и натIэм селуасати кьызэпыджаиц, шкIэ бзаджэ цыкIу хьуаиц. Альхьо, 75. - [Шыхьым] И пэмкIэ убгьэдэмыхьэ, и пэмкIэ убгьэдэмыхьэ, кьопыджыни, и пхэмкIэ зыкьэдзи, и кьурмакьейр зэпыуицI, - жиIэу зыгуэрэм и макь мэзым кьыхэуаиц. Льяпсэ, 72.

КЬЕСЫЛПЭН (кьосылпэ) лэмыI. (1). Есурэ, зыгуэрэм бгьэдыхьэн. Шым хьэ есыкIэ ищIауэ псым кьыхэсыкIыжырт, Астемыр ерагьыу емылдыжым кьэсылэри, шхуэмылакIэ псым хэлгьыр зыIэригьэхьаиц, арихьэкIэ ар кьэбукьуэдий хьунутэкьым, лэарыгьыпсыр илгыгьуэрэ шыр псы тепхьэм кьэсу льякьуэкIэ увыху кьэкуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 165.

КЬЕСЫН: УЭС КЬЕСЫН (5). Еплэ уэс.

КЬЕСЫХЫН (кьосых) лэмыI. (1). Есурэ псыр здэжэмкIэ кIуэн. СыткIэ и гум сыкьэкIауэ Сыт псым хэту кьыицесыхыр? Жэц хьэцIэ. «Мывэ хуабэ», 97.

КЬЕТАУ (42). ЦыхухьуцIэщ, «Льяпсэ» романым и персонажхэм ящыщ зыщ, хьэблэ гуэр зи IэмыщIэ илгь цыхуш. Кьетау кьуагьэпицтэкьым, зы хьэблэ кьетIысэкIауэ иIэти, кьемыдаIуэ яхэттэкьым. Льяпсэ, 61. Кьетау хуит ищIыжа гьукIэм ищIапIэ ирата нэужь, унэ хьарзыни хуаицIац, и кьыщыр уэрамым тету, нэгьуэицI псэуалгы хузэрагьэпэцауэ, махуэ псом сьиджыр мэву. Льяпсэ, 99. Адыгэ хабзэм Кьетау нэхьэрэ нэхь хэзыщыкIэ гьуэтыгьуейт. Льяпсэ, 62.

КЬЕТХЬЭКИН (кьретхьэки) лэI. (2). Зыгуэрэм и хьуреягькIэ итхьэн. ХьэцIэм кьэрэндаицыр трикьуэу хуэсакьыпэурэ зыкьом кьритхьэклаиц и гур зэгьэн хуэдэу. Льяпсэ, 87. Берие республикэхэм я гьунапкьэхэм куэдрэ емыплэу, кьэрэндаиц ищIыху бысымым илгыгьыр кьыIехри япэщыкIэ Iуаицхьэмахуэ зытетым и хьуреягькIэ кьретхьэки. Льяпсэ, 87.

КЬЕТЫЖЫН (кьретыж) лэI. (24). 1. (20). Кьейыпхауэ щытам егьэгьэзэжын. Ботэх ахьшэ игьэкIуэду есатэкьым, уэстар кьызэтыж жиIэным нимыгьэсу иратам хуэдэу ищIы кьыхуишияиц, «сымыIуэтэж» закьуэ жиIэри. Льяпсэ, 26. Жыраслээн хьэзырым илгьа тхьылгьыр игьэпицIуиц блынджабэм бгьэдэуэври тхьылгьымпIэ тIэкIум зыгуэр триуцIыргьэри Лу кьритыжаиц: - Мэ, кьуэши. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 595. [Дисэ кьыпэува кьомым елэIурт:] - Уэ кьызэфтыж мьыгуэ, пхьур си пхьум. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. 2. (2). Япэм уиIа гуэр кьегьэгьэзэжын. [Албинэ Гесиод и япэ цхьэгьусэм жреIэ]: Тхьэм кьуитыж уи цхьэгьусэр. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 170. [Дисэ Мусэ жреIэ:] - Алыхьым нэхьыбэ кьыуитыж. Хьуэпсэгьуэ нур, 55.

КЬЕТЫН (кьрет) лэI. (329). 1. (156). Iэрыгьэхьэн, IэщIэлгьхьэн. Октябрь революцэр илгьэсипицI шрикьум, Лу сымэ комсомолым хьыхьати, ТутIэ кьакIуэри кьехьуэхьуаиц, комсомол билетхэри кьаритиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 536. [Альджыкьуэ:] УицIэм кIуэциIышыхьар зэрыкIуэциIышыхьауэ сэ кьызетри езым [Альджыкьуэ и гьусэм] ищIакIуэм кIуэциIыгьыр зэрыкIуэциIыгьуэ и дамэм телгьу пицIантIэм дыкьыдокIыжыр. Мелыгыч, 456. Лэарымыхьэ дьдэу Iэрыгьаицхэу пIэм кьыхэнэжыпэмэ [Дисэ], псы шынакьы кьэзытын имыгьуэту унэм кьыицIэнэж нэхьэрэ лэрэ зэгьэжмэ, нэхьыфIиц. ГуцIэгьуэ, 421. 2. (16). Зыгуэр зыгуэркIэ кьызэгьэпэщын, зыгуэр хуээфIэгьэкIын. Ар [Iуэхур кьыицIехуэхар] кьызыхэкIари мыраиц: Iэтаицхьэу зы ищIыпIэ тет гуэр трагьэкIыну кIэралгьхьэн щамыгьуэтым, Аннэ Павловнэр ираджэри кьыжралаиц, мобы и узыниагьэр мыщIагьуэу справкэ кьет жалэри. Льяпсэ, 11. [Фариз Дисэ жреIэ]: Тхьэ, Шури ищIэмытылэж, бухгалтерым лэжыгьгэ кьритиц армыхьумэ, алгьандэрэ тIэу кьэкуэжынт. Альхьо, 55. Iэм IэцIагьэри кьэзыту, Гум хуабэгьэр

хэзылгъауэ, Нэм нэху кѳабзэри езытыр Мес природэм хэцигъауэ Насынышхуэр зи Іэцилаггэр Сьт ищІысми хыболгъауэ – Ар зылгъагум еггэцилаггэуэ Іэмрэ гумрэ я Іэзаггэр. Лгъэпкъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 54. 3. (99). Зыгуэрэм зыгуэркІэ хуэупсэн, тыггэ хуэщІын. Анчарэ щеджэ школым фІыуэ уоджэ, жалэри сауггэту сэндалитІ кѳратат. Шынэхужыкъуэ, 20. Лыггэ зезыгъа псоми орден кѳыщратым тхэ зэхуауауэ, [Кѳэрэмьрзэ и дзэм] я ордену хуар я бггэм хамылгъхуэ я бѳракгым халуу, а бѳракгыр ялыггыу адэкли зэуэну. Лыггэ, 411. Кавказ бгы цІыгъухэм сыщалгъауауэ, СьтпІащ уэ [Мэзкуу], гъащІэ кѳызыптауэ. Сэлэт салам. «Шум и гъуэгъу», 8. 4. (1). Гъэбыдэн. Сэлэмэ и анэм елгэуауэ, и адэр кѳэклэуэж, зыри жримыІэну, и пэшымыкІэ и псэр ныхъэсыфа кѳудейуэ пэшыбжэм ІункІыбзэ кѳритри гъуэлгъыжауэ. Лгъапсэ, 27. 5. (29). Зыгуэрэм уасэ щІэтын. Зыхуей уасэм хуэдиз Рахым кѳритрэ, бей гуэрэм нысэ сахуэхгумэ, сыбампІэурэ сызэгъудынкгэ, жилэу Саният гъырт, и закъуэу унэм кѳыщыцІэнам деж. Мазэ ныкъуэ цхъуантІэ, 666. Сьткли елгэуэ – кѳыпхуицІэнт: мзэым кІуэи пхгэ кѳытхуэиэ, е нартыху кѳэп цхъэлым шэ, е шэщыр кѳэтхгэ, кѳыжралэм, хъэуэ жилэу зэхэпхынтэкгым, е пхуэсиІа Іуэхутхъэбзэм и уасэ гуэр кѳызыт, - жилэу [ЛутІэ] и жъэ кѳыжъэдэклауэ зэхэзыха цыІэтэкгым. Хуэупсэгъуэ нур, 286. Сому миным ищІгъут сом закъуэ, ШІытІ машинэ лгъащІэу Кѳыратауэ ар лгъауэж, И ІэнатІэм кІуэжт лгъырт пІащІэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. 6. (7). Лы дэггэклэуэн. [Данизэт:] Сэ мыггэуэ, хъыджэбзыжъ хуауэ жалэри, Бот сыкѳратауэ, жъы сыхуэат сэ сьтми? Хуэупсэгъуэ нур, 272. Фи шыпхуэр кѳызыфтрэ – си кІэрахуэр нэхъыжыым ейщ, - жилэри [Темыркъан Хъэбибэ и дэлхуищым зыхуицІэуэ]. Шынэхужыкъуэ, 19. Е хъыджэбзыр лгъыратыну уасэхуэ жалэмэ, уасэ зымытыфыр тІысыжырт: - АтІэ, Кѳагъырмэс иуытауэ я пхгур кѳуатынукгым, - жилэу. Нал къута, 266. 7. (2). ЗыгуэрэмкІэ хыбар еггэщІэн. Хъэрун аргуэрар [радиоточкэр хъэмьм хуэищныр] и нэрыггыу Хъэмьм ишащи цІыгъухэр щодауэ, ШІалэр зыцІэкгум и Іэр толгэбэ: - Ди драмкѳружыкырт нобэ зэхуосри Мадинэ, клубым кѳэсыт ныщхъэбэ, - Жилэу а щІалэм радиом кѳетыр. Хъэрун и лгъауэныггэр. «Партыр ди пашэу», 98.

♦ **БэуапІэ кѳемытын** (3). Еплъ бэуапІэ. **Гъуэуэ кѳемытын** (2). Еплъ гъуэгъу. **КІуапІэ кѳемытын** (1). Еплъ кІуапІэ. **КІуапІэ-жапІэ кѳемытын** (1). Еплъ кІуапІэ-жапІэ. **Нэмыплъ кѳетын** (4). Еплъ нэмыплъ. **Псалгъэ кѳетын** (2). Еплъ псалгъэ. **Шалгъэ кѳетын** (1). Еплъ шалгъэ. **УвыІэпІэ кѳетын** (1). Еплъ увыІэпІэ. **Іэмал кѳемытын** (1). Еплъ Іэмал.

КЪЕТЫПЭН (кѳретыпэ) лгъаІ. (1). Кѳылымыхыжыну зыгуэрэм зыгуэр Іэрыггэхъэн, ІэщІалгъхъэн. [КІурацэ Анчарэ жреІэ:] **Кѳыуатылэ уи гуггэ [жэмырт]? Шынэхужыкъуэ**, 12.

КЪЕТИТІЭХЫН (кѳотІэтІэх) лгъаІ. (1). Зэпыщ, зэпытІэтІ гуэр и лгъабжэмкІэ

ехын. [Джэлил джэдэм жреІэ:] **Мо зи нэ кѳетІэтІэхыжыра тхъэдждэдыр? Ар тхъэдждэмэ, сэ сыхэт?** Бабыщыкъуэ адакгэпщ, 475.

КЪЕТИСЭКІЫН (кѳотІысэкл) лгъаІ. (12). Зыгуэрэм еклэуэ тІысын. **Уеблэмэ, шыл гъэгъуа иІэти [Дзэшу] окоп лгъэуэ мафІэ щыщІрэ лгъыргъауэ хуежжэмэ, игъащІэклэ шыл зышхын зымыдар хгъурейуэ окопым кѳетІысэклгъырт, дзэкгэгъуэ зырыз кѳыдомытыну пІэрэ, жалэу.** Клапсэ клапэ, 7. **ЕІуащІэ защІэу щІалэ куэди КѳетІысэклауэ мэгъуыІэ.** Зыхэс удэ Іуывр ирецІына. «Мывэ хуабэ», 45. **Уэ нэхгэр нэхгыфІу хэт ищІэрэ сэ сыздэклэуар, - жиІэрт Локотом [Якѳуб зыхуицІэуэ] зыггэтэмэкІыгъхэмэ фІэфІу, блынджабэм кІэрысэу кѳетІысэклам Іурыплгъыгъуэ.** Нал къута, 306.

КЪЕТИСЭХЫН (кѳотІысэх) лгъаІ. (8). 1. (1). **ЗыщІыпІэ тетІысхъэн. Мыр адрейхэм сыту емыщхгэрэ жилэу, Дѳѳэрэджи и гум кѳэклауэ: - УмэжалІэ мыггэуэ кѳыщІэклэныи, мэ, тІасэ, хъэлгъуэ, мыІэрысэ ухуейми, силэи, - жиІэри хъыджэбзыр кѳыщетІысэхым, Дѳѳэрэдж дыхумэ дахэр кѳыщІыгъауэ.** Лгъапсэ, 32. 2. (6). зэхъ. **ЩІым кѳыщыхутэн, уэгум кѳыкІыу щІым тетІысхъэн. Мэл, бжэн кѳыпэцІэхуэми, арац – зи хъэсэ хэтэм деж ехури еуицІы: «ДахэкІэ угурыгуэрэ – хъарзынэи, угурымыІуэрэ – мэлым я цыр щыи, узыхуей цІы», - жегэри езыр [Дэрдэхъ] гуггэуэм докІыж, цІэщІыр лгъауэ ищІауэ, докІуеижри зыплгъыгъуэ тесэ, зы Іэц гъавэм хымггэжхъуэ, уеблэмэ кѳуалэбзу кѳетІысэхэмэ, фочкІэ яхуэуэрэ зэкІэщІыгъуэ. Хъэсэпэхгумэ, 417-418. [БырмамытІ:] **Модрей [ехудий] тІасхъэцІэхуэ кѳэзыкІухъхэри кѳыткІэлгъоплэ, дэри тцІэну тцІэрккыт: хгуржыным илгэ ди Іэцэхэр кѳытхуэ дыкгъалгъауэ, тІэу емыплгъуэ даукІынуи, кѳыдмыхыи, ди махгъыр кѳызыралгъауэу вертолетыр кѳемытІысэхыну Іэмал иІэкгым.** ХъэщІэ лгъапІэ, 401. **Кѳур уэгъуэ цхъуантІэм лгъауэ итми, ЩІым кѳетІысэхэмэ, заггэдий. Зи гъуэгъуэ лгъагэ. «Багырыбжъэ», 116. 3. (1). зэхъ. Нэхъ махэ хъун. Гу кІуэдыгъуафІэи зэ лгъауэ, КѳетІысэхакгэ – кѳэубауэ! СфІэмыфІыр куэдрэ сфІэфІуэ пІащ. «Вагъуэ махуэ», 16.****

КЪЕТИСЫЛІЭН (кѳотІысылІэ) лгъаІ. (1). зэхъ. **Унагъуэу псэуну зыгуэрэм бггэдэгІысхъэн. КѳэхуакгэщІам и хыбарым кІэщІу драггэдэІуауэ: гуггэуэрысхэм псы щамыггэуэтым, я Іэщым ираггэишхыну удзыр щыггум, кѳалэм кѳетІысылІауэ, палестин кѳэІэпхуахэм кѳабггэдэгІысхъэу.** ХъэщІэ лгъапІэ, 404.

КЪЕУЭЖЫН: ♦ **цхъэм кѳеуэжын** (1). Еплъ цхъэ І. **КЪЕУЭЛІЭН** (кѳоуэлІэ) лгъаІ. (6). зэхъ. **Кѳэсу, кѳыбгъурылгъуэ щытын. [Кѳадым Шаукэт жреІэ:] Абы нэхгэи уи щІыр си щІапІэм кѳемыуалгъуэ щытамы, зыгуэрти.** Аргъуей, 388.

КЪЕУЭН (кѳоуэ) лгъаІ. (55). 1. (23). **Зыгуэрэм удын едзын. Анчарэ и гур кѳызыргъуэтыжауэи и анэр хеггэзыхъ, кѳэгубжъуэ благагымкІэ кѳеуэн и гуггэми Хъэбибэ зыщІауэ, ауэ жиІэн имыщІэу мырамысэр зэІуудри и пхгум жиІам кѳытищауэ: -**

Си нысэр матушкэици. Шынэхужьыкыуэ, 26. – Сеймэн зыгуэр кыпищэнут, арицхэкэ абы нимыгэсу Мэмэт-ицакгуэр кгеуэи, кгеуидыхри шыгухур псым хэуаи, ерэн зэрят фэндыхьым хуэдэу. Льяпсэ, 51. Лыжыым ицопиклэ ар [нан Гуэху зехээр] кгеуаи. «Бдзэжыеяцэм ипху», 149. 2. (1). зэхь. Музыкальнэ Иэмэпсымэ гуэрим макъамэ кыиыгэкын. «Къэрал пхуантэр» зэицэлыдэрт, Иункыбзэ илэхьэпэр хужьыбзэт, кгеуэлтэрэ убыдыпэ хужьыбзэ илэу, бжэр кыиыиуипхкэ «дзын-дзын-дзын» жиэу, сыхьэтыр кыизэреуэм еицху, музыкэ дахэ кгеуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 215. 3. (16). зэхь. Иэцкэ зыгуэрим удын едзын. Цыхур зэрызекгеуэу цыта нэужь, тутнакэциымкэ елаиц илэсыр хуит яицыжыну, арицхэкэ унаицхьэм тет пулетымкэ кгеуэ цыхьым, цыхур кгеужьыеуэ, Иэлфыицэм хуэдэу хуауэ, я диным иклаи, үлэггэ хьуа, кгаукла шалгагьым. Зи лъэрыгыпс тлыгга, 525. Хадэм топ изу итици, нэмыцэм квалгагьым, кгеуэу хуежэни. Нал кьута, 280. Ауэ, модэ члисаицхьэм Пулетмхэр цагэтицкыуэ Танкхэм кгеуэр. «Бдзэжыеяцэм ипху», 163. 4. (1). Нэхь псыницэу лажьэу шидзэн (гум). Зэм мафлэ нэхуэ мэлдыр, Жэиц зытехуахэм квалгагьуу, Кьылгыс үлэггэм дэгызу Итлани кгеуэр мызаггэу. Си гур си Иэгум илгэу. «Дамыггэ», 209. 5. (2). Къэпсэлгэн (телефонкэ). Кгеуиуэламе, хьарзынкэ, зыгуэр кгеапсалтэрэ Иринэ и цыхубз макгыр зэхимэ, кыицкэиенкэи хьуни. Нал кьута, 240. [Албинэ:] Борис Борисович и телефон кгеуа, зо? [Дадэм:] Хьэуэ, хур хьиджэбз. Кгеуакгьым. Тепщэц кьэзылгытыхь, 155. 6. (1). Макъ иггэИун (сыхьэтым). «Къэрал пхуантэр» зэицэлыдэрт, Иункыбзэ илэхьэпэр хужьыбзэт, кгеуэлтэрэ убыдыпэ хужьыбзэ илэу, бжэр кыиыиуипхкэ «дзын-дзын-дзын» жиэу, сыхьэтыр кыизэреуэм еицху, музыкэ дахэ кгеуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 215.

♦ **Алыхьыр кгеуэн** (2). Еплэ **Алыхь I. Гур кгеуэн** (7). Еплэ **гу I. Телефон кгеуэн** (6). Еплэ **телефон**.

□ **Иэц уэд бгэаицхэмэ, уи Иунэр даггэ кгеицри, цыху уэд бгэаицхэмэ, уи Иунэм кгеуэ** (1). Еплэ **Иэц**.

КЪЕУЭСЭН (кгеуасэ) лгэмыI. (3). Зыгуэрим есэн, флэфл хьун. Нурхьэлий деж кгеуэрэ квалгуэу кгеуэсар Мэсхуудт... Хьуэпсэгьуэ нур, 205. Зэгуэр джэдэциым бажэ кгеуасэри и джабэ хуицлаудати, зыкгомрэ кгеуэи дзыхь имыицэу зилэжыаи, иджы плыагьурэ – узэсэ сэггэиц, жыхуаИэрауэ аргуэру кгеуаиц. Бабыщыкыуэ адакьэпщ, 484.

КЪЕУБЖЫТХЭХЫН (кгеуобжытхы) лгэмыI. (1). Иупсыр ишлагьымкэ гьэклэуэн зыгуэрим теггэхуэн папщлэ. Хэт я собрани яхэггэхьэ – Сыхьэт сабыру цымысыф [критик]: Дгеубжытхеймэ, паицлэм хохуэ, Кгеуобжытхэхэмэ – жьаклэр псыфи. Зы критик гьуамэ сэ соцыхур. «Дамыггэ», 219.

КЪЕУБЗЭН (кгеубзэ) лгэмыI. (2). Зыгуэрим едэхащлэурэ, псалтэ гуапэ жэлэурэ, узыхуейр еггэщлэн, еггэдэн. Янэм Лу кыиуэзэмэ, хьымплар кыиыицэу цытами, иджы гу кыиыиытэу блиггэкыиыкыуэ, кгеубзэ хуат [Жансэху]. Мазэ ныкьуэ шхуантлэ, 547. Лгэциым бийри еггэубзэ, кгеуиуэбзэр иреуд. Лгэциым. «Батырбжэ», 128.

КЪЕУВЭКЫН (кгеуэвэкл) лгэмыI. (11). Зыгуэрим и хьурейгькэ увын, кгеувыкыи. Ауэрэ дзэм яхэзэггэ нэужь, Кгеуэрэмырзэр штабым ираджэри я мурадым цыггэуазэ кгаиц, цыизэуэну илгэналгэм и картэишхуэр унэ лгэгуэм ираубггэуэ, дзэицхэр кгеуэвэклауэ зэхэтици, кгеуэвэклауэ хэт дэнэ деж зыиричу бийм иубыда квалэм теуэнуми. Лыггэ, 409-410. Шейхьым и лы ггеусэхэри кгеуэвэклауэ цытиц, Иэцэ зэрагыгьым шэч хэлгькыи, и Иэтаицхьэм и Иэр илэммэ, заницэу зыкгеуадзыну хьэзырыпсци. Хьэщлэ льяпэ, 404. Жыжьэу улгэмэ, кгеуишыр квалэм кгеуэвэклауэ кгеуплэ хуэдэт, затхьэицлауэ, кгеуэвэлабзэу зэицэуэсауэ я нылэ хужьхэр дэггэклэуэтеуэ. Шынэхужьыкыуэ, 36.

КЪЕУВЭЛПЭН (кгеуэваллэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрим клэрыувэн, бггэдэувэн. Абдеж Ерул шууэ Нурхьэлий и куэбжэм кгеуэвлэиц, тлэклэуи ешауэ, и макгэри иклауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 234.

КЪЕУДЫХЫН (кгеуедых) лгэI. (4). Зыгуэр едзыхын, зыгуэрим еуэу ишлагьымкэ еггэхуэхын. [Иицлагьым илэтихэр зэрыггэклэиц:] – Ей, кгеуэ жалакгэ уэр ицхьэкэ! Укгеуэмыудыкыи, тхьэр соггэиц! Хьуэпсэгьуэ нур, 99. – Еуи кгеуедых [нэмыицэ сэлэтыр], – жиэри Мухьтар снайперти, унафэ хуаицлаиц. Шынэхужьыкыуэ, 70.

КЪЕУДЖЭКЫН (кгеуэджэкл) лгэмыI. (2). Уджым хэтын, уджурэ еклэуэклэи. [Абу-Деруиш] И псэри тынишыжат, мы дунейм зигу хьэцлэ темытыжу, дыггэуасэ лыи зыггэахэр, бжэицу зэрызехьар зэклэуэжэр я Иэпэр зэрыгыгьуэу зыиыгьуфлэу кгеуэджэклэу, зэкгеуэи-зэишыпхуиц жыплэну зэхуэгумаицэу, мзым илэти жыг зэмылэуужьыггэуэхэр зэрызэзэггьым хуэдэу зым и зэран адрейм емыкыи, квалэбзэхэм еицхьыркэабзэу ицхьэж и бзэмкэ езым флэфл уэрэдыр жиэмэ, я бзэ зэрыицэ кгеуфлэицэу. Кхьэлэггунэ, 380. Пиынэнишу кгеурихэр кгеуэджэклэи, Сахэт си ггеуэу зыгуфлэицэи. Кхьужьей кгеуэуэ. «Ваггэуэ махуэ», 312.

КЪЕУЗЫН (кгеуэз) лгэмыI. (10). Зыгуэр кгеуфлэицэу, узын. Тырку ныбэфу хьиджэбз цыкыу кгеуомыр кгеуэицэхуэр хьилэкэ Иэзэ гуэру кыицкэицэи: хьиджэбз цыкыуэхэр кхьухьым ираггэицэи хьэицэу зымы гулгымытэу тырку цыкыубз бзаджэ гуэр квалэицэи ггеуэицэи хьэицэицэи, кгаицэхуа хьиджэбзхэм уз кгеуэуэ, зи илэицэ кгеуэбзэ-мыкгеуэбзэ яхэтмэ зэриггэицэи. Льяпсэ, 54. [Иуизэ Чачэ жреИ:] – Узу зыри кгеуэуэицэи, итлани кгеуэу лгэпкэ силэжьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 71. Лы сымаджэр апхуэдицкэ гуфлэицэи, кгеуэуэри цыггэуицэи. Мелыиц, 447.

КЪЕУПЩЫН (кгеуэпщл) лгэмыI. (112). Зыгуэрим жэуап кыиыиын папщлэ псалтэклэ зыхуэггэзэн. Шлалэ цыкыуэр интернат фаицэклэ хуэпауэ ицлэгагьым окрисполкомым тетыр кгеуэбггэдыхьэри кгеуэицэицэи, иггэицэицэи езым ггеуэрысуи, кгеуэицэицэи: – Сьт уккыицкэицэи, тлэицэицэи? Зи лъэрыгыпс тлыгга, 519. Хьэщлэ льяпэ зэрыдицэи И хьыбарыр цыкыуэ кгеуэицэицэи Насып ину ди адэм жиэицэи Сэ зэхэхуэ иккыуэ Иуицэу, Хьыбарыфлэицэи иггэуфлэу Хьухэт

цыхухэри нэцхыфлэ. Лъэпкхэм я тыгбэ. «Партыр ди пашэу», 48. Экзаменыр, [студентым] имыщлэмэ, итын, сытклэ къемыуициами [Валерэ] хгурккым. КӀапсэ кӀапэ, 16.

КЪЕУПЩЫН-НЕУПЩЫН (къоупщI-ноупщI) лъэмыI. (1). Хуабжыу зыгуэрэм щIэупщIэн, пкъррыупщIыхын. *КъеупщI-неупщIурэ Якъуб жиIэну илгэпккыр жриггэIэри, иужьым зэриггэзахуэу цыхуежжэм, Якъубу лгэаггур къиубыдащ, кӀуапӀи жапӀи имыIэу.* Нал къута, 262.

КЪЕУФЭКЫН (къоутэкI) лъэмыI. (1). ЛъэныккыуэкIэ екӀуэтэкIын. *Шэриххэт шум и уанэр къеутэкIащ! – жиIэри зыгуэр ккэпсэлъащ.* Мазэ ныккыуэ щхуантIэ, 657.

КЪЕУФЭХЫН (къеуфэхаш) лъэмыI. (1). Къеуфэхуэу. *Къеуфэхуэу и набдзэр Мафлэ Iугуэуишэм ялыгбэу, И Iупэ фаггуэр иккыу Бийм зезыдзыну зи гуггэм.* Набдзэ. «Батырыбжжэ», 52.

КЪЕУХЫН (къоух) лъэмыI. (2). Зыгуэр ехуэхын, пкърхун, етӀысэхын. *Гъунэггэу физхэм мафIэр яфIэIуэхужтэккым, мафIэм исынри исат, унацххэр къеухри мафIэри, Iугуэури, хуаскуэри зэхэту дрихуеят, цыхур кыггэащтэу жыпIэнт, къуалэбуу зи тӀысыжыггэу хуэр гузавэу зэриггэххэрт.* IущIэггэу, 424-425. *Лу сымэ мэккыу щабэм хэсти, гур дзэуейми къеухми яфIэIуэхутэккым.* Хуэпсэггэу нур, 299.

КЪЕУШТЫН (къеушт) лъэмыI. (1). Хьэр зыгуэрэм кӀэлъыутIыпщын, еггэбэнын. *Сыт пщIэн? Узыхуэтхьэусыхэни цыIэккым, къуажэ Советым уокIуэри – цыхум я гур ккэбггэнууи, я пщIантIи удаггэххэжынккым, я хьэр къуауиштурэ.* Зи лъэрыггыпс тIыгбэ, 528.

КЪЕУЩЭКЫН (къоуцэкI) лъэмыI. (1). зэхь. ккызэр. *Ущэ зыщIыпIэкIэ кӀуэн, еджэдэкIын. Бэлацэ, гур зэриггэпэцри, Думэсарэ дежкIэ къеуцэкIащ.* Хуэпсэггэу нур, 305.

КЪЕУЩИЕН (къоушиен) лъэмыI. (6). Зыгуэр гвлэушын. *Алий ди псэукIэм гу ккылтэи нэужь, директорым хуэтхьэусыхащ, езыми дызыхуишэсри ккыдэуициуи нэхггэжжэм я нэлэ нэхь цыIккым ккыиттетым хуейуэ иггэащIэми ар адыгэм хабзэу яхэлъи, жиIэри.* Зи лъэрыггыпс тIыгбэ, 522. [Лу:] *Ккызджэрий усэ ккыитхуоджэ, фIым дыхуеуэщI, ккыдоуицие, ди адэм хуэдэу; сэри си гущIэм уэрэд ккыициу хуэдэу зэхызох, Сосрыккыуэ а псори и нэми и нэми ккыицккым.* Мазэ ныккыуэ щхуантIэ, 614. *Егуггэу IэцIаггэм, жиIэрт сянэм, Ккызуициеу игу ккыициггэут.* IэщIаггэ. «Дамыггэ», 117.

КЪЕУИУН (къоуиу) лъэмыI. (7). 1. (2). ПэкIэ еуэн (джэдккызым, къуалэбзэхэм хужаIэ). *Асыххэту адаккэ хужьыр ккэбггэрыкIуэрэ зэи-тIэуи хуабжыу къеуIуащ, ккэфыщIэуащ, Джэлил и ци ккыициуащ: – Сэ ххэщIэм сыххыу, уэ пхуэффацэ сэ сыххыуици.* Бабыщккыуэ адаккэпщ, 481. *Джэдккыуртым ар идэнт? ЗаницIэу зыккыггэзэри сабийм къеуIуащ.* Щынэхужьыккыуэ, 59. 2. (5). *Маккы ищIу зыгуэрэм теуIуэн. Машиинэ Iэуэлъауэр гъунэггэу дидэ мэхуэ, бжэмми кIэраххуэ лгэдаккэкIэ*

зыгуэр къоуIу. Щынэхужьыккыуэ, 66. *Хэт си бжэм, блэкIмэ, къеуIуэр? Мащэм ккэрапсэлъыкI.* «Дамыггэ», 116.

КЪЕФТЫГУЭУЭН (къофтыгуэуэ) лъэмыI. (1). *Iудзын. [Сеймэн Мэмэт-цIаггэуэм жрелэ:] Дыккыггэпэциащ, Iэмалрэ хылаггэкIэ мэпсэу жаIэници, ккэфтыгуэуэници, уцххэпраггэдзыници.* Лгэпсэ, 49.

КЪЕФЫГЪУЭН (къофыггэуэ) лъэмыI. (2). *Зыгуэрэм уеижу, жаггэуаггэ хэлъу ехуэпсээн. И ныбжжэгуужьыр ккэфыггэуэ и гуггэри, ккэлэдэсым идаккыици: – Мыр [сэр] зи дахаггэри? Бабыщккыуэ адаккэпщ, 490. Ккыдэфыггэуэ дыхуэмызэу Ггэунапккэнишэр ди дунейрт.* Комор ккэрал. «Ваггэуэ махуэ», 331.

КЪЕФЫКЫН (къофыкI) лъэмыI. (3). Сымэджэн, зыгуэр къеузын. *Джэфэрэджи зыхуейр арати, нэхь цэхуэ зещI [цыIхубзхэм яжрелэ]: – Сэ зыккыиттезггэхуэници, емынэ уз ккыизэфыкI хуэдэу зыщIыници, сыггэуэггэу, зылIэжу ныбапххэкIэ сыххылыныци, ккыивггэуриуа? Лгэпсэ, 41. [Чачэ желэ:] Сыту узыфэ Iей мыггэуэ ккэофыкIыр [Iуизэ]? Хуэпсэггэуэ нур, 70.*

КЪЕФЫЩIЭУЭН (къофыщIауэ) лъэмыI. (3). 1. (2). *Зыгуэрэм езэуэн. [Ххыдккэбзэ цыIккым и анэм унэггэуащэм жрелэ:] Адаккэуэр ххэ ххуэу ккэофыщIауэу? Бабыщккыуэ адаккэпщ, 477. Асыххэту адаккэ хужьыр ккэбггэрыкIуэрэ зэи-тIэуи хуабжыу къеуIуащ, ккэфыщIэуащ, Джэлил и ци ккыициуащ: – Сэ ххэщIэм сыххыу, уэ пхуэффацэ сэ сыххыуици.* Бабыщккыуэ адаккэпщ, 481. 2. (1). *ЦыIхубзым лей ехын мурад IейкIэ зепщытын. И пхуэм и ккыуэ маккыуэр зэххэрэ [Сэлэмэ] и анэр ккыищIэкIмэ – ххыдккэбзыр дэкIуеипIэм телъу елгэаггэури гужьеуэ унэм щIелъафэ, диггэу сыт ккэофыщIэуа ккыищIоххури.* Лгэпсэ, 27.

КЪЕХЫЖЫН (къоыхж) лъэмыI. (20). Лгэаггэуэм икIыу лгэаххэпIэм кӀуэжын. *Азэн джапIэм ккэехыжа ккэудейуэ ефэндэу гур цыхуэзэм емыуициу ххунт? ВитI, 414. Мылгэаххэу дощIыр ди унэххуэр, Зэтетми дапцэу – пхуэмыжын. Пшэ адрыщIыи лгэлэсами, ТфIэмьфI унэщIэм ккэехыжын.* Дунейм имыIэ ккэеггэжжэпIэ. «Батырыбжжэ», 33. *Iэцу Ккыуцххэуу цыIэр ккэехыжжэ, гуггэуициккэу итынууици, псори мэлIащIэ.* Нал къута, 209.

◇ **ДэкIуеин ккэехыжын** (4). *Еплэ дэкIуеин.*

КЪЕХЫН (къох) лъэмыI. (57). Лгэаггэуэм икIыу лгэаххэпIэм кӀуэн. *Ккэу цыIккыуэ, зэлгэуужьу Мэккыу пидуициу бгым дыккэох, Жьыбггэуэр ккэеициэм, гум зиужьу Арггынэххуэр ныIудох.* Мэккыуауэ. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 46. *Жьыжэ дидэу Iуащхэмахуэ Мылу телгым псы ккыитткIур Ггэатхэм, бжьыххэм, е ггэмахуэм Псыишхуэ ххуэуэ уэру ккэохыр.* Терек. «Партыр ди пашэу», 120. *Планыр, уафэм ккэехам ещхуэ, ккэаггэххыныци, абы тету мэккыуишэр цIэ, ггэавэ ккыиттхэр зыщIэккыуи, унафэ зыщIыи ет.* Лгэпсэ, 83.

КЪЕХЫПIЭ (1). Бгыр, Iуащххэр, нэггэуэщI лгэаггэуэр нэхь лгэаххэ щыххуэ, абыхэм уккэре щыххуэ щыпIэ. *Ггэуумар и Iэ ххэницжьыицикIэ и*

нылэр ицхэпхэтлгыумкэ иггэкгуэтаиц, итланэ зы кьехыпкэглэ нэхэ лъахышэу кьехри, абы и ужэ ит афицарым гьуэгу иритац. Хьуэпсэгьуэ нур, 86-87.

КЪЕХУЭБЭКІЫН (кьохуэбэкі) лъэмы. (1). Зыгуэрым дежкэ зэрыщытын хуейм нэхьрэ нэхэ хуэбэн. Си хэку нэхэ ини сыту сцІын? Къызоухуэбэкіри гур зэгъэни. Си хэку нэхэ ини сыту сцІын? «Шхьэлыкьуэ», 386.

КЪЕХУЭКІЫН (кьрехуэкІ) лъэ. (8). 1. (3). Ехужьауэ зыгуэр кьегъэжыкьын, зехуэн. Зы лы ерыщ гуэрым шыр кьыхуэмубыдурэ зыкьомрэ кьрихуэкІа нэужь, шыр кьыцІыцхьаиц, ауэ а шыр ишэу и унэ кІуэжын и хьисэнтэкьым, «ЛутІэ, мы шым шэси ди унэ схуэиэт», - цыжиІэм, ЛутІэ а Іуэхутхьэбзэр хуимыцІуэ кьэнэнт, «уэлэхьи, сиэнмэ», - жиІэри занцІуэ ишэаиц шы пцІэгьуэлгьыкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 259. А тІур [Хьэбибэрэ Иринэрэ] зэпсалъэу цысыху, Дани пцІантІэм дэлгьэдауэ джэджей кьрехуэкІ. Шынэхужьыкьуэ, 58-59. 2. (1). ГьэкІлэрэхьуэн, зехуэн, кьегъэжыкьын. - Уи адэм уригьусэу шакІуэ укІуэн жыхуэпІэр уфІэмаицІэ, топ кьепхуэкІыу уэрамым удэтыну аракьым, - жиІэу дади зы бэлыхьышхуэ и кьуэм хуицІэ хуэдэу фэ зытрегьауэ. Лъапсэ, 66. 3. (4). зэхь. Зыгуэрым кьыкІэлгьыкьын, зехуэн. И кьамэр кьрипхуэтауэ е бжэгьуэ иыгьыу Долэт кьижыкьырт, цІалэ цІыкІухэр кьрихуэкІыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. [Риммэ Илэ жреІэ]: Хэт апхуэдизу кьэфхуэкІар? Унэидзыкьэ фыкІуауэ араг? Гьуэгуанэ, 116.

КЪЕХУЭХЫЖЫН (кьохуэхыж) лъэмы. (8). Кьехыжын, щІым кьытехуэжын. Лу клансэр кьызырцІыцхьэу еІаиц, арицхьэкІэ хуэлыгьакьым, кьехуэхыж пэтаиц, цымыкьым езы Елдари кІэлгьыдкІуейрти Лу абы здихьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 100. Барчо зы напІэзыпІэм еуэри ныІэм цыиц кьыкІэридуэуэ кьехуэхыжаиц. Лъапсэ, 114. Шымыкьым, тІэклу-тІэклурэ дэклуэтейурэ зэ дэлгьейгуэкІэдэлгьейриабгьуэмцидэлгьеймкьехуэхыж пэтаиц [адакьэр]. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493.

КЪЕХУЭХЫН (кьохуэх) лъэмы. (54). 1. (47). Зыгуэрым еджэлэхын, еукІуриехын. [Гесиод Васэ жреІэ]: Сэ си гуапэ хьун уи гугьэ, машинэм сису нэпкьым сыкьтехуэхым. Тепщэч кьэзыльэтыхь, 162. Вагьуэ уафэм кьехуэхуауэ, Удэ Іув итым хопцІэпцІыкь. Шьыдэжыныр шьыдэжауэ. «Вагьуэ махуэ», 332. Лъапсэр кьыщещьэр цІэгьуейуэ, Псыхэр кьохуэхыр губжьауэ, Жьыбгьэм зэрихуэм ецхьыфэу, ТкІуэпсхэр долгьей кьыздэфэу. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97. 2. (1). зэхь. Ехын, нэхэ лъахьшэ хьун. Абдежим цыицІэдзауэ Вындым цІыхур «Мэмэт-цІакьуэкІэ» кьеджэ хьуаиц, иджы, цІакьуэми, ныбэфышхуэу бауэ-бапцэу кьекІухь, и ныбэр, шэрхэ цІэбгьэуэвэн хуэдизу, кьехуэхуауэ. Лъапсэ, 46.

◇ **ПцІэнтІэпсыр кьехуэхын** (10). Еплэ пцІэнтІэпс. Іуэхур кьехуэхын (2). Еплэ Іуэху.

□ **Япэ кьехуэх мывэм бгыр кьыгуегьуэ** (1). Еплэ япэ І.

КЪЕХУЖЬЭН (кьрехужьэ) лъэ. (4). Зыгуэр шІэггэпхьуэн. [Хьэбибэ Апчарэ жреІэ]: Фи адэхэр бийм кьрахужьэу цытакьым. Нал кьута, 225. Еплэ иджы ар [Ботэх] зыхуейм: тхьэм еицІэ, и анэм кьрихужьа «запискэ тІэклур дауи кьыцІэцІэгьэкІыж» жиІэу. Лъапсэ, 64.

КЪЕХУЛЭКІЫН (кьрехулэкі) лъэ. (1). Зэ зы лъэныкьуэмкІэ еуэн, зэ адреј лъэныкьуэмкІэ кьеуэжын. Иужьым чэфьжьыр иІэу шыгухур кьыицІэкІыжынти, чнутІыр кьрихулэкіыу ирихужьэрт. Шынэхужьыкьуэ, 51.

КЪЕХУЛІЭН (кьрехулэ) лъэ. (1). Зыгуэрым и гьунэгьу хьуху зыгуэр бгьэдэхуэн, нэхусын. МафІэгу фейцейр платформэм кьрахулэ. Нал кьута, 218.

КЪЕХУХЫЖЫН (кьрехухыж) лъэ. (1). Кьегъэхыжын. Азэн джэм и макьыр жыжэ нэсырт уафэм кьеха хуэдэу икІи абы хуэдизкІэ дахэти, пулемет зыгьауэ аскэрхэм тхьэмадэр япэм кьрахухыжыну я мурадами, иджы сабырыжауэ кьедэлурт. Кхьэлэгьунэ, 378.

КЪЕХУХЫН (кьрехух) лъэ. (2). Кьехужьауэ кьегъэхын. Зым шыр дэхуей, жи, зым кьэфхух, жи. Нал кьута, 228. [Чокэ Хьэбибэ жреІэ]: - Іэщыр Кьуицхьэхуэ кьедмыхуыу кьызырынар нэхьыфІу кьыицІэкІаиц. Нал кьута, 237.

КЪЕХЪЭЖЬЭН (кьрехъэжьэ) лъэ. (2). Іуэху гур кьыщІэдзэн. Зэ фронтым сокІуэ, жиІэри кьрихъэжьауэ цытаиц, зэ ПВО курс сокІуэ, жиІэри диггэгьуэаиц. Шынэхужьыкьуэ, 33. [Астемыр Лу жреІэ]: Спектакль кьэфхъэжьам иужь фити нэхьыфІиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 629.

КЪЕХЪЭКІ-НЕХЪЭКІ: ◇ **кьехъэкІ-нехъэкІ имыІэн** (1). Бзэджагьэ, хьилагьэ хэмылгьхьэн. Пхьуантэдэлэ ищІын имыгьуэтми, Думсарэ, Елдар кьыицІэклур Лу жиІэмэ фІэфІу, кьригьэжьаиц: - Елдар кьыицІэклурэ си гугьэри? - жиІэри Астемыр фочыр илгьэцІуэ зэщытым и тхьэкІумэр тригьэхуаиц, дэнэу пІэрэ мыбы и гур зэдэжар, жиІэу Думсарэ кьехъэкІ-нехъэкІ иІэтэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 517. **КьехъэкІ-нехъэкІ хэмылгьуэ (цымыІэу)** (4). ЗанцІэу, зэрыщытым хуэдэу. Мариам кьехъэкІ-нехъэкІ хэмылгьуэ занцІэу жиІаиц и Іуэхур хьарзынэу зэрызэфІэуэвэм цыгуфІыкІыу, арицхьэкІэ и лым цІригьэгьуэжаиц: - Хьунукьым ар. Лэчымэ, 390. **ПцІыкьэцхьэм Апчарэ я унэ кьызырысыжу занцІэу кьехъэкІ-нехъэкІ цымыІэу и анэм жиІаиц:** - ШІэныгьэ амбари, цІэныгьэ хьэми - псори кьахуэнэжаиц. Шынэхужьыкьуэ, 22.

КЪЕХЪЭКІЫН (кьрехъэкІ) лъэ. (13). 1. (11). Зыгуэр пгыгыу, пкІэрыщІауэ, кьыптесу, кьыптелгьуэ кьэкІухьын. Си нэгу шІэклари цыгытупцІакьым, Ар гьуэгу гьуэмылэу кьызохьэкІ. Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Шхьэлыкьуэ», 385. **АрицхьэкІэ кьалэдэсым кІэрыщІа сэр зылагьуэм:** - А-ды-дыд, мы кьепхьэкІыр сьт! Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 490. Шы пцІэгьуалэжь цІыкІуу ар зытесыр есат лыжь цІыкІур и цІыкІым ису кьрихьэкІыуи, кІуэру уэрам зэв цІыкІухэм дэклурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. 2. (1). Зыгуэр зыгуэрым и

гүшгүлүм зэрихээн. *Лусысыр кэвэрт, тклүэнсхэр лэйуэ, Лэпс тхгүрымбэр псывэм кэрихэкүйу, Сыгуфлэрт сэри псом я лейуэ, лэпс лувым и мэр кэйсцихэхүүкүлэ. Лэггүп цыкүлү. «Шум и гүүгү», 50.*

КЪЕХЪЭЛЪЭКҮЙН (кьохъэлъэк) *лэмыI. (25). Зыгуэрым зыгуэр хьэлгэ щыхьун. Кэруквэ, жытлэу, мэкгум хэтым ЗэкЛэлхьэужу мэкву паупицI, Аргынэр дахэу црахэкүйр, Ар кбайхьэлэкүйуи кьыпфIэмыицI. Мэкгуауэ. «Дамыггэ», 233. И цхьэ кэудейр кьехьэлэкIрэ хуземыхьэж хуэдэ, кьыдырыр эпээзэхьу Гуащхэ бэлацэжь цыкүлүм тетт, здэкЛүэнри здэжэнри имыицIэу. Кхьухь пхэнж, 494. Дыккьехьэлэкүйу димыгүгэ ЩIы дьытитетым, дэ [Кавказ поэтхэм] дешэч. Расул Гамзатов. «Щхьэлыквэуэ», 401.*

КЪЕХЪЭЛЭЖҮЙН (кьрехьэлэж) *лэмыI. (2). Лухьжын, зэцIэквэужын (нартыху, гүэдз с.ху.). Хьэсэм хьэсэнэ бжыхь жалэри гьавэм Iэц хэмыхьэн цхьэкIэ зыгуэр яуцIырхэри гьавэр кьрахьэллэжа нэужь, бжыхь тIэкIури Гуахьж. Хьэсэпэхьүмэ, 418. «Гьавэр кIэрыху имыIэу кьэфхьэлэж», «зауэр щекIуэкIым деж хьэрычэт Гуэхум зэрыхалхьэ», «передвижной мастерской дапицэц кьыицIдатынур?», «бжыхьэм вэн хуейр гьатхэм явэну унафэ яцIащ», «мэкгүр нэхт псыницIэу пывупицI», «силос гьэтылгьынтым егүгүркьым» - абы хуэдэ зацIэц газетым псалгьащхьэу итыр. Нал кьута, 220.*

КЪЕХЪЭЛЭН (кьрехьэлэ) *лэмыI. (3). Зыгуэр зыгуэрым гьунэггь хуэщIын, бгьэдыхьэн. Ди колхозым фыз гьэлгьхуапIэм Рацэр яхьри ар я гуапэу СабиитIыр кьрахьэллэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.*

♦ **Псалгьмакь кьехьэлэн** (1). *Еплг псалгьмакь. КЪЕХЪЭХҮЙН* (кьрехьэх) *лэмыI. (9). 1. (5). ИщхьэмкIэ, лгьагапIэ гуэрымщыIэр и лгьабжьэмкIэ кьэхьын, пыгыу укьехын. Шым кьыдэжэбзыр кьырахьэхьыр, ФыицIэ хуащIыр, йодэхациIэ. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 44. Жьыбгьэм пшэхэр зыхапхуатэу Уэгум илгыр кьырахьэхьыр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78. Бжыныху фIэдзаци уи пкIэунэм, ДэкIуей пкIэлгьейкIи ар кьехьэх. Ди унэжь. «Щхьэлыквэуэ», 380. 2. (4). Псым кьыхьын. Пасэ зманым а кьуажэм [Щхьэлмывэквэуэ] дэсыр цхьэл мывэкIэ Iээу цытащ, ищхьэкIэ удэкIэм, цхьэл мывэ гьуээзджэ кьызыхьэх хьуну мывэр гьунэжу бгьуэтырт, е бгы лгьапэм деж цылгьу, е псым кьрихьэхуэ псыхьүэм дэлгьу. Хьуэпсэггьуэ нур, 49. [Шэрэджыпс:] Джабэ лгьагэм цыпаупицIу Пхгэр сэ шIыбкIэ кьызохьэхьыр, - Шэрэджыпсым икьукIэ ГуицIу ШIэгубжэужу ар кьелуатэ, - Дауи тынишкьым бгы зэхуакум Пхгэр кьыдэпхьу кьепхьэхьуну. Терек. «Партыр ди пашэу», 119.*

КЪЕХЪУЭНЫН (кьохъуэн) *лэмыI. (1). Зыгуэрым бзаджэ желэн. Райкомым и секретарым уэрамым цыхьуээм «сэлам алейкум» жиIати кьехьуэнауэ цытащ [Пцыкьван]. Клапсэ клапэ, 11.*

КЪЕХЪУЭПСЭН (кьохъуапсэ) *лэмыI. (11). 1. (8). Зыгуэрым иIэр силарэт, ищIэр сцларэт, хуэдэу сыщытарэт жьIэн. [Кьуэишхэм] Фи хьку, фи*

фIыгьүэм кьехьуэпсауэ Импералистхэр хьуащ фи егьу. Шыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 181. Уи пьIэкур кьраудыни, учэнджэца - вэ, узыхуейри тесэ, планым хэтуи кьомыгьэлгьагьуэ - бригадэр сыту фIыуэ лажьэрэ, сытуи гьавэ бэв кьытрахэрэ жалэу псори кьохъуапсэ хуэдэу зацIыни. Лгьапсэ, 49. Щалэ цыкIу дьдэу Iэджи уэрамым кьыдэлгьэдащ, тимуровецхэм кьехьуапсэу, ягүгьэт ахэр зауэм кIуэуэ. Щынэхужькьыуэ, 60. 2. (3). зэхь. Зыгуэрым дихьэхьын, зыгуэр гум ирихьын. [Лу егупсысэрт:] Саримэ кьилгьэгьуатэмэ [Елдар], си Гуэхут кьемыхьуапсэтэмэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 123. Пцащэ кьеплэмэ, кьехьуапсэу, Уаредэ, ХьуэпсапIэишхуэ шIалэлэу, Уаредэ. Гүщэкьуэ уэрэд. «Щхьэлыквэуэ», 389.

КЪЕХЪУЭХҮЙН (кьохъуэхьу) *лэмыI. (5). Зыгуэрым хьуэхьу хужьIэн, фIы кьылгьысым узэригуапэр желэн. [Хьадижэт желэ:] Жэмыр нобэ кьыдэзытам тхьэр фIыкIэ кьехьуэхьу, и гьащIэри и насыпри тхьэм кIыхь ищI. Щынэхужькьыуэ, 17. Мывэ Гуащхьэхьуэм и пIэкIэ мэжджыт яцIынуицI жалэу зэхэзыхри Абу-Деруиш кьехьуэхьурт. Кхьэлэггунэ, 376. Октябрь революцэр илгьэсипицI шрикүм, Лу сымэ комсомолым хьыхьати, ПүтIэ кьакIуэри кьехьуэхьуащ, комсомол билетхэри кьаритащ, ар псоми я гум гуапэу кьинат. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 536.*

КЪЕХЪУЛЭН (кьохьулэ) *лэмыI. (72). Зыгуэрым и мурад гьээцIла хьун, зыхуейр кьыIэрыхьэн. Зыхуейр кьехьулэу зылI есащ, Зыдэплгьэм и нэр - Iэр лгьолэс, Зэм жьыбгьэм шууэ ар шэсащ, Зэм докIуеипэр уафэм нэс. Зыхуейр кьехьулэу зылI есащ... «Вагьуэ махуэ», 324. Темьркьанрэ Хьэбибэрэ жэм лгьхуам йолIалэ, Лус хуагьэхуабэ, шкIэбз цыкIур жэм тхуэхьуни, жалэу я гүфIэгьуэи, ар кьазэремыхьулэнур ямыицIэу. Щынэхужькьыуэ, 9. [Лыжьым Елбээдыкьуэ жрелэ:] - Зэпэцауэ узэуакIуэи, Уи алгьыиши IэкIуэлгьакIуэи, Пэжи, и ныбжькIэ ар кьунаницI БгьэувиIэм хьуницI зран, Уэ сыноплгьэм, уицIалацэи - Кьоухьулэ уи гурацэр. «Елбээдыкьуэ», 9.*

КЪЕХЪУРДЖЭУЭН (кьохьурджауэ) *лэмыI. (1). Зыгуэрым псалгэ хьуэр едзын. ЕтIуанэрей махуэм Апчарэ шригьэжэжым, Якгуб и гум тэхуакьым капитаным кьемыхьурджауэ: - Хьыдэжэбз хьэщIэр Чокэ зэрьшIэмьуицIэ?! Нал кьута, 274.*

КЪЕЦЫРХЬЫН (кьоцырхь) *лэмыI. (1). ТIэкIунитIэ еIусэн. Уэлбанэ махуэр шIэтытхьыи, фызым я тхьэжыгьуэр кьэбгьавэцI жалакьэ, уи шIэп тхьыныр зэфIэкIами, кьэбыр вагьэнкIи мэхьу, - жиIэри гьэру цIыхубзыр кьээыхар лгьапэкIэ кьецырхьащ [Дэфэрэдж]. Лгьапсэ, 31.*

КЪЕЦIЭНТХЪУЭХҮЙН (кьоцIэнтхьуэх) *лэмыI. (1). ЦIантхьуэу зыгуэрым ехуэхьын, ежэхьын. Унэм пкIэлгьей иридэри ятIэ зрихьуэрэ здытетым е ешат, е кьецIэнтхьуэха - пхэщIкIэ шIым кьытехуэри кьэмытэджыжыфу тхьыIэкIэ мащIэри шьыла. ГүщIэггьуэ, 420.*

КЪЕЧЭНДЖЭЩЫН (кьочэнджэщ) *лэмыI. (1). Зыгуэрым чэнджэщ ехьэлэн. Кьочэнджэщыи*

еггэдэжаклуэр, Хэсиц ар [Лутлэ] тхылгым жэци махуи, Пионерхэм ар яггаклуэ – Лыклуэ яцлгым яфлэзахуэ. «Тисей», 478.

КЪЕШЭЖЪЭЖЫН (кърешэжъэж) лъэI. (2). КъыздикламкIэ игъазэу зыгүэр здэшэжын. [Локотош Якгуб жрелэ:] Уэрмырауэ нIэрэ отрядыр къезышэжъэжар. Нал къута, 295. [Якгуб Локотош къытэдзыж:] Отрядыр къезышэжъэжар сэрац. Нал къута, 295.

КЪЕШЭЖЪЭН (кърешэжъэ) лъэI. (1). Зыдэшэжыгүауэ ежъэн, зыщIыпIэклэ шэн, зыдэшэн. [Локотош Кгулым жрелэ:] Отряд къешэжъауэ цытар къээмыгүэтыжауэ дунейм сытетынкыым жыслати, абы и лъэужьыр къызохур махуэ тIошIрэ тIурэ мэхури. Нал къута, 248.

КЪЕШЭКIЫН I (кърешэкI) лъэI. (12). Уи гүсэу е зыгүэрим ибгэгIысхьэу зыгүэр зешэн. АрихьэкIэ кърашэкIыр мыхьэнцигуащэу цалгагум, гүмэтIымэу унэм цIыхьэжхэрт, комсомол илалэхэм хуэхуэцIэу. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 643. [Альджыкбүэ:] Ераггисэраггыу шоферым сыкбызфиггэуэжжати, лъэбакбүэ закбүэ схуэчакбүм, сабий зекIуэкIэ зраггацIэм хуэдэу псоми ди блыкбүр яIыгбүрэ зыкбомрэ дыккърашэкIащ, дэр-дэру дызекIуэжыфын цхьэкIэ. Мельиыч, 436. ЯггэзацIэ ябгэм жиIэр, Ныбэфыжбү, и цхьэр уэсу Выгум илгу кърашэкIыр, Еггэунэхур жиIэм фIэкIыр. «Тисей», 489.

КЪЕШЭКIЫН II (кърешэкI) лъэI. (1). Зыгүэрим и хьуреггкIэ зыгүэр ешэкIын. Лъакбүэм вакбэр щикбүзи, лъэныкбүэм хьыданыхь кърешэкIри, зыдэкIуэну игуггэм кIуащ [Къэрэлъащ]. Нэгбүху, 48.

КЪЕШЭКIЫН III (къешэкIащ) лъэмыI. (8). Зыгүэрим и хьуреггкIэ зыгүэр ешэкIауэ, ешыхьэкIауэ цытын. Псом янэ итыр ныбэфыжбү гуэрт, и хьэжы ферсыр и цхьэишхуэм Iэпэм фIэлъ Iэпхуалгэм ешхуэ фIэлгуауэ, бгырыпх хужь инри цэнейкIэ къешэкIауэ и ныбэр цIиIыггэу. Лъапсэ, 36. Къушхьэ зыбжани я шабырым фэ клапсэ цIыкIу къешэкIауэ, я джэддыгү гурым ищIылуэ езыхэм яцIа сэ, сампIэм илгу, якIэрыщIауэ, нэкIуплэ хьужауэ зэхэтт; сонэхэр псыгбүэ хьужауэ, я къамэр дахэу, я пащIэр ину къэкIуат; татхэр лъахышэ защIэу, мычэмэу зэдауэ, зэныкбүэжбүу, псомкIи мыарэзыуэ, нэхъ жьантIэмкIэ еIэрт; цIыхубзхэр цхьэхуэу зэхэуэжжауэ я IэлгэцIышхуэхэмкIэ я нэкIур цIахгумэрэ нэ закбүэмкIэ плъэмэ, цIыхухгум нитIкIэ ялбаггум нэхгэр нэхьыбэ ялбаггуу зэлушэцэрт, кърэрэхьэлкбүр цIыгзэхуашэсар къагурымыIуэ хуэдэт. Хьуэпсэгбүэ нур, 322. Палестинхэр зэрызехьэу ШIылгэм тетмэ, иниц я губжэ, ШIэIрон лентIхэр къешэкIауэ ШамыщIыххэ цIыгм лъэужь. Уафэ къашхьуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагбүэ махуэ», 342.

КЪЕШЭКIЫПЭН (кърешэкIыпэ) лъэI. (1). Зыгүэр уи фIэщэпэу уи гүсэу зешэн. Фызыжхэм Iэджэ яхэтт, хэныцигуащэ кърашэкIыпэ я гуггэу. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 643.

КЪЕШЭЛIЭЖЫН (кърешэлIэж) лъэI. (2). зэхь. Зыгүэр зыгүэрим хуэшэжын, бггэдэшэжын. Ауэ,

пэжиц, Жыраслгэн цхьэкIэ шэсытIэ дивггэуэв, цыжаIэм, цIыхур нэхъ еувэлIащ, Жыраслгэн къетшэлIэжмэ, нэхъ и зэран къыдэмькIыу дыпсэуни, жаIэри. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 628. Инал и гум абы [Жыраслгэн] Iей хуилгуэ цытамэ, жылэр шэсу фыуви Жыраслгэн къефшэлIэж, жиIэнтэкбүм. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 652.

КЪЕШЭЛIЭН (кърешэлIэ) лъэI. (1). Зыгүэрим зыгүэр гьунэгбүу бггэдэшэн. Выгу зырызи къахуат, хьэдэр мащэм кърашэлIэну. Нал къута, 286.

КЪЕШХЫДЭН (къошхыдэ) лъэмыI. (7). Ухуэмыарэзыуэ зэрыщытыр псалгэ жаггүэкIэ зыгүэрим желэн. Анчарэ и гуггат Хьэталлий къешхыдэну, фронтым дыщыкIуам зыбггэкIуэдри дытлгыхгүэу губггүэм дыкбйнауэ цытащ, жиIэу. Нал къута, 215. Простафым хьыбар ирикггэцIэнутти, Iуэхум и пэжыпIэр ищIэртэкбүм, езыри тIэкIу мышынуэ къанэртэкбүм, къызышхыдэмэ, жиIэу. Хьуэпсэгбүэ нур, 158. [Алим:] СыкбыздэкIуэжжати къызышхыдащ, бошкIэ ирикггэцIэ кэатиар, жары. Зи лъэрыггыпсэ тIыгбэ, 520.

КЪЕШХЫН (къошх) лъэмыI. (4). Еплэ уэшх къешхын. Махуэ псом [портым цылажэжхэм] я пэр хьыданкIэ цыпхауэ (лэчымэ Iей къытэх), къешхми къесми, тенджызытсым цхьэщыт защIэу мэлажэ жумыIэмэ, [Исуф] и улахуэри зебггэзэггын хуэдэу хьарзынэц, Iэц укIыным къыщIыхыу цытам нэхгэрэ IэджэкIэ нэхьыбэц. Лэчымэ, 392. Ныжэбэ жэцим къешхакбэ, Шыбли ныжэбэ тIэу уащ. Гьуэггүакбэ уафэр... «Вагбүэ махуэ», 17.

КЪЕЩЭЖЫН (кърешэж) лъэI. (2). Зыгүэрим ейуэ цытар уасэ къеIыпхыу егыжын. Къуажэм цIыхухгүе и цIыхубз дэбзэхыкIамэ, цIыхухгүу дэсыр шэсурэ ХьэIрэмтIыгу ххухь тедэпIэмкIэ жэуэ цытащ, ядыггүар къыщаггүэтыжи Iэджэрэ къэхуащ, иныкбүэми къаггүэтыжа цхьэкIэ, къэцэхужын хуейуэ зыцэхуам жьыджэбзыр кърешэжын имыдэмэ, зэзаурт, е ящэхуар къэкIуэсэжырт, зытылгуэ цыта илалэм и гүсэу ежэжырти, урыс къалэ гуэрим и гьунэггүу тIысыжырт, илалIэ къратам унэ ирацIыхьыжауэ. Лъапсэ, 34. [Хьэбибэ гьавэр зыщэм жрелэ:] Ди Iэдакгэм къыщIэкIа гьавэр къэбдыггүауэ къыдыбоцэж. Нал къута, 276.

КЪЕЩЭН I (къошэ) лъэмыI. (8). Зыгүэр къэубыдыным яужь итын. Бжэн къещэу гу лгитамэ, Хьэр дыггүжыми цымышыны, Е дыггүакIуэм ебуштамэ, къымубыду зэи къэмынэ. «Тисей», 488. Сарими и псэм ищIэ хуэдэт зыгүэр къызэрешэцэри, и закбүэу зэи унэм къыщIэкIыртэкбүм, къыщIэкIэмэ, Думэсарэ е Тембот и гүсэт. Хьуэпсэгбүэ нур, 142. Зэгуэр кърэггейр бабыщ шыр псым есу тесым къешэрт. Бабыщкбүэ адаккэпщ, 479.

КЪЕЩЭН II (кърешэ) лъэI. (12). Зыгүэрим зыгүэр и уасэр къеIыхауэ етын. Мышкбышым шызакбүэзүкIэ ггэсын къышауэ ецэр, урыс цIыхубзым пхгэ IэпIацIуэфI къыщэцуащ, ихьын дэнэ къэна, къыхуэлэтыркбүм, йолгэIур къезыщам «уи гумкIэ си унэм нысхуешалIэ» желэри. Мельиыч,

438. Мэлыхуэм деж уклуэрэ кэтицхумэ кэуицэнуктым арыниэу. Клапсэ клапэ, 11. Хьуну цытмэ, е кьыдэфцэ, е цыгьхуэу кьыдэфт нартыху хьэжыгьэрэ лы гэгэуа тлэклуэрэ, е кхэуейми хьунуиц, - арат дадэр зыццлэлгэлур [председателым зыхуигьазэу]. Нал кьута, 269.

КЪЕЩЭТЭХЫН (кьощэтэх) лэмыI. (2). Хуэмурэ ехуэхын. [Фэуаз:] Сэри си шым сеныкьуэкьууэрэ си уанэр еутэхыным нэсаиц, шыр апхуэдизкIэ ерыц екуаици, сепсыхрэ шыныбэпхыр цIэскьуэзну сыхуежьэмэ, и ныбэр кьөггэпци, сьицсыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кьолэлэжри, згэуицмэ, ськьвещэтэхынкIэ мэхуэ. Анка, 381. Лы гьумыжьыр бауэбапцэу шым кьемыпсыхьу кьещэтэхаиц, и ныбэр бгырыпх бгьуэишукIэ цIэскьуэуэ. Нал кьута, 250.

КЪЕЩЭЩЭХЫН (кьощэщэх) лэмыI. (1). Щашэ гуэр елъялгэхын. Шэр кьилгэлэу уафэм теубыди, вагьуэр кьещэцэхыниц. Шынэхуэжыкьуэ, 37.

КЪЕЩХЬЭКIУЭН (кьощхьэкIуэ) лэмыI. (1). Зыгуэрим хьыбар гуауэ хуэхын, жеIэн. А тIур [Чачэрэ Мэхьудрэ] нэсри Мусэ гурагэлуаиц шхалIэр мафIэм зэрисар. - Сьту фыкьызыцхьэкIуа [жиIэрт Мусэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 208.

КЪЕЩХЬЭУКЬУЭХЫН (кьощхьэукьуэ) лэмыI. (2). ЗэфIэсу жеин. Иджьри Iурихауэ кьещхьэукьуэхьирт [МутIэ], гум ису дэцисым. Хьуэпсэгьуэ нур, 139. Ахьшэм зэрыхуэу Джелли кьешхьэукьуэхьуэ зэхэс кьомыр кьөггаскIэ: - Iуу-Iуу-Iуу-у-у-у! Бабьшыкьуэ адакьэпци, 482.

КЪЕЩЫН (кьощ) лэмыI. (12). Зыгуэрим занщIэу и жагьуэ хьун псалгэ жеIэн. Кьыдырыр нэхьри кьэзубжыпаиц цыжьбанэу мобы фIэкла сурэт зимылэм «уэ пхуэдэ кьуэи сыхулIэ» жиIэу кьызэрешам цхьэкIэ. Кхьухь пхэнж, 495. Бэзэрим цхьэл мывэ яшауэ пуду ятын ямыдэмэ, мывэр зыцэхум мывэр зейр зегуиггэпцимэ, кьещырт: «а-а, Iэнэжэм ящици, абы ухэзэггэн», - жалэрти Шхьэлмывэкьуэ дэсыр ауан ящIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. [Дэфэрэдж:] ЛэтIифэ нэхэ зегуэпауэ мэпаицэ, зретIыхь-зрелгэфыхьри кьызоиц: - Зумыумысыжынымэ, зеггэхь, - жеIэри. Льяпсэ, 26.

КЪЕЩIЭЖЫН (кьрешIэж) лэмыI. (1). Зыгуэрим кьыуищIар хуэмыггэгьун. [Алыджыкьуэ:] Сыхуэзакгэ иджы - кьалэдэс цыхубзым есиIар иджы сэ кьызацIэж. Мелыгыч, 457.

КЪЕЩIЭКIЫН I (кьрешIэкI) лэмыI. (1). Зыгуэрим и хьуреягьым зыгуэр кьеггэувэкIын. [Щэрданыр Лыжьхэм зыхуигьазэу:] Мывэ хужькIэ кьэхухьауэ гьуицI куэбжэ зыхэлэ мо кхьэр хэту пIэрэт чрепосту кьэзыцIэкIар? Хьуэпсэгьуэ нур, 291.

КЪЕЩIЭКIЫН I (кьещIэкIлац) лэмыI. (3). КьекIуэкIыу, зыгуэрим дэкIуэу зыгуэр щIауэ, ухуауэ шытын. Кьалэ гьунэм пицIэр кьещIэкIауэ Iутиц, кьалэм нэхьрэ зэрынэхэ мацIэ шымыIэу. ХьэщIэ льяпIэ, 403. Бэзэрыр цызэхуэсыр кьалэ гьунэрауэ шытами, иджы кьалэку хьужат, ихьуреягькIэ унэишукьуэ кьрацIэкIауэ. Мелыгыч, 447.

◇ **Зауэ кьещIэкIын** (1). Еплэ зауэ.

КЪЕЩIЭН (кьрешIэ) лэмыI. (15). Зыгуэрим зэраныггэ гуэр ехьэлIэн. [Алыджыкьуэ:] ИкIэм икIэжым ветлечевницэм цылажэуэ цIэныггэлI гуэрхэр машинэкIэ кьэкIуэжу сакьыщыхуэзам занщIэу я машинэм зыкьыздэри ськьэкIуэжати, кьызацIам еплэ - кьалэм ськьыданэри ежэжаиц. Мелыгыч, 441. [Инал:] Сэ сиIэрт Жьраслгэн абы хуэдэ гуэр кьызэрыдицIэнур. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 597. [Щэрданым Лыжьхэм жрелэ:] Щхьэ физэхэт фи пэм лыи ивэжауэ, сьуэфациэт мы сэ кьызэфцилар? Хьуэпсэгьуэ нур, 291.

КЪЕЩIЭ-НЕЩIЭУ (1). нареч. Еплэ кьебэ-небэу. ГьукIэр кьещIэцIэ-нещIэри цыIыбагькIэ кьэдэжэлаиц, и щхьэ куцIыр абы и пэм ита Мухьэрбий ириуицIауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 294.

КЪЕIЭБЫН (кьоIэб) лэмыI. (1). Зыгуэрим еIусэн. Лу абы [Жьраслгэн] зэрылупгэу, и цыIыбым зыгуэр Iэ цыIыкIэ кьелэба хуэдэу, кьэскIаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 594.

КЪЕIЭЗЭКIЫН (кьоIээкI) лэмыI. (1). НэхьыфIу IэщIаггэ гуэрим хэзыщIыкI. IэщIаггэр цIалэм кьахуигьанэм, Зы кьахэкIынкгэ кьелээкI. IэщIаггэ. «Батырыбжэ», 17.

КЪЕIЭЗЭН (кьоIээ) лэмыI. (2). Зыгуэрим хуцхьуэ ехьэлIэн. А хьыдэжэзыр кьоIээзыр Насыт Iэджем пэлгытаиц, Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 35. Лулэ зи жьэм кьыжьэдэзымых физыжьыр арат Локотои кьелээр. Нал кьута, 244.

КЪЕIЭН (кьоIэ) лэмыI. (33). 1. (14). Зыгуэрим кьекьун. [Фэуаз] - А, емьнэ унэу хьэм яшхьыжын, накIуи, псы ефэ, иужькIэ бгьуэтыжынкьым, - жьызоIэри [шым], дэнэ: сэ шхуэмылакIэм ськьоIэ, езыр [Анка] пхэцIкIэ йокIуэт, псы зэрыхуэлIэр нэрылгэагьуэ пэтрэ. Анка, 381. [Дэфэрэдж:] Бжэм зыгуэр кьелэиц, сэри бжэм IунокIыбзэ естауэ зэрыщытар сьыгьуицэжат. Льяпсэ, 99. Абдул и кьэпталыкIэм кьелэри [Рахьым] жирилаиц, кIуэ уи закьуэ, тIуми тицIэн цыIэкьым, - жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 143. 2. (13). зэхь. КьэкIуэну кьекьун, кьыхуцIэкьун. Бекьан кьыщыпэтыну кьелэу пхэ льякьуэмкIэ цыIэбэм, гьуэлгытIэм кьыху пэтаиц, и пацIэм еIэбэм - пацIэ лэныкьуэр иIэжкьым. Кьалэн, 431. КьэкIуэжыну кьоIэ мьгьуэ, жиIэрт [Думэсарэ], и щхьэ хужилэжу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 565. [Бекьан гупсысэрт:] Бийр мобдеж кьэсаици, ди льяхэр ирихьыну кьоIэ, ди быни ди мьлэкуи зэрехьуэ, Iисраф еицI, мо кIуэцIрыхуу кIуэдыныр [Щэулэхьу] колхоз Уставым тогузэвыхь. Нал кьута, 271.

◇ **Гум кьелэн** (1). Еплэ гу I. Псэм кьелэн (5). Еплэ псэ.

□ [Уи] нэм кьелэм и псэм еIэ (4). Еплэ нэ.

КЪЕIЫХЫЖЫН (кьыIехыж) лэмыI. (7). ЗыщIыпIэ кьэбггэнэр, уейуэ шыта гуэр зыIэрыггэхьэжын. Тхьэм еицIэ, [Ботэх] и анэм кьыггэкIуа: кIуэи, кьөггэгьуэтыжи, кьелыхыж зыгуэрим IэщIэмыхьэ щIыкIэ жиIэу. Льяпсэ, 96. Тхьэр арэзы кьыпхухьу, - жиIэри Иринэ и сабийр кьыIыхыжаиц [Локотои]. Шынэхуэжыкьуэ, 42. Бэлацэ нэхэ зыхуэубыдми, Долэт зыхуэубыдынт: - Бэлацэ, соггэпци, хьарзынэу ухуэмызам, кьелыхыж уи шыр, - жиIэрт Долэт, псоми зэхыхуэ, -

имыдэм, ахгышуу кѳеҕыхыж, ухэныпэ нэхгэрэ лѳэпхуамбыццлэ, жи. Хуэпсэггүэ нур, 321.

КЪЕҒЫХЫН (кѳеҕех) лѳэл. (91). Кѳыҕэпыхын, зреггэтын. Уи жаггүэ зыццын мыбдежим цыскѳым, - жиҕэри [Кѳетау] нэхгэ ццлэлүэхэм яццыц гүэрым шым и ГумпӀэр цубыдри ццыхубзыр кѳриггэпсыхаи, сабий ццыкӀури кѳыҕихри ццым триггэуаиц. Лѳапсэ, 58. Абдеж дьдэм колхозым ццы кѳаӀихри хѳарбыз хади шццат, ггүэгурыкӀүэм хѳарбыз яриггэицхыну. Нал кѳута, 210. Уэс хужьыбзэр сэххуэ лыду А бгы дадэм кѳеҕисхаи, ГукӀэ нурыр схуэмьубыду Си пси си ни нэху шццати. ШцхытӀ зыҕӀэгү Гүашцхэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 146.

ГҮЛҮХЪЭ КЪЕҒЫХЫН (3). ЕплӀэ ГүлҮхъэ.

КЪЕҒЫХЫФЫН (кѳеҕехыф) лѳэл. (1). Зыгуэрым зыгуэр зриггэтын хулѳэкӀын. Чачэ сомитӀ кѳеҕызыхыҕа старшыни цццӀтэкѳым. Мазэ ныкѳуэ шцхуантӀэ, 503.

КЪЕҒУЭТӀЛӀЭН (кѳреуэтӀлӀэ) лѳэл. (1). Зыгуэрым зыгуэр жегӀэн, хуэлуэгтэн. Сыт мыбы хуэдизу ухэзыгӀапльэр, жиҕэу Думсарэ ццӀутицӀтэкѳым, сыту жыпӀэмэ Астемыр куэдрэ зэрихуэмьынуур шццӀерт, зэ мьыхуми, зэ кѳызиуэтӀлӀэнуиц и гум кѳрихур, жиҕэу. Мазэ ныкѳуэ шцхуантӀэ, 640.

КЪЕҒУЛӀЭКӀЫН (кѳеҕулӀэкӀаиц) лѳэмыӀ. (1). ЕкӀүэкӀы кӀэрыкӀауэ, кӀэрыггэбыдауэ шцтыт. Гүизэ ггүиц кѳрауӀлӀэкӀа хуэдэти зиггэхгэи хуэртэкѳым. Хуэпсэггүэ нур, 74.

КЪЕҒУНШЦЫН (кѳоӀуншц) лѳэмыӀ. (3). Зыгуэрым еӀэдэкгэуэн, жьэхэуэн. Зэгүэр Саружан зиггэицӀеуэ пӀэр зэлъуицхыу здэццытым, и гур кѳэжана е кѳэхгэуэпса - Гэбэри ццыхубз ццлӀэр кѳызиццӀуиубыдэну ццыхуежгэм, Саружан имыдэу кѳеҕуншцри «паицӀэ бзишплгыр» кѳриудаиц. Кѳалэн, 431. Дэнэ фхъа си псэ закгүэр? - жиҕэри Дѳѳэрэдж кѳэтэджауэ зеплгьы, арицхэкӀэ модрейм [дыггырыггүэм] кѳеггэпӀаицӀэ кѳеҕуншцӀүр. Лѳапсэ, 31.

КЪЕҒУСЭН (кѳоӀусэ) лѳэмыӀ. (10). 1. (6). Зыгуэрым еӀэбын. [Алыджыкгүэ:] Мы кѳэггүэлгэм мурад гүэр иӀэу пӀэрэ, жыхуиӀэу ццыхубзыр кѳызижгүэу зы тӀлайкӀэ хэлгэиц, зимыггэхгэиуэ, сэ зыуцэхуауэ сыццыццылгыр кѳыгурымыӀуэу си дежкӀэ зыкѳыицггэзэм, сэххуэм кѳеҕусэри занцӀэу кѳэскӀаиц: - Мыр сыт? Мелыгыч, 443. Жейр нэбжыицым кѳемыӀусэу Жыгым тесу жэццыр макӀуэ. Си псэм мафӀэ кѳыццӀэнами. «Батырыбжгэ», 89. Си ужь ар [лӀэныггэр] кѳихгэмэ, сытпжэрт, СыблэкӀт и дамэр кѳызиӀусэу. Дыггэр кѳепсын папшцӀэ. «Шум и ггүэгу», 55. 2. (3). зэх. Зыгуэрым зэран хуэухун, и жаггүэ шццын. [Комендантым Алыджыкгүэ жреӀэ:] ЗылӀ кѳоӀусэну хуиткѳым. Мелыгыч, 467. [Терек:] Си толгкунхэм я кѳарууи А Тамари кѳеҕусакѳым. Терек. «Партыр ди пашэу», 124.

КЪЕҒУХЫН (кѳоӀух) лѳэмыӀ. (1). Ехыу Гун, ищхэмкӀэ икӀыу илгѳабжгэмкӀэ Гун. [Гүэгуицхыу Мэзан джэдым ягу дахэ еццӀыр:] - Фымыгузавэ. Мазэ ныкѳуэр лѳэуей шццӀауэ кѳеҕухыу тесыниц [Джэлил], - жегӀэри. Бабышкѳуэ адакгэпшц, 493.

КЪЕҒУШЦЭЦЭН (кѳоӀушцэцэ) лѳэмыӀ. (2). Зыгуэрым шцхуу зыгуэр жегӀэн. Езы Сосрыкѳуи мьизэ-мытӀэу Лу кѳеҕушцэцэрт, сэ бомбэ шццӀар пӀггэггүаицэрт, жиҕэу. Мазэ ныкѳуэ шцхуантӀэ, 614. [Дѳѳэрэдж:] Си нэпситӀри кѳыццӀэжат, си гур кѳызиӀӀэнауэ, езы ццыхубзым кѳызиӀушцэцэ хуэдэу и жьэм кѳыжггэдкӀыу: - Мамэ, - жиҕэ хуэдэу зэхсхати. Лѳапсэ, 21-22.

КЪЕҒЫРГГҮКӀЫН (кѳобырггүкӀ) лѳэмыӀ. (6). 1. (1). Лѳэцу кѳыдрихуейуэ кѳыццӀэжын, икӀэрэххыын (псыр). КѳобырггүкӀыр аргуэру Тхгүмбэр тетиццӀыицӀэу мэтхытхэ, Зыкѳелэтыпэр нэхгэ уэруи Нэпкѳым аслгэну тоицхэ. Толгкѳун. «Бгы лѳапэхэм деж», 111. 2. (5). зэх. Нэжэгүжэн, кѳызэрыкӀын. Нобэ Темботрэ Лурэ дуней гүфӀлггүэр кѳалгысаиц, Степан Ильич кѳэкӀуати, ауэ хьэлэмэтыр аракгэ - япэм и кѳэкӀүэкӀэм еицхуу гушыӀэу, кѳыбырггүкӀыу кѳэкӀуакѳым, шыггүэгу хадэмкӀэ кѳыпхыкӀаиц, зыми зыкѳрымыггэлггэуу. Хуэпсэггүэ нур, 221. ХьэццӀэр кѳыбырггүкӀыуэри кѳыццым ццыхыаиц: - Пэжу пӀэрэ зы ггүкӀэр ггүкӀитӀ хуауэ жаӀэри? Лѳапсэ, 103. Локототи Гей хъуа кѳудейтэкѳым, езыри нэггүэицӀ зыгуэр зэрихгүар ГуншцӀт, япэм кѳыбырггүкӀыу, нэжэгүжуу, лѳаггүггүафӀэу зэришцытам хуэдэжтэкѳым. Нал кѳута, 241.

КЪЕҒЫКӀЫН (кѳовыкӀ) лѳэмыӀ. (2). Зыгуэрым илгүу вэурэ зэрылгым кѳышцхэпрыжын. КѳовыкӀыр лэпсыр, тезу даггэ, Кѳыхошхэ уэицхыр, яггэ кӀынкѳым. Лэггүп ццыкӀу. «Шум и ггүэгу», 50. Махгсымэр чейм кѳызэривыкӀым еицхуу, Нурхэлий и шцхэр кѳызиццӀэвауэ дунейм техуэжыртэкѳым, езыри зэ адӀкӀэ, зэ мьыдкӀэ ццыхуэрт, и нэм шццӀыр имылггэуу. Хуэпсэггүэ нур, 227.

КЪЕҒУОУКӀЫН (кѳогуоукӀ) лѳэмыӀ. (1). ЗыццӀыпӀэ кѳыкӀиикӀын. - КӀыгууу! - жаӀэри хадэ кӀуэццӀым кѳигуоукӀаиц [шццӀалэ ццыкӀу кѳомыр]. Хуэпсэггүэ нур, 270.

КЪЕҒГГЭЖЫН I (кѳреггэж) лѳэл. (2). ТкӀуаткӀуэ гүэр зыгуэрым кѳыггэкӀын. ЗэуанӀэ ггүэгуэм сышцыицӀафӀэу Кѳизггэжт псы шццӀӀэр сэ си псылгэм, Сыхгэт сувьӀэм, шццӀырт сэ мафӀи, Си лэггүп ццыкӀур мафӀэм пыслгэрт. Лэггүп ццыкӀу. «Шум и ггүэгу», 50. ДжэддыкӀэм джэддыкӀепсыр кѳраггэжырт, джэддыкӀафэр яггэтӀылгэти, шым утесу жэрыжэм утету джэддыкӀэм тебггэуэн хуейт, ар зыхуэзфӀэкӀыр Кѳэрэж хуэдэ зырызт. Лѳапсэ, 103.

КЪЕҒГГЭЖЫН II (кѳреггэж) лѳэл. (6). Кумбыггэ, ггуанэ гүэрым зыгуэр кѳыггэшцын, кѳышиикӀын. Апчарэ хуэмышэчу кумбым и шцхэр кѳриггэжмэ, банкым деж бомбэ кѳышцыуаиц. Нал кѳута, 280. Машинам хэлэ абджхэр еггэжхати абы зэгүбзтыжауэ ис лгы тхгүэпльышхуэм и шцхэр кѳриггэжэиц, зэрынэкӀутӀэр пӀггэгууи шцхэфкѳур кѳызиццӀлггарэ пӀцӀэнтӀлэпсыр кѳехуэхуу. КӀапсэ кӀапэ, 5. Нанэ пэгун илгыггүу пӀцӀантӀлэшхуэм дэтти япэ кѳилггэгуаиц Саримэ кѳызэрыицӀа бжыхгэ ггуанэм Дисэ и шцхэр кѳриггэжри пкѳыр инауэ кѳеҕуу. Хуэпсэггүэ нур, 137.

♦ **Нэр кѳыггэжын** (1). ЕплӀэ нэ.

КЪИГЪЭЖЫН III (кърегъэж) лъэI. (2). КъибзыкIын. Зы зэман гуэр хъэми памылъытэу цIыху цылащ, и цIыбым фэлъыр къибгъэжми, щхъэ къибгъэжа, жамыIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 641.

КЪИГЪЭЖЫН (кърегъэж) лъэI. (47). 1. (2). Зыгуэрэм и кIуэцI къэбгынэн. Мащэм ихуари къибгъэжIыну – ШIихуар нэхъанэ зэхэгъэжI. Мащэм ихуари къибгъэжIыну. «Батырыбжъэ», 16. 2. (12). Зыгуэрэм макъ гуэрхэр егъэщIын. Исхъэкъ къепсэлгъэнауэ гу цылгымитэм, и бгырыпхым дэIуа бжъамийр къыдихри уэрэд къригъэжIыу хуежъащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 636. Бажэм пшынэр къицтэжауэ Дыгъужъ къафэр кърегъэжI. «Бажэ пшынэ», 8. Шу къекIу гуэр утыкум къылгадэри командэ итащ, музыкэ кърагъэжIыу къызэрыцIадзэу, шуудзэр сотнэ-сотнэуэрэ зэкIэлъхъэужъу къежъащ, Iэтащхъэхэр зытет лъаганIэ гъэцIэрэцIам къыблэкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 127. 3. (27). Зыгуэр къыгъэщIэн, къыбгуригъэIуэн. «Тху» схуэгъэуэ [студентым] жиIэу арат къригъэжIри Валерэм къыгурыIуа щхъэкIэ, идакъым: узыцымыгугъын ущымыгугъ, си къуэши, жыхуиIэу. КIапсэ кIапэ, 16. Автомобиль къэкIуауэ [ищанIэм цIэсхэм] я гугъэр нэгъуэцIтэкъым, Лу кърата сигналыр игъаджэрт, си шхын тIэкIур къысхуэфхъ, жиIэу къригъэжIыу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 557. Абы [Iуэным] [Къалэдэсым] къригъэжIар «Джэлил и ницамIэр фIыгъыу къысхуэфлэфыт» жиIэу ара щхъэкIэ, ар зыми къыгурыIуакъым, езы Джэлил фIэкIа. Бабыщкъуэ адакъэпщ, 491.

◊ **Бэлыхъ къыгъэжIын** (2). Еплъ бэлыхъ I. **Бгъэр къыгъэжIын** (2). Еплъ бгъэ II. **КIуэдыпIэм къыгъэжIын** (1). Еплъ кIуэдыпIэ. **Къаигъэ къыгъэжIын** (1). Еплъ къаигъэ.

КЪИГЪЭЛЪЭДЭН (кърегъэлъадэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр и кум жэкIэ къыгъэхъэн. Къазджэрий Инал и Iэблэр иубыдри утыкум къригъэлъадэщ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 599.

КЪИГЪЭЛЪЭЛЪЫН (кърегъэлъэлъ) лъэI. (1). Зыгуэрэм илъыр къыгъэщэщын. ЦыкIуэцIэ гуфIэцати къытелъадэу къэфэн тIэу еплъынтэкъым, арицхъэкIэ утыку укъыхъэу уи гуэнизарыкъым илъ шабийр къыбгъэлъэлъын? Нэгъуху, 19.

КЪИГЪЭТIЫСХЪЭН (кърегъэтIысхъэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр щыгъэтIысын. [Инал:] Саримэ, зыдэтищэцI атIэ цIалэр Бурун нэс, къыгъэтIысхъэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 527.

КЪИГЪЭУВЭН (кърегъэувэ) лъэI. (3). Зыгуэр зыщIыпIэ деж щыгъэувын. Лищри здеIэурэ гъуэлгъынIэр къыхахри, Мусэ и пащхъэм кърагъэуващ. Хъуэпсэгъуэ нур, 53. Азрэт учительскэм цIэнта стIол цIыкIу гуэр къыхъри утыкум къригъэуващ. Нал къута, 259.

КЪИГЪЭУН: ◊ [и] **кIэтIийр къыгъэуэн** (1). Еплъ кIэтIий.

КЪИГЪЭХУЭН: ◊ [и] **нэ къыгъэхуэн** (1). Еплъ нэ.

КЪИГЪЭХУН: ◊ **ныбэр къыгъэхун** (1). Еплъ ныбэ.

КЪИГЪЭХЪЭН (кърегъэхъэ) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр къыгъэбэкъуэн. **ТопипIэ**

къудейт яIэри [топауэ полкъым], ар полк хуэдэу утыкум къыбгъэхъэмэ, цIыхур дыхъэишхыниц жаIэри ядакъым. Шынэхужьыкъуэ, 38.

КЪИГЪЭХЪУАПIЭ (4). зэхъ. Мылкъум и хэкIыпIэ. Абы [лы шэным] нэмьщIуи цыIэт «къыгъэхъуанIэ». Ботэх гъэмахуэм Iэцыхъуэхэм я деж кIуэрти, мэл е Iэц къицэхурти пуду, къезыцэхэр ицIыхурт, къацIыхужьурти, хъарзынэу зэгурыIуэрт, щхъищ-пIы лейуэ къымыщэу зэи къэкIуэжьуртэкъым. Лъапсэ, 25. ШIакъуэ зэрыхъурэ [Бекъан] и къыгъэхъуанIэм зыхъуэжащ: япэм къыцIыгъалъэрэ изу къригъэхъуэу цытати, иджы шынакъжъей цыкIуэцIэ къригъэхъуэу къудейщ. Къалэн, 427.

КЪИГЪЭХЪУЭН (кърегъэхъуэ) лъэI. (5). КъыкIэн. [Алыджыкъуэ:] Фадэ тIэкIур стэканилIым къригъэхъуащ, свейсэм нэхъыбэ иту, езым [цIыхубзым] ейм Iубыгуэу ныкъуэ ирикIами, арат. Мелыыч, 441. [Фатех-бей официантым жреIэ]: КоньякитI къыгъэхъуэ. Гъуэгуанэ, 107.

КЪИГЪЭЩЭТЫН (кърегъэщэт) лъэI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ къыгъэхун. Дэфэрэджыр къэным кърагъэцэту и жъэм жъэдэкуа чэтэн тIэкIур къыжъэдахыжати, тынишу бауэ цыхъум, насыпыхъуэу къыфIэцIыжат. Лъапсэ, 31.

КЪИГЪЭИЛЭН (къегъэилэ) лъэI. (1). Къыгъэделэн. Нурхъэлий ахъшэм къыгъэIулауэ, гъаблэгу зыцIтам хуэдэу гужъеяуэ махуэ исор ирихъэкIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 228.

КЪИДЗЭЖЫН (къредзэж) лъэI. (1). Бдзыуэ зыгуэрэм и кум, и кIуэцIым зыгуэр къыгъэхуэжын. [Сеймэн Мэмэт-цIакъуэм жреIэ:] Сэ сыкъыдахуджакъым, сэ згъээзжын хуейуэ сыкъежъэжащ, зи блыпкъ яIыгъыу къыдалгъэфыжу гум кIэртIоф къэтыжъ хуэдэ кърадзэжар сэрауэ нIэрэ? Лъапсэ, 48-49.

КЪИДЗЭН (къредзэ) лъэI. (10). 1. (4). Къэбдзу зыгуэр зыщIыпIэ къыгъэхуэн, къылгъхъэн. Асыхъэтуи сымаджэр зыкIуэцIыгъа выфэр гъуауэ, кхуафэм ещхуэ Думэсарэ унэм къыцIыхри, лы зэфIэнахэм я пащхъэм къридзащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 76-77. Варварэ Романовнэ цIыхубзым и пульсым еплэмэ – экстрасис зацIэцI, итIани дыцэ IэлъынышхуитI дохутырым и халат жытым къредзэ, «зыр Дэфэрэдж ейцI» жеIэри, арицхъэкIэ Варварэ Романовнэ IэлъынитIри фызым и Iэпхъуамбэ сосискэм ещхъым фIекъуэри, цIыхубзыр жеин щхъэкIэ мастэ хеIури къоувыж. Лъапсэ, 18. 2. (6). зэхъ. Зыгуэр къыфIэIуэхун, къэлъытэн. Мариам бжэныфэ зэрихъэм мэ къапыхым есащи, лэчымэ жыхуэпIэр зыуи къридзэркъым, къызыкIэрихыр лыфракъэ! Лэчымэ, 393. [Дэфэрэдж:] Иужьрей псалгъэхэр къыщызжъэдэкIым, ЛэтIифэ къыдэщIхэр си дежкIэ къэплъащ, жаIар зыгурыгъаIуэ, уцIегъуэжыниц жыхуаIэ хысэпу, арицхъэкIэ ар зыуи къыздакъым, сэ сызэгупсысыр нэгъуэцIт. Лъапсэ, 13. Лу зэрыгъым жэмхэр жъэгъуаишэу къеплгъырт, цIалэ гъыр зыуи кърамыдзэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 599.

КЪИДЗЫН (къредзэ) лъэI. (5). Зэрылтым зыгуэр къыгъэхун, къыгъэукIуриикIын.

Унзугаицэр джэдаицим кыицигъыу адакгэр матэм ису шилгъагъум, епхгъуэри адакгэм и дамэ узыр нэхъри игъэузу кэридаиц: - Бабыц джэдыкIэр зэхэтиГитIэнуараузыхуэйр, - жиIэри. Бабыцыкыуэ адакгэпц, 487-488. Жырслээн кыуэгъэнапIэ кыуэсу цIалэ гупым шыбз гуартэ кыахуу захуигъазэри, я цIыбагъымакIэ кыилгъадзурэ, цIалэхэр зырызу я уанэгум кэридаиц, зыкыгъазэри, жэрыжэм тету шыплIэ пулеметыр кэатригъэлгъалгъуэрэ шыбз гуартэ кыэзыхум кэатрихри, цыхъэцизу цыта бысымым деж кыкIуэжаш, шым увIэлIэ кыахуигъуэри. Хыуэпсэгъуэ нур, 89. ЦIыхубзым и адэр лъхукъуэлIыр бгъэкIэсмэ, уанэгум укъредз жезгъэлам хуэдэми, езым [Сэлимэ] сыт и лажъэ? Лъапсэ, 9.

КЫИЖЫН (кыож) лъэмыI. (7). ТкIуаткIуэ гуэр зыгуэрэм кыиКIын. Сымаджэм мастэр кыыхичыжати, лъым и пIэкIэ уэтэпс кыижу шилгъагъум, гужъеяуэ [уизэ] и цIыфэм епIэскIуэжаш, ар зэрымыгуэр фIэгъэцигъуэну. Хыуэпсэгъуэ нур, 68. СIэцигъахуи си Iэцэр сэ абдеж, Лъы пицтырыр си бгъэм, сыт, кэреж, - Къум псыниэр силкIэ сэ согъэницI, ТкIуэпс пIыжьжэхэм удзыр яуфэницI. УIэгъэ. «Шум и гъуэгу», 42. А Жамботи гуфIэцауэ, Краныр IитIкIэ иубыдауэ А псы кыижым дихъэхауэ ГуфIэу фызым ар йодаIуэ: - Хэт уи гугъэ псыр ди унэ ГъуциI бжъамийкIэ кыэзыиар? Псы. «Партыр ди пашэу», 17.

КЫИИ (5). пIыф. ШхъэзыфIэфI, гурымыкъ, гугъусыгъу, арэзы шIыгъуей. Къиин гумызагъэм имыдзу Кэричри [унэр] ицхэкIэ хисат. Кыиным и унэ. «Дамыгъэ», 109. Куэдрэ тетрэ – кыиин мэхъужри, Пиэ адрыциным ар [мазэр] ягъакIуэ. Мазэм и хьэл. «Дамыгъэ», 120. Псы кыиным и тхуамбэр Сэ силкIэ утхуамэ, Си гуауэр толкъунхэм Нэпкъ псоми хуахъынт. ЗэныбжэгъуитI. «Шум и гъуэгу», 33.

КЫИИНЫ (мэкъиин) лъэмыI. (1). Мыарэзыуэ цытын. Уафэр вагъуэм я зэхуэдэи, Зы жэцI закъуи мыкыиша. Усищ. «Вагъуэ махуэ», 35.

КЫИКИЭН (кыокIэ) лъэмыI. (3). 1. (2). Зы цыпIэ гуэрэм зыгуэр кыищыкIын. Жейм уэ жэцIки уемызэгъыу Жыбгъэ ябгэм уракъаниц, Уи мэкъунIэм удзу кыкIэм Я нэхъыбэр сэихуэ жаниц. Си цыиналгъэ. «Батырыбжъэ», 59. [Локотони Якыуб жреIэ:] Жыгыр здитам деж Iэгъэбэгу фIэкI кыицимыкIэи дапицэ ухуей? Нал къута, 260. 2. (1). зэхь. Кыищыхъун. Ирачми, лъэпкъыр мыкIуэду И пIэм нэгъуэциIхэр кыкIэнт. Гъуэгу гъунэ удзыр мэгъагъэ. «Батырыбжъэ», 43.

КЫИКИИКИН (кыокIиикI) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм кыигоукIын, зыщыпIэкIэ кыищыгуоун. Красноармеецхэр вагонхэм кыиКIиикIыу, Iэ яциIу къоплгъэ. Шынэхужыкыуэ, 43.

КЫИКИЖЫН (кыокIыж) лъэмыI. (47). 1. (2). КIуэци гуэр къэбгынэн. [Шыкыымхэ я ихъум] И лIыр кхъэлэгъунэм кыимыкIыжу илът, ахэрэтым кIуэжа кыифIэциIыжауэ. Кхъэлэгъунэ, 380. [Лу и гъусэхэм яжреIэ:] – Сыкыгъэганэу фемыжъэж. – ИIэ нтIэ, кыиКIыж [кхэ унэм]. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 579. 2. (40). ЗыщыпIэ шыIауэ

кыгъэзэжын, кыкIуэжын. Губгъуэм кыиКIыжхэм я вакгэр я блэгущIэм цIэлгъу, я гъуэниэдж лъапэр лъэгъагъэм нэс дэгъэджэрэеяуэ кыкIуэжырт. КIапсэ КIапэ, 5. ЛэжьапIэм кыиКIыжа нэужь, унэмкIэ имыгъазу а кабарем зудыгъуауэ, гу зылгъримыгъатэу цIэлплгэмэ, Назифэр зы бэлыхълажъэу хуэпауэ кыофэри лъагапIэ тIэкIум тетиц, кабарем цIэсу фадэм зигу кыигъэжанахэри цыгуфIыкIыу хыиджэбз дахэм йоплгъ, я гурылупсыр къажэу. Лэчымэ, 396. Езыри [инэралыр] Лондон кыиКIыжа кыудейуэ жэцим жэятэкъыми, куэдыщэрэ кыизэлIэлIэну фIэфIтэкъым, ешауэ зыгъэпсэхугъэ имыхуэу арат. ХьэщIэ лъапIэ, 399. 3. (1). Зыгуэрэм зэпрыкIыжын, икIыжын. Къуажэм кыигъэзэжмэ, Иринэ хыбар телгъиджэ кыицIэ: Даниэтэ и кыуэ Чокэ кэуриным кыиКIыжри кыидэлгъэдэжат. Нал къута, 236. 4. (1). зэхь. И лIым фызыр бгъэдэкIыжын. Гуарэр жиIэн кыигъуэтиц [и кыуэм]: - СыдэкIуауэ цытамы, сыкыиКIыжаш. Къалэн, 433.

♦ **КыицикIыжари кыицидихужари имыциIуэ** (1). Зыпэмыплгъа гуэр кыиКIуэжыкIыжын. «Къэрал джатэ» зыфIэзыцыжауэ цыта Залымджэрий гуэуши хуэзэм кыиуКIыуэ зэрыцытам текIатэкъым, а хыбарым шэч кыитезыхыи цыIэт, арихъэкIэ кыицикIыжари кыицидихужари ямыциIуэ, борэным кыицидихъа кыуаргъыжым ещхъу, Нурхъэлий жылэм кыидыхъэжаш... Хыуэпсэгъуэ нур, 147. **УдэжIуэм сыкыиКIыжаиц** (1). Еплэ кIуэн.

КЫИКИКИН (кыокIыкI) лъэмыI. (1). Зэрытым кыиутхыкIыу кыиКIын (псы). [Алим:] Псы ефэну кыкIуахэми шур яхуэуэи, яхуэуэри зэбериухуац, сэри сыгуэжыеяуэ икхъэциIыбыр ерагъыу IузуКIэжри сыпIаицIэ-сытхыитхъыу си шIэгъуалэр кыэзгъэуцаиц, бошкIэм псыр кыиКIыкIыу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 520.

КЫИКИН (кыокI) лъэмыI. (310). 1. (147). КъэКIуэн, зыщыпIэ гуэр къэбгынауэ. Каспи кыиКIыу пиэ мы хэкум КъакIуэр гъуэциц, уэих и мащIэу, ПхуэмутицIыуу мыл егъэткир, Зэрыщытыр арицI гъаицIэм. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81. Адыгъэциным кыиКIыу кыокIуэр, ШIалэ Iэзэм куэд кыоухуапсэ, - Урыскъаныр лIыжым токIуэ – ФочыциIэихуэу зытхуегъасэ, - ЖаIэу ахэр кыиухуогъуфIэ. «Тисей», 510. Дунейм зэрызехъэихуэ кыицихъуауэ кыуажэм хыбару кыиКIыр гузэвэгъуэит, ишолым ицеджэм зэджэр я нэми я псэми кыимыхъыжу ди адэ-анэм зыгуэр кыищыцIауэ пIэрэ, жаIэу гузавэрти, Алий дигу дахэ кыитхуициIыну и урокым нэхь удихъэхъу гъэциIэгъуэн зэрыхуным и ужь иту арагъэнт. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 530. 2. (29). Зыгуэрэм и кIуэци къэбгынэн. ЗауэлIхэм, фIыгъуэм чэф ищIауэ, КыиКIын окопхэм шэчхэр яциI, Я цейм ятIагъуэр кIэрытицIауэ Пейтейуэ кыажыхъыр, ба зэхуаицI. Майм и 9-м 1945 гъэм. «Шум и гъуэгу», 9. И пэм кыиКIыр Iугъуэ гъуэзу, Иныжыицхъэри джэрэзу, ПацIэкIитIыр цIыым нэмысу, Лъы кыипыткIум удзыр ису, КIэлгъыпIаицIэу зейм кIэлгъожэ, Хьэм ялгъагъумэ, псори йожэ. «Елбээдыкыуэ», 6. ТIэкIу дэКIри жэмыциIэр лъахуаицIэу гу цылыгъатэм, Iуэр

кѣхухъатѣкымы, жѣцкѣ нахъутѣ пицѣхэлъу ирапхырт, Іуэм кѣикѣу мыщхъэрыуэн цхъэкѣ. Къалэн, 429. 3. (46). Зыгуэр къуиггъэщлэн, кѣыбгургигъѣуэн. – Культурнэ революцэр цѣхумя цхъэм кѣыщыху революцэ жиѣу кѣикѣ си гуггъэц, – жиѣу зыгуэр кѣэКияти, зыкѣомым ядакѣым: – Уи адэм и бѣниц ар, цѣхум я цхъэм революцэ зэрит! Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 655. [Дзэшу и фызым жрелэ:] «Кѣафѣ» жалэмэ, «зэхуэкѣуэ» жиѣу кѣокѣыр, «Умыхъэулейри» – хъурейуэ кѣомыкѣухъ жыпѣу арац – хъэрытыбзекѣ «хъэуэлэр» хъурейуэ кѣэкѣухъын жиѣу арац, Клапсэ клапэ, 11. Хъыджэбзым и цхъэр яупсмэ, абы кѣикѣыр Анчарэ ицлэрт. Шынэхужыкѣуэ, 62. 4. (3). Зыгуэрым зэпрыкѣын. [Инал:] Шо, Кѣазмай, абы хуэдиз псы укѣикѣу мыбы нэс укѣыщлэжлуар укѣыдэгишину ара? Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 592. Нобэ псоми доцлэр тхыдэу Тьркухэр хышхуэм кѣикѣу кѣакѣуэ, Нэм кѣыфлэнэр зэцѣаубыдэу, пицащи цѣлэи зэдэгакѣуэ, Яиэу, яцэу цыщытари, Кѣа а шхуэм езытари. Лъэпкѣхэм я тьгъэ. «Партыр ди пашэу», 51. 5. (4). Зыгуэркѣ макъ егъэщын. Шлалэгъуалэр нобэ гѣамэ, Шыгъуэу хэкур нэпсым хэлъци, Е узэрэду пшынэм кѣикѣым Узэрэдыпкѣыу хэкур цлэлыци. Уситѣ, Шам шыстхауэ. «Батырыбжъэ», 75. А [и гум кѣэКыжа] бжъамийм кѣикѣыр Лу нэхъ игу ирихырт. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 614. 6. (18). Зыгуэр кѣэхъун. Ар [лици зэраггъэтысар] къуажэдэсым я гум темыхуэу, зэрызехъэшхуэ кѣимыкѣу хъунт. Зи лъэрыгъыпс тѣыгъа, 524. Запискэм кѣимыклар Іулъхъэм кѣикѣын хуейуэ арат, арицхъэкѣ Іулъхъэ Іызыхами и мурадыр кѣехъулакѣым: хъыджэбзыр лэн-кѣэнэн цыхъум, кѣэгузэвэжащ, кѣыслэцлэлэмэ, бэлыхъ сыхъэхуэниц жиѣри зэгуиггъэжа сьт цыѣами, зэгуидэжри цлалэм кѣылэридзэжащ, икѣлэцлэпкѣлэ шэж жиѣри. Лъапсэ, 26. Кѣрым хъаным икѣлэцлэпкѣлэ дзэ кѣыггъэкѣуащ, абы зауэ кѣикѣри хъэлэч зэрыггъэхъуу хуежъащ. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 617. 7. (12). Зыгуэр хъун, кѣехъуллэн. Мэжджытым кѣуэхэр молэм хуэтхъэусыха цхъэкѣ, зыри кѣикларкѣым. Аргъуей, 385. – Кѣикѣынукѣым си урысыбзэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 223. Уи гъавэр бэву укѣикѣыну ухуеймэ, Ботэх и дежт уздэкѣуэнур, ар хэлѣыфѣыхъмэ, езы Алыхъыр хэлѣыфѣыхъа хуэдэт, бэваггѣлэ кѣыплгъэцлэхъэн цымызу уицѣыфынуц, уеблэмэ нэхъ гъавэшихуэ кѣытэзыхам утекѣуэ. Лъапсэ, 96. [Якѣуб Локотош жрелэ:] Іэпицаггъэкѣлэ, залымыггъэкѣлэ [мэлыхъуэхэм] я ужъ уихъэмэ, зыри кѣикѣынукѣым. Нал къута, 259. 8. (31). Зыгуэр кѣыщыхуэгэн, кѣыкѣуэкѣын. Джанэ хужыбзэр кѣыздикѣыр Балий гъэггъахэм я цэхуц. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17. Арицхъэкѣлэ танк лэужыыр дэнэ кѣиклар – Якѣуб зы танки илакѣым. Нал къута, 242. [Алыджыкѣуэ:] Сэри кѣуэггъэнапѣлэ ськѣуэуауэ ськѣоплгъэ, мылицэр кѣыздиклар сьмыщлэу. Мелыгыч, 471. Экзамен жыхуиѣлэ псалгъэри дэнэ кѣиукѣ. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 501.

♦ [И] гурымыкѣ кѣикѣын (1). Еплѣ гурымыкѣ. Кѣокѣмакѣ кѣикѣын (1). Еплѣ кѣокѣмакѣ.

Кѣыздиклари кѣыздихуари имыщлэу (7). Еплѣ **кѣыздикѣжари кѣыздихужари имыщлэу**. Абдежым кѣыздиклари кѣыздихуари имыщлэу къуацэ-чыцэм шу гуэр кѣыхэжри цѣхубзым гу лѣимытэххэ хуэдэу гъунэгъу тлэкуу блэкти, цлонищыр зылэцлэггъэхуащ. Лъапсэ, 31. Заниѣу, кѣыздиклари кѣыздихуари ямыщлэу, фочауэ макъ кѣэлуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 102. Шырыкѣум цхъэкѣлэ кѣыггъэхъэзыра псалгъэр кѣигупсысыжу тлэкуу зилэжъати, абдеж кѣыздиклари кѣыздихуари умыщлэу, Матренэ утыкум кѣылгъэдащ. Мазэ ныкѣуэ щхъуантѣ, 560. **Макѣым кѣызэрикѣлэ** (1). Еплѣ макъ. [И] насып кѣикѣын (1). Еплѣ насып. [И] плэ кѣимыкѣын (1). Еплѣ плэ I. Хъэм и ныбэм кѣиклар (2). гуем. Еплѣ хъэ I. Іуэхур кѣимыкѣын (3). Еплѣ Іуэху.

□ Ер вы бжъакѣуэм кѣокѣлэ (2). Еплѣ е I.

КѣИКѣУЭСЫКѣЫН (кѣокѣуэсыкѣлэ) лѣамыI. (2). Зыщыплэ гуэрым, зы кѣуэцлэ гуэрым щэхуу, гъэпщкѣуауэ кѣикѣын. Гъуэгу къуамыту урыс сэлэтхэр куэдиц, зауэм кѣикѣуэсыклар хэр мээым цлэтиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 157. Ар [гуащлэрэ гуицлэгъурэ зимылэр цѣхуу убж хъунукѣым] Дисэ цлэжилэм Гунэуэс гу лѣитэххэртэкѣым, и гъунэгъум цхъэкѣлэ жиѣу и гуггъэт, ауэ Дисэ зытрижыѣыхъыр нэгъуэцлэти: и кѣуэ яггъэкѣуэдэм иггъэхъыбару и анэм кѣыжриѣжауэ цытащ здэцлэлэ лѣэныкѣуэмкѣлэ яггъэтѣсахэу лагерхэм цѣлэыгъ гуэрхэр зэрыс Іуэм кѣикѣуэсыкѣыну мурад яцлэмэ, нэхъапэ цлэкѣлэ «выщлэ» яггъаишэ, жери. Гуцлэгъу, 422.

КѣИКѣУЭТЫЖЫН (кѣокѣуэтыж) лѣамыI. (3). 1. (2). И щыбагъымкѣлэ кѣэбэкѣуэжын, кѣэкѣуэжын. Бгыкѣум мафлэр кѣыпылгъэлъу кѣыщехуэхъым, Дисэ кѣикѣуэтыжыащ. Гуцлэгъу, 424. [Алыджыкѣуэ:] – Хъэлгъэци, – жыслэри сыкѣыцикѣуэтыжым, цѣхубзыр кѣэгуэмэцлэиц: – Жыѣлэ уи уасэр. Мелыгыч, 439. 2. (1). Еплѣ **кѣикѣуэтын** 2. Езыри [офицерыр] кѣэгузэвэжри и жыптым илэбэмэ – клэрахъуэ илѣыр кѣылэцлэхъэ, укѣикѣуэтыж зэрымыхъунур уиггъащлэу. Нал къута, 246.

КѣИКѣУЭТЫН (кѣокѣуэт) лѣамыI. (30). 1. (17). И щыбагъымкѣлэ кѣэбэкѣуэн, кѣэкѣуэтэн; зыгуэрым кѣышыпкѣуэтын. Молэри кѣащитэри зы лѣэбакѣуэкѣлэ кѣикѣуэтащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 156. Мис араггъэ ди дзэр зыдынэсым Дыггъэ нурыр нэхуу кѣыщытэпсэр, Гугъу ехъахэм нурыр я гум нэсу, Насып гъуэгуэм дахэу ар кѣытэпсэу, Цлэыхуэхэм ди дзэм хъуэхъур кѣыхуаѣтыр Дзэшхуэ лѣэцим – зыкѣлэ кѣимыкѣуэтым. Советыдэ. «Партыр ди пашэу», 87. – Зэтепѣлэ уи жьэр! – жиѣри Аралтыр [Бот зыхуиггъазэу] тлэкуу кѣикѣуэту сатыр иггъэувам щеплѣым, плѣым я цхъэри зэхуэзаницлэу кѣылѣытащ: – Фэ жыфлэнур жыфлэащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 293. 2. (13). зэхъ. И мурадым кѣытекѣын. [Алим:] Дэри гу лѣыттэрт едггъэдэжэну зи ужъ дит цѣхубзу унагъуэр зезыхъэм зэран дызэрыхуэхъум, арицхъэкѣлэ ди пицэ кѣыдалѣхъа Іуэхур зэфлэдггъэкѣынут, дыкѣикѣуэтынутэкѣым. Зи лъэрыгъыпс тѣыгъа, 528. [Дэфэрэдж:] – Уэ

кыйкылэлыктуэжын цылэктым, дауи, - жиЛэри [Ботэх] кыйыцгыхам ауан сицгыну хуежыац, арицхэкЛэ сэри абы хуэдэ напэниэхэм ицхэкЛэ ськыктуэтыну си мурадыххэктым. Лъапсэ, 64. Былэ зыкЛэ кымыктуэту Желэр и лым ифЛэмыфЛ: - Пэжи, уэ пхуэдэр ищыцым ицЛэтым Фызым дежкЛэ ар нэхгыфЛи. Фыз унафэ. «Партыр ди пашуэ», 111.

КЫКЛУЭТЫПЭ (2). Кыклуэтыну увылэпЛэ, шытыпЛэ илэн. КыклуэтыпЛи цылэктым - дэнкЛи кгуриши. Нал кьута, 259.

♦ **КыклуэтыпЛэ имылэн** (1). И мурадым кытеклыну лэмал имылэн, имыгыуэтын. [Дэфэрэдж:] Абы [Сэлимэ] кыклуэтыпЛэ зэримылари сицЛэрт, операцэ гугур нарказынишу зэфЛэкрэ. Лъапсэ, 22.

КЫКЛУКЫН-НИКУКЫН (кьоклукЛ-ноклукЛ) лэмыЛ. (4). ЗыщыпЛэ дежкышыкЛухын, адэкЛэ-мыдэкЛэ клуэн. Напэ зэрамыЛэ абы [хьыджэбэзым квецам], - жиЛэу капитаныр, унэр кьриклукЛ-нриклукЛы, и пЛэм изаггэртэктым, - дэ лыи дэгажэу губгэуэм дитиц. Нал кьута, 273-274. [Алыджыкьуэ:] Капитаныр кьиклукЛ-никлукЛыу зыкьомрэ кабинетым ицЛэтац, ськымылгагу хуэдэу. Мелыгыч, 473.

КЫКИУТЭН (кьрекЛутэ) лэЛ. (1). Зыгуэрым ищылыум е ищхьэм зыгуэр кыггэщэцхэн, кыггэлэллэн. Хьэдээр ищхьэмкЛэ кыицкиткЛутэрти, ицЛэгагымкЛэ хьэжыггэр цеттыжырт, хьэжытицЛэр хэтха нэужь. Мелыгыч, 468.

КЫКИУТЫН (кьокЛут) лэмыЛ. (1). Зэрытым кыжын. ПацЛэм шыцу цы лэрамэ цыкЛу лыри фэри кьыдэкЛуэу кыыхичати, лыктуалэр кьриклуту кыжу хуежыац. Хьуэпсэгьуэ нур, 117.

КЫКЪУЭЛЪЫКЫН (кьокьуэлъыкЛ) лэмыЛ. (4). Лэуэлъауэ, кьыдрихуейуэ кыицЛэжын, кьэжэн, кьыбыргьукЛын. КыкьуэлъыкЛыу икЛи псыницэу Неман псыжыыр мес йожэх, Бгым жьэхэлэм тклэупсхэр ницЛыицу Бахгэр тету йоклуэсэх. «Бдэжэеяцэм ипхьу», 145. Псынэ кьабээр кыкьуэлъыкЛыу Мывэжь ицЛэгагым кыицЛекЛыкЛ, Толъкун ицЛыЛэм хэлэнкыкЛыу Псы тклэупс нэхур холгэтыкЛ. Псынэ. «ЩЛалэгьуэ шыналгэ», 69.

КЫКЪУТЭН (кьекьутэ) лэЛ. (2). Хьэлгэ кытехуээн, кытеуэндэгьуээн, зэхикьутэнкЛэ, зэфлитхынкЛэ шынагьуэу. Жыгым кьапыкЛари абы хуэдизу куэдици, кьекьутэ - жыг кьудамэр ицЛым ицылъиц, пытыр зэрыптыу. Нал кьута, 209. Манго жыхуаЛэр бэгьуауэ Жыгыр кьыкьутэу ялгэагьуми, ЗэлзэфызитЛу нэгьуэицЛым ВыцЛэр якури гур яихыр. «Индийскэ поэмэ», 360.

КЫКЪУХЬЫН (кьрекьухь) лэЛ. (7). 1. (6). Зыгуэрхэр зэбгьыдын, кьетхьужьэн. Хьэпшып тЛэку ицЛэгьри, тепЛэницЛэлынир, хьэкьушыкьуи сыти кьамыганэу псори кьракьухьат. Хьуэпсэгьуэ нур, 149. Деникиным и дээр кьракьухьу, я ицхьэр псэуэу ди хэкум ирахыжыну зэрызехьэу ЧерноморэмкЛэ ищыцЛэхуэжым, Мэтхгэрни дунейм кьытехьэжыац. Хьуэпсэгьуэ нур, 320. Ярэби, дыкьиггэтицауэ кьыицЛэкмэ,

дыкьрикухьакьэ мыбы жиЛэу Дэфэрэдж и гум кьыицкЛ дьидэм, хьыбар кьэсац: «КьокЛуэ-кьаиш». Лъапсэ, 115. 2. (1). зэхь. кьыээр. Зыгуэрым и ныкьусаныггэхэр сэтэй кьэпщЛурэ тепсэлгыхын. [Албинэ Уафэм кьеха псэуицхьитЛыр и гьусэу уэрэд желэ]: Е лээсым ядымыкЛуэфу, Шым тесми ялгэицЛэмыхьэу, ЩЛэныггэр зэлызыгыхьэр Аракгэ дэ кьиткьухьари. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 189.

КЫЛЭЛЫН (кьолэл) лэмыЛ. (1). Зыгуэрым лалэу кьыицын. Зи гуэнищырыкьым шабий кьилэлэу кьулейсызыфэ дьидэ зытету ицЛыЛэм иггэундэрэцхьуам ерагьыу кьыдрешей: - Уэлэхьи, сьмыицЛэ: укулачиц жалэри ськыгдахуац. Зи лээрыгыпс тЛыгьа, 520.

КЫЛЫДЫКЫН (кьолыдыкЛ) лэмыЛ. (14). ЗыщыпЛэ, зыгуэрым кьыицын лыду, блэуэ. Фызыжыым и лулэм мафЛэр кьолыдыкЛ, хьуаскЛэр дрихуейуэ. Нал кьута, 244.

♦ **Нэр кьылыдыкЛын** (29). Еплэ нэ. **КЫЛЪЭДЭН** (кьольадэ) лэмыЛ. (11). Зыгуэрым и клуэцЛым, и кум, и пащхэм псынщЛэу ихьэн. Хьэжь цыкЛуми унэгуацэр ищлгэагьум, нэхьеижу банэу кьыицЛидзац, Луэм кьылгэдэрэ икЛэщымкЛэ жэуэ. Лъапсэ, 51. Фашистыр уэгум кьольадэ, ХамэицЛым гуауэр щегуэи. Уэрц, зауэлл хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21. Щхьэхьу ицЛопхьуэри хьыджэбэз псым ихьым и пэ кьольадэ. Щынэхужьыкьуэ, 54.

КЫЛЪЭЛЪЫН (кьольэлъ) лэмыЛ. (12). Льалгээрэ зыгуэрым зыгуэр кьыхун. Кьэпым кьылгэлъа нартыхум хуэдэти, джэдми кьрещып, гуэгуими кьрещып. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 641. Шэр кьылгэлъу уафэм теубьиди, вагьуэр кьеицэцхьыни. Щынэхужьыкьуэ, 37. Я хьуреггькЛэ ицЛыр кьылгэлъу Абы а ицЛалэм гу лъатауэ, Ди дейкЛэ кьэпщырт Лэр гуэлэлу, А Лэр бишиэм икьутауэ. ЗэкьуэшитЛ. «ЩЛалэгьуэ шынагьуэ», 18.

♦ **Нэм мафЛэ кьылгэлъын** (1). Еплэ нэ. **КЫЛЪЭТЫКЫН** (кьольэтыкЛ) лэмыЛ. (3). Зы ищыпЛэ гуэрим, зы клуэцЛ гуэрим лээтауэ кьыкЛын. Топу дилэр мо кьуэггэнапЛэм кьыкьуэуцкЛыурэ бийм я топыр, я пулететыр зэхаггэицацэ, ерплану дилэри мы ищыпЛэм кьольэтыкЛри кьалэ гьунэм деж екЛуэкЛыу ищытЛ заицЛэици, бийм быдапЛэу яЛэр арац. Лыгьэ, 410. Нурхьэлий гуэицым ищыгьауэ гьэтЛылгьыпЛэ лыхьуэрэ пэт, бжэндэхьу и абгьуэм кьылгэтыкЛати занщЛэу игу кьэклэиц езым кьылгьыса ахьшэр бжэндэхьу абгьуэм ирилгьхьэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 230.

КЫЛЪЭТЫН (кьольэт) лэмыЛ. (10). 1. (4). Еплэ **кьылгэтыкЛын**. Нурхьэлий абы [бзу абгьуэм] зэрынэсу, бзу исыр кьылгэтри ежьэжыац. Хьуэпсэгьуэ нур, 234. Мазэм и нурыр ищхьэлым тепсэм, Ар псы кьылгэту кьыпфеггэицЛ. Ди унэжь. «Щхьэлыкьуэ», 380. 2. (2). зэхь. ЗыщыпЛэ гуэрим, зы клуэцЛ гуэрим псынщЛэу кьыкЛын. Кабинэм шоферым бггэдэсу Сентрал исти, кьылгэтри Хьэбибэ имыгьакЛуэу кьыпзувац: - дэнэ укЛуэрэ? Нал кьута, 290. Хьэжым и кЛий макьыр зэрызеихьыу,

хэзэ кьуацэ ин, бжыхь гьуанэм кьилгэтри, кьыжьэхэлъащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 65.

◇ **Гур кьилгэтын** (27). Еплъ гу I.

КЪИЛГЭФЫН (кърелгэф) лгэI. (8). 1. (7). Зыгур плгэфурэ зыгурым кьихын. *Нахгэу мауэрыр кърилгэфци, кIэрахгэуэпэм шакгэцихуэри Лу зыхуея нэшотыр триггэуащ. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 514. Зы кгэп гум кьызэритлгэфу, зылI кгэсри кьыдэутицлащ: - Путыр дапцэ? МелыIыч, 471. ШIалэ цыкIур яубыдауэ Шу пьы гьусэм зэралгэфэ, Чэщей жыгыр IэцIахауэ Ар утыкум къралгэфэ. «Тисей», 506. 2. (1). зэхь. Кьыкьухьын, утыкум кьилгэхьэн. [Локотош Якьуб жреIэ:] Праздникым и нэм кьыхуэу дезертир утыкум кьидмылгэфэмэ, нэхьыфIуи кьыцIэкIынищ. Нал кьута, 295-296.*

КЪИЛГЭХЬЭН (кърелгэхьэ) лгэI. (11). Зыгуэрым и кIуэцIым зыгур цыггэтIылын. Мэзым кьыхэкIа цIалитIымрэ Бэлацэрэ зэпсалгэуэ губгэуэм ифыхьа мэкьу Iэмбатэм и лгэабжэм кьыцIалгэфурэ хьэжыггэ кэптитI, нартыху кэптищ, дэжэ гэгьуа зытIуц кэптым илгэ гум къралгэхьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 298. Езым [МэмэтицIакьуэ] пьутицIауэ гум илгэ иридзри джэдыр кьызэциликьуэри кърилгэхьауэ кьыщэжэжым, мээ джэдыр кгэзыукIа кгэзакгэ цакIуэхэм кьалгэгьуащ. Лгэпсэ, 46. [Лу] И жыным илгэбэмэ, Жыраслээн къритыжа хьэзырыр илгэ. Мыбы кърилгэхьа тхьылым седжацэрэт, жиIэ цхьэкIэ, жэцI кIыфIым абы итыр плгэгунт? Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 596.

◇ **Утыкум кьилгэхьэн** (8). Еплъ утыку.

КЪИЛГЭЫН (кьолг) лгэмыI. (19). ЗанцIэу кьэгубжьауэ псэлгэн, шхьдэн; кьэлыбын. Уи бзэгур кьыпизмыггэлгэптмэ, си тхьэр нахуэу соггэтицI, - жиIэу [Думэсарэ зыхуиггэзэу] кьилгэащ Гьуумар. Хьуэпсэгьуэ нур, 289. Джэлици кьилгэащ [адакгэ хужьым зыхуиггэзэу]: - Сэ сыадакгэу сьдэж теткьым, уи нэваггэуэр уэзмыггэлгэгьужмэ. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 481. - НтIэ колхоз хьупIэм фиш цыггэггэхьуну хэт лгэкIыныггэ кьыггэзытар? - жиIэри [Бекгэан зыхуиггэзэу] колхоз тхьэмадэр кьилгэащ. Нал кьута, 269.

КЪИМЫТХЭФЫН: ◇ **хьэрф кьымытхээфын** (1). Еплъ хьэрф.

КЪИНЭЖЫН (кърэнэж) лгэI. (6). 1. (2). Зыгур и пIэм имыхын, имыггэкIын. Абы иригузавэу Кодоевым и гур куэдым жати, и жьэм кьыжьэдэхуащ: - Кгэбэрдэйр мьтхьэусыхэну си фIэц хьуркьым, - жиIэри, арицхьэкIэ Берие абы цхьэкIэ гузавэртэкьым; кьытыгуфIыкIу кьеплгэкIащ: - Я хэку кьиднэжащи, ирегугIэ. Лгэпсэ, 88. Мэкьу цытаупицIкIэ, йоуэр удзым, Кгэрэкьурэр кърэнэж. Зауэ жыхуалэм и хьыбарыр. «Ваггэуэ махуэ», 93. 2. (кьонэж) лгэмыI. (4). ЗдэщыIа цыпIэм деж кьыщынэн, имыкIын. Ахэр [бзээрэм тетхэм хужалэр] Илас и тхьэкIумэм цырхьэри шыр цIицIэжу хуежьащ, кьэпым кьинэжа тIэкIур имыцузу гум иридзэжауэ. МелыIыч, 471-472. Уафэгьуагьуи, цыбли, уэщхи Пшэ Iэрамэр хэкIыжащ, Жьыбггэ цIыIэм я

бэракьыу Уафэ щхуантIэм кьинэжащ. Губгэуэ щхуантIэм пьIэр кьинэу... «Батырбжьэ», 10.

КЪИНЭМЫЩI (1). послелог. Абы нэмыщI. КьинэмыщIу, Гуащхьэмахуэ ТенджызыщIэм зыдиггэкIуу УэфIри уэсри жэци махуи Кьиггэлгэгьуэм ариц кьедггэкIур. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 84.

КЪИНЭМЫЩIАУЭ (2). послелог. Еплъ кьинэмыщI. Уэркэ ТIалиб и гуащэм кьеузати, зггэггэуащ, абы кьыщынэмыщIауэ лафкIэтет ФIыцIэ и пхьум ефыкIати, тхьэри, тхьэм и ужькIэ си хьуицхьуэр ариц зыггэггэуащ, - жиIэу Чачэ сьмаджэм и гьуэлгьыпIэ кIапэм хуэм дьидэу, мастэ кьыхэуэн хуэдэу, тетIысхьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 71. [Локотош совещанэм цыжэIэ:] Абы [отряд лгэрызехьэ зэггэпэщыным] кьыщынэмыщIауэ, разведкэIэ бэлэрыгьыпIэ илгэным. Нал кьута, 305.

КЪИНЭН I (кърэнэ) лгэI. (22). ЗыщIыпIэ зыгур иту, илгэ кьымыггэкIын, кьымыхын. Родинэ лгэцу дггэлгэпIэр Псэхэхьу бийхэм хуцьыту, Ди псэм кьелэну хуэбамтIэр, Кьэмыхьужьыну идуду, Дэ ди лгэцагьым хэхьуну, Мы бжьэр солэтри согуфIэр; Гуэхур жытIахэм тетьыну Зы тIкIуэпс кьизмынэу сэ софэр. ИлгэсыщIэм папщIэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 121. Дэ ди шухэр цхьэмыггэзэци, МафIэу ди гур зэцIэнэни, ШIы уи фIэц уэ, Сталин лгэпIэ: Бий дицI лгэцым кьидмынэн. Дэ ди шухэр цхьэмыггэзэщ. «Шум и гьуэггу», Ньыбжэгуу си лгэпIэ, Сыкьинэ мьбдеж, Жыр Iэцэр слэцIэлгэу ЗуапIэм сиггэлгэ. ЗэныбжэгуытI. «Шум и гьуэггу», 32.

КЪИНЭН II (кьонэ) лгэмыI. (49). Зыгуэрым и ку, и кIуэцI, зыщIыпIэ кьэмыбгынэн. Кгэазыггэуэм и закьуэцIий губгэуэм кьинащ. Шьынэхужьыкьуэ, 71. Шьуанышхуэу изу ита псыр ивыкIыху еггавэри шыуаныщIэм гьуабжафэу кIэнтхгэ тIэкIу кьонэ. Лгэпсэ, 101. - Оккупированнэ цIыналгэм кьина жыхуалэр дэращ, - жиIэри Иринэ [Хьэбибэрэ Анчарэрэ зыхуиггэзэу] и гур кIуэдьтащ. Нал кьута, 283.

КЪИНЭПЭН (кьонапэ) лгэмыI. (1). ЗыщIыпIэ гур иггэщIэкIэ кьыумыбгынэн. Зи цIэ ираIуэм сьхэмыту Сыкьинэпакгэ губгэуэ нэцI. Синдур. «Батырбжьэ», 83.

КЪИПКIЫЖЫН (кьопкIыж) лгэмыI. (2). Кьалгэу зыгуэрым кьыкIыжын. ЦIыхубзым хуэмышэчу занцIэу кьипкIыжри [кхгэлэггунэм] шхын иггэхьэзырыну унэм пIащIэ-тхьэитхьыу кIуэжащ. Кхгэлэггунэ, 380.

КЪИПКIЫН: ◇ **нэр кьипкIыу** (1). Еплъ нэ.

КЪИПЛГЭЫН (кьоплгэ) лгэмыI. (6). 1. (4). КуэцI гурэрым уиту, уису плгээн, зыгур зэггэлгэгьун. Мухьэрэбым иси, жьынду шыр хуэдэу, кьиплгэ [Таща]: «Си кьуэши яггэтIысар, ялыхь, кгэггэутицыж», - жиIэу лгэIуэу нэмэ ецI. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 556. ДжэдыкIэм закьытреIэтыкIри зы джэдыкIэм джэдыкIафэр кьыпхриуIукауэ шыр цыкIуу кьиплгэ елгэгьуэ [бабыцI анэм]. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 478. 2. (2). зэхь. Кьыщын, кьиплгэгьукIыу цытын. ПIцIантIэм дэт кьомыр цалгэгьуэм, мо тIуми

[Темботрэ Саримэрэ] нэхэ псыницэ зацлаиц, Тембот и лэадакээр пльыжыбзэу гьуанэ хьуа гуэниэрыктым кьиплгырт, итлани, здэклуэр анхуэдицкэ флэгэццлэгьуэнти, цылыэр зыкци зыхиццлэгьыртэктым. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. Бгырысхэм жалеу соицлэ тхьидэ, Блэм цылуэр дэнэ цыхуэзэми (Имыхуу си гум илгыц ар быдэу) Кьоувылэр дьгьээр, уэгум кьиплгы. Дыгьээр кьепсын папццлэ. «Шум и гьуэгу», 56.

КЪИПСЭЛЪЫКЫН (кьопсэлъык) лъэмыI. (7). 1. (3). Зыгуэрэм кьилукуы псэлъэн. – Улэггэ хьуар умыгьаихэу дауэ хьун? – жиIэри зыгуэр кьэпсэлъаиц, бжэмкэ кьипсэлъыкыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 175. Кьул Зулкьэарней жыжжэ кьипсэлъыкI хуэдэу и макьыр Анчарэ зэхихаиц. Шьнэхужьыкьуэ, 46. 2. (3). Зыщыпцлэ кьыкыу кьэпсэлъэн. ТелефонкIэ Налшык кьипсэлъыкыу Инал кьэпсэлъаиц, иджыпстунцлэ Нахьуэ Советым нэмысыну Iэмал зимыIэиц, жиIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 671. Иужьым зэрыжаIэжамкIэ, операцэр еклуэжыкьуэ адэкIэ-мьдэкIэ кьипсэлъыкыуэр телефонкIэ Iэджи кьэпсэлъаиц, дьыхуэуэзэвам кьыиццлэуиццлэу. Лъапсэ, 21.

♦ [И] гум кьипсэлъыкыи (4). Еплъ гу I.

КЪИПХЪЫН (кьрепхъ) лъэI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм илгьхэр пхьыуэрэ кьидзын. Нэмыцэм бомбэу кьипхъахэм Сабийр имыхьу хэкIын? Уэрц, зауэпI хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21. 2. (1). кьызэр. Папццлэу куэд жыIэн. Кьуажэ зэлуэцлэм кьыиццлэа кьудейр ирикьуни Сьбыр ебгьэлгьэфыну, - жиIэри Аралтым [тетым зыхуицгьазэу] и гум илгь псори заницлэу кьрипхъаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 119.

КЪИПХЪУЭТЫЖЫН (кьрепхъуэтыж) лъэI. (1). Зыгуэрэм псынцлэу зыгуэрэм кьыхыжын. [Щлалэм] И ИтIымыкIэ чэзууэ и цей жыным ипхьуэрэ яжьэ кьыпхьлгьэлгьу кьрипхъуэтыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

КЪИПХЪУЭТЫКЫН (кьрепхъуэтыкI) лъэI. (1). Зыгуэр адэщыцлэр ирихьжэу псынцлэу зыщыпцлэ хьын. А жыбгьэм Думэсарэ и жьэгум кьрипхъуэтыкIауэ джэд лыбжьэмэр хадэмкIэ ирихьу Астемьр кьыиццлэаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 568.

КЪИПХЪУЭТЫН (кьрепхъуэт) лъэI. (16). Псынцлэу зыгуэрэм зыгуэр кьыхын. Абы [Хьэбибэ] и гугьэиц, музыккэIэ наидивизэр зауэм Гуаишээрэ, мо шуудзэм я джатэр кьрапхъуэтауэ нэмыцэр зэхуауиццлэу. Шьнэхужьыкьуэ, 38-39. Мывэ нэикьитIым дэмыхуэжу Псым кьрепхъуэтыр и жыр джатэр. Пшагьуэ гуэрэныр щлалэу псыфу. «Батырыбжэ», 39. Зыгуэрэм епсалгьэмэ е кьэхьуа-кьэццлэ гуэр илгьэгьуакьэ – заницлэу [Жансэхьу] и словарьр кьрипхъуэтынти зыхуей псалгьэр кьигьуэтынти. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551.

КЪИПХЪУЭТЫФЫН (кьрепхъуэтыф) лъэI. (1). Псынцлэу зыгуэрэм зыгуэр кьыхыну лъэкIын. Упшэм, си псэ, ит уи пшанIэ, Шьблэр сэхьуэу кьыпхъуэтыф. Губгьуэ щхьуантIэм пылэр кьинэу... «Батырыбжэ», 10.

КЪИПШЫН (кьопш) лъэмыI. (7). Зыщыпцлэ упшурэ укьыкIын. Шлалэгьжэ хьумакуэу кьэнауэ

Хьэжжэ, гьуэмбым кьопшри, кьылуоуицлэ, КьэкIуам ар кьоплгыр мыбанэу, Ныбаджэу бгьукIэ хьэр йоуицлэ. Поштзехьэ пщащэ. «Шум и гьуэгу», 65. Мывэшхуэ кьытричар зытелгьам трилхьэжри Лу кхэ унэм кьыиццлэаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. КьэувыIэт, цлалэ! – машинэм ис лы зэгуэбэтыжар ерагьыу кьыиццлэу зекIунтIриуэ дадэм кьыбгьэдыхьэри сэлам кьрихьу и Iэгуахьуэр кьыишияиц. Клапсэ клапэ, 6.

КЪИСЫН (кьес) лъэI. (1). МафIэм и бзийм, и пщтырагьым зыгуэр зэрипхьуэн. Хьыиджэбз фьыцлэ кьуэгуэу цыкIуит, и ицхьэц икьухьам и ицхьэр хэлгьу мафIэр кьыиццлэна хуэдэ: и нэкIуицхьэ дахитIым уецырхьым, уи Iэнэр кьысын хуэдэ, ницлэнтIэпсыр ткIуэпс зырызу кьытрипхьуауэ, и Iунэ пльыжыбзэри мафIэм кьыгьэачаиц жыуицгьэлэну, сьмаджем зимыицIэжу хьэлгьэт, анализхэм кьызэрагьэлгьагьумкIэ, и лъым сепсис зэрыхэлгьым ишэ кьыитенхьэ хьунутэкьым. Лъапсэ, 10.

КЪИТХЫКЫН (кьретхык) лъэI. (1). Зыщыпцлэ ущыIэу зыгуэр кьэптхын. [Альджыкьуэ:] Кьэсццлэ сеплэмэ, фронтным кьратхыкI письмоиц, дьуэм еицхьу щимэу зэкуэццлэуиц. Мелыиц, 474.

КЪИТХЪЭН (кьретхъэ) лъэI. (5). Зыгуэрэм и щыIуэм пIэ егьэщыиц, дамыгьэ егьэщыиц. Иныкьуэми хьэрф кьыитхъэныр зэпагьэурти, кьызэтрачт: - Догьуэ, псоми кьэрэндаицым зеттаиц, ди Iэцыр хэт игьэшхэну, унагуэрэ дауэ псэуа хьуну! Зи лгьэрыгьыпс тлыгьа, 530. [Мэсхьуд Мусэ жрелэ:] Мы уэ кьыитхъэр сьт? Хьэлгыуанэиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 507. [ЦIыхухэм Долэт жралэ:] «Уэлэхьы, дьмыицлэ, Долэт. Сьтым дигьэццлэиц, хьэрф кьызэрыратхээ тлгьэгьуакьым». Хьуэпсэгьуэ нур, 271.

КЪИТХЪЫДЗЭ (1). Щыр зэрагьэщабэ папццлэ, мэкьумэш Iэмэпсымэм щыиц. Дадэ гьуицI гьэлгьар мафIэм кьыиццлэуэтурэ сьиджым трелхьэ, тIэуэ флэкла емьуэу, гьуиццлэу мафIэр кьыиццлэу, и клапэ лъэныкьуэр IэдэкIэ иIыгьыу, зэм нал еицI, зэм гьубжэ, зэми лгьахьы е кьыитхъыдзэ. Лъапсэ, 100.

КЪИТХЪЫН (кьретхъ) лъэI. (3). 1. (1). Жан, папццлэ, пхьашэ гуэркIэ зыгуэрэм и щыIуэм, и щыIуэм итхьагьэ теццлэиц. Хьыиджэбз цыкIуэр гуфIэу цыдэкIыжым, Джэлил жьэхэлгьадэиц и щыIуэбагьымкIэ «кьыкьыкь-сыкьыкь» жиIэу хьыиджэбз цыкIуэм и ницэдкьым дэлгьейри лъэбжьанэкIэ и ницэр кьритхъаиц. Бабыщкьуэ адакьэпц, 477. 2. (1). КьыкIэрыпхьуэрэ зыгуэр кьыицын. [Гьуумар Думэсарэ жрелэ:] – Уи бзэгур кьызбгьэтхьыну ара узыхуейр?... Хьуэпсэгьуэ нур, 289.

♦ Кьуэццлэуиц кьыитхьын (1). Еплъ кьуэццлэуиц.

КЪИТХЪУН (кьретхъу) лъэI. (4). 1. (1). ЗэкIэрыщэщ гуэр пхьуэрэ зыщыпцлэ кьыхын, гьэлэпхьуэн. [БьрмамытI:] Уанэццлэуамэ [ехудийм], уисыкIауэ арати, ди махьшэр дгьэтIысри брезент тетлхьуаиц, дэри пшагьуэр кьыитхьуэрэ дьхэгуэулгьаиц, ди нэкIуэм флэкла кьыиццлэуиц. Хьэщцлэ лъапIэ, 401. 2. (1). Кьэтхьужьэн. Унэ кьуэццлэуиц кьызэритхьуат,

Нурхэлий ахшээ зрилгхьауэ цыта кхьуэццыныр иджыри ппланэпэм дэтт. Хьуэпсэгьуэ нур, 275.

КБИТХЪУФЫН (кьретхъуф) лъэм. (1). Зыгуэрым и кьуэццым ильыр птхьуурэ кьихыну лъэкьын. [Мьщэ адрей хьэкьлэхьуэкьлэхэм яжрелэ:] Гьуэ кьызотхъуф. Кхьухь пхэнж, 505.

КБИТЫН (кьбитц) лъэм. (1). Зыгуэрым и пащхьэм деж шылэн, шытын. Кьуажэр тьууэ зэгуигьэкьыу псы кьэжэхым цхьэл тетти, а цхьэлым и пащхьэм кьитт мьлищэри. Мелыгыч, 450.

КБИТІСЭН (кьотІасэ) лъэм. (1). Кьыубыдын, зыгуэр хузэфІэкьын. Зи акьылым ар [фІымрэ Іеймрэ зыхэгьэкьыныр] кьитІасэр Теувэнуц нэхь гьуэгушхуэ. ФІымрэ Іеймрэ зэхэбгьэкьыу. «Вагьуэ махуэ», 41.

КБИТІСЫКЫН (кьитІатІыкІаш) лъэм. (1). зэхь. Пшэру шытын. [Дэфэрэдж:] ЛэтІифэ и нэкІу кьитІатІыкІам сызэрплъу ар [си диссертацэм и гугьу сцІымэ фІы кьызырэхэмьІыныр] си гум кьэкІаш, и нэкІушхьитІ сэхусэплъ зэуам мафІэ кьащІэна хуэдэт. Лъапсэ, 25.

КБИТІСХЪЭЖЫН (кьотІысхъэж) лъэм. (3). Зыгуэрым и кьуэццым аргуэру шытІысыжын. Куэдрэ цІэмьысу Илас плащІэ-тхьытхьыу кьыщІэкІри зы кьэпыр унэм цІихьэри гум кьитІысхъэжащ [Алывджыкьуэ жриІаш]: - НакІуэ иджы элеваторым. Мелыгыч, 470. - Дуэри-дуэ, - жиІэц МутІи [Рахьым зыхуигьазуэ], жэц, куэбжэр кьылухьри, гум кьитІысхъэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 140.

КБИТІСХЪЭН (кьотІысхъэ) лъэм. (9). 1. (8). Зыгуэрым и кьуэццым, и пащхьэм шытІысын. ИкІэм-икІэжым, дадэм хуэмышэчу зихуэпэжри нэхулэ кьыщыщІ дьидэм фэтэрым кьыщІэкІуэсыкІыжри макІуэ-мэлвэй, автостанцым кьэсаи, янэ текІ автобусым кьитІысхъэну. КІапсэ кІапэ, 17. Бэлац гур кьыгьэувыІаш, Тембот кьажэу цилъагьум: - КьитІысхъэ, сэлэт, - жиІэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 302. Тхылъ шыгьыу аргуэру цыкІухэм я пащхьэ кьитІысхъэри урокым кьыщІидзащ [Кьазджерий]: - Зи сыкьеджэниці, фыкьедаІуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 610. 2. (1). зэхь. ЗыщІыпІэ гуэрым псэупІэ шыгьуэтын. Кьалэм дэсри абы пэгьунэгьу кьуажыщым дэсым и нэхьыбитІри адыгэт, ижь-ижьыжкІэ мы цІыналгэм муслгьымэным дахэсу дьпсауниці, жаІу кьитІысхъауэ. Лэчымэ, 389.

КБИУЭН (кьбуэ) лъэм. (2). Зыгуэрым и кьуэццым мэ с.ху. псынщІэу ихьэн. [Мариам:] Хьыдждьзым жиІар си гум кьэкІыжат, Исуф кьыпих лэчымэр си пэм кьыщыуэм, нобэ кьыпих мэр япэрейхэм хуэмьидэжу нэхь Іей кьысфІэцІат. Лэчымэ, 395.

КБИУВЭН (кьбуэвэ) лъэм. (23). 1. (17). Зыгуэрым елгыгауэ (п.п. и пэ, и ужь) увын. ЛутІэ янэ кьыуауэ Желэ: «Дадэ, дынохьуэхьур, ГьащІэ кІыхьыр кьэбгьэщІауэ Илгьэсицэ нобэ уохьур. «Тисей», 480. [Кьэрэмырзэ хьумакуэм жрелэ:] - Хьэуэ, ІэцкІэ сыкьызыхуэт цымыІэу Мухьэмэд бегьымбарым зыкьезгьэлгьагьумэ, и гуанэ хьуниці, лы хуэдэл си пащхьэм кьыуауэ, жиІэниці. Лыгьэ, 413-414. Уэрэд макьыр цызэхэхым, цІалэ

цІыкІу зыбжанэ адэкІэ-мыдэкІэ кьыдэжри Лу сымэ я ужьым кьыуауэ, хьэнцигуащ цымыІэжыр мыбы дэнэ кьыдалгьэфьжа, жаІуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 643. 2. (5). ЛъаганІэ, хэлэтыкІа гуэрым кьыхьэн. [Тинэ Лу жрелэ:] Сэ анэ сымьІэу, сызеиниэу, дауэ сценэм сыкьыуэу си анэм сепсалгэ хуэдэу зэрысцІыныр? Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 637. Уеблэмэ нобэрей зэІушІэм кьыуэу [Долэт] кьэпсэлгьэнкІэ хьунут. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 639. Астемьыр кьыуауэ кьэпсалгэрт, колхоз зыдгьэщІи нэхьыфІиці, ди мьлгьуэ зэхэтлгьхьэрэ ди гуащІэдэкІри зы тцІымэ, кьуажэр унэни, жиІуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 627.

КБИУДЫН (кьреуд) лъэм. (26). 1. (12). Еуауэ зыгуэр гьэдждэлэн. [БырмамьтІ:] Мэрыр жеим емьызгьэмэ, дэра зи лажьэр? - жиІуэ янэ итам кьыщыжьэдэкІым, адэкІэ жиІэнум нэзыгьэсу сеуэц, сыкІуэцІыткІэри кьызудауэ, и пицамІэр субьидиці, кьыщыслгьэфьжри сыщІэкІыиці: - Зи уни зи жьэгуи зыфІэкІуэда цІыхур хьэдэлгьэмыж пиЦыри уи фызым и гунэ угьуэлгьыжауэ укьагьэтэдджыжа? ХьэщІэ лъапІэ, 406. Кьэрэжэ тыкуэныбжэм деж Іуту плгьэри, зыгуэрым и цхьэм матэишхуэ тету кІуэуэ илгьэгуати, фочыр триубьдэри еуэри кьриудауэ, матэ зыхьым пхьэщІхьэмьыщхьэ ихьыр ирикІутауэ цылгьыці, лъыпсыр кьыкІуэцІыжу. Лъапсэ, 107. Уи зэ уэгьуэм бийр кьыбуду - Ариц уэ гьащІэу кьэбгьэщІар. ЩоджэщІыкІу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. 2. (7). Зыгуэрым и шыІум кумб шыщІын. [Кьыдырым] И фІалгьэ лъакуэмкІэ теуэри цІыр кьриудауэ, зэгуэпэ кьыщІэкІынти. Кхьухь пхэнж, 503. Зээмызэ грузовик блэкІмэ, кумб кьыудам псы тьыр иутхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 525. Мыхьэзыр кьхьэлэгьунэ закьуэрати, мыващІэхэр мывэм еулуу щІэст, кьхьэлэгьунэр кьрауд. Кьхьэлэгьунэ, 379. 3. (1). Зыгуэр гьуанэ шың, пхрыудын. Бот и нэкьипэкьым деж ІэштІым ихуэн хуэдизу гьуанэишхуэ кьыудат. Хьуэпсэгьуэ нур, 294.

◇ **БжэгьукІэ кьраудми мьыщІэн** (3). Еплэ бжэгьу. [И] **пыІэкур кьыудын** (4). Еплэ **пыІэку**. **К Ъ И У Ж Э Г Ъ У Ж Ы Н**: ◇ **А л ы х ь ы м кьыужэгуэжын** (2). Еплэ **Алыхь І**.

КБИУКЫН (кьбуокІ) лъэм. (1). ЗыщІыпІэ, кьуэгьэнапІэ гуэрым кьуэту кьэуэн. Сарими кьэшынат икІи гузавэрт, зы цІыпІэкІэ кьыдэурэ Жьраслгьэн Елдар кьыукІым, жиІуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 597.

КБИУН (кьбу) лъэм. (31). Псыр нэхь ин хьун. Гьэмахуэ бадзэуэгьуэм деж кьуришым илгьэ уэсыр ткІумэ, е уафгьэгуагьуэ уэиш кьэишхэм, ин хьурт, бэлыхуэ кьуирт. Хьуэпсэгьуэ нур, 49. Дунейр икьутэу псы цІыкІур Ныщхьэбэ сыту кьыуа! Гьуэгуакуэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 17. Псыишхуэ ежэххэр цІэуэрыр Кьыуауэ псыжьхэр аракьым - Ар бийм ІэцІыгьахэм я нэпсыр Ди псы губжьахэм кьыхохуэр. Щың и макь. «Шум и гьуэгуэ», 37.

КБИУПЭН (кьбупэ) лъэм. (1). Егьэлейяуэ псыр ин хьун. Бабыщ бынхэм я джэгупІэр Кьыупащи дэмыуэх. Псынэдахэ. «Вагьуэ махуэ», 347.

КБИУТХЫКЫН (кърэутхыкI) лъэмыI. (1). ТкIуаткIуэ гурэ зыгуэрэм и кIуэцIым уэру кыжын, ткIуэпсхэр зэбгрылтэту. [Алим:] БошкIэм IуукIа пхэцIыбыр кыIусчри псыр кърэутхыкIуэрэ кхуэцIыным ирезгэггэхуэу сьздэцIытым, кыызбгэдыхуэу цыта шур аргуэру кээри цIопцIкIэ си цIыбым кыызэпихулыкIуу кыызэуаиц; - IукI мыбдеж бжесIакъэ? Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 520.

КБИУТЫПШХЪЭН (кърэутIыпшхъэ) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ, зыгуэрэм и кум зыгуэр гъэIылын. Абдеж дьидэм ирихэлIэу Шурдым Дотий, и кьуитIыр здигэлэпыхуэрэ, зэIуцIэм цхъэл мывэз кыихри утыкум кьриутIыпшхъаиц; - Ди мывьку зэхэдывгэлгхъэ, жыбоIэ, Астемыр, мэ, тIысэ, мыраиц сэ мывькуу сIлэр, - жиIэри. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 627.

КБИУУКЫН (кърэуIуки) лъэI. (2). ЕуIуэрэ кьриутгъэныкIын. [Адакэ хужьымрэ Джэлирэ зонсалгъэ:] - [Бажэм] И нэр кьриуIукиным мывгъэуэт... - НтIэ, хгарзынэкъэ, нэф хъумэ, кьэкIуэн ибгынэпэни. БабыщыкIуэ адакьэпш, 484. Зы махуэ дэкIрэ псори мамыр цыхъум, Абу-Деруици мываицIэхэр шизри мэжджытым кIуаиц, кхэлэггунэр кьриуIукиным хуейти. Кхэлэггунэ, 379.

КБИХЫГЪУЭ: † сзихуэ кыихыгъуэ имыхуэн (1). Еплъ сэххуэ.

КБИХЫЖЫН (кърехыж) лъэI. (11). 1. (3). Зыгуэрэм иралгъа кьэщтэжын. IэцIышхуэм я фэр раствор зэрыт чеишхуэм иралгъэ, сыхъэт зыбжанэкIэ ираггэлэри кьабзэбзэ хъуауэ кьрахыж. МелыIыч, 451-452. [Хъэблэ физхэм Дисэ хужалэ:] - Мацэм кьипхыжаиц, мафIэм кьэбггэлаиц цIыхубзыр. ГүшIэгъу, 424. 2. (8). ШымыIэр кьэгъуэтыжын. Нэмыцэр ялэцIыхъэри яубыдаиц, IэцIым пэрытар яукIаиц, ямыукиуу кьелари дэнэ кьипхыжын. Нал кута, 237. Иджы дэнэ ар [лIыр] кьыздишхыжынур, еуэри мэзым ицIыхъэжаици, тхъэм еицIэ кьыициггэггэжынур. Лъапсэ, 27. [Астемыр Данизэт жрелэ:] - Дэнэ кьипхыжын иджы Бот? Хъуэпсэгъуэ нур, 314.

КБИХЫН (кърех) лъэI. (161). 1. (77). Зыгуэрэм илгъыр, итыр кьэщтэн, кыиггэкIын. Дыгъу жьггей цIыкIухэиц, Жытым иуэм цай кьрах, Гьурхэиц, фIейхэиц, нэкIэ жанхэиц, Сьт ептами гуфIэу пIах. Дыгъу жыхуаIэр сьт? «Бгы лъапэхэм деж», 124. Уи джатэр кьипхрэ нэгъуэцIыым Укьыицхъэицыжу цытам, Уи акьылэггур дзэ хъури Уи бийр зэ уэгъуэм кIуэдэи. Шхъэ закъуэу... «Батырыбжъэ», 145. Псыкьуийм нэгункIэ псы кьисхаици, Зым изу кыихуэуэм, зым хуэныкьуэиц. Псыкьуиймрэ насыпымрэ. «Дамыгъэ», 118. 2. (1). зэхъ. Тхам еджэфын. Бысым и тхыггэм сыхэпIэати, Хъэрытыбзэт зэрытхар. ЗыIэтытхыу куэд депIэами, КьытхэкIакъым кьызыха. Цада кьуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335. 3. (3). зэхъ. Кьыгурыуэн, гу лгъытэн. Умыгузавэ, си анэ, Письмо кьэптхами седжаиц, Уигу кьэмыкIахэм нэгъунэ Уи псалгэ мацIэм кьисхаиц. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48. [Алгъыжыкьуэ:] «Зэрысмаджэуи» зэрыжысIам куэд кьрех [капитаным]. МелыIыч,

460. 4. (9). зэхъ. ЗыщIыпIэ шыIэ гурэ кьэхьын, кьэшэн. Матренэ я унэ кьрихыури кхуэуэл пшэр IыхъэфI кьыхьырт, махуэ кьэс даггэ ггэткIуар Таша и кIэртIофым хилгъхуэрэ ириггэишхырт. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 603. БлэгъуцIэм ицIэлгъу ар [летчик] кьэлгъэфыр [Алгъхъом], КIуэдэпIэм ицIалэр кьрихаиц. ЗэкъуэшигI. «ШIалэгъуэ ицIыналгъэ», 19. Хъэжы цыгъыну Мэккэ кьитхар хэутэн ицIаиц а [Астемыр] гъуамэм, ебзым хикухъаици, араиц Iуэхур, - жиIаиц Инус, цытыныр кьэххэлгэкI хуэдэу зицIиц, нэхъ тIысынIэфIым деж цысыр цыггэлггэтри, башыр зыцIыггакъуэрэ зриггэицэтэхэиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 78. 5. (71). зэхъ. Зыгуэр кьэгъуэтын. БжэйжыгынIымаицIэ зицIри Тхъэмпэр уэсым фIыхэуаиц, Зы жэцI закъуэм а уэс кьомыр Уафэм дэнэ кьриха? ДжанэпIанэу йокIыр бжыхъэр. «Батырыбжъэ», 68. Езы капитаныр легионер отрядым ятеуэу я командирыр IушIауэ желэри, ар зылгэгъуа дэнэ кьипхын? Нал кьута, 262. [Тетыр Астемыр кьоупци:] Дэнэ кьипха апхуэдиц лгъыгъэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 119.

КБИХУЭН (кьохуэ) лъэмыI. (10). 1. (1). Зыгуэрэм и кIуэцIым щехуэхын. Топыиэр уэнжакъымкIэ кьихуэуэм, думпу фиукIыни, - жиIэри цIыкIухэм кьаицIэкIияиц [Дисэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 284. 2. (3). зэхъ. ЗыщIыпIэ кьыщыхутэн. А блэр си пащхъэм мис кьихуаици, МьувьIэу дыггэр кьепсын папцIэ, ДицI илгъ сицIэжыныр кьабыл сицIауэ Изох бий фIыцIэм удын гуаицIэ! Дыггэр кьепсын папцIэ. «Шум и гъуэгъу», 56. Джэлил кьэрггей зэрыс абгъуэм кьридзыну цыхуежъэм, модрейри кьелэри адакьэм и сьдэж пIыжыкьышхуэр зыIэицIыггыхъэри абгъуэм кьыицилгъэтым, адакьэм и цхъэр унэуауэ, и нэм зыри имылгъагъуэу, зы кьудамэм кьытехумэ, адрей кьудамэм кьытехуэрэ кьехуэуэри джэкъэз кьомым я пащхъэм кьихуаиц. БабыщыкIуэ адакьэпш, 494. 3. (1). Зыгуэрэм изэггэн. Машином кьихуэуэу цытатэмэ, Верэ Павловнэ кьыздишхуэу хъэзырт Лурэ Тинэрэ, Думэсарэ я гъусэу. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 672. 4. (1). ШыIэн. Бгьмрэ хьмрэ я кум докIыр Бгъуэуэ дьидэу зы ицIы мацIэ, Бгы адрьцIыым удз кьыицокIыр, МьидкIэ кьихуэр ар мээ заицIэу, Россиеишхуэм и ицIыналгъуэ ЕицIэр ахэр - ар лIыжъ псалгъэу. «Тисей», 510.

КБИХУЖЫН (кърехуж) лъэI. (1). Фызыр кыиггэкIыжын. [Лу Кьэзджэрий жрелэ:] - Дауэ мьнэцхъеинрэ - и [ЦицI] шытхуэ нэхъыкьыр Инал и фьзити кьрихужаиц. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 602.

КБИХУН I (кьреху) лъэI. (9). 1. (2). Зыгуэрэм кыиггэкIын. Сентрал IуэмкIэ кIуэри набжэ тIэкIури кьыIуитхэри жэмыр, кIуэцIынкIэуэрэ, кьрихуаиц. Нал кьута, 290. Башир нэри жэмыжэ закъуэр Iуэм кьрихуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 290. 2. (5). Пхуэрэ зыщIыпIэ кьэбггэсын. Жылэм зэбрахым зыхэггэнынкьым, жиIэри Мусэ выгуитI кьихури кьэсаиц, лгъыцIэ сьтхэри и гъусэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 50. Кьэзджэрий кьыгурыуаиц хъэцIэ кьэкиаум и гум кьрихур, ар Бэтэггэ ищхъэ нэс кьызыхуу Бурун кьэзыхуар. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 621. Гун-гунурэ нэмыцэм я ицIыбаггым ихъуэрэ IэцI кьинар жэцIкIэ кьрахур. Нал кьута, 236.

◇ **Емынэм кѣихун** (2). *Еплѣ емынѣ. Екхѣур кѣихун* (1). *Еплѣ екхѣу.*

КЪИХУН II (кѣоху) лѣамыI. (21). 1. (12). ЗыщыпIэ гуэрэм исыр, илгыр, итыр кѣиджэлын, кѣищэтын. *Сѣ уанѣгу сѣкѣихуу Губгѣуэм сѣкѣинами, Си уэрэдѣр жепIэурѣ Дахэм игу сѣгѣэлѣ. Телгѣхѣ уанѣр си шым. «Мывѣ хуабѣ», 232. [Думѣсарѣ Астемѣур жреIѣ:] Нартыху хѣэдзѣ дапицѣ кѣэпым кѣихуми си Iуэхуицѣ фѣ кѣэвмыщытым. Мазѣ ныкѣуѣ шѣхѣуантIѣ, 641. Башир пхѣѣ гѣуэлгѣыпIэжѣым кѣыщѣлѣм, гѣуэлгѣыпIэ лѣакѣурѣ шѣлѣцIыкIри, жѣыщIыгѣѣ тIѣкур зѣрылѣа матѣ хѣарыр гѣуэлгѣыпIэм итати, кѣихуаиц. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 289. 2. (1). Кѣилгѣэлгѣу цынагѣѣ, плгыжѣыгѣѣ напѣм, шѣгѣфѣм кѣытрищѣн. Хѣыджѣѣ цIыкIур сѣмаджѣ хѣэлгѣѣт, укѣимыщIѣу, хѣѣд цIыкIум хуѣдѣу хѣлѣт, и Iунѣхѣр хѣэлѣну кѣихуауѣ. Нал кѣута, 277.*

◇ **КѣыздикIари кѣыздихуари** (кѣыздикIыжари кѣыздихужари) *имыщIѣу* (5). *Еплѣ кѣыкIыжын. Абдежым кѣыздикIари кѣыздихуари умыщIѣу Мутаев Чокѣ кѣѣсаиц. Шынѣхужѣыкѣуѣ, 43. Куѣдрѣ зримылгѣѣфыхѣу кѣытридзѣри кѣѣкIуѣжаиц [Албѣян], кѣыздикIари кѣыздихуари ямыщIѣу. Шынѣхужѣыкѣуѣ, 28. «Кѣѣрал джатѣ» зѣфIѣзыщыцѣжауѣ шѣыта Залымджѣриѣй гѣуѣуи хуѣзѣм кѣиукIыу зѣрыщытам текIатѣкѣым, а хѣыбарым шѣч кѣытезыхѣи шѣылѣт, арицѣхѣкIѣ кѣыздикIыжари кѣыздихужари ямыщIѣу, борѣным кѣыздиѣа кѣуаргѣыжѣым еицѣхѣу, Нурхѣэлѣиѣ жылѣм кѣыдыхѣѣжаиц... Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 147. [И] нѣр кѣихун* (12). *Еплѣ нѣ. Кѣѣпсри и нѣм кѣихуаиц* (1). *Еплѣ кѣѣпснѣ.*

КЪИХУТѢН (кѣохутѣ) лѣамыI. (7). 1. (6). ЗыщыпIэ кѣыщыщIидзын. *Гѣуѣгур километрий мѣхѣу, ар пкIумѣ, кѣуришым уицѣхѣдѣхаиц, Грузиѣм я шѣыналгѣэм укѣихутаиц. Нал кѣута, 298. ПѣцIы хѣлѣтѣкѣым, Лу и паицѣхѣм кѣихутауѣ бѣуапIѣ кѣѣзымытыр Жѣраслѣѣннт. Мазѣ ныкѣуѣ шѣхѣуантIѣ, 594. Астемѣур зѣри жимыIѣу шым шѣѣснѣу шѣыбгѣѣдыхѣѣм, емылѣджим лѣитIри лѣѣдакѣѣкIѣ игѣавѣу ирилѣѣфѣѣжауѣ илгѣѣфу хуѣѣжаиц, арицѣхѣкIѣ аргѣуѣр зѣ дѣлгѣѣиѣгѣуѣэм лѣыр уанѣгум кѣихутаиц. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 164. 2. (1). Кѣыщалгѣхун. Сабий унагѣуэм кѣихутаици, Жѣыгышхуѣ хѣуну шѣогуфIыкI, КѣытыкIѣм цIыхур игѣѣгуфIѣу, Жѣыг тѣхѣмпѣм жѣыбгѣѣр хремѣкI. Хѣуѣхѣу. «Вагѣуѣ махуѣ», 25.*

КЪИХЪѢЖЫН (кѣохѣѣж) лѣамыI. (13). КѣѣкIуѣжын, кѣыгѣѣзѣжын. *Нарт лѣыхѣужѣыгѣѣм амалкIѣ Ябѣэр текIуѣнѣу мѣгугѣѣ, Нартыжѣу зѣкIуѣ ежѣахѣр Жѣѣгу кѣыхѣѣжыным нѣмысу Хѣыджѣѣбзѣхэм яIѣ дахагѣѣр Шѣалѣгѣуѣ кѣабзѣр дѣицIыгѣуу КѣыIѣцилѣхыну мѣпаицIѣ. «Шѣалѣгѣуѣ шѣыналгѣѣ», 412. ДыщѣкI Iѣцилагѣѣм и зѣманыр ИкIаици, ноби кѣымыхѣѣж. Iѣщилагѣѣ. «Батырыбѣжѣѣ», 18. Хѣѣбас нѣхѣыфI зѣрыхѣужу и адѣ кѣуѣи зыпIыжар шы IѣжѣѣкIѣ кѣакIуѣри шѣѣѣжаиц: «Уи ажал кѣѣсауѣ кѣыщIѣкIынкѣыми, сѣ уи кѣуару кѣыхѣѣжыху, узмыгѣаишхэмѣ, плѣагѣунокѣѣ», - жиIѣри. Зи плѣрыгѣыпс тIыгѣа, 532.*

КЪИХЪЭН I (кѣрѣхѣѣ) лѣамыI. (2). ЗыщыпIѣ кѣыхауѣ зыгѣуѣр кѣѣхын. *Зѣиниѣ зашѣлѣу кѣызѣхѣна унагѣуѣм гѣузѣвѣгѣуѣ япѣ кѣызыхѣвар шѣлѣлѣ нѣхѣыжѣым кIѣлгѣыкIуѣ Пѣсѣуниц. Кѣалѣн, 428.*

◇ **Лѣапѣ махуѣ кѣрихѣѣн** (2). *Еплѣ лѣапѣ I.*

КЪИХЪЭН II (кѣохѣѣ) лѣамыI. (70). 1. (18). Зыгѣуѣрым и кум, и кIуѣщIыым кѣыбѣкѣуѣн. *[Кѣуѣиш еплѣанѣм жиIа псалгѣѣ:] Кѣумыр блѣагѣуѣм хуѣдѣиц. Дыкѣыхѣѣаиц [зѣишблѣыр] и куѣщI. «Индѣийскѣ поѣэм», 361. Афицар гѣуѣр вагоным кѣыхѣѣуѣ: - Хѣт мыр?- жиIѣри Астемѣур кѣыбгѣѣдѣыхѣѣаиц. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 171. Си Iѣдакѣѣм шѣлокI жыг хадѣ, кѣыхѣѣ хадѣм - зѣгѣѣлѣагѣуѣ. Си Iѣдакѣѣм шѣлокI жыг хадѣ. «Вагѣуѣ махуѣ», 339. 2. (26).*

КѣышIидзѣн. Зѣрыщыт дѣыдѣу жиIѣмѣ, цIыкIуѣхэм яишѣыр зымыгѣуѣт унагѣуѣ кѣулейсѣзи шѣлѣт, итIани еджакIуѣхэм зызымыгѣѣнѣцI яхѣт дѣнѣ кѣѣна, атIѣ гѣатхѣр кѣыхѣѣмѣ, ницѣыхѣѣшхѣѣкIѣ зи нѣр хѣѣрахѣѣ шѣлѣт, дагѣѣ зыщIѣлѣ зѣрамѣышхым кѣыхѣѣкIѣ. Мазѣ ныкѣуѣ шѣхѣуантIѣ, 533. Март мазѣр кѣыхѣѣри, цIыхум гукIи пѣкIи кѣагурыIуаиц Деникинѣм и дѣѣр кѣызѣрыкѣутѣр. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 304. Хѣуѣам мѣ IѣфIыр хилгѣхѣу хуѣѣжѣэм Кѣыхѣѣаиц кѣѣкIыгѣѣм и чѣзур. Шѣѣимѣ.

«Батырыбѣжѣѣ», 85. 3. (22). КѣѣкIуѣн. Кѣафицѣтѣ [цIыхухѣ] фи Iѣцѣр! Бий бзаджѣр ди шѣым кѣыхѣѣаици, Бийм и лѣым адѣ бжѣицѣхѣѣлѣур евгѣалѣ, Дѣндежи зауаѣ гуащIѣр шѣыфIѣт. Ноябрьрѣм и 4-м 1942 гѣѣм. «Шум и гѣуѣгу», 18. А гуфIѣгѣуѣм нѣгѣуѣщI гуфIѣгѣуѣи кѣыхохѣуѣ - куѣд лѣандѣрѣ унагѣуѣм кѣымыхѣа Елдар, пѣсоми фIыуѣ ялѣагѣур, кѣокIуѣ. Мазѣ ныкѣуѣ шѣхѣуантIѣ, 514. ГуфIѣгѣуѣ зи унѣ кѣыхѣѣр, гѣѣиш зыгѣуѣтѣыжѣыр Думѣсарѣ и бѣунѣнѣ закѣуѣр аратѣкѣым, Шѣхѣѣлмыѣѣкѣуѣ и нѣгу шѣлѣкIар иуѣѣтѣжат. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 317.

4. (3). Кѣыщыхутѣн. МазѣщIѣлѣ дахѣр кѣыхѣѣхукIѣ Дахагѣѣ хѣѣхур шѣлѣраицIѣу, КѣѣцилѣрѣщIѣѣжу шѣлѣлѣгѣуѣр, Игѣуѣ имыкIыу хѣыдѣжѣѣбу, Шу кѣыхуѣзѣам кѣеубзѣу, Лѣѣс кѣыхуѣзѣамѣ и хѣѣщIѣу, Гѣунѣгѣу зыхуицIу и бийхѣр Игѣѣбзѣхынѣыр тѣхѣѣрыIуѣт. «Шѣалѣгѣуѣ шѣыналгѣѣ», 412. Гѣатхѣпѣм мазѣр кѣыхѣѣаицIѣу Пѣсыхуаѣ шѣызѣхѣѣта сѣѣздым кѣѣкIуѣа дѣлѣгатхѣмрѣ ницѣыжѣу-уѣркѣыжѣѣхѣмрѣ зѣгурымыIуѣ хѣури, кѣѣрѣхѣѣлѣкѣ дѣлѣгатхѣр ТѣрчкѣалѣкIѣ емыкIуѣкIыу хуѣаѣкѣым. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 242.

◇ **[И] гум кѣыхѣѣн** (14). *Еплѣ гу I.*

КЪИХЪЭ-НИХЪЭ (1). *кѣызѣр. ЗыщыпIѣ кѣыкIыу кѣакIуѣ, кѣыщIыхѣѣ. Унѣм кѣыхѣѣ-нихѣѣми, уарѣда, Си шѣлѣлѣм Iулыдѣж кѣыхуаицIри, Уарѣда. Гуѣщѣкѣуѣ уѣрѣд. «Шѣхѣѣлыкѣуѣ», 388.*

КЪИХЪЫЖЫН: ◇ *дунѣйр нѣм кѣымыхѣѣжын* (1). *Еплѣ дунѣй.*

КЪИХЪЫН (кѣѣхѣѣ) лѣамыI. (8). Жѣыбгѣѣм, хѣѣуам зыгѣуѣр хѣту зыщыпIѣ кѣѣсын. *Абдеж хѣѣлуѣцидѣ макѣи фѣочауѣ макѣи итѣицIѣ кѣыщыIуу жѣыбгѣѣм кѣыхѣѣати, ар кѣрум я тѣхѣѣкIумѣм кѣызѣрицѣырхѣѣу я паишѣр дѣлгѣѣиц-дѣткIѣйри: - Кѣу-кѣу! ПѣснѣцIѣу фынѣлѣатѣ! - жиIѣри джѣицѣ и макѣым кѣызѣрицѣырхѣѣкIѣ. Кѣхуѣ хѣпѣнж, 496. [Хѣѣжумар Алѣхѣѣо жреIѣ:] Жѣышхуѣэм уѣс кѣыхѣѣынкIи хѣуни. Алѣхѣѣо, 70.*

◇ **Акбылым кѳихъын** (13). *Еплъ акбыл. Кѳарум кѳихъын* (9). *Еплъ кѳару. Ныбэм кѳихъ кѳэмыгъэнэн* (1). *Еплъ ныбэ.*

КѳИХЪУЭН (кѳохъуэ) лѳэмыI. (12). 1. (1). Зыгуэрэм и кѳуэцIым кѳилъгъэдэн. Псыкѳуийм пѳэгункIэ псы кѳисхащи, Зым изу кѳихъуэм, зым хуэныкѳуэи. Псыкѳуиймрэ насыпымрэ. «Дамыгъэ», 118. 2. (7). Кѳралъхуэн, кѳихъуэын (унагъуэм, лѳэпкѳым). Си ужь кѳихъуэнум зѳэгъаицIэ: *ГуфIэм си усэр кѳилъхуаиц, Сэ си уэрэдхэр мы гъаицIэм И макъ хъуэпсэгъуэу схъумаиц. Си ужь кѳихъуэнум* «Бгы лѳапэхэм деж», 46. [Кодоевым хъэцIэм жреIэ:] Абы [Европэм нэхъ лѳагэ дьдэу *ГуаицхъитIыр Грузием ей зѳрыхъуар*] мыхъэнэицхуэ иIэ жыпIэмэ, иIэцI: *ГуаицхъитIым зыр Сталинын араме, ардейр Бериец, а тIур зы цIыналъэм кѳихъуэн хуеяти, Гуаицхъэмахуэр зыхуэфаицэ лѳэпкѳым я цIыналъэм кѳуэри цувѳаиц...* Лѳапсэ, 89. [Батыр Ахмэд жреIэ:] *Ди лѳэпкѳ кѳихъуакѳым уэ пхуэдэ, Сьуиадѳнуи сыхуейкѳым!* «Адэ», 141. 3. (4). зэхъ. Къыщѳжъэн, къикIын. Хѳкум фIы кѳихъуэми, Iей кѳихъуэми Астемыр и унэм цыплѳагъурт. Мазэ ныкѳуэ цхъуантIэ, 501. [Якѳуб Локотои жреIэ:] – *ИдгъэсыкIыниц [дезертир] пIа? Абы кѳихъуэнур-цэ? Нал кѳута, 293.*

КѳИЦЫРХЪЭН: ◇ *тхъэкIумэм кѳицирхъэн* (6). *Еплъ тхъэкIумэ.*

КѳИЦИЭЛЭН (къецIалэ) лѳэI. (1). Фей гуэр кѳыкIэрыпщIэн. – *Мо кѳуэгъэнапIэм кѳызырыкѳуэкрэ си нэр тезгъэкIакѳым. – жиIэри цацIуэр [и гѳусэхэм зыхуигъазу] кѳэтэдджыжуэ ятIэ кѳыкIэрыпщIар зыкIэрегъэлъэлъ, лѳы кѳэзыцIэлари удэ илуэнтIауэ абыкIэ трелъэциIыкIыж. Лѳапсэ, 72.*

КѳИЦИФТЫН (къоцIэфт) лѳэмыI. (2). ЦIанлъэу зыщIыпIэ зыгуэр кѳихун. [Дисэ Дахэуэс жреIэ:] *ЯтIэр умыгъэгъуэ псы тIэкIу схутекIэ. Абы нэхъей пѳэуныкѳур дахэ-дахуэ пIыгъэмэ, зыгуэрти, умыщIэххэу къоцIэфтри убэлэрыгъ хъунукѳым. ГуцIэгъуэ, 420. [Дисэ Дахэуэс жреIэ:] КѳымыцIэфтатэмэ [пѳэуныкѳур], Iэ лѳэныкѳуэмкIэ пѳэунитIыр сIыгъынурэ Iэ лѳэныкѳуэмкIэ хъарзынэу ятIэр зехъэнут. ГуцIэгъуэ, 420.*

КѳИЦИУУКIЫН: ◇ *нэр кѳициуукIын* (1). *Еплъ нэ. КѳИЧЫЖЫН (кѳречыж) лѳэI. (1). КѳифыщIыкIыжын. *Уэу мыгъуэ! – жиIэу ицIалэм зифыщIыжырт, и цхъэцири кѳричыжырт, и куэ тыкѳырым нѳпсыр телъалъэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 179.**

КѳИЧЫН (кѳреч) лѳэI. (7). 1. (6). ЕIауэ кѳыхэчин, кѳыхэгъэкIын, кѳыгъэпкIын. *МѳкѳуауапIэм удзу итым Шыц зы налги сэ кѳизмыч. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагъуэ махуэ», 315. Кѳиин гумызагъэм имыдэу Кѳричри [унэр] цхъэкIэ хисат. Кѳииным и унэ. «Дамыгъэ», 109. Хъэр пщIэуэ хъэгъуэм имылъэдэжатэмэ, и нэр кѳричынкIи хъунт, анхуэдизкIэ Джелил кѳызырыкIати. Бабыщыкѳуэ адакъэпщ, 476. 2. (1). зэхъ. Лѳжлэн щегъэгъэтын, гъэувиIэн. [Мѳэзан адакъэ хужъым жреIэ:] *А радиор ди унѳэуацэм кѳричыххэркѳым. Бабыщыкѳуэ адакъэпщ, 482.**

КѳИШЭН (кѳрешэ) лѳэI. (3). Зыгуэрэм и кум, и кѳуэцIым кѳишэн. Абы [лIыжъ гуэрэм] и псалъэр *иуха-имыуха жыпIэну, кѳекIуу зэгъэпцида нѳгъуэицI лIыжъ гуэрэм, адыгэи кѳабзэ, яе хъужарэ лѳакѳуэхуу, и цхъэр гъуру, ГумпIэкIэ иIыгъыу утыкум кѳришиац. Хъуэпсэгъуэ нур, 127. [Дисэ Алъхъо жреIэ:] Алыхъым жимыIэкIэ, на, ар [Гитлер] псэуэ ди иIыгу кѳипишэну. Алъхъо, 57.*

КѳИШЭЧЫН (кѳешэч) лѳэI. (5). Хъэлагъыу иIэр кѳэхутэн. *ИэцI цаукI цехым кѳыщыщIэдзауэ, зышэч, холодильникым езыгъаиэ, зыгъэтIыль – Iэджэ мѳхъури, псоми яхуэфаицэ ялѳыгъэс: жѳэмьм кѳишиэчыр джэдым кѳишиэчыр хуэдиз фIэкIа мыхъууи яцIыфынуиц, танэм кѳишиэчыр гуум кѳишиэчыр нэхъэр нэхъыбэ яцIынуми яхуэфIокI, сьт цхъэкIэ жыпIэмэ, сьт хуэдэ Iэци кѳаицтэ, кѳишиэчыр аракѳым зьтрацIыхъыр, яIэцIэбгуа ахъшэр зыхуэдизыр арац. Лѳапсэ, 97.*

КѳИШХЫДЫКIЫН: ◇ [ш] *гум кѳишхыдыкIын* (11). *Еплъ гу I.*

КѳИШХЫКIЫН: ◇ *кѳуэцIыр кѳишхыкIын* (1). *Еплъ кѳуэцI I.*

КѳИШЫЖЫН (кѳрешыж) лѳэI. (1). Зыгуэр хут кѳэщIыжын. *Кѳэрэхъэлъкѳыр, пщIылпIэм кѳыщIрашыжар я цхъэр ягъэпсэужыну арац. Нѳгъуху, 21.*

КѳИШЫН I (кѳреш) лѳэI. (20). 1. (2). ЗыгуэркIэ псы кѳыгъэхъуэн, кѳыхын. *Дэ тIур [шырмэ Фѳуазымрэ] дьзырыгъуэтыжа нѳужь, [шым] и гугъа хъунт дяпэкIи дьзыгъусэну, ди унэ сиэжрэ зы зѳэман мѳкѳу хъэжыгъэрэ хуэницIейрэ зэхэттицэу Iус хуэтицIу, иIыIэ хъумэ, ишэщым уэниэху хуцIэтлѳхъэу, псынэм кѳиттирэ псы едгъафѳуэ зѳрыщытам хуэдэу а махуэр кѳыхуиэхуэну. Анка, 384. [Алим:] Псыр кѳыздити ди хабзэр Кѳимэзыкѳуей кѳуажэм дѳту кѳежэх псыIэрышиэрат. Зи лѳэрыгъыпс тIыгъа, 519. 2. (15). ЗыщIыпIэ зыгуэр кѳэшэн. [Аслъэныр кѳуажэдэсхэм яжреIэ:] *Пхъэ гъэсынын мѳзым кѳитишырт, Ди псы уэрыр пхъэ тхуэхъуаиц, Ди жѳмыжъхэр IэкIэ кѳэтишырт, ТокIэ жѳмыр кѳэтиши хъуаиц. Кѳуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. Кхъужей кѳудамэ, тхъэмнэ пыту, Ди хѳкум кѳиши кѳысхуэзгъэс. Кхъужей кѳудамэ. «Вагъуэ махуэ», 312. Молэр Тьркум кѳрашахэм ящыщ зыт, адыгэбзэр тѳэмэм дьдэу имыщIэу. Лѳапсэ, 60.**

◇ **Уэрэд кѳишын** (1). *Еплъ уэрэд.*

□ **Блэр дахэкIэ гъуэмбым кѳраш** (2). *Еплъ блэ.*
КѳИШЫН II (кѳреш) лѳэI. (32). Шыр цыкIу дунейм кѳытегъэхъэн, джэдыкIэм кѳыгъэкIын. *ЯмыщIэххэу, инкубатор адакѳэм бабыщ шыр кѳришиац, жаIэу цызѳахым, къалэм къикIри сурэттех кѳэсаиц, ицIэныгъэлIхэр я гъусэу, бабыщ шырым зезыта адакѳэ хужъым сурэт трах, адэкIэ-мыдэкIэ кѳытажыхъ, адакѳэр кѳуабьду и иIыбым бабыщ шыр трагъэтIысхъэну хуожъэ. Бабыщыкѳуэ адакъэпщ, 489. – Бжѳей жыгышхуэм фIэлъэ, кѳуалэбзум налгэ-налгэу зѳбграхыници, я абгъуэм иралъхъэниц, бзу цыкIу кѳрашыр хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, – жиIэри Гуаицэ и цхъэи*

ухуэнаитыр дыгурыгыу щлалэм иритащ. Лъапсэ, 38. Си джэдыклар бгэм клэцлэздзэу Бгэа кэришмэ, куэд слгэлыни, Жилэу кванжэр цыгуыгъами, Бгэа бзулгэпкэым кэахэклынт? Кванжэ. «Дамыгъэ», 90.

КЪИЩЫЦЫН (кэошэщ) лгэмыI. (5). Щашэгур зэрлгэтым кэихун, кэилгэлыгын. [Удзым] И жылэр хунут хгарзынэу, Кэищэцмэ, кууэ хэклэнт. Гьуэгу гьунэ удзыр мэгъагэ. «Батырыбжэ», 43. Мэмэту плгэгур кэрахужьащ, и хэмкэишыгур дрихуеихуклэ мээ джэдхэр кэищэцу. Лъапсэ, 46. [Думэсарэ Астемыр жреIэ:] Молэр аращ, советскэм и кэптым кэищэца жыпэмэ, алыхэ, кэищэцам. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 641.

КЪИЩЫН (кэош) лгэмыI. (9). 1. (7). Кэилгэгьуклыгын. Локотош и нитыр квалмыкэ цыхубзым и сумкэм кэищ птулгэм тенат. Нал кьута, 243. Елдаррэ абырэ [Степан Ильич] IэплIэ цызэрашэклым, мо щлалэ Iэпкэпкэ иным и IэплIэм хэцлэр кэимыщу зэццубыдат. Хьуэпсэгьуэ нур, 201. Уафэм яжьафэ кэитеуауэ, цыху лгэгэхэм щлаклуэ фыццIэм ецхьу ныбжэ ядзу, дыггэр дохьутейм кэищ фочыпэу пшэм кэыхэщт. Клапсэ клапэ, 5. 2. (2). Псы гущылу с.ху. зыгуэрым и теплэр, сурэтыр кытридзэн, теплгэгьуэн. Кэуажэм псыдзэ кэищIэуа хуэдэу, дэнкIи гьазэ, псы инар узарамым дэст, бжыхьри, жыгри, унэхэри, уафэ щхьуантIэ пшэ хужь Iэрамэхэр цызэрыхэхьэу кэищу. Клапсэ клапэ, 5. Андрей тклуэпс кэомыр зы кэамынэу Ар цыхубз нэпсу уэ уквош. Шэджем псыкэпгэ. «Щхьэлыкьуэ», 378.

КЪИЩЫНЭМЫЩI (2). послелог. Еплгэ кэинэмыщI. [Кэандыщэ Дисэ жреIэ]: Тхэ, нэмыцэ ямылагуужынхэр цыдахуджам, джэдитI кэысхуэнати, тхьа, джэд фермэм естам, абы кэищынэмыщIыгу, тхьа, нартыху кэап закьуэ сIэти жыланхьэу естам, итIани, узри уолгэгьу, тхьа, си жьыцхьэ хьыджэбзхэм сахэту солажэ. Альхьэ, 52. Апхуэдиз ахьшэ зэулу Нурхьэлий игьащIэм илгэгьуатэкьым, Нью-Йорк цыклуам ахьшэ щахьуэж банкым кэищынэмыщIа. Хьуэпсэгьуэ нур, 229.

КЪИЩЫНЭМЫЩIАУЭ (3). послелог. Еплгэ кэинэмыщIауэ. Езы ХьэцIыкIуи фIыуэ кэащIыгурт: уицэници укэищэхужьыници умыщIэххэу, абы кэищынэмыщIауэ Мусэ и IупэфIэгьуш. Хьуэпсэгьуэ нур, 214. [Астемыр Степан Ильич жреIэ:] – Бэлиэвычым я цыгьыныр сьт хуэдэ, жи [Бэлацэ], абы кэищынэмыщIауэ щIоупцIэ: ди шыр ттрахынкIэ хьуну пIэрэ, жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 265.

КЪИЩЫПЫКЫН (кэрещыпыкI) лгэI. (2). зэхь. Зыгуэрым зырызурэ зыгуэр кэихын. Жансэхьу псэлгэну зиггэхьэзырат, мыр сьту урысыбзэ Iээ жриггэIэн и хьисэпу словарым кэрищытыкIри хамэбзэу псалгэ зыкэом зриггэцIат, арицхьэкIэ, гужьейри и нэхьыбитыр цыгьупицэжати, и мурадэр кэехьулIакьым: - ФIыуэ тлгэгьуу ныбжэгьушхуэ ТутIэ! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 560.

◇ **КэищытыкIыу еджэн** (1). ПсынщIэу, фIыуэ еджэн. [Астемыр Бэлацэ жреIэ:]

ИгьащIэм школ бжэцхьэлу ебкьуакьым, итIани кэрищытыкIыу йоджэ, [Елдар] и хьэтири Iейкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 310.

КЪИЩЫКЫН (кэищIыкIащ) лгэмыI. (2). Зыгуэрым и джабэр, и клуэцIыр зэхуэдэ, джафэ щIауэ щытын. [Алыджыкьуэ:] МывэкIэ кэищIыкIа пицIантIэ тIэкIум сьзэрыдыхьэжу цхьэгьубжэ закьуэмкIэ сыплати, псори зэрыщытам хуэдэщ. Мелыгыч, 444. МывэкIэ кэищIыкIа пицIантIэ клуэцIыгым зы мывэ сатыр заныцIабзэу пхрокI. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 555.

КЪИЩЫН (кэешI) лгэI. (9). КээхьукьащIэ, Iуэхуггэ гуэрым и Iэужь гуэр налуэ кээхьун. ПицIэкIэху кэищIати нэхуыщым, Уафэр мыл гьуджэу яггэж. Нэхуш. «Дамыгъэ», 225. Шэм пэгуныр зыкэомрэ иггэвуащ, итIанэ мащIэ-мащIэуэ Iэуэлгьауэр клуэддыжати, пэгуным итIэм кэищIа тхьурьмбэм шэр хишати. Хьуэпсэгьуэ нур, 279. Жьы кэеицэ псоми ираггэцI, Абы лгэгьышэ ар кэищIащ. Бгы нэпкэым тет жыгей. «Шум и гьуэгьу», 112.

□ **Iэц уэд бгэащхэмэ, уи Iупэр даггэ кэешIри, цIыху уэд бгэащхэмэ, уи Iупэм кьоуэ** (1). Еплгэ Iэщ.

КЪИЭПХЬУКЫН (кэоIэпхьукI) лгэмыI. (6). НэгьуэщI щIыпIэ кэикIыу кэIэпхьуэн, щыпсэуну кээкIуэн. Ростов кэиIэпхьукIауэ фьз гуэр пицIапIэм щIэсати, абы и хьэпшыным и нэхьыбэр кэиганэри тхьэм ецIэ здэIуар. Нал кьута, 236. [Мариям:] Ди насыпти, кхьухьым дыздисым ди кэуажэдэсхэу щымытми, ди щIыналгэмкIэ кэиIэпхьукIауэ унагьуэ зыщыплI хуэдиз ди гьусэу кэищIэкIащIа, дызэрыцIыхуу щымытамы, дызэблаггэ дьдэ хуэдэу, гурэ псэкIэ дызэрылгэгьу кэитфIэцIыжу, ди тхьэусыхафэ зэхудоIуатэ, дыздэггэ, дыздэггьуфIэж, дызэрылгэгьынуи дызэгуроIуэ. Лэчымэ, 391-392. Кавказым кэикIыурэ Тьркум кэакулэуэрэ, Тьркуми кэиIэпхьукIыурэ Иорданым кээкIуа адыгэр аргуэру экужьым кэихьат. Кхьэлэгьунэ, 373.

КЪИГУКЫН (кэоIуки) лгэмыI. (11). ЗыщIыпIэ кэикIыу макь гуэр кэоIун. Зиплгэхьэмэ [Дэфэрэдж], пицIантIэхуэщI, мывэ сэрей лгэгэкIэ кээцIыгьауэ, зы лгэныкьуэмкIэ гуэцI кIыгь дьди цытти, унэм кэызэрыгуэкI щIагьуэ щымыIэу, гуэцымкIэ кэилукигу гьы макэи зэхьыбох, жэщыр здынэсари пицIэнукуьым. Лъапсэ, 31. ДжэдэщымкIэ кэилукигу джэд кIыгь макэи кээлурт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567. Зээмызэ Iэуэлгьауэ кэуажэмкIэ кэилукимэ, ари мэкIуэдыж. Нал кьута, 243.

КЪОМ (452). нареч. Куэд. Аузым дэс кэомри мэгьузавэ, зэзакьуэ гьуэгур яуху кэуришым дыцхьэдэхащэрэт, птулгэм дисым хуэдэщ, птулгэIащхьэр Iуаддрэ – дикIыни, Iуамьудрэ – дибэмпыгьыни, жалэу. Нал кьута, 292. Лыжьыр хьэцIэу цыIэхунокIэ Мес, Анзоррэ Чэриуанрэ ПыцIэм тесу нэху цыхунокIэ Хьарбыз кэомри, я хьэуанри А щIалитIым яхьумэнуш, - Лыжьым и пIэ иувэнуш. «Тисей», 479. Астемыр ар [абы и гьугьу зэращIыр] зэхихи хуэдэт, арицхьэкIэ зымыщIэжу цылгэ, и куэ ижьри и бпыткэри уIэггэ хьуауэ, льы

кыицIэжа кьомыр и цыгьыным зыицIафарэ хьэлэч хьуауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 170.

КЪОХЪУСЫЖ (3). ЗыщIыпIэ щыIауэ кьэзыгьээжам зырыуцIэ сэлам. Гьуумар зиггэбжьыфIэу кьыицIыкыац: - Сэлам хьэлейкум, кьохъусыж, Астемыр! Хьуэпсэгьуэ нур, 194. «Кьохъусыж, си щIалэ», - зым жимыIэ, Гухъу цIыкIуки сянэр мыужьгьэж. УцIыкIуу уи гум ибубыдэр. «Вагьуэ махуэ», 83.

КЪРЕГЪЭТЫН (кьрегъэт) лъэI. (3). Зыгуэрэм зыгуэр Iэрыгьэхьэну лъэкIын. Зыбжанэ дэкрэ депутат у хахмэ [«лэжьвакIуэиухуэр»], «маяк» хьумэ, хуэицIар кьыицIыкыац: щIанIэ ухуеймэ, щIанIэ кьуригьэтыни, уи сабий детсадым бгъэкIуэну ухуеймэ, пхуицIыгьэтыны, е сымаджэ уиIэу угузавэмэ, кьыбдэIэпыкьуни. Лъапсэ, 97-98.

КЪРЕГЪЭХЪЭЛIЭЖЫН (кьрегъэхьэлIэж) лъэI. (2). Кьыхуэгьээжын. ПэшиплIрэ ицэфIанIэрэ хэту яцIа унэр зы пэшим кьыицIэкрэ адрейм ицIыкыэурэ зэлъыуех, еггэкьабзэ, мэжьыицIэ, мэицIафIэ, и лIым и цыгьыи кьабзэу, и шхын хьэзыру сьт цыгьуи кьрегъэхьэлIэж [Шыкьымхэ ялхум]. Кхьэлэгьунэ, 375. Албиян кьэкIуэжмэ, Иринэ лъэкI кьыгьанэртэкьым и лIым зауэри дээрэ цыгьуицэу зиггэпсэхуацэрэ, жиIэу иужь итт, унэр зэлъылухауэ, шхын сьтхэри хьэзыру кьырыригьэлIэжырт. Шынахужьыкьуэ, 29.

КЪРИГЪЭХЪЭЛIЭН (кьрегъэхьэлIэн) лъэI. (1). Кьыхуэгьээжэн. Мэзхьумэм хузэфIэкIырт, цакIуэ кьэкIуэанум и хьыбар зэхимэ, кхьуэпIацэр Iуэм иту кьырыригьэхьэлIэу, уеблэмэ цыкыкьырт жыгым епхауэ иыгьт, цакIуэхэм зырыгьэкIийуэ зыгуэрэм сигнал кьытыхукIэ. Лъапсэ, 70.

КЪРИКIУЭН (кьрокIуэ) лъэмыI. (11). 1. (4). Зыгуэр кьызырыкIуамкIэ кьэкIуэн. Сэ си гьуэгур сьухами, Итиц си лъагьуэм кьрикуэн. Тенджызым дыщхьэщыту. «Батырыбжьэ», 51. А псытэм и ужьым кьрикуар арац мо [псы] ежэхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 569. 2. (3). Кьрихьуэн, кьыхэкIын. [Якьуб] И адэ кьуэшим фIы и гум илгу революционерхэм я цIэр и кьуэм фIицати, кьрикуар Iейт. Нал кьута, 263. Абы [шым зырыицэсам] кьрикуа нэцхьэягьуэ иным и гугьу цытыцIыни дихуэни. Хьуэпсэгьуэ нур, 259.

□ **Гур зырыгьуэм дыгьур кьрокIуэ** (11). Еплъ гу I.

КЪРИПХЪЫХЫН (кьрепхьых) лъэмыI. (1). Уафэм кьелъэлъэхын. Нэпкэ лъагэм уэсыр кьрепхьых, Шофийр ар бгыщхьэм, зэм кьогьых, Зэм зеуцэхури мэкIуэдыж, Нарт шум зыицIыми кьыкьуоуж. Борэныр бгыщхьэм. «Шум и гьуэгу», 28.

КЪРИУБЫДЭУ (1). нареч. Зэман пыгьыкIа гуэрэм хуэзэу, иту. Ауэ нобэ илгэс ицэцIу Зы лIы гьащIэу икьукIэ мацIэм Кьыриубыдэу Iейр дэ тхэцIу, ФIыр кьытхохьуэ, насыт зацIэу. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 47.

КЪРИУТХЫКIЫН (кьреутхыкI) лъэмыI. (1). Хуабжыу кьыжын, утхэу кьыкIын, кьыжын. [Алим:] ПсыицIэIуэу интернатым сынэсыжацэрэ, жысIэу си алацэм ськьеуэу кьыицызгьээжым, зэцIэгьуагэ кьомым яцыиц гуэрхэр кьэджац, си

бошкIэм псы кьриутхыкIыу физхэм щалбагьуэм: «А тIыкIуэ, а зи уз кIуэдын, псы тIэкIуэ мыгьуэ дегьафэт». Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 520.

КЪРИХУН (кьреху) лъэмыI. (14). 1. (13). ЗыщIыпIэ кьыкIын - бахъэ, Iугьуэ с.ху. Шыр цыицIырт, ихьуилъырт, етхауэрт, и нитIыр кьыхуу зиплъыкырт, и нэцхьыным бахъэр кьрихурт, арицхьэкIэ нахьутэ ицIэхэлъым и кIанэр литIым яIыгьти, шым кIуанIи жапIи иратыртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 162. Зи уэнжакэ Iугьуэ кьрихур зырызыххэт. КIапсэ кIанэ, 5. Шу кьомыр зырыгьыгьуэ губгьуэм итуздэкрэуэм, мо кьалэ гьунэм нэблэгьауэ сэхьуэм и пIалгьэр кьэсакэ жалэу зыицIырым, лэгьуицэуицэ зэхьэзырхьа хуэдэу огнемет кьомым кьариху мафIэр лыгьэ зэдэ мэз я пащхьэм кьыхутикIа хуэдэу дзэм кьажэхьуац. Лыгьэ, 411. 2. (1). Кьыудын. Топыицэ ицIыицIэр кьрихуау, Кьутахуэр си бгъэм кьытхуау. Улэгьэ. «Шум и гьуэгу», 42.

◇ **[И] нэм мафIэ бзийр кьрихун** (2). Еплъ пэ.

КЪРИХЪЭЛIЭЖЫН (кьрохьэлIэж) лъэмыI. (4). Кьыгьээжауэ зыгуэрэм хуээжын. Абдеж дыдэ фызыжьыр кьримыхьэлIэжатэмэ, кьэхьун ицIагьуи цыIэу кьыицIэкрэнтэкьым, арицхьэкIэ ар [Бекъан ицIар] Iуарэ и гум тхуэну Iэмал зымьIэт, арыниэмэ ицхьэуыгьуэ игуэрт закьуэмэ, лыжьым и унафэр кIэцIу ицIынут. Кьалэн, 431. [Алыджыкьуэ:] ЗэфIэнауэ, зырыгьэкIийуэ сэри ськьрохьэлIэж. МелыIыч, 472.

КЪРИХЪЭЛIЭН (кьрохьэлIэн) лъэмыI. (28). Iуэхугьуэ гуэрэм хэтын, и нэгү щIэкIын. ЗэIуцIэм кьрихьэлIам яцыицү Мэсхьудрэ Мусэрэрт ицхьэл Iуэхум ицхьэкIэ зныкьуэкуэр, ицхьэлъыр зейм кьыицытхьэкIэ, ицхьэлтету ицхьэлъыр зейр кьэвмыгьанэ, жиIэрт Мэсхьуд. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 653. ИмыицIэххэу зы кхьуэпIацэ А джэгуицхуэм кьрохьэлIэ. «Бажэ пшыи», 10. Лъэпкьым я нэхьыжьыр кьрихьэлати, гуиыIэрэ и фIэицү жиIэрэ умыицIэну, Нартыху зыкьыхуигьазэри жиIац: - Зи хьуэуицIу нэгьуэицI хьуэу ицыкIуэкIэ шулIыгьуэс гуэри уиIэн хуейи. Лъапсэ, 75.

КЪРУ (45). 1. (3). Кьрухэм кьажьэдэкрэ макь. «Кьру» жиIэу джэурэ и макьыр кьури сьтхэм жьэхуэуэри джэрипэджэу кьыгьээжырт кьру пащэм ятэ зэхехьыж. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 543. Абдеж хьэуицэ макьыи фочауэ макьыи ицэкрэ кьыицIуу жьыбгьэм кьыицати, ар кьрум я тхьэкIуэмэ кьыицэрицхьэуэ я пащэр дэлъейиц-дэпкIейри: - Кьру-кьру! Кхьухь пхэнж, 496. 2. (34). ПсыицIэ кьуалэбзу лъэпкь, и щцэр, и лъакьуэхэр кIыкьу. Мо кьру кьомыи сьту я насыт, гупыицхуэ зырыгьэхьуауэ, зым зыр дэлъыкьуу кьыидикIа лъэныкьуэмкIэ ягьээж, яцIэу кьыицIэкрэнтэу, тIэкIуэ дэкрэ, мыбыкIэ уае кьызырхьунур. Кхьухь пхэнж, 495. Езыри [Сентрал] цыитт лъакьуэ закьуэкрэ кьрум ецхьу, и куэпкьым аркээ иштэзыр тегьэуауэ. Нал кьута, 288. Кьрукэ, жыпIэу, мэкьум хэтым ЗэкрэIэхьэуэжы мэкьу паупицI [мэкьуауэхэм], Аргьынэр дахэу ирахьэкIыр, Ар кьайхьэлъэкрэ кьыицIэмьыицI. Мэжыуауэ. «Дамыгьэ», 233. 3. (8).

плъыф. мыхъ. Кърум ейр. Джэлил бабыщыкхум пидзыжащ; - Укъру лъэпкъыу жыболэ, сэри кърум сыкфрамывишатэмэ, кърум нэхэрэ нэхъ лъагэу сылгъэнт, уэпхуэдэу сыщыджынт. Бабыщыкхуэ адакъэщ, 475. Бжъыхъэ жъащцэр уэс къэсыгъуэм Къру гъыбзэу сэ къысфлюцI. Бээр уи анэрщ уэзыгъащIэр. «Багырыбжъэ», 61. Къру кIуэжIэу ахэр [тхылъ еджэхэр] кIуэми, кIуэуэ парадым уи гугъэни, Тхылъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 337.

□ **Къру пашэр цыуэжыкхуэ хумэ, абы кIэлъыкIуэ къру псори дэхуэха мэхуэ** (1). Гуэхур зэрыхунур унафэщIым, пашэм елгытащ. *Сыт цхъэкIэ жыпIэмэ – дуней акъылыр а зы лым критами, цымыуэн Алыхыым къыгъэцIакъым, къру пашэр цыуэжыкхуэ хумэ, абы кIэлъыкIуэ къру псори дэхуэха хъунуц.* Мазэ ныкхуэ шхъуантIэ, 544.

КЪРЫМ (15). 1. (4). Ипщэ щIыналгъэ, Тенджыз ФIыцIэмрэ Азовскэ тенджызымрэ языхуаку дэлгыщ. *Дуней зылгъэгъуам ящыцI [ЩоджэниIыкIур], Кърымым, Истамбыл, Бакъу щеджащ, Дагъыстаным щылэжъащ, абыхэм я гугъу щыцIкIэ удимыхъэхыну Iэмал иIэкъым. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527. Кърым дыщыIэу сэ сощIэжыр БгъуэниIагъ дыщIэсу дыщыгъар, УIэгъэ ттелгъу лыи къыщIэжыр Къыбдалгагъуну уи гугъат. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 113. [Чэф зилэ гуэрэм тхъэмэдэм жреIэ:] Кърымыр урыс пащыщыкхым цубыдакъэ. Хуэпсэгъуэ нур, 59. 2. (11). *плъыф. мыхъ.* Кърымым ейр. [Дэфэрэдж:] *Си нитIыр сыгъэфIыцIу, солгъагъур Мэтрэдэж квалэ жаIэу иджы Тамань здэщытым деж щытыгъар, кырым сеймэнхэм тенджызыр къызэнауицIа нэужь, а квалэр арат хэцIапIэу яIар, адыгэм ятеуэным зыхуагъэхъэзыру. Лъапсэ, 5. Кърым хъаным икIэщIыпIэкIэ дзэ къыгъэкIуащ, абы зауэ къыкIри хъэлэч зэрыгъэхуэу хуежъащ. Мазэ ныкхуэ шхъуантIэ, 617. [Мэмэт-щIакъуэм Сеймэн жреIэ:] УкызыхэкIар зэбгъэцIэну ухуеймэ, УрысеймкIэ уемылпэкIыу кырым тэтэрхэм я лъэужьыр ху. Лъапсэ, 48.**

КЪЫБГЪЭДЭГЪЭУВЭН (къыбгъэдэгъэуэв) лъэмI. (2). Зыгуэрэм и гъунэгъуу зыгуэр гъэувын. *Локотом Iэбэрабээрэ шхын гуэрхэр къыбгъэдагъэувауэ къыгъэуэтащ, арихъэкIэ шхыныр ишхыну къару лъэпкъ иIэкъым...* Нал къута, 244. *Абы [зэуапIэм] фыкIуэну лыгъэ фимыIэрэ – мыбы фыхэплгъэ, къэвгъуэтынуми фицIэркъым, – жиIэри Думэсарэ [Аралтымрэ абы и гъусэхэмрэ захуигъазэу] и хъэпшып зэрылб матэ хъарыр къабгъэдигъэуващ. Хуэпсэгъуэ нур, 289.*

КЪЫБГЪЭДЭКIЫН (къыбгъэдокI) лъэмI. (10). 1. (6). Зыгуэрэм и деж къыIуКIын. *Зы топым къыбгъэдэкIым, адрей топым йожалIэ – красноармеецхэр егъэдыхъэшх, ядоджэу, зыгуэрэм зыпщыIыжуи жеIэр [Данэ]: – Данэ укIуэрэ, Мухъэмэд? Нал къута, 232-233. Нурхъэлий кIасэм къыбгъэдэмыкIыу абы къыдэна ахъышэр илгытэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 228. Кулисум зыгъэгузавэр Хуэцэ нэгъуху хъуауэ, пшанэр зэрызэхуэу и нитIым Iупхуэу гуэр къыIудзэрти, хъыджэбз дахэ дыдэ*

*цIыкIур IэпэкIэ къеишкIын хуей хуати арац. УкыбгъэдэкI хуртэкъым. Нэгъуху, 33. 2. (4). зэхъ. Зыгуэрэм и деж къышежъэн (гуэху, унафэ с. ху.). *Езы Астемыр и гур Мэзкуу нэсауэ, Степан Ильич къыбгъэдэкI Гуэхур и цхъэм икIыртэкъым. Мазэ ныкхуэ шхъуантIэ, 568. Абы [Кировым] и унафэр Ленин къыбгъэдокI. Хуэпсэгъуэ нур, 222.**

КЪЫБГЪЭДЭЛГЪЭДЭН (къыбгъэдолгъэдэ) лъэмI. (3). Жэурэ зыгуэрэм къыбгъэдыхъэн, гъунэгъу зыкхыцIып. *Рум цIыкIуэ кIэнфет е браныч иыгъыу Дисэ къыбгъэдэлгъэдэм, зыбгъэдигъэтиIысхъэрти, имыутIыпщыжу едэхуэцIэу цыгъэст, сабийр Рахымрэ Саримэрэ зэран яхуимыгъэхуэну. Хуэпсэгъуэ нур, 132. Зэ зыр, зэ нэгъуэцI къыбгъэдэлгъэдээрэ чэст кърат [Кубанцевым], къоупцI, зыхуейр зэхха иужь, IуокIыжри унафэр ягъэзацIэ. Шынахужьыкхуэ, 35.*

КЪЫБГЪЭДЭНЭН I (къыбгъэдэнэ) лъэмI. (3). Зыгуэрэм и гъусэу зыгуэр къэгъэнэн. *[БырмамытI:] Махъиэм Шамурэ зы цIалэрэ къыбгъэдызонэри, цIалитI си гъусэу цей пщыIэишхуэм сыцIохъэ. ХъэщIэ лъапIэ, 404. Хъыджэбз цIыкIуитI къыбгъэдинэц Азизи, езы Апчарэ икIэщымыкIэ жащ. Шынахужьыкхуэ, 55.*

КЪЫБГЪЭДЭНЭН II (къыбгъэдэнэ) лъэмI. (1). ЗыщыпIэ зыгуэрэм пэгъунэгъуу къыщынынэн. *Къыбгъэдэнэ гъукIэр унэм, Ныбгъэдэту Хъэкуринэм. «Тисей», 508.*

КЪЫБГЪЭДЭСЫН (къыбгъэдэсц) лъэмI. (11). 1. (8). Зыгуэрэм и гъусэу, и гъунэгъуу щысын, бгъурысын. *СтIолым къыбгъэдэс лIыжъ къомым я уицIэ пыIэ кIапэхэр, тхъэрыкхуэфым еицхъу, къэлэлэхуу цыст, хэт IэишхуамбэкIэ гуахуэ цIыкIум епэщыцу. Мазэ ныкхуэ шхъуантIэ, 587. [Алыджыкхуэ:] Зыгуэр къыбгъэдэсэу къызоупцI: – Хъэжыгъэ пут дыгъуасэ бээрэм зэрацар пицIэрэ? МелыIыч, 469. Гуэгъуш анэ къыбгъэдэсэр къеуицIащ [Мэзан]: – Сыт «дүэтым» къыкIыр? Бабыщыкхуэ адакъэщ, 483. 2. (3). зэхъ. Зыгуэрэм дэпсэун. [Бекъан Хъэбибэ жреIэ] Уэ уи нысэр къыбгъэдэсц. Нал къута, 231. [Кулисум фызхэм яжреIэ:] НэхъыцIэ цIыкIуитI мыгъуэр сэ къыбгъэдэсц. Нэгъуху, 34.*

КЪЫБГЪЭДЭТЫН (къыбгъэдэтщ) лъэмI. (9). Зыгуэрэм и бгъум деж, и гъунэгъуу щытын. *Мыбы и ныбэр къызгъэуицIащ жаIэу [Къэрэжымырэ тырку пэцэмрэ] Гуацэ цызэхыхым, хуэмакIуэ къыбгъэдэтхэм еплэмэ, зыгуэрэм и къамэ къуаниэ етэгъэнкIэ зэджэр и бгырытхым дэIуауэ цытти, заныцIэу мапхуэри а къамэр къыдепхуэтыкI. Лъапсэ, 37-38. И ныбжэгъур къыхуэгъушхуэу Къыщыхуэзэм къыжиIащ: – Еплыт мыдэ мы газетым, Мы сурэтыр къацIэт уэ, – ЖиIэт Ваня къыбгъэдэтым. «Бдзэжъеящэм ипхуэ», 166. ЦIыхухэр зэхуэзэмэ, жаIэри арат: бийр куэбжэм къыбгъэдэтц, сыт пицIэн? Нал къута, 292.*

КЪЫБГЪЭДЭТИЫСХЪЭЖ (къыбгъэдэтиIысхъэж) лъэмI. (1). Зыгуэрэм и гъунэгъуу Iысыжын. – *ЗэхэдгъэкIыницIиджыпсту, – жиIэри Астемыр къабгъэдэтиIысхъэжащ [Ерулрэ Бэлацэрэ]. Хуэпсэгъуэ нур, 264.*

КЪЫБГЪЭДЭТИСХЪЭН (кыбгъэдотIысхъэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и гъунэгъуу тIысын, жъэхэтIысхъэн. *Мусэ къыбгъэдэтIысхъэ «ТхъэмциIыгуныбэр» зэрлIагъуу, адреихэм нацхъэ яхуицIаиц, арауаницIухеужаиц: - Мэсхъуд, уэраар, си къуэшышхуэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 153. Ерагъыу Лу жейм хилъэфа къудейуэ, Сосрыкъуэ къыбгъэдэтIысхъаиц, зы бэлыхъ гуэр къыжриIэн и гугъуэ, арицхъэкIэ дэнэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 609.*

КЪЫБГЪЭДЭУВЭН (кыбгъэдоувэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и гъунэгъуу къэувын. *Тембот зэцидгъуэ и анэм кыбгъэдэувауэ Елдар еплъырт, уэ цIалэшхуэр фызыжъым укъригъэкIуэнтаиц, уелуницIу цхъэпребгъэдзакъым, жиIэу къригъэкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 138. [Алыджыкъуэ:] Жыгей гъумыр мышкышыр кыздэлэныкъуэрэ си дамэм цытеслэхъэм, сипсэмзыхицIаицзэрысхуэмыхъынур, арицхъэкIэ цIыхубзми Iэ лъэныкъуэкIэ кыздиггъэпсыницIэ хуэдэу кыицызбгъэдэуэвэм, си нитIыр кыицихуами, ськъежъаиц, сигъэишхэнэ зэрыжиIар си гурыфIыгуэти. МелыIыч, 439.*

КЪЫБГЪЭДЭУВЫIЭН (кыбгъэдоувыIэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и гъунэгъуу бгъэдыхъауэ къэувыIэн. *Нэмыцэр «селмаг» жиIэу зытетхэ унэ зэуэтым кыбгъэдэувыIаиц. Нал къута, 245.*

КЪЫБГЪЭДЭХУТЭН (кыбгъэдэхутэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и гъунэгъуу, и пащхъэм кыицихутэн. *Музыкэм пичу, Назифэ лъаганIэ тIэкIум къехри залым кыицицIыхъэм, зы паицIэ цIырхъ гуэр хъиджэбзым кыбгъэдэхутаиц, и мурадыр белджылыуэ. Лэчымэ, 397. Iэуауэм иджыри циггъэтыжатэкъым, Апчарэ псом нэхэрэ нэхэ ину «Ура» цыжиIэм заныцIэу Чокэ кыбгъэдэхутаиц, Щынэхужыкыкъуэ, 45.*

КЪЫБГЪЭДЭШЭН (кыбгъэдешэ) лъэI. (3). Зыгуэрэм и гъунэгъуу зыгуэр къешэлIэн, и гъунэгъуу щIын. *Тутнакэциым исакхэр Аралтым кыбгъэдашаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 293. Iэюб шэсри шы Iэджу иIыгъыр Лу кыбгъэдишаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 523.*

КЪЫБГЪЭДЫХЪЭН (кыбгъэдохъэ) лъэмыI. (37). Зыгуэрэм къекIуэлIэн, гъунэгъуу зыкыыхуицIын. *Зэанэзэкъуэр гузэсэжу цилъагъум, хъиджэбз цIыкIу гуэр кIыфIым кыыхэкIри къабгъэдыхъаиц, адреихэм хуэдэу мыфейцейуэ, и цхъэцири дахэ дыдэу ухуэнэрэ цхъэцилгэ дахэм илъу. Лъапсэ, 32. Бекъан зиуцэхужри зиггъэкIуриаиц, пхгэ лъакъуитIыр иггэтIылтэри, зэанэзэхъум жалэр фIэмыIуэху хуэдэу, и нэр зэтепIауэ здэцилгъым, Саружан лэныстэр иIыгъыу кыбгъэдыхъэри зы напIэзыпIэм дадэм и паицIэ лъэныкъуэр кыициггъэхуаиц. Къалэн, 431. Адакэ хужыым «къалэдэс» фIацати, иджы сызрыккъалэдэс дыдэр нэрылIагъукъэ, жиIэу зиггэцIагъуэцхъэкIэ, джэд кыбгъэдыхъэртэкъым. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 489.*

КЪЫБГЪУРЫСЫН (кыбгъурысыц) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и бгъум деж шысын. *Абы [Сарим] кыбгъурысыц адыгэ цей хужь цыгъыу, нэгъуджэ пенсне жыхуалэм хуэдэ Iулъу, адыгэ пыIэ дахи цхъэрыгъыу зы лIы гуэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ,*

526. Езым [Сарими] и закъуэ цIыхухъум яхэсти, укIытэм ихъырт, иджы Лу цIыкIур кыбгъурысыци зэпсэлгъэн игъуэнтаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 527.

КЪЫБГЪУРЫТЫН (кыбгъурытыц) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм и бгъум деж кыицигъын. *Къызбгъурытыахэм самыгъа кIуэу Си лъэрыгъыпсыр сфIыпачаиц, Си ужь къитари кыискIэлгъуэрт, Бэлыхъ ди паиэм дэсишчаиц. ЗэкIэцIэуэ. «Щхъэлыкъуэ», 397. [Бахъэсэнышхуэ:] Къызбгъурытыу машинэбэр Си толгъкунхэм мес къадожэ, Дэнэ кIуэри Iуэху хуэпIаицIэу Макъыу яцIыр си уэрэдым Къыдежъуэ къодэхашIэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 121. Плгэмэ [Апчарэ] – езы Къул Зулквэрней кыбгъурытыц, Щынэхужыкыкъуэ, 46.*

КЪЫБЛЭКIЫЖЫН (кыблэкиж) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и бгъумкIэ блэкиу кIуэжын. *СыкыицехыжкIэ Тинхэ я куэбжэмкIэ сыкыблэкижыныц, хэт иицIэрэ, сыхуэзэнкIэ хуониц, жиIэу ари и гум илгът [Лу]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 505. Жыраслгъэнхэ я унэмкIэ кыициблэкижыым, спектакль кыицаггъэлгъагъуэ гуэцижыымкIэ иггъазери репетицэм еплгъаиц [Астемыр]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 641.*

КЪЫБЛЭКИН (кыблэки) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и бгъумкIэ блэкиу кIуэн. *Шу къекIу гуэр утыкум кыицIагъэри командэ итаиц, музыкэ къраггъэкIыу кыицэрыцIадзэу, шуудзэр сотнэ-сотнэуэрэ зэкIэлгъэхъужу къежъаиц, Iэтаицхъэхэр зытет лъаганIэ гъэцIэрэцIам кыблэкиу. Хъуэпсэгъуэ нур, 127.*

КЪЫБЛЭКИН - НЫБЛЭКИЖЫН (кыблэки-ныблэкиж) лъэмыI. (1). АдэкIэ-мыдэкIэ кIуэуэ зыцIыпIэ Iутын. *Зэзэмызэ жэцибгъым и пхъур здэциIэ кабарем кыблэки-ныблэкижри и увылIэм мэкIуэж, лэчымэ кыицихуу [Исуф]. Лэчымэ, 397.*

КЪЫГУЭГЪЭУН (кыгуеггъэу) лъэI. (5). Кыгуэгъуу зыгуэр къеггъэщэхъын. *Янэ кыицихуэза лъэмыжым утехъэ мыхъуну гъуэгуэм мывэр тезыц, бгыр кыгуэагъэуаиц. Нал къута, 299. Ауэ къехуэхуэу зэ къежъакъэ [мывэр] – Бгыр кыгуеггъэури, псыри IуеуцIэ. Уи натIэм илъ. «Дамыгъэ», 101.*

♦ **Бгыр кыгуэагъэу** (1). Еплъ бгы I. □ **Янэ къехуэх мывэм бгыр кыгуэагъэу** (1). Еплъ япэ I.

КЪЫГУЭГЪЭХУН (кыгуеггъэху) лъэI. (1). КыгуэупщIыкIауэ зыгуэр зыгуэрэм кыгуэаггъэкин. *Щхъэ псо закъуэм и лъэныкъуэр Къыгуеггъэхури Елбэздыкъуэ ХъэкIэххуэкIэм яреггъэш. «Елбэздыкъуэ», 21.*

КЪЫГУЭГЪЭХЪЭН (кыгуеггъэхэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм шыщ Iыхъэ, и гъусэ щIын. *Ди хэкум кыгуэаггъэхэ районныцIэ Iэджэ, псалгэм паицIэ: цIы даггэ кыицIэзыххэм я къалэу Мэлггъэбэз, Мэздэу районыр, Курп район сьт жыхуэпIэри кыидэкIуэ, ди цIыхур тIукIэ нэхъибэ хъунуцIэ Лъапсэ, 88.*

КЪЫГУЭКИН (кыгуоки) лъэмыI. (2). КыицхъэщыкIын, зэщхъэщыкIын. *ПхъаицIэр IэкIуэлгъакуэу кыицIэжIаиц, Албиян ирита эскизым*

еплүрэ ишҮри фҮицлэуи илэжаиц, миномет дьидэм зыкҮи кыгуэҮкҮыркҮым. ШыңэхужыкҮыуэ, 29-30. Ляагуныгыгээр уигу имылгэмэ, Дэни гьазэ – лгэр ицлэмыкҮ. Мыл зытелгү псым уреицхыици, Махуэр жэицим кыгуэҮмыкҮ. Сэ ар соҮцлэ. «Мывэ хуабэ», 207.

КҮЫГУЭЛЭЛЫН (кыгуэолэл) лгэмыҮ. (2). Зыгуэрым и бггүм зыгуэр лалэу клэрылгыын, клэрытын. Лыжэ кгэкҮахэмэ баи яҮыггыу, я кгамэр кгагуэлэлү, жыжэ плгэмэ, дыггэм имыггаплгэу, цыгуэршэрклэ жалэ ицлэггүэ цымыҮлэу зэхэтт. Хгүэпсэггүэ нур, 125. Адакгэ хужыым и дамэ лгэныкҮгүэр уҮлэггэ хгүауэ тҮлкҮу кыгуэлэлэрти, бабыиц анэ джэдэиклэм яхутемысым гү лытауэ уҮлэггэр хуицхэн и гүгвати, Джэлил идакгыым: - Ухуейкгыым. БабыицкҮгүэ адакгэпш, 485.

КҮЫГУЭЛГЭЛЫН (кыгуэолгэл) лгэмыҮ. (1). И бггүм кыгуэҮкҮыу, лгальгүэрэ кыгуэҮшцын. Уэрамыр ятҮлэт, узицх кызырешхрэ куэд ицлатэкгыым, ятҮлэпс инхэм зэрыггэкҮиуэ пырхэ-мырхэ жалэу кхгүэхэр хэст, уэрамым кыхуэггэза ицхгэггүбжэхэм ицхгэггүбжэҮлүхгүэ кгабзэ тҮлкҮу хэр Үлүхгүауи, блынджабэхэр кыгуэлгэлгэат, чы-бжэггүхэр плгэггүу. Хгүэпсэггүэ нур, 113.

КҮЫГУЭТЫН (кыгуээтц) лгэмыҮ. (3). 1. (2). Зыгуэрым и бггүм деж шытын. Дисэ зэтлэу илгэггүат ицэфҮанлэм кыгуэҮт нэшыым и ицхгэггүбжэм Саримэ кыҮлүхгүауэ, арицхгэкҮлэ хгүиджэбзыр цаггэггүэлгэыр ицэфҮанлэр арами, пшыр арами тэмэму кыпхуэицҮлнүтэкгыым. Хгүэпсэггүэ нур, 142. 2. (1). зэхэ. Нэхэ ин гүэрым и Үыхгүэ шытын. Кгэбэрдэйми сгезд яцҮлауэ Автономнэ хгүм фҮлзаахуэт, КыгуэҮтыну хгүкум заицтү Россиеишхуэр – ар нэхэ кгаицтэт. Лгэпкхгэм я тыггэ. «Партыр ди пашгү», 49.

КҮЫГУЭУДЫН (кыгуеуд) лгэҮ. (1). Зыгуэрым и Үыхгэ, ибггүу егүэрэ кыгуэҮггэкҮын. Үауицхгэмахуи кыгуауду Уи [ЩоджэңиҮыкҮум] сурэтти ариц ицҮлаицлар. ЩоджэңиҮыкҮу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143.

КҮЫГУЭУН (кыгуеу) лгэмыҮ. (4). Кыгуэхуу кгешцэтэхын. Бгыр кыгуэуати ицелгэлгэхым, Кыицлэхуиц зы мыви ицҮлиггэжаиц, Зы напҮзынлэ ицҮлым телгати, Псэуа а мывэм кыицҮлэицҮлаиц. Мывэ ггьаицлэ. «Дамыггэ», 118. Бгы кыгуэуам лгэч плгыжгэкҮлэ лгэагү тратхгэиц: «Бийр куэбжэм кыицггэдэтиц» жиҮэу. Нал кгүта, 292.

КҮЫГУЭХУН (кыгуеуху) лгэмыҮ. (1). Зыгуэрым шыц Үыхгэ и бггүм деж кыицҮлэрыкҮыу кгехуэхын. Ди адэжэ Үэицлэггэу быдапҮлэм Кыгуэуауа мывэм сытетиц, Зэман блэкҮлэхэм мы ицҮлэпҮлэм Шаицла быдапҮлэр бгым тетиц. Березина. «Бгы лгэпгэхэм деж», 92.

КҮЫГУЭХУПЭН (кыгуеохупэ) лгэмыҮ. (1). Зыгуэрым и бггүмклэ шыҮла Үыхгэр зэрышытам хуэдэу мыхгүжыну кыгуэуэхун. Кгэлэдэсым и дамэ лгэныкҮгүэр кыгуэуэхунаиц, си кҮуэдэггүэр кгэсауэ пҮлэрэ, жыхуиҮэу. БабыицкҮгүэ адакгэпш, 487.

КҮЫГУЭЧЫН (кыгуеуч) лгэҮ. (3). Зыгуэрым шыц Үыхгэ и джабэм деж кыгуэуэхын. Зыкгөмрэ

гүпсыса иужэ, Астемыр и гүм кгэклар жимыҮлэу кгэнакгыым: - Уэллахыи, Инал лгэицҮлэ лгэицым, кгүришым мывэ кыгуицхын хуэдэу. Маэз ныкҮгүэ шхгүантҮлэ, 543. Дисэ зэрымэжэллар нэрылгэагүат, хгэлывэм и ныкҮгүэр зэ дзэкгэггүэу кыицгыицҮаиц. Гүшлэггүу, 422.

КҮЫГУЭШЦЫКҮЫН (кыгуеицҮыкҮ) лгэҮ. (1). КыгуэҮггэкҮын зэпыицҮыкҮлауэ. Ныишэдибэ Лурэ Бэлаицэр шгэжгэм ицгыгүэу Нанэ кыхуаггэна чыржыным и ныкҮгүэр кыгуаицҮыкҮри Лу иратат, абыи Лу еҮсакгыым. Хгүэпсэггүэ нур, 299.

КҮЫГУРЫГГЭҮЭН (кыгуреггэуэ) лгэҮ. (22). Зыгуэрым кыицҮыр зыгуэрым еггэшцэн, и мыхгэнэр желэн. Шы, жэм, гүзгүиц, джэд, сэ сиҮлэ мыггүэрэ, Үэджи ицҮлэиц, жиҮлэри кхгүхгүыицым абыхэм ятепсэлгыхын зэрыфҮлэмыфҮыр кгагуриггэҮауиц, арицхгэкҮлэ мо иггэицлэм зэҮицлэ мыкҮла кгөмыр пхуэггэсабыринт? Кхгүхэ пхэнж, 507. Үэцэм уриджгэу зэрымыхгүнур, еджакҮуэр клэрахгүэ зэрыхуэмейр кгагуриггэҮауэ дэнэ кгэна, иггэишынаиц клэрахгүэ зезыхгэр ишколым ицҮлүхжыну, я адэ-анэм я дежи кҮуэуэ я ицҮлэлэр интернатым кыицҮыицҮлахуар яжриҮэну [Алий]. Зи лгэрыгыицп тҮыггэ, 531. Абы [Жангүлэзи] дэнэ ицҮицлэнт хгүид махуэр гүзэвэггүэ махуэ хгүну, нэицҮл ишыныжари, мэл фҮыицҮлэхуэ иуцлари псыхэкҮуадэу кҮуэдэуи, абы ицҮлэҮжкҮлэ клансэ кланэу кызыршыицҮидзыжари кыгураггэуэу. Клансэ кланэ, 18.

КҮЫГУРЫМЫҮЭПЭН (кыгурыҮуапэркгыым) лгэмыҮ. (5). Псо дгүдэр зыхимышцҮыкҮын. Тембот и нэгу ицлэклар кыгурымыҮлэнами, и гүм ицҮлүхат. Хгүэпсэггүэ нур, 157. Лу сымэ зи ужэ итыр езы Думэсари кыгурыҮуапэртэкгыым, ауэ емыкҮу зыхэлэ Кгэзджэрий зэрымыицҮлнур хгэккҮлэ и фҮлэиц хгүрти, Чачэ сыт жиҮлэми хгүымплар ицҮҮиртэкгыым. Маэз ныкҮгүэ шхгүантҮлэ, 639.

КҮЫГУРЫМЫҮЭХХЭН (кыгурыҮуэххэркгыым) лгэҮ. (1). Зыри зыхимышцҮыкҮын. Сэри [АлыджыкҮгүэ] сокҮуэри саицхгэицгүуэ, зыри нэкҮлэ кызылггыркҮым, жалэр кызыгурыҮуэххэнукгыими, уныкҮлаиц. МелыҮыч, 452.

КҮЫГУРЫМЫҮЭШЭН (кыгурыҮуашэркгыым) лгэмыҮ. (1). Еплэ кыгурымыҮлэпэн. [Дзэшу и кгүэм жреҮлэ:] Пэжыр жысҮлэници, сэри кызыгурыҮуашэркгыым абы [клансэ кланэм] кыицҮыр. Клансэ кланэ, 15.

КҮЫГУРЫҮЭЖЫН (кыгурыҮуэж) лгэҮ. (13). Зыгуэрым кыицҮыр, и мыхгэнэр езым зыицҮыкҮыжын. Диси кыгурыҮуэжырт Алыхым фҮлэкла зыицгыггын зэрыицҮымыҮлэри, зиуицэхуаиц. Гүшлэггүу, 421. Тыркүм и гүм темыхуэр яицэну кгэаиша хгүиджэбз ицҮыкҮлүхэм сабий зыицлэс Дэфэрэдж зэрахэтыр арауэ кыицҮлэклаиц, тҮури ггүнэггүу дгүдэу Дэфэрэдж кыицггэдыхгэри кгэплгэиц-неплгэиц, сабийри ҮэицҮаудри Дэфэрэдж и ицхгэфгэцым зиҮлэтиц, си бын ицҮыкҮу закгүуэр псым хадзэри саггэсэхыж жиҮлэри, арицхгэкҮлэ ар псым хадзэну аратэкгыым: Кгэрэжэ зыхуейр Дэфэрэдж хгүиджэбз уасэкҮлэ, и сабийр зы тумэнкҮлэ

ицэнү арат, модрейм ар идэртэкъым, Къэрэжьи и тыркубээр шлаггүэтэкъыми, зэрыгэккий флэкла, жалэр езы тлүми къагурьлуэжыртэкъым, к т ы з э р ы г ь э г у б ж ь а у э л ь э н ы к ь у э к л э зэрылуири аргуэру зэдауэу увьжати, нэхри къызэрыггэубжыжащ. Лъапсэ, 36-37. Езыри [Джэлил] а махуэм адакэпИэ иувауэ къыщлэкIынт, бабыщым кършиа цхьэкIэ зэрыадаквэр къыгурылуэжат. Бабыщыкьуэ адакэпщ, 479.

КЪЫГУРЫГУЭН (къыгуролуэ) лъэI. (389).

1. (379). Зыгуэрым къыкIыр зыхэщIыкIын. «Къыбгурылуа?» жIэннти [Вэрокъуэ Нахъуэ], «хъуэ» жыпIакъэ, грамофоным ецхьу, къэмьгубжыу, къомышхьдэу, тIоцирэ къыбжиIар аргуэру къыбжиIэжырт, хъуни, гурылуэгъуэи, уэ жыпIам соувалэ, жыпIэху. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 509. Иджыри къэс жейуэ хэлъа тыркухэр гужьейти, кьэхъуар къагурьлуэху, убыххэм Iэщи фоч гыни къамыгъанэу ягъуэтыр зэцIакъуэри, къыцаггэзэжым, Дэфэрэдж и лым е зэхэзэцхьуэн ящIу къаукIа, е тыркум янэщIэхуа, сымти къаукIауэ и хьэдэр къыдахьжри къаиэжауэ цытащ. Лъапсэ, 59. Щхьэлмывэкъуэм цыщу Паиэ Мурат и закъуэт Дзэлыкъуэ зауэм хэтащ, жIауэ Сыбыр яггэкIуари, ауэ ар шлаггэкIуари, Дзэлыкъуэ зауэ жыхуалэр зищIысри къызыгурылуэр мащIэнт. Хьуэпсэгъуэ нур, 51. 2. (10). ЗэхищIыкIын, ищIэн (нэгъуэщIыбзэ). Матренэ къыгурымылуэр урысыбзэкIэ хузэрадзэкI, Къазджэрий мэлъалуэ: фыщIэкIын цывмьдэкIи сабыру фыщыс, жиIэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 619-620. Елдар кIыцым цызэхих урысыбзэр зриггэщIати, иджы Степан Ильичрэ Астемьррэ цызэспалэкIэ, Елдари ябггэдэтIысхьауэ йодалуэри урыс хьэщIэм жиIэ Iэджэ къыгуролуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 222. Абы [Джихьад] къыкIэлъыкIуэр Iэхьмэди, цхьэц фIыцIэц, и адэр адыгэщ, ауэ адыгэбзэкIэ къытылхьын шлаггүэ цыIэкъым, зыгуэркIэ уеуниIэм, хьэрытыбзэкIэ жэуапыр къуэт, адыгэбзэр къызэрыгурылуам гу лъыуигъатэу. ХьэщIэ лъапIэ, 401.

КЪЫГУХЪЭЖЫН (къыгуохъэж) лъэмыI. (2). 1. (1). Зы зэман гуэркIэ цхьэхуэу цытар зыгуэрым и Iыхьэ хьужын. Къызэхуэсахэр къыщIоуниIэ, игъащIэкIэ даIыггынү дефта ди гъунэгъум хьэмэ ди хэкум дыкьыгухьэж хъуну, жалэри. Лъапсэ, 74. 2. (1). Зыгуэрым и Iыхьэ хъун. Iэиэ цIыкIур ерыцти, зэугаггэпынумэ, еуниIырт: - Ислэмейр окрисполкомым къыщытеуам цIыхур зэрыггэкIияуэ жIаэ: Бахьсэныр нобэ кьэдвгъащтэ, ницдей Налиык къэтицтэжыници, Москвар езыр къыдгухьэжыни, жIауэ. Зи лъэрыгъыпс тыгъа, 527.

КЪЫДАЛЪАГЪУН (къыдалъагъу) лъэI. (4). ЦIыху гуэрым иIэ е и лажьэ гуэр псоми ялъагъун. Дамыггэ телъу и бжэ-куэбжэм IэщIаггэ зиIэм къыдалъагъурт. Дамыггэ. «Дамыггэ», 7. [Алыджыкьуэ комендантым жреIэ:] Мо [шырыкьуэ] уи лъэм илывр емькIуиц цIыхум къыбдалъагъуну. МелыIыч, 463.

КЪЫДАЛЪХУН (къыдалъху) лъэмыI. (5). Зыгуэрым и гъусэу зы зэманым дунейм

къытэхьэн. Куэд кьэзггэщIауэ цымытми Си гум къынауэ сощIэжыр, Ар [хьыджэбзыр] къыдалъхуауэ цымытми Си гум ар куэдрэ къокIыжыр. Насып. «Шум и гъуэгү», 103. Сэриц зи ваггүэ имыжынуур – Сыхьэт махуэм къыдалъхуар. Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 9. Уи [хэку] мьви удзи къыдалъхуахэци, Си гуауи гуапи япыщIац. Сыкьыщалъхуар мь щIыпIэрщ. «Щхьэлыкъуэ», 387.

КЪЫДАЛЪХУХЪЫН (къыдалъхухъ) лъэмыI. (1). Къыщалъхун (п.п. къуажэм, къалэм). [Мэтхэным Астемьр жреIэ:] – Иналрэ дэрэ зы къуажэм дыкьыдалъхухьащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 571.

КЪЫДЭМЫБЗЫН (къыдэбзыркъым) лъэмыI. (1). Къыхуэмьсэбпыжын, зыгуэр къыщыщIур (п.п. и Iэ, и лъэ). [Алыджыкьуэ:] Си Iэпккэлэпкъыр къыздэмыбзми, си цхьэр фIэлэлу уэрэм мащIэ сьдэнта – и кIэм сыгъуащэри, сыкьэгъуэпащ. МелыIыч, 437.

КЪЫДЭГУЭН (къыдегуэ) лъэI. (2). Зыгуэрым теклуэн. [Бэлацэ и гъусэхэм яжриIэт] Шо, ялэ къэсым укьыдигуэу, ар хьурэ? Хьуэпсэгъуэ нур, 310. – [Астемьр Бэлацэ йоуниIэ:] Инал къыдагуэуи? Хьуэпсэгъуэ нур, 310.

КЪЫДЭГЪЭГЪЭН (къыдогъаггэ) лъэмыI. (1). КъэкIыггэхэм я гьэггэхэм зыгуэрым и гъусэу зыкьызэлуахын. Гъатхэм ницIащэр къеггэушыр, Удхэр дахэу къыдогъаггэ. ФIымрэ Iеймрэ зэхэбггэкIыу. «Ваггүэ махуэ», 41.

КЪЫДЭГЪЭЖ (5). СтIолым (шкафым) иIэ дэлъхьэпIэ, къыдэбггэкIуэт-дэбггэкIуэтэж хьу ашык. Хэт сьт хуэдэ IуэхукIэ къэмыкIуами, хуэзфIиггэкIырт, пошотыр и къыдаггэжым дэлът, нэгъуэщI сьт хуэдэ Iэмэпсымэ ухуейми абы [Яфет] и деж цыбггэуэтынут. Нэгъуху, 49. Къазджэрий шIалэ цIыкIур иуищIуэ зыкъомрэ бггэдэсащ, икIи иггэщIащ, и стIол къыдаггэжым дэлъа пыченэмрэ кIэнфетрэ къритри. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 604. Ботэх и псэлээн цимыггэтурэ, лаборанткэхэм кIэнфет коробкэхэр ярет, дыху абджи зыхуиггэфацэм и стIол къыдаггэжым дэлъхьэ, е IэлъэщI дахэ цIыкIу и дамэм трепхьуэ. Лъапсэ, 96.

КЪЫДЭГЪЭЖЫН (къыдеггэж) лъэI. (9). 1. (1). КъыдэггэкIуэтын. Директорым иггэзэжыщ, стIол къыдэггэжыр къыдиггэжри, абы гъуабжэ хьуауэ тхыль къыдипхьуэтар Астемьр заныIэу къыщIац: ар Лениным и Iэ зытелъ тхылът, сэлэтхэм къахуитхьу. Хьуэпсэгъуэ нур, 185. 2. (8). Зэхуаку гуэрым зыгуэр къыдэшиикIын. ШIалэ цIыкIухэм я цхьэр адэкIэ-мьдэкIэ къыдэггэжауэ, я нэр къылыдыкIыу къаплэерт, зыкъомри машинэм къытежъауэ шоферыр яггэгъуэзавэрт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 538. АдакьитIыр зэпсэлэху, бажэм и нэр бжэ дамэдазэм къыдиггэжри, къеIэм-къеIэурэ и цхьэр къыдиIунащ, итIанэ къыщIыхьэпэри бабыщ анэ ашыкым исым сепхьуэни, цыжиIэм, бабыщыр «уакъ-уакъ» жиIэу шIэлъэнтащ. Бабыщыкьуэ адакэпщ, 484. [Алыджыкьуэ:] Сэри ар [хьыджэбзэ цIыкIур]

слъагъуу гу кыиыслгитэм, щтэлэцтаблэу зиггэпицкIужри абы нэхъ инылуэ цIыкIум и щхъэри кыидиггэжащ. МелыIыч, 455.

КЪЫДЭГЪЭЗЭН (кыидегъазэ) лъэл. (2). Зыгуэрэм и гъусэу здиклауэ щытам къэкIуэжын. Бзухэм гъатхэм кыидагъазэр, Уаер къэсмэ, дэгъзыныц. Къээгъэзэнуц сэ. «Батырыбжъ». 66. Унэм уикIрэ къэбгъээзжэмэ, УIэнэцилу кыиуыгъазэ, Куэди маици къэт пIэфIыгъукIэ, Уеблэм бзухэм къадэгъазэ. Унэм уикIрэ къэбгъээзжэмэ. «Вагъуэ махуэ», 372.

КЪЫДЭГЪЭЗЭИН лъэмыI. (3). 1. (2). Зыгуэр кыизэгъэдзэкIауэ щытын. Астемыр цыгъ цейм хъэзырылэм изу пIэтрон илът, я лъэдакъэр кыидэгъэзэяуэ; сэихуэри гуэлът, сэихуэ дакъэр къэгъэшыжауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 247. Тембот хуиггъэфаца джэшыи и нэр кыидэгъэзэяти ари игу ирихъакъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 565. 2. (1). ИпщэкIэ къэунэтIын, кыидэкIуеин. [Алыджыкъуэ:] Къуажэ щIыбагъ заицIэкIэ кыидэгъэзэяуэ ськыидокIуей, уэрэмышхуэм сьдыхъэн дзыхъ сьмыщIу. МелыIыч, 459.

КЪЫДЭГЪЭКIЫН (кыидегъэкI) лъэл. (15). 1. (13). зэхъ. Зыгуэр зэрыбкIэ традзэн. Сэ [КIыцокъуэм] стхыр апхуэдэу наIуэ хъуамэ, Тхылъ кыидэгъэкIмэ, сизу хэмьщIт. Мэкъуауэ. «Дамыгъэ», 233. Янэм адыгъэзэкIэ тхылъ зэзэмызэ кыидагъэкIыу, газет гуэри традзэу, школ тIэкIуи кыизлуахауэ, я цIыкIухэр адыгъэзэкIэ ирагъаджэу илгъэгуати, Къэзджэрий и гугъэт абы лъандэрэ я Iуэхум куэд хэхъуауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 663. [Локотом сэлэтхэм яжрелэ:] – Гурылуэгъуэмэ, зырызу фыкъыхъжIуэрэ мыбы Iэ кыитевдэзэ, Сталиным кыидиггъэкIа приказымкIэ фыарэзы дэнэ къэна, ар зэрыгъэпэжынур кыиггъэлагуэу. Нал къута, 259. 2. (1). кыизэр. Фейдэ къэгъэщIын. «Схуэхъэж е схуэхъэж» цыжиIэкIэ, зыгуэр кыидэгъэкI мэхъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 633. 3. (1). Ахъшэр дунейм кыитеггъэхъэн. Ростов е Тэрчкъалэ кыицидагъэкIа ахъшэ кыицирати кэхъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 205.

КЪЫДЭГЪЭКIУЭН (кыидегъакIуэ) лъэл. (3). Зыгуэрэм зыгуэр дэщIыгъун. [Къадырым Шаукэт жрелэ:] Уэ си щIым зиггэпсэхумэ, жыпIэууи псалэм кыидэгъэкIуэу жыпIац. Аргъуей, 388. – Тэмэм! – жиIэри Думэсарэ [Астемыр зыхуигъазэу] и псалэм кыидиггъэкIуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 641.

КЪЫДЭГЪЭЛГЪЭЛЫН (кыидегъэлгъэл) лъэл. (1). ЗыщIыпIэ илгъ зыгуэрхэр кыиггъэщэщын. Дэ шы, къамэ, жытIэурэ ди быныр гъуэгу пхэнж тыдогъэуэз, – ар жиIэри Астемыр шумэданэр зэтрипхъуэтри тхылъ зэмьлIэужыгъуэу дэлгъ къомыр кыидиггъэлгъэлащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 198.

КЪЫДЭГЪЭПСЫНЩIЭН (кыидегъэпсынщIэ) лъэл. (1). Зыгуэрэм къарукIэ дэлэпыкъун, зыгуэр нэхъ псынщIэ, тынш хъун щхъэкIэ. [Алыджыкъуэ:] Жыгей гъумыр мышкыишыр кыиздэлэм, си псэм зыхищIащ зэрысхуэмьхынур, арихъэкIэ цIыхубзми Iэ лъэныкъуэкIэ кыиздиггъэпсынщIэ хуэдэу кыицизбгъэдэуэвэм, си нитIыр кыицихуами, ськыежъащ, сиггэишхэнузэрыжиIар си гурыфIыгъуэти. МелыIыч, 439.

КЪЫДЭГЪЭУЭХЫН (кыидегъэуэх) лъэл. (3). Псыр зэрежэх лъагъуэм тебгъэкIыу узыхуей лъэныкъуэмкIэ гъэкIуэн. Езыри [Шаукэт] губгъуэмкIэ дэкIри псы Iуфэм Iутурэ дэкIуэм, щIалэ гуэр хуэзати, елгъуащ псыр кыидиггъэуэхуу цIы мывэм ириутIыпицхъэну. Аргъуей, 385. Лыжыым псыр кыизэрыдиггъэуэхар куэд лъандэрэ цыгъупицэжауэ и унэм щIэси, зэзэмызэ фIэкIа уэрэмым кыидэмьхъэу. Аргъуей, 385-386.

КЪЫДЭГЪЭУВЭН (кыидегъэувэ) лъэл. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр цыгъэувын, щыIэ щIын. Иджыблаггъэ Мзышкыуэ военнэ училищэр кыидагъэуэват, эвакуировать ящIауэ. Щынэхужыкъуэ, 10.

КЪЫДЭГЪЭХЪЖЫН (кыидегъэхъэж) лъэл. (1). ЗыщIыпIэ дэкIа гуэр къехулэжын. Дзэу ди жэмьыр кыидэгъэхъэжыныц, жиIэу куэбжэм джэ щыту, машинэ гуэр вы джэмьидитI ицIэщIауэ къалгъэфу илгъэгуат иггъэцIэгъуакъым, сыту жыпIэмэ, гъуэгур ятIэщ, легковой машинэ зекIуэну Iэмал илэкъым, грузовик, трактор сыт хуэдэхэм фIэкIа. КIапсэ кIапэ, 5.

КЪЫДЭГЪЭХЪЭН (кыидегъэхъэ) лъэл. (7). Зыгуэрэм и кIуэцIым къэгъэкIуэн. [Долэт] И гурыфI кыикIмэ, куэбжэр Iуихырти физхэр кыидиггъэхъэрт, ауэ кыитехъакъэ – хъэпарижыыр псыкъуийм ирипхырти, итIанэ еплъыт псы пэгун кыихи. Хъуэпсэгъуэ нур, 243. Дзэр къалэм кыидамыггъэхъэу цызэхэхым, зэрызэхъхэр нэхъ кыизэрыкIри зыцIышынэ цымыIэу батэкъутэр яггъэшырт, пащтыхъыр нэхъ IумпIафIэ ящIу зыхуейр ираггъэцIэну. Кхъэлэгъунэ, 378. Эшелоным итIысхъэнур итIысхъа иужь, станц пицIантIэ кIуэцIым дэхуэр кыидаггъэхъащ, цIыхур иувькIауэ цытиц, гъуицI гъуэгуэ бгъуриу. Щынэхужыкъуэ, 41.

КЪЫДЭГЪЭШЫН (кыидегъэш) лъэл. (1). зэхъ. Зыгуэр акъылагъуэ щIын. Уи зэманыгъуэр цхъэмыгъазэщ, Зи псалгъэ Iуцым къадэггъэи. Хэт сыт IэнатIэ къехъулIами... «Батырыбжъ», 63.

КЪЫДЭДЖЭГУН (кыидоджэгу) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм дэгүшыIэн. [Адакгъэ хужыым Джэлил жрелэ] Укыиздэмьиджэгу, си къуэи. Бабыщыкъуэ адакгъэщ, 481.

КЪЫДЭДЗЭН (кыидедзэ) лъэл. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр кыидэггъэхуээн, къэдзэуэ. КIурацэ и пицIантIэм кыидидза гуэдз къэным и уасэ Iимыхуу дэжри ежъэжащ [гуэдз зыцэм]. Нал къута, 276.

КЪЫДЭДЗЭИН (кыидредзей) лъэл. (2). Зыгуэр и щIыIумкIэ, ищхъэмкIэ къэдзын. Хъэдэр кыидридзеймэ, асыхъэту хэкIуэдэжурэ ирихъэхырт. Щынэхужыкъуэ, 67. Лу имыггъэцIагъуэ цыIэт: тIысипIэ щабэм кыизэрыдридзейри, унэ, жыг сытхэр напIэзыпIэм кыизэрызэринэкIри, гу е шу къахуэзэмэ, пIащIэ-тхытхъыу зэрыдэхри, машинэр шоферым иггъаджэмэ, сабий цIыкIухэр я пицIантIэм кыизэрыдэжри – псоми гу лъитэрт Лу, итIани гурыфIыгъуэу и гум илът Иналрэ Къэзджэрийрэ я машинэм ису, а тIур уэришэгъуу иIэу, Елдар и физ Сарими кыихуэуэмащIэу зэрыщытыр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 532.

КЪЫДЭЖЭН (къыдожэ) лгэмыI. (3). Зыгуэрым пеуэу къэжэн. Хэт ухуейми ськъыдожэ, Iэджэм япэ сэ сицаиц. Гъуэгу къежьаплэ. «Мывэ хуабэ», 83. Къуриштыс уэрым ськъыдожэ, Къызитынуур игу пымыкI. ЩхьитI зыфIэгугу Гуашхьэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 147.

КЪЫДЭЖЕЙН (къыдожей) лгэмыI. (2). 1. (1). ИпщэкIэ псынщIэу къэкIуэн. Щэрдан Берд шы къекIу тесу, Iэщэ-фацэкIэ зэггэпэцауэ, и шу гусэри езым къыкIэрымышуу хуэпауэ, я пащIэ инхэр сьтхьэм иблауэ, я цхьэр бащIэыкI хужькIэ фIэлхьылауэ, я щIакIуэр фIыцIэу, жэрыггэ защIэкIэ уэрамышуэмкIэ къыдэжейуэ ялэггэуащ. Хьуапсэггэуэ нур, 290. 2. (1). ИпщэкIэ жэуэ къыдэкIуейн (псыр). ЩIы къатиблым щегжэ псынщхуэр КъикгэуэлъыкIуэ къыдожей. «Индийскэ поэмэ», 363.

КЪЫДЭЖЫЖЫН (къыдожыж) лгэмыI. (5). КъэкIыжын, къудамэ, лгэдий пыушцIам къыдэкIыкIыжу. Жыгыр пауицIами, и лгэбжэр къынэмэ, къыдожыж. Нал къута, 260. Якъуб жиIэр Локотош зэриггэцIэггэуэнур имыщIэу, и нитIыр тенауэ еплъырт: - Япэр арауэ, - жиIэрт Локотош, - жыг лгэдаккэ псоми къадэжыжырккъым. Нал къута, 260. [Локотош Якъуб жреIэ:] ЕтIуанэу, къыдэжыжуи щIы, къыдэжыж къудамэр сьтым хуэдэ? Нал къута, 260.

КЪЫДЭЖЫН (къыдож) лгэмыI. (15). 1. (8). ЗыщIыпIэ жэкIэ къыдэкIын. Уэрэд макъыр щыззыхахым, щIалэ цIыкIу зыбжанэ адэкIэ-мьдэкIэ къыдэжри Лу сымэ я ужьым къиуащ, хьэнцигуащэ щымыIэжыр мыбы дэнэ къыдалгэфыжа, жалэу. Мазэ ныкгуэ щхьуантIэ, 643. И нэпс зэпIэу фызыжыым, ЩхьэцI тхьуахэр жыбггэм щIилэтэу, ХуицIыну IэплIэ и щIалэм Дадий и пицIантIэм къыдожыр. «Адэ», 132. Зэзэмызэ зи къышыггэуэ хьуа жэм лгэуахэр мэбу, джэдухэр къуэггэнапIэм къыдожри, заггэкIуэдэж. Мелыгыч, 462. 2. (4). ЩIэуэ къудамэ къытекIэн. Уэм икъутами жыг щхьуантIэр, Гъатхэм къыдожыр аргуэр, Анхуэдэу хэти и пицIантIэ ЩхьуантIаггэ дахэр дэщIуэу. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Цыхубзырац лгэпкъыр нэхьыбэу къызытехьукIыр, лгэпсэ хьужыр араци, лгэбжгэм хуэдэжщIэ къыдэжри, къыдэжам къытыкIэри, цIыхубзыр зымышхумэ лгэпкъыр мыунэхьуну Iэмал иIэккъым. Лгэпсэ, 44. 3. (2). Жэн, зэхуаку гуэрым къыдэкIыу (псыр). Тэрчи а дэкIыпIэм къыдож. Нал къута, 294. АузитIым къыдэжауэ Ди Шэрэджи месыр пIащIэу, И нэхьыбэр бгыщхьэ гуэлым Къыхишами псы и мащIэцI. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. 4. (1). ЗыщIыпIэ ит псыIэггэ гуэр зэрыггэуанэм къыхэкIкIэ къыжын. Езыр-езыру [Лыггур] сэ ещIыф, «нал цIы» жалэмэ, ари хузэфIэкIынуи, уеблэмэ фочкIэцIл къута къахэмэ, щIыжыфынуи, лэггуп ггуанэ хьуауэ къахэмэ, апхуэдизкIэ IэкIуэлгакIуэу ещIыжыфри, телгхьэ зытриуIулам деж псы къыдэжырккъым. Лгэпсэ, 102.

КЪЫДЭЖЫН-ДЭЛГЭДЭН (къыдождолгэдэ) лгэмыI. (1). ЗыщIыпIэ жэкIэ дыхьэн, дэкIын. АдэкIэ-мьдэкIэ къыдэж-дэлгадэ защIынтI,

къуаггэ цIыбаггыр зэхатIыхьырти, дэкIыжырт [дээр]. ЩынэхужыкIуэ, 10.

КЪЫДЭКIЫЖЫН (къыдокIыж) лгэмыI. (5). УздэкIуа щIыпIэ гуэр къэбгынэн. [АлыджыкIуэ:] УицIэм кIуэцIышыггэуэр зэрыкIуэцIышыггэуэ сэ къызетри езым [лIым] цIакIуэм кIуэцIыггыр зэрыкIуэцIыггэуэ и дамэм телгугу пицIантIэм дыкъыдокIыжыр. Мелыгыч, 456. Зэанэзпхьур дадэм емьлIалIэу бжэIупэм Гуашэжри гу цIыкIум лгэжыыр ису къагганэри къыдэкIыжащ, IейкIи фIыкIи псалгэ жамыIэу. Къалэн, 433. Насытыр цекIи пхуэубыдынккъым, Зэ даубыдами - къыдокIыж. Насып. «Дамыггэ», 113.

КЪЫДЭКIЫН (къыдокI) лгэмыI. (28). 1. (19). ЩIыпIэ гуэр къэбгынэн. Босфор къыдэкIри къыггэуэр тенджызым къытехьащ. Мазэ ныкгуэ щхьуантIэ, 667. Дисэхэ я пицIантIэм къыдэкIыу гу гуэр зэрежэжар нэрылгэгути, Думэсарэ къыгурыуат къэхьуа-къэщIар зыщIысыр. Хьуэпсэггэуэ нур, 144. Дзэшу машинэ къалгэфыр щилгэгуэм и къуэра игуггэри куэбжэм къыдэкIлауэ уэрамым дэтти вытIоцIыщIэр зыIыггэ щIалэм цIлэнэкIащ: - Мыр лIо, машинэм и напэр цхьэ тефхрэ? КIапсэ кIапэ, 5. 2. (4). Щыпсэуну нэггэуэщI цIыпIэм Iэпхьуэн. Езы Иринэ и дежкIэ нэхьыфIт, къэнэжа пэи закгуэри яритрэ езыр къуаггэм къэкIуэжмэ, арицхьэкIэ къалэм укъыдэкIмэлэжэапIэ тIэкIури пфIэкIуэдауэ лгэйтэ. ЩынэхужыкIуэ, 28. Зэдэзпхьум пан Грушевскэр Бий къахуэхьури къыдэкIащ. «Бдзэжэящэм ипхьу», 145. 3. (1). ЗыгуэркIэ адреихэм къахэщын. ЗызышыIэфауэ а [Айтэч] зым фIэкIа къуаггэм къыдэкIаккъым, жалэри нэхьыжхэр къыщытхьуащ, арицхьэкIэ нэхьэ зызыггэIэтащхьэу жылэм дэхсэм ядакъым. Хьуэпсэггэуэ нур, 62. 4. (2). зэхь. ЗэрыбкIэ традзауэ дунейм къытехьэн. Августым и 7-м къыдэкIлауэ арат [газетыр]. Нал къута, 220. Псалгэащхьэу итхэм уеплгэмэ, дыггэуасэ къыдэкIлауэ къыпхуэцIэнкъым. Нал къута, 220.

КЪЫДЭКIУЭЖЫН (къыдокIуэж) лгэмыI. (1). Зыгуэрым щIыггэуу къыггэзэжын. Иджыри арат, хэт выгум ису къокIуэж, хэти шуиц, и адэр и къуэшыр лгэсу и гусэу, хэт чырэм е бэзэракIуэм къадокIуэж. Мазэ ныкгуэ щхьуантIэ, 546.

КЪЫДЭКIУЭН (къыдокIуэ) лгэмыI. (18). 1. (3). Зыгуэрым щIыггэуу къэкIуэн. Лыггур нысаиэм хиггэтыну щIалэхэми къагупсысащ убых шу гусэу нысащIэм къыдэкIуэр дэкум хуэдэу къаггэцIлэнуи, я щыггын хьэбыршыбыру куэд лгэндэрэ хьыфIадзэжар къыдалгэфыжу зыщIатIэггэну. Лгэпсэ, 115. Уэ [шым] зыуэггэцхьэ сэ сесащи, КъикIуэт жыхуаIэр сэ сьмыщIэ, Сэ уанэ телгхьэр уанэ махуэи, Си ггуэуэ къыдокIуэр сэри фIыщIэ. Шу пхьашэ. «ЩхьэлыкIуэ», 373. 2. (8). Цыхубзым щхьэггэуэ зриггэгуэтын. КъыздэкIуэну къызжилати, Мэкгум пащIэ къыггэнащ, Ар си жаггэуэ сэри хьуати, Псалгэ бьидэ сэ естащ. Мэкгуауэ. «ЩIалэггэуэ щыналгэ», 46. Жыраслгэн къыдэкIуэнут я нэхь дахэр, абы къыщIэбэг къомым щыщ къымышуэу уэркъ хьыдэжэбзыжэ къыициэм, жылэм дэс тхьэлухуэхэм

ар шэээ ятехуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 86. 3. (7). Къыхэкын, къыздыхын. Шы зытынуми, цлаклуэ, уанэ, Лэпслэгэс къэзытын хуейми, ахьшэу абы къыдэклуэнур зыхуэдизри - псори тха хьэзыру шыгьт Нурхьэлий. Хьуэпсэгьуэ нур, 217. Ухуеймэ цынэлым Фадэбжэ къыдоклуэ, Хьыдэбжэхэм уахэлгэм Плъэмыкьлуэ уогуаклуэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106.

КЪЫДЭКИУЭТЭН (къыдоклуэатэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и гьусэу гьунэгьуэ къэхьун. Бий пацхьэм иту мафIэ блыныр Мо летчик къэпыным къыдоклуатэ, Улэгьэт ари, мис къэпыцыныр Плъэмыкьлуэ губгьуэм ар йоклуадэ. ЗэкьуэшитI. «ШЦалэгьуэ шIыналгьэ», 18. Къуриным къагьари пшышуэ уэрици, УэрэдкIэ мээым къадоклуатэ. Пшагьуэ гуэрэныр цлаклуэ псыфу. «Батырбжэ», 39.

КЪЫДЭКИУЭТЕИН (къыдоклуэтей) лъэмыI. (1). Зилэтын, нэхъ лъагэ хьун. Пицэдджыжьым зиужьри дыгьэр къыдэклуэтеяти, бжыхьэкIанэм къытылэл мылхэм псыр къыпыткIурт е къытыхурти цацэрт, жыгхэм кIэрылгэ мылри къыкIэрыхурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 312.

КЪЫДЭКИУЭУ (6). нареч. Шыгьуу. ПацIэм шыцу цы Iэрамэ цыкIу лыри фэри къыдэклуэу къыхичати [Къылышбий и къуэм], лъыкьуалэр кэриклуту къижу хуежьац. Хьуэпсэгьуэ нур, 117. [Кодоевым мэгупсысэ] Ди хэкум къыгуагьэхьа районыцIэ Iэджэ, псалгэм папцIэ: цIыдагьэ къыцIэзыххэм я гьалэу Мэлгьэбэж, Мээдэгу районыр, Курп район сьт жыхуэлэри къыдэклуэу, ди цыхур тIукIэ нэхьыбэ хьунуцI! Лъапсэ, 88. IэнатIэ Iутыр тезгьэгьушхуэу Зэгугьуэ и Iуэхум хьозогьэцI. Абы къыдэклуэу напэр къабзэу IэдакьэцIэкIым къысхуатхьэцI. Ягьэш зэпыту батэкьутэр. «Батырбжэ», 12.

КЪЫДЭКИУЕИЖЫН (къыдоклуеиж) лъэмыI. (1). ИщхьэмкIэ къэклуэжын. ЗыкъомкIэ тенджызым ицIэТысыкIати, Iэки лъакьуэкIи лэки кимыгьанэурэ, псым и цыIуым къыдэклуеижац [Дэфэрэдж]. Лъапсэ, 53.

КЪЫДЭКИУЕИН (къыдоклуей) лъэмыI. (12). ИщхьэмкIэ, ипцэкIэ къэклуэн. Нобэ псылум зыхьуэжащи лъагэу нэпкьым къыдэклуейуэ, Унэ дьидэм къыцIашащи Ариц цыхуегухэр ицIэпIейтейри. Псы. «Партыр ди пашэу», 16-17. Экипажыр хуэнэцхьыфIэу Марфэ и Iэр къаубыдац: - Къаклуэ, паццэ, къыдэклуей! «Бдзэжьэяцэм ипхьу», 164. Абрикос гьуэзгумкIэ дзэ къыдэклуейт, зы ротэм ротэ и ужь иту, сабэр къаIэтырт. Шынэхужьыкьуэ, 10.

КЪЫДЭКИУТЭН (къыдекIутэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр дэщэцэу, дэлгьалгьуэ икIутын. Жьыбгьэм уэсыр пицантIэм къыдекIутэ, Нобэ махуэм ецхьэти сыщэжьар, Сэ къысфIоцIыр ар дыгьуасэ хуэдэу, ИлгьэсиплIкIэ нобэм упэплъац. Си анэм. «ШЦалэгьуэ шIыналгьэ», 28. Бжыхьэ къэс сэджытым къыхэкIыу и [Нурхьэлий] пицантIэм нартыху тIэклу къыдашэрэ къыдакIутэмэ, ар ешхри мэпсэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 52.

КЪЫДЭЛЭЖЬЭН (къыдолажэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и гьусэу лэжьэн. [Дэфэрэдж:]

Къэпсалгьэр бетэмалу къэсцIыхуац - Аннэ Павловнэ, сьмаджэщым и гинекологическэ отделенэм тетц, куэд лъандэрэ къыздолажэ. Лъапсэ, 7. [Алыджыкьуэ комендантым жэуап иретыж:] - Ар [унэр къыхэсхьину] къызжаIат сэ къыздэлажээхэм. МелыIыч, 466.

КЪЫДЭЛГЬЭГЬУЭН (къыделгьагьуэ) лъэI. (1). Дэлгьауэ зы зыщIыпIэ гуэр шыIэм гу лъытэн. КъэмыкIуэфу, ешыпауэ, Къуэм цыхуэ гуни къыдалгьагьуэ, Къацхьэщыту бахьэр пшагьуэу. «Тисей», 491.

КЪЫДЭЛГЬЭДЭЖЫН (къыдолгьэдэж) лъэмыI. (6). 1. (2). ЖэкIэ къыдыхьэжын (п.п. пцIантIэм). Пицхьэщхьэ гуэр Гунэуэс и хьыдэжэбз цыкIухэр зэрыгьэкIийуэ пицантIэм къыдэлгьэдэжац: - Дисэ я унэр мафIэм есI ГушIэгьуэ, 423. Зэгуэр Тембот пицантIэм къыдэлгьэдэжри жиIац: - Аргуэру Нурхьэлий бжэцхьэгьубжэр егьэбьдэж, - жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 189. 2. (4). ЗыщIыпIэ къыкIыжын. Къуажэм къыгьэзэжмэ, Иринэ хьыбар телъыдэж къеицIэ: Данизэт и къуэ Чокэ къуриным къыкIыжри къыдэлгьэдэжат. Нал къута, 236. Ахэр [Астемьыр, Бэлацэ, Думэсарэ, Саримэ] зэгьусэу гукIэ къуажэм къыщыдэлгьэдэжам, псори гуфIауэ, Саримэ и хьыбар зэхэзыхьр пицантIэм къыдэжырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 662. Зы цIалэ Валерэклэ едгьэу яIэщи цIэныгьэлIу къалэм дэсц, кафедрэм тету, хьарзынэу мэлажэ, зыхэтым пицIэ къыхуацI, зэзэмызэ къуажэм къыдэлгьэдэжмэ и адэ-анэр егьэгуфIэ, псом хуэмьидэу я бын цыкIушыщыр къаиэжмэ, дадэр нэгьуэцI гуфIэгьуэ хуейкьым. КIапсэ кIапэ, 6.

КЪЫДЭЛГЬЭДЭН (къыдолгьэдэ) лъэмыI. (15). ЗыщIыпIэ жэкIэ къыдыхьэн. Хьэбибэ, шэ пэгуньыр зэриIыгьыу, уэрамым къыдэлгьэдаци, Данизэтхэ я деж мажэ: - Ей, пехьэбжэ, жи! Нал къута, 210. Апхуэдэ зы махуэ гуэрэм шу гуп, Гьуумари яхэту, Ботэцхэ я пицантIэм къыдэлгьэдац. Хьуэпсэгьуэ нур, 287. Ауэрэ, махуэ дэкла е махуитI дэкла, дунейм зиукьэбзыжауэ, пицхьэщхьэ хуегьэзэклI хьуауэ, Дзэшу и пицантIэм «Москвичыж» цыкIуэ зэ къэклуэгьар, арац, арымырац къыдэлгьэдац. КIапсэ кIапэ, 11.

КЪЫДЭЛГЬЭЛГЬЫН (къыдолгьэлгь) лъэмыI. (3). ЗыщIыпIэ къицэщын. КъурIэным итиц, - жиIэри Сэид псалгэм къыдэклуэу хьыбар гуэри жиIац: «Зэгуэр Алыхьталэр цыхуэ цыкIуэм къеуицIат: «Дыщэ адэклэ-мыдэклэ къыдэлгьэлгьу дунейм фьитетым нэхьыфI хьэмэ фи тхьэгьуэр ахьрэттым цывгьуэтым нэхьыфI? Хьуэпсэгьуэ нур, 146. Лу мэзузавэ, пхьуантэр IэцIохури дэлгьыр къыдолгьэлгь жиIэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 525.

КЪЫДЭЛГЬЭФЕИЖЫН (къыдрелгьэфеиж) лъэI. (1). ИщхьэмкIэ зыгуэр къэлгьэфыжын. НтIэ, зэгуэр пхьэр кэрилгьэфэхэр нэт, шокьуе жиIэу Нартыхур ирихьэлIац: «Лло, мыр дэнэ плэфьрэ?» - жиIэу цеуицIым, «уэлэхьы, моуэ еслгьэфэхьртэм къыдэслгьэфеижыну», - жиIэри игьэдьхьэщхат. Лъапсэ, 68.

КЪЫДЭЛГЬЭФЫЖЫН (къыделгьэфыж) лъэI. (3). 1. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр плэфьурэ

кыйдэхыжын. [Сеймэн Мэмэт-цIаквэуэм жрелэ:] Сэ сыкыдаухажаквэм, сэ згээзэжын хуейуэ сыквэжэжэащ, зи блыпкэ ялыгыу кыидалгэфыжу гум кIэртIоф кэпыжэ хуэдэ кэрадзэжар сэрауэ пIэрэ? Лъапсэ, 48-49. 2. (2). зэхъ. Куэд лъандэрэ кэмыгытэсэбэпу шыта зыгүэр кэщтэжын. Шыгүэр нысаиэм хиггэтыну цIалэхэми кэагупсысащ убых шу ггүсэу нысаиэм кыидэкиүэр дэкум хуэдэу кэаггэтицIэнуи, я цыгыын хэбырышыбыру куэд лъандэрэ хыфIадзэжар кыидалгэфыжу зыцатIэггэну. Лъапсэ, 115. Уэрэд макгыр цызэхэхым, цIалэ цыкIу зыбжанэ адэкIэ-мыдэкIэ кыидэжри Лу сымэ я ужыым кэиуващ, хэнцигуащэ цымылэжыр мыбы дэнэ кыидалгэфыжа, жайу. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 643.

КЫИДЭЛГЭФЫН (кыиделгэф) лъэл. (1). гүем. ЗыщIыпIэ дэлг гүэр плгэфурэ кыидэхын. Нурхэлий хыиданыжэ гүэрхэр зыщIыпIэкIэ кыидилгэфуэ езым илгытэ ахгышээр кIуэцишыхырт. Хуэпсэгүэ нур, 230.

КЫИДЭЛГЭБЫН (кыидолгэб) лъэмыI. (2). КыидэпкIеин. Мусэ и псалгэр зэриухуэ, Iэдэм, сывггэпсалгыи сыти жимыIэу, лъагапIэм кыидэлгэящ, и цххэл дэкиуеипIэм дэкиуей хуэдэ. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 651. Залымджэрий цIопицыкгумкIэ стIолым цытегүэм, шаггалгэр аргуэру кыидэлгэящ. Хуэпсэгүэ нур, 91.

КЫИДЭЛГХЪЭЖЫН (кыиделгхэж) лъэл. (1). ЗыщIыпIэ зыгүэр кэахыжауэ цыггэтIылын. Езы мыгвэури [Дэфэрэдж и лыр] жэцтеуэ зыдэкиуам псэуэ кэлакыым, етIуанэрей махуэм и хэдэр уанэгум илгу, Шыцххэггэ уэрэдэр хужалэу иныбжэвгүхэм кэаишэжри и цIантIэм кыидэлгхэжэащ. Лъапсэ, 30.

КЫИДЭЛГХЪЭ (кыиделгхэ) лъэл. (2). ЗыщIыпIэ зыгүэр цыггэтIылын. Iэщыр нэхыбэу якукIыху, ди цIантIэм фэуэ кыидэлгхээр нэхыбэ хэурт, уеблэмэ гүэщышхуэм цIэмыхуэжэу, цIантIэм дэлгт зэтэщытыхауэ. МелыIыч, 461.

♦ **Яку кыидэлгхээн** (1). Еплг. яку.

К Ъ Ы Д Э М Ы Б З Ы Ж Ы Н . (к ъ ы д э б з ы ж ы р к ъ ы м) л ъ э м ы I (2) . Кыихуэмысэбэпыжын, зыгүэр кыищыцIу (п.п. и Iэ, и лъэ). Гуэщыжэ мафIэ ныкыуэсым бжэ хуэдэу набжэ Iулгыр кыиуахри, тутнаккэщым цIэсхэр кыицIашащ, цIыIэм земыкIуэжыфу исауэ, я Iэри я лгакгүэри кэадэмыбзыжу. Хуэпсэгүэ нур, 292. Хыиджэбзыр псым хэдишхыащ, и IэпкIэлгэпкыи кыидэмыбзыжу. Шынахужыкыуэ, 54.

КЫИДЭМЫГЭХЪЭЖЫН (кыидиггэхэжэ-жыркыым) лъэл. (1). Зыдыхэу шытам афIэкла мыггэкIуэжын. [Дисэ Хьэжумар зыхуиггэзэу:] Ахъай хэун, нобэ кыисхуемыблаггэр иужкIэ кыидэггэхэжэжынкыым, тхъэ. Альхъо, 57.

КЫИДЭНЭЖЫН (кыидонэж) лъэмыI. (12). 1. (7). Псом яужуэ, и заквэуэ зыщIыпIэ щыхгун. Кэакиуар дэкижа нэужы хуцIеггүэжэат [Шаукэт]: кэуажэм нэхыжэ дыдэу кыидэнэжа лIыжыи кэзэггэблэггэници, игу дахэ хуэсцIыници, зыхуэныкыуэ цыIэмэ, сыдэлэпкыуници, жиIэрэ лIы кыиггэкIуамэ, емыкIу кэсхыакгэ, жиIэу. Аргуей,

386. Ауэ мурадыр IэцIэхуакгэ, Жьэгу пащхэ нэцIыи кыидонэж. Мурад зыщIа... «Батырыбжэ», 169. Кэуажэми цыхухуэ кыидэнэжа? Нал кьута, 228. 2. (1). Зы шытыкIэ гүэрым ихуауэ кьэнэн. Убых хэщIэм зэхихат Квэтау и ныцIыр хуит ищIу убых цыхубз гүэри фызу кэриггэшауи, иджы фызабэу кыидэнэжа цыхубзыр зэзггэцIыхумэ, си гуапэт жиIэри цIэупицIащ, арыниами Квэтау и унэм кэекIуэлIар куэдыщэщи, жэщ укгэнэну Iэмал зимыIэщ. Лъапсэ, 112. 3. (4). зэхъ. Лы дэмыкIуауэ ныбжыи хэкиуэгтэн. Хыиджэбзыр шы дахэм хуэдэу умыггэщIэрацIэмэ, зыми и нэм кыицIэмыуэу кыидэнэжу дэсынкIэ мэхуэ. Лэчымэ, 389. Уасэ имыту мылгку зимыIэм мыдахэр кэишэрт, зэрызыххэ фIэкла хыиджэбз кыидэнэжа шымыIэу. Шынахужыкыуэ, 19.

КЫИДЭНЭН I (кыиденэ) лъэл. (19). ЗыщIыпIэ, зэхуаку гүэрым зыгүэр кыищыггэнэн. Иринэ цIеггүэжэат, сабийр кэуажэм кыидэнэу цххэ сыкыидэкла, жиIэу. Нал кьута, 280. Дэлэри пауицIауэ Кэуэм цаухгүэници кыидэнат. Дэлэ. «Дамыггэ», 96. [Долэт Мусэрэ Бэтокгүэрэ яжрелэ] Сыт фи гүггэ абы кэиша «Кээрал пхуантэ» иджыри кэс яхузетемыхым тхыль кыидинар зыхуэдэр? Хуэпсэгүэ нур, 240.

КЫИДЭНЭН II (кыиденэ) лъэмыI. (34). ЗыщIыпIэ, зэхуаку гүэрым цыIэу кьэнэн. [Квэтау Хьэкуринэ жрелэ] Укыизэрызггэуэгам и пIалгэр кэсащи, нобэ цыщIэдзауэ хуит узощI: ухуеймэ, кэуажэм кыидэни уи кIыицым цылгэащ, ухуеймэ, дэнэ кэуажи дэтIысхэ. Лъапсэ, 61. Жыг хэщхэтеуэр зэранышхуэщ: ГуэщIыкI кудамэр – кэуэм кыидонэ. БжэитI. «Дамыггэ», 104. Кылышбий и кэуэм и Iэпхуамбэ зэхуакум кыидэна цы Iэрамэр асэтин джыназым и пащхээм джэ кыихуэу кыищIидзащ. Хуэпсэгүэ нур, 117.

КЫИДЭПЛГЭН (кыидоплгэ) лъэмыI. (7). ЗыщIыпIэ кыиплгэ, зыгүэрым дэплгэн е кIуэщIырыплгын. ТеуапIэм джэ нэсри лъагапIэм тету квалэм кыидэплгэщ [Абу-Деруши]. Кххэлэггүнэ, 378. Мылэжыныггэм стелгыи и цIыхуи, Абы и цIантIэм фыккыидэплгэ. Сэ фыкыисхуейуэ. «Дамыггэ», 206. Щххэггүбжэм кыидэплгэ лIым цIакIуэ цыггэт, цххэггүбжэ кыихэна абдж заквэуэм хуэм цыкIуу кыитеуIуэрт. Хуэпсэгүэ нур, 192.

КЫИДЭПЛГЭИН (кыидоплгэй) лъэмыI. (4). 1. (3). ИщхэмкIэ кээплгэн. ГгүкIэми, и гур кыизэфIэнауэ, Квэтау и лгакгүэм зыщIидзэри IэплIэ хуицIу, лгаккэстэн мест фIыцIэм ба хуицIри, и нэспитIыр кэжэжы кыидэплгэящ: - Тххэм пхузиггэщIэжэ, зиусххэн, уэ сэ кыисхуэницIар. Лъапсэ, 61. Фыкыистеуэвэм тIэкIу фысакгыт, ШIым лейр фIэмыфIу кыидоплгэй. Си хэку нэхэ ини сыту сщIын? «Щххэлыккыуэ», 386. 2. (1). зэхъ. Зыгүэрым и хьэл-щэным шапхэ техын. [Яков Борисович Иринэ жрелэ] Артистхэр кэофэри фащэр пхуантэм дакуэж. Ар емыкIукгэ, лIыжххэм нэхыщIэр кыидэплгэйуэ дыщытын хуейщ. Нал кьута, 234.

КЪЫДЭПЛЪЫН (къыдоплъ) лъэмыI. (6). ЗыщыпIэ дэплъыкIын. Хъыджэбз цIыкIуитIыр цхъэц фIыцIэти, а тIур партэм къыдэплъэмэ, зэцхъ цыIэтэкъым цей фIыцIэм илъ хъэзыр IупэхуитIым фIэкIа. Шынахужыкыуэ, 21. Яков Борисович цIыхубзитIым я ужъ иту уэрамым къыдэплъащ, къалэр хъэбсабэу бомбэм зэтригъэщэца и гугъуэ, арицхъэкIэ унэжъ цIыкIу къомир зэрыщытауэ цытIт. Нал къута, 221. Гуацэр унэм къыцIэмыкIыу цхъэгъубжэмкIэ къыдэплът. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 576.

КЪЫДЭПСЭЛЪЫКIЫН (къыдопсэлъыкI) лъэмыI. (1). ЗыщыпIэ, дурэш гуэрым, щIыбагъым дэту къэпсэлъэн. Адэ зыгуэр къыдопсэлъыкI: - *Шо, нобэ цIэфлгъа къомым я ажал къэсат, кхъэм цхъэ фхъа? Хъуэпсэгъуэ нур*, 171.

КЪЫДЭПХЪУЭТЫКIЫН (къыдепхъуэтыкI) лъэI. (1). ЗыщыпIэ дэIуа гуэр псынщIэу къыдэхын. *Мыбы и ныбэр къызгъэуниц [Къэрэжымырэ тырку пэцэмрэ] жайэу Гуацэм цызэхихым, хъумакиуэ къыбгъэдэтхэм еплъэмэ, зыгуэрным и къамэ къуаныз этэгъэнкIэ зэджэр и бгырыпхым дэIуауэ цытIти, заныцIэу мапхъуэри а къамэр къыдепхъуэтыкI. Лъапсэ, 37-38.*

КЪЫДЭПХЪУЭТЫН (къыдепхъуэт) лъэI. (3). ЗыщыпIэ дэIгъ гуэр псынщIэу къыдэхын, къэщтэн. *Дохутырым цыгът халат хужыбзэ лъызащIэ хъужауэ и жыпми зыгуэрхэр зэрилъри IуницIти, сестра нэхъыжьыр пхъуэри а халатыр щидурри зыщыпIэкIэ дикуащ, тумбэм дэIгъ халат хужуэ ету зытедзар къыдицхъуэтри напIэзыпIэм дохутырым щитIэгъащ. Лъапсэ, 8. Жансэхуэ молэуэ джэгурт, и словарыр, амдэчым хуэдэу, и гуфIакIэм къыдицхъуэтрэ, нэмзэыбзэкIэ Лусанэ къыдицхъэхын и гугъуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 662.*

КЪЫДЭПЩХЪЭН (къыдопщхъэ) лъэмыI. (2). ЗыщыпIэ, зэхуаку гуэрым пщыурэ дыхъэн. *Пэжу езыри пIыцIат, цIымахуэ махуэ кIэщIри хэкиуэтати, хъэлъакъуипIу уври и хъэлъэри и щIыбым илгъу кгуэ куум къыдэтицхъэу хуежъащ [Инус]. Хъуэпсэгъуэ нур, 81. А фызыжъ кIэлъэфыр ницIантIэм къыдыцхъэху, и дамэр гуэлэлу бгъэжъ гуэр къыдэтицхъэу Лу къыфIэщIырт, сыту жыпIэмэ я нэхъ хуабэ хъуаами Чачэ и цы IэлъэщI иныжьыр зытрихыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 271.*

КЪЫДЭПЩЫН (къыдопщ) лъэмыI. (1). Пщыурэ зыщыпIэ къыдэкIын. [*Дадэм Борис Борисович зыхуигъазэу:*] *Си Iуэхуц бжыбдэ къудей къыдэтицым [идыжа шхыIэн-къэным]. Тешцэч къэзылгъэтыхъ, 179.*

КЪЫДЭПЭСТХЪЫКIЫН (къыдопэстхъыкI) лъэмыI. (1). ЗыщыпIэ ису зыгуэрным лъэлэсынуплъэбжанэкIэ, IэбжанэкIэ къыIэбыкIын. *Хъэталий уэниэхумрэ шумэданымрэ иIыгъыу зы клеткэ гуэрым тетIысхъати, къаплъэныр къыдэпIэстхъыкIри и пхэр хъэлэчу къыулащ. Нал къута, 218.*

КЪЫДЭПШИИКIЫН (къыдопшиикI) лъэмыI. (2). ЗыщыпIэ пIийуэ къыдэщын. *Унэ узыщIэсынур къалэбгъум цытIцIми мэхуэ, мэжджытыр къалэм дэтын хуейт, къалэ кIуэцIым пты хвун цIапIэ*

*нэщI цыIэххэкъым, къытекIи сыти цымыIэу мывэ джафэу зы Iуащхъэжъ къалэм къыдэпIиикIыу дэтици, абы тумыщIыхъмэ. Кхъэлэгъунэ, 376. [Дэфэрэдж:] *TIыси жимыIэу, IэпхъуамбитIым къыдэпIиикI тхылгъымIэ тIэкIур къысхуешии [ЛэтIифэ]: - Мыр сыт? Лъапсэ, 24.**

КЪЫДЭСЫН (къыдэсщ) лъэмыI. (1). Зыгуэрным и щIыбагъым щысын. *Мотоцикльыр апхуэдизкIэ псынщIэу ехури кIэсу и щIыбагъым къыдэс сэлэтыр дрехуейр, капитаным и ницэдкыкым къыдэтиIысхъэн хуэдэу. Нал къута, 247.*

КЪЫДЭТГЭДЖЫН (къыдотэдж) лъэмыI. (1). Зыгуэрным ирихъэлIэу, пIэм къыхэкIын. *ШкIахуэр хэмьжаеу Къадотэджыр ницацэм, ШкIэри къеутиIыцири Ар цысын пэцащэу? ЦIыхухуэ. «Мывэ хуабэ», 38-39.*

КЪЫДЭТЫН (къыдэтщ) лъэмыI. (3). Зыгуэрным и щIыбагъым щытын. *Лу дэщыт дыдэм деж къэуващ Мусэрэ Бэтокъуэрэ, а тIум я щIыбагъым къыдэтигъуэ кIэ Боти. Хъуэпсэгъуэ нур, 247. Мэжджыт дахэм нэмэз щыцIт, и щIыбагъым къыдэтигъуэ мьдрисэми сохъустэр щIэст, библиотекэми КъурIэнри, чытапхэри, Iэрытххэри зэгъэзэхуауэ щIэлът, къыцIэуницIэм къагъуэта зэрыхъунум хуэдэу. Кхъэлэгъунэ, 379.*

КЪЫДЭТИСХЪЭН (къыдотIысхъэ) лъэмыI. (9). 1. (2). Зыгуэрным и щIыбагъым, и зэхуакум щытIысын. *Мотоцикльыр апхуэдизкIэ псынщIэу ехури кIэсу и щIыбагъым къыдэс сэлэтыр дрехуейр, капитаным и ницэдкыкым къыдэтиIысхъэн хуэдэу. Нал къута, 247. Къыдырым и кIэр исауэ щIэпхъуэнурэ и заныцIэр игъуэгуу жэнут, Iуащхъэм здытетым плъэрэ къру къом къуэицхуэм къыдэтиIысхъэу имылгъэгуатэмэ. Кхъухъ пхэнж, 495. 2. (5). Щыпсэуну къэкIуэн. *Махуэ къэс къуажэм зыгуэрхэр къыдотIысхъэ: къэзакъхэр зэрыIыгъыу къолэпхъуэ, осетинхэри хъэблэ-хъэблэ зэрыгъэхуу къокIуэри зэунэкъуэцхэр зэгъунэгъуу мэтиIыс, нэхъ унэфIхэр зэпаубыдри къэзакъхэмрэ осетинхэмрэ цызэфIэни цызэзэуапи къохгъур. МелыIыч, 468. Хэкур зыубыдауэ щыта нэмыцэр ирахужри, куэд дэмыкIыу, цIымахуэкIэу къэсц а нэгъуджэри Тэрчкъалэ къыдэтиIысхъат, мурадыфI имыIэу. Лъапсэ, 74. Къуажэм къыдэтиIысхъэр нэхъыбэ хъуху, хъэжэну цхъэлым къакIуэм къыхохъуэ, хъэжыпIэри нэхъыбэж мэхуэ. МелыIыч, 468. 3. (2). Зэман гуэркIэ зыщыпIэ къыщыувыIэн. *Иджы цIыхур гузавэ хъуащ, дзэ тIэкIуи къакIуэри къуажэм къыдэтиIысхъащ, ницыхъэцхъэкIэ бэлэрыгъауэ уэрамым дэт цыIэжкыкым. МелыIыч, 468. Псори къуриным цхъэдэхрэ - а гъуэгуэмкIэ дзэ къэкIуэници, аузым къыдэтиIысхъэници. Нал къута, 237.***

КЪЫДЭУЭН I (къыдоуэ) лъэмыI. (3). зэхъ. Уэру зыщыпIэ къыдыхъэн, къыдэзэрыгуэн. *Бахъуэр щIэгъуэуэри гурыгуэгуэщ: гъуэгу яцIым нэмыцэм гу къылгъатэмэ, Чопракъ къыдэуэу хуежъэници, дэсри дэтри Iисраф хъунищ. Нал къута, 293. *Инал и дэтри абдеж дыдэм къуажэм къыдэуати, абрэдджхэр щтэри, я заныцIэр я гъуэгуу, зэбгырыжыжащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 621.**

КЪЫДЭУЭН II (къыдоуэ) лэмыI. (1). Зэхуаку гуэрэм уэн. Гузэвэгъуэу узезыхуэр Си фэм дэжIу си гур хоцI, Къуриш уэс цыблэу къуэм къыдэуэм Сыкбальхуауи зэм къысфIоцI. Си щIыналъэ. «Батырыбжьэ», 59.

КЪЫДЭУЭН III (къыдоуэ) лэмыI. (1). зэхъ. Зэпыудын, къыхуээн. *Сыт жиIэми схуэфацици, илгэс къэс араиц: отпускыр пицэдджыжьым къызат, пицыхъэцхэм страхыжыр, зыгуэр си Гуэхум къыдэмууэну Iэмал илгъым.* Лъапсэ, 8.

КЪЫДЭУДЫН (къыдеуд) лэI. (1). къызэр. Епхъуэу къыдэчын. *И ныкъуэм нартыху дэтар къыдачауэ нартыху жэнкыыр къинаиц. Тобэ ирехъу мо къыдаудар арагъэниц къуажэм наишээрэ яцэр.* Нал къута, 278.

КЪЫДЭУЕИЖЫН (къыдоуеиж) лэмыI. (8). 1. (6). Къыдэсеижын, къыдрихъеижын. *Псы архуанэм я [цIалэ цIыкIухэм] ицхэр ицIагъыу къыхэлгэрт, псыр яутхырт, зым зыр хигуэрт, зыцIагъэмбырыуэрти псы цIагъ зацIэкIэ загъэIуэдхырт, къыдэуеижамэ, дыхъэицхырт.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 630. *И цIалэ цIыкIум, мэлхэпIатIэм хуэдэу, зыкъыкIэриукIати, къыдэуеижа нэужь ундэрэцхуаами, нэхри циубыдыкIат и анэм и пицэри, Дэфэрэдэж и гур къызэрыгъуэтыжаиц, «си пицэр цыкIуэцIэ псэуиц» жиIэри.* Лъапсэ, 53. *Елгэдэкъауэ-нелгэдэкъауэми и лъакъуэр къыхичыжри, шы цхъуантIэр псым къыдэуеижаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 165. 2. (2). зэхъ. КъышIэщыжын, белджылы хъужын. *Ауэ, нэжырт тенджызыциIэм цIэлгъми, зэгуэр къыдэуеижынуи жалэ, арицхъэкIэ ар къыдэуеижыху, Iэджэ къэхъуниц жиIэу арт Ботэх зытет принципыр.* Лъапсэ, 98.

КЪЫДЭУЕИН (къыдоуей) лэмыI. (1). Еплъ **къыдэуеижын I.** Азизэ ерагъыу къыхэпицхыжрэ плгэмэ, *ицIацIэр къыдэуей еухыжу ехъ, Чопракъытс хихъэным зы тIэкIуицIэжыр.* Шынахужыкъуэ, 54.

КЪЫДЭУКIЫН (къыдоукI) лэмыI. (1). Зэхуаку гуэрэм къиукIын. *Куэбжэри бжэ-ицхъэгъубжэри ягъэбдыдэри мылицэ тIэкIу дэсымрэ ГПУ-мрэ зэхэту адэкIэ-мыдэкIэ зыдадзаиц, къыдэукIыурэ цIыхур ягъэишынэн ягъуэу.* Зи лгъарыгъыпс тIыгъа, 524- 525.

КЪЫДЭУН I (къыдоу) лэмыI. (1). Псыр нэпкъым къышхъэпрыкIын. *Жэциым ицхъэмкIэ уэишыхуэ къеиша хъунти, хадапхэмкIэ иж псыр къиуат, къуэм дэмыхуэжу къыдэури КIэнауэ, кумб сытхэм псыр из хуат.* Бабыщыкъуэ адакIэпщ, 489.

КЪЫДЭУН II (къыдоу) лэмыI. (1). ЗыщIыпIэ къыдэукIын. *Сарими къэишынат икIу гузавэрт, зы цIыпIэкIэ къыдэурэ Жыраслгъэн Елдар къиукIым, жиIэу.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 597.

КЪЫДЭУТЫПЩХЪЭН (къыдеутIыпщхъэ) лэI. (1). ЗыщIыпIэ дыхъэну утIыпщын. *Нэху цырэ джэдкъазыр пицантIэм къыцидаутIытицхэм, Джэлил гупсысэрт: «Ярэби, ныжэбэ си пицыхъар зытеслгъагъуауар сыту пIэрэ?»* Бабыщыкъуэ адакIэпщ, 485.

КЪЫДЭУШЫН (къыдоуш) лэмыI. (1). Зыгуэрэм и гъусэу, ирихъэлэу къэушын. *Ар [адыгъэзэр] уэрэду зэхызохыр, Къуриши губгъуи къыдэушу.* Гъуэгу къежьапIэ. «Мывэ хуабэ», 83.

КЪЫДЭФЭН (къыдофэ) лэмыI. (3). Зыгуэрэм и гъусэу къэфэн. *Верэ Павловнэ и гугъэт Инал къыдэфэ хъуну, арицхъэкIэ Инал абы джэкIэ еплгъэкIыххэртэкъым.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 599. *Алъандэрэ къыдэфэну зэица хъыджэбзыр Елдари нэгъуэцIым иритыфынутэкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 111.

◊ **[И] пышынэм къыдэфэн** (1). Еплъ **пышынэ.**

КЪЫДЭХЫЖЫН (къыдехыж) лэI. (2). 1. (1). ЗыщIыпIэ шыгъэтIыгъар къэщтэжын. *Локотош и планиеткэм дилгъэжа приказыр аргуэру къыдихыжаиц.* Нал къута, 258. 2. (1). Здэщылэм къипхыу зыгуэр къэхъыжын. *Иджыри къэс жейуэ хэлъа тыркулхэр гужьейати, къэхъуар къагурывуэху, убыххэм Iэци фоч гыни къамыгъанэу ягъуэтыр зэцIагъуэри, къыцагъэзэжым, Дэфэрэдэж и лгъыр е зэхэеицхуээн яцIу къаукIа, е тыркум яцэцIэхуа, сытми къаукIауэ и хъэдэр къыдахыжри къаишэжауэ цытаиц.* Лъапсэ, 59. 3. (1). зэхъ. *Шигъэтыжауэ щыта Гуэху гуэр къегъэжьэжын. Бекган абыи [«десятидворкэм»] и ужь ихъэн икакъым: сэ сыуанацIэиц, си IэцIагъэр къыдэсхыжынуурэ, уанэ, шы Iэпслгъэпс цIыуэ сытIысыжынууиц, жиIэри.* Нал къута, 292.

КЪЫДЭХЫН (къыдех) лэI. (23). ЗыщIыпIэ, зэхуаку, дурэш гуэрэм дэлъа е дэта гуэр къэщтауэ хъын. *[Залымджэрий Думэсарэ жрелэ:] Уи лгъыр цыхъуницIа махуэм къыIэрыхъар нэхъыбэт, ауэ Шэрдан Берд и пацхъэм фиувэници, къэвжыжыныиц я пицантIэм къыдэфхар.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. – *Джабэ лгъагэм цытаутицIу Пхгэр сэ ицIыбкIэ къызохъэхыр, - Шэрэджитсым икIуэцIэ IутицIу ШIэгубжэжу ар къеIуатэ, - Дауи тынищкъым бэи зэхуакум Пхгэр къыдэпхыу къепхъэхыну.* Терек. «Партыр ди пашэу», 119. *Бысымым примусыжъ гуэр зэцIигъээнэну дурэишым къыдихаиц.* МелыIыч, 447.

КЪЫДЭХУЭЖЫН (къыдехуэж) лэI. (2). Зыгуэр зыщIыпIэ къэхуэрэ къыдэгъэхъэжын. *Хъэкурынэри къокIуэжыр, Бжэныр къуажэм къыдехуэжыр.* «Тисей», 505. *[Хъэжумар Хъэтай зыхуигъазэу]: ИтI бетэмал, зауэм и пэм шы миным цIигъуэ къыдэтхуэжырт, иджы сыт шы щитI къудейиц!* Алгъхъо, 92.

КЪЫДЭХУЭН I (къыдехуэ) лэI. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр дэгъэхъэн. *Абдулрэ Рахъимрэ унэм ицIэуэу хъыджэбзыр къыцIахауэ къыцагъэзэжкIэ, Дисэ куэбжэр Iуихыу МутIэ гур къыдихуэну арат зэрызэпсэлгъар.* Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

КЪЫДЭХУЭН II (къыдохуэ) лэмыI. (16). 1. (5). Лей хъун, щIигъун. *Зэанэзэпхгъур я ныбэ изу ишаиц, загъэпсэхуаиц, къыдэхуари гъуэмылэу здаицтэмэ, ПIатIыкIуэей нэс яхурикувнууиц, гъуэгуэр къагъуэт закъуэмэ.* Лъапсэ, 56. *[Алыджыкъуэ:] Ахъиэ тIэкIуи къыцидэхуэм иджыри зыгуэр къэсцэхун, жысIа ицхъэкIэ сыцIогъуэжри къызогъэзэж, ахъиэри къызохъыжри.* МелыIыч, 447. *Къадэхуэр банкым хилгъхъуэрэ Абу-Деруиш мелуаным нигъэсаиц.* Кхъэлэгъунэ, 375. 2. (4). зэхъ. *Гуэхухэр зэфIэкIа иужькIэ зэман къыхуэнэн.* *Гуэхухэм пицэрэ къыдэхуати ТIэкIу теуну садым Iуат, Удэ гъэгъахэм хуэзэишати Къицытыным*

егуакгуаиц. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 152. Якъуб нэхъыбэу щакгуэу къуришым итиц, абы къыдэхуэмэ, мэкъу прегъэуици, *Иэц ехъумэ*. Нал къута, 249.

◊ *Хъуэжэ и Итэу къыдэхуэн* (1). *Еплг Хъуэжэ. Хъуаишэ и Итэу къыдэхуэн* (4). *Еплг Хъуаишэ.*

КЪЫДЭХУЭН III: ◊ *[и] ницэ къыдэхуэн* (3). *Еплг пщэ.*

КЪЫДЭХУЖЫН I (къыдехуж) *лгэI.* (4). Пхууэрэ, лъэщыгъэкIэ къыдэгъэкIыжын. [*Сеймэн Мэмэт-щIакъуэм жреIэ:*] Абы хуэдиз акъыл ущиIэм цхъэ укыдаухужа? Лъапсэ, 48. [*Сеймэн Мэмэт-щIакъуэм жреIэ:*] Сэ сывкыдаухужакъым, сэ згъэзэжын хуейуэ сывкыжьэжащ, зи блыпкэ ялыгъуу къыдалгъэфыжу гум кIэртIоф къэпыжь хуэдэ кIрадзэжар сэрауэ пIэрэ? Лъапсэ, 48-49.

КЪЫДЭХУЖЫН II (къыдехуж) *лгэI.* (1). Зэрытым имыхуэжын. *Дауи мыкIыргъырэ:* ялэм зыгуэру зыкIэлъыплъыжу цытамы [*ЛэтIуфэ*], иджы игъуэтыр еиш, цэныбэжь хъуаици, ищIэнур ищIэжыркъым, и Iэпэ лахэм Iэлъын зырызыххэ ярылгыц, и туфлэитIри Iэхгуалгэм еишхуэ и лъаишхэр къыдихужауэ лъапэм фIэгуаиц. Лъапсэ, 24.

КЪЫДЭХУН (къыдеху) *лгэI.* (6). КъыдэгъэкIын, къэхууэрэ. *Зырыз мэл хъуишу къыдаухуаиц, АрицхэкIэ псоми зыц ягъэхур.* Зыхэс удз Iувыр ирецIынэ. «*Мывэ хуабэ*», 46. *Къуришым и щIыбагъым ницэ фIыцIэ гуэрэнхэр къыдеху.* Шынэхужыкъуэ, 51. *Зи гуэнишэрыкъым шабий къилэлэу къулейсызыфэ дьдэ зытету ищIыIэм игъэундэрэщхуауэ ерагъуу къыдрешей:* - Уэлэхыи, сывмыщIэ: укулаци жалэри сывкыдаухуаиц. *Зи лъэрыгыпс тIыгъа*, 520.

КЪЫДЭХУТЭН (къыдохутэ) *лгэмыI.* (3). ЗыщIыпIэ къыщыхутэн. *Пэжиц, абы [гъукIэм Дэфэрэдж къызыршиэнум] нэгъуэицI зыгуэри хэлгыц: цIыхубзыр и лъэпкъым яхэсыжу цытатэмэ, езым и унафэ ищIыжынт, иджы нэгъуэицI къуажэ къыдэхутаици, къуажэтицым и унафэр и унафэиц.* Лъапсэ, 62. *Ар [Исуф] къэтэдджыжыху, зсадзэпхур уэрамым къыдэхутауэ къожэ.* Лэчымэ, 397.

КЪЫДЭХЪЭН (къыдехъэ) *лгэI.* (4). 1. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр хъауэ нэгъэсын. *Гуэныхыц икIи емыкIуиц абы [Тинэ] и сурэт уэрамым къыдэпхъэну.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 638. 2. (2). зэхъ. *Къыдэгъэхъуэн, къыщыгъэхъун.* [*Думэсарэ Астемыр жреIэ:*] *Мэжджытыр зэхуэдгъэицI жызыIи, [Жыраслгээн] и унэр къытезыхыну абы еици, ликбез жылэм къыдэзыхъаи, кIэмсэмоу щIалэгъуалэр зэхуэзышэси – зы къыгъэнккъым зи цхъэфэ имыIбэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантэ, 519. *Экзамен жыхуиIэ псалгъэри дэнэ къиукиI.* *Япэ дьдэ ар жылэм къыдэзыхъар Ботэиц Астемыр и щIалэ цIыкIу Лууэ жалэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 501.

◊ *Лъапэ къыдэхъэн* (1). *Еплг лъапэ I.*

КЪЫДЭХЪЭХЫН (къыдехъэх) *лгэI.* (9). Акъылэгъуу къэщIыи, игу зыригъэхъын. *Мэтхэныр нэхъ къыдэхъэха хъун папцIэ, Инал мурад ищIаиц Бурун ИпцэкIэ драгъэзейуэ абы ищIаицI аэрогородыр иригъэлъагъуну.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 530. *Секретариц жиIэу лгэгапэм*

тесици, къеплгъыхмэ, район псом къыхоплгэ, и нэ къыфIэнэ илгъагъумэ къыдихъэхыну и мурадиц [Чокэ]. Шынэхужыкъуэ, 24. *Дахагъэ хъэхукIэ Къыдихъэхыну Щхъэтепхъуэ иныр Къызытыредзри И набдзэ Къураишэ фIыцIэу И нэ фIыцIитIым Нэр егъэджылыр [Сэтэней]. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 424.*

КЪЫДЭХЪУЭН I (къыдохъуэ) *лгэмыI.* (4). 1. (1). ШIыпIэ гуэрым щыпсэуэрэ балигъ, ин щыхъун. *Нахъуэ иримыгъэкIуэта къуажэм къыдэмыхуаици, Чачэ пэлъэциртэкъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 509. 2. (3). ЗыщIыпIэ илгъурэ е дэлгъурэ нэхъыбэ хъун. *КIасэм ахышэ куэдыицэ къызырэдэхъуэ лъандэрэ Ерул и Гуэхуми къыхэхъуат – нищыхъэцхэм гъуоуэ джэрти, нэху цыхуу къуажэ ахышэр ихъумэу правленэм ищIэст.* Хъуэпсэгъуэ нур, 233. *Хэти ищIэу и IэнатIэр Дэ дьIуоуицIэ махуэ къакуэм, Ариц ди хъерыр колхоз ницIантIэм КъыицIыдэхъуэр IэкIуэлъакуэу Ариц заводхэм я лэжыгъэм ЗыицIуобгъур махуэ къэскIэ, НаIуэ ищIэхъури ариц ди гугъэр, Ариц ищIэдахэр колхоз губгъуэр.* Ди гъуэгъу. «Паргыр ди пашэу», 20.

КЪЫДЭХЪУЭН II (къыдохъуэ) *лгэмыI.* (5). ЗыщIыпIэ Гуэхугъуэ гуэр къыщэжъэн, къыщыхъун. *Къызыхъуэици хъурэт [къуажэр] – къуажэм ищIэуэ къыдэхъуэр Темыркъант зи акъыл къыхъыр – школ япэ дьдэ къыицIызуахам къызыгуэхар Темыркъант, ККОВ жыпIэми, детсад, клуб, хъэмэм жыпIэми – псоми яужь итыр арат.* Шынэхужыкъуэ, 20. *Абы хуэдэу гуфIэгъуэ жылэм къыдэхъуа, жаIэу гуфIэгъуэициуэици [Тузэмнэ дивизэм хэтэхэм къагъэзэжат], Астемыр яцигъэгъуициэжаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 208. *Ар [цIыхубзхэр къыицIытхуэзгуэтыр] къызыхэкIыр Алий къыдугуригъэгуаиц, къуажэм зырызехъышхуэ къыдэхъуам и гугъуу къытхуициIурэ.* *Зи лъэрыгыпс тIыгъа*, 528-529.

КЪЫДЭХЪУН (къыдохъу) *лгэмыI.* (4). Зыгуэрым щIыгъуу зиужыи, балигъ, ин хъун. *ДыгъужыгукIэ ягъэшакагъэ, ЖыпIэу мэхъур Iейр и жагъуэ, Мыр тхъэрыкъуэм къадэхъуакъэ, ЖаIэу зэми ягъэицIагъуэ Iэдэбыгъуэ ищIалэм хэлгъыр, И гуапагъуэ и гум илгъыр.* «Тисей», 501. *Уэгум ит бгъэжхэр абгъуафэиц – ЩIылгэм къыицIалгъум къадохъу.* Уэгум ит бгъэжхэр абгъуафэиц. «Дамыгъэ», 226.

КЪЫДЭХЪУХЪЫН (къыдохъухъ) *лгэмыI.* (1). *Еплг къыдэхъуэн I.* [*Астемыр зэIуицIэм хэтэхэм яжреIэ:*] *АтIэ къуажэм къыицIалгъуауэ, къыдэхъухъауэ цыицIыткIэ [Жыраслгээн], ишэу дыхуэуэми, ягъэ кIынкъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 652.

КЪЫДЭЧЫЖЫН (къыдечыж) *лгэI.* (1). Къыдэгъэхъыжын (нартыхур). *Нартыхуми уэс къытесэри, къахуэдэмычыжу нэхъыбэр къинаиц, Iэицым ирафын псы къудей ямыгъуэту былымхэр гъуахъуэу Iуэм къинат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 287.

КЪЫДЭЧЫЖЫФЫН (къыдечыжыф) *лгэI.* (1). Къыдигъэхъыну, къыдищIыкIыну (нартыхур) лгэкIын. *ЩIыр ягуэишэ, явэу, гъавэ хъарзынэ къагъэхъуаици, я нартыхур псоми къыдачыжыфакъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 278.

КЪЫДЭЧЫН (къыдеч) лъэI. (5). Еплъ къыдэчыжын. ЗицI къытрахауэ цытахэми я цхьэр къалэтауэ батэкьутэр ягъэшырт, загъэллу шы дахэм тесу уэрамым къыдыхьэрти абы я цыгъ зыва къулейсызхэм тефыицIыхьырт, иныкгуэхэр цыкIауэ псалгэрт: - Щхъэ къыдумычрэ нартыхур? Хъуэпсэгъуэ нур, 278. Иныкгуэм нартыху дэтар къыдачауэ нартыху жэкъыр къинаш. Нал къута, 278.

КЪЫДЭШЭЖЫН (къыдешэж) лъэI. (3). Зыгуэр зыщIыпIэ къапшээрэ къэгъэсыжын. Сымаджэ хьэлъуэ къыдашэжам и Iэкълъэпкъым узыр хьыхъауэ къыцIэкIынти, зигъэхъей мыхъуу, IэкIэ зрахауэ куэдрэ хэлъащ, хуцхъуэу ягъуэтыр ирахэлIэ нэтти, сэбэп цIагъуэу хуэмыхъуу. Къалэн, 430. [Дэфэрэдж:] ЦIыхухъухэм ятыболъхьэри, абыхэми я псэукIэр зэрынэхъыфI цIагъуэ плаггуркъым - махуэ дэкIыркъым лIитIым, лIищым я хьэдэ къуажэм къыдамыишэжу. Лъапсэ, 38.

КЪЫДЭШЭН (къыдешэ) лъэI. (3). ЗыщIыпIэ зыгуэр къэшауэ къэгъэсын. Бжьыхъэ къэс сэджитым къыхэкIыу и пицIантIэм нартыху тэкIу къыдашэрэ къыдакIутэмэ, ар ешхри мэпсэу [Нурхъэлий]. Хъуэпсэгъуэ нур, 52. Хьыджэбэз цIыкIу къомыр гуэщым къыцIашири пицIантIэм къыдашауэ ябж, нэхъ фейцеиуэхэр иужьымкIэ ягъэу. Лъапсэ, 35.

КЪЫДЭШЕЙН (къыдрешей) лъэмыI. (1). ЕрагъкIэ зыгуэр жыIэн. Зи гуэниэркъым шабий къилэлу къулейсызыхъэ дьыдэ зытету цIыIэм игъэундэрэцIхъуам ерагъуу къыдрешей: - Уэлэхы, сымыицIэ: укулацицIа жэлэри сыкъыдахауащ. Зи лъэрыгыпсэ тIыгъа, 520.

КЪЫДЭШЫН (къыдеш) лъэI. (6). ЗыщIыпIэ зыгуэр къыдэгъэкIын. Унагъуэ миным нызэрыхъэс къуажэм унагъуэ цэныкгуэу къыдэпшу абы дэбгъэтIысхьэригуэу цIыкIукъым, итIани адрей къомыр дауэ хъуну? Мазэ ныкгуэу щхъуантIэ, 571. Лыгъур фокIэцI къыцIтэрэ ежъами хъунут, сыт цхьэкIэ жыпIэмэ, хьыджэбэзым и дэлъхум зыхуэбгъазэрэ, «фокIэцIыгъ ууейицI, уи шыпхъур къызэптмэ» жыпIэмэ, къозытын дапцэ ухуей, уэркъ цIали бгъуэтыни, зи къэшин дахэ къыдэзышу «мыр узот, къацтэ уи фокIэцIыгъ» жызыIэн. Лъапсэ, 110-111. Уи пицIантIэ зыгуэр къыдэси хъумэ, къыдэсиныур уи алацэжъыркъым, - жиIэри [Жыраслээн] цIыхухэр игъэдыхъэхыу лыжъым [Ерул] ешащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 90.

КЪЫДЭШЫН (къыдош) лъэмыI. (1). Зэхуаку гуэрэм дэлъу зыгуэр къыдэлъагъукIын. [Алыджыкъуэ:] Сытлгэри - си нэр цIытэхуар сымыицIэу гъуэлгъыпIэм илэ пхъэбгъуитIым я зэхуакум дэхуауэ тхылгъымпIэ тIэкIу къыдош. Мелыгыч, 474.

КЪЫДЭШЫН (къыдешэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и гъусэу зыгуэрэм шыгъуазэу цытын. Сизчар къыздацIэ си уэрэдым - Ар къуалэбзууэ къысхуэнаш. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати... «Щхьэлыкъуэ», 400.

КЪЫДЭШЫН (къыдошI) лъэмыI. (33). Зыгуэрэм и лъэныкгуэу, и акъылгъуу цытын.

Зыкъомым Астемыр жиIар ядэртэкъым, Астемыр къыдэцIхэри мацIэ хуртэкъым, ауэ IейкIи фIыкIи зыри жызымыIэри куэд хурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. Джэлил джэдхэр къыдэцIу цилъагъум нэхъри тегушхуат, арицхьэкIэ къыгурыIуауэ къыцIэкIынт адакъэ хужьым къарукIэ зэрыпэмьлэщыныур. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 481. УоцI зэпытыр уэ тхьэлъанэ, ЗылI итIани къыбдэмыицI. Сэ уэздыгъэ щIызогъанэ... «Вагъуэ махуэ», 323.

КЪЫДЭШЫН (къыдошIыкIу) лъэмыI. (27). Зыгуэрэм зыщIэгъэкъуэн, сэбэп хуэхъун, Iуэху гуэр дэцIэн. IуэхуфI епхъэжъэмэ, къыбдэIэпкъуни мацIэ: лэжъэну зыфIэфIыгъ апхуэдизкIэ куэдти, пицIэнишу лэжъэни бгъуэтыныур, арицхьэкIэ Абу-Деруши дэкрэ депутатухамэ, «маяк» хъумэ, хуэциIар къыпхуицIэжыни: цIанIэ ухуеймэ, цIанIэ къуригъэтыни, уи сабий дэсадым бгъэкуэну ухуеймэ, пхуицIигъэтIысхьэни, е сымаджэ уиIуэ угузавэмэ, къыбдэIэпкъуни. Лъапсэ, 97-98.

КЪЫДЭШЫН (къыдешэ) лъэI. (4). зэхъ. Зыгуэрэм зыгуэркIэ дэлэпкъуэн, акъылгъуу дэхъун. Хъуэхъу жыпIар къабыл ухъу жэлэу, жымыи цIэми фызыжъым и псалгэр къыдалэташ, Инал, пэрымыуэ едэIуа иужь, бжъэри къыцIаши. Мазэ ныкгуэу щхъуантIэ, 586. Си мурадъыр къыздэфIэтым, Си гум илгъыр фигу ислъхъэнт. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9.

КЪЫДЭШЫН (къыдошI) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ къыдэкIыу макъ къэлун. ЦIыхур цыму зэхэтти, Чопракъытс и макъыр псыхъуэм къыдэлукIыу зэхэхьырт, бжей мзыжъэ хагъуэ зыхидзари къэдаIуэ хуэдэт. Нал къута, 257.

КЪЫДЭШЫН (къыдешэ) лъэI. (1). Зэхуаку гуэрэм зыгуэр къыдэгъэгъэжъэн. Езы Къулым къыху бжэм къыдиIуауэ пIэрэ, жиIэу Иринэ тхылгъым къытригъазэ-нытригъазээрэ еджэрт. Нал къута, 238.

КЪЫДЭШЫН (къыдешэ) лъэI. (1). Зэхуаку гуэрэм зэрыщыту зыгуэр къыдэгъэгъэжъэн. АдакъытIыгъ зэпсэлгъэху, бажэм и нэр бжэ дамэдазэм къыдигъэгъэжри, къэлэм-къэлээрэ и цхьэр къыдиIуауэ, итIанэ къыцIыхьэпэри бабыщ анэ ашыкым исым сепхъуэни, цыжиIэм, бабыщыгъ «уакъ-уакъ» жиIэу цIэлгъэташ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 484.

КЪЫДЕГЪЭХЫН (къыдрегъэх) лъэI. (1). Зыгуэрэм зэхуаку гуэрэм дэлъу къэгъэцтэн. Дисэхэ я пицIантIэм Рахъым и макъ къыцIыгъурт, Рум цIыкIу едэхьацIэу: «Мыбдеж зыгуэр дэлъицI», - жиIэу Рахъым сабий цIыкIур и гуфIакIэм дигъэлэбэрти кIэнфет е браныч сыт къыдригъэгъэхьырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 134.

КЪЫДЕГЪЭЧЫН (къыдрегъэч) лъэI. (2). Зыгуэрэм къыдегъэгъэхьын, къыдегъэгъэхьын (нартыхур). Диданыр жыпIэнуци, губгъуэм ити, нартыху къадрегъэгъэчи. Нал къута, 274. Мысости

кызырыкIац [Бекъан жреIэ]: - Лю, нэмыцэм ди нартыхур дедгэшыну ара - цхъэ епхулIауэ кыдыдебгъэчрэ? Нал къута, 275.

КЪЫДЕДЖЭН (кыдоджэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и гъусэу щIэныгъэ гуэр зэгъэгъуэтын. Дэ [интернатым цIэсхэм] кыдидеджэм яцыщу щIалэ цIыкIу гуэр интернатым щIадзыжыну цыхуежъэм, я къуажэгъу нэхъ инхэм яцыщу цыIэти, еджакIуэ цIыкIур окрисполкомым тет Шыкуэ ТутI деж ишац. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. [Жыраслээн Лу йоутицI:] - Хэт Сосрыкъуэ? - Дэ [интернатым цIэсхэм] кыдидеджа щIалэ. Абы нэхъ бланэ диIэкъым. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 594- 595.

КЪЫДЕЖЪЭН (кыдожъэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и гъусэу гъуэгу кытеувэн. Машиной кэадежъауэ цытар гъуэгу кытенамэ, кыщIытенар бензиныр яухати арац. Нал къута, 214.

КЪЫДЕЖЪУУН (кыдожъу) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм уэрэд дыжыIэн. Лу асыхъэту зэхилъхъа уэрэдыр и ныбжъэгъухэр кыдыдежъуэ кыыхидзац: Дэ артисткэ Ныдошэрэ, ныдошэрэ, Нобэ фыкыщыцIэхуэс, - жиIэу. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 643.

КЪЫДЕКИУЭКIЫН (кыдокуэкI) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и гъусэу и хъурегъыр къэкIухъын. КIэр ешыхъри хъэлыгъуанэу, Хъэр Iэхъуизэм кыдокуэкIыр, Хъэкурынэ ар кыгъанэу Дэхъэ кIуэни хуэцIэкIырт. «Тисей», 488.

КЪЫДЕФЭН (кыдофэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и гъусэу фадэ ефэн. ЩхъэгъэрытыфIиц жары кыдефэ илгъэпкъыр зэхыхъэри Сентрал кыдыдэщIац, армыхъумэ упицIэ пыIэжъ псы къиуам ихъ хуэдэ куэд щIат зрессыхъэ. Нал къута, 288.

КЪЫДИДЗЫН: \diamond нэху кыдидзын (4). Еплъ нэху.

КЪЫДИХЫН (кыдех) лъэI. (1). Зэхуаку гуэрэм кыдидзын (нэху с. ху.) Нэхугъэ мацIэр кыдидхыу, Лъэ макъ сымыцIу зызгъэзу, Си щIыб кэап цIыкIур измыхыу, Сыныдэплъынуц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гъуэгу», 66.

КЪЫДРИХУЕИН (кыдрехуей) лъэмыI. (7). 1. (7). Зыгуэр (бахъэ, Iугъуэ с. ху.) ищхъэмкIэ къэкIуэн. ЩIалэ цIыкIухэр мывэкIэ мафIэм хоуэ хъуаскуэ кыдирхуейр яфIэгъэцIэгъуэн, хъыджэбз цIыкIухэм зэрыгъэкIийуэ къажыхъырт. ГүщIэгъу, 423. Дэным, мыункIыфIыжытэн папицIэ, хуэм дыдэурэ ещIэмэ, плгъыжыбзэу кызыцIэнэрт, Iугъуэ мацIэ кыдирхуеурэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 68. Сэлэтхэм я шырыкъум лъытсыр из хъуауэ здэкIуэм, лъы къуалэр шырыкъу лъаныцэм кыдирхуейуэ къажыхъырт. Щынахужыкыуэ, 31. 2. (1). зэхъ. БампIэм кыхэкIыу зыгуэр жыIэну хуеин. Сэри [Мариам] сыхуэтхъэусыхъэну кыдирхуей, арицхъэкIэ изогухыж, хэт ицIэрэ, Назифэ кыгурыIуэу циггэтынкIэ мэхъу. Лэчымы, 395.

КЪЫДРИХЪЕИН (кыдрехъей) лъэI. (1). зэхъ. Зыгуэр жыпIэну хъэзыр хъун. ЖиIэну кыдирхъея къомыр иригухыжац [Мысост]. Щынахужыкыуэ, 17-18.

КЪЫДЫР (63). Цыхухэм зэрахуэ псэушхъэ, Iэщ, шыд хакIуэ шыбзым техуэу къалгъуауэ.

Къыдырыр шыц жыбоIэри, и адэр шыд дэнэ кэна, шыдым ещхъуи пэхуш. Кхъухъ пхэнж, 500. Къыдырыр, тенджыз Iуфэм деж хэцIапIэ щыцIауэ, нэхъ къалгъагъун хуэдэу, бгы джабэм кIэрытиц, хэту пIэрэ япэ кэасынур, жиIэу. Кхъухъ пхэнж, 498. Къыдыр кхъухъыпицт иджы сымылгъагъужар! [бажэм жиIэри дыхъышхац] Кхъухъ пхэнж, 498.

\diamond **ХъэфIыцIэ и кыдыру гъэлгъэн** (7). Еплъ **ХъэфIыцIэ**.

КЪЫДЫХЪЭЖЫН (кыдохъэж) лъэмыI. (12). 1. (7). ЗыдэкIа щIыпIэм кыггъэзжыи. Iэхъуэри кыдыхъэжрэ жэмхэр хуэмыпIацIэу, цхъэж и куэбжэ бжэн лъакъуэ, жыхуаIэу, къафIэIуэху цымыIэу, шэм ихуэлъыр кыггъэчэныи хуэдэу къэкIуэжырт. КIапсэ кIапэ, 5. ПицIантIэм дыкыдыдохъэжри - зэрыщытац, унэм дыцIохъэжри - ари арац, ауэ тета шхыныр исри Исраф хъуац, пихы мыхъужыну. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527. [Жангулэз Дзэшу цхъэкIэ:] Мыдэ укыдыхъэжынкъэ, алъхъ кIапсэ кIапэ узэмыгъэлгъагъуи. КIапсэ кIапэ, 18. 2. (5). Зыкъомрэ къэтауэ здыщыпсэуам къэкIуэжыи. [Дисэ Хъэтау жреIэ]: илгъэципIкIэ ситэпIауэ кызыдыдыхъэжу аргуэру ежъэжауэ губгъуэм итиц [Алгъэо]. Алгъэо, 85. - АмIэ, Iэ тIэтыну арац кээнэжари Iэ дывгъэлэрт, - жиIэри Нахъуэ жылэм къахэллэац, - Жыраслээн дахэкIэ жылэм кыдыхъэжрэ, и унэм къэкIуэжмэ нэхъыфI, хъэмэрэ и пхэм тхъэмбыл зэкIэрыицIакIэ деурэ кыдыдмыгъэхъэмэ нэхъыфI? Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 653. «Къэрал джатэ» зыфIэзыщыцауэ щыта Залымджэрий гуэгуи хуэзэм къиукIыу зэрыщытам текIатэкъым, а хъыбарым шэц кытытезыхыи цыIэт, арицхъэкIэ кызыдикIыжари кызыдихужари ямыщIэу, борэным кызыдихъа къуаргъыжыи ещхъу, Нурхъэлий жылэм кыдыдыхъэжац... Хъуэпсэгъуэ нур, 147.

КЪЫДЫХЪЭКIЭ (1). Кызыдыдыхъэ щIыкIэр. [Чачэ Думэсарэ жреIэ:] Ар [псэ зыIуат гуэр хъэмши шыи кыамылгъагъуу] зы кыдыдыхъэкIэ кыдыдыхъац, тобэ Истофрилэхъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 239.

КЪЫДЫХЪЭН (кыдохъэ) лъэмыI. (75). ЗыщIыпIэ гуэрэм и кIуэцIым кыщыхутэн. Зы грузовикрэ зы «Волгэрэ» пицIантIэм кыдыдыхъац, щIацIуэ-бащIыкыкъ сит жумыIэмэ, илгъэ цIагъуэ цымыIэу, ауэ грузовикым ашык зыкъом иту Ботэх гу лъытац, уеблэмэ гурыIупсыр кыггажэу шхынымэ IэфIхэри кыщIыхъац. Лъапсэ, 68. [Локотош сэлэтхэм яжреIэ:] Чопракъ аузым бийр къемызэгъуу быданIэ щытицIыниц, зы фашист кыдыдыхъэми псэуэ дэкIыжынкъым. Нал къута, 259. Жыуэ дыггэр кыщыцIэкIкIэ Пицацэр псыхъэ къуэм кыдохъэ, Ину гыбызэр кызыдзэхукIэ Макгхэр щIыIэу уи гум хохъэ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 146.

КЪЫДЫХЪЭПIЭ (1). ЩIыхъэпIэ. Шыхъуэфэпс и кыдыдыхъэпIэр мыл хъуат, арицхъэкIэ хъэжы къуэбэбжъабэм иггъэзжынт. Хъуэпсэгъуэ нур, 81.

КЪЫЖЕМЫПЭХЭН (кыжриIэххэркъым) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыри жемыIэн. Дауэ кызыгурыIуэн - кызыжепIэххакъым, - жиIэри Мэзан [Джэлил

зыхуигазуу] джэд ницыхьэлэр флэмылуэху хуэдэу зицлаиц. Бабыщыкыуэ адакьэпщ, 486.

КЪЫЖЕИЭЖЫН (кыжреж) лгэI. (20). Зыгуэрым зыгуэр хуэлүэтэжын. Степан кьурлэным кьеджэрэ абы итыр кьажриэжу хужьэмэ, псоми я цхьэфэциым зиЛэтырт, гужьеяу. Хьуэпсэгьуэ нур, 202. [Дэфэрэдж:] Арат Тамарэ кьыжжиэжыну хуэмышэчри кьыжжиэжаиц, сигьэдыхьэшхын и гугьэу, арицхьэкIэ ар дыхьэгьт. Лгэпсэ, 52. ПыцыхьэцхьэкIэ дышха нэужь, Алий ди общежитым кьоклуэри кьытхэсиц, хьыбар кьыджелэ, Истамбыл цилгьэгьуар елуэтэж, е усэ фIэкIа имыту тхьылъ фIыцIэшхуэ иЛэци, абы урысыбзэкIэ кьеджурэ адыгьбзэкIэ кьыджелэж. Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 532.

КЪЫЖЕИЭН (кыжреIэ) лгэI. (220). Зыгуэрым зыгуэр хуэлүэтэн. Сьыт кьыжраIэми ишэчын хуейти, япидзыж цIагьуэ цымыIэу, и Iэцхьэлъаицхьэ дэхьеяуэ, и бын цIыкIуитIыр имыгьэмэжалIэу, унагьуэр зэрихьэу яхэст [Думэсарэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 159. Псалгэ дьиджу кьызжепIами - Сэ шэ фIыцIэу сигу хегьэцI. Уи нэу, уи псэу сыкьэпIагьурт. «Вагьуэ махуэ», 370. Нэхьыжь дьидэ Хьэту, лыцIэу здылутым, и луэхури кьэкьутаиц - зыгьэлIыцIэр и гьусэу кьуагь Советым ираджэри кьыжраIаиц: - ЛыцIэ бгьэлIыцIэ мыхьуну унафэ цыIэци, лыцIэ кьэзыцIаиц IувгьэкIыж, колхозым хьхьэн цхьэкIэ. Кьалэн, 428.

♦ **КьыжжиIакьым жумыIэж** (15). 1. (11). ЗэгьашIэ. КьыджиIакьым жывмыIэж: кхьухьыр тицIырэ дитIысхьэжмэ, абы изгьэтIысхьэм цыуэ ятетым цыицу зы налгэ е зы кьабзий кьыхьэхумэ, залымыгьэ зезыкьам и фэр мы си фIалгьэмкIэ тесхьыни, - жиIэри кхьухьытIыцым и зы лгэкуэр иIэтри и лгэбжьанэр яригьэлъагьуаиц [бабыцхьэм]. Кхьухь пхэнж, 506. И фызым зэрызицIыи епIэри, идэн хуэдэу кьыицIыицIыи, Исуйф кьытицаиц: - КьызжиIакьым жумыIэж, зызогьэтх зэрыунагьуэу дыкIуэну. Лэчымэ, 390. [Нахьуэ желэ:] АтиIэ, жылэ, кьыджефIакьым жывмыIэж: Жыраслгээн и унэ кьекIулэIэжмэ, тфIэзахуэу шэсыпIэ доувэ! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 653-654. 2. (4). УцIегьуэжынщ, [Джэлил Кьалэдэсым жреIэ:] УкьызмьыдаIуэрэ - кьызжиIакьым жумыIэж. Бабыщыкыуэ адакьэпщ, 487. [Директорым Астемыр жреIэ:] Пцэдей фIэмыкIыу удэмыкIэмэ, кьызжепIакьым жумыIэж... кьыбгурыIуа? Хьуэпсэгьуэ нур, 185. Жэц хьури Кьазыхьуэ Мухьтарыр ягьэтIысаиц, арицхьэкIэ махуиц дэIри кьаутIытицыжаиц: Иджыри зыгуэр кьытIыкьуэIыи, кьыджепIакьым жумыIэж, - жаIэри. Шынэхужьыкьуэ, 71.

КЪЫЖЕИЭПЭН (кыжреIэпэ) лгэI. (1). И фIэцу зыгуэрым зыгуэр желэн. [Алыджыкьуэ:] Унэм кьыицIэкIауэ «кьэблагьэ» жызыIэн зэрыицIэмысыр белджылыт, кьызжаIэнами, себлэгьэнутэкьым. МелыIыч, 455.

КЪЫЖЕИЭФЫН (кыжреIэф) лгэI. (3). Зыгуэрым зыгуэр хуилүэтэну Iэмал игьуэтын. Бомбэ ицIыну Сосрыкьуэ и цхьэм кьыицIихьар езым уеутицами кьыбжиIэфынутэкьым. Мазэ

ныкьуэ щхьуантIэ, 604. Езы Апчари Чокэ еутицIати гурылуэгьуэу кьыжриIэфакьым [«напряженнэ зауэр» зицIысыр]. Шынэхужьыкьуэ, 51.

КЪЫЖЫЭЖЫН (кыжреIэж) лгэI. (9). Кыызэджа, кьыжраIа, зэхиха гуэр кьылуэтэжын. - Бисмылахьы, - жиIэу Нурхьэлий молэм жиIар кьыжиIэжырт, и макьыр зэкIуэIауэ, и лгэуажьытIыр, техьэгьуэ кьытехьам хуэдэу, кIэзыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 155. ПсалгэIэ, дахэкIэ узыхьызагьэ кьыпэцIэхуамэ, жэиц-махуэ цысыфырт [Нахьуэ], зэ жиIар кьытригьэазэ-нытригьэазэу кьыжиIэжурэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 509. Нэхь гузэвапэхэр уэрамым кьыдэIкIырти, гьуом елэлуэрт абы жиIар нэхь IуицIу зэ кьыжиIэжыну, арицхьэкIэ Ерул куэбжэ кьэс зэ джэуэ уэрамым дэтынт. Хьуэпсэгьуэ нур, 83.

КЪЫЖЫЭН (кыжреIэ) лгэI. (17). Кьэлүэтэн, зыгуэр кьэпсэлгын. И шы кьарэм кьемытсыхьыу Пан IуэхуцIэм кьыжиIаиц: - Уузыниэм, лыжь тхьэмыицIэ, Уэ куэд цIауэ сэ сыпIлэхуэу, УтпэлэицIэу уыцтэсукIэ Дигу укьэIкIыу дауи кьохьу, - Уэ кьэблагьэ, дотэ лгэпIэ, Унэ сиIэци, хьэцIэ схухьу. «Бдэжьеяцэм ипхьу», 148. Зыкьомрэ цыта нэужь, зыгуэрым псалгэжь гуэр ерагьыу кьыгупсысыжырти, ар кьыжиIуэрэ адрей псори арэзы хьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. [Ваня] И ныбжьэгьур кьыхуэгуицхуэу КьыицIыуэзэм кьыжиIаиц: - ЕпIыт мьидэ мы газетым, Мы сурэтыр кьаицIэт уэ, - ЖиIэт Ваня кьыбгьэдэтым. «Бдэжьеяцэм ипхьу», 166.

КЪЫЖЬЭДЭГЪЭКIЫН (кыжьэдегьэкI) лгэмыI. (6). Зыгуэр жыIэн. Кхьуэл тIэкIу кьыхуимыкьуэу пIэрэ, жиIэри зыгуэр гуишIати, лыжьхэр кьыхуиIаиц: андэз пицтауэ ар уи жьэм цхьэ кьыжьэдэбгьэкIэ, жаIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 200.

♦ **Псалгэ и жьэм кьыжьэдэмыгьэкIын** (5). ЕпIлэ псалгэ.

КЪЫЖЬЭДЭКIЫН (кыжьэдекI) лгэмыI. (38). 1. (37). Зыгуэр жиIэн, кьыпсэлгын. Зи псалгэ дьиджыр насытныицэи, КьыжьэдэIахэр и цхьэ уасэи. Псалгэ. «Вагьуэ махуэ», 357. Хьэрып псалгэ уи жьэм кьыжьэдэIамэ, ней-нейуэ кьоплэу цытаиц. КIапсэ кIапэ, 11. Армырми Мэмэти-кьыIакьуэ иджытсту кьыжьэдэIар дэнэ кьэна, абы кьыкIэлгьыкIуэну хьуэхьур зыхуэдэри Нартыхум кьыбжиIэнуиц, уеутицI закьуэмэ. Лгэпсэ, 80. 2. (1). Кыжьэдихьын. Молэм и дзэ гьуэжь хьуахэм дэкугьуанэ куэд яIэти, жьы кьыжьэдэIкIыр пхуэмышычыну мэ Iейт, арицхьэкIэ Сэид и жагьуэ имыцIын цхьэкIэ, Iуизэ и цхьэр иримыгьээзэIкIыу молэр зригьаицэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 69.

КЪЫЖЭДЭКЪУЭН (кыжьэдекьуэ) лгэI. (11). 1. (10). ШхуэмылакIэм кьэкуэуэу (шым) и кIуэныр зэтеIыгьэн. Мажэр, мажэр пIыри зэуэ, Псоми я шым кьыжьэдакьуэ МакIуэ пIыри, уакIэлгьыпIыи, ТемытIэу нэр шы лгэкуэуэм. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 42. - Мьбдеж цхьэ уыцы? - жиIэри Астемыр [Лу зыхуигьазуу] шым кьыжьэдикуэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 123. Псыр хы Iуфэм зэрынэсу Кьыжьэдекьуэ и шы цхьуантIэм. Псыр шы цхьуантIэм тесу

мажэ. «Мывэ хуабэ», 209. 2. (1). зэхь. ЗэтеЫггээн, кьэгъэувыІэн. Псы архъуанэм шоджэрэзыр Бжей пхгэ гьумхэр зэрызехъэу, Япэ ищыр нывэм хуэзэм КьигъэувыІэу кьыжьэдекъуэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 119.

КЪЫЖЬЭДЭКЪУЭН-НЫЖЬЭДЭКЪУЭН (кьыжьэдекъуэ-ныжьэдекъуэ) лъэІ. (1). Еплъ кьыжьэдекъуэн. Шу псорі зэбгъурыту макІуэ, псалгэм папцІэ, япэ имыщыпхгэ хэтмэ, и шыр кьыжьэдекъуэ, ауэ а шу кьомыр атакэ Іуэуэ ежъакъэ – кьыжьэдекъуэ-ныжьэдекъуэ щыІэжкьым, ищъэж и шым и кьару кьызырхькІэ теутІыпщхъауэ мажэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 543.

КЪЫЖЬЭДЭЛЪЭЛЪЫН (кьыжьэдолъэлъ) лъэмьІ. (8). 1. (2). Жьэм иутхыгурэ кьыжьэдекІын (Іупсыр). Комендантыр кьэтэдэжри директорыр зыІуриггэлъдэным хуэдэу кьеплгъурэ жиІащ, и Іупсыр кьыжьэдолъэлъу: - Тхьэр уоггэпцІ нахуэ! МелыІыч, 472. - Мыр лло зицІысыр? ФызэбгьрыкІ! – жиІэу ихъуилгъырт зы афицар ныбэкъ сырыху гур, гуэгуш гъэхшам хуэдэу и жьэгъур кьыцІэтІэтІу, щыпсалгэкІэ Іупсыр кьыжьэдолъэлъу, и жьэ кьупщхъэри цІэсысу. Хьуэпсэгъуэ нур, 174. 2. (5). зэхь. ПсынщІэу псалгэ куэд кьыжьэдекІын. Матренэ и жьэм псалгэр кьыжьэдолъэлъ щхъэкІэ, и Іуэху щІэн кьанэртэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 556. Абы [Дисэ] гыбзэ псалгэр кьыжьэдолъэлъгъырт, гъэмахуэ жьапцэм мыІэрысэр кьызыртыггэлъэлъым хуэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 103. - Мо унэ укьызыщІэкІыжам цхъэ кьуамьырэ? – лым мылицэм я унэмкІэ и щхъэр ецІри [Алыджыкъуэ жреІэ] аргуэру гупыр зицІеггэдыхъэшхэ, зыр зым пэрыуэу кьажьэдолъэлъ: - Зы гьуэлгъынІэ зыдэбгъэувын ямыІэ уи гугъэ? МелыІыч, 452.

♦ **МафІэр и жьэм кьыжьэдолъэлъын** (1). Еплъ. мафІэ.

КЪЫЖЬЭДЭЛЪЭТЫН (кьыжьэдолъэт) лъэмьІ. (4). 1. (1). ПсынщІэу зыгурэ жьэм кьыжьэдекІын. Нурхъэлий плгэмэ, молэм и жьэм бзу фІыцІэ кьыжьэдолъэт кьыфІоцІ. Хьуэпсэгъуэ нур, 155. 2. (3). зэхь. Емыгупсысауэ зыгурэ занщІэу жыІэн, кьыжьэдэцІэфтын. «ЖысІэнусыхуэмешххэу пцІы гур кьыжьэдолъэтэтрэ сызэгъуэудмэ сунэхъуакъэ», - жиІэу и гум кьыщыкІкІи, шынэурэ и нэр кьыщепхъуэ [Нурхъэлий]. Хьуэпсэгъуэ нур, 155. - ДоувалІэ, уэлэхъи, - жиІэри Елдар [Степан Илыч зыхуигъазэу] кьыжьэдолъэтэщ, Хьуэпсэгъуэ нур, 222.

КЪЫЖЬЭДЭПХЪЫН (кьыжьэдепхъ) лъэІ. (1). Жьэм зэбгърипхъу кьыжьэдеггэкІын (Іупсыр). Кьэрэжыи кьикІуэтынум ящыцтэкъым, и кьамэж гуэлэлым еІэнщи, и Іупсыр кьыжьэдищхъы, и нитІри плъыж хъуарэ зыри имылгъэгъужу зэгъузыггэнам и ныбэр кьригъэхуну хъззырыпщ, Лъапсэ, 35.

КЪЫЖЬЭДЭТХЪЫН (кьыжьэдетхъ) лъэІ. (4). 1. (3). Зыгурэм лыгъэкІэ зыгурэ кьыжьэдахын. [Совхозым и директорым Бекъан жреІэ:] Дыгъужыым и жьэм жьэдэлгъыр кьыжьэдэстхъ нэхгэр си гьунэгъум губгъуэм кьринарэ кьасицтэмэ,

нэхгэ кьызоицтэ. Нал кьута, 273. 2. (1). зэхь. НапэншагъэкІэ зыгурэм кьеІыпхыу, зыгурэ зыІэрыггэхъэн. КьыукІытауэ щытатэми, пэувынунтэкъым, сэращ зейр жиІэу [Ботэх и адэм], сыт ищхъэкІэ жыпІэмэ, лъэкІыныггэ зІІэм и жьэм хуихъар кьыІэцІэбудыну ухуежъэмэ, уи жьэм жьэдэлгъыр кьыбжъэдитхъынуи... Лъапсэ, 73.

КЪЫЖЬЭДЭУЭН (кьыжьэдеуэ) лъэмьІ. (1). зэхь. Жьэм зэуэ ткІуаткІуэ куэд жьэдыхъэн. Сэр скІэрымыщІа мыгъуэу щытамы зыгурти, жиІэу щІотІысыкІ [адакэ хужьыр], уеблэмэ «Кьу-кьукъуэ» кьудей хужыІэжыркъым, псыр кьыжьэдеуэри. Бабыщыкъуэ адакэпщ, 491.

КЪЫЖЬЭДЭУТХЫКІЫН (кьыжьэдеутхыкІ) лъэІ. (1). Утхыгурэ зыгурэ кьыжьэдеггэжын. Бассейным и курыкупсэм фонтан цІыкІуи хэщІыхъат, псыхъуэ сурэту щІам и жьэм псы кьыжьэдиутхыкІу. Аргъуей, 387.

КЪЫЖЬЭДЭХЫЖЫН (кьыжьэдехыж) лъэІ. (1). Зыгурэм жьэдэлгъыр кьыжьэдеггэкІын. Дэфэрэдэжыр кьэным кьраггэцицуи жьэм жьэдэкуа чэтэн тІэкІур кьыжьэдахыжати, тыншу бауэ щыхъум, насыттышхуэу кьыфІэцІыжат. Лъапсэ, 31.

КЪЫЖЬЭДЭХУЖЫН (кьыжьэдехуж) лъэмьІ. (1). Зыгурэм и жьэм жьэдэлгъар кьыІурыхужын. Благъуэм зыІуриггэлъадэ дыггэр хуемыггэхарэ, е ягъащтэу кьыжьэдехужа – махуэр аргуэру нэху кьэхъужу хуежъэри цІыхур кьэуфІэжауэ нэхъеижу зэрызохъэ, кьофэ, зэчыр жаІэ, зэроггэхъэкъуыкьу – дунейм тэхуэжыркъым. Лъапсэ, 120.

КЪЫЖЬЭДЭХУН (кьыжьэдоху) лъэмьІ. (26).

1. (1). КьыжьэдекІын, кьыІурыхун. И жьэм Іупсыр тхъурымбэу кьыжьэдехуэрэ жэмьм и псэр хэкІащ. Нал кьута, 291. 2. (25). зэхь. Уемыгупсысу зыгурэ кьыжыІэн. Капитан Локотои дежкІэ Албиян плъэри гушыІэ хуэдэу кьыжьэдехуащ [Хьэбибэ зыхуигъазэу]: - Плгэгъурэ, ди анэ. Мор зы шырыкьу закъуэм ирокъу. Щынэхужыкьуэ, 42. Япэ кьалгъуам ищхъэкІэ «дызыхуэныкьуэ» зэрыжаІэр тхъэм и деж нэсауэ ара, е нэгъуэциІ: Дэфэрэдэж и нысэ цІыкІур гъэ кьэс лъхуэурэ бынунэгъуэшхуэ хъуащ, сабийм я цІэр Дэфэрэдэж фІызэхгъуащэрэ зым кьеджэнуэм, адрейм и цІэр кьыжьэдехуу. Лъапсэ, 119. ЕтІанэггэ дынэсмэ, ди Іуэхур нэхгэ тэмэму екІуэкІыны, жиІэу Кьаздэжрий мызэ-мытІэу зэрыжиІар Лу щыгъуипщакъым, уеблэмэ Мэтхъэным и мурад гуэрхэри Лу ищІэрти занщІэу кьыжьэдехуащ: - ЕтІанэггэ дымылггэгъуа гурэ тлгэгъунуиц – хьыдэжэбз цІыкІу школым кьащтэнуиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 606.

КЪЫЖЬЭДИХУН (кьыжьэдеху) лъэмьІ. (2). Бахъэ, мэ с.ху. кьыжьэдекІын. Щэрданымрэ Аралтымрэ я псалгэр яухыху, лъыжхэр я башым зытраггэщІлауэ зэхэтащ, я ищхъэр кьаІэту кьэмыплгъуэ е замыггэхъейуэ, ауэ я жьэм бахгэ кьыжьэдиухумкІэ кьапцІэрт я лъыр кьызыркьуалгъэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 292.

КЪЫЖЬЭХЭЛЪЭДЭН (кьыжьэхолгъадэ) лъэмьІ. (1). Зыгурэм жэкІэ кьыбггэдыхъэн, кьыбггэдэлгъэдэн. Нышэдибэ шыбз гуартэ хьупІэмкІэ яхууяхыхъати, хакІуэ пцІэгъуэплгъыжыр

кыжьбэхэлгэдиц, кыеуэри кыдырым и куэпкыри зэциуд нэтиц: «Уэ уи адэр шыдиц, шым шхьэ укытхыкы», - жиіэри. Кхъухь пхэнж, 494.

КЫЖЬБЭХЭЛГЭН (кыжьбэхолгэ) лэмыI. (2). Къалгэу кыжьбэхэлгэн, кьбггэрыкыуэн, кыыхуилгын. Абдежым адакгэ хужьым и гур кызырыгэуэтыжри кьбггэтэхуц лэуейми, бажэкIэр цубыдац, гугушыкхужьри ерыц еКгуэри кыжьбэхэлгэц бажэми, и пэнцIыг дьдэр тричац. Бабышыкыуэ адакгэпш, 484. Хэжым и кIий макъыр зэрызэхихыу, хэ кьуац ин, бжыхь гьуанэм кьилгэтри, кыжьбэхэлгэц. Хьуэпсэггэуэ нур, 65.

КЫЖЬБЭХЭУЭН (кыжьбэхэуэ) лэмыI. (7). 1. (5). ЗыхишIэу, кьару хэлгэу кыльгэлэсын, кьелуншIын. Бгыкыуэм тес цыкыгхэм я лъакыуэр тIысынIэм тесхэм я шхьэм кыжьбэхэуэм э ишцышхьэм зыгуэр кьехуэхмэ, цызырыггэкIий кьэхурт. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 661. Саримэ сымэя цыбаггым кыдэсу цысаллыжь гупыри нIэм изаггэртэккым, езыр-езыру цызэпсалгэ кьэхурт, сценэм цыжжаIэр пэжукьалгытэмикьамылытэмип тесэлгьхьурэ, уеблэмэ я баишхэмкIэ Саримэ е Верэ Павловнэ кышцыжьэхэуэ кьэхурт. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 669. [Алыджыкыуэ:] ШIыунэ цыкыхэпIэм сеплэу сыздэщытым, зылI гуэр унэххуэм кышцэкIри сэ кышцызблэкIым джалэри си лъабжэем кышцышIэхутэм сэри сриуд нэтиц, лъакыуэкIэ кызыжьэхэуэри. Мелыгыч, 445. 2. (2). Кыжьбэхэпхьуэн, кьеуэн. Кьэрэмырзэ лэс зишIри кьалэмкIэ еIати, лэмыжыкы цыкыгум цикIым мафIэр кыжьбэхэуэри и шхьэци и паици илыгьуац, и цыггынтым мафIэр кышцышIэнэм, и насытти, и шулIыгьусэм егьэункыфI, ауэ и шхьэ джабэр ныIэ шхьэрытIаггэ мыхьужу хьэлэчу шхьэ кьупцхьэр пIаггэуэ исац, и блатхьэри илынциац. Лыггэ, 412.

КЫЖЬБЭХЭУБЫДЭН (кыжьбэхэубыдэ) лэI. (1). Зыгуэртым зыгуэр еубыдылэн. [Алыджыкыуэ:] Си гум зыгуэр кьэкIри занцIэу сыкьэуIэбжыац: догуэ, нэху ца нэужь, унциIэ сызытелгьыр, бацэ шхьIэнырэ шхьэнтэмрэ кьыдэзыта фызым цыхуэтхьыжым деж фочыр кызыжьэхуиубыдэрэ «накIуэ мылицэм, уи блэгущIэм цIэлгэу пхьыр фызабэм кьыфIэбдыгьуац» жиIэрэ си ужьым кьыуэвэмэ, цIыгум я фIэц мыхьуу кьэнэн? Мелыгыч, 457-458.

КЫЖЬБЭХИХУЭН (кыжьбэхехуэ) лэмыI. (2). Кыжьбэхихьэн, кышцIихун (жы с. ху.). Лу цыкыу, жыы шIыIэр кыжьбэхихуэми зыхимышIэу, Астемыр и IэпIэмист, зырижимыIэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 193. Нурхьэлий зэггэуэ дэмэ, абы и кьупцхьэ кьыптехуэнкьэ, е Iуггэуэ кьыбжьэхихуэнкьэ, жиIэу гузавэрт, аришхьэкIэ Нурхьэлий гьунэггэуэ дьдэу бггэдэтхэр цымышынкIэ, Сарими цIэшынэн цыIэтэккым. Хьуэпсэггэуэ нур, 154.

КЫЗЭГУЭПЫН (кызэггэуоп) лэмыI. (3). ЗыгуэркIэ мыарэзыуэ, бэмплэн. Сеуэу шхьэ кьызымудрэ мыр жиIэу Мэмэт-цIакуэуэр нэхьейжу кызызэггэуэтиц, и жейр кызызэпаудац, модрейри [Сеймэн] кьоупциI: - Уа, мэлыхьуэм я мэл хьэм шихмэ, ари акт цIын хуей? Лъапсэ, 50. Елдар и

фэр, шэхум хуэдэу, пыкIат, уеуэу букIами, лгы ткIуэпс кьышцIэмыкIын хуэдэу, Темботрэ Лурэ абы гу лъатауэ, цIлэхьуэу лафкIэтетыр дахужын хуэдицу кызызэггэуэтиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 134.

КЫЗЭГУЭТХЫН (кызызэггэуэтиц) лэI. (1). Зэрышцыгу зэIытхын. Видяйкиным и жьафэ зэтедар кызызэггэуэтиц, лгыр кьежэхьу псалгэрт: «Яуггэуэтиц бэлиэвычым!», «Ди насып текIуэнущ», - жиIэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 303.

К Ъ Ы З Э Д Э Г Ъ У Э Г У Р Ы К I У Э Н (кызызэггэуэгурыкыуэ) лэмыI. (1). Зэман гуэркIэ зэггэуэтиц, эщIыггун, кызызэдэкIуэкIын. Берие и кьулыкыуэм зилэтыхукIэ Кобуловым и кьулыкыуэми зилэтурэ, а тIур кызызэдэггэуэгурыкыуэтиц илгэс IэджэкIэ. Лъапсэ, 91.

КЫЗЭДЭЖЭН (кызызэдэжэ) лэмыI. (2). Зэпгэуэу кьэжэн. НысацIэр гум ираггэтиIысхьэри фызышэр ежьац, гум и ужь ит шухэм уэредадэшхуэр жалэу, зэдэкуэм тету ныIээфIэхь жалэрэ шыггэжэ кIуа хуэдэу кызызэдэжэу. Лъапсэ, 117. Шу кызызэдэжэм уакыттежмэ, Уи псар етхьэкьури, уэ хуэсакь. Си кьуэрылгьу Алиэнэ деж. «Шхьэлыкыуэ», 408.

КЫЗЭДЭФЭН (кызызэдэфэ) лэмыI. (1). Зэггэуэу кьэфэн. Лъапсэр кьышцэжьэр цIлэггэуэтиц, Псыхэр кьохуэхьыр гужьауэ, Жыыбггэм зэрихуэм ецхьыфэу, ТкIуэпсхэр долгьей кызызэдэфэу. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97.

КЫЗЭДЭШIЫН (кызызэдэшI) лэмыI. (2). Зыр зым и телгьхьэу шьытын. Зэлгэпкьэггэуэтиц зы хьуауэ кызызэдэшIырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 94. Жыыбггэр кьепицэу, дыггэр кьепсу, Уэсыр, уэшхьыр кызызэдэшI. Цада кьуажэ. «Ваггэуэ махуэ», 335.

КЫЗЭДИЛГЫН (кызызэдэилгэ) лэмыI. (1). зэхь. Зэггэуэу кьэггэуэтиц, мыарэзыуэ кьэпсэлгэн. - УмыхьунцIэу утхьэрэ? - жаIэри хьэIуцыдзхэр кызызэдилгэтиц, зэакылыггэуэ, зэрыIыггэуэ. Кхъухь пхэнж, 508.

К Ъ Ы З Э Д И П Ш Х Ъ Э Н (кызызэдэпшхьэ) лэмыI. (1). Зэггэуэу зышцIыпIэ пшыггэуэри ихьэн. Самурайхэр зэцIэпшхьэтицIэу Ди цIым зэуэ кызызэдишхьэтиц, Лыы пшыкыуэри зэуэ пшышцIэу Бий дзэ куэдым нэуэват. Пшыкыуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91.

КЫЗЭДИТИСХЬЭН (кызызэдэтисхьэ) лэмыI. (1). Зэггэуэу зышцIыпIэ шьетIысхьын. ТIури [летчикитIыри] цыггум кызызэдишхьэтиц Зэзэггэуэ гупысац, ПарашютигI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

КЫЗЭДЗЭКIЫН (кызызэдэзэкI) лэI. (1). И шIыбаггымкIэ хьыфIидзэн. Аиныжыркьэпхьэрауэ, КьыпкIэлгьыжэу кышцIлэхьуауэ КьыпкIэлгьыжэу, зеггэзэкI, Мажьэ пIыггьыр кызызэдэзэкI, Ар аргуэру кьыпкIэлгьыжэу, Дзы лэныстэр ушымыхьэу, Ар ещанэм кьыпкIэлгьыжэу, Нэггэуэтиц шIыпIэуэ умыкIуэ, Гьуджэр пшышцIэу кьышцIлэдэу, Уи шы алгьыпир жыггым фIэдзэ. «Елбэздыкыуэ», 14.

КЫЗЭКIУЭКIЫН (кызызэдэкуэ) лэмыI. (12). Кьэггэуэтиц, кьытэхьэн. - ВакIуэ сыздитым си витIыри кIуэдэри... - жиIэу Дуду гьуэциым цыжиIэну и мурадар кьышцыриггэжэу, фызыр емьыдаIуэу кьышцолгэтиц, цыджаным хуэдэу кызызэдэкуэтиц: -

Алыхвым дихыжын, уи витIыр си цыбым илвэ квесхвэкл уи гуггэ? ВитI, 416. Бекъан и пхгэ лваквуйтIыр зэбгрыхуарэ имыгвэуэтыжу жыхафэгум зепицтыцуу телвэу цилгагвум, и фызыр цыджану квызэкIуэклаиц: - Сывт лывжъ делэм ницIэр? Къалэн, 431. «Зы къамэ сиватэмэ, сывицIэлгэдэнти, и гуцилэм хэслунтэкгэ», - жиIэу Исуйфыр квызэкIуэклаиц, и нэр квыщхэрпихвэуэным хуэдэу. Лэчымэ, 396.

КЪЫЗЭНЭКIЫН (квызэренэкI) лгэI. (8). 1. (2). Зыгуэрэм япэ ищын. Си лгэрыгытпсыр зыIыгвэуэ Квызэнэклахэр квызоплгэкI. Си лгэрыгытпсыр зыIыгвэуэ. «Батырыбжъ», 58. Инал и шыр иутигытцири уи шэрихвэтиисти, уи мэрихвэтиисти квызэринэкIри псом япэ иуваиц. Мазэ ныквэуэ шхуантIэ, 543. 2. (6). Уи ужьклэ кыиггээн. Лу имыгвэуэцагвэуэ цыIэт: тIысытIэ цабэм квызэрыдридзейри, унэ, жыг сывтхэр напIэзыпIэм квызэрызыринэкIри, гу е шу къахуэзэмэ, пIаицIэтхытхыбвэуэ зэрыдэхри, машинэр шоферым игдаджэмэ, сабий цыкIуэхэр я ницIантIэм квызэрыдэхри - псоми гу лгэитэрт Лу, итIани гурыфIыгвэуэу и гум илгэт Иналрэ Къазджэрийрэ я машинэм ису, а тIур уэризырэгвэуэ иIэу, Елдар и физ Сарими квыхуэзумаицIэу зэрыщытыр. Мазэ ныквэуэ шхуантIэ, 532. Сабэм ициггэна унэри лIы ггэшхэхэри Апчарэ сымэ квызэранэкIаиц. Нал къута, 270. Абдежт «Ила-л-мултэкгэ» цыжыIэн хуэйри, а псалгэр хэт и жьэ къекIуу жиIэфынт, игаицIэм дыщытсэуа ицIыналгэри Iыхылылджанэри квызэднэкIрэ лIам дыталгэитэу ди ицIыбагвыбжэр хуэтицIыжу? Лэчымэ, 391.

КЪЫЗЭПЭЖЫХЫН (квызэпежыхы) лгэI. (1). ЖэрыггэкIэ дэни нэсу псори квызэпикIуэхын. Локотоши тепыIэжырквым, Шэулэхгум тесу ауз псори квызэпежыхы, зы постым икIыу адреи постым нэсурэ мыбэлэрыгыну яжрIэ. Нал къута, 292.

КЪЫЗЭПЭКИУХЫН (квызэпекIухы) лгэI. (2). Зыгуэрэм и хуэреягвым къекIуэклIын, ихуэреягвыр къэкIуэхын. Мусэ дурэшилIэрэицхэм дэплгэиц, Ботэцхэ я хадэ квызэпикIухыиц, псыIэрышэм нэси кIуаиц, гуэц сывтхэм ицIэплгэиц, унаицхэм дэкIуеиниу егунсыиц, арицхэклэ мыбы зыгуэр ицыIэу цытыггэатэмэ, ицIалэ цыкIур чы иIыггыу, джэд еицэу цысынтэкквым, жиIэри икIэунэм дэкIуеякквым. Хуэпсэгвэуэ нур, 279. Фитон исхэр къикIри, я нэхгыжыыр япэ иту, шу зэхэтхэр квызэнакIухыиц, еплгэиц, къеплгэиц. Хуэпсэгвэуэ нур, 126.

КЪЫЗЭПЭПЛГЫХЫН (квызэпеплгыхы) лгэI. (6). Набдэгубдзаплгэуэ псоми еплгын. Аркашкэ тIэклэу зиггэпсчэулуиц, классым ицIэс псори квызэпилгыхыри, Къазджэрий квызэджа усэ сатыриплIыр зы псалгэ димыггэхуу икIи цымыуэу гукIэ квыжиIэжаиц. Мазэ ныквэуэ шхуантIэ, 611. Мылицэм я унэ дэкIуеинIэм сывкытеуэу куэзыр джэгухэм саквыицеплгым, езыхэми гу квыслгэатаиц, сывкызэнаплгыхыиц. Мелыгыч, 451. Абы [Сентрал] унэр квызэпилгыхы цххэклэ, а унэм ицIыху дэнэ кгэна, дзыгвэуэ зыщиггэицкIун зэрыцымыIэр нэрылгэагвут. Хуэпсэгвэуэ нур, 288.

КЪЫЗЭПЭПЛГЫХЫН (квызэпеплгыхы-нызэпеплгыхы) лгэI. (1). Еплгэ **КЪЫЗЭПЭПЛГЫХЫН**. Ауэрэ Боти кгэсаиц, «Кгэрал пхуантэр» квызэпилгыхыиц-нызэпилгыхыри, «квутэн хуэйиц» жиIаиц. Хуэпсэгвэуэ нур, 235.

КЪЫЗЭПЭХУЛЭКIЫН (квызэпехулэкл) лгэI. (2). Зыгуэрэм квырихулэкIыу еуэн (IэгукIэ е ицIопщкIэ). Аралпыр елгэпауэри пэгуныр иггэлгэеиц, ицIопщымкIэ Думэсарэ квызэпихулэкIыну зицIат, арицхэклэ и гугвэуэ ицIыжакквым. Хуэпсэгвэуэ нур, 290. БошкIэм IуукIа пхгэицIыбыр квыIусчри псыр квыриутхыкIуэрэ кхэуэицыным ирезггэггэхуэу сывдэицытым, квызбггэдыхыуэ ицыта Шур аргуэру кгэсри ицIопщкIэ си ицIыбым квызэпихулэкIыу квызэуаиц: - IуекI мыбдеж бжеслакгэ? Зи лгэрыгытпс тIыггэ, 520.

КЪЫЗЭПЭИЭН: ◊ **нэпсыр квызэпелэн** (1). Еплгэ **нэпс**.

КЪЫЗЭПИЖЫХЫН: ◊ **нэпсым квызэпижыхыи** (10). Еплгэ **нэпс**.

КЪЫЗЭПЛГЭКIЫН (квызэплгэкI) лгэмыI. (48). ШыбаггымкIэ плгээн, цххэр еIуэнтIэклауэ. НицIантIэпсыр IэкIэ иркеуэекI, ФынакIуэ! - жиIэу [сержантыр] квызоплгэкI, Арицхэ зауэллу иггусар, Кгэнат уIэггэр ялгысау. Командир. «Шум и гвэуэгу», 43. СывкызэплгэкIым, соггэицIагвэуэ, Сэ квызэджами еицI си гуапэ - Пиэ адрьицIыи сит квысфIэицми, Сэ нэхэ нэхгыицIэ ити сылэ. Квуршыщхэ лгэагэр. «Дамыггэ», 227. КвызэплгэкIыну хуэицIымыхэу ПсыницIаицэу ггэатхэр екIуэклаиц. И псы квыиугвэуэт ггэатхэм джи... «Шххэлыкквэуэ», 406.

КЪЫЗЭПРЫЖЫН (квызэпрож) лгэмыI. (1). Зыгуэр зэпиупщIыу жэн. Абдул, жылэр зэрызеххэу квэжэ квыфIэицIати, и псэр и лгэдакквэм нэсауэ хадапхэмкIэ джэжэм, абыкIэ псыIэрышэ квызэпрыжыр имыицIэу, жэицыр кIыфIити, имылгэагвэуэ псым хэуаиц. Хуэпсэгвэуэ нур, 144.

КЪЫЗЭПРЫКIЫН (квызэпрокI) лгэмыI. (7). Псыр квызэпупщIауэ мыдрей лгэныквэуэмкIэ къэкIуэн. Псым квызэпрыкIыу квуажэм квыицыдыххэм [Астемыр], ххэхэр банэрт, уэрамым гу макъ квыщыIурт. Хуэпсэгвэуэ нур, 122. Бахгэсэнытпсыр нэхэ кIаицхэ хуухукIэ заIэжэри иджы псыр уэру зэрыщытам хуэдэжтэкквymi, квызэпрыкIри [нэмыцэхэм] Налшык къалэкIэ квыпхатхэиц. Нал къута, 284. Нэмыцэр Дон квызэпрыкIынкIэ шынагвэуэиц, Шынахужыкквэуэ, 14.

КЪЫЗЭПРЫСЫКIЫН (квызэпросыкIыж) лгэмыI. (1). Уесурэ квызэпрыкIыжын. Шы лгэпэрэпар квызэфIэуэжэри, квызэпрысыкIыжат, шым тесар темысыжу. Хуэпсэгвэуэ нур, 52.

КЪЫЗЭПРЫСЫКIЫН (квызэпросыкI) лгэмыI. (1). Уесурэ квызэпрыкIын. Бомбэр уэм хуэдэу къелгэлгэхыу, Дон квызэпрысыкIаиц [Албиян]. Шынахужыкквэуэ, 28.

КЪЫЗЭПХИДЗЫН (квызэпхедэ) лгэмыI. (1). Заквэуэтаквэуэрэ квехын (уэшх тIуэпс). Жыбггэм Iэцилпхуэатаиц Апчарэ иIыггэ газетыр,

и *цхъыцири* зэхилгъэхъаиц, *узых тклуэпс* зырызхэри кызызэхидз хъуаиц. Шынэхужыкыкыуэ, 51.

КЪЫЗЭПХЪУЭКЫН (кызыопхъуэкI) лъэмыI. (1). ПсынщIэу зэлэбэкIыу, щIыбагъымкIэ пхъуэн. *Хъэр кызызэхпхъуэкIым и къарум кызызэрхыкIэ еуIуиц хъэм и пэми, иуIаиц [Джэлил].* Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 476.

КЪЫЗЭПЫУДЫН (кызызэпеуд) лъэI. (5). зэхъ. Зыгуэрэм жиIэм емыдаIуэу, и псалгъэр зэпигъэуэн. *Думэсарэ и псалгъэр Астемыр кызызэпиудаиц: - Куэдиц. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 642. [Дэфэрэдж:] Сэ сызэгупсысыр абдеж телефоным кызызэпеуд. Лъапсэ, 7. И пхъум [Апчарэ] и псалгъэр и анэм [Хъэбибэ] кызызэпиудаиц, Шынэхужыкыкыуэ, 24.*

КЪЫЗЭПЫУПЩЫН (кызызэпеупщI) лъэI. (1). зэхъ. КызызэпрыкIын. [Дэфэрэдж:] *Си нитIыр сыгъэфIыци, солгагур Мэтрэдж квалэ жаIэу иджы Тамань зэщытытым деж щытыгъар, кърым сеймэнхэм тенджызыр кызызэпаупщIа нэужь, а квалэр арат хэцIанIэу ялар, адыгэм ятеуэным зыхуагъэхъэзыру. Лъапсэ, 5.*

КЪЫЗЭПЫЧЫН I (кызызэпоч) лъэмыI. (2). Зэпычү, зэпытхъыу тIу, нэхъыбэ хъун. *КIапсэ лэрыгъур ницIэхалгъэхъу бошкIэжь тIэкIу зытетыр кызыщыцIаудым, кIапсэри кызызэпычри зи цхъэ палгъэр кхэхуэхъжати, цыху кызызэхуэсар зэрыгъэкIияиц: «Куэдиц, зыр цхъэпылгъэ тIэу яцIыркытым», - жаIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 302-303. Зэм ихуэмылакIэр кызызэпчри - Щхъэхуитутеттэ ариц [поэзиер] дунейм. Си къуэрылгъу Алинэ деж. «Щхъэлыкыуэ», 408.*

КЪЫЗЭПЫЧЫН II (кызызэпеч) лъэI. (2). Зыгуэрэм кызызэпрыкIын, кызызэпчIын. *Къуришыр кызызэпчынчици, Чопракъ ауз дыккыдыхъэжыныци. Чоки абы цыIаиц... Нал къута, 229. Тенджызи къуриши кызызэпчри, Ныбжъэгъу! Фи лыкIуэр кысысуэIуаиц, Зытхам и литIым хэлъ хуабагъэр МыкIуэдү кхыхъри кызытатаиц. Лыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 178.*

♦ **Гъуэгуанэ кызызэпычын** (1). Еплгъ **гъуэгуанэ Гъуэгу кызызэпычын** (1). Еплгъ **гъуэгу**.

КЪЫЗЭРИПЭСЫН (кызызэрепэс) лъэI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр зыхуигъэфэцэн, кылгъытэн. *Джэд къомым сыкызызэрапэсыркытым, си быным сахэтыжмэ, нэхъыфIиц, жиIэу квалэдэсыр бабыщ шырым яхэту зэкIуэм, кванжэ жыгым кытетIысхъауэ илгъагури адакъэр кызызэрыкIаиц; «Мыбы имыщIэу нIэрэ сэ квалэдэсым сызэрыщыщыцыр?» Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 489. Шыуэ е шыду кызызэмыпэсыр кхэхуапсэу къренэ, ящыц кхэхуыым иригъэтIысхъэнукымы, нищыжаиц. Кхъухъ пхэнж, 497.*

КЪЫЗЭРЕХЪЭХЫН (кызызэрохъэх) лъэмыI. (2). зэхъ. Куэд хъууэ ищхъэрэкIэ е ищхъэмкIэ кхъэжын, кхъын. *Иджы мес: - Ислгъэмей дэсыр къэукхъуауэ кызызэрохъэх, - жаIэу хъыбар кызыщысым, окрисполкомым цIэс илгъэпкыр кызызэрылэтаиц, Iэцэ зилэми зигъэхъэзырац зэуэну. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 524. Топануэм кыгъэхъея уэсри кызызэрохъэх, пшэ хужь зэрызехъэм хуэдэу аузым кызыщыкыуалгъуэ. Нал къута, 300.*

КЪЫЗЭРИХЪКIЭ: ♦ **акылым кызызэрхыкIэ** (5). Еплгъ **акыл. Макъым кызызэрхыкIэ** (26). **Еплгъ макъ.**

КЪЫЗЭРЫГУЭКИ (5). *плгъыф.* НэгъуэщIхэм ефIэкIыу щымыт. *Дохутырыр езыджами кыытрекыуэ, къомытмэ, утезгъэкIынуиц жиIэу, арихъэкIэ цIыхубзыр кыыхуэгъэшынакыым, щымыхъум, зэрыжаIам хуэдэ дыдэу и IэнатIэм кыыгуагъэкIри и Iуэхур кхэхуэхъаиц, иджы кызызэрыгуэки дохутыру мэлажъэ, къулыкыу лгъэпкэ щымыгугъыжу. Лъапсэ, 11.*

♦ **Кызызэрыгуэки щымыIэн** (4). ЗыкIи кыыщхъэщымыкIын. *Фэр цагъэкъабзэм фэр Iэтэу теуэу цызэтелгът, цIыхубзхэм къаувыхъауэ, фэ кIэпхынышхуэ яцIэпхар фэ ямыгъэкъэбзэм кызызэрыгуэки щымыIэу. МелыIыч, 451. А хъэрып кызызэрыгуэки Тыркум кызызэрыгуэки цыIэтэкъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 664.*

КЪЫЗЭРЫГЪЭБЫРСЕИН (кызызэрогъэбырсей) лъэмыI. (1). Зым адрейр тригъэгущуээн, кызызэрызэщIэлэгъэн. *Уэй, нэхъыжь щIыжаIэр нобэ хуэдэ махуэиц, жаIэри лыжъхэм я деж мажэ [цIыхубзхэр], кызызэрогъэбырсей, арихъэкIэ Лыгъур игъэкIуам Мэши яхэтт нэхъыжыIуэуи, хъэлэбэлыкыкыыр зэригъэзэхуэжаиц. Лъапсэ, 116.*

КЪЫЗЭРЫГЪЭГУБЖЫН (кызызэрогъэгубжъ) лъэмыI. (8). Зым адрейр и пIэм къришын. *Пицым адыгэ цIыхубз напэр трихаиц, абы игъэульбия цIыхубз къомым я Iыхълы, я лыджанэ щыIэм, я дэлъху яIэхэр зэхэлгъадэри кызызэрыгъэгубжъаиц: ди лгъэпкэ напэ фи пицым трихауэ хуэмидэн, жаIэри. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 616-617. Махуэ псом ницIантIэм дэта шыр къуркъуркыу жиIэу псы ефэу зыдыхэтым, гум иситIыр кызызэрыгъэгубжъаиц, я къурмакыейр зэрыхэчыным нэсаиц. Лъапсэ, 50-51. Я [лици ягъэтIысам я унагъуэхэр] благъи, я гъунэгъуи, я лгъэпкэри зэрылгъэпкыу кызызэхуэсхэри кызызэрыгъэгубжъыжауэ зэрыгъэкIийуэ хуежъэри уэрамым кызызэрыдэхаиц, лIым бжэгъурэ баирэ яIыгъыу, фызым лэныстэрэ дзасэрэ яIыгъыу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 524.*

КЪЫЗЭРЫГЪЭКIЫН (кызызэрегъэкI) лъэI. (1). зэхъ. Къэгъэгубжъын. [Алыджыкыуэ:] *Си псалгъэм афицарыр кызызэрыгъэкIаиц, жысIар шэуэ тыхуаиц. МелыIыч, 465.*

КЪЫЗЭРЫГЪЭЧЭН (кызызэрогъачэ) лъэI. (1). Зым зыр игъэжын, игъэчэн. *ПицэпIгъым ецхъу бэракыыр Iугъуэм щIахъумэу, гъуицIыр зэрышхыу, кызызэрыгъачэу, зэныкыуэкъуу, кызызэрыгъэпIгъу гъуэзыр къапихырт. Шынэхужыкыкыуэ, 31.*

КЪЫЗЭРЫГЪУЭТЫЖЫН (кызызэрогъуэтыж) лъэмыI. (3). ЗыкъэщIэжын, къэгущуэжын. *Матрени кызызэрыгъуэтыжаиц. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 558.*

♦ **Гур кызызэрыгъуэтыжын** (27). Еплгъ **гу I. [И] къарур кызызэрыгъуэтыжын** (1). Еплгъ **къару**.

КЪЫЗЭРЫДЭХЫН (кызызэрыдох) лъэмыI. (3). Куэдү зэщIыгъуу зыщIыпIэ кыдыжын, псынщIэу кыдыжкIын. *ЩIалэ цIыкIуу дэсыр кызызэрыдэхауэ*

дзэм яужь цувауэ маклуэ, уэрэдри дыжауэ, сабэри кьалэту. Шынэхужьыкьуэ, 11. Тенджыз туауацэмкIэ кьызырэдэхти [кьрым сеймэнхэм], кьуажэ кьаггьанэртэкьым зытемыуэ. Лъапсэ, 5.

КЪЫЗЭРЫКЫН (кьызэрокI) лъэмыI. (40). зэхь. Къэетэн, кьэукьубейн. [БырмамытI:] Сэри ськьызырыкIауц; - АмIэ унафэр мырауц; ницъдей фькIа пIалъэ имыIэу ницъIэ кьэс уэздыгъэ зырыз ялгысу электричествэ яхуевгъэишэнц. ХьэщIэ лъапIэ, 407. Дадэр тIэку ефэрэ кьызэрыкIмэ, кIыхуэ кьриггэкIуэкIырт, ауэ ныцхьэбэ гукьыдэж цIаггъуэ иIэтэкьым. Клапсэ клапэ, 15. Уи губгъуэ куэщIыр Пиэплъу хадькIыр, Тэрч кьызэрокIри Псыдзэ зэхешэ. Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224.

КЪЫЗЭРЫКЫПЭН (кьызэрокIыпэ) лъэмыI. (1). Егъэляуэ кьэгубжыкьын, кьэгубжыкьыпэн. КIэнауэ жыIэу цIыр зэхьбуцIапIэмэ, иужькIэ пхуэвэжрэ? - цыжиIэм [Шаукэт], кьадыр кьызэрыкIытэрэ зыгуэр кьызыщIэмэ, жиIэу шынэжауэ и псалъэм кьытыщиац. Аргъуей, 388.

КЪЫЗЭРЫХЬЫН (кьызэрохь) лъэмыI. (11). Куэд хьууэ жэкIэ, псынщIэу кьэкIуэн. Шэрхьэт полъкуми куэдрэ тепсэлъыхьа [Бэлацэ] нэужь, Астемыр и псалъэм кIэщI зриггэцIауц; - Кьызэрохь ахэри, цхьэ гъэва хуаггэтIылъа хуэдэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 310. [БырмамытI мэрим жрелэ:] Мыбы [кьалэм] кьызэрыхьыну кьэзыггакIуэу [палестинхэмрэ губгъуэрысхэмрэ] ерагъуэ зетесIыггэц. ХьэщIэ лъапIэ, 407. Тэрч адрьцI цытсэуи Чопракъыщхьэ дэсри шууэ, выгуу цхьэхьуэ Наливик станцым кьызэрохь, гъэслъэбыкьыр нэхьыбэу. Шынэхужьыкьуэ, 34.

КЪЫЗЭРЫЩIЭГУЭН (кьызэрыщIогуэ) лъэмыI. (1). Зым адрейр иггэкIуатэрэ, щигуэрэ зыщIыпIэ цIыхьэн. [Мариам:] Жьыцбгым фIэкла хьунт, я Iуэлъауэм ськьызыщиггъууэ, бжэр хакъутыкI жыIэну заадзэпхьур кьыщыцIыхьэжам. КьыщIыхьэжат - кьызэрыщIэгуат. Лэчымэ, 396.

КЪЫЗЭРЫЩIЭКIЫМКIЭ (1). ввондэ п. Налуэ зэрыхуамкIэ. КьызэрыщIэкламкIэ, ар [Таша] кIуэсэжыну и гум кьэклатэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 557.

КЪЫЗЭРЫЩIЭХЫН (кьызэрыщIох) лъэмыI. (4). Куэд хьууэ зыщIыпIэ зэрызехьэу, псынщIэу кьыщIэкIын. Спектаклыр зыггъуэ цIыхухэри, автомобиль макъ зэрызэхыхуэ, шэщым кьызэрыщIэхаш, Къазджэрий фIэклэ кьэмынэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 660. [Фэуаз:] СькьэкIуэжауэ цызэхыхым, си адэ-анэри си шьпхухэри гуфIауэ унэм кьызэрыщIох. Анка, 384.

КЪЫЗЭРЫЭТЫН (кьызэрелэт) лъэмыI. (11). КьызэщIэстын, псоми зыкьалэтын. Иджы мес: - Ислъэмей дэсыр кьэукьхуауэ кьызэрохьэх, - жаIэу хьыбар кьыщысым, окрисполкомым щIэс илгэпкьыр кьызэрылэтауц, Iэцэ зилэми зиггэхьэзырауц зэуэну. Зи лъэрыггьыпс тIыгъа, 524. ЗэлуцIэм хэт зыкьомри нэхэри кьызэрылэтата, езыр-езырхэу зэфIэнэжауэ я пщамIэ зэрыубыдыным нэсат. Хьуэпсэгъуэ нур, 94. Ауэрэ куэдщыцэ дьидэ дэмыкIыу, аргуэру хэкур кьызэрылэтауц, Шынэхужьыкьуэ, 39.

КЪЫЗЭРЫПУХЫН (кьызэрыпуох) лъэмыI. (1). Псори эщIыгъуу кьызэрехьэжэу зыщIыпIэ кьылуужын, кьылукIын. ЯмыцIэххэу фронтыр Армавир деж нэмыцэм кьыщызэпатхьати, окопэ кьаггэхьэзырауэ цытар ди дзэм яубыдытIэ имыхуэу кьызэрыпуауц. Нал къута, 211.

КЪЫЗЭТЕГЪЭУВЫЭН (кьызэтрегъэувыIэ) лъэI. (2). ЗэтеIыггээн, адэкIэ мыггэкIуэн. Абы кьыхэкIкIэ [Елдар Шэрданхэ я цIапIэм псы ираггэжыкьыжми и жагъуэтэкьым] Астемыррэ Степан Ильичрэ цIыхур кьызэтраггъэувыIэну цыхуежэм, Елдар идакьым: - Я гугъу фымыцI, цырыцу зэбрахми, яхуэфашэц, - жиIэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 257. Абы [Гууумар зэрышынам] цIыхур кьызэтриггъэувыIауц. Хьуэпсэгъуэ нур, 94.

КЪЫЗЭТЕНЭЖЫН (кьызэтонэж) лъэмыI. (1). Зэрыщытым хуэдэу кьээнэн. [Сосрыкьуэ Таша жрелэ:] АмIэ уи фIэцI цIы, ЦицI, уи нэщIыр икIэщIыпIэкIэ умыухмэ, а цыщри уи цхьэм кьызэрытемынэжыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 550.

КЪЫЗЭТЕНЭН (кьызэтонэ) лъэмыI. (3). КьыщымыщIауэ кьээнэн. Мусэ фIэзахуэт: колхозыр шэсупIэ цувэм, колхозыи ямыдыгъуу нэхь кьызэтенэни, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 648. Зырызу итыр мэхуэ хьэлэчи, Жыг зэлгэлэхэр кьызэтонэ. БжеитI. «Дамыгъэ», 104.

КЪЫЗЭТЕУВЫЭН (кьызэтеувыIэ) лъэмыI. (7). 1. (4). ЗыщIыпIэ кIуэр зэман мащIэ гуэркIэ, куэдрэ щымытыну, кьэувыIэн. А [Астемыр кьызэрыкIуэж] гъуэгур шым фIыуэ цIыхурти, кьызэтемыувыIэу кIуэжырт, зэзэмызи цIэцIэнтхьуэкIыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 63. Ботэх и адэри кьызэтемыувыIэу блэклауц. Лъапсэ, 70. 2. (3). Зыгуэрим ищIэр щиггэгтын. Астемыр псалъэкIэ ягурыуэн и гугъуэ жиIэрт: - ФыкьызэтеувыIэ, жылэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 254. Шхэну тIыса кьомыр кьызэтеувыIауц. Хьуэпсэгъуэ нур, 173.

КЪЫЗЭТЕХЫН (кьызэтрех) лъэI. (15). 1. (14). Кьэггэплъэн (п.п. нэр). Кьызэтезмышыу сэ си нитIыр Сэлам цэхуэ цIыкIуу фэсхьыжыни. Зэгуэр си щхьэцри фIыцIэ дьидэт. «Вагъуэ махуэ», 361. - Тетя Ана, - зэхэпх кьудейуэ жиIэри, Данэ цIыкIуу и нэр кьызэтрихри зэтрипIэжауц. Нал къута, 277. Куэд дэкла, мащIэ дэкла, нэр ерагъуу кьызэтрихрэ кьаплгэмэ [Астемыр], хьыдэжэбз гуэр кьыщхьэщытыц. Хьуэпсэгъуэ нур, 170. 2. (1). зэхь. ЗэггэдзэкIын. Си гъащIэр удзу кьызэщIоуэр, Дыггэпсым, уэшхым цогуфIыкI. Махуэ зырызу кьызэтехи - Си нэгу щIэклахэр ягу имыкI. Си вагъуэр уафэм имызаггэ... «Щхьэлыкьуэ», 404.

КЪЫЗЭТЕХЫПЭН (кьызэтрехыпэ) лъэI. (1). ФIыуэ кьэггэплъэн (нэр). Астемыр и нэр кьызэтрехыпэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 171.

КЪЫЗЭТЕЩЭТЭН (кьызэтощатэ) лъэмыI. (1). Зэтэль гуэрхэр кIуатэрэу, хьейуэрэ зэтэджэлыкIын, зэтэхун. Кьэхьуар ЛутIэ кьыщыгурылуар иджыпстут, ари щIэпхьуэну цыхуежэм, чырбыи зэтэльыр кьызэтещатэри, цIалэ цIыкIур мыл гъурым тэхуауц. Хьуэпсэгъуэ нур, 294.

КЪЫЗЭТРИЧЫН (кыызетреч) лъэмыI. (12). 1. (1). ЗыкызэIуихын. [Сэлэтым афицерым жреIэ] Кхгэм дычыкIуам, мацэм ихуэри и [Астемыр] улэггэр кыызетричаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 171. 2. (9). зэхь. БампIэм, губжыым кыыхэкIыу зыгуэр жыIэн. Иныктуэми хьэрф кыитхгэныр зэпаггэурти, кыызетрачт: - Дозуэ, псоми кьэрэндацымзеттаиц, ди [цIыхухгэхэм] Iэцир хэт иггэишхэну, унаггэури дауэ псэуа хьуну! Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 530. Апчарэ абы [Хьэбибэ жиIэм] адэкIэ хуэмшизчыжу кыызетричаиц: - Чокэ нацидивизэм кьамыдауэ ара уи гуггэр? Шынэхужыкыгуэ, 24. Чачэ кыызетреч: - Уэрац [Нахъуэ], си тIасэ, сыцIэтхэурыхэнур. Уэр дыдэ. Мазэ ныкыгуэ щхуантIэ, 505.

◇ **БампIэм кыызетричын** (1). Еплэ бампIэ. **Губжыым кыызетричын** (1). Еплэ губжы.

КЪЫЗЭФIЭГЪЭТИЫСХЪЭН (кыызэфIеггэтIысхъэ) лъэI. (2). Щылгыр къэггэтIысын. Къа кIуи нысащIэр кыызэфIеггэтIысхъэт, - жиIэц Чачи [хьэжым зыхуиггэазу] унэмкIэ кIуац. Хьуэпсэгъуэ нур, 72. - Алыхуэ талэм кыиттрлхъаиц, тиэчыниц, - жиIэри Инус и Iэр Iузизэ и плIэм цIидзи, сымаджэ бэгар ераггыу кыызэфIеггэтIысхъэри, цхьэнтэ нэхь иныр цIэггэгуэн кыыхуицIыжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 72.

КЪЫЗЭФIЭГЪЭУВЭЖЫН (кыызэфIеггэуэж) лъэI. (4). 1. (3). Шысар е щылгыр кьэггэтэджын, ещIар кьэггэувыжын. [Алыджыкыгуэ:] Ераггэсэраггыу шоферым сыкыызэфIеггэуэжати, лъэбакыуэ закъуэ схуэчакъым, сабий зекIуэкIэ зраггашIэм хуэдэу псоми [машинэм исахэм] ди блыткыыр ялыггэуэрэ зыкгомрэ дыкьраишкIаиц, дэр-дэру дызекIуэжыфын цхьэкIэ. МелыIыч, 436. Нурхъэлий и пIэм имыкIыфу, зыгуэр мащIэу кьелуницIри лъэбакыуэ щичым, джалэ нэтаиц, арицхьэкIэ нэхь гьунэггэуу цытхэм яцыц зы кьалхуэри кыызэфIеггэуэжати. Хьуэпсэгъуэ нур, 155. 2. (1). зэхь. Зыгуэр зэпэщ цIыжын. [Астемыр Елдар жреIэ:] МафIэм едыггэуэ а мылгьу кьомыр диIэжамэ, кьуажер кыызэфIеггэуэжынтэкгэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 259.

КЪЫЗЭФIЭТИЫСХЪЭН (кыызэфIотIысхъэ) лъэмыI. (9). Щылгь зыгуэр кьэтIысын. ШIалэ цIыкIур кыызэфIэтIысхъэмэ, и пащхьэм шкIэ фэкьу цIыкIу итиц. Шынэхужыкыгуэ, 9. Сэлэт кыызэфIэтIысхъэр Iэбэрабэурэ ихыIэн цIаггым цIэллэбэрт, и лъакыуэр зэрытымытыжыр и фIэц мыхъуу. Хьуэпсэгъуэ нур, 178. КыызэфIэтIысхъэр псым кыыхэпчыжмэ [Сеймэн] - пIыцIауэ мэкIэзы, маджэ, мэкIий, арицхьэкIэ зы Iэуи-лъауи дунейм цызэхэпхыркыым. Лъапсэ, 51.

КЪЫЗЭФIЭУВЭЖЫН (кыызэфIоувэж) лъэмыI. (6). Щылгыр, шысар кьэтэджыжын, ещIар кьэувыжын. Ухуэймэ, сыкIуэниц, сыкыитхуеджэниц, - жиIэри бажэр [кыдырым зыхуиггэазу] кыызэфIэуэжати, зэрылукIыжын цхьэуыгъуэ кыызриггэуэтам цыгуфIыкIыу. Кхъухь пхэж, 499. Бекъан ераггыу кыызэфIэуэжати, гьуэлъыпIэм кIуэри итIысхъэжауэ зэанзэпхум нэбгьузкIэ къакIэллоплэ, и пацIэшхуитIыр

иггэджэрэу, папцэу икIи кыызэцIэллэгарэ кьэтицIэнтIауэ. Къалэн, 431. «УкысIэцIыхъа, бэлиэвыч Лъэпц», - жиIэри Залымджэрий зэрылгэкIэ гьукIэм и нэпкэпэпкыым хэуаиц, арицхьэкIэ Бот джелакыым, лъэныкыуэкIэ ещIэ хуэдэ хьури, кыызэфIэуэжати. Хьуэпсэгъуэ нур, 293.

КЪЫЗЭФIЭУВЭН (кыызэфIоувэ) лъэмыI. (8). Кьэтэджу кьэувын. - ЯукIаиц, яггэунэхьури яггэсэхьыжаиц, - сымаджэм и анэр кьэтэджыну еIэ цхьэкIэ, кьару кыыхэнэжакыым, кыызэфIэуэвати, аргуэру диваным иджэлэжаиц, кьуггыу кьыицIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы мастэ хилужри иггэсабырыжаиц. Лъапсэ, 18. АрицхьэкIэ ШыкIуэцэ укыиггэуэзавэу лъэрымыхь дьидэт, кыызэфIэуэвати, и закъуэ лъэбакыуиц кьудей хуэмичу. Нэггьуху, 33. ЕраггэсэраггэкIэ шкIэр кыызэфIэуэвэм аргуэру мэджэлэж, и лъакыуэр кьыицIэмыуэу, и цхьэ кьудейр кыыхуэIэтыркыым. Шынэхужыкыгуэ, 9.

КЪЫЗЭФIЭУВЭПЭН (кыызэфIэуапэ) лъэмыI. (1). Кьэтэджыпэн. Асыхьэтуи кыызэфIэуапэри, Сэид и дежкIэ ежъаиц, и [Нурхъэлий] нэкIум уэс теткIуэр тIкIуэпсэ зырызурэ кьэжэхуэ, нэпсри абы хэлгэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 156.

КЪЫЗЭХЭЖЫХЪЫН (кыызэхэжыхъ) лъэI. (1). АдэкIэ-мыдэкIэ жэн. Зауэм мыкIуэн цхьэкIэ зиггэкIуэдаиц, жиIэнти Аралным дунейр кыызэхихьыхьынт, арицхьэкIэ псори зыггэбэлэрыгарэ езы старшынер араггэнт. Хьуэпсэгъуэ нур, 158.

КЪЫЗЭХЭКIУХЪЫН (кыызэхекIухъ) лъэI. (3). ШыпIэ куэдым кыыщыкIухьын. Ауэрэ мащIэ дэкла, куэди дэкла, Кулисум матэ цIыкIур иIыггыу жылэр кыызэхихьыхъауэ зиггэпсэхуу жыг цIаггым зыдыщIэсым, «шокъу» жиIэу физхэм зи гуггэу ящIа лIым ирихьэлIаиц, выщIэ танэм и пцэм кIапсэ лъэрыгьу ищIауэ я унэ шиуэ. Нэггьуху, 34. Ерул зытеса алаицжыым тесу Долэт жылэр кыызэхихьыхьырт, Шэрданхэ я мылгьу цыц - Iэц ирехъу, хьэтишыт ирехъу - кьызылгыса кьилгыхъуэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 270.

КЪЫЗЭХЭНЭН I (кыызэхэнэ) лъэI. (3). 1. (2). Зыгуэрхэр кьэбгынэн, я закъуэу кьэггэнэн. [Псэун и анэм жреIэ:] Уэ угуицIэггуншэтэкгэ, сабий быныр дыкыызэхэбнэу лы учыдэкIуам? Къалэн, 435. Езы Бахъуэр мафIэгум тесу хэкур кыызэхинэу цIэлпхъуэжауэ зэрыщытар цыггунцэжаиц. Нал къута, 263. 2. (1). Зыгуэрхэр щIытыкIэ гуэрым иту кьэггэнэн. Хьумакулэуэхэм захуэницIаиц, адэкIэ жаиц, мыдэкIэ жаиц, зыгуэрхэри кьашиц, арицхьэкIэ Кьэрэмырзэ залэциудыц псоми, мэжджытым яфIыцIыхъаиц, хьумакулэуэхэм ящIэнур ямыщIэу кыызэхинэри. Лыггэ, 414.

КЪЫЗЭХЭНЭН II (кыызэхэнэ) лъэмыI. (3). 1. (2). Езыр-езырхэу кьэнэн. Зеиниэ защIэу кыызэхэна унаггэуэм гьузэвэгъуэ ялэ кызыхьар щIалэ нэхьыжыым кIэлгьыкIуэ Псэуниц. Къалэн, 428. МөдэкIэ гуп кыызэхэнам Нартыхур зэрыцIэкIуэсыкIам гу лъатами, ямылггэуа хуэдэу защIэ, зыгуэр кьахэпIэнкIыкIмэ, тхьэмадэри кыызэрокIэ, куэды птеслгьэну ара узыхуейр

жеЛэри. Лъапсэ, 81. 2. (1). Зыгуэрым иужькIэ куэд хъуэуэ щытыкIэ гуэрэм иувауэ къэнэн. Псэуицхъэри абы хуэдэ къабзэц [жылапхъэу къагъанэр нэхъыфI дыдэр арац]: репрессие къом екIуэкIам цIыхум нэхъ лэжъэрейр, нэхъ акъылыфIэр хэкIуэдыкIым, нэхъ пIацэр якуI, ягъэкIуэдурэ нэхъ цыкъуейр – лъэпкIэ узыщыгугъ мыхъунур нэхъыбэ хъури, я генетическэ цылгъур езым еицхъ хъужащи, нэхъ цыкъуейуэ къызэхэнэр, лэжъэнми хэзагъэркъым, мылажъэми яихын яIэкъым, зым зыгуэр къыIэцIыхъамэ, IэцIоуэри къыIэцIауду псэуну я гугъэ цхъэкIэ, къайхъулIэркъым. Лъапсэ, 66.

КЪЫЗЭХЭПЛЪЫХЪЫН (къызэхеплъыхъ) лъэI. (1). Псори къызэщIиубыду еплъын. Аралтым и псалъэр зэпигъэури, зэуицIэм къекIулIахэр къызэхиплъыхъу зыкъомрэ цытаиц, аргуэру къиублэжри: - Зиухъэнхэ! Фэрац сэ сызэпсалгъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 88.

КЪЫЗЭХЭЩIЭН (къызэхэщIэ) лъэI. (1). КъыгурыIуэн, зэхэщIыкIын. [Дэфэрдж:] И псэлэжIэмкIэ гурыIуэгъуэт [Варварэ Романовнэ] зэрыцIегъуэжар, пэжыр жыпIэмэ, сэри сицIэрт сьмаджэ хъэлтэм наркоз ептыныр зэрышынагъуэр, арицхъэкIэ Iэмалынищети, Варварэ Романовнэ фIэфI-фIэмьыфIми операционнэ стIолым къызбгъэдэту сэ сицIэр къыздициIэну къэмыуэмэ, сэри схузэфIэкIын цыIэтэкъым, арати, сэри семыубзэми, нэхъ зыгъэгIэдэбу, сыккъызыхицIэм си гуапэу селгъуаиц: - Нэхъанэраци, тIасэ, Iуэхур зыIутым и курыкупсэм хэллэи, зы шанс закъуэ фIэкI мыхъуми, пэрыIэбанIэ гуэр къэгъуэт. Лъапсэ, 13-14.

КЪЫЗЭХУЭСЫЖЫН (къызэхуэсыж) лъэмыI. (4). Куэд хъуэуэ япэ здэщыIа щыпIэм къекIулIэжын. Алий еджакуэм я нэхъыбэр я унэ зэриутIыпчыжам хуцIегъуэжати, окрисполкомым кIуэри къуажэ къэс телефон еуац интернатым ицIэсхэр икIэцIыпIэкIэ къагъэкIуэжыну икIи псори къызэхуэсыжыиц, Хъэбас фIэкIа къэмынэу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532. ЩакIуэхэри ешаеллауэ къызэхуэсыжырти, Iэцэр, пIатронтаиц сьтхэр ХъыңцIэл и къуэм иратыжырт. Лъапсэ, 77.

КЪЫЗЭХУЭСЫН (къызэхуэс) лъэмыI. (104). ЗыщIыпIэ зыгуэрхэр зэуIуу къекIулIэн. Шыккъым Нэху къэкIуэжыиц жаIэу и Iыхълыи и благи къызэхуэмысу къэнэнт – къуажэм зы бэлыхълажэ къыщыцхъуа хуэдэу, къэбырсеят, хъэцIэр мычэму къакIуэрт, къакIуэ къэсыхуи фадэ къалэтырт. Кхъэлэгъунэ, 375. Хъыбар зрагъэцIа илгъэпкъыр ицIагъуэ къэмынэу къызэхуэсаиц: цыхъи, мэз бжэни, тхъэкIумэкIыхъи, бжэоуи, уаихи, мыщи, кхъуэпIащи, ицIыубнэфи – Iэджи къызэхуэсаиц, «кхъухъытыр къоджэ» цыжалэм, ар зицIысыр ямыщIэу. Кхъухъ пхэнж, 500. Къызэхуэсыр бгыхэр пIацIэу, Iуащхъэмахуэу бгым я бгыжым Iумыплгъэи хэтиц и гъаицIэм, Телгъу и цхъэм мыл мыткIужыр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.

КЪЫЗЭХУЭХЪЭСЫН (къызэхуэхъэс) лъэI. (2). ЩыпIэ зэмылэужьыгъуэхэм къыхаурэ зыгуэрхэр зэуIуу щыпIэ. МафIэр яцIарэ лэгъуэ

куэдкIэ лыр ягъавэу, пIастэри абы хуэдэу шыуанкIэ яцIу, Iэнэ лъакъуищу жылэм дэлгъыр къызэхуэхъэсарэ ягъэувауэ, а Iэнэ къомым кхъуей, лэкъум, хъэлу, бжъын, пIастэ бзыгъэ, шыгъу сьтхэр телгъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 57-58. [Иринэ цIыкIухэм яжрелэ:] – Хэт и псымо, къызэхуэфхъэс псори мыдэ! Шынэхужьыкъуэ, 63.

КЪЫЗЭХУЭШЭСЫН (къызэхуэшэс) лъэI. (8). Къызэхуэгъэсын. Гунэуэс и хъыджэбз цIыкIухэр игъакIуэри хъэблэ фызыр къызэхуищэсаиц. ГүцIэгъу, 426. Уеблэмэ нобэ къызэхуэса къомым Мэтхъэным суд трацIыхъыну къэрэхъэлкъыр къызэхуаищэсауэ зи гугъэу яхэтри мацIэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 320. Андрей къызэхуаищэсахэми хэт выгу зэцIэцIа, хэт выцIэ цIыкIуитI, хэти псэф – зыгуэр зрамыт яхэттэкъым. Нэгъуху, 19.

КЪЫЗЭЩЫГЪЭУН (къызэщыгъэу) лъэI. (1). Зыгуэрым и жейр зэпыудын. Жэщыбгым фIэкIа хъунт, я Iуэлгъауэм сыккъызыщыгъэууэ, бжэр хакъутыкI жыпIэну зэдзэпхъур къыщыщыцIыхъэжам. Лэчымэ, 396.

КЪЫЗЭЩЫУЖЫН (къызэщыуож) лъэмыI. (5). Жейр зэпыун, къэушын. Куэд дэкIа, мацIэ дэкIа – Сеймэныр къызэщыуож, Iэблгъабэмэ – псым хэлгъи, и анэм къызэрилгъуам хуэдэу ицIанабзэу. Лъапсэ, 51. Дисэ пицхъэщыцхъэм тIэкIу Iурихауэ къызэщыуожмэ – унэр мафIэм ес. ГүцIэгъу, 424. Думэсарэ зыхуэмыубыдыжу ину гъуэу аргуэру къыщыиудаиц, тIэкIу цхъэукъуауэ цыта Нанэ къызэщыуожауэ зэщыджэу гъырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 274.

КЪЫЗЭЩЫУН (къызэщыу) лъэмыI. (18). 1. (16). Еплэ къызэщыуожын. Лу сымэ ицIэдджыж нэмэзым къызэщыури, заныцIэу Жыраслгъэн и шэщым кIуаиц, спектаклыр ягъэхъэзырыну. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 645. Иджыри къэс жъауапIэм ицIэлгъу жэя хъэ тумэм Iусымэр къыщыцIыхъэри къызэщыуаиц, и Iэнлгъэм Мэзан бгъэдэту щилгъагум идэнт – идаккъым, и дзэлыфэр гуэгуищыкIуэм цыхуищыкIуэм, Мэзан шынэри Джэлил зытета жыгым дэлгъейри нэхъ лгъагъэу дэкIуеяиц. Бабыщыкъуэ адаккъэпщ, 476. Куэдрэ жэя, мацIэрэ жэя, Дуду къызэщыуэрэ зиплгъыхъэм – витIыр бгъуэтым къащэцIэ. ВитI, 414. 2. (2). зэхъ. ЗыккъэщIэжын. Къызэщыури зэпсалгъэр Луккъым, и цхъэ хуэпсэлгъэу арат. Лу абы гу лгъытэкъым, Къызэщыури къызэщыууэ: - Абы и Iуэхур кууиц. ТхуицIыхъэм, иджыри дытэпсэлгъыхъынкIэ хъуниц. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 624. Автомобиль макъ къэIуаиц. ЦIыхур [зэIуицIэм хэтхэр] къызэщыури, хъэргъэшыргъэ къэхъуаиц. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 659.

КЪЫЗЭЩIЭВЭН (къызэщIэвэ) лъэмыI. (23). къызэр. 1. (22). зэхъ. Iуэлгъэуэн, зэрыгъэкIиин (куэдыр). Залым ицIэгъуэуэ ицIэнт; цIыхур къызэщIэвати, жаIэр зэхэнхыртэкъым, псалгъэмакъ къомым инэмьыцIыжкIэ, Iэцэ ираудэкIым, шыгъэцIывым я макъыр зэхэнхырт, цымэ, хъурыфэ гъэтэджам и мэр ицIэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 324. Нэхъ кууэ хэллгъатэмэ, нэгъуэцI гъуэрхэр я [диссертацэм еджахэм] нэм къыщIэуэнкIи хъунт, фIэгъэнанIэ лгъыхъуэрэ,

арцхвэкIэ эпиграфыр шалгагум, я нэм кыищхьэрипхьэури диссертацэм ныквусаныгъэ мыхъэнэ илэу гу лъатактым, сэри эпиграф тIэкIур тесхьжри кыищцIэва кэомыр увылэжаиц, зацитэри пIалэм хуэзэу зэфIэклаиц. Лъапсэ, 15. ЗаницIэу кыищцIэваиц псор: *хэт инструментыр чырбыш хъэжыгъэкIэ дывггэлъэциI, жиIэрт, хэти и цыггыныр игъэктабзэмэ нэхъ кыищтэрт. Мазэ ныквэу шцхьуантIэ, 563. 2. (1). зэхъ. КыищцIэхьэн. Махъсымэр чейм кыищцIэваиц еицхьу, Нурхъэлий и шцхьэр кыищцIэвауэ дунейм техуэжыртэктым, езыри зэ адэкIэ, зэ мидэкIэ шцIихьэрт, и нэм шцIыр имылгагъужу. Хьуэпсэгъуэ нур, 227.*

КЫИЩЦIЭГЪЭВЭН (кыищцIэгъэвэ) лъэI. (1). Зыгуэр къэгъэпIейтеин. Хъэ банэ мактым хъэблэм дэт хъэр кыищцIэгъэвауэ уэрамым зэв цIыкIум дэз кэахъуати, хъэ банэ мактымрэ хъэжым и кIий мактымрэ зыри зэхуагъэхьжыртэктым. Хьуэпсэгъуэ нур, 65.

КЫИЩЦIЭГЪЭДАУЭН (кыищцIэгъэдауэ) лъэI. (1). Адрейхэм зэхакын хуэдэу макъ гъэлун. *Езы Джэлил зигъэблэхьу хъэблэм адакъэу дэтыр кыищцIэгъэдауэу Гуаиц: - Гуу-Гуу-Гуу-у-у-у! Бабыщкыуэ адакъэпщ, 476.*

К Ы Ы З Э Щ И Э Г Ъ Э П Л Ъ Э Ж Ы Н (кыищцIэгъэплъэж) лъэI. (1). Къэгъэхуэбэжын, къэгъэплъэжын. [шоферым Алыджыкыуэ жреIэ] - *Уи гур умыгъэкIуэд, квалэм пицтыр гур цытIухуэмэ, дыкыищцIэгъэплъэжыниц. Мелыгыч, 437.*

КЫИЩЦIЭГЪЭПЛЪЭН (кыищцIэгъэплъэ) лъэI. (4). 1. (2). Къэгъэхуэбэн, къэгъэпщтырын. *Иджы зэфам [Инал] кыищцIэгъэплъаиц. Мазэ ныквэу шцхьуантIэ, 588. 2. (2). зэхъ. Зыгуэр и пIэм кыищын, къэгъэгубжын. Сэтэней ябгэу Зи бгыр псыгъуабзэр Зэгуп мардэнишэм КыищцIэгъэплъэ, И лъэIу зымыдэм Хуэзэуэду, Дари шцхьэтепхьуэм Хъарыр кыищцIэгъэплъэ. «ЩIалэгъуэ шцIыналгъэ», 93. Лурэ Iэдэмрэ тIэкIу зэхьурджэуати, Iэдэм кыищцIэгъэплъэ арауэ кыищцIэкIынт. Мазэ ныквэу шцхьуантIэ, 633.*

КЫИЩЦIЭГЪЭСТЫН (кыищцIэгъэст) лъэI. (2). зэхъ. КъэгъэпIейтеин, кыищцIэгъэплъэ. *ЕтIуанэ джэгъуэр кэасри - хъэблэ джэдыр кыищцIэгъэсту адакъэ дуэтым я мактым жэщыбгым зэхакыиц. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 484-485. Мэзан пэж зэрыжиIар ГуицIи ицIу асыхьэтым Джэлил Гуаиц, хъэблэм адакъэу дэсыр кыищцIэгъэсту. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 482.*

КЫИЩЦIЭКЪУЭН (кыищцIекъуэ) лъэI. (5). 1. (4). Зэхуэхьэсын, зыгуэр зэуIу шцIын. *Езым [Мэмэт-цIакъуэ] ниуцIауэ гум илгыр иридзэри джэдыр кыищцIэкъуэри кэрилъхауэ кыищцIэгъэжым, мэз джэдыр кэзыукиа кэзакъ шакIуэхэм квалэгъуаиц. Лъапсэ, 46. Ауэ псалгэ кыищцIэгъэжыныци «уцыIэжкыиц, Мыхуэ» жыхуаIэм хуэдэу ухъуниц, - жиIэрт Елдар [Нурхъэлий зыхуигъазэу], ахъишэр кыищцIэкъуэуэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 230. 2. (1). зэхъ. IэплэкIэ къэщтэн. [Дисэ] И насытти, иджы ГуицIуэс кыищцIэгъэсту, бацэ уэнищкым мафIэр кыищцIэгъэжыгъэу пIэм хэлъ*

фызыр кыищцIэкъуэри и Iэплэм илгъу бжэмкIэ квалэиц, и цыггыным мафIэ бзийр дарий лентI пIэгъэжыым еицхьу пылгъэу. ГуицIэгъу, 424.

КЫИЩЦIЭЛЫДЭН (кыищцIэлыдэ) лъэмыI. (3). *Ину кыищцIэнен, мафIэ бзийр ицIу. Огнемет жыхуаIэр а махуэм квалэиц, огнеметым мафIэ бзийр псыутхым еицхьу кыищцIэгъэжы, шыри шым тесри мафIэу кыищцIэлыдэуэрэ шцхьэпридзырти, шыр шцхьэхуэу, лгыр шцхьэхуэу тIури шцIыдагъэм хуэдэу исырт, итIани Къэрэмырзэ шыщхьэмыгъазэти, и дзэм квалэр квалэиц, Лыгъэ, 411. МафIэр кыищцIэлыдиц. Шынэхужыкыуэ, 34.*

КЫИЩЦIЭНЭН (кыищцIэнэ) лъэмыI. (13). 1. (2). МафIэ хьун, квалындын. *Дэтыр мыункIыфIыжыпэн папицIэ, хуэм дидэурэ еицэмэ [Инус], пIэгъэжыбзэу кыищцIэгъэжы, ГуицIэгъуэ мацIэ кыищцIэгъэжы. Хьуэпсэгъуэ нур, 68. [Васэ Борис Борисович жреIэ]: Лъагъуныгъэр мафIэиц, кыищцIэнаху кыищцIэгъэжы пицIэнуэжы. Тешцэч кэзылгъэтыхь, 179. 2. (1). зэхъ. Iцгыр къэхьун, сымэджэным кыищцIэгъэжы. Думэсарэ гум бгъэдэлъадэрэ шцIакIуэ кIанэр кыищцIэгъэжы - литI илгыр, мафIэм исым еицхьу кыищцIэгъэжы. Хьуэпсэгъуэ нур, 274. 3. (5). Къэгубжын. - Уэ ихуэфайц хьун кээдгъуэтынкъэ, - жиIэри Думэсарэ гыуэ икIи кээгубжыауэ кыищцIэгъэжы пицIантIэм фыцхэр дишырт, - алыхь, ди нэм илгъагъуу фыц лажьэ зымыIэр дымыггэлIэн... Хьуэпсэгъуэ нур, 104. - ЗэтепIэ уи жьэр, шцIэгъэжы илгырIэ, - Залымджэрий кээкIэгъэжы кыищцIэгъэжы. Хьуэпсэгъуэ нур, 104.*

♦ **МафIэу кыищцIэгъэжы** (7). Еплэ мафIэ. **МафIэм хуэдэу кыищцIэгъэжы** (2). Еплэ мафIэ.

КЫИЩЦIЭПЛЪЭЖЫН (кыищцIэплъэж) лъэмыI. (1). Къэхуэбэжын. *Фызышэр иджыри шцIэх кэасынкыиц, - жалэрт адрейхэм. - ШыиIар кыищцIэплъэжыниц. Мазэ ныквэу шцхьуантIэ, 580.*

КЫИЩЦIЭПЛЪЭН (кыищцIэплъэ) лъэмыI. (43). 1. (14). *КыищцIэгъэжы ШыиIар кыищцIэплъэм - уэриц кээкIыгъэр. Ягъажэ шцIакхьуэр хьуреишхуэу. «Вагъуэ махуэ», 353. ШIалэ цIыкIухэр, джэдыгу пIаргъ хьужауэ, я пыIэр хьуным яшхауэ, кыищцIэплъауэ зэбэнхэрт, уэсыр лъакъуэки пэки явэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 153. Гур дридзей-кэридышхьэрт, шэрхьхэр кэургъакыиц ягъэвурт, шы кыищцIэплъэм мэ квалэрихым Лу есати кыищцIэгъэжыртэктым. Хьуэпсэгъуэ нур, 297. 2. (14). зэхъ. КъэгъэпIейтеин, къэгъэжы. *АрицхьэкIэ, жиIэну зыхуеар жиIати жэрыжэ зацIэкIэ, Iэгуауэишхуэ цIыкIухэр кыищцIэгъэжы, Апчарэ трибунэм кэахьжри Хъэбибэ сымэ зэщыттым джэ, кыищцIэплъауэ, и нэкиищцIэгъэжы дэтым хуэдэу, кэувыжаиц. Шынэхужыкыуэ, 47. Зэгуэшиштыр кыищцIэплъауэ унэм шцIэгъэжы зым зыр пэрыуэу махуэ псом квалэм шцIэгъэжы яуатэу шцIыцIадзэ дымдэм, Думэсарэрэ Нанэрэ нэщхьейуэ, я нэпсыр ямылгъэжы гыуэ ялгъагъури, тIуми зэуэ я псалгэ пачаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 128. Тамарэ бжэр кыищцIэгъэжы кыищцIэплъауэ операционнэм кыищцIэгъэжы: - Дэфэрэдэж, кэасамэ, тхьэ, и адэ-анэр.**

Льапсэ, 17. 3. (14). зэхь. Къэгубжын, къэлыбын. Астемыр заницэу гу лэитац асэтин лы кыхь гуэрэм, кызыццэплгэрэ цлопицыр игэдалгэу, зыгуэрэм хуэхууцэу. Хуэпсэггэу нур, 114. Якгуб, ар [Локотош жилам] шэм хуэдэу тухуауэ кызыццэплгэащи, зэгуоуд. Нал къута, 255. - Е напэ зимылэ! - кызыццэплгэащи Апчарэ [плени къаубыдам жрицэу]. Шынэхужьыкгэуэ, 68.

◇ Гур кызыццэплгээн (1). Еплэ гу I.

КЫЗЫЦЦЭРЫУЭН (кызыццэрыуэ) лгэмьI. (1). Зэдэууэ фыгуэ къэкIын. Шыналгэр зэрыццэуэ дахацэт, гъавэр уэихым я кIуапIыц, кызыццэрыуащи, нэр еггэджылыр, хуэпIэм Иэцу итыр абы хуэдабзэц. Кхэлэггунэ, 375.

КЫЗЫЦЦЭУЭН (кызыццэуэ) лгэмьI. (1). Еплэ кызыццэрыуэн. Си гъацIэр удзу кызыццэуэр, Дыггэпсым, уэихым цогуфIыкI. Си ваггуэр уафэм имызаггэ... «Шхьэлыкгэуэ», 404.

КЫЗЫЦЦЭУБЫДЭН (кызыццэуыбидэ) лгэI. (3). Iэблэхэр ешэкIауэ убыдын. Зэгур Саружан зыггэцIэгуэ пIэр зэлгэуицхуэ здыцтытм, и гур къэжана е къэхуэпса - Iэбэри цыхубз цIалэр кызыццэуыбидэну цыхуежгэм, Саружан имыдэу келуницIри «пацIэ бзицплгэр» кэриуащи. Къалэн, 431. Мэххуэ «Къэрал пхуантэр» и Iэ кыхуитIымкIэ кызыццэуыбидэри и кэру псори хилгхэу келаш, вы бжыакгэуэ иубыдауэ келэ хуэдэ, арицхьэIэ дэнэт. Хуэпсэггэуэ нур, 215.

КЫЗЫЦЦЭХЪЕЕН (кызыццэохъеэ) лгэмьI. (2). (1). Къэгүзэвэн, къэпIейтеин. Фронтым кыкI хыбархэр мыцIагуэуэ, нэмыцэр нобэ кэос, пцэдей кэос, жалэу цыхуитI зэхуэамэ, я гүзэвэггэуэ зэжралэрэ яцIэнур ямыцIэу жылэр кызыццэIэхъеящ. Къалэн, 431. 2. (1). КызыццэIэвэн. Хыдджэбзым зыггэццэныфIэу, зыггэуцIытэхуэ, хьэцIэм и нэгум цIэмьплгэфу, цытти, хьэцIэр Iэбэри бжэр кылихри ефэну и Iупэм цыхуицхым, стIолым бггэдэси бггэдэти кызыццэIэхъеящ хуэхуэ уэрэд жалэу: Ар здыкIуэм Узи мыкIуэу... Льапсэ, 89-90.

КЫЗЫЦЦЭIЭIТЭН (кызыццэIэIтэ) лгэI. (6). 1. (2). Зыгуэр къэггэушын. Адакгэ хужьыр е шынауэ арат, е лыггэжыр хэлгэу арат - пцIэнутэкгым, и макгым кызырехькIэ кIыргэри, джэдри кэазри кызыццэIэIтащи. Бабыщыкгэуэ адакгэпщ, 484. Хьэблэр кызыццэIэIтауэ зэрыггэкIий макгэ кэIурт, хьэхэр банэрт, Думэсарэ джэрт, кыдыдIэпыкгун хуэйуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 144. 2. (4). зэхь. Зыгуэр яцIэну гуп гуэр кызыггэпэщын. «Емынэ уз» сыт жалэу цызэхихым, тырку цыхубзыр цIэкIуэсыкIри псыницIэу кхуэхуытцым деж нэсри, кхуэхым цыхуэхууицыр кызыццэIэIтат, хыдджэбзхэр зэрызехьэу Дэфэрэдж и ужьым иту цыжэм. Льапсэ, 54. [БырмамытI:] ШIихужауэ цыта цхьэггэрытхэр кыцицишэжри, тIур си гбүсэу нэкIуэну унафэ ицIри [мэрым], адрейхэр зэбериггэкIащи, пцыIэ квалэр кызыццэIэIтэу сэ зэрыжысIам хуэдэу зэрызехьэну, мафIэшхуэр лгэагIэхэм траицIыхьыну, къалэм дэсхэм квалггэуэ хуэдэу. ХьэцIэ лгэагIэ, 405.

КЫЗЫЦЦЭХЪЭН (кызыццэохъэ) лгэмьI. (2). 1. (1). Дунейр уае, уэлбанэ хьун. Куэдцыцэ дэмыкIыу дунейр кIэггэпшаггэу кыцицэIэхьэм, Степан Илыч икIэцигIыпIэкIэ кыггэзэжри, аргуэру зэлуцIэ ин ямыцIу хуаакгым. Хуэпсэггэуэ нур, 269. 2. (1). Зэрыццэтам нэхьэр нэхь Iей хьун. Нэмэзыбзэр куэдэрэ жыпIэ цхьэкIэ зэIыхьэркгым, жицэу и [Мухуатар] псэлгэафэт. Ауэ и нэмэзыбзэр зэ кызыццэIэхьащи. Шынэхужьыкгэуэ, 70.

КЫЗЫЦЦЭИЦЭН (кызыццэицэ) лгэI. (2). зэхь. ЗэггэкIуэкIын, Iей шын. [Долэт езым и акгылкIэ кыггунсыса хуэдэу жицэрт:] «Сыз» закгэуэм дыккызыццэIэ, армыхуэмэ дытыншат, - арац Мэтхгээнри зыцIэкгур. Хуэпсэггэуэ нур, 269.

◇ Iуэхур кызыццэIыцIэн (1). Еплэ Iуэху.

КЫЗЫЦЦЭУДЗЫН (кызыццэудэз) лгэI. (1). КэарукIэ еIуэ псынщIэу зыгуэр кызыццэIухын. Кабинетыбжэр кызыццэуидэри, лы пшэр тхуэпIлэ гур, бомбэм хуэдэу, унэм кыцицIэхуащи, пвыцIэхуэ ин цхьэрыггэуэ, шухьэ цей хужь кэекIу цыггэуэ, и хьэзырхэр кэуццэIэхьэ хужьу. Хуэпсэггэуэ нур, 115.

КЫЗЫЦЦЭУХЫЖЫН (кызыццэухыж) лгэI. (1). Кызыггэпэщыжын, цIэрыщIэу лэжьэн шIидзэжын. Сентрал писмо кыицхуэ кыцицIуэм, дадэр кээггэуащи: тхыгэ кэатх цыхуаакIэ кэулыкгэуащиIэхэр кызыццэуахыжащ, жицэри. Нал къута, 276.

КЫЗЫЦЦЭУХЫН (кызыццэуех) лгэI. (40). 1. (10). Зыгуэр кыицхын. Локотош Апчарэ ицIэуцицIэну и Iупэм кээсауэ, бжэ фIыцIэ иныр кызыццэуахри командир гуп кабинетым кыцицIэкIащи. Нал къута, 241. [Дэфэрэдж:] Арат [лгэпкыр узыниэ зэрыхунырт] сызггунсысыр шкаф хужь цыкIур кызыццэуахуэ хуицхуэу дэтыр кыдыдэс-дэзггэуэвэггэуэ сыццэIытм. Льапсэ, 45. Япэрауэ, сейфыр кызыццэуахын хуейт. Хуэпсэггэуэ нур, 236. 2. (29). Кызыггэпэщын. Куэд цIаакгым зы детдом кызыццэуахуэ ицIэу зэрыццэIэггэуэIэхьэрэ, сабий дыккымыкыр апхуэдицу куэд цыхуаакIэ, лгэпкэ псом дежкIэ гүзэвэггэуэIэхуэуэ, цыхуэр Исраф хуэнуш, кIуэдыкIейуэ кIуэдурэ. Льапсэ, 44. ШханIэ кызыццэуахуэ, иджы гуггэуэ сызэрехьа псори Iуэтэжыниц жицэри, и Iэцхьэлгэащицхьэ дэхъеуэ лажьэу ицIдзащ [Нурхьэлий]. Хуэпсэггэуэ нур, 204. 3. (1). зэхь. Ублэн, цIэдээн. Митингым ицIадзащ. Кызыццэуахыр Кэул Зулкэарнейщ. Шынэхужьыкгэуэ, 44.

КЫЗЫЦЦЭСЫМ: ◇ нобэр кызыдэсым (11). Еплэ нобэ.

КЫЗЫЦЦЭХЫН (кызыццэхь) лгэI. (8). УздыкIуэм зыгуэр хьын. - Уэр цхьэкIи зыгуэр кызыдэсхьащи, Астемыр, - жицэри Мэтхгээнры Астемыр дежкIэ еплгэкIащи, - Iэджи ицIац дызэрызэрымылгэаггэуэ. Мазэ ныккэуэ цхьуантIэ, 566. Ар [цIылгээр] зытэплгэм я хьыбарыр Псыми жымы кызыдэмыхь. Мо гүэл къащхуэуэ и нэ цхьуантIэу. «Батырыбжэ», 54. ШыгукIэ къагIуэм махьсымэ чей, мэл укIа сытхэм нэмьщI лэжгум, тхьурыжыкхэр матэкIэ кэрах, шууэ къагIуэм и уанэ къуапэм фIэлгэуэ алэрыбгэуэ зкIуэцIышыхьа е ицIагIуэ кэекIуэ подаркэуэ кызыдэхь. Мазэ ныккэуэ цхьуантIэ, 582.

КЪЫЗДЭХУХЫН (къыздохухъ) лэмыI. (1). ЗыщыпIэ зэгъусэу къыщыхъун, балигъ щыхъун. *Иналрэ Къазджэрийрэ къызыдэхухъа къуажэм къыщыкIуакIэ, ахэр [музыкаухэр] пхуэубыдыжынт, абы нэхъейуэ Жыраслээн а къуажэм къызэрыщабудар яцIэрти, псоми янэр къыкIырт Мэтхгээнхэ я цIапIэжъри къапIыкIыну, кхгэми кIуэуэ Жыраслээн зыдэса кхгэ унэми дэплээн. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 578.*

КЪЫЗДЭШЭН (къыздешэ) лэI. (9). УздэкIуэм зыгуэр шэн. *Нэмыцэ оккупантхэр дахужри куэд дэмыкIыу Берие и кIуэдзэ къомри и кIуэри и гъусэу ТэрчкIалэ къакулэри къыдэтIысхъаиц, зы мафIэу псо из цIыхуи къыздишэри, езы къалэми удыхъи удэки мыхъуу кIэрэгъулхэр игъэуаиц. Лъапсэ, 83. Абы [нысэр лIэуэ кIэкуэнэу цыкIытэм] и цIыIуажIи, езы нысэм хъэкъуцыхъу дэу пхъуантэишхуитI къыздишати, зы лIым къыхуэмIэту хэлэат. Щынэхужыкъуэ, 26. Машинэм къихуэнэу цытатэмэ, Верэ Павловнэ къыздишэну хъэзырт Лурэ Тинэрэ, Думэсарэ я гъусэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 672.*

КЪЫЗДЭЩТЭН (къыздештэ) лэI. (4). Зыгуэр пIыгъуу зыщыпIэ кIуэн. *БгъуэницIагъым цIэши шы ешам, КъэлэткакIыр техи, удз хуэфыщI, ЛытIэку гъуэмIэу къыздэтицтам IыхъитI хуэдизи къытыуницI. ШIэпхъуэжахэр. «Шум и гъуэгугу», 53. Псэлгээн ирикIуэ нэужь, Ерул пIысмор иIыгъуу, Думэсарэ джэдэкипIицI хуэдиз къыздишэри молэм деж ежаиц, Сэид ираггэдэжэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 190.*

КЪЫЗДИХЫН (къыздрех) лэI. (1). УкъыздикIыжым зыгуэр къыхын. [*Сэид псоми зыхахыу жэIэ:*] *Си тхгэланэр муслъымэн жылэм зэхэх, ялыхъ, мы сызэрытым сумыггэки, сэ дыщэ ирехъу е нэгъуэщI ирехъу а сыздэщыIа АмрыкIым къыздисхауэ згэгъицIуаIамэ, ялыхъ, уэ къызуымт, цIыхум ящызбзыщIыныр... Хъуэпсэгъуэ нур, 155.*

КЪЫЗЫЛТАШ (2). Тамань тIуащIэм деж щыIэ псыпIцэ щыпIэм и цIэщ. *Зэгугэр Къызылташи темэным шапсыгъ адыгэм я шуудзэр пхгэру ежъа хъунти, кIуэдыкIейуэ темэным хэкIуэдаиц, зылI е зыи къэмынэу, зэзэмызэ цIакулэу, бацIыкIэ е пIэIэ сыт ныджэм телъу физхэм къагъуэтмэ, хъэдаггэишхуэ ящIырт, зыгуэрым и адэм е и лIым и хъэдэ къыгъуэтыжа хуэдэ. Лъапсэ, 5. Къызылташ и хъыбар си анышхуэм жиIэжу Iэджэрэ зэхэсхыжати, си гуггэат хым хыхъар дунейм шууэ ехыжауэ. Лъапсэ, 6.*

КЪЫЗЫПIЦIХЭХЫН (къызыпIцIэхех) лэI. (1). ПIцэм пIцIэхэлъ гуэрыр къыфIэхын. [*Дисэ Алгхгэо жреIэ:*] *Къацтэ къызыпIцIэхэх уи къэлэткакIыри. Алгхгэо, 55.*

КЪЫЗЫФИГЪЭЩИН (къызыфIегъэщI) лэI. (1). Зыгуэр къызыщигъэхъун. [*Абу-Деруши и цхгэгъусэм жреIэ*] *Алыхъым и пащхъэ дихгэжа хуэдэу къызыфIегъэщIыт. Кхгэлэгъунэ, 380.*

КЪЫЗЫХЭХУН (къызыхаху) лэI. (1). Гуп здыхэтым зыхамыггэтыжын, къызыхэггэкин. *Зи кIуэу комсомолецу цытым ящыц, зыбжанэм я кIуэр къызыхахурт, лгэпкIыт цыцуу зи кIуэзи*

коммунистым нэмыпIэ хуащIырт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 659.

КЪЫЗЫХУЭТЩЫМЫIЭН (6). ЗыхуэмыныкъуэIауэ, псомкIи зэпэщу щытын. *Абдежым «шоку» жиIэу цIалэ гуп дахуозэ, IэцкIэ къызыхуэт щымыIэу зэцIэуздэуэ. ХъэщIэ лъапIэ, 400. Шхгэгъубжэхэри ини, рамэм абджэ хэлъа псори хэмылгэиц цхгэгкIэ, пэишхэр нэхуиц, унэлъаицIэ хгэрзынэхэр цIэлгъиц, къызыхуэт щымыIэу. МелыIыч, 448. [Якъуб советанэ цIэсхэм яжреIэ:] *Уеблэмэ мыбдеж цысхэр военнэ совету Фили жыхуиIэ къуажэм дэсам хуэдэ и гуггэиц. Кутузов закIуэм фIэкIа дыкIызыхуэт цыIэкъым. Нал къута, 305.**

КЪЫКИЭЛЪЫГЪЭКIУЭН (къыкIэлъегъакулэ) лэI. (2). Зыгуэр шхгэгкIэ зыгуэр зыщыпIэ ггэгкIуэн. *Уеблэмэ Верэ Павловнэ и гуггэат машинэр абы [Инал] къакулэицгэгкIуэнэу, арицхгэгкIэ Астемыр идакIыт: жэщыбгым сыт яцIэн, ирегъуэлгыж адэ, ешахэи, жиIэри. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 672. [Фэуаз:] *Абыи [Iуэхур зэрыгуэгум] сесэжауэ, къеIысхыр мыдэкIэ къэзутIытицым, къеIысхыр Iэцэм къыкIэлъаггэакулэуэм естыжурэ мащIэри сьдэса. Анка, 383.**

КЪЫКИЭЛЪЫДЖЭН (къыкIэлъоджэ) лэмыI. (2). ЗыщыпIэ кIуэнэу ежъам къегуоун. [*Алыджыкъуэ:*] *Берыцэт бесын, заводым сынэсыжыху, нэху цынуиц, - жыIэу уэрамыжъ цIыкIум къыщызуэнэтIым, си гъусэр къыскIэлъыджэиц; - Зэ умыпIаицIэ. МелыIыч, 456. Правленэнишу уэтIа хгэрэ? - жиIэу ныбэфыр къыкIэлъыджа цхгэгкIэ, Бекгэан фIэIуэхужакъым. Нал къута, 270.*

КЪЫКИЭЛЪЫЖЭН (къыкIэлъожэ) лэмыI. (3). Зыгуэрым къыкIэлъыщIэпхъуэн, къылггэщIыхъэн цхгэгкIэ жэкиIэ къэкулээн. *КъыхэпIыжжауэ къыскIэлъыжэу пIэрэ [Сеймэн], жиIэу къызэплээкI цхгэгкIэ, къакулэIауэ зыри илгэггэуакъым, къэкиIуи зэхихакъым, ауэ иггэггэжыни и псэм идэртэкъым, зэгуггэицати [Мэмэт-цIакулэ]. Лъапсэ, 51. Къуэм къыдэна хъэдитIыр къэхужауэ къыкIэлъожэ [Локотш] жыпIэнт. Нал къута, 247.*

КЪЫКИЭЛЪЫЖЫХЫН (къыкIэлъежыхъ) лэмыI. (2). Зыгуэрым иужь иту къэжыхын. *АрицхгэгкIэ шуэрэ лгэгэрэ гъуэгугу цызэггэуэсэркъым, жыхуаIэрат, машинэм лгэсу къыкIэлъыжыхгэгкIэ сыт и мыхгээнэ? МелыIыч, 437. Ерулыжъ мыггэуэри гузавэу Долэт къыкIэлъыжыхъырт: - Уа, си алаицэжъ мыггэуэр бггэувыпIаиц, къепсых, - жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 270.*

КЪЫКИЭЛЪЫКИУЭ (6). лгэгыф. Зыгуэрым и ужькIэ къакулэу, зыгуэрым и ужь ит. *Пэжыр жыпIэмэ, езым [Шаукэт] хысэп зэрицIараиц: мы ггэм сылIэну къыщIэкIыниц, гIавэ цIэсэцIэн цыIэкъым, сымылIэу сыкъанэмэ, цIыт зы ггэ зиггэггэсхумэ, къыкIэлъыкIуэ ггэм дынэсмэ, тхгэм фIыкIэ дыниггэс, гIавэ бэв къытесхыниц, жиIэу. Арггэуей, 385. Мауэр цIалэр и гур ггуэцIэу, Зэ зэреуэу цхгэг пиуницIыр Мывэ ину псыницIэу мэжыр, А иныжъри хуцIоггэуэжыр, Шхгэг етIуанэр мэжур мафIэ, КъыкIэлъыкIуэр псым цIелъафэ,*

Щхъэ епланэр ехъыр благуэм, Елбэздыкыуэ игъэцагагуэу, Къытегъэхур щхъэ етхуанэр, Иныжъ ябгэр къоогъынанэ. «Елбэздыкыуэ», 21.

КЪЫКІЭЛЪЫКІУЭН (къыкІэлъокІуэ) лъэмыІ. (26). 1. (8). Зыгуэрэм и деж къакІуэ и хабзэу шытын. УІэгъэ цагагуэу цІэлътэкъым зыгуэр къызыкІэлъымыкІуэ, мээдэгу цІалэмрэ Астемыррэ фІаКІа. Хъуэпсэгъуэ нур, 172-173. А лъэхъэнэм Къазджэрий къыкІэлъыкІуэр маицІэтэкъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 620. Сэ къыскІэлъыкІуэр согъэхъэцІэ. Хъэ. «Дамыгъэ», 80. 2. (2). зэхъ. ЦІыхубзым деж къэкІуэн цІасэлпу. Молэ фызыкъэмышиэ гуэр къыкІэлъокІуэри абы нэхъ цогуэгъ [Лусанэ и анэр]. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 617. [Дэфэрэдж:] – Уэ къыпкІэлъыкІуэж цыІэкъым, дауи, - жиІэри [Ботэх] къыщІыкхъам ауан сицІыну хуежъаи, арицхъэкІэ сэри абы хуэдэ напэншэхэм цхъэкІэ сыкыкІуэтыну си мурадыххэкъым. Лъапсэ, 64. 3. (7). Зыгуэрэм и ужъ иту къэкІуэн. Си анэр гъыуэ къыскІэлъыкІуэу: «Уядэжъ и унэ къэгъээжъ», - ШыжиІэм, сиІакъым и лъаплагъэр, Иджы ІэфракІэм содзэкъэж... УцІыкІуу уи гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83. Куэд дэмыкІыу мээ тІэкІур зыгуэрэм къыгъэхъеяи, зээдзэкъуэм зауцъхуауэ здэцилъым, цыхъыр хуэму, и цхъэр лъагъу иІэтарэ къаплгъуэ, и пэцхъыныр ин хъуами, хъэуа зэрыбауэр къемэцІэкІыу зэрыщытым гу лъытэу къалэгъуаиц, цыхъ анэм и шыр цІыкІури гузэвэгъуэ дунейм тетми темытми къыфІэмыІуэху хуэдэу къыкІэлъыкІуэрт. Лъапсэ, 71. Шыр яхуэмыкІуэу зыкфратІэмэ, я сокур къызыцІэлъыдэрэ мафІэр къапылгъэлъу бгъукІэ еІэрти, е цхъэиредз, и ужъ итми къаКІэлъыкІуэ цыІэци, ягъаэз хъурккъыми, шур зэтрехъэ. Лыгъэ, 412. 4. (2). Мурад гуэркІэ зыгуэрэм деж кІуэн. [Джэлил Мэзан жреІэ] – НтІэ, бабыиц анэр бажэм цышынырри тиэм абгъуэ цыицауэ слэгъуаици, бажэр къызыкІэлъыкІуэнур уэраици, умыбэлэрыгъ, си къуэши. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 486. Зэ-тІэу Дисэ къыкІэлъыкІуэат и пхъум, арицхъэкІэ хъыджэбз цІыкІум кІуэжын имыдэу къэнауэ цыІэт Іэтыдлэтыпдыу, емытІысэхъуу Іуэху гуэрхэм я ужъ иту. Хъуэпсэгъуэ нур, 151. 5. (7). Зыгуэрэм и ужькІэ шыІэн, шытын, къэхъун. Армырми Мэмэ-ицІакъуэ иджытсту къыжъэдэКІар дэнэ къэна, абы къыкІэлъыкІуэну хъуэхъур зыхуэдэри Нартыхум къыбжиІэнуи, уеуицІ закъуэмэ. Лъапсэ, 80.

КЪЫКІЭЛЪЫКІУХЪЫН (къыкІэлъекІухъ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрэм и ужъ уиту къэкІухъын. Іэдэм идакъым [Мусэ зыхуигъазэу]: - ЩІалэжъ цІыкІу жыхуэпІа Лу латин тхыль срегъаджэ жытІэу, уэракъэ, Мусэ, абы къыкІэлъызыкІухъу цытар? Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 633.

КЪЫКІЭЛЪЫПЛЪЫН (къыкІэлъоплъ) лъэмыІ. (9). 1. (2). зэхъ. Зыгуэрэм дэлэпыкыуу, зригъэллалэу, хуэсакъыу шытын. Дисэ и къуицхъэ узар хъужу кэтэдджыжын и гугъа цхъэкІэ, зепиццэу унэм къыцІэнэжаиц, и нэхъыбитІым къыкІэлъыплъыны зыгъэицхэни имыІэу. ГүщІэгъу, 423. [Къэрлэаиш Кулисум жреІэ:] Уи бынри нэхъ хъума хъуни, сэ физ къыскІэлъыплъын сиІэмэ,

нэхъ тыниша сыхъунуи, жиІэри. Нэгъуху, 35. 2. (3). зэхъ. Зыгуэрэм нэхъ шыгъуазэ зыпщІыну, къэпщІыхуну яужь итын. Степан Ильич и гуапэу къыжиІэжырт Елдар сытым цІэупицІами, езыри къыкІэлъыплъырт цІалэм, зригъэцІыхум фІэфІу. Хъуэпсэгъуэ нур, 204. Абы [жылэм] сыхуэдэу си мурадым Сэ къыскІэлъыплъым гу лъатат. Жылэр кІуэдакъым. Мес къэкІыгъэр... «Батырыбжъэ», 74. [Шыхъуэхэм уэрэд жаІэ] ШІыхъ колхозым хуэдгъэбагуэу Шыхъуэм ди шыр дохъумэф, КъыткІэлъыплъым ягъэцагагуэу ШыицІэ псори мэхъу нэгъэф. Колхоз шыхъуэ уэрэд. «Партыр ди пашэу», 70. 3. (2). зэхъ. Зыгуэрэм уи нэлэ тегъэтын. Дисэ абы хуэдизу [Саримэ] къыщІыкІэлъыплъыри, цыгъын сыт жиІэу гузавэ цІэхъуари, анэр нэхъ гумаицІэ къыщІыкхуэхъуари, Елдар хуээмэ, Дисэ цІыфІэмфири, Рахъым и мурадри, Елдар и гум къеуэри, Тембот цІызэгупри иджыри къэс Саримэ къыгурыуакъым, ноби, а къоомым гу лъыта цхъэкІэ, и фІэц хъуртэкъым гурыцхъуэ зэрищІыр пэжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 134. Дэтхъеяуэ джанэ Іэцхъэр Ди [мэкъуауэхэм] шэмэджыр удзым пхоль, Ди Іэц фермэм и Іэтицхъуэ Хъыджэбз ябгэр къыткІэлъоплэ. Мэкъуауэ. «ЩІалэгъуэ шыналгъэ», 46. 4. (2). зэхъ. Зыгуэрэм кІэлъызепплээн зыгуэр къыщІэгъэшын е зэраныгъэ гуэр ирихъэлІэну и мураду. [Нурхъэлий Мусэ жреІэ:] Дэнэ сыкІуэми къыскІэлъоплэ [цІыхур], къыскІэцІодэІухъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. Нэхъапэм и цхъэ нэхъ хъума зэрыхъуным елІалІэу цытамы [Дэфэрэдж], иджы нэхъ зэкъуэхуауэ дунейм тетти, гу лъытакъым зыгуэр [дыгъурыгъур] къыкІэлъыплъу. Лъапсэ, 30.

КЪЫКІЭЛЪЫСЫН (къыкІэлъос) лъэмыІ. (1). Зыгуэрэм и ужькІэ кІэщІу къэсын. Махуэ енкІэ шур къэжауэ, Фызыжъ пицІэм къэсыжауэ, Гузэвэгъуэр къаКІэлъосыр, А иныжъыр псыницІэу къосыр НапІэзыпІэу къохъу телъыджэ, КъыхыфІедзэр цІалэм гъуджэр, Шум и ужьыр мэхъу мылыджэ. «Елбэздыкыуэ», 19.

КЪЫКІЭЛЪЫУЭН (къыкІэлъоуэ) лъэмыІ. (1). ПэІэщІэ хъу гуэрэм и цІыбымкІэ зыгуэркІэ къеуэн. Къэзакъхэр лъэсти, къыщылгъэцІэмыхъэм, фочкІэ къыкІэлъыуэу хуежъэри шы закъуэри къаукІаиц, езы Мэмэти и лъэгуажъэм шэ къытехуаиц, къэзакъхэри къэсри я джэдыр трахыжаиц, дыгъуакІуэри фІыуэ кІуэцІакъухъри зэрыІэгъэу губгъуэм къранаци, езыми и псэр ерагъэспэрагъкІэ я унэ нихъэсыжри къелыкІафІэу къелаиц. Лъапсэ, 46.

КЪЫКІЭРИЩІЭН (къыкІэрещІэ) лъэІ. (1). Зыгуэрэм зыгуэр къыкІэрыпщІэн. Кхъухъ теДзапІэм къэсыжмэ, кхъухъыр ныджэм къытрилгъафэрти, телът гъуицжу, къыкІэрищІалами кІэратхъэцІыкІыжу. Лъапсэ, 40.

КЪЫКІЭРЫБЛЭБЛЫН (къыкІэроблэбл) лъэмыІ. (1). Зыкъом къелэлэхуу къедзыхауэ зы щІыпІэ кІэрылъын. Уеблэмэ жэм гъуабжэжъым и кІэр мылым зэцІицтауэ къыкІэрыблэблырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 287.

КЪЫКІЭРЫГЪУЭТЭН (къыкІэрегъуатэ) лъэІ. (1). зэхъ. Зыгуэр Іуэху шын, и ужъ ихъэн. [Шаукэт къадым къыгъэкІуа лым жреІэ:] Сэр фІэкІа зэджен игъуэтыркъэ? – Уэрац зыхуейр. – Сът къыскІэригъуэтар? И танэ сихакъым, ии къээдыгъуакъым. КъыщІысхуейр цхъэ жимылэ? Аргъуей, 386.

КЪЫКІЭРЫДЗЭН (къыкІэредзэ) лъэІ. (1). Зыгуэрим къытещын, нэсын (ныбжь, нэху). Жъэгум илъ мафІэр зэрызэцІагъэсту, унэ блыным ныбжь къуачэ зыбжанэ къыкІэридзаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 262.

КЪЫКІЭРЫЛЪЭЛЪЫН (къыкІэролълъ) лъэмыІ. (2). Зыгуэр лъалъээрэ зыщІыпІэ къыкІэрыхун. Блынджабэм ятІэр къыкІэролълъ, бжэри гъуанэщІанэ махъу. Шынахужыкъуэ, 67. Унэр жьы дьдэу, шукатуркэр къыкІэрылълълъжауэ, чырбыш плъыжь къыщІэщар цаицэу хуежъа цхъэкІэ, пэшитІу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхъу кээнэт [Исуф и унагъуэм], гуэщыжым илгъэ нэхъыбэ уцІэсауэ: жэнэтым и бжэр тхузэІуаха къытфІэцІат. Лэчымэ, 392.

КЪЫКІЭРЫМЫКІЫН (къыкІэрыкІыркыым) лъэмыІ. (3). Зыгуэрим и ужъ къымыкІын, кІэрыхъыжъэн. ЦыкІухэм ар [шэсыныр] яфІэгъэцІэгъуэну Астемыр къыкІэрыкІыртэкъым, хэтшы тесыкІэзрегъацІэ, шыкІэщыджэгуи къохъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 183. АбыкІэ Алий деуицІати [еджакІуэхэм] – дэнэ, къытхуидэхакъым: «Тхылъ еджэфу хъухукІэ факъыкІэрымыкІ», - жиІэри. Зи лъэрыгъыпс Тыгъа, 528.

КЪЫКІЭРЫНЭН (къыкІэронэ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрим кІэрылгуэ кээнэн. Чейм къраыхъа нэужь, лыуэ фэм къыкІэрынар ятхъуицІурэ ягъэкъабзэрт, итІанэ цыр траицІури мэлъыцыр цхъэхуэу, бжэныцыр цхъэхуэу зэтралъхъэ. МелыІыч, 451.

КЪЫКІЭРЫПЩІЭН (къыкІэропщІэ) лъэмыІ. (3). Зыгуэрим кІэрышха хъун. – Мо къуэгъэнатІэм къызырыкІуэкрэ [цыхъыр] си нэр тезгъэкІакъым, - жиІэри цацІуэр [и гъусэхэм зыхуигъазэу] къэтэдджыжауэ ятІэ къыкІэрыицІар зыкІэрегъэлълъ, лъы къээыцІэлари удз шІуэнтІауэ абыкІэ трелгъэцІыкІыж. Лъапсэ, 72. Ишхари джэди е сыти – къауцыр и [бжэм] пэм къыкІэрыицІауэ кІэрышт. Кхъухъ пхэнж, 498.

КЪЫКІЭРЫТІЭТЫКІЫН (къыкІэретІэтыкІ) лъэІ. (1). Епха гуэр къэтІэтауэ къэутІыпщын. Дэфэрэдж шыр къыкІэритІэтыкІри уанэр зэригъэпэщыжаи, телгъэцІыхъаи, едэхаицІурэ, и къуэ цыкІур тригъэтысхъэри псым ишэри иригъэфаци. Лъапсэ, 57.

КЪЫКІЭРЫУВЭН (къыкІэроувэ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрим укъыкІэрыту увын. АрицхъэкІэ бжэмкІэ цІахуар [спектаклым хэмытхэр] къекІуэкІырти цхъэгъубжэм къыкІэрыувэрт. Мазэ ныкІуэ цхъуантІэ, 619.

КЪЫКІЭРЫУДЫН (къыкІэреуд) лъэІ. (1). Зыгуэрим и бгъум, и джабэм зыгуэр уеуэрэ къыкІэрыгъэкІын. Хъэббэрэ Апчарэрэ Данэ цыкІу я гъусэу къацІуэри увытІэфІ къагъуэтаи, - заборым

зы пхъэбгъу къыкІэрыудауэ гъуанэци, ухуеймэ депицилэ хъарзынэ илэщ. Шынахужыкъуэ, 35.

КЪЫКІЭРЫХЫЖЫН (къыкІэрехыж) лъэІ. (1). Зыгуэрим кІэрылгыр къыІухын. Дисэ ятІэ шыкІыр къызыкІэрихыжыр и бацэ уэниэкужыым пэмыжыжъэу игъэтІылгъурэ цылт: - Іээ гуэр мыгъуэ къызэллгъатэмэ, нэхъ къэтэдджыжыгъуафІэу сыкъэтэдджыжынт, ди нысэ цыкІу, къутицхъэ имыкІутауэ си фІэц хъыркъым, зызгъэхъеймэ, си псэм хегъэцІ. ГушІэгъу, 421.

КЪЫКІЭРЫХУН I (къыкІэроху) лъэмыІ. (37). 1. (23). И чэзум къыримыхъэллэн, къэмысын. Іуэгъуэм и мардэр къэсмэ, дакъыкІэ закъуэ къыкІэрыхункъым [Джэлил]. Бабышыкъуэ адакъэпщ, 476-477. Фыриц дыхъэишхыкІэ дзыгъаицІэр, Ериц цыхур гъыуэ дзыгъасэр, ЕгъэджакІуитІри къокІуэр пасэу, Зыр къыкІэрыхуми зыр гумаицІэщ. ЕгъэджакІуитІ.

«Мывэ хуабэ», 256. [Фызыми гъусэхэм зыхуигъазэу:] УкъыкІэрыху нэхъ умыкІуэххэмэ нэхъыфІци. Гъуэгуанэ, 124. 2. (9). ЯлгъэщІэмыхъуэ зыгуэрим иужыым къинэн. Мо ниэ цыкІур къацІэрыхуу Ниэ фыцІэжъхэр тІэцІэкІаиц. Губгъуэ цхъуантІэм пыІэр къинэу... «Батырыбжъэ», 10. [Астемыр игукІэ жиІэрт:] Уи шыр уогъэпсыницІэци – уи ужъ итыр къыпкІэроху, умыгъэпсыницІэци, шыр зыдыгъур пІэцІокІ. Хъуэпсэгъуэ нур, 170. Дзэм ар [къалэр фызырыхуейуэ вгуэшыж] зэхегъэхи, сыкъыкІэрохури Іыхъэниэ сохъу, жиІэу пІаицІэ-тхытхъыу цыхур зэрыхъу кІуэнуиц. Лыгъэ, 410. 3. (5). зэхъ. Зыгуэрим елгытауэ нэхъ Іейуэ щытын, иужъ къинэн. Лу къызырыфІэщымыкІэ, лы хъуат, кхъуейплъыжкІэрылэм дэкІуейуэ бэлътоку къыщыничацІэ, ар и къуэшим зыкІу къыкІэрыхуртэкъым, иджы икІуекІэ и гуанэу Елдар Іуэхутхъэбзэ хуеицІэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 101.

Абыхэм [ишиэн-мышкъыишхэм, къалмыкхэм] къацІэрыхуу Къулым фІэфІтэкъым. Шынахужыкъуэ, 40. Цэрдан Берд шы къекІу тесу, Іэцэ-фаицІэкІэ зэгъэпэцауэ, и шу гъусэри езым къыкІэрымыхуу хуэпауэ, я паицІэ инхэр сытхъум иблауэ, я цхъэр баицІыкІэ хужькІэ фІэнхыкІауэ, я цІацІуэр фІыцІэу, жэрыгъэ зацІэкІэ узарыишхуэмкІэ къыдэжйеуэ ялгъэгъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 290.

КЪЫКІЭРЫХУН II (къыкІэроху) лъэмыІ. (5). Езыр-езыру зыгуэрим къыкІэрыкІын, къехуэхын. Артистхэр хэт и паицІэ къыкІэрыхуам, е бостей цылэлъыр къыщыхуам зэрагъэзэхуэжу дурэшим дэтт, Іупхъуэр зэхуаицІыжыху. Мазэ ныкІуэ цхъуантІэ, 669. [Бажэм желэ:] Уэ лъэбыцэ къуацэ, Мыщэ лъэбыцэжъ, КъыпкІэрохур бацэ, Емынэунэжъ. «Бажэ пшынэ», 6. Іуэгъуишхэр жэцІэкІэ тесу лъэуейм, А псори цІэсу зы джэдэци, ФІей къацІэрыхур къытелгъалгъуэ Бабыщым цысу нэху егъэщ. Бабыщ. «Дамыгъэ», 218.

КЪЫКІЭРЫХЫЖЪЭН (къыкІэрохыжъэ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрим псэупІэ емытын. «Мы къэжэрыр мо тІум [Дисэрэ Саримэрэ] цхъэ къацІэрыхыжъа, зыгуэркІэ Дисэ пыицІауэ пІэрэ?» - жиІэу йогъусыс [Елдар]. Хъуэпсэгъуэ нур, 129.

КЪЫКІЭРЫЧЫФЫН (къыкІэрчыф) лгэІ. (2). Укъекъуурэ зыгуэр къыкІэрыптхыну плъэкІын. *Абыхэм [ицІалэхэм] яцыиу кІапсам дэтицейурэ кхъуейплъыжыкІэрыицІэм нэсыфу зыгуэр къыкІэрызычыфым иныкъуэр ефыгъуэу, иныкъуэр ехъуапсэу еплъырт, хъыджэбзхэри абы цыгугуфІыкІырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 96.

КЪЫКІЭРЫШЭЦЫН (къыкІэрощэц) лгэмыІ. (1). *Еплэ къыкІэрылгълын. Бэлацэрэ Темботрэ Елдар дэлэпыкъуурэ гум илгэ хъэшыпхэр иралхъэжаиц, мэкъу къақІэрыицэцари зыцІақІэжэри, лгэныкъуэу ирагъэзаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 276.

КЪЫКІЭЦІЭДЗЭЖЫН (къыкІэцІедзэж) лгэІ. (1). Къыцтауэ щыта гуэр зейм деж игъэтІылыжын. *ЕтІуанэ махуэм, тхъэм еицІэ къыкІэцІэзэдыдзэжар, бэлгтор бжэІуэм Іулуэ нэу къекІаиц [Нурхъэлий].* Хъуэпсэгъуэ нур, 149.

КЪЫКІЭЦІЭДЗЭН (къыкІэцІедзэ) лгэІ. (2). 1. (1). Шэхуу зыгуэрм зыгуэр кІэцІэлгъхъэн. *[Алыджыкъуэ:] Ар [сэихуэр] къыскІэцІидзэри цІыхубзыр пІаицІэ-тхъытхъыу ницІантІэм дэқІри тхъэм еицІэ здигъэзар.* Мелыгыч, 445. 2. (1). Зыми ямылгъагъуу зыгуэрм зыгуэр етын. *Куэд хъурт цІыхум тралгъхар, тхъэусыхэр куэдт, Нурхъэлий Іулгъхъэ къыкІэцІэзэдыдзэну зыфІэфІи цыІэт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 217.

КЪЫКІЭЦІЭЖЫН (къыкІуэцІож) лгэмыІ. (1). Зыгуэрм тқІуатқІуэ гуэр куэду къыцІэкІын. *Къэрэжъ тыкуэныбжэм деж Іуту плгэри, зыгуэрм и цхъэм матэихуэ тету кІуэу илгэгъуати, фочыр триубыдэри еуэри къриудаиц, матэ зыхъым пхгэцхъэмыицхъэ ихъыр ирикІутауэ цылыиц, лгэпсыр къыкІуэцІыжу.* Лгэпсэ, 107.

КЪЫКІЭЦІЭЦІУЭН (къыкІуэцІоуэ) лгэмыІ. (1). Зыгуэрм и джабэм е и ныбэм хуэзэу еуэн. *Зиггэдэжэрэурэ пІэм хэлъти [Лу], Тембот къэубжэри фІуэу къыкІуэцІыуаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 306.

КЪЫКІЭЦІЭЦІХЫН (къыкІуэцІэх) лгэІ. (1). ЗэкІуэцІышыхъам кІуэцІылыр къэцтэн. *Си [Алыджыкъуэ] гъусэм ицІақІуэ зэкІуэцІылыр зэкІуэцІихмэ, цхъэнтэм нэмыицІ фоч къыкІуэцІихуэу солгъагъу.* Мелыгыч, 457.

КЪЫКЪ (4). ШыпсалгъэкІэ зэІынэ. *[Саримэ Рахым еупсысу:] НэкІэпсыжэу, къыкъым еицхъу, псалгэ жиІэнуи сыхъэт псокІэ хужымыІэу пэгъымыжыым сыдэпсэу нэхрэ сылэм нэхъыфІти.* Хъуэпсэгъуэ нур, 192.

◊ **Къыкъ хъун** (3). Шынэм е гүзэвэгъуэм къыхэкІыу псалгэ жимыІефу зэІынэн. *[Васэ Гесиод зыхуигъазэу:] Бэрбэрици - езыр и фызым Іуплэм къыкъ мэхъу мэшинэри. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 162. Бажэр заныцІэу кгэнэцхъэяиц, уеблэмэ къыкъ хъуа хуэдэуи зэІынат, мыпсалгъэжыфу.* Кхъухъ пхэж, 498.

КЪЫКЪЫКЪ-СЫКЪЫКЪ (1). зэрызып. Джэдым и тмактым къилукІ макъ. *Хъыджэбз цІыкІур гуфІэу цыдэкІыжым, Джэлил жьэхэлгъадэиц и цІыбагъымкІи «къыкъыкъ-сыкъыкъ» жиІэу хъыджэбз цІыкІум и пицэдыкъым дэлгъйри*

лгэбжъанэкІэ и пицэр къритхъаиц. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 477.

КЪЫКЪУЭГУШХУКІЫН (къыкъуогушхукІ) лгэмыІ. (2). Зыгуэрм и зэфІэкІым цыгугъыу гушхуэн, пэгэн. *Дэфэрэдэж къызыкъуэгушхукІар тхъэм еицІэ, сыт жамыІами, хъымпІар ицІақІыым.* Лгэпсэ, 31. *Ди дадэ псори еггэшынэф, - жаІэу адакгэ хужыым псори къыкъуэгушхукІт.* Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 489.

КЪЫКЪУЭЖЫН (къыкъуож) лгэмыІ. (7). Къуагъ гуэрм жэкІэ къыкъуэкІын. *Блынджабэм адэкІэ-мыдэкІэ бэдэ иныжхэр щызежэрт, хъндыркъуакъуэ, дзыгъуэ сыти къыкъуэжырт, къуэлгэдэжырт.* Мазэ ныкъуэу цхъуантІэ, 579. *Дахэуэси зыцІыпІэкІэ къыкъуэжаиц [Дисэ зыхуигъазэу]: - А си гуаиц дахэ! ГуцІэгъу, 424. Тутнакгэиц лгэныкъуэм къыкІыу, шу гъусэр и ужь иту, фитон гуэр къыкъуэжаиц, уэрам мывалгъэр къыггэууэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 125.

КЪЫКЪУЭКІЫЖЫН (къыкъуокІыж) лгэмыІ. (5). 1. (1). Къуагъ зыкъухъам къыдэкІыжын. *Пицым и выгур зэрыкъухъэу Хъэ Пэрийри къыкъуокІыжыр.* «Тисей», 509. 2. (4). зэхъ. Куэдрэ къэтауэ зыщІыпІэ къыщыхутэжын. *Кылыишбий и къуэжэри Налишк къэкІуэжауэ дэси, Аралпри апхуэдэиц, «кгэрал джатэр» къыкъуэкІыжаиц, джэдым къаулгэпхъэицыжа сэ жаныжъ хуэдэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 211. *Окружной центрым цылажэу къулыкъуицІэхуэ зызыггэтицІуахэри къыкъуэкІыжри зэІуцІэхуэм къахэуэваиц.* Зи лгэрыгыпщ тІыгъа, 525.

КЪЫКЪУЭКІЫН (къыкъуокІ) лгэмыІ. (36). 1. (5). Къуагъ зыдэсар, зыдэтар къыбгынэн. *Сэ псэуэу кээзубыдыниц, - жиІурэ Ботэх зыкъуэса кгуэггэнапІэм зиуцэхуауэ къыкъуэкІырт.* Лгэпсэ, 72. *«Зэдэзэкъуэ» жиІэу захриггэхмэ, и гуапэти, Дэфэрэдэж я гъунэгъухэмэ зэхыхыну ину джаиц, арицхэкІэ ицІалэ цІыкІур зыкъуэса кгуэггэнапІэм къыкъуэкІынуи хуейтэккъым.* Лгэпсэ, 105. *Езы Жыраслэни кгаплгэрэ, оркестрым Лу хэту кгылгъагъумэ, зыкъуэрт кгуэггэнапІэм къыкъуэкІыниц лгэІуэниц: «Фи ІэмыицІэ зызолгъхъэ, Лу, къулыкъуи фхуэсицІэниц, мы полъкур къызэфтмэ. Мазэ ныкъуэу цхъуантІэ, 554. 2. (28). Къэхутэн. Куэд дэмыкІыу унэр зыцэхуни къыкъуэкІаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 202. *КъызэралгытэмкІэ, ажэггафэ яггэтицІуауэ арати - заплгъыхырт [ицІалэхэм], дэнэкІи къыщыкъуэкІыну пІэрэ, жаІэу. Мазэ ныкъуэу цхъуантІэ, 639. Мазэр къыкъуэкІмэ, и сэламыр Мо шуур зыдэкІуэмкІэ еггэзэ. Шу пхъашэ. «Шхъэлыкъуэ», 373. 3. (3). зэхъ. Къэунэхун. *Иджыиц Іуэхур къыщыкъуэкІар. Мазэ ныкъуэу цхъуантІэ, 633. ВластыицІэ къыкъуэкІар Долэтрэ Чачэрэ ямыицІэу кгэнэнт, газетым еджа гуэрм къажриІа хуэдэу, яІуатэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 271.*

КЪЫКЪУЭЛГЪЭТЫН (къыкъуолгъэт) лгэмыІ. (4). Къуагъ гуэрм псынщІэу къыдэкІын, къыкъуэжын. *Жыбггэ маицІэр къыкъуэлггэтмэ, Уэс гуицІыІум ицолгэпхъаиц, ПсыІу мыл гъунэм угггэдэтмэ, Псыр мыл ицІагъым ицІуицаиц.*

Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112. Зыгуэр ди унэ кыицлэгъэхэ – Хьэр зыкьуэс кьуагъым кыицлэгъэхэ. Хьэ. «Дамыгъэ», 80.

КЪЫКЪУЭЛЪХЪЭН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). кыицлэгъэхэ. Зыгуэрэм фыгуэ хэуэн. *Езы Мэсхьуд Мусэ елгэурт, псыхьэлъахуэ псым кыицлэгъэхэ, жиЛэу. Игъаицлэгъэхэ цымыгъуицэжын хуэдэу кыицлэгъэхэм си Гуэхуиц. Хьуэпсэгъуэ нур*, 52.

КЪЫКЪУЭНЭН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). зэхь. Зыгуэр кыицлэгъэхэ. [Зулкэарней цыхуэхэм жьрелэ:] Дгэицлэгъэхэ кыицлэгъэхэна цыицлэгъэхэм. Шынэхужькыгъуэ, 45.

КЪЫКЪУЭПЪЫН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (8). 1. (7). Кьуагъ гуэрэм укьуэту кьэплгъэн. Жьраслгъэн я куэбжэ лъэныкьуабэм кыицлэгъэхэ Тинэ цыитт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 523. Хьэ Пэриуи цыицлэгъэхэ бгъуэицлэгъэхэм, Кьуэицлэгъэхэ кыицлэгъэхэ Иэхуэ кьуагъым. «Тисей», 493. Шьгур дэуей-кьуэхуи ежэхьжырт, адэклэ-мидэклэ кыицлэгъэхэ цыхуэхэм ягъэицлэгъэхэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 140. 2. (1). зэхь. Кьуагъ гуэрэм кыицлэгъэхэ. Пшагъуэ телгъыр теклэгъэхэ, кыицлэгъэхэжырт, дьгъэр кыицлэгъэхэм кьуэдыжу. Нал кьута, 278.

КЪЫКЪУЭТЪЫСХЪЭН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). Зыгуэрэм и кьуагъ щегъысэхын. *Езыри [кьуэхьыицири] мэжэллэм, хьэклэгъэхэуэклэгъэхэ ицэдджьжэ нэхуицым псафэ зэрыкьуэ лгъагъуэм пэмыжыжэу кьуэгъэнаплэм кыицлэгъэхэри, мор сишацэрэт жыхуицэр кыицлэгъэхэ. Кхьухь пхэнж*, 506.

КЪЫКЪУЭУКЪЫН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). Кьуагъ гуэрэм дэсу кьэуэн. [Инарал гуэрэм Кьэрэмьрзэ жрелэ:] Топу дилэр мо кьуэгъэнаплэм кыицлэгъэхэуэклэгъэхэ бийм я топыр, я пулеметыр зэхэагъэицэ, ерплану дилэри мы цыицлэгъэхэ кьолгъэтыкьуэри кьалэ гъунэм деж екьуэклэгъэхэ цыиттлэ зацлэгъэхэ, бийм быданлэу ялэр арац. Лыгъэ, 410.

КЪЫКЪУЭУН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (11). Зэуэ кьригъэжээн, кьэуэн (жы, борэн с. ху). Кьуришыцхьэ лгъагъэр кыицлэгъэхэ, Жьыбгъэр кыицлэгъэхэуэри сэ сефыцлэ. Кьуришыцхьэ лгъагъэр. «Дамыгъэ», 227. *Асыхьэтуи жьыбгъэ тлэгъуэ кыицлэгъэхэуэри дунейр нэхэ цыицлэгъэхэ хьуаиц. Нал кьута*, 271. «Насим» жыхуалэ жьыбгъэ тлэгъуэ кыицлэгъэхэуэри мэкуэдэж. Хьэщлэ лгъаплэ, 400.

КЪЫКЪУЭХЪЖЫН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). Кьуэгъэнаплэ гуэрэм щыгъэтлэгъэхэуэ цытар кьэщтэжын. *Мусэ бжэ кьуагъым кьуицлэгъэхэ кьэпжы цыицлэгъэхэ хьуржыным еицхьуи, кыицлэгъэхэжыри Нурхьэлий и паицхьэм кьрицлэгъэхэиц. Хьуэпсэгъуэ нур*, 188.

КЪЫКЪУЭХУН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). зэхь., кыицлэгъэхэ. Уашхьуэдэмыщхьэуэ кьэхутэн. Абдеж цыжыбанэ гуэр зыицлэгъэхэ кыицлэгъэхэуэри кьуэицлэгъэхэ [кьыдырым]: - Мыр сьту уепэззэхэрэ. Кхьухь пхэнж, 495.

КЪЫКЪУЭШЫН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). Кьуагъ гуэрэм кыицлэгъэхэуэ кьэуэр зыицлэгъэхэ шэн. Абы хуэдэ кьабзэу [кьекьуэ зэгъэпэци] нэгъуэицлэгъэхэ зыицлэгъэхэуэри Воронцов-Даишков жыхуалэми иратаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 127.

КЪЫКЪУИХУН (кыицлэгъэхэ) лъэ. (1). Кьуагъ гуэрэм кыицлэгъэхэ. *Асыхьэтуи пиэр кыицлэгъэхэуэицхуа бгъыцхьэмкьуэ дьгъэр кыицлэгъэхэ хьужаиц, тлэгъуэ-тлэгъуэуэ пиэр зэкьуэицхурт, уафэ ицхьуантлэр нэхэ ии хьурт. Шынэхужькыгъуэ*, 53.

КЪЫЛЫШ (2). Хугум, нартыху хьэжыгъэм кыицлэгъэхэ шхыныгъуэ, цыицлэгъэхэ, чьржын лгъуэжыгъуэ. *Кьуицхьэ ицлэгъэхэ цыицлэгъэхэ шьид шууэ кьэсыжаиц, я хьуржыным лы, кьуэуей, кьылыш сьтхэр изу. Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ*, 546. *Нобэ дэнэ лъэныкьуэ кьыицлэгъэхэи зэблагъэ зэуицлэгъэхэ хуэдэт, хэт уицлэгъэхэ ицхьуэуэ, хэти ицлэгъэхэ тесу, зыкьомри цыицлэгъэхэуэ кьыицлэгъэхэи яиц, зым зыр елгъэуэ – лэгъум, чьржын, кьылыш, кьуэуей хужь, лы гъэва – икори кьыицлэгъэхэиц, хэти бгъэдыхьэ – ицгъэуэицлэгъэхэиц уицлэгъэхэиц. Хьуэпсэгъуэ нур*, 318.

КЪЫЛЫШБИЙ (53). Унэцлэгъэхэ, Кьэбэрдейм и тету лгъэуэ «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ» романхэм кыицлэгъэхэжырт. *Астемьр, Кьэбэрдейм и тету цыицлэгъэхэиц Кьылышбийр кьэбэжу, Налыкь кьыицлэгъэхэуэ махуэр и гум кьэицлэгъэхэиц – а махуэми шу маицлэгъэхэ кьыицлэгъэхэуэ цыицлэгъэхэиц, ауэ ар нобэрейм еицхьэ сьтми! Хьуэпсэгъуэ нур*, 318. *Кьылышбийм и зэманым хуэдэжкьуэиц нобэрей зэманьр, тхьылъ уицлэгъэхэуэ кьуицлэгъэхэиц пхуэцхьэицлэгъэхэиц. Мазэ ныкьуэ ицхьуантлэ*, 508. [Долэт жылэм яжрелэ:] Зы мэзым Шьрданым уицлэгъэхэицлэгъэхэиц, модэкьуэ Кьылышбий и мэзыр ицхьэуэиц, Хьэтлэгъэхэицкьуэиц мэз ицхьэуэиц, дэнэт уздэкьуэицнур? Хьуэпсэгъуэ нур, 252.

КЪЫЛЫШБИЙХЪЭБЛЭ (7). Шьгъыицлэгъэхэ, ицхьэрей Нартан кьуэагъэрц, «Хьуэпсэгъуэ нур» романым ушрохьэллэ. *Кьылышбийхьэблэ уэркь-ицхьэжыкьуэиц цыицлэгъэхэуэиц Мэтхьэным кьыицлэгъэхэиц, лгъуэуэ ицгъэуэиц: «Дьзэвмыгъэзауэ, дьзэхуэдэ муслгъыицлэгъэхэиц». Хьуэпсэгъуэ нур*, 320. [Старшинэм Гьуумар жрелэ:] Кьуэицлэгъэхэуэиц, Кьылышбийхьэблэ, Шэджэм сьтхэми хьыбарьр нэгъэхэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 233.

КЪЫЛЫШБИЙХЪЭБЛЭ (кыицлэгъэхэ) лъэ. (2). Зыгуэрэм зыгуэр кьыицлэгъэхэиц. Районым комиссару тетым унафэ кьэицлэгъэхэ [колхоз лгъаицлэгъэхэиц]: «Мы тхьылгъыр кьыицлэгъэхэуэиц ицлэгъэхэицлэгъэхэиц тонн цыицлэгъэхэуэиц, нартыхуу кьыицлэгъэхэиц, гьуэуэ зыицлэгъэхэиц едгъэицхьуиц», - жьелэри. Нал кьута, 276. [Кьэрэлгъэхэиц Яфет жрелэ:] Сэри си жэмыр ди дежкьуэ есхуэицлэгъэхэиц, сьуицлэгъэхэиц ицхьэ, аркьэ баицхьэицлэгъэхэиц хуэфаицлэгъэхэиц дэицхьэиц и гьуэуэ кьыицлэгъэхэицлэгъэхэиц. Нэгъуэуэ, 49.

КЪЫЛЫШБИЙХЪЭБЛЭ (кыицлэгъэхэ) лъэ. (12). 1. (11). Кьыицлэгъэхэуэ е кьыицлэгъэхэуэиц кьыицлэгъэхэиц. [Фызыжыым Елбэздыкьуэ жрелэ:] *А иныжыр кьэпхьэуэиц, Кьыицлэгъэхэуэиц кьыицлэгъэхэуэиц Кьыицлэгъэхэиц, зегъэхэиц, Мажьэ ицхьэуэиц кьыицлэгъэхэиц, Ар аргуэуэиц кьыицлэгъэхэиц, Дзы лэныстэр уицлэгъэхэиц, Ар еицлэгъэхэиц кьыицлэгъэхэуэиц, нэгъуэицлэгъэхэиц уэ уицлэгъэхэиц, Гьуджэр псыицлэгъэхэиц кьыицлэгъэхэиц, Уи шы алгъыр жыгым флэгъэхэ. «Елбэздыкьуэ», 14. Астемьр и ужыым ита шур кьыицлэгъэхэиц. Хьуэпсэгъуэ*

нур, 170. *Нэмыцэр танкрэ машинэрэклэ кьаклуэ нэтрэ квалгэщцыхьэркьым [эвакуировать яцц сэлэт лгэрэхэхэм].* Нал кьута, 211. 2. (1). зэхь. Зыгуэрым хуэдэ хьун, клэщцыхьэжын. *Уи гьавэр бэву укьиклыну ухуеймэ, Ботэх и дежт уздэклэуэнур, ар хэллфыхьэмэ, езы Алыхьыр хэллфыхьа хуэдэт, бэвагьклэ кьыплгэщцыхьээн цымылэу уищцыхьынуи, уеблэмэ нэхь гьавэшихуэ кьытезыхэм утеклуэу.* Лгьапсэ, 96.

КЪЫЛГЭИЭСЫН (кьылгэоэс) лгэмьI. (12). 1. (1). Зыгуэрым гьунэгьу хуэхьуауэ кьытелэбэн. *Махуэр хуабэм, жыгыр иным, Долэт кьыплгэмьIэсым – зи, нэхь удзыхьэх цылэкьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 244. 2. (8). Пэлэщцлэ гуэрым деж кьэсын. *И [Иринэ] сабийм тегузэвыхьу зиггэщцыхьаи, уафэм кьехуэхьыр кьылгэмьIэсын и гугьэ хуэдэ.* Нал кьута, 219. *Лу и пхуантэ цыкьлур кьыщцэжри клэнауэм кьелгьаи, машинэм цутх ятлэпсыр кьылгэмьIэсыну.* Мазэ ныкьуэ щцхуантэ, 526. [*Щам дэс адыгэхэм*] *Пщцыхьэплэ дахэу ди нэгум цлэкьыу Ди хэку уэрэдхэр дэ кьытлгэоэс.* УситI, Щам щыстхауэ. «Батырыбжэ», 75. 3. (1). зэхь. Зыгуэрклэ хуэныкьуэ гуэрым дэлэпкьун. *Гьунэгьу физхэм ящцыхьу Дисэ ялэ кьылгэлэсар Гунэуэст.* Гушцлэгьу, 421. 4. (2). зэхь. Зыгуэрым зыгуэр кьылгэрэхьэн. – *Ди нэгум зедгьэужьыну аракьым кьуришым дыкьыщцлэкуар, – жилэрт Иринэ, цлалэ цыкьлухэм кьуейщцлэй зырыз кьахэкьIмэ, – улэггэ хьуауэ мащцлэ кьытлгэпгэрэ, дапищц кьытлгэоэсыну хушцхуэ жалэу?* Щынэхужьыкьуэ, 62. *Гуэбэшы хьужу хуежьати, куэд шихьырт, хэт гьуэмылэ кьыхуашэмэ, зыгуэр кьыпэщцлэхуэрт, езыми зэрычыристаныр зыми ириггэщцлэртэкьым, гьуэмылэ кьызылгэоэсым сыздиггэщцхэнкьым, жилэрти.* Хьуэпсэгьуэ нур, 173.

КЪЫЛГЫДЗЭЖЫН (кьылгьредзэж) лгэI. (2). Зыгуэрым кьелыпха гуэр ухуэмеиж хьуа нэужь егьэггэзэжын. *Запискэм кьимыклар Гулгьхэм кьиклыну хуейуэ арат, арихьэкьI Гулгьхэ Изыхьами и мурадыр кьехулакьым: хьыдгьэбзыр ллэн-кьээнэн щыхьум, кьэгузэвэжяи, кьысIэщцлэлэмэ, бэлыхь сыхэхуэнищцлэри зэгуиггэжа сьт щылами, зэгуиджри цлалэм кьылгьридзэжяи, икьлэщцлэпIэкьI шэж жилэри.* Лгьапсэ, 26.

КЪЫЛГЫГГЭСЫН (кьылгьегьэс) лгэI. (9). Зыгуэрым зыгуэр кьылгэрэгьэхьэн, кьыхуэггэзэн. – *Зэ кьытлгьыггэс дэри клэпсар, – жилэри Елдар цлалэхэр зэбгидзу яхьыхьаи, асыхьэту клэпсэ клэпэр яфIубыдри, кьэджаиц Темботрэ Лурэ я дежкьIэ: – Кьашэ мыдэ уи кьуэши цыкьлур.* Хьуэпсэгьуэ нур, 100. *Иужьым шхалэм дыщцлэуэклэ [интернатым щеджэхэр] нэхь цыкьлухэр ялэ драггэуэвэ хьуаи, арихьэкьI нэхь инхэм я крушкьлэшхуэр я бгырпхым клэрыщцлат, дэ кьытлгэамыггэсыну.* Зи лгэрэгьыпс тьыгьа, 522. *Бжыпэр, зылыгьым кьылэщцлэхьынуэрэ [илгэс минитIрэ щыкьлуплгьым], Зыри зымылэм кьылгьыггэзэщцыхьынуи.* Си илгэсыщц. «Щцхьэлыкьуэ», 395.

КЪЫЛГЫГГЭУЭЗЭН (кьылгьогьуазэ) лгэмьI. (2). Зыгуэрым клэлгьыплгьын, клэлгьыкьлэуэн, зэбггэщцлэна щцхьэкьI. [*Бот жэлэ:*] *Сыгьукьлэци,*

кьысхуэмей цылэкьым. Елдар, хуэсака, си цлалэ. *Кьытлгьыгьуазэ нэхьыбэлэуэрэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 276. [*Бахьуэр Якьуб дежкьIэ еплгэекьIу:*] *Сэ иджыри ськьыфлгьыгьуэзэнищц.* Кьулми кьэклэуэну жилаици, дызэгьусэу дыкьэклэуэнкьIи хьунищц. Нал кьута, 263.

КЪЫЛГЫКЪУЭКЫН (кьылгьыкьуокI) лгэмьI. (5). 1. (3). Зыгуэр езым ехьэллауэ зэмыжьа гуэр кьэхьун. [*Дэфэрэдж:*] *Армырмэ, Сэлимэ (хьыдгьэбзым и цлэр арат) кьыкьлгьыкьлэуэр, кьыщцлэуицлэр куэдьунут, абы ищцлэуужкьIэ хьыдгьэбзым суд Гуэху кьылгьыкьуэклэмэ, следователь сьтхэри кьэклэуэнкьIэ мэхьу, уеблэмэ сэр щцхьэкьI зэпхьыжаыкьIуэ зэхэхьаиц «и щцхьэм цошынэжри зэфыщцлэж» жалэу.* Лгьапсэ, 22. *Лу, дауи, и гуи и щцхьы кьэклэиртэкьым ар зыщцыгьуэ гуфлэгьуэм нэхь гуфлэгьуэж ирихьэллэну е гуащэр кьалэм пиэным ебгьапищэ хьун Гуэху кьылгьыкьуэжыну.* Хьуэпсэгьуэ нур, 306. 2. (2). Зыгуэрым ибзыщцлэ гуэр нахуэ хьун. *Жэщц хьури Кьазыхьуэ Мухьатарыр ягьэтIысаи, арихьэкьIэ махуищц дэжри кьаутIыпищцыжаиц: – Иджыри зыгуэр кьыплгьыкьуэжымы, кьыдженIакьым жумылэж, – жалэри.* Щынэхужьыкьуэ, 71. [*Хьэбибэ мэгупсысэ:*] *АтIэ зы Iей гуэр кьылгьыкьуэжIуауэ [Апчарэ] араггэнищц уэрэд щцыхьуауэсар.* Щынэхужьыкьуэ, 23.

КЪЫЛГЫСЫН (кьылгьос) лгэмьI. (118). 1. (101). Кьылгэрэхьэн, кьыхуэзэн, кьуэуллэн. *Кулисум сьмэ кьуэажэм кьыдэна щцхьэкьIэ, махуэм хьуэдыр шынакь кьалгьысмэ мэгуфIэ.* Нэгьуху, 33. *Гупыр пищцантIэм дыщцытIысым, Расул жьантIэр кьылгьысынт, Хэзгэрэйуэ кьалгьытати Ящцлгьыхьакьым ар бысым.* Цада кьуэажэ. «Вагьуэ махуэ», 335. *Нобэ Темботрэ Лурэ дуней гуфлэгьуэр кьалгьысаи, Степан Илгьич кьэклэуати, ауэ хьэлэмэтыр аракьэ – япэм и кьэклэуэклэм ешцху гушылэу, кьыбыргьуэжы кьэклэуакьым, шыгьуэгу хадэмкьIэ кьыпхьыкьIаищц, зыми зыкьримыггэлгьагьуэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 221. 2. (12). И чэзур кьэсын, кьытехуэн. *Махуэ гуэрым дежурнэныр сэ [Кьыщцокьуэм] кьыслгьысыри пьшышэ ськьлэуэн хуей хьуаищц, шызакьуэгуэм бошкьIэ иту пищцлэгьуэалэжэ гуэри цлэщцлэуэ – арат пьшышэ дызэрыкьлэуэр.* Зи лгэрэгьыпс тьыгьа, 519. *А щым [инэралымерэ полковникитIымерэ] я гьусэт нэхь зызыггэIтаищцхьуэ Кьэбэрдейм исхэр, ялэ дыдэ пьсэлэныр кьызылгьысар Кьылышбий и кьуэр арат.* Хьуэпсэгьуэ нур, 126. *Хушцыхьэгьуэ зэ кьылгьысрэ А иныжьыр шхэну тьысымэ, Пшастэ защцлэуэ лэгьуищцлэ, Нарт санэпсу фэндьырищцлэ, Вы гьэшихари абы дэжлэуэ Ешхьыр, йофэр ину екьлэуэ.* «Елбэздыкьуэ», 13.

◇ **Кьылгьысынуэр кьылгьыггэзын** (1). И Игьхьэр кьылгэрэгьэхьэн. [*Бекьан Хьэбибэ жрэлэ:*] *Апчарэ си гьусэу Сонэм нэгьакулэ. Абы кьылгьымысын кьылгьыггэзынкьым.* Щынэхужьыкьуэ, 230. **Кьылгьысынуэр кьылгьысын** (1). И Игьхьэр кьылгэрэхьэн. *Хьэрун и нэфI зэщцыхуам нэхьыбэ лгьысырт, езым кьылгьысынури кьылгьысат, ираггэсыкьIа илгэпкьым яунэр кьыщцурэ инэм кьылгьIэнэ кьыггэнакьым.* Нэгьуху, 19. **Кьылгьысыпхьэр кьылгьысын** (1). *Еплгэ кьылгьысыпхьэ. Лей кьылгьысын* (6). *Еплгэ лей.*

КЪЫЛГЫСЫПХЪЭ (2). Игьхьуэ хуэзэр, хуэфашэр. *ИтIани Берие и гум илгьыр кьыщцлэну*

ицIэупицIаиц [Кодоевы]: - Мышкышымы кьалгысыпхгэр кьалгысац. Льяпсэ, 88.

♦ **Кьылысыпхгэр кьылысын** (1). Хуэфашэм хуээн. Абы хуэдизу цыхур Iув цхьэкIэ, цхьэж кьылысыпхгэр кьылыст, зи шыпху джэгум хэт ицIалэхэри я шыпхуэхэм хуэсаккьыжырт, япхуатэу ямыхьацэрэт, жаIэу. Льяпсэ, 117.

КЬЫЛЫХЪУЭН (кьыльохъу) лгэмыI. (2). **Еплг кьылыхъун II.** [Жансэху ицIалэ цыкIухэм зыхуигъазу] - Къаджэрий кьылысыпхуауэ нIэрэ? - жиIэу. ШIалэ цыкIухэми нIы шаупс ицIэлт: - Уэлэхыи, кьылыхъуам. Дэнэ уздэцилар алгандэрэ? Мазэ ныктуэ щхуантIэ, 600.

КЬЫЛЫХЪУН I (кьыльохъу) лгэмыI. (11). Шхьэгусэ ящIыну цыхубзым кьышIэупщIэн. [Тинэ:] Сэри ин сыхуэрэ зыгуэр кьылысыпхуэмэ, Лусанэ и анэм жиIэр сэр папцIэ гуацэм жиIэну нIэрэ, жиIэу гузавэрт, арицхьэкIэ Тинэ ицIэгузавэр зыжриIэн дунейм теттэкьым. Мазэ ныктуэ щхуантIэ, 637. **Жыжэ кьыкIыр кьылысыпхуам** удокIуэ, жи [анэм], Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар. «Шхьэлыктуэ», 391. [Мариям гупсысэрт:] **ПицIэ кьылыхъун кьыкIуэм**, и адэ-анэр унэниз-жэгунишу хэт благгэ къахуэхун? Лэчымэ, 389.

КЬЫЛЫХЪУН II (кьыльохъу) лгэмыI. (2). Зыгуэрэм лгыхуэу ицIэупщIэн. - Кьылышбий и кьуэр кьызырылгыхуэр ницIэрэ? - жиIэу **Залымджэрий кьылышбий**, **Астемыр цIриггэгъуэжыну**. Хьуэпсэгъуэ нур, 92. [Астемыр Залымджэрий жреIэ:] - Кьылышбий и кьуэр кьылысыпхуэми сыкьыгуэтыныц. Сэ скIэрылг ицIэлкьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 92.

КЬЫНТIЭ-КЬЫНТIЭ (3). лгэмыI. Зэгъыгуэеи, гурьмыкь, шхьидэныр, гьуэмэтIымэныр зи хьэл. **КьынтIэ-кьынтIэ хьуэу** [комендантыр], бжыхьэкIэ акъужь папцIэм еицхуэ, кьулыктуэ кьысыхуиггэфаиэхэр ицзымидэм, и нэр ицIыгуаницIэу кьызоплгэри кьызоупицI: - Сьт хуэдэ кьулыктуэ икхуэфIэжIыну [Алгиджыктуэ]? Мелыгыч, 465-466. **МащIэ-мащIэуэрэ** нIэми унэми мэ Iей кьышIыху хуати, Iурарэ шхьидэрт, модрейри узым кьынтIэ-кьынтIэ ицIаици, зи мыхьэнэниэм ицхьэкIэ кьопицтырри зэлIэфызыр зэфIонэ, Бекван иуэгъуэуэ шьыта мылгку тIэкIури мэтIкIу, кьыггэхуэуапIэр ицIэжкьым. Кьалэн, 430.

КЬЫПЭДЖЭЖЫН (кьыподжэж) лгэмыI. (1). Джэ макьым и жэуап кьэджэжын. «Джэлил!» - жыIэрэ уеджамэ, и нэ хьуреишхуитIымкIэ кьоплгыр, бжыхьым дэлгьейрэ Iуамэ, хьэблэм адактуэ дэтыр кьыподжэж. Бабыщыктуэ адактуэпщ, 474.

КЬЫПЭДЗЫЖЫН (кьыпедзыж) лгэмыI. (1). Жэуап тын. - АмIэ, насыт уимылэмэ, хьудырым уи дээр IуеицIыкI, - жиIэрт зым. - Ар жызыIам имышIэу жиIакьым, - зыгуэрэм кьыпидзыжырти аргуэру я псалгэр яухырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 152.

КЬЫПЭДЗЫН (кьыпедз) лгэмыI. (2). **Еплг кьыпедзыжын**. Дзэшу кьыпидз ицымыIэу: - Жэмыр кьэпшамэ, Iэхуэм дэххуни, - жегIэри [Жангулэз] сумкэ фIыцIэжэ иIыггар бжэупэмкIэ едзыр, и

губжыр зыхуихьыну имышIэу. КIапсэ кIапэ, 17. - «ТлэкIыр дощIэ. Ди гуэдз тIэкIури лгэлгэжыц. Дэри Iэджэ Пан дыдощIэ...» - Федэ псалгэр кьыпидзаци [паным]. «Бдзэжыешэм ипхуэ», 154.

КЬЫПЭЖЫХЪЫН (кьыпэжыхь) лгэмыI. (1). Iэрпхуэуэ зыгуэрэм и хьуреягкIэ кьэжыхьын. **ЯмышIэххэу, инкубатор адактуэ бабыц шыр кьришац, жаIэу ицызэхыхым, кьалэм кьыкIури сурэттех кьэсац, ицIэныггэлIхэр я гьусэу, бабыц шырым зезыта адактуэ хужьым сурэт трах, адэжIэ-мыдэкIэ кьыпэжыхь, адактуэ кьаубыду и ицIыбым шыр траггэтIысхьэну хуожэ. Бабыщыктуэ адактуэпщ, 489.**

КЬЫПЭКIУЭН (кьыпекIуэ) лгэмыI. (12). 1. (11). Зы Iуэхугуэу гуэрэм и фIыггэкIэ кьэхтун, зыгуэрэм и пщIэ хьун. **ОрденитI и лыггэм кьыпэжыхьыци, бригадэм я бэракьым хIуауэ хэлгы, лыггэм и дамыггэм дежкIэ ар нэхэ кьекIуу кьылытати** [Кьэрэмьрэ]. Лыггэ, 413. **Омар** [Шлоссер жреIэ]: Си статья кьыпэжыхьыци и ныктуэуэ уэ узмыту хьуну кьышIэжIынкьым. Гьуэгуанэ, 100. Зы бостейм кьыпэжыхьыци шыгуэ стэкант. Нал кьута, 236. 2. (1). Кьэжыхьын, дяпэкIэ кьэхтун, кьэунэхун. **Зэман кьыпэжыхьыци хьуауэ Усэм и ицIыхьыр мащIэжыныггэм хуалгхуахэм Бэныр зыпэплгэр текIуэнкьым**. Сэ стиххэм гьэру саIыгыш. «Шум и гьуэгу», 116.

КЬЫПЭКIУХЪЫН (кьыпекIухь) лгэмыI. (5). 1. (4). Зыгуэрэм худэпчыкыгуэ лгэныктуэжIэ кьэжыхьын. **Езы Терек кьуэм ицышхьыдуэ Казбекыбгым кьыпэжыхьыци, КьэувиIэни зи имыдэу Кьохьыр уэру а псы ицIыIэр**. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Си махуэр вагъуэм паггэнаици, Си жэцим жыжэу кьыпэжыхьыци. СыкьышIалгхуар мы шьышIэрц. «Шхьэлыктуэ», 387. 2. (1). зэхь. Зэныктуэжы, кьауггэ хэмылгэу дэчыхын. Ар [хьэжыр] зыцIыху псоми, кьыхуэзэм кьыпэжыхьыци. Хьуэпсэгъуэ нур, 67.

КЬЫПЭПЛГЭН (кьыпоплгэ) лгэмыI. (36). 1. (33). Зыгуэрэм кьэжыхьын. Си адэ-анэр сэ кьыпэплгэу **Ноби кьысфIэицIу сыкгэнаици**. Сыжэици, си нэр зэтесхэми... «Шхьэлыктуэ», 382. **Унэсакгэ - гьуицI гьуэгушхуэм КьышIыпэплгэу тетыр поезди**. Гьуэгу кьэжыхьын. «Мывэ хуабэ», 82. [Хьэбибэ и пхьум жреIэ:] - Дэнэ-тIэ уздэжIуэнур? Хэт и ицIыналгэ фэ кьыпэплгэр? Нал кьута, 224. 2. (3). зэхь. Кьыпэщылгын, кьыпэщытын. **Кьыпэплгэу зауэр дэ ицIэдей, ЖызоIэр сэри «бийм я ней!»** Атакэм и пэкIэ. «Шум и гьуэгу», 52. Сэлэт кьалэныр сэ кьыпэплгэу, Дзэху лэггуп хужьым ицIэлгэ мащIэм Сэ пхьафэ бгьуфIэу ицIэслгэхьэр золгэ. Лэггуп цыкIу. «Шум и гьуэгу», 50.

КЬЫПЭРЫНЭН (кьыпэренэ) лгэI. (1). Зыгуэр зыгуэрэм пэрыту, пэрысу кьэжыхьын. Ар [дахэр] кьыпэрызнэм, си мащIэр **МыункIыфIыххэу кьээнэнт**. Жьэгур ужыхьэм... «Дамыггэ», 70.

КЬЫПЭРЫУЭН (кьыпэроуэ) лгэмыI. (11). ИшIэнуемкIэ, жиIэнуемкIэ зыгуэрэм зэран кьыхуэхьун. Абы хуэдэ Iэджи ицIышIэ, итIэни Валерэ лы зэлIэзэрыт кьыхьэкIаици, и ныбжэжыггэм кьахэжэпхьыкIа кьудейкьым, кьыпэрыуэм

ятоклуэ, напэ илэц, нэмыси хэлгыц, кымылэжыа енэцЫркыым, уи дзыхь ебгээзмэ укбеггэпэж – и адэм еицхь хуауи. Клапсэ клапэ, 7. Кыспэрыуэ зы шымылуэ Гум флэИэфлым салбоЛэсыр. Унэм уиклрэ кьэбггээжэмэ... «Ваггуэ махуэ», 372. Адакгэм сьт ишлэми кьыпэрыуэ цылуэ цимылбаггум, нэхэри кьызырыклаиц. Бабышыкьуэ адакгэпш, 477.

КЪЫПЭРЫУЭФЫН (кьыпэроуэф) лгэмыI. (1). Зыгуэрым зэран кьыхуэжьуну Iэмал игуэатын. Урыс кхгухьхэм кьапэрыуэфыр хэт жыпIэмэ, инджылыз, француз кхгухьхэр араиц. Лгэпсэ, 63.

КЪЫПЭРЫХЫЖЫН (кьыпэрехыж) лгэI. (1). Зыгуэрым (п.п. мафIэм) пэрылгь, пэрыт гуэр кьэштэн. Апчарэ мафIэм нэропхуэари, мафIэм ис благагьыр кьыпэрехыж. Шынахужьыкьуэ, 25.

КЪЫПЭРЫЦЭФТЫН (кьыпэроцIэфт) лгэмыI. (1). ПсынщIэу зыгуэрым кьыпэрыкIын. Темботрэ Елдаррэ Iэнэм кьыпэрыцIэфтри, Думэсарэ кьыдэцIыну кьэсаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 137.

КЪЫПЭТЫСЫН (кьыпотIыс) лгэмыI. (1). Мурад гуэркIэ зыгуэрым и гьуэгупэм кьэтыссын. Хамэдзэ хэкум кьащытеуэм, ЗылI закьуэ бийхэм нэуат: Ауз гьуэгу зэвым кьапэтысри ЗэIусэ мьвэр мафIэ хуат. Лыхьужь хьыбар. «Мьвэ хуабэ», 180.

КЪЫПЭУБЫДЫН (кьыпеубыд) лгэI. (1). Iуэхугьуэ гуэрхэр емыггэщIэн. [Алыджыкьуэ и гьусэм цхьэкIэ йогупсыс:] Сьту нIэрэ итIанэ кьыспиубыдынкIэ хьунур? МелыIыч, 458.

КЪЫПЭУВЫН (кьыпоув) лгэмыI. (20). 1. (14). Зыгуэрым гьуэгу емытын, имыггэкуэну кьэувын. Кабинэм шоферым бггэдэсу Сентрал исти, кьылгэтри Хьэбибэ имыггаклуэу кьыпэуваиц: - Дэнэ уклуэрэ? Нал кьута, 290. Дэри [БурмамьтI сьмэ] машинэкIэ дыцэжалIэм, хьумаклуэхэр кьыпэуваиц, дыцIаггэхьэн ямыдэу, арицхьэкIэ сэ тхыль сIыгьт дзэпцыым и Iэ телгьу, саицIэкиеиц, сепицэдьыгауэри унэм сьицIэуаиц, си гьусэхэр зэрызигьусэу. ХьэщIэ лгэпIэ, 405-406. Астемыр и унафкIэ, шу гупыр жылэм кьапэуваиц, ямыггэкуэн я гьуэгу, арицхьэкIэ хэт бжыхьым елгэиц, хэти цIэпхуэари ежьэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 254. 2. (6). зэхь. Зыгуэрым пэщIэуэвэн, ищIэнум зэран хьуэхьун. Берие кьулыкьуэцIэкьу бзаджэти, кьыпэувыр хьэдэлгэмыж ищIырт. Лгэпсэ, 91. [Хьэбибэ Апчарэ жрелэ:] Якьуб и гупым жылI кьахэклакьым «уицоуэ, ди анэ» - жиIэу кьыспэувыну. Нал кьута, 225.

КЪЫПЭЩЫЛЪЫН (кьыпэщыльщ) лгэмыI. (10). зэхь. Кьыпэплгэн. Пицыхьэщхьэр хэкуэтаиц, мазэгьуэ нэху хьуауэ кьуажэм мазэр кьащхьэщытиц, пьыницIэ-пьыницIэу фыгьуэлгьыж, пьэдей Iуэхушхуэ кьыпэщыльщ, жиIэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 645. [Локотом и гьусэхэм яжрелэж:] Жэщиц-махуиц гьуэгуи кьыспэщыльщ, а гьубгьуэ нэщытым сьыкьIыу дьэдейхэр кьэзгьуэтыжын ицхьэкIэ. Нал кьута, 247. Насыни гуауи кьыпэщыльщым Лы Iуц шымылэ цыгьуэзэн. Дунейр зи ищIэщыгьуэ. «Батырыбжэ», 130.

КЪЫПЭЩЫТЫН (кьыпэщытыц) лгэмыI. (13). Еплгь кьыпэщыльщын. ЗэIуцIэ зэхэтым

хэКIыжу зыри кIуэжыртэкьым, дауи кIуэжынт спектаклри кьапэщыты, Инали кьэсауэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 659. ГуфIэу сабийхэр, IурищIэу Псы Iуфэ тафэм щоджэгу, Сьт кьапэщытми ямыщIэу, ГуфIэгуэр ицIэхэщя я нэгу. Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21. Илгэс зэманым нэхьыбэ Гьунапкгэр схьумэу сьыщытиц, ТIэкIу зыггэпсэхум ныщхьэбэ, Си постыр сэ кьыспэщытыц. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 48.

КЪЫПЭЩIЭУВЭН (кьыпэщIэуэвэн) лгэмыI. (1). зэхь. Ныкьуэжьуэгуэу кьыпэувын. - АтIэ хэкум льыщхьэу зэрысыр ара и фьзыр ицIрихужыр [Инал]? - жиIэри Думэсарэ нэхэри кьыпэщIэуваиц [Астемыр]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 520.

КЪЫПЭЩIЭХУЭН (кьыпэщIэохуэ) лгэмыI. (40). Кьыхуэзэн, и нэгу кьыщIэхуэн; и IэмыщIэ кьыхьэн. Я насытти [лIитIыи], маривнэри кьапэщIэхуэри фьз кьэмэхар сьмаджэщыым кьаггэсаиц. Лгэпсэ, 52. Дыгьужьым кьапэщIэхуэр яиц, хьэIуцьдыр нэхьеижи, яицхын ямыгьуэатмэ, эзыр-эзыру зэрошхьыж. Кьухь пхэнж, 507. Кьуажэдэсыр зэхэзехуэн ищIаиц [кьадыи], кьыпэщIэхуэр ХьэфIыцIэ и кьыдыру еггэлгьей. Аргьуй, 385.

КЪЫПЭЖЬЭН (кьыпэжэ) лгэмыI. (23). Кьаклуэ гуэрым кьылуцIэнэу кьэжээн. АдкIэ ицIэхэщя Маиэ сьмэ, Мэдыхьэишхэр Батэ кьеплгь, Иофэр ахэр ху махьсымэ, Шхынхэр куэду Iэнэм телгьу, ТIэкIурэ Маиэ зилэжьауэ Желэр льыжьым кьыпэжэуэ: - Уэ дыттоплэ нобэ махуэм, Кьытхуеблаггэ, ди тхьэмадэ, КьыицIуухьэ лгэпэ махуэ, Мыр уи унэц, мыр уи хадэц, УнэщIэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 33. - Фькьэблаггэ, фькьэблаггэ – жиIэри Инал хьэщIэм кьапэжэиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 674. Кьадыр лы ицэджаицэжьу джанэ кIыхьыжьыр и лгэдакьэпэм нэсу, и цхьэм телгьуа бэлтоку кьуэлэныр уэрдыхьум еицхуэ кьытриIыгьэу льыжьым кьыпэжэри, хуэсакьыпэу и бьыгур иIыгьыур шьыдым кьыриггэпсыхаиц, Аргьуй, 386.

КЪЫПЭУЭН (кьыпоуэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрым еныкьуэжьун, ехьэхуэн. [Дыным хуэпщылIхэр брахманым жрелэ:] Тхьэм цIыху кьыпэуэу хуэзакгэ – И лгэпсэр кьуму еггэгьу. «Индийскэ поэмэ», 364.

КЪЫПЭУЭФЫН (кьыпоуэф) лгэмыI. (1). Зыгуэрым зыгуэркIэ еныкьуэжьуну лгэкIын. [Дэфэрэдж:] ИкIи сьыцIегьуэжакьым – си IэнатIэ сьызыIуытым сэ кьыспеуэфын кьызбггэдэтхэм яхэслгэгуэжьыкьым, экстремальнэу зыгуэр кьэжэуамэ, япэ зьыднэсыр си дежиц. Лгэпсэ, 10.

КЪЫПИХЫН (кьыпех) лгэмыI. (16). Зыгуэрым кьыбггэдэкуэ мэ, нэху, мафIэ, бахьэ сьтхэм заубгьун. Мэмэт-ицIакуэ мэз бжэн е цыхь кьыуцIауэ кьыишэрэ унэм кьыицIалгэфамэ, унагьуэм исыр зэрызехьэрт, эзы щакIуэмэ мэзымэ, гьубгьуэмэ кьыпихыу, зиггэбэлыхуэ закьриггэлгэагьурт. Лгэпсэ, 67. Василецым и гур Кьоуэ, ар мэлIаицIэ, КьокIуэр пьыницIэу а мафIэгур Бахгэ хуабэр жьым кьыпихыу Паровозыр бгьурыжаиц, Зы макь закьуи зэхимыхуэ Ваня

Марфэм бггэдыхаиц. «Бдзэжьбящэм ипхъу», 167. ЖэщкIи уэдыггэу зэцIэблэр зэрыщытам хуэдэми, абы нуру кгапхыр нэхъ мацIэ хъуа хуэдэт. Мазэ ныкхъуэ щхъуантIэ, 663.

КЪЫПКЪРЫКЫН (кыпкърокI) лгэмыI. (8). Кыпшежьбэн, кыбггэдэкIын. Сът ищIысми унафэ цыIэр кызыпкърыкIыр Якгубт. Нал кьута, 251. ЩIэблэм и узыниаггээр кызыпкърыкI цыхубзыр кIуэ нэтми нэхъ дэхуэха, лгэпэрэпа мэхъу, квалгхур зыхуэдэм цхъэкIэ зэрыгузавэ цымыIэурэ. Лгэпсэ, 45. Зы жыгьыр жылэм кыпкърыкIми, ЩIым хокIэр куууи, пхумичыж. ГьащIэр IэфIц. «Дамыггэ», 97.

КЪЫПКЪРЫУПЩIЫХЪЫН (кыпкъроупщIыхъ) лгэмыI. (3). Куууэ зыгуэрэм еупщIын. Сэ [Алыджыкгэуэ] кыспкъроупщIыхъа нэужь, мылицэр джэд фермэ хыфIадзэжам кIуат, шырыкбэу кьомыр абы щамыггэтIылауэ пIэрэ, жиIуэ. Мелыгыч, 461. ЗыхуэжIуари кыпкъроупщIыхъ [Хъэбас]: «Абы [кгээрэггэулу уыцтыну] ухуей щIэхъуар сьт?» - жегIэри. Зи лгэрыгыпс тIыггэ, 530.

КЪЫПКЪРЫХЫН (кыпкърех) лгэI. (1). КьеггэIуэтэн, кыжеггэIэн. ТхъэлганэеицI [Хъэбас] кулак илгэаггэу мыхъуу, арихъэкIэ зыхуэжIуам и фIэц мыхъуурэ, зыхуейр щIалэм кыпкърехри кьеутIытыцъж: «Хъуни, кIуэжи, еджэ, дэ дыпхуей цыггэуам и деж укгэдггэуэтыни», - жегIэри щIалэ делэр кьеггэзггэуэ. Зи лгэрыгыпс тIыггэ, 530.

КЪЫПКЪРЫХЫФЫН (кыпкърехыф) лгэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр кьеггэIуэтэну, кыжебггэIэну плгэкIын. Старшынери ротмистрри икIэщIытIэкIэ нэсу кIэзнэшеиуэ цытар кьаубыда цхъэкIэ, сьт еицIэн, кгэлэти тедзэ, зы псалби кыпкърехыфакым. Хъуэпсэггэуэ нур, 240.

КЪЫПХРЫКЫН (кыпхрокI) лгэмыI. (2). Еплэ кыпхыкIын. Цыхуэ зэхэт кьомым кыпхрыкIырт и занцIэр и ггэуэуу, езыри [Кьазджэрий] кьекIуу хуэпауэ: цей хужь, хъурыфэ пыIэ лгэаг, дыцэм щIиггэна кгамэ, бгырыпх, кIэрахъуэпс, мет зытет кIэрахъуалггэм зи дыжъын дакгээр хужьу кьиц кIэрахъуэ, сэххуэ фIыцIэ – арат Кьазджэрий Iэцэ-фацэу кIэрылгыр, абы ищIылуэжIэ «пеннекIэ» зэджэ нэггуджэр Iулгыц. Хъуэпсэггэуэ нур, 319. Пэжи, Азовым кыхэкI пиаггэуэр Губггэуэ Iэджэм кыпхырокIыр, Узых щIэмьтми уафэр ггэаггэуу Каспи хъэцIэр тIэтырт лгэаггэу, Хы фIыцIэжъым кыхэкI пиаггэуэр Жъым хэдзауэ Iэхэ-лгэахэм Щыдутьтыцъж гур дггэзаггэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81-82.

КЪЫПХЫЖЫН (кыпхож) лгэмыI. (1). ПсынцIэу зыгуэрэм кыпхыкIын. Мазэри пиэ фIыцIэ Iувым кыпхыжри Щхъэлмывэггэуэпсыр, кьуажэм дэт унэ кьомыр кыггээнхуаиц. Хъуэпсэггэуэ нур, 122.

КЪЫПХЫКЫН (кыпхокI) лгэмыI. (3). Зыгуэрэм кIуэцрыкIын. Мэз чыцэр иггэсису зыгуэр кыпхыкIырт. Хъуэпсэггэуэ нур, 298. [Хъэжыр Дэфэрэдж кьеутицаиц;] ЩIакIуи уимыIэу кьуакIэбгыкIэ кьомым дауи уакгыпхыкIа? Лгэпсэ, 58.

КЪЫПХЫПЛЪЫН (кыпхоплъ) лгэмыI. (2). КыкIуэцIрыплгын. Нэбжыц фIыцIэм ар [хгэиджэбзыр] кыпхыплгым, И нэм мафIэр кыщохъуэпсI, Псэ зыIути кьытемыплгэу Псынэ щIыIэм зыцггэпсI. Псынэ. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 69. Нэбжыцым пылэ нэпсым кыпхыплгэу Дадий игу плгэуэ кьыжелэ: «Уэ кьуэши уиIакгым, си щIалэ..». «Адэ», 135.

КЪЫПХЫТХЪЫН (кыпхетхъ) лгэI. (1). КьарукIэ зыщIыпIэ кыпхыкIын. Бахгсэнпсыр нэхъ кIаицхэ хъухукIэ заIэжьбэр [нэмыцэхэм] иджы псыр уэру зэрыщытам хуэдэжтэкгымми, кызэпрыкIри Налшык квалэкIэ кыпхатхъаиц. Нал кьута, 284.

КЪЫПХЫУУКЫН (кыпхууукI) лгэI. (1). ЕуIуурэ зыгуэр гьуанэ щIын. ДжэдыкIэм закьытреIэтыкIри [бабыц анэм] зы джэдыкIэм джэдыкIафэр кыпхриуулукауэ шыр цыкIу кьиплгэу елгэаггэу. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 478.

КЪЫПЩIЭХЪЫН (кыпщIэхех) лгэI. (1). И пгээм зыгуэр кыфIэхын. ИтIанэ Астемыр бжыхъым ирипха шым бггэдэлгэдэиц, ихуэ пицIэхэлгыр кьыпщIэхихри, хъэжыр уубэрэжъынумэ, кьеблаггэ. Хъуэпсэггэуэ нур, 65.

КЪЫПЫГУФЫКЫН (кыпогуфIыкI) лгэмыI. (43). ГүфIэу и Iупэхэр зэтежын, кыпыдыхъэшхыкIын. КьызэплгэкIмэ [Иринэ] – Анчарэ мэжей, кьыпогуфIыкIри тхъэм еицIэ пицIыхъэпIэу илгэаггэу. Нал кьута, 283. Хъэжыри, и фызым кIэлгыплгыху, кьытыгуфIыкI хъуаиц, хъэжыицI сьзэрыкIуар пицIэнишу кIуэдакгым, си мылгку абы тезггэкIуэдари псапэу зггэуэтыжыниц, жиIэри. Хъуэпсэггэуэ нур, 68. Сэлам лгэныггэм сэ кьызехыр, КьыпогуфIыкIыр, мэгушыIэ. Лгэныггэ. «Мывэ хуабэ», 204.

КЪЫПЫГЪЭЖЫН (кыпеггэж) лгэI. (1). КьыпыушIын. Унэггэуэ илгэу кьыцIэклат [пиаггээр], кьыпиггэжц зыхуейм хуэдизи, кгэкIуам иритаиц. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 477.

КЪЫПЫГЪЭЛЪЭЛЪЫН (кыпеггэлгэл) лгэI. (3). Кьыпыггэхун, кьыпыггэщыцын. Бжеим пызу пытици [пицIийр], жьы кьопицэри кьыпеггэлгэлэ. Кхъухъ пхэнж, 497. Абы [фыз ггэр гуэрэм] гыбзэ псалгэр кьыжггэдэлгэлырт, ггэмахуэ жьапицэм мыIэрысэр кьызэрыпиггэлгэлырым хуэдэу. Хъуэпсэггэуэ нур, 103.

КЪЫПЫГЪЭЛЪЭТЫН (кыпеггэлгэт) лгэI. (1). зэхъ. НапIэзыпIэм жан гуркIэ зыгуэр кьыпыушIын. Уи бзэгур кьытызыггэлгэлтмэ, си тхъэр нахуэу соггэпцI, - жиIэу кьилгэаиц Гьуумар [Думэсарэ зыхуиггэзэу]. Хъуэпсэггэуэ нур, 289.

КЪЫПЫГЪЭХУН (кыпеггэху) лгэI. (3). ПыушIын, кьыпыггэлгэтын. Мауэр щIалэр и гур ггэуцIэу, Зэ зггэуэу цхъэ пиутицыр Мывэ ину псынцIэу мэжыр, А иныжъри хуцIоггэуэжыр, Щхъэ етIуанэр мэхур мафIэ, КьыкIэлгыкIуэр псым щIелгэафэ, Щхъэ еплIанэр ехыр благгэуэм, Елбздыкьуэ иггэщIаггэуэу, Кьыпеггэхур цхъэ етIуанэр, Иныжъ ябгэр кьоггэнанэ. «Елбздыкьуэ», 21. Бекган зиггэуэжур зиггэуэжур иаиц, пхэ лгэакуитIыр иггэтылгэри,

зэанээпхум жагэр флэмылуэху хуэдэу, и нэр зэтепгауэ здэщылгым, Саружан лэныстэр илыггыу кыбгьгэдыхьэри зы наплэзыплэм дадэм и пащлэ лгэныкьуэр кытыпгьгэуащ, Кьалэн, 431.

КЪЫПЫГЪЭЦЭТЫН (кыпеггэцэт) лгэи. (1). зэхь. Лэжяплэм теггэклын, луггэклын. [Вас Гесиод йопсалгэ:] Чэфыжьыр Гурихьу машинэр зэрехуэ, хуэсакь, Борис Борисович, уцхьэпрыггэдэмэ, уи нэр щдриггэвэни, жиэри [Тушкан] бзэу ихьащ, Бэрбрисич – езыр и фызым луплгэм кыкь мэхуэ мэшынери. Приказ итхри сыккытыггэцэтащ, Тепщэч кьэзылгэтыхь, 162.

КЪЫПЫДЗЭН (кыпедзэ) лгэмы. (1). Кыпыхьуэн. Дейм дэр кыцытыпкэм деж зэрыхьгур фоцлэ: нэхьапэ щлэклэ цхьуантлэ хьужауэ зы тлэклэ кыпедзэ, тлэклу-тлэклуурэ ин мэхьу, арицхьэклэ купцлэр мьхьэнэниэ тлэклуи, езыр ину плагьу цхьэклэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 650.

КЪЫПЫЖЫН (кыпож) лгэмы. (9). Кыпыткун, кьежэхын. Мест дэгьуэ лыггыу Мусэ псы луггэм лутци, абы Астемыр флэлуаху, Мэхьудрэ Нурхьэлийрэ псыр кьапож, молэ Сэид и лыщлэ Елдар и гьусэу псыхьэлгэхуэ йоцэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 62-63. Хьэтицло Эддэу зэрызехьуэ Мывэм лгэгуэр кьаунэщлэ, Пхьафэм лытсыр кыпыж зацлэу Бжей жыг закьуэр яухуэницлэ. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. [Темботрэ Лурэ зэпсалгэ:] – Нурхьэлий, хуабэ хьумэ, зыкьролэл... - И нэспри кыпож. Хьуэпсэгьуэ нур, 150.

КЪЫПЫКІЭН (кыпоклэж) лгэмы. (1). Пыушцлауэ щыгар, пымытыжыр кыпыхьуэжын. [Госпиталым щлэлгэхэр зопсалгэ:] Лло угь цхьэклэ, уи лгэгуэр кыпыклэжын уи гуггэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 179.

КЪЫПЫКІЭН (кыпоклэж) лгэмы. (22). Кыгуэрэ зыгуэр кыпыхьуэн, кыпидзэн (жыгым). Жыгым кьапыклари абы хуэдизу куэдици, кьекьутэ – жыг кьудамэр щлым щылгьы, пытыр зэрытыту. Нал кьута, 209. А [пфлэдахэ] жыгым жьауэр дахэу идзми, Кьыпыклэр Геймэ, нэм хуамыхь. Эдакьэм щлэклэ. «Дамыггэ», 219. Удзым кыпыкларам уеплэмэ жьэжьей цыкларум ецхьт зыгуэрэм зэгуиуда хуэдэу. Щынэхужьыкьуэ, 62.

□ **Мылэрысэ кыпыклари кызытыклар жыгым ецхьыц** (1). Еплэ мылэрысэ.

КЪЫПЫКІЛЫН (кыпоклэ) лгэмы. (2). Кыпэклэуэн. Абы [зылгэкларэм] кьобгьзукл хьэклархьуэкларэм кыпыкларину фыгьуэм хуэдиз кызытыкларин лэнатлэ гьуэтыгьуейиц, Лгэпсэ, 70.

◇ **Хьөр кыпыкларин** (1). Еплэ хьөр.

КЪЫПЫЛЭЛЫН (кыполэл) лгэмы. (3). Зыгуэрэм кьелэлэхын. Сабийм ягу ирихьат удз гьэгьауэ уэзджынэ цыклару куэд, зым нэхьрэ адрейр нэхь цыклару кызытылэлэр. Щынэхужьыкьуэ, 62. Нурхьэлий и ажэ жьаклар дьхьэицхьэнти, Тембот абы еплэмэ, хуэмьшэчу дьхьэицхьэрти, езы Нурхьэлий гьыным хуэдэт, и нэр кыпылэлэрти, и жьафэри кылырылэлэрти. Хьуэпсэгьуэ нур, 149.

КЪЫПЫЛГЭДЭН: ◇ **гум кыпылгэдэн** (2). Еплэ гу I. **Нэспыр кыпылгэдэн** (1). Еплэ нэсп.

КЪЫПЫЛГЭЛЫН (кыполгэл) лгэмы. (11). I. (11). Кыпыщэщын. Уэшхыр тхьэмпэм кьаполгэлгьыр, Пхьэцхьэмыцхьэр пльыжьу лац. Бжыхьэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80. Бгькьум мафлэр кыпылгэлгьу кыщехуэхым, Дисэ кыкларуэтыжащ. Гуцлэгьу, 424. И литлармкларэ чэзууэ и цей жыпым итхьуэрэ яжэ кыпылгэлгьу кьрипхьуэтыжырт [щлалэм]. Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

КЪЫПЫЛГЭТЫН (кыполгэт) лгэмы. (1). Лгэтуэ кыпыкларин (жыгым). Кьапылгэту дьщэу пцлащэ, Жьым жыг гьурыр ирауд. Бжыхьэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80.

КЪЫПЫЛГЫН (кыпылгьыц) лгэмы. (4). Лгэгуэныггэуэ лгэгуэхэмкларэ зыгуэрэм яужь итын. Секретару абы [комсомолым и райкомым] тетыр Чокэт, зыкьоримыгьащлэу Анчарэ кыпылгэ гуэрт. Щынэхужьыкьуэ, 22. Лгэтифэ еплэ: студенткэу цыщыта зэманым нэхь дахэ уиггэлгьыхьуэнт, арат дохутыру куэд дьдэрэ ямыггэлажьэу кьулыкьуфлэ кьылгьысауэ щлэщытар, арицхьэкларэ дэлаггэ куэдщыцэ лэцлэщлэщыкьуэрэ кьыщхьэицхьэри щлэриггэгьуэжэщэ, нэхьыбэу зыхьэтир цыкларуэ зацлэти, кыпылгэ гуэрхьэри кьащыкларым, и лым гу кьылгэтиэри сабэр дрипхьейуэ хуежьащ, «уиггэкларжынуиц» жиэу. Лгэпсэ, 25.

КЪЫПЫНЭН (кыпона) лгэмы. (1). Зыгуэрэм пыту кьэнэн. Зы тхьэмпэ бжыхьэм кыпынати, Жыгым ар ныти ныхуэхьуащ. Тхьэмпэ закьуэ. «Дамыггэ», 100.

КЪЫПЫТКІУН (кыпотклару) лгэмы. (8). Ткларуэпс-ткларуэпсурэ кьетклархын. Жыжэ дьдэу лгэуащхьэмахуэ Мьлу телгьым псы кыпытклару Гьатхэм, бжыхьэм, е гьэмахуэм Псыицхуэ гьуауэ уэру кьохьыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 120. Я шхуэлым шэр щлэзу щлэтти, я бьдыпэм кыпыткларурт [жэмхэм]. Щынэхужьыкьуэ, 56. И пэм [иньжыым] кыкларуэ лгэгуэ гьуэзу, Иньжыицхьэри джэрэу, Пащлэклэлитлару щлэым нэмысу, Лы кыпыткларум удзыр ису, Кларэпцлащлэу зейм клэлгэжэ, Хьэм ялгэгуэмэ, псори йожэ. «Елбэздыкьуэ», 6.

◇ **Лэпэм даггэ кыпытклару** (1). Еплэ Лэпэ.

КЪЫПЫТЫН (кыпытыц) лгэмы. (2). Зыр зым и гьунэгьуу, пыщлэхьауэ щытын. Щыцыр и пэщым кыпытытти, куутлэ блыныр пхикьутыклару бжэ хилгьащ [Уэрдэщыкьуэ]. Нал кьута, 267. Бэксхэ тлэклуу унэ бжыхьэкларэм кыпытытым и цхьэри иуэжэщэ, лгэуэм итылауи лгэгуэркьыкларым. Мелыгыч, 455.

КЪЫПЫДУДЫН (кыпеуд) лгэи. (2). Еуэурэ зыгуэрэм пытыр кьеггэхуэхын, кьеудыхын. Кьытехэ хуэдэиц уэшхуэ хадэм – Япыт кьэмынэу кьапиуд. Псалгэ гуауэ. «Дамыггэ», 92.

КЪЫПЫГУПЩЫН (кыпегупщлэ) лгэи. (6). Зыгуэрэм лгэхьэ гуэр кыпыггэжын. Бгьуэницлагьым щлэши шы ешам, Кьэлтмакьыр техи, удз хуэфыицлэ, Лы тлэклуу гьуэмылэу кьыздэтицтам лгэхьытлэ хуэдизи кыпыуицлэ. Щлэпхьуэжэхэр. «Шум и гьуэгу», 53. [Дисэ Рахьым жрелэ:] Тхьэм хиггэхьуэ уи мьлэкуми уи гьащлэми, тхьэ мьбы и уасэ щлэкхьуэ кыпыбутицын.

Хьюэпсэгүүэ нур, 131. *Лей зезыхьэм и Лэр хабзэм кытеунищыр, ФЫ хуэзэнкыым дауи ар зыцыггунушар, Бжыйдзэ инэралу Риджуэ соунищыр: - Бжыйдзэ нэхэ дзэ лэыцу аркгэ уи гугьар!* Бжыйдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.

◇ **Пишэрыр кытыунищынын** (1). *Еплэ пшэр.*

КЫПЫХЫН (кыпых) лэа. (16) зэхь. Зыгуэрым узыхуейр кыпэлэщэгэклын, егъэнцэн. *Апчарэ зоотехникым зыгуэр кыпыхмэ, флэфт.* Шынахужыкыуэ, 57. *Директорым мафлэр кылурылгэлэ зыпытт, абы уедауэклэ сьт кыпыхын, зы жеплэмэ, тлоцл кыбжегэ, уимыгэпсалэу.* Мелылыч, 468. *Абы [Джихьад] кыкэлгьыкыуэр лэхмэди, цхьэц фыцлэи, и адэр хьэрыти, и анэр адыгэи, ауэ адыгэбзэклэ кыпыхын цлагуээ цылэктым, зыгуэрклэ уеунищы, хьэрытыбзэклэ жэуапыр кьует, адыгэбзэр кызырыуриуам гу лыуигьатэу.* Хьэцлэ льяпгэ, 401.

КЫПЫХУЛЫКЫН (кыпыхулык) лэа. (1). Кыпыхгэщхьэхуклын, кыхэхгэклын. *Абы [Кушмээкыуэ и унэр общежиту, классу нэггьуэцлэу зэрэцлэм] нэмыцл гуэццыхуэ дэтар иджы клуб яцлэжыну и ужь ити, и ныкгуэр шхалэу кыпыхулыкы. Зи льярыгыпс тлыгьа, 522.*

КЫПЫХУЖЫН (кыпыхуж) лэа. (1). Уздыдэпщейм, зызыкларыпщлэм кьехуэхыжын. *Абы [Лу] флэггьэцлэггьуэныр цлалэшхуэхэр дэмькыуэ и фыу кызырныхужырат.* Хьюэпсэгүүэ нур, 96.

КЫПЫХУН (кыпыху) лэа. (11). Зыгуэрым пытыр кьехуэхын. *Ди жыг хадэишхуэм сихутауэ Балый кьапыхур кьэсыцаи.* Ныжэбэ жэци, нэхур цыху. «Щхьэлыкыуэ», 384. *Офицерхэм я нэрыплээр зылуадзауэ кьуршыр ягьэцлэггьуэ, жыг инхэм кьапыху жыг тхьэмээр кьуэм долгьалгэ. Нал кьута, 300. [Таши и гьусэхэм жралэ:] Нэщыр хьэпцлэм хуэдэи, хьэпцлэ зэуа мьлэрысэр жыгым кьыпохури мэф. Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 548.*

◇ **Пицлэнтлэпсыр кыпыхун** (1). *Еплэ пицлэнтлэпс.*

□ **Жыгым кыпыху мьлэрысэр жыжьэ кьуэркыым** (1). *Еплэ жыг.*

КЫПЫХЬУЭН (кыпыхуэ) лэа. (1). Кыпищэн, кыкэлгьыкыуэн. «Урам» уэредадэ кыпыхуэуэ кыпфлэщлэми нэхэ лупцлэ, тегуишхуауэ жалэрт. Хьюэпсэгүүэ нур, 249.

КЫПЫЧЫН (кыпых) лэа. (36). 1. (25). Кьаруклэ зыгуэр кыпыхын, зыпыхын. *А класэмклэ [сьтлощыцлэмклэ] удэкуейрэ кхьуейплгьыжькларыцлэу арицын зыхыллэ зи лгьаагьым унэсмэ, нэхэ уигу ирихэ зы хьэпшып кыпыхын хьунут.* Хьюэпсэгүүэ нур, 95. *Сэтэней ябгэу Зи бгыр псыгьуабзэр Зэгуэп мардэниэм Кьызыцлэгьаплгэ, И лэау зымыдэм Хуэзэуэду, Дарий цхьэтэкхуэм Хьары кьыпыхы.* «Щлалэггьуэ щыналгэ», 424. *Ари зи цыр, дауи, адакгэ хужьырат, бажэклар кыпыхоч жиэурэ бажэр кьепхуа хьунт.* Бабыщыкыуэ адакгэпщ,

484. 2. (9). Кыпыхын. *Клэхьыжь цыкыуэр гьуфлэщати, жыгым дэжей пэтаи, бжеишхуэм пицлий кыпыху кьызыхуэсам яхуишхуэну. Кхьухэ пхэнж, 501. Дэфэрэдж мэз лывым хэтурэ дэклэуэм, зиплгьыхьырт, жыгхэм зыгуэр япыту илгьэгьуамэ, кыпыху цлалэ цыкыуэм иригьэишхуэну.* Льяпсэ, 54. *Удэ гьэгьари ирегьаггэ, Дахэц жысэу кыпыхымыч.* Махуэр блокыр наплэзыпгэу. «Ваггьуэ махуэ», 315. 3. (2). зэхь. Кыпыхгэщхьэхуклын, кыпыхунищынын. *Мышкышыр хэкум ираи, адыгэри мэгьуавэ, дэри драимэ, жалэри, я цылым кыпыхын цхьэклэ кьоззэуэнукыым.* Льяпсэ, 86. *Кьетау выфэр фэдэн псыггьуэ цыкыуэ иригьэбзэри бэлыхуэ класэ кыхьэ яцлэ нэужь, унафэ ищлэи: «Иджы фыкыуэ си благгьэм дэжи, мы класэм кьыуыбд цыр кыпыхычи, мыр уи пхьурылгьуэм ептар араи жыфли, схужефлэ».* Льяпсэ, 62.

КЫПЫЩЭН (кыпыхэщэ) лэа. (47). Кыпыхгэщхуээн. *Си кьарукли фыггьуэм хэкур хуэзэм, Сэ и гьащлэм лэджэ кыпыхыщэнут, Дыггьымыхуээр сэ дьгьаплэ сьцлэнтти, Уафэм ськыуэуэ ваггьуэ сьхуэщэнут.* Псыр кьэжэхьуэ уафэм щытыгьамэ... «Ваггьуэ махуэ», 338. *Алий и урокымы апхуэдэ [Цаггьуэ Нурий и «Адыгэ тхьэдэр»] гуэрхэр кыпыхыщэцлэ зыдуццхуауэ дэдагуэрт. Зи льярыгыпс тлыгьа, 529. - Уэ уи фызым уэ пхуэдэ хьэжь-кхьуэжь цхьэггьуэсэ хуэхьуащи, махуэ кьэс тхьэлгьуэ ецлэ, ара? - Сеймэн зыгуэр кыпыхыщэнут, арицхьэклэ абы нимыггьуэсэ Мэмэт-щлэкуээр кьэуэци, кьриудыхри шыгухур псым хэхуащи, ерэн зэрыт фэндэжыкыым хуэдэу.* Льяпсэ, 51.

КЫПЫЩЭФЫН (кыпыхэщэф) лэа. (1). Зыгуэр кыпыхгэщхуээн лэа. Уэрэд кьыхадээм, зэрыггьуэушхуэу, Схужымылари кыпыхыщэфынуи. *Си илгьэсищэ. «Щхьэлыкыуэ», 396.*

КЫПЫЩЭТЫН (кыпыхэщэт) лэа. (2). Зыгуэрым кыпыхун. - *Таши, - жиэарт Лу, - уэлэхьы, кьызыщлэжыкыым жумылэж, укьыпыхун дэнэ кьэна, укьыпыхэщэтынум жыгым.* Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 548. *Лу жиэарт кьагурьмылуами, зыкьом дьхьэишхуэ, сьт жыг ар [Таши] кьызыщэтынур.* Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 548.

КЫПЫЩЭЦЫН (кыпыхэщэц) лэа. (2). Кыпыхун, кыпыхыгьэщэтын. *Жыг кьудамэр жыг щлэжыкыым цлэзу цлэжэ, япытар кьапыщэцауэ.* Нал кьута, 286. *Бжыхьэ хьумэ, абы [кхьужьейм] кьыпыхыщэца кхьужь цыкыуэ хэр пицэддэжыкыым япэ зи жэм кьыдэзыхуа цлалэ цыкыуэ хэм кьапыщэц.* Хьюэпсэгүүэ нур, 243.

КЫПЫЩЭН (кыпыхэщэ) лэа. (2). 1. (1). Зыгуэрым зыгуэр клэрыщлэ, клэреггьуэбьдэн. *Ди [красноармеецхэм] телефон класэм езым [нэмыцэм] я телефон класэ кьыпыхыщэцлэуэ нэмыцэр кьытклэцлэдэлухьырти, ди тхьэуэсхуафэ зэхьащи: тутын жыхуагьуэ махуитлэ мэхури тлгьэгуакыым жалэу.* Шынахужыкыуэ, 70. 2. (1). Кыпыхлэн. *Кьыцысым гьатхэр - жыг лгьабжэниэм Кьэпцлэуэ тхьэмтэ кьыпыхыщэц. Дзэл. «Дамыггэ», 96.*

КЫПЫЩЫХЫН (кыпыхыщыхь) лэа. (3). 1. (2). Кыпыхэщэн, кыпыхгэщхуээн, кыпыхэщэщыкыым. *Кьаздэжэрий Луэхуишхуэ лэджэм цужь ихьат,*

гэммахуэр икыу гээ еджэгүэцилэр кээсыху, унэри ремонт ицлү, общежити кыпицилху, хьэмэм сьтхэри ицлүну. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 614. 2. (1). Тещлхьын, хэщлхьын. Кьуалэбзу цыкылухэм, хьуми нэхэ мацлэ, абгьуэ ди жыгхэм кьытащлхьынууи. Си ильэсицэ. «Щхьэлкыуэ», 395.

КЪЫР (20). Мывэ блын льягэу шыт бгы. Цада кьуажэр кьыриц зэрысыр, Пиэр шхьлэну кьытеплаиц. Цада кьуажэ. «Вагьуэ махуэ», 335. Чопракыицхьэ жыплэнууи – Бахьуэр кьырым исиц, кьуришыр пхикьутыкыу, жэци махуи мылым езауу итиц – километрий кьури зацлэу пхыкьутыкыуныр Иуэху цыкылу? Нал кьута, 253. Гьэпсахулэ схуэхьум жыслэу, Кьырым унэ тызоицлхь. Сэ уэгү кьашхьуэм сыщолгьатэ. «Вагьуэ махуэ», 350.

□ **Кьырым данэ ильэц** (3). Зыщлэхьуэпс гүэрү зей кьылэрымыхьэным шхьэклэ жалэ. Езы Мэхьуд куэд ицлауэ Мэрият хуеплэкьырт, арицхьэклэ ар «кьырым данэ ильэц» жыхуалэм хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 206. А [Нью-Йорк ицлэ] банкым щилгьэгьуа ахьшэр гьуицл хьарклэ кьэцилхьват, зейри тхьэм еицлэ, дунейр кьутэху абы Нурхьэлий лгьэлэсинт, кьырым данэ ильэц, жыхуалэм хуэдэц. Хьуэпсэгьуэ нур, 229.

КЪЫТЭ (5). Цылухьуэцлэщ, «Алхьо» пьесэм урохьэллэ. Хьэжумар [Алхьо зыхуицгьазэу]: Уа, Кьытэ жэциклэ икылэцим мафлэ ицлэцлхь. Ар ицхьэ бдэрэ? Алхьо, 71. [Шурэ Астемыр жрелэж]: Кьытэ пэгуным дэп ирилхьэри зиггьэхуабэу щыцсти хьэхэр банэри Луклауэ жьым хуасклэ ирихьэжьэу мэкьум хидза е нэгьуэцил. Алхьо, 75.

КЪЫТЕВЭВУ (1). нареч. Тезу, афлэклэ темыхуэжу, изу. Зы грузовик закьуэ ялэти, кьытевэву хьэпишытыр илэт, абы и цылуум сабий цыкылухэр тезу тест. Нал кьута, 216.

КЪЫТЕГУШХУЭН (кьытогушхуэ) лгьэмыл. (2). Екун, зепщытын. Елбэздыкьуэ Дыкьуэнагь, Аргьеишэ, Шы пэцилыв, Цыгьгьажьэ, Яжьэ лгьэу, Лгьэгуридэ, Едзыхьыж, - Жалэу яцлыв ауанышхуэ, Ахэр [нэхьыжьхэр] ицлалэм кьытогушхуэ. «Елбэздыкьуэ», 4. Кьыттегушхуэуэ бийр зэгүэрим И мацлү куэди кьытищымысхьт. Зауэ жыхуалэм и хьыбары. «Вагьуэ махуэ», 92.

КЪЫТЕГЬЭБЭГЭН (кьытрегьэбагэ) лгьэл. (3). зэхь., гүем. Укын. [Комендантым Алыджыкьуэ жрелэ:] Сэлэт уи гьусэнуиц, лэцэклэ зыхуэныкьуэ щымылэу. Гурыицхьуэ зыхуэицлыв еуи, кьытегьэбагэ. Мелыгыч, 466. [Штабым ицлэсхэм Кьэрэмырзэ жралэ:] – Ныбапхьэклэ умыицмэ, узыбгьэдагьэхьэрэ? Я ицлыву унэмысу укьытрагьэбагэркьэ? Лыгьэ, 410.

КЪЫТЕГЬЭЗЭЖЫН (кьытрегьэзэж) лгьэмыл. (3). 1. (4). Кьызэбнэкла гүэрим деж гьэзэжын. Псалгэм и пэр умыицлэмэ, и клэр пцлэркьым, щыжалэклэ, кьытедгьэзэжыныци, Инус и гугьу тицлывици. Хьуэпсэгьуэ нур, 67. Революэцм и хьыбарыр псоми я гүм ирихьа пэтми, Кьазджэрий кьытригьэзэжри Пушкин, Лермонтов, Некрасов сьмэ я поэтием я гугьу ицлү хуежьаиц. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 616. 2. (1). Япэм зэ пцлэуэ

щытар аргуэру шлэжын. Псалгэмакьыр абдеж щыдуха ицхьэклэ, бэзэр махуэр кьызэрыблагьэу, Илас аргуэру кьытрегьэзэж: - Каицкон, хьэжыгьэр гьуэтэнурэ кьуэдынуиц, абы нэхьэрэ дьызгурыгьауи, дьыгьаицэ. Мелыгыч, 469.

КЪЫТЕГЬЭЗЭЖЫН-НЫТЕГЬЭЗЭЖЫН (кьытрегьэзэж-нытрегьэзэж) лгьэмыл. (1). Зы Иуэху гүэр куэдрэ шлэн. Астемыр урысыбзэклэ лэзэ дьидэу щымытми, хуэмурэ, псалгэ зырызурэ, кьытригьэзэж-нытригьэзэжурэ письмом кьеджаиц. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 567.

КЪЫТЕГЬЭЖЫН (кьытрегьэж) лгьэмыл. (1). Зыгүэрим и шхьэфэр, шлывур сэ сыт хуэдэклэ техын. «Я тхьэкьумэр кьытезгьэжыныци хьэлывгьуанэ блам еицхьу бэзэрим схьыныци сцэниц», - жицлэрти [Долэт] ицлалэ цыкылухэр кьрихуэкьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 244.

КЪЫТЕГЬЭЗЭН (кьытрегьэзэ) лгьэмыл. (2). 1. (1). Кьэкьуэжын. Фэ [кьуэицхэ] фатекьуауэ кьэвгьазэм, Уэрэдклэ дыныфнежьэнкьэ, Улэгьэу гьуэгу кьытевгьазэм, Фи шьпхьухэм фьызерахьэнкьэ. Шлывм и макь. «Шум и гьуэгу», 39. 2. (1). Зэ пцлэ Иуэхур аргуэру шлэн. Тэмэмиц уи гьаицлэр – кьытегьэзэ, Кьызжалэу си гүм имьидэн. Си гьуэгу тыншакьым сэ игьаицлэм. «Мывэ хуабэ», 63.

КЪЫТЕГЬЭЗЭН-НЫТЕГЬЭЗЭН (кьытрегьэзэ-нытрегьэзэ) лгьэмыл. (5). Еплэ кьытегьэзэжын-нытегьэзэжын. Сытым дихьэхуауэ илэрэ, жыплэмэ, «Золотой теленокьлэ» зэддэжэ тхьылгьым кьытригьэзэ-нытригьэзэу йоджэр [Ботэх], кьурлэным еицхьу. Лгьапсэ, 96. Думэсарэ мафлэ ицлэуэ шхьыныр игьэхуэбэжьырт, Нани нэмэзлыкьым тесу нэмэзыбзэу ицлэ тлэкур тлэу-ицэ кьытригьэзэ-нытригьэзэуэ жилаиц, нэмэз щыгьэ илэри игьажэу Иуицицэу зыкьомри ицысаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 123. Псалгэклэ, дахэклэ узыхьэмызагьэ кьытеицлэхуамэ, жэци-махуэ ицысыфьырт [Вэрокьуэ Нахьуэ], зэ жицлар кьытригьэзэ-нытригьэзэуэ кьыжилэжурэ. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 509.

КЪЫТЕГЬЭКЛЭН (кьытрегьэклэ) лгьэл. (1). Зыгүэр хэсауэ кьэгьэхьун. Уи ванлэм сыти кьытегьэклэ, Тенсар угуфлэу Иупхьыжыныци. Мывалгьэ шлывлэу дапщэ щылэ. «Вагьуэ махуэ», 354.

КЪЫТЕГЬЭПСЭН (кьытрегьэпсэ) лгьэл. (1). Егьэпщэн, теубыдэн. Пыицжь-уэркьыжьхэм я дзэр хадэхэм, мэкьу пыпхьуэхэм, гуэцихэм ицлэтигьэсхьуауэ кьыицлэклаиц, Мэтхьэным и отрядыр кьызэрыкьуэ уэрэмым я пулеметхэр кьытегьэпсэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 320.

КЪЫТЕГЬЭТКЛЭН (кьытрегьэаткьуэ) лгьэл. (1). Пыбгьэаткьуэрэ зыщлывлэ тегьэхуэн. Узмылгагьумэ, сьлла палгьэц – Кьытегьэаткьуэ уи зы нэпс. Нэпс ткьуэпс. «Дамыгьэ», 119.

КЪЫТЕГЬЭУЭН (кьытрегьэуэ) лгьэл. (2). зэхь. Тедзэн, мыхьур тегьэуэвэн. Мылицэм сьыцыгувакьым, си [Алыджыкьуэ] тхьылхэр тэмэмти, си паспортным иштап кьытрагьауэиц, дэфтэр гүэрми сратхэри ськьаутыпщыжаиц. Мелыгыч, 451.

КЪЫТЕГЪЭУВЭН (кытырегъэуэвэ) лъэI.

(6). Зыгуэрэм и щыIуым, и щыгум зыгуэр щыгъэувын. *Думэсарэ, къэрал къулыкъу игъэзащIэ хуэдэу, шынакхэм ярызу хъэнтхъунс Iувыр кыытригъэуэвэрт, шыбжиштхъу плъыжыыр телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 268. Нацэ фIэIу тIэкIуи кыытригъэуэващ [цIыхубзым]. МелыIыч, 440. УнэгъуащэмI лъэкI кымыгъанэу шхыныгъуэ Iэджэ ищIэцIащи, Iэнэм кыытригъэуэвам мэ IэфI къапихым уи гурьIупсыр къагъажэ, пчыхъэщхъэри хэкIуэнтауэ жасы нэмзэым нэблэгъащ. Кхъэлэгъунэ, 380.*

КЪЫТЕГЪЭХЪЭН (кытырегъэхъэ) лъэI.

(2). Зыгуэр ищIэнэу хуэунэтIын. *Щхъэлтетыр кыытрагъэхъат хуэужыным, ауэ Лу илгъагъуу дзыхъ ищIыртэкъым, сиIуэтэжмэ жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 634.*

◇ **[Уи] лгъужь кыытемыгъэхъэн** (1). *Еплъ лгъужь.*

КЪЫТЕГЪУЭЛЪХЪЭН (кыытогъуэлъхъэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм и щыIуым кыытехъэн, щыгъуэлъын. *ЩIакIуэ фIыцIэу бжыхъэ жэщыр Дунеишхуэм кыытогъуэлъхъэ, Жыыбгъэ цIыIэр икIи лгъэщыр Дэтиц къуэ куухэм, уэс зэрехъэ. «Тисей», 495. Куришыцхъэ лгъагэр къыздэджати, Си гъуэгуэм пшагъуэр кыытогъуэлъхъэ. Къуршыщхъэ лгъагэр. «Дамыгъэ», 227.*

КЪЫТЕДЗЭН I (кыытредзэ) лъэI. (8). 1. (2). Бдзыгъэ телгъхъэн, теутIыпщхъэн. *НапIэзыпIэм сэхихуэ пIанэр вууэ мывэм кыытридзащ [цIыхубзым], ар къэсцитэжыху, сэхихуапIэри и къарум къызырихъкIэ бжаблэм еуэри хъэлэчу зэхигъэлъгъэри къысхуидзыжащ. МелыIыч, 445. Ари [гъуэмылэр] къащIэныжу цыкIуэди къэхъурт, «Нусреддин-Бахъры» жыхуалэ кхъухъым ещхъу, хыр къэукъубейрэ кхъухъыр псы Iуфэ мывалъэм кыытридзэрэ иса цIыхуу щичI-щипIыр Исраф зэтрищIэу. Лгъапсэ, 40. 2. (3). КъарукIэ щIым егулIын. *ШкIэжэ цIыкIуу мыгъуэри, Саримэрэ Лурэ гъы цхъэкIэ къамыгъанэу, кыытрадзэри фIагъэжаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. 3. (1). Узэбэным текIуэн, хэгъэщIэн. [ЩIалэ цIыкIухэр щиджэгукIэ] Ирауд зигъэнищIыркъым, жыхуалэр арати, уэсым хакухъыр къыщылгъэтыжырти ар кыытезыдзам зридзырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 153. 4. (2). Тхыгъэ, сурэт н. къ. типографии с. ху. къыщыдэгъэкIын. Исхъэкъ уэрэдрэ усэкIэ псоми ятекIуащ, и сурэтри кIэзетым кыытрадзэри саугъэти къратауэ къаутIыпчыжащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 507. [Iэдэм Исхъэкъ къыщIонакIэ:] Уи пащIэ-жыакIэр шакъэкIэ зэхэцIэлауэ кIэзетым укыытрадзэнт... Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 508.**

КЪЫТЕДЗЭН II (кыытредзэ) лъэмыI. (7). 1.

(1). Нэху, ныбжъ с. ху. техникун. *Къазджэрий и гум къэкIыжащ къуыцхъэ тхыдэ гуэр: дунейм гузэвэгъуэ гуэр къыщыхъуу, бэлыхълажъэр къызылгъысыным бгъэщхуэ уэгум итым и ныбжъыр кыытредзэ, - жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 640. 2. (6). зэхъ. ЗанщIэу зыгуэр ищIэнэу пэрыхъэн. *Нэмыцэр хэкум ирахужауэ щызэхакым, кыытрадзэри къагъэзэжаци [зауэлIхэм]. МелыIыч, 437. Зы махуэли сымыщIу кыытыздзэри ди унэ сыкъокIуэж [Фэуаз]. Анка,**

384. *Бекъан абы хуэдизкIэ цхъэкIуэ къыщыхъуат ари [совхозым и директорым жиIар], гъуэмыли къаIихын имыдэу кыытеддзэри дыккъэжъэжащ. Нал къута, 273.*

КЪЫТЕДЗЫН (кыытредз) лъэI. (3). *УелунщIу тегъэкIуэтын, тегъэкIын. Джэлил занцIэу и гум къэкIащ: «Сызыхуей дьдэм сыхуэзащ, мыр джэдыкIэм тегъуэлъхъауэ телгэмэ, кыытедзынщи, сэ сытегъуэлъхъэнищ», - жиIэри. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493. Астемыр псынищIэу и къамэр кърипхъуэти, Iузизэ шхыIэн тепхъуар кыытридзэри, выфэр зэрызэгъуэда фэдэныр зэпигъэлъгъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 76.*

КЪЫТЕЖЫН (кыытож) лъэмыI. (12). Зыгуэрэм щхъэпрыжын, жэнкIэ текIуэн. *Шу гуным уахэплгъэкIэ къатежынур къэщIэгъуейи, шы зытесым и пIалгъэ умыщIэмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 543. Месыр ахэр [шухэр] къыздоувыр, Линэ щIалэм догушыIэ: - Сэ кыытежыриц нобэ си псэр Зи IэмыщIэр сэ ислгъхъэнур, - Желэ Лини цIопхъуэ занцIэу, ИмыщIэххуэ лгъэщIыхъэнур. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 42. Насын уи пIантIэ къыщепсыхмэ, Ар и шу гъусэм кыытежащ. ШууитI. «Батырыбжъэ», 140.*

КЪЫТЕЗЭРЫХЪЫН (кыытозэрыхъ) лъэмыI. (1). *Тезэрыгуэн, къэбгъэрыкIуэн, кыыхэгъэзыхъын. Ехудийр кыыттезэрыхъ цыхъум, Iэщэри цIыхури къыдэмэщIэкIырти, унафэ къысхуащIат [штабым щIэсхэм БирмамытI зыхуагъазэу]: «ФхуэмыIыгъынымэ, къалэм фыккыдэкIи, мыдэкIэ фыккэкIуатэ», - жаIэри. ХъэщIэ лгъапэ, 399.*

КЪЫТЕКIЭЖЫН (кыытокIэж) лъэмыI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм и щыIуым тетауэ щытар къыщыкIыжын. *[Куззыр джэгуэм адрейхэм яжрелэ:] Цыцкэ ди фэр изыхыр. Махуэ къэс дач. Махуэм ящар жэщым кыытекIэжа я гугъэу. МелыIыч, 453. 2. (1). Зыгуэрэм и щыIуым зыгуэр къыщыкIын. *Хадэм адэкIэ уплгэмэ, къуажэбгъуиц, цыс цымыIэу, адэ нэхъ жыжъэу уплгэмэ, бгы лгъапэ дьдэм деж бгъэн телгъу унэж тIэкIуу щытиц, джэдэщышхуэ гуэри и цхъэр фыри кээрэкъурэ кыытекIэжауэ, бжэи сыти хэмылгъыжу уолгъагъу, унэж цыкIуым пэмыжыжъэу. МелыIыч, 456.**

КЪЫТЕКIЭН I (кыытокIэ) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм и щыIуым къыщыкIын. *Сэ цIым тезмысэ кыытемыкIэ, Жылапхъэр хъэдзэу къызощыт. Сэ щIым тезмысэ... «Вагъуэ махуэ», 343. ЩIалэ цыкIуур гуфIэщат, Тинэ цхъэкIэ цыкIухэм жаIэрт: «Уэлэхъи, Цищ и цхъэщыр нэхъ Iув хъуам, еплгъыт, аргуэру цитI кыытекиа?» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 637.*

◇ **Гум цы кыытекIэн** (1). *Еплъ гу I.*

□ **Джэдгын зы жагъуэм и Iупэм кыытокIэ** (2). *Еплъ джэдгын.*

КЪЫТЕКIЭН II (кыытрекIэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм ткIуаткIуэ гуэр тегъэлгъэдэн, текIэн. *Куэбжэм кулътармеец къыIухъамэ, хъэ ирауштырт, е псыэ кыытракIэрт, гъуицI гуахъуэкIэ къыIузыхужуи ухуэзэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502.*

КЪЫТЕКIЭН III (кыытрекIэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм кыытелгъэдэн, кыытеткIуэн. *ЩакIуэ*

гужьяем зыкыицлэжри, цыхьым и цхьэр ниуэнтлывкыу цыхуежьем, кьарууниэ цыхьым и кьурмакьейм сэ жан цлэллывклар хуиггазэри зэтиуицлэц, лывкьуалэр цаклуэм кьытриклуэ. Льяпсэ, 72.

КЪЫТЕКЫЖЫН (кьытокыж) лэмыI. (1). Узытхьа гуэр кьэбгынэн. Федя хьэмым кьытекыжри Пыпхуэ жьауэм цытлывсац. «Бдзэжбейцэм ипхуэ», 154.

КЪЫТЕКЫН (кьытокI) лэмыI. (13). 1. (4). Узытетыр е узытесыр кьэбгынэн. Станиц кьутами сыкытокIри Сокуэ лэсу сэ ди кьуажэ, Сысэлэтици дзэм кьисхауэ Илэц си цлывым кьэну гуэабжэ. «Щлалэгьуэ щлывналэ», 408. [Джэлил кьалэдэсым жрелэ:] Тес уэ джэдыкIэм, укьытемывкыу. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 488. 2. (8). зэхь. КьытехьукIын. Семеныр урысыцлэц, Сеймэныр тэтэр псалгэм кьытеклац - ясыр, бытыр лывых жилэу арац кьикIыр. Льяпсэ, 48. ЗэрыжалэмкIэ, «Кыгууэу и цлэ ирелуэж» жалэу псалгэжь цылэм кьытекIат [Долэт и цлэ лейр]. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. 3. (1). ЗыгуэркIэ зыр адреим кьыщхьэщыкIын. Я [убыххэм] бзэ жьпIэнуици, ари абазэбзичи, кьызэрытекI цлэгьуэ цымылэу. Льяпсэ, 110.

КЪЫТЕКИУЭН (кьытокIуэ) лэмыI. (16). Кьыпэлэщын, зыгуэркIэ кьэфIэкIын. Зауэлхэр цохьэ бий зигу икIам: «Урыс сэлэтым цхьэцэ хуэфцI, Ари кьыфтеклуэныр зылгэкIар!» Майм и 9-м 1945 гьэм. «Шум и гьуэгу», 9. Солэтыр усэр сэ лэцэу, Абы кьытеклуэ цылэнкьым, Ахэр зуэпIэм щанIаици, ПылэпIэ махуэ лывхуэанкьым. Сэ стиххэм гьэру салыгьц. «Шум и гьуэгу», 116. Ауэ цлэныгьэкIэ сэ кьыстеклуэни цылэцэ, - жилэрт Кьазджэрий [Лу зыхуиггазэу]. Мазэ ныкьуэ цхьуэантIэ, 602.

◇ **Жейр кьытеклуэ** (1). Еплэ жеин. [И] насып кьытеклуэ (1). Еплэ насып.

□ **Кьытеклуэр гугьуиц** (4). КьофIэкIым зыпэлэпсэклэ кьикI цылэкьым, жьхуицлэц. Нартыхур мыпсалгэу хьужьнутэкьымы, зэрыцысым хуэдэурэ, псалгэ кьаидзац: - Кьытеклуэр гугьуиц. Льяпсэ, 82. «АтIэ кьытеклуэр гугьуиц» жызылэу лэц тIэку илхумэфар жэцкIэ цукIыжурэ зызыгьэхьэзыри цылэц, колхозыр зымыдэу цыта кьомыр клуэдэуицлэуэ зэрагьэкIуэдар я гум кьагьэкIыжауэ. Льяпсэ, 84.

КЪЫТЕКИУХЬЫН (кьытокIухь) лэмыI. (1). Зы мурад пьухькIэ гуэр уилэу зыщлывпIэ кIуэн. [Кьэзмай Кьазджэрий жрелэ:] Сыкызытеклуэхьар гугьIэгьуэкьым е сыткьым. Мазэ ныкьуэ цхьуэантIэ, 620.

КЪЫТЕКЪУЭН (кьытрекьуэ) лэI. (2). 1. (1). Зыгуэрим и щлывум уекьуэрэ зыгуэр телхьэн. Езыми [Сарими] и гьын кьаклуэмэ, илхьлэныр и цхьэм кьытрикьуэрти, гьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. 2. (1). зэхь. кьызэр. Зэрыкьуаншэм кьыхэкIыу тутнакьым исыну пIалгэ етын. Зыгуэр кьэхуэницIэ е пэницIывкIэ ицлэгьаси, илгэситху-ицIы кьыптракьуэмэ, гьуэлгьыпIэниэу укагьээнэнкьым. Мелылыч, 453.

КЪЫТЕКЪУЭН (кьытрекьуэ) лэI. (1). зэхь. Зыгуэр кьэбгьэщлэну хэгьэзыкьын. Дохутырыр езыджами кьытрекьуэ, кьомьитмэ, умедгьэкIынуиц жилэу, арицхьэкIэ цлывхубзыр кьыхуэгьэшынакьым, цымыхьум, зэрыжалэм хуэдэ дыдэу и лэнатIэм кьылуагьэкIри и луэхур кьэхуэхац, иджы кьызэрыгуэки дохутыру мэлажэ, кьулыкьу лэпкьэ цымыгугьыжу. Льяпсэ, 11.

КЪЫТЕКЪУТЭЖЫН: ◇ дунейр кьытекьутэжын (1). Еплэ дуней. .

КЪЫТЕЛЭЛЭН (кьытоллэ) лэмыI. (1). Зыгуэрим и щлывум теутIыпщхьауэ цыгын, кьыпылэлын. Чачэ гьурт, фIыцлэц, цлывхуэуфэт, и нэр иныцэти, и луэ злэтам кьытелалэрт, пацIэ фIыцлэ тIэкуи тетт, номин жьэпкьым ецхьэ и жьэпкьым хэмьцывракIэ, цы кIыхь зырызи кьыххэпIышкIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 70.

КЪЫТЕЛЫДЭН (кьытолыдэ) лэмыI. (1). Зыгуэрим и щлывур кьыгьэнэхуэ цIуун, лыдын. Щлалэ хахуэр темьылэу, И кьуанри мыувылэу, Гьуэгуицхьылбур зэпичауэ, И хэку иным имькIауэ, Щлалэр плэмэ - благьэ дыдэу Дыгьэ нурь кьытелыдэу, Унэ лэахьшэ мис кьелгьагьур. «Елбэздыкьуэ», 10.

КЪЫТЕЛЪЭДЭН (кьытолгьадэ) лэмыI. (14). 1. (7). ЗыщлывпIэ, зыгуэрим и гущлывум жэрыгьэкIэ техьэн. МафIэгу гуэр, вагонхэр зэхэжьутауэ, зэхэцIэлауэ, нэхьыбэм я цхьэгьубжэр хэмьлывьжу кьытелгьэдаици, псори абы итIысхьэну йолэ, зэрогьэкIий, зэрызохьэ. Нал кьута, 217. Щлывкуэ гугьIэцати кьытелгьадэу кьэфэн тIэу еплэынтэкьым, арицхьэкIэ утыку укьихьэу уи гуэнишэрыкьым илэ шабийр кьибгьэлгьэлгьын? Нэгьуху, 19. Лу кьэуIэбжьац, и напэм бэдж зэрамыцIэж кьытелгьадэри. Мазэ ныкьуэ цхьуэантIэ, 579. 2. (7). ТкIуаткIуэ гуэр зыгуэрим и гущлывум ихьэн. Лы лывхэр лэклэ кьацтэри гуахьуэм фIалурт, итIанэ, мэкьу лэмбатэ гуахьуэклэ кьалэта хуэдэ, ялыгьыу гуахьуэм фIэлгьыр зэрыфIэлэу яишхьрт, зэзэмьызэ лыр шыпсым хагьауэрэ кьыхахьжмэ, шыпсыр я лэцхьэм кьытелгьадэу. Мазэ ныкьуэ цхьуэантIэ, 588. Мис абдежым кьошхьур уэиш, Псыр мыл цлывум кьытолгьадэ, Иныжь хьэдэри хокIуадэ. «Елбэздыкьуэ», 21. Лгьыр Жыраслээн и жьэпкьым кьытыжурэ дыцэкIэ ла хьэзырым кьытелгьадэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 117.

КЪЫТЕЛЪЭЛГЭН (кьытолгьалгэ) лэмыI. (9). Тешэцэн, лгьалгьэурэ техуэн. Нэмьцэм я шэр кьытолгьалгэ, АрицхьэкIэ хахуэр пхуэшынын? ЗэкьуэшитI. «Щлалэгьуэ щлывналгэ», 19. Гуэгуицхэр жэцкIэ тесц лэуэейм, А псори цлэсу зы джэдэци, Фей кьакIэрыхур кьытелгьалгэу Бабыщым цысу нэху егьэц. Бабыщ. «Дамыгьэ», 218. Лгьыжьыр холлгэ, КьызэноIэ Рау и нэпсыр, Кьытелгьалгэу жьакIэ уэсым. «Тисей», 480.

КЪЫТЕЛЪЭН (кьытолгьэ) лэмыI. (1). УпкIэу, улгэу зыгуэрим и щлывум кьытехутэн. Жьым зэредзэр парашютир, Бгьэхэр уэгуэм цоуфэрэз, ЩIым кьытолгьэр летчикитIыр, Птури цлывгум цоджэрэз. ПарашютигI. «Бгы лгьапэхэм деж», 45.

КЪЫТЕЛЪЭТЫН (къытолъэт) лъэмыI. (1). зэхъ. Здита щыIпIэм псынщIэу къытекIын, къыхун. [Мариаи:] *Кофтэ тхъэмбылыфэм ит мет цIыкIу закъуэр къытелъэту нщамIэ тIэкIур, и бгъэр къыщIигъэцу ирикъуэкIу, фадэмэ гуэри, дыхумэм нэмыщI, къыщыцIухъэм, къэсцIаи ар [Назифэ] ныжбэ здыцIар. Лэчымэ, 394.*

КЪЫТЕЛЪЭФЭН (къытрелъэфэ) лъэI. (3). Уелэурэ, плъэфурэ зыгуэр зыщIыпIэ тегъэхъэн. [Алий-бей] *Кхухъ тетзанIэм къэсыжмэ, кхухъыр ныджэм къытрелъэфэрти, телът гъуицIужу, къыкIэрицIалами кIэратхъэцIыкIыжу. Лъапсэ, 40. – Уэллахы, уоцIэмэ уэ! – жиIэрт Нахъуи [Исхэкъ зыхуигъазэу], и мауэрыжъыр и ныбацхъэм къытрелъэфэрт. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 503.*

КЪЫТЕЛЪЭФЭН-НЫТЕЛЪЭФЭН (къытрелъэфэ-нытрелъэфэ) лъэI. (1). зэхъ. Зыхуейр занщIэу жымыIэфын. *Къытрелъэфэу-нытрелъэфэу и ужь имыту, Бэлацэ и мурадыр занщIэу жиIаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 306.*

КЪЫТЕЛЪЭФЫН (къытрелъэф) лъэI. (2). Уелэу зыгуэрым телъ гуэр техын. – *Башир, къыIулъэф гъуэлъыпIэр! – жиIэри Аралпыр къапхъуэри Темботрэ Лурэ ятэнIа шхыIэныжъыр къатрилъэфри хыфIидзаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 289. – Алыхъым хъэтыр иIэм, – жиIэцIуэзи, хуэмыщыцIужу къыщыджалэм, хъэжыр къэлэбэри къыгъэтIысыжаи, Чачи унцIэжъыр къыщыцIрилъэфым, унэм цIэз хъуаицIуэгуэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 72.*

КЪЫТЕЛЪХЪЭН (къытрелъхъэ) лъэI. (31). 1. (15). Зыгуэрым и щыIыум зыгуэр щыгъэтIыгъын. *Си сэхуэм уи Iэр къытэлъхъауэ, Хъэзыр Iунэхум нэр тэнати, ЖысIэну псалъэр пфIэгуауати, Нэцхъейуи си пащхъэм уэ уитати. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгъу», 61. [Фэуаз:] *Езы шымы и цхъэр си дамэм къытрелъхъэрти, цатэрт е си Iэм къепэщыцIырт, зыкъысцIыхъуэрт, къызыIусэмэ, фIэфIу. Анка, 382. Студентым зегъэпсэуIури и тхылъыр къытрелъхъэ [стIолым].* КIапсэ КIапэ, 16. 2. (4). зэхъ. Зыгуэрым къалэн гуэр игъээщIэну и пщэм дэлъхъэн, къалэн щыщIын. [Щхъэлмывэкъуэ дэсхэм:] *Дацицэи страиынэм ахъиэ хэхыным цыщIидзэнур, дацицэ бейм лъысыну, дацицэ къулейсызым къытрелъхъэнур? Хъуэпсэгъуэ нур, 217. Къуажэм нэхъыжъу дэсыр зэхуэсри унафэ яцIаицI: Кургъуокъуэ цукIа Мэрэмкъан Къасбот и унэм IукIыу Iэхъуэнур, лъы уасэу шы, жэм, цэкI-фэки къытрелъхъаами итын хуейуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. 3. (1). зэхъ. Гъэкъуэншэн. [Дэфэрэдж:] *«Халат» жыхуиIэр «хъэлэч» жиIэ хуэдэу къыфIэцIауэ Iэмспымэхэр къезыт сестрар къэуIэбжъаицI, зэгуагъэжауэ стIолым телъ цIыхубзыр лIэмэ, къытрелъхъэнкIэ шынауэ ицIэнур имыщIэу и нитIыр къыхурт, модрейми маскэр и жъэм Iулъци, дахэ-дахэу жиIэр къыбгуэриуэркъым. Лъапсэ, 8. 4. (1). зэхъ. ПцIы кIэрылхъэн. Езым [мэзхъумэм] хабзэхуэ хэлът, цIыхум цIлахэмыхъэри арат, «укъагъапцIэ», «уагъэпудыж» жиIэу, мзым цIэтрэ***

хъэкIэхъуэкIэм якIэлъыплэмэ, нэхъ къайгъэнишэу псэун и гугъэу. Иджы игъащIэм и гум къэмыкIар къытралъхъэ. Лъапсэ, 94. 5. (3). зэхъ. Гузэвэгъуэ гуэр зыгуэрым къылтыгъэсын. Бот аргуэру къуажэм дэкIын идакъым, е и Данизэт къавэу къызырикIухъым къыгъэна, е нэгъуэцIэ зыгуэркIэ гузэва, сьтми, яхудэклакъым, къыттралъхъэр тищычыни, жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 282. Гуунишэу жэм псэф ящIыну жаIэ. Ари хъыджэбзэ IэцIагъэ. АтIэ араицI, зауэм къыттралъхъэмэ, умыщIэн цыIэ. ШынэхужыкIуэ, 22.

♦ **Алыхъым къытрелъхъэн** (2). Еплъ **Алыхъ I. Къытралъхъэ и хъэлэцI** (2). ЦIыху жыIэщIэм, бэщэчым щхъэкIэ жаIэ псэлъэфэщ. [Хъэбибэ Алыхъым йолъэIу:] *Сызырыфызабэу сылэжыху сыкъэгъани, си быным уи нэлэ къытегъэрт. Я гуащIэрэ гуцIэгъурэ зилэ, сыкъыболбагъэ, къыстеплхъэрси хъэлэуэсопсэу. ШынэхужыкIуэ, 27-28. [Хъэбибэ] «Къыстеплхъэр си хъэлэуэ» жиIэ щхъэкIэ [Алыхъыр] къыдIэпкIуэу и гугъэрт. ШынэхужыкIуэ, 28.*

□ **Алыхъым къыттралъхъэм, фошыгъу шей уэфэницI** (2). Еплъ **Алыхъ I.**

КЪЫТЕЛЪЫЖЫН (къытелъыжщ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и щыIыум иджыри зыгуэр телъын. *ПцIантIэкIум деж пкъоуитI хэтIат, лъэбакъуиплI хуэдиз я зэхуакуу, а пкъо лъагитIым я цхъэм шыкъуэтэн къытелъыжым и курыкIупсэм урыс цIакхъуэ хужь ин, и хъурегъкIэ кIэнфет, браныцI, бэлътоку, папирос, дыху абдж цIыкIу, хъэлыгъуэнэ, дыху сабын, аркъэ кIэсушкIэ сьтхэр къеблэкIауэ кIэрыщIат. Хъуэпсэгъуэ нур, 95.*

КЪЫТЕЛЪЫН (къытелъыц) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и щыIыум зыгуэр телъын. *Абы [Луизэ] нэхъэр нэхъ цIыхубзэ Iэдэб гъуэтыгъуейт, езыри дахэт, цхъэцI фIыцIэ кIыхъыр цIакIуэм хуэдэу и цIыбагъымкIэ къытелът. Хъуэпсэгъуэ нур, 67.*

КЪЫТЕМЫКIЫН (къытекIырккъым) лъэмыI. (2). зэхъ. ЖиIам е унафэ ищIам тетыжын. [Елдар Инал цхъэкIэ жел:] *Зэ жилакъэ – зэфIэкIаицI, къытекIынукъым. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 542. ЦIыхум и гуащIэдэжкIэ и цхъэр игъэпсэуэжын хуейицIуэ, арт [Шакъымхэ я пхъум] и лIыр къызытемыхIыр. Кхъэлэгъунэ, 377.*

КЪЫТЕНЭН I (къытрэнэ) лъэI. (8). Зыгуэрым и щыIыум, зыщIыпIэ къыщыгъэнэн. *И машинэм тетIысхъауэ КIагуэр цIытIым къытырэнэ [лIым], Мывэ гуэрым теубгъуауэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Пан Iуэху зехъэр мис къэсыжри Шхыдэу ахэм [пцIылIхэм] япэжъаицI: - Хъэмым гуэдзыр къытевнауэ Фэ физдэкIуэр жыфIэт хъэхэм. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 154. Дэ [сэлэтхэм] гъуэгъуэ къэткIуахэр къыгъэлъагъуэу Зи кхъаицхъэ цыгум къытеднам И цIыхъэ ди цIэблэм илътэницI. ТекIуэныгъэ. «Шум и гъуэгъу», 6.*

КЪЫТЕНЭН II (къытонэ) лъэмыI. (36). 1. (29). Зыгуэрым и щыIыум, зыщIыпIэ къыщычынэн. *Нурхъэлий къурIэн шыгъыр япэ къежелIа гуэрым IэцIидзэри, и заныцIэр и гъуэгъуэу къуажэмкIэ иунэтIаицI, и лъакъуитIым лъэужь ящIыр, вагъэбдзумэ бгъузитIым еицхъу, уэс зыхэтым*

кытенэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 157. Борэн кьэхуэу кьуришицхьэм уиту гьуэгуэм укьытенэнкИ шынагьуэт. Нал кьута, 268. Марфэ гьуэу унэ лэгуэм Мытэджыфу кьытенац. «Бдзэжьенцэм ипхьу», 157. 2. (1). Темыгьэклауэ, зэрыщытам хуэдэу кьэнэн. *Ищышхуэм я фэр раствор зэрыт чеишхуэм иралгьэ, сыхьэт зыбжанэклэ ирагьэлгери кьабзабзэ хьуауэ кьрахыж. Уеблэмэ цы кьудей кьытенэркьым. Мелыгыч, 452. 3. (1). зэхь. Мыщлауэ зыгуэр кьэнэн. Хьэгьуэлгыгуэм зыхуагьэхьэзырынклэ кьатена цылэтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 573. 4. (1). зэхь. Щытыклэр мыхьуэжу кьэнэн. Я [шы, шьд] клэтиир зэпитхьыу хьэлгэ кьралгьэфэклри, зэрыщытым кьытренэ. Кхьухь пхэнж, 497. 5. (1). зэхь. Зыгуэр кьыхэхын, зыгуэрым кьытеувыэн. Астемьыри езы Степан Ильичи куэдрэ гьусысаи, *Имал Иэджи кьагьуэтац, арицхьэклэ зыми кьытенакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 223.**

◇ **Щыгуэу кьытемынэн** (13). Еплэ щыгуэу. **КЬЫТЕПЛЪЭН** (кьытоплъэ) лэмыл. (2). Зыгуэр кьылуплэн, зыгуэр кьылэщлэбгьуэн. *Щыгуэу дахагьэм Щыгуэу дихьэхьу Щыгуэу хабзэ цылэм, Сэтэней гуацэм Кьытеплэ! «Щыгуэу щыналгэ», 424. Нэбжьыцфьыцлэмар [хьыдэбжьы] кьыпхьылгьым, И нэм мафлэр кьыцохьуэпскл, Псэ зылути кьытемыплэу Псынэ щылэм зыщегьэпскл. Псынэ. «Щыгуэу щыналгэ», 69.*

КЬЫТЕПСЭЛГЫХЬЫН (кьытопсэлгыхь) лэмыл. (1). Зыгуэрым и гугьу щыгуэу псэлгэн. *И цлэр зэрыжалэмклэ хьыдэбжьы гу лгитат кьызыртыпсэлгыхьым, арицхьэклэ жалэр ищлэртэкьымы, зиуцхьуауэ еплгыхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 309.*

КЬЫТЕПСЭН (кьытопсэ) лэмыл. (15). Дыгьэм и бзийхэр зыщыплэ тридзэн. *Махуэ шэджагьуэ хьуэу дыгьэр кьатепсэмэ, хьэцхьэтеуэр жыгым зыкьлэрагьэццырт, заутхьыццырти, ерагьыу кьалэтыжырт гугьу ехьа кьудамэхэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 287. Жыгьуэ щылагуэм цлэту зейр мэгьагьэ, Гьэр йокьы, дыгьэ кьытемыпсэу, Зэ плыжьы дыгьэнизу кьыпкьлэн – Арац а жыгыр зэгьусыср. Зей. «Дамыгьэ», 105. Дыгьэ цыгьум кьытемыпсэм, Ныбжьэ уэ сытым уигьэщыгьын? Жьауэ зыщл. «Мывэ хуабэ», 268.*

КЬЫТЕПХЬЭН (кьытрепхьэ) лэмыл. (4). Упхьыурэ и щыгуэу текьлэнтэн. *Жыгым уэсыр кьытырепхьэ, Еплэ итлани – кьэтлэплац. Цада кьуажа. «Вагьуэ махуэ», 335. Арицхьэклэ дэнэ – нэмыцэр «сабий, балигь» жалэу еплгэрэ, бомбэр кьытрапхьэу хуежыац. Нал кьута, 214.*

КЬЫТЕПЭЖЫН (кьытрепэж) лэмыл. (1). Зыгуэрым зыгуэр теубгьуэжын. *Фыз Иэзэм теппэцхьыр гьуэлгьыплэм и гьунэгьуу игьэувац, нэмэзыбзэм ецхьу зыгуэр жиэурэ, Луизэ унцилэшхуэ кьытрипэжри, Иугьуэ цыгьагуэу хуежыац. Хьуэпсэгьуэ нур, 72.*

КЬЫТЕПЭН (кьытрепэ) лэмыл. (1). Теубгьуэн, щлэуфэн. *Щылагуэ фьыцлэ ин кьытрапла хуэдэц, Щынахуэжыкьыуэ, 52.*

КЬЫТЕПИИКИН (кьытопиикл) лэмыл. (1). Кьыхэпиикын, кьыхэщын. *Унацхьэхэм кьатепиикл уэнжакьыж тлэклухэм я нэхьыбитыгым Иугьуэ Иэрамэ цыкьлэ кьрихурт, гуарцэмэр уэрамым дэз яцлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 233.*

КЬЫТЕПЫТИЭН (кьытрептытэ) лэмыл. (1). Зыгуэрым и щыгуэу теуплэщлэн. *[Мэсхьуд] И нэ папцлэр пацлэ тлэклум кьытептытэуэ, и жьэпкьери хьурей тлэклэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 153.*

КЬЫТЕТЫН (кьытетщ) лэмыл. (2). Зыгуэрым и щыгуэу зыгуэр тетын. *Иджыпстуц Иринэ и гум кьыщыкьыжар: подвалым кьытет унэр аптекац. Нал кьута, 220.*

◇ **[И] нэлэ кьытетын** (1). Еплэ нэлэ. **К Ъ Ы Т Е Т И Э П И Ы К И Ъ Ж Ы Н** (кьытотлэптыкыж) лэмыл. (1). Кьыкьлэрытлэптыкьла хьун. *[Альджыкьуэ:] Заныцлэу гу лызотэ: комендант ськьызыхуашам лыгьы шырыкьур хьэлэцц, хьэм ячэтхьа хуэдэц, цылыри зэцлэхуац, медалы, кьытетлэптыкьыжауэ кьытехун кьудейиц, Мелыгыч, 463.*

КЬЫТЕТЫСХЬЭН (кьытотысхьэ) лэмыл. (7). Зыгуэрым тетгысхьэн. *Зы тхьылэ ин и блэгуцлэм цлэгуэ Кьазджэрий, и гупэр курсантхэм кьахуэгьэзауэ, ипэ ит партэм и цылыгуэм кьытетгысхьэри, цылуццлац: - Хэт усэ гуклэ ищлэрэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 607. Джелилу пьагьури кьелгьэтэхри бажэм и пьэм кьытетгысхьауэ уеулулумэ, кьеблагьэ. Бабыщыкьуэ адакьэпши, 484. Дахэуэс и хьыдэбжьэ цыкьлэуитым я хабзэт: Гунэуэсхэ дэж кьэклэуэнти, бжэцхьэлуэм кьытетгысхьэурэ бынунэр мырамысэ Итэ зытелгэ Инэм кьетгысэклауэ цышхэклэ кьенэцлэу. Гуцлэгуэ, 425-426.*

КЬЫТЕУЭН (кьытоуэ) лэмыл. (53). 1. (1). Кьытеукуриен, кьауэу кьытехуэн. *Псоми я Иэр лэгуэу ялэтац, унацхьэр кьатэуэу цылагыгьэ, жыплэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 653. 2. (43). Кьытезэрыгуэн, кьебгьэрыкьлэуэн; зауэ кьращыплэн. Фэ гьуэгу фьытету фьызыдэклэуэм Жьыбгьэ кьыфьтеуэу кьыфьфьыцлэ? Зэгуэр си щхьэцри фьыцлэ дьэдэт. «Вагьуэ махуэ», 361. Тамбукьан гуэлым кьэсауэ нэмыцэ авиацэр кьатэуати, шухэр нартыгьум хэлгьэдац. Нал кьута, 214. 3. (2). зэхь. Зыгуэрым и фэр ихьуэжын. *Гьатхэм, Щхьэлмывэжкьуэр вакьлэуэ кьыхьэжауэ, гьубгьуэ псоми цылагуэу кьэмынэу цхьуантлэгуэ кьытеуауэ, аргуэру зэрызехьэ иныр кьэхьэяц. Хьуэпсэгьуэ нур, 268.**

◇ **Гьусысэ кьытеуэн** (1). Еплэ гьусысэ. **Фэ кьытеуэн** (4). Еплэ фэ П.

КЬЫТЕУБЫДЭН (кьытреубыдэ) лэмыл. (2). Егьэпщэн, тегьэпсэн. *[Комендантым] И кьлэрагьуэри кьрипхьуэту Илас и натлэм кьыщытриубыдэм, лы гужьэяр кьлияц: - Уа-а-а! Мелыгыч, 472-473. [Альджыкьуэ лы и гьусэм цхьэклэ йогьусыс:] Сиукьынуэм, и фочыжыр кьыстриубыдэници, зэфлэклац, Мелыгыч, 457.*

КЬЫТЕУВЭЖЫН (кьытоувэж) лэмыл. (1). Кьыгьэзэжу зыгуэрым льякьуэклэ техьэжын. *Щхьэж и цхьэм кьыхьэр жиэу псори дыхьэшхт,*

Тааша зи гугъуаицЫр бжэицхьэИум кьыицтеувэжам. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 556.

КЪЫТЕУВЭН (кьытоувэ) лъэмыI. (18). ЛъакьуэКIэ зыгуэрэм кьытехьэн. А мыл джафэм цымышыиуэ, Джалэ пэтми ар кьэмынэу, Мылым бзаджэр кьытоувэ, Ауэ и лъэр ицIэмыувэ, Псым ику дьидэм ар цоджалэ, Пхохур мылым шыжь ницIэгьуалэу, Лъос иныжьым ину дыркьуэ, Шым кьопсыхыр Елбэздыкьуэ, Сэишхуэ жаныр игьэдалэу Желэр: «Бзаджэм мис уи пIалгэр!» «Елбэздыкьуэ», 21. [Алыджыкьуэ:] Мылицэм я унэ дэКьуеипIэм сыкьытеувэу куэзыр джэгухэм сакьыицпльым, езыхэми гу кьыслъатац, сыкьызэнаплъыхьац, МелыIыч, 451. Фыкьыстеувэм тIэкIу фысакьыт, ШIым лейр фIэмыфIу кьыдопльей. Си хэку нэхь ини сыту сцIын? «Шхьэлыкьуэ», 386.

♦ **Лъэдакьэм кьытеувэн** (1). Еплъ лъэдакьэ.

КЪЫТЕУДЫН (кьытреуд) лъэI. (2). зэхь. кьызыр. ШынагьэКIэ, нэмыкIытагьэКIэ зыгуэрэм зыгуэр кьыпыхын. МыбыкIэ дарийм хуэлгэрэ [шым, шыдым] я хулгэр нэцIу мэпсэури, я гур дзапэКIэ яIыгьыц, уабгэдыхьэмэ, зыгуэр кьатэбудын я гугъэци, я нэм бжэгуу укьыицIоуэ. Кхьухь пхэнж, 495. Дауэ ицIми сомитIыр [Чачэ] кьытриудыну мурад ицIат [Нахьуэ]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 509.

КЪЫТЕУЩIЭЖЫН (кьытреуцIэж) лъэI. (1). Зыгуэр буушIыурэ зыгуэрэм тегьэхуэжын. ПэгунитIыр нкIэлъейм тегьэувэгьуейт, абы елIаллэурэ [Дисэ] кьытриуцIэжат, арыниэмми и бостеижь тIэкIур зэхьфыицIат, иджы хьэлэчу ятIэ зацIэ хьуаици, уелусэмэ, зэпкьырунууш. ГушIэгьуэ, 420.

КЪЫТЕУТХЭН (кьытреутхэ) лъэI. (1). Бутхыурэ зыгуэрэм зыгуэр тегьэаткIуэн, лъэгьэлэсын. Пабжьэм хэса цыкIухэр, ниIаицхьуэ цыкIухэм еицхьуэ, зэбрылээтац, псы ицIыIэр кьыттреутхэ жалэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 506.

КЪЫТЕУИУЭН (кьытоуIуэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и щыIум тегIыркьэн. Шхьэгьубжэм кьыидэплъ лIым иIаКIуэ цыгьт, ицхьэгьубжэм кьыхэна абдж закьуэм хуэм цыкIуу кьытеуIуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 192. Сэри ицIэныгьэ сIэиц, сэ кIэрахьуэ схуэмыгьауу ара уи гугьэр? – жиIэри Кьазджэрий Лу и дамэм кьытеуIуац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 602.

КЪЫТЕФЫЩIЫХЬЫН (кьытофыщIыхь) лъэмыI. (1). кьызыр. Кьытешыхьын, псалгэ мыхьумыщIэ куэд тежыIыхьын. Анчарэ дежкIэ емыкIут цыIухухьум я псалгэ зэпиудыну, итIани дадэм псори кьытефыщIыхьу кьагьэгубжьати, и гум темыхуэу кьэпсэлъац: - ИгьацIэм дызэгьунэгьуиц, пэжкьэ? Нал кьута, 273.

КЪЫТЕХЭН (кьытохэ) лъэмыI. (2). И щхьэмКIэ кьехын. Кьытехэ хуэдэц узихуэ хадэм – япыт кьэмынэу кьапуд. Псалгэ гуауэ. «Дамыгьэ», 92. Гьавэм узихуэ кьытехамэ, Сэ си боршкьэ зыхэсцIэн. Дыгьэр кьепсмэ, ди нэ ди псэц. «Батырыбжэ», 69.

КЪЫТЕХЫЖЫГЪУЕЙ (1). плъыф. Зыгуэрэм зыгуэр кьеIыхьыным гугъуэхь пыщIауэ щытын.

Кьэрэмырзи еицIэж еицанэу кьатехыжыгьуей зэрыхьунур, бийм КIуэ пэтми нэхь зегьэбыдэ, кьару нэхьыбэ зэцIегьэуIуэ, IэцэкIи нэхь хуэцIац, итIани IэпицагьэКIэ ятекIуэн и гугьэу дзэпицым кьегьэзэжри зегьэхьэзыр. Лыгьэ, 411.

КЪЫТЕХЫЖЫН (кьытрехыж) лъэI. (10). Зыгуэрэм зыгуэр кьарукIэ е хьилагьэКIэ кьеIыхьыжын, кьыIэщIэгьэКIыжын. Кьэрэмырзэ и дзэм ятрекьуэ: - Е кьыдамытыну дызыцагьэгуэ ицIыр кьатетхыжыни, е а ицIым дьитекIуэдэни, - жиIэу. Лыгьэ, 411. Саримэ яхьыну кьызыртрахыж иандэрэ Думэсарэ деж цыIэц, я унэ КIуэжмэ, Рахьым ихьынкIэ мэшынери. Хьуэпсэгьуэ нур, 151. [Ицацэхэм] Я Iыхьэ лъапIэу, ШIалэниэ тьыгьэу Хьыджэбз дахагьэр Кьытырахыжыр [гуацэм]. «ШIалэгьуэ щыналгэ», 427.

КЪЫТЕХЫН (кьытрех) лъэI. (49). 1. (3). Кьехьэхын, техын. Гьатхэ гьуэгуэм сыхуэпIаицIуэ, Уанэр си шым кьытезмыш. Вагьуэ. «Партыр ди пашэу», 7. А кьэным илгьыр [Саняит] а адэ-анэр зыицIэлъ мацэм кьытрихауэ ятIэ тIэкIут. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 667. 2. (38). ЗалымыгьэКIэ кьеIыхьын, кьыIэщIэгьэКIын. Мусэ и тхьэкIумэм кьыицырхьат ицхьэлыр зейм кьытраха иужь, ицхьэлтет нэхьыицхьэу Мэхьхуэ ягьэувыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 632. Бийм и быданIэр кьытетхауэ Нып плъыжьыр Iуаицхьэм ицыхэтIат. Нып. «ШIалэгьуэ щыналгэ», 22. Уеблэмэ Степан Ильич бейуэ цыIэм я ицIыр кьатехын хуейуэ арац жиIэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 262. 3. (8). зэхь. КьехьэлIэн (п.п. гьавэ бэв). Ботэх зыхуея араици, «гьавэ бэв» кьытезыха тхьэмадэр ицIэрыIуэ мэхьуэ, и сурэтыр адэКIэ-мьдэКIэ фIэлъу уолгьагьуэ. Лъапсэ, 97. Си ицIым кьытешхыр куэди е мацIэц – Гьэ узыхуэзэм елгьытац. Сэ ицIым тезмысэ кьытемыкIэ. «Вагьуэ махуэ», 343. Шаукэт ицIыфI иIэт, зицI кьызэмэцIэкI гуэри кьакIуэри кьелгьэIуац «бэджэнду кьызэт, кьытетхыр ди зэхуэдитIу», жиIэри, ари плъыжьым идакьым, гьавэ зрикун игуэным илгьу кьыицIэКIынти. Аргьуей, 385.

КЪЫТЕХУЭН (кьытохуэ) лъэмыI. (73). 1. (36). И щхьэмКIэ кьехуэхьуэ зыгуэрэм и щыIум нэсын. Жылэм кьаицIэна дыцэр зэхуахьэсри зы Iуаицхьэишхуэ гуэру зэтралгьэу эдэщытым, уафэм кьехуэхэа мывэишхуэр кьатехуэри, дыцэри езы IэхьуитIри ицIым хигуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 300. ГьуицI зэрыхуэу удын мацIи кIапсэ хьухукIэ кьытехуа? ГьуицI Iунэ. «Батырыбжэ», 29. Радиомачтэ а унэм деж цытати абы текIуэдэжац – бомбэ кьытехуэри бгьуэтым кьаицтэ. Нал кьута, 281. 2. (8). Джэлэн, укIуриин. Унэм нкIэлъей иридэри ятIэ зрихьэурэ здытетым е ешат, е кьеицIэнтхьэуэхэ – ицхьэКIэ ицIым кьытехуэри кьэмытэдджыжыфу тхьыицIэкIэ мацIэри щыIгьа [Дисэ]. ГушIэгьуэ, 420. Шыр кьытехуэри, куэдрэ емылгьэуауэу лIац. Хьуэпсэгьуэ нур, 170. Джэлил кьэрэгьейр зэрыс абгьуэм кьридыну цыхуежьэм, модрейри кьелэри адакьэм и сыдж плъыжьыишхуэр зыицIицгьыхьэри абгьуэм кьыицIлгьэтым, адакьэм и ицхьэр унэзауэ, и нэм зыри имылгьагьужу, зы кьудамэм кьытехуэм,

адрей кудамэм кытехуэрэ кьехуэхри джэдкьаз кьомым я пащкьэм кьихуащ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 494. 3. (5). зэхь. Къэмэхын, зимыщлэж хьун. Инал и макьыр цызэхихым, лыжьыр кьэгүзэвэжри кытехуэным нэсат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 671. [Гесиод Васэ жрелэ]: Баку кыклару ичхьэгубжэм дэлэ ичхьэклэ жыжьэ мыклуэфу и гур кьеклуэри кытехуауэ щылгы. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 162. Гурарэ кьэгужейри кытехуащ, и льяктуитлыр цлэхури. Кьалэн, 434. 4. (7). зэхь. Кыгтрадзэн, ихуэн. Хьыбарыфлыр кьоклыр кьалэм Ар газетым кытехуащ – Лыггэ пэклуэу шыкьуэ цлалэм Дыщэ вагьуэ кьыратащ. Колхоз шыкьуэ уэрэд. «Партыр ди пашэу», 70. [Вадим Анзор зыхуигьазу]: Уи сурэт газетым кытехуэныц иджы. Гьуэгуанэ, 135. Гэшымы и Гуэхур нэхь тыныщ, жэмьшу фермэм тет цыхубзхэр е зэнысэгьуы, е зшыпхьуы, е зэунэкьуэщыци, колхоз тхьэмадэр кьоклуэри унафэ ещл хэт и жэмхэм нэхь шэ нэхьыбэ кьацлышын хуейми, абы хуэдэу лэащхьэр нэфлклэ зэлла цыхубзым етын хуейщ шэ шынакь махуэ кьэс уи жэмхэм кьыщлэпшымы щыщ, а цыхубзыр нэхьанэ цыкьлэ «Доска почетым» кытехуэу, абы и гьугу газетхэм ятхьын ичхьэклэ. Льяпсэ, 97. 5. (14). зэхь. Зыгуэрэм лей гуэр лысы. Чачэ гьунэгьуу цыху щыту илгьагьумэ, кьурлэныбэ жилэ хуэдэу зыгуэр кьибжырт, и закьуэмэ, гьбзэу дунейм тетыр и бийм кьатехуэну тхьэм ельэурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 56. Алащжьым хуащлэ пцлэм нэхьэрэ нэхьыбэ Раисэ хуищлыртэжьым Мэмэт-цлэкуэ, ауэ езы Мэмэт-цлэкуэ уеуцлэмэ, «дякум дэлэ цылэжьым» жишэнутэжьым, сьит ичхьэклэ жыплэмэ, Раисэ зыхуэгуащлэ гуэр зэрыщылэр ещлэри, пцлыр езым кытехуэмэ, нэхь кьещтэ, Гуэхум и пэжыплэм цыхум гулэатэ нэхьэрэ. Льяпсэ, 79. Лейм пэцлэуэу щэбэнклэ, Кьаукри пхьуру кьытохуэ, Бий гуицлэгьунышэм и нейхэр Ди цыху мин лэджем кьатохуэ. Щымы и макь. «Шум и гьуэгу», 38.

◇ **Хьуащэ и лэтуэ кытехуэн** (1). Еплэ Хьуащэ. **Шэ фыцлэу кытехуэн** (1). Еплэ шэ П.

КЫТЕХУН (кытоху) лэмыл. (2). 1. (1). Зэруутгыпщын, щыплэм икьыу ехуэхын; и льябжьэр щлэхун. [Алыджыкьуэ:] Заныцлэу гу лызотэ: комендант сыкьызыхуащам лыгы шырыкьур хьэлэщы, хьэм ячэтхьа хуэдэщы, уцлырри зыцлэхуащы, медаами, кьытетлэпкьыжауэ кытехун кьудейщ. Мелыгыч, 463. 2. (1). Зыщыплэ кьехуэхуу зыгуэрэм техуэн. Джэллил кьэргьейр зэрыс абгьуэм кьэридыну цыхуежьэм, модрейри кьелэри адакьэм и сьидж пльыжьышхуэр зылэцигьыкьэри абгьуэм кьыщылэтым, адакьэм и ичхьэр унэзауэ, и нэм зыри имылгьагьужу, зы кьудамэм кытехумэ, адрей кьудамэм кытехуэрэ кьехуэхри джэдкьаз кьомым я пащкьэм кьихуащ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 494.

КЫТЕХУТЭН (кытохутэ) лэмыл. (5). Зыщыплэ, зыгуэрэм и щылым кьыщыхутэн, кьыщыщидзын, кьыщыльэгьуэн. [Алыджыкьуэ:] Си ичхьэм бжэ еуа хуэдэу кьээджэдыхуэ кьалэм сьидэтурэ уарамышхуэм сыкьытехутат.

Мелыгыч, 445. А зэрызехьэр зэфлэмыкьлауэ, иджытсту Таша зытета бжэщхьэу милиционер кьытехутащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 557. Шы сокум и елусэри, зридзу шэсынри зы наплэзыплэти, Астемьырыр шымы кытехутащ, Хьуэпсэгьуэ нур, 163.

КЫТЕХЬЭ (2). Зыгьуэгусэрейуэ, гурымыкьыу ущызыгьэт хьэл. Махуэ зыбжанэ дэкла иужь, анэр и пхьум зэрешхьыда щлэгуи щымылэу, анэм и кьытехьэри теклыжащ. Нэгьуху, 48. [Бахьсэннысым] И кьытехьэр теклыжамэ, Кьожэр псыныцлэу псы кьабзэбзэу. Бахьсэннысым хуэдэ щылэ... «Батырыбжьэ», 42.

КЫТЕХЬЭЖЫН (кытохьэж) лэмыл. (3). 1. (1). Зыгуэрэм и щылым (уафэм) кьытехьэр теклыжын. Пшагьуэ телгыр теклырт, кьытехьэжырт, дыгьэр кьыкьуэплэамэ клуэдыри. Нал кьута, 278. 2. (1). Кьеклуэлэжын. Анчарэ гу лытат Иринэ пцылэм кьытехьэжын цлэмыпцлэжэм – шынау арац, кьэхьуакьэщлар зэфлэкла и мыгьугьуэ. Щынахужьыкьуэ, 69.

◇ **Дунейм кытехьэжын** (2). Еплэ дуней.

КЫТЕХЬЭН (кытохьэ) лэмыл. (31). 1. (14). Зыщыплэ екьуэлэн, кьыщыхутэн, утыку кьыхьэн. Пцылэм кьыщытехьам зыр Анчарэ кьелгьэуащ: «Хьыджэбз, псы сегьафэт», - жишэри. Щынахужьыкьуэ, 66. Босфор кьыдэклири кьэхьырт тенджызым кьытехьащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 667. Сарими а кьэфэну кьытехьащлэмы фыкьлэ зэрамыхьунур кьыгурыгуэрти гузавэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 111. 2. (12). зэхь. Кьэгубжын, и гурымыкь кьыкьын. [Долэт] И гурыфлэ кьыкьлэм, куэбжэр Гуыхьрти фызхэр кьыдыгьэхьэрт, ауэ кьытехьакьэ – хьэпарижьырт псыкьуиш ирипхьрти, итланэ еплэты псы пэгун кьихи. Хьуэпсэгьуэ нур, 243. Мис анхуэдэу [уэсым, жьыбгьэм хуэдэу] уэ гукьанэ Укьытехьэу кьысхубоцлыр, Бгыщхьэ уэсу ар етланэ Птокри гуакуэ укьысфлэцлыр. Бгыщхьэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104. Лашыну джэгуи хуейр Сосрыкьуэт, ауэ кьытехьати щылуэжырт, цыхубз цыгынкьлэ зыхуапэу и напэ зытримыхьыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 617.

◇ **Дунейм кытехьээн** (18). Еплэ дуней. **Чэнджэц кьытехьээн** (1). Еплэ чэнджэщ. **Шэч кьытехьээн** (14). Еплэ шэч. [И] **кытехьэ теклыжын** (4). Сабыр хьужын, губжьыр теужын. Камизэхэ я нысэр кьэгубжэуэ кьэклауа хьунти, асыхьэтым и кьытехьэр темыкьыжауэ уцлэсплээн цылэтэжьым, сэри абы кьыфлэзгьэклажьым. Льяпсэ, 99. Махуэ зыбжанэ дэкла иужь, анэр и пхьум зэрешхьыда щлэгуи щымылэу, анэм и кьытехьэри теклыжащ. Нэгьуху, 48. И кьытехьэр теклыжамэ, Кьожэр псыныцлэу псы кьабзэбзэу. Бахьсэннысым хуэдэ щылэ... «Батырыбжьэ», 42.

КЫТЕХЬЭРЕЙ (1). пльыф. Кьэгубжыгьуафлэ, тэмакьлэщлэ. Гуацэр кьынтлэжынтлэу, кьытехьэрей хьуауэ хьыджэбз цыкьлэм и нэр игьэллэжыртэжьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 524.

КЫТЕХЬЭУЭН (кытохьэуэ) лэмыл. (13). Зыгуэрэм ирихьэллэу зыгуэр кьэхьун. Зэм бэву гьавэр кьытыбохьыр, Уэгьу кьытехьуакьэ – пцлар

к/уэдаиц. Сэ щ/ым тезмысэ кыбтемык/э. «Ваг/уэ махуэ», 343. Алий-бей и кх/ух/уыр Истамбыли, Щамми, Мысырми – здынэмыс цы/этэк/ым, жэц кыбтехуамэ, ваг/уэм епл/урэ кх/ух/уыр здэк/уэн хуеймк/э игвак/уэрт. Л/апсэ, 40. Г/уэзгум тел/га мывэр тетхаиц цы/жа/э д/ыдэм, Локотоиш командэ итри дунейк/уэжыр гитлеровицхэм к/ватехуаиц. Нал к/бута, 300.

КЫБТЕХУЭПЭН (кыбтохуэпэ) л/эмы/1. (1). Адэк/э к/уап/э имы/эу к/ээх/ун. Ауэрэ жэц кыбщитехуэпэн гуэциж/ь уэрамым кыбтету цыл/гаг/ум, «хамэ к/уажэ к/ээзджэдыху с/ыдэмыту, мы гуэциым нэху цыызгэциныци, ниц/дей жыуэ аргуэрэ с/ылгыхуэныци», жи/эри Дуду гуэциым щ/ых/эри п/ланэпэм деж х/эуазэ т/эк/уэ зыгуэр тешхуауэ дэл/уэ гу цыл/гитэм к/уэри г/уэл/гаиц. Виг/1, 415.

КЫБТЕХУУКЫН (кыбтохуук/1) л/эмы/1. (2). Зыгуэрэм и к/эж/эп/э х/ун. Пасэрех/эр кууэ ц/лэныг/эк/э емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм ц/лэныг/эицхуэ хэл/т: гаметэк/э зэд/жэ ц/лэб/эр кыбзытехуук/1ыр к/абзэу цаг/этыну арат, зэмыл/эпк/эг/ум я цыл/гхуит/1 зэрашал/эмэ, я л/абж/эр яг/эб/ыдэрт. Л/апсэ, 65. Ц/ыхубзыраиц л/эпк/гыр нэх/ыб/эу кыбзытехуук/1ыр, л/апсэ х/ужыр араици, л/абж/эм хуэдэж/иц кыбдэж/ри, кыбдэжам кыбп/к/эри, ц/ыхубзыр зымых/умэ л/эпк/гыр м/унэх/уону /эмал и/эк/ым. Л/апсэ, 44.

КЫБТЕЧЫН (кыбтреч) л/э/1. (7). 1. (6). Зыгуэрэм и щ/хэм, и щ/ы/ум тетыр кыбтетх/ын. А дур зытет мывэм кыбтрач/ри гуэциым ц/лал/афэри сценэм ираг/эуваиц, декораиц х/арзынуу к/ээдупсысаиц, жал/эри. Мазэ нык/уэ щ/хуант/э, 629. Езы адак/эри п/абж/эм хэсаиц зиужыж/ыху, х/э тумэм сеу/уу и пэнц/и/ывыр ц/х/э кыбтезмыч/рэ, жи/эу. Бабыщык/уэ адак/эп/ш, 480. Зэрыл/ы п/х/ашэр имыг/эг/уаицэу, [Жырасл/эн] и ц/х/эр /этарэ п/агафэ зытриг/эуауэ, и уж/ым ит сэлэтх/эр х/ымп/ар имыц/у к/уэрт, и п/аиц/ит/ым зыр кыбтрачауэ цытыг/эати п/аиц/э нык/уэуу цыт пэтми. Мазэ нык/уэ щ/хуант/э, 580. 2. (1). зэх. Ц/лэх/умэн хуэй гуэр на/уэ щ/ын. [Алыджык/уэ:] Щ/ыунэ ц/ых/эп/лэм деж х/эрф/ышхуэ дахэк/э тетхаиц: «Бильярдная» жи/эу. Си урысыб/эр ц/лагуаицэтэк/ымы, а псал/эр кыбзэрызгуры/уар нэг/уэщ/ут. Мыр дауэ кыбтеча д/ыдэу тратха? Мелы/ыч, 445.

КЫБТЕШЭН (кыбтрешэ) л/э/1. (1). Зыгуэрэм и щ/ы/ум зыгуэр тег/эх/эн. Як/уб зэми и гум к/ок/1: «Капитаныр армауэ п/эрэ дыг/ужыр си л/аг/уэм кыбтезышаар?» Нал к/бута, 262.

КЫБТЕШЫН (кыбтреш) л/э/1. (1). Здэш/и/э щ/ып/лэм кыбтег/эк/ын. Г/э к/эск/э Дэрдэх/ь к/уажэр зэрык/уажэу к/ел/г/эурти, х/эсэпэх/умэу яг/эувырт, «уц/ыху х/эрэмыниш/иц, пэжк/э уопсэу» жал/эрти, ноби х/эсэпэ их/умэу ц/лэц/и/ым тесу кыбтраири к/адым деж к/ашат, адыгэ зыхуэпэк/эу хуэнауэ: к/эптал т/эк/ум и щ/ы/ук/э бгырыих ф/и/ц/э ц/лэп/ауэ, к/лэрах/уэж/ь гуэри гуэл/элу, г/уэниш/эджым цыдэж/ын /эджи цыдэжауэ, и л/эми л/эдак/гачэхэм яхуэм/ыду вак/ит/1 ил/ь,

п/илэр /эк/э и/ыг/уу к/адым и п/ащ/хэм итиц. Х/эсэпэх/умэ, 417.

КЫБТЕЩЭЩЭН (кыбтощашэ) л/эмы/1. (2). Щаш/эу зыгуэрэм и щ/ы/ум кыбтехуэн. Жыб/г/эм, щ/ыхуу, к/эх/эри псыниц/эу Уэсыр т/уми кыбттощиц/э, Ауэ док/уэ дымп/лэиц/эу, Диг/эхуабэу ди гураицэм. Гум и г/атхэ. «Партыр ди паш/эу», 113. Уафэм цыж/эу Гангэ псышхуэр Уэишхуу ц/ыл/гэм кыбтощиц/э. «Индийскэ поэмэ», 358.

КЫБТЕЩЫКЫН (кыбтрешык/1) л/э/1. (1). Зыгуэрэм ещ/ху, хуэдэ д/ыдэу зыгуэр щ/ын. [Х/ыд/жэб/зым] И ныбэм/и зиг/эх/ейрк/ым, тх/эм еиц/э сабийм зэран хуэх/уа; х/ыд/жэб/зыр и дахаг/эм удих/эх/ын хуэдизу гуак/уэрт, статуэтка кыбтениц/ык/1рэ бг/эуэмэ, яхуэмыг/эиц/аг/уэу епл/ынт. Л/апсэ, 20.

КЫБТЕ/ЭБЭН (кыбто/эбэ) л/эмы/1. (1). Зыгуэрэм и щ/ы/ум /эк/э е/усэн. Хадэм кыбциц/ыжым, Лу имыц/лэххуэ и дамэм зыгуэр кыбте/эбаиц: - Дэнэ ук/уэрэ, сох/устэ? Мазэ нык/уэ щ/хуант/э, 593.

КЫБТЕ/ЭТЫКЫН (кыбтре/этык/1) л/э/1. (1). Зыгуэрэм зыгуэр кыбтеп/хуу к/э/этын. [Алыджык/уэ:] Уэздыг/эр изош/эри сыг/уэл/ыж/у шх/ы/эныр кыбщитес/лэтык/ым, сол/аг/уэ ц/ыхубзым джанэ т/эк/у ф/лэка зэрыщымыг/ыры, и куафэ хужыб/эр кыбщ/иоц. Мелы/ыч, 443.

КЫБТРЕГ/ЭГ/ЭУЭН (кыбтрег/эг/эуэ) л/э/1. (1). Зыгуэрэм мых/ур кыбтрег/эг/уэвэн. Лу нэх/ыб/эххуэ зэх/уапсэри арат. «Вэрок/уэ Нах/уэ» жи/эу маузерып/эр [пэиотым и п/эк/э] и тх/ылым кыбтриг/эг/эуэну. Мазэ нык/уэ щ/хуант/э, 510.

КЫБТРИХУЭН (кыбтрехуэ) л/эмы/1. (3). Кыбтрих/эн, кыбзэщ/иуфэн. К/еублэ ж/апицэм нап/лэзып/лэу Пизэр кыбтырехуэ, щ/ыр епх/ээнк/1. Уи уэг/уи ж/апши зэх/ых/аши. «Батырыб/ж/э», 60. А дух/эиш/и к/уажэм ук/ык/ыж/у ук/эк/уэж/ыну /эмал зымы/эиц, ук/эк/уэж/эмэ, ницэ хужыб/эуу г/атхэм деж уафэм кыбтрихуэм ещ/хуэуу ук/ызырык/уэжыну. Мазэ нык/уэ щ/хуант/э, 648.

КЫБТИ (9). «Бажэ пшынэм» урох/элэ мыщэм кыбжыб/эк/1 мак/ь. /эпэ пшынэм уед/уа? – Жи/эу мыщэр [дыг/ужырым зыхуиг/эзэу] лым е/аиц. – Сыт а ж/ып/эр? Кыбт/1! Кыбт/1! Кыбт/1! – Уи дзэл/ыфэр уэ умыт/1. «Бажэ пшынэ», 12.

КЫБФИ/ЭГ/ЭКЫН (кыбф/ег/эк/1) л/э/1. (2). зэх. Кыбщ/иг/ун, ег/элеин. Сентрал и ж/эм кыбж/эдэхуам хуц/ег/уэжаиц. Абы кыбф/иг/эк/латэмэ, пощ/тзех/эм пенсионерхэр кыбзэриг/эаиц/эр игу к/аг/эк/ыжынк/э хуунут. Щынахужык/уэ, 13. Х/эб/ибэ абы кыбф/иг/эк/лак/ым. Кыбф/иг/эк/и хуэрэ? Апчарэ и зак/уэ фермэм яг/ак/уэрк/ым. Щынахужык/уэ, 22.

КЫБФИ/ЭГ/ЭЩЫН (кыбф/ег/эщ/и) л/э/1. (11). Зыгуэр зыгуэрэ к/ег/эл/ытэн, иг/г/эг/уг/эн. Мазэм и нурыр ц/х/эл/ым теш/эм, Ар псы к/ыл/гэту кыбф/ег/эщ/и. Ди унэж/ь. «Щ/хэлык/уэ», 380. [Инус] Нэмэз ящ/ыну мэжджытым ц/ых/хэмэ, и /упэр иг/г/эл/эж/аж/эрт, нэмэзыб/эзэ к/ибж кыбф/иг/эщ/и/ыну. Хуэпсэг/уэ нур, 78. Ф/ы кыбп/хуаиц/э кыбф/лаг/эщ/и, Уи ц/х/э д/ыдэм

кыдыдоклуей. Зырызыххэу зэщхьыркъабзэ. «Батырыбжъэ», 155.

КЪЫФІЭДЫГЪУН (кыфІедыгъу) лъэІ. (2). Зыгуэрэм ейр емыушщІу къэщтэн. [Алыджыкъуэ:] Си гум зыгуэр къэкІри занщІу сыкъэуІэбжъаиц; догуэ, нэху ща нэужь, уицІэ сызытелъыр, бацэ ихыІэнымрэ ихъэнтэмрэ кыдэзыта фызым цыхуэтхыжым деж фочыр кызыжъэхуыбидэрэ «накуэ мылицэм, уи блэгущІэм ицІэлъу ихыыр фызабэм кыфІэбдыгъуаиц» жиІэрэ си ужьым къиувэмэ, цыхум я фІэц мыхъуу къэнэн? Мелыгыч, 457-458. [Пицым и гъусэхэм зыжраІэ:] – Еплъ мы Іэхъуэм и бзаджагъым, Пицым и мзыр кыфІедыгъур!.. «Тисей», 506.

КЪЫФІЭДЗЭН (кыфІедзэ) лъэІ. (1). Зыгуэр зыщІыпІэ пылъэн. Псом я нэхъ телъыджырати, Долэт псыкъуыир хуит щицІа махуэм нып пльыжъ цыкІу кыфІидзэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 243.

КЪЫФІЭКІЭН: Ѡ [и] **цхъэр кыфІыкІэ** (4). Еплъ **цхъэ І**.

КЪЫФІОКІ (кыфІокІ) лъэмыІ. (5). 1. (1). Зыгуэрэм фІэнар фІэхун. Удз Іэрамэу губгъуэм итым Зым кыфІэкІым зым кыфІэнэу, Доллар закъуэ жьыбгъэм кыихырт Игу махэр кызыфІэнэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. 2. (4). Зыгуэрэм фІэкІын, блэкІын. Фронтыр Бахъсэн кыфІэмыкІу иджыри зыкъомрэ зиІэжъэмэ, Зулкърней, унафэ щІу, эвакуацэ кІуар къишэжынкІи хъуни. Нал къута, 235. [Урыхуныс:] Турбинэхуэ згъэджэрэу Ток колхозэм цызогуэшыр, Ауэ Станицым сыкыфІэкІым Сэ кІэщІуІуэу кызогъэшыр... Терек. «Партыр ди пашэу», 119.

КЪЫФІОЛЭЛЫН (кыфІолэл) лъэмыІ. (1). Пылэлын, зыпытым быдэу пымытын. Хъэщхъэтеуэм зэхикъута жыгхэм я цхъэкІэр къафІэлэлэу пицІантІэм дэтт, езы унэри нэцхъейт, бжыцхъэгъубжэ сытхэри гъэбыдауэ, кыщІэкІи цыхъэжи цымыІэу Іуэлъауэниэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 301.

КЪЫФІОЛЪФЫН (кыфІелъф) лъэІ. (1). КыфІэхын. Шыр зыгыгитІым нахъутэр шыщхъэм кыфІалъэфри, шы цІахуцІэм Астемыр тесу пицІантІэм даутІыпцхъаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 163.

КЪЫФІОЛЪХЪЭН (кыфІелъхъэ) лъэІ. (1). Зыгуэр зыщІыпІэ фІэдзэн, кІэрыгъэбыдэн. Локотош и унафэкІэ расписанэ ящІри кыфІалъхъаиц. Нал къута, 253.

КЪЫФІОЛЫКІН (кыфІолыкІ) лъэмыІ. (4). ШІыхъ, пщІэ хуэщІын, шышынэн. [Тамарэ] А цыхубзым цыхухъуфэ тет цхъэкІэ, нэхъ хъэтырыщІэ, нэхъ хъэлэл уигъэлъхъуэни, езы тхъэмьщІкІэри уэндэгъуишуэици, и фэр зэкІуэкІаиц, пащІэ фыцІэ тІэкІуи тети, къэзылъагъум цыхухъум цыхубз цыгъынкІэ зихуэпа я гугъэи, ауэ цыхубзхэр къафІолыкІ икІи фы дьдэу къалъагъу, хэт сыткІэ къелгъэуаи яхуеицІэри. Лъапсэ, 17. Іэдэм Лу кыфІэлъыкІырт, армыхъумэ а цІалэ цыкІу къомыр, ХъэфІыцІэ и кыдыру, зригъалъэрэ куэд цІат. Мазэ ныкъуэ цхъуантІэ, 630.

КЪЫФІЭМЫГЪЭКІН (кыфІигъэкІкыым) лъэІ. (28). Іуэхур адэкІэ мыгъэкІуэн, къэгъэувыІэн. Думэсарэрэ Нанэрэ я цхъэр кыфІэхуауэ Астемыр жиІэм едалуэрт, зэзэмызэ псалъэ зырыз кыхадзэмэ, абы кыфІамыгъэкІу. Хъуэпсэгъуэ нур, 123. «КыптекІуэр гугъуиц» жыхуаІар мыбы [Раисэ Муратовнэ и лІым] дауэ кыгурыІуауэ пІэрэ жиІэу Нартыху шыму зырыщІытам тетт, жаІам кыфІимыгъэкІмэ, арэзы ирихъуну. Лъапсэ, 83. [Алыджыкъуэ цыхубзым жрелэ:] – Сэ сыщІыцІэкІэ щыІэу кыщІэкІыниц [цыхухъу емыфэ]. – Сэри абы кыфІэзмыгъэкІу кІэртІоф гъэжъам зестаиц. Мелыгыч, 441.

КЪЫФІЭМЫГЪЭХУН (кыфІэлъухукыым) лъэІ. (4). Мыхъэнэ иримытын, къримыдзэн. АрицхъэкІэ хъыбар жызыІэхэм ар [моторхэр зырыкъугъыр] зыуи къафІэлъухутэкъым, уеблэмэ радиаторым ит псыр къэауэ ицІэфиежу бахъэр къриху пэтми къэувыІэртэкъым. Лъапсэ, 68. А псор къэзыгупсыса Джелил дунейм тетми темьтми зыми кыфІэлъухукыым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489.

КЪЫФІЭМЫГЪЭХУУ (1). нареч. Мыхъэнэ къримыгъэкІу, Іуэхуу къримыгъэгъуэ. АрицхъэкІэ гуэгушыхъу Мэзан зэхихат унэгуащэм жиІари, кыфІэмыІуэхуу цыджри хъушэм яхыжъжым и пІалъэр къэсауэ кыщІэкІыни, жыхуиІэу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477.

КЪЫФІЭНЭН (кыфІонэ) лъэмыІ. (4). 1. (2). Зыгуэрэм жъэхэуэу кыгъэувыІэн. Удз Іэрамэу губгъуэм Зым кыфІэкІым зым кыфІэнэу, Доллар закъуэ жьыбгъэм кыихырт Игу махэр кызыфІэнэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Мес фэ кІагуэм ар [доллар] кыфІонэ, АдкІэ мыкІуэу къоувыІэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. 2. (2). зэхъ. Шыхъэн. [Дэфэрэдж:] ШІеихыдэн лъэкъи цыІакъым, сыт цхъэкІэ жыпІэмэ, ар [Тамарэ лъжъапІэм зэрыувар] зи зэрэу зэрыщІытыр тэмэу еицІэ [Камизэхэ я нысэм], ауэ хъэм и губжэ кхъуэм хуехъ жыхуалэр арати, сэ кысфІэнэн кызымыкуу, лажъэ зимыІэр кыпнэцІэхуати, цыхъаиц. Лъапсэ, 99. «Ура» жытІэрэ аргуэру зыгуэр кытфІэнэмэ, жаІэрт [Батокъуэрэ Мусэрэ], е зыри жыдмыІэмэ, «контрэ» кытфІэзыщІыни къахэкІыни, жаІэу гузавэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 249.

КЪЫФІЭХЫН (кыфІех) лъэІ. (5). ЗыфІэлъам фІэмыгъэлъыжын. ГъукІэми сыт ицІэнт, фІэдзапІэм фІэлъ Іэхъулъэхъур кыфІихри Къэрэжъ егияиц: - Мы Іэхъулъэхъур уи бзэгум илъхъэн хуейт уэ, - жиІэри. Лъапсэ, 104. Лэгъуныр лъахъыным кыфІимыхуу лы пнэр вар кыыхыртти [Нурхъэлий], Іыхъэ-Іыхъэурэ зэпиуцІырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 204.

КЪЫФІЭХУН (кыфІоху) лъэмыІ. (5). ЗыфІэлъым кыфІэкІу ехуэхын. Мэхъудрэ Чачэрэ зэрызэІуащэм еплъурэ, Нурхъэлий гу лъитакъым фІэдзапІэм фІэлъ и бэьтор кыфІэхуу мафІэм зэрыпэрыхуам. Хъуэпсэгъуэ нур, 207. [Лу и гъусэхэм яжрелэ:] – Жансэхъу и пнэр ныІэхуэиц. ШхъэрынтІагъэмэ, уи

ичхэм кыфIоxуэ, уи нитIыр имыггаплгъуэ. Мазэ нык'уэ щх'уантIэ, 535.

◇ **Щх'эр кыфIэхун** (18). *Еплэ щх'э I.*

КЪЫФIЭХЫЖЫН (кыфIехыж) лгэI. (1). Зыгуэрым залымыггэкIэ зыгуэр кытехыжын. *Тх'эIухудыр Елбэддык'уэ КъафIихыжри кгэкIуэжауэ, Ар иныжхэм ябгынауэ, ИмыIэжу бий нык'уак'уэ, Шысц к'уаужэкIэм Дей и зак'уэ. «Елбэддык'уэ», 22.*

КЪЫФIЭЩЫН (кыфIещ) лгэI. (4). ЦIэ етын, еггэгъуэтын. *Долэт а зэк'уэушитIым я адэ Астемыр хуэх'уэуцIэу зэхахаи, «Астемыр цх'эгъавэ» кыфIицауэ. Х'уэпсэгъуэ нур, 244. [Дэфэрдж:] Сэ медицинэм зестауэ слгэкI кгээмыгганэу, жэц-махуэ симыIэу, Iээ кыицитIащакIэ Iээу дыц'ытын хуейц жысIэу гуг'уэ зезг'эхырт. Лпапсэ, 10.*

КЪЫФIЭЩЫЖЫН (кыфIощыж) лгэмыI. (23). 1. (17). Кышых'ун. *Зэгуэр ниIых'эпIэу услгэгъуаи, Жэц кгэскIэ жьыуэ согъуэлъыж, Арицх'э гупсысэм сых'эбдзаи, Си цх'ээнтэр г'уру кысфIощыж. Зэгуэр пщIых'эпIэу. «Шум и г'уэгу», 69. ЦыкIуицэ клапсэ нах'утэ клапэр клэцIу иIыг'ыу шым темыгуицуац'уэрэ телгэцIых'ит, насынышхуэ к'еуэллар ниIых'эпIэу илгавгу кыфIэцIыж. Нэг'уху, 19. [Шык'ымхэ я пх'ум] И л'ыр кх'элэг'унэм к'имыкIыжу илг'т, ах'эрэтым клуэжа кыфIэцIыж. Кх'элэг'унэ, 380. 2. (6). Зыгуэру зык'элгытэжын. *Дыг'и тепсэу, уэихи теишхуэ Сэ сыванIэу кысфIощыж, Сэриц зык'умэр псом я л'абжэр, Сэ с'х'умари мыкIуэдыж. Дыг'эр к'епсмэ, ди нэ ди псэц. «Батырбжэ», 69. [Х'эбибэ жегI:] - Лло, Сентрал, нэмыцэ фуаицIэ зэрытицх'эрык'уам цх'экIэ Гитлер ух'уа кытIфIэцIыжр? Нал к'ута, 285. Пэжу, езы Долэт нэх'э цх'эицитх'уэ уиггэлъых'уэнт, дэнэ цыпсалгэми зиггэадак'эрт, езым хуэдэ цымыIэу кыфIэцIыжырт. Х'уэпсэгъуэ нур, 244.**

КЪЫФIЭЩЫН (кыфIощI) лгэмыI. (222). 1. (28). Зыгуэрым ириггэщх'ын, тэмэм дыдэу зэрымылгав'ум, зэрызэхимыхым кыхэкIыу. *Нурх'элий плгэмэ, молэм и ж'эм бзу фIыцIэ кыж'эдэлгэт кыфIощI. Х'уэпсэгъуэ нур, 155. Утету г'уэгуэм уэ уздэкIуэм, Зыгуэр к'өджауэ зэм кытIфIощI. Си ужэ к'ых'уэунэм. «Дамыг'э», 220. Ди мээ л'анэр нэм цIоувэ, Шых'э кыизэджуэ зэм кысфIощIыр, Бжэн слгэгъуамэ еицх'э ди бжэным - Дэ ди Iэцым япызоиц'ыр. Унэм уикIрэ к'эбггээжмэ... «Ваг'уэ мах'уэ», 372. 2. (194). Зыгуэру кышых'ун. *Х'эцIэу кытIфIэцIми, ариц бысымыр, Уэ урих'эцIэу зыдеггэкIу, Уи Iуэху к'энамэ, зэггэзахуэ, Пхуэмыггэткиахэр псыницIэу гэгткIу, Улгэрымых'эм, баш к'эництауэ. Х'эцIэ ирамыггэблаггэ. «Ваг'уэ мах'уэ», 366. ЦыкIу сых'ужауэ кысфIэцIауэ Сэ кысIурыхуэр зггэлгэпIаиц. Ныжбэбэ жэци, нэхур цыху. «Щх'эльык'уэ», 384. Ныжбэггэу зэгуэрым кысхуэкIуауэ А х'эр к'өпх'уэну кысфIэцIат. Х'бэ. «Дамыг'э», 80.**

□ **Пцы зи цытлгав'гум тх'э кыфIощI** (1). *Еплэ пцы.*

КЪЫФIЭУЭХУН (кыфIэуэхун) лгэI. (3). Гулгытэ зыгуэрым хуэщIын, зыхэщIэн. *Iуэушых'уэ Мэзани еплэ: кыфIэуэху дуней темыту, цыджу х'ушэм яхэтиц. Бабышк'уэ адак'эпщ, 492. Нэх'э зыхуэмшицх'эм зэдауэу к'аублэ цх'экIэ, Сэид сымэ к'афIэуэхутэк'ым. Мазэ нык'уэ щх'уантIэ, 646.*

КЪЫФIЫЩIЭЖЫН (1). *Еплэ нэпср*

КЪЫФIЫЩIЭКIЫН (кыфIыщIокI) лгэмыI. (1). Зыгуэрым и унафэр имыггэзащIэу зыгуэр к'эбгынэн. *[Локотои] И лгак'уэ улггэ х'уар мых'ужынауэ госпиталым к'афIыщIэклат. Шынахужык'уэ, 42.*

КЪЫХ'ЭБЭНЫКIЫН (кых'обэныкI) лгэмыI. (1). Зыгуэрым кых'элукIыу бэнэн. *Нэхуиц'р к'эблггэаиц, зээмызэ х'эхэр кых'обэныкI. Х'уэпсэгъуэ нур, 226.*

КЪЫХ'ЭБЖЫКIЫН (кых'ебжыкI) лгэI. (2). Зыгуэрхэр зыгуэрхэм кых'эггэщх'эхукIын. *Нэх'гыфIу еджэхэм Алий к'ахибжыкIри цIалэ цыкIу зыбжанэ культармеецу к'уаужэм дыкIуэрэ цыхубузу унаг'уэ зезых'эм еджэкIэрэ тхэкIэрэ едггэцIэну тетрад'э, к'эрэндиц к'ытхуигуэшиаиц. Зи лгэрыгыпс тIыг'а, 528. К'эралым естын г'авэ силгк'ым, кысхуэнам си б'унунэр шх'ын цх'экIэ мылIэу г'эм триггэх'ээн к'удейиц, жызыIэу к'уаужэм дэсым лIиц кых'абжыкIри яггэтIысаиц, я дум илгэмэ, к'рахрэ я гуэни кыицатIэцIым физхэр, сабийхэр зэцIэг'уаг'уэрэ х'эблэр кыизэхуаишэци. Зи лгэрыгыпс тIыг'а, 524.*

КЪЫХ'ЭГУЭН (кых'егуэ) лгэI. (1). Зыгуэрым к'арукIэ зыгуэр кытекIуэн, зыгуэрым кыриудын. *Пелуаным уеплгкIэ пелуаныфэ лгэпк'э теттэк'ым, ауэ адрей кыхагауам уэри уак'ыхэжыжын, жаIэри [адыгэм] хуит яцIаиц. Мазэ нык'уэ щх'уантIэ, 617.*

КЪЫХ'ЭГУОУКIЫН (кых'огуокI) лгэмыI. (12). И мак'ыр зыгуэрым кых'элукIыу кIиин. *Цыху Iуэу зэхэтым к'аувых'ауэ зэ зыр адэкIэ кых'огуокI, зэ нэг'уэиц'ыр кых'окIиикI, я гум кыидихур ямыбзыцIу. Лпапсэ, 73-74. Асых'эту нэх'э лгавэу телгэ сэлэт гуэр зымыщIэжу Iуэицх'уэу, г'ыуэ, кых'эгуокIри к'ехуэхаиц. Х'уэпсэгъуэ нур, 171. К'вэджэрий кыидэцIхэм зык'валэтаиц, круицIэ яIыг'ымкIэ зэуэну зым зыр епцэдк'ауэу, зэрыггэкIийуэ, жаIэр зэхэпх'ыртэк'ым, зыгуэр псоми к'ахэгуокIырт: - К'вэджэрий и п'лэр Инал хуэггэтIысам, уэлэх'и. Мазэ нык'уэ щх'уантIэ, 550.*

КЪЫХ'ЭГ'ЭБЭГЭН (кых'еггэбагэ) лгэI. (1). *кыизэр. ПсэрхэггэкIын, г'гэлэн. Мах'сидэржыж'эу к'эуваиц, к'еуэнIа и мыгггэу, арицх'экIэ, зэ фIэкIа емыуэ, кых'аггэбэгаиц. Х'уэпсэгъуэ нур, 121.*

КЪЫХ'ЭГ'ЭЖЫН I (кых'еггэж) лгэI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ кых'эггэщын. *ЩIалэ цыкIухэр набж'эм хэсиц, я цх'эр кых'аггэжри мэдых'эшх: «пелуан зицIын и гуггэиц [Лу]», «и Iэблэм куцI ирел'х'э» жаIэу. Мазэ нык'уэ щх'уантIэ, 506.*

КЪЫХ'ЭГ'ЭЖЫН II (кых'еггэж) лгэI. (1). *Кых'эупщIыкIын, жанкIэ зыгуэр кых'эхын. [Бекган] Iэц к'ицицхумэ, л'ыр ищ'урэ х'арзынэу*

псэут, фейдэ гвуээдждэ кэриггэцилт, фэ кьомри шивуэжт, вакванхэе кьыхиггэжурэ ицэжырт, абыи ахыиэфл кьыицлэжырт. Кьалэн, 427.

КЪЫХЭГЪЭЖЫФЫН (кьыхеггэжыф) лэа. (1). Зыгуэр кьыхиупщлыкыну, жанклэ зыгуэр кьыхихыну лэа. [Алыджыкгуэ:] комендантым жре:] - Зи цхьэкларэиц; колхозым утетын цхьэкларэ, цыхум я фэм фэлгыр кьыхэггэжыфу уерыцын хуейиц. Мелыгыч, 465.

КЪЫХЭГЪЭКЫЖЫН (кьыхеггэкыж) лэа. (1). Кьыларыхьэн хуейм нэмыщл иджыри зыгуэр кьыхэхын. Рахым и гуггэиц и шыпхтур бей гуэрим иритыну, уасэфли зылацциггэхьэну, езыми кьыицишэкларэ итын уасэр абы кьыхиггэкыжыну. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 665.

КЪЫХЭГЪЭКЫБЫН (кьыхеггэкыб) лэа. (4). 1. (1). Зыгуэр зыщлэпэ кьыхэггэщхьэхуэу. Бжэ-цхьэгубжэ, унэлэацлэ [Абу-Деруиш] и лэдакгэм ицлэкыи, унацхьэу илэтым кьыпэклуэм кьыхиггэкыиу унэ ицлэиу иужь цыхьэм, Шыккыи хэ я ихгум и гум жыи дихужаи, и лым лыицлэ кьыицтэу унэ ицлэиным и ужь ихьэри здэклиу сыти цымылэу и фызым и нэлэ кьытетти. Кхьэлэггунэ, 374. 2. (3). Зыхэга, зыхэса гүэр кьеггэбгынэн. Сосрыкгуэ оркестрым кьыхаггэклаиц, спектакль зыхэтами кьыхахужаи. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 625. Абы нэхьейуэ клуэсэжахэм яцыиц зыр [Якгуэ] и благагуэ кьыицлэклаици, ари зыгуэру хей цлауэ кьыхэггэкыи хуейиц. Нал кьута, 262.

КЪЫХЭГЪЭТЫСХЬЭН (кьыхеггэтысхьэ) лэа. (1). Шыпэ гүэрим зыгуэр псэуну кьэггэклэуэн, кьыхэггэхьэн. Амлэ кьэзакэ станицэ адыгэм кьыхаггэтысхьэмэ, псоми псы луфэ зылуэтысхьэн дэнэ кьрахын? Зи льэрыгыпс тлыгга, 524.

КЪЫХЭГЪЭХУЭН (кьыхеггэхуэ) лэа. (1). Зыгуэрим шымыщ гүэр хэггэхьэн. [Хьэбибэ:] Си цлалэр зыицлэ гоститалым Нарцанэ гоститалым я махуэр кьыхуимыхуауэ тхьэм кьыициггэклэ, жилэу нэмэз ицицлэ и нэмэзыбзэм кьыхеггэхуэ. Нал кьута, 234.

КЪЫХЭГЪЭХЬЭЖЫН (кьыхеггэхьэж) лэа. (1). Кьаггэзэжу зыгуэрхэм яцыиц хьужын. Думэсарэ уэрамым дэту кьалгаггумэ, хэт кьыхуэгузавэрт, уи цхьэггэсэр тхьэм узыниэу уи бынхэм кьахиггэхьэж, жа. Хьуэпсэггэуэ нур, 158.

КЪЫХЭГЪЭХЬУЭН (кьыхеггэхьуэ) лэа. (1). Зыгуэрим зыгуэр кьыхеггэклэ. Нэхэ ерыщым лы хэлэу лэпс, жи, лыр ешхри, лэпсыр кьеггэувыж, уицилуаици тлэклиу кьыхэггэхьуэиц, е мыр хэклэжи ицлэрыицлэу кьыхуицлэгуэ, жи. Хьуэпсэггэуэ [Нурхьэлий]. Хьуэпсэггэуэ нур, 205.

КЪЫХЭГЪЭЩТЫКЫН (кьыхеггэщтык) лэа. (1). Бэлэрыггэуэ зыгуэр кьэггэщтэн. Дунейр клэггэниаггэ кьудей мыхьуу, уафэ лэацлэр зэцлэуфлэици зэптыу, уафэхуэпскыи жэцкыи махуэкли кьыхэлэптыкыи, дунейр зэлыхьэнуц жыпэу укьыхиггэщтыкыи цытаиц. Зи льэрыгыпс тлыгга, 518.

КЪЫХЭГЪЭЩЫН (кьыхеггэщ) лэа. (8). Шыпсалгэклэ зыгуэрим гү лэггэщтэн. Псалгэм

кьыицлэу кьыхиггэщат [Алий] «Истамбыл сьыицлэу» жи. Зыгуэр ицлэуицлаиц: - Истамбыл адыгэ куэд ицлэу жа. Зи льэрыгыпс тлыгга, 521. [Алыджыкгуэ:] Дауи, комендантым и гум иримыхьар Сталиным лей зэрехэ жыслэу кьыхэггэщати араиц. Мелыгыч, 467. Долэт дэнэ цыпсалгэми, езыр партым хэт хуэдэу, Инал кьыицлэуу ицлэуицу и псалгэм кьыхиггэщырт. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 627.

КЪЫХЭДЫГЪУКЫН (кьыхедыггук) лэа. (1). Зыгуэрим щыц лыхьэ гүэр кьэдыггун. [Псэун] «Сыхуейиц» жызылэм яритырт танэри, бургомистрым бзэгу хуихьыжырт: «Мыбы хуэдэ унаггэуэм нэмыщэм я дэм ицхьэкларэ зэхуэцхьэса лэицым кьыхадыггукри танэ яшхаиц», - жи. Кьалэн, 434-435.

КЪЫХЭДЫКЫН (кьыхидыкыи) лэа. (1). Шэкларэ гүэрим кьыхэггэщлыкыи. [Алыджыкгуэ:] Уицилэр тлуацлэу зггэтилыаиц, ицлэи зыхэмыггэхьэну; си цхьэнтэм илгыр баици, тебзэ телэри кьызыадыклар умыцлэжу зэхуэфлэици, бамейри цоур, зи бамэри кьыицхуэицлэуныкыи. Мелыгыч, 457.

КЪЫХЭДЗЭЖЫН (кьыхедзэж) лэа. (1). Псалгэмакэ зыпыуар кьеггэжэжыи. Модрей тлур [Астемыррэ Елдэррэ] цыи зэрыхьуу, Думэсарэ кьыхидзэжаиц [Елдар зыхуицгэзэу]: - Амлэ, си ицлалэ, емыкыи сыккыиуыици, мы фыз ерыщыр сыту псалгэри хьуа жыпэу. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 543.

КЪЫХЭДЗЭН I (кьыхедзэ) лэа. (5). 1. (4). Зыгуэр бутгыищу, бдзыуэ е уелунщлу зыщлэпэ хэггэхуэн. Буруныцхьэ ихьэ цытаупщлурэ псыи кьыхадзэрэ кьыраггэхьэхэт. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 515. Лыггур цыкыиуи кьыицлэу кьыхадзати, шыици гьыуэ кьыицлэу. Лэапсэ, 32. 2. (1). зэх. Зэпсалгэм хэпсалгыиыи. Думэсарэ Ханэрэ я цхьэр кьыицлэуауэ Астемыр жи. Ам едалуэрт, зэзэмызэ псалгэ зырыз кьыхадзэмэ, абы кьыицлэуыицлэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 123.

КЪЫХЭДЗЭН II (кьыхедзэ) лэа. (17). Кьеггэжэи, кьыицлэдзэн. Мусэ кьыхидзат: - Пьаггурэ, Мэхьуд, жылэр кьыицлэу, цхьэ гьэва хуаггэтилыа хуэдэ. Мазэ ныкгуэ шхьуантлэ, 646. Джидэ макгыр зэхихати, Жыгым гьыицлэу кьыхидзати. Гьатхэр кьэсри шылэ джанэр... «Батырыбжэ», 44. Абы [Астемыр] кьыхидзэ «урам» адрей кьомри кьэжурт. Хьуэпсэггэуэ нур, 247.

КЪЫХЭДЗЫН (кьыхедзэ) лэа. (5). 1. (3). Кьарукларэ зыщлэпэ зыгуэр кьыхеггэклэ. Псы ежэхьым псыхьэлгэхуэр Ньиджэм ехьри тредзэж. Сэри си псэр дэклэ сьыгьыу Сыккыицидзыи сыохьэж. Сэ ар соцлэ. «Мывэ хуабэ», 207. Бахуэм уицилэуауэ укьыицлэуицлэу? Бдзэкунтхьэклэ кьауыида бдзэжэиц еицхьуу уицлэуицлэу, псыи укьыицидзыи. Нал кьута, 296. 2. (2). зэх. Здыхэтым шымыщыжу хэггэклэ. Езыр [тырку цьхуаклэуэр] кьыицлэуицлэуицлэу хьэжэ-кьхуэжэ гуэриц, даггэуэ зыдиггэуэн гуэр илгэаггумэ, кьыхидзыжрэ дэпхьынур умыцлэу укьыицлэу. Лэапсэ, 35. Мэл цхьэзэ хэтмэ, кьыхэдзы

унафэ теицыхь, сэкватри лэныквуэ еггээ, хьэ кыыхыхьауэ захиггэгьуацэрэ - еуи укI. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 541.

КЪЫХЭЖАНЫКЫН (кыыхожаныкI) лэмыI. (2). ЖаныггэкIэ адреихэм кьахэщын. Хьуным, уэлэхьы, - дыхьэшхырт Къазджэрий, - япэм «Жансэхуэ и пыIэр» нэхь бзаджэм цхьэратIаггэрт, иджы нэхь кьахэжаныкIым пыIэр лъос. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 630. - «Жансэхуэ и пыIэр» иджы зыцхьэратIаггээр зэранишукьым - нэхь кьахэжаныкIар арац, - жалэу зыкгом кызырэргьэкIияц. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 563.

КЪЫХЭЖЭПХЪЫКЫН (кыыхожэпхьыкI) лэмыI. (1). зэхь. Зыщыщым фIыкIэ кыыхэщын. Абы хуэдэ Iэджы цыIэц, итIани Валерэ лы Iэзэрэит кыыхэкIац, и ныбжэггэхэм кьахэжэпхьыкIа кьудейкьым, кытпэрыуэм ятоклуэ, напэ иIэц, нэмыси хэлгы, кымылэжьа енэцIыркьым, уи дзыхь ебггээмэ укгеггэпэж - и адэм ецхь хьуац, КIапсэ кIапэ, 7.

КЪЫХЭЖЫЖЫН (кыыхожыж) лэмыI. (3). Адрейхэм кышхьэщыкIын, лей хьун. Пелуаным уеплэкIэ пелуаныфэ лэпэкь теттэкьым, ауэ адрей кыыхагуам уэри уакгьхэжыжын, жалэри хуит яцIац [адыгэм]. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 617. [Алыджыкьуэ:] Нобэ бэлыхь сиэчам кыыхэжыжын ар [пхгэ кьутэныр]? МелыIыч, 440.

КЪЫХЭЖЫН (кыыхож) лэмыI. (7). 1. (5). Зыгуэрым жэкIэ хэкIын. Кхгэ цIыкIум деж цыт кхьужьейжым кэсыжауэ, кIыфIым зыгуэр кыыхэжри шыр кыггэацтэ пэтац. Хьуэпсэггьуэ нур, 122. Абдежым кызидиклари кыздихуари имыцIэу кьуацэ-чыцэм шу гуэр кыыхэжри цIыхубзым гу лымьтэххэ хуэдэу гьунэггьу тIэкIуу блэкIити, цIопыцыр зыIэцIыггэхуац. Лъапсэ, 31. Iуэгуэм кыыхэжар напIэзытIэм хэлгэдэжрэ, кьаукIами сытми умыцIэу, бзэхуэ. Шынахужьыкьуэ, 31. 2. (1). Зыгуэрым хэкIыу жэн (п.п. псыр). Псы цIыкIур гьэмахуэм кьуэм дэуу кьажэрт, Чопракь кыыхэжу. Шынахужьыкьуэ, 33. 3. (1). ШIым кыыхэкIын. Мес кьэкIыггээр, ШIыцIэр явати, кыыхэжац. Жылэр кIуэдакьым. Мес кьэкIыггээр... «Батырыбжэ», 74.

КЪЫХЭКИИКИН (кыыхокIиикI) лэмыI. (7). Зыгуэрым хэту кьэкIиин. - Сэри моуэ согупсыс, - жиIэри гупым кьахэкIишкIац зы лыи пнэ гьур кIыхь, баш токьумакьым ецхь и цхьвэм упицIэ пыIэжь кыфIэкьуарэ упицIэ пыIэр тхьэрыкьуэфым хуэдэу кьелэлэхуэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 80. ЦIыху Iуэу зэхэтым кьаувыхьауэ зэ зыр адэкIэ кыыхогуоукI, зэ нэггьуэцIыр кыыхокIиикI, я гум кьыдихур ямыбзыцIу. Лъапсэ, 73-74. «Мыр хэзыгыну арэзым и Iэр ирелэт», цыжаIэм, зы аIужыж-мыIужыж гуэр зэIуцIэм кьахэкIишкIац: «Хьэрун партым хэт?». Нэггьуху, 20.

КЪЫХЭКИКIЭ (10). послелог. Языныкьуэ цыIэцIэхэм, глагол шхьэхуэхэм, цIэпапшIэ «абы» я ужькIэ кьахь, «папшIэ», «шхьэкIэ» мыхьэнэ иIэу. Ар [пищэцэр] тхьэмыцIаггэм кыыхэкIкIэ ПцIанэу укIытэу, зихуэу, ПцIантIэм

цIыху кьыдэхьэхукIэ Шыгьуэгуэм дэжырт кIэзыу. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103. Зэрыщыт дьидэу жиIэмэ, цIыкIухэм яшхьыр зымыгьуэт унагьуэ кьулейсызи цыIэт, итIани еджакIуэхэм зызымыггэницI яхэт дэнэ кьэна, атIэ гьатхэр кьыхьэмэ, ныцхьэцхьэкIэ зи нэр хьэрахьэ цыIэт, даггэ зыцIэлэ зэрамышхым кыыхэкIкIэ. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 533. Уэрэду кьудэи сэ стхакьым Е стхам цыщу дэтхэнэр СымыггэфIэныр слэкIакьым; Сытыр слэгьуами, гум кьинэр Уэрэду стхьирти сыкьеджэрт, Абы кыыхэкIкIэ ныбжэггэхэр «ПоэткIэ» кьудэрэ кыызэджэрт. Си ужь кыыхьуэнуэм. «Бгы лъапэхэм деж», 46.

КЪЫХЭКИЫЖЫФЫН (кыыхокIыжыф) лэмыI. (1). Уздыхэта, уздыхэса гуэр кьэбгынэну лэкIын. Ауэ псыр кууци кыыхэкIыжыфыркьым [Азизэ]. Шынахужьыкьуэ, 54.

КЪЫХЭКИН (кыыхокI) лэмыI. (190). 1. (25). Узыхэта, узыхэса гуэр кьэбгынэн. Бэлацэ зыхэтам кыыхэкIри физэхэм кьахэуац, Долэт цхьэкIэ дунейм бзаджэу тетыр жиIэу. Хьуэпсэггьуэ нур, 255. Кьаз кIуэкIэу, хужу хуэпауэ Пиэ хужь Iэрамэу бгым докI, Дыггэр кьахэплээм гуауэ, Пиэ Iэтэ иным кыыхокI. Кьуцхьэхьу цыIэ жэмышхэр. «Мывэ хуабэ», 36-37. Шхьэхьу цIопхьуэри хьыдэжэбз псым ихьым и пэ кьолгэдэ. Езы Азизи ундэрэцхьуац, кыыхэкIын хуэдэу зицI цхьэкIэ, ицIэр ицIэжыркьым. Шынахужьыкьуэ, 54. 2. (9). Зыгуэр зыщыпIэ кыыхэхьукIын. Дэни нобэ цыIэтыIэц, Псым кьахокIыр куэду бахгэ, Арц а Iуэхур зыдэщыIэр Iуацхьэмахуи ари зыльахьэр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 83. [Красноармеецхэм] Я пицдыкьыр пицIэнтIэпсым кыыхэкIа шыггьуэм хужь ицIац, итIани гьэмахуэ хуабэр зэхамыцIэххэ хуэдэу макIуэ, я уэрэдри дахэц. Шынахужьыкьуэ, 10. КIагуэр зейми гуфIэу желэ: - Узыхи узси а си кIагуэм Сытми мацIэ илгэгьуакьым, Нобэ узыхым хуэдэу гуакIуэу Зи си кIагуэм кьытешакьым, ТкIуэпсэхэм псори яггэкабзэ, Хьы IэрыцIым узых кыыхэкIыр Гьавэ бэвыр фIым хуеггэзэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136-137. 3. (67). зэхь. Зыгуэрым шымыщ хьун. КIурацэ и лыр колхозым кыыхэкIри чырбыш заводым теуауэ цытац. Шынахужьыкьуэ, 12. Чопракь ауэ нэмыцэ кьыдамыггэхьэну яггэбыдац, жалэу эвакуацэ кIуэн зымыди куэд кьахэкIац. Нал кьута, 298. Мис уэрамым дэуу цIыхухэр А дэ пIыжыжым яIуцIац Псори гуфIэу мэдыхьэшхэр, Гьы кьахэкIыу сэ слэгьуац. «Бдзэжыеяцэм ипхьу», 163. 4. (35). зэхь. Зыгуэрым кыыхалхьуауэ шытын. Си джэдыкIэр бгэм кIэцIэздэу Бгэ кьришмэ, куэд слэгьыни, ЖиIэу кьанжэр цыгьуаами, Бгэ бзу лэпкьым кьахэкIынт? Кьанжэ. «Дамыггэ», 90. [Думэсарэ Елдар жреIэ:] Езы Инали плгагьурэ зэрыцымыггьуацар кьэрэхьэлкьым кьахэкIауэ зэрыщытыр. Мазэ ныквуэ шхуантIэ, 539. Нэхь лъаганIэ дьидэм цIалэ цIыкIур триггэуэри, Аралыр тегурымышьу цIэгубжэжаци; - БлынымкIэ зыггэзэ, вэнвейм кыыхэкIа! Хьуэпсэггьуэ нур, 293. 5. (32). зэхь. Зы шхьэусыггьуэ гуэрым кьриклэуэн.

[Альдэжыкыуэ:] Жыуэ сызэрыкуам кыыхэкыу жыаклэупсым деж цлэс цлагэуэ шылэтэккым, си луэхур самыггэуэуэ зэфлаггэкри кээзгээзжэи, лэкуэлэакуэуэ сызэцлэупсауэ, дыхумэ тлэкуи кыысклэрихыу. Мелыгыч, 444. - Лыггур цыкыу, а си цлалэ шыр, угыицла мыггуэуэ кыицлэкыици, - жиуэ [Дэфэрэдэж] кыицлэсалэм, езым и макгыр кыицлэыхужын хуэдизу эклуэклат зэрытгыицлам кыыхэкыу. Ляпсэ, 53. Инус кыуэ кыызэрыхуамылэхур насытнышаггэишхуэу тхэм кыыхуиггэкуауэ илгытэрт, гуэныхь ицлахэм кыыхэкыу. Хуэпсэггэуэ нур, 67. 6. (12). зэхь. Зыгуэр кыицлэкыици. Зэкгуэишицым я кум кыайгэ лэанкэ дэмылуэ зэурыуэрт, я шыпхуэ цыкылури фгыицэу ялгэгурти, гунэггухэр яггэуфлэт, цыку хварзынэ кызэрыхэкла абыхэм, жалэу. Кьалэн, 427-428. [Дэфэрэдэж:] Си диссертацэм и гугуэ сымыцлэыххамы, нэхьыфлэт, абы Камизэхэ я пхур кыиггэубжын флэкла, флы кыыхэкыиунутэккым. Ляпсэ, 25. Хэт и гугэнт Тинэ абы хуэдэу артисткэ бэлыхь кыыхэкыиуну. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 637.

КЫХЭЛЫДЫКЫН (кыыхолыдыкы) лэмыI. (5). Лыду кыыхэщын. Пыцыхьэцхьэхуеггээзкл хуаггэнт, Джэлил кыыхуихуэуэ шыта хьэмбылур [кьалэдэсым] и гум кьэклыжауэ, тлэкуу сыулгэпхьэици, кээзгуэтыр си гыхьэи, жиуэ куэныиц идзылэмклэ циггээзэм, кьалэдэсыр куэдыиц дьдэри улгэпхьэицатэккым, куэныицым зыгуэр кыыхэлыдыкыуу ицлгээгуам. Бабыщыкыуэ адакьэпш, 490. Пыцыхьэцхьэр уэмт, хуабэт, дыггэр кыуэмыхуэуэ уафэ лэаицлэм телэ пшэм кыыхэлыдыкыиуну. Хуэпсэггэуэ нур, 211. Зэцгыиуфгыицаици уафэ лэаицлэр, кыыхолыдыкыиуну уафэхуэпскл. Кьурш дьркыуэ. «Дамыггэ», 213.

КЫХЭЛЫДЭН (кыыхолыдэ) лэмыI. (1). Еплэ кыыхэлыдыкыиуну. Кьахурикуыу уэишхьр кьоишхьр, Пшэм кыыхолыдэ уафэхуэпскл. Уи уэггэи жыапци зэхыхьэици. «Батырыбжэ», 60.

КЫХЭЛГЭДЭЖЫН (кыыхолгэдэж) лэмыI. (1). Кыиггээзжэуэ зыщыплэ жэуэрэ хыхьэжын. Шлалэ цыкылуитгыр, клэрахуэ зырыз ялыггыу, модрей кьомым кьахэлгэдэжэици: - Ура! Флаггурэ дэ тгыггыр? Шынэхужыкыуэ, 72.

КЫХЭЛГЭДЭН (кыыхолгэдэ) лэмыI. (1). Псынцлэу зыгуэрым хыхьэн. Хьэуан бзыггэуэ иту мазэр, Уафэ лэаицлэр пшэм ябггауэ, Жыыбггэр жыгым кьахэлгэдэм, жэцим макгыр ныхокуадэ. «Тисей», 483.

КЫХЭЛГЭЖЫН (кыыхолгэж) лэмыI. (1). Зыгуэр яцла иужьклэ зыщыплэ хэпклэжын. Шлалэ цыкылухэм яфлэфлэт, ицхьэл шэрхьым зыкларэицлэрэ ицхьэлыр кьаггэуэуэуэ, итланэ псы архуанэм кыыхэлгэжурэ, зэрыггэклиуэу джэгун. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 630.

КЫХЭЛГЭЛЫН (кыыхолгэлэ) лэмыI. (1). Кыыхэщын. Езыр [цыкухьзыр] сабын фгыицлэм хуэдэи, хукхуэр кыыхэллэу. Мелыгыч, 438.

КЫХЭЛГЭН (кыыхолгэ) лэмыI. (1). Улгэу зыгуэрым хэпклэн. Псы архуанэм [шлалэ цыкылухэр] я ицхэр ицлаггэуэ кыыхэлгэрт, псыр

яутхьырт, зым зыр хигуэрт, зыцлаггэмбырыуэрти псы цлаггэ зацлэклэ заггэкуэдырт, кыидэуеижамэ, дыхьэишхьырт. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 630.

КЫХЭЛГЭТЫКЫН (кыыхолгэтыкы) лэмыI. (1). зэхь. Зыщыплэ лэауэ псынцлэу кыыхэкыиуну. Дунейр клэггэпшаггэуэ кьудей мыхьуу, уафэ лэаицлэр зэцлэуфгыицла зэпыту, уафэхуэпсклыр жэцкыи махуэкыи кыыхэлгэтыкыиуну, дунейр зэлыхьэнуиц жыплэу укыыхиггэцтыкыиуну цытаици. Зи лэауэгыпс тгыгга, 518.

КЫХЭЛГЭФЫЖЫН (кыыхелгэф) лэмыI. (3). Уелуэрэ зыщыплэ зыгуэр кыыхэхьжын. Фызыр псым хэлгэдэри архуанэм иджэрэзыхьу псым хэлгэ адакьэр кыихилгэфыжри зейм деж кыыхьыжаици: - Уи адакьэжыр Исраф хуэ лэаици, - жиуэри. Бабыщыкыуэ адакьэпш, 491-492. Гуэлым хэна гур кыихэлгэфыж, лэпслгэпсым илгэхьа шыр кыицлэтыкыиуну яггэуэуэуэ. Нал кьута, 214.

КЫХЭЛГЭФЫН (кыыхелгэфын) лэмыI. (1). Еплэ кыыхэлгэфыжын. [Цыкухэм жалэрт:] Елдар и адэр хэкуэдаици, езыри псым хэкуэдэмэ... - Сьт жыплэр? Кыыхэлгэф [бжэй] - жиуэ гуфлэрт молэр. Хуэпсэггэуэ нур, 51.

КЫХЭЛГЭХЬЭЖЫН (кыыхелгэхьэж) лэмыI. (1). Зыгуэрым зыгуэр дэщыггун. Лыр зэлиха иужь, Кулисум хуиггэфаициу ицхьэ илгэпхьэныкыуэ, танэ лэакууиплэри, абы и цыкылуэжклэ блатхьэ кыыхилгэхьэжри, гыхьэфл хуиггэтылгыри [Кулисум] и пэгуным ирилгэхьэици, Нэггуху, 35.

КЫХЭЛГЭХЬЭН (кыыхелгэхьэ) лэмыI. (6). 1. (3). Гуэхугуэуэ гуэрым зыгуэр цыггун. Уэ пхуэзэфлэжыр кыыхэлгэхьэ, Гуэхуишхуэ кьабзэм зептамэ Коммунист хабзэ зыхэлгэхьэ, Коммунист гьаицлэр кьуатамэ. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашэу», 10. [Бекган и ицхьэм ицыицтхьужыицлэ:] Хьэрыцэт силэци, Алыхьым берыцэт кыыхелгэхьэ. Кьалэн, 427. 2. (3). Шымыщ гур кыыхэллэун. [Инал Кьээмай жрелэ:] Мэтхьэн Кьазджэрий сьт абы [етлуанэу физ кьызэришам] кыицлэыхэллэхьэр. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 592. Иджыри кьыттеуэу ди хьэггэуэлгэгуэм нэцхьэеяггэуэ кыыхимылгэхьэицэрэт, жиуэ Елдар кьэггэуэуэуэ, и гум илгыр Инал жрымилэми. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 584.

◇ **Акьыл кыыхэлгэхьэн** (1). Еплэ акьыл. **КЫХЭНЭЖЫН** (кыыхонэж) лэмыI. (8). 1. (1). Здыхэтам кьэнэн. Унэм хэлгэ ицхьэггэубжэри зы закгуэици, абыи абдж цлаггэуэ кыыхэнэжакыиуну. Мелыгыч, 455. 2. (2). Зыгуэрым иужьклэ кьэнэн. Лэагуныггэр псым ихьамэ, Мывэ хужьу кыыхонэж. Уи нэу, уи псэу сыкьэплгэгурт. «Ваггэуэ махуэ», 370. И напцлэ телгэхэр хоклуэдэж, Зраггэклами кьахонэж. Зыхуэйр кьэхьуллэу зыллэ есац... «Ваггэуэ махуэ», 33.

◇ **Пшэм кыыхэнэжын** (3). Еплэ пшэм. **КЫХЭНЭН I** (кыыхенэ) лэмыI. (1). Зыгуэр зыщыплэ кыицлэггээнэн. - Сэ, сеплэцлэкри, бий суклам И гуицлэм кьамэр кыыхэнэици. Шлэпхуэажахэр. «Шум и гьуэггу», 53.

КЫХЭНЭН II (кыыхонэ) лэмыI. (9). Зыгуэр зыщыплэ кыицлэггээнэн. Шхьэггэубжэм кьыдэплэ

лйым шлакгуэ цыггэ, шхьэггубжэм кыхэна абдж закэуэм хуэм цыкгуу кытеулуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 192. Къыдырыр пэху хьужауэ удзытцлэм кыхэнауэ кэру кэомыр гублацхьэдэсэ зацлауэ зэрылгатэм еплгаш, игурэ и шхьэрэ зэбгъэжу. Кхьухь пхэнж, 496.

◇ Пшэм кыхэнын (1). Еплг плэ Ш.

КЪЫХЭНЭХУКЫН (кыхонэхук) лэмыI. (1). ЗыщыпIэ щыIэр IупщIу кыхэщын. Мазагъуэ нэхуцх, кэуришхьэ кэуапэ кланэхэр уафэ лэацлэм IупщIу кыхонэхукI. Мазэ ныкъуэ шхьуантIэ, 673.

КЪЫХЭПЛГЭН (кыхоплгэ) лэмыI. (20). Зэхэгуэ щыт гуэрим еплгын. Аралпыр тутнакэщыим кэрашахэм кэахэплгэри, чырбышитI хуэдизи зы лэабакъуэ ныкъуэкIэ фIэкла адреихэм ятэмыжыжъуэ иггэтIылгаш. Хьуэпсэгъуэ нур, 293. Тхьэр уэгум иту кэахоплгэ, Хэт сьт кыицтэми елгэгъур: Хэт дэм ехьуапсэу кэефыщIыр, Дэ купцIэр яшхэм, заггэниI. «Индийскэ поэмэ», 360. Си вагъуэр уафэм имызаггэ, КIыфIым кыхэплгэм нур егуэи. Си вагъуэр уафэм имызаггэ... «Шхьэлыкъуэ», 404.

КЪЫХЭПЛГЫН (кыхоплг) лэмыI. (1). Зыгуэрим хэлъу, хэсу кээплгэн. [Алим:] Дыкыхэплгэм – румыным и фызыр апхуэдизкIэ гъумти, дауэ гъуэлгэм, клэртIофым кыхощыр. Зи лгэрыгыпс тIыгъа, 527.

КЪЫХЭПСЭЛГЫКЫН (кыхопсэлгык) лэмыI. (6). Псори щыщымым деж зыгуэр жыIэн. – Кгэсац, кгэсац, – жиIэри гупым лгы фIыцIэ лгэахшэ гуэр кыхэпсэлгыкIац. Хьуэпсэгъуэ нур, 318. Лгыжъхэм кэахэпсэлгыкI яхэмьту, нейнейуэ еплгэрт хакIуэ кэарэм тесым, абы и шу гъусэм, нулемет зэрпт мешанкIэм. Хьуэпсэгъуэ нур, 291. Зыкэом зэлуцIэм кыхэпсэлгыкIац: – Уэлэхви, захуэм. Мазэ ныкъуэ шхьуантIэ, 652.

КЪЫХЭПСЭЛГЫХЫН (кыхопсэлгых) лэмыI. (2). Псалгэ кыхэлгхьэн. Кэалмыкэ БетIал, автомобиль зэрысар трибунэ хуэхъуауэ, дзэри иувыкIауэ, кэахэпсэлгыхьурэ, цIыху кээбырсеяхэр иггэсабырыжац. Зи лгэрыгыпс тIыгъа, 525. Сыту фIыт, иджытсту Инал кэакIуэу кэахэпсэлгыхьамэ, жиIэрт Астемыр игукIэ, арицхьэкIэ дэнэ – Инал сынэкIуэнуи, жиIа шхьэкIэ, кээкIуакыым. Мазэ ныкъуэ шхьуантIэ, 654.

КЪЫХЭПСЫН (кыхопс) лэмыI. (1). КыхэцIуукIын. Уэс пьIэ хуэдэ жыг хадэр, Ггэггашци уи гур шIохъуэпс, Шейтейхэу бзухэр золгатэр Жыг Iувым дыггэр кыхопс Мис алэрыбгъуэ губгъуэшхуэр ГгэцIэрэцIауэ уолгэагъуэ, Блэклац куэд шIауэ шIымахуэр, Ггэмахуэр кэохуэр гъунэгъуэ. Ггэатхэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 109.

КЪЫХЭПХЪУЭТЫН (кыхепхъуэт) лгэI. (1). Ухэпхъуэу занцIэу кыхэхын. Дадэ гъуцI ггэплгэр мафIэм кыхипхъуэтурэ сьдджым трелгхьэ, тIэуцэ фIэкла емьуэу, гъуцIым мафIэр кыпылгэлгъуэ, и кланэ лгэныкъуэр IэдэкIэ шыггъуэ, зэм нал ецI, зэм гъубжэ, зэми лгэахшэ е кытхьыдзэ. Лгэапсэ, 100.

КЪЫХЭПШЫЖЫН (кыхопшыж) лэмыI. (5). Кэпшурэ зыгуэрим кыхэкIыжын. Азизэ

ерагъуэ кыхэпшыжрэ лгээмэ, шкIацIэр кыдэуей еухьжу ехь, чопракъыпс хыхьэным зы тIэкIуиц шIэжыр. Шынэхужыкъуэ, 54. [Сеймэныр] КызэфIэтIысхьэрэ псым кыхэпшыжмэ – пIыцIауэ мэкIэзыз, маджэ, мэкIий, арицхьэкIэ зы Iэуи лгэауи дунейм шызэхэпхыркыым. Лгэапсэ, 51.

КЪЫХЭПЭНКЫКЫН (кыхопэнкык) лэмыI. (1). зэхь. КыхэпсэлгыкIын, мыхьун гуэр жыIэн. МодэкIэ гуп кызэхэнам Нартыхур зэрыцIэкIуэсыкIам гу лгэатами, ямылгэгъуа хуэдэу зацI, зыгуэр кэахэпэнкIыкIэм, тхьэмэдэри кызэррокI, кэуэды птеслгхьэну ара узыхуеир жеIэри. Лгэапсэ, 81.

КЪЫХЭПШИИКЫН (кыхопшиик) лэмыI. (6). Зыгуэрим кэахэщын, нэхь кIыхьупIийуэ. Чачэ ггурт, фIыцIэт, цIыхухъуфэт, и нэр иныцэтти, и Iунэ зэлгэм кыителалэрт, пацIэ фIыцIэ тIэкIуи тетт, номин жьэпкыым ещхьэ и жьэпкыым хэмцIыракIэ, цы кIыхьэ зырызи кыхэпшиикIырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 70. ДэнэкIэ уплгэми удзытцIэу, уафэр кэабзэу, кэалэм дэт унахэми хужыкыбзэу эху текIауэ, паркым ит парашют кэелгэпIэ лгэагэри жыгым кэахэпшиикIыу псори дыггэ нурым хэджэгъухьырт. Шынэхужыкъуэ, 35-36. Псы Iуфэм Iутхэр лгээмэ, Астемыр и плгэм псыр кэос, шытэри кыхэпшиикIыу уолгэагъуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 164.

КЪЫХЭСЫКЫЖЫН (кыхопсыкыж) лэмыI. (3). Есурэ псым кыхэкIыжын. Шым хьэ есыкIэ шIауэ псым кыхэсыкIыжырт, Астемыр ерагъуэ емьылджым кэесылIэри, шхуэмылакIэ псым хэлгьыр зыIэриггэахьац, арицхьэкIэ ар кээбукъуэудий хуунутэкыым, лгэрыгыпсыр иIыггьуэрэ шыр псы тепхьэм кээсу лгэакъуэкIэ увыху кээкIуац. Хьуэпсэгъуэ нур, 165. Кэуажэ старшинэр псым зэритхьэлам и хьыбар яцIыхукIэ, Елдар бжей жыг ин кэиубыдри, псым кыхэсыкIыжац. Хьуэпсэгъуэ нур, 52.

КЪЫХЭСЫН (кыхэсц) лэмыI. (3). 1. (1). Гуп гуэрим я гъусэу щысын. Хьэлуцыдзхэм я Iур ятIыжами, кэахэсц кызэхуэсам шыщи, тшхы мыхьуну пIэрэ, жалэрт. Кхьухь пхэнж, 507. 2. (1). ЗыщыпIэ зыгуэрим и гъусэу щыIэн. Езыри [ШоджэныцIыкIур] кыхуаггэфэцамкIэ арэзы хьуац, ди общежитым шышу зы пэи цIыкIу иубыдри жэщи махуи тхэмькIыу кыитхэс хьуауэ. Зи лгэрыгыпс тIыгъа, 523. 3. (1). Зэгъусэу еджэн. [Алим:] Кэуцхьэ шIалэ цIыкIу кыитхэсти, урысыбзэкIэ шыгурымылуэм, Алий кэуцхьэбзэ зыкыищыцIым, дызэплгыжац, дггэцIагъуэу. Зи лгэрыгыпс тIыгъа, 521.

КЪЫХЭТХЫН: ◇ псэр кыхэтхын (1). Еплг псэ.

КЪЫХЭТЫН (кыхэтц) лэмыI. (9). 1. (6). Гуп гуэрим щыщын. [Дэфэрэдж Лгыгурым жреIэ:] Си псэ тIэкIу, хьыдгэбзэ цIыкIу Iэджи ди гъусэи, уэ зыр арац пьIэ зыцхьэрыгъуэ кыитхэтыр. Лгэапсэ, 32. «Бахгэсэн событэкIэ» зэджер зи нэгъу шIэкла кыитхэтт. Зи лгэрыгыпс тIыгъа, 523. Ецанэу зы лгы пцагуэ гуэри кэахэтт, и шхьэр паупцIи, и пшэр кIагуэ яцIри траггэуэвэжац жытIэну. Нал

кьута, 269-270. 2. (3). *Еплъ кьыхэсын 3. ХьисэпкIэ дыщеджэм деж, «остатки» хужьмыIэу «отаскэ» жызыIэ шIалэ цIыкIу кьытхэтти, кьызэупицIаиц: - Ей, Соловкир КьалэКIыхьым адэКIэ? Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 520. Кьуицхьэбзэ зыицIэ адыгэ шIалэ цIыкIу кьытхэтти, гулгьатаиц еггэджакIуэр тыркубзэКIэ зэрыпсалъэм. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 521.*

КЪЫХЭТЫКIЫН (кьыхетIыкI) лъэI. (1). ШIыр кьэтIауэ зыгуэр кьыхэхьын. *Казбек Машевичу плъагуми цацIуэ цыггьыныр зыицхьэжри кьабзэлъабзэу зыхуэнэжауэ гупым яхэси, и паицхьэм Мэмэт-цацIакьуэри, белытэм фIэIуауэ шIым кьыхатIыкIа КIэртIофым еицхьу, зыкIунтIрицеу итиц. Лъапсэ, 79.*

КЪЫХЭТЫСХЬЭЖЫН (кьыхотIысхьэж) лъэмыI. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэрхэм я гьусэу псэуну тIысын. *Альдж философышхуэ Демосфен и пхьурылху Гилон кьалэр иратауэ цытаиц, а шIалэр бжэдыгьуицым и пхьур кьыицу бжэдыгьухэм кьахэтIысхьэжати, иджы илгэс ициц хьуами араиц а кьалэм, кьэзакьхэр кьыдэтIысхьэу, дэсар кьызырыдахурэ. Лъапсэ, 5.*

КЪЫХЭТЫСХЬЭН (кьыхотIысхьэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрным ухьыхьу тIысын. *Фейцейуэ хуэна лы гьур гьур Мусэ кьыбггэдыхьэри, уэсым кьыхэтIысхьэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 153.*

КЪЫХЭУЭН (кьыхоуэ) лъэмыI. (5). 1. (2). ПапцIэ гьур IэпкьIгьэпкьым кьыхыхьэн. *«Илгьыц... илгьыц», «си ахьшэр», «си мылкъур», жиIэрт Нурхьэлий, КIариц банэ папцIэр кьыхэуэми зэхимыицIэу, и цыггьын тIэКIур зэфIитхьми фIэмьIуэхуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 234. Уэркь ТIалиб и гуаицэм кьезати, зггэхьужаиц, абы кьыицынэмыицIауэ лафКIэтет ФIыцIэ и пхьум ефыКIати, тхьэриц, тхьэм и ужькIэ си хуицхьуэр ариц зыггэхьужар, - жиIэу Чачэ сьмаджэм и гьуэлгьыпIэ КIапэм хуэм дьидэу, мастэ кьыхэуэн хуэдэу, тетIысхьэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 71. 2. (3). Шэр кьахэдзэн, кьатэггьэлгьэлэн. ПулеметКIэ кьахэуэм и Iэциэр кьытрахыняхьисэнумывэ кьалэм зыгуэрхэр дэпцеину хуежьати, кьэхьуллакьым. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 525. Кьуажэм КIуа отрядым, уэрамым зэрыдыхьэу, дэнэКIи пулеметрэ фочКIэ кьаицхьэуэу шIадзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 320.*

КЪЫХЭУБЫДЫКIЫН (кьыхеубыдыкI) лъэI. (2). 1. (1). ЗыщIыпIэ цыIэр пхьуэуэ кьыхэхьын. *СыкIуэдаиц, ситхьэлаиц жиIэу [Азизэ] и нэр цыиуныкIыфI дьидэм, Апчарэ епхьуэри кьыхиубыдыкIаиц. Шынахужьыкьуэ, 54-55. 2. (1). зэхь. ЗыщIыпIэ хэт гьур кьыхэхьэщын. Учебникым ит псалгэ зырыз кьыхиубыдыкIыници [ШытIу] нэмэзыбзэм хуэдэу кьыбжыни, зыгуэр хищIыкI хуэдэу цIыхум закьыфиггэицIын ицхьэКIэ. Шынахужьыкьуэ, 53.*

КЪЫХЭУВЭЖЫН (кьыхоувэж) лъэмыI. (1). Здыхэта гуэрным кьэггэзэжын. *Окружной центрым цылажэв кьулыкьуицIэхэу зызыггэпцIуахэри кьыкьуэКIыжри зэIуицIышхуэм кьахэувэжаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 525.*

КЪЫХЭУВЭН (кьыхоувэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрхэм я гьусэу увын. *НтIэ жесIэн хьэмэ*

[КIураицэ] и кьуэр псэуэ зэрыицыгьуэтым тету кьанэмэ нэхьыфI, жиIэу Апчарэ Iэнкуну цытыху, Сентрал кьабггэдыхьэри кьахэуаиц: - Махуэ кьэс лэжьакIуэ фыкьыдэКI. Нал кьута, 290.

КЪЫХЭУДЫН (кьыхеуд) лъэI. (2). кьызыр. Зыгуэр зэхьэлэн, зэлгьэфэлэн. *ЦIыху кьызэхуэсауэ цытари зэброкIыж, хэт Iыхьэ кьыхиудам цыгуфIыкIыу, хэти кьылыгьысамКIэ мыарзэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 259. Шымыхьум, езы Сосрыкьуэ зыхиггэнынт, пхьуэри хьэлыгьуанэ блансо кьахиудаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 557.*

КЪЫХЭХЫЖЫН (кьыхехыж) лъэI. (5). ЗыщIыпIэ шIыIауэ, хэлгьауэ кьэцтэжын. *Пицы дьидэри кьыфIэлIыкIырт [Кьетау], кьыицыишын и яхэтт, зыхуэзгуэтым бэлыхьу кьыицыишын и цыIэтэкьым: е и фызыр бзэхьэрт, е и бын псым итхьэлауэ кьыхахьыжырт. Лъапсэ, 61. Уэицхьыпс ина ухуэзэмэ, уефэ хьуну Iэмал зымыIэиц, уи Iэр хэллгьхьэрэ кьыхэпхьыжмэ, тIэКIу дэКIмэ, Iэлгэ хужь мэхьу, шыгьу трешIэри. ХьэцIэ лъапIэ, 400. Iуэхури хьарзынэу ежьат, мэзыр паупицIу, ентIырхэр псым кьыхадзэмэ, мыдэКIэ кьыхахьыжрэ зэрыхуей яицIу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 520.*

КЪЫХЭХЫН (кьыхех) лъэI. (105). 1. (25). Зыгуэрным хэлгьыр, хэтыр кьэцтэн. *Шэрданхэ я уни я псэуалгэ сыти мафIэм иса нэтми, пицIантIэм цIыхухэр дэмыкIыжу бжэгьукIэ мафIэ сахуэр зэIаицIурэ хэт шыуан кьыхихьырт, хэти алэрыбгьу КIапэ кьыгуэтырт, пхьуантэ иным дэлгьри сытри исауэ кьыхэзыхи цыIэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 258. ШIэ зыхэлгьри хьэлэцт, фызыр кьыхэпхьэ нэгьуэицI шIыпIэ цыбггэгуэлуэ зыхэлгьар умыггэКIабзэу хьунутэкьым. ГүцIэгьу, 422. Псынэ кьыицIэжмэ, псыр жэхунКIэ ИрициэфIэну псы кьыхах, Псыр мыжэу итмэ, кьамылыгьэиц, Псы хуэлIэ кьэсми я ицхьэр Iуах. Хэт сыт IэнатIэ кьэхьуллами... «Батырыбжэ», 63. 2. (47). Зыгуэрхэм уахэдэу узыхуейр зыIэрыггэхьэн. Нэхь гуаКIуэ дьидэр шIалэм кьыхихри И фыз кьыицгьуэм хьуауэ и пIалгьэр, Ар зэхэзыхьыр псори йохьуэхьур, Колхоз Iэтаицхьэм желэр и псалгьэр: - Уи лъагьуныггэм ди колхозышхуэм Радио Iуэхум зыдиубгьуаиц, Псори нэКIуэнкьэ, Хьэрун кьуэишхуэ, Ди колхоз псори уэ кьохьуэхьункьэ. Хьэрун и лъагьуныггьэр. «Партыр ди пашэу», 99. И хэку лъапIэр хэт кьыгьанэу Хамэ шIыпIэ кьыхихьыну? «Тисей», 489. Нэхьапэм цIыхур Iэиц хуеймэ, Кьыхахьыр мьвэт, псоми хэдэм. Мьвэ. «Мьвэ хуабэ», 280. 3. (14). Зыгуэрным и шхьэусыгьуэу хьун. Думэсарэ абы [Ахьэ кьызыраутIуицыжам] иггэгупсысаиц: нэжу, Инал сытым кьыхихьуэ кьыггэуицIыицыжа Кьэзмай и кьуэр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 642. [Бекьан цIыхухэм яжрелэ:] Нобэ жэмыр шIэттыр гүзэвэгьуэм кьыхыдох. Шынахужьыкьуэ, 12. Бекьану плъагьур цIыхубзитIым зэрахьэу шIлгьагьум, кьэбэдзэуэжати: «НтIэ, иджы хуицхьуэ хэлгьхьэ сыфIцI, кьуажэм цIыхухьу кьыдэнакьым,» - жиIэрт, езыр цIыхухьуэ кьызырамылгьытэжыр цыгьуицэжауэ кьыицIэКIынти, е фэрыицIагьым кьыхихьэрт. Кьалэн, 431. 4. (14). Зыгуэр бжыггэКIэ гьэмэшIэн. Ти, Исубф пIаицIэ-тхьытхьы*

Америкэм я мэктыбым нэсри зариггэтхаиц, ахшиз кэратам шыц кыыхихри кээхьауэ, фошыгьу, хьэжыггэ, даггэ, лы гэггьауа, хьурмэ – зыхуейуэ ямыгьуэт псори кыихьри кээкгуэжаиц. Лэчымэ, 391. [Старшинэм Нурхьэлий жрелэ:] Кыыхэпхам нэхьрэ нэхьыбэж хозггэлхьэжыныи, - жиЛэри, макгуэ-мэлбей, ежэежаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 228. Зы мэлым жьэжьейтI илэци, шашлыкитI кыыхахри адреир дзэм ират. Нал кьута, 251. 5. (3). КыыхэщыкIын, зыгуэрым шыц кьапщтэу. Дыггэ нуру зэлуцауэ Лэгьуныкьуу ГуныцIу бзыггэу, Вазэ вождым кыыратауэ, Ар хрустальым кыыхахауэ, Лэпкьыу шыIэм я гурацэм, Ягуыггэм теицIыкIауэ ЗэцIолыдэ дыггэ заицIу. Лэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 57. Пасэ зманым а [Шхьэлмывэкьуэ] кьуажэм дэсыр цхьэл мывэкIэ Iээу шытаиц, ицхьэкIэ удэклмэ, цхьэл мывэ гьуээдэжэ кыызыхэпх хьуну мывэр гьунэжу бгьуэтырт, е бгы льапэм деж шыгьу, е псым кьрихьэхауэ псыхьуэм дэлэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 49.

◇ **Акьыл кыыхэхын** (1). Еплэ акьыл. [Я] псэр зы вакьанхгэм кыыхахаиц (1). Еплэ псэ.

Кыыхэхуэн (кыыхохуэ) лэмыI. (7). 1. (1). Кьехуэхьу зыгуэрым яхэхуэн. Былым Iэхьуиэр чырбыи заводым деж цыыхьуакIуэрти, бомбэ кьахэхуэри жэм зыбгьуныцI цукIаиц. Нал кьута, 226. 2. (6). Зыгуэрым хыхьэн, шыц хьун. Гинегологии жьхуэпIэр шыналгэ цхьэхуэм хуэдэиц, уеблэмэ жыг бзу тIысыпIэм еицхьыц, зым и абгьуэр льягэу, адреий ейр нэхь льяхьшэу яцилми, нэгьуэицI кьуалэбзу зыхаггэхьэнукукьым, конфликт гуэрхэри кьахэхуэми, езыр-езыру зегурогуэж, сыту жьыпIэмэ, я «ицкьунур» кьызыхэкIыр зыц – цыыхубз лэпэранэхэр ари. Льяпсэ, 13. «Муслымэн госпитальым» ицIэлгэхэм зы мээдэгу адыгэ кьахэхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 172. Исуф игьаицIэм и псалэм кыыхэхуатэкьым ди адэжьхэм я льяхуэ шытам дэггээжаицэрэт жиIуэ. Лэчымэ, 390.

◇ [И] **ицIыхьэпIэм кыыхэхьуэн** (21). Еплэ ицIыхьэпIэ.

Кыыхэхужын (кыыхехуж) лэI. (2). зэхь. ЗыщIыпIэ кыыхэдзыжын, кыыхэггэкIын. Сосрыкьуэ оркестрым кыыхаггэкIаиц, спектакль зыхэтэми кыыхахужаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 625. Зыхэтэ псоми кыыхахужа иужь, Сосрыкьуэ ицIегьуэжат. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 635.

Кыыхэхун I (кыыхеху) лэI. (3). Кьэпхуэрэ зыгуэр зыщIыпIэ кыыхэггэкIын. Кьэзджэрий зэрыжиIэмкIэ, Степан Ильич зэхихат Шкуро и дзэм Думэсарэ и жэм закьуэр яхуу зэришхари, иджы ицьыжь-уэркьыжьхэм кьытраха Iэцым хэллэиц, я нэхь жэмьфIыр кыыхихури, Думэсарэ кыыхуриггэхуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 316. Хьэсэпэхьумэм зи жаггэу ицIа яхэтт, зым и жэм мэшым хыхьауэ щилгьагьум кыыхехури жэмьр зыхэтэ хьэсэр зейр ицIэрти, ехури жрелэ: «Мы жэмьр уи хьэсэм хэтэици, жэмьр зейм кьадыр еггэтхьэкьуэ е жэмьр кьэши, шэ кьыцIэпшыр уи хьэлэиц», - жиIуэ. Хьэсэпэхьумэ, 417.

Кыыхэхун II (кыыхоху) лэмыI. (4). Зыхэтэм химьубыдэжу кьиутIышцын, кыыхэкIын. ЗэфIэт

заицIу а гьуицI Гуэнар Блын зыхэлгьым кыыхэхьуу. ГьуицI Гуэна. «Батырыбжьэ», 29. [Албинэ Дадэ епсалгэу]: Алыхьым и Гизынышэу цхьэиц налгэ кьудей уи цхьэм кыыхэхунукукьым. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 147.

Кыыхэхутэн (кыыхохутэ) лэмыI. (2). Зыгуэрым зэрымышIэкIэ хэхуэн. АрицхьэкIэ жэиц хьэицIэр зэлIэфьзыр зыхэлгьа пIэм кыыхэхута зэрыхуэр кыыхуэмыицIу кьоуIэбжэ [цIыхубзыр]: - Аргуэру уэра? ВитI, 416. Бысымым и гьуэлгьыпIэм иришалIуэ «хьэицIэр» циггэгьуэлгьым занциIу гу льытаиц бысымыр зыхэлгьа пIэ хуабэм кьызырыхэхутам, арицхьэкIэ ирикуакьым [Дуду] еуныцIын: «Уи закьуэу упсэурэ?» - жиIуэ. ВитI, 416.

Кыыхэхьуэн (кыыхохьуэ) лэмыI. (15). Нэхьыбэ хьун, зиужьын. Кьуажэм кьыдэтихьхьэр нэхьыбэ хьуу, хьэжэну цхьэллым кьакуэм кыыхохуэ, хьэжьыицIэри нэхьыбэж мэхьу. Мелыгыч, 468. Ауэ нобэ илггэ ициIу Зылы гьаицIу икьукIэ маицIэм Кьыриубыдэу Iейр дэ тхэицIу, ФIыр кьытхохуэ, насып заицIу. Лэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 47. КIуэ пэтми псыницIу кыыхэхуэу Иныцэу узишхьр кьейш хуаиц. Гьэмахуэ уэш. «Бгы льяпэхэм деж», 110.

Кыыхэхьукиын (кыыхохьукI) лэмыI. (1). КыыхэкIын. Лы хахуэ лэпкьым кьахэхьукIмэ, И напциIэ телгьыр лэпкьэ дамыггэт, Шыггэжэ яциIрэ шы кьатэжмэ, Ехьуапсэ фIэкли цыыху мыфьыгьуэу. Дамыггэ. «Дамыггэ», 205.

Кыыхэчыжын (кыыхечыж) лэI. (6). Хэпса е хэпIуа гуэр уеIуэ кыыхэхьыжын. Унэр жьыкIэ кьызосэки, КьапымыкIэу сахокIыж: Си ижэгьур кьызышжу Сэ хэссахэр кыыхечыж. Унэр льягэу дызошIей. «Батырыбжьэ», 28. Сымаджэм мастэр кьыхичыжати, лэым и пIэкIэ уэтэс кьыжу щилгьагьум, гужьеяуэ и ицIыфэм епIэскIужаиц, ар зэрымызыр фIэггэицIэгьуэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 68. Анасынэ, ари ар, - жиIуэ Мусэ и баишьр ицIым хиIурти кьыхичыжьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 235-236.

Кыыхэчын (кыыхеч) лэI. (1). ЗыщIыпIэ тет гуэр еIауэ кьичын. ПаицIэм шыцу цы Iэрамэ ицIыкIу лыри фэри кьыдэкIуэу кьыхичати [Кьылышбий], лыкьуалэр кьырикуту кьыжу хуежьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 117.

Кыыхэшэн (кыыхешэ) лэI. (1). ЗыщIыпIэ зыгуэр хэггэхьэн. [Албинэ Борис Борисович жрелэ]: Уэракгэ а лIыр ди коллективым кыыхэзышар? Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 179.

Кыыхэшхэн (кыыхошхэ) лэмыI. (1). ХэткIуэн, хэлгэдэн. КьовыкIыр лэпсыр, тезу даггэ, Кьыхошхэ узишхьр, яггэ кIынкьым. Лэгьуп цыкIу. «Шум и гьуэгьу», 50.

Кыыхэшын (кыыхеш) лэI. (7). 1. (4). Кьапшэурэ кыыхэггэкIын. Шу кыыхашахэр сотнэ-сотнэурэ иувьыкIат, Iэцэ-фацэкIэ зэггэпэцауэ, сэшхуэ Iэпцэр вындыпэм еицхьу кьэггэшауэ я сэшхуэ фIыцIэхэр гуэлт, кьамэри абы хуэдэу, карабин кIэицIхэр я ицIыбым илгьт, баицIыкьэ ицIагьым кьыицIэлгьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 125. [Дэфэрэдэ Гуаицэ жрелэ:] - НтIэ мьыгьуэ хьэгьуэлIыгьуэм укьыхашиаиц. Льяпсэ, 35. 2. (3).

Къыхэгъэжын. Аузитым къыдэжауэ Ди Шэрэджи мессыр пашцэу, И нэхъыбэр бгыцхъэ гуэлым Къыхишами псы и маццэи. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Къуажэр къуажэ цыкгуу цытыху, псым цхъэкIэ гугу ехъыр куэдтэкъым, сатыритI-цы Лусмэ, нэхъ жыжъэр нэхъ гугу ехъмэ, псыихуэм псыЛэрышэ къыхаширти, зэфIэжIат. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524.

КЪЫХЭШЫПЭ: ПСЫ КЪЫХЭШЫПЭ (1). Еплъ псы.

КЪЫХЭЩТЫКЫН (къыхощтыкI) лъэмыI. (8). Къэщтэн, къэскIэн. [Фэуаз] Шы пцIэгъуэллгым с к ъ ы щ и л ъ а г ъ ы м к ъ ы х э щ т ы к I а х у э д э у зеггэджэрэз, бгъукIэ йокгуэт, йотхауэ симыгъэиасу, арицхъэкIэ фIуэ сьжъэдэуэри сьишэса нэужь, цIопицымкIэ и джабэр зэпрысулыкIащ, нэхъ IумпIафIэ сиIын си хьисэту. Анка, 381. А [зэIуцIэм и пэкIэ] жэщым къыхэмьыцтыкIыу Шхъэлмывэкъуэ дэс псори жейкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 645. Ди псы хъурейми ухэллэмэ, бдзэжъейуэ хэсры къыхощтыкI. Ди унэжъ. «Шхъэлыкъуэ», 380.

КЪЫХЭШЫН (къыхош) лъэмыI. (29). 1. (21). КъыхэлпгабгъуыкIы, къыхэнэлукIыу щытын. Бэлацэрэ Лурэ плъуэ зэщытыт, къуацэ-чыцэм къыхэциу зыгуэрэм и пIэкукIагъэгуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 298. Уафэр бзыгъэ къэхъужамэ, Жыг къыхэциу и дунейи. Мо гуэл къащхъуэр и нэ щхъуантIэу. «Батырыбжъэ», 54. Уафэм яжъафэ къытеуауэ, циху лъагэхэм цIакуэ фIыцIэм ецхъу ныбжъ ядзу, дыгъэр дохъутейм къыц фочытэу пIэм къыхэщит. Клапсэ клапэ, 5. 2.

(6). Адресхэм фIыкIэ къащхъэщыкIыу, яхуэмьыдэу щытын. Астемыр мылкъу имыIэм, мылкъу зIэм къахэщит бжыфIагъэр акъылыфIагъэркIэ, цыху дьиджу цытIтэкъым, лъагъуэгуафIэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 160. ДжэщилкIэ зэджэ адакъэ куфраузышхуэр, къехъуапсэлэмэ ирамыщэу, пIантIэм дэз джэдкIазым къахэщит. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 474. Къуажэм почтаIьону дэт ИсхъэкIэ игъацIэм цыхуэм къазэрыхэц цыIакъым, иджы и жыщхъэм къызэрыкIащ - тхылгкIэ гурыхуэу къыцIэклащ, уеблэмэ, и унэцIэ итхыж дэнэ къэна, итхам къеджжыф хъуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 507. 3. (2). НаIуэ хъун. Ар [Астемыр] зыхуэзам и гугу дымьыцIуи хъунукъым, сыту жытIэмэ, дяпэкIу Iуэхум къыхэцинууц а иджытсту дзыIуцIэнур, мо псыхъуэм дэту тлэгъуа къомым хуэдэ къабзэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 57. - Фымыгузавэ абы цхъэкIэ, - жиIащ Елдар [Степан Илычрэ Астемыррэ захуигъазэу], - сыт къэхъуми, фыкъыхэщынкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 226.

КЪЫХЭШЫПЫКЫН (къыхешыпкI) лъэI. (6). Зырызурэ къыхэхын. Гуэбэшы муслъымэн къомым я шынакъым лошкIэкIэ иуэурэ лыуэ хэлъыр къыхищытыкIыуэрэ ишхащ, адресхэр зэрыгъэкIыи сыту зэхэтыху. Хъуэпсэгъуэ нур, 173. Лыгъур цыкгуу хъарзынуэ сэбэт мэхур, зэм фIамьыцI къыхешыпкI, зэм псыхъэ макIуэ. Лъапсэ, 101. ЛъэIыныгъэ зIэхэми зыкIалэт: колхозыр зымыдэу цыIэр жытIэу дьтэмьылэу, япэ зыкIидгъэциу дэнэ къуажэ дэсри къыхэщытыкIыуэрэ идгъэсыкIынуу ди къалэни, жаIэри. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 526.

КЪЫХЭЩЫКЫЖЫН (къыхешыкIыж) лъэI. (1). Хъэзыр гуэр къапщтэу нэгъуэщIу щIыжын. Гуащэм и бостейжым къыхащыкIыжэ бостей нэхъ дахэ дьдэу иIэр хъыджэбз цыкIум зыщитIэгъат, къэбзэбзэу зитхъэщIри и цхъэцым лентI хужь хищIат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 523.

КЪЫХЭЩЫКЫН I (къыхешыкI) лъэI. (17). Зыгуэрэм зыгуэр къыхэхпхыу щIын. Фоч лъэдакъэри чэцейм къыхищыкIри зэригъэпэщыжа нэужь, къабзэлъабзэу илгъэщIыжри езым [Лыгъур] зэхилгъа фоч гынымкIэ иуэзди, игъэуэжри еплгъати, Алыхъым къыуэзритынт. Лъапсэ, 111. Нэм илгъагъур Iэм ещI жыхуаIэр арати, Астемыр гурыхуэу къыцIэклащ, жыпхъэхэр ятIэм къыхищыкIыу зы тхъэмахуэм есат. Хъуэпсэгъуэ нур, 180-181. Зэм дзасэ гъуыцIым къыхащыкIыуэр, Абы хуэмейри хъун епхулэ? ГъуцI. «Мывэ хуабэ», 119.

КЪЫХЭЩЫКЫН II (къыхешыкIащ) лъэмыI. (17). Зыгуэрэм къыхэхуэу щытын. Цыхухъу гуэрэм подноскIэ псы щIыIэ, къэхъуэу, IэфIыкIэ гуэрхэр цыIыгъужу къехъри мраморым къыхэщыкIа Iэнэ цыкIум къытрегъэуэвэ, езым зы псалъи жимыIэу йокгуэтыж. Аргъуей, 387. Нэхъ бейхэм я къамэр инт, зыцIэцIууэу дьыцэкIэ лат, къамэм и цыIыбым тетт ар зейм и лэпкэ дамыгъэр, и унэцIэр; витI-жэмитI фIэкла зимыIэм я къамэр фIыцIэт, къамэкIыр дьжыныным къыхэщыкIауэ, нэхъ цIалэ зыкIызыххэм якIэрыщIар къамэ къуаниэу цыкIум, сэшхуэм ецхъыфэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 84. Губгъуэм иту колхозхэт къахуэзами, иджыри къэс зым и гум къэкIакъым минометыр пхъэм къыхэщыкIауэ. Шынэхужыкъуэ, 30.

КЪЫХЭИЭТЫКЫН (къыхелэтыкI) лъэI. (1). Зыгуэрхэм къахэщу дэхъеин. ИтIани икIащIэр псым къыхиIэтыкIауэ иIыгъи, езым [Азизэ] и цхъэц фIыцIэм уэр хэзу хэлъи. Шынэхужыкъуэ, 54.

КЪЫХЭИУКЫН (къыхелукI) лъэмыI. (3). ЗыщыпIэ макъ къыхэкIыу Iун. Мэзым къыхэлукIым зэрыжиIа дьдэм хуэдэу, модрейри цыхъым и пхэмкIэ бгъэдыхъэри, и цхъэри къиубыду къыгъэщIейн и гугъати, цыхъым зыкIыгъазэри цакIуэр къыхыфIухуащ, арицхъэкIэ сэм къиуIауэ цыхъымрэ цакIуэмрэ бжъэцу зэрызохъэ, тIуми лъытсыр къапыжу, ятIэ зацIэ хъуауэ. Лъапсэ, 72. Арыххэу мэз чыцэм къыхэлукIащ зыгуэр фийуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 297.

КЪЫХЭГУН (къыхелу) лъэI. (21). 1. (2). Зыгуэрэм папцIэ гуэр хэгъэхъэн. Астемырри къапхъуэри, и джабэм къыхиIуа мыжурэм еIа цхъэкIэ, башыр хъэжым къыIэпщыцIыфакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 65. IэлгъэщIагъым къыщIэллгэр къоплэмэ, дзасэ къытхиIуа хуэдэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 206. 2. (19). зэхъ. Зыхуэмей, Iуэхум щымыщ гуэр къыхэлхъэн. «ЖимыIэн гуэр къыхиIунууц мыбы», - жиIэри Астемыр фызым и псалгэр Iэциудащ: - KIуэи шху тIэку къытхуэхъыт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 540. [Апчарэ:] - Чокэ ськыгъэгъуэ фоч къызитынуу, сиIэкъым, жиIэри къыдитакъым. «Аргуэру Чокэр къыхелу» - жиIуэ Албиян и гум къэкIащ. Шынэхужыкъуэ,

34. Езыми [Иринэ] псалгэм и пэри и кЛэри имыщлэу кыыхуауащ; - Нанэ, Албиян улэггэ хуауэ госпиталым ицлэлгы, - жиЛэри. Нал кьута, 225.

КЪЫХЭУЩЫКЫН (кыыхелушгык) лгэИ.

(1). Пшүцүрэ зыгуэрым зыгуэр кыыхэщгыкын. Щхьэлмывэкгуэ дэсым и гьаицлэм ицхьэл мывэр мывэм кыыхалушгыкыу есаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 656.

КЪЫХЕГЪЭХЫН (кыыхрегъэх) лгэИ.

(3). Хэггэдауэ зыхуейр хеггэхын. Щэрданхэ я шы кьомым хаггэадэрэ шыфлитл Бэлац кыыхраггэхатэмэ, псыницлэу униггэхынт. Хьуэпсэггэуэ нур, 307. Пьеситлым езы курсантхэр хиггэдауэ зыхуейр кьахриггэхэм нэхь кьшицтэрт, езым [Кьазджэрий] нэхь кыыхихынур ицлэртэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 616.

◇ **Сабэр кыыхеггэхын** (6). Еплг сабэ.

КЪЫХЕГЪЭШЭН (кыыхеггашэ) лгэИ. (1). зэхь.

Зыгуэр зыщлгыплэ хэггэхьэн. Абы [Кьэрэмырзэ] и хьыбар уэ зэхэпха, сэ зэхэсха - хэлушгылу хуауэ кыицлэкынтти, зауэ кыицлэкынтти Итацихьэхэм я унафкэлэ хьэпсым ис лыр ираджаиц, абы хуэдэ лы ахьырзэманккэ дьзыхуэныкьгуэр, зауэ-банэу дунейр ицхькклэ, дзэм кьэхэдвгьаши, ирездуэ жыхуалэу. Лыггэ, 409.

КЪЫХИХЫН (кыыхех) лгэИ. (2). Зыщлгыплэ кыицлэу (жы с.ху.) зиубггун. Жыжьэу жы хуабэм зы гьыбзэ Нэггэуицл хы гьуэжьым кыыхехыр, Ар хьэрхуэрэггэуу Хьэмырзэ И комбайн пльыжьым кыилехыр. Губггэуэ кхьухь. «Бгы льяпэхэм деж», 102.

КЪЫХИХУН (кыыхеху) лгэмыИ. (3). Бахгэ сыт хуэдэхэр кьэплгэ гуэрым кыыхэкын. Мусэрбий, иджыри псэути, лэбжьанэкклэ мылым еплэстхьырт, лы кыицлэжам бахгэ кыыхихуу. Хьуэпсэггэуэ нур, 294. - Пшцы хэмылэу ар [ишир] кыыхоклыр Хы фыицлэжьым кыыхихуу бахгэм, - Жалэу куэдым я гум кьоклыр, Пшэм бгы кьуапэхэр елгэхгэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81.

◇ **Пшцэнтлэпс кыыхихун** (1). Еплг пшцэнтлэпс.

КЪЫХЫФІЭДЗЭН (кыыхыфлэдзэ) лгэИ.

(7). Кызылэпыггэхуауэ мыдэкклэ кьэдзын. Кылынибий и кьуэм и лэпхуамбэ зэхуакум кьыдэна цы лэрамэр асэтин джыназым и паицхьэм деж кыихуэу кыыхыфлэдзэиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 117. Махуэ енклэ шур кьэжауэ, Фызыжь пшцылэм кьэсыжауэ, Гузэвэггэуэр кьаклэлгосыр, А иныжьыр псыницлэу кьосыр Наплэзылэу кьохьу телгьыджэ, Кьыхыфлэдзэр ицлалэм гьуджэр, Шум и ужьыр мэхьу мылэджэ. «Елбээдыкьуэ», 19. Зыгуэрым кыихуу кыыхыфлэдзэ ицхьэ дакьэжьри сэбэн хьуат, абы тэхуэр тетлгысхьауэ тест. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 646.

КЪЫХЫФІЭХУЭН (кыыхыфлэхуэ) лгэИ.

(1). Хуабжьу хыфлэдзэн. Мэзым кыыхэлукым зэрыжила дьэдэм хуэдэу, модрейри щыхьым и пхэмклэ бггэдыхьэри, и ицхьэри кьиубыду кьиггэщлэин и гуггати, щыхьым зыкьиггэзэри щаклуэр кыыхыфлэхуаиц, арицхьэкклэ сэм кьиулауэ щыхьымрэ щаклуэмрэ бжьэцу зэрызохьэ, тлуми лгыпсыр кьапыжу, ятлэ заицлэ хьуауэ. Льяпсэ, 72.

КЪЫХЫХЪЭЖЫН (кыыхохьэж) лгэмыИ. (9).

1. (4). Кьиггэзэжу зыгуэрхэм ящыщ зыщлгыжын. Кьеггэзэ ицлалэм и хьажькклэ, Кьызыхэклахэм кьаохьэж. Кьазджэрий. «Ваггэуэ махуэ», 11. Пшцыхьэицхьэ хьууэ [Таиша] и ныбжьэггэхэм кьахыхьэжа иужь, псоми ялуэтэжаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 604. 2. (4). Зыгуэрым дэщлгыгьу хьун. Аруэру урамрэ лэгуауэмрэ фыцхэм я гьы макьыр, я зыщиджэ макьыр кыыхыхьэжауэ зэрызехьэицхуэ кьэхьэяиц. Шынэхужьыкьуэ, 48. Кьэхьэя псалгэмакьыр Нартыхум и гум шэуэ кьытэхуаиц, иджы зыри и нэм кыыхыжьыркьым, сыицлэкылу ицхьэ семыжьэжрэ, жиЛэу кьызэклуэклэиц, псалгэ мшыуым клубым щыжалар кыыхыхьэжауэ зэггэуэ ицхьэкклэ, яхэклыжмэ, кьызэхуэсам я жаггэуэ хьунуиц, жалэр уи гум томыггэхуэу хьунуикьым. Льяпсэ, 75. 3. (1). Зыдэпсэггэуэ ицлэдзэн. [Кьэрэлгашэ Кулисум жрелэ:] Си унэ гуаицэм бын кьысхумылгьхуу дунейм ехыжаиц, уэ фызабэу укьэнаиц, кьысхыхьэж. Нэггэуу, 35.

КЪЫХЫХЪЭН (кыыхохьэ) лгэмыИ. (36). 1.

(33). Клуэуэрэ зыгуэрым хэт хьун, зыгуэрым я гьусэ хьун. Лгэмыж телгэр кьутати, нэмыцэм псым кыыхыхьэн дзыхь яцлэкьым. Нал кьута, 232. Кьаклуэу Мис ныицхьэбэ гуэдзыр зылуэу Пшыллэхэм паныр кьахыхьаиц, Езэшахэм зы жамылуэ Шхьэицэ яцлу кьэувылаиц: - Щхьэ фыицтытхэ? «Бдзэжьэящэм ипхьу», 153. [Гурарэ Инал зыхуиггэзэу хьуахьуэрт:] Нобэ цыхубз кьытхыхьари щыным хуэдэу луцаицэу, джэдэдым хуэдэу быныфлэу, нэхьыжьыр иггэпэжу, нэхьыицлэми нэ лэйклэ емыплэу, уи анэжьыр илгэаггэмэ, кыыхуэгуфлэу, имылгэаггэуми кыыхуэзэшу хьун нысэ тхьэм тхуицлэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 585-586. 2. (2). Уз гуэрым зэщлгытэн. Кьэзыггэгуэзавэр сыт жылэмэ, [паицтыхьым] и фыц тхьэлухуд кьомым емьнэр кьахыхьаиц, Исраф мэхьу. Льяпсэ, 120. [Дэфэрэдж:] Тьрку паицтыхьым и гаремым ицлэс фыц кьомым емьнэр кьаицхыхьэм, султланым кхьухь кьиггэагуэри си анэицхуэр ириггэицауэ щытаиц: «Истамбыл дэлгэ мылгькур узот, емьнэм цыхубз дахэ кьомыр кьэбггэллэм», - жиЛэри. Льяпсэ, 28.

◇ **Гуэхум кыыхыхьэн** (1). Еплг Гуэху.

КЪЫХУЭАРЭЗЫН (кыыхуэарэзын)

лгэмыИ. (1). Зыгуэрымклэ уи гур зэггэуэ щытын. Джэлил хьэмбылу кьиуулгэицхьэицар джэдэдым ярымьуто кьалэдэсым кыыхуицхьэри ириггэицаиц, адакьэ хужьыр хуабжьу кыыхуэарэзын. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 488.

КЪЫХУЭБЖЫН (кыыхуэбж) лгэИ. (1).

кыызэр. Зыгуэрым лэйклэ куэд кыыхужалэн. Улэицлэлгэаицлэу уи цлэ луамэ, Кьобфыггэуэ лэджи кьыпхуабжэниц. лэщлггэ. «Батырыбжьэ», 17.

КЪЫХУЭВЭН (кыыхуэвэ) лгэмыИ. (1).

Зыгуэрым жумылэпхьэ желэн. [Якьуб Локототи жрелэ:] - Уэрмырауэ кьыицлэклэ Бахьуэм кыыхуэвар. Нал кьута, 295.

КЪЫХУЭГУЭШЫН (кыыхуегуэш) лгэмыИ. (3).

Куэдым ялэрыхьэу зыгуэрхэр тын. Зы жэиц-махуэ кьытхуагуэицэ, Содэ жэицыр кьыслгысэм. Адыгэ

хэку. «Щхьэлыктуэ», 394. *Шынаггуэр ди цыым кыихьаици, Ди лэпкэ зэуэкЛэу фызауэ, ЗэуапЛэм бийхэр щевгазэ, Андемьркъаным и сэхуэр Кыфхуигуэшаици, ар вгабзэ. Щыым и макъ. «Шум и ггуэгу», 39.*

КЪЫХУЭГУЗЭВЭН (кыыхуогузавэ) лэамыI. (9). Зыгуэрым щхьэкЛэ плейтеин. Мэ, си псэ тIэкЛу, - жиЛэу Рахым кытыгуфIыкIыу Дисэ кыыхуэгузавэрт, цIакхуэ инхэм нэхэ тхуэилтэ кыигуэтыну хэллэрт. Хуэпсэггуэ нур, 131. *Мыхэр кысфIэмьлIыкIыжу пIэрэ, жиЛэу Локотош и гум кэкIаиц, командирхэм кыыхуэмыгузавэ яхэту кылбьитэри. Нал кьута, 303. [Ботэх] И адэ дьидэ Мэмэт-цIакхуэкЛэ зэджэр кызырхуэгузавэ цыIакъым, зээмызэххэ фIэкIаиц илгэагуртэкъым, кыллэггуэамэ, «ей, емьнэунэ хьун, мьидэ кракIуэт», е «ггуэгу мьыгуэм ежа, уи ньбэ узрэ?» жиЛэу и жаггуэ хьун гуэр кэридырт армьхумэ, зыбгэдиггэтIысхьэу, псалгэ гуапэ кыжриIауэ зэи зэхихакъым. Льяпсэ, 66.*

КЪЫХУЭГУФIЭН (кыыхуогуфIэ) лэамыI. (7). Зыгуэр кыыщыгуфIыкIын. [Нысэм] И дыщым цынэсыжым, псори кыыхуэгуфIаиц, дадэри ктеупицIати, зэраггэIуицам хуэдэу цыжриIэм, вы якури выфэр иыггыу кьаишэжаиц. Льяпсэ, 62. *Жыжьэу, жыжьэу кыллэггуэамэ Зыхуеггазэ Линэ и адэм, КыыхуэгуфIэу, фIэмьлуэхуу КыиIэцелэхэ дьидэ е уадэ. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 40. ГурыфIыггуэр цIалэ закгуэриц, Уеблэм дахэр иропазэр, Кызырэнэу и щхьэ закгуэу А щхьэц фIыцIэу натIэ лгэагэр Кыыхуэзауэ кыыхуэгуфIэм, Мэхур дахэр гуакIуи бжыфIи. «Тисей», 501.*

КЪЫХУЭГУШХУЭН (кыыхуогушхуэ) лэамыI. (2). Зыгуэрым нэшхуэгушхуэу хушытын. И ньбжьэггуэр кыыхуэгушхуэу Кьыщыхуэзэм кыжиIаиц; - Еплъыт мьидэ мь газетым, Мь сурэтыр кьаицIэт уэ, - ЖиIэт Ваня кыбггэдэтым. «Бдзэжьбещэм ипхуэ», 166. *НэггуэуицI дьыгур Iэсэиц икьукIэ Кьыихуэгушхуэу зейI ньбжьэггуэ. Дыггуэ жыхуалэр сыгт? «Бгы льяпэхэм деж», 124.*

КЪЫХУЭГЪЭГЪУН (кыыхуеггэгуэ) лэаI. (26). 1. (21). Зыгуэрым и кьуаншаггэр щхьэщыхын, мьггэкьуэншэн. [Бекъан Хьэбибэ жрелэ:] *Езы [уи жаггуэ зыцIар] дьидэр кьакIуэу, «Кысхуэггэггуэ, Хьэбибэ», - жаIэу кьолггэлунки мэху... Нал кьута, 232. [Бэлацэ Лу жрелэ:] Алыхьым кьахуиггэггункьым, Алыхьым нэужькIэ, партизанхэм яггэггункьым. Хуэпсэггуэ нур, 299.* 2. (5). Кысхуэггэггуэ. Зыгуэр зэриггэпIейтейм щхьэкЛэ зэрызыхуэггазэ псалгэ. Зэгуэр «Адыгэ клубым» цIалэ лгэаггуэафIэ цыкIу гуэр Iэнкунурэ кьыицбггэггэдыхьаиц; *Кысхуэггэггуэ, Кьазджэрий. Мазэ ныкгуэ щхьуантIэ, 664. [Кьыдырым кьрум зыхуиггазу:] - Кысхуэггэггуэ: иджыри сыноупицIынут, емькIу сыкьомьщиI. Кхьухь пхэнж, 496.*

КЪЫХУЭГЪЭЗЭН (кыыхуеггэзэ) лэаI. (8). Зыгуэрым дежкIэ, и лэныкьуэкЛэ ггэзэн. Зы тхыгI ин и блэгущIэм цIэлэу Кьазджэрий, и гупэр курсантхэм кьахуэггэзауэ, илэ ит партэм и цыIуым кьытетIысхьэри, цIэупицIаиц; - *Хэт*

уэ гукIэ ицIэрэ? Мазэ ныкгуэ щхьуантIэ, 607. [Мариам:] Исуф жьырытэджети, сэ цэку цыкIуу Назифэ дежкIэ сыцIохьэ: - Уиша мьыгуэкьым уэ нобэ лгандэрэ, си тхьэшырыпхуэ цыкIу, - жьысIэу си пхум сыцхьэщыува щхьэкIэ нэкIэ кьызэлпьыркьым, и цыIбаггьыр кьысхуиггэзауэ хэлъи. Лэчымэ, 395. Уэрамыр ятIэт, уэиш кьызырешхрэ куэд цIатэкьым, ятIэпс инхэм зэрыггэкIийуэ пьрхь-мырхь жаIэу кхуэухэр хэст, уэрамым кьыхуэггэза цхьэгуэбжэхэм цхьэгуэбжэIупхуэ кьабзэ тIэкIухэр Iупхьуами, бьынджабэхэр кьыгуэлгэлат, чы-бжэггьухэр пIгэагуу. Хуэпсэггуэ нур, 113.

КЪЫХУЭГЪЭКИУЭН (кыыхуеггэкиуэ) лэаI. (8). 1. (2). Зыгуэрым и гьэлуэцIэ зыгуэр зыщыIпIэ гьэкиуэн. [БьырмамытI:] *Кьуым димькIуадэу дизышу дькьээзыиэжын, жьысIэу адэкIэ-мьидэкIэ сыцIэупицIати, цIалэ фIыцIэишхуэ кьысхуаггэкиуаиц, кьызырхуэрэ гьбггэуэрысу мь цыIналгэм иси, жаIэри. ХьэцIэ льяпIэ, 398. [Зальмджэрий Мусэ жрелэ:] Ухуеймэ, полицэр кьыихуэзггэкиуэни... хьа-хьа-хьа... си Iуэхуиц итIанэ мьлэхуэмэ, зггэтIысынуиц уи фьзыр. Хуэпсэггуэ нур, 102.* 2. (2). Зыгуэрым и деж зыгуэр гьэкиуэн. *Зым имьIэу зы гукъанэ Ямыхуэжу я щхьуантIафэр Iэ ялэтри а собранэм Арэзыуэ яцI унафэр: Холэзыхьыр ди природэм Совет цыхухэр Iэкиуэлгэкиуэу: Хы Цимлянскэр фIгэаггуэрэ модэ - Пишэ ггуээздэжэ кьытхуеггэкиуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 84. Инус куэ кьызырхуамьлэхур насытныишэггэишхуэ тхьэм кьыихуиггэкиуэу илбьитэрт, гуэныхь ицIахэм кьыхэкIуэ. Хуэпсэггуэ нур, 67.* 3. (2). Зыгуэрым и унафэкиэ зыгуэр зыщыIпIэ гьэувын, кьалэн гуэр иггээщIэну. [Алим:] *Иужьым директору кьытхуаггэкиуэн ямыггуэту цыхьум, ЩоджэницIыкIур ираджэри унафэ кьыхуаицIаиц директорым и кьалэныр иггээщIэну. Зи льярыгыпсэ тIыгъа, 523. [Алыджыкьуэ:] Щхьэлым сэ сыкьызырхуэу, цхьэпIетым «директор» зыфIищыжаиц, сэ Iэпыдзлгэпыдзу сыкьыхуаггэкиуэуэ кьылбьитэри. МелыIыч, 468.* 4. (1). Зы щытыкIэ гуэрым зыгуэр нэггэсын. [Локотош Якьуб жрелэ:] *Журтым лгэпкэ кIуэдьыр кьыхуаггэкиуэмэ, цаггэтыжын уи гуггэ? Нал кьута, 260.*

◇ [И] **махуэр кьыхуэггэкиуэн** (1). Еплгэ махуэ I. **КЪЫХУЭГЪЭЛЪЭГЪУЭН** (кыыхуеггэлгэаггуэ) лэаI. (4). Зыгуэрым зыгуэр хуэггэггэщэн. *Мэмэт-цIакхуэ тIысытIэ кьыхуаггэлгэаггуэам и кьуэр ишэу дэкIьырт, зээмызэ кьызэлпгэкиуэрэ. Льяпсэ, 69. ЩакIуэхэр зэггусэу ежа щхьэкIэ, цхьэжэ и уыIэпIэ кьыхуаггэлгэаггэуэмкIэ иунэтIаиц. Льяпсэ, 70.*

КЪЫХУЭГЪЭНЭН (кыыхуеггэанэ) лэаI. (32). Зыгуэрым деж зыгуэр кьыщынэн, кьыбггэдэнэн. *Ныишэдибэ Лурэ Бэлацэрэ щежэем цыггуэу Ханэ кьыхуаггэанэ чьржыным и ныкьуэр кьыгуаицIыкIури Лу иратат, абыи Лу еIусакьым. Хуэпсэггуэ нур, 299. [Кьэрней:] СлгэкиухуэцIэ цыIыхьыр схьумаици, Ар сауггэту си цIалэм кьыхуэзоггэанэ, -*

жилац. «Ад», 135. *Матренэ ницэflanIэм кIуэуэ ницэфIэн хуейт, арицхэкIэ уIэггэ хуа шIалэр кызыхуиггэнэнур ицIэртэктым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 552.*

◊ **Ныбафэ кыыхуэмыггэнэн** (1). Еплг **ныбафэ.**

КЫИХУЭГЪЭУВЫН (кыыхуегъэув) лъэI.

(1). Зыгуэрэм зыгуэр и пашхьэм игъэувэн. – Тхьэм узыниэ уицIыж, ди шыпхуэ, тхьэр уи дэIэпкыуэгъуш, - жиIац Сэид [Иузизэ зыхуиггэазу], шэнтицхьэгъуэ кыыхуаггэувам тетIысхьэурэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 69.

КЫИХУЭГЪЭФЭЩЭН (кыыхуаггэфащэ) лъэI.

(12). Зыгуэрэм зыгуэр хуэфашцэу лъытэн. [Алим:] *Езыри [ШоджэницIыкIур] кыыхуаггэфащамкIэ арэзы хуаиц, ди обичжитым шыцу зы пэи цIыкIу иубыдри жэици махуэ тхэмькIу кыитхэс хуауэ. Зи лъэрыггьыпс тIыгъа, 523. [Мариам:] Махуэ зыбгъуипцIкIэ гъуэгуэм дьтета нэужь, дыздежьам дынасаиц, зыгуэрхэр кыитпешьати, цхьэж зыдэкIуэну кыыхуаггэфащамкIэ зегурыIуэри, портым куэдрэ дьыцымыгуэу, увьIэпIэ тхуэхьунум дашэри даггэлгэгъуати, ди гум ирихьаиц. Лэчымэ, 392. Дзэшу пенсыфI тIэкIуи кыыхуаггэфащэуэ езыми цIыхуми квалъытэ. Клапсэ клапэ, 6.*

КЫИХУЭГЪЭШЫН (кыыхуеггэш) лъэI. (1).

Зыгуэрэм шхьэкIэ зыгуэр ину жыIэн, хуэусын, хуэхэлгхьэн. *ШIымахуэ жьапцэр емьзэшу, И нэпсыр уэсу кыителгальэу, Гьыбзэ мыухыр кыыхуиггэшу, Жьым дэрэ жэицыр захудитIалгэу Си кхьаицхьэ мывэм ар темькIу Борэныр гьынуц сицхьэицымыкIу. Сын. «Мывэ хуабэ», 155.*

КЫИХУЭГЪЭУЭТЫЖЫН (кыыхуогъэуэтыж) лъэI. (1). Къэгъуэтыжыфын. [Шурэ Астемыр жреIэ:] *Сэри сыцIэлгэдэри шкIэр кэащцэуэ кыицызггэзэжым, сыгужьеицати кыицIэкIыпIэр кыисхуэмыггэуэтыжурэ сыкьыцIэнаиц. Алъхьо, 75.*

КЫИХУЭГЪЭУЭТЫН I (кыыхуегъуэты) лъэI.

(21). Зыгуэрэм папшIэ зыгуэр къэгъуэтын. [БырмамытI:] *Дызыхуэныкьгъуэр машинэ дызэрыкIуэнтти, ари шейхьым кыитхуигъуэтащи, дэри зыдоггэхьэзыр, цхьэж и квалэныр яжыдоIэ. ХьэщIэ лъапIэ, 405. Инал и фызыиэм кыицIыжа музыкауэхэм ялгэгъуа кьомым едэIуа иужь, Жансэхуэ и словарьм еплгэри зэхихам цIэ кыихуигъуэтащи: - Фантасмагорие! Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 599-600. Псынэм и лгэгъуэр кыисхуаггэуэтыр, А тIур [нитIыр] сиIэхукIэ гъуэгуэм хошI. Си нитI. «Вагъуэ махуэ», 311.*

КЫИХУЭГЪЭУЭТЫН II (кыыхуогъуэты) лъэI. (5).

Къэгъуэтыфын. *АрицхьэкIэ хьэжым зэреуицIын кыихуэгуэтыртэктым, езым [хьэжым] кьеуицIами [Сэид], «хьэуэ», «пэжиц» фIэкла хужьмыIэу апхуэдэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 69. [Дэфэрэдж:] Шэнтицхьэгъуэр нэхь гъунэгъуэ сиIыри сыбггэдэтIысхьаиц, [Сэлэм] и натIэ ницIэнтIэпсым псыф кыицIам сытелэбаиц, абы хуэдизу сэри сыгуфIэцауэ жесIэн псалгэ кыисхуэмыггэуэтырэ мацIэри сызIынауэ сыщыса, итIани си гум жьы дихужауэ си жейри стегужат, зыкьыицIэжаици, адэкIэ зыгуэр хуэниц, жысIэу. Лъапсэ, 21.*

КЫИХУЭГЪУН (кыыхуогъу) лъэI. (9). Зыгуэрэм и кьуаншаггэр кыицIэкIуэн. [Дэфэрэдж:] *Борей Пыжьынэ зэрысIыгхурэ Iэджи шIаиц, криминальнэ абарту абы кыихуэгуэари кыихуэмыггэуари зэхэлгхьы, иггэунэхьуар зыхуэдызыр кэащцIэниц, ауэ а цIыхубзым и цIэ IейкIэ шьIуар и анэ шыпхуэ зи цхьэ закъуэ-зи лгакъуитIу псэуар лIа нэужьыц. Лъапсэ, 20. Богдан Захарович Кобуловыр пэрыуэн шымыIэу теутIытицхьауэ, зыхуейр ицIэу кыихуэгуэу дунейм тетт, езы Берие а и кьуэдзэм ицIэр илгэгъуэ пэтми, кэзэгъуэвиIэниц жимыIэу. Лъапсэ, 91. Доллар бзаджэм зыкьехуэницIэ [сомым жреIэ]: - Мо уэицх кьакIуэм сыщыцхьумэ, Ар умьдэм кыицхуэгуэныкьым, кьару инхэм сэ сахьумэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132.*

КЫИХУЭДЭН (кыыхуедэ) лъэI. (11). Зыгуэрэм и шытыкIэр, ицIэр дэн, пэрымыуэн. *Уи гум илгэ уи шIалэм иумыхьэлIэмэ, хэт епхьэлIэн? – жиIэри фызыр и лым дежкIэ еплгэклаиц, кыисхуидэну пIэрэ аргуэру зыгуэр жысIэмэ, жыхуиIэ шьIыкIэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 543-544. Абы хуэдэу [ауан яцIурэ] «иныжхьэм» нэхь цIыкIур тегушхуэгуафIэ яцIрэ ицIэнакIэмэ, Алий кьахуидэртэктым. Зи лъэрыггьыпс тIыгъа, 527. Данэ цIыкIу артиллеристхэр заницIэу кыихьэхуаиц, сыт ицIэми кыихуадэ. Нал кьута, 232.*

КЫИХУЭДЗЫЖЫН (кыыхуедзыж) лъэI.

(1). Зыгуэрэм дежкIэ дзауэ еггэггэзэжын. [Алыджыкьуэ:] *НанIэзыпIэм сэихуэ ницIанэр вуэ мывэм кыитридаиц [цIыхубзым], аркэащцэтыжыкьуэ, сэихуапIэри и кьарум кыизэрихьэкIэ бжаблэм еуэри хьэлэчу зэхиггэлгальгэри кыисхуидзыжаиц. Мелыгыч, 445.*

КЫИХУЭДЗЫН (кыыхуедэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм дежкIэ дзын. *Асыхьэту унэгъуацэр кыицIэкри, джэдкьазым шыкьун кьахуидзати, джэди, бабыици, гуэгуици зэрызехьэу кIуаиц, Джэлил фIэкла кьэмынэу. Бабышыкьуэ адакьэпш, 492.*

КЫИХУЭЗЭЖЫН (кыыхуозэж) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм кьрихьэллэжын. [Дзэшу] *Я ницIантIэ кьосыжри Жангулэз жэмыр кьыица кьудейуэ шэ пэгун шIыгъыу ницIантIэм дэту кыихуозэж. Клапсэ клапэ, 17. Зэгуэр Нурхьэлий тIэкIурэ кьэтауэ кыиггэзэжати, унэ лгэгур хьэлэчу зэхэтIыгъауэ кыихуэзэжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 149.*

КЫИХУЭЗЭН (кыыхуозэ) лъэмыI. (52).

1. (48). ЗэрымыщIаггэкIэ зыгуэрэм IуцIэн, ирихьэлIэн. *ГьукIэр Линэ кыихуэзэмэ ШIалэр тIкIуэ кьэпфIэцIыниц, - Уэ сыпхуейкьым жиIэу дауэ ГьукIэм и гур хиггэцIыни? Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 40. Зэгуэрэм Тембот Iэжээ цIыкIуэ мэзым кIуат пхьэ гьур кьыицэнуи, шIалэ цIыкIум зыкьом кыихуэзэри кьаубэрэжьаиц, Iэжэри трахри кьаутIытицыжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 296. Аслгэным и нэр шIуикьуаницIэу кьыдырым еплгэиц, сымггэжIауэ сыкьыхуэзатэмэ, сытхгэжатэкгэ иджы жыхуиIэу. Кхьухь пхэнж, 499. 2. (3). Мурад гур иIэу зыгуэрэм IуцIэн. [Дэфэрэдж:] *Си ницIыхьэлIэм кыихьэхуатэктым абы [Сэлэмэ] Ботэх кыихуэзэуэ, езыри нэхь нэцхьыфIэ цIыкIу хуауэ хэлэти, си гум кьэклаиц, зегурымыIуауэ**

пIэрэ яиэну жысIэри, арихьэкIэ ар уиIэмьуициIэмэ нэхьыфIым яцыщити, сeтIысэхаш; - Сытым дежыт Дэфэрэдэ и хьыбарыр цызэпытчар? Лъапсэ, 99. - Хьарзынэуи пиIаиц, - жиIаиц Кьулым [Локотош зыхуигъазэу], - Якьуби кьысхуэзаиц. Янэ уи хьыбар кьысжезыIари араиц. Нал кьута, 248. 3. (1). ХуэзанщIэу техуэн. Унэм кьытехуа бомбэм, ику дьидэм кьыхуэзати, курыт подьездыр хиудаиц, этажищри здигьакIуэу: унэм и кьуапитI кьэнам ижьырабгьумкIэ цытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тIэкIур зы пэирэ пицэфIанIэрэ фIэкIа мыхьур. Нал кьута, 235-236.

КЪЫХУЭЗЭШЫН (кьыхуэзэш) лъэмыI. (1). Зыгуэрым щхьэкIэ зэшы. [Елдар Саримэ жрелэ:] ЩыпхуицIыхьэм деж гьакIуэ. Лу кьыпхуэзэи. Хьуэпсэгьуэ нур, 133.

КЪЫХУЭКИУЭЖЫН (кьыхуокIуэж) лъэмыI. (3). Зыгуэрым деж игьээжын. - Узыниэу укьытхуэжIуэжаиц, тхьэм и шыкуриц, - жиIэрт Думэсарэ [Астемьыр зыхуигъазэу], и нэпсыр зыкIи имьубыду. Хьуэпсэгьуэ нур, 193. Фыз зигу кIуэдам нэхьри игу хэзыгьэицIи цыIэт: «Умыгузавэ, уи муслъымэныр чыристан хьуауэ, жор пиIэхэлэу кьыпхуэжIуэжыниц», - жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 158.

КЪЫХУЭКИУЭН (кьыхуокIуэ) лъэмыI. (31). 1. (2). Зыгуэрым и хьэтыркIэ кIуэн. Яиэхэр абы хуэдизкIэ увьIати, кьахуэмыкIуэу шхуэмылакIэкIэ кьалгьэфырт, шым тесари кьепсыхауэ. Нал кьута, 213. Жэмым и лъабжьэр флигьэнауэ кьыхуэжIуэркьым, ицIэтIысыкIмэ, и быдзыр ицIым нэсырт, иэ кьыпыткIуэ. Шынэхужьыкьуэ, 16. 2. (4). КьыIэрыхьэн, и цIэкIэ кьэкIуэн. Тхыль кьыхуэжIуэ нэтми, зэзэмызэ Думэсарэ гупсысэхуэ кьытеуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. Мыбы [Астемьыр] кьахуэжIуэ хьэпшыпыр дэнэ кьикIрэ, жиIэу старшинэр бампIуэрэ зэгуэдынт. Хьуэпсэгьуэ нур, 160. 3. (19). Зыгуэрым кьыкIэлъыкIуэн, Iуэху гьуэркIэ и деж кьэкIуэн. Махуэ гуэрым имыицIэххэу Лыжьым хьэицIэ кьыхуэжIуэ. «Бдзэжвэящэм ипхьу», 148. Тенджызи кьуриши кьызэпачри, Ныбжьэгьу, фи льыкIуэр кьысхуэжIуаиц, Зытхам и IитIым хэлъ хуабгьэр МыкIуэду кьыхьри кьызиташ. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 178. Илгьи джэд фермэр [Линэ] и IэмыицIэ, Ариц ицIэхьуари ар цIэрыIуэ, Абы плгьакIуэ куэд кьыхуокIуэ, Iей хьыджьэбзым тырамыIуэ. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 38. 4. (4). Зыгуэр кьэхьун, кьэсын. Кьэзылгьэфри зылгьэфыжри пиIэнукьым, жыхуаIэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхьэлийрэ я Iуэхур псыхэжIуадэ хьуами, кьуажэм гуфIэгьуэ куэд зэуэ кьахуэжIуаиц: КIэпIий Андудыхь, Пэиц ЛутIэ, Дзэгьэицтокугьэ Алим, фызабэ Бабыху сымэ я кьуэхэу Кьэбэрдей полгьум хэту «Тузэмнэ дивизэм» хэтахэр кьэкIуэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. [Думэсарэ:] IуIэгьуэжь мыгьуэр кьытхуэжIуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 75.

♦ [И] махуэр кьыхуэжIуэн (2). Еплэ махуэ I.

КЪЫХУЭКИУЭТЭН (кьыхуокIуэтэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым пэгьунэгьуэ хьун. Лыжьым псом иу лымьыту Щыст и закьуэ, ицIу матэ, Удзи

кьуэпси ямыутэу ЦыкIухэр хуэму кьыхуокIуатэ. «Тисей», 479.

КЪЫХУЭЛЭЖЫЖЫН (кьыхуелэжьыж) лъэI. (1). Кьэблэжьу хьэкьыр етыжын. [Нурхьэлий Мусэ жрелэ:] Гьатхэр кьэсрэ дынэмэ, кьыпхуэзлэжьыжыниц, сумыгьэпиIаицIэ закьуэ... Хьуэпсэгьуэ нур, 187.

КЪЫХУЭЛГЬЭФЫН (кьыхуелгьэф) лъэI. (1). Зыгуэрым щхьэкIэ, и лъэIуэкIэ зыгуэр кьэлгьэфын. Абы [Iуу-Iуум] кьыригьэкIар «Джэлил и пицампIэр фIыгьыу кьысхуэфлгьэфыт» жиIэу ара щхьэкIэ, ар зыми кьыгурыIуакьым, эзы Джэлил фIэкIа. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491.

КЪЫХУЭЛГЬХУН (кьыхуелгьху) лъэI. (20). 1. (18). Кьэплгьхуу зыгуэрым кьуэ, пхьу, кьуэш, шыпхьу с.ху. егьэгьуэтын. Кьуэ кьысхуалгьхуауэ щ согуфIэ, Ирехьу а цIыкIур акьылыфIэ, Лэжьыгьэ инкIэ хьум цIэрыIуэ НэгьуэицI а ицIалэм сэ тезмыIуэ. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 107. ТемботкIэ еджэу зы ицIалэ цIыкIу иIэти [Астемьыр], абы кьуэи цIыкIу кьыхуалгьхуэ, и гуапэт, эзы Думэсарэ хьыджьэбз кьыицIэхьуэмэ фIэфI ицхьэкIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. Уеллэм комиссарыр жэицIэ кьыцагьэтэджьыж цыIэт: хэт сабий кьыхуалгьхуаиц, хэти сымаджэ хьуаиц, хуицхьуэ е дохутыр хуейиц. Нал кьута, 297. 2. (2). Зы мурад гьуэр щхьэкIэ дунейм кьытегьэхьэн. ИтIани зауэрт [анэм] и кьуэр, зауэрт, Ар бийм текIуэным кьыхуалгьхуаиц. Анэм и пиIыхьэпIэ. «ЩIалэгьуэ ицIыналгьэ», 24. ЩIалэм ицхьэкIэ «кхьуэхьэнцэм укьыхуалгьхуаиц, кхьуэхьэнцэ уэзгьэубыдыниц» жиIэу еща [Кьэрэжьым] - ари араиц, ицIалэр кьуажэм дбзэхьыкIыниц, тхьэм ицIэ зи кхьухь исынур, кхьуэхьэнцэмкIэ псыр ицIитхьуу. Лъапсэ, 105.

КЪЫХУЭЛГЬХЬУЭН (кьыхуелгьхьуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым щхьэкIэ лгьыхьуэн. Йогупсысыр кьэзылгьагьур: - Хэт зыгьаицхэр ди бжэныхьуэр? - ЖаIэу Iэджем ягьэицIагьуэр, Хьэм ишхьыни кьыхуелгьыхьуэр, ЩIалэр зэикI мьымэжалIэ, Ар сьт Iуэхуми йоувалIэ. «Тисей», 490.

КЪЫХУЭНЭЖЭГУЖЭН (кьыхуонэжэгужэ) лъэмыI. (1). НэфIэгьуфIэу зыгуэрым кьыхушьытын. Эзы Тинэ гуфIэрт, и гьусэ кьомьыр кьыхуэнажэгужэу зэрыщытым папицIэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 643.

КЪЫХУЭНЭЖЫН (кьыхуонэж) лъэмыI. (16). 1. (6). Зыгуэрым ейуэ кьэнажын. Зыри дэмыкIуеицым кхьуейплгьыжкIэрыицIэр зыицIам кьыхуэнажакьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 99. ПиIаицэ-пиIаицэу хьерыр кIуэдми, Ныбжьэгьу жыгыр кьыпхуонэж. Сьт кьохьулэу угуфIами... «Вагьуэ махуэ», 321. [IушиIэрейхэм ШоджэницIыкIум жрелэрт:] Прошенэ зыхуэптхым адакьэ кьыпхуицхьыниц. Уэ птхын цыхуейм деж уи адакьэр кьыпхуэнажакьэ. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 530. 2. (3). НэгьуэицI имыIэжу кьэнан. [Ахьсар Алыджыкьуэ жрелэ:] НэхьыицIэр командирьишхуэиц, тхьэм и шыкуркIэ зэзэмызэ кьетхри араиц гуфIэгьуэу кьысхуэнажар. МелыIыч, 448. Умыгузавэу хьунт, хьыджьэбз закьуэм фIэкIа гуфIэгьуэу кьыпхуэмынажауэ, а зыри жэицым кьыптеуэрэ пфIахьыну цыжалэкIэ.

Хьюэпсэгүүэ нур, 90. 3. (1). Зыгуэрым нэсынм зы мащлэ кээнэжын. *ШитIым ящыц зыр псы Iуфэм нэсынм лэбакгүэ зыбгунцилт кыыхуэнэжар.* Шынэхужыкгүэ, 67.

◊ **Къару кыыхуэмынэжын** (4). *Еплэ къару. Къаруи-псаруи кыыхуэмынэжын* (11). *Еплэ къару.*

КЪЫХУЭНЭН (кыыхуэнэ) лэI. (35). 1. (25). Зыгуэрым иужькIэ кээнэн. *Къандыцэ [Дисэ жреIэ]: Тхъа, нэмыцэ ямылбагужынхэр цыдаухжам, джэдитI кыыхуэнати, тхъа, джэд фермэм естам, абы кыицинэмыцIыжу, тхъа, нартыхукгэп закгүэ силэти жылапхгүэ естам, итIани, уэри уолбаггүэ, тхъа, си жыицхъэ хъыджэбзхэм сахэту солажъэ. Альхъо, 52. Сисэчар кыыздацIэ си уэрэдым – Ар къуалэбзууэ кысхуэнаци. Си лъапсэр бггэгүэм уэ пIэIфати... «Щхьэлыкгүэ», 400. ЗггэциIэну дациэ кысхуэнами ХузоциIыр цхъэцэ махуэ кгэс. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Ваггүэ махуэ», 14. 2. (6). Зыгуэрым ейуэ цыгтар нэггүэщIым кылыгысын. *Псоми яцIэрт Къундет адэ цIэину Iэци мэли куэду кыыхуэнауэ зэрыщытар.* Хьюэпсэгүүэ нур, 90. [Псэун и анэм жреIэ:] *Лшам и мылгукур кызыхуэнар уэраци, цIумылгхъэжам, уилIи, нэчыхъыр ебггэкгутахъым. Къалэн, 435. Жъым ар [ишэ чэтхгэхэр] къуришым хутемыху, [ЩоджэниIыкIум] Уи уэрэду кгүэм дэмыхуэр Къытхуэнаци тхуэмыух. ЩоджэниIыкIу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. 3. (1). Зыгуэрым хуэжIуэн. [Кылышбий и къуэм шы зыдыггүам жреIэ:] *Джыназым джыназ йодыггүэ. Ара иджы дыкызыхуэнар? Хьюэпсэгүүэ нур, 116. 4. (2). Зыгуэр зыгуэрым и пцэ дэлхъэн. Райпотребсоюзым я подвалым фадэ цIэлгвар абы [Азрет] кыыхуэнауэ ихгумэрт, езым фIэжI еIусэнIауэ хуимыту. Нал къута, 251. Уей, бетэмал жи, ахъшэу абы [Нурхэлий] кыыхуэнар езым ейуэ цытатэм, сыту мылгукуихуэ иIэнут, сыту насып мыухи хуэзэнут. Хьюэпсэгүүэ нур, 228.***

◊ **Къаруи-псаруи кыыхуэмынэн** (1). *Еплэ къару. К Ъ Ы Х У Э Н Э Щ Х Ъ Ы Ф I Э Н* (кыыхуэнэщхъыфIэ) лэмыI. (4). *Еплэ. кыыхуэнэжэгүжэн.* Совхозым директору тетыр хъыджэбзым кыыхуэнэщхъыфIэу кеплгвац, ауан кыициIрэ и фIэциу жиIэрэ кыициуэмыщIэу: - *Сыту угубзыггэ уэ цIыкIури. Нал къута, 273. Ма, канфет ток зыдах, - жиIэрт Рахъим, хъыджэбз цIыкIум кыыхуэнэщхъыфIэу. Хьюэпсэгүүэ нур, 130.*

КЪЫХУЭНЫКЪУЭН (кыыхуэныкгуэщ) лэмыI. (3). Зыгуэрым ухуыщIэу, ухуейуэ щытын. [Лыжыым и къуэм жреIэ:] *Уэ кыициуэныкгуэр кыызжэIэт! Къэбэрдей хэкур кыициуэныкгүэм, Кыициуэныкгүэм уи адэ уи анэр! «Адэ», 140. [Доллар сомым жреIэ:] ШПакхгүэ уасэу самыггүэту Iэджэ жэцикIэ сэ зггэлаккэ? МащIэ сытми кысхуэныкгүэр? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132.*

КЪЫХУЭПСЭЛЪЭН (кыыхуэпсалгэ) лэмыI. (2). Зыгуэрым зыгуэрхэр хуэггэзауэ хужыIэн. *И уз а пцафIэми укIуэди, Сыт кыыхуэпсалгэми зешыIэ. Зыхэс удэ Iувыр ирециIэнэ. «Мывэ хуабэ»,*

45. *Псалгэ IэфIхэр кыыхуэпсалгыр, Химыхыну [Хъэкуринэ] и псэм хэлгыр. «Тисей», 461.*

КЪЫХУЭЩЫЛЫН (кыыхуэщыл) лэмыI. (1). Зыгуэрым щылыу хуыщытын. [Ггүумар Астемыр жреIэ:] - *Уэлэхви, сэ зыми сыхуэмыщылы! Иджы кыициуэциIэрэ узыхуэныщылри кыициуэныщылри. Хьюэпсэгүүэ нур, 198.*

КЪЫХУЭСАКЪЫН (кыыхуэсакъ) лэмыI. (3). 1. (1). Зыгуэрым сакгүу хуыщытын. *НэшиуитIкIэ къоплеу кыициуэсакгыр, А шым кыициуэщIэу уэ хуэциIэж. Си къуэрылгху Алинэ деж. «Щхьэлыкгүэ», 408. 2. (2). Хуэмыбэлэргыын. [Алыджыкгүэ:] *Зэи сылггэпэрэри пхгэ хуэрейр цысIэтыщIэхум, пхгэр кэзыщыцхуа цыхубзым и лъакгүэр зэпэггэуд пэтац. Иджы езыри нэхэ кысхуэсакъ. МелыIыч, 439. Дыггужэ къахуэзэми [кхуэупIащIэхэм], кыыхуэсакът, ежэу ирауду цыызэхуэIэр нэхыбэжт. Кхгүхь пхэнж, 502.**

КЪЫХУЭТХЫЖЫН (кыыхуэтхыж) лэI. (1). Зыгуэрым и жэуапэу зыгуэр тхыжын. [Дэфэрэдж:] *Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхъэмэдэм ипхгэ закгүэр арауэ кыициIэIати, заниIэу си гум кээкIыжац абы си унэм телефон нысхуэвггэггэуэв жысIэу сыщелггэуам кысхуэтхыжауэ щытар: «...телефон кэбггэлггэггэуа адресымкIэ недггэггэуэвынищ, дызыхуей пкго бжыггэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илггэпкыр кэбггэггэуэтмэ» - араг писъмом итар. Лъапсэ, 9.*

КЪЫХУЭТХЫН (кыыхуэтхы) лэI. (2). Зыгуэрым деж зыгуэр тхын. [Борис Борисович Албинэ епсалггэу:] (зы тхылггымIэ гуэрым еплэу). *Мыр сыт зищIысыр? Дэра зытхыр хъэмэ дэ кыициуэатхрэ? Тепщэч кэзылггэггэтыхь, 159. Расул Гамзатов кысхуэтхыам и жэуап. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкгүэ», 401.*

КЪЫХУЭТХЪЭУСЫХЭН (кыыхуэтхъэусыхэ) лэмыI. (2). Уи гукгүеуэ зыгуэрым жэлэн. [Алыджыкгүэ:] *Къару лггэпкэ кысхуээнэжакгүым, - жиIэу кысхуэтхъэусыхэт [лIыр], иггэащIэм нобэ фIэкла сыггымылггэггэуа пэтрэ. МелыIыч, 445. Иринэ псом ищIыIужкIэ игу ирихъари мырац: Къул Зулквэрней, хуицхгүэ хуейуэ аптекэм кэжIуати, аптекэм тетым кыыхуэтхъэусыхащ, эвакуацэ ди цIыхур дымыггэжIуэн хуейуэ дггэжIуащ, жиIэри. Нал къута, 235.*

КЪЫХУЭТЫН (кыыхуэтщ) лэмыI. (10). Хуэчэмын, хуыщыIэн. [Елбэздыкгүэ:] *Бжыхь елггэни хуэщIэжIэ, Шолэхуэушузукгүэудий, Нэггэсауэ ар шаггэдийщ, ШПотицым теплггэм – зыквэIэт, Си альпышым сыт кыыхуэт! «Елбэздыкгүэ», 8. Иджы ар [си лггэгуныггэр] лггэсу дэни мыкIуэ, ШыггынкIи сытым ар кыыхуэт. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 216.*

КЪЫХУЭТИЫН (кыыхуэти) лэI. (1). Зыгуэрым ипIэжIэ тIын. [Квэрэггүлым Апчарэ жреIэ:] - *Уи мащэр сэ кыициуэстIын уи гуггэ? – жиIэу дыхъэшхырт модрейри, - уэ квозггэтIыжынищ. Нал къута, 287.*

КЪЫХУЭУБЫДЫН (кыыхуэубыд) лэI. (1). Зыгуэр зыгуэрым щхъэжIэ кэубыдын. *ЧыцI зэплгари Кыыхуэубыдри [щIалэм пцащэцм щхъэжIэ] я Iэр далгэ, ЖимыIэжу зым зы псалгэ. «Тисей», 457.*

КЪЫХУЭУВЫПЭН (къыхуоувЫэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и хъэтыркIэ ицIэр шигъэтын. *АрицхъэкIэ цIалэ цыкIухэр къыхуэувыпэн*. Нал къута, 210.

КЪЫХУЭУКЫН (къыхуеукI) лъэI. (1). Зыгуэрэм шхъэкIэ укIын. [*Мэмэт-цIакъуэ и къуэм жреIэ:*] - *Мо шыр цыкIур пIагъурэ? Жэ, къэубыди, ууейщ. Ухуеймэ, къыхуэуукIыныц*. Лъапсэ, 72.

КЪЫХУЭУПСЭН (къыхуоупсэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм фIы хуэщIэн. *Зыгуэр фIыкIэ къыхуэуупсэмэ: - Къагъырмэс тхъэм уиггэишэ, - жаIэу хъуахъуэ ухуэзэрт*. Нал къута, 266. [*Алыджыкъуэ:*] *Нэхъыжыыр сэ къысхуэупсэу къытIэицIынут, арицхъэкIэ сэри гурьщхъуэ сеггэицI: зауэм цыIэм и бынунэм и зехъаныр си нцIэм къыдалгъхъэну армырауэ нIэрэ зыхуейр, жысIэу*. МелыIыч, 454.

КЪЫХУЭХЪЫЖЫН (къыхуехъыж) лъэI. (6). Зыгуэр здикIам къеггъэгъээжын. *Бишиуэ зауэм цыIалгъэр И цIалэм лыхъуэу къыфIоуцIыр, ГуфIэгъуэм зэми цыгугъуу, Къэрней фIэфIахэр къыгъуэтмэ, «Тхъэм къысхуихъыжмэ, шыхынкъэ», - ЖиIэу [Дадий] шхын гурхэр еггэтицIур. «Адэ», 129. ЖэцIэкIэ Хъэбибэ гъуэлъыжмэ, жейм емызэгъуу куэдрэ хэлгт, нэмэзыбзэу ицIэр къыбжырт, Алыхъым елгъуу: ялыхъу гуацIэмрэ гуцIэгъумрэ зиIэ, цыIухур зэлгъуу зымы емылгъэIуж, сынолгъэу, си нысэ закъуэм фызабэ джанэ цомыггэтиIэгъэну, си цIалэр псэуэу къысхуэпхъыжыну. Шынэхужыкъуэ, 27. [Думсарэ Астемыр жреIэ:] - *Тхъэм фIыкIэ укъытхуихъыжауэ къыцIиггэки*. Хъуэпсэгъуэ нур, 193.*

КЪЫХУЭХЪЫН (къыхуехъ) лъэI. (61). 1. (60). Зыгуэрэм и деж къэхъын. *Автомобиль къэIуауэ [цIалэ цыкIухэм] я гугъэр нэгъуэцIтэкъым*. Лу кэрата сигналыр иггэджэрт, си шхын тIэкIур къысхуэфхъ, жиIэу кэриггэкиIуу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 557. *Къажэ, къажэ, псыIэрышэ, Къури сэламыр къытхуэзыхъ, Жыгей мэхэр зыггэбжыфIэу Мывэ нэпкъым яцымысхъ*. Къажэ, къажэ, псыIэрышэ. «Батырыбжъэ», 48. *Ди анэжхэм, цыкIухэм, дэ ди шыпхъухэм Гуауаеи гуиттэ ныхахами, Дэ насыпхъуэр къахуэтхъащи, Егъагъыр нобэ а гуфIэгъуэм - Ар, текIуэныггэм и нур лъапIэр, ГуфIэгъуэ нэпсым ныхопицIытицIэ*. ТекIуэныггэ. «Шум и гъуэгугу», 5-6. 2. (1). Гъунэгъу къэщIын. *СыдэпIвеймэ, мазэ къухъэр Гъунэгъу Гыхъуэу къысхуахъащи*. Тенджызым дыщхъэщыту. «Батырыбжъэ», 51.

КЪЫХУЭХЪЫФЫН (къыхуехъыф) лъэI. (1). Зыгуэрэм и деж зыгуэр хъыну лъэкIын. [*Алыджыкъуэ:*] *Щхъэлым сыцIыкIуаи хъэжытицIэм къыхэсхъурэ хъэжыггэ къахуэсхъыфынут чыржын, мэжаджэ яцIын*. МелыIыч, 474.

КЪЫХУЭХЪУН (къыхуохъу) лъэмыI. (22). Зыгуэрэм зыгуэру хуэхъун. *СылIэми, молэр малгъхъэ къысхуэхъумэ, кърIэн къысхуеджэни, нэмэзыбзэ зацIэкIэ жэнэтым сиггэкIуэни, жиIэу фызабэр кэопицIэ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 617. *ФынакIуэ лажъэ зимыIэу яггэтиIсар*

къедггэутиIытицыжыныц, жаIэри округым я центр Бахъсэн дэтым кIуэуэ гунышхуэр зэрехъхъырт, къахуэзэр гъусэ къахуэхъуу. Зи лъэрыггыпс тIыгъа, 524. [*Локотош отрядым яжреIэ:*] *Ди цыIналггэм дыхъыжытхъуэни, цIэггэкъуэни къытхуэхъуныц*. Нал къута, 259.

КЪЫХУЭХЪУЩIЭН (къыхуохъущIэ) лъэмыI. (1). Къэшхыдэн. *Къэзджэрий мацIэу къыхуэхъуцIащ [Лу зыхуиггэазу]*. - *Iэу, дауэ жытIэрэ? Инал кърхужа ар? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ*, 602.

КЪЫХУЭЦIЫХУЖЫН (къыхуоцIыхуж) лъэI. (3). Зыгуэр уи цыIухгъуэу зэрыщытар къэщIэжыну Iэмал игъуэтын. *Астемыри Степан Ильичи къытхуэмыцIыхужын хуэдизу уэд хъуат, я жъакIэр кIыру, я нэр папцIэ хъуауэ, я нэр зэтрамыхыу гум илгт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 274. *Астемыр къыхуэжыуа урыс хъэщIэм и тIасхъэ гурхэми Долэт цыгъуэзэнкIэ хъунут, сыту жытIэмэ фокIэицI ихъу Долэт Степан Ильич деж кIуауэ цытыггэат, нетIэ къыхуэмыцIыхужа шхъэкIэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 201.

КЪЫХУЭШЭЖЫН (къыхуешэж) лъэI. (2). Къэшэжауэ зыгуэрэм зыгуэр Iэрыггэхъэжын, еггэгуэтыжын. *Бжэр къыIухрэ лъэмэ - Бекъан и пхъэ лъакъуитIыр иIыггъуу шым телгъи, уанэгум илгъу, и пацIэ закъуэр нIийуэ, шы ГумIэр къуажэ Советым тет председателем иIыггъи: - Къытхуэсиэжащ, Iуарэр, уи шхъэгъусэр, ди цауэишыжу аращ, къет мывдэ бжъэ*. Къалэн, 433. [*Жамбот унэм цIэсхэм яжреIэ:*] *Щауэр къыфхуэсиэжащ (псоми сэлэм ярех)*. Алгъхъо, 97.

КЪЫХУЭШЭН (къыхуешэ) лъэI. (32). 1. (29). Зыгуэрэм и деж зыгуэр къэггэсын. [*Анна Павловнэ Дэфэрэдж жреIэ:*] *НэгъуэцIкIэ сэбэп умышъуми, сымаджэ къытхуашам еплъ, Iейуэ хъэлгъи, уэр фIэкIа абы сэбэп хуэхъун цыIэу сицIэркъым, хэт емылгъми, зыIуаггэзыкI, абы и псэр езым хыхъащи, жаIэри*. Лъапсэ, 8. *Iэдэм япэм къыхуашэу цытар нартыхуу, нобэ къыхуашэр шы Iусу жеIэ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 652. *Ди Аслъани «Нобэ лавкэм ФыныцIыхъэ! - къыджиIащ, - ФезггэпIыныуц хъэпшып Iэджэм - Сэ «Мосторгыр» къыфхуэсиащ*. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. 2. (3). Фыз къэггэшэн. «*Къуцхъэ нысэр ибггэкиIыжри, урыс фыз нысэу къытхуашэ, угъурлы пхухъу», жаIэу къэхъуэхъуIамэ, нанэм цызэхимыхъыр нэхъыбэт*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 573. [*Нысэ къызэрашар*] *А хъыбарыр хъэблэми къуажэми дэз хъуащи, псоми яфIэггэцIэгъуэнт, хэту нIэрэ гъукIэ цIалэм къыхуашар зи пхъур жаIэу*. Лъапсэ, 115.

КЪЫХУЭШИИН (къыхуеший) лъэI. (7). Зыгуэрэм и дежкIэ шийн. *Лу зыгуэр жиIэнут, арицхъэкIэ, жиIэнур имыцIэу, Елдар къыхуишыяц хъэзыр гур, тхылгъымIэ шыхъа илгъу*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 593. *Мэмэт-цIакъуи и фочыр къыщитэжи, пIатIронтащири зыцIипхэри, и къуэр къызэриггэгъуа фочыр къыхуишыяц: - Мэ, убид, - жиIэри*. Лъапсэ, 69. [*Алыджыкъуэ:*] *Лулэмрэ заживалкэмрэ [лIым] и пацхъэм ислгъхъэри жесIэн хуеяр жесIати, псалгэ си*

жэм кыжьэдыггэаактым, чыфтанц тIэкIур кыггэхъэзырауэ кыщиIэкIри быхъи-сыхъи жимыIэу кысхуишияц, бзагумI зэхуэза хуэдэу. МелыIыч, 470-471.

КЪЫХУЭШЫН (кыыхуеш) лъэI. (1). Зыгуэрым (жэм, бжэн с.ху.) я шхуэлым шэ кыыхуэцIэггэаакIын. Зэтырехыр и жьэр пцацэм, Жьыр а цыкIум имыгъуэту, Ар хуеижкыым, дауи, мацэм, ШIалэм и гур зэрогъуэтри Бжэн къуэлэныр кыыхуишыну Мажэр - кIуэным кыыщымынэу. «Тисей», 493.

КЪЫХУЭЩЭХУН (кыыхуещэху) лъэI. (8). Зыгуэрым цхъэкIэ зыгуэр къэщэхун. Нурхъэлий апхуэдизу гуфIэцати, Думэсарэ IэлъэцI, Тембот браныч къахуицэхуну кыггэгъуэгащ. Хуэпсэгъуэ нур, 189. Цыхубз гужьггэжьыр уафэхуэпскIуи, Жэщыбгым уафэр кбеггэнэху; Зыкбеггэлынуум, цытхэу цIыхубзми, Вагъуэ цыкIу закъуи кыыхуэщэху. Сихуат кIуэдыпIи сыкбелаш... «Батырбжэ», 64. Къалэм нэсри, мафIэгум билету кыыхуицэхуащ; - Иджы итIысхъэ мафIэгум [гуацэм нысэм жреIэ]. Шынэхужьыкыуэ, 61.

КЪЫХУЭЩТЭЖЫН (кыыхуещтэж) лъэI. (1). Зыгуэрым Iэпыхуар кыыхуэIэтыжын. [Алыджыкыуэ:] Лпыр цылгъу цыслгъагум, сепхъуэри зэфIзггэуэвэжащ, и башири кIарзинкIэри кыыцыхуэсцIэтэжым, фIыцIэицхуэ кысхуицIащ езыми зиггэтхъэмьыцIафэт: - СыкIуэници, сыхын тIэкIу кэсцIэхуниц жысIати, пIаггэурэ сэ кыысцыхуэцIар? МелыIыч, 445.

КЪЫХУЭЩТЭН (кыыхуощтэ) лъэI. (1). Зыгуэр зыIэриггэхъэн лгъаакIын. Сталинград къахуэцтэркыыми, [нэмыцэр] я диным икIащ. Нал къута, 256.

КЪЫХУЭЩХЪЭКIУЭН (кыыхуощхъэкIуэ) лъэмI. (1). Зыгуэрым хыбар Iей, гуауэ цыхъун еггэщIэн. Апчарэ зэхимых хуэдэу зицIауэ сабийм доджэу, Ирини псэкIэ кыицIащ, кыыхуэщхъэкIуэн и гуггэуи цIоупицIэ: - Албиян сыт и хыбар? Нал къута, 217.

КЪЫХУЭЩЫПЫН (кыыхуещып) лъэI. (1). зэхъ. Тхылгъ еджэфын. Тхылгым еджэр ар нэ жаница А зы закъуэм и насыпиц, Я уздыггэр етIысэхмэ, Хьэрфхэр цыкIуми къахуещып. Тхылгъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336.

КЪЫХУЭЩIЭЖЫН (кыыхуещIэж) лъэI. (3). Зыгуэрым кыыпхуицIам хуэдэ езыми хуэщIэн. Зыбжанэ дэкрэ депутат уахмэ, «маяк» хгумэ, хуэницIар кыыпхуицIэжыни; цIанIэ ухуеймэ, цIанIэ къуриггэтыни, уи сабий детсадым бггэаакIуэну ухуеймэ, пхуицIиггэтIысхъэни, е сымаджэ уиIэу угузавэмэ, кыыбдэIэныкыуни. Лъапсэ, 97-98. [Къыдырым аслэным жреIэ:] - Къеблаггэ, аслээн, къеблаггэ, си къуэи, сыту фIыуэ укгэаакIуа! Тхъэм кыыпхуицIэж гуггэу узрехъар. Кхъухъ пхэнж, 499.

КЪЫХУЭЩIЭН I (кыыхуещIэ) лъэI. (44). 1. (2). Зыгуэрым папщIэ зыгуэр къэщIэн. Сэ бжей мэзым сыцIэггыхъи, Тхъэмтэм жаIэр кыыпхуэсцIэни. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагъуэ махуэ», 315. Ди жэмьр псэфрэ мыпсэфрэ кыытхуэщIэ, жаIэу ггунэггум я жэм закъуэр кыыхуащэрэ

ираггэпIэмэ, Дзэшу жэмьм и дзэжэр цыухым деж епэцIэцIырты жэмьр зейр иггэгуфIэрт: фымыукI, фи жэмьр псэфри, жиIэти. Клапсэ клапэ, 7. 2. (42). Зыгуэрым и хъэтыр лгъагъун. СыткIи елгэу - кыыпхуицIэнт: мэзым кIуэи пхгэ кыытхуэиэ, е нартыху кбэп цхъэлым шэ, е ищыцIр кбэтхуэ, кыыбраIамэ, хъэуэ жиIэу зэхэнхынтэкыым, е пхуэсцIа Iуэхутхъэбзэм и уасэ гур кыызэт, - жиIэу [ЛутIэ] и жьэ кыыжэдыггэаакIуэ зэхэзыха цыцIэтэкыым. Хуэпсэгъуэ нур, 286. - Иа, сэ си тхъэу тхъэшхуэ, мы цIалэ цыкIум кысхуицIар сэ хуэзмышцIэжыфми, уэ зыцхуэцIэртэкыым, - жиIэри Дэфэрэдж тхъэ елгэуащ, шынакэ цыкIури шхыным яхилэхъэри. Лъапсэ, 56. [Къыдырым кIэпхыым жреIэ:] Гъуо зггэджами, хъунут, ауэ уэри улсынцIэи, умьыцхъэхуэ а тIэкIур кысхуэщIэ. Кхъухъ пхэнж, 497.

КЪЫХУЭЩIЭН II (кыыхуощIэ) лъэI. (100). Зыгуэр кыицIэфын. Шыхъ кыиукIар лы комбинатым мэлкIэ цы хъуэжарэ цымыхъуэжарэ Ботэх кыыхуэцIэртэкыым, щакIуэ кIуамэ, мэл кыиукIынкIэ цIэхъуар и цхъэм кыыхуицIэртэкыым. Лъапсэ, 67. Инал жиIэмкIэ арэзырэ мыарэзырэ кыытхуэцIэнтэкыым, псори цыит. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 587-588. Удз ггэггэхэм цыицIыр татуугъуэ ШIэныггэлIхэм нобэ къахуэмыцIэ. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214.

КЪЫХУЭЩIЭФЫН (кыыхуощIэф) лъэI. (1). Зыгуэрым цхъэкIэ зыгуэр щIыфын. [Къыдырым бажэм жреIэ:] Чэтэн абы [номиным] пхуэIуацэнкIэ уащыгугъ цхъэкIэ, си фIэиц хъуркыым ар абы кыыпхуащIэфыну. Кхъухъ пхэнж, 499.

КЪЫХУЭЩIЭХХЭН (кыыхуэщIэххэ) лъэI. (2). Зыгуэрым цхъэкIэ и фIэшу зыгуэр щIэн. Къру кбомьр тиэм хэакуэдэжа нэужь, [кыыдырым] и фIалгэ лгъакъуитIымыкIэ лггэуажьэмыцхъэу уври тхъэм елгэуащ; - Ялыхъ, зыгуэр кысхуэщIэххэнумэ, дамьтI кыызэт. Кхъухъ пхэнж, 496. [Апчарэ жреIэ:] Алыхъым и хъэтыркIэ, иггэацIэкIэ зыгуэр кысхуэщIэххэну цыитмэ, сыздэиэ, Албиян. Шынэхужьыкыуэ, 34.

КЪЫХУЭЩIЭЖЫН (кыыхуещIэ) лъэI. (1). ПщIам нэмыцI иджыри зыгуэр щIын. - Алыхъу талэм кыыттрилгъащ, тиэчыни, - жиIэри Инус и Iэр Iузиэ и пIэм цIидзи, сымаджэ бэгар ераггыу кыызэфIиггэтIысхъэри, цхъэнтэ нэхъ иныр цIэггэаакIуэн кыыхуицIыжащ. Хуэпсэгъуэ нур, 72.

КЪЫХУЭЩIЭН I (кыыхуещIэ) лъэI. (6). Зыгуэрым цхъэкIэ зыгуэр щIэн. Монвалерьеным мес и къуанэр, Ариц французхэм ятIэ закъуэ Къызыдахуэ тыггэ гуанэу Сталин тыггэ кыыхуащIар, [французхэм] Я псэм хэлъми хамыхыну Лгъагуньыггэри кыыхуащIар, Я цыгу лгъапэм цыиц цIы мацIэм ТекIуэдакыым ггэацIэ мацIэ; Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 61. Нанэ абнимай кыыхуэщIэ, - жиIэу [Хъэбибэ Данэ зыхуиггэзэу]. Шынэхужьыкыуэ, 58. [Алыджыкыуэ комендантым жреIэ:] Абы нэхърэ мо сэлэт мыбдежым цытхэм яцыиц гур гъусэ кысхуэщIэ, сэ сыщылажэ заводым яцIыр шырыкыуэ. МелыIыч, 463.

КЪЫХУЭШЫН II (къыхуещI) лгэI. (1). Шхьэгъубжэ, бжэ сыт хуэдэхэр IупIэн, гъэбыдэн. [Къылышбийм жегэ:] Ботэц, къыхуэщI а бжэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 120.

КЪЫХУЭIЭТЫН (къыхуоIэт) лгэI. (3). Зыгуэрэм шхьэкIэ зыгуэр къиIэтыну лгэкIын. ЦIыхубзым къицэхуар бжей пхэз гъумыжыи, зы лIы къыхуэIэтын къудейуэ. МелыIыч, 438. - Уи адэр къэпшамы, соггэциI, къыпхуэIэтмэ [«къэрал пхуантIэр»], ТхьэмицIыгъуныбз, - жиIэри Мусэ идакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 215.

КЪЫХУЭIУЭТЭН (къыхуеIуатэ) лгэI. (3). Зыгуэрэм зыгуэр жегэжын ТIэкIурэ шосыр [физыр] зиггэбыдэу, Гуауэр цIалэм къыхуеIуатэ, Зэм мэлсалгэ, Зэм мэцатэ. «Елбэздыкъуэ», 11. [Елбэздыкъуэ физым жегэ:] - Уэ пхуэоциIыр ину фIыциIэ, Гуауэр инми, зыхуемыциIэ, А иныжым и тIасхэпIэ, И быданIэ, и унапIэ - Псори дахэу къыхуэIуатэ, Си гур гуауэм егъэятэ. «Елбэздыкъуэ», 11.

КЪЫХУЭIУЭХУН (къыхуеIуэху) лгэI. (1). ЗыгуэрэмкIэ зыгуэрэм хыбар егъэщIэн. [Дадий Къэрней жегэ:] Зэгуэр уи адэм тицыхъэщхъэу Дзыхъ зыхуэщI цIалэ къеутиIыпцири Си дей жэщ ныкъуэм къеггакIуэ, Ар зыдэщыIэм къимыкIыу, Мыр къыхуеIуэхур лIыжъ ябгэм: «Бгэм я тIысытIэу бгы тIуащIэр ХэщIапIэ сиIауэ сопсэур. «Адэ», 138.

КЪЫХУДЭКИЫН (къыхудокI) лгэмыI. (1). Зыгуэрэм шхьэкIэ здэщыIэ щIыпIэр ибгынэн. [Чокэ Иринэ жегэ:] - Езы нэмыцэр къытищымышынэ уи гуггэ? Я закъуэу пхузекIуэнкъым, букIами. Къуажэ здыдэсым къыпхудэкиIынкъымы, хэхащ. Нал къута, 237.

КЪЫХУДЭШЕИЖЫН (къыхудэшейкIымы) лгэI. (5). Еплъ псалгэ къыхудэмышейжын. Лу къыхудэмышейжу щыта нэужь, жиIащ: - Плъагъуркгэ сиIэр, Мусэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 279. Плену къаубыдам, къыхудэмышейжу зыкъомрэ щыта нэужь, ерагъыу къыжгэдэклащ: - Къазыхъуэ Мухътар, - жиIэри. Щынэхужыкъуэ, 68. Иринэ, кIиин и гуггати, къыхудэшейжыртэкъым, гужьеяуэ. Нал къута, 283.

◇ **Псалгэ къыхудэмышейжын** (1). Еплъ псалгэ. **КЪЫХУДЭМЫШЕИЖЫН** (къыхудэшейкIымы) лгэI. (1). Еплъ къыхудэшейжын. Мыдрейм [цIалэ цIыкIум] къыхудэшейкIымы, и гур къызэфIэнащи, и шхьэр къимыIэту цысыцI магъри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519.

КЪЫХУДЭШЕИЖЫН (къыхудошеиж) лгэI. (1). Гузэвэгъуэм, гүмэщIаггэм къыхэкIыу макъ къэггэлуфын е псалгэ жыIэфын. Иджы тIэкIунитIэ зиггэпсэхумэ, [Иурарэ] и пхвум еджэни, къыхудэшейиж закъуэмэ. Къалэн, 436.

КЪЫХУЕБЖЭКIЫН (къыхуребжэкI) лгэI. (2). ЦIэ гуэрхэр зэкIэлъыкIуэу зыгуэрэм къыхуиIуэгэн. Абы ящыцу [пицIыр уэрккыу] дэнэ къуажэ дапицэ дэсами, я цIэр къыпхурибжэкIынути, цIалэ цIыкIум къеутиIащ [ТIутI]: - Хэт уреи? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. [Локотош Якъуб жегэ:] - ЗызыггэтицIуар спискэ сиIащ. Ухуеймэ, къыпхуебжэкIыныцI... Нал къута, 255.

КЪЫХУЕГГЭХУН (къыхуреггэху) лгэI. (1). Зыгуэрэм и унафэкIэ пхуурэ зыгуэр къэггэкIуэн. Къэзджэрий зэрыжиIэмкIэ, Степан Ильич зэхихат Шкуро и дзэм Думэсарэ и жэм закъуэр яхуу зэрашхари, иджы пицIыжъ-уэркъыжыкхэм къытраха Iэщым хэллгэи, я нэхъ жэмыфIыр къыхихури, Думэсарэ къыхуриггэхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 316.

КЪЫХУЕГГЭХЫН (къыхуреггэхъ) лгэI. (4). Зыгуэрэм шхьэкIэ зыгуэр къеггэхын. Тембот къыхуиггэхъа дахэр бостей цIыIум телгэмэ, нэхъ фIэфIт [Думэсарэ]. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 573. [Илас Алыджыкыуэ жегэ:] Элеваторым я конторэм дынэсмэ, лүлэмрэ закигалкэмрэ ебланэ кабинетым щIэс лIым ептыныцI, «Илас къыпхуизиггэхъащ» жытIэныцI. МелыIыч, 470.

КЪЫХУЕГГЭШЭН (къыхуреггэшэ) лгэI. (4). (3). Зыгуэрэм шхьэкIэ зыгуэр къэшэн, къеггэшэн. Гуащэм и Iыхълым Iэджэрэ къыхураггэшат лы гэгъуа, джэи, гүэдз хъэжыггэ сытхэр. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 629. [ЩIалитIым Блэац жегэ:] Уи къытитIым сэлэм къаухыжащ, физыхуей гуэрхэр къыфхудаггэшащи, здэиэж... Хъуэпсэгъуэ нур, 298. 2. (1). Зыгуэрэм физ къеггэшэн. [Барчо Дэфэрэдж жегэ:] НтIэ, ди шытхъу, махуэкуищ докIри епланэм фи нысэр къаишэ. Бэрэдджэ пхъу дахэ дьдэ цIыкIу ялэщи, къыфхуеггэиэщи... Лъапсэ, 114.

КЪЫХУЕДЖЭН I (къыхуоджэ) лгэI. (3). Зыгуэрэм шхьэкIэ зыгуэрэм къеджэн. [Дэфэрэдж:] Сэ Аннэ Павловнэ дежкIэ зызоггэз: - Анестезиолог нэхъыцхэм дечэнджэцимэ, нэхъыфIт, хъунумэ, къыхуевджэ. Лъапсэ, 13. Ухуеймэ, сыкIуэныцI, сыкыпхуеджэни, - жиIэри бажэр [къыдырым зыхуиггэзэу] къызэфIэувэжащ, зэрыIуыжын шхьэузыгъуэ къызэриггэуэтам шыгуфIыкIыу. Кхъухъ пхэнж, 499.

КЪЫХУЕДЖЭН II (къыхуоджэ) лгэмыI. (10). Зыгуэрэм папщIэ тхыггэ къеджэн. Пэиыишхуэм цIыхур щIэзу къызэхуэсмэ, Степан Ильич къыщтэрт кърIэни къахуеджэрт, къызэджэри нэхъ къызэрыбгурыIуэнкIэ къажриIэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. Хэт и дежкIэ нэгъуыужыу Куэд сабийхэм къаггэлъагъуэ: Хэт къыхуоджэ Iэзэу усэ, Хэти къофэ лъапэрисэу. «Тисей», 483. [Гесиод Тушкан епсалгэу:] ПицIэжрэ, зэгуэр газетым иту укысхуеджати кибернетическэ машинэр къыщIагупсысар рабочэ классыр къаггэпцIэну аращ, жиIэу щIэныггэр зи фIэцI мыхъу гуэрэм и хыбар. Тепщэч къэзылгэтыхъ, 155.

КЪЫХУЕИН (къыхуейщ) лгэмыI. (15). Къыхуэныкыуэн. [Батыр и къуэм жегэ:] Къэбэрдей хэкур къыпхуейкымы, Къыпхуейкымы уи адэ, уи анэр! «Адэ», 140. [Алыджыкыуэ:] Езым [Илас] си цIи си унэцIи ищIэххэркъым, «кащкониц» къызэрыэджэр, IуэхутхьэбзэкIэ къыхуеймэ, «ей, кащкониц, мыдэ къакулэт е модэ Iуэт» - абы къыфIиггэкIыркымы. МелыIыч, 468. [Абу-Деруиш и шхьэггэуэм жегэ:] Къыпхуей щымыIэу уэ псоми уенэцIмэ, цIыхуэ къэпцIтэну дунейм укытехъауэ аращи, уи цIыхуэ пхуэмытыжу дунейм уехыжмэ, уи псэр тынышынкымы. Кхъэлэгъунэ, 374.

КЪЫХУЕЛЪЭФЫЛЭН (къыхурелъэфалэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм гъунэгъуу зыгуэр бгъэдэлъэфэну лъэкIын. [*Бекъан Хъэбибэ жрелэ:*] – *УмыкIий, ди шыпхъу. – Дадэр нэхъ гъунэгъуу къыбгъэдыхъэнуги, шитI иыгъыр фызым къыхуелъэфалэртэкъым.* Нал къута, 230.

КЪЫХУЕПЛЪЭКЫН (къыхуоплъэкI) лъэмыI. (7). Зыгуэрэм и лъэныкъуэмкIэ зигъазэу еплъын. *Джэгум хэта илалэхэм лъэныкъуэ зрагъэзауэ нэхъыжъхэм къахуеплъэкIт, Iэгу къахуеуэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 598. Думэсарэ Темботрэ Саримэрэ я гъусэу цытт, илалэ зэрызекъуэхэм еплъу, абыхэм Елдар къахуеплъэкIырт. Хуэпсэгъуэ нур, 152. Тхылъ зытхым сэри сацыщыц, - жиIэри Инал къытыгуфIыкIыу Мэтхъэным къыхуеплъэкIаиц, сыту пIэрэ жиIэнур, жиIэ хуэдэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 531.*

КЪЫХУЕПСЫН (къыхуопс) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ къепсын (дыгъэ). *И узынашгъэр ди хъуэнсу, Дигъасэу фIыгъуэм дыхуишэу, Мычэмэу дыгъэу къытхуепсу, Насыыр къыту мардэншэу Вождыхуэр ди япэ итыну, Абы къытхуишэу унафэр ШытхъукIэ дгъэзацIэу цытыну Къызмыну зыри сэ софэр. ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120.*

КЪЫХУЕХЫН (къыхуох) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм щхъэкIэ лъагапIэм икIыу лъахъшэпIэм кIуэн. *Тетиц къури джабэм бжей дэклауэ, Жъым яфыщIми, къахуемых. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. Къысхуехынуиц уафэм [вагъуэр], шыджэгунуиц илгъэм, Садэкуатэу сэри уэгум садиыхънуиц. ЗгъэхъщIэнущ вагъуэр. «Дамыгъэ», 99.*

КЪЫХУЖЫНЭН (къыхужелэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ зыгуэр жылэн. [*Алыджыкъуэ:*] *Чэзуурэ си дежкIэ къемыплъэкIа цысакъым, зыгуэр къызырысхужалэр белджылыт, жалэр къызызурымыIуэ нэтми. МелыIыч, 451.*

КЪЫХУЗЭГУЭПЫН (къыхузэгуп) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм щхъэкIэ бэмпIэн. [*Алыджыкъуэ:*] *Цыхубзыр къызэплъэкIмэ, и нэм Iугъуэ къыщIех, къысхузэгупу зэгуоуд. МелыIыч, 444. Iэдэм лъыжъым къыхуэгуэуэу зыкъыфIигъэщIми, нэхъыбэу къыхузэгупт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 508.*

КЪЫХУИГЪЭКЫН (къыхуогъэкI) лъэI. (1). Музыкальнэ инструментхэм (Iэмэпсымэхэм) уеуэрэ макъегъэщIыфын. [*Исхъэкъ Нахъуэжрелэ:*] *Уэлэхъи, си бжъамийм хъэдэ зэрыщIалэхъэ музык къысхуимыгъэкIыну. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 659.*

КЪЫХУИКЫН: ∅ [и] нэ **къыхуикIын** (17). Еплъ нэ.

КЪЫХУИЛЪЫН (къыхуолъ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм хуэгубжъын, щIэкиен. *Кхъуэл тIэкIу къыхуимыхъауэ пIэрэ, жиIэри зыгуэр гуишIати, лъыжъхэр къыхуилъаиц: андез ництауэ ар уи жъэм щхъэ къыжъэдэбгъэкIрэ, жиIэри. Хуэпсэгъуэ нур, 200. Пан IуэхуицIэр къахуилъаиц, ЩIопицкIэ уэным диэхъаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 155.*

КЪЫХУИУХЫН: ∅ **Алыхъым къыхуиухын** (1). Еплъ **Алыхъ I.**

КЪЫХУИХЫН (къыхурех) лъэI. (4). 1. (2). Зыгуэрэм папщIэ зыщIыпIэ илгъыр къыхын,

къыгъэкIын. *Пэжыгъэм къамэр къыхуипхамэ, Ар къамэ Iэпцэм цыубыд. Къамэ. «Мывэ хуабэ», 257. 2. (2). Зыгуэрэм папщIэ зыщIыпIэ зыгуэр къышын. Зэм къыфIэцIырт Лу фIэкуэдауэ имыгъуэтыжу, зэми Лу саугъэт гуэр къыхуихъауэ къримытыжу къыжыхъу, арихъэкIэ, саугъэтыр Тембот Мэзкуу къыхурихаи хуэдэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 564. [*Дахъуэс и гуащэм жрелэ:*] – *Дэнэ Iээ къыпхуисхын? ГушIэгъу, 421.**

КЪЫХУИХУЭН (къыхуохуэ) лъэмыI. (20). Зыгуэрэм ирихъэлэн, зыгуэр къышыщIын. *Бэлыхъ дапцэ сыхэтами, ГуфIэгъуэишхуэц къысхуихуар. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9. Е Днепр гъусэ дыщызэхуэхури, Зы лэпс шынакыыр тIум къытлъысу, Зы кумб дыздису дыздэишхуэ, ШIымахуэ уаеи дыкIэзыу. Зы минометыр тIуми, тхъыуэ Псыи цытхи куэдрэ къытхуихуауэ. Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 129-130. Шыгъыныджуэ, пIыщIэ зацIэу Махуэ Iэджэ ягъэкуаиц, Хыдджэбз цIыкIур зым къымыщIэу Шыгъи Iэджэ къыхуихуаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 146.*

КЪЫХУИЩIЭЖЫН (къыхуешIэж) лъэI. (1). Фы къыпхуащIам и жэуапу зыгуэр щIэн. [*Хъэбибэ:*] *Сэ хуэзмищIэжми, Бекъан Алыхъым къыхуищIэж – жэм къызытам хуэдэ уигъэлгъыхъуэниц, Нал къута, 210.*

КЪЫХУИЩIЭН (къыхуешIэ) лъэI. (1). Еплъ **къыхуешIэн I 2.** *НэишхуитIкIэ къоплъу къыпхуосакъыр, А шым къыпхуищIэр уэ хуэцIэж. Си къуэрылгъу Алине деж. «Щхъэлыкъуэ», 408.*

КЪЫХУИЭН (къыхуиэщ) лъэI. (1). Зыгуэр щхъэкIэ къыпхуеин. [*Лыжъым хъэцIэм жрелэ:*] *«Ауи мэхур... нысхуеблагъэ, Е Iуэху блэкIхэр къысхубилэ?» «Бдзэжъеящэм ипхъу», 148.*

КЪЫХУКИЭРЫТХЫН (къыхукIэретхъ) лъэI. (1). ЕIуэрэ къарукIэ кIэрыхыфын. *ЗыкIэриукIэри къахукIэрытхъакъым, жалэрт Лу цытхъуну зи гуапэм. Хуэпсэгъуэ нур, 145.*

КЪЫХУКИЭРЫЧЫН (къыхукIэроч) лъэI. (1). Уелэу зыгуэрэм зыгуэр къылэщIэгъэкIыфын. *Саримэ къэушауэ нэхъеижу шынаи, и гупэ хэлъ илалэ цыкIум зрикъузылIаиц, арихъэкIэ лIы къащхъэщытыр къепхъуауэ Саримэ ихъыну еIэрт, илалэ цыкIур хыдджэбзым къыхукIэрымычу. Хуэпсэгъуэ нур, 144.*

КЪЫХУТЕГЪЭУВЭН (къыхутрегъэуэв) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ тегъэуэвэн. *ШIалэ цыкIуитIырт шым хъужри, Думэсарэ епэзэхъыу цыс Нурхъэлий ишху шынакъ инрэ мырамысэ теппэчрэ къыхутригъэуэаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 150.*

КЪЫХУТЕКЫН (къыхутокI) лъэмыI. (1). зэхъ. Зыгуэрэм и хъэтыркIэ текIуэтын. [*Дэфэрэдж:*] *Езы Аннэ Павловнэ мацIэ илалкъым сэ зэрысIыхуэрэ, иджыри къэс зэи сизу ебгъакъым, хуабжыу специалистыфIиц, псэрэ гукIэ и Iуэхум етаиц, зытеуэа гъуэгуми къыпхутекIынкъым, арауи къыщIэкIынуиц и къулыкъум зиIэтыну псоми хуагъэфаицэуэрэ и Iуэхур къехуэха иджы илэхъуар. Лъапсэ, 11.*

КЪЫХУХЭХЫН (къыхухех) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхъэкIэ ухэдэу, нэхъ къэзэгъыр къэщтэн. [*Чокэрэ*

Хъэбибэрэ зопсалгэ:] – Хъуну жэм? Шэ куэд кыицлэкIрэ? – Езы Бекъан кыисхухихаиц. Абы Iей кыизитын! Нал къута, 238.

КЪЫХУХЭЧЫН (кыихухеч) лгэI. (1). Зыгуэрым папшIэ зыгуэр кыыхэчын. [Дадий Къэрней жреIэж:] КъыхэлIиикIыу жыр къамэр Къыхухэсчыну солэбэ. «Адэ», 420.

КЪЫХУШЫТЫН (кыихушыты) лгэмыI. (4). ШIыкIэ гуэрым тегу дызекIуэн, дэпсэун. Астемыр и гур нэхэ кыизэрыгуэтыжаиц, и ныбжьэггур нэжэгужэу кыихушытыу шилгэаггум. Хъуэпсэггэу нур, 161. [Степан Илич Астемыр кыихуеиц:] Уэ хэкум фIыуэ укъалгэаггэу, ницIэ кыипхуаицI, фи парт организацэри хъарзынуэ кыипхушытыи. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 568.

КЪЫХУШЦIЭБЖЭН (кыихушцIэбжэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрым хуэмыарэзыуэ и шIыбагкIэ хуэпсэлгэн. Къысхуэмеицхэр нэхыбэжкээ – Сэ кыисхушцIэбжэу яхэ дунейр. Си усэ. «Вагъуэ махуэ», 358.

КЪЫХУШЦIЭДЗЭН (кыихушцIэдзэ) лгэI. (1). Гуэхуггэу гуэрым и ужь ихъэну лгэкIын. Апчарэ кыихушцIэмидзэу [псалгэныр] тIэкIурэ шытаиц. Шынахужыкыуэ, 46.

КЪЫЩАЛЪХУН (кыищальху) лгэмыI. (6). ШIыпIэ хэха гуэрым дунейм кыиштытехъэн. Елдари ЧК-м зэрытраггэуэ лгандэрэ зээмызэххэ фIэкла кыищальхуа кэуажэм кыидыхэркыым. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 514-515. Хэггэуэгу нэхэ дахэ хуэзэми, Укыищальхуари уигу пымыкI. Уи шIыналгэ. «Дамыггэ», 98. Уэгум ит бггэжхэр абггэуафэц – ШIылтэм кыищальхум къадохуэ. Уэгум ит бггэжхэр абггэуафэц. «Дамыггэ», 226.

КЪЫЩИПХЪУЭН: ∅ нэр кыищипхъуэн (4). Еплгэ нэ.

КЪЫЩИУДЫН (кыищеуд) лгэмыI. (27). 1. (24). Зыхуэмыубыдыжын (гъын, дыхэшхын). Хъэбибэ зыхуэмыубыдыжу аргуэру кыишциудауэ маггэ, итIани и псалгэу шциггачэркыым. Нал къута, 225. Кхгхытыцыр кыишциудри дыхэшихаиц: - Мыр лло, цыжбанэ, укыишцIэмыхъэу укыишцIоджагуэри? Кххухэ пхэнж, 505. Астемыр цытхгупэнкIи хгунт, комбинацэ жыхуаIэр иггэицIэм илггэуатэккыми, ауэ, Мэтхгэныр, кыишциуду дыхэшихыным хуэдэу, фызым еплгэу шилгэаггум, зиуцэхужаиц. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 572. 2. (3). БампIэм, гузэвэггэуэм с. ху. кыыхэкIыу хуэмышэчыжу зыгуэр жыIэн. Сосрыккэу Лусанэ зыхуеггэазэ: «Мэ, Лусанэ, дыуэр зытIлэхэлгхэ. Уи псэр зубыда шейтIаныр пкIэрыкIыниц, тIасэ. Маир жыхуэпIэр Алыхыми кэиужэггэуаиц» жиIэу. Ар зэхэзыхэр кыищеуд: «Шыггэ!» жаIэри. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 619. ЛэтIифэ операцэ ишцIу операцIоннэм ицIэту, тхъэм еицIэ абыкIэ кггэхшар, комиссэ кггэсаиц, псори зэлэицIэ, абы и Гуэху скальпелыр зылыггэу сымаджэм ицхэиштытым и тхъэкIумэм ицырхгэри, модрейм и ицхэфэциым зилэтаиц, езыми и итIыр илэтауэ кыищеуд: Халат! Лгэпсэ, 8.

КЪЫЩХЪЭДЭХЫН (кыищхъэдох) лгэмыI. (3). Зыгуэрым кыищхъэпрыкIын. [Кггэзмай

Инал жреIэ:] Бгым саккыишхъэдэхыу мыбы нэс саккыишхъэпрыкIуэм, сэ саккыишхъэпрыкIуэу шхъуантIэ, 591. – Саримэ! КъакIуэ ди дей. Шхъэ уккэмыкIуэрэ ди дей! – жиIэу Лу кыишхъэаиц. – Къыишхъэдэх бжыхыым. Хъуэпсэггэу нур, 133.

КЪЫЩХЪЭПЭЖЫН (кыишхъэпэж) лгэмыI. (1). Сэбэп кыихуэхъужын. [Тетым Астемыр жреIэ:] Бэлишэчымыэ зыцу слгэаггумэ, си лгэыр кггэвэ. ЗэхэтицIыкIа? Ы? Зыцуумыггэггэуицэ ар, кыишхъэпэжыниц. Хъуэпсэггэу нур, 120.

КЪЫЩХЪЭПРЫДЗЫН (кыишхъэпрудзэ) лгэI. (1). Зыгуэр къарукIэ иудын, гггэджелэн. Псы зэрыт пггэуныр кыишхъэпрудзэри, унэ лгггэу мыл цыккэуей зыхэлэ псыр из хъуаиц, Тембот и къамылри псым лгэныккэуэкIэ ирихэкIлаиц. Хъуэпсэггэу нур, 289.

КЪЫЩХЪЭПРЫКIЫН (кыишхъэпрукI) лгэмыI. (1). Зыгуэрым кыишхъэдэхын. Къуришым кыишхъэпрукIыу кххухэлгэатэ къакIуэрт. Шынахужыкыуэ, 63.

КЪЫЩХЪЭПРЫЛЭЛЫН (кыишхъэпролэл) лгэмыI. (1). Зыгуэрым ишхъэмкIэ кггэлэлэхын. – Узыхуейр председателыр араггэ, саккэбггэуэаиц! – жиIэри нэхэ лгэ ныбэфггэу кггэпсэлгэаиц, и бгырипхым и ныбэр хуэмыубыду кыишхъэпрылэлэу. Нал къута, 268-269.

КЪЫЩХЪЭПРЫПЛЪЫН (кыишхъэпроплэ) лгэмыI. (2). Шыггэуэрым адэкIэ плгэн. Дисэ, Саримэ, Рум сымэ бжыхыым кыишхъэпрыплгэуэрт а цIыху кггэмым къаахыхъэн дзыхэ ямыицIу. Хъуэпсэггэу нур, 312. Машиинэр ницIантIэм дэкIыжри Хъэбибэ, плгэмэ, я гггэуэгу фыз ицхъэдзасэр бжыхыым кыишхъэпрыплгэу елгэаггэу. Нал къута, 291.

КЪЫЩХЪЭПРЫПШЫН (кыишхъэпропш) лгэмыI. (1). Пшыурэ лггэапIэ гуэрым кыишхъэпрукIын. Аслгэным зыгуэр жиIэну и жггэр цызэтрих дггдэм бжэицхэIу хуэдэу шылгэ къурыккэу кыишхъэпрыпшциу цыжбанэ кыишхъэпрукIыхэм къурыккэу гггэмышэти, кыишхъэпрудзэри кыидырым и пащхъэм кккэуэ, кххухытыцыр игггэдыхэшихыу. Кххухэ пхэнж, 505.

КЪЫЩХЪЭПРЫЩЫН (кыишхъэпрощ) лгэмыI. (1). Шыггэуэрым нэхггэрэ нэхггэ лггэаггэуэ. Тетым и унэр тIууэ зэтеттэккыым, чырбши унэ кIыхэт, кггэнжалышхъэ телгэу, и кум джэ дэкIуеицIэ тIэкIу иIэу, ицхэггэубжхэр нэхут, шындэбзый лгэныккэуэр хадэмкIэ гггэзат, абыкIэ жыг хадэ тIэкIуи, мывэ сэррейм кыишхъэпрышциу, жыг хадэм уфIэкIмэ, нэпккыым тету унэ зытIушциу цытт, абы унэмггэу члисэ цыту, члисэм и ижгырабггэумкIэ иджыблаггэ яицIын яуха кггэбэрдей школышхуэр тIууэ зэтет унэишхуэу плгэаггэуэрт. Хъуэпсэггэу нур, 113.

КЪЫЩХЪЭРИПХЪУЭН: ∅ [и] нэ кыишхъэрипхъуэн (21). Еплгэ нэ.

КЪЫЩХЪЭРЫКЪУЭН (кыишхъэреккэуэ) лгэI. (1). Шхъэм зыгуэр фIэккэуэн. Сосрыккэуэ кыишхъэраккэуэнкIи хгунт Жансэхуэ и пыIэ бггэлацэжгыр. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 613.

КЪЫЩХЪЭЩИХЫН (къыщхъэщех) лгэI. (7). Зыгуарым зыгуэр къыхихын, къыхэкIын (п.п. бахъэ, гъуэз, нур). *Шымы къэкIыгъэм псыкIэ загъэныцIыжауэ я джабэр дыгъэм ирагъэут, бахъэр къащхъэщыху. Клапсэ клапэ, 5. Гъуэзыр мацIау къыщхъэщыху Балгъэ къожэхыр цIыIэтыIэу, Я уэрэдыр зэнымычу Йох толгъэунхэр темытыIэу. Терек. «Партыр ди пашэу», 119-120. [Данизэт цытхэм жреIэ:] Щхъэгъуэплъ жысламэ, зи акъыл ин, зи гур къабзэ, зи цхъэм нур къыщхъэщых, жиIэу къызгъэкIырти, арат цIыжысIэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 313.*

КЪЫЩХЪЭЩИХУН (къыщхъэщеху) лгэI. (1). Зыгуарым къыщхъэщыху къыхун, къыхьын. *Псыри къуэ зэвым дэту къыгуэлгъыкIыу йожэх, бахъэ къыщхъэщыхур цхъэщыхымыкIыу. Лъапсэ, 70.*

КЪЫЩХЪЭЩИЖЫН (къыщхъэщож) лгэмыI. (34). Зыгуарым къыдэщIын, лейкъыллымыгъэсын. *Дацицэр Арбузик лубэрэжынуу цIалэ цыкIухэм мурад яцIми, Сосрыкъуэ абы къыщхъэщыхырт. Мазэ ныкъуэ шъуантIэ, 635. [Бэлацэ Астемыр жреIэ:] Мы цIыхум жаIэр зэхэфхрэ: КIэмунистыр къэрэхэлгъкым къыщхъэщож, бэлиэвычыр къулейсызым я IуэфIэгъуи, жаIэри, арац хъыбару зекIуэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 264. Зи гъацIэ кIыхьыр зэбгъэщIэным, И ныбжъым зыкIи тумыщыхъ: Хейм къыщхъэщыху къауламэ, И гъацIэр тIукIэ хъуац нэхъ кIыхъ. Зи гъацIэ кIыхъ. «Батырыбжъэ», 148.*

КЪЫЩХЪЭЩИКIЫН (къыщхъэщокI) лгэI. (1). Зыщхъэщыха гур къыгъануу къыщхъэщыхыкIын. *Я саламхэр аңыллызым И чэууэ къосыр дахэу, КъыщхъэщокIыр ар тенджызым Гуанэу хэлгъыр мыкIуэдауэ. Лъапкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 62.*

КЪЫЩХЪЭЩИЦЫЛГЪЭФЫН (къыщхъэщелгъэф) лгэI. (1). зэхъ. Зыгуарым и лажъэр къэгубжъу жыIэн. - *Дэнэ ар [запискэр] къыздисхьунур? Сыхуейкъым икIи сыкIуэнукъым, - жиIэу пеуницIыр [Тамарэ]. Модрейри [Пыжынын] къыц хъэ цы лгъэфыну хъэзырыпсц. - Узэллгъыжыркъэ, нэгъуэщI мыхъуми. Уи лъхуэныр нобэ-ницъдей. Дэнэ уздэкIуэнур уи сабийр уи Iэблэм теуниауэ. Лъапсэ, 22-23.*

КЪЫЩХЪЭЩИСЫН (къыщхъэщыс) лгэмыI. (1). Зыгуарым и гъунэгъуу, нэхъ лъагъуэ щысын. [Лу] *И нэр ерагъыу къызэтрихмэ, зыгуэр къыщхъэщыхуу къодэхацIэ, ауэ къодэхацIэр хэтми къыхуэщIэркъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 307.*

КЪЫЩХЪЭЩИТЫН (къыщхъэщытц) лгэмыI. (20). 1. (16). Зыгуарым нэхъэрэ нэхъ лъагъуэ, и щхъэмкIэ и гъунэгъуу щытын. *Аркъэми къыщхъэщыхэм, Лу и нэ къызэтрихац - плгэмэ, зы лы жъакIацэ къащхъэщыхытц Iэбэлъабэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 144. Пшагъуэр къуэм дэуу мзуфафэ, ИцIагъым нури къуащамыт, ЛъаганIэм тету мо удз цIыкIум ШIыхубзэу уафэр къыщхъэщыхытц. Зи удз цIыкIу закъуэ, мывэм тегу. «Вагъуэ махуэ», 85. [Абу-Деруши:] «Аллаху акбар» жиIэмэ, дэ къытцхъэщыхыт къару цыIэу къокIри, абы зытэщIэвмысэ. Кхъэлэгъунэ, 379.* 2. (4). зэхъ. Зыгуэр пхъумэн, упIын, къэгъэхъун

щхъэкIэ хуэпсэун. *Лу и адэр къыщхъэщыхымыту псэун хуей хъуац. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. Езы [бабыц шырхэр] цыкIухэр есэжат, я дадэр къащхъэщыхымытми, здыхуеймкIэ кIуэри, псы къыуам хэлгэдац. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 491.*

КЪЫЩХЪЭЩИУВЭН (къыщхъэщыхуэв) лгэмыI. (1). Зыгуарым и щхъэмкIэ къэувын. Щыг гуарым нэхъэрэ нэхъ лъагъуэ къэувын. *Къэрэгъул гуэри автомат иIыгъыу къащхъэщыхуащи [мацэ къэзытIэхэм], къащIонакIэ: - Ягъэ кIынкъым. КъэфтI. Нал къута, 287.*

КЪЫЩХЪЭЩИХЪЭН (къыщхъэщыхъэ) лгэмыI. (5). И щхъэмкIэ къыщхъэщыхуэ. *Ехудий хабзэт: ницэдджыжъ къэси ницыхъэщыхъэ къэси вертолеткIэ къумым къыщхъэщыхыкIэ, махъиэ дацицэрэ ялгъэуащи, къетIысэхэрэ махъиэм тесыр зрагъащIэу. ХъэщIэ лъапэ, 401. Лу зыгуэр къыщхъэщыхыкIэуэ пэщацицэрти, къызыщыху хуэдэ хъуауэ къыфIэщIырт: Думэсарэ къабгъэдыхъауэ шхыIэныр зригъэзахуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 144. Абы [бгыщхъэм] дыгъэр къыщхъэщыхыкIэмэ, ницэдджыжъыр сыхъэтитху хъуащи, уи пэгуныр къащити жэм къэшын къэублэ. Шынэхужыкъуэ, 65.*

КЪЫЩЫБЗЫЩИЖЫН (къыщыбзыщыхыж) лгэI. (1). Япэм зыгуарым щыгъуазэу шытам зыгуэр фIэгъэщыхыкIужын. [Дэфэрэдж:] *А запискэр сэ стха я гугъуэ иджы сэ къысшабзыщыхыж. Лъапсэ, 22.*

КЪЫЩЫГУГЪЫН (къыщыгугъ) лгэмыI. (4). Зыгуарым сэбэп хуэхъуну, къыпыкIынауэ пэплъэн. *Бын яIэххэкъым, тIуми [Абу-Деруширэ и цхъэгъусэмрэ] я Iыхылы-лыджанэр къыздикIа цIыналгэм къэнащи, къащыгугъ цыIэкъым. Кхъэлэгъунэ, 375-376. Нэ фIыцIитIыр вагъуэу маблэ, IитIкIэ быдэу руль иIыгъи, Жану [хъыджэбзым] и гур жыжъэ маплгъэ, ШIалэ къеплгъыр къыщыгугъ. Хъыджэбз шофер. «ШIалэгъуэ шыналгъэ», 46.*

КЪЫЩЫГУФЫКIЫН (къыщыгугъыкI) лгэмыI. (8). Зыгуарым хуэгугъIэн. *«Адыгэ клуб» жалэу цыкIухэр цызэхуэсу цыIэт зы уни Къазджэрий абы кIуащ, и цыкIухгъэ зыбжанэми яхуэзащ, зыкъоми къыщыгугъыкIащ, арицхъэкIэ цыкIухум я цхъэ бжъэ еуа хуэдэт, япэм къайхъулIауэ шыта тIэкIухэри яфIэкIуэдыжауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 663. ГуэщымкIэ ириIуэнтIэкIыу къыщыгууыIэм, хъэщIэ кIуэсэжауэ цытар къыкIри, нэжэуэжэу, игъацIэм зэрыцIыхуу е зэблагъуэ зэрыгъуэтыжа хуэдэ, унэм къыщIэкIам къыщыгугъыкIыу салам кърех: - Сэлам алейкум, тхъэмадэ. Клапсэ клапэ, 11. ЗаницIэу стIолым тебэр тригъэуэври къысщыгугъыкIащ [лIы сымаджэм Алыджыкъуэ зыхуигъазэу]: - ИIэ, кацкон, къэтIыс. МелыIыч, 448.*

КЪЫЩЫГУПЩЭН (къыщыгупщэ) лгэI. (4). ИмышIэж хъун, зыгуэр игу ихун. *Инус къыгъэзэжри бжэIупэм къэкIуэжащ, зыгуэр къыщыгугъути хуэдэу, арицхъэкIэ и цхъэм бжъэ еуауэ аргуэру хъэдэм деж игъэзэжри, заницIэу ецэтэхащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 77. [ШырыкъуэщIэхэр зопсалгъэ:] Абы [Алыджыкъуэ] хуэдэ зыIурамылгъэхъжхэр коллективизациэм и зэманым исыкIащ. Мы зыр, тхъэм ецIэ, - къащыгугъути е ямыгуэтарэ. МелыIыч, 462.*

КЪЫШЫДЫХЪЭШХЫН (къышодыхъэшх) лъэмыI. (1). Зыгуэр аун щIын. Псори къышодыхъэшхыу, езыри [ТхъэмщIыгъуныбэ] щIегъуэжауэ, зыри хужымыIэу икIуэтыжащ, и дзэлыфэ тIауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 215.

КЪЫШЫЗЭХУЭСЫН (къышызэхуэс) лъэмыI. (1). ЗыщIыпIэ гуэрим псори ззуIуу щызыыхъэн. Лыжърэ фызу жылэм дэсыр жьы дьдэу Астемырхэ я щIантIэм къышызэхуэсат, я Iуэху зэхагъэкIыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 311.

КЪЫШЫКIЫН (къышокI) лъэмыI. (8). ЗыщIыпIэ щыхэкIэн, къышыхъун. Бгымрэ хымрэ я кум докIыр Бгъуэ дьдэу зы щIы мащIэ, Бгы адрьщIым удз къышокIыр, МыдкIэ къыхуэр ар мээ защIэу, Россиешхуэм и щIыналтэу ЕщIэр ахэр - ар Лыжърэ псалтэу. «Тисей», 510. ВанIэр кууэ ямывамэ, Тепсэр Iууу къышымкI. Уэрэдус. «Батырыбжъ», 122. Псыр хъарбызыфэ фIыцIэм ещхуэ ежэхьрт, псы адрьщIымкIэ къышымкI мээ фIыцIэр къыхъэщхуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 163.

КЪЫШЫЛЪЭТЫЖЫН (къышолъэтыж) лъэмыI. (4). ПсынщIэу къызэфIэувэжын. ЩIалэр гужьеуэ къышылъэтыжри, ещIэкъуауэ, къышчы лъэпкъи цымыIэу, и ныбжъэгъухэр къышодыхъэшхыу, лъэныкугъэ зригъэзащ, Хъуэпсэгъуэ нур, 99. Шыхъыр пхэщIкIэ тетIысхъащи, къышылъэтыжыну йоIэ, и хъурегъэкIэ щIы фIыцIэр лъабжъэкIэ къритхъуу, и шхуэлми шэ техуа хъунти, шэри лъыри зэхэлъдэжауэ къожэх, шыр цIыкIури щIэри пажбъэмкIэ хэлъдауэ, и анэм къышылъэтыжри имыщIэу, къоплэ. Лъапсэ, 71.

КЪЫШЫЛЪЭТЫН (къышолъэт) лъэмыI. (48). ПсынщIэу къызэфIэувэн. Бекъан къышылъэтыну квелэу пхгэ лъакъуэмкIэ цыIэбэм, гъуэлъыпIэм къыху пэтащ, и пащIэм еIэбмэ - пащIэ лъэныкугъуэр илэжкъым. Къалэн, 431. Таша куэдэрэ емыплъу къышылъэтыц, пщIэфIапIэмкIэ щIэлтэадэри сэр кепхъуэтащ, Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 603. Зэпеудри жей IэфI дьдэр, Къышолъэтыр щIалэ дьдэр. «Тисей», 495.

КЪЫШЫЛЪЭФЫЖЫН (къышелъэфыж) лъэI. (1). зэхъ. Джэлэр, ираудар къарукIэ къэгъэувыжын. [БырмамытI:] - Мэрыр жейм емызэгъмэ, дэра зи лажъэр? - жиIэу япэ итам къышылъэтыжым, адэкIэ жиIэну нэмыгъэсу сеуэщ, сыкIуэщIыткIэри къызудащ, и пщамIэр субьдищ, къышылъэфыжри сыщIэкIыящ: - Зи уни зи жьэгуи зыфэкIуэда цIыхур хъэдэлгъэмыж пщIыри уи фызым и гунэ угъуэлъыжауэ укъагъэтэджыжа? ХъэщIэ лъапIэ, 406.

КЪЫШЫЛЪЭФЫН (къышелъэф) лъэмыI. (1). зэхъ. Къэгубжъын. - А унафэм зи Iэ щIэлъынуур уи закъуэкъым [Азрэт], - жиIэри Якъуби къышылъэфыащ, а унафэ зи гугъу ящIым Iэ тридзэну и мыгугъуэ. Нал къута, 307.

КЪЫШЫМЫНЭУ (4). нареч. НэмыщI. Зи критик гъуамэ сэ сощIыхур - Узэрхуэзэнуу ухуэмей, Зытесэлгъыхым къышымынэу, И Iэр зэлэбри мэхъур фIей. Зи критик гъуамэ сэ сощIыхур. «Дамыгъэ», 219. ЕщIэкъуауэ дадэр

унэм Дыгъэр къухъуэ къэсыжакъэ, IэплIэ гуанэм къышымынэу Куэди щIалэм жриIакъэ. «Тисей», 504.

КЪЫШЫНЭН I (къышнэн) лъэI. (3). Зыгуэр зыщIыпIэ къэгъэнэн. - Елдар дэнэ къышымбна уэри? - жиIэри Инал [Астемыр зыхуигъазу] щIэуныцIащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 527. Астемыр и цыгъыным, и Iэцэ-фащэм и ужь итащ, Думэсарэрэ Нанэрэ хуэм цIыкIуу зыгуэрхэр яжриIэу щысурэ нэху щати, шыр къышылъыщ, уанэ трилхъэри еуэри ежъэжащ, фышхэр тхъэ хуелгъэуу куэбжэм деж къышынэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 112.

КЪЫШЫНЭН II (къышнэн) лъэмыI. (2). Зы щытыкIэ гуэрим иту къэнэн. Пырунжыншэу дыкъышынэм, уа си хы, Губгъуэ нэщIым дыкъынакъэ, уа си хы. Хывым и уэрэд. «Батырыбжъ», 80. [Нахъуэ зы ерыщ гуэрим жрелэ:] Уэлэхви, зэгъуэдгъэжми [тэмакъыр] къышымынэн. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 656.

◇ Гум къышынэн (1). Еплъ гу I.

КЪЫШЫПЩЫН (къышопщ) лъэмыI. (1). Ерагъуу къэтэджын, къызэфIэувэн. [Мариам:] Сыкъышопыжри сызекIунтIриуе, си цхъэр уназэу, Назифэ и пэшым сыщIоджадэ, си цхъэгъусэм и пхъур еукIыпэ, дегъэунэхъури дегъэсэхыж жызоIэри. Лэчымэ, 396.

КЪЫШЫПЭНКIЫН (къышопэнкI) лъэмыI. (1). Макъ ищIу утхын. А псы иным зэпрыкIуу гъуыцI лъэмыжхэр уардэу телыщ, Нэпкъым ткIуэнсхэр къышылъэныкIуу Псыр къиуну и гум хэлъи. Бдзэжъеящэм ипхъу, 145.

КЪЫШЫСХЫН (къышосхъ) лъэмыI. (2). Зыгуэрим гущIэгъу хуэщIын. Къыттегушхуауэ бийр зэгъуэрим И мащIи куэди къыттымысхът. Зауэ жыхуалэм и хыбары. «Вагъуэ махуэ», 92. Къуэм дэтиц и лъэпкъыу ар [удз цIыкIур] зыщыщыр, Езым жьы къепицэр къышымысхъ. Зи уд цIыкIу закъуэ, мывэм тету. «Вагъуэ махуэ», 85.

КЪЫШЫСЫН (къышысщ) лъэмыI. (1). Зыгуэрим и гъунэгъуу щысын. - КхъуафэкIитIыр зэдзэыIыгъыр псым ехъ, жалэу зэхэхакъэ, кхъуэпIащэжъ? - жиIэри аслэныр и гъунэгъуу къышыс кхъуэм еуныцIащ. Кхъухъ пхэнж, 500.

КЪЫШЫТХЪЫН (къышетхъ) лъэI. (1). Къелэурэ къышыхын щыгъыныр. ИщIэнур имыщIэу [Мэмэт-щIакъуэр] тIэкIуу зилэжъэри кърэгъулым нэхъ щыгъыныфIу хъэщIапIэ цыкIуэм щитIэгъар къышитхъащ, милицэм къалгъагъумэ, яхъуныцIэри яукIыжащ жаригъэлэну. Лъапсэ, 51.

КЪЫШЫТХЪУН (къышотхъу) лъэмыI. (7). И цIэ фIыкIэ иIуэн, пщIэ хуэщIын. Дадэм зэрыжиIэмкIэ, Къулыр аптекэм тетым къышитхъуащ: лыгъэ уиIэщ, уи аптекэр пхъумэфыащ, уэри умышынэу къалэм укъыдэнащ, къалэм аптекэ дэтынри куэд и уасэщ, хэт дэнэ кIуами хушхъуэ хуэмеин цыIэ, уеблэмэ дохутыру цыIэри уэ зыр аращ, жиIэу. Нал къута, 235. Мэсхъуд, хуэзэу жиIа къыфIэщIыжауэ, Долэт дежкIэ йоплэкI, къышитхъуэн и гугъуэ, арихъэкIэ Долэт тIуми закъыпэщIесэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 646. Уэлбанэм губгъуэм сриубыдэм, УэфI къэхъужыхукIэ мы дунейр Сыпэлъуэ, зэман

сымыгаклуэ, Къысыцыхум жыслэу сфлэмылуэу. Сэ шым тезмыс къытемыклэ. «Вагъуэ махуэ», 343.

КЪЫЩЫТЫН (къыщытш) лъэмыI. (4). ЛъэныкыуэкIэ, зыгуэрым и щыбагъымкIэ цытын. *Нэхъ ицхьэрэкIэ Елдар и дзэр къыщытти абрэджим мыхьыр ирагъэхьац, къуришым и зэвылэм даубыдэри.* Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 621. *Бжыхь екIуэкIым адэкIэ Астемыр фочрэ хъуржын из шэрэ иыгъыу къыщытти, гъуэмилэ тIэкIуи абы дэццыгъужу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 231.

КЪЫЩЫУБЫДЫН (къыщцеубыд) лъэI. (1). ЗыщыпIэ зыгуэр къэубыдын. *ИжкIэ уIэбэмэ, Шхьэцэхуж жыхуалэ кгалэр къызытекIар адыгэ псоми яцIэрт: а цыпIэм дэни къыщаубыда гъэрхэр цызэхуашэсърти, зи цхьэ зыцэхужыфым фицхужы хуит фохуэ, жайэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 159.

КЪЫЩЫУВЫЭН (къыщоувыIэ) лъэмыI. (14). 1. (13). ЗыщыпIэ деж къэувыIэн. *Пулемет зэрт тешанкIэри гуэцъжъ цыбымыкIэ екIуэкIри шындэбийм деж къыщыувыIац, пулеметыр ницантIэм цызэхэт къомым къахуэгъэзауэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 291. *НалишкIэ икIыу эвакуацэ ежъахэри Орджоникидзэ къыщымыувыIэу ГрузиэмкIэ кIуац.* Нал къута, 235. [БырмамытI:] *ЩIалитIым, я автоматыр яцIэхэлъу, цыхьэпIэм деж къыщоувыIэ, сэ жвантIэмкIэ сашэри сагъэтIыс.* ХьэщIэ лъапIэ, 404. 2. (1). ПцIэ гүэр щумыгъэгү адэкIэ пыщэн. *Хьыдан тIэкIу кыгъуэтауэ Лу бэлиэвыч пыIэм хэда цэкI пльыжым ецхуэ езым и пыIэми, ныбжъэгү илэм я пыIэми хидэнү хьыдан пльыжъхэр ичатхъэрэ зэригъэзахуэрт.* Лу абыи къыщыувыIакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 305.

КЪЫЩЫУКIЫН (къыщцеукI) лъэI. (2). Зыгуэр зыщыпIэ деж къэукIын. *Къылышбий и къуэр а къомым хэлъэри и гүм къэкIац: «Махъсидэ Алий къады къуэдзэти зауэм къыцауакIац, абы и пIэ игъэуээн хуейм къуэрIэныр фIыуэ ицIэу икIи жьакIуэу щытын хуейц, Астемыр узыхуей дьыдэм хуэдэц, атIэ ар абы дгъакIуэ цхьэ мыхъурэ», - жиIэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 121. [ЩакIуэхэр зонсалэ:] *Абыи [заповедникым] къыщыбукIауэ хабзэм идэнукъым, нтIэ езы Нартыхур къытхэту дьыцэкIуэнукъэ? Лъапсэ, 69.*

КЪЫЩЫУНЭХУН (къыщоунэху) лъэмыI. (2). Зыгуэр зыщыпIэ щыIэ хьун. *Бытырбыху Ленин жайэу зыгуэр къыщыунэхуац, инэрал имыдэу, Керенскэри игъэшинэу жызыли цыIэц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 157. *Жэщыр цхьэцыкIрэ нэху щами, КъыщыунэхукIэ пожьэр махуэм.* Гуащхэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 153.

КЪЫЩЫХЫН (къыщех) лъэI. (1). Дэлэпыкыуауэ зегъэтIэщIын. *Ари мэжалIэ къудейт [Дисэ], пIэм кыхэнэжар гъэкъэбзэн хуейт, цыгъын цыгъыр къыщыыхауэ.* ГүцIэгъуэ, 422.

КЪЫЩЫХУЭН: *о дагъэ къыщыыхуэн* (1). *Еплъ дагъэ.*

КЪЫЩЫХУН I (къыщоуху) лъэмыI. (2). Зыгуэрым щыгъа гүэр ехуэхын, езыр-езыру щыкIын. *Артистхэр хэт и пацIэ къыкIэрыхуам, е бостей цылэлэр къыщыыхуам зрагъэзэхуэжу*

дурэшим дэтт, Гулхуэр зэхуацIыжыху. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 669. [Лу] *И гъуэниэдэж зэфIэтхъар къыщыыхуа цхьэкIэ къымыгъануэ, и адэм IэплIэ хуицIац: - Дадэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 307.*

КЪЫЩЫХУН II (къыщеху) лъэI. (1). ЗалымыгъэкIэ къэгъэтэджын, къызэфIэгъуэвэн. *Нэхъ къызыгурылуэхэр физ хьыбар цхьэкIэ пхуэгъуэвэнутэкъым, ауэ Долэт елгъэышауэу кэиджэдыхуэрэ хэт хуэзэми и цхьэ фIы хужилэжу, игъацIэм цыхум и жагъуэ имыцIауэ, уеблэмэ жэм цыс къыщымыхуауэ тхьэ илуэу уэрарамым къыдыхьати, дунейм зыгуэр зэрыщыцIэм Iэджем гулъатац.* Хъуэпсэгъуэ нур, 303.

КЪЫЩЫХУТЭН (къыщохутэ) лъэмыI. (2). ЗанщIэу зыщыпIэ нэсын, къыщыщидзын. *Хьэм дьыгъужь хьэлыр зыхимынэ, Хамэ щылгъагъум къыщохутэ.* Хьэ. «Дамыгъэ», 80. «Ярэби, сыту цыхуфIыцэм я гуэц, сыкъыщыыхута, сагъэхьэцIэну ихын къысхуахьац», - жиIэу [Дуду] и гурылуныр кьэжа цхьэкIэ, цыхубз къыщыыхьар къыбгъэдэтIысхьэри зиуцэхуауэ кьелуцэцац: - Уэра ар? ВитI, 415.

КЪЫЩЫХЬЭН (къыщохьэ) лъэмыI. (1). зэхъ. *Къыхэлъэдэн, укыгъэгъуэзавэу зыгуэр узын. Махуэ закъуэ япэ ежъэм ЛгъэцIэмыхьэу, чэр къащохьэ.* Гъуэгу. «Мывэ хуабэ», 259.

КЪЫЩЫХЪУЭПСКИН (къыщохъуэпскI) лъэмыI. (1). Нэр щысыкIыу лыдын. *Нэбжъыц фIыцIэм ар [хьыдэжэбзыр] къытхыпIыым, И нэм мафIэр къыщохъуэпскI, Псэ зылути къытемыпIэу Псынэ цыIэцэм зыщегъэпскI. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 69.*

КЪЫЩЫХЪУЖЫН (къыщохъуж) лъэмыI. (2). *Еплъ къыщыыхуэн II.* Езы Хьэкуринэу пльагъум физи быни игъуэтац, дуней насытыр кьеуэлIа къыщохъуж. Лъапсэ, 99. *ЩысхуарэцIэдыхьэшиац. Бот ар цытхуэ къыщыыхъужауэ адэкIэ-мыдэкIэ пльэурэ дыхьэшихьрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 267.

КЪЫЩЫХЪУН I (къыщохъу) лъэмыI. (5). И сабиигъуэр шигъэкIуэн, балигъ хъуху щыпсэун. *Шурэ [Астемыр жреIэ]: Бгъэм сыкъахьауэ бгым сыкъыщыыхъуа хуэдэу зыкъэслытэжурэ щысхуцIыхьэм деж си закъуэ къызокIухь.* Альхьо, 75. *Адакгъэ хужьым ицIэххэртэкъым адакгъэр Гуэн хуейрэ хуэмейрэ, сыту жыпIэмэ фабрикэ ар къыщыыхъуам адакгъэ Гуэуэ зэи цызэхихакъым.* Бабыщыкыуэ адакгъэпц, 482. *Цыхубз къыщыыхум яхуэдэ Зи тхьэIухуди щымыIэу Дахагъэ къабзэр телгъыджэт, УэрэдкIи ахэм къатекIуэ ЩIыр кьэпкIухьами щымыIэт, IэцIагъэм хуэдэт а лыгъэр.* «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 411.

КЪЫЩЫХЪУН II (къыщохъу) лъэI. (26). *КъыфIэщIын. Пэши кIыфI куэдэр зэпикIуху Гуэц IункIыбзэм Марфэ лгъоху, И мурадхэр зэфIэмыхьэу Гуауэр нэхъри ин къыщохъу.* «Бдзэжъеяцэм ипхъу», 156-157. *Аргуэру сьджыр нэхушым къыщыцIэдзауэ вууэ [Лыгъур] и анэм зэхихмэ, Хьэкуринэ мылIа хуэдэу къыщыыхьурт.* Лъапсэ, 108. *Жансэхуэ жиIар зыми гъэцIэгъуэн къыщыыхъуакъым.* Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 600.

КЪЫШЫХЪУН III (къышохъу) лъэмыI. (34). ЩыIпIэ пыхуыкIа гуэрэм хуэзэу къэхъун, щекIуэкIын. ЗэIуцIэм къыщыхъуа хъэрийкуриир куэдрэ ягъэхъыбарамы, ящыгъупцэжащ, Мусэ къуэ къыхуалъхуауэ кхъуейплъыжкIэрыщIэ ищIу зэхыхат къуажэм, абы нэхъ тепсэлъыхъырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 95. Степан Ильич цIыхум яхуэзэм, нэхъыбэу зытепсэлъыхъыр Россейм къыщыхъуа революцэр, пацтыхъыр щытрахуар, тезыхуар, къэралым тет щыхъуар арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 204. Шыкъым Нэху къэкIуэжащ жалэу и Iыхъылыи и блогыи къызэхуэмусу къэнэнт – къуажэм зы бэлыхълажъэ къыщыхъуа хуэдэу, къэбырсыят, хъэцIэр мычэму къакIуэрт, къакIуэ къэсыхуи фадэ къалэтырт. Кхъэлэгъунэ, 375.

КЪЫШЫХЪУН-КЪЫШЫЩЫН (къышохъу-къышоцI) лъэмыI. (1). ЩекIуэкIын. Хъэблэ лъыжхэр есат Россейм къыщыхъу-къыщыщIэ Iуэхушхуэхэм я гугъу Астемыр ищIу, иджы хъыбар щIэхъуэпсу къуажэм щыIэр къокIуэ, щхъэусыгъуэ зырыз яцIу. Хъуэпсэгъуэ нур, 203.

КЪЫШЫШЫНЭН (къышошынэ) лъэмыI. (8). КъыфIэлIыкIын, зыгуэрэм и шынагъэм щIэтын. – Ар [цIыхур къыттышынынэм] нэхъыфI? – жиIэри Къадзжерий щIэупцIац [Сосрыкъуэ зыхуигъазэу], – цIыхур къыттышынынэ нэхърэ, фIуэ укъалъагъумэ, нэхъыфIкъэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 612. Пшы дьдэри къыфIэлIыкIырт [Къетау], къыттышыны яхэтт, зыхуэгуэтым бэлыхъу къыщымыщI щыIэтэкъым: е и фызыр бзэхъырт, е и бын псым итхъэлауэ къыхахъыжырт. Лъапсэ, 61. Сосрыкъуэ и псалъэм Къадзжерий игъэгупсысац: – АтIэ, Лу, уэ Инал къыттышынынэмэ, Инал уэ уцIышынынэмэ, ар сыткIэ нэхъыфI? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 612.

КЪЫШЫЩЫНЭН (къыщыщIэдзэ) лъэI. (36). ЗыщIыпIэ, зэман гуэрэм Iуэхугъуэ гуэр къыщыжъэн. КъалэкIыхъым деж къыщыщIэдзэу гъуцI гъуэгуэ стану хъуам грузовик машинэ куэд, ицхэ ятелъу, хъумакулэхэри исыжу, тезу тетцI жалэу зылгъэгъуахэр къыщыгувам, итIани зи фIэц мэхъу зырыз ухуэзэрт: «Псори ирашынукъым, нэмыцэм хуэлэжъа закъуэтIакъуэм фIэкIа», – жаIэу. Лъапсэ, 84. Долэт гуэщыпхэмкIэ къэуври, зыми зыкъримыгъацIэу, репетицэм и нэм къыщыщIэдзэуэ и кIэм нэс еплъац. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 639. Елдар кIуэуэ ахъиэ къыщыхъа жэщым къыщыщIэдзэуэ нобэ къэс псэ зыIут щIыхъатэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 275.

КЪЫШЫЩЫНЭН (къыщыщIэ) лъэI. (2). ЗыщIыпIэ зэман гуэрэм ехъэлIауэ зыгуэр къэщIэн. [Локотыш Къулым жреIыж:] Абы [Гудермэс] къыщыщIэниц дунейр зыIутри, Грознэм сыкIуац, абы сикIри – Орджоникидзе. Нал къута, 248. Бдэжъеяцэ къудей гъакIуэ, псым и бгъуагъыр и кIыхъагъыу хъы халъхъэници, хэсри хэтри къаубыдыниц, иужькIэ зыхуэмей нэхъ цIыкIухэр хадзэжри, я шхынри теуэу Iэнэм телъу къетIысэкIыници, абдежиц Нартыху Къазбэч жыхуаIэр къыщыщIэнуэр, абы бгъэдэсыну зыхуэфацэм фIэкIаи зылI щытIагъунукъым. Лъапсэ, 73.

КЪЫШЫЩЫН I (къышоцI) лъэмыI. (102). Зыгуэрэм и гъащIэм зыгуэр къыщыхъун. СиIэркъым си псэм къыщыщIари, Уи закъуэныр сыту гугъу, Мазэ зейнишу уэгум ситтици Дыгъэ хуабэм сыцогугъ. Си псэм мафIэр къыщIэнами. «Батырыбжъэ», 89. Япэм адыгэ цIыхубзхэм загъэлIэнут къащыщIар уамыгъацIэу, иджы къэгъуэзакъэ – дохутыр жалэници, я шыкIэ мафIэ егъэуауэ къэсыниц. Лъапсэ, 10. Щхъэлмывэкъуэм къащыщIа цIагъуэ щыIэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 285.

КЪЫШЫЩЫН II (къыщыщIэ) лъэI. (4). КъыфIэгъэщIын. Псалгэ гуауэ зэ жыпIэници Уиу къинэнуц а зэ закъуэр. Гуауэцхъэуэ мин уи гъацIэр Дыдж къыттыщIу къыхъуакъэ. Сэ къыздэкIуэ, жиIэу щIалэр. «Батырыбжъэ», 90. Сэлэт нэхъ хахуэм иIэтау Зауаем нытыр къыщыщIыттыщIт, МуфIынкIыу мафIэу къэлыдау Гъуэу хъэлээр псыницIэ дэ къыттыщIт. Нып. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 21.

КЪЫШЫЩЫН (къышоцIу) лъэмыI. (2). ЗыщIыпIэ гуэрэм макъ щызэхэпхын. Аргуэру «уар» къэIуац, жыг инхэм тес къуаргъэхэр игъацтэу, а макъыр Щхъэлмывэкъуэ къыщыщIуу адэкIэ губгъуэм нэс къыттыщIыну инт. Хъуэпсэгъуэ нур, 249. [Лермонтов] Уи псалгэр дэнэ къыщыщIуами, Ар IэфIти, ди гур къыIат. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

КЪЫШЫЩЫН I (къыщIэгъэкIыж) лъэI. (2). КъэутIыпщыжын. Дохутыр нэхъыщыхъэм запискэр къыгъанэри модрейхэр [Ботэхэр Сэлимэрэ] къыщIэгъэкIыжат. Лъапсэ, 26. Тутнакъэщ зэрысам езы Инал и унафэкIэ къыщIагъэкIыжауэ арат цIыхум зэрIуатэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 636.

КЪЫШЫЩЫН I (къыщIэгъэкIыж) лъэI. (7). 1. (4). Зыгуэрэм здэщIыгIэ щыпIэр егъэбгынэн. Къуажэ Советым я бжэIупэм Iуэвэри джац [КъэрэлъащIэ]... [щIалэ къыщIэкIам йолгъIу:] – Сэ Яфетт сызыхуейр. КхъыIэ, хъуххэнумэ, дакъыкъэкIэ къыщIэгъэкI. Нэгъуху, 49. УмыгъэщIэгъуапIу иIэт – Джэлил хъэр игъэшынауэ къыщIэгъэкIыркъым [хъэгъуэм]. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 476. 2. (3). Зэрыхуейм хуэдэу зыгуэр къыщIэгъэдзын. Зыгуэрэм псалгэ жиIамэ, Долэт абы жиIар нэгъуэщIу къыщIэгъэкIыну и ужь итт. Хъуэпсэгъуэ нур, 243. [Щэрдэн Берд и гупым:] Дин сытхэр фIэкъабылкъым [Астемыр], хъэрытыбзэ фIуэ ецIэри къурIэным итыр адыгэбзэкIэ цIыхум яжреIэ, къурIэным итыр мыхъэнэнишу къыщIэгъэкI, езыри цIыху къанлыи, хъэжым лажъэ имыIэу зридзри иубэрэжъац, абы къив къомри ягъэ кIынтэкъым, жиIэр цIыхум я фIэц мыхъуу цытатэмэ, жаIэрти духъэши куэд тхъэусыхэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 121.

◇ [И] нэм Iугъуэ къыщIэгъэкIын (1). Еплъ нэ. **КЪЫШЫЩЫН I** (къыщIэгъэкIыж) лъэI. (2). 1. (1). Къыгъэхъуэн. ЩIакъуэ зэрыхъурэ и къыгъэхъуапIэм зыхуэжъац: япэм къыщIэгъэкIэрэ изу къригъахъуэу цытати, иджы шынакъэжъей цIыкIуэ къригъахъуэ къудейиц. Къалэн, 427. 2. (1). Зыгуэр нэхъыбэ щIын. ДэмыкIауэ зы тхъэмахуэ

Мес к'юпсалтэ рацэр махуэу – Ди колхозым и
Лэтайхьэр Тет кьыпфлэццү лъагэу Гуацхьэм
Радиоклэ ар к'юпсалтэ и гушылэм кьыщилггалтэу:
«кьыредалуэ мьидэ и адэр», - ЖиЛэу макт'ыр жьым
хоклаудэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

КЬЫЩЛЭГЪЭХЬЭН (кьыщлэгъэхьэ) лъэл.
(7). Зыгуэр зыщлэплэ шлыхьэну хуит шлын,
гьуэгу етын. – Алыхьыр си бийиц, бээмылу нысэ
си унэ кьыщлэгъэхьэмэ, - жиЛэу Данизэти
кьызырыклат. Шынэхужьыкьуэ, 61. Лы набдзэ
джэхур кьыщылгъэтиц, псыницлэу бжэр кьригулри
Гунклэбзэ иритыжащ, зыри кьыщлимьыгъэхьэну.
Хьуэпсэгьуэ нур, 185. Зыгуэр диунэ кьыщлэгъэхьэ –
Хьэр зыкьуас кьуагьым кьыкьуолгъэт. Хьэ.
«Дамьгъэ», 80.

КЬЫЩЛЭГЪЭХЬЭН (кьыщлэгъэхьэ)
лъэл. (1). Нэхьыбэ шлын. Даницэ яцлэми
[шырыкьуфлэхэр], кьыщлэмигъахьуэу армэм
хуагуэи. Мельгыч, 452.

КЬЫЩЛЭГЪЭШЫН (кьыщлэгъэшын) лъэл. (9).
1. (5). Шлэхьумауэ шьыга гуэр плгагьу шлын.
[Мариау:] Коптэ тхьэмбылыфэм ит мет цыкьу
закьуэр кьытелгъэту пицлэ тлэклур, и бгээр
кьыщилггэиу ирикьуэкьу, фадэмэ гуэри, дыхумэм
нэмьиц, кьыщыцилхьэм, кьэсцилэц ар [Назифэ]
ныжэбэ здэцилар. Лэчымэ, 394. [Дахэуэс] И дыщэ
тажыр ицхьэредзри Набдзэ кьуаништыр, и
ицхьэцир Кьыщилггэицилэ, хьыджэбзыр А махуэ
бзыгьэм телгъэджэу, Гьатхэпэ уэшхым кьыидэхьуэ
Лэгьутыкьуэицуэу ицлэраицлэ. «Шлалэгъуэ
щлыналгъэ», 426. Я цейклар дэуицлауэ, Пыци шу
гьусэр зэрегуагьуэу Иутиц пицы унэм зэхуэицлауэ,
Ямыцлэжу ар зыцакьуэр Кьамэ фыцлэр
кьыщилггэицир, Яхьумэфыр пицы хьэицлэцир.
«Тисей», 498. 2. (3). зэхь. Шлэху гуэр налуэ шлын.
[Мэмэт-цлэкьуэ Семен жрелэ:] Уи хьылагьэр
зыгуэрным кьыщилггэицину хуежъэмэ, Нартыхум
деж зэрынэсу кьыкьуэтэжынуиц, уэр ицхьэклэ
«маяк» жалэу уалэтыни, пицлэ кьыпхуащлу
цлэхум уахэтыни. Лъапсэ, 49. Ауэ парт чисткэм
кьыщилггэицын Иджи ицылэц. Мазэ ныкьуэ
щхьуантлэ, 569.

КЬЫЩЛЭДЖЭДЭН (кьыщлэоджадэ) лъэмыI.
(1). кьызэр. Уджадэрэ зыщлэплэ шлыхьэн. Мутлэ
небэ-кьэбэу кьыщлэджадэц унэми, Рум и вакгэ
цлэкуитыр ихьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 139.

КЬЫЩЛЭДЗАПЭ (3). Зыгуэрным и
кьэгъэжьаплэ. [Валерэ Дзэшу жрелэ:] Гулхьэр
кьелызыхьыр зыици, кьэгъэуэт хэтми. Абы зэреджэр
клансэ кланэиц, араиц и кьыщлэдзаплэр. Клансэ
кланэ, 15. Лэгьуп ин, шыуан, кьхуэицын шынакэ,
хьуп цыкьу зыбжанэ – арат хьэкьуэицыкьуэ илэри.
Мусэ кьызырылгьытэмклэ, ар куэдт кьыщлэдзаплэу,
Гуэхур фыгуэ ежъэмэ, нэхь ишаплэ зэггэпэица
ицлэны и мурадт. Хьуэпсэгьуэ нур, 204.

КЬЫЩЛЭДЗЭЖЫН (кьыщлэдзэж) лъэл. (5).
Зыгуэр шлэрыщлэу кьэгъэжьэжын. Мусэрэ
Мэсхьудрэ зэмьыдауэу махуэ дэкламэ, я цы
зырыз тхьуэу кьыщлэклэнт, ицэдджыжъ
нэмзым ныкьуэкьуэныр кьыщлэдзэж. Мазэ
ныкьуэ щхьуантлэ, 506. – Яуклаиц, ягьэунэхьури

ягьэсэхьыжащ, - сымаджэм и анэр кьэтэджыну еЛэ
ицхьэклэ, кьару кьыхьэнэжакьым, кьызылгьуэуэти,
аргуэру диваным иджэлэжащ, кьугъыу
кьыщлэидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру
зы мастэ хилужри игьэсабырыжащ. Лъапсэ,
18. Астемыр и гьуэгэт фызым зытэпсэлгьыкьуэр
ицгьуэтицэжыну, арицхьэклэ дэнэт. Думэсарэ
аргуэру кьыщлэидзэжащ: - По бейгуэлкэ а ицлэ
цыкьуэхьэм ицлэджэр? Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 540.

КЬЫЩЛЭДЗЭН (кьыщлэедзэ) лъэл. (82).
Гуэхугьуэ гуэр кьэгъэжьэн, кьэублэн. Акбужьыр
хадэм кьылгьадэм Пэжъяжэу тхьэмлэм
кьыщлэидзэ, Бзу мьлгъэтэфым хуэбгьадэу КЛэзыу
жьыбгьэм зэрэдэ. Гьатхэ. «Бгы лъапэхэм деж»,
109. Жьылэ кьызызхуэсам кьахэлпгьэри Астемыр
зыхэт Гуэхумкьлэ кьыщлэидзэиц: - Кьэралыр
кьапицтэмэ – иджыпсту культуэрнэ револлюцэ
щемьыкьуэклэ ицылэжыт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ,
654. [Мариау:] Махуэр йоклэри пицыхьэцихуэ
мэхьу – Исуф кьэклэжыркьым, кьыщилгьуэ
и хабзэр йоклэ, сэри сыгуэуэу кьыщлэидзэ, си
ицхьэгьусэр кьыщлэмьыкьуэжыр сымыицлэу. Лэчымэ,
395.

КЬЫЩЛЭДЗЫН (кьыщлэедз) лъэл. (1).
Кьыщлэхун. Школым кьыщлэдзынми [Сосрыкьуэ]
тлэклэут кьээнэжар. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 625.

КЬЫЩЛЭЖЫН (кьыщлэож) лъэмыI. (46). 1. (15).
Зыщлэт гуэрным жэклэ кьыщлэжын. Музыкауэхэр
кьэуэвкьлауэ «Инал и кьафэм» гуэу ицлэдзэмэ,
Урарэ унэм кьыщлэжырти, ар флэтелгьыдэжэу кьэдагуэрт.
Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 576. Зэрыгъэклий иныр
ицылэгагьум, Лу гьыуэ кьыщлэжащ. Хьуэпсэгьуэ
нур, 137. Мэжджытым ицлэхьэри кьыщлэжащ,
молэм жиЛэнур жрамыгъэлэу. Нал кьута, 210. 2.

(1). Зыгуэрным и шлагьым кьыщлэджэрэзыкьын,
кьыщлэклэрэхьукьын. [Дадэм Албинэ зыхуигъазу
тепицэч кьэзылгъэтыхьым и гьуэгьу еиц]: Джэрээрэ
уэгум тлэклэу итри заныцлэу выгум кьыщлэжа
ицлэхьыжытым хуэдэу кьуэм дэджэрэиц. Тепщэч
кьэзылгъэтыхь, 147. 3. (30). Зыгуэрным и шлагьым,
лэабжэм тклэаткьуэ гуэр кьыщлэжын. Псы ицылэу
бгы ицлэгьым Кьыщлэжыр згьуэтамэ, Зыггэицлэу
сефэнти, Мы си Гу гьуицлар Згьэицлэуэм, сигу
плэами Хэлэ мафлэр хэкьынт. ЗэныбжъэгьуйтI.
«Шум и гьуэгу», 33. Зи ицхьэ пхам лыкьуэуэлэр
бинтым кьыщлэжурэ и пицлэплэм дэпгьадэ ицхьэклэ,
флэмыгуэхуу и гьусэм и дамэр илыгьыу йолгьэкуауэ.
Нал кьута, 211. Гьэру куэдэри ялыгьаиц [згьуэицлэу]
И нэпситыр хуэмьыубыд, Хьыдан фыцлэи
кьыщлэжауэ И нэлуицхьэм кьыщлэиц. Тхьылгьэ
еджаплэ. «Вагьуэ махуэ», 336.

КЬЫЩЛЭКЛЭИЕН (кьыщлэоклэиен) лъэмыI.
(4). Клэиуэ, гьубжэуэ зыгуэрным епсэлгьэн.
Кьуэ, зеггэхь! – жиЛэри Кьылыицбий и кьуэр
кьыщлэжыиц [Астемыр]. Хьуэпсэгьуэ нур,
121. Зыбумысыжыну? – жиЛэри комендантыр и
макьым кьызырихьэклэ кьыщлэжыиц директорым.
Мельгыч, 472.

КЬЫЩЛЭКЛЫЖЫН (кьыщлэоклыж) лъэмыI.
(22). 1. (16). Зы зэман гуэрклэ дэщыла шлэплэр
кьэбжынэн. И гьуфлэклэ «хуабэу» хэт рестораным
ицылэхьаиц, сом и жыт имьлгьыжы кьыщлэжыиц,
жыт

и ахшиэр хьыдэжэбэ дахэхэм я деш еКгуэсэКлауэ. Лъапсэ, 25. Зи унэ шцгыхьэр егъэщыгъуэ [лэныгъэм], КъыщцэкIыжынум, хуээфлокIыр. Лэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 204. Рахым бэкхьымкIэ зыщцIагъахуэрти и шцхьэ хуабжыу хуэрэзыжу, жэмыжь шцIэтым и джабэм теулуэрт, сабэ кыхригъэхьы, бэкхьым къыщцэкIыжмэ, Саримэ джэд зэригъаишэм еплъырт, къытыгуфIыкIыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 132. 2. (4). КъыщцэкIыжын (п.п. сымаджэщым). УIэгъи хуэри [лIыжыр] госпиталым шцIэлъаиц, иужьым шцIагъуэу къыщцэкIыжаици, абы лъандэрэ башир игъэтиIыль хьуркьым. МелыIыч, 448. Госпиталым къыщцэкIыжа нэужь, Астемыр джэКлуэнур имыщцIэу кэнаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 179. 3. (2). Iуэхур нэгъуэщI зыгуэрэу кызыэридзэкIын. АрихьэкIэ зи шцхьэ шцымыIэм и шыдыр сьт мэхъу жалэрэ – кIэщцIэтхьыар шцежъэжым, зыкIэщцIэтхьыар зыкърисэри Iуэхур цырыцу зэищцIэурэ хейр мысэ иригъэщцIри мысэр хей хуаиц, уеблэмэ шцыхьэтуу зи цIэ ираIуахэм еджэмэ – жалауэ шцытари ядэжакъым, ялгъэгъуар ямылгъэгъуауэ къыщцэкIыжаиц; ерэхьурэ хьунрэ шцIэууи ней къысшцыхуэ жыхуаIэ шцIыкIэу. Лъапсэ, 12. Хэт ищцIэрэ, а тIур [лIытIыр] сурьшцхьэу зэрышцIауэ къыщцэкIыжмэ укIытэгъуэ уишуэниц. Шьынэхужьыкъуэ, 66.

КЪЫЩЦЭКIЫКIЫН (къыщцэкIыкI) лъэI. (1). ЗыщцIыпIэ ткIуаткIуэ гуэр къыщцэкIутыкIын. Псынэ къабэрэ къыкъуэлгъыкIыу Мывэжь шцIагъым къыщцэкIыкI, Толгъэун шцIыIэм хэлIэнкIыкIыу Псы ткIуэпс нэхур холгъэтыкI. Псынэ. «ШцIалэгъуэ шцIыналгъэ», 69.

КЪЫЩЦЭКIЫН (къыщцэкI) лъэмьI. (537). 1. (71). Зи шцIагъ гуэр къэбгынэн. ТIэкIу дэКри писырыр къыщцэкIаиц, джанэ хуабэ фIэкI шцымыгъыу. Нэгъуху, 49. Гъэмахуэ бадзэуэгъуэ хуауэ дунейр исыжырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлъу махуэр ягъаКлуэрт, хьэхэр ду шцIагъым шцIэпшцхьауэ къыщцэкIыртэкъым, жыг хадэм уишъэмэ, жыг тхьэмтэхэр мыхъейуэ, кхъужь, мыIэрысэ, пхъэгъуль сьтхэр сабэм шуауэ шцIахъумэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 270. 2. (10). КъыщцэкIыжын. ШцIалэм и фэр шэхум хуэдэу пыкIат, букIамэ лъы ткIуэпс къыщцэкIынтэкъым, жыхуаIэм хуэдэу. Мазэ ныкъуэ шцхьуантIэ, 593. Сигу Iейуэ, слъагъумэ нэ фIыцIэишхуэр, Си губжыыр фIыкIэ зызохъуэкIыр, Iум шцIыхьэу сыгъми сьдыхъэишми, Зи нэпсц тIум шцыгъуи нэм къыщцэкIыр. Уи псалгъэ. «ШцIалэгъуэ шцIыналгъэ», 71. 3. (171). КъыщцIидзын, зэрышцыт дьдэр наIуэ къэхьун. Бэзэр гъуэгукIэ зэджэр гъуэгу гузэвэгъуэу къыщцэкIаиц. Нал къута, 222. Бгыжъхэм благъэу телгъэхэц уэсыр, Фызыжь шцIыкIуу унэм шцIэсыр И шцхьэ закъуэу къыщцэкIаиц. «Елбэздыкъуэ», 10. Зэанзэкъуэр зэщхьыркъабзэу къыщцэкIаиц; шцIалэм хьыдэжэбзыр къыгъапцIэри зэришцыц, иджы пцIы гъуэцэ защцэкIэ хейуэ хэкIыну и муради, и анэм псори ещIэ, арихьэкIэ и къуэм шцхьэкIэ къэхэишэн? Лъапсэ, 26. 4. (256). Зыгуэрэу шцыту къышцыхьун. ХьэщцIэр жьакIуэу къыщцэкIынти, сурьIуэгъуэу псалгъэрт. Мазэ ныкъуэ шцхьуантIэ,

664. Сымаджэ хьэлгъуэ къыдаишэжам [Бекъан] и Iэпкългъэпкъым узыр хыхьауэ къыщцэкIынти, зиггъэхъей мыхъуу, IэкIэ зэрахъуэ куэдэрэ хэлъаиц, хушцхьэуу ягъуэтыр ирахьэлIэ пэтми, сэбэп шцIагъуэу хуэмыхъуу. Къалэн, 430. – Иджьуэ къыщцэкIыниц си лIэгъуэр къыщцысар, – жиIуэ Шаукэт зиггъэукъыдэмьжу бжэIупэм Iусу, къадым лIы къыхуегъаКлуэ: – Къыпхуейици, наКлуэ. Аргъуей, 386. 5. (7). Зыгуэрэм уасэу къыпэкIуэн. Дороеиц джанэр шцIэри къыщцэкIар ирфауэ къэсыжаиц. Мазэ ныкъуэ шцхьуантIэ, 625. Iэц къыщцэхумэ [Бекъан], лыр шцIэурэ хьарзынэу псэут, фейдэ гъуээздэжэ кърэгъэщцIт, фэ къомри шыуэжт, вакъапхъэ къыхигъэжурэ шцIэжырт, абыи ахъшэфI къыщцэкIырт. Къалэн, 427. Шьымыхъужым, зыгуэрэм ирашцэри, ахъшэ къыщцэкIам шцыц сомитхур [Апчарэ] и дэлъхум хушгъэхъаиц, адрейм и анэм шцитIэгъэн вакъитI къыщцэкIаиц. Шьынэхужьыкъуэ, 20-21. 6. (3). Зыгуэрэм къыщцIэхузыкIа хьун (п.п. шхуэлэм). ЧыцI зыщцIэфым шэуэ шцIэтыр къуэет, чыцI зыщцIэмыфым шэ къащцIэмыкI хуэдэу защцI. Лъапсэ, 55. ПытIу жэмым и шцэм теулуати сабэр къыдрихуеяи, ушцIэжэ яутхыпцI хуэдэ, шэуэ къыщцэкIым жьыбл игъэниIаиц. Шьынэхужьыкъуэ, 16. 7. (15). Къэунэхун. Сэнтхым дэКIыу гъуэгур егъэзыхыгъуэ шцыхъум, мазэр къыщцэкIри дунейр нэху къыщцIаиц, тенджьыз дьдэр бзапцIэ гъэткIуам ешцхуэ плъагъуу. Лъапсэ, 35. ГушыIэныр шцIамыгъачэу Нэхушцагъуэри къыщцокI, Астрономхэм я Iэташцхьэм Мы зы псалгъэ и сум къокI: – ФыгушыIэу фэ жыфIахэм Фигу къыивгъанэ хэтици пэж: Мо Шьухулагъуэр шкIэ хужьыпIэ Дэ шцытIынуэр мыжыжъэж. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 102. Мис а уэиш иныр блэКIаиц, Дыгъэр укIытэу къыщцокI, Псыхьэлыгъуэ шцIыкIухэр уэр хьуаици, Уэрэд жалэныр ялбокI. Гъэмахуэ уэш. «Бгы лъапэхэм деш», 110.

♦ [И] Iэдакъэ къыщцэкIын (3). Еплэ Iэдакъэ. Iэпэм къыщцэкIын (1). Еплэ Iэпэ.

КЪЫЩЦЭКIЫПНЭ (1). ЗыщцIыпIэ къызырыщцэкI шцIыпIэ. Шурэ [Астемыр жрелэ]: Сэри сьщцIэлгъадэри шкIэр къэсшцтауэ къыщцызгъэзэжым, сыгушъеишцати къыщцэкIыпIэр къысхуэмыгъуэтыжурэ сыкъыщцIэнаиц. Алгъы, 75.

КЪЫЩЦЭКIУЭН (къыщцокIуэ) лъэмьI. (6). 1. (5). Къыхуэгъун. Зыкъом лъандэрэ Нартыхум къыгурылуаиц, хабзэм къемызэгъ шцIэнумэ, уи закъуэ шцIэмэ, къызырышцIэмыкIуэнур, уи гъусэр нэхьыбэху нэхьыфIи, узылуэтэжынуэр нэхь мащцIэ мэхури. Лъапсэ, 76. [Васэ Гесиод жрелэ]: Адрейхэм сьт жалэми къащцокIуэ. Тепщэч къэзылгъэтыхь, 161. Лей къыдэзыхым къыщцIэмыкIуэн. Уэ укъэзгъанэу дэнэ сыкIуэн? «Батырбжъэ», 36. 2. (1). Езэгъын. Шхын шцхьэкIэ лIэуэ нобэ Локотош гуэдз шцхьэмыж иггъэлгъэри гуэдз Iэбжъыб ишхати, къыщцэкIуакъым – и ныбэр къеныкъуэжы хуаиц, гъушцI Iунэ шиха хуэдэу мэу. Нал къута, 242.

КЪЫЩЦЭКIУЭСЭКIЫЖЫН (къыщцокIуэсыкIыж) лъэмьI. (1). Шцхуу зыщцIыпIэ къыщцэкIыжын. ИкIэм-икIэжым, дадэм

хуэмышэчу зихуэпэжри нэхулгэ кыщицил дьидэм фэтэрым кыщицэклуэсыкыжри маклуэ-мэлгей, автостанцым кэсаиц, япэ текл автобусым кыитысхьэну. Клапэс клапэ, 17.

КЫЩИЦЭКЮТЭН (кыщицекютэ) лгэл. (1). Зыгуэрэм и клуэцлым зэуэ куэд иггэхуэн. Жэщым Федя нэцхьей дьидэу Гуэцыйжь гюанэм бамплэу дэплэт, Нэггэуэцл Иэджэ хьэдэм хуэдэу Икгухьауэ лгэгум илэт, Мазэр фаггэуэу и нур хужьхэр Гуэцыйжь кыфлым кыщицекютэ, Федя Марфэм жырилахэр Игу кьокыжыр. «Бдзэжыяцэм ипхьу», 155.

КЫЩИЦЕКЮЗЭН (кыщицекюзэ) лгэл. (1). зэхь. Зыгуэрэм тегүпллауэ гьэплэщлэн. Япэ итхэр кьэуыла ицхьэклэ и ужь итым кыщицакгюзэ. Нал кьута, 299.

КЫЩИЦЕКЮЗЫКЫН (кыщицекюзык) лгэл. (1). Пхузурэ зыгуэрэм ткуатклуэ гүэр кыщицэхун. Модрейхэр [хьыджэбзхэр] кьыдоленыкыу, Азизэ и цыгьыным псыр кыщицакюзык. Шынэхужькыуэ, 55.

КЫЩИЦЭЛЭЛЫН (кыщицэлэл) лгэмыл. (1). Зыгуэрэм и щлаггым кыщицлэцын. Тхьэрыкыуэфым хуэдэу кьокыр [пцым] И итхьэкумэр, мэкву дьыгэлу Пылэ кьуацэм кыщицэлэлэ. «Тисей», 506.

КЫЩИЦЭЛЫДЭН (кыщицэлыдэ) лгэмыл. (1). Зыгуэрэм и клуэцлыр кьэнэхун. Нэху цытауэ, дьыгэр общежитым кыщицэлыдэрт, и нурыр, Илхьуамбэ кыхыым ецхьу, гьуэлъыплэ куэдым ятэпэццыцхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 610.

КЫЩИЦЭЛГЭДЭЖЫН (кыщицэлгэдэж) лгэмыл. (1). Зыгуэрэм жэклэ щлэрщлэу кыщицыхьэн. Пклэунэм кьехри Локотош унэ кыфлым тлэкуэрэ цлэсауэ, фызыжьыр гужьеуэ кыщицэлгэдэжяц. Нал кьута, 244.

КЫЩИЦЭЛГЭДЭН (кыщицэлгэдэ) лгэмыл. (9). Зыгуэрэм жэклэ, псынщлэу щлыхьэн. Исуф хьыджэбзыр и плэм хьмылгэу щилгэагум, кьэзубжауэ пцэфлалэ сызыцлэтым кыщицэлгэдэац: - Кьэкуэжакгэ мыр ныжэбэ? Лэчымэ, 393. Шаплэм гужьеуэ кыщицэлгэдэац Жансэхьу, Дорофеич, кухаркэ Матренэ сымэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 551. Жьыр бггэуэцлаггым кыщицэлыдэ, Еггэзэжри кьуэм докгуадэ. «Тисей», 495.

КЫЩИЦЭЛГЭТЫН (кыщицэлыгэт) лгэмыл. (2). зэхь. Зыщлэплэ псынщлэ дьидэу, плаллэу кыщицлэжын, кыщицэцлэфтын. - Нтлэ, араиц, Гуэху мьфэмьыц утэпсэлгьхьэм... - жицлэри Нартыхум клэбгэуэ зицлэри, плаллэ-тхьытхьыу унэм кыщицэлгэтири, и машинэр цытыххэти, итлысхьэжяц, зыхэти кьомыр зэрызэхэту клубым кыщицлэныри. Лгэпсэ, 74. Езы Нурхьэлий гужьеуэ кыщицэлгэтиац [мафлэм зэцлэицта ишаплэм], ицлэнуры имыцлэу, кьэп клэпхыным и лэр ицхьуэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 207.

КЫЩИЦЭЛГЭФЭН (кыщицэлыгэфэ) лгэл. (1). Плгэфурэ зыщлэплэ зыгуэр щлэхьэн. Мэмэт-цлалкьуэ мээ бжэн е цыхь кьуиклауэ кьышэрэ унэм кыщицалгэфамэ, унаггэуэм исыр зэрызэхэрт, езы щаклуэми мээымэ, губггэуэмэ кьыпихьу, зиггэбэлхьу закьриггэлгэагурт. Лгэпсэ, 67.

КЫЩИЦЭЛГЭФЫН (кыщицэлыгэф) лгэл. (11). Плгэфурэ зыгуэр зыщлэплэ кыщицлэхын. Хьэблэм кьыдэнэр сабий быным яхэс цлыхубзти, мафлэр зыггэуэнкыфлым цылэтэкьым, хьэпшып тлэкуэ ялэр ирамыггэсу кыщицалгэфуэ пцлаллэм дэлъи, кыщицлэзыхар умыцлэу. Гуцлэггэу, 423. Мээым кьыхэкла цлалитлымрэ Бэлацэрэ зэпсалгэурэ губггэуэм ифыхьа мэкву лэмбатэм и лгэабжэм кыщицалгэфурэ хьэжыггэ кьэптит, нартыху кьэптит, дзэжэ ггэуэуэ зытлуц кьэптым илгэу гум кьэралгьаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 298. «Шыкленыч» щлэжлэрэ зи гуггэуэ яцлым мээым пхэ кыщицлэлыгэфт шыкленэ клэрищлэури, шыклерэ приггэчауэ арат. Мелыгыч, 454.

КЫЩИЦЭЛГЭХЭЖЫН (кыщицэлыгэхэж) лгэл. (1). Зыгуэр кьеггэггэзэжауэ зыщлэплэ щыггэтлыгын. Гуэр зэрыггум дьыгур кьэрклуэ жыхуалэу, Щоджэныцлыкгуэр цлэггэуэ дьидэр кьэхьуац: цлалэр сымаджэ хьэлгэуэ, мафлэ кыщицлэнам хуэдэу и температурэр плгыщлым нэсу, езыри Гуэцхьуу, зымьыцлэжэ, уныцлэжэ гуэр кьешэклауэ кьашэжри общежитым кыщицалгэхэжяц. Зи лгэрыггэуэ тлыггэ, 531.

КЫЩИЦЭЛГЭХЭН (кыщицэлыгэхэ) лгэл. (1). Зыгуэр зыщлэплэ щыггэтлыгын. Цыхубзымрэ сабиймрэ цлэзу зэцлэггэуэагэрт, цысыр цысу, цытыр цыту, улэггэ хьуари абы кьашэурэ кыщицалгэхэрт. Кхьэлэггэуэ, 378.

КЫЩИЦЭНЭЖЫН (кыщицэныж) лгэмыл. (3). Щытыклэ гуэрэм ихуауэ зыщлэплэ (унэ с.ху.) кьэнэн. Дисэ и кьунцхьэ узар хьужу кьэтэджыжын и гуггэуэ ицхьэклэ, зепцытыцэу унэм кыщицэныжац, и нэхьыбитлым кьыкленэплыны зыггэицхэни имылэу. Гуцлэггэу, 423. Мес, [Жьыраслгээн] и унэггэуэагэрт гукьыдэмьжу унэ нэцлым кыщицэныжац, и ахьэрэтыр ноби, пцэдеи - пцлэну цыткьым, хьэдэ кьуаныцуэ кыщицэныккыи мэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 647.

КЫЩИЦЭНЭКИЭН (кыщицэныккэ) лгэмыл. (16). Зыгуэрэм аун хэлгэуэ епсэлгэн. [Фэуаз:] Си гьусэри кьызонлгэккэ кьыщлэныккэуэ: - Фэуаз, хамэи тесым и пхэр цлудыркьым, жи. Анка, 381. Джэлици зыкьыбггэдеггэахуэри кыщицэныккэуэ: - Лло, кьалэдэс, псыр куууцэу ара, хьэмэ есыккэ умыцлэу ара? Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 489. [Анзор Вадим жрелэ]: Абы [щыкьуэ анэм] жицлэри? «Си малгхьэр апхуэдэу делэжым хэт кыщицэныккэми ишэчу», - жицлэри. Гьуэгуанэ, 135.

КЫЩИЦЭНЭН I (кыщицэненэ) лгэл. (18). Зыщлэплэ зыгуэр кьэггээнэн. Мы слгэагур мээым кыщицэныккэуэ, хьэм яхьынккэ мэхьу жицлэри Дэфэрэдэж шыр кьуубыдыжри зыкьомрэ лэдэжу ишаиц, итланэ мьвэицхуэ гуэр хуэзати, шыр абы иришаллэри, езыри мьвэм тету ицэри ежэжяц, зейр кьытхуэзэмэ, еттыжыныц, кьытхуэмызэмэ, шыр тхьэм кьыдитаици, Платыкьуэуей срикгуэни жицлэри. Лгэпсэ, 57. [Алыджыкьуэ:] Ай, бетэмал, кьэмытэджыхьауэ, срихьэллэжэатэмэ, сыту фыт, заныцлэу ишхьлэн цлэггэуэ кыщицэныккэуэ сэхьуэуэ кыщицэныккэуэ, сыггэуэлыжынт... Мелыгыч, 444. Иринэ кьалэм клуаиц, хьэпшыпуэ

унэ ныквуквэутэм квыщлэнам клэлгылпыну. Нал кбута, 234.

КВЫЩЛЭНЭН II (квыщлэна) лэмыI. (22). ЗыщлэпIэ кбэнэн. *Агрономыр илэкIыжри Алий классым квыщлэнати, дызэджа сьтхэм илэупицIаиц, журналыр квыщтэри ди цIэ-унэцIэхэм кведжаиц, зээмызэ «дэнэ кбужэ, уи адэм и цIэр хэт?»* Зи лбэрыгыпс тIыгба, 521. Зыми эдимыгбашхэу, зыбгэдимыгбэхэу илалэр мэл ицхээзэм хуэдэу сьмаджэщым квыщлэнаиц. Хуэпсэгбэу нур, 173. *Кхбухьлэатэхэр квыщылгэатэм, Данизэт, и закбзуунэм квыщлэнэн шынари, Хвэбибэ деж кбэжаиц.* Нал кбута, 223.

КВЫЩЛЭНЭН III (квыщлэна) лэмыI. (19). Кбэблэн, лыгбэ хидзэн. *А нур дахэм «Ура» инкIэ Дэ идохыр ди сэламыр, ШкIэц нэгбунэ нэху квыщлэна, Мэхгур дахэ ди уэрамыр.* Кбужэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. *Абдеж, мафIаер квыщлэнауэ, Зы самолетым кбелгэтыхь, Иса лыхбужьыр, мес, кбелгэуэ И парашютыр ниэм хехухь.* ЗэкбэуэшитI. «ШIалэгбэуэ цынальэ», 17.

◊ **МафIэ квыщлэна хуэдэн** (3). *Еплэ мафIэ. МафIэ квыщлэна* (5). *Еплэ мафIэ.*

КВЫЩЛЭНЫЖЫН (квыщлэнаж) лгэI. (3). Зыбгэдэлэ цIыхур лIэуэ и щхэм кыхуимыгбэсбэпыфа зыгбэр (мылькы хбэпшып сьтхэр) кбэнэн. *Ари [гбэуэмылэр] кбэщлэныжу цыкIуэди кбэхгурт, «Нусреддин-Бахбры» жыхуалэ кхбухьым еицхэу, хыр кбэуквубейрэ кхбухьыр псы Iуфэ мывалгэм кбэтридзэрэ иса цIыху цыщлэныжыры Iисраф зэтрищIэу.* Лбэпсэ, 40. *[Абу-Деруиш] И ицхбэгбэуэсэр зэгупсысыр аратэкбым: - Дунейр IэджемI кбэщлэныжыиц.* Кхбэлэгбунэ, 374.

КВЫЩЛЭНЫН (квыщлэнаиц) лгэI. (15). ЦIыху лам ей гуэрхэр кбэнэн. *Хвэжым и цIэиньыр кбэзыхуигбэнэн зэрымIэр и жагбэуэ хбэуэрэ дунейм хбэжати, абы квыщлэна унари, илалэри, жэмьжэ дэтри сьтри Инус и кбэуиш Нурхбэлий лбэсаиц.* Хуэпсэгбэуэ нур, 145. *Сьт дэ илбэуэрэ илалэри, ЛыфIу IэджемI кбэщлэнаиц?* Усиц. «Вагбэуэ махуэ», 35. *Мэремкбан Кбэсбот квыщлэнаиц илалэ цыкIуицлI, нэхбьжэ дьдэр Иналт, илбэс ницкIуицлI фIэкIа мыхбэуэ.* Хуэпсэгбэуэ нур, 202.

КВЫЩЛЭПКИЭН (квыщлэпкIэ) лэмыI. (3). ЗыщлэпIэ псынщIэу щIыхбэн. *Асыхбэтым ирихбэлIэу афицаритI, я шыгбэцIыгхэр зууэ, кбэщлэпкIэри, кбэмыуыиэу Кбэлышбийм дежкIэ илбэсаиц.* Хуэпсэгбэуэ нур, 114. *Зи нэкIур джэдыкIэ кугбэуэм еицхэу гбэуэжэ афицарым и ужбьым клэщIу иту кбэщлэпкIаиц нэгбэуэцI зыкбэми, Гбэуамаррэ Баширрэ яхэту.* Хуэпсэгбэуэ нур, 288.

КВЫЩЛЭПЛЭН (квыщлэплгэ) лэмыI. (4). Зыгуэрым и клуэцIым, и щIагбьым хуэгбэзауэ плгэн. *ПилантIэм дэт лыр унэм кбэщлэплгэрт.* Хуэпсэгбэуэ нур, 192. - *ЩIыхьынищIэ шум и шыр имеймэ, - Ар жиIэу ицауэщIэр кбэохуэ благбэ, [лбэжьым жрелэ:] - Уицхэу дахэр лбэагбуну ухуеймэ, Кбэщлэплгэ си илалэуэм и илалэгбьым! Пыщхбэщхэ шу. «Шум и гбэуэгбэуэ», 73.*

КВЫЩЛЭПЛЫН (квыщлэплгэ) лэмыI. (13). 1. (6). Зыгуэрым и клуэцIым, и щIагбьым ущыIэу кбэплгэн. *Жыраслгэн и фызыр унэм кбэщлэмыкIыу, кбэщлэмыплгэу илэст, хбэиджэбэз бзагуэ цыкIуэ Iэтыдзлгэпыдызу илэу.* Хуэпсэгбэуэ нур, 305. *Жбэгуэ мафIэ имылгэмэ, илбэныжэ бацэм кбэщлэплгэу нIэм илгэц [хбэиджэбэз цыкIуэр].* Нэгбуху, 33. *ИлбэцI илалэгбьым кбэщлэплгэрт кбэплгэмэ [Чачэ], дзасэ кбэпхилуа хуэдэт.* Хуэпсэгбэуэ нур, 206. 2. (7). Кбэщлэщын. *Мис, хбэдэ джажэу, гбэуэлгэпIэр Чырбыш кбэутахуэм кбэщлэплгэрт, Iэрытхыу, гбэуабжэу тхылгбьымIэр Жбьым ицгбэсыскIэ, лбэрт кбэплгэрт.* Поцтзехэ пшашэ. «Шум и гбэуэгбэуэ», 65. *Пилэ кбэуацэ фIыцIэм я ббэафэм Бгы кбэуапэ ицхбэуэжэ хэр кбэщлэплгэ, Илбэс ббэахэм я мафIэм И дэпхэр и гум кбэщлэплгэ.* Бгыхэр. «Бгы лбэпэхэм деж», 36. *ЕтIуанрей шур лбэагбэуэафIэт, лы кбэклут, пащIэ фIыцIэ тIэкIур илэщат, уицIэ нылэ илалэгбьым нэ дахитI кбэщлэплгэрт.* Хуэпсэгбэуэ нур, 56.

КВЫЩЛЭПХБЭУЭЖЫН (квыщлэпхбэуэж) лэмыI. (4). ЖэрыгбэкIэ зыщлэпIэ кбэпкIыжын. *Дорофеиц зэретIысэхыу, Сосрыкбэуэ и бомбэр псыунэ лбэабжэмицIылгхбэиц, фитилырицIыгбэнэри кбэщлэпхбэуэжыиц.* Мазэ ныкбэуэ щхбэуантIэ, 625. *Лбэагбэуэр нэицкбэашэми, кбэуэм удэмькIыу иццэкIэ дэклуей, - жиIэри Барчо [Дэфэрэдэж зыхуигбэзуэ] ицтаиц зыкбэомрэ, зэанэзэкбэуэм яклэпбэплгэу, иужбьым илбэпхбэуэжэ жиIэу кбэщлэпхбэуэжри и хбэуиэм кбэсыжыиц.* Лбэпсэ, 56.

КВЫЩЛЭПХБЭУЭН (квыщлэпхбэуэн) лэмыI. (6). ЗыщлэпIэ укбэпкIыу жэкIэ кбэклэуэн. *[Фызыжьым Елбэздыкбэуэ жрелэ:] А иныжбэрт кбэпхбэуэуэ, КбэпкIэпбэжэу кбэщлэпхбэуэуэ КбэплгэщIыгхбэм, зэгбэзэкIэ, Мажэ пIыгбэрт кбэызэдзэкIэ, Ар аргуэру кбэплгэщIыгхбэм, Дзы лэныстэр уицымыхбэуэ, Ар ецанэм кбэпкIэпбэжэуэм, НэгбэуэцI илбэплэ уэ умыкIуэ, Гбэуэжэр псынщIэу кбэпхбэуэицэ, Уи шы албэпэр жыгым фIэдзэ. «Елбэздыкбэуэ», 13. Бэлаиц, зэрыгбэкIыиц макбэрт ицызэхихым, кбэщлэпхбэуэуэ кбэжэрт, кбэпхбэуэр имыщIэу.* Хуэпсэгбэуэ нур, 137. *Зэуэ дахэм и нэр лыдуи, Кбэщлэпбэжэртри кбэщлэпхбэуэиц.* «Бдзэжбэяицэм ипхбэуэ», 156.

КВЫЩЛЭПЩХБЭН (квыщлэпщхбээн) лэмыI. (3). 1. (2). Пыщурэ зыщлэпIэ илбэпхбэн. *Джэлил кбэплгэпхэмэ - хэт илбэпэрэ, джэдэщым кбэщлэпщхбээнэу Iуфэр кбэжыкхь, мы жэц хбэщIэр Джэлил и анэр зыицIэкIуэдэр армырауэ уи фIэц хбэун? Бабьщыкбэуэ адакбэпщ, 484. Ауэ жэщым уи илбэпхбэуэжэр Хилбэфьныиц кбэщлэпщхбээнэц [дыгбэур].* Дыгбэуэ жыхуалэр сьт? «Бгы лбэпэхэм деж», 124. 2. (1). кбэызэр. *Урамыджауэ, яфIэмыфIу зыщлэпIэ илбэпхбэн. Локотыи дэуэну кбэызэркIын кбэудейуэ Азрэт кбэщлэпщхбэиц, и жафэр кбэпурылэу: - Бахбэуэр кбэсаиц.* Нал кбута, 261.

КВЫЩЛЭПЩЫН (квыщлэпщ) лэмыI. (2). Укбэпщурэ зыщлэпIэ кбэщлэпкIын. *[БырмамытI:] Ди псалгэмакэ цызэхихым, гбэунэгбэуэ дызэрагбэкIуалэри илбэп кбэщлэпщыиц хуэдэу ди пащхбэм кбэпхуэиц, [илалэ гун] я автоматхэр кбэптраубыдауэ.* ХбэщIэ лбэпIэ, 400. *[Дахэуэс*

и гуацэ земыкIуэфым жреIэ:] Дауэ мыгбүэ укбьыцIэнат унэм? Хьэпшыпыр кбьыцIэсхым уэри укбьыцIэпца си зугъати! ГуцIэгъу, 424.

КБЫЩIЭТХЪУЖЫН (кбьыцIетхъуж) лъэI. (1). Зэгурым зыщIыпIэ щIэплъхъауэ щытар птхъуэрэ кбьыцIэхын. МыцIэ жыпIэнуци, щакIуэм кбауIауэ цыхъ е мээ бжэн чыцэм щIэлIыхъауэ хуэзэмэ, щIетIэри егъэф, кбьыцIетхъужри ешхыж. Кхъухъ пхэнж, 507.

КБЫЩIЭТИЭТИН (кбьыцIотIэтI) лъэмыI. (1). гум. Зырыщытын хуейм кбьыцIэкIыу, егъэляуэ пшэру щытын. ФызэбрыкI! – жиIэу ихъуилгырт зы афицар ныбэкъ сырыху гуэр, гуэгуи гъэшихам хуэдэу и жэгъур кбьыцIэтIэтIу, цытсалъэкIэ Iупсыр кбьыжъдэлъгъу, и жъэ кбунцхъэри щIэсысу. Хьуэпсэгъуэ нур, 174.

КБЫЩIЭТИКЫН (кбьыцIетIыкI) лъэI. (1). ЩIэщIауэ щыт гуэрым Iэпслъэпсыр пщIэхэхауэ хуит кбьыцIын. Iуэлым хэна гур кбьыцIэхъфымж, Iэпслъэпсым илъэхъа шыр кбьыцIатIыкIри ягъэувыж. Нал къута, 214.

КБЫЩIЭУЭН I (кбьыцIоуэ) лъэмыI. (2). 1. (1). Ууэу зыгуэрэм и кIуэцIым зыгуэр щIэгъэхуэн. Зэныкбүэжъуныр хъуц ди натIи Шыблэу лэгъунэм кбьыцIэуаи. Зэ закбүэ: хъу си цхъэгъусэ. «Батырыбжъэ», 87. 2. (1). ЗыщIыпIэ щIэхуэу фоч с.ху. уэн. КIэлъыкIуэ уи гуэгушым!.. – афицарым и мауэрыжъыр напIэзыпIэу кбунцхъуэтри, Дисэ и лъабжъэм «уаргу» жиIэу кбьыцIэуаи. Хьуэпсэгъуэ нур, 104.

КБЫЩIЭУЭН II (кбьыцIоуэ) лъэмыI. (13). 1. (2). Зыгуэрэм и кIуэцIым кбьыцIэхуэн. Хьэлъкъ фIэлъыр кбьыцIыхри, бжэр кбьыцIыухым, жьы цIыIэр кбьыцIэуаи, абы хэту езы Астемыри дамэдуэ, нжэгъуэжэу, щIакIуэ фIыцIэ ин сытхъу телъу цыгъыу унэм кбьыцIыхъаи. Хьуэпсэгъуэ нур, 193. Унэм цIэзу цIыхур кбьыцIэуати, старшынэр ихъыдэрт, арицхъэкIэ пхуцIэкIынт ахэр! Хьуэпсэгъуэ нур, 215. 2. (3). Кыттеуэн. Арат [сестрам ЛэтIифэ и халатыр зырихъуэкIаи] модрейри [ЛэтIифэ] зыхуейр, сыт цхъэкIэ жыпIэмэ, милицэр операционнэм кбьыцIэуэрэ си жыпIэуищам иплгъэмэ, ямылгъагъун хуей дьыцэхэкI Iэджи ялгъагъункIэ хъуниц жиIэу кбэгъузэват, милицэр операцэ щациI залым зэрыцIэмыхъэнур и фIэцI мыхъужу. Лъапсэ, 8. КбьыцIэуамэ [лъагъуныгъэр] – зыдэгъазэ, Псы кбунуауэ урехъэх. Лъагъуныгъэ. «Вагъуэ махуэ», 322. 3. (3). Кбунуэ зыщIыпIэ щIэлъэдэн. Кбаужэм псыдзэ кбьыцIэуа хуэдэу, дэнэки гъазэ, псы инар уэрэмхэм дэзт, бжыхъри, жыхъэри, унэхъри, уафэ цхъуантIэ пшэ хужъ Iэрамэхэр цызэрызехъуэ кбуну. КIапсэ кIапэ, 5. Псыдзэ кбьыцIэуэу гъуэгуэр кIуэдми, Псы цIагъым цIэтыр кбигъуэтынуцI [цIыхубзым]. И псэр зыхъэхур... «Батырыбжъэ», 126.

◇ **Нэм кбьыцIэуэн** (6). Еплъ нэ. Нэм бжэгъуу кбьыцIэуэн (3). Еплъ нэ.

КБЫЩIЭУВЪЖЫН: ◇ лъакбүэр кбьыцIэувэжын (1). Еплъ лъакбүэ. Лъэр кбьыцIэувэжын (7). Еплъ лъэ.

КБЫЩIЭУВЭН: ◇ лъакбүэ кбьыцIэувэн (7). Еплъ лъакбүэ.

КБЫЩIЭУДЫН (кбьыцIеуд) лъэI. (1). Еуэурэ зыгуэрэм зыгуэр кбьыцIэчын, кбьыцIэгъэхун. КIапсэ лэрыгъур пщIэхалъхъуэ бошкIэжъ тIэкIу зытетыр кбьыцIэуадым, кIапсэри кбьыцIэчыри зи цхъэ палгъэр кбьехъыжати, цIыху кбьыцIэхуэсар зэрыгъэкIыи: «Куэдци, зыр цхъэтылгъэ тIэу ящIыркбьым», - жаIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 302-303.

КБЫЩIЭУПЩIЭН (кбьыцIоупщIэ) лъэмыI. (21). 1. (8). УпщIэкIэ зыгуэрэм зыхуэгъэзэн. Модрейри [урыс цхъэцыгъуэ гуэрэм] аргуэру кбьыцIэуцилаи, Долэт зэхимыха и зугъэу, арицхъэкIэ, Iуэхур дэциIэр абы дэнэ цыцIэнт. Хьуэпсэгъуэ нур, 199. Пшэ Iэрамэр Iуаицхъэмахуэ КбьыцIэури кбьыцIоупщIэ: - Мыр нэсауэ пшэкъэ нахуэу, Флъагъурэ уэшхри зэрыIуциIыр? Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 80. «Мыр дэнэ – аргуэру зауэм укIуэрэ? – жалэрти, кбьыцIэуагъур кбьыцIэуциIэрт, арицхъэкIэ Кбьэрырзэ зэуэныр зыбжанэ лъандэрэ пичат, дауи пимычынрэ – иджыри кбьэс и цхъэр мыхъужа дэнэ кбьэна, и набдзэр, и нэбжыцыр кбьыцIэуагъуэм, и пащIэ Iувыхуэуэм цыцIэ кбьэнамэ, имыунысжэу хъуакбьым. Лыгъэ, 413. 2. (13). Зыгуэр кбьыцIэуэн. КбьыцIэуагъур мы унэр зейуэ цытараи, быным я цIэр цриIуэруэ кбьыцIоупщIэ, кбьыцIэуагъуэрэ, ин хъуа, дауэ еджэрэ сыт жиIэу. Мелыгыч, 474. Iуужьым зэрыжалэжамкIэ, операцэр екIуэкIыхукIэ адэкIэ-мыдэкIэ кбьыцIэуагъуэрэ телефонкIэ Iэджи кбьыцIэуаи, дьызыгуэгуэвам кбьыцIэуаи. Лъапсэ, 21. Цыр зыцIэхуну кбьыцIэуагъуэрэ гъунэжи. Мелыгыч, 451.

К Б Ы Щ I Э У Т I Ы П Щ Х Ъ Э Н (кбьыцIеутIыпщхъэ) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ занщIэу зыгуэр кбьыцIэгъэхъэн. Бамейр кбьыцIыхуэу зыцIадза гуэцыжъ кIыфIым гъуэгуэу цетIысэх дьыдэм бжэр кбьыцIахри [Дэфэрэдэж] и цIалэ цIыкIури кбьыцIаутIыпщхъаи: - КIуэ, уи анэр кбьыцIэуагъуэж, - жалэри. Лъапсэ, 32.

КБЫЩIЭФЫКЫН (кбьыцIефыкI) лъэI. (3). ЩIэфурэ зыгуэрэм щIэт кIуаткIуэ гуэр кбьыцIэгъэкIын. ШкIэр уи гум цIыхъуэ бурт, шэ хуабэ ди анэм кбьыцIэтфыкIатэмэ, жалэ хуэдэ. Щынэхужьыкбүэ, 55. Ар [жэмыр] кбьыцIэуагъуэ шкIэми шэуэ жэмым цIэтыр кбьыцIифыкIаи. Щынэхужьыкбүэ, 49.

◇ **Iэпэм цIэфурэ кбьыцIэфыкIын** (1). Еплъ Iэпэ.

КБЫЩIЭХЪЖЫН (кбьыцIехыж) лъэI. (6). ЗыщIыпIэ бгъэтIылыа, кбьыцIэна гуэр кбьыцIэгъэжын. Даджи жьыгъи пхъэхуэхэр кбьыцIелъэф, пхъэр имысыпэ цIыкIэ щIетIэжри, тIэкIу дэкIэмэ, кбьыцIехыжри фIамыцIэ фIыцIэихуэхэр зэхуэхъэсри матэшхуэм из ецIэ. Лъапсэ, 101. Бэлишэчымым плъыжъыр фIуэу щалгъагъуэкIэ, жиIэри Инус хъэжым кбьыцIэна фескIэ плъыжъыр шэцым кбьыцIыхыжри, игъэпцIуаи, ар цхъэрыгъыу, хъыдан тIэкIури и бгъэгум тедауэ, партизанхэм кбьыцIэуагъуэмэ, зэрыбэлишэчыр кбьыцIэгъэжIэн и хысэну. Хьуэпсэгъуэ нур, 305. АрицхъэкIэ дэнэ – лыжъхэм я нэмэзыбзэр Алыхъым

зэхимыхарэ е нэггүэиц, мэжджытым бомбэ кытехуэри, блын зэхиггэцэцам и цлаггым хвэдэ пльицл кыцилахыжащи, жылэм я хвэдаггэци, Нал кьута, 223.

КЫЫЩІӘХЫН (кыыщІех) лгэІ. (32). 1. (16). ЗыщыпІэ зыгуэр пІыгыу кыыщІэкІын. Іэдэм іцхэлым іцоххэри нартыху матэр зыщІыпІэкІэ хекІутэри хвэжыггэ матэ кыыщІех. Мазэ ныкьуэ іцхуантІэ, 631. НысаицІэ цыкІур, іцхэтепхуэишхуэр телгу, Мэши унэм кыыщІихуу іцалгаггум, бжэІупэм Іутхэм фоч яггауэу, шынын еуэу, кьафэу іцладзащ, Іэгури іцлауд. Лгэпсэ, 117. МафІэ яцІауэ унэм кыыщІах архивыр яггэсырт, папкэхэр зэрыпапкэу хадзээрэ. Нал кьута, 216.

2. (4). ШІым шІэлг гуэр кыыдэхейн. Ди хэкум кыыгуаггэхэа районьыцІэ Іэджэ, псалгэм папицІэ: іцы даггэ кыыцІэзыххэм я кьалэу Мэлггэбэз, Мээдэгу районыр, Курп район сьт жыхуэпІэри кыыдэкІуэу, ди цыхур тІукІэ нэхгэбэ хуэнуцІ! Лгэпсэ, 88. Дзэлыкьуэ хуэпІэм ди Іэцхэр МиницІ Іэджузэхэтхэци, Пемзэ кыыщІэтхыумесшахтхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахэци. ТекІуахэм сэлам. «Бгы лгэпэхэм деж», 35. 3. (6). Зыгуэрым и лгэбжэм шыІэр кьэцтэн. Зы сэлэт гуэрым и пІэцхэаггым кгамэ кыыщІихуауэ іцлгэаггум, пцафІэр шынаш, Іуэбэшы кьэккьейжу ішами, гузэвэжат, бэлыкь гуэр кьохуэри сыхокІуадэ, жиІэу. Хуэпсэггүэ нур, 173. АрицхэкІэ фызыжыым іцэху цыкІуу ІэлгэцІ кхуакІэм кыыщІихуиц кхуей тыкьыри и жьэм жьэдилгьаиц. Мазэ ныкьуэ іцхуантІэ, 512. Куэд дэмыкІуу жы лгэбжэм и іцлаггым іцалгьаа и лгэпкьыр Чокэ кыыщІихуаиц. Шынахужыкьуэ, 72. 4. (5). Зыгуэрым пэкІуэу зыгуэр кыыхэхуэн. Блыцхэу Инус бээрэм кІуэри, сату тІэкІуи іцІауэ кыыщІэкІынти, ахыиэ кыыщІихамкІэ зыхуей кыицэхуаиц. Хуэпсэггүэ нур, 81. Махуэ псом [портым іцылажгэхэм] я пэр хыданкІэ іцытхуауэ (лэчым мэ Іей кыыпех), кьейшми кьесми, тенджызыпсым іцхэциыт заицІэу мэлажэ жумыІэмэ, [Ісуф] и улахуэри зэбггэггэын хуэдэу хгарзынэци, Іэц укІыным кыыщІихуу іцытам нэхгэ ІэджэкІэ нэхгэбэци, Лэчымэ, 392.

♦ **Нэм іцэлгэми кыыщІэмыхын** (2). Еплг нэ.

КЫЫЩІӘХЫФЫН (кыыщІехыф) лгэІ. (1). Зыгуэрым кыыпэкІуэр зыІэрыггэхьэфын. Зэзэмызэ бдэжвей яхьри Тури [зэдэ-зэпхур] кьалэм зэдыдокІуэ, Ахыиэ маицІэц кыыщІахыфри ТхэмыщІаггэр, сьт, кьатокІуэ. «Бдэжвэяшэм іпху», 146.

КЫЫЩІӘХУЭН (кыыщІохуэ) лгэмыІ. (5). зэхь. 1. (2). ПсыницІэу зыгуэр зыщІыпІэ кыыщыхугэн. Кабинетыбжэр кыызэІуидэри, лы пиэр тхуэпІэ гуэр, бомбэм хуэдэу, унэм кыыщІэхуаиц, пыІэцхуэ ин іцхэрыгыуу, шухэз цей хужь кьекІу іцыгыуу, и хвэзырхэр кьупицхэ хужь. Хуэпсэггүэ нур, 115. 2. (3). КьэщІэн, наІуэ хьун. Дыгьу нэггүэцицхэр зыщІылажьэм Мыхьэнэшиэр кыыщедыгьу Народ мылькум ер зи лажьэр Пишрыхь Іыхьэу ныщогугь, КыыщІэхуамэ магь, мэпціантІэ, Напуу іІэр фІыхокІуадэ. Дыгьу жыхуаІэр сьт? «Бгы лгэпэхэм деж», 126. Зытехуари хэІуэдэници,

Епицгыжари кыыщІэхуэниц. Поэтым и лгыгьэ. «Батырыбжэ», 73.

КЫЫЩІӘХУН I (кыыщІеху) лгэІ. (14). Хэггэзыхь хэлгузыгуэрзыщІыпІэкьыщІэггэкІын. [Шурэ Астемыр епсалгэу]: Алгьго псы боицІэм хэпкІэри псыф зицІри заницІэу іцІгьадэри іцІэхэр кыыщІихуаиц. Алгьго, 75. – [Астемыр] Уэ мэжджытым укьыщІахуауэ іцІыщытар а кьупицхэу уи тэмакьым тенауэ араггэнт! – жиІэри зыгуэр кьэкицяиц, цыхур иггэдыхэишхуу. Мазэ ныкьуэ іцхуантІэ, 656. Ар [Астемыр] хэтми иджыри кьэс дахэ-дахэу зыми іцІэртэкьым, кьащІамэ, госпиталым кыыщІахуанкІэ хуэнути. Хуэпсэггүэ нур, 177.

КЫЫЩІӘХУН II (кыыщІоху) лгэмыІ. (7). 1. (2). ЗыщІыпІэ кыыщІэукІуриикІын, кыыщІэджэлыкІын. Мы жыр каскар улгыуэ, Мо іцы дэттхуум кыыщІэхуауэ Сэ аргуэру кьэзггүэтыжиц, Мис тетхари кыыщІошыж. Волгэ Іуфэ. «Партыр ди пашуэ», 14. Бгыр кыыгуэуати іцелгэлгэхым, КыыщІэхуиц зы мыви іцлигьаиц, Зы напІэзыпІэ іцІым телгати, Псэуа а мывэм кыыфІэцІаиц. Мывэ гьащІэ. «Дамыггэ», 118. 2. (2). Зыгуэрым езыр-езыру зыгуэр кыыщІэкІын, кыыщІэггын. Иджы и [шырыкьум] лгэгуэр кыыщІэхуами ЕтІани іцІэкІэ ар схуэжын! Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгу», 11. Уи лгэгу кыыщІэхурэ мывэ лгэймэ, Уи ужьыр зыхур хэІуэдэниц. Кьуршым докІ. «Дамыггэ», 73.

♦ **Лгэакьуэм кыыщІэхуа ятІэм имыуасэн** (2). Еплг лгэгу. **Лгэгуэм кыыщІэхуа ятІэм имыуасэн** (2). Еплг лгэгу.

КЫЫЩІӘХУПЭН (кыыщІехупэ) лгэІ. (1). Зыгуэр зыщІыпІэ залымыггэкІэ іцІэггэкІын. [Дэфэрэдж уэрамым дэлгэдаиц:] Бэрэдджэ я пхуум си унэм ськьыщІихуаиц, екІуэлланишэу ськьэвмыггэнэ, – жиІэрэ кыыщІахуауэ пІэрэ-тІэ мыр жыуиггэІэу. Лгэпсэ, 118.

КЫЫЩІӘХУТЭН (кыыщІохутэ) лгэмыІ. (3). Зыгуэрым и іцлаггым, лгэбжэм зэуэ нэсын. [Алыджыкьуэ:] Цыхубзым зиггэггусауэ зиггэзэри блыным зыкІэрицкІауэ іхыІэным зыщІууфаиц, сэ іхыІэн іцлаггэуэ стемыпІауэ ськьиггэнэри; ськьгэтэджу си бэлгтоужьыр зытэмыпІэу хуакьым, іхыІэн іцлаггым ськьыщІэхуэпІэ папицІэ, сэишхуэм адэкІэ сьыцхэдэмыхуу хуэнутэкьыми. МелыІыч, 444. [Алыджыкьуэ:] ШІыунэ іцІыхэпІэм сепІэу сызэдэщытым, зыл гуэр унэишхуэм кыыщІэкІри сэ кыыщызблэкІым джалэри си лгэбжэм кыыщыщІэхуэпІэм сэри сриуд пэтаиц, лгэакьуэкІэ кьызжгэхуэри. МелыІыч, 445.

КЫЫЩІӘХЭЖЫН (кыыщІехэж) лгэІ. (1). ЗыщІыпІэ зыгуэр кьэхьэсыжын. Иринэ машинкэкІэ тридзар кыыщІихгэжжаиц. Нал кьута, 249.

КЫЫЩІӘХЭЭН (кыыщІехээ) лгэІ. (3). Зыгуэрым и кІуэціым пхыуэре зыгуэр нэггэсын. Хэлпгыхьытэу и ггэвэныр іцхэхуэу, и ггэжэныр апхуэдэу, лыр зэблгдзырт, мэл кьыщэхурэ езым [Нурхэлий] іцукІи кьэххурт, хьысэпыл лгэпкь іханІэм кыыщІиххэртэкьым, абы кьыхэкІкІэ бээрэм кьакІуэ муслгьымэнхэр іхэнумэ,

Нурхээлий деж цыгхэвэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 204. - Лух, тласэ, мыр [плакатыр], си унэ кьыщлумыхьэ, а зи сурэт ящлар ахгэртым кьэдэуэжынууи, «псэ кьысхалъхьакьым» жиЛэурэ, - жиЛэри арат Чачэ [Лу зыхуигьазэу] нэхэ зытегузэвхьыр. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 502.

КЪЫЩЦЭХЪУЭН (кьыщцэхуэ) лъэмьI. (16). Зыгуэрэм кьыхэхуээн, ей хьун. Сьыщцыкьлум сэ кьысжалэрт: Лъэпкьыу цыцлэм цыгху кьащцлэхуэм Вагьуэу зырызыххэ ялэи, Ар ижамэ зейр унэхуу. Вагьуэ. «Партыр ди пашэу», 7. Абы хуэдизу гугьу цехькьли кьалгьхур кьащцлэхуэм зыгуэрт. Нэгьху, 33. [Фэуаз:] Си щлалэгьуэу, си кьару илгыгьуэу Анка си адэм кьыщцэхуэуи, шьыфлэм я цыгьхуи, лгьхуэмэ кьыщцлэхуэм дигьэунэнклэ хьуни, жиЛэри. Анка, 382.

КЪЫЩЦЭХЪУЭПСЫН (кьыщцэхуэпс) лъэмьI. (1). Зыгуэрэм шхьэклэ ухьуапсэу щытын. Ди лъэгагьым кьыщцлэхуэпсу Ахэр [сэлэтхэр] кьоклуэ дэ дияжькьлэ, Ди луэху пэжыр я гунэсу Еузэцлэри ди ныт пльыжькьым. Лъэпкьхэм я тьгьэ. «Партыр ди пашэу», 58.

КЪЫЩЦЭЦЭФТЫН (кьыщцэцэфт) лъэмьI. (1). кьысэр. Псыщцлэ дьдэу зыщцлэпэ кьыщцлэклэм. Нысащцэр унэм зэрыщцлэшэу, Дэфэрэдж, зи абгьуэ кьылгэнта джэдкьуртым ещхьу, унэм кьыщцлэцэфтри уэрамым дэлгэдаш: - Уэхьэхьей, дэлгьу сиЛэ мыгьуэмэ, гущцлэгьу кьысхуэфцлэ. Лъапсэ, 118.

КЪЫЩЦЭЧЫН (кьыщцеч) лъэмьI. (2). Кьэклгьэхэр кьуэпсым кьыщцын. Хьарбыз хадэм зэм сыхьауэ Хьэуан хьуари кьыщцлэзоч. Убэмылүмэ, бгьуэтыжынкьым... «Батырбыжэ», 53. Тхылъ - нарядыр илэу кьаклуэм Ефт хьарбызыр хуэфшэчауэ, Хьарбызырлэу Икьлэуэпкьлэу Щыцлэи модэ кьыщцлэчауэ. «Тисей», 481.

КЪЫЩЦЭШЭЖЫН (кьыщцешэж) лъэмьI. (1). Кьэггьэггээжауэ кьыщцлэгьэхьэжын. [Бырмамытлэ:] Щцлхужауэ щыта шхьэггьэрытхэр кьыщцлэишэри [шейхьым], тлур си гьусэу нэклэуэну унафэ ищцри, адрейхэр зэбгьригьэклэи, пщыцлэ кьалэр кьысщцлэлэтэу сэ зэрыжыслам хуэдэу зэрызехьэнэ, мафлэишхуэхэр лъаганлэхэм тращцлгьыну, кьалэм дэсхэм кьалгьагьун хуэдэу. Хьэщцлэ лъапэ, 405.

КЪЫЩЦЭШЭН (кьыщцешэн) лъэмьI. (5). 1. (4). Зыгуэр зыщцлэпэ кьыщцлэгьэхьэн. Кьардэн Сэлим шхаллэмкьлэ кьыщцлэшэри, лы хэлгьу суньфлэ ирагьэфэнунти, идакьым, сьмэжаллэркьым, жиЛэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 605. Кьэрэгьулитлэри шьыдыгьум эсауэу щытыху, Уэрдэщцкьуэ и шыр пэшымкьлэ кьыщцлэишэи. Нал кьута, 267. 2. (1). Псэуалгэм бжамийкьлэ псы с. ху. шэн. Нобэ псылүм зыхгьэжакьыи Лъагуэ нэпкьым кьыдэкьулэуэ, Унэ дьдэм кьыщцлэишэи Арщ цыгьхуэхэр щлэпэишэи. Псы. «Партыр ди пашэу», 16-17.

КЪЫЩЦЭШЫН (кьыщцеш) лъэмьI. (22). 1. (16). Зыгуэр зыщцлэпэ кьыщцлэгьэклэм. Хьыдгьэбз цыкьлэ кьомьр гуэщым кьыщцлэири щлэнтлэм кьыдашауэ ябж, нэхэ фьейцелуэхэр иужьымкьлэ ягьуэ. Лъапсэ, 35. Думэсарэрэ Нанэрэ хуэм цыкьлэу зыгуэрхэр яжриЛэу цысурэ нэху щати, шыр кьыщцлэишэи [Астемьр], уанэ трилгьэхэри еуэри ежэжэи, физхэр тхьэ хуелгьэлу куэбжэм деж кьыщцлэири. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Ягьэтилахэм я хьыбар аузым дэсхэм я деж нэсати, ахэри кьысэхуэсаици, шклым деж лутхэи, щлэунэм щлэс тутнакьхэр кьыщцлэишэу тлгьагьуну плэри, жаЛэу. Нал кьута, 263. 2. (6). Иэщым и шхуэлым шэ кьыщцлэгьэклэм. Хьэсэххуэмэм зи жагьуэ ищцлэ яхэтт, зым и жэм мэшым хьхьауэ щлгьагьум кьыхехури жэмьр зыхэнта хьэсэр зейр ищцлэрти, ехури жреЛэ: «Мы жэмьр уи хьэсэм хэтэици, жэмьр зейм кьадыр егьэтхьэкьу е жэмьр кьэши, шэ кьыщцлэишэи уи хьэлэици», - жиЛэу. Хьэсэххуэмэ, 417. Гьэшым и луэхур нэхэ тыныши, жэмьшу фермэм тет цыгьхуэбзхэр э зэнысэгьуи, е зэишхьуи, е зэунэкьуэици, колхоз тхьэмэдэр кьоклуэри унафэ ещцлэ хэт и жэмхэм нэхэ нэхьыбэ кьащцлэишэи хуейми, абы хуэдэу лэтишхьэр нэфкьлэ зэплгьа цыгьхуэбзым етын хуейи шэ шынакь махуэ кьэс уи жэмхэм кьыщцлэишэи шыи, а цыгьхуэбзыр нэхьанэ щыкьлэ «Доска почетым» кьытехуэу, абы и гугьу газетхэмэ ятхьын шхьэклэ. Лъапсэ, 97.

КЪЫЩЦЭШЫН (кьыщцеш) лъэмьI. (17). 1. (11). Зыгуэрэм и щлгьым зыгуэр кьыщцлэлуэгауэ пльагьун. Мо мазэ дьдэм клэпгьытгьыт, И блыпкь хужьыбзэр кьыщцлэишэи. Гьуэгуэауэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 18. [Мариам:] Унэр жьы дьдэу, шукатуркэр кьыщцлэригьэжэуэ, чырбыш пльыжэ кьыщцлэишэи шэишэу хуэжэ шхьэклэ, пэишэи лэу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэщцлэжыым илгьэс нэхьыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэзлуаха кьыщцлэишэи. Лэчымэ, 392. [Альджыкьуэ:] Уздыгьэр изошэри сыгьуэлгьыжу шьыцлэишэи кьыщцлэишэи, солгьагуэ цыгьхуэбзым джанэ тлэку флэклэ зэрыщцлэишэи, и куафэ хужьыбзэр кьыщцлэишэи, Мелыгыч, 443. 2. (6). зэхь. Щэху гуэр нахуэ хьун, кьээнэлуэнт. Пленым и тлэсхьэр кьыщцлэишэи. Шьэнэхужьыкьу, 72. Ашыкьуу фочыишэи зэрылгьэри кьыщцлэишэи, Лу нэхьейжу кьэуэлгьэишэи, Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 579. Бетлал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегьэхьэ: иджы кьыщцлэишэи луэху бэлыхьэлажэи, дыволгьэлу хабзэм кьыгьэлгьагьуэ плалгьэм кьыщцлэишэи, жиЛэри. Зи лъэрыгьыпс тлгьыгьа, 526.

КЪЫЩЦЭШЫН (кьыщцеш) лъэмьI. (17). 1. (11). Зыгуэрэм и щлгьым зыгуэр кьыщцлэлуэгауэ пльагьун. Мо мазэ дьдэм клэпгьытгьыт, И блыпкь хужьыбзэр кьыщцлэишэи. Гьуэгуэауэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 18. [Мариам:] Унэр жьы дьдэу, шукатуркэр кьыщцлэригьэжэуэ, чырбыш пльыжэ кьыщцлэишэи шэишэу хуэжэ шхьэклэ, пэишэи лэу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэщцлэжыым илгьэс нэхьыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэзлуаха кьыщцлэишэи. Лэчымэ, 392. [Альджыкьуэ:] Уздыгьэр изошэри сыгьуэлгьыжу шьыцлэишэи кьыщцлэишэи, солгьагуэ цыгьхуэбзым джанэ тлэку флэклэ зэрыщцлэишэи, и куафэ хужьыбзэр кьыщцлэишэи, Мелыгыч, 443. 2. (6). зэхь. Щэху гуэр нахуэ хьун, кьээнэлуэнт. Пленым и тлэсхьэр кьыщцлэишэи. Шьэнэхужьыкьу, 72. Ашыкьуу фочыишэи зэрылгьэри кьыщцлэишэи, Лу нэхьейжу кьэуэлгьэишэи, Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 579. Бетлал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегьэхьэ: иджы кьыщцлэишэи луэху бэлыхьэлажэи, дыволгьэлу хабзэм кьыгьэлгьагьуэ плалгьэм кьыщцлэишэи, жиЛэри. Зи лъэрыгьыпс тлгьыгьа, 526.

КЪЫЩЦЭШЫН (кьыщцеш) лъэмьI. (17). 1. (11). Зыгуэрэм и щлгьым зыгуэр кьыщцлэлуэгауэ пльагьун. Мо мазэ дьдэм клэпгьытгьыт, И блыпкь хужьыбзэр кьыщцлэишэи. Гьуэгуэауэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 18. [Мариам:] Унэр жьы дьдэу, шукатуркэр кьыщцлэригьэжэуэ, чырбыш пльыжэ кьыщцлэишэи шэишэу хуэжэ шхьэклэ, пэишэи лэу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэщцлэжыым илгьэс нэхьыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэзлуаха кьыщцлэишэи. Лэчымэ, 392. [Альджыкьуэ:] Уздыгьэр изошэри сыгьуэлгьыжу шьыцлэишэи кьыщцлэишэи, солгьагуэ цыгьхуэбзым джанэ тлэку флэклэ зэрыщцлэишэи, и куафэ хужьыбзэр кьыщцлэишэи, Мелыгыч, 443. 2. (6). зэхь. Щэху гуэр нахуэ хьун, кьээнэлуэнт. Пленым и тлэсхьэр кьыщцлэишэи. Шьэнэхужьыкьу, 72. Ашыкьуу фочыишэи зэрылгьэри кьыщцлэишэи, Лу нэхьейжу кьэуэлгьэишэи, Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 579. Бетлал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегьэхьэ: иджы кьыщцлэишэи луэху бэлыхьэлажэи, дыволгьэлу хабзэм кьыгьэлгьагьуэ плалгьэм кьыщцлэишэи, жиЛэри. Зи лъэрыгьыпс тлгьыгьа, 526.

КЪЫЩЦЭШЫН (кьыщцеш) лъэмьI. (17). 1. (11). Зыгуэрэм и щлгьым зыгуэр кьыщцлэлуэгауэ пльагьун. Мо мазэ дьдэм клэпгьытгьыт, И блыпкь хужьыбзэр кьыщцлэишэи. Гьуэгуэауэ уафэр... «Вагьуэ махуэ», 18. [Мариам:] Унэр жьы дьдэу, шукатуркэр кьыщцлэригьэжэуэ, чырбыш пльыжэ кьыщцлэишэи шэишэу хуэжэ шхьэклэ, пэишэи лэу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэщцлэжыым илгьэс нэхьыбэ уцлэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэзлуаха кьыщцлэишэи. Лэчымэ, 392. [Альджыкьуэ:] Уздыгьэр изошэри сыгьуэлгьыжу шьыцлэишэи кьыщцлэишэи, солгьагуэ цыгьхуэбзым джанэ тлэку флэклэ зэрыщцлэишэи, и куафэ хужьыбзэр кьыщцлэишэи, Мелыгыч, 443. 2. (6). зэхь. Щэху гуэр нахуэ хьун, кьээнэлуэнт. Пленым и тлэсхьэр кьыщцлэишэи. Шьэнэхужьыкьу, 72. Ашыкьуу фочыишэи зэрылгьэри кьыщцлэишэи, Лу нэхьейжу кьэуэлгьэишэи, Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 579. Бетлал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегьэхьэ: иджы кьыщцлэишэи луэху бэлыхьэлажэи, дыволгьэлу хабзэм кьыгьэлгьагьуэ плалгьэм кьыщцлэишэи, жиЛэри. Зи лъэрыгьыпс тлгьыгьа, 526.

макь унэм кьыщцлэукац: - Маллэ мыгыуэ, цлэхуы. Хьуэпсэгьуэ нур, 76. Абы [милиционерым] ищцлэрт, дауи, машинэклэ кьээыкхуьыр, ауэ сигналыр унэм ицхьэ кьыщцлэукац, жи́лэу унэмклэ плгэрт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 557.

КЪЫЩЦЕГЪЭГЪУН (кьыщцрегьэгъу) лгэI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр нэхьыбэ егьэщлэын. Бетлал мурад ищцлат: Бахьсэн кьыщцхьуар зи зэраныр Кээтхьэн Назир трикьуэу Центрым нигьэсыну, следствие пIалгэр иклати, кьыщцрегьэгъун ицхьэклэ. Зи лгэрыгыыпс тлыгьа, 526. Бетлал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегьэхь: иджы кьыщцлэцац лгэху бэлыхьлажы, дыволгэлу хабзэм кьыгьэлгэуэ пIалгэм кьыщцлэвгьэгъуну, жи́лэри. Зи лгэрыгыыпс тлыгьа, 526.

КЪЫЩЦЕГЪЭШЫН (кьыщцрегьэш) лгэI. (1). Зыгуэрэм и унафэклэ е и лгэлуклэ зыгуэр зыщцлэ кьыщцегьэгьэклэын. ШымыхьужкIэ, Саримэ кьыщцрегьэгъиши жри́лэрт [лурарэ]: мыр Инал и благьэц, хьэцлэу е нэгьуэцлэу кIуэмэ, ди нысэм нэмьылгь кьыхуимыщцлэу сужелэ, си дахэ цыкIу, жи́лэрти. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 590.

КЪЫЩЦИДЗЭН: ϕ нэм кьыщцидзэн (1). Еплгь нэ. **КЪЫЩЦИДЗЫЖЫН** (кьыщцлэдыж) лгэI. (8). Узэрымьугьауэ зыгуэр кьыщцлэклэын. Адьгэр ирашынуми ирамышу кьээнэнуми дахэ-дахэу кьажезылэн ищцлэтэжымы, игьацлэм зигьэадыгьэу ищцтам я лгэпкьым осетинымэ ищцуамэ, осетину паспорт кьылахьрт, е кьуицхьэмэ, кьумыкьуу кьыщцидзыжи ищцлэт. Лгэпсэ, 85. Зыгуэрэм «увредители», сызумыгьэлгэлу, зылуегьэх, жи́лэри кьуажэ Советым тетыр кьыхуилгьати, кьэклэуэжыц я унэми и фызыр игьэгьуфлэн и гугьэу: уэлэхьы, ди лгэхур фIуэу дькьыщцидзыжамэ, тхьэм и шыкуркIэ - увредители, жи́лэри ди лгэацхьэр кьыщцлэцац, жи́лэу жьэу паицхьэм дэсу игьэхьыбарырт, жи, «вредитель» жьыхуа́лэр имыщцлэу. КIапсэ кIапэ, 15. Ахьа контрреволюционеру кьыщцидзыжац. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 621.

КЪЫЩЦИДЗЫН (кьыщцлэдэ) лгэI. (1). Еплгь кьыщцидзыжын. [Астемыр:] Кхьуейуэ зыкьээылгьытэр шэжыпсу кьыщцидзри, шэжыпсу ищцтар кхьуей хьуац. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 651.

КЪЫЩЦИТХЬЫН: ϕ псэм кьыщцитхьын (1). Еплгь псэ.

КЪЫЩЦИХЫН (кьыщцлэх) лгэI. (17). Зыщцлэ мэ, лгэхуэ с.ху. кьыщцлэклэын. ШитIыр зэбгьурьуу кIуэрт, дьыгьэри лгэаг хьуати, удзым кьащцлэх мэр кьыщцлэхьэрт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 525. [Альджыкьуэ:] Лгэпс шынакь кьыщцлэцым си сэхуэжыыр естыни, жьысIуэ бэээрэмкIэ кьээгьээжыац, бахьэ кьыщцлэхуу унэ слгэагьумэ, сокIуаллэри сыщцлэути́лэ: - Мыр мышхалэу пIэрэ? Мелыгыч, 438. Бэээрэм тетхэм ялгэагьуац шхалэм бжэ, ицхьэгьубжэ хэлгьымкIэ лгэхуейр кьыщцлэхуейр. Хьуэпсэгьуэ нур, 207.

ϕ Нэм нур кьыщцлэхын (2). Еплгь нэ. Нэм лгэхуэ кьыщцлэхын (7). Еплгь нэ.

КЪЫЩЦИХУН (кьыщцлэху) лгэI. (3). Жьыбгьэ, щлэи́лэ, хуабэ с.ху. кьыщцлэхуэ. [Кьайсын]

Уэ пфIэфIт а жьыбгьэр кьыщцлэхуу Уитыну бгыщцхьэм унашэу. Кьайсын К. папщлэ. «Шум и гьуэгу», 87. [Альджыкьуэ:] «Тэркьалэ дьыгьээжыац, фькьикI», - ищцлэац зыдгьэхьыицакьым, дьыгьэлгэсу жьы ищцлэ кьыщцлэхуу ищцлэуэ дисти. Мелыгыч, 436.

ϕ Нэпсыр кьыщцлэхун (1). Еплгь нэпс.

КЪЫЩЦИХЬЭН (кьыщцлэхьэ) лгэI. (20). Зыгуэрэм мэ гуэр кьыщцлэхуэ, зыщцлэ. Зи грузовикрэ зы «Волгэрэ» ищцлэнтлэм кьыщцлэхьац, ищцлэуэ-ищцлэхьац сыт жумылэмэ, илэ ищцлэхуэ ищцлэхьац, ауэ грузовикым ашык зыкьом иту Ботэх гу лгэац, уеллэмэ гурылгэу кьыгьажэу ищцлэхьац лгэхуэ кьыщцлэхьац. Лгэпсэ, 68. Иджыри кьэс жьауапIэм ищцлэхуэ жьа хьэ тумэм лгэхуэ кьыщцлэхьэри кьыщцлэхуэ, и лгэхьэм Мэзан бгьэдэту ищцлэхуэ идэнт - ищцлэхьац, и дзэлыфэр гушыцхьум ищцлэхуэ, Мэзан ищцлэхуэ Дьэлил зьтэа жьыжым дэлгьэри нэхэ лгэхуэ дэклэуэи. Бабыщцлэхуэ адакьэпш, 476. ЕтIуанэрэи машинэм ишт Иналрэ Елдэрэ, сабэр кьыщцлэхьац ищцлэхьац, тIэклэу нэхэ яужь иту. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 582.

КЪЫЩЦИГЪУН (кьыщцлэгьу) лгэI. (11). Зыгуэрэм зыгуэр гьуэс хуэщцлэ. Кьыщцлэхьацхьэми судым уестынкьым, - жи́лэу Рахым [Дисэ зыщцлэхьац], гьуфIэ зэпытурэ, ищцлэхуэ тхьуэпш ин кьыщцлэхьац, абы кьыщцлэхуэ сэмбым изу кIэнфет, прунж. Хьуэпсэгьуэ нур, 131. Езым [Лгэхуэ] хуэдэ ищцлэхуэ хуэщцлэхьац, - жи́лэри Дэфэрэж [Барчо зыщцлэхьац] кьыщцлэхуэ, унэлу хьыдэжэбз кьыщцлэхьацхьэми жи́лэу кьэгуэауэ. Лгэпсэ, 114. Тенджызым нэхэ нэхэ куууу, Хьэцлэм хуэдизи кьыщцлэхуэ, Кьыщцлэхьацхьэми кьыщцлэхуэ Дунейм ищцлэхуэ гуауэр ищцлэхуэ. ЦIыху гуауэ. «Дамыгьэ», 46.

КЪЫЩЦИГЪУФЫН (кьыщцлэгьуф) лгэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр пыщцлэ лгэхьац. Еубэ хьэщцлэ, ягьэ кIынкьым, Кьыщцлэхуэ хуэдэ ищцлэхуэ, Уэ ахьац жьыгьэуэ кьомэщцлэхьац, Уи унэ хьэщцлэ ньыщцлэс. Хьэщцлэ ирамыгьэблгэ. «Вагьуэ махуэ», 366.

КЪЫЩЦИХЬЭЖЫН (кьыщцлэхьэж) лгэмыI. (16). Уыщцлэхьац ищцлэхуэ кьэгуэжэжын. Куэд дьыкьыу фызыр кьыщцлэхьэжри зыщцлэхуэ гьуэщцлэхьац кьыщцлэхьэжри кьэгуэжэж, пIэм хэлгьыр и лгэхуэ ара и гугьэу. ВитI, 416. Дадэр джэлауэ тхьыщцлэхьац пIауэм ещцлэхуэ телгу лурари кьыщцлэхьэж. Кьалэн, 431. Елдар пьыщцлэхьэж ищцлэхьац, бжыкьым ищцлэхьэжэжэжэ лгэхуэ ищцлэхуэ едагуэу тIэклэуэ ищцлэхуэ нэужь, Астемыр унэм кьыщцлэхьэжыац. Хьуэпсэгьуэ нур, 232.

КЪЫЩЦИХЬЭН (кьыщцлэхьэ) лгэмыI. (69). УкIуэуэ псэуалгэ гуэрэм и кIуэщцлэхьац нэсын. Мис абдежым иныжь ищцлэхуэ, И нэпIэгуэм ис нэ закьуэр Кьыщцлэхьац, бом кьыщцлэхьэ, Шыщцлэ ищцлэхуэ ар бгьэдэхьэ. «Елбээдыкьуэ», 5. Арицхьэклэ адэклэ жи́лэнуу намыгьэсу, бжэр кьыщцлэхьац Раисэ Муратовнэ япэ иту, лгэхуэ ищцлэхуэ гьэщцлэхьац кьыщцлэхьац,

лбагуу *Гэта подносныхуэм лы гэжъвар дзасэм зэрыфлэуам хуэдэу ницылэ цлаггым спиртовкэр пыгъанарэ кыггэнэхуу ялыггыу*. Лъапсэ, 92. *Лы кыщыцыхъар кьамылыфэт, и цхъэцыр дэжъят, лбагугуафлэт, ауэ «Пылэ гьуабжэ пльыфэм» хуэдэу бжыфлэтэкъым*. Зи лъэрыггыпс Тпыгъа, 521.

КЪЫЩЫХЪЭПЭН (кыщлохъэпэ) лъэмыI. (1). УкIуэрэ зыгуэрэм и кIуэцIым нэсыпэн. *АдакьитIыр зэпсэлтэху, бажэм и нэр бжэ дамэдазэм кьыдиггэжри, кьелэм-кьелэурэ и цхъэр кьыдиIунаш, итIанэ кьыщыцыхъэпэри бабыщ анэ ашыкым исым сепхъуэни, цыжиIэм, бабыщыр «уакъ-уакъ» жиIэу ицIэлъэташ*. Бабыщкыуэ адакьэпш, 484.

КЪЫЩЫХЪЭПЭ (1). Зыгуэрэм узэрыщыгъэ хуэ шыпIэ хэха. *Абы папцIэ [ауан зэрацIым цхъэцIэ] кьимыгганэу Елбэздыкыуэ жэщ етIуанэм, И гуи и цхъи лым зэтесу, Зиуцэхуауэ бгыкыум тесу, Мазэм нурыр кьытылгъэлэу, Шэц блын гъунэми кьыдэллэу, Кьыщыцыхъэпэри кьыггэнэхурт, Кьуэши нэхъыжхэм загъэпсэхурт*. «Елбэздыкыуэ», 5.

КЪЫЩЫХЪЭФЫН (кыщлохъэф) лъэмыI. (1). УкIуэрэ зыгуэрэм и кIуэцIым нэсыну лъэкIын. *Кхъухъытыщыр плгэрэ цыжъбанэр здэщысам цымысыжу гу цылгытэм, гуэгушымрэ хъэмрэ ещхъу ари кIуэсэжа, жиIэри ицIэупцIаи, и дзапэIанэр уиггэллбаггуу и дзэлыфэр итIри: - Мыбы кьыщыцыхъэфу кьыщыцIэджэгуам имыцIэу нIэрэ жысIати, дэнэ кIуа? Кхъухъ пхэнж, 506.*

КЪЫЛЭРЫГЪЭХЪЭН (кылэрегъэхъэ) лъэI. (3). Зыгуэрэм зыгуэр лгэгъэлэсын. *Долэт иджъри зэрысымаджэт, итIани абы дамыгъэ зытрищIа пхъэбггуу цыкIур Гууумар кьыIэриггэхъат*. Хуэупсэгъуэ нур, 287. [*Кьылышбий и кьуэм Аралтым жрелэ: Арал, уи нэ ятумыггэкI абыхэм [цIыхухэм], хэт сыт жиIами кьыжжэлэ мьдэ, кьысIэрыггэхъэ закыуэ*. Хуэупсэгъуэ нур, 120.

КЪЫЛЭРЫХЪЭН (кылэрохъэ) лъэмыI. (30). ЗыщыпIэ кыкIыу зыгуэр кьыIэщыгъэ, кьылыгъэсын. *Степан Ильич и писмор кьыIэрыхъа цужь, куэд дэмыкIыу Астемыр ираджэри кьыжралаш, унафэ яцIам иткэ иткIэ, партыр зыггэкъэбзэну окружной комиссэми председателу зэрагъэувар*. Мазэныкыуэ цхъуантIэ, 640. *Темботрэ Лурэ я нэр кьыхуу дэплгэйт, кIапсэ кIапэр кьызылэрыхъэм ехъуапсэу*. Хуэупсэгъуэ нур, 95. *Абдежым узэрамым сыдхъауэ, Си ныбжъэгъу дьдэ си псэу слбаггуу, Берлину жьжъэм кьыкIыжауэ И джанэм хэзу орден вагъуэ, Сэлам есхыну сежелIауэ Iэгъуапэ нэщыр кьысIэрыхъэи, И IитI пымытми ар гуфIауэ Си IитI сишяри си гум цыгъхъат*. Ныбжъэгъу. «Партыр ди пашэу», 91-92.

КЪЫНЭЩЫЦЭГЪЭКIЫН (кынэщыцэгъэкI) лъэI. (6). 1. (4). Зыгуэрэм хуит хъун цхъэкIэ дэлэпыкыун. [*Мариам: Гуэныхъ кьомыхъ, - жысIэу хъыджэбзыр кьыIэщыцэгъэкIын си гугъэу зыщэздзым, Исуф зыкыгъэзэкъуехри кьызоуэри сыкьреуд, ар фIэмащIэу кьысIуэцIопкIэ: - Мэ гуэныхъ, мэ гуэныхъ! Лэчымэ, 396. Вадим [красноармеецым зыхуиггэзэу:] НакIуэ! Псэууэ кьалэщыцэгъэкIатэми [Адэлджэрий!] Гьуэгуанэ, 105. 2. (2). зэхъ. Зыгуэр бзаджаггэкIэ,*

хылаггэкIэ зыгуэрэм кьыIэщыцэгъэкIын. *Еплэ иджы ар [Ботэх] зыхуейм: тхъэм ецIэ, и анэм кьырихужъа «запискэ тIэкIур дауэ кьыIэщыцэгъэкIами, Сэлимэ кьыIэщыцэгъэкIыж» жиIэу*. Лъапсэ, 64.

КЪЫНЭЩЫЦЭГЪЭКIЫФЫН (кынэщыцэгъэкIыф) лъэI. (1). Зыгуэр бзаджаггэкIэ, хылаггэкIэ зыгуэрэм кьыIэщыцэгъэкIын лъэкIын. *Езы Нахъуи арэзыт, сыту жыпIэмэ фызыжъ ерыщым текIуэри сомитIыр кьыIэщыцэгъэкIыфат*. Мазэныкыуэ цхъуантIэ, 514.

КЪЫНЭЩЫЦЭКIЫН (кынэщыцэкI) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм зыIэщыцэгъэ, зыкыгъэлын, фIэкIын. *Зэгуэр фитонкIэ гупышхуэ яхыхъауэ сабэ дрипхъейрт, цыхур иггэшынынэн и хысэпу, арицхъэкIэ хуимыкIуэту нэхъ зигурэ и цхъэрэ зэтэлэхэм я кьамэр кьырапхъуэтри, Кьылышбий и кьуэм кьыщыцыхуилгъым, модрейри кьыщыцэгъэуэри, ераггэкIэ кьалэщыцэгъэкIаи*. Хуэупсэгъуэ нур, 117. *Улэгъэу зылгъагъуэ кьыщыцэгъэминасыпукъалытэ - нэмыцэм япэщыцэгъэуэ кьалэщыцэгъэкIаи*. Нал кьута, 211. *КьеупцIам кьыIэщыцэгъэ кьэжъэжмэ [Хъэбибэ], аргуэру шокъу жиIэу нэгъуэщыцэгъэ хуэзэрт*. Шынахужькыуэ, 27.

КЪЫНЭЩЫЦЭЛЪХЪЭН (кынэщыцэелъхъэ) лъэI. (3). 1. (2). Зыгуэрэм и Iэмыщыцэгъэ зыгуэр илгъхъэн. *Тембот и шынахъыщыцэгъэ кьыIэтри, Елдар иIыгъ кIапсэ кIапэр кьыIэщыцэгъэхъаи*. Хуэупсэгъуэ нур, 100. *Жьжъэу, жьжъэу кьыIэщыцэгъэуэм Зыхуеггэзэ Линэ и адэм, КьыхуэгуфIэу, фIэмыIуэхуу кьыIэщыцэгъэхъэ дьдэ е уадэ*. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 40. 2. (1). зэхъ. Зыгуэр зыгуэрэм и пщэ илгъхъэн. *Илгъэсылым нэблэгъауэ Пщыцэгъэ цыкIур кьыIэщыцэгъэхъэ*. «Тисей», 492.

КЪЫНЭЩЫЦЭЛЭН (кынэщыцэлен) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и IэплIэм илгъу лэн, бгъэхужьыну зи ужь уитар пфIэлIэн. *Запискэм кьымыкIар Гулгъэхэм кьыкIын хуейуэ арат, арицхъэкIэ Гулгъэхэ Iызыхъами и мурадыр кьыхуэулакыым: хъыджэбзыр лэн-кьээнэн цыгъхъум, кьэгузэвэжаи, кьысIэщыцэгъэ, бэлыхъ сыхъэхуэни жиIэри зэгуиггэжа сыт цыIами, зэгуиджэри ицIалэм кьылыриджэжаи, икIэщыцэгъэкIэ ишэж жиIэри*. Лъапсэ, 26.

КЪЫНЭЩЫЦЭНЭН (кынэщыцэнен) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм имыщыцэгъэ кьыхуээнэн. *Цыхухъу сэндалт ари [Апчарэ] и анэми езыми хуэмыгъуу кьалэщыцэгъэнат*. Шынахужькыуэ, 20.

КЪЫНЭЩЫЦЭУЭН (кынэщыцэуэ) лъэмыI. (1). Фоч, кIэрахъуэ с.ху. пьыгъыр умыщыцэгъэуэн. *Жьыри ицIэри зэакылыгъуу Дэрдэхъ йолгъэу: - КIэрахъуэм ишэ ислгъэхэ нэтрэ кьысIэщыцэгъэуэи жыли, зыгуэру зыщыцэгъэгъэх*. Хъэспэхъумэ, 419.

КЪЫНЭЩЫЦЭУДЫН (кынэщыцэудын) лъэI. (4). Зыгуэрэм иIыгъыр уеуэу кьыIэщыцэгъэхун, кьарукIэ кьыIэщыцэгъэ. *ТIэкIурэ цысауэ Къазыхъуэ заныцIэу Iэщыцэгъэ нэмыцэ сэлэтми сиггарэ коробкэр кьыIэщыцэгъэуэи*. Шынахужькыуэ, 71-72. *Псэуцхъэри абы [жылапхъэм] хуэдэ кьабзэи: репрессие кьом екIуэклэм цыгъхъум нэхъ лэжъэрейр, нэхъ акъылыфIэр хэкIуэдыкIым, нэхъ пIащэр якуI, яггэкIуэдурэ нэхъ цыкыгъуейр - лэпкьэкIэ узыщыцэгъэ мыхъунур нэхъыбэ хуэри, я*

генетическэ цылгхур езым ешхь хъужащи, нэхъ цыквэуейуэ квызэхнар, лэжьэньми хэзагбэрквэм, мылажбэми яшхын ялэквэм, зым зыгуэр квылэцыхьами, Иэцлоуэри квылэцлауду псэуну я гугбэ цхьэкIэ, квайхьулэрквэм. Лъапсэ, 66.

КЪЫЛЭЦХЫН (квылэцлех) лъэI. (9). 1. (6). Зыгуэрэм IэщIэлгыр квэщтэн, квэлыхын. - *Хуауи уи дежкIэ ар [сабийр зэрылIар] хьарзынэ, - Шум ар жиIэу квылэцлехыр [фызым] Сабий хьэдэр...* «Тисей», 492. *Шу мэхъашэр квыридыхри [Федя] ЯтIэ фIыцIэм хилгэфат, ШIопиц IэцIэлгыр квылэцлехри ЛгэкI квэмынэу еуэфаци.* «Бдзэжьеящэм ипхъу», 155. *Илгэс минитIрэ илгэс ницкIуллыр - А гьэр мыгуевуэ езыр квэсынуиц. Бжьынар, зылыггым квылэцлехынурэ, Зыри зымыIэм квылгэгэсынуиц. Си илгэсищэ.* «Щхьэллыквэу», 395. 2. (3). зэхь. Зыгуэрэм шынагбэкIэ, хылагбэкIэ, кьарукIэ зыгуэр квытехын, квылэцлэгбэкIын. *Дэнэ цысыцIэнт Пыжьынэ санитаркэ Тамарэр иггэшынуэ запискэ гуэр квылэцлехынэу зыкбомрэ и ужь итауэ.* Лъапсэ, 22. *Нарт лыхъужьыггэм амалкIэ Ябгэр текIуэнэ мэгугбэ, Нартыжъу зекIуэ ежбахэр Жьэгу кыхьэжыным нэмысу Хьыджэбзэхэм яIэ дахаггэр ШIалэггэуэ кьабзэр дэцIыггэуу Квылэцлехынэу мэлIацIэ.* «ШIалэггэуэ щIыналгэ», 412. «Харьков квэтицтаиц, иджы КавказымкIэ дггэзауэ докIуэ, маржэ хьун, нэмыцэм я дзэм фыккыпэмыв, факбьдэIэныквэу, дэ Кавказым ис лэпкэ цыкIухэр хуит фытицIыжыну, журтымрэ Россиемрэ факбьIэцIэтыхыну арац ди мурадыр» жиIуэ [листовкэм]. Шынахужьыквэуэ, 64.

КЪЫЛЭЦХУН (квылэцлеху) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм и IэмыщIэм зыгуэр квыхун. *Астемыр квылэцлэхуа кIэрахгэр зыгуэрэм квыцтэри, шитI квинэжати, шы КIэху зи лъаквэуэ зэныудам и цхьэм еуэри иукIаиц.* Хьуэпсэггэуэ нур, 170. *Мис апхуэдэу ди цIым ицхуу ЯцIэу кыхьэр доггэклэудыр, Гын илыггыр квылэцлэхуу.* Сомрэ долларрэ. «Паргыр ди пашэу», 135.

КЪЫЛЭЦХУТЭН (квылэцлехутэ) лъэмыI. (1). Зыгуэр квылэрыхьэн. *ТхылгымIэр аргуэру Лу квылэцлэхутаиц. - Еджэ, Лу! [Нахьуэ жиIаиц]* Мазэ ныквэуэ шхьуантIэ, 512.

КЪЫЛЭЦЧЫН (квылэцлеч) лъэI. (1). *Еплэ квыщIэудын. Мусэ и башыр Мэхьуд квылэцлечри гьунггэуу цыс Исхьэкъ йоупци:* - Исхьэкъ, плгэгурэ? Мазэ ныквэуэ шхьуантIэ, 507.

КЪЫЛЭЦЧЫФЫН (квылэцлечыф) лъэI. (1). Зыгуэрэм илыггыр уелэу кьарукIэ квылэцлэгбэкIыфын. *Астемыри кьапхгэуэри, и джабэм квыхиIуа мыжурэм Iа цхьэкIэ, башыр хьэжым квылэныцIычыфаквэм.* Хьуэпсэггэуэ нур, 65.

КЪЫЛЭЦЫХЬЭН (квылэцлехьэ) лъэмыI. (26). 1. (10). Зыгуэрэм и IэмыщIэм зыгуэр квыхьэн, квыубыдын. *Езыри [офицерыр] квэгузэвэжри и жытым иIэбэмэ - кIэрахгэуэ илгыр квылэцлехьэ, уккылэуэтыж зэрымыхгунур уигбэцIэу.* Нал кьута, 246. *Жэмым и бжьаквэуэ заквэуэр квылэцыхьэа иужь зыгуэр жиIэнэу цыхум заквэуиуиггэзат [Хьадижэт], арицхьэкIэ жиIэнэу*

хьуэхуэри цыгьутицэжат. Шынахужьыквэуэ, 16. *Лу кIапсэр квызэрыIэцIыхьэу еIаиц, арицхьэкIэ хуэлыгбэаквэм, кьехуэхьыж пэтаиц, цымыхгум езы Елдари кIэлгьыдэкIуейрти Лу абы здихьырт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 100. 2. (4). Зыгуэр квэубыдын. *Квылышибий и кьуэр унэ дэкIуейпIэм псыницIэу дэлгэтейиц, кIэцIуи зыкыггэекIэрахгэуэри квэпсэлгэиц: - Джныназ мылгкум цыгггым зэвгэицIэ квылэцIыхьэм цысхьырабгэу зэрыхуэзмыщIынур.* Хьуэпсэггэуэ нур, 118. *Етуанэрей парашютистыр псэуэ квалэцыхьэиц.* Шынахужьыквэуэ, 67. *«УквылэцIыхьэа, бэлиэвыч Лгэциц», - жиIэри Залымджэрий зэрылгэкIэ гьукIэм и нэпкэпэныквэм хуауиц, арицхьэкIэ Бот джэлаквэм, лэныквуэкIэ еицIэ хуэдэ хуэри квызэфIэуэжэиц.* Хьуэпсэггэуэ нур, 293. 3. (12). зэхь. Зыгуэр квыпэщIэхуэн, уей хьун. *Трофейуэ квалэцIыхьэац топиц, иэ ярылгэу ашык зыбжанэ, автомат, фоч жыпIэми зыкбэм.* Нал кьута, 300. [Елдар:] «Кьэрал пхьуантэм» дэлгыр квытIэцIыхьэм, Нурхьэлий Гуэхуквэм, зыгуэру яфIэкIыжыниц. Хьуэпсэггэуэ нур, 225. *Нэмыцэм я Iэцэ квытIэцIыхьэар ялыггэуэ зэуэн хуэдэу отряд цхьэхуэ зэхуэдггэшэс жиIати [Локотши], ари Якьуб кьабыл ицIаквэм, и цхьэ Гуэху зэрихуэжу арат зи ужь итыр.* Нал кьута, 301.

КЪЫЛУГУЭН (квылуигуаш) лъэI. (1). Дзагуэ хьун. *Сэ си шэмэджыр мывэ хуэзэм, Штаучу мафIэр пеггэлгэлэ, Дээр квылуигуамэ, соулужри Аргьынэ мэхьур си гухэлэ. Мэкьуауэ.* «Дамыггэ», 233.

КЪЫЛУГГЭКIЫН (квылуеггэкI) лъэI. (1). Кьулыквэу, лэжьапIэ иIэр фIэггэклэудын, теггэкIын. *Дохутырыр езыджамы квытрекгэуэ, кьомытмэ, утедггэкIынуиц жиIэу, арицхьэкIэ цылухьыр квыхуэггэшынаквэм, цымыхгум, зырыжаIам хуэдэ дьидэу и IэнатIэм квылуаггэекIри и Гуэхур кьехуэхэиц, иджы квызэрыгуэекI дохутыру мэлэжэ, кьулыквэу лэпкэ цымыгуэжэу.* Лъапсэ, 11.

КЪЫЛУДЗЫН (квылуедз) лъэI. (2). Гьунггэуу щыт е цылыт гуэр адэкIэ дзын. *Нэмыцэ сэлэт гуэрэм Хьэбибэ квылуидэри жэмыр грузовикым ирихулIаиц.* Нал кьута, 290. *Квылуидзыну бгыквэу ныквуэсыр Кьреггэжыр и цхьэр фызым, МафIэр цхьэцым зэрынэсу, ЗыхимыцIэу и лыр узу, МафIэм есыр ер зи махуэр.* «Тисей», 486.

КЪЫЛУЖЫЖЫН (квылуожыж) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм жэкIэ бггэдэкIын. *ПэгункIэ псы квэггэыхьэа гьунггэуу фызхэр мафIэм бггэдэмыхьэфу псыр жыжэу иракIутырти, квылуожыжырт, мафIэр квытицIэмынаицэрэт, жаIэу. ГушIэггэу, 423.*

КЪЫЛУИГГЭПСЫН (квылуеггэпс) лъэI. (1). КьылуггэлыдыкIын. *«Лгэпквэм кьутицхьэ хуэхгун зыггэуэта лыри гуфIэцауэ мы IэлгэцIышхуэр квысхуицхуаиц IэзапцIэу», - жиIэри Чачэ тIэкIуи дыхьэшхыжэиц, и дзитI квылуэнар квылуиггэпсу.* Хьуэпсэггэуэ нур, 72.

КЪЫЛУКIЫН (квылуокI) лъэмыI. (10). Зыгуэрэм квыбггэдэкIын, квыпылукуэтын. *Зыр цхьэггэубжэм квылуыкIыу Иутиц и закьуи мэгупсысэ, Доминоми плIы дехьэри Зэдоджэгур лыи зэггэусэр. МылIэжыныггэм и мафIэгум.* «Дамыггэ», 234. *Абы нэхьей [бажэм] кхьухьытицым*

и хэццанлэм джэ кышчылукуым аслээн гэшиха инышхуэ и цыр зэццлэлыдэу кьаклуэу илгэгьуащ. Кхъухь пхэнж, 499. Ахэр [гвардеецхэр] Чопракъ дыхьэпнэм кылуку хьуркьым. Нал кьута, 303.

КЪЫЛУЛЫДЫКЫН (кылуолыдыкI) лэмыI. (1). КылуцIукуын. Мы зэм Мэтхэныр нэгьуэцIу хуэнат, цещьхуэм и пIэкIэ военнэ френч гуэр хуэфIытсу цыгьт, и нэгьуэджэр кылулыдыкIырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 559.

КЪЫЛУЛГЭДЭН (кылуолгэдэ) лэмыI. (1). ЖэкIэ е машинэ, гу с.ху. зыщIыпIэ псынцIэу Iухьэн, екIуэллэн. Апчэрэ шызэкьуэгу цыкIулу ису фермэм кьехри пцэдджыжьым жьыуэ я унэ кылулгэдэ, и анэр дзишэу кьалэм кIуэн и мурад. Шьнэхужьыкьуэ, 37.

КЪЫЛУЛГЭТЫН (кылуолгэт) лэмыI. (1). ПсынцIэу Iухьын. Инал зыгуэр жиIэри, машинэм и бжэр кылулгэти. «КьитIысхьэ» жиIэу Инал Iэ ищIац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 526.

КЪЫЛУЛГЭФЭН (кылуелгэфэ) лэI. (1). Пльэфурэ зыщIыпIэ, зыгуэрэм и гупэм джэ зыгуэр кьэхьэсын. Платформэр, вагонь паровозым Iуелгэф из хьуамэ, нэцI кылуилгэфэмэ, аргуэру из е тез яцI. Шьнэхужьыкьуэ, 39.

КЪЫЛУЛГЭФЫН (кылуелгэф) лэI. (1). Пльэфурэ зыщIыпIэ, зыгуэрэм и гупэм джэ зыгуэр кьэхьэсын. Платформэр, вагонь паровозым Iуелгэф из хьуамэ, нэцI кылуилгэфэмэ, аргуэру из е тез яцI. Шьнэхужьыкьуэ, 39.

КЪЫЛУНЭЖЫН (кылуонэж) лэмыI. (1). Кыжьбэдэмыхуэ кьэнэн (п.п. дээр). «Лгэпкьым кьупицхьэ хуэхьун зыгуэти льыри гуфIэцауэ мы IэлгэцIышхуэр кьысхуицхуац IэзациIэу», - жиIэри Чачэ тIэкIуи дыхьэшхыжац, и дзитI кылуунэжар кылуицгэпсу. Хьуэпсэгьуэ нур, 72.

КЪЫЛУНЭН (кылуонэ) лэмыI. (5). 1. (4). Зыгуэрэм и гупэ, Iуфэ с. ху. джэ кышынэн. [Иныжьым] И быданIэр мывэ зацIэи, И сэрехэм хьэдэ мацIэ Кьылунакьым нобэм кьэс: Шууэ укIуэм, уохьур лгэс, Лгэсу укIуэм, уеггэсэх, И куэбжиблыр мывэ сэхц, Абрэмывэр и бжэ папцIэи, И щордакьыр дьыцэ зацIэи, Блэ мэхуцхьэ кьэушыху, ЖэцIрэ махуэу блы дэкIыху, Кьэмыушу ар мэжей, Бэлэрыгьым, мэгужьей. «Елбээдыкьуэ», 12. Бабыщ анэр кьызэплгэкIмэ – зы шыр цIыкIу псы Iуфэм кьылунаци, «уакь-уакь» жиIэу иреджэ, арицхьэкIэ шыр цIыкIу псы Iуфэм Iутыр псым хыхьэнэу и гуггэххэжьым, езыр-езыру удзым хэтиц, удз гьэгьахэм хьэндьрабгьуэ тетIысхьэр фIэхьэлэмэту. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 478-479.

2. (1). зэхь. Лэжыгьэ гуэрэм кьыбггэдэнэн. Ар [Льыгур] балигь хьумэ, пцIылу кьылуунэу? Лгэпсэ, 56.

КЪЫЛУРИХЫН (кылурих) лэI. (2). Зыгуэрэм мэ гуэр кьыжьбэдэжын. Дорофеич зэи-тIэуи кьыцIэлпгэиц Лу джэ, арицхьэкIэ чэфыжьыр кьылурихьрти, сьткIэ уеупицIами, жиIэр зыт: «Зауэм дьыцIэу си орикстрыр атакэ есиажьэри сэри сьхэту сьдирижору – австрийцым дыкьыщальгэжым, цтэри зэбгыжат, зы цIыху закьуэ кьэмынэу ари. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ,

553. Ар дауэ, шы фIэкIа мы Iэшлгэишэм цIыху цызэхэзекIуэу Лу илгэгьуакьым, иджы пырхьыр хэт, жиIэу Лу пльэмэ – Дорофеич чэфыжьыр кьылурихьыу ишалгэм дэлэу мэпырхь. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 590.

КЪЫЛУРЫГГЭХУЖЫН (кылуреггэхуж) лэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр кьыжьбэдэггэхужын. [Хьыджэбзым Лгьыгур жреIэ:] Сихьыну кьэсцитати, кьысIураггэхужа мыгьуэиц... Лгэпсэ, 33.

КЪЫЛУРЫЖЫН (кылуриж) лэмыI. (1). Зыгуэрэм ткIуаткIуэ гуэр кьыжьбэдэжын, кьыжьбэдэжын. ВиплI зэрывэри ешауэ, Iуис хужьыр кьаIурыжу кьэувыIац езыр-езыру. Лгэпсэ, 106.

КЪЫЛУРЫЛГЭЛЫН (кылуриолгэл) лэмыI. (2). Лгэпгэуэрэ зыгуэрэм зыгуэр кьыжьбэдэхун. Нахьуэ джэжумэ, и джэжукIэр псоми яцIэрт: «СоггэпцI, дэп уэзмыггэишым, мафIэр кьылурильгэлэу», - жиIэнти игу иримыхьыр, шыбжый зышхам ецхьу, цлиггэIэнт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 510.

♦ **МафIэр кьылурильгэлэын** (3). Еплэ мафIэ.

КЪЫЛУРЫУЭН (кылуриуэ) лэмыI. (1). Мэ с.ху. зэуэ зыхэцIэн. Астемь сымэ ерыскьымэ занцIэу кьаIуриуац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 674.

КЪЫЛУРЫХУЭН (кылурирохуэ) лэмыI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр ишхьыну, ирифыну кьылыгьын. Ди жыг хадэшхуэм сихутауэ Балий кьапыхур кьэсцитати, ЦыкIу сьхьуажауэ кьысIэицIауэ Сэ кьысIурихуэр зггэлгэпIац. Ныжэбэ жэци, нэхур цьыху. «Щхьэлыкьуэ», 384. Бьдзышэу нурьр кьожэри, Кьылурихуэну цогугь. Жэщ мазэгьуэ. «Дамыгьэ», 217.

КЪЫЛУРЫХУН: ♦ **жьэр кьылурихун** (1). Еплэ жьэ.

КЪЫЛУРЫХУЭН: ♦ **IэфI кьылурихуээн** (2). Еплэ IэфI.

КЪЫЛУРЫЧЫН (кылурич) лэI. (1). Зыгуэрэм кьытехьын. Сабий сьмаджэм кьылуричу иджы Хьэбибэ жэмыр фермэм пхуригьыжын? Нал кьута, 277.

КЪЫЛУТХЬЫН (кылуриетхь) лэI. (1). Зыгуэрэм и гупэ лгэныкьуэм, и нэзым щыщ кьытетхьын, кьыгуэтхьын. Сентрал IуэмкIэ кIуэри набжэ тIэкIури кьылуригьери жэмыр, кIуэцIыпкIэурэ, кьрихуац. Нал кьута, 290.

КЪЫЛУТЫН (кылуриутц) лэмыI. (2). Зыгуэрэм и гупэм кьыштытын. Щхьэггубжэм кьылутиу кьэдаIуэ псори зэдеплгэкIрэ заплгьыхьа цхьэкIэ, а зи псалгэмэмакь кьэIуар зьыми кьахуэцIакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 593. Щхьэггубжэи бжэи – псори зэIуах цхьэкIэ, IэпэдэупIэ имьIэу бжэми цхьэггубжэми цIыхур Iуви кьылути, Инал жиIэм едэIуэнур мацIэт, е нысацIэр зрамыггэлгэагьуу яхуэшичынт! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 590.

КЪЫЛУТЫСХЬЭН (кылуриутысхьэ) лэмыI. (1). Зыгуэрэм и гупэм щытIысын. Зэзэмызэ цхьэггубжэм кьылутигьхьэрт [гуацэр]: а-а, ямылгэагьужын цIыкIухэ, я ныбэ изи, абы зыгуэр кьысхуахьыни, жьыпIэу уацыгугь хьун? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 629.

КЪЫПУУВЭЖЫН (къыпуувэж) лэмыI. (1). Къыгъээжэу зыгуэрым пэгъунэгъуу къэувэжын. *Пицхъэцхъэнэблагъэ хъуати, жэм джэмьдэжъыр бууэ куэбжэм къыпуувэжауэ цыттт. Хъуэпсэгъуэ нур, 136.*

КЪЫПУУВЭН (къыпуувэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым и гупэм къэувын. *Паровоз цхъэгъубжэм Бахъуэр къыпуувауэ и макъым къызэрехъкIэ урысыбзэкIэ къокIий: - Граждане, внимание! Нал къута, 219.*

КЪЫПУУДЫН (къыпууд) лэI. (1). Зэуэ къылухын, къылуудын. *Тамарэ бжэр къыпуудри къызыцIэпIлауэ операционнэм къыцIохъэ: - Дэфэрэдж, къэсамэ, тхъэ, и адэ-анэр. Лъапсэ, 17.*

КЪЫПУХЫН (къыпуех) лэI. (38). 1. (1). Зыгуэр зыгуэрым къыбгъэдэхын, пэIэцIэ щIын. *Дамэтелъыр зым телъати И цхъэр белкIэ паупцIащ, Зым и вагъуэр ялгъэуати IэплIэм илзу къылуахащ. ПарашютиI. «Бгы лъапэхэм деж», 46. 2. (36). Бжэ, цхъэгъубжэ с.ху. IугъээщIыкIын къылугъэкIын. *Аргуэру бомбэ къыцхуэх дыдэм, подвалыбжэр къылуахри Иринэ сымэ щIыхъащ. Нал къута, 220. Куэбжэм Iулъ набжэр зыгуэрым къылуахащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 520. Нурхъэлий иджыри зэ къылуахи, хуицIыжыц кассэри, музыкэ иригъауэри, IункIыбзэIухыр бэлттоку фIей гуэрым IуэцIишыхъри и жытым ирилъхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 216.**

♦ **Псэр къылухын** (1). Еплэ псэ.

КЪЫПУХУЭН (къыпуохуэ) лэмыI. (3). Еплэ къылурухуэн. *[Алыджыкъуэ:] Зээмызэ ишу стэкан къысIухуэмэ, сьтхъэжа си гугъэщ. МельIыч, 438. Пиэ тIэкIуи уафэм икъухъауэ ЩIым къемьилъыххэу къаджэдыхъ, Зы уэиш Iубыгъуэ къылуахатэм, ЩIым цхъэцихати телъ бэлыхъ. Уи уэгъуи жьапци зэхыхъащи. «Батырыбжъэ», 60.*

КЪЫПУХУЖЫН (къыпуехуж) лэI. (3). 1. (2). Зыгуэр зыгуэрым къыбгъэдэхужын, къылугъэкIыжын. *[Кулисум сымэ] Я хадэм бжэын хъэситI итици, яхуэмышэчыжым, Хъуцэрэ Барэсбийрэ бжэын тхъэмнэ цIынэ къыпачу я анэм илгъагум, макIуэри къылуехуж. Нэгъуху, 33. Куэбжэм культармеец къылухъамэ, хъэ ирауиштырт, е псывэ къытракIэрт, гъуицI гуахъуэкIэ къылузыхужуи ухуэзэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502. 2. (1). ЛгъэжъапIэм къылугъэкIын. *[Мусэ:] А гъуамэр [Елдар] Сэид къылуиухъауэ сэ IыицIэу Iыгъамэ ирегъуIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 93.**

КЪЫПУХЪЭН (къыпуохъэ) лэмыI. (5). Зыгуэрым гъунэгъуу бгъэдыхъэн, екIуэлэн. *Саримэ плэмэ, цхъэгъубжэм зыгуэр къылухъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 192. Жэмыр цыфIигъэжкIэ [Къэрэлъаишэ] зыхуей Iэпслъэпсри, Iэплгъэ, тас сьтхэри къыхуэрэ зэхигъэуэу, плэмэ, куэбжэм шуицI къылухъауэ елгъагъу. Нэгъуху, 50. Зэгуэр Лу чы Iыхъ иIыгъыу Нурхъэлийхэ я бжэлупэм Iуст, джэд сьт къылухъэмэ, Iухужу. Хъуэпсэгъуэ нур, 278.*

КЪЫПУЧЫН (къыпуеч) лэI. (1). КъылугъэкIын, къылутхъын. *БошкIэм IуукIа пхъэцIыбыр къылусчри псыр къриутхыкIыурэ кхъуэциным ирегъэгъахъуэу сьздэщытым, къызбгъэдыхъауэ*

цыта шур аргуэру къэсри цIопицIэ си цIыбыр къызыпхулыкIыу къызыуащ: - IукI мыбдеж бжесIакъэ?! Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 520.

КЪЫПУШЫН (къыпуеш) лэмыI. (1). КъылупIиикIын. *Арат модрейри [ЛэтIифэ] зыхуейр, сьт цхъэкIэ жьпIэмэ, милицэр операционнэм къыцIэуэрэ си жьпI къылуишам иплгэмэ, ямылгъагун хуей дыццэхэкI Iэджи ялгъагункIэ хъуицI жиIэу къэгузэват, милицэр операцэ щацI зальм зэрыцIэмыхъэнур и фIэцI мыхъужу. Лъапсэ, 8.*

КЪЫПУЩIЭН (къыпуощIэ) лэмыI. (4). Зыгуэрым къыхуэзэн. *[Зауэм къыкIыжыр] И анэм жьжъэу къылгъагъуу IуфIэгъуэ пэжкIэ къылуицIэу, IэплIэ къыхуицIу гуфIэнур. Сэ сцIэркъым зауэм никIыжу. «Шум и гъуэгу», 63. ЩIапIэжъ хъумакIуэу къэнауэ Хъэжъ, гъуэмбым къопици, къылуоциэ, КъэкIуам ар къоплгъыр мыбанэу, Ныбаджэу бгъукIэ хъэр йоциэ. Поцтэхэе пщацэ. «Шум и гъуэгу», 65.*

Къу

КЪУ (3). УбыдыпIэ. *«Къэрал пхъуантэр» зэцIэлыдэрт, IункIыбзэ илгъэпIэр хужьыбзэт, къу хэлгэрэ убыдытIэ хужьыбзэ илэу, бжэр къыцIылухкIэ «дзын-дзын-дзын» жиIэу, сыхъэтыр къызэреуэм ецхъу, музыкэ дахэ къеуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 215. [Нахъуэ] Телефонькъур игъэкIэрахъуэри трубкар и тхъэкIумэм Iуилгъащи, хуабжэу зигъэбжыфIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 513.*

КЪУАГЪ (15). Зыгуэрым и щIыбкIэ, адреи и лгъэныкъуэкIэ щыIэ щIыпIэ, къуэгъэнапIэ. *Зыгуэр ди унэ къыцIэгъэхъэ – Хъэр зыкъуэс къуагъым къыкъуолгэт. Хъэ. «Дамыгъэ», 80. [Алыджыкъуэ:] А къомыр унэм цIэсхъэу бжэ къуагъым деж дахэ цыкIуу зэтеслгъащи, фызыр къэгузэвауэ гу лгъыстащ; дапицэ иджы сIухынур, жиIэу. МельIыч, 440. ЩIалэхэм нартыхуцхъэ зырыз яIыгъыу шаишкIэ, Хъэбибэ жьыгъ къуагъым къуэту еплгъырт, и нэр теплгъызэмэ, Албиян артиллеристхэм яхэ хуэдэу къыфIэцIырт. Нал къута, 233.*

КЪУАЖАПЩЭ (4). Ипщэ (ищхъэ) лгъэныкъуэкIэ къуажэм щIэ гъунапкъэ. *Езыр [Хъэбас] зээмызэ, и шьпхъу нэхъыицIэ яшар къуажапицэмкIэ цыIэти, Iуэуэрэ цыхъэщIэт, я мывэ сэрейм уэрэд жиIэу тест, блэкIыр къыгъэдаIуэу. Къалэн, 430. [Алыджыкъуэ:] Къуажапицэм къыцIыцIэздэри ницIантIэ Iэджэм сьдыхъати, зи унэ сьщIэзыгъэсын згъуэтакъым. МельIыч, 460.*

КЪУАЖЭ (624). 1. (487). Мэкъумэшим, Iэщым елэжэ цыхухэр жылауэ здэпсэу щIыпIэ. *Мэз лгъапэ дахэм пэIэцIэу СьщIалгъуа къуажэр мэгагъэр, Лгъэныкъуэ псори цIэрацIэу Еплгъыт, гъэцIагъуэт дахагъэр. Си къуажэ. «Бгы лгъапэхэм деж», 42. Шыгухуу колхоз фермэм тетти, щIалэр жэщ, махуэ жьмыIэу субгъуэмрэ къуажэмрэ я кум дэт зэпытт. Къалэн, 428. Езыр [Алий] ди япэ иту, къуажэм дишэри цхъэж зыдэкIуэну унэр диггэлгъэгуащ фи гум иубыдэ,*

иужькIэ фымыцхьэрыуэн хуэдэу, жиIэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 528. 2. (72). Къуажэм дэс цIыху псори зэгъусэу, къызэщIуыбидэу. Къуэ пхуалтхуащи дыпхуогуфIэ, Къуажэ псори иробжьыфIэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76. [Дэрдэхэ хьэрып гуэрим жреIэ:] Хьэсэпэхъумэу аргуэру тхуэув жалэри къуажэр къызолтэIу. Хьэсэпэхъумэ, 419. Абы лъандэрэ илгэс Iэджэ дэКIами, къуажэм яцыгъутицаккъым Кургъуокъуэ и мылгкум нэхъыбэр хабзэкIэ Къасбот и бынунэм къахуигъанэу и пицIантIэр зэрибгынар. Мазэ ныккъуэ цхъуантIэ, 575-576. 3. (65). плъыф. мыхъ. Къуажэм ейр. Ди къуажэ мылгкур бий бзаджэм IэцIэплгъэуэ уэри пхуэздэнкъым. «Адэ», 140. [Къэрэлгъашэ:] Ахэр [фызыр и сабиитIыр и гъусэу] зэрыдэкIуэ, иджы си вакъитIыр къыцIэсхыжыныц, лъыстIэгъэныц къуажэр Советым сыкIуэныц, писырым сыхуэтхъэусыхэныц, уэятри нэчыхъри икъутэж дэнэ къэна, жэм ныккъуэри Кулусум и быным къатрихыжыну. Нэгъуху, 48. [Терек:] Къуажэ клубныц, фермэм, Заводышхуэу дэны цыIэм Си къарухэр я хэхъуапIэц, Сыцытыжккъым сэ псы цыIэу, Цыхухэр нобэ къысхуогуфIэ, Сэ я гъавэм сыцIолгъадэ, ШIалэ цыIкIухэмэи гъэмахуэм Сыныраишэ я школ хадэм. Терек. «Партыр ди пашэу», 125.

КЪУАЖЭБГЪУ (9). Къуажэр и бгъуапIэмкIэ здынэс гъунапкъэ. [КIыцокъуэ:] Си боикIэм псы из сиIыри къэзгъэзжэмэ, къуажэбгъум деж гу къом къэувыIауэ зэхэтиц, кIийр кIийуэ, гъыр гъуэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. Къуажэбгъум псым и гъунэгъуу мэжджыт тIэкIуи дэтт, чы-бжэгъу унэм и кIыхъагъыр и кIыхъагъуу, кIэлындор Iуту, бгъэни телгъу, цхъэгъубжэхэм цIыхуу ла Iупхъуэ яIулгъу. Лъапсэ, 57. Кхъухълатэ цхъуантIэр къуажэбгъум ШотIысыр губгъуэм псыныцIащэу. «Адэ», 132.

КЪУАЖЭГЪУ (4). Зы къуажэм зыгуэрим дыдэс е а къуажэм щалгъуа цыIыху. Зэгуэр Исуф я къуажэгъу Хьэшышм жьакIацэ къыхуозэ. Лэчымэ, 389. [КIыцокъуэ:] Дэ къыддеджэм яцыщу цIалэ цыIкIуэуэр интернатым цIадзъыжыну цыхуежъэм, я къуажэгъу нэхъ инхэм яцыщу цыIэти, еджакIуэ цыIкIур окрисполкомым тет Шыкуэ ТутI деж ишащ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519.

КЪУАЖЭДЭС (8). Къуажэм сыт цыгъуи цыпсэу, зи гъащIэр щызыгъакIуэ (щылажэ) цыIыху. [Къадым] Къуажэдэсыр зэхэхуээн ицIащи, къытэцIэхуэр ХьэфIыцIэ и къыдыру еггэлгъей. Аргъуей, 385. [Дэфэрэдж:] Ди насытти, кхъухъым дыздисым ди къуажэдэсхэу цымытми, ди цыIналгъэмкIэ къыIэхъуаIуэ унагъуэ зыщыплI хуэдиз ди гъусэу къыцIэкIащи, дызэрыцIыхуу цымытамы, дызэблаггэ дьидэ хуэдэу, гурэ псэкIэ дызэрылгъагъу къытфIэцIыжу, ди тхъэусыхафэ зэхудоIуатэ, дызэдогъ, дызэдогуфIэж, дызэрыгъыныу дызэгуроIуэ. Лэчымэ, 391-392. Ар [лIыщыр зэрыгъатIысар] къуажэдэсым я гум темыхуэу, зэрысэхъышхуэ къымыкIуэ хъунт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 524.

КЪУАЖЭКУ (2). Къуажэм ику. Доплээ цтауэ ар къуажэкум, Ныбггэдохьэр Шур пэххэкум.

«Тисей», 487. А къуажэкум дэт псы цыIкIур ещхьт зи адэ и джэдыгу зыщызытIэгъа цIалэ цыIкIум. Хьуэпсэгъуэ нур, 301.

КЪУАЖЭКIЭ (5). ИщхъэрэкIэ укIуэрэ къуажэр щиху гъунапкъэ. Тхъэлухудыр Елбээдыккъуэ КъафIихыжри къэкIуэжауэ, Ар иныжхэм ябгынауэ, ИмыIэжу бий ныккъуакъуэ, Шысыц къуажэкIэм Дей и закъуэ. «Елбээдыккъуэ», 22. ЦыхубзитIым бел къацитэри къуажэкIэм яунэтIащ. Нал къута, 286. [Алыджыккъуэ:] НтIэ, ди къуажэкIэ згъээжэр сызыщыц адыгэм сахэту ахэр здэкIуэм сэри сыкIуэмэ, мынэхъыфIу пIэрэ, жьыIэу жэцкIэ нэху цыхъукIэ сызэгупсысыр ари. Мелыгыч, 461.

КЪУАЖЭПЩ (7). Къуажэм и унафэщI. Пэжи, абы нэгъуэцI зыгуэри хэлтыц: цыIхубзыр и лъэпкъым яхэсыжу цытатэмэ, езым и унафэ ищIыжынт, иджы нэгъуэцI къуажэ къыдэхутащи, къуажэпщым и унафэр и унафэц. Лъапсэ, 62. Къуажэпщ зыкъом зэрыгъэIуцат, ХьэтIрэмтIыгу жэщу теуэну, абы кIуэну дзэм Дэфэрэдж и лIыр яхэтыну хэтыт зыцIэр – яцIаккъым. Лъапсэ, 30. Къуажэм дэсыр зэдзейуэ зэгухъауэ я цIыр явэрт, къуажэпщым и цIыр явэри, трасэжауэ. Лъапсэ, 105.

КЪУАЖЭЦИЭ (1). Къуажэм и цIэ. Псынэдахэ – ар къуажэцIэу А псы цыIкIуриц фIэзыцар. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346.

КЪУАКИЭ (6). Iуэу, чэнжу дэха уэх, къуэ. Зы къуакIуэ Iуащхьы цымыIэу, Гъуэгуу хашахэр заныцIабзэц. Слыгг кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214. Мэз фIыцIэ къуакIэм къыщыкIам Къыпсэлъ макъ цабэр зэхимых, Мыващхъэм лгъагу ар цыкIау. Бгы нэпкъым тет жыгей. «Шум и гъуэгу», 112. Къетау IэпкIэ зэраишэу нэф дьидэ хуаати, къуакIэ тIэкIум дэхуэри зымыужьжу лIащ. Лъапсэ, 111.

КЪУАКИЭБГЫКИЭ (10). Тафэу (джафэу) щымыт, къуэ, бгы куэду здэщыIэ щIыпIэ. Партизан отряду къалгъытэр гун-гуну гуэшауэ адэкIэ-мыдэкIэ къуакIэбгыкIэм дэтиц: хэт мэкъу пеупицI, хэти Iэц ехъумэ, цыIымахуэм Iэщыр зыцIэтыр зыцIу и ужь итри мацIэккъым. Нал къута, 251. Си гъуэгу тыншаккъым сэ игъащIэм, Сэ къуакIэбгыкIи зэтысчащ. Си гъуэгу тыншаккъым сэ игъащIэм. «Мывэ хуабэ», 62. Еплэ гъунэгъуу – къуакIэбгыкIэц, ХьэкIэкхъуэкIэм къауыцхь, Бгышхуэм хуэдэц лIышхуэ хъуари: Жыжъэу уеплэмэ, нэхъ гурыхъыц. Жыжъэу уеплэмэ... «Батырыбжъэ», 157.

КЪУАЛЭБЗУ (41). 1. (39). МыIэрыпIу цыIэ бзу лъэпкъ псори. - Бжей жыгъышхуэм фIэлгэ, къуалэбзум налгэ-налгэу зэбгъахыныц, я абгъуэм иралгъэныц, бзу цыIкIуэ къраишър хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, - жиIэри Iуащэ и цхъэц ухуэнаитIыр дьгъурыгъу цIалэм иритащ. Лъапсэ, 38. СыкIуалэбзууэ къэслгъэтыхъэмэ, ЩхъэлыккъуэцI дамэ цыызгъуэтар. Сыжейми, си нэр зэтесхами. «Щхъэлыккъуэ», 383. Жэщи махуи уи зэхуэдэу УгуитIыщытIу жейр мэкIуэд, Къуалэбзухэм уахуэзамэ, ДажыбоIэ я уэрэд. Лгъагъуныгъэр мазэм хуэдэщ. «Вагъуэ махуэ», 334. 2. (2). плъыф. мыхъ.

Къуалэбзүхэм ейр. Жыгхэм зэхахыр къуалэбзу макъ, ужыг къудамэм, сыуижыг цхъэкIэц. Уэ укъээгъанэу дэнэ ськIуэн? «Батырыбжъ», 36. Иджы а и мурад ар къуалэбзу макъыу ниэ адрьщIыи цыкIуэдэжыащ. Лъапсэ, 38.

КЪУАЛЭН (мэкъуалэ) лъэмыI. (1). Къуаргъым ещху уафэм щыуфэрэзэн, щызэрызехьэн. Щхъэщытц цыкIу джэгухэм ажалыр, Ар уфэразэу къокIуэкI, Уэгум бий бзаджэр цокъуалэр, Къидзыну бомбр къоплэкI. Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гъуэгу», 21.

КЪУАНИШАГЪЭ (17). Къуаншэу щытыныгъэ. Жыбгъэм къуанишагъэу зэрихъэрц Жыг захуэр къуанишу зыгъэкIыр. Жыг къэкIагъащIэр занщIабзэщ. «Батырыбжъ», 23. ПэгунитI мыгъуэр схуэIыгъакъым, жиIэу Дисы и щхъэм мыгъуагъэ хуехъыжыр, къуанишагъэи хуэ IэцIэщIыхъа хуэдэу, езыр ягъэудэIуным и пIэкIэ и нысэм и гур дахэ хуищIыну и ужь итц. ГушIэгъу, 420. [Судьям Федя жреIэ:] ЖыIэт мьдэ уи къуанишагъэр, Ар бгъэщыкIуныр уэ пIэкIынкъым. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 159. ГъэкIуэдэныи Iуэхур щынэсым, зэдзэкъуэишхэр зы хъужащ, къуанишагъэу палъхвар къызыткърькIар тхъэм ецIэ, ЦыкIуицэ шы къезытарагъэнт. Нэгъуху, 33.

◇ **Къуанишагъэ бгъэдэлъын** (7). ЗыгъэркIэ къуаншэу щытын. Инус и фызыр цIэлIар и гъунэгъум трилъхъэ цхъэкIэ, езым къуанишагъэ бгъэдэлъри яцIэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 81. [Федя судья жреIэ:] Сэ холону ськъалъхуащи Арц къуанишагъэу сэ збгъэдэлъыр. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 159. [Локотош Якъуб жреIэ:] Дэ къуанишагъэ дбгъэдэлъу нэгъуэцIхэр дауэ зэрыбгъэкъуэнишэнур? Нал къута, 296. **Къуанишагъэ кIэрымылъын** (1). Захуэу щытын. [Локотош Якъуб жреIэ:] Уэри сьщIэбгъэкъуэнишэн скIэрылкъым. Нал къута, 295.

КЪУАНИШЭ (33). пIыф. 1. (20). МызанщIэ, къуаншапIэ зилэ. [Марфэ] Набдзэ фIыцIэц икIи къуанишэц, Щхъэщыр тIууэ ухуэнащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 146. Мыбы и ныбэр къызгъэунищ жаIэу Гуацэ щызэхихым, хъумаIуэ къыбгъэдэтхэм еплэмэ, зыгуэрим и къамэ къуанишэ етэгъэнкIэ эджэр и бгырыпхым дэIуауэ щытти, занцIэу мапхъуэри а къамэр къыдепхъуэтыкI. Лъапсэ, 37-38. Пэ къуанишэ бгъэжьхэм я тIысыпIэм Шы къарэ жэрым сьдихауэ, Сэ зызогъэщыр уанэ къуапэм, Лъэрыгъыр лъапэм пызгъэхуауэ. Бгыщхъэ. «ЩIалэгъуэ цIыналъэ», 11. 2. (10). МыхъумыщIагъэ зылэжьа, лей зезыхъэ. [Къазджэрий] Щыкъуэнишари щызэхуари зэригъэпицэжри къыгурыIуащ Инал жиIэм нэж куэд зэрыхэлъыр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 662. Кхъуэлыр фи хъэрэммэ, нобэ щыщIэдзауэ сэ лы фытезгъаплэмэ, сэрац къуанишэр! Хъуэпсэгъуэ нур, 175. [ГъукIэм:] – Мусэ къуанишэу къызолъытэ, лыщIэ щыбгъэлIыщIакIэ, и хъэкъыр ет, иумытынумэ, къыумыщIэ, къезэгъыркъым, - жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 93.

◇ **Хъэдэ къуанишэ** (3). Еплэ хъэдэ.

КЪУАНИШЭБЫНШЭ (2). пIыф. Къуаншэу, къыгъазэ-нигъазуэ щыт. Я ныбжъ еджакIуэм

хэIуэтащи, Я къэрэндащыр яIэцIоху, Хъэрф ятхыр тIэкIуи къуанишэбыншэу ТхылъымIэр хъэлъэу зэбгыроху. Ныжбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхъэлыкъуэ», 384. Мзышхуэм цIэту жыгхэм хуэдэщ, И ныкъуэр носыр уафэ лъащIэм, И ныкъуэр цыкIуэхэц – уэ яхэдэ, Жыг къуанишэбынши хыболъагъуэ. МахуитI зэхуэдэу къыумыгъащIэ. «Вагъуэ махуэ», 351.

КЪУАНИЦЭ (4). Къуаргъ лъэпкъхэм ящыщ, щIымахуэм хуабэ щыпIэхэм лъэтэж къуалэбзу. «Ар [Нурхъэлий] здэкIуэну и гугъэ! Уи щхъэц къуанищIэм ныхъэсыфынкъым, - жалэрти ядэртэкъым цIыхуу ар зэхэзыххэм, - Мухъэмэд бегъымбарым хуэщIэкIакъым абы [щыцэ цыкыуд цIыпIэм] кIуэныр». Хъуэпсэгъуэ нур, 146.

□ **КъуаницIэр уи паиэм Iейм (шы лам) ухуэишэ** (3). Уи Iуэху зэрыхъунур уи пашэм елгытащ. Авторым етхыр: «Бгъэр уи паиэмэ, къуришым я нэхъ лъагэм уцхъэпрокIыр, къуаницIэр уи паиэрэ – шы лIар тIысыпIэ пхуэхъунищ», - жиIэу. Нал къута, 252. [Адэгэ лыжьэ гуэрим:] – Бгъэжьыг уи паиэм, къуришым урешэ, къуаницIэр уи паиэм Iейм ухуэишэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 126.

КЪУАПЭ (37). Зыгуэрим и пкъыгъуэ, пIанэпэ, лъэныкъуэ гуэр. Пыщэуэ фIыцIэм я бгъафэм Бгы къуапэ щхъуэжьхэр къыщIоплэ, Илгъэ блэкIахэм я мафIэм И дэнхэр и гум къыщIоплэ. Бгыхэр. «Бгы лъапэхэм деж», 36. Жылэм, къалэм – дэнэ къуани ТхъэмыщIагъэр щытацтыхъыц. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 150. Топышэ унэм тыхуати, [Дадийхэ] я унэ къуапэр гуихауэ, Иджыри къэкIэ зым иIэ ЕмыIусауэ къэнат. «Адэ», 132.

КЪУАРГЪ (7). Къуалэбзу пIащэхэм ящыщ лъэпкъ, цы фIыцIэ цIу тету. Пулететыр зэ къэлэлъэгъуэ къэлгъалъэри, къуэр къыгъэпсэлъащ, цыху инхэм зэрызехъэу тетIысхъэж къуаргъ къомыр зэрыгъэкиIуэ зэбрылгъэтыкIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 295. [Долэт:] Уеблэмэ зы жыгым фыттыIысхъэ псори, къуаргъым ещхуэ, ухуэймэ, жыг зырызым фыдэкIуей... Хъуэпсэгъуэ нур, 252. Аргуэру «урар» къэIуащ, жыг инхэм тес къуаргъхэр игъащтэу, а макъыр Щхъэлмывэкъуэ къыщыIуу адэкIэ гугъуэм нэс къыщIэцIыну инт. Хъуэпсэгъуэ нур, 249.

□ **Къуаргъым нэ хуащIати, набдзэ жиIэрт** (1). ЦIыху нэхъуеиншэм хужалэ псалъэжь. Апхуэдэ цIыхум зыгуэр хуэщIамэ, абыкIэ мызагъуэ, нэхъыбэж зыIэригъэхъэну иужь итц. [Мысост Хъэбибэ жреIэ:] – Къуаргъым нэ хуащIати «набдзэ!» жиIэрт, жи. Плъагъурккъэ, мыбыи фIэмащIэц къратар. Щынэхужыкъуэ, 17.

КЪУАЦЭ I (1). ПыупщIа, къраупщIыкIа, ауэ ямыухъуэнищIу къэна жыг къудамэ, гъурц. Лу и ныбжъэгъухэм яхэтт къуацэ иIыгъыу, кIэкъузыр къуиIэн и гугъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 283.

КЪУАЦЭ II (19). пIыф. 1. (3). Лъэныкъуэ псомкIи зэкIэщIэпхъауэ къудамэ куэд зытет (жыг). Мей къуацэм гъэмахуэм пыз мэхъур Къудамэм пыблэблэу мы куэд, Зылгъагъур йохъуапсэр мы пIыжьыкхэм, Ар бжъыкхэм полгъэлъыр, мэкIуэд. Мей. «Шум и гъуэгу», 74.

Пхэаху жыг кѳуацэм цхъэицэ яцІу Гѳуэгум тету уэ уаблокІ. Пхэаху жыг. «Мывэ хуабэ», 76. 2. (2). Зыбгъырыпхъа, зыщІэмыкѳуа. Жѳэгум илѳ мафІэр зэрызэцІаггэсту, унэ блыным ныбжь кѳуацэ зыбжанэ кѳыкІэридзац. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 262. Пиэ кѳуацэ фІыцІэм я бѳафэм Бгы кѳуапэ цхъуэжхэр кѳыцІоплѳ, Илѳэс блэкІахэм я мафІэм И дэпхэр и гум кѳыцІоплѳ. Бгыхэр. «Бгы лѳапэхэм деж», 36. 3. (14). ЗэщІэмыкѳуа; мыжѳа, бацѳу цыт. Хъэ кѳуацэжѳым догушыІэр – Ариц а цІалэм гѳусэу иІэр. «Тисей», 488. Жансэхѳу кѳрита и ныІэ кѳуацэр зыцхъэрикѳуэри Лу унэм кѳыцІэжѳаи, стройм хэуэну. Мазэ ныкѳуэ цхъуантІэ, 555. Уэ мыцэ бѳлацэм Іэджэ уи гугъэниц, Уи мыцафэ кѳуацэр Си гѳуэм изубгѳуэниц. «Бажэ пшынэ», 12.

КѳУАЦЭ-ЧЫЦЭ (8). Чыцэ мэз; мэз цІыкІу. ФарзкІэ ээджэ псыр нэиэкѳаишѳурэ ежэхѳурт и зы Іуфэ лѳэныкѳуэр кѳуацэ-чыцэу, адрейр мэз зацІэиц жытІэну жыгеишхуэхэм жѳауэ кѳырацІэу. Лѳапсэ, 30. Кѳуацэ-чыцэм пхыкІа нэужѳ, Іуаицхъэшхуэм сын ин гур Іумылым зэцІишхуэ тету кѳыкѳуэжІаи. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 297. Яков Борисович кѳуацэ-чыцэм кѳыхишири гу цІыкІу кѳыхишиац, ашыки, кѳэни, птулѳкІи изу илѳу. Нал кѳута, 281.

КѳУАЦІЭ (4). Языныкѳуэ цыгынынхэм я лѳабжѳэ, нэз (гѳунэ). Цей кѳуацІэр жѳыбгѳэм цІиупскІэу ар кѳыпежѳэну цІэхѳуэпсми, сѳыт кѳыпэцишхуэ имыцІэ. «Адэ», 133. ЯукІыпауэ лѳы кѳаишѳэмэ, Ипхѳуат и нэкІум и цей кѳуацІэр. Адыгэ цей. «Дамыгѳэ», 238.

КѳУЭ I (288). Адэ-анэм я бын щІалэ цІыкІу, цІыхухѳу. Дзэшу и кѳуэ закѳуэ Валерэ кѳалэм цылажѳэрт, иджыблагѳэ кѳыцыкІуам и адэ-анэр кѳиггэзугѳат: кѳурмэнхыдымдеж фыкѳытпэплѳэ, сабий цІыкІухэри ди гѳусэу дыкѳэкІуэжыни, жиІэри. КІапсэ кІапэ, 5. Анэм еицІэ кѳуэр жыІэцІэм Зыдынсыр илѳ фІыцІэр, Адэм еицІэ кѳуэм гухэлѳу И цІалэгѳуэм зыхуэпІацІэр, Ауэ цІалэм лыгѳэу хэлѳыр ІугѳуехъыпІэц кѳозыгѳацІэр. Ущие. «Партыр ди пашѳу», 89. ГѳавэкІэ унагѳуэр зыцыгѳуэри Іуарэ и кѳуэ нэхъыцІэрат. Кѳалэн, 427.

□ **Кѳуэр лѳэпкѳым дежкІэ кѳуицхъэм хуэдэиц** (1). ЩІалэхэр лѳэпкѳым и зиужыныгѳэиц. Кѳуэр лѳэпкѳым дежкІэ кѳуицхъэм хуэдэиц, - цытаиц ар жаІэу пасэрейм. Анэдэлѳхубзэ. «Дамыгѳэ», 97. **АдѳфІ кѳуэфІ хуэцкѳым** (2). Еплѳ адѳ I. **ШыфІ кѳуэфІ хуэцкѳым** (1). Еплѳ лѳы.

КѳУЭ II (93). Кууэ псым диха щІыналѳэ, уэх. [Илѳ:] Ныжэбэ нэху цыху губгѳуэм дитаиц, кѳуэм дыдэхуэри диукІыным кѳэнэжар зы мэкѳалт. Гѳуэгуанэ, 116. [Терек] Кѳуэ зэвытІэр ибгынаици Псыхѳуэ иным цогуфІыкІыр, Пишахѳуэ нэпкѳым жѳэхэлѳадэм Жыгыжѳ лѳабжѳэр щІелѳэсыкІыр. Терек. «Партыр ди пашѳу», 117. ЩІакІуэ фІыцІэу бжѳыхъэ жѳыцыр Дунешхуэм кѳытогѳуалѳхъэ, Жѳыбгѳэ цІыІэр икІи лѳэцир Дэтиц кѳуэ куухэм, уэс зэрехъэ. «Тисей», 495.

КѳУЭБѳЖѳАБЭ (9). плѳыф. 1. (1). Зи теплѳэкІэ мыджафэ, быркѳуэшыркѳуэ кѳуэд зиІэ (пкѳыгѳуэ, щІыпІэ). Хъэкурынэ тету джабэм Йоплѳ бгы цхъуантІэу кѳуэбѳжѳабэм. «Тисей»,

491. 2. (7). Хъэл мыхѳумыщІэ зиІэ (цІыху). Инус хъэжыр цІыху кѳуэбѳжѳабэ гуэрт, хъэжыцІ кІуэуэ хъэжы ицІа цхъэкІэ, и хъэлѳыр зыхинатѳкѳым, игѳацІэм зыгуэрым фІэмынэм ишхар и дзажэ дэмыхъэу арати, зэрыцытауэ кѳэнэжат. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 63. Бѳлацэ сымэ жаІэжырт хъэжы «кѳуэбѳжѳабэм» уфІэкІыну Іэмал имыІэу. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 78. [Бѳлацэ Дисэ жреІэ:] А емынэунэу лѳэбыишѳыр кѳуэбѳжѳабэу игѳацІэм дунейм тетиц [Долэт]. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 255.

◇ [И] **кѳуэбѳжѳабэр теудын** (1). ЦІыху хъэлым хэлѳ мыхѳумыщІэхэр зэгѳэзэхуэжын. Степан Ильич жиІэу цытауэ соцІэж: «Инал лѳы кѳыхэкІынкІэ кѳыхэкІынут, и кѳуэбѳжѳабэр тІэкІу теудауэ цытатэмэ», - жиІэу, Іуиуу жиІатэкѳэ ар жызыІам. Мазэ ныкѳуэ цхъуантІэ, 543.

КѳУЭГУШХУКІЫН (кѳуогушхукІ) лѳэмыІ. (2). Зыгуэрым и гушхуэныгѳэр Іыгѳын, гушхуэн. Дѳѳэрэдѳ цІыхубз мышынэт, сабий цІыкІу зэрыцІэсым кѳуэгушхукІы кѳыцІэкІынт, гѳусэ сѳыт жимыІэу зэрежѳар зылѳагѳум игѳэцІагѳуэрт, лѳхуэуэ зыцІэзыукІэжа фызабэ дахэм сѳыту гуфІ кІуэцІыль жаІэу, езыми и гугѳэт дыгѳурыгѳури лѳыубыдри зэцэр хъыджэбзэр цІалэу, сѳыт цхъэкІэ жыпІэмэ, игѳацІэм хъыбару зэрызэхихыкІэ, хъыджэбзыр унэлуту яцэрт, цІалэхэр дзэм хагѳэтт. Лѳапсэ, 30.

КѳУЭГѳЭНАПІЭ (41). Зыгуэрым и гѳэпщІкІупІэ, кѳуэдзапІэ. [Бысымы] «Мыр» жыхуиІэр, дауи, и фызыр араи, тхъэм еицІэ, гуэцѳым ныщыцІыхъам ар зыхуэзэн и гугѳар нэгѳуэцІу кѳыцІэкІынт, иджы жэцІ кІыфІым абы зыцигѳэпщІкІу кѳуэгѳэнапІэр хъэцІэу уимыІэу бгѳуэтыххэнкѳым. ВитІ, 416. Іэуб кѳуажем кѳиггэзэжѳи, шитІыр жыг хадэм иришѳэри кѳуэгѳэнапІэ ицІа нэужѳ, Астемыр и унэм цІыхъаиц, зыгуэр кѳыцІэкІыу кѳызэрытемѳыжѳар и гуапэ мыхѳуауэ. Мазэ ныкѳуэ цхъуантІэ, 538. [Шамум и гѳусэхэм яжреІэ:] - Бад-и-кѳэсиф кѳопицэ, кѳуэгѳэнапІэ дыгѳакІуэ, - жѳапцэр зэрышынагѳуэр губгѳуэрысым ицІэу кѳыцІэкІынт. ХъэцІэ лѳапІэ, 402.

◇ **КІуэгѳэнапІэм кѳуэсын** (10). КѳуэдзапІэ гуэрым кѳуэсын. Кѳырым и цхъэм адэкІэ-мыдэкІэ бгѳуэницІагѳэхэм Локотои пулемет сѳытхэр иригѳэуаиц, нэхъ лѳахъишѳэуэ – миномет, топ уапІэ ицІаиц, партизанхэр кѳуэгѳэнапІэ хъарзынэхэм кѳуэсу игѳэтІысаиц, уалѳэІэсыну Іэмал закѳуэ имыІэу. Нал кѳута, 299. «Мыр мыбы и номерым ишэмэ, згѳуэтыжынкѳым», - жиІэри Исуф зыкѳуэса кѳуэгѳэнапІэм кѳыкѳуэлѳэтри и пхѳум и Іэр зыІэцІуиубыдаиц: «Укѳэзгѳуэтакѳэ иджы, накІуэ нэкІуэж, уэ пхуэфацэ сэ сыхѳуниц», - жиІэри. Лѳэчымэ, 397. Лыгѳур зэхихат кІыцым цыжаІари, кѳуэгѳэнапІэм кѳуэсаиц, хъэцІэр згѳэишѳэжыныц жимыІэу. Лѳапсэ, 104.

КѳУЭГѳЭПІЫН (кѳуегѳапІэ) лѳэІ. (1). Зыгуэрым зыгуэр кѳегѳэлѳагѳун. Нобэ Лыгѳур фокІэцІыр щІлѳагѳум, и гур зыгуэру кѳэхѳуаиц: «Ярѳи, дахэ гуэр кѳысхукѳуагѳэпІэу мыр сІэцІамыхыну пІэрэ?» - жиІэу. Лѳапсэ, 111.

КЪУЭГЪЭУВЭН (къуегъэувэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и къуагъым шыгъэувын. Лурэ Темботрэ я адэм Iэпллэ хуацIа нэужь, я нэ цIыкIухэр къихуу Астемыр бжэ къуагъым къуигъэува фочым, сэхуэу блыным фIилъам еплъырт, абы мэ къапыхым чэф ицIа хуэдэу дихъэхуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 261.

КЪУЭГЪУ (3). плъыф. Уэд, мыпшэр, гъур. Хъыджэбз фIыцIэ къуэгъу цIыкIут, и цхъэц икъухъам и цхъэр хэлъу мафIэр къыщIэна хуэдэ: и нэкIуцхъэ дахитIым уецырхъым, уи Iэпэр къысын хуэдэ, ницIэнтIэпсыр ткIуэпс зырызу къытрипхъауэ, и Iупэ плъыжьыбзэри мафIэм къыгъэцIауэ жыуигъэIэну, сымаджэм зымыщIэжу хэлът, анализхэм къызэрагъэлъагъумкIэ, и лъым сепсис зэрыхлъгъым шэч къытепхъэ хъунутэкъым. Лъапсэ, 10.

□ **Вы и къуэгъурэ лIы и гъуррэ** (2). Еплъ **вы II. КЪУЭГЪУЭЛЪХЪЭН** (къуогъуэлъхъэ) лъэмI. (1). Зыгуэрэм и къуагъым шыгъуэлъгъын. Зы мывэхуэу гъурэм деж нэсри, зэдэзэкъуэр мывэ къуагъым къуэгъуэлъхъауэ, хъэкIэхъуэкIэр къагъауэ, зэхэхуэу яцIу цIыхур зэрыгъэкIийуэ цызэхъауэ. Лъапсэ, 70.

КЪУЭДЫ (10). МыхъумыщIагъэ гъур зэрищIам цхъэкIэ цIыхум тралъхъэ (ирагъэшэч) тезыр. [КIыщокъуэм:] Абыи бэлыхъ къымыкIыу къанэртэкъым, цIакхъуэм хэхыхъам учкомым я унафэкIэ къуэдэу тралъхъэрти, интернатым ди жэмыр ягъэхъуну хъунIэм ягъэкIуэрт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 522. «По, Къэзмай партизаныжьым ипхъу Фаризэт физ хъарзынэр цригъэкIыжу, урыс физ къымыщIэну Iэмал имыIэу къуэдэу къытехуат?» - жалэу физхэм я псалъмакыр адэкIэ-мыдэкIэ цызэхъапхъырт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 516. Мэрэм махуэ дьдэм мэжджытIым цIыхур мыкIуэжу хъуати, бэлыхъыр къатехуауэ - къуэдэу ямытыну Iэмал имыIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 227.

◇ **Къуэдэу телъгъын** (1). УзыфIэкI мыхъун Iуэхугъуэу шытын. Думэсарэ и фIэфI ар хъуа нэтми, и жагъуи хъуауэ: лIо, си цхъэгъусэм абы хуэдэу зыкъыхуисхуу зезмыгъэлъагъумэ, къуэдэу стелъ, жиIэу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 573.

КЪУЭДЗЭ (15). Зыгуэрэм дэлэпыкъуэгъуу, Iэпыдэлъэпыдзу щIыгъу цIыху. [Фэуаз:] Инэралым и унафэри кIэщIт: си гъуситIыр егъэкIуэж, си ницэ дэлъа Iуэхур си къуэдэу и ницэ делъхъэри, сэ езым деж сыкъегъанэ. Анка, 383. Иджы зыбжанэ лъандэрэ Азрэт партизан отрядым хэти, Якъуб и къуэдзэу. Нал къута, 250. Нэмыцэ оккупантхэр дахужри куэд дэмыкIыу Берие и къуэдзэу къомри и къуэри и гъусэу ТэрчкIалэ къакIуэри къыдэтIысхъауэ, зы мафIэу псо из цIыхуи къыздишэри, езы къалэми удыхъи удэкIи мыхъуу къэрэгъулхэр игъэувауэ. Лъапсэ, 83.

КЪУЭДЗЭН (къуедзэ) лъэI. (1). Зыгуэрэ пIанэпэм, къуагъ гъурэм щыхыфIэдзэн, шыгъэтIыгъын. Якъуб щитIэгъар зыщехыж, арицхъэкIэ къуэгъэнапIэ къуидзэн и гум пыкIыргъым. Нал къута, 303.

КЪУЭКIИЙ (6). Къуэ дэха, дэуда, къуакIэ. Мес сэлэтитIым я къуницхъэр мо къуэкIи нэцIым къынаиц, француз сэлэтым ар зи цхъэр Зымы цымыщу кIуэдауэ. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Псы къуэкIийуэ игъулакъым - Дыркъуэ зацIэцIэ къэбгъэцIар. Си щIыналгъэ. «Батырыбжэ», 59. [Дэфэрэдж:] Ди къуажэр дэдзыхауэ къуэкIийм дэси, гъуэгури шынагуэуэ, унэм унамыгъэсу аргуэру къэным уракуэу уахъынкIэ хъунути, сшынаут. Лъапсэ, 112.

КЪУЭКIЫПIЭ (2). Дунейм и лъэныкъуипIымы шыщу къухъэпIэм пэщылъ, дыгъэр къыщыкъуэкIэ лъэныкъуэ. КъуэкIыпIэ лъэныкъуэмкIэ уафэр къызэкIэщитхъыу нищIэпIэ къэхурт... Хъуэпсэгъуэ нур, 277. ЯцIэ псоми гъацIэ пIалгъэр «Дэнэ дыгъэм и къуэкIыпIэр», - Жалэм хэти жыжьэ маплэ, «Дэнэ Сталин и адэ цIыпIэр, ЩIымы теуэу ялэ дьдэ Ини лъэщи ар цыхъуари?» Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 56.

КЪУЭЛАДЖЭ (1). КъуэкIий куу, щIыпIэ дэдзыха, цIыху эдэщымыIэ, здэкIуэгъуей, къуэкIий пхыдза. Баш кIыхъ зыIыгъым картэм телэбурэ къарегъэлъагъу: - Мис мы къуэладжэм деж танкыр жэщIым цызэхуосри зауцхуауэ дэси, сигналым къыпэпIэу. Лыгъэ, 410.

КЪУЭЛЭН I (10). плъыф. Плъыфэ зэмыщхурэ зэхэт, зэмыфэгъу. ЩIамыгъэчэуи джэдыкIэр Махуэ къэскIэ къалэм яиэ, Езы Лини нэ къуэлэну И набдзитIыр фIыцIэцIэ, къуанищIэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 38. Къадыр лIы цэджауэ джанэ кIыхыжьыр и лъэдакъэпэм нэсу, и цхъэм тепхъуа бэлтоку къуэлэныр уэрдыхъум ещхъу къытрилIыгъуэ лIыжьым къытежьэри, хуэсакъыпэу и бгыур иIыгъуэу шыдым къригъэпсыхъауэ. Аргъуей, 386. [Шурэ Хъэжумар зыхуигъазу]: СицIаркъым шкIэ къуэлэн цIыкIум есицIэну. Алъхъо, 70.

КЪУЭЛЭН II (1). Мэз щIагъыпс, къуршыпс къабзэхэм хэс бдзэжьей мыин дьдэ, и щIыфэм IэпапIэ плъыжь хэпхъауэ. Псым хэс къуэлэну уи Iэпкълэгъэкъым, Уеплъым бгъэцIагъуэу, удэхъэхыр. Псы узэфэнур къыщIэжакъым. «Батырыбжэ», 62.

КЪУЭЛГЪЭДЭН (къуолгъэдэ) лъэмI. (1). Жэуэрэ къуэгъэнапIэ гъурэм къухъэн (къыщыхутэн). Блынджабэм адэкIэ-мыдэкIэ бэдж иныжьхэр цызежэрт, хъэндыркъуакъуэ, дзыгъуэ сьти къыкъуэжырт, къуэлгъэдэжырт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 579.

КЪУЭЛГЪЭФЫН (къуелгъэф) лъэI. (2). 1. (1). Плгъэфурэ зыгуэр зыщIыпIэ, къуэгъэкIуэгъын. [Жансэхуэ] И пыIэ къуацэжьыр къыкъуилгъэфыжауэ мыр зыщхъэрытIэгъэн хуейр зэран зыцIар аракъым, жи. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 547. 2. (1). ЩыпсалгъэкIэ зыгуэр къыхэлун. [Инал:] Ди мурадыр щымурадфыкIэ, ар зымыдэм фIыкIэ уыщымыгъуэ. - Къаздэжэрий-цэ? - жиIэри Елдар занцIэу къыкъуилгъэфыцIэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 574.

КЪУЭЛГЪЭЖЫН (къуелгъэжэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и Iуэхур хуабжу зэIыхъэн. Советскэ жыхуэпIэр къуалгъэхэж, фыщымыгъуэ. Иджы нэгъуэцIэ власть къыкъуэжIауэ, ауэ зи власть лъэпкъыр иджыри яцIаркъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 271.

КЪУЭЛЪХЪЭН (къуелъхъэ) лъэI. (1). Зыгуэр къуагъым щыгъэтIылгъын. *Мусэ бжэ къуагъым къуилъхъат къэтыжэ цыкIу хъуржыным ецхъуи, къыкыуихыжри Нурхъэлий и пащхъэм кэрилъхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.*

КЪУЭЛЪЫН (къуэлъыц) лъэмыI. (2). Къуагъым зыгуэр шыщылгъын, шыIэн. [*Алыджыкыуэ:*] Сыздэщысым къуэгъэнапIэм къуэлъу джыдэ солъагъу. МелыIыч, 440. [*Алыджыкыуэ:*] Бжэ къуагъым сыкъуэлъэм, нэхъ къищтэу цытатэмэ, и пIэм сригъэгъуэлъхъэнт, жызоIэри сэри Iэнкуну сыщыси: сьдэгъуэлъын цыхубзым хъэмэ унэ лъэгум сигъуэлъхъэн. МелыIыч, 443.

КЪУЭПЪЫН (къуоплъ) лъэмыI. (1). КъуэгъэнапIэ гуэрэм зыкъуэпшиикIыу плъэн. [*Курсант цыкIуэхэр*] Жыгышхуэм къуэлъэмэ, зыгуэр къаIуэу ялъагъу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 559.

КЪУЭПС (10). 1. (2). Языныкыуэ къэкIыгъэхэм къыщIэж къыгуэжхэр. *Лыжыым псом иу лъимытэу Шыст и закъуэ, ицIу матэ, Удзи къуэпси ямыутэу ЦыкIуэхэр хуэму къыхуокIуатэ. «Тисей», 479. [Рау тхъэмадэм жреIэ:] Армэ хъункъым, си нэхъыцIэ, Къуэпсхэр, си псэ, фымыутэ. «Тисей», 481. 2. (5). Псы жапIэ нэхъыщхъэм къыгуэкIа (къыхэкIа) гуэжхэр. Псы къуэпс Iэджи псым холгъадэ, ицIэу къуэпс зыпхуатэм: ЦIэ ялами ямыIами, ЯIэу гъуэгуи цыбзэхами. Псыежэх. «Мывэ хуабэ», 265. Уэсыт зацIэу псынэ къуэпсу Шхъэлыкыуэпсыр зэхолгъадэ. Шхъэлыкыуэпс. «Батырыбжъэ», 20. Къуэпсхэр къуришым къыщыцIадзэу Псы уэр Iэджэ Терек хохуэ, Я толъкъунхэр къуэм дэмышхуэу Зэжыхолгъэ, зэрызохуэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. 3. (1). Нур. Дыгъэ лъагэр зэ къедзакъэм Дыгъэ къуэпсым ниэр хочыхъыр, А нур дахэм и пхъэ лъакъуэр ЗэтецIыкIыр хуэмышыхъу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77. 4. (1). Зыгуэрэм и лъэужь, и клапэ. ПцIы цупсыну ежъамэ, ПцIы къуэпсыр Тхъэм лъегъэIэсыр. Сатъявати. «Батырыбжъэ», 82. 5. (1). Благъэ, Iыхлы. [*Дэфэрэдж:*] Сэри сощIэ: цылым я лъабжъэр, я къуэпсыр хъумэн хуейщ жиIэу утыкум къилъэдэни къыфхэкIынкIэ мэхъу. Лъапсэ, 11.*

КЪУЭПХЪУ-ЩЫПХЪУ (1). Зэкъуэшхэм, зэшыпхъухэм я бын, абыхэм благъагъкIэ япыщIа цIыхухэр. [*Хъэбибэ:*] А зи анэ тхъэ еуа, хэт мыгъуэ сэлам гуапэ зэфхыжыр – фи анэ-адэ, хъэмэ фи къуэпхъу-шыпхъухэр ара? Шынэхужыкыуэ, 10.

КЪУЭРЫЛЪХУ (7). Къуэм и бын. Къуэрылъху хъыджэбз цыкIуитIыым япэ къалъагъури зэрыгъэкIиящ: - *Нанэ къэтэджыфыркыым! ГушIэгъу, 420. Пасэу фызабэу къэнащ [Дэфэрэдж], бын закъуэ фIэкIа и лIым дигъуэтакъым, и цхъэгъусэр дунейм ехыжа нэужькIэ езы фызабэр дэIуэжри илгъэсицэм щигъу кыгъэщIащ и къуэрылъху бынунэшхуэм яхэсу. Лъапсэ, 29. Къуэрылъху хъыджэбз цыкIууу къыщIэхъуэри IэпицIэлъащIэуегъасэ, цыкIууцIыкIэ къыщIедзэри. Лъапсэ, 119.*

КЪУЭСЫН (къуэсц) лъэмыI. (12). Къуагъ гуэрэм деж шысын, зыгуэрэм и щIыбагъым дэсын. *Зыгуэр ди унэ къыщIэгъэхъэ – Хъэр зыкъуэс*

къуагъым къыкыуолгъэт. Хъэ. «Дамыгъэ», 80. ЗыгъэпцIуауэ ар [жъыр] зыкъуэсыр Згъуэттэм, жысIэу согупсыс. Жъыр къемыпщэм, дэнэ цыIэ. «Вагъуэ махуэ», 344.

КЪУЭТЫН (къуэтц) лъэмыI. (12). Къуагъ гуэрэм деж шытын, зыгуэрэм и щIыбагъым дэтын. *Инал бжэ къуагъым къуэту къэдалуэрт, урыс дадэ жиIэри и гум ириубыдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. Бгым и къуапэм къуэту къалэр Уафэ цхъуантIэм иболъагъуэ, Бгъэшхуэм хуэдэу цыхуу цылажъэр Хэт илъагъуми егъэцIагъуэ. Пшэ адрьщIыым шыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19. Иужыым [Къэрэмырзэ] и шуудзэ къуэгъэнапIэ къуэтыр иришажъэри топышэмрэ бомбэмрэ ягъэундэрэцхъуа бийм «уэхъэхъей-уэтэтей» жаIэу ятеуащ. Лыгъэ, 411.*

КЪУЭТЫСХЪЭН (къуотIысхъэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и къуагъым щытIысын. [*Алыджыкыуэ:*] КъуэгъэнапIэ сыхуэзэху, сыкъуотIысхъэри зызогъэпсэху. МелыIыч, 459. Нэхъ гъунэгъу зыхууицIри Локотоиш къуэгъэнапIэ къуэтысхъауэ школ пицIантIэм дэтхэм яхэплъэу зыкъомрэ цысащ. Нал къута, 245-246.

КЪУЭУВЭН (къуоувэ) лъэмыI. (3). Къуагъ гуэрэм шыувын, зыщыгъэпщIкIун. [*Алыджыкыуэ:*] Сэри къуэгъэнапIэ сыкъуэувауэ сыкъоплъэ, мылицэр къыздикIар сымыщIэу. МелыIыч, 471. ШыдыгъуитIыым языр къуэгъэнапIэ къуэуэври пхъэрыр япэ иригъэцауэ арати, Астемыр цыуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 170.

КЪУЭШ (221). 1. (100). Зы адэ-анэм къалъхуа, е адэкIэ, е анэкIэ зы щIалэхэм (къуэхэм) зыр адреим зэрыхушчыт. *Куэд дэмыкIыу, Хъэжбарэ лажы хъати имыIэ пэтрэ, тутнакъэщыцым иса и адэмрэ и къуэшымрэ я гъусэу хэкум ираири ягъэкIуэдащ, вредителу ираишым яхэту. Нэгъуху, 33. Уэшхыр къошхри, лъы лъэужьыр А зы махуэм хогъуэцжыр, къуэши куритми къегъэзэжыр. «Елбэздыкыуэ», 7. Езы Якъуби и къуэши цыкIуитIыр ипIыжыну цыхуежъам и мурадари дахэтэкъэ! Нал къута, 263. 2. (116). Ныбжъэгъу пэж, акъылэгъу. Абдеж дэ гъусэ къытхуэхъахэм «Ди къуэшикIэ» деджэрт, зыхэтшау. ТекIуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5. Къыдырыр нэхъри къэгубжъыпащ цыжъбанэу мобы фIэкIа сурэт зымыIэм «уэ пхуэдэ къуэши сыхулIэ» жиIэу къызэрещам цхъэкIэ. Кхъухъ пхэнж, 495. Ди къуэши лъапIэу болгархэм Тхыль томищэм тIу щIыгъуауэ Тыгъэ дахэу къагъэхъакъэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.*

□ **Къуэши егъу нэхърэ гъунэгъуфI** (3). Гъунэгъу фIуэу къыпхушчытыр нэхъыфIщ къуэши мытэмэм нэхърэ. [*Къадым Дэрдэхъэ жреIэ:*] – *Дэни хъы, цыхур умыгъэтхъэусыхэ. Уи гъунэгъухэм ягъэтхъэусыхэркъымы!* Къуэши егъу нэхърэ гъунэгъуфI жиIащ пасэрейм. Хъэспэхъумэ, 418. [*Омар:*] Си адэ дунейм ехыжам: «къуэши егъу нэхърэ гъунэгъуфI», жиIэу цытащ. Гъуэгуанэ, 100.

КЪУЭШРОКЪУЕЙ (3). Пщы Къуэшрокъуэ и цIэр зезыхъэ къуажэ. *Ныжэбэ ахъшэр ихъумэничи пцIэдей Къуэшрокъуей, Къылышбийхъэблэ, Шэджем кIуэниц [Ерул]. Хъуэпсэгъуэ нур, 229.*

[Ерул:] Къуэшырокъуеймрэ дэрэ псыхъуэишхуэр ди зэхуакуу шабзэкIэ дыщызэауэм цыгъуэ, зи шабзэ нэхъ жыжъэ кIуэр хэтыт? Хъуэпсэгъуэ нур, 100.

КЪУЭШЫГЪЭ (4). Цыху зэхуштыкIэр къыгъэлыгагъуэу. [Къыдырым мыцэм жрелэ:] Зы кхъухъ ушитIысхъэкIэ псоми уи мурадър зы мэхъу, дызакъылэгъуни, къуэшыгъэ дахэ дякум дэлъныи... Кхъухъ пхэнж, 507. Iэпхъуамбэ закъуэу дыпытми, Къуэшыгъэ къабзэр гунэсу Хэкум хегъахуэр, мэбжыфIэ. Россие. «Мывэ хуабэ», 96.

КЪУЭЩИЙ (7). Пхъэкъутахуэ, пхъэупсахуэ. [Алыджыкъуэ:] Пыцхъэцхъэ хъуэу пианэр зэхуэху, пхъэ гъумжыым селIэллаш, къуэщIий защIэ сиIыху. Мелыгыч, 440. Псыхъуэм къэкIуа цхъэкIу инхъу Саримэрэ езымрэ [Дисэ] къуэщIий тIэкIу зэхуахъэс фIэкIа яхуээфIэкI цыIэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 54. МэцIакъым Iуэхууи къыспэщытыр, КъуэщIий къэсщыпми сэгъэлащIэрт. Си щIалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

КЪУБГЪАН (1). ЗэрызатхъэщI хъэкъушыкыу, кыу тегу, быдз иIэу. Арати, [ПатIыкыуей щIалэхэм] шыбжий хъэжыгъэ яхъри ПатIыкыуей мэджытыым щIэт къуэбгъаным иракIуащ. Лъапсэ, 116.

КЪУГЪ: КЪУГЪ МАКЪ (5). 1. (3). ХъэкIэкхъуэкIэхэм хэшауэ къаждэкI макъ. [БырмамытI:] УзыщIэдэлукIмэ, хъэлуцызым я къуэгъ макъ зэхыбох, уеблэмэ зыгуэрхэр къыдбгъэдыхъэу къыдIэн къыдамыкуу цыIуыжкIэ я лъэ макъ зэхыдох. ХъэщIэ лъапIэ, 400. ХъэкIэкхъуэкIэ мащIэм я къуэгъ макъ зэхихрэ абы [Жыраслъэн] жэщым нэху цыху? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 609. 2. (2). Цыхухэм гущIыхъуэ щыгъкIэ къаждэкI макъ. [Дисэ зыщыгугъын зэрыщымылэр къыгурыIуэжырт] Ар и гум къэкIмэ, и нэспитIыр къолбгъэлэх, и къуэгъ макъыр и нысэм зэхригъэхын шынуэ. ГущIэгъу, 421. И пхъум и къуэгъ макъыр зэхихрэ и анэр къыщIэкIмэ – хъыдэжбзыр дэкIуешIэм телъу елгъагури гужъеяуэ унэм щIелъафэ, дыгъу сыт къэфыщIэуа къыщохури. Лъапсэ, 27.

КЪУГЪЫН (мэкъугъ) лъэмыI. (12). 1. (4). ХъэкIэкхъуэкIэхэм хэшауэ зэрыщIэуэм ироджэ. КъапIэн мэжалIэ лIэхэр зыIурыбзаерт, къуэгъырт. Нал къута, 218. Уи хъэкIэкхъуэкIу къэушир Лъагъу тIысауэ мэкъугъ. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17. 2. (6). ГущIыхъуэ гъын. - ЯукIащ, ягъэунэхъури ягъэсэхыжаш, - сымаджэм и анэр къэтэджыну еIэ цхъэкIэ, къару къыхэнэжакъым, къызэфIэуати, аргуэру диваным иджэлэжаш, къуэгъуу къыщIидзэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы мастэ хиIужри игъэсабырыжаш. Лъапсэ, 18. Дэфэрэдж гуэщI кIыфIым щIагуати, зиплывыхъ цхъэкIэ зыри илгъагунутэкъым, цIыху куэд зэрыщIэсым ишэ хэлътэкъым, адэкIэ-мыдэкIэ хэт къуэгъу, хэт къэгъыхъу, хэти гъыным игъэундэращхъуэри зауцэхужауэ хъыдэжэбз Iэджэ зэхэст. Лъапсэ, 32. 3. (2). Макъ Iей ину зыгуэрэм ищIын. Машиэхэр къуажэм зэрыдэкIыу, бгы дэгъэзеигъуэм дэпщIейуэ щIадзащ, я моторхэр, зыгуэр къащымыщIащIэрт жыпIэну, къуэгъуу.

Лъапсэ, 68. Хъэлуцызым ядэкъуэгъуу, Жыбгъэ макъыр бгыщхъэм итиц, Уэс хужъ щIакIуэр жыгым цыгъыу, Зигъэцхъауэ сэнтхым тетци. Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 23.

КЪУДАМЭ (45). Жыгым е нэгъуэщI къэкIыгъэхэм къагуэкIыкIхэр. Тембот и унафэкIэ щIалэ цыкIухэр жыгым дэпщIейрти къудамэ зырызхэм тесу зэрыгъэкIийрт, жыг щIагъым Долэт къижыхъ-нижыхъу, баишкIэ жыгым дэуейуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Хъэцхъэтеуэм икъутами, Хуэнэцхъейхэрт жыгхэр уафэм: Гъатхэр къэсри, я къудамэр ЯIэтахэщI зэрыджафэу. Гъатхэ уафэ. «Дамыгъэ», 112. Адакъэм фIуэ зигъэпсэхуа нэужъ, дэлъейуэ абгъуэ нэзым тетIысхъэн и зугъати, жыг къудамэр зэран къыхуэхъури и дамэр уижъуэдишфакъым. Бабышыкыуэ адакъэпщ, 493.

КЪУДАЩ (1). УнэцIэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур» романым ущызырихъэлIэ цIыхъухэм ящыщ зыщ. Абы [Астемыр] и гъусэт Гъэшыкыуэ зкъуэшитIыр, Къудащ Амырхъан; ЩоджэщIыкIу Алым, Назырыжыыр – къуажэм дупартизанищ жызыIэу дэкIа илгъэпкъым къагъэзэжат, къэт щIагъуэ щымыIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 308.

КЪУДЕЙ (148). частицэ. 1. (73). МащIагъэ, иримыкъуныгъэ, закъуэныгъэ къегъэлыгагъуэ. ЩIакъуэ зэрыхуэрэ и къыгъэхъуапIэм зыхъуэжаш: япэм къыщIигъалгъэрэ изу къригъахъуэу щытати, иджы шынакъжъей цIыкIуэ къригъахъуэ къудейщ. Къалэн, 427. Сэ гъуэгу и пIалгъэ сиIа къудейщи, ЗыкIэрысхынкъым IэщI-фащIэ. СытетщI къурш дами, соплгъэ жыжъэ. «Дамыгъэ», 217. [Алыджыкыуэ:] ТIу къудейщ дызэрыхури, зыгуэр жытIэмэ, зыжетIэр дэ тIум дызыхъэщI, сыхуей цыхъуам деж «Илас» жызоIэри соджэ. Мелыгыч, 468. 2. (41). Нэхъ мыхъуми, уеблэмэ. Дадэм: Мэлри мыбзэхащIэрт абы хуэдэ къабзэу, тепщIэ къудей къутэмэ уи жагъуэ мэхъу. ТепщIэ къэзылгъэтыхъ, 147. Зэгуэр хъэпсым къыкIыжа къудейуэ уэрамым къыдыхъат, шыхын дэнэ къэна, тутын къудей имыIэу. Лыгъэ, 408. ЕрагъэспэрагъкIэ шкIэр къызэфIэуэвэм аргуэру мэджэлэж, и лгъакъуэр къыщIэмывэу, и цхъэ къудей къыхуэлэтыркъым. Щынэхужыкыуэ, 9. 3. (34). Абы къыщымынэу, абы имызакъуэу. Езым [Абу-Деруиш] КъурIэн ищIэ къудейтэкъым, щIэныгъэ бгъэдэлгът, куэдым гу лгъитэрт. Кхъэлэгъунэ, 378. Дунейр кIэгъэпшагъэ къудей мыхъуу, уафэ лгъащIэр зэцIэуфIыцIа зэпыту, уафэхъуэпскIыр жэщIу махуэкIу къыхэлгъэтыкIмэ, дунейр зэIыхъэнуц жыпIэу укъыхигъэщIыкIуу щытащ. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 518. Хъэрф къудей Iэдэм итхыр? УнэцIэ псо етхыф. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 508.

КЪУДЕЙУЭ (51). 1. (1). Зыри щIымыгъуу, и закъуэу, ауэ сытми. [Берие Кодоевым жрелэ:] Фэ къыфхэкIауэ инэрал къудейуэ къащIтэ – дапщIэ фронтым цыIэ? Лъапсэ, 89. 2. (50). Iуэхугъуэ гуэрхэр кIэщIу экIэлгъыкIуэн мыхъэнэ къегъэлыгагъуэ. Езыри [инэралыр] Лондон къыкIыжа къудейуэ жэщIым жэятэкъым, куэдыщIэрэ къызэлIэлэну фIэфIтэкъым, ешауэ зыгъэпсэхугъуэ имыхуэу арат. ХъэщIэ лъапIэ, 399. Плъагъурэ,

кбалгъуа кудейуэ, псым хэклауадэ нэтаиц, - жиЛэри Кветану хэжым дежкЛэ еплэекЛаци. Лъапсэ, 59. Я пицЛантЛэ кбосыжри Жангулэз жэмыр кбиша кудейуэ шэ нэгун иыгыуу пицЛантЛэм дэту кбыхуозэж. Клапсэ клапэ, 17.

КЪУЕЙЩЕИИ (мэкъуейщей) лъэмыI. (6). Уи нэгун зебгъэужыын папщЛэ, мухъумыщЛэгъэ гуэр лэжыын, зэранын. Лу адрей цыкЛухэм кбакЛэрыхуртэкъым къуейщейинкЛи жыг дэкЛуеинкЛи. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Цыхур зэрызехъуэ, бжэгъухэр ягъэдалъуэ, физхэри зэцЛэкъугъуэ цыхухъухэр кбэгъэбырсейуэ, нэхъ щЛалэхэри мыкъуейщейуэ кээнэнт? Зи лъэрыгъыпс тЛыгъа, 525. ЖиЛэм федалуэ, фымыкъуейщей, - жиЛэри Василий Захарович школымкЛэ игъээжащ, тимуровецхэр ежэным кбьтэплъуэ. Шынэхужыкыуэ, 60.

КЪУЕЙЩЕИ I (1). Къуейщейин, зэранын зыфЛэфI, къуейщейингъэ зылэжъ. - Ди нэу зедгъэужыын арактым кбуришым дыкбьщЛэкЛуар, - жиЛэри Иринаэ, щЛалэ цыкЛухэм къуейщей зырыз кбыхэкЛэмэ - улэггэ хъуауэ мацЛэ кбьтэплъэрэ, дапщэц кбьтлэгъэсыну хуцхъуэ жалэу? Шынэхужыкыуэ, 62.

КЪУЕЙЩЕИ II (4). плъыф. Зэтесу шымытын, ущызекЛуэну здэгугъу, кбуакЛэбгыкЛалъэ (щЛыпЛэ). Гъуэгур, яухытауэ кбьщЛэкЛынтэкъыми, къуейщейит, дэкЛыгъуэхэр задэт, зэвт, шууитI цызэблэкI мыхъуэ. Нал къута, 298. Гъуэгур бгъузэц, гъуэгу къуейщейуэ, Мывэ нэпкъым дынокЛуэкI. Бгым дэкI гъуэгу. «Батырыбжъэ», 38.

КЪУЗЫН (екъуз) лъэI. (17). Зыгуэр быдэу хузын, зэкЛуэщыпхэн, ешэкЛын. Гъуэжъ хъуа жыгхэр жьыбгъэм ирикъуэкЛуы Бгы кбуапэжъхэр лъаэу пиэм кбьщЛоплэ, Бгъээжыну дахэм иузу пымыкЛуы Си Iэр пкъузу занцЛэу укбьзоплэ. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79. Батыр зы псалги жимыIэу, И Iунэр тхъэмтэу клэзызу, Екбъузыр кбамэу Iэтицхур. «Адэ», 139. ИIэц щыхунIэ си гъуэгу - Ариц сэ щЛэксгъузыр шы сокур. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгу», 86.

КЪУИГЪЭЩЭН (къуегъащЛэ) лъэI. (2). Зыгуэр (и щытыкЛэ, и псэлэкЛэ с.ху.) зыгуэр кбьбгуригъэлуэн. Шыр лъэтауэ уэгум йохъэ, Кбалэ пицЛантЛэм ар ныдохъэ, Щхъыхыр фЛэту иныжъ закъуэ Кбьбгъэдохъэ тЛэкЛу хуэщЛакъуэу, КбуимыгъащЛэу и гум хэлгыр а иныжыым мыр кбепсэлъыр... «Елбээдыкъуэ», 16. Хэт сьт лыггэ зэрихъами, Тхыль зэдагуэм кбуегъэщЛэж. Тхыль еджапЛэ. «Вагъуэ махуэ», 337.

КЪУИЙ (4). плъыф. Зи щхъэц икЛа, щхъэц зытемытыж цыху. [Данизэт Дисэ жрелэ:] - КбэкЛуат, тхъэ, дыгъуасэ си дэлъхури, жиЛаш; нэкЛуэж, ди шыпхъу, куэдиц гъукЛэ кбуийм деж узэрисар. Хъуэпсэгъуэ нур, 272. КбьгъащЛэу Бот ар [Данизэт] кбьмышатэмэ, ноби ныжэби и гъукЛэ кбуийм теплээнутэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 271.

♦ **Кбуийм и цылыу гурэфу** (2). Зыгуэр зи лажъэ цыхум, а и лажбэм нэмышщЛыж иджыри зыгуэр кбьщыщЛын. Пхгъэ лъакъуэкЛэ кбикЛухуэ емыхахэм я блэуэцЛэр хъэлэчу трихащи, ари кбуийм и цылыу

гурэф жыхуаIэм хуэдэщ. Нал къута, 211. Кбуийм и цылыу гурэфу, Чачи мычэму абы тепсэлгъыхьырт [Долэт зэрыжиЛам щхъэкЛэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 269.

КЪУ-КЪУКЪУ (1). зэрызып. Адакбэм и тэмактым кбьлукI макъ. [Кбалэдэсым:] Сэр скЛэрымыщЛэ мыгъуэу щытамы зыгуэрти, жиЛэу щЛотЛысыкI, уеблэмэ «Кбу-къукъу» кудей хужыIэжыркбьым, псыр кбьжъэдоуэри. Бабыщкыуэ адакбэпщ, 491.

КЪУ-КЪУКЪУ-СЫКЪУКЪУ (КЪУКЪУКЪУ-СЫКЪУКЪУ) (6). зэрызып. Еплэ кбу-къукъу. Хъэр зылурыбзаеу дэщытым, Джэлил «кбу-къу-къу-сыкъукъу» жиЛэурэ джэдхэр зэхуишэсри игъэтхъэжащ. Бабыщкыуэ адакбэпщ, 475. Адакбэ хужьми «къукъукъу-сыкъукъу» жиЛэу и макбьым зриггэлъэщри джэдэщым цЛэсыр игъэужъейуэ: - Iуу-Iуу-Iуу-у-у-I! Бабыщкыуэ адакбэпщ, 483. Куэдрэ зримылгъэфыхуэ Джэлил дэлъейщ-дэпклейри щиху жыгым дэлъэтеящ, кбу-къукъу-сыкъукъу, жиЛэу. Бабыщкыуэ адакбэпщ, 492.

КЪУЛ (78). «Шынэхужыкыуэ», «Нал къута» романхэм хэт персонаж гуэрим и унэцЛэ, республикэм и унафЛэщI. Зыр Кбул Зулкбэрнейт, республикэм и унафЛэщIт, лы сырыхуфэ, военнэ щыгъынкЛэ хуэпауэ, и фэкЛэ урысым ещхуэ. Шынэхужыкыуэ, 35. Езы Кбулыр Долинск дэсу кбьщЛэкЛаци, штабышхуэ гуэрим кбулыкъу щыцЛэу. Нал къута, 235. Унафэ зыцЛар езы Кбулыр арац. Нал къута, 229.

КЪУЛЕЙ (6). плъыф. Мыльку, хъугъуэфыгъуэ куэд зыбгъэдэлъ (цыху). ДыкбьзидкЛа кбэралым, тобэ ирехъу, Назифэ хъэрып кбулей гуэр кбьлгъыгъунт. Лэчымэ, 393. Сы-кбулейщ жытЛэу утыку укбьмылгъадэ, лыщЛэ дзыхъ зыхуэщIцI ушэмэ, уи Iуэху зэрбгъэхъуэ уэ лъэныкбуэеггэз зыщЛыым нэхъыфIц. Хъуэпсэгъуэ нур, 188. Кбулейсызу цыIэр кбулей хъуну хуцЛокъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 267.

КЪУЛЕЙСЫЗ (39). плъыф. I. (19). Мыльку зимылэ, кбулеяг зыбгъэдэмыль. Зэрыщыт дыдэу жиЛэмэ, цыкЛухэм яшхын зымыгъуэт унагъуэ кбулейсызи цыIэт, итЛани еджакЛуэхэм зызымыггэщI яхэт дэнэ кбэна, атЛэ гъатхэр кбыхъэмэ, ныцхъэщхъэкЛэ зи нэр хъэрахъэ цыIэт, даггэ зыщЛэлэ зэрамышым кбыхэкЛэ. Мазэ ныкбуэ щхъуантЛэ, 533. Езым [Гунэуэс] бынибл илэу фызабэу, джэдкгурт анэ жыхуэIэну и сабийм ящхъэщыту кбулейсыз дыдэу псэу щхъэкЛэ, гуцЛэгъушхуэ хэлэт, езыр хуэныкбуэ нэтми, псапэ ищЛэмэ, фЛэфIт, лъэрызехъэт, цыху мышынэт, жьакЛуэт. ГуцЛэгъу, 421. Цыхур кбулейсызи, шхын щхъэкЛэ гугъу йохъыр, Iэбэлгъабэр куэдиц. Мельгыч, 450. 2. (17). цыI. мыхъ. Цыху тхъэмьщкЛэхэ. Иджы, мес, лы хъарзынэу кбьщЛэкЛаци, «контрэр» игъэунэхъуауэ кбулейсызыр еггэунэ. Нэгъуху, 20. Беймрэ кбулейсызымрэ псом нэхгэрэ нэхъыфЛу зэрызэхбггэкЛуныр я кбамэрт, дамэтелбьым хуэдэу абы щхъэж и мылькур здынэсыр кбьггэлъагъуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 84. Лыр молэм хуиггэхъащи, тхы сьтхэр нэгъуэщI дхъэшы дэсым, кбулейсызхэм тЛэкЛутЛэкЛуу яхуигуэшащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 73.

◊ **Кюлейсыз хьун** (3). Къарууншэ хьун, узыншагьэр флэклуэдын, лэным нэсын. Нэггуджэм [шоферым жрелэ]: Иджыпсту сьмаджэщым нэмыггэсамэ, кюлейсыз хьунуц [физыр]. Гьуэгуанэ, 131. Вадим [Анзор жрелэ]: [Фелиер] Шлэскьым, ныжэбэ кьеджэри яшауэ иджыри кьиггээзжакьым. Фыз гуэр кюлейсыз хьуа си гуггэци, Гьуэгуанэ, 135.

КЮЛЕЙСЫЗЫГГЭ (11). Тхэмышцклаггэ. Кюлейсызыггэм кьыхэкьурэ унаггүэм исыр зэфлэнэ-эккьужу я дунейр яхь, я хьыджэбз закьуэри дахэ дьидэ хьуну жалэ цхьэккэ, цыггын хуейц. Лэчымэ, 389. Кюлейсызыггэр джанэм хуэдэц - Мафлэ бзий гуаццлэм кьыхаццлэ. Тхэмышцклаггэ. «Дамыггэ», 114. [Хьэбибэ:] Бэлыхь маццлэ сизчакьым, си фэр изьхар кюлейсызыггэри, сьыбггэунэхуну арами сццлэжкьым - дунейр си лэпэдэггээзжэуэц, зы махуэ «уэху» жыслакьым. Шьнэхужьыкьуэ, 28.

◊ **Кюлейсызыггэ телгын** (1). Тхэмышцккэу, имьлэлауэ щытын. И бостей кьыхьым цьидэжыну зэмыфэггүу тедамккэ, вактэ зэццлэдауэ и лэпэм флэлгьымккэ кьэциццлэнут унаггүэм кюлейсызыггэу ятелгьыр. Мелыгыч, 455.

КЮЛИЙ (1). Балгкьэр усакуэ цэрыуэм и унэцлэ. Уэ дэнэ гьуэгуккэ дэтиэхами Уи бгьуитгым итккэ шу гьуситлэ - Кюлий Кьайсыныр ижьырабггүмэ, Сэмэурабггүм сэри ситц. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49.

КЮЛЫКЪУ (64). 1. (9). Шьлпэ гуэрэм цьыхум щиггээзцлэ лэжыггэ; кьалэн. [Дэфэрэдж Ботэх жрелэ:] - Си кюлыккүм хохьэ, тласэ, сьмаджэр зыхуэзапхьэ хуэггээзэну. Ляпсэ, 95. [Бырмамытлэ:] Сэри заниццлэу си кюлыккүм здэщылэм соклуэж, суд сьтхэр зэрызехьэу си ужьым ит цхьэккэ кьэзмыгганэу. Хьэщлэ лэпэлэ, 399. Зым и кюлыккүр нэхь гуггүш, адрейм ейр нэхь тыншиц. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 651. 2. (38). Здэлажэ щьлпэм цьыхум щилыггэ лэнатлэ. Рахьым банкышхуэ гуэрэм кюлыккүуфлэ илэу щылажэвэрт, и кюлыккүр кьиггээсэбэпурэ и кьуэши нэхьыццлэ Зураби кхгүхь тедаплэм лэнатлэ хьарзынэ кьыщыхуиггэуэтри Зураб кассиру иггэуэват. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 666. [Алыджыккүэ комендантым жрелэ:] Уи шырыккүуитгым солгьри, уэ пхуэдэ кюлыккүушхуэ зыхуаггэфаццэм дежккэ емьккүуц мобы хуэдэ шырыккүу плыггынэ. Мелыгыч, 463. - Ярэби, апхуэдизу лыггэ уцилэм, ницлэ кьыпхуаццлэу, кюлыккүу гуэр сьту кьыуамытрэ уэ? - жицлэри Муси хуццлэуацц и гьунэггүм. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 644.

◊ **Кюлыккүу зехьэн** (2). лэнатлэ гуэр лүтын. Инал лы хахуэ хьуац, кюлыккүушхуэ зэрехьэ, куэд кьыфлэпккэ, и псалгэр пхоккэ. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 528. Кьылышбийм и зэманым хуэдэжккьым нобэрэй зэманьр, тхылгэ умыццлэу кюлыккүу пхузехьэнуккьым. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 508. **Кюлыккүу хуэццлэн** (5). Зыгуэрэм кьалэн хуэццлэн. - Уей, маржэ, хэкум и напэ теваем, - жицлэрт Кьылышбий и кьуэм [ццлэлэхэм зыхуиггээзэ], - кьэралым, паццтыхьым кюлыккүу

хуэццлэну фьидоггэкуэри, фи хьыбарыфлэ кьэсмэ, дьыццгуккэпккэпккэ. Хьуэпсэггүэ нур, 126. Иужьым Мэтхггэныр кьадьуэ цьытамэ, нобэ коммунист партым кюлыккүу хуэццлэ. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 592. Уэлэхьы, си лүэхум иджы Жьраслггэн кьиггээзжэ Инал кюлыккүу хуэццлэм. Мазэ ныккүэ щхьуантлэ, 516. **Кюлыккүу ццлэн**

(4). Еплэ **кюлыккүу зехьэн**. Езы Кюлыр Долинск дэсу кьыццлэклац, штабышхуэ гуэрэм кюлыккүу цьыццлэу. Нал кьута, 235. Цьыхубзыр дохутырт, штабым кюлыккүу цьыццлэ гуэрэм и фьизт. Шьнэхужьыккүуэ, 69. **Кюлыккүу зилэтын** (4). лэнатлэ нэхь лггэ хьун, лэнатлэ нэхьыфлэ зьлэриггэхьэн. Берие и кюлыккүу зилэтыхуэ Кобуловым и кюлыккүу зилэтурэ, а тлур кьыздэггэуэгурыккүуацц илггэ лэджэклэ. Лггэпсэ, 91. [Дэфэрэдж:] Езы Аннэ Павловнэр маццлэ ццлэжккэ сэ зэрысццлэхуэ, иджыри кьэс зэи сизу ебггэжккэ, хуабжэу специалыстыфлэ, псэрэ гуккэ и лүэхум етац, зьтеуэва гьуэгүми кьыпхутеккынккэ, арауи кьыццлэжккэпккэ и кюлыккүу зилэтын

псоми хуаггэфаццэурэ и лүэхур кьехуэха иджы ццлэхуар. Лггэпсэ, 11. **Кюлыккүу дэкуэи** (2). Еплэ **кюлыккүу зилэтын**. Штабым и начальныккыу Мутаевыр цаггэуэвам, а машинэр обкомым я гаражым ццлэтым цьыцу кьратац, и кюлыккүу зэридэкуэйр кьраггэлггэуэжын цхьэккэ. Шьнэхужьыккүуэ, 66. Зыккөм ццлэу Нартыху Кьазбэч бжьыпэр цубыдауэ паццэу уацци, лггэпккэпккэпккэ илэц, игу зэбггэм и ницэ гурыггьыр зэпудыну тлэу еплэпккэпккэ, гьуццлэггүшхуэ зилэ лггэуэ и хьыбар езым иггэуэжми, гьуццлэггүккэ кьытыпхьын цьлэжккэ, ней-нэфлэ ццлэхум яхуыццлэ, и нэфлэ зьыццлэхуэ и кюлыккүу доккүей. Лггэпсэ, 73.

КЮЛЫКЪУЩАПЭ (11). Кюлыккүу цаггээзцлэ, лэжыггэ щалэжэ щьлпэ, организацэ. Кюлыккүу ццлэлэр - правленэнт, тхылггэр зезыхьэр - письрт. Нэггүху, 19. Детдоми дэнэ кьыпхьын, кюлыккүуццлэлэу цьлэр пццлэ-тхьытхьыу эвакуаццэм маккүэ. Нал кьута, 215. Иринэ, иггэаццлэм кюлыккүуццлэлэ инхэм ккүуэ есатэжккэ, дзыхь имьццлэццлэуэ унэм ццлэхьац. Нал кьута, 238.

КЮЛЫКЪУЩЭ (17). Кюлыккүу зезыхьэ, акьылккэ гьээзэццлэн хуей лэнатлэ пэрыт цьыху. Округым цьылажэ кюлыккүуццлэхэр отряд-отрядхуэрэ адэклэ-мыдэклэ зэбггэклац. Зи лггэрыггьыпс тлыггэ, 532. [Алыджыккүуэ:] Абы [отдел кадровым] ццлэс кюлыккүуццлэм джэдэгужэ теубггэуэуэ тхьылггэпккэ зэлэццлэ, сэ гу кьыслэтыта цхьэккэ, и цхьэ кьилэту кьызэлпгьырккэ. Мелыгыч, 450.

КЮЛЫКЪУЩЭКЪУ (2). Кюлыккүу хуэпабггэ, хуелэ цьыху. Берие кюлыккүуццлэжэ бзаджэти, кьыпэуэвыр хьэдэлггэмыж иццлэрт. Лггэпсэ, 91. Пэжыр жыплэмэ, езы Нартыхур кюлыккүуццлэжэу цьымыту, нэхь тегушхуауэ лүэхум и ужь итыггэатэмэ, зыгуэрхэри хуэццлэжккэпккэ кьыццлэжккэ, ауэ «кьомыггэжккэ абы хуэдэ лүэху» жицлэу лггэпккэуэ ццлэ цьытачым

хэлГыфГыгха Микоян цыжиЛэм, Нартыхум зиуцэхужащ, кытхуэнам зридггэкъум нэхгыфГыц жыхуиЛэу. Лъапсэ, 83.

КЪУЛЪХУОЛЭ (1). КъурЛэным ит зы сурэ гур; зэчыр. - *Иджым, уэлэхвэ, къулъхуолэ цэ цыжыпЛэнур, - жиЛэрт лыцЛэхэм я нэхгыжву нэхъ фагъуэ дьдэу Астемыр цлопцыр къезытам.* Хъуэпсэгъуэ нур, 163.

КЪУЛЪШЫКЪУ (2). Махуэм щыц Гыхъуэ, пцэдджыжыыр сыхъэти 10-хэм деж. [*Хъэжумар:*] *АтЛэ, уэс къесми, сыхъэт телгынккым.* Нышэдибэ Къээнжалыщхъэ хужуэ нэху къекЛаш, арицхъэкЛэ къулъшыккъу хъухукЛэ текГыжащ. Альхъо, 70. *Пцэдджыжъ къулъшыккъу мыхъуауэ, хъэри джэдри къежыащ, жыхуаЛэм хуэдэт, физхэм жэм къашиа къудейт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 233.

КЪУЛЪШЫРЫФ (1). Езыхэм я мылкъу (щГы, псэупЛэ, унэ, еджапЛэ н.) ябггэдэлъу, зи гъащЛэр диным езыпхауэ, абы хуэлажъуэ зэкъуэту зэдэпсэу цГыху гупым я псэупЛэ (хэщЛапЛэ). *Тамань цГыналгэм уиххэрэ жыжъуэуплгэмэ, Афродитэ и къулъшырыфышхуэр плъагъуу, ар зыдэт Фанагорие къалэм шамыцЛэ цымыЛэу фочыцЛэ, гъукЛэ, дыщэкЛэ, ахъиащЛэ, уанащЛэ сьт жыпЛэми ЛэпцЛэлапцЛэр куэдэ дэнэ уэрамми тест.* Лъапсэ, 5.

КЪУМ (46). ЦГыху зыщымыпсэу, къэкГыгъэ, псы здэмащЛэ щГыпЛэ нэщЛэ. Къум джафэм и махуэр *Дыггэпсу хуабейщ, Бэуэни слгэмкГыу Лыггэем цГыр ес...* ЗэныбжъэгъуитЛэ. «Шум и гъуэгугу», 32. Къумым къыцфэ гъуэжъкуийр, *Дыггэри уафэм йоткГухвэ, Зы брахман гуэри цай гъуэжъу А махуэм сытым къиухъ.* «Индийскэ поэмэ», 363. *Псы уемыфэу ублэкГыну Лэмал зимылэт, адэкЛэ къум зацЛэици, псы цхъэкЛэ умэхами, ткГуэпс бгъуэтынухккым.* Анка, 381.

КЪУМЫКЪУ (1). Дагъыстаным щыпсэу лъэпкъхэм ящыц зы, а лъэпкъым щыц цГыху. *Адыгэр ирашынуми ирамышу къээннуми дахэ-дахуэ къажезыЛэн цыЛэтэккым, игъащЛэм зиггэадыгэу цытам я лъэпкъым осетинымэ цыуамэ, осетину паспорт къылахырт, е къуцхъэмэ, къумыккъу къыцЛэидзыжи цыЛэт.* Лъапсэ, 85.

КЪУН I (екъу) лъэЛ. (4). Бггэгъушын, бггэгъун мурадкЛэ фэр башхэмкЛэ шэщЛын, шэщЛэуэ зыгуэрим телулЛэн. *Шыфэр трихти иккъурт, иггэгъути нэмзлыкъ цыкГуххэм хуэдиз хъуурэ ибзырти къелгэЛум яритырт.* Клапсэ клапэ, 6. *Жэмыр ла нэтрэ, Хъэту фЛиггэжыжати, лгы ткГуэпс къыщыцЛэмыкГым, «псэхэлЛэр хъэрэмци», жиЛэри и фэр трихри иккъуащ, вакъапхгэ ищГыну - арат илгэс псомкЛэ къилэжъар.* Къалэн, 429.

КЪУН II (екъу) лъэЛ. (1). Зыгуэрим щызу, хуэфГу зыгуэр илгхъэн, икуээн. *Бекъан цызэхихым, къажриЛаш, «икЛашфэр зэгүүвдэж, хукхъуэ изу фкъу, итЛанэ жэмым илгъагъуу вггэуэ» жиЛэри.* Шынахужыккъуэ, 9.

КЪУН III (екъу) лъэЛ. (3). Зыгуэр укГын, убэрэжыын, удынхэр едзын. [*Мыщэм:*] - *Уи дзэлыфэр уэ умытЛэ, Ар пфЛэмыфГым уи фэр тккъуни, Къащтэ, пГыггым дриккъуни.* «Бажэ пшына», 12.

КЪУНАЖЫН (1). Илгэс ещанэм ит шыщЛэ (бзыуэ). [*Фэуаз:*] *Еплгэ иджы абы - хъеуани, итЛани телгъиджащэу гурыхуэи, сыккъызрилгъагъуу цЛетхэуар гу зылгызиггэтэну арат, арицхъэкЛэ кГыфЛэ хъуауэ къашиати, си пцГыххэпЛэм къыхэхуатэккым мы сэ къыслгъаггэса шыр цэ лъхуэгъуэ лъхуауэ, шы жэр ахъырзэман хъуа хакГуитГымрэ къунажыну къыггэна шыбзымрэ къылгъуа нэужъ, тцэжауэ щытар арауэ.* Анка, 381.

КЪУНАН (4). Илгэсищым ит шыщЛэ мыггасэ (хъууэ). [*Шыхуэем Елбэздыккъуэ жреЛэ:*] - *Зэпэцауэ узэуакГуэи, Уи алгъышири ЛэкГуэлгакГуэи, Лэжи, и ныбжкЛэ ар къунаниц БггэувыЛэм хъуниц зэран, Уэ сьноплгми, уиЦалаицэи - КъоухъулЛэ уи гураицэр.* «Елбэздыккъуэ», 9. *Зы уанэжъ гуэр ищэц пкЛэунэм телгъуэ къыггэуэтри зэриггэпэщыжауэ иджы ар Астемыр ищыщым цЛэт къунаным трилгъэхуэрэ цЛалэ цыкГуххэр еггэишэс.* Хъуэпсэгъуэ нур, 183.

КЪУНДЭПСО (3). 1. (2). Хъэнтхъупс с.ху. хакЛэу зэрэххэ шэжыпс гъэфЛэуа. *Унэм цГыххэрэ тГысмэ, Барчо «псы» жиЛати, Дэфэрэдж адэкЛэ-мыдэкЛэ дэплгъуэрэ бжэныхъуэ цыкГум къритауэ цыта пхгэ фалгэ цыкГур къыггэуэтыжри, къундэпс из ищЛри, хъэцЛэм ириташ.* Лъапсэ, 112. *Хъэбибэ жэм иЛэ хъуащи махуэ псом ищЛэн еггэуэ, шатэ трех, кхгъуей хех, гъатхэр къэблаггэмэ, къундэпс иггэувыну чеишхуэ къыггэхъэзыращ.* Шынахужыккъуэ, 59. 2. (1). ЦГыху мыггээншэ, зыри имыГысу. *А тГум я унафэр револуцэм ищЛаш: лажъэр ирелажъэ, мылажъэр шэжыпсым хуэдэу икГутын хуейщ е хэкум иггэкЛэи къундэпс хъуни, жиЛэри.* Мазэ ныккъуэ щхъуантЛэ, 652.

КЪУНДЕТ (6). ЦГыхухуэцЛэщ. «Хъуэпсэгъуэ нур» романым и персонажхэм ящыц зыщ. *Псоми ящЛэрт Къундет адэ цЛэину Лэици мэлэ куэдэ къыхуэнауэ зэрыщытар.* Хъуэпсэгъуэ нур, 90. *Къундет кЛарц жыгым зриггэщЛэуэ цЛутЛэ жимылэу щытти, абы и дежкЛэ зыкгоми еплгэкЛаш.* Хъуэпсэгъуэ нур, 90. - *Къундет и шыр ядыгъуа сьтми, - жиЛэри Жыраслгэн кЛэццу хъэжым дежкЛэ зиггэзащ, - иримыфыжамэ, тхъэр соггэпцЛэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 90.

КЪУНЕЙТРЭ (1). Къалэм и цЛэ. *Америкэм кГуауэ хъарзынэу щыпсэу Лэджи цыЛэи, ггэ къэси океаным икГыжурэ Къунейтрэ къалэм и Лэишлгашэм къилэпхъукЛам ящыцу къээнжар мащЛэ хъужащ, итЛани Мариамипсэмидэртэккым мы цГыналгэм икГыну, яггэзэжу зыдэса къуажэм дэтГысхъэжыну ноби мэгуггэ, арицхъэкЛэ Алыхъым ецЛэ апхуэдэ махуэ къащыхуихуэнур.* Лэчымэ, 390.

КЪУПЩХЪЭ (47). 1. (26). ЦГыхум, псэуцхъэм я пкъым щыщы лыр зыкЛэрылт пкъыгъуэ быдэ зэрыГыггхэр. *Мес сэлэтитГым я къуипцхъэр Мо кгуэжЛэи нэщГым къинащ, Француз сэлэтым ар зи цхъэр Зыми щымыщы кГуэдащ.* Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. *Хъэр бзэхуэ, зейр кЛэлгыкГуэм - Хъэм и къуипцхъэм ныхуэзащ.* Хъэ щыкЛэ. «Дамыггэ», 121. *Дисэ и къуипцхъэ узар хъужу къэтэджыжын и гугъа цхъэкЛэ, зепщытцэу унэм къыщЛэнэжащ, и нэхгыбитГым къыкЛэлгыллгыны зыггэишхэни имыЛэу.* ГущЛэгъу, 423.

◇ **Къуницхъэ хужь** (1). Цыху лъапкыфым къыхэкIам хужаIэ. [Данизэт Дисэ жрелIэ:] А, сьт мыгъуэ си дуней, уджыназ лъапкыфу къуницхъэ хужьым уащыцу, дауэ мыгъуэ уи дуней Гыхъэр дэпхьыну пицIылI лъапкыфым къыхэкIам. Хьуэпсэгъуэ нур, 272. **Лъапкыфым къуницхъэ (хуэ) хъун** (15). Еплъ лъапкыфым II. Фэрэ къуницхъэу гъун (1). Еплъ фэ II.

КЪУПЩХЪЭЛЪАЩХЪЭ (2). Зыбжанэ, зыкъом, куэд хуэ къупщхъэ. [БырмамытI:] Гъуэгур зыцIыхуу тхэтыр зыц - Шамум и цIэу, ухуэбэлэрыгъэмэ, умысакъэмэ, къумым укъринэу ежъэжын тIэу еплъынукъым, ди къуницхъэлъапщхъэр хьэлуцIыдзым зэбграхыжмэ, укIуэдынаци, дунейр къутэжыху укъэзыцIэн цыIэкъым. ХьэщIэ лъапIэ, 400. ПыуацIэмкIэ укIуэмэ, иджъри къамылым хэлъу къыцIэкIыни [мэлхэм] я къуницхъэлъапщхъэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 536.

КЪУРАГЪ (2). Чы кIыхь, баш. Абгъуэниэ бзухэр хадэм къыхъэм, Хуэзыгъэдалъэм зи къурагъ, Гыхьлыниэу губгъуэм кIинэ цIалэу, ЗэхуищIыжакъэ и цIыбагъ. Уи хэку жыг закъуэ фIэкI имыгми... «Батырыбжъэ», 37. Зи цхъэ ин пыIэ къуацэщ, жи, къурагъыр къыуагъащхъэмэ, уи крушкIэри инци. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 534.

◇ **Къурагъыр егъэпцэн** (1). И чэзур къэсын, чэзур къылгысын. Зи цхъэ ин пыIэ къуацэщ, жи. Къурагъыр къыуагъащхъэмэ, уи крушкIэри инци. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 534.

КЪУРАШЭ (1). плъыф. Дахэу гъэша (набдзэм хужаIэ). [Сэтэней:] ДахагъэхъэхукIэ Къыдихъэхьыну Щхъэтепхъуэ иныр Къызытыредзри И набдзэ къуаниэр Къурашэ фIыцIэу И нэ фIыцIитIым Нэр егъэдджылър. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 424.

КЪУРГЪАКЪ (3). Гъуэгум, щIы щхъэфэм иIэ кумбIэмбхэр. Гур дридзей-къридзыхьырт, иэрхъхэр къургъакъым ягъэурт, шы къызыцIэлъам мэ къакIэрихыу Лу есати къыцилхъэжыртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 297. Мэхъуди хъуэрэбзэ зыкъеци [Долэт жрелIэ]: - Пэжу, уи вакъэ щабитIыр лэжъащы къургъакъым плъахагъэни, хъэмэ тутнакъэщыцым цыбгъэлэжъа? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 646.

КЪУРКЪУРКЪУ (1). зэрызып. Зыгуэр ущефэкIэ ищI макъ. Махуэ псом пицIантIэм дэти шыр къуркъуркъу жиIэу псы ефэу зыдыхэтым, гум иситIыр къызырэгъэгубжъащы, я къурмакъейр зэрыхэчыным нэсац. Лъапсэ, 50-51.

КЪУРМАКЪЕЙ (8). Жъэ кIуэцIымерэ тхъэмбылымрэ зэрипхыу, щыбауэкIэ хьэуар зэрызекIуэр. ЩакIуэ гужъеям зыкъыщIэжри, цыхьым и цхъэр пиуэнтIыкIыу цыхуежъэм, къарууниэ цыхьым и къурмакъейм сэ жан цIэлъыкIар хуигъазэри зэтиупцIащ, лъыквуалэр щакIуэм къытрикIэу. Лъапсэ, 72. - [Щыхьым] И нэмкIэ убгъэдэмыхъэ, и нэмкIэ убгъэдэмыхъэ, къопыджыни, и нхэмкIэ зыкъедзи, и къурмакъейр зэтиупцI, - жиIэу зыгуэрим и макъ мэзым къыхэлукIащ. Лъапсэ, 72. Жыжъэу идакъым, хьэлуцIыдзым зэгур яубыдри къурмакъейр щач нэтати. Кхухъ пхэнж, 507.

◇ **Къурмакъей зэрыубыдын** (2). Хуабжъу зээуэн. Хьэрып къомыр зэакъылэгъу хьурэ ехудийм езуатэмэ, лъабжъэкIэ ирахри дунейр зэIубз хъужат, арицхъэкIэ дэнэ - я къурмакъейр зэроубыдри зым зыр итхъэлэну и ужь итиц. ХьэщIэ лъапIэ, 403. Губгъуэрысхэмрэ къалэдэсхэмрэ бжъэцу зэрызехъу, пацIэгъэлыгъуэ джэгу хэлъ жыхуаIэу, лъэныкъуитIым зызэраупсеят, я къурмакъейр зэрыубыдауэ. Кхъэлэгъунэ, 377. **Къурмакъейр хэчын** (1). Еплъ **къурмакъей зэрыубыдын**. Махуэ псом пицIантIэм дэти шыр къуркъуркъу жиIэу псы ефэу зыдыхэтым, гум иситIыр къызырэгъэгубжъащы, я къурмакъейр зэрыхэчыным нэсац. Лъапсэ, 50-51.

КЪУРМЭН (14). 1. (1). НэщIыр зэфIэкIыу махуэ плIыщI бIэкIа нэужь, Iэщ якуIыу муслымэнхэм ягъэлъапIэ махуэ. Дзэшу и къуэ закъуэ Валерэ къалэм цылажъэрт, иджыблагъэ къыщыкIуам и адэ-анэр къыгъэгугъат: къурмэн хьыдым деж фыкъытпнэлъэ, сабий цIыкIухэри ди гъусэу дыкъэкIуэжыни, жиIэри. КIапсэ кIапэ, 5.

2. (6). НэщI нэужьым Алыхьым и цIэкIэ якуI Iэщ хаха. [Дзэшу и фызым жрелIэ:] ПIо, мэл къэдыгъуа къурмэн пицIыкIэ уи гуэныхъ гъун уи гугъэ? КIапсэ кIапэ, 18. Къэзмай и къуэ нэхъыжъ Ахъя япхауэ цылът, ар къурмэну флагъэжу абы и лъымкIэ я Iэр ятхъэщIыну. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 621. [Абу-Деруиш жиIэрт, мэжджытыр къэуэжмэ, Алыхъ Iэмыриц] Абы къыкIыр жимыIэми, гурыIуэгъуэт: бегъымбарым иригъэщIа мэжджытым и цхъэр иIэти нэужь, къауэ зэпыт цыхъум, и къуэр къурмэн ищIри Алыхъу тэхъэлам и нэфI зыцригъэхуэну цIалэ цIыкIур иришэжъати, къурмэн цIытIэм нэсауэ къыздикIар имыщIэххэу гъэлъэху къыхуашэри и къуэр псэуэу къелащ. Кхъэлэгъунэ, 373.

КЪУРМЭН СЫЗЫХУАЩЫН (3). Зыгуэрим фIыщIэ щыхуащIэ зэрызэхуагъазэ псалъэ зэпха. [Хъадижэт жэм къэзытам жрелIэ:] - А зи уз кIуэдын, а къурмэн сызыхуащынын. Щынехужыкыгъуэ, 16. Дэфэрэдэж и гур къызыфIэна нэтрэ, и къуэм зыкъыримыгъащIэу, гуапагъэ, IэфIыгъэ хэлъу къыпищыц: - НтIэ, къурмэн сызыхуащIыжын, сызрашэкIыжын, си къарум хэщI фIэкIа хэхъуэркъым, жы сохъу. Лъапсэ, 108-109.

КЪУРМЭН СЫЗЫХУЭХЪУН (3). Еплъ **къурмэн сызыхуащынын**. - Сьт, къурмэн сызыхуэхъун, Елдар ещиIар, симыгъэтIысыну Iэмал имыIэу? - жиIэри Чачэ [Нахъуэ зыхуигъазэу] нэхъ IумпIафIэ къэхъуащ, - советскэм срибий, е сынэгъуэщI? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 513. [Хьэбибэ:] Мес уи дэлъхур, а си Албиян, а зи анэжъ мыгъуэр къурмэн зыхуэхъун, а сызрашэкIыжын, нацIивизэм хэтиц, нобэ кIуэни, пицIэдей кIуэни зауэм. Щынехужыкыгъуэ, 24.

КЪУРМЭН ЩЫПIЭ (1). НэщIыр зэфIэкIыу зы мазэ бIэкIа нэужь, Iэщ якуIын хуейр зрашалэ хэубыдыкIа щыпIэ. Абы къыкIыр жимыIэми, гурыIуэгъуэт: бегъымбарым иригъэщIа мэжджытым и цхъэр иIэти нэужь, къауэ зэпыт цыхъум, и къуэр къурмэн ищIри Алыхъу тэхъэлам

и нэфи зыщриггэхуэну шлалэ цыкгур иришажэри, кэурмэн шыпшэм нэсауэ кызыдиклар имыщлэххэу гэлгэхэу кыкуащэри и кэур псэуэ кэлац. Кхэлэггунэ, 373.

КЪУРМЭНЫЛ (3). Кэурмэну яукла лэщым и лыр. Кэурмэныл тлэку кыихвар [дадэм] и нысэм флы дыдэу кыггэхэзыра шхэклэ, хысэпылым нэхэрэ нэхэ лэйуэ и гур цокл. Клапсэ клапэ, 16. [Дзэшу и фызым жрелэ:] Кгуэ иджы кэурмэныл зэптам яжелэ «хэсэпылиц фэстар» жыли. Клапсэ клапэ, 18.

КЪУРТ (3). Шыр кэзышэкI е кызышыну яггэггэуэлхэа, зи клэцфын зыкухуу ггуэлгхэжа джэд, кэаз с.ху. Лэаганлэ зытетыр псоми кэалгэаггумэ и гуапэу и макфым кызыэрхыкIи Гуац [Джэлил]: Гуу-Гуу-Гуу-у-у-у! – кэурти мыкэуртри фыкгэдалуэ жилэу. Бабыщыкэуэ адакгэпш, 476. – Мыпхуэдэу, жыинду кэуртыжэ. – Псэун и автоматыр и анэм пллэ шхэпрггэуаклац, Кэалэн, 434.

КЪУРШ (203). 1. (184). Мывэу зэхэлэ бгы лэагэхэр. Жыжэу уплэмэ, кэуришыр кэалэм кэуевэклауэ кэеплэ хуэдэт, затхэщылауэ, кэабзэлгэбзэу, зэцлэупсауэ я пылэ хужьхэр дэггэкуэтеяуэ. Шынэхужыкэуэ, 36. Кэури шхэвэхужьхэм лэныкэуитIкIэ Пшэр мэкэу хэвэу иракгэуэкI. Гэатхэр кыщыкхэм. «Батырыбжэ», 31. Ятелгэкыым кэуришхэм дыркэуэ мацIлэ. Кэурш дыркэуэ. «Дамыггэ», 213. 2. (16). плыф. мыхэ. Кэуршым еин. Дыггэр кэури шыбаггым цыкгэухэм кэуэ кгуэцIфым пшанэр цызэхэуац, пшэ тхэмбылыфэу шытамы фIыцIафэ кэатеуац. Нал кэута, 271. Кээмай и псалгэр Инал лэцIудати, кэуицхэ лэжыу кэури ггуэгуи кызызычыам зиуцэхужауэ цыст, кызыэркIуама, псалгэ зэрыжиIама хуцIеггэуэжа хуэдэт. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 592. Кэури Гуыцггэр уи гум илфым, Хгумэ, си псэ, зым иумыт. Кэажэ, кэажэ, псылэрышэ. «Батырыбжэ», 48.

◊ **Кэуришым ихэжын** (3). Зиггэкуэдын, бзэхын. АришхэкIлэ Жыраслгэн и тхэкIумэм Инал и унафэр кызыэрицырхэуэ – бггэуэтмэ кэацтэ, еуэри кэуришым ихэжац. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 516. Жыраслгэн кэуришым ихэжауэ жалэ, кэуришкыым, шлы кэатиблым шыкыама, тIэцIлэкIынукукыым. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 647.

КЪУРШЫБГГЭ (2). Кэуришым узыщрихэллэ, псэушхэлкIлэ псэу бггэ. Пшанэр пасэу зэхэуац, Кэуришыбггэжхэр мээзггэж. Бгым дэкI ггуэгу. «Батырыбжэ», 38. Кэуришыбггэ лэщып мылгэатэм, Дамэр кэутащи еишэцI, усэр зыггэгур мыпсалгэм, НэпскIлэ уIэггэр етхэщыцI. Усэ кэарукIлэ бийр бггэсу. «Шум и ггуэгу», 24.

КЪУРШЫПС (3). Кэуришхэм кыщIэж псы уэр. ФхузошIыр шхэщэ сэ кэуришыпсым, ИггэацIлэм фIлэц гуккыидэж. Кэуришыпс. «Дамыггэ», 94. Кэуришыпс уэрым кыкыдожэ, Кызытитынуур игу пымыкI. ШхытI зыфIлэгу Гуащхэмакуэ. «Мывэ хуабэ», 147.

КЪУРШЫЩХЭ (20). Кэуришхэм я нэхэ лэаганлэ. Мазаггэуэ нэхуици, кэуришыщхэ кэуапэ

кланэхэр уафэ лэацIлэм ГуицIу кыкхонэхукI. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 673. Май махуэ дыггэр нэхэри гуацIлэ хэуку кэуришыщхэ уэсэр нэхэ мэлыд, я дунейр дахэ хэуа хуэдэу. Шынэхужыкэуэ, 18. Кэуришыщхэ лэагэр кызыэджати, Кэуришыр кыгуоури, симыгэакуэу Мывэшхуэр ггуэгуи тэзу мэхэу, ИтIани сокIуэ цыггэуу шIакуэ. Кэуришыщхэ лэагэр. «Дамыггэ», 227.

КЪУРЫКЪУ (4). Бжэггэу кыкы, кэураггэ ггум. Аслгэныр зыгуэр жилэну и жэер цызэтрих дыдэм бжэщхэIу хуэдэу шылэ кэурыкэум кыицхээпрггэуу цыжэбанэ кыицхэIыкхэм кэурыкэур ггумыщэти, кыицхээпрггэуу кыдырым и пащхэм кэохутэ, кхэушхыщып и ггэггэуэшхыу. Кхэушхэ пхэнж, 505. Сосрыкэуэ кэурыкэу гуэр кыкыауэ, лэоб зриггэцхэу, шлалэ шыкIу зыбжанэ зэуэ кыIэтырт. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 600.

КЪУРИЭН (74). ГгэацIлэм, псэуныггэм теукуауэ муслгымэн диным пэжу кыилггытэ Гуэхуггэуэхэр зэрыт (щызэхуэхэса) тхыль. Мэжджыт дахэм нэмэз шэацIт, и шыбаггым кыидэт мыдрисэми сохэустэр шIлэст, библиотекэми кэуришэри, чытапхэри, лэрытххэри зэггэзхуауэ шIлэст, кыицIлэуицIлэм кэаггэуэти зэрыхунум хуэдэу. Кхэлэггунэ, 379. Кэуришэным желэ джауру дунейм тетыр жыкхэнмэм кгуэну. Мазэ ныкэуэ шхэуантIлэ, 550. [БырмамытIлэ:] Ар арама, Кэуришэным шыц сурэ кыкыфхуеджэни кыицIлэнути, псалгэр кызыжэдэмыкI шыкIлэ вертолет макэ кэуIуац. ХэщIлэ лэапIлэ, 401.

КЪУРИЭНЫБЗЭ (8). 1. (2). Кэуришэны зэрытха бзэ. Жэмыкхэст лэжыкхэр Мысост елгэуат, молэуэ тхуэуэ, жалэуи, идаккыым, Мысост фIлэкла кэуришэныбзэ зыщIлэ кэуажэм дэмысыж нэптрэ. Нал кэута, 232. Нурхэуэлий диныр и фIлэц хэуац хэккIлэ, кэуришэныбзэ псалгэ кызыжэдэкIыку, жиIэр и гум нэхэри шыкыжэжурэ, тегуэзэвхыкыжурэ кэуришэныбзэ. Хуэпсэггэуэ нур, 155. 2. (3). Кэуришэным ит сурэхэр. Чачэ ггунэггэуу шыкыу шыту илгэаггумэ, кэуришэныбзэ жиIлэ хуэдэу зыгуэр кыицхэуэ, и заккэуэмэ, гыбзэу дунейм тетыр и бийм кэатекуэну тхэм елгэуэрт. Хуэпсэггэуэ нур, 56. Иджыпсту нэмэз утэауэ, кэуришэныбзэ лэаганлэр кэабжэуэ, дауэ хуицIакуэ уэркыкIуэнур? Хуэпсэггэуэ нур, 241.

◊ **Кэуришэныбзэ (нэмэзыбзэ) кэабжын** (3). Кэуришэным шыц пычыггэуэ (сурэ) гуэр жыIлэн (кэеджэн). Чачэ ггунэггэуу шыкыу шыту илгэаггумэ, кэуришэныбзэ жиIлэ хуэдэу зыгуэр кыицхэуэ, и заккэуэмэ, гыбзэу дунейм тетыр и бийм кэатекуэну тхэм елгэуэрт. Хуэпсэггэуэ нур, 56.

КЪУТАХУЭ (13). Зыгуэрим кыпыгуда, кыггэуэуэда Iыкхэ, кэута гуэрим и Iыкхэуэр. Бгым и кэутахуэуэ мывэжэжхэм Псыр кээгубжэуэ жээхуэр, Бгы лэабжэ шIаггым итхэщыцIу ШIым тэхуишышэуэ кэежэхыу. Кавказым и уэрэд. «Бгы лэапэхэм деж», 97. Албинэ [Тушканрэ Гесидрэ яжрелэ]: Фэ фызодауэри мыбдеж фытетти, модкIлэ «тепцэч кэзылгэтыкыыр» кэраудыхащи и кэутахуэ жылэр мэлгыкхэуэ. Тепцэч кэзылгэтыкы, 155. А кыкытэтым макэ

вуужу, Марфэ псыницIэу квызэхех, кьаплгэм – а члисэр цымытыжу И кьутахуэм Iугьуэр хех... «Бдзэжьеящэм ипхьу», 163.

КЪУТЭГЪАФIЭ (2). *плъыф.* Тыншу, гьугьу удемыхьу кьутэ гуэр. *Километрий кьури зацIэу кьутэгьуафIэ?* Нал кьута, 293. *Лу игьацIэкIэ и гугьэнтэкьым Инал ицIа унафэ тклIйр абы хуэдэу кьутэгьуафIэу икьутэ хьуну.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 634.

КЪУТЭЖЫГЪУЭ (5). Зыгуэрэм и кIэух, и кIуэдэжыгьуэ. *Хьарбыз кьутэжыгьуэм, хьарбыз цыблашкIэ [цIыкIухэр] елгэIумэ, тевэву блэклI выгур кьэувыIэнти хьарбыз зыщыплI кьратынт, бээрэм яхуу IэцI блахумэ, ари нэгъузыжыгьуэнт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 559. [*Астемыр:*] – *Хэку кьутэжыгьуэу Хьэжрэтэм и зэманым икIыжауэ кьыцIэкIыницI [Къазджэрий кьышар].* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 572.

◇ **Дунейм и кьутэжыгьуэ хьун** (3). *Еплэ дуней.* **КЪУТЭЖЫН I** (екьутэж) *лгэмI.* (5). Кьару ехьэлIауэ зыгуэр гьэклIэдыжын, сэбэп мыхьуж щIын. *Кьалмыкьым Iуэхур утыкум кьрелгьэ, БахгьэницызэрызехьамямурадарицIыкIуфэклIуфэ, абы хэттар тезыгьэушхуэу я гум кьышхьыдыкIар Кьэтхгьэн Назирш, колхоз идэркьым, Совет властыр икьутэжу шэрихьэт хабзэм тету псэуэ иригьэжьэн и хьысэпащ, жиIэу.* Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 526. *Дунейр кьутэжи гьэувыж – Зэхуэдэ кьурихэр пхуэмьыцIын.* Кьуршхэр. «Вагьуэ махуэ», 317. *Хабзэр зыгьэувым ицIигьэувыр и цхьэр аракьым, нэгъуэцIхэраш. Зыгьэувам икьутэжми, икьутэжауэ кьалытэркьым.* Лгэпсэ, 69. 6)

КЪУТЭЖЫН II (мэкьутэж) *лгэмI.* (6). Езыр-езыру кIуэдэжын, мыхьэнэ, сэбэп имыIэж хьун. *Си кьэуш и кIыцири кьутэжакьэ, Мытхьуауэ зыци стемытыж, Сьтеттиц итIани си гьуэгуанэ, стелгьми хьэлгэ, стемьлгьыж.* Ныжэбэжэши, нэхур щыху. «Шхьэлыкьуэ», 385. – *Уэрамым удэту нэху бгьэци нэхэр нэхьыфIиц, - жиIэри [Алыжыкьуэ и гьусэ лым] сеныч пигьанэрэ зытлгьыхьэмэ, хьэуазэ кьудей ицIэлгькьым, хьэкьуцыкьуэ кьутэжа фIэкIа.* МелыIыч, 457. *Е фронтыр кьутэжауэ армырауэ пIэрэ ари [жэмьр ягуэшыныр] кьызыхахьр? Шынэхужыкьуэ, 7.*

◇ **Дуней кьутэжыху** (3). *Еплэ дуней.* **Дуней кьутэжын** (3). 1. (1). *Еплэ дуней.*

□ **Ггэ псом яцIар чьыцI ажэм икьутэжащ** (1). *Еплэ гьэ.*

КЪУТЭН I (екьутэ) *лгэмI.* (58). 1. (48). Кьару ехьэлIауэ зыгуэр Исраф щIын, афIэкIа цымыIэжыну. *Елдар зэIуцIэр зэрекIуэкIыу, гуэщым нэщи, бжэр икьутэри, кIэкуакуэу дуршышым дэс Нурхьэлий кьыдишу тешианкIэм иригьэтIысхьэху, жылэр кьызырыIэтащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 256. *Абы яцыщ хьунт Инали заницIэу кьыщылгьэтри стэкан илыгьыр стIолоым цытригьэуэм хьэбэсабэу икьутащ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. *Фашист гуэрэм сьмыцIэххэу СырихьэлIэц жэщ мээзэху, ЗаницIэу зездэри изудауэ, И цхьэр каскэмкIэ скьутауэ, Щылгэты гурьму елгэкуауэу.* Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашуэ», 13-14. 2. (10).

Пхьэр хьэкум зэриплгьэхьанум хуэдэу зэпыупщIын, зэгъуэдын. *Кулисум тIэкIу кьэпIэщIауэ кьэкIуати, унэр зэлгьылуихащ, псы кьыхьащ, пхгэи икьутащ, жьэгум мафIэ ирицIыхьыщ, псы игьэхуабэри, жьыицIэн сьт цыIэт гьунэжуи, ижьыицIащ.* Нэгьуху, 35. *Абы егупсысурэ джэдэщымыкIи кIуэри джэдэщыкIицI абгьуэм кьрихащ, пхгэ тIэкIуи икьутэри жьэгум илгэ мафIэр зэцIигьэстыжащ.* Шынэхужыкьуэ, 23. [*Алыджыкьуэ:*] *Зызгьэпсэхуу тIэкIу зыкьэсцIэжа нэужь, си цхьэм кьохьэ: цIыхубзыр ницэфIэху сьыщымысу мо джыдэр кьэсцIтэу пхгэ кьэсхар скьутэн, жысIэу.* МелыIыч, 440.

КЪУТЭН II (мэкьутэ) *лгэмI.* (36). 1. (34). Зыгуэрэм и щыгыкIэр иIа зыгуэр фIэкIуэдэын, мылэжьэж хьун, Исраф хьун. *Бахгьэныпсым тет цхьэлыжыкьым зы динамэ машинэ ицIагьэувауэ арат электричествэр кьыдэзытри, цхьэлыр кьутэрэ кьэувыIэмэ, ди унэр ницыхьэцхьэкIэ кIыфIт.* Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 523. *Датицэ хьуами кьытхуэмьыцIэу Си сьыхьэтри зэ кьутэни, Мис итIанэ стхам уэ кьеджэ – Си зэманым гу лгьытэни.* Сьхьэт. «Батырыбжьэ», 56. *Классыишхуэм зы уэддыгьэ закьуэ и абджыр кьутауэ ицIэтрэ гьунэгьуу цысым зыгуэр илгэгуми, ицIыбагьымкIэ цысым илгэгуэ ицIагьуэ цымыIэу и тетрадым тефьыцIыхьу цыст.* Зи лгэрыгыпс тIыгьа, 530. 2. (2). Пхьэр зэпыупщIауэ, зэгъуэдауэ щытын. [*Алыджыкьуэ:*] *Мо пхгэ кьутар зэщылыгьым дэж зызгьэкуриуимэ, зэфIэкIакьэ? МелыIыч, 442. [Алыджыкьуэ:] Тхьэм ецIэ, пхгэ кьутапцIэ сIытхьыну жиIэу, [цIыхубзыр] кьызыуцIыну арагьэнт.* МелыIыч, 440.

◇ **Дунейр кьутэн** (3). *Еплэ дуней.* **Дунейр кьутэху** (1). *Еплэ дуней.* [**IИ насып кьутэн** (2). *Еплэ насып.* **ТхьэрыIуэр кьутэн** (1). *Еплэ тхьэрыIуэ.* **Унафэр кьутэн** (2). *Еплэ унафэ.* **Хабзэр кьутэн** (2). *Еплэ хабзэ III.*

КЪУТ-КЪУТ (1). *зэрызыт.* Кьуртым джэджьейхэр зэреджэ (макь). *Кьыгуэталамэ, езым имышхьу «кьут-кьут» жиIэнтэ, джэд анэцIэ цIыкIухэр зришэлэнт, кьыгуэта хьэмбылур яритынт.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

КЪУТЫР (2). МэкьумэшыщIэхэр здэпсэу кьуажэ мыин дыдэ. *Кьутыр кьабзэ цIыкIуи.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 571. [*Къазджэрий Астемыр жрелэ:*] *Ауэ зы кьутыр ницIыкIэ кьэрэхьэлгьэ псор арэзы пхуэщIын? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 571.*

КЪУУУГЪУТИ-КЪУУУГЪУТИ (1). *зэрызыт.* Адакьэм ищI макь. *Джэлил псымкIэ яшэу есати, куэдрэ псы IуфэмкIэ кIуэрти, псым есу тесхэм епгьу мыIэрысей жьыгь кьудамэм кьытетIысхьэрт, кьэргьей сьт бабыщ шырым е джэджьейм кьэщэу илгэгуэмэ, «кьууугьути-кьууугьути» жиIэу хьыбар яригьащIэу.* Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479.

КЪУХЬЭГЪУЭ (1). Дыгьэр, мазэр щIы гьунэм щыкьухьэ зэман. *Дыгьэм, кхьухь кIуэкIафIэу, ЩIылгэр нэху кьыицIащ, И кьухьэгуэр кьэсри Махуэ тхуигьэщIащ.* Дыгьэм, кхьухь кIуэкIафIэу... «Вагьуэ махуэ», 101.

КЪУХЬЭН (кьухьэ) *лгэмI.* (24). КIуэурэ кьуэгьэнапIэ гуэрэм кьыщыхьутэн. *Бгыщхьэм*

лхагшиабзээ Хуреиүэ дьгээр плгыжышхуэу Шхэщитиц, квухэным хуэпашцэу. «Адэ», 134. Пицым и вьгур зэрывквухэу Хэ Пэрийри квыквуоклжыр. «Тисей», 509. Сьдэплвэймэ, мазэ квухэр Гунэгэу Гыхэу квысхуахьяац, Тенджызым дыщхэщыту. «Батырыбжэ», 51.

КВУХЭПЭ (2). Дунейм и лвэныквуиплбм язу дьгээр шыквухэмклэ гэзар. Сьт уэсэпсым псэ хэзылхэр – Зь тклуэпс заквэу телгыци тхэмпэм, Иэцлэхункэ гузэвуэ Хуегэдахаери квухэпэм. Уэсэпс тклуэпс. «Вагуэ махуэ», 20. Дьгээ квухэм и нур плвыжхэм унэ цхээгубжэ квухэпэмклэ гэзам мафлэ квыщиггэнат, Саримэ нысацлэр унэм цыщлшиэм. Мазэ ныквуэ шхуантлэ, 585.

КВУЩХЭ (43). 1. (41). Балквэр, Квэбэрдей-Балквэрыр зи хэку лвэпквитбм яз, а лвэпквым шыц цлху. Дивизэр Квэбэрдей-Балквэрым зэхашаши е адыгэ командир е квуощхэ командир гэувын хуейц жицэу зьуквуэдияи цылаиц, Шынэхужькьвэуэ, 39-40. Адыгэ, квуощхэ шлалэ цыклуэхэм нэхэ псынцицэу урысыбзэ яцлэниц жалэри урыс шлалэ цыклуэ зьбжанэ школым квыщлагэатгысхэат, ауэ адыгэмрэ квуощхэмрэ зэрынэхкьбэр ара, е нэгвуэщит, урысхэм адыгэбзэ зэрагэщилэ, адыгэм урысыбзэ зэрамыгэщилэурэ. Мазэ ныквуэ шхуантлэ, 550. Хэт зьмыщлжыр нэхэапэм Адыгэр квуощхэм ирагэзауэу Лвы ягэжахэр бгы лпанэм? Зэквуэшит. «Бгы лвэпэхэм деж», 99. 2. (2). Осетин. Осетие Ищхэрэ-Аланиемр Осетие Ипщэмрэ нэхкьбэу шыпсэу лвэпкэ, а лвэпквым шыц цлху. Адыгэри, квуощхэри, балквэрри Тьркум зьгушэжу жалэ, муслвмэнхэр зь ищлвну. Хуэпсэгвуэ нур, 188. Гурьщхэуэ зэрацымклэ, балквэр квуощхэр арац ирагэжкьнур. Лвэпсэ, 84.

КВУЩХЭБЗЭ (5). Квуощхэер (балквэрхэр) зэрыпсалэ бзэ. Квуощхэ шлалэ цыклуэкьытхэсти, урысыбзэклэ цыгуурьмылуэм, Алий квуощхэбзэ зыкьыщилыш, дьзэплбжыац, дгэщилэгуэу. Зи лвэрыгыпс тгыга, 521. Квуощхэбзэ зьщлэ адыгэ шлалэ цыклуэ кьытхэтти, гу лватаиц егэеджаклуэр тыркубзэклэ зэрыпсалэм. Зи лвэрыгыпс тгыга, 521. [Шытлу Анчарэ жрелэ:] Азизэ квэпшиэн цхээклэ квуощхэбзэ зэбгэщлэн хуейи. Шынэхужькьвэуэ, 57.

КВУЩХЭХВУ (18). Гвэмахуэ зэманым Иэщхэр цаыгы бгылэ хвуплэ. Жьваклагуэм шыбз гартэр еггэхэр, Бгы джабэу хуныфлхэр а лвжыым И унэу шопсэур Квуощхэжыум, Шы жэрхэр зэблехур ницэдджьжыым. Пшыхэщхэ шу. «Шум и гвуэгу», 72. Гватхэ гуэрым лгыр Квуощхэхэу Гэхуэ папэу ягээкуат. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. Шлакулэ зьклуэцилшыхэуэ шылбц, мэлыхэуэ Квуощхэхэу цыбэм я цыклуэ. Мелыгыч, 457.

КХЪ

КХЪАБЛЭ (3). Хэедэр кхэбэм зэрыдах пхэ зэлула; пклэллэй. Ти, хэедэр кхэаблэм телгуэ, шлаклуэ флгыцлэм ищлывулжкэ баилгыквэ хужэ

телгыжу ялэтри дахаиц. Лвэпсэ, 108. А жэщым Исуфыр ягэатгысыну цыщлшышым, зьквиггээри и фьзымрэ и пхвумрэ квэжрилаиц: - Мы бжэщхэлуэм сыквэбаквуэу унэм сыкьыщилышхэа махуэм, Ялыхэ, кхэаблэклэ сьщлггэхэж. Лвэчимэ, 396.

КХЪАХЭ (3). плвыф. Жьы дьдэ хвуа. Зэгуэрым, бгым дьгээр шыквухэм, Шу заквуэ лвжэ кхэахэм елвагур, Гвуэгуанэ хэт ежвэр пшыхэщхэбэм? Пшыхэщхэ шу. «Шум и гвуэгу», 72. Цыхум я тхэзусыхафэм едэлуа нэужэ, лвжэ кхэахэм мурад гуэр ещл. Аргвуй, 385.

КХЪАЩХЭ (8). Кхээр яггэбыдэжа иужэ, тращлгыхэ Гуащхэ цыклу. Си кхэащхэм дежым мьвэ заквуэ Вгэатгыль, нэгвуэщл сэ сьну сыхуэмэй, Мьвэр фэ флуциуи фьпымьлэ, Нэхгыфлт ар цыщмэ Гуащхэмахуэ. Сын. «Мьвэ хуабэ», 154-155. Дэ гвуэгу квэтклуахэр кьиггэлгвэгуэу Зи кхэащхэ шыгум кьытеднам И шлгыхэ ди шлэблэм илгытэниц. Теклуэныггэ. «Шум и гвуэгу», 6. Зи дьвиц жьжэ цыцэ цыхубхэр мэгузэсэж, си ллэхэм я кхэащхэ салээлэса дауэ хвуу жалэу. Лвэпсэ, 84.

КХЪЭ (49). 1. (5). Хэедэр зьщлэлэ е зьщлалхэну яггэхэзыра мацэ. Пицыл ди хэкум цымыунэ, Пицацэм и кхээр зым имыщлэу Шыщилгхэнууц нобэ шлгыцлэм. «Тисей», 493. Мухээмэд бегьымбарым и кхээр зьщлэт мэжджытым нэсати [Квэрэмырзэ], хвумакуэ Гутхэм квэагуэувлэ: - Мыр дауэ: сэихуэклэ узэщлэуздаиц, хэажьыщл уквэкуа хээмэ зуаклуэ уквэкуа? Лыггэ, 413. Бийм квэлакьым нэм кьыщлэуэ, Квэтеуклэ и кхээм банэ, А ерыщым кьыдишлэхэр Тыгыгупицэнккьым псэуэ кванэм... «Шлалэгвуэ шьыналэ», 409. 2. (25). Ллэхэр шыщлалгхэ, шыщлалгхэну хаха шлгыплэ. Квалгхуаиц, ллэжаиц – ар жилэу Кхээм дэтиц и сьныр Мьвэу, уардэу. Сын. «Мьвэ хуабэ», 154. Шымышынэуи дауэ хвунт, гу цыклуэм [Псэун Бекван] шриггэатгысхээм квеупицаиц: - Фи унэ усшэжын, хээмэ, кхээм заныцэу усшэмэ, нэхьыфл? Квалэн, 434. Квалэм кхээщхуэ ящлврт, нэмьыцэ флэклэ цыщламьлгхэну. Нал квута, 286.

КХЪЭ МАЩЭ (1). Хэедэр зралгхэну кватла мацэ. Псы шлгылэм ухэс нэхвэр ар нэхьыфлкэ, арихээклэ Хэбьибэ кумбьм итгысхээн мэхвэшэрт, кумбыр кхээ мащэм ещхэти. Нал квута, 233.

КХЪЭ УНЭ (18). Еплэ кхээлэггунэ. Лу тлэклэ зэрышынэм пицгы хэлгтэжыым, арихээклэ, и ньбжээгхуэм гу залгьримыгэатэу, кхээ унэ клуэцлым шылэбэрабэрт, удз клгырым хэпэщлгыхэу. Мазэ ныквуэ шхуантлэ, 578. Мьвэщхуэ кьытричар зьтелгвам трилгхэжэри Лу кхээ унэм кьипищыжаиц. Мазэ ныквуэ шхуантлэ, 579. Кхээ унэр клгыфлт, гвуанэ тлэклэ илэм нэху кьыдицэ цхээклэ, куэд лгвагуркьым. Мазэ ныквуэ шхуантлэ, 578.

КХЪЭЛЭГГУНЭ (10). Цыхур лла нэужэ зьдэлэ бэныр зьщлэггэувэ шлгыплэ, е мэжджыт лбэбжыэм, е кхээм дэту, шхээ теллэ илэу. Иужьклэ Шыкьыымхэ я пхвур и ллалгэр квэсмэ, кхээлэггунэм и цхээр квэалэтыници, хэедэр ирагэатгылггэхыниц – арат зэрегупсысар. Кхээлэггунэ, 379. Мэжджытым

мыдрисэмрэ библиотекэмрэ нэмышц, кхгэлэггунэ ицлиггэуэвнууц: «Мылэжын ицылэкгым, дунейм дехыжмэ, зэлзэфызри зы кхгэлэггунэм дилгыниш», - жыхуалэу. Кхгэлэггунэ, 376. Абдеж Лу кэуэлэбжыац: нобэ дэщыца кхгэлэггунэр Жыраслээн имыггэтлылгыпэу кыицигук, жиЛэри. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 590.

КХЪЫПЭ (23). *частица*. Лъэу кыицыг зыгуэрэм зыщыхуаггээклэ жалэ псалгэ. Мис итланэ ар кыицхуовэ, Лъагуэу ицледэ ахыш ицыхуэ: «КхыиЛэ, Иейуэ согузавэ, Зы сомишэ, си кгуэишыхуэ, Кыизэнтатэм сицыггунцэнкгым...» Дыгбу жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 126. [Бекъан Гуарэр йолгэгу:] КхыиЛэ, сумышэж, Алыхыыр узоггэлгэгу. Къалэн, 432. [Апчарэ Ирине жреЛэ:] КхыиЛэ, шхунумэ, Яков Борисович деж дыггаклуи, хуицхуэу ицхгэклэ деггэлгэгу. Нал кьута, 278.

КХЪУ

КХЪУАКИЭ (2). Языныкгуэ хьэпшыпхэм (п.п. Илгэщылым, стлотеппхуэм) я нэзым кылулблэбл ухуэна, гъэца, цыкыу-цыкыуу зыгуэггэжа. Бжэгупэм, бостей фыицэ кыи хьужауэ, Иутт Гуарэр, и Илгэщыц кхуакулэр ицым телгафэу. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 584. Арицхгэклэ фызыжыым ицэху цыкыуу Илгэщыц кхуакулэм кыицигук кхуэй тыкыири и жэм жьэдилгъаиц. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 512.

КХЪУАФЭ I (3). Кхъуэм и фэ. Кхъухь ицын хуейиц, жалэу кхуэуплаицэм ицызэхихым, пхэклэ икгуэтурэ, ицэху цыкыуу клэбгэу зицлри мэзым хыхъэжаиц, сыт ицхгэклэ жыплэмэ кхъухыыр кыицигукыири кхуафэиц. Кхъухь пхэнж, 505. Кхуафэр подметкэ яцлри, нэхэ Гуэ пэтми, нэхыфгыжиц, Мелыгыч, 451.

КХЪУАФЭ II (3). Кхъуафэжыей. [Аслгэным кхъуэм жреЛэ:] - Кхъуафэжыейм фи фэр тракгуэри кхъуафэ ицылэм фыицггэуэзэн хуейиц. Кхъухь пхэнж, 500. Асыхьэтуи сымаджэр зыкгуэицылгэ выфэр ггуауэ, кхуафэм еицхуэ Думэсарэ унэм кыицигукри, лыи зэфлэнахэм я паицхьэм кыридаиц. Хьуэпсэггуэ нур, 76-77.

□ **Кхъуафэкилтыр зэдэзылыггыр псым ехь** (1). Гуэхуитл кыицигбдзэм, тлурри пхуэщлэнукыым. [Аслгэным:] - Кхъуафэкилтыр зэдэзылыггыр псым ехь, жалэу зэхэнхакгэ, кхуэуплаицэж? Кхъухь пхэнж, 500.

КХЪУАФЭЖЫЕЙ (10). Псы ицылгум зэрыщызекигуэхэм ящыцу нэхэ цыкыуу дыдэ. Кхъуафэжыей толггуным ицилгэфэмэ, дауэ хьуну? Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 615. Мазэм, кхъуафэжыей хужыбзэм хуэдэу, Зэпиутигу псыбэр, ваггуэр кэпицгыицигунт. Псыр кьежэхуэ уафэм щытыггамэ... «Ваггуэ махуэ», 338. [Псыхуэуэм:] Дэ псым дытесу плэггэу ицхгэклэ, кхъухь дэнэ кэна, кхъуафэжыей ди нэм кыицигунэу дыхуеицхгэным. Кхъухь пхэнж, 506.

КХЪУЭ (33). 1. (12). Шэрыпхэм ящыцу лы, шэ, цы пхъашэ кыпахын папшлэ зэрахуэ

псэушхьэ. Уэрамыр ятлэт, уэиш кыициггэишхэ куэд ицлатэкгым, ятлэпс инхэм зэрыггэклийрэ пырхэ-мырхэ жалэу кхуэуэхэр хэст... Хьуэпсэггуэ нур, 113. Урыс ггуэнэггуэ сиЛэу сытсэунукгым, жиЛэри Къасбот и фыз Уарэр Гуэхум зэран хуэхьуну хуежыаиц, арицхгэклэ, кхуэу зэрымыхуэну кыицигунтэм, Уарри увылэжаиц. Хьуэпсэггуэ нур, 202. Кхуэуэр кхуэуици, сыт кыицигунтхын. Кхъухь пхэнж, 508. 2. (14). Хьэклэкхуэуэклэу мэзым ицлэт кхуэуплаицэ. Кхуэуэуэ, ицыхуэ, мэз бжэну мэзым ицлэтыр яггэишхуэрэ есаици, ишалгэ хуаицлэм пэмыжыжыэу шохуакулэу, хьун яггэуэтыху. Лъапсэ, 70. [Бажэм:] Уэ сэ си кхуэуплаицэ, Уэ кхуэуэ джэмдыдэжэ, Клэцл ирехуэуи ггуаицлэр, Уэ си пэ ицабэжэ... «Бажэ пшына», 12. [Сеймэн Мэмэти-ицлэгуэм жреЛэ:] Абы [Нартыхум] мэзым кхуэуэ е ицыхь кыицигуклэм здаишэр дэнэ уи ггуэггэ? Лъапсэ, 48. 3. (2). *пльыф. мыхь*. Кхъуэм ейр, кыицигунткыицигунт зыгуэр. Зыбжанэ хьарзынэу екгуэлаиц, ауэ нобэ, уэ жеЛэ, сэ жесла, Таиша ираггэишхь ицынэм кхуэуэ даггэ зэрыхалггэжэмкэ зыгуэр кгэхэишхь... Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 603. Псоми яцлэрт ар зэрыкхуэуэ даггэм Таиша гу зэрылымытэр. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 603.

□ **Кхъуэм и губжыыр хьэм хуехь** (1). Зыгуэр и губжыыр лажэ зымылэм, нэхэ махэм трикгуэтэмэ жалэ псалэжэ. [Дэфэрэдж:] Шлешхьдэн лээнкыи ицылэкуым, сыт ицхгэклэ жыплэмэ, ар си зэрэну зэрыицигунтэр тэмэму еицлэ, ауэ хьэм и губжэ кхъуэм хуехь жыхуалэр арати, сэ кыицигунтэн кыицигунтэуу, лажэ зымылэр кыицигунтэууати, ицыхьаиц [Тамарэ Камизэхэ я нысэм]. Лъапсэ, 99. А мурадыр ицлэуэ араггэнт унэлггэицлэ тлэклурри [Исуф] ицлэкууатэр, кхуэуэм и губжыыр хьэм хуехь жыхуалэм хуэдэу. Лэчымэ, 396. **Кхуэуэр зыицигунтэн цымылэмэ, Гуаицхьэм докгуей** (1). Цыхуу напэншэм, Гуыггэ зымылэм зы мащлэ гуэр хуэбдэм, уи ицхьэм кыицигунтэсыхьэ. Арицхгэклэ дэнэ - кхуэуэр зыицигунтэн цымылэмэ, Гуаицхьэм докгуей жалэу ауэ сытми жалэкуым. Кхъухь пхэнж, 500.

КХЪУЭБЗ (1). Шлэжыей кэзыт кхуэу. Кхуэуплаицэри кэпырхгэиц, кхуэуэ зы лэхуэуэуэ хуэуэм кыицигунтэри дыггужыым кыицигунтэдыхьаиц и дэапэланитлэу мазцилэ кгэунэхуам хуэдицигунтэ ириггэлггэгууу. Кхъухь пхэнж, 502.

КХЪУЭЛ (19). Кхъуэм ил. Ауэрэ Гуэбэшы хылаггэ гуэр и гум кэклэти, кхуэуэл тлэкуу кыицигунтэри, зыми иримыггэицлэу и ныкгуэр ишхаиц, кгэнэжа тлэклур иггэтицлэгури, лэпс кьахьауэ цагуэишым, езым и шынакыым итым лы тлэкуу хэлгыр хыицхыклри, кхуэуэл тыкыири хидзаиц. Хьуэпсэггуэ нур, 173. Матренэ я унэ кыицигунтэри кхуэуэл пишэр Иыхьфл кыицигунтэри, махуэ кгэс даггэ ггэтиклур Таиша и клэртлэкуу хилггэуэрэ ириггэишхьрт. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 603. Кхуэуэл тлэкуу кыицигунтэдыхьауэ плэрэ, жиЛэри зыгуэр гушылати, лыжыкхьэ кыицигунтэдыхьаиц; андэз ицтауэр ар уи жэм ицхьэ кыицигунтэдыггэжэклэ, жалэри. Хьуэпсэггуэ нур, 200.

КХЪУЭН: □ **кхуэуэн и кхуэуэи** (1). Зэхэзэрыкхьэ Гуэху. [Бэлаиц:] - Араггэ Иэишырыл хуужырт? Дауэ ар

зэрвээхэбгэжкынур? Уэлэхви, пхузэхэмыггэжкын.
[Бот:] – Хьэуэ, пэжиц Бэлацэ жиЛэр, кхэуэн и
кхэуэциц. Хьуэпсэггүэ нур, 264.

КХЪУЭПІАЩЭ (23). Мэзым щыпсэу кхэуэ.
Зэгүэр гүзэвэггүэ ихуат: жыжъэ кыкІауэ
хьэцІэшхуэ Нартыхум кыриггэблэггати, цақІуи
ишац, кхэуэпІащэрэ мээ бжэнрэ кыриггэуқІац,
ХьынциЛэл а щыкІэжыым ецхэу ириггэцІри.
Льапсэ, 79. Хьыбар зраггэцІа илгэпкыры
цІаггүэ кэмынзу кыызэхуэсац: цыхьви, мээ
бжэни, тхьэкІумэкІыхьви, бжьоуи, уаиши, мыщи,
кхэуэпІащэ, цыкІубнэфи – Іэджи кыызэхуэсац,
«кхэуэпІащэрэ кэоджэ» цыжаІэм, ар зицІысыр
ямьцІауэ. Кхэуэ пхэнж, 500. ИмыцІэххуэ
зы кхэуэпІащэ А джэуишхуэм кэрохьэлІэ.
«Бажэ пшыэнэ», 10.

КХЪУЭХЪЭНЦЭ (4). Шы цавэкІэ, ваддээр
зэраггэкыабзэ Іэмэпсымэ. Ежыащхэуэ [Хьэкурынэ]
кыыуэзвыи щыІэц, хьэмфІанэ, кхэуэхьэнцэ,
бел сыт хуищІамэ, абы кыпэкІуэу. Льапсэ, 101.
ЩІалэм цхьэкІэ «кхэуэхьэнцэм укыуауащхуащи,
кхэуэхьэнцэ уэзггэуыдыниц» [Кьэрэжыым] жиІэу
еща – ари арац, цІалэр кыуажэм дэбзэхкыныци,
тхьэм ещІэ зи кхэуэ исынур, кхэуэхьэнцэмкІэ
псыр цІитхэуэ. Льапсэ, 105.

КХЪУЭЩЫН (11). 1. (5). Ерыскыы,
псы иризэрахьэу ятІаггүэм кыыхащыкІа
хьэкьушыкыу. Кхэуэщынын шыпсылгэу е шынакыу
Ящыф, кэрахи бгым ятІаггүэр. Зэманым декІу.
«Батырыбжэ», 11. [Кыщокыуэм:] БошкІэм ІуукІа
пхьэцІыбыр кыІусци псыр кыриутхыкІыурэ
кхэуэщыным ирезггэггэхуэуэ сыздэщытым,
кыызбггэдыхуауэ щыта шур аргуэру кьэсри
цІопицкІэ си цІыбыр кыызепихулыкІыу кыызэуац:
- ІукІ мыбдеж бжесІакгэ?! Зи лгьэрыгыпс тІыгьа,
520. Шэ е шху ярыту кхэуэщынын, пэгун яыгыц
[фызхэм]. Нал кьута, 212. 2. (6). Псэуалгашхьэ
ираггэбдыуэ (тральхьэуэ) жпхьэкІэ яггэжъэ
ятІаггүэ Іыхьэ пІащІэхэр. [Хьэбибэ Сентрал
жерІэ:] Сыт унащхьэм телъ кхэуэщынын
цІапкьутэр? Нал кьута, 285. Уэнжакъ темьту
Іуггүэм фІыцІэ щІа кхэуэщынын зытелъ унэр
здэщыт лгьэныкыуэмкІэ зы лы гуп кыдэкІащ,
молэ Сэидрэ зы хьэжы лгьэбышэрэ япэм иту.
Хьуэпсэггүэ нур, 153. Абдеж дьидэм автоматкІэ
я унащхьэм зыгүэр кыеуащ, кхэуэщынын телъыр
зэхиггэщыцэу. Нал кьута, 285.

КХЪУЭЩЫН СЭКУРЭ (4). Тхьэв, хупцІынэ
ирапщу кхэуэщынын щыкыушхуэ. Кхэуэщынын
сэкурэшхуэ Нурхьэлий хьэкьушыкыуу ілэм я
нэхьыфІ закьуэм изу илгт ахьшэ пащІэхэр.
Хьуэпсэггүэ нур, 230. Унэ кыфІым Нурхьэлий
цІэст, кхэуэщынын сэкурэм изу илг ахьшэ
пащІэхэм хэпэщыцыхьу. Хьуэпсэггүэ нур, 229.

КХЪУЭЩЫН ШЫНАКЪ (1). Ерыскыы
зэрвээрэхьэ, зэрвышхыкІ кхэуэщынын щыкыу куу
мыин. Лэггун ин, шыуан, кхэуэщынын шынакъ,
хгуп цыкІу зыбжанэ – арат хьэкьушыкыуу ілэри
[Нурхьэлий]. Хьуэпсэггүэ нур, 204.

КХЪУЭЩЫН ІЭЛГЭНЫКЪУЭ (6). Зыкыу
зытет кхэуэщынын мыин. Зэрвээхэм хуэдэ

кыабзэу цІалэ цІапкьуар напІэзыпІэм кьэсыжащ,
лэкьуми, цІаккхэуи, кхэуей плгыжъ ггэггүаи, шху
кхэуэщынын Іэлгэныкыуэ цыкІуи кыишэри. Льапсэ,
55. Дэфэрэдж бжэ дазэмкІэ дэллэмэ, лІитІым
арджэным тезу цІаккхэуэ бзыггэ кыахь, зым
кхэуэщынын Іэлгэныкыуи иыгыц, пхээ шынакыри
хьэлыггүэ убзытам и цІылум телъи. Льапсэ, 33.
БгьуэщыцІаггүэ хуэдэу яцІам махьсымэ чейр, аркгэ
зэрвыт кхэуэщынын Іэлгэныкыуэр екІуэкІыу цІэст.
Хьуэпсэггүэ нур, 58.

КХЪУЕЙЩХЪЭ (1). Кхэуей хьурей. Дэфэрэдж
ищІэрт Истамбыл нэс зы тхьэмахуэ ггүэуэ
зэрвэдэлгыр, адыггэхэр псым икІын хуей хьуамэ,
цыкыу кьэс хуэзуу зы кхэуейщхьэ, ху матэ, лы
ггэггүауэ дзэжэ е дзэжитІ, абы ищІыІужкІэ псы
уэфггүэ зы фэндырэ – арат ггүэмылэр. Льапсэ, 40.

КХЪУЕЙ (29). Шэ гьэхуэбам лгьэпс
ирату (хакІэу) зыкьомрэ шаггэта нэужь, абы
кыыхакыузыкІ шхыныггүэ. МафІэр яцІарэ
лэггун куэдкІэ лыр яггэвэу, пІастэри абы хуэдэу
шыуанкІэ ящІу, Іэнэ лгьакыуишуу жылэм дэлгыр
кыызэхуахьэсарэ яггэуауэ, а Іэнэ кьомым кхэуей,
лэкьум, хьэлу, бжыын, пІастэ бзыггэ, шыггүэ
сытхэр телъу. Хьуэпсэггүэ нур, 57-58. Гунзэуэси
ар [кьэзэренэцІыр] и гум темьхуэу хьыджэбэ
цыкІуишхымыртыбыным яхьмырамысэмрэ
кхэуей тыкыыр зырызрэ. ГуцІэггүэ, 426. Сгыггт
кхэуей хьурейуэ сэ мазэр, СыдэкІуеяти зэ уафэм.
Сгыггт кхэуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыггэ», 214.

♦ **Кхэуей хэхын** (1). Кхэуей щІын. Хьэбибэ
жэм илг хьуащи махуэ псом ищІэн еггүэт,
шатэ трех, кхэуей хех, ггэатхэр кьэблэггэмэ
кьундэпсэ иггэуынуу чеишхуэ кыиггэхьэзырац.
Шынэхужыкыуэ, 59.

КХЪУЕЙ КІАДЭ (1). Кхэуей изу зэрвэль
чей. [Псэун] Кыыщэжыжыым, жэцІ кыфІици,
сыкыалгьаггункыым жиІэри гум кхэуей кІадэрэ
тхьу бошкІэ цыкІурэ кыриггэуащ, мэкьу
тІэкІури трилгьэхьэри кыуажэмкІэ кыиунтІащ.
Кьалэн, 428.

КХЪУЕЙ ПЛГЫЖЪ (2). Чий цыкІум телъу
плгыжъ хьуху яггэггүа кхэуей (ижь лгьандэрэ
адыггэм ящІ). Лу хэт сыт жиІэми зэхихьыртэкьым,
дауи зэхихьынт, кхэуейплгыжькІэрыщІэм
кІэнфет кІэрыщІами, дыху сабынми, езы урыс
цІаккхэуишхуэми, абы и цІаггыым цІэлг кхэуей
плгыжьми я мэр тынишу кыищІехьэ, зэ еІэжмэ –
лгьэІэсынуу. Хьуэпсэггүэ нур, 101. Зэрвээхэм
хуэдэ кыабзэу цІалэ цІапкьуар напІэзыпІэм
кьэсыжащ, лэкьуми, цІаккхэуи, кхэуей плгыжъ
ггэггүаи, шху кхэуэщынын Іэлгэныкыуэ цыкІуи
кыишэри. Льапсэ, 55.

КХЪУЕЙ ХЪЭЛЫВЭ (1). Кхэуей лгьалгэ дэлгы
ггэжъа тхьэвхэкІ. Хэлывэ кхэуей дэлгы си быным
яхуэщІати, уэри кыпхуэсхьащ, - [Гунзэуэс]
жиІэри чэтэн тІэкІум кІуэцІылгьа хьэлывэ ІыхьэфІ
[Дисэ] сымаджэм и Іэ ггүр кыишиям ІэцІилгьащ.
ГуцІэггүэ, 422.

КХЪУЕЙЖЪАПХЪЭ (6). Адыггэ шхыныггүэ:
шатэм нартыху хьэжыггэ хаудэ, джэдыкІэ хакьутэ,
кхэуей хапІытІэри тхьу кыищІидзыху яггэвэ.

Уэрэдхэр ди дежкIэ Жьгырууэ цолгальгэ Феблаггэ фешами, Ди лэпсыр кьокьуалгэ, Кхъуейжъапхгээр кьыхэфхми Дэ шатэ ди куэдкэз, Махгсымэр фьфIэфIми Фо хэлгу хьзыркгэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106. [Хьэбибэ Бекван жреIэ:] Шатэ зытешхын уимыIэу кхъуейжъапхгээр дэнэ кьипхын? Шынахужьыкьуэ, 15.

КХЪУЕЙПЛЪЫЖЬКIЭРЫЩIЭ (19). 1. (10). Пхъэ зэфIэбдзэ лъагэ, кхъуей плъыжь, хьэпшып цыкIу сытхэр кIэрыщIауэ, фэ кIапсэм щэ даггэ щыхуауэ кьелэлэхуэ, абы уридэпшеин щхьэкIэ. А кIапсэмкIэ удэкуейрэ кхъуейплъыжькIэрыщIэу арыцын зыхыбл зи лъагаггым унэсмэ, нэхэ уигу ирихь зы хьэпшып кьытыч хьунут. Хьуэпсэггүэ нур, 95. Темботи кьытыгуфIыкIыу кхъуейплъыжькIэрыщIэу кьиггэкIэрахгэуэ-ниггэкIэрахгэуэу йоплгэ, кьыхихынуркьыхуэмьыщIэу. Хьуэпсэггүэ нур, 97. Сэри Налшык сыздэтишэн иджы, Елдар? – жиIэри щIэутищIац Лу, Налшык кIуэнымрэ кхъуейплъыжькIэрыщIэм удэкуейнымрэ нэхэ насып ин дунейм тету кьимылъытэу. Хьуэпсэггүэ нур, 101. 2. (9). Адыгэхэм щIалэ цыкIу кьыщальхукIэ ираггэкIуэкI гуфIэггүэ. Мусэ кхъуейплъыжькIэрыщIэ имьыцIу идакгым, кгүэ кьызырхуалъхуам папщIэ, благги сыти зэхуишэсу иггэфIэн фIэфIти. Хьуэпсэггүэ нур, 95. Бэрэдджэ я пхъур лъхуэрэ щIалэ цыкIу кьыщальхуам, кхъуейплъыжькIэрыщIэ хуащIри щIалэггүэуалэр кьызырхуосри аргуэру я дуней гуфIэггүэуэц, кьальхуам Ахуэмггүэт фIащ, дьыхуэныкьгүэу кгэдггүэуэта жыхуаIэу. Лъапсэ, 119. Мусэ кхъуейплъыжькIэрыщIэ щыщIам щыггүэ сыккэфIащ, абы фIэкла иггэщIэм сыккэфIащкгым. Хьуэпсэггүэ нур, 133.

КХЪУЖЬ (13). И пытыпIэмкIэ нэхэ псыггүэу кьыщIидзэу, и щхьэмкIэ нэхэ ггүм хьуж пхъэщхьэмьыщхьэ. [Ахгсар Алыджыкьгүэ жреIэ:] Кхъужь, мыIэрысэ ухуэзэмэ, зыбггүупщI хуэдизи кгэщIэху. Мелыгыч, 447. Ди фызхэм ггэ кгэскIэ Кгүэ хгунпхгэ кьытхуалъхур, Ди жыгхэм пщэджыжкIэ Кхъужь Iэтэ кьапохур. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105. Бжыхьэ хгумэ, абы кьытыщIэца кхъужь цыкIуэхэр пщэдджыжьым япэ зи жэм кьыдэзыхуа щIалэ цыкIуэхэм кьащIыпхьт. Хьуэпсэггүэ нур, 243.

КХЪУЖЬЕЙ (14). 1. (13). Езыр-езыру кгэкI пхъэщхьэмьыщхьей жыг. Ггүэгум пэмыжыжъащIэу кхъужьей гуэр щыти, жьыбггэм яфьыщIауэ. Шынахужьыкьуэ, 52. Кхгэ цыкIуэм деж щыт кхъужьейжыым кгэсыжауэ, кIыфIым зыгуэр кьыхэжри шыр кьыггэщIэтэ пэтац. Хьуэпсэггүэ нур, 122. Ди кхъужьейжыыр гүм ихуакгым, Езыр жыг уардэу щIым хэкIащ. Кхъужьей кгүдамэ. «Ваггүэ махуэ», 312. 2. (1). КхъужьIэрысей. Жыг хадэм уихгүэу зуплгыхамэ, Уэ зыдэбггэзэм итиц кхъужьей. Ди унэжэ. «Щхьэлыкьгүэ», 380.

КХЪУЖЬIЭРЫСЭ (2). Цыхум IэкIэ хисэу кьыггэкла кхъужь. Линэ янэм ар кьыхуэзэм Куэд кьыретыр кхъужьIэрысэу, Кьылихыни ар имьдэм, Садоводым зеггэгуэс. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 40. [Апчарэ] Ашык цыкIуэм дэз ищIырт

кхъужьIэрысэри пощткIэ Мэзкуу ириггэхьырт. Шынахужьыкьуэ, 20.

КХЪУЗАНЭ (15). Хьэжыггэ зэраухуэнщIэ е нэггүэщIэ ерыскгы зыщIаггэкI (зэраз), зи щIэр хгэру щыт хьэпшып. Думасэрэ кхъузанэр IэщIэлгү, хьэжыггээр цыухуэнищIкIэ, тIомпI-тIомпI жиIэу, кхъузанэ джабэр и Iэгум ириудэкIырт. Хьуэпсэггүэ нур, 262. А жылэр жэмыхьэтитI хьурт, зы жэмыхьэтым кьащIэхуа кхъузанэр зэпаубыду цызэггүэуам, тIури кванэ цымыIэу зэрыукIащ. Хьуэпсэггүэ нур, 300. «Си фэр кхъузанэм хуэдэщI – схуэшиэчыжыркгым» жиIэу мащIэрэ тхьэусыхэрэ [Хьэбибэ]. Шынахужьыкьуэ, 19.

◇ **Кхъузанэ хьэху зэIыхын** (1). ЗэфIу, зэкIэлгыкIуэу щытын (ггүнэггүэхэр). А тIум [Астемыррэ хьэжымырэ] иггэщIэм кгэмэ кьызырхуахакгым, псалгэ мыхуемыщIу зэжралакгым, зэггунэггүэу псэурти, кхъузанэ хьэху цызэгIах е мафIэхгэ цызэхуэкIуэ куэдэрэ кгэхьурт. Хьуэпсэггүэ нур, 67.

КХЪУХЬ (153). 1. (152). Псы щIыIум тету зэрызекIуэ, хьэлгэ зэрызэрэщIэ транспорт. Тенджыз ггүэгу тыхауэ кхъухьыр Хы толкгунхэм заIэтащ; Я кхъухьытищIыр мэггүэзэвэ, Хы шынаггүэм гу лгэтащ. Дхони. «Ваггүэ махуэ», 58. Дыггэм, кхъухь кIуэкIафIэу, ШIылггэр нэху кьыщIащ, И кхъухьггүэуэр кгэсри Махуэ тхуиггэщIащ. Дыггэм, кхъухь кIуэкIафIэу... «Ваггүэ махуэ», 101. [Кьыдырым:] Си акгылым кьызырхьыр вжесIэници: кхъухь дывггэщIу, хуабапIэ щIыналггүэуэс кьыщемьысхуэу кгуалэбзум и нэхьыбитIыр здэкIуэм дывггэакуэ. Кхъухь пхэнж, 503. 2. (1). зэхь. Губггүэм зэрылажгэ машынэ ггүэдз с.ху. иризэщIакгүэу. Губггүэ тенджызу дьыщIафэм И кхъухь ин дывдэу IурыщIэу, Си комбайн уардэм и бггэафэм Дыггэр щолыдыр щIэращIэу. Губггүэ кхъухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102.

КХЪУХЬ ТЕДЗАПIЭ (13). Кхъухьхэм я увыIэпIэ, я щытыпIэ. Кхъухь тедзапIэм кгэсыжмэ, кхъухьыр ньджэм кьытрилггэафэрти, телэт ггуыщыжу, кьыкIэрищIаIами кIэратхьэщIыкIыжу. Лъапсэ, 40. [Фгуаз:] ЖыхуаIа кгэралым сокIуэри IэщIэр кьыщызатыну кхъухь тедзапIэм сынэсмэ, IэщIэр иджыри кгэсакгым, нобэ-пщэдэй жалэуэр зыкгөмрэ сьдэсщI, сщIэи сыти щымыIэу. Анка, 383. А, тхьэр зэуа тхьэмыщIкIэ цыкIу кгөм жиIэу, Дэфэрэдж и гүм кгэкIащ, псоми ди натIэм илгыр зыщI – нобэ дашэн, пщэдэй дашэн ггэрхэр щIащ кхъухь тедзапIэм? Лъапсэ, 32.

КХЪУХЬ ХЬЭНЦЭ (1). Псыр ирищIатхьуу кхъухьыр зекIуэн щхьэкIэ кьаггэсэбэп Iэмэпсымэ. Кхъухь хьэнцэхэмкIэ псыр щIэзытхьухэр зэдэIэрт, я кгарум щымысхьыжу, «ыхь-Iэхь», «ыхь-Iэхь» жаIэу еIэрт-кгэIэрт, кхъухьыр нэхгри нэхэ псынищIэу яггэакуэу, ахэр нэхэ егуггүху, хы Iуфэр кIыфIыггэм нэхэ зыщIифырти, уафэ лгэащIэм щIэта бгыхэр етIысэхьырт. Лъапсэ, 40.

КХЪУХЬЛЪАГЭ (39). Хьэуам хгту зэрызекIуэ аппарат; аэроплан. Кхъухьлгэатэр унэм ихьэщытыу Щоуфэрэзэ уэгүу цхъуантIэм. «Адэ», 131. Уэгүм ит кхъухьлгэатэхэм я макгри, бомбэ кьауэри, унэ блыи

зэтецэхари – исори зэхыхъэжауэ дунейкътэжжц. Нал кьута, 280. *Шы хьурти, ещанэр кхъухълтатэм кьыщелгэм, и парашют класэр кхъухълтатэм ээиудри листовкэ иыгъари кьылгъэлъащ, езыри мывэм теухуэри зэрыхъун хъуащ, Шынахужьыкьуэ, 68.*

КХЪУХЪТЕТ (1). Кхъухъым и унафэщц. *Мис а кхъухъыр мамырыгъэщ, И кхъухътетыр Сталин лъапIэщ, Ариц лъапкэ исори зыщыгугъыр – МакIуэ занцIэу кхъухътетдзапIэм. Лъапкьым я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 56.*

КХЪУХЪЫПЩ (48). Кхъухътет. *Я кхъухъыпщыр IэкIуэлъакIуэу Шытми, кхъухъыр цIотIысыкI, Къамыл зацIэу дхони цIыкIур, Хыр губжъами, гъуэгу темькI. Дхони. «Вагъуэ махуэ», 58. Аслэным и цхъэр кьытричу жимыIэ цхъэкIэ кхъуэпIащэм жригъэлэнур нэгъуэщцIт: кхъухъыпщ аслэныр дгъэуэмэ ди Iуэхур нэхъ тэмэм хъуну кьызолъытэ, жиIэу кьигъэувыну арат, арицхъэкIэ модрейм абы гу лъытакъым. Кхъухъ пхэж, 500. ЗыпхыдэлукIэм, зэхех кхъухъыпщым и псалъэмакъ, Сыхъум квалэкIэ дыхъэн зэрыхуейм теухуауэ, зыгуэрэм унафэ хуицIу. Лъапсэ, 39.*

Л

ЛАБЭ (1). «Хъуэпсэгъуэ нур» романым кьыхэщ псыцIэ. *Псыжыи, Тэрчи, Лаби къамыгъанэу Шамхъун и лъыцIэхэм къакIухъырт, мыбы фыкIуэ, жиIэху Шамхъун дигъакIуэм кIуэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 161.*

ЛАБОРАНТ (4). Лабораторэм кьэхутэныгъэ щезыгъэкIуэкI лэжжакIуэ. [*Дэфэрэдж:*] *ИтIани Варварэ Романовнэ сэ жысIэм фIэкIыфынутэкъымы, арэзы сыкыщцIащ: - НтIэ абы хуэдизу нэрыгъ щыпцIакиIэ, къеджэ лаборантхэм. Лъапсэ, 14. [Дэфэрэдж Варварэ Романовнэ жриIэу:] - Умышынэ, лаборантхэм сыкъеджэныци, икIэщыпIэкIэ аргуэру анализыр езгъэщцIыни. Лъапсэ, 14.*

ЛАБОРАТОРЭ (1). ЩIэныгъэм е техникэм и зы къудамэ гуэр къэхутэным, гъэунэхуным ехъэлIа IуэхуцIапIэ. *Псалгэм напицIэ, нартыхур элеваторым яшауэ ират, нэхъапэ цIыкIэ лаборантхэм пробэр хахын хуейщи, абы нимыгъэсу Ботэх лабораторэм яфIыщцIохъэ, щыщцIыхъэм деж зыгуэрэм имыгъакIуэ хуэдэу зехъуницIэ, бжэр кьызырыIуихуы: - СоцIэ, соцIэ, си кьуэщ, уцIыхъэ зэрыхъунур, си лъапэ цIэсчэнурэ къэзгъэзжынууц. Лъапсэ, 96.*

ЛАБОРАНТКЭ (6). Лабораторэм щылажъэ бзылхъугъэ. *Ботэх и псалгэн щимыгъэтурэ, лаборанткэхэм кIэнфет коробкэхэр ярет, дыху абджи зыхуигъэффациэм и стIол кьыдэгъэжым делъхъэ, е IэлгъэщцI дахэ цIыкIу и дамэм трепхъуэ. Лъапсэ, 96. Ботэх гъэшым и унафэр бетэмалу эффегъэкI: лаборанткэхэм якIэцIолъадэри едэхацIэурэ, еубзурэ я стIол кьыдэгъэжжэм цIыхубзхэр зыхуей гуэр дедзэри шэм и Iуагъыр тIуэцIэ нэхъыбэу ирегъэтх, шэр Iуэмэ, птари нэхъыбэ мэхъури уи планри узэрыхуей дыдэу къокI. Лъапсэ, 98.*

ЛАВКЭ (3). Хьэпшып, шхыныгъуэ сыт хуэдэхэр щачэ тыкуэн мыин. *Ди Аслэны «Нобэ лавкэм ФыныщцIыхъэ!» - кьыджиIащ, - Фезгъэпльынууц хьэпшып Iэджэм – Сэ «Мосторгыр» кьыфхуэсиащ. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32.*

ЛАВКЭТЕТ (1). Тыкуэным щIэлъ хьэпшыпхэр зыщэ цIыху, тыкуэнтет. *Лавкэтетым дэ ди къуажэм КьыщыджеIэ ифIэщыпIэу СатууцIыкIэ «Мосторг» дыдэ КьыщыщцIауэ мис нэхъапэу. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31.*

ЛАГЕРЬ (4). 1. (2). Зэман пыухыкIакIэ щыпсэуну, зыщачгъэпсэхуну яухуа увыIэпIэ. *Тафэ щхъуантIэм мээым хэту Лагерь пицIэр хыболъагъуэ, Строй яцIауэ, мес, зэхэту, Я пIэм цIыкIухэр имызагъэу Пионерхэр хъэцIэ лъапIэм Пэлтэу хэтхэцI мо мээ лъапэм. «Тисей», 481. 2. (2). Гъэр ящIа е ягъэтIысахэр шаIыгъ Iуэ, гъэрыпIэ. *Ар («IуащIэрэ гуцIэгъурэ зимыIэр цIыхуу убжи хъунукъым») Дисэ щIыжиIэм Iунэуэс гу лъитэххэркъым, и гъунэгъум цхъэкIэ жиIэу и гугъэт, ауэ Дисэ зытрижыIыхъыр нэгъуэщцIт: и кьуэ ягъэкIуэдам иггэхъыбару и анэм кьыжриIэжауэ цытащ здэщыIэ лъэныкьуэмкIэ ягъэтIысахэу лагерхэм шаIыгъ гуэрхэр зэрыс Iуэм къыкIуэсыкIыну мурад яцIэмэ, нэхъапэ цIыкIэ «выщIэ» ягъащхэ, жери. ГуцIэгъуэ, 422.**

ЛАГЪЫМ (8). Къаруушхуэ иIэу къауэ Iэщэ лэужьыгъуэ. *Къэзджэрий фIэфIри апхуэдэу уцытмэщ, армыхъумэ, лагъым сыт жыпIэу кIакъмакъ ухэтмэ, зыхуэмей ухуэзэнкIи мэхъу. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 615. [Къазыхъуэ Мухъутар] И гъусэм лагъым кьыттехуэри и пIэм къыкIакъым. Шынахужьыкьуэ, 71. МафIэр къэзыутIыпщхэр тынишу плагъуэ цхъэкIэ уалгъэIэсынукъым, щIытIым уелгэн хуейщи, абы нэмыщцIыжу огнеметыр зэрыт танкыр хэтIащ, лагъым сыткIэ упэмылгъэщыну. Лыгъэ, 412.*

ЛАЖЪЭ (35). 1. (5). Зыгуэрэм иIэ дагъуэ, щыщIэныгъэ, сэкъат. *А хьыбарыр цызэхэхым, Лыжъэхэм пацIэр ныщцIауантIэ, - Лажъэ зилэ фхэттым, жыфIэ, Хъуэу, тIасэ, IэтIэлгъатIэц. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 9. [Бэлацэ губжъауэ:] *Лло унэм и лажъэр? Хъуэпсэгъуэ нур, 262. [Дэфэрэдж:] ИгъащцIэми «Гиптократ и тхъэлганэм» сытету дунейр сохъыр, арати, и пжыпIэр зэзгъащцIэмэ сфIэфIу, сыцIоупцIэ: - Сыту пIэрэ цIыхубзым и лажъэр? Лъапсэ, 9. 2. (1). Насыпыншагъэ, гузэвэгъуэ, бэлутIэу. *Лажъэ исори сэ кьыстехуэм, Ари сэ си лажъэ? «Тисей», 500. 3. (28). Къуаншагъэ, зэран. ЛутIэ чырбыш лъагапIэм теувауэ кьызэплгъэкIащ, уа сыт си лажъэр, куэдрэ салыгъыну иджыри, жиIэ хуэдэу, абы и фIэц хьуртэкъым кьыщыщцIынауэ, зыгуэр кьыщхъэщыжы кьрагъэутIыпщын и гугъэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 293.***

◊ **Лажъэу шхэжын** (3). Хьэрэмыншэу, гуэныхъыншэу, цIыхум и пщIэнтIэпскIэ кьилэжъамкIэ псэун. *Кургъуокъуэ кIокъмакъ лъапкэ хэмьылэу лажъэу шхэжырт, гъунэгъу иIэмэ иггэгъунэгъуу, цIыхум жагъуэу къамылгъагъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. Советскэр залымыгъэ зэрихъэну хуейкъым, лажъэу шхэжым и гугъэу*

ицИлнуктэм, ауэ мылажэу шхэм зи гуггэм лажэ ириггэгэуэтынуклэ, тхэ солуэ. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 647. Абы ицИлуужкэ хы луфэр яхгумэу урыс кхгухэ Иэджэ тенджызым тетиц, ясыр зэхуэзыхэсрэ изышыну хуежээм куанлэ ирамыту яубыдри кхгуафэжэеим исыр зэрису Кэрым псы луфэм яиз, лЫубыдхэри яггэтлЫс, яубыда ясырхэр яутИлтыцыж, урыс квалэм и ггунэггэу тЫсрэ лажэу шхэжыну тхэлганэ яцла цужэ. Льяпсэ, 63. **Лажэ шхэжу псэун** (1). Еплэ лажэу шхэжын. [Шаукэт] И жьыцхэм и шхэ закэуэ и лэагэуитлу унэ нэцлЫм кыицЫцлэнакэ, сьт кыыуаицэми, хуэфаицэи, иггаицлэм лажэ-шхэжу мэпсэу, хьэрэм лэпкэ ишхакгым, Ибэллэбэми яцицакгым. Арггэуей, 386.

□ **Лажэ лыжэ ешхри мылажэ лажэ еггэуэ** (2). Гуащлэдэклэ улсэумэ и хьэр плыггунц, арыншамэ гуггэуехым ухэкЫнкгым жьхуицэ. [Степан Ильич:] Лажэ лыжэ ишхыници, мылажэ лажэ иггэуэтыни. Хьуэпсэггэуэ нур, 250. [Бэлац:] Лажэ лыжэ ешхри мылажэ лажэ еггэуэ, жызылам имыцлэу жилакгым. Хьуэпсэггэуэ нур, 300.

ЛАЖЭ ГЬУЭТЫН (1). Тхэмыщклагэ, н а с ы п ы н ш а г г э к ь ы ц ы ц ы н . [Степан Ильич:] – Лажэ шхэж, умылажээмэ – лажэ бггэуэтыни, пицы, уэркэи, заводчики, помещики ухуейкгым, жьхуэплэм нэхэ псалгэ узыниэ цылэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 177.

ЛАЖЭ ИЭН (2). Кьуаншаггэ, зэран бггэдэлгын. Мыпсэлэфми лажэ зиЛэм И уэрэдыр и гум кьокл. Псэ зыхэту сьт мыпсалгэр. «Батырыбжэ», 45. [Дисэ Залымджэрий жири:] Лажэ сиилэ? Кгээмылэжэа сиххэр? Хьуэпсэггэуэ нур, 104.

ЛАЖЭ ИМЫЭН (23). Кьуаншаггэ бггэдэмылгын. [Квэзджэрий] Езым и гуапэтэкгым шэрихээт полкым кыдыхэтам яциц интернатым кьаклуэрэ, е еггэджаклуэм сыхаггэхэну схуелгэу, е ККОВ-ым сьтетати лажэ симылэу сытраггэклаици зыцЫлэ сьлуэггэуэ, жиЛэу кылытЫсхэамэ. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 620. Следствие палгэр иклауэ яггэкуаниэну палгхээнур ямыггэуэ, лажэ зимылэ лЫр цыст, хабзэм зэрыжилэмкэ, кэуэтылтыцыжын хуейуэ. Зи лээрыгыпс тЫггэ, 525. [Дэфэрэдж:] Шлешхыдэн лгэпкэи цылакгым [Латифэ Тамарэ], сьт шхэклэ жылэмэ, ар си зэрану зэрыцытыр тэмэму ецлэ, ауэ хьэм и губжэ кхгэуэм хуехэ жьхуаЛэр арати, сэ кысфлэнэн кызымыкуу, лажэ зимылэр кыицлэуати, цыхьаиц. Льяпсэ, 99.

ЛАЖЫ ХЪАТИ: ∅ лажы-хъати имыЛэн (16). 1. (10). Зыри имылажэу, гуэныхэ темылгу, хейуэ. Абдеж цыцлэдзауэ «Бахэсэн событэм» лажы-хъати зимылэ куэд Ислэмей кьуажэм цыицуи цымыицуи хоклуэдэ, цылэхэклэуэдар зымы имыцлэу. Зи лээрыгыпс тЫггэ, 526. Куэд дэмыкыу, Хэжбарэ лажы-хъати имыЛэ пэтрэ, тутнакгэцим иса и адэмрэ и кьуэшымрэ я гьусэу хэкум ираири яггэклэуэдаиц, вредителу ираишам

яхэту. Нэггэуэ, 33. Адыгэхэр тырку кхгухэ гуэрым теуэри кхгухьытыцыр ялэцлэуклати, ХьэтлрэмтЫгу дэс нэцэм адыгэр иггэтынынаиц, теуам я унаггэуэм цыицу цлалэ зырыз кьуэдыуэ кьытралгхьати, абы яхэуаиц Дэфэрэдж и дэлгху нэхьыцлэ цыклуэр, лажы-хъати имыЛэу, уеблэмэ балигги мыхьуауэ. Льяпсэ, 33. 2. (6). Зыри кыицымыщлауэ, дерг, сэкьат имыЛэу, Ипсолгэпсэуэ. И насыпти, Дорофеиц лажы-хъати имыЛэу кьелат. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 625. [Кгээрэмьрзэ] И насыптыжэти, и нэшхуитЫм лажы-хъати ялэкым – хьарзынэу ялгэуэ. Лыггэ, 413.

ЛАЖЭНШЭ (1). Лэжыггэуэ здэщымылэ, Гуэху шамыцлэ цыплэ. Лажэниэ цылЫлэм ШетЫсэхуэуэ Сэтэней гуацэм И шхыдэр иници. «Шлалэггэуэ цыналгэ», 416.

ЛА-ИЛЛАХЬ-ИЛЛАЛАХЬ (7). Нэмэзыбзэ: Аллыхьым нэмыщлэ тхэ цылэкгым. Псоми нэмэзыбзэуэ яцлэ тлэклур кьабжырт: - Ла-иллахь-иллэлахь. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 654.

ЛАИЛЛАХЬЭ ИЛЛАЛЭХЬ (1). Еплэ ла-иллахь-иллэлахь. ЛаИлахэ Илалэхэ, - жиЛэри Хьэбибэ цхьэггэуэбжэ дэзэм дэплгэиц. Нал кьута, 283.

ЛА-ИЛЛА-А-ХЬУ-ИЛЭЛ-А-А-АХ (1). Еплэ ла-иллахь-иллэлахь. [Абу-Деруши:] Ла-илла-а-хьу-иллэ-а-а-ах! Кххэлэггэуэ, 378.

ЛАНТИЭ (6). Кьэггэшыггэуафлэ, мыжа, мыбыдэ. Зеиц лантлэу гэгэшыггэуафлэ, Си адыгэ хэку, Хэку гэггэфлэну сиилэ закэуэ, Си адыгэ хэку. Зеиц лантлэ. «Батырыбжэ», 32. Ужыг лантлэу, кьудамэнишэу Уицытами, уггэггаиц. Ужыг лантлэу, кьудамэнишэу. «Батырыбжэ», 47. Чы лантлэр халуэр, шу джэггунум – Яггэуэ сьт цыггэуи чы зырыз. Чы шэуэм. «Дамыггэ», 104.

ЛАТИН (5). илгэиф. Латин тхэклэм ехэллэ, ещхэ. Латин зэрыбкэ тхар адыгэбзэт, абы и хьыбар Астемьир ицлэу цытауэ Лу ецлэж. Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 601. Иэдэм идакгым: - Шлалэжэ цыклуэ жьхуэпла Лу латин тхылэ среггэаджэ жылэу, уэрэкэ, Мусэ, абы кыккэлызыклухьу цытар? Мазэ ныкэуэ шхуантлэ, 633.

ЛАУ-ЛАУ (4). междом. Сабий шаггэжэйкэ жалэ гуцэкьу уэрэдым и ежбу. Лау-лаур, си шырэ нэхукгэ, Уареда. Гуцэкьу уэрэд. «Шхэлыкьуэ», 388. Лау-лаур, си цлалэ шыри, Уареда, Лау-лаур Тхээм укыггэхьуи, Уареда. Гуцэкьу уэрэд. «Шхэлыкьуэ», 390.

ЛАУРЕАТ (2). Шлэныггэуэ гуэрым (литературэ, искусствэ с.ху.) хэлгхэныггэшыхуэ зэриЛэм кыыхэккэ тыггэ, е сауггээт зыхуаггэфэща цыху. Лауреат севггэицлэ жиЛэмэ, лауреат яцилэнуиц, си сурэт «Огонекым» итыну сыхуейиц жиЛэмэ, кьаггэицлэхунукгым, уеблэмэ лЫ зыукла яггэтысамэ, кгэуэтылтыцыж жиЛэмэ, абы хуэдэ Гуэхутхэбзи кыыхуаицЫфынуиц [мэзхумэм]. Льяпсэ, 70.

ЛАФКИЭ (9). Мытэмэму кьэггэсэбэпа урыс псалгэ. Еплэ лавкэ. Рахьым и лафклэм цлэмылэ цылэкгым: шыггэуи, клуришокуи, сабыни, клэнфети, фэтыджэни, ауэ псом яцЫлуужкэ ар бей нэхэ зыхэхуулар урыс цлэхгэуэ ицэрти арат.

Хүүэпсэггүй нур, 128. Цыгхуаэр эзыр-эзыру эдауэрт: хысеп умыцлэу еджа ухуэрэ, лафклэм уцлаггэуэв е шыы кэптицыну губгэуэм уоклуэ – ло ницлэнур хысеп умыцлэмэ, бээр дьидэм хэарбыз цыгхуэцэнкыым, жагэу. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 605. Си Гыхэ гэацлэм хэмькгуадэ, Итлани куэдрэ си гум хоцлыр: Си жытыр гыуанэу лафклэ уардэ Сыхыицлэхуауэ зэм кысфлюицыр. Зыгуэрым жиуэм емьдалуэу. «Мывэ хуабэ», 153.

ЛАФКИЭТЕТ (26). Еплэ лавкэтет. Рахым зымыцыху кэуажэм дэстэккым, иггэацлэм лафклэтеу ялгэгэу, лэпккклэ кэжэрми, адыгэбзэ тлэклэ ецлэ, муслэмынэни, жьаклэ флыцлэ папцлэ шлэу, папцлэ клыри, адыгэ папцлэм ецхэу, зэрехэ, и ныбжкклэ хэклэуэтац, илгэс цэ ныкбүэм нос, итлани фызи бини имылуэ мэпсэу. Хүүэпсэггүй нур, 128. Хыбару мацлэ жалэрэт: хэт дэклуэйрты кыхыжырт Алыхыым абы хуэдэу цухауэ, Саримэ лафклэтетым дэклуэн имыдэу, Алыхыри динри Гэцлэ зыцлэ командир цлалэм зэрыдэклуар кыхуиггэгэуакыым, жалэу. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 661. «Мыр зи цыгхуэ ттелгым етыж» жиуэ ахышэ цыгхуишиим, хыдждэбзэ цыгхуэ гыфлэпауэ, и лээр темпылуэ лафклэтетым деж жэрыггэ зацлэклэ нэсац, цыгхуэу кватехуа илгэпкккыр ептыжыныр флэнасынышхуэу, зыхуэээ псоми яжригэац океаным икыжы Америкэм зэрыкгуэр, зи гуэц цлэсми я дежи хыбарыр нэзыггэсар Назифэц. Лэчымэ, 391.

ЛАЦЭ (4). Цыгхубзэцлэц, «Еггэджаклуэ» усэм уцыроххэллэ. Жансурэту я нэхгыицлэм Дежклэ Лацэ еггэджаклуэу Гээр икыгхуэ клэлэпккэжэ, А хыдждэбзым, псоми теклуэу, Жэм кэшыицлэм гу лэитаккэ. Еггэджаклуэ. «Партыр ди пашэу», 102. Ациондэхуклэ а жэм фермэм Электричествэр наггэсыр, Жэм кырашуу Гэмэпсымэр Лацэ сыми ялгэгэсыр. Еггэджаклуэ. «Партыр ди пашэу», 102.

ЛАШЫН (5). Тхыдэм кыхэц цыгхубз пелуаным и цлэц. Зым [песитлым я зым] зэреджэр «Лашынт», тэтэр пелуаныр зэгүзэууда цыгхубз пелуаным и тхыдэм теццыгхуауэ. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 614. Лашыну джэгун хуэйр Сосрыкгуэуэ, ауэ кытэхьати цылуэжырт, цыгхубз цыггынклэ зыхуэпэу и напэ зытримыхыжыну. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 617.

ЛАИЛАХХЭ (1). Хээрэмыншэ, диным кезэзгэ, флы зыпыль. [Бекван] Блыцхэ кэс квалэ бээрэм кытемыкыу тети, цыгхуггэр и куэдт, лы хуэйри и унэм квалэуэмэ, сьт цыггэуи яцэхут е цыгхуэу яритырт, зээмызи и шхээм цыцтхэуж цылэйт: - Сэ си жьэр лаилаххэу, с гур хээрэмышхыу дунейм сьтеткыым. Квалэн, 427.

ЛЭГЪУНЭ (14). Зи кбэшэггэуэ шлалэм хуаггэхэзыра е зэрышэхэм я пэш шхээхуэ. Шлалитл илати, лэггунэр Зэхуэдэу тлуми хуицлэми, Нысацлэ нэшым кыицлэклэу, Шыклаглэу дахэр, нэххыицлэу «Си анэ», - жиуэ фызыжыым Иу флы зыцлэми цымылэ. «Адэ», 129. Унэм шыгхуэну дэклуэиплэм цынэса дьидэм Сарими и гум ккэклэжац эзыр яшауэ унэишэ цыгхуауэцам, нобэ хуэдэ ккэбзэу лэггунэм цлаишэ

пэтрэ, шэ кытэхуауэ зэрышэтар. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 585. Пыцыгхэцхэ хуэри – унэишэ яцлац, нысацлэм ккэпккыи аргуэру ккэрапккыиу, лэггунэм жин шлэмыхээн папцлэ, фочклэ гуэуэр унацхээм тета чырбыш уэнжаккыр ккэраггэццэхац. Лэапсэ, 117-118.

ЛЭГЪУП (15). Гыуапгэм кыхэццыгхуа хэжкыицыкыу лэужкыиыггэуэ, шыуан. Хуицлэхэггэуэ зэ кыилкыиэ А иныжкыи икхэну тлэсмэ, Шастэ зацлэу лэггупибл, Нарт санэпсу фэндэрибл, Вы ггэишари абы дэклуэу Еишхыр, йофэр ину еклуэ. «Елбээдкыиу», 13. Зыуаплэ ггуэуэм сьцыгхуацлэу Ккызггэжт псы шлылэр сэ си псылээм, Сыххэт сувылэм, сьцлырт сэ мафли, Си лэггуп цыгхуэ мафлэм ныслээрт. Лэггуп цыгхуэ. «Шум и ггуэуэ», 50. Махуэм дыггэр благуэм зылуриггэлаадэу жылэм шалгэггум, гужвэуэ зэрыжккэрт, яцлэнур ямыцлэу, пэгун, лэггуп сьтхэр ккэацтауэ яггэуэ, мэлэуэлэуэ, фоч зилэм кыицтауэ уафэм доуей, благуэр яггэцтэн я гуггэу. Лэапсэ, 119-120.

ЛЭГЪУПЭЖЬ (2). Мэлыхуэ пшылэм и нэхгыжэ, абы и унафэцлэ. Дэ дилэц Тихонов лэггупэжэу, Мафлэ бзиитлым ецхыц и папцлэр, Фышэс, пэптхэ, фи шыр жэрмэ, Пишэ адрыцлым фынапцлэ. Николай Тихонов папцлэ. «Дамыггэ», 66. Сылэггупэжэу хуэплэм сьтци, Мафлэр ункыицлэм, сэ соцлыжэ. Николай Тихонов папцлэ. «Дамыггэ», 66.

ЛЭГЪУПЫКЫУ I (1). Лэггупым и убдыплэ, абы икыу. Зы лэггупыкыу и клаптитлэр Дэ тлум тлэцлэлуэ дыккэхуауэ. Кулиев Кбайсын. «Мывэ хуабэ», 113.

ЛЭГЪУПЫКЫУ II (4). Уэшх нэужкыи уафэ джабэм кыицхэ фэ зэмылэужкыиыггэуэ зилэ шлыуэпс ккэхэукацлэ. И дьыцэ тажыр цыжэрэдэри Набдэз кыуаншитлэр, и цыггэцыр Ккыиццыггэццлэ, хыдждэбзыр А махуэ бзыггэм телгыджуэ, Гэатхэуэ уэшхым кыидэхуу Лэггупыкыиуцуу цлэрацлэйт. «Шлалэггэуэ шлыналгэ», 426. Дыггэ нуру зэлүшауэ Лэггупыкыуу Луицлэу бзыггэуэ, Вазэ вождым ккыратауэ, Ар хрустальым ккыхахауэ, Лэггккыу шлылэм я гурацэм, Я Луицггэм тецигхуауэ Зэцлэлыдэ дыггэ зацлэу. Лэпккхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 57. Шу ккэомыр зэрылыггэуэ губгэуэм иту дэклуэуэм, мо квалэ ггунэм нэблэггэуэ сэхуэуэм и палгэр ккэсаккэ жалэу зыцрачым, лэггупыкыуицэ зэхээрыхэ хуэдэу огнемет ккэомым ккэриху мафлэр лыггэ зэдэ мэз я пацхээм ккыхуыкыла хуэдэу дэм ккэажэхуауэ. Лыггэ, 411.

ЛЭЖЪАКЫУ I (10). Зи ккэарур, шлэныггэр ккыггэсэбэпккэрэ Инатлэ гуэрэм пэрыт, луэгу гуэр зэфлэзыггэклэ цыху. Степан Ильич зэрыжилэмклэ, эзы нарком дьидэу Анатолий Васильевич Луначарскэм Мэтхэныр флыуэ ккэццыхури ккэуитлэтицын флэфкыым: ди лэжъакыуэц, цыху дзыкхуэйшэ, - желэри. Мазэ ныкбүэ шхуэантлэ, 529. Сому миным цыггэуэ сом закгуэ, Шыитлэ машинэ лэжъапицлэу Ккыратауэ ар лэжъакыуэ, И Инатлэм клэжжэ лыр плаицлэу. Сомрэ доларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. А шлэлициым ягу зэхуэфлуэ

Хварбызхэмэу Рау хуагьакуэ, Хьэциэу кьаиэм ар яфлэфиу, Шыжьыр, жаIэ, ди лэжьакуэр, Илээсиэц нобэ хьуауэ, Куэд и гьаицIэм илгэгьуауэ. «Тисей», 479.

ЛЭЖЬАКИУЭШХУЭ (3). Лэжьыгьэр фIыуэ зылгагьу, мыщхьэхыу, емызэшыу лажьэ цIыху. Гублацхьэм дэсми лэжьакуэишхуэу Е инэралу ар кьалытэ, ЦIыхубз IэицIагьэу цейр цымыгьэмэ, Гуп яхэмыхьэт мыукIытэу. Адыгэ цей. «Дамыгьэ», 238. *Езы Сентрал и адэр лэжьакуэишхуэу цытаиц, Нал кьута, 288. Корреспондент сьт кьакуэмэ, абы хуэдэ «лажьэкуэишхуэм» жиIэнур хьэзыри; жэмим ебгьэишхыр кьыицIыбоишж. Лъапсэ, 97.*

ЛЭЖЬАПЦIЭ (4). Лэжьыгьэм кьыпэкуэ шцIэ, улахуэ. *И лэжьапцIэр нэхьыбэ мыхьуами, цехьыр нэхь хуабэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. Кьалэм сикIыу кьуажэм сокIуэ, Си кьалэныр сэ соицIэжьыр – Сэ лэжьыгьэр зи гуфIэгьуэм Я лэжьапцIэу саIуошцIэжьыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134. ГуэхуфI епхьэжьэмэ, кьыбдэлэтыкьуни мацIэ: лэжьэну зыфIэфиыр апхуэдизкIэ куэдти, пицIэнишу лэжьэни бгьуэтынут, арицхьэкIэ Абу-Деруиш лэжьапцIэ зримыт яхэтакьым. Кхьэлэгьунэ, 376.*

ЛЭЖЬАПIЭ (26). ЦIыхум и лэжьыгьэр шрихьэкI, здэлажьэ шIыпIэ. *Езы Иринэ дежкIи нэхьыфIит, кьэнэжа нэи закьуэри яритрэ езыр кьуажэм кьэкуэжмэ, арицхьэкIэ кьалэм укьыдэкIмэ лэжьапIэ тIэкIури пфIэкIуэдауэ льытэ. Шьынэхужьыкьуэ, 28. [Исуф] ЛэжьапIэм кьикIыжа нэужь, унэмкIэ имыгьазэу а кабарем зиудыгьуауэ, гу зылгьыгьатэу ицIэплэмэ, Назифэ зы бэлыхьлажьэу хуэпауэ хуэпауэ кьофэри лъэапIэ тIэкIум тетти, кабарем ицIэсу фадэм зиу кьыгьэжанахэри цыгуфIыкIыу хьыдэжэбз дахэм йоплэ, ягурылупсыр кьажэу. Лэчымэ, 396. Зыкьомри зэхэсац [налестинхэмрэ губгьуэрысхэмрэ] кьайгьэ кьамыгьэхьейуэ, кьалэм кIуэрэ псы кьаишу, бээрэм зыхуейр кьыицацэхуу, лэжьапIэ зыгьуэтри IэнатIэм Iууауэ, зымыгьуэтым хьэрычэт ицIэу, мэжджытым кIуэнури кIуэуэ. ХьэщIэ лъапIэ, 404.*

ЛЭЖЬЭКIЭ (1). Зэрылажьэ, лэжьыгьэр зэрашцI цIыкIэ. [Инал Мэтхьэным жриIэу:] *Я псэукIэ хьунур агрогородым цыплэагьуу, я лэжьэкIэр совхозым цыплэагьуу – мис арац сэ стхы тхылгьыр зыхуэдэр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 531.*

ЛЭЖЬЭН I (мэлажьэ) лээмьI. (107). Кьарурэ зэфIэкIрэ хэлпхьэурэ Iуэху пыухьыкIа гурэ гьээзщIэн. *Рахьим банкышхуэ гурэм кьулыкьуфI иIэу цылажьэарт, и кьулыкьур кьыгьэсэбэпурэ и кьуэши нэхьыицIэ Зураби кхьухь тедзапIэм IэнатIэ хьарзынэ кьыицыхуигьуэтри Зураб кассиру игьэуэват. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 666. Яков Борисович аптекару игьаицIэми мэлажьэ, кьээымыицIыху кьалэм дэмысу. Нал кьута, 220. [Дзэшурэ Жэнгулээрэ] Зы ицIалэ ВалерэкIэ еджэу яIэци ицIэныгьэилу кьалэм дэси, кафедрэм тету, хьарзынэу мэлажьэ, зыхэтым пицIэ кьыхуацI, зээмызэ кьуажэм кьыдэлэждэжмэ и адэ-анэр егьэгьуфIэ, псом хуэмыдэу я бын цIыкIуициыр кьаишэжмэ, дадэр нэгьуэциI гуфIэгьуэ хуейкьым. КIапсэ кIапэ, 6.*

ЛЭЖЬЭН II (мэлажьэ) лээмьI. (3). Куэдрэ кьызэрагьэсэбэпам кьыхэкIыу махэ, хьыбыиш хьун, зэфIэхьын. *Мэсхьуди хьуэрыбзэ зыкьейицI: – Пэжу, уи вакьэ шабитIыр лэжьаици кьургьакуым пIахагьэни, хьэмэ тутнакьэицим цыбгьэлэжьа? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 646. [Бэкан:] – Пхэ лэакуэуэр мылажьэу уи вакьитIыр лэжьээн, Iуарэ? Кьалэн, 426.*

ЛЭЖЬЭН III (мэлажьэ) лээмьI. (7). Хьэпшып е Iэмэпсымэ гуэрым цIыхум и сэбэпынагь зыхэлэ, абы и Iуэху дэзыгьэпсынщIэ лэжьыгьэ игьээзщIэн. *Псом япэ псы Iуфэм Iут хьэмэмыр лажьэу ежьаиц. Нал кьута, 240. Ауэрэ махуэ гуэрым радио, телефон жьыхуэпIэхэр мылажьэжу пач, кьэхьуари кьэицIари умыицIэу. Мелыиц, 461. Зэхуаиэсахэр зэбрыкIыжмэ – зым и телефон е радио лажьэркьым, уэрамым дэта уздыгьэ кьудейри блэжыркьым. Лъапсэ, 85.*

ЛЭЖЬЭРЕЙ (7). Лэжьэныр зи нэрыгь, емызэшыу, шхьэх имыицIэу лажьэ. [Дэрдэхэ] *Езыри лэжьэрейици, гьэ кьэс и мэшыр мэбагьуэ, хадэхэкI хилхьаами, кьохьулэ, хьарбыз хадэ ицIами, иицэни хурокьури, хьарбызым и пIалгьэ икIыхукIэ и сабий игьэхьуапсэркьым. Хьэсэпэхьумэ, 418. Бэканрэ Iуарэрэ зэнэзэпсэу зэдэпсэуэрэ, цIыкIуу цыитар ин хьуаиц, ихьуа хьыдэжэбзыр япэ кьылыгьуаум дэкуаиц, нэхьыицIэ цIыкIури лэагьугьуафIэт, лэжьэрейуэ и дэлгьхуицим якIэлгьылгьуэ, унэри хьарзынэу зэрихьэу, цIыхубз IэицIагьэу хуэмыицIэф цымыIэу, иицэфIын игьуэт закьуэмэ, IэфIуи пицафIэт. Кьалэн, 427. Абу-Деруиш игьаицIэми лэжьэрейиц. Кхьэлэгьунэ, 373.*

ЛЭЖЬЭФЫН (мэлажьэф) лээмьI. (4). Лэжьыгьэ шцIэфын, зэфIэгьэицIэфын, лэжьэну хуэфIэкIын. [Степан Ильич:] *Кьулейсыу, лэжьэфыну, арицхьэкIэ зытелэжьыкьын зымыIэриц [ицIыр зылысыпхьэр]. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. Назифи ин хьуаиц – лэжьэфынуиц. Лэчымэ, 390. Кьуажэм лэжьыфыну дэсыр губгьуэм е фермэхэм ицIэти, уэрамым сабий зыицIэс цIыхубз е лыжьы-фызыжь, ицIалэ цIыкIу фIэкIа ищылгьагьуртэкьым. КIапсэ кIапэ, 5.*

ЛЭЖЬЫГЬЭ (40). IэнатIэ гуэрым шагьэзашцIэ Iуэхугьуэ пыухьыкIа. *Куэд дэмыкIыу лэжьыгьэ хьарзынэ кьыицIэхуати, Инал и закьуэ и ицхьэ игьэпсэжу цIыхум яхэзэгьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 203. Я лэжьыгьэм хьэру хэлгьыр Фьит зылэжьым кьыIэрыхьэм, Хэт кьарууэ сьт бгьэдэлгьми Бейиц кьыицIэуэр зыIэрыхьэр. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 62. [Фариз:] Тхэ, Шури ицIэмыпIэж, бухгалтерым лэжьыгьэ кьритаиц армыхьумэ, алъандэрэ тIэу кьэицIэжынт. Алъгьэ, 55.*

□ **Лэжьыгьэм игьэлIа ищылгьым** (1). УлэжьэIуэкIэ, гугьуэ уехькIэ зыри кьыпшыщIынукуым жьыхуиIэщ. [Абу-Деруиш:] *Лэжьыгьэм игьэлIа ищылгьым. Кхьэлэгьунэ, 375.*

ЛЭЖЬЫН (елэжь) лээлI. (7). ГуащIэдэкI, кьару ехьэлIауэ зыгуэр гьээзщIэн, шцIэн. *Лыжьэ жьакулэ хужьхэм я лээнкIапIэр драгьэдэжэрэзэуэ псы хуабэ тIэкIу мэжджытым пэмыжыжьэу ежэхьым Iусу андэз яцтэрт: лэакуэуэр псым хагьэлгьадэрти,*

хуэм-хуэму, псалгэ зырызи зэпадзу Гуэхуишхуэ гуэр ялэжь хуэдэу затхьэццЫрт, е вакгэ гуэрхэми псы наггэсырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 77. [Степан Ильич:] Уигурэ уи шхьэрэ зэтету Гуэхур букгьуэдиймэ, блэжьыр тэмэму зэрыблэжьыр хьэкгьуу уи флэц мыхьуамэ, зэлыгбгэхьэнкIэ мэхьу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 568. Ауэ илэжьыр мыхьумыццIаггэм, Iэм хуэдэу, гьаццIэр хьунуиццIэцI. ГьаццIэ кIэцI. «Мывэ хуабэ», 264.

ЛЭКЪУМ (12). Даггэгьэпльгам хадзээрэяггэжьэ хупщынэм кьыхэщIыкIа адыгэ шхыныггьуэ. Нобэ дэнэ лгэныкьуэ кьикIахэри зэблаггэ зэлуиццI хуэдэт, хэт уницIэ иубгьуауэ, хэти ццIакуэм тесу, зыкьомри цыту гьуэмылэ кьыздахьахэр яих, зым зыр елгэIуу – лэкьум, чыржын, кьылыни, кхьуей хужь, лы ггэва – псори кьытралгьаици, хэти бггэдыхьэ – уиггэкуэнукгьым уимыггэаишхэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 318. Иринэрэ Чокэрэ зэпсалгэу цысыху тIэкIулэ, Хьэбибэ джэд цукри джэдлыбжьэ иццIа, уеблэмэ нартыху лэкьуми иггэжьаиц. Нал кьута, 237. Зэрыхабзэм хуэдэ кьабзэу ицIалэ ицIэхьуар напIэзыпIэм кгэсыжаиц, лэкьуми, ццIакхьуи, кхьуей плыжь ггэгьуаи, шху кхьуэциын Iэлэныкьуэ ццIыкIуи кьыхьри. Гьапсэ, 55.

ЛЭКЪУМЭН (1). ЦыхухьуэццIэщ, «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романым ушрохьэлIэ. Абы [Сосрыкьуэ] и адэр Джэдыкьуэ кьуажэм дэс Архгэр Лэкьумэниц, партизаныжьыи, лыггэ зэрыхьаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 561.

ЛЭН (елэ) лгэл. (23). 1. (16). ЛэчкIае иIэггэгьуэркIэ фэ етын, плыфIэ кьеггэштэн. Жьыраслгээнхэ я шэщыишхуэу цытам лгэаганIэ гуэр ицIащIыхьат, сценэ пэлгьытэу, Iунхгэу яццIырт, бжэ халгьхэрт, лэчкIэ ланхгэр ялэрт шэщым кьыицIэкIа Астемыр е Квазджерий цыхум кьахьхьэм, кьаувыхьырти кьеуиццIырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызыиццIыкIырт кьыдгурывггэлуэрт, е молэр дэнэ кIуэну, мэжджытыр зэхуаицIмэ? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 627. Старшынем и ужь иту унэм кьыицIэкIаиц цей хужь цыггьуу, и хьэзырыр дыщэпскIэ ларэ лэрыпскIэ зэпхьжауэ, и шхужьым дежи зы «маузэрыжь» телгьу, афицар. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. ДыщэкIхэм я Iэдакгэ ицIакуа дыщэхэкI дахэхэр нобэм кгэс хьума хьуауэ Санкт-Петербурге кьалэм дэт Эрмитажым и ггэтIыггьыпIэм ицIэлгьу плгэгьунуиц, увеличительнэ абджкIэ уеплэмэ, IэццIаггэфI зилэхэм хьэгьуиццIыкьуу дахэ, лэч фьыцIэкIэ е лэч плыжькIэ ялэжауэ, унэм телгьын кхьуэциыни. ЯтIаггэуэм кьыхаицIыкIа псэуиццIэ сурэт Iэджи. Гьапсэ, 5. 2. (5). зэхь. Гьы зацIэ хьун, лгьым зэщIицггэн. Ауэ лгьыгьужьхэу ди адэжьхэр Наполеоным пэуври Бийм иратакгьым ди ицIыпIэр, Народыр зэуэ кгэтэджри ЛгьыкIэ ялахэццI зэуапIэр Березина. «Бгы лгьапэхэм деж», 92. И кIэм нэмысу уэрэдыр Дыщэ бжьамийри пкьута? Лгьым ила стиххэр ныкьуэртхьу Бийм фIэауану кьыиццIа? Усэ кьарукIэ бийр бггэсу. «Шум и гьуэгг», 24. Бэлтоку фгеплгьу кьыиццIам Абдеж и кIапэр лгьым илаиц. Фгеплгь бэлтоку. «Шум и гьуэгг», 59. 3. (1). зэхь. Пхгэщхьэмыщхьэр хьуащ жьыуиццIэщ. Ушхьыр тхгэмIэм кьаполгэлгьыр,

Пхгэщхьэмыщхьэр плыжьгьу лаиц. Бжьыхьэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80.

ЛЭНЫСТЭ (11). Жану лгьауэ дзитI зэлубзэу зиIэ Iэмэпсымэ, тхылгьымпIэ, ццкI с.ху. ирызыпаупщI. А иныжьыр кьэлхгэрауэ, КьыпкIэлгьыжэу кьыицIэхьуауэ КьыплгьэццIыхьэм, зеггэзэкI, Мажэ пIыггьы кьыицIэцкI, Ар аргуэру кьыплгьэццIыхьэм, Дзы лэныстэр уицымыхьэу, Ар ещанэм кьыпкIэлгьыкIуэм, НэгьуэццI ицIыпIэ уэ умыкIуэ, Гьуджэр псыницIэу кьыхьфIэдзи, Уи шы алгьыр жыгым фIэдзэ. «Елбэздыкьуэ», 14. Я благи, я гьунэгьуи, я лгэикгьри зэрылгэикгьыу кьыицIэхьэри кьыицIэхьэуэубжьыжауэ зэрыггэкIийуэ хужьэри уэрамым кьыицIэхьэиц, лгьым бжэггэуэ баицрэ ялыггьуу, фьызым лэныстэрэ дзасэрэ ялыггьуу. Зи лгэрыггьыпэ тIыггэ, 524. Бгьан зиуиццIухужри зиггэкуриуиц, пхгэ лгьакьуицIырт. Зэанзэпхьум жалар фIэмылуэху хуэдэу, и нэр зэтетуауэ зэщылыгьым, Саружан лэныстэр илыггьуу кьыицIэхьэри зы напIэзыпIэм дадэм и паицIэ лгэныкьуэуэ кьыицIэхьэуиц, Кьалэн, 431.

ЛЭПС (19). Лыр зыхэвыхьа псы. Iусытпыр кьавэрт, ткIуэпсхэр лгьейуэ, Лэпс тхьурымбэр псывэм кьыхьэкIыу, СыгуфIэрт сэри псом ялейуэ, Лэпс Iувым и мэр кьыицIыхьэхукIэ. Лэггьуп цыкIу. «Шум и гьуэгг», 50. Уэрэдхэр ди дежкIэ Жьыгьурууэ цолгэалгэ Феллаггэ фешами, Ди лэпсыр кьокьуалгэ, Кхьуейжьаицхэр кьыхьэфхьми Дэ шатэ ди куэдкгэ, Махьсымэр фьифIэфIми Фо хэлгьу хьэзыркгэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лгьапэхэм деж», 105. Елизаветэ уэрамым унэ зэтету ицIаггэуэ теттэжьым, унэ лгэбыицэ ицIыкIуэхэм шханIэ ицIэтти, лэпсымэ, лы ггэжьам и мэ IэфIхэр кьыицIыхьырт, афицархэр шханIэм ицьыццIэуэуэ я хьэжьувыкьуу макгэ зэхэпхьырт, цыхубзэ дыхьэиц макгэ абы кьыицIэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 112.

ЛЭРЫПС (1). ГьуицI лгьапIэм кьыхэщIыкIа пкьынэ-пкьынэу зэпха кIапсэ псыггэуэ ицIыкIу. Старшынем и ужь иту унэм кьыицIэкIаиц цей хужь цыггьуу, и хьэзырыр дыщэпскIэ ларэ лэрыпскIэ зэпхьжауэ, и шхужьым дежи зы «маузэрыжь» телгьу, афицар. Хьуэпсэгьуэ нур, 87.

ЛЭТИФЭ (35). ЦыхубзыццIэщ, «Гьапсэ» романым хэт персонажым – дохутырым и ццэщ. ЛатIифэ операцэ иицIу операционнэм ицIэту, тхгэм еицIэ абыкIэ кгэхэишар, комиссэ кгэсаици, псори зэлаицIэ, абы и Iуэху скальпельыр зылыггьыу сьмаджэм иццIыщытым и тхгэкумэм ицьырхгэри, модрейм и иццIыфэцым зилэтиц, езыми и IунIырт иIэтуэуэ кьыицIэуэ: Халат. Гьапсэ, 8. ЛатIифэ и нэццIыгьыр зэщIэукIауэ и пэми мафIэ бзий кьореху жыпIэну, псоми жалэнуэр жариггэIэри езыр и ужь дьидэ кгэпсэлгэиц, судым яцIа унафэм кгеджэ хуэдэу зиггэпкIийуэ: «Мыр суд Iуэху хьунуици, документ дызыхуейуэ хьуар Iэкуэлгэакуэу вггэхьэзыр икIэцIыпIэкIэ, актыым псоми Iэ теудзэниц. Гьапсэ, 11.

ЛЭЧ (16). Пхгэ, гьуицI шхьэфэхэм плыфэ етын е унэ сыт цьыццIэхьэкIэ кьэггэщIэрэщIэжын мурадкIэ кьаггэсэбэп ткIуаткIуэ. Артистхэр ауэ артист кьудейт, сыткIи Iэкуэлгэакуэу: зэм

пхъацлэ, зэми гуэцир ятлэ зэрэхьэрт, лэчклэ ялэрт, зэми декорацим иужь итт. Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 629. Бгы кыгуэуам лэч плыжккэ лэагуэ тратхац: «Бийр куэбжэм кыбгэгэдэтиц» жиэу. Нал кьута, 292. Тхэмахуэм и кгуэцккэ адрей махуихым Исуф, уэфлэм, паркым ит тетлгысхьэплэм телгы, цылыэ хьумэ, уэлбанэмэ, цылажьэм кьонэжри лэч сытхэр зыцлэлэ гьэтигылгыплэм нэху кыцоцк. Лэчымэ, 397.

ЛЕГКОВОЙ (2). Урысыбзэккэ: кыызэражыкь машинэ псынщлэ. [Якьуб Локотош жриэу:] Легковой автомобил уисци, умыгенерал пэтрэ. Нал кьута, 250. Дзэшу ди жэмыр кыбдэггэхьэжыни, жиэу куэбжэм деж цыту, машинэ гуэр вы джэмыдитлэ ицлэцауэ кьалгьэфу илгьэгьуати игьэцлэгьэуакьым, сыту жыплэмэ, гьуэгур ятлэц, легковой машинэ зекгуэну лэмал илэкьым, грузовик, трактор сыт хуэдэхэм флэкла. Клапсэ клапэ, 5.

ЛЕГИОНЕР (1). Языныкбэуэ кьалэхэм я дзэ гуп щхьэхуэхэм хэт зауэлл. *Езы капитаныр [Локотош] легионер отрядым ятеуэу я командирыр гуицауэ жегэри, ар зылгьэгьуа дэнэ кыпхын?* Нал кьута, 262.

ЛЕЖАТЬ (1). Урысыбзэм и глагол: щылгын. [Матренэ украиньбзэ зицлэрт:] Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. «Щлалэ цыкьлур яубэрэжыац, щылгын хуейти, езым кьеклухь». Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 555.

ЛЕЙ I (38). 1. (33). Зэрыхьун хуейм щигьуэ, кьыдэхуэ. Бэлиэвыч-клэмунистхэм цыгыын лей щламылэри, витл-жэмитлэ лэжьакгуэу середнякым я мылэку дыцлэмылусэри – псори тэмэму гурыгьэуэн хуейщ. Хьуэпсэгьуэ нур, 266. Лей жымылацэрэт, жиэу Валерэ и псалгэм клэцлэ зригьэцлэу кьытидыжыац: - Ноби тхьэм и шыкурклэ улейкьым [Дзэшу]. Клапсэ клапэ, 16. Хуцхьуэ сыт дэнэ кьэна, псы хуабэ тлэклэ сабийр ягьэпсклэны е хьыдан ираиэккын ямыгьуэту джанэ лей зиэп эффлетхьэри ирешэкк. Нэгьуху, 33. 2. (4). Псоми дахагьккэ, флагьккэ ящхьэщыкк. Нарт хьыдэжэбзхэм седэхэклэу Си дахагьэр псом ялейт, Сядэ-сядэу Такгэ махуэ, Сыхуомишэ Сэтэней. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 421. [Кьэзмай:] Ауэ а насып псом я лейт, Инал, а цыхубызм нэхь хьэлэл уицлэрт, захуагьэ уи гум кьрилгьхьатэмэ. Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 591. 3. (1). «Абы нэхьрэ нэхьыбэ сыту сцлэын» мыхьэнэр илэу кьоклэу. Ар Мусэ идэнт, и мэлэры хьушэм, и лэцыр бэгьуам, сыт абы и лей Мусэ зыхуейр. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

ЛЕЙ II (17). 1. (7). Кьуаншагьэ, мыхьумыщлагьэ. Щэрданхэ я щллантлэм кьыщыхьуа лейр и нэгу зэрыцлэклэртэ Бэлацэ, цыгьуэ хуэдэ, гушылэныр цигьэтит. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Астемыр мэжджытым кьыщыцлахауам цыгьуэ ар лей дьидэу кьэзылгыта муслгьымэнхэм иджы лэ лэцккэ мэжджытыр зэхуащыжын хуейт. Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 658. Лейм зи псэ итхьэкьум и лейри хуэмыгьуэ. Гьавэмрэ псалгэмрэ. «Щхьэлыкьуэ», 397. 2. (10). Цыхугьэншагьэ, щлэпхьэддагьэ. Лейм пэцлэуэуэ щэбэнккэ, Кьауклэри пхыру кьытохуэ, Бий гуцлэгьунизм и нейхэр Ди цыху мин лэджэм кьатохуэ. Щыым и макь. «Шум и

гьуэгу», 38. [Думэсарэ Елдар жриэу:] Маиэнэм ивдэу Сэлэвкли зэрегьэшар [Дол-дадэ и щлалэ цыкьлур] – кьуаншагьэ жыплэмэ, кьуаншагьэц, си щлалэ, лей жыплэми, лейщ. Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 542. Лей зылгысахэр мыпсэужми, Ялэ щацилэжыным кьотэджык. Лей зылгысахэр. «Дамыгьэ», 218.

♦ **Лей гьэгьун** (2). Кьуаншагьэр, мыхьумыщлагьэр зыщыгьэгьупщэжын, дэчыкын. Ирегьуфлэ лейр згьэгьуамэ, Уэ узотыр сэ а гьуамэр, Фочэцлэ флэцлэрт зэпиплгыхьуэ Кьанокьуэцир цогьуфлэцлэрт. «Тисей», 508. Сабий лгы жахэр сигьэлгьагьуэ, Щыпсалгьэрт Си гум: «Уигу иубьидэ – А лейр нэмыцэм хуэмыгьэгьуэ, Уемыш, зэуаклэуэ, зыгьэбьидэ». Дыгьэр кьепсын папщлэ. «Шум и гьуэгу», 55. **Лей ехын** (6). Кьуаншагьэ, цыхугьэншагьэ клэлыгьэхьэн. Абы [Дисэ] и мурадыр кьехьулэмэ, нэгьуэцлэ хуейтэкьым езыри, и пхьум [Саримэ] лей ирхыац, сытац, жаэу цыхум жамылэу, псори зыхуэзапхьэм хуэзэни. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. Лей кьыдэзыкьым кьыщлэмыкьлэуэн. Уэ укьэгьанэу дэнэ ськьлэуэн? «Батырыбжэ», 36. Лей зрахым игуэ цлэгьэгьуэ, Лей зезыхьэм хуэмыгьэгьуэ. «Елбэздыкьуэ», 9. **Лей зехьэн** (19). Еплэ лей ехын. Думэсарэ псалгьэр ялэцлэпхьуэтац: - Алыхь, сэ вжэслэньмэ Дотий ар илгьагьуэ цлэмыхьур: Инал хэкум имылэ кьрелэхьэ, цыхум ямыцлэ ярегьацлэ – Гуэхуфлэ лэджэм яужь ити, ауэ лей цызырехьы кьохьуэ. Мазэ ныкбэуэ щхуантлэ, 540. Лей зезыхьэм и лэрт хабзэм кьытеупицлэрт, Флэ хуэзэнкьым дауи ар зыщыгьупицлар, Бжьыдэ инэралу Риджэуэ соупицлэрт: - Бжьыдэ нэхь дэз лэцлэу аркэу уи гугьар? Бжьыдэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138. - И цысыкклар-цэ, молэ, гьуккэм и цысыккэм зыгуэр кьыкьыркьэ? – жаэу цыщлэуицлэрт, кьажрилац: - Лей зэсхьакьым, гуацлэртэ гуцлэгьумрэ зиэ азалыкьым игуэ зэгьэбгьакьым, си напэр кьабзэу тхьэм и пацхьэ сохьэж жиэу арац и цысыккэм кьыкьлэрт. Лэпсэ, 106. **Лей кьылысын** (6). Насыпншагьэ, тхьэмыщккэ кьыщыщынын. [Чокэ Албиян жриэу] Сэ сыпсэуэ абы лей кьалгыгьэсынкьым. Щынэхужьыкьуэ, 44. Хэт и лейри кьылысыамы, Зытет нэпкьыми пхутемыкк. Бжэй жыгьым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. Щымахуэ уаэм цыхур зэхэхуээн яцлэуэ, лей кьызылгысыр куэдт. Зи лэзрыгынып тлэгыта, 529.

ЛЕЙЗЕХЬЭ (1). Кьуаншагьэ зылэжь, цыхум бэлыхь езыгьэшэч. Лейзехьэр и цхьэм ныцотхьуж, Си анэжыым гуауэр жьэхихьац. Си фочым лэплэ ешэккэуэ. «Шум и гьуэгу», 30.

ЛЕКЦЭ (1). Щлэныгьэ зрагьэгьуэгьым ехьэллауэ егьэджаккэуэр еджаккэуэхэм кьызыхуеджэ е жьэрыгуатэу зытепсэлгыхь (зы темэ пыухыккэм теухуауэ псори кьыщыпщытауэ). Хьыбарыр студентхэм я деж цынысым, Лэтицэ и лекцэ едэлуэну расписанэм иту щалгьагьум, зы цыхубзэ закьуэ флэкла кьеккэуэллэкьым, а зыри цыуауэ кьэкуати, клэбгьуэ зицлэри цлэклэуэсыккьыжац, Латифэ и закьуэцилэуэ кьыгьанэри. Лэпсэ, 9.

ЛЕЙТЕНАНТ (4). ВагъуитI зи дамэм телъ дзэм къулыкъу шызыщIэ зауэлI. *Миномет командирым шы илэн хуейтэкъым, лейтенанту цыт пэтми. Шынэхужьыкъуэ, 23. Лейтенантыр Iэнкун хъуаиц, Шынэхужьыкъуэ, 70.*

ЛЕНИН (25). Ульянов Владимир Ильич (1870-1924) - Урысей политикэлI, цIыхубэ үзэщIакIуэ. *Директорым игъэзэжиц, стIол къыдэгъэжыр къыдыгъэжри, абы гъуабжэ хъуауэ тхылъ къыдипхуэтар Астемыр заныцIуэ къыщIаиц; ар Лениным и Iэ зытелъ тхылгэт, сэлэтхэм къахуитхыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 185. Ди Ленин лъапIэ и псалгъэр Урысым къахъыр ди тафэм. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Мес, Ленин Iуцыр нэпкъым тету КъэкIуэн лIэцIыгъуэм Iэр хеише, Мыбдеж фIыцIэшхуэу бгыр зэхэтми, КIыфIыгъэм нэхур хеукъуэди. Ленин лъагуэ тетц. «ЩIалэгъуэ щыналь», 7.*

ЛЕНИНГРАД (4). Иджырей Санкт-Петербургом япэм зэреджэу цыта цIэщ. *Ленинградым сюлэ я тыгъэм. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу» 57. [Хъэбибэ Локотом еупицIу] Ленинград жылIа, тIыкIуэ? Шынэхужьыкъуэ, 43. Одесэ, Николаев, Киев, Днепронетровск, Ростов, Ленинград, Москва - дэнэ къали къыкIуэу нэгъабэ эвакуацIэ къэкIуар иджы зэрыдэкIыжыным и ужь итиц. Нал къута, 217.*

ЛЕНТИ (7). 1. (4). Дарий е щэкI бгъуэзэ кIыхъ цIыкIу, нэхъыбэу хъыджэбз цIыкIухэм я шхъэным хашIэ. *Апхуэдзурэ, Дисэрэ Рахымрэ зэлуцIа иужкIэ, езы Рахым Дисэ деж къакулэу хуежъаиц, къэкIуэху зыгуэр къыздихъырт, кIэнфет, лентI, прунж, браныч сит хуэдэ; бостеяпхэ, вакъэ цIыкIу къыщыхи къэхурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 131. Гуацэм и бостеижьым къыхащIыкIыжа бостей нэхъ дахэ дыдэу иIэр хъыджэбз цIыкIум зыщитIэгъат, къэзбабзу зитхъэцIри и цхъэцым лентI хужь хицIат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 523. 2. (1). зэхъ. МафIэ бзий. [Дисэ] И насытти, иджы Iунэуэс къыхуэзаиц, бацэ уэнишкым мафIэр къызэрыпылгъэлъу пIэм хэлъ фызыр къызщIыкIуэри и IэплIэм илгу бжэмкIэ къелаш, и цыгъыным мафIэ бзийр Дарий лентI плъыжыым ещхуэ пылгъэлъу. ГуцIэгъуэ, 424. 3. (2). Iэщэм иралтхъэ шэр экIэлъыкIуэу игъэмбауэ зэрылгъ гъушI кIыхъ, пIатронташ. Палестинхэр зэрызехъуэу ШIылгъэм тетмэ, иниц я губжъ, ПIэтрон лентхэр къешэкIауэ ШамыщIыххэ цIыгым лъэужь. Уафэ къащхъуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. Таша пулет лентI ницIэхэлъ хуэдэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 556.*

ЛЕНЦ (1). Нэмыцэ щIэныгъэлI, үзэщIакIуэ. [Шлоссер:] Менетрие зы, Купфер тIу жыIэт, Лени цы хурэ? Гъуэгуанэ, 100.

ЛЕРМОНТОВ (14). Михаил Юрьевич Лермонтов (1814-1841) - урыс усакулэушхуэ. *Степан Ильич а хъыджэбзыр Астемыр къритаиц, хгумэ, зыхуэмизэн хуумыгъазэ, «Кавказ гъэр» жиIуэ Лермонтов жыхуаIэ урыс усакулэушхуэр зытетхыхъам хуэдэу къытIэщIыхъаиц, жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 308. Революцэм и хъыбар псоми*

я гум ирихъа пэтми, Къазджэрий къытригъэзэжри Пушкин, Лермонтов, Некрасов сымэ я поэзием я гугъу ицIу хуежъаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 616.

ЛЕТЧИК (9). Кхъухълтатэзехуэ. *Удз хуицхъуэ къыщыкIыр летчикхэм дагъэлгъагуу араиц, си къуэши, тхылъ къыщIрадзыхыр, жиIэри ицIалэ цIыкIуэ къэщIэрэй гуэр къэпсэлъаиц. Шынэхужьыкъуэ, 63. Бий пащхъэм иту мафIэ блыныр Мо летчик къэщыцым къыдоклуатэ, УIэгъэт ариш, мис къэщыцыныр ЛгъэмыкIуэ губгъуэм ар йокIуадэ. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ щыналь», 18. Жьым зэредзэр парашютыр, Бгъэхэр уэгум цоуфэрэз, ЩIым къытолгъэр летчикитIыр, ТIури ицIыгуэм цоджэрэз. ПарашютитI. «Бгы лъапэхэм деж», 45.*

ЛИ (1). Урысыбзэм и частицэ. [Матренэ украиньбэ зыщIт:] *Видано ли це дило! «Апхуэдэ Iуэху хэт илгъэгъуа?» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.*

ЛИЦЭ (1). ЦIыхубзыщIэщ, «Лъапсэ» романым хэт персонажым и цIэщ. [Дэфэрэдж:] *Хэт и Бэдракъ Лидэ? Лъапсэ, 26.*

ЛИДОЧКА (2). Еплъ Лидэ. [Дэфэрэдж:] *Запискэ тIэкIум соджэри къызгурьIуэркъым, абы ит псалгэ тIэкIу дыдэр хъэтI Iей дыдэкIэ тхат: «Катуиэ очен прошу сделат то что просит Лидочка Батракова». «Катуиэ, хуабжэу сынольIу Лидочкэ Батраковэ ицIэлъаIуэр хуэщIэну». Лъапсэ, 24. [Дэфэрэдж:] Хэту пIэрэ Лидочкэ Батраковэр? Лъапсэ, 24.*

ЛИКБЕЗ (15). 1. (3). Псалгэ зэхэлъ гъэкIэщIа: щIэныгъэншагъэр гъэкIуэдын. [Думэсарэ:] *Мэжджытыр зэхуэдвгъэщI жызыли, и унэр къытезыхыну абы ещи, ликбез жылэм къыдэзыхъаи, кIэмсэмоу ицIалэгъуалэр зэхуэзышэси - зы къыгъэнэнукъым зи ицхъэфэ имыIэбэ [Жыраслгъэн]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 519. [Хъэбибэ:] Мэжджытыр ицхъэ клуб егъэщIа, е молэмрэ хъэжымрэ ицхъэ девгъэшат, ликбез жыфIэу цIыхур ефхулауэ цытаиц. Нал къута, 284. 2. (6). ЩIэныгъэншагъэр гъэкIуэдын хуэлажэу IуэхущIапIэ. ЗэрыжалэмкIэ, Лу ликбезым фIуэу зэрыщылгъэам папицIэ Инал и машинэм иригъэтIысхъат, ар уи фIэщI мыхъумэ, и справкэм еплъ - мыхъур телгыр маузер кIэрахъуэм и пщи. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 546. [Шэндар къызэрыкIаиц:] -Лло, Сталиным дэ тхуэдэу ликбезкъым къиухар, зэрыбкIэ приказ итхын хуэдэу. Нал къута, 258. Ликбезым кIуауэ сэ си адэр ШыжаIэ псори зэхегъэкI. Ныжэбэ жэци, нэхур щыху. «Щхъэлыкъуэ», 384.*

ЛИКБЕЗПУНКТ (8). Еплъ ликбез 2. *Лу Iэджэрэ илгъэгъуаиц Астемыр финар иIыгъуу япэм иту, абы иужьым Думэсарэ, фочыр и дамэпкъым фIэдзауэ, иту щыхъэщхъэкIэ ликбезпунктым кIуэуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502. ЩоджэницIыкIуэ Алий щыхъэщхъэкIэ я къуажэм дэт ликбезпунктым кIуэуэрэ цIыхухуэ балигъ хъуахэр иригъаджэрт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 530.*

ЛИКВИДАЦЭ (3). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: щымыгъыIэныгъэ, гъэкIуэдыныгъэ. *Хэт ухуэзами япэ и жъэ къыжъэдэхур зыц: «зэхэпха, ликвидациэ»*

бескоровных квежаиц». Шынэхужыкыуэ, 7. [Фызыжхэм Хэбибэ жрагу:] «Ликвидацэ бескоровнэ» жиэу зэхэпхакэ? Шынэхужыкыуэ, 8.

ЛИКВИДИРОВАТЬ ЩЫН (1). УрысыбзэкIэ: щымыгыIэжын, гъэкIуэдын, Iухын. [Бекъан:] Бескоровнэр ликвидировать дощI, квыгургуа? Шынэхужыкыуэ, 12.

ЛИНЭ I (2). Урысыбзэ ныкыуэ: лине. Зыгуэрым иукыуэдия Iуэху, абы хэтхэр зытет гыуэгу. [Степан Ильич Астемыр кыхуитхыу:] Парт линэр захуэу щытын хуейи. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 568. [Степан Ильич Астемыр кыхуитхыу:] Фи хэкум парт линэр тэмэму щызыкыуэдиинум ящыц зыуэ укыдолытэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 568.

ЛИНЭ II (26). ЦыхубзыцIэ, тхакIуэм и усэхэм ушрохэлIэ. Мес Хэбалэ шыхуэу щIалэр ХакIуэ ктарэм тесу маллэз, Ар зыпылгу Линэ хуэзэм ЖыриIэнут цэхуу псалтэ. Колхоз шыгъажэм. «Колхоз шыгъажэм», 37. Линэ хуэдэ дэнэ цыIэ, Жалэу куэдрэ зэхыбох Уемыпсалтэу пхуэмышыIэ Уепсалтамэ удехъэх. Колхоз шыгъажэм. «Колхоз шыгъажэм», 38. Линэ дахэ, уэ уи псалтэр пэжмэ, Кэзгъэзэжмэ, ди насып зы тцIыныц, ГъащIэ лъапIэр зэуэ бийм IэщIихмэ, Лъагъуныгъээр уэ фэеплэ пхуэхъуныц. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.

ЛИНИЕ (3). Бийр кыфIамыгъэкIыну яхуэу быдапIэ. Армавир деж оборонительнэ линеи щIащIыр нэмыцэм зэпытхыгъуафIуэ зэпатхынкыым, жызыIуэ щытари щIегъуэжауэ кыщIэкIынт. Нал къута, 215. Нэмыцэр КавказынкIэ квеIэнкIэ хъуну кыщIащIэм, Нэгъуджэр къакуэри зэрызахъумэжын линеиу зыкыым иригъэщIар, Ермэлы хъэблэ деж кыщыщIэдзауэ Мэздэгу адэкIэ блэкIыу. Лъапсэ, 86.

ЛИНЕЙКЭ (3). ЗдэкIуэмкIэ уи бгыр гъэзауэ узэрыс шыгу псынцIэ. [Албиян] Линеики кыщитэнтэккыым нысащIэр и гыусу лэсу кыуажэм кэкIуэжын мыукIытатэмэ. Шынэхужыкыуэ, 26. [Албиян] ЛинеикэкIэ кэзышиам иритын хурикыуа кыудейи. Шынэхужыкыуэ, 26.

ЛИНЕЙКЭ I (1). Еплэ линейкэ. [Астемыррэ Думэсарэрэ] Куэд дэмыкIыу линейкIэ къащIэри зэгъусу квежаиц, ЩхъэцэхужкIэ къакуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 160.

ЛИНКОЛЬН (7). Машинэ псынцIэм и маркэ. «Линкольн» машинэр гъунэгъу кызырыхуэу, «сархэ» жиэу кэувыIащ, бахъэр кэрихуу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 526. Зы финар закыуэ щIэгъэна хуэдэу, Налиык къалэ кыщхъэщыт мазэр, Астемыр сымэ зэрыс «Линкольныр» къалэ уэрамышхуэм щыдэлтэдам. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 671.

ЛИСТОВКЭ (11). Зыгуэрым кыхуриджэу зэбгыратыкI тхылымпIэ напэ цыкIу. Шы хэурти [плени кыабыдар], ещанэр кхъухълатэм кыщелтэм, и парашют Iапсэр кхъухълатэм зэпидри листовкэ иыгъари кыльэлтэащ, езыри мывэм техуэри зэрыхъун хуащ. Шынэхужыкыуэ, 68. Локотош кыщIат Азрэт нэмыцэ листовкэ зэхуихъэсу зэрыщытари, хузэгуэпирт. Нал къута, 307.

ЛИСТОК I (1). Урысыбзэ: пщIащэ, жыг тхъэмпэ. Угрюм и динок Грозой оторванный листок. «Нэщхъейуэ изакыуэу уафэгуагъуэ уэщхым кыпицуа тхъэмпр...». Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 607-608.

ЛИСТОК II (2). **I.** (1). КъэхъукащIэхэр, хыбарыщIэхэр иту кыдагъэкI газет. Абы IэлъыкIуэу газетым и пIэкIэ «Информационнэ листок» кыдагъэкIыу хуежаиц. Нал къута, 240. **2.** (1). ЗауэлIхэм теухуа газет (листок). Янзрей зауэм лыгъэ щызезыхъар мыраци я цIэ, я унэцIэр телефонкIэ бжызоIэ, «боевой листок» кыдагъэкI, абы я хыбар псоми ящIэн хуэдэу, жиэу Локотош кыIуэхуа щхъэкIэ, ар Якъуб и тхъэкIумэм иригъэхъакыым. Нал къута, 301.

ЛИЧНЭ: ЛИЧНЭ ДЕЛЭ (1). Цыху къэс лэжыгъэ и лъэныкыуэкIэ и къекIуэкIылар (кыщIалъхуар, щеджар, шылажъэр, зэфIэкIхэр) щызэхуэхъэсауэ щахъумэ. [Дэфэрэдж Латифэ жриIуэ] Си «личнэ делэм» куэд щIакыым узрэплтэрэ – зыхуэжамэ [хъэтиIы], плыгъуныт. Лъапсэ, 24.

ЛОДЗИ (1). Польшэм хыхъэ къалэ мыин. Псоми ящIэр Iэху къекIуэкIыр: Краков, Лодзи мис мэкIуэд. «Бдзэжыащэм ипхъу», 161.

ЛОЗУНГ (1). Кыхуеджэныгъэ гуэр зытетха щэкI, тхылымпIэ. Иджы абы утесэлъыхыныр Нартыхум и дежкIэ кэзэгъыртэккыым, я гъунэгъум зэхажэмэ (ар зэхамыхыныуи Iэмал иIэ), и хэкум щымыцэж кыуажэм къокуэри цыхур кэегъэбырсей жаIэнут, арицхъэкIэ а зэхуэса къомир хъэцIэм пэплтэху, клубыжъыр щIалэгъуалэм ягъэкъэбзащ, лозунг гуэрхэри фIалтэхъащ, сценэми шэнтхэр ирагъэуащ... Лъапсэ, 74.

ЛОКОТОШ (204). ЦыхухъуцIэщ, «Шынэхужыкыуэ», «Нал къута» романхэм я лыхъужь нэхъыщхъэхэм ящыц зым и цIэщ, капитанщ. Локотош пIэунэм дэмыщейуэ, бжэ дамэдазэм дэплтэрэ уэрамым дэплтэмэ – нэмыцэ машинипI хуэдиз дэту елгъагу. Нал къута, 245. Локотоши теныIэжыркыым, Щэулэхум тесу ауз псори кызынежыхъ, зы постым икIыу адрей постым нэсурэ мыбэлэрыгыну яжрелэ. Нал къута, 292. Локотош зыгуэр къеджэри Iукуыжын хуей хуащ, Хэбибэ зыщIэуныцIам и жэуапым нэмысу. Шынэхужыкыуэ, 43.

ЛОЛЭ (3). ЦыхубзыцIэ, «Адэ» поэмэм хэт персонажым и цIэщ. Лэгъунэр цауэм хуыщIами, НысащIэ унэм кыхыакыым, АрицхъэкIэ дахэм, IуцIэхукIэ, «Си Лолэ нагъуэ, си нысэ», - Арац зэреджэр фызыжыыр, Хыдиджэбзым IэплIэ ныхуыщIу. «Адэ», 131. Къэрней нэхуыщым къотэджри, Iыхылы, ныбжэгъухэм емыджэу, И анэм IэплIэ хуещIыжри, Зы псалтэ закыуи жимыIэу, Пэплтэну Лоли имыдэу... «Адэ», 144.

ЛОМ (1). Лэжыгъэм кыщIагъэсэбэп гыуцI баш гыум. Пиахъуэр, мывэр блэ тIысынIэщ, ШейтIан уджыр я щIасэгъуыц, Пхелай гыуцIым щыщI ди ломри Къумым дощIыр ныкыуакыуэгъу. «Индийскэ поэмэ», 362.

ЛОНДОН (1). Великобританием и кьалашхьэ. [БирмамытI:] *Езыри [инэралыр] Лондон кьыкIыжа кьудейуэ жэщым жэятэкьыми, куэдщыцэрэ кьызылэлэну фIэфIтэкьым, ешауэ зыгьэпсэхуэуэ имыхуэу арат.* ХьэщIэ лъапIэ, 399.

ЛОТОС (1). ПсыпцIэм кьыщыкI тхьэмпэ бгьуэшхуэ зилэ гьагэ лIэужьыгьуэ. *Лотос тхьэмпэм телгьыц уэшх тIуэпси МьыцIэ дахуэ толыдыкI.* ЦIыхушхуэм задэзыщIым. «Батырыбжэ», 143.

ЛОШКИЭ (5). Мытэмэму кьэгьэсэбэпа урыс псалгьэщ «бжэмышх» жиIэу аращ. *Гуэбэшы муслъымэн кьомым я шынакьым лошкIэIэ цуэрэ хэлъыр кьыхищытыкIуэрэ ишхащ, адрейхэр зэрыгьэкIий сыту зэхэтыху.* Хьуэпсэгьуэ нур, 173. *Щхьэж и кIэртIоф пюрер зэхипытIэу, гьуицI лошкIэмкIэ дзыху шынакьым зэуэ теуIуэрти шхалIэр кIыщ хьуауэ кьыпфIэщIырт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 556. *Щалэм абы гу лъымыта хуэдэу, шейр зэлэцIэ лошкIэ цыкIумкIэ, стэканыр жьгьырууэ дзыхумэ, хьыджэбзыр цIоупуцIэ: «Уэзджынэ макъ зэхызохри, пощтыр кьэсауэ пIэрэ?» - желэри.* Лъапсэ, 109.

ЛУ (938). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романхэм хэт лIыхужь нэхъыщхьэхэм ящыщ зым и цIэщ. *Лу гьынанэу кьригьэжъат здамышыну цызэхихым, арицхьэкIэ Саримэ кьыбгьэдэтIысхьэри кьыжриIащ абы укIуэныр зэрышынагьуэр, уеблэмэ Саримэ яхьыну жэщытгьым кьащытеуам цыгьуэ нэхьэр IэджэIэ нэхь шынагьуэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 151. *Щхьэлмывэкьуэ кьыщыкIуам Лу сымэ хуабжыу кьыщыгьуфIыкIащ Кьаэджэрий и гьусэм, уеблэмэ Лу елэIуащ Думэсарэ, Ахьа абы я деж цигьэлэну.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 637.

ЛУЛЭ (6). Тутын зракIутэу зэрэфэ Iэмэпсымэ. *Фызыжьым и лулэм мафIэр кьолыдыкI, хьуаскIэр дрихуейуэ.* Нал кьута, 244. [Алыджыкьуэ:] *Лулэмрэ зажигалкэмрэ и пащхьэм ислъхьэри жесIэн хуеяр жеслати, псалгэ си жьэм кьыжьэдигьэкIакьым, чыфтанцI тIэкIур кьыгьэхьэзырауэ кьыщIэкрIи быхьы-сыхьы жимыIэху кьысхуишыяц, бзагуйтI зэхуэза хуэдэу.* МелыIыч, 470-471.

ЛУНАЧАРСКИЙ (1). Анатолий Васильевич Луначарский (1875-1933), цIыхубэ комитетым щIэныгьэ кьызыгьэпэщынымкIэ (1917-1929 гьэхэм) и нэхъыщхьэу лэжъащ, үзэщIакIуэ. *Степан Ильич зэрыжилэмкIэ, езы нарком дыдэу Анатолий Васильевич Луначарскэм Мэтхэныр фIуэу кьэцIыхури кьыуитIытыцын фIэфIкьым: ди лэжъакуэцI, цIыху дызыхуейыц, - желэри.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 529.

ЛУСАНЭ (31). ЦIыхубзыцIэщ, «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романым ущрохьэлIэ, лIыхужьхэм ягьуэва пьесэм хэт хьыджэбзым и образщ, Тинэ абы и ролыр егьээзащIэ. *Лусанэрэ Маиррэ я насыпур токIуэр.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 618. *Лут дунейм темыхуэжу гуфIэр, сыту жытIэмэ иджы Лусанэу джэгур Таишатэкьым, езы Лу зыщIэхьуэпс Тинэт.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 637.

ЛУТИЭ (39). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым, «Тисей» поэмэм уащрохьэлIэ. *ЛутIэ чырбыш лъаганIэм теуауэ кьызылэлэкIащ, уа сыт си лажьэр, куэдрэ саIыгыгьну иджыри, жиIэ хуэдэу, абы и фIэщ хьуртэкьым кьыщыцIынауэ, зыгуэр кьыщхьэщыжыу кьрагьэуитIытыцын и гугьэт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 293. *Кьэхьуар ЛутIэ кьыщыгьурыIуар иджыпстут, ари щIэпхьуэну цыхуежьэм, чырбыш зэтелъыр кьызытешацэри, щIалэ цыкIур мыл гьурым теуауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 294. *Ар ди ЛутIэуэ мышынери, И редакториц школ газетым, Дунешихуэм ецIэ тетыр.* «Тисей», 478.

ЛЫ (123). 1. (121). Iэщ (псэушхьэ) якулам и пкьым щыщ Iыхьэхэу шхыну ягьэхьэзырыр. *Нобэ дэнэ лъэныкьуэ кьыкIахэри зэблагьэ зIуицIи хуэдэт, хэт упицIэ иубгьуауэ, хэти цIакIуэм тесу, зыкьомри щыту гьуэмьылэ кьызыдахьахэр яих, зым зыр елэIууэ - лэкьум, чыржын, кьылыш, кхьуей хужь, лы гьэва - псори кьытралъхьащи, хэти бгьэдыхьэ - уигьэкIуэнкьым уимыгьашэхэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 318. *Лы Iыхьэр Iэклэ кьащIэрти гуахьуэм фIаIурт, итIани, мэкьу Iэмбатэ гуахьуэкIэ кьалэта гуахьуэм фIэлъыр зэрыфIэлъу яихьырт, зэзэмызэ лыр шыпсым хагьауэрэ кьыхахьымэ, шытсыр я Iэщхьэм кьытелгадэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 588. *Уеблэмэ, шыл гьэгьуа иIэти окоп лъэгум мафIэ щыщIри лыр игьажьэу хуежьэмэ, игьэщIэклэ шыл зыыхьын зымыдар хьурейуэ окопым кьетIысэкIырт, дзэкьэгьуэ зырыз кьыдомытыну пIэрэ, жаIэу. КIапсэ кIапэ, 7. 2. (3). Iэпкьыгьэпкьым щыщы фэмрэ кьупицхьэмрэ я зэхуакум дэлъыр. ПащIэм щыщы цы Iэрамэ цыкIу лыри фэри кьыдэкIуэу кьыхичати, лъыкьуалэр кьыриIуту кьыжу хуежъащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 117. *УкIишн кьудейр уи тэмакьым кьыкIыртэкьым, лы гьэлыныцIам и мэм уигьэбауэртэкьым, цIыхури шыри мафIэр кьапылгьэлъу щIэпхьуэми, куэд ямыкIуу кьытохуэри пIэнтIауэ-лэкьуауэу, кьадэIэпыкьуни цымыIэу мэкIуэд.* Лыгьэ, 412.

3. (1). ЛъыкIэ кьыгьухьэ, Iыхьылы. [Кьылышбий и кьуэм полкым хэт щIалэхэм яжриIэу:] *Ди лым фыщыцI, ди кьупицхьэм фыщыцI.* Хьуэпсэгьуэ нур, 126.

ЛЫ ГЬЭГЬУА (8). МафIэм, дыгьэм ирагьуэ зэпытурэ гьур хьуа лы. *Хьунуыщытмэ, е кьыдэфшэ, е цIыхуэу кьыдэфт нартыху хьэжыгьэрэ лы гьэгьуа тIэкIурэ, е кхьуейми хьунуц, - арат дадэр зыщIэлгьэур.* Нал кьута, 269. *Ти, Исуф пIащIэ-тхьытхьыу Америкэм я мэктэбым нэсри заригьэтхэщ, ахьшэ кьратам щыщ кьыхихри кьэхьэуэ, фошыгьуэ, хьэжыгьэ, дагьэ, лы гьэгьуа, хьурмэ - зыхуейуэ ямыгьуэуэ псори кьыхьри кьэкIуэжыщ.* Лэчымы, 391. *Дэфэрэдж ищIэрт Истамбыл нэс зы тхьэмахуэ гьуэгуэ зэрыдэлъыр, адыгэхэр псым икIын хуей хьуамэ, цIыху кьэс хуэзуу зы кхьуейыщхьэ, ху матэ, лы гьэгьуауэ дзэжэ е дзэжитI, абы ищIыIужкIэ псы үзэфэну зы фэндьырэ - арат гьуэмьылэр.* Лъапсэ, 40.

ЛЫ ГЬУР (1). Еплэ лы гьэгьуа. *Лы гьур а дзасэм фIэлъу жьамэ, Унагьуэр гуфIэу йотIысылэ.* ГьушI. «Мывэ хуабэ», 119.

ЛЫ КОМБИНАТ (1). *Иэщ шаукI, лым шелэжэ ИүэхушIапIэ. Шыхь кэиукар лы комбинатым мэлкIэ цихгүэжарэ шимыхгүэжарэ Ботэх кыыхушIэртэккым, шаукуэ кIуамэ, мэлккыукинкIэ шIэхуар и цхьэм кыыхушIэсэтрэккым. Лпапсэ, 67.*

ЛЫГЪАЕ (1). *Егъэлеяуэ мафIэ гуащIэ, мафIае. Къум джафэм и махуэр Дыггэпсу хуабейш, Бзуэни слъэмкIыу Лыггаем шIыр ес. ЗэныбжъэгъуйтI. «Шум и гъуэгү», 32.*

ЛЫГЪЭ (3). *МафIэс гуащIэ. Си гъуэгүм тетми си лэныгъэр, Лъэбакгүэр штыкIэ сэ нэсиами, Илытциу си гур сэ мы лыггэм, Уи деж сынокIуэ сэ, си наггүэ. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгү», 62. Махуэ жыIэ, Пишаггүэ жыIэ – Ящхъэщитци ар кэагIыггэм, Жъащитци, жъащитци икIи лыггэщ, Акгъужь. «Дамыггэ», 211.*

ЛЫГЪЭ ЕДЗЫН (2). *МафIэ шIэдзэн, мафIэс шIын. Дунейм лыггэшхуэр кэезыдзынур, Си ницIыхь зы жэци хремыкI. ПщIыхьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 54. Шу къомыр зэрыIыггыу губггүэм иту дэакуэм, мо къалэ ггунэм нэблэггауэ сшхуэм и пIалгэр кэасакгэ жалэу зыщрачым, лэггуныккыушIэ зэхээрхьа хуэдэу огнемет къомым къариху мафIэр лыггэ эдза мээ я пащхьэм кыихутыкIа хуэдэ дзэм къажьэхэуащ. Лыггэ, 411.*

ЛЫГЪЕЙ ЦХЪЭЩИХЫН (1). *Плгыржъэру, кыизэщIэнауэ щытын, кыизэщIэплгэн. Хъыджэбзым мафIэ кыицIэна хуэдэт, лыггейр цхъэщихыу. Шынахужыккыуэ, 56.*

ЛЫГЪУЭН (елыггүэ) лъэI. (4). *Зыгуэрим и шIыIур мафIэр трисыкIын, илынциын. Къеуфэхауэ и набдзэр МафIэ Иүггүэниэм ялыггүэ, И Iунэ фаггүэр иккыуэ Бийм зезыдзынуэ зи гуггэм. Набдзэ. «Батгырбжъэ», 52. Дунейр хъэ къарэм ещхьамэ, хъэ къарэм мафIэ кыицIэнаши и цыр елыггүэ. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 654.*

ЛЫД (1). *ЦIууггэ кызыпых. Мазэ лыдым ваггүэр дощIэрашIэр, Замыхгүэжу ар абы тетынш. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79.*

ЛЫДЫН (мэлыд) лъэмыI. (23). *ЦIуун, нур кыпыхын. Уеплэмэ, нэггуджэр мэлыд, бэлыхыуи зэщIэупсаши и жъэпкэ дькыуаккыуэр IуницIу уолгэггү, лIы бжъыфIэм [Къазджэрий] и ужьым шыгухур итиц, тхылгымIэ пхъуантэ иIыггыу. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 566. Уэгү лъащIэм ит ваггүэу, Иджыри сощIэж, Уи нитIыр нэпсыбэм Ятхъэлэу лыдат: «Бийм текIуэ, си шIалэ, Узыниэу кэакуэж», - Ар жытIэу си ужьым УимыкIыу уитат. Уигу, си анэ... «Шум и гъуэгү», 27. [Дэфэрэдж] БауэбащIэу, зимыггэхъеифу зыкбомрэ шIыла нэужь, и шIыбым илэ шIалэ цIыкIур кэитIатэри, едэхашIэурэ тенджызымкIэ плгэмэ – тети теси шIымыIэу ггуджэм ещхьу мэлыд, толгкунхэри, еша хуэдэ, Iуэлггауэниэу жыжъэу ныджэм кыитемыхъэу мывэащIэщхьыр яггэпсалгэ. Лпапсэ, 53.*

ЛЫДЖАНЭ (1). *ЛыкIэ зэблаггэ, Iыхьлы. Пыщым адыгэ цIыхубз къомым я Iыхьлы, я лыджанэ шIыIэм, я дэлгху яIэхэр зэхэлгадэри кызырэггэггубжъащ: ди лъэпкэ напэ фи пыщым*

трихауэ хуэдмьдэн, жалэри. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 616-67.

ЛЫНЦЫН (елынцI) лъэI. (2). *Зыгуэр мафIэм исын, иггэлыггүэуэн, илыпщIын. Зыгуэри гуахгүэ иIыггыу унащхьэм дэакуэеяуэ бггэныр зэбгредэ, арэфхэр илыниауэ, ныккыуэ хъуауэ, мафIэ бзий цIыкIухэр кIэрызу ккредзых. Хъуэпсэггүэ нур, 207. Илынцими мафIэм лэггун хужьыр, Сэ кыиспэщитккэ псыхгүэ Iэджэ, Бий псыхгүэ псыншэм шэрхэ лъэужьым Ит псыкIэ птхъэщIэмэ, ар гъуэээджэщ. Лэггун цIыкIу. «Шум и гъуэгү», 50.*

ЛЫПЦЭ (1). *Къушцхъэ зыхэмылэ лы. Си ггунэггүу ккакIуи уэ ккэтитысыт, Ккэщитэ дзасэр, лытциэр сэ зггэжъэниц, Мис си дамэм ваггүэу тху цонэхур, Кремль ваггүэм ар я ккэуэшиц, уэ ницIэм. Си анэм. «ШIалэггүэ шIыналгэ», 28.*

ЛЫПЩЫН (елыпщI) лъэI. (9). *МафIэм зэхисыхьэн, иггэлыггүэуэн. Хъуэуэзэ сахуэр зэщIэцIуэрэ Нурхъэлий хъэжыггэ ккэп ныккыуэр хъэлэчу мафIэм илытциауэ ккыггүэтыжаш. Хъуэпсэггүэ нур, 207. Зауэр Россием и кум ккыфIэмыкIа нэтрэ, и лыггэм мыбы ккыицIкI удзыр елытци. Шынахужыккыуэ, 10. Пиэр елытцил жытIэну, пиэ шIаггым жаншэрхэ плгыжъым ещхьу дыггэр ккыицIокI, зылгэIэсыр иггэлыггүэу, дунейри мащIэ-мащIэурэ нэхэ нэху мэхгү, хъэаIэххгүэаIэр псафэ зэрыкIуэ лгэаггүэхэр нэхэ уиггэлгэггүу. Лпапсэ, 69-70.*

ЛЮ (1). *Еплэ Лу. [Матренэ:] Да киш отседова, зынишишь, ты, Лю? «ЗыIуеггэхьит мыбдеж, зэхэпхрэ, Лу». Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 555.*

ЛЮБИТ (1). *УрысыбзэкIэ: фIыуэ лгэаггун. [Астемыр Наташэ жриIэу:] Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки. «Думэсарэ пху фIыуэ елгэаггү, ауэ абы пху иIжкыым». Хъуэпсэггүэ нур, 309.*

ЛЮДИ (1). *УрысыбзэкIэ: цIыхухэр. [Астемыр:] – Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели за... «ЦIыхухэр я псэ щемыблыжым езыр лым шосхэ». Хъуэпсэггүэ нур, 175-176.*

ЛЮЛЬКЭ (4). *Мотоциклым зы цIыху ихуэу бггүэрыт гу цIыкIу. Нэггуджэ зылулэ офицерыр люлькэм итIысхьащ. Нал ккута, 246. Нэмыцэ фащэкIэ хуэна офицерым зрилгэфыхьу шIымытын шхъэкIэ, Локотши и мотоциклым бггүэрыцIа люлькэм Iэ хуицIри: - ПсыницIэу. Нал ккута, 246.*

Лъ

ЛЪАБЖЪЭ (63). 1. (16). *КкэаIыгггэхэр шIым зэрыхэт я ккэуэпсыр. Псы ккэабзэбзэр ккыицIэжауэ, Бжейм и лъабжъэр ныхуетхъэщI, ФIыицIэ ини ккыихуицIауэ ФIым псы ккэабзэр хуеуэщI. Псым и хьэл. «Ваггүэ махуэ», 341. [КкхуэпIащэ джэмьдэжъым:] СицIэри араш: шIымахуэм шIы штар звэуэрэ жыг лъабжъэр сошх. Ккхухэ пхэнж, 503. [Дэфэрэдж] Япэм и Iэ нэмысу шIытамэ, иджы физ Iэзуу и цIэ мэлэу, ггэмахуэу удзыр шIыггаггэм деж губггүэм кIуэурэ удз хуицхгүэ зэхуехъэс, пкIэунэм уицхгэрэ уиплгэмэ, адэкIэ-мьдэкIэ удз Iэрамэхэр фIэдзауэ шеггэггүэ, удз лъабжъэ, пхгэафэ*

зэмылгэужыгъуэ зыфлэмылгэ зи цылэкъым. Лъапсэ, 119. 2. (1). Блын зытешцЫхьа, зытет Ыхьэ. [Абу-Деруиш мухъутарым жрилу:] Тескъутыкыныц и цхьэри и лъабжэм тесцЫхьыныц [мэжджытыр]. Кхьэлэгъунэ, 376. 3. (19). Зыгуэрэм и ццагъ. Мэзым кыхьэкIа цIалитIымрэ Бэлацэрэ зэпсалъэрэ губгъуэм ифыхьа мэкъу Iэмбатэм и лъабжэм кыыцIалгъэфурэ хьэжыгъэ кэпитI, нартыху кэпитиц, дэжэ гэгъуа зытIуц кэным илгъу гум кралъхьаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 298. Шыгуэкъур иралъхьэжа иужь, выгум цыхуу ихуэр ирагъэтысхьэиц, Iэуб гу лъабжэм хьэмбылуу цIэтIысхьэри выгур кыIэтаиц исыр зэрысу. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 589. Бы лъабжэм кэкъуалгъуэ Чопракъыт цожэх, зэм гбгуэныцIагъым ицIокIуадэ, зэм бгым, нэпкъым йоуэкI. Нал къута, 299. 4. (1). Iэщхэм я лъакъуэм фIэт бжъакъуэхэкI кьупщхьэ быдэр. [Джердж ПытIу] Жэмым и лъабжэр фIигъэнэу кыхуэкIуэркъым, ицIэтысыкIмэ, и быдыр ицIым нэсырт, шэ кыытыкIуу. Шынахужыкъуэ, 16. «СынэкIуэнукъым» жиIэу и лъабжэ фIигъэнэнкIэ хьуныц. Лэчымэ, 391. 5. (1). Контекстым кызырэхэщымкIэ хьыбарым хэт адакъэм и лъакъуэц. Езыр [Джэлил] бжыфIэт, дахэт, гуэгушыхьум нэхэрэ ицIагъуэкIэ мынэхьэ цыкIу дэнэ кьэна, еинэкIырт, и кьабзий зэмыфэгъухэр зэцIэныцIытыцIэу, и кIэри гьубжэм хуэдэиц, кьэгъэшауэ, и сьиджри зыцIоскьыскъэ, лъэнхьацэмэ, и лъабжэр гуахьуэм хуэдэиц. Бабыщыкъуэ адакъэщ, 474. 6. (7). Гуэхугъуэ гуэр зытеухуа, кьегъэжапIэ хуэхьу. [Абу-Деруиш:] СцIыр мэжджытыц, диным лъабжэ хуэхьунуш. Кхьэлэгъунэ, 376. Цыхуи ирехьу, хьуэуани ирехьу – псэ зылутир, гьаицIэ зилэр и лъэпкъэгъум, кызылэкIам яхэтыжмэ, зыхуей егъуэт, лъабжэр егъэбыдэ. Лэчымэ, 383. Псоры кызырэхуэсыжу ицхьэж и тIысыпIэм тIысыжа нэужь, Кодоевыр кьэтэджаиц: - Фэ джэгум фыхэтыху, ди лъабжэм зыубгъуаиц, ди лъапсэм кьару игъуэтаиц ди хьэицIэ лъапIэм и фIыцIэкIэ, - жиIэри шыхьауэ и шэнтым егъэувэлIауэ ицым картэр ицкъуэдийри псоми яригъэлэгъуаиц. Лъапсэ, 89. 7. (2). Зытет цIыр. КIэлъыкIуэ уи гуэгушымы! – афицарым и мауэрыжыыр наплэзынIэу кьрипхьуэтри, Дисэ и лъабжэм «уаргу» жиIэу кыыцIэуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 104. 8. (1). Губгъуэ зэцIэкIа. [МэмэтицIакъуэ:] Е лъабжэ-лъабжэу гектар ицтху бвауэ гьавэ тыбосэ, планым бвар хомыгъэхьэу. Лъапсэ, 49.

◊ **ЛъабжэекIэ ихын** (4). Дунейм темыгъэтын, мыхьыр егъэхьын, езуэуэн. [Лу:] Си Гуэхуиц а полъкур Жыраслээн хузэтеIыгъэм, лъабжэекIэ ирамыхмэ, уэлэхьы. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 554. [Яков Борисович Анчарэ жрилу:] Гуэши еплъыт – лъабжэекIэ урахьыны. Нал къута, 281. Хьэрып кьомыр зэакъылэгъу хьурэ ехудийм езуэатэмэ лъабжэекIэ ирахри дунейр зэIубз хьужат, арихьэекIэ дэнэ – я кьурмакьейр зэрыубыдри зым зыр итхьэлэну и ужь итиц. ХьэщIэ лъапIэ, 403. **Лъабжэр гьэбыдэн** (1). Быдэ шIын. Пасэрейхэр кууэ ицIэныгъэ емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм ицIэныгъэшхуэ хэлът: гаметэкIэ зэджэ ицIэблэр

кызытэхуэкIыр кьабзэу цагъэтыну арат, зэмылгэпкъэгъум я цылгъуитI зэрашалэмэ, я лъабжэр ягъэбыдэрт. Лъапсэ, 65. **ЛъабжэекIэ кьитхуэн** (1). Бэлыхь е гузэвэгъуэ гуэр телгын, (нэгъуэщIу: цIыр IэгупсэкIэ кьэгъэзэн). Шыхьыр пхэцIкIэ тетIысхьаиц, кыыцIлгъэтыжыну йоIэ, и хьурегьэкIэ цы фIыцIэр лъабжэекIэ кьритхьуу, и шхуэлми шэ техуа хьунти, шэри лъыри зэхэлгъэдэжауэ кьожэх, шыр цIыкIури ицтэри лъабжэекIэ хэлгъэдауэ, и анэм кыыцIыцIар имыцIэу, кьоплгъэ. Лъапсэ, 71. **Лъабжэр фIэгъэнэн** (5). ЕерыщагъкIэ и пIэ имыкIыу итын, зытетым хутемыкIын. Ерыцу лъабжэр фIигъанэу, Мыбдежым бийхэр итат Жыг Iэцэ Iэджэр кьагъанэу, Ар дэ удынкIэ Iутхуат. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23. Кьалэдэсыр зэрогъэкIий: мо тицIэ кьомыр Iуфху жалэри, губгъуэрысхэм я лъабжэр фIагъэнаиц: дэри дыцIыхуиц, губгъуэм дыхьэу зыдгъаллэрэ, жалэри. ХьэщIэ лъапIэ, 404. [Псэуицхьэм:] Уи лъабжэ фIэбгъанэми чачэу унэкIуэныц, дотэ. Тепщэч кьэзылгъэтыхь, 186.

ЛЪАБЖЭНШЭ (1). ШIым зэрыхэтын кьуэпс зымыIэ. Кьыицысым гьатхэр – жыг лъабжэнышэм КьэпIауэ тхьэмпэ кьытыцIат. Дзэл. «Дамыгъэ», 96.

ЛЪАГАГЪ (4). Зыгуэрэм и инагъ, кIыхьагъ. А класэмкIэ удэкIуейр кьхуеплгъыжкIэрыцIэу арицын зыхьыл зи лъагагъым унэсмэ, нэхь уигу ирихь зы хьэпшыт кьытыпх хьунут. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. [Дахуэс Дисэ] ШхьIэн фIеижьри трипхьуэжри емышхьидэу кьэнакъым: - Емынэм зэрихуэрэт, ятIэ пэгунитI зэу дэплгъэфейуэ ар зи лъагагъым ицхьэ удэтицэ? ГушIэгъу, 420. [Албинэ:] АмериканицитIым 1958 гъэм октябрым и 26 ныцхьэицхьэр сыхьэт 22-рэ ныкъуэм нэлэгъауэ гьауцI гьуэу лъэмыжым деж ицалгъэгъуаиц метр ицэ ныкъуэ и лъагагъыу Ровен Дам жыхуаIэ гуэлым ицхьэицыту хьурей гуэр, Балтиморэ пэмыжыжьу. Тепщэч кьэзылгъэтыхь, 155.

ЛЪАГАПIЭ (30). ШIыпIэ хэлэтыкIа гуэрэм и щыгу. Я лъагапIэм зылэнаишэу Мылыр бгыцхьэм пхутемыкI, Уэрэ дэрэ шурэ-лгъэсрэ Дякум дэту тхудэмыкI. Дыгъэр мазэм игъусамэ... «Вагъуэ махуэ», 367. Мусэ и псалгъэр зэриухуи, Iэдэм, сьыгъэпсалгъы сыти жимыIэу, лъагапIэм кьыдэлгъэиц, и ицхьэл дэкIуеишIэм дэкIуей хуэдэ. Мазэ ныкъуэ щхуантIэ, 651. ЛъагапIэм шэнт ицабэхэр тетиц, нэрыплгъэри фIэдэиц, стIол ицIэтым телгъи журнал Iув, хьэкIэкхуэкIэхэр даицэ хьуми, мэкъуу е Iусу ирагъэшиар зыхуэдицир иту. Лъапсэ, 71.

ЛЪАГЭ (146). 1. (140). Езым хуэдэхэм ицхьэпрыпIиикI, кIыхь, ину хэлэтыкIа. Псы IуфитIым зыр нэхь лъагэиц, Зыр нэхь лъахьышэу псыр йожэх, Лъагэр пагуэ псым кьыхоцир, Мор тхьурымбэм ягъэмэх. Псы нэпкъытI. «Дамыгъэ», 119. Уафэм яжьафэ кьытеуауэ, щиху лъагэхэм ицIакIуэ фIыцIэм ецхьу ныбжэ ядзу, дыгъэр дохьутейм кьыиц фочытэу ншэм кьыхэицт. КIапсэ кIапэ, 5. [Дэфэрэдж] «Гьэр унэм» яхьауэ кьахьыжа ицIэкъым, емынэунэ хьуэу сахьыжыным и бжэр Iупхьыну Iэмалынышэ, абы хуэдэ унэ Iэджэ адэкIэ-

мыдэкIэ тыркухэм дацIыхьри мывэ сэрей лъагэкIэ къацIыхьыжащ, удыхьи удэки мыхьуну. Лъапсэ, 31. 2. (1). «Батырыбжьэ» сборникым шыщ усэ «Зи гьуэгү лъагэ» жиIэу урохьэлэ. Контекстым елгытауэ «уафэ» мыхьэнэ илэщ. *Зи гьуэгү лъагэ кьэтигьсэхмэ, ящыц жэц закьуэм егъэбзэх.* Зи гьуэгү лъагэ. «Батырыбжьэ», 116. 3. (1). Нэхьыщхьэ, япэ ит. [Абу-Деруиш:] Пацтыхьым нэхьрэ нэхь лъагэр Алыхьу дыкьэзыгъэцIар арац. Кхьэлэгунэ, 377. 4. (3). зэхь. Лъэщ, ин, тепщэ. [Думэсарэ Астемыр жриIэу:] НэгъуэцIыр лъэгущIэт ищIу нэхь лъагэ зызыщIыну зи гьуэгэм фIыкIэ ущымыгугъ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 519. Дунейм и пIалгэ сэри соцIэ, Улгэгэм, бзаджэм уаIэщIокI. Дунейм и пIалгэ. «Батырыбжьэ», 19. Уи Iуэху кьимыкIэм, щыгъэтыж, уцIыкIумэ лъагэ хэт ущIыи. Кьуршхэр. «Вагьуэ махуэ», 317. 5. (2). Зыгүэр (Iуэхур, мурадыр, гугьэр) фIыуэ, дахэу щытын. *Къылышбий и кьуэр унэм цIыхьэжжамы, асэтин джыназыр ар здыцIыхьа бжэмкIэ зыкьомрэ пIаши, и нэр тенауэ, иужьым, илгэгьуа кьомымкIэ игу зэгьауэ, жиIащ:* - Алыхьым уи Iуэху нэхь лъагэ ищI! Хьуэпсэгьуэ нур, 118. *Мола набггэм зигъэпагэу цIыкIэ цIыхухэр ягъэдаIуэт, Я мурадыр жалэт лъагэу, Ангылызхэрт ар зэдаIуэр.* Лъэпкьхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 52.

◊ [Уи] нэмыс нэхь лъагэ ухьу (3). Еплэ нэмыс.

ЛЪАГЭН (лъагэщ) лъэмыI. (1). Нэхь ин хьун, дэклиеин, зиIэтын. Уи цIыхьыр нэхьри ирелъагэ, Уи нэгү щIэкIахэр кьыджелэж. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99.

ЛЪАГЭУ (12). нареч. Ину зиIэтауэ. [Дэфэрэдж:] Аннэ Павловнэ зэрыжилэмкIэ, дыгьуасэ лъандэрэ и температурэр лъагэу дэклиеящ. Лъапсэ, 10. Кьурр уэгү щхьуантIэм лъагэу итми, ЩIым кьэтигьсэхмэ, загъэдий. Зи гьуэгү лъагэ. «Батырыбжьэ», 116.

ЛЪАГЭИУЭ (1). ИкьукIэ лъагэ, лъагэщэ. Зэхуэса кьомыр хьэщIэм пэплъэху, клубыжьыр щIалэгьуалэм ягъэкъэбзащ, лозунг гүэрхэри фIалэгьащ, сценэми шэнтхэр ирагъэуващ, нэхьыжхэр тэсыну, сэмэгурабгъумкIи фанерым кьыхэщIыкIауэ трибунэ тIэку кьагьуэтри ягъэуващ, нэхь лъагэIуэ ящIыи цхьэкIэ, трибунэ лъабжьэм чырбыш пльыжыищ щIагъэуващ. Лъапсэ, 74.

ЛЪАГЬУ МЫХЬУН (16). Теплгэ мыхьун, фIыуэ мылгэгьун, псэм темыхуэн. Си щыуэныггэм щIалэм гу лъытауэ, СоцIэж жиIауэ мис мы псалгэр: - Дэ мамырыггэм куэд щIэттауэ Къэтхьа нэсыным мис и пIалгэр, - Сэлам уэсхьуну сыплгьыхуэнут, Iэ симыIэжми, щIалэ пакгэ, Зауаем цIэкьур лъагэу мыхьуну, ЗауэлI игу быдэ кьысхуэнакгэ. Ныбжьэгьу. «Партыр ди пашэу», 92. Астемыр бэлиэвычхэм ятэпсэлгьыхьырт, абы я мурадыр, кьызыщхьэщыжырт, джыназ-бжьыназхэр ялгэгуэ щIэмыхьур – псори гурыIуэгьуэу жиIэрт, итIани Бэлацэ бэяуртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 263. Думэсарэ псалгэр яIэщIупхьуэтащ: - Алыхь, сэ вжесIэнмэ Дотий ар илгэгуэ щIэмыхьур: Инал хэкум имылгэ кьрелгьхэ, цIыхум ямыщIэ

ярегьащIэ – IуэхуфI Iэджэм яужэ итиц, ауэ лей щызэрихьы кьохьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 540.

ЛЪАГЬУЭ (73). 1. (40). Зы нэхьыбэ зыгемыхуэ гьуэгү бгьуэ цIыкIу. Сэ шу лъагэуэр зэпызмьычу, ГьуэщI гьуэгүшхуэм сытэхьакьым, Адыгэбзэр зэмыгьащIэу, урысыбзэр сицIэн слгэIакьым. Гьуэгү кьежьапIэ. «Мывэ хуабэ», 83. Езыри мэжэлIамэ, хьэкIэкхуэIэр ицэдджыжь нэхуыцым псафэ зэрыкIуэ лъагэуэм пэмыжыжьэу кьуэггэнапIэм кьытотIысхьэри, мор сихащэрэт жыхуиIэр кьыхех [мэлыхьуэхьэм]. Кхьухь пхэнж, 506. Пшэр елгытIэ жыIэну, ишэ щIаггьым жэниэрхэ пльыжьым ещхьу дыгьэр кьыщIокI, зыгъэлэсыр иггэлыгьуэу, дунейри мацIэ-мацIауэр нэхь нэху мэхьу, хьэкIэкхуэIэр псафэ зэрыкIуэ лъагэуэхэр нэхь уиггэлъагэуу. Лъапсэ, 69-70. 2. (11). ЦIыхур дунейм зэрыгет щIыкIэмрэ абы гьащIэм щищI лъэужьымрэ. Дэнэ кьикIами е кIуами, Нэхуу и лъагэуэр кьэнащ. Шыхульагьуэ. «Шум и гьуэгү», 14. Сэ си гьуэгүр суухами, Итиц си лъагэуэм кьрикIуэн. Тенджызым дыщхьэщыгү. «Батырыбжьэ», 51. ЩоджэнищIыкIу Алий хиша лъагэуэрац дэ гьуэгүшхуэ тхуэхьуауэ дызытетыр, фIы кьыдэхуулэм, ди гүм щыхьащIа кьэхьуами, ди япэ ищам дыкIэлъопIащIэ, нэхь тегушхуауи докIуэ, сыту жыIэмэ гьуэгүр кьуейщIейми, гьуэгүр мытыным, щыхунIэ иIэми, дощIэ, пэрытым иггэунэхуащы. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 518. 3. (5). Псым и кIуапIэ, псы ежэхым ищI курых. Кьымыггээнэ псыр ежэхми, Къэжэнум хуеицIыр лъагэуэр куу. Уи жэщи махуи имыIэххэу. «Вагьуэ махуэ», 321. Псы уэру лъагэуэ пхызыхьунум, кьарур жэхункIэ имыух, Си гьащIэ ябгэр щызухьунум, Шы жэр сытесу среух. СыкIуэнт нэхь псынщIэу. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 10. Бгы джабэм псы лъагэуэ дащIэ кьэхми тыншу уолгэгуэ. Щынахужьыкьуэ, 53. 4. (1). Алэрыбгьу кIыхь, шэщIа. Абы ещхьу алэрыбгьур бжэIупэм Iуалгьхэрэ нысэишэ ящIамэ, нысащIэр алэрыбгьу лъагэуэм тету и лэгьунэм щIаши, кьафэу, фочьр ягъауэу, урредадэри жалэу. Лъапсэ, 54.

◊ Лъагэуэ пхышыи (1). Япэ дьдэ Iуэху ехьэжьэн, ар зэфIэгьуэвэн. Лъагэуэ пхышыныр IэджэIэ нэхь гьуэгүи, ар гьуэгүжь хьуа нэужь урикIуэным нэхьрэ. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 518. Лъагэуэ хэшыи (9). Еплэ лъагэуэ пхышыи. Езы Алий хузэфIэкIар мацIэкьым зыхьэмта Iуэху хэтащ жыIэу птхын хуэдэу, и Iэдакгэ щIэкIами уаситI хуэбгъэувын хуейи, япэ кьыщри лъагэуэ ди культурэм щыхишащы. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 518. Бгы джабэр задэу дэIыгьуейми, Щыхашыр лъагэуэ зэрыкIуэн. Iэмал зимыIэ. «Батырыбжьэ», 131. Нэхькьащэу лъагэуэр хышми, кьуэшхуэм дэтищи, пхүдэмыж. Псым и хьэл. «Вагьуэ махуэ», 341.

ЛЪАГЬУЭНШЭ (1). УзрикIуэн гьуэгү, лъагэуэ зимыIэ. Псыкьуийм Iубыгьуэ кьыщIэжыхукIэ Лъагэуэнишэу кьумым кьымынэн. Яггэщ зэпыту багэкьутэр. «Батырыбжьэ», 12.

ЛЪАГЬУГЬУАФIЭ (25). Теплгэ гуакIуэ зиIэ, IуплгэгьуафIэ. Аралгьыр бэлыхь гүэрэм зырыхэтыр IупицIт, и пэм мафIэр кьрихьырт,

пэцыр илыгъуэу, и жьакIэр кьабзэлъабзэу зэцIэупса цхъэкIэ, нэхъ лъагъуафIэ хуатэкъым, и дамэр хишу адэкIэ-мыдэкIэ дэплъырт и пIэ итын хуэмышыIэу. Хуэпсэгъуэ нур, 114. *Локотои Iей хуа кудейтэкъым, езыри нэгъуэцI зыгуэр зэрхъуар IупицIт, япэм кьибрыгъуафIэу, нэжэужэу, лъагъуафIэу зэрхъуафIэу хуэдэжтэкъым. Нал кьута, 241. Хьыджэбзыр дахэ дьдэц, уеплэмэ, нэр егъэдэжыл, кэзыллъагъум гу кьылветэ, езыр кьабзэ цIыкIуц, лъагъуафIэуц, цIыкIур зыIэпешэ, хьэл дахэ хэлъи, цIыкIафIэц, дэбгъуэн цыIэкъым [Назифэ]. Лэчымэ, 392.*

ЛЪАГЪУГЪУЕЙ (2). Теплгъэ Iей зилэ, мыдахэ, Iуплгъэуей. [Альдэжыкъуэ] *Лы нэку кIыхъыжъ лъагъуафIэу гуэр цысици, си сэламыр дахэ-дахэу сIыхьыркъым. МелыIыч, 450. [Дэфэрэдэж] ЖиIэм семыдаIуэ хуэдэ зысиIауэ, ар здэсиэм дынэса нэужь сызэреупцIыр сиIэртэкъым, мо шIалэ лъагъуафIэу цIомпI жиIуэ зэрхъуафIэу сеузу сымьуафIэуцыжынуэм. Лъапсэ, 64.*

ЛЪАГЪУЖЫН I (елъагъуж) лъэI. (44). 1. (41). Япэм ялъэгъуам аргуэру хуэзэжын, теплгъэжын. [Апчарэ] *Хэт и гугъэнт хьыджэбзым и унэ кьигъэзэжу илъагъужыну. Нал кьута, 223. [Хъэбибэ] Нобэ худэу уи адэжъ и унэ укьихъэжауэ услъагъужыну пIэрэ? – жиIэри, арицхъэкIэ Албиянрэ Апчарэрэ кьэIуэжу я Iуэлъауэ макъ цызэхихъым тIысац мафIэр зэцIэгъэсту: си нэпсыр Iугъуэм кьыицIихуа ягугъэниц жыхуиIуэ. Шынэхужыкъуэ, 34. [Хьыджэбз гъэрым:] Уэ пхуэдиз фIэкIа мыхъуауэ сэри дэлъху цIыкIу сиIэци, слъагъужыни сымылъагъужыни. Лъапсэ, 33. 2. (2). ЗыщIэжын, цIыкIум и цытыкIэм и цыуагъэхэм гу лъитэжын. Диктантыр зэрхъуафIэу тетрадър зэ кьыдатыжацIэрэ, жалэрт псоми, цыуагъэу яцIар зыхуэдизыр ялъагъужмэ яфIэфIу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 619. 3. (1). Къэхъуа-къэщIа гуэр зэман дэкла иужь теплгъэжын. [Ахъсар Алдэжыкъуэ жриIуэ:] *Дауэ къелами, иужькIэ илъагъужыни, МелыIыч, 449.**

ЛЪАГЪУЖЫН II (10). ЯгъэщIагъуэ е яфIэуан гуэр цытепсэлъыхъым деж къагъэсэбэп хабзэщ, ар нэхъ гъэщIэгъуэнти, араг дькьызыхуэнар мыхъэнэр иIэщ. Абы хуэдэ батареет сымылъагъужар, жиIэрт игукIэ Апчарэ, гуитI кудей, самовар уэнжакъым ещхъу зырыз – зыр нэхъ иныIуэу, адрейр мыхъэнэниэ дьдэу бжъаиитI ярыту шильагъум. Шынэхужыкъуэ, 38. «Къыдырыр кьыводжэ» *жалатэмэ, псэ зыIут кьэмыкIуэнкIи хъунт, кьыдырт иджы дымылъагъужар, жалэнтти. Кхъухъ пхэнж, 500. [Альдэжыкъуэ] Цыхубзыр бампIэм кьызэтрочу дэIуеипIэ тIэкIум кьохри нэгъуэцIэхэм захримыгъэхъу кьысиIонакIэ: – Алацэм сэхуэ кIэрыицауэнт иджы сымылъагъужар. МелыIыч, 445.*

ЛЪАГЪУН I (елъагъу) лъэI. (1467). 1. (1416). Нэм къыщтэн, теплгъэ, кьыубыдын. *Уэнжакъ гъуанэмкIэ ушплэмэ, уафэр лъагъуртэ, топышэ сьт зельтэу умылъагъуу пIэрэ, жалэу Темботрэ Лурэ жэгуэм цувауэ уэнжакъымкIэ иплъырт, арицхъэкIэ жьым зэрхъэ пшэ фIыцIэ Iэрамэм*

*фIэкIа ялъагъуртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 284. Классыиухуэм зы уэздыгъэ закъуэ и абджыр кьутауэ шIэтрэ гъунэгъуу цысым зыгуэр илъагъуми, цIыбагъымкIэ цысым илъагъуу шIагъуэ цымыIэу и тетрадър тефыицIыхуу цыст. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 530. ДыщэкIэхэм я Iэдаккэ шIэкIа дыщэхэкI дахэхэр нобэм кьэсхъума хуауэ Санкт-Петербург кьалэм дэт Эрмитажым и гъэтIылтIэм шIэлъу лъагъунуц, увеличительнэ абджкIэ уеплэмэ, IэцIагъэцI зилэхэм хьэкууцыкъу дахэ, лэч фIыцIэкIэ е лэч плъыжъкIэ ялэжауэ, унэм телъын кхъуэщын, ятIагъуэм кьыхацIыкIа псэуицхэ сурэт Iэджи. Лъапсэ, 5. 2. (44). Куэд нэгум шIэкIын. [Степан Ильич кьытхьырт:] *Си зэманыгъуэу, си кьару илъыгъуэу фи хэкум сынихъа хуэри мащIэ шьыслъэгъуа, сигу кьинэжын хуэдэу, псом хуэмьдэжу, уэ дэрэ Шхъэлмывэкъуэ шIэдэгъэIуэкIа митингри, «къэрал пхъуантэ» жиIуэ Нурхъэлий дьзыхигъэста сьтхэри, Ростов госпиталым уэ дэрэ дыщызэхуэзари. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 567. Фэ фхуэдитицIым яIэр гъацIэу Зэхэлгъэхъами, сэ си ныбжъым Ебгъэтицами, хуэниц нэхъ мащIэ, – Кьрегъажэ псалгъэр лъыжъым, – Куэд згъэщIами, Iейт си гъацIэр, Куэд слъэгъуами, фIыр си мащIэнт. «Тисей», 482. [БэзэракIуэ физым:] *Алыхъ, сэ слъэгъуами срикъунмэ. Гъуэгуанэ, 124. 3. (6). ФIыуэ лъагъун, псэм хугъэдэн. Думэсарэрэ Астемыррэ я бын дьдэр ялъагъуу кьыицIэIынтэкъым Елдар зэралъагъум хуэдэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 514. Анэм быныр зэрилъагъур Псыиухуэм нэхэрэ нэхъ кIыхъыжы. Анэмрэ бынымрэ. «Мывэ хуабэ», 265. Дэфэрэдэжи «Бэрэзджэ япхъу» жэIэри и нысэ цыкIур и псэм хэлъми хымыжыну елъагъу. Лъапсэ, 119.***

ЛЪАГЪУН II (62). вводнэ п. Зыгуэрэм гу лърагъэтану, ирагъэплъыну шьхуейм къагъэсэбэп. [Мэтхъэным Астемыр жриIуэ:] *Лъагъурэ, псалгэ шэрыуэ кьэбгъуэнтмэ, я нэхъ гугъур уи акъылым кьеицтэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 569. Анэдэлъхубзэр уи жьэгъу пащхъуэ МафIэр шIэбгъэсту уицIац, ИтIани, лъагъурэ, фIыцIэ жыги Уи кхъащхъэм зымы хымыса. АбытIэ Мухъэб и кхъащхъэм. «Вагъуэ махуэ», 94. Лъагъурэ, адакьитI зэакъылэгъум гуэгуишхъу Мэзани гъусэ кьащхъуэхъум, бажэр цырыцу яфIыцI пэтац. Бабыщыкъуэ адакьэпщ, 485.*

ЛЪАГЪУН III (11). вводнэ п. Зэманым кьигъэлъагъуэнц мыхъэнэр иIэу къагъэсэбэп. [Астемыр Мэтхъэным жриIуэ:] *Степан Ильичи бжъыхъэм кьэIуэну жиIац, лъагъунккэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 571. [Дэхэуэс Дисэ жриIуэ:] Шылъ, тхъэм гуцIэгъу кьыпхуицIэм, лъагъунккэ. ГүшIэгъу, 421. Хъэбас нэхъыфI зэрхъужу и адэ кьуэши зыпIыжар шы IэжъэкIэ кьэIуэри ишэжац: «Уи ажал кьэсауэ кьыицIэкIынкъыми, сэ уи кьару кьихъэжыху, узмыгъащхэмэ, лъагъунккэ», – жиIэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 532.*

ЛЪАГЪУН IV (23). Еплъ лъагъун II. [Бот] – *Мо Мэсхъуд нэпсеици, лъагъурккэ, мэзауэ-мэбанэ, жэмьыр зыIэцIилгъэхэну. Хуэпсэгъуэ нур, 258. [Iэуб:] Лъагъурккэ, шымы якIэлъыплъын хуейи, цIыкIум я мызакъуэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 589.*

[Кхуьхьыттыцым дыгъужьым хужилэу] Плъагъуркэ абы и бзаджагъэр, Iэмалрэ хьилэрэ цыIэу уи ней кытыхуэ. Кхуьхь пхэнж, 508.

ПЪАГЪУН V (34). Зыгуэрэм и цIэр кытыцыхагъэщынум, е гулътэ лей шыхуцIыным деж абы и цIэм дэщIыгъуу къакIуэ псалгъэщ. Ти, Къэрэлъаиэ плъагъум и лъакъуитIыр кытыцIэувэжа хуэдэ, дэпIей-квепIыхуэрэ къехыжа дэнэ къэна, Кулисум и пцIантIэм дыхъэри, жэмыжъ псы емыфауэ Iуэм итыр я унэ кыхужри и Iуэм ириубыдэжащ. Нэгъуху, 50. *Бабыц шыру къэргейм и нэр зытриубыдам зыцIигъэмбырыуэри зыцIигъэбзэхым къэргейри и цхъэр и цIагъыу псым хэхуэри ундэрэцхъуауэ, и дамэ лэныкыуэри узауэ псым кытыцыхэтицым, Джэлилу плъагъур теуэц аби, хьэлэчу зэхимыфыцIэу къэнэнт. Бабыцкыуэ адакьэщ, 479. Дэфэрэджу плъагъуми къэргэзэжри, нысацIэм хуэдэу и блыпкыр физхэм яIыгъыу, унэм цIаиэжри, шэнт бэлыхълажэм трагъэйтIысхъэри хъури бзыри йохъуэхуэ: - Тхъэм шэнт угъурлы ицI. Лъапсэ, 118.*

ПЪАГЪУН VI (8). Зыгуэрэм хуэгъзауэ гурыщхъуэ щакIым е шыгуагъэфащэм деж къагъэсэбэп. [Хъэбибэ Анчарэ жриIэу:] ЩIалэм я ныIэ къомир зэхэбгъэзэрыхьынти цхъэж и пыIэр кытыцыхэуэтыжурэ зэбгъэзэунт уэ слъагъум. Шынэхужыкыуэ, 24. [Комендантым Алыджыкыуэ жриIэу:] Уэ слъагъур уишэиэнкыым икIи умышкыишкыым. МелыIыч, 464. [Нэгъуджэм:] Уэ сэ слъагъур шейтIаным игъэшынам Алыхъыр и фIэц хъуркыым, жыхуаIэм ухуэдэц. Гъуэгунэ, 124.

ПЪАГЪУН VII (2). 1. (1). ХъуэпсапIэ, зыхуцIэкъу гуэрэм шытепсэлтыкыым деж жалэ хабзэщ. [Хъэбибэ Данэ цIыкIу цхъэклэ] Хэт имылъагъунрэт, а пцIащхъуэ цIыкIур... а си дуней нэху цIыкIур. Шынэхужыкыуэ, 32. 2. (1). ЯфIэтелъыджэ, яфIэгъэщIэгъуэн Iуэхугъуэ гуэрэм и гугъуэ щакIкIэ къагъэсэбэп. - Фэ тIум а Iуэхур ефхъэжэмэ, дэгъуэу зэрызэфIэкIыным шэц лэпкэ кытысхъэркыым, - жиIэрт Къазджэрий, - Верэ Павловнэ бэлто ицэу хэт имылъагъунрэт?! Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 673.

♦ **Фыуэ лъагъун (42).** Еплэ фIыуэ. Жагъуэу лъагъун (4). Еплэ жагъуэу. [И] хъер лъагъун (2). Еплэ хъер.

ПЪАГЪУН ПЪАГЪУ (3). Зэгъэлъагъун, зэбгъэдэсын папцIэ зыгуэрэм и деж кIуэныгъэ. [Елдар] Псом хуэмыдэжу Лу зэрыхуэзари и гуапэ хъуащ, япэу зыцIэупцIари Темботт, сьт къитхрэ, дауэ цыт, Думэсари Мэзкуу и къуэм деж лъагъунлъагъу кIуэну и гугъэкъэ? - жиIэу цеупцIым модрейм аргуэру къиублэжащ. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 521. - Уэ нэхъ цхъэ кытыцыхагъэщэца лъагъунлъагъу укъаиэжыну, тхъэгъэпцIыжъ! - жиIэри Анчарэ аргуэру къылъащ. Шынэхужыкыуэ, 71. Кумбыр кууци уомэхыхъыр, КIуэ хьэдрыхэ лъагъунлъагъу. «Индийскэ поэмэ», 365.

ПЪАГЪУНЫГЪЭ (78). 1. (37). Зыгуэрэм (анэм, хэкум) упызыщIэ гурыщIэ лъагэ. Балъкъэр, адыгэр зэкъуэшу, ЗэдэIэныкыуэ, зэхуэдэу, Я лъагъуныгъэр мыуэшу Мэпсэхуэр фIыгъуэр я куэдэу. ЗэкъуэшитI.

«Бгы лъапэхэм деж», 100. Ци Бай-шокIэ зэджэ лъыжыым И гулътэм шыщIэдзауэ Мао-Цзедуным деж цыухуэу Лъагъуныгъуэ лъэпкхэм яIэр Тыгъэ куэдым хэлъц хэтицауэ. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58. Уэ уи нэм хуэпхыым псэм ухуахъыр, Псэ хэлъхъэ Iуэхуми - ефIэкIуэнуци, ГъащIэм и тепцэр лъагъуныгъэщ, Бзаджагъи мыви ар текIуэни. Ягъажэ щIакхъуэр хъуреишхуэу. «Вагъуэ махуэ», 353. 2. (41). ЦIыхухъумрэ цIыхубзымрэ яку кыдэхъуэ гурыщIэ. Нэхъ гуакIуэ дьдэр щIалэм кытыхри И физ кэшизгъуэм хъуауэ и пIалгъэр, Ар зэхэзыхъыр псори йохъуэхъур, Колхоз Iэтащхъэм жеIэр и псалгъэр: - Уи лъагъуныгъэм ди колхозыишхуэм Радио Iуэхум зыдиубгъуащи, Псори нэкIуэнкэ, Хъэрун къуэшыишхуэ, Ди колхоз псори уэ къохъуэхъункэ. Хъэрун и лъагъуныгъэр. «Партыр ди пашэу», 99. Псым сеупцIу ар цыжесIэм, Мыриц жэуапу кызытар: - Ар зытылгъым хуэгубжъауэ А хъыбарыр хъуащ хэIуыцIыу, Мис хъыджэбзыр кытысхъуэу Лъагъуныгъэр егъэупцIыу. Псына. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 70. Лъагъуныгъэм цыгуфIыкIыу Махуэ къэскIэ Федя лажэет, Марфэ хуэзэм игу пымыкIыу Хадэм ису Iуыцацэт. «Бдзэжыешхэм ипхъу», 153.

ПЪАДЖЭУ (1). нареч. Гугъу ехуэ, бэлыхъ телъу. ГупIэр быдэу иубыдауэ Зы физ гуэри макIуэр лъаджэу, Гум илэ пцIащэм нэр тенауэ Йоплэ, и быныци а сьмаджэр, УпцIэ фIыцIэр зытпIауэ И сабийри зи мыбауэ. «Тисей», 491.

ПЪАКЪУЭ (194). 1. (119). ЦIыхум, псэуцхъэм и IэпкытIыкыым шыцу кызыэрэкIухэ Iыхъэр. Шыгъуэ емылджыр долгъей, къолгых, Астемыр и лъакъуэм къедзэкъэну зецI, кIэбдзкIэ йокIуэт, йотхауэ, къежыхъ, и цхъэр еутхыпцI. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. Гунауэс кытыцыхэуэвыIэнутэккыым, залэцIуудцI псоми, псыр кытыжы, цхъэхъу, лъакъуэклэ бжэр Iуцудри, унэм цIэлгъэдац. ГуцIэгъуэ, 424. Лыр зэлиха иужы, Кулисум хуигъэфащэу цхъэ цIэлгъэныкыуэ, танэ лъакъуитIлри, абы и цIыIужкIэ блатхъэ кытыхылхъэжри, IыхъэфI хуигъэтIылэри и пэгуным ирилъхъэжащ [Къэрэлъаиэ]. Нэгъуху, 35. 2. (10). УнэлъащIэ гуэрхэр (шэнт, Iэнэ, гъуэлгъыпIэ н.к.) зэрыщыт, шIым зэрытрагъуэуэ Iыхъэ. Башир пхъэ гъуэлгъыпIэжыым кытыцIэм, гъуэлгъыпIэ лъакъуэр цIэцIыкIлри, жыщIыгъэ тIэкIур зэрылгэ матэ хъарыр гъуэлгъыпIэм итати, кытыхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 289. [Уащэ:] Къахэмэ кытыхынуэр пхъэ лъакъуыцI зыцIэт хъэдэ пхъэбгъужь Iейр араш, жиIэу, Iэдэми япэм, хъэжыгъэ тIэкIу, жиIэрти зыгуэркIэ гулътэ кытыхуыцIырт. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 629. Езыхэми къагъэхъэзырат шэнтыишхуэ, и лъакъуэр цыхъ лъакъуэм ецхъу, чэщей жыгым кытыхыцIыкIауэ, щабэу бланафи тIулIауэ, мэз бжэным и цхъэри дахэу тецIыхъуауэ. Лъапсэ, 118. 3. (21). ЩIакъуэ баш, лъакъуэ баш. Сэлэтхэр хэт лъакъуэ закъуэклэ пIлэуэ, хэти пхъэ лъакъуэр зыцIигъакъуэу, иныкыуэми уIэгъэм Iэклэ тIэлэыхъу зэбгырыкIыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 175. А махуэм Ахъсари пхъэ лъакъуэ иIыгъыу къэсащ, къэхъуа-

көөщилар зэхигээкыну. Мелыгыч, 460. [Иурарэ] Бжэр кыиуихрэ плъэмэ – Бэкван и пхъэ лъакъуитыгъу иыгыгыу шым телгыц, уанэгум илгу, и пащлэ закъуэр пийуэ, шы Гумпэр къуажэ Советым тет председателым иыгыгыц; - Кыпхуэсизэжащ, Иурарэ, уи цхъэгъусэр, ди щауэишыжу араш, къет мьдэ бжъэ. Къалэн, 433. 4. (1). зэхъ. Дыгъэ бзий. Ялыгыщ ди ктурихэм дыгъэ лъакъуэр, Ар пащлэтелгыу кыащымыхыу. Къуршхэр. «Мывэ хуабэ», 259.

♦ **Лъакъуэ кыицлэувэн** (7). И лъэм кърихъэкын, къэкЛухыфын. Уэгъэу зи лъакъуэ кыицлэувэм и насыпу квалгытэ – нэмыцэм япэщлэмыхуэу квалэцлэклаици. Нал къута, 211. Мэмэт-щлэкъуэр къэтмаккэцлэици, и нитыгъуэ плыжыббэ къэхуарэ къитлэты, и ныбэм и нэхгыбэри стлолым телгы, и лъакъуэр ерагыу кыицлэувэу. Лъапсэ, 47. [Бэкван] И лъакъуэр кыицлэувэу цытамэ, фызабэ жимыгуэ, хыджэбз кымышэм, пхъужы гуэр кыицлэувэу, арицхэклэ нелэмал – пхъэ лъакъуэ шуц. Къалэн, 427. **Лъакъуэр кыицлэувэжын** (1). Лъэм кърихъэкыну, кыицлэувэу хыжын, зеклэуэжын. Ти, Къэрэлыашэ плыгагъум и лъакъуитыгъу кыицлэувэжа хуэдэ, дэпкэлей-къепкыгъуэрэ къехыжа дэнэ къэна, Кулису и пицлэнтлэм дыхъэри, жэмыжы псы емыфауэ Гуэм итыр я унэ кыицлэувэу и Гуэм ириубыдэжащ. Нэгъуху, 50. **Лъакъуэр кыицлэуыувэн** (4). Лъэр темыувэн, земыккыуфын. Ерагынсэрагыккэ шклар кыицлэувэри аргуэру мэджэлэж, и лъакъуэр кыицлэуыувэу, и цхъэ кудейр кыицлэувэркыи. Шынахужыкыгуэ, 9. [Алыджыкыуэ] Ди блыпкыгъу яубыдрэ машинэм дыккэрахмэ – ди лъакъуэр кыицлэувэжыртэккыи. Мелыгыч, 436. [Бэкван] Иужыым уз бзаджэр пкырыкыжа хуэдэу хыуами, и лъакъуитыгъу кыицлэувэртэккыи, пхъэ лъакъуитыгъу кыицлэувэртэккыи. Къалэн, 430. **Лъакъуэр лъэфын** (1). Лъэр щыи темылэтыкыищыуэ бэкъуэн. Молэуэ джэгуэр Жансэхыт, и лъакъуэр илэфу, амдэчыи епллэуэ нэмзыббэ кыицлэувэу сценэм йоккыи, цыгуэр игъэдыхъэшхыу. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 670. **Лъакъуэр цлэхун** (3). Гуфлэгъуэм е гузавэгъуэ гуэрым кыицлэувэу лъэхэр цлэщлэу хъун, кыицлэуыувэн. Дисэ гуфлэщати, и лъакъуэр цлэхурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 131. [Мариам:] Заныцлэу си лъакъуитыгъу цлэхуащ, си лэпкылэпкыи зэпкырыхуащ. Лэчыи, 395. Иурарэ къэгъужейри кыицлэуащ, и лъакъуитыгъу цлэхури. Къалэн, 434. **Лъакъуэм зыицлэувэн** (1). Гурыщлэ гуэрым кыицлэувэу лъэм зедзын. Гъуклэми, и гур кыицлэуэнауэ, Къетау и лъакъуэм зыицлэувэри лэплэ хуицлэу, лъастэн мест фыицлэу ба хуицлэури, и нэпситыгъуэ къэжэхыу кыицлэувэици, зиусхъэн, уэ сэ кыицлэуэицилар. Лъапсэ, 61. **Лъакъуэр цлэмыкыжын** (1). Езэшыныгъэм кыицлэувэу лъакъуэхэр хуэблэмыхын, мыккыуфын. Апчарэ сыми ешащи, я лъакъуэр цлэмыкыжыркыи. Нал къута, 223. **Лъакъуэр цлэгъэжауэ цысын** (1). Зыри умыщлэу, Гуэхуншэу цысын. Думэсарэ, Саримэ, Верэ Павловнэ зэбгырысу цыст я лъакъуэ цлэгъэжауэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 661. **Лъакъуэр фыизэблэжын** (1). Лъэрымыхыагъым

кыицлэувэу лъэуэ бидэклэ щымытыфын, лъакъуэхэр лъэныкыуэ зэрыккэ ещлэн. [Алыджыкыуэ] Плыжыгъуэ хусакытэуэрэ, шкларцлэу кыицлэуэ и лъакъуэр фыизэблэжурэ кыицлэуэ цыслыгагъум, си гум ккэклаиц; мыбыи Гуэхутхъэббэ хуэзмыицлэуэ лэмал имыгуэу тхъэм цухагъэни, жысгуэ. Мелыгыч, 446. **Лъакъуэм кыицлэуэ ятлэм имыуасэн** (2). Зэрагыпщитыгъуэ языр щынахъыккэ, нэхъ лейи, нэхъ мыхъэнэншэм деж кыагысэбэп. Рахыи и лъакъуэм кыицлэуэ ятлэм и уаскыи Елдар. Хъуэпсэгъуэ нур, 272. **Лъакъуэр цлэщлэуэ** (1). Еплэ лъэр цлэщлэуэ. Нурхъэлий цымытыжыфу и лъакъуитыгъуэ цлэщлэуэ, и гур кыицлэуэ хуэдэу хурт, чэф ин зилэм хуэдэу, уктуришици жыицлэуэ, ар жыи цымыицлэуэ зэуэ цлэуицлэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 155.

□ **Лъакъуэ лъэныкыуэ ккэ мащэм итиц** (1). Жыи хыуэ цыхум е лъэрымыхыи хужалэ. Лъакъуэ лъэныкыуэ ккэ мащэм итиц [Сэид]. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 650.

♦ **Щхъэж и унэ бжэн лъакъуэиц** (6). Еплэ щхъэж. [И] щхъэ закъуэ и лъакъуитыгъуэ (8). Еплэ щхъэ закъуэ.

□ **Щхъэм имытыи лъакъуэм и мыгъуагъэиц** (2). Еплэ щхъэ I.

ЛЪАКЪУЭ МАСТЭ (2). 1. (1). Лъакъуэ псыгуэу дыдэ. [Омар:] Шейтлэн лъакъуэ мастэиц. Гуэгуанэ, 111. 2. (1). зэхъ. Зыгуэр мафлэм щысыи дрилыцлей бзийхэр. Жыицлэуэ мафлэр зыицлэуэ, Къофэ мафлэр лъакъуэ мастэу. «Тисей», 484.

ЛЪАКЪУЭРЫГЪАЖЭ (7). Лъакъуэ ккэ шэрхыгъуэ зэзыгъаккэуэ пкыицлэуэ ягъэджэрэуэрэ кыицлэуэ кыицлэуэ машинэ. Грузовик лэджэ зауужыуэ, Бригадэр гыбгъуэм дэклаиц, Нэхъ цлэлар, зыи емыжыуэ, Лъакъуэрыгъажэм ишэащ. Си къуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. [Хъэбибэ Апчарэ жыицлэуэ:] Фыицлэуэ ккэгуэмэ, кыицлэуэ ккэгуэмэ лъакъуэрыгъажэ тесу ккэгуэну. Шынахужыкыуэ, 24. [Писарым] Нэгъуджэ Гулгыр и пэныцыи дыдэм деж, лъакъуэрыгъажэ цыккыуэ хуэдэ, телгыт. Хъуэпсэгъуэ нур, 113.

ЛЪАКЪУЭХУ (3). плыиц. Зи лъакъуэхэр хужы (шы). [Плыжыи] Абы и псаллэр цуха-имыуха жыицлэуэ, къеккыуэ зэгъэпэци нэгъуэицлэуэ лыжы гуэрым, адыгыи къабзэ, яе хужарэ лъакъуэхуу, и цхъэр гъуру, Гумпэ ккэ иыгыгыу утыкыи кыицлэуэ [ар Куэцэ Хъэзешэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 127. Шы ккэарэ фэккыуэ лъакъуэхури лэсэ, дахэт, и цыр цлэурт. Шынахужыкыуэ, 29. Фыицлэуэ зыицлэуэ пцыицлэуэ Вагъуэ зырыи цыиуэ ккэ, Фыицлэуэ зыицлэуэ ккэсхыиуэ Си шы лъакъуэхуи сошэ. Сыщыгъуицлэуэ сэ мэзыи. «Щхъэлыкыуэ», 405.

ЛЪАНДЭ(РЭ) (69). нареч. Гуэхугъуэ зытепсэлгыицлэуэ щыицлэуэ блэкла зэман гуэр ккэзыгъэлгыагъуэ псалгыи и гъусэу ккэгуэ. Елдар и адэр Щэрдан Берд зыицлэуэ лэандэрэ гужыгъэжы хуицлэуэ, иджы и гур ятепэцхэиц, ауэ Астемыр цыиуэзэм, абы и гыгъуэ лэпкыи цлэаккыи, мылгыку зыицлэуэ бэлищыи

Иэцлэггэжым жиЛэни, жиЛэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 257. Кьэрэмырзэ зэуэныр зыбжанэ лъандэрэ пичат, дауи нимычынрэ – иджыри кьэс и цхьэр мыхужа дэнэ кьэна, и набдзэр, и нэбжьыцыр кьэкГыжакьым, и пащлэ Гувыхуэм цыщ кьэнамэ, имыунысжу хьуакьым. Лыгьэ, 413. Зэман куэдцыцэ блэКлэц Алий япэ дьдэ сыщыхуэза лъандэрэ, ауэ а лъэхэнэм хэкум и кЛуэцКлэ куэдцыцэ кьыщыхуащи, зыщыбгэгьуныцэну ухуежыами, пхузэфлэКлэныкьым. Зи лъэрыгыпс тГыгьа, 518.

ЛЪАПАХЪУЭ (2). Гьуэншэдж лъапэ быхьу. [Чачэ:] Урыс хабзэ зыхалъхьащ псоми, лъагьурэ, гьуэнишэдж лъапахуэ хьужауэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 638. Агроном еггэджаКлуэм и гьусэр ныбжькЛэ езым нэхгэрэ куэдкЛэ нэхгьыжтэкьым, лъы лъахьшэ гьурт, гьуэнишэдж лъапахуэм джанэ гьуабжэ теутЛыицхьарэ, абы и цЛыум пиджак укьуея тЛэКлуи телъыжу. Зи лъэрыгыпс тГыгьа, 520-521.

ЛЪАПЭ I (79). 1. (11). Лъэтхьэмпэм и гупэ Гыхьэ нэхъ лъахьшэр. Уи гузэванлэр сэ сицлатэм, Алгп кьарэ жэрыр нэсиэнт, Уэ уыщысэКлэ шыр ятэм, Лъапэр лъэрыгьым хуэсиэнт. Усэ кьарукЛэ бийр бггэсу. «Шум и гьуэгү», 25. [Фызым] И бостей кЛыхьым щыдэжыну земыфэгьуэ тедамкЛэ, вакгэ зыцлэдауэ и лъапэм фЛэлымкЛэ кьэпицэнут унагьуэм кьулейсызыгьуэ ятелъыр. Мельыгь, 455-456. Дауи мыкЛыргьынрэ: ялэм зыгуэру зыкЛэлыплгыжу цытамы [ЛэтГифэ], иджы игьуэтыр еиш, цэныбжэж хьуащи, ищЛэнуу ищЛэжыркьым, и Лэпэ лахэм Лэлын зырызыххэ ярылгы, и туфлгыитГри Лэпхуалъэм еицхьу и лъащхьэр кьыдихужауэ лъапэм фЛэлуащ. Лъапсэ, 24. 2. (2). Вакгэм, лъэпэдым и пэ. Зэгуэр Албиян щитЛэгьати, дыхьэицхри зыльыхьащ, цыхубз туфлгэ лъыитЛэгьа хуэдэт, лъапэкЛэ уицЛыхуэнут [Темьыркьан и шырыкьуитЛыр]. Щынэхужыкьуэ, 42. Псори цыщ хьуауэ зэхэтиц, быхьы-сыхьы жамыЛэу, я цхьэр кьыфЛэхауэ я туфлгэ лъапэм йоплгыжхэр, е езыр-езыру золуцаицэ, зохьуцаицэ, сэ жысЛар зэхамыха хуэдэ, я цлэ ислуэурэ чэзууэ сеуныцмэ, я жэуапыр клэпЛейкЛэц – псоми цхьэуысгьуэ зырыз кьагупсыср: зым тхьэлъанэ еицЛ хуицЛэмыхьэну, адрейр Лэтаицхьэм деж ираджауэ кьыщлэКЛыр, еицанэм и жытым бюллетень кьрехри зэрысымаджэр уеггэлъагьур. Лъапсэ, 14-15. 3. (5). Гьуэншэджым и лъащхьэ. Псэуицхьэ псоми я макгхэр кьэлуащ, псоми хуэмьидэу щлалэ цЛыкЛухэм я гьуэнишэдж лъапэр дэггэджэрзэеяуэ псыхьэлыгьуэ кьехым кьелгэ-нелгэу хэту кьажыхуэ зэрызехьэрт, зэрыггэкЛийрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. Модрей цлалитГри пылым пэува хуэдэу, зэбгьурыту псым хэту плгэрт, мор кьыхэфх, жыхуалэр кьыхахыну, езы Бэлаиц, и гьуэнишэдж лъапэ лъэныкьуэр дэггэджэрзэеяуэ, лъапэ лъэныкьуэр пыуытКлауэ, и кьамэри гуэлэлу, кьуиуыцхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 55. Губгьуэм кьыкЛыжхэм я вакгэр я блэгуицлэм ицЛэгуэ, я гьуэнишэдж лъапэр лъэуаужьэм нэс дэггэджэрзэеяуэ кьэКлуэжырт. КЛапсэ клапэ, 5.

◇ **Лъапэ еггэзыхьыгьуэу** (1). Гугьуехь телъу, мыпсэхуу, мыгыншу ЩЛымахуэр кьыхьакгэ – гузэвэгьуэ зацлэи, ди дунейр лъапэ еггэзыхьыгьуэу гьатхэ дьитехьэмэ, догуфЛэ. Кхьухь пхэнж, 502. **Лъапэ кьыдэхьэн** (1). ЗыщлэпЛэ дыхьэн. [Дадий и кьуэм жрелэ:] Уи лъапэ ицЛантЛэм кьыдэхьэм, Уэ бжесЛэжыну кьалэн Мыр кьысицлэици, бжызоЛэ: «Насып мыгуэшу сиЛари Си кьуэ Кьэрнейрэ си ицЛыхьэрэт. СлээкЛыхукЛэ ицЛыхьыр схьумащи Ар сауггэту си ицЛалэм Кьыпхузоггэанэ» - жиЛэиц [и адэм]. «Адэ», 135. **Лъапэ махуэ кьыхьэн** (2). Угьурлыгьуэ лъэпкьым, унагьуэм кьыхьыауэ кьыщлэКЛын (нысащлэ кьашам ирехьуэхьу хабзэщ). [Кьэзмай Инал жриЛэу] Фи бжэицхьэлу кьэбэкьуа цЛыхубзым насып кьыдэкЛуэну, лъапэ махуэ фи унэм кьрихьэну сохьуэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 591. [Бегькан Хьэбибэ жриЛэу] Ди нысэ хьурэ, тхьэм лъапэ махуэ ди унэ кьрихьауэ кьыщлэицгэкЛэ [Апчарэ]. Нал кьута, 230. **Лъапэ ицЛэ(мы)хьэн** (1). ЗыщлэпЛэ щЛэмыбэкьуэн, щЛэмыхьэн, бгынэн. [Исхьэкь] Мес, АстемьырмаицЛэ ицЛэ мэжджытым лъапэ зэрыщлэмыхьэрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 658. **Лъапэ махуэ кьыщлэуухьэ** (1). ФыгьгуэцЛэ, гуфЛэгьуэцЛэ, угьурлыгьэцЛэ укьыщлэыхьауэ Тхьэм жиЛэ (япэ дьдэ унэм кьыхьам жралэ хьуэжьущ). АдкЛэ ицЛэсхьэц Машэ сымэ, Мэдыхьэицххэр Батэ кьеплэу, Йофэр ахэр ху махьсымэ, Шхьынхэр куэдэу Лэнэм телъу, ТлэКлуэ Машэ зиЛэжьауэ Желэр Лыжыым кьытежьауэ: - Уэ дьитоплгэ нобэ махуэм, Кьытхуеблаггэ, ди тхьэмадэ, Кьыщлэуухьэ лъапэ махуэ, Мыр уи унэиц, мыр уи хадэц. Унэщлэ. «Щлалэгьуэ щлэналгэ», 33. **Лъапэ махуэ кьэхьыжын** (1). [Кьэзмай Кьэзджэрий жриЛэу] – Уэри тхьэм лъапэ махуэ кьэпхьыжауэ кьыщлэицгэкЛэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 620. **Лъапэ кьыдэмыхьэн** (1). Еплэ лъапэ ицЛэмыхьэн. Кьалэр гьунэгьуэми, Астемьыр куэдэр кьакЛуэу и хабзэтэкьым, ноби кьрамыджатэмэ, лъапэ кьыдихьэнутэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. **Лъапэр фЛэггэнэн** (1). ЕрыщаггэкЛэ и пЛэм имыкЛын, зытетым темыкЛын. Итхьэлэми, хьарзынэиц, иретхьэлэ, - жиЛэу кхьухьытицыр цЛыхухьу гуныцЛэ и гьусэу Гуаицэ сымэ кьапэуэри кЛуанли-жанли кьрамыту, хьыдэжэбз цЛыкЛу кьомьыр зыцлэКлуэри здыщлэсым яхужаиц, яхуэмыкЛуэу зи лъапэ фЛэзыггэна Гуаицэ чачэу ялгьэфаиц. Лъапсэ, 54. **Лъапэм зыщлэдзэн** (1). Еплэ лъакьуэм зыщлэдзэн. [Гесиод:] Гьуэгуы си лъапэм зыкьыщлэицэиц: сицЛэ ицЛэкьым, сынолгэлу, жиЛэу. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 162. **Лъапэр ицЛэчэн** (1). ЗыщлэпЛэ ицЛэбэкьуэн. Псалгэм папицэ, нартыхур элевагорым яшауэ ират, нэхьапэ ицЛыкЛэ лаборанткэм пробэр хахын хуеици, абы нимыггэсу Ботэх лабораторэм яфгыицлэхэ, ищыцЛыхьэм деж зыгуэрым имыггакЛуэу хуэдэу зехьуныцлэ, бжэр кьызырлыуицхьу: – СоицЛэ, соицЛэ, си кьуэи, уицЛыхьэ зэрымыхьунур, си лъапэр ицЛэсчэнурэ кьэзггэггэжынуиц. Лъапсэ, 96. **ЛъапэкЛэ цЛыхуэн** (1). Джэлэн. Зэгуэр Албиян щитЛэгьати, дыхьэицхри зыльыхьащ, цыхубз туфлгэ лъыитЛэгьа хуэдэт, лъапэкЛэ уицЛыхуэнут. Щынэхужыкьуэ, 42.

ЛЪАПЭ II (10). Бгы, кърш лъабжъэ. Нэхъ укъехмэ – мэзыр цхъуабзэи, бгы лъапэр жыг хадэ зацлэици зэцлэгъэгъаиц. Шынэхужыкъуэ, 36. И цлалэм и фэ ириплэу, Илгъагъумэ, хъууэ нэцхъыфлэ, Зы хъыджэбз гуакуи мыжыжъэу Бгыжъ лъапэм дежым цопсэур. «Адэ», 130. Хадэм адэклэ уплэмэ, къуажэбгъуи, цыс цымылэу, адэ нэхъ жыжъэу уплэмэ, бгы лъапэ дьдэм деж бгъэн телъу унэжъ тлэклу цытиц, джэдэцишхуэ гуэри и цхъэр фыри кърэкъурэ къытеклэжауэ, бжэи сыти хэмылгыжу уолгъагъу, унэжъ цыкълум нэмыжыжъэу. Мелыгыч, 456. 5. (6). Мэзыр цыух е цыщидзэ щыплэ Мэз лъапэ дахэм нэлэцлэу Сыщалгъуа къуажэр мэгъагъэр, Лэныкъуэ псори цлэраицлэу Еплъыт, гъэцлэгуэуэт дахагъэр. Си къуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. Ди мэз лъапэр нэм цлоуэ, Шыхъ къыздэжъэу зэм къысфлэицлэу, Бжэн слэгъуамэ ещхъ ди бжэным – Дэ ди лэциым япызоицлэу. Унэм уиклэу къэбгъэзэжмэ... «Вагъуэ махуэ», 372. Тафэ цхъуантлэм мэзым хэту Лагеръ пцылэр хыболгъагъуэ, Строй яцлауэ, мес зэхэту, Я нлэм цыкълухэр имызагъэу Пионерхэр хъэцлэ лъаплэм Пэплэу хэтхэц мо мэз лъапэм. «Тисей», 481.

ЛЪАПЭДЭГЪЭЗЕИГЪУЭ (3). Гүгъуехърэ хъэзаклэ гъэнцлэ гъацлэ. [Данизэт Дисэ жрицлэу] Ара мыгъуэкъэ зи дунейр лъапэдэгъэзеигъуэр? Хъуэпсэгъуэ нур, 272. Таша жицлэрт и дунейр лъапэдэгъэзеигъуэ зыцлэри Иналу. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэм, 534. [Хъэбибэ:] Бэлыхъ мацли сиэацкым, си фэр изыхар къулесызыгъэриц, сыбгъэунэхуу арами сицлэркым – дунейр си лъапэдэгъэзеигъуэиц, зы махуэ «уэху» жыслактым. Шынэхужыкъуэ, 28.

ЛЪАПЭГЪЭЗЫХЫГЪУЭ (1). Гүгъуехъ, бэлутэлу куэд зыхэль лъэхъэнэ. [Къыдырым:] Шымахуэр къыхакъэ – гузэвэгъуэ зацлэиц, ди дунейр лъапэгъэзыхыгъуэу гъатхэ дьтэхъэмэ, догуфлэ. Кхъухъ пхэнж, 502.

ЛЪАПЭЗЭВЫПЭ (1). Насыпыншагъэ, тхэмыщлэгуэ, гүзэвэгъуэ цызэхэпцлэ щытыкълэ. [Дэфэрэдж] Сэри си флэиц мэхъу гузэвэгъуэ гуэр къызэрхъуар, си лэнатлэм сызэрлут лъандэрэ хъыджэбз мацлэ лэныгъэм къэзгъэла, итлани хъуркым: зыр цылыгъэпэрэна дьдэм адрейхэри зэрынэсу, мы лъапэзэвыплэм зыцысхъумацэрэт жамылэу носри мэлэпэрэпэ, япэ итым къыщыцлэ дьдэм шокъу жицлэу хуэзэу. Лъапсэ, 10.

∅ **Лъапэзэвыплэ иувэн (2).** Гүзэвэгъуэ псэм зэхищлэу адэкли-мыдэкли кълуплэ имылэу бэлыхъ гуэрим хэхуэн. А нлалгэм си бзуу сызэрлупсалгъэр Лъапэзэвыплэ иувэнктым. Си илгъэсицэ. «Щхъэлыкъуэ», 395. А зэм Дэрдэхъ къадым лэцлэкылгъуафлэу лэцлэкла цхъэклэ иужым лъапэзэвыплэ иуваиц, и жагъуэгъухэм я гур къытепцэхэн хуэдэу. Хъэспэхъумэ, 418.

ЛЪАПЭПЦИЙУЭ (2). нареч. Лъапэклэ щыту. Ар клэзыу дэлэбауэ Лъапэпциийуэ къыщыкълэужым Къаплэрт паныр кэушауэ. «Бдзэжыащэм ипхъу», 157. Лъапэпциийуэ сабий цыкълухэр Пхъэцхъэмыщхъэм лорелэс. «Уузыншэм!» сэ жызолэ. «Мывэ хуабэ», 18. Фызхэр лъапэпциийуэ

уеурэ лэ яцлэирт, гъырт, нэмзэыбзэ къабжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 125.

ЛЪАПЭРИСЭ (1). Лъапэм тет, лъапэклэ щыт. Сыдыгъужъ ныбэу Сыныбэ нэцлэу, цылым сылгъэлэсмэ, Сылгъапэрисэиц. «Индийскэ поэмэ», 356.

ЛЪАПЭРИСЭУ (5). нареч. 1. (4). зэхъ. Къафэ щыкълэу. Псыр йожэхыр лъапэрисэу – Къуришыжъ лъапэм къыщлэжаиц. Псылэрышэ. «Батырыбжэ», 7. Урыхунсыр лъапэрисэу Терекыпсым ныхолгъадэ, Жыжъэ цылэиц и псы лъапсэр, И толгъкунэи зэи мыжабзэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. 2. (1). Лъапэпциийуэ къэфэн. Хэт и дежкълэ нэгъуэужуу Күэд сабийхэм къагъэлгъагъуэ: Хэт къыхуоджэ лэзуэ уэ, Хэти къофэ лъапэрисэу. «Тисей», 483.

ЛЪАПСЭ (11). 1. (3). Псэуплэ, цыхум унэ, псэуалгъэ здрищыхъа щыплэ. «Фи лъапсэ хэцлэуэдакъэ иджы, зи унагъуэбжэр хуэзыщыжынын лэапкэ», - жицлэрт игуклэ Елдар. Хъуэпсэгъуэ нур, 257. Зыгуэрим дькыщцлэмэ, ди лъапсэр ирахыниц, ди унагъуэбжэр худагъэицлэжыниц, жицлэу Думсарэ гузаверт. Хъуэпсэгъуэ нур, 278. [Валерэ:] Псалгъэу хэлъыр дыгъэлу, купцлэишхуэ хэлъу, цыхум я гур зэхуэфлэм я насыту, псэклэ зэрылыгъыуу ди лъапсэр быдацэрэт жицлэу цыхур зыхуцлэкъуу цытар тыниц къыбгурегауэ [адыгэ хъуэхъум]. Кълапсэ кълапэ, 15. 2. (2). Къэжъаплэ, къыщлэдаплэ. Урыхунсыр лъапэрисэу Терекыпсым ныхолгъадэ Жыжъэ цылэиц и псы лъапсэр, И толгъкунэи зэи мыжабзэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Лъапсэр къыщыжъэр цлэгъуейуэ, Псыхэр къоухэжэр гужбъауэ, Жыбгъэм зэрхуэм еицхъыфэу, Ткълуэсхэр долгъей къызэдэфэу. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97. 3. (2). Зыгуэр къызытэхъуклэ, лъабжъэ хуэхъу. Цыхубзыраиц лэапкыыр нэхъыбэу къызытэхъукълэу, лъапсэ хъужыр араиц, лъабжэм хуэдэжыц къыдэжри, къыдэжам къытыкълэри, цыхубзыр зымыхъумэ лэапкыыр муунахъуну лэмал илэктым. Лъапсэ, 44. [Дэфэрэдж] Лэтлэицэ си бий зэрыхъурэ мацли цлэактым, диссертацэиц цыстхэ лээхъэнэм къыщыцлэедэ, абы лъандэрэ куэд дэклэми, нобэ къэс гужыгъэжэ и гум къысхуилгъыц, и нэм бжэгъуу сыкыщцлоууэ, иджыри къэс цыгъуицэжактым си диссертацэм тета эниграфы: «Цыхубзыр къралым и лъапсэиц, цыхубзыр флы хуэзэмэ, къралри флы хуэзаиц, цыхубзыр дэхуэхэмэ, къралри дэхуэхаиц», - жицлэу. Лъапсэ, 15. [Мариаи:] Дэ мылгъуи дилэктым, дзыщыц лэапктым дакыхэклэиц, ди лъапсэ ди лэклэ нытчыжаиц. Лэчымэ, 395. 4. (1). Узыщалгъуа хэку, лъахэ, щыплэ. Псори къызэхуэсыжу цхъэж и тлысиплэ тлысыжа нэужъ, Кодоевыр къэтэджаиц: - Фэ джэгум фыхэтыху, ди лъабжэм зиубгъуаиц, ди лъапсэм кърару игъуэтаиц ди хъэцлэ лъаплэм и фыщлэклэ, - жицлэри шыхъауэ и шэнтым егъэувэллауэ щыт картэр иукуэдийри псоми яригъэлгъэгуаиц: - Мис: Мээдэгуи Мэлгъэбэги къиубыдуу ди хэкум къыхэхъуар... Лъапсэ, 89.

∅ **Лъапсэр кълэуэи (1).** Лъэужыныншэ хъун. Сабий зэуаклуу къытхэту, Ди лъапсэр кълэуэу ди гугъэу, Бийм ди гущылэур игъэууу Арати паицлэр цылыгъуэр, Зауае ябэр щэжъари Россиери

гъусэ цыхъуари. Россие. «Мывэ хуабэ», 94. [И] лъапсэр гъэгъун (3). зэхъ. ГъэкIуэдэн, дунейм тегъэкIыжын, зэлэщIэлъхъэн. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэплати, Ар насытнхуэу уи гугъэжт. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэплати... «Щхъэлыкъуэ», 400. Чачи гъумэтIымэу къиуицыхъырт, ницырэ уэркъыу цыIэр зэхыхъауэ бэлишэвычим я лъапсэр ягъэгъуу, жиIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Тхъэм цIыху къыпеуэу хуэзакъэ - И лъапсэр къуму егъэгъу. «Индийскэ поэмэ», 364. Лъапсэр ихын (1). Зыгуэр гъэкIуэдэн, Исраф щIын. МафIэсым и закъуэт къуажэм и лъапсэр изыхъыр? Хъуэпсэгъуэ нур, 278. [И] лъапсэм псы игъэгъыхъын (2). ЗэтеукIэн, зылэщIэлъхъэн. Нэмыцэм лъэпкъ ягу иримыхъым я лъапсэм псы ирагъэгъыхъыжыну я мурадц. Нал къута, 260. Лъапсэм псы игъэгъыхъыжын (1). Еплъ [и] лъапсэм псы игъэгъыхъыжын. Псыдзэм лъапсэм псы иригъэгъыхъыжу псы Iуфэм ятеуэм, цIыхум зыкъалэтрэ зызэраунсейми - тIуми зыкъезыгъэлэтыр уафэм къех къаруи. Кхъэлэгъунэ, 378.

ЛЪАПЩЭ (5). Вакъэм щыщу лъашхъэмкIэ къыдэкIуей Iыхъэр. Гъуэгу ткIум цыпцI мафIэм пхысIкIауэ И лъапцэм куэдрэ иэ теухуиц, Ди хэку ар слыгъыу сыкыкIауэ Берлин нэсыхукIэ сыккъэIуащ. Сэлэт шырыкъу. «Шум и гъуэгъу», 11. Инал и IуэфIэгъут ТутIи, Инал зэрызыхуапэм еицхъу, Шырыкъури къабзэу хуэпат, джанэ гъубжэм и цIыIум бгырытх цIэкъуауэ, пыIэ лъахъшери цхъэрыкъуэжауэ, шырыкъу лъапцэ кIыхът, джэлэфей цIыIхут. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 559. Сэлэтхэм я шырыкъум лъытсыр из хъуауэ дэкIуэм, лъы къуалэр шырыкъу лъапцэм къыдрихуейуэ къажыхъырт. Щынэхужыкъуэ, 31.

ЛЪАПЩЭ (3). пльыф. Зыри зылъымыгъ, зи лъэм вакъэ фIэмыль. Си лъагъуныгъэм, цIалэ лъапцIэу, уэшхытсым хэту къауицыхъырт, Лъэдакъэр пльыжъу цIыIэм исырт, ИтIани мафIэр псэкIэ ныхъырт. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. Бжэй жыг иным лъапцIэ зицIри Тхъэмтэр уэсым фIыхэхуащ, Зы жэцI закъуэм я уэс къомыр уафэм дэнэ къриха? ДжанэпцIанэу йокIыр бжыхъэр. «Батырыбжъэ», 68.

ЛЪАПЩЭУ (2). нареч. Вакъэ лъымыгъыу, лъэпцIанэу. СыщыцIыкIум лъапцIэу сыжэм, Уэшхъу сыжэ си хабзэщ. Къажэ, къажэ, псыIэрышэ. «Батырыбжъэ», 48. Къыицуду гъыным хуэдэу и гур къызэфIэнауэ, Таша жиIащ: - Уэлэхъи, сылъапцIэу уэсым сыхэтати, си Iуэхум уэ сумыгъэнэци. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 549.

ЛЪЭПЦIАНЭ (1). Еплъ лъапцIэ. Щыгъын жытIэнуици, хъыджэбз цIыкIум хъэм щичын цыгъэгъым, зэрыпцIанэ лъэпцIанэу и анэм и IэлэщIыжъ зэхэцэтхъар тепхуауэ жъэгум дэси, мафIэ илэмэ. Нэгъуху, 33.

ЛЪАПАГЪЭ (2). ЦIыхум дежкIэ мыхъэнэшхуэ зилэ, лъапэныгъэ зыпыль. Уэ си щIыналъэр бгъэлгъэпIащи ЛъапIагъэ дахэр пхузольыхъу. Лермонтов. «Батырыбжъэ», 49. Си анэр гъыуэ къыскIэлъыкIуэу: «Уядэжъ и унэ къэгъээжъ», - ЩыжиIэм, сиIакъым и лъапIагъэр, Иджы

IэфракIэм содзэкъэж... УцIыкIуу уи гум ибубыдэр. «Вагъуэ махуэ», 83.

ЛЪАПЭ (106). 1. (11). Уасэшхуэ зилэ. Езы доллар ахъшэ щхъуантIэу Жъым игъэшым мыр къепсэлъыр: - СыщIэгъапицхъэ кIагуэ цIагъым, Хъункъым ятIэм сэ сыхэлъу, ПIыкIэ-тхукIэ сэ уэ нэхърэ Дэни накIуэ - сынэхъ лъапIэц, Ахъшэ тепцэу сэ салытэ, Ари си цIыыхъыр цIынахъапIэр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 131. Къырым Шыкъымхэ я пхъур ихъэмэ, мрамор зэмыфэгъухэр зэбгъэдилъхъуэрэ я дахагъэ хъур фIэгъэцIэгъуэнт, псом хуэмьдэу мрамор мывэ фIыцIафэмрэ тхъэмбылыфэмрэ нэхъ зэкIуу къылъытэрт, арицхъэкIэ унэ узыщIэсынур мывэ зэмыфэгъум къыхэтицIыкIынуэм, лъапIэIуэ хъунуи, жиIэрти и лъым идэртэкъым. Кхъэлэгъунэ, 374. 2. (23). ПщIэшхуэ зыхуащI, фIыуэ ялбагъу. Къэрней и жагъуэ ар хъуркъым, Къутауэ унэр къэнами, И анэ лъапIэр, мис, псэукъэ! «Адэ», 132. И шы къарэм къемытсыхыу Пан IуэхуцIэм къыжилат: - Уузыниэм, лыжъ тхъэмьщIкIэ, Уэ куэд цIауэ сэ сыплъохъуэ, УтпэлэцIэу уицытсэукIэ Дигу уккъэкIыу дауи къохъу, - Уэ къеблагъэ, дотэ лъапIэ, Унэ сиIэц, хъэцIэ схуэхъу! «Бдзэжъеящэм ипхъу», 148. Къысхуатхари зы мацIэ дьидэт: «Си ныбжъэгъу лъапIэу БырмамытI, къэхъуар къэмыхъуатэмэ, нэхъыфIт, итIани абы цхъэкIэ умыгузавэ», - жиIэу арат инэралым къитхыр. ХъэцIэ лъапIэ, 399. 3. (51). Мыхъэнэшхуэ зилэ, уасэ зимылэ. Андемыркъаныр цапIауэ Ди цIыгуу лъапIэм, бийр тетици, УицIащ кърабгъэр хъэрэм. «Адэ», 140. А тхылъ къомыр зэбгъэлъагъум Мелуанитхуу ди къуэи зацIэм Iэ тырадзэщ, а тхылъ псори Тыгъэ лъапIэу зы яцIауэ зэрыпэжхэр дэ дагъащIэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59. [Локотши] Япэр арауэ, коммунистхэмрэ комсомолецхэмрэ зэхуишэсыници, дахэкIэ яхэпсэлъыхъыни, присягэ къащтар я гум къыгъэкIыжыници, я къалэн лъапIэу я пцэм дэлъыр ящыгъуницэ зэрымыхъунур хъэкъкIэ пхигъэкIыни. Нал къута, 256. 4. (15). ЩIыкышхуэ зыхуащI (хъэщIэ). ХъэцIэ лъапIэ зэрыдиIэм и хъыбарыр цIыху къеуницIым Насын ин уди адэм жилэт Сэ зэхэсхыу икъукIэ IуицIу, ХъыбарыфIми игъэгъуфIэу Хъухэт цIыхухэри нэщхъыфIэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48. Мэрыр къэлгъэуащ, и къуэдзыр сIэцIэкIуадэ и гугъэри: - Дызэвгъэпсалтэ, си хъэцIэ лъапIэ [БырмамытI]. ХъэщIэ лъапIэ, 407. Берие и мурадым зыми гу лъымыта хуэдэу Кодоевым зицIа цхъэкIэ «хъэщIэ лъапIэм» и гум уккъымышхыдыкIыу хъурэт, цхъэ ищIащ «ерэхъу» жиIэ хуэдэу. Лъапсэ, 90.

ЛЪАПЭУ (2). нареч. 1. (1). Зи уасэм нэхърэ нэхъыбэ щIату е къыщIахыу. Куэд дэмыкIыу и пхъу дахэр ГуфIэу, джэгуу къэсыжащ: - Дадэ дыщэ, бдзэжъей схъахэр ЛъапIэу, псыницIэу нобэ сыащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 149. 2. (1). Еплъ лъапIэ 3. Дадий цхъэ закъуэу къэнами, Къэрнейр насыту къыхуонэ, Дунейм сыт фIыгъуэ щIаами, Псом я нэхъ лъапIэу ар щыIэц, «Адэ», 130.

ЛЪАПШЕЙ (1). Еггэляеуэ лъаплэ, лъаплащэ. *Фэтыджэныр лъаплейти, куэд щлауэ къащэхауатэкъым, пщыхъэщхъэкГукуэддрэ щыстэкъым жьыуэ къэтэджхэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 190.

ЛЪАРКЪЭ (1). Мьтэмэму къэпсэлъа: лъагъуркъэ. [*Рахъым:*] *Лъаркъэ, аргуэру мэщхъуэкъуэ [Мутлэ].* Хъуэпсэгъуэ нур, 139.

ЛЪАТЭ (2). 1. (1). Псэушхъэ жьэгъуэшхэм и кӀуэцӀым щыщу ишхар зыгъэткӀур. [*Астемыр:*] *Атлэ шэр сьтым зыщхъэщихурэ? Лъатэм.* Мазэ ныкӀуэ щхуантӀэ, 651. 2. (1). ЛӀыхъужьым (Астемыр) лъатэр политикэм ирегъапщэ: псори зэщхъэщеху, лажъэри мылажъэри зэхегъэкӀ жыхуиӀэщ. [*Астемыр*] *Лъатэхъужыр ди политкэр арац.* Мазэ ныкӀуэ щхуантӀэ, 651.

ЛЪАХЭ (13). 1. (11). ЦӀыхур шалъхуа, щапӀа, щыпсэу шӀыпӀэ, хэку. *Адыгэ уафэ, Адыгэ ицӀылгъэ, Уи лъахэм ситмэ, дунейм сьтеткъэ.* Адыгэ хэку. «Дамыгъэ», 224. [*Бекъан:*] *Бийр мобдеж къэсащи, ди лъахэр ирихыну къоӀэ, ди быни ди мылъкуи зэрехъуэ, Исраф еицӀ, мо кӀуэцӀырыхуу кӀуэдыныр колхоз Уставым тогузэвхъ.* Нал къута, 271. [*Абу-Деруиш:*] *Ай, бетэмал, Кавказым дисыжы, ди адэжъ я лъахэ дисыжатэмэ, ди лэжыгъэри кыдымхъэлгъэкӀыу ди ицӀыналгъэ дгъэцӀэрацӀэмэ, арати...* Кхъэлэгъунэ, 375. 2. (2). ИхъуреагъкӀэ къедза щӀыпӀэ. *МылӀэжыныгъэм и лъахэм ШӀымахуи бжъыхъи щымыӀэ. МылӀэжыныгъэм и лъахэ.* «Батырыбжъэ», 16. *МылӀэжыныгъэм и лъахэр Гъуэгуанэ зацӀэу кысфӀоцӀыр. МылӀэжыныгъэм и лъахэ.* «Батырыбжъэ», 16.

ЛЪАХЪЭ (1). Шы е шыд хъуэкӀуэну яутӀыпщар жьыжэ мыкӀуэн папщӀэ лъэбакъуэр кӀэцӀи зыцӀӀ Гэмпсымэ. [*Къэрэжъ*] *Бжэ ЛухамкӀэ плгэмэ, щӀалэ цӀыкӀум шыр псы иригъэфуэ, ИункӀыбзэ зиӀэ лъахгъэр зепелгъыхъ, тхъэм еицӀэ, фӀэгъэцӀэгъуэну ара?* Лъапсэ, 103.

◊ **Лъахъэ илгъын** (1). зэхъ. Жыжъэ мыкӀуэф, кӀуапӀэ зымыгъуэт жыхуиӀэщ. *Имылгагъу хуэдэу зыицицӀкӀэ, абы нэхъ хуихъырт, цӀыгым лъакъуэ цӀэмьыту жалэ цхъэкӀэ, ушэсмэ, пэж лъахгъэ зэрылгъым утежынкӀэ мэхъу, ар Казбек Машевич имыцӀэу цытамэ, заповедник мэзым кӀуэуэ цыщакӀуэрэт, лъэкӀыныгъэ зиӀэм цӀыр пэж еицӀыф, армыратэмэ, иджыри къэс илыгъ бжъытэр хуэлыгъэрэт...* Лъапсэ, 98. **Лъахъэ илгъын** (1). Лъэхъэн. *Иужьым нэхъ удзыицӀэфӀым хишэри ихуэмылакӀэр иутӀытицын дзыхъ имыцӀурэ иггъэхъуэкӀуаи, лъахгъэ тӀэкӀуи уанэм кӀэрыцӀлауэ илгъэгъуати, ирилгъхъэри, езыр, сабийр и гъусэу, псым кӀуэри зиггэпсэхуаи [Дэфэрэдж].* Лъапсэ, 57.

ЛЪАХЪСТЭН (4). Нэпкъыжъэ куэдэу зытет бжэныфэ, абы къыхэщӀыкӀа мест. *Абы нэхъейуэ, лъахгъэстэн мест хъарзынэри дэнэ къриха – зи адыгэлӀиц жыпӀэниц [Яков Борисович].* Нал къута, 234. *Нэхъ къабзэи, Гэхуитлгъэхуити, нэхъ хуабэи, лъахгъэстэнымэ кыщӀлех жумыӀэмэ, дагъуэ хуэицӀыи цыӀэкъым [цехым].* МелыӀыг, 452. *ГъукӀэми, и гур кызэфӀэнауэ, Къетау и лъакъуэм зыцӀидзэри ГӀплӀэ хуицӀу, лъахгъэстэн*

мест фӀыцӀэм ба хуицӀри, и нэпситӀыр къэжэхъуэ кыдӀэплгъэиц: - *Тхъэм пхузигъэцӀэж, зиусхъэн, уэ сэ кысхуэтицӀар.* Лъапсэ, 61.

ЛЪАХЪШ (4). Жьэгум шыуаныр зэрыфӀадзэ нэрынэ-нэрынэу зэрыс гъуцӀӀ кӀапсэ. *Лэгъуныр лъахъшым кыфӀимыхуу лы пишэр вар кысхихырти, Гыхъэ-Гыхъээрэ зэиуицӀырт [Нурхълий].* Хъуэпсэгъуэ нур, 204. *Дадэ гъуцӀӀ гъэплгъар мафӀэм кысхихъуэтурэ сьджым трелгъхъэ, тӀэу-цэ фӀэкӀа емьуэу, гъуцӀыгым мафӀэ кытылгъэлгъу, и кӀапэ лгъэныкӀуэр ГӀдэкӀэ илыгъыу, зэм нал еицӀ, зэм гъубжэ, зэми лъахъши е кыитхъыдзэ.* Лъапсэ, 100. [*Хъэкурынэ*] *Езы тхъэмыцӀкӀэр, тхъэм и ахгъэрэт дахэ ицӀ, нэхъ зэлӀалэу цытар, пхгъэлэцэ, лъахъши, нэрыӀэбэ, нал сьтхэр арамэ, иджы еплгъ, Лыгъур, хуэмыцӀ щымыӀэу, ГӀкӀуэлгъакӀуэи, уеблэмэ дыицӀкӀыу тӀысыж хъунуи, ГӀэцэ-фаицэ жыпӀэнуици – сьти къэхъ, псори еицӀыжыф.* Лъапсэ, 111.

ЛЪАХЪШАБЗЭУ (3). нареч. Лъахъшэ дьдэу. *ПцӀащхъуэ цӀыкӀухэр зэрызехъэрт а махуэми, нобэ хуэдэу лъахъшабзэу квалгъэтыхъу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 247. *Ву макъым уи гур ирихуу, Шиху кӀыхъхэм дамэр еӀусэу, Кхъухългъатэр цхъуантӀэу, лъахъшабзэу Мэуфэрэзэ аргъуейуэ.* «Адэ», 131.

ЛЪАХЪШЭ (30). плгъыф. ЛъагагъкӀэ мыин, цӀыкӀу, мылгагэ. *Мывэ сэрей лъахъшэмкӀэ кыцӀыгъа мэжджыт пцӀантӀэм дэтт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 77. *ЩӀалэ хахуэр темьыӀэу, И кӀунанри мьувыӀэу, Гъуэгуицхъыблыр зэпцауэ, И хэку иным имыкӀауэ, ЩӀалэр плгэмэ – благагъэ дьдэу Дыгъэ нурыр кыителыдэу, Унэ лъахъшэ мис квалгъагъур.* «Елбэздыкъуэ», 10. *Румын гур дилэт пхъацӀэу, пхъацӀэ Гухуэм цыгъуазэ дыицӀыну шэнт цхъэгъуэ сьт дигъэцӀырт, езым бует дахэ ицӀурэ ицэрт, и фыз гъум лъахъшиэр ди пцафӀэт.* Зи лгъэрыгъыпс тӀыгъа, 526.

ЛЪАХЪШЭУ (5). нареч. Мылгагэу, дэмыӀэгэуэ. *Мылгъахъшэу доцӀыр дэ унэшхуэр, Зэтетми дапцэу – пхуэмьыбжын.* Дунейм имыӀэ кыеггъэжӀапӀэ. «Батырыбжъэ», 33. *Къаджэрий тӀысӀпӀэр цыцӀыгым нэхъ и пэм укӀуэтэху нэхъ лъахъшэу ицӀат, Мэзкуу дэт театрхэм ицӀэт тӀысӀпӀэм еицхъу.* Мазэ ныкӀуэ щхуантӀэ, 661. *Жыгей мзыжъыр зэмыфэгъуи, нэхъ лгъагъу тетым данагъуэ тепхуауэ, нэхъ лъахъшэу дыгъэмыхъуэмкӀэ итыр фӀыцӀафэу.* Лъапсэ, 70.

ЛЪАШЭ (5). плгъыф. Зи лъакъуэм ныкӀуэдыкъуагъэ иӀэ, щӀакъуэ. *Кызэхуэсар лъыжъэ зацӀэт, щӀалэ зырыз яхэтми хэт ГӀшэнт, хэти лгъашэт е цӀыбыишэт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. *Къэрэжану дахэр Дэнэ дӀкӀуэдами, Ядэ Пакъэу лгъашэм Кысхуевгъаицэ фыкӀуи.* «ЩӀалэгъуэ щӀыналгъэ», 420. [*Апчарэ Албиян жиӀэу:*] *Дылгъаицкъым, дыӀэицкъым.* Шынэхужыкъуэ, 20.

ЛЪЭЦЭН (мэлгъащэ) лгъэмыӀ. (5). ГъукӀэн. [*Илэ:*] *Машиинэр сыхъэтиблым фӀэмьыкӀыу згъэхъэзырыну унафэ кысхуацӀащи, сьмылгъацэу хгъуркъым.* Гъуэгуанэ, 116. *Хъэкурынэ лгъацэу кӀыщым ицӀэт зэпыткъым, иныкӀуэм и шыуанышхуэр мьыщым трегъэуэври ежъащхуэу зэхуихъэсар*

еггавэ. Лъапсэ, 101. *Езы Лыггури лЫлэ цувакэ жыпЛэнт, фэ кЛэпхыныжыыр зыцЦипхауэ лъацэу плгаггумэ. Лъапсэ, 108.*

ЛЪАЦХЪЭ (2). 1. (1). Лъакъуэм шыцу лъэгужэм ицЦагкЛэ шылэ Гыхьэр. *Дауи мыкЛыргынерэ: янэм зыгуэру зыкЛэлгыплъыжу цытами [ЛэтИфэ], иджы игуэтыр еих, цэныбэжэ хуауаи, ицЦэнур ицЦэжырккъым, и Гэпэ лахэм Гэлъын зырызыххэ ярылгы, и туфлгытЛри Гэпхуалгэм ецхуэ и лъацхьэр кыдихужауэ лъапэм фЛэуаи. Лъапсэ, 24. 2. (1). Гьуэншэдж лъапэ. [Дисэ] КъэнкЛэ ятЦаггэуэ и цЦыбым илгу кыхьурэ, хукхуэри, вэнвейри, псыри лъацхьэ дэхъеяуэ ятЛэр зэхуатаи. ГушЦэггэуэ, 420.*

ЛЪАЦИЭ (15). Зыгуэрым и лъабжэ. *Уэгу лъацЛэм ит ваггэуэ, Иджыри соцЦэж, Уи нитЛыр нэпсыбэм Ятхьэлэу лыдат: «Бийм текЛэуэ, си цЦалэ, Узыншэу къэкЛэж», - Ар жыпЛэу си ужыым УимыкЛыу уитат. Уигу, си анэ... «Шум и гьуэггэу», 27. Ди Гуацхьэмахуэм и напцЛэм Мыл кгуанэ цЦылэм кыпыхухэу, ТкЛуэпсхэр чэзукЛэ бгы лъацЛэм КъыцЦожхэр псыихуэу, хужь дахэу. Поэтым деж. «Шум и гьуэггэу», 114. Дунейр кЦаггэнишэггэ кудей мыхуэу, уафэ лъацЦэр зэцЦэуфЛыцЦа зэпыту, уафэхьуэпскЛыр жэцкЛи махуэкли кыхьэлгэтыкЛмэ, дунейр зэлыхьэнуц жыпЛэу уккыхыггэцтыкЛыу цытаи. Зи лъэрыгыпс тЛыгъа, 518.*

ЛЪЭ (19). *Еплэ лъакъуэ. СылганацЛэу, цЦылэм лъэр псыкЛыу, вакытЛ, сыжеймэ, сэ си цЦыкхыт. УцЦыкЛуу уи гум ибубыдэр. «Ваггэуэ махуэ», 83. Си нэкЛэужыкЛэр сьт хуауаи, зэ нэзггэзэнуц, кыспэллэ, Бгы пшаггэуэр цЦыгум тенауэ Зэхэуэм пшапэр, лъэр хьэлгэуэ, Кылгэту си гур, сыпЦацЛэу Сындыхьэнкэ ди ниЦантЛэм, Зэ сыфЛуплгэныр гурацэу Гуслъхьэниц цхьэггубжэм си натЛэр. Гупсысэ. «Шум и гьуэггэу», 66. Гээ къэскЛэ Дэрдахь кгуажэр зэрыкгуажэу кьэлгэЛурти, хьэспэхгумэу яггэувырт, «уцЦыкху хьэрэмынишэц, нэжкЛэ уопсэу» жаЛэрти, ноби хьэспэпэ ихгумэу цЦыцЛым тесу кытраири кьадым деж кьашат, адыгэ зыхуэпэкЛэу хуэпауэ: кьэнтал тЛэкЛум и цЦыкЛэ бгырыпх фЛыцЦэ цЦэпхауэ, кЛэрахьуэжэ гуэри гуэлэлу, гьуэнишэджым цыдэжын Гэджи цыдэжауэ, и лъэми лъэдэккьацэхэм яхуэмьдэу вакытЛ илгу, пыЛэр ГэкЛэ иЛыгыу кьадым и пацхьэм итиц. Хьэспэхгумэ, 417.*

◊ **Лъэр гьэбыдэн** (1). *Еплэ лъабжэр гьэбыдэн. Си лъэрыгыпсыр зыбубадахэм ЯцЦыцым я лъэр яггэбыдэнуц. Си илгэсицэ. «Шхьэлыкьуэ», 395. Лъэр зэрыудын* (1). *зэхь. Мурадыр хуэзэхкьугтэн, кЛуапЛэ емытын, лъапэзэвыпЛэ иггэуэвэн. Журтымрэ хьэрытымрэ зызэраупсеяти, адыгэм я пыЛэкур кьараудаи, дэ ди пыЛэкум Гуэхур кыцЦымынэу ди лъэри кызэраудаи, ди цхьэр здэтхьыным тхуэмыхьу. Лэчымэ, 395. Лъэм зиггэнэн* (1). *Еплэ лъапэр фЛэггэнэн. Зыр псым и жьырабггумкЛэ Гуэу, кыкЛэлгьыкЛуэр сэмэгурабггумкЛэ я унэхэр джабэм кЛэрыпхьауэ бгы лъапэм жылэр цЦэсиц, уэлэхьы, мы сыздэкЛуэр жэнэт тынишисми, абы нэс махуэ кьэс лэжьапЛэм*

сымыкЛуэфын, жызоЛэри си лъэм зызогганэ: - Ей, хьунуккъым ар, си кьуэши. МелыГыч, 455. Лъэр кыцЦэцЛэуэ(жы)н (7). *Еплэ лъакъуэр кыцЦэцЛэуэжын.* [Бекъан колхоз тхьэмадэм жириЛэу:] *ШЦэггэжэуэн фыккытхуэхурэ - ди лъэр кыцЦэцЛэуэжыници, ди гьуэггэу хэдггэцЦыници. Нал кьута, 269. [Гуарэ Псэун жириЛэу:] Си гьуэггэу кыуымыцЦ, зи уз кЛуэдын, сылгэрымыкхьы, си фЛэц хьурккъым си лъэ кыцЦэцЛэуэжыну, унэ хуабэм сыцЦэггэлэ, цЦымахуэи. Кьалэн, 435. Кьэрэмырзэ я дзэм шыцу кьелама я лъэ кыцЦэцЛэуэу цЦылгэуэм, кьалэ цЦыбаггым дэлэ цЦыр ягуэшыну хуежьаи. Лыггэ, 413. Лъэр кыцЦэцЛэуэвэн* (2). *Еплэ лъакъуэр кыцЦэцЛэуэвэн.* *Уэс тЛэкЛу кьесар мэткЛужри псыЛэи, уи лъэр кыцЦэцЛэуэвэрккъым. МелыГыч, 446. [Дисэ:] Си лъэр кыцЦэцЛэуэвэ мыггэуэми, сыпсэ бьидэи. ГушЦэггэуэ, 426. Лъэм кыцЦэцЛэуэвэн* (2). *ЗэрыхуэзэфЛэкЛэ псынцЛэу жэн. Иджыпсту, зи цЦыкхь лъагэ хьун, - жиЛэри бажэр и лъэм кыцЦэцЛэуэвэн цЦэпхьауаи, кыцЦэцЛэуэвэн кудей дзыкхь имыцЦу. Кхьухь пхэнж, 499. [Алыджыкьуэ:] Лъэбакъуэ зытхух сча, нэхьыбэ сча - си лъэм кыцЦэцЛэуэвэн сыцЦэпхьауаи, си занцЦэр си гьуэггэуэ. МелыГыч, 458. Лъэр цЦыкЛыкЛын* (1). *Еплэ лъакъуэр цЦыкЛыкЛын.* *Лъаггэуныггэр игу имылгэм, Дэни гьазэ - лъэр цЦыкЛыкЛын. Сэ ар соцЦэ. «Мывэ хуабэ», 207. Лъэр темьтыЛэу* (6). *ПшацЛэу, псынцЛэ дьдэу кЛуэн. Гьуэггэу здытетым Анчарэ и лъэр темьтыЛэу жэрт, сынэсу кьэзггэзэжыку сабийм зыгуэр кыцЦымынцЦацэрэт, жиЛэу. Нал кьута, 278. Мо дьггэжыым феплэ: лъэ темьтыЛэу кьеуыцхь, иггэуэтыр ишхьу. Кхьухь пхэнж, 502. «Мыр зи цЦыкхуэ ттелгым етыж» жиЛэу ахьыи цыхуишыйм, хьыджэбз цЦыкЛур гуфЛэпауэ, и лъэр темьтыЛэу лафЛэтетым деж жэрыггэуэ зацЦэкЛэ нэсаи, цЦыкхуэу кьатехуа илгэпкыр ептыжыныр фЛэнасыпыхуэу, зыхуэзэ псоми яжриЛэу океаным икЛыжу Америкэм зэрыкЛуэр, зи гуэицЦэсми я дежи хьыбарыр нэзыггэсар Назифэц. Лэчымэ, 391. Лъэр темьтыЛэу* (1). *Зы цЦыпЛэ кЛуэну кыггэричын, и пЛэ имызэггэн. СокггэуэнишэцЦаи, кысхуэзэггэуэ, Анка, - жысЛэу шым седэхацЦэу цызэхихьым, арэзы кысхуэхьуэуэ и цхьэр цутхыпцЦу, нэггэуэцЦэ зыгуэр кьэхьужаи, и нэпситЛыр кыцЦэцЛэуэвэн кьыу си Лэм кьепэццэцЦыну хуожьэ, мэццатэ, мэпапцэ, и цхьэр си дамэм кыцЦэцЛэуэвэн, и кЛэр еггэкЛэрахьуэ, лъэм темьЛэрккъым, мэцЦыц, и макъыр зэкЛуэцЦауэ. Анка, 382. Лъэр цЦыкЛэуэвэн* (1). *ГухэцЦыныггэуэ, гьуэзэггэуэ гуэрым лъэр цЦыкхын. А Албиян, а лъэпккъым я кьупцхьэ закъуэ, сэлам-чэлами кьыдумыхьыуэ уежьэ мыггэуэрэ», - жиЛэу Хьэбьбэ и лъэр цЦыкЛэуэвэн. Шынахужьыкьуэ, 10. Лъэр кыцЦэцЛэуэвэн* (1). *Лъэ бьдэкЛэ увыжын. Гуарэ джэлэным тЛэкЛум кьэнэжар, арицхьэкЛэ, и насыпти, и лъэр кыцЦэцЛэуэвэн, и фэр пыкЛами. Мазэ ныкьуэ цЦыуантЛэ, 584. Лъэр цЦыкЛэуэвэн* (1). *ЗэфЛэкЛэ, лъэкЛыныггэуэ иЛэ хьун. Хэт едагуэми, Ботэх цыцЦыкЛуам кыцЦэцЛэуэвэн нобэр кыцЦэцЛэуэвэн хабзэм цЦэ хуацЦу, фЛэпЛыкЛ хуацЦу гу лъытаккъым, езым хьэлрэ цэну зыхилгьар нэхь зытеухуар зылгэкЛым и лъэр цЦыкЛэуэвэн жиЛэу араици,*

кѳеуицийлауэ идэргкѳым. Лѳапсэ, 93. **Лѳэр иЦиудын** (1). Зыгуэрэм имыгѳэбэкѳуэн, лѳэбакѳуэ иримыгѳэчын. *Арицхѳэ мывалгѳэм лѳэр иЦеуд, Дым хѳуаиц аузыр, мэзыр цэхуиц, Нэнкѳ кѳыфѳым мафѳи цымылыд, Тѳыс, иЦалэ, тѳыси зыгѳэпсэху. ШЦіпхѳуэжахэр. «Шум и гѳуэгу», 53.*

ЛѳЭБАКѳУЭ (15). Лѳакѳуэхэм зы эблэхыгѳуэ якѳур. *Аралпыр тутнакѳэциым кѳрашахэм кѳахэлпѳэри, чырбыишѳи хуэдици зы лѳэбакѳуэ ныкѳуэкѳэ фѳлѳа адреихэм япэмьжыжѳуэ игѳэтѳылѳаиц. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 293. [Альдѳжыкѳуэ:] ПиЦантѳэм сызэридыхѳуэ сыиЦиухуауэ лѳэбакѳуэ зытхух нэхѳыбэ схуэмыхѳыжы пхѳэ гѳумыжѳыр хыфѳидзэри сыбауэ-сыбаицѳуэ хѳэмбыѳуу сытѳысаиц. Мелыѳыч, 439. [Мэмэт-иЦлакѳуэ:] Уи гѳунэгѳум и бжыхѳыр зы лѳэбакѳуэкѳэ кыгѳэкѳуэтэрэ бжэгѳу хисамэ, бэлыхѳлажѳэ кѳокѳ, мобы апхуэдиз цытѳачым, сыту зыгуэрэм «быхѳ» жиѳу псалѳэ кѳыжѳэдэмыкларэ? Лѳапсэ, 82.*

◊ **Лѳэбакѳуэ дэмычын** (1). Зыгуэрэм иЦыгѳуу зыиЦыпи мыкѳуэн. - *Мис иныжѳыр зекѳуэкѳуэ, Фагѳуэу и фѳэр ныкѳыпауэ, Джатэ иныр игѳэдалгѳуэ, НыиЦолѳэлур лѳыгѳэ пѳалгѳэ: - Гѳуэу кѳэскѳуаици, махуэл закѳуэ СиЦыху бдэсчынкѳым зы лѳэбакѳуэ. «Елбэддыкѳуэ», 17. **Лѳэбакѳуэ чын** (29). Лѳакѳуэитѳыр эблэлпхѳурэ бѳкѳуэн. *Нурхѳэлий и пѳэм имыкѳыфу, зыгуэр маиЦѳуэ кѳелуниЦири лѳэбакѳуэ ицичым, джалэ нѳтаиц, арицхѳэкѳэ нэхѳ гѳунэгѳуу ицитхэм яцици зы кѳапхѳуэри кѳызѳѳигѳуэвѳжаиц. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 155. Хѳэзабу ди иЦым ииэчахэр И натѳэ хѳуакѳэ бийм и иЦанѳэм, Мис собж лѳэбакѳуэу сѳэ кѳэсчари, Бий унэр сиЦынкѳым сѳэ хѳэиЦанѳэ, Дициѳи илѳэ сиЦѳэжыну, ицихѳэ симѳуэ Бий иЦыгѳум лѳыпсыр ицизгѳэжѳэнуиц. Дыгѳэр кѳепсын папѳи. «Шум и гѳуэгу», 56. [Альдѳжыкѳуэ:] Лѳэбакѳуэ зытхух сѳа, нэхѳыбэ сѳа - си лѳэм кѳызырихѳэкѳэ сыиЦлѳнхѳуаиц, си занѳиЦлѳр си гѳуэгу. Мелыѳыч, 458. **Лѳэбакѳуэ кѳлѳычын** (1).**

Зыгуэрэм кѳлѳыбѳкѳуэн. *И баишыр иЦым хѳлуху, баишыцхѳэр ІэиЦлѳуэ адѳкѳэ-мыдѳкѳэ игѳакѳуэрт, и Іэр дахѳуэ иЦиупскѳуэу баишым лѳэбакѳуэ кѳлѳиЦ кѳлѳычирт, апхуэдѳуэ фѳэрицѳыгѳэ тѳлѳу хѳлѳу Долэт мѳэджытымкѳэ цѳехым, зыгуэр и ужѳым кѳиувауэ гу лѳаиц, арицхѳэкѳэ кѳеплѳэкѳакѳым. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 199. **Лѳэбакѳуэ (хуэ)мычын** (4). Лѳэр хуэблѳемычын, и пѳэ имыкѳыфын. *Арицхѳэкѳэ Цѳыкѳуэ укыгѳэгузавѳуэ лѳэримыхѳэ дѳидэт, кѳызѳѳуэвѳми, и закѳуэ лѳэбакѳуэиц кѳудей хуэмычу. Нэгѳуху, 33. [Альдѳжыкѳуэ:] Ерагѳспѳрагѳуу шофѳерым сыкѳызѳѳигѳуэвѳжати, лѳэбакѳуэ закѳуэ схуэчакѳым, сабий зекѳуэкѳэ зрагѳаиЦлѳм хуэдѳуэ псоми ди блыткѳыр яѳыгѳурэ зыкѳомрѳэ дыкѳраицѳлаиц, дѳэр-дѳэру дызекѳуэжыфын ицихѳэкѳэ. Мелыѳыч, 436. **Лѳэбакѳуэ пхэнж чын** (3). Уздэмыкѳуапхѳэкѳэ унэтѳын. *Лѳэбакѳуэ пхэнжы зым ичакѳэ - Пхэнжы зекѳуэныр иЦэм кѳаициѳи. Кѳуршым докѳ. «Дамыгѳэ», 73.***

ЛѳЭБАКѳУЭН (мѳлѳэбакѳуэ) лѳэмѳи. (2). Лѳакѳуэхэр бѳгѳэлпхѳуэрэ кѳуэн, кѳэкѳухѳын.

Ехыжакѳэ ицициц закѳуэу Гурыфѳыгѳуэу сѳэ сиЦари, - Жиѳуэ анэр мѳлѳэбакѳуэр. «Тисей», 492. Тѳлѳу хѳыдѳжѳэбзым зегѳэгуэсэ, Схуэмытсалѳуэ иоплѳыр уафѳэм, Худѳэлпѳейрѳэ гум илѳэ мафѳлѳэр Кѳэмылыду, псалѳэ закѳуэ Жиѳэм - куэдѳэ дымѳтсалѳуэ Докѳуэ, хуэму дылѳэбакѳуэу. Гум и гѳатхѳэ. «Партыр ди пашѳу», 112.

ЛѳЭБАКѳУЭХѳУУ (2). *нарѳч. Лѳакѳуэхэр быхѳуу зекѳэиЦлѳгѳуэвыкѳуэу. [Шѳэныгѳэр] Е мѳуикѳытѳэ е пхуэмышынѳэ - Тѳетиц лѳэбакѳуэхѳуу дунѳейм. Шѳэныгѳэ. «Дамыгѳэ», 107. Жѳкѳуб лѳэбакѳуэхѳуу уваиц, гимнастикѳэ ииЦын хуэдѳуэ, и нѳ фѳыиЦитѳири мэхѳэрахѳэ, и пѳэм кѳэрихур умыиЦѳу. Нал кѳута, 259.*

ЛѳЭБЖЪАНЭ (6). 1. (4). Хѳэ, джѳэду лѳэпкѳэ псѳэуицхѳэхэм, бзухэм я лѳакѳуэу мѳыт бжѳакѳуэхѳэкѳэ папѳлѳэр. *Кѳаплѳэным и лѳэбжѳанипѳлым яулар сѳихуэкѳэ пѳлѳэ кѳеуэу яула хуэдѳэт - кусипѳл хѳууэ. Нал кѳута, 218. Хѳыдѳжѳэбз иЦыкѳур гуфѳлѳуэ ицидѳкѳыжым, Джѳэлил жѳэхѳэлѳадѳиц и иЦыбагѳымыкѳи «кѳыкѳыкѳэ-сыкѳыкѳэ» жиѳу хѳыдѳжѳэбз иЦыкѳум и ицидѳкѳым дѳлѳейри лѳэбжѳанѳкѳэ кѳэритхѳаиц. Бабыщыкѳуэ адакѳэпѳи, 477. Арынишамѳи абы и Гунѳѳлѳэгу мѳлыхѳухѳэм и лѳэбжѳанэр зыхуэдѳэ зымыиЦлѳэ зѳлуиЦлѳм хѳткѳым. Кхѳухѳэ пхэнж, 506. 2. (2). Шы лѳабжѳэм кѳыпыкѳыкѳыр. [Кѳыдырым:] Шѳымахуэр кѳыхѳэрэ псори уѳсым иЦиубыда нѳужѳэ, иЦы иЦтар лѳэбжѳанѳкѳэ уигѳэвѳэниц, укѳэмѳжѳлѳа нѳужѳэ. Кхѳухѳэ пхэнж, 503. Кѳыдѳжилакѳым жывмыѳэж: кхѳухѳыр тиЦыгѳэ дитѳысхѳэжмѳэ, абы ицигѳэтѳысхѳэм цыуэ ятетым ицишѳу зы налѳэ е зы кѳабзый кѳыхѳухумѳэ, залымыгѳэ зезыхам и фѳэр мѳы си фѳалѳэмкѳэ тѳехыниц, - жиѳлѳэри кхѳухѳыпицим и зы лѳакѳуэр илѳэтри и лѳэбжѳанэр яригѳлѳэзѳуаиц. Кхѳухѳэ пхэнж, 506.*

◊ **Лѳэбжѳанэр хѳуэиЦэн** (1). Быдѳэ дыдѳуэ убыдын, кѳуапѳи-жапѳи емытын. [Адакѳэ хужѳым Джѳэлил жриѳуэ:] *Бажѳэр кѳызырыиЦыхѳуэ, сѳэ сѳлѳэтѳэхицици, си лѳэбжѳанэр и фѳэм хѳэуѳлѳуэ и ицихѳэм сеулуниц. Бабыщыкѳуэ адакѳэпѳи, 484.*

ЛѳЭБЫЦЭ (5). *плѳыф. 1. (4). Зи лѳакѳуэхэм цы куэд тѳет. Уэ лѳэбыцѳэ кѳуаиц, мыиЦлѳэ лѳэбыиЦѳэжѳэ, Кѳыпкѳлѳэрохур баиц, Емынѳунѳэжѳэ. «Бажѳэ пшынѳэ», 6. Псым нэхѳэ ицигѳуэазѳэр кѳэз, бабыиц, псыхѳуэиц, сѳэ сиЦлѳэрэ, нэгѳуэиЦлѳэ Іэдѳжи ициѳлѳэ ицицѳыиЦын, - жиѳлѳэурѳэ мыиЦлѳэ лѳэбыиЦѳэжѳыр кѳэгурѳымаиц. Кхѳухѳэ пхэнж, 505. 2. (1). зѳхѳэ. Цѳыху мѳылѳагѳэ, хѳэиЦыхѳэ, гѳумытлѳэхэм хужѳалѳэ. [Альдѳжыкѳуэ:] Сѳэри сыициѳуплѳэм гу лѳыстаиц: иЦыхубзыр зѳиЦѳуѳауэ бѳзѳерым ицитетам и ныбжѳыр хѳэкѳуэтауэ лѳэбыиЦлѳэ иЦыкѳуу кѳысѳѳиЦѳлѳаиц, апхуэдѳуэ жѳытѳэкѳым, илѳѳэс ициЦыиЦлѳэ куэдкѳэ фѳлѳэмѳлауэ арат, нѳкѳлѳу хѳурейт, быртѳым иЦыкѳуу, нѳицхѳыфѳлѳуэ кѳоплѳэмѳэ, иЦыхубз лѳагѳуэгуафѳлѳэ гуаѳлѳуэ хуэдѳуэ ицитѳт... Мелыѳыч, 441.*

ЛѳЭБЫШЭ (10). *плѳыф. 1. (7). Лѳэбѳгѳуѳлѳэ теуэвѳэ, лѳакѳуэ Іушѳэ. Долѳэт езыр лѳэбыиЦлѳэ, бабыиц зекѳуэкѳлѳэм еицхѳэти и зекѳуэкѳлѳэри, Бѳлаиц «висорѳэ» сыт жыхуиЦлѳэр и тхѳэкѳумѳэм иригѳэхѳакѳым. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 318-319. Зыхуэхѳум зыхуэмыхѳур*

ИэцIокIуадэ, - жиIэри иджыри кэс зэтIэхвужу цыса мыщэ лэбышэр кэпсэлъащ, Iуэцхвэ фIэклIа умыщIэну: - Фыныбэ нэцIым фо хэкIуэ цхвэ фымышхрэ? Кхвухь пхэнж, 503. Уакъ-уакъ-уакъ, псымклэ зевгэхь, - жалэри кэбэ-небэу лэбышиэ кэомыр псыIэрышэмклэ еIащ. Бабыщыквэу адакэпщ, 490. 2. (3). Лэныквэуэклэ ещIа, лэныквэуабэ хвэа. Елизаветэ уэрамым унэ зэтет цIагвэу теттэккым, унэ лэбышиэ цIыкIухэм шхалэ цIэтти, лэпсымэ, лы гэгэжам и мэ IэфIхэр кэыщIыхырт, афицархэр шхалэм цызэхуэсауэ я хвэквэуыквэу макъ зэхэпхырт, цIыхубз дыхвэшиэ макъи абы кэвидэIуэу. Хвэупсэгвэу нур, 112. Жыи кэеницэ псоми цраггэщI, Абы лэбышиэ ар кэищIащ [жыгейр]. Бгы нэпккым тет жыгей. «Шум и гвэуэгу», 112. ...Уэрамым дэкIыртэккым лы жвэрымэ, шибжийм, бжыным, бжыныхум я мэр, кэалэдэхэм я унэ лэбышэхэр яквэутэу унэцхуэ куэд курзалри яхэту зэращI, жыг хади зэраггэтIыс лэандэрэ куэдэщи хвэаккым, си шыпхвум зэрыжиIэмклэ. Лэапсэ, 6.

ЛЭГУ (34). 1. (2). Лэаквэуэм и щIагъ щIым зэрытетыр, зэрытеувэр. *Уи лэгу кэыщIэхурэ мывэ лэймэ, Уи ужыр зыхур хэкIуэдэниц. Квэуршым докI. «Дамыггэ», 73. Ар си гум илгвэпсым сыхэтици, Си лэгу цIэлэ пшахвэуэр цIелгэсыкI. Лэмыж. «Дамыггэ», 221. 2. (15).* Унэ е псэуалгэ гвэрхэм щышу зытеувэ. *МафIи сыти цымыIэжу, Iэдэ-уадэри шэрхэ кэутари зэбгэридауэ кIыц лэгуэм илгэ. Хвэупсэгвэу нур, 286. Iугвэуэм занщIэу и тэмэккыр циубыдыкIа цхвэкIэ кэмынэу, Дисэ зыдэлэу цыта дурэшыр тыншу щIэрти, зидзаш, унэ лэгуэм илгэ мафIэм ебаквэуэри. ГуцIэгвэу, 424. Елбээдыквэуэ Дыквэуэнагэ, Аргвэишэ, Шы пэницIыс, ЦIыгвэажвэ, Яжвэ лэгу, Лэгуридзэ, Едзыхыж, - ЖаIэу ящIыр ауанышхуэ, Ахэр цIалэм кэытозушхуэ. «Елбээдыквэуэ», 4. 3. (4).* Ваквэуэм и лэабжвэу щIым узэрытетыр. *Бот Iэдэ-уадэ кэыхуихыри и кэатыр лэгуэр цIуукIэжаш, езым ейр цухри Астемыр и кэатыритIым и ужь ихвэщ. Хвэупсэгвэу нур, 280-281. Иджы и лэгуэр кэыщIэхуами, ИтIани цIэклэ ар схвэужын? Сэлэт шырыквэу. «Шум и гвэуэгу», 11. КIагуэр зейри кэабгэдохвэ, Гватхэ уэшхыр хвэуащ си гуапэ, ЯтIэ фIыцIэм доллар хэлгыр Шырыквэу лэгуэклэ хеуапэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 137. 4. (9).* ЛэапанIэ гвэрым кэедза щIыпIэ нэхэ лэахгэшэ. *Зы квэуэ куу гвэр хуээати, Локотош дэлгэдащ, лэгуэм цынэсым, мотоциклым и моторыр зэIыхвэуэ кэафIиггэщIри кэепсыхауэ епэцэщ хуэдэу зещI. Хвэупсэгвэу нур, 247. Лэгуэм мэжджытыр дэтт, кхгэм пэмыжыжвэу. Мазэ ныквэуэ щхэуантIэ, 575. Iуащхэмахуэ бгы нэцхвэфIэм – Iэхвэуэр бгыщхээм ныхуопIащIэ, НаIуэр цIууэ зиггэбжыфIэу ЗыкэищIамэ и цхвэр щхэуантIэу, Iэцхэр лэгуэм зэрехвэхыр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77-78. 5. (2).* КэитIыкIа, кумбгыгэ гвэрым и лэащIэ. *Апчарэррэ Иринэрэ мащэ лэгуэм итт, ешири кэару кэахуэмынэжауэ. Нал кэута, 286. [Дзэшу] Уэблэмэ, шыл гэгэгуа иIэти окуп лэгуэм мафIэ щыщIри лыр иггэжвэу хуежвэмэ,*

иггэщIэклэ шыл зышхын зымыдар хвэрейуэ окупым кэетIысэкIырт, дзэквэгвэуэ зырыз кэыдомытыну пIэрэ, жалэу. КIапсэ кIапэ, 7. 6. (1). ЩIылтэ, щIы щIыIу. *Уэгуи лэгуи – дэни ди бжэр Доллар пащхээм цыхуэщIащ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 135. 7. (2).* Псы лэащIэ. *Жыжвэу лэгуэм зэрылгэклэ Псы толгквэунхэм зызэрадз, Машиналэбэр цызэблэжIэ, Нурхэр гвэуэуэм цызэбладз. Хвэиджэбз шофер. «ЩIалэгвэуэ щIыналгэ», 46. ПхокI ар псыницIэу борэн куэщIым, Псы лэгуэ кэурихэм ящхвээокI. Лэпккхэм я тгыгэ. «Партыр ди пашэу», 55. ◊ Лэгуэм кэыщIэхуа ятIэм имыуасэн (2).* *Еплэ лэаквэуэм кэыщIэхуа ятIэм имыуасэн. [Дисэ Саримэ жриIэу:] Рахым и кэатыр лэгуэм кэыщIэхуа ятIэм уриуасэккым, итIани пIагвэуркэ абы зэрыщIырт. Хвэупсэгвэу нур, 135.*

ЛЭГУАЖВЭ (6). Куэпккымрэ лээдиймрэ я зэфIэтыпIэр. *-Бисмылахыи, - жиIэу Нурхвэлий молэм жиIар кэыжиIэжырт, и маккыр экIуэклэуэ, и лэгуаажытIыс, тыхвэгвэуэ кэытехвэуэм хуэдэу, кIэзыу. Хвэупсэгвэу нур, 155. Губгвэуэм кэыкIыжхэм я ваккэр я блэгуэцIэм цIэлэу, я гвэуэниэдэж лэапэр лэгуаажвэуэм нэс дэггэджэзэгуэ кээкIуэжырт. КIапсэ кIапэ, 5. Мызэ-мытIэу ХвэтIрэмтIыгу бээрым цыIами, абы дэс пэцэр илгэгуауэ цытаккым, езы кэекIуар лы тыккырт, и IитIыр кIыхгэрэ и лэгуаажвэу фIэклIыс, нэкIутIэ-нэкIутIэу, и нитIри кэыхуу. Лэапсэ, 120.*

ЛЭГУАЖВЭ КIЭН (1). Лэгуаажвэуэ зэрытыпIэм хэт кэушхвэр. *[Мэмэт-щIагвэуэ] Езым зэриIэутэжымкIэ, советскэ властыр кэззыхыжхэм яхэту зауэм Iуту и лэгуаажвэу кIэным шэ кэытехуауэ арац, арицхвэклэ и пэжытIэр мырат: шызаквэуэгуэклэ мээ Iуфэм кIуауэ, мээ джэд кэом кэиука хвэзыру Iэтуэ зэтелгэрэ удэ Iэмбатэ цIыкIуэклэ цIэхвэуэмэжауэ ирихвэллэщ. Лэапсэ, 46.*

Л Э Г У А Ж В Э М Ы Щ Х Б Э : **ЛЭГУАЖВЭМЫЩХВЭ ЗЫЩЫН (1).** Еггэлеуэ зыгуэрым елгэун. *[Кэылышбий и кэуэм Астемыр жриIэу:] Сынолгэун уи гуггэ, лэгуаажвэуэмыщхэ зыщIу? Хвэупсэгвэу нур, 122.*

◊ **Лэгуаажвэуэмыщхэу увын (3). 1. (2).** Лэгуаажвэуэ щыту лэаIуэн. *[Кэыдырыр] Кэру кэомыр пшэм хэкIуэдэжа нэужь, и фIалгэ лэаквэуитIымкIэ лэгуаажвэуэмыщхэу уври тхвээм елгэIуащ: - Ялыхь, зыгуэр кэысхуэщIэххэнуэм, дамитI кэызэт. Кхвухь пхэнж, 496. [Ботэх лаборанткэхэм яжриIэу:] Хвэуну Iэмал зымыIэщ, фыккэплгэ, лэгуаажвэуэмыщхэу сыуауэ сыволгэIур. Лэапсэ, 97. 2. (1).* Щхвэщэ хуэщIын. *Зэм лэгуаажвэуэмыщхэу увырты, кэуришым захуиггэзауэ нэмэз ещI жытIэну, цхвэщэ яхуищIырт, зэми усэ гвэрхэр езым итхарэ имытхарэ умыщIэу кэибжырт. Щынэхужыккэуэ, 64. Лэгуаажвэуэмыщхэу кэуэуын (1).* ЛээIуэ зыгуэрым зыхуэггэзэн. *Сеймэным икIэр илыгэт, афэ джанэу, абыкIэ зыхвэуэмэ и хысэну, и нитIри, гужвэуэ, кэыхурт, лэгуаажвэуэмыщхэууи кэуэуауи лэаIуэрт: - СумыкI, сыггэпсалгэ, сумыкI, си куэши, сумыкIыс сыггэпсалгэ. Лэапсэ, 52.*

ЛЪЭГУАЖЪЭМЫЩХЪЭУ (2). *на реч.* ЛъэгуажъэкIэ щыту. Лъэгуажъэмьщхъэу *щыта кыдырыр кызэфIэувэжащ, гукгэкI телъыджайцэ и щхъэм кыхъауэ.* Кхъухъ пхэнж, 496. ГукIэр лъакъуэ лъэныкъуэмкIэ лъэгуажъэмьщхъэу *щыту, фочыр цIэггэкъуэн ицIарэ квэтэдджыжыну пIэрэ жыуиггэлэу, и Iэ лъэныкъуэмкIэ и жьэпкъыр цIиIыгъэу зэфIэсу дыкъат.* Лъапсэ, 106.

ЛЪЭГУАЖЪЭМЫЩХЪКIЭ ШЫТЫН (1). ЛъэгуажъэкIэ щытын. -Азизэ! - жиIэу Апчарэ лъэгуажъэмьщхъкIэ *щытиц, уэм хэту - искусственнэ дыхание ещI, Азизэ и ИтIыр зэм ицхъэмкIэ ихъу, зэм бгъурилъхъэжу е и бгъэм трикъуэу.* Шынэхужыкыкъуэ, 55.

ЛЪЭГУРЫДЗЭ (2). Лъэгум ираубгъуэ гуэр, лъэгурьдз. Елбээдыкъуэ *Дыкъуэнагъ, Арггьейпэ, Шы пэницIыг, ЦIыггъажъэ, Яжъэ лъэгу, Лъэгурьдзэ, Едзыхыж, - Жалэу яцIыр ауанышхуэ, Ахэр ицIалэм кытыогушхуэ.* «Елбээдыкъуэ», 4. Елбээдыкъуэ *Дыкъуэнагъ, Арггьейпэ, Шы пэницIыг, ЦIыггъажъэ, Яжъэ лъэгу, Лъэгурьдзэ, Едзыхыж, - ЖиIэу фызыр мис мэшхыдэ.* «Елбээдыкъуэ», 11.

ЛЪЭГУЩIЭТ (1). Зи щхъэ хушчымыт, тепщэ зилэ. Е гъужрэ зи псыр мащIэ тIэкIур - *Толъкъун нэхъ уэрэм и лъэгуицIэтиц.* ЗэкIэщIэу. «Щхъэлыкыкъуэ», 397.

♦ **ЛъэгуицIэт ицIын** (3). Щхъэхуитыныгъэр техын, хэутэн ицIын, гугъу еггъэбын. Къэрал къому лъэгуицIэт *яцIар зэгурьIуэу, зэакъылэгъуу ицхъэ бийм пэмыварэ?* Нал къута, 284. [Думэсарэ:] - *НэгъуэицIыр лъэгуицIэт ицIу нэхъ лъагэ зызыицIыну зи гуггэм фIыкIэ уычымыгъэ.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 519. ХъыницIэл и къуэр *жыIэнуици, Нартыхум и зэфIэггэкI илэци, а тIур лъэкIыныггэкIэ зэхуэдэци, зым зыр лъэгуицIэт зэримыицIыфынур яцIэжри, тIуми я псэр зы чысэм илэтиц.* Лъапсэ, 77-78. **ЛъэгуицIэтын ицIын** (4). Еплъ лъэгуицIэт ицIын. ИггъащIэм зыгуэрэм фIэмьинэм зышхыр зи дэжэ дэмьхъэ *Долэт ар яхуидэнт: - узыр фи кIапцIэм исци, бэлиэвычхэм кIэдэтыр лъэгуицIэтын ямыицIым, фоджэгури фэ, фи кIэр исауэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 240. *Ет ди сомьм и жэуапыр: - Уэ пхуэфациэр ар уи Iыхъэриц - КIуэдыкIейуэ укIуэдыници, Нобэ хуэзуу ар бгъуэтынккэ, Сомьр псэумэ доллар Iэнуици, ЛъэгуицIэтын ицIуэ усцIынккэ.* Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136. **ЛъэгуицIэтын хъун** (1). И щхъэ хушчымыт хъун. *Инрэ ицIыкIурэ зэггэзауи, Нэхъ ицIыкIур хъуаккэ лъэгуицIэтын.* Инрэ ицIыкIурэ. «Дамыггъэ», 104.

ЛЪЭГГЪЭИЭСЫН (лъеггъэлэс) лъэI. (1). Зыгуэрэм деж нэггъэсын, абы хуэггэзэн. *Кабарем уицIуэкIэ мыхъэнэ иIэтэккымы, Назици улъамыггэлэсу уаубыдынугути, и гум зишхыкыжыжу кабарер зытет уэрамым тетаиц жэщыицIыгым фIэкIыху, итIанэ хуэмыишчыжу ицIыхъэри кгуээггэнапIэ гуэрэм деж тIысаиц, и пхъум кэггфэн цIухыным пэилъэу.* Лэчымыэ, 396-397.

ЛЪЭДАКЪАЧЭ (2). 1. (1). Зи лъэгу, лъэдакъэр лэжъа вакъэ. *Ггэ ккэскIэ Дэрдэхъ къуажэр*

зэрыкъуажэу ккелггэIурти, хъэспэхгумэу яггэувьрт, «уицIыху хъэрэмьнишици, пэжкIэ уопсэу» жаIэрти, ноби хъэспэз ихгумэу ицIэщIыгым тесу кытраири ккэадым деж ккэаишат, адыгэ зыхуэпэкIэу хуэпауэ: ккэптал тIэкIум и ицIыIукIэ бгырыпх фIыцIэ ицIэнхауэ, кIэрахъуэжэ гуэри гуэлэлу, ггуэнишэдкымы ицIэдэжын Iэджи ицIэдэжауэ, и лъэми лъэдэккэчэхэм яхуэмыдэу ваккитI илгу, пьIэр IэкIэ иIыггъуу ккэадым и пащхъэм итиц. Хъэспэхгумэ, 417. 2. (1). *гум.* Мыхъэнэншэ, мылькуншэ, фаджэ. [Данизэт Дисэ жриIэу:] *Лло, Саримэ бэлиэвыч лъэдаккэчэм и фыз хъун ицIыхуейр, лафкIэтет фызу ицIамам мынэхъыфIу пIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 272.*

♦ **Лъэдаккэчэм ккылъхуа** (1). Фэкъырэм, тхъэмьщкIэм ккыхэкIа. [Дисэ Елдар жриIэу:] *IукI мылбдеж, лъэдаккэчэм ккылъхуа! Хъуэпсэгъуэ нур, 137.*

ЛЪЭДАКЪЭ (14). 1. (3). Лъакъуэр щIым зэрытеувэ щIыбагъ Iыхъэр. *Си лъаггъуныггэм, ицIалэ лъапицIу, Уэишхыпсым хэту ккыуицIыкырт, Лъэдаккээр пльыжъу ицIылэм исырт, ИтIани мафIэр псэкIэ ныхъырт.* Уэрэдибл. «Дамыггъэ», 216. *ПицIантIэм дэт ккэомьр ицIалэаггум, мо тIуми нэхъ псыницIэ заицIаиц, Тембот и лъэдаккээр пльыжъыбзэу ггуанэ хъуа ггуэнишэрыккымы ккыпльырт, итIани, здэкIуар апхуэдизкIэ фIэггэицIэггэуэнти, ицIылэр зыкIи зыхыицIэжыртэккымы.* Хъуэпсэгъуэ нур, 152. *Лъэдаккээр лъытсуггэудами, Дээр зэтесккыгуэу ггуэгу хызошыр, Къарууэ сиIэр текIуэдами.* Тхылгым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. 2. (4). Ваккэ (туфлгэ, ккатыр) лъэгухэм ицIуэкIа нэхъ ккытеIэтыкIар. *Япэ иту унэм ккыицIыкыар, бжэнынэм ещхъу и нэр ккыхуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кIагуэ ицIыггъуу, дамэтелъ телъу, лъэдаккэ лъагэ хъужауэ ккэатыр фIыциитI лъыггъуу, маузер кIэрахъуитIи гуэлъу, ицIопицI быдэфIи иIыггъуу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 288. *Берд шым ккелггэтэхри, шыр ицIалэ гуэрэм иритауэ мафIэм ккела блынккэр зэпитIыкыху ежъаиц, абы и ужъым кIэщIу итт Аралпыр, ротмистрыр, дамэтелъ телъу, ккэатыр лъэдаккэ лъагэ лъыггъуу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 291. [Хъэбибэ] *Лъэдаккэ лъагэицI жумыIэмэ, дэбггэуэн ицIэккымы, ицIэрыпсци жыпIэницI шырыккэу лъапицэр мэлыдри.* Шынэхужыкыкъуэ, 41-42. 3. (2). Жыг, удз къуэпс, лъэнцхъ, даккэ. *Жыг лъэдаккэ гуэрэм шым и кIэбдз лъакъуэр фIэнати, шыр иггакIуэртэккымы.* Хъуэпсэгъуэ нур, 164. *Яккэуб жиIэр Локотош зэриггэицIэггэуэнур имыицIэу, и нитIыр тенауэ еплъырт: - Япэр арауэ, - жиIэрт Локотош, - жыг лъэдаккэ псоми ккэадэжыжырккымы.* Нал къута, 260. 4. (2). Фоч, кIэрахъуэ с.ху. я тIыгур. *Машиинэ Iэуэлъауэр ггуэнэггэу дыдэ мэхъу, бжэми кIэрахъуэ лъэдаккэкIэ зыгуэр ккэоIу.* Шынэхужыкыкъуэ, 66. [Хъэкуринэ] *Iэдэ-уадэ иIыггыр пIланэпэм дидзаиц, и фочыр ккэасицтэу фоч лъэдаккээмкIэ и ицхъэр ицхъэ зэггэуэмьудрэ мы емынзунэм [Ккэрэжъ] жиIэу.* Лъапсэ, 103. 5. (1). ПапцIапIэр мыхъуу и пагуэ ухыпIэр. *Астемьыр ицIыггэ иейм хъэзырилгэм изу пIэтирон илгът, я лъэдаккээр ккыидэггэзэуэ, сэххуэри гуэлгът, сэххуэ даккээр ккэггэишыжауэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 247.

◊ **Льэдаквэклэ гьэвэн** (1). зэхь. Зыгуэрым (п.п. шым) льэдаквэр пэщлэгъэувауэ ирилгъэфэжьбэн. *Астемыр зыри жимылэу шым шэсынущыбгъэдыхьэм, емылдыжым литри льэдаквэклэ игъавэу ирилгъэфэжьбэуэ илгъэфухежьбэи, арицхьэклэ аргуэру зэ дэлгъеи гъуэм лыр уанэгум кыхутаи.* Хъуэпсэгъуэ нур, 164. **Льэдаквэм кьытеуээн** (1). Клэщлэу и ужьым иту, кыкклэтысыпауэ. [Хьэбибэ:] *Нэмыцэр фи льэдаквэм кьытеуэуэ кьожэ, фэри фыктожэ.* Нал къута, 225.

Льэдаквэпэ (1). Льэдаквэр щымы зэрытетыхьэр мыхъуу и щыбагыр. *Хьэйджэбз цыклухэри зауцэхуауэ маклуэ, тхьэм ецлэ я гум кьэклыжар, я ад-анэ, я кьуажэ, я жылэ, щлалэ дэзыхьэхуауэ лэщлыб хуар – мацлэ я гум кьэклыжынур, зым и льэдаквэпэм и ужь итыр кьытеуэвэмэ, я гум хоцл.* Льапсэ, 35-36.

◊ **Льэдаквэпэм нэсын** (4). Льэдаквэм теуэу, клыхьу, щымы нэсу. *Къадыр лы ицэджацэжуэ джанэ клыхьыжыр и льэдаквэпэм нэсу, и цхьэм телхгъа бэлытоку кьуэлэныр уэрдыхьум ецхуэ кьытрилгъэуэ лыжыым кьытежьбэри, хуэсакьызу и блыгур шыгъуэрэ шыдым кьырегъэпсыхаи.* Аргуэуи, 386. *Си цхьэцыр си льэдаквэпэм нос, - жиЛэри кьыпицаи Гуаицэ, и цхьэцэ ухуэна дахэм езыр зэрыцуфлыкыжым гу лъыуигъатэу.* Льапсэ, 35.

Льэддий (3). 1. (2). Льакъуэм щыщу лъащхьэзэрытыпэмрэ лъэгуажьэмрэ я зэхуакум дэлгыр. Уэ узыхуэфлыуэ зы щымылэм *Кьыцлэувэнкьым уи льэдий.* Иццлэгъэ. «Батырыбжы», 17. *Выфэм кьыхэщыкылауэ гуэнизыркиитл, фыцлэбзэу бэрэжьейклэ илэжауэ, лэлуэлвакыуэ луэтауэ, вакъэ лъэпсыр уи льэдийм кьепицэклэ хьуну кьыциритым, фызым жилаи; - Мастэнэбдзиц тескъутаи.* Кьалэн, 426. 2. (1). Кьэклыгъэхэм я пкыгыгъуэ нэхьыщхьэу щымы зэрытетгыр. Сымэз жыгыу сшыцатэм, *Зэрыунут си льэдий.* Жыгым зыри кьыпымыклэм... «Вагъуэ махуэ», 323.

Льэки (1). Еплэ **зэфлэки**. *Хэт и лъэкири зэфлэклауэ, Гэ зыбжани мис дэклауэ, Лыгъэ цлэным мис хуэныкыуэ, Ини хьуауэ Елбэздыкыуэ, Губгъуэм и шыр цыхыгъэтицу Мис егъаклуэ гъатхэ жэщыр, Шлалэр куэду мэгуэсысэр, Зэлгъым и нэр нытоплгъыэ.* «Елбэздыкыуэ», 7.

◊ **Льэки кьэмыгъэнэн** (43). Зэрыхуэзэфлэкиклэ, и кьару кьызэрихьклэ егугъун, елэлэн. *Унэгуацэми лъэки кьымыгъанэу шхыныгъуэ лэджэ итицэфлаици, лэнэм кьытригъэувам мэ лэфи кьэпихым уи гурылупсыр кьагъажэ, ныцхьэщхьэри хэклиуэтауэ жасы нэмэзым нэлбэгъаи.* Кхгэлэгъунэ, 380. *Зауэр и палтэм хуэмызэу ирагъажьбэри топ зыгъауэм ялэклэ кьагъэнакьым, ерпланри бийм яцхьэщымыкылуэ бомбэклэ мыхьыр ирагъэхьурэ уи кьали сыти умылгъагъужу лугъуэмрэ сабэмрэ зэцлаицтауэ Кьэрэмырзэ щилгъагъум, кьэсаиц ди палтэр, жиЛэри инэралым епсэлгаи.* Лыгъэ, 410-411. *Дэфэрэдэж зыцыгугъын щымылэу арати, лъэки кьымыгъанэу псы лугъуэ мацлэ дьдэу уафэ лъацлэм цлэплагауэмклэ кьыукуэдиуэ кьолэ, псы цылылэри*

зыхимыщлэжу. Льапсэ, 53. **Лъэки кьэмынэу** (1). И зэфлэки, и кьару кьызэрихьклэ. *Шу мэхъаишэр кьридзыхри Ятлэ флыцлэм хилгъэфат, Шлониц лэгуэщлыр кьылицилхри Лъэки кьэмынэу еуэфаци.* «Бдзэжьбэщэм ипхъу», 155.

Лъэкиэн (1). Лъащхьэзэрытыпэм и бгъуитлымыклэ хэль кьуощхьэхэр. *Сидасиклэ зэджэр щлалэ цыклуэ балигъ мыхъуар араи, илгъэс ныцкылулгым нэсауэ, и лъэкиэнным кьыщыцлэдзауэ тхьэклиумэм нэс кьууцимэ, бжызых хъуэу.* Льапсэ, 32.

Лъэкиын (лъэки) *лъэмыл*. (129). Зыгуэр щлэн, лэжьыныр, зэфлэгъэклиныр кьарум кьитлэсэн, хуэзэфлэкиын. *Лу и кьуэшымы ехъуапсэрт, сыт кьыхужалэми, псом япэ дэклиуефаци, адрейхэм ялэмыклар лъэклаи.* Хъуэпсэгъуэ нур, 98. *Си джэдыклар бгъэм клэцлэдзэу Бгъэ кьришимэ, куэд слгъэклиныц, жиЛэу кьанжэр цыгугъами, бгъэ бзу лэпкыым кьахэклинт?* Кьанжэ. «Дамыгъэ», 90. *Уи лъэрыгъыпсыр сэ слыгъыу, Шым сыдэжэни слгъэклинт, Уэ усхъумэныр нэрыгъыу, сыт и лугъуэхьы сиэчынт.* Усэ кьаруклэ бийр бгъэс. «Шум и гъуэгу», 25.

Лъэкиныгъэ (24). Зэфлэки, кьарум кьыхь. *Жансэхуэ и лъэкиныгъэр зэрыныр уигъацлэу кьэпсэлгаи; - Сосрыкыуи дэлэпыкыуэгъуу зыдэши!* Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 552. *Лъэкиныгъэхьуэр гъатхэ пшагъуэи, Жыбгъэ кьепицакъэ – трихуни.* Лъэкиныгъэ зилэм. «Батырыбжы», 123. *Куэд дэмыкылуэ хьэйджэбз цыклиум и анэр унажэ кьэжаи; «Си сабийм шейцлэтыр тефхуэ и цыгъынри зэхэфчэтхьэну лъэкиныгъэ дэнэ кьифха?».* Бабащыкыуэ адакьэпщ, 477.

◊ **Лъэкиныгъэ илэн** (8). Зэфлэкиныгъэ, телпэныгъэ, кьару бгъэдэлгын. *Лъэкиныгъэхьуэ зэ уилами, Иджы кьыпхуэзэм уэ уаблокл: Уэ фырэ лэйуэ пицла илэпкыыр Ди гьэрэ цылуэ тхуэзэхокл.* Си лъапсэ бгъэгъумэ уэ пфлэфлати... «Щхьэлыкыуэ», 400. *Лъэкиныгъэ зилэхэми зыквалэт: колхоз зымыдэу цылэр Кьэатхьэным и унафэклэ зэрыгъэдалуэрэ Ициэ ялыгъыу дапици кьэжьбэну, жытлэу дьпэмьплгъуэ, япэ зыкыдгъэщу дэнэ кьуажэ дэсри кьыхэтицытыкылуэрэ идгъэсыкылуэ ди квалэни, жаЛэри. Зи лъэрыгъыпс тыгъа, 526. Лъэкиныгъэ зилэм цылыр пэж ецлэф, армыратэмэ, иджыри кьэс илыгъэ бжыпэр хуэлыгьэрэт, цылыр лэфи кьыпурыхьуэмэ, пэжри уи гум ирихьыжынукыым, уи нэм бжэгъуу кьыщлэуэнкли мэхуэ [Казбек Машевич].* Льапсэ, 98.

Лъэкуэуээн (мэлгъэкуэуэ) *лъэмыл*. (2). Лъакъуэхэр зэблэдзын. *Псэун зыкызэкыуицхри зэ уэгъуэм и анэр плэжьбэжэуэ, лъэкуэуэуэ кьриудаи.* Кьалэн, 436. *Ахъиэ хуэныкыуэм афлэкла хуэхьыжакьым: - Атлэ апхуэдицу уахъиэнишэу уцлэпсэуни цылэжыым, - жиЛэри зыкызэкыуицаи, кьэуэри зи гуфлаклэ хуабэу зыхуигъэфэцар плэтилуэу, лъэкуэуэуэ ежьбэжаи.* Лыгъэ, 409.

Лъэпэжьын (мэлгъэпэжь) *лъэмыл*. (5). 1. (2). Яцла гуэр аргуэру зэпкьрыхун, зэхэщэцэн, кьутэжын. *Нобэ уеплгэм блыныр лъагъуэ Шхъэ темьлуэ мэлгъэпэжьы.* «Шлалэгъуэ щыналгъэ», 408-409. *Бжыхь лъэпэжьам адэклэ уплгэмэ, Иналхэ*

я ницлантиэм цыхур цызырызехэт. Мазэ ныктуэ щхуантIэ, 576. 2. (2). ГьашцIэм щыцIуэхугуэ гуэр кымыкПауэ кьутэжын. [Чачэ:] *Алыхьталэм и IэмыркIэ бэлиэвчIуэхур лъэлъэжаш, мзым зы жыг цIэтыжкыым зи цхъэ палга бэлиэвчI зыфIэмыл, дипсми уефэж хьурккыым, лъымэр кыыхехри. Хьуэпсэггуэ нур, 239. Сентябрьрым и 25-м Бакусынэсауэ фзэгъэлгагъуни, жиIэри Гитлер график зэхилъхьаци, а графикыр мэлъэлъэж. Нал кьута, 256. 3. (1). Гуэдз, джэш с.ху. цыкIу-цыкIуу зэпкьрыщэщын, хьэдзэхэр кьыщэщын. Ди гуэдз тIэкIури лъэлъэжаш. Бдзэжьещэм ипхъу, 154.*

ЛЪЭЛЪЭН (мэлъалъэ) лъэмыI. (6). 1. (2). Зыгуэр пкыгъгуэ-пкыгъгуэ зэпкьрыщэщын, кьутэн. *Уэр гъуэгум тезу телъици мэцхъыцхэ, мэлъалъэ, шыр фIалъэкIэ хэувэмэ, шэрхьыр хэлъадэмэ. Шьнэхужьыкьгуэ, 53. МафIэсым ису унэр лъалъэт, Сабий гузасэу ныбгъэдэту, Шынауэ а зейниэр зи мьтсалъэт, Гъын куэдым и гур хигъэлъэту. Сабий. «Шум и гъуэгу», 19. 2. (3). Iэщэ зэмылIэужьыгъуэхэр клэщI-клэщIурэ макъ кьытезыгъээжхэр ящIу зэрыуэ щыкIэ. Бишиуэ зауэм цылъалъэр И цIалэм лъыхъуу кьыфIоуцIыр, ГуфIэгъуэм зэми цыгугъуу, Къэрней фIэфIахэр кьыгуэтмэ, «Тхъэм кьысхуихъыжмэ, шихъынкъэ», - Жилэу шхын гуэрхэр егъэщIкIур. «Адэ», 129. Зауае гуацIэм и лыгъэу Топышэ мафIэр мэлъалъэр, Ди хэку и цыхьыр, и лыгъэр Нахуэ цыхъунур кьэхуакъэ. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгу», 37. Пулеметри автоматри лъалъэу, гранатэри адэкIэ-мьдэкIэ кьрадзых. Нал кьута, 300. 3. (1). зэхъ. ЗэщIэсысэн, зэщIэдджыжджэн, зэщIэхъейен. *Мес, танк гуэрым зигъэбгъунлъэу А члисэм бгъэдокуатэ, кьуагъым кьуэту Марфэ кьоплгэ, танкым шэхэр тракIутэ, сэлэт гуэри мис кьопицIлэ, Iугъуэм псори зэщIицIташ, бомбэр кьоуэ, цIыр мэлъалъэ, Танкыр псэууэ мис кьэнаш. «Бдзэжьещэм ипхъу», 163.**

ЛЪЭМАКЪ (12). Лъакъуэхэр щIым цытеувэкIэ ящI Iэульгауэ. *Уи мывэу дыгъэм кьыгъэплъахэм СарикIуэм, мэлур си лъэмакъыр, А макъыр мывэм и сэламу КьысфIоуцIри сэри сыхуосакъыр - Ди бгы цыIухуэм ецхъу ари лахэц. Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгу», 7. Зыгуэр кьэдэа хуэдэу Бекъан кьыфIэцIа цхъэкIэ, дадэм кьыгъээзэнт, и шыр иригъэлэри шыбз гуартэм я лъэмакъым хэт сыт жиIами хэкIуэдэжаш. Нал кьута, 270. УзыщIэдэкIулэмэ, хьэIуцидзым я кьугъ макъ зэхыбох, уеблэмэ зыгуэрхэр кьыдбгъэдыхъэу кьыдIэн кьыдамыкуу цыIулкIыжкIэ я лъэмакъ зэхыдох. ХьэщIэ лъапIэ, 400.*

ЛЪЭМБЫТИ: \emptyset **лъэмбытI мычын** (10). Зы лъэбакъуи мычын, зыщIыпIи мыкIуэн. *Дунейм раджари щехъыжым, ЦIыхум ячакъым лъэмбытI. Пам и пIэ ихъэцI дыгъужьри ХьуацI Iулъхъэ мардэр тIурытI. Зи мет зыхъуэжым. «Батырыбжэ», 152. Клэпхьыр кьыдэлъэдэат ницлантиэм «кхъухъыпчыым зэIуцIэ зэхуешэсри накIуэ» жиIэри, хуэдэххакъым, лъэмбытIи счынукъым. Кхъухъ пхэнж, 504. Кьыджилакъым жывмыIэж, хэкум ирашынуур ныжэбэ ирашынууц, фымыбэлэрыгъ, фи бжэр гъэбыдауэ фи унэ фыцIэсыж, гыи макъ*

*ирехъу, кIий макъ ирехъу, фочауэ макъ дыди ирехъу, фи унэм фыкъыцIэкIыу лъэмбытI фымыч, псэ зыIути фи унэ цIэвмыгъыхъэ, цIэвгъэхъамэ - ныцIыхъари цIэзыгъэхъари фызырагъэхъыу фыкъыздэмыкIуэжын фыкIуэни, - жаIэу. Лъапсэ, 85. **ЛъэмбытI емыгъэчын** (4). KIуапIэ емытын, мыгъэкIуэн, лъэбакъуэ емыгъэчын. [Дисэ Саримэ жриIэу:] *ЛъэмбытI уэзгъэчмэ, Алыхьыр си бийцI. Хьуэпсэггуэ нур, 135. Алыхъ, лъэмбытI уэзмыгъэчын! [жиIэри Хьэбибэ и пхъум и Iэр иубыдаш] Нал кьута, 230.**

ЛЪЭМЫЖ (33). 1. (30). Псы IуфитIыр зэпызыщIэ гъуэгу. *Гьатхэр кьэсац, уалбэнэрилэ хурэ Цхъэлмывэкъуэпсыр кьыумэ, школым KIуэ сабийхэр псым зэпрымыкIыфу кьэмынэн папцIэ, кьуаужэ зэIуцIэм унафэ ящI самообложенэу ахъиэ кьыхахъу, псым лъэмыж тралъхъэнэ. Мазэ ныктуэ щхуантIэ, 511. Къэрэмырзэ лъэс зицIри квалэмкIэ еIати, лъэмыжыжъ цыкIуу щыкIым мафIэр кьыжъэхъуэри и цхъэци и папцIи илыгъуац, и цыгъыным мафIэр кьыщыцIэнэм, и насытти, и шу лыгъусэм игъэункIыфIыжаш, ауэ и цхъэ джабэр пыIэ цхъэрыптIагъэ мыхъужу хьэлэчу цхъэ кьутыцхьэр плъагъуу исаи, и блатхъэри илыницIац. Лыгъэ, 412. Гъуэгу зэнысчу нэгъэгъэжрэ Псынэдахэ сынэсам, Си гум желэ кьысфIилъэту: «Псынэдахэ дыкъэсац», Псыр цыкIуу дыдэу лъэмыжышхуэм СынныцIиKIэ бзур блотъэт, Псыхъэ кьакIуи цызмылъагъукIэ, Сэри си гур кьысфIолъэт. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346. 2. (1). Зи кьуапитIыр егъэзыха кьэгъэша гуэр. *Асыхъэтым я цхъэр похури Уафэ кьащхъуэм йоткIухъыж, ТIум я Iэцхъи зэлъэIэри Залэтауэ мэхуэ лъэмыж. Уафэ кьащхъуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342.**

ЛЪЭМЫКЫЖЫН (лъэкIыжкыым) лъэмыI. (2). Зыри хузэфIэмыкIыжын, лъэкIыныгъэр фIэкIуэдын. *ТхъэIухудым и уэрэдым Адэм и гур зэхечатхъэ, ЖьакIэ цырхъыу хужьу тетыр Жьыбгъэм бгъукIэ ирехъэкIыр, ЛъэмыкIыжу аллыжэ набгъэр Жьыжъэу цыту йоувэкIыр. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 421. Нурхъэлий лъэмыкIыжу джалэри уэсым хэхуац. Хьуэпсэггуэ нур, 156. ЖьыIэт пэжу, Танкист пашэр цIэупцIац, - Марфэц, - лъэмыкIыжу, Макъ цэхуу цыкIулэ цIэупцIац; - Уэри жыIэ. «Бдзэжьещэм ипхъу», 165.*

ЛЪЭМЫКЫН (лъэкIкыым) лъэмыI. (1). Къарум кьимыхьын, хузэфIэмыкIын, пэмылгъэщын. *Зы тхъэмнэ закъуэ кьыпкIэм, И бэракъ щхуантIэу зэрехъэ, Жьым ар пичыни лъэмыкIыу. Жыг кьэкIагъацIэр занщIабэщ. «Батырыбжэ», 23.*

ЛЪЭМЫКЫУ (5). нареч. КъарукIэ пэмылгъэчу, хузэфIэмыкIыу. *ЩIыхъауэ си гум ятIэ тIэкIур, СлээмыкIыу нэпсыр кьысфIыцIокIыр. ЩIы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 128. Щауэм и нэгум сыцIэлплати СлээмыкIыу си гур кьысфIэлплат. Зэ закъуэ хъы си щхъэгъусэ. «Батырыбжэ», 87. Старшынэм лъэмыкIыу и нитIыр Жьыраслээн дежкIэ плъац, модрейри кьеплэу щылъагъум, и макъыр нэхъ клэщхъэ хъужац, - Iэблгъабэ ди*

кѳуажэм дэсрэ дэмысрэ хэт ицлэрэ, дэсынкли хѳуни, Хѳуэпсэгѳуэ нур, 87-88.

ЛЪЭН (малгэ) лэмыл. (9). Еплэ **пкIэн**. Дисэ дзасэмкIэ Елдар еуэну зишэцIаиц, арицхээкIэ напIэзынIэм Тембот лэари, Дисэ иIыгэ дзасэм *итIкIэ епхѳуаиц, арицхээкIэ дзасэр иутIыпцижри ныбапхээкIэ зытридзаиц, гѳуэзгѳуэ*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 138. Шыр кIэбдзкIэ уери, бгѳукIэ зыцIидзу цылгэм, Астемыр зыхуэмыIыгѳуэ кѳехуэхынут, арицхээкIэ шым и пцэм *итIкIэ зришэкIри, зэкIэ кѳызэтенаци*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 163. *KIэпхѳыжѳуэ цыкIур, пцIий иIыгѳуэ, КѳакIуэрт, кѳалгэрт, фIым цыгѳуэзгѳуэ*. «Бажэ пшына», 12.

ЛЪЭНКIАПIЭ (3). Лъэдийм кIэрылѳуэ лыр. *Псыхѳуэм дэт кѳомым яхѳуэ плѳагѳурт фыз Iээ Чачи, и бостеикIэр бгырыпхым дэупциларэ и лээнкIапIэ гѳурипI фагѳуэр кѳыцIэциу*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 50. *И гум кѳэкIри лѳыжѳыр гѳаиц, и лээнкIапIэхэр цIэсысэт: Шымытыфур ар джэлаиц, Пишаѳуэм хэлѳу ар гупцисэт: Насыпныиу ар кѳэзгѳанэу Сэ лэныгѳэм ицхэ зестын?* «Бдзэжѳеяшѳэм ипхѳуэ», 147.

◊ **ЛээнкIапIэр ицIэхун** (1). Еплэ **лээр ицIэхун**. *Араиц, хэмылѳуэ иэч закѳуэ, Фызыжѳуэ лээнкIапIэр мис ицIэхуу, дадий хуопIаицIэр и хѳэцIэм*. «Адэ», 132.

ЛЪЭНЫКЪУАБЭ (7). 1. (5). И зы лээныкѳуэр нэхѳуэ гѳэщѳа, ешѳа. *Унэишѳуэ зыцIыхѳам писыр фѳекѳу гѳур, и ицхѳэр лээныкѳуабэ ицIауэ, тхѳуэ цыст, цытхэкIи Iуцаицэрт, и Iунэр игѳэпIэжѳаѳуэ*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 113. *Бэлаиц лээныкѳуабэ зыкѳыицIри, Iуаицхѳэ цыкIу кѳомым дежкIэ плѳэурэ жиIаиц Бзукѳан кѳуажэм и хѳыбарыр*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 300. *А сыхѳэтым макѳу вужу, Марѳэф псыницIэу кѳызэхех, Кѳаплгэм – а члисэр цымытыжу И кѳутахуэм Iугѳуэр хех, Мис а танкым и ицхѳэ джабэр Лээныкѳуабэу игѳэшиаиц*. «Бдзэжѳеяшѳэм ипхѳуэ», 163. 2. (2). ЛээныкѳуэкIэ еба, ешIа. [Лу:] *Джэду шыр ипIу унэ лээныкѳуабэм ицIэбгѳэсыну?* [Тинэ] *Мазэ ныкѳуэ шѳхѳуантIэ*, 518. *Жыраслээнхэ я куэбжэ лээныкѳуабэм кѳыкѳуэпIуу Тинэ шытт*. Мазэ ныкѳуэ шѳхѳуантIэ, 523.

ЛЪЭНЫКЪУЭ (115). 1. (34). Зыгѳур здэгѳэза, здэунэтIа, здэщыIэ шIыпIэ кѳэзыгѳэлѳагѳуэ. *Уэрамыбгѳу лээныкѳуэр бжыхѳыц, гѳуанэпциланэ хѳужауэ, адреи лээныкѳуэр мывэ сэрѳуэ екIуэкIырт*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 63. *Куэбжэм ижѳырабгѳу лээныкѳуэмкIи окоп кѳатIри пулемет ягѳэуваици, абыкIи бгѳазэ хѳунукѳым*. Зи лээрыгѳыпс тIыгѳа, 532. [Дѳэфэрэдж] *Зиплѳыхѳмэ, пцилантIэшхуэиц, мывэ сэрѳуэ лѳагэкIэ кѳэциIыхѳауэ, зы лээныкѳуэмкIэ гуэиц кIыхѳ дывиди цытыц, унэм кѳызэрыгуэкI ицIагѳуэ цымыIэу, гуэцимкIэ кѳиIукIыу гѳы макѳи зэхѳох, жэциыр здынэсари ицIэнукѳым*. Лѳапсэ, 31. 2. (48). *ТIурытIу зэгѳусэ, е зэхэлѳ хабзэ хѳэпшыпхэм, е IэпкIлэпкIэхэм шыщ зы Iыхѳэ*. *Мурад кѳызэрилѳытэмкIэ, Астемыр абрэдж дывиди едэ, жиIэр ицIэ закѳуэмэ, здигѳакIуэм кIуэрэ Iуэхутхѳэбзэр зѳфигѳэкIмэ, итIани, и Iэ гѳуа лээныкѳуэр жыпым кѳримыхѳу, мывдрей лээныкѳуэмкIэ и паицIэр иIуантIэурэ, литIым жалэм едэIуаиц, тIэу фIэкIа мыхуицхѳуэ*.

Хѳуэпсэгѳуэ нур, 162. *Бабыицшыру кѳэргѳейм и нэр зытриубыдам зыцIигѳэмбрыуэри зыцигѳэбзэхым кѳэргѳейри и ицхѳэр и ицIагѳуэ псым хѳхуэри ундэрэцхѳуауэ, и дамэ лээныкѳуэри узауэ псым кѳыщыцхѳэпцижѳым, Джэлилу плѳагѳур теуэиц аби, хѳэлэчу зэхимыфыицIэу кѳээнэнт*. Бабыицкѳуэ адакѳэпш, 479. *ПхэицI лээныкѳуэмкIэ гум ису, лѳакѳуэ лээныкѳуэри гупэ Iунэм тету, езыри уецирхѳамэ, кѳехуэхын кѳудейуэ кѳэрагѳулыр кѳэжѳэжаци, и гуфэр хѳэлэчу гум ицхѳуэу*. Лѳапсэ, 47. 3. (11). *зэхѳ*. Хѳэку, шIыпIэ пыхуыкIа. *Зэгѳур Жыраслээн Псыжѳуэ лээныкѳуэкIэ мазэ зытIуиц кѳыщыцхѳэтауэ кѳыгѳэзэжѳат, ауэ фызыр бгѳуэтым кѳаицтэ: унэр нэцилу кѳыгѳанэри, макIуэ-мэлѳей, ежѳэжаци*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 86. *Кавказ лээныкѳуэ кѳрухэр шѳкIуэм Я азэнджакIуэр иолгѳуэ: - Тхуехыж сэламыр адэжѳуэ шIыналгэм*. УситI, Шам шыстхауэ. «Батырыбжѳэ», 75. *Нып ицIыху цыкIу кѳомыр «Прохладная» станицым нэс тезу тетиц, адэкIэ тIуэу загѳуэри зыкѳомыр Мэддэгу лээныкѳуэмкIэ макIуэ, зыкѳомыр Белгѳэн станицым фIокIыр, Джылахѳстэней лээныкѳуэри нып ицIыху заицIэиц*. Нал кѳута, 239. 4. (12). *Зыгѳуэрым и телѳхѳэ, кѳыдэцI, и Iуэхур дэзыIыгѳ*. *Мы ицIыналгэм шалѳхуа-шанIар Питлер и лээныкѳуэ хѳуауэ дауэ кѳэкIуэжынкIэ хѳуа, жиIэу зэгѳуэдырт [Апчарэ]*. Шынэхужѳыкѳуэ, 67. *Паицтыхѳым и унафэицIхэр зи лээныкѳуэр шы зыгѳэхѳхэр арати, Iэц зиIэм я гум тѳехуакѳым, зыкѳалэтри я хѳуепIэ яубыдар кѳытрахѳыжыну и ужѳ ихаиц*. Лѳапсэ, 81. 5. (4). *ЗэпэщIэт, зэныкѳуэкуэ гуэрхэм языхэз*. *ЛээныкѳуэитIри икIуэтынутэкѳым*. Мазэ ныкѳуэ шѳхѳуантIэ, 617. *ЛээныкѳуэитIыр зегѳуриуэн хѳисэпкIэ Зулкѳэрней игѳакIуэри Кубанцевыр кѳригѳэшиаиц заседанэм, госпиталь зыцIэлѳым кѳыицIригѳэири*. Шынэхужѳыкѳуэ, 41. *Губгѳуэрысхэмрэ кѳалдэсхэмрэ бжэциу зэрысэхѳуэ, паицIэгѳэлыгѳуэ джэгу хэлѳ жыхуаIэу, лээныкѳуэитIым зызэраупсэят, я кѳурмакѳейр зэрыубыдауэ*. Кхѳэлэгѳунэ, 377.

◊ **Лээныкѳуэ егѳэзын** (7). 1. (3). *ЗдэщыIэр мыхѳуу нэгѳуэицI шIыпIэкIэ шыгѳэтIылѳын, Iухын*. *Бэлаицэр Темботрэ Елдар дэIэныкѳуэуэ гум илѳа хѳэпшыпхэр иралѳхѳэжаци, мэкѳу кѳакIэрыицицари зэицIакѳуэжри, лээныкѳуэ ирагѳэзаци*. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 276. 2. (4). *зэхѳ*. *ТекIуэн, игѳэкIуэтын*. *Жансэхѳуэ словарыр и гуфIакIэм кѳыдихри ицѳуу цыкIуу псалгэ гуэрхэр кѳилѳыхѳуэу хуежѳаиц, Матренэр лээныкѳуэ иригѳэзын и мураду*. Мазэ ныкѳуэ шѳхѳуантIэ, 561. *Ем ди хѳерыр химыгѳахѳуэу, Зы бэуапIи кѳыдимыту, Хѳэкум фIыгѳуэ ицIимыгѳахѳуэу, Джатэ уасэу дыкѳилѳытэу Тыркум куэдрэ дезэуакѳэ, Биыр лээныкѳуэ едгѳэзакѳэ*. ЛѳэпкIэхэм я тыгѳэ. «Партыр ди пашѳуэ», 51. **Лээныкѳуэ зегѳэзын** (13). *ЗыщыпIэкIэ Iукулэтын, Iуэхур шѳекIуэкI шIыпIэм пэщIэкIуэтын*. *Саримэ уэрамым кѳыщыцхуэзэмэ, Елдар укIытэрти зыхуимыгѳэзэн ицхѳэкIэ лээныкѳуэ зригѳэзырт, хѳыдѳэбзым зыкѳримыгѳэлѳагѳуэу, нобэ ар абы хуэзатэмэ, дуней насыту кѳилѳытэнут*. Хѳуэпсэгѳуэ нур,

129. Джэгум хэта шлалэхэм лээнкьуэ зрагээзуэ нэхъыжьхэм къахуеплгэкIт, Iэгу къахуеуэу. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 598. [И]лээнкьуэ хъун (1). ЗэпэшIэтхэм язым и телъхъэ, и гьусэ хъун. Командирымрэ комиссарымрэ зызэрапцымт хъужыкьуэмэ, Азрэт зи лээнкьуэ хъунур Локотош ицIэмэ, нэхъыфIкьэ. Нал къута, 303.

ЛЭЭНКЬУЭЕГГЭЗ: *ф* лээнкьуэеггээз **щIын** (15). 1. (14). Еплъ лээнкьуэ еггээзын. Щэрданхэ нэхъ шыфI дьидэу яIэри лээнкьуэеггээз ицIри Жыраслгээн унэмрэ шэщымрэ мафIэ ицIидзэжиащ, «ар яггэункIыфIу и ужь итурэ пхгэр ныскIэлъаггэкIуэнкьым», жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 256. ЗылгэкIыр лэуейм дэлгэящ, джэдкьутхэми гузэвэгьуэм гу шылгэатэм, заггэбырыбри зэрыггэкIийуэ, зэцIэкьакьэу я шырхэр лээнкьуэеггээз яцIащ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 484. Кодоевым картэр кьыIухри хьэщIэм и пащхэм ирилгьхэащ, тепщэч сьтхэр лээнкьуэеггээз ицIри. Лгьапсэ, 87. 2. (1). УкIын, псэр хэхын. Абы дэсыр Якьуб и отрядыр арама, хуэфащэ хъуни – Якьубыр лээнкьуэеггээз ицIыни, отрядыр иришэжьэжыни, партизану ежьэжыни [Локотош]. Нал къута, 245. **Лээнкьуэеггээз зыщIын** (2). ЗыггэпщкIун, зыгуэрым зыкьемыггэлъаггун, зыггэкIуэдын. Локотош лээнкьуэеггээз зицIащи, бгьуэтыжрэ. Нал къута, 262. Къуажэм хьыбар дэлгэц Чокэ лээнкьуэеггээз зицIауэ. Нал къута, 275.

ЛЭЭНКЬУЭКIЭ (8). нареч. Лээнкьуэ гуэркIэ. Зым зыр ицIэнакIэу, зэран хуэхъуу, псоми я Iэр Iэмауэ класэ кланэи хуелэу шлалэхэр зэхэтт, хьыджэбзхэр абыхэм кьеплгэу зэрыIыггэхуу лээнкьуэкIэ шьтхэтт. Хьуэпсэгьуэ нур, 95. Зыбжанэ дэкрIи, Нахгэуэ и мауэрыр лээнкьуэкIэ ирикьуэкIащ, Лу гу кьыIыттами кьемыплгэу. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 510. ШытIу Анчарэ лээнкьуэкIэ Iуишири хуабжэу иггэщэхуу письмоишхуэ гуэр кьриташ, пэшот плбьжэ теггэуауэ. Шынахужькьуэ, 57-58.

[И] **ЛЭЭНКЬУЭН** (2). Еплъ [и] лээнкьуэ хъун. Пэжу жытIэмэ, хабзэри сьтри Дисэ и лээнкьуэнт. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. ШIалэгьуалэр, дауи, Астемыр и лээнкьуэнт, ауэ лIыжь-фызыжь, духъышы къуажэм дэсым уагурыIуэну фэ ятеттэкьым. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 657.

[И] **ЛЭЭПАГЬЫУ** (1). И плэ лгьапэу. И хьэр и лээпагыу Хэти шлалэр ицIыхь, Нэхуицагьуэм ицIытицIу Уафэр кьеджэгухь. ЦIыхухьу. «Мывэ хуабэ», 39.

ЛЭЭПЭД (5). Цым е Iуданэ зэушам кьыхэщIыкIауэ лгьакьуэм фIалгьхэ (лгьэгуажьэм нэсуи нэхъ клэщIуи шьIэщ). Зыгуэрхэр кьэпсэлгээнти, илэ маржэ, иджы дьызыхуейр кьызэхэплгьхэ: шIакIуэ зилэм – шIакIуэ, мэлъифэ зилэм – мэлъифэ, къамэ, бгырыпх, уанэ, шхуэ, нахгэутэ, хьэзыр, шырыкьу, лгьэпэд, къамышы, лгьэрыгь, пыIэ, сэххуэ – зи сьт уиIэми кьэггэтIыгь. Шынахужькьуэ, 44-45. КьалэкIыхьым кIуэр зы махуэм нэсмэ, етIуанэрей махуэм кьиггээжэ хабзэт, арицхэкIэ

Алий зытегузэвыхьыр нэгьуэицIт: ицIымахуэи, шлалэр Iэцианэлгэцианэи, шIэбзэ ицIэмылгьу бэлгэто клэгуэ тIэкIур мыхьэнэниши, джэддыгу ицIымыггэмэ, кепкэри хъунукьым, пыIэфI ицIхьэрымыггэмэ, бэтинкIитIри ицIымахуэ уаеи вактэ хъунукьым, лгьэпэд хуабэ тIуанэ ицIэмылгэмэ. Зи лгьэрыгыпс тIыгьа, 531. Хьумакулэм ящыи кьыицIыхьэмэ, бжэм и деж сьыцысыххэи, и лгьакьуитIым зыкIэрызукIэниши, изудыниши, фэ фьжи, и Iи и лгьакьуи фихь, и жьэми лгьэпэдыжэ гуэр жьэдэфкуи, си ужьым фиту псым зыныхэвдэз. Лгьапсэ, 41.

ЛЭЭПЭД МАСТЭ (1). Цы лгьэпэд зэрызэрахтэ гьушI псыгьуэ ицIыкIу. Зэгуэр, лгьэпэд ицIу плэм здыхэлгьым, лгьэпэд мастэр имыицIэу зыхиггэуэжэи [Iуизэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 68.

ЛЭЭПЭРЭПЭН (мэлгэпэрэпэ) лгьэмыI. (16). 1. (9). ШьыкIуэкIэ зыгуэрым фIэнэу бгьунлгьэн. Шы кьомри бауэкIэцI хъуащ, гьуэгуэр мывалгэици, мэлгэпэрэпэ. Нал къута, 270. [Алыджыкьуэ:] Зэи сьлгэпэрэпэри пхгэ хьуэрейр ицIэлэпыицIэхум, пхгэр кьызыицIэхуа ицIыхубзым и лгьакьуэр зэпэзгэуэ дэпэицI. МелыIыч, 439. Кьэрэжыи зыгуэр кьыитгэуэмэ жэлэри мэшынэ, хьыджэбз кьомми и нэлэ тетиц, якIэлгьоплгэ, и фочыжыу ХьэтирэмтIыгу дэс пэцэм деж кьыицIэхуар узэдаци, и куэпкьым тетиц, хьыджэбз ицIыкIухэм ящыицI лгьэпэрэпэрэ джэламэ, псори зэкIэрыицIащи, кьоувьIэ, абы Кьэрэжыыр кьэггэуэбжэ. Лгьапсэ, 35. 2. (6). ТхьэмыщIаггэ, насыпыншаггэ хэхуэн, шыуаггэ гуэр гьащIэм шьыицIэн. Лгьэпэрэпэн дьэ итыр, Димыуэу дэ ди мытIэ, Ди шхьэм хамэр пэтлгьытыфIу Дыщытамэ, дитт тыншыицIэ. ФIымрэ Iеймрэ зэхэбггэкIыу. «Вагьуэ махуэ», 41. Пэжиц, иджыри ицIуэнкIи, лгьэпэрэпэнкIи мэхьу. Мазэ ныкьуэ шхъуантIэ, 529. Сэри си фIэиц мэхьу гузэвэгьуэ гуэр кьызэрыхъуар, си IэнатIэм сьзэрыIут лгьандэрэ хьыджэбз мацIэ лIэныггэм кьезггэла, итIани хьуркьым: зыр шьылгэпэрэна дьэдэм адреихэри зэрынэсу, мы лгьэпэрэпэнэм зыицIысхьумащэрэт жамыIэу носри мэлгэпэрэпэ, япэ итым кьыицIыцIа дьэдэм шокьу жиIэу хуэзуу. Лгьапсэ, 10.

ЛЭЭПКЪ I (221). 1. (137). Зи бээрэ зи хабзэрэ, зи тхьидэ зы ицIыхубэ. Пэжыр жытIэмэ, Якьуб мызэ-мытIэу и гум кьэкIырт: Иван Колита е Иван Грознэм Россиер зы кьэрал зэрацIам хуэдэу, адыгэми зыгуэр къахэкIыу лгьэпкьэ псори зы хэку сьту имыцIарэт, жиIэу. Нал къута, 308. Кьэтхгэныр Ростов къаггэкIуат Кавказым ицIтсэу лгьэпкьэхэм я ицIыналгэм промышленность ицIызггэпэщыныицIэ зэхуэсрэ зэчэнджэщыну. Зи лгьэрыгыпс тIыгьа, 526. [Шлоссер:] Си гуггэиц фэри нэ лейкIэ фыкьыдэплгэ, сьту жытIэмэ нэмыцэ лгьэпкьыр IэнатIэишхуэм дьтэрытиц, исторэм кьыдилгьхэуэ ди ицIэм Iуэхуишхуэ кьыдэхуащ. Гьуэгуанэ, 100. 2. (55). Зи унэцIэм кьырибьдэ зэлыхьлыхэр. Абхазхэр кьыицIыкIуа лгьэхгэнэм Ботэицхэ «ицэныфIэ» лгьэпкьыу зэрыIуам хуэдэ къабзэу, Долэтхэ я лгьэпкьым «кIыгууур» дзыуэ фIащиащ. Хьуэпсэгьуэ

нур, 244. *Зы лэпкыыр унагъуэ тIоцI хъумэ, ницырытцилу ягуэшырт е лэпкыыр унагъуэ цырытц-тхуритхум фIэмькIмэ, лэпкыитI-цы зэгуагъэхьэрт. Нал къута, 291-292. Я благъи, я гъунэгъуи, я лэпкыри зэрылгэпкыу кыызэхуэсхэри кыызэрыгъэгубжыжауэ зэрыгъэкIийуэ хуежъэри уэрамым кыызэрыдэхащ, лым бжэгъурэ бащрэ яIыгъуи, фызым лэныстэрэ дзасэрэ яIыгъуи. Зи лээрыгыпс тIыгъа, 524. 3. (10). КъэкIыгъэхэмрэ псэуцхъэхэмрэ яIэ лIэужьыгъуэхэр. Си джэдъикIэр бгъэм кIэцIэдзэу Бгъэ кэришмэ, куэд слээкIынищ, ЖиIэу кванжэр цыгугъами, Бгъэ бзу лэпкыым къахэкIынт? Кванжэ. «Дамыгъэ», 90. Си шыр алтI лэпкыици жэрыжэи, Афэ чэтхъахуэр джэрыицIэи. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгугу», 86. Джэлил бабыцыхъум пидзыжащ: - Укэру лэпкыи жыбоIэ, сэри кэрум ськэрамышатэмэ, кэрум нэхьрэ нэхь лъагъуэ сьлгъэтэнт, уэ ихуэдэуи сьыцIджынт. Бабыцыхъуэ адакгъэпщ, 475.*

4. (3). Зытепсэлъыхъыр мыгъэбелджылыуэ шыцытым деж къагъэсэбэп хабзэщ. Иджы нэгъуэцI власть кыкыгуэкIащ, ауэ зи власть лэпкыыр иджыри яцIэркыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 271. [Директорыр Астемыр квеуницIащ:] Мыр сьит тхыль лэпкы, тIасэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 185. Зи мээ лэпкыыр кыпхуэмыщIэу Шу лэужьым мээ кбоувэ. «Елбэздыкыуэ», 18. 5. (6). Сословие. Уэркэ лэпкыым кыыхэкIа а дыгъуакIуэишхуэр зIуцIэм къэкIуауэ зьлгъэгъуа жылэм дэстэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. [Дэнизэт Дисэ жриIэу:] А сьит мыгъур ди дуней, уджыназ лэпкыи, кэуицхъэ хужьым уащыцу, дауэ мыгъуэ уи дуней Iыхъэр дэпхъыну ницIл лэпкыым кыыхэкIам. Хъуэпсэгъуэ нур, 272. УнэIутми, фызыр лэпкыкIэ, ФыкIэгугъуэ триубыдэрт. «Тисей», 486. 6. (3). Нарт эпосым кыыхэщ адыгэ лIыхъужь лэпкы. И нэр зытеплэм лгъэлэсу, Псэ мылIэжыным цIэхъуэпсу, Сэтэней ябгэр есати Бийр зыгъэубзэу нарт лэпкыыр Игъэбзэхыныр квалэнт. «ЩIалэгъуэ шыналъэ», 411-412. Ар умыдэм, кгъэгъэлъагъуэ Иныжь лэпкыым я инагъыр. «Елбэздыкыуэ», 6.

♦ **Лэпкы кIуэдыр кыыхуэгъэкIуэн** (1). Лэпкыыр гъэкIуэдын, зэтеукIэн, шымыгыIэжын. [Локотош Якгуб жриIэу:] Журтым лэпкы кIуэдыр кыыхуагъакIуэмэ, цагъэтыжын уи гугъэ? Нал къута, 260. **Лэпкы напэ** (1). Лэпкыым и пщIэ, и хабзэ, нэмыс. [Кылышбий Жыраслээн жриIэу:] Уэ лэпкы напэр хэутэн зыцIар ара? Бзаджэнаджэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 117. **Лэпкыым кэуицхъэ (хуэ)хъун** (15). Лэпкыыр гъэбэгъуэн, нэхь быдэ щIын (лэпкыым къуэ кыыхалъхуамэ хужалэ). ЗэлIэфызыр дунейм темыхуэжу гуфIэрт, лэпкыым кэуицхъэ хуэхъун, мылIэкур кызыхуэнэн Алыхъым кыидитащ, жалэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 95. КвалъхуауицIалэ - лэпкы и кэуицхъэи, Хъыджэбз зыхуалъхур иресакъ, А цIалэм, кгъэсмэ и кэзшэгъуэ, КывихъэлэнуцI псалъэмакъ. Хъуэхъу. «Вагъуэ махуэ», 25. Лэпкыым кэуицхъэ яхуэхъун, яхуэмыхъун, жиIэу цхъэр зыгъэузи цыIэцI. Нал къута, 274.

□ **ЛэпкыицIэ кыкIэрыхуаи лэпкыижъ зызыужьаи цыIэкъым** (1). Псори чэзуц жыхуиIэщ. ЛэпкыицIэ кыкIэрыхуаи лэпкыижъ зызыужьаи цыIэкъым, бжыпэр зыIэрыхам и татуугъуэици, зэгур къемытсыхыну Iэмал зимиIэи. Кхгъэлэгъунэ, 378.

ЛЭПКЪ ДАМЫГЪЭ (3). Лэпкыым и напкыижъэ. *Лы хуахуэ лэпкыым къахэхъукIмэ, И напцIэ телъыр лэпкы дамыгъэт, Шыгъажэ яцIрэ шы кватемэ, Ехуапсэ фIэкIи цIыху мыфыгъуэт.* Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205. *Нэхь бейхэм я ктамэр инт, зэцIэцууэу дыцэкIэ лат, ктамэм и цIыбым тетт, ар зейм и лэпкы дамыгъэр, и унэцIэр, витI-жэмитI фIэкIа зимылэм я ктамэр фIыцIэм, ктамэкIыр дыжыным кыхэцIыкIауэ, нэхь цIалэ зыкызыххэм яIэрыцIар ктамэ кэуаниэ цыкIут, сзихуэм ещхыфэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 84.*

ЛЭПКЪ II (77). ШымыIэныгъэр, къэмыхъуныгъэр цIэзыгъэхуабжэ частицэ. *Астемыр нэгъуэцI цыIыIэкIэ кыицыицIэдзэну псалгэ кыIыхащ: - Мэжджытыр, - жиIэрт Астемыр, - кэралым зэрэпха лэпкы цыIэкъым.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 656-657. *Зэкъуэищыым я кум квайгъэ лэпкы дэмьлыуэ зэгурьIуэрт, я шьпхъу цыкIури фIыцэу ялгъагурти, гъунэгъухэр ягъэгуфIэрт, цыху хъарзынэ кгазэрыхэкIа абыхэм, жалэу. Квалэн, 427-428. ГгъэцIэгъуэнккэ, уи гуацIэдэкIкIэ кыумылэжъар зыгуэрым щепткIэ псым хуэдэу нIэцIоуж, иугу кызыреуэ лэпкы шымыIэу. Нэгъуху, 19.*

ЛЭПКЪЭГЪУ (14). I. (13). *Зы лэпкыым шыщ. Адыгэунэ Мысост и лэпкыэгъухэм хуэдэкъым. Шынэхужьыкыуэ, 13. Цыхуи ирехуэ, хъеуани ирехуэ - псэ зыIутыр, гъацIэ зилэр и лэпкыэгъуэм, кызыыхэкIам яхэтыжмэ, зыхуей егъуэт, лгъабыр егъэбыдэ. Лэчымэ, 383. А квалэу зихкIэ зэджа ди лэпкыэгъухэм я Iэдакъэм цIэкIам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) япыщIат, зэкIэлъыкIуэрт, илгъэ минитIрэ щитхурэ хуэдизкIэ уIэбэмэ, абы хуэдэ кгабзэт нэгъуэцI квалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (Жыг хадэ) жыхуаIэу шытахэри. Лгъапсэ, 5. 2. (1). Зы лIэужьыгъуэм здыхиубыдэхэр. Уэри узилгъэпкыэгъуу жалэници, бжэн къудейм ськгадэнкыым. Кхъухъ пхэнж, 495.*

ЛЭПКЪЫГЪУЭ (2). Лэпкы гуэрым и лIэужьыгъуэ. *Сэ мазэцIэ кгабзэу, Сыхъыджэбз дахацэу, Гуацэм я гуацэжу, Жэщым сырэнхуу, Махуэм сыридыгъэу, Ггъатхэу сьыцIэрацIэу, Кывидэсхэзыу нартхэр Тенэ хэзгъэкIуадэу, Куэдыр си цIасэлIу, Нартхэм я лэпкыигъуэр ЗгъэкIуэдынккэ кIэцIкIэ. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 420. Марфэ кгонэ а лэпкыигъуэм, И насыпхэр IэцIэкIащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 151.*

ЛЭПКС (1). Вакъэ лгъапщэр зэрэпхэ кIапсэ псыгъуэ цыкIу. *Выфэм кыхэцIыкIауэ гуэнищэрыкыитI, фIыцIабзэу бэрэжьейкIэ иIэжауэ, IэкIуэлгъакIуэу Iуэтауэ, вакъэ лгъапсыр уи лгъэдийм кьепишкI хъуну кIыху кыищиртым, фызым жиIащ: - МастэнэбдзицI тескытащ. Квалэн, 426.*

♦ **[И] кIэтIий и вакъэ лгъэпсу** (8). *Еплэ кIэтIий.*

ЛБЭПСЕЙ (2). ИкбүкЛэ гьапЛэ, гьапЛэКлей. [Мариаам:] Хэт Изужь лээнсейр кэезытар [Назифэ]? Лэчымэ, 394. Бээрым телгыр лээнсейми, узыхуей цыбгыуэтынунт. Мелыгыч, 447.

ЛБЭПСЕЙУЭ (2). нареч. ГьапЛашэу, гьапЛэ дыдэу. [Алыджыктуэ:] Хьэжыгээ зыцуу тетхэм я дежкЛэ соплэри псоми банкЛэ яцэ, ари лээнсейуэ. Мелыгыч, 471. ИзцЛэвыицЛэ якуЛмэ, и лыр ИзфЛу цыицытари, ар лээнсейуэ цлащэфри гурыгуэгуэуэ, итЛани абы гу лэитэн хуейтэкээ. Лпапсэ, 7.

ЛБЭПСЫГЪУЭ (1). Зи гьакьуэхэр псыгъуэ. Шы кьарэ лээнсыгъуэ фэкьуишуэм и бгэзу иным бгэрыицЛэ дахэр илгу, кьафэу фЛэкла умыицЛэну, и цхьэр лгэгуэ илэтуэ кьаклуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 85.

ЛБЭПХЪЭЩЭН (мэлэпхъащэ) лэмыЛ. (3). Еплэ улгэпхъэщэн. Езыр бжыфЛэт, дахэт, гуэгуишхуэм нэхэрэ цлагуэукЛэ мынэхэ цыкьлу дэнэ кьэна, еинэКырт, и кьабзий зэмыфэгъухэр зэцЛэицигыицигуэ и кЛэри гьубжэм хуэдэиц, кьэгэшауэ, и сьиджри зэцЛоскьыскээ, лгэнхъащэмэ, и лгэбжьэр гуахуэм хуэдэиц [Джэлил]. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 474.

ЛБЭПХЪУАМБЫЦЛЭ (2). Еплэ хэнын П.

ЛБЭПЩ (10). 1. (8). миф. Нарт эпосым кьыхэщ лыхъужь нэхъыщхьэхэм ящыщц, гьукЛэ ИзцЛэгъэхэм я Тхьэщ. (хьэрфышхуэкЛэ кьрагьажэуэ) Лгэпиц и ИзцЛэгъэиц си афэр, Сэтэней дахэм и бгэафэм Зыггэпсэхунгуэ сохгуапсэ. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгу», 86. Хьэблэм дэс псоми жалэрт: - Лгэпиц гьуицл вакгэрэ гьуицл баиэрэ илыгыуу ежэу уафэмрэ цылыгэмрэ арэфкЛэ цызыггэпсэхуэм нэс клуа нэтми, дьыцэ икьухъауэ здэицылэ хуэзакьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 146. Сэ иитиц сиЛэр, гьукЛэм и иитЛыр кьишиири кьариггэлгэгъуаиц, - Лгэпиц зы тхьэишхуэм хуэицилэиц, сэ си деж кьаклуэ псоми срапицыллу кьалгыитэ... Лпапсэ, 60. 2. (2). «Хьуэпсэгъуэ нур», «Гьуэгуанэ» тхыггэхэм кьыхэщ гьукЛэм и цлэ лей. «УкьысЛэицгыхьа, бэлиэвыч Лгэпиц», - жиЛэри Залымджэрий зэрылгэкЛэ гьукЛэм и нэпкгэпэпкьым хэуаиц, арицхьэкЛэ Бот джэлакьым, лгэныкьуэкЛэ еицла хуэдэ хьури, кьызэфЛэуэвэжиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 293. [Риммэ Илэ жиЛэу:] ПицхьэпЛэфЛэ слгэгъуаиц, гьукЛэ Лгэпиц, Гьуэгуанэ, 116.

ЛБЭРЫГЪ (12). Уанэм и бгьуйтГымкЛэ кЛэрышцла гьакьуэ иггэувапЛэ. Пэ кьуанишэ бгэжэжхэм я тГысытЛэм Шы кьарэ жэрым сьидихауэ, Сэ зызоггэицЛыр уанэ кьуанэм, Лгэрыгыр лгэпэм пызггэхуауэ. Бгыщхьэ. «Щлалэгъуэ щЛыналгэ», 11. Сыту телгыджащэт, ярэби, шу кьомыр зэбгьуриуэ, лгэрыггэхэр зэжээхуэмэ зууэ, я сэхуэр, фочыр, кьамэр - псори зэггэкуауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 127. Хьэкурэнэ имыицЛыф цыЛэкьым: пэрылэбэ, дзасэ, шыуан теггэувапЛэ, джатэ, сэххуэ, кьамэ, шы лгэрыг - сыт ухуейми укьыггэицЛэхгунукьым, псом нэхэрэ нэхэ зэлЛалэр сыт жытЛэмэ - фоч, фокЛэицл кьутар еицЛыжыф. Лпапсэ, 100.

ЛБЭРЫГЪЫПС (19). 1. (17). Лгэрыгыр уанэр зэрыбгьуращЛэ фэ клэпсэ. Шым хьэ есыкЛэ ищлауэ псым кьыхэсыкЛыжырт, Астемыр ерагьыу емылыджым кьэсылЛэри псым хэлгыр зылэриггэхьаиц, арицхьэкЛэ ар кьэбукьуэдий хьунутэкьым, лгэрыгырпсыр илыгыуэрэ шыр псы тепхэм кьэсу гьакьуэжЛэ увыху кьэкуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 165. Уи лгэрыгырпсыр сэ слыгыуу, Шым сьидэжэни слгэкЛынт, Уэ усхьумэныр нэрыгыуу, Сыт и гьуэгуехьы сиэчынт. Уэс кьарукЛэ бийр бггэсу. «Шум и гьуэгу», 25. Борэн кьаицхьуэм зиудыгъуауэ Кьэггэуэтами зьидэицыс, Хэту пЛэрэт зыубыдынур СыицишэскЛэ лгэрыгырпс? Жьыр кьемышцэм, дэнэ шыЛэ. «Вагъуэ махуэ», 344. 2. (1). зэхь. КьэггэжьапЛэ, гьабжьэ. Шым, уиггэиным, ицЛэишхуэ хуаицЛыр. Уэри бгьуэтаици уи нэмыс, Сэ си мурадыр бдызоЛыгьыр. Пхурехуэ мы стхари лгэрыгырпс. Си кьуэрылгыху Алинэ деж. «Щхьэлыкьуэ», 408. 3. (1). зэхь. Пкьохэр зэпызыщЛэ ток зриклуэ гьуицл клэпсэр. Гьуэгуэм цыицЛэуэ, уэгуэм цылыгЛэуэ, Псым лгэрыгырпсыр ират, ПаицЛэр зэпаицЛэу, Лэр зэрыубыду, ФЛым хуэгумаицЛэу, Лейри пауду, Пкьохэр гьуэгуанэм темькЛэ. Пкьоми пащЛэ ятетц. «Мывэ хуабэ», 29.

ЛБЭРЫГЪУ (1). Клэпсэ псыгъуэ быдэ. [Кьэрэлгъаишэ Кулису мжиЛэу:] Кьуицхьэм я деж сьыицЛэу сьыкьаицЛатэмэ, мы танэм хуэдэу клэпсэ лгэрыгыу си ицэм илгу чачэу сьидашыртэкгэ. Нэгьуху, 34. Аурэ маицЛэ дэКла, куэди дэКла, Кулису матэ цыкьЛур илыгыуу жылэр кьызэхикЛухуауэ зиггэпсэхуу жыг цлагьым зьидыцЛэсым, «ишокьу» жиЛэу фьизхэм зи гьуэгу яицла ЛЛым ирихьэлЛэиц, вьыицЛэ танэм и ицэм клэпсэ лгэрыгыу ищлауэ я унэ ишэу. Нэгьуху, 34.

ЛБЭРЫЖЭ (1). Гьакьуэм флалгъуэу уэсым е мылым тету кьызэражыхь гьуицл псыгъуэ. Пхьуантэм чыржын сыт дэлгхэм нэмыицл лгэрыжэ «баргэ-сыргэ» жиЛэу ириудэКырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантЛэ, 523.

ЛБЭРЫЗЕХЪЭ (10). 1. (3). И лгэм кьрихьэкЛэ. [Бот Елдар жиЛэу:] Сэ сынэхэ лгэрызехьэиц, зыгуэркЛэ Астемыр сымэ сэбэп сахуэхгунуиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 276. Абдежым ирихьэлЛэу госпиталхэри эвакуировать яицЛу и ужь итт, нэхэ улэггэ лгэрымыхьхэр мафЛэгукЛэ дашири нэхэ лгэрызехьэхэр, зэрылгэагьуици, мескьокЛуэр. Нал кьута, 211. 2. (7). Куэд зыхуэзэфЛэкЛэ, зэфЛэггэкЛэ зиЛэ. И гьакьуэ лгэныкьуэр пхауэ, езыми баш зэцЛиггэакуэуэ, итЛани, мыр сыту лгэрызехьэ, ЛЛы псыницЛэ, жуиггэЛэу зэ адэкЛэ жэуэ, зэми кьыггэзэжу и унафэр кЛэицЛу, гурыгуэгуэу псыницЛэуи яггэзэицЛэу командирыр яхэтт. Шынэхужьыкьуэ, 42. Иджы, зэрыжалэмкЛэ, Кьул Зулгээрней и унафэкЛэ цыыхухуэ нэхэ лгэрызехьэ илгэпкьыр Чопракьыицхьэ яггэкуаиц, кьуришыр пхакьутыкьыу гьуэгу яицЛын я хьисэну. Нал кьута, 228. ХэкуицЛым цыначам езы Нартыхум я кьуажэр хэхуа пэтрэ, ицЛэицхуэ кьэххуар зэриггэзэхуэжын хуэзэфЛэКлакьым, ицЛыр зратар нэхэ лгэрызехьэу, дэлэпкьуэгуэ илэу кьыицЛэКри. Лпапсэ, 82.

ЛЪЭРЫЗЕХЪЭН (лъэрызехъэщ) лъэмыI. (4). 1. (3). ЛъэкIыныгъэ иIэу, зэфIэгъэкI хэлъу, хьхъэхэкIыу шытыгъ. *Езым бынибл иIэу фызабэу, джэдкъурт анэ жыхуэпIэну и сабийм яцхъэщыту къулейсыз дьдэу псэу цхъэкIэ, гуцIэгъуишхуэ хэлът, езыр хуэныкъуэ нэтми, псапэ ицIэмэ, фIэфIт, лъэрызехъэт, цIыху мышынат, жыакIуэт [Гунэуэс]. ГуцIэгъу, 421. Дзэиу зызыгъэнэхъыжыу къуажэм дэсым яцыцт, и ныбжьыр здынэсар тэмэм дьдэу имыцIэмэ иджыри лъэрызехъэт, бэзэр сытхэр дэнэ къэна, нартыху кэеп цхъэлым еизфыр шыдыгум илгъу, жыг хадэ хъарзынэ иIэци, езым фIэкIа зезыхъэ цыIэкъым. Клапсэ клапэ, 6.*

2. (1). Бэщэчу, къару хэлъу, емызашу шытыгъ. *Карабышыным хуэдэу бэщэчт, лъэрызехъэт, тыркушым и фIалгъэм хуэдэу Щэулэхъу и фIалгъэри быдэт - мывэ къуриш хуэзакIэ къыгъэзэнутэкъым. Нал къута, 265.*

ЛЪЭРЫМЫХЪ (15). 1. (6). Сымаджэ хъэлгъэ. [*Къыдым Шаукэт жриIэу:*] *Къэблагъэ, сыгузэват, лъэрымыхъ дьдэу пIэрэ, и гъунэгъум деж лъэсу къыцымыкIуэфIкIэ, жысIэри. Аргъуей, 386. [Дисэ] Лъэрымыхъ дьдэу Iэрыгъаишхуэ пIэм къыхэнэжыпэмэ, псы шынакIи къезытын имыгъэу унэм къыцIэнэж нэхтэрэ лIэрэ зэгъэжмэ, нэхъыфIи. ГуцIэгъу, 421. АрицхъэкIэ ЦыкIуицэ укъыгъэгузавэу лъэрымыхъ дьдэт, къызэфIэувэмэ, и закъуэ лъэбакъуицэ къудей хуэмычу. Нэгъуху, 33.*

2. (9). Къарууншэ, зыхуэзэфIэмыкIа. [*Псэун*] *И анэр лъэрымыхъ хъуа нэтми, къымыгъанэу ирихулIац: - КIуэц, уи унэ иIэсыж, тIысэ! Къалэн, 435. [Фэуаз] Узезыхъэн щимылэжым, си адэ лъэрымыхъ хъуам уицъжащ. Анка, 383.*

ЛЪЭРЫМЫХЪЫН (лъэрымыхъщ) лъэмыI. (1). Къарууншэу, хуэзэфIэмыкIауэ шытыгъ. *ХъэцIэу къытфIэциIми, ариц бысымыр, Уэ урихъэцIэу зыдегъэкIу, Уи Iуэху къэнамэ, зэгъэзахуэ, ПхуэмыгъэткIуахэр псыницIэу гъэткIу, Улъэрымыхъэм, баш къэництауэ. ХъэцIэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366.*

ЛЪЭС (44). Зыми темысу икIи имысу зи лъакъуэкIэ кIуэ. *Гур гуэ, лъэсыр лъэсу, шур шуэ цIыхур къызэхуос, я цыгъынкIи я дуней еплъыкIэкIи нэрылбагъуиц ахэр жыжъэ къызэрикIар - Къэбэрдей псори къуицхъэри къызэхуэсац жыпIэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 317. МазэцIэ дахэр къыхъэхукIэ Дахагъэ хъэхур иIэраицIэу, КъэцIэрэциIэжу иIалэгъуэр, Игъуэ имыкIыу хъыджэбзу, Шу къыхуэзамэ къеубзэу, Лъэс къыхуэзамэ и хъэцIэу, Гъунэгъу зыхуицIу и бийхэр Игъэбзэхыныр тхъэрыуэт. «ЩIалэгъуэ щIыналэ», 412. Шу гуп къакIуэм я ужьым лъэс зыкъоми итт, я иIыб илгъу. Нал къута, 213.*

ЛЪЭС ЛЪАГЪУЭ (2). Лъэсу щызекIуэ гъуэгу цыкIу. *Лъэс лъагъуэм сытехъэм Жыгыриц ини хъуар, Мо жыг иIагъыу дахэрт Ди гур иIыхэхъуар. ХъэтIохъушчокъуэ хадэ. «Вагъуэ махуэ», 355. Гъуэур лъэс лъагъуэм ецхъу бгъуэз тIэкIуиц. Лъапсэ, 68.*

ЛЪЭС ДИВИЗЭ (1). Лъэсу зекIуэ зауэ дзэ. *Шуудзэр зымыдэмэ жалэн ягъуэтырт: иджрей зауэм*

шум шахуэзэфIэкIыишхуэ цыIэкъым, танкымыр, авиацэмрэ куэдици Шур Исраф хэхъухъынуиц, абы нэхтэрэ, цымыхъунукIэ, лъэс дивизэ зэхэдвгъаишэ, жаIэу. Щынэхужыкъуэ, 40-41.

◇ **Шурэ лъэсрэ я зэхуакъуиц** (3). *Еплъ шу.*

□ **Шурэ лъэсрэ гъуэгу щызэгъусэркъым** (1). *Еплъ шу.*

ЛЪЭСЛЪЭБЫКЪ (2). *Еплъ лъэс. Гуаицхъэм уехмэ, хым уIуохъэ, Я пащтыхъэри лъэслъэбыкъыц. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 330. Тэрч адрьциI щытсэун Чопракъыицхъэ дэсри шууэ, выгуу цхъэхъу Налшык станцим къызэрехъ лъэслъэбыкъыри нэхъыбэу. Щынэхужыкъуэ, 34.*

ЛЪЭСЛЪЭБЫКЪЫУ (4). *нареч. Еплъ лъэсу. Нэмыцэ машиниIэу къуажэм дэтми бензин яIэци, абы цыиц зыIэцигъэхъэрэ - мотоцикльы хъэзыриц, ар къемыхъулIэу машинэхэр дэкIыжрэ - губгъуэм лъэслъэбыкъыу къинаиц [Локотоиш]. Нал къута, 245. [Къэрэмьрэзэ къыгъэувыIам:] Сом мин сиIатэмэ, лъэслъэбыкъыу уэрамым сьдэтрэт. Лыгъэ, 408. [Алыджыкъуэ:] Мыбы нэс ськъыкIыурэ махуэ къэс заводым лъэслъэбыкъыу дауэ сызэрэиуэнур, жысIэу ськъэгъузавэри сьцIэутицIаиц: - Иджыри жыжъэ? МелыIыч, 454.*

ЛЪЭСУ (47). *нареч. Зыми имысу икIи темысу и лъакъуитIкIэ кIуэуэ. Сыхъэт ныкъуэ нэхъыбэ дэмыкIыу Астемыр Налшык нэси, и шыр цIыхугъэ гуэрым деж къыдинэри, Елизаветэ уэрамыкIэ лъэсу дригъэзэяц, Церковнэ уэрамыкIэ кIуэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. Панхэм я дээр пIаицIэу-тхъытхъыу Лъэсу, шууэ, мес докIыж, Танхэр мауэ, ар гухэхъуэу КъокIуэр, панхэр мэкIуэдъыж. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 162. АрицхъэкIэ Хъэбибэ абы нэплъэу пхуицысынт, Данизэт гъусэ ицIэри лъэсу парадым кIуат. Щынэхужыкъуэ, 36.*

ЛЪЭСЫДЗЭ (1). Лъэсу зекIуэ икIи зауэ дзэ. [*ОборонэмкIэ комитетыр зэныкъуэжкъурт:*] *Сыт хуэдэ дивизэ зыхуэтисзынур - шуудзэ, хъэмэ лъэсидзэ? Щынэхужыкъуэ, 40.*

ЛЪЭСЫЖЫН (елгъэсыж) лгъэI. (2). *ЗыгуэркIэ (п.п. псы, уэшх) тхъэщIыжын, гъэкъабзэжын. Дунейри къабзэ хъужауэ, дыгъэр аргуэру къуажэм къытепсэрт, жыи тIэкIу фицIезгъэхуу уэшхми фезгъэлгъэсыжа, жиIэ хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 50. Астемыр и гум къэкIыжаиц Инус хъэжым езауэу къыциуIам цыгъуэ и уIэгъэр мыбдеж щилгъэсыжауэ зэрыщытар. Хъуэпсэгъуэ нур, 22.*

ЛЪЭСЫН (лъэсц) лъэмыI. (4). Зыми имысу икIи темысу и лъакъуитIкIэ зыщыпIэ кIуэн. [*Астемыр Тембот жриIэу:*] *Сылгъэсц. Хъуэпсэгъуэ нур, 193. [Хъэбибэ Апчарэ жриIэу:] Уиужкыым, улгъэскыым, жыхуаIэу. Нал къута, 227. Усэ схуэтхым, шум сыхуэиц, Схуэмытхамэ - сэ сылгъэсц. Сыхъэт. «Батырыбжьэ», 56.*

ЛЪЭТАУЭ (1). *зэхъ. Егъэлеяуэ псынщIэу, шэм хуэдэу. Шыр лъэтауэ уэгум йохъэ, Къалэ ницIантIэм ар ныдохъэ, Щхъыхыр фIэту иныжэ закъуэ Къыбгъэдохъэ тIэкIу хуэциIакъуэу, КъуимыгъаицIэу и гум хэлгыр А иныжыым мыр къепсэлгыр: - Дэ дыщыткъым бысым жагъуэу, Ди хъэциIэцим нытхуеблагъэ, Лым я лыгъэ*

зэхэглэлтэй, Пфлэфгым, наклүэ иньжь бжьытэ. «Елбээдыкьүэ», 16.

ЛБЭТЭЖЫН (мэлбэтэж) лбэмьI. (3). 1. (1). ШыпIэ хуабэхэмкIэ гэзэжын (кьуалэбзүхэр). Шыр кьызышари гээм икьуэцIкIэ КьыздикIа цIыпIэммылгэтэж. Си хэку нэхь ини сыту сцIын? «Шхьэлыкьүэ», 386. 2. (2). Кьуалэбзүр дамэкIэ зиIэту хьэуам хьхьэжын. [Бэлацэрэ Лурэ] Гьунэгьу дыдэу Iуацхьэм цекIуэлIам, абы теса бгэжэ гүри лбэтэжри и дамэ иныр хуэму цIиунскIэу кьуришымкIэ иунэтIац. Хьуэпсэгьуэ нур, 297.

ЛБЭТЭЖЫКIЭ (1). Зэрьлгэтэж цыкIэ. ЛбэтэжыкIэр цыгьуницауэ Вынд тхьэмьыцкIэр цIэхьу лIац. УсипI. «Вагьуэ махуэ», 371.

ЛБЭТЭН (мэлбэтэ) лбэмьI. (37). 1. (20). ШыпIэ зытелэгьыкIауэ хьэуам хэтү кIуэн (кьуалэбзүхэр). Удз гэгьахэр IэлIэм изу Марфэ цIалэр зепеллэхь, Бзүхэр лбатэм тIэкIу кIэзыу ШтэлэцIтаблэу тIэкIу зеплэхь. «Бдзэжьешэм ипхьу», 153. Джэлил бабыщыкьүэм пидзыжац: - Укьру лэпкьыу жьыбIэ, сэри кьрум сыкьримышатэмэ, кьрум нэхьрэ нэхь лбаэу сылгэтэнт, уэ пхуэдэуи сыциджынт. Бабыщыкьүэ адакьэпш, 475. Кьыдырыр пэху хьужауэ удзыпIэм кьыхьэнауэ кьру кьомыр гублацхьэдэсэ зацIауэ зэрьлбатэм еплгац, игурэ и цхьэрэ зэбгэжауэ. Кхьухь пхэнж, 496. 2. (14). Зэрьлгатэ (кхьухьлгатэ с. ху.) Iэмэпсымэ гүэрэм ису уафэгүкIэ зекIуэн. ГүфIэгьуэм псэкIэ цIэхьуэпсу И псалгэр мэуэ гухь: «Тхьэм ецIэ цIалэр цылватэр, Бгырыс бгэ лгэцу и дамэр Укьүэдияуэ кхьухьлбатэм». «Адэ», 131. Сэри соцIэ гьуэгу и пIалэ, Зэм сыкьгьухьми, зэм солгатэ, НэгьуэцI цIыпIэ ецхь ди кьуажэ Шыслээгьуамэ, гур мьятэ. Унэм үикIрэ кьэбггээжмэ. «Вагьуэ махуэ», 372. Хьыбар гүэри зэхэсхакьэ Уэ уи льыкIуэм кьыицицIауэ Ар ди уэгум цэхуу иту Дэ ди летчикыр хуэзауэ Ист кхьухьлбатэм хамэ гүэрхэр, Ди уэгү цхьуантIэм цызелбатэм, Ауэ кIэцIу а уи льыкIуэм Кьыхуитхуати дэ и лбатэр, Доллар ипхьыу ар кьехуэхьрт. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашуэ», 135. 3. (2). зэхь. ПсынцIэу, лбатэм хуэдэу кIуэн. Лбагьуэ закьуэу ар зытетым ТемьныIэу шыр мэлбатэ. «ШIалэгьуэ цIыналгэ», 422. А иньжьыр зэрьжйеуэ, Елбээдыкьүэ мыгужьейуэ, Тхьэлухудыр мис кьепхуатэ, Шым кьошэсри, ар кьолгатэ. «Елбээдыкьүэ», 17. 4. (1). зэхь. Хьыбар, псалгэмакь нэгьуэцI цIыпIэ гүэрэм цызэхэахын, абыхэм нэсын. Зи гүгьу сцIа льыфIым и хьыбарыр Дэтхэнэ псыхьуи мэлбэтэф. Шыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 182. 5. (1). Iэшэ зэмылIэужьыгьуэхэм иль шэц зи гүгьу ишIыр. Фочыши шэкьым, мьлгэтамэ. Пасэрей хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362.

ЛБЭТЭНЫМ ХУЭДЭУ (3). Хуабжьу гүфIэу, и лээр псынцIэу цIэкIыу кIуэн. [Алыджыкьүэ:] Ти, сылгэтэным хуэдэу псынцIэ сыкьгьэхуауэ комендатурэм сыкьыцIокIыжри си складымкIэ соунэтI. МелыIыч, 467. Анестезиологри кьыицIохьэ: -Iэмал цимьIэкIэ, естыниц наркоз, Дэфэрэдж Шагировнэ, - жегIэр и цхьэр кьыфIэхуауэ

кьоувыр, я тхьэкIумэм зэхихьр яфIетелгьыджэу, унэм дохутыру цIэту хьуар абы йоплэ, сэ сылгэтэным хуэдэу Iэпкьлгэпкь псынцIэ сохьур... Льяпсэ, 16.

ЛБЭУЕЙ (9). Джэдэщым цIащIыхь джэд тетIысхьапIэ. Гүэгуи хэр жэцкIэ тесиц лбэуейм, А псори цIэсу зы джэдэщ, Фей кьакIэрыхур кьытелгьалгьуэ Бабыщым цысу нэху егьэц. Бабыщ. «Дамыгьэ», 218. Фочауэ макьым игьэцта джэдыр лбэуейм кьелгэжү сэлэтхэм цалгагьум, джэдэщым цIэлгэдэри джэду кьахуэуыдыр кьауыдыри ари машинэм ирадзац, джэдэщыкьэр пачурэ. Нал кьута, 291. ПыцыхьэцхьэкIэ джэдэщым джэдкьазыр екIуэлIэжмэ, Джэлил джэд анэм яхьэу лбэуейм тесиц, инкубаторыкьуэр и закьуэпIийуэ псоми япэлэцIэу, зигьэбырыбу кьуэгьэнапIэм кьуэсц. Бабыщыкьүэ адакьэпш, 482.

ЛБЭУЖЬ (22). 1. (17). Зыгүэр зэрькIуам кьыгьанэ лбэкьуапIэ, лбэувыпIэ. Илынцими мафIэм лбэгьууп хужьыр, Сэ кьыспэцыткьэ псыхьуэ Iэджэ, Бий псыхьуэ псыншэм шэрхь лбэужьым Ит псыкIэ птхьэцIмэ, ар гьуээзджэц. Лэгьуп цIыкIу. «Шум и гьуэгу», 50. Нурхьэлий кьурIэн илгьыгьыр япэ кьежэлIа гүэрэм IэцIидзэри, и заницIэр и гьуэгуу кьуажэмкIэ иунэтIац, и льякьуитIым лбэужь яцIыр, вагьэбдзүмэ бгьузитIым ецхьу, уэс зыхэтым кьытенэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 157. [БырмамьтI:] Шыщыр дьздэщытым кьээгьанэри, Шамум гьусэ сцIыри кьээгьээжэц, ди лбэужьыр пшахьуэм цIамагыгьэнэж цIыкIэ псынэм дьнэсыным сыхуцIэкьуу. ХьэщIэ льяпIэ, 402. 2. (5). Цыхум кьызэринэкI Iуэхугьуэхэр, абы иIэ мьхьэнэр. Лбэужь зыцIыфьыр псор арамэ, Фэ фи лбэужьыр гьуэгу тхуэхьуац. Сэлэт лбэужь. «Мывэ хуабэ», 130. ШыхьэцIати нобэ дьдэ А жылэшхуэм, гүзэсауэ МафIэм псори зэцIеуыдыдэ, И чэзууэ ар кьэсауэ, Мэхьу а жылэр ецхь хэкужьым, ХэкIуэдэжу цIыху лбэужьыр. «Тисей», 486. Палестинхэр зэрьзехьэу ШIыльэм тетмэ, иниц я губжэ, ШэтIрон лентIхэр кьешэцIауэ ШамыщIыхьэ цIым лбэужь. Уафэ кьащхьуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагьуэ махуэ», 342.

◊ **Лбэужьыр хун** (16). И ужьым иту здэкIуа дьдэмкIэ кIэлгьыкIуэн. Уи лэпкь лбэужьыр пхуэу лбэсу Пхгэ льякьуэр пIыгьыу гьуэгу уежьат. Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 114. Якьуб и лбэужь пху цхьэкIэ, мьхьэнэ илэтэкьыми, Локототи гьуэгу цIыкIу гүэрэм теувац, зыцIыпIэ дишэниц гьуэгуэм жиIэри. Нал кьута, 242. ХьэкIэкьуэцIэм я пIалгэ зыцIэм ецIэ хьэкIэкьуэцIэр и гьуэм икIрэ псафэ е зыгуэрэм ецэкIуэну ежьэмэ, зэрькIуа гьуэгуэм тету кьимыгьээжьыну Iэмал илгьыми, зи лбэужь пхум ухуэзэниц. Льяпсэ, 70. **Лбэужьыр кьэхун** (3). Зыгүэр лбэужькIэ кьэгьуэтын. Ситиц сэ вапIэм пхгэлэцэжьу, Вындхэм кьахур си лбэужь. Си губгьуэ. «Шхьэлыкьүэ», 375. [Елбээдыкьүэ жегI:] Умыгубжьыт уэ иньжьыр, Сэ кьэсхуакьэ уи лбэужьыр. «Елбээдыкьүэ», 16. [Уи] лбэужь кьытемьыгьэхьэн (1). Зыгуэрэм зыкьемыгьэгьуэтын, зыфIэгьэпшкIун. [Кьэрэлгашэ Кулисум жегI:] Зэ Iэцыхьуэм я джэ

иЦокгур мамырыггэм, Уэ хей унэр бггэсу нафлэр иЦыбоггэст, Зауэм лытсыр шыжэм арац уэркIэ фIыггуэр, Сабий цыкIухэр жеймэ бомбэкIэ уоггэс, Уезэуэну хэти уэри зоукгуэдийр, Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 139. Сэри сыкIуэдауэ кэслытэжыркыым, - жиIэри Елдар и гум кэрихур кэажриIэну цукгуэдиияц, - Инал лIы лэици, акылкIи абы хуэдэ хэкум ису сиIэркыым. Мазэ ныкгуэ шхуантIэ, 542. ЦIыхуу цыIэри зэхуэдэ пхуэцIынкыым е «сэ сэцхуу псори сиIынууц» жытIэмэ, кэомыхгулIэн Iуэхууц, дэтхэнэ псэуцхэми кээкIыггэми пIэм иту я гьаицIэ Iыхэр яхынууц, езыхэм нэхэрэ нэхэ лэици шIэу гу лятэмэ. Кххэлэггунэ, 379.

ЛЪЭЩАГЪ (7). И кьарур, зэфIэкIыр здынэсыр. Си лэицаггым кьэралыггуэу Iэджем, ниIэрэ, ницIэ кыхуаицIыр, Си кьарухэр гьунапкэнишиц, Сэ Iуэхуушхуэхэм сыхуаицIыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 131. Соплэ а дахэр сэ згэицаггэуэ, Изоггэцхыыр ар жыр кьалэм, А псыкьелэм и лэицаггыр Сэ си усэм арт хэлэмэ. Псыкьелгэ. «Партыр ди пашэу», 93. Тхьэ, дебггэплъын уи дэажэналгэм, - жаIэу Лурэ Сосрыкгуэрэ Iэюб фIэкIа Iуэху яIэтэккыым, абы и лэицаггым дихьэхуэ. Мазэ ныкгуэ шхуантIэ, 589.

ЛЪЭЩЭН (мэлъащэ) лэмыI. (3). 1. (2). ПхьащIэ, гьукIэ IэщIаггэхэм хуэдэ зыпыщIа лэжыггэ гьээщIэн. [Хьэкурунэ] И жьэгу зэцIэггэнашиц, ицIэтиц мэлъаицэри. Лъапсэ, 100. Сахуэзэм цIыхум, согумаицIэ, СымыицIэ хэкур зэзггэпицэн, Дыдауэу гьаицIэр сыт ицIетхьэкIыр, Зэтыдггэуэуэ дьлгэицэн? Ди хэку аргуэру кызоггэзэ. «Цхьэлыкгуэ», 379. 2. (1). зэхь. Лэжьэн, Iуэхугуэуэ гур зэфIэхын. Бжей жыг иным маицэр КьитIу ицIедзэ Хьэкурунэ, Iэхуэу баишкIэц зэрылгэицэр. «Тисей», 493.

ЛЪЭЩЫГГЭКIЭ (1). ЗалымыггэкIэ. -КьамэкIэ умьдзэгу, емьнэ шыр! - жиIэри дьгьурыггуэ нэхь мьшиггэ гур Iуаицэ кьыбгггэдэхутаиц, лэицаггэкIэ кьамэр кьыицIыхын и хысэну. Лъапсэ, 38.

ЛЪЭЩЫН (лэици) лэмыI. (3). Кьаруушхуэ хэлъын, лэици, ахьырзэману шытын. Ар бийм хуэдэнкыым ицIы уи фIэиц, Абы и ицIанIэм сынэсыниц, Ди ицIыгу кьарукIэ сэ сылгэици, А бийм сэ маицэр лэызггэсыниц. Си фочым IэплIэ ешшэкIауэ. «Шум и гьуэгу», 30. Гу кIуэддыггуафIэиц зэ лэицар, КьетIысэхакгэ - кьэубаиц, Нэмыси ицIыхыи ар зэицар И лээкIыныггэм дэкIуэдаиц. СфIэмыфIыр куэдрэ сфIэфI уэ пцIац. «Ваггуэ махуэ», 318.

□ **Улэицимэ, ухейиц** (1). Тепщэныггэ зиIэм зыщIыпIи жэуап шихькыым кыхуиIэщ. Улэицимэ, ухейиц - арац и хабзэ нэхьыцхьэр, ауэ лэици узэрыхуныр арац имыицIэр, кьулыкьукIэ зыщыгуггын ицыIэккыми, ахгшэ хэкIыпIэ мэлъыггэуэ, ахгшэкIэ лээкIыныггэ кьиггэуэтын и хысэну. Лъапсэ, 93.

ЛЪЭЩЫДЖЭ (6). Сабий зыпкьырылгэ ицIыхубз, уэндэггэу. Думэсарэ мьзэ-мытIэу Саид деж кIуэурэ елгэIуаиц, ицIалэр Iэпыдзлггэпыдз иггэхуэу

ицIантIэм диггэтыну, молэми физ лэициджэр куэдрэ зримыггэлгэIуу ицIалэр лэициIэу кьыицтаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 51. Физ лэициджем бэлыхуэ ятелгым ицIэмыуници нэхьыфIиц, псом хуэмыдэу зи ицылгэхуэр. Нэггуху, 33. [Дохутырым:] Физ лэициджэ машинэм илгэиц. Гьуэгуанэ, 127.

ЛЪЭЩЫЖЫН (елгэици) лэмыI. (5). Зыгуэр теплгэицIуэрэ гьэкьэбзэжын. Нэпсу жьакIэм кьытеткIуахэр Елгэицижыр Iэнэсысу. «Тисей», 479. И Iунэр и IэцхьэмкIэ елгэицижыри бжэмкIэ макIуэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 205. Шыхыыр пIэтIауэ-лээкьуауэу кIэзызу ицылIэм, лэици зыцIэ хьуа сэри абы и цымкIэ илгэицижыиц. [Казбек Машевич], Лъапсэ, 72.

ЛЪЭЩЫН (елгэици) лэмыI. (35). 1. (32). Хьыдан кIапэкIэ телуэтыхуэрэ гьэкьэбзэн, зыгуэр кIэрыггэкIын. Матренэ Лу и натIэм кьэжэх лэици илгэицирт, Жансэхуэ зэрыггэкIийм яхьхьауэ ицIыкIухэм япкьыруницIыхьырт, Лу кьеуар кьыхуэмыицIэу. Мазэ ныкгуэ шхуантIэ, 551. Топышэм губггэуэр зэхавуэу Гын Iуггэуэр дьиджу ицхьэицываиц, Мээджыджыр ди ицIыр, мэгумэицI, УIэггэр удзкIэ сэ солгэицI, кьуэ кIуэицым, нэпкыым ицыуэр топц. УIэггэ. «Шум и гьуэгу», 42. [Аслгэныр] Iэбэри кIэлхгьыр кьыпхьэуэуэуэ шынэуэрэ зи псэр хьэришым нэса кIэлхгьымкIэ напэлгэици палгэуэ и жьафэр илгэицири иггэтIысыжыиц здэицысым деж. Кххуэ пхэнж, 501. 2. (1). зэхь. ТеуванIэри ныпкIэ, удз дахэкIэ гьэицIэрэицат, абы нэмыжыжьэу музыкауэхэри шытт, я гьуаплгэ бжэмихэр дьггэм нэлыду чырбыи хьэжыггэкIэ лэициIауэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 125. 3. (1). зэхь. IэнатIэ зыIутым хуэмыфащэхэр IуггэкIын, гьэкьэбзэн. Парт чисткэ, партыр ялгэицинууц, яггэкьэбзэнууц, жалэмэ, зэхэзыхьым яггэицаггэуэрт: «Партыр хадэ хьуа бггэкьэбзэну, е шым еицхуэ дауэ пIэицинуу»? Мазэ ныкгуэ шхуантIэ, 626.

◇ **Тэмакьыр лэицин** (1). Еплгэ тэмакь.
ЛЪЭЩЫХЬЭЖЫН (лэициохэж) лэмыI. (4). Зи ужьым кьинам кIуэуэрэ кIэлгысыжын. ТIэкIу докIри, кьосыр пIалгэ гуэри, КьакIэрыхуари лэициохэж. АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм... «Ваггуэ махуэ», 94. Бжесла мьггэуэти, си кьуэшыжь, укьызэдэIуатэккыым, иджы кьуажэм дэса ишэным уалгэицихьэжауэ кьэлгытэ. Мельгыч, 472. Сабийри гьуэуэ кIэлгыжа ицхьэкIэ, жыжьэ кIуэнт - нэггэуэицI шу гуэри кьэсри ицIалэ ицIыкIур ипхьэуэтиц: - Умыггэ, хьэм и ныбэм кьикIа, - уи анэм уэри улгэицихьэжыниц, - жиIэри. Лъапсэ, 31.

ЛЪЭЩЫХЬЭН (лэициохэ) лэмыI. (29). Ипэ ишам кIэлгысын, кIэщIыхьэн. Лу кьыздихьэ справкэр зэлпыхуэ еплгэрт, псоми хьэкьыу япхьыкIат Лу дзыхьыицхуэ кьызырыуаицIар, итIани круишкIэицхуэхэри круишкIэ ицIыкIухэри ицIызыныкьуэкуэ ицыIэт: иныкьуэм жалэрт Инал и машинэм, шыфI утесмэ, улгэицихьэну е трактор зепхуэныр IэджэкIэ нэхэ гуггэуэ машинэм нэхэрэ. Мазэ ныкгуэ шхуантIэ, 546-547. Месыр ахэр кьыздоувыр, Линэ ицIалэм догушыIэ: -

Сэ квыстежыриц нобэ си псэр Зи ІэмыщІэ сэ ислъхъэнур, - ЖеІэ Лини щІопхъуэ заницІуэ, ИмьщІэххуэ лъэщІыхъэнур. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 42. Дынэмысуи хъунт: Анка псы езгъафэу сызэршысыжу, сыкыщІыхужащ жыхуиІуэ, и гур квызэрыгъуэтыжа хъунти, япэм салъэщІэмыхъуэ квэкІуа си гъуситІыр иджы си ужь ит защІэурэ квэкІуащ, мы шым ещиІар сыт жаІэу зыхуахъынур ямыщІуэ. Анка, 383.

ЛЪЭІЭСЫН (лъоІэс) лъэмыІ. (52). 1. (22). Зыгуэрым зыпшэщІуэ, үІэбэу нэсын, телэбэн. *ЛъапэщІуиуэ сабий цыкІухэр ПхъэщІхъемыщІхъэм лърелэс.* «Узыншэм!» - сэ жызоІэ. «Мывэхуабэ», 18. *ЖэщІыр мазэгъуэм – мазэ нурыр Ди дадэ Іуащхъэм кбаллоІэс, Я жыакІэр мазэм хужь кыщІауэ Я гум кэкІыжхэр Дахэуэси, Нэху ягъэщІыхукІи, мес, зэхэси.* Мывалгъэ щыпІэу дапщэ щыІэ. «Вагъуэ махуэ», 354. *МафІэр къэзыутІыпщхэр тыншу лъагъуэ цхъэкІэ уалгъэлэсынукъым, щытІым уелгъэ хуейци, абы нэмыщІыжу огнеметыр зэрыт танкыр хэтІащ, лагъым сыткІэ узэмылгъэцину.* Лыгъэ, 412. 2. (4). ЩІыпІэ хэха гуэрым кІуэурэ нэсын. *ЛъэмыкІми Іуащхъэм сынэсын, Дэ тшыщІа а щІыпІэм лгъэлэсынщІа.* Атакэм и пэкІэ. «Шум и гъуэгугу», 52. *Согъазэ нобэ, жысІэ защІэу НэгъуэщІ къэралхэм салгъоІэс.* Кхъужьей къудамэ. «Вагъуэ махуэ», 312. *Зи дыщ жыжъэ щыІэ цыхубзхэр мэгъуэсэж, си ллахэм я кхъащхъэ салгъэлэса дауэ хъуну жаІэу.* Лъапсэ, 84. 3. (3). Псалгъэмакъ, хъыбар с.ху. зыгуэрым и деж нэгъэсын. *ХъыбарыфІыр лгъэлэсащІа Шыгъуэм, Іэхъуэм зафыщІыж, «Хэт дохутырыр? ПщІэрэ?» - жаІэу Зэхуэзахэр зоуищІыж.* Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. *ПщІы иупсыну ежъам, ПщІы квуэпсыр Тхъэм легъэлэсыр.* Сатъявати. «Батырыбжъэ», 82. 4. (14). Мурадур, гугъэр къехъулгъэн. *Щэфталым хуэдэу гъэгъа щыІэ?! Ар си ІэщІагъэу цытыгъам, Дунейгъэдахэу салгъытэнти, Салгъэлэсынут си зугъам.* Щэфтал. «Дамыгъэ», 95. *Куэдди мыкІуэу, пщэдджыжъ дыгъэр Дыщэ мафІуэ квалыдащ, Пан губжъами мис и зугъэм лгъэлэсынум хуэгъуащ.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157. *Зыхуейр къехъулгъэу зыл есащ, Зыдэплгъэм и нэр – Іэр лгъоІэс, Зэм жыбгъэм шууэ ар шэсащ, Зэм докІуеипэр уафэм нэс.* Зыхуейр къехъулгъэу зыл есащ... «Вагъуэ махуэ», 324. 5. (3). Зыгуэрым и ІэмыщІэ кыхъэн, кыІэрыхъэн. *ЩІалэ цыкІум гурыфІыгъуэщхуэу шэт, лымрэ хъэжыгъэмрэ Думэсарэ лгъэлэсмэ, чыржын хуабэ игъажъуэ, лэпси игъавэу Лу зэригъэгтхъэжынур.* Хъуэпсэгъуэ нур, 299. *АпщІондэхукІэ а жэм фермэм Электричествэр нагъэсыр, Жэм квращу Іэмэпсымэр Лацэ сыми ялгъоІэсыр.* ЕгъэджакІуэ. «Партыр ди пашэу», 103. 6. (1). Гулгытэ, пщІэ хуэщІын. *А махуэм Лыгъур балигъ хъуащ жыпІэну псоми ялгъэлэсу лІы хуэдэу яхэттащ, хъэдэлусу флагъэжыну къащэхуа выщІэр къэзыгъуэтари арат.* Лъапсэ, 108.

ЛЪЭІУ (4). Зыгуэр кыпащхуэ е ирагъэщІэну зырызыхуагъазэ. *Уигу, си анэ, сыккэкІмэ, Уэ мащІэ Іуи лгъэу? Сэ сощІэр, нэзытхмэ, Уигу щабэр ныквуащ.* Уигу, си анэ, сыккэкІмэ... «Шум и гъуэгугу», 26. *Ди лгъэур тхъэм деж нэсынккэ,*

ЖаІэу мэджытыр тетщІ нэхъ сэтейм. УситІ, Щам щыстхауэ. «Батырыбжъэ», 75. *Сэтэней ябгъуэ Зи бгыр псыгъуабзэр Зэгъуэп мардэниэм КъызыщІегъаплгъэ, И лгъэу зымыдэм Хузэгъуэду, Дари щхъэтепхъуэм Хъарыр кыпечыр.* «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 424.

ЛЪЭІУАКІУЭ (2). ЛгъэІуэну зыщІыпІэ кІуэныгъэ. *АрихъэкІэ Кулисум абы и деж лгъэІуакІуэ цІлэмыкІуэр Къэрэлгъащ квэкІуауэ цытат езы Кулисум деж.* Нэгъуху, 35. *Хъэрун правленэм кбосыр лгъэІуакІуэ: - КъафщІти гъуицІ клапсэ пкбори дщІыгъуэу Радиоточкэ фемэм сыгъащ.* Хъэрун и лъагъуныгъэр. «Партыр ди пашэу», 97.

ЛЪЭІУЭН (мэлгъуэ) лъэмыІ. (65). Зыгуэр кыпыпхыну е ебгъэщІэну лгъэу ехъэлгъэн. *Мис итІанэ ар кыпховэ, ЛгъэІуэу щІедзэ ахъиэ цыІыхуэ: «КхъыІэ, Іейуэ согузавэ, Зи сомищэ, си квуэшышхуэ, Къызытатэм сицыгъуицэнккыым, СыткІи солуэ уэзмытыжмэ» Ар ептамэ бгъуэтыжынккыым, ПщІы еупсыр ухуэзамэ.* Дыгъуэ жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 126. *ЖыщІкІэ Хъэбибэ гъуэлъыжамэ, жейм емызэгъуэ куэдрэ хэлгът.* Нэмзыбзэу ищІэр кыбжырт, Алыхъым елгъэІуу: *ялыхуэ гуащІэмрэ гуицІэгъумрэ зиІэ, цыхур зэлгъэІуу зыми емылгъэІуж, сынолгъэІу, си нысэ заккъуэм фызабэ джанэ щомыгъэтІэгъэну, си щІалэр псэууэ кысхуэпхыжыну.* Шынэхужыкыкыуэ, 28. *Сеймэным ищІэр иІыгът, афэ джанэу, быкІэ зыхумэн и хъисэну, и нитІри, гужъеяуэ, кыхурт, лгъэуажъэмыщІхъуэ къэувауи лгъэІурт: - СумыкІ, сыгъэпсалгъэ, сумыкІ, си квуэши, сумыкІыу сыгъэпсалгъэ! Лъапсэ, 52.*

ЛЪЭЖЪЭН (лъэжъэ) лъэмыІ. (2). Зыгуэрым и ужь иту ежъэн. *УцІыкІуми, си псэ, уэ хуэсакъ.* Зэхэпхрэ? *Далуэт!... Лыр бгъэжам, Аузым цолур шы лгъэ макъ, КІуэт, пльэт нэмыщэ кытлъэжъам.* ЩІэпхъуэжэхэр. «Шум и гъуэгугу», 53. *ИтІанэ ахэм яжесІащ: Насытым цхъэхъуэ сылгъэжъэнищІа, Ар спэгъунэгъумэ, къэслъыхъуэнищІа, НысащІэ дахэу лъагъуэ нэхукІэ Уэрэд хужысІэу сэ къэсищІа.* Насып. «Шум и гъуэгугу», 85.

ЛЪЭИН (мэлгъей) лъэмыІ. (11). 1. (7). Зыгуэр псынщІэу хэлгъэтыкІуэрэ лгъэныкыуэкІэ Іуидзын. *Уи лгъэу кыщІэхурэ мывэ лгъеймэ, Уи ужьыр зыхур хэкІуэдащ.* Къуршым докІ. «Дамыгъэ», 73. *Мухъэрбий и пыІэ фыцІэ тІэкІур лгъейри езыри къэукІуриащ, гъукІэм и лгъакъуэм кытхехуэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294. [Лымы] *КІарзинкІэ иІыгъари ІэщІэхури лгъеящ, баш иІыгъати – ари арат.* Мелыгыч, 445. 2. (4). ПсынщІэу, пашщІэу ежъэн, щІэпхъуээн. *Лгъейри ежъэжаш.* Хъуэпсэгъуэ нур, 144. «*Сыт уэ уи квуэм кысхуэбгъанэр?» - ЖысІэу дщІпсми сеупщІащ.* Псым трилгъэхэц и шым уанэр, Еуэщ, лгъейри ежъэжаш. ЩхытІ зыфІэгугу Іуащхъэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 147.

ЛЪЭЙ (1). Лгъэдиймрэ лгъэуажъэмрэ фІалгъэхэ лгъэгупс зиІэ, лъапэ зыпмыт щыгъын. [Къэзмай *Къазджэрий жрилэу:*] *АтІэ иджы Іумпэм цхъэ сащІэрэ, уицІэ лгъей зэфІэтхъам ещхуэ цхъэ сыхаутэрэ? Мазэ ныккыуэ щхъуантІэ, 622.*

ЛБЕЙУЭ (5). нареч. Пашцлэу, псынцлэу, кбызэтемыувуылэу. Бжэн кыхуну маклуэр кгуажэм, Хьэр кьегганэ кьэрэгбулу, Ар мэлпацлэ – лбейуэ мажэ, Иэджэ, Иэджэ и гум илгу. «Тисей», 495. Гьуицл Гункыбээр тырихыжри, Марфэр лбейуэ хьфлхуаиц: - Еплэ а цланлэм и мурадым, Уэ пхуэфаицэ сэ сыхьуни. И лбэужьыр сэ а уи адэм Шьисхь пхуэзыицлгу уэзгьэхуни. «Бдзэжыяшэм ипхьу», 157. Лбейуэ здэкуэм и справкэм еплэу клуэрт, пэиот телгым дихьэхуэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 514.

ЛБЕИЭН (лбоиэ) лэмыл. (1). Зыгуэрым клэщыхьэнэу, клэлгысыну хуелэн, хуцлэкьун. Иэджэ си гьаицлэм хуицилэ, Сьит кьыспэицимми сэ соицлэ. Дахэр, мес, яхьри салбоиэ – Льыклэ ницлэгьуалэр изола. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгу», 86.

ЛБИТГЫСХЬЭН (лботгысхьэ) лэмыл. (1). Зыгуэрым клэрымыкыгу, бэуаплэ йомыту ельэун, клэрыхьыжьэн. Езым и гуапэтэкьым шэрихьэт полкым кьыдыхэтэм яцьиц интернатым кьаклуэрэ, е егьэджакуэм сыхагьэхьэнэу схуелгьэу, е ККОВ-ым сьитетати лажьэ симылуэ сьитрагьэлаици зыцлывлэ сьлуэгьэувэ, жибуэ кьылытлгысхьэмэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 620.

ЛБОСТЭН (1). Цыыхуьуциэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ушрохьэллэ. «Доклуэд мыгьуэри, Лвостэн», жыхуалэм хуэдэиц, Мусэ, уи Гуэхур. Хьуэпсэгьуэ нур, 251.

ЛБХУАПИЭ (1). Сабий кьыщалгьуа шьиплэ. Пэшхьэку клуэцигьр гьуру, джафэу Хуохуэ а махуэм фьызым лхууаплэ. «Тисей», 485.

ЛБХУЭГЬУЭ (6). Шьылхуэну плалгэм пэгунэгьуэ зэман. Нэхьыжитлгым ягу зэбгьауэ, Шым и лхуэгьуэр кьэблэгьауэ, Я нэхьыжьым мыр кьепсэлгьыр: - Мыри, си кьуэшихэ, си гум хэлгьыр: Кьэрэгьулу соклуэ шэицим, Иэциу сохьыр сэ ди уэцир, Шьыцлэр зыми езгьэхьынкьым, Дыгьур псэуэ сцэцлэкьынкьым... «Елбээдыкьуэ», 3. Кхуэуплэцэри кьэпырхьаиц, кхуэубз зи лхуэгьуэ хьуам кьыбгьэдэклири дыгьужьым кьыбгьэдыхьаиц и дзапэфланитлу мазэицлэ кьэунэхуам хуэдизыр иригьэлгьагьуну. Кхьухь пхэнж, 502.

ЛБХУЭН (малгьхуэ) лэмыл. (57). Лхуэгьэклэ зыгуэрым гьаицлэ етын. Иэцим хэзыицлгьэхэм яцьицит Бэкьани, Хьэту и тхьэклуэмэр кьылуэнтлэиц: - Мы жэмыицлэм куэд ихьыжынукьым, лхуэнуиц. Кьалэн, 429. [Анка] Еплэ иджы абы – хьеуани, итлани телгьыджаицэу гурьхуэиц, ськьызырилгьагьуу шьетхэуар гу зьлгьыизгьэтэнэу арат, арицхьэклэ кьыфл хьуауэ кьаишати, си ницлгьхьэплэм кьыхэхуатэкьым мы сэ кьыслгьагьэса шыр шэ лхуэгьуэ лхуауэ, шы жэр ахьырзэман хьуа хаклуитлгьырэ кьунажыну кьыгьэна шьыбзымрэ кьылгьхуа нэужь, тцэжауэ шьытар арауэ. Анка, 381. Бэрээджэ я пхьур лхуэрэ шьалэ цьыкьлэ кьыицилгьхум, кхьуэйпльыжькларыцлэ хуаицлри шьалэгьуалэр кьызыэхуосри аргуэру я дуней гуфлэгьуэиц, кьалгьхуам Ахуэмгьуэат флэиц, дьызыхуэныкьуэу кьэдэгьуэата жыхуалэу. Льяпсэ, 119.

ЛБХУЭЩ (1). Иэщышхуэр шьылгьхуэ бэкхь. Кьыицилгьэти фьинарыр пьыгьыу жэм лхуэицим жэ [Апчарэ]. Шьынэхужьыкьуэ, 49.

ЛБХУЭЩИЭН (мэлгьхуаицлэ) лэмыл. (1). Иэщым и лхуэгьуэр кьэблэгьэпэн, гьунэгьуэ кьэхьун. Тлэку дэклири жэмыицлэр лхуаицлэу гу шьылгьатэм, Гуэр кьэхухьатэкьымы, жэцклэ нахьутэ ницлэхэлгьу ирапхьырт, Гуэм кьыкьлгьуу мыщхьэрыуэн ицхьэклэ. Кьалэн, 429.

ЛБХУДИЙ (1). Псэ зьлут. [Елдар:] Лхуэдий сьхуэзакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 226.

ЛБХУКЬУЭЛИ (1). Пщылгьыплэм имытыж, ауэ пщыхэмрэ уэркьхэмрэ я пащхьэм кьалэн пьухьыкла шьызыхь мэкьумэшыицлэ. Балгьэ хьуауэ кьыицилгьэицлэжам, Гуаицэ зыицлэхьуэпсу шьытар лхукугьуэллэ шьалэм дэклиэрэ бьунунэишхуэу тлгысьжу псэуну арат. Льяпсэ, 38.

□ **Лхукугьуэлгьыр бгьэклэсмэ, уанэгум укьредз** (1). Кьымылэжьа, хуэмыфацэ зьхуэпщлэр шьыкьыгьуафлэиц. [Дэфэрэдж:] Шьыхуэбьым [Сэлимэ] и адэр лхукугьуэлгьыр бгьэклэсмэ, уанэгум укьредз жезыгьэлаи хуэдэми, езым сьит и лажьэ? Льяпсэ, 9.

ЛБЫ (119). Иэпкьлгьэпкьым хэлгь льынтхуэхэм шьызеклуэ тьлутатлуэ пльыжь. Жэмыр ллэ пэтрэ, Хьэту флгьгьэжыжати, льы тьлгьуэпс кьыицилгьэмькьым, «псэхэллэр хьэрэмьиц», жицлэри и фэр трихри икьуаиц, вакьанпхьэ ицлгьыну – арат илгьэс псоклэ кьылэжьар. Кьалэн, 429. [Тесиод:] Ськьээгьубжэ абдежи, адакьэм и шьхьэр пьызгьэлгьэтиц кьамэмкьли, адакьэм и льымкьлэ си джанэри льы заицлэ шьыгьыри ди гьунэгьум я унэм кьамэр сьыгьыу сьыцлэлгьэдаиц: «А-а, фьыкьээгьуэтакьэ иджы!». Тепщэч кьэзылгьыгьы, 162. Хьыджэбз флгьицлэ кьуээгьуэ цьыкьлут, и шьхьэиц икьухам и шьхьэр хэлгьу мафлэр кьыицлэна хуэдэ: и нэклиуцхьэ дахитлгьым уецирхьым, уи Иэпэр кьысын хуэдэ, ницлэнтлэпсыр тьлгьуэпс зьырызу кьытрипхьауэ, и Гуэпэ пльыжьыбэзери мафлэм кьыгьэчатиц жыуигьыиэну, сьмаджэм зимыицлэжу хэлгьт, анализхэм кьызыригьэлгьагьуэмкьлэ, и льым сепсис зэрыхэлгьым шэч кьытепхьэ хьунутэкьым. Льяпсэ, 10.

◇ [Б]укьлэми, льы тьлгьуэпс кьыицилгьэмькьым (3). Еплэ [и]лгьыр кьэвэн. Елдар и фэр, шэхум хуэдэу, пьыкьлат, уеуэу букьлэми, льы тьлгьуэпс кьыицилгьэмькьым хуэдэу, Темботрэ Лурэ абы гу льятауэ, шьлэпхьуэу лафклэтетыр дахужьын хуэдизу кьызыэгьуэпэат. Хьуэпсэгьуэ нур, 134. Шьалэм и фэр шэхум хуэдэу пьыкьлат, букьлэмэ льы тьлгьуэпс кьыицилгьэмькьым, жыхуалэм хуэдэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 593. [Локотоиш] Зэми и фэр пьыкьлгьырт, уеуэу букьлэми льы тьлгьуэпс кьыицилгьэмькьыну. Нал кьута, 272. **Льы гьэжэн** (8).

Зауэ ещлгьылэн, цьыху куэд зэтеуелэн. Куэд шьлауэ, и гур мызагьэу, Ди бийм кьытхуелгьыр дэ и дээр, Лгьыр игьэжэну и гугьэу И сэм ар епхьуэу кьыицилгьэдэр. Куэд шьлауэ, и гур мызагьэу. «Бгы льяпэхэм деж», 47. Зэзауэм кьыицилгьэдэнэу Долэт сьымэ, арицхьэклэ Астемьыр Ипауда псалгэм и кланэр кьыицилгьэжатиц: - Культурнэ революцэм, - жицлэрт Астемьыр, - фронт илэ шьхьэклэ, а фронтым льы цагьагьэжэркьым. Мазэ ныкьуэ

щхуантIэ, 655-656. *И псэри тынишыжат, мы дунейм зигу хэцI темытыжу, дыгъуасэ лъы зыгъэжахэр, бжъэцу зэрызехъар зэкIужарэ я Iэпэр зэрыIыгъыу зэцыгуфIыкIыу къеуджэжIыу, зэкъуэи-зэшыпхъуиц жытIэну зэхуэгуамацIэу, мэзым цIэт жыг зэмылIэужыгъуэхэр зэрызэзэгъым хуэдэу зым и зэран адреим емыкIыу, къуалэбзухэм ецхъыркъабзэу цхъэж и бзэмкIэ езым фIэфIуэрэдыр жиIэмэ, я бзэ зэрыцIэ къыфIэцIу. Кхъэлэгъунэ, 380. [И] лъым ефэн (1). ГуцIэгъуншэу зыгуэрэм хуштытн. ГуцIэгъунишэци, уи лъым ефэнуц, ГуцIэгъу, 422. **Лъы цIэгъэкIын** (4). УIэгъэ щIауэ лъыр щIэгъэжын, фIэкIуэдын. *Таша фыз ницафIэр иукIыну игугъэхакъым, ар зыхуейр нэгъуэцIт: – Кхъуэл сихащи, уIэгъэ къыстеицIи лъы цIэгъэкI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 603-604. УIэгъи сыхъуу лъыр жысцIэкIым Си гугъэхакъым сыкъэнэн. Зауэ жыхуалэм и хъыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92. [Хъэбибэ, Иринэ хуэгъэзауэ:] Лъы ткIуэнтсу си къуэм цIэкIам хуэдиз илгъэс бжыгъэ гъацIэу тхъэм кэрит. Нал къута, 226. **Лъы цIэкIын** (4). УIэгъэм лъы къэмыувIэу къижын. Лъыуэ цIэтыр цIокI, и уIэгъэр дахэ-дахэу хуэмытхэу. Щынэхужыкъуэ, 71. УIэгъи сыхъуу лъыр щысцIэкIым си гугъэхакъым сыкъэнэн. Зауэ жыхуалэм и хъыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92. Уэ лъы ницIэтици, умыбэлэрыгъ, уи лъыр ницIэкIыхукIэ зауэ. Нал къута, 263. **Лъыр мыгъэгъун** (6). ЦIыхур зыукIам хуэмыгъэгъун, илгъэ щIэжын. [Лу Бэлацэ жриIэу:] Бот и лъыр ямыгъэгъуну жаIац, ЛутIэ цхъэкIэ зыри жаIакъым, зэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Уи лъыр бийхэм хуэмыгъэгъуу бын зэухэм сахэтиц. Адыгэ хэку. «Щхъэлыкъуэ», 394. Лу а лгъэхэнэм псэуамэ, поэтиIми я лъыр игъэгъунтэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 616. [И] лъыр къэвэн (4). Егъэлеяуэ къэгубжын, бэмIэн, зэгъуэдын. Аралми зыкъыщIэжащ, и гур къызэрыгъуэтыжащ, зэгъуэду, и лъыр кавэуу щытт. Хъуэпсэгъуэ нур, 94. Хъыджэбзым жиIэм Локотош щедалуэкIэ и лъыр кавэрт, абы хуэдизкIэ зэгъуэпирти. Нал къута, 272. **Лъыр къэкъуэлгъэн** (1). Еплгъ [и] лъыр къэвэн. Щэрданырэ Аралтырэ я псалгъэр яухыху, лъыжхэр я башым зытрагъэцIауэ зэхэтиц, я цхъэр къалэту къэмыплгъуэ е замыгъэхъейуэ, ауэ я жъэм бахъэ къыжъэдиухмкIэ къащIэрт я лъыр къызэрыкъуалгъэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 292. **Лъыр къэплгъын** (5). Еплгъ [и] лъыр къэвэн. Ар пIуатэм угуфIэу Иныкъуэм йокIуэкI, Гупсысэм зэм уихъу Дэл плъыжъу зэм уоплгъ, Иныкъуэм макъынишэу Щхъэц тхъуахэр йокъуэкI, Сурэтым зэм уеплгъэм, Диями, лъыр къоплгъ. Уигу, си анэ, сыкъэкIмэ... «Шум и гъуэгъу», 26. Мис, хъэдэ дзэжэу, гъуэлгъыпIэр Чырбыш къутахуэм къыщIоплгъыр, Iэрытхыу, гъуабжэу тхылгъыпIэр Жъым щигъэсыскIэ, лъыр къоплгъыр. Поштзэхэ пщашэ. «Шум и гъуэгъу», 65. *ШыцIэрт, гъынанэрт мычэму, КъедэхэцIэн щымыIэу И гум хъуэпсэгъуэ имылгъу, И тхъэмыщIагъэр гум къэлэу, ПцIанэу ар цытми лъыр къэплгъу, Хуэпсэнт хъыджэбзыр мымацIэу. Насып. «Бгы лгъапэхэм деж», 103. **Лъыр плгъын** (1). Еплгъ [и] лъыр къэвэн. Арац сипкъ псори***

*цIэдияр, Дунейм хуабагъэ темытыж, ЖэцI уаем псори щодиж, Силгъ плгъар итIани мыуницIыIу. Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгъу», 28. **Лъыр и цхъэм екIуэн** (2). Егъэлеяуэ губжын. [БецIотм] Лъыр и цхъэм екIуащи, жиIэнур игъуэтыркъым. Нал къута, 295. *ПатIэ и цхъэм лъыр екIуащ, Къэгубжъауэ хэтици дыгъэм. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. **Лъыр къэжэхын** (3). УIэгъэм лъыр къижын. Езы Астемыри лъыр къэжэхырт, и цыгъынри хъэлэчу ятIэ зацIэ хъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 65. [Дисэ] Щымыхъум хъэлгъакъуипллу щыту бжэм натIэкIэ къеуэурэ гъырт, и цхъэм лъыр къэжэхми, цIыхубзыр гужъеяти, зыхыщIакъым. ГуцIэгъу, 424. [Джэли:] Зумыусыгъуэджэт, къалэдэс, бажэм дезауэрэ, уи дамэр къыуIауэ, мес, лъыр иджыри къожэх. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 487. **Лъы нэм къытелгъэдэн** (1). Еплгъ нэм лъы къытелгъэдэн. [Къэрэмырзэ] ПащIэр фIыцIэц, Iувиц, кIыриц, жыжъэу уеплгъэмэ, япэ уи нэм къыщIидзэр и пащIэрац, абы къыкIэлгъыкIуэу фэ вакъэ фIыцIэм ецхъэ и нэр, лъы къытелгъэдэжауэ и нэишуитIыр, теппэч ныкъуэ хуэдиз хъу и тхъэкIумэр. Лыгъэ, 409.**

ЛЪЫ УАСЭ (6). Зыгуэр зыукIам иукIам я Iыхылыхэм ярит зэкIужыпщIэ. Я дзэпэм пылгъу я псэ тIэкIур, Мычэму фочри узэдэти, Лъы уасэ яту ижъкIэ хабзэт, Ар нобэ къэси мыкIуэдэти. Лъы уасэ. «Щхъэлыкъуэ», 398. *Къуажэм нэхъыжъу дэсыр зэхуэсри унафэ яцIащ: Къургуокугъуэ иукIа Мэрэмкъан Къасбот и унэм IукIыу Iэпхъуэнэ, лъы уасэу шы, жэм, цэкI-фэкI къытратлгъаами итын хуейуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. ХъэтIрэмтIыгу дэсыр цызэтраукIэм, султIаным и зы къуэи гъуэри хэкIуэдауэ къыщIэкIри, тырку пащIыхъым адыгэр игъэтишынэу лъы уасэу (чалнам) къалихыну унафэ ицIащ цIалэу минрэ щитхурэ, абы ищIыIужкIэ жэцIтеуэм хэтиауэ хъуам анэмэту къуэ зырыз тырку пащIыхъым иратыну АдыгэпщIэхэр зэхуэсри зэгъуруащ урыс пащIыхъым деж лIыкIуэ ягъакIуэу елгъуэну... Лгъапсэ, 59.*

ЛЪЫ ЦIЭЖЫН (17). Лъы зыгъэжам хуэмыгъэгъун, укIыжын. *Силгъ ищIэжыниц – жиIат Елдар и адэ Мурат щылIэну махуэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 222-223. Хъэзабу ди щIым ищэчэхэр И натIэ хъуакъэ бийм и цIапIэм, Мис собж лгъэбакъуэу сэ къэсчари, Бий унэр щIынкъым сэ хъэщIапIэ, ДищI илгъэ ищIэжыну, щысхъэ симыIэу Бий ищIыгум лгъыпсыр цызгъэгъэнуц. Дыгъэр къепсын пащIэ. «Шум и гъуэгъу», 56. [Хъэбибэ:] Дилгъ тхуэмыщIэжми, дилгъ зыщIэжын щыIэниц. Нал къута, 223.*

ЛЪЫБЭ (1). Уэру, куэдэ уIэгъэм къыкI лъы. *КъуакIэбгыкIэм зэпрыкIыу Иныжъыщхъэм лгъыбэ къыкIым Гъуэгъу ищIахэр нэрылгъагъуэ Псори йоплгъыр, ягъэщIагъуэу. «Елбэздыкъуэ», 6.*

ЛЪЫГЪЭСЫН (лъгъэс) лгъэ. (5). 1. (4). *Бэлыхъ хэдзэн, мыхъыр егъэхын, уз етын. Емынэ узыфэр бжъыдзэм лгъыбгъэсауэ Пишурэ къуажэр йогъэуыд, Псэ зыIут псэуцхъэм бжъыдзэр еIусамэ, Емынэ узыфэм гъащIэр зэпэуд. Бжъыдзэ инэралу... «Партыр ди пашэу», 138. Дзэкъэгъуэ закъуи Iувмыгъахуэ, Гум жъы дихуни лгъыбмыгъэс, Фымыдэ*

фи шдым ар кѣхвэххэу – Фи губжъ и мафлэм бийр евгэс. Лыхъужъ хъыбар. «Мывэ хуабэ», 181. 2. (1). Зыгуэр етын, хуэгъэфшээн. *Иэц шаукл цехым кѣшищыцлэдзауэ, зышэч, холодильникым езыгъаиэ, зыгъэтлгылъ – лэджэ мэхури, псоми яхуэфайэ ялгыгъэс: жэмым кѣшиэчыр джэдым кѣшиэчыр хуэдиз флэкла мыхъууи яцлгфынуци, танэм кѣшиэчыр суум кѣшиэчыр нэхтэрэ нэхтывэ яцлгфнуци яхуэфлокл, сьт цхъэклэ жьплэмэ, сьт хуэдэ лэци кѣацтэ, кѣшиэчыр аракѣым зытрацлгхыбар, лэцилэбгуа ахъшэр зыхуэдиэзыр арац. Лгъапсэ, 97.*

ЛЪЫГЪЫН (лгыгъщ) лгэл. (17). Лгакъуэм вакъэ флэлгын. *Абыхэм яцыщ зыбжанэм шырыкъу ялгыгът, ггэмахуэ хуабэм цхъэклэ кѣамыганэу клэлош телгъжу, зэрйбейр, зыхуей зэрагъуэтыр абьклэ кѣаггэлгъагъуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 84. Гъуэу тклум цытцл мафлэм пхисыклауэ И лгъапцхэм куэдрэ шэ тухуац, Ди хэку ар слгъыгъуу ськѣкклауэ Берлин нэсыкулэ ськѣкклауэ. Сэлэт шырыкъу. «Шум и гъуэгу», 11. [Алгдыжыкъуэ] Занцлэу гу лгызотэ: комендант ськѣзыыхуашам лгыгъ шырыкъур хъэлэци, хъэм ячэтхъа хуэдэци, цлгынри зэцлэхужац, медалами, кѣытетлэплькыжауэ кѣытехун кѣудейи. Мелыгъч, 463.*

ЛЪЫЗАЩЦЭ (4). Лгым зэщцицта, зэщцицлэла. [Локотош Якъуб жрилэу] Шы лам и ныбэм шихыхъа хъэм ецхъу и лупэри лгызацилэци. Нал къута, 296. *Дохутырым цыгът хэлэт хужьыбзэ лгызацилэ хъужауэ и жьпми зыгуэрхэр зэрилгери лупцилэци, сестра нэхъыжъыр пхъуэри а халатыр циюдри зыцлгынлэклэ дикуюац, тумбэм дэлг хэлэт хужьу ету зытедзар кѣыдицхъуэтри наплэзыплэм дохутырым цитлэгъац. Лгъапсэ, 8. Шыкыбар плэтилуэ-лгэкъуауэу клэзыу цыллэм, лгызацилэ хъуа сэри и цымклэ илггэцлгъжац. Лгъапсэ, 72.*

ЛЪЫКЪУАЛЭ (5). Лгы куэд, лгы уэр. *Сэлэтхэм яшырыкъум лгынсыр из хъуауэ здэклуэм, лгыкъуалэр шырыкъу лгъапцэм кѣыдрихуейуэ кѣажыкхъырт. Шынэхужыкыгуэ, 31. Зи цхъэ пхам лгыкъуалэр бинтым кѣыщлэжурэ и пцамплэм дэлгэдэ цхъэклэ, флэмьлуэхуу и гъусэм и дамэр илггъуу йолгэкъуауэ. Нал къута, 211. Шаклуэ гужъям зыкѣшицлэжри, цыхъым и цхъэр пилуэнтлгкыгуу цыхуежъэм, кѣаруунниэ цыхъым и кѣурмакѣейм сэ Жан цлэлгъыклар хуиггэзэри зэциупцилэц, лгыкъуалэр шаклуэм кѣытриклэу. Лгъапсэ, 72.*

Лгыкъуалэр кѣежэхуу (13). Лгыр уэру, мьувылэу кѣижу. *Лу а махуэм крушклэшихуэ кѣызэрыратар кѣабыл яцлг хъунтэкѣым куэдым, зыгуэр гъуцл тепцэчклэ кѣуэури и наплэр зэгуиудаци, лгыкъуалэр кѣежэхуу. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 551. Хъыджэбзым лгыкъуалэр кѣежэхуу шалгъагум, зыгуэрхэми полицэм хъыбар ираггэщцилэци, кѣэсац. Лэчымэ, 396. [Бырмамытл:] - Мьр узотри кѣомэцлэклэмэ, цлгызгъуни, - жьысэри, пхъэтыку шылгъыр кѣаситэц, сеуэри унацлэм и цхъэр зэгуэзудаци, лгыкъуалэр кѣежэхуу. Хъэщлэ лгъаплэ, 398.*

Лгын (елъ) лгэл. (4). Лгэрымывэм дэдзэурэ лэмэпсымэ гуэр гъэжанын. *Ялгъырт сэшхуэр*

ди адэшхуэм, ягу кѣеплгэхэм илгт гуггэххуэ. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 51. Джатэр зылыр мывэ шэрхэми, Жан шцлауэ кѣыфлэмыщл. Джатэм и жаныггэ. «Мывэ хуабэ», 253. Ем а махуэм и кѣежэгъуэуэ – Дэ а махуэм дынэплгэати Лгыфл и лэцэу диэ джатэр Бгъуитлкли жану арт цлэтлгари. «Шлалэгъуэ шлгналгэ», 409.

Лгынс (9). Еплг лгы. *Зы нэгъуджэ молэ наплэу, Океаным кѣыбггэдэсу, Лгынс теплгэныр и псэ гуапэу, Хъэдэ теплгэм и гунэсу Доцлэр псоми зы емьнэ. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 60. Пилэнтлэпсрэ лгынсрэ шдым и фадэу Шытау пшэ флгцлэр цхъэщыцоху. Салют. «Шум и гъуэгу», 10. Кѣэрэжэ тыкуэныбжэм джэ лупу плгэри, зыгуэрым и цхъэм матэшихуэ тету клуэуэ илггэгуати, фочыр триубыдэри еуэри кѣриудаци, матэ зыхъым пхъэщхъэмыщхъэ ихъыр ириклуэуэ цылгци, лгынсыр кѣылуэцлгъжу. Лгъапсэ, 107.*

Лгынс ггэжэн (5). Еплг лгы ггэжэн. *Хъэзабу ди шдым шшэчахэр И наплэ хъуакъэ бийм и шлланлэм, Мис собж лгэбакъуэу сэ кѣэсчари, Бий унэр шцлгнкѣым сэ хъэцлланлэ, Дицл илг шцлэжыну, цысхъэ симьлэу Бий шдым лгынсыр цыггггэжэнуци. Дыггэр кѣепсын папцлэ. «Шум и гъуэгу», 56. Илггэс етлуанэм нэблаггэу, Зэуанлэ губгъуэм ар иту, Еггэжэ лгынсыр уи кѣуэшым, анэ бьдзышэм хуэдабзэу Абы и наплэр кѣабзэбзэци... «Адэ», 140. Сталинград джэ лгынсыр шгаггэжэ. Нал къута, 256. **Лгынсыр кѣы(пъжу)** (4). Лгыр кѣежэхуу. И лэциэ хужьым лгынсыр пъжу Сэ цыблэр сэшхуэм изоггэщхъ. Кѣурш дыркъуэ. «Дамыггэ», 213. Хъэщцло лэджуэ зэрывэхъуэ Мывэм лгэгуэр кѣаунэци, Пхггфэм лгынсыр кѣыпъжэ зацлэу Бжэй жьыг закъуэр яухгэуэни. Бжэй жьыгым и балладэ. «Батырыбжэ», 67. Мэзым кѣыхэлуклгым зэрыжила дьдэм хуэду, модрейри цыхъым и пхэмклэ бггэдыхъэри, и цхъэр кѣубыду кѣыггэщлэин и гуггэати, цыхъым зыкѣыггэзэри шаклуэр кѣыхыфлгхуац, арцхъэклэ Сэм кѣулуэу цыхъымрэ шаклуэмрэ бжэцу зэрызохъэ, тлуми лгынсыр кѣапыжу, ятлэ зацлэ хъуауэ. Лгъапсэ, 72.*

Лгынсын (лгос) лгэмыл. (69). Шгугэшклэ зыгуэрым лгхъэ хуэзэн. *Пшэр зылысым и насыну Уэд зылысым зэуцэху. Зи лгхъэ зылысам. «Батырыбжэ», 150. Тхгэмахуэм и клуэцклэ махуиблри зэхуагуэшиац, физитлгым блыщхъэр ялгысу, адрей тлум гъубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялгысу. Гушлэгъу, 426. [Бырмамытл] Сэри ськѣызэрыклац: - Амлэ унафэр мьрац: пцэдей флэкла плалгэ имьлэу пцылэ кѣэс уэздыггэ зырыз ялгысу электрлчествэ яхуевггэшиэни. Хъэщлэ лгъаплэ, 407.*

Лгытэн I (елгытэ) лгэл. (2). Зэрыхур, зыхуэдиэзыр бжын. *Нурхгэлий класэм кѣыбггэдэмыкыгуу абы кѣыдэна ахъшэр илггтэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 228. Кѣамылапцэу плгы кѣашати, зэпымычу тлурьтлурэ кѣепхъых кѣыцрапхъыхым кѣацыпа ахъшэ жьггейр ялгытэу, зныкъуэкъуу кѣуэггэнаплэм кѣуэст. Лгъапсэ, 117.*

ЛЪЫТЭН П (елгытэ) лъэл. (19). 1. (16). Зыгуэрэ кыбшыхъун, бжын, къидзэн, кыбыгурылуэн. *Шцыху тлгытэр дэ лэжыгъэриц, Ариц нэмысри дэ зыхуэтицгыр, Ариц мычэму ди шцэицгыгуэр, Ариц ди гуэныр шцэмынэицгыр.* Ди гыуэгү. «Партыр ди пашэу», 20. *А ятлэр здихэрэ Саняит шцэпсэуну кыуажэм я кхъэм диклутэмэ, и адэ-анэр и шцыналгэм шцылэ хуэдэу илгытэну арат.* Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 667. *Езы Иринэ и дежклэ нэхыфлт, кээнэжа пэи закыуэри яритрэ езыр кыуажэм кээклуэжмэ, арицхэклэ квалэм укыидэклэм лэжыаплэ тлэкури пфлэкуэдауэ лытэ.* Шынэхужыкыуэ, 28. 2. (1). Пшлэ хуэщыгын, и шцыхыыр лэтын. Дэ гыуэгү кыткыуахэр кыггэлгъагыуэу Зи кхъаицхэ шцыгум кыттеднам *И шцыхъ ди шцлэблэм илгытэниц.* Теклуэныгыгэ. «Шум и гыуэгү», 6. 3. (1). Клэтылплын, зэггээхуэн. *Зымацлэу набжэр кээсысми, Кээтлгъагыуми жыжыуэ флэцлаггэ, Бзу макъхэр мэзым кыицылуи, Е лейуэ чыцэ кыолгъагыуэ, Е гыбгъуэм хуэтицгу суршцхуэ Дыгъужь сурэтхэм кыаклухъми, Псы Гуфэм Лусми зы хъэицхуэ, Зи пхыр тфлэлейуэ кээтлгъагыуми – Дэ псоми доплгыр дысакыуэ, Мычэму псори долгытэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48.*

ЛЪЫТХЪЫН (1). Лъакыуэм шцыгыр кыелэу кыбшыхуэдын. [Сентрал] *Лъэпэд дыдэ ялгыгъмэ, квалгетхъ [хъэдэм].* Нал кыута, 287.

ЛЪЫТІГЪЭН (лъетлаггэ) лъэл. (3). Лъакыуэм вакъэ флэлъхъэн. [Шырыкыуитгыр] *Зэгүэр Албиян шитлэгъати, дыхъэицхри зылгыхыжаци, цыыхубз туфлгэ лыитлэггэ хуэдэт, лъапэклэ уцлэхуэнут.* Шынэхужыкыуэ, 42. [Квэрэлъашэ] *Ахэр зэрыдэклыу, иджы си вакыитгыр кыицлэхсхыжыниц, лыистлэггэниц кыуажэ Советым ськлуэниц, писырым сыхуэтхъэу сыхъэниц, уэсятри нэчыхъри икыутэж дэнэ кээнэ, жэм ныкыуэри Кулисум и быным кватрихыжыну.* Нэгъуху, 48.

ЛЪЫХЫН (лъех) лъэл. (2). Лъакыуэм флэлъ гуэр (лъэпэд, вакъэ) шцыхын. *Мэсхъуди хъурыбзэ зыкыеиц:* - *Лэжу, уи вакъэ шабитгыр лэжыаци кыургъакыым плагахъэниц, хъэмэ тутнакыэицым шцыбггэлэжы?* Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 646. *Зэгүэр Албиян шитлэгъати, дыхъэицхри зылгыхыжаци, цыыхубз туфлгэ лыитлэггэ хуэдэт, лъапэклэ уцлэхуэнут.* Шынэхужыкыуэ, 42.

ЛЪЫХЪУ (1). Зыгуэр лъыхуэныгыгэ. [Тушкан:] *Пионер отряд гуэри метеорит лыыхуэ ежыуэ телераммэ кыагъэхъаиц.* Тепщэч кыэзылгъэтыхъ, 170.

ЛЪЫХЪУАКІУЭ (3). Зыгуэр кыэзылгыхуэ. *Сыбысым лыыхуакуэу кыызэрымыклухыыр Хэти сэ кыыздеицлэ.* «Шцалэггэуэ шцыналгэ», 417-418. *Махуэ закыуэ флэклэ дэмыкыуэ Курыт шцалэлэми лэмыкыуэ Иныжыицхъэм и лыыхуакуэ Гуэуэмылэницу ари маклуэ.* «Елбэздыкыуэ», 7. *Бий лыыхуакуэу кыызоклухъ, Сигу темыхуэр сэ бэлыхыц.* «Елбэздыкыуэ», 8.

ЛЪЫХЪУЭ (1). Еплгэ лыыхуэ. *И баицкыыр Хъэкурынэ зытицлэхехри, Іэклуэлгъакуэу Имынхэфу ар кыэмынэ, хуицхуэ лыыхуэ шцалэр маклуэ, Ирехъэллэ ар кыэггэуэтри, Мысабыру игу кылгэтри.* «Тисей», 503.

ЛЪЫХЪУЭН (мэлгыхуэ) лъэмыл. (69). Зыгуэр кыбггэуэтыну е кыбггэуэтыжыну иужы итын. *Астемыр кыэвггэуэтыну фыхуеймэ, - жиІэрт Думэсарэ, - зи шцхэ зымыггэпудыж лгыр зэрылгыхуэуэм хуэдэу фылгыхуэу.* Хуэпсэггэуэ нур, 289. *Шцыхубзым кыиггээжэ и гуггэуэ Дуду и Гуэпэм кыэсат:* «*Ваклуэ сыздытым си витлгыр клуэдри сылгыхуэуэрэ жэиц кыицыстехуэуэм мыбдеж зыггэуэкурият», - жиІэу кыриггэкуэклыну, арицхэклэ Дуду кыэпсэлгъэным нэмысу лыи гур кыбггэдыхъэри кыызэрыгубжыар Гуицлэу кыеутицаиц:* - *Хэт мыбдеж шцылгыр.* Витл, 415. [Хъэжумар:] *Фылгыхуэуэн хуеиц – шцлыуэн, бэкхъ, мэкуэиц, пэицхъэку, уэнкакы сьтхэм зыицлэ зыицггэтицкыуауэ кыицлэклыниц.* Алгъхыо, 57.

ЛЪЫХЪУЭН (мэлгыхуэ) лъэмыл. (3). «Абы нэхыфл бггэуэтынкыым» мыхъэнэр илэщ. [Васэ:] *Нэхэ Іэиц дыицэ уиггэлгыхуэуэнт.* Тепщэч кыэзылгъэтыхъ, 161. *Езым и Іэклэ ицлэ унэри хуэмыбгынэу дэсти, и кыуэр клуэ пэтми нэхэ ин хъу дэнэ кээнэ, нэхэ гыуеклэ Іээу уиггэлгыхуэуэниц жыхуаІэм хуэдэти, и анэм арат гурыфлгыгуэу иІэр.* Лъапсэ, 108.

ЛЪЫХЪУН (лъохуэ) лъэмыл. (9). Къашэну цыыхубзым и унагыуэм лыкыуэ ягъаклуэу шцлэупщлэн. *Мырзэ и псалгэм ишэу зыицзыпхидз шцылэт, Лусанэ кыылгыхуэ молэр зи плэгъэицэртэкыым а джэгуакуэу-уэрэдусым.* Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 669. *Бэкъанрэ Гуарэрэ зэнэзэпсэу зэдэпсэуэрэ, цыкылуу шцытар ин хуаиц, ин хъуа хъыджэбзыр япэ кыылгыхуэуэм дэкуаиц, нэхыицлэ цыкылури лэггэгуэафлэт, лэжыерейуэ и дэлгхуицым яклэлгъэплгэу, унэри хъарзынэу зэрихъуэ, цыыхубз Іэцлаггэуэ хуэмыицлэф шымыІэу, итицэфлгын иггэуэт закыуэмэ, Іэфлуи тицафлэт.* Квалэн, 427.

ЛЪЫШЦЭЖЫНЫГЪЭ (1). Лейр (п.п. зауэм кыихъа гуауэр) мыггэггэуныгыгэ. *Сынэст зы кыуажэ, бийр хэдгъаицлэу, Кыицылуэ нэгъуэицлэу гуауэ макъхэр, Аргуэру ськлуэрт сэ сьплаггэуэ:* *Лыицлэжыныггэр джэрт, ныкыуакыуэрт.* Дыггэр кыепсын папщлэ. «Шум и гыуэгү», 55.

Л

ЛІА (12). Зи псэ хэкІа, мыпсэуж. *Езыми ллахэр иггэтыниит, Мыллам димыІэу зы тынышылэ, Ариц ятІэм еплгыр шцлэгупсысэр, Нэбжыици нэпсыр кыытызыицлэр.* Шцы Іэбжыыб. «Мывэ хуабэ», 128. *Авторым етхыр:* «*Бггэр уи пашэмэ, кыуриным я нэхэ лгэгэм уицхъэпрокыиц, кыуаницлэр уи пашэрэ – шы лар тгысытлэ пхуэхъунуиц», - жиІэу.* Нал кыута, 252. *Абдежт «Іла-л-мултэкгэ» шцыжыІэн хуейри, а псалгэр хэт и жъэ кыеклуу жиІэфынт, иггэицлэм дыицыпсэуа шцыналгэри Іыхылы-лыджанэри кыызэднэклрэ лам дыпалгытэу ди шцыбагыбжэр хуэтицгыжу?* Лэчымэ, 391.

ЛІАКЪУЭЛІЭШ (6). жыы Пшыхэм кыаклэтыкыуэу шцыта уэркы лъапкыым кыыхэкІа цыыху. *Си шцалэр и шцхэ хуитыжиц, Ліакыуэліэшиц,*

тхэм и шыкуркIэ. Лъапсэ, 114. Къагъырмэсыр зи шыу шытар лакъуэлIэи ахъырзэману Уэрдэщыкъуэт. Нал къута, 266.

[И] ЛIЭГЪУЭ КЪЭСЫН (1). И псэр щыхэкIыну зэманыр къэсын. *Иджыуэ кIыцIэкIыныц си лIэгъуэр къыщысар, - жиIэу Шаукэт зигъэгукъыдэмьжу бжэлупэм лусу, къадым лы къыхуегъакIуэ: - Къыпхуейици накIуэ. Аргъуей, 386.*

ЛIЭН (малIэ) лэмыI. (129). **1.** (127). И псэр хэкIын, дунейм ехыжын, псэуныгъэр ухын. *Скорпионыр адэкIэ еIащ, мыдэкIэ еIащ, кIуанIэ имыIэу къыщыщIэм и шэрэзыр и цхъэм хиукIэжри кIэзызу асыхъэту лIащ. ХъэщIэ лъапIэ, 402. Жэмыр лIа пэтрэ, Хъэту фIигъэжыжати, лъы ткIуэпс къыщыщIэмькIым, «псэхэлIэр хъэрэмци», жиIэри и фэр трихри икъуащ, вакъапхгэ ищIыну - арат илгъэс псокIэ къылэжъар. Къалэн, 429. Къетау IэпэкIэ зэрашэу нэф дьидэ хъуати, къуапкIэ тIэкIум дэхуэри зимыужьыжу лIащ. Лъапсэ, 111. **2.** (2). Зыгуэрэм егъэлеяуэ хуейн, хуцIэкъун. Взводым и командирыр шIалэ дьидэт, училищэр къыуха къудейуэ, тутын цхъэкIу лIэрт, красноармеец цытхари къэлгэIуащ. Шынахужьыкъуэ, 70.*

♦ **ЛIэуэ зэгъэжын** (1). ЛIэуэ тыншыжын, бэлыхъ хэмытыжын. *Лъэрымыхъ дьидэу Iэрыгъаихэу пIэм къыхэнэжытэмэ, псы шынакIи къэзытын имыгуэтуунэм къыщIэнэж нэхгэр лIэрэ зэгъэжмэ, нэхъфIиц. ГуцIэгъуэ, 421. **ЛIэуэ телъын** (2). И псэ еджэу телъын. [Дэфэрэдж:] *НтIэ, лIэуэ телъыр уеплгу бгъэлIэну?* Лъапсэ, 14. **Шхын цхъэкIэ лIэн** (11). *Еплъ шхын II.**

□ **ЛIэнми лIыггэ хэлъиц** (1). ГъащIэм дежкIэ шынагъуэ гуэр уIуэми, гужьейн хуейкъым, къэрабгъэу укыщIэкI хьунукъым. *ЛIэнми лIыггэ хэлъиц, Ар жиIэгъами пасрейм, Игъэунэхуауэ мыхъу си фIэи, Игъэунэхуамэ - теттиц дунейм. Теттиц дунейм. «Дамыггэ», 248.*

ЛIЭ НЭПЦИ ЗЫЩИЫН (1). *ЛIаифэ зытегъэуэн, лIа хуэдэу къыщыгъэхъун. Зи цхъэм сеуа унащIэр дохутырым деж кIуэуэ лIэ нэпци тырIа цхъэкIэ зыри къикIакъым. ХъэщIэ лъапIэ, 399.*

ЛIЭН-КЪЭНЭН (2). Егъэлеяуэ, хуабжъу, хъийм икIауэ. *Запискэм къимыкIар Iулъхъэм къикIын хуейуэ арат, арицхъэкIэ Iулъхъэ Iызыхами и мурадыр къехъулIакъым: хъыджэбзыр лIэн-къээнэн цыхъум, къэгъуэзэвжащ, къыслэщIэлIэмэ, бэлыхъ сыхэхуэниц жиIэри зэгъуэгъэжа сьт цыIами, зэгъуидэжри шIалэм къылъридзэжащ, икIэщIыпIэкIэ шэж жиIэри. Лъапсэ, 26. [Нэгъуджэм:] **ЛIэн-къээнэниц.** Гъуэгуанэ, 131.*

♦ **ЛIэн-къээнэну телъын** (1). Псэ хэту хэмытуу умышIэну сымэджэн. *ЛIэн-къээнэну телъиц, ариц, кIэщIу жыпIэмэ. Лъапсэ, 9.*

ЛIЭНЫГЪЭ (12). Нэхъыегъуэ ин цыху дунейм зэрехыжам къыхэкIыу. *Сэлам лIэныггэм сэ къызехыр, КъытогуфIыкIыр, мэгъушыIэ. ЛIэныггэ. «Мывэ хуабэ», 204. Си гъуэгуэм тетми си лIэныггэр, Лъэбакъуэр штыкIэ сэ нэсиама, ИлыпIиц си гур сэ мы лыггэм, Уи деж сынокIуэ сэ, си нагъуэ. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгъу», 62. И ус тхылхэр сэлэту, ЛIэныггэр бийм яхиуаишэу,*

Ди нытыр лъагъу иIэту, Владимир зауэрт мызэшу. Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41.

ЛIЭУ (1). Сьт, сьт цхъэкIэ, сьтым къыхэкIкIэ (щIэупщIэныггэ мыхъэнэ псалтэухам къыщеггэлъагъуэ). *[ЛIы ныбэфым Бекъан жриIэу]: Догуэ, лIэу сьзыртыщIыну?* Нал къута, 269.

ЛIЭУЖЪ (1). Хъума хъу хъэл-щэн, нэхъыжъхэм къабггэдэкIыу нэхъыщIэм къахуэнэ. *Хуэму пщыцэм зыкъеужьыр, КъыпхуэмыщIэу зи лIэужьыр. «Тисей», 493.*

ЛIЭУН (5). *междом.* Цыхум дэгъушыIэу, щIэнакIэу къагъэсэбэп псалгэ. *А лIэун, дэ къомыр къулыкъуыцIэ дыхъумэ, вакIуэ хэт дэкIын?- жызыIэу къыхэгъуоукIи цыIэт.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 530. *Уа, крушкIэихуэкIэ шей уэфэ цхъэкIэ, уи акъылым къыхъыр сьту мащIэ, лIэун, Мэтхгэнынр Къазджэрийищ, ар цхъэ зэхъумыхарэ иджыри къэс? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 558.*

ЛIЭЩИГЪУЭ (16). Илгъэсищэм къриубыдэ зэман. *Сэ кIыхъми кIэщIими гъащIэ псом А фIыгуэр си гум цысхъумэниц, КъэкIуэн лIэщIыгуэум цыху цыпсэум Си нащIэ телъым гу лъитэниц. Гупсысэ лъапIэ. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 14. Сэ уи лIэщIыгуэум сьдокIуатэ, Си гуанэщ дыхъумэ зэгъунэгъу. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49. Зы лIэщIыгуэ зыггэщIауэ Рау дэдэжым и махуэишхуэм И саулыкъукIэ зэхуэсауэ ЦыкIухэр хуаухуэм фIыкгэ нахуэу, Костер иныр зэщIэнауэ, Рауи щIэсу я жыг жъауэм. «Тисей», 479.*

ЛIО (169). ЩIэупщIэныггэ мыхъэнэ псалтэухам щилэу «сьт» цIэпапщIэм и пIэкIэ къагъэсэбэп. *Думэсарэ абы цхъэкIэ дыхъэишхырт: - ЛIо, Чачэ, узыхъ къызэрешхыу, а сурэтыр кIуэдыжыныуц, ахгэрэтым нэмысу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 638. Джеллил къыбггэдэмьхъэщэу: - ЛIо, къалэдэс, псымкIэ цхъэ умыкIуэрэ? Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 491. Хэт сьт жиIэнуми нимыггэсу, псом ялэ молэр къэпсэлгъащ: ЛIо, кIыщыр къызыхуэзбггээнэн умышIэрэ, цхъэ мэжджытым укъэмькIуэрэ. Лъапсэ, 60.*

ЛIЫ (491). **1.** (397). Дунейм тет цыхум шыцу цыхухъухэр. *А хъэкужым сабий макъыр КъыIукIауэ уеци гумащIэ, КъэувыIау Шур мэсакъыр, Игу къэкIыкъым лым игъащIэм. «Тисей», 487. Къуажэ Советым тетыр лы гушыIэрейт, куэд и нэгъуэ щIэкIауэ, къуажэм дэстэкъым имыщIыху. Къалэн, 433. Фэтэрыр зы лIым и дежкIэ иныщыц - пэишиц мэхъу, пщэфIапIэм нэмыщI. МелыIыч, 448. **2.** (94). ЦIыхубзым цхъэгъусэ хуэхуэ цыхухъу. Мэрият и цэхуэ и лIым дауэ ириггэщIэн, Чачэ ещIэри куэдиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 206. ЦIыхубзыр ялэм къэсIами, иужьым игурэ и псэрэ зэрыгуэуэтыжри и лIым и ужь иту мэжджытым кIуэри кхъэлэгъунэм и лIыр къыдэлэтыкъуэрэ зэи, тIэуи ехаш, зэрыхуей дьидэм хуэдэу цылытIэри ириггэщIащ. Кхъэлэгъунэ, 379-380. И фызым и кIий макъыр цызэхыхым, илIри къыщIож унэми, гъуыцI гуахъуэр илыгъыу бэкхъым къыщIолъадэ, хъэмэ зэфыщIыж, шкIэр здэщытымкIэ илIу. Лъапсэ, 52.*

□ **Хуэмызар лIыфIиц** (5). *Еплъ хуэзэн. ЛIыфI къуэфI хуэцкъым* (1). *Еплъ АдэфI къуэфI*

хуэцкыым. Нурхэлий и адэр япон зауэм цызыуауэ, лыггэ зезыхьам ящыцт, арицхэкIэ, лыфI кэуэфI хуэц, и адэм ецхь хэужаккыым. Хуэпсэггүэ нур, 158. **Е лын е лэн** (1). Лыггэншэу укыщцIэкI нэхэрэ, улэми нэхьыфIщ. *Пицыхьэцхьэ хэури пшанэри зэхэуауэ, Локотош мурад ицIаиц: е свлIыни, е свлIэни, жилэри.* Нал кьута, 245.

ЛЫ ДЭКИУЭН (5). Цыхухьум шхьэггүсэ хуэхьун. *И гуггү умыцI, ар лы докIуэ, - жилэри Тембот идаккыым.* Хуэпсэггүэ нур, 133. *Лы удокIуэ! – жилэри Хьэбибэ и куафитIым еуэжащ.* Шынэхужьыккүэ, 22.

ЛЫ ЕТЫН (7). Цыхубзыр дэггэкIуэн, унаггүэ еггэггүэтын. *Си пхэур си псэм схупымыкIми Лы изотыр, - жилэу уи адэм ЗэжыIэггүэц цыжжилэнур, Уи анэр гыми ириггэдэм.* Сэ кыздэкIуэ, жиIуэ щIалэр. «Батырыбжьэ», 90. *-Ана, балигг бггэхьурккэ, лы ептынуми.* Хуэпсэггүэ нур, 138. *Цыхубзыр лы етту араккыым, фIэмьфIмэ, дремыкIуэ, - жилэри молэр ккэпсэлгьащ.* Гьапсэ, 63.

ЛЫ ГЬУСЭ (1). Шхьэхьумэ. Шейхым и лы гьусэхэри кэуэвэклауэ цытыц, *Иэцэ зэраIыггым шэч хэлккыым, и Iэтацхьэм и Iэр шIэтмэ, заницIэу зыккүадзыну хьэзыри.* ХьэцIэ гьапIэ, 404.

ЛЫ И ЛЫЖ (1). Андрей цыхухьухэм кьарукIэ, акьылкIэ ебэкI, кымыкIуэт. *Мис абдежым ирихьэлIэу Лым я лыжу Бадиноккүэр.* «ЩIалэггүэ цынальэ», 422.

ЛЫ ХЬУН (3). ЦыхухьупIэ иувэн. *Езы Темботи нэхэ лы хуэат, унаггүэм цыхухьуу квинар езыр ара и гуггүэ, дэнкIи IэпыдлгьэпIдз цыхьурт, IуэхутхьэбзащIэ кIуэрт, дадэ цыкIу хуэдэи, жариггэлIэрт.* Хуэпсэггүэ нур, 295. *Луи лы хуэащ, ари щоджэу спектаклым.* Мазэ ныккүэ шхьуантIэ, 662. *Мэ, ЦыкIуцэ, уэ лы ухьурэ ар шы мыхьумэ, си пащIэр уэзмыггэуспмэ, солуэ.* Нэггүху, 19.

ЛЫГГЭ (83). Хэуаггэ, лыхьужьыккүэ. *Зы кьамэ заккүэм дыридзитIу Дэ лыггэи цыхьы дымьгуэзи.* Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 114. *Щамхьун япон зауэм лыггэ цызырихьат, и Iэ гьэныккүэри хилхьауэ кыггггэзжати, шы кьыщцэхур дзэм ярицэу псэумэ, иджыри дзэм хэт хуэдэу кьыфIэщIыжырт.* Хуэпсэггүэ нур, 162. *Iэцэ зэмызэггьыу – Iэцэ я нэхэ гьэццу Пэжыр бий пхуэхьуауэ, пэжыр фьыкIуэдэр Топи, танки – уилэр лыггэм пэмылгьэцу Ариц ерыццу бзаджэм, бжьыдзэм зыщIефтар.* Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 139.

◊ **Лыггэ зехьэн** (27). Хэуаггэ зыхэлэ Iуэхуггүэ щIэн. *Совещанэм щIадзэным и пэкIэ командирьмрэ комиссарьмрэ приказым Iэ традзащ, зауэ екIуэклам лыггэ цызезыхьам фIыкIэ я цIэ ираIуэу.* Нал кьута, 304. *Ин укггэхьумэ, лыггэ зехьэ, ФIыкIэ уи Iэр кьаубыдыни, Уи нэ цыкIухэри зетелхьэ, Уэ уи гьащIэр икьукIэ иниц.* Жей, си щIалэ. «Бгы гьапэхэм деж», 39. *Мыр кьыщцалхьуар лыггэ цызырихьа махуэрац жьыхуаIэрати, а махуэм щыцIэдзауэ джэдкэзу пцIантIэм дэтым зи хьыбар яхуэмыхыр Джелит.* Бабыщыккүэ адаккэпщ, 479. **Лыггэм**

зеггэхьын (2). Зыгуэр зыхуэггэшэчын. *Лыггэм зеггэхьыныр лыггэккыым.* Зи гьэрыггьыпс гIыггэ, 527. **[И] лыггэ зэхэггэкIын** (1). И зэфIэкI, хэуаггэ здынэс кьэщIэн. *Арат Щамхьун хэт лыщIэу кьыщцэми и лыггэ зэхиггэкIмэ фIэфIу щIыжилэр.* Хуэпсэггүэ нур, 161. **Лыггэ зэхэггэкIынIэ** (14). И кьару, зэфIэкI кьыщцIэ Iуэхуггүэ, щIыпIэ. *Астемыр лыггэ зэхэггэкIынIэ мащIэрэ ихуаккыым, итIани лыггэниэу кьыщцалгьытэ хуэмызэу кьуажэм дэкла хуэащ.* Хуэпсэггүэ нур, 158. *Ауэ Сталинградьр кьащцэрэ – абы цызыуа дээр мыбькIэ кьадзыжыныци, мис ар ди лыггэ зэхэггэкIынIэц.* Нал кьута, 256. **Лыггэ щIанIэ** (3). Кьару, хэуаггэ кьыздаггэлгьаггүэ, щащIэ. *СыбггэщIатэм ар нэхьапэм, Сэ бжесIэнти лыггэ щIанIэр.* «Елбэздыккүэ», 8. *Лыггэ щIанIэу ди дунейр Зым пэдмыщI, кьакIуэ желэ кьыщцэIуей Пиш адрьщI.* Бггэ шыр. «Партыр ди пашэу», 68. **Лыггэ щIанIэ ихуэн** (3). *Лыггэ щIанIэ ар ихуамэ, МафIи жыпIэу, лыр кьолыд.* Поэтым и лыггэ. «Батырыбжьэ», 73. *Уэс кьыщцесым жьым уатIэщIри Лыггэ щIанIэ уиуащ.* Ужыг лантIэу, кьудамэншэу. «Батырыбжьэ», 47. **Лыггэ шэн** (9). Лыггэ хэлгьын. *Лыггэ зиIэм и насыпккэ Зыхуэнхьашэр иреуд.* Поэтым и лыггэ. «Батырыбжьэ», 73. *Дадэм зэрыжилэмкIэ, Кьулыр аптекам тетым кьыщцэтхьуащ: лыггэ уилэщ, уи аптекар пхьумэфIащ, уэри умыщынэу кьалэм укггэдэнащ, кьалэм аптекэ дэтынри куэд и уасэщ, хэт дэнэ кIуами хуцхьэу хуэмеин цыIэ, уеблэм дохутыру щIэри уэ зыр аращ, жилэу.* Нал кьута, 235. *Апчарэ, нэхэ лыггэ шIэу кьыщцэкIынти, япэ кумбьым кьыщцыжмэ, зэ зэхиха лыжь маккьыр аргуэру зэхех: - Ей, фьыккыздэIэпыккүт.* Нал кьута, 280. **Лыггэм кьызырихькIэ** (1). И кьару, зэфIэкI зэрыпэлгьэщIэ. *Уи лыггэм кьызырихькIэ зауэ.* Мазэ ныккүэ шхьуантIэ, 543. **Лыггэ хэлгьын** (9). Хэуаггэ зиIэ, мышына. *Мащинэр кьызырувыIэу, Нахьуэ и маузерьр ириккүэщIащ, нэхэ лыггэ хэлэ хуэдэу зыккьыпIыггэщIу.* Мазэ ныккүэ шхьуантIэ, 673. *Абы кьыкIрат: «Ухьэу лыггэ пхэлгэм, хьэггүэм кьыкIи, сэ дуней уэзмыггэлгьаггүэмэ, сыбабыщыккүэ адаккэжьым».* Бабыщыккүэ адаккэпщ, 476. *Уэ си дзэм, жилэрт, хэбггэщIащи Уи лыггэ пхэлгьыр псом ялейщ.* Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 180. **[И] лыггэ нэсын** (5). ХузэфIэкIын. *Ара фи лыггэр здынэсыр? – жилэри Залымджэрий и жьэр Iушэ ищIащ.* Хуэпсэггүэ нур, 91. **Лыггэ щIэн** (1). *Еплэ лыггэ зехьэн.* Хэт и гьэкIри зэфIэклауэ, Ггэ зыбжани мис дэклауэ, Лыггэ щIэнным игу хуэныккүэу, Ини хьуауэ Елбэздыккүэу, Губггүэм и шыр цыхиггэпщцу Мис еггакIуэ гьатхэ жьэцыр, ЩIалэр куэду мэгупсысэр, Зэплгьым и нэр нытоплгьызэ. «Елбэздыккүэ», 7.

ЛЫГГЭНШАГГЭ (1). Лыггэ зыхэмылэ. *Пэжу, зэрышынар ибзыщIынут, итIани урысым гьунэггүбзэу зэрыбггэдэтар лыггэниэу кьыщцалгьытэ кьыщцэпккыым.* Хуэпсэггүэ нур, 200.

ЛЫГГЭНШЭ (8). Кьэрабггэ, лыггэ зыхэмылэ, зэфIэкI зимыIэ. *Астемыр лыггэ зэхэггэкIынIэ мащIэрэ ихуаккыым, итIани*

ллыгээнишүү кыишаллтытэ хуэмызүү кыуажэм дэкла хуаиц. Хуэпсэггүү нур, 158. Нэхыфлм ллыгээнишэр кыамылхуамэ, И кыуэдыжыггүүэр кыосыр ицэх. Хэт сыт лэнатлэ кыехуллами. «Батырыбжэ», 63. Ллыр ллыгээнишэ – пацлэ тетыр Флаупсамэ, и фэр пыхут. Пацлэ. «Дамыггээ», 118.

ЛЫГГҮР (56). Цыыхухуэцлэщ, «Лыапсэ» романым хэт персонажщ, гыуклэ Хыэкурынэ и кыуэрылгыхуэщ. Унаицхээр ялта кудейт, и унэуаицэмрэ Ллыггүр цыикулэ ятлэ зэхуауэ, унэр ятлэ зэрахуэу цыицладзам, нэрылгыггүт фызыр фыз зэрыхгунур, уиггэунэну зэрылгыцлеижыр. Лыапсэ, 99. Хыэкурынэ ицлэу цыитар Ллыггүр ицлэу цыикум ицалыггүм, яггэицлаггүэрт икли цыикуфлыкыртти, лэицэ цыицжын хуей зилэм кыахырт, лэмэпсымэ гүэр хуейхэри кыаклуэрт, шы кыаицэрт, нал ицраггэлгыхэну. Лыапсэ, 108.

ЛЫЖЬ (249). Ныбжыклэ куэд кыэзыггэщца цыикухуэ, дадэ. Ллыжыр куэдым яцлыхурт, ар шы завод зилэ Куэцэ Хыэзешэт. Хуэпсэггүү нур, 127. Ллыжэ зырыз унэ хгүмэ хуэдэу, сабийхэм яклэгыплгыну кыданати, нобэ мэжджытым кыуат молэм и уазым едэуэну. Нал кыута, 209. Ллыжыым псом игу лымытэу Шыст и закгүэ, ицлэу матэ, Удзи кыуэпси ямыутэу Цыикухэр хуэму кыикуокуатэ. «Тисей», 479.

ЛЫЖЬ-ФЫЗЫЖЬ (19). Жы хыуа цыикухуэ, цыикубзхэр. Шцалэггуалэр, дауи, Астемыр и лэныкыуэт, ауэ ллыжэ-фызыжэ, дхыэши кыуажэм дэсым уагурылуэну фэ ятеттэккыым. Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 657. Кыуажэм лэжжэфыну дэсыр губггүэм е фермэхэм ицлэти, уэрамым сабий зыицлэс цыикубз е ллыжэ-фызыжэ, ицлэ цыику флэкла цыицлэаггүртэккыым. Кляпсэ кляпэ, 5. Саружани и ллыр, кыиша кудейми, зауэм яшаици, цыикубзым и ицхээр здыхын имыицлэу ллыжэ-фызыжыым я дэж тлэку цыицаиц. Кыалэн, 431.

ЛЫКУ (1). Шцалэггүэмрэ жыггүэмрэ яку кыриуыдэ ныбжэ зилэ ллы. Вэрокгүэ Нахгүэ и кыару илгыггүэуэ, и ныбжыклэ ллыку мыхгупауэ, кыамылыфэт. Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 509.

ЛЫКГУЭ (43). Зи кыалэнклэ, гупсысэклэ зэпха гупым кыабггүэдэкуыу, ахэм я унафэклэ зыицлэплэ кыуэ цыику. Ялэм Кыаджэрий Алыхэ талэм и ллыкуэм хуэдэу кыызыфлэицла лэджэм гу лэатат ар пашэ зэрымыхгунум, арицхыэклэ «ицы зи цыицлэаггүм тхыэ кыифлоуцлэ» жыхуалэм хуэдэу, Мэтхгэным бжыицэр лэицхыэмэ, зи гуапэ иджыри куэдт. Хуэпсэггүү нур, 319. Республикэ лэджэм кыаицхуэ, маклуэ-кыоклуэж, здымыкыуэфым кыоклэри ллыкыуэ кыоклуэ, Мэтхгэным зыхуаггээ ямыицлэ зраггэицлэну, кыагурымылуэ зыгураггэлуэну. Мазэ ныкыуэ шцхуантлэ, 529. Ллитлэ уэрамым цыицэхуэамэ, зэхуотхыэуысхэ: «Мыр дауэ, ди ини ди цыикуи, лэицэ зылыгыфыр зауэм дггэкуаиц, нэмыцэр кыэсри ди кыуэцлэи кыраишхыклаиц, иджы ди клэтиий ди вакэ лэпсу дыккэна пэтрэ, ди унаггүэбжэр худаггэицлэжыну жалэ, Сталиным дэж ллыкыуэ дггэкуэмэ, мынэхыфлу лэрэ?» Лыапсэ, 84.

ЛЫН (ллыщ) лэмыл. (2). Ллыуэ шытын, ллыггэ хэлгын. Улш, пылэ ицхыэрыгыи, умышынэ. Хуэпсэггүү нур, 150. Дыллкээ дэ. Хуэпсэггүү нур, 299.

ЛЫПЭ: ◊ **ЛЫПЭ ИУВЭН** (4). И кыару зэрыуыдын. Бейбарсыр кыэзылгыхуар адыгэт, цыикуу ллыуыдым ялэицлэхуэри Мысырым яиэри ллы гүэрым ираицауэ, ин хуаиц, ллыпэ иувэри, гу кылытатаиц, ллы пхыаицэу ллыггэицхуэ зыхэлэ зэрыхгунум. Лыапсэ, 100. Зыхуейм хуэдиз кыицэхуэри и кыэрахуэжыым шэ ирилгыхуэ здыцытым, и цыикуггүэу ллыпэ иува гүэр кыабггэдыхыаиц. Хыэспэхгүэмэ, 419.

ЛЫУБЫД (17). Цыику гыэру кыикуыду, ар зыщэ, абы ирисондэджэр. Дыггүрыггүхэмрэ ллыуыдыхэмрэ лэхуэлыггүхэр ялыгыу, шы лэджи лэу кыицамыуицыхы цыицлэккыым, зэкгүэхуэуэ кыапэицлэхуэр кыауыдыри «ггэр унэм» ицлэдэрти, тыркүм ираицэрт, зраицами кыицэхуэр зэхэдзыж эзым зэрыфлэфлым хуэдэуи, ицлэлэр ицхыэхуэу, хыиджэбзыр ицхыэхуэуи, жэицым кхыуыым из яицлэри уаситлэ-уасицкыуэ ар зраицэжыр кыицхуэицлэххэнуккыым. Лыапсэ, 31. Хыэкурынэ цыицгүицэж хуэди хуэат ллыуыдым цыицгүэуэ зэрыицытар, зы илгэс хуэдици абы лэандэрэ дэклауэ, я блэггэ фызабэ гүэр кыаклуэри кыэлгэлуаиц: - Си цыи тлэкулэ схуэвэ, си сабий емынэм кыелар шхын ицхыэклэ сфлэлэнуиц, - жицлэри. Лыапсэ, 105.

ЛЫУКИ (2). Цыику зыуклэ ицлэххэджаицлэ. Ар ллыуыдым хуэдэ кыабзэиц, И гуи и пси кыэунэицлэ. Усиплэ. «Ваггүэ махуэ», 371. А махуэ дыдэм уи адэр Ллыуки нэмыцэм кыауыдыри, Бггэм я тлысылэу ди бзыицхыэм Нэцанэ хуэдэу, ицаггэуэри, Ггүэрыггүэуэ еуэу якулш, Гүм имыкыижу гуууэ. «Адэ», 142.

ЛЫХУ (3). Ллы ахыэрзэман, ллыггэшхуэ зыхэлэ. Сэлам изохыр теклуахэм, Гыаицлэ ухуэным и ллыхуэхэм, Шцлэуэ нурыицлэ зыггэпсхэм, Мы орден лэаплэр зратхэм. Теклуахэм сэлам. «Бгы лэапэхэм дэж», 35. Ди кыэрал лэицэ ин дыдэм И хы гунанаккыэр ехгүмэр, Хыр кыэгубжыауэ цыицхыдэм Нэхэри мэсаккыэр ллыхуэ бынхэр. Толгыккыун. «Бгы лэапэхэм дэж», 111.

ЛЫХУЖЬ (10). 1. (9). Хахуагыклэ, ллыггэклэ пашэ, цлэрылуэ. Жыраслээн и паицлэм цыицэу цыи лэрамэ тлэку цыицлэ зымылгыаггүм и махуэ мыггүэу еплгырт, ллыхуэжэ гүэрым и хыдэ ицылэ хуэдэу. Хуэпсэггүү нур, 118. Кыггээзжэмэ, Якыуб ллыхуэжэ хуэуэуэ зыкыицлэицлэицлэиц, аузым нэмыцэ кыидэзымыггээхуэу зылыгыар сэраиц, жицлэици. Нал кыута, 309. Ллы ицыикууэу ди ллыхуэжэхэм Бийхэр куэду кыатеуат, Жэицым бийуэ кыахуэкуахэм Шэ уэицх лувклэ ялуицлэиц. Пшыкыуэ. «Бгы лэапэхэм дэж», 91.

2. (1). Совет союзым ллыггэшхуэ цыицэзыкыа цыикухэм цыицлэицэу цыта цлэ лэаплэ. Совет Союзым и Ллыхуэжэ Кыардэным хуэотх Шыггэх бла лэджэу уэу ицхуантлэм Ваггүэуэ цыицгүэицхэр ипхыауэ, Шыхулыггүэуэр кыуэу пхырокыи, Кыуаниэу кыицлэицлэ хэтхыауэ. Шыхулыггүэуэ. «Шум и ггүэуэ», 14.

Л I X Ъ У Ж Ы Г Ъ Э (1). Л I X Ъ У Ж Ы У шытыныгыт. А ф I y г у э I э д ж э р к ы и ц х ы х у у Ш I y р а ф э д ж а н э у и х у м э у Н а р т л I y х у ж ы г ы г э р ц ы и н т и, П э р ы I э б э г у э и м ы I э т. «Ш I л э г у э ш I y н а л ь э», 411.

Л I Y X Y Э (3). Ц I y х у х у и н, б ж ы ф I э, ш х ь э п э л ь г а г. У н э м ш I э с л ы и ц х у э х э р, I э ц э - ф а и ц э м е п л ы и н и I э к I э, з о д а у э. Х ь у э п с э г у э н у р, 262. И н д ж ы л ы з о ф и ц е р ы р с э с х у э д э у к а п и т а н т и к I y л ы и ц х у э т. Х ь э ш I э л ь а п I э, 398.

Л I Y Ц I X ь Э (9). К ь у л ы к ь у ш I э, у н а ф э з ы I э ш I э л ь ц I y х у. A т I э х э к у м л ы и ц х ь э у з э р и с ы р а р а и ф ы з ы р ш I р и х у ж ы р? - ж и I э р и Д у м э с а р э н э х ь р и к ь ы п э ц I э у а и ц. M а з э н ы к ь у э ш х ь у а н т I э, 520. К ь ы с ы ц ы ц а р и с ы т с и ж ь ы ш х ь э м? - Ж е I э, х э п л ь э у I y a и ц х ь э м а х у э, - С э б ы п с о м и с ы р а л ы и ц х ь э ш, Ш ы э н ы г ь э р ш х ь э с и м а х у э? Б ы г ы с о б р а н э. «П а р т ы р д и п а ш э у», 78. П э ж ы м ж ы п I э м э, э з ы Н а р т ы х у р к ь у л ы к ь у ш I э у ц ы м ы т у, н э х ь т е г у ш х у а у э I y э х у м и у ж ь и т ы г ь а м, з ы г у э р х э р и х у з э ф I э к I y н у к ь ы и ц I э к I y н т, а у э «к ь о м ы г ь э х ь э и а б ы х у э д э I y э х у» ж и I э у л ы и ц х ь э у ш I y р ц ы т а ч ы м х э л ы ф I y х ь а M и к о я н ш ы ж и I э м, Н а р т ы х у м з и у ц э х у ж а и ц, к ь ы т х у э а м з р и д г ь э к т у м н э х ь ы ф I ц ж ы х у и I э у. Л ь а п с э, 83.

Л I Y Ц I A П I Э (4). Л ы и ц I э р з ы ц ы л а ж ь э ш I ы п I э. Я у н э р ш ы I э т, м ы л ь к у н и э т, И д э л ь х у х э р ш ы I э т л ы и ц I a п I э м И г ь а и ц I э р д а х э м I э ф I ы н и э т. Н а с ы п. «Б ы г ы л ь а п э х э м д е ж», 103. Н о б э р е й I y э х у к I э ш ы ц I a х у ц I э у к I y э н и ц и и к ь у и т I ы м х ь ы б а р я р и г ь э ц I э н и ц л ы и ц I a п I э з ы л у т ы м к ь ы I y м ы к I ы ж у з э р ы м ы х ь у н у м I э. Н э г ь у х у, 21.

Л I Y Ц I A П I Ц I Э (7). З э р ы л ы ш I э м п а п ш I э ц I y х у м и р а т л э ж ы а п ш I э. И к ь у э н э х ь ы ж ь Х ь э т у з и н ы б э и з г у з ы м д е ж I y т т, л ы и ц I a п и ц I э у ж э м ы ш I э п с э ф I э к I э к ь а г ь э г у г а у э. К ь а л э н, 427. Ф о з е з ы х ь э и I э н э й о б з е й ж а I э р к ь э, С е н т р а л н э х ь х у э к ь у л ь е й х э м я л ы и ц I э у, л ы и ц I a п и ц I э у к ь и л э ж и ц ы м ы I э у м а ш I э р э п с э у а. Н а л к ь у т а, 288. - I y т и ц, Х ь э р у н, a т I y м я л ы и ц I a п и ц I э т I э ж I y м ы г ь э у э р а и ф ы з ы ж ь ы м р э д э р э д ы з э р ы п с э у р. Н э г ь у х у, 21.

Л I Y Ц I Э (36). З и ш I ы I ы х ь э з и м ы I э ж, к ь у л ь е й х э м д е ж к ь ы ш и л э ж ь ы м I э п с э у м э к ь у м э ш ы ш I э. П с ы ж ы и, Т э р ч и, Л а б и к ь а м ы г ь а н э у Ш а м х ь у н и л ы и ц I э х э м к ь а к I y х ь ы р т, м о б ы ф ы к I y э, ж и I э у Ш а м х ь у н з и д и г ь а к I y э м к I y э у э. Х ь у э п с э г у э н у р, 161. Н э х ь ы ж ь д ы д э Х ь э т у, л ы и ц I э у з ы л у т ы м, и I y э х у р и к э к ь у т а и ц - з ы г ь э л ы и ц I э р и г ь у с э у к ь у а ж э С о в е т ы м и р а д ж э р и к ь ы ж р a л a и ц; - Л ы и ц I э б ь э л ы и ц I э м ы х ь у н у у н а ф э ц ы I э ш и ц, л ы и ц I э к ь э з ы ш т а м I y в г ь э ж I ы ж, к о л х о з ы м х ы х ь э н ш х ь э к I э. К ь а л э н, 428. М ы л ь к у и ф ы н р и к у э д р э т - и а д э м и м ы л ь к у р и у х р и С е н т р а л л ы и ц I э у е ж ь э ж а и ц. Н а л к ь у т а, 288.

Л I Y Ц I Э Н (м э л ы и ц I э) л ь э м ы I. (9). У а с э п ы у х ы к I a к I э з ы г у э р ы м х у э л э ж ь э н. M у с э р б и й к ь у л ь е й с ы з ы м я ц ы ш т, и г ь а и ц I э м л ы и ц I э р т, а у э и ш х ь э х у з ь э п с э у ж ы р т э к ь ы м, а б ы и Ш э р д а н х э я х а м у т ы ж ь ы т I к ь ы I э р ы х ь а т и, ш ы к ь э ц и э х у н у м ш х у э к ь э г у э т, ж ы х у а I э м х у э д э у, к ь и х ь р и у н э м ш I л ы л ь х ь а ш, а р и ц х ь э к I э н а с ы п и л э т э к ь ы м а б ы

ш ы к ь и ц э х у у п с э у н у. Х ь у э п с э г у э н у р, 292. Ф о з е з ы х ь э и I э н э й o б з e й ж а I э р к ь э, С е н т р а л н э х ь х у э к ь у л ь e й х э м я л ы и ц I э у, л ы и ц I a п i ц I э у к ь и л э ж ы и ц ы м ы I э у м а ш I э р и п с э у a. Н а л к ь у т а, 288. М ы б ы и н э ф I к ь ы с ы ц ы х у э р э у э «з ы х ь э ц I э - у з и л ы и ц I э ц» ж и I э р э с ы к ь и г ь а н э м э, с ы з ы ш ы ц I э л ь ы н и I э ж ы п I э м э, и I э ц. М е л ы I ы ч, 448.

М

М A (3). М ы т э м э м у к ь э г ь э с э б э п а а д ы г ь э б з э п с а л ь э ш, б з э р ф I y э з ы м ы ш I э Р а х ь и м к ь р и г ь э к I ы р «к ь а ш т э, м э, с I ы х» ж и I э у ш. M a, к а н ф е т т о к з ы д а х, - ж и I э р т Р а х ь и м, х ь ы д ж э б з ц ы k I y м к ь ы х у э н э ц х ь ы ф I э у. Х ь у э п с э г у э н у р, 130. M a п с o p и, ш у г р и к а н ф е т р и у з o т, - ж и I э у р э Р а х ь и м С а р и м к ь е п л ь ы р т. Х ь у э п с э г у э н у р, 130.

М A Г A З И Н (3). Т ы к у э н, х ь э п ш ы п, ш х ы н с. х у. ш а ш э у н э. M a г a з и н и к ь у а ж э л a ф k I y Д э н и с o м ы р к ь ы ш а л ь ы т э С а б и й ц ы k I y л ь x э м с э м o р o ж н э м С ы и ц I a т a к ь э м ы з э м ы т I э у. С o м р э д o л л a p p э. «П а р т ы р д и п a ш э у», 134. B a н k ц ы и ц ы I э k I э m a г a з и н р и к ь ы з э I y a x ы н и ц, у м ы г у з a в э. Н а л к ь у т a, 240.

М A Д И Н Э (7). Ц I y х у б ы ц I э, K ы ш o c k ь у э м и y с э x э м и, п р o з e м и y ш p o x ь э л I э. Х ь э р у н a р г у э р у a p и н э р ы г ь ы у X ь э м ы м и ш a ш и ц I y х у х э р ш o d a I y э, Ш I a л э р з ы и ц I э k ь у м и I э р т o л э б з: - Д и д р a m k p y ж o k ь р н o б э з э x y o c p и M a д и н э, k л y б ы м к э э c ы т н ы и ц х ь э б э, - Ж и I э у a ш I a л э м p a д и o м k ь e т ы р. Х ь э р у н и л ь a г ь у н ы г ь э р. «П а р т ы р д и п a ш э у», 98. K ь э р э м ы р з э M a д и н э k ь a л э м ф I э м ы k I y u к ь ы г ь э з э ж p и k ь э k I y э ж a i c, M у x ь э м э д б e g ь ы м б a p ы м и г y k ь e y э ж p и I э р и б a m n I э р и g ь э т I ы c a y э. Л ы г ь э, 414.

М A Ж ь Э (5). Д з э п c ы г ь у э ц ы k I y з ы л y т ш х ь э ц з э р а ж ь I э м э п c ы м э. M э м ы г ь у д ж э р, A p г ь у э з э д ж э ш, M э м ы м a ж ь э р, A p г ь э л a ж э, M э л э н ы c т э р и y б ы д, A х э р х ь у м э, п с э м п э л ь ы т. «E л б э з ы k ь у э», 13. A и н ы ж ь ы р k ь э n x ь э p a y э, K ь ы т k I э л ь ы ж э у k ь ы ш и ц I э n x ь э y a y э K ь ы т л ь э ц I ы x ь э м, з e g ь э з e k I, M a ж ь э n ы г ь ы р k ь ы з э d z e k I, A p a p г у э р у k ь ы п л ь э ц I ы x ь э м, Д з ы л э н ы c т э р y ц ы м ы c x ь у, A p e ш a н э м k ь ы т k I э л ь ы k I y э м, H э г ь у э ш I ц ы I y n I э y э y м ы k I y э, Г ь у д ж э р п c ы н и ц I э у k ь ы x ь ы f I э d z и, Y и ш ы a л ь ы р ж ы г ы м ф I э d z э. «E л б э з ы k ь у э», 14. K o л x o z г y б г ь у э м б э р ш o л a ж э, Г ь a в э б э в ы р я I э p ы л ь х ь э ш, И т и ц n a р т ы х у р, х у э д э у m a ж ь э м, C a т ы р d a x э у з э b г у р ы т u. П ш э a д p ы ц ы м ш ы п c э у ц ы х у х э р. «П а р т ы р д и п a ш э у», 18.

М A З Э Г ь У Э (27). M а з э р и з у k ь ы ш ы б л э ж э ц н э х у. Л ы ж ы и ш I a л и ж э ц m a z э г ь у э р Н o б э х у э д э т ш a л ь э г ь у а р. A c т p o н o м c т a н ц. «M ы в э х у а б э», 101. П и ц ы x ь э ц х ь э р x э k I y э т a ш, m a z э г ь у э н э х у х ь у a y э k ь у a ж э м m a z э р k ь ы ш x ь э ц ы ш и ц, п c ы н и ц I э - п c ы н и ц I э у ф ы г ь у э л ь ы ж, ш ы э д e й I y э x у ш х у э k ь ы ф и з ы ц ы л ь ы ц, ж и I э х у э д э. M а з э н ы k ь у э ш х ь у а н т I э, 645. Ж э ш ы р m a z э г ь у э м - m a z э н у р ы р Д и d a d э I y ш x э м k ь a л ь o I э c, Я ж ь a k I э р m a z э м х у ж ь k ь и ш I a y э Я г у м k ь э k I ы ж x э р Д a x э у э c и c, H э x y я г ь э ц ы х у k I y, м e c, з e x э c и c. M ы в a л ь э ш I ы п I э у d a n ш э ш ы I э. «B a г ь у э m a x y э», 354.

МАЗЭ (117). 1. (45). Илгэсым и Ыгхэ пшыкЛутланэ. Махуэр хуабэт, бжыыхэ мазэр кыихами, жыгхэм хаггэу хидза кудейт. Хуэпсэггэу нур, 126. Советскэ властыр уваггаицЛэу лгэикэ Иэджэ зы республикуу зэгухати, мазэц республикэр зэрызэхатар, цыгым цхьэкЛэ зныкгуэкуушхуэ кьалэтри зэмызэггэу зэхэКыжаиц, хэКыр хамыггэкыну и ужь ита нэтми, мышккыишхэмрэ осетинхэмрэ цыгыр кьемэцЛэКырти, адыгэм зыкгомрэ кьедэуаиц, арицхэкЛэ зегурууаккым. Лгэпсэ, 86. МазитКЛэ фронтным цылауэ, И Иэ лгэныкгуэр улауэ, Ди хэку кыихэжри Ахэмэд, Тхэмахуэ энкЛэ мылажэу Жыг жьауэм цлэсу цылаиц. «Адэ», 135. 2. (67). Шцыгым и гьусэ, нур кызыпых уафэ пкыггэуэ. Абы папицЛэ кымыганэу Елбээдыкгуэ жэц етЛуанэм, И гуи и цхьи лым зэтесу, Зиуцэхуауэ бгыкум тесу, Мазэм нурыр кытылгэлэу, Шэц блын гьунэми кьидэлгэу, КьыицыхьэпЛэр кыггээнхурт, Кгуэи нэхьыжхэм заггэпсэхурт. «Елбээдыкгуэ», 5. Зы финар закгуэ цлэггэна хуэдэу, Налиык кьалэ кьыицхьэцытм мазэр, Астемыр сымэ зэрыс «Линкольныр» кьалэ уэралмышхуэм цыдэлгэдэм. Мазэ ныкгуэ цхьуантЛэ, 671. Хэуан бзыггэу иту мазэр, Уафэ лгэицЛэр пшэм ябггауэ, Жыбггээр жыгым кыихэлгэдэм, Жэцым маккыр ныхокЛуадэ. «Тисей», 483. 3. (5). Планетэ. «МакЛуэр мазэм спутник», - жалэу Иэхуи-шыгхуи йолгыр ваггэуэм, Ферми пицли а хьыбарыр Зэхээыхым яггэицЛэггэу. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100. Дэ кьуицхьэхуу дыздэцыИэм Ар ныцхьэбэ хуээнциЛабзэу ИрикЛуэнуц мо Шыхулгаггэуэм, КЛуэнуц мазэм кымыггазэу! Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100. Гьуэгуицхьыблыр зэпытчауэ Сэ кьысфлотири хуабжэу гуапэиц. ХьэцЛэм жэлэ емышауэ: «Сэ, жи, мазэм сыцылати, ГуфЛэггэуишхуэм хузоггэдэ». Жэц хьэцЛэ. «Мывэ хуабэ», 98.

МАЗЭМ ХЭЦЫН (1). Мазэр нэхэ цыкЛу хьун. Дыггэр кьухаккэ - ваггэуэбэиц, Кьалгытэ мазэм хэцлауэ. Жэщрэ махуэрэ. «Дамыггэ», 91.

МАЗЭ НЫКГУЭ (7). Мазэ имыз, хэлэжа. Дэкыниц зы тЛэКЛуи, мазэ ныкгуэр КьыкгуокЛ изыбзэу, тЛэКЛу ешауэ. Зэманым декЛу. «Батырыбжэ», 11. Хым Гуаицхьыблыр хэкьухьауэ Мазэ ныкгуэу псым кыихоц. Комор кьэрал. «Ваггэуэ махуэ», 330. [Гуэгуишхуэ Мэзан джэдым ягу дахэ ецЛ:] Мазэ ныкгуэр лгэуей ицЛауэ кьелухуу тесыниц [Джэлил], - жэлэри. Бабыщкыуэ адакгэпш, 493.

МАЗЭГГУЭ (3). Мазэр изу, нуру, нэхуу кыищыблэ жэц. Пицыхьэцхьэр хэКЛуэтаиц, мазэггэуэ нэху хьуауэ кьуажэм мазэр кьыицхьэцытми, псыницЛэ-псыницЛэу фыггэуэлгыж, пицдэи Гуэхуишхуэ кьыфпэицылгы, жиЛэ хуэдэ. Мазэ ныкгуэ цхьуантЛэ, 645. Мазэггэуэ дахэц ныцхьэби, Сабий быдзафэр, дунейр И цытэлгэаггэу, цым хьуауэ, Нэр кьылыдыкыуу доплгэй. Жэц мазэггэуэ. «Дамыггэ», 217. Пшэ кусэм уафэр кыфЛ ицЛами, Мазэггэуэиц жэщыр икЛи нэхуиц. Сигу плгэуэ сэ хуабэ... «Шум и гьуэггэу», 29.

МАЗЭЦИЭ (2). КьэунэхуаггэащЛэ уафэ джабэ мазэ. МазэицЛэ дахэр кыихьэхуицЛэ Дахаггэ хьэхуу ицЛэраицЛэу, КьэицЛэрицЛэжу ицЛалэггэуэр, иггэу имыкыуу хьыджэбзу, Шу кыихуээамэ кьеубзэу, Лгэс кыихуээамэ и хьэицЛэу, Гьунэггэу зыхуицЛу и бийхэр Иггэбзэхыныр тхьэрыЛуэ. «ШцЛалэггэуэ шьыналгэ», 412. Сэтэней ябгэу Ер зи ИэицЛэггэуэр МазэицЛэу кыихьэм кьыдоицЛэраицЛэ. «ШцЛалэггэуэ шьыналгэ», 413.

МАИР (9). «Мазэ ныкгуэ цхьуантЛэ» романым кыихэщ персонаж. Лу комсомол шцЛалэу спектралым кьыицхьэцлэггэуэм зэреджэц. Маир Гуэхум кыихохьэ, ар зытылгэ хьыджэбзыр нэггэуэицЛым дэКЛуэну идэххэнуккыым. Мазэ ныкгуэ цхьуантЛэ, 617. Биттик-Арбузик Лусанэ и дэлгху нэхьыицЛэ цыкЛуу джэгурт, Лусанэ пшэмо итхыр Маир хуицхуэ. Мазэ ныкгуэ цхьуантЛэ, 618.

МАИСЭ (5). Джатэ жан, сэшхуэ лгэужыкыггэуэ. Шаггдий шы жэрым фытесу, Маисэу сэшхуэр фЛэицЛэггэу, филь фыицымысхуэ фашистхэм Шыблэ теуэКЛэу фатеуэ. Ыхьылыхэм псалгэуэ жалахэр. «Шум и гьуэггэу», 17. Лгыггэр абы кьыдэКЛуэуэм, Тэмаккыкыхьаггэуэр и гьусэм, Ариц лым хуэдэллу кьалгытэр, Ариц зыггэбзэфыр маисэр. Лым хуэдэллэ. «Батырыбжэ», 162. Поэт псалгээр бггэицэрыуэм, Жыр маисэу техуэнуиц, Поэтым и лгыггэуэ. «Батырыбжэ», 73.

МАЙ (4). ГьатхэкЛэ мазэ, илгэсым и етхуанэ мазэ. Май махуэ дыггэр нэхьри гуаицЛэ хьуху кьуришхьэуэ уэсыр нэхэ мэлыд, я дунейр дахэ хьуа хуэдэ. Шьынэхужыкыуэ, 18. Май махуэу дунейм и дахэггэуэ дыдэу, жыгхэр кьэггэггэа кудейт. Шьынэхужыкыуэ, 35. Май махуэу, дунейм и дахэггэуэу ноби си нэггэуэ ицЛэтиц шуудээр станицым нэдггэсыжауэ цыицытар. Мелыгы, 454.

МАКУЭ-МЭЛГЕЙ (17). Мэхь-мэхь, бггэуэтмэ кьащтэ. ЕтЛуанэ махуэм Астемыр, Елдар, Бот сымэ шу гуныфЛ - зытЛотицырытцыгым ицЛэггэуэ - зэраггэпэиц, кьуажэм бжыицэр Исхьэкэ лгыжыым кьыихуаггэанэри - макЛуэ-мэлгэй, здэКЛуари здэжари ямыицЛэу кьуэжэм дэКЛэиц. Хуэпсэггэуэ нур, 269. ИкЛэм икЛэжым, дадэм хуэмышэчу зихуэпэжри нэхулгэ кьыицЛэицЛэ дьидэм фэтэрым кьыицЛэКЛуэсыкыжри макЛуэ-мэлгэй, автостаницым кьэсаиц, япэ текЛэ автобусым кьитЛысхьэну. КЛэпсэ КЛэпэ, 17. Лым ириггэлеяуи кьыицЛэКЛэнтэккыым, цыхуэбзыр зэрыицыуам гу цылыгитэм кьэтэджыжри теицэчыым илгэ шхынир илгэуатэри макЛуэ-мэлгэй, КЛэбггэу ицЛэри пЛэицЛэ-тхьытхьыуэ гуэицым ицЛэбзэхыкыжаиц, Зив КЛуэдар зьидэицылгыым кьыицэри. ВитЛ, 415.

МАКЪ (287). 1. (129). Зыгуэрэм и Гуэуэлауэ, дауш. Залым ицЛэгуауэицЛэиц, цыхуркыызыцЛэвати, жалэр зэхэпхьиртэккыым, псалгэмакэ кьомым инэмыицЛыжкЛэ, Иэцэ ираудэккыым, шыггэицЛыгым я маккыр зэхэпхьирт, цымэ, хуэрыфэ гьэтэджам и мэр ицЛэиц. Хуэпсэггэуэ нур, 324. Бгым кьелгэ псышхуэм и маккэ уардэу, Мэзкуу салютхэр зэхыдох, Дэ текЛуэныггээр ди гьуэггэу мардэу Бийр цхьэхьуу ди цыгым дэ идоху. Салют. «Шум и гьуэггэу», 10. Шамум вертолет маккэ цызэхихым, и нэр

кѣхуу, ницлэ зэгүүтѣм ецхъ и пѣцхыным зѣрыбауэ хъуар кѣмѣцлѣкѣу гужьѣати, ар щалгагум, двыуыбѣдахэм нэхъ я флѣц хъуащ сѣ жыслѣм нэхърѣ. Хъэцлѣ лъаплѣ, 401. 2. (158). Жъэм кыжькѣдѣлѣкѣ дауш, Дисэхэ я ницлѣнтлѣм Рахым и макъ кѣвыцилурт, Румцилѣкуедѣхацлѣу: «Мыбдежи зыгуэр дѣлѣц», - жилѣу Рахым сабий цѣлѣкур и гуфлѣклѣм дигѣлѣбѣрти клѣнфет е браныч сѣт кѣыдригѣхъырт. Хъуэпсѣгъуэ нур, 134. Кѣыдырым и макъыр ггууцлѣати, зригѣлѣэцлѣри, тлѣкѣлуи цлѣгуэбжѣжу и псаллѣэм кѣыпищѣнѣт, кхъуэлѣащ джѣмыдѣжъыр кѣемыгубжъятѣм: - Хѣт фоклѣ бгѣэшхѣнур? Кхъухъ пхѣнж, 503. Нартыхум и макъыр зѣрызэхихуу, Мѣмѣт-цлѣкѣуэр пхъуэри коньякыр и румклѣм кѣыхуригѣэхъуащ, пивѣри Кѣазбѣч и стѣкѣным из щлѣащ, итлѣнѣ езым и румклѣри кѣилѣтащ хъуэхъуэну: - Дыгуп дыгѣлѣл жыплѣмѣ, дыгуп дыгѣлѣщ, итлѣни, акъыли жылѣ, напѣ жылѣ, нѣмыси - псомклѣ цапхъѣ зытетхъыж ди пашѣр куэдрѣ ди пашѣну, бѣлутлѣлунѣу дунѣйм тетыну ди гуапѣц, Лъапсѣ, 80.

◊ **Макъым зѣгѣлѣэцлѣын** (3). Зыгуэр жыплѣным ипѣ кѣихууэ зыгѣпсѣчулѣн, тѣмакъыр тхъунщлѣн. Дѣлѣт и макъым зригѣлѣэцлѣа цхъѣклѣ - дѣнѣт! Мѣзѣ ныкѣуэ щхъуантлѣ, 622. Кѣалѣдѣсыр псы шѣдым хѣлѣгѣри сѣ хъарзынѣ клѣрыщлѣуэ щилѣгагум, нэхъри кѣызыфлѣцлѣжыащ, и макъым зригѣлѣэцлѣри зѣпишу Гуац «Гуу-Гуу-Гуу-у-у-у!». Бабыщкѣуэ адакѣпщ, 491. Адакѣ хужьми «кѣукѣукѣу-сыкѣукѣу» жилѣу и макъым зригѣлѣэцлѣри джѣдѣциым щлѣсыр игѣзугуѣейуэ: - Гуу-Гуу-Гуу-у-у-у! Бабыщкѣуэ адакѣпщ, 483. **Макъым зѣгѣлѣэтын** (10). Нэхъ ину, хѣлѣтыкѣлѣуэ жылѣн. Хъыбару зѣклѣур сѣ сѣмыщлѣуэ уи мыгугѣ, - жилѣри Кѣылышбий и кѣуэм и макъыр зригѣлѣэтащ, - Махъсидѣр дѣлагѣэм кѣыхѣкѣлуи якулѣащ. Хъуэпсѣгъуэ нур, 121. Комендантым и макъым зригѣлѣэту джѣащ: - Сержант! Мѣлылѣгѣ, 467. Кѣѣтау зилѣтхъыри, псори кѣызѣредалуэм гу лѣшѣауэ, и макъым зригѣлѣэтащ: - Нтлѣ, ницлѣжѣмѣ, хъарзынѣцлѣ. Лъапсѣ, 61. **Макъыр зѣкѣлуѣкѣын** (5). Гурыгѣу-гурыщлѣ зѣхуэмыдѣхэм макъыр зѣрыщымыту ящлѣн, жызылѣм и макъ дѣдѣм емыщхъу хъун. Кѣзѣмай и гур кѣызѣфлѣнат, и макъыр зѣкѣлуѣкѣуэ, нэхъ цѣху хъуауэ Кѣаздѣжѣрий и нѣгум кѣыщлѣлѣащ, и нѣпсыр хуэмыубѣду: - Сыкѣгѣгѣзугѣ, нѣгѣуэцлѣ мыхъуми, - жилѣу. Мѣзѣ ныкѣуэ щхъуантлѣ, 622. [Фѣуаз:] Сокѣуэнищлѣащ, кѣысхуэгѣгѣуэ, Анка, - жыслѣу шым сѣдѣхащлѣу цызызыхыым, арзы кѣысхуэхъужауэ и щхъэр иутхъыпщлѣу, нѣгѣуэцлѣ зыгуэр кѣэхъужащ, и нѣпсѣтлѣыр кѣызѣрѣлѣлѣэхъуэ си лѣм кѣѣпѣцлѣщыну хуожѣ, мѣщѣтѣ, и щхъэр си дамѣм кѣытрѣлѣхъѣ, и клѣр егѣклѣзрахъуэ, лѣэм тѣпылѣркѣым, мѣщыщ, и макъыр зѣкѣлуѣкѣуэ. Анка, 382. Варварѣ Романовнѣ и макъыр езы дѣдѣм кѣысхуэмыцлѣхужын хуэдѣу зѣкѣлуѣкѣащ, и нѣ щхъуантлѣтлѣми цлѣтѣ мафлѣ цлѣу цлѣкѣлур ункѣлѣфлѣжри нэхъ Пѣтлѣнѣж хъуащ. Лъапсѣ, 14. **Макъым кѣызѣрихъкѣлѣ** (26). Кѣызѣрыпхуѣдѣшѣкѣлѣ, зѣрыпхуѣзѣфлѣкѣлѣ ину зыгуэр жылѣн, клѣин. И макъым кѣызѣрихъкѣлѣ Лу

кѣлиящ, Саримѣ дѣжкѣлѣ зидѣри бѣдѣу зыкѣлѣриуцлѣащ гужьѣеуэ. Хъуэпсѣгъуэ нур, 144. Адакѣ хужьыр е шынауэ ара, е лѣыгѣжъыр хѣлѣу ара - ницлѣнѣтѣкѣым, и макъым кѣызѣрихъкѣлѣ кѣырѣри, джѣдри кѣазри кѣызѣцлѣлѣтащ. Бабыщкѣуэ адакѣпщ, 484. Фочауэ макъ, клѣй-гуо макъ зѣрызэхихуу Дѣфѣрѣдѣж а жыгышхуэм дѣпицѣрти, тѣуванлѣм тету азѣн зѣрыдѣжѣм хуэдѣу адѣклѣмѣдѣкѣлѣ зигѣазурѣ и макъым кѣызѣрихъкѣлѣ клѣйрт: Дыгѣурыгѣу! Лъапсѣ, 54. **Макъым кѣызѣрихъкѣлѣ** (1). Еплѣ **макъым кѣызѣрихъкѣлѣ**. [Бѣт Астѣмыр жрѣлѣ:] «Советскѣм и узынѣшагѣкѣлѣ» щыжѣлѣм, уѣлѣхъи, а тлѣур [Исхъѣкѣрѣ Мѣсхъудрѣ] я макъым кѣызѣрихъкѣлѣ «ура» жѣлѣу кѣлиям. Хъуэпсѣгъуэ нур, 266.

МАКЪЫР ГЪУЩѢН (1). Псы зѣрыхуэлѣм кѣыхѣкѣлѣ тѣмакъыр зѣщлѣгѣушхъѣн, Гупсыншѣ хъун. [Локѣтош] Псы хуолѣри и макъыр ггууцлѣащ, и мѣжаллѣ кѣѣкѣуащ, шхын цхъѣкѣлѣ маллѣ. Нал кѣута, 242.

МАКЪЫР ИКѢЫН (3). Ину, хуабжъу зѣрыпсѣлѣам, е зѣрыклѣям кѣыхѣкѣлѣ макъыр нэхъ клѣащхъѣ, щѣху хъун. Абдеж Ерул шууэ Нурхъѣлий и куэбжѣм кѣѣуѣлѣащ, тлѣкѣлуи ешауэ, и макъри икѣлауэ. Хъуэпсѣгъуэ нур, 234. Старишнѣхѣм, зѣрыгѣклѣйурѣ, я макъыр икѣлащ. Щынѣхужькѣуэ, 35. Адакѣ хужьыр кѣырѣгѣуэр и макъыр икѣлѣным нѣсауэ Джѣлѣл кѣыжѣэхъуащ: - Зѣтѣнлѣ уи жѣэри, бжѣслѣм кѣѣдалуэ. Бабыщкѣуэ адакѣпщ, 484.

МАКЪАМѢ (5). Хабзѣ гуѣрым тету гѣнпса макъ зѣмылѣужьыгъуэ. Лу а маршыр кѣыхихащ, езыр зѣуэ макъамѣ нэхъ дахѣу кѣилѣытѣрти. Мѣзѣ ныкѣуэ щхъуантлѣ, 559. **Макъамѣ дахѣ уѣ** ухъу закѣуэм, Сыхъуниц гум щлѣыхъуэ сѣри псаллѣ. Макъамѣ дахѣ уѣ ухъу закѣуэм. «Батырѣбжѣ», 88. Псаллѣ щлѣмылѣми, макъамѣм Уѣрѣд фи хадѣм цаугуэни. Сыщыгѣупщакѣым сѣ мѣзым. «Щхъѣлыкѣуэ», 305.

МАКЪБѢЙ (2). Макъ лѣй, икѣла, тхъунщлѣа. [Щѣрдѣныр, уѣс зытѣлѣ мѣвѣшхуэ гуѣрым дѣклѣуейри] Иужьым макъѣйкѣлѣ кѣыщлѣидзащ: - Атлѣ, жылѣ, сѣт нѣбѣ вжѣслѣнур? Хъуэпсѣгъуэ нур, 291. [Гуѣгушыкѣуэ хужьыр адакѣ хужьым еуницлѣащ:] Е умакѣейуэ ара? Бабыщкѣуэ адакѣпщ, 482.

МАКЪЫЖЪ (1). Макъ ин, бжъыфлѣуэ, уардѣ. Гѣащлѣэцлѣ гуапѣм и тхъыдѣр Толѣкѣун макъыжъкѣлѣ кѣѣлуатѣр, Дахѣу плѣыжѣ ину а уардѣр Тлѣкѣлуи уфѣфѣу мѣкѣлуатѣр. Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 102.

МАКЪЫНШѢ (2). Щым, щѣху, макъ кѣызѣдѣмылу. Дѣдий и ницлѣнтлѣр макъынищлѣ. «Адѣ», 129. Ар плѣуатѣм угуфлѣу Инѣкѣуэм йѣкѣуѣкѣлѣ, Гупсысѣм зѣм уихъу Дѣп плѣыжъу зѣм уоплѣ, Инѣкѣуэм макъынищлѣ Щхъѣц тхъуахѣр йѣкѣуѣкѣлѣ, Сурѣтым зѣм уеплѣмѣ, Дѣями, лѣыр кѣоплѣ. Уигѣу си анѣ... «Шум и гъуѣгу», 26.

МАКЪЫФѢ (2). Зи макъыр ин, дахѣ. Ар макъыфлѣ хъуным папѣлѣ Псыр бгы нѣпкѣым кѣырегѣалѣ, лѣ дѣлѣауэ и пиш пащлѣм Гуащхъѣмахуэ щлѣдѣз псаллѣу. Бгы собранѣ. «Партыр ди пашѣу», 80. И уѣрѣд лѣѣцу макъыфлѣм Дѣ кѣару лѣдѣжѣ кѣыдет. Маяковский. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 41.

МАЛЪХЪЭ (9). Пхъум, шыпхъум е пшыпхъум и щхьэгъусэ. *Жыг хэсари гьатхэ кьэскIэ Къимыгъэхууи къимыгъанэ. Мис апхуэдэ малъхэ сиIэм Сигу зэгъэнут, - жеIэ нанэм. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 41. Иымалъхъэм и малъхэ хуэдэт, Мусэ и фызымрэ Мэсхъудрэ цэху гурэхэр зэдэлэу цытаи, Мэсхъуд абы я лъыцIэу цыцытам. Мазэ ныкгуэ щхъуантIэ, 623. [Анзор жиIэу:] Си малъхъэр апхуэдэу делэкъым хэт кыщIэнакIэми ииэчу. Гьэугуанэ, 135.*

МАМАЙ И ГУАЩХЪЭ (1). Волгоград къалэм щыIэ лъагапIэ, урысыбзэкIэ: Мамаев курган. *Мамай и Гуащхъэм кыщIатIауэ, нарт мафIэу Прагэ ар яхъащи, Ди цIыхъым сыну хуэауэ, Зи гугуэ яхуищIыр дэ ди лыгъэщ, ЩIы Iэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 128.*

МАМЭ (2). Анэ, сабий зиIэ бзылхугъэ. [Данэ цIыкIу] Зэгурэи анэм еутицIат: «Мамэ, бабуикэм жиIэр кыбгуремыIуэу щхъэ псалгъэрэ?» - жиIэри. Щынэхужыкгуэ, 58. *Си нэписитIри кыщIэжат, си гур кызыэфIэнауэ, езы цIыхубзым кызылуцаицэ хуэдэу и жьэм кыжьбэдэкиIу: - Мамэ, - жиIэ хуэдэу зэхэсхати. Лъапсэ, 21-22.*

МАМЛЮК (8). «Лъапсэ» романым кызыэрхэщымкIэ, уасэ щIату къащэхуа цIыху. «Мамлюк» жиIэмэ «кьэцэхуа» жиIэу араи, щIалэу къащэхум я нэхъыбэр дзэм хагъэхъэри, кьэралыгъуэр яхъумэу, жьы хъухукIэ хэти, хъыджэбз цIыкIухэри яцэри унэлуту зыцэхум деж Iутц. Лъапсэ, 58. *Афэ джанэр зейр, иужькIэ уIэбэмэ, мамлюкIэ зэджэу цыта гурэи, уеблэмэ мамлюкытицэ цIэрIуэт, и цIэр Бейбарст, дзэхуэ зэхуишэсауэ цытыгъаи, езыр лыгъэ зыхэлгт. Лъапсэ, 100. Къетау кьэрэлыгъуэ Iэджемэи цыIаи, цIыхум я пIалгэ еицIэ, мызэ-мытIэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хъыджэбз цIыкIу ицэнэ куэдэр кIуаи, а зэкIуахэм, тхъэм еицIэ, нэ узыр цигъуэтар - и нитIыр ноби мэуэ, дахэ-дахэуи илгагужыркъым, нэкиIэпсыжэ хьэлэчи, и къуэрълъхуу цIыкIэ зыхуэгузэвауэ цытари лIыубыдым яубыдри Мысыр цацауэ мамлюкыдзэм хэту жаIэ щхьэкIэ, и нэм игъакIуэркъым. Лъапсэ, 62-63.*

МАМЫР (9). 1. (5). Зауэншэ-бэнэншэ. [Мысост:] Дунейр мамыркъым, нобэ «гуэи» жаIами, ицэдей «кытефхыж» жаIэу уи пицампIэр яубыдынкIи мэхуэ. Щынэхужыкгуэ, 13. *Партыр, властыр ныхуицIокъур Ди народыр сытым хуейми Пэрыхъэту игъуэтыну, Мамырыну и дунейри. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. «Салам алейкумыр» - «уи дунейр мамыру шрет, уутыниш» жыхуиIэщ. Клапсэ кIапэ, 11. 2. (4). Щым, Iэуэлъауэншэ. Мэшыкгуэ къуажэр зы тхъэмахуэ мэхъури мамыри. Нал къута, 232. *Iэхъуэр щхъэукъуамэ, Хьэр мамыру цысиц мыбанэу, Е теплъакъэ ар зы хамэ, Хьыбарынишу къимыгъанэ. «Тисей», 489. Зы махуэ дэкирэ псори мамыр цыхъум, Абу-Деруиш мываицIэхэр ишэри мэжджытым кIуаи, кхъэлэгъунэр къиулуКIын хуейти. Кхъэлэгъунэ, 379.**

МАМЫРЫГЪЭ (14). Зауэ щымыIэу дунейр мамыру щытын. *Корей народ лъэщыр цIокъур мамырыгъэм, уэ хей унэр бгъэсу нафIэр цIыбогъэст, Зауэм лъытсыр щыжэм араи уэркIэ фIыгъуэр, Сабий цIыкIухэр жеймэ бомбэкIэ богъэс, Уезуэну хэти уэри зоукъуэдийр, Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. Бжьыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 139. *Си цыуэныгъэм щIалэм гу лъытауэ, социлэж жиIауэ мис мы псалгъэр: - Дэ мамырыгъэм куэд цIэттауэ Къэтхъа насытым мис и пIалгъэр, - Сэлам уэсхыну сыплъыхъуэнут, Iэ симылэжми, щIалэ пакъэ, Зауамэ щIэкъур слъагъу мыхъуну, ЗауэлI игу быдэ кысхуэнакъэ! Ныбжьэгъу. «Партыр ди пашэу», 92. [Омар жиIэу:] Сэлам хьэлейкум жиIэмэ хьэрытыбзэкIэ къикIыр ицIэрэ: мамырыгъэр уи натIэ ухъу, жиIэу араи, Гьэугуанэ, 103.**

МАМЫРЫН (мамырщ) лъэмыI. (1). Зауэншэу, мамыру дунейр щытын. *Сэлам къуахыжыр «Уи дунейр иремамыр» жаIэри, абы щхьэкIэ мыр Сэлэвки ебгъаишэ хъун? Клапсэ кIапэ, 11.*

МАНГО (1). Пхъэщхъэмыщхъэ лIэужыгъуэу, и фэкIэ удзыфэщ, нэхъыбэу Индием кыщокI. *Манго жыхуаIэр бэгъуауэ Жыгыр къикъутэу ялъагъуми, ЗэлIэфызитIу нэгъуэциIым ВыицIэр якури гур яихъыр. «Индийскэ поэмэ», 360.*

МАО ЦЕ-ДУН (1). Китай коммунистическэ партым и Iэтащхъэ. *Ци Бай - шокIэ зэджэ лIыжъым И гулгъытэм цыщIэдзауэ Мао Цэ-дуным деж цыухуу Лъагъуныгъэу лъэпкъхэм яIэр Тьгъэ куэдым хэлъиц хэтицауэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58.*

МАРДЭ (10). 1. (6). Зыгуэр (гупсысэ, гухэлъ н.кь.) кызыщIиубыдэр зыхуэдиз. *Залу Iэджемэ сэ чэзуэу Зым сыщIыхъэм зым сыцIокIыр, Гур къилгъэту, къуалэбзуэу Лъэпкъ гурацэр нэгум цIокIыр, Тьгъэ къомым яIэу мардэ Гуми псэми къахуэмыщIэу Соплгъыр псоми, си мурадыр Хьуэуэу хуэстхыныри ар зи фIыщIэм. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 53-54. *Мы щIыналгъэм сыретепицэи, Сэ сыгуаицэи, псори слъокI, Лъэкиныгъэм иIэ мардэ Дэнэ нартхэм фэ цыфциIэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 415. Сэ кызыбгъэдэсмэ си хьэцIэр, ЩIэцыгъуэм мардэ имыIэ, Нарт Бадинокуэу, къеблагъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 423. 2. (4). Iуэхугъуэ гуэрэр зэманкIэ здынэсыфынум и гьунэ. [ДжеллI] Iуэгъуэм и мардэр кьэсмэ, дакъикъэ закъуэ къыкIэрыхункъым. Бабыщыкгуэ адакъэпщ, 476-477. *Мес лэжьэным къос и мардэр, И сом миныр тхылымыпIуициIу Дэлъиц ибжауэ и ахъшалгъэм, Сом лей закъуэм йогупсысыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Дакъикъэ закъуэр гъаицIэ мардэу Кьелъаиц а щIалэр бийм пэблагъэу, Ар гъэр ящIыныр я мураду, Къежъат нэмыцэр гумызагъэу. ЗэкъуэщитI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 18.***

МАРДЭНШЭ (7). плъыф. Гьунэ, кIэух, шапхъэ зымыIэ. *Сэтэней ябгъуэ Зи бгыр псыгъуабзэр Зэгуп мардэниэм КызыщIегъапIгъэ, И лъэлу зымыдэм Хуэзуэуэду, Дари щхъэтепхъуэм Хьарыр кытечыр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 424.*

Тенджызхэм я толгъун мардэниэр Зэрызеиэу уафэм кгуэ-квэкгуэжу, Хым тет кхъухъхэр хъунут си хъуэпсап, Хъунт бдзэжьейми хышхуэм къемыщэжу, Дэкгуэигуэр гугъуми, тыншу кбагъээжу. Псыр квежэхуу уафэм шытыгъамэ... «Вагъуэ махуэ», 338. Я кгуэж-квэкгуэжыр мардэниэци, Кгуэгуафлэ гъуэгур кбацохъур. Сэ кгуалэбзүхэм. «Дамыгъэ», 210.

МАРДЭНШЭУ (5). нареч. Гъунэншэу, нэзыншэу. И узыниагъэр ди хъуэпсу, Дигъасэу фыгуэуэм дыхуишэу, Мычэму дыгъэу кытхуепсу, Насыпыр кыту мардэниэу Вождышхуэр ди янэ итыну, Абы кытхуишэу унафэр, Шытхъуклэ дгъэащэу шытыну Къизмынэу зыри сэ софэр. Илгъэсыцлэм папшлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120. Унэ хужь куэдхэр сатыру Цхъуэнтлагъэ Гувым щлэуфэр, Школыр нэхъ лъагэу яхэту Мардэниэу теплгэр мэбжьыфлэр. Си кгуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. Адэ сурэтыр квегуэтри Ирегъэлагуэр и гъусэм, Ар насытыфлэц мардэниэу. «Адэ», 134.

МАРЖЭ (27). Цыгъухэр зыгуэрим кышыхурадженум деж зэрызыхуагъазэ псалгъэ. Долэт мэжджытым кышхыпсэлгъауэ цытар нобэ кхъхулац: жылэ кызэхуэсар зэрызехъуэ Шэрданхэ я унэм ешэ, дзэ иришэжъауэ зауэм Гуишэ хуэдэу, жэрыжэу дзэжэм унафэ мыщхъэпэр ишчу: - Фынакгуэ маржэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 254. Зыгуэрхэр кэпсэлэанти, илэ, маржэ, иджы дызыхуейр кыхэфлгъэ: цлэагуэ зилэм - цлэагуэ, мэлыфэ зилэм - мэлыфэ, къамэ, бгырыпх, уанэ, шхуэ, нахъутэ, хъзыр, шырыкгуэ, лъэпэд, къамышы, лгъэрыгъ, пылэ, сэххуэ - зи сыт уилэми квэгъэтлгъл. Шынэхужькыкгуэ, 44-45. Лыгъур и цлэантлэм цыгуу дэхуэр дэтт, батэкъутэр ягъэшу, куэбжэ пкъоми кышхыпсэлгъауэ и цхъэмми ныт флэдзат: маржэ, ди хъэгъуэлгъэгуэм фыблэмык, фыквэблагъэ жыхуалэ цыкгуэ. Лъапсэ, 117.

МАРИАМ (28). Цыгъубзыцлэ, «Лэчымэ» хъыбарым кыхэщ персонаж, Исупф и цхъэгъусэц. И лым ахъишэу кыхъым нэхгъэ мынэхъ мащлэу Мариами кыхъырт, фэнд цынклэ Икгуэлакгуэти, Исупф бжэныфэ, мэлыфэ сытхэр хуэсакыпэурэ трихырт, зы улэггэ иримыгъэци. Лэчымэ, 392. Мариам бжэныфэ зэрихъэм мэ къапихым есащи, лэчымэ жыхуэлгэр зыуи кэридзэркъым, кызыкгуэрихыр лыракъэ. Лэчымэ, 393.

МАРК (1). Урысыбзэ ныкгуэклэ: марка. Хъыбар (гурыщлэ, гухэлъ с.ху.) иту зыщлэплэ ирагъэхъ тхыгъэхэм трагъауэ дамыгъэ цыкгуэ. Марк тегъэпцлэмарэ мыхъур телгъымрэ мыхъэнэ гуэр зэрилгэр гъуом тыншу ицлэрти, абыи и хъыбар жишэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 190.

МАРКС (1). Нэмыцэ үзэщлэагуэ, щлэныгъэл цлэрыгуэ. [Бекъан:] Маркс тхылгуитха къомымклэ тхъэ солуэ, Хъадижэт газет зэремыджэу газет еджэм нэхгъэ нэхгъыбэ кыгурымыгуэм, - жишэри. Шынэхужькыкгуэ, 17.

МАРКСИЗМЭ (1). Марксзэфигъэува щлэныгъэ унэтлэныгъэ. [Степан Ильич:] Марксизмэр а къомым дахэ-дахэу ягурыдгъауэмэ - ахэр гъусэ

хъуниш, дзыхъ яхуэпцлэми умыгузэвэн хуэдэу. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 529. [Инал Елдар жрилэу:] Зэхъумыхамэ, марксизмэр джы етлэсылли. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 574.

МАРТ (1). Гъатхэм и япэ мазэ. Март мазэр кыхъэри, цыгъум гукли псэкли кбагурыгуащ Деникными дзэр кызырыкгуэтер. Хъуэпсэгъуэ нур, 304.

МАРФЭ (45). Урыс цыгъубзыцлэ, «Бдзэжьеящэм ипхъу» поэмэм кыхэщ лыгъухъ нэхъыщхъэщ. Марфэ закгуэр зэгъэжакъым Дахэр жейхэм емызэгъыу Садым кгуауэ нэпс цлэгъэк, И псэм хуэдэр имылгъагуу Гуэщым цлэси ар зэгъуэк. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 156. Марфэ куэдрэ пыгуфлгъыгуу Илэри ишчу клэгылгъащ, Хуэубдыни илэмыкгуу Нэпсхэр нэклум тез квэгъуащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 165.

МАРШ (12). 1. (6). Ритм пыухыкларэ лгъабакгуэм изагъэ тактрэ илэу гъэпса макъамэ. Нобэ марш еуа музыкауэр шэч хэлгъкым кбафи зэреуэфыном, - жишэри езы Мэтхгъэри арэзы хъуащ. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 563. Лу а маршыр кыыхащ, езыр зэуэ макъамэ нэхъ дахэу кылгъытерти. Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 559. Духовой оркестрыр марш цеуэклэ, Хъэбибэ квэгъуэлгъырт. Шынэхужькыкгуэ, 38. 2. (6). Марш макъамэм деклуу квэклухъык. [Матренэ курсантхэм ятепсэлгъыху:] Дауэ маршу кызырыпкгуэнынур, уи ныбэм марш жишэу! Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 561. Сосрыкгуэ цыкгуэхэр столовэм цлэишэрт, Дорофеич и командэ тыклэ зышхыжурэ: - К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса... «Церемониальнэ маршым папцлэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу...». Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 555. Дорофеич кэтэджыжащ: - Церемониальным маршем, по-эскадронно, дистанция: три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу!» Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 553.

МАРШАЛ (1). Дзэм и кгуылыкгуэ нэхъыщхъэ дьдэ. Кодоевым жишэу хъуэжъуми хъэщлэ арэзы кышхыпсэлгъауэ, сыту жытлэмэ, Гуащхъэ лгъагитгуэ зи гугъу ишчуам зыр вождышхуэм ейщи, гурыгуэгъуэци, адрейр Берие и цлэклэ цыгъум я гум квинэмэ, зауэм Гут маршалми, инэралхэми квалгъыса цыгъырым нэхгъэ зыкгуэ нэхъ мащлэкыым. Лъапсэ, 90.

МАРШИНЭ (1). Еплэ машинэ. Краснэ армиер, ди кгуэишхэр, Квэагуэ, квосыр, квэблэгъащ. Панхэр шууэ е маршинэм Исуплащлэу цтауэ мис йожэжэ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 162.

МАРШИРУЕТ (1). Марш квеуэм лгъабакгуэр деклуу кгуэн. [Матренэ украинбзэ зищлэ:] Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. «Щлээм, улэггэщи, ллэм хэлгъыным и плэклэ, квэагуэ» Мазэ ныкгуэ щхъуантлэ, 555.

МАСКЭ (1). Дохутырым сымаджэм щелэгэм е операцшищлым уз зыпкырытым зэран хуэмыхъун папцлэ жьэм Гуапхъуэ хъыдан клэпэ. «Халат» жыхушлэр «хъэлэч» жишэу хуэдэу кыфлэцлэуэ лэмэпсымэхэр квэзыт сестрар квэгъуэлгъащ, зэгуэгъэжауэ стлэлым телгъ цыгъубзыр лэмэ, кытралгъхэнклэ шынауэ ишчуэнур имыщлэу и

нитIыр кѣхурт, модрейми маскэр и жьэм Iулъици, дахэ-дахэу жиIэр кѣбугуриIуэркѣым. Лъапсэ, 8.

МАСТЭ (4). 1. (3). Iуданэ зрау, гьуцI папцIэ псыгьуэ зэрыдэ. Фыз мурадыр еицхьц Iуданэм, мастэм хуэдэу пцIыкIэ мадэ. ЦIыхубзым я пцIыр зымыдэм... «Батырыбжъэ», 120. Уэркѣ Тамбий и гуацэм кѣузати, згѣэхъужаиц, абы кѣыцинэмыицIауэ лафкIэтет ФIыцIэ и пхгум ефыкIлати, тхъэриц, тхъэм ужькIэ си хуицхъуэр ариц зыгѣэхъужар, - жиIэу Чачэ сьмаджэм и гьуэлъынIэ kIанэм хуэм дыдэу, мастэ кѣыхъуэн хуэдэу, тетIысхъаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 71. [Кѣулыр Якѣуб тепсэлъыхъуы] ЗаницIэу бзэхат, мэкъугум зэхуа мастэм хуэдэу. Нал къута, 245. 2. (1). Фэ цIагьым хуцхъуэ зэрыхашэ. Сьмаджэм мастэр кѣыхичьжати, лъым и пIэкIэ уэтэпс кѣижу цилъагьум, гужеяуэ и цIыфэм епIэскIужаиц, ар зэрымыузыр фIэгъэицIэгъуэну [Iузиэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 68.

◊ **Мастэ хэлун** (9). Сьмаджэм хуцхъуэ мастэкIэ хэгъэлъэдэн. КѣыхIаIуу мастэ Пиэчаици куэд, Жэнэтиц уи мацэр - гуауэр цокIуэд. АбытIэ Мухъэб и кхъашхъэм... «Вагъуэ махуэ», 95. И анэр еджакIуэ цIыкIухэм махуэ кѣэс яхэтыху, Данэ цIыкIу гуацэм еIээу мэджэгуэ - уIэгъэр яхуепхэ, мастэ яхелу. Шьнэхужьыкьуэ, 8. Дохутырыр иувыкIауэ цытахэри сэбэп зэрыхъуным и ужь иту, Iэпыдзлгъэныдз хъарзынуу кѣыцикIаиц, сьмаджэм мастэ хэлун хуей цыхъум, тIум зэуэ зрач, абы гу цылыбьстэм, кѣызгурыIуаиц ахэр Камизэхэ я пхгум цышынуу зэрыцытар, иджы еплэ, узыхуейр кѣыхуаицIэнуу, я фIэц сьзырыхъур абыкIэ уоцIэ, сэри согугъу, сьыцымьуаицэрэт жысIэу. Лъапсэ, 21. **МастэкIэ псынэ (псыкьуый) кѣэтиын** (2). Iуэхугъуэ гуэрим хуабжъу гугъу удехъу, бэлыхъ дэпшэчу зэфIэхын. МастэкIэ псынэ кѣэпIыныр нэхъ тыныщи, ипIани Лу а Iуэхум (игъаицIэм хъэрф кѣизымытхъам тхылъ ебгъэицIэныр) кIэ иритыфаиц. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 502. [Къазджэрий Лу жириIу:] ШЦIэныгъэ зэбгъэгъуэтынри мастэкIэ псыкьуый кѣэпIыныри зэхуэдэиц, жаIэу зэхэнхакъэ? Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 602.

◊ **Мастэ дэупIэ имыIэн** (1). ЦIыху куэд (Iув) зы цыIыпIэм щызэхуэсам деж жаIэ. ЦIыкIуи ини, фызыжьи, лъыжьи, цIали, хъыджэбзи кѣызэхуэсам мастэ дэупIэ илэтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 584.

МАСТЭНЭ: ◊ **мастэнэм икIын** (1). Пкъы псыгьуэ, гьур. Мастэнэм икIыу и пкъыр псыгьуэиц, ГьуцI куэбжэ хуэзэм ицхъэпрокIыр. ЛIэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 204.

МАСТЭПЭБДЗ (1). Шимэу зи пэр пылъыкIа мастэ пIашэ, гьум. [Iуарэ Бэкъан жириIу:] Вьфэм кѣыхъэцIыкIауэ гуэнизырыкьитI, фIыцIабзэу бэрэжьейкIэ илэжауэ, Iэкуэлъакуэу Iуэтауэ, вакъэ лъэпсыр уи лъэдийм кѣепиэкI хъуну кIыхъу кѣыицитым, фызым жиIаиц: - Мастэнэбдзиц тескъутаиц. Къалэн, 426.

МАСТЕР (2). IэщIагъэ пыухыкIа гуэрим хуеджа, абы хуэлэрыхъуэ, хуэлээ лэжьакуэ. [Ротмистрым] Уэблэмэ Псыхуабэ кѣраиу кѣаиэну

мастерым пэплээн хуээфIэмыкIыу, Щэрданхэ я унэ ар зыицIэсам ицIэкIри макIуэ-мэлъей. Хьуэпсэгьуэ нур, 237. Пэжу, ротмистрым зыкѣомрэ сабэ дрипхъеяи, «дунейр кѣутэжа нэужь мастерыр кѣыицысынур» жиIэурэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 237.

МАСТЕРСКОЙ (2). Хьэпшып, Iэмэпсымэ с.ху. шацI е щызэрагъэпэщыж IуэхуцIапIэ, лъэщапIэ. [Степан Илъич:] Унэ кѣыицэхуам нэхъ пэшыицхуэр мастерской ицIаиц, унэ блынхэр адэкIэ-мыдэкIэ Iэмэпсымэ гуэрхэр фIэлъу, машинэ зэмылIэужьыгъуэ гуэрхэри ицIэту. Хьуэпсэгьуэ нур, 202. [Газетым ит псалъаицхъэхэцI] «Гъавэр кIэрыху имыIэу кѣефхъэлIэж», «зауэр щекIуэкIым деж хъэрыцэт Iуэхум зэрыхалъхъэ передвижной мастерской дапицэи кѣыицыдатынур? Нал къута, 220.

МАТЭ (33). Чы псыгьуэкIэ зэрыхъа, хьэпшып мыин, шхын гьуцэ, гъавэхэкI, пхъэцхъэмыщхъэ с.ху. зралъхъэ кумбыгъэ. Ауэрэ мащIэ дэкIа, куэди дэкIа, Кулисум матэ цIыкIур иыгъыу жылэр кѣызэхуикуIхъауэ зигъэпсэхуу жыг цIагъым здыицIэсым «шокоу» жIэу фызхэм зи гугъу яцIа лIым ирихъэлIаиц, выицIэ танэм и пицэм kIапсэ лъэрыгъу ицIауэ я унэ ишэу. Нэгъуху, 34. Унэгуаицэр джэдэицым кѣыицIыхъэу адакъэр матэм ису цилъагъум, епхъуэри адакъэм и дамэ узыр нэхъри игъэзуу кѣридаиц: - Бабыиц джэдыкIэр зэхэппIытIэну ара узыхуейр, - жиIэри. Бабыицкьуэ адакъэпщ, 487-488. Къарэжь тыкуэныбжэм деж Iуту плъэри, зыгуэрим и ицхъэм матэицхуэ тету kIууэ илэзгъуати, фочыр триубыдэри еуэри кѣриудаиц, матэ зыхъым пхъэцхъэмыщхъэ ихъыр ирикIутауэ цылыиц, лъыпсыр кѣыкIуэцIыжу. Лъапсэ, 107.

МАТЭКЪУАНШЭ (3). Шхын гьуцэ, хьэпшып зэрызрахъэ, къу кѣуаншэ зытет матэшхуэ. Пэжу, езы Мусэ кхъуиплъыжкIэрыицIэм тригъэкIуэдэицхуаи цыIэтэкьым, ауэ пицIантIэм выгуи шыгуи мычэму кѣыдыхъэрт, махъсымэ кхъэуицын Iэлъэныкьуэ инхэр я гупкIэм иту, мэл укIа, джэд лъакъуэхэр матэкуаниэ иным кѣипIиикIыу, цырибон шэтвэрхэми нартыхужэпкѣ IуукIауэ кѣыздаицэрти хъэцIэ къакIуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 105-106. Къуажэм укъыкIыу квалэм бэзэр гъуэгу цIыкIумкIэ укIуэмэ, зы сыхъэтт узэрытетыр, Апчарэ матэкуаниэицIэ бжын е джэдыицIэ цIыкIу бэзэрым ихъу дапицэрэ kIуа? Нал къута, 222.

МАТЕРИАЛ (3). Iуэхугъуэ гуэрим е цIыху щхъэхуэм теухуауэ зэхуэхъэса документ? Бахъуэм и сумкэм материалыр дэз хъуаиц. Нал къута, 262. [Якѣуб Локотош жириIу:] А цыи язым урикъуниц материалу, сибгъэсыкIын ицхъэкIэ. Нал къута, 295.

МАТРЕНЭ (53). Урыс цIыхубзыцIэ, «Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ» романым кѣыхъэщ фыз пщафIэщ. Матренэ я унэ кѣрихъури кхъуэл пиэр IыхъэфI кѣыхъырт, махуэ кѣэс дагъэ гъэткиуар Таиша и кIэртIофым хилъхъуэрэ иригъэицхырт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 603. Къазджэрий и гуапэ ицIмэ фIэфIу, Матренэ лъэкI кѣигъанэртэкьым ицэфIэнкIэ, ныиэдибэрей супри kIуапIэ имыIэжу супыфIт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 605. Къазджэрий

щымысыгыатэм, Матренэ зыкыггэцыджынти Сосрыкгуэ и нэваггуэр ириггэлгагужынт, ауэ нобэ хуабжыу зиггэщыкылафлэу Мэтхгэным едалуэрт. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 613.

МАТУШКИЭ (2). Адыгэхэр урыс цыхубзым зэреджэу шыта цлэ. [Хьэбибэ Анчарэ жриЛэу:] Си нысэр матушкИэц. Абы зыдумыцИ! Шынэхужыкыгуэ, 26. И тхьэусыхафэр фызыжыым хэти жриЛэрт: «Атлэ, Алыхыым игу кыызэбгэа хгунци, сымаджэу сыкыгхэнэжмэ, матушкИэ нысэм игу сэ сьткИэ кысыцлэггун, «псы шынак» жысЛэмэ, жыхгэпхгэ кызытыныци. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 576-577.

МАТЧАСТЬ (3). Псалгэ гьэкцлэщ; материалная часть. Гуэхуггуэ гуэрым кыщаггэсэбэп пкыгыгуэхэр. – Матчасть кыуата? – жиЛэри Ирине дыхэшихац, Албиян зыцлэггэуэпсыр ищЛэрти. Шынэхужыкыгуэ, 30. [Албиян Ирине жриЛэу:] Матчастьри зыгуэр хгунци, – жиЛэрт Албиян. Шынэхужыкыгуэ, 30.

МАУЗЕР (26). ИщэлИэужыкыгуэ, кЛэрахуэушхуэ. Янэ иту унэм кыщыцыхьар, бжэнынэм ещхуэ и нэр кыикуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кЛагуэ цыгыгы, дамэтель телгуэ, лэадакгэ лэагэ хужауэ кэатыр фыцлэитлэ лыгыгы, маузер кЛэрахуэитли гуэлгуэ, цлопиц быдэфли илыгыгы. Хьуэпсэггуэ нур, 288. Нахгуэи и маузеры куэнкыым телгы, маузер Иэницэм тетхац: «Вэрокгуэ Нахгуэ лыггэ зэрихгуэ бандитизмэм зэрэбнам папицлэ» жиЛэу, фочыкум и пэ дыдам и унэцлэри тетци, «Вэрокгуэ Нахгуэ» жиЛэу. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 510. Ихьрам сьт жиЛэу зыхэмытын хэмыту, фацэ кеклу цыгыгы, кэамэ кЛэрыцлауэ, сэшхуэр гуэлгуэ, маузеры гуэллэу, маузерышэри куэду илыгыгы гьуэгуу теувац [Квэрэмырзэ]. Лыггэ, 413.

МАФИАЕ (1). Мафлэ гуащлэ, лыггэи. ГуыцЛыр мывэм кыщылаггэйткыу Ар мафлаем зэ хэуа? Гуыцлэ Иунэ. «Батырыбжэ», 29. Окопэм ису ди сэлэхэр Хьэуам цызауэм хуоуэр Иэу: «Фахэуэ, кгуэшихэ, а нэлатхэм, Шлэвггэклэ лэныггэр бийм я нэгу» Абдеж мафлаер кыщыцлэнауэ, Зы самолетым кьелэтыхь, Иса лыхьужыыр, мес, кьелгауэ И парашютыр пиэм хехухь. Зэкгуэуэшитлэ. «Шлалэггуэ щыналгэ», 17.

МАФИЭ (227). 1. (222). Зыгуэр зыс лыггэи. Квэрэмырзэ лэс зыцлэри кьалэмкИэ елати, лэамыжыжы цыкыу щыкылым мафлэр кыжжэхуэри и щхьэци и пацли илыггуац, и цыгыным мафлэр кыщыцлэнаэм, и насыптити и шулыггусэм иггэункыфлыжац, ауэ и щхьэ джабэр нылэ щхьэрынтлэггэ мыхьужу хьэлэчу щхьэ кьупицхьэр плэаггуэ исац, и блатхьэри илынцилац. Лыггэ, 412. Гуэнаггуэ физхэм мафлэр яфлэуэхужтэккыым, мафлэм исыныр исат, унащхьэр кьеухри мафлэри, Гуэгуэри, хьуаскуэри зэхэту дрихуэят, цыхур кыггэацтэу, мафлэ бзийм хьэблэр кьаггэнэху жыпЛэнт, кьуалэбзу зи тЛысыжыггуэ хьуар гузавэу зэрызэхэвт. Гушлэггуэ, 424-425. Дадэ гьуцлэ гьэплэар мафлэм кыщыцлэнауэ сьиджым трелхьэ, тЛэуцэ флэкла емыуэу, гьуцлэым мафлэр кыщыцлэуэ, и клэпэ лэаныкуэр лэдэклэ илыгыгы, зэм нал ещлэ,

зэм гьубжэ, зэми лэахгыи е кьитхьыдзэ. Лпапсэ, 100. 2. (2). Хьыжжэ, пхьашэ, бзаджэ. Исхьэкыи мафлэрт: – Цыхум и гум илыыр псэклэ соцлэри аракгэ цлэзмылэтыр. Мазэ ныкгуэ щхуантлэ, 658. Были хуэму мэувылэж, И лым хьэлу хэлгыр мафлэц. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. 3. (1). Гухэлэ, гурыщлэ. Мэлыхьуэм и гур хьэхуэуафлэц, Хьыджэбзым ищлэрэ цлэаххуэ лыхьэ, Гухуакгэ, ишхыр хьунуц мафлэ. Зыхэс удз Гувыр ирецлэна... «Мывэ хуабэ», 46. 4. (1). Плыржьэр. Сабийр сымаджэ хьуацци, мафлэц. Нал кьута, 277. 5. (1). Топышэ. Мафлэ кьэзыутицхэр тыныцу плэаггуэ щхьэклэ уалгэЛэсынуккыым, цлэитлым уелгэн хуейици, абы нэмыщлэжэу онеметыр зэрцит танкыр хэтлац, лаггым сьткИэ уапэмьлгэщыну. Лыггэ, 412.

♦ **Жыхьэнмэ мафлэ** (2). Еплэ жыхьэнмэ. **Мафлэ жьэражжэ** (2). Цыху сымаджэм и лэплэпкыыр кыщыцлэнауэ, плыржьэру зыцлэ шытыкИэ. Данэ цыкыу цылэ хыхьацци, мафлэ жьэражжэц, красноармеецхэм порошок гуэрхэр кьрата щхьэклэ, сэбэп хуэхуаккыым. Нал кьута, 277. Сабий цыкыу и анэр цылэаггум кьэгуэмэцлэц, и Иунэ цыкыу плыжыбзэц, кьэчат, псалгэ хужылэнутэккыым – мафлэ жьэражжэц, итлэни и нэ цыкыуитлым нэпс ткыуэпс зырыз кыщыцлэжац. Нал кьута, 282.

Мафлэ кьедзын (2). Флэна, кьайггэ ещылэна. [Директорым Астемыр жриЛэу:] Зи сабий едггаджэ зиусхьэнхэр кьэсыныци мафлэ кьыдадыныци, я быныр яшжыныци. Хьуэпсэггуэ нур, 185. Мухьэмэд беггымбарым и сыным телэбэри [Квэрэмырзэ] и щхьэ хужилэж хуэдэу: – Ей, си ныбжжэгуфлэ, уэ мыбы уцлэзыхуам сэри мафлэ кьызаду саггэс нэтац, – жиЛэц. Лыггэ, 414. **Мафлэ зэхэкыжын** (1). Мафлэр ужыкыжын, ушчылуужын. Хьэжыр пицхьэщхьэм кыщыцыхьэжри, мафлэ зэхэкыжар зыцлэггэсту жьэгуу дэтлысхьауэ здэцысым, и фыз сымаджэм и гьы макэ зэхихац. Хьуэпсэггуэ нур, 68. **Мафлэ (кы) зэцлэнауэ** (2). Еггэлеуэ кьэгубжэуэ, хьийм иклауэ. [Албиян] Зэгуэр кьэклэуэжауэ и шыпхьур мафлэу кьыщыцлэнауэ кьыхуэзат, сьту нлэрэ хьыджэбзым кыщыцлэнауэ жыуиггылуэ. Шынэхужыкыгуэ, 32. Дауэ жыпла, физабжжэуэ? – жиЛэри хьэжыр мафлэу кьыщыцлэнац.

Хьуэпсэггуэ нур, 65. **Мафлэ зэцлэггэстын** (12). Мафлэр зэцлэггэстын, зэцлэггэпльэжын. Хьэбибэ зыри жимылэу, Гуэгуэ кыщыцлэ пхгэ дзаклэхэр зэхуихьэсыжурэ шыуан цлэаггым хуэзэу мафлэр зэцлэггэстац. Шынэхужыкыгуэ, 25. Нобэ хуэдэу уи адэжэ и унэ укгыхьэжауэ услэаггужыну нлэрэ? – жиЛэри, арихьэклэ Албиянрэ Анчарэ кьэклэуэжэу лэуэлауэ макэ цызэхихым, гьыным приггэчац, жьэу пащхьэм джэ тлысац мафлэр зэцлэггэсту: си нэпсыр Гуэгуэ кыщыцлэнауэ я гьгэныци, жыхуилэу [Хьэбибэ]. Шынэхужыкыгуэ, 34. Арыныац едггаджэ фызыр нэклэ кьоплырккыым, укызырплэаггуэ пэзунитлэ кьэцтэри псыхьэ маклуэ, кыггэзэжжэ, пхгэ екьутэ, мафлэр зэцлэггэст, Лусытс флэдзэ, шхын еггэхьэзыр, унэр зэлылуех, хьэкуыцкыу етхьэцлэ. Зи плэрыггыпс тлыгга, 528. **Мафлэ**

ицлэн (3). Пэшхэкум (хэкум) мафлэ ицлэхын. Нурхээлий пэшхэкум мафлэ тлэклү ирицлэц, мырамыс цтар игъэвыжи, едакъэри, зыкбмрэ жейм емызэгъыу цылга нэужь, Гурихауэ арт. Хуэпсэгъуэ нур, 157. Сыкэтэдэжри пэшхэкум мафлэ ицилэри сыцлэклац, жьаклэупсым сыклэу си жьаклэ зэцлэклар езгэупсрэ си пацлэри тлэклү цлэзгъацэмэ, си гуапэу. Мелыгыч, 444. **Мафлэ кыицлэнам хуэдэн** (3). Плгыржъэру шытын. Хьыджэбз флыцлэ ктуэгуэ цыклүт, и цхьэц икхуэхам и цхьэр хэлъу мафлэ кыицлэна хуэдэ: и нэклүцхьэ дахитлым уецырхьым, уи лэнэр кыисын хуэдэ, пцлэнтлэнсыр тклүэпс зырызу кыитрихъауэ, и лунэ плгыжыбзэри мафлэм кыигъэцац жыуигъэлэну, сьмаджэм зимыцлэжу хэлэт, анализхэм кыызрагъэлъагъуэмклэ, и лым сепсис зэрыхэлъым шэч кыитенхьэ хьунутэкъым. Лъапсэ, 10. **Мафлэм ихьын** (2). Мафлэм хэклүэдэн. Мафлэм ихьыр умыцлэу, шэм цукри мафлэм исыжу, япэ ита шу гупыр клуэдэкейуэ наплэзынлэм клуэдац, сэихуэ кыхыгъуэ имыхуэ. Лыгъэ, 412. **Мафлэу кыицлээнэн** (7). Хуабжыу кьэгубжыын, тэмакклэцлэ кьэхьун. Дисэ ар цызэхихклэ, мафлэу кыицлээнэрт, дзасэр ктасицтэу Елдар кьэзгъуэту цхьэ хэзмылурэ, жиЛэу. Хуэпсэгъуэ нур, 272. Латлифэ мафлэу кыицлээнэц, физ уэндэгъурици, зытес шэнтыр мэклыргъ зыцигъазэклэ. Лъапсэ, 24. **Мафлэм хуэдэу кыицлээнэн** (2). Еплэ мафлэу кыицлээнэн. И псэр си лэклэ хэсхыниц [Саримэ], - жиЛэрт Дисэ, мафлэм хуэдэу кыицлээнэуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 137. Апчарэ мафлэм хуэдэу кыицлээнэуэ, заницлэу зридзыници ифыицлэныц жылэу, шэгаллэр кыитхуэатэри кыицылгэнтац. Шынахужькыуэ, 16. **Мафлэ кыитылгэлын** (6). Зыгуэр исурэ бзий кыицлээнэц. Бгыкы, странил сытхэм мафлэ кыитылгэлъу кьехуэхми, цлэхухэр шынартэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 256. Шыр яхуэмыклуэу зыкфратлэмэ, я сокур кыицлээнэдэрэ мафлэр кьапылгэлъу бгьуклэ елэрти, е цхьэпредз, и ужь итми кьаклэлыклуэ цылэци, ягъазэ хьуркымы, шур зэтрехьэ, Лыгъэ, 412. И насыпти [Дисэ], иджы Гунэуэс кьыхуэзац, бацэ уэнишэкум мафлэр кыизэрытылгэлъу нлэм хэлъ фызыр кыицлээнэуэри и лэплэм илгу бжэмклэ кьелэц, и цыгъыным мафлэ бзийр дарий лентлэ плгыжыым ецхьу пылгэлъу. Гуцлэгъуэ, 424. **Мафлэу кьэлэдын** (1). Зэцлэцлэуэу шытын. Итлани джанэр кыицлээнэц, Абы мыр жиЛэу зэхахац: «Лгы зацлэц джанэр – хьуниц бэракъ, А си лгыр мафлэу ирелыд, Бийр лэцими фыклуэ, фыхуэсакъ, Фи гьусэу фхэтым сэ сефлыт. Сэлэт нэхъ хахуэм илэтау Зауаем нытыр кыицлээнэцлэнт, Муфлынкыу мафлэу кьэлэдыу Гьуэгу хьэлгэр псыницлэ дэ кыитицилэнт. Нып. «Шлалэгъуэ шыналгэ». 21. **Мафлэ кыицлээнэн** (5). Зыгуэр гум шыцлээн, гуныкыуэгъуэ илэн, псэм зэрихуэн. Си псэм мафлэ кыицлээнэми Ситиц сэ уэгум мазэ зеинишэу. Си псэм мафлэ кыицлээнэми... «Батырбжыэ», 89. Лэтлифэ и нэклү кыитлэнтлэклэм сызэрелгьу ар си гум кьэклац, и нэклүцхьитлэ сэхусэллэ зэуам мафлэ кьацлэна хуэдэт. Лъапсэ, 25.

Жэциым унагъуэм цлэс жейкыым, Сэлимэ и анэр зигъазэ-зыкыигъэзэжу жейм емызэгъыу хэлъац, Салими и клуэцлэклым мафлэ кыицлээнэуэ и диным йоклэ, е сыклин, е сизэчын жиЛэу и цхьэм тошыныхьыж. Лъапсэ, 27. **Мафлэр и жьэм кыицлээнэуэ** (1). Кьэгубжыын, гуауэ, бзаджэ и жьэм кыицлээнэуэ. Абдежым кьрихьэллэу дээр зезышэри кьэсац, мафлэр жьэм кыицлээнэуэ, арихьэклэ псори зи лэмыцлэ дилэ инэралым и цлэр ислэуэрэ сепсалгэу цызэхихым, зиуцэхужац. Хьэцлэ лъаплэ, 407. **Мафлэр кыицлээнэуэ** (3). Еплэ мафлэр и жьэм кыицлээнэуэ. Директорым мафлэр кыицлээнэуэ зэнытт, абы уедалуэклэ сыт кыитыпхын, зы жеплэмэ, тлэуцлэ кыицлээнэуэ, уимыгъэпсалгэу. Мелыгыч, 468. Исуйф кьэгубжыарэ мафлэр кыицлээнэуэ, и пхьум и лэр илгыгъыу чачэу кыицлээнэуэ. Лэчымы, 396. [Тамарэ Дэфэрэдэж жиЛэу:] Мафлэр кьауэрлээнэуэ, уафэм кьехуэхуэац жылээнэц, зэуэ сабэ драпхейри [Сэлимэ и адэ-анэм]. Лъапсэ, 17. **Мафлэу цлээнэуэ** (1). Мафлэм егъэсын. Цэрданхэ нэхъ шыфлэ дьидэу ялэри лэныкыуэегъэз ицлэри Жыраслээн унэмрэ ишэцимрэ мафлэу цлээнэуэац, «ар ягъэункыицлэу и ужь итурэ ихьэр нысклээнэуэацкьэункыым», жиЛэри. Хуэпсэгъуэ нур, 256.

□ **Мафлэм и гьунэгъуэ лыр нэхъапэ мажъэ** (1). Гуэхугъуэ гуэрым нэхъ пэгъунэгъум, нэхъ егъэцлэклэмэ и Гуэхур нэхъ доклэ. Абы ицлэуэжклэ, япэ еджаплэишхуэхэр кыицлээнэуэац Тэрчкьалэц, военнэ штабыишхуэри, училищэ жьаплэми – псори а кьалэрац зьидэтар, атлэ мафлэмэ и гьунэгъуэ лыр нэхъапэ мажъэ жыхуэлэр арати, еджаплэ зэмылэужьыгъуэ кьомыр зилахэм цлэныгъэи нэхъ жыуэтац. Лъапэ, 89. **Мафлэм и гьунэгъуэ лыр нэхъ псыницлэу мажъэ** (1). Еплэ мафлэмэ и гьунэгъуэ лыр нэхъапэ мажъэ. [Омар жиЛэу:] Мафлэмэ и гьунэгъуэ лыр нэхъ псыницлэу мажъэ, хьыджэбз. Гуэгуанэ, 107.

◇ **[И] шыккэ мафлэ егъэуауэ** (4). Еплэ шыккэ. **МАФИГЪУ** (57). Гьуцлэ гьуэгум цызеклэу хьэлгэзешэ. Василецым и гур кьоуэ, ар мэнлацлэ, Кьоклуэр псыницлэу а мафлэгуэр Бахъэ хуабэр жьым кыицлээнэуэ Паравозыр бгьурыжац, Зы макъ закъуи зэхимыхуэ Ваня Марфэм бгъэдыхьац. «Бдзэжыяцэм ипхьу», 167. Зиукъуэдиймэ, зэцлэскъыскъэу, Гьуцлэ гьуэгу тлуацлэри кыицлээнэуэ, Маклуэр, маклуэр мафлэгу псыницлэри, Мыллэжыныр зэдицлэуэ. Мыллэжыныгъэмэ и мафлэгуэм. «Дамыгъэ», 234. Езы Чачэ и нитлэклэ илгэгуэауэ жиЛэрт: духьэшыуэ хэкум исыр ирашыну мафлэгуэм црагъэтлэсхьам, хьэжыхэр гьуцлэ гьуэгум тегуалгъэуэ, мафлэгуэм гьуэгу ирамыту телгэуэ. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 648.

МАФИЭС (3). Тхьэмыщклагъэ, кьулэсызыгъэ кьэзыхь, псэуалгэ, хьэпшып зыс мафлэшхуэ, лыгъей. Мафлэсымэ и закъуэт кьуажем я лъапсэр изыхьр?! Хуэпсэгъуэ нур, 278. Мафлэсымэ ису унэр лъалгэрт, Сабий гузасэу ныбгъэдэту, Шынауэ а зеинишэр зи мысалгэрт, Гьын куэдым и гур хигъэлгэту. Сабий. «Шумэ и гьуэгу», 19.

◇ **Гу махэ** (2). Еплэ гу I.

МАХКЭ (1). Урысыбээ ныкыуэкIэ: (мягкий) шабэ. [Хьэбибэ:] Урыс хьыджэбэхэм я Iупэр нэхэ махкэу пIэрэ – си кэуэм адыгэ цхьэ кымышарэ? Шынахужыкыуэ, 60.

МАХУЭ I (579). 1. (525). Пшэдджыжым дыггэр кышыкыуэкIымрэ шыкыуэхьжымрэ яку дэль зэман. Полъкум и командирыр кээуври шым цхьэкIэ берычэт бесын ин кьажриIащ икIи кьыггэгугьащ псэемыблэжу гугьу зриггэхьыну, полъкур узынишэу, лыггэ зрихьауэ, кьэбэрдэи нэмысыр шIэтауэ кьыишэжын цхьэкIэ «жэщ, махуэ жывмыIэу тхьэм фытхуелгэIу, гугIэггэуэ махуэкIэ дыщызэхуэсыну махуэр нэхэ псыниIэу кьэсын папцIэ», абыкIэ цухащ графым. Хьуэпсэггэуэ нур, 127. КьалэкIыхьым кIуэр зы махуэм нэсмэ, етIуанэрэи махуэм кьггээжэ хабзэт, арицхьэкIэ Алий зытегузэвыхьыр нэггэуэцIит: цIымахуэи, цIалэр IэпцIанэлгэпцIанэи, цIэбзэ цIэмьлэу бэлтэо кIагуэ тIэкIур мыхьэнэнишэи, джэдыгу пцымыггэмэ; кепкэри хьунукьым, пьIэпIи пцхьэрымыггэмэ, батинкIитIри цIымахуэ уаеи вактэ хьунукьым, лгэпэд хуабэ тIуанэ цIэмьлэмэ. Зи лгэрыгыпс тIыггэ, 531. Ггэшыи и Iуэхур нэхэ тыниши, жэмышу фермэм тет цIыхубзхэр е зэнысэггэуи, е зышыхьуи, е зэунэкгэуэици, колхоз тхьэмэдэр кьокIуэр унафэ еицI хэт и жэмхэм нэхэ шэ нэхьыбэ кьащIишын хуейми, абы хуэдэу Iэтацхьэр нэфIкIэ зэлгэа цIыхубзыи етын хуейиц шэ шынакэ махуэ кьэс уи жэмхэм кьыицIэпшыи цыщи, а цIыхубзыр нэхьапэ цIыкIэ «Доска почетым» кьытэхуэу, абы и гугьу газетхэми ятхын цхьэкIэ. Лгэпсэ, 97. 2. (29). Сыхьэт тIошIрэ пIырэ хьуэ зэман мардэ. Нысэр кьаишэным зы махуэкIэ янэ иту музыкауэ цIыкIухэр грузовикым кьраггэпIысхэри ШIыIэпс кьуажэм кьаишат. Мазэ ныкыуэ шьхьуантIэ, 575. Тхьэмахуэм и кIуэцIкIэ махуиблири зэхуагуэиши, фызитIым блыщхьэр ялгысу, адрей тIум гьубжыр, адрейхэми махуэ зырыз ялгысу [Дисэ кIэлгьыпIыну]. ГүцIэггэу, 426. ИкIэм икIэжым зэгурьIуаи, тхьэмахуэм зэ – мэрэм махуэм – унэм кьыицIыхьэжрэ [Исуф] зиггэпсIыну хуити, шхын пцтыр шихьу, джанэ-гьуэнишэдэж цIагьыцIэлгэ ихьуэжрэ пIэ кьабзэм зы жэщ хэлгьыну. Лгэчымэ, 397. 3. (17). Календарым и зэман пьухькIа. Октябрь празникыр илгэс тIошIрэ тхурэ шрикьу махуэм ирихьэлIэу капитаным приказ итхаш, нэхэ партизаньфIхэм фIыицIэ яхуицилу, Iэщыхьуэхэм ехьуэхьуу. Нал кьута, 297. Илгэсици шрикьу махуэм ПцIэпхьуэ хуэтицилу ди Рау лгьыжыр Пионермэ ар тфIэзахуэу Хьыдоггьыхьэ. «Тисей», 482. Мыр кьыицальхуар лгьггэ цызэрахьа махуэраиц жыхуаIэрати, а махуэм цыицIэдзэуэ джэдкьазу пцIантIэм дэтым зи хьыбар яхуэмыхур Джэлилт. Бабышыкыуэ адакгэпш, 479. 4. (6). Зыгуэрым и пIалгэ, зэман пьухькIа. Нобэ хуит саицIатэмэ, махуэ пIалгэ езыму кьэсишэнт Быцэ. Мазэ ныкыуэ шьхьуантIэ, 525. [БээракIуэ фызым:] Шлапэр зы махуэ модэиц, тIасэ, модэр мыраиц, ухуеймэ еуницI мо командирым. Гьуэгуанэ, 124. [Кулисум Кьэрэлгэишэ жирилу:] Уэ нобэ кьысхуэпцIэр цыпхуэсцIэжыфын

махуи сэри тхьэм кьыицит. Нэггэуху, 35. Анчарэ и сыхьэт «будильникыр» зэрыкьутэрэ куэд цIлаиц, арицхьэкIэ махуэр здынэсар тэмэму кьэицIэ, Шынахужыкыуэ кьэзыувыхьа бгыицхьэм епIэмэ. Шынахужыкыуэ, 65. 5. (1). Зыгуэрым кьыищыпIыну и натIэ кьритха. Дэнэ мыгьуэ тхьыну, сыт мыгьуэр ди махуэ иджы, - жаIэу цIыхубзитIми гьын пачаиц, яцIэнур ямыицIэжу. Хьуэпсэггэуэ нур, 275. Темэн Iуфэм Iута цIыхубз кьомым яхуэггэицит «хэкум и набдзэиц» жыхуаIа илгэпкьыр зэ кIуэдыггэуэ хым цыхьэкIуадэIэ, уеблэмэ цIыхухьуэ зырыз кьэнамэ, я пьIэр кьекьухауэ тIысырти, «уэуэр си махуэиц» жаIэу гьуэгьит, хьыджэбэ Iэджэми нысаицIэ цыгьынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дызэхуэмызамэ, ахгэрэткIэ ди насыт зы хьункгэ» жаIэу хым зыхадзэрти, зраггэпхьэлэжырт. Лгэпсэ, 5-6. 6. (2). пIыгьф. мыхь. Махуэм епха, ехьэлIа. [Алыджыкыуэ:] Сэри ахэр цыслгэаггэуи, я машинэм зыкьыздзэри ськьэжэиц, зы махуэ гьуэгур куэдкьым, гьуэмылэнишэу тиэчыниц, жысIэри. Мелыгыч, 437. Зэгурэ Алий и урокыр дьухмэ, махуэ еджэныр дьухьу арати, еггэджакIуэр пIащIэртэкьым. Зи лгэрыгыпс тIыггэ, 529.

♦ **Махуэпс емьггэфэн** (3). Хуити, тыншу дунейм темьггэтын, гугьу еггэхьын, мыггэпсэун. [Сентрал:] ФынэмыкIуэрэ – махуэпс фэдггэфэнкьым, фи цхьэпхэтIыгур пхьудыници, зэфIэкIаиц. Нал кьута, 290. АбыкIэ сэ ськьэхэишауэ директорым кьыицIэмэ, сьIэцIэкIуэдэуэ кьэлгьтэ, махуэпс сриггэфэнкьым. Мелыгыч, 469. [Гьунггэу фызым:] Алыхь, ар си адакгэу цытатэмэ, махуэпс езыггэфэнт. Бабышыкыуэ адакгэиц, 477. **Махуэ еным** (4). Махуэ псом. Махуэ еным Iэдэуадэ IэцIэмькIыуэ IэпцIэлгэпцIэу, Зэхьыбохьыр и сьдэж макьыр, И цхьэ дьидэм хуэмысакьыу. «Тисей», 505. Махуэ еным ар лгэжэуэ Езэишици уи гур цIоггэу. «Бдзэжэеящэм ипхьу», 160. **Махуэр ихьын** (1). ЗэманьфI текIуэдэн. Махуэм и нэхьыбэр шырыкьэр бжыным ихьаиц. Мелыгыч, 468. **[И] махуэр кьыхуицуэн** (6). Зыгуэр зэрыщытам хуэдэу и Iуэхур хьун, абы кьыищыпIар кьыищыпIын. Кьагьырмэс и махуэр Цаулэхьу кьыхуицуаи, а хакIуэм бий шэсынкьым, - жиIэри хьыджэбзыи и псалгэр цухьыну и гугьат, арицхьэкIэ Кьагьырмэс и тхьидэр кьэдаIуэу цысхэм яцIэртэкьым. Нал кьута, 273. Америкэм кIуауэ хьарзынуу цыпсэу Iэджи цыIэиц, ггэ кьэси океаным икIыжурэ Кьунейтрэ кьалэм и Iэишэлгэишэм кьыицIэхьуаIам ящыицу кьээнэжар мацIэ хьужаиц, итIани Мариам и псэм идэртэкьым мы цIыналгэм икIыну, яггээжэу зьдэса кьуажэм дэпIысхьэжыну нои мэгггэ, арицхьэкIэ Алыхьым еицIэ апхуэдэ махуэ кьаицыхуицуэнур. Лгэчымэ, 390. [Фэуаз:] Дэ тIур дьызэрыггэуэтыжа нэужь, и гугьа хьунт дьапкIи дьызэггэуэсэну, ди унэ сиэжрэ зы зэман мэкьу хьэжыггэрэ хуэницIейрэ зэхэтпцэу Iус хуэтицилу, цIыIэ хьумэ, шэщым уэнишэку хуицIэпIэхьуэ, псынем кьыишэри псы едггэафэу зэрыщытам хуэдэу а махуэр кьыхуицуэнур. Анка, 384. **[И] махуэр кьыхуэпIуэн** (2). Зыгуэрым

кбыщыцлар кбыщыцлын. *Командирит* Үр зэхурджауэм флэмыфлу Анчарэ аргуэру и псалгэм кбыщицайц: - *Ей, Кбаггырмэс и махуэ ди Щэулэхуи кыхуэкуэным тлэкут кбэнэжар. Нал кбута, 268. Гвунэггүрэ гвуэниэджэрэ цыжала махуэр Шхэлмывэквуэм кбахуэкуауэ гузэвэггүэр ятелэт. Хьуэпсэггүэ нур, 287. [И] махуэр кыхуэзгэклуэн (1).* Зыгүэрым и лгэужьыр еггэхун, зыгүэрым кбыщыцлар кбыщыггэщыцлын. *Щэрданхэ я махуэр сэри кыхуэаггэклуэну хэтаиц, сэ Шхэлмывэквуэр ныбанхэклэ физгэггүэуэлным, си псэр си лэклэ хэсхьжыниц, жилэу Гвуумар кбэгубжауэ и пэцхьыным гвуэзыр кэрихьрт. Хьуэпсэггүэ нур, 287. [И] махуэ мыггүэу (7).* Насыпыншэу, тхэмыщклаггэ, кьулесызаггэ зыпылт махуэу. *Шур шууэ, лгэсыр лгэсу, цыхухуэуи цыхухубзи дызэрхьрт, абы яклэлымкуэуэм и махуэ мыггүэу. Мельпыч, 454. Бабыц шырхэм псыр цалггагум, зэрывэхэуэ, зеклунтлриуэ «уакь-уакь» жалэу, кьаклэрыхум и махуэ мыггүэу псылэрышэм хэтихьыаиц, зэклэлэхьэужьу бабыц анэр эдэкуэмклэ клуэуэ. Бабыцыкьгүэ адакгэпш, 478. Кбуажэм дэсыр я унэм илэмызаггүэу кыизэхуэсат хьэггүэллыггүэуэм хэмытым и махуэ мыггүэуи, физышэр узэрыхуэйм хуэдэ хьуаиц, кьуажэ гвунэм Тхэацлаггьжэ пэмыжжэу губггүэуишхуэм шыггажэ шацлаиц, дэ цыкьлу бла зацлэу нытыр эфлахуэ. Лгэпсэ, 117. Махуэ шэджаггүэ (3).* Махуэм ику, пщэдджыкьымрэ пщыхьэщхьэмрэ я зэхуакум дэт зэманьр. *Махуэ шэджаггүэ хьуэуэ дьггэр кватепсэмэ, хьэцхьэтеуэр жыгым зыкларэаггэицихьрт, заутхьыцлхьрт, ераггьу кьалэтыжырт гуггүу хьэа кьудамэхэр. Хьуэпсэггүэ нур, 287. Квэблэ Гуаицхьэм дьггэр ккэлэггүэм жэмьр фермэм хужын хуейиц, махуэ шэджаггүэ хьуаиц. Шынэхужьыкьгүэ, 65. [Мариаи:] Ауэрэ махуэ шэджаггүэ хьуауэ, ди хьиджэбзыр кьоклуэж, цэхуу цыкьлуу унэм кыицлхьхьэжауэ, и пэшим зыициггэтицкьлуа хуэдэу илэсиц. Лэчымэ, 394.*

□ **Уэлбанэ махуэр илэпытхьыи, физым я тхэжыггүэр ккэбггавэц** (1). *Еплгэ уэлбанэ.*

МАХУЭ II (21). Уггүрлы, насыпыфлэ. *Щлалэ цыкьлүхэм Тини яхэту зэдэггүишлэрт: «Ей, кьуажэ махуэ хьун, фыккэдалуэ, пцэдэй спектакль кбаггэлггаггүэ, Клэмсэмо ллалэр молэм зэрытеклуар зэвггэллгггунумэ, фыккэкуаллэ», - жилэу Лу гвуом зриггэицхьу клийрт, адрейхэри абы дежьу хуэдэу зэрыггэдыхьэшхьрт. Мазэ ныкьгүэ шхуантлэ, 642-643. Тхэм уиггэпсэу жи, Уэри ей-ей, Щлалэ лгаггүггауафлэу, Уэри ей-ей, Лгаггүэ махуэм тетыр, Уэри ей-ей, Хэтым уащыиц? «Щлалэггүэ шллыналгэ», 416. Шлым и гвунэм дьггэр зэ нэсарэ Квиггэзэжжү кыиздиклаицкьлуэжтэм, Махуэ зацлэу ггаицлэр еклуэклынут, Борэн ябги, зы дурэи кьидэжжү Хадэм ихьэу, диным имькьлынут. Псыр кьэжэжьу уафэм цытыггэмэ... «Ваггүэ махуэ», 338.*

◇ **Гвуэггү махуэ** (17). *Еплгэ гвуэггү. Жьыицхьэ махуэ (1). Еплгэ жьыицхьэ. Лганэ махуэ кьыхьэн (2). Еплгэ лганэ I. Махуэ ухьу (1). Насыпыфлэ, уггүрлы, бэлүтлэуншэ хьун. [Дис:] Тхэм насып*

зацлэ уицл, уи жьыицхьэри махуэ ухьу, Рахым, зи ггаицлэр кьыхь хьун, лэйуэ бггэггүфлаиц хьиджэбз цыкьлур. Хьуэпсэггүэ нур, 131.

МАХУЭКУ (5). *Тхэмахуэм и еплланэ махуэ. Махуэкум уджэу маремым кыизэхуэсаицэрэт, жызыла молэм и псалгэр нобэрэй кыизэхуэсыклэм хуэпхь хьунутэкьым. Мазэ ныкьгүэ шхуантлэ, 646. [Барчо Дэфэрэдж жриггү:] Нтлэ, ди шыпхьу, махуэкуиц доклри еплланэм фи нысэр кбашэ. Лгэпсэ, 114.*

МАХУЭЛ (7). *Гүэхуггүэ гүэр зы махуэ палгэклэ зэпыггүуныггэ, абы и клуэцкьлэ зэтэггүуылэныггэ. Зы махуэм хьэрфитлэ, хьид махуицыр уи махуэлу, - жилэу Чачэ и жьэм кыицжжэдэклым, Лу кбэггүфлат, си Гүэхур лгэхуэ, жилэри. Мазэ ныкьгүэ шхуантлэ, 504. Насып мьухьр зи гуаицэр Махуэл и гвуэггүуи цыхуэмей, Псэуну ггаицлэ зыхуэфаицэр Мьуылуэу клуэхэр аркгүдэиц. Сыкьлүэнт нэхь псыницлэу... «Щлалэггүэ шллыналгэ», 10. Мис иньжьыр зэклуэклауэ, Фаггүуэу и фэр пькьлывауэ, Джатэ иньр иггэдалгэуэ, Ныцлөлггэлуэр лгьггэ плалгэ: - Гвуэггүу ккэскьлуаици, махуэл закгүэу Сицлхьу бдэсчынкьтым зы лгэбакьгүэ. «Елбээдыкьгүэ», 17.*

◇ **Махуэл илэны** (2). *Зы махуэ палгэклэ зыгггэпсэхун, зы махуэ зыри умьщлэу дэггэкьлэн. [Фуагг:] Махуэл флэклэ сымыицлү ахьшэ кьасицтэри шыр зыцэхуам деж сыкьлуаиц. Анка, 384. [Фуагг:] Зы махуэли сымыицлү кьытызодзэри ди унэ сыкьоклуэж. Анка, 384.*

МАХУЭШХУЭ (3). *Махуэ лганлэ, гуфлэггүэу, гукьинэж кыицхьыуа, ар шаггэлганлэ махуэ. Цей яцыггэхэм хьэзырым и плэклэ хьэзырилгэм плэпрон илгьи, я лгэцэ-фаицэр - кьамэр, клэрахьуэр, сзихуэ флыцлэр илэклуэ илэаггым кыицлоиц, шым тесхэр мьхьейуэ, бжыицлэу, лэклуэлгаклуэу, бггэ флыцлэшхуэ сэнтхым тес хуэдэ, нобэрэй махуэр зэрымахуэишхуэр я шы тесыклэмкли уаггаицлэ. Хьуэпсэггүэ нур, 317. Ди дзэ лгэцим нобэ и махуэишхуэи, лгэжэ лгэпкьтым, жыжэу я илгьггунэр, Кьытхуагггэхьыр хьуэхьур кьытхуэггүишхуэу. Советгдзэ. «Партыр ди пашэу», 88. Зы лгэциггүэуэ зыгггэицлэуэ Рауу дэдэжьым и махуэишхуэм и саулыкьуклэ зэхуэсауэ Шллылүхэр хьуахгүэм флыкьгэ нахуэу, Костер иньр зэцилэнауэ, Рауи илгэсу я жыг жьауэм. «Тисей», 479.*

МАХЬСИДЭ (АЛИЙ) (5). *«Хьуэпсэггүэ нур» романым кьыххэц персонажыц, кьадым и кьуэдзэц, зауэм шауклаиц. Кьылыишбий и кьуэр а кьомым хэллэри и гум ккэклэиц: «Махьсидэ Алий кьады кьуэдзэти зауэм кьыицауклаиц, абы и плэм игггэуээн хуэйм кьурлэныр флэуэ илгэу икли жьаклуэу ицытын хуейиц, Астемьыр зыкхуей дьидэм хуэдэиц, атлэ ар абы дггаклуэ ицхьэ мьхьурэ», - жилэри. Хьуэпсэггүэ нур, 121. Махьсидэ Алий кьаукла илгэхуари мьрат: кьауклэри куэд хьуати, сэлэтхэм яхэпсэлгьыиц, иуэцилэны и гуггэу. Хьуэпсэггүэ нур, 121.*

МАХЬСЫМЭ (20). *Нэхьыбэу хугум, хьэм кьыхащыкьлэ фадэ махэ. Шыггүклэ кьаклуэм махьсымэ чей, мэл укла сьтхэм нэмыицлэ лэаггүм,*

тхурыжъхэр матэкIэ к'рах, шууэ к'вакIуэм и уанэ к'уапэм фIэлъу алэрыбг'уэ зэкIуэцIыишыхъа е цIакуэ к'векIу подарк'уэ к'выздехъ. Мазэ нык'уэ щхуантIэ, 582. Уэрэдхэр ди дежкIэ Жьг'ырууэ цолгалг'э Феблаг'э фешами, Ди лэпсыр к'ок'уалг'э, Кх'уейж'анпх'эр к'ых'эфхми Дэ шатэ ди куэдк'э, Мах'сымэр фыфIэфIми Фо хэлъу х'эзырк'э. Колхоз уэрэд. «Бгы л'папэхэм деж», 106. [К'бандыц:] Аурэ сэри кх'уейж'анпх'э тIэкIу хуэциф'ыхукIэ пIастэмрэ мах'сымэмрэ зехипIытIэри кх'уейм дедзак'эурэ шэ-пIастэм хуэдэу зэдишхри тэджыжащ, тх'ба, кх'уейж'анпх'эми IэнэкIэ емыIусэу аргуэру «кIуышай» жьсIэурэ сфIыдэжIыжащ, Альх'бо, 85.

МАХ'ЫШЭ (20). Пшах'уалг'э шIыпIэхэм узрих'эллэ псэушх'э ин, и тхыцIэм сыдж тегу. Г'уэлъи епл'ыт: тшэм я тепл'эр Мах'шэм ецхуэ зэм к'ыпIоуцI, Зэм х'эжыцIым дадэ кIуэхэм Ебг'эцх'ыну хэтиц зы тIоуцI. Уафэ к'ващх'уэм пшэр хужьыбзэу. «Ваг'уэ махуэ», 342. Абы нэмыщI, нэг'уэцI цIалиплI хуэдизи зэхуэсысаи, зы мах'ыши ди х'элг'э тетл'эх'эну к'ысхуаши, г'уэмылэри псыницIэ-псыницIэу яг'эх'эзыраи, ф'эндми псыр из яцIри, Iэц'уэ тIыг'ыр х'уржыным итл'эх'эри, и цIыIум апельсин теткIутэжын хуейти, ари зэфIэдг'экIаи. Х'эщIэ л'папIэ, 389. Ехудий хабзэт: п'цэдджыжъ к'эси п'цых'эцх'э к'эси вертолеткIэ к'умым к'ыицх'эцх'эурэ, мах'ышэ дап'цэрэ ял'эг'уами, к'ветIыс'эхрэ мах'ышэм тесыр зрагащIэу. Х'эщIэ л'папIэ, 401.

□ **Насып'нышэм мах'ышэм тесми х'э к'водзак'э** (1). Еплэ насып'нышэ.

МАЦIЭ (2). ПкIауэ л'эужьыг'уэм хых'э х'эпIацIэ л'эпк'э, Iэрамэ-Iэрамэу г'вавэм теуэу изых. П'цыIэ мин х'урт губг'уэрысу, палестин к'элIэнх'уауэ к'валэ г'унэм цысыр – цыкIуи ини к'ызырIэтаи, мацIэ к'атеуа хуэдэу. Х'эщIэ л'папIэ, 405. [ПитIым языр] Гуэцим к'ыицIох'эри зы желэ: - ИIэт иджы мацIэм хуэдэу фык'ежэт [шхыным]. Л'папсэ, 33.

МАШЭ (3). ЦIыху'хуэцIэ, «УнэщIэ» усэм к'ыхош, колхозым и Iэтащх'эщ. Унэ цIэуэ пхуедг'эцIыну Ди колхозым и унаф'эи, Дэ тхэцIыну абы пап'цIэ МацIэ д'ыдэц, - жиIэрт Маишэ. УнэщIэ. «ЩIалэг'уэ щIыналг'э», 32. АдкIэ цIэсхэц Маишэ сымэ, Мэдых'эишх'эр Батэ к'епл'эу, Йофэр ахэр ху мах'сымэ, Шхынхэр куэду Iэнэм телг'уэ, ТIэкIурэ Маишэ зиIэж'бауэ Желэр л'ыжыым к'ыпеж'бауэ: - Уэ дыпполг'э нобэ махуэм, К'ыитхуеблаг'э, ди тх'эмадэ, К'ыицIуух'э л'папэ махуэ, Мыр уи унэц, мыр уи хадэц. УнэщIэ. «ЩIалэг'уэ щIыналг'э», 33.

МАШИНЭ (227). 1. (222). МоторкIэ зекIуэ, цIыху, х'элг'э зезышэ автомобиль. ПсыIэрышэм бг'урыт зацIэу Жыг'хадэишх'ур пх'эцх'эмыщх'эм ЩIиг'энак'э п'цIац'эр мацIэу, Мес, машинэм зы цIэмых'эу Мажэ, мажэ к'эмыувыIэу, Жьыбг'э цIыхур цIыIэтыIэу. «Тисей», 481. Аллий диг'эIуцат д'ымышынэу х'эщIэри ди псэукIэ-еджэкIэм цыг'уазэ т'цIыну, жетIэнухэри х'арзынэу к'ыджит, арицх'экIэ х'уак'ыым:

шоферым машинэр хузыцIэмыг'ээнэжу х'ури к'ыдэлг'эIуаи, школым пэмыжыж'э джабэ тIэкIум машинэр IэкIэ дэтирэ езыр к'ыицеж'эхыжкIэ зэцIиг'ээнэн и х'ысэнэу. Зи л'эрыг'ыпс тIыг'ба, 523. Нэху зэрыцу цIыхум заудыг'уэу узрамым к'ыдых'эмэ, грузовик к'вому ицх'эмкIэ дэкуеяхэр к'оохыж, машинэхэм цыкIуи ини ихуэр ису, сабийм, цIыхубзым, сымаджэм упицIэж'э ятепх'уауэ, я гупхэм фоч зыIыг'э сэлтх'эр тесу, машинэм и ужыым к'аруи псэруи к'ыхуэмынэжауэ мэлых'уэх'э джэламэ, абы к'ыкIэлъыкIуэ машинэм итIытIын х'эзыру. Л'папсэ, 85. 2. (5). Лэжыг'э п'ыхыкIа зыг'эзашIэ механизм. [Степан Ильич] Унэ к'ыиц'эхуам нэх'э п'ыишх'уэр мастерской ицIаи, унэ блынхэм адэкIэ-м'ыдэкIэ Iэмэпсымэ гуэрхэр фIэлъу, машинэ зэмыл'эужьыг'уэ гуэрхэри цIэту. Х'уэпсэг'уэ нур, 202. «Эмкэ» машинэм и цх'эм фикус жыг зэрыт чей тег'эуауэ тетт. Нал к'ута, 216. Бах'сэнисым тет цх'элыжыым зы динамэ машинэ цIаг'эуауэ арат электричествэр к'ыдэзытри, ицх'элыр к'утэрэ к'эувыIэмэ, ди унэр п'цых'эцх'экIэ кIыфIт. Зи л'эрыг'ыпс тIыг'ба, 523.

МАШИНЭ ЗЭРЫДЭ (1). ЩэкI зэрызэг'уадэ Iэмэпсымэ. ТIэкIу-тIэкIуэр Степан Ильич деж к'вакIуэр Инал сымэ я м'ызак'уэу х'уаиц: хэт машинэ зэрыдэ к'эх'э, хэти фочэцI, фочыж'э, IункIыбзэ к'эх'эри к'волг'эу, схуэцIыж, желэри. Х'уэпсэг'уэ нур, 202.

МАШИНИСТ (2). Машинэ зег'экIуэныр зи IэщIаг'э цIыху. Паровозым и машинистым и г'усэу ису Бах'уэри к'валг'эгуаиц. Нал к'ута, 219. Машинистх'эми х'эзыру я цх'эр цх'эг'убжэм к'ыдаг'эжауэ к'опл'э, дап'эц деж'эну пIэрэ, жаIэу. Щынэхужьык'уэ, 44.

МАШИНКЭ (2). Тхыг'эр тхыл'тымIэм зэрытырадэ Iэмэпсымэ. Мыр машинкэкIэ тедзэт, - цыжиIэм, К'улым итхар к'ыиц'эри Иринэ цIэкIаи. Нал к'ута, 249. Иринэ машинкэкIэ тридзар к'ыицIых'эжаиц. Нал к'ута, 249.

МАЦIЭ (45). 1. (5). Кууэ к'ытIыкIа кумбышхуэ. Апчарэ сымэ мацIэ куушхуэ к'ватIаиц. Нал к'ута, 286. Апчарэрэ Иринэрэ мацIэ л'эгум итт, ешри к'ару к'оахуэмынэжауэ. Нал к'ута, 286. 2. (40). Х'эдэр зралг'х'э, кууэ к'ытIыкIа кумбышхуэ. Ар бийм хуэдэнк'ыым, цIы уи фIэи, Абы и цIапIэм с'ынэсыни, Ди цIыгу к'варукIэ сэ сылг'эцIи, А бийм мацIэр л'ызг'эсыни. Си фочым IэплIэ ешэкIауэ. «Шум и г'уэгу», 30. Ди хэку к'вабзэм ем и л'ыкIуэу К'вакIуэр макIуэ псыницIэу мацIэм, Дэ насытым д'ыхуолаж'э, Дэ цIыху х'эрыр ди гурацэи, Сэ рабочэм сыратак'э ФIуэ лаж'эм сыхуэф'ац'эу, ФацIэ дахэм сыриуасэу Сэ х'ыдэж'эбхэм куэдрэ сацэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди паш'уэ», 134. ЦIыхур гуитIыцх'ытI х'уауэ, хэт жиIэри я фIэц х'уэу хуеж'баиц, зэрызох'э, зэхуогузавэ, х'эдаг'э зэхуокIуэ, кх'гэм макIуэри, лIа зымыIэ цыIэ, я мацIэм цыиц'э ятIэ тIэкIу х'уржынын с'ытхэм икIутауэ яг'этIыль, шраишкIэ здаишэну. Л'папсэ, 84.

∅ **МацIэм здэх'ын** (1). Щэху г'уэр зымы к'ымыг'ашIэу л'эху бзыщIын. Сабийшри Мусэ

ейуэ и гугъэми, абы и пэжытIэр Чачэрэ Мэрятрэ мацэм здахьыни, зымы жрамыIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 206. **Маццэ кээтIын** (1). Зыгүэр Iей, бзаджэ хуэзэну хэтын. Сэ, бийми, мацэм изгъэхуэну Зы сыпсэхуикIэ сыхуэмей, Маццэ кээтIыныр хьэлү зилэр Техуэни, циггэетмэ, мы дунейм. Зэгүэр си шхьэцыр фIыцIэ дыдэт. «Вагъуэ махуэ», 361. **Маццэ фIыцIэ** (1). Хьэдэ иралхьэу шIым кэитIыкIа кумбыгъэ. Губжъым хихьу маццэ фIыцIэр И жагъуэгъум кыхуимытI. ЛIыгъэ зилэ. «Шхьэлыкъуэ», 399.

МАЦЦЭ (274). 1. (234). ТIэкIу, куэд мыхъу. Монвалерьеным мес и кьуанэр, Ариц францызхэм ятIэ закъуэ Къызыдахьу тыгъэ гуапэу Сталин тыгъэ кыхуаицIар, Я псэм хэлми хамыхыну Лъагъуныгъэри кыхуаицIыр, Я цIыгу лъапIэм цыцI цIы мацIэм ТекIуэхдакъым гъацIэ мацIэ. Лэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 61. Америкэм кIуауэ хъарзынэу цыпсэу Iэджи цыIэцI, гъэ къэси океаным икIыжурэ Къунейтрэ къалэм и Iэизлъаиэм кыIэлэхъуикIам яцыцу къэнэжар мацIэ хъужаиц, итIани Мариам и псэм идэртэкъым мы цIыналгъэм икIыну, ягъээзжу зыдэса кьуажэм дэтIысхъэжыну нобэм мэзугъэ, арицхъэкIэ Алыхъым еицIэ апхуэдэ махуэ къаицIыхуицIар. Лэчымэ, 390. Адыгэми тхылъ сьт яIэу цымытамы, куэд къагъуэгурыIуаиц, Iэджемэ гу лъатаиц, уз, улэггэ гъэхъужынкIи зыцыгъуазэу, зыхаицIыкIыу цытар мацIэкъым, урикъуни цIыхур фэрэкI мыхъун ицхъэкIэ яхуэзфIэкIыу цытаиц: сабий фэрэкI хъуам бгъэдэгъуалхъэрт лажъэ зимыIэ сабийри, фэрэкIыр мацIэ тIэкIуу кьрагъуэуалIэрти, езыр-езыру хъужырт, иммунитет игъуэтырти, псэхуу фэрэкI хъужыртэкъым. Лъапсэ, 29. 2. (40). ШIэупшIэныгъэ мыхъэнэ зилэ псалгъэхам куэд мыхъэнэр иIэу кышчокIуэ. [Астемыр Елдар жириуэ:] Къэахъэн мацIэ бгъэувын хуей уэ, дыгъужь псори къэбубыдын ицхъэкIэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 541. [Шурэ жиIуэ:] Ауэ си зыицIэ сьмаджэ хъури сэ гугъу мацIэ сригъэхъа? Альхъо, 75. Дэфэрэдж а махуэм цыцIэдзауэ хьэгъуэлIыгъуэм зыхуигъэхъэзырын ицIэдзэ, абы езым мацIэ пьлэ? Лъапсэ, 114.

Ø **МацIэ и куэда** (1). Зы цыкIуи, зыкIи, зыуи. Локотош бэлэрыгъыркъым, цIыхур хабзэ гуэр яхэлъу, хъэрийкуруи къэмыхъуу тегъэуээн хуейиц, партизану адэкIэ-мыдэкIэ кьуришым исыр сакъыу, нэмыцэм мацIэ и куэда хуэмыбэлэрыгъыу ицхъэж и нIэ исын хуейиц. Нал къута, 298. **МацIу куэда** (1). Еплэ **мацIэ и куэда**. Нахъуэ мацIу куэда кээтэмэкIэицIыркъым: - Алыхъым сэ кысхуигъэгъуныр кысхуимыгъэгъунырэкIэ уэ уэ кьоупшIынукъым. КъыбгурыIуа? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 512. **МацIэ ицIа** (15). Куэд дэкIац, зэман кIуац абы лъандэрэ мыхъэнэр иIэу къагъэсэбэп. Арт си гугъэр сэ нэхъапэм, Абы лъандэ мацIэ ицIа, Нобэ Iугъуэр тетцI бгы кьуанэм - Сьт ди кьуришым къаицIар? Бгышхъэ Iугъуэ. «Мывэ хуабэ», 26. Лих экзамен зытар мацIэ ицIа ицхъэж и Iуэху иужь зэрихъэжрэ,

Чачэ, кьаргъейтэ хъужауэ, цыси, и жьэ пхъэбгъур ицIигъэхуауэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 504. [Фэуаз:] Абы лъандэрэ мацIэ ицIа, иджы зи ныбэ иужэа шы ицIэгъуэплгъым соплгъри ицIымахуэр кыихъэмэ, уэниэку иэщым хуицIэтлгъэхуэ тIыгъа шыбзыр арауэ ицIэжынкъым. Анка, 382. **МацIэ ицIакъым** (8). Зэманышхуэ кIуац, куэд ицIац. Зауэр зэрыдухрэ мацIэ ицIакъым. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 592. [Дэфэрэдж:] Езы Аннэ Павловнэ мацIэ ицIакъым сэ зэрысцIыхурэ, иджыри къэс зэи сигу ебгъакъым, хуабжыу специалистыфIиц, псэрэ гукIэ и Iуэхум етаиц, зытеува гъуэгуми кыицIытэкIынукъым, арауи кыицIэкIынууц и кьулыкъум зилэтыну псоми хуагъэфацизурэ и Iуэхур кьэхуаха иджы ицIэхъуар. Лъапсэ, 11. [Дэфэрэдж:] Лэтифэ си бий зэрыхурэ мацIи ицIакъым, диссертацэ цысхта лээхъэнэм кыицIыцIэдзэ, абы лъандэ куэд дэклами, нобэ къэс гужьгъэжэ и гум кысхуицIыц, и нэм бжэгъуу ськыицIоуэ, иджыри цыгъуицэжакъым си диссертацэм тета эпиграфыр: «ШIыхубзыр кьэралым и лъапсэи, цIыхубзыр фIы хуэзэмэ, кьэралыри фIы хуэзаиц, цIыхубзыр дэхуэхмэ, кьэралри дэхуэхаиц», жиIэу. Лъапсэ, 15. **МацIэ тIэкIу** (1). Куэд мыхъу, тIэкIунитIэ. Е гъужрэ зи псыр мацIэ тIэкIур - Толгъкун нэхъ уэрыр и лгъэуицIэтиц. ЗэкIэщIэуэ. «Шхьэлыкъуэ», 397.

МАЦЦЭ-МАЦЦЭУ (1). нареч. Мыкуэдурэ, хуэм-хуэмурэ, тIэкIу-тIэкIуурэ. Дунейр ар еIэу ицIикъутар КьокIыжыр и гум мацIэ-мацIэу. ПшIыхъэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53.

МАЦЦЭ-МАЦЦЭУРЭ (18). Еплэ **мацIэ-мацIэу**. МацIэ-мацIэурэ сьмаджэр кэбэддзэуэжу хуежъаиц, кыдэлэпыкъуу цымыIэу икIэунэм кьох, докIуеиж, Нал къута, 244. Гъуэгуэм удэитетым зэ зыр зы ицIыпIэкIэ жэрэ удэ кыицIуэ, зэ адрейм нэгъуэицI удэ кыицIыцIурэ, мычэму ицIыкIухэр зыгуэрым ицIэуицIэрт, удэ хуицхъуэ фIэкIа кэамыкIыж я гугъуэ, мацIэ-мацIэурэ гу лъамытэххэу Шынэхужьыкъуэ дэт Алчарэ и фермэм нэблэгъаиц. Шынэхужьыкъуэ, 63. Пшэр елыицI жыпIэну, пшэ ицIагъым Жанишэрхэ плгъыжъым еицхъу дыгъэр кыицIокI, зылгъэлэсыр игъэлыгъуэу, дунейри мацIэ-мацIэурэ нэхъ нэху мэхъу, хьэкIэкхъуэкIэр псафэ зэрыкIуэ лъагъуэхэр нэхъ уигъэлгъагъуу. Лъапсэ, 69-70.

МАЦЦЭРЭ (21). нареч. Зэман куэдкIэ, куэдрэ. Анэ иIари дэжIуар кыхуэмыицIэу Натаиэ мацIэрэ гъакъым, адэ шытхъу псэуэ иIэт Ростов дэсуи, абы деж кIуэни дзыхъ имыицIурэ, Мэртзэей деж ар зыхэт дзэм партизанхэр къаицIэуэри зэбрахуаиц, езы Натаиэ гъэр яцIаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 309. [Матренэ Мэтхъэнымрэ Шырыкъумрэ захуицгъазэу:] Си анэр мацIэрэ кыицIыцIэуэ - дагъэ жыпIэмэи, нэгъуэицI жыпIэмэи унэм ицIыбохри хамэм я сабийхэм ибогъэшх, уэ уи быныр кыицIыбогъанэри, жиIэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 560. [Алыджыкъуэ:] Сэри дыгъуасэ мацIэрэ бэзэрым сьтета, ди хэку кыицIа машинэ сыхуэзэмэ, гъусэ зыхуэсцIыныци, зезгъэицэжыныц жысIэу. Мелыгыч, 447.

МАЦЦЭУ (28). нареч. ТIэкIу, куэд мыхъуу. Степан Илыч и нэжIур мацIэу уэгуит, и

паицагээр илэцат, джанэ хэдыклам и пицмилэр уаггэ пльыжкьлэ зэнхат, уаггэ кланэм шылэ баринэ цыкьлү пьщлэжауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 201. Гьуэзыр мацлэу кьыщхьэцихьу Балкэ кьожэжыр цылэтылэу, Я уэрэдыр зэпымычу Йох толкькунхэр темьылэу. Терек. «Партыр ди пашэу», 119-120. [Дэфэрэдж:] Иджы Сэлимэ и палатэм сыцлохьэри абы хуэдизу дызэллэла хьыджэбз дахэ цыкьлур нэжэужэ кьэмыхьужама, мацлэу кьыпыгуфькьлэу солбагури сэри си йунитлэр сфлэзэтож. Льяпсэ, 27.

МАЯК (2). Кхьухьэм я гьуазэ нурышхуэ зи щхьэм шыблэ чэщанэ льягэ. [Мэмэт-цлэкьуэ Семеным жрелэ:] Уи хьылагьэр зыгуэрэм кьыщлэигьэцину хуежьэмэ, Нартыхум деж зэрынэсу кьыкьутэжынууц, уэр цхьэкьлэ «маяк» жалэу уалэтыни, пилэ кьытхуацлэу цыкьлү уахэтыни. Льяпсэ, 49. [Ботэх] Зыбжанэ дэклэ депутат уахэмэ, «маяк» хьумэ, хуэпцлар кьыпхуицлэжыни; цлэплэ ухуеймэ, цлэплэ кьуригьэтыни, уи сабий детсадым бгьэклэуэну ухуеймэ, пхуицлэигьэтысхьэни, е сымаджэ уилэу угузавэмэ, кьыбдэлэпкьуэни. Льяпсэ, 97-98.

МАЯКОВСКИЙ (1). Урыс усакулэшхуэ. Кьыщокьуэм и усэм и флэщыгьэцлэщ (эзы усэм унэцлэр кьыхэцкьым). Маяковский. «Бгы льяпэхэм деж», 41.

МЭ I (43). 1. (42). *частица*. Кьыщтэ, сьых. Мэ мы гьуджэр, Ар гьуээдэжэци, Мэ мы мажьэр, Ар гьэлажьэ, Мэ, лэныстэри убьид, Ахэр хьумэ, псэм пльыт. «Елбээдыкьуэ», 13. Иджы мис мы Луэкур арац уи деж сыкьыцлэкуари, мэ, еджэ, - жиЛэри Мэтхэным и жыным письмо кьрихри Астемьр кьритаци. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 567. Мэ уи фочыжьри, Лэнэклэ селусэнукьым, Лэнэклэ, - жиЛэри гьуклэм фочыжьыр зейм хуидзыжац, - сэ дэнэ кьэна, си кьуэр елусэуи дэнкьым. Льяпсэ, 104. 2. (1). [Зы мылицэ гьуэр дэклэуэплэм тету кьэджац:] Мэ, сыхуэзакьэ иджы. Мелыгыч, 459.

МЭ II (47). Зыгуэрэм кьыпихьу ушыпамэклэ кьыщлэихьэр. Бзэ ямылэу мэкьлэ ар зэрочлэ, Щхьэци яцлэу мэкьлэ нызопсалтэ, Земькьуэххэу мэкьлэ ар зэлуоцлэ, Кьыщабзыцлэу цыкьлү мис а пилэжэр. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214. Елизаветэ уэрамым унэ зэтэт цлэгуэ теттэжым, унэ лэбышиэ цыкьлүхэм шхаллэ цлэтти, лэпсымэ, лы гьэжьам и мэ лэфлэхэр кьыщлэихьэр, афицархэр шхаллэм цызэхуэсауэ я хьэкувукьуэ макь зэхэпхьерт, цыкьлүбз дьхьэших макь абы кьыдэклэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. [Мариям] Кофтэ тхьэмбылыфэ ит мет цыкьлү закьуэр кьытелгьэту пицмилэ тлэклур, и бгьэр кьыщлэигьэцу ирикьуэжкьлэу, фадэмэ гьуэри, дьхумэм нэмыщлэ, кьыщысцлэихьэм, кьэсцлэщ ар ныжэбэ дэцилар [Назифэ]. Лэчымэ, 394.

◇ [И] мэ шыун (6). Зыгуэрэм и шытыкьлэм, и дуней тетькьлэм ещхь хьун. [Кьылышбий:] Бэлишвычымэ зыщыу слэагьумэ, си льыр кьовэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 120. Адыгэр ирашынуми ирамышу кьээнуми дахэ-дахуэ кьажезьлэн цылэтэжым, игьацлэм зигьэадыгуэ цытам я лэпкьым осетинымэ цыуамэ, осетину

паспорт кьылахьерт, е кьуицхьэмэ, кьумыкьуэ кьыщлэидзыжи шылэт. Льяпсэ, 85.

МЭ КЬЫЩИХЬЫН (2). Зыгуэрэм и кьуэцлэым мэ цлэтын. Мацлэ-мацлэурэ плэми унэми мэ лэй кьыщлэихьу хьуати, Турарэ шхьыдэрт, модрейри узым кьынтлэ-кьынтлэ ицлэщи, зы мыхьэнэниэм цхьэкьлэ кьопицтырри зэлэзфьзыр зэплонэ, Бэган иугьуеяуэ цыта мылгьу тлэклур мэтлэу, кьыгьэхьуаплэр цылэжкьым. Кьалэн, 430. Псымэ кьыщлэх [унэм], жьэу тлэклү илэци, куэд цлэуэ мафлэ зэрырамыщлэхьар нэрылбагууц, Мелыгыч, 457.

МЭГЬЭРЕГЬЭ (1). Зы илгьэсым и кьуэцлэ, мы гьэм. Мэгьэрегьэм зы фымыщлэу, лэцхэм хуэдэу хьэм фьтетци. «Бдзэжьэяшэм ипхьу», 154.

МЭДИНЭ (1). Саудовскэ Арабиэм шыщ кьалэщ, муслымэнхэм цылэпэ льяпэу кьалгытэ, хьэжыщлэ зыцлэхэр а кьалэм цызэхуос. Абы [Инус] и гур жагьэнкьлэ хьуниц Мэккэ икьлэу Мэдинэ цыкьлүэм зыхуэзауэ цыта сымаджэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 69.

МЭЖАДЖЭ (2). Хьэлү хьурей, чыржын. [Алыджыкьуэ:] Щхьэлым сыщыкьлэуама хьэжытцлэм кьыхэсхьурэ хьэжыгьэ кьахуэсхьыфынут чыржын, мэжаджэ яцлэын. Мелыгыч, 474. Мес кхьужьыфлэхэр гьуэжэ хьужауэ, Мес лувьихуэу ди мэжаджэр. Льяпсэ, 496.

МЭЖАЛЭ (1). Шхын хуэллэныгьэ. Мэсхьуд мэжаллэ илэртэжым, жьэпфэнкьлэ псэурт, абы кьыхэжкьлэ «тхьэмщлэыгуэныбэклэ» кьэджэрт жылэр, а дьыр кьыфлэащамы, цхьэкьлэу цыкьлүртэжым, ауан кьащлэ цхьэкьлэ, кьэмыгубжьу и цхьэр зэрилыгьыжыным иужь итт. Хьуэпсэгьуэ нур, 53.

МЭЖАЛЭН (мэмэжаллэ) льямыл. (28). Шхын цхькьлэ лэн, шхын хуэллэ хьун. Мэз лэтацхьэм уэ уи закьуэу Кьэпкьлүхьыныр сфлэемыкьлэуи, - Жилэу бажэр йодэхацлэ, - Мэжэллэныр птэзгьэуни; Умэжаллэм, пшынэ макьыр Сэбэнышхуэ кьыпхуэхьуни, Сыпсчэулуни, бажэ макьыр Зэрыдахэри пьлагуэни, - Жилэу бажэр, тлэклэуи шынэу, А бэлацэм бгьэдыхьац. «Бажэ пшынэ», 4. Дисэ зэрымэжэллар нэрылбагуэ, хьэлывэм и ныкьуэр зэ дэжэгуэу кьыщыгуичам. Гьуцлэгуэ, 422. [Кхьухьытцлэу] Езыри мэжэллэм, хьэкьлэкхьуэжлэр пцэддэжьэ нэхуыцым псафэ зэрыкьлэу лэагуээм пэмыжыжьэу кьуэжэнаплэм кьыкьотлысхьэри, мор сихащэрэт жыхуицлэр кьыхэх. Кхьухь пхэнж, 506.

МЭЖАЛЭ КЬЭКЬУЭН (1). Еплэ мэжэллэн. [Локотош] Псыи хуоллэри и макьыр гьуицлэщ, и мэжаллэи кьэклэуащи, шхын цхьэкьлэ маллэ. Нал кьута, 242.

МЭЖАЛЭ ЛЭН (7). Еплэ мэжэллэн. [Матренэ Мэтхэнымрэ Шырыкьумрэ кьэдалуэу гу цылгьитэм нэхэри кьызэрылэщ:] А цыкьлүхэр, муслымэн бынми, мэжаллэ маллэ, я ныбэр цлэгуэжауэ кьаджэдыхь, бэзэр зэхуэсыплэм макьлэу, хьарбыз блэзышым йолгьэу, сэ сцлэуэ, дэнэ сьит кьитхьу тихьын, жалэу я цхьэр флэзлэу уэрамым дэтиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 560. Кьаллэн мэжаллэ лэхэр зылурыбэарт, кьуэжьырт. Нал кьута, 218. Махуэ псом мэжаллэ лэа кьомьр

бжъэ зырыз ефэу шхыным зэрынэсу – уишэнумэ, къеблагъэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 58.

МЭЖЭЦІАЛІЭ (3). Мышха, ныбэ нэщІ, шхынщІлэлэ. МэжэцІалІэр мыгъуэ-мылІэц, Сът зыдэпхьыр уэ гъуэмылэу. «Елбээдыкъуэ», 8. МэжэцІалІэумыщэжъэ закъуэм Фэндэжъэ гъурыр илъыц и щІыб, ПцІащэм хэлъу закъуэтІакъуэу Пхъэцхъэмьыцхъэхэр къещып. «Бажэ пшынэ», 4. Дунейм тет псори мэжэцІалІэц... Зи лъэрыгыпс тІыгъа, 523.

МЭЖДЖЫТ (124). Муслъымэнхэр тхъэ щелгъэу, нэмэз щащІ унэ. Хъумакулэхэм захъуныцІащ, адэкІэ жащ, мыдэкІэ жащ, зыгуэрхэри къашиащ, арицхъэкІэ Къэрэмырзэ залэцІудыц псоми, мэжджытым яфІыцІыхъащ, хъумакулэхэм яцІэнур ямыцІэу къызэхинэри. Лыгъэ, 414. Дагъуэ зыхуимыцІу къуажэм дэсыр жъы дыдэ хъуауэ и закъуэныцІыуэ псэу лыжъэ Шаукэтиц, зээмызэ мэжджытым къуакІуэрэ нэмэз яцІа нэуж, блынджабэм кІэрысу лыжъэхэм ягъэхъыбарым цІлэдэлурэ и унэм екІуэллэжыфмэ, фІэнасыпу дунейм тету. Аргъуей, 385. Унэ узыцІэсынур къалэбгъум цыпыцІми мэхъу, мэжджытыр къалэм дэтын хуейт, къалэ кІуацІыым пты хъун цІанІэ нэщІ цыІэххэкъым, къытекІи сыти цымылэу мывэ джафэу зы Іуащхъэжъэ къалэм къыдэпІицІыу дэтици, абы тумыцІыхъэм. Кхъэлэгъунэ, 376.

МЭЗ (182). Жыг куэдэу къыщыкІ щІыпІэ. Мэзыр бзухэм ягъэдахэ, Мэзым цоІур бзум я макъыр, Гъэр икІыхукІэ емызэшу Бзухэр мэзым ныхуосакъыр. Мэз гыбзэ. «Щхъэпыкъуэ», 376. Зы мэзым Щэрданым уцІимыгъэхъэм, модэкІэ Къылышбий и мэзыр щхъэхуэм, ХъэтІохъуоцкъуэм и мээ иубыдамэ, дэнэт уздэкІуэнур? Хъуэпсэгъуэ нур, 252. Бэлэцэжыр къытехъауэ ХеттІэ-хесэ ислъэмей, - И гум шынэр ирихъауэ Мэзым мыщэр цыдолъей, Бажэр йоуэ ислъэмей: - Іэнэ шынэр маджэ, Іэджи къызогъэкІ, Си мыщэжъу бзаджэ, Къомыганэ плъэкІ. «Бажэ пшынэ», 6.

МЭЗ БЖЭН (22). Мэзым щыпсэу бжэн Іэл лъэпкъыгъуэ. Мэз бжэн, фочауэр зэхихамэ, Къуэм дэмызагъуэ нэпкъым докІ. Дунейм и пІалгъэ. «Батырыбжъэ», 19. Мэз бжэным ищІэрт цакІуэм я пІалгъэ: мыз-мытІэу мээ бжэн хъуиэ зыхэтэр цакІуэм ялэцІэкІуэдэт. Кхъухъ пхэнж, 503. Мэмэт-цІакъуэ мээ бжэн е цыхъ къыуцІауэ къишэрэ унэм къыщІалгъэфамэ, унэм исыр зэрызэххэрт, езы цакІуэм и мээымэ, губгъуэмэ къытихыу, зигъэблэхъыу закъригъэблэгъурт. Лъапсэ, 67.

МЭЗ ДЖЭД (3). Мээхэм, къуацэ-чыцэхэм щыпсэу джэд мын лъэпкъ. [Мэмэт-цІакъуэ] Езым зэриуэтэжымыкІэ, советскэ властыр къэзыхъыжахэм яхэтэу зэуэм Іуту и лъэгуажъэ кІэным шэ къытехуауэ арац, арицхъэкІэ и нэжыпІэр мырат: шызакъуэзгумкІэ мээ Іуфэм кІуауэ, мээ джэд къом къэукІа хъзыру Іэтэу зэтелгъэр удэ Іэмбатэ цІыкІукІэ цІлэхъумэжауэ ирихъэллэц. Лъапсэ, 46. [Мэмэт-цІакъуэ] Езым туныцІауэ гум илгъыр иридэри джэдэыр къызыцІыкыуэри кърилгъауэ къыщэжъэжым, мээ джэдэыр къэзыукІа къэзакъ цакІуэхэм къалгъэгъуащ. Лъапсэ, 46.

МЭЗ ІЭРЫСЭ (1). Мэзым къыщыкІ мыІэрысэ цыкІу лІэужыгъуэ. Кусэу пхырокІыр мээ цхъуантІэр Нэпкъым и гъуэгур цІуІуантІэу, Бзу къэмыувыІэу есахэр А мээ Іэрысэм хоусэ, Вагъэм цыщыпэу тесахэр Дяпэ а мэзым и гъусэц. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.

МЭЗЫПЩ (2). Мэзым и тещэ, нэхъыщхъэ. АбыкІэ къызэреуныцІынур мэзыныцым ищІэрти, кІэцІу жэуапыр мыщэм иритащ: - Зы кхъухъ уцитІысхъэкІэ псоми уи мурадыр зы мэхъу, дызэакъылэгъуныц, къуэшыгъэ дахэ джукм дэлгъыныц... Кхъухъ пхэнж, 507. Си цхъэкІэ, пшахъуэм сыулбэпхъащэу сыхэтэфынукъым, - жиІэри гуэгушыхъум зигъэцыдэжри зыІуригъэхъащ, мэзыныцым къывыр хъымІару кърымидзэу. Кхъухъ пхэнж, 504.

МЭЗАН (27). «Бабыщыкъуэ адакъэпщ» хъыбарым хэт гуэгушыхъум и цІэщ. Иджыри къэс жъэуапІэм цІлэу жей хъэ тумэм Іусымэр къыщІыхъэри къызыщыуащ, и Іэнлгъэм Мэзан бгъэдэту щылгъагъум идэнт – идакъым, и дзэлыфэр гуэгушыхъум цыхуитІым, Мэзан шынэри Джэлил зытета жыгым дэлгъейри нэхъ лъагэжу дэкІуеящ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 476. АрицхъэкІэ гуэгушыхъу Мэзан зэхихат унэгуащэм жиІэри, къыфІэмьІуэхуу цыдэжри хъушэм яхъыжъащ, бабыщыкъуэ адакъэжъу дунейм темыхуэжым и пІалгъэр къэсауэ къыщІэкІыныц, жыхуиІэу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477.

МЭЗДЭГУ (9). 1. (7). Севернэ Осетие республикэм хыхъэ къалэ. Нып цІыху цІыкІу къомыр «Прохладная» станцым нэс тезу тетиц, адэкІэ тІууэ загъуири зыкъомыр Мээдэгъу лъэныкъуэкІэ макІуэ, зыкъомыр Беслгъэн станцым фІокІыр, Джылахъстэней лъэныкъуэри нып цІыху зацІэц. Нал къута, 239. Псори къызэхуэсыжу цхъэж и тІысыпІэм тІысыжа нэуж, Кодеевыр къэтэджащ: - Фэ джэгум фыхэтыху, ди лъабжэм заубгъуащ, ди лъапсэм къару игъуэтащ ди хъэцІэ лъапІэм и фІыцІэкІэ, - жиІэри шыхъауэ и шэнтым егъэувэлІауэ щыт картэр иукъуэдийри псоми яригъэллэгъуащ: - Мис: Мээдэгъуи Мэлгъэбэги къиубыду ди хэкум къыхэхъуар. Лъапсэ, 89. 2. (2). Мээдэгъу шыщ, абы щыпсэу. Мээдэгъу цІалэу ГуэбэшыкІэ зэдэжэр гъуэлгъытІэкІэ Астемыр гъунэгъу къыхуэхъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. [Муслъымэн госпиталым] УІэгъэ цІагъуэ цІлэлтэкъым зыгуэр къызыкІэлгъымыкІуэ, мээдэгъу цІалэмрэ Астемыррэ фІэкІа. Хъуэпсэгъуэ нур, 172-173.

МЭЗДЭГУ АДЫГЭ (2). Мээдэгъу щыпсэу адыгэ. «Муслъымэн госпиталым» цІлэлгъэм зы мээдэгъу адыгэ къахэхъуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. Гуэбэшы зэрымээдэгъу адыгэр къыщыцІлэм, чыристаныц, жалэри, псоми Іумпэм къащІащ, ара мыгъуэт езыри зыхуэмейр. Хъуэпсэгъуэ нур, 173.

МЭЗКУУ (53). Адыгэхэр Москва къалэм зэреджэ. Бгым къелгъэ псыихуэм и макъ уардэу, Мэзкуу салютхэр зэхыдох, Дэ текІуэныгъэр ди гъуэгу мардэу Бийр цхъэхъу ди цІыгм дэ идоху. Салют. «Шум и гъуэгу», 10. Цыхубз нащхъуэ ПэтІинэр Мэзкуу къыкІауэ къыщыцІлэм, нэхъ

я гуанэ хуаиц, столицэм и гунэгуу псэуэ кыицлэҕыни, жалау. Шынахужыкыуэ, 60. Инал йогупсы: мыбы хуэдизу цлэрылуэ хуа, пцлэишуэ кызыхуаицлэ илэныгэллэм Мэкуу кыидэҕыу ди хэкуу нэҕуэжыну цхээ и нэ кыиҕрэ, жиҕэу. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 529-530.

МЭЗХЪУМЭ (24). Мэзым и хуемаҕуэ. [Астемыр] Мэзхъумэу умэ, кылэжыр унэр иригэхынты, цыгыны, гавэ сыт кыицэхуурэ Кэбэрдейкэ клуэ хуээзмэ, иригэхэиэнт. Хуэпсэгыуэ нур, 160. Мэзхъумэу цыта Дол-дадэ жыхуалэр дыггужь дьидэми сэ сиҕлэркыым, ауэ абы и цлалэ цыкылу псым зызыгэпскыуэ хэсар, кэвубыдрэ зэрытиланэ цыкылу мыггэуэ (а зи анэ тхэе еуа!) Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 542. Мэзхъумэм хуээфлэҕырт, цаҕлуэ кэҕлуэнуум и хыбар зэхимэ, кхуэпҕаицэр луэм иту кэрыригэхэһэлэу, уеблэмэ цыхыыр жыгым епхауэ шыгыт, цаҕлуэхэм зэрыгэҕкыиуэ зыгуэрым сигнал кыитхуклэ. Ляпсэ, 70.

МЭЗЫХЪЭ (1). жыы Еплэ дыггужь. Емынэу хамэ кыиҕауэ Мэзыхэу ди цыым цохоуицэ, Джэгуиэ яцлэры ди шыпхухэр, Тхума ди мылкур зэрапхуэ, Ди сабий цыкылухэм ялэ пцтырклэ Я сэлэт лыныиэм йолээ. Шыым и макь. «Шум и гыуэгу», 37.

МЭЗЫКХЪУЭ (2). Кхуэпҕаицэ. Чэтэн пцлэнуумэ, номиныр куэди, кхуэафэ жыплэрэ – мэзыкхуэр кыуэритыни. Кхуэуэ пхэнж, 498. Кхуэуэ зэрыкхуэу кызыхэицлэҕырт мэзыкхуэ пҕаицэм и фэмрэ пхэуэ пхэбэгыу пҕаицэ цыкылуэрти, псыниҕабзэт. Ляпсэ, 40.

МЭККЭ (3). Саудовскэ Аравием хыхэ квалэ, муслымэнхэр хыжыц здэҕлуэ шыплэ ляплэиц. Хыжыцлэ сыкыуэрэ сапэ сиҕлэмэ, си гуэныхыыр тхэм сицхэицхыни, си лэпкыым кыуицхэ хуэхуэну кыуэ кыицыны, жиҕэри Инус Мэккэ клуаи. Хуэпсэгыуэ нур, 67. Хыжы цыгыныу Мэккэ кыитхар хуэтэн ицлэиц а гуамэм ебзым хыкухыаиц, араиц луэхур, - жиҕаиц Инус, цытыныр кыехэлэҕкэ хуэдэу зицлэиц, нэхэ тысыплэҕыым деж цысыр цыггэлээтри, башыр зыицлэҕакуэуэрэ зриггэицэхаиц. Хуэпэҕыуэ нур, 78.

МЭКТЭБ (1). Посольствэ. Ти, Исуб пҕаицлэ-тхыитхыу Америкэм я мэктэбым нэри зариггэтиаиц, ахыиэ кэратам цыиц кыицхыри кээхуэуэ, фошыгыу, хыжыгэ, дагэ, лы гэггэуа, хуэрмэ – зыхуэйуэ ямыггэуэ псори кыицхыри кэҕлуэжаиц, Лэчымэ, 391.

МЭКЪУ (55). 1. (53). Шэмэджкэ паупцлу яггэҕужа удэ, мэкыумылэ. Кэрукэ, жыплэу, мэкыум хэтым Зэҕлэхэуэжыу мэкыу паупцлэ, Аргынар дахэу ирахэҕырт, Ар кыицхэлэҕкыиуи кыицлэмыицлэ. Мэкыуауэ. «Дамыггэ», 233. Илгэс пцыкылух ухуамэ уи шэггэуэ хуаиц, жиҕэри Апчарэ аргуэру и ныбжыыр здынэсар и гум кэҕкыижаиц, жэм, мэкыу сытхэм тегупсысыкыри. Шынахужыкыуэ, 18. Абы хуэдэи кыаггэхуэуи цхыккэ пасэрейхэр лэджэм егупсысаиц: тхэм еицлэ, ираггэиша мэкыум дыггэ темыпсэу яггэҕуицэрт, нарзаныпс ираггэфэрт, уеблэмэ

жэмыиэ ираггэафи кээхуаггэни. Нал кыта, 265. 2. (2). Мэкыум епха, мэкыум ехэллэ. [Фэуаз:] Дэ тлур дызэрыггэуэтыжа нэужь, и гуга хуэнт дянэки дызэггэуэну, ди унэ сиэрэ зы зэман мэкыу хыжыггэуэ хуэицлэицэ зэхэттицэу лус хуэтицлэу, цыицлэ хуэмэ, шэицым уэишэку хуицлэтлэхуэу, псынэм кыитиэрэ псы едгэафэу зэрыицытам хуэдэу а махуэр кыицхуэуэну. Анка, 384. Кэуриш цхэу хужыкхэм лэныкыуитлэ Пшэр мэкыу хыэуэу иракыуэк. Гыатхэр кыицхыкхэм. «Батырыбжы», 31.

МЭКЪУ ЕУЭН (2). Мэкыу пыупцлэны. Цыицхуэу хуэуо джа нэужь, илэх гыуэлгыжыфэртэҕыым, аргуэру сыту плэрэ зэлуицлэ цыицлэицэр, жалау гупсысэрт, я жагыуи хуэрт хадэ пцлэи, мэкыу еуэн, е нэггэуэицлэ луэху кыаггэуэну зэлуицлэи зэрылуэну. Хуэпсэгыуэ нур, 82. [Дэфэрэдж] Фызабуу кыанэри ваклуэ дэҕлэмэ, ядыдэҕлэрэ вэуэ, мэкыуауэ клуэмэ, ядэҕлуэрэ мэкыу ядеуэу, абы ицлэицлэҕкэ фыз лээуу цытаиц, кыицлэу хэкум имысу. Ляпсэ, 28.

♦ **Нартыху-мэкуу эицлэҕлэи** (1). Еплэ нартыху-мэкуу.

МЭКЪУ ІЭНЭ ШТЭН (1). Мэкуу пыупцлэри Іэгэ-Іэгэуэрэ зэтэлхээн. Мэкуу Іэнэ зыицлэ хыицлэҕэбзхэри жыжытэҕыым. Шынахужыкыуэ, 66.

МЭКЪУАУЭ (11). 1. (5). Мэкуу шэуэ, цаггэхэзыр. [Жэм ягуэи жалау цызэхэхым] Уеблэмэ, хадатицлэ губггэуэм клуари, мэкууауэ цыицлэхэр цхэуэу кэсаиц. Шынахужыкыуэ, 15. [Якыуб] Мэкууауэ э мэкууэнаицлэ даицэ клуами, кэҕлуэжыами, хыицлэри имыицлэу, мэкуу паупцлэри араиц нэхэ зыицлэуицлэри. Нал кыта, 252. [Дэфэрэдж] Фызабуу кыанэри ваклуэ дэҕлэмэ, ядыдэҕлэрэ вэуэ, мэкууауэ клуэмэ, ядэҕлуэрэ мэкуу ядеуэу, абы ицлэицлэҕкэ фыз лээуу цытаиц, кыицлэу хэкум имысу. Ляпсэ, 28. 2. (6). Мэкуу еуэ, пзыуицлэ цыицлэу. Дехуэхмэ, жалау, клэсэ кыицлэҕкэ Мэкууауэр мывэм мес епхаиц. Мэкууауэ. «Дамыггэ», 233. Зауэм, мэкууауэу мэкуу хэту, Аргынар даицэ нылуица? Зауэ жыхуалэм и хыбар. «Вагыуэ махуэ», 92. -А си дэлхуишхуэ, мыр мэкууауэ гупым яхурикууи, - жиҕэри Дэфэрэдж кэҕуфлэиц. Ляпсэ, 55-56.

МЭКЪУАУАПЭ (1). Удыр куэду здиц, мэкууицлэ. Мэкууауаплэм удзу итым Шыиц зы налэи сэ кыицымы. Махуэр блокыр напэзыплэу. «Вагыуэ махуэ», 315.

МЭКЪУАУЭГЪУЭ (4). Мэкуу шэуэ зэман. [Рахыиц] Мэкууауэггэуэм – шэмэдж, цыицмахуэр кэсмэ, шухэу кыицхуэрэ иицэрт, ауэ урыс ицлэкхуэр эзым ицлэицлэи хуабэу, уцэрэфыжауэ кыицлэицлэхэрт. Хуэпсэгыуэ нур, 128-129. Зэманыр гымахуэиц, мэкуу еуэггэуэиц, хадэ ицлэггэуэиц. Зи лэрыгыицлэ тыггэа, 524. [Дэфэрэдж] Ар жиҕэми, нэҕлэ елгэаггэуэри и нысэр гуггэуэ зэрехыыр, эзыми ицлэицлэи кыоыж, уеблэмэ мэкууауэггэуэр кэсмэ, шэмэдж кыицлэицлэи мэкуу цыицлэицлэи цыицлэиц, кыамылыици маклуэри кыамыл пэуицлэицлэи еггэуэу, ардэжэн ицлэицлэи. Ляпсэ, 119.

МЭКЪУАУЭН (мэкууауэицлэ) лэзыи. (1). Мэкуу еуэн. [Чокэ директивэ кыицлэицлэи] «Мэкууауэныи

зыхуэвгэжэзыр, нэхэ мэжуафлхэр кыыхэфицтыкИ вгэаклуэ», - жи́луэ. Шы́нэхужыкыуэ, 50.

МЭКЪУЭЦ (1). Мэкъумылэ щаггэтГыль, шы́зэрахэ́ Иуэ. [Хъэжумар:] Фылгыхуээн хуеяц – цы́Гыунэ, бэкэ, мэжуэц, пэихэаку, уэнкакэ сытхэм зыи́Гыи́лэ зыи́цгэти́цкИуауэ кыи́цлэ́Гыи́ни. Альхэо, 57.

МЭКЪУМЭШ (3). 1. (2). ШЦы́м кы́трах гъавэхэ́кИ. ШЦлэ́и́цлэ́ни цы́лэ́тэ́кы́м, шэ́джа́гъуэ́р нэ́сытэ́тэ́кы́ми, армы́рами зезы́хуэ́р сыт, ире́лэи́цлэ́ зи́мэкъумэ́ш губгъуэм кы́на́р, ире́лэи́цлэ́ кы́уа́жэ старшы́нэу Гъумар. Хъуэ́псэгъуэ́ нур, 199. [Казбек Машевич] Пля́ныр, уа́фэм къэ́хам еи́хэу, къа́гэ́хы́ныи́ци, абы́ тету́ мэжумэ́шы́р цлэ́, гъавэ́ кы́тепхар зэ́цлэ́кы́уи, уа́нафэ́ зыи́цлэ́м ет. Лъа́псэ, 83. 2. (1). ШЦы́м елэ́жыны́гъэ, гъавэ́ (нарты́ху, гуэ́дз с.ху.) гъэ́кыны́гъэ, апхуэ́дэ лэ́жыгъэм ехэ́ллэ́ Иуэху́гъуэ́ псори. Ауэ́ иджы́благэ́э Сосма́кэ Тпалы́бкИэ́ зэ́джэу мэжумэ́шы́р зи́ Иэ́мыи́цлэ́ илгы́р къэ́кИуауэ́ Бекъа́н кы́ыхуэ́зат. Шы́нэхужы́кыуэ́, 14.

МЭКЪУМЭШЫЦЦЭ (3). Мэкъумэшы́м елэ́жыны́р нэхы́бэу́ зи́ Иэ́цлэ́гъэ́, къэ́лэн нэхы́щхэ́у́ зи́лэ. [КИура́цэ] Уэ́ рабо́чэ́ къуэ́деймэ́, сэ рабо́чэ́ клас́си, мэжумэ́шы́и́цлэ́ клас́си – тИу́ми сахэ́ти, - жи́луэ́ гуы́и́лэ́рт. Шы́нэхужы́кыуэ́, 12. [Сэлэ́т хъэ́и́цлэ́м:] Сы́т лэ́пкы́и́ ире́хэуи́, мэжумэ́шы́и́цлэ́хэр, рабо́чэхэр зэ́и́ци, дины́р ара́кы́м цы́хур зэ́кы́уэи́ зыи́цлэ́р, зэ́дэлэ́жэ́ны́р ара́ц, рабо́чэ́ муслы́мэ́ны́р рабо́чэ́ чы́ристэ́ным и кы́уэи́ци, муслы́ман кы́уэ́йсы́зыр джаур по́мещи́кы́м жы́жэу зри́гэ́кИуэ́лэ́нукы́м, ауэ́ пи́цы́рпэ́ по́мещи́кы́мрэ́ зэ́фГы́нуи́ци, я́ дины́рзы́рызми. Хъуэ́псэгъуэ́ нур, 177. «Мэ́жумэ́шы́и́цлэ́м» Суды́я. «Бдзэ́жы́ящэм ипхэ́у», 158.

МЭКЪУМЫЛЭ (4). Иэ́щхэм я́ шхы́н. [Жэм гуы́шыны́мкИэ́ И́таи́щхэ́хэр зэ́акы́лэ́гъуэ́тэ́кы́м] Ды́вгэ́эгъуэ́и́ жэм нэхэ́ ды́зыхуэ́мейр – мэжумы́лэр псо́ми яху́рикъу́нукы́ми, жы́зылэ́ цы́лэ́ цхъэ́кИэ́, ар зы́мыды́ри маи́цлэ́ ху́ртэ́кы́м. Шы́нэхужы́кыуэ́, 13. И́циуи́ яху́зэмы́хуэ́н къа́гэ́эна́кы́м, ауэ́ мэжумы́лэр къэ́мэ́цлэ́кИ́нуи́ци, ды́гъа́лэ́м Иэ́и́ ца́гэ́гэ́хуэ́уэ́р цы́лэ́ма́хуэ́р ира́хы́ни. Нал кы́ута, 298. [Кхъуэ́уэ́, цы́хэу, мэз бжэ́ну мэ́зым цлэ́ты́р] Хъуны́р къа́щэмэ́цлэ́кы́м де́ж епэ́ззэхэ́уи́ шхалэ́м Иу́ти́ци, мэжумы́лэм, Гусы́м нэ́плгъэ́. Лъа́псэ, 71.

□ **Мэ́жумы́лэр маи́цлэ́мэ, шкИа́и́цлэ́р шхэ́рей мэ́хэу** (1). Зы́гуэ́р у́чи́маи́цлэ́м и де́ж абы́ зэ́рыхэ́щлэ́м уе́гъэ́гузавэ́. Мэ́жумы́лэр маи́цлэ́мэ, шкИа́и́цлэ́р шхэ́рей мэ́хэу жы́хуа́лэ́рати, дэ́ри ды́гузэ́вэ́и́ауэ́ ара – псы́ ефэ́рей ды́хэури фэ́ндыр къэ́ду́нэ́и́цлэ́ным нэ́саи́ци. Хъэ́и́цлэ́ лъа́плэ́, 402.

МЭКЪУПЭ (5). Мэ́жэу кы́зы́трах шЦы́пИэ́ хэ́ха. Ва́плэ́р нэ́ци́лу кэ́энэ́жамэ́, Е у́дз цхъуа́нтлэ́м тосэ́р уэ́с, Е мэ́жэуплэ́м илгы́ц аргы́нэ́ – Гы́зу я бзэ́ кы́слэ́лэ́с. Бзэ́ зы́хэ́ту сы́т мы́псалтэ́р. «Ба́тыры́бжэ́», 45. Жей́м уэ́ жэ́цкИи́ уемы́зэгъы́у Жы́ыбгэ́э́ ябгэм ура́кы́ныи́ци, Уи́ мэ́жэуплэ́м у́дзу кы́иклэ́м Я́ нэхы́бэр сэ́ихуэ́ жани́ци. Си́ шЦы́налгъэ́. «Ба́тыры́бжэ́», 59. [Бе́риерэ́ Кодое́вы́р мэ́ картэ́м еплы́уэ́р:] Гъавэ́ зы́тепсэн дэ́нэ́ кэ́эна́, мэ́жэуплэ́и́ кы́о́лы́жу ури́кы́нуи́ци, Лъа́псэ, 87.

МЭЛ (117). Цы́мрэ́ лы́мрэ́ па́пшлэ́ зэ́рахуэ́ Иэ́щ цы́кИ́лу́ лэ́ужы́кы́гуэ́. [Нурхъэ́лий] Хэ́плгы́хы́пэ́у и гъэ́вэ́ны́р цхъэ́хуэ́у, и гъэ́жэ́ны́р апхуэ́дэу, лы́р зэ́блидзы́рт, мэ́л кы́и́цэхуэ́р э́зым цы́уи́кИи́ къэ́хэу́рт, хы́сы́ты́л лэ́пкэ́ шха́плэ́м кы́и́цлэ́хэ́ртэ́кы́м, абы́ кы́ыхэ́кИкИэ́ бэ́зэ́рым къа́кИуэ́ муслы́мэ́нхэр шхэ́нумэ́, Нурхъэ́лий де́ж цы́гы́хэ́рт. Хъуэ́псэгъуэ́ нур, 204. [Дэ́рдэхэ́] Мэ́л, бжэ́н кы́и́цэ́и́цлэ́хуэ́ми, ара́ц, - зи́ хъэ́сэ́ хэ́там де́ж еху́ри еу́и́ци: «Да́хэ́кИэ́ угу́ры́луэ́рэ́ – хъа́рзы́нэ́и́ци, угу́ры́мы́луэ́рэ́ – мэ́лым я́ цы́р цы́и, узы́хуе́й цы́ы», - же́лэ́ри э́зыр губгъуэ́м до́кы́ж, цлэ́и́цлэ́р лъа́гэ́у и́цлэ́и́ци, до́кИуе́и́жри зиплгы́хэ́у те́си́ци, зы́ Иэ́и́ц гъэ́вам хы́мыгэ́хэ́уэ́, уе́лэмэ́ кы́уа́лэ́бзу́ кы́етГы́сэхэмэ́, фо́чкИэ́ я́хэ́зуэ́р зэ́кИэ́и́цлэ́ху́рт. Хъэ́сэ́пэхуэ́мэ́, 417-418. [Геси́од:] Сэ́ сымэ́лы́хэ́уэ́и́ци, зы́ гъэм тИ́лу́ лэ́хуэ́уэ́ мэ́л зэ́згэ́тэ́и́цину́ и у́жэ́ сы́ти́ци, си́ цлэ́ны́гъэ́ Иуэху́р хы́флэ́зэ́дзэ́ну́ И́мал и́лэ́жы́м. Те́пшэ́ч кы́э́зы́лгэ́ты́хэ́, 186.

МЭЛЭДЕЦ (1). Уры́сы́бзэ́ ны́кы́уэ́кИэ́: мо́лоде́ц. Зы́гуэ́рым цы́тхэ́уу́ жра́лэ́щ, «фИ́гуэ́, гэмэ́му пцлэ́и́ащ» жи́луэ́. [Хъэ́жумар:] Уэ́лэхэ́и́ умлэ́де́ци́жы́у укы́и́цлэ́кИа́м. Альхэ́о, 57.

МЭЛЭЫЧ (1). дин. Алы́хы́м и уна́фэ́ зы́гъэ́зэ́щлэ́, абы́ и Гуэху́тхэ́бзэ́щлэ́. Мэ́лэ́Иы́чмэ́ ямы́и́цлэ́у, бе́ггы́мбармэ́ ямы́и́цлэ́у уа́фэм зы́гуэ́р къэ́хри́ бэ́ли́зэ́вы́чхэр Тэ́рч зэ́при́шаи́ци. Хъуэ́псэгъуэ́ нур, 239.

МЭЛХЭШПАТЭ (2). Иэ́щхэм я́ шЦы́фэм зы́хэ́зы́кИэ́, лгы́и́ кы́и́щлэ́зы́ш хъэ́плэ́цлэ́. [Дэ́фэ́рэдэ́ж Пы́жы́нэ́ жри́луэ́:] СкИэ́ры́кИ. Шцхэ́ зы́кы́скИэ́ры́бу́кИа́ мэ́лхэ́плэ́тэ́м хуэ́дэу. Сху́и́цлэ́хэ́нукы́м сэ́, опе́ра́цэ́ шЦы́н хуе́и́ци. Лъа́псэ, 19. И́ шЦлэ́лэ́ цы́кИу́м, мэ́лхэ́плэ́тэ́м хуэ́дэу, зы́кы́скИэ́риу́кИа́ти, кы́и́дэуе́и́жа нэ́ужэ́ ундэ́рэ́и́цхэ́уа́ми, нэхэ́ри́ цы́убы́ды́кИа́т и а́нэ́м и пи́цэ́ри, Дэ́фэ́рэдэ́ж и гу́р кы́и́зэ́ры́гъуэ́ты́жаи́ци, «си́ пи́цэ́р цы́кы́зэ́кИэ́ псэ́уи́ци» жи́лэ́ри. Лъа́псэ, 53.

МЭЛГЭБЭГ (2). Се́вернэ́ Осетие́м хы́хэ́кы́алэ́. [Кодое́вы́м:] Ди́ хэ́кум кы́ы́гуа́гэ́хэ́а́ районы́и́цлэ́ И́дэ́жэ́, псалгэ́эм па́пшлэ́: цы́лы́ да́ггэ́ кы́и́цлэ́зы́ххэм я́ кы́алэ́у Мэ́лгэ́бэ́г, Мэ́здэ́гу районы́р, Ку́рп райо́н сы́т жы́хуэ́лэ́ри кы́и́дэ́кИуэ́у, ди́ цы́хур тИу́кИэ́ нэхы́бэ́ хъу́нуи́ци. Лъа́псэ, 88. Псо́ри кы́и́зэхуэ́сы́жу цхъэ́ж и тГы́сы́тлэ́м тГы́сы́жа нэ́ужэ́, Кодое́вы́р кы́этэ́дэ́жаи́ци: - Фэ́ джэ́гум фы́хэ́ты́ху, ди́ лъа́бжэ́эм заубгъуа́и́ци, ди́ лъа́псэм кы́а́ру и́гъуэ́таи́ци ди́ хъэ́и́цлэ́ лъа́плэ́м и фИ́ы́цлэ́кИэ́, - жи́лэ́ри шы́хэ́уэ́ и шэ́нты́м егъэ́уэ́влэ́уэ́ сы́т кар́тэ́р цы́кы́уэ́дэ́и́ри псо́ми яри́гэ́лэ́гъуа́и́ци: - Ми́с: Мэ́здэ́гуи́ Мэ́лгэ́бэ́ги́ кы́и́убы́ду́ ди́ хэ́кум кы́ыхэ́хэ́уа́р. Лъа́псэ, 89.

МЭЛЫБГЪУЭ (1). Мэ́лым и шЦы́лы́нэ́ны́кы́уэ́. [Бэ́ла́цэ́] Хъэ́жы́гэ́эм нэ́мы́и́цлэ́ мэ́лы́бгъуэ́, кИа́пэ́ да́ггэ́, кхъуэ́и́цы́ным иди́шхы́жауэ́, бжы́ын бла́, бжы́ыны́хуэ́ Иэ́рамэ́ – сы́ма́дэ́жэхэр зы́хуе́й ды́дэ́т кы́и́шар. Хъуэ́псэгъуэ́ нур, 280.

МЭЛЫЦ (2). Мэ́лым кы́ы́траха́ цы́. Мэ́лы́и́ фИ́ы́цлэ́у шЦлэ́кИуэ́-шЦлэ́кИуэ́, ШЦлэ́кИуэ́ фИ́ы́цлэ́, хъуэ́ сэ́бэ́п! «Ба́жэ́ пшы́нэ́», 3. Чей́м кы́рахы́жа нэ́ужэ́, лы́уэ́ фэм кы́ы́кИэ́ры́нар я́тхэ́уи́ци́луэ́р я́гэ́кы́абэ́рт, итИа́нэ́ цы́р тра́щы́кИри́ мэ́лы́цы́р цхъэ́хуэ́у, бжэ́ны́цы́р цхъэ́хуэ́у зэ́тра́лгъэ́. Мэ́лы́ы́ч, 451.

МЭЛЫЛ (4). Мэлым ил. А дакыкгээ дьдэм Лу махъсымэ шынаккышхуэр зы ІэкІэ иҮыгыу, адрей Іэ лъэныкыуэмкІэ мэлыл гъэва ҮыхъэфІ зэрылѳ теппэчыр иҮыгыу жыг хадэмкІэ кІуэрт. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 596. [Бекъанрэ Анчарэрэ] Хъэжыгээрэ мэлыл гъэгъуарэ уимыІэну Іэмал иІэккым. Нал кьута, 268. [Ахъсар] ДжэдыкІэжыапахъэм мэлыл гъэва уицІэтар хилъхъати, мэ ІэфІым уи гурылупсыр кыиғъажэрт. Мелылыч, 448.

МЭЛЫХЪУЭ (26). Мэл зыгъэхуэ цыху. Дэджэхуу паиэр янэ иту Мэл гуартэр къохыр хъунІэ лъагэм, И цІакІуэ фІыцІэр шыгыу хуиу, Мэлыхъуэр мэлым иропагэ. Мэл гуартэ. «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 50. Гъэ псом уохъумэр мэл гуартэр, Мэлыхъуэ цІакІуэм и клапэм Утесу жэцыр хокІуатэр, ИтІани кумбу уи шханІэм Шыбгъуэтыр кьунцхъэц джафабзэу. Мэлыхъуэхъэ. «Шум и гьуэгү», 71. Дэфэрэдж ежъэжыну цыхуежъэм, мэлыхъуэ цыкІум и Іэ сэмэгум Іэхъуамбэшихуэм кІэлъыкІуэм и ныкыуэ фІэкІ зэрытымытыжым гу лъитаци, арицхъэкІэ Іэхъуамбэр сытым пиуицІа? Лъапсэ, 56.

М Э Л Ы Х Ъ У Э Б А Ш (6). М э л ы м кышрагъэгъазэм и деж кьагъэсэбэп баш. [Локотош Якгуб жиІэу:] Уэ мэлыхъуэ баш фІэкІ зымыІэр инэрал хъунуккым, жыбоІэри бдэрккым. Нал кьута, 267. [Дадэм:] Мэлыхъуэ башыр кьасицтэу сытежъэ цхъэкІэ – дэнэ? Тепщэч кьэзылгъэтыхь, 159. [НэгъуэцІ зыгуэрим зыкьритІац:] Уэлэхыи, мэлыхъуэ башым цхъэкІэ семыфэн. Лъапсэ, 47.

МЭЛЫХЪУЭН (мэлыхъуэщ) лъэмыІ. (2). Мэл гъэхун, гъэхъуэкІуэн. [Локотош:] Мэлыхъуэр, и Дуней кІыхъами кІэцІами, мэлыхъуэу кыиғэнэжыни, езы мэлыхъуэр мэлым еицхъ хъужауэ. Нал кьута, 260. [Локотош:] Содэ, нэмыцэр кьакІуэу Кьуицхъэхуэ мэлыхъуэу иувэнккым. Нал кьута, 260.

МЭЛЫХЪУЭХЪЭ (2). Мэлыхъуэм и гьусэу мэлхэр зыгъэхуэ хъэ. [Кхъухъыпцым] Арыншамы абы и ІупэфІэгъу мэлыхъуэхъэм и лъэбжанэр зыхуэдэр зымыцІэ зэІуцІэм хэттэккым. Кхъухъ пхэнж, 506. Нэху зэрыцуу цыхум заудыгъуу уэрамым кьыдыхъэмэ, грузовик кьому ицхъэмкІэ дэкІуеяхэр кьохыж, машинэхэм цыкІуи ини ихуэр ису, сабийм, цыхубзым, сымаджэм уицІэжъ ятепхъуауэ, я гупхэм фоч зыІыгъ сэлэтхэр тесу, машинэм и ужьым кьаруи псэруи кьыхуэмынэжауэ мэлыхъуэхъэ джэламэ, абы кьыкІэлъыкІуэ машинэм иҮытІын хъэзыру. Лъапсэ, 85.

МЭМЭТ (1). Еплѳ Мэмэт-щІакъуэ. Абы кьыкІэлъыкІуэр «Мэмэти». Шынэхужыкыуэ, 65.

МЭМЭТ-ЩІАКЪУЭ (47). «Хрущев и дачэр» зезыхъэщ, Вындхэ ейщ, ецІэкъуауэу кьызэрикІухъым кьыхэкІкІэ Мэмэт-щІакъуэкІэ йоджэ. Мэмэт-щІакъуэ мээ бжэн е шыхъ кьыукауэ кьышэрэ унэм кьыцІалгъэфамэ, унагъуэм исыр зэрызехъэрт, езы цакІуэми мэзымэ, губгъуэмэ кьыпихыу, зигъэбэлыхуэ закьригъэлгъагъурт. Лъапсэ, 67. Мэмэт-щІакъуэ фыз унафэкІэ мэпсэу

жыпІэмэ, и фызым сыт жиІами екІи фІыкІи зы псалгъэ пидзыжырккым, цІутІ жимыІэу псоми едалуэ хуэдэу зещІ, ауэ фыз псалгъэр хыв хъэ ебэнауэ кьонэ. Лъапсэ, 67-68.

МЭНГОЛ (1). Манголием шыщ, абы ей, ехъэлІа. [Дыгъужыр зыІурыбзаеу утыкум кьохъэ:] Догуэ, мэнгол алацэу убэлацэи, итІани сыту зыгуэркІэ уи дзэ мышэрэ е умышынэрэ. Кхъухъ пхэнж, 502.

МЭРЭТЫКЪУЭ (2). «Лъапсэ» романым кьыхъэщ кьуажэм и цІэщ, Мэрэтыкыуэ пэгъунэгъущ. Я хабзэр Мэши тыншу ецІэр, цІалэхэр мыхъэкъуыкыуу псэуфынуккым – Фарз псым зэгъунэгъуу кьуажитІ Іусиц куэд лъандэрэ – Мэрэтыкыуэрэ Платыкыуейэрэ, а кьуажитІым цІалэгъуалэу дэсыр игъаицІэми зэпеуэ, лыгъэр яхуэмыгушуу зонькыуэкъу. Лъапсэ, 116. Мэрэтыкыуэ дэс цІалэхэм абы гу цылыгъатэм, кІэлъыплъри мэжджытым цІалгъа вагъэхэр ягъэтицІури модрейхэр зэхуэцІапІауэ джэгум кьыицІуэм яцІэнакІэу яулбэри зэмызауэу хъуаккым. Лъапсэ, 116.

МЭРЕМ (6). Тхъэмахуэ зэхуакум и етхуанэ махуэ. [Чачэ:] Псэ зыІут имылгъагъуу [Сэид] зыгуэрим макъ зэхэх: «Зи унэ бэлишэвычымыщыуам жьэрымэ ирегъэу мэрэм пицхъэицхъэм, - жиІэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Мэхуэкум уджэу мэрэмым кьызэхуэсацэрэрт, жызыІа молэм и псалгъэр нобэрэй кьызэхуэсыкІэм хуэицхъэ хъунутэккым. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 646. [Исуфырэ Мариамрэ] ИкІэм икІэжым зэгурылуац, тхъэмахуэм зэ – мэрэм махуэм – унэм кьыицІыхъэжрэ зигъэпскІыну хуиу, шхын пицтыр ишхыу, джанэ-гъуэнишэдж цІагъэцІэлъ ихъуэжрэ пІэ кьабзэм зы жэиц хэлъыну. Лэчымэ, 397.

МЭРЕМКЪАН (18). «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ» романхэм кьыхъэщ унэцІэ. Партизанхэм яхэт цІалэхэр Мэрэмкьанымрэ Степан Ильичрэ ямыутыпцыжу, отряд цыкІуэ кьомыр зэхуаишэсу дзэ зэрагъэпэцу абрэджу ежъэжам я ужь ихъэну арат я мурадвир. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. Мэрэмкьаныр нысаиэ жиІэу хэмтыыххэнкІи хъунт, и жагъуэгуэм я нэр ирыригъэцІыжыну имурадтэмэ, сыту жыпІэмэ Инал иукъуэдият: цхъэж зыфІэфІыр кьореш, хэт дэкІуэнуми дрекІуэ, лъэпкъ зэхэгъэж цыІэккым, жиІэри. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 574. Мэрэмкьанхэ я пицІантІэр иниц, дэнэ кьыкІри дэхуэнуц, шхын жыпІэнуци – пэрыхъэтиц, дэнэ дежи уетІысылІэ хъунуц, ІэнэцІу кьэкІуар зэрызыххэци, ерыскъыр здахъын яцІэрккым. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 582.

МЭРИХЪЭТИСТ (1). «Шэрихъэтист» псалгъэм жыІэкІэкІэ декІу псалгъэщ, мыхъэнэ пыухыкІа иІэккым. Инал и шыр иутІыпцири уи шэрихъэтисти, у мэрихъэтисти кьызэринэкІри псом янэ иувац. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 543.

МЭРТЭЗЕЙ (2). Джылахъстэнейм шыщ кьуажэ, иджыпсту Дей кьуажэкІэ йоджэ. Астемыр лъыжыым и гур дахэ хуицІырт а цІалитІри узынишэу, Мэртэзей станцым Елдар и гьусэу тІэкІу цыгувац плен сытхэр зэхуахусри, нобэ-ицэдей кьэсыжыни, жиІэу. Хъуэпсэгъуэ нур,

308. *Анэ иШари здэКлуар кыхуэмыщлэу Натаиэ мащлэрэ гьакъым, адэ шыхъу псэуэ илэт Ростов дэсуи, абы деж клуэни дзыхъ имыщлурэ, Мэртэзей деж ар зыхэт дэм партизанхэр гьащытеуэри зэбграхуащ, езы Натаиэ гьэр ящлэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 309.*

МЭРЯН (1). Цыхубзыцлэ, «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романым кыхош, Мусэ и щхьэгъусэщ. Пэжрэ пцъыр хэт ищлэрэ, иджыри жалэрт Мэсхьуд Мусэ и физ Мэрян клэлъыклуэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 632.

МЭРЯТ (17). Цыхубзыцлэ, «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романым кыхош, Мусэ и щхьэгъусэщ. *Имыгъэишхэм, Мэрят зэ улуплэн жыхуэпэр Мэсхьуд дежклэ гурыфлыгъуэишхуэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 53. Дауи, Мэрят нэхъ физ дахэ хьэблэм дэнэ кэна, кьуажэм дэмысу жалэрт, ауэ лъхуртэкъым, иджы кьуэ кьылъхуащ, абы щхьэкли лэджэ м лэджэ жалэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 95.*

МЭСКЪАЛ (7). Куэд мыхъу, тэклу, мащлэ дыдэ. *Сэ сэцхуу жалэ сэ си щлалэр, Ауэ и гьащлэр сэ си гьащлэм Мэскъалу нлэрэ зэрэкуаллэр? Си щлалэм. «Мывэ хуабэ», 217. - Зы мэскъалкэ сыкьилуэтынукъым, жиэри Локотоши цукъуэдиаци, - дисциплинэ тхэмьлэмэ, цыхур кьидэмьдлуэж хьуници, дгъэзэуэн дьмыгъуэтыжу дькээнэнклэ мэху. Нал кьута, 308. [Илэ:] Ныжэбэ нэху цыху губгъуэм дитащ, кьуэм дыдэхуэри диуклыным кээнэжар зы мэскъалт. Гьуэгуанэ, 116.*

МЭСХЬУД (111). «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романхэм кыххэщ персонажщ. *Мэсхьуд жэмьр кьибудыну цыкълэлыжэм, кьепиджыну зыкьигъэзащ, арихьэклэ Мэсхьуд игъащлэм лэц мащлэ цуклакъым, я плалэ ищлэрти, мышынэу епхъуэри жэмьм и пэр цыгьм иригуллащ, модрей лы джелар кьыщылъэтыжа щхьэклэ, жэмьр зылыгъым кэритыжакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 258. Мусэрэ Мэсхьудрэ зэмьдауэу махуэ дэклами, я цы зырыс тхьуэу кьыщлэклынти, пцэдджыж нэмэзым ныкьуэкъуэныр кьыщладэж. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 506.*

МЭТРЭДЖ (1). «Лъапсэ» романым кыххэщ кьалэм и цлэ. *Си нитлыр сыгъэуфлыци, солъагьур Мэтрэдж кьалэ жалэу иджы Тамань здэщытым деж щытыгъар, кьрым сеймэнхэм тенджызыр кьыэпауица нэужь, а кьалэр арат хэщлалэу ялар, адыгэм ятеуэным зыхуагъэхъэзыру. Лъапсэ, 5.*

МЭТХЪЭН (КЪАЗДЖЭРИЙ) (157). «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романхэм кыххэщ персонажщ, Мэтхъэн Кургуокъуэ и кьуэщ, щлэныгъэллэщ. *Янэм Къазджэрий Алыхъ талэм и лыклуэм хуэдэу кьызыфлэцла лэджем гу лъатат ар паиэ зэрымыхъунум, арихьэклэ «пцы зи цыпэлъагъум тхэ кьыфлэцлэ» жыхуалэм хуэдэу, Мэтхъэным бжыпэр лэцлыхъэмэ, зи гуанэ иджыри куэдт. Хьуэпсэгъуэ нур, 319. Республикэ лэджем гьащлыху, маклуэ-кьоклуэж, здэмьклуэфым кьокри лыклуэ кьоклуэ, Мэтхъэным зыхуагъазэ ямыщлэ зрагъэщлэну, кьагурымылуэ зыгурагъэлэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 529.*

МЭУЭ I (8). 1. (4). *нареч. Мыбдеж. Атлэ, фыкьэтлыс мэуэ нэхъ гьунэгъуу, - жилащ Къазджэрий, - сэ сыкьыфхуеджэниц усэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 607. [Къазджэрий:] Зэ мэуэ цысыт, Лу, сэ кьэзгъэзжыху. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 623. 2. (4). Мыпхуэдэу. Гурфлэгъуэм псэклэ цлэхъуэпсу И псалъэр мэуэ еухыр: «Тхэм ещлэ щлалэр цылыгъатэр, Бгырыс бгъэ лъэщу и дамэр Укьуэдияуэ кхъухьлгъатэм. «Адэ», 131. Ауэ дилэ кьэралыщлэм, Кьэралыгъуэу флыгъуэ щлэплэм Тыггэ гуанэр Бэм я флыщлэу лэцлагъэфлэ гу кьылгъатэ Италиянкэу зы фызабэм гукъутэгъуэу телыц хьэзабыр, И бын закъуэм и сурэтыр Вождым лъалуэу ар кьретыр, Кьетхьыр мэуэ: - Хуэхууэ адэ, Си кьуэ закъуэм гу кьылгъатэ. Лъэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 60-61. [Якьуб Локотоши жрилуэ:] Ауэ мэуэ дегъэгъуэпсыс: зыр догъэтлыс, адрейм и правэр кьытыдох. Дгъэзэуэнур хэт? Нал кьута, 307.*

МЭУЭ II (2). *частичэ. Зэ. Хьыджэбэхэм ядэушылуэ сыт яжрылами, кьыщогурфлык, ар зэпсэлъа хьыджэбэзым и анэри мэгурфлэ, гьунэгъухэм яжрелэж, мэуэ Жыраслээн си пхъум зыкьытригъэхьу кьытылгъащ, жэлэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 85. Дорофеичи кьелгъэуащ Лу: ди оркестрыр црикьуркьым, инструмента зыбжанэ дьхуыщлэри, нал епсалги дьзыхуыщлэри кьызыртыцэхун ахъиэ кьытыхуелых, мэуэ зы пцыкьлутл-пцыкьлутху дьхьуатэмэ, военнэ оркестрым дещхьынт, жиэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 574.*

МЭХЫН (19). 1. (10). Кьарур щлэклыу зымыщлэжу хьун. *Сомэхьыс, лур гьууцлэщ, - Жыслэу щлалэм селгъэуати, Ауанышхуэ сыкьыщлэщ. Пцлыхьэплэ. «Батырыбжэ», 72. Пцэдджыж нэмэзым жэм кьышыну бэкхьым щлыхъауэ, зыгуэрым кьыгъэшынэри мэхати, «мыр здэфшиэнур ди дежкьым, невролохэм я деж фиэи, цлэвгъэгъуалъхьэ» жиэри сьмаджэм и унафэр джурнэм ищлэри абыклэ зэфлэклащ, арихьэклэ абы и хьыбарыр икьлэщлэпкэ сьмаджэщым кьэсащ, Лъапсэ, 45. Фыз мэхари унэм щлэхъэри унэ лъэгум иралъхъащ, хьэдэ пэлытэу. Лъапсэ, 52. 2. (9). Хуабжыу, кьару кьыхуэмынэжу езэшын. Мис иджы жын флыцлэр мэхыници, щхьэщыкылыни, итланэ сьмаджэм жьы игъуэтыжыни, жиэу арат хьэжымы и гугъэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 74. Уигу зышыхьыжу упсэуным Нэхъ гугуу сыт цылэ - умэхыни! Шу цлахуцлэ. «Дамыггэ», 110. Сымэхакъэ, жысла хуэдэу, Лъагъуэ гуэрклэ нызогъэи. Пцлыхьэплэ. «Батырыбжэ», 72.*

♦ **Мэхауэ дьхъэишхын** (1). Егъэлеуэу, хуабжыу дьхъэишхын. Саружан мэхауэ дьхъэишхуэ щытыц. Кьалэн, 432. **Псы щхьэклэ мэхын** (4). Еплэ псы.

МЭХЬМУД (2). «Мелыгыч» хьыбарым кыххэщ персонажщ. [Куэзыр джэгъухэм ящыц зым:] *Ущыуэркьым, Мэхьмуд. Шыкьлэпыч Хьэмзэт и фызыр адыгэкъэ? Мелыгыч, 454. [Щхьэлым деж лус лым:] Мэхьмуд жиэри пэжиц. Мелыгыч, 454.*

МЭХЪАШЭ (1). Пхъашэ, бзаджэ, лэубыдыплэншэ. Шу мэхъаишэр кьыридыхьри ятлэ

фйыцлэм хилгээфат, Шйопицлэцлэгьр кыцлэцлэхри лгэки кьэмынэу еуэфайц. «Бдээжьбяшцэм ипхьу», 155.

МЭХЪЭШЭН (мэмэхъашэ) лгэмыл. (4). Гур лей хьун, гур хуэмыкIуэн. Псы шйыцлэм ухэс нэхгэр ар [красноармеецхэм кьатIа кумбыр] нэхгьыфIкгэ, арихъэкIэ Хьэбибэ кумбым итIысхьэн мэхъашэрт, кумбыр кхгэ мащэм еицхьти. Нал кьута, 233. Ар шйыцлэм техьэнкIэ мэхъашэу Уэгум и лгьгэр шйыфIа? Шыхульбагьуэ. «Шуи и гьуэгү», 14. А шэрхэ Iэтар илгьагьумэ, Кулисум мэхъашэрт, аргуэру псэ егьэн, жиIэу. Нэгьуху, 35.

МЭЧЭ-МЭДИНЭ (1). Еплг Мэккэ. [Нурхьэлий] Мэчэ-Мэдинэ нэс джадэу кьэдждэжа и кьуэшыжьым еицхьу езыми кьикIухьыну мурад ицIати, еуэри ежьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 136.

МЭШ I (16). ЦыхухьуцIэ, «Лгьапсэ» романым кьыхэщ персонажц. Я хабзэр Мэши тыншу еицIэр, ицIалэхэр мыхьэкьувьыкьуу псэуфынукьым – Фарз псым зэгьунэгьуу кьуажитI Iуци куэд лгандэрэ – Мэрэтыкьуэрэ ПлатIыкьуейрэ, а кьуажитIым ицIалэгьуалэу дэсир игьаицIэми зэнеуэу, лгьгэр яхуэмыгуэшу зонькьуэкьу. Лгьапсэ, 116. Зэрзехьэм Мэши яхэмьту хьунт, джэгуакIуэ хьужьыр араици, елгэIу хуэдэу зейцI: - Уэ, Дэфэрэджу ди шьитхьуишхуэ, уи убыхь благьэр мэгузавэ: ди шьитхьур шьинэм хуэдэу Iэсэи, псынэм хуэдэу кьабзэи, и бээр IэфIици, гуапэи, гуаицэм хуэгумаицIэи, пицIантIэм удэмькI, унэм уимькIыххэ, мис уи шэнтри тахьтэи, тетIысхьэжи тес, - жаIэу. Лгьапсэ, 118.

МЭШ II (11). Ху кьызышцIаIуки гьатхасэ кьэкIыгьэ. [Дэрдэхгэ] Езыри лэжьэррейици, ггэ кьэс и мэшыр мэбагьуэ, хадэхэки хилгьхьами, кьохуулэ, хьарбыз хадэицIами, ицэни хурокьури, хьарбызым и пIалгэ икIыхукIэ и сабий игьэхьуапсэркьым. Хьэсэпэхьумэ, 418. Кьазий мэлыхьуэици, гьатхэ кьэс Кьуицхьэхьу макиуэри мэшыр Iуахьыжыху кьохьыжыркьым. Нэгьуху, 21. [Джэлил адакэ хужьым жриIэу:] Сэ сыпфыицIыхукIэ уэ уи пэмкIэ ицIыр звэници, мэши тессэници, инкубаторым и кьуэ. Бабышкьуэ, адакьэпш, 481.

МЭШЛЫК (ШАШЛЫК-МЭШЛЫК) (2). Шашлык псалгэм жьйэкIэкIэ екIуу лгьхьужьым (Азрэт) кьиггьэсэбэна псалгэщ, мыхьэнэ иIэкьым. [Локотши Азрэт жриIэу] Мэшилыкьыр сыту пIэрэ? Нал кьута, 251. [Якьуб:] УиIэ мэшилыкь? Нал кьута, 251.

МЭШЫКЪУЭ I (2). «Бгы собранэ» усэм кьыхэщ бгым и фIэщыггэцIэщ. Ди Мэшыкьуи жиIэр мэхьур, Санэторхэр илэц фIыицIэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 80. Мес Мэшыкьуи кьос и пIалгэи Кьапоувьыр мыхэр жиIэу: - Кьэмыхьуауэ ар игьаицIэм Хьышхуэ Доньым ицаицIыфакгэ, Псыр колхозхэм дэни IуаицIэ Кьум кьэнакьым закьуэ-тIакуи. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 83.

МЭШЫКЪУЭ II (15). Кьуажэм и цIэу. Кьышкьуэм и романхэм ущрохьэлIэ. Иджьылаггэ Мэшыкьуэ военнэ училищэр кьыдаггэуэват, эвакуировать яцIауэ. Шьинэхужьыкьуэ, 19. Жьыжьэу улгьэмэ, Мэшыкьуэ кьуажэмэ Iугьуэ фIыицIэр ицхьэицти. Нал кьута, 222.

МЕГАФОН (2). Цыхухэм хьыбар ебггэцIэным жьпIэр ину зыхьзоггэх, макьыр ин зыцI

Iэмэпсымэ. Абу-Деруиши мегафоньыр зьуиульгьхэри азэн джаиц, адэ-мыдэкIэ зиггэазурэ. Кхгэлэгьунэ, 378. А махуэм ичынды нэмзэым и пIалгэр кьэмысытауэ, Абу-деруиши хэт кьыпэувами яхуэуыбыду и мэжджытым кьафIэкIуаиц мегафон илгьгьуи. Кхгэлэгьунэ, 378.

МЕДАЛЬОН (1). Сурэт цыкIуу иплгьхэ хьууэ пщэм ираггэлгэ цIууггэнэ. [Сентрал] Медальон зыицIэхэлгэ хуэээмэ, медальоньым илгэ тхьылгьымIэр хьыфIедзэри ари и жытым ирелгьхэ. Нал кьута, 287.

МЕДИЦИНЭ (5). Цыхум кьеуэу зыфэхэр кьэзыхутэ, зыггэхьуж, апхуэдэу узыншаггэр хьумэнырмэ еггэфIэкIуэнырмэ хуэунэтIэ шIэныггэ. Район тхьэмадэми и гур кьызырыггэуэтыжаиц, шьяпэ ицхьэрыггьыр зыицхьэрипхьуэтри стIолым триуицIумIаиц, и ицхьэц тхьуа кьинэжа тIэкIур кьэубэлэцауэ, мэгуэмтIымэ: - Дауэ ямыукинрэ, медицинэр зэрымедицинэу цыхубзым иратыжаиц. Лгьапсэ, 18. ИгьаицIэми араиц: медицинэмрэ цыхубзым и ныбжьырмэ зонькьуэкьу, уи ныбжьыр хэкиуатэмэ, косметикэр сэбэп зэрыхьум хэицIурэ макиуэ. Лгьапсэ, 25.

МЕДИЦИНСКЭ (2). Медицинэм ехьэлIа, ар зыдж, кьэзыхутэ. Апчарэ школым шьыицIэсым медицинскэ кружок Iэм искусственнэ дыхание зэраицIыр зриггэицIат. Шьинэхужьыкьуэ, 55. Апчарэ медицинскэ кружокым зэрыхэттар иджьыри игьэггэуэцакьым, уIэггэр Iэкиуэлгэкиуэ игьэкьабзэри ипхаш. Шьинэхужьыкьуэ, 67.

МЕДСЕСТРА (1). Дохутырым хушхьуэ хуитхар сымаджэм езыхьэллэ, мастэ хэзыIу цыхубз. [Дэфэрэдж:] (бжэр) КьыIуохьмэ, медсестра дэжурнэр солбагьуэ. Лгьапсэ, 99.

МЕДТЕХНИКУМ (1). Медицинэр шраггэдж шIэныггэ IуэхушIапIэ, еджапIэ. Апчарэ удэ хушхьуэм зыри хицIыкIыртэкьым, ауэ и нысэ Иринэ медтехникум кьуиуаици абы хэицIыкI, жиIэри Иринэ зыхуиггэзэну мурад ицIаиц. Шьинэхужьыкьуэ, 58.

МЕЙ (7). Мэзым кьышкьыкI мыIэрысей жьыг лгэужьыгьуэ. Мейм дахаггэки зэр текIуамэ, Мейр апхуэдэу ицхьэ хэхьуа? Бжьыхьэ мээ. «Мывэ хуабэ», 80. Мей кьуаицэм ггэмахуэм пьз мэхьур Кьудамэм пьблэблү мы куэд, Зылгьагьур йохьуапсэр мы пльыжьхэм, Ар бжьыхьэм полггэлгьыр, мэкиуэд. Мей. «Шум и гьуэгү», 74.

МЕКСИКАНЕЦ (1). Мексикэм кьышцалгьхуа, а лгэпкьым шьыц цыху. Мес пхгэIэицэ Шам кьикIауэ, Мексиканцхэм яцIыр тыггэ, Мес Ираным дьыцэу ПкIауэ Iэцэм палгьхэм тетиц дамыггэ, Чили, Перу – хэку шьыцIэм ЯцIа тыггэм и гьунапкгэр Мы зал куэдым шьыцымIэ, ФIыицIэ иным ар шьыц закьуэиц. Лгэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 62.

МЕЛОДИЕ (1). Псалгэ зыицIэмыт макьамэ. Иужьым абы хуэдэ IээкIэм мелодие терапевкIэ едгэ хьуаиц, яггэхьужьыну зи ужь ит узьфэр зыицIысым елгьытауэ. Лгьапсэ, 29.

МЕЛУАН (12). Минурэ мин хьу бжыггэ. Ар мылым еицхьу ицIаиц уэ джафэ, Мелуанкьым

псэуэ уэ бгэныр, Улэнуц уэри, тлауэ жьафэр... ПшцыхьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53-54. А тхылъ кьомыр зэбггэлъаггум Мелуанитхуу ди кгуэши зацIэм Iэ тырадаш, а тхылъ псори Тыггэ лэапIэу зы яцIауэ Зэрыпэжхэр дэ даггаицIэ. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 59. Абы ирихьэлIэу ахьшэр зэрыл банкым я тхьэмадэр телефонкIэ кгэпсэлъаиц: - Абу-Деруиш, кьакIуи, уи дэфтэрым уи мелуаным ггэм и кIуэцIкIэ кыпэкIуа процентыр идггатхэ, - жиIэри. Кхгэлэггунэ, 377.

МЕЛЫГЫЧ (7). Еплэ мэлыгыч. Кали-Югэ жIауэ цIыгур Мелыгычэм я лгэхгэнэм ШыгуфIыкIырт, ягу кгэмыкIыу Пишахуэм гуггэр квалгэхгэнэ. «Индийскэ поэмэ», 364. Мелыгычхэм я деж укIуэну уафэм ПкIэлгей ебдэм, мыр мыпхуэдэу цхьэ пицIырэ, жиIэу кыитэрыуэIа хьунукгым. Мелыгыч, 467. «Уэ тхьэIухудыр мелыгычхэр армырауэ нIэрэ лгэыцIэжэ узыцIар?» - жиIэри ерыцI гугэр кыицIэнэклати, кгэггых мыггуэу си деж кыицIэлгэдэат [Тамарэ]. Лгэпсэ, 17.

МЕЛЫГЫЧЫН (мелыгычы) лгэмыI. (8). зэхь. ФIы гугэр лгэжын, псапэ зыпылгэ шIэн. [Алыджыкгуэ:] Дыггуасэ сымелыгычаиц, нобэ алацэу ськыицIидзыжаиц. Мелыгыч, 445. [Алыджыкгуэ:] Абдеж си мелыгычыныр цызухат. Мелыгыч, 474.

МЕНЕДЖЕР (2). Предприятие, IуэхушIапIэ с.ху. экономикэ и лгэныкгуэклэ зы IэнатIэ убзыхуа гуэрымкIэ жэуап зыхь и лгэбакIуэ. Кгэбухар зыхуэдэр жепIэ цхьэкIи мыхгэнэ иIэкгым, кыбжиIэнукгым [Ботэх] и IэцIаггэр, сьменеджерцI жиIэнци, зэфIэклаиц, сэ схуэдэу кгэралым ириггэджауэ исыр лIиблиц, а блым ебланэр сэраиц жиIэнци, упыкIаиц, менеджмент жыхуалэр зыицIэ иджыри кгэс хуэзакгым, ауэ колхоз тхьэмадэу ХьыицIэл кыидэлэныкгуэрэ институт кыицIауэ диплом зи пхьуантэм дэлгым яхуэзэмэ, жыжгэу ггуанэ кыидиггэпIыркгым, цIэныггэкIи Iэхмал-хылгэггэкIи ятоклэуэри. Лгэпсэ, 96. Ботэх менеджер жыхуиIэр зыицIэ хуэмызами, зэфIэггэкIышхуэ зэриIэр кьаицIауэ, зи Iуэху кыизэмыкгулIэм абы и деж кьакIуэрэ ныIэцхьэрыхкIэ кьелгэIурт, цIэныггэишхуэ зыбггэдэлгуи кьафIэцIырт. Лгэпсэ, 98.

МЕНЕДЖМЕНТ (1). Предприятие, IуэхушIапIэ с.ху. унафэ зэрыхуащI, зэраггэлажэ шIыкIэхэр, Iэмалхэр. Кгэбухар зыхуэдэр жепIэ цхьэкIи мыхгэнэ иIэкгым, кыбжиIэнукгым [Ботэх] и IэцIаггэр, сьменеджерцI жиIэнци, зэфIэклаиц, сэ схуэдэу кгэралым ириггэджауэ исыр лIиблиц, а блым ебланэр сэраиц жиIэнци, упыкIаиц, менеджмент жыхуалэр зыицIэ иджыри кгэс хуэзакгым, ауэ колхоз тхьэмадэу ХьыицIэл кыидэлэныкгуэрэ институт кыицIауэ диплом зи пхьуантэм дэлгым яхуэзэмэ, жыжгэу ггуанэ кыидиггэпIыркгым, цIэныггэкIи Iэхмал-хылгэггэкIи ятоклэуэри. Лгэпсэ, 96.

МЕНЕТРИЕ (1). Нэмыцэ шIэныггэлI, узэцIакIуэ. [Шлоссер жиIэу] Менетрие зы, Купфер тIу жыIэт, Ленц цы хьурэ? Ггугуэганэ, 100.

МЕНЯ (1). Урысыбзэм и цIэпапшIэ родительнэ падежым иту: сэ. Старик, я слышал много раз,

Что ты меня от смерти спас. «Лыжэ, сэ куэдрэ зэхсхаиц уэ ажалым ськыизэребггэлэр». Мазэ ныкгуэ шцхьуантIэ, 607-608.

МЕРКЕЛЬ (2). КIэрахгэуэ ин лIэужыкгуэу. [Казбек Машевич:] Си «Меркель» кгэуалыр бэлыхьц. Лгэпсэ, 72. [Ботэх и адэм:] - А-уей, умышэрнуэмэ, «меркелри» пхутеггэхуэрэ? Лгэпсэ, 72.

МЕРКIЭ (1). жьы Пут хуэдиз зэрыхуэ пшцалгэ. Хьэжыггэ меркIэ ептыным фьидэшхуэ хэлгт. Мазэ ныкгуэ шцхьуантIэ, 634.

МЕС (174). частицэ. ЖызыIэм пэжыжэ, пIэщIэ предмет гугэрхэр ираггэлгэаггэуэ. Мес, тырку фронтым кьикIыжауэ топггауэ кгом кыидыхьауэ дэтиц, дэнэ лгэныкгуэкли кыицIыу пицIырэ уэркгэрэ кыидохьэ, сондэдджеру, купецу кыидыхьэм бжыггэ яIэкгым. Хьуэпсэггэуэ нур, 188. Мес толгкгуныжьыр утхьитхэу, ТкIуэткIуэу, уфафэу кьокIуатэр Бгым пэмылгэцими мыггхуэ Iызу а уардэр мэкгуэтер. Толгкугн. «Бгы лгэпэхэм деж», 111. ЛгэхгэнитIым мес ецанэр, Двапарэ-Югэ жIауэ кгэсми, Пишахуэу кгомыр зэрыцытици Ггэуу цыхашэрэ шуми лгэсми. «Индийскэ поэмэ», 364.

МЕСТ (5). Лгэхгэстэным кыыхэщIыкIа вакгэ пIащIэ, лгэджажэм кыфIэкIыу лгэпшэ тету. Мест дэггэуэ лгыггыу Мусэ псы Iуфэм Iутици, абы Астемыр фIэIуэху, Мэхьудрэ Нурхгэлийрэ псыр кьапож, молэ Сэид и лыицIэ Елдар и ггуэсу псыхьэлгэхуэ йоицэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 62-63. Абы нэхгейуэ, лгэхгэстэн мест хьарзынэри дэнэ кьриха - зи адьгэлIиц жыпIэнци [Яков Борисович]. Нал кьута, 234. ГгукIэм, и гур кыизэфIэнэуэ, Кгэтау и лгэакуээм зыицIидзэри IэплIэ хуицIу, лгэхгэстэн мест фIыцIэм ба хуицIри, и нэгситIыр кгэжэжыу кыидэпIыеиц: - Тхьэм пхуицггэцIэжэ, зиусхьэн, уэ сэ кыисхуэицIар. Лгэпсэ, 61.

МЕСТЭ (3). 1. (2). Урысыбзэ ныкгуэклэ: тIысыпIэ, тетIысхьэпIэ. Ей, журтхэр дэнэ деж здэтIысынуэр? - жиIэу журт фIыцIэ лгэхгэиц гугэр кIийрт... Татхэм местэ диIэккэ? Хьуэпсэггэуэ нур, 323. [Журт лIым:] ИIэт, дыггэлгэаггут ди местэр. Хьуэпсэггэуэ нур, 323. 2. (1). Зыгуэрым кыылгьыс шIыпIэ шцхьэхуэ, еггэзыпIэ. [Апчарэ кгэрэггэулым жриIэу:] Зы местэ леи кгэстIын си мурадцI... Нал кьута, 287.

МЕТ (7). 1. (5). ШIыIу. [Кгэзджэрий] ЦIыху зэхэт кгомьым кыитхьыркIырт и заницIэр и ггуэгуу, езыри кьекIуу хуэпауэ: цей хужь, хьурыфэ ныIэ лгэгэ, дыицэм ицIыггэна кгэмэ, бгырыпх, кIэрахгэуэпс, мет зытет кIэрахгэуалгэм зи дыжын дакгэр хужьу кыицI кIэрахгэуэ, сэишхуэ фIыцIэ - арат Кгэзджэрий Iэцэ-фацэу кIэрлгьыр, абы ицIыIужкIэ «пенснелIэ» зэджэ нэггуджэр Iулгэц. Хьуэпсэггэуэ нур, 319. А сэ лгэаггур зи лгэаггым Укгэхуэхэмэ, зэфIэклаиц, А жилетым тет зы мети Умыггэуэту упыкIаиц. Тенджызым дыцхьэщыту. «Батырыбжэ», 51. [Мариам] Кофтэ тхьэмбылыфэмит мет цыкIуу закгуэр кыителгэуэ ницIаплIэ тIэкIур, и бггэр кыицIыггэицу ирикгуэкIыу, фадэмэ гуэри, дыхумэм нэмыицI, кыицысицIыхьэм, кгэсцIаиц ар ныжэбэ здэциIар [Назифэ]. Лгэчымэ, 394. 2. (1). Зыгуэр

иришлэбганэу, ирибгэункыфлу теппгытлэ пкыбгыгуэ. *Мет тепкгуээм нэху кыщлонэ, А ди клубу дыздылутым Доплгыр дэри ар дгээцлаггуэу, Щытц Аслгэни Iэр илэту.* Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. 3. (1). «Батырыбжэ» сборникым хэт сатыр ирийхэм ящыц зым ущрохьэллэ «Зи мет зыхъуэжым» жиIэу, дунейм щытетым и мыхъэнэр зыщыггупщэ кыкыгуэ. Зи мет зыхъуэжым. «Батырыбжэ», 152.

МЕТЕОРИТ (1). Щыым пэггунэггэу планетэхэм кыгуэуади пкыбгыгуэ. [Тушкан жиIэу] Пионер отряд гуэри метеорит лыхъуэ ежъауэ телеграммэ кгаггэхъащ. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 170.

МЕТР (4). Кыхъагъ кызырапщ, сантиметрищэ хъу шапхъэ. *Бгы лъабжэ дьдэу щыIэ захуэм Турбинэ ину щытцIахэм Псыр метр цэцIкIэ кьохуэхыр, хуабжэу кварукIэ жьэхохуэр.* Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. [Чопракгыпс] Дауи хуэцIыи – метр щыщым нос мывэу псым зэгухар. Нал къута, 299. [Албинэ жиIэу] АмериканцитIым 1958 ггэм октябрым и 26 нычхъэцхъэр сыхъэт 22-рэ ныкгуэм нэблэггэуэ гъуцI гъуэгу лъамыжым деж шалгэггэуащ метр цэ ныкгуэ и лъагаггэу Ровен Дам жыхуаIэ ггуэлым цхъэщыту хъурей гуэр, Балтиморэ пэмьжыкыгуэ. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 155.

МЕХАНИЗАТОР (1). Механизацием елэж цыху, лэжыкыгуэ. [ЩIалэм:] Механизаторми? Гъуэгуанэ, 116.

МЕХАНИК (2). Машинэ лэужыггэуэхэм елэж, абы ехьэлла кьутэныггэхэр зыщыж; механикэмкIэ IэщIаггэлI. [Васэ:] *Лло цIэIеинур [си фэр] – си анаггэуэ жыпIэнущи тхъэм кьузэритын, си фызыр – хур цыхубзи.* «Сэ си фызыр иджыри псэуи», жиIэу механикыр мэщатэ. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 161. [Васэ:] Зэгур ницэдджыжым гаражым ськьэкIуауэ механикым сыхуэзат. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 161.

МИКРОРАЙОН (1). Район цыкыгуэ, мьин. [Албинэ:] Пенсионэру Зюзин жыхуаIэ микрорайоным исыр нывохуэжэу. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 179.

МИКОЯН (2). УнэцIэ, «Лъапсэм» кыхъэщ персонажщ, щыIэ зыгуэшхэм яхэтц. *Пэжыр жыпIэмэ, езы Нартыхур кьулыкыуцIэжэуу цымыту, нэхъ тегухуауэ Iуэхум и ужь итыггэатэмэ, зыгуэрхэри хуэцIэIкыну кыщыIэIкынт, ауэ «кьомыггэхъей абы хуэдэ Iуэху» жиIэу лыщхъэу щыIр щытачым хэлIыфIыхъа Микоян цыжиIэм, Нартыхум зиуцэхужащ, кьытхуэнам зридгэккыум нэхъыфIиц жыхуаIэу.* Лъапсэ, 83. [Казбек Машевич:] Микоян «границэ Iуэху кьэвмыIэт» жиIэу цыжиIэм дэ дьлэ зыгуэрэм зыкьриггэцауэ жиIа? Лъапсэ, 83.

МИЛИЦЭ (10). Цыхубэ хабзэмрэ шынаггэуншаггэмрэ хъумэнымкIэ кьэрал орган. [БэзэракIуэ фызым:] *Милицэ жыпIа?* Гъуэгуанэ, 124. [Сэлэмэ и анэм] *И пхъур ггуэлгьыпIэм ирилхъэри телефоным ежэлIащ, милицэ кьриджэну, абы гу щылытэм, Сэлэмэ кгэгужьеяуэ кыщылыггэтащ, псэ зылутым укьеджэнкыым, милицэ дэнэ кьэна жиIэу, езыми зиггэлIэмэ, нэхъ кьэицэ кыщыцIаар хэIуцIыIу хъу нэхгэрэ.* Лъапсэ, 27.

МИЛИЦИОНЕР (15). Цыхубэ хабзэмрэ шынаггэуншаггэмрэ хъумэнымкIэ лэжыкыгуэ. *ШханIэм цIэсыр зэрыцIэхынут, ауэ дэнэ укгуэнт милиционерыр цIэту.* Мазэ ныкгуэ цхъуантIэ, 557. [Милиционерым Вадим жриIу:] *Лэуэ ггуэгуум телгыр кьыггэанэри ежъэжащ [Илэ].* Гъуэгуанэ, 140.

МИЛЬТОН (1). Тутнакъ жаргонкIэ псалгэ Ботэх «милицэ» жиIэу кьреггэкI. [Дэфэрэдж] *Уи бирикэр зггэункыфIыни, мильтонын кьэсыху, – жиIэри кьэкуам [Ботэх] и IэпхуамбитIыр си нэм кыщыцIыу пэтащ.* «Уи нитIыр исиIыни милицэр кьэсыху». Лъапсэ, 65.

МИН (48). 1. (47). Щэуэрэ пщIы хъу бжыггэ. *Лейм пэцIэуэуэ щибэнкIэ, Кьаукри пхыру кьытохуэ, Бий гуцIэггуншэм и нейхэр Ди цыху мин Iэджэм кьатохуэ.* Щыым и макъ. «Шум и гъуэгу», 38. *ПщыIэ мин хъурт губггэуэрысу, палестин кьэIэпхуауэ кьалэ ггунэм щысыр – цыкIуи ини кьызэрэIэтащ, мацIэ кьатеуа хуэдэу.* ХьэцIэ лъапIэ, 405. *Iэнкунурэ Хьэруну кьуажэ Советым тетым ЦыкIуицэ бггэдыхъэри и гур кьызэфIэнауэ ераггэсэраггэIэ жиIэфайц; – Мы шыр кьысхуэзыггэфэица советскэм – илгэс мин.* Нэггуху, 19. 2. (1). Апхуэдэу щытми, арами. [Нурхэлий Мусэ жриIу] *Дауэ хуэбдэн ар Бот, минрэ гьукIэу цытми.* Хъуэпсэггэуэ нур, 187.

МИНЭ (1). Лаггым, ину кьауэ Iэщэ лэужыкыгуэ. *ЯжыреIэ и ныбжээггухэм: – Минэ зацIэт мес мо жьэггур, Зауэм цыггэуэ, а пльаггэу цIыпIэм ЩысиIт жэцI кыфIу сэ пхыкыпIэ.* Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

МИНВОД (1). Псыхуабэ лъэныкыуэкIэ шыIэ кьалэ. *Военнэри мывоеннэри зэхыхъэжауэ Минвод лэныкыуэкIэ псори кьэуккхуауэ кьакIуэ хуэдэт.* Нал къута, 212.

МИНЕРАЛЬНЭ ВОД (1). *Еплъ Минвод.* А жэц дьдэм *Инал ггуэмьлэ зриггэицици, и цыггынри иггэхъэзырри, нэху зэрыцу Минеральнэ ВодкIэ зэджэ станциым кIуащ.* Хъуэпсэггэуэ нур, 203.

МИНОМЕТ (9). Лаггым зыутIыпщ Iэщэ лэужыкыгуэ. *Е Днепр ггуэсэ дьщызэхуэхуэри, Зы лэпс шынаккыр тIум кьытлгысу, Зы кумб дьздису дьздэихауэ, Щымахуэ уаем дькIэзызу, Зы минометыр тIуми тхъыуэ Псым щитхи куэдрэ кьытхуихуауэ.* Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 129-130. *ПхъацIэр IэIуэлъакIуэу кыщыIэIащ, Албиян ирита эскизым еплгурэ ицIри фIыцIуи илэжащ, миномет дьдэм зыкIи кьыгуэкIырккыым.* Щынэхужыкыгуэ, 29-30. *Кьырым и цхъэм адэкIэ-мьдэкIэ бггэуэниIаггэхэм Локотош пулетет свитхэр ириггэуащ, нэхъ лъахъыIуэу – миномет, топ уапIэ ицIащ, партизанхэр кьуэггэнапIэ хьарзынэхэм кьуэсу иггэтIысащ, уалгэIэсыну Iэмал заккэуэ имыIэу.* Нал къута, 299.

МИНОМЕТНЫЙ (1). Лаггым зыутIыпщ Iэщэм епха, ар зыггэуэ зэуакIуэ. [Хьэбибэ:] – *Ей, товарищ, мой сын... Албиян, минометный командир...видаль? – «Ей ныбжээггэуэ, си кьуэр, Албиян, миномет ггауэхэм я командирыр, умылгэггэуауэ пIэрэ?» – жиIэу яхэуицIыхъырт.* Нал къута, 212.

МИНОМЕТЧИК (3). Минометыр зыгъауэ зауэлI. *Минометчикхэм ягури яши вагоным ирашэну я чэзум пэплъэрт. Шынэхужьыкъуэ, 35. Анчарэрэ Иринэрэ я щхъэ мыгъауэгъэ хуахьыжат, Албиян «ди батареэ», «ди минометчикхэр», жиIэу и напцIэ телъар шалъагъум. Шынэхужьыкъуэ, 38.*

МИС (243). ЖызыIэм пэгъунэгъу цыыху е предметгүэрхэр ирагъэлъагъуэ, мы формэр хэту псалъэ зэхэлъ куд къохъу. А сыхъэтым макъ вуужу, *Марфэ псыницIэу къызэхех, Къаплгэм – а члисэр цымытыжу И къутахуэм Иугъуэр хех, Мис а танкым и щхъэ джабэр Лгэныкъуабзэу иггэшащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 163. Мы яцикхэм ярылъ фIыгъуэм Фигу ирихьыр жыфIэ псыницIэу – Мис, шенычыр, мис, уздыггэр, Хьэкум нафIэ зикI зымыцIэу, ЭлектрокIэ ар зэфлокIыр, Пхгэ зквутэм зеггэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ кэффицэху. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. [Дзэшу Жангулэз жриIэу] Езым фэр къыхуонэ, ревизэ къакIуэм: мы мэлъыр хьэм къаулати псэхэлIэ сымыггэхъуу фIэзггэжыжащ, фи фIэц мыхгумэ – мис и фэр, жиIэрэ яриггэлъагъумэ, езыр хейуэ хокI. КIапсэ кIапэ, 11.*

МИС АБДЕЖЫМ (12). Асыхъэтым, абы ирихьэлIэу. *Мис абдежым бажэ цыкIум И багажгэр игу ккэклащ: Ар кголъадэ а утыкум, И тхъэкIумэр иггэклащ, зэрылггэКIки цэ кIиящ: - Модэ, флггэгурэ фэ мо цакIуэр? «Бажэ пшынэ», 14. Мис абдежым иныжъ цIакъуэ, И напIгум ис нэ закъуэр КъылыдыкIыу, бом къыцIохъэ, ШыцIэ цыкIум ар бггэдохъэ. «Елбээдыкъуэ», 5. Мис абдежым радист шIалэм Рацэ кIапсэр иггэлъагъуэу Астемырым иреггэацIэ ХьыбарыфIхэр яхуэпIащIэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75.*

МИС АР (17). Зытепсэлъыхъуэ Иуэхугъуэр, е цыыхур еггэбелджылы. *ЛгэцIыгъуэ уардэу ди дунейм Мис ар поэту цыпсэуащ, - ЖиIэниц ар хэти сытым дец, Си усэм ккэджэу цымыуам. Гупсысэ лгэпIэ, «ШIалэгъуэ цыналггэ», 14. Мис ар адыгшит нэггэсауэ, лIы гуп зэхэтыр абы еплъырт дихъэхуэ, Мусэ и закъуэ зэгъуэу гъумэтIымэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 219. Мис ар Мариам дежкIи гурыIуэгъуэц: «Дунейр зэIубз хьухукIэ» жаIэрэ адыгэ хасэм я фIыггэКIэ гуэцIыжъ гуэрэм шIаггэтIысхъащ ккэIэпхъуа унагъуэри, унэр зейм зыпхыжаIыкI «гуэцIыжъ мыгъуэми дыхуитыжу цытатэмэ, зыгуэртэккэ» жаIэу. Лэчымэ, 391.*

МИС АРГУЭРУ (4). Иуэхугъуэ гуэрэм кыщытриггэзэжым деж къаггэсэбэп хабзэщ. *Си лгэккэггэхуэм сахыхъэжмэ, Мис аргуэру чэмцI тэрмэши. Ггэатхэ ккэскIэ я ггэуэлгхьэгъуэу. «Вагъуэ махуэ», 42. Хэт жиIари ифIэзахуэу Пшэ инышхуэр иггэдалгъуэ НэцхьыфIэшхуэу Иуащхъэмахуэ Мис аргуэру ккэахонсалгэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81. Мис аргуэру шхын ккэратар зэхухъэс, хэцхъэжыгъуэ хъуакъыми, Лу ар шIлгэгъум, и гум тэхуакъым, ккээтэджри, крушкIэшхуэкIи крушкIэ цыкIукIи шей ефэм зэхыхын хуэдэу, ину ккэпсэлъащ. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 548.*

МИС АПХУЭДЭ (1). Абы хуэдэ, ещхъ, екIуалIэ. *Жыг хэсари ггэатхэ ккэскIэ Къымыггэхъууи ккэмыгганэ. Мис апхуэдэ малхъгъуэ сIлэм Сигу зэггэнут, - жеIэ нанэм. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 41.*

МИС АПХУЭДЭУ (8). А щытыкIэм тету, ещхъу. *Мис апхуэдэу цыыху лгэпкэ Iэджем Я насытым хуэкIуэ лгэагъуэр, А гъуэгу дахэу гъуэгу гъуээддгэр Сталин псоми хуиггэлъагъуэу. Лгэпккхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 50. Мис апхуэдэу тхъэмыцIаггэм ХэКI имыIэу лIыжыыр лIащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 151. Мис апхуэдэу хьэкIэкхъуэкIэу Мэзым шIэсыр ккэкIуэлIащ, Шхыныр ккэаху, зэпекIуэкIыу Хэт ккэкIуаами ехуэлIащ. «Бажэ пшынэ», 12.*

МИС ИДЖЫ (2). Иджыпсту. *Мис иджы жын фIыцIэр мэхыници, щхъэщыкIыници, итIанэ сымаджэм жыи игъуэтыжыници, жиIэу арат хъэжыми и гуггэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 74. АмIэ мис иджы сыккэеджэници, сыккээддгэр фи гум иуубыдэф, - Ккэздгэрий аргуэру а сэтыриплIым ккэеджэри шIэутицIащ: - Хэт нэхъ гурыхуэ? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 611.*

МИС ИТIАНЭ (12). Абы иужькIэ. *Мис итIанэ ар ккэпховэ, Лгэуэу шIедзэ ахъиэ шIыхуэ: «КхъыIэ, Iейуэ согузавэ, Зы сомицэ, си ккэуэшышхуэ, Ккэзэптатэм сицыггупицэнккым, СыткIи соIуэ узмытыжмэ» Ар ептамэ бгъуэтыжынккым, ПцIы еупсыр ухуэзамэ. Дыгъу жыхуаIэр сыт? «Бгы лгэпэхэм деж», 126. Дацицэ хъуаами ккэпхуэмыциIэу Си сыхъэтри зэ ккэутэни, Мис итIанэ стхам уэ ккэеджэ – Си зэманым гу лгэитэни. Сыхъэт. «Батырыбжэ», 56. Зэрыккэуажэу колхозамэ, мис итIанэ колхозыр шэсынIэ ибггэхъэ хьунт, - ириггэкIуэкIырт Астемыр, - амIэ сыт зэггэцхъ хьунур? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 650.*

МИТИНГ (3). Цыыхубэ мыарэзыныггэ, политическэ е нэгъуэщI ггэтIылтIэ зимыIэ Иуэхугъуэхэм щытепсэлъыхъуэ, шызэпккэрах зэIуцIэшхуэ (цыыху куэдэу шызэхуос). [Степан Ильич Ккэбэрдейм ккэыхуээшауэ ккэитхырт:] «Си зэманыгъуэу, си ккэару илгыгъуэу фи хэкум сынихъа хъури мацIэ цыслгэгъуа, сигу ккэинэжын хуэдэу, псом хуэмидэжу, уэ дэрэ Шхъэлмывэкъуэ шIедггэкIуэкIа минингри, «ккээрал пхъуантэ» жиIэу Нурхъэлий дызыхиггэта сытхэри, Ростов госпиталым уэ дэрэ дыщызэхуэзари. Мазэ ныкъуэ шхъуантэ, 567. Митингым шIадзаци. Шынэхужьыкъуэ, 44. Белоруссхэм цытсэу шIыпIэм Митинг инхэр шаухуауэ Ягум илгхэр яIуэтэж, МурадыфIхэм егуэкIуауэ Ахэр псори мэгуфIэж. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 162.

МИЧУРИН (4). Мичурин Иван Владимирович (1855-1935) - урыс хадэггэкI цIэрыIуэ. *ЛIыжыыр нэхъри тегушхуауэ Топсэлгыхьыр Иуэхум жьакIуэу, А сурэтыр иIэтауэ – ЛIышхуэ ухъуи, - жеIэр дадэм, – Пэжи, Мичурин жылэм жаIэм Ди колхозым и жыг хадэр ЗыггэкIауэ сэрц жыхуаIэр. Плакат. «Партыр ди пашэу», 36. Ар Мичурин жаIэу, дадэ, Жыг ггэКIынкIэ псом нэхъ Iээриц, - ЖиIэу ккэоджэр я еджакIуэр. Плакат. «Партыр ди пашэу», 36.*

МИЧУРИНЕЦ (1). Мичурин ирихьэжэа Гүэхур зыггэкгуатэ, абы елэжэ. Ар Мичурин, пфлэфым жылэ, Е мичуринец флэц а дадэм А зы псалгэм флэкл шымылэ, Ариц зыггэкгыр ди жыг хадэр. Плакат. «Партыр ди пашэу», 36.

МИШКАРОН (2). «Нал кьута» романым кьыхэщ хьэ цыкгуэм зэреджэщ. Мишкарон зыфлища хьэжэ цыкгуэми ицлэ хуэдэт бомбэм зацихгумэн зэрыхуейр, и щхьэм флэкл кьыхэмьщу псы уэрым хэст. Нал кьута, 233. Мишкарон и тгысыпгуэ щыта псыбэкгум щхьэхьу жащ. Нал кьута, 233.

МНЕ (2). Урысыбзэм предмет кьэзыггэлгьагүэ псалгэхэм япэлкэ кьакгуэ цлэпащлэщ. [Асэтин джыназым:] Как жаль!... как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «Хуабжэу си жагуэци, князь-полковник, апхуэдэ Гүэхуклэ уи деж сызэрыщылар». Хьуэпсэгүэ нур, 116. Отдохнуть бы мне, «Зызггэпсэхуащэрэт» - жиЛэри Локотоши и ныбэм телэбэжаци, узыр зыхэтыр мыбдежи, жыхуилэу. Нал кьута, 243. [Албинэ жиЛэу:] Мне нужно Александра Петрова или Казбека Беталова... «Сэ сыхуейт Петров Александр е Казбек Беталов». Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 159.

МНЕМОНИКЭ (1). Зыхэт контекстым елгытауэ «урысыбзэ кууклэ» жиЛэу Жансэхгү кьреггэкл. [Жансэхгү:] Кьэзгүэтаклэ, согуэ. Мнемоникэ!- арац Кьэзджэрий и урокым узэреджэнур. - Мнемоникэ! Кьывгурьгуа? Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 613.

МНОГО (1). Урысыбзэклэ: куэд, зыкгом. Старик, я слышал много раз, Что ты меня от смерти спас. «Лыжэ, сэ куэдрэ зэхэсхаци уэ ажалым сыкьызыреггэлэр». Мазэ ныкгуэ щхьуантлэ, 607-608.

МО (203). зыгг. цлэп. Ялгьагү, аүэ мыггунэггү дьдэ гүэр ираггэлгьагүэ. Гуышлэныр цлэмыггачуэ Нэхуцваггүэри кьыщлөкл, Астрономхэм я лэтицхэм Мы зы псалгээр и гум кьокл: - Фыгушылэу фэ жыфлахэм Фигу кьивгганэ хэтици пэж: Мо Шыхулгьаггүэр шклэ хужыплэ Дэ цытицлынуыр мыжыжэж. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 102. Мо кьуажэ ггунэггум мыкгуауэ узилэ [витгыр], жиЛэри Дуду кьуажэ мыжыжэащэмклэ иунэтлащ, куэд мыщлауэ а кьуажэм я щхьэлым ху ириггэужгьыну ишати, витгым флыуэ зыцаггэпсэхуауэ цытащи, тхьэм ещлэ аргуэру щхьэлымклэ кгуа? Витл, 414. Кьалэдэсыр зэроггэклый: мо пцылэ кьомыр Гуфху жалэри, губггүэрысхэми я льабжээр флаггэнащ: дэри дыцлыхуи, губггүэм дихьэу щхьэ зыдггаллэрэ, жалэри. Хьэщлэ льяплэ, 404.

МОБДЕЖ (6). зыгг. цлэп. Зы щыплэ пыхуыкга гүэр ираггэлгьагүэ. [Бекган:] Бийр мобдеж кьэсащи, ди лгьахэр ирихьыну кьолэ, ди быни ди мылгыкуи зэрехгүэ, Исраф ещлэ, мо кгуэцлырыхуу кгуэдыныр колхоз уставым тогузэвыхь. Нал кьута, 271. [Ахьсар Алыджыкгуэ жиЛэу] Апицлондэху уэ заводым цыггуауэз ухьунци, «мобдеж сьувьыни» жыхуэплэм деж узггэувыни. Мелыгыч, 449. Мэзкуу

дэс кьулыкгуэцлэр и щхьэггубжэм кьыдэллэрэ кьаплгэмэ, ди цлыналгэм телгери тесри илгьагү хуэдэщи, унафэ ещлэ: мобдеж фыщывэ, мобдеж нэртыхуу мы гектар бжыггээр тэфсэ, гуэдзыр, сэхураныр мыбыклэ ефхьэкл жиЛэу. Льяпсэ, 83.

МОБЫ (11). Цыгу, хьэпшып е щыплэ гүэр ираггэлгьагүэ. Псыжыи, Тэрчи, Лаби кьамыгганэу Шамхун и лыицлэхэм кьаклухьырт, мобы фыкгуэ, жиЛэу Шамхун зидггакгуэм кгуэуэ. Хьуэпсэггүэ нур, 161. [Алыджыкгуэ комендантым жиЛэу] Уи шырыкгуэитгым соплгери, уэ пхуэдэ кьулыкгуэщхуэ зыхуаггэфащэм дежклэ емькгуэ мобы хуэдэ шырыкгуэ плгыггынэ. Мелыгыч, 463. Кьыдырыр нэхгери кьэзгубжыпащ цыжыбанэу мобы флэкла сурэт зимылэм «уэ пхуэдэ кгуэши сыхуллэ» жиЛэу кьызырецащ щхьэклэ. Кхьухь пхэнж, 495.

МОБЫКГЭ (2). нареч. Мо щыплэмклэ, мо льяныкгуэмклэ. [Иринэ Данэ цыкгуэ жиЛэу] Абылэкгым уздэллэнур. Мобыклэ плгэ! Шынахужыкгуэ, 38. Мэзкуу дэс кьулыкгуэцлэр и щхьэггубжэм кьыдэллэрэ кьаплгэмэ, ди цлыналгэм телгери тесри илгьагү хуэдэщи, унафэ ещлэ: мобдеж фыщывэ, мобдеж нартыхуу мы гектар бжыггээр тэфсэ, гуэдзыр, сэхураныр мобыклэ ефхьэкл жиЛэу. Льяпсэ, 83.

МОГИЛА (1). Урысыбзэклэ: хьэдэ зэрылгь мащэ. [Хьэбибэ урысыбзэ зищлащ:] Ты свой земля не защитил, тебе на чужой земля только могила есть. «Уэ уи цлыналгэ пхгумэжакгым, хамэщлгым кьэащхьэ цыбггүэтынищ». Нал кьута, 224.

МОДЭ I (24). зыгг. цлэп. Мобыклэ. Тхыль - нарядыр илэу кьакгуэм Ефт хьарбызыр хуэфшичауэ, Хьарбызырлхэр лэклэуэлагуэу Шылащ модэ кьыщлэчауэ. Рау «Победэми» йотгысхьэ, Нэмысшыхуэр и гум хыхьэу. «Тисей», 481. Мис абдежым бажэ цыкгуэм И бажаггээр игу кьэклэащ: Ар кьолгадэ а утыкум, И тхьэкгуэмэр иггэклэащ, Зэрылгэккгуэи цэ клиящ: - Модэ, флагггүэрэ фэ мо щакгуэр. «Бажэ пшынэ», 14. [Алыджыкгуэ:] Езым [Илас] си цли си унэцли ищлэххэркгым, «кащконищ» кьызырэзджэр, Гуэхутхьэбзэклэ кьысхуеймэ, «ей, кащконищ, мыдэ кьакгуэт е модэ кгуэт» - абы кьыфлиггэкгыркгым. Мелыгыч, 468.

МОДЭ II (7). частица. Моуэ. [Елдар] Модэ цлалэ цыкгуэхэр дрепщей [кхьуейплгыжкларыщлэм], абы нэхгьбэм хьэм щичын ящыггкгым. Хьуэпсэггүэ нур, 97. [Маршам:] Модэ цлыхуэ тлэклэу кьэсщтар езггэхьыжащ. Лэчымэ, 393. [Хьэжумар:] Модэ феллгыт мо шыщлитгым. Алгьхэ, 92.

МОДЭ III (3). Шыггын е абы и теплгэмрэ и щыкгуэмрэ кьыхэхыным зэман хэхам кьриубыдэу цыггхэм хабзэ яхуэхуэ зыщыккэ. [Бзэрракгуэ фызым:] Шлапэр зы махуэ модэци, тласэ, модэр мыраш, ухуеймэ еупщлэ мо командирым. Гьуэгуанэ, 124. [Адэлджэрий:] Зи модэ зымыхьуэжыр военнэращ. Гьуэгуанэ, 124.

МОДРЕЙ (117). цлэп. Мобыклэ адрейр. Мэсхүд жэмьр кьыубыдыну цыкгуэлгьыжэм, кьепыджыну зыкьыггэзащ, арихьэклэ Мэсхүд иггэащлэм лэщ мащлэ цуклатэкгым, я плалгэ ищлэрти, мыщынэу епхуэри жэмьм и пэр цлым иришулащ, модрей лгы

джэлэр кыыщылгэтыжа цхьэкIэ, жэмыр зыIыггым кэритыжаккым. Хьуэпсэггүэ нур, 258. *Модрей тIасхэцIэхыу кээзыкIухьхэри кыиткIэллоплэ, дэри тIцIэнур тIцIэрккым: хьуржыным илэ ди Iэцэхэр кыитхыу дыкбалгаггүмэ, тIэу емыллэу даукIынуи, кыидмыхици, ди махьшиэр кыызэралгаггүу вертолетыр кьемытIысэхыну Iэмал иIэккым. ХьэцIэ льяпIэ, 401. Аслэныны и цхьэр кыитричу жимыIэ цхьэкIэ кхьуэпIаицэм жриггэлэнур нэггүэцIит: кхьухьыпIу аслэныр дггэуэмэ, ди Iуэхур нэхь тэмэм хьуну кыызолытэ, жиIэу кыиггэуыну арат, арицхьэкIэ модрейм абы гу лгьитаккым. Кхьухь пхэнж, 500.*

МОЖЕТ (2). 1. (1). УрысыбзэкIэ: хуэцIэкIын, и кьаруо кыиыын. [*Джыназ Хьазбулат жиIэу:*] *Если это может осветить нашу встречу... «Абы ди зэуицIэр иггэдахэфыну цытIмэ».* Хьуэпсэггүэ нур, 116. 2. (1). Урысыбзэм и вводнэ псалгэ: пIцIэнуккым, хьункIэри хьунц. *Фызыжыыр зыхуейр модрейхэми кьагурыIуэрт: - Иици, иици, может и сть здесь... «Кьэлгыхьгүэ, кьэлгыхьгүэ, мыбдеж цыIэнкIи хьунци».* Нал кьута, 212.

МОЙ (2). УрысыбзэкIэ: еиныггэ кээыггэлгэаггүэ зи цхьэ хуцыт цIэпапIцIэ. [*Астемыр Наташэ жриIэу:*] *Тепер мой дом – твой дом «Иджы сэ си унэр уэри уи унэци».* Хьуэпсэггүэ нур, 309. *Фыз псоми бзэкIэ ятекIуэр Хьэбибэти, ар аргуэру IуицI кээхьуаиц: - Ей, товарищи, мой сын... Албиян, минометный командир...видаль? «Ей ныбжыггүэ, си кьуэр, Албиян, миномет гьауэхэм я командирыр, умылгэггүауэ иIэрэ?»- жиIэу яхэуицIыхьырт* Нал кьута, 212.

МОЛЭ (147). Мустымын диным и лэжыакIуэ. *Жыраслээнхэ я шэцишхуэу цытам льяганIэ гуэр цIаицIыхьат, сценэ пэлгытэу, Iуицхьэу яицIырт, бжэ халгьхьэрт, лэчкIэ лангьхьэр ялэрт шэциым кыицIэкIа Астемыр е Кьазджэрий цыIухум кьахьхьэм, кьауыхьырти кьауицIырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызэцхьэцикIыр кыидгурьггэIуэрт, е молэр дэнэ кIуэну, мэжджытыр зэхуаицIмэ? Мазэ ныкьгүэ цхьуантIэ, 627. Псалгэн ирикьуа нэужь, Ерул пьсьмор иIыггыу, Думэсарэ джэдыкIипицI хуэдиз кыиздицтэри молэм деж ежьаиц, Саид ираггэджэну. Хьуэпсэггүэ нур, 190. Нэмэз зыцIыну кьакIуэу андэз зыцIтэм абы гу льямытэу, шыбжий зыхэлэ псымкIэ андэз яцIтати, нэмэз яцIу здытетым псчэ бэлыхьлажьэр кьаицхьэри, кьэхьуа-кьэциIар кьахуэмыицIэу, молэри мансчэ, и нэпсыр кыицIож, нэмэзыбзэр дахэ-дахэу хужьIэрккым. Льяпсэ, 116.*

МОЛИБДЕН (3). Дыжыныфэ теплэ зилэ гьуэцI лгьэпкыггүэ. *Бахьуэм унафэ иицIат кьуришым цхьэдэхыну зи мурадым Iэмал имыIэу молибден е вольфрам илгу кгэп цыкIу зырыз кьаицтэну. Нал кьута, 298. Молибденыр кьильгэггүаици, Пиэр етауэ мыпыIэж. Молибден Iуащхьэ. «Мыыэ хуабэ», 20.*

МОЛОДЕЦЫЖЬ (1). Мытэмэму кьэггэсэбэпа урыс псалгэщ: молодец. ЦыIухум фIы щиицIам зэрыщытхьэ, зэрызыхуаггэзэ. *Молодецыжыц [Елдар], - жалэрт зыккыомым. Хьуэпсэггүэ нур, 251.*

МОЛОТОВ (1). Молотов (Скрябин) Вячеслав Михайлович (1890-1986) – кьэрал Iуэхуэхьэ, политик. [*Бекьан Хьэбибэ и гур дахэ иицIыну:*] *Молотовым и благгэу кыицIэкIмэ-ицэ [нысэр]! Нал кьута, 231.*

МОЛОЧКА (1). УрысыбзэкIэ кьэггэсэбэпа кьызырэгуэцI псалгэщ: шэ, гьэш. *Хозяишкэ! Хорошо бы молочка! «Унэггүаицэ! Шэ тIэкIу сефацэрэт!» - жиIаиц Степан Илчи, ераггыу цытыф кьудейуэ. Хьуэпсэггүэ нур, 280.*

МОЛЯВКА (2). Контекстым кьызырэхьыцымкIэ тутнакь жаргонщ, тхьылгымпIэ жиIэу арац. [*Ботэх Дэфэрэдэж жриIэу:*] *Чапал за молявкой «СыкггэIуаиц тхьылгымпIэ цхьэкIэ».* Льяпсэ, 64. [*Дэфэрэдэж Ботэх жриIэу:*] *Сыт «молявкэри» зыцIысыр? Льяпсэ, 64.*

МОНВАЛЕРЬЕН (3). Париж Булон мэзым пэмыжыжьэу цыIэ Iуащхьэ мылгэгэ. *Монвалерьеным дээц тутнакьыр, Еицхьыц ди нобэр дэ нэхьанэм, Ариц ди цыIугум кыицIу макьыр. Лгьэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 61. Монвалерьеным мес и кьуапэр, ариц француэхэм ятIэ закьуэ Кьызыдахыу тыггэ гуапэу Сталин тыггэ кьыхуаицIар, Я псэм хэлэми хамыхьыну, Льяггүныггэри кьыхуаицIыр, Я цыIугу льяпIэм цыицI цыIы маицIэм ТекIуэдаккым гьаицIэ маицIэ... Лгьэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 61.*

МОНКАДЭ (2). «ЦыIуху мурадым и бзу хужь» усэм кьыхэщ хьэпс, тутнакь. *Ар иту псом ялэ – Хьыджэбзыр гьуэзухэшиц – «Хьэпсыжыу Монкадэ ШIагуахэр кьыицIэфши!».* ЦыIуху мурадым и бзу хужь. «Ваггүэ махуэ», 348. *Батистэ сэлэцхэр Уэрамым дишиат, Тутнакьыу Монкадэ Хьыджэбзыр яшиат. ЦыIуху мурадым и бзу хужь. «Ваггүэ махуэ», 348.*

МОНТЕР (1). Электричествэм, токым епха псомкIи IэцIаггэлI. *И портфельым Iэдэуадэр Дэлэу иIалэр дэни макIуэ, Хэт и уни ар иIолгэдэ, МонтерыфIици куэд иIаггакIуэ, ИнженеркIи кьеджэ цыIэиц, ШIалэ жаным дэггүицIэу. «Гисей», 478.*

МОРЭ (1). Пльыжь-фIыцIафэ. [*Борей Пыжыынэ*] *И нэкIур кьэбыфэу, и цхьэц бэлацэр морэу лауэ, и нитIри кьихурэ здэллэ лэныкьбуэр умыицIэу, армырауэ узилэ Тамарэ цыIухьуу кьызыфIэицIар. Льяпсэ, 19.*

МОРОЖНЭ (2). Шэ гьэщтам кьыхащIыкIыу яцI цхьын IэфI цыIэ, шэIумыл. *Зы морожнэцI сом зи уасэр, Ар естынккэ сипхьу нэхь кIасэм, ЖеIэ лымы и фэ кIагуэм И жып гьуэцIуэ IэкIуэлгакIуэм, Ирилгьауэ ар йожьэжыр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130. Магазины кьуажэ лафкIи Дэни сомыр кьыицIалытэ Сабий цыIуIухэм сэ морожнэм СыицIатаккэ мызэмытIэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134.*

МОРЯ (2). УрысыбзэкIэ: хы. *Кьазджэрий кьеджаиц: Белеет парус одинокий В тумане моря голубом. «Тенджыз цыIуху пиаггүэм чэтэн закьуэр хохужьыкIэ».* Мазэ ныкьгүэ цхьуантIэ, 610. *Белеет парус одинокий В тумане моря голубом. «Тенджыз цыIуху пиаггүэм чэтэн закьуэр хохужьыкIэ».* Мазэ ныкьгүэ цхьуантIэ, 614.

МОСКВА (4). Урысей Федерацим и кьалашхьэ. *Нэмыцэ фашистхэр мэлэцлэиш Москва яубыдыну я хьисэпу. Шынэхужьыкьуэ, 45. Одессэ, Николаев, Киев, Днепронетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэнэ кьали кьикьыу нэгъабэ эвакуациэ кьэкуар иджы зэрыдэкьыжыну и ужь итиш. Нал кьута, 217. Кьэатхэныр а лъэхъэнэм Москва цылажьэрт, лэнатлэ щилэу, хэкум кьадэлэтыкьуни хузэфлэкьырт, итлани ар игьэтлэсыныр Кьалмыкьым апхуэдизи нэрыгьэ щилэу сьтыт? Зи лъэрыгьыпс тьыгъа, 526.*

МОСКВИЧ (2). Машинэ псынщлэм и маркэ. *«Москвичым» щлэцлэ витлэри ерагьыу кьакьуэрт. Клапсэ клапэ, 5. Аурэ, махуэ дэкла е махуитл дэкла, дунейм зуикъэбзыжауэ, пьыхъэщхьэ хуегъээзкли хуэуэ, Дэшу и пилантлэм «Москвичыжэ» цыкьлу ээ кьэкьуэгъар, араи, армыраи кьыдэлъэдац. Клапсэ клапэ, 11.*

МОСКВИЧКЭ (4). Москва щыщ, кьыщалгьуа бзылхугьэ. *[Бекъан Хьэбибэ жрилу:] Уи жьыщхьэ москвичкэ уи нысэн жыхуэплэр куэд и уасэщ. Нал кьута, 231. [Бекъан Хьэбибэ жрилу:] Догуэ, москвичкэ жыхуэлэр пилэрэ уэ? Нал кьута, 231. [Илэ:] Уи пилэдджыжэ фьыуэ, москвичкэ! Гьуэгуанэ, 116.*

МОСТОГ (1). Псалгэ зэхэлъ гьэклэщлэ: московская торговля. Москва и сату щыплэхэр кьызэщлэзыбьдэ лэуэщлэплэ. *Лавкэтетым дэ ди кьуажэм Кьыщидже лэ ифлэщыпэу Сатуцлэцлэ «Мосторг» дьидэ Кьыщыцлэуэ мис нэхъапэу. Кьуажэ лавкэм. «Паргьыр ди пашэу», 31.*

МОТОР (5). Машинэм кьезыгьэкьулхэ лыхъэ нэхъыщхьэу хэлгьыр. *[Албинэ:] Американцитл ар зылгэгьуар машинэм ису уэгум ит хьурейм нэхъ гьунэгьуу бгъэдыхъэну хужьыати я моторыр занцлэу уылац. Тепщэц кьэзылгьэтыхь, 155. [Дохутырым:] «Скорэ помоищ» дызэрысым и моторым кьыщыцлэуэ тилэргьым. Гьуэгуанэ, 127. Машинитлэр эклэлъхьэужьу, «Волгэр» япэ иту, грузовикьыр абы кьыкьлэлъыкьлуэу, гьуэгум теуац, я моторитлэри зэцлэгурымэу, фархэм ядз нэхумкьлэ жэщ кьыфлэым хэпиджэу. Лъапсэ, 68.*

МОТОЦИКЛ (21). Зитеплгьэкьлэпкьуэрыгьажэм ещхь машинэ псынщлэ лэужьыгьуэ. *Мотоциклхэр тлуритлу зэбгьуритурэ, я пулеметхэри гьэпкьлауэ нэмыцэр кьуажэ уэрэмыкьлэ хуэмурэ кьыдэкьуейрт, каскэ фьыцлэр ящхьэрыгьыу. Нал кьута, 283. Зы кьуэ гуэр хуэзати, Локотом дэлъэдац, лъэгум цынэсым, мотоциклым и моторыр зэлыхъауэ кьафлигьэщлэри кьепсыхауэ епэщэц хуэдэу зэщлэ. Нал кьута, 247. [Бырмэмытлэ:] Абдеж мотоциклым тесу цлалэ кьосори пакет кьызет. Хьэщлэ лъаплэ, 399.*

МОТОЦИКЛИСТ (2). Мотоцикльыр зезыгьакьлуэ цьыху. *Мотоциклистхэр кьуажакьпэцкьлэ дэкуейати, аргуэру лэуэлауэниэ хьужац. Нал кьута, 283. Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуациэ яцлу здахум, гьэзакь станицэ гуэрым нэблэгьауэ, «шокьу» жилэу нэмыцэ мотоциклист зацлэу дзэ кьакьлуэу кьахуэзац. Кьалэн, 433.*

МОУЭ (11). Еплэ мэуэ. Сэри моуэ согупсыс, - *жилэри гупым кьахэкьлэщлэц зы лы пилэ гьур кьыхь,*

баш токъумакьым ещхь и цхьэм упицлэ пилэжэ кьыфлэкуарэ упицлэ пилэр тхьэрыкьуэфым хуэдэу кьелэлэхуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 80. Комендантым и тлэсыплэм мытлэсыжу скамейкэ кьыхьу мылицэм кьащэр зытрагьэтлэсыхьэм тетлэсыхьэри, и шырыкьум еплэужилац; - Кьэтлэсы моуэ. Мелылыгь, 464. [Кодоевым Берие жрилу:] Арац, моуэ кьезгьэжэныц: мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дьиди фьыкьлэ кьытхуэпсэу зэрыщытыр нэрылгьагьуэ ицлу, Совет правительствэм кьэрал мыхьэнэщхуэ зилэ унафэ кьыщтац, Севернэ Осетием зиубгьуа, зиужьа зэрыхьуным теухуауэ. Лъапсэ, 88.

МОФ (1). Дарийм ещхь щэклэ лъаплэ лэужьыгьуэ. *Дэфэрэдж зыхуейуэ хьуам уцлэмыупицлэ: зэмыфэгьуу шылэ, кьыщмыр, дарий моф, кьэдабэ, дьыцэ луданэ – лэджэ мэхьу, езыри хэдыкьынкьлэ, уагьэ цэнкьлэ ахьырэманиц, арицхьэкьлэ гьунэгьуу хьыдэжэбэ, фьыз, сэ сцлэрэ нэхъ зыхуцлэыхьэну хьэблэм дэсыр, цьыхьэхуэ ицлэри, цхьэжэ сьт хуэзфлэкьынуми псоми унафэ зырыз яхуицлац, езыр цьыхьэхуэ зыцлэ цьыхуэбэхэм яхуопцафлэ, егьаишэ, зэзэмьзэ кьыдэхуэмэ, нэхъ цьыхьэуей гуэр ецлэ. Лъапсэ, 115.*

МРАМОР (15). Сэху мывэ бьдэ лъэпкь. *Кьырым Шыкьымхэ я пхьур ихьэмэ [кхьэлэгьунэм], мрамор зэмыфэгьухэр зэбгьэдилъхьэурэ я дахагьэ хьур флэгьэщлэгуэнт, псом хуэмьдэу мрамор мывэ фьыцлафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ нэхъ зэклуу кьылгытэрт, арицхьэкьлэ унэ узыцлэсыну мывэ зэмыфэгьум кьыхэщлэцлэуэ, лъаплэуэ хьунуц, жицлэрти и лы м идэртэкьым. Кхьэлэгьунэ, 374. Мэжджытыр кьуэлэн дахуэ, мрамор фьыцлафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ сатыр-сатыркьлэ зэгьэклэуцауэ, и азэн джанлэри дахацэу лэуацхьэ лъагэм кьыщытэхутэм, япэ кьэгузэвар цлалэ кьезыта кьалэ мухьутарырац; - Пацтыхь кьалэм нэхьэрэ нэхъ лъагэ хуац. Кхьэлэгьунэ, 377. Цьыхухьу гуэрим подноскьлэ псы цьылэ, кьэхьэуэ, лэфьыкьлэ гуэрхэр цьыхьэжу кьэхьэри мраморым кьыхэщлэцлэ лэнэ цьыкьлум кьытрегьэуэ, езым зы псалги жимылэу йокьлэуэтыж. Аргьуей, 387.*

МУГА (1). Мытэмэму кьэгьэсэбэпа адыгэ псалгэщ, Еплэ **мыгьуэ III**. *[Рахьым:] – Ара муга уиар? «Ара мыгьуэ уилэр?» – цыжилэм, Саримэ кьыщыуд пэтит, арицхьэкьлэ зишылэфац. Хьуэпсэгьуэ нур, 130.*

МУЖСКОЙ (1). Цьыхухьум ехьэлла, абы ей. *Адыгэбзэм цьыхубзыр зэрырипсалгьэри зэрызетекьлэ цьылэжьым, урысыбзэм е французыбзэм ещхьу, жицлэрт езы Кьэаджэрий, женскэ род, мужской род адыгэбзэм зэрыхэмытым цхьэкьлэ, абыкьлэ цьыхубзу джэгуу зымыдар цлэригьэгуэжэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 618-619.*

МУЗЕЙ (2). Лъапагьэ зилэ хьэпшыпхэр щызэхуахьэс, щахьумэ, цагьэлгьагьуэ лэуэщлэплэ. *И хьыбарыр а лъэхъэнэм Ди музейхэм цалэуэтжэ. Авар хьэщлэ. Авар хьэщлэ. «Мывэ хуабэ», 111. Сурэт инхэу бьным флэлам цыщу Инал игу иримыхьар музейм яритац. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 672.*

МУЗЫК (1). Мытэмэму к'ягъэсэбэпа урыс псалгъэщ, «мак'ямэ» жиІэу аращ. [Дорофеич:] ОркестрыфІ зэдг'энтэмэ, к'ыбгурыІуа, музык зацІэкІэ пол'ку псо зэбг'ытхуни, к'ыбгурыІуа, советскэм бийуэ иІэр зэбг'ытхуни, уеблэмэ Жырасл'ээн ях'эту, к'ыбгурыІуа? Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 553.

МУЗЫКАУЭ (23). Мак'ямэ к'ызырыкІ Іэмэпсымэхэм (пшынэ, бж'эмий, шыкІэпшынэ с.ху.) еуэ (ирид'жэгү) ц'ыху. Музыкауэхэр аргуэру еуащ музыкэм: «Фык'эдаІуэ псори» жыхуиІэ уэрэдым. Х'уэпсэг'уэ нур, 126. Инал и фызышэм к'ыкІыжа музыкауэхэм ял'эг'уа к'омым ед'Іуа иуж'э, Жансэху и словарым епл'эри зэхихам цІэ к'ыхуиг'уэтащ: - Фантасмогорие! Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 599-600. Балэхэ Ермэн к'оауык'уауэ пк'роутиц'ых'э, ариц'х'экІэ дивизэ псом к'оащыц'лар а щІалэм дэнэ щыц'Іэн, езыр музыкауэм ях'эту дзэм и щІыбаг'ым дэтащ. Нал к'ута, 213.

МУЗЫКЭ (52). Пшынэ, нак'ырэ, абы хуэдэ Іэмэпсымэхэм к'раг'экІ мак'ямэ. Нурх'элий иджыри зэ к'ыІуици, хуиц'Іыжиц' кассэри, музыкэ ириг'ауэри, ІункІыбзэлухыр бэл'току ф'ей гуэрым к'Іуэциишык'ри и жыт'ым ирил'х'ащ. Х'уэпсэг'уэ нур, 216. Бж'ак'уэ кІапэр хуэм дыд'уэ к'Іуэ нэтми нэх'э л'агэ х'урти, Лу к'ызырыф'Іэц'ІымкІэ, нали нак'ырэ Іурыл'уэ музыкэ еуэ хуэдэт, уэрэд дах'э гуэр к'риг'эк'Іуэ. Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 586. Музыкэм ничу, Назифэ л'аганІэ тІэк'Іум к'ехри залым к'ыбыц'иц'ых'эм, зы пац'Іэ ц'Іырх' гуэр х'ыджэб'ым к'ыбг'эдэхутащ, и мурадыр белджылыуэ. Лэчымэ, 397.

МУЗЫЧАУЭ (2). Епл'э музыкауэ. [Шырык'уэ Т'утІэ:] Музыкауэ ц'Іык'Іухэм фиц'Іуэ пІэрэ куэд дэмк'Іуу Инал х'эг'уэл'Іыг'уэ зериІэнур. Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 563. Нобэ марш еуа музыкауэр шэч хэл'к'ыым к'оафи зэреуэф'ыну, - жиІэри езы Мэтх'ээнри арэзы х'уащ. Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 563.

МУЗЫК (7). Епл'э музыкэ. [Исх'эк'э Нах'уэ ц'Іэубж'ащ:] Бэлацэ т'х'эмк'Іэ и х'эдэр бэлиэв'ич ц'Іэл'х'эк'Іэу щыц'Іал'х'эм музыч зэреуам хуэдэ бж'эмий. Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 659. Нэх'э зызыг'эл'этащх'э к'оаук'Іэ, к'оашэжри бэлиэв'ич х'эдэ ц'Іэл'х'эк'Іэу ц'Іал'х'эрт, музыч еуэ, х'эдэр бэн п'л'ыж'ыым дэл'уэ. Зи л'эарыг'ыпс т'ыг'а, 532.

МУРАД I (12). «Х'уэпсэг'уэ нур» романым к'ых'эщ персонажщ, Щх'эщэхуж к'уажэм дэсщ, шы ещэ, к'эщэху. Зыт'элай дэкауэ Мурад Шамх'уэн к'ээтэд'жри ниц'ІантІэмк'Іэ иунэтІащ: - Фынак'Іуэт модэк'Іэ, - жиІэри. Х'уэпсэг'уэ нур, 167. Апхуэдэ гуэр Астемыр и натІэм ил'уэ к'ыиц'Іэк'Іынт Мурад Шамх'уэн деж шык'уэу щыІуувам, сыту жыл'эмэ ар зи пІэ иувар к'уелесыз гуэрт. Х'уэпсэг'уэ нур, 165.

МУРАД II (117). Ц'ыхум игу ирил'х'а гуэр, ар зыхуц'Іэк'уэ, к'ялэнэу зыхуиг'уэуыжа. Пэи к'Іыф'І куэд'ыр зэпик'Іухуэ Г'уиц'І Іунк'Іыбзэм Марф'э лох'уэ, И мурадхэр зэф'Іэмых'уэ Гуауэ нэх'эри ин к'ыицох'уэ. «Бдзэж'еящэм ипх'уэ», 157. Гуэушык'уэм «зэк'уэишитІ хуэдэу фыпсэу» жиІа ц'х'эк'Іэ, адак'итІым зэдэпсэну я

мурадык'хэтэк'ыым. Бабыщык'уэ адак'эпсщ, 482. Ауэр дзэм ях'эзэг'а нэуж'э, к'ээрэмырзэр штабым ирад'жэри я мурадым цыг'уазэ к'оащ, цызыуэну ц'Іынал'гэм и картэишхуэр унэ л'эг'уэм ирауб'гуауэ, дзэтиц'хэр к'еуэв'к'Іауэ зэхэтици, к'раг'г'эл'аг'уэр хэт дэнэ деж зычричу бийм иубыда к'ялэм теуэнуми. Лыг'э, 409-410.

◇ **Мурад хэмык'ыжын** (1). Иджыри гут'эн. К'эазык'уэм и мурадыр хихыжак'ыым. Щынэхужык'уэ, 68. **Мурад ц'Іын** (38). Зыгуэр пщ'Іэну гум ил'х'х'эн, абы хуц'Іэк'уэн. Мэчэ-Мэдинэ нэс джадэу к'эджэдэжа и к'эуэишыж'ыым ещ'ху езыми к'ык'Іух'ыну мурад ищ'Іати, еуэри еж'ащ [Нурх'элий]. Х'уэпсэг'уэ нур, 136. Мурад гуэр ниц'Іамэ, гурыл'гым Щыг'уазэ хамэр умыиц'І. Мурад гуэр зыщ'Іам... «Батырыбж'э», 133. Як'уб г'уэуэ пх'энжк'Іэ Кавказым хуиунэтІауэ гу л'ытати, и мотоцик'лым тет'Іысх'эуэ ял'эг'уэиц'ых'эну мурад ищ'Іащ. Нал к'ута, 242. **Мурадыр к'ех'уэл'эн** (17). Мурадым л'эІэсын, гум ипл'х'аым тел'эбэн. Шкуро и топхэр зэуэр маф'Іэгур зытет станцыр арат, ариц'х'эк'Іэ Шкуро и мурадыр к'ех'уэл'ак'ыым, бэлиэв'ич маф'Іэгур хуэмык'уэтуэ Іэц'Іэк'Іащ. Х'уэпсэг'уэ нур, 285. Жансэху псэл'г'эну зиг'эх'эзырат, мыр сыту урысыбзэ Іэээ жриг'эл'эн и х'ысэпу словарым к'рищытык'Іри хамэбзэу псал'гэ зык'ом зриг'эщ'Іат, ариц'х'эк'Іэ, гуж'ейри и нэх'ыбитІыр цыг'уэиц'эжати, и мурадар к'ех'уэл'ак'ыым. Мазэ нык'уэ ц'х'уантІэ, 560. Запискэм к'ымык'Іар Іул'г'х'эм к'ык'Іын хуэуэ арат, ариц'х'эк'Іэ Іул'г'х'э Іызыхами и мурадыр к'ех'уэл'ак'ыым: х'ыджэб'зыр л'эн-к'ээнэн цык'уэм, к'эгузэв'эжати, к'ысІэц'Іэл'эмэ, бэлых'э сык'хуэици жиІэри зэгуиг'эжа сыт цыІами, зэгуидэжри щ'Іалэм к'ылыр'идзэжати, ик'Іэц'Іып'Іэк'Іэ иаж жиІэри. Л'апсэ, 26. **Мурадыф'І имыІэн** (1). Іей гуэр, щ'Іэпх'эд'жаг'э, мык'уэмыщ'Іаг'э пщ'Іэну гум ил'х'х'эн. Хэкур зыубыдауэ щыта нэмыц'ар ирахужри, куэд дэмк'Іуэ, щ'Іымак'уэк'Іэу к'эсци а нэг'уджэри Тэрчк'валэ к'ыдэтІысх'ат, мурадыф'І имыІэу. Л'апсэ, 74. **Мурадым л'эІэсын** (1). Епл'э мурадыр к'ех'уэл'эн. Щыблэм хуэдэу к'ызыпх'уэтыр И мурадым л'эІэсыни. Поэтым и л'ыг'э. «Батырыбж'э», 73. **Мурадыр зэпыудын** (1). Зыгуэрым ищ'Іа мурадым зэран хуэх'уэн. Ди мурадыр зэпыбуду Сыт Іэнкуні дыиц'Іэтиц'лар? «Индийскэ поэмэ», 365. **Мурадыр дэІыг'ыын** (1). Ц'ыхум ирих'эж'а Іуэху е гурыл'г' гуэр дэщ'Іэн. Уэри бг'уэтатащи уи намыс, Сэ уи мурадыр бдызоІыг'ыр. Си к'уэрыл'хуэ Алине деж. «Щх'элык'уэ», 408. **Мурадым темык'Іын** (2). Уигу ипл'х'а гуэрым ухущ'Іемыг'уэжын, ар г'эзэщ'Іэн. - Инус здэк'Іуэн хуейм мык'Іуа, уэлэх'ы, - жиІэрти езы Нурх'элий и мурадым яхутек'Іыртэк'ыым. Х'уэпсэг'уэ нур, 146.

[И] **МУРАДЫН** (и мурадщ) л'эІ. (9). Зыгуэр пщ'Іэну, зыІэрыбг'эх'эну гум ил'х'х'эн, мурад щ'Іын. К'эазд'жэрий тридзэу Дауток'уэ-Серебряков деж ц'х'э к'Іуат: «дызэв'мыг'эзауэ - дызэв'г'эк'Іуж», жиІэу, абы иужк'Іэ Джылах'эстэней к'Іуэуэ дзэ зэриг'эпэщ'у «советхэм» езуэну и муррадак'э?

Хьюэпсэгүүэ нур, 319. *Лу зиггэлГыхуулГыбжыт, Къазджэрий къызэрыцхытхуам папцлэ, Аркашкэ цхьэккИ кыклуэтыну и мурадтэкъым, мишнрэ урыса цхьэккИ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 613. Алыхь цылэрэ цымылэрэ нэхъапэ зигу къэккынуур Иринуэ къыцлэккынт, сыту жыплэмэ езы Иринуэ зджлуэну и мурада аптекар паркым къэккыуэ илгэгьуащ. Нал къута, 280.*

МУРАТ (7). Цыхухьуцлэ, «Хьюэпсэгүүэ нур» романым къыхош, Дзэлыкьуэ зауэм хэтащ. *Щхьэлмывэкьуэм цыцу Паиэ Мурат и закьуэт Дзэлыкьуэ зауэм хэтар, жалэу Сыбыр яггькыуари, Дзэлыкьуэ зауэ жыхуалэр зицкысри къызыгурылуэр мацлэт. Хьюэпсэгүүэ нур, 51. Степан Илыч Сыбыр яггькыуауэ Елдар и адэ Паиэ Мурати хуэзащ. Хьюэпсэгүүэ нур, 203.*

МУРИД (2). Цыхухьуцлэ, «Хьюэпсэгүүэ нур», «Щлалэгүүэ щыналгьэ» тхыггэхэм ушрохьэллэ. *Хэку гуфлэгьуэу си нэм хуэсхьым Къызохьэжыр нобэ лъапэ, Нанэ хужьккэ сыхуэзэну Си Муридым арт нэхъапэр. «Щлалэгүүэ щыналгьэ», 408. Алейкум сэлам, Мурид. Хьюэпсэгүүэ нур, 319.*

МУСАВАТИСТ (1). Азербайджаным политическэ къызэщлэхьеяныггэ (мусават) еккылам хэта цыху. *Али дьтегузэвыхьырт, сыт цхьэккэ жыплэмэ Кърым клуэри мыдрисэм щеджат, Истамбыли цылат, мусаватистхэм я зэманым Баку цылэжьащ, иджы и цхьэм зэрытегузэвыхьым гу лъумьтэну Иэмал зымылэт, дэ нэхьэрэ нэхь гьурыж хьуауэ, зэцлэуфлэуауэ, и нэцлэуауэ цуэжауэ школым къаккыуэмэ, унэм иггэгэжын дзыхь шыщлэу къытхэтт, ныцхьэщхьэ хьухуккэ. Зи лъэрыгыпс тыггэ, 523.*

МУСЭ (209). Цыхухьуцлэщ, КЫщокьуэм и проэми поэзиемы къыхош. *Мусэ кхьуейпльыжьккэрыцлэ щыцлэм цыгьуэ къыццыцлэдзауэ нобэ къэс Елдар бамплэм ехьри абы Саримэ гу лъитэркьым, Елдар зыцлэггэусэн лъэпкэ цылэу и ныцхьэплэм къэккыркьым. Хьюэпсэгүүэ нур, 132. Мусэ баытэмккэ хьэрфхэр цылым трецкыхьри Тхьэмцыгьуныбэм йоупцлэ: - Мыр сыт хьэрф, хуэмыху? - жэлэри. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 507. Мэдыхьэишхьы езы Мусэ, Желэ: «Щлалэ, умылэуауэ. Бжьыхьэм тыцкынууц шыггэжэишхуэ, Апыцлэуауэ хуэ гьасэ, А шыггэжэм фызыишхуэ, Къытыцэнккэ, сэ си тлэсэ. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 44.*

МУСЭРБИЙ (7). Цыхухьуцлэ, «Хьюэпсэгүүэ нур» романым къыхош, лыщлэщ. *Мусэрбий къулейсызым яцыцт, иггэцлэм лыщлэрт, ауэ и цхьэ хуэггэпсэужыртэкьым, абыи Щэрданхэ я хамутыжьытлэ къыгьэрихьати, шы къэпцэхунум шхуэ къэгьуэт, жыхуалэм хуэдэу, къыхьри унэм цыцлэжьащ, арыцхьэккэ илэтэкьым абы шы къыццэхуу псэуну. Хьюэпсэгүүэ нур, 292. Мусэрбий илэри цыцлэжьащ, арыцхьэккэ Аралтыр ккэлыуэри, кларц жыгым Илплэ хуицлэуэ цылалэр ецэтэхащ. Хьюэпсэгүүэ нур, 294.*

МУСЛЪЫМЭН (57). дин. Муслъмэнын диныр зезыхьэ цыху. [Степан Илыч:] *Сыт лъэпкыи ирехьуи, мэкьумэшыцлэхэр, рабочэхэр*

зэши, диныр аракьым цыхур зэкьуэи зыцкыр, зэдэлэжэныр арац, рабочэ муслъмэнын рабочэ чыристаным и къуэици, муслъмэнын къулейсызыр джаурпомещикым жыжьэуэриггэуэллэнукьым, ауэ ныцымрэ помещикымрэ зэфкынууц, я диныр зырызми. Хьюэпсэгүүэ нур, 177. Къалэм дэсри абы пэггунэггэу къуажыщым дэсым и нэхьыбитлэри адыгэт, ижь-ижьыжккэ мы цыналгьэм муслъмэнын дахэсу дыпсэуни, жалэу къытлэсхьауэ. Лэчымэ, 389. Къэрэжь и хьэдэр кхьэм цыцлэжьхьэу молэм идакьым, джаурми цыцкыым, муслъмэнын цыцкыым жиЛэри. Лъапсэ, 107.

МУСЛЪЫМЭН ДИН (2). Дунейм тет дин лэужьыгьуэхэм яз, ислгьам дин. *Муслъмэнын диным цымыхьэм цыгьуэ цыхухьэ Иджемми флэу цытаггэни абы хуэдэцлэ. Лъапсэ, 28. Къауэжэм дэсхэр куэд цытэкьым муслъмэнын диным зэрихьэрэ, ихьами, япэрэи диныр я гум илэти, зэчэнджэицац дауэ цыцлэжьхьэмэ, нэхьыфлэ жалэ, пасэрэи хэм я хабзэт ллар цыцлэжьхьэным деж и шы-уанэ зэтелыыр ирашаллэрэ цыцлэуауэ: «Уиэсу дебггэжэнымэ, мис уи шыр хьэзыриц», - жалэу. Лъапсэ, 107.*

МУСЛЪЫМЭНЫГГЭ (1). Муслъмэнын диным къыггэуэ цытыккэ: псэ къабзаггэ, хьэлэлаггэ, цыхухьуаггэ. [Мэсхьуд:] *Лло, суккыну къэсцэхуэ танэ пшэрыр Щэрданхэ цыстрахам муслъмэныггэр яцыггэуицэжат. Хьюэпсэгүүэ нур, 241.*

МУСТАФЭ (1). Цыхухьуцлэ, «Лъапсэ» романым къыхош, Мысыр къэралым и пащтыхьщ. *А лггэхьэнэм Мысыр къэралым пащтыхьу тетыр Мустафэт, и ныбжьыр хэцлэуауэ нэтми, зиггэтккыит, фыккэ къытыхьын цымылэу, и фызыр цылэти, дзыхь хуимыцлэу ккэлылэпт. Лъапсэ, 100.*

МУТАЕВ (ЧОКЭ) (5). Унэцлэ, «Шынэхужьыкьуэ» романым къыхош, район комсомолым и нэхьыщхьэщ. *Районым комсомол пашэу, хьунлэ штабми тету Мутаев Чокэ мацлэрэ къаккыуэрэ зэ зыр, зэм нэггэуэцлэ гуэр и цхьэуэсгьуэу. Шынэхужьыкьуэ, 48. Штабым и начальныкыу Мутаевыр цауэггэуэвам, а машинэр обкомым я гаражым цыцлэтым цыцу къратащ, и къулыккэу зэрыдэцлэуэр къраггэлггэужын цхьэккэ. Шынэхужьыкьуэ, 66.*

МУТАЙ (ЧОКЭ) (4). Еплэ Мутаев (Чокэ). *Чопракьыщхьэц Мутай Чокэ и унэр зыдэтыр. Шынэхужьыкьуэ, 33. [Якъубрэ Локотширэ зэпсалггэу:] Щлэпхьуэжа жыхуэплэм Мутай Чокэ хэмыту нлэрэ? Нал къута, 255.*

МУТЛЭ (10). Цыхухьуцлэщ, «Хьюэпсэгүүэ нур» романым ушрохьэллэ. *Уэрамым къыдыхьа нэужь, Мутлэ куэбжэр хуицкыжынунути, Рэхьым идакьым, Дисэ къытхуэзэнккэ хьунуц, жиЛэри. Хьюэпсэгүүэ нур, 140. Абдулэр Рахьымрэ унэм цыцлэуэ хьыджэбзыр къыцлэуауэ къыцаггэггэжккэ, Дисэ куэбжэр Луикуу Мутлэ гуэр къыдыхуэну араг зэрызэпсалггэр. Хьюэпсэгүүэ нур, 143.*

МУХЬЭБ (АБЫТЛЭ) (2). КЫщокьуэм усэр зыхуиуса цыцлэжьэллэщ, еггэджаккэуэ, ушыцкыуэ.

Щхэлыкгуэ нэсу ар туи гзуэгур, Уи диссертацэр шы Иэдэжт, Иджы шы кбарэм уемыпсыхыу, Мухьэб, уимылэ квэггээжэ. Абытлэ Мухьэб и кхъашхьэм... «Вагьуэ махуэ», 95.

МУХЬЭМЭД (6). Цыыхуьцлэ, Кышокьуэм и романхэм кыхош, Мухьэмэд и цлэлуэр зэ-тлэу ялгэгьуами, ари псым цлггэфэжри, Мухьэмэдыр псыхкьуадэ хьуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 52. [Данэ цлгькьу] Зы топом кыбггэдэкьым, адрей топом йожалэ – красноармеецхэр еггэдыхьэиш, ядоджэгу, зыгуэрым зыпшцлгьжуи желэр: - Данэ укьуэрэ, Мухьэмэд? Нал кьута, 232-233.

МУХЬЭМЭД БЕГЬЫМБАР (12). Алыхьым и льыкьуэ (бегьымбар) нэхь ллэплэ дьдэ. Думэсарэ данцэрэ жиЛэрэт, хьэрыпыбзэм нэхь дахэ цылэкьым, Мухьэмэд бегьымбарыр зэрыпсалгьуэ цытыри хьэрыпыбзэц, жиЛэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 615. Кьэрэмырзэ Мадинэ кьалэм флэмыкьуэ кыбггээжри кьэкьуэжыащ, Мухьэмэд бегьымбарым и гукьуэуэ жриЛэри и бампЛэр иггэтлгьсауэ Лыгьэ, 414. [Дэфэрэдж:] А салгээ телъиджэр жызылэфар Мухьэмэд бегьымбарыр арац, - жыЛэу кысыцыжьэдэхум, Лэтлгьфуэ плгьагьум и кЛэр исауэ макьуэ-мэлъей, зы кабинетым кыщцлэкьым, нэгьуэцлгь кабинетым цлгьлгьадурэ хьлгьуцлгьуи ищцлац: «Мухьэмэд бегьымбарым и фьыцлаггэм тецлгьхьа диссертацэ!». Лгьапсэ, 15.

МУХЬЭРЭБ (3). Ефэндым нэмэзыр шриггэщцл цыплэ (мэжджытым и гупэмкьлэ). Молэм дежкьлэ куэдц, ар мухьэрэбу, - жиЛэри Астемыр пичащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 545. [Таща] Мухьэрэбым исиц, жьынду шыр хуэдэу, кьиплгьу: «Си кьуэши яггэтлгьсар, ялыхь, кьеггээутлгьыцыж», - жиЛэу лгьаЛэу нэмэз ещцл. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 556. Джэрдж Пытлгьу тхьэ елгьэ молэм и цхьэр мухьэрэбымкьлэ илгьэтыкьлри Алыхьталэм и пащхьэ илгьэжауэ, и нэзу цлгькьлар илуэтгьжу. Нал кьута, 223.

МУХЬЭРБИЙ (5). Цыыхуьцлэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ущрохьэллэ. Щэрданхэ я мылгькур цызэрапхьуа махуэм Мухьэрбий зы пхьуантгьжэ кьыпэцлгьхуати, я унэ кьыхьэри хьэжыггэ дикьлгьтэри цлгьггэуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 292. Лутлэ кьлгьыкьлгьуэ Аралным иггэуащ зэкьуэшипгьлгь – Мусэрбийрэ Мухьэрбийрэ, а тлур зэуэ кьалгьхуати, инагькьлэ зэхуэдэт, иджыпсту зытет теуванлэри зэхуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 293.

МУХЬУТАР (КЪАЗЫХЬУЭ) I (6). Цыыхуьцлэщ, «Шынэхужьыкьуэ» романым ущрохьэллэ. Газетым и редакторыр кьеджамэ, псори кьиганэрти кьлгьурт, а цлгьхуэзыр дивизэм я тылым цилгьагьунути, лэмал имыггэуэтмэ, Къазыхьуэ Мухьутар и фочыр кьышцэрти, ежьэрт: сыкьлгьуэни, нэмьыцэм сеццэни, жиЛэу. Шынэхужьыкьуэ, 69. Жэц хьури Къазыхьуэ Мухьутарыр яггэтлгьсац, арицхьэкьлэ махуищ дэкрлгь кьаутлгьныцыжыащ. Шынэхужьыкьуэ, 71.

МУХЬУТАР II (9). Кьалэм и нэхьыщхьэ, тхьэмадэ. Мэжджытыр кьуэлэн дахэу, мрамор фьыцлафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ сатыр-сатыркьлэ зэггэкьлгьуацэу, и азэн джаплэри дахацэу лгьуащхьэ

лгьагэм кьыщытехутэм, ялэ кьэгьуэзвар цлгьлэплэ кьэзыта кьалэ мыхьутарырац: - Пащтыхь кьалэм нэхьэрэ нэхь лгьагэ хьуащ. Кхьэлэгьунэ, 377. Арицхьэкьлэ уи гур зэрыгьум дьгьур ирокьлгь жыхуалэрати, кьалэ мухьутарыр зытегьуэзэвхьам лэклэ телэбащ, ямыщлгьхьэу зэрызехьэишхуэ кьэхьури. Кхьэлэгьунэ, 377. [Бьрмамытл мэрым жриЛэу] Мухьутархэр кьызэхуэсмэ, абы я унафэр тцлгьныц. Хьэщцлэ лгьаплэ, 406.

МУИЭЗИН (2). Ефэндым и дэлэпыкьуэгуэ, и кьуэздэ. Азэн джаплэм иту муЛэзиныр – Нэхулгьэ кьыщцламэ, маджэ азан. Уситл, Шам цыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75. МуЛэзинми имылггэгьуауэ кьыщыцлэкьым, Дуду и гур кьлгьуэдыпащ, езыри ешащ, кьару кьыхуэнэжакьым. Витл, 414.

МЫ I (467). зыгь. цлгь. Гьунэгьуу цылэ гуэр ираггэлгьагьуэ. И ньбжьэгьур кьытхуэгуицхуэу Кьыщыхуэзэм кьыжилащ: - Еплгьыт мыдэ мы газетым, Мы сурэтыр кьащцлэт уэ, - ЖиЛэт Ваня кьыбггэдэтым. «Бдзэжьеяцэм ипхьу», 166. А жэщым Исуфьыр яггэтлгьсыну цыщцлашым, зыкьыггэзэри ифьызымрэ ипхьумрэ кьажрилащ: - Мы бжэщхьэлуэм сыкьебакьуэу унэм сыкьыщыцлгьхьа махуэм, Ялыхь, кьхьаблэкьлэ сыцлгьггэхьыж. Лэчымэ, 396. Абдежым ирихьэллэу Кодоевым зэрыжила дьдэм тету хьыджэбз тхьэлгьхуэу лэпкьлгьэпкь дахэр нэгьуэцлгь хьыджэбзитлгь ибгьуэ зырызымкьлэ цыту, хьэщцлэм кьыхуэгуфлэу кьыбггэдыхьэри мээ бжэн бжьакьуэ, дьжынынрэ дьщэкьлэ гьэщцлэрицлгьуэ, Берие кьыхуишияц: - Цыхуэбзхэм мы бжьэр кьыпхуаггэщцлащ, сьыпхьуну сынолгьлэу, - жиЛэри. Лгьапсэ, 89-90.

МЫ ЗЭМ (3). Имыхабзэу, и цытыкьлэм темыхуэу, нэгьуэщцлгь. Кьуажэ гьуо Ерулу псори зэдэлуэр мы зэм и тхьэкьлгьмэр теггэхуауэ Астемыр едэлуэну кьэсащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 194. Мы зэм Мэтхьэнынр нэгьуэцлгь хуэпат, цыищхьуэуэм и лэклэ военнэ фрэнч гуэр хуэфлгьпсу цыггэт, и нэгьуджэр кьылулыдыкьлгьрт. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 559.

МЫ ЗЫР (8). Зытэпсэлгьыкьыр, зы гутгьу ящцыр зыггэбелджылы, зыггэналгьуэ цлгьпапщцлэ. Кьакьлгьуэ, умыщцлгьу си жагьуэ, Мы зыр бжеслэнуэм нэхьыщхьэц – Хьыджэбзым хуэщцкьым пагагьэр. Дэ кьэтпсэлгьахэр дьгьуасэ. «Шум и гьуэгу», 70. Астемыр, мы зыр жыЛэт, - жиЛэри Бэлац кьэпсэлгьащ, - Щэрданымрэ Кьылышбиймрэ уащышынуэ зыбггэбзэхуауэ жалэри, пэж? Хьуэпсэгьуэ нур, 197. - Уа, мы зыр кьызгуригьауэ, - жиЛэрт Хьэбибэ, джэши идзу здэщысым. Шынэхужьыкьуэ, 60.

МЫ (3). Мей жыгьым дьдэ щлгьтэу кьыпыкьлэ дэ цыкьлгьу лгьуэжыгьуэ. Мей кьуацэм ггьэмахуэм пыз мэхьур Кьудамэм пыблэблгьу мы куэд, Зылгьагьур йохьуапсэр мы плгьыжхэм, Ар бжьыхьэм полгьлгьыр, мэкьлгьуэд. Мей. «Шум и гьуэгу», 74. Уэ жыжьэу сыноплгьмэ, удахэщ, Уэ пхуэди цымылэ кьысфлгьцлгь, Гьунэгьуу уи цэнхэр сэ кьасцлэм, Мым хуэдэу удьиджыц, сигу хощцлгь. Мей. «Шум и гьуэгу», 74.

МЫАРЭЗЫУЭ (4). Мыарэзыныггэ хэлгьу. Гьуумар мыарэзыуэ гьумэтлгьмэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 197. Цыхуэ зэрызехьэ кьомыр кьыщыцлгьлэм,

сэхихуэ кҭыхь зыкларьыцла татри, и тҭысыпІэмкІэ мыарэзыуэ кээгубжыа Бэтокъуи, Астемыри, Бэлацэрэ Долэтрэ зэрагъусуэ, ирахъэжъэри, унэм зэрыцІэгуаиц. Хуэупсэгъуэ нур, 323. Лу мыарэзыуэ хуонт. Мазэ ныкбъуэ щхуантІэ, 533.

МЫБЭЛЭРЫГЪЫУ (1). Іэпэдэгъэлэлу щымыту, темыплъэхъуыкыу. [Омар:] Адыгэ цҭыхубзхэр мыбэлэрыгъыу лъхуэн хуейиц, армырмэ фылтэпкэ цҭыкгулуэиц. Гьуэгуанэ, 103.

МЫБДЕЖ (76). Гьунэгъу дыдэу щыІэ щыпІэ къэзыгъэлъагъуэ. Гугъуехъ е гуауэ сыхуэаами, Нэпс ткІуэпс си гъаицІэм сфІэкІуэдакъым, Мыбдеж, сигу дауэ згъэбыдамы, СиыІэн си нэпсыр сэ слъэІаКакъым. Сабий. «Шум и гьуэгу», 20. [Алыджыкбъуэ:] Зэ мыбдеж цыт, - жиІэри си гьусур заніцІэу унэм цҭыхъаиц, еуІуи сыти щымыІэу. МелыІыч, 455. Локотоиш партизан отряд жимыІэу къуэм Іэцэ зыІыгъыу дэсым гарнизонкІэт зэреджэр, аузыр квалэ быдапІэу квилъытэу, - Іэцу мыбы дэтыр, завод Іэмэпсымэу къыдэнар тхъумэн закъуэу аракъым, нэмыцэм я дзэ зыкъом адэкІэ дымыгъакІуэу мыбдеж цытлъэхъэн хуейиц. Нал къута, 256.

МЫБЫКІЭ (34). нареч. Мы лъэныкбъуэмкІэ. [Локотоиш:] Ауэ Сталинградыр къаицтэрэ - абы цызэуа дээр мыбыкІэ къадзыжыныци, мис ар ди лыгъэ зэхэгъэкІыпІэиц. Нал къута, 256. [Къыдырым:] Мо къру къомми сыту я насыт, гупышхуэ зэрыгъэхуауэ, зым зыр дэІэныкбъуу къыздиКІа лъэныкбъуэмкІэ ягъэзэж, яицІэу къыицІэкІынуиц, тІэкІу дэкІэм, мыбыкІэ уае къызырхъунур. Кхъухъпхэнж, 495. [Алыджыкбъуэ:] Сэ сицІэрт мыбыкІэ цҭыхум я хабзэр: къуажэм цылэжъын хуей илъэпкыр цҭыхубзым я пицэ дэлъиц, унэм ицІэпкыри ззыгъэзэхуэнур и ахэраиц. МелыІыч, 453.

МЫВАЛЪЭ (13). Мывэ куэд зытелъ шІы, щыпІэ. КІуэицҭырыхутэм къом мывалъэр, ШІы цІагъ псышхуэм дынэсат, ІІэт, маржэ, къос и пІалъэр - Нэр зыдэпІлгэм гур лъолэсыр. «Индийскэ поэмэ», 362. Уи къуэфІхэр текІуэм, салют щептуи Площадь мывалъэу уубгъуам, Уи унэ хужъхуэ ин зэтету Плакатым иту сэ слъэгъуам, ХуэицІыну цхъэицэ сыкъэІуауэ, Аузым хуэдэу, уи уэрэмхэм Сыдэтиц, насытым чэф сицІауэ. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 7. Ари къаицІэныжу цыкІуэди къэхгурт, «Нусреддин-Бахъры» жыхуаІэ кхъухъым ещхъу, хыр къэукъубейрэ кхъухъыр псы Іуфэ мывалъэм къытридзэрэ иса цҭыхуи щыиц-щипІыр Іисраф зэтриицІэу. Лъапсэ, 40.

МЫВАЩХЪЭ (2). Мывэм и щхъэфэ, и щыІу. Гъатхэр дахаициц, псэр итхъэкъуу, Мыващхъэ дыдэм тоджэгухъ. Си хэку нэхъ ини сыту сщІын. «Щхъэлыкъуэ», 386. Мэз фІыцІэ къуакІэм къыицІаКам Къипсэлъ макъ щабэр зэхимых, Мыващхъэм лъагъу ар цыкІау. Бгы нэпкъым тет жыгей. «Шум и гьуэгу», 112.

МЫВАЩІЭ (12). Мывэм зыгуэр къыхэзыщІыкІ ІэщІагъэлІ, абы елэжэ цҭыху. Зы махуэ дэкІрэ псори мамыр цыхъум, Абу-Деруиш мываицІэхэр ишэри мэджытым кІуаиц, кхъэлэгъунэр къиуІуКын

хуейти. Кхъэлэгъунэ, 379. МываицІэхэр Шыкъымхэ я пхъум и гьусуэ Абу-Деруиш и унэм кІуаици, унэр зейм къыноплгэ: къэсыжмэ, мэджытыр дыухыпаици, тхъэ делгъэІуици, жиІэу. Кхъэлэгъунэ, 380.

МЫВЭ (180). 1. (179). Зи инагъкІэ зэхуэмыдэ бгы къырхэкІ Іыхъэхэр. Умейми, шыбэм уахэдэрт, Къунаным цІахуицІэу зебдзауэ, Шы лъаКъуэм мывэр ицІэлгъэту, Шу лъагъуэ бгъузэм зептауэ Уихъэну бгыицхъэм уехъуапсэрт. Къайсын К. папщІэ. «Шум и гьуэгу», 87. Бгыр къыгуэуаути щелгъэлъэхым, КъыицІэхуиц зы мыви ицІивэжаиц, Зы напІэзыпІэ цҭым телъати, Псэуа а мывэм къыфІэицІаиц. Мывэ гъаицІэ. «Дамыгъэ», 118. ЕтІуанрей махуэм хъэблэм дэс лыхэр зэхуэсри, я Іуэху къагъанми, ицхъэж сэбэп зэрыхъунымкІэ зэгурыІуэри хэт мзыым кІуэри чы-бжэгъу къыишаиц, хэти пхъаицхъэ хъун къыгуэтаиц, хэти мывэ къыишэри, зэрыжаІам хуэдэу, чы-бжэгъу яицІри и цхъэри ябгъэжаиц. ГүцІэгъу, 425. 2. (1). плъыф. Мывэм къыхэщІыкІа, абы ехъэлла. И быдапІэр мывэ заицІэи, И сэрйхэм хъэдэ маицІэ КъыІунаКъым нобэ къэс: Шууэ укІуэм, уохгур лъэс, Лъэсу укІуэм, уегъасэх, И куэбжиблыр мывэ сэхтиц, Абрэмывэр и бжэ папщІэиц, И шордаКъыр дыицэ заицІэиц, Блэ мэхуицхъэ къэушыху, Жэицрэ махуэу блы дэкІыху, Къэмыушу ар мэжей, Бэлэрыгъым мэгуажыей. «Елбэздыкъуэ», 11. Мывэ сэрй лъахъиэмкІэ къэицІыхъа мэджыт пицІантІэм дэу цҭыхур дэтт. Хуэупсэгъуэ нур, 77. ШІым и гьуни сыицІыцІэфлгъэ, Мывэ сыри сыту сицІын? Къэзгъэзэнущ сэ. «Батырыбжъэ», 66.

Ø **Мывэ уэиц къыттеицхэн** (1). Егъэлеуэ гугъу ехъын, бэлыхъым, насыпншагъэм хэмыКын. - Мывэ уэиц къыттеицхэу губгъуэм дисами, дыгъэкІуэж, - жиІэу лъаІуэрт Саній. Мазэ ныкбъуэ щхуантІэ, 530.

МЫВЭ ДЖЕЙ (4). Зи щхъэфэр джафэ мывэ хъурей. Іэ пицІыкІупІыр емызэиу Мывэ джейхэр пхыдоуд, Етх удыным ицҭыр допсалгэ, Мывэ хъуаскІэр къеггэлыд. «Индийскэ поэмэ», 362. Мывэ джейхэр пхекъутыкІыр, Нэхъ гугъу дыдэр къылыгъаиц. «Индийскэ поэмэ», 366.

МЫВЭ КІАЩХЪЭ (1). Мывэ щыкъуей, мывэкІэщхъ. Тенджызыицхуи псышхуи Іэджейиц, Къуриш бзэмыІухэм урабыниц - Жэ уемышу, мывэ кІаицхъэр ЙомыгъэицІу уэ джэбын. Щхъэлыкъуэпс. «Батырыбжъэ», 21.

МЫВЭ КЪАЛЭ (4). Мывэм къыхэщІыкІа быдапІэ. Паицтыхъауэ мес Тамарэ Мывэ къалэр бгым ищыІаами, Ар зэманым пэлгъэицакъым. Терек. «Партыр ди пашэу», 124. Коджарахуэ мывэ къалэр Гъэ мин Іэджэ ицҭым ицІэтиц. Коджарахэ. «Батырыбжъэ», 86. ПулеткІэ къахэуам и Іэицэр къытрахын я хъисэну мывэ къалэм зыгуэрхэр дэпцеину хуежъати, къехъулаКъым. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 525.

МЫВЭ КЪУРШ (2). Мывэ куэду здэщыІэ шІыпІэ, мывалгэ. Карабахыным хуэдэу бэицит, лъэрызехъэт, тыркушым и фІалгэм хуэдэу Щэулэхуэ и фІалгэри быдэт - мывэ къуриш хуэаКІэ къыгъэзэнущкъым. Нал къута, 265.- Уэ,

иу шцлалэ, умылгацилэ, Къытпэццытыр уэ зэгъаццлэ: Шалгэр къэсрэ ар къэушымы, Къебэкъуэныци мывэ къуришым, Уэ плгъагъункъэ къытлгъэццыхъуэ, Дэ а пццэм дылэрыхъэм, Дэ тхуэхъуныц ар кIуэдьпIэ, ДиукIынуц наплэзыпIэм. «Елбэздыкъуэ», 17.

МЫВЭ ШЭРХЪ (1). Сэ, шэмэдж с.ху. жан зырацI, зэралт Iэмэпсымэ. Джатэр зылгъыр мывэ шэрхъми, Жан ицIауэ къыфIэмыщI. Джатэм и жаныгъэ. «Мывэ хуабэ», 253.

□ **[Уи] япэкIэ бгъажэ мывэм урохъэлIэж** (2). Еплъ япэкIэ.

◇ **Мывэр и гуфIакIэм дэлъын** (1). Гужьгъэж иIэн урысыбзэ фразеологиеер (держать камень за пазухой) мыпхуэдэу зэридзэкIащ. [Албиян Чокэ жриIэу:] - Мывэр си гуфIакIэ дэлъу. Шынахужьыкъуэ, 43.

МЫВЭКИЭЦХЪ (7). ЦыкIу-цIыкIуу гъэщэща мывэ. ГъуэлъыпIэ хъарзынэ Алыхъым къыуитащ, Нурхъэлий, - жиIэу Елдар гуфIэрт, - дыцэр мывэкIэцхъым хуэдэу псыхъуэм дэлъу цыIэци, абы сыкIуэнуци, жыболэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 53. МывэкIэцхъыр ебжыр жыпIэу, хуэму, цэхуу псыр йожэх. Псынадахэ. «Вагъуэ махуэ», 347. [Дэфэрэдж] Бауэбапцэу, зимыгъэхъеифу зыкъомрэ цылгъа нэужь, и цIыбым илгъ ицIалэ цыкIур къытIатэри, едэхациIэурэ тенджызымкIэ плгъэмэ - тети теси цымыIэу гъуджэм ецхъу мэлыд, толгъкунхари, еша хуэдэ, Iзуэлгъауэныцэу жыжъэу ныджэм къытемыхъэу мывэкIэцхъыр ягъэпсалгъэ. Лгъапсэ, 53.

МЫВЭХУ (1). Зи фэр хужь мывэ. ШIы цIагъ Гангэ и псы Iуфэр Мывэху дахэу зэцIолыдэ. «Индийскэ поэмэ», 359.

МЫГЪАСЭ: ШЫ МЫГЪАСЭ (1). Еплъ шы.

МЫГЪАПСЭУН (игъэпсэукъым) лгъI. (1). УкIэрымыкIыу гугъу егъэхъын, псэупIэ емытын. [Думэсарэ:] Сымт мывгъуэ дыщIамыгъэпсэур? Хъуэпсэгъуэ нур, 192.

МЫГЪЭГЪУЭЦХЪ (игъэгъуащэкъым) лгъI.

(1). Нэлэ тегъэтын, темыплгъэхъукIын. Локотоши къуажэмкIэ манлгъэ, къалмыкъ фызым жыхуиIа унэр имыгъэгъуэцхъуэну. Нал къута, 243.

МЫГЪЭКИУЭН (игъакIуэкъым) лгъI. (1). КIуапIэ емытын, и пIэм имыгъэкIын. Ар (адыгэтицхэр зэхуэзу урыс пацтыхъым деж лыкIуэ ягъэкIуэну зэрызегурыIуар) тырку пацтыхъым цызэхихым, нэхъ Iеижу къэгубжъри унафэ ицIащ лгъэпкъ мыдаIуэхэм дээр яриутIыпцу IумпIафIэ ищIыну, арицхъэкIэ Инджыджыцхъэрэ Сэужьукъуэцхъэрэ деж шапсыгъэхэмрэ убыххэмрэ я дээр къапэуври тыркудзэ мин цыкIутху хъур къагъэувыIащ, адэкIи-мыдэкIи ямыгъакIуэу. Лгъапсэ, 59.

МЫГЪЭРЕГЪЭМ (1). Илгъэс псом, илгъэсым и кIуэцIкIэ. [Фариз:] Мывгъэрегъэм губгъуэм итар зыгъэпсэхупIэ ирагъэхуакъым. Альгъо, 93.

МЫГЪЭРЕЙ (1). Гъэ екIуэкIым ехъэлIа, абы щекIуэкI е къышыхъуа гуэр. [Къру нащэм:] Мывгъэрей иIымахуэр пасэу къыхъэну а фэр тетици, допIащIэ, псыныцIэ-псыныцIэу дынэсащэрэт дыздэкIуэ иIыналгъэм. Кхухъ пхэнж, 495.

МЫГЪУАГЪЭ (2). ТхъэмыщкIагъэ, насыпыншагъэ, бэлыхъ. Мывгъуагъэу ищIлэр ЕIэбгыгъуэныцэу, Мардэныцэ къабзэу Цыхубз бэлыхъы. «ШIалэгъуэ щIыналгъэ», 416. Я зы IэмыщIэм илгъу сэихуэ, Адрейм IэцIэлгъыр пхъэлэцхъэIыу, Мывгъуагъэр, удзу къэкIыу яцIэм, ТхуауицIынут - ар ялгъэкIым. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207.

◇ **Щхъэм мывгъуагъэ хуэхъыжын** (7). Еплъ щхъэ I.

□ **Щхъэм имытым лгъакъуэм и мывгъуагъэц** (1). Еплъ щхъэ I.

МЫГЪУЭ I (8). ТхъэмыщкIагъэ, нэщхъеягъуэ. [Фыз гуэр къыщиудри гъыуэ хуежъащ:] Сымт мывгъуэу си щхъэгъусэр нобэ бэзэрым зыхуар. Хъуэпсэгъуэ нур, 256. [Къуажэр зэрызохъэ:] Сымт мывгъуэу пIэрэ къэхъуар? Нал къута, 210. [Фуаз:] Шым и нэпс къелгъэлгъэхыр слгъагъумэ, сэри си гур къызэфIонэ, сыкъыщиуду сыгъыну, шым сигъэкъуаныцэ къысфIошI: «Сымт мывгъуэр фэсцIат, щхъэ сыфцэу си фэр иривгъэха, си цылгъхуу шы жэр дапцэм фи фIыцIэ ягъэIуа», - жиIэ хуэдэ. Анка, 382-383.

МЫГЪУЭ II (73). I. (43). ТхъэмыщкIэ, насыпыншэ, мыкIуэмытэ, фаджэ. А тхъэмыщкIэжэ мывгъуэ, уи фэр пыкIаи... - жиIэри Думэсарэ сымаджэм бгъэдыхъауэ и натIэм Iэ дилгъэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 74. [Дисэ:] А си ицIалэ дыцэ, уи анэжэ мывгъуэр бгъэбэмпIай. Альгъо, 55.

[Дэфэрэдж:] Тамарэ мывгъуэ игу хэбгъэцIыну Iэмал илгъым, ар дапцэрэ абы жесIа. Лгъапсэ, 17. 2. (8). ГуфIэгъуэ зыдумылгъагъу, тхъэмыщкIагъэ зыпылгъэ. [Дисэ Аралтым жриIэу] Джатэ мывгъуэ ухухъу узиджатэми. Хъуэпсэгъуэ нур, 104. Жансэхъуи Сосрыкъуи зэрыгъэкIийрт, курсант цыкIуэхэр зэтраIыгъэну, арицхъэкIэ, къызылгъымысым и махуэ мывгъуэу, ежауэ хъэлыгъуанэр зэбграхыу хуежъащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 557. Бабыщ шырхэм псыр щалгъагъум, зэрызехъуэ, зекIунтIриуэ «уакъ-уакъ» жалэу, къакIэрыхум и махуэ мывгъуэу псыIэришэм хэтIысхъащ, зэкIэлгъэхъужьу бабыщ анэр здэкIуэмкIэ кIуэуэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 478. 3.

(1). Фыуэ ялгъэгъуа, лгъагъуныгъэ зыхуащIа. Си шэмэджыр цIилгъыкIауэ Дыгъэ нурыр толыдыкI, Сэ си мывгъуэр сигу къэкIауэ И псалгъафэр сигу имыкI. Мэкъуауэ. «ШIалэгъуэ щIыналгъэ», 46. 4. (21). Цыху пIам хужалэ. Iуизэ мывгъуэм и лгъэкIэр зылгъэгъуам а лгъыр имыкIыу къелынтэкъым... - жиIэри хъэжым и гур къызэфIэнати, и псалгъэр зэпигъэуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 81. Темыркъан мывгъуэр, тхъэм и хъэдрыхэ нэху ицI, ицIалэ къабзэт, бзэи тхылыи ицIэрт, уеблэмэ Къэбэрдейм я тет Хъэтэжыкъуэм деж прошенэ итхыфьрт. Шынахужьыкъуэ, 19. Мыбы хуэдэ пхуэцIуу уи адэм мывгъуэм илгъэгъуатэмэ... - жиIэри Дэфэрэдж зыхуэмыубыду къэгъащ, и къуэри къэнэцхъеящ, дэтхэнэр арауэ пIэрэ си анэр ицIэгъыр: си адэ дьидэр ара, хъэмэ мыдрейр ара жыхуиIэу, арицхъэкIэ абы уцIэуныцIэмэ, къемызэгъыу къылгъытэри зиуцэхужащ. Лгъапсэ, 110.

МЫГЪУЭ III (279). частицэ. ГущIэгъу, гукъеуэ, зэгуп н.къ. къыгъэлгъагъуэ, нэхъыбэу цыхубзхэм

к'таггэсэбэп. Дэнэ мыггүэ тхьыну, с'т мыггүэур ди махуэ иджы, - жаIэу цыгубзитIым гьын пачаиц, яицIэнур ямыицIэжу. Хьуэпсэггүэ нур, 275. -Ара мыггүэут, арицхьэкIэ ди натIэ илгым дыхуэзаиц, утхьэусыхуэ Алыхьым и гур зомыггабггэ, - жиIэрт Шыкгымхэ япхьуми, псалгэмакгьыр абдеж щаухьрт. Кхьэлэггүнэ, 375. А тхьэмыицIэжь мыггүэу, уи закгүэ дьидэ мыггүэу, зи закгүэр Алыхьыраиц, - жиIэу Гунэуэс бжэицхьэIум зэрэбакгүэу, Дисэ и гур кьызэфIэнэри кгэггачи, гуицIэггүу кьыхуэзыицIын кгэкIуауэ илгэггүати. ГушIэггүу, 421.

МЫГГҮЭМЫЛИЭ (1). Кьару, узыншаггэ зимыIэ, тхьэмыицIафэ. МэжэицIалIэр мыггүэмылиэиц, С'т зьидэпхьыр уэ ггүэмыилуэ. «Елбээдыкгүэ», 8.

МЫДАIУЭ (1). ШхьэзыфIэфI, жаIэм емыдаIуэ. Ар (адыгэпичхэр зэхуэзу урыс паицтыхьым деж лыкIуэ яггэкIуэну зэрызэгуртIуар) тырку паицтыхьым цызэхихым, нэхэ Iеижу кгэггубжьри унафэ иицIаиц лгэпкгэ мыдаIуэхэм дзэр яриутIыицу IумпIафIэ иицIыну, арицхьэкIэ Инджиджыицхьэрэ Сэужьукгүеицхьэрэ деж шапсыггхэмрэ убыххэмрэ я дзэр кгапэуери тыркудзэ мин пицкIутху хьур кгаггэувыIаиц, адэкIи-мыдэкIи ямыггакIуэу. Лгьапсэ, 59.

МЫДЭ (94). частицэ. Ггүнэггүу шыIэ гурэ ираггэлгггүэ. Си сурэтым кгеплггит мыдэ! ЖиIэу йоджэ и фызыжгьым Ауэ арии кьыхуэицхьидэ: -Уи сурэтым уэ улгьыжу Хьункгьым ахгьиэ тебггэкIуадэ, Йоплгэ сурэтым зиггэлэггэу. Плакат. «Партгьыр ди пашэу», 35-36. И ныбжггэггүр кьыхуэзугицхуэу Кгьыицхуэзэм кьыжиIаиц: - Еплггит мыдэ мы газетым, Мы сурэтыр кгаицIэт уэ, - ЖиIэт Ваня кьыбгггэдэтым. «Бдзэжггэицэм ипхьу», 166. [Гурарэ] Бжэр кьыIуицхэ плгэмэ - Бэкган и пхгэ лгакгүитIгьыр иыгггүу шым телгьиц, уанэуэм илгьу, и паицIэ закгүэр пIийуэ, шы IумпIэр кгауажэ Советым тет председателым иыгггүиц: Кьыпхуэзисиэжаиц, Гурарэ, уи ицхьэггүсэр, ди щауэишиыжу араиц, кгэт мыдэ бжггэ. Кгьалэн, 433.

МЫДЭ МЫР (2). Хуабжгүу зыгуэр цагггэцIаггүэм, цафIэтелгггиджэм жаIэ хабзэц, [Лу] И ицхьэр (ашикым) кьытрихмэ - уэсысыс, мыдэ мыр! Мазэ ныкгүэ цхьгүантIэ, 579. Жыгым кгөлггэлггэх цыр ицалггаггүм, пицIантIэм дэт джэдкгазыр зэхэлггэдэггүэ зодауэ, зонькгүэцкүу: - Мыдэ мыр! Бабыицкгүэу адакггэпш, 493.

МЫДЭКИЭ (25). нареч. Мы лгэныкгүээмкIэ. Махггьымэр чейм кьызэривыкIым еицхьу, Нурхьэлий и ицхьэр кьызэицIэвауэ дунейм техуэжьиртэкгьым, езыри зэ адэкIэ, зэ мыдэкIэ ицIихьэрт, и нэм ицIы имылггаггүжу. Хьуэпсэггүэ нур, 227. Хгумакиуэхэм захгунуицIаиц, адэкIэ жаиц, мыдэкIэ жаиц, зыгуэрхэри кгаишаиц, арицхьэкIэ Кгээрэмьрээ залэицIудуиц псоми, мэжджытым яфIыицIыхьаиц, хгумакиуэхэм яицIэнур ямыицIэу кьызэхинэри. Лыггэ, 414. Скортионьыр адэкIэ зэ еIаиц, мыдэкIэ еIаиц, кIуанIэ имыIэу кьыицицIэм и шэрзыр и ицхьэм хиукIэжри кIэзыу асыхьэту Iаиц. ХьэицIэ лгьапIэ, 402.

МЫДЭН (27). Пэубыдын, пэрыуэн. Зэ-тIэу Дисэ кьыкIэлгьыкIуат и пхгьум, арицхьэкIэ хгьиджэбз ицIыкIум кIуэжын имыдэу кгэнауэ ицIэт Iэпыдзлггэпыдзу, емытIысэхьуу Iуэху гуэрхэм я ужь иту. Хьуэпсэггүэ нур, 151. Машинар зейм ар ицамыдэм, Якгуб кIэрахгүэу кгьиха яжггэхуиубидэри хуэмыхгүуу иригггэдаиц. Нал кгьута, 214. Хгэкурынэм дежкIэ нобэ ицхьэицэхуж махуэмэ, и ицхьэм уасэ гурэ иIэн хуейкгэ, - жиIэри Кгэтай идакгьым. Лгьапсэ, 63.

МЫДКIЭ (2). нареч. Еплгэ **мыдэкIэ**. Бгьимрэ хьымрэ я кум докIгьыр Бггүэз дьидэу зы ицIы маицIэ, Бгы адрьицIым удэ кьыицокIгьыр, МыдкIэ кьыхуэр ар мээ заицIэу, Россиеицхуэм и ицIыналггэу ЕицIэр ахэр - ар лгьыжэ псалггэу. «Тисей», 510. Унэр мыдкIэ яицIгьыр пIаицIэу, Бжэ-ицхьэггубжэр дахэиц, кгабзэиц, И ицхьэм жэицкIи тесхэц пхьаицIэр, Уэгум лггэггэу иту мазэр. УнэицIэ. «ШIалэггүэ ицIыналггэ», 32.

МЫДРЕЙ (15). ицIэп. ПIум шыццу нэхэ ггүнэггүр ирагггэлгггүэу. Мыдрейхэми [Кьылыишибийхьэблэ ицызэхуэса уэркэ-пицжыжхэм] Мэтхгэным и лыкIуэр ирагггэблэггачи. Хьуэпсэггүэ нур, 320. Астемьыр и гум кгэкIаиц, коммунистхэмрэ комсомолхэмрэ фи Iэр фIэт, жиIэу ахэр япэ иригггэцу мыдрейхэри абы кIэлггиггэкIуэну, арицхьэкIэ дзыхэ иицIакгьым. Мазэ ныкгүэу цхьгүантIэ, 659. Раисэ зэрыхуэтам хуэдэу кьыпыгуфIыкIыу кьыбгггэдотIысхьэри Iэ кьыделгэ и ицхьэм, мыдрейри кгөлэбэри ицIыхубз гуакIуэицхуэр зыIэицIуэбьидэ. Лгьапсэ, 81.

МЫДРИСЭ (20). Муслгьымэн диным и лгьакIуэхэр цагггэхьэзыр еджапIэ. Илггэс зыбжанэ ипэ Астемьыр ицIалэ зи джэггүу хьыжгггүэу мыдрисэм ицеджэну абазэхэм я деж кьыицкIуам, Даур Иляс ныбжггэггүицхуэу кьыхуэцхуэуат. Хьуэпсэггүэ нур, 159. Алии теггүзэвхьырт, с'т ицхьэкIэ жыпIэмэ Кгьрым кIуэри мыдрисэм ицеджат, Истамбыли ицIат, мусаватистхэм я зманым Баку ицIылгггачи, иджы и ицхьэм зэрытеггүзэвхьым гу лгьумытэну Iэмал зимыIэт... Зи лгьэрыгггыпс тIыгга, 523. Мэжджыт дахэм нэмэз иаицIт, и ицIыбаггьым кьыидэт мыдрисэми сохгустэр ицIэт, библиотекэми КгурIэнри, чытанхэри, Iэрытххэри зэгггэгггүауэ ицIэлггт, кьыицIэуицIэм кгагггүэта зэрыхгунум хуэдэу. Кхьэлэггүнэ, 379.

МЫЖУРЭ (6). Фочпэбж. Зи унаггүэубжэр хуэзыицIыжын, - жиIэиц хьэжьыми, мыжурэмкIэ Астемьыр и ицIакIуэ ицIаггьым ицIэпыджаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 65. [Бэкган Гурарэ жириIэу:] Пхгэ лгакгүэиц сьзэрынопьиджар, мыжурэкгьым. Кгьалэн, 432. Хэт сэххуэ хуейиц, хэт шабзэицэм пилггггээн, хэти пхггэлггэицэ жи, мыжурэ жызыпIи даицэ ухуей, Iэхгүулгггэхуэ жыпIэми араиц. Лгьапсэ, 60.

МЫЖУРЭПЭ (1). Мыжурэм и пэ папцIэр. Мыжурэнэхэр гггэпIггггүауэ Дыггэр уафэм ицопэицэицэ. Нэхуш. «Батырыбжггэ», 24.

МЫЖЫЖЬЭУ (1). Ггүнэггүу, жьыжггэ умыкIуэу. И ицIалэм и фэ ирипIгүу, Илггаггүэмэ, хгүуэ нэицхьыфIэ, Зы хгьиджэбз гуакIуи мыжыжгггэу Бгьыжэ лгьапэм дежым ицопсэур. «Адэ», 130.

МЫЖЫКЪ (1). *кызыр. Япэм адыгэхэр урысым зэреджэу щыта псалгъэ. Долэт и дежкIэ бэлиэвичыр «мыжыкъ» жыхуаIэм хуэдэти, ахэр «хъэбсабэ» зэрыхуар и жагъуэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 239.*

[И] МЫЗАКЪУЭ (1). *И закъуэ щымыту, нэгъуэщIхэри игъусэу. ТIэкIу-тIэкIуурэ Степан Ильич деж къаIуэр Инал сымэ я мызакъуэ хуаиц; хэт машинэ зэрыд къехъ, хэти фокIэцI, фочыжъ, IунокIыбэ къехъри къолъIу, схуэцIыж, желэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 202.*

МЫЗЭКИЭ (3). *нареч. МысыхъэткIэ, зэман дэкIыху, иджыпстукIэ. [Степан Ильич:] АмIэ, мызэкIэ жытIар хуэниц. Хъуэпсэгъуэ нур, 177. Къазджэрий къэтэджыжаиц: - МызэкIэ хуэниц ар, - жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 613. [Дэфэрэдж:] Сэлимэ си хъыбарым къедаIуэмэ, зэрыфIэфIыр си дежкIи гурыIуэгъуэици, сщицъуфIыкIыу жызоIэ: - МызэкIэ куэдиц, жеижыгъуэ хуаиц, Лъапсэ, 42.*

МЫЗЭ-МЫТIЭУ (40). *нареч. Куэдрэ, Iэджэрэ, зэ-тIэум къыщымынэу. Пэжыр жыпIэмэ, Ягъуб мызэ-мытIэу и гум къэкIырт: Иван Калита е Иван Грознэм Россиер зы къэрал зэраицIам хуэдэу, адыгэми зыгуэр къахэкIыу лэпкIэ псори зы хэку сыту имыицIарэт, жиIэу. Нал къута, 308. Жэицыр нэхуиц хъухукIэ Дзэиу жейм емызэгъыу зиггэдджерэу, папицэу хэлъаиц, мызэ-мытIэуи къэтэджурэ зиуцэхуауэ ицхъэгъубжэмкIэ дэплгъурэ цыта ицхъэкIэ, и губжъыр текIыжыртэкъым. Клапсэ клапэ, 17. Мэз бжэным ищIэрт цаIкIуэм я пIалгъэ: мызэ-мытIэу мэз бжэн хъуишэ зыхэтар цаIкIуэм яIэщIэкIуэдэиц. Кхъухъ пхэнж, 503.*

МЫКИУЭН (кIуэкъым) лгъэмыI. (17). «КIуэн» псалгъэм мыхъэнэкIэ пэцIэт, абы и щымыIэныгъэ къокI. Унэр злгъылухъыурэ Иринэ гупсысэрт: Къулым деж сывкIуэн хэмэ сывмыкIуэн, жиIэу. Нал къута, 236. СывкIимыгъаицIэу пIэрэ жиIэу Локотоиш гурыцхъуэ зэрицIам гу къылыгъита хуэдэ, къалмыкъ фызыр къызэплгъэклаиц: - КIыфI дидэ мыхъуауэ унэмикIуэ, - жиIэри. Нал къута, 243. Къуажэм дэсхэр шыгъу хуейми, фэтыджен хуейми иджы къалэм нэс мыкIуэу хъуртэкъыми, ишхъидэрт, хъуицIэрт, лафкIэтетыр къагъуэтыжымаи, дывхъэшхын фIэкIа ираицIэни ицIэтэкъым, арицхъэкIэ Рахым ицIым пхырыхури думпу бзэхат. Хъуэпсэгъуэ нур, 145.

МЫЛ (53). Псы щта. Псыежэхым мыл Iув телгъти, псыр гъужа къыпIэицIырт, арицхъэкIэ мыл ицIагъым «ишIур, ишIур» жиIэу псы къабзэ дидэ иIыкIу ицIэту ежэхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. Псыхъэлыгъуэхэм я жапIэм Удз ицыгъэгъахэиц ицIэраицIэу, Мылу ицIахэр нэхъапэм, Псыуэ мэджэуэхэр хуэицIэу. Гъатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109. А мыл джафэм щымышынэу, Джалэ птми ар къэмынэу, Мылым бзаджэр къытоуэв, Ауэ и лгъэр ицIэмывэв, Псым ику дидэм ар ицоджалэ, Пхохур мылым шыжъ ицIэгъуалэу, Лгъос иныжъым ину дывкIуэ, Шым къопсыхыр ЕлбэздыкIуэ, Сэицхуэ жаныр иггъэдалгъэу Желэр: «Бзаджэм мис уи пIалгъэр!». «ЕлбэздыкIуэ», 19.

◊ **Мыл джанэ ицIэтIэгъэн** (2). ЗэщIэщтхъэн. Бжыхъэ уаер къызырсыу Мыл джанэшхуэр

къыицетIагъэ. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжъэ», 67. Зыр дыгъэмыхъуэм ицIыболгъагъу, ДыгъапIэм итри нэхъыбэжиц, Мыл джанэ ицыгэмэ, уэс хуицIагъу. Къуршхэр. «Вагъуэ махуэ», 317. **Мыл гъуджэ** (5). Псы щтам и щхъэфэ джафэр. ПишэкIэху къыицIати нэхуицым, Уафэр мыл гъуджэу ягъэж. Нэхуш. «Дамыгъэ», 225. Апхуэдэу дыгъэр къыицIэкIэмэ, Мыл гъуджэ инхэм йоплгъыхъ, Пишэ фIыцIэ Iувхэр темылгэмэ, И нурхэр дэни хетIыхъ. Бгыхэр. «Бгы лъапэхэм деж», 36. Пишэуэ гуэрэным ицIууфауэ Бгырыс си къуажэр къуэм къэнаиц, Мы бгыицхъэ дыгъэр удэфауэ Мыл гъуджэм нуркIэ теуаиц. Бгыщхъэ. «ЩIалэгъуэ ицIыналгъэ», 11.

МЫЛИЦЭ (31). Хабзэмрэ шынагъуэншагъэмрэ хъумэнымкIэ къэрал органым и лэжыакIуэ. [АлыджыкIуэ:] Мылицэм чыфтанцыр ебггъэлгъагъуамэ, мынэхъыфIу пIэрэт? – жыIэу сщицеутицIым, Илас нэхъри къэгубжъаиц. МелыIыч, 47. Куэбжэри бжэ-ицхъэгъубжэри ягъэбидэри мылицэ тIэкIу дэсымрэ ГПУ-мрэ зэхэту адэкIэ-мыдэкIэ зыдадзаци, къыдзукIыурэ ицIыхур ягъэишынэн я гугъэу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 524-525. [Дэфэрэдж:] ЖумыIэрэ – телефонкIэ мылицэр къэзджэници, уи ицIагъыбзэр абы нэхъ къагурыIуэну къыицIэкIыниц. Лъапсэ, 65.

МЫЛЫДЖЭ (2). Мыл зытелгъ, мыл защIэ. Мылыджэ ицхъуантIэм ицхъэицихуу Зэрехъэ жыыбгъэм уэс пхъаишэ. Къайсын К. папшIэ. «Шум и гъуэгу», 87. Махуэ энкIэ Шур къэжауэ, Фызыжъ ицIыIэм къэсыжауэ, Гузэвэгъуэр къаIэлгъосыр, А иныжъыр псыницIэу къосыр НанIэзыпIэу къоху телгъыджэ, КъыхыфIедзэр ицIалэм гъуджэр, Шум и ужыыр мэхуэ мылыджэ. «ЕлбэздыкIуэ», 19.

МЫЛЫПС (1). Мыл ткIуам къыицIэжа псы. Зы ткIуэпсэ закъуи фIэмькIуэдэу, Нэр псы псыницIэм темпыIэу, Мывэ ккъуафэр топым хуэдэу КъокI топышэу мылыпс ицIыIэр. ПсыкIетлгъэ. «Партыр ди пашэу», 93.

МЫЛЫФ (1). Нэгъабэрэиц удэ. Вы нэхуитIыр увыIэнуиц, Ялухуакъым удэ мылыф. Бгым дэкI гъуэгу. «Батырыбжъэ», 38.

МЫЛЪАГЪУЖЫН (3). СабэеIугъуэс.ху.зыгуэр ицIууфэн, нэм къыщIримыгъэдзэн. Гын Iугъуэри сабэри зэхыхъэжауэ зыри пIагъуужыркъым. Нал къута, 214. Зауэр и пIалгъэм хуэмывэу ирагъажъэри топ зыгъауэм ялгъэкI къагъанакъым, ерпланри бийм яцхъэицимыкIыу бомбэкIэ мыхъыр ирагъэхуэрэ уи къали сыти умылгъагъужу Iугъуэмрэ сабэмрэ зэицIаицIауэ Къэрэмырзэ ицIлгъагъум, къэсаиц ди пIалгъэр, жиIэри инэралым епсэлгъаиц, Лыгъэ, 410-411.

МЫЛЪКУ (123). ЦIыхум бгъэдэлъ къулеягъэ, беягъэ. Астемыр мылгъку имыIэмэи, мылгъку зиIэм къахэицырт бжыфIагъэрэ акъылыфIагъэрэкIэ, ицIыху диджу ицIттэкъым, лгъагъуэуафIэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 160. Дэтхэнэ унэмэ ицIыхъи, ицIэтIысхъэ: Iэцу, джэдкIэазу, гъавэу, унэлгъаицIэу – мылгъкуу ицIантIэм дэлгъыр къэнаиц. МелыIыч, 462. Фо зезыхъэр и Iэпэ йобзэй ицIаиц пасэрэиц, мылгъкузиIэ гуэрэиц и мылгъку хуэцхъэн хуей хъумэ, ди фэ илыни дгъуэтыниц икIи дымэжэлIэнкъым. Лгъычымэ, 390.

◊ **Мылъку гъуэтын** (2). Бей, къулей хъун. Нурхъэлий гүфлэрт, Алыхъым и шыкуркIэ, иджы гъуэгу тэмэм сытеуващ, мылъку гуэри згъуэтыну къыщIэкIынищ, жиIэурэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 189.

МЫЛЪКУНШЭ (1). Мылъку зимыIэ, тхъэмыщкIэ. Я унэр щIыIэт, мылъкунищэт, И дэлъхухэр щIыIэт лыщIанIэм И гъащIэр дахэм IэфIынищэт. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103.

МЫЛЪХУЭ (1). Бын зымыгъуэт (щIыху). Фаризэт фыз мылъхуэу зэрыщытыр зымы шотым кэридзэртэкъым, шэрихъэтист дьидэхэм абы къыхэкIыу Иналыр ямыгъэкъуанищэт нэтми. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 516.

МЫЛЪХУЭС (3). И пIалтэ къамысу къалъхуа. [Апчарэ] Жэщым угъуэлгъыжамэ, жейм сыхелгъафэ щыжыпIэ дьидэм зыгуэр къос: «наклIэ псыницIэу, жэмьр мылъхуэфу малIэ, е шкIэ мылъхуэс къалъхуащи етицIэнур тицIэркъым» жалэнищи. Шынэхужыкъуэ, 49. [Хъэжумар:] Ар шкIэ хъунукъым, мылъхуэси. Альхъо, 70.

МЫЛЪХУКЪУЭ (7). ЗэщхъэгъуситIым язым къимылъхуа къуэ. Бекъан и мылъхукъуэр Апчарэ пьыщ, къышэн и гугъэу. Шынэхужыкъуэ, 17. Дадэм си кIуэдэжыгъуэр къэсащ, жыхуицIэу и гур кIуэдэпат и мылъхукъуэ щIалэм щышынапти. Къалэн, 434. Iэзэм игъэсар къытекIуэжмэ, мис аращ Iээ хъуэжыр, - жиIэу Хъэкурынэ и мылъхукъуэм ицIар кIыщым къакулэм яригъэлгъагуу мэгүфIэ. Лъапсэ, 102.

МЫЛЪЖЫН (1). ГъащIэ кIыхъ, уахътыншэ. Зыкхуэдиймэ, зыцIэскъыскъэу, ГъуицI гъуэгуу тIуащIэр къыгъэпсалъэу, МакIуэр, макIуэр мафIэу псыницIэр, МылIэжыныр зэдиIалъэу. МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234.

МЫЛIЭЖЫНЫГЪЭ (8). Уахътыншэ. МылIэжыныгъэм и уафэм Итиц дыгъэ нэхур, итиц мазэр, Вагъуэ шу гъусэр щышэскIэ Зэакъылэгъуу заггазэр. МылIэжыныгъэм илъахэ. «Батырыбжэ», 13. Зэман къытпэкIуэм хэхуами Усэм и щIыхъыр мащIэнкъым, МылIэжыныгъэм хуэлъхуахэм Быныр зыпэнлгъэр текIуэнкъым. Сэ стиххэм гъэру саIыгъщ. «Шум и гъуэгу», 116. МылIэжыныгъэм кIуэн и гугъэу Зыхуэмыфащэр ныщIогъуэжыр, Станц гуэр мафIэгур зэрынэсу, Гъуэгу пхэнж техъахэм къагъээжыр. МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234.

МЫМАЩIЭУ (4). нареч. ИкъукIэ, егъэлеяуэ куэдэ. МымащIэу тIури зэблукIукI. Шхъэлыкъуэ. «Шхъэлыкъуэ», 381. Мусэ зыгъэпсэуIуу, жиIэнур къыхуэмыгъуэту икIи шынауэ щытт, мымащIэу къызэщIэлпъауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 251. ПыщIэрт, гъынынэрт мычэму, КъедэхэщIэни щымыIэу И гум хъуэпсэгъуэ имылъу, И тхъэмыщIагъэр гум къеIэу, ПцIанэу ар щытми лгъыр къэплъу, Хъуапсэрт хъыджэбзыр мымащIэу. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103.

МЫПХУЭДЭ (2). Зытепсэлгъыным, зи гугъу ящIым ещхъу, абы къыщхъэщымыкIыу. Псы стэкан Жамбот къыщтауэ ЩыгуфIыкIыу бжэм ар Iутиц, -Мыпхуэдэпсыр илъэгъуауэ Дэнэ

щIыIэ псэ зыIут? Псы. «Партыр ди пашэу», 16. Тетыр къоджамэ, Алыхъыр къоджа хуэдэти, къэмыкIуэу хъурэт, иджы мыпхуэдэ цIыху Iувым къыщыыхъэкIэ узыхуэмэзын ухцээнкIэ мэхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 112.

МЫПХУЭДЭУ (8). нареч. А зэрыщытым хуэдэ дьидэу, а щытыкIэм ещхъу. ЖыIэт, мыпхуэдэу щхъэ сызшэрэ? «Шум и гъуэгу», 47. Ди щIыгу мыпхуэдэу мэл цыбагъуэу Плъэгъуа уи гъащIэм уэ зы махуэ? Мэл гуэртэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 50. Нахъуэ аргуэру щIэупцилащ; - фIэтыну фи Iэр, дьызэхэтыну мыпхуэдэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 658.

МЫПХУЭДИЗ (1). нареч. Зытепсэлгъыкхъуэрым хуэдиз, мыбы хуэдиз. - Уэ, Долэт, мыпхуэдиэрэ умыдауэ, -жаIамэ, «Iэу, сьдэуэну аракъэ мыбы нэс сыккъэIуауэ ятIэ цIэзутар», - жиIэрти яхуэубыдыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 243.

МЫР I (384). Гъунэгъуу щIыIэ гуэр ирагъэлгъагуэ. АдкIэ щIэсхэщI Маиэ сымэ, Мадыхъэшхэр Батэ къеплгъу, Йофэр ахар ху махъсымэ, Шхынхэр куэдэ Iэнэм телъу, ТIэкIурэ Маиэ зилэжъауэ ЖеIэр лгъыжымкъыпепежъауэ: - Уэ дьитоплгъэ нобэ махуэм, Къытхуеблагъэ, ди тхъэмадэ, КъыщIуухъэ лгъапэ махуэ, Мыр уи унэщ, мыр уи хадэщ. УнэщIэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 33. Мыр узотри къомэщIэкIмэ, щIыгъуэнууи, - жысIэри, пхъэтыку щылгъыр къасицIэщ, сеуэри унащIэм щхъэр зэгъуэдащ, лгъыкуалэр къежэхуэ. ХъэщIэ лгъапIэ, 398. ЦIыхубэхэм я Iуэху яухыртэкъымыи, куэдрэ дапэнлгъэн хуей хъурт, езыхэмэ «Алыхъ, мыр щIэмыкIыжыну, тIэкIу дьыбгъэдэмысауэ» жалэрти, я Iуэхур зпагъэурти, урокым къыщIэддзэрт. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 528.

МЫР II (53). ЗэрыупщIэ псалгъухахэм хэт нэгъуэщI псалгъэхэр щIыгъэхуабжэу къокIуэ. «Мыр дауэ, мыбы абгъуэ щхъэ щытицIа, щымыхъужми, псы Iуфэм деж щытицIыртэкъэ», - жиIэу еупцила хуэдэти, бабыщым идакъым: «Псы Iуфэм ущыгъуалгъхъэм, бажэм укгелын уи гугъэ?» - жиIэри. Бабыщыкъуэ адакътэпщ, 485. Дзэиу машинэ къалгъэфыр щылгъагъум и къуэра игугъэри куэбжэм къыдэкIауэ уэрамым дэтти вьтIощыщIэр зыгъэ щIалэм щIэнэкIащ; - Мыр лIо, машинэм и напэр щхъэ тefхрэ? КIапсэ кIапэ, 5. Кхъухъыпщыр къыщидри дьыхъэшхащ; - Мыр лIо, цыжъбанэ, укгъыщIэмыхъуэ укгъыщIоджагуэри? Кхъухъ пхэнж, 505.

МЫРАМЫСЭ (27). Нартыху хъэжыгъэм къыхэщIыкIа пIастэ лIэужыгъуэ. СфIэфIиц чыржыни, сипси къабзэщ, Уи мырамыси си босыни. Сыкъыщалгъуар мы щIыпIэрщ. «Шхъэлыкъуэ», 387. И уэрэдыр зэм кэришу Ити джабэм хъэр и гъусэу, И макъ ахэр ину хишу, И хъуржыным мырамысэу Бзыгъэ илгъыр, цыгуфIыкIыу, Хъэм иретыр, и гум пыкIыу. «Тисей», 490. Дахэуэс и хъыджэбз цIыкIуитIым я хабзэт: Гунэусхэ деж къэкIуэнти, бжэщхъэIум къытетIысхъэурэ бынунэр мырамысэ Iэтэ зытелъ Iэнэм къетIысэкIауэ щышхэкIэ къенэцIу. ГуцIэгъу, 425-426.

МЫРЕЛЬ (1). *частица*. Цыхум и гурыгьугурышцэ (гүфлэныгэ, гэшцлэгүэныгэ) кьээыгэлбагүэ псалтэ. [Цыкхум кхэ унэр кьаувыхьат:] У-а-а, мырель. Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ, 578.

МЫРЗЭ (7). «Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ» романым хэт Кьазджэрий сымэ кьагьэлбагүэ спектаклым хэт джэгуаклүэ-уэрэдус лыжыш. Мырзэ зыфлишцауэ спектаклым хэт джэгуаклүэры езы Кьазджэрийүэ кьышцлэгьнут, сыту жыплэмэ Кьазджэрий и гум илтамрэ усэу иусамрэ иджы а лыжыым жилэрт. Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ, 668. Мырзэ утыкум кьоувэри икьүклэ псалтэ хьэлэмтхэр желэ, усэ зацлэу зэхэлтэ. Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ, 670.

МЫСЭ (3). Кьуаншагэ зылэжэа цыху. Умысу хей зыпцлэгьнут, и лэмалри уоцлэ. Нал кьута, 263. Дауэ пцлэмы, Елдар хей пцлэри лэфклететыр мысэ пцлат. Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ, 566. Арихьэклэ зи цхьэ цымылэм и шьыдыр сыт мэхуу жалэрэ - клэцлэтхьхвар шьэжэжым, зыклэцлэтхьхьам зыкьрисэри лүэхур цырыцу зэлишцлэурэ хейр мысэ иригьэцлэри мысэр хей хьуаиц, уеблэмэ, цыхьэтуу зи цлэ Ирагуахэм еджэмэ - жалауэ шьытари ядэжакьым, ялэгьгуар ямылэгьгуауэ кьышцлэгьжаиц. Льяпсэ, 12.

МЫСОСТ (53). Цыхухьуцлэ, Кышчокьуэм и романхэм кьыхьэщ персонажш. Мысост зышцлэгьлэ хахыным абы хуэдизклэ шокьури и диным икыным нэсаиц. Шьнэхужыкьүэ, 14. Гээ псом яцлар чьцлэ ажем икьүтэжаиц жыхуалэм хуэдэу иджыри кьэс яхуауа колхозыр Мысост икьүтэжынуиц, - жиЛэри Апчарэ цыхубзхэр игьэдыхьэшаиц. Нал кьута, 289.

МЫСТ (1). кьысэр. Зыгтепсэлгыхь яшыгьупшэжа гуэрим иплэклэ жалэ. Ди мыститлэри дышцлэгьлэ тхуэзылэ жыплатэмэ, ськьэтицхужат. Льяпсэ, 49.

МЫСЫР (9). Египет. Кьетау кьэрэлгыгүэ лэджемэ шьылаиц, цыхум я плалэ ешцлэ, мызэмытлэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хьыдэжэбз цыкьлү ишэну ишэурэ куэдэрэ кьуаиц, а здэклүахэм, тхьэм ешцлэ, нэ узыр шьыгьуэтар - и нитлэри ноби мэуз, дахэ-дахэуи илбагьужыркьым, нэклэпсыжэ хьэлэчи, и кьуэрылгьхуу шьыкьлэ зыхуэгузэвауэ шьытари лыубыдым яубыдри Мысыр шьытауэ мамлюкыдэем хэтуу жалэ шьхьэклэ, и нэм игьаклүэркьым. Льяпсэ, 62-63. Кьэрэжэ и ээмэныгьуэм гьэрукьуиубыдахэр ишэу Истамбыл, Мысыр, Шам, Джэну нэс кьуэфу шьытаиц, иджы псы икыну дзыхь шьыжыркьым. Льяпсэ, 105.

МЫСЫХЬЭТКЛЭ (11). Иджыпштуклэ, мы зэклэ. И чэзур кьэса нэужэ, дэри абы и гугьу шьышцлэныц, мысыхьэтклэ Астемыр и мурадым дыклэлыгьлэныц. Хьуэпсэгьүэ нур, 180. [Комендантым:] Араш мысыхьэтклэ кьулыкьуу пхуэзгьэфэцар. Мелыгыч, 466. [Кьэрэлгышэ Кулисум жриЛэу] Мысыхьэтклэ, си гугьу кьаицлэркьымы, согьфлэ. Нэгьхуу, 34.

МЫУВЫПЭУ (1). Шьымыгьэту, шьцлэчэ, зэпыи мылэу. Хьышхуэ лүфэм сьыдж ву макьыр Шьызэхохыр зи мыувылэу. «Тисей», 509.

МЫУПШЦЛЭН-МЫУСЭН (упшцлэркьым-усэркьым) лэмыл. (1). Зымы емычэндэжэшу, зымы жримылэу. Хьэбибэ зымы емыушцлэжы икьлэ емыусэжу фьыз лэзэ гуэрим дэж кьуэри хуицхьуэ кьыхьаиц, и пхьум идэркьым сьмаджэм ирихьэлэну. Нал кьута, 277.

МЫУХ (4). Зэпыу, шьцлэчэ зымылэ. Кьыпэцилгыр гьуэгуу мыухици, Исыр ешэ кьэмьувылэу. Мылэжыныгьэм и мафлэгум. «Дамыгьэ», 234. Узым и гуауэр мыухици, Узыр кьуэрыкьлүэу мэгыз. Уз. «Батырыбжэ», 144. Шьымахуэ жэщыр емызшу, И нэпсыр уэсу кьыстелгалтэу, Гьыбзэ мыухыр кьысхуигьэшу, Жьым дэрэ жэщыр зэхудипалтэу Си кьхьаицхьэ мывэм ар темькьлэу Борэныр гьынуиц шьхьэщымыкьлэу. Сын. «Мывэ хуабэ», 155.

МЫУХЫЖ (3). Еплэ мыух. Уей, бетэмал жи, ахьшэу абы кьыхуэнэр езым ейуэ шьытатэм, сыту мылэкукушхуэ шлэнут, сыту насып мыухыжи хуэзэнут. Хьуэпсэгьүэ нур, 228. Гуауэ мыухыжыр ди гум кьинауэ дыкьонэ. Шьынэхужыкьүэ, 47. Кьалэныр сльытэм зэфлэклауэ, лүэхуу мыухыжыр кьэгьуэтыф. Усэ гьусэ. «Мывэ хуабэ», 148.

МЫФЭМЫЦ (11). Фы зыпымылэ, мыхьумышцлэ. [Алыджыкьүэ] Зи унэ саишэр адыгэ фьыабэмэ, иужьклэ гьунэгьуу фьызхэм хьыбар мыфэмыц ирахьэжэу цыкьлүбз тхьэмышцлэри ямыгьэукьлэнтэну лэрэ, жызоЛэри зыкьомкьлэ си дээр мэши, «сыкьлэунокьым» жыслэуи кьэзгьэзэжынуи сфлэжэбылкьым. Мелыгыч, 454. Лыгьур Ибрэхым кьышцлэгьлэуам дышцлэгьлэу учебныкыр дгьэтицкьлэжри агроном доскам кьэртхэр теттхыкьлэжурэ урокыр еклэуэлаиц, иужьым хьыбар мфэмыци кьэсаиц; адыгьэзэклэ дэмьиджэжыхьэнэ. Зи лэзыргьыпс тлыгьа, 518. Лэтлэфэ хьэрэм флэфлэ, модрейм ар и гум тэхуэнэу лэмал зымылэиц, куэди шьыкьым лүэхуу мыфэмыц гуэр кьысэрхьурэ. Льяпсэ, 8.

[И] МЫХАБЗЭУ (1). Апхуэдэу зэи кьэмьыхуауэ, и мыхьэлу. Иджыри кьэс Ботэх и гум зы закьуэ кьынэжаиц; шьцлэ цыкьлүу, хьэклэныц цыкьлүу шьышцлэсым, и мыхабзэу, и адэм шьыкьлэу здишауэ шьытаиц. Льяпсэ, 66.

МЫХУЭ (1). Цыхухьуцлэшэ, «Хьуэпсэгьүэ нур» романым ушрохьэлэ. Ауэ псалтэ кьыбжэздэклэныци «ушылэжкьым, Мыхуэ» жыхуалэм хуэдэу ухьуниц, - жиЛэрт Елдар, ахьшэр кьысэщыкьлэжурэ. Хьуэпсэгьүэ нур, 230.

МЫХЬ: *ф* **мыхьыр егьэхьын** (8). Гугьу егьэхьын, бэлыхь егьэшэчын, льяпэзэвыплэ игьуэвэн. Нэхэ шьхьэрэклэ Елдар и дээр кьышцлэгьлэ абрэджым мыхьыр ирагьэхьаиц, кьуришым и зэвыплэм даубыдэри. Мазэ ныкьүэ цхьуантлэ, 621. Сэри си гуапэт си гум кьышхьыдыкьлэу си лүэмэтым жалэри, дызэуаиц, ди лэнатлэм ехудийр кьэмьызэгьыу, дэри мыхьыр едгьэхьу. Хьэщлэ льяплэ, 399-400. Зауэр и ллалгьэм хуэмызэу ирагьэжэри топ зыгьуэуэм ялгьэклэ кьагьэнакьым, ерпланри бийм яшхьэщымыкьлэу бомбэклэ мыхьыр ирагьэхьурэ уи кьали сыти умьлбагьужу лүгьуэмрэ сабэмрэ зэцлэицтауэ Кьэрэмьрзэ шьылбагьум, кьэсаиц ди ллалгьэр, жалэри инэралым епсэлгыиц. Лыгьэ, 410-411.

МЫХЬЭЗЫР (1). Зэпэщ, хьэзыр мыхьуа, зэфлэмыхьа. *ТхьэмыщкIэ мыхьэзыр цыIэ, жыхуаIэм хуэдэти, Дэннэзэти кьэжьащ.* Нал кьута, 210.

МЫХЬЭМЭТ (ЩЭРДАН) (1). ЦIыхухьуцIэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым ушрохьэлIэ. [Щамхьун] *Япэми зылIы гуэр псым зэприггэсыкIыну хуежьэри ириггэтхьэлауэ цытащ...Щэрдан Мыхьэмэт хуэдэ кьабзэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 164.*

МЫХЬЭНЭ (9). Зыгуэрным иIэ сэбэпынагь, щхьэпагь. *А псоркгэбггэбырсеижкIэ сьт и мыхьэнэ, жиIэри капитаным газетыр иггэпицкIужащ.* Нал кьута, 252. *И мыхьэнэри псалгэм сощIэ, Бзэм хуэшэрыуэр сэ си иIасэщ.* Псалгэ. «Вагьуэ махуэ», 357. *АрицхьэкIэ шурэ лэсрэ гьуэуэ цызэггусэргкьым, жыуаIэрат, машинэм лгэсу кьыкIэлгьыбжыхькIэ сьт и мыхьэнэ.* МелыIыч, 437.

◊ **Мыхьэнэ иIэн** (24). Зыгуэр кьыкIыу шытын. *Марк теггэпицIамрэ мыхьур телгьымрэ мыхьэнэ гуэр зэриIэр гьуом тынчу ицIэрти, абыи и хьыбар жиIащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 190. [Верэ Павловнэ спектаклым цыдждэгуа гупым яжриIэу:] *Нобэ фэ дьвггэлгэгьуам мыхьэнэшхуэ иIэр фэ фицIэжуи уиIэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 670. Модрейм и нэр тенауэ дэтхэнэр дауэ цыльгьми, фIамыцI закьуэ хэлгьым нэхэ и гьунэггьум нартыху хьэдзэри зэрыхьуам – псоми мыхьэнэ зырыз яIэци йоплэ. Щынэхужьыкьуэ, 32. Мыхьэнэ имыIэн* (9). *Иуэхугьуэ гьуэрным зыри кьымыкIын, щхьэпагь, купщIэ хэмылгьын. –Зи, узыхуейр иIэ, мыхьэнэ иIэжкьым... - жиIэри Лузизэ нэцхьыфIэ-нэцхьыфIэу хьэжым кьеплгьащ, сьмаджэм, дауи, ницIыхьэпIэуи игу кьэкIыртэкьым абы бэлыхьлажьэу кьыпэцильгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 73. Якьуб и лгэужь пху цхьэкIэ, мыхьэнэ иIэтэкьымы, Локотом гьуэуэ иIыкIу гьуэрным теуащ, зыщIыпIэ дишэниц гьуэугум жиIэри. Нал кьута, 242. Пишэпэри зэхуащи, тIэкIу дэклэм, кIыфI хьунуиц, улгьыхьуэу кьэпIухь цхьэкIэ мыхьэнэ иIэкьым. ВитI, 415.*

МЫХЬЭНЭНШЭ I (6). Мыхьэнэ зымыIэ, гьлгьытэ зыхуэмыщIыпхьэ. *Абы хуэдэ батареет сьмылгэгьужар, жиIэрт игукIэ Апчарэ, гуитI кьудей, самовар узэжакьым еицхьу зырыз – зыр нэхэ иныIуэу, адрейр мыхьэнэниэ дьдэу бжьамиитI ярыту цилгьагьум. Щынэхужьыкьуэ, 38. «Отдел кадровкIэ» зэдджер пэши ямыггэлгьэ мыхьэнэниэ гуэрным иIэст, цхьэггубжитI хэлгьым абджыр хэударэ газет Иушхауэ. МелыIыч, 450. Алий я гьусэу ГПУ-м кьыкIам дькьаггэушащ, шхыIэн тIэкIур IэлгэциIышхуэм хуэдэу ттэпхьуауэ даггэуери ди уэниэкужьри зэрадзэу, пхьуантэр зэтраду, адэкIэ-мьдэкIэ кьуэггэнанIэм дэплгэурэ кIэрахьуэ зилэу зыхуаггэфацэхэм я хьэпшыт мыхьэнэниэ тIэкIур цырыцу зIащIащ. Зи лгэрыгьыпс тIыгьа, 531.*

МЫХЬЭНЭНШЭ II (15). Мыхьэнэ, купщIэ зымыIэ гуэр, цхьэпагь зыпымылгь. *Сэри цхьэусыгьуэ сцIыуэ ар зырызипхьур иIыхум езгэщIацIэртэ жьыIэу, мыхьэнэниэ гуэркIэ соуицI, витринэм изоциалэри зыгуэрхэр изоггэлгьагьу. Лэчымэ, 393. МащIэ-мащIэурэ пIэми унэми мэ Iей кьыщIыхьу хьуати, Иуарэ шхыдэрт, модрейри узым кьынтIэ-кьынтIэ ицIащи, зы*

мыхьэнэниэм цхьэкIэ кьопицтырри зэлIзэфызыр зэфIонэ, Бэкан цугьуеуэуэ цыта мылгьку тIэкIури мэткIу, кьыггэхьуапIэр цыIэжкьым. Кьалэн, 430. Кьэхьуари мыхьэнэниэ гуэрт, итIани зыгуэрным ттриггэуэмэ, нэхэ псыницIэу ицыгьуицэжынкьэ? Лгьапсэ, 73.

МЫХЬЕЙУЭ (4). Ггэмахуэ бадзэуэгьуэ хьуауэ дунейр исыжьырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлгьу махуэр ягьакуэрт, хьэхэр ду иIаггьым иIэпицхьауэ кьыщIэкIыртэкьым, жьыг хадэм уихьэмэ, жьыг тхьэмпэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, пхьэггьулгь сьтхэр сабэм иуауэ иIахьумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. *Мэзхэр иIащакьэ хужьыпIэу, Зэдэкуэу итхэт мыхьейуэ, Бгыр икьухьати мэкьу Iэнэу, Щыльт, гьуэлгьыжамы, мыжьейуэ. СIыгьт кхьуйей хьурейуэ сэ мэзыр... «Дамыггэ», 214. Мыхьейуэ цыссым уыкIащ, Псы дьдэр кьащтэ, емьжэхрэ – ПсыицIэ хьужьыници, зэцIэкIащ. Пасэрэи хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362.*

МЫХЬУАМЭ (7). *частицэ. НэмыщIамэ. УицIэ пыIэр мыхьуамэ, Астемыр дьыркьуэицхуэ кьытрицIэнт, насып иIэти, мыжурэр уицIэ пыIэм кьытехуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 65. Зи иIопиц иIэжамэ, си Iуэхут а шыр имыггэггэтэмэ, пхьуантэ мыгьуэри сьту узыхуэмейт, ар мыхьуамэ, сьту кьекIуу шым тэсынут. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 523. [Локотом Якьуб жриIэу:] Кьульыр мыхьуамэ, «смерш» отдельым саритри ежэжат. Нал кьута, 296.*

МЫХЬУЖЫХХЭМЭ (1). НэгьуэщI хэкIыпIэ, Iэмал имыIэмэ. *Мыхьужыххэмэ, Иринэ гьусэ ицIыници, кьуришым адэкIэ кIуэниц [Апчарэ]. Нал кьута, 221.*

МЫХЬУМЭ (1). *послелог. ФIэкI, нэмыщI. Мэсхьуд зыгуэр жиIэну и Iунэм кьэсат, арицхьэкIэ, Мусэ еплгьа мыхьумэ, зыри жиIакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 216.*

МЫХЬУМИ (2). *частицэ. Iэмал щимыIэкIи. Бий зытекIуам кьытрахауэ хьыдждэбз тхьэIухуд зацIэу зыгьом пащтыхьым и дедж хгэзшати, тхьэлгэIушхуэр екIуэкIыу Бейбарс сулгьтIаным бггэдыхьэри елгэIуащ: Зиусхьэн, ди кьару дэклэм ицIэшхуэ хуэницIауэ кьэтлгьытэнт, мо тхьэIухудхэм ящыщ зы нэхэ мыхьуми кьытхуэбггэфэциатэмэ, - жиIэри. Лгьапсэ, 100-101.*

МЫХЬУМЫЩIАГЬЭ (7). *ИкIаггэ, мыхьэнэншаггэ, Iей зыпыльгь. Кьэрэгьулым фIащ «цхьэ матэ», МыхьумыщIаггэр яггэщIагьуэу Гьатхэ гуэрэр мис кьоблаггэ. «Елбэздыкьуэ», 4. Ауэ илэжьыр мыхьумыщIаггэм, Iэм хуэдэу, гьащIэр хьунуиц кIэщ. ГьащIэ кIэщI. «Мывэ хуабэ», 264. Щхьэ дапицэ ппытын хуей дэтхэнэ зы мыхьумыщIаггэм папицэ уи цхьэ хэллгьхьэнумэ, зы цхьэ закьуэ пфIэтици, уи цхьэц кьудей бжьыну хуицIыхьэргкьым. Щынэхужьыкьуэ, 49.*

МЫХЬУМЫЩIЭ (2). *Фыггэ зыпымылгь, мыхьэнэншэ, Iей. [Инусрэ Астемыррэ] А тIум игьащIэм кьамэ кьызыхурахагьым, псалгэ мыхьумыщIи ээжраIакьым, зэггунэгьуу псэурти, кхьуэхуэкуэ куэдэрэ кьэхьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67. Ей, бетэмалу жьы мыхьумыщIэ, Дэ*

тищици а илалэр, кэвх ди дей!». ЗэкьюэшитI. «ЩIалэгүүэ щIыналгэ», 17.

МЫХЬУН (11). «Хьун» псалгэм и щымылэныггэ кьеггэлыгагүүэ. Псы уэр аузхэм удыхьэм, Пцы ищIопыцыр дэни цыпсалгэт, Щхьэхуитыныггээр гум кьыхьэм Ар пIуатэ мыхьуу дыпэлгэрт. ЗэкьюэшитI. «Бгы льяпэхэм деж», 99. Унэм кьытехуа бомбэм, ику дьидэм кьыхуэзати, курьит подбездыр хиудац, этажищри здигьакIуэу: унэм и кьуапитI кьэнам ижьырабгьумкIэ щытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тIэкIур зы пэирэ пцэфIапIэрэ фIэкIа мыхьур. Нал кьута, 235-236. ПлатIыкьуейкIэ эдждэри зы хьэблэм куэд щIимыгүүу, зы жэмэхьэт фIэкIа мыхьу кьуажэт. Льяпсэ, 57.

МЫХЬУР (3). Дымыггэ белджылы зи льящIэм кьыхьэц Iэмпысымэщ, зыгуэрым щыхьэт техүүэ тхыггэм траггэуэ, абы кьыгганэ льяужьырщ. Справкэм хуэдэщ и мыхьурри, - жиIэри Мэтхьэныр кьыщыгуфIыкIац Лу, - атIэ укьултармеецу кьыщIокI, Лу? Мазэ ныкьүүэ щхьуантIэ, 533. [Инал Кьэздждэрий жриIэу] Пляггүүэрэ Вэрокьуэм и мыхьурри? Мазэ ныкьүүэ щхьуантIэ, 533.

МЫХЬУР ТЕЛГЬЫН (7). Дамыггэ теггэуэуэ щытын. Марк теггэщIамрэ мыхьур телгьымрэ мыхьэнэ гүэр зериIэр гьуом тыншу ищIэрти, абы и хьыбар жиIац. Хьуэпсэгүүэ нур, 190. ЗэрыжIэмкIэ, Лу ликбезым фIуэу зэрыщылэжьам напIцIэ Инал и машинэм ириггэтIысхьат, ар уи фIэц мыхьумэ, и справкэм еплэ - мыхьур телгьым маузер кIэрахьуэм и пэц. Мазэ ныкьүүэ щхьуантIэ, 546. [Локотом Шэндэр еупиIац] Кьыбгүүриуа иджи мыбы мыхьур щIытемилгьыр? Нал кьута, 259.

МЫХЬУТАР (3). Еплэ **мухьутар**. [Абу-Деруши] Фызым цыжриIэм, абы кьабыл ищIати, кьалэм я мухьутарым деж кIуэри елгэIуац: «Мэжджыт цыщIыну ищIапIэ кьызэфт», - жиIэри. Кхьэлэггүүнэ, 376. -Хьуниц, - жиIэу Абу-Деруши и жьэм кьыщыжьэдэклIым, мухьутарым и фIэц хьуакьым: «Хьуниц» жытIа? - жиIэри. Кхьэлэггүүнэ, 376.

МЫЧЭМУ (63). Зэпымыуэ, щIэчэ имыIэу, сыт щыггүүи. СыкIуэнт нэхэ псыниIэу схуээфIэкIым - Мычэму си шыр соггэлгэхьу. СыкIуэнт нэхэ псынщIэу. «ЩIалэгүүэ щIыналгэ», 10. Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анка нэ техуауэ арат, зэкIуэцIыггүүэрэ фаджэу щыта пэтми, сыт цхьэкIэ жыпIэмэ зауэлIхэр тесу махуитIкIэ яггэхьэулеяуэ Анка кьашэжа нэужь, епээзэхьу, мычэму и нэпсыр кьежэхьу, яхуэмышхэу, псы кьудей яхуемыфэу ищIымы ищIэти, мыбы зиггэлIэжыну и мурад, жаIэу. Анка, 384. Кьадым дэтхэнэ фелахьми зыгуэр пубыд: зым и хьэр банзурэ уиггэжейркьым, зым адакгэ куэдэщ илэщи, мычэму маIуэ, зым и шыдыр и хадэм йохьэри зэхуэтэ. Арггүүей, 385.

МЫШЭ (1). ЦIыхухьуцIэ, «Хьуэпсэгүүэ нур» романым хэт лIыхьужьым кьыггэсэбэпа жыIэгүүэм хэтщ. [Шамхун Астемыр жриIэу] Мышэ мылIэм, лIы хьунуц жыхуалэм ухуэдэщ. Хьуэпсэгүүэ нур, 163.

МЫШКЬЫШ (23). Адыггэхэр ингушым зэреджэщ. Шэиэн-мышкьышхэми, кьалмыкьхэми дэз зэхашэрт. Щынэхужьыкьүүэ, 40. Даггьыстэни, кьалмыкьы, мышкьыши, шэиэни, адыги Уэрдэщыкьүүэ дежкьэмыкIуащыIэт: хэт кьэкIуами, шыбз гуартэ хакIуэм цхьэкIэ кьритырт, арихьэкIэ Уэрдэщыкьүүэ ухэзэггэну Iэмал зимыIэт. Нал кьута, 266. Жыгей гьумыр мышкьышыр кьыздэлэныкьүүэрэ си дамэм щытеслэхьэм, си псэм зехищIац зэрысхуэмыхьыну, арихьэкIэ цIыхубзми Iэ льяныкьүүэкIэ кьыздэггэпсыниIэ хуэдэу кьыщызбггэдэуэвэм, си нитIыр кьыщыхуами, ськьежьац, сьггэхьэхуэ зэрыжиIар си гурыфIыггүүэти. МелыIыч, 439.

МЫШЫНЭ (3). Хахуэ, шынэ, кьыкIуэт зимыIэ. Астемыр иниц, бжьыфIэц, лIы мышынэц, жылэр зыггэлгэ Гьуумар зыуи кьридзэркьым. Хьуэпсэгүүэ нур, 150. Ар ди ЛутIэуэ мышынэри, И редактори школ газетым, Дунешихуэм ещIэ тетыр. «Тисей», 478. Езым бынибл иIэу фызабэу, дждкьурт анэ жыхуэпIэну и сабийм ящхьэщыту кьулейсыз дьыду псэу цхьэкIэ, гуцIэггүүшхуэ хэлгт, езыр хуэныкьүүэ пэтми, псапэ ищIэмэ, фIэфIт, льярызехьэт, цIыху мышынэц, жьакIуэт [Гунэуэс]. ГүцIэггүү, 421.

МЫШЫУ (10). зэхэ. КупщIэ, мыхьэнэ зимыIэ. «Адыггэбээр сыт ищIэджджыну, Зыдынэсыр КьалэкIыхьыри», - Ар ауану Iэджэм жаIэр, Мышыу псалгэм тIэкIу хэчыхьу. Гьуэгу кьежьапIэ. «Мывэ хуабэ», 82. Илгэс пцыкIух фIэкIа зи ныбжэ нэмысар хьыбар мышыу едэIуэн. Мазэ ныкьүүэ щхьуантIэ, 575. «Псалгэмакэ мышыум» зы псалгэкIэ кIэ иритын и гуггати, кьехьуллакьым, зигу кьэжанахэр хьэргэщырггэ зэрыггэхьуа фIэкI [Нартыхум]. Льяпсэ, 82.

МЫЩАФЭ (1). Мыщэм и фэ. Уэ мыщэ бэлацэм Iэджэ уи гуггэни, Уи мыщэфэ кьуацэр Си гьуэм изубггүүэни. «Бажэ пшынэ», 12.

МЫЩЭ (44). ХьэкIэкхьүүэкIэ ин, пIащэ, нэхьыбэу кхьуэщыныфэу, и льякьүүэхэр гьумкIэщIу. [Долэт:] Мыщэр мээзым хуиту ищIэти, дэ мээзым дыщIэт цхьэ мыхьурэ? Хьуэпсэгүүэ нур, 252. Бэлацэжьыр кьытехьауэ ХетIэ-хесэ ислгэмей, - И гум пшынэр ирихьауэ Мээзым мыщэр щыдолгьей, Бажэр йоуэ ислгэмей: - Iэнэ пшынэр маджэ, Iэджи кьызоггэкI, Си мыщэжьу бзаджэ, Кьомыгганэ плгэкI. «Бажэ пшынэ», 6. Мэл зырыз кьытхуигуэщынуц, - жиIэри дыггужьым, мыщэр и гьунэггүүти, еIуэцэщыц, арихьэкIэ мыщэм ар и фIэц хьуакьым: Щыггүүгэ. Кхьухь пхэнж, 501.

МЫЩХЬЭПЭ (1). Мыхьэнэ зимыIэ, мыхьумышIэ. И кьуэщымы и мылгьур кьызэрылгьысу, и цхьэм мурад мыщхьэпэ Iэджэ кьыхьэу хуежьац [Нурхьэлий]. Хьуэпсэгүүэ нур, 145-146.

МЫЩАГГҮЭ (15). плгьыф. МыфI, мытэмэм. Зи хьэтI мыщIаггүүэр нэцIэпкIэц - Итхьыр мышыуми табу. Жэм бзаджэ. «Мывэ хуабэ», 262. Фронтым кьикI хьыбархэр мыщIаггүүэу, нэмыщэр нобэ кьос, пцэдей кьос, жаIэу цIыхуитI зэхуэзэмэ, я гүзэвэггүүэр зэжралэрэ ящIэнур ямыщIэу жылэр кьызэцIэхьейц. Кьалэн, 431.

МЫШЦА (5). Мывэ льяпIэ лэужыгыгуэ, тхьэггу, Iэлгын с.ху. ирагьэщIэращIэ. *Лпы хуэдэллхэр зэхэтIысхьэм, ЖьантIэм яшэ зи цхьэ тхьуар, Лпыггэр мыщIэу цаггэдахэм Гуыныгыггэриц дыщэ хьуар. МыщIэр дыщэм дощIэращIэ. «Батырыбжьэ», 149. Лотос тхьэмнэм телгьц узих ткуэиси МыщIэ дахэу толыдыкI. Цыхушхуэм задэзыщIым. «Батырыбжьэ», 143. Назифэ и цхьэр кьыфIэхуауэ гьуэлгьыпIэм исц, нэгум уцIимыгьаплгьуэ IэгумтIымкIэ и цхьэр иIыгыщи, зы Iэхьуамбэм дыщэ Iэлгын, мыщIэ дахэ илгьу Iэрылгьу солгьагу. Лэчымэ, 394.*

МЫШЦАН (ищIэкъым) лъэI. (4). ХьэмьщIыкIын, щымыгьуазэн. *Желэ Лаиц хуэгуамащIэу: - ЗэзыгьащIэхэм зымыщIэ Хохьуэ жалэ ялэ гьащIэм. ЕггэджакIуэ. «Партыр ди пашэ», 103. Задэзэкьуэм Iэщыр эвакуировать ящIыну унафэ хуащIащ, жалэу зэхихами, и пэжыпIэр Дэнизэт ищIэркьым. Нал къута, 212. Капитаным жиIэнур имыщIэу щытт: - Кьэзгьуэтыщи зыгуэр... Нал къута, 249.*

МЫЭРЫСЭ (19). Пхьэщхьэмыщхьэ лэужыгыгуэ, мыIэрысей жыгым кьыпокIэ. *Гьэмахуэ бадзэуэгьуэ хуауэ дунейр исыжырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлгьу махуэр ягьакIуэрт, хьэхэр ду щIагьым щIэлщхьауэ кьыщIэкIыртэкьым, жыг хадэм уихьэмэ, жыг тхьэмтэхэр мыхьейуэ, кхьужь, мыIэрысэ, пхьэгьулгь сытхэр сабэм цуауэ щIахьумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Мо мыIэрысэм еплэ и жылэм, Абы уэ дауэ уелэбын: Езыр и льяпсэм темькIуадэу Кьуитын имыдэ и зы бын. МыIэрысэ. «Мывэ хуабэ», 275. Мыр адрейхэм сыту емыщхьэрэ жиIэу Дэфэрэдж и гум кьэкIащ: - Умэжалэ мыгьуэу кьыщIэкIыни, мэ, тIасэ, хьэлгыгу, мыIэрысэ ухуейми, силэи, - жиIэри хьыджэбзыр кьыщетIысэхым, Дэфэрэдж дьхумэ дахэр кьыщIыхьащ. Льяпсэ, 32.*

□ **МыIэрысэ кьытыкIари кьызытыкIа жыгым ещхьщ** (1). КьызыхэкIам, кьэзылгьуам ещхь жыхуилэщ. [*Кьааджэрий Лу жриIэу*] Адыгэми жалэ: *мыIэрысэ кьытыкIари кьызытыкIа жыгым ещхьщ, жалэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 623.*

МЫЭРЫСЕЙ (1). МыIэрысэ кьызытыкIэ жыг. *Джэлил псымкIэ яшэу есати, куэдрэ псы IуфэмкIэ кIуэрти, псым есу тесхэм еплгьу мыIэрысей жыг кьудамэм кьытетIысхьэрт, кьэргей сыт бабыщ шырым е джэджьейм кьещэу илгьагьумэ, «кьууугьутI-кьууугьутI» жиIэу хьыбар яригьащIэу. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 479.*

МЦЫРИ (2). Урыс усакIуэщхуэ М.Ю. Лермонтовым и поэмэ. *Дыкьыздэджар зытхар урыс поэту Лермонтовьриц, «Мцыри» жиIэу аращ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 608. Лу и нэгум щIэт хуэдэт Жыраслгьэн мзым щIэту, аслэнымрэ абырэ зызэрадзауэ зэрытхьэлэу, «Мцыри» жыхуалэ щIалэ цыкIум хуэдэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 609.*

МЭКСЦЕС (1). Адыгэбзэ ныкьуэ, эксцесс псалгэм жыIэкIэ екIуу лыхьужьым (Матренэ) кьыггэсэбэпа псалгэщ, мыхьэнэ иIэкьым. - *Эксцесс, мэксисес я не знаю, - жиIэрт Матренэ, -*

Жэнсэхьу е Джонсон, дауэ уэ кьызэрэджэ, насып уилэти, тепщэчым зи натIэ зэгуиудар Лут, армырмэ дуней плгьагьунт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551.

МЭР (17). Кьалэм и Iэтащхьэ. *Уеблэмэ кьалэм мэру тетым кьыггэуэгьат пищIэм щыIэ кьомыр зэкIэлгьхьэужьу махуэ кьэс псыхьэ кьалэм мыкIуэу, бжьамийкIэ псыр гьубгьуэрысым кьахуриггэишэну, электричествэри кьахуриггэащэу пищIэ кьэс узэдгыгьэ зырыз щIыггэуэну. ХьэщIэ льяпIэ, 404. Мэрым и пIэкIэ нэгьуэщI гьуэр кьэпсэлгьащ: - Аращ, Хьэрун Ар-Рашид нэгьабэ льяндэрэ мэру угьурлы дьидэу тетащ ди кьалэм, - жиIэри. ХьэщIэ льяпIэ, 406.*

МЮРИД (6). Щамил и дзэм хэт зауэлI. *Фоч ягьауэу, бауэбаницэу Ар ди хэкум кьылгьэдат, И мэридхэм дэ ди пицащ Iэрыхьэну дьымыда. Авар хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 111. Зауэ мафIэм адыгэщIыр ЗэщIелыпищIэр теджэгухьу, Дзэм ди унэр кьаунэщIыр, Цыху хьэпишыпыр иракьухьу, Мюридыдэм хэкум иту Зэрызехьэр, псоми хушту. «Тисей», 484. Арици, кьуажэр зэщIолыдэ, Шу мэридхэр ем и телгьхьуэ Дэтиц а кьуажэм зэрызехьэу. «Тисей», 484.*

МЯСО (1). Урысыбзэ: лы. [*Астемьр:*] *Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели за... «Цыхухэр я гьащIэм цысхьагьым, мыр лым щосхь...» Хьуэпсэгьуэ нур, 175-176.*

МЯСОКОМБИНАТ (1). Лыр щIыпIальгьэхэм дэлгьу щызэрахьэ, щахьумэ, щащэ IуэхущIапIэ. *Iэщымы ираггэишхьунур пасэу зэпзубыда хьуауэ колхоз, совхозхэм я Iэщыр мясокомбинатым яху зэпытт, ямыггэишхэн цхьэкIэ. МелыIыч, 461.*

Н

НА I (3). 1. (1). Урысыбзэм и предлог. *Ты своей земля не защитил, тебе на чужой земля только могила есть. «Уэ уи щIыналгьэ пхьумэжакьым, хамэщIым кхьащхьэ щыбгьэуэтынищ». Нал къута, 224.*

НА ЗДОРОВ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: на здоровье. «Уи хьэлэлщ» мыхьэнэр иIэу цыхум зэрызыхуагьазэ псалгэ. [*Хьэбибэ жиIэу:*] *Кушай, кушай, нашэ син на здоров кушай, «Шхэ, шхэ, ди щIалэ, уи хьэлэлщ» - абы кьыфIыггэкIыртэкьым. Нал къута, 233.*

НА II (50). Бзылгьухгьэхэм кьаггэсэбэп псалгэ мыарзыныгьэ, гьэщIэгьуэныгьэ, уIэбжьыныгьэ кьеггэлгьагьуэ. *Хьэж пицIар дауи кьэбыл хьун, на, гуиц, анхуэдиз хьэзаб цыхум тебгьэлгьу, - жиIэу Думэсарэ Инус ешхьыдэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 74-75. Хьэбибэ кьэгуубжьащ: - Сыт, на, жыпIэр? Нал къута, 224. [Дисэ жиIэу:] Алыхьым жимыIэкIэ, на, ар псэууэ ди щIыгу кьыпишэну. Альхьэ, 57.*

НАБГЬЭ (6). Зи нэм фIыуэ имылгьагьу. *Тхьэлухудым и уэрэдым Адэм и гур зэхечатхьэ, ЖьакIэ цырхьыу хужьу тетыр Жьыбгьэм бгьукIэ ирехьэкIыр, ЛгьэмыкIыжу а лыжь набгьэр Жыжьэу щыту йоувэкIыр. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 421. Набгьэ хьуам нэгьуджэ кьахуэтицэхункIэ, соIуэ, уеблэмэ джэдхэм нартыху хьэдэр кьызэращытым*

еицху, фызыжьхэм хьэрфыр кэраицытыкыу. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 655. И нэр набггэ хуауэ ицлаггуэу илггэжыртэкъымы, арат ггусэ имылэу зыицлIуи ицлэмыкIуэр. Лгпапсэ, 107.

НАБДЗАПЦIЭ (1). зэхъ. Набдзэ фIыцIэ Iув зытет. Бжей мэз жыгыжьхэр жыг IэплIакIуэи, Кгэнар набдзапцIэ яхузои. Си лгэрыгыпсыр зыIыгбауэ. «Батырыбжьэ», 58.

НАБДЗЭ (33). 1. (29). Нэм ищхэкIэ екIуэкIыу тет цы. Еплэ анэ набдзи, кгэицIэнуиц И кгуэр кIинамэ зуапIэм. Набдзэ. «Батырыбжьэ», 52. Астемгыррэ лIы набдзэ джэхумрэ зэггусэу унэхуэ ггунэггумкIэ яггэзаиц. Хгуэпсэггуэ нур, 183. Ар зэрызэицхьыр Iэджем яциIэ И набдзи, Iуни, и гуфIэки.... Си щIалэм. «Мывэ хуабэ», 216. 2. (4). ЦIыхур зэрыгушхуэ, и щхьэм трилгхьэ, зэрыпагэ. Уэ набдзэу хэжум ураIэи. Кулиев Кгъайсын папцIэ, «Щхьэлэыкыуэ». 402. Комиссар жыхуалэр аратэкгэ: отрядым уранапэи, уранабдзэи, ди напцIэ утелгы. Нал кгута, 269. Е лIыггэ зэрихьаиц – лгэпккъым набдзэ яхуэхуаиц, куэдым яхуэфIэмыкI хуэфIэкиаиц. Щынэхужыкыгуэ, 23.

Ø **Набдзэр хэлэгтын** (1). Набдзэр хьейн. Хгьиджэбзым и набдзэр хиггэлэгтамы, и нэм нур кгыицIихуу кгэлыдамы, гуфIэу и Iунэр фIызэттежми, наицхьэ ицIамаи – псоми гу лгэитгэрт Елдар, зэрыпсэури арат. Хгуэпсэггуэ нур, 101.

НАБЕГ (1). УрысыбзэкIэ: зэрымыщIэкIэ зыгуэрэм теуэныггэ. ХгэтIрэмтIыгу си нэр кгыихуикI ицыхуар еджен кгыицIэдзэу урысыбзэ тIэкIуи ззэггэицIа нэужькIэи, сьту жыIэм: зэгуэр сьмыщIэххэу Пушкин итхам яциыцу усэ срихьэлIаиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэракъым шыхэмрэ нэггугей гуухэмрэ кгэаицтепхынур, зэзауэм ггэр цыицIахэр Анапэ деж кхгухьхэм ярыз цыицIынур». Лгпапсэ, 6-7.

НАБЖЭ (6). Пхгэ чийм кгыхащIыкIыу ящI бжэ. Гуэицхьэ мафIэ ныкгуэсым бжэ хуэдэу набжэ Iулгыр кгыIуахри, тутнакгэицым илгсхэр кгыицIаиаиц, ицIыIэм земыкIуэжыфу исауэ, я Iэри я лгакгуэри кгэадэмыбзыжу. Хгуэпсэггуэ нур, 292. Сентрал IуэмкIэ кIуэри набжэ тIэкIури кгыIуитхьыри жэмыр, кIуэицIыпкIуэрэ, кгэрихуаиц. Нал кгута, 290. Хгэблэиэ кгыилггэгуауэ и ицхьэр набжэ хгарым кгыидеггэж, Iус хуейуэ кгыицIэкIыници. Нал кгута, 285.

НАГАН (1). Iэщэ зэмылIэужыкыгуэ мын, шалгэ джэрэз иIэу. Темыркган кгэкIуаиц зэишицым я унэми, стIолым наган кIэрахгэуэ кгыитрилгхьаиц. Щынэхужыкыгуэ, 19.

НАГРАДЭ (1). Урысыбзэ ныкгуэекIэ: лгэжыггэекIэ, лIыггэекIэ кгызэрыхэжаныкIам папцIэ ицыхум ират дамыггэ лгэпIэ. Ди взодым япэ награде кгэратаиц. Щынэхужыкыгуэ, 30.

НАГРУЖАТЬ (1). УрысыбзэкIэ: хгэлгэ гуэр илгхьэн, из ицIын. ХгэтIрэмтIыгу си нэр кгыихуикI ицыхуар еджен кгыицIэдзэу урысыбзэ тIэкIуи ззэггэицIа нэужькIэи, сьту жыIэм: зэгуэр сьмыщIэххэу Пушкин итхам яциыцу усэ

срихьэлIаиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэракъым шыхэмрэ нэггугей гуухэмрэ кгэаицтепхынур, зэзауэм ггэр цыицIахэр Анапэ деж кхгухьхэм ярыз цыицIынур». Лгпапсэ, 6-7.

НАГЪЫЩЭ (2). Зыгуэрэм и дамыггэ. Нидерландхэм факел фIыцIэм ХафIэм ныхуэ и сурэгтыр Лгэагуныггэм и наггэицэу Сталин иным ар кгыратыр. Лгэпккъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 62.

Ø **Наггэицэ телгын** (1). Iэужь гуэр телгын. Иджы усакIуэр цыпсэуа лгэхгэнэмрэ и поэиэмрэ зэхуэпхэмэ, дэггхэнэ зы усэми зэман гуаицIэм и наггэицэ телгы. Зи лгэрыгыпс тIыгба, 518.

НАГЪУЭ (11). Зи нэхэр ггуэу, ггуэуэ цыт нэ зиIэ. А ицIалищри зэныбжэггэгуэхэиц, Хэт нэ фIыцIэиц, хэти наггэуэиц, Я кгэалэнхэр зырызыхэиц, ЯкIэрылгкъым зым зы дагуэ. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 39. ЩIалэ наггэуэм удихгэхэмэ, Уи гум илг жомыIэ, УзэгуакIуэм уимыцIыхумэ, И ицIэр куэдрэ жыIэ. ЩIалэ наггэуэм удихгэхэмэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 76. Зэгуэр скгэуауэ уи Iэ хужькIэ Бийм и шырыкгухэр уэ уолггэицIыр, Уи наггэуэ иным нэпс ицэдджыжькIэ КгыицIэкIри тоткIуэ уи IэлггэицIым. Уи деж сынокIуэ. «Шум и ггуэгу», 62.

НАЗЭ (1). Зи нэм дерт иIэ, зи нитIыр зэхуэмыдэу плгэ, зэблэплг. Лгэакгуэ кгуанизери, хгьиджэбз назэри – псори дэкIуэрт. Щынэхужыкыгуэ, 19.

НАЗИР (6). ЦIыхухьуэицэ, «Хгуэпсэггуэ нур», «Ггуэгуанэ», «Зи лгэрыгыпс тIыгба» жыхуиIэ произведенэхэм кгыхощ. Абы и ггуэсэт Ггэшыкыгуэ зэкгуэшитIыр, Кгэудаиц Амырхган, ЩоджэнцIыкIу Алым, Назырыжьыр – кгуажем дыпартизаниц жызыIэу дэкла илгэикъым кгэаггэзэжат, кгэиц ицIаггэуэ цымыIэу. Хгуэпсэггуэ нур, 308. [Илэ жиIэу:] Хгэбыдэ Назир и фызиц... Ггуэгуанэ, 116. Ростов кгэалэм цаубыдри Кгэитхгэн Назир жыггэицIысат, мазэ зыбжани дэклаиц зэраггэицIысэ. Зи лгэрыгыпс тIыгба, 525.

НАЗИФЭ (48). ЦIыхубзыицэ, «Лэгчымэ» жыхуиIэ хгыбарым кгыхэицци, Исифрэ Мариамрэ япхуэщ. Назифэ хгьиджэбзынIэ иувауэ, мыбы сьт дэгггуээн жыпIэу, фIэрафIэиц, гуакIуэиц, тхьэшырыпхгум хуэдэиц, уи ггуэсэу уэрамым удыхгэмэ, узыхуэзэр кгомпылгьыну Iэмал илгэицым. Лэгчымэ, 383. Зэгуэр Назифэ жэицым кгэекIуэлIэжыххакъым. Лэгчымэ, 383.

НАЗЫВАЕТСЯ (1). УрысыбзэкIэ: зэреджэр. Это наш сын, один и другой, Лу и Тембот называется. «Мыр ди кгуэиц, зыри адрейри, Лурэ Темботрэиц зэреджэр». Хгуэпсэггуэ нур, 309.

НАКАЗ (1). УрысыбзэкIэ: пщэрылгхьэ тхыггэ е зэрызыхуаггэзэ псалгэ, зыхуей-зыхуэицIэ псори кгыщыггэлгэггуауэ. Избирателым и наказ хуэдэу собранэм цыжыкIам зыри кгыицIаггэиц, зэым «избирателхэм сьвицIылIиц» жиIэу дыкгыггэггэгуэа ицхьэкIэ, ари цыггэуицэжэиц. Лгпапсэ, 9.

НАКИЭ (1). Нэм и бггумкIэ напIитIыр щызэхыхьэ. Уи накIэу зэлгэхэм Нэпс тезу лгэр йои. Уигу, си анэ... «Шум и ггуэгу», 26.

НАКІЭПСЫЖЭ (5). 1. (2). Кіэці-кіэцілүрэ зи нэм нэпс кышцікІ, нэпсырилэ (ціыху). *Кьетау кьэралыгьуэ Іэджэми цыІаиц, ціыхум я пІалгэ еицІ, мьызэ-мытІэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хьыджэбз ціыкІу ицэну шизурэ куэдрэ кІуаиц, а здэкіуахэм, тхьэм еицІ, нэ узыр цигьуэтар – и нитІыр ноби мэуз, дахэ-дахэуи илғагьужыркьым, накІэпсыжэ хьэлэчиц, и кьуэрылгьухуу ціыкІэ зыхуэгузэвауэ цытари лыубыдым яубыдри Мысыр цаицауэ мамлюкьідзэм хэту жалэ цхьэкІэ, и нэм игьакІуэркьым. Лгьапсэ, 62-63. Зэ кьэувыІэт ди шьпхьу, - жиІэри лыжьыфэ зытет нэ пльыжь накІэпсыжэм и башыр иІэтац. Лгьапсэ, 58. 2. (3). Егьэлеуэ нэпсей, кьузгьун, быдэ. [Мэмэт-цакьуэ Сеймэным зыхуигьазэу]: Уи фьз накІэпсыжэм деж сьпиэ хуэдэ. Лгьапсэ, 50. [Мэмэт-цакьуэ жиІэу:] Си фьзыр нэкіэпсыжуи?! Лгьапсэ, 50.*

НАКЪЫРАПЦЭ (1). Накъырэм макьамэ зэмылгьужыгьуэ кьызыгьэкІ ціыху. *КьэфакІуэ ансамблым хэта цІалэхэм хуада цыгьыныр абы хуэхунутэкьым, ауэ зы накъырапцэ, лы гьум гуэр яхэтти, абы и цейуэ кьыщІэкІынт Яков Борисович цыгьыр. Нал кьута, 281.*

НАКЪЫРЭ (4). Жьэпшынэ лгьужыгьуэ, и кІапэ лгьэныкьуэмкІэ ипщэурэ макьамэ кьыкІыу. *Парус, пиахуэ, тенджыз, жиІэу Кьвэзджэрий цыжиІэкІэ, сыту удихьэхрэ, накъырэ дахэ уедаІуэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 614. Исхьэкьэ и накъырэр кьыщтэу зыгуэр кьыригьэкІыу цІидзэри, Долэт игьэпсэлгьакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 651.*

НАЛ (14). Шыр мыщІэнтхьуэн, мыджэлэн папщІэ и лгьэгум цІаукІэ гьущІ. *Налыр кьутаиц, - жиІэу Хьэбибэ игумкьэкІаиц, илғагьур зыхуихьыну имыщІэу. Нал кьута, 212. ИгьащІэм хабзэиц, нал гьуэгуум телу кьагьуэатмэ, фІым цыициц, жалэу, гьуицІыпэр я унэ кьахьэрэ бжэщхьэІум траІулІэу. Нал кьута, 212-213. Дадэ гьуицІ гьэплар мафІэм кьыхилхьуэтурэ сьиджым трелгьхьэ, тІэу-цэ фІэкІа емьуэу, гьуицІым мафІэр кьытылгьэлэу, и кІапэ лгьэныкьуэр ІэдэкІэ илыгьыу, зэм нал еицІ, зэм гьубжэ, зэми лгьахьи е кьитхьыдэ. Лгьапсэ, 100.*

НАЛКЪУТ (1). Шыгьэ лгьапІэ кьызыхащІыкІ пкьыгьуэ. *И шыбгьэрыщІэр налкьуту, Уанэр зыкьутэр налмэсу ШІалэцІэ кьабзэр кьоувыІэ, Іэ дахэ ищІу Іэдэбу Бохьу апиций инкІи кьохьуахьуэ. «ШІалэгьуэ щІыналгэ», 416.*

НАЛКЪУТНАЛМЭС (3). Мывэ, гьущІ лгьапІэ, цыгьэ с.ху. кьызыщІэзыубыдэ псалгэ. *Налкьутналмэсу ипхьащи Уэгум ит вагьуэр бжыгьуеиц, Дыгьэр кьухьамэ, мэницІытицІыр, КьыкьуэкІым яІэ дуней? Налкьутналмэсу ипхьащи. «Дамыгьэ», 225. Ди бгыщхьэ мывэ кьыщехуэхьу Кьуэ куум и лгьэгум цыбзэхам Си нэпсыр хуэдэу, мис кьытыхури Си нэкІу гын Іугьуэм цытенат, Налкьутналмэсу нэпсыр лыдри Сабий цхьэц хужьым хэкуэдат. Сабий. «Шум и гьуэгу», 19.*

НАЛМЭС (1). УщызыкІэщІэплэ мывэ быдэ. *И шыбгьэрыщІэр налкьуту, уанэр зыкьутэр налмэсу ШІалэцІэ кьабзэр кьоувыІэ, Іэ дахэ ищІу Іэдэбу Бохьу апиций инкІи кьохьуахьуэ. «ШІалэгьуэ щІыналгэ», 416.*

НАЛОГ (2). Ціыхухэм, лгьапІэхэм я улахуэм, хэхьуэм кьэралым лгьысу кьыхагьэкІ Іыхьэ. *Яфети ухуэсакьын хуейт, налог зьта Іэджэ тхьэусыхэрт «кІэпІейкІэ кьыттенакьым, итІани цІыхуэ кьыстенауэ итиц» жалэрти. Нэгьуху, 20.*

НАЛШЫК (72). Кьэбэрдей-Балгькьэрэм и кьалашхьэ, абы и кьалэ адрейхэм шышу нэхь ин дыдэр. *Налишкьэ зыубыда пицьыжэ-уркьыжьхэм сьездым и унафэр ямыдэу, абы папщІэ Кьэбэрдейм я лыкІуэхэр кьызырІэтауэ бжэцу зэрызехьэу жалэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 237. Гьэмахуэ кьэс езыхэр Налишкьэ курсым щеджэу, гьэ еджэгьуэм еуэ-ирагьэицхьуу цІыкІухэр ирагьаджэрэ, а мыдрисэм щеджауэ жыхуаІэр мацІэрэ сэбэп хьуа. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 640. Нэмыцэр Бахьсэн кьыщысам эвакуацэм сыкІуэниц, жызыІам цыиц Налишкьэ кьыдэнакьым. Нал кьута, 305.*

НАЛШЫКДЭС (1). Налшкьэ кьалэ кьыщалгьухуа, щыпсэу ціыху. *А кьомым ищІылуэжкІэ налишкьэксхэу мацІэ хьурэ мафІэгум нэплэрэ. Нал кьута, 217.*

НАЛЪЭ (8). 1. (3). Цыуэ тегым шыцу зы закьуэ, зы цыпэ. *Кьарэр бгьэлгьэхумэ, уи шы соку Жьы цІихумэ, налгэ хуодын? ШІэпхьуэжахэр. «Шум и гьуэгу», 53. КьыджиІакьым жывыІэжэ: кхьухьыр тицІырэ дитІысхьэжэм, абы изгьэтІысхьэм цыуэ ятетым шыцу зы налгэ е зы кьабзый кьыхэхумэ, залымыгьэ зезыхьам и фэр мы си фІалгьэмкІэ тесхьниц, - жиІэри кхьухьытицим и зы лгьакьуэр иІэтри и лгьэбжьанэр яригьэлгьэгьуаиц. Кхьухь пхэпж, 506. 2. (1). КьэкІыгьэхэр зэрызэхьэу пкьыгьуэ лгьэкІыхьхэр. *МэкуауанІэм удзу итым Шыц зы налгэ сэ кьызымч. Махуэр блокІыр напІэзыпІэу. «Вагьуэ махуэ», 315. 3. (4). Зы пкьыгьуэ гуэрым и Іыхьэ мащІэ. Тыгьэ куэдыр зыщІэлэ залым Зы гьуицІ лгьэпкьи нэмылгьэцу Жьыру, быдэу, данэ налгэу, Дыгьэ нуру махуэм, жэцим Шызолгьагьур сэ зы налгэ Лгьэпкьыу цыІэм кьабгьэдэдокІри Сталин дежым кьокІуэр занцІэу, Лгьагьуныгьэиц, ар хьуэхьу зацІэиц! Лгьэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 63. Ядэ щылгьым ар цыІуллгьэм Дахэр щтауэ кьэкІыиц: - Си адэ, си адэ, си псэ налгэ Си адэ, си псэ, жыІэт псыницІэу, Сьт уи лажьэр? «Бдзэжьеящэм ипхьу», 149.**

НАЛЪЭ-НАЛЪЭУ (2). Цы зырызурэ, зы зым кІэлгьыкІуэу. *Чехословакым я зы кьалэу Оломоуцим ІэпщІэлгьапщІэу Я сурэтыр налгэ-налгэу Пхьэ зырызу икьукІэ пІащІэм Кьагьэхьакьэ кьыхащІыкІри. Лгьэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 59. Бжэй жыгыицхуэм фІалгьэ, кьуалэбзум налгэ-налгэу зэбгьахьници, я абгьуэм иралгьэхьниц, бзу ціыкІу кьрашыр хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, - жиІэри Гуаицэ и цхьэц ухуэнаитІыр дыгьурыгьуу цІалэм иритащ. Лгьапсэ, 38.*

НАНЭ (88). 1. (14). Зи ныбжыр хэкІуэта ціыхубзым зэрызыхуагьазэ псалгэ. *Красноармеецхэм фьзыр зэгупсысыр дэнэ цаицІэнт, цыту цаІагьагьукІэ: - КьэтІыс, нанэ, - жалэу ирагьэблагьэрт. Нал кьута, 233. Езы тхьэмыщІэ ціыкІур, кхьухьлгьатэм я ву макь зэхихмэ, кьаскІэрт, гурымырт, «нанэ, бомбэ» жиІэу, иныкьуэм кьэтэджыну еІэрт. Нал кьута, 277. 2. (21). Анэ, фьзыжь. Жьы дыдэ хьупами, нанэ*

гузгууш иггэхүү гуаицхэм тесу махуэр иггаклуэрт, ауэ зыбжанэ лъандэрэ Думэсарэ бггэдэст, уэндэггү зэрыхуам паицлэкIэ. Хьуэпсэггүэ нур, 66. Убых хьэцIэхэр кьэпIейтеуэ зэрйзехьэрт, я благгэ нанэм игу дахэ хуаицIу. Лъапсэ, 118. Елдар и кьуэ цIыкIуитI Астемьррэ Иналрэ зэран кьыхуэхьуми кьимыганэу, нанэм ипицфIыну Верэ Павловнэ жиIар ипицфIауэ хьэзырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 672. 3. (53). «Хьуэпсэггүэ нур» романым шыщ персонажц. Думэсарэрэ Нанэрэ я щхьэр кьыфIэхуауэ Астемьр жилэм едалуэрт, зээзмызэ псалгэ зырыз кьыхадзэмэ, абы кьыфIамыггэкIыу. Хьуэпсэггүэ нур, 123. Сэ слэзггүакьым Хьалилхэ я кьурлэнкIэ тхьэ ялуэу, ауэ Нанэ илгэггүаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 150.

НАПЭ I (35). 1. (9). Щхьэм и гупэу нэ, пэ, Iупэр кьызытеш лъэныкьуэр, нэгү. Деблэггэну дыккэкIуакьым дэ, - жиIэрт афицар напэ ггүэжьым. Хьуэпсэггүэ нур, 288. Желэр гуаицэм зэхимыхыу, И щыггьыни зычимыхыу: Гуаицэ напэм жьыфэ теуэм, Ари сэ си лажьэ? «Тисей», 500. Лу кьэуIэбжьаиц, и напэм бэдж зэрамыцIэж кьытелгадэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. 2. (26). зэхь. ЦIыхум и хьэл-щэныр, и дуней тетькIэр, и Iуэху бггэдыхьэкIэр кьызэрипщытэж гурыщIэ. Хьэм и напэр зи напэ! - жиIэри Чокэ дотрос ицIыну и ужь ихьаиц, и паицхэ исым и псэр и IэмыщIэ зэрилгьыр ириггаицIэу. Шьанэужькьыкьуэ, 69. Комиссар жьыхуаIэр аратэккэ: отрядым урананэц, уранабдзэц, ди паицIэ утелгьы. Нал кьута, 296. Пэжыр, напэр, хабзэр хьэсэпэ бжьыкьым, мывэ сэрйкIэ кьэпIцIыхьами, зэхамыутэу пхуэхьумэн? Хьэсэпэхьумэ, 418.

◊ **Напэ илэн** (1). ЦIыхуггэ хэлгьын, цIыху пэжу щытын. Напэ илуэ уасэ зьмыт гуэрим уритыни. Шьанэужькьыкьуэ, 26. **Напэ имыIэн** (4). Напэншэу, мыкIытэу, мыхьумыщIэу щытын. Напэ зэрамыIэ абы, - жиIэу капитаныр, унэр кьриклүкI-нриклүкIыу, и пIэм изаггэртэкьым, - дэ лгьы дггэжэу губггүэм дити. Нал кьута, 273-274. **Напэ кьабзэкIэ** (9). Гуэныхь темылгу, щIэукIытэн бггэдэмылгу щытын. Зи цIыхуэ стелъ цыIэкьым, ахгэрэтым сыкIуэжми, ди лам напэ кьабзэкIэ салуицIэжыни, - Iуарэр бауэклэщIэ кьэухуаици, лэбакьуи хуэчыжьыркьым. Кьалэн, 436. Сэ гуэныхь маицIэ кьэсхьауэ кьыцIэкIынкьым, иджы си гуэныхьыр сыпшыныжу Алыхь талэм и паицхьэм напэ кьабзэкIэ сихьэжыну мурад сиIаици, тхьэм кьабыл ищIэ. Лъапсэ, 60. **Напэ хужькIэ** (11). Еплэ напэ кьабзэкIэ. Хьэжы, напэ хужькIэ тхьэм дызэхуицхьыж, - жиIэри кьэпсэлгьаиц Iуизэ. Хьуэпсэггүэ нур, 68. [Нанэ Думэсарэ зьхуицггэзэу:] Ялыхь дыккэзыггэщIауэ напэ хужькIэ дызрихьэлIэжын, гуицIэггү кьыхуэцIэ Думэсари и бын дыггэл цIыкIухэми. Хьуэпсэггүэ нур, 282. И дахаггэр дыггэ-мазэт, Напэ хужькIэ сыпхуэзэну Ариц хьуэпсапIэу сэ кьысхуэнэр. «Тисей», 492. **[И] напэм кьэнжал тебзаиц** (1). УкIытэ зимыIэ, напэншэ, цIыху икIэ. Уи напэм кьэнжал тебзаиц. Нал кьута, 276. [Iуарэр Бэкан жриIэу] Уи напэм телгьыр кьэнжал. Кьалэн, 431. **[И] напэр сын** (1).

Хуабжьу укIытэн, емькIүм щымэхьэшэн. Сьту уи напэр мысрэ! Хьуэпсэггүэ нур, 117. **[И] напэр текIын** (6). Iуэхуггүэ гуэрим теухуауэ укIытэ зэхэщIэн, напэтэх кьыщыщIын. Абы и ужькIэ Чачэ игу кьимыггэкIыжу хуэищачакьым зыгуэрим фьз кьыиар мазитху фIэкIа дэмыкIыу зэрлгьхуар, пхгүр зейм ар кьыщищIэм, хьыджэбзыр кьылггэрадзэжу и напэр темькIын цхьэкIэ, кьыIихар зэрьритыжари псалгэм кьыидиггэкIуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 71. [Дахэуэс жиIэу:] Алыхь, си напэр текIэ пэтам. ГуицIэггүэ, 424. **Напэр (зы) текьыжын** (5). ЕмыкIу гүэр, Iуэху мыщхьэпэ и щхьэм елэжьыжын, абы кьыхэкIкIэ укIытэ зэхэщIэн. Ди напэр ди IэкIэ тетхьыжаиц, - жиIэри иIиггүаиц Астемьр, и иIакIуэр зыщыхьурэ. Хьуэпсэггүэ нур, 261. Нурхьэлий жэмыхьэт псом я паицхьэм кьиувэу и напэр зытрихьыжамы, Астемьр напэтекIыггүэ ихуаами, лгьы хуэдэлIц, жариггэIаиц, паицIэ зэрьтетыр иггэггүэщачакьым. Хьуэпсэггүэ нур, 158. Лашыну джэгун хуейр Сосрыкьуэрт, ауэ кьытэхьати щилуэжьырт, цIыхубз щыггьынкIэ зихуапэу и напэ зытрихьыжыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 617. **[И] напэр текьын** (18). И пщIэм, и щхьэм хуэмыфащэ лэжьын, гьэулгьийн. Уи напэ тезыхын лгьыцIэ нэхь узыхуэмей сьт цыIэ, - жиIэри Мэсхьуди арэзы хьуаиц, Мусэ зи гуггүу ищIыгьым и щхьэр тримыч цхьэкIэ, абы кьыгурыIуат Елдар иIаггэкьуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 93. Пырым адыгэ цIыхубз напэр трихати, абы иггэульгия цIыхубз кьомым я Iыхьлы, я лгьиджанэ цыIэм, я дэлгьху ялэхэр зэхэлгадэри кьызэрэггэггубжьаиц: ди лэпкэ напэ фи пырым трихауэ хуэдмыдэн, жаIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 616-617. [Кьандыщэ жиIэу:] Иджы, тхьа, абы хуэдэу шхын мызэггэ саггэшихаиц жиIэрэ илуэтэжмэ си напэр кьытрихаиц. Алхьо, 85. **Напэр тхьэщIыжын** (5). Iуэху мыхьумыщIэ, хабзэншаггэ гүэр зылэжьам ар иггэзэкIуэжын, и пщIэр зэфIиггэуэвэжын, зыкьыдихьыжын. А пейкэ цIыкIухэм еицхьыц поэтри - Зэрис цIыналгэм емьпцIыж, ТошIэ ицIэнишэкIуэду хэкIуэдаци, Зы закггүэм напэр кьэтхьэщIыж. Шахмэт джэгүкIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжьэ», 78. Бзукьан кьуаажэм я махуэр кьытхуэкIуаиц, - жаIэр лгьыжьхэм, - ди напэ тхьэщIыжэ зэрхьунум иужь дивггэти нэхьыфIиц. Хьуэпсэггүэ нур, 62. **НапэтекIыггүэ ихуэн** (1). ЩIэукIытэн, щIэмэхьэшэн Iуэхуггүэ гүэр кьыщыщIын. Нурхьэлий жэмыхьэт псом я паицхьэм кьиувэу и напэр зытрихьыжамы, Астемьр напэтекIыггүэ ихуаами, лгьы хуэдэлIиц, жариггэIаиц, паицIэ зэрьтетыр иггэггүэщачакьым. Хьуэпсэггүэ нур, 158.

НАПЭ КЪАБЗЭ (2). Зи нэгү дахэ, лгьыггүуафIэ (цIыху). Хьыджэбзым иIалэ напэ кьабзэ илгэггүэм и диным икIэ цхьэкIэ, абы и унафэр адэ-анэм яицIэ. Хьуэпсэггүэ нур, 141.

□ **Напэ зимыIэм кIапэр ехэ!** (3). УкIытэншаггэ, дэрыхэ зимыIэм зыхуейр Iэрылгьхэ ещIэ. [Дисэ Саримэ жриIэу:] А-ды-дыд мыггүэ, зэбггэх! Напэ зимыIэм кIапэр ехэ! Хьуэпсэггүэ нур, 255.

НАПЭ II (8). Тхьыль, тетрадь с.ху. дэт тхьыльгьымIэ напэм и лъэныкьуэ. Марффэ жаIэр

и *фIэц хвуркыым А тхылъ напэр Iэм IэцIэлъми, Йоппыр вождым, зи зигъэницкыым, А сурэтым ар еплъ нэтми*. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 165. *Си тхылъ напэм жьыр тоджагуэ, ФIы а жьыбгъэм игу имыль*. Си губгъуэ. «Щхъэлыкъуэ», 375. *Уэрац ар зейр, - жиIэрт Къазджэрий, тетрадь напэр зэтрихъуэр, - уи адэр зэрытэтым гу лъысташ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 623.

НАПЭКIУЭЦI (2). Еплъ **напэ II**. Ауэ зыщывмыгъэгутицэ *икIи зыщывмыгъауэ: фи зачетнэ тхылъ цыкIум дэт напэкIуэциым и бжыгъэм хуэдизи дэлгу кыизэфт*. Лъапсэ, 76. *Тхылъ цыкIу гуэр, напэкIуэциуицэ хуэдиз хъун жыпIэу, диггэлгъэгъауицэ: - Мыбы еджа фхэткыым фэ, дауи, - жиIэри*. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529.

НАПЭНШАГЪЭ (2). УкIытэншагъэ, мыхъумышIагъэ, икIагъэ. *Жэцыр хэкIуэтауэ хэту пIэрэ мыбы кэкIуар жыслэрэ сыплэмэ, щIалэ нэкIу хъурей, и жьакIэр кэабзэу унсауэ, и цхъэцI фIыцIэр кIыхърэ и натIэр цIихъумэу, и нэгум уиплгэмэ, напэнишагъэ и хъэлу, и цэну зэрыщывтым гу лъыуигъатэу кыищывтицэ*. Лъапсэ, 63.

НАПЭНШЭ (16). Напэ зимылэ, укIытэ зыхэмыль, емыкIур зымышIэ. *Уэри уицIэ мыбы, - жиIэри кIияцI Дисэ, Елдар щилъагъум, - напэнишэ, уэри уэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 137. КъызыхэкIар зымыщIэжым нэхърэ нэхъ Iей тхъэджэд гъуалгъэу абгъуэм кэришынкыым, кызыхэкIар зымыщIэжыр напэнишэу, хабзэнишэу цхъэхуеицэ мэхъу*. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 478. *Хъэмэ ницIэнишэу Уэ напэнишэр Iэпэ шыным уедэIуа? «Бажэ пшыненэ», 8*.

НАПЭТЕХ (2). УзыгъэукIытэ, уи напэр тезых. *Цым, цым, цым, псоми зэхырех, Цым, цым, цым, Мыщэ напэтех*. «Бажэ пшыненэ», 6.

НАПЭIЭЛЪЭЩI (4). ЩэкI бгъузэ хуэкIыхъ зыгуэр ирилгъэщывным хуэщIауэ (нэхъыбэу напэмрэ Iэпкългэпкыымрэ лъэщIыным папщIэ кыагъэсэбэп). *Инус и цхъэр зэрыфIэнхыкIа напэIэлъэщIри псы ятIэм хэлгт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 65. *Лу и натIэм кыиж лъыр Матренэ напэIэлъэщIкIэ трилгъэщIыкIырт*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 552.

НАПОЛЕОН (1). Франджым и император, дзэзешэ. *Ауэ лIыхъужьхэу ди адэжъхэр Наполеоным пзуври Бийм иратакыым ди щIытIэр, народыр зэуэ кээтэджри ЛъыкIэ ялахэц зэуанIэр*. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

НАПРЯЖЭННЭ (2). Урысыбзэ кIэ: щIэгъэхуэбжыауэ, егъэлеяуэ къару текIуадэу, псэ зэпылъхэпIэу щыт. *Дыгъуасэ хъыджэбз цыкIу гуэр кэуепицIащ «напряженнэ зауэ» жыхуаIэр сыт? - жиIэри*. Шынахужьыкыуэ, 51. *Мынапряженнэу зауэ цыIэ сытми*. Шынахужьыкыуэ, 51.

НАПЩIЭ I (1). НэщIащэм и къэухъ лъаганIэр. *ЗэцIеукIэ лIыжыым напщIэр, Набдзэ тхъуахэр ицIу къуанишэ*. УнэщIэ. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 32.

♦ **НапщIэр хэшыи** (1). НапщIэр дэшеин. - *Мыр хэт ши, тхъэмэдэ? Уей? дэнэ кыиздикIар? - жиIэу и напщIэр хишырт [военнэм]*. Нал къута, 268.

НАПЩIЭ II (2). зэхъ. ЦIыхур зэрыгушхуэ, зэрыпагэ, и гурыщIэ кыабзэр зыхуэгъэза. *Ар си гъуэгум и кыэжъапIэцI, Ар си дамэци, ар си напщIэци, Ар сымыщIэу цытыгъатэм, КIэцI дьидэнут сэ си гъацIэр*. Гъуэгу кыэжъапIэ. «Мывэ хуабэ», 83-84. *Си къуэм сыхуэарэзыци, си напщIэци, си псэци, си нэци*. Нал къута, 226.

♦ **НапщIэм телъын** (20). Зыгуэрэм иригушхуэн, ирипэгэн, и щхъэ телгъхэн. *Зэхуауэ губгъуэ пишэр, Пхъэ гъур Iэтэ цызэттелгъым Дадэр яшэ, иту япэ, И гуфIэгъуэр напщIэм телъу*. «Тисей», 483. *«Ей, адыгэр кызыгъэцIыхуар адыгэшыр арац» жайэу, шы дахэр я напщIэ телъу шытащ*. Нал къута, 265. *Куэдиц сэ кыэзджэдыхъари, сызэрыщывуари, жеIэри иджы дзыхъ кыыхуащIу Iуэхушхуэ и ницэ кыизэрыдалгъхар и напщIэ телъы*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 528.

НАПЩIЭ III (6). 1. (5). Гъуэгум и гъунэ, абы ибгъу лъэныкыуэ, и нэз. *Зырыз гуэдз хъэдзэ IэщIэхуамэ, И ныкъуэр бзухэм кыисфIащып, КъыицокI и ныкъуэр си гъуэгу напщIэм - Шхъэмыж зырызхэр си насытицэ*. Си лъэрыгъыпсыр зыгъыгъауэ. «Батырыбжъэ», 58. *Нэгъуджэ зыIулъыр и «пара беллум» кIэрахъуэм еIати, хуаакыым, и фурашкIэр цхъэрыхури джэрэу гъуэгу напщIэм теухащ, езыри абы кIэлгъыкIуэу*. Нал къута, 247. 2. (1). Псыр зэуалIэ Iуфэ, нэз. *Уи псы уэрхэр мажэ цхъэхъу, Я IуфитIыр напщIэм телгъи*. Адыгэ хэкъу. «Щхъэлыкъуэ», 394.

НАПЩIЭТЕЛЪ (1). Еплъ **напщIэм телъын**. *Сэ гурыфIыгъуэм сиггэмэхъарт, Уэр фIэкI сIакакыым напщIэтелъ*. Поэзие. «Мывэ хуабэ», 14.

НАПЭ (4). 1. (3). Нэ щхъэфэм зэтэхэ-зетекIыу телъ фэ. *Зы нэгъуджэ молэ напIэу, Океаным кыыбгъэдэсу, Лъытс теплэзыр и псэ гуанэу, Хъэдэ теплэм и гунэсу ДоуцIэр псоми зы емынэ*. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 60. 2. (1). НапIэ зэв, зи напIэр Iууэ, бгъузэу щыт. *Лу сурэткIэ ищIэрт Инал напIэ фIыцIэ зэрытетыр, нэгъуей напIэуи зэрыщывтыр*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 526.

♦ **НапIэр зэтелгъхэн** (1). Нэр къэмыплгъэу напIэр кыэгъэхын. *И напIэ зэтрилгъхэмэ, Къазджэрий кыизэджа уэр и нэгум ицIэтт*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 609.

НАПЭЗЫПЭ (11). Зэман кIэщI дьдэ, напIэ Iэтыгъуэ. *Лы нэхъ Iыхъэ инхэр къащIэрэ напIэзытIэм кэупицхъэр кэабзэ яцIу, цхъэгъэрытым фадэр ирагъахъуэу, шыпслгэм мычэму шыпсыр из яцIу псори цэху хъуауэ ишхэрт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 58-59. *Елдар кызызэрыкIуэр зы напIэзытIэм жылэм дэз хъуащ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515. *Зы напIэзытIэм ицIалэ цыкIу кыомым хэт кIэрахъуэ иIыгъуу, хэт гранатэр иггэдалгъуэ фермэмкIэ зэрехъэжыауэ макIуэ*. Шынахужьыкыуэ, 72.

НАПЭЗЫПЭМ (29). нареч. ЗэшэзэпIэу, псынщIэ дьдэу, занщIэу. *НапIэзытIэм мафIэр кыирихуеири кIэгъуасэм иуа бгъэным хидзаци*. Хъуэпсэгъуэ нур, 207. *Мис абдежым напIэзытIэм Уэсыр мэткIури, жыгыр гъагъуэ, ЩхъуантIэ мэхтур дэнэ ицIытIи*. Гум и гъатхэ. «Партыр ди

пашэу», 112. *Зэрыбзэхам хуэдэ кьабзэу щлалэ щлэхуар наплэзып*лэм кьэсыжащ, лэкьуми, щлакхуи, кхъуей плъыжь гьэгъуаи, шху кхъуэщын *лэлэныкьтэу цыкгуи кьихьри*. Лъапсэ, 55.

НАПЭЗЫПЭУ (5). *нареч.* Зэман клэщкклэ, наплэ зэтельхьэгъуэклэ, зэшэзэплэу. *Нурхъэлий и лэр ишияц кьурлэным елусэну, арицхьэклэ наплэзып*лэу, гьуицл гьэплгва елусам хуэдэу, и лэр *луихьыжащ*. Хьуэпсэгъуэ нур, 156. *Махуэр блокыр наплэзып*лэу, *илгэсицэ кьэбгэцилэни, Упсэным лэфуи цлэлъыр* зэ упсэукуи кьыумыщилэ. Махуэр блокыр наплэзыплэу. «Вагъуэ махуэ», 315. *Апчарэ зы наплэзып*лэу уанэгум *итлгьысхьыащ*, цыхубз тесыклэу и лъакьуйтлри шы сэмэгурабгьумкелэ цылэу. Нал кьута, 231.

НАРЗАНЫПС (3). Щыгым кьыщцлэжу газ зыхэт псы хуцхъуэ, минералыпс. *Нарзаныпсхэм я нэгъунэ – Фыг а псори дызогъаклуэ*. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79. *Абы хуэдэи кьэбгэцхэун цхьэккелэ пасрейхэр лэджем егунсысаи; тхьэм еицлэ, ираггэшха мэкьум дыггэ темыпсэу яггэгъуицъирт, нарзаныпс ираггафэрт, уелэмэ жемышиэ ираггафэи кьэхъуаггэни*. Нал кьута, 265.

НАРКОЗ (7). Цыху операцэ ящцлэну яггэмэхын, яггэундэрэщхьуэн папщцлэ халу мастэ. *Варварэ Романовнэ палатэм нэстри наркоз зритын хьыдэбзми уз дэфтэрми еплъаи, анализ сытхэми хэгунсысхьыри и гур куэдътауэ кьыггэгъэжаци*. Лъапсэ, 13. *Наркоз иритар иджьыри пкьырыклатэкьыми, и нэр кьыщцхьэрлэхуауэ зэрыцъытыр сэ сицлэрти, згьэццлэгъуэххэункьыгым и анэу сыкыфлэцилами, арицхьэккелэ срианэу кьыфлэцилауэ аратэкьыгым, шэч хэмылэу, гу лъитат и ажалыр зэрыцхьэцисхам*. Лъапсэ, 22.

НАРКОЗ ЕТЫН (4). Зэман гуэркклэ хуцхъуэ ехьэллэу гьэмэхын, гьэундэрэщхьуэн. *Наркоз иратар иджьыри пкьырыклатэкьыми, и нэр кьыщцхьэрлэхуауэ зэрыцъытыр сэ сицлэрти, згьэццлэгъуэххэункьыгым и анэу сыкыфлэцилами, арицхьэккелэ срианэу кьыфлэцилауэ аратэкьыгым, шэч хэмылэу, [сымаджэм] гу лъитат и ажалыр зэрыцхьэцисхам*. Лъапсэ, 22.

НАРКОМ (7). Псалгэ гьэкклэца: цыхубэ комитет. *Степан Ильич зэрыжилэмкелэ, езы нарком дыдэу Анатолий Васильевич Лунэчарскэм Мэтхгэныр флгуэ кьэцлгьыури кьуитлгьыцын флэфлкьыгым: ди лэжъаклуэи, цыху дызыхуеи, – желэри*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 529. *И фэккелэ наркомыр лы гьэиша нэклуплгэ гуэрт, карточкэклэ псэуэ зэрыщымытым гу лъытэу*. Нал кьута, 215.

НАРКОМПРОС (1). Цыхубэ комитетым и гуэхуццлэ. *Ищлэну имыцлэу Апчарэ наркомпросым ицлэгъэдаи*. Нал кьута, 215.

НАРКОТИК (1). Егьэлеяуэ гукьыдэж кьозыту щыпкьырыкьыгым зэхэзехуэ узыщцл, узэсэу пхуцшымыгъэтыж щхъуэ. *Аурэ бээрим дыгъу кьыцаубыдаци, якулыну ерагъуу кьэраггэлаи, абы ирихьэллэу наркотик ищэу нэгъуэцл зыгуэри полицэм цаубыдэи, ар кьэраггэутигыжыну цлалэ зыком зэрыггэлуцу полицэм ятеуа, зыгуэрхэри кьаула – зэрызехьэ хьури кьалэм дэсхэмрэ губгъуэрисхэмрэ зызраупсеяи*. Хьэщцлэ гьапкелэ, 404.

НАРОД (17). Кьэралым щыпсэу цыхухэр, цыхубэ. *Партыр, властыр ныхуццокьур Ди народыр сытым хуеи Пэрыхьэту игъуэтынэ, Мамырыну и дунейри*. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. *А фыгъуэ псори ди щлгьыгум Народ кьаруккелэ мэбагъуэ, Народ насыным и гьуэгуи Дыроклуэ тлури зыцлгьыгуу*. Зэкьуэшитл. «Бгы лъапэхэм деж», 100.

НАРТ (47). *миф.* Гуэрыуатэм ипкь иткклэ, ижкклэ щыла адыгэ лгьыхъуэ лъэпкь. *Мамай и Гуацхьэм кьыцатлауэ, Нарт мафлэу Прагэ ар яхьащи, Ди цыхьым сыну хэуауэ, Зи гугъу яхуицлгьыр дэ ди лгьыггэи*. Щыгэ Ибжъыб. «Мывэ хуабэ», 128. *А кхъуэжьейкьыри апуэдизкелэ инти, псони тхьэ цагуэжырт, жыгыр нартехэм кьэцилэнауэ*. Хьуэпсэгъуэ нур, 243. *Санянт «Адыгэ клубым» кгуэурэ Кьэзджэрий щлгьыгуэри арат, Кьэбэрдейм я хьыбар зэхихмэ, и нэпсым кьызэпжыкхьырт, нарт уэрэд зээмызэ хьэцлэм и псалгэм кьыдэклэуэ кьыхиггэицмэ, хьыдэжэбзм и гури и псори дихьэхьырт*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 665.

НАРТЫХУ I (76). Цыхухъуицлэ, «Лъапсэ» романым кьыхэщ персонажы. *Цыхур дахэклэ зэберыкьыгынэу фэ теткьым, Нартыхуи клубым цыгьыгуэ абы хуэдэ Гуэхум тепселгьыгынэу хуеиххакьым, кьызэрыхуаыггэгъуэру еицлэ, имыцлэры сыт: яхэкьыжа зэрыхуэнури*. Лъапсэ, 74. *Моуэ уэрамымкелэ щыблэжым, я унэкьуэиц гурхэр цыту кьылгъагури кьэуувилаи, сэлэм-чэламыр зэрахри, Нартыхур щлэуицлаи: - Лло кьэхъуар, мьбдеж цхьэ фыщыт? Лъапсэ, 73.*

НАРТЫХУ II (71). *бот.* Сэмб кьызыдэклэ кьэкьыггэ лгъужыгъуэ; абы и хьэдзэхэр. *Бзум яхудупхьейн гьавэ димылэу, Елдар нартыху кьэп кьыишати, абыккелэ допсэу*. Хьуэпсэгъуэ нур, 189. *Иэдэм цхьэлым щлохьэри нартыху матэр зыцлгьыпкклэ хеклутэри хьэжыггэ матэ кьыцлэх*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 631. *Тамбукъан гуэлэм кьэсауэ нэмыцэ авиацэр кьатеуати, шухэр нартыхум хэлгъэдаи*. Нал кьута, 214.

НАРТЫХУ БЗИЙ (6). Нартыху сэмбыр кьызыкьэрыккелэ пкьы. *Пицхьэицхьэ хьурэ лэцыр кьыдыхьэжмэ, я шкклэ цыкьлгьыгым хуэзэша жэмхэм бууэ кьыцлгьыдэрт, ахэр куэбжэм кьэмысыж щлгьыккелэ уэрамым сабэр дэз хьурт, гу зырызи е нартыху бзий кьэишэу, е чырэ кьуар кьэклэуэжуэ цхьэжэ и унэ еклэулэгъырт*. Хьуэпсэгъуэ нур, 270-271. *Хьэблэиц бэккьыгымккелэ елаи, нартыху бзий кьыпэллэу зэрыцылгьыр ищлэу*. Нал кьута, 227. *Кулисум и бын цыкьлгьытлгьыр и гьусэу нартыху бзишиэ кьуащи, кьэишэмэ, жыслэу сытоплгэ*. Нэгъуху, 50.

НАРТЫХУ ЖЭПКЪ (3). Нартыху хьэдзэхэр кьытебггэлгэла нэужь кьыщцлэщ пкьыгъуэр. *Кулейсызхэм яккьэрыцлар кьамэ бгъуфлэнт, кьамаплэр уфэкарэ кьамэдзэр щыплгъагуи цылэу, абы я кьамэр, нартыху жэпкэ ирытаупцими, е ираухъуэницлми дзагуэ ящлат*. Хьуэпсэгъуэ нур, 84-85. *И ныкьуэм нартыху дэтар кьыдачауэ нартыху жэпкьыр кьинаи*. Нал кьута, 278.

НАРТЫХУ ЛЭКЪУМ (1). Нартыху хьэжыгъэм кыыхэщыкIа лэкъум. *Иринэрэ Чокэрэ зэпсалъэу цысыху тIэкIулкIэ, Хьэбибэ джэд иукIри джэдлыбжэ ицIащ, уеблэмэ нартыху лэкъуми игъэжыащ.* Нал къута, 237.

НАРТЫХУ-МЭКЪУ: ∅ *нартыху-мэкъуу зэцIэкIэн* (1). ЗэрамышцIам кыыхэкIыу удзым хадэр (хьэсэр) зэцIиштэн. [ЦIыкIуцэ Хьэрун жиIэу] *Уи къуитIым хамэм я хадэ япцIэ, уэ уи хадэр зытцIэн цымыIэу нартыху-мэкъуу зэцIэкIэжащ.* Нэгъуху, 21.

НАРТЫХУЩХЪЭ (4). Хьэдзэхэр зытет нартыху жэпкъ, Iэдий. *Нартыхушхъэ зи унагъуэ имылэ Iэджи цыIэт, абыхэм нэхъыбэм къэп къащтэри факъырэу жьэжауэ хьэ ягъэбанэу къауыцхьырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 287. *Сэ сыбукIами, сабий шхын ицхьэкIэ лIэуэ сеплъыфынукъым, е зи лIыр зауэм хэкIуэда фызабэм нартыхушхъэ имыхуэ плэрэ, жысIэу къэсицыфынукъым.* МелыIыч, 465.

НАРЦАНЭ (1). «Нал къута» романын кыыхэщI гоститалыр здэщыIэ шыпIэм зэреджэщ. *Си ицIалэр зыцIэлъ Нарцанэ гоститалым я махуэр кыыхуимыхуауэ тхьэм къыщIигъэкI, жиIэу нэмэз ицицIкIэ и нэмэзыбзэм кыыхегъахуэ.* Нал къута, 234.

НАРЯД (4). Iэ зыщIэлъ тхыгъэ (документ) Iуэхугъуэ гъэзэщIэн хуейр е зыгуэр кыIэрыхъэным шыхъэт техъуэ. *Тхылъ – нарядыр илэу къакIуэм Ефт хъарбызыр хуэфшэчауэ, ХъарбызыфIхэр IэкIуэлъакIуэу ШыIэц модэ къыщIэчауэ.* «Тисей», 481. [Комендантым жиIэу:] *Псэ зыIутым ептынкъым, наряд къэп кыихуэ къэкIуауи.* МелыIыч, 464.

НАСИМ (1). Къум пшахъуалъэм къыщепщэ жьыбгъэм зэреджэщ. *«Насим» жыхуаIэ жьыбгъэ тIэкIур къыкъуоури мэкIуэдыж.* ХьэщIэ лъапIэ, 400.

НАСТУПЛЕНЭ (1). УрысыбзэкIэ ныкъуэкIэ: ебгъэрыкIуэныгъэ, тегуплэныгъэ, теуэныгъэ. *Сыту жыпIэм нэху зэрыщу, ЗэрытлгъэкIкIэ зэдицIэщу Наступленэм дэ зитчынут, Бийм и фронтыр зэпытчынут.* Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

НАСЫП (243). ГъащIэм узэрыхуэрэзым къыуит цытыкIэ. *Пыцхьэщхьэм пшанэр зэхуэу Ботэщ Астемырхэ я унагъуэр зэгъэжа нэужь, Нурхъэлийрэ Мусэрэ къалэм къыщызэIуаха шхапIэм, бээршышхуэм насыпу цызэрахъэм Думэсарэ тепсэлъыхъащ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 189. *Мы дыкъыздэкIуа мыгъуэр зэлIэфызым увыпIэ тхуэхъуа ицхьэкIэ, ди хьыджэбзым дежкIэ насып IкIуэдыжыпIэщ.* Лэчымэ, 395. *Насып зацIэр къыгуэптащи Марфэ и гум куэд хэхъуащ.* «Бдзэжьеящэм ипхъу», 153.

∅ *Насып гъуэтын* (1). НасыпыфIэ хъун, насып къеуэлэн, унагъуэ ихъэн. *Зэрыфагъуэ цIыкIуу лъагъугъуафIэ дьдэщ [Тамарэ], ицIалэхэр армэм ямвышэу цытатэмэ, абыи насып гуэр игъуэтынт, дэ жэм нобэ зэрыдгъуэтам хуэдэу.* Шынаэхужыкъуэ, 15. *Насып зацIэ ухъу* (3). *Ехъуэхъуу зэрызыхуагъазэ, насыпыфIэ ухъу жиIэу къыкIыу. Тхьэм насып зацIэ уицI, уи жьыщхьэри махуэ ухъу, Рахъым, зи гъащIэр кIыхъ хъун, Iейуэ*

бгъэгуфIащ хьыджэбз цIыкIур. Хьуэпсэгъуэ нур, 131. [Сани жиIэу:] *Насып зацIэ ухъу!* Гъуэгуанэ, 107. *Зи насып къэкIуэгъуэ* (2). НыбжьыщIэ, гъащIэм хыхъа къудей, куэд зылъагъуну, къэзыгъэщIэну къызыпэщыль. *Нурхъэлий зээмьыэ къеплгъэкIмэ, ныжэбэ си насып къэкIуэгъуэ хъуну къыщIэкIыни, жиIэу и гум къэкIырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 229. *ТхьэмыщIкIэ цIыкIур дахэ дьдэщ, и насып къэкIуэгъуэщ.* Нэгъуху, 34. [**И насып къэкIуэн** (2). НасыпыфIэ хъун. *Уи плэ уису уи насып къэкIуэн, хьэрычэт ицIэн хуейи, жиIэу Нурхъэлий и ицхьэм хужижэжырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 146. *Нобэ Астемыр зытет гъуэгу дьдэмкIэ зи насып къэкIуагъытIыр къэпIащIэу къаIуэрт, я натIэм илъыр ямыцIэу.* Хьуэпсэгъуэ нур, 160. **Насып къеуэлэн** (9). ФIы и лъэныкъуэкIэ зыгуэр къыжьэхэуэн, къехъулэн. *Апхэдуу зырыз къэхъуми, Нурхъэлий и гум жьы дихужат шхапIэ къызэрызэлухрэ, насып къеуэлэнуми и гугъат, арицхьэкIэ уунэхъунумэ, куэдэр, Нурхъэлий и гугъэххэтэкъым къыщыцIыпIауэ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 205. *ЦIыкIуцэ кIапсэ нахъутэ кIапэр кIэщIу иIыгъыу шым темьгушхуащэурэ телгъэцIыхьт, насытшышхуэ къеуэллар ицIыхъэпIэу илгъагъу къыфIэцIыжу.* Нэгъуху, 19. *Езы Хьэкурныну плъагъум фызи бьни игъуэптащи, дуней насыптыр къеуэллакъыщохъуж.* Лъапсэ, 99. **Насыпкъехъулэн** (1). *Еплэ насып къеуэлэн.* ЦIыхур лгъэкIлэпкъкIэ гуэшами, гурэ псэкIэ зэрощIэ, гъащIэм пэщIыи насып зымы кыщемыхъулэнукIэ, а насып закъуэр зымыхъумэфыр насып и уасэкъым, жиIэу. *Кхьэлэгъунэ, 380. [И насып текIуэн* (8). *И ныкъуэкъуэгъум, и бийм нэхьэр нэхь насыпыфIэу къыщIэкIыи. Лусанэрэ Маиррэ я насыптыр токIуэ. Мазэ ныкъуэ ицхъуантIэ, 618. ЦIыхухъухэмрэ цIыхубзхэмрэ ицхьэ зырызу плъагъу ицхьэкIэ, къызэрыкIар зы ныбэщи, я къэлэнри зыщ, зым зыр и мыгъусэу я мурадри къехъулэнукъым, я насыптыр текIуэнукъым.* Лъапсэ, 19. [**И насып къытекIуэн** (1). *Еплэ [и насып текIуэн]. Бийм и насыптыр сэ къыстекIуэу Ныбжьэгъухэм я гуи хремыцI. ШIакхъуэ Iыхъэншэу сыкъэнами... «Шхьэлыкъуэ», 399. [И насып къутэн* (2). *Насып зыгуэрным имыIэжын. Зи фужер гуэрхэри стIоным къехуэхри хьэбэсабэу къутати, тхьэм еицIэ зи насып къутар жиIэу бысымым и гум къэкIащ.* Лъапсэ, 87. *Зи хэку къутэрац, дауи, зи насып къутэнур.* Лъапсэ, 87. **Насып мыгуэши** (5). ЦIыхум и натIэм къритха, Iыхьэхэмьхьэу и насып зыхэлъ. *УIэгъуэ сэ стелгъым Сихъынуци, си къуэши, Уэ псэуэ укъонэ – Насыптыр мыгуэши.* ЗэныбжьэгъуйтI. «Шум и гъуэгу», 33. [**И насып хэлъын** (2). *Зыгуэр къехъулэнэ, ей хъуну иухауэ щыгтын. Уи насып зыхэлъыр ицIэнукъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 54. *Мызэ-мытIэуи къыкъуэкIащ зи ныбжь хэкIуэта лы, къыздэкIуэж жиIэу, арицхьэкIэ, Хьэкурынэ си насып цыхэмьылгъаIэ, нэгъуэщI си псэм къыщтэнукъым жиIэурэ зымы дэкIуэжын идакъым.* Лъапсэ, 108. **Насыптым елгъэпэуэн** (1). *Насып къехъуллар зыIэщIэгъэкIыи, къэмыгъэсэбэпын. Сэри согупсыс: ярэби, си насыптым семьлгъэпэуэнэу*

нлэрэ мьбы жыхуилэр сымьдэу сежьэжмэ, жызолэри. Мельгыч, 449. **Насытым кыхьын** (1). Зыгүэр кьехьулэн, и Гуэхур фы хьун. Хэт насытныиэ хэхьухьами, уи насытым кыхьаиц, Мусэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 53. **[И] насыт кыкыи** (1). Гуэхур узэрхуейм хуэдэу хьун. **Темботрэ Лурэ я насыт кыклат**. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. **Насыт кыхьудэкьуэн** (1). Зыгүэрым фыгыгьуэ гүэр кьыдэкьуэн. Зэкьуэшиблым псыкьуий закьуэм Тхьэм насыт кьытхудигыакьуэ. «Индийскэ поэмэ», 362. **[И] насытти (насыт илэти)** (28). И Гуэхур кьыклати, кьехьуллати. **Насыт илэти и жьэм кхьуей жьэдэлъыжтэкьым, жьэдэлъамэ, и тмакьым тенэнт**. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 513. **Насыт илэти, Якьуб нэмыцэр кьэсмэ мэлыхьуэм трахьунумрэ трамьхьунумрэ я гугьу кьыгьэхьеяэ Локотои зы псалгы жиэжакьым**. Нал кьута, 262. **Насыт Гыхьэ** (1). Кьыплгысын хуейуэ щыт насыт. **Иэдэмрэ Хьуэуарэ яужькьлэ Зэлзэфыз зацлэу пьыкьлутл Тпурьтлу цыгьлээм кьытохьэ, Я насыт Гыхьэм цлэхьуэпсу**. «Индийскэ поэмэ», 359.

□ **Насыт уимьлэмэ, махьшэм утесу хьэ кьодзакьэ** (1). Дапхуэдэу хьуми, уи натлэм кьритхам уфлэкынкьым. **Араиц, насыт уимьлэмэ, махьшэм утесу хьэ кьодзакьэ. псалгэжэ Хьуэпсэгьуэ нур, 207. Насыт уимьлэмэ, хьудырым уи дээр Гуецьыкьлэ** (2). Уи натлэм кьритхам ухуозэ. - **Атлэ, насыт уимьлэмэ, хьудырым уи дээр Гуецьыкьлэ, - жиэрт зым**. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. [Тесид:] **Уунэхьунумэ хьудырым уи дээр Гуецьыкьлэ**. Тепщэч кьээылъэтыхь, 159.

НАСЫПЫНШАГЬЭ (5). Тхьэмыщкьлагьэ. **Насытныишагьэр, насытныишуэр - Шууитлу гьуэгуэм тет зьытыц**. Шууитл. «Батырыбжьэ», 140. **Насытныишагьэр цхьэукьуакьэ - Езы насытыр кьыкьуэжыныц**. Насып. «Дамыгьэ», 113. **Бэлыхьлажэр жылэм кьацыттеуэнум и нэклэ насытныишагьэ** **Иэджи кьэхьуат**. Хьуэпсэгьуэ нур, 287.

НАСЫПЫНШЭ (14). Насып зимьлэ, насып зыхуэмьш, зи насып кьымыкьлэ. **Нурхьэлий хуэдэу насытныиэ гьуэтыгыуейт**. Хьуэпсэгьуэ нур, 204. **Зи псалгэ дьыджыр насытныишиц, Кьыжьэдэкьлахэр и цхьэ уасэц**. Псалгэ. «Вагьуэ махуэ», 357.

□ **Насытныишэм махьшэм тесми хьэ кьодзакьэ** (2). Еплэ **Насыт уимьлэмэ, махьшэм утесу хьэ кьодзакьэ**. Атлэ, насытныишэм махьшэм тесми хьэ кьодзакьэ, жи, - **Исхьэжэ и башыр зыцлэгыакьуэурэ ерагьыу тэджыжаиц, мэжджытымькьлэ кьуэнэ**. Хьуэпсэгьуэ нур, 77. **Араиц, насыт уимьлэмэ, махьшэм утесу хьэ кьодзакьэ**. Хьуэпсэгьуэ нур, 207.

НАСЫПЫФІЭ (6). Насып зиэ, насып зэхьулэ. **Езым нэхэрэ и гьунэгьур нэхэ насытфлэу кьээылъытэр нэхьыбэт**. Хьуэпсэгьуэ нур, 259. **Адэ сурэтыр кьегьуэатри Ирегьэлъагьур и гьусэм, Ар насытфлэц мардэниэу**. «Адэ», 134. **Хьэкурынэ насытфлэу Фыгыгьуэ Иэджэ кьылыгьакьэ**. «Тисей», 509.

НАТАШЭ (12). Цыхьубзыцлэц, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым кьышыгьэлъэгьуаш, Елдаррэ Кьазджэрийрэ гьэру кьаубыда урыс хьыджэбзц. **Натаиэ гимназым ицеджэу, и адэр полъку**

кьришэкьыу зауэм кьуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 309. **Натаиэ ешати иджыри кьэс кьэмыушу жейрт, Тембот Саримэ зыхуейр ицлэрти, Степан Ильичрэ Елдаррэ зэгьусэу кьэкьуэжыну жиэрт**. Хьуэпсэгьуэ нур, 312.

НАТІЭ І (34). Щхьэм щыщу набдзэм и щхьэкьлэ гупэ лъэныкьуэр. **А тхьэмыщкьлэжэ мыгьуэ, уи фэр пыкьлаи...** - **жиэри Думэсарэ сьмаджэм бгьэдыхьауэ и натлэм Іэ дилъэрт**. Хьуэпсэгьуэ нур, 74. **Умыгузавэ, Жансэхьу, кьызуэз зыри цылэкьым, жиэрт Лу, и натлэ зэгьудар кьеуз нэтми**. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 552. **Дорофеич иужэ Матренэ кьыцлэгыхьуэрэ Лу и натлэм хьыдан псыф кьытрилэхьэрт, и цхьэм хуэпсэлэжэ хуэм цыкьлэу хьуцлэрт**. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 553.

□ **[И] натлэм илгыи** (16). Кьыхуиухауэ щытын. **И натлэ илгыр кьылыгьысати, Зи хьэу зыбгьынэм яхьуат**. Кьазджэрий. «Вагьуэ махуэ», 11. **Ньыбжэжэу сэ сицлакьым бишиэр, Си натлэ илгыр сэ сицлэнкьым, Гьуэгу текьлэныгьэм дьызышэр Си цхьэ схьумэну схьуэжынкьым**. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66. **Шэцири Бот и Кьыцым еицхьу нэцлэц, ауэ нелэмал, арат я натлэм илгыри, кьалгысаиц**. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. **[И] натлэ ириудэкьыну** (1). «Сьт зэрысцлэныур», «сьткьлэ сьхуей» кьыкьыу кьагьэсэбэп. **Абы зэрыжиэжкьлэ, Гьуумар шыгуишылэ иритырт зы уанэи кьэзытым, Цьэрдан Берд и шу гьусэм и унэр кьрицэрт зы уанэфлэц, арицхьэкьлэ лыжьым зыхигьэзэгьакьым, «си натлэ езудэкьыну уи унэр, сьт зэрысцлэныур?»**. Хьуэпсэгьуэ нур, 303-304. **Натлэм иуькьлэн** (3). Зыгүэр кьуитыну зигу пьымыкьым е кьуита гүэр птезыхьыжым жралэ псалгэц. [Директорым Астемьр жиэлу:] **Уи натлэм ибукьлэну, сьт зэрысцлэныур (Лениным и Іэ зытелэ тхьылгыр)? Хьуэпсэгьуэ нур, 185. [Дэфэрэдэж Шагировнэ Варварэ Романовнэ жиэлу] Дохутырыр уи натлэм ибукьлэну итлэнэ - лло зэрысцлэныур?** Лъапсэ, 14. **Натлэм илгыи хуэзэн** (4). Кьыхуиухам, и натлэм кьритхам хуэзэн. **Шы пэт гьуэгу хэнышэр нэиэкьаиэ: Уи натлэм илгыи ухуэзэниц**. Дунейр зи цлэцыгьуэ. «Батырыбжьэ», 130. «Дунейр шэрхьыци - мэкьлэрахьуэ», жиэлу Астемьр и псалгафэр Думэсарэ и гум кьэкьыжыиц, ди натлэ илгыи дьхуэзэниц, жиэлу абы игукьлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 239. **Ара мыгьуэуэ, арицхьэкьлэ ди натлэ илгыи дьхуэзэиц, утхьэусыхьуэ Алыхьым и гур зомыгьабгьэ, - жиэрт Шыкьымхэ япхьуми, псалгэмакьыр абдеж цаухьырт**. Кхьэлъгьунэ, 375.

[И] натлэ хьун (16). Апхуэдэу хьуну кьыхуиухауэ щытын, Іэщлэгьэ хуэхьун, и насыпыр епха хьун. **И натлэ хьунур сэ сицлэтэм, Ахьмэд бьдышыэ Лумьхуэу, Згьэхьэнт ар гынкьлэ нэхьапэм**. «Адэ», 135. [Омар жиэлу:] **Сэлам хьэлейкум жиэлэ хьэрытыбзэкьлэ кьыкьыр пцлэрэ: мамырыгьэр уи натлэ ухьу, жиэлу араиц**. Гьуэгуанэ, 103. **Куэбжэжэ гүэр кьыргьыу кьыцыгуахьым, Дэфэрэдэж псэкьлэ зыхицлэиц и гур зыхуэзгьуа дьдэр и натлэ зэрыхьуар**. Лъапсэ, 31.

НАТІЭ ЛЪАГЭ (1). Зи натлэр лъагэу щыт. **Гурыфьыгьуэр цлалэ закьуэриц, Уеблэм дахэр**

иронагэр, Къызэрынэу и цхъэ заквэу А цхъэц фЫцлэу натлэ гуагэр Къыхуэзауэ къыхуэгуфлэм, Мэхгур дахэр гуагэу бжыфлэ. «Тисей», 501.

НАТІӨ П (8). 1. (6). Бгым и цыхуплэ лъэныквэу. *Бгы натлэм тети зы жыгей, Ар бгым къелгэну цлэггуэжа Къысфлэцлэу, сэри сьдоплгей. Бгы нэккым тет жыгей. «Шум и гьуэгу», 112. 2. (2). Шындэбзий лъэныквэу. Сэлэтхэр къызэплгэклэм, зыми имыцлэу Армавир деж къыцагьуэта улэггэ зызыжыжыр гьуэлгьыплэм цуауэ итиц, лэ узыниэ лъэныквэмклэ гьуэлгьыплэ натлэр илыгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 173-174. Пхгэ лгакьуитлри гьуэлгьыплэ натлэм ириунсейрккым, фызыр къызэуэм жицэу. Кьалэн, 431.*

НАТІӨГУ: *Д* натлэгу нэ заквэу исын (1). Нарт эпосым, хьыбархэм, таурыххэм къыхэхэц иныжхэм я шыфлэлыфэу къыщыгэлгьэгьуащ, Мис абдежым иныжъ цлэквэу, И натлэгум ис нэ заквэр Къилыдыкьыу, бом къыцлэхъэ, Шыцлэ цыклум ар бггэдэхъэ. «Елбэздкьыуэ», 5.

НАТІӨПӨ (2). Пэм кьыхуэзанцлэу натлэщхэмклэ цылэ Гьхьэр. *Кьурш цхъуантлэм пшагьуэр теклэмэ, Натлэнэм тесыр уэс пьлэц, Кьуцхъэхьу цылэ жэмышхэр. «Мывэ хуабэ», 36. Пьлэцхъуэ лгакьэр натлэнэм тесу, абы и ужьым итт Щэрданым и адьютант Аралгьымырэ Гьумаррэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 290.*

НАФІӨ (2). Зыгуэр зыс лыгьей. *Мы яцикхэм ярылэ фЫгьуэм Фигу ирихьыр жыфлэ псыницлэу – Мис, шеничыр, мис уздыгьэр, Хьэкум нафлэ зикл ишеницлэу, Электроклэ ар зэфлэкьыр, Пхгэ зыкьутэм зеггэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ къэфцэху. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. Сэр дьидэм си гум илгьу нафлэ Си Гунэр гуфлэу сфлызтежу, Хэт кьыдэхуэухьуми псоми дгьафлэу Димылэт зыми зэхгэжэи. Ныбжэгьуэ. «Партыр ди пашэу», 91.*

Д Нафлэ къыцлэнэн (1). Нафлэм зэщлэцтэн, къэлыбын. *Кьоспэлгьауэ жьгьыру макэклэ Ар зэхэпхым уи гум кьонэ, Кьыпхуэзауэ зэ гуфлэм Гьуцлэм нафлэр къыцлэцлэнэ. Колхоз шыгэжэм. «Партыр ди пашэу», 38. Нафлэ цлэггэстын (1). зэхь. Нафлэ цлэдзэн, нэхь ин цын, нэхьри гьэлгьэщын. Корей народ лгэцыр цлэкьур мамырыггэм, Уэ хей унэр бггэсу нафлэр цлэбоггэст, Зауэм лгьыпсыр цыжэм арац уэрклэ фЫгьуэр, Сабий цыкьлэхэр жеймэ бомбэклэ уоггэс, Уезуэну хэти уэри зоукьуэдийр, Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 139.*

НАХОДКА (1). зэхь. Урысыбзэклэ: зыгуэр кьыларыхьэн, къэгьуэтгын. *Плгэгьуакгэ плакат «Болтун – находка для шпиона». «Зи бзэ зыхуэмьубыд цыхур тлэсхэцлэхым дежклэ кьалгьыхьуэм хуэдэц». Шынэхужьыкьыуэ, 31.*

НАХУАПӨ (1). Пэж дьидэу, пцлы лгэпкь хэмьылгьуэ къэхьу. *Тобэ Истобрлэхь, си пцлэхьэплэр нахуанлэ хуац, - жицэу арац Думэсарэ и гум къэклэр. Мазэ ныкьуэ цхъуантлэ, 566.*

НАХУЭ (12). Щэхуу цымыт, белджылы. *А лгэхьэнэм Степан Ильич коммунист парт*

нахуэ зыкьэзымыщлэым яцыцт. Мазэ ныкьуэ цхъуантлэ, 586. Аннэ Павловнэ Пыжынын цхъэклэ жицэу си гум кьокьыжри си дежклэ иджыри кьэс яггэцэхуар нахуэ мэхьу. Лгэпсэ, 26.

НАХУЭУ (6). нареч. Мыщэхуу, белджылыгьуэ. *Ауэ, тлэсэ, зы тлэсхэанлэ Илэц бзаджэм и быданлэм, А тлэсхэанлэр уи шы хахуэриц, Ар алгьышкьэ, еплгьыт нахуэу. «Елбэздкьыуэ», 13. Зы лгэцлэгьуэ зыггэцлэуэ Рау даджьым и махуэшхуэм И саулыкьуклэ зэхуэсауэ Цыкьлэхэр хуахуэуэм фЫккэ нахуэу, Костер иныр зэцлэнауэ, Рауи цлэсу а жыг жьауэм. «Тисей», 479.*

Д Нахуэу гьэпцлэын (9). Нэрылгьагьуу, псоми яцлэу пцлы упсын. *Арам, улэхьы, Астемыр иггэцлэм апхуэдэц, жицэм уедагуэм, бгым уцхьэщымыхум, нахуэу соггэпцлэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 197. Зытумылэнумэ, зггэпцлэккэ нахуэу, иггэцлэклэ умыпсэлгэжын узмыщлэым, - жицэу и нэцхьыр зэцлэуцлэц, и пэм мафлэ бзий кьрех, и автоматым лэпклэ тоулуэ клэхьур цлэчын кьудейуэ. Нал кьута, 287. [Анзор жицэу:] Фхуэзггэгьуэмэ нахуэу зггэпцлэиц. Гьуэгуанэ, 135.*

Тхэр нахуэу гьэпцлэын (1). Еплэ **тхэ И**. **НАХЪТЭ** (4). Шы лэпсэлгэпс. *Дыжынын нахэтэри лэцлэгу И аркьэныр хужьыц, дыжыныц. Щыдэжыныр щыдэжауэ. «Вагьуэ махуэ», 332. [Адэм жицэу:] Псыницлэу нахэтэ кьэхь! Хьуэпсэгьуэ нур, 255.*

НАХЪУЭ (126). Цыкьухьуцлэщ, «Мазэ ныкьуэ цхъуантлэ» романым къыщыгэлгьэгьуащ. *Мусэ утыкур цубыдац, Нахуэу жицэу нэмьысу. Мазэ ныкьуэ цхъуантлэ, 650. Иджы мэжджыт зэхуэцлэнын и унафэ тицлэныц, - жицэу Нахуэу къахэллгьац жылэм, зэлуцлэр и цыпэлгьагьу хуэдэ. Мазэ ныкьуэ цхъуантлэ, 654.*

НАХЪУТЭ (7). Шхуэлу зэрымылгь шхуэ. *Уэшху кьоихьыр, уафэр гьуагьуэу Шыцлэм нахьути хуцлэзох. Узэмылгьумэ, бгьуэтгьынкьым. «Батырыбжэ», 53. Шыр зылыгьитлэым нахьуэр шыщхэм къыфлэлгьэфри, шы цлэхуцлэм Астемыр тесу пцлэнтлэм даутлэныцхьац. Хьуэпсэгьуэ нур, 163. Махьшэм пцлэхэлэ нахьуэтэм и клэпэр Шамум илыгьыу ешэ, дэ махьшэ лгэужьым дитиц. Хьэщлэ лгэпцлэ, 400.*

НАЦДИВИЗЭ (39). Лгэпкьыдзэ. *Езы Кьулми нацдивизэм яриггэщынын гьуэтгьыгьуей хьуат, шылуэ кьудейри имыгьуэту гьуэу ехьырти дээр даимэ идэрт. Шынэхужьыкьыуэ, 41. Нацдивизэр даггэклэ цужь куэдым ябжэцхьэлуэ нал трауллат, ди цлэлэхэр тхьэм фЫккэ кьытхуихьыж, жацэу. Нал кьута, 213.*

НАЧАЛЬНИК (5). Урысыбзэклэ: кьулыкьуэ лэнатлэ пэрыт унафэщлэ, лэтащхэ, нэхьыщхэ. *Кьалэм хьыбару цызеклуэрт Туземнэ дивизэм и начальник сонэ джыназ Клэвклэвэдээр Кьэбэрдей полгьум и командир Воронцов-Даишкы хьыуалэу пацтыхь ныкьуэм и кьуэр и гьусэу, нобэ-цлэдей кьэсынэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Штабым и начальникыуэ Мутаевыр цаггэувам, а машинэр обкомым я гаражым цлэтым цыцу кьратац, и кьулыкьуэ зэрыдэкуэяр кьраггэлгьагьужын цхъэклэ.*

Шынэхужьыкытүэ, 66. *Гарнизоным и начальнымкым жилэр пэжи; уи командирым жилэр бгээзэцлэн хуеиш.* Нал кьута, 307.

НАША (5). Урысыбзэм и япэ шхэм и куэд бжыгъэ кьэзыгъэлаагъуэ зи шхэ хушгът еигъэ цлэпашлэщ. *Наша рускэ языч не знаит, «Дэ урысыбзэ тицлэркыым» - жилэри Елдар тлэку теуклытыкыу пслэаиц.* Хьуэпсэгъуэ нур, 201. [Астемыр урысыбзэклэ жилэрт:] *Это наш сын, один и другой, Лу и Тембот называется. «Мыр ди кьуэци, япэри адреири, Лурэ Темботрэци зэрэджэр».* Хьуэпсэгъуэ нур, 309.

НАШАЛНЫЧ (2). *Еплэ начальник.* - *Здрассти, нашалныч, - жилэри Астемыр сэлэм ириха шхэклэ, писарым зэхимык хуэдэ зицлаиц.* Хьуэпсэгъуэ нур, 113.

НАШЭКЪАШЭ (4). Захуэу шымыт, Гушагъэ зилэ шэцла. *Батэкьутэр сэ цызгъэшу Псыхъуэ кьэсклур нашэкъашиц, Сыкыздехым кьуэм сьдаири Туннель кыкыым сыныцлаиц.* Терек. «Партыр ди пашэу», 121. [Алыджыкыу:] *Зы уэрэм нашэкъашиц цыкыу дыдохъэри докыуэ, адэклэ-мыдэклэ кьыдэжурэ хьэ бзаджэхэр кьыдэбэну.* Мелыгыч, 455.

НАЩЭ (1). Удыфэ кыкы цыкыу шыт хадэхэклэ лэужьыкытүэ. [Комендантым жилэу:] *Зыбгъэхъэжи шхэклэ нащэ мыхъунур клэрэф мэхуэ, жыхуалэм ухуэди.* Мелыгыч, 465.

□ **Нащэ мыхъунур клэрэф мэхуэ** (1). Фы мыхъуар Гей мэхуэ. [Комендантым Алыджыкыуэ жрел:] *Зыбгъэхъэжи шхэклэ нащэ мыхъунур клэрэф мэхуэ, жыхуалэм ухуэди.* Мелыгыч, 465.

НАЩХЪЭ: НАЩХЪЭ (ХУЭ)ЩЫН (4). Зыгуэрэм удэгышылэу нэ лъэныкыуэр гьэуплэрэплэн, зытегъуээн, уфыцлэын. *Мусэ кьыбгъэдэтлэхьа «Тхьэмцыгъуныбэр» зэрилгагъуэ, адреицхэм нащхэ яхуицлаиц, ар ачан ицлу хуежъаиц; - Мэсхъуд, уэра ар, си кьуэшышыкыуэ? Хьуэпсэгъуэ нур, 153. Исполкомым и нэлэ кьыфтемьымтэ, абыи клэ еттыныц, - жилэри Инал Тьутлэ нащхэ хуицлаиц.* Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 537.

НАЩХЪУЭ I (9). Нэ шхъуэ зилэ, шхыхуфэу зи нэр шыт (цыху). *Афицарыф физ гьурым гьунэгъуэ дыдэу кьыбгъэдыхьаиц, и нащхъуитлэр кьытриубыдэри кьеплэаиц, арицхэклэ Дисэ хьымплар ицлэакыым, а зэрыпсалгъэм тету псалгъэрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 104. *Шхыбуз нащхъуэ нэтлэнэр Мэзкуу кьыклауэ кьыицацлэм нэхъ я гуапэ хьуаиц, столицэм и гьунэгъуэу псэуэ кьыицлэныц, жалэу.* Шынэхужьыкытүэ, 60. *Щлэзицлэ нащхъуэ цыкыуу вытлэоццыцлэр зыгыгъыр зы еплыкэклэ машинэр зейм еплырти дадэм гу лъитаиц абы и гым илгым, шхъэр умыгъэузу уицрагъэблагэклэ еблагги сэри сьутлэтыцыж, жибу арагъэнт.* Клапсэ клэпэ, 6.

НАЩХЪУЭ II (1). «Шынэхужьыкытүэ» романым кьыхэщ персонаж. [Иринэ Апчарэ жрибуэ] *Хьуныц, Кьасрэ Нащхъуэрэ кьытхузогъанэ.* Шынэхужьыкытүэ, 65.

НАГУЭ I (3). Нэм зэуэ кьыфлэнэ, нэм Гушцлу илгъагъуэ. *Ди кьуришыр лъагэиц икыи нагуэиц, Сэ сьит кьызжилэм - зэхызохыр.* Шу пхъашэ. «Щхьэлыкыуэ», 373.

НАГУЭ II (3). Белджылы, нэрылгъагъуэ. *Сэ стхыр апхуэдэу нагуэ хьуамэ, Тхылы кьыдэзгъэклэм, сигу хэмыщит.* Мэжъуауэ. «Дамыгъэ», 233.

НАГУЭУ (2). *нареч.* Гушцлу, нэрылгъагъуэ, нахуэу. *Фыгъуэ гьуэгур дигъэлаагъуэу Кремлу лъэциым и шхэ лъагэм нагуэу, дахэу теткыэ вагъуэ - Фым хуицлэжур ирипагъуэ.* Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8. *Имыжыну икыи нагуэу Кьыхэсхыну сеплэырт вагъуэм, Пцлэну цыткыым ар, кьызжалэм - Семьдалэу хьурт си жагъуэ.* Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 7.

НЭ (253). Цыхум, псэушхэм дунейр зэрилгъагъуэ, зэрыплгъэ. *Мес, Тембот кьэтэджауэ мафлэ еицл, - жилэрт Астемыр, уи нэр кьызэтехи кьаплээт, шхъэц хьурыфэ...* Хьуэпсэгъуэ нур, 307. *Сфлэфлат мурадыр кьызэхьулэм - Нэм имылгъагъуэм гу лъыстаиц.* Си нитл. «Вагъуэ махуэ», 311. *Албиян и нитлэр зэтеплауэ хэлэт, Дон Гуфэ шилгъэгуа зауэр кино хуэдэу и нэум ицлэжыку.* Шынэхужьыкытүэ, 31.

◇ **[И] нэ ирегъэцижыкын** (1). Уи бийхэр кьыщлофыгъуээн, яфлэфл мыхъун гуэр зэгъэхьулэн, зылэрыгъэхьэн. *Мэрэмкэан нысаиэ жибуэ хэмытыкыкыи хьунт, и жагъуэгъум я нэр ирыригъэцижыкыну имымурадтэмэ, сьуту жыплэмэ Инал цукъуэдият: шхъэж зыфлэфлэр кьэришэ, хэт дэкуэнуми дрекуэ, лъэпкэ зэхэгъэж шылэкыым, жилэри.* Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 574. **Нэ шылэын** (3). Нэф шылэ, хьэфиз шылэ. *Уи жагъуэгъуэ псэм кьэпэмэ, Уэреда, И нэм уелэу итицлэр, Уареда, Афэ джанэр уи лыгъэу, Уэреда.* Гушкыу уэрэд. «Щхьэлыкыуэ», 390. *Афицарым мьчэму и нэм Лугуэу кьыицрегъэх, ар кьытыгуфлэныкыуэр уи нэр пиуицлэын, уи нэр иришылэын жыхуэплэр зыуи кьэридзэртэкыым, ухуэймэ, цыкыум и фэр зэрытрахыр мьтхуэдэуи, жибуэрэ кьыицдыкыкыи зыицлэрэ уи фэр трихьынуиц.* Хьуэпсэгъуэ нур, 87. **[И] нэ кьыкыи** (12).

Егъэлеуэ зыгуэрэм хуеин, шлэжхуэпсын, хуэпэбгъэн. *Инал йогупсыс: мьбы хуэдицу цлэрыбуэ хьуа, ицлэишхуэ кьызыхуаицлэныгъэллэм Мэзкуу кьыдэжыуэ ди хэкум нэкуэжыну шхэ и нэ кьыкыи, жибуэ.* Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 529-530. *Капитаныр отрядым и кьэкуэжыкыи хьуам ицлэуицлэну и нэ кьыкыи.* Нал кьута, 266. *Дэри ди нэ кьыкыи Тьркум шылэ адыгэхэм я хьыбар Алий жедгъэлэну.* Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 521-522.

[И] нэ кьыхуикыи (17). Зыгуэрэм шлэжхуэпсын, хушлэжыкын. *Лу кьалэм, зэи кьуатэкыими, и нэ кьыхуикыи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 112. ...*Щлэлэр мэзупсысэ, лэцлэгъэицлэм нэр кьыхуокл, Гьуэгухэм нэпкыи яцлэр кусэ, Грузовикхэр шылэблокл.* Маклуэр шлэлэр ауэ гьуэгуклэ. «Щлэлэгъуэ шылэналгъэ», 54. *И шьтхьум еицхуэ лъагъуэгъуафлэ цыкылут, ауэ иджыри джэгу хыкыатэкыым, шынауэ зыицлэны и нэ кьыхуикыи, шынафэ ицлэрэ ахьшэ зэхуицхэу шына кьыицхуэну мурад ицлэиц.* Кьалэн, 429. **[И] нэ кьымыкыи** (12). Зыри флэмылэфлу, зыри хуэмейуэ, гукъыдэжыншэу шытын. *Сылуэуэу уигу хэцлэмэ, Гьатхэ дахи нэм кьымыкыи.* Дыгъэр кьепсмэ, ди нэ ди псэц.

«Батырыбжъ», 69. Зыр мэххыдэ е мэгие, Игу мафIэгур иримыху, Зыр щхъэукъуэу дэсиц планэпэм, И ни и пси зы кэимыху. МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234. Псоми я гүфIэгъуэм, Лу и нэ кэххыртэкъым илгагъур. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 599. [И] нэ кытIэтIу (1). гуем. Нэр кыжу. Мэмэт-щIакъуэр къэтэмэкъIэциащ, и нитIыр плъыжьыбзэ къэхъуарэ кытIэтIу, и ныбэм и нэхъыбэри стIолым телу, и лакъуэр ерагъуу кыщIэуэу. Лъапсэ, 47. ЩIыр совет властырац зейр! – жиIэу лы цэджащэу Кобуловыр кэххэгъуокIым дэжкIэ щеплэкIым, модрейми инэралым и нэ кытIэтIыр щилгагъум, кызециIэпIа нэтми, зиуцэхуащ. Лъапсэ, 92. **Нэ лейкIэ еплъын** (19). Нэхъ хэхауэ, нэхъ гуапэу хуцытын. Иринэ жагъуэу илгагъуртэкъым уанэщIыр, уеблэмэ нэ лейкIэ еплъырт. Нал къута, 231. [Шлоссер жиIэу:] Си гугъэц фэри нэ лейкIэ фыкыдэплу, сьту жытIэмэ нэмыцэ лъапкырт IэнатIэхуэм дьтэрыти, исторэм кыдилэхъуэу ди нэцэм Iухушхуэ кыдэхуащ. Гъуэгуанэ, 100. Арыниами Джэлил и фыцIэ Iуауэ джэд анэцIэ къомыр нэ лейкIэ кеплгъырт, и закъуэуи кэрагъэкIуххыртэкъым, дэнкIэ кIуэми, джэдищ-плIы и гусэу, езыми зиггэфърыщIу улъэпхъащэрт. Бабыщкыуэ адакъэпщ, 479. **Нэ жагъуэкIэ квэггеплъын** (1). Ухуэмырэзыуэ, губгъэн, губжъ хэлъу еплъын. ЛатIифэ куэд лъандэрэ абы гу лъитащи, студентхэр нэ жагъуэкIэ кызиэггеплъыну иужь итиц, къахуэзэмэ, си Iей фIэкIа сифI лъэпкъ жиIэнукъым, щIалэгъуалэми яфIэфIыгъхэкъым абы сиубу. Лъапсэ, 9. [И] нэ и псэу илгагъун (1). Зыми химылхъуэ, хуимыгъадэу, фIы дьдэу лъагъун. Си нэ, си псэу ариц цIэслгагъур, Щызымылгагъум си гур хоцI. ПсыIарышэ. «Батырыбжъ», 7. [И] нэ [и] псэ (19). ФIуэу илгагъу, зыми пимыщI. Сэри си нэт, си псэт шыр кэсшэжэу шэциым цIэзгъэуэжэныну. Анка, 384. Ущхъэхуэу унсэуамэ, Лъагъуныгъэм гъэр уищIыни, И дакыкъэр уи нэ, уи псэу Илгас псоми япэщIыни. Лъагъуныгъэ. «Вагъуэ махуэ», 322. Луи и нэт, и псэт Тинэ и закъуэ хуэзэну, аричхэкIэ нейIэмал. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 524. [И] ни [и] пси кэимыхуыи (1). Зыгуэр фIэмыфIын, хуэмеин. Зыр мэххыдэ е мэгие, Игу мафIэгур иримыху; Зыр щхъэукъуэу дэсиц планэпэм, И ни и пси зы кэимыху. МылIэжыныгъэм и мафIэгум. «Дамыгъэ», 234. **Нэ (кы)техуэун** (3). Зэрыдахэм, зэрыфIым кыхэкIкIэ хъуапсэнэкIэ зыгуэр къеплэу абы сымаджэ ирихъун. Шым нэ кытемыхуэн ищхэкIэ, Уэрдэщыкыуэ шытенхъуэ темыпхъуауэ шэциым кыщIыищыртэкъым, кыщыищIыири пианэр зэхэуауэт е жэщырт. Нал къута, 266. Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анка нэ техуауэ арат, зэкIуэцIыгъуарэ фаджэу шыта нэтми, сьт ищхэкIэ жытIэмэ зауэлIхэр тесу махуитIкIэ ягъэхъуелеуэ Анка къаиэжа нэужь, епэзэхъуэ, мычэму и нэпсыр къежэхъуэ, яхуэмышхэу, псы къудей яхуемыфэу шэциым цIэттаи, мыбы зиггэлэжыну и мурад, жаIэу. Анка, 384. **Нэ IейкIэ еплъын** (1). Нэхъ хэцэлъу, нэ

жагъуэкIэ еплъын. Нобэ цIыхубз кыитыхыари шынэм хуэдэу Iуащэу, джэдым хуэдэу быныфIэу, нэхъыжьырт иггэпэжэу, нэхъыцIэми нэ IейкIэ емыплу, уи анэжьырт илгагъумэ, кыхуэуфIэу, имылгагъуми кыхуэзэшу хъун нысэ тхъэм ищI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 585-586. **НэкIэ емыплъын** (1). ФIэмыIуэхун. Шхын аргуэру къахъам нэкIэ емыплу цIыхур зэныкыуэжурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 178. **НэкIэ еуэн** (1). Губжъ хэлъу еплъын, нэкIэ епэбжъуэн. Кээнэкуэтицир кээгубжъауэ НэкIэ йоуэ гъукIэ лъыжьым, Нытокиие кIэщIу бауэу, ЩIыIыгъэжэу и ныбафэр, И цеикIэр тырелгафэр. «Тисей», 506. **НэкIэ ишын** (2). 1. (1). ХъуапсэнэкIэ, уитхэкъуауэ, нэр кыгъомыхыкыфу еплъын. ЗэIуащIэм кэрихъэлIа къомыр ягъэщIагъуэу а шы къарэм еплъырт, нэкIэ яхынным хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 86. 2. (1). ГубжыненкIэ еплъын. НэкIэ ешх жыпIэнт ар зыуэ еплэст Хъэбиби. Щынэхужыкыуэ, 17. **Нэм бжэгъуу кыицIэуэн** (13). Плъагъуну уигу темыхуэн, плъагъуу пхуэмышэчыи. Советскэри я бийщ, Iухуэу зыужь дитри бжэгъуу я нэм кыицIоуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 574. Саружани дадэр и нэм бжэгъуу кыицIэуэрти, кыицимыгъуу кээнэнт: - ЩIалэ хъужа и гугъэц, тхъэ, лъакууиплIкIэ кызырикIуххырт фIэмащIэ? Къалэн, 431. МыбыкIэ дарийм хуэлгэрэ, я гур дзапэкIэ яIыгъыц, уабгъэдыхъэмэ, зыгуэр къатебудын я гугъэци, я нэм бжэгъуу укыицIоуэ. Кхъухъ пхэнж, 495. **Нэм кыицIэуэн** (6). Еплэ нэм бжэгъуу кыицIэуэн. Аннэ Павловнэ а махуэм кыгуэгууащ ЛатIифэ щыщIысыр, игури щыкIри и нэм кыицIэуэ хъуащ. Лъапсэ, 8-9. ...Ар Казбек Машевич имыщIэу шытамэ, заповедник мэзым кIуэуэ шыцакIуэрэрт, лъэкIыныгъэ зилэм пиIыр пэж ещIыф, армыратэмэ, иджыри кэс иIыгъ бжыицIэр хуэIыгъэрэрт, пиIыр IэфI кыициурыхуэмэ, пэжри уи гум ириххыжынукыуэ, уи нэм кыицIэуэнкIи мэхъу... Лъапсэ, 98. **Нэм кыиубыдын** (1). Нэм кыицIэуэиубыдын, кыицIэуэиубыдын. Нэм кыиубыдыр тенджыицэ щыщIэуэ, Уафи псыи зы кыицIоуэ. Комор кэрал. «Вагъуэ махуэ», 330. **Нэм кыицIэуэн** (10). ЗанщIэу кэылгъагъун, нэм кыицIэуэн, гу лъытэн. Нобэ псоми дощIэр тхыдэу Тьркухэр хыишхуэм кыицIыу кыакIуэу, Нэм кыицIэуэнэр зэщIауыдэу, Пицати щIали зэдагIакуэу, Яшэу, ящэу шыщытари, КIэ а ешхуэм езытари. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Паргырт ди пашэу», 51. КъэувыIэт, си къэуэи, - жиIэри Къэрэмьирэ и нэм кыицIэуэнэр кыицIэуэуыIэ. Лыгъэ, 408. **Нэм кыицIэуэн** (2). Еплэ нэм кыицIэуэн. ДыгуэгуэуакIуэри кыицIэуэуыди, хабзэм ефт. Фыарэзы абыкIэ? – жысIэу сацеунициым, иджыри кэс сымылгъэгъуа телефоныр си нэм кыицIэуащ. ХъэщIэ лъапIэ, 407. Хъыдэжызыр шы дахэм хуэдэу умыгъэщIэрацIэмэ, зыми и нэм кыицIэуэу кыицIэуэнэжу дэсынкIэ мэхъу. Лэчымэ, 389. **Нэм кыицIэуэн** (1). ЗанщIэу кэылгъагъун, гу лъытэн. ПащIэр фIыцIэи, Iувиц, кIыриц, жыжьэу уеплэмэ, япэу уи нэм кыицIэуэнэр и пащIэрац, абы кыицIэуэуыди фэ вакъэ фIыцIэм ещхъ и нэр, лъы

кыытөлгөдэжауэ и нэихуитыыр, теппэч ныкыуэ хуэдиз хыу и тхьэкIумэр. Лыгъэ, 409. **Нэр (кды) тенэн** (2). Нэр кыытомыгэкIыу еплъын, нэгъуэщI пльаплэ имыIэн. *Кылышбий и кыуэр унэм ицIыхьэжми, асэтин джыназыр ар здыцIыхьа бжэмкIэ пльац, м нэр тенауэ, иужьым, илээгъуа кьомымкIэ игу зэгъуэ жиIац:* - Алыхьым уи Iуэху нэхъ лъагэ ицI. Хьуэпсэгъуэ нур, 118. Лу Iуацхьэшхуэм еплъырт, и нэр тенауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 300. *По, гипноз сытцIыну ара, уи нэр кыыщыстенар?* Лъапсэ, 65. **Нэр кыыщIэплъын** (2). Зыгуэрим (набдзэ, пьIэ с.ху.) и лъабжьэм кыыщIэплъын. *И пацIитыыр сытхыу телъ хуэдэ, тхьууэ хуежват, и нитIри набдзэ кIырым и цIагъым кыыщIэплъырт, и жьакIэр зэзэмьзэ фIэкIа иупсыртэкъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 162. *ЕтIуанэрей шур лъэгъугъуафIэт, лIы кьекIут, пацIэ фIыцIэ тIэкIур ицIэцат, уицIэ пьIэ цIагъым нэ дахитI кыыщIэплъырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 56. **Нэр кыыщIхуэуэн** (4). 1. (3). Зыгуэрим (зэгъуэпым, шынагъуэм е гуфIэгъуэм, гурыфIыгъуэм) уи нэр кыыщхьэрипхьуэн, зыри умылбагъужын. *ЖыIэну сыхуэмешххуэ ицIы гуэр кыызжэбдэлгэтрэ сызэгъуэдмэ сунэхьакъэ», - жиIэу и гум кыыщыкIкIи, шинэурэ и нэр кыыщхьэрепхьуэ [Нурхьэлий].* Хьуэпсэгъуэ нур, 155. *Шамхуэн нэгъуэуужьыгъуэ ар хуэхьуауэ и нэр кыыщIхуэуэуэ дыхьэшихьырт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 163. 2. (1). Нэм пшагъуэ кыытрихьэн, зыри имылбагъужу хьун. *Нурхьэлий и акъылыр тэмэмыжтэкъымы, ицIэри дахэ-дахэу кыыгурыIуэжыртэкъым, зэзэмьзи и нэр кыыщIхуэуэрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 230. **[И] нэ кыыщхьэрипхуэуэн** (21). *Еплъ нэм кыыщIхуэуэн.* Нэмьцэм я нэр кыыщхьэрипхуэуэуэ дээр жыхьэнмэ мафIэм хахуэ, кьалэр кьацтэнэу еIэурэ я кIэтIийр зэнытхьыным нэсац. Нал кьута, 256. *Джэлий джэд кьомым езым фIэкIа адакъэ хэмьыту и гум кыыщыкIым и нэм кыыщхьэрипхуэуэуэ, зыкыфIэцIыжати.* Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 475-476. *«Зы кьамэ сIатэмэ, сыцIэлгэбдэнти, и гуцIэм хэсIунтэкъэ», - жиIэу Исуфыр кыызэкIуэкIац, и нэр кыыщхьэрипхуэуэным хуэдэу.* Лэчымэ, 396. **Нэм кыыщIэIэбэр мылбагъуэн** (5). КIыфI дыдэу, зыри умылбагъуэуэ шытын. *Жэщыр кIыфIици, хьэ кьарэм хуэдэц, нэм кыыщIэIэбэр пльагъуркъым.* МелыIыч, 458. *Дыгъэр зэрыкхьэуэуэ жэщыр кIыфI хьуац, нэм ицIэIэбэр умылбагъуэуэ жыхуаIэм хуэдэу.* ХьэщIэ лъаплэ, 399. **Нэм кыыIуимыдзэн** (3). Имылбагъун, кыыфIэмыIуэхун, фIэмыгъэщIэгъуэнын. Сэ дзэныцым срилIыкIуэи, *еплъ си тхылъым, - жысIэу си хьэфэ тхылъыр кыислхьуэата ицхьэкIэ, хьэрф дэнэ кьэна, сэ дахэ-дахэу и нэм сыкыыIуидзэркъым, IэпIэпэссыс хьуац.* ХьэщIэ лъаплэ, 406. *Дэ псым дьитесу пльагъуэ ицхьэкIэ, кхьухь дэнэ кьэна, кхьуафэжъей ди нэм кыыIуидзэну дыхуеиххэкъым.* Кхьухь пхэнж, 506. **Нэр кьыпкIыу** (1). ФIэгъэщIэгъуэну, фIэтелъыджэу. *Рау машинэм кыызэрикIыу, Хьыдэжэбз цыкIур, мес, кьожалэ, И нэ цыкIухэр заныцIэу кьыпкIыу.* «Тисей», 482. **Нэм хуэхьын** (7). ФIы дыдэу лъагъун. *Уэ уи нэм хуэхьым псэм ухуахьыр, Псэ хэлъхьэ Iуэхуми -*

ефIэкIуэни, ГьацIэм и телъхьэр лъагъуныгъэи, Бзаджагъи мыви ар текIуэни. Ягъажьэ шIакхьуэ хьуреишхуэу. «Вагъуэ махуэ», 353. *Си нэм хуэхьым и ицхьэц Iувыр МафIэ бзийуэ соухуэн.* Сызыпэплъэ. «Дамыгъэ», 96. *Сянэм и бзэу си нэм хуэхьэ, Уэ кыыптэхуэр схуохьу удын.* Гьуэгуэ кьежьаплэ. «Мывэ хуабэ», 84. **Нэм Iугъуэ кыыщIыхын** (7). Мыарэзыуэ, гукъанэ, губжь хэлъу пльэн. *Афицарым мычэму и нэм Iугъуэ кыыщIрегъэх, ар кыытыгуфIыкIыурэ уи нэр пшупцIын, уи нэр ирицIын жыхуэнIэр зыиу кьридэртэкъым, ухуеймэ, цыхум и фэр зэрытрахыр мыпхуэдэуи, жиIэурэ кыыщыдыхьэишхьыи зыцIурэ уи фэр трихьынуи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 87. *[Альдэжыкыуэ:] Цыхубзыр кыыщIэгъэкIэмэ, и нэм Iугъуэ кыыщIэх, кьысхуэзэгъуэуэ зэгъуод.* МелыIыч, 444. **[И] нэм Iугъуэ кыыщIэгъэкIын** (1). Зэрыгубжьар и нэгум кыыщын, и пльэкIэмкIэ кьэпщIэн. *КыыщIэгъэкIыр и нэм Iугъуэр, Iунэ пшэрыр ицIокIэзызэ, ПацIэ кIыхьыр егъэлыгъуэ, Губжьу иIэм зэщIикуэзуэ.* «Тисей», 50. **Нэм нур кыыщIыхын** (2). Гуапагъэ, гуфIэгъуэ нэм кыыщIыхын. *Хьыдэжэбзым и набдээр хыгъэлгэтами, и нэм нур кыыщIыхыу кьэлыдами, гуфIэу и Iунэр фIызэтежми, нацхьэ ицIами - псоми гу лъитэрт Елдар, зэрыпсэури арат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 101. *Уэ сытIуплгъуэ уи нэр кыыщылыдкIэ, Нур кыыщIыхыр гуапэу гум кьинац, УнэцхьыфIэу губгъуэм уыцIэпIэ, Сылхуэзэну гъуэгуэр сэ схьумац.* СыпхуэзэхуэкIэ щэхуу... «Бгы лъапэхэм деж», 40. **Нэм мафIэ кыыщIыхын** (1). Хуабжьу губжьын, кыытэхьэн. *Къэхьуакъэ куэдрэ, сыгубжьамэ, Си нитIым мафIэ кыыщыщIых, Нэм имылбагъуэр Iуэлъауэм, Къэхьуац тхьэкIумэм ицызэхих.* Си нитI. «Вагъуэ махуэ», 311. **Нэм мафIэ кыыщIэлыын** (1). *Еплъ нэм мафIэ кыыщIыхын.* Фызыжьымы гу лъымытэу кьээнэнт адэм и нэм мафIэ кыыщIэрылгэлыым, арицхьэкIэ и ицIэркыым кыыщытэхьар. КIапсэ кIапэ, 17. **Нэм ицIы имылбагъуэн** (5). Губжьым, шынагъуэм н.к. и нэр кыыщхьэрипхьуэуэн. *Махьсымэр чейр кыызырипкIыым ецхьу, Нурхьэлий и ицхьэр кыыщыцIэвауэ дунейм тэхуэжыртэкъым, езыри зэ адэкIэ, зэ мыдэкIэ ицIыхьэрт, и нэм ицIыр имылбагъужу.* Хьуэпсэгъуэ нур, 227. *Дисэ и нэм ицIы имылбагъуж жыхуаIэм хуэдэи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 135. *Сэри зызгъэпсэхун мыгъуэуэ арт сызыхуейр, си нэм ицIы сызытетыр имылбагъужу сыкьэнац, жейм сезэгъыркъым.* Аргъуей, 388. **Нэр гъэплгээн** (3). 1. (2). *Нэплгэжыгъуэ егъэгъуэтын, егъэгъуэтын, гъэтыншыжын. Дотий дэнэкIэ кыыщыпсалъэми и бгъэгум IэштIымкIэ еуэжырт: сэ схуэдэу цыхум фIы кьэхуэлэмэ зыфIэфI цымыIэ, сэри сызэцэр хэкум я нэр гъэплгээнэ, я дунейр нэху ицIыну арац, жиIэу.* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 541. 2. (1). *Нэплгэжыгъуэ емытын, гугъуехьым хэгъэтын. Гуацэр кыынтIэкъынтIэу, кыытэхьэрей хьуауэ хьыдэжэбз цыкIум и нэр игъэплгэжыртэкъым.* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 524. **Нэр гъэупIэрэплэн** (1). НапIэр кIэщI-кIэщIурэ зэтэплъхьэ-зэтэпхыу щытын. *Шей иригъахьуэуэ шеныкышхуэр зэриIыгъыу цытт, и нитIыр игъэупIэрэплэнэ,*

милиционер кыицлэкуар зыхуихынынур имыицлэу. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 557. **Нэклэ гэхэун** (1). Уи нэр томыгэклыу клэлгыплтын, еплэклуэн. Хыиджэбэхэми арат плэанлэу ялэр, шхэжэ зытыль шлалэр нэклэ ягэхэуу. Хуэпсэгыуэ нур, 96. **Нэр кээлыдын** (2). Еплэ нэр кыиыдыкыын. Уэ сывлуплэу уи нэр кыиылыдыкклэ, Нур кыицлэхыр гуанэу гум кыинаиц, Унэцхыфлэу губгэуэм ушдыдэклэ, Сывхуээзну гыуэгур сэ схэумаиц, Сывхуээзхукклэ шэхуу. «Бгы лэапэхэм деж», 40. Хыиджэбэзым и набдээр хиггэлгэтами, и нэм нур кыицлэхыу кээлыдами, гуфлэу и лупэр флэзэтежми, наицхэ иицлами – псоми гу лэитэрт Елдар, зэрысэури арат. Хуэпсэгыуэ нур, 101. **Нэр кыиыдыкыын** (29). Гуфлэгыуэ, гурыфлэгыуэ, гукыиджэ уилэм шхэкклэ нэр кыицлуукыын. А хыиджэбээр зэралгагыу Шлалэ псори кыитехуаиц, Хэт и нитгыр кээлыдыкыын, Хэт техыгэуэ кыитехыаиц, Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. Тинэ бостей кыиы цыгыу, гыэцлэрэцлэуэ, и лупэ цыклар плэыжыбзэу лауэ, и нэ дахитгыр кыиыдыкыын, сурэтыр емыцхыпэми, еицхуу жиэрт. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 638. Хаклуэм и нитгыр кыиыдыкыын хыиджэбэзым кыеплэырт. Нал кыута, 229. **Нэклэ кыемилыын** (7). Зыуи кыимыдзэн, кыиымыхыун, кыиыфлэмылуэхун. Арыныаиц ебгэадэ фызыр нэклэ кээплэыркыым, укыизэрлэгагыу пэгунитл кыицтэри псыхэ маклуэ, кыиггээжэмэ, пхээ екыутэ, мафлэр зыцлэггээтэ, Лусытс флэдзэ, шхын егэхэзыр, унэр зэлылуех, хыэжыуицкыу етхыицлэ. Зи лээрыгыыс тгыгэ, 528. Валерии и закыуэу, кабинетым шлэсу кыицлэхыати, и жыпым ита коньяк птулэклитл стлолым хутреггэуэуэ вагыуитхуяатэу, арицхэкклэ Валерэ нэклэ кыеплэыркыым. Клансэ кланэ, 16. Иужыым уклурия пэтми, зыми нэклэ кыеплэакыым [Анка] Лус хуахыаиц епэмыхакыым. Анка, 384. **Нэр кыиыын** (1). Нэ кугыуэр наплэм кыиггэкыын. Бажэ бзаджэм и нэр кыож, Хыэккэхуэуклэр зэбгэрож. «Бажэ пшынэ», 14. **Нэр кыиыу** (7). Нэр наплэм кыиыу. Езыр гыуру, и нэр кыиыу, и ныбэр игыуэжэуэ, сывтым деж бгээтлэысми зы мэл гыэва шихыфынут, цырибон шэтвэр абы дрифу. Хуэпсэгыуэ нур, 87. Кыимыггээжэу плэрэ Думэсарэ, жиэу, Дисыи зыудыгыуэуэ бжыхэ джабэм клэрыст и нитгыр кыиыу. Хуэпсэгыуэ нур, 144. Шлалэ цыклуэм и гыиыныр пичауэ и нэ цыклуитгыр кыиыу хыиджэбэзым йоплэ. Лэапсэ, 33. **Нэр кыиыггэжыын** (1). Нэ наплэм кыиггэкыын. Зыхуихыныр имыицлэу и нэ наицхуитгыр кыиыггэжэу кыиыггэжэу. Мелыгыч, 441. **[И] нэр (нитгыр) кыиыу** (28). Кыэгүзэуэуэ, шынауэ е гыэцлэггэуэн кыиыгыуэуэ. Пэжу, Астемыр Псыхуабэ зэрыклуэрэ махуиц флэкла мыхыуу, Нурхээлий и нитгыр кыиыу, и жыафэр кыиыурылэлу алмэстым еицхуу Налишк Хыэтлохыуцокыуэ садым хэсу кыиыггэуэуэуэ. Хуэпсэгыуэ нур, 240. Дорифеиц, и гыуэнишэдж тхыэур йитклэ шыгыуу, кыажэрт, и нитгыр кыиыу. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 625. Шамум вертолет макэ цызэхихыым, и нэр кыиыу, шыицлэ зэгүэтым еицхэ и

наицхыныым зэрыбауэ хыэуэр кыемэцлэкыуу гыжыеати, ар шалгагыум, дзыбуыдакхэм нэхэ я флэц хыуаиц сэ жыслэм нэхгэ. Хыэцлэ лэаплэ, 401. **[И] нэр кыиыу** (12). И нэр кыиытрымыггэкыуу, тедияуэ, телгыиджэ кыиыгыуэуэ. Рум и цысыклар зыкыи кыиыфлэуэхутэкыым, спектаклым дихыэхэуэ и нитгыр кыиыурт. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 661. Ботэхэ и нитгыр кыиыурт, сэри зыгуэр кыиыслысыну плэрэ жиэу, арицхэкклэ абы сывт кыиылысынт, кыиызылгысыр зи фоч мээхыумэм деж кыэзыггэнар арат. Лэапсэ, 69. **Нэр кыиылуукыын** (1). Еплэ нэр кыиыдыкыын. Куэд дэмыкыуу кыэсаиц дохутыр лэакыуэ клэцлэ Пэтлинэ цыклуу, и нэ хыуэритгыр кыиылуукыуу. Лэапсэ, 13. **Нэр кыиыицхун** (2). Луэхугыуэ гуэрым кыару куэд теггэклуэдэн, гугыу дехыын. Клансэм дэклуей шлалэм и нитгыр кыиыицхуа пэтми, кыэхыжыну мурад шлэкыым. Хуэпсэгыуэ нур, 99. Жыгей гыуымыр мыицкыиышыр кыиыдэлэтыкыууэ си дамэм цытеслэхыэм, си псэм зэхыицлэ зэрысхуэмыхынынур, арицхэкклэ цыкхубзэми лэ лэаныкыуэжклэ кыиызидггээпсынцлэ хуэдэу кыиыцызбггээдэуэуэ, си нитгыр кыиыицхуаиц, сывкыежыаиц, сывгээцхэну зэрыжилар си гурыфлэгыуэуэти. Мелыгыч, 439. **Нэр мыггээплээн** (1). Нэплээгыуэ емытын, гугыу егыэхыын, бэлыхэ теггэлгыын. Астемыр цыггэуицакыым Инал учител курсым кыажрилар: «Кыэрэхэлэкыым я нэр зымыггэплгэр мэжджытыриц, икцлэцлэцлэ зэхуэцлэ хуейиц», жиэу. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 640. **Нэр темыггэкыын** (3). Нэр кыиытумыггэкыуу клэлгыылгыын, еплэклуэн, зэрыцгытыр зэггэцлэн. Аралл, уи нэ ятумыггэкк абыхэм, хэт сывт жылаиц кыиыжэлэ мыдэ, кыиыслэрыгыхыэ закыуэ. Хуэпсэгыуэ нур, 120. Мо кыуэггэнаплэм кыиызырыкыуэклэрэ си нэр тезггэкклакыым, - жиэури цаклуэр кыэтэджыжэуэ ятлэ кыиыкларыицлар зыклареггээлгэуэ, лыы кыэзыцлэлари удэ илуэнцлэуэ абыккэ трелээцлэцлэжык. Лэапсэ, 72. **Нэр темыгылуэ** (5). Наплэзыплэм, псынцлэ дыдэу. Мажэр, мажэр плыри зэуэ, Псоми и шыым кыиыжэдакыуэ Маклуэ плыри, уаклэлыплэым, Темыгылуэ нэр шы лэакыуэм. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 42. Афицархэр кыиыцыцлэпклэм, писарыр кыиыцылггэтат чэсты кыаритынууи, модрей тлур нэр темыгылуэ тетым и кабинетым шлэхыаиц. Хуэпсэгыуэ нур, 114. **Нэр тенэн** (260). Зыгуэрым нэр кыиытомыггэккыуу еплэын, нэр тедиен. Лу и нэ цыклуитгыр кыиыдыкыуу Думэсарэ и нитгыр зытена Астемыр еплэырт. Хуэпсэгыуэ нур, 194. - Инал, - жылаиц лэуб, машинэм и нэр тенауэ. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 525. Хыэкурынэккэ зэджэ гыуклэр абы ейти, зыгуэрым среицэ е срыхуэжри сэггэунэхыу жиэу гузэуэуэ цытт, и нитгыр Кыетау тенауэ. Лэапсэ, 61. **Нэр теплызэн** (8). Еплэ нэр тенэн. Шлалэуэм еицхуу жэц флэцлэбзэм Хыиджэбэ цлэнэу телгыиц мазэр Вагыуэр пцлэицлэу кыахукууоплгыр, Нэр теплызэн сэри соплыр. Мазэ. «Мывэ хуабэ», 271. Дадий и шлалэм емытлэу Топлызэ и нэр стлол лэакыуэм. «Адэ», 134. Шлалэхэм нартыхуицхыэ зырыз ягыгыуу аицхккэ,

Хэбибэ жыг кьуагьым кьуэту еплгырт, и нэр теплгызэмэ, Албиян артиллеристхэм яхэс хуэдэу кьыфлэцлгырт. Нал кьута, 233. **Нэр теубыдэн** (3). Нэр кьыгумыгьэкьыу зыгуэрым еплгын. *Илгэцил фьыцлэ ин телуэ здэицысым, хьыджэбзым и нитгыр Къазджэрий теубыдауэ кьеплгырт. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 665. Псы плэгьгуамэ, уи диным уокI, - кхгьухьыпциым и нитгыр къаз лъакьуэ плгьжыым триубыдац. Кхгьухь пхэнж, 505. Нэр тегьуэн* (1). Зыгуэр кьэлбгагьун. *Сыплгэри - си нэр цыттехуар сымыцлэу гьуэлгьыпэм илгь пхэбгьуитгым я зэхуакум дэхуауэ тхылгьымплэ тлэкьу кьыдоц. Мелыгыч, 474. Нэр уфьыцлгын* (6). Зыри умылбгагьу наплэр кьеггэхын, нэр зэтеплэн. *Жэцыр цлакьуэ фьыцлэц, И нэр уфьыцлац. Дыггэм, кхгьухь кьуэкьлафлэу. «Вагьуэ махуэ», 101. Фоч цыбгьауэкьI буфьыцлгын хуей нэр арт кьыгаплгэ мьхгьур. Шынахужьыкьуэ, 67. Фоч уэ макьым и тхьэкьумэлуьсыр лууода хуэдэу Ботэх дэгу хьуауэ и нэр уфьыцл, цыхьым емьплгьыфу. Лъапсэ, 71. Нэр гьэджылын* (9). Нэм хуабжьу флэдэхэн, уйтхьэкьун, үзылэпишэн. Бгы джабэм уи нэр игьэджылу Удз дахэ итыр кьыцыцып. Мэкьуауэ. «Дамьгьэ», 233. *Шыналгэр зэрыцытауэ дахацэт, гьавэр уэшхым я кьуаплэц, кьызыцлэрыуацц, нэр еггэджылыр, хьуплэм лэцху итыр абы хуэдэбзэц. Кхгьэлэгьунэ, 375. Хьыджэбзыр дахэ дьдэц, уеплгэмэ, нэр еггэджыл, кьэзылбгагьум гу кьылгьэтэ, езыр кьабзэ цьыкьлуц, лгьэгьуафлэцц, цьыгур зьлэпегьэ, хьэл дахэ хэлгьы, цьыкьлафлэцц, дэбгьуэн цьыкьыым. Лэчымэ, 392. Нэр ункьыфлгын* (1). Псори кьыфл хьун, зыри имьлбгагьужу и гур кьызылгьхэн. *Ськьуэдац, ситхьэлац жиэу и нэр цьыункьыфл дьдэм, Апчарэ епхуэри кьыхиубыдыкьлац. Шынахужьыкьуэ, 54-55. Нэм цьыджылын* (1). Хуиту емьплгьыфын, уэримыгьэплгьын. *Нэм цьыджылу, гьум нэблагьэу Китаишхуэм и лэцлэгьэу Тыггэ куэдьр удахьэхьу Къагьэхьацц доггэцлэгьуэ. Лгьэкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 58. Нэр цлэкьуэуэнцлэн* (6). Нэр хьылагь хэлгьу зэхуэшэн. *Аралпыр стIол лгьагэ цьытым бггэдэуэри, цьлониц илгьгыр цьлоницкьумкьI стIолым триггэуауэ, зькьомрэ и пацхьэм итхэм яхэплгьэу цьытац, и нэр цьлонукуауэцлэу, и жьэ бгьуэжьри лушэ ицлэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 88. Кьынтлэ-кьынтлэ хьууэ, бжьыхьэкьI актужь папцэм ецхьу, кьулыкьу кьысхуиггэфаццхэр цьызмыдэм, и нэр цьлонукуауэцлэу кьызонлэри кьызоуцл: - сьт хуэдэ кьулыкьу пхузэфлэкьыгур? Мелыгыч, 465-466. Нэр цлэггэлгьэфэн* (2). Нэхужьыбэр кьыщлэмьыцу наплэр хуэмурэ ехьэхын, дэхьейжын. *Зээмызи и нэр цьлриггэлгьафэрти и лэ фьыцлгьырт цы кьыр зьтэт и нэкьум цьихуэжьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. Зы молэ пцэ кьыхь гуэрым и нэр цьлриггэлгьафэу мьчэмэ нэмэзыбэ кьыбжьырт. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 654. Нэм цлэлгьэн* (2). Пэжагь кьэплгьыхьуэу нэм еплгьын. *Итланэ и нэм сэ сьыцлэлгьэу Сабийм и закьуэ тхьэ хуэсгуац: Абы и гуауэм сигу кьыггэллгьу, Сэ илгь сьцлэжьыну ныжеслац. Сабий. «Шум и гьуэгу», 20. Нэм*

цлэлгьы кьыщлэмьыхын (2). Фьы дьдэу лгьагьун. *Хэбибэ и нэм Данэ цьыкьлу цлэлгьы кьыщлгьынукукьым. Шынахужьыкьуэ, 50. Нэм цлэлгьжээн* (1). Нэпсыр кьыщлгьыну нэр зыгуэрым (лгьуэуэ, мэ гуащлэ с. ху.) цьысыкьлгын. *Шпакхьуэмэм хэтици лгьуэуэ мацлэ, Уи нэм цлэлгьыбжэу удехьэх. Ди унэжь. «Шхьэлгьыкьуэ», 380. Нэри нэри ихьу* (7). Ин дьдэу. *Бгьуэуэнцлэгьым я цлэлгьы псы уэрыр, нэри нэри ихьу, цожжэх икьли псы еуэкьыплэм дэж бгы нэпкь лгьагэ, удэплгьеймэ пьлэр пцхьэрыхуу илэци, а бгы джабэм цьлацхьуэ абгьуэм ецхьу бгьуэуэнцлэгь цьыкьлу зькьомь илэц. Нал кьута, 253. Нэр фьыкьлэ еплгын* (1). Гуапагьэ, арэзыныггэ хэлгьу зыгуэрым еплгьын. *Уэ сьт бзэкьлэ унэсэлами, Тьцьыркьым дэ лгьэпкь зэхэггэж; Уи нэр фьыкьлэ кьыдэплгьамэ, Гурылгь кьабзэр доггэпэж. Фьыкьблагьэ, хьэщлэ. «Партыр ди пашэу», 100. Нэм нэху еггэлгьагьун* (1). Гьэтыншыжын, гупсэхугьуэ етыжын. *Лу, дауи, и гуи и цьхьы кьэкьыртэкьым а властыр кьуауэ псоми, зэрынэсар, дьггэ нурым хуэдэу, цьыхуэхэм я гур иггэхуабэу, нэм нэху ириггэлгьагьуу, гьатхэм хуэдэу, кьэрахьэлгькьыр иггэгьуфлэу хэкум кьызырэхьар. Хьуэпсэгьуэ нур, 315. Нэм зыри имьлбгагьужын* (4). Губжьым, шынагьуэм, н.кь. и нэр кьыщхьэрипхьуауэ. *Джэлил кьэргьейр зэрыс абгьуэм кьыридыну цьыхуежьэм, модрейри кьелэри адакьэм и сьдгь плгьжьышхуэр зьлэцлгьыгьхьэри абгьуэм кьыщилгьэтым, адакьэм и цьхьэр унэзауэ, и нэм зыри имьлбгагьужу, зы кьудамэм кьытехумэ, адрей кьудамэм кьытехуэурэ кьехуэхри джэджэз кьомьым я пацхьэм кьыхуац. Бабышыкьуэ адакьэпц, 494. Кьэражьи кьыкьуэуэнцлэу и цьыщлгьыкьым, и кьамэжь гуэлэлгьы елэници, и лгьуэуэри кьыжьэдицхьыу, и нитгьри плгьыжь хьуарэ зыри имьлбгагьужу зэгуэзыггэпам и ныбэр кьыриггэхуу хьэзырыпц. Лъапсэ, 35. [И] нэкьлэ лгьагьун* (5). Беджылыуэ, хьэкькьлэ и флэцу, пэж дьдэу цьытын. *Лермонтовым итхам нэмьыцлэ нгьуэуэцл тхьылгь лэджи зэрыцылэр Лу и нэкьлэ илгьэгьуац, Къазджэрий и тхьылгь кьомьым цьыхэсам. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 609. Локототи и гьум кьэклэц зы дезертир гуэр кьыгьуэуэ партизан отрядьр строй ицлурэ я нэкьлэ ялгьагьуу хуэфэцэ ирицлэну. Нал кьута, 254. Океаныр зэпыдуцлгьри Америкэу зи гугьу кьытхуацлгьу цьытар ди нэкьлэ тлгьэгьуац. Лэчымэ, 392. Нэ цьыхуээн* (2). Нэхь игу кьыдыхьэр, адрейхэм кьахьыр, и нэфл цьыщыхуар. *Сьыцлэуэцлэуэ кхгьухь зьыцлгьы нэхь лэцлэлгьацлэ кьэзгьуэуэтыни, псэуцхьэ си нэ зьыщыхуауэ мэзым цлэтыр абы дэцлэпкьуэуэгу хуэсцлгьыници - ди кхгьухьыр хьэзыриц. Кхгьухь пхэнж, 497. Нэр хуэзетемьыхын* (1). И жейн кьэкьлэуэн, жейм иубьдын. *Лу абыхэм якьлэцлэдухьырт, Кьылышбий и кьуэм и хьыбарьр флэггэцлэгьуэуэ, арицхьэкьI Жьыраслгьэн и пацлэр кьызыртыричам и гугьу яцлэ нэужь, куэд дэмькьыу жейр кьытеуати, и нэр хуэзетехьыртэкьым, итлани едагуэрт жалэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 123. Нэр хьэрэхгьэн* (1). Гужьейн, шынан, гьуэвэгьуэ ихуэн. *И нитгьри хьэрахгьуэ бжэ*

фйыцлэм еплгырт, абы кыицлэктыр капитаным кыезуны кыицлэктын хуэдэ. Нал кыута, 241.

□ **Нэм илгэагыр** **Иэм еицэ** (9). Цыху Иэпцлэлгэапцлэм хужалэ. *Нэм илгэагыр* *Иэм еицэ жыхуалэр арати, Астемыр гурыхуэу кыицлэклаиц, жыпхгэхэр ятлэм кыыхицлэтыр зы тхьэмахуэм есат.* Хьуэпсэгьуэ нур, 180-181. *Аурэ, нэм илгэагыр* *Иэм еицэ жыхуалэр арати, Лыгьур цыкыуи* *Иэцлэггэм йосэ, Иэпцлэлгэапцли мэхьу.* Лгэпсэ, 102. *Нэм илгэагыр* *Иэм ицлэнуиц, Жалэу ицлалэм зэхихаиц, Сыт ухуейми пхуицлэтырнуиц, И* *Иэцлэггэм тегуихуаиц.* «Тисей», 509. **Нэр зыдэплгэм лгэр лгэиэс** (7). Мурад пцлыр зыбогэхьуллэф. *Гьаицлэм фйыкэ кыитызыицэм:* - *Етлэнггэ фйыкэ нэс!* - *Жысэу и* *Иэр субыдамэ, Нэр зыдэплгэм лгэр лгэиэс.* Си хьуэхьу. «Батырыбжэ», 40. *Уи нэр зыдэсым Уи лгэр лгэиэсыр.* *Кыырым илгэ дани Улгэиэсакгэ.* Адыгэ хэку. «Дамыггэ», 224. *Зыхуейр кьехьуллэу зылл эсаиц, Зыдэплгэм и нэр -* *Иэр лгэиэс, Зэм жыыбггэм шууэ ар ишэсиц, Зэм докыуеипэр уафэм нэс.* *Зыхуейр кьехьуллэу зылл эсаиц...* «Ваггэу махуэ», 324. **[Уи] нэм кэиэс и псэм еиэ** (4). Бийм, жаггэуэггэм кыуицлэр хуэмьггэггун. *Ди нэм кэиэс, и псэм деиэу Дэ иггэаицлэм ди хабзэиц.* *Дэ ди шухэр.* «Шум и гьуэггэ», 41.

НЭ ЛЪЭНЫКЪУЭ (1). Зи нэ лъэныкьуэр нэф. *Ибрахьым и нэ лъэныкьуэр нэфиц.* *Хьуэпсэгьуэ нур,* 214.

НЭ ФЫЦИЭ (7). *пльыф.* Зи нэр флэмыщыфэ, кьарэ. *А пьыхгэхьхэм езы Кьазджэрий гулытат псоми я ицыбаггым* *Иэдэбу кьыдэса хьыдгэбз нэ фыицлэ дахэм.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ,* 665. *Лгэм и нэклур зэцлэклэжат, и пэихуэри пьуицхьуэнтлэклэ, и нэ фыицлэишхуитлэм сьыцлэплгэмэ,* «емынэм укьихуа - мыбы нэс цхьэ укьэдгэжэда?» *жиэ хуэдэу кыисфлэицлэиц.* Мелыгыч, 450.

НЭ ХЪУРЕЙ (1). *пльыф.* Зи нэхэр хьурейуэ щыт. «Джэлил!» - *жыплэрэ уеджамэ, и нэ хьурейишхуитлэмкэ кьоплгыр, бжыхьым дэлгэйрэ гуамэ, хьэблэм адакгэу дэтыр кьытоджэж.* *Бабьыкьуэ адакгэпц,* 474.

НЭБГГЭФ (2). *Илгэс-илгэсит* *зи ныбжь шыицлэ цыкыу.* *Нэбггэф сьышэсти, сэ фызыиэ «Шуей» жезггыиэу сахэлгэдэрт.* *Си ицлалэм.* «Мывэ хуабэ», 217. *Шыхь колхозым хуэдггэбаггэуэ Шыхьуэм ди шыр дохьумэф, Кьыткэлгыпльым яггэицлэггэуэ Шыицлэ псори нэбггэф.* *Колхоз шыхьуэ уэрэд.* «Партыр ди пашэу», 70.

НЭБГЪУЗКИЭ (10). *нареч.* *И нэр бгьукэ иггэапльуэрэ.* *Шлалэ цыкылури гьауэ кыицлэктынти иджы зэцыдгэу, цлутлэ жимыиэу, Дороеиц жиэиэ йодаиэу, нэбгъузкыиэ Кьазджэрий дежкэ маплгэ.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ,* 603. *Бекгэан ераггэу кыизэфлэуэжэиц, гьуэлгыплэм кыуэри итлэысхьэжауэ зэанэзэпхьум нэбгъузкэ кьаклэлопль, и пацлэишхуитлэри иггэдгэрэу, папцэу икыи кыизэицлэпгэрэ кьэпцлэнтлэуэ.* *Кьалэн,* 431.

НЭБДЗЫПЭ: **∅ нэбдзытэ зэтримылгэхьэн** (9). *Жэц псом мыжеин, нэр зытемылгэхьэн.* *А жэицым нэху цыху Думэсарэ и нэбдзытэ зэтримылгэхьакгым,*

уэрэди гьыбзи - зыри жимыиэу гупсысэм хэту нэху кьеклаиц. *Хьуэпсэггэуэ нур,* 282. *Бекгэанрэ Анчарэрэ я нэбдзытэ нэху цыху зэтримылгэхьакгым.* *Нал кыута,* 272. *А жэицым нэху цыху и набдзытэ зыми зэтримылгэхьакгым.* *Лгэпсэ,* 85.

НЭБЖЫЦ (8). *Наплэ нэзым екыуэжыу тет цыр.* *Нэбжыицым пылгэ нэпсым кыитхыплгэу Дадий игу плгэуэ кыыжеиэ:* «*Уэ кьуэиц уиакгым, си ицлалэ!*». «Адэ», 135. *Жейр нэбжыицым кьемыиэуэ Жыгым тесу жэицыр макыуэ.* *Си псэм мафлэ кьыицлэнами.* «Батырыбжэ», 89.

∅ **Нэбжыицым нэпс кьыитылгэдэн** (1). *Гьын.* *Урекыуэ шууи, уеблэм лгэсуи -* *Сфлэфит си усэр хэмькыуадэу, Уицгуфлэггэуэм, гуауэ плгысым -* *Нэбжыицым нэпсу пылгэдам.* *Тхьылгым едгжэм.* «Мывэ хуабэ», 17.

НЭБЗИЙ (1). *Дыггэм идз нэху паклэ кыыхь, нэху кьуэпс.* *Дыггэ нэбзий дахэри, Уаредэ, Уи лгэрыггым телэбэу, Уаредэ, Узэлэбым псэ хэллгэхьэу, Уаредэ, Си ицлалэр Тхьэм укьиггэхьуи, Уаредэ.* *Гуцэкьу уэрэд.* «Шхьэлыкьуэ», 389.

НЭБЛАГГЭ (4). *поселог.* *Зыгуэрым нызэрыхьэс.* *Бгы задэ иным Локотои дэклауэ бауэбапцэу зэицытым плгэмэ -* *тобэ Истифрилгэ - гитлеровиу цыхуицэм нэблаггэ кьокыуэ.* *Нал кыута,* 299. *Абы ицлэицлэ си интендантым кьыициаиц: хьэжыицлэ зэрыпкыуэ ашыкытлэм пур цэ ныкьуэм нэблаггэ йохуэ.* Мелыгыч, 472.

НЭБЛЭГГЭН (ноблаггэ) *лгэмыл.* (24). 1. (17). *Зэманьыр зы палгэ пьухьыклэм нэсын.* *Илгэс етлэуанэм нэблаггэуэ, Зэуанлэ губгэуэм ар иту, Еггэжэ лгэпсыр уи кьуэшыым, Анэ быдзыицэм хуэдабзэу Абы и напэр кьэбзэбзэиц.* «Адэ», 140. *Спектаклым и клэм нэблэггэат, кьэхьуну я пьыггэхьэплэ кьэмыклар кьыицыхьуам.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ,* 660. *Октябрь мазэр и клэм нэблэггэуэ ицлэиэ кьэхьуати, цыхуэм ицлэмахуэм зыхуаггэхьэзырырт.* *Нал кыута,* 274. 2. (7). *Зы ицлэплэ пьухьыклэм нэсын, гьунэггэу хуэхьун.* *Куэбжэм сьынэблаггэрэ сьыицлэдэицлэмэ, япэм хуэдэу Анка и шыиц макь цызэхэзмышым, си гум ицлэыггэуэ унэмкэ сьымыкыуэу шэицым сьыицлэхьэ.* *Анка,* 384. *Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуацэ яцлэу здахум, кьэзакь станицэ гуэрым нэблэггэуэ, «шокьу» жиэу нэмыцэ мотоциклист заицлэу дзэ кьакыуэу кьахуэзаиц.* *Кьалэн,* 433.

НЭВАГГЭУЭ: ∅ **[и] нэваггэуэ еггэлгэаггужын** (11). *Лгэщэу, зэхицлэу еуэн, и нэм хьуаскэ кьыицлэггэхьын.* *Кьазджэрий цымысыггэатэм, Матренэ зыкьыггэицыдгэицти Сосрыкьуэ и нэваггэуэр ириггэлгэаггужын, ауэ нобэ хуабжэу зыггэицлэицлэу Мэтхгэным едаггэрт.* *Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ,* 613. *Адждэ, Бахьуэр гьунэггэуэ кьуэм дэмыту цытамэ, иджыпсту зыкьызэкьуицхьынт Якуби, Локотои и нэваггэуэр ириггэлгэаггужын.* *Нал кыута,* 295. *Еггэджакыуэр нэхэри кьеггэггэуэжэ, уи нэваггэуэр уэзмышггэлгэаггуж ицлэиэу уи ваггэуитхур ицлэхьыжи зылуеггэх, жеглэри студентым и зачетнэ книжкэр кьыхуедзыж.* *Капсэ клэпэ,* 16-17.

НЭГУ (11). Цыхушхэм и гупэ лъэныктуэр. *АрихъэкIэ зэкъуэшитIым я гузэвэгъуэр Елдар дэнэ щыцIэнт, физыишэ къыкIыж хуэдэу и гур жану, и нэгум гуфIэгъуэишхуэ зэрыцIэтым гу лъыптэу, ицIаишхуэм хуэдэу псыницIэу зыблригъэхаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 245-246. *Иджы псы уэрхэр цыджэгъуу Ауз ицIэраицIэм фыдэплъэт, ГуфIэгъуэ инхэр зи нэгум Балккъэ цытсэхэм фепсалгъэт. ЗэкъуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 99.*

◊ **Нэгум зиужьын** (7). Теун, гъэщIэгъуэн гур зэгъэлыгъуэн. *Пицхъэщхъэр хэкуэуат, ицхъэлмывэкъуэдэхэм я нэгум зиужьауэ, ямылгъэгуа ялгъэгуауэ цызэбгырыкIыжым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 217. *Думэсарэ, Лу машинэкIэ яишэжамэ, и нэгум зиужьаиц, дауи, - жиIэрт.* Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 539. *Пиынафэр хъарынэу зэфIэклаиц, пиынэ уасэр кыхамыхамы, ицIалэ кыизэхуэсам я нэгум зиужьаиц, арихъэкIэ Саружан пиынэ къэцэхуэгъуэ ихуакъым.* Къалэн, 429. **Нэгум зегъэужьын** (9). 1. (7). *Зытегъэуэн, пфIэфI, пфIэгъэщIэгъуэн гур ухэтэу зыгъэпсэхун. Ди нэгум зедгъэужьыну аракъым къуришым дыкбъыицIэгуар, - жиIэрт* Ирине, ицIалэ цыкIухэм къуейицIей зырыз къахэкIмэ – уIэггъэ хъуауэ мащIэ кыитпэлгъэрэ, даицIэц кыитлгъэзыну хуцхъуэ жаIэу. *Щынэхужьыкбъуэ, 62. Дыгъуаси вэсмахиу – Нартиху Къазбэч и гум иримыхын гур и нэгум ицIэклати, арауэ кыицIэклэицIэ дыгъуэишхы, цаицIэу дывгъаицIэу жиIэу и блыгуицIэ къомыр ицIэзхишар, и нэгум тIэку зригъэужьымэ, и гуапэу.* Лъапсэ, 73. 2. (2). *Зыгур тегъэун, дэзыхъэх гуржым хэтэу зегъэгъэпсэхун. «Къэжэпхъаиц иджы», цыжиIэм, и шыр цыкIухэр джэдэциым кыицIэишири хаданхэм иж псыIэришэм ишаиц, я нэгум зригъэужьыну, есыкIэ яригъэицIэну. Бабыщкбъуэ адакъэпш, 478. [И] нэгум иплгъэн* (5). *Игу илгыр, игу шыцIэр, и гурыгъу-гурышцIэр зэгъэщIэн. Пицаицэм и нэгум уиплгъакъэ Игу илгым уохгур цыгъуазэ. Набдзэ. «Батырыбжъэ», 52. Хъэдэ хэлубахэр ицIыбагъкIэ ягъэтилыгурэ я нэгум иплгъэрт.* Нал къута, 286. *[Дэфэрэдж:] Сэ Сэлимэ и нэгум иплгъэн хуэдэу сотIысри кыицIэздэну сыхъэзырытси, сыту жытIэмэ, си хыбарыр нычыгъуэ-нычыгъуэу зэпычаиц, езгъэдагуэр сымыгъэишынэн паицIэ.* Лъапсэ, 29. **[И] нэгум мащIэ ицIэкла** (1). *И гъащIэм мащIэ кыишхуицIэуа. Жыраслгъэн и нэгум мащIэ ицIэкла, мащIэ хэти, сыт ицIэти кыишхуагъэгъури* *Налишк дэт тутнакъэциым Гуагъэуаиц, мыбы ицIэсым и нэхъыбитIыгъ дэзыгъэхуэхар уэраици, иджы гъуэу тэмэм тегъэуэвжэ, жаIэри.* Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 515. **[И] нэгум ицIэкIыжын** (2). *Зэ плгъэгуар уигу къэкIыжын. Мис, нобэ кбэскIэ физыжыым Игу жы димыхуу йокIуэкIыгъ, И нэгум ицIэкIыжыгъ, гупсысэм, Щхъэгъусэ лыжыгъыр нэмыцэм Пицэдджыж нэхуицым яубыдри, Дадий илгъагъуу мэз бгышхъэм Ар цауицIэицIэ гуузу. «Адэ», 130. Ялгъэгуахэр нэгум ицIэкIыжри, Тхылгъэдалуэ мэгумэщI. Тхылгъэ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336. [И] нэгум ицIэкIын* (52). *ГупшIу лъагъуэн, гъэунэхун. Уи ицIыхыгъыр нэхэри ирелгъэ, Уи нэгум ицIэклахэр кыиджелгъэж. Космонавт. «Мывэ хуабэ»,*

99. Албиян и нитIыгъ зэтепIауэ хэлгът, Дон Гуфэ ицIыгъэгъуа зауэр – кино хуэдэу и нэгум ицIэкIыжы. Щынэхужьыкбъуэ, 31. Джэрдж ПытIу тхъэ еIуэ молэм и цхъэр мухъэрэбымкIэ илгъэтыкIри Алыхъталэм и пащхъэ ихъэжауэ, и нэгум ицIэкIар иIуэтэжу. Нал къута, 223. Нэгум ицIэплгъэжын (1). *Цыхум Гуэхугъуэ гуэрим иужькIэ Гуплгъэн. Кодоевым я гъунэгъу Къэбэрдей-Балккъэр хэкум и Iэтицхъэр къригъэблгъэа ицхъэкIэ, кбэмыкIуэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, стIол кIапэ дымэм деж ягъэтиысауэ, екли-фIыкли псалгъэ кыижъэдэмыкIауэ, икли езыми емьупицIауэ цысиц, зэрыфагъуэм нэхэрэ нэхъ фагъуэж хъуауэ, и хэкум пача ицIыгъ и гум кыицIитхыуэ, ицIыхум дауэ я нэгум сыицIэплгъэжын жиIэу и цхъэр здихъын имыицIэу, ишхи ирифи шымыIэу, и гур кIуэдэицIэ. Лъапсэ, 91. [И] нэгум ицIэплгъэн* (25). *Еплгъ [и] нэгум иплгъэн.* *Локотош и псалгъэр зэпыгъэури кбэдалуэу цытхэм я нэгум ицIэплгъаиц. Нал къута, 257. Ирине нэгъэгъуэу зыкбъыицIэгъэицIэ ицхъэкIэ абы и нэгум ицIэплгъэм, зэрыгузавэм гу лъыптэрт. Щынэхужьыкбъуэ, 29. Удэзыхъэхам и гум илгъэ кыицIэгуригуэн ицхъэкIэ уицIэспэлгъэххэни ицIэкIыжым, и нэгум ицIэплгъэ, и гум илгъэ кбэицIэницIэ, - Дэфэрэдж дыхъэишхри ицIалэри игъэдыхъэишхри. Лъапсэ, 110. Нэгум кыицIэидзэн* (1). *Нэгум занщIэу къридзэн, кбэлыгъуэн. Убыххэр тенджызым тет зэпытиц, я нэгум кыицIэидзэ закъуэмэ, кхъухъ ныбфыжы кIыкIур яIэцIэкIынтэкъым. Лъапсэ, 39. Нэгум кыицIэуэвэн* (2). *ЕкIуэкIа, блэкла гур аргуэр плгъагъум хуэдэу уигу къэкIыжын. Степан Ильич Елдар и нэкум ицIэплгъати занщIэу и нэгум кыицIэуаиц Елдар и адэ и гъусар. Хъуэпсэгъуэ нур, 222. Поэтыр абы хуэмидэу пIэрэ, псалгъэ заицIэкIэ зыхуейр ицIыхум я нэгум кыицIэгъэуэвэ, я гум кбэмыкIар кбэгъэкI. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 609. Нэгум ицIэплгъын* (5). *И натIэ къритхауэ, кыишхуицIэуауэ цытын. Долэт игъаицIэми хъэгъапхъуэт, хъэкIэпычыжыт, иджыри абы и нэгум зыгуэр зэрыицIэлгъыр иуицIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 241. Лу гу лъытат а ицIалэм бэлыхъ гур и нэгум зэрыицIэлгъым. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 614. Мариам и ицIыхъэпIэм кыишхуэххэртэкъым и гур зэрыгъум дыгъур кърикуэну, сэ псэклэ ицIэрт зы бэлыхълажъэ ди нэгум зэрыицIэлгъыр. Лэчымэ, 392. Нэгум ицIэмыгъэплгъэн* (1). *И нэгур хуэдэуицIэ, зыкбэмыгъэлыгъуэн, и гум илгъыр кбэмыгъэщIэн. И гупэ кыитхуигъэзэу и нэгум дыицIэгъэплгъакъым, ди тхъэусыхафи кбэдалуакъым, и ицIыб кыитхуэгъэзэуэ кбэдалуакъыи ежъэжаиц жиIэу арат абы къригъэкIыгъ. Лъапсэ, 61. Нэгум ицIэтын* (34). *Илгъагъум хуэдэу, и гупсысэм сыт шыгъуи хэтын. СыкбэицIэлгъуауэ сэ си кбэуажэр ИцIыхъэпIэм хуэдэу нэгум ицIэтиц. Ди унэжъ. «Щхъэлыкбъуэ», 380. Саримэ ишхыIэныр зытрелгъэфри мэгумицIэ: и нэгум ицIэтиц Елдар. Хъуэпсэгъуэ нур, 192. Мэлыр кбэзыша Iы нэкум ицIэтиц хуэдэиц. КIапсэ кIапэ, 16.*

НЭГУЗЫУЖЪ (2). *Ущынэжэгужэ, уи гум фIэфI, уи зэш цытеу. Хэт и дежкIэ нэгумицIэуэу Куэд сабийхэм кбэгъэлыгъуэ: Хэт кыишхуоджэ Iэзуэ*

усэ, Хэти кѳофэ лѳанэрисэу. «Тисей», 483. Хэт нэгүзүжүым гугу дехъами, Сэ ари мураду сигу илгар. Си нитл. «Вагъуэ махуэ», 311.

НЭГУЗУЖЬЫГЪУЭ (11). Еплэ нэгүзүжү. А балконыр школым нэгүзүжүыгъуэу ялэ: *пичьхэцхэкэ* цыкГухэр кѳиувэти хэт блэкми кѳыблэкГыжми еплэу итт. Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 559. Ярэби, насытыр цагуэшим цыхубзыр дурэшим дэсауэ ара нэгүзүжүыгъуэ имыхуэу и клэтигир и вакъэ лѳэпсу цлэпсэур? Бабышкыгъуэ адакъэпщ, 480.

◊ **Нэгүзүжүыгъуэ игъэхуэн** (1). Зегъэгъэпсэхун, гукъыдэж егъэгъуэтын. Нэгүзүжүыгъуэу гур дригъэхуэниц [гъаицлэм]. Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 521.

НЭГУМЭ (ШОРЭ) (1). Адыгэ үзэцлэуэ, шлэныгъэлл. Нэгүмэ Шорэ хъыбар маицлэ И жъэу удэсу уигъэцлэ? Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

НЭГЪАБЭ (12). нареч. Гъэ клуар, гъэ блэклар. *Дагъыстанымрэ осетинхэмрэ флэкл кѳэмьнуэ, Кавказым лэпкыу исыр нэгъабэ кѳалмыкхэр зэрырагъэклам хуэдэу ирагъэкГыну жалэ.* Мелыгыч, 461. *Мэрым и плэклэ нэгъуэци гур кѳэпсэлъащ: - Араиц, Хъэрун Ар-Рашид нэгъабэ лѳандэрэ мэр угурлы дыдэу тетиц ди кѳалэм, - жицлэри.* Хъэцлэ лѳаплэ, 406. [Жамбот жицлэ:] *Абы хэкГуэдык цымылэу кѳэдгъэхуэфмэ, ар Гуэху инци, ауэ нэгъабэ кѳытицыцлар аргуэру кѳытицыцлэмэ, зэГыхъащ исорл. Алъхъо,* 64.

НЭГЪАБЭРЕЙ (2). Гъэ блэклам шыла, кѳэхъуа, екГуэкла. *Удыцилэр кѳэкГыным иджыри лэджэ илэци, нэгъабэрей удзыр гужери фаиц, лэпл цлэтыжкыым, цлэмытыжми лэциым ягъуэтаицэрэт, гѳури цэцэжаиц. Шынахужыкыуэ,* 18. А гѳэм гѳавэ хъарзынэ кѳэкГуэу цыхурцогуфГык, *дадэр тлэкГуи цлэгъуэжа хуэдэци и цыр бэджэнду зеримытам цхъэклэ, итлани цлэгъуэзэвэн цылэккыым, нэгъабэрей гѳавэм цыци илэци.* Аргъуей, 386.

НЭГЪЭСАУЭ (4). нареч. Мардэ гуэрым нэсу, кыыхуэт цымылэу. *Бжыхъ елѳэни хуэцфлэк, Шолэхуэиу зукъуэдий Нэгъэсауэ ар шагъдийци, Шлопциым теплѳэм зыкѳелэт, Си алѳнышым сыт кыыхуэт!* «Елбэздыкыуэ», 8. *Мис ар адыгэшит нэгъэсауэ, лы гуп зэхэтыр абы еплѳырт дихъэхуэу, Мусэ и закъуэ зэгуэну гѳумэтГымэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 219.

НЭГЪЭСЫН (негъэс) лѳэл. (72). 1. (70). Зы цыплэ пыухыкла гуэрым нэшэсын, и гъунэгъу цын. *Шэрданхэ я шы кѳомым хагъадэрэ шыфлитл Бэлацэ кѳыхрагъэхатэмэ, псыницлэу унигъэсынт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 307. *Бетлал мурад ицлэт: Бахъсэн кѳыцихъуар зи зэраныр Кѳэтхъэн Назир трикъуэу Центрым нигъэсыну, следствие плалгэр иклати, кѳыциригъэгъун цхъэклэ.* Зи лѳэрыгъыпс тГыгъа, 526. 2. (2). Чэзуклэ лѳэмыгъэлэсын, пэлэцлэ цын. *Хэт кѳэпсалѳэми телефоныр Иринэ Къулым деж нигъэсыртэккыым, а тлум я псалѳмаккыыр зэтимудын цхъэклэ.* Нал къута, 241.

НЭГЪЭСЫЖЫН (негъэсыж) лѳэл. (5). Еплэ нэгъэсын. *НакГуэ, Степан Ильич Псыхуабэ нэбгъэсыжын хуейиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 259. *Май махуэу, дунейм и дахэгуэу ноби си нэу цлэтиц*

шуудзэр станциым нэдгъэсыжауэ цыциытар. Мелыгыч, 454.

НЭГЪУЭШЦІ (311). Армыра, нэмыщл. *Бэлацэ кѳыгурылуэрт Гуэхушхуэу и пицэ кѳызырдыхуар, абы ирипагэрти а Гуэхур нэгъуэциГым ирату идэнутэккыым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 314. *Мызэмытлэуи кѳыккыуэкГуэу зи ныбжэ хэкГуэта лы, кѳыздэкГуэж жицлэу, арицхъэклэ, Хъэкурынэ си насып цыхэмылѳаклэ, нэгъуэцилэ си псэм кѳыцицнэцкыым жицлэурэ зыми дэкГуэжын идаккыым.* Лѳапсэ, 108. *Аслѳэным и цхъэр кѳытричу жимылэ цхъэклэ кѳхуэплэцэм жригъэлэнур нэгъуэцилэ: кѳхуэцлэу аслѳэныр дгъэуэмэ, ди Гуэхур нэхъ тэмэм хъуну кѳызолѳытэ, жицлэу кѳыгъуэуыну арат, арицхъэклэ модрейм абы гулѳытаккыым.* Кхъухъ пхэпж, 500.

◊ **Нэгъуэцилэ мыхъуми** (4). Армыхъуми. *Нэгъуэцилэ мыхъуми узыхуэтицылѳыр нэхъ кѳэцилэгъуафлэ хъуакъэ иджы?* Хъуэпсэгъуэ нур, 198. *Кѳээмай и гур кѳызэфлэнат, и маккыыр экГуэклауэ, нэхъ цэху хъуауэ Кѳазджерий и нэгум кѳыцилэпѳаиц, и нэпсыр хуэмыубыду: - Сыкѳэгъэгъуэ, Кѳазджерий, сыкѳэгъэгъуэ, нэгъуэцилэ мыхъуми, - жицлэу.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 622.

НЭГЪУЭШЦІУ (18). нареч. Зыгуэрым хуэмыдэу, емыщхъу, кѳыщхъэщыкыу. *Елдар и Гуэхур нэгъуэцилэу кѳекГуэклэти, Нурхъэлий тхъэмыцклар гуэциым цлауыбыдауэ цлэсу Елдар кѳыцицлэм, Астемыррэ Степан Ильичрэ яжрилаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 256. *Ар Кѳазджерий нэгъуэцилэу кѳыгурылуаиц.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 603. *Сэ нэхъ схуэцфлэкГынур нэгъуэцилэу кѳыцилэкГынт - цыцу сыуэмэ, арауэ кѳысфлэцилаиц лэцлагъэ схуэхуэну.* Мелыгыч, 452.

НЭГЪУДЖЭ (23). Нэм дерт илэмэ зэплѳыр нэхъыфлу илѳагъун папцлэ Гуалъхъэ нэрыплѳэ. *Инал жицлари и гум ириубыдаиц, и нэгъуджэри зылуихри телѳэцихъуэрэ и гъунэгъухэм еплѳырт, дауэ кѳыцихъуауэ плэрэ Инал зэрыцилѳыр, жицлэу.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 592. *Нэгъуджэ зылуэ офицерыр лѳолькэм итГысхъаиц.* Нал къута, 246.

НЭГЪУЕЙ (2). Зи наплэр зэуу цыт лѳэпкы, нэхъыбэу Дагъыстэным, Къыргъызым цоцпсэу. *Дэнэ абы кѳыцицлар нэгъуейм я лэцир лѳхуэмэ, жэмыр кѳамышу, абы ишэу цлэтыр шклэм ирагъэишхуэу зэрыцытар?* Лѳапсэ, 7. *Нэгъуейм дытеуэу лэцлэвицлэм, шыбз гуартэм цыци хремыцлэ, Анапа яхурэ кѳапцилэхуэр ясырклэ кѳхуэным из ямыцлэ.* Лѳапсэ, 7.

НЭГЪУЕЙ НАПЭ (2). Наплэ зэв, наплэ Гуэу зилэу цыт (цыху). *Лу сурэтклэ ицлэрт Инал пацлэ флэцлэ ишэцлэ зэрытетыр, нэгъуей наплэуи зэрыцытыр.* Мазэ ныкъуэ щхуантлэ, 526. [Кѳэрэгъулым жицлэу:] *Унэгъуей наплэу лѳэпкыишхуэм уахэгуэциэн уэ?* Лѳапсэ, 48.

НЭГЪУНЭ (15). послелог. Псалѳэм и мыхъэнэр цлэгъэхуэбжээн папцлэу кѳагъэсэбэп. *Умыгузавэ, си анэ, Писъмо кѳэптхами седжаиц, Уиуу кѳэмыклахэм нэгъунэ Уи псалѳэ маицлэм кѳысхъаиц.* Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лѳапэхэм деж», 48. *А пицхъэцхъэм Хъэкурынэ Къуажэм носыр псыницлэ дыдэу, Кѳехъ цыгыныни, шхын нэгъунэ,*

Ауэ пиццэ ар имыдэ. «Тисей», 494. Дэнэ кIуэми, мылхукъуэ цIыкIур здишэрти, тенджызым тет кхъухъ нэгъунэ иригъэлъагъурт, езы цIыкIури цтIэицтаблэу хы толккъуным еплгъурт, зэгур гуцтэ иригъэицати, е бээрэм тетмэ, цIыку яицэ-къаицэхум фIэгъуэныху еплгът. Лгъапсэ, 102.

НЭГЪУХУ (6). Шхыныгъуэ языныкъуэхэм ящIэг даггэм ушыхушыщIэм деж нэм къеуалIэ узыфэ. Шхыныр Iейуэ кыдэмэицIэкIт, зыдгъэицIу зэи дамыгъаицхэу, даггэицхми IэфI ицIагъуэ ицIэлгтэккымы, сымаджэ хъуэ сымаджэицым яиэ кыитхэкIт, нэгъуху уз сэри кыизуэлIат. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 522. Кулисум зыгъэгъуэзавэр Хъуцэ нэгъуху хъуауэ, пианэр зэрызэхэуэ и нитIыи Iунхуэ гур кыиIудзэрти, хъыджэбз дахэ дыдэ цIыкIур IэпкIэ къеицIыи хуей хъути араи. Нэгъуху, 33.

НЭД (3). 1. (2). ЦIыку акъылыншэм, шхъэншэм хужалэ. Мэсхъуд зехгъуицIэ: - Уа, уэ нэхэрэ сэ сынэхэ нэд? Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 507. 2. (1). Мыхъэнэ, купщIэ зимыIэ (псалгъэ). Псалгъэ нэдрэ хъуа купщIэниэ - Хэт ар и гум лгъэлэсын? Нэхъ хъэдзэфIыр ящI жылапкъэ. «Батырыбжъэ», 27.

НЭДЖЭГУДЖЭ (3). Iуплгъэгъуей, шынагъуэ, теплгъэ Iей зилэ. А нэджэIуджэм и квэкIуэгъуэ Зэрыхгум псом игу лгъатаиц. ХъэщIэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366. ЦIыкубзыр, зэрыжалэмкIэ, нэджэIуджэ гуэрэм хуээри шыныри мэхуэ арат. Лгъапсэ, 24.

НЭЖЭГУЖЭ (45). НэщхыфIэ, гуфIэгъуэ зэи нэгум шцIэ, дэрэжгъуэ зилэ. Нэжэгужэм и гур жанкъэ, Нэжэгужэр ицхъэпрых. Нэжэгужэ. «Дамыгъэ», 96. Бажэм и фэр трахын я мымураду кыицицIэм, и гур кызызэрыгъуэтыжауэ, нэхъ нэжэгужэ квэхгъужаиц. Кхъухъ пхэнж, 49. Иджы Сэлимэ и палатэм сыицIохъэри абы хуэдизу дызлIэлIа хъыджэбз дахэ цIыкIур нэжэгужэ квэмыхгъужаиц, маицIу кытыгуфIыкIуэ солгъагъури сэри си IупитIыр сфIызэтож. Лгъапсэ, 27.

НЭЖЭГУЖЭ (мэнэжэгужэ) лгъэмыI. (8). НэщхыфIэу, гуфIэ нэгум кърихыу шытын. ГуфIакIуэ кIуакъэ - нэжэгужэ, IэнатIэ Iутмэ, жырытэдэжт. Уи хэку жыг закъуэ фIэкI имытми. «Батырыбжъэ», 37. Иджыпстуиц Анчарэ гу ицылгъитар КIуацэ зэрынэжэгужэм. Нал къута, 290. Шамум кыкIэлгъыкIуэ ицIалэри фIыицIэиц, лгъагъуэуафIэиц, нэжэгужэиц, псалгъэрейиц жумыIэмэ, дэбгъуэн ицылгъэиц. ХъэщIэ лгъапIэ, 401.

НЭЖЭГУЖЭУ (16). нареч. НэщхыфIэу, и нэгур зэлгыIухауэ. Училищэм щеджэ цIыкIухэми Астемыр фIыуэ квалгъэгъуаиц, «Шэрджэс дадэ» кыфIаицауэ кыицогуфIыкI, езыр нэжэгужэу яхэтиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 183. Тхылыр квэрэхъэлгъэицым едгъэицIэну араи, - жиIаиц Квэзджэрий нэжэгужэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 57. Янэм Лыгъур Ибрэхым бжыфIэу, егъэджакIуэм нэхъ еицхуэ кыитфIэицIа ицхъэкIэ, иджы Алиэ нэ лейкIэ депл хъуаиц, езыри нэжэгужэу, цIыкIум задиггэицIыкIуу, иным задиггэину, IэпкIэлэпкэ жан иIэу гу лгъытати. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 522.

НЭЖЭС (1). ЦIыку фIей, мыхъумыщIэ, бзаджэнаджэ. [Дисэ жиIэу] Кыизэлынкъым сэ а хъыджэбз нэжэсыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 137.

НЭЖЫГЪ (1). Напэм ику Iыхъэр, нэщIащэхэри пэри кыицицIэу. Бий хъэдэ нэжыгъым уэс изу, Иныкъуэр мафIэм исаиц. ЗэуапIэ. «Шум и гъуэгъу», 23.

НЭЗ (1). Зыгуэрэм и гъунэ, и къэухъ. Адакгъэм фIыуэ зиггэпсэхуэ нэужь, дэлгъейуэ абгъуэ нэзым тетIысхъэн и гуггати, жыг къудамэр зэран кыицхуэицхуэри и дамэр иуцгъуэдицфаккыи. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 493.

♦ **Гъуни нэзи имыIэн** (1). Еплгъ гъунэ.

НЭКИЭПСЫЖЭ (3). Нэр нэпсырилэ зыщI уэ лгъужыгъуэ. Уэицхым бжыкхъэм зыицIэгъагъуэ, Бжыкхъэр нэфици нэкиIэпсыжэиц. Гум нэхъ шIыхъэр. «Мывэ хуабэ», 266. Саид и нэпсыр кыицицIэжырт, ауэ кыицхуэицIэнутэккыи гъырэ мыгъэрэ, нэкиIэпсыжэ хъуати. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 654.

НЭКИУ (49). Напэм и нэпкыищхъэм кыицгъэгъауэ жъэ къупщхъэм нэс. Пыцим и нэкIур лгъым ирелэ, Iубжыицаиц зельгъуэжыр. «Тисей», 507. ЛэтIуифэ и нэкIу кыитIэтIыкIам сызэрелгъуэ ар си гум квэкIаиц, и нэкIуицхыитI сэхусэлгъэ зэуам мафIэ кыицицIэна хуэдэт. Лгъапсэ, 25. Здицхын имыщIэр и гуаицэ тхъэмыицIэрати, мес иджыри квэс зыкыицыицIэжэу пицIантIэм дэлгъиц, и нэкIу гъур фагъуэм мафIэ бзийр теджэгухъу. ГуцIэгъу, 424.

♦ **[И] нэкIур зэлгъэн** (1). Напэр зэлымIын, жыфэ кыитеуэн. Пицаицэ нэкIуплгъэхэм Ди нэкIу зэлгъаиц Дыккэзылгъухахэм дамыцIыхуж. «ЩIалэгъуэ шIыналгъэ», 413. **НэкIум ицIэплгъэн** (1). Еплгъ нэгум ицIэплгъэн. Степан Ильич и нэкIум ицIэплгъати заныцIэу и нэгум кыицицIэуаиц Елдар и адэ и гъусар. Хъуэпсэгъуэ нур, 222.

НЭКИУЭН (нокIуэ) лгъэI. (42). Зы лгъэныкъуэ пыухыкIа гуэрэмкIэ унэтIын, абыкIэ гъэзэн. Бжээр, нокIэ, жаIэу къаишиямэ, КвэIызмыххыцхуэ изотыжыр: Iугъу удемыхуэ кыицIэрыхъэр, Iугъу удемыхуэ мэкIуэдыжыр. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. Янэм жиIэрт: «Ныи схуэбукIынуиц, хъэщIэу сынэкIуэиц», - жиIэрти, иджы ныи хуэмей дэнэ квэна, езым ныи пхуицIыныиц, укIуэну ицIэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 195. Си адэр жейнэду ицхъэ кыицIыта жиIэри ботэх кыицIэуэпат, арицхъэкIэ и адэр абы ицхъэкIэ гузэваккыи, зы псалгъи пимыдзыжэу, пIатIронитI къуэуал фочым ирилгъэри ежъаиц: - НакIуэ иджы. Лгъапсэ, 69.

НЭКИУПЛЪ (5). Зи нэкIур тхъуэплгъ, плгыжыфэ. Зыхэс удэ Iувыр ирецицIынэ, И Iэицхъэр лгъагъуэ дэхъеуэ Хъыджэбз нэкIуплгъым епиц хуицIынэ, Шхъэицыиц ар Iэнлгъэм зиггэицхъауэ. Зыхэс удэ Iувыр ирецицIынэ. «Мывэ хуабэ», 45. И фэкIэ наркомыр лгъы гъэицхэ нэкIуплгъэ гурт, карточкэкIэ псэуэ зэрыицымытым гу лгъытэу. Нал къута, 215.

НЭКИУТИЭ (3). кыизэр. НэкIу пшэр, апхуэдэ нэкIу зилэ (цIыку). ХъэккIэ сит и фIэиц хъуа жытIэмэ, кыицIэкIуа Iуэхум и гугъу ицIицIын ицылгъэицым, уеблэмэ кыицIэкIуа лгъы нэкIутиэм и цIэ ириIуэххэнуцкыи, мэлымрэ иы IэлгъэицIымрэ

жылгэнууци, жыжызу кыыхэбгээц хуунуктым. Клапсэ клапэ, 17. Мэлыр кээзыша лы нэклүтлэр нэгум цлэт хуэдэц. Клапсэ клапэ, 16.

НЭКИУТИЭ-НЭКИУТИЭУ (1). Еплэ нэклүтлэ. Мызэ-мытлэу Хвэтрэмтгыгу бээзырм цылами, абы дэс пэцээр илвэгэуауэ цытактым, езы квэклуар лы тыкырт, и лүтгыр кыхэрэ и лвэгэуажэм флэкыу, нэклүтлэ-нэклүтлэу, и нитлри кыхуу. Льяпсэ, 120.

НЭКИУШХУЭ (1). Нэклү ин, нэклүбгыуэ, апхуэдэ нэклү зилэ (цлху). И ныбжклэ Щэрданыр хэклүэтатэктым, ауэ фадэ жаггуэу зэримылгаггур уигэацлэу и нэцлэцэр цлэуфлгыклат, цлгылэ зыхэтар дауэ еплэстхыами, и нэклүшхуэ флэклэр нэхэ плыжы хуатэктым. Хуэпсэггүэ нур, 290.

НЭКИУЦХБЭ (12). Нэхэ кытелэткылауэ нэклүм илэ лхэрэ. Зэриггэцлэггүэнур имыцлэу, Тинэ зэм красноармеецым йоплэ, зэми Лу дежклэ йоплэккыж, и нэклүцхыитлгыр плыжыбээ хуэуауэ. Мазэ ныкыуэ цхыуантлэ, 523. Ди гум идвггэуыбидэ, - жилэу Анчарэ и нэклүцхыитлгыр плыжы квэггэуауэ, зыгуэр и гум кызыртылар уигэацлэу, - Хвэблашэ лажэ имылэу кыггэзэжмэ, Албияни кыггэзэжыни. Нал кьута, 226. Цыхубзым и нитлым нэпсыр цлэз хуэати, кыцлэжри и нэклүцхыэ кээуцлгыплам кытелэадэри и цхыэц флгыцлэ цлэклүэм хуэдэм хэхуауэ, сэ си нэспри схуэуыдатэктым, езыггэлвэггун цххэклэ зытэзггэцлэти, и гу цлгылур кызыреуэр зэхэсхырт. Льяпсэ, 22.

НЭКИУЦХБЭПЛГ (1). Еплэ нэклүплг. А зы псалгэм флэклэ жимылэу И лэр быдэу кыуыбидаш, И нэклүцхыитлым хуэмышылэу Нэпс тклүэпситли цылыдаш. «Бдээжыацэм ипхуэ», 167.

НЭЛАТ (4). Гум темыхуэу, уи жаггүэу, плыггүэ мыхыуу цыт. Окопэм ису дэ сэлэтхэр Хвэуам цызауэм хуоуэр лэу: «Фахэуэ, кыуэцхэ, а нэлэтхэм, Шлэвггэклэ лэныггэр бийм я нэуэ». Зэкыуэшитлэ. «Шлалэггүэ цлгыналгэ», 17.

НЭЛАТ (кы)техуэн (4). Тхэмыщклаггэ, гуауэ кышыщлгын. Езы Алыхыу тэхэлам елваггү: кыуаншаггэр зыбггэдэлгыр дэрактым, кыурлэныр хыфлэзыдэжэу, чыристан кьабзэу ежыжам кытрыхуэ тхэм и нэлэтыр. Хуэпсэггүэ нур, 79. [Хвэжым жилэу:] Алыхыым и нэлэтыр зытехуэным сыхуэауэ. Хуэпсэггүэ нур, 65. [Нурхвэлий жилэу] Я сэ си тхэуэ, си тхэцхуэ, мы сэ жыслэм зы псалгэ нлгыуэ хэтмэ, уи нэлэтыр кыстеггэахуэ, зы хвэдэ хуэдиз флэклаи цремыхуэу, сэ дыцэ склэрылгы цытмэ...Хуэпсэггүэ нур, 155.

НЭЛИЕ: **Нэлиеклэ еплэын** (1). адыг. Андрейхэм нэхэрэ нэхэ гулытэ хуэпщлү, нэхэ хэхуэу хушытын. Едггэлу, нэхэ нэлиеклэ кээуэплгыными тцлэрэн. Хуэпсэггүэ нур, 161.

НЭМЭЗ I (5). Дыггэр кыщлэмыклэ шлгыклэ, пцэдджыжым жыгуэ, нэху цыггүэ. Лу сымэ пцэдджыж нэмэзым кызыцыури, занцлэу Жыраслэн и ищыцым клуауэ, спектаклыр яггэххызырыну. Мазэ ныкыуэ цхыуантлэ, 645. Пцэдджыж нэмэзт, дунейр бзыггэт, махуэр хуабэ зэрыхуэу гы лхыуиггэуэ. Лыггэ, 411.

НЭМЭЗ II (10). дин. Мустлымэным махуэм и клуэцклэ тхуэ иггэзащлэ тхэхуэщлэ кьалэн. Иджыпсту нэмэз утэуэ, кыурлэныбээ лганлэр кьэбжауэ, дауэ хуэуныцлэуэ узыркыуэнур? Хуэпсэггүэ нур, 241. Унэуауэми лвэклэ кымыггэанэу шхыныггүэ лэджэ ипцэфлэауэ, лэнэм кытрыхггэувам мэ лэфлэ кьапыхым уи гурылупсыр кьаггэажэ, пцыхыэцхыэри хэклүэуауэ жасы нэмэзым нэблэггэауэ. Кхэлэггунэ, 380. Нэмэз зыщлгыну кьакулэу андэз зыщтэм абы гу лгэмытэу, шыбжыи зыхэлэ псымклэ андэз ящтати, нэмэз ящлү здытетым псчэ бэлыхэлажжэр кьауыцхыэри, кьэххуэ-кьэцлар кьахуэмыщлэу, молэри мапсчэ, и нэпсыр кыщлэж, нэмэзыбээр дахэ-дахэу хужыларкыым. Льяпсэ, 116.

Нэмэз цлгын (20). Мустлымэн диным кыггэуауэ цыт нэмэзыр ггэзэщлэн. Абдежым Хвэбиби и нэмэзлыкыыр еубггүри тоуэ нэмэз ищлү, Дани ар илгэаггүмэ, маклуэри бггэдэуэ. Шынэхужыкыуэ, 65. Мэжджыт дахэм нэмэз цыщлгыт, и цлгыбаггым кыдэт мыдрисэм сохуэтар цлэзт, библиотекэми Кыурлэныр, чытанхэри, лэрытххэри зэггэзэхуэуэ цлэлэйт, кыщлэуныцлэм кьаггэуэта зэрыхуэу хуэдэу. Кхэлэггунэ, 379. [Дадэм жилэу:] Нэмэз тлэклү цлгыны, жыслэри нэмэзлыкым сытеуат-сытемыуат. Тепщэч кьэзылггэтыхэ, 159.

НЭМЭЗ ЦЫГГЭ (6). Нэмэзыбээ кьабжурэ лэпэм шлаггэклэ цыггэ. Езы султлэными нэмэз цыггэшхуэ илгыггэти, нэмэз цыггэер идзу кыуоблаш, лүлэр стлэ цлгыклүм трилгыхэри. Льяпсэ, 206.

НЭМЭЗ ЦЫГГЭ ГВЭЖЭН (1). Нэмэзыбээ кьабжыр кызыралгытэ цыггэр зеггэакулэуэрэ тхэм елгэлун, сурэхэр кьэбжын. Думэсар мафлэ ищлэуэ шхынхэр иггэхуэбжырт, Нани нэмэзлыкым тесу нэмэзыбээу ищлэ тлэклүр тлэуэ цыт кытрыхггэзэ-нытрыхггэзээрэ жилэи, нэмэз цыггэ илэри иггэажэу лүцауэ зыкьомри цысауэ. Хуэпсэггүэ нур, 123;

НЭМЭЗ ЦЫГГЭ ДЗЫН (1). Еплэ нэмэз цыггэ гвэжэн. И нэфлэ зыщыхуэм и насытци, - жилэри хвэжым нэмэз цыггэ идзу цлгидзэауэ. Льяпсэ, 59.

НЭМЭЗ ЛЫКБ (10). Нэмэз щалэклэ зытеуэ алэрыбггүэ, арджэн сыт хуэдэхэр. Нани тхэ елгэлүу, нэмэзыбээ кьибжу нэмэзлыкым тэст. Хуэпсэггүэ нур, 307. Абы и цлгылужклэ ажафэ бэлыхэ нэмэзлыкб хуэдэу ялгыггэ, Дэфэрэдж хуаггэтлгыуэу. Льяпсэ, 118. Шыфэр трихти икьурт, иггэггүти нэмэзлыкб цлгылүхэм хуэдиз хууэрэ ибзырти кьеллэлу яритырт. Клапсэ клапэ, 6.

НЭМЭЗЫБЗЭ (44). дин. Кыурлэным ит духэхуэу нэмэз щалэклэ кьабжхэр. Молэм нэмэзыбээ тлэклү жылэри и лүтгыр илэтауэ, тхэм елгэлүу. Хуэпсэггүэ нур, 155. Си шлалэр [Албиян] зыщлэ гоститалым Нарцанэ гоститалым я махуэр кыхуымыхуэуэ тхэм кыщлгыггэклэ, жилэу нэмэз ищлэклэ [Хвэбибэ] и нэмэзыбээ кыхггэахуэ. Нал кьута, 234. [Жэнгулэз Дзэуу жрилуэ] Доггүэ, езы мэлыхуэуэ нэмэзыбээу псалгэ заккыуэ ищлэу нлэу, дыуэ трищлэуэ кыуыцхыэм хуэдэу? Клапсэ клапэ, 11.

НЭМЭЗЫБЗЭ КЪЭБЖЫН (16). Нэмэзыбзэ шэхуурэ жылэн. Нани тхъэ елгэлуу, нэмэзыбзэ кьибжурэ нэмээлыкьым тест. Хьуэпсэгьуэ нур, 307. *Зы молэ пиэ кыхь гуэрэм и нэр щриггьэлъафэу мычэму нэмэзыбзэ кьибжырт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 654. *Хьэбибэ нэмэзыбзэ тлэклу ицлэр кьибжурэ, пэгуныр кьичцэри хуэм дыдэу бжэр Гуихри жэмьр кьышыну унэм ицлэклаш.* Нал кьута, 285.

НЭМЭЗЫЦІ (3). 1. (2). Нэмээ зыщІ (цІыху). *Барчо и псалгэр иггэпэжащ, хьыджэбзыр Дэфэрэдж зыщІхьуэпсым хуэдэу щІалэт, нэмэзыщІ цІыкьлут.* Лъапсэ, 115. *Итлани нэмэзыщІ дахэ дыдэ цІыкьлу мыгьуэу кьыщІэкІамэ арат анэр зыхуейр.* Лъапсэ, 114. 2. (1). Нэмээ зыщІынухэм я зэхуэс. *Къадым кьыжриІа илгэпкьыр нэмэзыщІ кьэкьуам яжриІэжащ.* Аргьуей, 388.

НЭМЫПЛЬ (1). Жагьуэу ялгьагьум, гум кьыдэмыхьэм хуалэ щытыклэ. *Ятлэ ІэшкІэщ кьысхужыфІэу Фи нэмыпльыр фэ щыгьгэт.* Дыгьэр кьепсэ, ди нэщ ди псэщ. «Батырыбжъэ», 69.

◊ **Нэмыплэ хуэщІын** (4). Гумпэм щІын, зыщІдзэин. *Я жьакІэр хужь хьуами Зым лыжьу жиІанкьым, Фызыжьхэм хуэзами Нэмыпльи хуащІынкьым.* Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106. *Зи кьуэ комсомолецу щытым ящыщ, зыбжанэм я кьуэр кьызыхахурт, лъэпкьым щышу зи кьуэщ коммунистым нэмыплэ хуащІырт.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 659. **Нэмыплэ ехын** (5). Гультыгэ хуэмыщІын, хуэмыарэзын. *Къазджэрий си шыгьупІастэ ишхащ – нэмыплэ кьыдихынкьым.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 522. *Дэрдэхэ щхьэкІэ тхьэусыхахэри кьраджауэ зэхэти, я гьунэгьум нэмыплэ кьрахьу.* Хьэсэпэхьумэ, 417. **Нэмыплэ кьетын** (4). *Еплэ нэмыплэ ехын.* Хьэсэпэхьумэр шууэ псыхьуэм дэту кьыщехым, Мусэрэ старшынэмрэ нэмыплэ црату ауэ сытми къаблэкІакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. *СыткІэ уи гур кьызбгьауэ Сэ кьызэптрэ уэ нэмыплэ? Уи нэу, уи псэу сыкьэплгьагьурт.* «Вагьуэ махуэ», 370. *Хьэблэ зыхэсым нэмыплэ кьратри [Дахэуэс], хьэдагьи црекІуэ, нысаши црехьу, псэ зыгьут нэкІэ кьеплгьыркьым, «дауэ ущыт?» – жаІэу.* ГущІэгьуэ, 420.

НЭМЫС (15). ЦІыхум хэлъын хуей хьэлщэныр, шыпкьагьэр кьызыщІэзыубыдэ псалгэ. *ЩІыр гьунапкьэниэу, бгы зацІэу Нэмысым и псэм куэд хоцІыр.* МылІэжыныгьэм и лъахэ. «Батырыбжъэ», 13. *Пэжым нэмыщІауэ хабзэри, напэри, нэмысри ихьумэну и пиэ кьыдалгьа хуэдэщ.* Хьэсэпэхьумэ, 418. *Акьылу, ди напэу, ди нэмысу, ди чэнджэцэгьуу, гьуэгу тэмэмы дьтезыгьэт Нартыху и кьуэу ди Кьэзбэч и цІэкІэ мы бжэм без кІапІлэу дефэмэ, си гуапэу кьызоІэт.* Лъапсэ, 46.

◊ **Нэмыс иІэн** (3). ЩэныфІэу, гьэсауэ, хьэлщэн дахэ хэлъу щытын. *Нэмыс зымыІэу кьэрабгьэр Уи адэ ябгэм кьемылу ІэцІэкІуэдэнкІэ сышынэрт.* «Адэ», 136. *Нэмыс зымыІэжым сыт кьытыпхын?* Лъапсэ, 43. **Нэмыс хэлъын** (1). *Еплэ нэмыс иІэн.* Абы хуэдэ Іэджи щыІэщ, итлани Валерэ лы зэпІэзэрыт кьыхэкІащ, и ныбжэгьухэм кьахэжэпхьыкІа кьудейкьым, кьыпэрыуэм

ятокІуэ, напэ иІэщ, нэмыси хэлъи, кьымылэжьа енэцІыркьым, уи дзыхь ебгьээмэ укьегьэпэж – и адэм ещхь хьуащ. КІапсэ кІапэ, 7. **Нэмыс хуэщІын** (3). *ПщІэ хуэщІын, хабзэ кІэлгьызехьэн.* *ЩІыхьу тлгьытэр дэ лэжыгьгэри, Ариц нэмысри дэ зыхуэтищІыр, Ариц мычэму ди щІэщыгьуэр, Ариц ди гуэныр щІэмынэщІыр.* Ди гьуэгу. «Партыр ди пашэу», 20. *Нобэр кьыздэсым Шур цІэрыІуэщ, Нэмыс кьыхуащІри мэхьур лъагэ.* Шу пхьашэ. «Щхьэлкьуэ», 373. *Хьэ пэтми, нэмыс гуэр хуащІ, кьысхуэгьгэгу, Гуарэр.* Кьалэн, 432. *[Уи] нэмыс нэхь лъагэ ухьу* (3). «Емыкьлу сыкьыуыщІ» мыхьэнэ иІэу кьыгьгэсэбэп. *[Кьетауэ жиІэу] Тхьэм уи нэмыс нэхь лъагэ ищІ, уи цхьэгьгусэр лІакьуэлІэшу щыта? Лъапсэ, 59. [Дэфэрэдж жиІэу] Фи нэмыс тхьэм лъагэ ищІ, иджы етІуанэу фызабэу сыкьонэ, тхьэм и гур кьыщІызбгьгар щІэркьым.* Лъапсэ, 112.

НЭМЫСЫНШАГЬЭ (1). Хьэлыншагьэ, хабзэншагьэ, Іэдэбыншагьэ. *Ди анэжь и унэм бийр йохьэ, И нэм кьыфІэнэр зэщІекьуэ, ГьэунэхьуакІуэр дищІ кьохьэ, Нэмысыншагьэу кьыдищІлэр, Ди щІышхуэм гуауэу щыгуэшыр, Кумб нэпкьым лъыуэ щыжэщІыр, Кьуэм цызыжкьыр ди кьуэшыр, А гуауэм и цІэр фашизмэщ.* ЩІым и макь. «Шум и гьуэгу», 38.

НЭМЫСЫНШЭ (2). Хьэлыншэ, щІыкІей, нэмыс зыхэмылгэ. *А кьэрабгьэ ІэцІэр нэмысыншиэм ейщ, ЦІыхуэгьэниэ ІэцІэр зейри Риджуэщ.* Бжьыдзэ инэралу... «Партыр ди пашэу», 138.

НЭМЫЦЭ (267). Германиер зи хэку лгьэпкь. *Езы Чоки мызэ-мытІэу нэмыцэм яубыда щІыналгьэм кІуащ, зэгуэр шыбз фермэ псо кьызыщІикьуэри кьихуащ.* Нал кьута, 236. *А махуэм «бзэгу» кьаубыдыну я хьысэту нэмыцэр атакэ кьэкІуати зыхуей дыдэр япэщІэхуащ – Кьазыхьуэр зэрыІэгьэ хьэлгэу яхьащ.* Щынэхужьыкьуэ, 71. *[Шлоссер жиІэу:] Си гугьгэщ фэри нэ лейкІэ фыкьыдэплгьу, сыту жьыІэмэ нэмыцэ лъэпкьыр ІэнатІэшхуэм дьтэрыти, исторэм кьыдилгьауэ ди пиэцм Іуэхушхуэ кьыдэхуащ.* Гьуэгуанэ, 100.

НЭМЫЦЭБЗЭ (1). Нэмыцэм я бзэ, ахэр зэрызэпсалгэ. *Фи командирым кьеджэ, – жиІэри нэмыцэбзэ кьабзэкІэ Локотши унафэ ищІащ, зэрымынэмыцэм гу лгьримыгьгэтэн и гугьгэу.* Нал кьута, 246.

НЭМЫЩІ (25). КьинэмыщІ, фІэкІ. *ШыгукІэ кьакІуэм махьсымэ чей, мэл укІа сытхэм нэмыщІ лэкьум, тхьурыжьхэр матэкІэ кьрах, шууэ кьакІуэм и уанэ кьуапэм фІэлэу алэрыбгьу зэкІуэцІышыхьа е щІакІуэ кьекІуэ подаркэу кьыздехь.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 582. *Абы нэмыщІ, нэгьуэщІ Іэджи адакьэщІэ цІыкІуу дэт щхьэкІэ адакьэ купраузыр зытэмыкІуэ яхэткьым.* *Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479. Ислгьэмей кьуажэм кІэнауэм нэмыщІу псы кьыхэшыпІэр ГуащІэну кьалэн шащІат.* Зи лгьэрыгьыпс тІыгьа, 524.

НЭМЫЩІАУЭ (1). *Еплэ нэмыщІ. Пэжым нэмыщІауэ хабзэри, напэри, нэмысри ихьумэну и пиэ кьыдалгьа хуэдэщ [Дэрдэхь].* Хьэсэпэхьумэ, 418.

НЭМЫШЦЫЖУ (4). Еплъ нэмышц. Абы нэмышцыжу, шчымажу псом ликбезпунктым цыгухур диным папицэ цызыныкыужкыуац зэгурымыуэу. Мазэ ныкыуэ шчыуантлэ, 628. Мафлэр кызыутигытихэр тыншу плэагыу шчыэклэ уалтэЛэсынукуным, шчытгым уелгэн хуейци, абы нэмышцыжу огнеметыр зырым танкыр хэтиащ, лаггым сытклэ уапэмылгыцыну. Лыггэ, 412.

НЭПКЪ (54). Псы, кыуэ гуфэ, джабэ нэку, бгыпэ сыт хуэдэхэм я шчыуплэ, ехыплэ задэ. Нэпкэ плэагэм уэсыр кырепхыых, Шофийр ар бгышхыэм, зэм кыоггыых, Зэм зеуцэхури мэкуэдвыж, Нарт шум зыпишци кыкыуоуж. Борэныр бгышхыэм. «Шум и гыуэгү», 28. Нэмыцэм я окопэр нэпкыым тетурэ екгуэкырт. Шынахужыкыуэ, 70. [Гесиод жиуэ:] Си гуапэ хыун уи гуггэ, машинэм сису нэпкыым сыкыехуэхым. Тешцэч кызылгытых, 162.

НЭПКЪ ПЭПКЪ (7). Еплъ напэ. «Укыслэцгыхыа, бэлиэвич Лээци», - жиуэри Залымджэрий зэрылгыккэЛэгыккэминэпкынэпкыым хэуащ, арихыэкклэ Бот джэлакыым, лэныкыуэкклэ ецлэ хуэдэ хыури, кызыэфгуэвэжыащ. Хыуэпсэгыуэ нур, 293. Езыри нэпкынэпкыышхуэ хыужауэ, лы лэтиацэжыт, кытыпэцлэхуэр зэпкыриуэ, дзэм яцыгы фэацкэЛэ зихуэна нэужь, нэхэ лы бжыфлэж хыуащ, пылэ плгыжы шчывэритлэггэм флэкла игу иримыхы шчымыуэ. Лыггэ, 409. Назифэ сеплэмэ - и нэпкынэпкыыр зэхэжыуащ, лыпсыр кыожэ. Лэчымэ, 396.

НЭПС (99). Псым ещхы нэм кыышцлэ кгуаткгуэ. Гыэру кыуэдрэ ягыгыами И нэпситгыр хыуэмыубыд, Хыдан фгыцлэм кыышцлэжауэ И нэлуцхыэм кыышцлыд. Тхылгэ еджаплэ. «Вагыуэ махуэ», 336. Сабий цыкылум и анэр шчылэагым кыгуэмэциащ, и гуэ цыкыгур плгыжыбзэт, кыэчат, псалтэ хужыЛэнутэкыым - мафлэ жэражэци, итлани и нэ цыкыгуитгым нэпс ткуэпс зырыз кыышцлэжыащ. Нал кыута, 282. Цыхубз насыпэр нэпсклэ зыхащлэ жиуэ си анэ мыгыуэм и псалэфэ дыдэу шчытащ жиуэри и гум кыэккыжа шчыэкклэ [Дэфэрэдж], уи лэфраклэм едзэккэж. Лыпсэ, 31.

◊ **Нэпсхэр зэпелэ** (3). Нэпсхэр кырикыуыну кыеныкыуэкыун, и гыын кыэккыуэн. Шу кыаккыуэ зэм плэаггымэ, Ар шчыэккыуэ кыыпфлэоци - Уи нэпсхэр зэпелэу, Уигу шчыабэр кыолгэет. Уигу, си анэ. «Шум и гыуэгү», 26. И нэпс зэпелэу фызыжыым, Шчыэц тхыуахэр жыыбггэм шчылэтэу, Хуишгыну лэплэ и шчылалэм Дадий и шчылантлэм кыыдожыр. «Адэ», 132. **Нэпсыр имыубыдын** (1). Нэпсыр кыыфгышцлэжыын. - Узыныуэ укытхуэжыуэжыащ [Астемыр], тхыэм и шыкури, - жиуэрт Думэсарэ, и нэпсыр имыубыду. Хыуэпсэгыуэ нур, 193. **Нэпс кыышцлэжыын** (8). Нэм нэпс кыышцлэжыын, гыын. Нурхэлий гыпшышхуэм яхэплээрт, и нитлэ кыэбэгэм нэпс кыышцлэжыыр и жыаклэ фгыцлэм кыытелгыалгыуэ. Хыуэпсэгыуэ нур, 154. Саният и нэпситгыр кыышцлэжырт. Мазэ ныкыуэ шчыуантлэ, 668. Си нэпситгыри кыышцлэжыат, си гур кыызыфлэнауэ, езы цыкыхубзым кыызылуцащ хуэдэу и жыэм кыыжыэдэжыуэ: - Мамэ, - жиуэ хуэдэу зэхэсхати.

Лыпсэ, 21-22. **Нэпсым кыызыпжыкыын** (10). И нэхэм нэпс кыэккыуэн, и гыын кыаккыуэ и гур кыызыфлэнаэн. Саримэ ар и жагыуэ хыуауэ и нэпсым кыызыпжыкыыат, арихыэкклэ абы и нэпсым зымы гу лэытакыым. Хыуэпсэгыуэ нур, 133. Апчари и нэпсым кыызыпжыкыыат, шчылалэ цыкыгуэ шчыцлэ флэкла кыэмынауэ илэаггымэ. Шчынахужыкыуэ, 22. Мы кыомыи и уасэ ахышэ сиЛэжыым, - жиуэ Иринэ, гуфлэцати, и нэпсым кыызыпжыкыыащ. Нал кыута, 282. **Нэпсыр кыэккыуэн** (1). Еплэ **нэпсым кыызыпжыкыын**. Думэсарэ аргыуэри жиуэнут зыгуэр, ауэ и тэмакыыр шчыубыдыкыуэ и нэпсыр кыышцлэжыуэ, хыэцлэхэм яцыуыкыитэри шчыгэтыжыащ. Хыуэпсэгыуэ нур, 263. **Нэпсыр (нэпситгыр) кыелгыэлгыын** (16). Хыуэжыуэ зыгуэр и гум кыеуэу гыын, нэпс шчылэжыкыын, гуэн. Кыолгыэлгыжыр джэшу нэпсыр, Ар нэлу гыурым кыытелгыадэу. «Тисей», 492. Тэку нэхэ нэху кыэхгыурэ, шым сеплэмэ - тобэ Истэфрилэхэ, си шым и нэпситгыр кыелгыэлгыхыуэ магы. Анка, 381. Ар и гум кыэккыуэ, и нэпситгыр кыолгыэлгыжы, и кыуэ магыр и нысэм зэхриггыхын шынауэ. Гушцлэгыуэ, 421. **Нэпсыр кыежэжыын** (7). Еплэ **нэпсыр (нэпситгыр) кыелгыэлгыын**. Хыэбигэ и нэпсыр кыежэжыуэ и нэгу шчылэжыарт дадэм жиуэжыащ. Нал кыута, 292. Гыуэжыуэ, и гур кыызыфлэнауэ, Кыетауэ и лэагыуэм шчышцлэжыуэри лэплэ хуишцлэ, лэахэстэн мест фгыцлэм ба хуишцлэри, и нэпситгыр кыежэжыуэ кыыдэпгыэящ: - Тхыэм пхузыгышцлэжы, зыуэхыэн, уэ сэ кыысхуэпгыащ. Лыпсэ, 61. Шым зейм зэрыжылэжыуэ, Анка нэ тэхуауэ арат, зэкуэцлэжыуэ фаджэу шчыта пэтыи, сыт шчыэккыуэ жыплэжыуэ зауэлхэр тесу махуитккэ ягыэхыуэуэуэуэ Анка кыашыжэ нэужь, епзэзэхыуэ, мычэму и нэпсыр кыежэжыуэ, яхуэмышхуэ, псы кыудей яхуэмыфэу шчышцлэжыуэ, мыбы зыгыэлгыжыуэ и мурад, жиуэ. Анка, 384. **Нэпситгыр кыехуэхыуэ** (1). Еплэ **нэпсыр (нэпситгыр) кыелгыэлгыын**. Дзасэр гыэлгыащ, - жиуэрт Тембот, и нэпситгыр кыехуэхыуэ, и шчылэжыуэ ешцэу. Хыуэпсэгыуэ нур, 138. **Нэпсыр кыызыпелэ** (1). И гыын кыэккыуэн. Лыжыыр хоплэжы, Кызыпелэ Рауэ и нэпсыр, Кыытелгыалгыуэ жыаклэ уэсым. «Тисей», 480. **Нэпсыр шчылэжыуэцлэжыуэ** (6). Нэпсыр лэжыуэ. Нанэ и нэпсыр шчылэжыуэцлэжыуэ, Астемыр иджыри кыэс зыри жымыла пэтрэ. Хыуэпсэгыуэ нур, 194. Думэсарэрэ Нанэрэ я нэпсыр шчылэжыуэцлэжыуэ кыагыэзжыащ, Лу сымэ иджыри жей я гыуэгү. Хыуэпсэгыуэ нур, 112. **Нэпс шчылэжыуэцлэжыуэ** (2). Гыын, пыхыэн. Зы жыгыым жыгыыр кыышцлэжыуэ Нэпс шчылэжыуэцлэжыуэ йодэхащлэжыуэ. Пшыагыуэ гуэрэныр шчылакуэ псыфу. «Батырыбжыэ», 39. Маргыуэр зэгэжыакыым Дэхэр жейхэм емызэгыуэ Садым кыуауэ нэпс шчылэжыуэцлэжыуэ... «Бдзэжыеящэм ипхыуэ», 156. **Нэпсклэ тхыэцлэжыуэ** (2). Зыгуэрэрым теггэн. Кыуришыбгыэ лэжыыр мылгыатэм, Дамэр кыуащыи ешцлэ, Усэр зыгыэлгыур мыпсалгыэм, Нэпсклэ улэжыуэ етхыэцлэ. Усэ кыаруклэ бийр бгыэсу. «Шум и гыуэгү», 24. **Нэпсыр кыышцлэжыуэ** (1). И гыын кыэккыуэн, гыыну кыызыфлэнаэн. Уреккыуэ шууи, уелгыэм лээсуи - Сэ сфлэфлэ си усэр хэмыкыуадэу, Ушчыуфлэжыуэ, гуауэ плгысым - Нэжыыцым нэпсыр

кытылгәдәм. Тхылгым еджәм. «Мывә хуабә», 17. **Нәпсыр кыфлыцлэжын** (1). Лгэмькыу нәпсыр нәм кьеклүэн. Фыз, нысацлэхэм лэлэци флыцлэ ятелгу, сабий цыкхуэр я лэблэм теуцлэжауэ, я нәпсыр кьафлыцлэжмэ, лэлэци кланэклэ цлалэцикыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 125. **Нәпсыр кыфлыцлэжын** (1). Еплә нәпсыр кыфлыцлэжын. Шыхьауэ си гым ятлэ тлэжур, слгэмькыу нәпсыр кысфлыцлэжыр. Шы лэбжыб. «Мывә хуабә», 128. **Нәпсыр кыфлыцлэжын** (1). Еплә нәпсыр кыфлыцлэжын. Сыгулэу нәпсыр кыфлыцлэжын, си нэжлу нывжэжгым схуалэцилаи. Зауэ жыхуалэм и хыбарыр. «Вагьуэ махуэ», 92.

НӘПСЕЙ (4). Зыризигупымык, зызымыгьэнци, кьозымытыф, кьузгьун. Сабиигьуэр ар зы кьуажэи, Уи цлалэжгым унәпсейи. Гьуэгуанэ тежэм. «Батырыбжэ», 127. **Нәпсейхэраиц гуацхэ кьэзытыр**, - жиэрт Бэлацэ, - унәпсей хьунукьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 300.

НӘПСЕЯГЭ (1). Нәпсейуэ зырыщыт мардэ. Армырауэ лэре нәпсейгэм дыцлытеклуадэ нэтар? Мелыгыч, 474.

НӘПСЫБЭ: \diamond **нәпсыбэм итхьэлэн** (1). Нәпс куэдү нәм кыщлэжын. Уэу лгэциэм ит вагьуэу, Иджыри соицлэж, Уи нитыр нәпсыбэм Ятхьэлэу лыдат: «Бийм теклуэ, си цлалэ, Узынизу кьэжэж», - Ар жылэу си ужьым Уимыкыу уитат. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгу», 27

НӘПСЫНШЭ (1). Нәпс зыщлэмыт, кызыщлэмык нэ, нэ гьуэцэ. И нитыр гьуэци, нәпсыншици, И лэпэ гьурхэр мызагьуэ И бостей гьуабжэр елуэтыр. «Адэ», 134.

НӘПЦИ I (23). Фэрышлу, пцлыуэ шытын. Долэт сьмаджэ нэцилэ зицлауэ унэм кыщлэмыкыу цлэст, ницлантиэм зыгуэр кьыдыхамэ, занцлэу нлэм зыхидзэрти, цлэу хуежэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 282. Азрэт цыкхуэ яхэту гушылэ нэцилэ зицлырт «Алыхьыр зделэмклэ девгэлэ» жиэу. Нал кьута, 307. И анэм ар и гуапэ нэпми, шхыдэ нэцилэ зицлырт: «Ин хьурэ, кьомыдлэуэжмэ, уцлэжэуэжыници», - жиэу. Лгэпсэ, 102.

НӘПЦИ II (3). Пцлыуэ шыт, мыпэж. Плгэжынум, нурым ялгэцихьэ, Пцлыхьэплэ нэцилым ялгэлэс. Си лгэпсэр бгьэжгым уэ пфлэфлати. «Шхьэлыкьуэ», 400. Уи кьамэр кьамэ дьдэрэ кьамэ нэцилэ дьгэлгэжэуэ жалэри цыкхуэр кьыцлэуати, езгэлгэжэуати, - жиэри Астемыр кьамэр ирилгьэжэи. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. [Абу-Деруши егунсысу] Дунейр нэцили, укьэзыгьацлэи... Кхьэлэгьунэ, 374.

НЭРЫБГЭ (6). Шхьэ бжыгьэр кыщабжкэ «цыху» мыхьэнэ илэу кьагьэсэбэп псалгэ. Шхьэл жылэнуци, араи: иджы нартыху ниэр занцлэу яхьэжыркьым, нэхьапэ цыкхэ яшэч, пун бжыгьэр унагьуэм нэрыбгэ исым трагуашэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 605. Унагьуэм ис нэрыбгэр куэдмэ, хьэпшытыр мацлэу, нэрыбгэр мацлэмэ, хьэпшытыр нэхьыбэу - килограмм цитлым нэс кьациттэ хьунут. Лгэпсэ, 85. Шхьэлэниит-цы ялэци, нэрыбиблым я анэр еянуэи яхурикьу кьудейи. Мелыгыч, 456.

НЭРЫГЭ (12). «И мураду, и гухэлгу» мыхьэнэр илэу кьоклуэ. Хьэрун аргуэру ар и нэрыгьуэ Хьэмьим ишаици цыкхуэр шодалуэ, Шлалэр зыцлэжым и лэр толэбэ: Ди драмкружокьыр нобэ зэхуосри, Мадина, клубым кьэсыт ныцхьэбэ, - Жиэу а цлалэм радиом кьэтыр. Хьэрун и лгэжыныгьэр. «Партыр ди пашэу», 98. Гьуэгу кьэхутэныр и нэрыгьуэ Бгым дэжыр цыгым лэре. Кьуршым докл. «Дамыгьэ», 73. Уи лгэжыныгьыр сэ сгьыгьуэ, Шымсыдэжэни слгэжын, Уэ усхьумэныр нэрыгьуэ, Сьт и гьуэуехи сиэчинт. Усэ кьаруклэ бийр бгьэсу. «Шум и гьуэгу», 25.

\diamond **Нэрыгэ шыи** (5). Зыгуэрым тегьэчыныхьын, ерыщ еклүэн. Хэт сьт лэнатлэ кьэхуэулами, Нэхьыфлэ лгэжынуэи ецлэ нэрыгэ. Хэт сьт лэнатлэ кьэхуэулами... «Батырыбжэ», 63. Кьэжыныр а лгэжэжэуэ Москва шылажэрт, лэнатлэ цыкхуэ, хэкум кьадэжыкьуэни хуэцлэжырт, итлэни ар игьэжыныр Кьалмыкьым апхуэдизу нэрыгэ цыкхуэ сьтыт? Зи лгэжыныпс тьыга, 526. И фызым нэрыгэ шыи, кьэмькыуэу хьуакьым, езыми и цыкхьэплэ кьыкхуакьым абы хуэдэу кьэжэпцлэжыуафлэу кьагьэпцлэну. Кланэс кланэ, 17.

НЭРЫЛГЭГЭ (28). Шэч зыхэмылэ, нэклэ плгэжы, нахуэ. Шэрданыр, зигьэпсэчулэри, и нэкум телгэцихьыаи, псалгэ кьызырщыцидзэну кьыкхуэмыгьуэу зырыгьуэ нэрылгэжыт. Хьуэпсэгьуэ нур, 291. Дисэ зырымэжалэри нэрылгэжыт, хьэлывэм и ныкьуэр зэ дэжэжэуэу кьыкхуэуачам. Гуцлэжы, 422. А, емьнэ унэу хьэм яшхьыжын, накли, псы ефэ, иужкэ бгьуэжыныкьым, - жызоэри, дэнэ: сэ шхуэмылаклэм сыкьолэ, езыр пхэцлэ иоклуэ, псы зырыхуэллэри нэрылгэжы нэтрэ. Анка, 381.

\diamond **Нэрылгэжы шыи** (1). Нахуэ шыи, кьыщлэжыны, гьэбелджылын. Араи, моуэ кьэжэжэжэни: мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дьди фыкхэ кьыкхуэуэу зырыщытыр нэрылгэжы шыи, Совет правительствэм кьэрал мыхьэнэшхуэ зилэ унафэ кьыкхуэ, Севернэ Осетием зиубгьуэ, зиужьа зырыкхуэу теухуауэ. Лгэпсэ, 88. **Нэрылгэжы хьун** (1). Пэж хьун, и нэклэ лгэжыны. Ярэби, си цыкхьэплэри нэрылгэжы хьуауэ лэре, жиэри Лу гуфлэу кьуажэ Советымклэ иунэтиаи. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 506.

НЭРЫЛГЭЖЫУУ (3). нареч. Гушцлы, шэч хэмылгу, псоми ялгэжыуу, яцлэу. Кьуакхэжыкхэ зэрыкыу Иныжыкхьэм лгэбэ кьыкхым Гьуэгу ицлэхэр нэрылгэжыуу Псори йоплыр, ягьэцлэжыуэ. «Елбэздыкьуэ», 7. Мэмэт-цлэжыуу кьотэдж хьуэжыуэу: - Илэт, ивгэжыуэ, - жиэу кьыкхидза кьудейуэ, Раисэ Муратовнэ, гузэжэжэуэ гуэр зырыкхуэр нэрылгэжыуу, Нартыкхум цэхуу зыгуэр кьыжрэри псынилэу цлэжы, абы и ужьым иту Казбек Машевичи зыми псалгэ жрымилэу цлоуыкхэ. Лгэпсэ, 93.

НЭРЫПЛЭ (10). Жыкьэ шылэри гьунэгьуэ уигьэлгэжыуу абдж зыхэлэ лэмэпсымэ. Шрэт хуейм жэщыр вынду фыкхэуэ - Нэрыплэ цыкхэуэ псори плгэжыуу. Жэч нэрыплэ. «Вагьуэ махуэ»,

49. *Офицерхэм я нэрылгээр зыгуадазау кэуришыр ягэицаггэуэ, жыг инхэм кэатыху жыг тхээмнэр кэуэм долгалгэ. Нал кэута, 300. Лэганлэм шэнт цабэхэр тетц, нэрылгэри флэдзац, стлол цлэтым телгэц журнал Гув, хээклэхгэуэклэр дапцэ хэуми, мэкэуу е Гусу ираггэишар зыхуэдизыр иту. Лэапсэ, 71.*

НЭС I (71). *послелог. Зыгуэрхэм яку зэману е жыжыаггэу дэлгыр кызыраггэуэлаггэуэм пыувэ псалгэц. Рахым куэд цлауэ зэхихат Кавказым нэс кэикла адыгэ хэицлэм и хыбары, хуабжэу нэжэгуэжэу, ницлэххуэ хуицлу кытежыац. Мазэ ныкыуэ шхэуантлэ, 666. Дэфэрэдэж ицлэрт Истамбыл нэс зы тхэмахуэ гэуэгу зэрыдэлгыр, адыгэхэр псым иктын хуей хэуамэ, цыыху кэас хуээу зы кхэуеицхэ, ху матэ, лы гэггэуауэ дэжэ е дэжитл, абы ицлыгужклэ псыуээфэнэузы фэндырэ – арат гэуэмылэр. Лэапсэ, 40. Кыбоггэзэжри – дэ кэиттхэуа псынэм нэс сыхэтитлэ уклуэн хуейш, сыхэтитлэ уквокуэж. Хэицлэ лэаплэ, 402.*

НЭС II (2). *нареч. Куэдагэ, бжыггэ с.ху. хуэггэфэцауэ шыжаггэуэ деж «нэблаггэ» мыхээнэр илэу кыаггэсэбэп. Лээбакэуицым нэс нэхэ мыхэуми Паицтыхыггэуэ сэ кыизэт, - Жытлуэ Тхэишхуэм уцелгэуэм лэмалышхуэ улгыхуат. «Индийскэ поэмэ», 366. Унаггэуэм ис нэрыбгэр куэдмэ, хэнишытыр мацлэу, нэрыбгэр мацлэмэ, хэнишытыр нэхыбэу – килограмм цитлым нэс кэапцтэ хэунут. Лэапсэ, 85.*

НЭСЫЖЫН (носыж) *лэмыл. (30). 1. (27). Шыплэ гуэрым аргуэру клуэжын, гэггэжын. Ауэ, нэху зэрыцу, Астемыр Налшык нэсыжын хуейти, ар и гум цыыхэат, иджыри кээклуэжытакгым, кызыхэкла отрядым клуэжмэ, аргуэру кээтыниц куэдрэ, жи́лу. Хуэпсэггэуэ нур, 308. Цыхубзитгыр гуфлэцауэ я лээр тепылэртэкгым, зы сыхэтым кэуаэжэм нэсыжац. Нал кэута, 282. [Псэуицхээм жи́лу:] Тепиэчым ису дыггэуасэ иредггэишэжыащи дызэрынэсыжу уи лэлым уахуээжынууц. Тепшэч кэзылыгэтых, 186. 2. (3). Псалгэмакэ, хыбар с.ху. зыгуэрым лээлэсыжын, зэхихыжын. Хыбары Мэтхэным деж цынэсыжым, «атлэ, фынаклуэ», жи́лэри и партизаны сыти иггэуэу илэр кэришэжыац. Хуэпсэггэуэ нур, 320. Ауэ уэ жепла, сэ жесла, Инал деж нэсыжри, си луэхут кээмыгубжыым. Мазэ ныкыуэ шхэуантлэ, 516. А хыбары Дзэшу дежи нэсыжри и адэр иригуишхуэу гупым яхэхуэм жи́лэжу цытамы, иджы «клэпсэ клэпэу» кыицлидзыжыну хэт и гуггэнт. Клэпсэ клэпэ, 17.*

НЭСЫН (нос) *лэмыл. (327). 1. (209). Зы шыплэ пыухыкла гуэрым и гунэггэу хэун. Степан Ильич зэрыс гур кэуаэжэ правленэм деж нэсри кээувылаш. Хуэпсэггэуэ нур, 211. Апчарэ сымэ бжэм нэсауэ кыицлэкынтэкгым, цыыху зэрызекгэуэр, заборыр ирауду, перроныкклэ клуэуэ цыхуежэам. Нал кэута, 218. Ауэрэ, кэуаэжэ ицлыбагэ дыдэм дынэсауэ ницлантлэ гуэрим дыдохгэ, псэуэлэ ицлаггэуи дэмыту. Мелыгыч, 455. 2. (20). Бжыггэ, мардэ, шапхэ гуэрим нэблэггэн, хуэдиз хэун. Командирым и ныбжыыр илгэс цэ ныкыуэм нэсами*

арац, итлани жыфэ тетц. Шынэхужыкыуэ, 39. Хыдгэбэз цыклуэ илгэсипицым нэса и ужыклэиц шацэр, и уасэри белджылыиц; илгэс кэас тумэн зырыз поуври, псалгээм шхээклэ, илгэс ницкылуэ хэуамэ, тумэн ницкылуэ етын хуейш, ницэр ууейуэ е уи быну цытмэ, кээдыггэуа ницэрэ – узэрыгуэрулуэиц. Лэапсэ, 37. Гур зэрыггэуэм дыггэуэр кэроклуэ жыхуагуэ, Шоджэницкылуэ илгэгуэва дыдэр кээхэуаиц; ицлалэр сымаджэ хээлгэуэ, мафлэ кыицлэнам хуэдэу и температурэр плыицым нэсу, езыри луэицхэуу, зымыицлэжу, уицлэжэ гуэр кэишэклауэ кэаишэжри общежитым кыицлалэхэжэац. Зи лээрыгыпс тлыггэ, 531. 3. (18). Шытыклэ гуэрим ихээн, и гунэггэу хэун. Сэри си шым сеныкыуэжэуэрэ си уанэр еутэхыным нэсаиц, шыр апхуэдизклэ ерыиц еклуаици, сепсыхрэ шыныбэпхыр илгэскгэуэну сыхуежээмэ, и ныбэр кэеггэиц, сыишэсыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кэолэлэжри, зггэушмэ, сыккэицтэхынклэ мэхэу. Анка, 381. Итлани ни́лэну цыткыым: нобэрэй цыыхубэхэр диным иклым нэсаиц, кэалгэуар хыфлэдзэжын тлэу еплгынкыым, е кэалгэуар я адэ-анэм кыыхуаггэуэнэу езыхэм я клэр исауэ цыыхыхэжи кэохгэр. Лэапсэ, 43. Мэру лгэаггэуэр кээицлэнтлаш, саукыну кээклуаиц жи́лэри, и фэр пыклауэ бзагуэ хэуным нэсаиц. Хэицлэ лэаплэ, 406. 4. (25). Зэман пыухыкла гуэрим ирихэллэу. Пыыхыцхэ шиплэ зэхэуэггэуэм нэсат. Мазэ ныкыуэ шхэуантлэ, 657. Езыри [Дуду] ешат, махуэр ишэджаггэуэ нэужым нэсати, витлэр илгэггэури витлоицыицлэр ярылуэ цутлыицат, тлэклэу заггэпсэхумэ, илгэсипицжыныици, кээнэжар нобэ сымыхуми, ницэдей сыухыници, жи́лу. Витл, 414. Етлэнаггэуэ Тхээм фыккэуэ дыниггэс, дынэсэмэ, лэмал имылуэ илгэуэр звэници, мэш тэссэници. Арггэуей, 388. 5. (2). Чэзуклэ кыылгысын, кыыхуаггэуэфэцэн. Тлэклу-тлэклуэрэ Рахым Рум и вакгэ цыккэуицым цынэсым, а ваккэицлэр Рум фыицэу илгэаггэуэрти, хуэмыишэчу жи́лаиц: - Абы уемылуэс. Хуэпсэггэуэ нур, 139. Мусэ утыкур иубыдаш, Нахэуэ жи́лэну нэмысу. Мазэ ныкыуэ шхэуантлэ, 650. 6. (6). Хыбар, псалгэмакэ зыгуэрим лэрыхээн. Жылэм шхээклуэ яхуэхэуа хыбары Ботэц Айтэч деж цынэсым, и гум илгэиц хыбар иныр. Хуэпсэггэуэ нур, 62. Хыбары студентхэм я деж цынэсым, Латифэ и лекиэ едэлуэну расписанэм иту шалгэаггэуэм, зы цыыхубз кэауэ флэкла кэеклуэллакым, а зыри цыуауэ кээклуати, клэбгэу ицлэри илгэлуэсыкыжыац, Латифэ и заккэуэицлэицэу кыицлэныри. Лэапсэ, 9. 7. (21). Гуэхур шытыклэ (мардэ) гуэрим ихээн. «Уасэклэ» зэджэ спектаклыр яггэувыным нэсат, Тинэ Адыгейм кыицкыжыу кыицкылуэжам. Мазэ ныкыуэ шхэуантлэ, 630. Гэеклуэдыным Гуэхур цынэсым, зэадзэккэуэр зы хэужац, кэуанишаггэуэ палгэхар кызыткэрыклар тхээм еицлэ, Цыккэуицэ шы кэзытараггэнт. Нэггэуэху, 33. [Хэужумар жи́лу:] Абы Гуэхур цынэсаклэ куэдэрэ мыбы уицылэж хэунукыым. Алгэуэ, 70. 8. (5). Лгэуэр, тхээлгэуэр тхээм деж нэсын. Ди лгэуэр тхээм деж нэсынкэуэ, Жалэу мэжджытыр тетц нэхэ сэтейм. Уситл,

Щам шыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75. Хьэбибэ *шэч кьытрихьэртэкъым и псалгэр Алыхьым деж зэрынэсым. Шынэхужьыкьуэ, 28. Лъэпщ сьджым теулуэу жила тхьэлганэр тхьэм и деж нэсу цытаиц, дэри сьджым дыбгэдэтиц; жэнэтым уцыгугъым укьоцилэ, жыхьэнэм и курыкупсэм укьуэнци, Къэрэжь. Лъапсэ, 104.*

◊ **Акьылыр нэсын** (17). **Еплъ акьыл.** [И] **лпыгъэ нэсын** (5). **Еплъ лпыгъэ.** [И] **къару нэсын** (4). **Еплъ къару.**

НЭСЫХУ (1). **Еплъ нэс I.** «Мухьэмэд бегъымбарым и фьыцлагэм теицыхьа диссертацэ!» - жицэуэ игъаицлэ си лэпэм кьыицлэкам емьиджахэр кьигъэбьрсеяи, узьнишгъэм и ужь *ит къулыкьуицлэхэм деж кьыицлэдауэ нэхъ ицхьэ дьидэхэм я деж нэсыху. Лъапсэ, 15.*

НЭСЫХУКИЭ (2). **Еплъ нэс I.** Абы ди гьуэгур кьегъэнэхур, *Е пшагъуэм хэтыр щимыгъауэу, Зыдынэсынум ар нэсыхулэ Дегъэпсыницлэфыр зиэм гуауэ. Николай Тихонов папщлэ. «Дамыгъэ», 66. Гьуэу никлум цытицлэ мафлэм пхисыклауэ И лъаицэм куэдрэ шэ тыхуаиц, Ди хэку ар слыгъыу сыкьиклауэ Берлин нэсыхулэ сыкьэклауэи. Сэлэт шырыкьуэ. «Шум и гьуэгу», 11.*

НЭУЖЬ I (11). *послелог. Зыгуэрэм кьыпыувэ, кьыпыхьуэ, кьыкьлэпкьуэ. Шэджагъуэ нэужьым шухэм къагъэзэжаиц, дгъуэтакъым жалэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 236. Саримэ Алыхьым и хьэицлэи, Алыхьым нэужькьлэ хьэицлэ зыкьысхуицлаиц, япэ си хьэдэм ебакьуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 137. Езыри еиат, махуэр шэджагъуэ нэужьым нэсати, витыр цилгъэхури витлощыицлэр ярылбу цутлэицат, тлэку загъэпсэхумэ, ицлэсицлэжыници, кьэнэжар нобэ сымыхумэ, пицдей сыхуыни, жицэу. Вит I, 414.*

НЭУЖЬ II (136). союз. Зы Гуэхугъуэм и ужькьлэ *адрей Гуэхугъуэр кьызырэхьуэ щыкьлэр кьегъэлабгъуэ, союз мыхьэнэ илэу псалгъухам кьышюкьлэу. Епицэн-кьепицэн сьтхэр зэфлигъэкла нэужь, Сэид и шэнтыр кьригъэклэуэтыжри, уэршэрын и хысэну нэхъ жьантлэмкьлэ тлэсыжаци, Хьуэпсэгъуэ нур, 69. Дагъуэ зыхуимыщлэу къуажэм дэсыр жьы дьидэ хьуауэ и закьуэицлэицэ псэу лыжь Шаукэтиц, зэзэмызэ мэжджытым къакулэурэ нэмэз яцла нэужь, бьлэнджабэм клэрысу лыжьхэм ягъэхьыбарым ицлэдэгурэ унэм екулэулэжыфмэ, флэнасыну дунейм тету. Аргъуей, 385. Чейм кърахьыжа нэужь, лыуэ фэм кьыкьлэрынар ятхьуницлэурэ ягъэкьабзэрт, итланэ цыр тращыкьлэри мэлыцыр цхьэхуэу, бжэныцыр цхьэхуэу зэтралъхьэ. Мелыгыч, 451.*

НЭУЖЬЫДЗЭ (1). Балъкьрэ Бэхьсэдрэ я зэхуакум хуэзэу шыт бгым и флэщыгъэцлэ. *Дыгъэр «нэужьыдзэ» и зы дзэу нэхъ къахэпшикьлэ хуэзэницлэ хьумэ – пицыхьэицхьэиц, лэицыр егъэзыжа зэрыхьуным иужь ит. Шынэхужьыкьуэ, 65.*

НЭФ (16). Зи нэм имылыгъуэ, хьэфиз. *Ибрахьым и нэ лъэныкьуэр нэфи. Хьуэпсэгъуэ нур, 214. Къетау лэпкьлэ зраишэу нэф дьидэ хьуати, къуакьлэ тлэкум дэхуэри зымыжьыжу лэиц. Лъапсэ, 111. [Кулисум] И хьыиджэбз цыкьлур нэгъуху хьуати, кьэуат зыицлэу гур имышхэмэ, нэф хьупэнкьлэ хьунуиц. Нэгъуху, 50.*

НЭФИ: ◊ **нэфи (кьы)цыхуэ** (25). Фыгуэ, гуапэу хушытын, гулыгъэ, пщлэ хуэщлэи. *А си ицлалэ цыкьлэ, - жицэри Хьэбибэ нэмэзыбзэ кьибж хуэдэу кьригъэжыаиц; Алыхьым и нэфи кьыицыхуэ. Шынэхужьыкьуэ, 43. Кхьухь ицлэу и нэфи зыицыхуэ псэуицхьэ илэпкьыр кьрур дзэклэуэ жэнэтым ишэниц. Кхьухь пхэнж, 497. Зыкьоом ицлауэ Нартыху Къазбэч бжыицэр иубыдауэ пашэу уваици, лъэкьыныгъэицхуэ илэиц иуэ зэбгъэм и пицэ гурыгъыр зэиудыну тлэу еплъынукъым, гуицлэгъуицхуэ илэу лыуэ и хьыбар езым игъэлужми, гуицлэгъуицлэ кьыицыхьын ицлэпкьым, ней-нэфкьлэ цыхьум яхуицытици, и нэфи зыицыхуэм и къулыкьур докьуей. Лъапсэ, 73. **Нэфкьлэ еплъын** (3). Гуапагъэ, арэзыныгъэ хэлгъу еплъын. *Афицарыр нэхъ нэфкьлэ Астемыр еплъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 174. Курсантхэм яхэттэкъым Къаздэжэрий и жагъуэ ицлэмэ зи гуапэ, псори хуицлэкурт ар нэфкьлэ зригъэпльыну, зыицгъэтхьуну, уеблэмэ, ярэби, дауэ ицлэицэ Къаздэжэрий и гум нэхъ ирихьыну, жицэу гупсысэр куэдт, езы Къаздэжэрий псэ зылуэтым иджыри кьэс псалгэ дьидж жримила пэтрэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 607. Си зэгуэтыр нэхъ стекьыжыници, цакьлэу сыкьуэмэ жицэри, Нартыхум кьызырсыжу хьыбар яригъэицлаиц зригъэицлэпхьэм, нэхъ нэфкьлэ зэплгъуэ и лупэфлэгъуу кьылъытэм. Лъапсэ, 75.**

НЭХУ I (8). «Кхьэлэгъунэ» хьыбарым хэт цыхубзым и цлэщ. *Нэху куэдрэ якьлэпльыгъаиц кьызыхэкла лэпкьым, ирагъэлабгъуэрэ лэджемэ я дежи цылаиц. Кхьэлэгъунэ, 375. Я благъэмэ Нэху жицэри иджыри кьэс яцыгъуицакъым. Кхьэлэгъунэ, 375.*

НЭХУ II (79). 1. (64). Дыгъэ, мазэ, уэздыгъэ с.ху. кьыпых нур псори пльагъуэ зыщлэ. *Зэ ди жылэр зэхуэсауэ Станц дутлэицым дыхуэгуфлэиц, Унэм нэхур кьыицлаицауэ Ди лэтицхьэм зигъэбжыицлэиц. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. Удэпльеймэ, вагъуэ цыкьлэу Нэху тлэку дьидэ нэм елгъагъуэ. «Индийскэ поэмэ», 365. Шхьэгъубжэхэри иниц, рамэм абджу хэлгъа псори хэмьылыж цхьэпкьлэ, пэицхэр нэхуиц, унэлгъаицлэ хьарзынэхэр ицлэиц, кьызыхуэиц цымылэу. Мелыгыч, 448. 2. (11). Сабийм е фыгуэ ялыгъуэ гуэрэм зэредэхашлэ гьэфлэгъыбзэ псалгэ. *А дуней нэху, шэч а тлэклур, уицгъэхьуыници нэхъ ицлэхьуэ, - жицэурэ Чачэ и цхьэр уицлэ ицлэгъым зы дакьикьэклэ ицлэури, дапхэр зэбгъидзаци, Лугъуэр нэхъ ину кьыицыхуэ хьуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 72. Гурылэ къабзэ сэ схуэхьуауэ Нэм и нэхуу сэ си хэку. Адыгэ хэку. «Шхьэлыкьуэ», 394. А ту-ту-ту внуикэ хороишо, а мо-мо-мо, Даночкэ большой, си нэм и нэху. Шынэхужьыкьуэ, 58. 3. (4). пльыф. Нэхьыфлэ нэхъ тынш. *Дотий дэнэклэ кьыицыпсалгъэмэ и бгъэгум лэицлэицлэ еуэжырт: сэ схуэдэу цыхьум флэу кьэхуэулэмэ зыфлэфлэ ицымылэ, сэри сызэицэр хэкум я нэр згъэпльэну, я дунейр нэху ицлэицэ араиц, жицэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 541. 4. (2). зэхь. Фыгъэ зыпылгъ. *Кьыфлэри нэхум пэлыгъауэ Кьыицыхьуакъым дэ ди тхьыдэм. «Шпалэгъуэ ицлэицлэ», 409. Махуэ****

квэкуэзум и нэхур Нэр иггэдэжылу квэсынуиц, А коммунизмэу Іэху-лвэхум Дэ тхуэдэци ялэ нэсынуур. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашуэ», 9.

◊ **Нэху дзын** (1). Нэху паклэ кыпихын, ар зыщыпшлэ тридзэн. Дэри кыфлыггэ дзыыхэтам нэху квыихидзэ хьуаиц. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 654. **Нэху квэклин** (30). Еплэ нэху гьэщын.

А жэциым нэху цыху Думэсарэ и набдзынэ зэтрилхьаккыым, уэрэди гьыбзи – зыри жимылэу гупсысэм хэту нэху квэклаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 282. Езы цыхубзри гуитлхьытлэ зэрыхьуар белджылыт, «цлэклыж» жиами, зизмылгьэфыху сыквэжэжынут, арихьэклэ цыху кьайггэниэу сыккыицилгьагьум, и унэм нэху сыккыицеклэмэ, нэхь флэфлу кьыицлэклынт. Мелыгыч, 442. [Хьэжумар жиЛэу:] Нышэдибэ Квэнжалыицхьэ хужьу нэху квэклииц, арихьэклэ кьулгышкьу хьухуклэ теклыжаиц. Алхьтэ, 70. **Нэху кьыидидзын** (4).

Зыщыпшлэ нэху кыпхидзын. Шхьэгьубжэхэм абджым и плэклэ газет клэрышхати, нэху лвэпкэ кьыидидзыртэккыым. Хьуэпсэгьуэ нур, 282. Кхэ унэр кыфлм, гьуанэ тлэклу илэм нэху кьыидидз цхьэклэ, куэд пльагьуртэккыым. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 578. Пклэунэ ихьэплэмклэ нэху тлэклу пльагьу флэкла унаицхьэр ятлэици, нэху зи цлэ кьыидидзын цылэккыым. Нал кьуга, 244. **Нэху кьыитеицхьэн** (1). Мыжейуэ нэху гьэщын. Жэц маицлэ гуицэр збгьурыту Нэху сэ кьыитеицхьэу згьэицлэ? Шлым и макь. «Шум и гьуэгу», 39. **Нэху цын** (79). Дыггэр кьыицлэкин, дунейр нэху хьун. А ницэдджыкыым нэху зэрыцу, Шыицлэ цыкьулури ину шыири, Жейм хэтахэр кьэушахэу, Елбээдыкьуэри ешауэ, Шызыхуозэр зэихэр ницлэнтлэм. «Елбээдыкьуэ», 6. Шысурэ-цысурэ Лу жеижаиц, кьэушимэ – нэху цаиц, цхьэгьубжэм Луиша газетым гьуанэ илэици, абыклэ дыггэ нэху кьыидидз. Хьуэпсэгьуэ нур, 311. Нэху мэири уэрамым дэтхэм Саружан кьаггэуиш. Кьалэн, 436.

Нэху гьэщын (27). Жэщыр ехьэклин, пшэдджыж гьэхьун. Сзыишэну сзыыхьуажэм Нэху зэзакьуэ дэзггэицати, Кьыжилахэр сигу квэклижмэ, Зэм согуфлэ, зэм соцатэ. Си псэм мафлэр кьыицлэнами. «Батырыбжэ», 89. Фызыжыым нэмэзыбзэ цэхуу жиЛэу нэху иггэицэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. Ауэрэ жэц кьыицтехьуапэм гуэицэжь уэрамым кьыитету цилгьагьум, «хамэ кьуажэ кьээдждэдыху сьдэмыту, мы гуэицым нэху цыизггэицини, ницэдей жьыуэ аргуэру сылгыхьуэниц», жиЛэри Дуду гуэицым цылыхьэри планэнэм деж хьэуазэ тлэклу зыгуэр тепхьуауэ дэлгу гу цылгыитэм кьуэри гьуэлгьаиц. Витлэ, 415.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

Нэху гьэщын (1). Дыггэм, мазэм е уэздыггэм кьыпих нур. Нэхуггэ маицлэр кьыидихьу, Лвэ макь сымыицфу зызгьазу, Си цылыб кьэп цыкьулури измыхьу, Сынидэллгынуиц бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66.

адакгьэпш, 485. Жэц закьуэм илвэсым и кьылыгьыгьы и кьылыгьыгьы кьыицлэицлауэ, мычэму цхьэгьубжэм сьдоплэ, нэхулгэ кьыицлэу плэре, жызоЛэри. Мелыгыч, 462. ИкЛэм-икЛэжым, дадэм хуэмыицэчыжу зихуэпэжри нэхулгэ кьыицлэу дьидэм фэтэрым кьыицлэицлэу сыкьулури макьлэу мэлгьей, автостанциым квэсаиц, ялэ теклэ автобусым кьыицлэицлэу. Кьапсэ кьапэ, 17.

Нэху гьэщын (1). Жеину гьуэлгыжам е гьуэлгыжыным зэрызыхьуагьазэ. [Дохутырым:] Нтлэ жей, тлэсэ. Нэхулгэицлэу укьиклэ [Сэллимэ]. Льапсэ, 42.

Нэху гьэщын (1). нареч. Пшэдджыкыым жьы дьдэу, дыггэр кьыицлэмыкьлэ шьыкьлэ. Нэху гьэщын сыкьуэлэуици укьээзгьуишын, - жиЛэри илэицлэицлэу Бэлаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 306.

Нэху гьэщын (48). Дыггэ кьыицлэицлэу ипэ кьыхуэ, нэху шьыц зэмань. Нэху гьэщын Лу кьыицлэицлэу, Кьаздэжэрий и псалгэр и гум кьыицлэ: «Цыхур уеуэрэ буклэ нэхгэр псалгэ пэжкьлэ кьэбггэишын нэхь акьыли нэхь льыгьы хэлгыц» жиЛэу. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 610. Шаукэт цетлысэхым цыицхьэукуэми, жэцкьлэ жейм езэгьыжырккыым, нэху гьэщын кьотэдж, мэжджытым кьуэну ежээмэ, кьадыр зыхэлва плэ шабэу унаицхьэм телгыр елгьагьу. Аргьуей, 385. Жэщыр нэхуиц хьухуклэ Дзэшу жейм емьызэгьыу зиггэдэжэрэу, паицэу хэлгьаиц, мызэ-мытлэуи кьэтэджэруэ зиуицхьуауэ цхьэгьубжэмкьлэ дэлпурэ цыта цхьэкьлэ, и губжьыр теклыжыртэккыым. Кьапсэ кьапэ, 17.

Нэху гьэщын (1). Дьэжур зэриуц дьэжур. Нэхуиц уджыр зэпачауэ Йокл утыкум нэхуиц вагьуэр. Нэхуиц. «Батырыбжэ», 24.

Нэху гьэщын (9). (Хьэрфышхуэклэ кьрагьажэ). Вагьуэ теплгэ илэу дыггэ кьыицлэицлэу уафэгум ипльагьуэ планетэ «Венерэклэ» еджэу. Зи гуэу ницлэгуалэр цыиц уэршэру, Кьыицлэицлэу Нэхуицвагьуэр. Жьэгу. «Батырыбжэ», 35. Тендкьыз губжьауи мэятэ, Зэм Нэхуицвагьуэу зеггэицлэу. Си гур си Іэгум илгу. «Дамыггэ», 209. «Нахуицвагьуэу Нартыхур цызымыгьауэр армыра уи гьуэгу?» - жалэу кьыицлэицлэу маицлэицлэу, я флэицу жалэре жамьлэре умьыицлэу, Льяпсэ, 79.

Нэху гьэщын (1). Гуицкьлэ, бэлыхьажажэ, гуауэ кьыицлэицлэу. Уи илэицлэу псы изггэжыкыишын, Алыхьым и нэхьэлэтыр зытехуэн Іимансыз. Хьуэпсэгьуэ нур, 66.

Нэху гьэщын (нехьэс) лэи. (13). 1. (10). Зыгуэр шьыпшэ пьухьыкьлэ гуэрым нэггэсын. Абы шырыкьур сэ нэхьэсэмэ, Ар слыгыицу сицьынуиц ислэемей, Сэлэт шырыкьум сфлэицлэу сэ льысмэ Ялэ кьэфэгьуэр мис абдей. Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгу», 11. Насытыр дэным хуэдэу си Іэмыицлэ кьралхьватэмэ, зы Іэр исыху, зы Іэм ислэхьэу сьхамы жьэгу нэхьэсын мыгьуэиц. Шьынэхужыкьуэ, 19-20. Сэллимэ и анэм елгьуаиц, и адэр квэкуэжмэ, зыри жримьлэну, и пшыицлэу и псэр нихьэсыфа кьудейуэ пшыицлэу Іункьлэицлэу кьритри гьуэлгыжаиц. Льяпсэ, 27. 2. (3). Мардэ

пыухыкла гуэрым нэгъэсын. Си *Иэнап* Иэу сызылутыр *Нэхъэсыфтэм*, си насыт. Сыхъэт. «Батырбжьэ», 56. *Узыншагэм дыщымыццлэм*, Ди *Иэнап* Иэр нэтхъэсынц. Уузыншэм! – сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 19.

НЭХЪ (1038). 1. (945). Зыгуэрэм и щытыкЛэр нэгъуэщым зэррыхъэпрыхьЛыр (п.п. флагькЛэ, леягькЛэ, куэдагькЛэ) кызырагьэлъагъуэ, Гуэхугъуэр зэгъэщыллар кызырыхагъэщ псалъэ. *Нэхъ лъагэ нэтми*, нэхъ *щылэиц*; *Пилэркэ ди кбурихэм я хабзэр*, *Мылыцхъэм хуабэ щымылэ*. Къайсын К. пащцлэ «Шум и гъуэгъу», 77. *Астемыр къамэр кэрихри шаригьэлъагъуэм*, нэхъ *кэрабгъэхэр цтэри цлэхъуэжат*, *арихъэкЛэ кЛэцул къагъээжри*, *ИэпэкЛэ къамэдзэм Гуылэбэу, къаманлэм елусэу*, зэдауэ зэхъуэжэщ. *Хъуэпсэгъуэ нур*, 182. *Пиэр елыццл жыпЛэну*, *пиэ цлагъым Жаниэрхэ плъыжьым ецхъу дыгъэр къыццлэ*, *зылэзэсыр игъэлыгъуэу*, *дунейри маццлэ-маццлэурэ нэхъ нэху мэхъу*, *хъэкЛэхъуэкЛэр псафэ зэрыкЛуэ лъагъуэхэр нэхъ уигъэлъагъуэу*. Лъапсэ, 69-70. 2. (10). **Еплъ фЛэкЛ(а)**. Тинэ зэррыхьмылэм нэхъ *гуныкыуэгъуэ Лу шЛэтэкъым*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 629. [Джэлил и ныбжьэгъуэм *жриЛэу*:] *Дызыбгъэдэуэу дэуэу дызырымилуэм нэхъ гукъуэу силэкъым*. *Бабыщыкыуэ адакьэпщ*, 488. 3. (83). **Еплъ нэхъыбэу**. *Мэзхъумэм пхъэр езым пиуццлэ*, нэхъ *узыхуейр абы иццлэнтэкъэ*, *пиуццлар кэрилгъэфхъуэрэ мо нэхъ узэкЛуалЛэ хъунум джэ цыццлэрилгъэхэрти*, *зыццхун кыигъуэтмэ*, *ириццэрт*. Лъапсэ, 68. *Шым кЛэлъыплъыныр зи пиэ нэхъ дэлъыр сэрати*, *нэхъыбэу и ужь ситт*, зээмызэ *свицэсрэ къэскЛухъэмэ*, *сыкъэзылгъагъур къызыхъуапсэрт*. Анка, 382. *Цыгур нэхъ къызыхъуэсын напццлэ*, *Нахъуэрэ Астемыррэ ялгъэкЛэ къагъэнакъым*, *хъыбариягъэЛуащ зэлуццлэм къакЛуэм спектакл ирагъэлъагъуну*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 626.

НЭХЪ КЪЭЩТЭН (нэхъ къэщтэ) лъэЛ. (40). Зы Гуэхугъуэ гуэрым нэхърэ адрейр нэхъ кыыхъхын, гур нэхъ хуэкЛуэн. *ПилэпЛанлэмкЛэ кэрихъу лы гъэвам и мэ лэфыр къащцлэхэрт*, *итлани Лу шханлэмкЛэ сыкЛуаццэртэ жиЛэртэкъым*, *Къазджэрий бгъэдэсу тхылгъым хэсмэ*, нэхъ *къыщцтэрт*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 602. *Бжэ къуагъым сыкъуэлэмэ*, нэхъ *къыщцтэу цытатэмэ*, *и ллэм сригъэгъуэлъхъэнт*, *жызоЛэри сэри лэнкуну сыщыси*: *сидэгъуэлгын цыхубзым хъэмэ унэ лгъэум сигъуэлгъээн*. Мелыгыч, 443. *Ар къабыл зымыццлэ щылэми*, *Абу-Деруиш и унэгъуацэм фЛэфыр нэхъ къыщцтаци*, *унэр еуэ ирагъэицхъу яццлэ*. Кхъэлэгъунэ, 376.

НЭХЪ МЫХЪУМИ (14). союз. *Гэмал щимылэкЛэ*, *нэгъуэщцлэ мыхъуми*. *Абы я жыласэ машинэхэр сэным хуагъэхъэзыру къыццлэКынут*, *сыт цхъэкЛэ жыпЛэмэ къакЛуэри*, *зэлуццлэр зэхуэсыху нэхъ мыхъуми ирагъэплгъыну*, *абыкЛэ яшат Степан Ильич*. *Хъуэпсэгъуэ нур*, 211. *ТлэкЛу зыгъэпсэху*, *жэццлэ нэхъ мыхъуми*, - *жиЛэрт унэгъуацэм*. Кхъэлэгъунэ, 374. [Албинэ *жиЛэу*:] *А уэ плэгъуам цыццлэ нэ дзакЛэкЛэ нэхъ мыхъуми*

тЛэкЛуниЛавэ сытеплгъаццэртэ жызоЛэри си пЛэ сизагъэркъым. Тепщэц къэзылгъэтыхъ, 147.

НЭХЪ ИЕИЖУ (33). нареч. Зэррыхьтам нэхърэ нэхъыкЛэжу. *Исуф полицэр къэкЛуауэ щилгъагъуэм*, *нэхъ Иеижу къэгъубжъауэ*, *унэлъащцлэр зэтрикыутэу хуежъащ*, *Иэпицацэу ллэщым зэццлаубыдэу* *Иэхъу иралгъэхъу*. Лэчымэ, 396. *АрихъэкЛэ дэнэт – нэхъри нэхъ Иеижу зэццлэкугъэ [кхъухъым исхэр]*. Лъапсэ, 42. *Адакьэ хужьыр къэуЛэбжъащ*, *и дамэ гуэлэлым еплэри нэхъ Иеижу уэ къыфЛэццлэ*: - *догуэ*, *уи фЛэцу жыпЛэрэ?* *Бабыщыкыуэ адакьэпщ*, 487.

НЭХЪАПЭ (40). нареч. 1. (21). Зыгуэрэм и пэ кыихуэу. *Лу и гум къэкЛыжэщ*, *илгъэс зыбжанэ нэхъапэ шым ягъэицэсрэ дагъэкЛэмэ*, *махуэ псом къемыпсыхъу шыр игъэхъу-игъаицхъу зэррыхьтар*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 522. *Къалэмэ еплэ: илгъэс мин лэджэ нэхъапэ яццлэ мывэ унэрэ псэуалгъэрэ бгъуэт цхъэкЛэ*, *бжэи цхъэгъубжэи хэмилгъу*, *бгъуэццлэгъым къызыртыуэкЛэ цылэкъым*. *Кхъэлэгъунэ*, 373. *Сэ гугъуэ сызэрехъагъээнти*, *нэхъапэ жейм сыхилгъэфащ*. Мелыгыч, 444. 2. (19). Псом япэ игъэщыпхъэ. *Къалэжыыр зыхуэдизри тхъэм еццлэ*, *нэхъыбэр ццлэлажъэр улахуэракъым*, *ццлэахъуэ къузэраццэн карточкэ кэратри псом я нэхъапэци*. Мелыгыч, 452. *А насып иныр зи фЛыццлэр Ди Сталин вожду ди лъанЛэри*, *Щытыну кЛыхъу и гъащцлэр Ди хъуэхъухэм ар я нэхъапэци*. ЗэкъуэщитЛэ. «Бгы лъапэхэм джэ», 100.

◊ **Нэхъапэ ищын** (1). Зыгуэрэм текЛуэн, шхъэпырыкЛын, япэ ищын. *Шыгъажэм хуэдэи ди дунейри – Нэхъапэ ищыр ягъэицэж*. *АбытЛэ Мухъэб и кхъащхъэм...* «Вагъуэ махуэ», 94. **Нэхъапэ ищылкЛэ** (29). Псом япэ, япэ ищылкЛэ. *Шхъэл жыпЛэнуци араццлэ: иджы нартыху пиэр занццлэу яхъэжыркъым*, *нэхъапэ ищылкЛэ ящэц*, *пут бжыгъэр унагъуэм нэрыбгэ исым трагуаиэ*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 605. *Нэхъапэ ищылкЛэ Къулым и и стлэлым тет телефон къоным цыгъуауэ ищцлэ цыхубзыр*. Нал къута, 238. *Мы зыр едзых нэхъапэ ищылкЛэ*, - *жиЛэри ццлэлэм и бжъэр къыиццлэци и адэр игъэхъуэхъуэн*. КЛапсэ КЛапэ, 15.

НЭХЪАПЭМ (20). нареч. Иджыпсту зэманым нэхърэ нэхъ пасэм, япэм. *Зыбгъэццлэгуэрт уэ нэхъапэм Уэрт нэхъ лгъэщыр лэкЛуэлгъакуэу*, *Кавказытсым уэрт нэхъ лгъэщыр*, *Уэрт псы псоми нэхъ псы жьакЛуэр*. Терек. «Партыр ди пашэу», 123. *Арт си гугъэр сэ нэхъапэм*, *Абы лъанди маццлэ ццлэ*, *Нобэ Гугъуэр тетцлэ бгы къуапэм – Сыт ди кбурихъым къыщцлэри?* *Бгыщхъэ Гугъуэ*. «Мывэ хуабэ», 26. *АрихъэкЛэ Лу и цхъэм икЛыртэкъым Елдар адэ нэхъапэм Жырлгъэн къуубыдауэ зэррыхьтар*. Мазэ ныкыуэ *щхъуантЛэ*, 586.

НЭХЪАПЭРАУЭ (1). нареч. Псом япэу. *Нэхъапэрауэ*, *уэздыгъей жыг занццлэицхуэу узыхуейм хуэдиз пыуццлэи*, *жъуапЛэм ищылгъуэ гъэгъу*, *итлэнэ зэгъуэи кхъухъыр джэд бгъэгъуэм ецхъу зэпкэрылгъэхъэ*, *абы кхъуэпЛэцэм и фэр фЛыуэ гъэтэджи*, *тебзэ*, *зы гъуанэ имылэу*. *Кхъухъ пхээнж*, 508.

НЭХЪЕИЖ (НЭХЪЕИЖИТИ) (8). Зыгуэрэм нэхърэ нэхъыкЛэж, нэхъ Иеиж. *Щымыхъум*, *мафЛэгур Армавир къагъэкЛуащ*, *Армавирт*

нэхъеижири, мафIэгур станцым кытенаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 171. Фочауэри, урэдадэри, музыкэри нэхъеиж хьуаиц, уи цхьэфэциым зраггэIэту. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 585. -НакIуэ, кьэдгэгубжьмэ, нэхъеиж хьуниц, - жиIэри Иринэ нэхъанэ кьэгузэваиц. Нал кьута, 286.

НЭХЪЕИЖУ (16). *нареч.* Зыгуэрым нэхърэ нэхъыкIэжу, нэхъ Iеижу. Сэримэ кьэушауэ нэхъеижу шынаиц, и гунэ хэлъ цIалэ цIыкIум зрикгузылIаиц, арицхьэкIэ лы кьаицхьэицтыр кьепхьуауэ Саримэ ихьыну еIэрт, цIалэ цIыкIур хьыджэбзым кьыхукIэрымычу. Хьуэпсэгьуэ нур, 144. Ашыкьу фочыиэ зэрылэри кьыицIэцаиц, Лу нэхъеижу кьэуIэбжьаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. Хьэжь цIыкIуми унэгуаицэр цилгьагьум, нэхъеижу банэу кьыицIидзаиц, Iуэм кьылгьадэрэ шкIэциымкIэ жэуэ. Льяпсэ, 51.

НЭХЪЕЙУЭ (1). *нареч.* Еплъ нэхъеижу. Дэ гьуэгу дызытетым кьэтлгьэбакьуэр И бжыгьэм махуэу дыхуэмейу, Дэ илгьэситхукIэрэ добакьуэ, Нарт цIыкьхьэ жекIуэкIэм я нэхъейуэ. Ленин льягэуэ тетт. «ЩIалэгьуэ щыIнальгьэ», 7.

НЭХЪРЭ (139). Зэрагьапщэхэм я зым (ирагьапщэм) «нэхъ» псалгьэр кьышыпыувэм деж, адрейм (зэрагьапщэм) кьыпыхьуэ частицэ. Школым ицIэс цIыкIухэм Шырыкьур нэхъыфIу ялгьагьурт, янэм тету цыта Шурдым Дотий нэхърэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 536. И лым ахьшэу кьыхьым нэхърэ мынэхъ маицIэжу Мариами кьыхьырт, фэнд цIынкIэ IэкIуэлгьакIуэти, Исуф бжэныфэ, мэлыфэ сьтхэр хуэсакьытэурэ трихьырт, зы улгьэ иримигьэицIу. Лэчымэ, 392.

НЭХЪРИ (53). *нареч.* Нэхъ хуабжьу, нэхъ ину. Нурхьэлий диньр и фIэиц хьуаиц хьэкькIэ, кьурIэныбэ псалгьэ кьыжьэдэклIыху, жиIэр и гум нэхъри цIыкьхьэжурэ, тегузэвыкьыжурэ кьоуIэбжь. Хьуэпсэгьуэ нур, 155. Наицхьуэ мафIэ зэцигьэнар нэхъри ин ицIат. Щынэхужьыкьуэ, 64. Адакьэм сьт ицIэми кьыпэрыуэ цыIэу цимылгьагьум, нэхъри кьызэрыкIаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 477.

◊ **Нэхъри нэхъ** (5). Зыгуэрым нэхърэ нэхъ лгьэшу, ерышу. Бажэр кьэмыгузавэу хьунт, нэхъри нэхъ пьыницIэжу жэуэрэ набжьэм хэлгьэдэжаиц. Кхьухь пхэнж, 499. Псы димыIэу адэкIэ хьунутэкьым, диувькIри пьынэ гьужар зэрытхуэицIэ нэхъ куу цытцIыкьым, пьы кIэнтхьэ тIэкIу кьыицIэжу кьэтлгьагьури нэхъри нэхъ кууж тцIаиц. ХьэцIэ льяпIэ, 402.

НЭХЪЫБЭ I (45). Зыгуэрым щышу нэхъ куэдьр. Абы лгьандэрэ илгьэс Iэджэ дэклIами, кьуажэм яцигьэицIуакьым Кургьуокьуэ и мылгьум нэхъыбэр хабзэкIэ Кьасбот и бынунэм кьахуицгьанэу и пицIантIэр зэрибгынар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 575-576. Ростов кьэиIэнхьукIауэ фыз гуэр пицэфIапIэм ицIэсати, абы и хьэпшыным и нэхъыбэр кьыгьанэри тхьэм еицIэ зэдкIуар. Нал кьута, 236. Мэмэт-ицIакьуэр кьэтэмакькIэицIаиц, и нитIыр кьэхьуэрэ кьитIэтитIу, и ныбэм и нэхъыбэри стIолым телгьу, и лгьакьуэр ерагьыу кьыицIэуэу. Льяпсэ, 47.

НЭХЪЫБЭ II (76). *нареч.* Зыгуэрым екуэдэкI, нэхъ куэд. Жансэхьу, Матренэ, Доробеиц зэчэнджэицьыжри зэгурыIуаиц, Таиша цхьэхьуэу ягьэицхэнэ, и шхыным дагьэ нэхъыбэ халгьхьурэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 603. Кьэрэмырзи еицIэж еицанэу кьатехыжыгьуей зэрыхьунур, бийм кIуэ пэтми нэхъ зегьэбыдэ, кьару нэхъыбэ зэицIэгьэуIуэ, IэцэкIи нэхъ хуэицIаиц, итIани IэпицагьээкIэ ятекIуэн и гугьэу дзэпицым кьэгьэзэжри зегьэхьэзыр. Лыгьэ, 411. Фадэ тIэкIур стэканитIым кьэригьэхьуаиц, сьсейм нэхъыбэ иту, езым ейм Iубыгьуэ ныкьуэ ирикIами арат. МелыIыч, 441.

НЭХЪЫБЭЖ (26). Куэд хьу гуэрым екуэдэкI, нэхъ куэдьж. Илгьэгуа псом нэхърэ нэхъыбэж гоститалым цызэхихаиц икIи цилгьэгуаиц Астемьр. Хьуэпсэгьуэ нур, 172. Жыраслгьэн и цIэ ираIуамэ, зэныкьуэжур нэхъыбэж хьурт, дапицэиц кьаубыдыну Жыраслгьэн е кьахуэубыдыну уи гугьэхьэ, жаIэрти. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 547. Щхьэлым деж Iусу куэзыр джэгьуахэм я деж согьазэри цIыхур нэхъыбэж хьуауэ зэрогьэхьэжкьуыкьу. МелыIыч, 452.

НЭХЪЫБЭМ (14). *нареч.* Куэдрэ. Нэхъыбэм гьуэгуниэкIэ кIуэрт е хьэицхьэтеуэм хужь иицIа баналгьэмкIэ пхихьырт, Iумылыр шым кIэриицIауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Мо пьы уэрым дахэ-дахэу упэлгьэицынт - пхьэр нэхъыбэм икьутэрт, зэпиудырт, адэкIэ-мыдэкIэ мьывэм ириудэжIуэры. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 515.

НЭХЪЫБЭН (нэхъыбэщ) лгьэмыI. (9). Зыгуэрым нэхърэ нэхъ куэдын, нэхъыбэ хьун. Пицэдджыжь кьэс Думэсарэ жьы дыдэу кьэтэдджырт, уеблэмэ цымыжейр нэхъыбэщ. Хьуэпсэгьуэ нур, 304. Якьуб и отрядыр псом нэхърэ нэхъыбэиц. Нал кьута, 237.

НЭХЪЫБЭРЭ (5). *нареч.* Нэхъ куэдрэ, нэхъ щIэх-щIэхьуэрэ. Лгьыжьыр гьуот икIи поицтэхьэт, ауэ ар зэрыпоицтэхьэм зэи тепсэлгьыхьыртэкьым, сьт цхьэкIэ жытIэмэ кьуажэм Кьылышбий и кьуэжьыр нэхъыбэрэ кьакIуэрт пьсьмом нэхърэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 190. Зыгуэр цысIухуакIэ, деплгьынкэ иджы нэхъыбэрэ цысыфын, жиIэ хуэдэу, Чачэ тIэкIуи зытилгьэицIыкьыжаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 512.

НЭХЪЫБЭУ (45). *нареч.* Псом хуэмьдэу, нэхъыщхьэу, куэдрэ. Якьуб нэхъыбэу цацIуэу кьуришым итиц, абы кьыдэхуэмэ, мэкьу прегьэуицI, Iэц хьэумэ. Нал кьута, 249. Зи сабий ныкьуэдыкьуэу кьвалгьур нэхъыбэу кьызыхэкIыр цIыху куэд фадэм зэрыдихьэхараиц. Льяпсэ, 43. Бабыиц шыр кьришахэр нэхъ ин хьуати, езыр-езыру яицхьэ ягьэпсэужырт, зэм удзым хэсхэу, зэми пьымкIэ кIуэрэ пьым тесу, нэхъыбэу Iэнлгьэм пьы итмэ, абы хэст. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 489.

НЭХЪЫБИТИ (18). Еплъ нэхъыбэм. Уеблэмэ, я нэхъыбитIым яцигьуицэжаиц мыдрисэм ицеджауэ зэрыицытар, ягури я пьэри етауэ ишолым ирагьаджэ, алфавитыицIэ зэхалгьэ, тхылыгьэ ятх, я акьыл кьыкь кьагьанэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 640-641. И нэхъыбитIым жициурэ

флэкилуэ хуакуым, нэмыцэм шы кэомыр шуудзэу кэафлэцифьрти, авиаэр кэраутифьрти, шыр бомбэм хьэлэч ищфьрт. Нал кьута, 268. Кьалэм дэсри абы нэгьунэгьу кьуажициым дэсым и нэхьбитри адыгэт, ижь-ижьыжкIэ мы цыналгэм муслгьымэным дахэсу дыпсэуни, жалэу кьитлысхьауэ. Лэчымэ, 389.

НЭХЬЫЖЬ (115). 1. (50). Зэман нэхьыбэ кьэзыгьэщIа, ныбжь нэхьыбэ зиIэ. Хьыджэбзыр и ныбжькIэ Саримэ нэхьрэ тIэкукIэ нэхьыжьу арат, адрейхэм жалэр кьыгурымылуэу, ар нэцхьейуэ цыст. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. Гунэуэси, и сабий быныр игьусэу, нэхьыжь дьдэр япэ иту, нэхьыцIэ цыкIур джалэм кьэтэджьыжурэ якIэлгьыжэу, мафIэм ис унэмкIэ мажэ. ГүшIэгьуэ, 423. Хьыджэбэ цыкIуитIым нэхьыжьыр Iэциланэ лгэциланэ цыкIу мьгьуэми, кьэжэпхьаши, Iэныдлгэпыдызу и анэм иIэц. Кьалэн, 427. 2. (65). КьулыкьукIэ, IэнатIэкIэ нэхьыжьыгьуэр зиIэ. Хэт и пицIантIу кьыдэлгьадэ, Ди хэку хьэцIэ мьпудын, Ди нэхьыжьу ди тхьэмдэм ХьэцIэм уи Iэр шубыдыни. Фыкьеблагьэ, хьэщIэ. «Партыр ди пашэу», 100. Зэкуэициым я нэхьыцIэр, Джатэр ицIэгу и блэгьуцIэм, «ШыцIэ кьалгьум и хьумакуэ Хуит ськьэфици сэ сьвгьакуэ», - Жилэу, ар йолгэлу нэхьыжьхэм. «Елбээдыкьуэ», 4. Дохутырым цыгьт хэлэат хужьыбэз лгьызацIэ хьужауэ и жыпми зыгуэрхэр зэрилгьри IуциIти, сестра нэхьыжьыр пхьуэри а хэлэатыр циудри зыцIытIэкIэ дикуаи, тумбэм дэлэ хэлэат хужьу ету зьтэдзар кьыдицхьуэтри напIэзыпIэм дохутырым щитIэгьаи. Лгьапсэ, 8.

НЭХЬЫЖЬ-НЭХЬЫЩIЭ (1). Хабзэ цьызэрахьэм деж ныбжькIэ зэрызэщхьэцагьэкIыр кьэзыгьэлгьагьуэ псалгэ. Нэхьыжь-нэхьыщIэ цыIэ иджы, кьаши хьхьэж, - жиIэрт Iэюб, зыпыль хьыджэбзым и гугьу пицIымэ и гуапэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 525.

НЭХЬЫЖЬЫН (нэхьыжьыц) лгьэмыI. (2). Нэхьыжьы шытын, ныбжь нэхьыбэ иIэн. Чэрым илгьэсихым итт, Батыр нэхьыжьт, Нэфисэт иджыри цыкIу дьдэт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 607. Агроном егьэджакуэу и гьусэр ныбжькIэ езым нэхьрэ куэдкIэ нэхьыжьтэкьым, лгьы лгьахьыш гуэрт, гьуэниэдэж лгьапахьуэм джанэ гьуабжэ теутIытхьарэ, абы и цыIуым пиджак укьуея тIэкуи телгьыжу. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 520-521.

НЭХЬЫКИЭ (1). Зыгуэрым нэхьрэ нэхь Ией, нэхь икIэ, флагькIэ клэщIэмыхьэ. Хэт а псоми я нэхьыкIэ? Дыгьу жыхуалэр сыт? «Бгы лгьапэхэм деж», 124.

НЭХЬЫТИЭ (1). кьызэр. Нэхь шIалэ, зи ныбжьыр нэхь мащIэ. Армэ хьункьэ, си нэхьытIэ, Кьуэпсхэр, си псэ, фьмыутэ. «Тисей», 481.

НЭХЬЫФИ (182). 1. (113). Нэхь сэбэп, нэхь щхьэпэ. Старшынэм кьызэрилгьытэмкIи, Астемыр бгьакуэмэ нэхьыфIи, сьту щытми а тIур зэныбжьэгьуу жалэри нэхь кьедэлэуэни. Хьуэпсэгьуэ нур, 236. Думэсари зэгупсыср нэгьуэщIт: Астемыр, уэри уи пIэ уисыжым нэхьыфIт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 518.

Дыгуэрыгьуу шIалэу цхьэц ухуэнар зыIыгьым жеIэ: - Зи цхьэц кIыхьым Истамбыл нэхь пицIэ щилэц, пумыутицIамэ, нэхьыфIт, хьыджэбэ. Лгьапсэ, 38. 2. (56). Зыгуэрым ефIэки. Кхьуэщын сэкурэшхуэу Нурхьэлий хьэкууцыкьуу илэм я нэхьыфI закьуэм изу илгьт ахьышэ паишIэхэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 230. ГьукIэм фIамыщIыр тIууэ зэхедэ, нэхьыфI дьдэр цхьэхуэу егьэтигьыгь, матэм илгьу адрейр тажьджэм из ищIауэ кIыциым ицегьэуэвэ, жьэгум пэмыжыжьэу. Лгьапсэ, 101. Сэ тIэкуи зислгьэфьхьыху, си гьуситIыр шы нэхьыфIтIым илэсаи, зи джабэ цуэжауэ уэдьр сэ кьысхуаганэри. Анка, 381. 3. (13). Нэхь наплгьэ (уз зыпкьурыт, сьмаджэм хужалэ). Махуэ кьэс Чачэ кьакуэрт, кьэкуэу хуэси хуцхьуэ гурэ Iэлгьэцихьышхуэ ицIагьым ицIэлгьэ кьыхьэьырт, арицхьэкIэ сьмаджэр зикI нэхьыфI мыхьу дэнэ кьэна, хэтицIыкIуу узым нэхь зиубгьурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 73. Аннэ Павловнэ заныцIэу кьыщIаи цыхьубзым кьылгьыса ицIэцхьур, хуцхьуэу ехьэллпхьэр цыIэр ирихьэлгьурэ елээу хужэва цхьэкIэ, цыхьубзым и Iуэхур нэхь Iей хьу фIэкиа, нэхьыфI хьуркьым. Лгьапсэ, 27.

НЭХЬЫФИЫЖ (5). Зыгуэрым нэхьрэ нэхьыфI, фIы дьдэ. Шхьэлмывэкуэ укьыдэплгьэм, Налишкь кьалэр тыниу илгьагьурт, жыгыщхьэм удэкуеймэ, нэхьыфIыжт. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Кьэзджэрий дьхьэишаиц: - Гурьхуэ дьдэц, нэхьри нэхьыфIыж хьунут «краю» жыхуиIэ псалгэм «краю» жиIэу кьемьиджэатэмэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 611. [Хьэшым Исуф жриIэу:] Уи фьзыри уи пхьури ныздэтиэмэ, нэхьыфIыжи, ящIэн ягьуэтыни. Лгьэчымэ, 389.

НЭХЬЫФИЫЖУ (4). нареч. Нэхьри нэхьыфIу, фIы дьдэу. Дорофеич абы гу лгьытауэ нэхьри ятрикьуэрт, музыкауэм кьафэр нэхьыфIыжу кьрагьэкIым фIэфIу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 576. НэхьыфIыжу тлгьагьу Кьэзджэрий, - жиIэрт Жансэхьу словарыр и гуфIакIэм дилгьэхьэжурэ, - зэгьусэу фькьэкуаици дьфицоуфIыкI. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 560.

НЭХЬЫФИУ (36). нареч. Зэрыщытым ефIэкIыу. Жансэхьуи гугьэт урысыбэз псалгэ нэхьыфIу ищIэу гу кьылгьатэмэ, нэхь ягьэкуэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 564. Ахьышэр здихьын кьымыгьуэтынуи аратэкьым: фьзым нэхьрэ нэхьыфIу хэт ищIэнт и лгьым езым и пицIэнтIэпсIэ кьымыхьауэ зы тхьылгьымпIэ я IэмьыцIэ кьызэримыхьар? Кхьэлэгьунэ, 377. Сэри ар нэхьыфIу кьызолгьытэ, арицхьэкIэ махуэ зьбжанэкIэ си батальоныр кьээгьанэрэ сьжээмэ, зыгуэр кьэхьункIи мэхьу, жызоIэри си дээр мэи. ХьэщIэ лгьапIэ, 398.

НЭХЬЫФИЫН (нэхьыфIиц) лгьэмыI. (86). Фы и лгьэныкьуэкIэ зыгуэрым кьыщхьэщыкIын, нэхьыфIу шытын. Дисэ гу лгьымытэу кьэнакьым псори зы унэм зэрыщыгьуэуэлам, апхуэдэу нэхьыфIт, нэхь умышынуэ угеинт. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. Зыкьом лгьандэрэ Нартыхум кьыгурыIуаи, хабзэм кьемызэгьэ пицIэнуэмэ, уи закьуэ пицIэмэ, кьызэрыпицIэмыкIуэнур, уи гьусэр нэхьыбэху нэхьыфIиц, узыIуэтэжьынур нэхь мащIэ

мэхури. Лъапсэ, 76. Цыху гуццэггуншэр цыху сурэту лъаггуми, хьэкIэххэуэкIэр нэхьыфшц, Гуццэггү, 425.

НЭХЬЫЩХЬЭ (14). 1. (6). Нэхь мыхьэнэшхуэ зилэ, псом я нэхьапэ, псом ящхьэ. Тхылгьымрэ бэмрэц нэхьыщхьэр, - жиIэрт Астемыр, - уэллахьы, а тIур умыццIэу выгу дьидэ ццIэпцIэ мыхьуну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 541. Насыпу фиIэм и нэхьыщхьэр Адэжэ цыIналгэщ - ар фхьумэф. Шыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 182. 2. (8). КьулыкьукIэ, щIэныгьэкIэ нэхьапэ ит, нэхьыщхьэ. Мусэ и тхьэкIумэм кьыцырхьат цхьэлър зейм кьытраха иужь, цхьэлтет нэхьыщхьэу Мэхьуд ягьэувыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 632. Запискэ тIэклүри икIэцIыпIэкIэ Санэкьуей дэт сьмаджэщым и дохутыр нэхьыщхьэм тхьэм ещIэ зэрыIэцIыхьар, IэцIыхьати, Камизэхэ я пхьум деж кьригьэхьыжащ, мыбы фыхуеинкIэ хьуниц жиIэу. Лъапсэ, 27.

НЭХЬЫЩЦЭ (54). НыбжькIэ нэхь мащIэ кьэзыгьэщIа, нэхь щIалэ. Лу мычэму зыгуэрым щIэупццIэурэ, дахэ-дахэу иригьэдалуэртэкьымы, и кьуэши нэхьыщIэм зээмызэ кIуэцIытIыхьырт, арихьэкIэ Лу гьыртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 263. Рахьым банкышхуэ гуэрым кьулыкьуфI иIэу шылажьэрт, и кьулыкьур кьигьэсэбэпурэ и кьуэши нэхьыщIэ Зураби кхьухь тедзанIэм IэнатIэ хьарзынэ кьыцыхуигьуэтри Зураб кассиру игьэуэват. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 666. Хьэту и шытхуэ нэхьыщIэм жэм кьэшыкIэ фIэкIа имьыцIэ цыIэтэкьымы, я гьунэгьуэ фызхэм я деж кIуэрти, жэмьыр кьызэрашыр зригьэлтагьурт. Кьалэн, 429.

НЭЦIЭН (мэнацIэ) лъэмыI. (1). УзыщIэхьуэпс гуэрым хуабжьу пэлгэн, цыгугьын. Кьыпхуей шымыIэу уэ псоми уенэцIмэ, цыIхуэ кьэццIтэну дунейм укьытэхьауэ араци, уи цыIхуэ пхуэмьтыжу дунейм уехьжмэ, уи псэр тыншынукьым. Кхьэлэгьунэ, 374.

НЭЧЫХЬ (1). Цыхухьумрэ цыIхубзымрэ зэдэпсэуну зэрызэуэвалIэм и щыхьэт, ар зэрагьэбыдэ. [Яфет Кьэрэлгашэ жриIэу:] Дауэ сьмыщIэжу: нэчыхьымрэ уэсэтымрэ. Нэгьуху, 49.

НЭЧЫХЬ ТХЫН (4). Цыхухьумрэ цыIхубзымрэ зэдэпсэуну зэрызэуэвалIэм и щыхьэт тхылъ тхын. [Апчарэ Ирине жриIэу:] Молэм фи нэчыхь тхакьым. Шьынэхужьыкьуэ, 62. АрихьэкIэ кьехьулакьым [Iуарэ], зауэр кьаублэри заниццIэу щIалэ цыIкIур дзэм яшащ, Iуарэ и закьуэу кьыцынэм, и «пащIэ бзииплгьыр» кьэццири и унэм кьыццIэпцIащ: дэнэ сьтхьыжын, дьзэщхьэгьусэу ди нэчыхь ятхаш, жиIэри. Кьалэн, 430.

НЭЧЫХЬЫНШЭ (1). Нэчыхь зимыIэ, нэчыхь ямыIэу зэдэпсэу. [Апчарэ Ирине жриIэу:] Уэ билет кьудей кьыпхуамыщэхуми хьунуц. Унэчыхьыншэц. Шьынэхужьыкьуэ, 62.

НЭШЭКЪАШЭ (11). Захуэу щымыт, зэблэша, кьуаншэбыншэ. Ахэм хэту набдзэ кьуанишуэ Сэ соцIыхур зы хьыджэбз, Ауэ гьуэгуэу нэшэкъашэм А жэщ кIыфIыр нуркIэ щэбз. Хьыджэбз шофер. «ЩIалэгьуэ щыIналгэ», 46. Псыр кьежэхьу уафэм

щытыгьамэ, Нэшэкъашэ псыхьуэм имьыцIынт. Псыр кьежэхьу уафэм щытыгьамэ... «Вагьуэ махуэ», 338. Лъаггуэр нэшэкъашэми, кьуэм удэмькIыу итицкIэ дэкIуей, - жиIэри Барчо цытащ зыкьомрэ, зэанэзэкьуэм якIэлъыплгьу, иужьым цытхьытхьэ жиIэу кьыцIэпхьуэжри и и хьушэм кьэсыжащ. Лъапсэ, 56.

НЭШЭКЪАШЭУ (2). нареч. Зэблэшауэ, кьуаншэбыншэу, мызахуэу щыту. ФарзкIэ зэджэ псыр нэшэкъашэуэрэ ежэхьырт и зы Iуфэ лэзныкьуэр кьуацэ-чыцэу, адрейр мээ зацIэц жыпIэну жыгеишхуэхэм жьауэ кьытращIэу. Лъапсэ, 30.

НЭШЭСЫН (нешэс) лъэI. (4). ЩIыпIэ пыхьыкIа гуэрым нэс шэн. Абыи кьыфIигьэкIакьым [Iыжьым] я бжэIупэм нишэсыжыху. Кьалэн, 434. [Хьэбибэ жиIэу:] Подаркэ тIэклүри нэпшэсауэ щытамэ, зыгуэрт, губгьуэм ибдзэри кьэбгьээжэщ. Нал кьута, 227.

НЭШКIУЛ (1). зэхь. Напэм щыцу нэм ищIагькIэ щыIэр. Псым и нэшкIулыр кьуэм ищIаудми, Уэрэд жиIэныр щигьэтакьым. Пшагьуэ гуэрэныр щIакIуэ псыфу. «Батырыбжьэ», 39.

НЭЩАНЭ (1). IэцкIэ уэуэ зыщцагьасэм зытрагьапсэр. А махуэ дьидэм уи адэр Лыуки нэмыцэм кьаубыдри, Бгьэм и тIысыпIэу ди бгыщхьэм Нэщанэ хуэдэу, щагьэуэври, Гьуэрыгьуэу еуэу яукIи, Гум имьыкIыжу гуэу. «Адэ», 142.

НЭЩАНЭ ЕУЭН (2). Фоч, кIэрахьуэ с.ху. тегьэпсауэ зыгуэрым еуэн. Дом СоветкIэ еджэу унэ ныкьуэщыIышхуэм и пащхьэм деж, нэщанэ еуэнри - псори щекIуэкIырт. Шьынэхужьыкьуэ, 36. Апчари Ирине зыхуейр Албиян шы жэрым тесу утыкум кьылгьадэрэ сэшхуэ жанкIэ чыр пигьэлгьэлгьу, нэщанэ еуэми ятекIуэу цыIхур Iэу иригьауэу ялгьэгьуну арагь. Шьынэхужьыкьуэ, 37.

НЭЩХЬ: **∅ нэщхьыр зэхэукIэн** (34). НапщIэр зэхэуфауэ, губжь, мыарэзыныгьэ хэлъу плъэн. Сосрыкьуэ и нэщхьыр зэхэукIауэ кьэкIуэжат, Лу жиIэм кьэдалуэри ниупцIащ: - Бжеслакьэ, си кьуэшыжь. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 616. Газетым тхэм ятхын ямыгьуэнтмэ, я Iэнэм щIэфурэ кьыщIафькIыр ятх, - жиIэри Якьуб и нэщхьыр зэхэукIащ. Нал кьута, 267. Комендантым и нэщхьыр зэхэукIауэ чыфтанцым еплгьащ, пэщцащ. Мелыгыч, 473. **Нэщхьыр зэцIэукIэн** (8).

Еплгьэ нэщхьыр зэхэукIэн. Тембот Елдар дежкIэ еплгьэлащ, сьт тицIэнур жиIэу кьригьэкI хуэдэ, арихьэкIэ Елдар и нэщхьыр зэцIуукIауэ аргуэрэ тицIэным нартыхури дигьагьуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 135. Бекьан и нэщхьыр зэцIуукIауэ щылгьагьум, аргуэру кьытищцащ: - Кьуришым фыщхьэдэхмэ, хакIуэр пицIэнишуэ ефтынуц. Нал кьута, 270. ЛэтIифэ и нэщхьыр зэцIэукIауэ и пэми мафIэ бзий кьреху жыпIэну, псоми жаIэнур жаригьэIэри езыр я ужь дьидэ кьэпсэлгьащ, судым яцIа унафэм кьеджэ хуэдэу зигьэткIийуэ: «Мыр суд Iуэху хьунуци, документ дьзыхуейуэ хьуар Iэклүэлгьагьуэу вгьэхьэзыр икIэцIыпIэкIэ, актым псоми Iэ тевдзэни. Лъапсэ, 11.

Нэщхьэ IейкIэ еплгьын (1). Зыгуэр уигу зэрыримыхьыр плъэкIэкIэ кьэбгьэлгьагьуэн.

Нурхвэлий нэцхвэйт, шлалэ блэклэмэ, нэцхвэйкЛэ еплбьрт, цыыхуэр абы и гьунэгьуу кьэувылэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 152.

НЭЦХВЭЙН (нэцхвэйш) лэмыл. (12). Гукьыдэжыншэу шытын, дэрэжэгьуэ имылэн. Хьыдэжэбзыр и ныхькЛэ Саримэ нэхэрэ тЛэклукЛэ нэхьыжву арат, адрейхэм жалэр кьыгурымьлуэу, ар нэцхвэйуэ цыст. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. Бжэр Гуебгьынум, утоулуэр, Кьыпхууамыхмэ, уонэцхвэй. Бжэм еулу. «Мывэ хуабэ», 277. Дауэ мынэцхвэйинрэ - и шьпхуэ нэхьыжьыр Инал и фьзти кьрихужаиц. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 602.

НЭЦХВЭЙ (13). Гукьыдэж зимылэ, гукьеуэ, гуауэ зэрилэр зи нэгум кьилуатэ. Нурхвэлий хуэдэу нэцхвэй жылэм зылл дэсу кьыцЛэКынтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 147. Сэ нобэ хуэдэу сугу кьокЛыжыр Мо бгы нэцхвэйхэм шлалгьхьэжар. Шэджем псыкьелгэ. «Шхьэлыкьуэ», 377. Жэщым Федя нэцхвэй дьидэу Гуэцыйжь гьуанэм бамплэу дэплэт, НэгьуэцЛэ дэжэ хьэдэм хуэдэу Икьухьауэ лгэгуум илт. «Бдзэжэяшцэм ипхбу», 155.

НЭЦХВЭЙ-НЭЦХВЭЙУЭ (1). нареч. МащЛэу нэцхвэйуэ, нэцхвэйфэ тегу. Абы я луэхур зэрымыщЛэгуэр яцЛэжу кьыцЛэКынти, нэцхвэй-нэцхвэйуэ уэрширт. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 645.

НЭЦХВЭЙУЭ (4). нареч. Гукьыдэж имылэу, нэцхвэягьуэр нэгум шлэгту. Си сэихуэм уи лэр кьытеллгьхьауэ, хьэзыр Гуэпхум нэр тенасти, ЖьысЛэну псалгэр пфЛэгуэуати, Нэцхвэйуэ си паицхэм уитати. Уи деж сыноклуэ. «Шум и гьуэгу», 61. Зэкуэшитыр кьызэцЛэплгауэ унэм шлэлгьадэу зым зыр пэрыуэу махуэ псом кьалэм шалгьэгьуар ялуатэу цыцЛэдэ дьидэм, Думэсарэрэ Нанэрэ нэцхвэйуэ, я нэпсыр ямылгьэцЛу, тЛуми зэуэ я псалгэр начаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 128.

НЭЦХВЭЙГЬУЭ (1). Гуауэ ин, гушГыхьэц цыыхум шилэ зэман. Гуауэцхьэуэцхуэр кьыцыхьуар Елей махуэм техуати, иужькЛи гьэ кьэс Елей махуэм цыыхум я нэцхвэйгьуэ, мыщыгьуэ шымылуэ. Льяпсэ, 6.

НЭЦХВЭЯГЬУЭ (8). Еплэ нэцхвэйгьуэ. А праздникьышхуэ махуэр Лу дежкЛэ нэцхвэягьуэ махуэ хьужат. Хьуэпсэгьуэ нур, 128. Арт уи насытыр зьыдынэсыр, Уэ нэцхвэягьуэм упежьят. Кулиев Кьайсын. «Мывэ хуабэ», 144. Изцэм нэцхвэягьуэ кьехь, тхылгьым цыыхур егьэгуфЛэ, и гур хегьахуэ. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 612.

НЭЦХВЫФЛАГЬЭ (1). Гукьыдэж уилэу шытыныгьэ. ХэгьэцЛэуауэ хэлгьц уи усэм Нэцхьыфлагьэр, жалэ зацЛэ. Усэм хэлгь мафЛэ. «Дамьгьэ», 118.

НЭЦХВЫФЛЭ (17). Гукьыдэж зилэ, нэжэгужэ. ХьэцЛэ лэанЛэ зэрыдилэм И хьыбарыр цыыху кьеупицЛым Насыт ин ди адэм жилэт Сэ зыхэсхуэ икьукЛэ ГушцЛу, ХьыбарыфЛми игьэгуфЛэу Хьухэт цыыхуэри нэцхьыфЛэ. Лгэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 48. Ротмистрым шы дахэ илгьэгьуамэ, нэцхьыфЛэ хьуауэ, и Гуэхур кьыганэрти игу ирихьа шым клэлгьыплэу зыкьомрэ шьитт. Хьуэпсэгьуэ нур, 219. Инал нэхэ нэцхьыфЛэ хьуауэ Лу гу

лгьитати и гур кьызэрыгьуэтыжытат. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 533.

НЭЦХВЫФЛЭ-НЭЦХВЫФЛЭУ (1). нареч. И нэцхьыр зэлгылуауэ, гукьыдэж илэу. Кьэздэжэрий тхылгьым еплгэу дахэ цыкьлуу цыст, зээмызи нэцхьыфЛэ-нэцхьыфЛэу цыкьлуэхэм кьахэплгэу. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 607.

НЭЦХВЫФЛЭН (нэцхьыфЛэш) лэмыл. (3). Гукьыдэж, гухэжэуэ илэу шытын. Езы Верэ Павловнэ и шхьэр уназэрт, итлани зигьэнэцхьыфЛэт, зигьэлэдэбт, сыту цыкьлафЛэ, жыуигьылуэ. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 584. Нобэ унэцхьыфЛэн хуейшц уэ, абы шхьэкЛэ игу умыгьэгьуэ. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 583.

НЭЦХВЫФЛЭУ (13). нареч. НэцхьыфЛэгьэр и нэгу шлэгту. Батыр нэцхьыфЛэу кьыспежэыц, Гьуэмылэр псыницЛэу слэцЛихри Шьтсэу бгьуэницЛэгьым сишаиц. «Адэ», 139. Астемыр нэцхьыфЛэу, гуфЛэгьуэ шум хуэдэу, пицЛантЛэм дэтым зэ кьахэплгьаиц, Дамэлей ецхькьэ жылэну, и шьыр игьвалгьэри ежьэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 315. Кьэтау нэцхьыфЛэу гьукЛэм дежкЛэ еплгьэлаиц: - ПицЛэжрэ, зэ бжеслати: «Кьухьытиц гуэрым тхьэр кьеупицЛат жи, кьутицхьэ уэстын, хьэмэ кьуэ уэстын» жиЛэу. Льяпсэ, 61.

НЭЦЛ I (52). I. (41). Зыри зэрымылэ, зэрымыс, зэрымыт, зьидэмыс, зыщымыпсэу. Жэщиц-махуиц гьуэгуи кьыспицЛыгьт, а губгьуэ нэцЛым сыкьикЛыу дьидейхэр кьэзгьуэтыжын шхьэкЛэ. Нал кьута, 247. Шьымахуэр кьыхьэри Бекьан шихьыни, пхгэ гьэсыни, зезыхьэни имылэу унэ нэцЛым кьыщыцЛэнэм, цыЛэ узым нэхьри зэфЛигьэдыкьыжауэ лэри лыжэ зьитлуэ зэхуэсри шлалгьхьэжаиц. Кьалэн, 435. Мэшыр хьурэ гьавэр Гуахьажа нэужь, хьэспэпхьумэм фьыцЛэишхуэ хуэзымыщЛэ кьуажэм дэскьым, арауи кьыцЛэКынти Дэрдэхэ и гуэныр нэцЛ хьуауэ гьэ цытэмыхьэр. Хьэспэпхьумэ, 418. 2. (11). Зи ныбэм шхын имылэ, ныбэ нэцЛ. Цыхуныбэ нэцЛхэр гьынанэм, Кьэсати махуэм и палгэр, Россием шлэгьанэ а мафЛэр. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Сыдыгьужь ныбэу Сыныбэ нэцЛу, Шьым сылгьэлэсмэ, Сылгьаэрисэц. «Индийскэ поэмэ», 356. [Кьыдырым жиЛэу:] Фи тхьэмыцЛэгьэмэ тесцЛыхьаиц, ныбэ нэцЛу мэзым кьэфхуицыхьу фьызэрыцЛэтыр зымыщЛэр сэра фи гугьэ. Кьухь пхэнж, 501.

НЭЦЛ II (7). дин. Муслгьымэн диным тегу нэхушым шегьэжэуэ ахьшэм хьуху умышхэу мазэр епхьэкЛынырщ. Шлалэжэ цыкьлуэр дэкуейрт, кьехьыжырт тхьэ илуэу, нэцЛым хуэмейуи жилэрт, Алыхьым емьлгьэлуу цытыгьамэ. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 534. Абы [Жэнгулэз] дэнэ ищицЛэнт хьид махуэр гузэвэгьуэ махуэ хьуну, нэцЛ ипишыныжари, мэл фьыцЛэишхуэ иуцЛари псыхэклэуадэу кьуэдыну, абы ищЛыужкЛэ клэпсэ клэпэу кьызэрыщЛидзыжари кьыгурагьэлуэну. Клэпсэ клэпэ, 18.

НЭЦЛ ИСЫН (6). Муслгьымэн диным кьыгьэуэв нэщЛыр ыгыын. Лу жиЛэном пэмьлгьэу и псалгэм Инал кьытищаиц, - нэцЛ уис нэхьэрэ оркестрым ухэсмэ, нэхьыфЛш, пэжкьэ, Лу. Мазэ ныхьуэ шхьуантЛэ, 535. Зьугуэр кьызэрыгьуам гу

лгитауэ, Дэфэрэджи унэм кыицлэкIри бжэIупэм Iуту кьэджаиц: - Уа, нэцI фимысмэ, зэадээкьгэуэр фыкьгакиу фыишэ. Льяпсэ, 105.

НЭЦI ИГЪЫН (9). Еплэ нэцI исын. Лу цыгьгупицэну Iэмал илэкъым Таша диныр хьэкькIэ пхыклауэ зэрыицтыр, абы ицIыIужкIэ нэцIыр зэриIыгьыр. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 534-535. Лу кьыфIэицIат Таша нэцI зэрымIыгьыр жриIэмэ, Кьазджэрий и гуапэ хьууэ кьыицтырхьуну, арихьэкIэ Кьазджэрий зыри жимыIэжу тхылгьым яхэллгэуэ тIысыжаш. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 602. Дадэр и гьаицIэм Iэджэрэ нэцIаиц, хьыдэбзым и нэцI Iыгьыгьуэ мыхьуагьэнкIи мэхьу. Нал кьута, 271.

НЭЦIАШЭ (4). НитIыр зэрыс кумб. И ныбжькIэ Шэрданыр хэIуэтакъым, ауэ фадэ жагьуэу зэрымIыгьуэр уигьаицIэу и нэцIаицэр ицIэуфIыцIыкIат, ицIыIэ зыхэтар дауэ епIэстхьами, и нэIуишхуэ фафIэр нэхь пльыжь хьуатэжъым. Хьуэпсэгьуэ нур, 290. И нэр бажэм и нэцIаицэм хуэзуу цеуIум, бажэм и шхьэр унэзауэ нэцIэ пкIэ пкIом жьэхэуэ пэтиац. Бабышкьуэ адакьэпш, 484. Пцаицэм и анэр игу кьокIыжыр, Мэхьур фIыцIэ и нэцIаицэр. Льяпсэ, 497.

НЭЦIЭБЖЪЭ (8). Нэщхьегьуэ ин, гузэвэгьуэ, гуауэ. НэцIэбжьэ хьэллгэуэ нэгу ицIэIар ИкIэм икIэжым плуэтэжаш. Кулиев Кьайсын папшIэ. «Шхьэлыкьуэ», 403. Фигу шьыхэхьуэм си гум хохьуэ, Фи нэцIэбжьэм гур елыицI. ШIакхьуэ Iыхьэ лъымысами... «Вагьуэ махуэ», 314. Кьээмай и закьуэкьым нэцIэбжьэ зыгьуэтар. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 623.

◊ **НэцIэбжьэ гьуэтын** (1). Нэщхьегьуэ, гузэвэгьуэ IушIэн, хуэзэн. Кьээмай и закьуэкьым нэцIэбжьэ зыгьуэтар. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 623.

НЭЦIЭПКИЭ (4). ЦIыху псыншIэм, нэжэгужэм, жаным, заншIэу гу зылгьыптэм хужаIэ. НэцIэпкIэ цIыкIуиц [Данэ]. Шьынэхужьыкьуэ, 8. ЛэтицIэ ицIалэхэм нэхь гу кьыслэатаицэрэт, жиIэу яхуеплэкIэ заицIэт, пэжыр жыпIэмэ, езыр цIыхубз нэцIэпкIэт, и IэцIагьэм, и ицIэныгьэм хигьэхьуэн шхьэкIэ, гугьуицэ зригьэхьыртэкьым. Льяпсэ, 10.

НЭЦIУ (5). нареч. Зыри имыту, имылгу, шIэмьсу. Инос хьэжым кьыицIэнауэ, Нурхьэлий зыицIэсу цыта унэжьри нэцIу, и шхьээгьубжэри бжэри гьэбыдауэ, кьыицIыхьы кьыицIэкIи цымыIэу цытIт. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. Бэжбан и унэр нэцIу кьыицIэнэм, Псэун мурад ицIаиц ицIапIэ хьарзынэри, унэри, мылькуруи зыицIилгьэхьэну. Кьалэн, 435. МыбыкIэ дарийм хуэлгэрэ я хульэр нэцIу мэпсэури, я гур дэапэкIэ яIыгьы, уабгьэдыхьэмэ, зыгуэр кьатебудын я гугьэици, я нэм бжэжгьуу укьыицIоуэ. Кхьухь пхэнж, 495.

НЭЦIЫБАГЪКИЭ (1). нареч. И шьыбагькIэ убын, тепсэлгьыхьын, Iуэху кIэлгьызехьэн. Ди адэ хуэдэу зи нэIэ кьытIтет Кьазджэрий хуэфациэ и нэцIыбагькIэ кIэрахьуэ зетхьэу...Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 601.

НЭЦIЫБЗЭ (2). Зыри зэрымьлгь, зэрымьт, нэцI дьдэ. ТкIуэпс кьемыжэхьуэ НэцIыбзэиц псыхьуэр. «Индийскэ поэмэ», 356. АшыкитIри иджы нэцIыбзэиц, МелыIыч, 472.

НЭЦIЫН (мэнэцI) лъэмьI. (14). 1. (7). Зыри шIэмьту, шIэмьсу, нэцIу шьытын. Бот еджэри гупсысэу цыс Бэлаицэ еупицIаиц: - Нурхьэлий и унэр нэцI? Хьуэпсэгьуэ нур, 275. Дыгьуасэ нэмыцэр кьызырдыхьа уэрамыр нэцIт. Нал кьута, 286. Фызабэм и унэр яубьидати аргуэру джэд фермэм я ицэфIапIэм нэху цызгьэицыниц, жысIа ицхьэкIэ, фызабэм и унэр нэцIт. МелыIыч, 473. 2. (7). дин. НэцI Игьын. СынэицIи, жиIэурэ Таша куэдэрэ зэрымэжIлIам кьыхэкIыу, сьмаджэ хьуат, пишапэр зэхэуэмэ и нэм зыри имылгьагьуэ. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 603.

НЭIЭ: ◊ нэIэ те(гьэ)тын (31). Зыгуэрым кIэлгьыпльын, гулгьытэ лей хуэщIын. Фит уафэгум, дьыцэ вагьуэ, Дунеишхуэр зэпфIпльыхь, ШIыи фи нэIэ кьытевгьэуэ, ШIыхум фльагьуу я бэлыхь. Вагьуэиж. «Батырбжьэ», 70. Исполкомьм и нэIэ кьыфтемьтмэ, абыи кIэ еттыниц, - жиIэри Инал ТутIэ наицхьэ хуицIаиц. Мазэ ныкьгэуэ шхьуантIэ, 537. Джелил бжыкьым е жыгьым дэлгьейрэ зипльыхьуэ тетмэ, ар яфIэмьIуэху хуэдэу джэдхэм заицI ицхьэкIэ, я нэIэ адакьэ дахэжьым тет заицIэт. Бабышкьуэ адакьэпш, 480. [И] нэIэ кьытетын (1). Еплэ нэIэ те(гьэ)тын. [Алим:] Алий ди псэуIэм гу кьылгьита нэужь, директорым хуэтхьэусыхаш, езыми дызыхуишэсри кьыидэуициац нэхьыжьхэм я нэIэ нэхь цIыкIум кьытIтетын хуейуэ игьаицIэми ар адыгэм хабзэу яхэлгьы, жиIэри. Зи лгьэрыгьыпс Iыгьа, 522.

НЭIИБ I (1). ДаIуэгьуэ. Бэжбан, хьыбарыр цызэхихьым, и фIэиц хьуакьым, Чокэ нэмыцэм нэIиб яхуэхьуну Iэмал зимыIэиц, жиIэри. Нал кьута, 275.

НЭIИБ II (1). «Нал кьутам» кьыхэц тырку дзэзешэ. НэIиб жьыхуиIэр зы зэман гурэ тыркудээр гьуэуэ пхэнж заицIэкIэ хэкум кьызышар араиц. Нал кьута, 275.

НЭIУ I (7). Еплэ нэIу. И унэ ицIыIэм ар ицIэсу, Уэс хуэдэу тхьуауэ и шхьэицыр, Гупсысэм нэIур яхуэлэр. «Адэ», 129. Кьолгьэлгьыр джэшу нэпсыр, Ар нэIу гьурым кьытетIадуэ. «Тисей», 492. Анэ быдзыицэм лгьыр хэхуамэ, Сабийм и нэIур еицIыр пльыжь. Лгьы уасэ. «Шхьэлыкьуэ», 398.

НЭIУ II (1). зэхь. Бгы лгьабжьэм ушцIтмэ узыIупльэ джабэ лгьэныкьуэр. Ди ицIыIэм уихьэжмэ, Бгы ицхьуантIэ кьэлгьыхьуэ, Сэ си шым гьэ куэдкIэ Дамыгьэу шар, Бгы нэIум ицистхьаици, УкIуэжмэ, кьэгуэуэ. ЗэныбжьэгьуйтI. «Шум и гьуэгу», 33.

НЭIУШХЪЭ (2). Еплэ нэIу. Гьэру куэдэрэ яIыгьами И нэпситIыр хуэмьубьид, Хьыдан фIыцIэм кьыицIэжауэ И нэIуицхьэм кьыицIолыд. Тхьылгь еджапIэ. «Вагьуэ махуэ», 336. Ди зауэлI, ди дэлгьухьфIхэ! – жиIэри Апчарэ и нэIуицхьытIыр ицIыплэ кьэхьуауэ кьыицIидзаш. Шьынэхужьыкьуэ, 46.

НЭIУАСЭ (3). ФIыуэ зыщыгьуазэ, гупсэхуу пцIыху, пльэгьуауэ, узыхуэзауэ шьыт. Умыгьэунэхумэ, нэIуасэ Кьыр лгьагьуэр зыкI хьухэнкьым, ХэцIапIэу бгыицхьэм шьыхьуапсэм, ПыIэпIэ и псэр ихуэнкьым. Кьайсын К. папшIэ. «Шум и гьуэгу», 87. Бгыицхьэ ицIыплэм я

псалгэжклар Тафэм кыху псы нэлуасэц. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.

◊ **Нэлуасэ хуэхуэн** (1). Фыуэ ицыху хуэн, есэн. И гум кэкгыжат янэ дьдэ Степан Ильич нэлуасэ цыхухуар. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 542-543.

НЭГУСЫН (нолус) лэмыл. (2). Зыгуэр (макыр, хыбарыр) зыщыпэлэ нэсын, шызэхыхын. Цыху кэгубжыхэм ар жалзу Тхэм и тхэклумэм нолус. Зи мет зыхуэжым. «Батырыбжэ», 152. Ди теклуэныгэм и макыр Дэнэ деж цыпнл нолусыр, Месыр, мэбжыфлэ бэракыр! Теклуэхэм сэлэм. «Бгы льяпэхэм деж», 35.

НЭГУЦЭ (1). Зи нэлур цы зацлэ, бэлацэ. Зыкэомрэ аун сацла нэужь, зы нэлуцэ гуэр и флэцу кызоуици: - Мо унэ укызыщыцлэжым цхэ кэуамытрэ? Мелыгыч, 452.

НЕ (9). Урысыбзэм и частицэ, псалгэм и мыхэнэм шымылэныгэм, мыхуныгэм хельхэ. *Наиз рускэ языч не знает, - жилэри Елдар тлэку теуклытыхуэ псалгэц.* Хуэпсэгыуэ нур, 201. *Эксцесс, мэксцес я не знаю, - жилэрт Матренэ, - Жансэхуэ е Джонсон, дауэ уэ кызыэроджэр, насыт уилэти, тециэчым зи натлэ зэгуиудар Лут, армырамэ дуней плэагунт.* Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 551. [Хэбибэ Анчарэ жрилуэ:] Ты свой земля не защитил, тебе на чужой земля только могила есть. «Уэ уи цыр пхумэжыфакыым, нэгүэщыпнлэ уэ цыбгэуэтынур мацэц». Нал кьута, 224.

НЕБЭКЪЕБЭ (1). Лэныкыуэхэмклэ ещлэ, ебэ, и пэм имыг. *Алыдж я унэр Уи небэкъебэци, Бамплэгүэ иныр Дэнэ кыкла.* «Щлалэгүэ щыналгэ», 413.

НЕБЭ-КЪЕБЭУ (1). нареч. Зэ зы лэныкыуэхэмклэ, зэ адрей лэныкыуэхэмклэ ещлэурэ, нещлэ-кыещлэурэ. *Мутлэ небэ-кыбэу кыщлэджадэц унэми, Рум и вакгэ цыкыуитыр ихыац.* Хуэпсэгыуэ нур, 139.

НЕБЛАГГЭ (4). Хыэщлэ схуэхуэ, бысым сыщлэ. *Бээрим унаклуэмэ - неблаггэ.* Хуэпсэгыуэ нур, 189. *Лу, щлэклэзызыр имыщлэуэ, клэзызырт: - Елдар машинэклэ кыкыуац, ауэ «Елмэс» уанэ телгуэ Иэуб Иэдэжукызыдишац, - жилэу Луи жьэм кыкыбэдэхури щлэгүэжыац, - неблаггэ.* Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 594. [Кьэрней:] Наклуэ, неблаггэ, уэлэхыи, ди шхыныр хэзырым. Гьуэгуанэ, 135.

НЕВРОЛОГ (1). Урысыбзэм шыщ псалгэ. Цыхум и нервным елээ дохутыр. *Пиэдджыжэ нэмзым жэм кышыну бэкхыым цыкыуауэ, зыгуэрым кыкыбэшиныри мэхати, «мыр зэфшиэнур ди дежкыым, неврологхэм я деж физи, щлэвгэгүэуэлэхэ» жилэри сымаджэм и унафэр дежурнэм ищри абыклэ зэфлэклац, арихкэклэ абы и хыбарыр икыщыпнлэ сымаджэциым кэсац.* Льяпсэ, 45.

НЕВРОЛОГИЕ (1). Урысыбзэм шыщ псалгэ. Сымаджэциым нерв уэхэм щелээ отделенэ. [Дэфэрэдж] Дэнэ-тлэ здэбгэжлуар цыкыубзыр? - жыслэри сеуицлэти, «неврологием» - жилац Тамарэ. Льяпсэ, 52.

НЕГР (1). Зи фэр фыцлэуэ тропик Африкэм нэхыбэу шыпсэу лэпкыым шыщ цыху.

Сызэрацыу мыхуу мазэ Негритхур зы цхэпытлэ Зыщлу ноби ар зи хабзэм Лы укыпнцлэу иратари Сэркгэ, уеблэм сылэрылэхуэ! Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 131-132.

НЕЕ (1). Урысыбзэм и родительнэ падежым ит цлэпапщлэц, «ар», «абы» мыхэнэр илэу кыоклуэ. *Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки.* «Думэсарэ пхур фыуэ елэагуэ, ауэ абы пхур илэкыым». Хуэпсэгыуэ нур, 309.

НЕЙ (5). Бииггэ, жэгүэжыгүгэ, ижыггэ. *Узогвацлэ, Сэтэней, Сызыхуейри уэ уи нейи, Ди нарт шухэм я нэхыщлэуэ, Я нэхэ щлалэу Ашэмэзым Хыдэжбэ гуауэр езгэщлэници Ди щыналгэм кэсыжыныи, - Жилуэ пицацэр зыщлэпгэуэ Кэмылгэжыкыуэ Луэггэзыкы. «Щлалэгүэ щыналгэ», 414-415.* Зэ цыи кэатиблым сыщлэпхуати, Уи нейкыи цыкыуэ саггэпэж. Си льяпсэр бггэжыгүмэ уэ пфлэфлэти... «Щхэлыкыуэ», 400. *Кыиттоплэзэ зауэр дэ пицэдей, Жызолар сэри «бийм я ней». Атакэм и пэклэ.* «Шум и гьуэгу», 52.

◊ **Ней кытехуэн** (4). Гум фыи хуимылыын, зэрэн екыну хуцлэжыун. *Мафлэм, псывэм себггэсакыым, Кыстехуакыым зым и ней, Сядэ-сядуэ Тлакэ махуэ, Сыхуомишэ Сэтэней.* «Щлалэгүэ щыналгэ», 421. *Лейм пэщлэуэуэ щэбэнклэ, Кэаукри пхыру кытохуэ, Бий гуцлэжыуниэм и нейхэр Ди цыкыуэ мин Иэдэжэм кэатохуэ. Шыым и макь.* «Шум и гьуэгу», 38. [Кхухытыцым жилэу:] *Плэагүркэ абы и баджаггэр, Иэмалрэ хилэрэ цылуэ уи ней кытихуэ. Кхухэ пхэнж, 508.* **Ней (кы)щыкыуэн** (7). *Еплэ ней кытехуэн. [Локотош жилэу:] Зи хэку епцыжыым Сталиным и ней щыкыуац! Нал кьута, 256.* Жьауэ ящлэуэ уицлэт зацлэм, Зыщыкыуари уэриц я ней. Зэрызыхуэ зэщхыркыабзэ. «Батырыбжэ», 155. *Арихкэклэ зи цхэ щымылэм и шыдыр сыт мэхуэ жалэрэ - клэцлэтхыхар щэжэжыым, зыкыщлэцлэцхыам зыкырисэри Луэхур цырыцу зэщлэурэ хейр мэсэ ириггэщлэри мэсэр хей хуац, уеблэмэ цыкыуэуэ зи цлэ Иралуэхэм еджэмэ - жагауэ цытари ядэжакыым, ялэагуэуэ ямылэагуэуэ кыщлэжыац; ерэхурэ хуэуэрэ цылуэ уи ней кысщыкыуэ жыхуалэ цыкылуэ. Льяпсэ, 12.*

НЕЙ-НЭФИ (1). Зыгуэрхэм уазэрыхуцытын хуейм цхэзыфлэфаггэ хэлхэныггэ. *Зыкэом щлауэ Нартыхуэ Кэабзэч бжытэр иуыдауэ пашэу уащи, лэжкыныггэшхуэ илэц, игу зэбггэм и пицэ гурыггыр зэпиудыну тлэу еплэныкыым, гуцлэжыушхуэ зилэ лыуэ и хыбар езым иггэлуэжыи, гуцлэжыуэ кытыпхын цылэкыым, ней-нэфлэ цыкыуэуэ яхуытыци, и нэфлэ зыкыуэуэ и кыулыкыуэр доклуэи. Льяпсэ, 73.*

НЕЙ-НЕЙУЭ: ◊ **ней-нейуэ (кэ)еплэын** (16). Губжэ, мыарэзыныггэ, жэгүэжыгүгэ хэлхуэ зыгуэрым еплэын. *Лыжэхэм кэахэпсэлгыкыи яхэмьту, ней-нейуэ еплэырт хаклуэ кьарэм тэсым, абы и шу гьусэм, пулемет зэрыт тешанккэ. Хуэпсэгыуэ нур, 291.* *Казбек Машевич жалэу щлалэ цыкылуэуэ цызэхыкыым, лыым ней-нейуэ еплэац, и адэм кыуукла цыкыуэ Ботэх*

и *щытлэгагъу а лым пиубыд щымылэу зэрыритым гултэри и жагъуэ хъуащ*. Лъапсэ, 72. Къыдырым *жилэр зыхуихъыну*р имыщлэу аслъэныр ней-нейуэ къыдырым *къеплъащ*. Кхъухъ пхэнж, 500.

НЕЙ-ПСЕЙ (4). *Еплъ нэпсей*. *Дозуэ, хэту нлэрэ а ней-псейуэ къэзымылэжъа зэыллэфалэр?* – *жилэри Мусэ сымэ Елдар дежклэ кълэу хуежъащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 93. *А дахагъуэ си нэ си псэр Стрихынууц физ ней-псейм*. «Щалэгъуэ щыналъэ», 421.

НЕЙМЫХЪЭНЭ (1). *Иуэхум мыхъэнэ зэрымлэр къэзыгъэлгагъуэ псалъэ*. *Къурлэныр хъэрытыбзэклэ тхащ, укъеджэклэ – неймыхъэнэ!* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 615.

НЕЙЭМАЛ (2). *Иуэхум хэлъ Эмалыншагъэр къызэрагъэлгагъуэ псалъэ*. *Иджы сыцлэгъуэж цхъэклэ, нейЭмал, къару зи цлэ къысхуэнэжакъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 71. *Къазджэрий и гур клуэдъпат: сэ сызыщыгугъа, мыр къызэрыщлэкла, жилэу и бгъэгум еуэж цхъэклэ, нейЭмал*. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 664.

НЕКРАСОВ (1). XIX ллэщыгъуэм псэуа урыс усакуэшхуэ. *Революцэм и хъыбарыр псоми я гум ирихъа нэтми, Къазджэрий къытригъээжэри Пушкин, Лермонтов, Некрасов сымэ я поэзием я гугъу ищлэу хуежъащ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 616.

НЕМАН (2). Псыщлэ. *Къыкгуэлъыкыу икли псыщлэу Неман псыжъыр мес йожэх, Бгым жъэхэлъэм тклуэпсхэр нищытылэу Бахъэр тету йоклуэсэх*. «Бдзэжъащэм ипхъу», 145.

НЕМЦЫ (1). *Германиер зи хэку лъэпкъ, а лъэпкъым щыщ цыхухэр. Станция Прохладная занята немцами*. «Прохладнэ станциыр нэмыцэм яубыдащ». Нал къута, 219.

НЕТ I (1). *Урысыбзэм сказуемэ мыхъэнэ илэу къоклуэ, щымылэныгъэ, имылэныгъэ къыгъэлгагъуэу*. *Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки*. «Думэсарэ ипхъур фыуэ елгъагъуэ, ауэ абы ипху илэкъым». Хъуэпсэгъуэ нур, 309.

НЕТ II: НЕТ ЩЫН (нет ещл) лгэл. (1). *Зыгуэр мурад, гуращэ щын. Махъсымэм цхъухъыр ныхеклутэр, Ищлауэ хъунти лым зы нет, Йохуэуэхуэ зи унэ къыхъэжамы, Гъунэгъуу щысти, бжъэр ирет*. Къазджэрий. «Вагъуэ махуэ», 12.

НЕТІЭ (4). *нареч*. Щыжалэ зэманым ипэлуклэ, тлэклу ипэ къыхуэу. *Астемыр къыхуэклуа урыс хъэщлэм и тласхъэ гуэрхэми Долэт щыгъуэзэнклэ хъунут, сыту жылэмэ фоклэщлэ ихуэ Долэт Степан Ильич деж клуауэ щытыгъат, нетлэ къыхуэмыщлэу хужа цхъэклэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 201. *Думэсарэ Іэгу еуэм щыфлэфл гуэр щылэт: нетлэ машинэр къыщыдэклуейм, Думэсарэхэ я куэбжэм деж къэувылэри Думэсарэ кърагъэтлгъысхъащ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 669. *Нетлэ цыклуэхэм жалар Иринэ и гум къэклыжри нэхъри шынащ*. Шынэхужыкъуэ, 64.

НЕТІЭРЕЙ (1). Щыжалэ зэманым ипэлуклэ зытеспэлъыхъа, зи гугъу ящла. *Ей, дунейри хъэхуи, хуэмыхури куэди, фыр дэ тхуэдэ зырызы, - жилэри нетлэрей жьэрлурэм псори игъэдыхъэшхаш*. Хъуэпсэгъуэ нур, 60.

НЕЙЭМАЛ (8). *Еплъ нейЭмал*. *Шэири Бот и кыищым ещхуэ нэщлэ, ауэ нейЭмал, арат я натлэм илэри, къалтысащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 296. *И лгакъуэр къыщлэуэу щытамэ, фызабэ жимылэу, хъыджэбз къымышэми, ипхъужь гуэр къыгъуэтынт, арицхъэклэ нейЭмал – ипхъэ лгакъуэ шууц*. Къалэн, 427.

НИДЕРЛАНД (1). *Голландием нэгъуэщлэу зэреджэщ*. *Нидерландхэм факел фыцлэм Нафлэр пыхуэ и сурэтыр Лгакъуэныгъэм и нагъыщыу Сталин иным ар къыратыр*. Лгэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 62.

НИКОЛАЕВ (10). *Урысейм щыщ къалэ*. *Одессэ, Николаев, Киев, Днепронетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэнэ къали къыкыу нэгъабэ эвакуацэ къэклуар иджы зэрыдэклыжыну*м и *ужь итти*. Нал къута, 217.

НИКИТЭ (1). *Урыс цыхухъуцлэ*. *Си унэцлэр сэ збыщлэкъым, Си цлэр Федяи, ар фэ фоцлэ, Си адэм и цлэр фтхы: Никитэи, Си унэцлэри Бурякци Итхэ псори, умыукытэ*. «Бдзэжъащэм ипхъу», 158.

НИКЛУКІ-КЪИКЛУКІУ (1). *нареч*. Клуэм къыгъээжурэ щыплэ мыным щызеклуэу. *Ротмистрыр Гумаррэ, цей дахэр ящыгъыу, я къамэр дыжъыну, никлуки-къыклукиу хъэшыпхэм, шыхэм еплъырт, уасэ хуагъуэуырт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 219.

НКВД (5). Псалъэ гъэклэщла: *къэрал клуэцлэуэхэмклэ цыхубэ комиссариат*. *Къулым и унафэклэ НКВД-м я дзэм щыцуэ взводитлэ хуэдиз Чокэ и Іэмыщлэ илт*. Нал къута, 236. *И гъусэр Бахъуэр арат, НКВД-м щылажъуэ, ещанэри дивизэм я командир Кубанцевклэ зэджэр арат*. Шынэхужыкъуэ, 35. *Къэсицхуар складым къэсхъри зи щылуэу къыстехуам деж сыкъыкыжу мылцэр зыщлэса унэм сыкъэмысыжу аргуэру НКВД-м я красноармеецхэм саубыд*. Мелыгыч, 463.

НО (2). *междом*. Шым тесыр е шыгум исыр шым зэрыщлэгуэуэ. *Ей-ей, но-но, хуэмыху*. Хъуэпсэгъуэ нур, 301. *Шыр зейми «но-о» жилэ цхъэклэ, литлэ зэрыс гур ищэф къудейи*. Лъапсэ, 47.

НОБЭ (528). *нареч*. 1. (430). *Махуэ еклуэкым, дызэрыт махуэм*. *Хъэрун аргуэру ар и нэрыгъыу Хъэмым ишащи цыхухэр щодауэ, Щалэр зыщлэкъум и Іэр толэбэ: - Ди драмкружокыр нобэ зэхуосри Мадина, клубым къэсыт ныщхъэбэ, - Жилэу а щалэм радиом къетыр*. Хъэрун и лгакъуэныгъэр. «Партыр ди пашэу», 98. *Уеблэмэ нобэ къызэхуэса къомым Мэтхъэным суд тращыхъыну къэрэхъэлъкъыр къызэхуащсауэ зи гугъуэ яхэтри мащлэтэкъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 320. *Хъэбибэ нобэ тхъэллэу ищыжыныц, джэд иукыныци, лэкъуми игъэжъэни*. Нал къута, 223. 2. (98). *Иджы, дызэрыт зэманым, еклуэклэ зэманым*. *А хабзэр нобэ щымылэж, Итлани гъуэгу*м *димыхъэхым, Шэсын имыщлэм гукъыдэж, - А лым къыгъащлэр мыхъэнэнищи*. Пасэрэй хабзэ. «Вагъуэ махуэ», 362. *Ефэр нобэ Іэджэклэ нэхъыбэи, итлани уи хъуэхум хэт псалгэхэм ещхуэ зы къагуысынукукъым*. Класэ клапэ, 15. *И ныбжъыр*

нэсаиц, нобэ быныр я адэ-анэм емьдэИуэж хьуаиц. Лэчымэ, 391.

◊ **Нобэ(р) кьыздэсым** (11). Иджы зэманым кьэс. *Нобэр кьыздэсым Шур цэрыЛуэци, Нэмыс кьыхуаицри мэхур льагэ. Шу пхъашэ. «Шхьэлыкьуэ», 373. Чокэ, зыкьом цлауэ дэклаици, нобэ кьыздэсым кьуришым итици, тхьэм еицэ дэцицлэр. Нал кьута, 212. Хэт едэлуами, Ботэх цыцлэуам кьыицицлэдзауэ нобэр кьыздэсым хабзэм ницэ хуаицлу, флэлыкь хуаицлу гу лэитакьым, езым хьэлрэ цэну зыхилэхьар нэхэ зытеухуар зылэкьым и лгэр цлоуэжэицэ араици, кьэуицицлауэ идэркьым.. Льяпсэ, 93. **Нобэ кьэс** (28). Еплэ **нобэ кьыздэсым**. Тембот зыгэпартизану и адэм жрицэжырт Нурхьэлий и унэм кьыицлэна фочымрэ шэмрэ нобэм кьэс зэрихьумар. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. *Игьаицлэм псым дех бгы зэхуаури, нобэ кьэс* *Ихуитлэхуиту дэклэм хуэдэу псылур быхьу хуэцлэрыкьым. Нал кьута, 299. Езым [мээ бжэным]* *нобэ кьэси егьэцицлэгуэ цаклуэм янэцицлэмыхуэу зэрыпсэур. Кхьухь пхэнж, 503. **Ноби ныжэби*** (3). Зэпыу, цлэчэ, кьэувицэ зимыцэ цытыкьлэ. *Кьыгьаицлэу Бот ар кьымышатэмэ, ноби ныжэби и гуикьлэ кьуицим теплгэунтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. Цыхубзым и лгэр зауэм кьуэри бзэхаци, ноби ныжэби хьыбар имыцэу йокьлэ. Мелыгыч, 441. **Нобэми ныжэбэми*** (1). Еплэ **ноби ныжэби**. *Нобэ мыгьуэми ныжэбэ мыгьуэми сытоплэри, хьыбары бжэбары илэкьым, - жицэрт фызыжь гуэрым. Хьуэпсэгьуэ нур, 312. **Нобэ-ницэдей*** (2). Мыгьуэу, куэд дэмыкьыу. *Нобэ-ницэдей, жыхуацлэм хуэдэу, пэплэрт Кьэздэжэрий кьэкуэну. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 600. Уи лэхуэныр нобэ-ницэдейиц. Льяпсэ, 23. **Нобэ хуэдэ махуэ*** (17). Зыгуэрым иригьаицэу, хуагьадэу кьагьэсэбэп. *А-а, Дуней кьутэж жыхуацлэр нобэ хуэдэ махуэти, - жицэрт Нани, - фыжэ, тлэсэ, фэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. Нтлэ, зы ницэ пэгун нэхгэрэ зы пэж ткуэицэ закьуэр нэхьыфлэ нобэ хуэдэ махуэм. Нал кьута, 221. Уэй, нэхьыжэ цыцлэжэлар нобэ хуэдэ махуэи, жэлэри лыжьхэм я дэж мажэ, кьызэрогьэбырсей, арицхьэкьлэ Лыгьур игьэкуам Мэши яхэтт нэхьыжылуэуи, хьэлэбэлыкьыр зэригьэзэхуэжиц. Льяпсэ, 116. **Ноби ницэдеи*** (2). Зэман кьэицлэым кьриуыбдэу, палгэ имыцэу, иджы дьдэ. *Сэиди жыи хьуаиц, ноби ницэдеи...* Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 650. *Мес, и унэгьуаицэр гукьыдэмыжу унэ нэцицлэ кьыицлэнэжиц, и ахгэрэтыр ноби, ницэдеи - ницлэну цыткьым, хьэдэ кьуаницэу кьыицлэкьынкьли мэхуэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 647.**

НОБЭКИЭ (3). *нареч.* Мы зэманым кьриуыбдэу, иджыкьлэ, мы лэхьээнэм. [*Локотши Якьуб жрицэу:*] *Нобэкьлэ цыхуум уахозагьэ. Нэмыцэр кьэблэгьэ иужэ зэрыхьунур ницлэра. Нал кьута, 254. [Кьуажэ Советым Хьэту жрицэу:] Нобэкьлэ хьунукьым сыкьылуки. Сэ кьыицигьугэ кьэуицэра шьпхьурэ сицэи. Кьалэн, 429.*

НОБЭРЕЙ (26). 1. (19). Нобэм, екуэки махуэм ехьэллэ, абы кьыхиубыдэ. *Астемыр, Кьэбэрдейм и тету цыта Кьылышбийр кьэеджэу, Налишкь кьыицикьлуа махуэр и гум кьэкижэиц - а махуэми*

*шу маицлэ кьызэхуэсауэ цыткьым, ауэ ар нобэрейм еицхьт сытми! Хьуэпсэгьуэ нур, 318. Жансэхуэ и ужьым иувауэ зыкьомыр еуицлэирт, нобэрей урокьыр дауэ узэреджэн хуэйр, жэлэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 613. *Нобэрей газетми итыр араици - уэ кьэицлэ Луэхур зылутир. Шынэхужыкьуэ, 51. 2. (7). Зэман екуэкьым ехьэллэ, абы кьыхиубыдэ. Кьылышбий и зэманым хуэдэжкьым нобэрей зэманыр, тхьылэ умыицлэу кьулыкьу пхуэзэхьэнукуьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 508. *Итлэни ницлэну цыткьым: нобэрей цыцлэу бзэхэр диным икьыным нэсаиц, кьалэхуар хьыфлэ дэжын тлэу еплгьынукуьым, е кьалэхуар я адэ-анэм кьыхуагьануэ езыхэм я кьлэри исауэ цыхьыжэи кьохьур. Льяпсэ, 43. [Цыкьлуэ Хьэрун жрицэу:] Нобэрей властым идэнукуьым ар, си кьэуици. Нэгьуху, 21.***

◊ **Нобэрей Луэхукиэ** (1). Мызыгьуэгуэ, иджыпстукьлэ. *Нобэрей Луэхукиэ шу цлахуэцлэу кьлуэници и кьуитлэым хьыбар яригьэицлэни цыцлэу зылутим кьылуыкьыжы зэрымыхьунумкьлэ. Нэгьуху, 21.*

НОГАЙСКИМИ (1). Урысыбзэкьлэ: нэгьуэй, абы цыиц. *Хьэтлэртлэу си нэр кьыхуицлэу цыцлэуар еджен кьыицлэ дэзэу урысыбзэ тлэкуи зэзгьэицлэ нэужькьлэиц, сыту жыцлэ: зэгуэр сымыицлэхьэу Пушкин итхам яцыицу усэ срихьэллэиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногойскими быками, и с боя взятными рабами суда в Анапе нагружать». «Зекьлэ хэрэакьым шыхьэмрэ нэгьуэй гуухьэмрэ кьэицлэтепхьунур, зэзауэм гьэр цыицлэ хэр Анапэ дэж кхьухьхэм ярыз цыицлэицнур». Льяпсэ, 6-7.*

НОЛ (2). Урысыбзэ ныкьуэкиэ. Еплэ **ноль**. *Хьэлыгьуанэм еицхьыр цхьэ умыицлэра - нолци. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 507. Нолыр бжыгьэиц, хьэрфкьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 507.*

НОЛЬ (1). Бжыгьэ. *Тхьэмадэм «ноль» кьригьэицлэиц, фэфэ, - жицэу галстук зьдэлэ тхакьлэу гуэри кьэпсэлэиц, арицхьэкьлэ стлэлым бгьэдэсхэр зэфам зэрехьэ. Льяпсэ, 47.*

НОМЕР (10). 1. (7). Зэкьлэ гьыхьауэ кьэабжэхэм яхэт пкьыгьуэ цхьэхуэм тэхуа бжыгьэ. *Етлуанэ этажым дэкуэйри Иринэ кьлэындор кьыхьу алэрыбгьуэ зэрымылгьыжым ирицлэуэрэ, бжэм тет номерым йоплэ. Нал кьута, 238. 2. (1). Шыгьын е хьэпшып гуэрым и цапхьэр кьэзыгьэлгьагьуэ бжыгьэ. [Авторым комендантым жрицэу:] Уэ пхуэхьу номерым кьыицлэ закьуэ. Мелыгыч, 463. 3. (2). Хьэцлэщым цыицлэ пэш. [Фатех-бей жицэу:] *Омар-агьа, ярэби Сани гуаицэ си номерым коньякьрэ кофе-кьарэрэ ныицлэ хьэ мыхьуну плэра? Гьуэгуанэ, 107. «Мыр мыбы и номерым шьэмэ, згьуэтыжынукуьым», - жицэри Исуф зыкьуэса кьуэзгьэнаплэм кьыкьуэлгьэтри и пхьум и лэри зьлэицлэуыбдаиц: «Укьэзгьуэтыжакьэ иджы, накуэ нэкуэжэ, уэ пхуэфацицэ сэ сыхьуниц», - жицэри. Лэчымэ, 397.**

НОМИН (6). Иэплгьэпкьэ зэхэлгьыкьлэри, цытыкьлэри цыхуум пьлгьыфэкиэ нэхэ екуэлиэ псэушхьэ. *Номиным еицхьу цлэлэ цыкьлуэ*

кѳомыр жыг цхъэкЛэм пысу, «Кыгуугу» жайу, зэрогъэкЛий, Лу и макъ цЛу цыкЛум кѳызэрихъкЛэ мэкЛий, кѳудамэ зытесым зыщыццунскЛээрэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Чэтэн ицЛынумэ, номиныр куэди, кхъуафэ жыпЛэрэ – мэзыкхъуэр кѳузэритыни. Кхъухъ пхэнж, 498.

НОРМЭ (1). Зэрыхъун хуей мардэ гур. МаицЛэу нормэр дэ кѳытфЛоицЛ. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8.

НОЯБРЬ (2). Усэхэм я фЛэщыгъэцЛэщ «Пушкинынр 1941 гъэм и ноябрым». «Шум и гъуэгугу», 35. «Ноябрым и 4-м 1942 гъэм». «Шум и гъуэгугу», 18.

НТИЭ (166). АтЛэ, апхуэдэу шыщыткЛэ. НтЛэ, сэ уэ сынхурикъункэ, пъянищэжъ, жиЛэри Сосрыкъуэ и гум гужьгъэжъ ириубыдаи, Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 625. Хъыджэбзыр адэ-анэм зыгуэрим иритыну яхуэдэуэн имыдэмэ, ягъэшынерт «нтЛэ дыгуэрыгъум уахъыху удэсыну» жайу, абы нэхъ ЛумпЛэи ищырт япхъу кѳемыдагуэри, фЛэмыфЛыххэми, уасэ нэхъ кѳезытым дэкуэрт. Лъапсэ, 34. НтЛэ, ди кѳуажэ згъэзжэрэ сызыщыц адыгэм сахату ахэр здэкуэм сэри сыкЛуэмэ, мынэхъыфЛу пЛэрэ, жысЛэу жэцкЛэ нэху цыхукЛэ сызэупсысыр ари. Мелыгыч, 461.

НУЖНО (1). УрысыбзэкЛэ: хуейщ. [Албинэ (телефон трубка кѳеицтэ):] Турбазэр ара? Мне нужно Александра Петрова или Казбека Беталова... Алло... Я подожду! «Турбазэр ара? Александр Петров е БетЛал Казбек сыхуэрэ. Сыножъэни». Тепщэч кѳэзылгъэтыхъ, 159-160.

НУР (101). Зыгуэрим кѳыпих нэхугъэ, цЛуугъэ. Жэц мазэгъуэм и нур хужьыр Уи нэку дахэм кѳыполыд, ШЛыЛэтылэу мис акѳужьым ПилантЛэм ихийхэр кѳыщыубыд. Жей, си шЛалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39. Ди анэжъхэм, цыкЛухэм, дэ ди шыпхъухэм Гуауаем гуицтэ ныхахами, Дэ насытшыхуэр кѳахуэтхъаици, Егъагъыр нобэ а гуфЛэгъуэм – Ар, текЛуэныгъэм и нур лъапЛэр, ГуфЛэгъуэ нэпсым ныхотщыцЛэ. ТекЛуэныгъэ. «Шум и гъуэгугу», 5-6. Дыгъэ кѳухъэм и нур пльыжъхэм унэ цхъэгъубжэ кѳухъэлэмкЛэ гъэзам мафЛэ кѳыцигъэнат, Саримэ нысаицЛэр унэм цыицишиэм. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 585.

◊ **Нур (кѳы)пихын** (2). Нэхугъэ кѳыщхъэщыхын. Мывэ заицЛэу кѳэицЛыхъауэ А быдапЛэм удыхъамэ, Тхъэлухуду тахътэм тесым Нур кѳыпыхыр, дыгъэ кѳепсу, Ар кѳэнхъуати уэ кѳежъэж, Нэхъ гъуэгугу кЛыхъкЛи уэ кѳэкЛуэж. «Елбээдыкъуэ», 13. ЖэцкЛи уээдыгъэу зэцЛэблэр зэрыщытам хуэдэми, абы нуру кѳапыхыр нэхъ маицЛэ хъуа хуэдэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 663. **Нур кѳыщхъэщыхын** (1). Цыху дахэм, нэху-тхъэхум, угъурлыфэм хужалэ. Шхъэгъуэплъ жысЛамэ, зи акѳыл ин, зи гур кѳабзэ, зи цхъэм нур кѳыщхъэщыхын, жиЛэу кѳызгъэкЛырти, арат ицЛыжысЛэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 313. **Нур ицЛэтын** (2). Нэхур кѳыщхъэщыху шытын, лъдын. Сабэр гъуэгугу кѳыицЛэту «Победащхъуэр» мажэр псыницЛэу, И джабэпсым нурыр ицЛэту Мажэр, мажэр куэд и фЛыицЛэу. «Тисей», 477. Луизэ и цхъэр молэм дежкЛэ кѳыгъазэри нур

зыицЛэмытыж и нитЛымкЛэ кѳеплъаи, мы узым сыкѳегъэл, сумыгъалЛэ Лэмал иЛэмэ, жиЛэу и пльэкЛэм кѳикЛ хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 69.

НУРИЙ (ЦАГЪУЭ) (2). Адыгэ еджагъэшхуэ, узэщЛакЛэу, ущиакЛэу. Зэрытхэмытыр имыицЛэу хъунт [егъэджакЛуэм]: тхылгъыр хъэрып хъэрфкЛэ тхати, чытап цыкЛу ди гугъаи, арихъэкЛэ аратэкъым: Цагъуэ Нурий итха «Адыгэ тхыдэ» тхылгъырауэ кѳыицЛэкЛэи. Зи лъэрыгъыпс тЛыгъа, 529. [ЕгъэджакЛуэм жиЛэу:] НтЛэ, фыкѳедалуэ Нурий итхым. Зи лъэрыгъыпс тЛыгъа, 529.

НУРХЪЭЛИЙ (276). ЦыхухъуэцЛэщ. ЗэрыжаЛэмкЛэ, Нурхъэлий и ахъшэм и нэхъыбэр фЛэдыгуэат, фЛэзыдыгуэар хъэжыицЛ кЛухэр арами е гъусэ кѳыхуэхъуахэр арами кѳыхуэмыицЛэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 147. Ерул абы гу лѳимытэу кѳубжэм деж цытт, шым кѳемыпсыхъу, Нурхъэлий цым ицЛэхъуам и цхъэусыгъуэри кѳыхуэмыицЛэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 234.

НУРЫФЛЭ (4). 1. (3). Нурышхуэ кѳызыпих. Дыпэсэрейкѳым, дэ дянэ КѳэкЛуэну гъавэр дгъэлгъапЛэу ШЛым дэ худощыр унафэ, Дэ коммунизмэу дыздэкуэм Уэишми дэ доиэ ди тафэм Дыгъэ нурыфЛэр ныдэкуэу. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 23. 2. (1). зэхъ. Нур кѳызыщхъэщыхын, нэху-тхъэху. Гъатхэ нуру нурыфЛэи, СфЛэфЛт, уисамэ сэ си куэицЛ. Дыгъэр мазэм игъусамэ. «Вагъуэ махуэ», 369.

НУСРЕДДИН-БАХЪРЫ (1). «Лъапсэ» романым кѳыхэщ кѳухъым и ицЛэ. Ари кѳаицЛэныжу цыкЛуэди кѳэхурт, «Нусреддин-Бахъры» жыхуаЛэ кѳухъым еицхъу, хыр кѳэукѳубейрэ кѳухъыр псы Гуфэ мывалгъэм кѳытридзэрэ иса цыху ищиц-щицЛыр Исраф зэтрицЛэу. Лъапсэ, 40.

НУХЪ (1). Бегъымбархэм ящыц зым зэреджэщ. Нухъ бегъымбарым и кѳухъым дис хуэдэи. Нал къута, 308.

НЫБАДЖЭ (5). 1. (4). Мышха, ныбэ нэщЛ, мэжалЛэ. ШЛанЛэжъ хъумакуэу кѳэнауэ Хъэжъ, гъуэмбым кѳопири, кѳылуоциЛэ, КѳэкЛуам ар кѳоплыр мыбанэу, Ныбаджэу бгъукЛэ хъэр йоциЛэ. Поштзэхэ пщэцэ. «Шум и гъуэгугу», 65. Рахым зыкѳомрэ хъэ ныбаджэр игъаицхэу цысаи, гум ицЛэицЛэ шитЛым, торбэ ятицЛэхэлгу нартыху иаицкЛэ, макъ ящыц ицЛэдэлуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 139. 2. (1). зэхъ. ТхъемыщкЛэгъэ, бэлыхъ, гугъуехъ зыгелъ. Шылаиц си кѳуажэр шыныбаджэ, Бэлыхъ телъами – темылыж. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхъэлыкъуэ», 382.

НЫБАЖЭ (1). КлуэцЛыр зэрымызыншэм е уэмызэгъын гурэ зэрыпшам кѳыхэкЛкЛэ шЛыб икЛырей узыщЛ уз. Пэжым ухуеймэ, кЛэпхэми и гур кѳызэлыхъауэ ныбажэ хъуагъэнт, апхуэдизкЛэ шынаи. Кхъухъ пхэнж, 501.

НЫБАПХЪЭ (13). 1. (12). Ныбэм и цхъэ, и шЛыгу. Ныбэм и мыхъэнэр шЛэгъухуабжъэу кѳокЛэу. Шэрданхэ я махуэр сэри кѳысхуагъэкЛуэну хэтиц, сэ Шхъэлмывэкъуэр ныбапхъэкЛэ фызмыгъэгъуэлъым, си псэр си ЛэкЛэ хэсхъыныи, жиЛэу Гъуумар кѳэубжъауэ и пэщхъыныи

гъузыр кърхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. Дэфэрэджи зыхуейр арати, нэхъ цэху зещ! - Сэ зыкыттезгъэхуэни, емынэ уз кызыфыкI хуэдэу зыщIыныци, сыгъуэгуы, зыллэжу ныбапхэкIэ сыщIылыныци, кыыгурылуа? Лъапсэ, 41. 2. (1). Еплъ **ныбафэ**. Къэрэмьирзэ тхылыт ищIэртэкъыми, картэм итри исри - зыри кыыгурылуэртэкъым: - Догуэ, шындырхъуо дыхъуа, ныбапхэкIэ цхъэ дыпыцын хуей? Лыгъэ, 410.

♦ **НыбапхэкIэ зытедзэн** (1). НыбэкIэ щIым зытедзэн, зыгъэджэлэн. Дисэ дзасэмкIэ Елдар еуэну зыщIэцIащ, арицхъэкIэ наплэзынIэм Тембот лъэри, Дисэ илыгъ дзасэм IутIкIэ епхъуащ, арицхъэкIэ дзасэр иутIыныцыжри ныбапхэкIэ зытридзаци, гъуэгуы. Хъуэпсэгъуэ нур, 138. **НыбапхэкIэ зыхегъэдзэн** (2). Убэрэжын, иудын, гъэджэлэн. СогъэцI, зэрхъуари зэрыщIари умыщIэу ныбапхэкIэ зыхуэуамыгъадзэм. Нал къута, 254. **НыбапхэкIэ ныцын** (2). НыбэкIэ щIым цылыгу кIуэтэн. Шындырхъуом хуэдэу ныбапхэкIэ уыцми, мафIэм сьткIэ укфелын? Лыгъэ, 412. Мыра мыгуэуэти ныбапхэкIэ фытыц ифIыжIар жиIэри, дзэныцым имыдар и гум уэкIыжа цхъэкIэ цIегъуэжакъым. Лыгъэ, 412.

НЫБАПЦIЭ (1). кыызэр. Ныбэшхуэ, ныбэ пшэр, ин зылэ. И ныбапцIэр ныхуэмыхуэ Iэцэ закъуэм ар фIолIыкIыр, ЗиггъэлапIэу выгум ису КъыцIыдэкIыкI, жьафэр сьсу Желэр пIащIэу: «Iэцэ ищIу Жэци махуи ар схуэгъасэ», Пыцым фокIэщIыр зыкIэрищIэу Ариц жиIари псалтэ кIасэу. «Тисей», 508.

НЫБАФЭ (5). 1. (4). Ныбэм и цхъэфэр, и щIыIур. Къанокъуэпщыр кэгъубжъауэ НэкIэ йоуэ гъукIэ лъыжыкI, НытокIие, кIэщIу бауэу, ШIуIыгъэжу и ныбафэр, И цекIэр тырелъафэ. «Тисей», 506. Шамхъун илгъагъур фIэдыхъэшхэнти, и ныбафэр IутIкIэ илыгъуы, дыхъэшхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 165. 2. (1). Еплъ **ныбащхъэ**. Кхъащхъэхэм, мывэ сынхэм зыкытагъащIащIуэрэ «ду», «су» жаIэу фоч «ягъауэрт», иныкыуэми ныбафэкIэ къапыщхъырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 580.

♦ **[И] ныбафэр IутIкIэ илыгъуы (дыхъэшхын)** (1). Куэдрэ зыхуэмыубыдыжу дыхъэшхын. Шамхъун илгъагъур фIэдыхъэшхэнти, и ныбафэр IутIкIэ илыгъуы, дыхъэшхырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 165. **Ныбафэ кыыхуэмыгъэнэн** (1). Куэдрэ зыхуэмыубыдыжу зыгуэр гъэдыхъэшхын. Езыр [Жансэхуэ] мыдыхъэшхыу, адрейхэр ныбафэ къахуимыгъанзу иггъэдыхъэшхырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 618.

НЫБАЩХЪЭ (2). Ныбэм и цхъэр, и гущIыIур. Нахъуэ и мауэрыжыкIыр еIэри и ныбащхъэм къытрилгъащ, цIыхум нэхъ ялгъэгун хуэдэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 653.

НЫБЭ (56). 1. (28). ЦIыхум е псэушхъэм Iэпкълъэпкъым щыщIу тхъэмщIыгъу, лъатэ, кIэтIий сыт хуэдэхэр зэрылгъыр. Шы гъумыжыкIыр бауэбапцэу шым къемыпсыхыу къеицэтэхаш, и ныбэр бгырыпх бгыуэщхуэкIэ щIэкъуэуэу. Нал къута, 250. Сэри си шым сеныкыуэкъуэрэ си уанэр еутэхынымнэсащ, шыр анхуэдизкIэ ерыщекIуащ, сепсыхрэ шыныбэшхыр цIэскъуэзэну сыхуежъэмэ, и

ныбэр къегъэти, сышэсыжмэ, аргуэру шыныбэшхыр кьолэлэжри, згъэуцмэ, сыкъеицэтэхынкIит мэхъу. Анка, 381. Псом япэ итыр ныбэфыжъ гуэрт, и хъэжы ферсыр и цхъэшхуэм Iэпэм фIэлъ Iэпхуэалгъэм ещхъу фIэлуауэ, бгырыпх хужъ итри цэнэицIэ къешэкIауэ и ныбэр цIуIыгъэу. Лъапсэ, 36. 2. (22). ЦIыхум, псэушхъэм я кIуэцIыкIым хыхъэу шхыным гъэткIуным хуэщIар, шхалгъэ. Азрэт «мэлышх» жыхуэалэм хуэдэт - мэл мащIи абы и ныбэм икIуэдакъым - заготбазэм Iэцэ цыгъащхуэ игъащIэм теташ. Нал къута, 250. ЗылгъэкIым зылгъэмыкIыр ишхыуэр дыпсэу цыгъэкIэ ди ныбэ из зэи хъуркыкIым, лъэпкъ зылгъэмыкIыр хэкIуадэ защIэурэ къокIуэкI. Кхъухъ пхэнж, 503. 3. (6). Анэм сабийр, щIэжыейр зрищIэ. ЦIыхубзым и ныбэм къитха сабийр лауэ къитхат, езы сабийр тхъэмыщIэ цIыкIум сэкъат иIэу къыщIэкIащ, абы и гугъу цытыщIын зэман дихуэныц. Лъапсэ, 21. Ялэм фадэм хуэпабгъэр цIыхухъухэр арамэ, иджы цIыхухъум къакIэрымыху цIыхубз дапцэ ухуей, уеблэмэ ныбэм ирищIа сабийм фадэ синдромкIэ еджэу уз къыщIеуалэ къохъу. Лъапсэ, 44.

♦ **Ныбэ изу ихэн** (5). Гум зиггъэнщIу, урикъуху шхэн. МахуитIкIэ ерыскыи Iумыхуауэ, иджы и ныбэ изу ихэмэ, илIыкIынкIи зэрыхунур ищIэ пэтми, зыхуэшылакъым. Нал къута, 244. Зэанэзэкъуэр я ныбэ изу ихаш, заггъэнсэхуащ, къыдэхуари гъуэмылэу здацтэмэ, ШатIыкIуэуей нэс яхурикъунуыц, гъуэгур къагъуэрт закъуэмэ. Лъапсэ, 56. Арыниами куэд лъандэрэ си ныбэ изу зэи сышхакъым, гъуэгуанэри гугъуащ, нобъ къэлгъафу скъута ихъэм къару лъэпкъ къысхынэжакъым, цIыхубзым и гупэ сыгъуэлъми, схуэщIэкIын илагъуи цыIэу си фIэц хъуркыкIым. МелыIыч, 443.

Ныбэ гуэн (1). Зи ныбэр ину къикIауэ, хурейуэ щыт. Кхъухъыр зэ ицIа хъуатэмэ, а ныбэ гуэныр пагъэицэтыжыныци, зэфIэкIащ. Кхъухъ пхэнж, 500. **Ныбэм кыыхъ къэмыгъэнэн** (1). Ямылейуэ, егъэлеяуэ шхэн, ефэн. ХъэгъуэлIыгъуэ зэкIуам езым хуэдэу фадэ зи мыжагъуэ гуэрным цыхуэзэри тIуми ныбэм кыыхъ къагъэнакъым. Лъапсэ, 46.

Ныбэр къыгъэун (5). кыызэр. КIуэцI-фэцIыр къапIэу ныбэр зэгугъэхун, зэгугъэжын. Уи ныбэр къызгъэуни, - желэри, псори зэщIэдыхъэшхуэ, Мусэ и къамэр кърехри Мэхъудыр ирехужъэ, арицхъэкIэ лъэщIэмыхъэу бауэбапцэу къегъэзэж. Хъуэпсэгъуэ нур, 153. Сэ сыщIатэм, согъэцI, и ныбэр къызмыгъэутэмэ Пушкин и фызыр къэзыгъэфа ДантескIэ зэджэм. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 616. Мыбы и ныбэр къызгъэуныц жаIэу Гуацэ цызэхыхым, хъумащIуэ къыбгъэдэтхэм еплэмэ, зыгуэрным и къамэ къуаныцэ етэгъэнкIэ зэджэр и бгырыпхым дэлуауэ щытти, занщIэу мапхъуэри а къамэр къыдепхуэтыкI. Лъапсэ, 37-38. **Ныбэр къыгъэхун** (1). Еплъ **ныбэр къыгъэун**. Къэрэжыи къыкIуэтынумящыцтэкъым, и къамэжъ гуэлэлым еIэныци, и Iупсыр къыжъэдипхъуы, и нитIри пльыжъ хъуарэ зыри имылгъагъуэу зыгуэзыгъэпам и ныбэр кърэгъэхуну хъэзырыпсц. Лъапсэ, 35. **[И] ныбэр цуэжын** (3). Гъур, уэд хъун. Шым тхъурымбэр къыкIэрыхурт, и ныбэр

иуэжат. Мазэ ныхъуэ щхъуантIэ, 620. Шым я нибэр иуэжауэ джэдум ецхъ хъуаиц, тхъурымбэр ятегъуэжауэ, я цхъэр кгахъыф къудейиц. Нал къута, 213. Абы лъандэрэ маицIэ ица, иджы зи нибэ иуэжа шы пицIэгъуэпльым соплэри щIымахуэр къихъамэ, уэнишэу шэцым хуциIэплъхъуэ тIыгъа шыбзыр арауэ пицIэжынкъым. Анка, 382. **Ныбэр ишэжын** (1). Еплъ [и] **ныбэр иуэжын**. Дауи ецхъын, «ХъэблэишэжIэ» зэджэ жэмыр Iэхъуэм илгъагъумэ, «уа, мы жэмыр уанэ жэмиц, ушэсу шыгъажэ урикIуэну уасэ илэкъым», жиIэу ауан шцIырт, жэмыр лгъагъуэ псыгъуэт, и нибэр ишэжауэ. Шыинэхужыкыкыуэ, 18. **Хъэм и нибэм кыица** (2). кыызэр. Еплъ **хъэ I**.

НЫБЭУЗ (1). Ишхар зэмызэгъ, нибэр кыызэуэ. Дэфэрдж хъыбар Iэджи зэхихаиц, езым хуэдэу хъуэ ираи ясырхэм къаицыицауэ, кхъухъым ихуэным хуэдитI-хуэдиц ирагъэтIысхъэрэ, тенджызым техъа нэужь, псы зэфэн къудейр яухмэ, хъэнтхъупс тенджызыпскIэ ягъавэу, псы шхъэкIэ мэри тенджызыпс ефэрэ нибэуэ хуэрэ здэкIуэм нэмысу лIэуэ, и хъэдэр псым хадзэжу. Лъапсэ, 39.

◇ **Ныбэузым ихъын** (5). кыызэр. IейкIэ, мыгъуагъэкIэ хуэупсэу цыихум зэрызыухагъазэ. *ИмыицIэххэу Мусэ и макъыр къэлуаиц*: - Лло мыбдеж шытицIэр, нибэ узым ихъын. Хъуэпсэгъуэ нур, 278. *Шыгъэт, нибэ узым ихъын*. Хъуэпсэгъуэ нур, 99.

НЫБЭГУ (1). Ныбэм и щхъэфэ, и шыгу, и лгъагIэ. Шы цагъэджэгум утыкум кыицар нэхъ шууей дьдэхэр араиц, пицIащхъуэ хуэдэу кылгадэрти, нэр темытыIэу уэгум кыилгъэтыкIырт, шIыкIэ лгъагъуэкIэ елусаи емылусаи жыпIэу аргуэру уанэгум ису, е шыр жэрыжэм зэрытету шы нибэгуэмкIэ шIэпцирти, аргуэру шэсыжырт. Шыинэхужыкыкыуэ, 37.

НЫБЭКЪ (2). кыызэр. Еплъ **ныбэф**. Мыр лло зищIысыр? ФызэбгъыкI!! - жиIэу ихъуилгъырт зы афицар нибэкъ сырыху гуэр, гуэгуи гъэшхам хуэдэу и жьэгур кыицIэптIэу, шыпсалгъэкIэ лупсыр кыицIэдэлгъэу, и жьэ къуипцхъэри шIэсысуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 174.

НЫБЭНЭЦI (9). Зи нибэм зыри (шхын) имыль, мэжалIэ, мышха, гунэщI. Куэд дэмыкIыу езы Диси лафкIэм зыцилгъэхуати, шIакхъуэмэ IэфIым, браныч, хъэлыгъуанэ сытхэм къапих мэ IэфIыр кыицIыицIэхъэм, физ нибэнэщIыкIэ и цхъэр занциIэу игъэунэзаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 130-132. Шыгъыныдгъуэ, нибэнэщIу Жэцхэр набжъэм шыбгъэкIуэн? «Бдзэжъеящэм ипхъу», 150. Езы Лу иджы справкэ цхъэкIэ къэкIуауэ шыицI нибэнэщIу. Мазэ ныхъуэ щхъуантIэ, 509.

НЫБЭФ (14). I. (12). Зи нибэр кыицшауэ шыт, нибэшхуэ, нибэ ин. Апчарэ мэжалIэ лIэ пэтми, а лы нибэфым еплэмэ, и дыхъэшхын къакIуэрти, шым и къуагъым къуэуауэ къуэтт. Нал къута, 269. Тырку нибэфу хъыджэбз цыкIуу къомыр кэзыицэхуар хылэкIэ Iээ гуэру кыицIэкIаиц: хъыджэбз цыкIуухэр кхъухъым ирагъэтIысхъэм зыми гу лгъымытэу тырку цыкIухубз бзаджэ гуэр къакIэцилгъэтIысхъуэ кыицIэкIаиц, къаицэхуа

хъыджэбзхэм уз кыызэуэ, зи шIыфэ къабзэ-мыкъабзэ яхэтмэ зэригъэщIэну. Лъапсэ, 54. Арауи кыицIэкIынт, лы къэкIуам шыд пэху, нибэф цыкIуу кыицIэу кыицIэгъэзэжым, тIэкIуу сабэ зытыухъу шIытIысхъэжар. Аргъуей, 386. 2. (2). пльыф. ЖэцIыбгым фIэклауэ кхъухъэ тедзанIэм нэри кхъухъыжэ цыкIуу нибэфу тенджыз Iуфэ дьдэм Iуту къалгъэгъуаиц, мо къакIуэхэми гу кылгъатэри тенджыз Iуфэм Iута цыкIухэр нэхъыбэ хъуэу хуежъаиц. Лъапсэ, 36.

НЫБЭФ-НЫБАПЦИ (1). Еплъ **ныбэф**. Къэрэжэ тыркубзэ нэхъ зыицIэ гуэр шIокIие псоми зэхыху: - Мы нибэф-ныбапциIэр тIошIрэ пэцэми тумэн пицIыкIутху-пицIыкIутху кыизимытмэ, зэпIырэ зэкIэсу укIуэ. Лъапсэ, 37.

НЫБЭШХУЭ (1). Ныбэ ин. АрихъэкIэ Матренэ абыкIэ пхуэгъэбэяунт, шхыдэныр аргуэру къеублэ, и нибэшхуэр кэригъэувыкIауэ, физ пиэр иныр зэцилгъэ, и Iэр игъэдалгъуэ шыпсалгъэкIэ. Мазэ ныхъуэ щхъуантIэ, 556.

НЫБГЪУЭ (6). Къуалэбзу лгъапкыгъуэхэм шыщу мэз джэд мыин (губгъуэхэм, мэкъупIэхэм нэхъыбэу шхрохъэлIэ). Гъатхэр къэсрэ Гъуалгъэхэм нибгъуэр, Къоохъэ шIылгъэм И шIэцIыгъуэр. АбытIэ Мухъэб и кхъащхъэм... «Вагъуэ махуэ», 96. Ныбгъуэ цыкIуу хуэдэиц физри: ТIэкIуу губзи, къэпхъэхуаиц. Зи физ гурыщхъуэ хуэзыщIыр. «Батырыбжъэ», 146. Къеплгъыхмэ [Джэлил] - джэдкъазыр нибгъуэ хуэдиз фIэкла мыхъуу кыицIэцилати, лгъагъуэ дэлгъэтеяуэ кылгъытаиц. Бабыщыкыуэ адакъэпш, 493.

НЫБГЪУЭХЪЭШ (5). ГъэпцилгъэкIэ, хылагъэкIэ зыгуэр (щIыху, псэушхъэ) зрашэ шIыпIэ кыицIыжыгъуей. Абы и гум илгъыр сыт жыIэт: «Нэмыцэр, делэти, нибгъуэхъэшыкIэ кыицIаиц. Нал къута, 304. Ара мыгъуэиц: уи цхъэ закъуэ уи лгъагъуитIети, я нибгъуэхъэшыкIэ зыбгъэхуакъым. Нэгъуху, 34. НыбгъуэхъэшыкIэ сэрэру сипцхъакъэ иджы, жиIэу и цхъэм мыгъуагъэ хуехъыж. КIапсэ кIапэ, 16.

НЫБЖЪ I (30). Къызэралгъуэрэ кыицIэщIа зэманыр, илгъэс бжыгъэр. Зэпэцауэ узуакIуэиц, Уи алгъышири Iэклиэлгъакуэиц, Пэжи, и нибжыкIэ ар къунаниц Бгъэувылэм хъуниц зэрэн, Уэ сыноплгъми, уицIэлаицIэ КъоухъуэлIэ уи гураицэр. «Елбэддыкыуэ», 34. Дзэшу зызыгъээнэхъыжыу къуажэм дэсым ящицIит, и нибжыкIэ здынэсар тэмэм дьдэу имыицIэми иджыри лгъэризежъэт, бзэр сытхэр дэнэ къэна, нартыху къэна цхъэлыым еицI шыдыгум илгъу, жыг хадэ хъарзынэ илэиц, езым фIэкла зезыхъэ шыIэкъым. КIапсэ кIапэ, 6. Агроном егъэджакуэиц и гъусэр нибжыкIэ езым нэхъэрэ куэдкIэ нэхъыжытэжкъым, лы лгъахъиэ гъурт, гъуэнишэдж лгъапахъуэм джанэ гъуабжэ теутицIыщхъэрэ, абы и шIылуи пиджак укъуея тIэкIуу телгъыжу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 520-521.

2. (1). ГъащIэм кыицIыбд зэман. Ауэ си нибжыкIэ куэд слэгъуакъым Анэдэлгъухубэр зыицI IэицIыб. Сэ нэгъуэщIыбзэщI тхыль зэрысгъыр. «Щхъэлыкыуэ», 374. 3. (1). ЗэманкIэ кыицIыщхъэрэ зэтэхуэ, зэхуэдиз. ШIалэм илэиц ар псэлгъэгуу, Уеллэм нибжыкIэ зэныбжыгъэгуу. «Тисей», 488.

[И] НЫБЖЬ НЭСЫН (2). 1. (1). Къызэралъхурэ илъэс бжыгъэ гуэр ирикъун. *Поци флэкл си ныбжьыр нэмысауэ Сэ гузэвэгъуэр къысхуихуаиц, Синдур. «Батырыбжьэ», 83.* 2. (1). Жы хъун, и ллэгъуэр къэблэгъэн. *Сэри сьщлалэжкъым, си ныбжь нэсаиц – гъусэ симылэу гъуэгуанэ жыжъэ дауэ сьтэхъэн?* Нал къута, 231.

♦ **[Зи] ныбжь нэмыса** (1). Сабиигъуэм ит, балигъ мыхъуа, ныбжькӀэ мащӀэ къэзыгъэщӀа. *Сьт жыплэу ептыну зи ныбжь нэмыса сабийр?* Хъуэпсэгъуэ нур, 138. **[И] ныбжь хэклэуэтэн** (9). Куэд къэгъэщӀэн, жы хъун, ныбжьышхуэ иӀэн. *И ныбжькӀэ Щэрданыр хэклэуэтакъым, ауэ фадэ жагъуэу зэрымылгагъур уигъаицӀэу и нэицаицэр ицӀэуфӀыцӀыкӀлат, ицӀыӀэ зыхэттар дауэ еплэстхъами, и нэлушхуэ фафӀэр нэхъ плъыжъ хъуатэжкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. *Я ныбжь еджакулэуэм хэклэуэтаици, Я къэрэндаицыр ялэицоху, Хъэрф ятхыр тӀэклуи къуанишэбынизу Тхылъымплэр хвӀэгъуэу зэбгыроху.* Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхьэлыкъуэ», 384. *А лъэхъэнэм Мысыр къэралым пащтыхъу тетыр Мустафэт, и ныбжьыр хэклэуэта нэтми, зигъэткӀийт, фӀыкӀэ къытыпхын щымыӀэу, и фызыр ицӀалэти, дзыхъ ицӀагъуэ хуимыщӀу кӀлэпылпӀэт.* Лъапсэ, 100. **[И] ныбжьым темыцӀыхъын** (1). Цыхум хузэфӀэклар е хузэфӀэкыну ар зэрыхъуа илъэс бжыгъэмкӀэ къэщӀлэну ухэмытын. *Зи гъаицӀэ кӀыхъыр зэбгъэцӀэнум, И ныбжьым зыкӀи тумыцӀыхъ: Хейм къыицхъэщыжу къаукӀамэ, И гъаицӀэр тӀукӀэ хъуаиц нэхъ кӀыхъ.* Зи гъаицӀэ кӀыхъ. «Батырыбжьэ», 148.

НЫБЖЬ П (7). Зыгуэрим идз жъауэ, кӀыфӀыгъэ. *Жъэгуэм илъ мафӀэр зэрызэицӀагъэсту, унэ блыным ныбжь къуаицэ зыбжанэ кӀэридаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 262. *Къазджэрий и гум къэкӀыжаиц къуицхъэ тхъидэ гуэр: дунейм гузэвэгъуэ гуэр къыицхъуэу, бэлыхълажъэр къызылгысыным бгъэишхуэ уэгуэм итым и ныбжьыр къытрэдзэ, - жиӀэу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 640. *Уафэм яжъафэ къытеуауэ, щыху лъагэхэм ицӀакулэу фӀыцӀэм еицхъу ныбжь ядуэ, дыгъэр дохъутейм къыиц фочыпэу пшэм къыхэщит.* КӀапсэ кӀапэ, 5.

НЫБЖЬЭГЪУ (139). 1. (123). ГуапагъэкӀэ, пэжыгъэкӀэ, ныбжьэгъугъэкӀэ къыббгъэдэт, узыпыщӀа. *СхуаицӀыниц ныбжьэгъухэм джэгу, згъээзжэмэ, Бжэлупэр къабзэу япхъэнкӀау, Хуэм хъумэ, Изур къаублэжу, Къэфэниц бащлыкъыр екъуэклэу.* Сэлэт шырыкъу. «Шум и гъуэгу», 11. *Зи адэ-анэ хуэкъулейр кӀуэжырти, гъуэмылэ къыицэрт, арицхъэкӀэ уи гъуэмылэ уи закъуэ пшыхъу къыпхуадэнутэжкъым: нэхъапэ ицӀыкӀэ «иньжъхэр» хӀлэбэнт, сьмаджэм я Ӏыхъи хӀкӀынт, уи ныбжьэгъухэми гу ялгыптэнтти, къанӀамэ, уи Ӏыхъэт.* Зи лъэрыгъыпс тӀыгъа, 522. *АдакӀэ хужъыр ерагъуу лъэуейм дэлгъэтеижри и ныбжьэгъум бгъэдэтӀысхъэжаиц, и дамэр уз ицхъэкӀэ къымыгануэ.* Бабыщыкъуэ адакӀэпш, 485. 2. (14). *Ныбжьэгъугъэ мыхъэнэ иӀэу цыхум зэрызыхуагъазэ псалъэ. Ныбжьэгъу, уэ фӀыкӀэ иугу ськӀэкӀым, Си гъуэгу кӀыхъ хъуну къызэхъуэхъу.*

СыкӀуэнт нэхъ псынщӀэу. «ЩӀалэгъуэ щыиналъэ», 10. *Си ныбжьэгъухэ, каскэ лъапӀэр Къуэишхуэм дэту Доныпс кӀапэр Волгэ лъэциым щыхъэхуэнум Мис а махуэм хуэсхъумэнуу.* Волгэ Гуфэ. «Партыр ди пашэу», 15.

НЫБЖЬЭГЪУБЭ (3). Зэныбжьэгъу гуп. *Курьит ицӀалэм зигъэпхъаиэт, Ныбжьэгъубэм ар я пашэт, А курьитыр шы хъумакулэу и чэзүти, мис, ягъакулэу.* «Елбэздыкъуэ», 4. *Ныбжьэгъубэр и гъусэу, Уэреда, Ар зытесри шы къарэу, Уэреда, Си ицӀалэм и сэламышхъкӀэ, Уэреда.* Гушэкъу уэрэд. «Щхьэлыкъуэ», 388.

НЫБЖЬЭГЪУГЪЭ (1). Гуапагъэ, пэжыгъэ, къабзагъэ зи яку дэль цыхухэм я зэхушытыкӀэ. *Зэ укъакулэу ухъэицӀамэ, Уигу идэнкъым дубгынэн, Ныбжьэгъугъэ гур ицыцӀамэ, Налишкык гъуэзукӀэ къэбгъэзэни.* Фыкъэблагъэ, хъэщӀэ. «Партыр ди пашэу», 101.

НЫБЖЬЫЩӀЭ (4). НыбжькӀэ щӀалэ, балигъыплэ имыува, сабиигъуэм икӀа къудей. *Стадионышхуэр хъурейуэ НыбжьыщӀэ жэрхэм къажыхъыр, Яхъ эстафетэр зэпуэу, Хохъуэ зыхъыфым и ицӀыхъыр.* Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11. *Гуаици ныбжьыицӀэ дьидэ ицхъэкӀэ, Иэджэ и нэгу ицӀэклат, уеблэмэ и адэ-анэм я гъусэу ХъэфӀыцӀей е ХъэтӀрэмтӀыгу бэзэрым кӀуэуэ ицӀыху яцэу зэрэ-тӀэурэ илгъэгъуаиц.* Лъапсэ, 34.

НЫБЛЭКӀЫН (ныблокӀ) лэмьӀ. (1). *Еплэ блэкӀын.* Гъуэгу Гуфэм ицхъэ къуацэу и закъуэу Гъэ къэскӀэ цогъагъэ зы мей, ГъуэгурыкӀуэу ныблэкӀыр ешамэ, жыг ицӀагъым цогъуэлъыр, цожей. Мей. «Шум и гъуэгу», 74.

НЫДЭДЖЭГУН (ныдоджэгу) лэмьӀ. (1). *Еплэ дэджэгу.* Си псэр жыгым, и зы тхъэмпуэ, Жыбгъэр къэсмэ, ныдоджэгу. Си ИэдакӀэм щӀокӀ жыг хадэ. «Вагъуэ махуэ», 339.

НЫДЭПЛЪЫН (ныдоплъ) лэмьӀ. (1). *Еплэ дэплъын.* Нэхугъэ мащӀэр къыидихъу, Лъэ макъ сьмыщӀу зызгъэзу, Си ицӀыб къэп ицӀыкӀур измыхъу, Сьныдэплъынуу бжэ дазэм. Гупсысэ. «Шум и гъуэгу», 66.

НЫДЫХЪЭН (ныдохъэ) лъэл. (3). *Еплэ дыхъэн.* Шыр лъэтауэ уэгуэм йохъэ, Къалэ ицӀантӀэм ар ныдохъэ, Щхъыхыр фӀэту иньжэ закъуэ Къыбгъэдохъэ тӀэклу хуэицӀакулэу... «Елбэздыкъуэ», 16. *Си нэклэуэжыкӀэр сьт хъуами Зэ нэгъгъэзэнуу, къыспэплгъэ, Бгы пшагъуэр ицӀыгуэм тенауэ Зэхуэм пшапэр, лъэр хвӀэгъуэ, Къылгъэту си гур, сьпӀаицӀэу СьныдыхъэнкӀэ ди ицӀантӀэм, Зэ сьфӀуплгъэныр гурацэу Гуслъхъэниц ицхъэгъубжэм си натӀэр.* Гупсысэ. «Шум и гъуэгу», 66. *ФыицӀэгъуэтыхъыниц мыбы, фыкъамылгагъуэрэ, зэ уэрамым фыныдыхъэ, цыхум зыкъэвгъэлгагуэ.* Лъапсэ, 96.

НЫДЖЭ (10). 1. (5). Псы Гуфэм е псыкум иӀэ мывалгъэ-пшахъуалгъуэ псыр къыщӀыкӀэ зынэсыр. *Къохур ныджэм удз къытекӀэр Дыгъэ гуаицӀэм щилыгъуа.* Псынадахэ. «Вагъуэ махуэ», 346. *Упсы къуауэ уэ сепхъэхьрт, иджы уи ныджэм сэ сьтелгъиц.* Поэзие. «Мывэ хуабэ», 14. 2. (5). Толкъунхэр зытелгъадэ хы Гуфэ. *Апчарэ*

ерагъуу псым хыхъэри шкIащIэр кыIлихри ныджэм кытрилъхъащ. Шынахужыкъуэ, 54. Кхъухъ тедзапIэм къэсыжмэ, кхъухъыр ныджэм кытрилъафэрти, телгэт гъуыцъжу, кыкIэрищIаIами кIэратхъэщIыкIыжу. Лъапсэ, 40. Къаруи-псаруи кыыхуэнэжатэкъым Дэфэрэдж, тенджыз Iуфэм нэсу ныджэм щытелIэбам. Лъапсэ, 53.

НЫЖЭБЭ I (38). нареч. ШыжаIа зэманым техуэ жэщ; жэщ кIуа; къэкIуэнэ жэщ. Аргуэру махуэ дэкири, Долэт уэрамым кыдыхъащ «ныжэбэ старшынэр дэкиащ, мылъкуухудэхыр дихри», жиIэу хъыбар кэрихъэкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 304. Ярэби, ныжэбэ сызыгъэхъэщIа цыхубзыр мырмырауэ пIэрэ щылажъэр, жысIэу зыхуэсхъынур сымыщIэу сфIэхъэлэмэтт. МелыIыгч, 445. [Мариам Назифэ жриIэу:] Уи адэр нышэдибэ кызэуицIати, «модэ щIыхуэ тIэкIу езгъэхъыжыну згъэкIуащ», жысIэри къэзгъэщIащ, ныжэбэ укызыэрытар кыщIэмэ, уи фэр IэбжанэкIэ зрытрихынур цхъэ умыщIэрэ? Лэчымэ, 394.

♦ **Ныжэбэ кIуам** (1). Жэщ блэкIам. [Мариам] Ныжэбэ кIуам си нэбдзынэ зтезмылгъэу нэху сыккэIащи, сыздэцысым сыщысу соичхъэукъуэ. Лэчымэ, 395-396.

НЫЖЭБЭ II (9). Мы жэщ дызэрытыр; жэщ кIуар; жэщ къэкIуэнур. Сэ кысхуицIари хуэщIэжыну Ныжэбэ жэщыр нэху соггъэщ. Си хэку нэхъ ини сыгу сщIын. «Щхъэлыкъуэ», 386. Нурхъэлий зэзэмызэ къеплгъэкIмэ, ныжэбэ си насыт къэкIуэгъуэ хъуну кыщIэкIыни, жиIэу и гум къэкIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 229. Къэхъунури къэщIэнури ныжэбэщ. Нэху щымэ, балкъэр лгъэщкыр ирашауэ нэху дыккэIынуицI. Лъапсэ, 91.

НЫЖЕIЭН (ныжреIэ) лгъэI. (1). Еплъ желэн. ИтIанэ и нэм сэ сыщIэплгъэу Сабийм и закъуэ тхъэ хуэсIуащ: Абы и гуауэм сигу кыггилгъу, Сэ илгъэ сщIэжыну ныжесIащ. Сабий. «Шум и гъуэгъу», 20.

НЫЗЭПРЫКIЫН (нызэпрокI) лгъэмэI. (1). Еплъ зэпрыкIын. СынызэпрыкIрэ - укызыэуэ сыбукIми, хабзэм уиггэкъуэнищнукъым. МелыIыгч, 444.

НЫКЪУАКЪУЭ (1). ПсалгъэкIэ, къарукIэ, хуштыкIэкIэ зыгуэрым пэщIэт, пеуэ. Тхъэлухудыр Елбэздыкъуэ КъафIихыжри къэкIуэжауэ, Ар иныжъхэм ябгынауэ, ИмыIэжу бий ныкъуакъуэ, ЩысцI къуажэкIэм Дей и закъуэ. «Елбэздыкъуэ», 22.

НЫКЪУЭ (115). 1. (51). ТIу ищIыкIам языхъэыр. Сыхъэт ныкъуэ нэхъыбэ дэмыкIыу Астемыр Налишк нэщи, и шыр цIыхуггэ гуэрым деж кыдинэри, Елизаветэ уэрамыкIэ лгъэсу дриггэзэщи, Церковнэ уэрамыкIэ кIуэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. Зы сыхъэт ныкъуэ дэкиа-дэмыкIа, Бекъанрэ Апчарэрэ шы къомир къуажэ уэрам закъуэмкIэ драхуеящ, сабэ къалэтам уни сыти уимыггэлгъагуу. Нал къута, 270. Цыхубзым и лым и хъыбар имыщIуи кээнэнт: зэрыдэкIуар, фызыщэр зэрэкуэкIар, илгъэс ныкъуэ фIэкIа дэмыпсэуауэ фронтым зэрыкIуар, станциым зы жэщ-махуэ ириггэжъэжу зэрытесар - зыри кыггэнатэкъым. МелыIыгч, 442. 2. (7). Зыгуэрым и зэхуэдитI, ику, ибг. Марфэ и адэр зэрылэжрэ илгъэс ныкъуэм нэблэгъащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 151.

Зэгуэр уи адэм пицыхъэщхъэу Дзыхъ зыхуищIа цIалэ къеутIытири Си дей жэщ ныкъуэм къеггакIуэ, Ар зыдэщIыIэм кымыкIыу, Мыр кысхуэIуэхур лIыжъ ябгэм: «Бггэм я тIысынIэу бгы тIуащIэр ХэщIанIэ сщIауэ сопсэур». «Адэ», 138. Провокаторышхуэ хъуат езыри, - ямыггэIэпхъуэу губгъуэм къина Iэцхэм щыщ кыхурти, жэщ ныкъуэм нэхъ иэч зыхуищIа унагъуэм ирихулIэрт, езыр унэм яфIыицIэнищхъээрэ щIэуицIэрт: - Ей, танэ фыхуей? - жиIуэрэ зиплгъыхъырт, пIэунэм яфIицихъэрт. Къалэн, 434. 3. (31). Зыгуэрым щыщ Iыхъ. Чыржын ныкъуэ иритмэ, Тембот и къамылымкIэ Лу псы ириггэафэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 288. Хъэжыггэ кэп ныкъуэрэ мэл укларэ мащIэкъым ар гъуэмылэу, - жиIэрт колхоз тхъэмадэм, псалгъэр зэпишу. Нал къута, 270. 4. (6). 1. (3). ЩыцIаггэ, ныкъусаныггэ. Уи ныкъуэр изу кытфIаггэщIа, Ураггэщхъауэ узэмыщхъ. СфIэмьфIыр куэдрэ сфIэфIа уэ щIащ. «Вагъуэ махуэ», 318. 2. (3). Къалэм хъыбару щызекIуэрт Туземнэ дивизэм и начальник сонэ джыназ КIэвкIэвадэр кэбэрдэдей полкъум и командир Воронцов-Дашков жыхуаIэу пащтыхъ ныкъуэм и къуэр и гъусэу, нобэ-пицдеи кэсыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. Дэфэрэдж куэдым кызэрацIыхури, куэд кыкIэлгъыкIуэу зэрыщытри зымыщIэ щыIэт - итIани тырку пащтыхъ ныкъуэу псы Iуфэм Iусыр физ Iээм кыкIэлгъыкIуэну хэт и гуггэнт? Лъапсэ, 120.

♦ **Акъыл ныкъуэ** (1). Еплъ акъыл.

ЩЭ НЫКЪУЭ (14). Еплъ щэ.

НЫКЪУЭДЕЛЭ (1). Зи акъыл зэщымыщхъу, зи акъыл ныкъуэ. Ныкъуэделэ узыщIар кхъуэщыныр ара? Нал къута, 285.

НЫКЪУЭДЫКЪУЭ (13). УзыншаггэкIэ лажъэ, ныкъусаныггэ, дерг зилэ. Къэрэмьрэ щIыр игуэшири, езым къаIих щымыIэу, дзэм ныкъуэдыкъуэ хэхъухъати, хэкIыжащ. Лыггэ, 413. Зи сабий ныкъуэдыкъуэу къалгъур нэхъыбэу кызыхэкIыр цIыху куэд фадэм зэрыдихъэхаращ. Лъапсэ, 43. [Дахэуэс] И гуащэ ныкъуэдыкъуэ мьгъуэр унэ нэщIым кыщIэнэу пIэрэ, жыхуаIэу аращ зытегузэвхъыр [гъунэгъу физхэр]. ГушIэгъу, 420.

НЫКЪУЭКЪАУЭ (1). Къэмыуэпа, къэуэным нэса. Къазбэч Машевич къокIуэж жаIэу жылэм цызэхэхым, къуажэдэсхэр я клубыж ныкъуэкъауэр зыдэт пицIантIэм езыр-езыру щызэхуэсащ, цIыхур зэхэту илгъаггэмэ, блэмыкIыу кытхыхъэници, ди гукгъеуэ къедэIуэнищ жыхуаIэу. Лъапсэ, 73.

НЫКЪУЭКЪУЭГЪУ (3). ПэщIэщIэгъу, хэрхуэрэгъу. Пишахъуэр, мывэр блэ тIысынIэщ, ШейтIан уджыр я щIасэгъуицI, Пхелай гъуицIым цыицI ди ломри Къомир дощIыр ныкъуэкъуэгуэ. «Индийскэ поэмэ», 362. Мес Бадинокъуэр, Уэри ей-ей, Ныкъуэкъуэгуэ зи куэдыр, Уэри ей-ей, Хъэгъуэ-щIыгъуэ бащэр, Уэри ей-ей, Гуащэ бггэдэмыхъэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422. АмIэ адакгэ купраузыр ныкъуэкъуэгуэ имыщIу ныбжъэгъуищIэмэ, мынэхъыфIу пIэрэ [адакгэ хужъым]? Бабыщыкъуэ адакгэпщ, 482.

НЫКЪУЭКЪУЭН (мэныкъуакъуэ) лгъэмэI. (14). Зыгуэрым щхъэкIэ ныкъуакъуэ

(квэиэгъэ, псалгъэмакъ) квэгъэхъеин. *Мусэрэ Мэсхьудрэ зэмыдауэу махуэ дэкламэ, я цы зырыз тхъуэу квэицлэкъынти, пцэдджыжъ нэмзэым ныкбъуэкъуэныр квэицлэдзэж. Мазэ ныкбъуэ цхъуантлэ, 506. Цыхум я бээр зэхуэмидэ, Я цыналгъэри зэмыщхъ, Ныкбъуэкъуэныр я кум дэлыци, Зылгъэмыкбъуэ иракъухъ. Гъатхэм и бээ. «Батырыбжъ», 9. Сынэст зы къуажэ, бийр хэдгъащлэу, Квэицлэу нэгъуэицым гуауэ макъхэр, Аргуэру сыкбъуэрт сэ сытлэу: Лгъыцлэжыныгъэ джэрт, ныкбъуэкъуэрт. Дыгъэр къепсын папщлэ. «Шум и гъуэгъ», 55.*

НЫКБЪУЭКЪУТЭ (2). Зи ныкбъуэр къута, къутагъэ зилэ. *Иринэ квалэм кбуащ, хъэпшыну унэ ныкбъуэкъутэм квэицлэнам клэлгъыплгъыну. Нал къута, 234. Унэ ныкбъуэкъутэм уцлгъэхъ хъурэ? Нал къута, 222.*

НЫКБЪУЭЛЭ (3). Зи псэр пыт къудей, мылэпа. *Залымджэрий квэсри ныкбъуэлэу телъ цлалэм и натлэм еуэри цукбъуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 294. Лэслэпсыр хузэптымычу шы ныкбъуэлэ зырыз квэнамам, елгъэкуауэрт. Нал къута, 300.*

НЫКБЪУЭС (6). Зи ныкбъуэр са, сын зымыуха. *Гуэицъжъ мафлэ ныкбъуэсым бжэ хуэдэу набжэ Гулгъыр къыбуахри, тутнакбъэцим ицлэсхэр квэицлэшащ, ицлгъэм земыкбъуэжыфу исауэ, я Лэри я лгъакуэри къадэмыбзыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 292. Квэицлэуэныр бгъыкбъуэ ныкбъуэсыр Квэргъэжыр и цхъэр фызым, Мафлэр цхъэцим зэрынэсэ, зэхимыцлэу и лыр узу, Мафлэм есыр ер зи махуэр. «Тисей», 486. Бригадэм цыицу псэуэу квэнар мащлэ тлэклэу, нэхъыбэр ныкбъуэс хъуат, улгъэрт. Лгъгъэ, 412.*

НЫКБЪУЭТХЪЭЛЭ (1). Псым итхъэлэ пэта, имытхъэлэпа. *Псым ныкбъуэтхъэлэу квэицлэжыащ. Шынэхужыкбъуэ, 57.*

НЫКБЪУЭТИ (1). Иклэм нэс мытлэ, зи тлын ямыуха. *Окоп ныкбъуэтихэм уэсыр ици, Топышэр къауэм, мафлэ бзийр Жыр къамэ пгъаклэ пшэм йопыдж, Шлэ цтар удыным егъээджыждж, Си цейм жьы цылыр пхольдык, Слэтын нэбжыицыр сэ слгъэмык, Тхъэмахуэ хъуауэ хэт жейр. Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгъ», 28.*

НЫКБЪУЭТХЪУ (1). Иклэм нэсу мытхъуа, тхъугъэ зыхидза. *Пыцлэ цыкбъуэ ецхъуэ кбъуэицлэи зэригъэпцлэм мафлэ бзийр квэицлээтри хъэжым и нэклэу зэцлэклэр, и пащлэ клыхъыр, и набдзэ ныкбъуэтхъур квэицлэжыащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 68.*

НЫКБЪУЭШХ (2). Шхын ямыуха, зи ныкбъуэ ямышху къела, шхэхуэ. *Дэнэклэ уплгъаи кбъуэицлэу, шхын ныкбъуэицхыр зымы квэицлэпэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 60. Гъуэгу мыгъуэ емыжъэн Шамум и жытым хъэлыгъэ ныкбъуэицх илгъуэ нэхъыжым шрагъэлгъагъум, сэ квэицлэу: - Ухудий? - желэри. Хъэщлэ лгъаплэ, 400.*

НЫКБЪУЭЩИ (3). Нэсу цлэ мыхъуа, зи цлын ямыуха. *Дом Советклэ еджэу унэ ныкбъуэицлэицхуэм и пащхъэм деж шыгъажэри, чы еуэри, нэцэнэ еуэри - псори цекбъуэицлэи. Шынэхужыкбъуэ, 36. Абдежым ди школы мишу гупыфлэ кбъуэицлэи классхэр дэнэ къэна, унэри, клуб ныкбъуэицлэи, ищэри яубыд. Зи лгъэрыгъыпсыр тлгъа, 532. И лгъуэ дзашар*

имыцлэу и унэгуащ Шыкбъымхэ я пхъур мащлэу гъуэва, и закбъуэицлэи унэ ныкбъуэицлэи квэицлэнауэ. Кхъэлэгъунэ, 373-374.

НЫКБЪУСАНЫГЪЭ (4). Дагъуэ, дерт, цыщлэгъэ. *Нэхъ кууэ хэлгъатэмэ, нэгъуэицлэу гурхэр я нэм квэицлэуэнклэ хъунт, флэгъэнаплэ лгъыкбъуэуэрэ, арицхъэклэ эписграфыр цалгъагъум, я нэм квэицхъэрипхъуэри диссертацэм ныкбъусаныгъэ мыхъэнэ илэу гу лгъатакбъым, сэри эписграф тлэклэу тесхыжри квэицлэуэва къомыр увылэжыащ, зацитэри плалгъэм хуэзэу эфлэклэу. Лгъапсэ, 15. Жагъуэгуэ зыхуэйри ныкбъусаныгъэи, Уеицлэ, узэкбъуэхумэ, хэуэнт, Уи нащлэ телгъыр имылгъагъуэ, Уи цылыбым илгъым гу лгъитэни. Ныкбъусаныгъэ. «Дамыгъэ», 222.*

НЫП (55). Бэракъ. *Правленэ унэр нып зэмылэжыгъуэклэ ягъэицлэуэрицлэу, пащтыхъ нып хужьми, нып цылыхуми, пгъыжыми зымы гу лгъитэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 212. Нып цылыху цыкбъуэ къомыр «Проходная» станцим нэс тезу тетти, адэклэ тлууэ загъуэри зыкъомыр Мээдэгу лгъэныкбъуэклэ макбуэ, зыкъомыр Беслгъэн станцим флэклэу, Джылахъстэней лгъэныкбъуэри нып цылыху защлэу. Нал къута, 239. Бгъэдэтт а нытым зы сэлэт, Бий хъэдэр губгъуэм икбъуэхъат. Нып. «Щлалэгъуэ цыналгъэ», 22.*

Нып зехъэ (1). Бэракъыр зылыгъэ, зезыхъэ. *Ар ди нып пгъыжыр арауэ Дохъ коммунизмэм и махуэм, Нып зехъэр япэ ищауэ Нып тлызыхынур гъуэгуэ захуэм Тету ехъумэ гуращэр, Ар нэхъ жэрыжу пхыкбъуэицлэу. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 12.*

НЫСАШЭ (9). 1. (7). Нысэр адэ-анэм я деж кърашу зи нысэ хъум деж къашэныр; абы ехъэлэ хъгъуэлгъуэуэр. *Мэрэмкбъуэри нысаиэ жицлэу хэмытыххэнклэ хъунт, и жагъуэгуэу я нэр ирыригъэицлэицхуэны имымурадтэмэ, сыту жытлэмэ Инал цукбъуэидият: цхъэж зыфлэфлэу кбъуэицлэу, хэт дэклэуэнуми дрекбуэ, лгъэпкэ зэхэгъэж цыкбъуэицлэу жицлэу. Мазэ ныкбъуэ цхъуантлэ, 574. [Дахэуэс] Хъэблэ зыхэсым нэмыплгъэ кбъуэри, хъэдагъи ирекбуэ, нысаиэ ирехъуэ, псэ зылуэ нэклэ къеплгъыркбъым, «дауэ уицлэ» жацлэу; 2. (2). Нысаиэ хэт цылыхуэр. *Квэицлэуэри нысаиэ узгъакулэу, Си гъыни кбъуэуэр, сошылэу. Шлгъым и макъ. «Шум и гъуэгъ», 39. Фимыцлэу гуауэ - уафэр къабзэу Ирехъу си кбъуэицлэу фи дунейр. Нысаиэ фадэ цылыгъащлэу, Фи цлалэм цащлэу ислгъэмей. Лгъыжъ хъыбар. «Мыгъэ хуабэ», 181. [Адэлджэрий] Нысаиэу укбъуэицлэу хуэуэр. Гъуэгуэуэ, 124.**

НЫСАЩЛЭ (64). Нысэ къашагъащлэ. *Бэлацэ хъыбар гуэр жицлэу, нысаицлэу лгъэм жэмыш кбуауэ, иклэу цызэгъуэицлэу, и клэбдз лгъакуитлэу кбъуэицлэу ар бжыхъым цхъэпридзауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 279. Квэзджэрий сымэ джэгуэмклэу кбуауэ цылыгъагъум, Лу къабгъуэдыхъащ, нысаицлэу гъуэгуэуэ зэригъэлгъагъуэ. Мазэ ныкбъуэ цхъуантлэ, 598. Нысаицлэу унэм зэрыцлэуэ, Дэфэрэдж, зи абгъуэ къылгъэта джэджуртым ецхъуэ, унэм квэицлэуэрицлэу уэрамым дэлгъэдац: -*

Уэхъэхъей, дэлъху сiГэ мыгъуэмэ, гуцIэгъу кысхуэфцI. Лъапсэ, 118.

□ **НысацIэ мышынэр мэл цхъэ фIэбзам цошынэ** (2). Цыху фэрыщым, зэрыщымыту зызыщIым хужалэ. -Лло, нысацIэ мышынэр мэл цхъэ фIэбзам цошынэ, жыхуаIэм ухуэдэ. Шыныэхужыкыуэ, 46. [Хъэжумар:] НысацIэ мышынэр мэл цхъэ фIэбзам цышынац жыхуаIэм ухуэдэц уэ. Альхъо, 97.

Нысэ (113). Унагъуэ ихъа бзылхугъэр щхъэгъусэр къэзылхъуа-къыдалхъуахэм, и Ыхъылхэм зэрэхуштыр. Хъэбибэ гузэвакIуэ и гъунэгъум деж кIуати, къыгъээжауэ и нысэмрэ и пхъумрэ ицIлгъагъум, игур къызэрыгъуэтыжауэ и дуней гуфIэгъуэц. Нал къута, 223. Камизэхэ я нысэр къэгъубжауэ кэакIуа хъунти, асыхъэтым и къытехъэр темыкIыжауэ уцIенсэлгээн цыIэтэкъым, сэри абы къыфIээгъэкIакъым. Лъапсэ, 99. ПэгунтIмыгъуэр схуэIыгъакъым, Дисы и цхъэм мыгъуагъэ хуехъыжыр, къуаниагъэшхуэ IэцIэцIыхъа хуэдэу, езыр ягъэудэIуным и пIэкIэ и нысэм и гур дахэ хушIыну и ужь итиц. ГуцIэгъу, 420.

Нысэ Iыхъэ (1). ДыщырыкI. Нэхъ хъэдзэфIыр яцI жылапхъэ, Нысэ Iыхъэу Iей ямыхъ. Нэхъ хъэдзэфIыр яцI жылапхъэ. «Батырыбжэ», 27.

Нытеувэн (нытоувэ) лъэмыI. (2). Еплъ теувэн. Елбздыкыуэр зи мыгувэу И гъуэгуанэм нытоувэр. «Елбздыкыуэ», 14. Е бдыфыным абрэмывэ, Бгы нэпкъыжыым нытеувэ, Е нэхъ къатицтэм хэтIэхэсэ, ДыздэгъакIуэ мо ди хъэсэм, Фи джэгукIэ, умыпIацIэм, СфIэфIиц си хъэцIэм уэ сыбгъацIэм. «Елбздыкыуэ», 16.

НыфIэщын (ныфIещ) лэI. (1). Еплъ цIэ фIэщын. Еплъ итIани Псынэдахэ, Ариц псым цIэу ныфIацар. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346.

Ныхыхъэн (ныхохъэ) лъэмыI. (1). КIуэрэ зыщIыпIэ хэбэкъуэн. ЛлитI псым никIыну ныхыхъэуэ Игъэшынапты а псы уэрым, Тхъэ яIуэрт ЛлитIым я псэр Зи чысэм илгъу лэху цытыну. НыбжыгъуэцI. «Дамыгъэ», 54.

Ныхуэзэн (ныхуозэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм ГуцIэн, прихъэлIэн. Хъэр бзэхуэу, зейр кIэлъыкIуэм – Хъэм и къуныцхъэм ныхуэзэц. Хъэ шыкIа. «Дамыгъэ», 121. Бажэ цIыкIур, тIэкIуи шынэу, Мэз гъуэгуажыым нигъээзат, ШIакIуэ фIыцIэ, Iэнэ шыынэ Гъуэгуэм телгъу ныхуэзат. «Бажэ пшынэ», 3.

Ныхуэтхъэщын (ныхуэтхъэщI) лъэI. (1). Псы тепкIуэрэ зыгуэр гъэкъэбзэн. Псы къабзэбзэр къыщIэжауэ, Бжейм и лъабжъэр ныхуэтхъэщI, ФIыцIэ ини къыхушIауэ ФIым псы къабзэр хуеуэцI. Псым и хъэл. «Вагъуэ махуэ», 341.

Ныхуеуэн (ныхуоуэ) лъэмыI. (1). Еплъ Iэгъу еуэн. И лы пшэрыр егъэтIылыри Мыщэ къафэм Iэгъу ныхуоуэ. «Бажэ пшынэ», 8.

Ныш (7). ГуфIэгъуэм епха дауэдапщэ гуэрэм щхъэкIэ якуI Iэц (нэхъыбэм мэл). Япэм жиIэрт: «Ныш схуэбукIыным, хъэцIгъу сьнэкIуэниц, жиIэрти, иджы ныш хуэмей дэнэ къэна, езым ныш пхуиукIыныц, укIуэну ицIэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 195. Вы гъэшхар уи нышу, Мэл гъэшхари шытсу,

Санэ чейри цыту, Дэ удгъэхъэцIэнкъэ ЖысIэу сьщелгъэIум, НэкIэ къызымыплгъу лвейуэ ежъэжац. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 419-420. Хъэзырмэ нышыр ухуитици, Хъыбар егъацIэ Iыхъылхэм. «Адэ», 133.

Нышэдибэ (13). Нобэ пщэдджыжыым. Пщэдджыжъ къэс Къазджэрий зыгуэр къажриIэрт курсантхэм, нышэдиби сьт къыджиIэну пIэрэ, жаIэу нэплгъэрт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 604. Нышэдибэ радиом зэрыжиIамкIэ, фронтыр Тихорецк адэкIэ цыIэц, мыбы къэсыни къэмысыни. Нал къута, 209. Мариами и ЛIыр къызэрыкIуэжар и гуапэ хъуац, и анэ дэлгъум нышэдибэ къыгъэгъуэат фабрикэм лэжъапIэ Iуигъэуэвэну. Лэчымэ, 389.

◊ **Нышэдибэ лъандэрэ** (4). Пщэдджыжъ дьдэм къышщыцIэдзэуэ. Нышэдибэ лъандэрэ цытыц, - жиIэу Ботэц, Айтэц и щIалэ цыкIу Астемыр къыжэбдэлгъэлырт псалгъэр, адрейхэри зэрыгъэкIуйрт, жаIэм цыщу зыри къыбгъурымылуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 61. Хъэкурынэ къыгъуэтиц ЛIыгъур зыкыуэс къуэзгъэнапIэри, жиIац едэхэцIэу: - ЛIыгъур, накIуэ тIысэ, нышэдибэ лъандэрэ ди IэфракIэ къэдгъэшацкъым, тIэкIу дегъэдзакъэ, фIамыщIгъэс дыкIуэниц ноби. Лъапсэ, 105.

Ныщхъэбэ (34). нареч. Нобэ пщыхъэщхъэм. Ныщхъэбэ къэкIуэну пIэрэ, жиIэу Саният къытэплгъуэ унэм цIэст, езы Къазджэрии, хэти бгъэдырес, и гум илгъыр Саниятт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 667. Ныщхъэбэ къызэхуэсахэм яцIэрт хэт сьт хуэдэ гъусэ иIэми, я фызхэр уэршэур зэхэсурэ, езыхэр хэт саунэм кIуащи, зегъэбэз, хэти бильярд мэджэгу, куэзыр джэгун зыфIэфI цыIэми лъэныкыуэегъэз зацIац. Лъапсэ, 79.

НыщIэкIыжын (ныщIокIыж) лъэмыI. (1). Мис арыххэу цауэ гуацIэм Джатэр дьыгуэм трешацIэ, Щхъыблым цыщыи зы полгъэтри А иныжыым игу къылгъэту КIэбгъуэ зицIауэ ныщIокIыжыр, ЩIыр иреIэ лъы къытыжыым. «Елбздыкыуэ», 6.

НыщIыхъэн (ныщIохъэ) лъэмыI. (2). Хуэймэ, унэм ныщIохъэ, Къоджэм, ужэнуц и Дей. ЛIэныгъэ. «Дамыгъэ», 107. СыныщIыхъэ хъуну сьт жиIэу къызымыуныцIу бжэр зэрыIусхуэ унэм ныщIэбэкъуац, и дзэлыфэр тIарэ и дзэ пIацэу шым и дзэм нэхгъэрэ зыкIуи мынэхгъэ цыкIур сиггъэлгъагъуу, и нэри тIэкIу цIуиукъуащиIэу. Лъапсэ, 63-64.

Нью-Йорк (1). Америкэмщыщкъалэ. Апхуэдиз ахъшэ зэулуу Нурхъэлий игъацIэм илгъэгъуатэкъым, Нью-Йорк цыкIуам ахъшэ цахъуэж банкым къыщынэмыщIа. Хъуэпсэгъуэ нур, 229.

О

ОБЕД (1). УрысыбзэкIэ: шэджагъуэ шхэгъуэ. [Гесиод ВасэжриIэу]: Пщыхъэщхъэм сыккъэкIуэжмэ – обеди сьти цыIэкъым, адаккэр пхауэ цылыщ, си фызу пIагъур си гъунэгъум бгъэдэси, сурэт сьтхэм еплгъу. Тепщэц къэзылгъэтыхъ, 162.

ОБЕР-ЛЕЙТЕНАНТ (1). УрысыбзэкIэ: лейтенант нэхъыщхъэ. [Омар Шлоссер жриIэу:] Ауэ зуусхъэн

обер-лейтенант, сэ сытыркуу уугуэмэ уцоуэ. Гьуэгуанэ, 100.

ОБЛАСТ (2). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: кьэралым и зы Iыхьэ, щыпIэ пыухыкIа. Ростовскэ областымрэ Ставропольскэ краймрэ кьрахуу фи деж кьахуа шыр губгьуэм кьивнэри фи шыр мыбы кьэфхуауэ кьыщIэкIыны, жалати [совхозым], ар дадэм [Бекъан] и гум теухакьым. Нал кьута, 273. Иужьым лэпкэ зырызу Тэрч областым хыхьэу шыта псори зы республикэ щащIым, осетинхэм я гугьат Кэбэрдейр абыкIэ арэзы мыхьуу, я Iэтиащьэр кьэуери жиIащ: ди щIыр зэхэгуаишу ддэнукьым, зэлымыгьэкIэ ттефхыну фи гугьэмэ, республикэм дыкьыхокIыжри хэку цхьэхуэу дыкьонэ жаIэри. Лъапсэ, 88.

ОБЛАСТНОЙ (1). пIыбф. мыхь. УрысыбзэкIэ: областым ехьэлIа, епха. 1921 гьэм и гьэмахуэкIэм хуэзуу ЕтIуанэ областной парт конференцыр зэхуэсати, доклад зыщIыным и тезисым хэтт: революцэм щIыр лэпкэ псоми я зэхуэдэу шытын хуейищ желэри, кьэбэрдейищIым шыщи кьэзакьхэм я щIым шыщи Осетиемрэ Дигориемрэ кьыдрат жиIэу. Лъапсэ, 88.

ОБОЗ (2). УрысыбзэкIэ: хьэлтэ кьызырашэкI гу экIэрыщIа куэд. Бгы задэ иным Локотош дэкIауэ бауэбаицэу дзэщытым пIгэмэ - тобэ Iистифрилэхь - гитлеровцу цIыхуицэм нэблагьэ кьокIуэ. Обози я гьусаци. Нал кьута, 299. Машинэ е гу ирехьу - шу тIэкIум обоз зи цIэ яIэкьым. Нал кьута, 213.

ОБОРОНЭ (12). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: бийм узырпэщIэтын Iэмал цхьэхуэхэр. Бгы лъагэр горизонттих хуэдизу гуэшащи и оборонэр кьури зэтеупIэщIыкIым еицхьу кьат-кьаткIэ гуэшащи, ауэ горизонттихьэр гьуэзукIэ зэлгьигьэIэсын хуищIыкьым. Нал кьута, 299. [Кьул Зулкьэрней] Иужьым штабым я деж телеграммэ иригьэхьащ: Кубаницевыр командир уягьэувыну оборонэмкIэ комитетыр лъауэу. Щынахужьыкьуэ, 40. Комитет оборонэм и председателым еплэ - секретарь щIыныу зы цIыхубз цыкIу игьуэтыркьым, - жиIэу Яков Борисович Иринэ кьепльырт игьэунэхуну. Нал кьута, 235.

ОБОРОНИТЕЛЬНЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: оборонэм епха (еплэ оборонэ). Армавир деж оборонительнэ линие щыщIар нэмыцэм зэпытхьыгуафIэу зэпатхьынкьым, жызыIэу шытари щIэгьуэжауэ кьыщIэкIынт. Нал кьута, 215.

ОБКМ (2). ГьэкIэщIауэ: областым и комитет. Штабым и начальникьу Мутаевыр цагьэувам, а машинэр обкомым и гаражым цIэтым шыщу кьратащ, и кьулыкьу зэрыдэкIуеяр кьрагьэлтэгуажын цхьэкIэ. Щынахужьыкьуэ, 66. Обкомым яшати - хэзэгьакьым, нацдивизэр кьеджати - военнэ цыгьын хуэхьун ягьуэтакьым. Щынахужьыкьуэ, 32.

ОБНИМАЙ (1). УрысыбзэкIэ: IэплIэ хуэщIыны. А си пIащхьуэ цIыкIу, а си внушкэ цIыкIу... Нанэ обнимай кьыхуэщI, - жиIэрт [Хьэбибэ]. Щынахужьыкьуэ, 58.

ОБРАЗ (1). ТхаIуэм тхыгьэм, артистым ролымкIэ кьагьэлтэгуэ цIыху. Сьт ищIысми образ гуанэр Кьопсэлгэну дахуу хэлгу Хьыболтэгуэ адэ лъанIэр - ФIыщIэ иныр зыбгьэдэллыр. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 54.

ОБРАЗОВАНЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: цIыхум зэригьэгьуэт щIэныгьэ. [Хьэбибэ жиIэу:] Фэ школ, образованэ, студент живоIэри фызыхэмьт цыIэкьым. Щынахужьыкьуэ, 18-19.

ОБСЕРВАТОРЭ (2). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: астрономическэ, метеорологическэ кьэхутэныгьэхэр шырагьэкIуэкI унэ. [Тушкан Альбинэ жриIэу:] Гандурас обсерваторэм кьагьэхьащ тхылымIэ, кьэхьуэхьуу, Далай-ламэ жыпIэнущи аращ... Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 170. [Альбинэ жиIэу:] Рим кьалэм дэт папскэ обсерваторэм зыхуахьыныр ямыщIэу... Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 179.

ОБЩЕЖИТ (9). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: зы IэнатIэ Iут цIыхухэр зэгьусэу шыпсэу унэ. Нэху шыптауэ, дыгьэр общежитым кьыщIэлэйдарт, и нурыр, Iэпхьуамбэ кIыхьым еицхьу, гьуэлгьыпIэ куэдым ятепэщIыцыхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 610. Иджы и цIагьыр общежити, и щIыIур класси, пицантIэми шэц дэти, ари тIууэ зэтети, и цIагьыр бощи, ди пицIэгьуалэжьу псы кьызыртышэр щIэти, унэм и щIыIур склади. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 522. КIрахьуэ зIэхэм я цIэри иригьэтхати, ди общежитыр кьащыну арт литIыр кьыщIэкIуар. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 531.

ОГНЕМЕТ (4). УрысыбзэкIэ: зауэм кьыщагьэсэбэп мафIэ бзий кьэзыутIыпщ Iэмэпсымэ. МафIэр кьэзыутIыпщхэр тыныу пIагьуэ цхьэкIэ уалгьэIэсынукьым, щIытIым уелээн хуейищи, абы нэмыщIыжу огнеметыр зырыт танкыр хэтIащ, лагьым сыткIэ упэмылгьэщыну. Лыгьэ, 412. Огнемет жыхуалэр а махуэм кьащIащ, огнеметым мафIэ бзийр псыутхьым еицхьу кьыцутхэмэ, шыри шыт тесри мафIэу кьызыщIэлыдэурэ цхьэпидзырти, шыр цхьэхуэу, лIыр цхьэхуэу тIури щIыдагьэм хуэдэу исырт, итIани Кьэрэмырзэ шыщхьэмыгьазэти, и дзэм кьалэр кьащтащ. Лыгьэ, 411.

ОГОНЕК (1). XIX лIэщIыгьуэм кьыдэкIыу шыта журналым и цIэщ. Лауреат севгьэщIэ жиIэмэ, лауреат ящIыныу, си сурэт «Огонекым» итIыну сыхуейищ жиIэмэ, кьагьэщIэхьунукьым, уелэмэ лIы зыкIа ягьэтIысамэ, кьэвутIыпщыж жиIэмэ, абы хуэдэ Iуэхутхьэбзи кьыхуащIэфынуиц [мэзхьумэм]. Лъапсэ, 70.

ОГОРОД (1). УрысыбзэкIэ: хадэхэкI кьыщигьэкIыу цIыхум кьигьэсэбэп щIы Iыхьэщ. Абдежым ирихьэлIэу, губгьуэм итахэмэ нацдивизэр кьэсыжащ, жаIэу цызэхакьым хьэмьм тетари, мэкьум щыIари, огородым итари зэрызехьэу кьэсат, я лэжыгьэр кьагьанэри. Нал кьута, 213.

ОДЕССЭ (3). «Щынахужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм кьыхэщ кьалэм и цIэщ. Одессэ кьыкIыу эвакуацэ кьэкIуам гьунапкэ иIэкьым. Щынахужьыкьуэ, 50. Одессэ, Николаев, Киев,

Днепропетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэнэ кьали кьикъыу нэгъабэ эвакуацэ кьэкъуар иджы зэрыдэкъыжынуум и ужь итти. Нал къута, 217.

ОДИН (1). Урысыбзэм и бжыгъэцIэ: Зы, япэрэй. [Астемыр урысыбзэкIэ жиIэрт:] Это наш сын, один и другой, Лу и Тембот называется. «Мыр ди къуэц, япэри етIуанэри, Лурэ Темботрэц зэреджэр». Хьуэпсэгъуэ нур, 309.

ОДИНОКИЙ (2). УрысыбзэкIэ: зи закъуэ, езым хуэдэхэр зимыгъусэ. Белеет парус одинокий В тумане моря голубом... «Тенджыз цIыху пшагъуэм чэтэн закъуэр хохужьыкI». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 614. Къэзджэрий къеджац: Белеет парус одинокий В тумане моря голубом. «Тенджыз цIыху пшагъуэм чэтэн закъуэр хохужьыкI». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 610.

ОЙ (1). междом. Шынэ, гъэщIэгъуэныгъэ щIэзыгъэхуабжэ. [Варвара Романовнэ жиIэу:] Ой, Дэфэрэдж Шагировнэ, уэ пхуэзмышIэн мыгъуэ цыIэ – зыри къимыкIынкIэ сошынэ. Лъапсэ, 14.

ОКЕАН (14). УрысыбзэкIэ: хы. Иджы Исуф Алыхъым и шыкуркIэ портым цолажъэ, океаным тетурэ кхъухъ укъуеям я джабэр лэчкIэ илэу. Лэчымэ, 392. Америкэм кIуауэ хъарзынэу цыпсуэ Iэджи цыIэц, гъэ къэси океаным икIыжурэ Къунейтра къалэм и IэщIэлашэм къиIэпхъуакам ящыцу къэнэжар мащIэ хъужац, итIани Мариам и псэм идэртэкъым мы цIыналъэм икIыну, ягъээжэу зыдэса къуажэм дэтIысхъэжыну ноби мэгугъэ, арицхъэкIэ Алыхъым ецIэ апхуэдэ махуэ къащыхуихуэнур. Лэчымэ, 390.

ОКОП (26). УрысыбзэкIэ: зауэ лъэхъэнэм сэлэтхэр зыдэс щIы дэтIыкIа. Зауаер етащи, ЩIы щтари мэзгы, Окопу сыздысыр Уэс къэсым есей. Уигу, си анэ... «Шум и гъуэгугу», 27. [Дэциу] Уеблэмэ, шыл гъэгъуа илэти окоп лъэгум мафIэ щыщIри лыр игъажъу хуежъэмэ, игъащIэкIэ шыл зышхын зымыдар хъурейуэ окопым къетIысэкIырт, дзэкъэгъуэ зырыз къыдомытыну пIэрэ, жаIэу. Клапсэ клапэ, 7. Си фочым IэплIэ есиэкIауэ, Окоп блын цIыIэм зызогъэщIэ, Гупсысэ хьэлгэр къыстеуауэ, Абы сэ си гур ныхегъэщIэ. Си фочым IэплIэ есиэкIауэ. «Шум и гъуэгугу», 30.

ОКУПАНТ (2). УрысыбзэкIэ: залымыгъэкIэ щIы, цIыхухэр зыубыд зэрыпхъуакуэ. [Локотош:] Нэмыцэ оккупантхэр фукI! Нал къута, 304. Нэмыцэ оккупантхэр дахужри куэд дэмыкIыу Берие и къуэдзэ къомри и къуэри и гъусэу Тэрчкьалэ къакуэри къыдэтIысхъац, зы мафIэгу псо из цIыхуи къыздишэри, езы къалэми удыхви удэкли мыхъуу къэрэгъулхэр игъэуац. Лъапсэ, 83.

ОКУПАЦЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: щхъэхуимыткIэ зыщальхуа щIыпIэр бгынэн. [Сентрал Бекъан жиIэу:] Эвакуацэ, окупацэ жаIэнищи, и пжыпIэр къыпхуэщIэрэ... Нал къута, 276-277.

ОКУПИРОВАННЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: залымыгъэкIэ яубыда щIыналъэ. Оккупированнэ щIыналъэм къина жыхуаIэр дэрац, - жиIэри Иринэ и гур кIуэдэпац. Нал къута, 283.

ОКРИСПОЛКОМ (6) ГъэкIэщIауэ: округым и комитетым и лэжыгъэр зыгъэзащIэ. Къуажэдэс къызэрыгъэгубжыжар къосри окрисполкомыр къаувыхъауэ зэрогъэкIий, лажъэ зымыIэу вгъэтIысар къэвутIыттыж, жаIэри. Зи лъэрыгъапс тIыгъа, 525. Алий еджакуэм я нэхъыбэр я унэ зэриутIыттыжам хуцIегъэжати, окрисполкомым кIуэри къуажэ къэс телефон еуац интернатым цIэсхэр икIэщIыпIэкIэ къагъэкIуэжыну икIи псори къызэхуэссыжач, Хьэбас фIэкла къэмынэу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 532.

ОКРКОМ (1). ГъэкIэщIауэ: округым и комитет. [Ахъя] Ар окрком комсомолым и секретару цытыгъати, иджы Бурун къуажэм, цылэжъа къулыкъуцIапIэм къэкIуэжач. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 636.

ОКРОШКЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: квасым къыхэщIыкIа шхыныгъуэ щIыIэ цIыкIу-цIыкIуу убзыта лы хэлъу. [Дисэ Къандыцэ жиIэу:] Шурэ гъэмахуэ хуабэм джэ окрошкэ жиIэу зыгуэр тхуищIу цытац, абы хуэдэ къыфIэщIауэ къыщIэкIынищи. Альхъо, 85.

ОКРУГ (6). Зыгуэр папщIэкIэ къэралым къыхэгъэкIа и зы Iыхъэ. Округым цылажъэ къулыкъуцIэхэр отряд-отрядхуэр адэкIэ-мыдэкIэ зэбгрыклац. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 532. ФынакIуэ, лажъэ зымыIэу ягъэтIысар къедгъэутIыттыжынищи, жаIэри округым я центр Бахъсэн дэтым кIуэуэ гупышхуэр зэрызехэрт, къахуэзэр гъусэ къахуэхъуу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 524. Военнэ округым и штабым Къулым къыхуиIуэхуац, Кубанцевыр зригъэщIыхуу, ар дивизэм я командиру ягъэувым идэрэ имыдэрэ яжриIэу. Щынэхужьыкъуэ, 40.

ОКРУЖКОМ (1). ГъэкIэщIауэ: округым и комитет. Инал зыщIэс унэр тIууэ зтетт, и цIагъым окружкомыр щIэсу, езым этаж етIуанэм фэтэр щыIыгът. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 672.

ОКРУЖНОЙ (4). УрысыбзэкIэ: къэралым и зы щIыпIэ-административнэ центр. Ахъя «хъунищ» жиIац, езым окружной центрым комсомол театр къыщызэригъэпэцину и гугъати. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 636. Окружной центрым цылажъэ къулыкъуцIэхэу зызыгъэпцIкIуахэри къыкъуэкIыжри зэлуцIэшхуэм къахуэжач. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 525. Степан Ильич и письмор къыIэрыхъа иужь, куэд дэмыкIыу Астемыр ираджэри къыжраIац, унафэ ящIам ипкэ иткIэ, партыр зыгъэкъэбзэну окружной комиссэми председателу зэрагъэуар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 640.

ОКТЯБРЬ (11). ЕпщIанэ (бжыхъэ) мазэм ягъэлапIэ празникщ. Октябрь празникышхуэ махуэм эвакуацэ сыкIуэничи жызыIэр ежъащи, цIыхур гъуэгум тези, демонстрацэ кIуэ хуэдэщ. Нал къута, 298. Октябрь уардэм и мафIэр Щылыда махуэр блэкIац Иджы насыпу дэ дгъафIэр Мис а зэманым къалъхуац. Си адэм. «Бгы лъапэхэм джэ», 45. Октябрь празникыр илгэс тIоуцIрэ тхурэ црикъу махуэм ирихъэлIэу капитаным приказ итхац, нэхъ партизаныфIхэм фыщIэ яхуищIу, Iэщыхъуэхэм ехъуэхъуу. Нал къута, 297.

ОЛОМОУЦ (1). Чехословакым хыхьэ кбалэ. Чехословакым я зы кбалэу Оломоуцим *Іэтицлэвацицэу Я сурэтыр налгэ-налгэу Пхгэ зэрызу икгукІэ пІацІэм Кбаггэхьакгэ кыыхацІыкІри*. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ОМАР (2). «Ггэуэгунэ» пгесэм хэт персонажц, илгэс 40 зи ныбжыц. [*Адэлджэрий Бидие-хганум жриІэу:*] *Омар цхгэкІэ сымыгузавэ, уэлэхы, сэ. Ггэуэгунэ, 111. [Бидие-хганум Адэлджэрий жриІэу:] Омар арэзы пиІыну уи мурадамэ – кгохгуллактым. Ггэуэгунэ, 111.*

ОМАР-АГБА (1). ЦыхухуцІэщ, «Ггэуэгунэ» пгесэм кыхэщ персонажц. [*Адэлджэрий Омар жриІэу:*] *Кгысхузгэггэу, Омар-агба, укгызэрысыцгыгуггэу сыкгыицІэлактым. Ггэуэгунэ, 111.*

ОН (4). Урысыбзэм и цІэпапщІэщ: ар. [*Матренэ украиньбзэ зицгырт*] *Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. «Яубэржэба цІалэ, цылгын хуейти, итІанэми ккелухэ»* Мазэ ныкгуэ щхгуантІэ, 555. [*ЕггэджакІуэхэм еджакІуэхэм кгажрелэ:*] *Теперь он [Али Асхадович Шогеницков] будет вас учить родному языку. «ДяпкІэ мыбы [ЩоджэницІу Алий] анэдэлгхубзэ фриггэджэнуц. Зи лгэрыгыпс тІыггэ, 521.*

ОПЕРАЦЭ (28). Урысыбзэ ныкгуэкІэ: узыншаггэ и лгэныкгуэкІэ дохутырыр сымаджэм и Іэпкылгэпкыым сэкІэ хэлэбэныр. [*Дэфэрэдж:*] *Сэри кгызгуроІуэж, си мурадым сытету, сызыхэмытын сыхэтыну Іэмал зэримыІэр, итІани операцэ тиІыну цыхубзым и адэ-анэм захуомыггаззу хгунутэккым – сеуицІын хуейт арэзырэ мыарэзырэ. Лгэпсэ, 17. [Дэфэрэдж:] УиІэгузэвжын цыІэккым, операцэр хгарзынуэ зэфІэкІац. Лгэпсэ, 22.*

ОПЕРАЦИОННЭ (СТИОЛ) (1). пгыф. Урысыбзэ ныкгуэкІэ: сымаджэр операцэ щацІкІэ зытраггэггуальгэ. [*Дэфэрэдж:*] *А фызыр [Варварэ Романовнэ] куэд лгандэрэ соцІыхур, мызэ-мытІэу операционнэ стІоным дыздыбггэдэтиц, Іэджи кгедггэлац уз зэмылІэужыггэуэм. Лгэпсэ, 13. 2. (7). Операцэ щацІ пэш [*Дэфэрэдж:*] *Пыжыны и кгурмэкгейр хичыным хуэдэу кгызоплг, кгызгурыІуаккым мо и псэм еджэу телгымрэ мыбырэ зэпха цІэхгуар, уиІэупиІэми нэхгэижу, диггэгувэнуци, Пыжыны жІІэм семыдалуэу сокІуэ операционнэм. Лгэпсэ, 19.**

ОПЕЧАЛЕН (1). УрысыбзэкІэ: и жаггуэ хгун, нэхггэин. [*Асэтин джыназым:*] *Как жаль!... как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «Хуабжэу си жаггуэц, князь-полковник, апхуэдэ ІуэхукІэ уи деж сызрыцыІар»*. Хгэуэпсэггэу нур, 116.

ОПОЛЧЕНЭ (1). Урысыбзэ ныкгуэкІэ: дзэ нэхгыщхэм и дгэлэпыкгуэггуу зыхуашэс зэуэлІ гуп. *Езыр [Ахгсар] ополченэм хэтауэ арат – кгалэм нэмыцэр кгыицбггэрыкІуам зэуац. МелыІыч, 448.*

ОПТИЧЕСКЭ (1). Урысыбзэ ныкгуэкІэ: зыгуэр ггунэггуу, фІгуэ уэзыггэлггэу, нэхуггэ.

[*Кгазыхгэуэ Мухгутар*] *Бобруйск цыІэу снайпер курс яггакІуэри, ар кгыуха иужь, фоч кгратац оптичэскэ приспособление иІэу. Шгынэхужыкыгуэ, 69.*

ОРГАНИЗАЦЭ (1). Цыхубэ зэгухэныггэ, кгэрал ІуэхуцІапІэ. [*Степан Ильич кгыитхырт:*] *Уэ [Астемыр] хэкум фІгуэ укгальггэу, пиІэ кгыицхуацІ, фи парт организацэри хгарзынэу кгыитхуицти. Мазэ ныкгуэ щхгуантІэ, 568.*

ОРЕДАДЭ (1). ГүфІэггэуэ ин. Зыкгоми гурымырт, арицхгэкІэ нэхгыбэм «оредадэр ди махуэц» - жаІэрт. Хгэуэпсэггэуэ нур, 247.

ОРДЕН (18). ШгыггэкІэ, лэжыггэкІэ кгызэрыхэжэныкІам папщІэ цыхур зэраггэпажэ дамыггэ лгэпІэ. *Псори зэфІэкІа иужь, шуудзэр парадү блэкІын ипэкІэ, сотнэ кгэс я командирым рапорт кгыритац Воронцов-Дашкову зи бггэр орденым цІиггэнам. Хгэуэпсэггэуэ нур, 126. Шгыггэ зезыхгэ псоми орден кгыицратым тхгэ зэхуалуац, я ордену хгуар я бггэм хамылгггэуэ я бэраккым хаІуу, а бэраккыр яІыггыу адэкІи зэуэну. Лыггэ, 411. Сэлам изохыр текІуахэм, ГгашцІэ ухуэным и лгыхгухэм, ШІІэуэ нурыцІэ зыггэпсхэм, Мы орден лгэпІэр зратхэм. ТекІуахэм сэлам. «Бгы лгэпгэхэ деж», 35.*

ОРДИНАТОРСКЭ (3). Урысыбзэ ныкгуэкІэ: сымаджэщым дохутырхэр щызэхуэс пэш. [*Дэфэрэдж:*] *НтІэ, накІуэт модэкІэ, уи псалгэ дыггэлхэм дегупсысыни, жысІэри абы жиІэным нэзмыггэсу, цІалэм и Іэггуапэ лгэныкгуэр субыдри ординаторскэмкІэ слгэфыну селаци, фІы кгызэрытызыхынур хгэккІэ си фІэиу. Лгэпсэ, 64. Ординаторскэм и бжэр Іуха хгэзырт. Лгэпсэ, 64.*

ОРДЖОНИКИДЗЕ (6). «Лгэпсэ» романым кгыхэщ щІыпІэм и цІэщ. *ХгэиІэми гукггэуэггуэр иІэц: иггашцІэм илгггэуэ мыхгуу цыта и бийм и цІэр Тэрчкгалэм фІацаици, ар и гум техуэрккым, квалэм и цІэр – Орджоникидзе – захихмэ, и фэр зокІуэкІ. Лгэпсэ, 86.*

ОРКЕСТР (28). УрысыбзэкІэ: мэкгамэ зэмылІэужыггэуэ зыггэзащІэ джэгукІуэ гуп. *Лу и гум кгэкІыжац (зэгуэр военнэ оркестр илгггэуати) кларнеткІэ еджэу бжггамий дахэ, Іэпэ куэд иІэу. Мазэ ныкгуэ щхгуантІэ, 614. Инал инструментыцІэ кгаритрэ оркестрыр ин хгумэ, полгку псо мызыккІэ зауэм ІуашэнкІи хгунци. Мазэ ныкгуэ щхгуантІэ, 554.*

ОСЕТИЕ (3). Кавказым Ицхгэрэм хыхгэ округц, «Нал кгута», «Лгэпсэ» романхэм кгыхэщ щІыпІэм и цІэщ. *Хгэтэлии арац – и уни сыти кгыганэри кгежггэц, Осетием я дежкІэ иунэтІауэ. Нал кгута, 215. [Берие:] Арац, моуэ кгезггэжггэни: мыгггэму бггэлиэвик партымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дыди фІыкІэ кгыитхуэупсэу зэрыцытар нэрылгггэуэ пиІу, Совет правительствэм кгэрал мыхггэншхуэ зиІэ унафэ кгыицтиц, Севернэ Осетием зиубггэуа, зиужгэ зэрыхгуным теухуауэ. Лгэпсэ, 88.*

ОСЕТИН (17). Осетием нэхгыбэу щыпсэу лгэпкк. [*Алыджыкгуэ:*] *А лгггэным цырибоныр хуицхуэ хэлгггэ пиІынуми, ггуэтыгггэуейт, итІани осетинхэм цІагггэжу кгыицІэкІынти,*

кыгъуэащ [цыгъуэащ]. Мелыгъ, 441. Урыс нысэ е осетин нысэ зиэм йоутиц: «Уи бынунэм уахэсу зыдебгъэшыну, хъэмэ укъанэмэ, нэхъ нфлэфит» - жайу. Лъапсэ, 85. Осетин къуажэ цысащ, - жиэри, цыныгъэлы къыцлэжыны, зыгуэр къэпсэлъащ, - Дзауджикауклэ еджэу. Лъапсэ, 86.

ОСТАП БЕНДЕР (1). Урыс литературэм уыщрихьэлэ образщ. *Остап Бендер и Дуней тетыхлар и псэм хэлъици, абы зригъэцхъу* Лэмалуи хылэуи къыхуэгупсысын къынгъанэркъым [Ботэх]. Лъапсэ, 96.

ОСТАТКИ (1). УрысыбзэкIэ: зыгуэрэм щыщ къэна, къыдэхуа. *ХысэпкIэ дыщеджэм деж, «остатки» хужымылэу «отаскэ» жызылэ цылэ цыкIу къытхэтти, къызууицащ: - Ей, Соловкир Къалэжыным адэкIэ? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520.*

ОТ (2). Урысыбзэм и предлогщ, зыгуэрэм и къежъапIэр, абы узэрыпэцлэкуэт зэрыхъунур къэзыгъэлъагъуэщ. *Четвертай от край, - жиэри фызым и Iэр и унэмкIэ ишиащ... Нал къута, 243. Старик, я слышал много раз, что ты меня от смерти спас. «Лыжь, сэ куэдрэ зэхэсащ уэ ажалым сыкъызэребгъэллар». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 607-608.*

ОТАСКЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: «остатки» къызыхуэмыпсэлъыф цылэ цыкIум къыгъэсэбэпа псалъэщ, мыхъэнэ илэкъым. *ХысэпкIэ дыщеджэм деж, «остатки» хужымылэу «отаскэ» жызылэ цылэ цыкIу къытхэтти, къызууицащ: - Ей, Соловкир Къалэжыным адэкIэ? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520.*

ОТБИВАТЬ (1). УрысыбзэкIэ: теуэу къарукIэ къытехын. *ХъэтрэмтIыгу си нэр къыхуикI цыхъуар еджэн къыцлэздзэу урысыбзэ тIэкуи зэзгъэцIа нэужыкIэи, сыту жыт: зэгуэр сымыцIэххэу Пушкин итхам ящыцу уэ срихэлIащ, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэракъым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ къащытэпхыну, зэауэм гъэр цытIахэр Анапэ деж кхъухъэм ярыз цытIыну». Лъапсэ, 6-7.*

ОТДАВАЙ (1). УрысыбзэкIэ: ет. [Хъэбибэ Ачарэ жриIэу:] *Дэн-тIэ уздэжIуэнур... Свой земля отдавай, чужой земля убегай? «Уи цыр ет, хамэцIыи икI?» Ара узэрызэуэнур? Нал къута, 224.*

ОТДАМ (1). УрысыбзэкIэ: уэстынщ. [Асэтин джыназым:] *Если желаешь, я отдам табун... «Ухуейуэ цытмэ, шы гуартэр уэстынщ». Хъуэпсэгъуэ нур, 116.*

ОТДЕЛ (3). Щалэжыым теухуауэ предприятие, IуэхуцIапIэ с.ху. зэрыгуэшам щыщ зы. [Локотош Къулым жриIэу:] *Зы полк гуэрэм зыхуэгъазэу си Iуэху къызырекIуэкIар «смерш» отделим яжесIэн жысIэу куэдри си гум къэкIат. Нал къута, 248. [Къулым Локотош жриIэу:] Армэм бгъэзэжмэ, «смерш» отделим уи Iуэху зэхагъэкIыху уалыгъынщ. Нал къута, 248.*

ОТДЕЛ КАДРОВ (1). IуэхуцIапIэ, къулыкъуцIапIэ сыт хуэдэхэм щылажьэхэм я дэфтэрхэр зыщыхумэ къудамэ, абы хухэха

пэш щхъэхуэ. «Отдел кадровкIэ» зэджэр *нши ямыгъэплъ гуэрэм цIэст, цхъэгъубжитI хэлъым абджыр хаударэ газет Iушхуэу*. Мелыгъ, 450.

ОТДЕЛЕНЭ (6). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: предприятие, IуэхуцIапIэ с.ху. зэрыгуэшам щыщ зы. [Азрэт жиIэу:] *Отделенэ отделинэкIэрэ фыкыгъэкIыуэрэ Iэ теудзэ. Нал къута, 259. Анализэри къагъэса цхъэкIэ, янэрейм нэхъэрэзыкIу мынэхъыфIу къыцлэжылащ, арицхъэкIэ укыкIуэт хъужынутэкъымы, отделинэм дохутыру цIэтыр къезджащ. Лъапсэ, 14. Къэпсалъэр бетэмалу къэсцIыхуащ - Аннэ Павловнэ, сымаджэцим и гинекологическэ отделинэм тетщ, куэд лъандэрэ къыздолажьэ. Лъапсэ, 7.*

ОТДОХНУТЬ (1). УрысыбзэкIэ: зыгъэпсэхун. *Отдохнуть бы мне, «Зыгъэпсэхуащэрэт» - жиэри Локотош и ныбэм телэбжащ, узыр зыхэттыр мыбдежщ, жыхуиIэу. Нал къута, 243.*

ОТЕЦ-ГЕРОЙ (1). УрысыбзэкIэ: адэ-лIыхъужы. [Вадим Къэрней жриIэу:] *Отец-герой, жиIуэ цIэ лъапIэ цыгъэатэмэ, уэ къытIащат. I'уэгуанэ, 135.*

ОТОРВАННЫЙ (1). УрысыбзэкIэ: къыпыча, къыкIэрыча. *Уэрюм и одинок Грозой оторванный листок... «Нэцхъейиц икIу и закъуэиц Уафэгъуагуэуэм къыпича тхъэмтэм». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 607-608.*

ОТПУСК (8). Цыху лэжъапIэ Iутым зыгъэпсэхуну кърат зэман пыухыкIа. [Дэфэрэдж:] *Отпуск сызэрыкIуэр зэзгъэцIа цылэкъым, си гугъу къамыцIу си нэр дэплгъэм я лъэр нэхъ лъэлэсынищ жысIэри. Лъапсэ, 7. [Дэфэрэдж:] Сыт жиIэми схуэфашщ, илъэс къэс аращ: отпускыр пицэдджыжыым къызат, пицыхъэцхъэм страхыжыр, зыгуэр си Iуэхум къыдэмыуэну Iэмал илэкъым. Лъапсэ, 8.*

ОТРЯД (89). УрысыбзэкIэ: зыуэкызырагъэпэща зауэлI гуп. *ГъэцIэгъуэнри аракъэ - Локотош и отрядым цыцу зылIуэгъэ къудей хъуакъым, бийм яхэкуэдэрыкIар абы хуэдиз хъу нэти. Нал къута, 300. Пицыхъэ-уэркъыжыжым я дээр хадэхэм, мэкъу пыпхъуэхэм, гуэцхэм цIэтIысхъауэ къыцлэжылащ, Мэтхъэным и отрядыр къызэрыкIуэ уэрамым я пулеметхэр къытегъэпсауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 320. МашинитIым я ужъым шу отрядыр итт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 582.*

ОТСЕДОВА (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: мыбдеж. [Матренэ:] *Да киш отседова, слышишь, ты, Лю? «Зыуегъэхыт мыбдеж, зэхэпхырэ, Лу». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.*

ОФИЦЕР (23). Дзэм, флотым, милицэм унафэщIэхэм хыхъэ цыху. [БырмамытI:] *Инджылыз офицерыр сэ схуэдэу капитант икIу лышхуэт. ХъэщIэ лъапIэ, 398. Верэ Павловнэ и адэр полковникыу цытащ, езыр офицер гуэрэм дэкуэжри зыдэкуар япэ зауэм зэрынэсу къаукIат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 573. Ар офицерти, дамэтелхэр Дамэ зытелъым къоухэлъэкI. Къыздэжэри. «Вагъуэ махуэ», 11.*

ОФИЦИАНТКЭ (3). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: шхапIэ зэмылэужыгъуэхэм шхын къэзыхъ цыхубз. *Рестораным зреджэр «Фызым япэлэцIуэ»*

жагээ арат, и цлэ дьдэр яцыгыуицэжауэ, официанткэу абы шлэтыр хьыджэбз дахэ зашлэти, зэ уцешха-уцешамэ, томыгээзэжыну лэмал зимылэт. Лъапсэ, 25. Гээцлэггэуэнри араткэбэ: зымы хьэрэм шихауэ гу лъататэккыым, яшха-ирафам и уасэр щатклэ счетым псори тэмэму иратхэрт, сыту жытлэмэ, абы я директор Раисэ Муратовнклэ зэджэр тклийт, лей иратхауэ илгээгуакгэ - зэфлэклат, официанткэр тримыггэккыну лэмал зимылэт. Лъапсэ, 25.

ОЧЕН (1). Еплэ **очень**. [Дэфэрэдж:] Запискэ тлэклум соджэри кыызгурылуэрккыым, абы ит псалгэ тлэклу дьдэр хьэти лей дьдэклэ тхат: «Катуша очен прошу сделает то что просит Лидочка Батракова». «Катуша, хуабжыу сынолгэлу Лидочкэ Батраковэ кыицлэолгэлуру хуэицлэну». Лъапсэ, 24.

ОЧЕНЬ (1). Урысыбзэклэ: еггэляуэ, хуабжыу, иккыулэ. [Бот Степан Ильич жиуэ] Очень радуемя. «Хуабжыу догуфлэ». Хьуэпсэггэуэ нур, 261.

ОЧЕРК (5). Урысыбзэклэ: литературнэ произведенэ мын. А очеркыр зытхар кыицлэхуатэмэ [Якбул] флы цлехынтэккыым. Нал кьута, 262. [Локотои] Зэггэр район газет кыицлэхуатэ еплэати, очерк гээцлэггэуэн иту кыицлэхуатэ. Нал кьута, 252.

ОЧЫРЭ (2). Урысыбзэ ныккыуэклэ: зыккыуэхуатэуэ, гьуэрыггэуэрэ зыгуэр зыцлэ. Бэлацэ мычэму хьуицлэрт: - Доггэуэ, очырэр зейр сэра иджы. Хьуэпсэггэуэ нур, 262. [Бэлацэ:] Аурэ очырэр ди джи кьэсыничи, ди шьжыитгыр мэхь-мэхь. Хьуэпсэггэуэ нур, 26.

П

ПАБГЪЭ (3). пльыф. Псоми флыуэ яльаггэуэ, псори зыпэплгэ. - Уэ ди пабггэ, Кьытхуеблаггэ, - Жиуэ бажэр кхьэум еджац, Мыщэр шхыдэу кьэтэджац. «Бажэ пшынэ», 10.

ПАБЖЪЭ (18). Кьуацэ-чыцэ Гуэ, удзыжь сыт хуэдэ зэцлэкла. - Си анэм сыккылгэаггэуэ, кьэджэничи сишэжыничи, жиуэ Саримэ гузавэрти, нэхь пабжэуэ лувым хэтубжыккыым цхьэпрыплгырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 133. Псы адырыцлэ цлалэ цлыккыуэ зыккыом пабжэум хэст, жэмхэр лэхуэум иратри кьаггээзэжауэ. Мазэ ныккыуэ шхьуантлэ, 506. Си гум лэджи кьыполгэдэ, Нэгум цлэккыуэ адэ япэ Бжэныр пабжэум сфлэхэккыуадэу, Зы жэм заккыуэ цыызггэхуари. «Щлалэггэуэ цыналгэ», 408.

ф **Пабжэум хэлгэдэжын** (1). Зыггэпщккыуэжын. Хьыбар хьэбырышыбырыр фи флэц фымыцлэ, пцлы гьуицэц, ар жызылэу зырыз цыламы, пабжэум хэлгэдэжац. Лъапсэ, 84.

ПАВЛОВНЭ (75). Урысыбзэккыуэ: Павел ипхьуэ. Аннэ Павловнэ зэрыжилэмккыуэ, дьггэуасэ лъандэрэ и температурэр лгэггэуэ дэккыуэяц. Лъапсэ, 10. Кьазджэрий Верэ Павловнэ и лэблэр иубыдац, джэггумккыуэ ишэну. Мазэ ныккыуэ шхьуантлэ, 597. Цыхубзхэр шынаати зыри жалфьиртэккыым, Верэ Павловнэ

зэхихат Жыраслгээн и хьыбар, арицхьэккыуэ зэи илгээгуатэккыым. Мазэ ныккыуэ шхьуантлэ, 597.

ПАГАГЪЭ (1). Паггэуэ зэрыщыт мардэ. Кьаккыуэ, умыщлэу си жаггэуэ, Мы зыр бжеслэным нэхьыщхьэц - хьыджэбзым хуэцккыым пагаггэуэ. Дэ кьэтпсэлгэхэр дьггэуасэ. «Шум и гьуэгуэ», 70.

ПАГАФЭ: ф **пагафэ зытеггэуэн** (1). Зыхэлэтыккыуэ. Уи шхьэм пцлэ зэрыхуэпщлэжыккыуэ уи щытыккыуэ кьэггэлгэггэуэн. Зэрыллы пхьашэр имыггэггэуацэу, и цхьэр лэтарэ пагафэ зытриггэуэуэуэ, и ужьым ит сэлэтхэр хьымплар имыщлэу ккыуэрт, и пацллитым зыр кьытрачауэ цытыггэати пацлэ ныккыуэуэ цыт пэтми. [Жыраслгээн]. Мазэ ныккыуэ шхьуантлэ, 580.

ПАЕК (1). Мардэ пьухыккыуэ тету, зэман хэхам ят ерысккыуэ. Кьулым джэ лууэвэмэ, пайк кьуитынккыуэ мэхьуэ. Нал кьута, 236.

ПАЖЭ I (3). Быным я нэхьыжь. Си анэжыым ухуээм, и заккыуэу жэлэж: «Уи цлалэу уи пажэм и гьуэгуэр ккыуэ хьуац». Зэныбжэжггэуитлэ. «Шум и гьуэгуэ», 33.

ПАЖЭ II (2). Нэхьыщхьэ, пэрыт. Лгэхьууэ сэ лэджэми сатожыр - шу пэрыт пажэм псыр пожыр. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгуэ», 86.

ПАКЕТ (2). Псыпсым е тхылымплэм кьыхэщлэккыуэ хьэпшып гур кьызэррахьэккыуэ хьуржын. Абы хуэдизу иггэцэхуу зоотехникым Анчарэ кьрита пакетым итар дерективэцлэрт. Ботаникэмккыуэ езыггэджэр кьэвггэсэбэпурэ, удз хуицхьэуэ зэхуэфхьэс жиуэ арат. Шьнэхужыккыуэ, 58. Абдеж мотоциккыуэ тесуцлалэ кьосри, пакети кьызет. Хьэцлэ лъаплэ, 399.

ПАККУЭ (2). пльыф. Сыт цыггэуи япэ ит. Шьт сыт цыггэуи цлалэ паккыуэу, Бийр кьоуамэ занцлэрыуэу коммунисту уэ шэрыуэ. Уцие. «Партыр ди пашэу», 89. Хьэ парийри хьэлыггэуанэу лэхуэ ужьым иту маккыуэ, Бжэныр джабэм кьыцаггэанэу, Бжэн кьуэлэныр ар бжэн паккыуэу Еггэхьуфьыр хьуицэр махуэм, уггурлыккэу лэцыр нахуэу. «Тисей», 506.

ПАКЪЭ (2). Зи пэр бггэуэ, пэ дэккыуэ. Хуэлыцлэаккыуэ мафлэм гьацлэрт, Хьуицлэ хахуэ цлалэ паккыуэ... «Тисей», 487. Си цыуэныггэум цлалэм гу лгэауэ, соцлэж жиуэу мис мы псалгэр: - Дэ мамырыггэум куэд цлэттауэ Кьэтхьа насытым мис и палгэр, - Сэлам уэсхьыну сыплгэхуэунут, лэ симылэжми, цлалэ паккыуэ, Зауаэм цлэккыуэрт слгэггэуэ мыхьуну, Зауэлл шу быдэ кьысхуэнаккыуэ! Ныбжэжггэуэ. «Партыр ди пашэу», 92.

ПАЛАТЭ (5). Сымаджэщым цыщу сымаджэ зыщлэлэ пэш хэха. Иджы Сэлэмэ и палатэм сыцлэхьэри, абы хуэдизу дьзэллэла хьыджэбз дахэ цлэккыуэ нэжэггэуэ кьэмыккыуэжымы, мацлэу кьыныггэуфлэу солгэагури, сэри си лунитгыр сфлэзэтож. Лъапсэ, 27. Варварэ Романовнэ палатэм нэсри наркоз зритыну хьыджэбзым и уз дэфтэрыми еплэац, анализ сытхэмэ хэггэуэсыккыуэри и гур ккыуэдыпауэ кьыггээзэжац. Лъапсэ, 13.

ПАЛАТКЭ (1). Зэман пьухыккыуэ цыпсэуну (фэм, брезентым кьыхэщлэккыуэ) яггэуэ унэ

цЫкІу. *Мы кхгэм ицІэлъ псоми сракгъуэшу КъысфІоцыр куэдмсахуэзауэ, Дэ зы палаткэм дыицІэлъгауэ, Индыл и Іуфэ цысыцІыгуауэ. Сэлэт лъэужь. «Мывэ хуабэ», 129.*

ПАЛЕСТИН (8). Палестинэм щыщ цыгу. *Сэри жейм сезэгъыжырккым палестинхэмрэ губгъуэрысхэмрэ дауэ дггэфІэжа хгуну жызоІэри. ХьэщІэ лъапІэ, 406. ПыцІэ квалэ хгужыр палестин кэлэпхуахэр араиц. ХьэщІэ лъапІэ, 403. Палестинхэр зэрызехъуэ Шылгэм тетмэ, инци я гужь ПэтІрон лентІхэр кешэкІауэ шамыцІыгхэ цІым лъэужь. Уафэ къащхъуэм пшэр хужьыбзу. «Вагъуэ махуэ», 342.*

ПАЛУБЭ (1). Кхъухым и пхъэбгъу лъэгу, абы и шІыгу. *Къазджэрийрэ Санятрэ кхъухъ палубэм тету Истамбыл квалэм дэт мэжджитхэр, азэн джапІэ лаагхэр псым зэрыцІэтысыкІым еплъырт, зыри жамыІу. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 668.*

ПАЛЬМЭ (1). ШІыпІэ хуабэхэм кыщыкІ жыг лъэужьыгъуэ. *Квалэу, къаужэу ныщытІысым пальмэци жыгыгу яггэкІар. Комор кърал. «Вагъуэ махуэ», 330.*

ПАЛЬЭ (2). Зыгуэрым ипІэ ирагъэуэв, пагъэуэ, хуэдэу квалытэ. *Езыр тесыну тахэтэ палъуэ зыгуэрхэри зэриггъуауаиц кхъухым ис къыфІоцІыж. Кхъухъ пхэнж, 499. Узмылгагъумэ, сыла палъэци – КъыстеггаткІуэ уи зы нэпс. Нэпс ткІуэпс. «Дамыггэ», 119.*

ПАН (33). 1. (30). Польшэ къралыгъуэм щыла тепщэ лъапкъ. А лъэпккым щыщ цыхухъум зэрызыхуагъазэ псалгэ. *Федя зэи мис мыпІаицІэ, Паныр ину зэгуэнат, Аурэ ихыдэу иггэзэжри Тхылъ полицэм яхуитхаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 154. Куэди мыкІуэу ницэдджыжъ дыггэр Дыиц мафІэу квалыдаиц, Пан гужьыаи мис и гуггэм ЛэІасыным хуэгуфІаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157. 2. (3). пльыф. Паным ей, абы ехъэлІа. Пан Іуэху зехгэм къыжиІахэр Лыжыгым зэикІ игу имыкІ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 149.*

ПАНТЕОН (1). Прагэ квалэм дэт кхъащхэ цІэрыІуэрац зи гугъу ищІыр. *ЩІэлъци абдежым ятІэу зы Іэбжыб, Ар Прагэ Пантеоным щызолъаггур, А квалэр хъуами си Іэциб, А ятІэ тІэкІур сицыггунцаккым. ШІы Іэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.*

ПАНТИКАПЕЙ (1). Босфор пащтыхыгъуэм и квалашхэ. *Ахэр псори Босфор пащтыхыгъуэм хэтыггаиц, ПамтІэракъ (Пантикапей) я цыхъэр квалэу, езыхэри цІытІрэ мывэ сэрейкІэ къэщІыгъауэ. Лъапсэ, 5.*

ПАПЭ РИМСКЭ (1). Чристен (католик) чылисэм и нэхъыщхэ. [Тушкан:] *Папэ Римскэм кытхынкІу хгунуци зыгуэр. Тепщэц къэзылгъэтыхъ, 170.*

ПАПИРОС (1). Ту ты н. *ПцигантІэкум деж пкбоитІ хэтІат, лъэбакгъуипІ хуэдиз я зэхуакуу, а пкбо лагитІым я цхъэм шыкгуэтэн кытелъыжым и курыкупсэм урыс цІакхъуэ хужь ин, и хуэрягкІэ клэнфет, браныч, бэлътоку, папирос, дыху абдж цыкІу, хъэлыгъуанэ, дыху сабын, аркгэ клэсуикІэ ситхэр къеблэкІауэ клэрыцІат. Хъуэпсэгъуэ нур, 95.*

ПАПКЭ (5). ТхылгымпІэ Іувым е фэм кыхэщІыкІа тхылгымпІэ дэлъхъепІэ. *МафІэ яцІауэ унэм къыицІах архивыр яггэсырт, папкэхэр зэрыпапкэу хадзээрэ. Нал къута, 216. Албиян папкэ пльыжыб зэтрихри грамотэр ириггэлгъэгуаиц. Шынэхужьыкъуэ, 30. Зиггэину, Іэпэсысу Папкэ Іэджи зэІуихаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157.*

ПАПСКЭ (1). пльыф. Чристен (католик) чылисэм и нэхъыщхэем ей, абы ехъэлІа. [Альбин:] *Рим дэт папскэ обсерваторием зыхуахыныр ямыицІу... Тепщэц къэзылгъэтыхъ, 179.*

ПАПЦІЭ (10). пльыф. Зи пэр, зи клэр псыгъуэ. *Лыжъ пэ папцІэ цыкІу гуэр жыг цІаггым хъэмбыІуу цІэсти, къэтэджри шур заныцІу кыицицІыгум, и жьэм кыжъэдэлгъэтиаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. Чачэ зытепсэлгъыхын заныцІу кыицІуэтиаиц, зиудэу фызым яхэтт, и пэ папцІэр нэхэри папцІэ хуауэ, интернатым и гугъу и тхъэкІумэм зэрицырхъуэ, къызэцІэнаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 647-648. – Къундет и шыр хэт-тІэ зыдыгъуар – жиІэри зы хъэжы пэ папцІэ цыкІу цІэуицІаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 90.*

ПАПЦІЭ (105). 1. (35). союз. ШхъэкІэ, абы кыхэкІкІэ. *Я унэ дыицІэсу зэредггэджам папцІэ фІыцІэ кыитхуаицІыну ди гуггэа шхъэкІэ дэнэ: нэхъ кыитхуэгуоуп. Зи лъэрыгыпс тІыгга, 528. Езы Тинэ гугІэрт и ггусэ кьомыр кыхуэнэжэгуэу зэрыщытым папцІэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 643. «ЦицкІэ» йоджэ зы еджакІуэм, И ицхъэц фІыцІэ пІаицІэм папцІэ. «Тисей», 478. 2. (70). послелог. Зыгуэрым шхъэкІэ, абы теухуауэ. *ПсыницІу ахэм захуэпауэ ГугІэу тІури станциым кІуаиц, Зы букети къаицхуауэ Марфэ папцІэ зыдахъаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 166. Лу зэдкІуэнури здэжэнури имыицІу щытт, мыбы псори еицІэ икІи илггэгуаиц, ауэ цыхъукІэ, зызумысыжмэ, нэхъыфІиц жиІа е и адэм папцІэ псалгэ гуанэ зэрыжалар ара, сымти, Лу и гур зыгуэру кггэхури псори кыІуэтэжаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 595. Абы папцІэ умышынэ къыдэфэнуци ар си шыынэм. «Елбэздыкъуэ», 17.**

ПАРАБЕЛЛУМ (1). КІэрахъуэ лъэужьыгъуэ. *Нэггуджэ зыІулгъыр и «парабеллум» кІэрахъуэм еІати, хъуаккым, и фураицІэр ицхъэрыхури, джэрэзу лъэгу папцІэм теухуаиц, езыри абы кІэлгъыкІуэ. Нал къута, 247.*

ПАРАВОЗ (10). ГъуцІ гъуэгукІэ зекІуэ машинэ хъэлгэ, мафІэгу. *Хэт иицІэрэ, куэд мыицІэу нобэ дэкІа кьомым я псымор паравоз уэнжаккым кылггэлъ мафІэ хъуаскІэу, Іэрамэ-Іэрамэу къаутІыицу пльэггунуиц. Шынэхужьыкъуэ, 48. Василецым и гур Къоуэ, ар мэпІаицІэ, КъокІуэр псыницІэу а мафІэгур Бахгэ хуабэр жьым кыитхыу Паравозыр бггуррыжаиц, Зы макъ закъуи зэхимыхыу Ваня Марфэм бггэдыхъаиц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 167. Паравоз ицхъэггубжэм Бахгэуэр кыІуууауэ, и маккым кызэрихъкІэ мэкІий: «Граждане, внимание!» «Цыхухэ, фыкггэдалуэ! Нал къута, 219.*

ПАРАД (14). Дзэм хэтхэм, кхъухъхэм, кхъухъбатэхэм ираггэкІуэкІ ггэлггэгуэныггэ. *Къыру кІуэкІэу ахэр кІуэми, КІуэу парадым уи*

гүгээни. Тхылъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 337. *Парадыр зэфIэклаиц, цIыхур зэбгырыкIыжри цIхъэж и кIарум кызырихкIэ тхьэлгъэлу тIэкIуи яцIаиц*. ШынэхужьыкIуэ, 39. *Парадыр екIуэкIуи Темботрэ Лурэ дихъэхуэ дзэм щеплIым, Елдар зэплIыр шухэр аратэкIым*. Хьуэпсэгъуэ нур, 128.

ПАРАФИН (1). КIэртоф уэздэгъэр кызыыхашIыкI тIуатIуэ. КIэртоф уэздэгъэ яцI парафиниц а кIомыр. ЛIапсэ, 41.

ПАРАШЮТ (10). ЛIагъуэ кIельгъэр е кIрадзыхыр хуэму кIезыгъэх Iэмэпсымэ. Оконом ису ди сэлэтхэр Хьэуам цызауэм хуоуэр Iэгу: «Фахэуэ кIуэишхэ, а нэлатхэм, ШIэвгъэкI лIэныгъэр бийм я нэгу». Абдеж мафIаер кыицIэнауэ, Зы самолётым кIельгъэтыхъ, Иса лIыхужьыи мес кIельгъуэ И парашютир пиэм хехухъ. ЗэкIуэшигI. «ШIалэгъуэ цIыналъэ», 17. Жьым зэредзэ парашютир, Бгъэхэр уэгум цауфэрэз, ШIым кыитолгъэ лётчикитIыр, Тури цыгум шоджэрэз. ПарашютигI. «Бгы лIапэхэм деж», 45. *Е парашютир хьэлгъэ гуэр кIэрыцIауэ арат, е зыгуэр кIега - сымти парашютир ялгъэгъуат*. ШынэхужьыкIуэ, 64.

ПАРАШЮТИСТ (6). ПарашютикIэ кIельгъэ цIыху. Зы дакIыкIэ закIуэм парашютиститIым я паицхэм Чач кIыхутаиц. ШынэхужьыкIуэ, 67. *Пэжыр жьылэмэ, нобэ лIыгъэ зэрихъаиц, парашютиститIым ятекIуаиц*. ШынэхужьыкIуэ, 67.

ПАРИК (1). ШIэм фIальхъэ щхъэц лей, щхъэц нэпцI. Зы жэциым парикыр Мо фIыцIэм хуауицI. ЦIыху мурадтым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 349.

ПАРК (7). Жыгырмэ удз гъэгъахэмрэ куэдэ зэрыт зыгъэпсэхуицIэ, абы хухъаа цыпIэ. Тхъэмахуэм и кIуэцIкIэ адреи махуихым Исуф, уэфIмэ, паркым ит тетIысхьэлIэм жэцIкIэ телIи, цIыIэ хьумэ уэлбанэмэ, цылажьэм кIонэри, лэч сымтхэр зыцIэлгъэ гъэтIылгъыпIэм нэху кыицокI. Лэчымэ, 397. *Иринэрэ Анчарэрэ аптекемкIэ ягъэзауэ паркым дынэсакгъэкъэ цыжаIэм, сиренэ макъ тхъэкIумэлупсыр Iуцуду зэхыхаиц*. Нал кIута, 279. *ДэнэкIэ уплэми удзыицIэу уафэр кIабзэу, кIалэм дэт унэхэм хужьыбзу сэху текIауэ, паркым ит парашютир кIельгъапIэри жыгым кыицэхэлIицIыу, исоры дыгъэ нурым хэджэгухьырт*. ШынэхужьыкIуэ, 35-36.

ПАРТ (68). Политическэ организацэ. *Партым хэтир мылгъукIэ кIэралым Iыхъэгъу хуохгур*. МелыIыч, 466. *ЕицIэр партым гъуэгу и пIалгъэ, Махуэ кIакулэри елIаггур, Дяпэ иту жьыжъэ маплгъэ - Араиц ар паишэу дэ цIыидиIэр*. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 6. *Долэт дэнэ цыицалгъэми, езыр партым хэт хуэдэу, Инал кIыицIыхуу ицIыхужу и псалгъэм кыицIыгъэицIырт*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 627.

ПАРТЭ (7). ЕджапIэм еджапIуэхэр зыбгъэдэс стIол. *Партэхэр я маицIэти, кIыкIэрыхуар цIхъэгъубжаицхьэм тест*. Зи лIэрыгъыпс тIыгъа, 530. «Хьисэтым фезыгъэдэжэн егъэджакулэуицIэ кIэтишиаиц, партэ е цыгъыныицIэ кIыфхуаишиаиц, драмкружокым хэтину зыфIэфIым Жансэхуэ зевгъэтх, пIесэцицIэ дгъэувынуици», - арат

КIэзджэрий цIыкIуэхэм кIажриIар. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 604. *Сыту пасэ мыгъуэу хэкIуэда уи Iэ ижъыр - жиIэри ШоджэнцIыкIуэм и гур цIыгъуаиц иIалэ зенинэ цIыкIуэм, ар зыдэс партэм кIекулэIэри*. Зи лIэрыгъыпс тIыгъа, 523.

ПАРТИЗАН (54). Бийм иубыда цIыпIэм абы шыпэцIэт зауэлI. *Партизани, кIэзакIыи, кIээрэхьэлгъэ кыицэхуэсар кыицэцIэуауэ унэ цIыхьэлIэм деж зэхэтт*. Хьуэпсэгъуэ нур, 322. *Локотои и гум кIэклаиц зы дизертир гур кIыгъуэту, партизан отрядыр строй иицIурэ я нэкIэ ялIагъуу хуэфаицэ ирицIэну*. Нал кIута, 254. *ШырыкIуэ ТутIи кIэуIэбжъат, мыр дауэ, партизану си отрядым хэтам я быниц мыбы нэхъыбэр*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 561.

ПАРТИЙНЭ (1). пIыбIф. Партым ехьэлIа. *Советскэ, партийнэ кIулыкIуэуицIэу иу зыбжанэ яхэтт фоч яIыгъыуи, арат батэкIуэтер зыгъэишыр*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 583-584.

ПАРТУЧЭТ (1). Партым и лэжыгъэр, абы хэтхэр кIэпшытэныгъэ. [Жамбот:] *Ауэ уэ иджыри ди партучэтым ухэткIыым, ди унафэр умыдэнуми хуиуици*. Алъхъо, 64.

ПАРТЧИСТКЭ (3). УрысыбзэкIэ: партыр гъэкъэбзэныгъэ. *АтIэ, уэ пхуэдэлI дыхуеици, сыту жьылэмэ, Iуэхуицхуэ кыицэицIыгъэ - партчисткэ*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 568. *Иджы партчисткэр кыицэрыблагъэ лIандэрэ нэхъ кыицэицIыну фэ зриплIым зыхуигъазурэ псалгъэрт, жаIэм едалуэрт*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 575. *Партчисткэмрэ Инал и фызыишэмрэ зэрызэрихьэлIар Инал кыицэицIхэм я гуапэ хуртэкIыым, арицхьэкIэ абы тентсэлIыхьын Инал е фIэлIыкIырт, е цыишынэрт*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 575.

ПАРУС (4). Псым тет кIхъухьэр жьым и кIарукIэ зезыгъакулэ чэтэнышхуэ. *Парус, пиагъуэ, тенджыз, жиIэу КIэзджэрий цыжиIэкIэ, сыту удихьэхэрэ, накIырэ дахэ уедалуэ хуэдэ*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 614. *КIэзджэрий кIеджаиц: Белеет парус одинокий В тумане моря голубом*. «Тенджыз цIыху пиагъуэм чэтэн закIуэр хохужьыкIэ». Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 610-611.

ПАСЭ (4). пIыбIф. ПIалгъэкIэ, зэманкIэ жьы. - *Уей, дадэ, кыицэхуэуи Тхьэр иIасэ, Гъуэгу пасэ сэ сфIэфIкIыым си гъаицIэм*. Пщыхьэщхъэ шу. «Шум и гъуэгу», 72. *Заводым укIуэныр пасэIуэиц, нэхуицым укIэзыхуар сымт жаIэнкIэ мэхуэ*. МелыIыч, 459.

ПАСЭРЕЙ (32). 1. (4). пIыбIф. Пасэм цыIа, кIэхъуа, ижъ-ижьыжым шыIа. «*Пасэрей зэманымрэ нобэрей зэманымрэ шурэ лIэсырэкIыым я зэхуакур*». Абы кыицIамыгъэкIыу лIитIыр зэбгъэдэкIыжырт. ЛIапсэ, 84. *ЛIыжъ-фызыжъхэм зэпхыжаIыкIырт: «КIэралыр кыицэицхуэмейкIэ, ди пасэрей лIэпкIэгъуэхэр здагъэкIуам дагIакулэми мынэхъыфIу нIэрэ» - жаIэу*. ЛIапсэ, 83. 2. (28). цыI. мыхъ. Ижъ-ижьыжым псэуа цIыхухэр. *КIуэиш егъу нэхъэр ныбжэгъуфIэ жиIаиц пасэрей*. Хьэсэпэхьумэ, 418. Абы хуэдэи кIагъэхъун цIхьэкIэ пасэрейхэр Iэджем егупсысаиц: *тхьэм еицIэ ирагъэиша мэкIум дыгъэ темыпсэу ягъэгъуицIырт,*

нарзаныпс ирагьафэрэт, уеблэмэ, жэмьшиэ ирагьафги кьэгьуаггэни. Нал кьута, 265. Кьуэр лъэпкьым дежкIэ кьупицхьэм хуэдэи, - Шытаиц ар жаIу пасэрейм. Анэдэлгубэ. «Дамыгъэ», 97.

ПАСЭУ (16). нареч. Жьыуэ. Пашэр пасэу зэхуаши, Кьуришыггэжхэр мэээггэж. Бгым дэки гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38. Пасэу фьзабэу кьэнаш, бын закьуэ фIэкиа и лым дигьуэтакьым, и цхьэггусэр дунейм ехыжа нэужькIэ езыр дэкиужри илгэсицэм ицIигьу кьыггэицIаиц и кьуэрлгьху бынунэшхуэм яхэсу. Лъапсэ, 29. Мэггэрей ицIымахуэр пасэу кьыхьэну а фэр тетици, допIаицIэ, псыницIэ-псыницIэу дьнэсацэрэт дьздэкиуэ ицIыналгэм. Кьхухь пхэнж, 495.

ПАСПОРТ (7). ЦIыхур зицIысымкIэ цьыхьэт хьу тхылъ. А дакьикгэм «сышэишэиц» жьылами, комендантым и гум техуэну кьыцIэкилэнт, арицхьэкIэ си паспортыр кьисхри езггэлгэгьуаиц, Мельиыч, 464. Арати, хэт сьт хуэдэ паспорт хуейми зериггэнэцифьрт, зыхуей лъэпкьыцIэр иту. Лъапсэ, 85. Си паспортыр зэггэлгэгьуа мылцэри мес: я уздыггэр яггэункIыфIакьым, нэху цыху зи яужь итар тхьэм еицIэ. Мельиыч, 459.

ПАССАЖИРСКЭ (1). плъыф. Транспорт лъэужьыггэу гуэримшыщуцIыхухэрзэрыс. Станиц кьэс хэкум ираиыным кьытэплгэгумафIэгухэр тетт, вагонхэр Iэиц зэрызэрашэ заицIэу, кьулыкьуицIэхэм ицхьэкIэ пассажирскэу вагон зырыс-тIурытIи хэтт. Лъапсэ, 85.

ПАСХЭ (1). Чристэн диным и махуэшхуэ лъапIэ дьдэхэм яз, IутIыж. Хьидиц жьыпIэнуици, псори муслъымэнкьым, пасхэц жьыпIэнуици, урысхэр нэхь маицIэц жаIэрт инькьуэхэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 317.

ПАТЕФОН (1). Пластинкэм тет макьамэм узэредаIуэ Iэмэпсымэ. [Адэлджэрий:] И тхылъи кьызитаци, ислэмей зэрыт патефон пластинки дьыцIыгьуу. Гьуэгуанэ, 111.

ПАШЭ I (90). 1. (55). Iэтащхьэ, нэхьыщхьэ. ЦIыхубэм я Iэтащхьэ, ар зыгасэ, зьуиций Пашэфи зыгьуэтыриц хьур кIуэклафIэ – Гурыль нэхь дахэр ицIы уэ гьуазэ. Кьыумыггэзэ. «Дамыгъэ», 24. ХьэицIэр зыггэхьэицIэр я хэкум и пашэ Кодоевир арат, Берие абы и деж и цьыггэ кьакIуэтэкьым. Лъапсэ, 86. Абрэджым я пашэу кьалгьытэр Жьыраслэнт, арицхьэкIэ Жьыраслэнт большевикым я лъэныкьуэ зицIат. Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 621.

2. (1). Хьушэу, гуэртэу, тэбыну зэхэт псэуцхьэхэм япэ ит. Пашэр пашэфIмэ – хьушэр кIуэклафIэиц, жи. Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 541. 3. (14). плъыф. Япэ ит, адресхэм кьахэжаныкI. Гьунэгьу фьзхэр Думэсарэ я пашэу ицIэпцакIуэ кьыицIыкуам, Iузиэ ицIыху хьуну ицымыггэ жьыхуаIэм хуэдэу хэлэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 74. Зэм сахэтми ицIыху нэхь пашэм, Зэми си закьуэу куэд сиэчаиц. Си гьуэгу тыншакьым сэ игьашIэм. «Мывэ хуабэ», 62. Курьит шIалэм зиггэнхьашэт, Ньыжьэггубэм ар я пашэт, А курьытир шы хьумакуэ и чэзути, мис, ягьакIуэ. «Елбээдыкьуэ», 4. 4. (1). плъыф. Бынхэм я нэхьыжь. И шIалэ пашэу Кьэрнейми Кьимьтх зы псалти куэд илауэ. «Адэ», 129.

□ **Пашэр пашэфIмэ – хьушэр кIуэклафIэиц** (1). Пашэм Iуэхур зэрыхьунур елгытащ. [Астемьир Елдар жриIэу:] Пашэр пашэфIмэ – хьушэр кIуэклафIэиц, жи. Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 541.

ПАШЭ II (4). УнэцIэ. Абы [Елдар] и адэ Пашэ Муратыр Дзэлыкьуэ зауэм ухэтиц жары Сыбыр зэрагьакIуэрэ мазэ хьуакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 51. Степан Ильич Сыбыр яггэкиуауэ Елдар и адэ Пашэ Мурати хуэзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 203.

ПАШЭНЫГГЭ (2). Iуэхугьуэ гуэркIэ псом япэ итыныггэ. «КьалэдэскIэсэ кьыицIызэджэри пашэныггэр сэ кьысхуаггэфацэу араггэниц». Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491. Кьалэдэсыр псы шэдым хэллэри сэ хьарзынэ кIэрыцIауэ ицIыггэуэм, нэхьри кьызыфIэицIыжаиц, и макьым зриггэлгэгьуэири зэтишу Iуаиц: Iуу-Iуу-Iуу-у-у-Iу! Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491.

ПАШКЭ (1). Зэхуэдэ куэд зэрылгь, зэкиуэцIыпха. Зэ рабочэм сратынут, Ауэ штрафу сьтрахри Ди банк сейфым сынэмысу, Пашкэ ину дькьыдахри Бзэгу зэзыхьэм сратакгэ. Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132.

ПАШКИЭ (4). Еплэ пашкэ. ПытIу акту кьыхьар пашкIэ-пашкIэу зэпхат, псоми яратыр зыт: хьэм шихаиц, жиIэу. Нал кьута, 276. Кьхуэицын сэкурэишхуэу Нурхьэлий хьэкьуицыкьуу иIэм и нэхьыфIэ закьуэм изу илгьт ахьшэ пашкIэхэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 230.

ПАШТЫХЬ (74). Кьэрал псом я Iэтащхьэ. Псалгэм папицIэ: адьгэмзызмангуэр кьэжралыгьуэ яIэу ицIыхубэ пацтыхьэ яIауэ жаIэ. Зи лгэрыггьыпс тIыггэ, 529. Драупади зьфIаицауэ, Пацтыхьэ ябгэм зытхьу иIати Зэкуэиштхуэм яггэфьызырт, Ар тхьэлганэу траIуати. «Индийскэ поэмэ», 362. Дзэр кьалэм кьыидамьггьыхьэу ицызэхьыхьэм, зэрызэхьэ кьызырыкIари зьыишынэ ицымыIэу батэкутэр яггэшизырт, пацтыхьыр нэхь IумпIафэ яицIу зыхуейр ираггэицIэну. Кьхьэлгьунэ, 378.

ПАШТЫХЬЫГГЭУЭ (6). 1. (4). Пацтыхьыр шытепщэ шIыналгэ. Ахэр псори Босфор пацтыхьыггэуэм хэтгыггаш, ТIэмтIэракь (Пантикапей) я ицыхьэр кьалэу, езыхэри ицIытIрэ мывэ сэрейкIэ кьэицIыхьауэ. Лъапсэ, 5. Зэгуэр Бейбарсыр кьэуваиц: дэ пацтыхьыггэуэр дохьумэ, уанэгум дис заицIэу ггаицIэр идохьэки, ди сабий дахэсу ди унэ дисыж хьуркьым, итIани дьызыхуит ицIыггэуэм, гулгьыти кьыитхуаицIыркьым, ди быныр джанэнишэу уэрамьм дэтиц, хабзэм ицхьэ зедьмытрэ, кьэралым хэхьуапIэ зимьIэ ицIыггэуэм, дэ бийм датекиуэмэ, кьатетхар диIэиц, дьтемыкIуэмэ, ди быныр зэишишэу кьонэ жиIэу. Лъапсэ, 100. 2. (2). Зыгуэр пацтыхьыу шытет зэман. – Си пацтыхьыггэуэиц, мыдждэ-мыкьэз. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 481. ТхьэлгьэIуишхуэм ицIыкIуэм, нэхьапэ ицIыкIэ мамлюкдзэпцхэр Бейбарс я пашэу зэгурьIуаиц пацтыхьыр яукIыу пацтыхьыггэуэр Бейбарс иубыдыну. Лъапсэ, 100.

ПАШХЬЭ (70). Зыгуэрим и гупэ. Пацтыхьэ пацхьэ зэ сыхьауэ ЕзггэицIакьэ сызыици. Гьатхэ кьэскIэ я гьуэлгьхьэгьуэу. «Вагьуэ махуэ», 42. Кьуажэр тIууэ зэугиггэкиуэ псы кьэжэхым ицхьэл

кѣрихэр итици, Дыгѣм джабэр ирагѣу, Я нэр лѣагу ялѣтауэ Пшѣм шѣоф жылѣу цызѣблѣу. Шыдѣжыныр шыдѣжауэ. «Вагѣуэ махуэ», 332. [И] **нэ лѣы ивѣжауэ** (3). Жейм хуэдѣу, зымы шымыщу, зымы гу лѣымытѣу, зы шхѣкѣи мыпѣйтейуэ. [Залымджерий кѣызѣхуэсахэм жриѣу:] – Шхѣфѣзызѣхэт, фѣи нэ лѣы ивѣжауэ? Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 105. [Локотош Якѣуб жриѣу:] Ди пэм лѣы ивѣжауэ дыщысмѣ, нѣхѣ Іейжкѣэ! Нал кѣута, 254. **ПѣкІѣ псы ефэн** (2). Зѣхѣшѣкѣи шѣагѣуэ имылѣн, делѣн. Хѣынѣлал хузѣфІѣкІѣыр схузѣфІѣмыкІѣми, сѣри пѣкІѣ псы ефѣхэм сащыцкѣым. Лѣапсѣ, 94. Я унэ пѣкІѣу псы зѣрефер Яхуѣуэ хамѣу нѣхѣ и шѣлѣсѣм. Хамѣ бжыхѣ джабэр и хѣцІѣпІѣуэ, КѣекІѣухѣ езыми хѣхѣбасѣу. ХамѣкІѣутІѣу. «Дамыгѣ», 295. [И] **нэ кѣрихун** (1). Зыгуѣрым шхѣкІѣ мыарѣзыуэ губжѣуэ, кѣыгѣхѣуэ шѣтын. Якѣублѣѣбакѣуэжѣуу уващ, гимнастикѣ и шѣцІѣн хуэдѣу, и нэ фІѣцІѣытІѣри мѣхѣрахѣэ, и пэм кѣрихур умыщІѣуэ. Нал кѣута, 295. [И] **нэм мафІѣ бзийр кѣрихун** (2). Егѣлѣеяуэ губжын. ЛатІѣфѣ и нѣцІѣхѣыр зѣхѣукІѣуэ, и пѣми мафІѣ бзийр кѣрѣху жыпІѣну, псоми жалѣнур жаригѣѣлѣри езыр яужѣ дыдѣу кѣѣпсѣлѣащ, судым яцІѣа унафѣм кѣеджѣ хуэдѣу зигѣткІѣийуэ... Лѣапсѣ, 11. [И] **нэ мафІѣ кѣилѣэлѣын** (1). Еплѣ [и] **нэ мафІѣ бзийр кѣрихун**. [Дѣфѣрѣдѣж:] Сыхузѣамѣ, и нэм мафІѣ кѣилѣэлѣу [ЛѣтІѣфѣ]кѣызонсалѣэ, арицхѣкІѣ ицхѣ укѣысхузѣзугѣпрѣ жысІѣу си ицхѣ телѣхѣѣркѣым сеуицІѣыну. Езыми и гум илѣыр уигѣащІѣѣркѣым. Лѣапсѣ, 9. [И] **нэм мафІѣ бзийр кѣрихун** (1). Еплѣ [и] **нэм мафІѣ бзийр кѣрихун**. [Кѣѣрѣгѣулым Анчарѣ жриѣу:] ЗѣтумыпІѣнумѣ, згѣпцІѣакѣэ нахуэу, игѣащІѣкІѣу умыпсѣлѣѣжын узмыщІѣым, - жиѣуэ и нѣцІѣхѣыр зѣцІѣуцІѣащ, и пэм мафІѣ бзийр кѣрѣх, и автоматым ІѣпѣкІѣ тоуІѣ Іѣакхѣур шѣичын кѣудейуэ. Нал кѣута, 287. [И] **нэм кѣихун** (1). Зыгуѣрым ещхѣу шѣтын. Сталиныр кѣепсри Нартыхур и пэм кѣихуащ - зы сортцѣ а тІѣур я инагѣыр зырызми. Лѣапсѣ, 49. [И] **нэ кѣыпылѣын (кѣытыхун)** (6). Кѣѣнѣщхѣейн, зыгуѣрым кѣызѣрѣгѣѣдѣзыхѣр, зѣрыгузѣвѣр и фѣм кѣыгѣэлѣѣгѣуѣн. Нурхѣѣлий и ажѣ жѣакІѣр дыхѣэшхѣнти, Тембот абы еплѣмѣ, хуѣмышѣчу дыхѣэшхѣырт, езы Нурхѣѣлий гѣыным хуэдѣт, и нэр кѣытылѣырт, и жѣафѣри кѣыІѣурылѣырт. Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 149. [Алдыжыкѣуэ:] Трубкѣр тызолѣхѣѣжри унѣм шѣлѣтым сакѣыхѣлѣѣмѣ, я нэр кѣытыхуащ, мѣрым и жѣафѣр кѣыІѣуролѣл. ХѣщІѣлѣ лѣапІѣ, 408. И нэ кІѣыхѣри [Азрѣт] кѣытыхуауэ и жѣѣпкѣым кѣѣсыным тІѣкІѣуц кѣѣнѣжар. Нал кѣута, 306. [И] **нэр кѣыпыудын** (1). Зыгуѣрым хуѣфІ хѣун, хурикѣун. [Локотош Якѣуб жриѣу:] Орджоникидѣе дѣт военнѣ училищѣхѣр абы кѣыдѣтІѣысхѣмѣэ, си Іѣуѣхуц нѣмыцѣм и нэр кѣытамыудым. Нал кѣута, 294. [И] **нѣми и нѣми кѣымыхѣын** (1). Зыгуѣрым зытепсѣлѣыхѣыр кѣыфІѣмыІѣуѣхуу, и гур хѣмыхѣуэ шѣтын. Кѣаздѣжерий усѣ кѣытхуоджѣ, фІѣым дыхуеузѣцІѣ, кѣыдоуищѣ, ди адѣм хуэдѣу; сѣри си гуцІѣѣм уѣрѣд кѣыщыІѣу хуэдѣу зѣхызох, Сосрыкѣуэ а псори и нѣми и нѣми кѣыхѣыркѣым. Мазѣ ныкѣуэ шхѣуантІѣ,

614. **Пѣм кѣиуэн** (1). Мѣ гуѣр кѣыпцІѣихѣн. Хѣыдѣжѣбзым жиѣлар си гум кѣѣкІѣыжат, Исуф кѣытих лѣчымер си нѣм кѣыциуам, нѣбѣ кѣытих мѣр япѣрейхѣм хуѣмыдѣжу нѣхѣ Іей кѣысфІѣцІѣат. Лѣчымѣ, 395. [Сѣи] **нэр позгѣѣуицІѣыниц** (2). ШѣсыпІѣ сохѣѣ (жалѣм шѣч кѣызѣрѣтрамыхѣѣжым и шѣхѣѣту кѣагѣѣсѣѣѣп псѣлѣафѣщ). [Мусѣ Гѣуумар жриѣу:] – ИкІѣцІѣыпІѣкІѣ стѣнцѣым гѣацІѣуэ, си нэр позгѣѣуицІѣыниц, Нурхѣѣлий абы кѣыщамыгѣуѣтмѣ. Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 235. [Долѣт:] «Кѣѣрал пхѣуантѣм» шхѣхѣуѣ ирамыхѣамѣ, си нэр позгѣѣуицІѣыниц. Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 240. **Пѣр хѣІѣун** (1). Еплѣ **нэр дѣІѣун**. Абы [Мысост] и нэр зыхимыІѣу, алыхѣ, сымыщІѣлѣ цыІѣуэ, - жиѣлѣри Хѣѣбиби Іѣуѣ хѣхѣпІѣм дѣжыцытукѣѣпсѣлѣащ. Шѣынѣхужѣыкѣуэ, 15. [И] **нэр шѣІѣым шѣыхуэн** (1). Еплѣ **пѣкІѣ шѣІѣыр егѣѣѣѣн**. Фадафѣ зырыз кѣѣбубыдрѣ я нэр шѣІѣым шѣытхѣуѣкІѣ зѣфІѣкІѣынукѣым, шѣыхуѣм я псѣзукІѣр хѣбѣѣ дахѣм тѣгѣѣуѣѣн хуѣйщ, лѣѣткѣыр зѣрылѣѣпкѣыу узыниѣ хѣун хуэдѣу. Лѣапсѣ, 45. [И] **нэр шѣІѣылѣѣм шѣІѣегѣѣѣн** (1). Еплѣ [и] **нэр шѣІѣым шѣыхуэн**. Зыкѣуицытмѣ борѣн яѣгѣм – И нэр шѣІѣылѣѣм шѣІѣегѣѣѣнѣцІѣ. Ужыг лѣнтІѣуэ, кѣудамѣншѣу. «Батырыбжѣ», 47. **ПѣкІѣ шѣІѣыр еѣѣ** (1). зѣхѣ. ХузѣфІѣкІѣ. ПѣкІѣ шѣІѣыр еѣѣ, жѣыр дѣнѣкІѣ кѣыкІѣми имыщІѣуэ. Кхѣхѣ пхѣнж, 508. **ПѣкІѣ шѣІѣыр егѣѣѣн** (2). ХузѣфІ хѣун, дунѣй егѣѣлѣагѣун. Псори хѣѣргѣѣшѣыргѣѣ зѣрыгѣѣхѣуащ: – ПѣкІѣ шѣІѣыр егѣѣѣн хуѣйщ абы [Дѣлѣт]. Мазѣ ныкѣуэ шхѣуантІѣ, 649. Дѣдѣр напѣм хуѣзузѣвѣрт, Кѣуѣши нѣхѣгыжѣым, сыщыуѣхукІѣ, ПѣкІѣ ШѣыцІѣѣр сѣ сѣгѣѣѣвѣрт. ФЫМРѣ Іеймрѣ зѣхѣбгѣѣкІѣу. «Вагѣуэ махуэ», 41. **Пѣцыр илыгѣуѣн (гѣѣлыгѣуѣн)** (2). Хѣыйм икІѣуэ губжын, уафѣм сабѣ дѣпхѣейн. Аралпыр бѣлыхѣ гуѣрым зѣрыхѣтѣыр ІѣуцІѣт, и пэм мафІѣр кѣрихѣырт, пѣцыр илыгѣуѣуэ, и жѣакІѣр кѣабѣзѣлѣабѣзу зѣцІѣѣупса ицхѣѣкІѣ, нѣхѣ лѣагѣуѣгѣуафІѣ хѣуатѣкѣым, и дамѣр хыщу адѣкІѣмѣыдѣкІѣ дѣплѣырт и пІѣ итын хуѣмышыІѣуэ. Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 114. Іѣурдан Іѣуфѣм Іѣус кѣуѣажѣм кѣады кѣыдѣтІѣысхѣват ткІѣищѣѣрѣэ и пэм кѣриху мафІѣм пѣцыр игѣѣлыгѣуѣуэ. Аргѣуей, 385. [И] **нэр шѣІѣивѣн** (1). И Іѣуѣхухѣр зѣІѣыхѣн. Хѣт и фІѣц хѣунт а кѣѣхѣуар кѣѣхѣуну, хѣт и гугѣѣнт Долѣт лѣѣпѣрапѣуэ и нэр шѣІѣивѣну. Хѣуэпсѣгѣуэ нур, 115.

Пѣ ЩАБѣ (1). Кхѣуэ. Уѣ сѣ си кхѣуѣпІѣащѣ, Уѣ кхѣуэ дѣжѣмыдѣжѣ, КІѣцІѣ ирѣхѣу уи гѣащІѣѣр, Уѣ си нѣ шѣабѣжѣ... «Бажѣ пшынѣ», 12.

[И] **ПѣМ КѣЫШѣШѣІѣДѣЗУѣ И КІѣМ НѣС** (2). Кѣѣхѣуа гуѣр зыри дѣмыгѣѣхуѣуэ жыІѣжын (ѣдѣІѣуѣн) е зыгуѣрым (п.п. кино, спектакль) зѣрыщыту еплѣын. [Дѣфѣрѣдѣж Сѣлимѣ жриѣу:] – НтІѣ уѣзгѣѣдѣІѣуѣниц, тІѣлѣсѣ, тІѣкІѣу укѣѣбѣдѣзуѣжа нѣужѣ, и пэм кѣыщыщІѣѣдѣзуѣэ и кІѣм нѣс бжѣсІѣѣниц, – жысІѣу сымѣаджѣр кѣыщІѣѣзгѣѣзугѣѣн гуѣр хѣмылѣу кѣѣзгѣѣзугѣѣкѣым. Лѣапсѣ, 28. Долѣт гуѣщытхѣмкІѣ кѣѣуѣври, зымы зыкѣрѣмыгѣѣащІѣуэ, репѣтицѣм и пэм кѣыщыщІѣѣдѣзуѣэ и кІѣм нѣс еплѣащ. Мазѣ ныкѣуэ шхѣуантІѣ, 639.

[И] **ПѣРИ И КІѣРИ АРАИ (АРАШ)** (7). Куѣдми мащІѣми Іѣуѣхур (хѣыбарыр н.кѣ.) зѣрыхѣур аращ

кьокыр. «Джэд цыквун и цыгыхыц» жиэници арац и пэри и кIэри, ауэ зээмызэ зыгэгупсысэ гур цыщылэм деш [Астемыр] кьеуцифьрт: «Думэсарэ, цыгыхыцпэу плэггьуар сьт?». Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 564. [Дэфэрэдж:] Арац ди зэхуцытыкIэм [Дэфэрэджэ Лэтифэрэ] и кIэри и пэри, дьзээгьыркьым жытIи хьунукьым, дьзэжагьуэгьууи цыткьым. Льяпсэ, 9. [Фызым:] Чэф хьуар чэф зымылэм я унэ ешэжри арац и пэри и кIэри. Гьуэгунэ, 124.

ПЭБГЬЭН (мэпабгьэ) льямыI. (2). Зыгуэрым цIэхуэпсын, хуцIэкьун. Гьатхэм мэпабгьэр гьужащи, Нэгьабэ уэсу текIащ. Гьуэгьуакьэ уафэр. «Вагьуэ махуэ», 18.

ПЭБЖЫН (пэбж) льяI. (1). И БжыгьэкIэ зыгуэрым елгытын. Езы дадэри есауэ Желэр: комсомолец IэкIуэлгакIуэци, СьткIи Iээци, тхылбу эджем Жыг пэбжыни кьээгьэкIакьым. Коммунист. «Парты ди пашэу», 29.

ПЭБЛАГЬЭ (2). 1. (1). Зыгуэрым пэгьунэгьу, пэмыжкьэ. Дакьикьэ закьуэр гьащIэ мардэу Кьелгьащ а щIалэр бийм пэблагьэу, Ар гьэр ящIыныр я мурадэу, Кьежьат нэмыцэр гумызагьэу. ЗэкьуэшигI. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 18. 2. (1). зэхь. Удэзыхьэх гьуэр. Нэм цьиджылу, гум пэблагьэу Китаишхуэм и IэцIагьэу Тыгьэ куэдьыр удахьэхьу Кьагьэхьыци догьэщIагьэу. Льяпкьэхэм я тыгьэ. «Парты ди пашэу», 58.

ПЭГУН (51). ГьуцIыи е кьэнжалым кьыхьэщIыкIауэ псы, шэ, н. зэрызэрэхьэ щыкьэ, и щIэмкIэ Iуэрэ и щхьэмкIэ быхьуу, кьу кьэгьэша тетьжу. Хьэбибэ нэмзыбзэ тIэкIуищIэр кьибжурэ, пэгьуныр кьыцтэри хуэм дьдэу бжэр Iуихри жэмьр кьышыну унэм щIэкIащ. Нал кьута, 285. ПэгункIэ псы кьээыхьа гьунэгьу фьзхэр мафIэм бгьэдэмыхьэфу псыр жьжьэу иракIутирти, кьылукуьжьырт, мафIэр кьытицIэмьнащэрэт, жалэу. ГуцIэгьу, 423. Псыкьуиым пэгункIэ псы кьысхащи, Зым изу кьыхьуэм, зым хуэныкьуэци. Псыкьуиымрэ насыпымрэ. «Дамыгьэ», 118.

ПЭГУНЫКЬУ (2). Пэгун зэраIыгь е зэрыфIадзэ, шабзэкьум ещхьу кьэгьэша гьуцIэ кIапсэ. Дахэуэс имьдэххэр арат: - Пэгунькьум трелгьэхэ иджы. ГуцIэгьу, 420. Абы нэхьей пэгунькьур дахэ-дахэу пIыгьэмэ, зыгуэрти, умыщIэххэу кьоцIэфтри убэлэрыгь хьунукьым. ГуцIэгьу, 420.

ПЭГЬЫМ (1). ПэмкIэ кьипсэлгьыкIуэ псалгэ (цIыху). [Саримэ:] НэкIэпсыжэу, кьыкьым ещхьу, псалгэ жиэнуи сьхьэт псокIэ хужымылэу пэгьымыжьым сьдэпсэу нэхьэрэ сьлIэм нэхьыфIти. Хьуэпсэгьуэ нур, 192.

ПЭГЬУНЭГЬУ (3). пльыф. Зыгуэрым пэмыжкьэ, пэблагьэ. Кьалэм дэсри абы пэгьунэгьу кьуажищым дэсыи и нэхьыбитIри адыгэт, ижь-ижьыжкIэ мы щIыналгьэм мустгьымэным дахэсу дьпсэуни, жалэу кьитIысхьауэ. Лэчымэ, 389. [Алыджыкьуэ:] Сэ нэхьэ спэгьунэгьу мьыкьышыр кьысицIонакIэ: - Фэтэр узыхуейр хьэмэ фьз? МелыIыч, 452. Шыгур нэхьэ тэмэм зэрыхьуным хуэдэу ягьэуври. Рахьимрэ Абдулрэ жьы цIагьым цIэуващ Ботэцхэ я унэм

пэгьунэгьу дьдэу, Дисэ кьакIуэIамэ плэгьунэ бжыхьэ джабэм кIэрыуващ. Хьуэпсэгьуэ нур, 143.

ПЭГЬУНЭГЬУН (пэгьунэгьуц) льямыI. (2). Зыгуэрым пэмыжкьэу щытын, щыIэн. ФIамыцI тыкьыру унэ жьэгур кьээзыгьэлгьагьуэр Тембот пэгьунэгьути абы нэхьэ цыгьуфIыкIащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 565. ИтIанэ ахэм яжесIащ: Насытым цхьэхьу сьлгьежьэни, Ар спэгьунэгьумэ, кьэслгьыхьуэници, НьсацIэ дахэу лгьагьуэ нэхуцIэ Уэрэд хужысIэу сэ кьэсиэници. Насып. «Шум и гьуэгьу», 85.

ПЭГЬУНЭГЬУУ (5). нареч. Пэмыжкьэу, пэблагьэу. СтIолым пэгьунэгьуу щыта Астемыр Аралным гьунэгьу зыкьыхуицIри, жиIащ: - Зиусхьэн, зьIуегьэхьи нэхьыфIиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 94. Пэгьунэгьуу уви мафIэм - Уимьсауэ мьфIынкIын. Уи щхьэ закьуэу упIыщIамэ... «Батырыбжэ», 135. Мес Щхьэлыкьуэу сэ си кьуажэр, Ар Затшыем пэгьунэгьуу Я кум дожьыр псы уэр кьажэр. Льяпкьэхэм я тыгьэ. «Парты ди пашэу», 48.

ПЭДЖЭЖЫН (пэджэж) льямыI. (1). Кьоджэм еджэжын, жэуап етыжын. Зыгуэр кьоджокьэ фIы игу илгьу - Лгьагьуэ и хьэтыри уэ пэджэж. Джэрпэджэж. «Дамыгьэ», 111.

ПЭДЗЫЖЫН (пэдзыж) льяI. (4). зэхь. Зыгуэрым пэпсэлгьэжын, кьыбжиIам и жэуапэу зыгуэр желэжын. Бот кьыгурылуат Думэсарэ гьуэгу тэмэм зэрытетыр, ауэ абы и псалгэм пIдзыжын имыгьуэту, Астемыр дешкIэ еплгьэкIырт, уэ зыгуэр жытIэфьну пIэрэ, жиIэ хуэдэу кьригьэкIыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 263. Сьт кьыжралэми ишэчын хуейти, япидзыж цIагьуэ щымылэу, и Iэцхьэлгьащхьэ дэхьеяуэ, и бын цIыкIуитIыр имыгьэмэжаллэу, унагьуэр зэрихьэу (Думэсарэ) яхэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 159. [Дэфэрэдж Ботэх жьриIэу:] - Банк цытрагьэуэвр нэгьуэцI цIытIэц, уцIэбгэмэ, уэстыни, - жьысIащ зыгуэр пэдзыжын хуейти, сэри сызэгьуоп «банк» жьыхуицэри зэрызмышьIэм цхьэкIэ. Льяпсэ, 64.

ПЭДЗЫН (пэдз) льяI. (1). Еплгьэ пэдзыжын. Бабыщыкьуэми хуэиэчакьым зыгуэр Джэлил нимьдэу Iукиын. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 475.

ПЭЖ I (37). Iуэхур зэрыщыг, зьтэт дьдэ, пIы зыхьэмьлэ, захуэ, тэмэм. Пэжыр, напэр, хабзэр хьэсэпэ бжыхькьым, мьвэ сэрейкIэ кьэпцIыхьами, зэхамьутэу пхуэхьумэн? Хьэсэпэхьумэ, 418. Мэзан пэж зэрыжиIэр IуицIэ ищIу асыхьэтым Джэлил Iуащ, хьэблэм дэсыр кьызэцIигьэсту. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 482. Пэжыр кIэллошым ещхьыц: цIэмэ - зьбохьэ, жьы хьуамэ - хьыфIыбодзэж. Льяпсэ, 98.

¶ **ПэжкIэ бгьэдэтын** (1). Зыгуэрым хуэпэжу щытын. [Долэт зэлуцIэм яжриIэу:] Советскэм пэжкIэ бгьэдэтрэ цIэгьэкьуэн хуэхьур дэращи... Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 649. **ПэжкIэ псэун** (2). Хьэрэмьыгьэ хэмьылэу, пIцы имьупсу щытын. Гэ кьэскIэ Дардэхьэ кьуажэр зэрыкьуажэу кьеллэурти, хьэсэпэхьумэу ягьэувьрт, «уцIыху хьэрэмьыниэци, пэжкIэ уопсэу» жалэрти... Хьэсэпэхьумэ, 417. **ПэжкIэ псэуа** хьуну кьызыфIэцIыи Ботэх

яхэтакъым икИи яхэткъым. Лъапсэ, 98. **ПэжкIэ цIыхум хэтын** (2). ЦIыхухэм тэмэму хэтын, пцIы хэмылгын и дуней тетыкIэм. [Къэзмай Къазджэрий жриIэу:] ПэжкIэ цIыхум ухэтащ, лей зепхъакъым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 622. Езыр пэжкIэ цIыхум яхэту псоми къафиггэицIт, уеблэм лIаIамэ, езыр (Яфет) урыс пэтми, жэназым кIуэрти дыуэ ядищIырт. Нэгъуху, 49. **Дунейм пэжкIэ тетын** (2). Еплъ дуней.

ПЭЖ II (5). пIыгъф. мыхъ. 1. (4). ПцIы зыхэмылгъ. Дзэлыкьуэ зауэм зэрыхэтам папцIэ Елдар и адэр зэраггэкIуэдэр псоми яцIэм, и адэм и хъыбар нэж нобэ фIэкIа Елдар зэхихыжатэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 204. *Нэхуыцым Лу къызыцIуаиц, Къазджэрий и псалгэр и гум къинат: «цIыхур уеуэрэ букI нэхэрэ псалгэ пэжкIэ къэбггэиынэм нэхъ акъыли нэхъ лIыгги хэлгъи» жриIэу.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 610. *Ди лъэаггэтым къыщIэхуэпсу Ахэр къокIуэ дэ дияужкIэ, Ди Iуэху пэжыр я гунэсу ЕузэицIыр ди нып пIыгъыым.* Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58. 2. (1). Гурэ псэкIэ зыгуэрэм бгъэдэт, укъэзымыггэпцIэжын. [Степан Ильич Инал жриIэу:] *Мэтхэныр жыпIэрэ – сэ си фIэц мэхъу ар зэрыцIыху пэжыр.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 529.

ПЭЖ ДЫДЭ(Щ) (4). ИкьукIэ пэж, шэч лъэпкъ къызытомышхэ. – *Пэж дыдэ мыгъуэиц, Iунэуэс, – жиIащ фызыжъ гуэрэм.* ГущIэгъуэ, 425. [Албинэ:] *Пэж дыдэиц, тхъэ.* Тешцэч къэзылгэтыхъ, 147. [Къызэхуэсахэм:] – *Пэж дыдэиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 154.

ПЭЖ (ПЭЖЫР, ПЭЖУ) ЖЫПIЭМ(Э) (32). *вводнэ п.* Жалар ираггэбыдэу, ар зэрытэмэмыр къраггэлыгъуэу къаггэсэбэп. *Пэжыр жыпIэмэ, къуажэм дэсыжккъым щхъэллыр езыггэицIар, ауэ хъэжыггэ пунт пIыгъицI диIэу комендантым ищIамэ, занцIэу къиггэкIуэниц, зыгуэри ириггэишэниц.* МелыIыч, 469. *Пэжу жыпIэмэ, Губумар ищIэрт къуажэм дэсыр мыхъэнэниэ гуэрхэм папцIэкIэ зэрызауэр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 56. *Пэжыр жыпIэмэ, езы Якьуби и жагъуэ хъуакъым командирщицIэ къызырыхуаггэицIуар.* Нал къута, 251.

ПЭЖЫМ УХУЕЙМЭ (4). Еплъ пэж (пэжыр, пэжу) жыпIэм(э). *Пэжым ухуеймэ, Iуэхур зыIутри арат, кIэзнэшейр ахъишэм диным ириггэицIат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 227. *Пэжым ухуеймэ, кIэпхъми и гур къызылгъауэ ныбажэ хуаггэнт, апхуэдизкIэ шынап.и.* Кхъухъ пхэнж, 501. *Пэжым ухуеймэ, Щэрданхэ сэхыжат.* Хъуэпсэгъуэ нур, 257.

ПЭЖУ I (15). нареч. Тэмэму, щыуаггэишэу. *Комендантыр дыхъэишаиц: – Ариш пэжу жыпIаиц.* МелыIыч, 464. *Долэт егупсысцI Мусэ жиIами, ар пэжу къылгъытаиц: – Уэлэхыи, пэжым – колхоз псалгэр нэхъ цIэх советскэм и гум нэсыниц.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 649. *Яков Борисович жиIар пэжу къыщIэкIаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 238.

ПЭЖУ II (50). *вводнэ п.* Еплъ пэж (пэжыр, пэжу) жыпIэм(э). *Думэсарэ абы иггэгупсысаиц: пэжу, Инал сытым къыхихыу къриггэутIыпщыжа Къэзмай и къуэр.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 642. *Кобуловыр, пэжу, цыгъуазэиц Берие 1917 гъэм партым хыхъауэ ириггэитх щхъэкIэ, ар партым цыхыхъар дэнэ къэна, уеблэмэ хыхъэххауэ*

тхылы дунейм зэрытэмэтытым. Лъапсэ, 91. *Пэжу, ротмистрым зыкъомрэ сабэ дрипхъеиц, «дунейр къутэжа нэужь мастерыр къыщысынур» жриIуэрэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 237.

ПЭЖУ ПIЭРЭ (10). Зыгуэрэм шэч къыггэиынэгъэ. *ХъэицIэр къыбыргъукIуэрэ кIыщым цIыхъаиц: – Пэжу пIэрэ зы гъукIэр гъукIултI хъуауэ жаIэри?* Лъапсэ, 103. *Пэжу пIэрэ ицIалэ цIыкIухэм жаIэр – Iуаицхъэ псоми дыщэ ицIэлгъу жаIэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 297. *ПцIэдджыжъым Iэхъуэм жэмыр дихуами, е щхъэлым кIуами зыгуэрэ къыхуэзэу къемыуицIыну Iэмал иIэтэкъым: – Уа, пэжу пIэрэ, нысэ къэпшауэ зэхэсаиц?* Щынэхужыкьуэ, 27.

ПЭЖУИ (7). *частицэ.* Уи фIэщуйи (зыгуэр ираггэицIагъуэу ирищIэупщIэу къаггэсэбэп). *Лу занцIэу къыщылггэиц: – Пэжуи? Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 635. [Елдар Лу жриIэу:] – Пэжуи? Хъуэпсэгъуэ нур, 98. [Сэлимэ Дэфэрэдж жриIэу:] – Пэжуи? Лъапсэ, 28.*

ПЭЖЫГЪЭ (4). Пэжу, гу къабзэкIэ зыгуэрэм бгъэдэтыныгъэ (хушытыныгъэ). *Венфрым, Польшэм тыггэу яцIыр Хэт илгъагъуми еггэицIагъуэ, ЛъаггэуныггэицI хъэлэлу я пэжыггэри даггэицIэ.* Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 60. *А тIум [дыггэмрэ мазэмрэ] пэжыггэр я ггусэиц, Щымы я нурыр зэIуаицэр.* МылIэжыныггэм и лгъахэ. «Батырыбжъэ», 13. *Ди пэжыггэм ди къуэм я гур Лыггэ иным щимыггэицIэу Дэ зауэишуэм дыхэтакгъэ.* «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 409.

ПЭЖЫЖЪЭ (3). пIыгъф. Зыгуэрэм пэлэщIэн, пэмыггунэгъун. *Джэи пIыжъэ къуэлэнышхуэу Думэсарэ жагъуэгъу пэлгъытэу иггэицIылгэр Тембот пэжыжъэти ариш фIыт, итIанэ Лурэ Темботрэ щхъэ зэггунэгъу хъуа, жиIэу Думэсарэ гупсысаиц.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 565. *Къалэм километриблкIэ пэжыжъэт, итIани махуэ кгэс жыхуаIэм хуэдэу Албиян я унэ къэкIуэжырт.* Щынэхужыкьуэ, 28-29. *Ер IэицIаггэу ккэзыщитэм И гур ицIыицIэ сытым щыгъуи, IуцIэггэуэггэи пэжыжъэиц.* «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 421-422.

ПЭЖЫЖЪЭУ(И) (2). нареч. Зыгуэрэм пэмыггунэгъуу, пэлэщIэу. *НысаицIэр цIыхухъум яхэсу стIол бггэдэсын хуейуэ арат къызырыфIэщIыр, итIани Инал пэжыжъэу къыщысти, нэхъ зэпсалгэр Саримэт.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 587. *Бэзэр Къуицхъэху цыиэт, къуажэм пэжыжъэуи, Азрэт цIыхум яцIуажа хуэдэт, жиIэ ицIаггэу щымыIэу, жэаггэу икIи дыкъмыкьыфэ къытеуауэ.* Нал къута, 250.

ПЭЖЫН (пэжщ) лгъэмыI. (16). ПцIы хэмылгъ, тэмэму шытын. [Капитаным:] *Кожзаводым я директорыр зэрысымаджэр щысцIэкIэ, сэ жысIэр пэжиц.* МелыIыч, 460. *Горнизоным и начальным жыIэр пэжиц: уи командирым жыIэр бггэзэицIэн хуейиц.* Нал къута, 307. *Елдар жыIэр пэжт.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 583.

ПЭЖИЦ (18). *вводнэ п.* Зыгуэрэм щыхъэт иритехъуэу къаггэсэбэп. [Къыдырым кърухэм яжриIэу:] *Лло, си лгъакъуэ къэткъым е сыткъым, пэжиц, хакIуэ бзаджэ гуэр къызуати, си куэпкъыр*

иггэузац. Кхгүхь пхэнж, 496. Ауэ, пэжи, Жыраслгээн цхвэкЛэ шэсынЛэ дивггэуэвэ, цыжаЛэм, цыгхур нэхэ еувэллаци, Жыраслгээн кветишэллэжмэ, нэхэ и зэран квидэмкыГыу дыпсэуни, жалэри. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 628. Сэ лГым жесЛэнур кбыхуэмыцЛэ: Пэжи, ди бээр мацЛэу яЛэцЛоху. Сэ нэггүэщЛыбзэщ тхыль зэрыстхыр... «Щхьэлыкгүэ», 374.

ПЭЖЫНЫГЪЭ (1). *Еплэ пэжыгъэ. Пэжыныггэр тетц зы лгаггүэм, Ар зытэхгэр еггэнэху. Ггүэгу захуэ. «Мывэ хуабэ», 270.*

ПЭЖЫПІЭ: И ПЭЖЫПІЭ (24). Пэжыр зытетыр, Іуэхур зыІут дыдэр, пцЛы зыхэмылгыжыр. Іуэхум и пэжыпЛэр зыцЛэр *Думэсарэ и закгүэу кбыхцЛэкЛынт. Хгүэпсэггүэ нур, 159. Тыркуми, Шами цыЛэ адыгэхэм я нэхыббитЛыр кгэкЛуэжжыну зэрцыцЛэкгүр илгваггүри Квэзджэрий цлэггүэжац, хэкум икЛыу абы нэс цЛэкЛуам и пэжыпЛэр жылакгым. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 664. Хыбарым и пэжыпЛэр зыцЛэ зырызым зыри жалэртэкгым. Лгьапсэ, 83.*

ПЭЗАЗЭУ (1). *нареч. И пЛэм иту, мыхгьейуэ, кбэувылауэ. Шытц танкхэр, топхэр пэзэзу, Уэсир ситху хужу тесац. ЗэуапЛэ. «Шум и ггүэгу», 23.*

ПЭКІУЭН I (покІуэ) лгэмыІ. (7). Хуэдэн, пэувын. [*Хэту кгуажэ Советым жриЛэу:*] – Сэ сымылажгэу псэуа сыхгункгым, ІэнатЛэ гүэр силэн хуейц, си лэжыггэм зыгүэр кбыхпэкЛуэ. Кгьалэн, 429. Абы [*хгүэжакЛуэхэм*] яцыцзыгүэр и пцЛантЛэ дыдэ [*Хгьэбихэц*] кбыхдыхати, Албиян и кЛэстум цЛэрытсым пэкЛуэу гүэдз кбыхпитІ кбыххуэжац. Нал кбута, 276. Си лэжыггэм пэкЛуэ тЛэкЛур Фыггүэунэдхэм кбыхзата? Сэ уэгү кбыхцхуэу сыхшолгата. «Ваггүэ махуэ», 350.

ПЭКІУЭН II (покІуэ) лгэмыІ. (1). Зыгүэрым хуээу кІуэн, пэжээн. Пцыхгьэцхгэм дэжми е жэц кыфІми А дыггэ ину кбыхцЛэкЛыну ДыпэкЛурт, тлгваггүу пшэплэ кбыхцЛар. ТекЛуэныггэ. «Шум и ггүэгу», 5.

ПЭКЪУ (3). 1. (2). Хгүрейуэ кбыхггэрша чы мыггүмым и бгүитЛыр ггуанэ ящЛырт. А ггуанэм кЛапсэ иралгэфт. Ар шым и пэм фЛалгхьэти пэщЛэуантЛэ ящЛырт. Абы шыр апхуэдизкЛэ иггэгузавэрти сыт ухуейми епщЛэ хгүерт: уанэ теплгхьэми, нал шЛэплгхьэми. Шы мыггасэр пэкгу яцЛрэ *ІумпЛафЛэ хгүхукЛэ кбыхзэрырашэкЛым ещху, Бахгүэм кбыхтэцЛэхуар шыггт, зыЛэцЛимыггэкЛыу. Нал кбута, 261. ХакЛуэр пэкгу зэрацЛа кЛапсэр сыт жылгэмэ, район газетым тет очеркыр арац. Нал кбута, 261.* 2. (1). зэх. ЖыЛэдауэ шЛын. ХакЛуэ мыггасэу пэкгу яцЛар *Якгубт. Нал кбута, 261.*

ПЭЛКОНЧ (1). Урысыбзэ ныкгүэклэ: полковник. *Старэ режиму пэлкончхэр шытетым цыггүэ. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 512.*

ПЭЛЫДЫН (полыд) лгэмыІ. (3). Зыгүэрым пэнэхун, пэцІуун. *ТеуванЛэри ныпкЛэ, удз дахэкЛэ гбэцЛэрэцЛат, абы пэмыжыжгэу музыкаухэри шытт, я ггуаплгэ бжыамийхэр дыггэм пэлыду чырбыш хгьэжыггэкЛэ лгэцЛауэ. Хгүэпсэггүэ нур,*

125. Жэц мазэггүэм и нур хужыыр Уи нэкЛу дахэм кбыхполыд, ШЛыЛэтыЛэу мис акбужжым ПцЛантЛэм шхыцхэр кбыхцеуд. Жей, си шЛалэ. «Бгы лгьапэхэм дэж», 39. Афэм нур хэцЛауэ И тажыр мазэм ныполыд, Бий цхьиблу шЛалэм ниупцЛахэм и бжыггэу ваггүэ бггэм шолыд. Анэм и пщЛыгхьэпЛэ. «ШЛалэггүэ шЛыналгэ», 24.

ПЭЛГЭШЫН (полгэщ) лгэмыІ. (41). Зыгүэрым текЛуэн, хурикгун, кбарукЛэ ефЛэкЛын; хуэфЛэкЛын. *Астемыррэ Степан Ильичрэ Шэрданхэ я мылгкур ирамыггэхгунцЛэну и ужь итали – пэлгэщакгым. Хгүэпсэггүэ нур, 256. Мо псы уэрым дахэ-дахэу упэлгэщынт – пхгэр нэхыбэм икгүэрт, зэиудырт, адэкЛэ-мыдэкЛэ мывэм ириудэкЛурэ. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 515. [Борис Борисович:] Лло, дытэмылгэщын уи гүггэ коллективыр зэрыколлективу и ужь дихгэмэ? Тепщэч кбэзылгэтыхь, 179.*

ПЭЛГЫТЭН (пэлгытэщ) лгэмыІ. (2). Зыгүэрым ещхын хуэдэн. [*Дэфэрэдж:*] *Хэти кбыхцЛэуцЛэн, мэзым цЛэтри цЛэсри зи мылгкур кбэралыр араци, зыми имей пэлгытэц...* Лгьапсэ, 95. Азизи абы [шкЛэм] хуэдэт – лла жуиггылэу хгьэдэ пэлгытэт. Шынэхужыкгүэ, 55.

□ **Плакгуэр закгуэ пэлгытэци, закгуэр цымылэ пэлгытэц** (1). *Еплэ тЛакгуэ.*

ПЭЛГЫТЭУ (19). *нареч. Зыгүэрым и пЛэ ираггэуэвэ, паггэуэв, хуэдэу ялгытэ. Иджы Зурабхэ я унэм кбыхкЛуэмэ – а хгьэджэбз нэ фЛыцЛэр унэгуац пэлгытэу цЛэси. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 665. Фыз мэхари унэм цЛэхгэри унэ лгэгум иралгхьац, хгьэдэ пэлгытэу. Лгьапсэ, 52. ЗицЛысир плгваггүу и жылгфэр Паспорт пэлгытэу илэтац. Жылэр кЛуэдакгым. Мес кбыхкЛыггэр... «Батырыбжэ», 74.*

ПЭЛГЫТЫН (пелгыт) лгэІ. (10). Зыгүэрым хуаггэдэн, паггэувын. *Пэслгыт уэ уи цЛэм шремыЛэ, Уи дэжцсэ си лгэр цыувар. Щхьэлыкгүэ. «Щхьэлыкгүэ», 381. Мывалгэ шЛыпЛэу дапцэ шЛыпЛэу дапщэ шыЛэ. «Ваггүэ махуэ», 354. Нэхэ яфЛэкгэбзэр мазэм палгытыр, псэм палгытари Лэм ІэцЛокЛуадэ. Нэхэ лгьапЛэр. «Батырыбжэ», 114.*

ПЭМЭН (мэпамэ) лгэмыІ. (1). Мэ шыЛэрэ шымылэре кбыхщЛэну пэкЛэ жы зыжыдэшэн. *Зэгүэпами, шынэжауэ Шытт зиплгыхуэ, зэми памэу. «Бажэ пшынэ», 8.*

ПЭМЫЖЫЖЭУ (28). *нареч. Зыгүэрым пэггунэггүу, жыжгэу пыІумыхауэ. Елдар зыкбыххыу Инал пэмыжыжгэу кбыхытц, кбамэ дахэ кЛэрыцЛауэ, и кЛэрахгүэ сытхэри абы хуэдэу. Мазэ ныкгүэ шхуантЛэ, 586. Школышхуэм пэмыжыжгэу цытыр сымаджэцт, абы кбыхбгүурытыр тутнакгэцт, гбуцЛ кЛапсэ банэкЛэ кбэхухгэуэ. Хгүэпсэггүэ нур, 113. ГгүкЛэм фЛамыцЛыр тІууэ зэхэдз, нэхыфІ дыдэр цхьэхуэу еггэтылгэ, матэм илгү адрейр тажэджэм из шЛлауэ кЛыцым цлэггэуэвэ, жггэгум пэмыжыжгэу. Лгьапсэ, 101.*

ПЭНЦЫВ (10). Пэм и кЛапэ дыдэ, и папцЛапЛэ. *Данэ цыкЛу пэнцигкЛэ цлехуэ жылгэну, и Іэ цыкЛуитЛыр илэтауэ кбыхжэ. Шынэхужыкгүэ,*

58. Езы адакгэри набжэм хэсац зиужьыжыху, хьэ тумэм сеулуу и пэңцывыр цхьэ кьытезмычрэ, жиуэу. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 480. Сабий цыкълум кхьухьлэатэ макъ цызэхихкIэ. «нанэ, бомбэ» жиуэрти пэңцывкIэ ицIесэ жытIэу кумбымкIэ жэрт, и анэишхуэм япэ иту. Нал къута, 277.

◇ **ПэңцывкIэ ицIеггэсэн** (1). Хурикьун, удын тедзэн. [Гуным цыицхэм зыр зым пэрыуу кьажьэдолгьэлэ:] Зыгуэр кьэхьуницIэ е пэңцывкIэ ицIеггаси, илгэситху-пицы кьыптракьуэмэ, гьуэлгьыпIэнишуу укьаггээнкьым... Мелыгыч, 453. **ПэңцывкIэ ицIисэн** (1). Еплэ пэңцывкIэ ицIихуэн. Сабий цыкълум кхьухьлэатэ макъ цызэхихкIэ, «нанэ, бомбэ» жиуэрти пэңцывкIэ ицIесэ жытIэу кумбымкIэ жэрт, и анэишхуэм япэ иту. Нал къута, 277. **ПэңцывкIэ ицIихуэн** (1). Джэлэн. Данэ цыкълу пэңцывкIэ ицIехуэ жытIэну, и Iэ цыкълуитIыр илэтауэ кьожэ. Шынэхужьыкьуэ, 58.

ПЭПЛГЭН (поплгэ) лгэмыI. (96). Зэгуэр Шхьэлмыкьуэ дэсыр зэхуэсауэ Абхазым кьикIыу хьэцилэ кьахуэкуэну нэплгэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. Минометчикхэм ягури яшири вагоным ираишэну я чэзум нэплгэрт. Шынэхужьыкьуэ, 35. Хьарзыну псори екIуэкIырт, цыкълухэр кьэт цымыIэу кьызэхуэсыжауэ, заведующыицIэм нэплгэрт, учкомыр зыуи кьрамыдзэжу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 547-548.

ПЭПС (1). Пэм кьыпыж псы. [Темботрэ и кьуэшымерэ Нурхьэлий цхьэкIэ:] - И нэпсри кьыпж. Хьуэпсэгьуэ нур, 150.

ПЭПСЭЛГЭЖЫН (попсэлгэж) лгэмыI. (3). Зыгуэрым жиIэм арэзы утемыхьуэу, псалгэ пэдзыжын, зыпэщIэсэжын, хуэмыдэн. Автоматыр иыггэрэ и кьуэр кьыпэуауэ [Гуарарэ] кьыфIэцIэмэ, нэпсэлгэжырт: «Хьуэу, тIасэ: Алыхьым кьысхуиуха кьалэныр зггэзэцIаи, си быным саицхьэцысаи, псыдзэм езмыггэхьу, мафIэм езмыггэсу, си цхьэггусэми хуэфаицI хуэсцIаи. Кьалэн, 436. [Инус Астемыр жриIэу:] ФьыцIаггэ лганIэр нартыхужкIэ пхьуэжаи, итIани умыукIытэу укьыспосэлгэж. Хьуэпсэгьуэ нур, 64. Си лым сриггэкIыжмэ, жиIэу гузавэурэ, Iузизэ хьэжым зыкIи нэмыпсэлгэж, сьт кьыжриIэми зиуцэхуу, бэлыхьу кьытрилгэхьэр ишэчырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67.

ПЭПСЭЛГЭН (попсалгэ) лгэмыI. (1). Еплэ **пэпсэлгэжын**. Бзаджэр паным нэпсэлгэац ИгьуэтыницI и бзаджанIэ! «Бдзэжбьещэм ипхьу», 154.

ПЭПЩЭН (мэпапщэ) лгэмыI. (4). 1. (1). ПэкIэ ину бэуэн. [Фэуаз:] СокьуэниэцIаи, кьысхуэггэгьу, Анка. - жысIэу шым седэхацIэу цызэхихым, арэзы кьысхуэхьужауэ и цхьэр иутхытицIу, нэгьуэцI зыгуэр кьэхьужаи, и нэпсыртIыр кьызэрелгьэлэхьу си Iэм кьепэщэщыну хуожьэ, мэщатэ, мэпапщэ, и цхьэр си дамэм кьытрелгэхьэ, и кIэр еггэкIрахьуэ, лгэм теныIэркьым, мэщыи, и макьыр зэкIуэклауэ. Анка, 382. 2. (2). зэхь. Зэгуэпын, мыарэзыуэ губжьауэ бамплэу щытын (пэкIэ ину бауэу фIэкла зыри жимыIэу). Комендантым и нэцхьыр зехиуэклауэ чьфтанцым еплгэаи, нэпщыи. Мелыгыч, 473. Лэтифэ нэхь

зэгуэпауэ мэпапщэ, зретIыхь-зрелгьэфыхьри кьызоиц: - Зумыусыжынуэмэ, зеггэхь, - желэри. 3. (2). зэхь. Жьыр губжьауэ фин. ШIымахуэм папщэу кьыггэзэжмэ, И джатэр псоми цитIэггэнууц. ШIымахуэ жэщу уэсыр кьэсырт. «Вагьуэ махуэ», 19. [Алыджыкьуэ:] КьынтIэ-кьынтIэ хьуэу, бжьыхьэкIэ акьужь папщэм ецхьу, кьулыкьу кьысхуиггэфацэхэр цызмьдэм, и нэр цIуукуэуацIэу [комендантыр] кьызоплгэри кьызоупицI: - Сьт хуэдэ кьулыкьу пхуэзфIэкIынуур? Мелыгыч, 465-466.

ПЭРИЙ (6). «Тисей» поэмэм хэт хьэм зэреджэр арац. И тхьэкIумэр зэригьакуэу Хьэ Пэрийри цылгьэ едагуэ. «Тисей», 495. Асыхьэтым кьолу кIий макьыр, Хьэ Пэрийри сьт ицIэбанэр? «Тисей», 503.

ПЭРЫГГЭУВЭН (пэрегьуэвэ) лгэI. (1). Егьуэвэлэн, Iугьуэвэн. Ущымышынэу хьурэт, Жьраслгээн дьгьуакуэу хэкум исым я пашэт, езыр мыдыгуэу, игу зэбггар и унафэкIэ зы жэщым игьуэнэхьуфьрт, плыыр тIоуцI шым пэрыбгьуэвэми, мыхьэнэ лгэпкэ илээкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 89.

ПЭРЫЛГЭН (пэрылгэ) лгэмыI. (1). Зыгуэр мафIэм хэлгын. Дисэ и хьэцIэм лы хуиггэжьуэ дзасэр мафIэм пэрылгэу кьыпхьуэтати, кьэплгэуэ кьыщIэкIаи. Хьуэпсэгьуэ нур, 138.

ПЭРЫСЫН (пэрысц) лгэмыI. (1). Зыгуэрым ипэм Iусын, бггэдэсын. Сэ сыпэрысци жьэгу мафIэм, СымыггэуекIыфIу зеужьыр. Жьэгур уржыхмэ, гьунэгьур. «Дамыггэ», 223.

ПЭРЫТ (4). ЯпэкIэ зышэ, Iэтащхьэ. Лгэхьуу сэ Iэджэм сатожьыр - Шу пэрыт пажэм псыр пожыр. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэггу», 86. ШоджэницIыкIу Алий хиша лгэагуэрац дэ гьуэгуишхуэ тхуэхьуауэ дьзытетьыр, фIы кьыдэхьуIэми, ди гум цыхьэцIа кьэхьуами, ди япэ ищам дькIэлгэопIаицIэ, нэхь тегуишхуауи докIуэ, сьту жытIэмэ гьуэгур кьуейицIейици, гьуэгур мытыниши, щыхунIэ иIэми, пэрытым игьуэнэхьуауи. Зи лгэрыгьыпс тьыгга, 518. Елусакьым кхьухьым уадэ, Дауи цыIэцIи зи сурэтыр, Хьы толгькьуным хэтиц ар уардэу, Кхьухьу цыIэм я пэрыту. Лгэпкэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 55.

ПЭРЫТЫН I (пэрытц) лгэмыI. (3). 1. (1). Iэщ гьэхьун, кIэлгьыплгын. Нэмыцэр ялгэцIыхьэри яубыдаи, Iэщым пэрытар якулаи, ямыукIыу кьелари дэнэ кьыпхьыжын. Нал къута, 237. 2. (2). IэнатIэ, лэжыггэ гьуэр бггэдэтын. [Шлоссер:] Си гуггэцI фэри нэ лейкIэ фькьыдэплгын, сьту жытIэмэ нэмыцэ лгэпкьыр IэнатIэшхуэм дьпэрытиц, исторэм кьыдилгьуауэ ди пцэм Iуэхуишхуэ кьыдэхьуаи... Гьуэгуанэ, 100. Iэщым шыгьур ярымьт, Ичэзуми ахэр псафэ Дахэу ихуу пэрымыт, Телгьц ар цIакуэм еплгэу уафэм. Фьз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110.

ПЭРЫТЫН II (пэрытц) лгэмыI. (1). Пэшен, ипэ итын. Кьуришхьэем зышэр лы пэрытмэ, И ужь зыхунур кьыпхуэцIэн? Кьуришым кьокI. «Дамыггэ», 73.

ПЭРЫУЭН (пэроуэ) лгэмыI. (17). Зыгуэрым зэран хуэхьун, пэщIэуэвэн, зэпмудын (п. п.

псалтэр, Гуэхур). Аралтым уперыуэ хьунутэкьым, и цхьэм кьыхьар ицлэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 105. Хьуэху жылар кьабыл ухуэ жалэу, жьыми цлэми фьзыжьым и псалтэр кьыдалэтаиц. Инал, пэрымьуэу едэуа нэужь, бжьэри кьылихаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 586. Богдан Захарович Кобуловыр пэрыуэн цьымылэу теутлэтицхьауэ, зыхуейр ицлэу, ицлэр кьыхуэгьуу дунейм тетт, езы Берие а и кьуэдзэм ицлэр илгэагьу пэтми, кьээзгьэувиэниц жимылэу. Лгьапсэ, 91.

ПЭРЫХУЭН (пэрохуэ) лэмыл. (2). Зыгуэрым хэхуэн, хэхлүриен. Хьэбибэ бэлагь илгьыири лэцлэхури мафлэм пэрыхуаиц. Щынахужьыкьуэ, 25. Мэсхудрэ Чачэрэ зэрызэлүицацэм еплүэр, Нурхьэлий гу лытакьым флэдэпалэм флэлэ и бэлтэтор кьыфлэхуу мафлэм зэрыпэрыхуам. Хьуэпсэгьуэ нур, 207.

ПЭРЫХЬЭН (пэрохьэ) лэмыл. (1). Лэжыгьэ гуэрым сувэлэн; ублэн; шлэдзэн. А цыкьлүм куэди фэ тевмылэу, Цлэ лэпалэ флэфцими, ар цлэрылэу Зыцлэну цылар лэжыгьэицхуэи, Пырехьэ цлалэр Гуэхуэгьуэицхуэ. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 108.

ПЭРЫХЬЭТ (3). пльыф. Куэд, хурикьу, кьельж. Мэремкьанхэ я ницлэнтлэр ини, дэнэ кьиклри дэхуэнуиц, шхын жыплэнуиц – пэрыхьэтиц, дэнэ дежи уетлэсылэ хьунуиц, лэницлү кьэкьуар зэрызыхьэтиц, ерыскьыр здахьын яцлэркьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 582. [Якьуб Локотоиш жрилэу:] лэц ялэц, я шхыныр [дезертирхэм] пэрыхьэтиц. Нал кьута, 254.

ПЭРЫХЬЭТУ (3). нареч. Куэду, кьэбэкьыу. Щрепсэу ахэр [хьэкьэкьуэцлэхэр] цлэналгэ хуабэм, уэс кьатемьисэу, уэици кьатемьихьэу, я шхын пэрыхьэту сытым дежи ягьуэту. Кхьухь пхэнж, 497. Партыр, властыр ныхуцлөкьур Ди народыр сытым хуейми Пэрыхьэту игьуэтыну, Мамырыну и дунейри. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129. Хуацлэжакьэ унагьуэбжэр, Ялэц яжьэ пэрыхьэту, Жьым ар ехьыр лэрыицэу, Шхий зэлүсэм епизэицу. «Тисей», 486.

ПЭРЫЛЭБАПЭ: *пэрылэбанлэ* (пэрылэбэгьуэ) имылэн (4). Цлэыху гуэр гьуэтыгьуейуэ, гурылэуэгьуейуэ щытын; Гуэху гуэр зэфлэгьэкьыгьуейуэ, бгьэдыхьэплэ имылэу щытын. Абы хуэдэ пэишот телху хэт кьэкьуэжынт школым Лу и ныбжээгьухэм яцыицу. арицхьэкьэ Чачэ пэрылэбанлэ илэжьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 510. Пэрылэбанлэ имылэу гу цылгьатэм, Валерэу пльагьури, приемнэ комиссэм езым имьдээрэ хагьэхьэ, абы хэтыну плэцлэиц лэджэ кьаганари. Клэпсэ клэпэ, 17. А флэгьуэ лэджэр кьыицхьуу Шлыр афэ джанэу ихьумэу Нарт лыхьужьыгьэр цыинти, Пэрылэбэгьуэ имылэу. «Шлалэгьуэ шлэналгэ», 411. **Пэрылэбанлэ кьэгуэтын** (1). Гуэху гуэр зэрызэфлэжын лэ мал кьэгуэтын. [Дэфэрэдж Варварэ Романовнэ жрилэу:] – Нэхьапэраици, тлэсэ, Гуэхур зылутым и курыкупсэм хэллги, зы шанс закьуэ флэклэ мыхьуми, пэрылэбанлэ гуэр кьэгуэтын. Лгьапсэ, 14. **Пэрылэбанлэ мьыгуэтын** (1). Зыгуэрым гурылэуэгьуей хьун, уперыуэну лэ мал имылэн. Иджыпсту якьуб жилэр

кьыицлэбгьакулэмэ, пэрылэбанлэ умьыгуэтыжу уи цхьэм кьыдэкьуеинклэ мэхуэ. Нал кьута, 308.

ПЭРЫЛЭБЭ (3). Мафлэм ирихлэбэу гьуцлэым кьыхьэцлэжыкьа лэ мэпсымэ. Хьэкуринэ имьыцлэиц цылэжьым: пэрылэбэ, дзасэ, шыуан тегьэуванлэ, джатэ, сэхуэ, кьамэ, шы лэарыгьэ – сьт ухуейми укьыгьэцлэхьунукьым, псом нэхьэр нэхьэ зэллалэр сьт жыплэмэ – фоч, фоклэицлэ кьутар ецлэжыф. Лгьапсэ, 100. Лу кьэмыушу мэжей, ницэдджыжькьлэрэ Тембот кьыицлэджым деж, укьэмытэджуи хьурэ, Думэсарэ пэрылэбэклэ собэм ипцлэицлэжыхьурэ дэл зырыз кьыгьуэтыр зэхуэхьэстри мафлэ еицлэ, Лусыпс трегьэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. Езы тхьэмыцлэжэр [Дэфэрэдж и цхьэзгьусэм], тхьэм и ахьэрэт дахэ ицлэ, нэхьэ зэллалэу цытар пхьэлэицэ, лэахьш, пэрылэбэ, нал сьтхэр араме, иджы еплэ, Пльгьур, хуэмыцлэ цьымылэу, лэкуэлакьуэицэ, уеблэмэ дьыцкьыу тлэсыж хьунуиц, лэицэ-фаицэ жыплэнуиц – сьти кьэхьэ, псори ецлэжыф. Лгьапсэ, 111.

ПЭРЫЛЭБЭН (пэролэбэ) лэмыл. (1). Зыгуэрым зэран хуэхьун, пэрыуэн. Ари [Хьэрун] илэжыгьэр, хэт пэрылэбэр? Хьэрун и лгьагьуныгьэр. «Партыр ди пашэу», 97.

ПЭТ (8). частицэ. 1. (4). Зы Гуэхуэгьуэр адрейм ирихьэллэу зэрэкулэжыкьыр, кьызырэхьур кьэзыгьэлгьагьуэ, зы наплэзыплэм зэтэхуэу екулэжыкьыкьацлэхэр зэзыпх частицэ. Нтлэ, зэгуэр [мэхьумэм] пхьэр кьрилгьэфхэрэ нэт, шокьуэ жилэу Нартыхур ирихьэллэу: «Лло, мыр дэнэ пльгьэфрэ?». Лгьапсэ, 68. Топыр цьыуэм унаицхьэм мьыицэу дауэ тесыфа, топыицэ блэклрэ нэт кьытехуамэ, сьтыт ицлэжьынур? Хьуэпсэгьуэ нур, 285. Нурхьэлий гуэциым цлэжыкьауэ гьэтлэжыкьыплэ лыхьуэрэ нэт, бжэндэхьуэ и абгьуэм кьылгьэтыкьлати занцлэу игу кьэкьаицэ езым кьылгьыса ахьшэр бжэндэхьуэ абгьуэм ирилгьэхьуну. Хьуэпсэгьуэ нур, 230. 2. (2). Дауэ мьыхьуми, апхуэдэу цьытми, цхьэкьлэ. Иджыри кьэс зьм и цхьэл кьытрамыха нэт, цхьэлтетхэм [Мэсхууд] яхуэзэмэ, ятехьуишхьэрт закьыригьаицэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 632. Янэ итыр зи мьылаицлэ, Пэгунигьыр ихьэрэ нэт. Хьэлгэ. «Мьвэ хуабэ», 197. 3. (2). Шлэгьэхуэбжэныгьэ; нэгьунэ. Шлэ нэт гьуэгу хэтишыр нэицкьаицэ: Уи натлэм илэым ухуэзэниц, Дунейр зи шлэщыгьуэ. «Батырыбжэ», 47. Псэ зыхьэту сьт мьыпсалгьэр, Пшэрэ пэти кьызырокьлэ. Псэ зыхьэту сьт мьыпсалгьэр. «Батырыбжэ», 45.

ПЭТАР (ПЭТАМ, ПЭТАТ) (8). частицэ. Тлэжыкьыкьа имылэжын. Абыи [фьзым] зыкьыицлэжу цыхуежьэм, зи фьз хэжыкьуадэ пэта лэым и цыгьын лэы пцлэнэм кьыритиц, зригьэхуапэри уэрамым кьыдэлгьэдаиц, маршынэ гуэр дгьуэтмэ, кьэдгьэувиэници, цлэжыкьыиц дохутирым тиэниц, жилэри. Лгьапсэ, 52. [Дахьэуэс:] Алыхьэ, си напэр теклэ пэтам. Гуцлэжыкьуэ, 424. Нысаицлэм шэ кьытехуэри якулэ пэтам. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 661.

ПЭТАШ (42). частицэ. Еплэ пэтар. «Хьэрфхэр уоцлэ» жилэу Нахьуэ и жьэ кьыицлэжьэдэжыкьа, Лу гуфлэицэри дэлгьей пэтаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ,

512. Дисэ шэр кытетуа и гуггэри джалэ нэтиц, арицхэкIэ кызыретымыхуар псыницIэу кытицицIэм, нэхгери кIийуэ хуежыац. Хьуэпсэгъуэ нур, 104. Фызыр псым хэлгадэри архуанэм иджэрэзыхуу псым хэлэ адаквэр кыхилгэфыжри зейм деж кыхьыжац; - Уи адаквэжыыр Исраф хуу нэтиц, - жиIэри. Бабыщыкыуэ адаквэпш, 491-492.

ПЭТМИ (129). *частица*. 1. (121). *Еплэ пэт* 2. А лгэхгэнэм ХьэтIохгьуоцкыуэр хэкум тету цыта нэтми, кумб кытиу, жыг хисэу цIыхум яхэтиц, хьумакиуи имыIэу. Лгэпсэ, 50. ЗэIуицIэр яуха нэтми, зэрыггэкIийуэ жэци ницлондэ цIыхур зэхэтиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Иджыри Дзэшу жы хьууэ тIысыжа нэтми, Iуэхуниэу цысыфырккыым, Iэ дэхьеигъуэ имыIэу мэлэуэлгъуэри хадэм итиц, зэм жыг еухуэницI, зэм кветIыкь е хуицхуэ ятрекIэ, пхгэцихьэмьыцхьэм хьэпIацIэ емьуэн ицхьэкIэ. КIапсэ кIапэ, 7. 2. (8). КьэхьукъащIэ, Iуэхугъуэ гуэрхэр екIуэкIыху, хэтIэсэху, кIуэтэху нэхъ лгэц е нэхъ кIащхэ, лгэрымыкь зэрыхур кьэзыггэлбагъуэ частица. Кьэрэмырзи еицIэж ещанэу кьатехыжыгъуей зэрыхуунур, бийм кIуэ нэтми нэхъ зеггэбыдэ, кьару нэхъыбэ зэцIеггэуIуэ, IэцэкIи нэхъ хуэцIаиц, итIани IэцицаггэкIэ ятеклиуэн и гуггэу дзэницым кьеггээзжри зеггэхьэзыр. Лыггэ, 411. Зызыужьыж сьмаджэхэр кIуэ нэтми нэхъ шхэрэй хьурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 280. КIуэ нэтми псыницIэу кыхэхгъуэу Иныцэу уэшхыр кьеиш хьуаиц. Гьэмахуэ уэшх. «Бгы лгэпэхэм деж», 110.

ПЭТРЭ (55). *частица*. *Еплэ пэт*. Дэфэрэдж и гур кызыэфIэна пэтрэ, и кьуэм зыкьоримыгъаицIэу, гуапаггэ, IэфIыггэ хэлгъу кытицицац; - НтIэ, кьурмэн сызыхуаицIыжын, си кьарум хэцI фIэклэ хэхуэрккыым, жыы сохъу. Лгэпсэ, 108-109. Куэд дэмыкIыу, Хьэжбарэ лажьы хьати имыIэ пэтрэ, тутнакгэциым иса и адэмрэ и кьуэнымырэ я гьусэу хэкум ираици яггэкIуэдац, вредителу ираишым яхэту. Нэгъуху, 33. Исуф япэм и пхьум зиггэбзэхэ ицхьэкIэ мыгузэваицэу цытамаэ, иджы Назифэ куэдрэ кьемыкIуэлIэжмэ, пхуэггэуэлгыжырккыым, ицэдджыжыым жыуэ кьэатэджын хуей пэтрэ. Лэчымэ, 393.

ПЭТИНЭ (4). *лгыф*. Зи пэнцигывыр дэкьея, пэ тIей. ЦIыхубз наицхуэ пэтинэр Мэзкуу кьэикIауэ кытицицIэм нэхъ я гуапэ хьуаиц, столицэм и гьунэггэуу псэуэу кытицIэкиныц, жалэу. Шынэхужьыкыуэ, 60. Куэд дэмыкIыу кьэсаиц дохутыр лгакъуэ кIэцI пэтинэ цIыкIу, и нэ хьуреитIыр кьэциуукIыу. Лгэпсэ, 13. [Думэсарэ Чачэ жириуэ:] – Хэт и хьыдэжэбз зи сурэт яцIари? Тинэ патIинэ? Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 638.

ПЭУ (2). ЛгэпапIэ, еуэкIыпIэ. Дэфэрэдж тIэклэу зиггэпсэхуиц, тенджызым зэ теплгэжри, зыри щимылгагъум, и шIалэ цIыкIур и гьусэу псы Iуфэ нэпкэ лгэгэм дэкIиц, пэу гурэ кыицгъуэтри езыми и сабийми я цыгыныр зыцихри икьузыжац, иутхьыцицац, кьуэггэнапIэ здыкыуэсым саккытэурэ кыкыгуэллэмэ – кьуэ кууушхуэм дэсу кьуажэжь цIыкIу гурэ елгэгъу, езым я кьуажэм зыкьомкIэ еицху, игуми кьэкIыжац,

ицыхьыдэжэбздэсым и нэгум ицIэкIауэ цытар... Лгэпсэ, 54. Пэум деж дэтмэ нэхъ хуабэ-хуабэу икIэр тынышыци – араиц жэуапу [ПытIу] кьытахар. Шынэхужьыкыуэ, 52.

ПЭУБЫДЫН (пеубыд) *лгэI*. (5). ЗыгуэркIэ хуит мыщIын, пэщIэуэвэн. Кьадым дэтхэнэ фелахьми зыгуэр пеубыд: зым и хьэр банэурэ уиггэжырккыым, зым адаквэ куэдыциэ иIэци, мычэму маIуэ, зым и шыдыр и хадэм йохьэри зэхеутэ. Аргъуей, 385. Саняиц иэч ицIырккыым фIэмыфI гурэ Зураб кьытиубыдыну. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 666. Дадэ Прохор емьзэиу Псым бдээжьейхэр кьыцеубыд, И лэжыггэер хьэрэмыниэу Зымы зыри нимыубыд. «Бдээжьейшэм ипху», 147.

ПЭУВЫН (поув) *лгэмыI*. (27). 1. (9). Ипэ кыхьэн, ипэ иуэвэн. Кьыукипауэ цытаиэми, кьувынутэккыым, сэраиц зейр жиIэу, сит ицхьэкIэ жыпIэмэ, лгэкIыныггэ зилэм и жьэм хуицхэр кьыицIэбудыну ухуежьэмэ, уи жьэм жьэдэлгьыр кьыицIэбудыну ухуежьэмэ, уи жьэм жьэдэлгьыр кьыицIэбудыну ухуежьэмэ, уи жьэм жьэдэлгьыр кьыицIэбудыну ухуежьэмэ! - жалэри зи бггэгуи ицIэ лгэмыжэ хэцIа шухэр зэбгьурыту кьапауаиц, арицхьэкIэ кьахуэггэувылаккыым. Хьуэпсэгъуэ нур, 255. Дахуэсу тхьэлухудыр А физ удым кьыиуеуыр... «ШIалэгъуэ шIыналгэ», 414. 2. (2). Зыгуэрэм пэкIуэу щытын. Улгэжэ хьухэр фIаггэжыри акт яцIаиц, сохрэнэ распискэм пэувын хуэдэу. Нал кьута, 226. [Бахгэуэм Якьуб жириуэ:] Лгым пэувыр лгыиц. Нал кьута, 263. 3. (16). Кьару гуэрэм уебэныну зылэгтын. Сталиным и унафэр дэркIэ унафэци, кьыкIуэт димыIэу бийм дьпэувыныц. Нал кьута, 259. Конституцэм итиц, лгэпкэ кгэс ицхьэж и шIыналгэер ихьумэжу араккыым, атIэ псом я кьару зыуэ, ялгэкIыр яцIэу, зэаккыилгэгуу бийм поуври зэтракьутэ, жиIэу. Шынэхужьыкыуэ, 40. Зэжэуэту, зым IэцIэхур зым кьыицтэжу, бзэкIэ зырызми, псэкIэ зыуэ бийм пэувинккэ, жиIэу арат Локотош и гум илгыр. Нал кьута, 257.

ПЭУДЖЫН (поудж) *лгэмыI*. (1). Зыгуэрэм шышынэн. Уэ кьэлгытэ ар си фIыицIэу Си кьарухэм пэмыуджу Хэкум цыIэу сэ сьмыицIэ. Сомрэ долларрэ. «Паргыр ди пашэу», 133.

ПЭХУ (10). Зи пэнцывыр хужь (вы, шыд н.кь.). Арауи кьыицIэкинт, лы кьэклуам шыд пэху, ныбэф цIыкIу кьыиэу кьыициггэзэжым, тIэклэу сабэ зытыухуу цIытетIысхьэжар. Аргъуей, 386. Кьыдырыр пэху хьужауэ удзытицIэм кьыхэнауэ кьру кьомыр гублаицхьэдэсэ зацIауэ зэрылгэатэм еплгэиц, игурэ и цхьэрэ зэбггэжу. Кхьухэ пхэнж, 496. Вы пэхуитIыр увыIэнуиц, ЯIухуаккыым удз мылыф. Бгым дэкI гьуэгъу. «Батырыжэ», 38.

ПЭЦ: 0 *пэцыр илыгъуэн* (1). Хьыйм икIауэ губжыын, уафэм сабэ дрипхьейн. Арапыр бэлыхэ гуэрэмзэрыхэтыр IуицицIт, и пэм мафIэр кьрихьырт, пэцыр илыгъуэу, и жьакIэр кьабзэлгэбзэу зэцIэупса ицхьэкIэ, нэхъ лгэггэуафIэ хьуатэккыым, и дамэр хишу адэкIэ-мыдэкIэ дэпльырт и пIэ итын хуэмышыIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 114. **Пэцыр ичыи** (1). Еплэ *пэцыр илыгъуэн*. [Жангулэз Дзэшу жириуэ:] Хэту пIэрэ уи пэцыр изычар? КIапсэ кIапэ, 17. **Пэцыр мафIэм исын** (1). Еплэ *пэцыр*

илыгъуэн. Хьэрийкуруй кьэхуам и хьыбары уэ жепла, сэ жесла, госпиталым и Iэтацхьэу тетхэр кьызырыхьац, я пэцыр мафIэм ису. Хьуэпсэгъуэ нур, 174.

ПЭШ (79). Шыпсэу унэм блынхэмкIэ кьыхэгъэщхьэхукIэ и зы Iыхьэ. Жансэхуэ унафэ ицIац пэшым Лу цаггэгъуэлъыну, езы кухаркэри сымаджэм бгъэдэсыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551. КьэрэгъулитIыр шыдыгъум езуауэ цытыху, Уэрдэцыкьуэ и шыр пэшымкIэ кьыцIишац. Нал кьута, 267. Мылицэм я пэшыр иниц, Iэхуитлгэхуитиц, пэшхьэку хьарзынэ цIэту яггэплэ. МелыIыч, 459.

ПЭШЭГЪУ (2). ПэцIэщIэгъу, ныбжьэгъу. Плъагьуркэ Астемыр и пэшэгъур, жылэр мэджытым макIуэ, Алыхь талэм хуоциылI, езыр унэм ицIэси, джаур хьэцIэ кьреггэблаггэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 200. Дари Сари зыцыгьэ пашэм И пэшэгъур сыту гугъу. «Индийскэ поэмэ», 365.

◊ **Пэшэгъу хуэхьун** (1). Зыгуэрэм ныбжьэгъу, пэцIэщIэгъу хуэхьун. [Нанэ Думэсарэ жриIу:] – Си ицIалэм [Астемыр] ицхьэ пэшэгъу хуэхьуа урысыр. Хьуэпсэгъуэ нур, 282.

ПЭШЭН (пашэщ) лъэмыI. (2). Шапхьэу цытын, пэрыгын. [Астемыр желэ:] УцыпашэкIэ, упэшэн хуейи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 543. Уэ пфIэфIт а жьыбггэр кьытицIихуу Уитыну бгыцхьэм унашэу. Кьайсын К. папщIэ. «Шум и гьуэгъу», 87.

ПЭШОТ (5). Еплэ **мыхьур**. Езыр зыцIэхьуэпсам хуэдэбзэу пэшотыр телгъу справкэр кьыIэцIыхьа иужь, Лу гьуфIэццати дунейм тэхуэжыртэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 514. Абы хуэдэ пэшот телгъу хэт кьэклэжынт школым Лу и ныбжьэгъухэм яцыщы. арицхьэкIэ Чачэ пэрыIэбанIэ илэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 510. ПытIу Апчарэ лъэныкьуэкIэ Iуишири хуабжьу иггэцэхуу пьсьмоуишхуэ гуэр кьритаци, пэшот плъыжь теггэуауэ. Шынахужьыкьуэ, 58.

◊ **Пэшот теггэуэн** (2). ТхылъымпIэ гуэрэм итхам и пэжагьыр кьыггэпгъагъуэу теггэуэн. [Долэт жиIу:] Ликбез пунктым кьызырыухамкIэ пэшот теггэуауэ тхылъ кьызэт, жиIэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 509. Нэхь ницIэ зыхуицIэ справкэ сытхэм Нахьуэ пэшотым и пIэкIэ кIэрахьуэпэр треггэуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 510.

ПЭШХЬЭКУ (17). ИрипщэфIэну, пэш ираггэплъыну унэм щIащIыхь мафIэ ищIапIэ. Нурхьэлий, пэшхьэкум мафIэ тIэкIу ирицIэи, мырамысэ цитар иггэвыжы, едзакгэри, зыкьомрэ жейм емызэгъыу цылыга нэужь, Iурихауэ арт. Хьуэпсэгъуэ нур, 157. [Хьэжумар:] Фылъыхьуэн хуеяц – ицIыунэ, бэххэ, мэкъуэиц, пэшхьэку, уэнжакъ сытхэм зыцIыпIэ зыциггэпщIкIуауэ кьыцIэкIыни. Альхьэ, 57. Уи пэшхьэкур кьачэм, Iугъуэр Бжэр IупхакIэ пхуицIэмыкI. Ем и гьуэгъу. «Мывэ хуабэ», 271.

ПЭШХЬЭКУГЪЭПЛЬ (1). Пэшым щIэт хьэкур зыггэплэ, мафIэ изыцIэ, пхьэ изыдзэ. А зэманым сэ [Степан Ильич] Сыбыр сыкыкIыжа кьудейуэ, госпиталым пэшхьэкуггэплгъу сыцылажэрт, узри уIэггэ ухьуауэ санитарнэ мафIэгукIэ укъаишат. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567.

ПЭШХЬЭКУБЖЭ (3). Пэшхьэкум хэлъ бжэ (абыкIэ пхьэ ирадзэ, яжъэ кьрах). [Алыджыкьуэ:] СызыцIыхьа фэтэрыр пэш закьуэт зэрыхьур, зы ицхьэгъубжэ хэлъу, зы гьуицI гьуэлъыпIэишхуэ пэшхьэкубжэм пэмыжыжъэу, шкафыишхуэ. МелыIыч, 440. Ауэ нобэ и IэплэпкьэIэ Пэшхьэкубжэр иггэбьдэрт, МафIэм ису зэрыхьэлъу И сабийри кьриггэлу. «Тисей», 486. [Алыджыкьуэ цыхубзым жриIу:] – Ло, пэшхьэкубжэм и гьунэгъуиц, хуабанIэц [бжэкуаггьыр]. МелыIыч, 442.

ПЭШХЬЭКУЩХЬЭ (1). Хьэку дапхьэ. Пэшхьэкуицхьэми шейныч тетиц. МелыIыч, 459.

ПЭЩ (1). УнэцIэщ, «Хьуэпсэгъуэ нур» романым кьыхош. Кьэзылээфри зылгэфьжри ницIэнукъым, жьыхуаIэм хуэдэу, Мусэрэ Нурхьэлийрэ я Iуэхур псыхэкIуадэ хьуами, кьуажэм гьуфIэгъуэ куэд зэуэ кьахуэкIуаиц: КIэлIий Андулыхь, Пэц Лутиэ, Дзэггэщтокъуэ Алим, фызабэ Бабыху сымэ я кьуэхуэ кьэбэрдей полкъум хэтэу «Тузэмнэ дивизэм» хэтэхэр кьэклэужац. Хьуэпсэгъуэ нур, 208.

ПЭЩЭ (ПАША) (13). Тьркумрэ нэгъуэщIэ муслъымэн кьэрал зыбжанэхэмрэ япэм щыIа кьулыкьуэцIэхэм зэрэджэ цIэ. Фочыр фоч бэлыхьт, ХьэтIрэмтIыгу дэс тырку пэцэм деж кьыцысхьуэжат. Гьапсэ, 103. Хьэсэн-пэцэр ерыщт, дзэ и гьусэу кьелжэрти, жиIэр зымыдэ кьуажэхэм ятеуэрт, - ихьунциIэрт, зэрипхьуэрт, абыкIэ адыгэр иггэшынуэ хэкум бжьыпэр ициубыдын и хьисэну. Гьапсэ, 30.

ПЭЩЭЩЭН (мэпэщэщэ) лъэмыI. (5). Iуэху, лэжьыггэ гуэрхэм хэщIэ щымыIэу кIэрысын, улгэпхьэщэн. Лу зыгуэр кьыицхьэцыхьауэ пэцаицэрти, кьызыцыу хуэдэ хьуауэ кьы фIэцIырт: Думэсарэ кьабггэдыхьауэ ихьылэныр зриггэахуэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 144. ЯмыцIэххэу, Чопракъ псыхьуэм жыг лъабжьэжэ гуэрэм деж цытэцаицэу Iэцэ ггэтIылыпIэ кьаггэуэтиц. Шынахужьыкьуэ, 72. ШкIахьуэр хэмыжаеу Кьадотэджыр пэцаицэм, ШкIэри кьеутIыпщери Ар цысын пэцаицэу? ЦIыхухьу. «Мывэ хуабэ», 38-39.

ПЭЩХЬЫН (6). Пэм и гьумыпIэ Iыхьэ. Шамум вертолет макъ цызэхихьым, и нэр кьыхуу, ницIэ зэгъуэтым ещхьэ и пэщхьыным зэрыбауэ хьэуар кьемэцIэкIыу гужьэяти, ар щалгэагъум, дызыубыдахэм нэхь я фIэцхьуаиц сэ жысIэм нэхьрэ. ХьэщIэ лъапIэ, 401. Шыр цыицэрт, ихьуилгьырт, етхауэрт, и нитIыр кьыхуу зиплгьыхьырт, и пэщхьыным бахгэр кьрихурт, арицхьэкIэ нахьутэ ницIэхэлъым и кIанэр лIитIым яIыггэти, шым кIуанIи жапIи иратыртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 162. [Апчирэ зытес шым топсэлгьыхь:] Пэщхьыныр иниц. Нал кьута, 265.

◊ **[И] пэщхьыным кьыхуа хуэдэ** (1). ЦIыху гуэр мыхьэнэншэу кьэлгытэн, кьымыдзэн. [Алыджыкьуэ:] Тобэ ирехьу, ар дьидэр езы комендантми и гум кьэклэаггэнт: и пэщхьыным сыкыкIуа хуэдэу сызэIуредзэри сеиш жыпIэну кьызэплгъаиц. МелыIыч, 465. **[И] пэщхьыным гьуэзыр (мафIэр) кьрихьу** (3). Еплэ [и] пэм гьуэзыр (мафIэр) кьрихьу. Щэрданхэ я махуэр

сэри кыысхуагэакуэну хэтаиц, сэ Шхьэлмывэкэуэр ныбапхэккэ фызыггэгэуэлъым, си псэр си лэклэ хэсхыжыныц, жиэу Гэуумар кээгубжэуэ и пэцхыным гэуэзыр кэрихырт. Хуэпсэгэуэ нур, 287. Кэыдырыр кэызэрыкIа жыпIэмэ. кэызэрыкIаици, и пэцхыным мафIэр кэрех. Кхухь пхэнж, 502. [Якэуб Локотои жриIэу:] Плэакл кэыумыгганэ, - Якэуб кээгубжэуэ и пэцхыным мафIэ кэреху, - си пыIэжыыр пхуэггэтысаиц. Нал кэута, 306.

ПЭЩЫЛЪЫН (пэщылъыц) лэмыI. (2). зэхь. ГэзэщIэн хуэйуэ и пщэ илтын; пэщытын. Гэуэу пэщылъыр быркэуэшыркэуэиц. «Елбээдыкэуэ», 19. ДицIаакэым гухэ дэ гугэуехыым, Дыщымыгугэуи тпэциль фIыгэуэм, Щытчаакэым лэапэ ди гэуэуэ кIыхыым, Ди пицIантIэм шууэ щепсыхауэ ТекIуэныгэишхуэм дрогуфIэр - Ар хэицIэу икIи дымыцIыхуу, Дэ дыпэмылпэуэ кытхуэакуакэым. ТекIуэныгэ. «Шум игуэгу», 5.

ПЭЩЫТЫН (пэщытыц) лэмыI. (1). зэхь. Пэувауэ щытын, и пэм кытыын. Толкэун ябгэм ицIалгэфами, Жэаниэм кхэухыыр япэщытыц. Жэапщэм пэувам. «Батырыбжэ», 147.

ПЭЩIЭГЭХУЭН (пэщIэгэхауэ) лэаI. (2). Iугэуээн, хуэггээн. [Кулисум Кээрэлъаиэ жриIэу:] - Мыдэ зэ кэыспэщIэгэхауэ а Iейр (Хэуцэ) - алыхь, и лэакэуэр зэпызымыцIыкIым. Нэгэуху, 48. [Кээрэлъаиэ Кулисум жриIэу:] ЗапэщIэгэхауакэым. Нэгэуху, 34.

ПЭЩIЭТЫН (пэщIэтц) лэмыI. (1). Зыгуэрым пэувауэ щытын. Хэти кэыгуруIэу Локотои и отрядым куэдрэ нэмыцэр зэтраIыгэуэ зэрыпэщIэмытыфынур. Нал кэута, 293.

ПЭЩIЭУВЭН (пэщIэуэвэ) лэмыI. (2). зэхь. Зыгуэрым и ныкэуэкэуэгэу пэувын. Лейм пэщIэуэуэ щепэнкIэ, КэаукIри пхыру кэытохуэ, Бий гуицIэгэуныиэм и нейхэр Ди цIыху мин Iэджем кэатохуэ. ЩIым и макэ. «Шум и гэуэгу», 38. Дэриц а ешхуэм пэщIэуэуэ КIэицI бий гэаицIэр зыщIыфари, Ди ицIыналъэм и быныфIу А е бзаджем текIуэфари. «ЩIалэгэуэ ищIыналъэ», 409. Вымрэ жэмрэ зэпэщIэуэа хуэдэт. Мазэ ныкэуэ щхэуантIэ, 509.

ПЭЩIЭХУЭН (пэщIэхуэ) лэмыI. (33). Зыгуэрым IэщIэхуээн, IэщIыхьэн; ирихьэлIэн. Жыраслээн хуэдэ дыгэужыжы уи хэушэр пэщIэхуаами, соггэпци, цы кэудей кэыганэмэ. Мазэ ныкэуэ щхэуантIэ, 541. Шы мыггасэр пэкэуэ ящIэрэ IумпIафIэ хэухукIэ кэызэрырашэкIым ешхуэ, Бахгэуэм кэыпэщIэхуар ишыггэт, зыIэщIимыггэакуэ. Нал кэута, 261. Бейбарсыр кэзылэхуар адыгэт, цIыкIуу лыубыдым япэщIэхуэри Мысырым яшэри лIы гуэрым ирацауэ, ин хэуаиц, лIыпIэ иувэри, гу кэылъатаиц, лIы пхэашэу лыггэишхуэ зыхэлэ зэрыхуэунум. Лэапсэ, 100.

ПЭЩIЫН (пэщIы) лэаI. (17). Еггэпщэн, хуэггэдэн, ешхуэ лыггээн. Раисэ Муратовнэ удз дахэр зыпшицI ищIэтэкэым, сыт ищIысри удз дахэкIэ имыггэицIэраицIэмэ, и гум идэну Iэмал илэтэкэым. Лэапсэ, 78. Саримэ урыс ицIаххэуэм пищIын дунейм теткэым... Хуэпсэгэуэ нур, 130-131. И дахаггэр хьэлэмэту Удз гэггэуэ кэыпфIэицIыныц,

И нэхь гуакуэ пхуэмыггэуэту Ваггэуэ дахэм ар пэщIыныц. «Бдээжэеящэм ипхэу», 146.

ПЭИЭЩIЭ (3). плгыф. 1. (2). Гэунэггэуу щымыт, пэжыжэ. Губгэуэ нэщIым ар щыпсэуми Бийм пэщIэицIэ зыщIыфакэым. «Бдээжэеящэм ипхэу», 149. Унэр зезыхьэр Мэмэт-ицIакуэми, бжыпэр зыщIыггэуэр Раисэ Муратовнэ жыхуаIэу «Фызым пэщIэицIэ» ресторанным и тетыр араиц. Лэапсэ, 78. 2. (1). Зыгуэрым пэжыжэ. Россием дыгуэтти кэытхэхэуэрт, Абы пэщIэицIэр унэхэуэрт. Россие. «Мывэ хуабэ», 95.

ПЭИЭЩIЭ ЗЫЩIЫН (3). Зыгуэрым пэжыжэ зыщIын. Шэч хэлгэкэым, а тIум мэзымкIэ яунэтIаиц, Долинск дэт штабым пэщIэицIэ заицIурэ. Нал кэута, 280. Якэуб, кэуажэ хуэээмэ, пэщIэицIэ зыщIурэ кIуэрт. Нал кэута, 242. [Дэфэрэдж:] Си гуггэат псори зэрыщIэхыну, операцэ суд Iуэху хэункIэ хэунум пэщIэицIэ заицIын ицхэкIэ. Лэапсэ, 16.

ПЭИЭЩIЭ ХЪУН (1). Зыгуэрым пэмыггэуэныгэуу щытын. СпэщIэицIэ ухэумэ, мэункIыфIри Кэызэплэ ищIымыIэ кээбггэгэзэху. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215.

ПЭИЭЩIЭН (пэИэщIэщ) лэмыI. (1). Пэжыжэуэ щытын, пэмыггэуэныгэуэ. Абы нэхьей ди заводыр кэуажэм тIэкIуэ пэщIэицIэици. Зыри плэагэуэныкэым, гыи макэи сыти зэхэпхыныкэым. МелыIыч, 462.

ПЭИЭЩIЭУ (5). нареч. Пэмыггэуэныгэуэ, пэжыжэуэ. Астемыр и бынунэм пэщIэицIэуэ зэрыпсэур кэехэпэакуэицIы кэытхэрт, ар Думэсарэ имыщIэ хуэдэ. Хуэпсэгэуэ нур, 191. ПыщыхэицхэкIэ джэдэицим джэдэакуэицIэуэ екIуэлIэжмэ, Джэлил джэдэ анэм яхэсу лэуэйм тесэиц, инкубаторыкэуэр и закэуэпэицIыуэ псоми япэщIэицIэуэ, зыггэбырыбу кэуэггэнапIэ кэуэсиц. Бабыщыкэуэ адакэпщ, 482. Нэхь пэщIэицIэуэ уувакээ - Зым и флаги кэомыкIын. Уи щхээ закэуэуэ ушыщIамэ... «Батырыбжэ», 135.

ПВО (3). Противовоздушнэ оборонэ. Апчарэ зэакуээн и гуггэа ПВО курсым щеджэнкIи мэхуэ [лIитIыр]. Щынэхужыкэуэ, 66.

ПЕЖЭН (пожэ) лэмыI. (34). Кэакуэ гуэрым япэ ищу зыхуэггээн. ЯжесIэу куэдрэ сэ сапэжэ, Кэемыблэггэауи сигу мызаггэ. Жэгу. «Батырыбжэ», 35. Си дэлэхушхуэ Албиян! - Апчарэ и макэым нэхь зиIэт хэуаиц, - нобэ федгэажэ нэхьэр фыкэакуэуэуэ дыфпэжэуэ щытамэ сыту ди насыпышхуэт. Щынэхужыкэуэ, 47. Яков Борисович адыгэ фаицэ цыггэуэ, кэамэ кэиха ищIыггэуэуэ щепэжэм, хэуницIакуэуэр шынери ищIэпхэуэаиц. Нал кэута, 235.

ПЕКИУЭКIЫН (пэкиуэакуэ) лэмыI. (1). Iуэхуэуэ е хэпшып гуэрым кэыбггэдэакуэны. Мывэ сызэплэуэ щытыггэахэм Иджы семыплэуэ, сапэкуэакуэ. И псы кэыуггэуэт гыатхэм дежи... «Щхьэлъыкэуэ», 406.

ПЕЛУАН (29). Кэаруушхуэ зыхэлэ цIыху. Пелуаныр фIуэ ишэн хуэйиц. Мазэ ныкэуэ щхэуантIэ, 605. Гимнастикэуэ физкультурэакуэ Сосрыкэуэ зыщIын и гуггэиц Iэбу ешхуэ пелуан. Мазэ ныкэуэ щхэуантIэ, 610. ИкIэм-икIэжым адыгэм зы пелуан Iэпкэлэпэнкэ дахэ кэахэкIаиц: сэри си кэарум сеплэыжынут, жиIэри. Мазэ ныкэуэ хэуантIэ, 617.

ПЕМЗЭ (1). Пшахуашхэ лэужыгыгуэ псынцлаггуэ. Дзэлыкгуэ хьуплэм ди лэцхэр Миницэ лэджэу зэхэтхэц, Пемзэ кьыицэтхыу мес шахтхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахэц. Теклуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35.

ПЕНСИЕ (4). Жьы хьуахэмрэ узыншагьэклэ лэжыгыгэм пэмьлгэщыжхэмрэ хуагьэува улахуэ. Пенсие зрат фьызхэм зыкьалэнта цхьэклэ, я луэхум зыри кьиклактым. Нал кьута, 288. [Джэрдж Пытлу Хьадиджэт жрилу:] Уи пенсыр уфлэмацлати, жэмри кьуатац. Шынэхужыкьыгуэ, 16.

ПЕНСИОНЕР (4). Пенс зрат цыху. Абы кьыфлигьэклатэмэ, поцтзехьэм, пенсионерхэр кьызыригьэнилар игу кьагьэклэжынклэ хьунут. Шынэхужыкьыгуэ, 13. [Албинэ:] Пенсионеру Зюзин жьыхуалэ микрорайоным исыр нывохьэуэхуэ... Тепщэч кьэзылгэтыхь, 179.

ПЕНСНЕ (3). Нэгьуджэ лэужыгыгуэ. Абы [Саримэ] кьыбгьуэрысыц адыгэ цей хужь цыгьыу, нэгьуджэ пенсне жьыхуалэм хуэдэ лулгу, адыгэ пылэ дахи цхьэрыгыгуэ зы лы гуэр. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 526.

ПЕПСИ-КОЛЭ (1). Псы лэфл. [Дэфэрэдж:] Унагьуэм фадэбжэ кьыицалэммэ, пепси-колэ иту румклэр сабийм цьыхуашии дапцэ. Лъапсэ, 44.

ПЕРЕДВИЖНОЙ (1). Бгьэклуатэ, зыщлэпэклэ пшэ хьу. [Газетым псалгаицхьэу итиц:] «Гьавэр клэрыху имьлэу кьэфхьэлэж», «зауэрщеклуэклым деж хьэрычэт луэхум зьыхалхьэ» «передвижной мастерской дапцэц кьыицыдатынур?». Нал кьута, 220.

ПЕРВОМАЙ (1). Лэжыгыгэмрэ гьатхэмрэ я махуэ, майм и 1. Жылэм дэсыр зэхуэсауэ Шыгьажэихуэц первомайци. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 37.

ПЕРРОН (3). Гьуцл гьуэгу станцым цыхухэр мафлэгуэм щитгысхьэу, кьыщиклыу илэ платформэ. Перронным тетхэр зонькьуэкьу. Нал кьута, 217.

ПЕРУ (1). Ипщэ Америкэм щылэ кьэрал. Мес нхгэлэщэ, Шам кьиклауэ, Мексиканцхэм ящыгь тыгьэ, Мес Ирпным дыцэу пклауэ лэцэм палгьхэм тетци дамыгьэ, Чили, Перу – хэку щылэм ящла тыгьэм и гьунапкьэр Мы зал куэдым цыщымылэ, Фгыицлэ иным ар цыиц закьуэц. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 62.

ПЕТЕРБУРГ (1). Урысейм и кьалэхэм ящыц зыщ. Гьэщлэгьуэнкьэ, Петербург кьалэм дэса Пушкиным адыгэм я псэулкам нэхьыбэ хищыкьыгуэ кьыицлэлац сэ хэкум ису кьэгуэгурыкьуам нэхьэр. Лъапсэ, 7.

ПЕТЛИЦЭ (4). Зауэлл фашэм и пшамплэм тет дамыгьэ. Хьэбибэ а щалэ лээгьугьуафлэ кьомыр и быным хуэдэу кьылгьэтэрт, щилгьагьур, я петлицэм еплэмэ, Албиян и пшамплэм хэлэ петлицэм ещхуэ зэрыщытыр арами имьилэу. Нал кьута, 233.

ПЕТРОВ (1). Унэцлэ. [Албинэ:] Мне нужно Александра Петрова или Казбека Беталова. «Сэ Петров Александрэ Бетлал Кьазбэч сьыхуейт...». Тепщэч кьэзылгэтыхь, 159.

ПЕТР ИВАНОВИЧ (1). Урысыбзэклэ: Иван и кьуэ Петр. [Петр Иванович:] Ар ди хабзэм тету ницлац. Альхьо, 97.

ПЕУЭН (поуэ) лэмыл. (3). 1. (2). Зыгуэрым зы луэхугьуэ гуэрклэ еныкьуэкьун. Езы Елдари щлалэтанэфлэ, есыкьлэ лэзэти, псы кьыуам зьыхидзэу и ныбжэгуэхэм япеуэну и гуапэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 51. 2. (1). Зыгуэрым жиэр зэпыудын, абыклэ арэзы мыхьун. Лэтлифэ абы псуэфьунутэкьым, кьытылгыну хуежьахэм ягуригьэлуац зэрымьдэнур, зылуевгьэх жиэ хуэдэ щыкьлэу. Лъапсэ, 25.

ПЕХОТЭ (2). Лъэсыдзэ. А уэрэдыр цыкьлэхэм езыгьэцлар езы Василий Захарович щлэртэкьым, кьуажэм дэт пехотнэ училищэм цлэсхэр армырамэ. Шынэхужыкьыгуэ, 59.

ПЕХЬЭБЖЬЭ (3). Хьэщлэхэм прахьэжьэу яхуэ ефэ-ешхэ. [Хьэбибэ:] Ей, пехьэбжэ, жи! Фызыиэр кьэсац. Нал кьута, 210. [Хьэбибэ Данизэт жрилу:] Пехьэбжэ тлыгьын хуейц. Нал кьута, 210.

ПЕШКЭ (2). Шахмэт щыджэгуклэ кьагьэсэбэп хьэпшып цыкьлэхэм ящыщ. А пешкэ цыкьлэхэм ещхьц поэтри – Зэрыс щыналгэм емьыцлэж, Тлоцлэ ницлэниэкьлэуэдэу хэкуэдацци, Зы закьуэм напэр кьэтхьэцлэж. Шахмэт джэгуклэ хэт зымыщлэр. «Батырыбжэ», 65.

ПЕШКОМ (1). Лъэсу кьэкьлэхьын. [Бот Степан Ильич жрилу:] Што пешком ходиться, разговором занимается. «Щхэ лэсу кьэпкьлэхьэр, псалгьэным зыдебгьэхьэхэр»? Хьуэпсэгьуэ нур, 221.

ПИВО (3). Фадэ лъэпкьыгуэ. – Армэ, дэгьуэц, сэ си гуапэц, Псори псыницлэу згьэзэцлэни, Ауэ, пжэу, созуавэ, мис согувэ, Рестораным щацэ пиво, Ахьшэу хуэзэм Гыхьэ планэр Икьуклэ гуапэт сэ кьызэптэм. Дыгьу жьыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 125.

ПИДЖАК (1). Щыгьын щылуцетль. Агроном егьэджакьуэм и гьусэр ныбжэклэ езым нэхьэр куэдкьлэ лэпхьэжэтыкьым, лы лэахьшэ гьурт, гьуэниэджэ лэпаахьуэм джанэ гьуабжэ теутипцхьарэ, абы и щылуэм пиджак укьуея тлэклиу телгыжу. Зи лъэрыгыпс тлыгьа, 520-521.

ПИЛОТКЭ (2). Зауэллэхэм зэрахьэ пылэ. Цыхубз кьомым пилоткэ, е уицлэ пылэ ящхьэрыгыгуэ цыхухьуэ зэрызыххэ флэкла яхилгьагьукьлэртэкьым. Шынэхужыкьыгуэ, 46.

ПИОНЕР Сабий комунист зэгухьэныгьэм хэт еджакьуэ. (12). [Тушкан:] Пионер отряд гуэри метеорит лыкьуежьауэ телеграммэ кьагьэхьац. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 170. Пионерхэр цыиц гупышхуэу, Мафлэ бзийхэм кьагьэнахур. «Тисей», 483. Исци машинэм пионерхэр, Жыг щлагэ гьуэгуекьлэ ахэр макьуэ. «Тисей», 477.

ПИСЫР (26) Кьулыкьуэщлэпэхэм, луэхуэщлэпэхэм щызекьлэу дэфгьэрхэр зытх, зезыхьэ лэжьакуэ. [Фызхэм:] Писырыр кьеддженци. Хьуэпэгуэ нур, 125. Кьулыкьуэщлэлэр правленэт, тхьылгьэр зезыхьэр писырт. Нэгьуху, 19. Тлэклиу дэклири писырыр кьыицлэлац, джанэ хуабэ флэкли цымыгыгуэ. Нэгьуху, 49.

ПИСЬМО (54). Зыгуэрым хыбар ирагъэщлэнкIэ, е гурыщIэ хуагуэтэн IуэхукIэ ирагъэхь тхыгъэ. [Псэуицхэм:] *Абы нэхэрэ уи адэм, уи фыз кЪомым письмо зырыз яхуэтхыж. Тепщэч къэзылгъэтыхь, 186. Мазэ мэху и письмо къызырхуэуэрэ. Нал къута, 283. Зыгуэрым письмо къызырхуэуэрэ, старшынэр къеджэрт, Ерули унафэ хуицIырт икIэицIыпIэкIэ писъмор зейм Iэцилгъэхъэну. Хьуэпсэгъуэ нур, 190.*

ПИУБЫД ШЫМЫЭУ (1). Псоры хуадэу. *Казбек Машевич жаIэу ицIалэ цыкIум цызыэхихым, лым ней-нейуэ еплъаиц, и адэм къиукIа цыхъыр Ботэх и цыпэлгъагъу а лым пиубыд цымыIэу зэрыритым гу лъитэри и жагъуэ хъуаиц. Лъапсэ, 72.*

ПИХЫЖАЩ (4). Абы и гугъу умыщIыххэ, мыхъэнэ илэкъым жыхуиIэщ. *Тембот сэт къыпхуицIэн, Луици пихыжащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 135.*

ПИХЫУ (1). Егъэлеяуэ, гур хигъэщIу. *Данэ цыкIу и IэплIэм илгъици, и Iэблэр пихъу мэуэ. Нал къута, 222.*

ПКIАУЭ (3). Макъ гуэрхэр игъэуу, пкIэуэ къэзыкIухь псэушхэ цыкIу. *Дадэр джэлауэ тхыцIэкIэ пкIауэм еицхъу телгъу Iуарари къыицIохъэж. Къалэн, 431.*

ПКIЭЛГЪЕЙ (10). ТеуапIэ кукъухэмкIэ зэгъэбыдыла, лъагаплэхэм зэрыдэкIуей пхэ е гъушI кIыхытI. *Бжыныху фIэдзаици уи пкIэунэм, ДэкIуей пкIэлгъейкIу ар къехъэх. Ди унэжъ. «Щхъэлкыгуэ», 380. ПкIэлгъейм къехуэхауэ ицIыш, жаIэу зэрызэхихуу, мыбы и нысэ бзаджэр и гуаицэм ицхъэкIэ гузэвэнукъым, жиIэри ицIэупицIакIуэ къакIуэ къудей мыхъуу, шхыни хуицхъуэ гуэрхэри къыздихъаиц [Дисэ]. ГушIэгъу, 421. Лыжыыр [Ерул] пкIэлгъейм къемыхыж ицIыкIэ, ицIалэ зыбжанэ зэуэ кIапсэ кIапэм епхъуауэ зэрызекъуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 100.*

◊ **Гуэуэм пкIэлгъей едзын (къедзын)** (2). Еплгъуэгъу. **Уафэм пкIэлгъей едзын** (1). Еплгъуафэ.

ПКIЭН (мапкIэ) лгъэмыI. (1). Лгъэуэуэр зэуэ ухушIэрыIэу цыым къытепчу псынщIэу зыдзын, лгъэн. – *Сэлэтхэр хэт лгъэуэ закъуэкIэ пкIэуэ, хэти пхэ лгъэуэр зыицIыгъакъуэу, иныкъуэми уIэгъэм IэкIэ телгъыхуэ зэбгъыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 175.*

ПКIЭУНЭ (17). Бгыкъухэмрэ стропилхэмрэ унащхэм къышагъэхъу гъушапIэ, къуэдзапIэ. *Мусэ дурэицIлэрэххэм дэплгъаиц, Ботэицхэ я хадэр къызыпкIухъаиц, псыIэрышэм нэси кIуаиц, гуэиц сьтхэм ицIэплгъаиц, унаицхэм дэкIуеинуи егупсысаиц, арицхъэкIэ мыбы зыгуэр ицыIэу цытыгъатэмэ, ицIалэ цыкIур чы иIыгъыу, джэд еицэу цысынтэкъым, жиIэри пкIэунэм дэкIуеякъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 279. Янэм и Iэ нэмысу цытамэ, иджы фыз Iэзу и цIэ мэлэу[Дэфэрэдж], ггэмахуэу удзыр цыгъаггэм деж губгъуэм кIуэрэ удз хуицхъуэ зэхуэхъэс, пкIэунэм уихъэрэ уиплгэмэ, адэкIэ-мыдэкIэ удз Iэрамэхэр фIэдзауэ ицелгъагъу, удз лгъабжэ, пхъафэ зэмылгъужыгъуэ – зи фIэмыл цыIэкъым. Лъапсэ, 119. Локотыш пкIэунэм дэмытцейуэ, бжэ дамэдазэм дэплгъуэрэ уэрамым дэплгэмэ – нэмыцэ машинипIэ хуэдиз дэту елгъагъу. Нал къута, 245.*

ПКIЫН (епкI) лгъэI. (1). Гъэжын. *Сэххуэ Iэпицэр дыицэу япкIмэ, Шымышынэу цогуфIыкI. Мыщэр дыщэм дощIэращIэ. «Батырыбжэ», 149. Мес пхэIэицэ Шам къыкIауэ, Мексиканицхэм ящIыр тыгъэ, Мес Ираным дыицэу пкIауэ Iэицэм палгъхэм тетиц дамыгъэ, Чили, Перу – хэкуу ицыIэм ЯицIа тыгъэм и гъунапккэр Мы зал куэдым цыцымыIэ, ФIыицIэ иным ар ицыиц закъуэиц. Лгъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 62.*

ПКЪО (33). Пхъэшхуэ е бетону гъэжа сэхкIыхь. *И адэри арат: зэгуэр ерагъыу къыпхуэIэт къудейуэ зрамыщIэжу пкЪо и дамэм телгъу къыхъат «цеицэ пкЪо сиIыниц» жиIэри, къыицIэхуэм деж Iуэхунишу цысыфIыртэкъымы, ицэнджатэ ищIырти, и шьтхъухэм яритт, цеицэ шэнт нэгъунэ, я гуэциым ицIэлгъурэ игъэгъуа пхъэм къыицIыкIыгуэрэ фалгъэ, Iэнэ, шэнтжъей, хъуп, пхъуантэ – хуэмыицI ицыIэтэкъым [Дэфэрэдж и адэм]. Лъапсэ, 111. ПицIантIэкум деж пкЪоуитI хэтIат, лгъэакъуипIэ хуэдиз я зэхуакуу, а пкЪо лгъагитIым я ицхъэм шыкъуэтэн къытелгъыжым и курыкупсэм урыс ицIакхъуэ хужь ин, и хъурейгъкIэ кIэнфет, браныч, бэлгтоку, попирос, дыху абдж цыкIу, хъэлыгъуанэ, дыху сабын, арккэ кIэсуицIэ сьтхэр къэблэкIауэ кIэрыицIат. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Къэрэлгъаицэ и унэр жыжъэххэтэкъым, уиплгэмэ пкЪо лгъагитIытI хэтIауэ, а тIум я кум дэту выгу иэрхэ лагауэ яIэтат, Iэциым и фэр цытрахкIэ яIэтын папицIэ. Нэгъуху, 35.*

ПКЪРЫКIЫЖЫН (пкърокIыж) лгъэмыI. (2). Пкъым, псэм зыгуэр хэкIыжын, теужын, шхъэщыкIыжын. *Къэубжыицати, и губжыыр ищIыкIыжыным пэлгъуэ къыицIэкIынт, сэ къызыпсэлгъэн ицхъэкIэ [Алыджыкыгуэ]. МелыIыч, 473. Иужыым уз бзаджэр пкърыкIыжа хуэдэу хъуами, и лгъэкуитIыр къыицIэуэртэкъымы, пхэ лгъэкуитI къыхуамыицэхуэ хъуакъым. [Бэкъан] Къалэн, 430.*

ПКЪРЫКIЫН (пкърокI) лгъэмыI. (5). Пкъым хэкIын, зэрыщытауэ хъужын; теужын, шхъэщыкIын. *Дорофеич чэфыр пкърыкIакъымы, и ицхъэр зыхъын имыицIэу, гъумэтIымэу къиджэдыхъырт. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 558. Наркоз иратар иджыри пкърыкIатэкъымы, и нэр къыицхъэрипхъуауэ зэрыицытыр сэ сиIэрти, згъэицIэгъуэххэнукъым и анэу сыкъыфIэицIами, арицхъэкIэ срианэу къыфIэицIауэ аратэкъым, шэч хэмилгъу, гу лгъитат и ажалыр зэрыицхъэицысхам. Лъапсэ, 22. Аралпыр сиутIытыицыжакIэ, сэри сиутIытыицыжыни, жиIэу и гур дахэ ищIыну жиIами, Астемыр гузавэр пкърыкIыртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 120.*

ПКЪРЫПЛГЪЫХЪЫН (пкъропльыхь) лгъэмыI. (3). Зыгуэр быдэу зэпэплгъыхьын. *Сыту пIэрэ дыицIызэхуаицэсар, жаIэу нэхъыбэр капитаным къыпкъропльыхь. Нал къута, 303. Дэри а лгъитым даппкъропльыхь, гу зылгъытта гуэри ицыIэ пэтми, ди гум илгъыр жытIэн едмыкуу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 520. Мо гуэл къаицхъуэрэ и нэ ицхъуантIэу ШIылгъэр уафэм пкъропльыхь. Мо гуэл къаицхъуэрэ и нэ ицхъуантIэу. «Батырыбжэ», 54.*

ПКЪРЫТЫН: УЗ ПКЪРЫТЫН (3). *Еплъ уз.*

ПКЪРЫУПЩЫХЫН (пкърѳупщыхь) лгэмыI. (12). Зыгуэрым куууэ е куэдкIэ еупщIын. [Сэлимэ] *ЕрагънсэрагъкIэ кушеткэм изогъэтIысхъэри сьткърѳоупщыхь [Дэфэрэдж] къыщыцIа псоми содаIуэ, жиIэр уи фIэц мыхъуну Iэмал зимылци, зыцIэлгэлур хуэтицIэ хъунут, итIани нэхгэпэ цIыкIэ гурызгэIуэницIэ лхуэмэ зэрынэхъыфIыр жысIэу сеуцийуэ гъэзублацI, Лгъапсэ, 23. Балэхэ Ермэн къаувыхъауэ пкърѳоупщыхь, арицхэкIэ дивизэ псом къащыцIар а цIалэм дэнэ щыцIэн, езыр музыкауэм яхэту дзэм и цIыбагъым дэтицI. Нал къута, 213. Иджы си гум къэкIацI; мылциэм си Iуэхур цызэфкIа нэужь, куэзыр джэгу къомым сакъроупщыхьыни, хэт ищIэрэ, зи унэ сьцIэзыгъэтIысхъэн къахэкIынкIэ хъуни, жысIэу. Мелыгъ, 451.*

ПКЪЫ (7). Iэпкълъэпкъ. *Арац сипкэ псори цIэдияр, Дунейм хуабагъэ темытыж, Жэц уаем псори щодиж, Силъ плгъар итIани мыуциIу. Борэныр бгыщхэм. «Шум и гъуэгү», 28. Зыкъом къыкIуа нэужь [Мэмэт-цIакъуэ], сызэреуар удын хуэхъуауэ плэрэ жиIэри къыгъээжрэ еплэмэ – псым хэхуар [Сеймэн] зэрыхэхуауэ хэлъи, и цхъэр ятIэпсым хэлъу, и пкъры псым цIыгъэнауэ. Лгъапсэ, 51. Нанэ пэгун илгыгъуу пцIантIэхуэм дэтти янэ къылгэгъуацI Саримэ къызэрыпщыцIа бжыгъ гъуанэм Дисэ и цхъэр къригъэжри и пкъры инауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 137.*

ПЛАКАТ (9). Псалгъэха шэрыуэ кIэщIхэр зыщIэтха, Iуэхугъуэ гуэрым хуэзыгъуэуи, къыхуезыджэ сурэт. *ЩIалэ цIыкIур IэмалкIи Iээт, Iэклуэлакулэт: нэхгэпэ цIыкIэ плакату сурэт инхэр къыхуихъри фызыжъыр иригъэплгъацI, арицхэкIэ Чачэ сьткIэ ухзэгъэнт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502. Уи къуэфIхэр текIуэм, салют щептуи Площадь мывалгъуэ уубгъуам, Уи унэ хужьхэу ин зэтету Плакатым иту сэ слгэгъуам, ХуэщIыну цхъэцэ ськкъэкIуауэ, Аузым хуэдэу, уи уэрэмхэм Сьдэтти, насытым чэф сицIауэ. Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгү», 7. А плакатыр зубыдауэ Лыжыным и гур зыцIэхуэпсым ЩIалэ цыкIум гу лгъитауэ Йоплгъыр дадэу жьакIэ уэсым. Плакат. «Партыр ди пашэу», 36.*

ПЛАН (9). 1. (7). Лэжыгъэ, Iуэхугъуэ гуэр гъээщIа зэрыхъуну цIыкIэр цызэпкърыха; къалэн. *Уи пыIэкур кърѳаудыни, учэнджэца – вэ, узыхуейри тесэ, планым хэтуи къомыггэлгъагъуэ – бригадэр сьту фIуэ лажьэрэ, сьтуи гъавэ бэв къытрахрэ жаIэу псори къоухъуапсэ хуэдэу зацIыни, Лгъапсэ, 49. Шабзалгъэм къысхым хуэдэу, усэр Къызох сигу иным кIэм нэмысу, Ди илгъэситхум план иггэпсым Хэлгын си гуацIэ сьцIохъуэпсыр. Ленин лгъагъуэ тетцI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 7. Ботэх гъэшым и унафэр бетэмалу зэфIегъэкI: лаборанткэхэм якIэцIолгъадэри едэхациIурэ, еубзэрэ я стIол къыдэггэжхэм цIыхубзхэр зыхуей гур дедзэри шэм и Iувагъыр тIукIэ нэхгъыбзу иреггэтх, шэр Iувмэ, птари нэхгъыбэ мэхъури уи планыр узэрыхуей дьидэу къокI. Лгъапсэ, 98.*

2. (2). Зы Iуэхугъуэ гуэрым и екIуэкIыкIэнум,

зэкIэлгъыкIуэкIэм и хабзэ пыухыкIа. *[Батальоным и унафэцIыр] Шейхым жиIэм седаIуэу сьыщысурэ, зы план бэлыхъ си гум къэкIацI. ХьэщIэ лгъапIэ, 404. [Дэфэрэдж] НтIэ, анестезиологым сьмаджэм и псэр хэкIуу гу лгъита нэужь, гъзэвэгъуэр къыстехуэрэ сьгужьеймэ, зызэрысцIыр я нэкIэ зраггэлгъагъумэ, яфIэфIу араггэнкIи мэхъур, сэри абыхэм гугъу задезмыггэхъыцэу, анестезиологыр гъусэ сцIыри операционнэм сьцIэтIысхъацI, операцэ къытпэщытым и планым дегупсысу. Лгъапсэ, 16.*

ПЛЭЧАТ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: плакат. *Плэчат жиIэу Лу сымэ яцIэла гуэри яIыгъи, сурэт иту. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 634.*

ПЛАНШЕТКЭ (1). Документ, картэ с.ху. къызэрырахэкI сумкэ плащIэ. *Локотши и планиеткэм дилгъэжа приказыр аргуэрэу къыдихыжацI. Нал къута, 258.*

ПЛАСТИНКЭ (1). Пластмассэм къыхэщIыкIа, уэрэд, къафэ макъ хуэдэхэр уедэIуэж хъууэ зыгетгха хъурей плащIэ. *[Адэлджэрий:] И тхылыи къызитацI [Омар], ислгэмей зэрыт патефон пластинки дэцIыгъуу. Гъуэгунэ, 111.*

ПЛАТФОРМЭ (9). ГъуцI гъуэгү сьтхэм деж нэхъ лгъагъуэ къыхэлгэтыкIауэ иIэ гъуэгү. *Платформэм техуэр тетIысхъа иужь, «кукушкэр» къэкъуэгъацI, фыкъэдаIуэ, жиIэ хуэдэ. Нал къута, 219. Зверинец гуэр эвакуировать яцIу, хьэкIэххъуэкIэ къомыр зэрыс гъуцI клеткэхэр платформэм тезу тетт, вагонхэми ярытыр абы хуэдэ клеткэт. Нал къута, 218. Красноармеецхэм Iэ дэхъеигъуэ яIэтэкъым, зыкъом зэуэ зэдэIэри машинэшхуэм илгъыр зэрилгъу платформэм тралгъхэ. Щынахужьыкъуэ, 35.*

ПЛЕН (11). Гъэр. Чокэ къытэцIэхуа къомри ирилгъэцI, езы пленри машинэм ириггэтIысхъэри НалшыккIэ цукъуэдияцI, Бахъуэм деж кIуэуэ иритыну. *Щынахужьыкъуэ, 72. Астемыр лIыжыным и гур дахэ хуицIырт а цIалитIри узынишу, Мэртээей станциым Елдар и гъусэу тIэклу цыгуацI плен сьтхэр зэхуахусуи, нобэ-пцIэдей къэсыжыни, жиIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 308. Чокэ зыкъомрэ пкърыуицIыхъа цхъэкIэ, пленым къыпщыцIа гъуэ цыIэкъым, пленыр къобэдэжкI, хъэпшып гугъу ищIынуу и хысэпкъым. Щынахужьыкъуэ, 72.*

ПЛИТА (1). Шыгуным къыхэщIыкIауэ зыгуэрым тралгъхээн, ираггэбьдэн папщIэ къаггэсэбэп гъэжа плащэ пIимэ. *АрициницI и кууагъуу яцIа пэтми, [кхгэлэгъунэр] яфIэмацIэт, и цхъэм плита зэрамыцIэж и къуапиплIым тхгэгъуишхуиплI илгъу тралгъхээн хуейти. Кхгэлэгъунэ, 379.*

ПЛОТИНЭ (1). Псы зэрылуащIэ, нэхъ лгъагъуэ зыкърэггэлэгтын мурадкIэ; псыIудэ. *Жыраслгъэн иггэцIэм зэхыцIыхъа къомыр зэхуихъэсыжри Инал унафэ ищIацI плотинэр псым езыггэхъа Жыраслгъэныр яггэтIысыну. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515.*

ПЛОЩАДЬ (2). Къалэ, къуагъэ с. ху. ухуэныггэ имыту щыIэ щыIпIэшхуэ, ут. *И бын гупсысэм ар хэту, Площадь мывалгъэм и дей ТетцI Пушкин*

жэцкИи зэфIэту, Ар сэлэт плгырици - мыхбей. Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгү», 35. Уи кьуэфIхэр текIуэм, салют щептуи Площадь мывальзу уубгьуам, Уи унэ хужьхэу ин зэтету Плакатым иту сэ слгэгьуам, ХуэсиIыну цхьэщэ сыкгэкIуауэ, Аузым хуэдэу, уи уэрамхэм Сьдэтиц, насытым чэф сицIауэ. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгү», 7.

ПЛЪАКИУЭ (1). Хьыджэбзаплгьэ. Илгыц джэд фермэр и IэмьщIэ, Ариц ицIэхуари ар цIэрыIуэ, Абы плъакулэ куэд кьыхуокIуэ, Iей хьыджэбзым трамьIуэ. Коляоз шыгбажэм. «Партыр ди пашэу», 38.

ПЛЪАПIЭ (7). 1. (1). Зыгуэрым щыкIэлгыплгьэ лъагапIэ хэха; зыплгьыхьыпIэ. Абы плъапIэ ицIар игьащIэкIэ кьыпхуэцIэнутэкьым, и хьурегьэкIэ мывэрэ мэшти. Нал кьута, 299. 2. (1). ГьэщIэгьуэныпIэ, яфIэгьэщIэгьуэну зэплгь гур. ПцIантIэм дэт кьомым плъапIэу яIэр Iэюбт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 596. 3. (5). ХьуэпсапIэ, гур зыхьэхуэ, зыхуэцIэкьуэ, зыхуэпабгьэ гур. Адыгэ уафэ, Адыгэ ицIылгэ, Уэгум сихьамэ, ЩIылгээр си плъапIэц. Адыгэ хэку. «дамыгьэ», 224. Мазэ кьабзабзэу кьуришым цхьэщытми, Дунейм кьытэхьэм гьугээр и плъапIэц. Нэхь плъапIэр. «Батырыбжэ», 114. А ди тхьэлгьэIур Ди плъапIэ закьуэу хэкум нэвгьэс. УситI, Щам щыстхауэ. «Батырыбжэ», 75.

ПЛЪАПIЭ: ПЛЪАПIЭ КЪУИМЫТЫН (1). Зыри уимыгьэлгьагьун, хутиу умыплгьэфын. Жьыр нэхь иньыгу кьепицэрэ пшахгьуэр пшагьуэ гуэрэным хэхгэр нэхь Iувьжу, плъапIэ кьуимыт хьумэ, ицIалэхэр чэзууэ кьугьыну дагурыIуати, я кьугь макьыр цызэхэтхым, ди гур кьызэрыгьуэтыжат. ХьэщIэ лъапIэ, 403.

ПЛЪАПIЭУ ИIЭН (2). ЩIэхьуэпсын, хьуэпсапIэу иIэн. Хьыджэбзэхэми арат плъапIэу яIэр, цхьэж зыпыль ицIалэр нэкIэ яггэхьуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 96. Нобэ махуэ етIуанэ мэхьури, Лу сымьлгьагьуу дээггэкIыжынкьым. Желэри, арац абы плъапIэу иIэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 523.

ПЛЪЭКIЭ (8). Зыгуэрым щеплгькIэ нэхэм я щытыкIэ, зэрыплгьэ щэн. Ауэ Жьыраслгьэн иэсакгэ, нэгьуэщIэ зыгуэр мэхьуэ, псалгэ куэд жимьIэу, шым тесу умьщIэу, бгыщхьэ бггэжь плгэкIэу плгэуэ, и заницIэу здэплгьэм и ицIыбагьымкIэ цыцырхгьри зэхихьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 86. И фэкли и плгэкIэкли а льыр [Кьылышбийр] зэрыябгэр Iупицт, абы и пхьаашагьэм и хьыбар Iэджи зэхыхат цыхухэм, банэ Iураулгьэф, жаIэу зыIураггэхьырт. Iэмалынишагьэм кьымыгьакулэмэ, кьэмькIуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 115. «Дьыцэ» жаIэу зэрызэхихьу, Нурхьэлий гьыуэ, гурьму а здэщыльым зыкьыщIэжри, аслгьэн плгэкIэу плгэуэ, хьэлгьакуупIу кьэуващ, иджытсту лгьэници молэм зридзыни, жаIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 156.

ПЛЪЭН (маплгьэ) лгьэмыI. (220). Нэр зыщыпIэкIэ унэтIын, зыгуэрым теубыдэн. Хадэм адгкIэ уплгэмэ, кьуажэбгьуэц, цыс цымыIэу, адэ нэхь жыжьэу уплгэмэ, бгы лъанэ дьыдэм деж бггэн телгьу унэжь тIэкIу цытиц, джэдэщышхуэ гуэри и цхьэр фьри кьэрэкьурэ кьытекIэжауэ, бжэи сыти

хэмьлгьыжу уолгьагьу, унэжь цIыкIуэм пэмыжыжьэу. МельIыч, 456. Инал, ар зыхуихьынуур имьщIэу, Мэтхгьэным дежкIэ плъащ, - арицхьэкIэ, ар зэрыгушыIэм шэч хэлгьтэкьыми, дыхьэшихащ: - Зи, ухуеймэ, нобэ нэкIуэж - уцIедггэгьуэжынкьым, - жиIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 530. БауэбапIэуэ, зымыггэхьейфу зыкьомрэ цылыта нэужь, и ицIыбым иль ицIалэ ицIыкIур кьытIатэри, едэхащIэурэ тенджызымкIэ плгэмэ - тети теси цымыIэу гьуджэм хуэдэу мэлыд, толгькунхэри, еша хуэдэ, Iэуэлгьауэнишэу жыжьэу ньиджэм кьытемьыхьэу мывэкIэцхьыр яггэпсалгэ. Лъапсэ, 53.

ПЛЪЭГЬУЭ (1). Iуплгьэгуэ. [Хьыджэбз цыкIур] Ари кьэрэбггэ цIыкIути, цыIуыкIыжым ещанэу нэхьыжьыр зэ плггэгьуэ кьызэплгьри заницIэу бжэр кьыригулгьыжащ. МельIыч, 455.

ПЛЪЫЖЬ (203). плгыф. Зи фэр, зи теплгьэр дэп жьэрэжьэм хуэдэ. И ныбжькIэ Щэрданыр хэкIуэтатэкьым, ауэ фадэ жагьуэу зэрымьлгьагьур уигьащIэу и нэщIащэр ицIэуфIыцIыкIат, ицIыIэ зыхэттар дауэ епIэстхьами, и нэкIушхуэ фафIэр нэхь плгыжь хьуатэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 290. Жыжьэу жьы хуабэм зы гьыбзэ НэгьуэщIэ хьыгуэжьым кьыхехьыр, Ар хьэрхуэрэгьуу Хьэмырзэ И комбайн плгыжьым кьыIехьыр. Губгьуэ кхьухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102. Унэр жьы дьыдэу, иштукатуркэр кьыкIэрылгьэлгьыжауэ, чырбыш плгыжь кьыщIэщар цацэу хуежьа цхьэкIэ, пэшишIу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьээнэнт, гуэщыжьым илггэс нэхьыбэ уцIэсауэ: жэнэтым и бжэр тхуэзIуаха кьытфIэщIат. Лгьыэмэ, 392.

♦ **Плгыжь кьэхьун(хьун)** (6). УкIытэн, пьейтей кьэщтэн. Лгьыгуэр укIытэхти, плгыжь кьэхьуащ, тIэкIурэ цысы, зыри жимьIэуи, и анэм кьеутицащ: - Уэ кьысхуэбгьуэта зыгуэр? Лъапсэ, 109. - Ди гум идвггэубыдэ, - жиIэу Апчарэ и нэкIушхьитIыр плгыжь кьэхьуащ, зыгуэр и гум кьызырыкIар уигьащIэу, - Хьэблэиэ лажьэ имьIэу кьыггэггэжмэ, Албияни кьыггэггэжыни. Нал кьута, 226. Письмоульгэм и ицIыIуэм «Партым и Центральнэ Комитет» жиIэу тету щылгьагьум Астемьыр заницIэу кьэуIэбжьри плгыжьы кьэхьуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567.

ДЗЭ ПЛЪЫЖЬ (5). Еплгь дзэ ПI.

ПЛЪЫЖЬЫБЗЭ (15). плгыф. Плгыжь дьыдэ. Адакгэ хужьыр цыжьэхэлгьэм, Джэлил кьапхьуэри инкубаторыкьуэ адакгэм и сьыдж плгыжьыбзэр зыIэриггэхьэри еIэурэ-еIэурэ адакгэ хужьыр IумпIафIэ ищIауэ джэдкьазым кьалгьагьуу кьрешэкI, кьрелгьэфэкI, и адакьагьэр здынэсыр зриггэщIэну. Бабыщыкьуэ адакгэпш, 480. Хьыджэбз фIыцIэ кьуэгьуэ ицIыкIут [Сэлимэ], и цхьэц икьухьам и цхьэр хэлгьу мафIэр кьыщIэна хуэдэ: и нэкIушхьэ дахитIым уецырхьым, уи Iэпэр кьысын хуэдэ, ицIэнтIэпсыр тIкIуэпс зырызу кьытрипхьауэ, и Iупэ плгыжьыбзэри мафIэм кьыггэггэщар жыуиггэIэну, сымаджэм зымыщIэжу хэлгьт, анализхэм кьызыраггэлгьагьуэмкIэ, и лгьым сепсис зэрыхэлгьым шэч кьытешхьэ хьунутэкьым. Лъапсэ, 10. Сабий цыкIуэм и анэр щылгьагьум кьэгумэщIащ, и Iупэ ицIыкIур плгыжьыбзэт,

квэчат, псалгэ хужыЛэнутэктым – мафлэ жьэражъэци, итлани и нэ цыкЛуитЛым нэпс ткЛуэпс зырыз кьыщлэжащ. Нал кьута, 282.

ПЛЪЫЖЪЫФЭ (2). *плъыф.* Плъыжъ дыдэу цымыт, фэклэ плъыжъым и гьунэгъу, плъыжъ фагъуэ. *Степан Ильич и фэр шэхум хуэдэу ныклат, и жьаклэ плъыжъыфэр хьэлэчу зэцлэжэжат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 280. Бгы нэхъ лъахъшэм тезу мэзыр тетци, абы я цыфагъым кьуриш цхьэ хужу гьэмахуэми цыфамахуэми уэс зытелгьыр уолгагъу, дунейр кьабзэмэ, нэхъыбэм пиэм цлахъумэри, кьуришыр плъагъуркьым, ауэ дыггэр цыкгъухьэм е кьыщыкьуэкЛым плъыжъыфэ мащлэ мэхъури, ущеплэклэ зумыггэнищлуудехьэх. Хьуэпсэгъуэ нур, 82.

ПЛЪЫЖЪЫШХУЭ (2). *плъыф.* Плъыжъ ин дыдэ. *Джэлил кьэргейр зэрыс абгъуэм кьридыном цыхуежъэм, модрейри кьелэри адакгэм и сыджд плъыжъышхуэр зылэщилггэхьэри абгъуэм кьыщилггэтым, адакгэм и цхьэр унэзауэ, и нэм зыри имылъагъужу, зы кьудамэм кьытехумэ, адрей кьудамэм кьытехуэурэ кьехуэхри джэдкьаз кьомым я пащхьэм кьыхуащ. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 494. Бгыщхьэм лъахъшабзэу Хьурейуэ дыггэр плъыжъышхуэу Щхьэщыти, кьухьэным хуэнащлэу. «Адэ», 134.*

ПЛЪЫН (мэплъ) лгэмыI. (5). 1. (1). Пщтыр дыдэ кьэхъун, мафлэ кьыщлэнэным нэсын. *Лугъуэр тету унэм уэру, Блынхэр плъащи Лур мэгъуцлэ. «Тисей», 485. Окоп ныкьуэтлхэм уэсыр ищи, Топышэр кьауэм, мафлэ бзийр Жыр кьамэ плъаклэ пиэм йопыдж, Шы цтар удыным еггээджыздж, Си цейм жьы щлэцлэр пхольдыкI, Слэтын нэбжыщыр сэ слгэмыкI, Тхьэмахуэ хьуауэ хэт жьар? Борэныр бгыщхьэм. «Шум и гьуэгу», 28. Бгы лъагэ уардэм дитци и цыгум, Фоч плъа тлэцлэцлгьыр мэуищылужыр. Теклуэныггэ. «Шум и гьуэгу», 6. 2. (4). Губжъым кьыхэкЛыу кьызэщлэнэн, кьэлъыбын. *Уи цхьэщыр жьыбггэм щлэцлэу, Уи Лунэ плъари клэзыти, Нэ псылэм гуапэр шуатэу, Псалгэнищэу уи лэр сэ скьузти. Уи деж сыноклуэ. «Шум и гьуэгу», 61.**

◊ **Гур плъын** (2). *Еплъ гу I. Лгьыр плъын* (1). *Еплъ лъы.*

ПЛЪЫР (9). Жэщ хьумакулэу. *Жэщ кьыфлгьыр псынищлэу ди бгыщхьэм Мис цлаклуэ флгьыцлэу цоггъуэлгьыр, Лыжъ гумызаггэм нэху цыхуклэ Зыггэпсэхунлэ илакгым: Хьэлуцыз макгьыр зэхихмэ, Илгэдэрт кьырым и закгъуэ, Иныкьуэм кьамэр лэцлэцлгьу Плгьыр дыдэу мывэм ар тест. «Адэ», 139. Ущымышынуэ хьурэт, Жыраслгэн хэкум дыгъуаклуэу исым я пашэт, езыр мыдыгъуэу, игу зэбггар и унафэклэ зы жэщым иггэунэхъуфьрт, плгьыр тлощл шым пэрыбггэуэвэми, мыхьэнэ лгэпкь илэтэкгым. Хьуэпсэгъуэ нур, 89. Купсау пхырокгьыр мээ цхьуантлэр, Нэпкьым и гьуэгур щлэцуантлэу, Жьым нэувауэ ди гьавэр Луву кьыщыту щлэ гьунэм Кьумым кьикI жьыбггэр гузавэу Плгьыру ди цышхуэр ехгумэ. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.*

ПЛЪЫФЭ (2). *Теплгэ. Пылэ гьуабжэ плъыфэм щыц тлэкЛуи бащдыкь цлаггым кьыщлэщырт.*

Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 593. *Лы кьыщлгьыбар кьамылыфэт, ауэ «Пылэ гьуабжэ плъыфэм» хуэдэу бжыфлэтэкгым. Зи лгьэрыггьыпс тлгьыа, 521.*

ПЛАНЭ (1). *кьут. бж.* Зэхуэдипллу гуэшам и зы лгьхьэ. *[Дыггум жэлэ:]–Армэ, дэгъуэци, сэ си гуапэци, Псори псынищлэу зггээцилэни, Ауэ, нэжу согузавэ, мис согувэ, Рестораным щациэ пиво, Ахъшэу хуэзэм лгьхьэ плланэр Икьуклэ гуапэт сэ кьызэпттэм. Дыггум жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 125.*

ПЛАНЭПЭ (14). Зыгуэрхэм ябгъухэр, я лгьэныкьуитгьыр щызэбггэдыхьэм кьыщыгъу кьуагъ. *Джэд фермэ ябгынэжам щэщлэцлэу ялам и плланэпэ зырызым ди плэр дэтищлгьыбауэ доггъуэлгьыж. Мелыгьыч, 457. Ауэрэ жэщ кьыщытехъуапэм гуэщыжъ уэрамым кьытету щилгьаггум, «хамэ кьуажэ кьээджэдыхуэ сыдэмыту, мы гуэщым нэху цызггэщынищи, щэщдей жьыуэ аргуэру сылгьыгъуэнищ», жицлэри Дуду гуэщым цыгьхьэри плланэпэм деж хьэуазэ тлэкуу зыгуэр тепхьуауэ дэлгъу гу щылгьытэм клуэри гьуэлгъащ. ВитI, 415. Кьуажэ гьунэ дыдэм деж зы щллантлэ гуэрэм дэлггэдати, хьэжъ цыклу кьыкьуэжри кьуажэхьэр зэщилгггэбьрсеяуэ банэу цыхуежъэм, Сеймэныр лгэмклэ мажэри бэкхэ плланэпэм дэлъ шклэм дежклэ зедз, шклэм иггэщэба мэкьур зытрелгьхэ, арицхьэклэ техьэгъуэ зытехьам хуэдэу мэклэзыз. Лъапсэ, 51.*

ПЛАНЭПЭГУЭ (1). Адэ нэхъ клуэцлгьыдауэ щылэ кьуагъ, нэхъ кьуэггэнаплэ. *Степан Ильич гьуащл ашычыр унэм щлгьыггэуэрт нэхъ плланэпэгуэм хуэзэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 211.*

ПЛАПЛЭ (1). *плъыф.* Пашэ. *Удз ггэггэхэр а лгьыжэ пллаплэм Нылэщлгьыггэ кьыхуэгуфлэу, Рауи пьынищлэу кьээнэцхьыфлэу. «Тисей», 482.*

ПЛАПЛЭУ (1). *нареч.* Хуиту, лэпкьлгьэпкьыр зэклэщлэщэтуэу, щыль-щысу. *Кьэрэггьулым абы кьыбгггэдэтлгьысхьэну и гуггати дэнэ, модрейр пллапллэу гуггэм цызу исци, зэпкьыгъуауэ. Лъапсэ, 47.*

ПЛЭ I (7). Пщэм пэггунэгъу дамэхэри кьыхиубыдэу щыбым нэхъ бгъуэуэ щыт лгьхьэ. *Лэуб кьарууэ хэлгьыр, цыгьур шыгукгум клэрыщлэуэ кьызэрищтар, выгу щлаггым цлэщыгъуэу выгум исыр ису плэклэ кьызэрищтыфар, Лу Жыраслгэн зэрыхуэзар – мащлэт плуэтэжыгур. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 600. Цыхубзыр яггэтлгьыри шыри, щлэщ гуэр щылэти, абыклэ цлашащ, зыгуэрэм кьэпшышхуэ Дэфэрэджд и пллэм кьытриубгъуащ, нэхъ псынищлэу иггэхуэбжынищ жыхуилэу. Лъапсэ, 58. – Алыхьу талэм кьыттрилгъащ, тиэчынищ, – жицлэри Инус и лэр Луизэ и пллэм щлэцлэщы, сымаджэ бэгар ераггкэ кьызэфлгьыггэтлгьысхьэри, цхьэнтэ нэхъ иныр щлэгггэкуээн кьыхуищлгьыжэщ. Хьуэпсэгъуэ нур, 72.*

◊ **Плэклэ кьэхьыжын** (1). *Лгэхуэгъуэ гуэрхэр зэфлэхьэным хуабжъу гуггъу дехьын. Советскэр плэклэ кьэзыхьыжам яхэтаци, Ахьа – бандэм флаггэжэ пэтащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 624.*

ПЛЭ II (5). *нареч.* Пллы зэклэщыкьлэу, пллэней. *Адакгэ хужьыр кьызэрыклат е Луэныр и гум ирихьат, мычэму Луэуэ хуежъати, Джэлили*

идактым: - ПЛІЭ ууэмэ, зэфІэкІащ. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 483. Къаплъэным и лъэбжьанипллым яулар сэшхуэкІэ плІэ къеуэу яула хуэдэт - кусиплІ хъууэ. Нал къута, 218. ПЛІЭ лъхуэгъуэм шыбзым кыщицІэхуэм дагъэгъуфІэурэ здекІуэкІым, сэри дзэм сыкІуэн хуей цыхъум, шым якІэлъыпллын, зезыхъэн унэм цІэсыжтэкъымы, ди адэм шыбзыр ищаци. Анка, 382.

ПЛИМЭ (2). плъыф. Джабэ зэхуэдизипллым къагъэхъуауэ плланэпэ зэхуэдиплІ зилэ. Къуажэ гъунэм деж цытт исполкомыр зыщІэс унэ плІмэ зэгъуэтыр. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 536.

ПЛИМЭУ (1). нареч. И джабэхэр зэхуэдэу, зэпэллІмэу. Батэ лыжъым мес и цІапІэм Плімэу хужуэ унэ цащІыр, И кум дежым шей ефапІэм И блын псори абджытс зацІэщ. УнэщІэ. «ЩІалэгъуэ цыналъэ», 33.

ПЛИЫ (51). зэрабж бж. Бжыгъэ 4; 4 хъу. Къэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзуу дестынитхум нэблагъэ щІыуэ яІэц, Америкэм плІырэ ныкыуэрэцІ яІэр, Иджылызым цырыщІ ирикъуркъым, Испанием яІэр тІурытІиц, Италием яІэр зырыз фІэкІ хъуркъым, къэзакъхэм яІэр плІырыпллым цІегъу, нтІэ, цІыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуащи, Къэбэрдеймрэ къэзакъхэмрэ кыддэгъуэиэн хуейщІ жалэу осетин делегатхэм якууэдият. Лъапсэ, 87. Езы доллар ахъиэ щхъуантІэу Жъым игъэишым мыр къепсэлъыр: - СыщІэгъащІхъэ кІагуэ цІагъым, Хъункъым ятІэм сэ сыхэлъу, ПлІыкІэ-тхукІэ сэ уэ нэхърэ Дэни накІуэ-сынэхъ лъапІэщ, Ахъиэ теппэу сэ салъытэ, Ариц си щІыхъыр цІэнэхъапэр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 131. ПцілантІэкум деж пкъоуитІ хэтІат, лъэбакъуиплІ хуэдиз я зэхуакуу, а пкъо лагаитІым я цхъэм шыкыуэтэн телъыжым и курыкупсэм урыс цІахъуэ хужь ин, и хъурегъкІэ кІэнфет, браныч, бэлътоку, папирос, дыху абдж цІыкІу къеблэкІауэ кІэрыщІат. Хъуэпсэгъуэ нур, 95.

ПЛИУЭ (1). нареч. ПліащІэу. Абы хуэдизу гугъу зыдехъа справкэ тІэкІури плІыуэ зэкІуэцІилъхъэри и гуфІакІэ жыным ирилъхъащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 517.

ПЛИРЫПЛИ (3). Зы къэс плІы хуэзуу. ПлІырыплІуи къащтэ: къэний, къэп къэс пунтхурытху. Мелыгыч, 469. Къэп плІырыплІ, тхурытху имылъу си фІэц хъункъым, - [Алыджыкыуэ жиІэу]. Мелыгыч, 469. Къэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзуу дестынитхум нэблагъэ щІыуэ яІэц, Америкэм плІырэ ныкыуэрэцІ яІэр, Иджылызым цырыщІ ирикъуркъым, Испанием яІэр тІурытІиц, Италием яІэр зырыз фІэкІ хъуркъым, къэзакъхэм яІэр плІырыпллым цІегъу, нтІэ, цІыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуащи, Къэбэрдеймрэ къэзакъхэмрэ кыддэгъуэиэн хуейщІ жалэу осетин делегатхэм якууэдият. Лъапсэ, 87.

ПЛИЫЦІ (13). Бжыгъэ 40; 40 хъу. АрихъэкІэ дэнэ - лІыжъхэм я нэмззыбэр Алыхъым зэхимыхарэ е нэгъуэцІ, мэжджытым бомбэ кытехуэри, блын зэхигъэщІащІам и цІагъым хъэдэ плІыщІ кыщицІахъыжаци, жылэм я хъэдагъэц. Нал къута,

223. Пэжу, Жыраслъэн илгъэс плІыщІ кыгъэщІам ІэпэкІэ еІусатэкъым уи бели, уи пхъэІэци, зы хъэгъуэлІыгъуэ блигъэкІакъым ар хэмьту, хъэгъуэлІыгъуэр кыщицІхъуа унагъуэр игу ирихъу цытмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. Гур зэрыгъум дыгъур кърокІуэ жыхуаІэу, ЩоджэниЦыкІур цІэгъуэзэа дыдэр къэхъуащ: щІалэр[Хъэбас] сьмаджэ хъэлъэу, мафІэ кыщицІэнам хуэдэу и температурэр плІыщІым нэсу, езыри ІуэщІхъуу, зымьщІэжу, уцицІэжъ гурэ къеицІауэ къаищэжри общежытым кыщицІалъхъэжаци. Зи лъэрыгыпс тІыгъа, 531.

ПО (5). **І.** (1). Урысыбзэм и дательнэ, винительнэ, предложнэ падежхэм я гъусэу къакІуэ предлогщ. - Как жал!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. - «Куэдэу жагъуэ сицыхъуащІ князь-полковник, уэрэ сэрэ апхуэдэ Іуэху мьпицхъуэлІэ дызэрызэрихъэллар!» Хъуэпсэгъуэ нур, 116.

2. (4). Урысыбзэм наречие кызырэгъэхъу приставкэ, префикс. Мэл якулауэ Якъубрэ Азрэтрэ шашлык ягъажэмэ, по-карски жыхуаІэм хуэдэут зэрагъажъэр. Нал къута, 251. Дорофеич къэтэджыжаци: - Церемониальным маршем, по-эскадронно, дистанция: три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусищу!» Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 553. Сосрыкыуэ цыкІухэр столовэм щІишэрт, Дорофеич и командэ тыкІэм зыщІыжурэ: - К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса... Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 555.

ПОБИТЫЙ (1). УрысыбзэкІэ: къаубэрэжъа. Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. «А къаубэрэжъа щІалэ цыкІур хэлъын хуейщ, езым маршировать ещІ». Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 555.

ПОБАЧЬТЕ (2). УкраиньбзэкІэ: феплгыт. Матренэ украиньбзэ зицІти: -Да вы тилко побачьте, шо це таке. - «Феплгыт абы, сыт мыр зицІысыр». Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 555.

ПОБЕДЭ (2). УрысыбзэкІэ: «текІуэныгъэ» кыкІыу машинэм и маркэм фІаща цІэ. Сабэр гъуэгуу кыщицІэту «Победащхъуэр» мажэр псыницІэу, И абджытсым нурыр цІэту Мажэр, мажэр куэд и фІыщІэу. «Тисей», 477. Тхылъ - нарядыр иІэу къакІуэм Ефт хъарбызыр хуэфшичауэ, ХъарбызыфІхэр ІэкІуэлъакІуэу ЩыІэщІ модэ кыщицІэчауэ. Рау «Победэми» йотІысхъэ, Нэмьсышхуэр и гум хыхъуэ. «Тисей», 481.

ПОВАР (3). УрысыбзэкІэ: пшцафІэ. - Мо повар нэ плыжыжыжыр аращІ жыхъэнмэ пхъэ дакъэжъ хъунур, фымыгузавэ! жиІэри Гуэбэшыхэ я щІалэр къэкІыащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 174. - Поварыр къафшиэ мьдэ, - жалэу [сэлэтхэр зэрыгъэкІуищэрт] Хъуэпсэгъуэ нур, 173.

ПОВЕСТКЭ (3). ЗыщІыплэ зэрыраджэм и хыбарегъащІэу ирагъэхъ тхылъымплІэ клапэ. Вэрокъуэ Нахъуэ Лу иригъэджа псоми повесткэ яхуригъэхъат, къриджэурэ экзамен къалихыну. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 503. АрихъэкІэ етІуанэрей повесткэр кыщицІуэм [Апчарэ] тридзэри районым кІуащ, Щынэхужыкыуэ, 22.

Куэд ицакъым, езы Анчари повесткэ кыыхуагъэхьри комсомолым и райкомым яшац. Шынэхужыкыуэ, 22.

ПОДАРКЭ (6). Саугъэт, тыгъэ. [*Хъэбибэ Анчарэ жриэу:*] Подаркэ тлэклури нэпшэсауэ цытамэ, зыгуэрт, губгъуэм ибдзэри кэбгъэзэжащ. Нал къута, 227. Степан Ильич подаркэ кыихъ и хабзэти, иджы подаркэу хъыдан плыжьы тлэклури кбаритмэ, зэкъуэшитIри арэзы хуэат. Хуэпсэгъуэ нур, 250. Шыгуклэ къакулэм махъсымэ чей, мэл укIа сыхтэм нэмыщI лэкгум, тхъурыжхъэр матэкIэ ктрах, шууэ къакулэм и уанэ къуанэм фIэлъу алэрыбгъуэ зэкIуэцишыхъа е ицакIуэ къекIуэ подаркэу кыыздехъ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 582.

ПОДВАЛ (9). Унэ лъабжэм хэт щIыунэ. Гъунэгъубзэу бомбэ къехуэхуэу Иринэ гу цылытэм, унэжы цIыкIуэ здынэсам, подвал илэу илгъагури, занцIэу зыцIыдзащ. Нал къута, 220. – Бжэм нэсауэ кыигъэзэжри: - *СыцIуэпцIэжати, нэмыцэ авиацэр къыттеуэ хъумэ, бомбэубежищэр подвалыр аращи, зегъэхъ.* Нал къута, 239. Райтотребсоюзым я подвалым фадэ илгъар абы[Азрэт] кыыхуэнауэ ихъумэрт, езым фIэлэ еIусэнIауэ хуимыту Нал къута, 251.

ПОДВИЖНОЙ: ПОДВИЖНОЙ ОТРЯД (1). Дэнэки кышызыкIухъ, зы щIыпIэм имыс. Абы кыкIыжмэ[Локотош], къуэм дэс подвижной отряд зыфIищам зэрызагъасэр зэрегъащIэ, чэнджэцгъуэ яхуохъу десант, сыхтэм зэрезуэнулкIэ. Нал къута, 292.

ПОДГОТОВКА (3). Зыгуэрым зыхуэгъэхъырыныгъэ. Иныкыуэми къакулхънакIухъу строевой подгетовкэ ирагъэкIуэкIырт. Нал къута, 246. Грамотэм итиц, «*За успехи в боевой и политической подгетовке*», жиIэу. Шынэхужыкыуэ, 30.

ПОДКУЛАК (7). Кулакхэм задэзыщI, абыхэм задэзыгъэкIу мэкъумэшыщIэ. Жыраслгъэнхэ я ищицихуэу цытам лъаапIэ гуэр ицIащIыхъат, сценэ пэлгъытэу, Iунхъуэ ящIырт, бжэ халхъхъэрт, лэчIэ лапхъэр ялэрт, ищицим кыщицIэА Астемыр е Къаджэрий цIыхум къахыхъэм, къагъэувыIэрти къеуицIырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызэщхъэщыкIырт къыдгурыгъауэрт, е молэр дэнэ кIуэнэ, мэжджытыр зэхуащIмэ? Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 627. Шум нэхъ хищIыкIыуэ кыщицIокI:- *Подкулачник жаIэу Соловки кIуэм ухадагъэнци.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520. ЛгэкIтэмэ, соггэпцI, Мусэ Жыраслгъэн деж ныбапхъэкIэ мытцIтэмэ, Мэхъуд подкулачнички дэцIыгъуу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 649.

ПОДМЕТКЭ (1). Вакъэм и лъабжэм кIэщIаIулэ, лъэдакъэм нэс. Кхъуафэр подметкэ ящIри, нэхъ Iув пэтми нэхъыфIыжицI. МелыIыч, 451.

ПОДНОС (4). Iэнэм шхын зэрылгъ тепщэчхэр зэрахъ хъэкъушыкыуэ пIащIэшхуэ, и нэххэр къыдэлэтеуэ. АрицхъэкIэ адэкIэ жиIэнум намыгъэсу, бжэр кыIуахри Раисэ Муратовнэ ялэ иту, Iэнзэхэ цIыхубзхэр гъэцIэрэщIауэ кыщицIыхъащ, лгъагуэ Iэти подносыхуэм лы гъэжъар дзасэм зэрыфIэIуам хуэдэу пщыIэ цIыкIум ещхъу, пщыIэ ицIагъым спиртовкэр пыгъэнарэ

кыгъэнэхуу яIыгъыу. Лъапсэ, 92. ЦIыхухъу гуэрым подноскIэ псы ицIыIэ, къэхъэуэ, IэфIыкIэ гуэрхэр ицIыгъужу къехъри мраморым кыыхъицIыкIа Iэнэ цIыкIум кыитрегъэуэ, езым зы псалгъэ жимыIэу йокIуэтыж. Аргъуей, 387. ХъэцIэм ятэджыжыгъуэ ищхъуам деж уэддыгъэр ягъэункIыфIынти, лы гъэжъар дзасэм зэрытыIуам хуэдэу, пщыIэм ещхъу подносым игъэувауэ кыыхъырти, кыитрегъэуэрт. Лъапсэ, 78.

ПОДОЖДАТЬ (1). УрысыбзэкIэ: пэплгъэн. Альбинэ: *Я подожду!..- «Сэ сыпэлгъэнци!»* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 159.

ПОДРАЗДЕЛЕНЭ (1). Армэм взвод с.ху. щхъэхуэ-щхъэхуэу ягуэша гуп. Командирхэм ищхъэж и увыпIэ къагуэуэтыжу, я подразделенэхэр зэрыщытыпхъэу ягъэуэ, командэ ятырт. Шынэхужыкыуэ, 37.

ПОДРУГА (1). УрысыбзэкIэ: цIыхубз ныбжыгъуэ. Подруга будит у тебя – Сарима. – «Уэ ныбжыгъэуу уиIэнур СаримэцI». Хуэпсэгъуэ нур, 309.

ПОДЪЕЗД (1). Унэ зэтэтхэм ялэ щIыхъэпIэ зыбжанэм языхэз. Унэм кыитехуа бомбэм, ику дыдэм кыыхуэзати, курым подгъэздыр хиудащ, этажищри здигъакулэу: унэм и къуапитI къэнам ижырабгъумкIэ цытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тлэклури зы пэщэр пщэфIанIэрэ фIэлэIа мыхъур. Нал къута, 235.

ПОКЛУЧНИК (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: подкулачник. – Кулач, поклучник, вредитель, жаIэрэ жылэр якугъуэякIэ, тхъэ соIуэ. Нэгъуху, 34.

ПОЛЕВОЙ (1). УрысыбзэкIэ: губгъуэм епха, ей. Телефонхэм цыщу «полевой» жыхуалэ телефон ищхъуантIэр нэхъ къопсалгъэ. Нал къута, 239.

ПОЛИТОТДЕЛ (1). Политикэ Iуэхухэр зезыхуэ отдел. Кубанцевымрэ Къулымрэ эшелоныр хъэзыр хуэарэ мыхъуарэ зэхагъэкIыну, политотделым лъагъэува Хуломбаев Солтан унафэ ицIащ, пIалгъэ имыIэу грузовик ягъэуэу трибуна ящIыну. Шынэхужыкыуэ, 41.

ПОЛИТИЗИРОВАТЬ ШЫН (1). Политикэм хуэгъэкIуэн. Ауэ нэхъыфIт, Алий фIыкIэ хуэунсэу ятха къомым усакулэу апхуэдизу политизировать ямыщIу ятхыгъатэмэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 518.

ПОЛИТИКЭ (5). 1. (3). Къэрал властым иригъэкIуэкI лэжыгъэ. ЦIыхури абы хуэдэ къабзэщ, къагуроIуэ политикэр. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 574. Лгъатэ хъужыр ди политикэр аращ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 651. Политикэр цIыхум къащIэлгъадэри шэр зэщхъэщыцащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 652. 2. (2). зэхъ. ЦIыху щхъэхуэхэм зэдэщIэ Iуэхум хъэрэмыгъэ зым хилхъэу адрейм кыыщыгъун. Сыту псыницIэу уи политикэм зихъуэжа! Лъапсэ, 18. Абы политикэщыхуэ хилгъагъуэрт [Къулым], сыту жытIэмэ нацIдивизэ лгъэпкыым я мылгъукIэ зэхашэмэ, советскэ цIыху лгъэпкэ псори зэрызэкъуэтыр къеггэлгъагуэ. Шынэхужыкыуэ, 40.

ПОЛИЦАЙ (3). ШIыпIэ яубыдам щыщ цIыху полицэм къалэн ирырагъэзашIэу яIыгъ. АрицхъэкIэ зыхуэдэр къащIэри полицайуэ ялэ ягъэувар Сентралщ. Нал къута, 288. Нэмыцэр

кѣсу бургомистр гуэри ягъэуу полицай дыхуейищ цыжаэм, япэ зи цлэ ирауам яцыиу кыицлэкIаиц Псэун. Къалэн, 434.

ПОЛИЦЭ (15). Къэралым щыгъэува хабзэхэр зыхъумэ IэцэкIэ зэцIэуздэ гупхэм я орган. *Ираджэри, езыр [Псэун] полицэм хыхъэну хъэзырыпти, фащи, Iэци, тхылби къратри кѣаутIыицыжащ. Къалэн, 434. Ауэрэ бээрэм дыгъу кыицаубыдати, якуIыну ерагъуу кѣрагъэлаиц, абы ирихъэлIэу наркотик ицэу нэгъуэицI зыгуэри полицэм щаубыдым, ар кѣрагъэутIыицыжыну щIалэ зыкѣом зэрыгъэлуиу полицэм ятеуа, зыгуэрхэри кѣауIа - зэрызехъэ хъури къалэм дэсхэмрэ губгъуэрысхэмрэ зызраупсеяиц. ХъэщIэ гъапIэ, 404. Къуажэм куэд лъандэр полицэуи, хабзэуи. судуи яIэр Гъуумар и IэштIымыр арат, ауэ нобэ хабзэм кѣемызэгъэ зыми ицIэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 55.*

ПОЛК (10). И унафэ ищIыжу, и Iуэху зэрихуэжу, дивизием е бригадем хыхъэу дзэм щыц Iыхъэ. *Езым и гуапэтэкъым шэрихъэт полкым кыдыхэтэм яцыиц интернатым кѣакIуэрэ, егъэджакIуэм сыхагъэхъэну схуелъэу, е ККОВ-ым сытетати лажъэ симыIэу сытрагъэкIаици зыицIыпIэ сыIуэгъэуэ, жиIэу кылыитIысхъэмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 620. [Локотош]-Зы полк гуэрэм захуэзгъазу си Iуэху кызырекIуэкIар «смерш» отделым яжесIэн жысIэу куэдри си гум кѣэкIат. Нал къута, 248. Абы цыгъуэ текIуар Иналиц, Къазджэрий шэрихъэт полкур кыдыциу щытамы. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 516.*

ПОЛКОВНИК (12). Подполковникым нэхърэ зы нэкIэ нэхъыщхъэ офицерыцIэ, алхуэдэцIэ зезыхъэ цIыху. *Верэ Павловнэ и адэр полковникыу щытаиц, езыр офицер гуэрэм дэкуэри зыдэкуар япэ зауэм зэрынэсу кѣаукIат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 573. Полковникыр кѣаджэри писырыр кыицилгъэтиаиц: - Аралтым кѣеджэ... Хъуэпсэгъуэ нур, 119. Полковникым [Кубанцевым] кыгурыIуэт дивизэ хъэзыр мыхъуар, Iэцэ-фаицэкIэ нэгъэса мыхъуар фронтым щашэкIэ ар гузэвэгъуэм кызырыхэкIыр. Щынэхужыкъуэ, 47.*

ПОЛЪКУ (35). Еплъ полк. *Полъкум и командирыр[Воронцов-Даиковыр] кѣзуври шым цхъэкIэ берычэт бесын ин кѣажриIаиц икIи кѣигъэгугъаиц псэемылблэжу гугъу зригъэхъыну, полъкур узыниэу, Iыгъэ зэрихъауэ, кѣэбэрдей нэмысыр иIэтауэ кѣишэжын цхъэкIэ, «Жэщ, махуэ жывымIэу тхъэм фытхуелъэу, гугIэгъуэ махуэкIэ дыщызэхуэсыну махуэр нэхъ псыницIэу кѣэсын папицIэ», - жиIэри абыкIэ цухаиц графым. Хъуэпсэгъуэ нур, 127. [Дорофеич жиIэу:] ОркестрыфI зэдгъэпэцимэ, кыбгурыIуа, музык зацIэкIэ полъку псо зэбгритхуни, кыбгурыIуа, советскэм бийуэ иIэр зэбгритхуни, уеblэмэ Жыраслээн яхэту, кыбгурыIуа? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 553. [Локотош] Зы полъку нэхъ мыхъуми дзэ зтыдодIыгъэри ари ди дежкIэ маицIэ? Нал къута, 293.*

ПОЛЬШЭ (3). Европэм щыц къэрал. *Марфэ иштауэ мэгузавэ, Зыдэкуэныр кыыхуэмыицIэ,*

Мис газетхэм цхъэр кѣагъавэ: «Польшэр токIуэ, бийхэр фIыуэ хыдогъаицIэ», - жаIэу ицIыхэр ягъэкIуэд. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 161. Венгрым, Польшэм тыгъэу яцIыр Хэт илгъагъуми егъэицIагъуэ; ЛъагъуныгъэкIэ хъэлэлу Я нэжыгъэри дагъаицIэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Паргыр ди пашэу», 60. МаицIэц Польшэми хулгъэкIыр. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 161.

ПОМЕЩИК (2). Тепцэ гупым щыщ, щIы куэд зыбгъэдэлъ цIыху. *Сыт лэпкъи ирехъуи, мэкъумэшыицIэхэр, рабочэхэр зэиш, диныр аракъым цIыхур зэкъуэи зыицIыр, зэдэлажьэныр арац, рабочэ муслъымэныр рабочэ чыристаным и кѣуэищ, муслъымэн кѣулейсызыр джаур помещикым жыжъэу зригъэкIуэлIэнукъым, ауэ ицымрэ помещикымрэ зэфIынуиц, я диныр зырызми. Хъуэпсэгъуэ нур, 177. - Лажъэ ишэжэ, умылажьэмэ - лажъэ бгъуэтыниц, пицыи, уэркъи, заводчики, помещики ухуейкъым, жыхуэпIэм нэхъ псалъэ узыниэ цыIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 177.*

ПОМОЩЬ СКОРЭ ПОМОЩЬ (1). *Еплъ скорэ. ПОНИМАИТ* (2). Урысыбзэ ныкъуэжIэ: кызыгуролуэ. - Я понимают, - жиIэри Елдар кѣэтэджаиц, - крепко понимают. - «Сэ кызыгуролуэ, - жиIэри Елдар кѣэтэджаиц, - фIы дидыэ кызыгуролуэ». Хъуэпсэгъуэ нур, 225.

ПОПОЛНЕНЭ (1). УрысыбзэжIэ: цIыху бжыгъэ гуэрхэр иригъэкъун, зыгуэр зыхушыщIэр, зыхуэчэмыр иризыгъэкъу. *Пополненэ хъарзынэ кылыхуэсиаиц, - жиIэри Бахъуэр кѣэклиаиц, Ягъуб сымэ кѣакIуэу щилгъагъум. Нал къута, 261.*

ПОРОДЭ (1). *Сорт, лIэужыкыгъуэ (кѣэкIыгъэ, псэушхъэ, хъэкIэкхъуэкIэ н.к.). СогъэицI мышвицкэ породэм, - жиIэри зоотехникым кыыхиIуаиц, Щынэхужыкыкъуэ, 18.*

ПОРОШОК (1). *Хъэжыгъэм хуэдэу гъэщэба гуэр. Данэ цIыкIуэ ицIыIэ хыхъаици, мафIэ жъэражъэиц, красноармеецхэм порошок гуэрхэр кѣрата цхъэкIэ, сэбэн хуэхъуакъым. Нал къута, 277.*

ПОРТ (2). *Кхъухъхэм я увылэпIэ, псым щыхъумауэ, кхъухътедзапIэ. Махуэ зыбгъуицIэкIэ гъуэгуэм дытета нэужь, дыздежьам дынэсаиц, зыгуэрхэр кыитпэжьати, цхъэж здэкуэну кыыхуагъэфэцамкIэ зэгурыIуэри, портым куэдрэ дыщымыгуэу, увылэпIэ тхуэхъунум даишэри дагъэлгъэгъуати, ди гум ирихъаиц. Лэчымэ, 392. Иджы Исуф Алыхъым и шыкуркIэ портым щолажьэ, океаным тетурэ кхъухъ укъуеям я джабэр лэчкIэ илэу. Лэчымэ, 392.*

ПОРТФЕЛЬ (3). *Тетрадь, тхылъ, нэгъуэицI хъэпшып цыкIухэр зыдалъхъэ сумкэ, тхылъылгъэ. ЩIэлъиц портфели и блэгущIэм. Дыгъу жыхуаIэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 125. Наркомым и кабинетым щыицIэлъадэм, [Апчарэ] наркомыр ицIэту илгъэгъуаиц, портфель илыгъым тхылъымIэ сытхэр ирикуэу. Нал къута, 215. И портфелем Iэдэуадэр Дэлъу щIалэр дэни макIуэ, Хэт и уни ар ицIолгъадэ, МонтерыфIици куэд ицIагъакуэ, ИнженеркIи кѣеджэ щыIэиц, ЩIалэ жаным дэгушыIэу. «Тисей», 478.*

ПОРУЧИК (2). Пащтыхыым и зэманым щыла дзэм подпоручыкым нэхърэ зы нэклэ нэхъ лъагэ, штабс-капитаным нэхърэ нэхъ лъахъшэ офицерыцлэ икли апухуэдэцлэ зезыхъэ цыху. *Поручик Лермонтов! Нэшэс! Уи шу лы гъусэм сэ сахэтиц.* Поручик Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 87.

ПОРШНЕВОЙ ПАЛЕЦ (1). Гъавэлух машинэхэм я пкыгыгуэ. Гъавэр *цыгуахыжым деш поршневоу палец цхъэклэ агрегатыр къэувыламэ, а гъуицлэ тлэклум ишэч ахышэм хуэдиз къыуатынууи.* Лъапсэ, 98.

ПОСТ (3). 1. (2). Плъаплэр, яхъумэхэр здэщылэ пункт. *Локотоши тепылэжырккыым, Щэулэхум тесу ауз псори кызыпэжыкхъ, зы постым икльу адрей постым нэсурэ мыбэлэрыгыну яжрелэ.* Нал къута, 292. 2. (1). Зауллхэм я зи чэзу хъумакуэ. *Илгэс зэманым нэхъыбэ Гъунапкгэр схъумэу сыщытиц, Тлэку зыгъэпсэхум ныщхъэбэ, Си постыр сэ кыспэщытиц.* Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деш», 48.

ПОСЫЛКЭ (4). Зыгуэрым клуэцлэдауэ, е ашык гуэр илгу пощтклэ ирагъэхъ хъэпшып е ерыскы. [*Сентрал Анчарэ къеутицу:*]- *Посылкэ зышар узратэкъэ?* Нал къута, 289. *Албиян посылкэр кылэрыхъэрэ ашыкыр зэтриудым, дэлгыр арауэ кыицлэжырт.* Щынэхужыкыгуэ, 20. *Аргуэру Албиян письмо итхмэ и шыпхъум цытхъурт, чыржын лэфл уогъажэ, жилэрти икли ешхъэдрт, посылкэ сытхэм зебгэллэлэурэ уи урок кыбогъанэ, ди анэм лэтыдлэпэтыдз ухуэхъу кыицлэжырккыым жилэу.* Щынэхужыкыгуэ, 20.

ПОХОРОНКЭ (1). Зауэм зэрыхэклуэдамклэ зауэлым и унагъуэм кыыхурагъэхъ тхылгымплэ (документ). *Итлани сянэм похоронкэр Къыхуахъу и гум хэмныцла.* Зауэ жыхуалэм и хъыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92.

ПОЧТАЛЬОН (2). Еплэ **пощтзехъэ.** Абы хуэдизу уи бзэ цыдахэклэ, гъуоуэ икли почтальону правленэм *лут, - жилэри лыжыыр[Исхъэкэ] Нахъуэ игъуауаиц.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 507. *Къуажэм почтальону дэт Исхъэкэ игъаицлэм цыхум къазэрыхъэц цылаккыым, иджы и жыицхъэм кызырыклай - тхылкклэ гурыхуэу кыицлэклаиц, уеблэмэ, и унэцлэ итхыж дэнэ кэна, итхам къеджэжыф хъуаиц.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 507.

ПОШОТ (1). Урысыбзэ ныкыгуэклэ: печать, мыхъур. *Хэт сыт хуэдэ луэхуклэ кэмыклуами, хуэцлэжырккыицлэ [Яфет], пошотыр и кыидэгъэжым дэлэ, нэгъуэицлэ сыт хуэдэ лэмэпсымэ ухуеими абы и деш цыбогъуэтынут.* Нэгъуху, 49.

ПОЩТ (6). Письмо, ахъшэ, хъэпшып с.ху. зыхуагъэхыым лэрыгъэхъэныр кызызыгъэпэц луэхуцлалэ. *Щлалэм абы гу лымыта хуэдэу, шейр зэлэцлэ лошклэ цыклумклэ, стэканыр жьгырууэ зэхимэ, хъыджэбзыр цлоутицлэ: «Уэдджынэ макъ зэхызохри, пощтыр кэсауэ плэрэ?», - желэри.* [Дэфэрэдж] Лъапсэ, 109. *Шым щаклэлэпылпкклэ нэхъ и нэлэ зытетыр дауи «Елмэст».* Лу и гугъэт шым кыицлэжыжуауэ иджылагъэ пощт гъуэгужыым нэс кыигъэсыжа цлалэр. Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 589. *Ашык цыкылум дэз иицырт кхъужылэрысэри*

пощтклэ Мэзкуу иригъэхъырт. [Анчарэ] Щынэхужыкыгуэ, 20.

ПОЩТЗЕХЪЭ (8). Письмо, газет с.ху. унагъуэхэм ялэрызыгъэхъэж лэжыаклуэ. *Гъуо жытлэ цхъэкклэ, Исхъэкэ гъуо дьдэтэккыым, пощтзехъэ хуэдэуи цытты, ауэ ари зымы цымыиц хуэдэт.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 625. *Лыжыыр гъуот икли пощтзехъэт, ауэ ар зэрыпощтзехъэм зэи тепсэлгъыхъыртэккыым, сыт цхъэкклэ жыллэмэ къуажэм Къылышбий и къуэжыыр нэхъыбэрэ къаклуэрт письмом нэхэрэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 190. *Сыт увыллэ кыыхуагъэфэцами цымыхъум, Сентрал пощтзехъэу ягъэуаиц.* Нал къута, 288.

ПОЕЗД (4). Мафлэгу. Санитарнэ поезклэ улэгъэ къомыр госпиталым яшат Ростови, здашам *лахын ядатэккыым, дилэр здэтхын тицлэжырккыым, жалэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 171. *Унэсаккэ - гъуицлэ гъуэгушхуэм Къыицлэплэу тетыр поезди.* Гъуэгу къежаплэ. «Мывэ хуабэ», 82. *Насып илэти, сэлэтхэм гуицлэгъу кыыхуаицри санитарнэ поездым къахъаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 171.

ПОЭЗИЕ (4). Усэу зэхэлгъа художественнэ тхыгъэ. *Иджы усаклуэр цыпсэу лээхъэнмрэ и поэтиэрэ зэхуэпхъэмэ, дэтхэнэ зы усэми зэман гуаицлэм и нагъыиц телыиц.* Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 518. *Революцэм и хъыбарыр псоми я гум ирихъа пэтми, Къазджэрий кыитригъэзэжри Пушкин, Лермонтов, Некрасов сымэ я поэтиэрэ я гугъу иицлэ хуежыаиц.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 616. *Сэлам узохыр поэтиэрэ - Поэтиэрэ лъаплэм бгъэдэтым, Узрэджэр гуаклуэу зыгъэлум, Зи макъ гум флэфлу дэдалуэм.* Поэтиэрэ деш. «Шум и гъуэгу», 114.

ПОЭМЭ (2). Усэклэ зэхэлгъа художественнэ тхыгъэшхуэ. *Къазджэрий курсантхэр зэхуишэсэурэ Пушкиным итха «Кавказ плен», «Бахъшы-Сэрай фантан» жыхуицлэ поэмитыым къахуеджыаиц, абы хуэдэ гъэицлэгуэныицэ цыхум ятхыфынууи хэи и гугъэнт.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 616. *Фи саллэм пицлэицхуэ сэ хуэоцлэ, Сэлам къевгъэхъыр согъэллэаплэ, Фэр папицлэ стхауэ си поэмэр лунэс фицыхъуаиц, ар си гуапэиц.* Лыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 179.

ПОЭТ (39). Усаклуэ. *А шейкэ цыкылухэм ешхыиц поэтри - Зэрыс цылыналгэм емытицлэж, Тлоуцлэ пицлэнижылуэду хэклуэдаиц, Зи закъуэм напэр кэетхъэицлэж.* Шахмэт джэгуклэ хэт зымыщлэр. «Батырыбжэ», 65. *Поэтиэрэ абы хуэмьдэу плэрэ, псалгэ заицлэ зыхуэйр цыхум я нэгум кыицлэжыгъуэуэ, я гум кэмыклар къегъэклэ.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 609. *Уэрэду куэди сэ стхаккыым Е стхаккэм цыицу дэтхэнэр Сымыгъэфлэныр слэжылаккыым; Сытыр слэжыуами, гум кынэр Уэрэду стхырти ськэеджэрт, Абы кыыхэкклэ ныбжэжыгъуэхэр «Поэтиэрэ» куэдрэ кыызэджэрт.* Си ужь кыицлэжыуэ. «Бгы лъапэхэм деш», 46.

ПРАВЭ (3). Къэралым кыыхуигъэуауэ цыхухэм ялэ хуитыныгъэ. *Цыхум яфлэжыгъэметт советскэ къэралым ис лэпкэ цыкылухэм къэралыгъуэ ягъуэтауэ зэрыицтыр, Конституци ялэу я правэр зэрыдэжыуэяр.* Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 664. *Ауэ мэуэ дегъэгъуныс: зыр*

догээтIыс, адрейм и правэр кытыдох. Нал кьута, 307. [Локотош] Си приказыр зэрумыгээзицIам кыхэкIкIэ уи правэр кытIызох. Нал кьута, 307.

ПРАВИТЕЛЬСТВӨ (7). Кьэралыр зехэнымкIэ, абы унафэ хуэщIынымкIэ кьэрал властым и орган нэхьыщхьэ. Умыгузэвэнуи Iэмал иIэт: нэгабэ Кьалмыкьым я щIыналъэм нэмыцэ зэрыпхуакIуэхэр ирахужа нэужь, фронтым и командованэм телеграммэ гьуээздэжэ Кьалмыкьэ правительствэм кыыхуиггэхьат, «фи щIыналъэр кээдггэкьэбзэжащи, фи мылгьку зэхэкьутар, икьухьа хьуар зэфIэвггэуэвэж, дывохгьуэхьу фи Iуэху фIы ирикIуэну» жиIэу. Лъапсэ, 84. Янэм ефэну тIысмэ, бжээ ещанэр пацтыхьым и узьынаггэкIэ ирифырти, иджы пацтыхьым и пIэ «бременнэ правительствэр» ириггэувац [Гьуумар кьуицхьэ цылыгьхуици «в»-м и пIэкIэ «б» жей]. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. Араш, моуэ кьезггэжээнци; мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэмэрэ, езы Сталин дыди фIыкIэ кьытхуэупсу зэрыцытыр нэрылгэагьу ицIу, Совет правительствэм кьэрал мыхгэнэишхуэ зиIэ унафэ кьыцташ, Севернэ Осетием зиубгьуа, зиужьа зэрыхьуным теухуауэ. Лъапсэ, 88.

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННӨ (2). Правительствэм ей, абы бггэдэлъ. Зыр штабым уреспалгэу араш, адрейр правительственнэт - ВЧ жыхуаIэм хуэдэу. Нал кьута, 239. «Правительственнэр» зэрыцытыци, и узэджынэр сьт хуэдэми Иринэ ищIэркьым. Нал кьута, 240.

ПРАВЛЕНӨ (26). Кьуажэ, щIыпIэ унафэщIхэм я хэщIапIэ. КIасэм ахьшэ куэдыщэ кьызырэдэхьуэ лгандэрэ Ерул и Iуэхуми кьыхэхьуат - ницыхьэцхьэм гьуоуэ джэрти, нэху цыху кьуажэ ахьшир ихьумэу правленэм ицIэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 233. ЗэIуицIэ зэхуаиэсмэ, жылэр правленэ ицIантIэм цызэхуэсу я хабзэт, ауэ мы зэм зэIуицIэр Жырасггэнхэ я ицIантIэм кьахьат, спектаклым и хьэтыркIэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 645. ЗэраггэхьыбарымкIэ, центрным Октябрь революцишхуэр щытекIуа щхьэкIэ, Кьэбэрдейр зэрыцытауэ кьэнэжащ, кьуажэ правленэ сьтхэр кьуажэ СоветкIэ яхьуэжамы, старшынэхэр председателъ хьуа фIэкIа, Iуэхур зэрызэцхьэщыкIа цыIэтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 180.

ПРАГӨ (4). Чехием и кьалащхьэ. ЩIэлъыц абдежым ятIэу зы Iэбжьыб, Ар Прагэ Пантеоным щызолггэгур, А кьалэр хьуаами си IэщIыб, А ятIэ тIэкIур сицыгьуицакьым. ЩIы Iэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 127. Гьуэгу напцIэм дежым дытIысауэ, КьекIуэкIт хьурейуэ сэлэт флягэр, Ар сигу кьокIыжыр, си ныбжггэхьуэ, СыщыфIуицIауэ нобэ Прагэ. Сэлэт лэужь. «Мывэ хуабэ», 130. Мамай и Iуащхьэм кьыцатIауэ, Нарт мафIэу Прагэ ар яхьащи, Ди щIыхьым сыну хэувауэ, Зи гугьу яхуищIыр дэ ди лыггэщ. ЩIы Iэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 128.

ПРАЗДНИК (6). Зыгуэрым и саулыкьукIэ хэхауэ яггэлгьапIэ махуэшхуэ. Октябрь празникышхуэ махуэм эвакуацэ ськIуэниц жызыIэр ежьащи, цIыхур гьуэгуэм тезиц, демонстрацэ кIуэ хуэдэци.

Нал кьута, 298. Пцэдей празникышхуэци, итIани Налиык дывгьакIуэ, жиIэркьым[Астемыр, егупсысырт Лу]. Хьуэпсэгьуэ нур, 123. Октябрь празникыр илгэс тIошIрэ тхурэ шрикьу махуэм ирихьэлIэу капитаным приказ итхащ, нэхэ партизаныфIхэм фIыицIэ яхуищIу, Iэцыхьуэхэм ехгьуэхьуу. Нал кьута, 297.

ПРАЗДНИЧ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: празник. [Фариз жиIэу:] Празднич ямыухьыжым хуэдэци. Альхьо, 93.

ПРАКТИКӨ (2). ЩIэныггэ, зэфIэкI хуэдэхэр гьащIэм кьыщыггэсэбпыныггэ. ЛэтIифэ Iэмал зыхуимыгьуэтыр сэ зыр араш, сэ кафедрэ сIлэу мыбы си студентхэр кьасишурэ практикэ щезггэкIуэкIуу араш, адрейхэр икори абы и IэмыицIэ илгьыци, цIупIи-пIытIи жамыIэу жиIэр яггээзицIэну я боршиц, емыдаIуэр ицIриггэггэуэжыну Iэмал дащи илэ - езыми и хабзэжыц кьемыдаIуэр иггэлэпэрапэу. Лъапсэ, 15. [ШьтIу колхоз председателым кьыжриIэу:] ЗэрыжыпIэмкIэ, уэ практикэм ухуэныкьуэци, сэ зоотехник сьхуэныкьуэци. Щынэхужыкьуэ, 53.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ (22). 1. (19). Языныкьуэ IуэхуицIапIэхэм, организацэ с.ху. я унафэщI, тхьэмадэ. Исполкомым председателу тетар кьепсэлгэну кьыицIэкIа щхьэкIэ, шынэжри зиггэницIужащ, кьэхьуакьэицIам и хьыбар телефонкIэ здыниггэыснхгэм ниэггэсыну. Зи лъэрыггьыпс тIыгьа, 525. Бжэр кьыIуицхэр пIэмэ[Iуарэр] - Бэкьан и пхгэ лгакьуицIыр илгьыгьуу шым телгьы, уанэгум илгьу, и пацIэ закьуэр пIийуэ, шы IумпIэр кьуажэ Советым тет председателым илгьыгьыц: - Кьыпхуэсиэжащ, Iуарэр, уи щхьэггэусэр, ди шауэишыжу араш, кьет мыдэ бжэ. Кьалэн, 433. ЗэраггэхьыбарымкIэ, центрным Октябрь революцишхуэр щытекIуа щхьэкIэ, Кьэбэрдейр зэрыцытауэ кьэнэжащ, Кьуажэ правленэ сьтхэр кьуажэ СоветкIэ яхьуэжамы, Iуэхур зэрызэцхьэщыкIа цыIэтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. 2. (3). ЗэIуицIэ, комиссэ с.ху. хах унафэщI. Степан Ильич и письмор кьыIэрыхьа иужь, куэд дэмыкIуу Астемыр ираджэри кьыжраIащ, унафэ яцIам ипкьэ иткIэ, партыр зыггэкьэбзэну окружной комиссэми председателу зэраггэувар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 640. [Степан Ильич кьуажэдэсхэм йоупицI:] Хэт председателъ фицIым нэхэ фи гуанэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 267. Председателу - Iуащхьэмахуэ, Секретару - Казбек лгэаг. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 84.

ПРЕЗИДЕНТ (1). Кьэралхэм зэман пыухьыкIацIэ хах унафэщI. [Локотош Якьуб жриIэу:] - Чопракэ республикэм урипрезидентци. Нал кьута, 308.

ПРЕОБРАЖЕНСКАЯ (1). Верэ Павловнэ - «Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ» романым Инал етIуанэу кьыишэ фызым и унэцIэщ. [Мэремкьан Инал] Кьыишэр зыхуэдэр зымыицIэ Iэджэт, Верэ Павловнэ Преображенская жыхуаIэ цIыхубз фызабэр зэрыдахэм и хьыбар Iуа щхьэкIэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 573.

ПРИБОР (1). Зыгуэрым зэрэплъ аппарат. [*Ботэх лаборанткэхэм яжриэу:*] *Фи нэ дахэ цыкхуэм нэхъыфлу ялгъагу приборым нэхгэрэ.* Лъапсэ, 97.

ПРИВЕТ (1). УрысыбзэкIэ: сэлам. [*Шыту хъыджэбзэхэм яжриэу:*] *Фронтовой привет!* – «Фронтным кыкхуэ сэлам!» Шынэхужыкыуэ, 57.

ПРИДАНЭ (1). УрысыбзэкIэ: пхъу яшэм ад-анэм хуащI тыгъэ, пхъуантэдэлъ. *Уасэ Iамых дэнэ къэна, ялхъу яшэмэ телхъэ хуащI – приданэ жалэри.* Шынэхужыкыуэ, 26.

ПРИЕМНЭ I (5). IуэхуцIапIэм къекIуалэ цIыхухэр кыщрагъэблагъэ пэш. Зэгуэр Къулыр командир гуэрхэм енсалгъэу и кабинетым цIэсу, приемнэм кыщIыхъащ цIалэ гуэр военнэ фащкIэ хуэпауэ, сабэм иуауэ. Нал къута, 240. *Иринэ кыщIалгъагъум, псори и ужъым кыувауэ приемнэмкIэ еIащ.* Нал къута, 279. *Уздэщысынур мыбдежчи, – жиIэри Къулым цыхубзыр приемнэ пэшим кышиащ.* Нал къута, 239.

ПРИЕМНЭ II (2). *пльыф.* ЗыщIыпIэ IуэхукIэ къекIуэлIахэр кыщрагъэблагъэ, щалуцIэ. *ПэрыIэбанIэ имыIэу гу цыльгъатэм, Валерэу плъагъури, приемнэ комиссэм езым имыдэурэ хагъэхъэ, абы хэтыну пIэцIеиж Iэджэ къагъанэри.* Клапсэ кIапэ, 17.

ПРИКАЗ (34). Властыр зыбгъэдэлътым и унафэ. *Езыри приказым цыгуфIыкIырт, зи цIэ ириIуэ зауэлхэм яхуэрэзыти, и псалгъэр цухмэ, IэплIэ яхууцIыныцI жыуигъэIэу капитаныр кыбзэцIэлпгъат, кыбзэхуэсахэр кыгъэуIэбжыу, итIани Якъуб зыкIи зыхууцIэртэкъым.* Нал къута, 304. – *ГурыIуэгъуэмэ, зырызу фыкыгъэхкIыурэ мыбы Iэ кытевдзэ, Сталиным кыбидигъэкIа приказымкIэ фыарэзы дэнэ къэна, ар зэрыгъэпэжыну кыбгъэлгъагъуэу.* Нал къута, 259. *Приказым Iэ цытридзэкIэ, Якъуб комиссару зэрыщытым псэкIэ еувэлIащ, жиIэри Локотоши арэзы хъуащ.* Нал къута, 297.

ПРИКАЗ ТХЫН (1). Унафэ щыIэр тхылгъымIэм кыщыгъэлгъэгъуэн. *Приказ итхри сыкытыгъэцIащ.* Тепсэч къэзыльгъэтых, 162.

ПРИКРЕПИТЬ (1). УрысыбзэкIэ: зыгуэр зыгуэрым егъэбыдылэн, епхын. [*Къулым Иринэ кыбжриэу:*] *Прикрепить уащIыну сэ яжесIэни.* Нал къута, 240.

ПРИМУС (4). Керосин сыткIэ ягъэплъурэ зэрпщафIэу, хъэку папщIэу кыгъэсэбэпу щыта прибор. *Хъэкум илгъ мафIэр пIэнкIырт, абы нэмыщIу примухэри зэцIигъэнауэ зыгуэр игъавэрт.* [*Дисэ*] *Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ,* 674. *Сэ зэцIэгъээнэни ар, уэ бгъэхъэзырым и ужъ ит, – жысIэри кыбIысхащ, игъащIэм примускIэ сымытцIэфIа пэтми[Алэджыкыуэ] МелыIыч, 448. [Ахъсар] Бысымым примусыжъ гуэр зэцIигъээнэну дуршыым кыбидихащ.* МелыIыч, 447.

ПРИНЦИП (1). УрысыбзэкIэ: IуэхуеплъыкIэ. *Ауэ, пэжыр тенджызыщIэм щIэлэми, кыбидэуеишынупи жалэ, арицхъэкIэ ар кыбидэуеишыху, Iэджэ къэхъуныцI жиIэу арт Ботэх зытет принципыр.* Лъапсэ, 98.

ПРИРОДЭ (6). Дыкъэзыхуэреихъ дунейр, цIыхум и IэдакъэщIэкIыу щымыту щыIэ псори; щIыуэпс. [*Дэфэрэдж*] *Иджы абы хуэдиз зи дахагъэу природэм и IэцIагъэ къабзэм скальпелькIэ сыхэIэбэу зэIызгъэхъэн хуейщ, сIыгъ сэр къэзгъэшиэрыуэу зэгуэзбзыкIыну си мурадым си нитIыр тызоубыдэ.* Лъапсэ, 20. *Iэм IэцIагъэри къэзыту, Гум хуабагъэр хэзылгъауэ, Нэм нэху къабзэри езытыр Мес природэм хэцIыхъауэ Насытышхуэр зи IэцIагъэр Сыт ищIысми хыболгъагъуэ – Ар зылгъагъум егъэцIагъуэ Iэмрэ гумрэ я Iэзагъэр.* Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 54. *Чопракэ аузыр быданIэ хъэзыру природэм и Iэдакъэм ицIэкIа хуэдэт, езэгъырабгъу имыIэу дэнэ лъэныкыуэ кIи бы нэпкъ задэт, и кIыхъагъыр километр бжыгъэкIэ пIыщIэ е цэ ныкыуэ хъунут.* Нал къута, 252.

ПРИСПОСОБЛЕНИЕ (1). УрысыбзэкIэ: квалэн гуэрым тегъэпсыхъа Iэмэпсымэ. *Бобруйск цыIэу снайпер курс ягъэкIуати, ар кыуха нэужъ, фоч къратащ оптическэ приспособление иIу.* [*Къазыхъуэ Мухъутар*] Шынэхужыкыуэ, 69.

ПРИСТАФ (7). Урысейм 1917 гъэм и пэкIэ щыIа щыIыпIэ полицэм и унафэщI. *Пристафым хъыбар иригъэцIэнупи, Iуэхум и пэжыпIэр ищIэртэкъым, езыри тIэкIу мышынэу кванэртэкъым, кыбзэхыдэмэ, жиIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. – Уа, мыбы дыкъэзыхуа мыгыгуэр сыт: старшинэ хъэмэ пристаф жыхуалэу цытар ара? Нал къута, 298. Старшинэм дежкIэ гурыIуэгъуэт пристафыр ЛукIыжмэ, ар кыбзэрыхуимыгъэгъунури, зэрылгъэкIэ и пэр игъэджащ, сывмыгъэуэнэхъу, зыгуэр фыпсалгъэ, жиIэу къригъэкIыу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 91.

ПРИСЯГЭ (8). ПэжыгъэкIэ зыгуэрым бгъэдэтыну ят псалгъэ. *Ялэр арауэ, к о м м у н и с т х э м р э к о м с о м о л е ц х э м р э зэхуишэсынни, дахэкIэ яхэпсэлгъыхъынни, присягэ къащтар я гум кыгъэкIыжынни, я квалэн лъапIэу я пцэм дэлъыр яцыгъуыцэ зэрымыхуонур хъэкIэ пхигъэкIыныцI [Локотош].* Нал къута, 256. *Мы приказым емытцIыжыну зигурэ зи щхъэрэ зэтелъым фи Iэ кытевдзэ жиIэныцI, присягэ хуэдэу кыIыхыныцI [Локотош].* Нал къута, 256. *Локотош Устав, присягэ, зауэ – жиIэу арацI псори зытрищIыхъыр.* Нал къута, 308.

ПРИХОДИ (1). УрысыбзэкIэ: кыакIуэ. – *Совсем темно будет – приходи будет.* – «КIыфI дыдэ хумэ – кыакIуэ». Нал къута, 243.

ПРИШЛОСЬ (1). УрысыбзэкIэ: хуей хъун. – *Как жаль!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу.* – «Хуабжыу жагъуэ сицыхъуащ, князь-полковник, сэ уи деж апхуэдэ Iуэху мыфэмьцIэ сыгъэкIуэн хуей зэрыхъуар». Хъуэпсэгъуэ нур, 116.

ПРОБЭ: ПРОБЭ ХЭХЫН (2). ЗищIысыр зэгъэщIэн, зэхэгъэкIын папщIэ ирагъэкIуэкI къэхутэныгъэ. *Псалгъэм папщIэ, нартыхур элеваторым яшауэ ират, нэхъапэ цыкIэ лаборантхэм пробэр хахын хуейщи, абы нимыгъэсу Ботэх лабораторэм яфIыщIохъэ, цыщIыхъэм деж зыгуэрым имыгъагIуэ хуэдэу*

зехууницлэ, бжэр квызэрыгуихуу: - Соулэ, соулэ, си кбуэши, уцлыхьэ зэрымыхьунур, си лпанэ цлэсчэнурэ кбэзгээзжынууц. Лпапсэ, 96. *Матренэ дигашхэрккым, заведушыр пробэм емьплауэ фэстынуккым, желэри.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 603.

ПРОБЛЕМА (1). Лэжбын, зэхэгэкын хуей гуэхугуэ. [Дэфэрэдж] *Хэт ицлэрэ, сызэлэжэ проблемэхэр зыщлэпэ квыщыбгээсэбэп хьункли мэху.* Лпапсэ, 65.

ПРОВОКАЦИЯ (1). Зэраныгэ кбээшыэ гуэхугуэ мыхьумыщлэ гуэрхэм цыхур хуэзышэ, хуэщлэзыгбэст гуэхугуэ. [Жансэхуэ жиэу:] *Провокация!* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 561.

ПРОВОКАТОР (1). Мыхьумыщлэгэм цыхухэр квыхуезыджэ, шлэггэстаклуэ. *Провокаторышхуэ хуэат езыри [Псэун] - ямыгэлэпхуэу губггуэм квина лэцхэм шыщ квыхурти, жэщ ныкбуэм нэх шэч зыхууиц унагуэм ирихулэрт, езыр унэм яфлэщлэпхьэуэрэ шлэуицлэрт: - Ей, танэ фыхуей? Кьалэн, 434.*

ПРОГРАММА (1). План. [Кьаздэжэрий желэ:] *Гээ еджэгуэр ноблагэ, хьисэтымклэ зэдгээцлэн хуея куэд кбонэ, фи пьлэр шхьэрыхуэу, еуэ-евгээшхуу, фымыщлэр зэвгээцлэ, программэм итым шыщ фымыщлэр кбэнэну лэмал зымылэщ.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 606.

ПРОИЗВОДСТВО (1). Зыгуэр куэду шлэныггэ, квыщлэггэкыныггэ (п.п., хьэпшып). [Вадим:] *Серийнэ производствэ жыхуэлэр армырауэ плэрэ? Гуэгуанэ, 135.*

ПРОКУРОР (3). Кьэралым и законыр тэмэу зэраггээщлэм клэлгыплэ цыху. *Хьыницлэщ шаклуэм кьауклэр кбэзыггээуклэр, - желэ иггээцлэм шаклуэ клуэн дэнэ кбэна, фоч лэклэ зымылэггэа прокурорым.* Лпапсэ, 81. *Хабзэнишуу цыхур зэхэт хьунуккым, - жиэу прокурорым зыкьэритлэну хэт и гуггэнт.* Лпапсэ, 82. [Дэфэрэдж] *Сэ сызыщыгуэа, мыр квыщыцлэклэ - шуэрэ лээсрэ я зэхуакууи, арихьэклэ мо прокурору зыкьызыфлэщлэжа цыхубзым сеплэри заницлэу сыккээдыхьэшхач.* Лпапсэ, 24.

ПРОЛЕТАРИАТ (7). Гуащлэрыпсэу, лэжьаклуэ квызэрыгуэкл. *Алий дапицэрэ елэгуами, имыдэу, и фыз бошклэм ешху хьуреир дишыжри пролетариатым яхэдбжэу шыта закбуэр дэклэжащ, квыпхуэгуэпмэ, укулаки жалэу уаггээклэуэдынклэ мэхур, жиэри [Румын пхьащлэр].* Зи лээрыгыпс тлыгга, 527. *Ар Алий идэрккым: - Пролетариат хьужыр рабочераи.* Зи лээрыгыпс тлыгга, 527. - *Алий кьыгуролуэ дэ «пролетариату» ди теппэ хуам зыри зэрыхэдмыщлэжыкы, дэри дызоплэж: сыт иджы пролетариат хьужыр, жытлэу.* Зи лээрыгыпс тлыгга, 527.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ (1). Зэрылэжээн лэмэпсымэхэмрэ кьаггээсэбэп хьэпшыпхэмрэ квыщлэггэкыным, апхуэдэу шлэым хьугуэфлэгуээхэр квыщлэихуу зыхуей хуэггээзным елэжэ цыхубэ хозыяствэм и лэнатлэ, а лэнатлэм и лэужыггэуэ шхьэхуэ. *Кбэтхэныр Ростов кьаггээклуат Кавказым шытсэу лэпкэхэм я шлэналгэм промышленность*

щызэггээпэщынымклэ зэхуэсрэ зэчэнджэщыну. Зи лээрыгыпс тлыгга, 526.

ПРОПУСК (6). Ублэклыну, зыщлэпэ уихьэну, уцлыхьэну хуит зыщлэ тхылэ. *Военнэ фащэ зэрыщыггым зыгуэр кьиклын хуейи, жиэу нэлытэу Анчэрэ, пропуск имьлэми, цыхум ятхыкырт.* Налкьута, 218. *Зыгуэр кбэуу «пропуск уиэ», жиэу кбэуицлэ и гуггэа шхьэклэ [Иринэ], унэр нэщлэ. Налкьута, 238. Вокзалым и бжи и шхьэггэубжи яггээбьдауэ пропуск зымылэр перронымклэ яггээлуэрккым.* Налкьута, 218.

ПРОТИВ (5). Урысыбзэклэ: пэщлэуэ, пэув. [Инал и псалгэм кьыпищыщ:] *Хабзэцлэ етхьэжьам и противыр, революцэми и противиц.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 574. *Старшынер траху, траггэуэв, хэт теувэми си противу мэув.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 504.

ПРОСИТЬ (1). Урысыбзэклэ: лэгуэн. *Запискэ тлэклум соджэри кьызурулуэрккым, абы ит псалгэ тлэклэ дьидэр хэтлэ лэй дьидэклэ тхат: «Катуша очен прошу сделат то что просит Лидочка Батракова».-«Катюшэ лэйуэ кьолгэлу Лидочкэ Батраковэ зыхуейр хуэщлэну».* Лпапсэ, 24.

ПРОТОКОЛ (3). 1. (2). Зэлүшлэ с.ху. зэрэклэуэкар тхауэ зэрыт тхылгымплэ (документ). *Клуэрацэрэ абырэ [Анчэрэрэ] стлолым бггээдэст, протокол ятхуу.* Шынэхужыккыуэ, 12. 2. (1). *Яггээкьуаншэм зэрыпкьырушлэжыккым кьриклуэхэр зэрыт тхылгэ. Зуумысыжэу протоколым лэ тридээрэ шлэлашач [Илас], зэшиэр сымыщлэу.* Мелыгыч, 473.

ПРОХОР (1). Цыхухьуцлэщ. «Бдзэжьэщэм ипхуэ» поэмэм хэт персонажщ. *Дадэ Прохор емьзэшу Псым бдзэжьейхэр кьыщыбуыд, И лэжыггээр хьэрэмынишу Зымы зыри нимьбуыд.* «Бдзэжьэщэм ипхуэ», 147.

ПРОХЛАДНАЯ (2). Кьэбэрдей-Балькьэр Республикэм шыщ кьалэ, адыггэхэр Кьалэкыккыккэ еджэу шытащ. *Нып цыхуу цыклуэ кьомыр «Прохладная» станицым нэс тезу тетиц, адэклэ тлууэ загуэири зыкьомыр Беслээн станицым флэжыкы, Джылахьстэней лээныккыуэри нып цыхуу защлэщ.* Налкьута, 239. *Станция Прохладная занята немцами.* - «Прохладнэ станицыр нэмыцэм яубыдащ». Налкьута, 219.

ПРОЦЕНТ (3). Зы бжыггэуэ гуэрыр шэ ищлэжыккыуэ и зы лыхьэ (% нагыщэмклэ кьаггээлгэгуэ). [Нартыхум] *Псыуэ шлэтыр процент плэщлэ хууи?* Лпапсэ, 97. *Абы ирихьэллэу ахьшэр зэрылэ банкым я тхьэмэдэр телефонклэ кьэпсэлэащ: - Абу-Деруиш, кьаклууи, уи дэфтэрым уи мелуаным ггэм и клуэцлэ кьытэклуэ процентыр идггэатхэ, - жиэри.* Кхьэлэггунэ, 377.

ПРОШЕНА (6). Лэгуу тхыггэ. [Чачэ Лу йоупиц:] *- Хьэрф дапицэ зэбгээцлэн хуей, тлэсэ, прошенэ птхын шхьэклэ?* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 504. *- Уи лыр кбэтхьэусыхащ, шлэцэрэ ар? - жиэу Залымджэрий и псалгээр иухьертккым, - си фызыр клэсу лэхуащ, жиэри прошенэ кьымытам, тхьэр соггээцлэ.* Хьуэпсэггэуэ нур, 103. *Прошенэ зыхуэптхым адаккэ кьыпхуихьыни.* Зи лээрыгыпс тлыгга, 530.

ПРУНЖ (5). ШЦыпгэ хуабэхэм кыбышкI, хьэдэ хужь цыкIу зиIэ хьэцэпэцэ. *Псыр шцIэлгэдэ зашцIу шытыци, блэки-кыблэкижым ягэщIаггуэ: ярэби, прунж химысэнунIэрэ мы шцIыр зейм, жаIэу.* Аргъуей, 385. *Апхуэдэурэ, Дисэрэ Рахымрэ зэлушцIа иужькIэ, езы Рахым Дисэ деж кьэкугуэу зыгуэр кыбзидыхьырт, кIэнфет, лентI, прунж, браныч сыт хуэдэ; бостеяпхгэ, вакгэ цыкIу кыбышыхьы кьэхьурт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 130. *ШцIэпыр, прунжыр ... ФIэтелгьыдгэуэ кыбзэрыкIыр, ШцIэуфауэ Терек макIуэ И кьарухэр кыбзэрыкIыу.* Терек. «Партыр ди пашэу», 118.

ПСАЛЪАЩХЪЭ (4). Тхыль, журнал с.ху., е абыхэм я Iыхьэхэм зэреджэ. *Псалъащхьэр Пушкин кыбышыхьы Тхыдэшхуи шцIалэм зэхелэхьэф. Кьазджэрий.* «Ваггэуэ махуэ», 11. «Бжыыхьэм вэн хуейр гьатхэм явэнунIафэ ящIащ», «мэжгур нэхь псынциIэу пывушцIа», «силос гьэтIылыным егугьуркьым» - абы хуэдэ зашцIэщI газетым псалъащхьэу итыр. Нал кьута, 220. «Бггэр уи пашэм» жиIэу аращI очеркым и псалъащхьэр. Нал кьута, 252.

ПСАЛЪЭ (352). 1. (312). Бзэм шыщу кьэхьукьащцIэ, предмет сыт хуэдэхэр кыбзэралуатэ цIэ. *Гур кьэплъати гьушцIэрт ди гур, Бийм я дежым бзэмылу псалгэр Шыгэхэтхьырт, ахэр шцIэу, ТщIэрт гунсэхуу бийм и пIалгэ - Ангылзхьэрт а бзэмылур, Гурыхьыу ди шцIым шцIулур.* Лгэпкьэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 51. *Кьазджэрийэр Сэлимрэ зэщысым Жансэху хуеплэкIащ мыбы жиIэр сыт, жьыхуаIэу, Сэлим шцIлэххэртэкьым Жансэхуе жиIа псалгэр, Сосрыкьгэуэ занцIэу гу лгэитэри убыжыпхгэ иIыгьымкIэ стIолым теуащ: Кьазджэрий! Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 613. Дэнэ шетIысэхми, словарь цыкIур кьрихьырт и жьымми псалгэ гуэрхэр зригьащцIэрт, нэмзэбзэм хуэдэу кьибжу. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 599. 2. (40). Псалгэмакь еггэкуэкIыныггэ, кьэпсэлгэныггэ. *Бот кыбзурылуат Думэсарэ гьуэгу тэмэм зрытетыр, ауэ абы и псалгэм пидзыжын имыгьуэту, Астемыр дежкIэ еплэкIырт, уэ зыгуэр жьыпIэфыну пIэрэ, жиIэ хуэдэу кьриггэкIыу.* Хьуэпсэггэуэ нур, 263. *НэхьыбитIымы унафэм ипкь иту кьалэм дэклин хуейуэ абы нэхь трагьащцIэрт, арихьэкIэ сэ здакьым: «Фи пашэр сэраш, сэ сыхьэрыпу шытамэ, зыми гурыхьгэуэ кьытхуишцIынутэкьым, ауэ сэ сыадыггэци, жаIэнур фошцIэ - мы кьалэм беггымбар кьышцIалэхуащ, хьэрып беггымбарыр ехудийм хаутэ шцхьэкIэ адыгэ гузэвэн жаIэныци, псори дыкьэрабггэуэ ди цIэ яггэлунищ». Ар шцыжысIэм, зауэлIхэу аскэр ахьырзэманхэр сиIэти, си псалгэр кьабыл ящIащ. ХьэщцIэ лгэпIэ, 399. Кьазмай и псалгэр Инал IэщIуудати, кьушцхьэ лыжьу кьуриш гьуэгуи кьызэпызычам зиушцэхуауэ шыст, кьызырыкIуащи, псалгэ зэрыжиIами хушцIегьуэжа хуэдэт. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 592.**

◊ **Псалгэ быдэ** (5). ЗыгуэркIэ кьэбггэгуггэуэ тхьэ Iуэныггэ. *ТенджызыщIэм ниэ кьыхьэкIыр, Пшэ адрейхэм хуэдэу дьыдэу, Дыхуэзэши, ди гум кьэкIыу, ДггэлгэпIэныр псалгэ быдэщI.* Бгы

сбранэ. «Партыр ди пашэу», 84. **Псалгэ быдэ етын** (5). ЗыгуэркIэ кьэбггэгуггэуэ тхьэ хуэлуэн. *Кьыздэкуэну кьызжилати, Мэжгум пащцIэ кьыггэнаш, Ар си жаггэуэ сэри хьуати, Псалгэ быдэ сэ ештащ. Мэжгугуэуэ.* «ШцIалэггэуэ шцIыналгэ», 46. *ШцIэт а хьэщцIэр тпэггунэггэуи Псалгэ быдэм сеуаллэт Ар слгэаггуныр лыггэ пIалгэу.* Лгэпкьэхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 48. **Псалгэ гуапэ** (9). ХьыбарыфI, шцытхьу. *Нахьгэуэ кьызырыфIэщцIымкIэ, хьыбарыфI жылэм яхэпхьэмэ, ар цыхум псалгэ гуапэкIэ яжеIэн хуейш. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 507. Лу дэжгуэнури дэжгунури имышцIэу шытт, мыбы псори ещцIэ икIи илгэггэуащ, ауэ шыгьукIэ зызумысыэмэ, нэхьыфIи, жиIа е и адэм пащцIэ псалгэ гуапэ зэрыжиIар ара, сытми Лу и гур зыгуэру кьэхьурт псори кьылуэтащ. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 595. - ШцIалэр мэхьур нэхь гумащцIэ, И Iум илгэхэщI псалгэ гуапэ, Хьуну пIэрэ ар бггэзащцIэ, УкIытэну шцIалэ напэ? «Тисей», 496.*

Псалгэ гуауэ (8). Зыгуэрэм и жаггэуэ хьун псалгэ. *Псалгэ гуауэр жьызылам шцхьэл мывэ ирамыщцI дэнэ кьэна, я кьамэр кьрахьырти ирахужьэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 57. Зэггэр иджы хуэдэ кьабзэу си деж кьэсауэ шытащ, зыгуэрэм псалгэ гуауэкIэ Iейуэ и гур хиггэщцIауэ [Тамарэ]. Лгэпсэ, 17. Е псалгэ гуауэ кьыбжаламэ, Ари теггэахуэ уи тэмакь. Си кьуэрэрылху Алине деж. «Шцхьэлыкьуэ», 408.*

Псалгэ губзыггэ (1). Псалгэ Iуш, губзыггэггэ. *Кьазджэрий кьыкIуэтыртэкьым: - Псалгэ губзыггэ, псагэ узыниэ жьыпIэныр куэдкIэ нэхь гугьуш, фоч бггэуэным нэхьэр. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 612. Псалгэ дьыггэл (3). Псалгэ дахэ. *[Дэфэрэдж]-НтIэ, накуэрт модэкIэ, уи псалгэ дьыггэлхэм дегунсысыни, - жьысIэри абы жиIэнум нэмзыггэсу, шцIалэм и Iэггэуапэ лгэныкьгэуэр субьдри ординаторскэмкIэ слгэфыну селаш, фIы кьызырыпзымыхьыну хьэкькIэ си фIэцу. Лгэпсэ, 64. ЦыкIушцIэ Хьэрэн кьыжреIэ: - Псалгэ дьыггэл жьыпIащ. Нэггуху, 19. Хьуэхьур зигу ирихьар кьышцIылгэтащ: [Сеймэныр]- Псалгэ дьыггэл жьыпIар, си кьуэши [Мэмэт-шцIакьуэ жриIэу]. Лгэпсэ, 47. **Псалгэ дьыдж** (17). Зыгуэрэм и гүм еуэн. *СыбггэщцIащи зэ гукьанэ, Псалгэ дьыджыр гүм имыкI. Сэ уэздыггэ шцIызогганэ... «Ваггэуэ махуэ», 323. Псалгэ дьыджу кьызжепIами - Сэ шэ фIышцIэу сигу хеггэщцI. Уи нэу, уи псэу сыкьэпIггэгурт. «Ваггэуэ махуэ», 370. Курсантхэм яхэттэкьым Кьазджэрий и жаггэуэ шцIэмэ зи гуапэ, псори хушцIэжурт ар нэфIкIэ зриггэпIыну, зышциггэтхьуну, уеблэмэ, ярэби, дауэ шцIымэ Кьазджэрий и гүм нэхь ирихьыну, жиIэу гунсысэр куэдт, езы Кьазджэрий псэ зыIутым иджыри кьэс псалгэ дьыдж жримыIа пэтрэ. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 607. **Псалгэ дзын** (1). Зыгуэр псалгэмакьым хэггэуэвэн, шцIыггун. *Думэсарэ и кIэм урысыбзэ зыкьышцIри Астемыр дежкIэ зы псалгэ идзащ: - Дэсудани, Кьасболэт, жиIэри. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 522. **Псалгэ етын** (7). Псэлгэну хуит шцIын. *Нахьгэуэ адэкIэ иггэпсэлгэакьым Долэт, псалгэр Астемыр иритри. Мазэ ныкьгэуэ шцхуантIэ, 649. **Псалгэ кьетын** (2).*****

Еплъ псалтэ етын. Астемыр псалтэ кызырырату, Къазджэрий гуэчыбжэм деж къэуващ къедэлэу. Мазэ ныкбэу щхъуантлэ, 649. [Чокэ Анчарэ жрелэ:] *Иджыпсту, псалтэ кыуатынууц.* Шынахужыкбэуэ, 46. **Псалтэ жымылэн** (22). Мыпсэлтэн. Цыхухуу гуэрэм подносилэ псы цылэ, къэхъуэ, Изфылкэ гуэрхэр цыгъгужу къехъри мраморым кыхэщылкэ лэнэ цыклым кытрегъуэуэ, езым зы псалти жимылэу йоклуэтыж. Аргъуей, 387. - Хъэпцхууцым я пталэр уоцлэ, - жиЛэри етхуанэу кытхэту иджыри къэс псалтэ жызымылар кыицытхъури дежъэжауэ дыздэклэм, вертолетидыхуэзэну хэт и гугъэнт? Хъэщлэ лъаплэ, 402. Псы цыклым зарынэсу, Степан Ильичрэ Астемыррэ зы псалти жамылэу лэнлэ зэрашэкЛри быдэу я лэр зырубыдыжащ, жыплэни цылэжтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 226. **Псалтэ закбэуэ жылэн** (20). Зыгуэр къэпсэлтын. Монвалеръеным мес и кгуанэр, Ариц французхэм ятлэ закбэуэ Къызыдакхуу тыгъэ гуанэу Сталин тыгъэ кыхуащлар, Я псэм хэлъми хамыхыну Лъагъуныгъэри кыхуащлар, Я цыгуу лъаплэм цыщ цылы мащлэм Теклуэдакхым гъащлэ мащлэ; Жалэ ахэм псалтэ закбэуэ: Ди кэралыр яхъуницлаци Ди хэку нэщым дыкынакбэуэ, Уэ лъэпкэ псори бузэщлаци Уэрц дэ дилэр ди гугъанлэу. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 61. [Алыджыкбэуэ:] Сэри чэф зилэм хуэдэу фызым и ужьым сиувэри ар зыдэклэмкэ сежъаи, псалтэ закбэуэ си жьэм кыжъэдэмыкыу. Мелыгыч, 440. Зэтылгытлым я гур зырыщлэрт, зэхуэзэр псалтэ закбэуэ жамылэу, а тлэм я псэмрэ я гумрэ зэжралэм гъунэ илэтэкъым. Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 667. **Псалтэ захуэ** (3). Псалтэ пэж. - Псалтэ захуэуэ, Астемыр, - жиЛэри Елдар абыкЛэ акылэгъу хуауиц, - а хъуизэм хэт псори зэхуэдэ? Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 541. **Псалтэ илэн** (1). Зыгуэр жылэну хуеин. Псалтэ илэц Астемыр. Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 649. **Псалтэ зэлэныхын** (1). Зэдэуэршэрын. Пыцхъэщхэм псалтэр зэлэпахуэ Зэкбуэши зэхэсмэ, псалтэр Изфилц. Пыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 179. **Псалтэ класэ** (1). Иужьрей псалтэ. И ныбапцлэр ныхуэмыхуэ Изцэ закбэуэм ар флорыкыу, Зиггэлаплэу выгуу ису Къыицыдэклым, жъафэр сысу Желэр птащлэу: «Изцэ ищлу Жэщи махуи ар схуэгъасэ», - Пыцым фоклэщлар зыкЛэрищлэу Ариц жиЛари псалтэ класэу. «Тисей», 508. **Псалтэ къабзэ** (2). Псалтэ тэмэм, пэж. [Кылышбий] - Псалтэ къабзэц, псалтэ узынищц жытлауэ хъуар, Хъазбулат. Хъуэпсэгъуэ нур, 116. Гуп зэхэтым псалтэ къабзэ Жалэм пэжу арт я гуанэр, А Изцлаггэр зейм и хъуэхъур Арт ди дежкЛэ псом нэхъапэр. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. **Псалтэ кбедзын** (1). Жалам зыгуэр пэдзын. Къазджэрий, абы [Инал] жиЛэр зыхуихынуур имыщлэу, Инал и псалтэм кьридзац: - Атлэ уэри цхъэ утеспэлгыхъэр? Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 592. **Псалтэ кыжъэдэлгълын** (2). Псынщлэу, птащлэу псалтэн. Нышэдибэ лъандэрэ цыттиц, - жиЛэу Ботэц Айтэч и щалэ цыклым Астемыр кыжъэдэлгълырт псалтэр, дрейхэри

зырыгъэкЛийрт, жалэм цыщузыри кыбгурмылуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 61. *Матренэ и жьэм псалтэ кыжъэдэлгълы цхъэкЛэ, и луэху щлэн кьанэртэкъым.* Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 556. **Псалтэ кыжъэдэмыкыи** (16). Мыпсэлтэн, зыри жымылэн. Кодоевым я гъунэгъу Къэбэрдей-Балткээр хэкум и Изтащхээр кьригъэблэгъа цхъэкЛэ, къэмыкыуэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, стлор кларэ дьидэм деж ягъэтысауэ, екли фыкЛи псалтэ кыжъэдэмыкылауэ, икли езыми емыуицлауэ цысиц, зырыфагъуэм нэхъэр нэхъ фагъуэж хъуауэ, и хэкум пача щлар и гум кыицытхъыу, цыгхум дауэ я нэгу сыщлэплэгъын жиЛэу и цхъэр здихын имыщлэу, шихи ирифи цымылэу, и гур клуэдыпат. Лъапсэ, 91. Лулэмрэ зажигалкэмрэ и пащхъэм ислъхъэри жеслэн хуеяр жеслати, псалтэ си жьэм кыжъэдигъэкЛакъым, чыфтанц тлэклур кыгъэхъэзырауэ кыицлэкли быхыи-сыхыи жимылэу кысхуишияи, бзагуитл зэхуэза хуэдэу. Мелыгыч, 470. Тхъэм цхъэкЛэ кысхуэгъэгъу, ди шыпхъу: къэмызэгъыу удгъэплейтещи, емыкыу къэтхъамэ, кытхуэгъэгъу, - жыЛэри цыхубзым и лэр субыдыну сыхуежъати, си лэр кыиубыдын идакхым, зы псалтэ и жьэм кыжъэдэклэакъым. М е л ы г ы ч , 4 5 6 . **П с а л т э и жьэм кыжъэдэмыгъэкЛын** (5). 1. (3). Зыхуеяр занщлэу хуэщлэн. [Алыджыкбэуэ:] Лулэмрэ зажигалкэмрэ и [ллым] пащхъэм ислъхъэри жеслэн хуеяр жеслати, псалтэ си жьэм кыжъэдигъэкЛакъым, чыфтанц тлэклур кыгъэхъэзырауэ кыицлэкли быхыи-сыхыи жимылэу кысхуишияи, бзагуитл зэхуэза хуэдэу. Мелыгыч, 470-471. 2. (2). Мыпсэлтэн, зыри жымылэн. [Яков Борисович Иринэрэ Анчарэрэ жрелэ:] Фи жьэ зы псалтэ кыжъэдэмыгъэкЛ. Нал къута, 282. **Псалтэ кыхуэдэмышеижын** (1). Зыри хужымылэжын. И анэм [Хъэбибэ] зы псалтэ кыхуэдэмышеижыркъым. Шынахужыкбэуэ, 25. **Псалтэ мыхъумыщлэ зэжелэн** (1). Зэфлэнэн. А тлэм [Астемыррэ хъэжы Инусрэ] игъащлэм къамэ кызэхурахакъым, псалтэ мыхъумыщлэ зэжралакъым, зэгъунэгъуу псэурти, кхъуанэ хъэху цызэлах е мафлэхъэ цзэхуэклуэ куэдрэ къэхурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 67. **Псалтэ мышыу** (4). Мыхъэнэ зимылэ псалтэмакь куэд. Къэхъея псалтэмакьыр Нартыхум и гум шэуэ кытхуауиц, иджы зыри и нэм кыиыжыркъым, сыщлэклиу цхъэ семыжъэжрэ, жиЛэу кызэклуэклаш, псалтэ мышыуу клубым цыжалар кыиыхъэжауэ зэгъуд цхъэкЛэ, яхэкЛыжмэ, кызэхуэсам я жагъуэ хъунуиц, жалар уи гум томыгъахуэу хъунукъым. Лъапсэ, 75. Си псалтэр мышыууэ кыицлэщлэныи, ауэ пэж флэкла цылы жыЛэнукъым. [Матренэ] Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 560. [Астемыр Думэсарэ жриЛэу:] - Уа, уи псалтэ мышыуу цхъэ дебгъэукЛрэ? Мазэ ныкбэуэ щхъуантлэ, 519. **Псалтэ пэж** (4). Пцлы зыхэмылг псалтэ. Игу къэклауэ псалтэ пэж Фызым жиЛэу зэхихамэ, - Ар фыз луэхукъым, къэгъэзэж! Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 109. Жыр джатэ щлагъым уцлэхуэм, «Си анэ» жытлэу умыдэж, А псалтэ пэжыр ди цыплэм Шыжалэу

ницлэрэ, кьэрабгьэ? «Адэ», 140. Уэсытым хуэдэу, уэ, си кьэуэи, Кьэдалуэ псалтэ нэж. Атакэм и пэклэ. «Шум и гьуэгу», 52. **Псалтэ пэдзыжын (пэмьдыжын)** (9). Жэуап етыжын (емыгыжын). Мэмэт-цлэкуэ физ унафэклэ мэпсэу жыпэмэ, тэмэм хьунукьым, сыту жыпэмэ, и физым сыт жидами екли фьыкли зы псалтэ пидзыжыркьым, цлутI жимылэу псоми едалуэ хуэдэу зецI, ауэ физ псалтэр хьы хьэ ебэнауэ кьонэ. Льяпсэ, 67. Елдар псалтэм кьыпидзац: - Псори хьарзынэт, ауэ Кьэзджэрий Мэскуу дьыцыхуэмьзэнкIэ хьунуи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 522. Дэхэуэсу тхьэлухудыр а физ удым кьыпоувыр, Щыым теувэм нIэ щимьыцIу Ар есами нобэ кьэс, Сэтэнейуэ ем и льыкуэм ЕкIуу псалтэ ныпедзыж: «Уэ бэлыхьыр догьэиэчыр, Чэнджэцэгьур дэ ди льыгьэцI». «Щлэлэгьуэ щыналтэ», 414. **Псалтэ тын** (12). Еплэ **псалтэ етын**. Псалтэ цыпткIэ, мывэр пьынциэцI, Бгым Жаниэрхьыу ар кьожэж, ЩыбгьээнэжкIэ, мэхьур хьэлги, Пхуэмылэту уегьэмэх. Псалтэ шыпткIэ. «Дамыгьэ», 116. Iэюб, ар жиIэ щхьэкIэ, гузавэртэкьым, Быцэ «уэр фIэклэ сызыдэкуэм цыIэкьым», жиIэу псалтэ кьритат. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 525. Советскэм сеныкьуэкьункьым, жиIэри псалтэ итати - еныкьуэкьуакьым: кьыжралэ и унафэу, кьулыкьу ицIац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 652. **Псалтэ узыниэ** (8). Еплэ **псалтэ кьабзэ**. Кьэзджэрий кьыкIуэтыртэкьым: - Псалтэ губзыгьэ, псалтэ узыниэ жыпIэныр куэдкIэ нэхь гугьуи, фоч бгьэуэным нэхьэрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 612. - Лажьы шхэж, умылажьэмэ - лажьэ бгьэуэтыни, пьыци, уэркьы, заводчики, помещики ухуйкьым, жыхуэпIэм нэхь псалтэ узыниэ цыIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 177. **Псалтэ кьыхэлхьэн** (2). IуэхуеплгыкIэ гуэр кьыжыIэн. КьэпIэтми дэнэ пхьын, ауэ IункIыбээр бгьэкуэдмэ, уи ахьшэм упыкIац, - жиIэри Боти и псалтэр кьыхилхьэац. Хьуэпсэгьуэ нур, 216. **Псалтэ кьыхэлун** (8). Псалтэмакьыр зэпыбуду зыгуэр хэжыпIыкьын. - Анхуэдэу цыхьуар хьэжым и физыр дунейм ехыжа и ужьы, и ахьрэт тхьэм дахэ ицI, - жиIэри Исхьэкь льыжыым и псалтэр аргуэру кьыхиуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 80. Гьэмахуэу цытамэ, зыгуэрт, - жиIэри иджыри кьэс утыкум кьыхьэн шына бжьом и псалги кьыхиуац, кхьухьытыцым кьыдэцIу закьыфIигьэцIыну. Кхьухь пхэж, 505. Мэсхьуди и псалтэр кьыхиуац: - Долэт ницIэ кьыцыхуацIыну сэ бжесIэнкIэ, соIуэ - кIэмсэмолым молэр хэкум ирахумэ, Долэт нэмэзыбэ тIэку ецIэри сэбэп хьуни, советскэ молэуэ как разу бгьэуэ хьунуи, ицIэр мацIэми пIихыр куэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 644. **Псалтэ шэрыуэ** (1). Iуэхугьуэ гуэрым хуэкIуэу кьапсэлэ жыIэгьуэ. Плэагьурэ, псалтэ шэрыуэ кьэбгьэуэтмэ, я нэхь гугьур уи акьылым кьэцтэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 569. **Псалтэ цхьэнэ** (1). Сэбэп хьун псалтэ. [Омар:] Псалтэ цхьэнэ жыпIа! Гьуэгуанэ, 103. **Псалтэ IэфI** (6). Псалтэ гуапэ. Хьэлу хэлгыр гьуицIу жами, Псалтэ IэфIым ецI гур цабэ. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжэ», 91.

Пыцыхьэцхьэм псалтэр зэIэпахьуэ Зэкьуэи зэхэсмэ, псалтэр IэфIиц. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 179. Нанэ Астемыр и щлэкуэ клэпэм Iэ дилгьуэрэ псалтэ IэфIу цыIэр и кьуэм щхьэкIэ кьибжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 193. **Псалтэ Iуиц** (1). Псалтэ губзыгьэ. Уи зэманьгьуэр цхьэмыгьэзэцI, Зи псалтэ Iуицым кьэадэгьэи. Хэт сыт IэнатIэ кьехьуллами... «Батырыбжэ», 63. **Псалтэм ебэкьуэн** (2). Псалтэм епцIыжын. [Кьэзмай жеIэ:] СыкьыицIуэм сытым нэхь гугьуэ сригьэхьа жыпIэмэ, си псалтэ себэкьуэжыным нэхь гугьуэ сригьэхьац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. Уэ уи псалтэм уебакьуэри Фаризэт тIуанэ теицIац. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. **Псалтэм епцIыжын** (6). Еплэ **псалтэм ебэкьуэкьуэн**. Псалтэ епцIыжыр зи хабзэ Ди цIытIэ кьэбзэм цымыIэ. «Щлэлэгьуэ щыналтэ», 425. И дунейр кIыхьами-кIэцIами дьыгуэгуакуэм хэмытыжыну тхьэ иIуауэ цытми, и псалтэм епцIыжри Жыраслээн шы идьыгуац, ЖиIэри Нахьуэ кьыицIидзац, Жыраслээн зии идьыгуар жылэм ямыцIэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 646. Бэлыхь мьухми сыхьырет, Си псалтэ зыкли епцIыжакьым. Щы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 128. **Псалтэм зегьэуэкьуэдиин** (1). КIыхьуэ псалтээн. Долэт и псалтэм зригьэуэкьуэдийрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 252. **Псалтэм кIэ етын** (7). Псалтэмакьым кIэцI зегьэщIыи, псалтэныр цыгьэгьын, ухьы. - НэгьуэцIыи мацэ хуэзытIыр эзыр мацэм ихуэни, - жиIэри хьэжым и псалтэм кIэ иритац. Хьуэпсэгьуэ нур, 80. - АтIэхьуни, а псалтэмакьыр дьыгьэуэ, - жиIэри Елдар псалтэм кIэ иритац, - умьгузавэ, Думэсарэ, а жыпIам цыицI зы псалтэ закьуэ дэзмыгьэхуэ Инал жесIэжыни. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 546. Барчо псалтэм кIэ иритац: - Уасэр мис, нысэр, тхьэм жиIэмэ, кьыфхуэзгьэсыни. Льяпсэ, 114. **Псалтэм кIэцI зегьэщIыи** (3). Еплэ **псалтэм кIэ етын**. Шэрихьэт полькуми куэдрэ теисэлгыхьа нэужь, Астемыр и псалтэм кIэцI зригьэцIац: - Кьызэрохь ахэри, цхьэ гьэва хуагьэтIылгьа хуэдэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 310. **Псалтэм кьыдэкуэу** (10). Зытеисэлгыкьым цымыщу. Капитаным и псалтэм кьыдэкуэу кьалмыкь губгьуэм нацдивизэр танкым пэвуэ зэрэзуауэ цытари и гум кьыгьэкIыжац. Нал кьута, 304. Псалтэм кьыдэкуэу яжриIац [Махьсидэ Алий сэлэтхэм]: дьуэ зыпцIлэхэлым шэ кьытехуэркьым, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 121. Саняят «Адыгэ клубым» кIуэурэ Кьэзджэрий щIедалуэри арат, Кьэбэрдейм я хьыбар зэхихмэ, и нэпсым кьызэпжыкьырт, нарт уэрэд зэзэмызэ хьэцIэм и псалтэм кьыдэкуэу кьыхигьэцIэм, хьыдэжэбзым игури и псэри дихьэхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 665. **Псалтэм кьытыцэн** (12). ЖыпIэм адэклэ кьыщIыгьун. Астемыр и псалтэм кьытыцэмэ хьуну кьылгытэри, цIэуицIац: - Школым дьыцIыхуэйр зымыицIэ тхэт дэ сытми? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 655. Абдеж кьыдырми и псалтэм кьытецэ: - Сэ мурадыр си цхьэ закьуэракьым зытесицIыкьырт. Кхьухь пхэж, 501. КомандиритIыр зэхьурджауэм фIэмьыIу Апчарэ

аргууру и псалгэм кыпишицац: - Ей, Къагъырмэс и махуэ ди Щэулэхъуи кыыхуэклуэным тлэклут къэнэжар. Нал къута, 268. **Псалгэм папицлэ** (8). Къапштэмэ. **Псалгэм папицлэ**, нартыхур элеваторым яшауэ ират, нэхъапэ цыкылэ лаборанткэхэм пробэр хахын хуеици, абы нимыгъэсу Ботэх лабораторэм яфлыцлохъэ, цыицлэхъэм деж зыгуэрим имыгъаклуэ хуэдэу зехъуницлэ, бжэр кызырылуихуу: - Соцлэ, соцлэ, си кгуэци, уцлэхъэ зэрымыхъунур, си лъапэ цлэсчэнурэ къэзгъээзжынуци. Лъапсэ, 96. **Псалгэм папицлэ**: адыгэм зы зман гуэр къэралыгъуэ ялэу цлэхъубз пацтыхъ ялауэ желэ [Щагъуэ Нурий итха «Адыгэ тхыдэ» тхылгым]. Зи лъэрыгъыш тлэгъа, 529. Шу псори зэбгъурыту маклуэ, псалгэм папицлэ, ялэ имыципхъэ хэтмэ, и шыр кыжъэдекъуэ, ауэ а шу къомыр атакэ клуэуэ ежъакъэ – кыжъэдэкъуэ-ныжъэдэкъуэ цылэжккым, цхъэж и шым и къару кызырихккэ теутигыцхъауэ мажэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 543. **[И] псалгэм темыкын** (2). Зыгуэр нэрыгъуэ убдыдын, жыптам утетын. Таша зиуцэхуауэ едалуэ цхъэклэ, и псалгэм теклыну и мурадыххэтэккым. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 549. **Зэхэтиэниц жызылэу зи псалгэ яхутемыкыгъуэ езы Къулыр арат**. Шынэхужыкыуэ, 40. **Псалгэм цхъэклэ** (5). Еплэ **псалгэм папицлэ**. Хъиджэбз цыкылур илгэсипыцым нэса и ужкылэц щацэр, и уасэри белджылыц: илгэс къэс тумэн зырыз поуври, псалгэм цхъэклэ, илгэс пыцкылх хъуамэ тумэн пыцкылх етын хуеици, пыцэр уеиуэ е уи быну цытмэ, къэдыгъуа пыцэрэ – узэрызэгурылуэци. Лъапсэ, 37. **Псалгэм цхъэклэ**, хъиджэбзым фошыгъу шей къеицри лэнэм къытрегъуэуэ, фошыгъу хэмлыу. Лъапсэ, 109. Иджы зыгуэрим уи жагъуэ еицгъуэ, псалгэ цхъэклэ. Нал къута, 231. **Псалгэр гъэпэжын** (2). Жыптам тетын, къэмыгъэпцэн. **Инал псалгэ жилар игъэпэжац**, Мэтхэныркъакуэ телеграммэ кызырылэрыхъуэ, къыпэжац зы гуп хъууэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 530. Барчо и псалгэр игъэпэжац, хъиджэбзыр Дэфэрэдэж зыцлэхъуэпсым хуэдэу цлалэт, нэмэзмицл цыкылут. Лъапсэ, 115. **Псалгэр зэпыгъэун** (6). Псалгэн псалгэ гуэрккэ цыгъэтын. Дэ цхъэузынышу дыпсэунут, цхъэж кылэжымыккэ псэжу цытатэмэ, - старынынэм и псалгэр зэпыгъэуац, тлэклу гупсысэри, кыжилац: - Аплэ хэт дэ цхъэ уз дыцызымыгъацлэр? Хъуэпсэгъуэ нур, 87. Степан Ильич и псалгэр зэпыгъэури зыцлэдэлуцлэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 222. **Псалгэр зэпыудын** (21). Псалгэныр щегъэгъэтын, жиленур жемыгъэлэн Арицхъэккэ Бэлацэ и псалгэр Муэ зэпыудац: - Уэ уи пцлэнтлэпсу плэрэ а фыгъуэ къомыр кызыцлэклар? Хъуэпсэгъуэ нур, 251. Апчэрэ дежккэ емыкылут цыхухъум я псалгэ зэпыудыну, итлани дадэм псори кытефыцлэхъуэ къагъэубжъати, и гум темыхуэу къэпсэлъац: - Игъацлэм дызэгъунэгъуиц, пэжккэ? Нал къута, 273. Аннэ Павловнэ кытепэц: - Си псалгэр зэпумыуоу къедалуэ, уи анэр узогъэллэу. Лъапсэ, 7. **[И] псалгэр пхыкын** (4). Къедэлэун, жиленур ягъээцилэн. **Инал лы хахуэ хъуац, кыулыкыушхуэ**

зэрехъэ, куэд кыфлэолыккэ, и псалгэр пхыккэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 528. **Гъуумар и псалгэр нэхъ пхыккэ** Залымджэрий и псалгэм нэхъэрэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 91. **Псалгэр пычын** (3). Псалгэныр цыгъэтын, зыуцэхужын. **Зэкуэшитыгъуэ кызыцлэпгъуэ унэм цлэпгъадуэ зым зыр пэрыуэу махуэ псом къалэм цалгъэгъуар ялуатэу цыцлэдэ дыдэм, Думэсарэрэ Нанэрэ нэхъейуэ, я нэпсыр ямылгъэцуу гъуэу ялгъагури, тлэми зэуэ я псалгэр пачац**. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. **Псалгэр пыудын** (1). Псалгэмакыгъуэ кыцлэу цыгъэтын. **Залымджэрий фэниэмэ, жиленур ицлэрт**: - Уэ зи гугъу пхуэцилу къэбджа хъэспэхъумэу Ботэцыр ариц, - жиленур кыцлэу пшудац. Хъуэпсэгъуэ нур, 115. **Псалгэр ухын** (15). Жыплэныр нэгъэсын. Ерул джэну лэрыгъыпсым цыуэрэ зытрилэтыккэ, «сархъэ», пцлэгъуалэр езыр-езыру къэувылэрти, «немыкыуаллэм етхъэкъуныц» жиленур Ерул и псалгэр цухмэ, ежъэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 83. **Езыри приказым цыгуфылкыгъуэ, зи цлэ ирилуэ зауэллэм яхуэрэзыти, и псалгэр цухмэ, лэплэ яхуицлэныц жыуигъэлэу капитаныр кызыцлэпгъат, кызыцхуэсахэр кыгъуэуэбжъу, итлани Якъуб зыккэ зыхицлэртэккым**. Нал къута, 304. **Дауи жилент, Къазджэрий и псалгэр имыухауэ**: - А пьесэр зытхынур сэрауи кыцилэпгъытэккым, жиленур Къазджэрий, - сэрырамы, ар зытхыны кэхъуныц, Лу, а пьесэр зытхынур уэрауэ кыцилэу, къаплэу къедалуэ, уэраккэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 623. **Псалгэр лэпыудын** (4). Зыгуэр жызылэм пэрыуэн. Зэауэм кыцилэдэзэнут Долэт сымэ, арицхъэккэ Астемыр лэпауда псалгэм и клэпэр кыуубдыжац: - **Культурнэ революцэм, - жиленур Астемыр, - фронт илэ цхъэккэ, а фронтым лы цагъагъэжэжккым**. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 655. «Жимылэн гуэр кыцилуныц мыбы», - жиленур Астемыр фызым и псалгэр лэпыудац: - Клуэи шху тлэклу кытхуэхъыт. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 540. **Чачэ жиленур Нахъуэ псэккэ ицлэрти, аргуэру фызыжымы и псалгэр лэпыудац...** Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 512. **Псалгэр лэпхуэтын** (1). Зыгуэрим жиленур зэпыбуду упсэлгэн. **Думэсарэ псалгэр лэпхуэтын**: - Алыхъ, сэ вжеслэнмэ **Дотий ар илгъагъу цлэмыхъуэ**: **Инал хэкум имылы кэрелхъэ, цыхум ямыцлэ ярегъацлэ – луэхуфлэ лэджэм яужь итиц, ауэ лей цызэрихъуэ кыоуху...** Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 540. **Псалгэр лэпхуэтын** (3). Зыгуэр игу ихун, цыгъушцэн. **И анэм и макъ цызэхихым, Апчэрэ и псалгэр лэпхуэтын**. Шынэхужыкыуэ, 47. **[И] псалгэ шэуэ кытехуэн** (1). Зыгуэр егъэлэуэ жагъуэ пшыкыун. Ауэ Елар кэзгъэубжъаккым, Думэсарэ и псалгэр шэуэ тэхуами. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 542. □ **Гупсыси псалгэ, зыпгъыккэ тлэс** (3). **Еплэ гупсысэ. Псалгэм и пэр умыцлэмэ, и клэр пцлэртэккым** (1). Луэхум и пэжыпэр кыбыгурылуэн цхъэккэ и къэжъаплэр пцлэн хуеици. **Псалгэм и пэр умыцлэмэ, и клэр пцлэртэккым, цыжаккэ, кытедгъээзжыныци, Инус и гугъу тцлэныц**. Хъуэпсэгъуэ нур, 67. **Езыми [Ирина] псалгэм и**

кЛэри и пэри имьщлэу кыыхуауац: - Нанэ, Албиян улэггэ хбуауэ госпиталым щлэлгыц, - жиЛэри... Нал кьута, 225. **Псалтэм и цхьэр умьщлэмэ, и кЛэр ницЛэркьым** (1). Еплэ **Псалтэм и пэр умьщлэмэ, и кЛэр ницЛэркьым**. Ти, псалтэм и цхьэр умьщлэмэ, и кЛэри ницЛэркьым жыхуалэр аращи, Казбек Машевич и цхьэм кыищлэидзац. Льяпсэ, 83. **Псалтэр улгыйркьым** (1). Кыбжьэдэкар кЛуэдыркьым. Псалтэр улгыйркьым. Лермонтовыр цЛыхум ящыгуицэну? - [жиЛэрт Къазджэрий]. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 612.

ПСАЛЪЭЖЬ (8). ГьашцЛэмрэ дунейм и кьэхьукьашцЛэмрэ ехьэллауэ цЛыхубэм кьыдэгьугурыкЛуэ узьыгэлуш, узьущий псалтэуха шэргуэ. ИжькЛэ адыгэм псалтэжьу диЛэц: хэт нэхь акьылыфЛэ, жиЛэу цыицЛэуицЛэм, цЛыхум ечэнджэцир акьылыфЛэи, жаЛаци. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 544. Зыкьомрэ цыта нэужь, зыгуэрэм псалтэжь гуэр ерагьыу кьигуицэсыжырти, ар кьыжиЛэурэ андрей псори арэзы хурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. Нобэ фЛы пхуэицЛэнуэ, ницэдей умыхь, жаЛэу псалтэжьыр и гум кьэкЛыжати [Кветтау], и нэгум уицЛэплэмэ, кьэицЛэнут абы и гум Гей зэримылыр. Льяпсэ, 59.

ПСАЛЪЭМАКЪ (36). Зыгуэр ээжэзылэхэм я макь, я зэпсэлгэныгьэ. Хэт псалтэми имьщлэу, зыгуэрхэм я псалтэмакь Астемыр зэхех, арицхьэкЛэ и Лэблэ лээныкьуэр фЛалгэф хуэдэу и нэм аргуэру кьыицхьэрехьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 170. Щхьэгьубжэм кьылуиу кьэдалуэ псори здеплэжЛэ заплывьха цхьэкЛэ, а зи псалтэмакь кьэлуар зыми кьахуэицЛакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 593. [Алдыжыкьуэ:] Псалтэмакьыр абдеж цыдуха цхьэкЛэ, бэээр махуэр кьызэрыблагьэу, Илас аргуэру кьыитрегьэзэж: - Кацкон, хьэжыгьэр гьуэтэнуэрэ кЛуэдынуиц, абы нэхьрэ дызэгурыгьаЛуи, дьыгаиц. Мелыгыч, 469.

◊ **Псалтэмакь кьэггэхьейн** (3). Зэпсэлгэн щлэдэн. Якьубрэ Локотошрэ а псалтэмакьыр кьамыггэхьейнжурэ тЛэкЛу дэклаиц. Нал кьута, 297. А псалтэмакьыр зэгуэр Елдар кьыггэхьейати, Инал идакьым: - Ди жагьуэгьум зафыицЛыж цхьэкЛэ, си пьЛэм зыц кьыхэхуауи кьысфЛэЛуэхунукьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 574. Мы псалтэмакь мышыуу кьэвггэхьейр сытым цыиц. Льяпсэ, 82.

Псалтэмакь кьэхьейн (8). Еплэ **псалтэмакь кьэггэхьейн**. Псалтэмакь кьэхьейр зыхуэмейт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 592. Локотош и ницЛыхьэпЛи кьыхэхуакьым абы хуэдэ псалтэмакь кьэхьейну. Нал кьута, 258. Кьэхьей псалтэмакьыр Нартыхум и гум шэуэ кьытехуащи, иджы зыри и нэм кьыхьыжыркьым, сыицЛэКЛыу цхьэ семыжьэжрэ, жиЛэу кьызэкЛуэклаиц, псалтэмышыум клубым цыжаЛар кьыхьыжэжауэ зэгуэуд цхьэкЛэ, яхэкЛыжмэ, кьызэхуэсам я жагьуэ хьунуици, жаЛэр уи гум томыгьахуэу хьунукьым. Льяпсэ, 75.

Псалтэмакь кьэлэтын (7). Зэщыхьэн, зэдэуэн. ЗэлуицЛэм кьрихьэлла лыжьхэмэ яицЛэжыртэкьым абы хуэдэ псалтэмакь схуодым кьыицЛэтауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 93. Губжьауэ ницЛантЛэм дэмылгэдэ, Зи цхьэ зыхьумэм нэхь хуосакьыр,

Е цыуэу унэм ицЛэмыджадэ, КьымыЛэтыххэ псалтэмакьы. Ллэныгьэ. «Мывэ хуабэ», 205. Дэ тицыиу зы жэнэтым наггэсыну си фЛэиц зыицЛын цыицЛэкьым, - жиЛэри псалтэмакь кьалэтам бабыицым кЛэ иритаиц. Кхьухь пхэнж, 506. **Псалтэмакь кьэхьэллэн** (1). ГуэхукЛэ зыгуэрэм зыхуэггэзэн. Кьалэхуащи ицЛалэ - лэпкьэ и кьуицхьэиц, Хьыиджэбз зыхуалэхур иресакь, А ицЛалэм, кьэсмэ и кьэшигьуэ, Кьывицхьэллэнуиц псалтэмакь. Хьуэуэ. «Вагьуэ махуэ», 25. **Псалтэмакь мышыу** (4). Мыхьэнэ зымылэ хьыбар. «Псалтэмакь мышыу» зы псалтэмакь кЛэ иритын и гугьати, кьэхьуллакьым, зигу кьэжэнахэр хьэрэгьыицгьэ зэрыггэхьуа фЛэкл. Льяпсэ, 82. Гауицхьэмахуэ пачати, кьыдатыжаш, - кьэпсэлгэиц Мэмэт-ицЛакьуэ, «псалтэмакь мышыу» кЛэ иритын и хьисэпу, арицхьэкЛэ гуиыр нэхьри кьыицЛэваиц. Льяпсэ, 82.

ПСАЛЪЭНШЭУ (2). нареч. Шьыму, зыри жамьлэу. Сэ сицЛэркьым пЛэицЛэу шыицЛыр Лэгьунэ ицЛыхьэу зыицхьыу, НьсаицЛэ гуапэм и нэклум Псалтэнишэу Лэ дэзылгэнуэр. Сэ сицЛэркьым зауэм никьыжу... «Шум и гьуэгу», 63. Уи цхьэицыр жьыбгьэм ицЛэицэу, Уи Лунэ плэари кЛэзыити, Нэ псылэм гуапэр илуатэу, Псалтэнишэу уи Лэр сэ скьуэти. Уи деж сыноклуэ. «Шум и гьуэгу», 61.

ПСАПЭ (6). Зыгуэрэм гүицЛэгьу хуэпщЛыну, удэлэпыкьуну ухуэзыдэ гурыщлэ. Хьэжыри, и фызым кЛэлэпЛыгьыу, кьытыгуфЛыкЛэ хьуаиц, хьэжыицЛэ сызэрыкЛуар ницЛэнишэу кЛуэдакьым, си мылэку абы тэзггэклэуэдары псапэу згьуэтыжыици, жиЛэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 68. Псапэ жыхуалэр ящыгуицэжаиц, мылэжыну дунейм кьытехьа хуэдэи. ГүицЛэгьу, 422. [Кулисум Кьэрэлгашэ жриЛэу:] Танэр букЛынуэ, сынэклэуици, псапэиц, си сабий сьмаджем эзггэицхьын тЛэклэу кьыицэ. Нэгьуху, 35.

◊ **Псапэ ицЛэн** (5). Гуапаггэ гуэр зэхьэн, зыгуэрэм зыгуэркЛэ зыицЛэггэжэуэн. ХьэжыицЛэ сыкЛуэрэ псапэ ицЛэмэ, си гүэныхьыр тхьэм сицхьэицхьыици, си лэпкьым кьуицхьэ хуэхьунуу кьуэ кьыицыици, жиЛэри Инус Мэккэ кЛуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 67. [Гунэуэс] Езым бынибл иЛэу фызабэу, джэдкьурт анэ жыхуэллэну и сабийм ящхьэицыиу кьулейсыз дьидэу псапэ ицЛэмэ, гүицЛэгьуицхуэ хэлэт, езыр хуэныкьуэ пэтми, псапэ ицЛэмэ, фЛэфЛэ, лээрызэхьэт, цЛыху мышынэт, жьаклуэт. ГүицЛэгьу, 421. **Псапэ хьун** (1). Еплэ **псапэ ицЛэн**.

Псыр ГуицЛати, кьыидэггэхьыгьуэицэжыици, езыри [Шаукэт] псым еплэу зыкьомрэ ицЛэиц, иджыри кьэс сызыггэхьэ си ицЛыр зиггэицЛу псы езггэфэмэ, псапэ хьункЛэ хьуици, жиЛэу. Аргьуей, 385.

ПСАФЭ (6). Иэщ сыт хуэдэхэр псы ефэныгьэ. Иэщым шыгьур яримыт, Ичэзуми ахэр псафэ Дахэу ихуу пэрымьт, Телгыц ар ицЛэицэу еплэу уафэм. Фыз унафэ. «Паргыр ди пашэу», 110. [Мэлыхьуэхьэр] Езыри мэжэллэмэ, хьэкЛэжыицЛэри пцэддэжыжэ нэхуицым псафэ зырыкЛэу лэагьуэм пзыжыжьэу кьуэжэнанлэм кьыкьотЛысхьэри, мор сыхаицэрэт жыхуиЛэр кьыихех. Кхьухь пхэнж, 506. Пиэр елыицЛэ жыицЛэну, ниэ ицЛэжыици

Жаниэрхт плыжьыым ецху дыгээр кыицДокI, зылгэАсыр илыгбуу, дунейри мацIа-мацIаурэ нэхт нэху мэху, хвэкIэххуэкIэр псафэ зэрыкIуэ лгагбуэхэр нэхт уиггэлабгбуу. Лъапсэ, 69-70.

ПСЭ (48). ЦIыху, псэушхэ с.ху. гьащIэ яIэныр зэпха, абыхэм я псэуныггэм и хэКIыпIэ. Си цхьэр цыдэсхми сьдэкIакъым, Си псэр а кьуажэм кьыдэнаиц. Сыжейми, си нэр зэтесхами... «Щхьэлыкьуэ», 382. Пицаицэр зыггэдахэр фаицэри, Зи псэ зыггэдахэр гуакуэиц, ГьаицIэр зыггэдахэр хабзэиц, Фызыр зыггэдахэр лыриц. Узыггэдахэ. «Батырыбжэ», 153. Зы махуэ си гур зггэныIакъым, Сэ гуэгу сьтету сымызэиц, Зэуэн сэ си псэр цызггэцIакъым – Сосрыкьуэ лыкIэ срикьуэиц. ЖыIэт, мыпхуэдэу шхьэ сызэиц. «Шум и гьуэгү», 47.

♦ **[Си] анэ и псэ, [си] адэ и псэ** (6). Еплэ анэ. **Псэрэ гукIэ** (4). Арэзыуэ, фIэкъабылу. Езы Анэ Павловнэр мацIэ цIакъым сэ зэрысцIыхурэ, иджыри кьэс зэи сигу ебгъакъым, хуабжуу специалистыфIиц, псэрэ гукIэ и Гуэхум етаиц, зьтетува гьуэгүми кьыпхутекIынукукъым, арауи кьыицIэкIынуиц и кьулыкьум зилэтыну псоми хуаггэфаицэурэ и Гуэхур кьехуэха иджы цIэххуар. Лъапсэ, 11. [Астемыр жиIуэ:] Жыраслээн и унэр хьыджэбэ школ фицIы, жыпIаиц, ди псэКIи ди гукIи кьыдоицтэ. Пэжкьэ Лу? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 519. **Псэ гьэнын** (4). ГьэлIэн, үкIын. Кьыхьаиц сигу Iэлым сэ зэуэн, Фаишхэм я псэ зэу зггэнын Си гуапэу, сэри сьциIоххуэиц. Атакэи и пэкIэ. «Шум и гьуэгү», 52. Ар мылым ецхуэ пицIаиц уэ джафэ, Медуанкьым псэуэ уэ бггэнар, УлIэнуиц уэри, тIауэ жьафэр... ПщIыхьэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53. А шэрхэ Iэтар илабгумэ, Кулисом мэххашэиц, аргуэру псэ еггээн, жиIуэ. Нэгьуху, 35. **Псэ гьур** (2). Кьарууншэ, фэ зытемыт, IэпкьIэлэпкьIэ гьур. [ЦIыхухэм, Таиша хуэггэзауэ:] НэцIыиц уи псэр иггэггупэниц, арынишэми кьызэроджэр «псэ гьуриц». Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 548. **Псэ гьуркIэ** зэджэ Таиша и фэр ныкIауэ цытти ераггэпсэраггэкIэ хуэзэфIэкIаиц и зы псалэ хиггэуэну: – Кьазджэрийкъым, абы и адэр зэведуюцу кьэКIуами, си Гуэхуиц абы шхьэкIэ нэцIыиц цызггэтмэ, – жиIэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 548. **[Си] псэ** (12). ФIы дыдэу зыхуштыи зэрызыхуаггэзэ псалэ. Кьыхуицхьауэ, мес, бжэныиц А хьыджэбзыр иреггэафэ, Хьуаиц тхьэмыицкIэр кьаруунишэ, Езы ицIалэм еицI унафэ: – Ефэ, си псэ, зы Лубыгуэ... «Тисей», 494. Ядэ шьылгым ар шьууплгэм Дахэр штауэ кьэКIияиц: -Си адэ, си адэ, си псэ налгэ, Си адэ, си псэ, жыIэт псыницIэу, Сьт уи лажьэр? «Бдзэжэяшцэм ипхьу», 149. – Сьдыгьурыгьукъым, си псэ, умышынэ, – жиIуэ Дэфэрэдэ цыкIэлгьыджем, ицIалэ цIыкIум цIыхубэ макь зэхихати, кьэувыIаиц, кьаплгэмэ, саби и гьусэиц. Лъапсэ, 55. **[Си] псэ закьуэ** (2). Псэуэ хэлэ, еггэляуэ фIыуэ ялгьагьу. А, Саружан, а си хьыджэбэ цIыкIу, уи шхьэггэуэсэм тхьэм кьыггэггэжыну жиIэ, кьыггэггэжэм, си псэ закьуэ, зышымыггэггупицэ. [Гурарэ жиIуэ] Кьалэн, 436. Дэнэ фхьа си псэ закьуэр? – [Дэфэрэдэ и кьуэм ицIоупицIэ]. Лъапсэ, 31. **[Си] псэ тIэкIу** (21). Еплэ **[си] псэ закьуэ**. – Абы и хуицхьуэр даггэ зыицIэт

шхын еггэишын хуейуэ араиц, си псэ тIэкIу. Нэгьуху, 34. [Гурарэ жиIуэ:] Кьэблэггэну цыхуэмейкIэ, мэ, си псэ тIэкIу, махьсымэ шынакьэри хуэхэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 596. – [Дэфэрэдэ Сэлимэ йоупицI:] Сьт, си псэ тIэкIу, абы хуэдизу удихьэхауэ узэгупсысыр? Лъапсэ, 52. **Псэ зыIут** (16). Псори; зьми, хэти. Кьуажэм шьыиц кьыхьэмынэу зэтрикьутауэ, псэ зыIути кьэмынэу зэтраукIауэ арат псоми я гьуэгэр, Шкуро и дээр Налишк теуэу арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. Псыжэр Индылрэ я зэхуакур арат зекIуэ кIуанIэр, бжыкьхьэр кьэсрэ гьавэр гуэным ирикIутэжамэ, нэхьыбэм ДонкIэ яггэзэрэ губгьуэр кьауицхьу итт, кьанэу губгьуэм ицIкIуадэ Iэджэри кьэххурт, я кIуэдэиIэр псэ зыIутым ямыицIэу, арицхьэкIэ кьуажэицыри лыиц зы кьару илгыгьуэти, и унэм ицIэаггэртэкъым, бжыкьхьэуеггэггэзекI зэрыгуу зыггэжэзыру ицIидзэрт, и нэгум зыгуэр зэрыицIэлгьыри ГуицIу. Лъапсэ, 30. Курсантхэм яхэттэкъым Кьазджэрий и жагьуэ ицIэмэ зи гуапэ, псори хуицIэкьурт ар нэфIкIэ зриггэплгьыну, зыицггэтхьуну, уеблэмэ, ярэби, дауэ сцIыиц Кьазджэрий и гум нэхэ ирихьыну, жиIуэ гупсысэр куэдт, езы Кьазджэрий псэ зыIутым иджыри кьэс псалгэ дыдэ жримиIа нэтрэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 607. **[И] нэ [и] псэ** (19). Еплэ нэ. **[И] ни [и] пси кьымыкьын** (1). Еплэ нэ. **Псэ хэлгьэжыи** (1). Кьэггэжыи, кьэггэжэиIэрэцIэжыи. Кьэггэжыи. – Кьалэр илгэс кьэс мин IэджэкIэ хэкужы шьытауэ жалэ, цIыху кьыхьэн дьыхэ ямыицIу, уэ псэ хэлгьэжыи уэ ужь уицIэ- [жиIэрт Абу-Деруиш и шхьэггэуэсэм]. Кхьэлгьунэ, 374. **Псэ хэлгьэжэи** (7). Кьэггэжыи, псэ кьыпыггэжэи. Дыггэ нэбзий дахэри, Уареда, Уи лэзыгьым телэбэу, Уареда, Уэлэбым псэ хэлгьэжэу, уареда, Си ицIалэр Тхьэм укьыггэжыи, Уареда. Гушэкьу уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 389. Сьт уэсэпсым псэ хэзылгьхьэр – Зы тIкIуэиц закьуэ телэиц тхьэмпэм, IэцIэхункIэ гуэзэуэ Хуэггэдахэри кьухьэпIэм. Уэсэпс тIкIуэиц. «Вагьуэ махуэ», 20. Чачэ дунейм тетыр жиIэрт, сурэт зыицIар ахггэтыиц шьыцIеггэуэжыи, псэ ицхэ кьысхьумылгьхьэрэ, жиIуэ а сурэтыр кьодауэ кьэувыици, жиIуэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 638. **Псэ Iутын** (3). Еплэ псэр пытын. Кьумым псэ Iуткьым, Кьумыр ицIасэнишэ. «Индийскэ поэмэ», 357. ИтIани си псэр Iуту мы жэмьыиц и цытэ хэзэмыггэжыи, – жиIэри Хьадижэиц жэм бжыкьуэр иIыгьыгуэицхьэпIэмкIэ иггэзаиц. Шьинэхуыкьуэ, 17. Астемыр кьыхуэзахэр зэпсалггэрт: - И псэр Iут? Хьуэпсэгьуэ нур, 170. **ПсэкIэ гьэвыи** (2). Гугьу дехьын, гугьуэхэ шэчын. ЦIыхум псэкIэ мыл яггэжыи. Гьаблэ. «Мывэ хуабэ», 272. Си гьуэгум ицIыиц кьыстехьуами, А ицIыиц псэкIэ сэ зггэваиц. Си гьуэгү тыншакъым сэ иггэжэиц. «Мывэ хуабэ», 62. **ПсэкIэ еувэлэи** (1). И псэм, и гум кьыицтэн. Приказым Iэ шьытридзэкIэ, Якьуб комиссару зэрышьытым псэкIэ еувэлэиц, жиIэри Локототиши арэзы хьуаиц. Нал кьута, 297. **ПсэкIэ зэрыиыгьын** (1). Зэггэжыи, зэакьылгьуу шьытын. Псалгэу хэлгьыри дыггэуэ, куицIэицхуэ хэлгьу,

цГыхум я гур зэхуэфІмэ я насыту, псэкІэ зэрыІгыгыу ди лъапсэр быдаицэрэт жиІэу цГыхур зыхуицІэкъуу цытар тыншу кыбгургегІауэ [Валерэ желэ и адэм и хъуэхтум ицхэкІэ]. КІапсэ кІапэ, 15. **ПсэкІэ зыуэ** (1). Еплъ **псэкІэ зэрыІгыгыын**. Зэкъуэту, зым ІэциІэхур зым къицитэжу, бзэкІэ зырызми, псэкІэ зыуэ бийм пзувынкъэ, жиІэу арат Локотоиш ти гум илъыр. Нал къута, 257. **ПсэкІэ ицІэн (къэщІэн)** (23). Къэхъун-къэщІэн гүэрхэр зыхэщІэн, къэщІэн. Хъэблаиэ псэкІэ ицІа хъунт сэлтхэм фІы я гум зэримылгери, и пхэр машинэмкІэ игъэзауэ къэуври сэлэтым къепиджыну къэуваиц, шэм къигъэпица и шхуэлъыр ириуицІэкІыу. Нал къута, 290. Мариам и тицІыхъэиІэ кыбхэхуэххэртэкъым и гур зэрыгъум дыгъур кърикІуэну, сэ [Исуф] псэкІэ сиІэрт зы бзыхълажэ ди нэгу зэрыицІэлъыр. Лэчымэ, 392. Дохутырым и цІэр Варварэ Романовнэт, гурыхуэ дьдэт, псалъэ жумыІэми узыхуейр псэкІэ ицІэрт уи жъэ псалъэ къыжъэдимыгъэкІыу, арицхэкІэ иджыпсту ар къыицеджам гу лымытауэ, сьт си унафэну нІэрэ жиІэу къыидлгьырт, теплхъэ и хъэлъэу есат езыри, Іуэху гугъу хуэзакІэ къикІуэтыннутэкъым, и дзыхъ къызигъэзт, куэд схузэфІэкІыу къилгьытэрти, фІыкІэ си цІэ зыгъэІум яцыицт. Лъапсэ, 13. **Псэм еджэу телъын** (1). Хъэлъэн, лэным нэсауэ сымэджен. Сэри сиэчынут сьт жиІами, я сабий закъуэр и псэм еджэу цытелгекІэ Іэджи жаІэнкІи мэхъур адэ-анэм, ауэ цІыхубзхэм я акъэлъыр я ицхъэцим хуэмьдэу кІэциІи жыхуиІар хуээдэну Іэмал зимыІэт, арыниэмѳи телефон Іуэхур си гум къэкІыжри зыкбистІаиц: - Мыбы хуэдизу цІыхубз акъылыр фІэгъэнапэ ицхэ ницІырэ, тхъэмадэ? Лъапсэ, 8. **Псэм еджэу хэлъын** (2). Еплъ **псэм еджэу телъын**. [Псэун Іурарэ къыжреІэ:] УгуицІэгъунитэкъэ, илвэсиц фІэкІ мыхъуа уи сабий сьмаджэр и псэм еджэу хэлъу уэ зыбгъэнысаицІэу лэгъунэм уицыицІэсам? Къалэн, 435. И псэм еджэу хэлъым [Хъэбас] кІэрахъуэ къуата жыпІэу дауэ уеупицІын? Зи лъэрыгыпс тІыгъа, 531. **[И] псэм еджэжын** (1). Лъэрымыхын, хъэлъэн. Пыжынынэ и къурмакъейр хичыным хуэдэу къызоплъ, къызгурьІуэркъым мо и псэм еджэу телъымрэ мыбырэ зэпха ицІэхъуар, уицІэупицІэми нэхъеижу, дигъэгъуэнуци, Пыжынынэ жиІэм семьдаІуэу сокІуэ операционнэм. Лъапсэ, 19. **Псэм емыблэжын** (4). Зыщымысхъыжын. Ауэ зауэ уэ къэбублэм Деблэжынкъым дэри ди псэм, тегушхуанІэ дыкъэпицІами кІэциІэкІэ ди цІыр уэ къэбгынэ, Ем дахагъэр, ем ицІалэгъуэр Игъуэнтауэ махуэ закъуэм ШигъэциІэнккъым дэ ди ицІыпІэм, Ем дахагъэр, ем ицІалэгъуэр И ІэциІыбу лухуай. «ЩІалэгъуэ ицІыналгъэ», 414. Нобэ фэ евгъажэ нацидивизэм хэт зауэллхэм я лъэкІ къамыгъанэу, я псэ емыблэжу фэ къахуэфІцІар зэрагъэпэжыным иужъ итыниц. Шынэхужыкъуэ, 48. Зы махуэ си псэм себлэжакъым, ФІы гур Іэдакъэм ицІэгъэкІатэм, - Ар жысІэу слъэкІи къэзгъэнакъым. МахуитІ зэхуэдэу къыгумьгъащІэ. «Вагъуэ махуэ», 351. **Псэм и жагъуэ** (1). ПфІэмыфІ, узыхуэмей гур. ХымкІэ уплгэм, кІагъэтиагъэи, Хым уахуныр

псэм и жагъуэиц. «Тисей», 502. **Псэм зыхициІэн** (4). Еплъ **псэм ицІэн**. - Жыгей гъумыр мышкышыр къыздэІэпыкъуурэ си дамэм цытеслхъэм, си псэм зыхициІаиц зэрысхуэмыхынур, арицхэкІэ цІыхубзми Іэ лъэныкъуэкІэ къыздигъэпсыницІэ хуэдэу къыицызбгъэдэуэм, си нитІыр къыицихуами, ськвежъаиц, сигъэицхэну зэрыжиІар си гурыфІыгъуэти. МелыІыч, 439. Телефон къыицІеуэр сэрмырагъэнкІи мэхъу, итІани плъагъурэ ар, къалэм дэт фэтэрым сьицІэсххэкъым, къуажэм сьдэсици, си хъэпшыт тІэкІур къасицтэу гъуэу сьтеуэзнуци, трубкэр къэззыицтэмэ, зэфІэкІакъэ жызоІэри, тІэкІурэ зызолгъэфыхъ, арицхэкІэ схуэицэчыркъым, си псэм зыхеицІэри къасицтэмэ, хэм къагъэицтаиц жыпІэну цІыхубз макъ зэхызохыр. Лъапсэ, 7. Ар[хэкІыпІэ дьзэримыІэр] акъылкІэ къыгурьымыІуами, псэкІэ зэхыицІаиц хъыджэбзым [Назифэ]. Лэчымэ, 395. **Псэм зигъэпсэхун** (1). Гупсэхугъуэ гъуэтын. Гъэмахуэ шылэу дуней дахэгъуэу, Узэгъуэахэм уагъэуфІэжу, Жыг хадэм уисмэ, псэм зигъэпсэхуэ А махуэм тохуэ ськыицалгъуари - Уафэри гъуагъуэу уэицхыр къежэхмэ, Псы къэмыжари диньым икІынуиц. Си илвэсицэ. «Щхъэлыкъуэ», 395. **[И] псэм имьдэн** (3). И гум темыхуэн, фІэмыфІын. Сьтуи Іэпкългъэкъ дахэ, и фэри къабзэу хужыбзэу, дагъуэ мыбы хуэицІыниц жыпІэну уи псэм имьдэн хэмьыгуэ, и шхужыр есу, и дамьтІри абы хуэдэу, и быдзитІыр мыІэрыситІым хуэдэу, и бьнжэри умьылгъагуэ - зи, Алыхъым къуэзэртиниц [Сэлимэ]. Лъапсэ, 20. Америкэм кІуауэ хъарзынэу цыпсэу Іэджи ицІэиц, гъэ къэси океаным икІыжурэ Къунейтрэ къалэм и Іэицлгъаицм къиІэпхуэклэм яцыицу къээнжар маицІэ хъужаиц, итІани Мариам и псэм идэркъым мы ицІыналгъэм икІыну, ягъэзэжу зьдэса къуажэм дэтІысхъэжыну ноби мэгъуэ, арицхэкІэ Алыхъым еицІэ апхуэдэ махуэ къаицхуицхуэнур. Лэчымэ, 390. Къыхэпицъауэ [Мэмэт-ицІакъуэ шэдым] къыскІэлгъыжэу нІэрэ, жиІэу къызэплгъэкІ ицхэкІэ, къаКІуэІауэ зыри илвэгъуакъым, къэкІийуи зэхихакъым, ауэ игъэзэжыни и псэм идэртэкъым, зэгъуэныцати. Лъапсэ, 51. **Псэм къеІэн** (5). Зыгурэ бгъэлІэну, букІыну хэтын. ШыкІауэ ди псэм хэт къеІами, Хуэдмьдэу и нэм дэ доІэж. Лъы уасэ. «Щхъэлыкъуэ», 398. Родинэ лъэциу дгъэлъапІэр Псэхэхуэ бийхэм хуицъу, Ди псэм къеІэну хуэбамІэр, Къэмыхъужыну идуду, Дэ ди лъэциагъым хэхъуэну, Мы бжъэр соІэтри согуфІэр; Іуэхур жытІахэм тетынэу Зы ткІуэпс къызмынэу сэ софэр. ИлвэсыщІэм папщІэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120. Уи жагъуэгуэ псэм къеІамэ, Уаредэ, И нэм уеІэу итицІырэ, Уаредэ, Афэ джанэр уи лыгъэу, Уаредэ. Гүщэкъу уэрэд. «Щхъэлыкъуэ», 389. **Псэм къицитэн** (3). Псэм фІэФІын, удихъэхын. Лы губзыгъэм уи фызыр адыгэми урысми зэхуэдэу къилгьытаиц: - Фызыр гурэ псэкІэ къыхах, - жиІэрт Мэтхъэным, - цІыхубзыр уи гум ирицхэрэ, уи псэм къицитэрэ - къаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 529. Мызэ-мытІэуи къыкъуэклэиц зи ныбжэ хэкІуэта лы, къыздэкІуэж жиІэу, арицхэкІэ, Хъэкурынэ си

насын *цыхэмьлгаклэ*, нэгүэцл си псэм *квыцтэнуктым жи*Лурэ зыми дэклүэжын идактым. Лъапсэ, 108. Ди псэм нэхъ *квыцтэр дымьцлэжу*, Дигу иримыхьыр *хыдокухь*. Ди хэку аргуэру кызогбазэ. «Шхэлыкьүэ», 379. **Псэм квыихын** (1). Еплэ псэм *квыцтэн*. Езыми, фадэм и гур кбиггэжанауэ, и нэр псывэ *цлэкла* хуэдэ, квилыдыкыу, *хьыджэбз дахэ дьидэхэр квыбггэдыхьэрэ шхын квытраггэувэмэ, е тепцэч нэцлхэр цытрахыжклэ, и гурьунпсыр кгажэу, ныжэбэ си гунэ хэлъынур дэтхэнэрауэ пЛэрэ, жи*Лэу, *хьэцэхурыхьүэм ецхьү зиуцэхуауэ, нэбгүзклэ цлхьубзхэм яхэдэрт, и псэм квыихыи и пэшим цлриггэшиэну*. Лъапсэ, 86. **Псэм квыццлитхьын** (1). Гум пымыкын, кбехьэлгэкын. [Зураб] *Езы цлалэм и псэм квыццлитхьырт и шьпхьур абы флэклэ зэримылгэгүжынур*. Мазэ ныкьүэ *щхьуантлэ*, 667. **[И] псэм мафлэ квыццлэнэн** (3). Бэлыхь хэтын, гугьүехь телъын. Си псэм *мафлэр квыццлэнэми Сити сэ узгум мазэ зейниэу*. Си псэм *мафлэр квыццлэнэми*. «Батырыбжьэ», 89. **Псэм пэлытыи** (1). Псэм хуэдэу гьэувын, пэцлын. *Нэхъ яфлэкбэзэр мазэм палъытыр, Псэм палъытари* *Лэм* *Лэцлуклуадэ*. Нэхъ *лпаплэр*. «Батырыбжьэ», 114. **Псэм пэцлын** (1). Еплэ **псэм пэлытыи**. *Сигу пымыкыу псэм пьзоцлри, Ар [адыгэбзэр] си кхьацхьэм тевггэувэж*. Узбэмылүмэ, бгьүэтыжынктым... «Батырыбжьэ», 53. **Псэм пымыкын** (2). Гум имыдэн, флэмыфлын. *Дунейм и плалгэ сэри соцлэ – Збгынэн си цлласэр псэм пымыклэ*. Дунейм и палгэ. «Батырыбжьэ», 19. *Уи псэм пымыкыу флүэу плагагур Дунейм ехыжклэ умьыцгьүэ*. Шлэщыгьүэ. «Батырыбжьэ», 15. **Псэм флэфлын** (3). Хуейн, гур хуцлэкьун. *А уэрэдыри, си гум уз уквэкым, Пхужыслэну си псэм и флэфлыр*. Сьпхуэзэхуклэ *щэхуу укьызоплъыр*. «Бгы лпапэхэм деж», 40. *Си псэм флэфлым мафлэ хуэцилмэ, Си псэм хэтыр пэрыуэн?* Сызыпэллгэ. «Дамыггэ», 96. *Хэкум я цллым цлгыпачари и пьчыплэ хьуари яхуилүэтэжыну и псэм флэфлэктым [Нартыхум]* Лъапсэ, 83. **Псэм хэлъын** (6). Флэфл дьидэу щытын. *Ар си анэц слваггуу си гуггар – Псэм хэлъыр плагагум нэпс плэцлуклыр*. Шцы *Лэбжыб*. «Мывэ хуабэ», 128. *Остан Бендер и дуней тетьклар и псэм хэлъыци, абы зриггэцхьү* *Лэмалуи хьэлэуи кыхуэзупсысын кыгганэрктым*. Лъапсэ, 96. [Данэ *цлкы*] *Езы сабийр и адэм кыпачам хуэдэу ецхьыци, Албиян и фэ ириллү* *Хьэбибэ и псэм хэлъым хуэдэу елгаггу*. Нал кьута, 278. **Псэм хэлъми хэмыхын** (3). Гум пымыкын, бутгышпыну ухуэмейн. *Зэкуэшищым я шьпхьү заквэр я псэм хэлъами хамыхыну флү дьидэу ялгаггурт*. Мазэ ныкьүэ *щхьуантлэ*, 665. *Саримэ Ботэц Астемьрхэ деж куэдэрэ кьаклуэрт, Темботрэ абырэ зэдэлхуэшыпхьум хуэдэу зэрылгаггурт, сом хуэмьдэжу Саримэ и псэм хэлъми химыхыну* *Лу цлкылар арат*. Хьуэпсэгьүэ нур, 97. *Монвалерьеным мес и кьуанэр, Ариц французхэм ятлэ заквэу Кьызыдахьу тыггэ гуанэу Сталин тыггэ кыхуацлар, Я псэм хэлъми хамыхыну* *Льаггуньггэри кыхуацлыр, Я цлгыу*

лпаплэм цыц цллы мацлэм *Теклуэдактым ггацлэ мацлэ*; *Жалэ ахэм псалгэ заквэу: Ди кьэралыр яхуницлаци* *Ди хэку нэцллым дьыгинакгэ, Уэ лэпкэ псори бузэцлаци* *Уэри дэ дилэр ди гуггарлэу*. Лъапкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 61. **Псэм хэцлын** (3). Гунькьүэгьүэ илэн, зыгүэр кбехьэлгэкын. *Шпыр гьунапкээншэу, бгы зацлэу* *Нэмысым и псэм куэд хоцлыр*. Мыллэжыныггэм и лгэхэ. «Батырыбжьэ», 13. *Дисэ ятлэ шькьыр кызыкларыхьыр и бацэ уэниэкужыым нэмыжыжэу иггэтлгьлгүэрэ цылыт: –* *Лэзэ гуэр мыггүэжкызэплгэмэ, нэхъ кьэтэдэжыгьуацлэу ськьэтэдэжыжынт, ди нысэ цлкылу, кьунцхьэ имькьутауэ си флэц хьурктым, зызггэхьеймэ, си псэм хеггэцл*. Гүшлггүэ, 421. *Уи лгэгуныггэрэ си цлэщыгьүэу* *Уцызмылгаггум, си псэм хоцл*. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 85. **Псэм хьыхэн** (1). Быдэу зыхэцлэн, зэхэцлкын. *Псалгэу итыр и псэм хьыхэрэ кьабыл ицлрэ –* *Лэ тедэз [отрядым хэтхэм]* *Нал кьута, 259. Псэм хуэдэу лгэгуэн* (4). Флү дьидэу, егьэляуэ флүэу лгэгуэн. *Дэфэрэдж хуцхьүэу зыхуейр езым ицлэжу кыццлкыныци, кьрецитэ, зышэну кхьухьыр кьээггэхьэзырауэ ськьэцлгьуац, икцлкыпкэцлэ емьжэу хьунуктым, пацтыхьым и псэм хуэдэу илгаггу фыз нэхъ дахэ дьидэу француз цлхьубзыр сьмаджэ хьуац, зыгүэр кыццыцлмэ ди гум ихунктым, кыццыцлынуи Алыхьым жимылэ, Алыхьым кьыхгумэну, Алыхьым и ужькэ Дэфэрэдж сьт и узкыи* *Лэзэу хьыбар Истамбыл нэсацци, кьыхгумэну дьыцоггүгэ, –* *жилэри пэцэр кыццлэкуар езым псалытлү жилами, и тэрмэшим гурьлүггүэу кыжилэжац, француз цлхьубзым «си лэфлкэ цлкылуцлэ» пацтыхьыр зэрэджэри кыццлггужац*. Лъапсэ, 120. *И псэм хуэдэр* *Лггүэу хьуацци* *Ар джэгуу игу кьэклац*. «Бдэжэеящэм ипхьү», 153. *Марфэ заквэр зэггэжактым* *Дахэр жейхэм емьзэггьуу* *Садым клуауэ нэпс цлггэцлэ, И псэм хуэдэр имьлггэгуу* *Гуэщым ицлэсци ар зэггүэцлци*. «Бдэжэеящэм ипхьү», 156. **Псэм хуэхьын** (2). Флүгүэ лгэгуэн, флэфлын. *Гуэхутхьэбзацлэ сьфхуэхьүфмэ, Си нэм, си псэм ар хузохь*. Шлакхьүэ *Лыхьэ лгьымысами...* «Ваггүэ махуэ», 314. *Уэ уи нэм хуэпхьым псэм ухуахьыр, Псэ хэлгхьэ* *Гуэхуми – ефлэгуэни, Ггацлэм и тепцэр лгэгуныггэци, Бзаджаггэи мьиви ар теклуэни*. Ягьажэ *цлакхьүэр хьуреишхуэу*. «Ваггүэ махуэ», 353. **Псэм и цлласэ** (2). Лгэгуныггэу зыхуацлэ, флүгүэ ялгаггу. «Кьээггэжыт тлэклү нэхъ пасэу», - *Жи* *Лэу ницацэр кыццыувыр –* *А дакьиквэр псэм и цлласэу* *Тлүми я гур мэтклур зэплым, Жамылами я гурьлгьыр*. «Тисей», 502. *Цыхухэм я гум гуггэу лпаплэр* *Уэ иплгхьати псори хьуапсэт, А гуггэцхуэр яггэллгэу, А насытыр псэм и цлласэу, Ар лэпкэ псоми я пцэдэжыжэу, Гу бэмплами ар акьужэу*. Лъапкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 50. **Псэр дэхьэхын** (4). И гум ирихьын, егүэклүэн. Лгэгуныггэрэ *ггацлэ уасэци, Лгэгуныггэм псэр дэхьэх*. Лгэгуныггэу. «Ваггүэ махуэ», 322. *Нур кьытепсамэ, псэр дэхьэхыр, Яхэтиц мьхьуауэ нур сэ схуэци, Клэрц жыг*. «Ваггүэ махуэ», 367. *Уи псэр*

цэхуу дахьхамэ, Гьатхэ мазэр кьэунэхуаиц, Щымахуэкууи уэсыр кьэсмэ, Уэ цыблэиэ кьыптехуаиц. Льягьуныгьэр мазэм хуэдэщ. «Вагьуэ махуэ», 334. **Псэр дзапэкIэ хьын** (2). Еплэ **псэр дзапэкIэ Iыгьын**. Гьуэгуэм лээсыр лээсиц, гур гуиц, шур шуици, я псэр дзапэкIэ яхьыр жыхуалэм хуэдэу гуузиц. Нал кьута, 211. **Псэр дзапэкIэ Iыгьын** (3). Гүзэвэн, егьэляеуэ шынагьуэ хэтын. Адыгэр ижь-ижьыж лэандэрэ я псэр дзапэкIэ яIыгьыу псэурт, зыгуэр кьыптеуэну пIэрэ, жалэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 605. Сэри си псэр дзапэкIэ сIыгьыу, Ськьыхидзыжми сьхохьэж. Сэ ар соцIэ. «Мывэ хуабэ», 207. **Псэр еIэн** (1). Уи гүмрэ уи псэмрэ зыгуэрым шIэхьуэпсын, хуеин. ХьэтирэмтIыгу пэмьыжыжьэу си шьпхьу яшауэ исици, абыи мьыз-мытIэу кьалэм и хьыбар сригьэдаIуэрэ сесаици, арагьэниц си псэр абыкIэ шIелэр. Льяпсэ, 6. **[Я] псэр зы вакьанпхэм кьыхахаиц** (1). Зэщхьыц, зэщыщц, зы лIэужьыгьуэщ. – Ар шIэбгьэицIэгьуэн шьIэкьым, - жиIэрт Астемьыр, - а тIум я псэр зы вакьанпхэм кьыхахаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 319. **[Я] псэр зы чьисэм илэын** (8). ФIы дыдэу зэрьлэагьун, зэныбжьэгьун. Зы чьисэм илэу тIуми ди псэр Дэ зы илэскьым кьэдгьэицIар. АбытIэ Мухьэб и кььащхьэм... «Вагьуэ махуэ», 94. **И гүм кьэжIыжаиц [Бекьан], радио кьэпсалгьэми газет укьеджэми – жалэри ятхри зыиц: «цIыху псори дызэрьIыгьыи, ди псэр зы чьисэм илэу дьопсэу», итIани мо дызыхуэзам хуэдэ дэнэ кьыкIрэ, жиIэу. Нал кьута, 270. ХьыницIэл и кьуэр жыпIэнуици, Нартыхум и зэфIэгьэки иIэици, а тIур лэакиныгьэкиIэ зэхуэдэщ, зым зыр лэагуицIэт зримыицIыфынур яцIэжри, тIуми я псэр зы чьисэм илэиц. Льяпсэ, 77. **[Си] псэр зышхын** (7). Кьурмэн сызыхуэхьун, фIыуэ шьIэр зэхуэллэн жыхуиIэщ. А тIу, а си псэ тIэкIур зышхын, тхьэ кьыджепIэн – си шIалэ цIыкIу мьыгуэм ухуэмьыауэ пIэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 311. [Дэфэрэдж Гуаицэ жрелэ:]- Хьарзынэиц, си псэ тIэкIур зышхын, хьарзынэиц. Льяпсэ, 35. [Джэлил кьыжралэ:] Уэр мьыхуамэ, дэ дыкьуртрэт, утлэагьумэ, ди гүм хохуэ, си псэр зышхын, - жиIэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 475. **Псэр зэрыицIэн** (4). Зэмыпсалгьэу зэгурылуэн, зы жыпхьэм тетын. [Дэфэрэдж:] Сытым и шьэфи сьгьэIэбэ, нобэрэи махуэр абы пызощэ, арынишэуи хурэ – сыт хуэдэ лээхьэнэми шьыпсэуауэ шьы, цIыхубзу хьуам я псэр зэроцIэ, я Iэнэр зэрыIыгьыи, я натIэм илэри зэбгьапцэмэ, зэшыпхьуитIым я быниц жыпIэжну зэцхьыц. Льяпсэ, 6. ЦIыхур лэапкь-лэапкьIэ гуэшами, гурэ псэкиIэ зэроцIэ, гьаицIэм пэпицIын насыт зыми кьыицемьыхуэлэнукIэ, а насыт закьуэр зыхьумэфыр насыт и уасэжым, жиIэу. Кхьэлэгьунэ, 380. А тIур шьызэптылгьым зэжралар, я гүм IэфIрэ хуабэу илгар, я псэр зэрыицIэу зэрыицтар, загьэницIуэрэ IэплIэ зэрызэхуаицIар, жэицIэ тIури жейм емьызэгьыу зэрыицтар, я Iуэхум зыгуэр зэран кьыхэхьухьэмэ, жаIэу зэрыгузэвар – псори и гүм кьигьэжIыжаиц Кьэзджэрий. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 668. **[Си] псэр зы кьурмэн** (1). Еплэ **[си] псэр зышхын**. – А си псэр зы кьурмэн, мы шьырыкьуитIыр уи адэм**

кьыицIэнаиц. Щынахужьыкьуэ, 42. **[И] псэр кьызэрьыгьуэтыжын** (1). ЗыкьыицIэжын. – Зэ фьысабыри, кьыдырым фьэдалуэ, зи псэ кьызэрьыгьуэтыжа кIэпхьыр кIияиц, и кIэ бэлацэ цIыкIур игьэджэгуу. Кхьухь пхэнж, 501. **Псэр тхьэкьун** (8). Дэхэхын и гур кьэзэун. Арауэ кьыицIэжынт Нэху фадэм дихьэхам шIегьаир: «Губгьуэм уихьэмэ, кьэкиIыгьэм я мэ IэфIым чэф уеицI, кьуэм удыхьэмэ, псым нэжэгуэ уицIауэ кьыбогьээжэ, бгьым уихьэмэ, дахагьэм псэр ятхьэкьу, хьуам шьыцэ зьдэсхьаицэрэт жыболэ, дэни плээ – дунейм уигур хегьахьуэ». Кхьэлэгьунэ, 375. Кьэзджэрий хьыджебзым дихьэхьу, и псэр итхьэкьуауэ аратэкьым, езы Саньят зыпылэыр имьлэагьумэ, унэм шIэмьызэгьэж хьуат. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 667. Хьыджебзу си псэр зытхьэкьуахэр Пиэ хужьу кьуршым шьхьэпырокI. Си лээрыгьыпсыр зыIыгьауэ. «Батырбжьэ», 58. **Псэр кьэхьыжын (хьыжын)** (4). ЗыщыпIэ уи шьхьэр псэуэ уекIуэлэжын (п.п., унэм). – Зыри кьыицIылакьым, и псэр кьыхьыжаиц [Анчарэ]. Нал кьута, 241. **И псэ тIэкIур кьызэрхьыжым нэхь гүфIэгьуэ имьIэу шьыта пэтми, уицьуэнкIэ хьунуиц [Нурхьэлий]Хьуэпсэгьуэ нур, 155. Дуду кьотэджыжри хьэм ирахужьам еицхьу дожыж, лIым сыкьымылэагьуу салэцIэкиIэ закьуэмэ, си витIыр зэпытрэ зэкиIэсу укIуэ, си унэ си псэр сьхьыжмэ араиц, жыхуиIэу. ВитI, 416. **[И] псэр кьыхьыжын** (2). И гур кьызэрьыгьуэтыжын, кьыбэщIэжын. Уеблэмэ Iэхьуэм дихуа жэмхэм кьагьээжэат, хэцIа шIагьуэ шьымыIэу, хьэхэмэ я псэр кьыхьыжэжауэ банэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 285. Нахьуэ и псэр кьыхьыжэжэат, нэхь Iэдэб хьуа жыпIэу шIыкIафIэт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 513. **Псэр мьыпIэн** (2). Гүзэвэн, плейтеин. Умыгьэунэхумэ, нэлуасэ Кьыр лэагьуэр зэикI хуухьэнкьым, ХэцIапIэу бгыицхьэм шьыхьуапсэм, ПьIэпIэ и псэр ихуэнкьым. Кьайсын К. папщIэ. «Шум и гьуэгу», 87. Езы цIыхубзыр[Нэху] гукIи псэкиI шьыналгьэ кьыбгынам шьIэ хуэдэт, уеблэмэ адэжьхэм я шьыпIэм сыкIуэу семьылэауэ си псэр мьыбы шьыпIэнукьым жиIэри Кавказым яфIэкIуэжауэ шьытаиц. Кхьэлэгьунэ, 375. **Псэр мьыпIэныи** (1). Гүгьу ехьын, бэлыхь, хьэзаб телгьын. Кьыпхуей шьымыIэу уэ псоми уенэцIмэ, шьIыхуэ кьэпицтэну дунейм укьытехьауэ араици, уи шьIыхуэ пхуэмьытыжу дунейм уехьыжмэ, уи псэр тынышынукьым. Кхьэлэгьунэ, 374. **Псэр нэхьэсыжын (нэхьэсын)** (4). Еплэ **псэр кьэхьыжын (хьыжын)**. [Бот] Сэри си унэ си псэр нэхьэсыжыныи, Данизэт зыгуэр кьыптехуицIэниц Хьуэпсэгьуэ нур, 276. Кьэзакьхэр лээсти, кьыицIылэагьыицIэмьхьэм, фочкIэ кьыкIэлэьуэу хуежьэри шьы закьуэри кьаукIаиц, езы Мэмэти и лээгуажьэм шэ кьытехуаиц, кьэзакьхэри кьэсри я джэдыр трахьыжаиц, дыгьуакIуэри фIыуэ кIуэцIакухьэри зэрыуIэгьуэ губгьуэм кььранаиц, езыми и псэр ерагьэпсэрагьэкиIэ я унэ нихьэсыжри кьелыкIафIэу кьелаиц. Льяпсэ, 46. Ерагьыу «паицIэ бзыпIэным» кьыицIэна башьыж кьыпэцIэхуати, зыицIыгьакуэуэрэ, и псэр и пхум деж нихьэсыну**

ежъаиц. Къалэн, 436. **Псэр пытын** (7). Псэуэ шытын. Шыым игу илгыр зэбгэцилэнум, Уи псэр пытмэ – урелъэс, Гъатхэ цыблэм я джэгунлэу Псы гуэл цхъуантлэм клэцлэу къэс. Мо гуэл къащхъуэр и нэ цхъуантлэу. «Батырыбжьэ», 54. [Сентрал Анчарэ сымэ яжрицлэу:] Ултамэ, уи Гуэхур цхъэхуэи, уи псэр пытмэ, унэкгуэни. Нал къута, 290. Зэр Лэрысэу сэ соггэктыр, Си псэр тхъэмтэу пытци а зейм. Си лэдакгэм шцоклэ жыг хадэ. «Вагъуэ махуэ», 339. **Псэр тын** (1). Гъащлэр зыгуэрым шцэтын. Мэжджыт клэуэцым дэтым хъэжыр къащыхыхъэм, дуней хъэзабыр диным папцлэ ишэчауэ, диным цхъэклэ и псэр итыну а фэр зытригъауэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 78. **Псэр тыншыжын** (2). Гупсэхугъуэ гуэтыжын. И псэри тыншыжат [Абу-Деруши], мы дунейм зигу хэцилэ темытыжу, дыгъуасэ лъы зыгъэжахэр, бжъэцу зэрызехъар зэклужарэ ялэпэр зэрыгыгъуэ зэцыгуфтыктыу квеуджэктыу, зэкгуэи-зэшитхъуэи жытлэну зэхуэгуащлэу, мэзымцлэт жыгзэмилэу жьыгъуэхэр зэрызэзгъым хуэдэу зым и зэран адрейм емыктыу, къуалэбзыхэм ещхъыркъабзэу цхъэж и бзэмклэ езым флэцлэ уэрдыр жылэмэ, я бзэ зэрыцлэ къыфлэцлэу. Кхъэлэгъунэ, 380. Сыпсэу цыктыу жьэу пащхъэр къызыхуэзгъэнэн кэпшатэмэ, си дуней нэху, си псэр тыншыжынт [Дэфэрэдж и кгуэм жрицлэу]. Лъапсэ, 109. **Псэр фыщыт** (1). Еплэ псэр чэтхъэн. Къару естауэ усэр си гуцлэм Шотэджири, цхъэхуитыныгъэм шцобэн, Сыпэмылгъэу си псэр яфыцлэу Дунейм нытохъэ слэцлэоклэри. Сэ стиххэм гъэу салыгъи. «Шум и гъуэгъу», 116. **Псэр хэгъуэн** (1). Гъур дыдэ хъун. [Таиша цхъэклэ Сосрыкъуэ желэ:] -Уэ уи псэр хэгъуащ...Мазэ ныкъуэ цхъуантлэу, 550. **Псэр хэктын** (7). 1. (5). Лэн. [Дэфэрэдж] Нтлэ, анестезиологым сымаджэм и псэр хэктыу гу лъита нэужь, гузэвэгъуэр къыстехуэрэ сыгужъеймэ, зызэрысыцтыр я нэклэ зрагъэлгъагъумэ, яфлэцлэу арагъэнклэ мэхур, сэри абыхэм гугъу задезмыгъэхъыщэу, анестезиологыр гъэсэ сицтыри операционнэм сыццлэтысхъащ, операцэ къытпэщытым и планым дегупсысу. Лъапсэ, 16. Пшыцтыр зэрызекъуэу бжэцхъэу лум лутыху, фыцхэр унэм шцлэцлэдащ, Гузизэ хэпцлэтыктыу кгуэдейу бауэрт, иныкъуэми и псэр хэктыри бэуэн шцигъэтащ жытлэнт, апхуэдэу зэпигъэурт и бэуэнри. Хъуэпсэгъуэ нур, 76. Къарэжъ шэр и пхэм техуэи, и клэуэцлэ пхыктыри, и пщэддыктым деж къыщытхыктыжащ, шым кбехуэхри здэщылтым и псэр хэктыри. Лъапсэ, 106. 2. (2). зэхъ. Гужъеишэн, егъэлеяуэ шынен. Иринэ ар цызэхихым, и псэр хэктыри. Шынэхужыктыуэ, 64. Нурхъэлий Ерул и макъыр зэрызэхихыу, и псэр хэктыри гухэ кбэхуэуэу жыг джабэм клэрытты, Лейкли фтыктыри псалэ хужымылэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 234. **Псэр и лэдакгэм нэсын** (1). Еплэ псэр хэктын 2. Абдул, жылэр зэрызехъуэу къажэ къыфлэцлэти, и псэр и лэдакгэм нэсауэ хадапхэмклэ здэжэм, абыклэ псылэрышэ къызэпрыжыр имыцлэу, жэцтыр клыфтыти, имылгъагъуу псым хэхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 144. **Псэр хэлэтын** (1). Егъэлеяуэ гужъеин. Абы хуэдэу яца цыхубз лэджэми я гугъуэ си

анэшхуэм къысхуицтыжурэ сригъэдагуэрт, си псэри хэлэтауэ лэпэрэ жьысэу сригъэгузавэу. Лъапсэ, 6. **Псэ хэтын** (2). Еплэ псэ пытын. Псэ зыхэту сыт мыпсалгъэр, Пшэрэ пэти къызэроклэ. Псэ зыхэту сыт мыпсалгъэр. «Батырыбжьэ», 45. **Псэр хэудын** (1). Еплэ псэр хэтын. Мис фесакъэ фэ апхуэдэм, Си псэ закъуэр хэудыж, Сэ симылэр кбэзгъуэтынктым. «Бдзэжъеящэм ипхъуэ», 149. **Псэр хэтыжын** (3). Езым ажал зритыжын, зигъэлэжын, зиуктыжын. Нэгъуэцлэцлэ сэбэл умыхъуми, сымаджэ къытхуащам еплэ, Лейуэ хъэлгъэи, уэр флэцлэ абы сэбэл хуэхъун цыцлэу сицлэргъым, хэт емыплъами, зыуагъэзыкты, абы и псэр езым хыхъащ, жалэри. Лъапсэ, 8. **Псэр [лэцлэ] хэтын** (12). Гъэллэн. И псэр си лэцлэ хэсхыныц, - жицлэрт Дисэ, мафлэм хуэдэу къызэцлэнауэ. [Саримэ цхъэклэ] Хъуэпсэгъуэ нур, 137. [Назифэ и анэм къыжрелэ:] Алыхъыр си бийиц, уи адэм деж унэзымгъэсуу си псэр си лэцлэ хэзымхым! Лэчымэ, 394. Шэрданхэ я махуэр сэри къысхуагъэктыуэн хэтиц, сэ Шхъэлмывэктыуэр ныбапхъэклэ фызыгъэгуэлгъым, си псэр си лэцлэ хэсхыныц, жицлэу Гъуумар кбэгубжъауэ и пщхъыным гъуэзыр кбэрихырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. [И] псэр хэрышым клэуэжын (1). Егъэлеяуэ шцтэн, гузэвэн, и псэр луктын. Мэххуэу кбэгузэжъауэ цыцлэу хэр зэхуишэсырт, Чачэ и псэр хэрышым клэуэжъауэ клэзыу цытты. Хъуэпсэгъуэ нур, 207. [И] псэр хэрышым нэсын (1). Еплэ [и] псэр хэрышым клэуэжын. [Аслэныр] Лэбэри клэпхъыр кбэрихъуэтауэ шынуэрэ зи псэр хэрышым нэса клэпхъымклэ напэлэцлэцлэ палгъуэ и жьафэр илэцлэри игъэтлысыжыащ здэщысам деж. Кхъухъ пхэнж, 501. **Псэр ихъэхун** (5). Еплэ псэр дэхъэхын. Абы сэ си псэр мис ехъэху, Ар цэхуэ Сэ цылыни зи слъэмыкты. Гупсысэ лъаплэ. «Шцлэцлэуэ шцыналгъэ», 14. Ди хадэм иплээт зыгъэи, Плъагъуэ псоми уи псэр ехъэху. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17. И цхъэц фтыцлэ ухуэнауэ Блэ фтыцлэтыу дэзыхыащ. А шцлэтицым я гур, я псэр Хъыджэбз гуакуэу ихъэхуащ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39. **Псэр чэтхъэн** (1). Гур хэцлэ, гузэвэгъуэ телгын. –Сыгъэпслээххэ хомычу... – Си псэр ичэтхъэу ар желэ. [Ахъмэдым] «Адэ», 421. **Псэр лэмыцлэ илгын** (4). Зыгуэрым и унафэм шцлэту псэун. Цыцхуэу лэцлэу ялыгъуэ зэрыщытыр армырауэ цыцхубзым я псэр абыхэм я лэмыцлэ шцлэтыр? Лъапсэ, 38. –Хъэм и напэр зи напэ! – жицлэри Чокэ допрэс шцлэтыну и ужь ихъащ, и пащхъэ исым и псэр и лэмыцлэ зэрлтыр иргъащлэу. Шынэхужыктыуэ, 68. **Псэр Гуудын** (2). Еплэ псэр луктын. Согъэцлэ, и псэр заныцлэу Гуимыудамэ [Шэрдан Берд и кгуэи Мухъэмэд]. Хъуэпсэгъуэ нур, 51. [И] псэр луктын (3). Кбэщтэн, Лейуэ кбэгузэвэн. Къамэр зейр къащтыри и псэр луктыри. Лъапсэ, 37. Саримэ, и псэр луктыри, зыцлэцлэу мэхъащ, Тембот и ниттыр къыхуу цхъэгуэбжэмклэ плэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 192. Думэсарэ «Залымджэрий» жицлэу Лу цызэхихым, и псэр луктыри. Хъуэпсэгъуэ нур, 288. **Псэр лухын** (1). Гъэшынен, хуабжъу гъэгузэвэн. Лъагъуныгъэр Гум нэсактым, Жытлэу

си псэр кылуумых. Уэрэд, «Щалэгъуэ щыналгъэ», 52. **Псэр кыыхэтхын** (1). Еплъ псэр [ЛэкIэ] хэхын. [Залымджэрий гун зэхэтым яжрелэ:] Псэ блырыбл фхэту цытми, си тхьэр нахуэу соггэпцI, зырызу, блыри къуипцхьэри кыидэкIуэу, кыыхэзмыштхьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 292. **Псэр кыиГухын** (1). Еплъ псэр Гухын. Лъагъуныгъэр Гум нэсакъым, ЖыпIэу си псэр кылуумых. Уэрэд, «Щалэгъуэ щыналгъэ», 43. **Псэр Гутыху** (1). Псэху, гъащIэ илэху. ИтIани си псэр Гутыху мы жэмьм и цыпэ хэзмыгъэхун, жиЛэри Хъадижэт жэм бжыакъуэр илгыгъуу Гуэ ихьэпIэмкIэ игъэзащ. Щынэхужыкыуэ, 17.

□ [Уи] псэм квелэм, и нэм елэ (3). Уи гъащIэм дежкIэ шынагъуэм ушысхь хьунукъым. Уи псэм квелэм, и нэм елэ. Бабышыкыуэ адакъэпщ, 484. ЩыкIауэ ди псэм хэт кыIаами, Хуэдмьдэу и нэм дэ доIэж. Лъы уасэ. «Щхьэлыкыуэ», 398.

ПСЭЕМЫБЛЭЖУ (1). нареч. Къарум, гъащIэм щымысхьыжу, еш имыщIэу. Полъкум и командирь кэуари шым цхьэкIэ берычэт бесын ин къажриIащ икIи кыигъэгугъащ псэемыблэжу гугъу зригъэхьыну, полъкур узыныуэ, лыгъэ зэрхьауэ, кьэбэрдэи нэмысыр иIэтауэ къишэжын цхьэкIэ, «Жэц, махуэ жывмыIэу тхьэм фитхуелгъэу, гуфIэгъуэ махуэкIэ дыщызэхуэсыну махуэр нэхъ псыныцIэу кьэсын папцIэ», - жиЛэри абыкIэ цухащ графым. Хьуэпсэгъуэ нур, 127. Псэемыблэжу бийм езауэу И анэ-адэр жэцкIэ гуIэу Бэлыхьыр хэкум цхьэцихамэ, Уэрэд ар хьуащи, лIэ имыIэ. Зи гъащIэ кIыхь. «Багырыбжэ», 148.

ПСЭЭПЫЛЪХЪЭПЭ (3). ГъащIэм дежкIэ шынагъуэ. УхэкIуэдэныр зым цымыщу ПсээпылхьэпIэ сэ сихуащ, ЛIэныгъэм и эр кыстелэбэу Си псэр а ябгэм IэцIэхуащ. Зауэ жыхуалэм и хьыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92. Зауэр лыгъэ зэхэгъэкIыпIэщ, псээпылхьэпIэщ. Нал къута, 274. Уи псалгъэ гуауэ зэхэхьукIэ, ПсээпылхьэпIэр зэпауд. Псалгъэ гуауэ. «Дамыгъэ», 92.

◇ **ПсээпылхьэпIэ ихуэн** (1). УзыхэкIуэдэнкIэ хьуну Гуэху ирихьэлIэн. УхэкIуэдэныр зым цымыщу ПсээпылхьэпIэ сэ сихуащ, ЛIэныгъэм и Iэр кыстелэбэу Си псэр а ябгэм IэцIэхуащ. Зауэ жыхуалэм и хьыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92.

ПСЭЛЪАФЭ (15). Куэдэрэ жалэну яфIэфI гупсысэ зыхэлъ жыIэгъуэ. Дунейм пэжкIэ утемытхьунмэ, уцIытетыххэн цыIэкъым, жиЛэу арат Дэрдэхь и псэлъафэр, ицIы зыIэцIэкI хуэзакъэ – жиЛэну хьэзырт: уллу пащIэ цыIытетын цыIэкъым, си кьуэщ, кIуэж уи уни, уи пащIэр егъэупс. Хьэсэпэхъумэ, 417. Думэсарэ и псэлъафэри Лу и гум кьэкIыжащ: уи джанэр уэ зыцIытхьыжмэ, нэхъыфIи, нэгъуэцIыт зыцIэбгъэхмэ, Iэмал имыIэу, джанэ пцIамIэр уи пэм фIигъээнэци игъэузыни, жиЛэу. Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 553. Псывэм укъезгъэлащ, мафIэм укъезгъэлащ жалэу арат дыкъезыльхуахэм я псэлъафэр, иджы дыгъурыгъум дапэцIэхуащи, кIуэдэпIэ Iей мыгъуэр ди махуэщ. Лъапсэ, 32.

ПСЭЛЪЭГЪУ (5). Уэршэрэгъу; зыдэпсэлъэн гъусэ. А фызитIыр псэлъэну тIысамэ,

кьэзыгъэувыIэн дунейм теттэкъым, цхьэлытсыр дагъэуэхьыу, цхьэлыр зэрымыувыIэм ещхьу, псэлъэгъу яцIам и цхьэр яужэгъуу IумыкIыжауэ цагъэтыжыртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 271. ХьэцIэр игъэтIысри, Яков Борисовичи зыхуейр арат – псэлъэгъут, ицIэр жиЛэу хуежъащ. Нал къута, 235. ГуцIэгъу кыыхуищIырт дэтхэнэм, И цIэутицIакуэр и куэдт, Зэрызэуахэм и гугъур Хэт и псэлъэгъуми хуиIуатэрт. «Адэ», 136.

ПСЭЛЪЭКIЭ (9). Зэрыпсалгъэ щыкIэ, жыIэкIэ. Елдар урыс псалгъэ зыбжанэ зригъэщIат, ауэ Бот и псэлъэкIэм тету псалгъэрт, псалгъэ кьэс и пэм «и» иригъэуэу: «Истепан», «икнига», «иклуч» жиЛэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 221. Хьыджэбз цыкIум и цхьэц фIыцIэр, и нитI кылыдыкIыр, и нэцIуцхьытI дьхьэрэным хуэдэр, и псэлъэкIэу жьгъыру макъыр, и дыхьэхыкIэу бзу макъым хуэдэу дахэр – аращ усэр зытеухуар. Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 615. Кьэрэжь и уанэм кIэрыцIа Iэхгулгъэхур кыыхуигъэлэгъуащ, узубыду усинэу си мурадиц жыхуиIэу, арицхьэкIэ лыубыдыр цыгугъам Гуэхур кыицIэмыкIым, и псэлъэкIэм зихьуэжащ. Лъапсэ, 106.

ПСЭЛЪЭЖЫН (мэпсэлъэж) лъэмыI. (3). Зыгуэр ирижиIэн (п.п. бзэм). [Казбек Машевич кыыжралэ кьуажэдэхэм:] Ди бзэмкIэ дыпсэлъэжу, ди хабзэ зетхьэжу дыпсэу цхьэ мыхьурэ? Лъапсэ, 73. ЗытумыпIэну мэ, згъэпцIакъэ нахуэу, игъащIэкIэ умытпсэлъэжын узмыцIыт, - жиЛэу и нэцхьыр зэциуцIащи, и пэм мафIэ бзий кьрех, и автоматым IэпэкIэ тоулуэ Iаххур цIичын кьудейуэ [Сентрал Апчарэ цхьэкIэ]. Нал къута, 287.

ПСЭЛЪЭН (мэпсалгъэ) лъэмыI. (130). 1. (125). ЖьэкIэ гупсысэ гуэрхэр кьэлэуэтэн, гурыгуэгъуэ щIын, жыIэн, уэршэрын. – Умыгъуэцауэ пIэрэ жыдоIэри аращ, ди шыпхьу, укъыцIэдгъэувыIар, – жиЛэу хьэжыр цыпсалгъэм, Дэфэрэдж гъунэгъу дыдэу кьемыкIуалэу шы зытесыр кыигъэувыIащ: – Нэмэз фицIари тхьэм кьабыл ищI. Лъапсэ, 58. ЗэгуцIэм зэхуэсахэр сабырт, старшынэм жиЛэным пэплэу, арицхьэкIэ модрейри пащIэртэкъым псэлъэн, уеблэмэ жиЛэнури дахэ-дахуэ кыыхуэгупсысыртэкъым, абы нэхъейуэ Жыраслгъэн и нитIри старшынэм тенауэ емыплъи. Хьуэпсэгъуэ нур, 87. Абы зыгуэр жиЛэну пIэрэ, жалэу пIэцIейи цыIэт, арицхьэкIэ езы Мэтхьэныр псэлъэну пащIэртэкъым, нэгъуэцIэхэм жалэм едаIуэу цыст, Инал бгъурысу. Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 590. 2. (5). ТелефонкIэ зыгуэрым дэуэршэрын, зыгуэр желэн. АрицхьэкIэ анестезиологыр район гуэр яшащ жалэри ягъуэтакъым, цымыхьум, Аннэ Павловнэ зэфIэгъэки зэриIэр кыигъэлэгъуащ, адэкIэ-мыдэкIэ телефонкIэ псалгъуэрэ зыхуей дохутырыр кыигъуэтри «скорэр» игъэкIуащ кьащэну. Лъапсэ, 13. Штабым телефонкIэ псэлъати[Иринэ], зыми ицIэркъым Къулыр здэщыIэр. Нал къута, 278. [Хьэрун] ЗаницIэу секIуалэри унэр зейм семыуцIу трубкар кьасицтэри мыбы дыкъэзыгъэкIуа дзэпцым и унэм сыпсэлъащ. ХьэцIэ лъапIэ, 407.

ПСЭЛБЭРЭЙ (7). Куэдрэ псэлгэн зыфлэфл. *Модрей тлур [Степан Ильичрэ Астемыррэ] шым зэрыхуу, Думэсарэ кыхидзэжац: - Амлэ, си шлалэ, емыклу сыкбыумышл, мы физ ерыщыр сыту псэлбэрэй хуа жынлэу. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 543. Игъащлэм физ хвэлэлу, лъаггугуафлэу, псэлбэрэйуэ гу лъыумытэу цытар жьаклэу бэлых хуат, куэдми гу лъитауэ, лэджэми и акъылыр хунэсу луц хуат [Думэсарэ]. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 546. Нэх псэлбэрэйуэ, жьы мыхуаumi, я бынхэр ин зэрыхуам кыхэкклэ лэжээн цызыггэтыжэхэр мэжджытым лут клэлындор кыхыым тетлгысхуауэ езыр-езыру зныкбүэжэуэрт. Хуэпсэгүэ нур, 77.*

ПСЭЛБЫХЪУ (4). 1. (2). Шхвэгүсэ үхуэхуну кыпшыгугь. *И нэр зытеплээр лэрылхвэщ, Псэлбыху кыыхыыр лъы бжыфлэщ. Сатъявати. «Батырбжы», 82. И шыпхур[Апчарэ], дауи, зыхуеяр и псэлбыхум и гугуу шцлмэ флэфлу араггэнт, джэи идз нэпцл зицлэу. Шынэхужыкбүэ, 33. 2. (2). Лыхуу, кьэзышэнум и лыклуэ. Псэлбыхуэр зэужуу кьэклэухуклэ, Хвэджэбзым дэтхэнэм дзы хуецлыр. Пцыхвэщхвэ шу. «Шум и гбуэгу», 72. Сырпсэлбыхууми псыр сымыгуэрт. «Индийскэ поэмэ», 356.*

ПСЭУАЛБЭ (9). Гүэщ, джэдэщ, бэкхэ с.ху. *Шэрданхэ я уни я псэуалгэ сыти мафлэм иса нэтми, шцлантлэм цыхухэр дэмыкыжу бжэгуклэ мафлэ сахуэр зэлацлээрэ хэт шыуан кыыхырт, хэти алэрыбгүу кланэ кыгуэтырт, пхуантэ иным дэлэри сытри исауэ кыхэзыхи цылэм. Хуэпсэгүэ нур, 258. Дзэ кьатетуами арат: цыхубзхэм сабийхэр дашырти, бгүэницлаггым зыцаггэпцкюрт, лыжхэм я унэм, я псэуалгэм мафлэ ирадзырт, шлалэ цыклухэм лэщыр кьуажэм дахурт, дурэшиплэрэшхэм дахурти яггэпцкюрт. Лъапсэ, 54. Кьалэми еплэ: илгэс мин лэджэ нэхвэлэ яцла мывэ унэрэ псэуалгэрэ бгүэрт цхвэклэ, бжи цхвэгубжэ хэмьлэу, бгүэницлаггым кьызырыгуэкл шылэктым. Кхэлэпгунэ, 373.*

ПСЭУКИАФЭ (1). *пльыф. Зыхуей хуэзэу, фыуэ псэу. Фыым хуцлэкгуу цыхур псэумэ, Ариц псэунур псэуафлэу. Фыимрэ лэймрэ зэхэбгкыу. «Вагүэ махуэ», 41.*

ПСЭУКИЭ (25). Гъащлэр зэрагкыуэ, зэрыпсэу шцлэ. *[Дэфэрэдж:] Гъэцлэггунквэ, Петербург кьалэм дэса Пушкиным адыгэм я псэуаум нэхыбэ хищлэкыу кыщлэклащ сэ хэкум ису кьэггүзуркыуам нэхэрэ. Лъапсэ, 7. Кьазджэрий и гуггат: Тыркум, Шам адыгэу лэджэ шцлэщ, сыклуэниц абыхэм дежи сакгыхэплгэниц, сахзупцлгыхыниц, я псэуаум зытеухуар зэзггэлабгунэ, шэрихвэтым, диным кьахуихыыр зэзггэцлэниц флы ядэслаггүрэ – флыр ди хэкум кьахуэсхыниц, сигу иримыхын слэаггүрэ – абы и луэхур цхвэхуэщ, жилэу. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 663. Алий ди псэуаум гу кьыллэнта нэужэ, директорым хуэтхвэусыхащ, езыми дызэхуишэри кьыдэуициац нэхыжхэм я нэлэ нэх цыклуам кьыттетын хуейуэ игъащлэми ар адыгэм хабзэу яхэлгы, жилары. Зи лъэрыгыпс тлыгга, 522.*

ПСЭУЖЫН (псэужщ) *лгэмыл. (10). 1. (1). Зы зэман гүэрым нэс псэун. Ди бзэр псэужмэ, ащлэондэхуклэ Си гугуу ящлу зэхэфхыни. Ди бзэмрэ сэрэ. «Шхвэлыкбүэ», 374. 2. (2). Я шхвэр япгыжын, кьалэжыыр яхурикбужын. Дэ цхвэузыниэу дыпсэунут, цхвэж кьилэжыымклэ псэужу шцлатэмэ, - старшынэм и псалгэр зэпиггэуи, тлэклэ гупсысэри, кьыжилащ: -Амлэ хэт дэ цхвэ уз дьыцызымыгъащлэр? Хуэпсэгүэ нур, 87. А шлалэфлым сыт и лажвэ, И цхвэ закбүэу мэпсэужыр, Ауэ нобэ ар кьоплащлэ, Кьызырыклуэр мывэ защлэу. «Тисей», 496. 3. (7). Иджыри псэуаум шцлэжыын. Абы хуэдэу лэщлаггэм дэзыггэхвэхэр нобэ мывгүэ псэужатэмэ, сыту гүфлэнт [Дэфэрэдж и цхвэггүсэр игу кьэклэжыащ] Лъапсэ, 111. Гурарэ идакыым: - «Плэцлэ бзыллыр» псэужатэмэ, зыгуэрт. Кьалэн, 435. [Чачэ кьызырыккы:] Си цхвэггүсэ дунейм ехыжар псэужатэмэ...Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 511.*

ПСЭУН I (12). *Цыхухуэцлэщ. «Кьалэн» хыбарым хэт персонажщ. Езы Псэун жыхуэлэ шлалэм лэл дьидэ хуауэ кыггэггэжмэ, гуцлэггунэу, ерыцу, зыхуэгуэмып цымылэу, уеблэмэ уи фэр лэжжанккэ трихын тлэу еплыунутэккыым. Кьалэн, 434. Ар и кьэклэжыккэ Псэун кьэклэужати, бамэр кьызыккэрихуэ я унэм шлэс дадэм зыккы хуейтэккыым. Кьалэн, 433. Зенинэ защлэу кьызыккэна унаггүэм гүзэвэгүэ япэ кьызыккэ шлалэ нэхыжыым клэлыккэуэ Псэуниц. Кьалэн, 428.*

ПСЭУН II (псэуш) *лгэмыл. (132). Гъащлэр ехвэккыым. Рахым зымыцлэу кьуажэм дэстэккыым, игъащлэм лафккэтету ялэаггүу, лэпккккэ кьэжэри, адыггбзэ тлэклэ ещлэ, муслггэмэниц, жьаккэ флыцлэ пащлэ илэу, пащлэ кьыри, адыгэ пащлэм ещхуэ, зэрехвэ, и ныбжккэ хэклэуэти, илгэс цэ ныкбүэм нос, итлэни фызи быни имылэу мэпсэу. Хуэпсэгүэ нур, 128. Цыхур зэрыдыккэшари зэрэнтэккыым, сыту жынлэмэ нэх хвэлэл хуат, Жыралггэн кьэклэуэлэжрэ и жьэгу дэсыжмэ, и цхвэ илгыггюу, и физ сымаджэ клэлыплэу, зэрэн мыхуу псэумэ, нэх яфлэккэбыл хуат. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 653. Гъэ кьэсккэ Дэрдэхэ кьуажэр зырыккэуэ кьелгэурти, хвэспэнэхуэмэу яггүэуырт, «уцлэу хвэрэмэнишэщ, пэжккэ уопсэу» жалэрти, ноби хвэспэнэ ихуэмэу шлэщлэу тесу кьытраши кьадым деж кьашиат, адыгэ зыхуэлэклэу хуэпауэ: кьэптал тлэклэу и шлэуаумккэ бгырыпх флыцлэ шлэпхауэ, кьраггүэжэ гуэри гуэлэлу, гүэнишэджым шцлэжын лэджи шцлэжауэ, и лгэми лэдаккэчэхэм яхуэмидэу ваккитл илэу, пьлэр лэклэ илгыггюу кьадым и пащлэуэ ити. Хвэспэнэхуэмэ, 417.*

ПСЭУА ХЪУН (8). *Зыхуей иггүэту гъащлэр ихын, унэн. Иныккэуэми хвэрф кьитхвэныр зэпаггүэрти, кьызытратч: - Дозуэ, псоми кьэрэндащым зеттащ, ди лэщыр хэт иггэшхэнэ, унаггүэри дауэ псэуа хуэну! Зи лъэрыгыпс тлыгга, 530. [Хвэту жэлэ:] - Сэ сымылажэу псэуа сыхуанккыым, лэнатлэ гүэр силэн хуейи, си лэжыггэмэу зыгуэр кьытлэуу. Кьалэн, 429. Пэжккэ*

псэуа хьуну кьызыфлэццым Ботэх яхэтакьым икIи яхэтакьым. Лъапсэ, 98.

ПСЭУПЭ (4). 1. (2). Здыщыпсэу ухуэныгъэ. ПкIэлъей цIагъыр и псэупIэу Махуэ Iэджэ игъэкIуащ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 160. Сэри си гур кIуэдытащ, а унэр псэупIэ зэрысхуэмыхьунур зэхэсцIауэ. Мелыгыч, 455. 2. (2). Щыпсэу щыпIэ. ЩIыхуэр куэдти и цIы мацIэр Пан Грушевскэм трихащ, И псэупIэр зым имыцIэу, Губгъуэм ицицIри тынышьящ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 147.

ПСЭУПЭ ЕМЫТЫН (1). Зэгугъэпын, тыншу мыгъэпсэун. Мутай Чокэ къеуэсащ унэми псэупIэ кьыдытыжыркьым. Щынахужыкькыуэ, 32.

ПСЭУУЭ (83). нареч. Псэ хэту, мылIауэ. Къуажэр яхьуницIауэ, ягъэсауэ, дэсам кьыцагъэзэжым, сабий гъы макъ зэхах, адэкIэмдэкIэ плъэрэ, нэишхэкум иплъэмэ, физ лъхуам и хьэдэр илъи, сабийри и бынжэр пымыуницIауэ псэуэ кьагъуэат. Лъапсэ, 107. Анэ ишари здэкIуар кьыхуэмыщIэу Наташэ мацIэрэ гъакьым, адэ ишыхьу псэуэ илэт Ростов дэсуи, абы деж кIуэни дзыхъ имыцIурэ, Мэртэзей деж зэхэт дзэм партизанхэр кьащытеуэри зэбграхуащ, езы Наташэ гъэр яцIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 309. Абы кьыкIыр жимыIэми, гурыIуэгъуэат: бегъымбарым иригъэцIа мэжджытым и цхьэр илэти нэужь, кьауэ зэпыт цыхьум, и кьуэр кьурмэн ицIри Алыхьу тэхэлам и нэфи зыциригъэхуэну цIалэ цIыкIур иришэжъати, кьурмэн ицIыпIэм нэсауэ кьызидкIар имыцIэххэу гъэлгъэхуэ кьыхуаишэри и кьуэр псэуэ кьелащ. Кхъэлэгъунэ, 373.

ПСЭУФЫН (мэпсэуф) лъэмыI. (4). ЗыхэпсэкIын илэн, зыхуей хуэзэу псэуну хуэзэфIэжIын. Лыжъ зэшари гуышIэнищи, Шхын цымыщIэу ар псэуфмэ, И икхьум Iэджэ кьыбжилэничи, Iуэху блэклахэмкIэ уеуницIмэ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 146. Я хабзэр Мэши тыншу ещIэр, цIалэхэр мыхъэкъувывкьуу псэуфынукьым – Фарз псым зэгъунэгъуу къуажитI IуэцI куэд лъандэрэ – Мэрэтыкьуэрэ ПлатIыкьуэйрэ, а къуажитIым цIалэгъуалэу дэсыр игъацIэми зэпеуэ, Iыгъэр яхуэмыгуэшу зонькьуэкъу. Лъапсэ, 16. Сэ мэжджытыныиуэ сьтсэуфыну уи мыгугъэ [Исхьэкъ кьэужьят] Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 658.

ПСЭУЩХЪЭ (38). ЦIыхьум кьыщынэмыщIа псэ зыIутхэр. СьцIэуницIэурэ кхъухъ зыщIыф нэхъ IэницIэлъапцIэ кьэзгъуэтынычи, псэуицхъэ си нэ зыщыхуауэ мэзым ицIэтыр абы дэлэтыкьуэкъуэгъу хуэсцIынычи – ди кхъухьыр хъэзыри. Кхъухъ пхэнж, 497. ДыщэкIхэм я Iэдакъэ ицIэклэ дыщэхэкI дахэхэр нобэм кьэс хъума хъуауэ Санкт-Петербург кьалэм дэт Эрмитажым и гъэтиIытпынIэм ицIэлъу плъагъуничи, увеличительнэ абджкIэ уеплэмэ, IэцIагъэфI зилэхэм хьэкъуыцкьу дахэ, лэч фIыцIэкIэ е лэч плъыжкIэ ялэжауэ, унэм телгын кхъуэщынычи, ятIагъуэм кьыхэщIыкIа псэуицхъэ сурэт Iэджи. Лъапсэ, 5. Цыхууу цыIэри зэхуэдэ пхуэщIыныкьым е «сэ сэщхьу псори сцIынычи» жыпIэмэ, кьомыхуэлэн Iуэхуи, дэтхэнэ псэуицхъэми кьэкIыгъэми иплэм иту я гъащIэ Iыхьэр яхьынычи, зыхьэм нэхьэр нэхъ лъэщ цыIэу гу лъатэми. Кхъэлэгъунэ, 379.

ПСЭФ (11). 1. (10). ЩIэжьей кьыльхунур кIуэцIкIэ зезыхъэ псэуицхъэ. Жэм псэф сиIэщ, нобэ лъхуэн, ицIэдейлгъуэн [КъарэлъаишэжиIэу]. Нэгъуху, 34. Сэри унэм сьщIыхъэжыным и нэкIэ ищыым сьщIыхъэрти, шы псэфым сьтелгъэщIыхъырт, и сокур, и шыкIэр хуэзгъэкъабзэрт, кIэрымылгын кIэрылгэмэ, шытхьуницI сьтхэр сиIэт. Анка, 382. И кьуэ нэхъыжъ Хьэту лъыцIэу зи ныбэ из гуэрым деж Iутт, лъыцIащицIэу жэмьщIэ псэфкIэ кьагъэгъуэауэ. Кьалэн, 427. 2. (1). зэхъ. Бэгъуа, зызыжъа. Гъатхэр гуфIэу кьыIуплгэмэ, ШIылгъэ цхьуантIэр мэхьур псэф. Гъатхэм и бзэ. «Батырыбжъэ», 9.

ПСЭХЭПЭ (1). ФIамыгъэжу е лъы зыщIэмыкIыу лIа Iэщ, джэдкьаз с.ху. Жэмьыр лIа нэтрэ, Хьэту фIигъэжыжати, лъы ткIуэпс кьыщыщIэмыкIым, «псэхэлэр хьэрэмьщI», жиIэри и фэр трихри икьуащ, вакъапхъэ ищIыну – арат илгъэс псоклэ кьылэжъар. Кьалэн, 429.

ПСЭХЭПЭ ХЪУН (5). ХьэрэмьщI лэн. Хэт и былым псэхэлэ мэхъу, хэт улэгъэ хьуащи, сьмаджэщыым егъэишэн хуейи. Нал къута, 297. Езым [мэлыхъуэм] фэр кьыхуонэ, ревизэ кьакуэмэ: мы мэлыр хьэм кьауIати псэхэлэ сьмыгъэхьуу фIэзгъэжыжати, фи фIэщ мыхъумэ – мис и фэр, жиIэурэ яригъэлгъагъумэ, езыр хейуэ хокI. КIапсэ кIапэ, 11. [Адакъэжъыр] -Псэхэлэ мыхъуамэ, ундэрэщхьуар Iуэху? Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 492.

ПСЭХЭХ (1). Ажал. Родинэ лъэщу дгъэлгъапIэр Псэхэхьу бийхэм хуцъыту, Ди псэм кьелэну хуэбампIэр, Кьэмыхъужыну идуду, Дэ ди лъэцагъым хэхъуэну, Мы бжъэр солэтри согуфIэр; Iуэхур жытIахэм тетьну Зы ткIуэпс кьызымынэу сэ софэр. ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120.

ПСОМИ (359). нареч. Зы кьэмынэу, щIэкIыу. Лу, дауи, и гуи и цхьыи кьэкIыртэкьым а властыр къуажэ псоми, псыхъуэу цыIэ псоми зэрынэсар, дыгъэ нурым хуэдэу, цIыхухэм я гур игъэхуабэу, нэм нэху иригъэлгъагъуу, гъатхэм хуэдэу, кьэрэхьэлгъыкьыр игъэгъуфIэу хэкум кьызэрехьар. Хъуэпсэгъуэ нур, 315. Дэфэрэдж зыхуейуэ хъуам уцIэмыуницIэ: зэмьфэгъуу шылэ, кIыщмыр, дарий моф, кьэдабэ, дыщэ Iуданэ – Iэджэ мэхъу, езыри хэдыкIынкIэ, уагъэ щэнкIэ ахьырзэманичи, арицхьэкIэ гъунэгъу хьыджэбэ, физ, сэ сцIэрэ нэхъ зыхуицIыхъэну хьэблэм дэсыр, ицIыхъэху ицIри, ицхъэж сьт хуэзэфIэкIыным псоми унафэ зырыз яхуищIащ, езыр ицIыхъэху зыцIэ цIыхубзхэм яхуопищIащ, егъаишэ, зэзэмызэ кьыдэхуэмэ, нэхъ ицIыгъуей гуэр ещIэ. Лъапсэ, 115. ПцIыхъэщхьэкIэ джэдэщыым джэдкьазыр екIуэлIэжмэ, Джэлил джэд анэм яхэсу лъэуейм тесси, инкубаторыкьуэр и закъуэпцIийуэ псоми япэIэщIэу, зигъэбырыбу кьуэзгъэнапIэ кьуэсци. Бабыщыкьуэ адакъэпщ, 482.

ПСОРИ (484). нареч. Еплэ псоми. ЛуздэкIуэнури здэжэнури имыцIэу щытт, мыбы псори ещIэ икIи илгъэгъуащ, ауэ цыхьуекIэ зызумысыжмэ, нэхъыфIи, жиIа е и адэм папцIэ псалгъэ гуапэ зэрыжиIар ара, сьтми Лу и гур зыгуэру кьэхьури псори кьыIуэтащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 595. ЩIыхуэр итыжыну

и пхвур иЦиггаклуари гурыгуэгүүт: и адэр е и анэр хвэжыгээ, дагээ сьт жалзу тыкуэнтесым деж клуэмэ, Иэнэцлү кбагээжырт, Назифэ клуарэ хвэйджэбз дахэ дьидэ цыклым тхэмыщкляфэ Лей зытриггауэрэ и цхвэр квимылэту елэлумэ, зи иЦыхуэ ятелгым флэгуэныхэ хвурти, кбиггэцлэхвуртэктым, зэрелгэлуа псори кэрымитми, и ныкгуэр кэритырт. Лэчымэ, 391. Лэтифэ операцэ ицлү операционнэм илэту, тхэм ецлэ абыкля кбэхэшир, комиссэ кбэсаици, псори зэлаицлэ, абы и Гуэху скальпелыр зылыгыу сьмаджэм ицхэщытым и тхэклымэм ицырхэри, модрейм и ицхэщытым зилэтиш, езыми и итлыр илэтуэ кбыщыуд: Хэлат! Льяпсэ, 8.

ПСОМКИ (7). нареч. Сьткли, сьт илхэныкбүэкли. Сьт дилэми, унэкли, ишынкли, цыгыныкли – псмкли дьздэгүэиэни. Шынэхужыкбүэ, 44. Сэ а шы псыницлэр згүэуататэм, лус зыхуей псомкли згэницилэнт, Цахууцлэу и иЦылым сездзынти ШЦым си Шыхулаггүэ ицысицилэнт. Шыхулаггүэ. «Шум и гьуэгу», 14. Нартыхум и макгыр зэрызэхихуэ, Мэмэт-ицлакгуэр пхвэри коньякыр и румклям из ицлаиш, итланэ езым и румкляри квилэтиш хвэуэхуэну: - Дыгун дыггэл, жыпэмэ, дыгун дыггэли, итлани, акгыли жылэ, напи жылэ, нэмыси – псомкли ицанхэ зытетхыж ди пашэр куэдрэ ди пашэну, бэлуицлэунишэ дунейм тетын ди гуанэц. Льяпсэ, 80.

ПСОУЭ (80). нареч. Мыкбутауэ, зыри кыщымыщлауэ. Мес, танк гуэрым зиггэбгунлэу А члисэм бгвэдоклуатэ, Квугаггым кбүэту Марфэ кбоплэ, Танкым ицхэр тыраклуэ, Сэлэт гуэри мис кбопицилэ, Гуэгуэм псори зэцициш, Бомбэр кбюуэ, иЦыр мэлгальэ, Танкыр псоуэ мис кбэнаи, А члисэм еггэпицауэ Танкым топыр иггэуаиш, Марфэ ицтауэ гуэвауэ И нэр псыницлэу иуфлыицлаиш. «Бдзэжбешцэм ипхуэ», 163.

ПСЫ (316). 1. (164). Псыежэх, тьенджыз с.ху. [Дэфэрэдж жицэ:] Си сабийр си иЦылым ипхауэ псым зыхээдзэнурэ, ситхэлэмэ, ситхэлаиш, сыхэклыфмэ, сыхэкляиш. Льяпсэ, 41. Бабыиц анэр кбывэллэклэмэ – зы шыр иЦыклы псы Гуфэм кбывунаици, «уакъ-уакъ» жицэу иреджэ, арицхэкляиш шыр кыкылы псы Гуфэм Гутыр псым хыхэну и гүггэхэктым, езыр-езыру удзым хэтиш, удз гвэггэхэм хэндывабггүэ тетлысхэр флэхэлэмэту. Бабыицкбүэ адакбэпш, 478-479. Гватхэр кбэсаи, уэлбанэрилэ хвурэ Шхэлмывэкбүэпсыр кбюумэ, ишклым клуэ сабийхэр псым зэпрымыкыфу кбэмынэн паницлэ, кбюажэ зэлуицлэм унафэ яци самооблаженэу ахвиэ кбыхахуэ, псым лэмыж тралэхэну. Мазэ ныкбүэ ицхуантлэ, 511. 2. (152). Ущызэкляицлэплэ тклуаткгуэ. А, емынэ унэу хэм яшхыжын, наклуи, псы ефэ, иужыкля бгвэуэтыжынкбүым, - жызоГэри дэнэ: сэ ишхуэмылаклям ськбюлэ, езыр пхэциклэ йоклуэнт, псы зэрыхуэлэр нэрылгавгүэ нэтрэ. Анка, 381. Темыркван мыггуэр нэхгбэуэ зытеклуэдар Мысост и бзэуиш, - жицэри пэгуным псы ириггэжыкбүэиш [Хэбибэ]. Налкбута, 290. Астемыр

ишклым клуауэ, Думэсари жэмыи зэрыицлэкли, Лу кбывицылгэтиш, псы тлэкли и нэкли иЦыкляиш, зыхуанэри, бгвэуэтмэ кбэицтэ, хадэмкля илгавдэри бзэхаш. Мазэ ныкбүэ ицхуантлэ, 554.

◇ **ПСЫМ ГВУЦЭУ ХЭКЛЫЖЫН** (1). Псалгэмакбүым, Гуэху мыкбүмыщлэм зыри кбывицымыщлү кбыхэклым. Абдежым хвэм и клям псы иЦлэуэмэ, есыкля лэзэ мэхуэ жыхуалэм хуэдэу, езыхэр [иЦыхухгүхэр] псым гвүцэу хэклижрэ иЦыхубзым и закбүэ губгүэ кбывициари даици... Льяпсэ, 13.

ПСЫ ИЦХЭКЛЭ МЭХЫН (4). Хуабжыу псы хуэлэн. Псы уемыфэу ублэклину Лэмал зымылэнт, адэклэ кбүм заицлэиш, псы ицхэкля умэхами, тклуэпс бгвэуэтынкбүым. Анка, 381. Пишапэр зэхэуахуэ кляртлофым дыхэлгати, дыкгэмэжлэуэ ди ицхэр мэуназэ, псы ицхэкля домэх. Зи лэрыгыгыпс тлыгэ, 527. Дэфэрэдж хыбар лэджи зэхихаш, езым хуэдэу хэкум ираиш ясырхэм кбэицишлауэ, кхэухыым ихуэным хуэдицилэ-хуэдици ираггэтигысхэрэ, тенджызым тэхэуэ нэужь, псы зэфэн кбүдейр яухмэ, хэнтхгупс тенджызыпскля ягавэуэ, псы ицхэкля мэхри тенджызыпс ефэрэ ныбэуэ хвурэ адэклиэм нэмысу лэуэ, и хвэдэр псым хадэжэу. Льяпсэ, 39.

ПСЫ ЕФАПЭ (3). Лэщыр псы ираггэфаэ иЦыплэ хэха. Псым уеклуалэмэ, псы ефанлэм Бжэнымэ тлэкли кбывицыицлэхэж. Мывалгэ иЦыплэу даицэ иЦылэ. «Ваггүэ махуэ», 354.

ПСЫ ИНА (1). Уэшх нэужыым, е уэсыр ицтыккляуэ кумблэмбхэм кбэиш псы. Уи иЦылым хуэзэ псыгуэ гвэгкбэбзэ, клянауицилэ-ицы дэтикыкли, псы инар иггэкли. Аргбүеи, 388.

ПСЫ КЛЭНТХ (2). Псы клякбэиш. Псы кбүэклииш иггуклякбүым – Дыркбүэ заицлэиш кбэбггэицлар. Си иЦыналгэ. «Батырыбжэ», 59. Сыхыным хуэдэу псы уэрари, Псыхуэуэ сьдыххэм, иггукляиш, Псы клэнтхэ кбэинамэ, – куэдрэ? Уицкылуэ уи гум ибүбдыр. «Ваггүэ махуэ», 83.

ПСЫ КБЭЛГАПЭ (1). Псыкбэлгэ. А псы кбэлгэплэм деж гуаклуэиш, Псыр емызши мэхихэдэ, Сэ ныздэхыници си иЦлаклуэуэ, абы дьтесу псы тхыдэм Дгвэклиуэниш дэдалуэу ицыххэицхэр. Дэ кбэтипсэлгэхэр дыггүасэ. «Шум и гьуэгу», 70.

ПСЫ КБЫХЭШЫПЭ (1). Псы кбывицыхаш иЦыплэ. Ислэмей кбюажэм клянауэм нэмыщлү псы кбыхэшыплэр Гуаицлэну кбэлэн ицаицлат. Зи лэрыгыгыпс тлыгэ, 524.

ПСЫ НЭПК (5). Псы Гуфэ задэ. Псыр йожэхыр темытылэу, Псы нэпкбэитлым дэмыхуэж, дыицэ шууэ зэм иЦыхыами, И макъ дахэр имыхуэж. Псылэрышэ. «Батырыбжэ», 7.

ПСЫ ИЦХЭЛ (4). Псым иггэххэжэ ицхэл. Иджи а псы ицхэлэр хвэжэжыртэкбүым, зэкужэ ябгынэжам хуэдэнт. Хвэупсэггүэ нур, 301. Псы ицхэлэр тлу мэхбури, тлури флыуэ иЦлэулуэиш, бэлыхуэ мэххэжэ, хвэжыггэр ицаббэзэ еицлэ. Мелыгыч, 469.

ПСЫ ИЦАГ (5). Псым и гьашлэ. Псы архуанэм я ицхэр я ицаггыу кбыхэлгэрт, псыр яутхырт, зым зыр хигуэрт, зыицаггэмбруэрти псы ицаггэ заицлэиш заггэклиуэдырт, кбывдэуейжамэ,

дыхъишхырт. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 630. Чопракъыис дунейр икбутэжырт къиуауэ, мывэишхуэ ятэм хуэмыггэхъейуэ цытар иджы зэриудэкIыу, псы щIаггым щIэлъу ехъыр. Щынэхужьэкъуэ, 55.

ПСЫ ИУФЭ (32). Псыежэхыр зыдэт къуэм и джабитI псым хуэггээр. ЗымащIэу набжъэр къэсысми, Квэтлгъагуми жыжъэу фIыцIаггэ, Бзу макъхэр мэзым къыщыIуми, Е лейуэ чыцэ къолгъагъуэ, Е губгъуэм хуэтицIу гурьыщхуэ Дыгъужь сурэтхэм къакIухъми, Псы Иуфэм Иусми зы хъэщхуэ, Зы ихыр тфIэлэйуэ квэтлгъагуми – Дэ псоми доплъыр дысакъыу, Мычэму псори долытэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48. Дэфэрэдэж псы Иуфэм Иусу япIати, есыкIэкIэ Iээт, тIэу-щэ и кIару къызэрэхъкIэ псыр щIитхгъури къызэплэкIащ, си ужьым иту зыгуэр къакIуэу пIэрэ жиIэу, арихъэкIэ дэнэ – псэ зыIут илгъэгъуакъым. Лъапсэ, 53. Псым есу теса бабыщ быныр я шхэгъуэ къэсэрэ псым къыхэкIыжмэ, къызышиа адакъэр гузавэу псы Иуфэм Иути, къыжыхъ-нижыхуэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 489.

ПСЫБЭ (1). Псы куэд. Мазэм, кхъуафэжъей хужьыбзэм хуэдэу, Зэтиупциу псыбэр, вагъуэр къэпцищыпциIынт. Псыр къежэхуэ уафэм щытыггэмэ... «Вагъуэ махуэ», 338.

ПСЫБЭКЪУ (2). Псыр щежэх къуакIэ, псы жапIэ. Иджы бжъыхъэ хуауащи, псы къежэхыр мащIэ хъужащ, уеблэмэ псыIэрышэ гъужа яхэтиц жыпIэни, псыбэкъу цIыкIуу дихар гъуэцэ хуауащи. Нал къута, 300. Иджы бжъыхъэ хуауащи, псыкъежэхыр мащIэ хъужащ, уеблэмэ псыIэрышэ гъужа яхэтиц жыпIэни, псыбэкъу цIыкIуу дихар гъуэцэ хуауащи. Нал къута, 300.

ПСЫВЭ (10). Псы къэкъуалгъэ. Куэбжэм култармец къыIухъамэ, хъэ ирауштырт, е псывэ къытракIэрт, гъуэцI гуахъуэкIэ къыIузыхужы ухуазэрт. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 502. Иусыпсыр къавэрт, ткIуэпсхэр лъейуэ, Лэпс тхъурымбэр псывэм кърихъэкIыу, СыгуфIэрт сэри псом ялейуэ, Лэпс Iувым и мэр къысщIыхъэхукIэ. Лэгъуп цIыкIу. «Шум и гъуэгъу», 50. И тхъурымбэр и гъуэмылэу, Мывэ хуээми щIеггэанэ. Псыр шы щхуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208.

ПСЫГЪУЭ (2). Мыггум. Дауи ещхъын, «ХъэблэшкIэ» зэдэж жэмьыр Iэхъуэм илгъагумэ, «уа, мы жэмьыр уанэ жэмич, ушэсу шыггажэ урикIуэну уасэ илэкъым», жиIэу ауан ищIырт, жэмьыр лъакъуэ псыгъуэт, и ныбэр ишэжауэ. Щынэхужьыкъуэ, 18. Дэнэ деж а гъуэгъуэ мыгъуэ ежсам дыркъуэ къыщыптридзар, хъэжы? – жиIэри зи лъакъуэ псыгъуэр рессорэм хуэдэу зэфIэщIэ Бэтокъуэ IкIыхъыжъ щIэупцилащ. Хуэпсэгъуэ нур, 78.

ПСЫДЗЭ (3). Къулейсызыггэ къэзышэ псы къиуа. Уи губгъуэ кIэщIырт Пиэплгъу хадыкIырт, Тэрч къызэрэкрIи Псыдзэ зэхешэ. Адыгэ Хэку. «Дамыггэ», 224. Автоматыр илыггэрэ и къуэр къытэуауэ къыфIэщIэмэ, [Иуарэ] нэпсэлгъэжырт: «Хъуэу, тIасэ: Алыхъым къысхуууха къалэныр згъээщIащи, си быным сащхъэщысащи, псыдзэм

езмыггэхуэ, мафIэм езмыггэсу, си щхъэгъусэми хуэфайцэ хуэщIащи. Къалэн, 436.

ПСЫКЪЕЛГЪЭ (1). ЛъаганIэ гуэрэм къехуэх псы. Шэджэм аузым дэт псыкългъэр Цыхъар бгым къехуэ сэ къысфIоуцI. Шэджэм псыкългъэ. «Щхъэлыкъуэ», 377.

ПСЫКЪУИЙ (7). Псыр къызраш кумб. Акъыли хуейкъым цIыху ерыщырт, Ем хутырелгъэхэ гъуэцI лгъэмыж; Псыкъуийр и закъуэ исеиници, ЦIыху губзыгъицэм къатIэщIыж. Делэ. «Дамыггэ», 114. [Долэт] И гурыфI къикIмэ, куэбжэр Iуихырти фызхэр къыдиггэхъэрт, ауэ къытехъакъэ – хъэпарижъыр псыкъуийм ирипхырти, итIанэ еплъыт псы пэгун къыхи. Хуэпсэгъуэ нур, 243.

ПСЫЛГЪЭ (2). Псы зэрызэрэхъэ кумбыггэ. ЗуапанIэ гъуэгум сыщыпциафIэу Къызггэжт псы цIыкIэр сэ си псылгэм, Сыхъэт сувейIэм, сицIырт сэ мафIи, Си лэгъуп цIыкIур мафIэм псылгэрт. Лэгъуп цIыкIу. «Шум игъуэгъу», 50.

ПСЫНЭ (5). Къуэ джабэм, щIыуэхым къыщыщIэж псы. Псынэм деж дыщетIысэхам мафIэ тIэкIу тцIлат, хъэлывэ къыздетхъэжъар дгъэхуэбэжынуу, Алыхъым ещIэ Шамум къызэрилгъэгъуар: ашыч хыфIадзэжа гуэрэм и щIаггым скорпион цIэсу къилгъэгъуащ. ХъэщIэ лъапIэ, 401. Псынэ къабзэр къыкгуэлгъыкIыу Мывэжъ щIаггым къыщIекIыкI, Толгъкун цIыIэм хэлIэнкIыкIыу Псы ткIуэпс нэхур холгэтыкI. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 69.

ПСЫНЭДАХЭ (5). Къуажэм псыми я цIэ. Псынэдахэ – ар къуажэщIэу А псы цIыкIури цIэзыщар. Псынэдахэ. «Вагъуэ махуэ», 346.

ПСЫНЦIЭ I (3). Хъэлыггъышхуэ зимыIэ. ИтIани джанэр къызыщых, Абы мыр жиIэу зэхахащ: «Лгъы защIэц джанэр – хъуниц бэракъ, А си лгъыр мафIэу ирелыд, Бийр лгъэцими фыкIуэ, фыхуэсакъ, Фи гъусэу фхэтым сэ сеплгъыт». Сэлэт нэхэ хахуэм илгъау Зауаем нытыр къыщыпцищыпциIт, МуфIынкIыу мафIэу къэлыдау Гъуэгъу хъэлгъэр псынцIэ дэ къытиащIт. Нып. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 21.

ПСЫНЦIЭ II (12). Хуэмыггэ хэмылгъу зекIуэ, зежэ. Зиукъуэдиймэ, зэщIэскъыскъуэ, ГъуэцI гъуэгъуу тIуащIэр къиггэпсалгъуэ, МакIуэр, макIуэр мафIэу псынцIэр, МылIэжыныр зэдиIалгъуэ. МылIэжыныггэм и мафIэгум. «Дамыггэ», 234. Бложыр Фарзи псынцIэ дыдэу, Хуэму кIуэныр ягу имыдэу. «Тисей», 477.

ПСЫНЦIЭУ (37). нареч. Жыы щIэгъу хуабжы. Махуэ енкIэ шуур къэжауэ, Фызыжъ пицIэм къэсыжауэ, Гузэвэгъуэр къакIэлгъосыр, А иныжъыр псынцIэу къосыр НанIэзытIэу къохгъу телгъыджэ, КъыхыфIедзэр щIалэм гъуджэр, Шум и ужъыр мэхуэ мылгъэжэ. «Елбэздыкъуэ», 19. Удз гъэгъахэр а лгъыжъ плалIэм НыIэщIелгъэхэ къыхуэгъуфIэу, Рауи псынцIэу къэнэщхыфIэу. «Тисей», 482.

ПСЫПЭ (6). Япэу гъуэгъу зыщI псы. А псытэм и ужьым кърикIуар аращ мо ежэхыр. Мазэ ныкгуэ щхуантIэ, 569. Щэхуу псытэр мэлущащ, И шкIур макъым бгыр щIодэIу, Псыр хуит хъуным ныхуэпIащIэу Нэпкъым елгэм – макъ еггэу. Псынэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 69.

□ **Псытэр зэрыклуэм псыклэр ирожэ** (1). Япэ итым хиша гьуэгум адреихэри ироклуэ. [Ботэх кьыхуэзам кьыжрелэ:] Псытэр зэрыклуэм псыклэр ирожэ, уи кьуэр уи гьуси! Льяпсэ, 70.

ПСЫПЦІЭ (1). И льягур упхрыхуу ятлэпсуцыт. *Мыхьейуэ цысым уныклаш, Псы дьидэр кьащтэ, емьжэхрэ – Псыпцлэ хьужыници, зэцлэклаш.* Пасэрей хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362.

ПСЫТЕПХЪЭ (3). Псыежэхьр зэклэщлэжу чэнж шьыхуу щыпцлэ. *Шым хьэ есыклэ цлауэ псым кьыхэсыкльыжырт, Астемьр ерагьыу емьлыджым кьэсыллэри, шхуэмылаклэ псым хэлъыр зьларигьэхьащ, арицхьэклэ ар кьэбукуэдий хьунуткьым, лэарыгьыпсыр иыгьыурэ шыр псытентхэм кьэсу льякьуэклэ увыху кьэклуаш.* Хьуэпсэгьуэ нур, 165.

ПСЫУНЭ (7). Цыхур щыб щикл щыпцлэ. [Дэрдэхэ кьадым жрелэ:] Псыунэр пцлантлэм пцланэпэ дьидэм дэсицльыхьащ. Си унэм клэрысицльыхьэм, нэхэ Теижи, жэци махуи умыбауэ пхуэшиэчын? Хьэсэпэхьумэ, 417. *Дорофеич зэретлысэхьы, Сосрыкьуэ и бомбэр псыунэ льябжэм щиллэхьэц, фитильр щигьанэри кьыцлэпхьужащ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 625.

ПСЫУТХ (3). Псыр кьару хэлъу кьыдэзыутхей ухуэныгьэ. *Огнемет жыхуалэр а махуэм кьащлаш, огнеметым мафлэ бзийр псыутхым ецхьу кьыутхмэ, шыри шым тесри мафлэу кьызэцлэлыдэурэ цхьэпридзырти, шыр цхьэхуэу, льыр цхьэхуэу тьури цьыдагьэм хуэдэу исьрт, итлани Кьэрэмырзэ шыцхьэмыгьазэти, и дзэм кьалэр кьащташ.* Лыгьэ, 411.

ПСЫФ (40). *пльыф.* Псы здынэса, псы зыхьыха. Хэт я собрани яхэгьэхьэ – Сыхьэт сабыру цымысыф: *Дэубжытхеймэ, пащлэм хохуэ, Кьеубжытхэхьмэ, жьаклэр псыфци.* Зы критик гьуамэ сэ соцльыхур. «Дамыгьэ», 219. *Ди пьлэ псыфыр цхьэрытхуэ Сэлам зэтхыжырт, дьыцлэнтлат.* Нып «Щлалэгьуэ щьыналъуэ», 22.

ПСЫХЭКЛУАДУ: ◊ **псыхэкладуэ клуэдын** (1). Пцлэншэ хьун. Абы [Жангулэз] дэнэ щыцлэнт хьид махуэр гузэвэгьуэ махуэ хьуну, нэцл итшыныжари, мэл фьыцлэшхуэ цуклари псыхэкладуэ клуэдыну, абы щылыжкклэ клапсэ кланэу кьызырыцлэдыжари кьыгурагьэлуэну. Кларсэ клапэ, 18.

ПСЫХЭУЭ (2). Кьэзыльгьэтыхь, псыхэс псеуцхьэ. *Бассейным и курыкупсэм фонтан цльылуи хэщльыхьат, псыхэуэ сурэту цлэм и жьэм псы кьыжьэдиутхыкльы.* Аргьуей, 387. Псым нэхэ цыгьуазэр кьаз, бабыц, псыхэуэц, сэ сицлэрэ, нэгьуэцлэ Иджи цьыцлэц узэуцицлэ, - жицлэри мыицэ льябьыцэжьыр кьэзурымащ. Кхьухь пхэнж, 505.

ПСЫХУЭЛІЭ: ◊ **псыхуэллэр игьэклын** (3). Псыклэ зыгьэнщып. Псым псыхуэллэ ирегьэклыр, Псыр псы хуэллэм, хэт еллалэр? Псыхуэллэ. «Мывэ хуабэ», 271. *Псыхуэем нэс жэурэ псы кьахь, гьуэгурыклуэ кьомым я псыхуэллэ ирагьэклын я хьисэпу.* Нал кьута, 212.

ПСЫХЬЭ: ПСЫХЬЭ КЛУЭН (11). Псы здэщыпэм кьыпхьыну ежьэп. *Псыхьэ клуэхэм*

загьэцлагьуэ, Пхьэхьыр зэцхьыр набдзэ кьуаниши, Хьэлгьэ. «Мывэ хуабэ», 197. Хьэбибэт унэр зезыхьэр – махуэм тлэу псыхьэ клуэрт, цхьэл клуэн хуеймэ, ари зи фэ дэклыр и анэрат. Щыпэхужьыкьуэ, 21.

ПСЫХЬЭЛЫГЬУЭ (17). Адэ-мыдэклэ жаплэ ищлурэ жэ псы. *Псыхьэлыгьуэр гумызагьуэ Кьэутхьуауэ бгым жьэхуэуэ – Гьатхэр кьосыр, гьатхэ дахэу Гьэмрэ щьыпцлэ цьызэхэуэр, Удз гьэгахэм цьылгьэр яцтэу.* Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112. *Псыхьэлыгьуэхэм я жаплэм Удз цыгьэгахьэц цьлэрашлэу, Мылу цытахэр нэхьанэм, Псыуэ мэджэгухэр хуэпцлэу.* Гьатхэ. «Бгы льяпэхэм деж», 109.

ПСЫХЬЭЛГЬАХУЭ (5). Псыежэхьым кьрихьэха пхьэ, жыг. *Щхьэлымьаэкьуэпци кьыуати, батэкутэр игьэшырт, псыр кьуэм дэмыхуэжу кьехьырт, псыхьэлгьахуэр хэзу кьыхьу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 50. *Мест дэгьуэ льягьыу Мусэ псы Гуфэм Гутици, абы Астемьр флэлуэу, Мэсхьудрэ Нурхьэлийрэ псыр кьапож, молэ Сэид и льыцлэ Елдар и гьусэу псыхьэлгьахуэ йоцэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 62.

ПСЫХЬУЭ (16). Псыежэхьыр здыдэт кьуаклэ. *Якьуб Чопракэ псыхьуэр республикэ цхьэхуэу кьылгьытэрт, дэтри дэсри езым и Лэмыцлэ илгьу.* Нал кьута, 251. *Флэфлэми Иджем ялгьыпсым, Дэзагьэм псыхьуэм флэтэмэми.* Псы. «Мывэ хуабэ», 274.

ПСЫШЭ: ПСЫШЭ КЛУЭН (4). Псы здэщыпэм кьыпшыну ежьэп. *Махуэ гуэрным дежурнэныр сэ кьыслгьысри псышэ сыклуэн хуей хьуащ, цьызакуэуэм бошклэ иту пцлэгьуалэжэ гуэри цьлэцлауэ – арат псышэ дьызырыклуэр.* Зи льярыгьыпс тьыгьа, 519.

ПСЫІЭ (3). Псыклэ гьэнщлэ, псы куэду зыщлэ. *Уи цхьэцыр жьыбгьэм цьлэцтэу, Уи Гупэ пьвари клэзыти, Нэ псылэм гуанэр шьуатэу, Псалэнишуу уи Іэр сэ скьузти.* Уи деж сыноклуэ. «Шум и гьуэгу», 61. *Іэбэлгьабэм, псылэ гуэри Телэбауи льым кьыфлэуцлэ.* «Индийскэ поэмэ», 366.

ПСЫПЭРЫШЭ (4). Псым хаша псы льягьуэщлэ. *Кьуажэ зэлуцлэм цьыжапаш; «Мырац Гуэхур зьыутыр: унафэцлэхэм ди пцэ кьыдалгьыащ кьэзакьхэм псылэрышиэ яхуэтишэну».* Зи льярыгьыпс тьыгьа, 524.

ПТУЛГЬКІЭ (13). Ткьлаткьуэ гуэр зраклэ абдж хьэкущыкьуэ льягэ хьурей, пцэ псыгьуэ илэу; бащрыбэ. *Иринэрэ Апчарэрэ ашык сытхэр зэпнахьурэ дадэм иратырт, птулгьклэ цьыкьукомым ит цхьуэем я мэр кьащцлэхьэмэ, я гум кьэклэрт, мыбы хуцхьуэ зэрыцлалгьыар мэ закьуэмклэ кьэпцлэни, жалэу.* Нал кьута, 281. «*Автосервисым*» тетыр фадафэци, птулгьклэ гуэрклэ ухэмызэгьэну Іэмал илэкьым, иджы ар хэгьэрей цлэ зэрыхьунур арат Ботэх зэгупсыср. Льяпсэ, 98. *Мэкуэ Іэмбатэ кьалэм шизэмэ, фэтыджен птулгьклэ кьуахьуэжынут.* Хьуэпсэгьуэ нур, 305.

ПУД (2). *пльыф.* Мьлгьаплэ. *Тхьэмахуэ махуэ кьэс бэзэр цхьэклэ, ахьшэр клуэ пэтми нэхэ пуд мэхуэ.* Нал кьута, 236.

ПУДУ (3). нареч. Мылганапэу. Бээрым шхвэл мывэ яшауэ пуду ятын ямыдэмэ, мывэр зыцэхум мывэр зейр зегуигэпынумэ, квеицырт: «а-а, Іэнэжэм яцищи, абы ухээггэн», - жалэрти Шхвэлмывэкгуэ дэсыр ауан яцицырт. Хьуэпсэггуэ нур, 57. Абы нэмыцилуи цыцлэт «квиггэхуанлэ». Ботэх гэммахуэм Іэцихьуэхэм я деш кІуэрти, мэл е Іэци квеицэхурт пуду, хьарзынуэ зегуриуэрт, шхвиц-плы лейуэ квымишуэ зэи квэкІуэжыртэккым. Льяпсэ, 25. [Гьуумар квеицэхуа пхьуантэр] – Музыкэ имыламэ, нэхь пуду квеицэхунт- [жилац Мусэ]. Хьуэпсэггуэ нур, 216.

ПУДЫЖЬ (1). плыф. Зи уасэр фЫуэ льяхьшэ, уасэ зимыла. Квэрэшей мэл жыхуэпІэр пудыжиц: зэблэбду уоггуэнт. Нал кьута, 272.

ПУДЫН (пудш) льямыІ. (2). Уасэр мылганапэу, льяпэу шымытын. Бекван дэни квеицицла КвалэКыхь льяныкьуэмкІэ Іэцир зэрыпудыр? Нал кьута, 291. Хэт и пицланти квеидэлгадэ, Ди хьку хьэцилэ мыпудын, Ди нэхьыжьу ди тхьэмадэм Хьэцилэм уи Іэр иубыдыни. Фыкблаггэ, хьэцилэ. «Партыр ди пашэу», 100.

ПУЛЕМЕТ (33). Шэ куэд зэрыкІ псынщІэрыуэ Іэщэ. Пицыжь-уэркьыжьхэм я дээр хадэхэм, мэкгу пыпхьуэхэм, гуэцхэм шІэтІысхьауэ квеицІэклац, Мэтхгэным и отрядыр кьызэрыкІуэ уэрамым я пулеметхэр кьытеггэпсауэ. Хьуэпсэггуэ нур, 320. Цыхур зэрызекгуэу цыта нэужь, тутнаквэциымкІэ еІац шІэсыр хуит яцигыжыну, арицхьэклэ унацхьэм тет пулеметымкІэ квеуэ цыхьгум, цыхур кьэгуэжыуэ, ІэлфЫуэцІэм хуэдэу хьуауэ, я диным икІац, уІэггэ хьуа, кьаукІа шалгаггум. Зи льяэрыгыпс тЫгга, 525. Кьырым и шхвэм адэкІэ-мыдэкІэ бгьуэницІаггхэм Локотош пулемет сьтхэр ириггэувац, нэхь льяхьшэлуэ – миномет, топ уапІэ шІлац, партизанхэр кьуэзгэнапІэ хьарзынэхэм кьуэсу иггэтІысац, уалгэІэсыну Іэмал закгуэ имыІэу. Нал кьута, 299.

ПУЛЕМЕТЧИК (3). Пулеметыр зыгьауэ, пулеметгьауэ. ТеианкІэм ит пулеметыр льяжьхэм триубыдауэ пулеметчикым кІакхьур зыІэциггэкІыртэккым. Хьуэпсэггуэ нур, 295. Кьуришицхьэм докІри адэкІэ-мыдэкІэ мывэ гьуанэм ис пулеметчикхэми якІэлэоплэ. Нал кьута, 292.

ПУЛЬС (1). Гум и лэжьбэкІэм епхауэ лынхтхуэм и джабэхэр зэхуэдэу зэрыхьей шІыкІэ. Варварэ Романовнэ цыхубзым и пульсым еплгэмэ – экстрасис зацІэц, итІани дыцэ ІэлыныишхуитІ дохутырым и халат жыным кьредзэ, «зыр Дэфэрэдэж ейиц» жеІэри, арицхьэклэ Варварэ Романовнэ ІэлынитІри фызым и Іэлхьуамбэ сосискэм ешхьым фІекгуэри, цыхубзыр жеин шхьэклэ мастэ хеІури кьоувьж. Льяпсэ, 18.

ПУНЭЛАТ: ◊ **пунэлат ехын** (2). Ешхьдэн, егиен, Іумпэм шІын. [Астемыр] Зыхэтхуни, Іумпэм тицыни, дыхуэзэм пунэлат етхыни, арац абы хуэфайцэр. Хьуэпсэггуэ нур, 79.

ПУНКТ (8). Зыгуэрным хухэха шІыпІэ шхьэхуэ. [Комендантым Алыджыкгуэ кьыжреІэ:] Уэ контрольно-пропускной пунктым деш шьытым уахэту зы машинэ дэнэ кьэна, зы шьыдыу

блэбгэкІынкьым, дэзышири дишири зомыггэцилауэ. МелыІыч, 466. Локотош и хакІуэр ирипхри бгым хьэлбакьуипІу дэпицац, и команднэ пунктым кІуэну. Нал кьута, 299. Ликбез пунктым Астемыр цаукІыну хуежьат, жилэу Лу шьыжиІэм, абы и хьыбар Саримэ ицІэу кьыицІэклац. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 538.

ПУТ (16). Килограмм пщыкІух хьу хьэлггэ. Хьэжыггэ путий фІэкла зы унагьуэм хуумыхьэж мазэм хуэзэу, жилэу Инал кьыидиггэкла унафэми йозэггэ умыхьэжу пхьуэжмэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 633. Абы ицІылуэ си интендантым кьипицац: хьэжыицІэзэрыпкІутэ ашыкитІым пут ицныкьуэм нэблаггэ йохуэ - [жилэри комендантыр и макьым кьызэрихьэклэ кьыицІэклиац директорым]. МелыІыч, 472. Шхьэл жыпІэнуци, арац: нартыку тиэр занцІэу яхьэжыркьым, нэхьапэ ицІыкІэ яиэц, пут бжыггэр унагьуэм нэрыбгэ исым трагуаиш. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 605.

ПУШКИН (17). Урыс усакІуэшхуэ. ГэциІэггуэныракгэ, Петербург кьалэм дэса Пушкиным адыгэм я псэукІам нэхьыбэ хицІыкІыу кьыицІэклац сэ хэкум ису кьэгуэуэурыкІуам нэхьэрэ. Льяпсэ, 7. И бын гупсысэм ар хэту, Площадь мывалгэм и дей Тетиц Пушкин, жэцкІи зэфІэту, Ар сэлэт плырици – мыхьей. Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгү», 35. Ди насыпти, Алий дызэхуишэсуре класс кІыфІым дыцІэсу Іэджэм дриггэдаІуэрт, хэкум кьыицыхьум гу лыидиггэатэрт, адыгэ тхьдэр кьыиджилэрт, адыгэ хабзэм дыхуиуэциІт, кьыидэуициерт, абы ицІылуэжкІэ Пушкин и усэхэр урысыбзэкІэ кьыитхуеджэрти, абы кьыкІыр адыгэбзэкІэ кьыиджилэжырт, езым урысыбзэр тыни дыдэу имыицІэ пэтми. Зи льяэрыгыпс тЫгга, 523.

ПХАЛЬЭ (1). Гьуэншэджым и шІыбагьым шьыцу бгырыпхьпІэ льябжэмрэ гьуэншэдэж льяпэхэр кьыицыхьэклэ шІыпІэмрэ я зэхуаку. Зи шхьэр пытым гьуэншэдэж пхальэр КьехьэлгэКыу еггэзэж, Самурайхэм чэфыр яІэу КьыицІэКыу мэкІуэсэж. ПщыкІуэ. «Бгы льяпэхэм деш», 91.

ПХЭ (12). Цыхум и шІыбагьымкІэ шьыцу бгырмэ куэ кьыицыхьпІэмрэ я зэхуаку. Хьэталлий уэнишэкумрэ шумэданымрэ шІыгыу зы клеткэ гуэрным тетІысхьати, кьапІэныр кьыидэпІэстхьейри и пхэр хьэлэчу кьыулац. Нал кьута, 218. Ваггэмбэжкым дэтыр зэрыдэту и фочыр кьыицІэтым, шур кьауэри кІэцилу кьыицІэу шІэлпхьуэжыну арати, гьукІэр и фочымкІэ мо шым зытезыггэицІэу зи пхэр кьэзыггэетІеям еуэри езыр шІэтІысыкІыжац, фочыр шІэггэжыуэуэ. Льяпсэ, 106. Мэзым кьыицІуКыу зэрыжиІа дыдэм хуэдэу, модрейри шьыхьым и пхэмкІэ бгьэдыхьэри, и шхьэр кьыицыхьэу кьыицІэиен и гуггати, шьыхьым зыкьыггэзэри шакІуэр кьыицІыфІухуац, арицхьэклэ сэм кьыулауэ шьыхьымрэ шакІуэмрэ бжьэцу зэрызохьэ, тІуми льяпсыр кьапыжу, ятІэ зацІэ хьуауэ. Льяпсэ, 72.

ПХЭКІЭ ИКІУЭТЫН (1). ШІыбагькІэ кІуэн. Кхьухь шІын хуейиц, жалэу кхьуэпІацэм шьызэхихьым, пхэкІэ икІуэтыр, шэцу цыкІыу

кIэбгъу зицIри мэзым хыхъэжаиц, сьт ицхъэкIэ жыпIэмэ кхъухъыр къызыхаицIыкIыр кхъуафэиц. Кхъухъ пхэнж, 505.

◊ **Пхэм шыбжий иудэн** (1). Зыгуэрэм ешхыдэн, газыр телъхъэн. Хуэза уи гугъэкъэ старшынэр, - жиIэрт Долэт, Деникиным и пыIэкур къраудамэ, Серебряковрэ Шкурорэ я пхэм шыбжий ираудамэ, согъэицIыр нахуэу, шы уэдкIэ уалъэицIыхъэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 304.

□ **Хъэм и пхэм псы нэмысамэ есыкIэ ицIэркъым** (1). Еплъ хъэ I. **Хамэи тесым и пхэр ицIудыркъым** (1). Еплъ хамэ II.

ПХЭН (епхэ) лъэI. (15). 1. (14). КIапитIыр зэрыгъуэбыдауэ зыгуэр къузын, зыгуэрэм кIешэкIауэ кIапэхэр зэрыдзэн. Ахъиэ паишкIэ кIомыр зэкIуэцимыхун ицхъэкIэ зырызыххэу хъыдан цIыкIуекIэ ипхаиц Елдар, итIанэ Саримэ хухидыкIа жанэр ицыгъыххэт, и гуфIакIэм дэзу дилъхъаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 230. Адаккэ хужьым и дамэ лъэныкIуэр уIэггэ хъуауэ тIэкIу кыгуэлэлырти, бабыц анэ джэдэыкIэм яхутемысым гулъытауэ уIэггэр хуипхэн и гугъати, Джэлил идаккы: - Ухуейккы. Быбыщыккыуэ адаккэпщ, 485. Хъэталий зытеса клеткэм кIөлгээтэхыу вагон ицагъым ицIэмыицхъэу хъуаккы, и гъуэниэддж тIэкIур ихъуэжу и уIэггэри ипхэн ицхъэкIэ. Нал къута, 218. 2. (1). ЩIыIунэм иун. Сэид ицыгэ иеицхъуэм и бгъэр пхатэккыми, кIэптал ицIыхур кыицIэицIырт, и бгырипхым тет метхэр дыцэпкIэ лат. Хъуэпсэгъуэ нур, 79.

◊ **ПХЭНЖ**: ◊ **гъуэгу пхэнж** (4). Еплъ **гъуэгу. Гъуэгу пхэнж техъэн** (1). Еплъ **гъуэгу. Лъэбаккыуэ пхэнж чын** (3). Еплъ **лъэбаккыуэ**.

ПХЭНЖУ (1). нареч. IуэнтIауэ, здэггэзэн хуеймкIэ (къаблэмкIэ) мыггэзауэ. [Чокэ Къазыхъуэм жриIу:] ДыбукIын уи гугъэу кIэрахъуэкIэ уккытхъуаици а зыр ириккыуни, пхэнжу уфIээггэжын ицхъэкIэ Щынэхужьыккыуэ, 69.

ПХЭФЫН (епхэф) лъэI. (1). КIапэхэр зэрыдзэфын. И бацIыккыыр Хъэкурэн ЗыицIэхехри, IэкIуэлъакуэу Имыпхэфу ар кIэмынэ, Хуцхъуэ лъыхъуэ ицIалэр макIуэ, Ирехъэлэ ар кIэгуэатри, Мысабыру игу кIылгэатри. «Тисей», 503.

ПХЭЩИ (8). КIэбдзыщхъэм нэхъ лыфIэу иIэ ицIыпIэр. ПхэицI лъэныккыуэмкIэ гум ису, лъаккыуэ лъэныккыуэри гунэ Iунэм тету, езыри уецирхъамэ, кIэхуэхын кIудейуэ кIэрэггулыр кIэжэжэиц, и гуфэр хъэлэчу гум ицхъуэу. Лъапсэ, 47. КIээзмай кIэпсыхри хуэмурэ шыныбэпхыр итIэтаиц, уанэри тIэкIу шым и пхэицIымкIэ иггэкIуэтаиц, шыр ицIэгъуицхъэжын ицхъэкIэ. Мазэ ныккыуэ ицхъуантIэ, 620. Щыхъыр пхэицIкIэ тетIысхъаици, кIыицIылгэтыжыну йоIэ, и хъуреггэкIэ ицIы фIыицIэр лъабжэжэиц кIэритхъуу, и шхуэлми иэ техуа хъунти, шэри лъыри зэхэлгэдэжауэ кIэожэ, шыр ицIыкIури ицIэри набжэжэмкIэ хэлгэдауэ, и анэм кIыицIыцIар имыицIуэ, кIэоплгэ. Лъапсэ, 71.

◊ **ПхэицIкIэ икIуэтын** (2). Еплъ **пхэицIэ икIуэтын**. - А, емынэ унэу хъэм яишхыжын, накIуи, псы фэ, иужькIэ бгъуэтыжынккы, - жызоIэри

дэнэ: сэ шхуэмылакIэм ськкыоIэ, езыр пхэицIкIэ йокIуэт, псы зэрыхуэлIэр нэрылгэагуэ пэтрэ. Анка, 381.

ПХЕЛАЙ (1). ГъуицIыкIэ быдэ. **Пишагъуэр, мывэр блэ тIысытIэиц, ШейтIан уджыр я ицIасэгъуиц, Пхелай гъуицIым ицыицIи ди ломри Къумыр доицIыр ныккыуэккыуэгъуэ**. «Индийскэ поэмэ», 362.

ПХИСЫКIЫН (пхесыкI) лъэI. (2). Исурэ зыгуэр пхиугъуэныкIын. ГъуицI гъэплъами ицIыр хуэдабзэиц, Цыри шыли пхисыкIынуиц. Зы куэнсапIэм пщIэ имыIэ. «Вагъуэ махуэ», 38. Гъуэгу тIкIум ицыицI мафIэм пхисыкIауэ И лъаицэм куэдэр иэ техуаиц, Ди хэку ар слъыгъыу ськкыкIауэ Берлин нэсыхукIэ ськкэкIуаиц. Сэлэт шырыккы. «Шум и гъуэгу», 11.

ПХРЫКIЫН (пхрокл) лъэмыI. (2). Еплъ **пхыкIын**. Абы[Хруцев и дачэм] узыиэ гъуэгури мэзым пхрокл, асфальти телъыци, жэицIэ уэздыггэицхуэу пккыо лъагэм фIэлгэхэм кIаггээнэху. Лъапсэ, 78. Кусэу пхырокIыр мээ ицхъуантIэр Нэпккыым и гъуэгури ицIуантIэу, Бзу кIэмувыIэу есахэр А мээ Iэрысэм хоусэ, Ваггэм ицыицIыпIэу тесахэр Дяпэ а мэзым и гъусэиц. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.

ПХРЫПЛЪЫН (пхроплъ) лъэмыI. (1). Еплъ **пхыплъын**. Тембот бжэицхъэIум здытесым, жыг Iувым пхрыплгэмэ, илгэагъурт нэгъуэицI къуажэу сэнтхым тесым ицхъэицIыт Iугъуэр, зээмызи мафIэ бзий кIэлдыуи кIыфIэицIырт... Хъуэпсэгъуэ нур, 277.

ПХРЫХУН (пхроху) лъэмыI. (1). Еплъ **пхыхун**. Тхъурымбзу псым телъым теуээн и гуга ицхъэкIэ - дэнэ, пхырыхуауэ и дамитIыр псым теубгъуауэ ехъыркIвалэдэс адаккэр]. Бабыщыккыуэ адаккэпщ, 491.

◊ **ШIым пхырыуам хуэдэн** (4). Еплъ **ицIы I**.

ПХЫКIЫН (пхокл) лъэмыI. (21). Зыгуэрэм кIуэцIрыкIын. Нурхъэлий, ваггэм пхыкI хуэдэу зишэицIауэ, лъэбаккыуэ зыбжанэ ичри, и дамэр хишу, молэм и паицхъэм иуаиц, и кIэдабэ пицIамтIэри Iэтауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. КIэрэжэ шэр и пхэм техуэиц, и кIуэцIым пхыкIри, и ицIэдыккыым джэ кIыицIыпхыкIыжаиц, шым кIэхуэхри зэицIылгым и псэр ицыхэкIаиц. Лъапсэ, 106. - Пиэ гуэрэным мазэ пхыкIым Хуэдэу, банэм шыр хэмыкIыу Бий лъэужьым ар ирокIуэ, Шы тхъурымбэр гъуэгуицIэу макIуэ, Шум и гъуэгуицIэу сьт и пIалгэ, КIэмыувыIэу макIуэ-малгэ. «Елбээдыккыуэ», 9.

◊ **[И] псалгэр пхыкIын** (4). Еплъ **псалгэ. ХъэжэицIэ пхыкIын** (1). Еплъ **хъэжэ I**.

ПХЫКIЫПIЭ (1). ЗэрыкIуэцIрыкIын лъагъуэ, гъуэгу. Яжрэиэ и ныбжэжэгухэм: - Минэ заицIэт мес мо жэжэгуэр. Зауэм ицыгъуэ, а пIагъуэ ицIыпIэм ЩыицIит жэицI кIыфIу сэ пхыкIынIэ. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

ПХЫКIЫФЫН (пхокIыф) лъэмыI. (2). КIуэцIрыкIыфын. Дэнэ кIуэми зимыггэицхъыу Бгым и кIуэцIым пхыкIыфар? (ХЭТ?) Бгышхъэ Iугъуэ. «Мывэ хуабэ», 26. А иныжыр еггэгуэ, А мээ Iувым пхымыкIыфу цохъу а махуэр жэицIыбг кIыфIу. «Елбээдыккыуэ», 18.

ПХЫКЪУТЫКIЫН (пхекъутыкI) лъэI. (6). Зыгуэр пкIутэурэ пхыудын, гъуанэ хуэицIын.

Яков Борисович зэрыжиэмкэ, Къулыр къалэм дэс заццэуи цыттэкъым – къурышр пхакъуыткыу гъуэгъу ирегъэцц. Нал къута, 235. Мывэ джейри пхекъуыткыу, Нэхъ гугъу дьдэр къылтысац. «Индийскэ поэмэ», 366. Чопракъыцхъэ жыпцэнууци – Бахъуэр къырым исиц, къурышр пхикъуыткыу, жэци махуи мылым езауэу итиц – километрий къури заццэуи пхыкъуыткыуныр Гуэу цыкыу? Нал къута, 253.

ПХЫЛЫДЫКЫН (пхолыдык) лъэмы. (1). Лыду зэуэ пхыццэфтын. *Окоп ныкъуэнтхэм уэсър исиц, Топышэр къауэм, мафцэ бзийр Жыр къамэ плъакцэ пшэм йопыдж, Ццы цтар удыным егъээджыздж, Си цейм жыи ццылэр пхолыдыкц, Сцэтын нэбжьыцыр сэ слъэмыкц, Тхъемахуэ хъуауэ хэт жээр? Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгъу», 28.*

ПХЫЛЪЭТЫН (пхольтэ) лъэмы. (2). Лъэтауэ къакцэуэ гуэр зыццылпцэ пхыкын, пхыццэфтын. *Зэм ццалэр благуэм ныхуэзауэ, Шабзэцэр тажым пхылътэац. Анэм и пццыхъэпцэ. «Ццалэгъуэ ццыналъэ», 24. Бишиэ си бгъэм пхылътэау Ццытами, шэми ськъелац. Фэеплэ бэлътоку. «Шум и гъуэгъу», 59.*

ПХЫЛЪЭФЫН (пхельэф) лъэ. (1). Зыгуэр плъэфурэ зыццылпцэ пхырыкын. *Шыцхъэмыгъазуэ си усэр И занццэр гъуэгъу пхельэф, Хы толъкун ябгъу ццыхуацц, Хым къыхэцц мывэм йолгъэф. Хыбарегъацц. «Дамыгъэ», 43.*

ПХЫЛЪЫН (пхоль) лъэмы. (1). Зыгуэр плъэуэ зыццылпцэ пхыкын. *Дэтхъеяуэ джанэ Ццыхъэр Ди шэмэджыр удзым пхоль, Ди Ццц фермэм и Ццатацхъэу Хыджембз ябгэр къыткцлэлоплэ. Мэкъуауэ. «Ццалэгъуэ ццыналъэ», 46.*

ПХЫПЛЪЫН (пхоль) лъэмы. (1). Клуэццрыплъын. *Уэлбанэ иэчу, Уэри ей-ей, Гуэбэнэч зыццыхъуу, Уэри ей-ей, Гъуэгъуцхыбл упхыплгъу, Уэри ей-ей, Уэ ццхэ закъуэ плъырым, Уэри ей-ей, Гуэрыгуатэу мыхъуу, Уэри ей-ей, Хыбарыфц жыпцэнуу, Уэри ей-ей, Сэ сы Ашэмэци. «Ццалэгъуэ ццыналъэ», 416-417.*

ПХЫПЦЫН (пхоль) лъэмы. (1). Упцурэ зыгуэрым пхыкын. *Долэт псоми япэ иту пхытыцыр, и гъусэхэри абы и ужь итыжт. Хъуэпсэгъуэ нур, 318.*

ПХЫР (3). Кцансэцэ зэкцэуэццпха гуэр. *Зымаццэуэ набжэр къэсысми, Къэтлгъагъуи жыжъуэ фцыццэгъэ, Бзумакъхэр мэзым къыццылуми, Е лейуэ чыцэ къолгъагъуэ, Е губгъуэм хуэцццу гурыццхъуэ Дыгъужь сурэтхэм къакцхъми, Псы Гуфэм Гусми зы хъэццхъуэ, Зы пхыр тфцлэлейуэ къэтлгъагъуи – Дэ псоми долпъыр дысакъуу, Мычэму псори долпъитэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лпэпэхэм деж», 48. Гуэдз пхыр къэхауэ яхуэмыгуэм, Зэтралгъхакъэ – яццыр ццэдж. Уи хэку жыг закъуэ фцкц имытми... «Батырыбжъэ», 37. Гуэдз пхыр ццылгъуэ лыжъ тхъэмыццкцэр Ццыпццэм занццэу хэджеллац. «Бдэжъеяцэм ипху», 149.*

ПХЫРУ (1). нареч. *Зэкцэуэццпха гуэрым ещху. Лейм нэццэуэу ищбэнкцэ, Къаукцри пхыру къытохуэ, Бий гуцццэгъунишэм и нейхэр Ди ццыху мин Ццэжэм къатохуэ. Ццым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 38.*

ПХЫРЫУН (пхыроу) лъэмы. (1). Уэурэ зэгуэрым пхыгъэкцын. *Дэ нып дцлатэм, ди къарур Нэхъыбэ хунти дытекцунт, Ар жытцэу Гуэгъуэм дыпхырыут, Дыкцуатэт хуэму – бийр нэхъ куэдт. Нып. «Ццалэгъуэ ццыналъэ», 21.*

ПХЫСЫКЫН (пхесыкц) лъэ. (1). Еплэ пхысыкы. – *Ахъай, сьсей, – Бот нэжэгуэу мафцэм пхысыкцэ фэ кцэпхыныр ццэпхауэ, пхэ къыццыпърт. Хъуэпсэгъуэ нур, 56.*

ПХЫУДЫФЫН (пхедуф) лъэ. (1). Уадэ сыткцэ уеуэурэ зыгуэр гъуанэ ццыныр пхуээфцэкцын. *Пхыдудыфмэ къум ццыналъэр, Ццы ццлагъ Гангэ дьнэсынуу. «Индийскэ поэмэ», 359.*

ПХЫУДЫН I (пхед) лъэ. (5). Зыгуэр гъуанэ ццын, удын ебдзурэ. *Цэ ццылкунплгър емызэшу Мывэ джейхэр пхыдоуд, Етх удыным ццыр допсалгэ, Мывэ хуаскцэр къегъэлыд. «Индийскэ поэмэ», 362. Къулымрэ Бахъуэмрэ къурышр пхауду гъуэгъу яхуэццынуу Якцуб и фцц хъуркъымы, Ццыцыр хъума зэрыхъунум нэхъ и ужь итици, езыми хуццыхъэпцэ илэкъым. Нал къута, 251.*

ПХЫУДЫН II (пхыудац) лъэмы. (1). Пхыха хъун, гъуанэ хуэццын. *Хуэныкъуэу псэхэм я уцццэ пцлэр пхыудыжауэ, гуэныцрыккэ гур яццыхъуу дьгъэм хэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 84.*

ПХЫХЫН (пхех) лъэ. (2). Клуэццрышын, пхырыццкын. *Нэхъыбэм гъуэгъуныкцэ клуэрт е хъэццхъэтеуэм хужь иццэ баналгэмкцэ пхыцыр, Гумылыр шым кцэриццэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 297. Псы уэру лгъагъуэ пхызыхынуу, Къарур жэхункцэ мыух. Сыкцунт нэхъ псынццэу. «Ццалэгъуэ ццыналъэ», 10.*

ПХЫХУН (пхоу) лъэмы. (2). Зыгуэрым клуэццрыхун. *Астемыр зытеува лгъаганцэр зыццэскъыскъэрт, упхыхунум хуэдэу. Мазэ ныкцэу ццхъуантцэ, 654. А мыл джафэм ццымышынуу, Джалэ пэтми ар къэмынуу, Мылым бзаджэр къытоуэ, Ауэ и лгъэр ццэмыуэ, Псым ику дьдэм ар цоджалэ, Пхоур мылым шыжъ цццгъуалэу, Лгъос иныжъым ину дыркъуэ, Шым къоосыхыр Елбэздыкъуэ, Сэихуэ жаныр игъэдалгъуэ Желэр: «Бзаджэм мис уи пцлгъэр!» «Елбэздыкъуэ», 21.*

ПХЫШЫН (пхеш) лъэ. (1). Пхырыццкын (п.п. гъуэгъу, лгъагъуэ). *Лгъагъуэ пхытышыныр Ццэжэцэ нэхъ гугъуу, ар гъуэгъужь хъуа нэужь урикцунум нэхърэ. Зи лгъэрыгъыпс ццыгъа, 518.*

ПХЫШЫКЫН (1). Еплэ пхышын. – *Сыкцунт гъуэгъу пхысыцкыныу. Сэ къуалэбзхэм. «Дамыгъэ», 210.*

ПХЪАФЭ (3). Пхъэм телъ фэ. *Сэлэт къалэныр сэ къысполгэ, Дэху лгъуу хужьым ццэлгъу мафцэм Сэ пхъафэ бгъуфцэу ццэслгъхэр золгэ. Лгъуу ццылгъу. «Шум и гъуэгъу», 50. Хъэцццэу Ццэжэу зэрызехъуэ Мывэм лгъагъуэр къауэццц, Пхъафэм лгъыпсыр къытыж заццэу Бжей жыг закъуэр яхуэуэццц. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжъэ», 67. Япэм и Цэ нэмысу ццытамэ, иджы физ Цэуэ и ццэ мэлу [Дэфэрэдж], гъэмахуэу удзыр ццыгъагъэм деж губгъуэм кцэуэрэ удз хуццхъуэ зэхуэхэс, пкцэунэм ухъэрэ уплгъэмэ, аджэцэу мьдэцэу удз Цэрамэхэр фцэдауэ ццэгъэгъу, удз*

лгбжбэ, пхгафэ зэмылгэужьыгуэ – зи флэмыл цылэктым. Лгбасэ, 119.

ПХЪАШАГЪЭ (1). ТкИиигъэ, ябгагъэ. И фэкIи и лгбэкIэкIи а лыр [Къылышбийр] зэрыабгэр Гуцил, абы и пхъашигъэм и хъыбар Iэджи зэххат цыгухъэм, банэ Гураулгъэф, жалеу зыгурагъэхьрт, Iэмалынишагъэм къымыгъакIуэмэ къэмыкIуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 115.

ПХЪАШЭ I (19). 1. (17). Шынэ зымыщIэ, лгыгъэ зыхэлъ, хъыжъэ. Зэрылгы пхъашир имыгъэгъуацзу, и цхъэр Iэтарэ пагафэ зытригъэуауэ [Жыраслгъэн], и ужьым ит сэлэтхэр хъымлIар имыщIу кIуэрт, и пацIитIым зыр къытрачауэ цытыгъаати пацIэ ныкIуэу цытми. Мазэ ныкIуэу щхъуантIэ, 580. Бейбарсыр къэзылгъуар адыгэт, цыкIуу лгыубыдым япэцIэхуэри Мысырым яшири лгы гуэрим ирацауэ, ин хъуаи, лгылэ иувэри, гу къылгатаи, лгы пхъашиу лгыгъэхуэ зыхэлъ зэрыхъунум. Лгбасэ, 100. Здэкуар къыхуэнэщхъыфIаи, Iэджем цагъэгъуыу къепсэлъаи, зыхуей илгъэкъыр къыхуацIэну къагъэгъуаи; улгы пхъашиэц, уябгэц, лгыгъэхуэ пхэлъи, уэ пхуэдэраиц дзэ зезыиэн хуейр, жалэурэ цытхъуэпсыр кърагъэгъэхати, езыри [Къэрэмырзэ] къэгумэцIауи къыщIэкIынт, цIэуцилаи; – Сьт хуэдэ къулыкIуэ къысхуэфгъэфаицэрэ? Лгыгъэ, 409. 2. (2). Мыщабэ. Мылыджэ щхъуантIэм цхъэщихуэ Зэрехъэ жыбгъэм уэс пхъаши. Къайсын К. папщIэ. «Шум и гъуэгу», 87. Щхъэлыр къагъэгъуылэмэ, хъэжыгъэр пхъаши хъурт, арицхъэкIэ цIалэ кIыкIухэр абы цхъэкIэ гузавэрэ. Мазэ ныкIуэу щхъуантIэ, 630.

ПХЪАШЭ II (1). Пхъэ къэшэн мурадкIэ зыщIыпIэ кIуэн. [Кушмэн Азрэт] Мэкъуиэ кIуэ е мзым пхъаши кIуэ жылэмэ, дыхъэзыри. Нал къута, 253.

ПХЪАЩХЪЭ (1). Псэуалгэ, ухуэныгъэ хуэдэ гуэрхэм я цхъэр зэралэт пхъэ. ЕтIуанэрей махуэм хъэблэм дэс лгыхэр зэхуэсри, я Гуэху къагъанэми, цхъэж сәбәп зэрыхуэнымкIэ зэгурыгуэри хэт мзым кIуэри чы-бжэгъу къышаи, хэти пхъащхъэ хуэн къыгуэнтаи, чы-бжэгъу унэ яцIри и цхъэри ябгъэжаи. ГушIэгъу, 425.

ПХЪАШIЭ (12). Пхъэм елэж IэшIагъэлI. [Нэху] И лгым щейхъыди къэгуаи, арицхъэкIэ пхъащIэр ешаелIауэ ерагъыу и цхъэр къыхъыжу къыщIыхъэжамэ, фIэгъуэныхъ хъужьрти, едэхашIэрт, нэхъ гумацIэ хъуауэ. Кхъэлэгъунэ, 374. Ислъэмейр къэукхъуауэ къоо, жалеу хъыбар мыфэмыцыр пхъащIэм и тхъэкIумэм къызерицхъэгъуэ, и физ ицэфIанIэм цIэтым и Iэпэр иубыдри куэбжэмкIэ дэжауэ губгъуэмкIэ мажэ, физ хъурейр чачэу илгъэфу. Зи лгэрыгъыпс тIыгъа, 526. Румын пхъащIэр пролетариатым хэббжэ зэрымыхъунур Алий къыдеуригъэIуа нэужь, и цIэ къудейр псыницIэу тцыгъуницэжаи. Зи лгэрыгъыпс тIыгъа, 527.

ПХЪЭБГЪУ (23). Пхъэ хъурей зэгуахыу къыхах пхъэ пIащIэ кIыхъ. ЩIалэ цыкIухэм я репетицэр зэфIэкIа иужь, чырбыш, мывэ ягъэтылгъурэ, Нэхуэ къригъэша пхъэбгъур тралгъхъурэ

тIысынIэ яцIырт. Мазэ ныкIуэу щхъуантIэ, 638. Сьтлгэри – си нэр цIыттехуар сьмыщIэу гъуэлгъыпIэм илгъ пхъэбгъуитIым язэхуакум дэхуауэ тхылгымнIэ тIэкIу къыдои. Мелыгъыч, 474. А гъуицI пхъуантэжъым дэлэбэфарэ дэмылэбэфарэ зыми ицIэртэкъым, ауэ зы ицэдджыжъ гуэрим Щхъэлмывэкъуэ дэххэр къэтэджэмэ, Гъуумар джыдэ иIыгъыу и бжэ-цхъэгъубжэм пхъэбгъу ГуиукIэу ялгэгъуаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 304.

ПХЪЭГУЛЪ (2). Купкъ зэрылгы пхъэщхъемыщхъэ гуащIэ, балийм нэхърэ нэхъ ин. Лгъгум, хъэлэ, мылэрысэ, кхъужь, пхъэгулэ – зыгуэр зэрымылгэ цылэктым. Нал къута, 212. Гъэмахуэ бадзэуэгъуэ хъуауэ дунейр исыжырт, джэххэр джабэкIэ сабэм хэлъу махуэр ягъакIуэрт, хъэхэр ду цIагъым цIэпцхъауэ къыщIэкIыртэкъым, жыг хадэм уихъэмэ, жыг тхъэмтэхэр мыхъейуэ, кхъужь, мылэрысэ, пхъэгулэ сьтхэр сабэм иуауэ цIагъумэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 270.

ПХЪЭГЪЭСЫН (1). Гъэсыныпхъэу къагъэсәбәп пхъэхэкI. Шэцир иджыри цыт цхъэкIэ, бэкхъ тIэкIур, Гуэри дэкIуэу, пхъэгъэсын яцIри цIымахуэ уаем ягъэсыжаи, иджы адэкIэ-мыдэкIэ кIэрыхубжэрыху цылэмэ, къащыпурэ абыкIэ мэпцафIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 296.

ПХЪЭНКIИЙ (5). Зыхуэмеиж, сәбәп мыхъуж щыкIуей гуэрхэр, хъэбыршыбыр. – ПхъэнкIий зепхъэми, нэхъыфIиц, уи унэ уицIэсыжмэ. Лэчымэ, 390. IэнатIэ хуэхъуар мыщIагъуэми, Iэмалыништ, Астемыр заводныхуэ гуэрим ташкIэ иIыгъыу цеххэм пхъэнкIий къыщIишурэ гъуицI гъуэгум тет вагоныжъым ирикIутэу, е гъуицIыкIэжхэр зэхуишэсрэ гъуицI зэрагъэткIу хъэкум иришалIэу арат и къалэныр. Хъуэпсэгъуэ нур, 180. [Исуф жилэу:] – Фом и пIэкIэ пхъэнкIий зетхъэ хъумэ, итIанэ? Лэчымэ, 390.

◊ **ПхъэнкIийм къыхэкIа** (1). гуем. Бзэдженаджэ, напэншэ. – Плъагъуркъэ а пхъэнкIийм къыхэкIам къыбжыр? – жиIэри Мусэ къыщылгэнтаи и къамэр иIыгъыу, – си напэр трихыну араи зыхуейр. Хъуэпсэгъуэ нур, 92.

ПХЪЭНКIЭН (епхъэнкI) лгэI. (6). ЖыхапхъэкIэ птхъуэрэ пхъэнкIий зэхуэтыхъусын, унэр, пщIантIэр зэщIэкъуэн, зэщIэтхъуэн. Къеублэ жьапицэм напIэзыпIэу Пишэр къытырехуэ, цIыр епхъэнкI. Уи уэгъуи жьапици зэхыхъаши. «Батырыбжэ», 60. СхуащIыниц ныбжэгъухэм джэгу згъэзжмэ, Бжэлупэр къабзэу япхъэнкIау, Хуэм хъумэ, Iэгур къаублэжу, Къэфэниц бащIыкIыр екъуэклау. Сэлэт шырыкIу. «Шум и гъуэгу», 11. Курсант цыкIу къомым, хэт жыхапхъэ, хэт хъэнцэ къащтауэ, пщIантIэр япхъэнкIырт, сабейр дрихуейуэ. Мазэ ныкIуэу щхъуантIэ, 558.

ПХЪЭР (5). ДыгъуакIуэ, теуэ с.ху. гуэрхэм кIэлгъыщIэпхъуэныгъэ. ШыдыгъуитIым языр къуэгъэнапIэу къуэуэври пхъэрыр япэ иригъэцауэ арати, Астемыр цыуаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 170. [Дэфэрэдж] Пхъэр и ужь цIимытри гурыгуэгъуэиц: емынэ уз къофыкIыу цыжыпIакIэ, хэт къыпхуэгъуэзээн, цIы къатиблым еух жалеуни, ежъэжыни,

хьыджэбз цыкГухэми «емынэ уз зэфыкI кьытхэташ» жалэмэ, зымы ицэхунукьымы, я жьэм кьыжэбэдэКIуу ядэнутэкьым. Лъапсэ, 53. Щэрданхэ нэхэ шыфI дьидэу яЛари лэныкьуэеггээ ицIри Жьыраслээн унэмрэ шэцымрэ мафIэ ицIидзэжаиц, «ар ягьэуКIыфIу и ужь итурэ пхээр ныскIэлъаггэКIуэнкьым», - жиЛэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 256.

ПХЪЭРУ ЕЖЪЭН (2). Дьыгу сыт хуэдэхэм якIэлъыцIэпхуэн. Цыхухуэхэм я Iэцэр кьапхуэатэрт, я зэхуэсынIэм деш цызэхуэсырти, пхээр уежэрт. Лъапсэ, 54. Зэгуэр Кьызылташ Темэным шапсыгь адыгэм я шуудзэр пхээр уежэ хуэнти, КIуэдыкIейуэ темэным хэкIуэдаиц, зылI е зыш кьэмынэу, зээмызэ ицIаКIуэ, бацлыкь е пьIэ сыт ньиджэм телгьу физхэм кьагьуэатмэ, хьэдаггэицхуэ яцIырт, зыгуэрим и адэм е и лым ихьэдэ кьыгуэатыжа хуэдэ. Лъапсэ, 5.

ПХЪЭТЫКУ (1). Пхъэ уадэ, ур. - Мыр узотри кьомэицIэКIмэ. цыызгунци, - жысIэри, пхэатыку цылыгьыр кьасцIэри, сеуэри унаицIэм и цхьэр зэгуэзудаиц, лы кьуалэр кьэжэжыу. ХьэцIэ лъапIэ, 398.

ПХЪЭХУ (9). Пхъафэ хужь зытелъ жыг лъэпкь. Кхухуыр зэрыкхуэу кьызыхэцIыкIар мзыкхуэ пIаицэм и фэмрэ пхэуу пхээмбгьу пIаицIэ цыкIурэти, псыницIабзэт. Лъапсэ, 40. Дамэтелгьыр темылгьыжу Щхьэцыр тхьуауэ ар црет, А хьыджэбэхэр пхэуу жыг дахуэ Нобэ кьэси нэгум ицIэти. Пхэуу жыг. «Мывэ хуабэ», 76. Гьатхэр кьэсри шылэ джанэр Пхэуу жыг дахэм ицIлэгьаиц. Гьатхэр кьэсри шылэ джанэр. «Батырыбжэ», 44.

ПХЪЭХЪ (4). ЗэпедзэКIауэ дамэКIэ пэгун кьызырырахэКI пхэ кьуаншэ, и кIапитIым фIэдзапIэ иIэу. Хьыджэбэзым пхээхэ и дамаицхьэм телгьу псымIэ иггээат. Хьуэпсэгьуэ нур, 234. Псыхэ КIуэхэм заггэицIагьуэ, Пхээхьыр зэцхьыр набдэ кьуанишэиц. Хьэлъэ. «Мывэ хуабэ», 197. Хьэцхьэтеуэм жыг кьудамэр Пхээхьым хуэдэу яггэишауэ, Щихухэр лъагэу, пIийуэ кьамэу, Итхэц хьэлгэр тегуэшауэ. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112.

ПХЪЭЦЫБ (1). Фэндьрэ, пхэ бошкIэ сыт хуэдэхэм ялэ гьуанэхэр зэраггэбыдэ пхэ кIапэ. Псы ефэну кьэКIуахэм шуур яхэуэиц, яхэуэри зэбгьихуаиц, сэри сыгуэжэуэ пхээцIыбыр ерагьыу IузуКIэжри сыпIаицIэ-сытхьытхьыу си ницIэгьуалэр кьэзггэуицаиц, бошкIэм псыр кьэрикIыкIуу. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 520.

ПХЪЭШЫКУ (1). КIапсэКIэ зыгуэр ирипкьузыну тынш зыцI, пкьуэа иужьКIи шыдзапIэ иIэу кIапсэ кIапэм фIэцIа пхэ тхьэгьу. [Дзэшу егьсысырт:] Сэ кIапсэ кIапэр пхэишыкур армырауэ пIэрэ жысIэт? КIапсэ кIапэ, 16.

ПХЪЭЦХЪЭМЫЦХЪЭ (10). Пшхы хьууэ жыгым кьыпыкIэхэр. Иджыри Дзэшу жьы хьууэ тIысыжа нэтми, Iуэхуниэу цысыфьиртэкьым, Iэ дэхьейгьуэ имыIэу имыIэу мэIэуэлъауэри хадэм итиц, зэм жыг еухуэницI, зэм кьөтIыхэ е хуицхуэ ятрекIэ, пхэицхьэмыцхьэм хьэпIаицIэ емьуэн

ицхьэКIэ. КIапсэ кIапэ, 7. Пхэицхьэмыцхьэу зэмыфэгьухэр Гьэ кьэсыхуКIэ кьеггэлъагьуэ, Кьалэм кьыкIуу хьэцIэ кьакIуэм И жыг хадэр яггэицIагьуэ [Кьантемыр]. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 40. Кьарэжэ тыкуэныбжэм деш Iуту плээри, зыгуэрим и цхьэм матэицхуэ тетуКIуэу илггэгуати, фочыр триубьдэри еуэри кьриудаиц, матэ зыхьым пхэицхьэмыцхьэ ихьыр ирикIутауэ цылыгьы, лыпсыр кьыкIуэицIыжу. Лъапсэ, 197.

ПХЪЭЦIЭН (мэпхьэцIэ) лэмыI. (1). Пхээм зыгуэр кьыхашIыкIуу елэжьын. Артистхэр ауэ артист кьудейт, сытКIи IэКIуэлъаКIуэ: зэм пхэицIэт, зэми гуэцыр ятIэ зэрэхэрт, лэчкIэ ялэрт, зэми декорациэм и ужь итт. Мазэ ныкьуэ цхьэантIэ, 629.

ПХЪЭИЩЭ (15). Щыр зэрэвэ мэкьумэш Iэмэпсымэ. Езы тхьэмыцIкIэр [Лыгьур и адэр], тхьэм и ахэрэт дахэ ицI, нэхэ зэлIалэу цытар пхэIэицэ, лъахьш, пэрыIэбэ, нал сытхэр арамэ, иджы еплэ, Лыгьур, хуэмьцI цымыIэу, IэКIуэлъаКIуэиц, уеблэмэ дьыцкIуу тIысыж хьунуш, Iэицэ-фаицэ жытIэнуици - сыти кьэхэ, псори еицIыжыф. Лъапсэ, 111. Унэм КIуэжа и гуггэу, кьуажэм кьыггэзэмэ, «тлэггэуакьым» жалэу физитIри мэгузавэ, губггэуэмкIэ кьакIуэмэ, пхэIэицэр здэицIытам деш цылыгьы, и хьэнишын тIэКIури араиц, ВитI, 414. Пэжу, Жьыраслээн илггэс пIыицI кьыггэицIам IэпэКIэ еIусатэкьым уи бели, уи пхэIэици, зы хьэгуэлIыгьуи блиггэКIакьым ар хэмьту, хьэгуэлIыгьуэр кьыицхьэуа унагьуэр игу ирихьу цытмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 85.

ПХЪЭИЩЭЖЪ (2). ПхэIэицэКIыр зыIыгьыу вэ цыху, вакIуэ. Ситиц сэ ванIэм пхэIэицэжьыу, Вьндхэм кьахур си лггэужь. Си губгьуэ. «Щхьэлыкьуэ», 375.

□ **ПхэIэицэжьыр пхэIэицэжьыфIмэ, ваггэбдзүмэ лей дехьф** (1). Iуэхум хуэIэКIуэлъаКIуэм хужаIэ. ПхэIэицэжьыр пхэIэицэжьыфIмэ, ваггэбдзүмэ лей дехьф жызыIам абы хуэдэ гуэру кьыицIэКIыниц ицIыжиIар - ар я гьунэгьу дадэм и псэлъафэу Ботэх и гум кьэКIыжаиц. Лъапсэ, 72.

ПХЪЭИЩЭКI (1). ПхэIэицээм иIэ убьдыпIэхэр. Я зы IэмыицIэм илгьу сэицхуэ, Адрейм IэицIэлыр пхэIэицэКIуу, Мыгьуаггэр удэу кьэКIуу яицIэм, ТхунауицIынут - ар ялггэКIым. Историк гуэрим деш. «Дамыггэ», 207.

ПХЪЫН (епхь) лггэI. (1). Зыгуэр унцIын, утхын (п.п., псы, Iупс с.ху.) Мыл ицIагьым уицIэкуауэ уеггэтхьэлэн хуейиц, - жиIэу Залымджэрий Iупсыр ипхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 289.

ПХЪУ (183). Адэ-анэм бзылгьухгэ быныр зэрыхуштыт. Исуф япэм и пхьум зиггэбзэха ицхьэКIэ мыгузэваицэу цытамэ, иджы Назифэ куэдрэ кьемыкIуэлIэжмэ, пхуэггэуэлгьыжыркьым, ницэдджыжьым жьыуэ кьэатэджын хуей нэтрэ. Лэчымэ, 383. Чачэрэ Думэсарэрэ зэпсалгэиц, зэпсалгэри IуКIыжаиц, армыхьумэ, Ахья, фызыжэ цыггын ицыгьыу, Тинэ абы и пхьуу джэгуу ялггэгуамэ, жалэнуэр нэхьыбэжт. Мазэ ныкьуэ

щхуантIэ, 639. [Дэфэрэдж] Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхъэмадэм ипхъу закъуэр арауэ кыицIэклати, заницIэу си гум кэкIыжаиц абы си унэм телефон нысхуевгэгъуэв жысIэу сыйцелъэIуам кыисхуитхыжауэ цытар: «... телефон кэбггъэлъэгъуа адресыкIэ недгэгъэувыни, дызыхуей пкбо бжыгъэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илэпкыыр кэбгъуэуэм» - арат письмом итар. Лъапсэ, 9.

□ [И] анэм еплъи ипхъу къаишэ (1). Еплъ анэ.

ПХЪУАНТЭЖЬ (2). 1. (1). Жыы хъуа хъэпшыптыгъэ. Щэрданхэ я мылгъур цызырапхъуа махуэм Мухъэрбий зы пхъуантэжь кыицIэуауи, я унэ кыицIэу хъэжыгъэ дикIутэри ицIигъэуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 292. 2. (1). Пхъуантэшхуэ дыдэ, ашык щыкIэу щIауэ, гъэтIылъыгъэ гурхэр щакхъумэ хъэпшып. А гъуицI пхъуантэжыым дэлэбфарэ дэмыIэбфарэ зымы ицIэрккыым, ауэ зы ицIэдджыжь гуэрым Щхъэлмывэкъуэ дэсхэр кэатэджмэ, Гъуумар джыдэ илыгъыу и бжэ-цхъэгъубжэм пхъэбгъуэ ЛуиукIэу ялгэгъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 304.

ПХЪУАНТЭ (47). Гъуэгуанэ тетым и цыгъын, Iэмэпсымэ с.ху. зыдэлъу кърихъэкI, е унэм цыгъын щылъхэр дэлъу щалыгъ ашык теплгъэ зилэ, зи щхъэтепIэр IункIыбзэкIэ бгъэбыдэж хъу хъэпшып. Щэрданхэ я уни я псэуалгъэ сыти мафIэм иса пэтми, ницIантIэм цыыхухэр дэмыкIыжу бжэгъукIэ мафIэ сахуэр зэIаицIэурэ хэт шыуан кыицIыхырт, хэти алэрыбгъуэ кIапэ кыицIыуэирт, пхъуантэ иным дэлгъэри сытри исауэ кыицIыхыицIыт. Хъуэпсэгъуэ нур, 258. И адэри арат: зэгур ерагъыу кыицIыуэирт кэудейуэ зрамыцIэжу пкбо и дамэм телгъуэ кыицIыт «цеицэ пкбо сицIыниц» жиIэри, кыицIыдэхуэм деж Iуэхунишуу цысыфыртэкъымы, цэнджатэ ицIырти, и шылхъухэм ярит, цеицэ шэнт нэгъунэ, я гуэицым ицIэлгурэ иггэгъуа пхъэм кыицIыкIыгъуэ фалгъэ, Iэнэ, шэнтжыей, хъуп, пхъуантэ - хуэмыицI цыIэтэкъым [Дэфэрэдж]. Лъапсэ, 111. Алий я гъусэу ГПУ-м кыицIам дыкгагъэушаиц, шхыIэн тIэкIур IэлгъэцIышхуэм хуэдэу ттентхъуауэ дагъэуври ди уэнишкужыри зэрадзэу, пхъуантэр зэтрауду, адэ-мыдэкIэ кыуэгъэнапIэм дэлгъуэрэ кIэрахъуэ зилэу зыхуаггъэфэахэм я хъэпшып мыхъэнэишэ тIэкIур цырыцу зэIаицIаиц. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 531.

◊ **Жъэ пхъуантэ** (1). Еплъ жъэ.

ПХЪУЭН (мапхъуэ) лгъэмыI. (5). Зыгуэр убыдын мурадкIэ уи Iэр псынщIэу шиин, Iэбэн. Мыбы и ныбэр кыизгъэуниц жаIэу Гуаицэ цызэхихым, хъумакиуэ кыицIыгъэдэтхэм еплгъэмэ, зыгуэрым и кIамэ кыуанишэ етэггъэнкIэ зэджер и бгырыпхым дэIуауэ цытти, заницIэу мапхъуэри а кIамэр кыидепхъуэтыкI. Лъапсэ, 37-38.

ПХЪУЖЬ (10). Лы зимыIэж цыыхубз. [Бжъан] И лгъагъуэр кыицIыуэу цытамэ, фызабэ жымIэу, хъыджэбз кыицIышэми, пхъужь гуэр кыицIыуэтынт, арицхъэкIэ неIэмал - пхъэ лгъагъуэ иуиц. Къалэн, 427.

ПХЪУРЫЛЪХУ (15). Уи пхъум и бын, лгъапкыым щыщ цыыхубзым и бын. Къетау выфэр

фэдэн псыгъуэ цыкIуу иригъабзэри бэлыхъу кIапсэ кIыхъ яицIа нэужь, унафэ ицIаиц: «Иджы фыкIуэ си благгъэм дежи, мы кIапсэм кыицIыбид ицIыр кыицIыфчи, мыр уи пхъурылъхум ептар араиц жыфIи, схужефIэ». Лъапсэ, 62.

ПЦАНАБЗЭУ (4). Зыри щымыгъыу. Куэд дэкIа, маицIэ дэкIа - Сеймэныр кыицIыцууж, Iэбэлгъабэмэ - псым хэлгъи, и анэм кыицIыригъауам хуэдэу ицIанабзэу. Лъапсэ, 51.

ПЦАНА (31). Щыгъын зыщымыгъ; зыри кыицIытемыкIа. Бгы ицIанэр кыицIыхэм я Iыхъуэ, Къэбэрдеицифыр тафэм и теицэу, Балгъкэр дицI кыицIыхэм цаггэгъуэ, Зэман блэкIакъэ кIыхъыицэу. ЗэкъуэшитI. «Бгы лгъапэхэм деж», 99. ЦIакиуэм еицхуэ жэиц фыицIабзэм Хъыджэбз ицIанэу телыци мазэр, Вагъуэр ицIыицIуэ кIахуэкIоплгъыр, Нэр теплгъызуэ сэри солгъыр. Мазэ. «Мывэ хуабэ», 271.

ПЦАЩХЪУЭ (15). ЩыицIэ хуабэм лгъэтэжхэм ящыщ, зи кIэр дыкIуакъуэ бзу бггэгъуху цыкIуэ. ИцIаицхъуэ цыкIуэхэр зэрызехъэрт а махуэм, нобэ хуэдэу лгъахъшабзэу кIалгъэтыхуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 247. Сосрыкъуэ кIеблынат [курсантхэм хуэггъэауэ:] - ШыфI утесрэ ицIаицхъуэм хуэдэу уздэжэм уеуэрэ джэдыкIэм иэр тебгъахуэмэ, ар уфIэIей? - жиIэу. Мазэ ныкIуэ ищхъуантIэ, 612.

ПЦЭГЪУЭПЛЪ (7). Зи кIэмрэ сокумрэ фыицIэ шы тхъуэплъ. НыицIыбэ шыбз гуартэ хъуиIэмкIэ яхуу яхыхъати, хакиуэ ицIэгъуэплгъыжыыр кыицIыхэлгъэдаиц, кыуэри кыицIырым и куэпкыыр зэиуд пэтиц: «Уэ уи адэр шыдиц, шымы ицхъэ укыитхыхъа», - жиIэри. Кхъухъ пхэнж, 494. [Фэуаз:] Абы лгъандэрэ маицIэ ицIа, иджы зи ныбэ цуэжа шы ицIэгъуэплгъым солгъэри ицIымахуэр кыицIыхэмэ, уэнишкэу ищыцым хуицIэтлгъэу тIыгъа шыбзыр арауэ ицIэгъынкыым. Анка, 382.

ПЦЫ (32). Мыпэж, нэпцI. Алаицэжыым хуаицI ицIэм нэхгэрэ нэхыбэ Раисэ хуицIыртэкъым Мэмэт-ицIакъуэ, ауэ езы Мэмэт-ицIакъуэ уеуицIамэ, «дякум дэлэ ицIыкIыкыым» жиIэнутэкъым, сыт ицхъэкIэ жыпIэмэ, Раисэ зыхуэгуаицIэ гуэр зэрыицIэри еицIэри, ицIыр езым кыицIытехуэмэ, нэхъ кыицIэ, Iуэхум и пэжыпIэм ицIыхум гу лгъатэ нэхгэрэ. Лъапсэ, 79.

◊ **ПцIы гъуицэ** (3). Мыпэж защIэ, пцIы зэфэзэщ, зэрынэпцIыр нэрылгъагъуу щыт. Зэанэзэкъуэр зэицхъэркIабзэу кыицIэклати; ицIалэм хъыдэжэзыр кыицIыгъаицIэри зэришаиц, иджы пцIы гъуицэ защIэкIэ хейуэ хэкIыну и муради, и анэм псори еицIэ, арицхъэкIэ и кыуэм ицхъэкIэ гъэхэишэ? Лъапсэ, 26. Хъыбар хъэбырышыбырыр фи фIэиц фымыицI, ицIы гъуицэиц ар жызыIэу зырыз ицIыами, пабжъэм хэлгъэдэжаиц. Лъапсэ, 84. Зы зэман хъыбар Iуауэ ицытаиц Мэмэт-ицIакъуэрэ Раисэрэ я кум зыгуэр дэлгъу, арицхъэкIэ ицIы гъуицэиц. Лъапсэ, 79. **ПцIы упсын** (13). Пэж жымыIэн. [Назицэ и анэм кыицIыицIэу:] «КъэкIуэжакъым» жысIэмэ, зы бэлыхълажэ ицIэниц [Исуф], жысIэри ицIы сыуысаиц: - КъэкIуэжаиц. Лэчымэ, 393. ПцIы упсыныр я ицэн «дэгъуэиц» Зыхуэмейхэр уи хъэпшыптыц. Дыгъу жыхуаIэр сыт? «Бгы лгъапэхэм деж», 126. А письмор КIураицэ и гуфIакIэм дэлгът

дыуэм ецхьу, арицхьэкIэ абыи кьыгурьуат Анчарэ пцIы ицIиупсри, зиуцэхужаиц. Нал кьута, 289.

ПШАГЪУЭ (20). Псылагъ куэду зэрыхэтым кьыхэкIкIэ, узыпхымыплъыф хьэуа. Кьури ицхуантIэм пшагъуэр текIамэ, НатIэпэм тесыр уэс пьIэиц. Кьущхьэхьу щыIэ жэмьшхэр. «Мывэ хуабэ», 36.

♦ **Пшагъуэр текIын** (1). НэфIэгүфIэ хьун. – КьохьэлэкIыр уэ уи гьаицIэр, Уи гум кьеуэр сэ сыгьаицIэ, – ЖиIэу алгьыр кьыицелгьэу, Пшагъуэр токIыр ицIалэ нэлум. «Елбэздыкьуэ», 7.

ПШАПЭ: ПШАПЭ ЗЭХЭУЭН (13). КIыфI хьууэ хуежьэн. Пшапэр зэхэуа, зэхэмыа жьыIэу, аргуэр уэредадэ макъ кьоу: ар цауэишыжьыр цауэкьуэтыр и гьусэу кьэсыжауэ арати, джэгушхуэ зэпагъуэр аргуэр кьаублэж, унэм ицIэсахэр бжэIупэм кьызэрохь. Льяпсэ, 118. Шым нэ кьытемыхуэн ицхьэкIэ, Уэрдэицкьуэ шытепхуэ темьпхуэуэ ишэцым кьыицIишэртэкьым, кьыицIишири пшапэр зэхэуауэ е жэицIыр. Нал кьута, 266. СынэицIи, жиIэурэ Таиша, куэдрэ зэрымэжэлIам кьыхэкIыу, сымаджэ хьуат, пшапэр зэхэуэмэ и нэм зыри имьлгьагъужу. Мазэ ныкьуэ ицхуантIэ, 216.

ПШАХЪУЭ (8). Кварцым е нэгъуэщI мывэ лгьэпкьхэм я хьэжыгъуэ дунейм узыщрихьэлIэ. Иджы аргуэр пшахъуэм зыхэдгьаицIуэу ицыхьэицхьэ ицIондэ дьхэлгьын хуейиц, дькьамылгьагъун ицхьэкIэ. ХьэцIэ льяпIэ, 403. Шамуе скорнионьр пшахъуэм тригьэтигьыкьыри икхурегькIэ мафIэ дэп кьригьэтигьыкьыри, дэри детIысылIац тфIэгьэицIэгъуэнуи доплэ. ХьэцIэ льяпIэ, 402.

ПШАХЪУЭЩI (6). Зи щыи цхьэфэр пшахъуэ ицIыналгьэ. Зэм шуудзэр тесиц ицIэгьуалэм, Сабэр кьумым кьыицIалэ, Зэм пшахъуэицIым нилгьадэмэ, Зэм уафэуэм зыицIалэ. Уафэ кьащхьуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342.

ПШЭ (1). Хьэуам щыпIэ-щыпIэкIэ зэхуэхуса цыхьу псы бахьэ. А махуэ закьуэр арат Ботэх и гум фIыуэ кьинэжар, а зыри ицызыгьэгъуицэн Iэджи и нэгү ицIэка нэтрэ, зэзэмызэ зриуэтылIэн игьуэтиэм еIуэтиж, арицхьэкIэ езыми и ныбжьым хэхуэухукIэ цакIуэ цыкIуа махуэ закьуэр ишэм ицIалгьэфа мазэм ецхьу нэцIэбжьэ Iэджэм ицIалгьэфэж, зэзэмызэххэ фIэкаи згьэхьыбарациэрэт жиIэу и гум жиIэркьым. Льяпсэ, 77.

ПШЭКIЭХУ: ПШЭКIЭХУ КЬИЩIЫН (1). Нэху щыуэ ицIидзэн. ПшэкIэху кьыицIати нэхуицым, Уафэр мыл гьуджэу ягьэж. Нэхуиц, «Дамыгьэ», 225.

ПШЭР: ♦ пшэрыр кьытыуицIын (1). НэхьыфIыр зыIэрыгьэхьэн. ЗылгьэкIым пшэрыр кьытеуицIэ, Егьуэти итIанэ гукьыдэж. СфIэмыфIыр куэдрэ сфIэфI уэ ицIлац. «Вагъуэ махуэ», 318.

ПШЫНАУЭ (9). Пшынэм макьамэ кьызыгьэкIэ, ар зи IэцIагьэ цыху. Инал ицалгьагъум, пшынауэм зыгуэр кьепсалгьэри, «Инал и кьафэр» кьригьэкIыу хуежьаиц. Мазэ ныкьуэ ицхуантIэ, 599.

ПШЫНАФЭ: ПШЫНАФЭ ЩIЫН (2). Хьыджэбз цыкIур пшынэ еуэным дихьэхамэ, ауэ я унагъуэм пшынэ кьыхуамыщэхуфмэ, ицIалэгьуалэ зэхэс ящIрэ пшынэ уасэ зэхрагьадзэу щыIа хабзэц. Пшынафэ ицIымэ, хьэицIэм ирафын махьсымэ хуэицIынэ хуэмыицIынэ ицIэртэкьым. Кьалэн, 429. И пхьум ецхьу лгьэгъуэуафIэ цыкIурт, ауэ иджыри джэгу хьыкьатэкьым, пшынауэ ицIыну и нэ кьыхуикIырти, пшынафэ ицIурэ ахьшэ зэхуицхьэсу пшынэ кьыицIхуну мурад ицIлац. ГүцIэгъу, 429.

ПШЫНЭ (7). Макьамэ кьызрагьэкIэ, кьыздэфэ Iэмэпсымэ. ХьэицIэицым кьытыт абджыиц верандэм пшынэ макъ кьыицIуаиц, зигу кьэжанауэ стIолым бгьэдэсхэр тэджурэ зырыс-тIурьтIурэ абы кIуаиц, Берьерэ Кодоевирэ фIэкI кьэмынэ. Льяпсэ, 87. ИцIалэгьуалэр нобэ гьамэ, Шыгъуэу хэкур нэпсым хэлгьэ, Е уэрэду пшынэм кьикIым Уэрэдыпкьыу хэкур хэлгьэ. УситI, Щам щыстхауэ. «Батырыбжьэ», 75.

♦ **[И] пшынэм кьыдэфэн** (1). Зыгуэрэм жиIэм тетын, и уунафэм ицIэтын. [Елбэздыкьуэ тхьэлухудым жреIэ:] – Абы [инойжьым] паицIэ умышынэ, Кьыдэфэнуиц ар си пшынэм. «Елбэздыкьуэ», 17.

ПЩАГЪЭ (1). ХуицIынэр зэрагьэтэдж тхьэв. Пщагъэ зэрылгьэ шейицIэтыр IэцIэхури гьуэгуу ицIэпхуэжэиц [гьунэгъу хьыджэбз цыкIур], кьэзыгьэкIуа и анэр игьэгъуэуэ. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 477.

ПЩАМПЭ (18). Шыгьыным и Iыхьэу пшэм кьыдекIуэкIыр. Зэрыхуейм хуэдэу чырбышыр игьэтигьыла нэужь, Аралтыр, мауэтер кIэрахьуэр кьрипхуэтири, янэицIыкIэ ЛутIэ и ицIамIэри убыдри, текIияиц: – КьакIуэ мьидэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 293. [Мариям:] Кофтэ тхьэмбылыфэм ит мет цыкIу закьуэр кьыицIэгъуэтири ирикьуэкIыу, фадэмэ гуэри, дьхумэм нэмыицI, кьыицIыицIыкьым, кьэицIлац ар [Назифэ] ныжэбэ здыицIар. Лэчымэ, 394.

ПЩАФIЭ (19). Шхын зыгьэхьэзыр, ар зи IэцIагьэ. Зы сэлэти гуэрэм и пIэицхьагьым кьамэ кьыицIихауэ ицIалгьагъум, пщафIэр шынаиц, Iуэбзыи кьэкьейицIа шхами, гузэвэжэти, бэлыхь гуэр кьохьури сыхокIуадэ, жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 173. ПщафIэм и сэр кIэрыицIауэ Сабьрыну хуэмыицIэ: – Мазэм башыр хэт зьдзар? Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 101.

ПЩАЩЭ (14). Хьыджэбз. Тэрч кьыхьыкьуэ кьымыкIауэ Пщащэиц еплгьуэ погьуфIыкIэ. Авар хьэцIэ. «Мывэ хуабэ», 112. Iуэхухэм пщащэр кьыдэхуати ТIэкIу теуну садым кIуат, Удэ гьэгьахэм хуэзэшати КьыицIыным егуэкуаиц. «БдзэжьейицIа ипхьу», 152.

ПЩЭ: ♦ [и] пщэ дэлгьхэн (4). Iуэху гуэр игьэзэщIэну унафэ хуэцIын. Локотш и гум кьэкIыжэиц Якьуб и Iуэхур зэхигьэкIыну Бахьуэм и пшэм дэслгьхэни, жиIэу Зулкьэриной жиIауэ зэрыицIар. Нал кьута, 261. **[И] пщэм кьыдэлгьхэн** (3). Еплгьэ [и] пщэ дэлгьхэн. Бургомистрым деж ицашам Псэун

и *пицэм* кыдалгъхъат фронтым кыкыгауэ зызыгъэтицкыгъуэту бургомистрым деж ихуну. Къалэн, 434. [Алыджыкыгуэ:] Нэхгъыжыыр сэ кысхуэунсэу кытпфлэицкыгъунут, арицхъэкIэ сэри гурыцхъуэ сеггэци: зауэм цылэм и бынунэм и зехъэныр си пицэм кыдалгъхъэну армырауэ пIэрэ зыхуейр, жысIэу. Мелыгыч, 454. Къуажэ зэлуицIэм цыжаIаиц: «Мыраиц Гуэхур зыIутыр: унафэицIхэм ди пицэ кыдалгъхъаиц кэзакъхэм псыIэрыицэ яхуэтицэну». Зи пIэрыгыгыпс тIыгъа, 524. [И] *пицэ дэхын* (2). Къалэн гуэр цхъэшыкын. Жансэхуи кIуэнт Инал и фызышэм, арицхъэкIэ школым Джонсон и пицэ дэлъ къомыр дихацэрэт, жиIэу арат зыпэлгэр учкомыр. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 599. [И] *пицэ кыдэхуэн* (3). И къалэн хъун. Бэлацэ кыгурыгуэрт Гуэхушхуэ и пицэ кызырэдэхуар, абы ирипагэрти а Гуэхур нэгъуэицIым ирату идэнутэккым. Хъуэпсэгъуэ нур, 314. Къызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныкыгуэр зэчэнджэиц, адрейхэри зэдауэу, зыкъоми «текIуэм дырейиц» жиIэу зэхэтт, ауэ и нэхгъыбитIыр Гуэхум хуэчэфу, къалэну я пицэм кыдэхуар зэрыныр яцIэжу, абы ирипагэу, «зэ дыцIыгъацэрэт залым» жиIэу теныIэртэккым. Хъуэпсэгъуэ нур, 317.

ПЦЭГУРЫГЪ (3). Япэ пицэ ГуэцIэхэр. Шэм и пицэгурыгыр зэиудуэу, нэмыцэр хэлубауэхэлт. Нал къута, 242. Къанокыгуэицым и нэрыгыр Мэхуэ абдежым тIэкIу нэхъ шаби, Желэр ину: «Пцэгурыгыр Пкыутэ хъунут хъэбэсабэу». «Тисей», 125.

ПЦЭДДЖЫЖЪ (76). Махуэм и пэцIэдзэ. Пцэдджыжыым жыуэ Камизэхэ я нысэр кызырысу Тамарэ тхъэмыицкIэм еихыдаиц, си Изыныицхуэ хэт уэ лэжъапIэм улузыгъэувар жиIэри. Лъапсэ, 99.

□ *Пцэдджыжъ хъэциIэ куэдрэ цысккым* (2). Пцэдджыжыыр Гуэху шIэгъуэщ, хъэцIапIэ кIуэгъуэккым, жыхуиIэщ. Пцэдджыжъ хъэциIэ куэдрэ цысккым, жаIами, Думэсарэрэ Астемыррэ хъэциIэ ккэIуар ирамыгъэблагъуэ даггэкIыжтэккым. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 520. [Хъэбибэ Бекъан жиIэу:] УккэIуауи цыIэ – пцэдджыжъ хъэциIэ куэдрэ цысккым, жаIэ – кыицIыгъэ. Нал къута, 230.

ПЦЭДЕЙ (42). Нобэрэй махуэм кыкIэлъыкIуэ махуэ. Ауэ пэжиц, цужыым хамутыр пицIэхахрэ уаутIытицэмэ, ухуейм удзытицIэм зыхэгъэукIуриэ, ккэтидэжыж, пицэдей пицIондэ хъуаIуэ. Шынахужыкыгуэ, 51. [ЦыкIуэцэ Хъэрун жиIэу:] Пцэдей фIэкIа пIалъэ имыIэу слухуици ккэсишэжыиц [кыуитIыр]. Нэгъуху, 21.

ПЦЭДЫКЪ (11). Цыхум е Iэщым и пщэ шIыб. Аргуэрэ цыгъур уэрамым дэз хъуаиц: хэт шы сокур шIыгъыу шы ишэу, хэти и пицэдыккым дэлъу мэл ихъу, танэ бжъакыгуэр шIыгъыу танэр чачэу зылъэфы яхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 256. Шыгукъур кырихри Iэюб и пицэдыккым дилгъхъаиц. Мазэ ныкыгуэ цхъуантIэ, 589.

ПЦЭФИЭН (мэпшафIэ) лъэмыI. (18). Шхын гъэхъэзырын. ПэшипIрэ пицэфIапIэрэ хэтунэр зы пэшым кыицIэкIрэ адрейм цыIыгъуэрэ зэлъыIуех, еггэкъабзэ, мэжыицIэ, мэпшафIэ, и

лIым и цыгъын къабзэу, и шхын хъэзыру сит цыгъуи кыреггэхэлIэж [Нэху]. Кхъэлэгъунэ, 375.

ПЩЭХЪУ (1). Iэщым, хъэ с.ху. я пщэм ирадзэр. Паицтыхъым цацIуэхъэ ккэIу, пицэхъу дахэ, дыжыицкIэ гъэицIэрэицIауэ, илгъу кыибггэдыхъат, и бзэу кIыкыыр кыилэрэ Гуэсыр кыитыткIуу. Лъапсэ, 157.

ПЩТЫР (11). пIыф. Температурэ лъагэ зиIэ. Бэлътоку фэеплгъу кызыэттар УIэггэ пицтырым тескыузат. Фэеплгъу бэлътоку. «Шум и гъуэгъу», 59. СIэцIэх си Iэцэр сэ абдеж, Лгъы пицтырыр си бггэм сит, ккэреж, – Къум псыишэр силкIэ сэ соггэицI, ТкIуэпс пIыжыгъхэм удзыр яуфэицI. УIэггэ. «Шум и гъуэгъу», 45.

ПШЫ (1). Феодальнэ обществэм я кIуэцIкIэ дзэешэ, жылагъуэхэм я тепщэ. Мес, тырку фронтым кыкыгауэ топгъауэ къом кыдыхъауэ дэтиц, дэнэ лъэныкыуэкIу кыкIуу пицырэ уэрккэрэ кыдыдохъэ, сондэджэру купецу кыдыхъэм бжыггэ яIэккым. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.

□ *Пицы зи цыпэлъаггум тхъэ кыифIоуцI* (1). Зыгуэр фIэбэлыхъу, фIэггэицIэгъуэн цыгын. Япэм Къаздэжэрий Алыхъ талэм и лIыкIуэм хуэдэу кызыфIэицIа Iэджэм гу лъатат ар паиэ зэрымыхуиц, арицхъэкIэ «Пицы зи цыпэлъаггум тхъэ кыифIоуцI» жыхуаIэм хуэдэу, Мэтхъэным бжыггэ IэицIыгъэмэ, зи гуапэ иджыри куэдт. Хъуэпсэгъуэ нур, 319.

ПШЫЖЫН (мэпшыж) лъэмыI. (1). УккызидкIамкIэ ущылгъу кIуэтэгъын. Шхъэгъубжэ закыгуэри гъэбыдауэ кыицIэкIаиц, и цхъэр диггэжу кIин и гуггати, цымыхъужым зыхэлъа пIэмкIэ пицыжри бацэ уэишэкур зытрипIэри зиудыгъуауэ дурэицым дэсурэ ккэмэхэиц... [Дисэ]. ГуэцIэгъу, 424.

ПШЫЖЪ-УЭРКЪЫЖЪ (8). ХэлэгыкIауэ шыгта, тепщэныггэ зыла лъэпккхэм (пшы, уэркк с. ху.) я цIэ зэдай. Ггатхэпэм мазэр кыицIагъаицIэ Псыхуабэ цызэхэта сгъэдым ккэIуа делегатхэмрэ пицыжъ-уэрккыжъхэмрэ зэгурымыIуэ хъури, ккэрэхэлъэкъ делегатхэр ТэрчккэлкIэ емыкIуэкIуу хъуаккым. Хъуэпсэгъуэ нур, 242. Пицыжъ-уэрккыжъхэм я дзэр хадэхэм, мэкъу пыхъуэхэм, гуэцхэм цIэтIысхъауэ кыицIэкIаиц, Мэтхъэным и отрядыр кызырыкIуэ уэрамым я нулеметхэр кыитеггэпсэуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 320.

ПШЫКЪАН (1). ЦыгъухъуцIэщ. [Дзэиу и ккэуэм жиIэу:] ПцIэжрэ, япэ дыдэ колхозым тета Пцыккыан? КIапсэ кIапэ, 11.

ПШЫЛ (37). Пшым залмыггэкIэ иггэлэжъэну зыхуицу шыгта цIыгъу. А, сит мыгъуэр си дуней, уджыназ лъэпккыу, ккэуицхъэ хужыым уаицыу, дауэ мыгъуэ уи дуней Iыгъэр дэлхъыну пицылI лъэпккым ккэхэкIам. Хъуэпсэгъуэ нур, 272. Мис ныицхъэбэ гуэдзыр зыIуэу ПицылIхэм паныр ккэхъыгъаиц, Езэшахэм зы жамыIэу Шхъэицэ яцIыу ккэуыгъаиц: - Шхъэ фыицытхэ? «Бдзэжыгъэцэ ипхъу», 153. Убых хъэицIэм зэхихат Ккэтау и пицылIыр хуит иицIу убых цыIыгъуэ гуэри фызу кыриггэишауи, иджы фызабэу кыидэнэжа цыIыгъуэ зыггэицIыгъуэмэ, си гуапэт жиIэри цIэуицIаиц, арыишами Ккэтау и унэм ккэкуэлIар куэдыицыиц, жэиц уккээнэну Iэмал зымыIэц. Лъапсэ, 112.

ПЦЫЛЫН (мэпщыл) лэмыI. (2). Зэгүэрэм хуэлгыщлэу щытын. Сэ *ИтИц силэр, гүклэм и ИтЫр кыишири квариггэлгэгүаиц, - Лгэтиц зы тхьэшхуэм хуэныцыллаиц, сэ си деж кьаклуэ псоми сырапыцллу кьалгытэ...* Лгэпсэ, 60. ШЫм елжэу ар щытами Луэху блэклахэр игу кьоклыж, Илгэс пльыцкIлэ ар пьыламы И цхьэ дэдэр мис хуитыжи. «Бдзэжыящэм ипхьу», 147.

ПЦЫЛЫПIЭ (4). Шхьэхуимытыныгъэ, дэктүзэныгъэ. *Кьэрэхьэлкьыр, пьылыпIэм кьыицраишыжар я цхьэр яггэпсэужыну арац. Нэгьуху, 21. Цыху тхьэмьыцкIаггэ, пьылыпIэ, Пьымы я удыну тиэчахэр, Аракгэ уэркьхэр нэхпанэм «Кьэбардей хэкукIэ» зэджахэр. ЗэкьуэшитI. «Бгы лгэпэхэм деж», 99. Дэ тлэггэуакгэ Пан пьылыпIэр? «Бдзэжыящэм ипхьу», 161.*

ПЦЫМАХУЭ (1). ЦыхухьуцIэщ. (Кышоккьуэ Алим зи гугьу ищлыр и адэрщ) *Си адэр еуныцлати, Ибрэхым си гуапэ ищлыгьат: - Акгыл натIэиц, Пьымахуэ, тхьэм гьаицIэ кьырит, гурыхуэ цыклуиц, - жиIэри. Зи лгэрыгыпс тлыгьа, 519.*

ПЦЫН I (мэпщ) лэмыI. (14). Ущылыу Iэпкьлгэпкь псомкIи узьдIэпыкьужурэ кIуэтэн. Шьымыхужым бжэмкIэ пицац, унэм сицIесхэз, жиIэу гужьелуэ [Дисэ]. ГүщIэгьу, 424. Алгьхэм а щIалэм гу лгэнтауэ, Ар зьдэщылгьым пьыныцIэу мэпщ, Кьуэ зэв екIуэжымы зритауэ Емышу макIуэ - щIалэ лгэици. ЗэкьуэшитI. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 18. ШьытIымы итри исри бомбэкIэ хьэбэсабэ яцIа нэужь, Кьэрэмырзэ и дээр шымы епсыхи, я кьамэ, я сэихуэ, нэгьуэщI кьэхьэлгэжымы илгэпкьыр зыкIэрахауэ, ныбапхьэкIэ пьыурэ, бий ундэрэщхуэам гу кьылгэмытэу, йопыцIлэри, сигнал зэрэдггэлгэгьуэ, зыкIаIэтри зы нанIэзыпIэм бийм я быдапIэм тоуэри топыишэрэ бомбэмрэ кьелар зэтраукIэри кьалэр кьаицтэ. Лыгьэ, 410.

ПЦЫН II (епщ) лэI. (1). Зыгүэрэм и куэдаггэр, и кьыхьаггьыр, и хьэлгьаггьыр лгьитэн. *Тамарэ щIокIыжыр, и лгэ макь хьэлгэ-хьэлгэуэ зыкьомрэ кьолур, цыхухьуэ зекIуэжIэу щлыр ищ цхуэдэу зокIуэ. Лгэпсэ, 17.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭ (62). Махуэм и кIэхуыу жэщыр кьыхьэным ипэ кьихуэ зэман. *Абдули и адэми ахьыищIи иратыну кьаггэггүаиц, унэидзыхьэ щегьэну пьыхьэщхьэми лафкIэтетым деж фIыуэ щегфаиц урыс аркгэ, гу зэрькIуэнуми щIэт шэрхьым хьыдан, чэтэн кьраишкIаиц, Iуэлгэуэ имыщIын цхьэкIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. Алии дытегузэвхьырт, сыт цхьэкIэ жытIэмэ Кьрым кIуэри мыдрисэм щеджат, Истамбыли щылат, мусаватистхэм я зэманым Баку щылэжыаиц, иджы и цхьэм зэрьтегузэвхьымы гу лгэмытэну Iэмал зымыIэт, дэ нэхьэр нэхь гьурыж хьуауэ, зэщIэуфIыцIауэ, и нэщIаицэр шуэжауэ школым кьакIуэмэ, унэм иггэггэжыны дзыхь имыщIу кьытхэтт, пьыхьэщхьэ хьухукIэ. Зи лгэрыгыпс тлыгьа, 523. [Албинэ:] АмериканципIымы 1958 ггэм октябрым и 26 пьыхьэщхьэр сыхьэт 22-рэ ныкьуэм нэблэггэуэ гьуицI гьуэгу лгэмыжымы деж щалгэггүаиц метр цэ ныкьуэ и лгэаггьыу Ровен Дам жыхуаIэ гуэлым цхьэщыту хьурей гур, Балтиморэ пэмыжыжьэу... Тепщэч кьэзылгэгтыхь, 155.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭМ (31). нареч. КьыфI щыхьу зэманым. *Пьыхьэщхьэм пшапэр зэхуэуэ Ботэц Астемьрхэ я унаггүэр зэггэжа нэужь, Нурхьэлийрэ Мусэрэ кьалэм кьыищызуаха шхапIэм, бээзырхьуэм насыпу цызэрахьэм Думэсарэ тепсэлгьыаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 189. Астемьр, Елдар, Степан Ильич яхэту тешанкIэм ису кьакIуэу: нобэ советскэ властыр Шхьэлмывэкьуэ щыдггэггүауэ кьыдолгытэ, жаIэу зэлуцIэшхуэ щаицIари я гум кьэкIыжаиц, а махуэм жылэр зэрызехьат, пьыхьэщхьэм Щэрданхэ я шыр Жыраслгэн идьггүиц, шэщымы мафIэ кьыридыжри, цыхур мацIэрэ иггэггүэват! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 645. Махуэм Назифэ и нэиымы кьыицIэжымы, «сыггэаиц» сыты жимыIэу жегьаиц, пьыхьэщхьэм и адэри кьэсыжри кьыицIэуныцлати, «мэжэй» жысIэри кьыфIэзггэжымы. Лгэчымы, 395.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭКIЭ (19). нареч. КьыфI щыхьу, пшапэр щызэхуэ зэманым кьриубыдэу. *А балконыр школым нэгьуэжыггүэуэ яIэт: пьыхьэщхьэкIэ цыкIухэр кьыуэвэрти хэт блэжымы кьыблэжымы епIуэ итт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 559. Бэлацэ и жаггүэтэжымы гуаицэр кьызэрелгэуэ и Iуэхутхьэбээр хуицIэну, сыт цхьэкIэ жытIэмэ езы дыдэр кьалэм щIэжыуэн хуей щыIэт - зыкьом лгэндэрэ фэтыдггэн ямыIэу пьыхьэщхьэкIэ кьыфIуэ зэхэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 305. ПьыхьэщхьэкIэ дышха нэужь, Алии ди общежитым кьокIуэри кьытхэсиц, хьыбар кьыдггелэ, Истамбыл щылгэггүэр елуэтжэ, е усэ фIэжIа имыту тхьыль фIыцIэшхуэ иIэци, абы урысыбзэкIэ кьеджэурэ адыггэбзэкIэ кьыдггелэж. Зи лгэрыгыпс тлыгьа, 532.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭНЭБЛАГГЭ ХЬУН (1). Еплэ пьыхьэщхьэхуеггэггэжы кьыищыщхьээнэ-благгэ хьуати, жэм джэмыдэжыр бууэ куэбжэм кьылууэжыауэ щытт. *Хьуэпсэгьуэ нур, 136.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭХУЕГГЭЗЭКI ХЬУН (5). Пшапэ зэхуэггүэ, кьыфI щыхьу зэманым кьэблэггэн.. *Пьыхьэщхьэхуеггэггэжы хьуаггэнт, Джэлил кьыхуихьауэ щыта хьэмбылур и гум кьэкIыжауэ, тIэжы сьулгэггэжыици, кьэзггүэ-этыр си Iыхьэц, жиIэу куэнишыб идзыпIэмкIэ щыггэггэжы, кьалэдэсыр куэдыщэ дыдэри улгэггэггэ-щатэжымы, куэнишыбым зыгуэр кьыхьэщхьэжымы щылгэггүам. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 490. Махуэр пьыхьэщхьэхуеггэггэжы, кьыфI хьуаиц, жаIэу хьэрггэшырхэр щаггэггэжымы. Мелыыч, 452. Ауэрэ, махуэ дэжIа е махуитI дэжIа, дунейм зыкьэ-эбзыжауэ, пьыхьэщхьэхуеггэггэжы хьуауэ, Дзэшу и пьыицIэм «Москвичыж» цыкIуэ зэ кьэкIуэггэр, арац, армыраи кьыдэлггэдаиц. КIапсэ кIапIэ, 11.*

ПЦЫХЬЭЩХЬЭШХЭ (1). Пьыхьэщхьэ шхэггүэм яшх ерыскы. *Ар [еггэггэжыныр] пьыхьэщхьэшхэм хуэзэрти, зээмызэ дышгаггэицэ щыIэти, арат нэхэ кIуэггэфIэу дыщIэжыуэр, хьэ бзадггэм ди гьуэнишэдж тIэжыуэр щыфIыггэггэжы кьэхьымы. Зи лгэрыгыпс тлыгьа, 528.*

ПЦЫИЭ (51). Гүбгүэхэм щащI псэупIэ, пхьэ зэупсея, мэкьукIэ зэщIэбггэжауэ. *Гүбггэм ит псори зэплгэгIуэ Я пьыицIэм пIаицIэу мэжIуэж,*

Уших тхуэпс зэрхээр кэпЛэнкГуу Удз тхэмэм текуэм еукгуэни. Гъемахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110. Пианэр зэхэуэ палестин губгүэрис кѳомыр зэггэжыху бггунцилаггым дисац, нэрылгэкЛэ дыкгаплгэмэ, пицЛэм цлэсым яцЛэри адэкЛэ-мыдэкЛэ кГуэри кѳакГуэжри тлггагуу, уеблэмэ пицЛэ кѳомым уацхьэрыплгэмэ, кѳалэри уолггагуу, пицЛэ кѳомри яггэувац, уэрамхэр ялэу, дыхьэпЛэ-дэкЛыпЛэр кѳалгэм хуэггэзауэ. ХьэщЛэ лъапЛэ, 403. Махуэ енкЛэ шур кѳэжауэ, Фызыжь пицЛэм кѳэсыжауэ, Гузэвэггүэр кѳакЛэбѳосыр, А иныжыыр псыницЛэу кѳосыр НанЛэзыпЛэу кѳохуу телыджэ, КѳыхыфЛедзэр цлалэм гуджэр, Шум и ужыыр мэхуу мылыджэ. «Елбээдыкгуэ», 19.

ПЦІАНЭ (1). кѳут. бж. ПцЛы ищЛыкЛа гуэрэм и Зы Гыхьэ. Арат Кѳазыхуэм и Гуэхур джэддыкЛэм ису маЛу, арцхьэкЛэ абы и Гыхьэ пцЛанэ кѳажрилакгым. Шынэхужыкгуэ, 71.

ПЦІАНТИЭ (35). Унэм кѳыпэщылг псэуалггэхэм кѳаухгүерейхь шыЛэ нэщЛыр. Адакгэ хуунур джэддыкЛэм ису маЛу, жыхуалэм хуэдэу, адакгэщЛэр джэдэу пцЛантЛэм дэтым ебжыфЛэкГуу, адакгэ купрауэ дахэшхуэ мэхуури, зыхэта бабыц быным яхэмыхьэжыххэуи цхьэ закгуэ илѳакгуитГухуитиу пцЛантЛэм дэтиц, уеплгэмэ, уи гур хигггахуэу. Бабыщыкгуэ адакгэпщ, 479. ПцЛантЛэм дэт кѳомыр щалггагуу, мо тГуми нэхь псыницЛэ зацЛац, Тембот и лгэдакгэр плгыжыбзэу ггуанэ хѳауа гуэнишэрыкгым кѳиплгырт, итЛани, дэкГуэр апхуэдизкЛэ фЛэггэщЛэггуэнтти, цЛыЛэр зыкЛи зехищЛэгжыртэкгым. Хуэпсэггуэ нур, 152. Кѳуажэ ггуанэ дыдэм деж зы пцЛантЛэ гуэрэм дэлгэдати, хьэжь цЛыкГуу кѳыкгуэжри кѳуажэхьэр зэцЛиггэбырсейуэ банэу цыхуежьэм, Сеймэныр ГуэмкЛэ мажэри бэкхь пЛанэпэм дэлг шкЛэм деж зедз, шкЛэм иггэцэба мэкгүр зытрелгхьэ, арцхьэкЛэ техьэггуэ зытехьам хуэдэу мэкЛэзыз. Лъапсэ, 51.

ПЦІАНТИЭКУ (1). ПцЛантЛэм ику. ПцЛантЛэкум деж пкѳоуитЛ хэтЛат, лгэбакгунплл хуэдиз я зэхуакуу, а пкѳо лгэагитЛым я цхьэм шыкгуэнтэн кѳытелгыжым и курыкунсэм урыс цЛакхуэу хужь ин, и хѳуреггэкЛэ кЛэнфет, браныч, бэлтѳоку, папирѳос, дыху абдѳэ цЛыкГуу, хьэлыггуанэ, дыху сабын, аркгэ кЛэсушкЛэ сьитхэр кѳеблэкЛауэ кЛэрыщЛат. Хуэпсэггуэ нур, 95.

ПЦІАЩЭ (17). Жыг тхьэмпэ. ПсыЛэрышэм бггүрыт зацЛэу Жыгхадэшхуэр пхгэцхьэммыщхьэм ШЛиггэнакгэ пцЛацэр мацЛэу, Мес, машинэм зы цЛэмыхьэу Мажэ, мажэ кѳэмыувыЛэу, Жыбггэ цЛихур цЛыЛэтыЛэу. «Тисей», 481. Джэлил зэхуэпса абггүэр пцЛацэ Гувым хэщЛыхьауэ жыг кѳудамищыр цызэхэкЛым деж дэтт, ныЛэ фЛыцЛэшхуэм хуэдэу. Бабыщыкгуэ адакгэпщ, 493. МэжэщЛалэу мыщэжь закгуэм Фэндэжь ггүрыр плгыц и цЛыб, ПцЛацэм хьэлгүу закгуэтЛакгуэу Пхгэцхьэммыщхьэхэр кѳещып. «Бажэ пшынэ», 4.

ПЦІЭ I (2). ГухьщЛыхь. Уэра пцЛэ нэхь зыхуэфациэр? – жиЛэри Кѳылышбий и кѳуэр бггэдэлгэдац Жыраслгэн, нанЛэзыпЛэу лгым и пацЛэ лгэныкуэр кѳиубыдри зэрылгэкЛэ кѳеЛаци.

Хуэпсэггуэ нур, 117. [КЛэихь цЛыкГум:]– ПцЛэ жыхуэпЛэр сьит? Кхгхуь пхэнж, 501.

◇ [Уи] цхьэм пцЛэ хуэщЛыжын (1). Еплг пцхьэ I. **ПЦІЭ ХУЭЩЫН** (34). Зыгуэрэм фЛэЛыкЛ хуалэн, нэхь нэлейкЛэ еплгын, ГухьщЛыхь хуэщЛын. Езы тГуми. [Хьэжбарэрэ Кѳазийрэ] иджыри кѳэс сьиту гу лѳамытарэ цЛыхум цЛыху иггэтицыЛ зэрымыхгунум, хьарзынэу цЛалитГри зэхуэлЛыщЛэр кѳуажэм нэхь пцЛэ зыхуацЛу унаггуэ бейщ. Нэггүху, 21. Алацэжыым хуацЛ пцЛэм нэхьрэ нэхьыбэ Раисэ хуищЛыртэкгым Мэмэт-цЛакгуэ, ауэ езы Мэмэт-цЛакгуэ уеуницЛамэ, «дякум дэлг цыЛэкгым» жиЛэнутэкгым, сьит цхьэкЛэ жыпЛэмэ, Раисэ зыхуэгумацЛэ гуэр зэрыщыЛэр ецЛэри, цЛыр езым кѳытехуэмэ, нэхь кѳецитэ, Гуэхум и пжыпЛэм цЛыхум гу лѳатэ нэхьрэ. Лъапсэ, 79. Зы цЛалэ ВалеркЛэ еджэу яЛэци цЛэныггэлГу кѳалэм дэси, кафедрэм тету, хьарзынэу мэлажэ, зыхэтэым пцЛэ кѳыхуацЛ, зээмызэ кѳуажэм кѳыдэлггэдэжмэ и адэ-анэр еггэгүфЛэ, псом хуэмгыдэу я бын цЛыкГуищыр кѳаиэжмэ, дадэр нэггүэцЛ гуфЛэггүэ хуейкгым. КЛапсэ кЛапэ, 6.

ПЦІЭР ДЭКГУЕИН (1). И ГухьщЛыхьыр лггагэ хьун. Кѳызэхуэсахэр зѳуицэщэж: - Плггагуэр, кЛэпхьым и пцЛэр докГуей! Кхгхуь пхэнж, 501.

ПЦІЭ II (2). Зэггүэрэм цЛат, хуаггэуэв уасэ. Зы куэнсапЛэм пцЛэ имыЛэ, Жыым пэцЛэхуэм ЛэцЛокГуадэ. Зы куэнсапЛэм пцЛэ имыЛэ. «Ваггүэ махуэ», 38. Мэсхьүдрэ Нурхьэлийрэ куэд лгандэрэ Мусэ хуэлажьэрт, пцЛэ сьит жамыЛэу. Хуэпсэггуэ нур, 52.

ПЦІЭГГУАЛЭ (7). Цы хужь зытет (шы). Ерул джэну лгэрыггым иувэрэ зэтриЛэтыкЛэм, «сархэ», пцЛэггуалэр езыр-езыру кѳэувыЛэрти, «немыкГуалЛэм етхьэкгунуц» жиЛэу Ерул и псалгэр цухмэ, ежэжырт. Хуэпсэггуэ нур, 83. Зэм шуудзэр тесц пцЛэггуалэм, Сабэр кѳумым кѳыщЛалэ, Зэм пшахгүэцЛыш нилгэдэмэ, Зэм уафггүэм зыщЛалэ. Уафггэ кѳашхгүэм пшэр хужыбзэу. «Ваггүэ махуэ», 342. Шы пцЛэггуалэм уанэ теслгхьэу Тгэу семыплгүу сьышсынт. Жыыр кѳемыпщэм, дэнэ шыЛэ. «Ваггүэ махуэ», 344.

◇ [И] Гуэхур пцЛэггүэлэн (3). Еплг Гуэху.

ПЦІЭГГУАЛЭЖЬ (3). Еплг пцЛэггүалэ. Шы пцЛэггүалэжь цЛыкГуу ар зытесыр есат лгыжь цЛыкГур и цЛыбым ису кѳырихьэкЛыуи, кГуэру уэрам зэв цЛыкГухэм ар дэкЛырт. Хуэпсэггуэ нур, 83. Махуэ гуэрэм дежурнэныр сэ кѳыслгысри псышэ сьыкГуэн хуей хѳуац, цызакгүэгуэм бошкЛэ иту пцЛэггүалэжь гуэри цЛэцЛауэ – арат псышэ дызэрыкГуэр. Зи лгэрыггыпс тГыгга, 519. Иджы и цЛэггыр общежитиц, и цЛыГур классиц, пцЛантЛэми шэц дэтици, ар тГууэ зэтетиц, и цЛэггыр боши, ди пцЛэггүалэжь псы кѳызэрытшэр цЛэтиц, унэм и цЛыГур складиц. Зи лгэрыггыпс тГыгга, 522.

ПЦІЭГГУЭ (1). Хадэ, губггүэ сьит хуэдэхэм удзыжхэр кѳыщыхггэбзыкЛын хуей зэман. Зэманыр ггэмахуэт, мэкгүу еуэггүэт, хадэ пцЛэггүэт. Зи лгэрыггыпс тГыгга, 524.

ПЦЦЭКИЭ (1). Удзыжь, ежбужь сытхэр хаса къякыгъэхэм кызырыхагъэкъэбзыкI щыкIлэ. *Тембот гулгитэрт Елдар и хадэ ницIэкIэм, ницIэнри нартыхури здигъакуэу щыры кэриудырт, Дисэхэ я ницIантIэм Гуэхушхуэ гуэр кызырыщыхуэр IупицIт.* Хуэпсэгъуэ нур, 135.

ПЦЦЭН (епщIэ) лъэI. (16). Къякыгъэ хасам зэран хуэхуэ удзыжьхэр кыичын, иупщыкIын. *Темботрэ Елдаррэ сабэр къялэту нартыху япицIэрт, Лу цыкIуи зэгурым епэциу хадэм ист.* Хуэпсэгъуэ нур, 113. «*Си убых кэбышх*» жиIэмэ, и лыр арат зи гугуэ ищыры, кэбышхкIэ абы уеджэнри тэмэмтэкъым, мычэму нищыры зекIуэ кIуэху ар и мыгъусэну Iэмал зимыIэм, кыищидэхуэм вэрт, ницIэрт, мэкуэ иупицIт, мэи кыищырт, гуэдзыр Iуихыжырт, Iэц иггэхурт – Iэ дэхъеигъуэ имыIэу унагъуэ Iуэхум и ужь итт. Лъапсэ, 29. [ЩыкIуицэ жиIэу:] *Уи кэуитIым хамэм я хадэ ятицIэ, уэ уи хадэр зытицIэн цымыIэу нартыху-мэкуэу зэцIэкIэжащ.* Нэгъуху, 21.

ПЦЦЭНГЕЙ (1). ПцIэным зэцIицта, зэцIэкла. *ПцIэней ар [хадэр] хуэуэ гъэри къос.* ФЫМРЭ Iеймрэ. «Дамыгъэ», 116.

ПЦЦЭНТИЭН (мэпщIантIэ) лъэмыI. (5). ПцIэнтIэпс кыыхэкIын. *Дыгъу нэгъуэцIхэр зыщылажэм Мыхъэнэниэр кыищедыгъу Народ мылкъум ар зи лажьэр Пиэрыхь Iыхъуэ ныцогугъ, КъыицIэхуамэ магъ, мэпщIантIэ, Напэу иIэр фIыхокIуадэ.* Дыгъу жыхуэлэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 126. *Ди пылэ псыфыр цхъэртыхауэ Сэлам зэтхыжырт, дытицIэнтIат.* Нып «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 22. [Алхъо:] *Хуабэц, ди анэ, сэри сыпIащIэу сыккъэкуати нэхъри сытицIэнтIащ.* Алхъо, 55.

ПЦЦЭНТИЭПС (15). 1. (9). Щыфэм кыпхив псы, ткIуаткIуэ. *Ди щIалэ цыкIур мыхъуэтам, ПцIэнтIэпсу мацIэт спкырыкIар.* ПщыкыкIэ «Мывэхуаб», 54. *Биймзишыхыжырт, кэзубжъат, Зытес лъагапIэм зи темыкIт, ПцIэнтIэпсыр ди нэм кыицIэбжъат, Бий бзаджэм тищыци тхиукIыкIт.* Нып. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 21. *Хъыджэбз фIыцIэ кэуэгъу цыкIут, и цхъэц икъухъам и цхъэр хэлъу мафIэр кыицIэна хуэдэ: и нэкIуицхъэ дахитIым уецырхъым, уи Iэтэр кысын хуэдэ, ницIэнтIэпсыр ткIуэпс зырызу кыитрипхъауэ, и Iупэ плъыжыбзэри мафIэм кыиггэцац жыуиггэлэну, сымаджэм зимыцIэжу хэлът, анализхэм кыызраггэлъагъуэмкIэ, и лымн сепсис зырыхэлъым ищэ кыитепхэ хгунутэкъым.* Лъапсэ, 10. 2. (6). зэхъ. Гугъуехъ, гуащIэдэкI. *Иджы, мес, ницIэнтIэпсу яугъуея мылкъур хыфIраггэдэри здашар тхъэм еицIэ.* МелыIыч, 467. *Ахъиэр здишын кыимыгъуэтынни аратэкъым: фызым нэхэрэ нэхъыфIу хэт ищIэнт и лым езым и ницIэнтIэпскIэ кыимыхъауэ зы тхылгымплэ я IэмыщIэ кыизеримыхъар? Кхъэлэгъунэ, 377. – Ленин кыидит фIыгъуэм и уасэм лырэ ницIэнтIэпсрэ дэ цIэнтIащицэ, гугъу незмыггэхъа тхэтмэ, ди цыыхуэ телгыц, - жиIэри Елдар Мусэ зыкыыхуиггэзэри кьепсэлъащ.* Хуэпсэгъуэ нур, 251.

◊ **ПцIэнтIэпсыр кьелгъэлэхын** (1). Еплъ **ницIэнтIэпсыр кьехуэхын.** Я нэцхъ дзэпщитIым

зэцIаукIэр, ПцIэнтIэпс я натIэм кьолгъэлэх. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжъэ», 65. **ПцIэнтIэпсыр кьехуэхын** (2). Хуабжу кыизэщIэплгъэн, кыизэщIэнэн. *Ар анэ хуэниц жыIэ уэ, - Яков Борисович кыизэщIэплгати ницIэнтIэпсыр ирикъуэкIуэ иггэзэжри щыIунэм щыыхъащ.* Нал къута, 282. *ПцIэнтIэпсыр Iэклэ ирекъуэкI, ФынакIуэ! Командир.* «Шум и гъуэгъу», 43. **ПцIэнтIэпсыр кьежэхын** (2). Хуабжу кыизэщIэплгъэн, кьэхуэбэлэуэн. *Езым [Нурхъэлий] ницIэнтIэпсыр кьежэхурти и кьэнтал IэцхъэмкIэ арикъуэкIырт.* Хуэпсэгъуэ нур, 219. *Уэлэхыи, хамэ кьакIуэу имыдыгъуа[шыр], - жиIэри ницIэнтIэпсыр кьежэхуэ дыггэм хэт лыжъ гур цыкIуэ гуэр кьэклиащ.* Хуэпсэгъуэ нур, 88. **ПцIэнтIэпсыр кьехуэхын** (10). Еггэляуэ зэрешам, гугъуэзэрехам кыыхэкIуэ куэдэ пцIэнтIэн, кьэхуэбэлэуэн. *Илас и жьэ уицIам комендантым и кIэрахуэр жьэдиIури, модрейм ницIэнтIэпсыр кьехуэхуэ зэцIэкIэзыащ.* МелыIыч, 473. *Машинам хэлъ абджэхэр еггэжэхати абы зэгъэбтыжауэ ис лы тхъуэплгъышхуэм и цхъэр кэриггэжащ, зэрынэкIутIэр плъагъуу и цхъэфкьур кыизэщIэплгэрэ ницIэнтIэпсыр кьехуэхуэ: - Салам уалейкум.* КIапсэ кIапэ, 5. *ЦыкIуи ини дежэри ницIэнтIэпсыр кьидэхуэхуэ машинэр дэтиащ, шоферыр зэрыхуей дьидэм хуэдэу хуэри «хъэцIэм» и машинэр зэцIаггэлгъэжауэ щилгъагъум, итIысхъэри макIуэ-мэлгъей.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 523. **ПцIэнтIэпсыр кыитыхун** (1). *Еплъ ницIэнтIэпс кьехуэхын.* Я бинти я цыггъыни сабэм иуащ, ницIэнтIэпсыр кьапоху [уIэггэхэм]. Нал къута, 211. **ПцIэнтIэпс кыыхихун** (4). Псыф кьэхуэн, пцIэнтIэпс кыитриктIэтэн (п.п. натIэм) *АрицхъэкIэ а тIэкIум уи псыхуэлэ ириггэклинт, ницIэнтIэпсри кыыхихуат.* Нал къута, 243. *ПцIэнтIэпсыр кыисхиху цыкыбум, сылуэцхуэу, сыицIуу кыицIэздэащ.* МелыIыч, 458. «*Соунахъури сосэхыж, Нахъуэ кьеггэзубжэри, тхылгъыниэу сыкьонэ», - жиIэу Лу мэгузавэ, ницIэнтIэпсыр кыыхеху.* Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 505.

ПЦЦЭНУ: ПЦЦЭНУ ЩЫТКЪЫМ (7). Зыми ищIэркъым, зыхуэIуа цыIэкъым. *Имыжыну икIи наIуэу Кыыхэхыну сеплгырт вагъуэм, ПцIэну цыткъым ар, кыызжаIэм – СемьдаIуэу хурт си жагъуэ.* Вагъуэ. «Паргыр ди пашэу», 7. *Псалгэ жалэм дэ додалуэ, Ди Аслгъэныр и пIэм иткъым, Ар зыхуэзэм йоIуицащ, И мурадыр ницIэну цыткъым.* Къуажэ лавкэм. «Паргыр ди пашэу», 31. [Астемыр жиIэу:] *Абы хуэдэнкIи мэхуэ, ницIэну цыткъым.* Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 651.

ПЦЦЭНШЭУ (19). нареч. 1. (9). Мыхъэнэ имыIэу, лгъэужь кьэмынэу. *Хэт гъащIэр ницIэниэу зылгъытэр?* Хэт гъащIэр пцIэнтIэу. «Шум и гъуэгъу», 44. *Дадэрэ Истепанрэ цыыхуэ бзаджэм IэцIэбггэекIуадэ хурэ, Лу ницIэниэу цыс абдеж, а тIур хъумэн хуейкэ.* Хуэпсэгъуэ нур, 279. *СыздэкIуам ницIэниэу сыкIуауэ кыицIэкIащ: Анка и фэр якъуауэ ницIантIэм дэлът, лIэри и фэр трахыжауэ.* Анка, 384. 2. (10). Уасэ щIамыту. *Хъэмэ ницIэниэу Уэ напэниэр Iэпэ пиынэм уедIуа?*

«Бажэ пшынэ», 10. Бекбан и нэцхьыр зэцлиукауэ шилвагьум, аргуэру кьыпишицац: - Кьуришым фьыцхьэдэхмэ, хаклуэр пицлэниэу ефтынуц, Нал кьута, 270. ГуэхуфI епхьэжьэмэ, кьыбдэлэныкьуни маццIэ, лэжьэну зыфIлэфIыр апхуэдизкIэ куэдти, пицлэниэу лэжьэни бгьуэтынут, арихьэкIэ Абу-Деруши лэжьапицIэ зримыт яхэтакьым. Кхьэлэгьунэ, 376.

◇ **Пицлэниэу кьыпIэрыхьэр кIуэдьжыгьуафIэу мэкIуэдьж** (1). Еплэ гугьу I. Пицлэниэу кьыпIэрыхьэр кIуэдьжыгьуафIэу мэкIуэдьж. Аракгэ иджырей цIалэхэр фьыз кьэшизрейуэ цIыщытыр. Шьынэхужьыкьуэ, 26.

ПЦIЭНШЭКИУЭДУ (1). нареч. Мыхьэнэ имьIэу, арыхьэу. А нешкэ цIыкIухэм ецхьыц поэтри - Зэрыс цIыналгэм емьыцIыж, ПIошI пицлэниэуэду хэкиуэдащи, Зы закьуэм напэр кьетхьэцIыж. Шахмат джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырбжьэ», 288.

ПЦIЭУН (мэпшIэу) лэмыI. (2). ПшIэу макь гьэлун. Гьуумар и гур загьэртэкьым, арихьэкIэ абыи зыри хузэфIэкакьым, Нурхьэлий старишынэр илгьагьумэ - хьэм ецхьу пицIэуэ хуэжэрти зифьыцIыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 240. Хьэр пицIэуэ хьээгьуэм имьлээдэжатэмэ, и нэр кьричынкIи хьунт, апхуэдизкIэ Джэлил кьызыркIати. Бабыщыкьуэ адакьэпш, 476.

ПЦIЭХЭЗЫН (пшIэхэзэц) лэI. (1). Куэду зыгуэр пшIэхэлгьын. Таша сьит и кьэггэзэжыкIэу кьиггэзэжа, жалэрт, хьэлыгьуанэ блар пицIэхэзэу? Мазэ ныкьуэ шьауантIэ, 556.

ПЦIЭХЭЛГЬХЭН (пшIэхэлгьхэ) лэI. (3). Пшэм зыгуэр фIэлгьхэн. КIапсэ лэрыгьур пицIэхэлгьхэу бошкIэжь тIэкIу зьтетыр кьыщыцIаудым, кIапсэри кьызынычри зи цхьэ палгьэр кьехуэхьжати, цIыху кьызэхуэсар зэрыгьэкIияци: «Куэдиц, зыр цхьэпылгэ тIэу яцIыркьым», - жалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 302. Степан Ильич IэпхьуамбэкIэ и пшэм кIапсэ пицIэхилгьхэ хуэдэу ицIащи. Хьуэпсэгьуэ нур, 281. [Дьуэр Гуизэ пицIэхэлгьхэ жеIэ молэм.] Лгьахьстэн тIэкIу куэцIыди сьмаджэм пицIэхэлгьхэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 70.

ПЦIЭХЭХЫН (пшIэхэх) лэI. (2). Пшэм зыгуэр фIэхын. Ауэ пэжи, иужьым хамутыр пицIэхэхрэ уаутIытцамэ, ухуейм удзытцIэм зыхэзгьуакуриэ, кьэтэдэжыж, пицдеи пицлондэ хьуакулэ. Шьынэхужьыкьуэ, 51.

ПЦIЭХЭЛГЬЫН (пшIэхэлгьыц) лэI. (20). Зыгуэр пшэм фIэлгьын. Медальон зытцIэхэлгь хуэзэмэ, медальоным илгь тхылгьымпIэр хьфIедзери ари и жытым ирелгьхэ [Сентрал]. Нал кьута, 287. Махьэшем пицIэхэлгь нахьутэм и кIапэр Шамум илыгьыу ешэ, дэ махьэшэ лгьэужьым дитиц. ХьэщIэ лгьапIэ, 400. Нурхьэлий иджыпсту фIэкIа пицIыхьэпIэу и гум кьэкIыжакьым дыщэ ахьшэ тIэкIу илгьу и пшэм хьуржын цIыкIу пицIэхэлгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 155.

ПЦIИЙ (5). Бжейм кьыпыкIэ жылэхэу, яуткIэпшIыу яшхыр. КIэпхьыжэ цIыкIур, пицлий илыгьыу, Кьакулэрт-кьалгьэрт, фIым цыгуэгьыу.

«Бажэ пшынэ», 12. Хьарзынэу кIэпхьыжэ цIыкIу бжей жыгьыпхуэм дэжей-кьэжэжыурэ пицлий зэхуихьэсу кьыщыхуэзэм, [кьыдырым] жриIащи: - КIэпхьыжэ цIыкIу, уи пицлийр зыщIыпIи куэнкьым. Кхьухь пхэнж, 497. - КIэпхьыжэ цIыкIур гуфIэцати, жыгым дэжей пэтащи, бжеишхуэм пицлий кьытичу кьызэхуэсам яхуигуэшыну. Кхьухь пхэнж, 501.

ПЦIОНДЭ (8). послелог. Нэсыху, хьуху. Уи ужь сьит пицлондэ дэ дитами, Тхуэхьххэнкьым ди кIокьумафь. АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм... «Вагьуэ махуэ», 95. ЗэлушIэр яуха нэтми, зэрыгьэкIийуэ жэц пицлондэ цIыхур зэхэтащи. Хьуэпсэгьуэ нур, 95. Иджы аргуэру пшахьуэм зыхэдгьапицIэуэ пицыхьэщхьэ пицлондэ дьхэлгьын хуейиц, дькьамьылгьагьун цхьэкIэ. ХьэщIэ лгьапIэ, 403.

ПЦIЫ (19). зэрабж бж. Бжыгьэ 10; 10 хьу. Шырыкьу заводым я складым шIэлгьам шьыцу шырыкьу яшыкIипшI ньжэбэ шIэбзэхькIащи. Мельгыч, 460. ЖиIэм езыри дихьэхьжауэ зы таурыхьыр пицыхьэщхьэ хьыцIрэ пицIыкIэ имьухьыу цыжиIа шьIэци, зэгуэр тырку пащытхьыр кьеджэри Истамбыл яшауэ шьытащи, абы и хьыбарыр телгьыджащэу еIуэтэж. Лгьапсэ, 119. Мусэ хьэжыгьэ путипшIэ зэрихьэжрэ мазэ ныкьуи хьуакьым. Мазэ ныкьуэ шьхьуантIэ, 634.

ПЦIЫПШIУ (7). нареч. I. (6). Лыду, цIууэ. ШIакулэу ецхьу жэц фIыцIабзэм Хьыдэжэбз пицанэу телгьыци мазэр, Вагьуэр пицIытцIу кьахукуэуплгьыр, Нэр теплгьызуэ сэри солгьыр. Мазэ. «Мывэ хуабэ», 271. Жыгыр пицIытцIу зыгьэгьагьэр, Псы ежэхыр зыгьэпIащIэр, Буухэм абгьуэ езыгьэщIыр - Лгьагьунгьэриц, ар зэвгьащIэ. Сэ ар соцIэ. «Мывэ хуабэ», 206. Жэциым вагьуэ пицIытцIу ПIгьагьур пхуэмыбжын, Насып вагьуэ уиIэм Хэлгьэ - имьжын. Дыгьэм, кхьухь кIуэкIафIэу... «Вагьуэ махуэ», 101. 2. (1). Кьэкьуалгьэу, макь ишIу. КьыкьуэлгьыкIыу икIи псыницIэу Неман псыжьыр мес йожэж, Бгым жьэхэлгьэм тькIуэпсхэр пицIытцIу Бахьэр тету йокIуэсэх. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 145.

ПЦIЫПШIЫН (мэпшIыпшI) лэмыI. (6). ШьхуэкIэпльыкIэу зэцIэлгьэдэн. ИтIани джанэр кьызыщех, Абы мыр жиIэу зэхэащи: «Лгьы зацIэци джанэр - хьуниц бэракь, А си пьыр мафIэу ирелгьыд, Бийм лгьэцим фьыкIуэ, фьыхуэсакь, Фи гьусэу фхэтым сэ сефлгьыт», Сэлэт нэхэ хахуэм илгьау Зауаем нытыр кьыщытцIытцIыт, МуфIынкIыу мафIэу кьэлыдау Гьуэу хьэлгьэр псыницIэ дэ кьытищицIыт. Ньп. «ШIалэгьуэ шьIыналгьэ», 21. Налкьутналмэсу ипхьащи Уэгуэ вагьуэр бжыгьуейиц, Дыгьэр кьухьамэ, мэпшIытцIыт, КьыкьуэкIым, яIэ дуней? Налкьутналмэсу ипхьащи. «Дамыгьэ», 225. Псы кьехуэхьыу пицIытцIым икIи шхьидэм Сьыцхьэщыту сэ уэрэд соуэ, Ди хьыдэжэбзхэу куэдым сащыхэдэм, Уэриц кьахэсхыр. СьпхуэзэхукIэ шьэхуу. «Бгы лгьапэхэм деж», 40.

ПЦIЫРЫПШIУ (3). нареч. ПшIы хьу Iыхьэурэ гуэшауэ. Зы лгьэпкьыр унагьуэ тIошI хьумэ, пицIырытцIу ягуэширт е лгьэпкьыр унагьуэ

цырыиц-тхуритхум фIэмькIмэ, лээнкэитI-ицы зэгуагэхэарт. Нал кьута, 292. Я унэ кээкIуэжауэ цилгагьум, Мысост аргуэру кьыицыхьаиц; колхозым и пIэкIэ «десятидворкэ» тицьынуици, кьуажэм дэсыр унагьуэ тицьырытицIурэ гуэи, жиIэри. Нал кьута, 291.

ПIЦIЫХЬ (6). Еплэ **пIцIыхьэпIэ**. Е насытхэр уэ уи тицIыхьу Сьит уэрэдхэр уэ бгэзын? «Бдзэжьеящэм ипхьу», 150. Нэху цырэ джэдкэазыр пицIантIэм кьыицидаутIытицхьэм, Джэлил гунсысэрт: «Ярэби, ныжэбэ си тицIыхьыр зытеслэагьукIар сыту пIэрэ?» Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 485. Сэ нэхуиц вагьуэу уэгум сити Си нэр зэтеслэм си жэиц тицIыхьыц. Синдур. «Батырыбжьэ», 84.

□ **Джэд цыкьун и тицIыхьыц** (1). Еплэ джэд. **ПIЦIЫХЬЭПIЭ** (34). ЦIыху жейм и нэгү щIэкI, кьыфIэщIу Iуэхугьуэхэр. КьыфIошIу фызыжьым ар тицIыхьэпIэу, ЩIохуэпс аргуэру жеижын, И гьугу умыщIыт, щIалэ ицхьэпэ, Кьэнар куэдэжкьым – кьэуиыници. Анэм и пIцIыхьэпIэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 25. Лу и жагьуэ хьуат, Нахгьуэрэ Чачэрэ я псалэмакэ зэхихар тицIыхьэпIэу кьызырыцIэкIар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 505. Бабыщ илгьагьуху, Джэлил и тицIыхьэпIэр и гум кьэкIыжырти, игэгунсысэрт, уеблэм, бабыщими еупицIаиц: - Догьуэ, сэри уэгум сьдэлгьэтейрэ пшэм абгьуэ ицыщIу ицхьэ мыхьурэ? Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 486.

◇ **ПIцIыхьэпIэ телгагьукIын** (2). Iуэхугьуэ кьэхуну гьуэр пIцIыхьу лгьагьун. Нэху цырэ джэдкэазыр пицIантIэм кьыицидаутIытицхьэм, Джэлил гунсысэрт: «Ярэби, ныжэбэ си тицIыхар зытеслэагьукIар сыту пIэрэ?» Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 485. [Джэлил жиIэу:] - HmIэ, ныжэбэ слэгьуа тицIыхьэпIэр зытеслэагьукIар кьыбгьуриуа? Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 468. **[И] тицIыхьэпIэм кьыхэмьхуэн** (21). Игу кьэмыкIын, емыгунсысыххэн. Езы Жыраслээн ар. [яггэтигысыныр] и тицIыхьэпIэми кьыхэхуэртэкьым, дауи кьыхэхуэнт – аслэныр иупхкIэ пхуэлыгьын – абы хуэдэт псы кьыуари. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 515. [Дэфэрэдж] Си тицIыхьэпIэм кьыхэхуатэкьым абы Ботэх кьыхуэзауэ, езыри нэхэ нэцхьыфIэ цIыкIу хьуауэ хэлэти, си гум кьэклэиц, зэгурымыуауэ пIэрэ яиэну жысIэри, арицхьэкIэ ар уицIэмьуицIэмэ нэхьыфIым яцьыици, сепIысэхэиц: - Сьитым дежыт Дэфэрэдж и хьыбарыр ицызэпытчар? Лгьапсэ, 99. Еплэ иджы абы – хьеуаниц, итIани телгьиджаицэу гурыхуэиц, ськьызырилгьагьуу ицетхэуар гу зьлгьыизиггэтэну арат, арицхьэкIэ кIыфIу хьуауэ кьаиати, си тицIыхьэпIэм кьыхэхуатэкьым мы сэ кьыслгьыса шыр ицэ лгьхуэуэ, шы жэр ахьырзэман хьуа хакIуитIымрэ кьунажыну кьиггэна шыбзымрэ кьилгьхуа нэужь, тицэжауэ ицитар арауэ. Анка, 381. **ПIцIыхьэпIэм хэтын** (1). Еплэ **пIцIыхьэпIэу лгьагьун**. ПIцIыхьэпIэ дахэм сьхэту Уи лгьагьуныгьэр исфакьэ, Зьхуэмыищэчыр пIцтырафэиц, Жезыггэлари сэракьэ. Уэрэдибл. «Дамыгьэ», 216. **ПIцIыхьэпIэу**

гум кьэмыкIыжын (1). Щыгьупщэжын, IэщIэхун. Нурхьэлий иджыпсту фIэкIа тицIыхьэпIэу и гум кьэкIыжакьым дыцэ ахьиэ тIэкIу илгьу и пицэм хьуржын цIыкIу тицIэхэлгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 155. **ПIцIыхьэпIэу игу кьэмыкIын** (5). Еплэ **[и] тицIыхьэпIэм кьыхэмьхуэн**. Зьхуэзэнур ицIэжмэ, Долэт, дауи зыгуэр кьигунсысынт, арицхьэкIэ сэбэп кьыхуэхьун хуэзэну а лым тицIыхьэпIэу игуи и ицхьыи кьэклэакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 199. Абы тицIыхьэпIэуи и гум кьэкIыртэкьым Астемыр бынри унэри гунэс цьымыхьужу ибгынауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 191. ГьэунэхунIэ ихуауэ ПIцIыхьэпIэу я гум кьэмыкI, Щхьэж игу ирихьу ихьыныгьуэр ШIэицыгьуэ псоми кьацохгьур. «Индийскэ поэмэ», 360. **[И] тицIыхьэпIэм кьэмыкIын** (4). Имыгугьэххэн, емыгунсысыххэн. Мусэ кхьуейплгьыжкIэрыицIэ ицицIам ицыгьуэ кьыицицIэдзауэ нобэ кьэс Елдар бампIэм ехьри абы Саримэ гу лгьитэркьым, Елдар зьициггэгьусэн лээнкэ ицIэу и тицIыхьэпIэм кьэкIыркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 132. А зым фIэкIа а махуэм кьэмыхьуами урикьунт, Сосрыкьуэ и тицIыхьэпIуи кьэклэакьым а бомбэ кьигьэуам бэлыхьу кьикIар кьикIыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 625. Спектаклыр и кIэм нэблэгьат, кьэхьуну я тицIыхьэпIуи кьэмыкIар кьыицыхьуам. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 660. **ПIцIыхьэпIэу лгьагьун** (32). Жейуэрэ цIыхум и нэгум зыгуэрхэр щIэкIын. Кавказ кьури хужьуэ уэс зьителгьыр, псы уэру гьубгьуэицхуэр зэпызыупицIхэр, мэзыицхуэу бгьым яIэтар – ахэр Саният жэицкIэ тицIыхьэпIэу илгьагьурт, езыр абы ицыпсэу хуэдэу, мэзым ицIэту уэрэд зэхихьу, гьубгьуэм иту псы уэр инхэм яцхьэицыту кьыфIэщIу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 665. Уеблэмэ Джэлил тицIыхьэпIэ телгьиджэлажэ илгьагьут: бабыщ анэр уэгум ихьарэ пшэ хужь кьэукьубиям и курыкупсэм абгьуэ ицицIу гьуэлэхьэжауэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 485. Сальскэ гьубгьуэм ицымь, тицIыхьэпIэ илгьагьумэ, илгьагьур я унэр арат, иджы мес, еплэ – лажьыи хьати имыIэу жыг Iувым кьыхош. Нал кьута, 223. **ПIцIыхьэпIэр нахуапIэ хьун** (1). ПIцIыхьу илгьэгьуар и гьащIэм кьыицыхьужын. «Тобэ Истофрилэхэ, си тицIыхьэпIэр нахуапIэ хьуаиц», - жиIэу араиц Думэсарэ и гум кьэклэар. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 566.

ПЫБЛЭБЛУ (1). нареч. Пызу, елэлэхьу. Мей кьуаицэм гьэмахуэм пыз мэхьур Кьудамэм пыблэблү мы куэд, Зьылгьагьур йохьуапэр мы плгьыжхэм, Ар бжьыхьэм полгьэлгьыр, мэкIуэд. Мей. «Шум и гьуэгу», 74.

ПЫГУФЫКIЫН (погуфIыкI) лгьэмыI. (4). ГуфIэ мащIэкIэ уи щытыкIэр кьэггьэлагьуэн. Тэрч кьыхыхьэу кьымыкIауэ Пцаицэм еплэу погуфIыкI. Авар хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 112. Елдар, зькIуи узыхимыггэгьуазуэ, Думэсарэ жиIэм едалуэрт, пыгуфIыкIыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 521. Марфэ куэдэрэ пыгуфIыкIыу И Iэр ицицIу кIэлгьыплгьаиц, Хуэубыдыни илгьэмыкIыу Нэнсхэр нэклум тез кьэхьуаиц. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 165.

ПЫГЪЭКЫН (пегъэкI) лъэI. (1). ПыгъэпкIын, пыхын. [Бот жиIэу:] «Къулейсыз» жыхуиI псалгэм «сыз» закъуэр пидыгъэгъэкIи, согъэпцI, зы дыхуейм фIэклIа. Хъуэпсэгъуэ нур, 269.

ПЫГЪЭЛЪЭЛЪЫЖЫН (пегъэлъэлъыж) лъэI. (1). зэхъ. Къэгъэнэн, къэмыгъэсэбпыжын. Пэжу, ятэм цIопицакIуэм шейтIани, жини, алмэстыи - Iэджэ пыцIауэ цытаиц, иджы а къомыр пыгъэлъэлъыжауэ цIопицакIуэр цIыхум нэхъ сэбэп зэрыхуэхъунум хуэдэу гъэкъэбзэжамэ, ягъэ кIынукуым, псом хуэмидэу операцэ яцIа сьмаджэм уцIэлэзэм деж къэбгъэсэбэну. Лъапсэ, 29.

ПЫГЪЭЛЪЭЛЪЫН (полгъэлъ) лъэмыI. (2). 1. (1). Пыгъэщэщын, пыгъэхун. Сэ си шэмэджыр мывэ хуээм, Щтаучу мафIэр пегъэлъэлъ, Дээр къылуиуагэм, соулуэри Аргъынэ мэхъур си гухэлъ. Мэкъуауэ. «Дамыгъэ», 233. 2. (1). Еплъ **пыгъэлъэтын**. Апчари Ирини зыхуейр Албиян шы жэрэм тесу утыкум къилъадэрэ сэихуэ жанкIэ чыр пигъэлъэлъу нэцанэ еуэмэ ятекIуэу цIыхур Iэу ирагъауэу ялгъагъуну арат. Шынахужыкыгъуэ, 37.

ПЫГЪЭЛЪЭТЫН (пегъэлъэт) лъэI. (7). НапIэзыпIэм, зэ уэгъуэм зыгуэр пыупщIын, пудын. Чы цхъэкIэр сэихуэм пигъэлъэтмэ, Жыг ар зылгъагъур мэкIэзыз. Чы щеуэм. «Дамыгъэ», 104. Къыспхуэтыныц си сэри, зэ уэгъуэм и цхъэр пызмышгъэлъэтмэ, «къалэдэс» жалэу пашэу пицантIэм дэтыну зыхуэфацир сэракъым, - цыжиIэм, адакъэ хужыр зэрыцыкIар нэрылгъагъут, арицхъэкIэ Джэлил абы гу лымитэ хуэдэу зицIаиц: - Хъарзынэиц, къуэи. Бабыщыкыгъуэ адакъэпщ, 491. [Гесиод:] Сыкъэгъубжыц абдежи, адакъэм и цхъэр пызгъэлъэтыц къамэмкIи, адакъэм и лымикIэ си джанэри лъы зацIэ сиIыри ди гунэгъум я унэм къамэр слыгъыу сьцIэлгъэдаиц: «А-а, фыкъэгъуэтакъэ иджы!» Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 162.

ПЫГЪЭНЭН (пегъанэ) лъэI. (4). ЩIэгъэнэн, нэху егъэдзын. АрицхъэкIэ адэкIэ жиIэным намыгъэсу, бжэр къылуахри Раисэ Мураповнэ янэ иту, Iэнзэхъэ цIыхубзхэр гъэцIэрэцIауэ къыцIыхъаиц, лгъагъуэ Iэта подносышхуэм лы гъэжъар дзасэм зэрыфIэIуам хуэдэу пицIэ цIыкIум еицхъу, пицIэ цIагъым спиртовкэр пыгъэнэрэ къыгъэнэхуу ялыгъыу. Лъапсэ, 92. Урысхэм я унэм жыг цхъуантIэ цIахъэрэ ягъэцIэраицIэу, уээдыгъэ пагъанэу, сабийхэр цагъэджэгуу цIымахуэ жэциым хуээу Астемыр я унэ къэкIуэжаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 193. - Уэрамым удэту нэху бгъэц нэхъэрэ нэхъыфIиц, - жиIэри сеныц пигъанэрэ зытплыхъмэ, хъэуазэ къудей цIэлгъкъым, хъэкъушыкыкыу къутэжа фIэклIа. МелыIыч, 457.

ПЫГЪЭУВЭН (пегъэувэ) лъэI. (2). ИнэзымкIэ бгъэдэгъэувэн. Бот езым и урысыбзэмкIэ къэпсэлгъаиц, псалгэ къэс «ся» пигъэувэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 249. Абы [зэрызехъэхэм] къаицхъэщыжу къэуIамэ, и унэцIэм «цинэ» («Катхановщынэ») пагъэуэрти, ари къыздэмькIуэжыным ягъакиуэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526.

ПЫГЪЭХУН (пегъэху) лъэI. (1). Лъапэм фIэлъ гуэр фIэхын, ехуэхуу. Пэ къуаниш бгъэжхэм я тIысыпIэм Шы къарэ жэрэм сьдихауэ, Сэ зызогъэцIыр уанэ къуапэм, Лъэрыгъыр лъапэм пызгъэхуауэ. Бгыщхъэ. «ЩIалэгъуэ щыналгъэ», 11.

ПЫГЪЭЩЭТЫЖЫН (пегъэщэтыж) лъэI. (1). Пыгъэхун, пыгъэкIуэтын. Кхъухъыр зэ цIа хууатэмэ, а ныбэ гуэныр пагъэщэтыжыныци, зэфIэклIаиц. Кхъухъ пхэнж, 500.

ПЫГЪУКIЫЖЫН (погъукIыж) лъэмыI. (1). И пэм пыт гуэрэм псыр щIэкIын, гъужын. ПыгъукIыжаци зэцIэщыцхъыцхъэу Жыг тхъэмпэр цхъуантIэу къолгъэлгъэх. Уи уэгъуи жъапщи зэхыхъащи. «Батырыбжыкы», 60.

ПЫДЖЭН (мэпыджэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм папцIэ гуэркIэ еуэну хэтын. - Зи унагъуэбжэр хуэзыщIыжын, жиIэиц хъэжыми, мыжурэмкIэ Астемыр и цIакиуэ цIагъым цIэпыджаци. Хъуэпсэгъуэ нур, 65.

ПЫЖЫН (пож) лъэмыI. (3). Ежэхуэрэ зыгуэрэм и кIапэм пыкIын. И Iэтицэ хужыым лъытсыр пыжу Сэ цыблэр сэихуэм изогъэщхъ. Къурш дыркыуэ. «Дамыгъэ», 213. Лъэхууу сэ Iэджэм сатожыр - Шу нэрыт пажэм псыр пожыр. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгъу», 86. Губгъуэхъэ пгъагъум, уцIопхъуэ, Бийр даицэ хъуми умыбжу УофыцIэр, псоми уэ уопхъуэр, Зэм къогъэзэжыр лъыр ппыжу. Мэлыхъуэхъэ. «Шум и гъуэгъу», 71.

ПЫЖЪЕЙ (1). Уи Iур ихулэу пхъэщхъэмыщхъэ фIыцIэ къызыпыкIэ жыг лгъахъшэ, банэ куэд зыгъытыр. Сызыыхъар пыжъейти, сыхэтIысхъаиц, тIэкIу сызыцIэдэIуу. МелыIыч, 458.

ПЫЖЪЫНЭ (21). ЦIыхубзыцIэщ. [Дэфэрэдж] Борей Пыжынынэ зэрысIыхурэ Iэджи цIаиц, криминальнэ абарту абы къыхуэгуэри къыхуэмыгъуари зэхэлгъхыи, игъэунэхъуар зыхуэдизыр къэпцIэныц, ауэ а цIыхубзым и цIэ IейкIэ цылуар и анэ шытхъу зи цхъэ закъуэ- зи лгъакъуитIу псуар лIа нэужыиц. Лъапсэ, 20. Пыжынынэ санитаркэр хуэмыгъэшынуэ иджы йоубзэ, йодэхациц, къэгъэгъуэгъэ сьмаджэ-щыцым цIэкIыжмэ, увыпIэфI къыхуигъуэтыну, тхылгъымпIэ тIэкIур къыхуигъуэтрэ кърит закъуэмэ, арицхъэкIэ Тамарэ цIыхубз губзыгъэиц, запискэм си Iэ телгъуэ зэхихащи, зыхигъэзагъэркъым, «Дэфэрэдж и зэран къызыхэкIын Iуэху сыыхъэфы-нукъым» жиIэу. Лъапсэ, 22. Ботэхэрэ Сэлимэрэ Санэкъуей къалэм си цIыхуэгъэ дохутыр, сэбэп къыф-хуэхъун цыIэиц жиIэу зыгъэкIуар Пыжынынэ, Салими махуиц отпуск къыIухри ежъат, арицхъэкIэ дохутырхэм цагурымыIуэм, Ботэх телефонкIэ и анэм къетсэлгъаиц. Лъапсэ, 26.

ПЫЗУ (2). нареч. Зыгуэрэм фIэзу, Iууу. Итиц сурэтым жъакIэ хужыу Кхъужь илыгъыу зы лгъыжэ дадэ, Пызу жыгым куэди пльыжыу ИгъэкIауэ а жыг хадэр. Плакат. «Партыр ди пашэу», 35. Бжейм пызу пытыци, [пицIийр] жыы къопциэри къыпегъэлгъэлъ. Кхъухъ пхэнж, 497.

ПЫЗЫН (пызщ) лъэмыI. (2). КуэдыкIей пытын (п.п., жыгым). Зэманыгъуэ дэ цыдиIэм Пызт ди жыгым Iууу пицIаиц. Сэ ар сощIэ. «Мывэ хуабэ», 206. Мей къуауэцэм гъэмахуэм пыз мэхъур Къудамэм

пыблэблү мы куэд, Зылгагьур йохуансэр мы плъыжьхэм, Ар бжьыхэм полгэлгыр, мэклуэд. Мей. «Шум и гьуэгү», 74.

ПЫКЫН (покI) лъэмыI. (20). 1. (11). ЗэфIэкIын, гугьэр хэхьжын. *Мыхгьейуэ цысым упыклаиц, Псы дыдэр кьащтэ, емыжэхрэ – ПсыциIэ хьужыныци, зэцIэкIаиц. Пасэрей хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362. Емылыджымя нэхтэ емылыджыжыруэрами упыклаиц дунейм хуити узэрытетынум. Нал кьута, 261. А сэ слэггьур зи лъагагьым Укьехуэхмэ, зэфIэкIаиц, А жилетым тет зы мети Умыгьуэту упыклаиц. Тенджызым дыщхьэщыту. «Батырыбжьэ», 51. 2. (8). ХэкIыжын, фIэкIуэдэын. А кьомыр Кьулым деж ниггэсмэ, Якубыр партым зэрыхэттынум пыклауэ кьыциIэкIыныци. Нал кьута, 262. Кьэбухар зыхуэдэр жепIэ цхьэкIи мыхэнэ илэкьым, кьыбжиIэнукьым и IэцIаггьэр, сыменеджерц жилэныци, зэфIэкIаиц, сэ схуэдэу кьэралым ираггэджауэ исыр лIиблиц, а блым ебланэр сэрац жилэныци, упыклаиц, менеджмент жыхуалэр зыциIэ иджыри кьэс хуэзакьым, ауэ колхоз тхьэмэдэу ХьыциIэл кьыдэлэпыкьуэрэ институт кьыцухауэ диплом зи пхьуантэм дэлгьым яхуэзэмэ, жыжьэу гьуанэ кьыдыггьэлпьыркьым, цIэныггьэкIи Iэмал-хьылаггьэкIи ятокIуэри. Лъапсэ, 96. Сыбынунэну сыхуэпсами, Сабий згьуэтынум сытыклаиц. Синдур. «Батырыбжьэ», 83. 3. (1). Кьэггьэнэн, и гугьу мыщIын. [Албинэ:] Пшэм уапыкIыу си ужь укьыха хуэдэу кьысфIоуцI. Тешцэч кьэзылэггьытхь, 170.*

ПЫЛ (2). Африкэмрэ Азиэмрэ узыщрихьэлIэ, цIым кьыщызыкIуэх псэушхьэ ин дыдэ. *Модрей цIалитIри [Бэлаицэ и кьуйтIыри] пылым пэува хуэдэу, зэбгьурыту псым хэту плгьэрт, мор кьыхэфх, жыхуалэр кьыхахьыну, езы Бэлаици, и гьуэнишэдэж лъапэ лъэныкьуэр дэггэдэжрэзэуэ, лъапэ лъэныкьуэр пьутыклауэ, и кьамэри гуэлэу, кьыуыцхьырт. Хьуэпсэггьуэ нур, 55. Пылым лгьэкIыр дэ тлгьэмыкIми, уа си хьы, Кьарум кьыхым дэблэжынкьым, уа си хьы. Хьыым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 80.*

ПЫЛГЭЛГЫЖЫН (полгэлгыж) лъэмыI. (1). *Еплгь пылгэлгьын. Удз ггьэггэ кьудейр кьащтэ: зыхэт цIым зэрыхэту езым хуэдэ зэрымыт цIыналгьэм пхьырэ цыхьэбггьэуэвэмэ, зиужьу жылэ кьытыкIэнукьым, дахэу кьэггэггьами, и тхьэмпэр пылгэлгьыжынуэрэ кIуэдэжынууц. Лэчымэ, 393.*

ПЫЛГЭЛГЫН (полгэлгь) лъэмыI. (5). Куэдү пыхун, пыщэщын, пыхын (п.п., жьым). *Дэным телгь хьуаскIэр полгэлгыр, Iугьуэр джэрэзу докIуей. Жьэгур ужьыхмэ, гьунэггьур. «Дамыггьэ». 223. И насытти, иджы Гунэуэс кьыхуэзаци, бацэ уэниэкум мафIэр кьызырытылгьэуэ пIэм хэлгь фызыр кьызыциIкьуэри и IэплIэм илгьу бжэмкIэ кьеIаиц, и цыгьыным мафIэ бзийр дарий лентI плъыжьым ещхьу пылгэлгьу. ГүщIэггьу, 424. Жьы кьепицэм жыг тхьэмпэр Iуцацэу Мейм и мэр хегуаиэ хьэуам, Ггьэггэхэр полгэлгыр, цIэраицIэу, Тез мэхгур гьуэгурыкIуэу теуам. Мей. «Шум и гьуэгү», 74.*

ПЫЛГЭН (пелгьэ) лъэI. (1). Зыгьуэр пылганIэ зиIэ гьуэрым фIэдзэн, фIэщIэн. *ЗэуанIэ гьуэгум сыщыпцафIэу Кьызггьэжт псы цIыIэр сэ си псылгьэм, Сыхьэт сувьIэм, сиIырт сэ мафIи, Си*

лгьууп цIыкIур мафIэм псылгьэрт. Лэггьуп цIыкIу. «Шум игьуэгү», 50.

ПЫЛГЭТЫН (полгэт) лъэмыI. (1). Зыгьуэр псынщIэу пыцIэфта хьун. *Мис арыххэу цауэ гуащIэм Джатэр дыггум трешаицIэ, Шхьиблым цыныци зы полгэттри А иныжьым игу кьылгьэту КIэбггьу зыцIауэ ныцIокIыжыр, Щыр иреIэ лгьы кьытыжым. «Елбэздыкьуэ», 6.*

ПЫЛГХЬЭН (пелгьхэ) лъэI. (4). 1. (1). Зыгьуэрым и пэм зыгьуэр пыггьуэвэн, фIэлгьхьэн. *Мес пхггьэицэ Шам кьыкIауэ, Мексиканицхэм яцIыр тыггэ, Мес Ираным дыцэу пкIауэ Iэцэм палгьхьэм тетиц дамыггэ, Чили, Перу – хэкуу цыIэм ЯцIа тыггэм и гьунапкьэр Мы зал куэдбим цыныцымыIэ, ФыныцIэ иным ар цыиц закьуэиц. Лгьэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 62. 2. (3). Даггьуэ хуэщIын, зыгьуэркIэ гьэкьуээншэн. Следствие пIалгьэр икIауэ яггьэкьуэнишэну палгьхьэнур ямыггьуэту, лажьэ зимыIэ лIыр цыист, хабзэм зэрыжиIэмкIэ, кьэутIыныцыжын хуейуэ. Зи лгьэрыггьыпс тIыгьа, 525. ГгьэкIуэдбим Iуэхур цынынэсым, зэадзэкьуэхэр зы хьужаиц, кьуанышаггьуэ палгьхьар кьызыпкьыркIар тхьэм ещIэ, ЦыкIуицэ шы кьэзытараггьэнт. Нэггьуху, 33. Дахэм пэжу игуэггат СыщепуныцIым Iей псылгьхьэну. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 146.*

ПЫЛГЫН I (пылгыц) лъэмыI. (3). Зыгьуэрым и пэм, и щхьэкIэм фIэлгьын. *Зы уэсэпс закьуэу удзым пылгым Мы дунейишхуэр хэлгь кьытфIоуцI. Шэдэжэм псыкьелгьэ. «Щхьэлыкьуэ», 378. Инус башишхуэ иIыггьт мыжурэ пылгьу, езыри ятIэм хэмьувэн цхьэкIэ, башир зыщIиггьакьуэурэ кьакIуэрт, мывэ зырыз псы ятIэм кьыхэцым тету. Хьуэпсэггьуэ нур, 63. Нэбжьыцым пылгь нэпсым кьыпхьыплгьу Дадий игу пIауэ кьыжэлэ: «Уэ кьуэиш ушакьым, си цIалэ!..» «Адэ», 135.*

ПЫЛГЫН II (пылгыц) лъэмыI. (48). 1. (39). Лгьаггьуныггэ IуэхухэмкIэ зыгьуэрым яужь итын. *Узыпылгым уеишхьыдамэ, И нибжьэггьу цIы гьусэ, Паггьу дахэм цIыгь хуумыщIэмэ, ЩIэхьу зеггэггьуэ. ЩIалэ наггьуэм удихьэхмэ. «Бгы лъапэхэм деж», 76. Пыжьхьэм цIыгь яхуищIу, нэхгьыщIэхэр триггьэггьуишхуэу Жыраслгьэн хьыбар ггьэцIэггьуэнхэр желэ, абы шы кьызырихуа, ПсыжькIэ уэркэ хьыдгьэбз зэрытылгьа, абрэджым яхуэзэу зэрэзэуа – мащIэ ищIэрэ абы хьыбару. Хьуэпсэггьуэ нур, 85. Кьуажэм цIыхухуэ е цIыхубз дэбзэхьыкIамэ, цIыхухуэу дэсыр шэсурэ ХьэтIрэмтIыгу кхьухь тедзапIэмкIэ жэуэ цытаиц, ядыгьуар кьыцаггьуэтыжи Iэджэрэ кьэхуаиц, иныкьуэми кьаггьуэтыжа цхьэкIэ, кьэицэхужын хуейуэ зыицэхуам хьыдгьэбзыр кьрищэжын имыдэмэ, зэзауэрт, е яцэхуар кьэкIуэсэжырт, зыпылгьу цыта цIалэм и гьусэу ежэжыртти, урыс кьалэ гьуэрым и гьунэггьуу тIысыжырт, цIанIэ кьратам унэ ираицIыхьыжауэ. Лъапсэ, 34. 2. (5). Iуэху гьуэрхэм хэтын, зыгьуэрым цIэкьун, яужь итын. *Фэ си унэ фытымылгьыт, Бийм кьелакьым ди псэуалгьэр, А фцIыжыну кьыфпэицылгыр Ариц зимыIэр нобэ пIалгьэ, - Батэ жиIэрт игу мызаггьуэ, ЕцIэр кьуажэр зыхуэныкьуэр. УнэщIэ. «ЩIалэггьуэ**

щыналъ», 32. *Си кхъащхэм дежым мывэ закъуэ ВгэтГыль, нэгъуэщI сэ сыну сыхуэмей, Мывэр фэ флуццуй фитымыль, НэхъыфIт ар цыщмэ Гуащхэмахуэ – Ар фыфIзэхуэ? Сын. «Мывэ хуабэ», 154. Еджэф си закъуэу сыкэнами, Си бзэр схуэжыну сытымыль. Сэ нэгъуэщIыбзэщ тхыль зэрыстхыр... «Щхэлыкъуэ», 374. 3 (2). Гугъуехь, ехъулэныгъэ с. ху. пыщлауэ щытын. Дэфэрэдж а махуэм цыщIэдзауэ хьэгъуэлIыгъуэм зыхуигъэхъзырын щIедзэ, абы езым мащIэ пьл? Лъапсэ, 114. Сытыт иджы абы пьлгъыр? Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 525.*

♦ **Дзанэм я псэр пьлгъын** (1). *Еплъ дзанэ. ФIыцIэ пьлгъын* (1). *Еплъ фIыщIэ.*

ПЫМЫТЫЖЫН (пытжыккъым) лъэмыI. (15). Зыгуэр пыхауэ, пыупщлауэ, къэту щытын. Дэфэрэдж ежъэжыну цыхуежъэм, мэлыхуэ цыкIум и Iэ сэмэгум Iэпхуамбэшхуэм клэлъыкIуэм и ныкъуэ фIэки зэрыпымытыжым гу лъытащ, арихъэкIэ Iэпхуамбэр сытым ниупщIа? Лъапсэ, 56. ШоджэщIыкIу Алий абы хымыщIыкIуы цыттэккъым, ауэ абы и гугуу ищIыну кыщIэкIынтэккъым, дэ тцыщI щIалэ цыкIу гугуэ (Ислгэмей къуажэм) цыщIу и Iэ ижъыр пымытыжу Iэ сэмэгукIэ тхэуэ имылгэгъуатэмэ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 523. Сэлэт кызыфIэтIысхъар Iэбэрабурэ шхылэн щIагъым щIэплгъэрт, и лъакъуэр зэрыпымытыжыр и фIэщ мыхъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 178.

ПЫПХЭ (5). Бзүхэр Гуагъэщтын мурадкIэ хадэм ирагъуэвэ, цыху теплгэ зилэ гуащэ. *И IитI шияуэ хъарбыз хадэм Пыпхэ хагъэуэу сэ слгэгъуащ. Пыпхэ. «Дамыгъэ», 107. Къэрабгъэр, унщIэм е арджэным кIуэщIагъэджэразэрти, пыпхэм ецхуэ, щIытIым трагъэуэвэрт. Нал къута, 263. Бийр жыжъуэ къаплгъэрэ нэхъыбэу пыпхэр пIийуэ къылгъагъумэ, цыху кыфIэщIырти къэуэрт. Нал къута, 263.*

ПЫПХЪУЭ (3). Зи натIитIыр унэ шындебзийм хуэдэу, езыр кIыху укъуэдияуэ зэтелъхъа (мэкъу, хъуэазэ). Пыщыжъ-уэркыжъхэм я дзэр хадэхэм, мэкъу пыпхуэхэм, гуэщхэм щIэтIысхъауэ кыщIэкIащ, Мэтхъэным и отрядыр кызырыкIуэ уэрамым я нулетхэр кытеггэпсауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 320. Федя хъэмым кытекIыжри Пыпхуэ жъауэм цытIысащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 154. 2. (1). *Еплъ пыпхэ. Хуэныр зэуа пыIэжъхэри зыщхъэракъуэ, унщIэ бгырыпхри зыщIапхэ, гуэбэнэч зыщыгъи яхэтиц – уеплгэмэ, пыпхуэщI жыпIэну, фейцей дьдэу захуапэри мэшэс. Лъапсэ, 115.*

ПЫРСИДАТЕЛ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ «председатель» - языныкъуэ ГуэхущIапIэхэм, организацэхэм я унафэщI, тхъэмадэ. *Старшынэ цыIэжынуккъым иджы, пырсидателщI ягъэувынур. Хъуэпсэгъуэ нур, 248.*

ПЫРХЪ: ПЫРХЪ МАКЪ (5). Жейм, гугъуу шыбауэкIэ ягъэу макъ. [*Дорофеич*] *И пырхъ макъыр абы хуэдизкIэ инти, оркестр псо пырхъ хуэдэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 553. Iэюб сымэ дзэщIыэмкIэ кгэкIуэжыну цыхуежъэм, зыгуэрарым*

и пырхъ макъ кгэгуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 590. Джэгур щлауду екIуэкIми, Дорофеич и пырхъ макъыр Лу аргуэру зэхихащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 599.

ПЫРХЪ-МЫРХЪ (1). *зэрызып. Кхъуэхэм ягъэу макъ. Уэрамыр ятIэт, уэиш кызырешхэр куэд щIатэккъым, ятIэпс инхэм зэрыггэкIийрэ пырхъ-мырхъ жаIэу кхъуэхэр хэст, уэрамым кыхуэггэза щхъэгъубжэхэм щхъэгъубжэIупхуэ кгабзэ тIэкIухэр Iупхуаами, блынджабэхэр кыгуэлгъэлат, чы-бжэгъухэр пльагъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 113.*

ПЫРХЪЫЖУ (1). *нареч. Быдэу жейм хилгъауэ. Сеймэныр абыхэм егунсысурэ, и гъусэр пырхъыжу Iурихащ, гугфэ шэрхъым трихуэм дежы хуэдэ. Лъапсэ, 50.*

ПЫРХЪЫН (мэпырхъ) лъэмыI. (3). Пэр игъаджэу макъ игъэу (шым). *Щэулэхуэ хуэдэ адыгэщI зилэм и шэщыр унэм кытщIыцыхъырт, жэщIэ шыр шхэуэ е пырхъы зэхихмэ, иригугIэу едэIуэн цхъэкIэ. Нал къута, 265. Шы къомри зэбгъурыту бжыхъ джабэм кIэрытиц мэпырхъри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 596.*

ПЫСЫН (пысщ) лъэмыI. (4). Зыгуэрарым и кIапэм, и цхъэкIэм тесу щытын. *Номиным ецхуэ щIалэ цыкIу къомыр жыг цхъэкIэм пысу «кIыгууу» жаIэу, зэроггэкIий, Лу и макъ цIу цыкIум кызырехъкIэ мэкIий, къудамэ зытесым зыщыщIуипскIэурэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 244. Номиным жыг цхъэкIэм пысу я дунейр яхъыр. Кхъухъ пхэнж, 499. Жыг цхъэкIэ дьдэм сэ сытысу Си сабишгъуэр щIуипскIащ. Кхъужей къудамэ. «Вагъуэ махуэ», 312.*

ПЫТЫН (пытщ) лъэмыI. (29). 1. (17). Къудамэ с.ху. къапыкIауэ ятетын (п.п., тхъэмпэ, пхъэщхъэмыщхъэ). Дэфэрэдж мэз Iувым хэтурэ зэкIуэм, зылгъыхъырт, жыгхэм зыгуэр япыту илагуауэмэ, кытычу щIалэ цыкIум ириггэишхыну. Лъапсэ, 54. *Жыгым пыта абрикосыр пымытыжми, гъуэгурыкIуэр жыг жъауэм щIэсу заггэпсэхуу куэдрэ пльагъурт. Нал къута, 210. Цыхуи и тхылтэри езыри зэхуэдэщI, - жилэрт Къазджэрий, жыг инхэм япыт тхъэмпэм я Iуэлъауэм едаIуэу, - Степан Илчыч кыпхуитхыр сэри сымныщIэу цыткъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 570. 2. (7). Цыхум Iэпкългъэпкъыр пкъым пегъэубыдауэ щытын. Ди Гуащхэмахуэр – ар зы ГуащхъэщI, ЩхъитI пыту лъагъуэ урелгъауэ. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 114. Щхъэ дапщэ ттытын хуей дэтхэнэ зы мыхъумыщIагъэм папщIэ уи цхъэ хэплъхъэнымэ, зы цхъэ закъуэ пфIэтици, уи цхъэц къудей бжыну ухуцIыхъэркъым. Шынэхужыккъуэ, 49. Зи цхъэр пытым гъуэниэдэж пхалгъэр КъэхэлгъэкIуэ еггэзэж, Самурайхэм чэфыр яIэу КъызэллгъэкIуэ мэкIуэсэж. ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91. 3. (4). Зыгуэрарым пщэу, кыпыувэу, зы гъунапкгъэ яIэу щытын. Абу-Деруиш: «Мэжджит еггэщIыныч, мыдрисэри, библиотекэри пыту», - жилэри абы трихуащ. Кхъэлэгъунэ, 376. ХъэщIэщым кытыт абджытс верандэм пышынэ макъ кыщыгуащ, зигу кэжжанауэ стIолым бггэдэсхэр тэджурэ зырыз-тIурытIурэ*

абы кIуаиц, Берьерэ Кодоевымрэ фIэки кэмынэу. Лъапсэ, 87. Ар [кхгэлэггунэр] зыицIицIыгхь унэр библиотекэм пыту пэшышхуэт. Кхгэлэггунэ, 379. 4. (1). зэхь. Зыгуэрым гуэтын, зыцIыпIэ хыхьэу шытын (п.п., кбэрал н.кб.). Iэпхьуамбэ закгьуэу дыпытми, Кгуэшыггэ кбабзэр гунэсу Хэкум хегггахьуэр, мэбжыфIэ. Россие. «Мывэ хуабэ», 96.

◇ Псэр пытын (7). Еплэ псэ.

ПЫТЫСХБЭН (потIысхбэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым и кIапэм, ишхьэкIэм шытIысын (п.п., жыг кьудамэм). [Долэт зэIуцIэм яжриIэу:] Уеблэмэ зы жыгым фыпытIысхбэ псори, кгуарггым еицхьу, ухуеймэ, жыг зырызым фыдэкиуй... Хьуэпсэггьуэ нур, 252.

ПЫУВЭН (поувэ) лэмыI. (1). И пэмкIэ кыпыхьуэн. Ар зей цхьэкIэм пыуваици, Дыггэмыхьуэр пхуимыдэн! Си Iэдакгэм шIокI жыг хадэ. «ваггьуэ махуэ», 339.

ПЫУДЫН (пеуд) лэмыI. (3). 1. (1). Уеуэу зыгуэрым и Iыхьэ, и зы кIапэ гуэхын, гуэудын, пыггэлгэтын. Абы кытызыцэжи тхэтт: - Аракгэ и Iэр цIыпаудар: кгалэ куэдыцэ кьицтэмэ, - жаIэри[цIалэ Iэшэ цIыкIур мо кьуейцIей гуным ауан яцIырт]. Зи лгэрыгыпс тIыггэ, 527. 2. (2). Пыхын, пыггэкIын и кIэмкIэ пыт гуэр. Гьуэгум цыдаIуэу, уэгум цылгьаIуэу, Псым лгэрыгыпсыр ират, ПаицIэр зэпаицIэу, Iэр зэрыубыду, ФIым хуэгумаицIэу, Iейри пауду, Пкбьохэр гьуэгуанэм темькI. Пкбьом пацIэ ятегц. «Мывэ хуабэ», 29. [Бот] АмIэ «сыз» жыхуиIэ тIэкиур псалгэм пыудатэмэ, псори хьарзынэу зэдэпсэунут, я псэр зы чысэм илгьу. Хьуэпсэггьуэ нур, 267.

◇ Псалгэр пыудын (1). Еплэ псалгэ.

ПЫУПСЫКIЫН (пеупсыкI) лэмыI. (1). ПыупэпцIыкIын. Абы [Лу] кIэкгьуэ джэгуныр фIуэу илгьагурти езым ицIа баи шэрыуэмрэ зи кIапитIыр Iэжжэпэм еицхьу пыупсыкIа кIэкгьузымрэ дэнэ кIуэми здихьырт. Хьуэпсэггьуэ нур, 283.

ПЫУПШIЫН (пеупшI) лэмыI. (68). 1. (20). Iэмэпсымэ жанкIэ зыгуэр пыггэжын. Кгуажэр яхьуницIауэ, яггэсауэ, дэсам кьыцаггэзэжым, сабий гьы макгэ зэхах, адэкиIэ-мыдэкиIэ пльэурэ, пэишхьэкум иплгэмэ, физ лгьуам и хьэдэр илгьы, сабийри и бынжэр пымыуницIауэ псэуэу кбэагьуэт. Лъапсэ, 107. Афицарым мычэму и нэм Iуггьуэ кьыцIреггэх, ар кьыпыгуфIыкIыурэ уи нэр пиуницIын, уи нэр ирицIын жыхуэпIэр зыуи кьридзэртэкгым, ухуеймэ, цIыхум и фэр зэрытрахьыр мыпхуэдэуи, жиIурэ кьытыдыхьэхьих зыцIурэ уи фэр трихьнуиц. Хьуэпсэггьуэ нур, 87. Мауэр цIалэр и гур гьуицIэу, Зэ зэреуэу цхьэ пиуницIыр Мывэ ину псыницIэу мэжыр, А иныжыри хуцIоггьуэжыр, Шхьэ етIуанэр мэхур мафIэ, КьыкIэлгьыкIуэр псым ицIелгьафэ, Шхьэ епланэр ехьыр благгьуэм, Елбэздыкьуэ иггэциIаггьуэу, Кьыпеггэхур цхьэ етхуанэр, Иныжь ябгэр кьоггьынанэ. «Елбэздыкьуэ», 21. 2. (39). Жан гуэркIэ кьэггьуээн (жыг); гьубжэ, шэмэдж с.ху. еуэн, кбэхын (мэкьу). Ауэ а лгэхгэнэм мэххьумэм унэм халгьхьэн пхгэ пиуницIрэ ицэу шытамэ,

иджы мэз бжэн кьэзыукипхьэм кьреггьуэкири, и бжьакьуитIыр дыжьынкIэ гьэцIэрэциIауэ, и фэр гьэтэджауэ, и лыр гьэггьуауэ кьэзыукиам хуриггэиэжмэ, зыхуейуэ кьыхуамыицIэн дунейм теткьым. Лъапсэ, 70. Ар жиIэм[Дэфэрэдж], нэкиIэ елгьагур и нысэр гуггьуэ зэрехьыр, езыми ицIэныр кьолыж, уеблэмэ мэкьуауэггьуэр кбэсмэ, шэмэдж кьыцтэрэ мэкьу цыпиуницI цыIэци, кбамылыши макIуэри кбамыл пеуницIри еггэгуэ, арджэн ицIыну. Лъапсэ, 119. Нэхьанэрауэ, уэдыггьей жыг заныцIэхуэу узыхуейм хуэдиэ пиуницIи, жьэуапIэмциIэлгьуэ гьэггьуэ, итIанэ зэггьуэ, кхьухьыр джэд бггэгум еицхьу зэпкьрылгьхьэ, абы кьгуэпIаицэм и фэр фIуэу гьэтэджи, тебзэ, зы гьуанэ имыIэу. Кхьухь пхэнж, 508. 3. (9). зэхь. Псалгэр кIэщIу ухын. Дэфэрэдж зипIытI-зыхуэу зысыху, Кьетау псалгэр пиуницIаиц. Лъапсэ, 63. Сосрыкьуэ и нэцхьыр зэхуэкиIауэ кьэкиIуэжат, Лу жиIэм кьедаIуэри пиуницIаиц: - Бжеслакгэ, си кьуэшыжь. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 616. Нахгьуэ и мауэрыр аргуэру кьрилгьафэкиIыжри пиуницIаиц: - ГурыIуэггьуэиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 657.

ПЫУТЫКIЫН (пэутыкI) лэмыI. (1). ПыуфIейкIын. Модрей цIалитIри пылым пэува хуэдэу, зэбгьуэрыту псым хэту пльэрт, мор кьыкьэфх, жыхуалэр кьыхахьну, езы Бэлаици, и гьуэнишэдэж лгэпэ лгэныкьуэр пыутыкIауэ, и кбамэр гуэлэу, кьыуицыхьырт. Хьуэпсэггьуэ нур, 55.

ПЫУФIЫЦЫКIЫН (поуфIыцIыкI) лэмыI. (1). Зыгуэрым и кIапэр уфIыцIын. Пысырыжь цIыкIур адыггэбзэкIэ уэрсэрт, бабыиц зекIуэкиIэ хьужауэ хэт сыт иратами дэфтэрым иритхэрт, Iэ трыриггэдзэжт, зыгуэр зрита илгэпкьым я Iэпэр пыуфIыцIыкIат. Нэггьуху, 20.

ПЫУЦХЬУЭНТIЫКIЫН (поуцхьуэнтIыкI) лэмыI. (2). ШIыIэм зэрысым кьыкьэкиIуэ цхьуантIэ хьун (п.п., Iэпэ-лъапэ с.ху.). Дунейр уаети, цIыху зэхэтым заггэшырт, я нэр пыуцхьуэнтIыкIауэ, итIани, старшынэм фызэбгьымыкI, жиIати, зэхэтт Шэрдан Берд нэплгьуэ. Хьуэпсэггьуэ нур, 290. Лым и нэкиIур зэцIэкиIэжат, и пэишхуэри пыуцхьуэнтIыкIат, и нэ фIыцIэхуицIым сыицIэлгэмэ, «емынэм укьихуа - мыбы нэс цхьэ укьэдждэда?» Мелыгыч, 450.

ПЫФ-СЫФ (1). зэрызыт. Пэ дэлгьэфей макгэ. Шэндэр пыф-сыф жиIэу зрилгьафьхьырт. Нал кьута, 258.

ПЫХЬЖЫН (пыхьжащ) лэмыI. (5). «Мыхьххэнур аращ», «абы и гуггьуэ умыщIыкьхэ» мыхьэнэ иIэу кбэаггэсэбэп. [Алыджыкьуэ] СыхуницIэмэ, скIэрылэ цыIэкьым, цыггьын жытIэнуици, сыфейцейиц, пызыкьыжари ахьиэиц. Мелыгыч, 457. УелгьэIуэ кьэкиIуэныкьым, уэ укIуэфьныкьымы, пытхьыжащ. ГушIэггьуэ, 421. Шыуэ е шыду кьызэзымытэсыр кьехьуапсэу кьренэ, яцыиц кхьухьым ириггэтысхьэныкьымы, пыхьыжащ. Кхьухь пхэнж, 497.

ПЫХЬЫН (пех) лэмыI. (5). Iэпкьгьэпкьым шыщ гуэр (лъакьуэ, Iэ) зэрыщыту е и Iыхьэ гуэр уз зэрыхэтым кьыкьэкиIуэ хирургическэу пыггэкIын. Дохутырхэр сэбэт кьыхуэхьуат и чэзум

флэмькыу, армыратэмэ Астемыр и лъакъуэр пахынкIэ хъунут. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. Лъакъуэ закъуэр зыхъыжыфами Къыгъээжмэ хупытхыни. ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91. А махуэм щIалэр ягъэмэхри, и лъакъуэ сэжъат хъуар пахащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 178.

ПЫХУН (поху) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм пыта гур пыкIын, кыбыгъэдэкIын. Асыхъэтым ящхъэр похури Уафэ къащхъуэм йоткIухъыж, ТIум я Iэщхъи зэлъIэсри Залэтуэ мэхуэ лъэмыж. Уафэ къащхъуэм пшэр хужьыбзэу. «Вагъуэ махуэ», 342. Ди Гуащхъэмахуэм и напщIэм Мыл къуапэ цIыIэм кытыпыхуэ, ТкIуэнсхэр чэзукIэ бгы лъащIэм КъыщIожхэр псыхуэу, хужь дахэу. Поэтым деж. «Шум и гъуэгугу», 114.

Фэр пыхун (1). Еплъ фэ П.

ПЫХЪЭН (мэпыхъэ) лъэмыI. (3). Зэщыджэу, гухэщIу гын. Хъуэпсэгъуэу илахэр IэщIыби ищIащ. КъыщIэнущ си анэм Хъыбару хуэпхъар, Iгу махэм хыхъэни, Ар цэхуу къэгъыни, Iэ гъуркIэ и нэпсър илэщIу пыхъэни. ЗэныбжыгъуитI. «Шум и гъуэгугу», 34. Модрей къомри зэщIэгъуагъуэ зэрыгъэкIий цыхъум, гы нэпцI кърагъэжъар нэхъри я гум цIыхъэжауэ яфIэщыпэу пыхъуэ, зэрыгъэкIийуэ щIадзащ. Лъапсэ, 42. Шымы яIэщ тхъэусыхафэ, Шымы Iэджэ цытыхъакъэ? «Индийскэ поэмэ», 359.

ПЫЧЕНЭ (1). Тхъэв гъэIэфIар бзыгъэ цIыкIуэрэ зэпаушщIу кыыхащIыкI шхыныгъуэ. Къазджэрий щIалэ цIыкIур иуцIийуэ зыкъомрэ бгъэдэсащ, икIи игъэщхъащ, и стIол кыдэгъэжым дэлъа пыченэмрэ кIэнфетрэ къритри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 604.

ПЫЧЫГЪУАФIЭ (1). Пыпчыну тынш, быдэу фIэмыт. [Дэфэрэдж] «Бестолковкэр» си цхъэр аращ, дауи, атIэ ар абы хуэдэу пычыгъуафIэу пыту нIэрэ? Лъапсэ, 65.

ПЫЧЫГЪУЭ (3). Тхыгъэ, уэрэд с.х. и Iыхъэ мын. [Дэфэрэдж] Адыгэ IээкIэм теухуауэ си диссертациэм зы пычыгъуэ ин хэтици, хуей цыIэмэ, иреплъ. Лъапсэ, 29. Си анэхуэу хъыбар псоры зыIуэтэжар и щIалэгъуэм Iыубыдхэм яIэщIэхуэри яхъауэ цытащ, ауэ и насыпукъелащ, и къелыкIари, и чэзу къэсмэ, вжесIэнущ, абы уедэIуэн цхъэкIэ, зы пчыхъэщхъэкъым узэрыщысын хуейр, сыту жыпIэмэ, пычыгъуэ Iэджэ мэхуэ, абы нэгъуэщIу гуэрхэр пызощэ, си сымаджэ сызэIээхэр тхыдэ сыт хуэдэхэм дихъэхуэ езгъэдэлэун папщIэ. Лъапсэ, 6. Цыыхуэхэм ар яфIэхъэлэмэту гу цылбатэм, Лу аргуэрэу къыгуэпсысащ: - Ей, ди спектаклым цыщ пычыгъуэ гуэр къэдгъэлъагъуэрэ дывгъакIуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 643.

ПЫЧЫГЪУЭ-ПЫЧЫГЪУЭУ (1). нареч. Iыхъэ-Iыхъэу. [Дэфэрэдж] Сэ Сэлимэ и нэгугу сиплээн хуэдэу сотIысри къыщIээдзэну сыхъэзырпсыщ, сыту жыпIэмэ, си хъыбары пычыгъуэ-пычыгъуэу зэтычащ, езгъэдауэр сымыгъээшыщ папщIэ. Лъапсэ, 29.

ПЫЧЫЖЫН (печыж) лъэI. (2). зэхъ. 1. (1). ГъэкIуэдэжын. Дэ мылкъуи диIэкъым, дзыщыщI лъэпкъым дакъыхэкIащ, ди лъапсэр ди IэкIэ пытчыжащ. Лэчымэ, 395. 2. (1).

Щыгъэтыжын, бэаужын. Уэрэдыр Мэмэт-щIакъуэ зыщIэупщIам и жэуапэ арагъэнт, арихъэкIэ зыри кыдежъуатэкъымы, кыыхъэдызамы кIэщIу пчыжащ, Iэнэхэхъэхэри щIэкIыжащ, къаз зэкIэлъхъэужуэ псымкIэ зыгъээзахэм ещхъу, стIолым бгъэдэхъэри аргуэрэу нэжэужэ къэхъуауэ зэрогъэдыхъэщ, зонькъуэкъу. Лъапсэ, 92.

ПЫЧЫКИЭ (1). Зэрыпач щIыкIэ. - Ар и пычыкIэу пачащ ди щIым, - жиIэри Нартыхум и хъыбарым кIэ иритащ. Лъапсэ, 92.

ПЫЧЫПИЭ (1). Щыпача щIыпIэ. Хэкум и щIым щIыпачари и пычипIэ хъуари яхуиIуэтэжыну и псэм фIэфIтэкъым [Нартыхум]. Лъапсэ, 83.

ПЫЧЫН (печ) лъэI. (48). 1. (2). Пыт гурэ elayэ, жьэхъуауэ пыгъэхун. Жыгыу цытащи, Гуанэ тетамы, Жыбгъэм я тхъэмпэр пыреч, Пкъоуэ уващи, Гъуэгум техъащи КъысфIоцIыр пкъоуэр сэ сэщхъ. Пкъоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 29. Арт щIэдмыбжыр дыхуэсакъыу Жыбгъэм, дыгъэм пачми дапщэ [пщIащэ]. Сэ ар сощIэ. «Мывэ хуабэ», 206. 2. (1). ФIэчын, пымытыж щIып. Фочауэ макъым игъэщта джэдыр лъэуейм къелгъэжу сэлэтхэм щалъагъум, джэдэщым щIэлъадэри джэду къахуэубыдыр къаубыдри ари машинэм ирадзащ, джэдыщхъэр пачурэ. Нал къута, 291. 3. (13). ПэщIагъэкIын, птрахын, уумеиж ящIын. ХэкущIым цыпачым езы Нартыхум я къуажэр хэхуа пэтрэ, цIэщхъуэу къэхъуар зэригъээхуэжын хуэщIэкIакъым, цIыр зратар нэхъ лъэрызехъуэ, дэлэтыкъуэгъуэ иIэу кыщIэкIри. Лъапсэ, 82. Кодоевым я гъунэгъуэ Къэбэрдэ-Балъкъэр хэкум и Iэтащхъэр къригъэблэгъа цхъэкIэ, къэмыкIуэххам хуэдэу, зыхамыбжэу, стIол кIапэ дыдэм деж ягъэтIысауэ, екIи фIыкIи псалгъэ кыжъэдэмыкIауэ, икIи езыми емьунищIауэ цысыщ, зэрыфагъуэм нэхърэ нэхъ фагъуэж хъуауэ, и хэкум пача цIыр и гум кыщIитхъыу, цIыхум дауэ я нэгугу сыщIэплэжжын жиIэу и цхъэр зыхъын имыщIэу, шихи ирифи щымыIэу, и гур кIуэдэпач. Лъапсэ, 92. Пэжыр жыпIэмэ, езы Нартыхур къулыкъуицIэкъуэу цымыты, нэхъ тегушхуауэ Iуэхум и ужь итыгъатэмэ, зыгуэрхэри хуэщIэкIыну кыщIэкIынт, ауэ «къомыгъэхъей абы хуэдэ Iуэху» жиIэу лыщхъуэу цIыр цыпачым хэлIыфIыгъа Микоян цыжылэм, Нартыхум зыуцэхужащ, къытхуэнам зридгъэкъум нэхъыфIиц жыхуиIэу. Лъапсэ, 83. 4. (32). Щыгъэтын, увылэн. Шууэ зызыгъэщIагъуэу къэсыжар и шым къепсыгърэ Лу машинэкIэ къызэрашэжар зэхихмэ, зыгъэщIэгъуэным пичт, пымычипIи илэт, Лу цытемыкIуэнукIэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 546. Музыкэм пичу, Назифэ лъагапIэ тIэкIум къехри залым кыщыщIыцхъэм, зы пащIэ цIырхъэ гур хъыджэбзым кыбгъэдэхуатащ, и мурадър белджылыуэ. Лэчымэ, 397. Къэрэмьрээ зуэныр зыбжанэ лъандэрэ пичат, дауи пымычынрэ - иджыри къэс и цхъэр мыхъужа дэнэ къэна, и набдзэр, и нэбжыщыр къэкIыжакъым, и пащIэ Iувыхуэу ищыщ къэнамэ, имьупсыжу хъуакъым. Лыгъэ, 413.

ПЫШХЫКIЫН (пешхыкI) лъэI. (1). Зыгуэрэм и кIапэр пыгъукIын, пыдзэгъукIын. Пщэдджыжь къэсыху щIакхъуэхъэ кIуэну щIалищ хэхын хуейти, абы кIуэнур гъунэгъэ, щIакхъуэ хуабэ

мэжджытым кѳафІэкІуаиц мегафон иІыгыу. Кхъэлэгьунэ, 378.

♦ **Шалгэ гъэувын** (2). Зэман пыухыкІа тецІыхъауэ хуэгъэувын. *Иджы пІалгэ ягъэувын хуейт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 226. *Парт чисткэм и пІалгэр къытхуигъэуваиц.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 674. **Шалгэ етын** (5). *Еплъ пІалгэ гъэувын.* *Отрядыр нэхъыби хъурт, арицхъэкІэ Якѳуб зыкѳомир я унэ иутІытыцъжаиц, махуэ зырыз пІалгэу яритри.* Нал къута, 213. [Іэуб Лу жриІэу:] *Нобэ хуит саиІатэмэ, махуэ пІалгэ езымыту кѳэсиэнт Быцэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 525. [БырмамытІ мэрым жриІэу:] *Дакъикгэ пицкІутху пІалгэу узот: кѳызэхуэсрэ – уи насыти, кѳызэхуэмысрэ – уи фызыр уи нэкІэ пІагъэуу ІуспІэниц, узри абы укІэлъызгъэкІуэниц.* ХъэцІэ лъапІэ, 406. **Шалгэ хуэцІын** (3). Зэман пыухыкІа хуэгъэувын. [Къылышбий и къуэм Астемыр жриІэу:] *Пицэдей пицІондэ пІалгэ пхузощІ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 122. *Лу гукІэ ицІэрт гуфІэгъуэр уыцхуей махуэм, пІалгэ хуэциІам тету, кѳызэрымыкІуэр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 306. *Хъужат улэгъэу стелъари, Зы мазэ пІалгэ кѳысхуаицри СыкѳаутІытыцаици, си анэ, СьуихъэциІэнуц сэ куэдрэ.* «Адэ», 133. **Шалгэ имыІэу** (16). ЗанцІэу, зэман дэмыкІыу, икІэщІыпІэкІэ. [ЦІыкІуиц Хъэрун жриІэу:] *Пицэдей фІэкІа пІалгэ имыІэу сІуэхуници кѳэсиэжыниц [къуитІыр].* Нэгъуху, 21. [Іэдэм Лу жриІэу:] *Уеблэмэ, иджыпсту фІэкІа пІалгэ имыІэу хъэжыгъэ кѳэп естыниц.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 632. **Шалгэр икІын** (2). Зэман зыхуагъэувар блэкІын. *АрицхъэкІэ пІалгэр зэ икІамэ, кѳигъазэу дауэ ухуэзэн?* ІэщІагъэ. «Батырыбжъэ», 17. [Дэрдэхъ] *Езыри лэжъэрейици, гъэ кѳэс и мэшыр мѳабагуэ, хадэхэкІ хилъхъами, кѳохъулІэ, хъарбыз хадэ ицІами, ицэни хурокъури, хъарбызым и пІалгэ икІыкІэ и сабий игъэхъуапсэркѳым.* Хъэспэхъумэ, 418. **И** **пІалгэр кѳэсын** (79). Іуэхугъуэ гуэрым и кѳэхъугъуэр кѳэсын. *Зи пІалгэ кѳэсым гу лъытѳэмэ, Уи гуащІэдэкІыр хэмыкІуадэ.* Зэманым декІу. «Батырыбжъэ», 11. [Кѳетау Хъэкурынэ жриІэу:] *Укѳызэрызгъэгугъам и пІалгэр кѳэсаици, нобэ цыщІэдзауэ хуит узощІ: ухуеймэ къуажэм кѳыдэни уи кІыциым цыльаицэ, ухуеймэ, дэнэ къуажи дэтІысхъэ.* Лъапсэ, 61. *Абу-Дереуи и азэным кѳригъэкІырт: дунейм кѳытехъауэ тетыр зэдэпсэун хуейи, жыгымрэ удзымрэ, псымрэ мафІэмрэ, хуабэмрэ цІыІэмрэ зэран зэхуэмыхъуу зэрыззэгъым хуэдэу, зи пІалгэ кѳэсым и чэзууэ.* Кхъэлэгьунэ, 378. **Шалгэ кѳэтын** (1). *Еплъ пІалгэ етын.* Пэжу, *езы Астемыр здихуауэ цытатэм нэхъыфІт, ауэ Къазджэрий ихуми хъуниц, жиІэри Степан Ильич, Іуэхуишхуэм хэт нэтми, Бэлацэ и къуэр кѳигъэутиц, махуэ ныкъуэ пІалгэу кѳритри игъэзэжаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 316.

ШАЛГЭ II: [и] пІалгэ ицІэн (41). Зыгуэрым фІыуэ хэщІыкІын, и щытыкІэ гупсэхуу ицІэн. *А Іуэхур псоми яхуэзфІэкІынутэкѳым, шы кѳэтицэхун папицІэ шы и пІалгэ ицІэн хуейт, абы ицІыІужкІэ уанэуэм уис заицІуэ зы тхъэмахуи тхъэмахуитІи*

кѳэпІухъын папицІэ, куэд уи фэм дэбгъэкІауэ уыцъмыту хъунт. Хъуэпсэгъуэ нур, 161. *Мэз бжэным ицІэрт щакІуэм я пІалгэ: мызэ-мытІэу мэз бжэн хъуиэ зыхэттар щакІуэм яІэцІэкІуэдат.* Кхъухъ пхэнж, 503. [БырмамытІ:] *Абы нэмыицІу, сызыхэтым я пІалгэ соицІэ: пхуэгъэишынэмэ, кѳодэІуэнуц, пхуэмыгъэишынэрэ – уи пицэм кѳыдэтІысхъэнуц, бэуапІэ къуаымыту.* ХъэцІэ лъапІэ, 407. **[И] пІалгэ цыгъуазэн** (1). *Еплъ [и] пІалгэ ицІэн.* *Сэ гъуэуэ и пІалгэ сыицыгъуазэиц, Ар зэпычамэ – зэпыздэниц.* Си гъуэуэ тыншакѳым сэ игъащІэм. «Мывэ хуабэ», 63.

ШАЛГЭНШЭ (1). КІыхъ дыдэ, кІэух зимыІэ, куэдрэ екІуэкІ. *Я Іыхъэ лъапІэу, Шалгэниэ тыгъэу Хъыджэбз дахагъэр Къытырахажыыр.* «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 427.

ШАЛГЭНШЭУ (1). *нареч.* Шалгэ пыухыкІам имыту, зэман хуэмыгъэувауэ. *Іу зыщумыхуэр пІэцІэкІамэ, ИкІаиц пІалгэниэу уи ицІэцигъуэ.* ЩІэщыгъуэ. «Батырыбжъэ», 15.

ШАРГЪ: ♦ **джэдыгу Іаргэ** (6). *Еплъ джэдыгу.*

ШАСТЭ (11). Хугум е нартыху зэтеудам кѳыхэщІыкІа адыгэ шхыныгъуэ гъуэжыкІфэ. *Кѳэрлэгаиэ унэм кѳыщІыхъэжмэ – лыр гъэаиц, пІастэр хъэзыриц, бжъыныху шытси Іэнэ хъурейм тетиц.* Нэгъуху, 35. [Къандыицэ Дисэ жриІэу:] *Аурэ сэри кхъуейжъапхъэ тІэкІу хуэщІыкІуекІэ пІастэмрэ махъсымэмрэ зэхипІытІэри кхъуейм дедзакъэурэ иш-пІастэм хуэдэу зэдишхри тэджыжаиц, тхъа, кхъуейжъапхъэми ІэпэкІэ емыІусэу аргуэру «кушай» жысІэурэ сфІыдэкІыжаиц.* Альхъо, 85. *Елдар жиІэрт: «Бубэ шху ицІар пІастэм хуэдэу бубзытэ мэхъу».* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 540.

ШАТІЭ (6). ЦІыхухъуицэ, «Фыз унафэ» үсэм ущрохъэлІэ. *А хъыбарыр къуажэм нос, ШатІэ и пІэ лы ягъакІуэ, КъэкІуэжыныр ШатІэм лъос, Лымы и Іуэхур емыфІакІуэ.* Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. *ШатІэ и цхъэм лъыр екІуаиц, Къэгубжъауэ хэтици дыгъэм.* Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110.

ШАТІРОН (7). Фоч, кІэрахъуэ кѳинэмыщІхэм иралъхъэу зэрагъауэу кѳагъэсэбэп гъуицІыпэ. *Уеблэмэ загъэтицІуурэ ицІалэ цІыкІухэм бдзатицашэ ягъэж, гын кѳаицэхуурэ пІатІроным иракІутэ, губгъуэм макІуэри кІэрахъуэ ягъауэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 601. *Нурхъэлий и унэм ицІэлъ хъэуазэм кѳыхэнат фочи пІатІрони, Астемыр сымэ пІаицІэ-тхъытхъыу цыдэкІым, псори кѳаицатэкѳым, фоч зырыз зэрыдахыфар насыпыхуэуэ абы я дежкІэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 282. *ЩІалэ цІыкІуитІ пицІэм тесам я нэу ицІэкІар жамыІэжу яхуэишэчынт, уеблэмэ «зауэишхуэ» зэрыицІыІэми пІатІрон кѳаицытар цыхъэтлыкѳт.* Щынэхужыкыкъуэ, 694.

ШАТІРОНТАЩ (4). ШатІрон зэрыплъхъэн гъуанэ цІыкІуэ зиІэ хъуржын цІыкІу. [ЦІыкІухэм] *А крушкІэхэм я пІэкІэ пІатІронтаиц зырыз здаицтэмэ нэхъ еицхъ хъунут.* Щынэхужыкыкъуэ, 59-60. *Мэмэт-щІакъуи и фочыр кѳищтэжиц, пІатІронтаици зыицІыпхэри, и къуэр*

квызэриггээгуа фочыр квыхушияц: -Мэ, убыд, - жиЛэри. Лъапсэ, 69. Цаклуэхэри ешаеллауэ квызэхуэсыжри, Изцэр, платронтац сытхэр Хыныцэл и квуэм иратыжащ. Лъапсэ, 77.

ПАТЫКЪУЕЙ (11). «Лъапсэ» романым квышыгъэлъэгъуа квуажэ, Фарз псы Гүфэм Гүсц. Арати, шыбжий хъэжыгъэ яхэри Платыкъуей мэжджытым ицэт квубгъаным ираклуатац. Лъапсэ, 116. Платыкъуей ицалэхэр зэгуриуац я гвунэгъум квраицар хуамыггээгуну. Лъапсэ, 116.

ПАЩЭ (11). пльыф. Зыщыц адрейхэм инагъкIэ къащхъэщыкI, ин дьдэ. Лу здэщытым и гвусэм жиIэ хыбарым едалуэрт, а пелуаныфэ зытет ицалэ пIацэжъым и тхъэусыхафэр и гум ицIахъауэ. Мазэ ныквуэ щхъуантIэ, 525. ТIкIуэпсыр пIацэщ. Шынэхужыквуэ, 52. Псэуцхъэри абы хуэдэ къабзэц: репрессие къом екIуэклэм цIыхум нэхъ лэжъэрейр, нэхъ акъылыфIэр хэклиудыкIым, нэхъ пIацэр якуI, ягъэклиудурэ нэхъ цыквуейр - лъэпкъкIэ узыцыгуэ гмыхунур нэхъыбэ хъури, я генетическэ цылыхур езым ецхъ хъужащи, нэхъ цыквуейуэ квызыхэнар, лэжъэнми хэзагъэркъым, мылажъэми яихын яIэкъым, зым зыгуэр квыIэцIыхъамэ, IэцIоуэри квыIэцIауду псэуну я гугъэ ицхъэIэ, квайхуэулэркъым. Лъапсэ, 66.

ПАЩIАБЗЭ (1). пльыф. Хуабжыу пIащэ, цIырхъ дьдэ. Пиэ гулмэдыну пIащIабзэр ПIцэдджыжъ дьгъэнсым кврейIэ. Квуцхъэхъу цыIэ жэмьшхэр. «Мывэ хубэ», 36.

ПАЩIЭ I (1). Еплъ **цIырхъ**. «ЦицIэ» йоджэ зы еджакIуэм, И цхъэцI фIыцIэ пIащIэм папицIэ. «Тисей», 478.

ПАЩIЭ II (13). Гувагъ зимыIэ (пхъэбгъу, къэнал, тхылгъымпIэ с. ху. хужалэ). Щацыху пIащIипллу зэуэдэ Лунхъуэр зэхуащIыжамы, цIыхур цым хъуауэ щыст, ялгъэгъуар яхуэмыгъэицIагъуэу. Мазэ ныквуэ щхъуантIэ, 669. Кхъухъыр зэрыкхъуху квызыхэщIыкIар мзыкхъуэ пIащэм и фэмрэ пхъэху пIащIэ цыкIурэти, псыницIабхэст. Лъапсэ, 40. Чехословакым я зы къалэу Оломоуцым IэницIэлъапицIэу я сурэтыр налгэ-налгэу Пхгэ зэрызу икъукIэ пIащIэм Къахъахъагъэ квыхащIыкIри. Лъэпкъэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ПАЩIЭ-ТХЪЫТХЪЫУ (19). нареч. ПсынщIэ дьдэу, пIащIэгъуэкIэ. Нурхъэлий и унэм ицIэлэ хъэуазэм квыщIэнат фочи пIэтирони, Астемыр сымэ пIащIэ-тхъытхъыу щыдэкIым, псори къащтакъым, фоч зырыз зэрыдахыфар насытшыхуэт абы я деж. Хъуэпсэгъуэ нур, 282. [Дэфрэдж:] Сэри квыслыхъуэу сызымыгъуэтым дежкIэ соунэтири сыпIащIэ-сытхъытхъыу сокIуэ, сьмаджэм квыщIэупицIэну арауэ квыщIэкIынищ жызоIэри. Лъапсэ, 24. Куэдрэ щымысу Илас пIащIэ-тхъытхъыу квыщIэкIри зы къэтыр унэм ицIихъэри гум къитIысхъэжащ: - НакIуэ иджы элеваторым. Мелыгъ, 470.

ПАЩIЭУ (16). нареч. ПсынщIэ дьдэу, темпыIэу. Елдар пIащIэу къакIуэрт, абы и ужъым уцу итт Лу, хыбар жиIэр дахэдахэу хужымыIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 200. ...АузитIым квыдэжауэ

Ди Шэрэджи месыр пIащIэу, И нэхъыбэр бгыщхъэ гуэлым Къыхышамы псы и мащIэщ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Краснэ армиер, ди квуэихэр, КъокIуэ, къосыр, къэблэгъащ, Панхэр шууэ е маршынэм Ису, пIащIэу цтауэ мис йожжэж. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 162.

ПАЩIЭУ-ТХЪЫТХЪЫУ (1). нареч. Еплъ **пIащIэ-тхъытхъыу**. Панхэм я дээр пIащIэу-тхъытхъыу Лгэсу, шууэ мес докIыж, Танкхэр мауэ, ар гухэхъуэу КъокIуэр, панхэр мэкIуэдыж. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 162.

ПЭ I (25). Зыгуэрым хухэха, и увыпIэ, щытыпIэ, щылгъыпIэ. Аралпыр бэлыхъ гуэрым зэрыхэтыр ГуницIт, и пэм мафIэр кврыхырт, пэциыр илыгъуэу, и жъакIэр къабзэлъабзэу зэцIэупса ицхъэкIэ, нэхъ лъагъуэуафIэ хъуатэкъым, и дамэр хишу адэкIэ-мьдэкIэ дэплъырт и пIэ итын хуэмышыIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 114. Хъэбибэ и пIэм имыкIыжыфу итт, и фэр шэхум хуэдэу пыклауэ, Апчарэрэ Иринэрэ шынауэ унэм квыщIэкIыртэкъым. Нал къута, 291. [Хъэбибэ Апчарэ жриIэ:] АмIэ секретарым и секретарыпIэ иресыж [Чокэ]. Шынэхужыквуэ, 25.

♦ **[И] пIэ иггъуэжын** (2). И увыпIэм, здэщытын хуэйм гъэувыжын. Умыгузавэ, жиIэрт Саримэ, Елдар фи квуажэ ицIэкIуар нэгъуэицкъым, уи адэм къамэ квыхуизыхар и пIэ ириггъуэжыну арац. Мазэ ныквуэ щхъуантIэ, 538. **[И] пIэ иггъуэжын** (1).

Зыгуэрым и къулыкъур нэгъуэщIым Iэрыхъэн. Къылышбий и квуэр а къоным хэлгъэри и гум къэкIащ: «Махъсидэ Алий къады квуэдзэти зауэм квыщаукIащ, абы и пIэ иггъуэжын хуэйм квурилэныр фIуэу ищIэу икIи жъакIуэу цытын хуэйц, Астемыр узыхуей дьдэм хуэдэщ, атIэ ар абы дгъакIуэ ицхъэ мыхъурэ», - жиIэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 121. **[И] пIэ изэггъэжын** (4).

И гур псэхужын, зэрыщытам теувэжын. ЕтIуанэрэи махуэм Таша сымэ ягу квуеуар ящыгъуэицэжри ицхъэж и пIэ изэггъэжащ. Мазэ ныквуэ щхъуантIэ, 604. ТIэкIу-тIэкIуурэ псори и пIэ изэггъэжын. Хъуэпсэгъуэ нур, 135. Колхоз жэмьр щагуэишкIэ, рекордисткэу район псор зэрыпагэу цыта жэмьр сэ квыслыса дауэ хъуну, жиIэу, и пIэм изэггъэжыртэкъым [Мысост]. Шынэхужыквуэ, 7. **[И] пIэ изэггъэжын** (5).

Еплъ **[и] пIэ изэггъэжын**. Ар [нэмьыцэ авиацэ къатеуар] щылгъагъум, Апчарэ и пIэм изэггъэнт. Нал къута, 214. Квызэхуэсахэр сабыр хъуащи, уэблэмэ зыми емыдалуэу щыта ицIалэ цIыкIуэхэри я пIэм изэггъащ, къамыжыхъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. Гуарэрэ хъэрыцэт гуэр ищIэн хуей хъуащи, и пIэм изаггъэркъым, къалэн куэдыщэ и пицэм квыдэхуэри ириггъэицащ, илми сызехъэ, си пIэр ггъэкъабзэ, сэри схуэфациэ квысхуэщIэ, жегIэри и лгъакъуэ башыр еггэдалгъэри пIэм хэлгъэ, и пащIагъуэишхуитIыр квыхэпIишкIыу. Къалэн, 430. **[И] пIэ имызэггъэ(жы)н** (7).

Зыгуэрым хуабжыу иггъэпейтеин, иригузэвэн. Тафэ щхъуантIэм мзым хэту Лагерэ пицыIэр хыболгъагуэ, Строй яцIауэ, мес, зэхэту, Я пIэм цIыхухэр имызагъуэу Пионерхэр хъэцIэ лгъапIэм Пэллгъуэ хэтхэц мо мэз лгъапэм. «Тисей», 481.

[Дэфэрэдж:] Трубкэр теслэхьэжрэ жэц хьэцлэм дежкIэ нэбгүзкIэ сыхуеплэжкIэмэ, и фэр покIыр, и пIэмIи имызэггэжу зеплхьыхь, сэри си мурадыр кызохулэ жысIэу, ськьотэджри бжэр соггэбыдэ, ГункIыбзэлухыр си халат жытым изолгхьэжри, зыхузоггэзэ «хьэцлэм»: - Иджыпсту уахуээнуц зыхуээпхгэм, зыхуээну пфIэфIар яхьмытми, яггэ кIынкьым. Лъапсэ, 95. [И] **пIэ имытын** (1). Зыужьын, и зэфIэкIэхэм хэггэхуэн. Псалгэ жалэм дэ додалуэ, Ди Аслэныр и пIэм иткьым, Ар зыхуээм йоуицацэ, И мурадыр ницIэну цыткьым. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. [И] **пIэм инэн** (1). Зымыггэхьейжыфын. Астемыр занцIэу и пIэм инац, адэкIэ мыкIуэфу. Хьуэпсэггэуэ нур, 66. [И] **пIэм исыжын** (1). И мыIуэху зэримыхуэу, имыщIапхгэ имыщIэу псэун. [Дэфэрэдж район тхьэмадэм жриIэу:] НтIэ, тхьэмадэ, уи пIэ исыж, хьэкьыуи зыпхыггэкI: цыIухуэм яфIэт ицхьэм хуэдэ кьабзэц цыIухуэзым яфIэтри, амазонкэ сьт жыхуаIри хьыбарц, зы амазонкэ дунейм тетакьым икIи теткьым. Лъапсэ, 18-19. [И] **пIэм имыкIыжыфын** (5). Зымыггэхьейжыфу кьэнэн. Хьэбибэ и пIэм имыкIыжыфу итт, и фэр шэхум хуэдэу пыкIауэ, Анчарэрэ Ирнэрэ шынауэ унэм кьыщIэкIыртэкьым. Нал къута, 291. [Уи] **пIэм уимыкIын** (2). Зымыггэхьейн, уи пIэм уитын. [Чачэ:] Езы молэ Сэид жиIэжу зэхэмыхамэ, ялыхь, псори дзыхуэпцыллу напэ хужкIэ дзыхуэкIуэжын, сьзэрытым сумыггэкIыу цIы кьатиблкIэ ськIуэцIрыггэху... Хьуэпсэггэуэ нур, 239. [И] **пIэм имыкIыфын** (1). Зыхуэмыггэхьейуэ, и льякьуэр хуэзблэмыхуу цытын. Нурхьэлий и пIэм имыкIыфу, зыгуэр мацIэу кьелуницри льябакьуэ щичым, джалэ пэтац, арихьэкIэ нэхь гьунэггэуу цытхэм яцыц зы кьапхуэри кьызэфIиггэуэжыц. Хьуэпсэггэуэ нур, 155. [И] **пIэ исын** (7). Еплэ [и] **пIэм исыжын**. [Жыраслээн Астемыр жриIэу:] Зэ уи пIэ ис, гьуншэрыкь. Хьуэпсэггэуэ нур, 91. [Астемыр Думэсарэ жриIэу:] Уи пIэм ис, уи Iэр псывэм хьумьIу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 542. [ЗэIуцIэм хэтхэм:] Щыггэт, Долэт, уи пIэ ис. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 649. [И] **пIэ иувэн** (4). 1. (2). Зыгуэрым и цытыкIэм ихьэн, ар зыхуэдэр кьэщIэн. Ар пэжрэ ницIырэ зэбггэцIэнум, Кьиувэ си пIи ськьэпцIэниц Сэ бгым сахуэдэу хьэлгэ стельщи. «Батырыбжьэ», 41. 2. (2). Зыгуэрым и кьулыкьум теувэн. Анхуэдэ гуэр Астемыр и натIэм илгьу кьыщIэкIынт Мурад Шамхун деж шыхьуэу цыIуувам, сьту жытIэмэ ар зи пIэ иувар кьулейсыз гуэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 165. Якьуб и пIэ иувац. Нал къута, 264. [И] **пIэ кьимыкIын** (3). Зэуээпсу, занцIэу и псэр хэкIын. [Кьазыхуэ Мухьутар] И гьусэм лагьым кьытэхуэри и пIэм кьикIакьым. Щынэхужьыкьуэ, 71. Нахьуи псалгэрейм яцыщкьым, цысыфынууц, уеблэмэ уиггэмэхьыфынууц и пIэм кьимыкIыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 503-504. Фоч тIэу уэггэуэ цызэхыхуэ, вэуэ губгьуэм итхэр кьызэхуэсмэ – тIури [Хьэкурынэрэ Кьэрэжэрэ] зэщэзэпIэу зэрыкIауэ кьыщIэкIац, я пIэм кьимыкIыу. Лъапсэ, 106. [И] **пIэм итамэ** (2). Абы хуэдэу,

абы ещхуэ цытамэ. [Долэт:] СоггэпцI, Астемыр, уи пIэ ситам, хуээггэггэутэм абы уэр ицхьэкIэ жиIар. Хьуэпсэггэуэ нур, 323. Якьуб и пIэм итамэ, езы Локотоиши ицIэнур араггэнкIи хьунт. Нал къута, 295. **ПIэ ихьэн** (1). Лам и пIэ ихьэц дьыгужьри Хьуац Iулгхьэ мардэр тIурытI. Зи мет зыхьуэжым. «Батырыбжьэ», 77. **ПIэ II** (2). Льяужьу зыгуэрым кьытенэ, абы кьыгганэ пIэ. НэггэуэцI ицIыпIэу ди сэлэтхэм Я шырыкьум пIэ ицIылауэ, Власть народым ицIэцIэлгьым Соплэ я тыггэ кьаггэхьауэ. Льяпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 58. Дахэуэсу тхьэлухудыр А фыз удым кьыпоувыр, ЩIымы теувэм пIэ имыщIу... «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 114.

ПIэ III (7). ГьуэлгьыпIэ. Уэ лэггунэм уцIахьэници Пэр кьыпIоциIыр кьауэ зацIэу. Сэ кьыздэкIуэ, жиIэу щIалэр. «Батырыбжьэ», 20. [Мариам:] Назифэ и пIэр зэлгьIумыхауэ кьыгганэ и хабзэт, нэхьыбэу Iузыхьыжыр сэрат, Исуф абы гу лгьымытэу кьэнэнт? Лэчымэ, 383. Хьэбас хьарзынэ дьдэу щилгьаггум, си кьуэм сьбггэдэсыжыни, сэри жьы сыхьупэм, сьзезыхьэжынуу си кьуэр е си нысэр арац, жиIэри Iуэрэ и «пацIэ бзииплгьыр» пIэм кьыхинэц, и хьэпшып тIэкIур кьызэцIикьуэри я унэ кьэкIуэжыц, и кьуэм зыгуэр кьриггашэу иггэтIысыжын и гуггэу. Кьалэн, 430.

◊ **ПIэм кьыхэнэн** (1). Еплэ **пIэм кьыхэнэжын**. Хьэбас хьарзынэ дьдэу щилгьаггум, си кьуэм сьбггэдэсыжыни, сэри жьы сыхьупэм, сьзезыхьэжынуу си кьуэр е си нысэр арац, жиIэри Iуэрэ и «пацIэ бзииплгьыр» пIэм кьыхинэц, и хьэпшып тIэкIур кьызэцIикьуэри унэкьэкIуэжыц, и кьуэм зыгуэр кьриггашэу иггэтIысыжын и гуггэу. Кьалэн, 430. **ПIэм кьыхэнэжын** (3). Iэрызехьэ хьун, и лгьэр кьыщIэмыуэжын. Махуэ кьэс Iуизэ и узыр хэкIуатэ фIэкIа нэхьыфI хьуртэкьым, езыри мычэму бэгьрт, зымыггэзэжыфу пIэм кьыхэнэжауэ, и ицIыфэми зыхимыщIэжэу анхуэдэт. Хьуэпсэггэуэ нур, 68. Лгьэрымыхь дьдэу Iэрыггашэу пIэм кьыхэнэжыпэмэ, псы шынакьы кьэзытын имыггэуэту унэм кьыщIэнэж нэхьрэ лгьэрэ зэггэжмэ, нэхьыфIиц [Дисэ]. ГуцIэггэу, 421. Ари мэжалэ кьудейт [Дисэ], пIэм кьыхэнэжар гьэкьэбзэн хуейт, цыггын цыггьыр кьыщыхауэ. ГуцIэггэу, 422.

[И] **ПIЭКIЭ** (69). Зыгуэрым нэмыщIкIэ. Исхьэкь шхумылакIэм и пIэкIэ фочыкум кьыхищIыкIа бжьамийр иыггэц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 626. Мывэ Iуацхьэишхуэм и пIэкIэ мэжджыт яцIынууц жалэу зэхэзыри Абу-Деруиши кьэхуэухьурт. Кхьэлэггунэ, 376. – ПэгунитI мыггэуэр схуэIыггакьым, - жиIэу Дисе и ицхьэм мыггэуаггэ хуехьыжыр, кьуанишаггэишхуэ IэцIэцIыкьа хуэдэу, езыр яггэудэIуным и пIэкIэ и нысэм и гур дахэ хуищIынуу и ужь итц. ГуцIэггэу, 420.

ПIЭЖЬАЖЬЭУ: ПIЭЖЬАЖЬЭУ КЬИУДЫН (1). ЗэщIэкIэзызуэ и Iэкьыпкьыр хьейуэ гьэджэлэн, кьытедзэн. Псэун зыкьызэкьуишхри зэ уэггэуэм и анэр пIэжьяжэу, лгьэкьуауэу кьриуац. Кьалэн, 436.

ПЭЖБЭЖБЭН (мэпЭжбэжэ) лэмыI. (3). Кытриггээжурэ мащIэу хьейн. [Дэфэрэдж:] *Сымаджэр кызонлэ, и нэ дахитIыр кыстенауэ, и Iунэри мэпIэжбэжэ, зыгуэр жиIэну хужымыIэ хуэдэ. Лъапсэ, 28. Акъужьыр хадэм кылгадэм Пэжбэжэу тхэмнэм кыщIадэ, Бзу мылгэтфым хузбггадэу КIэзызу жьыбггэм зэрадэ. Гъатхэ. «Бгы лъапэхэм деж», 109.*

ПЭНКIЫН (мэпIэнкI) лэмыI. (1). Макъ ищIу лъейн, кьэчэн, кыгуэдурэ щыщ Iыхьэ лъейн. Хьэкум илэ мафIэр пIэнкIырт, абы нэмыщIу примусхэри зэциггэнауэ зыгуэр игъавэрт [Дисэ]. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 674.

ПЭРЭ (473). ШIэупщIэныгэ мыхьэнэ псалгэуахам кыщызыггэлъагъуэ частицэ. [Думэсарэ:] *АтIэ, Астемыр щымыIэжу, абы кьитх хуэдэу и ныбжээггу гуэрим кьитхыу пIэрэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 191. Ныцхьэбэ кьэкуэну пIэрэ, жиIэу Саният кыпэллэу унэм шIэст, езы Къаздкэрий, хэти бггэдрес, и гум илъыр Саниятт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 667. Дэфэрэдж псы Iуфэм Iусу япIати, есыкIэКIэ Iээт, тIэу-щэ и кьару кьызырхькIэ псыр шIитхьури кьызылпэкIащ, си ужьым иту зыгуэр кьакIуэу пIэрэ жиIэу, арицхьэкIэ дэнэ - псэ зыIут илгэгъуакъым. Лъапсэ, 53.*

ПЭСКIУЭН (мэпIаскIуэ) лэмыI. (1). Iэпхьуамбэ зэхуакум Iэплгэпкьым щыщ Iыхьэ дэубыдауэ пIыгIын. [Саружан дадэм шхьэкIэ жиIэу:] *Нэпэниш, мэпIаскIуэ итIани. Къалэн, 431.*

ПЭСТХЬЭН (мэпIастхьэ) лэмыI. (1). IэбжбанэКIэ зыгуэр кьитхьын, фыщIын. *Фи адэ лыжыым кьыжкIэ: Шынагъуэр благгэ кьыщыхьукIэ, Бгырыс бггэ лъэщым и шырхэр, Кьызыхуешэри, яжрIэ: «Ди абгъуэ лъагэм благуэжьыр Кьыдэпциену кьопIастхьэ, Дыкьуакъуэу блэ шэрэз гъуэжьыр кьытхиукIэным шIохъуэсыр. ШIым и макъ. «Шум и гьуэгъу», 38.*

ПЭТИАУЭ-ЛЪЭКЪУАУЭУ (3). И Iэпкьлэпкьыр зэщIэхьейуэ. Чэф зIла шIалэхэм ящыщ гуэри яхэлгэдат шIалэ зэрыггэкIийхэм, кIапсэ кIапэр яфIуыбыдауэ дэкуеину хэтт, арицхьэкIэ пIэтIауэ-лгэкъуауэрэ и щыгьыныр иуцIэпIырти, псори иггэдыхьэишхьу кьехуэхьыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Шэ зытэхуа шыхэр пIэтIауэ-лгэкъуауэу кьытохуэри гъуэгу кьуамы-ту телъщ, сэлэтхэр зэрызохьэ, мэджалэ, кIуанIи жапIи ялэкъым, зэрызохъуэ. Нал къута, 300. Шыхьыр пIэтIауэ-лгэкъуауэу кIэзызу шылIэм, лъызащIэ хьуа сэри абы и цымкIэ илгэгъуэицац [Казбек Машевич]. Лъапсэ, 72.

ПЭТИАУЭН (мэпIэтIауэ) лэмыI. (2). Пкьым щыщ Iыхьэхэр хьейн. *ЛутIэ пIэтIауэу зиукъуэдияш. Хьуэпсэгъуэ нур, 294. Ахъиэ хуэныкьуэм афIэкIа хуэхьыжакъым: - АтIэ апхуэдизу уахъиэнишэу уцIэпсэуни шылэкъым, - жиIэри зыкьызэкъуихащ, кьеуэри зи гуфIакIэ хуабэу зыхуиггэфэцар пIэтIауэу, лгэкъуауэу ежэжащ. Лыгъэ, 409.*

ПЭТИРОН (5). Еплэ пIатIрон. *Астемыр щыггэ цейм хьэзырилгэм изу пIэтIрон илът, я лгэдакьэр кьыдэггэзеуэ; сэихуэри гуэлът, сэихуэ*

дакьэр кьэггэишыжауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 247. Цей ящыггэхэм хьэзырым и пIэкIэ хьэзырилгэм пIэтIрон илът, я Iэщэ-фащэр - кьамэр, кIэрахьуэр, сэихуэ фIыцIэр шIакIуэ шIаггым кьыщIош, шым тесхэр мыхьейуэ, бжьыфIэу, IэкуэлгакIуэу, бггэ фIыцIэишхуэ сэнтхым тес хуэдэ, нобэрэй махуэр зэрымахуэишхуэр я шы тесыкIэмкIи уаггэащIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 317.

ПЭЦЕИЖЫН (мэпIэцIеиж) лэмыI. (12). Зыгуэрим еггэляуэ шIэхьуэпсын, хуэпбггэн, хуейн. *Думэсарэ тхылымыпIэ пхьуантэр зэтрихыу дэлгым еплъыну пIэцIеижми, джэдэщым кIуэуэ джэд кьимыубыду хьуакъым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 566-567. Нэмыцэ фашистхэр мэпIэцIеиж Москва яубыдыну я хьисэну. Шынэхужьыкьуэ, 45. Ботэхуи и щыхь шырыр кьыубыдыжауэ пIэцIеижырт кIуэжыну. Лъапсэ, 77.*

П I Э Щ Х Ъ А Г Ъ (3). ГъуэлъыпIэм ущигъуалгьхьэкIэ шхьэр зыхуэзэ лъэныкьуэ. *Зы сэлэт гуэрим и пIэщхьаггым кьамэ кьыщIихауэ шылгэгуэм, пIащIэр шынаш, Iуэбэишы кьэкьейжу шхами, гузэвэжат, бэлыхь гуэр кьохьури сыхокIуадэ, жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 173. ПIэщхьаггымкIэ шIафым кьыхьэщIыкIа ранец шIэлъщ. Шынэхужьыкьуэ, 66. Абыхэм егупсысурэ, Думэсарэ и гур кьызылгэпIэнэрт, и дээр зэтрикьуэуэ гьырти, и пIэщхьаггыр псыф хьуамэ, унэм шIэсхэм гу зылгьримыггэатуэ нэкукIэ тегъуалгьхьэрти нэху цыхукIэ гьуыщыжауэ кьыщIэжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 191.*

ПЭЩIЭН I (мэпIащIэ) лэмыI. (119). ПсынщIэу Iуэхугъуэ гуэр шIэным хушIэкъун, пIэну хэтын. *Кьытхэс иджыри умыпIащIэм, УежэжыпIами кьэггэзэж. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49. Беквани мэпIащIэри ищIэнур ишыцIэу кьэггэзэащ. Нал къута, 230. Дыгъурыгъухэр пIащIэ шхьэкIэ, сабийр пхуэлгэцIэнт, шхур гуащIэлейти, Iубыгъуэ ефэри фалгэр и анэм иритыжащ. Лъапсэ, 34.*

ПЭЙТЕИН (мэпIейтей) лэмыI. (4). Iуэхугъуэ гуэрим кьыхьэкIэ гузэвэн. *ЗауэлIхэм, фIыгъуэм чэф ищIауэ КьыкIын окопхэм шэчхэр яцI, я цейм ятIагъуэр кIэрытIауэ Пейтейуэ кьажыхьыр, ба зэхуащI. Майм и 9-м 1945. «Шум и гьуэгъу», 9. Сыдыггэ нуру сызIусэм Псэ хэслгьхэ хуэдэу сонIейтей. Зэ закъуэ хьу си шхьэггъусэ. «Батырыбжэ», 87. ФымыпIейтей, гъуэгу мыгъуэ ежэ. Шынэхужьыкьуэ, 11.*

ПЭЙТЕИНШЭУ (1). нареч. ПэщIэгъуэ хэмылгъу, гузэвэгъуэншэу. *Сэ, гбатхэ уэсу, пIейтеиншэу Дунейм си пIалгэм сехьыныц. Зэгур си шхьэцри фIыцIэ дыдэт. «Вагъуэ махуэ», 361.*

ПЭЙТЕЙ (3). Шышынэ, щыгузавэ с. ху. деж цIыхум е псэушхьэм игъуэт шытыкIэ. *Кьурихэм жамыIэу зы псалгэ Тетц ныIэ хужьхэу дунейм, Сэлам кьыхуахьми толгькьунхэм, Яхэлгэгъуэнкьым пIейтей. Кьурихэм жамыIэу зы псалгэ. «Батырыбжэ», 304. Уэс ныIэ хуэдэ жыг хадэр, Ггэггэащы уи гур шIохъуэпс Пейтейхэу бзухэр золгэатэр, Жыг Iувым дыггэр кьыхопс Мис алэрыбгъу губгъуэишхуэр ГгэггэащыцIауэ уолгэгу, БлэкIащ куэд шIауэ шIымахуэр, Ггэггэащыр кьохьур*

гьунэгьу. Гьатхэ. «Бгы гьапэхэм деж», 109. Цыху зэхэтхэр плейтей хьуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 154.

ПШЕЙТЕЙУЭ (1). нареч. Гүзэвэгьуэ, пшэйлэгьуэ хэлъу. Сэ схуэдэу, уэри бгы лъабжьэм Кьыщлэж псы щыгьлэм и дежым Шыбз гуартэ блахумэ, уежажьэу, Кьылгьэтырт уи гур плейтейуэ. Кьайсын К. папщлэ. «Шум и гьуэгу», 87.

ПШИИ (мэпий) лъэмыI. (4). Зыщыщым кьахэщу, папцлэу, шияуэ щытын. Итиц блынджабэр пийуэ, гьуабжэу, Нэпсым, яжьэм я цыхьэту. «Тисей», 486. Бийр жьыжэу кьаплгьэрэ нэхьыбэу пыхэр пийуэ кьылгьагьумэ, цыху кьыфлэщырти кьеуэрт. Нал кьута, 263. Борэн кыфгыр кьыкьуэклэу Уэсыр мэзым щехуэщыц, Мэзым и фэри пькылауэ Кьуанэр пийми, и кур нэщлэ. Борэн. «Шлалэгьуэ щыналгьэ», 23.

ПШИУЭ (1). Зыхуэдэм кьыхэщу, кьыхэшииклауэ, кьытешу щыт. Бжэр кьылуихрэ плгэмэ - Бэкьан и пхгэ лъакьуитгьыр иыгьыу шым телгьи, уанэгум илгьу, и пащлэ закьуэр пийуэ, шы лумлэр кьуажэ Советым тет председателым иыгьыц: - Кьыхуэсшэжащ, лурарэ, уи цхьэгьусэр, ди щадэшиыжу арац, кьет мьидэ бжэ. Кьалэн, 433.

ПШЫЖЫН (епыж) лгэлэс. (9). Зыгуэр (зейншэ хьуа сабийр, жьы хьуа адэ-анэр) зыхуей хуэбгьазэу зехьэн, гьэпсэун. Езы Якьуби и кьуэши цыкьуитгьыр ипгыжыну цыхуежьами и мурадри дахэтэкгэ. Нал кьута, 263. Зауэм хэкуэдэми кьелами я орден кьомыр зыхэлауэ бэракьыр кьалэм дэдмыхьауэ цыдгьэтынкьым, зауэм хэкуэдэми я быныр псэуэ кьэнам япгыжыныц. Лыггэ, 411. Хьэбас жалэу щлалэ цыкьу тхэтт, ади ани имьлэу, и адэ кьуэшым ипгыжауэ. Зи лъэрыгьыпс тгыгьа, 530.

ПШЫН (епI) лгэлэ. (18). Ухуэсакьыурэ зыгуэр зыхуей хуэггьэзэн, елэлэн. [Дисэ Саримэ жрилуэ:] Алыхьым нэхь цыхьэтыфI сьыхуейкьым, си клэтищы си вакгэ лгэпсу усплащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 135. Дызэшиц, зы хэкум дэ диллауэ, - Алгьхэ жэуану ар итащ, ЗэкьуэшитI. «Шлалэгьуэ щыналгьэ», 19. [Кьул Зулкьэрней:] НтIэ, ди гуфIакIэ дэсу тпIа ди дивизэр нобэ зауэм лухьэ. Шынэхужьыкьуэ, 45.

ПШЫРЫП (1). Зи тхьэмпэхэр тгурьтгьу эзпэгьунэгьуэрэ зытет, гьуэжьыфэ зыщыхьэ фампIэ плыжьым щлгьыгьумэу пшхы хьу, хушгьуэгьуэу кьаггьэсэбэп плыжь хьурей цыкьуэхэр кьызыпкIэ удз лгэужьыгьуэ. Зи дахаггэ игу ирхьым Ар елусэм мэгьузасэ: Хьыдгьэбз нэкур псыницлэу золгэ, Лыуэ щлгьыр зэщлодие, Зиукьуэдиймэ ар мэщлэур, ПшырыпI лунэу зэуэ кьочэ. «Шлалэгьуэ щыналгьэ», 412.

ПШЫТЫН (епытI) лгэлэс. (4). 1. (3). Хьэлтэ гуэр теувэу, жьэхэуэу иукьын МафIэ кьыщлэнар иггьуэнкьыфIын и гугьэу ныбапхгэкIэ зыхьэздээр япгытI е мафIэ кьытыхым шыр еггьащтэ. Лыггэ, 412. Гуп цхьэхуэм и командиру щыта щлалэри танкым ипгытIащ. Нал кьута, 242. Нэху зэршыцу цыхум заудыгьуу уэрамым кьыдыхьэмэ, грузовик кьому шыцхьэмкIэ дэкуеяхэр кьохыж, машинэхэм цыкьуи ини ихуэр ису, сабийм, цыхубзым, сьмаджэм упщлэжь ятепхьуауэ,

я гупхэм фоч зылыггэ сэлэтхэр тесу, машинэм и ужьым кьаруи псэруи кьыхуэмынэджауэ мэлыхьуэхьэ джэламэ, абы кьыкIэлгьыкIуэ машинэм ипгытIын хьэзыру. Лгэпсэ, 85. 2. (1). Зэхь. ТекIуэн, зэхэкьутэн, зэлэщлэпхьэн. СоцIэр, уилгькэ си лэмыщлэ, УспгытIыни сэ слгэкIынуш, УкьикIащи Россиещыым, Сэ сьыхашэм, уаукьынуш, Уи пщы дьидэм зыщоггьэпщкIур, Сы бэлыхьу сищI цыбггьэткIур? «Тисей», 507.

ПШЫТГЬУ (28). Цыхуэхуэцлэщ, «Нал кьута», «Шынэхужьыкьуэ» романхэм хэт персонажэу. Пшытгьу бэхкьым щлгьыхьэри жэмьышхуэ, пшэр хьужауэ, и фэр дафэм хуэдэу, и цыр зэщлэлыдэу кьыщлэшиащ. Шынэхужьыкьуэ, 17. [Жэмьым и пшэр зылыгьым:] Фи фIэщ мыхьумэ, Пшытгьу феунищI, зоотехнищ. Шынэхужьыкьуэ, 11. [Хьэбибэ Анчарэ жрилуэ:] Джэрдэж Пшыту фIэклэ номыр зимылэм еплэ - ари дэкIри ежэжащ. Нал кьута, 228.

ПШЫФЫН (епыф) лгэлэ. (1). Зыгуэр зыхуей хуэггьэзэну хуэщлэкIын. Дэфэрэдэж и гум кьэклэт мыбы хуэдэ щлалэ цыкьу зытгыфар цыхуфгьу кьыщлэкIыныц, бжэныхьуэ цыкьу селгэлуу я деж цхьэ зезмыггьащэрэ жилэу. Лгэпсэ, 56.

ПШЫЩЭН (мэпыщлэ) лгэмьI. (36). Хуабжэу уиггьэкIэзызу щылэм исын. СяггэкIэ хьуэу цыгьыныдгьэ Зы цыху щыламуэм мыпгыщлэ. Яггэши зэпыту батэкьутэр. «Батырыбжэ», 12. Шыгьыныдгьэу, пгыщлэ защлэу Махуэ лэдгэ яггэкIуащ Хьыдгьэбз цыкьуур зым кьымыщлэу Шыгьын лэдгэ кьыхуишуащ. «Бдзэжыящэм ипхьу», 146. [Дэфэрэдэж] Лыгьур цыкьу, а си щлалэ шыр, упгыщлэ мьыгуэу кьыщлэжыныц, - жилэу кьыщыпсалгьэм, езым и макьыр кьымыщлэхужын хуэдицу экьуэклэт зэрпгыщлэ кьыхэкIы. Лгэпсэ, 53.

Р

РАБ (1). УрысыбзэкIэ: зи цхьэ хуимытыжу нэгьуэщыым хуэлажэ цыху. [Дэфэрэдэж] ХьэтIрэмтIыгу си нэ кьыхуикI цыхьуар еджэн кьыщлэздэу урысыбзэ тIэкуи зэггьэщлэ нэужькIэщ, сыту жылэт: зэгуэр сымыщлэхьэу Пушкин итхам ящыцу усэ срихьэллащ, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногойскими быками, и с боя взятыми рабами суда в Анапе нагружать». «Зекьуэхэрэкьым шыхэмрэ нэгьуей гуухэмрэ кьащытепхьунур, зэзауэм гьэр щыщлэхэр Анапэ деж кьхьуэхьэм ярыз щытщынуур». Лгэпсэ, 6-7.

РАБОЧЭ (15). Урысыбзэ ныкьуэклэ: лэжыггэ пыухыкIа лэнатгэм лут цыху, лэжыггэр зыггэзащлэ. Ар [мэз джэдыр кьызэридыгьуар] зыггэгуэу цылэу гу лгьытэкьымы, пщы иупсащ, кьэзакьхэмрэ Грознэм дэс рабочэхэмрэ махуищкIэ цызэзэуам цыгьуэ Мэмэтыр рабочэм яхэу кьэзакьым езуауэ. Лгэпсэ, 46. Властыр зэрыувэр рабочэм лгэкIыныггэ ялэу щыткьым, я бжыггэр нэхьыбэ хьуа фIэклэ. Зи лъэрыгьыпс тгыгьа, 527.

[Гесиод Альбинэ жриIэу:] ПИЦIЭЖРЭ, зэгуэр газетым иту укъысхуеджати кибернетическэ машинэр кыыцIагупсысар рабочэ классыр кыагэпцIэну араиц, жиIэу цIэныггэр зи фIэцIи мыхъу гуэрим и хыбар. Тепщэч къэзылэтыхъ, 155.

РАДИАТОР (1). Двигателым ит псыр зыгъэушIыу прибор. Арицхэклэ хыбар жызыIэхэм ар зыуи кыафIэIуэхутэкъым, уеблэмэ радиаторым ит псыр къэвауэ цIэфиежу бахъэр къриху нэтми къэуыIэртэкъым. Лъапсэ, 68.

РАДИЙ (1). Химическэ пкыгъуэ, гъущI, радиоактивнэу шыгу. Ар радиэ е налкъутналмэ? ШIы Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.

РАДИО (17). КIапсэншэу псалъэхэр, мэкъамэр къэзыубыд, цыхур зередалуэ Iэмэпсымэ. Хъэрун аргуэр ар и нэрыгъыу Хъэмым шиаци цыхухэр цодалуэ, ШIалэр зыцIэкъум и Iэр толэбэ: - Ди драмкружокыр нобэ зэхусри Мадинэ, клубым къэсыт ныцхъэбэ, - ЖиIэу а цIалэм радиом кветыр. Хъэрун и лъагъуныггэр. «Партыр ди пашэу», 98. Гуп зыбжанэ хъумэ, радио Iэмэпсымэ ямыIэнкIэ Iэмал зымыIэцIи. Шынэхужьыкъуэ, 72. Ди дежкIэ мычэму Iуэр радиораици, ди тхэкIумэр арыниами иудэгуаиц, - жиIэри адакэ хужьым зигъэгуса хуэдэу гуэгушыхъум кыфIэцилаиц. Бабыщыкъуэ адакэпщ, 482.

РАДИОМАЧТЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэжIэ: Радиом кыиКI псалъэхэр, мэкъамэр къэзыубыд пкыо. Радиомачтэ а унэм деж цытати абы текIуэдэжаиц - бомбэ кыитехуэри бгъуэтым кыаицтэ. Нал къута, 281.

РАДИОСПРАВКЭ (1). Усэм и фэщыгъэцIэ. «Партыр ди пашэу», 75.

РАДИОСТАНЦ (2). Урысыбзэ ныкъуэжIэ: радио нэтынхэр шагъэхъэзыр станц. Къуэм зыгуэр цагъэпцIкIуа хъунт, радиостанц сьт хуэдэ. Шынэхужьыкъуэ, 67. Ашык фIыцIэ жыхуалар радиостанцу кыицIэклэиц, тхыль зи гугъу яцIлар листовкэт. Шынхужьыкъуэ, 72.

РАДИОТОЧКЭ (5). Урысыбзэ псалъэ гъэкIэцIа: радиотрансляционная точка. Радиом кыитхэр здынэс зы шыпIэ. Хъэрун правленэм кыосыр лэIуакIуэ: - Кыафити гъуицI кIапсэ пкыори дэцIыгъуу Радиоточкэ фермэм сывгъаиэ. Хъэрун и лъагъуныггэр. «Партыр ди пашэу», 97. Колхоз Iэтаицхъэм гу абы лъетэ, Радиоточкэ зыдэщымыIэу Фермэм Мадинэ кIууэ лэжъэну ХуецIыр унафэ дэмыгушыIэу. Хъэрун и лъагъуныггэр. «Партыр ди пашэу», 97.

РАДИОУЗЕЛ (1). УрысыбзэжIэ: радиом кыит нэтынхэр цIыхухэм деж нэзыгъэс IуэхушIапIэ. Радиоузел диIэцI колхозым, Хыбару цыIэр псыницIэу кыидошIэ, Хъэрун ныцхъэцIхъэм дахуу кыиджеIэ, ФыицIэшхуэр дэри цIалэм худошIыр. Хъэрун и лъагъуныггэр. «Партыр ди пашэу», 97.

РАДИСТ (1). УрысыбзэжIэ: радиом псалъэ, мэкъамэ с.ху. къэзыгъэт IэцIагъэлI. Мис абдежым радист цIалэм Раиэ кIапсэр игъэлъалгэ Астемырым ирегъаицIэ ХыбарыфIхэр яхуэпIаицIэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75.

РАДЖА (2). Индием я пщыхэм зереджэ. Мэл зырызыххэр раджам Iулгъхуэ идотри дурис? Зи

мет зыхъуэжым. «Батырыбжыбэ», 152. Дунейм раджари щехыжым, Шыхум ячакъым лъэмбытI. Зи мет зыхъуэжым. «Батырыбжыбэ», 152.

РАДУЕМСЯ (1). УрысыбзэжIэ: догупIэ. [Бот Степан Ильич жриIэу:] Очень радуемся. «Хуабжыу догупIэ». Хъуэпсэгъуэ нур, 261.

РАЗ (1). УрысыбзэжIэ: зы Iуэхугъуэ кыыцагъэлъагъуэжIэ абы кызыэрытригъэгэжыр къэзыуатэщ; зэ, тIэум кыыщымынэу, куэдрэ жиIэу. Старик, я слышал много раз, что ты меня от смерти спас. «Лыжэ, сэ куэдрэ зэхэсхаиц уэ ажалым сыкыызеребгъэлэр». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 607-608.

РАЗВЕДКЭ I. (1). Бийм и тIасхъэ цIэхыныгъэ. Мыхъэнэ пыухыкIа зиIэ къэхутэныгъэ. Абы кыычинэмыцIауэ, разведкэжIэ бэлэргыгъыпIэ илакъым. Нал къута, 305. 2. (1). Дзэм и тIасхъэцIэх гуп. Разведкэм яхэбгъэхъэмэ, ягъэ кIынухъым. Нал къута, 302.

РАЗГОВАРИВАЕМСЯ (1). Урысыбзэ ныкъуэжIэ: дызэпсалъэрэ. [Бот Степан Ильич жриIэу:] Что, Истепан, споримся, разговариваемся, агитируемся? «Сыт, Истепан, дыпсалъэрэ, дыдауэрэ, хуэдгъэушрэ». Хъуэпсэгъуэ нур, 261.

РАЗГОВОР (1). УрысыбзэжIэ: псалъэмакъ. [Бот Степан Ильич жриIэу:] Што ипешком ходиться, разговором занимается? «Сыт лъэсу кыыцIэ пкIухъынур, псалъэмакъ кыицIебгъэкIуэкIынур?». Хъуэпсэгъуэ нур, 221.

РАЗМЕР (2). УрысыбзэжIэ: зыгуэрим и инагъ, цыкIуагъ кыызэраIуатэ псалъэ. [Дэфэрэдж Ботэж жриIэу:] Ботэж сэ жеслар фIэмыIуэху хуэдэу зещI: - СьыцIэггэкIли, яжэзгъэлэ кыысцакъуэну джанэм и размерыр. Лъапсэ, 95. [Дэфэрэдж Ботэж жриIэу:] Сьт хуэдэ размерыри ихуэхъунуиц, умыгузаавэ... Лъапсэ, 95.

РАИСЭ МУРАТОВНЭ (37). «Лъапсэ» романым кыыхэщ персонаж, «Фызым пэIэщIэу» рестораными тетщ. Раисэ Муратовнэ уигъэхъэцIэу шхыныр Iумнэм пцIымэ, кызэрыхуэмыгъунур псоми яцIэжырты, хъэцIэм я зэпсалъэ макъыр нэхъ зэхэпхи хъуаиц, уеблэмэ зилI зымыгъэпсалъи яхэтт. Лъапсэ, 80. Раисэ Муратовнэ цIагъыбзэ гуэрхэр кыригъэкIыу мэпсалъэ. Лъапсэ, 80.

РАИСПОЛКОМ (1). ГъэкIэщIауэ: районым и гъэзэщIакIуэ комитет. Нэмыцэр къэсаиц, жаIэу цызэхэсхым эвакуацэ кIуэрт райисполкомым тетым я бынунэри сэри абы гъусэ захуэсцIри Куржы нэс дыкIуэри иджыри къэс абы дыщыIаиц, шхынкIэ Iейуэ гугъу дехъу, дыекIуэлэпIэншэу. Мелыгыч, 441.

РАЙКОМ (7). ГъэкIэщIауэ: районым и комитет. Куэд цIлакъым езы Апчари повесткэ кыыхуагъэхъри комсомолым и райкомым яшаиц. Шынэхужьыкъуэ, 22. Райкомым и секретарым уэрамым шыхуэзэм «сэлам алейкум» жилати къехуэнауэ цытатиц. КIапсэ кIапэ, 11. [Комендантым Алыджыкъуэ жриIэу:] Райком партым секретару утеуэвэн? Мелыгыч, 464.

РАЙОН (24). Административнэ-щIыпIэ гуэшыкIэм щыщ зы Iыхъэ. [Апчарэ Хъэбибэ

жригүү:] Район псом нйлэ зыцхьэрыгь гуэр исын хуейти Чокэ кьагьэнац. Шынэхужьыкьуэ, 24. Иджыри зэфлэмьувэжа фермэм гьэшу кьаири Чопракь районным жиэн хуейуэ арац унафэр. Нал кьута, 276. Арихьэкьлэ анестезиологыр район гуэр яшац жагэри ягьуэтакьым, цымыхьум, Аннэ Павловнэ зэфлэгьэкьлэ зэригь кьигьэлтэгьуац, адэкьлэ-мьдэкьлэ псалгьуэрэ зыхуей дохутырыр кьигьуэтри «скорэр» игьэкьуац кьаиэнэ. Льяпсэ, 13.

РАЙПОТРЕБСОЮЗ (1). Гьэкьлэщяуэ: районным и потребительскэ зэгухьэныгьэ. Райпотребсоюзым я подвалым фадэ щлэлтар абы [Азрэт] кьыхуэнауэ ихьумэрт, езым флэкьлэ елусэнлауэ хуимыту. Нал кьута, 251.

РАЙЦЕНТР (5). Гьэкьлэщяуэ: районным и унафэщлхэр здэщыгьлэ щлэплэ. Райцентру Локотош сьмэ зьдэсри зэхэзежэ хьуац. Нал кьута, 293. Зэгур кьалмыкь цыхубзитыым кьэгьузэвауэ, хьыбар кьрагьэщлэц; кьуажэр райцентрым пэжыжакькьым. Нал кьута, 244.

РАМЭ (2). 1. (1). Урысыбзэкьлэ: шхьэгьубжэ, бжэ абджхэр зыхэлтэ пхьэ зэфлэбдэ. Шхьэгьубжэхэри ини, рамэм абджу хэлтэ псори хэмылгьыж шхьэкьлэ, пзихэр нэхуи, унэлтэщлэ хьарзынэхэр щлэлты, кьызыхуэт цымылэу. Мелыгыч, 448. 2. (1). Сурэт с.ху. иралгьхьэн шхьэкьлэ пллиму зэкьлэраукьлэ пхьэ. Рамэшхуэм илгьу сурэт зыкьом цыслгьагьум, сахэлтэмэ, унэр зей цыхубзыр военнэ гуэрным бгьэдэту хэтиц. Мелыгыч, 440.

РАНЕЦ (2). Урысыбзэкьлэ: щлэбым илгьу кьрахьэкьлэ хьуржын цыкьлэ. Хьэдэм пэмыжыжьуэ офицерым и ранеири гуэдзым хэлгьу Локотош илгьэгьуац, зэтрихьмэ – абыи фацэ щлэрыпс илгьти, сэбэн хьуни, жиэри кьыицтац. Нал кьута, 242. Пэцхьагьымыкьлэ шкляфым кьыхэщлэцкьлэ ранеи щлэлты. Шынэхужьыкьуэ, 66.

РАПОРТ (4). Урысыбзэкьлэ: дзэм кьулыкьукьлэ нэхьыщлэм нэхьыщхьэм деж щит жэуап. Псори зэфлэкла иужь, шуудзэр параду блэжын ипэкьлэ, сотнэ кьэс я командирым рапорт кьритац Воронцов-Даишкову зи бгьэр орденым щлэгьэнам; Ар зэрызэфлэжыу, езы графыр нэсри дивизэр зезышэ дзэтицым рапорт иритац. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. Сэлэтхэм я пашэм жиэну рапортым емьдагуэу, комендантым унафэ щлэцтац заводым си гьусэу нэжлэунумкьлэ. Мелыгыч, 463.

РАПОРТ КЬЕТЫН (1). Дзэ кьылыкьуэщлэм Гуэхур зытетыр и унафэщлэым хуиуэтэн. Псори зэфлэкла иужь, шуудзэр параду блэжын ипэкьлэ, сотнэ кьэс я командирым рапорт кьритац Воронцов-Даишкову зи бгьэр орденым щлэгьэнам. Хьуэпсэгьуэ нур, 126.

РАСПИСАНЭ (3). Урысыбзэ ныкьуэкьлэ: Гуэхугьуэ гуэрным и зэман, щлэплэ зэкьлэтыкьлэуэныгьэр зэрыщытын хуейр кьэзыгьэлгьагьуэ график. Дэ нэ тлэгьыцыну дыхуицыхьэргьым, расписанэкьлэ деджа дауэ зэрыхьунур? Нал кьута, 253. Локотош и унафэжлэ расписанэ ящлэри кьыфлалгьыац. Нал кьута, 253. Хьыбары студентхэм я деж цынэсым, Латифэ и лекцэ едэлуэну расписанэм иту щалгьагьум, зы цыхубз закьуэ флэкла кьэкуэлтэакьым, а зыри цыуауэ

кьэжлэуати, кьлэбгьу ищлэри щлэжлэуэсыкьыжакь, Латифэ и закьуэщлэиуэ кьыгьанэри. Льяпсэ, 9.

РАСПИСКЭ (5). Урысыбзэ ныкьуэкьлэ: зыгуэр кьызэрыпэрыхьам щыхьэт техьуэ тхыгьэ Гэ щлэлгьу. Угьгэ хьуахэр флэжэжыжри акт ящлэц, сохранны распискэм пэувын хуэдэу. Нал кьута, 226. Сьбгьэсэхьыжынуи, нэгьуэщлэ мыхьуми распискэ кьызэт, - жиэурэ Нурхьэлий гьумэтлымуэ зэ-тлэу кьыицлэидзати, ар старшынем идэнт: - Умыудэгу си щхьэр, кьызэлгь, жыслакьэ! – жиэрти арат и жэуапыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 227. Джылахьстэнийм ялэщлэ сохранны распискэжлэ жуэгуэшауэ жагэ. Нал кьута, 237.

РАССЕЙ (1). Еплэ Рэссей. [Хьэбибэ Анчарэ жригүү:] Рассейм и мыхабзэ сэ кьезгьэжэжэн? Шынэхужьыкьуэ, 26.

РАСТВОР (1). Урысыбзэкьлэ: цемент, пшахьуэ зэхэщлэ ткьуаткьуэ. Иэщышхуэм я фэр раствор зэрыт чеишхуэм иралгьхьэ, сыхьэт зыбжанэкьлэ ирагьэлтэри кьабзабзэ хьуауэ кьрахьж. Мелыгыч, 451-452.

РАСУЛ (3). Еплэ Расул Гамзатов. Ар Расули, фыхуэсакьхэ, Абы ядэр Цадасац. Авар хьэщлэ. «Мывэ хьэщлэ», 112. Гупыр пицлэнтлэм дьыицтысым, Расул жьантлэр кьылгьысынт, Хэгьэрейуэ кьалгьытати Яцыхьахькьым ар бысымым. Цада кьуажэ. «Вагьуэ махуэ», 335.

РАСУЛ ГАМЗАТОВ (1). Авар усакьлэ цлэрыуэщ. Расул Гамзатов кьысхуитхам и жэуап. Усэм и цлэщ. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкьуэ», 401.

РАУ (20). «Тисей» поэмэм хэт хьарбызгьэкьлэ, хьарбызхьумэ лгьыжьщ. Раумашинэм кьызэрижыу, Хьыджэбз цыкьлэур, мес, кьожалэ, И нэ цыкьлэурэ заныцлэу кьыицкьыу. «Тисей», 482. Удэ гьэгьахэр а лгьыжэ пллэплэм Нылэщлэжэ хьыхуэгуфлэу, Рауи псыницлэу кьэныцхьыфлэу. «Тисей», 482.

РАХЬИМ (102). Цыхухьуэцлэщ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым и персонажц, лафкьлэтетц. Абы нанэ гу лгьитати флэмыуэху хуэдэу жиэрт: - Дисэрэ Саримэрэ Рахьым и гум ису жыы дьдэу кьалэм кьуац, тхьэм ещлэ кьащэхунур. Хьуэпсэгьуэ нур, 124. Саримэ яхьыну кьызэрытрахьж лгьандэрэ Думэсарэ деж цылэц, я унэ кьуэжмэ, Рахьым ихьынкьлэ мэшынэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 151.

РАЦЭ (5). Урысыбзэ ныкьуэкьлэ: кьызэпхьэкьлэ хьуэ радиостанц. Мис абдежым радист щлэлэм Рацэ клэпсэр игьэлгьалгьуэ Астемырым ирегьащлэ Хьыбарыфлэхэр яхуэпцлэцлэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75. Астемыри цытиц хуэсакьыу Сабий цыкьлэум и гьы макьыр Рацэм кьэтыр ар Гуицлэ дьдэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

РЭЖИМ (1). Урысыбзэ ныкьуэкьлэ: режим. Старэ рэжиму пэлкончхэр цытетым цыгьуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 512.

РЭССЕЙ (3). Урысейм (Россием) пасэм зэреджэу щыта щлэжлэ. Серебряковэр Щлэжэжэуэмрэ кьлэбгьуэ зацлэу Рэссейм кьлэжэу жагэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 304. [Мусэ Бэлацэ жригүү:] Кьэбэрдейр зэрыхь-бэдзыхьуэ Рэссей бэлиэвычымы зевмыицлэу нлэрэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 251. [Думэсарэ:] Алыхь, Рэссейм щеджам инэрал зыицыну [Мэрэмкьан Инал]. Хьуэпсэгьуэ нур, 310.

РЕАЛЬНЭ УЧИЛИЩЭ (2). Налшык япэу кыбышызэлуахауэ шыта курыт еджаплэ. Псори [делегатхэр] яшихэм кыепсыхри, шыр Къазджэрий кыыхуагъанэри, реалнэ училищэмкIэ ягъэзащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 317. Ахэр [Астемыррэ кыызэхуэса къэрэхъэлъкъэхэмрэ] зэгъусэу реалнэ училищэмкIэ кIуэтауэ зэхэти, мычэму зэ зым, зэ адрейм сэлэм Ирах, а кыызэхуэсам нэхъыбэр абыхэм я цыыхуэгъэщ жытIэнци. Хъуэпсэгъуэ нур, 318.

РЕВИЗЭ (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: IуэхуцIапIэм я лэжыгъэр гъэзэщIа зэрыхъум хэплъэныгъэ, зэхэгъакIыныгъэ. Езым фэр кыыхуонэ, ревизэ къакуэмэ: мы мэлыр хъэм къаулати псэхэлIэ сымыгъэхуу фIэзгъэжаци, фи фIэц мыхъумэ - мис и фэр, жиIэрэ яригъэлъагъумэ, езыр хейуэ хокI. Клапсэ кIапэ, 11.

РЕВИЗИОНИЗМ (1). Марксизм-ленинизмэм пэув, абы жиIэхэр нэгъуэщIу зэхъуэкIын хуейуэ къэзыгъуэу политикэ унэтIыныгъэ. [Жансэху:] Ревизионизм! Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 605.

РЕВИЗЭ (2). Урысыбзэ: ревизэ зыщI, лэжыгъэр зэгъэпэца зэрыхъуар кызыпшытэ цIыху. Сэлим ревизору зэрыщытам гу лъыптэрт, стIолым цыбгъэдэсми и ныIэр цхъэрихыртэкъымы. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 605. Егъэджакуэ къэкуар кооперацэм я ревизору цыташ, жиIэу арат абы кэригъэкIыр. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 605.

РЕВКОМИССЭ (1). ГъэкIэщIауэ: революционнэ комиссэ. КIурацэт ревкомиссэм яцыщу цысри - ауи зригъэпсалъэртэкъым. Щынэхужыкыуэ, 12.

РЕВОЛЮЦЭ (41). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: ЦIыхубэм и псэукIэжыкым и лъабжыбэр къутауэ, псэукIэщIэ ухуэныгъэ, абы хуэфашцэу унафэщIэхэр къэщтэныгъэ. Революцэ щIащIыр цыыхур ирагъэджэну, щIэныгъэ ирагъэгъуэтыну араи, цIыхум я нэм Iулъ Iупхуэ фIыцIэр ягъэсу, нэху ирагъэлъэгъуну араи. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 656. Астемыр, Россием кыищыхуа революцэм и хыбар тхъэ кыидженIэн. Хъуэпсэгъуэ нур, 197. И псалъэр тону е уадэу, Ар революцэм хэташ, Плэт нэгъуэщIэхэм хуэмыдэу, И стиххэр уардэу уваи, Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41.

РЕВОЛЮЦИОНЕР (2). Урысыбзэ: псэукIэщIэр ухуэным жыджэру хэлэжыкы, революцэм и телъхъэ цIыху. И адэ къуэшим фIы и гум илгу революционерхэм я цIэр и къуэм фIищати, кэрикуар Iейт. Нал къута, 263. Революционерхэм ар ящIэ хъурэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 322.

РЕВОЛЮЦИОННЭ (2). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: революцэм, ар кыызгъэпэщыным ехъэлIа. Абы и хыбарыр псоми тынцу яцIэрт, ауэ мо чэф зыгъуэтахэр зэдауэ хуежъаи: зым «революционнэ востанэу» къэлъытэн хуейщ жиIэу яукъуэдиямэ, адрейхэм ядэртэкъым «Iэц зиIэмрэ шы зиIэмрэ зызраупсеямэ, ар революцэ?» - жаIэу, ещанэм: «щIыр зейуэ цытар хэт?» - жаIэу; Ди революционнэ къарур. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 532.

РЕДАКТОР (2). Тхылъ, газет с.ху. зи унафэкIэ кыдагъэкI, тхыгъэм хэлэжыкыжы, ар кыидэкIынымкIэ жэуап зыт цIыху. Ар ди

ЛутIэуэ мышынери, И редакториц школ газетым, Дунейишхуэм ещIэ тетыр. «Тисей», 478. Газетым и редакторыр кыеджамэ, псори кыигъанэрти кIуэрт, а цыыхубыр дивизиет и тылым щалъэгъунути, Iэмал имыгъуэтмэ, Къазыхуэ Мухъутар и фочыр къищтэрти ежъэрт: сыкIуэни, нэмыцэм сеуэни, жиIэу. Щынэхужыкыуэ, 69.

РЕДАКЦЭ (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: тедза лэжыгъэхэр кыидэгъэкIыным, радиокIэ, телевиденэкIэ къатхэр кыызгъэпэщыным елэжэ IуэхуцIапIэ. [Васэ Гесиод жриIэу:] Редакцэм щIэсхэр фыгъуэнэдиц. Тепщэч къэзылътыхь, 161.

РЕЖИССЕР (2). Урысыбзэ: радио, телевиденэ нэгынхэм, спектакль с.ху. я художественнэ унафэщI. Къазджэрий и гъусэ щIалэм псори жриIащ, езыр фызыжыбэр зэрыджэгури, режиссеру зэрыщытри. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 636. Арауэ кыицIэкIыниц Ахъя щелъэуар: - Къазджэрий, уи кгулыкъуитIым языр сэ кыизэт бжесIэнут, ауэ сэ режиссер сыхъунукъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 636.

РЕКОМЕНДАЦЭ (1). Цыыхур лэжыпIэ здэувынум папщIэ абы зыгуэрэм хуигъэхъэзыр щытхъу тхылъ. Мис араиц Мэтхгъэныр партым цыыхыкыэм япэ рекомендацэ сэ щелестар... Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 529.

РЕКОРДИСТКЭ (1). Зы Iуэхугъуэ гуэркIэ рекорд зыгъуэуа. Мыбдеж зи гугъуэ ящIыр гъэш куэд дыдэ кызырэщIэкIымыкIэ адрейхэм япэ ища кымырщ. Колхоз жэмыр цагуэщIэ, рекордисткэу район псор зэрыпагэу цыта жэмыр сэ кыслъыса дауэ хъуну, жиIэу и пIэм изэгъэжыртэкъым. Щынэхужыкыуэ, 7. Апчарэ фIэфIтэкъым рекордисткэ жэмыр и анэм кызырэратыр. Щынэхужыкыуэ, 12.

РЕМОНТ (1). Урысыбзэ: дерг илажыбэр зэгъэпэщыжыныгъэ, щIыжыныгъэ. Къазджэрий Iуэхушхуэ Iэджем иужь ихъат, гъэмахуэр икIыу гъэ еджэгъуэщIэр къэсыху, унэри ремонт ищIу, общежити кыищIыкыуэ, хъэмэм сыхъэри ищIыну. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 614.

РЕПЕТИЦЭ (10). Урысыбзэ: литературнэ произведенэхэр къагъэлъэгъуэну цагъэхъэзыркIэ ирагъэкIуэкI лэжыкыгъэ, ахэр зэгъэпэца зэрыхъуам еплъыныгъэ. Сосрыкыуэ махуэ зытIуцкIэ къэтын хуейт, ар къэмысыжы репетицэм щIадзэ хъунутэкъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 614. Долэт гуэщIыпхэмкIэ къэуври, зыми зыкэримыгъащIэу, репетицэм и пэм кыищIыцIэдзауэ и кIэм нэс еплъащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 639.

РЕПРЕССИЕ (1). Урысыбзэ: цыыхум, лъэпкъым лажъэ имыIэу къэралым трилъхъэ тезыр. Псэуищъэри абы хуэдэ къабзэц: репрессие къом екIуэкIам цыыхум нэхъ лэжъэрейр, нэхъ акъылыфIэр хэкIуэдкIыкым, нэхъ пIащэр якукI, ягъэкIуэдурэ нэхъ цыкыуейр - лэпкъкIэ узыщыгъэ мыхъунур нэхъыбэ хъури, я генетическэ цылъхур езым еицхъуаици, нэхъ цыкыуейуэ кыызэхэнар, лэжэныи хъагъэркъым, мылажъэми яшихын яIэкъым, зым зыгуэр кыищIыкыамэ, IэцIоуэри кыищIылауэу псэуну я гугъэ щхъэкIэ, къайхъулIэркъым. Лъапсэ, 66.

РЕСПУБЛИКЭ (15). Къэрал унафэ щыкIэ лIэужьыгъуэ. *Республикэ* Iэджем къацIыху, *макIуэ-къокIуэж*, *здэмькIуэфым къокIри лIыкIуэ къокIуэ*, *Мэтхъэным зыхуагъазэ ямыщIэ зрагъэцIэну*, *къагурьмыIуэ зыгурагъэIуэну*. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 529. *Берие республикэхэм я гунапкъэхэм куэдрэ емьплъу, къэрэндац цIыху бысымым иIыгъыр къыIехри япэ цIыкIэ Iуащхъэмахуэ зытетым и хъурягъкIэ къретхъэкI*. Лъапсэ, 87. *ЯкIуб Чопракъ псыхуэр республикэ щхъэхуэу къылгъытэрт, дэтри дэсри езым и IэмьщIэ илIу*. Нал къута, 251.

РЕССОРЭ (4). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: гу, машинэ с.ху. щызекIуэкIэ имыгъэсысын, дримьдзэин папщIэкIэ къагъэсэбэп пружинэ е жыр плацIэ лентIэ. [ЩIалэм:] *Рессорэ къытхуэсхъащ, ухуэмейми сиIэркъым*. Гъуэгуанэ, 116. [ЩIалэм Илэ жриIуэ:] *Илэ, сэ ськIуэныци рессорэм сепэцIыныци*, Гъуэгуанэ, 115. *Дэнэ деж а гъуэгуэ мыгъуэ ежъам дыркIуэ къыщыттридзар, хъэжы? – жиIэри зи лIакIуэ псыгъуэр рессорэм хуэдэу зэфIэцIэ БэтокIуэ кIыхъыжъ цIэуныцIащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 78.

РЕСТОРАН (16). УрысыбзэкIэ: шхын, фадэ лIапIэхэр зэкакIэ къебгъащтэ щыхъу шхапIэ. *Ерагъпсэрагъыу Ботэх дохутыр цIалэ гуэрим гурыIуащ, рестораным тIэкIу кIуэуэ зэбгъэдэса нэужь*. Лъапсэ, 26. *И гуфIакIэ «хуабзу» хэт рестораным иIыхъами, сом и жып имылыжыу къыцIэкIыжырт, и ахъиэр хъыджэбз дахэхэм я деж екIуэсэклауэ*. Лъапсэ, 25. *Армэ, дэгъуэци, сэ си гуапэщ, Псори псыныцIэу згъэзэцIэни, Ауэ, пэжу, согузавэ, мис согувэ, Рестораным цаицэ пиво, Ахъишу хуэзэм Iыхъэ пIанэр ИкIуэцIэ гуапэц сэ къызытIэм*. Дыгъу жыхуалэр сыт? «Бгы лIапэхэм деж», 125.

РЕФЛЕКС (1). ЦIыхум и Iэпкъгъэпкъыр къылгъэлэхэм зэрыпэджэж щыкIэ. *И рефлексыр хуити, пэбубыдIауэ идэнукIым, нтIэ, генэм хромосомхэр кIэрыгъэбыдауэ цыткъым зым и пIэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрим тету, ауэ цыхъукIэ, и анэм еплги инхъу къаишэ жиIэмэ, анэм и хъэл-цэн къудейр аракъым зи гугъу яцIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхъуж къылгъхуа инхъурип*. Лъапсэ, 65.

РИДЖУЭ (2). Инэралу «Бжыдзэ инэралу бадзэ командир» усэм къыхэхэц персонажщ. *А къэрабгъэ Iэцэр намысынниэм ейщ, ЦIыхугъэнишэ Iэцэр зейри Риджэуэйщ*. Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138. *Лей зезыхъэм и Iэр хабзэм къыпеуныцIыр, ФIы хуэзэнкъым ар зыцыгъуныцар, Бжыдзэ инэралу Риджэуэ соуныцIыр: - Бжыдзэ нэхъ дзэ лIэцху аркъэ уи гугъар! Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.*

РИМ (1). КъалэцIэщ, «Тепщэч къэзылгъэтыхъ» пьесэм къыхоц. [Албинэ Борис Борисович жриIуэ:] *Рим къалэм дэт папскэ обсерваторэм зыхуахъынуур ямыщIэу...* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 179.

РИММЭ (14). ЦIыхубзыцIэщ, «Гъуэгуанэ» пьесэм къыхэхэц персонажщ, илгъэс 22-24 хъу хъыджэбз щIалэщ. [Риммэ Илэ жриIуэ:] *Жэщ*

уйIэкIым, махуэ уйIэкIым, итIани нэхуыцым укIэотэджри уи сьидж макIым дигъэжейркIым. Гъуэгуанэ, 116. [Риммэ Илэ жриIуэ:] *Жэщми махуэми маршынэ цIыкIум уису къыбожыхъ*. Гъуэгуанэ, 116.

РИМСКЭ ИМПЕРИЕ (2). Япэ зэманым иджрей Италием и щыналгъэм къыщыхъуа къэралыгъуэщ. *Римскэ империем зи фыз ягу ирихъа лIыр якуIырти, я фызыр зыIэщIагъэхъэу цытащ*. Нал къута, 260. [Тушкан Албинэ жриIуэ:] *Папэ Римскэм къытхынкIи хъуныц зыгуэр*. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 170.

РИНЭ (2). *междом*. Уэрэдхэм хагъэувэ ежыу псалгъэ. *Уэ кхъуэпIацэ, ринэ, ринэ, - ЖиIэу бажэр йоуэ пшынэ*. «Бажэ пшынэ», 10.

РОВЕН ДАМ (2). «Тепщэч къэзылгъэтыхъ» пьесэм къыхэхэц гуэл инщ. [Альбинэ (газетым еджэу):] *АмериканцитIым 1958 гъэм октябрым и 26 ныцыхъэщхъэр сыхъэт 22-рэ ныкIуэм нэблэгъауэ гъуэцI гъуэгуэ лIэмыжым деж цалгъэгъуащ метр ицэ ныкIуэ и лIагагъыу Ровен Дам жыхъуалэ гуэлым цхъэщыту хъурей гуэр, Балтиморэ пIэмыжыжъу*. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 155. [Песиод Албинэ жриIуэ:] *Ровен Дам! КъыбурьIуа? Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 155.*

РОД (2). Бзэ языныкIуэхэм яIэ грамматикэ категорие. *Адыгъэбзэм цIыхубзыр зэрырипсалгъэри цIыхухъур зэрырипсалгъэри зэрызтэкI цыIэкIым, урысыбзэм е французыбзэм ещхъу, жиIэрт езы Къазджэрий, женскэ род, мужскэ род адыгъэбзэм зэрыхэмьтым цхъэкIэ, абыкIэ цIыхубзу джэгуно зымыдар щIригъэгъуэжу*. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 618-619.

РОДДОМ (1). УрысыбзэкIэ гъэкIэщIауэ: *сабий къыщалгъу унэ, лIхуапIэ*. *ЦIыхубз мэхам роддомым сыт щыцIэн?* Лъапсэ, 52.

РОДИНЭ (17). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: *цIыхур къыщалгъуа, щыпсэу, фIыуэ илIагъу Хэку*. *Родинэ лIэцху дгъэлIапIэр Псэхэхыу бийхэм хуыцху, Ди псэм къелэну хуэбамтIэр, Къэмыхъужыну идуду, Дэ ди лIэцагъым хэхъуэну, Мы бжъэр соIэтри согуфIэр, Iуэхур жытIахэм тетынэу Зы тIкIуэпс къызмынэу сэ софэр*. ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лIапэхэм деж», 120. *Къалэн лIапIэр Родинэм хуэщIыну Сэ дзэ пIыжыжыр нобэ къызэджащ*. Линэ. «Бгы лIапэхэм деж», 79. *Фи анэхэр, фи шытхъухэр, фи нысацIэхэр – дэрац родинэ хъужыр!* ЩынахужыкIуэ, 74.

РОДНОЙ (1). УрысыбзэкIэ: *цIыхум фIы дыдэу илIагъу, къыщалгъуа, щапIа*. *Что ищет он в стране далекой, Что кинул он в краю родном*. «Сыт къыщилгъыхъуэр цIытIэ жыжъэм, сыт хыфIидзар щалгъуа лIахэм». Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 610-611.

РОДНОМУ ЯЗЫКУ (1). *Анэдэлъхубзэ*. [ЕгъэджакIуэхэм еджакIуэхэм къажреIэ:] *Теперь он [Али Асхадович Шогенуков] будет вас учить родному языку*. «ДянэкIэ мыбы [ЩоджэныцIыкIу Алий] анэдэлъхубзэ фригъэджэнуц. Зи лIэрыгъыпс тIыгъа, 521.

РОЛЬ (10). УрысыбзэкIэ: *спектаклым, кинофильмым джэгуакIуэм щигъэзащIэ образ*.

Ахья ецхьыркъабзэу, Тинэ и ролыр гуклэ зригъацлэу хуежъащ. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 637. Цыхубз пелуану уэ нэхъ ухъунут, жалэуи Сосрыкыуэ а ролыр хуаггэфъацати, зихъуницакъым, идащ, сьиджэгунци, жиЛэри. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 614.

РОССЕЙ (9). Еплъ **Рэссей**. Хьэблэ лъыжьхэр есат Россейм къыцыхъу-къыцыхъуцлэу Иуэхуихуэхэм я гугъу Астемывыр ицлэу, иджы хъыбар цлэхъуэпсу къуажэм щылэр къоклуэ, цхъэусыгъуэ зырыз яцлэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 203. Къэбэрдейми, Абазэми, Россейми, Дагъыстэнми – дэни клуэ, бэлиэвыч дэцихъуэцлэу цылэкъым, - жиЛэрт Степан Ильич. Хъуэпсэгъуэ нур, 264. Хъыджэбз интернатым къыгъэгъузэва къахэкъащ: - Ло, а интернат жыхуэпэр: хъыджэбз цылыгъуэхэр зэхуэпшэсу, кхъуэл ебгъэхыу Россейм ебгъэишэну ара? Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 647.

РОССИЕ (26). Урысей. Пэжыр жытлэмэ, Якъуб мызэ-мытлэу и гум къэкъырт: Иван Калита е Иван Грознэм Россиер зы къэрал зэрацлэм хуэдэу, адыгэми зыгуэр къахэкъыу лъэпкъ псоры зы хэку сыту имыцлэрэт, жиЛэу. Нал къута, 308. Сабий зуаклуи къытхэту, Ди лъапсэр клуэдэу ди гугъуэ, Бийм ди гуыцлэу игуэту Арати пацлэр цылыгъуэр, Зауае ябгэр щегъари Россиери гъусэ цыгъуари. Россие. «Мывэ хуабэ», 94. Бгымрэ хымрэ я кум докыр Бгъуэ дьидэу зы цылы мацлэ, Бгы адрьыцлэм удэ къыцокъыр, Мыдклэ къыхуэр ар мээ зацлэу, Россиеишхуэм и цыналгъэу Ецлэр ахэр – ар лъыжь псалъэу. «Тисей», 519.

РОСТОВ (19). Къалэцлэщ, «Хъуэпсэгъуэ нур», «Щынэхужыкыуэ» романхэм къыхоцц, Ростов къылэпхъуауэ физ гуэр пцэфланлэм цлэсати, абыи и хъэпшытым и нэхъыбэр къыгъанэри тхъэм ецлэ дэцклар. Нал къута, 236. Ростовыр бийм ялэцлэхъэри цужкэ а къалэм нэмыцэр дахужын цхъэклэ хэкуадари мацлэт? Щынэхужыкыуэ, 31. Мафлэгур Ростов клуэуэ ежъати, я гум нэхъ жыы дихужащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 171.

РОСТОВСКЭ (1). Ростовым хыхъэ, абы ехьэлла. Ростовскэ областымрэ Ставропольскэ краймрэ кърахуу фи деж къахуа шыр губгъуэм къивнэри фи шыр мыбы къэфхуауэ къыцлэкъыни, жалати, ар ди дадэ и гум тэхуакъым. Нал къута, 273.

РОТЭ (2). Урысыбзэклэ: лъэсыдзэм хыхъэ и зы лъыжь. Абрикос гъуэгуэмкэ дзэ къыдэкъуейт, зы ротэм ротэ и ужь иту, сабэр къалэтырт. Щынэхужыкыуэ, 10.

РОТМИСТР (15). Урысейм и дзэм хэта офицер цлэ. Старшынэри ротмистрри иклэцлэпкэ нэсу клэзнышэуэ цытар къаубыда цхъэклэ, сыт епцлэн, къэлэти тедез, зы псалги къыткърахыфакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 240. Къуажэм хъыбар цылуащ Нурхъэлий и Гуэху зэрихуэн циггэтри ротмистрр дэклэуэсыкыжащ жалэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 241.

РУДА (1). Гъуцлэклэ зыхэлъ мывэ, къыр. Бгым рудары къыцлэсшау, Вагонеткэм изи цлэу, Мывэ лъаплэр жыым нэхъ цлэх Клансэрыклуэу йоклуэтэх. Бгъэ шыр. «Партыр ди пашэу», 67.

РУДОКОП (1). Шахтэм шылажэ цыху, шахтер. Мис а цлалэр рудокопу Пятилеткэм

хуэхъум флэфли, - Скъутэ мывэр куауэу тоту Ар си дежкэ лэцлэгъэфли. Маклуэ цлалэр ауз гъуэгуклэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 54.

РУКУАМ (1). «Тепщэч къэзылгъэтыхъ» пьесэм къыхоцц, нэмэзым епха псалгъэщ. [Дадэм (нэмэзыбзэ къыбж хуэдэу):] Рукуам сынэмысу зы макъ гуэр зэхызох... Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 159.

РУКУХЪ (1). дин. Нэмэз щыккэщыщ лъыжь: Литыр лъэгъуажэм телъу гупэклэ зыгъэщхыныр. Хъэбибэ и цхъэр рукухъэм зэрытрлэхъуэ, Данэ и адэм зригъэцхъу нанэ тотысхъэри шу хъуауэ тесц. Щынэхужыкыуэ, 50.

РУЛЬ (1). Машинэр зэрызэбгъаклуэ, абы и шэрхъхэр зэрыцлэпунтлэ лэмэпсымэ. Нэ фыцлэлитыр вагъуэу маблэ, литлэуэ бьидэу руль илыгъи, Жану и гур жыжьэ маплэ, Щлалэ къеплэыр къыцогугъ. Хъыджэбз шофер. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 46.

РУМ (28). «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ» романхэм хэт персонажц, Саримэ и шыпхъу нэхъыщлэщ. Рум цыкылу клэпфет е браныч илыгъыу Дисэ къыбгъэдэлгъадэми, зыбгъэдигъэтлэсхъэрти, имыутипыцыжу едэхэцлэу циггэст, сабийр Рахымрэ Сэримэрэ зэран яхуимыгъэхъуну. Хъуэпсэгъуэ нур, 132. Саримэ и шыпхъу нэхъыщлэ Рум Мэзкуу щоджэ артисткэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 618. Рум спектаклыр абы хуэдизкэ и гум црихъати, цхъэ сыкъыщылгъэту Тини Луи сабгъэдэлгъадэу лэплэ яхуэзмыцлэ, жиЛэу цыст, икли, и шыпхъум цышынэу цытытэмэ, апхуэдэу ищлэнт. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 662.

РУМКІЭ (5). Урысыбзэ ныкыуэклэ: абджым къыхэщыкыла, фадэ зэрэфэ, лъакыуэ зыцлэт кумбыгъэ цыкылу. Румклэхэр зэраудэкъуэр цыхуэр къызэцлэващ. Лъапсэ, 80. Нартыхум и макъыр зэрызэхыхъу, Мэмэт-цлэгуэр пхъуэри коньякыр и румккэ къыхуригъэхъуащ, пивэри Къазбэч и стаканным из ицлэщ, итлэны эзым и румккэри къылэтащ хъуэхъуэну: - Дыгун дыгъэл, жыпкэмэ, дыгун дыгъэли, итлэны, акъылы жылэ, напи жылэ, нэмыси – псомкли цапхъэ зытетхъыж ди пашэр куэдэр ди пашэну, бэлитлэуишэу дунейм тетынэу ди гуапэщ. Лъапсэ, 80.

РУМЫН (6). Румынием нэхъыбэу щыпсэу лъэпкъ, апхуэдэу а лъэпкъым щыщ цыху. Румын гуэр дилэт пхъацлэу, пхъацлэу лъэхум цыгъуэуэ дилэцлэу шэнт цхъэгъуэ сыт дигъэщырт, эзым бугфет дахэ ицлэуэ ицэрт, и физ гъум лъахъиэр ди пцэфлэт. Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 526. Румын пхъацлэуэ пролетариатым хэбжэ зэрымыхъунур Алий къыдгуригъэлуа нэужь, и цлэ къудейр псыницлэу тцыгъунищэжэщ. Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 527.

РУПОР (1). Урысыбзэклэ: жыпэр нэхъ ину игъэлуу жыэм луалгъэ лэмэпсымэ. Локотош рупор къыцтауэ цыхуэр трибунэм къеклуэллэу лъагуэрт. Щынэхужыкыуэ, 44.

РУСКЭ: РУСКЭ ЯЗЫЧ (1). Урысыбзэ ныкыуэклэ: урысыбзэ. Нашэ рускэ языч не знаит, «Дэ урысыбзэ тицлэркъым»- жиЛэри Елдар тлэклиу теукытыхъу псалгъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 201.

РУФФ (1). Цыгхууцлэц, «Шынэхужыкыуэ» романым кыыщыхэц нэмыцэ генералш. *Иринэ кыгурылуат, нэмыцэ генералу Руфф жыхуалэ гуэрэм итхырт: «Харьков кэтицтаиц, иджы КавказымкIэ дгъэзауэ докIуэ, маржэ хуон, нэмыцэм я дзэм фыкыпэмыув, факыидэлэныкыуэ, дэ Кавказым ис лэанкэ цыкIуэхэр хуит фытицIыжу, журтымрэ Россиемрэ факыидэлэнтхыну араиц ди мурадыр» жиIэу. Шынэхужыкыуэ, 64.*

РЯДОВОЙ (2). УрысыбзэкIэ: дзэм хэт зауэпI кызырэгуэкI. *Сырядовой – сыкомандиркэ? – жиIэри Азрэт кыжыэдэхуаиц. Нал кьута, 307. [Локотош Азрэт жиIэу:] Рядовой Куэшимэн, тIыс! Нал кьута, 307.*

С

С (2). Урысыбзэм и предлогш. [*Дэфэрэдж и гукгэкIыж:*] *ХьэтрэмтIыгу си нэр кыхуикIуы цыхууар еджэн кыыцIэздзэу урысыбзэ тIэкIуи зээгъэцIа нэужкIэиц, сыту жыIэт: зэгуэр сымыцIэххэу Пушкин итхам яцыщу зы усэ срихэллэиц, мыбы хуэдэу: «Не в набегах отбивать коней с ногайскими быками, и с боя взятими рабами суда в Анапе нагружать». «ЗекIуэхэраккым шыхэмрэ нэгъуей гуухэмрэ кьащытепхынур, зэзауэм гъэр цытицIахэр Анапэ деж кхъухъэм ярыз цытицIынур». Лъапсэ, 6.*

САБЭ (45). Хьэуам хэт е зыгуэрэм трицIа фIей шацэ. *Сабэр пшагъуэ гуэрэну кьалэм цхъэщытт. Нал кьута, 280. Пицыхъэщхъэ хъурэ Iэхъуэр кьыдыхъэмэ, я шкIэ цыкIуэхэм хуээша жэмхэм бууэ кьыцIадзэрт, ахэр куэбжэм кьэмысыж цыкIэ уэрарым сабэр дэз хъурт, гу зырызи е нартыху бзий кьаишэу, е чырэ кIуар кьэкIуэжауэ цхъэж и унэ екIуэллэжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 270. Кьалэр цхъэл шэрхъитIым я зэхуакум дэхуауэ ехъэжыр жыпIэниц, сабэри Iугъуэри зэхыхъэжауэ. Нал кьута, 280.*

◊ **Сабэ дэпхъейн** (8). Губжыын. *Псом хуэмьдэжу Долэт ар цызэхыхым, цхъэкIуэ кьыцыхъури, сабэ дрипхъейуэ уэрарым кьыдыхъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 311. [Песиод Васэ жиIэу:] Телджрам си фызым кьыцыIэрыхъэм, сабэ дрипхъейуэ кьэнэнт? Тепщэч кьэзылгъэтыхъ, 162. ЛэтIифэ еплэ: студенткэу цыщыта зэманым нэхъ дахэ уиггэлгъыхуэнт, арат дохутыру куэд дьидэрэ ямыгъэлажьэу кьулыкгуфI кьылысауэ цыщытар, арицхъэкIэ делагъэ куэдыщэ IэцIэцIыхъурэ кьыцхъэщыжхэр цIриггэгъуэжаиц, нэхъыбэу зыхэтыр цыхухъу зацIэти, кьыпылэ гуэрхэри кьащыхэкIым, и лIым гу кьылгитэри сабэр дрипхъейуэ хуежъаиц, «уизгэкIыжынууш» жиIэу. Лъапсэ, 25. **Сабэ еуэн** (1). ЗыгхыпщIыжын, щыгъыным сабэр кIэрыггэщэщын. *Лу тIэкIуэ зызэтиггэщыцыхъыжиц, сабэ еуэри, бжэлупэм деж цылы цхъэл мывэжым тетIысхъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 506. **Сабэр кыыхеггэхын** (6). УкIын; хуэфашцэ ещIэн. Дыгъурэ бэлиэвичу кьытIэцIыхъэм сабэр кьыхедггэхыниц. Хьуэпсэгъуэ нур, 88. Долэт зыхымыцIыкI**

*цыIэт: – Уэллахыи, уэбиллахыи, уэталлахыи, уаггэкъабзэ дэнэ кьэна, сабэр кьыпхрамыггэхэмэ, – жиIэрт. Мазэ ныктуэ шхъуантIэ, 626. [Инал жиIэу:] ПацIэггэлыгъуэм джэгу хэлккым: удигъусэ – накIуэ, уигу дримыхъэрэ – зыIуеггэх е сабэр кьыпхедггэхыниц. Мазэ ныктуэ шхъуантIэ, 575. **Сабэр уафэм дэпхъейн** (2). Кьэгубжыын. *Апчарэ и гугъат дадэр гуфIэнуи – дэнэт, Бекъан и губжыыр иджыри текIаккым, сабэр уафэм дрипхъей. Нал кьута, 272. Ботэх зыщIэс классым и унафэщIым шIалэ цыкIур щакIуэ кIуэхэм зыдаишэ жалэу цызэхыхым, сабэр уафэм дрипхъейиц, арыниами Ботэх «двойкэм» тесу зы классым кьыцIэкIым, адрей классым макIуэ жиIэри. Лъапсэ, 67. **Сабэм иуэн** (7). Еплэ **сабэм цIиггээнэн**. Сабэ куэдэу кIэрылгъын. *Уешауэ, уелIауэ, сабэм иуауэ уахыхъэмэ, сытыфэ кьыуаплгъын? Нал кьута, 249. Гъуэгу гъунэ удзыр мэгъаггэ, Сабэм иуаици, нэцхъейиц. Гъуэгу гъунэ удзыр мэгъаггэ. «Батырыбжъэ», 43. Баш зыIыггым илыгъиц, зымыIыггери ещIэкъуауэу, уIэггэр зэрыпха хъыданыр хьэлэчу сабэм иуауэ елгъэф. Нал кьута, 211. **Сабэм цIиггээнэн** (1). Сабэ куэдэу кIэрылгъын. Сабэм цIиггээнэ унэри лы гъэицхари Апчарэ сымэ кьызыэрэнэкиаиц. Нал кьута, 270.***

САБИИГЪУЭ (4). Цыхур сабийуэ щыщыт зэман. *Жыг цхъэкIэ дьидэм сытысу Си сабиигъуэр цIуупскаиц. Кхъужкьей кьудамэ. «Вагъуэ махуэ», 312. Сабиигъуэр ар зы кьуаежэи, Уи шIалэгъуэм, унэпсейиц. Гъуэгуанэ техъэм. «Батырыбжъэ», 127. А си махуэр гуапэу, уэфIу Сабиигъуэр уекIуэкиаккэ, Мис а махуэр уэрэд IэфIу ЗызымггэницIу гум кьинаккэ. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 7.*

САБИИНШЭ (1). Сабий зымыIэ. *Пэжу Лузизэ сабииншэ, лъхуэртэккым, абы папицIэкIэ езы хъэжыри нэхъ бзаджэж хъуат. Хьуэпсэгъуэ нур, 64.*

САБИЙ (229). Цыху кьалгъуагъащIэ, цыкIу; балигъ мыхъуа; нану. *Дзэхэр докIхэр, фыцхэр магъыр, Сабий гъыхэр яггэдэIу. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 161. Дахэуэс и сабиитIыр дешыжри и дыщым мэкIуэж, жалэу хьэблэм хахъати, зыми яггэцIэгъуаккым, и гуацэ тхъэмыцIкIэр хэту пIэрэ кьызыхуиггэанэр жалэу цIэупицIа фIэкла. ГуцIэгъу, 419. Сабий зи унэ цымыдггэгум, ХъэцIэ кьахуэкIуэм, гуфIэр куэдиц. Псыр гъужыпами... «Батырыбжъэ», 171.*

САБИЙ АКЪЫЛ (2). Балигъ мыхъуа цыхум иIэ акъыл. *Лу сабий акъылкIэ зэгупсыр Iуэхуишхуэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 285. Лу и сабий акъылкIэ гу лъитэрт дунейр зауэ зэныту емыкIуэкIэмэ, зэрынэхъыфIым. Хьуэпсэгъуэ нур, 300.*

САБИЙ БЫДЗАФЭ (4). Быдз щэфэ ныбжыым ит, сабий кьалгъуагъащIэ. *Мазэгъуэ дахэц ныцхъэби, Сабий быдзафэи, дунейр И цытэлгъагуу, щым хъуауэ, Нэр кьылыдыкIуу доплгъейр. Жэц мазэгъуэ. «Дамыггэ», 217. Цыхубзхэм я шIалэ цыкIуэхэр гублацхъэдэс яцIауэ, сабий быдзафэр я IэплIэм илгу, гуцэри гупхэм кIэрыпхауэ хаданицIэ кIуэрти, махуэ еным кьыхэмыкIуу хадэ япцIэр, я сабий быдзафэу выгу жьауэм кьыцIэнам бадзэри хъумпIэцIэджри ежауэ*

зэраггагьыр зэхамыху. Хьуэпсэгьуэ нур, 269. [Дэфэрэдж и гупсыс:] *Сабий быдзафэр кьащтэ: быдз ицлэфыклэ езыхьащлэр хэт?* Льяпсэ, 65.

САБИЙ БЫН (9). Сабий зыбжанэ зыщлэс унагьуэ. [Алыджыкьуэ и гупсыс:] *Хэт ищлэрэ сабий быным яхэс фызым сэбэп сыхуэхьунуми, сахуэхьунуи.* Мелыгыч, 454. [Псэун и анэм зыхуигьазу:] *Уэ угуицлэгьунуиэтэкьэ, сабий быныр дыкьызэхьэбнэу лы ущыдэкьуам?* Кьалэн, 434. *Гуанэуэси, и сабий быныр и гьусэу, нэхьыжь дьидэр япэ иту, нэхьыицлэ цыкьлур джалэм кьэтэдджыжурэ якьлэлыжэу, мафлэм ис унэмкьлэ мажэ.* Гуицлэгьуэ, 423.

САБИЙ САД (2). Еджаплэ кьлэуэну зи ныбжь нэмьса цыкьлурэ махуэкьлэ здэщыцлэ щыпцлэ. [Дэфэрэдж:] *Ботэх и гьащлэ псом сызэнхыроплэри кьыээральхурэ илэьэсити хьуатэкьым, сабий садым иратауэ щыщытам.* Льяпсэ, 66. *Анэшхуэми ерагьыу и щхьэ зэрихьэф кьудейти, зэрыкьлэгыплэ щыцлэтэкьым, щымыхьужым аргуэру сабий садым иратыжам, нэхь иньуэ хьури школ кьлэуэн щидзаци, ауэрэ анэ-адэ илэми, адэниш-анэнишэми кьэхьуащ.* Льяпсэ, 66.

САБИЙ УНЭ (4). Сабий зеиншэхэр е адэ-анэм судкьлэ кьытрахахэр щапцлэ унэ. *Сабий унэцлэр жыжьэлейщ кьыщызэлуахыр, сыкьлэуэфьину си флэиц хьуркьым, - жиЛэри [Тамарэ], кьызэпсалгэмэ, зэрыфлэфьым гу лэытэу, етлэьсэхаци.* Льяпсэ, 45. [Дэфэрэдж:] *Си диссертацэм и ужь сыщитым сабий унэхэм ицлэ сабийхэр зейр зэзгьэщлэти, цэрэ ицэ ныкьуэм щыццу цыи кьудейиц зеинишу яхэтар, адрей кьомыр ефэреижьу хьэжь-кхьуэжьу кьэнэжахам яйуэ кьыщлэкаци, я бынхэр судкьлэ кьылахауэ.* Льяпсэ, 44. *Сабий унэм кьыдэнари мыгуфлэу кьэнэнт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 317.

САБИЙ ЦЫКЬУ (39). Балигь мыхьуа цыху; нану. *Льяпэцилийуэ сабий цыкьлурэ Пхэццхьэмьыцхьэм лэреЛэс.* «Узыншэм!» - сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 18. *Магазини кьуажэ лафкьли Дэни сомыр кьыщлэгытэ Сабий цыкьлурэм сэ морожнэм Сыщлэтакьэ мызэ-мытлэу.* Сомрэ долларэ. «Партыр ди пашэу», 134. *Тхылгьымплэ сэмбхэр я кхьухьу Сабий цыкьлурэ Иджем кьажыхь, Губгьуэм итахэм заплгьыхьу Хуэсакьыу хадэр кьакьлухь.* Гьэмахуэ уэш. «Вгы льяпэхэм деж», 110.

САБЫН (4). Щэ дагьэ лэужьыгьуэ гуэрхэмрэ щелочымрэ кьыхэщлэкьлэ пкьыгьуэ (ирожьыщлэ, иротхьэщлэ). *Щлэахьуэм нэмыжыжэу вьтлоищыцлэр гьэуцынауэ, дагьэрэ сабынрэ фьлэуэ щыхуэжауэ кьелэлэхьырт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 95. *Ерул а жалэм ицхьэкьлэ кьимыгьанэу и пащлэ пьлэжыитлэри ирикьуэклауэ, клансэм сабын щихуэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 100.

САБЫН ФЫЦЦЭ (1). Щэ дагьэ лэужьыгьуэ гурьм кьыхаха пкьыгьуэ и пьлэфэклэ фьлэцлэ. *Езыр [щлэахьуэр] сабын фьлэцлэм хуэдэи, хукьхуэр кьыхэлгьэлэу.* Мелыгыч, 438.

САБЫНПЭС (1). Сабыным кьыщлэка псы. *Елдар, Лу и кьарум сеплгьыниц щыжиЛэ дьидэм, Ерул пкьлэпьирэ сабынпэсрэ илыгьыу кьэсащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

САБЫР (6). Иэдэб, мамыр, псалгьэмакьыншэ. *Хэт я собрани яхэгьэхьэ - Сыхьэт сабыру щымысыф: Дзубжыитхеймэ, пащлэм хохуэ, Кьэубжыитхэхэмэ, жьакьлэр псыфци.* Зы критик гьуамэ сэ соцлэхур. «Дамыгьэ», 219. *И бащлэжыкьыр Хьэкуринэ Зыщлэцхехри, Икьлэуэпакьлэуэ Имыпхэфу ар кьэмынэ, Хуицхьуэ лэыхьуэ щлэлэр макьлэуэ, Ирехьэллэ ар кьэгуээтри, Мысабыру игу кьилгьэтри.* «Тисей», 503. *Зэлуицлэм зэхуэсахэр сабырт, старшынэм жиЛэным пэлгьэу, арицхьэкьлэ модрейри пащлэртэкьым псэлгьэн, уелблэмэ, жиЛэнури дахэ-дахэу кьыхуэзупсысыртэкьым, абы нэхьейуэ Жыраслгьэн и нитлэри старшынэм тенауэ емьпльи.* Хьуэпсэгьуэ нур, 87.

САБЫРЫЖЫН (мэсабырыж) лэьмыЛ. (1). Иэдэб, макьыншэ хьужьын. *Цыху кьэзубжэахэр Астемьр и фьлэгьэкьлэ нэхь сабырыжу хуежьащ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 174.

САБЫРЫН (мэсабыр) лэьмыЛ. (10). Иэдэб, макьыншэ хьун. *Мэмэт-щлэахьуэ стлолым и зкьлэьыкьлэуэкьлэ ищлэжырти, Итаицхьэм бгьэдэуащыи, унафэ ещлэри: - Илэт, фьсабырыт иджы.* Льяпсэ, 79. *Пицафлэм и сэр кьлэрыцлэуэ Сабырыну хуэмышыЛэ: - Мазэм баиыр хэт зьидар?* Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 101.

САГЬЫЗ (1). Мэзыш; ягьэныщкьлэуэ мэзыш. *Кьупицхьэм егьуу кьэбубыдами, «сагьызиц» жиЛэнуиц [Пыжыинэ], абы и кьуэм Ицилэцлэыхьар иджы дэ зэдгьээзхуэжын хуей хьуащ, езыр тхьэм йолгьэуэ: - Ялыхь, а стлолым телгь хьыджэбзыр гьаллэ, - желэри, и гьугьэи, хьыджэбзыр тлэцлэлэыхьмэ, езыр хейуэ хэклэуэ дэ бэлыхь лажьэм дыхэхуэну.* Льяпсэ, 20.

САГЬЫНДАКЬ (1). Пасэрэи шабзэ лэужьыгьуэ. *А уи пьлэуэ щлэагьми, Уаредэ, Сагьындакьыр щыреуэ, жи, Уаредэ.* Гуцкьэуэ уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 389.

САД (9). Урысыбзэкьлэ: жыг, удз гьэгьа куэд кьыщлэгьэклэ щлэпцлэ. *Луэхуэм пицацэр кьыдэхуати Тэклэуэ теуну садым кьлэуат, Удз гьэгьахэм хуэзэщати Кьыщыпныным егуэкьлэуащ.* «Бдзэжыящэм ипхьу», 152. *Тембот и гум кьэклэыжаци Хьэтлохьуоцкьуэ садым Кьэбэрдэи полгьур иту щилгьэгьуа махуэр.* Хьуэпсэгьуэ нур, 247. *Марфэ закьуэр зэгьэжакьым Дахэр жейхэм емьзэгьыу Садым кьлэуэ нэпс ицегьэклэ, И псэм хуэдэр имьлгьагьуу Гуэщым ицлэсици ар зэгьуэклэи.* «Бдзэжыящэм ипхьу», 156.

САДОВОД (3). Урысыбзэкьлэ: жыг хадэм кьлэгыплэ Иэщлэгьэллэ, жыггьэклэ. *Садоводкьэ Кьантемыри Исиц жыг хадэм ар зэгьуэклэуэ, Шлэныгьэицхуэ илэу ябжыр Жыг телгьыджэхэр кьыгьэклэуэ.* Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 40. *Садоводу дэ ди гьащлэиц Коммунистыриц хуэхьуэфари.* Коммунист. «Партыр ди пашэу», 35. *Линэ янэм ар кьыхуэзэм Куэд кьыретыр кхьужьлэрысэу, Кьылихьыни ар имьдэм, Садоводым зэгьэгуэс.* Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 40.

САДЫ (1). «Нал кьута» романым кьыхэщ щлэпцлэцлэ. *Райцентр хужьым Сады жиЛэу арат*

зэреджэр икИи сад дьдэм хуэдэт, жыг куэд дэтти. Нал кьута, 245.

САКЪЫН (мэсакъ) лъэмыI. (12). Мыбэлэрыгъын, зыгуэрым темыплъэхъукIын. [Инал Елдар жриIэу:] Ди бийр ерыц екIуамэ, ди ныIэр яхуэгъэтIысаиц, ауэ сакъын хуейиц. Мазэ ныкбэуэ шхъуантIэ. 574. Фыкъыстеувэм тIэкIу фысакъыт, ШIым лейр фIэмыфIу кыдоплъей. Си хэку нэхъ ини сыту сцIыи? «Шхъэлыкбэуэ», 386. Ди къэрал лъэци ин дьдэм И хы гъунапкъэр ехъумэр, Хыр къэзубжъауэ цышыхыдэм Нэхъри мэсакъхэр лыхъуэ бынхэр. Толъкбун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

САКЪЫУ (3). нареч. Мыбэлэрыгъыу, темыплъэхъукIыу. Дыцэ пацIэр нызэм цIигъахъуэу Бгы къуапэишхуэм яцхъэцохъэ, Ич лъэбакбэуэм ар хуэсакъыу, Къуришыжъ цыIыбым дьгъээр кбэохъэ. Си дьгъэ. «ШIалэгъуэ шIыналтэ», 67. Нэху ша иужыым сысакъыу, Къэзгъэзэжыну си гугъэу, СыкбъыцIэкIауэ бгъуэницIагъыи Слэгъуауэ Ахъмэдыр къэкIуауэ. «Адэ», 139. Локотои бэлэрыгъыркъыи, цIыхур хабзэ гуэр яхэлъу, хъэрийкурий кбэмыхъуу гъуэгу тегъэуэвэн хуейи, партизану адэкIэ-мыдэкIэ кбэуришым исыр сакъыу, нэмыцэм мацIэ и куэда хуэмыбэлэрыгъыу цхъэж и нIэ исын хуейи. Нал кьута, 298.

САЛ (1). «Нал кьута» романыи кыхэхэщ цыIыпIэцIэщ. Нал кьутахуэ мацIи Сал губгъуэ кыина? Нал кьута, 213.

САЛЪСКЭ (2). Еплъ Сал. [Апчарэ Иринэ жриIэу:] Сальскэ губгъуэ цыслэгъуауэ абы хуэдэ куэд. Нал кьута, 222. Сальскэ губгъуэм цитым, ницIыхъэпIэ илбагъумэ [Апчарэ], илбагъур я унэр арат, иджы мес, еплъ – лажыи-хъати имыIэу жыг Iувым кыхоиц. Нал кьута, 223.

САЛЮТ (4). Махуэшхуэхэм я цыIыкIэ, зыгуэр кыштрагъэблагъэкIэ топ, фоч зэрагъауэм апхуэдэу йоджэ. Уи кбэуэфIхэр текIуэм, салют цеттиуи Площадь мывалтэу уубгъуам, Уи унэ хужьхэу ин зэтету Плакатыи иту сэ слэгъуам, ХуэсцIыну цхъэицэ ськбэкIуауэ, Аузыи хуэдэу, уи уэрамхэм Сьдэтти, насытым чэф сицIауэ. Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгъу», 7. Бгым кбелъа псышхуэм и макъ уардэу, Мэзкуу салютхэр зэхьидох. Салют. «Шум и гъуэгъу», 10.

САМЭ (5). Зэхуэтхъусауэ, зэтекIуауэ зэтель гуэрхэр. Уи кбэуэ нэхъыжъхэр здэбгъэIэпыкбэуэмэ, самитI пхуэгъэтIысыниц. Нэгъуху, 19. Псыи цIива баш зырыз кыыхиц хуэдэу [Чачэ] ицI цхъэкIэ, самэ ин зэтельым бгъэдыхъэрти, зыхуейр кыыхицрт. Хуэпсэгъуэ нур, 56. Фыз Iэээ Чачэ гъумэтIымэу самэ ин гуэрым бгъэдэтт, и бостеицIэр дэхъеуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 56.

САМОВАР (1). УрысыбзэкIэ: гъушIым кыхэхэщIыкIауэ псы кызэрагъэкъуалтэ унэлъащIэ хъэпшып. Абы хуэдэ батареет сымылбагъужар, жиIэрт игукIэ Апчарэ, гуитI кбудейт, самовар уэнжакъым ецхъу зырыз – зыр нэхъ иньIуэу, адрейр мыхъэнэниэ дьдэу бжъамшитI ярыту шилэгъуам. ШIынэхужыкбэуэ, 38.

САМОЛЕТ (4). УрысыбзэкIэ: хъэуам нэхърэ нэхъ хьэлтэу дамэ тету кбэзылтэтыхъ аппарат –

кххуэхълатэ. Жэцэ самолету, и макъIэ Гъуэгу зэрытетри кбэацIаиц. ХыбарегъащIэ. «Дамыгъэ», 43. Iуащхъэмахуэ ар имыдэ: – СамолеткIэ пиэр зэIаицIэу, Флбагъу цыхъуари иджы дьдэиц... Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 83. Абдеж, мафIаер кыицIэнауэ, Зи самолетым кбелтэтыхъ, Иса лыхъужьыр, мес, кбелтэуэ И парашотыр нызэм хехухъ. ЗэкбэуэшитI. «ШIалэгъуэ шIыналтэ», 17.

САМООБЛОЖЕНЭ (9). Урысыбзэ ныкбэуэкIэ: езы цIыхубэр арэзыуэ нэгъуэщIым сэбэп хуэхъуну зэхуиэхъэс мылтъку. Нахъуэ фызыжъыр хигъэзыхъат: сомитI, зыр самообложенэу зыр штрафу кбэат, жиIэу. Мазэ ныкбэуэ шхъуантIэ, 503. [Нахъуэ жIэу:] Самообложенэ жиIэмэ, езыхэр арэзыуэ кбату арац кыицIыи. Мазэ ныкбэуэ шхъуантIэ, 512. [Чачэ:] Самообложенэ зымытыр вгъэтIыс, жиIэрэ Инал кбэпсалтэмэ, дауэ хъуну? Мазэ ныкбэуэ шхъуантIэ, 513.

САМПЭ (1). Сэр илгъу кызыэрырахъэкIыи. Кбэуцхъэ зыбжани я шабырым фэ кIапсэ цIыкIу кбэишкIауэ, я джэдыгу гъурым ицIыIуекIэ езыхэм яцIа сэ, сампIэм илгъу, якIэрыицIауэ, нэкIуплэ хъужахэу зэхэтт; сонэхэр псыгъуэ хъужауэ, я кбамэр дахэу, я пацIэр ину кбэкIат; татхэр лъахъиэ зацIэу, мычэму зэдауэу, зэныкбэуэкбэуэ, псомкIи мыарэзыуэ, нэхъ жъантIэмкIэ еIэрт; цIыхубэхэр цхъэхуэу зэхуэвэжауэ я IэлтэцIыишхуэхэмкIэ я нэкIур цIахъумэрэ нэ закбэуэкIэ плэмэ, цIыхухъум нитIкIэ ялбагъум нэхърэ нэхъыбэ ялбагъуу зэIуцаицэрти, кбэрэхъэлтэкъыр шIызэхуаишсар кбэаурымыIуэ хуэдэт. Хуэпсэгъуэ нур, 322.

САМСУН (1). Тьркум шьIэ кбалэм и цIэщ. «Лъапсэ» романыи кыхоиц. Кбэатауэ кбэралыгъуэ Iэджэми цыIаиц, цIыхум я пIалтэ ецIэ, мызэ-мытIэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хъыдэжэбз цIыкIу ицэну ишзурэ куэдрэ кIуаиц, а зэкIуахэм, тхъэм ецIэ, нэ узыр цигъуэтар – и нитIыр ноби мэуэ, дахэ-дахэуи илбагъужыркбэым, наклэпсыжэ хьэлэчиц, и кбэуэрылхуу шьIыкIэ цIэгъузэвауэ шьIтари лыубыдыи яубыдри Мысыр шьIацауэ мамлюкыдзэм хэту жалэ цхъэкIэ, и нэм игъакуэркбэым. Лъапсэ, 62.

САМУРАЙ (2). Япониеи феодализмэр шьIышIа зэманым яIа зауэлI. ИужьыIуэкIэ псалгъэр фIэщыгъэцIэ яхуэхъуащ абы я зауэлI псоми. Самурайхэр зэцIэтицIыицIэу Ди шьIым зэуэ кыыздицихъат, Лы ницIыIузыр зэуэ псыицIэу Бий дзэ куэдыи нэуэват. ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91. Зи цхъэр пытым гъуэнишэдэ пхалтэм КбэхъэлтэкIыу егъэзэж, Самурайхэм чэфыр яIэу КбэзэлтэкIыу мэкуэсэж. ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91.

САНАТОРЭ (4). ЦыIухэм я узыншагъэр шьIзэфIагъэуэвэж, зыщагъэпсэху унэ; зыгъэпсэхупIэ. Япэм а санаторэ дахэхэм цIыхум зыщагъэпсэхуу шьIтамэ, иджы госпиталь яцIаиц, уIэгъэ хъуахэр абы цагъэхъуж, нэхъ зыкбэуэжъхэр хадэм итиц, пхъэ лъакбэуэ хъужауэ. ШьIнэхужыкбэуэ, 36. Жыгым санаторэхэр кыхоиц. ШьIнэхужыкбэуэ, 36. ТелгъыдыкIыу

дыгээпс налгэр Пшэ баицгьыкыыр иредзэкири Гуаицхэмахуэ кѳахопсалгэ: Сьт кѳэхуами ицлэу дицэц ди кѳуэицѳлхэм я нэхгыицлэр, Санаторхэр куэду илэц, Цыхухэу лэджэм ар цагуицлэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 82.

САНАТОРИЙ (1). Еплэ санаторэ. [Албинэ жицэу:] Санаторием сьыцыцылэм зыгуэрым кинон сишаиц: наклуэ тлэклуэ дыхэулеини, жицэри. Тепцэч кѳэзылгэтыхь, 170.

САНЭ (5). Жызуым кѳыхащыкы шагыр. [Елбэздыкыуэ жицэу:] – Адакѳэцлэ, хуицлэ плэстэ, Санэ сьыгѳкѳэ, гур цыгѳгѳэсту. «Елбэздыкыуэ», 9. Вы гѳэшхар уи нышу, Мэл гѳэшхари шыпсу, Санэ чейри цыту, Дэ удгѳэхэцлэнкѳэ Жыцлэу сьыцеллэум, Нэклэ кѳызымыплэу Лъейуэ ежѳэжаиц. «Щлалэгъуэ шьыналгэ», 419. Сосрыкѳуаицлэр зи ицлэсэр Сэ бысым гуапэ схуэхункѳым, Санэ и чейми итыжкѳым. Нарт уэрэд, «Шум и гѳуэгу», 86.

САНЭКЪУЕЙ (2). «Лъапсэ» романым кѳыхэц кѳалэцлэ. *Запискэ тлэклури иклэцилэплэклэ Санэкъуей дэт сьымаджэциым идохутыр нэхгыицхэм тхэм еицлэ зэрицэцлэуыгар, лэцлэуыгати, Камизэхэ я пхэум деж кѳригѳэхъыжаиц, мыбы фыхуеинклэ хэуиц жицэу. Лъапсэ, 27. Ботэхэрэ Сэлмэрэ Санэкъуей кѳалэм си цыхухгэ дохутыр, сэбэп кѳыфхуэхэун ицлэц жицэу зыгѳэклуар Пыжыицэт, Салими махуиц отпуск кѳыицхри ежѳат, арицхэклэ дохутырхэм цагурымыуэм, Ботэх телефонклэ и анэм кѳепсэлгэиц. Лъапсэ, 26.*

САНБАТ (1). Урысыбзэклэ, гѳэклэшауэ: дзэм шьыц лыхъэ; сэлэгхэр цагѳэхъуж, абыхэм кѳышецлэзэ. Абы [санбатым] шьыхэулея иужѳ [Кѳазыкыуэ Мухутар], санбатым сьымыкыуэ хунукѳым, жицэрти кѳыгѳээжырт. Шьынэхужыкыуэ, 70.

САНИ (9). Цыхубзыцлэ. «Гѳуэгуанэ» тхыгѳэм кѳыхэц персонаж. [Фатех-бей жицэу:] Сани дахэ, зумыгѳэцлэгъуэкыуэ мы зы бжѳэм кѳыздефэт. Гѳуэгуанэ, 107. [Фатех-бей жицэу:] Насып жыхуалэр уэраиц, Сани гуаицэ. Гѳуэгуанэ, 107. [Фатех-бей жицэу:] Омар-агѳа, ярэби Сани гуаицэ си номерым коньякрэ кофе кѳарэрэ ныицлэхэ мыхѳуну плэрэ? Гѳуэгуанэ, 107.

САНИЙ (4). «Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ» романым хэтц, Мэтхээн Кѳаздѳэрий и шьыгѳэсэц, Псори нэхгыбэу кѳызыпкѳрыкы Мэтхээнным и физ Санийт. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 530. Мэтхээнным кѳыгѳэгугѳат Саний зыицлэгъуэ кѳыхуицлэну, арицхэклэ зэ зыр, зэм нэгъуэицлэуэр зэран кѳыхуэхѳурт. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 530. [Кѳаздѳэрий жицэу:] Шлалэ цыкыуитымырэ Санийрэ Мэзкуу кѳыдинаиц, сэ кѳэслуэхуу зыкѳивмыч, жицэри. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 530.

САНИТАР (2). Сьымаджэхэмрэ улэгѳэхэмрэ зэрихэу, кѳабзэлѳабзагѳэм клэлгышлэу дохутыр Гуэхуцлэплэм шьылажѳэ цыхухѳу; улэгѳэ хѳуахэм зэуэ елэзэныр, зэуаплэм кѳылухыныр зи кѳалэну кѳулыкѳу зыицлэ сэлэт. [Дѳѳэрэдж:] Иклэцилэплэклэ кѳэвгѳакулэуэ санитархэр. Лъапсэ, 93. Пицэдджыжыым хъэдищыр шлалгѳауэ

санитархэмрэ сэлэт нэхэ улэгѳэ псыницлэ зытелгѳэхэмрэ кѳэклэуэжу Астемыр губѳуэм илэу кѳагѳуэатиц. Хѳуэпсэгъуэ нур, 171.

САНИТАРНЭ: САНИТАРНЭ ПОЕЗД (2). плгыф. Улэгѳэхэр кѳызэрырашэкл мафлэгу. Насып илэти [Астемыр], сэлэтхэм гуицлэгъуэ кѳыхуаицлэри санитарнэ поездым кѳахъаиц. Хѳуэпсэгъуэ нур, 171. Санитарнэ поездклэ улэгѳэ кѳомыр госпиталым яиат Ростови, здашам лыхын ядатэкѳым, дицлэр здэтхын тицлэжыркѳым, жацэри. Хѳуэпсэгъуэ нур, 171.

САНИТАРНЭ МАФІЭГУ (1). Еплэ санитарнэ поезд. [Степан Ильич Астемыр жицэу:] А лѳэхээнэм сэ Сьыбыр сьыкѳыкыѳа кѳудейуэ, госпиталым пѳихѳэкугѳэплэу сьыцылажѳэрт, уэри улэгѳэ ухѳуауэ санитарнэ мафлэгуклэ укѳаиат. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 567.

САНИТАРКЭ (7). Сьымаджэхэмрэ улэгѳэхэмрэ зэрихэу, кѳабзэлѳабзагѳэм клэлгышлэу дохутыр Гуэхуцлэплэм шьылажѳэ цыхубз; улэгѳэ хѳуахэм зэуэ елэзэныр, зэуаплэм кѳылухыныр зи кѳалэну кѳулыкѳу зыицлэ сэлэт. *Машиинэ, гу сьытхэм дохутыри санитарки ису кѳакулэуэрт. Нал кѳута, 212. А тлур [Тамарэрэ Пыжыицэрэ] зэгурумыуэу я псалѳэмакѳыр абдеж цаухами, Тамарэ я кѳеклуэкыкылам цыгѳуазэ зыицлэныи, цыхубз уэндэгъур санитаркэу сьымаджэциым ицлэицлэтир кѳыбгурыуэн папицлэ. Лъапсэ, 23. Натаишэ и адэр кѳауэри, эзыр санитаркэу полѳкум кѳээнэжаиц. Хѳуэпсэгъуэ нур, 309.*

САНИЯТ (39). Цыхубзыцлэ. «Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ» романым кѳыхэц персонаж. Абы [Кѳаздѳэрий] дэнэ шьыицлэнт шлалэр и шьыпхѳуэ Саният кѳыгѳэкыуэуэ. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 665. Саният унагѳуэ бей икѳа шьыэклэ и гур зэгѳэнутэкѳым. Мазэ ныкѳуэ шьыуантлэ, 665.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ (1). Урысей Федерациэм и кѳалэ. Дьыцэклэхэм я лэдакѳэ ицлэклэ дьыцэхэклэ дахэхэр нобэм кѳэсхѳума хѳуауэ Санкт-Петербург кѳалэм дэт Эрмитажым и гѳэтлэылгѳытлэм ицлэу плѳагѳунуиц, увеличительнэ абджклэ уеплэмэ, лэцлэцлэцлэ е лэч плѳыжкыкыкы ялэжауэ, унэм телгын кѳхуэицын, ятлэгуэуэм кѳыхуаицлэклэ псэуицхэ сурэт лэджи. Лъапсэ, 5.

САНТИМЕТР (1). Метрыр шэ ишлэыкыуэ и зы лыхъэ. Албиян зылгитлэгѳэм [шырыкѳур] сантиметритху и кыхъагѳым хэхѳуэнуиц. Шьынэхужыкыуэ, 42.

САНТЯГО-ДЕ-КУБЭ (6). Кубэ кѳэралым шьылэ кѳалэм и флэщыгѳэцлэ. *Сантьяго-де-Кубэ Уэрамым цыху дэзи, Фьыцлэбзэу хѳыджэбзи Яхэтици тэрэзи. Цыху мурадым и бзу хужѳ. «Вагѳуэ махуэ», 348. Сантьяго-де-Кубэ и губѳжыр хым нос. Цыху мурадым и бзу хужѳ. «Вагѳуэ махуэ», 348. Сантьяго-де-Кубэ Кѳандзэуу кѳохъей, Сантьяго-де-Кубэ Шакѳутэ дунейр. Цыху мурадым и бзу хужѳ. «Вагѳуэ махуэ», 348.*

САПЕР (1). Лагѳым шлалгѳэхэ-кѳыгѳуэту дзэм кѳулыкѳу шьыицлэ сэлэт. Ари [вокзалыр] зыкѳутар ди саперхэр арауэ кѳыицлэклаиц. Нал кѳута, 221.

САРИ (1). Азие Ипшэмкэ шыгэ кьэрал зыбжанэм я цыхубз шыгын: куэмрэ шхужьымрэ кьешэкларэ шхьэмрэ пкьымрэ тепхуэжа шкэ Гыхьэ кыхь. *Дари Сари зыцыгэ пашэм И пэшэгур сыту гугу*. «Индийскэ поэмэ», 365.

САРИМЭ (241). Цыхубзыцлэ. «Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ», «Хьуэпсэгьуэ нур» романхэм хэтц. *Машинэм яужь дьидэ кьиклар Румт, Саримэ и шыпхуэ нэхьыцлэу Мэзкуу артисткэу щеджэр*. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 659. *Саримэ дыхьэихэн кьыицхьурт, Рахьым бзэмылуу адыгэбзэклэ щыпсалэклэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 128. *Зэ закьуэ нэхь мыхьуми сылуплащэрэт [Елдар], жилэрт Саримэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 313.

САРУЖАН (21). Цыхубзыцлэ. «Кьалэн» тхыгэм кьыхьщ персонаж. *Саружан щлэжиц унэми, гу цыкьлур кьыицлгьэфаш, пхьэлэицэм кьыицлаха шэрхь цыкьлуитлыр иыгыу*. Кьалэн, 432. *Нэху мэири уэрамым дэтхэм Саружан кьагьэуш*. Кьалэн, 436.

САРХЬ (7). зырызт. Псынцлэ дыдэу зыгуэр кьызырыхьур, зэрэкуэкьлур кьегьэлбагьуэ. *Ерул джэну лъэрыгьым иувэрэ зытрилэтыкьлэ, «сархь», пилгьуалэр эзыр-эзыру кьэузылэрти, «немькьуаллэм этхьэкьунуц» жиэу Ерул и псалгэр иухмэ, ежьэжырт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. *Куэбжэнэм кьызырысу Жыраслээн, сархь, кьелээтэхьц иыми, лэклэ и шы кьарэм теулуац*. Хьуэпсэгьуэ нур, 86. *Бажэр кьакулэмэ, «сархь» жиэу и нэр кьытызгьэхуни*. Бабыщкьуэ адакьэпш, 490.

САРЫКЬ: ХЬЭЖЫ САРЫКЬ (1). *Еплэ хьэжы*.

САТУ (6). Хьэпшып, хадэхэкл с.ху. щэныгьэ. [*Азрэт Локотош жриэу:*] *Дзэи дилэци, мес, сату тицлэуэ едгьажьэмэ, кьэралыгьуэ дихуац*. Нал кьута, 302. *Алий, сату Гуэхумкэ агенту лажьэрти, мычэму адэклэ-мыдэклэ кьиклухьырт, унэм кьызырэкьуаллэ цлэгьуэ цымылэу*. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 666. *Революцэм и нэклэ унэр Куимзэокьуэхэ яцыиц гуэрэм иригьэцлэ, тлууэ зэтету, и цлэгьырт пэш инышхуитлрэ сату щашлу, и цлэлуур пэш зытхух хуэдиз хьурэ бьунэр цлэсу*. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 522.

САТЫР (19). 1. (3). Тхыгьэ тхам, тедзам и Гыхьэ. – *Атлэ мис иджы сыкьеджэници, сыкьызэджар фи гум ивубыдэф, – Кьазджэрий аргуэру а сатыриплым кьеджэри цлэутицлац:* – *Хэт нэхь гурыхуэ?* Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 611. *Аркашкэ тлэкьу зигьэпсчэулуц, классым цлэс псори кьызырэкьыри, Кьазджэрий кьыызэджа усэ сатыриплырт зы псалгэ димыгьэхуу икли цыиыуэу гуклэ кьыжилэжац*. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 611. 2. (16). Зэбгьурьт, зэпэщыт. *Уэгум имыхуэу Мэзкуум кхьухьлгьатэр щхьэицытици, И пацхьэм сатыр мыхуу Зуаэм кьуэ дзэхэр цыблоклэ*. Пушкиныр 1941 гэм и ноябрым. «Шум и гьуэгу», 35. *Кьуажэр кьуажэ цыкьлуу цытыху, псым щхьэклэ гугьу ехьыр куэотэкьым, сатыритл-цыу Гусмэ, нэхь жыжьэр нэхь гугьу ехьмэ, псышхуэм псылэрыиэ кьыхашырти, эфлэклэ*. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 524. *Поцт гьуэуужьым и гьунитлым жыгыицлэ*

цыкьлуу сатыритл екьуэжырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 525.

САТЬЯВАТИ (3). Цыхубзыцлэ, «Сатьявати» усэм кьыхош, *Клэцлу е кыхьу идами, Сатьявати и гур мызагьэ*. Сатьявати. «Батырыбжьэ», 82. *Сатьявати цыхубз фэрыицци зэрыиццинуур умьыцлэ*. Сатьявати. «Батырыбжьэ», 82.

САУГЬЭТ (13). Зыгуэрэм хуащл тыгьэ. [*Дадий:*] *Слээкьыхуклэ цыкьхьыр схьумащи, Ар саугьэту си цлалэм Кьыхузогьанэ, – жилац*. «Адэ», 135. *Думэсарэ псэклэ ицла хьунт абы иыгьырт Тембот кьыгьэхьа саугьэту зэрыицтыр*. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 566. [*Якьуб:*] «*Октябрышхуэм и саугьэту уафэм бжэ хэтлэхьэниц!*» *жалэу бгы джабэм ину тратхац [Чопракьэдэсхэм]*. Нал кьута, 294.

САУЛЫКЬУ (4). Зыгуэрэм и цлэклэ, и хьэтырклэ. *Зы лэицыгьуэ зыгьэцлауэ Рау дадэжьым и махуэшхуэм И саулыкьуклэ зэхуэсау Цыкьлухэр хьуахьуэм фыкьэ нахуэу, Костер иныр зыцлэнауэ, Рауи цлэсу а жыг жьауэм*. «Тисей», 479. *Ди текьуэныгьэм и саулыкьуклэ «Ура!» ди Хэкум папцлэ «Ура!» Сталиным и цлэклэ «Ура!» Шьынэхужьыкьуэ, 45. Зэгуэр Бейбарсу дзэицыишхуэр кьэралым кьатеуа дзэм ятекьуэри кьагьэзэжати, пацтыхьым тхьэлгьэлу ин ицлэиц Бейбарс и саулыкьуклэ*. Льяпсэ, 100.

САУНЭ (1). Урысыбзэклэ: жьы пщтыр гьуцэ зыщлэт хьэмэм. *Ныцхьэбэ кьызырэхуэсахэм яцлэрт хэт сыт хуэдэ гьусэ илэми, я фьыхэр уэршэру зэхэсурэ, эзыхэр хэт саунэм кьуащи, зегьэбэз, хэти бильярд мэдэжэу, куэзыр джэун зыфлэцлэ цылэми лэныкьуэзегьэз зацлац*. Льяпсэ, 79.

САУР (1). Льяхьстэн лэужьыгьуэ, уанэ пхьафэм, кьамэм, пхьэ вакьэм тралгьхьэу. *Зи цыпэр цлу мо адыгэи льякьуэ псыгьуэм хуэфэицэн адыгэ саур уанэ фыцлэ телъыжт, дыжьыным и цыгьэнауэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 127.

САХУЭ (5). Зыгуэр мафлэм иса нэужь кьанэр, са хьуар. *Кьыфлэм хэтэм нурыр хуахьу, Вагьуэ сахуэр жьым пегьэхур*. Жэщ хьэщлэ. «Мывэ хуабэ», 97. *Хьэуазэ сахуэр зэиццлэурэ Нурхьэлий хьэжыгьэ кьэп ныкьуэр хьэлэчу мафлэм илыицлауэ кьыгьуэтыжац*. Хьуэпсэгьуэ нур, 207. *Мес, уэнжакьхэр итиц унаплэм, Жьыбгьэм ехьыр мафлэ сахуэр*. «Тисей», 486.

САХЬИБ (2). Хьэрыпыбзэклэ: пщлэ зыхуэтцлэ; ныбжьэгьуэ. *Мэрыр Гумпифлэ кьэхуац:* – *Кьызырэхуэиэныиц, сахьиб*. Хьэщлэ льяплэ, 406. [*Фэуаз мэрым жриэу:*] *Гурылуэгьуэ, сахьиб?* Хьэщлэ льяплэ, 408.

СЭ I (2009). *щхьэ цлэп*. Псалгэ жызылэм езым и щхьэр кьрегьэлбагьуэ. *Уэ сыллуицлэти сэ куэдрэ, Сытхьэлухудуи плээгьуати*. «Щалэгьуэ щлэналгьэ», 426. *Си джатэр сэ скьузу Зуанлэр збгынаи... Зэныбжьэгьуитлэ*. «Шум и гьуэгу», 31. [*Дисэ Саримэ лъыхьуэу:*] *Алыхьыр си бийкьым, уэ сэ сыпхуримыкьум*. Хьуэпсэгьуэ нур, 137.

СЭ II (29). Зэрызэпаупщлэ Иэмэпсымэ, дзэ Гутрэ кьы илэу. [*Назифэ и анэм жриэу:*] *Сытклэ зэрытысхьунур [си псэр]: сэклэ хьэмэ лэныстэклэ?*

Лэчымэ, 394. [Джэлил квалэдэсым жриЛэу:] Нтлэ зыкЛэрышцлэ – сэ хварзынэ кэбулбэпхэцаиц. Бабышкыгуэ адакьэпш, 490. Ботэх сэ жаныфл зыкЛэрышцаиц, я ныбжьэггу гуэрым кьаритауэ. Лъапсэ, 8.

СЭБЭП (69). Зыгуэрым щхьэкЛэ щхьэпэ, мыхьэнэ зилэ. [Иурарэ Псэун жриЛэу:] Кьапиэу унагуэу утГысыжынуми, уи кьэшизгьуэиц, зэран сыпхуэхьункьым, сэбэп флэкла. Кьалэн, 434. Унафэр кьызырыси зыкьом ицлати, иджы зэ едэлуэжмэ, эзы Нахгуэ дежкли сэбэпт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 511. «Ар фочыицЛэу сэ пхуэзгьасэм Хэт и дежкли сэбэпыхуэиц», – ЖеЛэр дадэм, ницым тегуишхуэ. «Тисей», 508.

♦ **Сэбэп екЛын** (1). Зыгуэрым дэлэпыкьун. [Мусэ Нурхьэлий жриЛэу:] Зи сэбэп кьокЛынуи ухуэтэмакьЛэицЛэ хьурэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 187. **Сэбэп мыхьун** (8). Зыгуэрым и флагь кьыуыкЛын, иумыгьэкЛын. Данэ ицкьу ицЛыгь хьхьаици, мафлэ жьэражьэиц, красноармеецхэм порошок гуэрхэр кьрата ицхьэкЛэ, сэбэп хуэхьуакьым. Нал кьута, 277.

СЭБЭПЫНШЭ (2). Сэбэп зыхэмыль, зыпымыль; сэбэп зыпыль зымылэжьыф. Сэбэпыхуэ гьаицЛэр зыхьыр И пЛэ иту ирезэгьэ. Фымырэ Иеймрэ зэхэбгьэкЛыу. «Вагьуэ махуэ», 41. Сэбэпыхуэ псыр кьэжэжым Абы фЛыуэ сыт хэплагьуэр? Терек. «Партыр ди пашэу», 123.

СЭГЬЕЙ: □ **Узэсэ сэгьейиц** (1). Еплэ есэн. **СЭГЬУАФЛЭ** □ **ЦыкьЛу ицЛыкЛэ ебгьэсар сэгуафлэиц** (1). Еплэ **цыкьЛу**.

СЭДЖЫТ (2). дин. Гьавэ кьрахьэлэжам и Лыхьэ пцлэнуэ тхьэмыщкЛэм хухахыр. [Шаукэт кьадым и лыкьЛэу жриЛэу:] Си сэджыт кьэйткьым, си бытыр кьэйткьым, си унэ сыицЛэсыжи. Аргьуей, 386. Бжыхьэ кьэс сэджытым кьыхэкЛыу и пцлэнтлэм нартыху тЛэкьЛу кьыдаишэрэ кьыдакьЛэуэмэ, [Нурхьэлий] ар ешхри мэпсэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 52.

СЭИД (56). Цыхухьуэиц. «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романхэм хэтц. Сэид ар [Иуизэ и Иегьэ хьуар] и гум ицЛыхьауэ еплэфьиртэжым. Хьуэпсэгьуэ нур, 69. Сэид сымаджэм епиэу ицысыху, Инус ицЛэу жимыЛэу бжэм деж ицЛэу, и ИтЛыр и ныбэм телгу. Хьуэпсэгьуэ нур, 69. Нэхь зыхуэмышэчхэм зэдауэу кьаублэ ицхьэкЛэ, Сэид сымэ кьафлэлуэхуэжым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 646.

СЭКУРЭ: КХЬУЭЩИН СЭКУРЭ (4). Еплэ **кхьуэщын**.

СЭКЛЫН (есэкл) лэЛ. (2). Егушхьуэн. Сабий (шлэжьей) имыЛэжын хуэдэу шЛын цыхухьур (псэушхьэхэм я хьур). [Долэт:] Псалгэм папицЛэ, нобэ унэ хуабэм ицЛэу тхьыль еджэр пицэдей кьЛэуэици уэлбанэм хэтушы исэКЛыни. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 651. [Мэрыр зыгуэрым йошхьид:] Щхьэ укьыицхьэицилээфрэ: иджытсту флэкла пЛалэ имыЛэу усэКЛыни, уи фызыр кьыпхуэмеижын хуэдэу. – ЗэрыслэжкЛэ сеуэри и нэпкьэпэжыр зэхэсхьуаиц. Хьышлэ лъапЛэ, 407.

СЭКЪАТ (6). Щышлэныгьэ, ныкьуэдэжыгуагьэ, дзы, лажьэ. А махуэм ицлалэр ягьэмэхри, и

лэакьуэ сэкьат хьуар пахаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 178. Хьэзиз и кьуэм и лэакьуитЛыр псои, сэкьат лэпкьэ ялэжым. Хьуэпсэгьуэ нур, 179. [Дэфэрэдж:] Цыхубзым и ныбэм кьитха сабийр лэуэ кьитхат, эзы сабий тхьэмыщкЛэ ицкьЛэу сэкьат иЛэу кьыицЛэклаиц, абы и гугьу ицыицЛын зэман дихуэици. Лъапсэ, 21.

СЭЛАМ (21). ШызэхуэзэкЛэ зым адреим зэрызэхуигьазэ (псалгьэкЛэ, и щхьэр, и Лэр ишцЛу, и Лэр иубыду). Сэлам, Мурат и кьуэ, – жиЛэри хьэицЛэри нэжэгужэу кьэпсэлэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 201. СэламкЛэ унэм сэ кьыицЛыхьэм ПицЛэ хуэицЛыр, кьысхуеблагьэм. Хьэ. «Дамыгьэ», 80. Мазэр кьыкьуэкЛэ, и сэламыр Мо шур зыдэжкьЛэ егьазэ. Шу пхьашэ. «Щхьэлыкьуэ», 373.

♦ **Сэлам егьэхьын** (1). Зыгуэрым сэлам зэрэпхыр тхьыгьэкЛэ е.н.кь. егьэицЛэ. Фи псалгэм пицЛэицхуэ сэ хуэицЛэ, Сэлам кьэвгьэхьыр согьэллэпЛэ. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 179. **Сэлам епэсын** (1). Сэлам ехын. Кьоплгьын флэфлу ицымытаи Сэламышхуэ кьыуипэсыни. Дыгьу жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 126. **Сэлам кьыицЛыхьын** (2). Еплэ **сэлам ехын**. Жьым симыхьу кьэзгьэзэници, Сэламышхуэи кьыфхуэсхьыни. Кьэзгьэзэнуц сэ. «Батырыбжэ», 66. Сэлэт сэламыр кьыпхуицЛэи, Кьелых а тыгьэр, си Мэзкуу. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 7. **Сэлам Лыхьын** (1). И Лэр убыдын, щхьэ хуэмышЛын. Уи деж, нэхьапэу кьэслэытауэ, Сэ гьуэгуэ зэтысчри сыкьэжкьЛэуи, СЛых си сэламыр, гу кьылытэ. Сэ куэдэр лыкЛэ ар згьэицЛэиц. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 8.

СЭЛАМ АЛЕЙКУМ (27). Муслгьымэнхэм сэлам щызэрахкЛэ жалэ. КьэжкьЛэуар Астемыр зэхэзэицхьуэн ицЛэжым, модрейри [Кьэзджэрий] нэицхьыфЛэу кьыпэжэиц: – Сэлам алейкум, Астемыр! Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 566.

СЭЛАМ ЕХЫЖЫН (2). 1. (1). Зыгуэр кьызырышцЛэушцЛар, сэлам кьызырырихар егьэицЛэжын. [Дэшу Шэмсэдин и анэм жриЛэу:] Сэлам кьыуахьыжыр «Уи дунейри иремамыр» жаЛэри. Абы ицхьэкЛэ мыр Сэлэвки ебгьаиц хьун? КЛапсэ кЛапэ, 11. 2. (1). СэламкЛэ зыгуэрым кьыбгьэдэжкЛэжын. Абы хуэдизкЛэ гуфЛэицати, Саримэ сэлам ирихьыжыну и ицЛыхьэпЛэи кьыицЛэжым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 538. \

СЭЛАМ ЕХЫКЛЭ (1). Сэлам зэрырах ицЛыкЛэ, лэуэжыгьуэ. Локотши Иэнкуну ицыт, а сэлам ехькЛэ хуэицЛэуэ зэрыицымытым гу лыитэу. Нал кьута, 246.

СЭЛАМ ЕХЫН (46). И Лэр бубыду е уи щхьэ хуэпшцЛу зыгуэрым зыхуэбгьэзэн. Сэлам узохьыр поэтым – Поэзие лэпЛэи бгьэдэтым. Поэтым деж. «Шум и гьуэгу», 114. Дыгьэм и сэшхуэр мин Лэджэу ШЛыгьэм сэламыр кьрехьыр. Уи сэшхуэм. «Дамыгьэ», 108. Ди бэлыхьышхуэу уей, ябгэ, ШЛыицЛэ сэламыр узох. «ШЛалэгьуэ ицЛыналгьэ», 426.

СЭЛАМ ЗЭХЫЖЫН (2). СэламкЛэ зэбгьэдэжкЛэжын. Кулисумрэ Кьэрэлгьаицэ сэлам зэрамыхьжу зэбгьэдэжкЛэиц. Нэгьуху, 35. Ди пЛэ псыфыр ицхьэрытхауэ Сэлам зэтхьыжырт, дыицЛэнтЛат. Нып. «ЩЛалэгьуэ ицЛыналгьэ», 22.

СЭЛАМ ЗЭХЫН (2). Цыхуитыгым е нэхыбэм сэламкIэ зызэхуагъэзэн. Дызэхуэзэмэ, дэ догушхуэ, Сэлам зэтхыхукIэ ди дунейи. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкъуэ», 401.

СЭЛАМ ХЪЭЛЕЙКУМ (18). Еплъ сэлам алейкум. – А-а, сэлам хъэлейкум, Ботыч, – жиIэри Степан Ильичи нэжэгужэу кыпепежыащ гьукIэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 261. Къазджэрий здэкIуэм гъуэгу кэрат псоми: – Сэлам хъэлейкум, Къазджэрий, – жызыIэу сэлам къезыхри мацIэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 319. Зыгуэр къахыхъэрэ, цэху цIыкIуу: «Сэлам хъэлейкум», – жиIэмэ, «Уалейкум сэлам», – жаIэу цыст, я шхьэр ягъэсысу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 646.

СЭЛАМ-ЧЭЛАМ (1). Еплъ сэлам. «А Албиян, а лъэнкъым и къуицхъэ закъуэ, сэлам-чэлами кбъудумыхъуэ уежъэ мыгъуэрэ», – жиIэу Хъэбибэ и лгъэр иIэицIэрт. Щынэхужыкъуэ, 10.

СЭЛАМЫХЪ (9). Сэлам къозыыхыжынур, узыхуэзэжынур, кыпшIэупшIэжынур. Сэламышу IэдакъэицIэку сэ къээзганэр Шым кбемыпсыхуэ макIуэ цхъэху. Зэманым декIу. «Батырыбжъэ», 11. Бгъэхуэ шырым Iэджэ кбольшытыхъ Хуэхуэ си дахуэ жыжъэм сэламышы. Бгъэ шыр. «Батырыбжъэ», 654. Сэламышу гуыр къакIуэу Итиц сурэтым хъIуицIыкIуэ, Ахэр псори ди гуфIакIуэи. Лгъэпкъэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

СЭЛЭВКИ (2). Урысыбэ ныкъуэкIэ: щыпIэцIэ (Соловки). Урысей Федерациэм и ищхъэрэ лъэныкъуэмкIэ щыIэщ. [Дзэшу Шэмсэдин и анэм жириIэу:] Сэлам кбюахыжыр «Уи дунейри иремамыр» жаIэри, абы шхъэкIэ мыр [Пицыкван] Сэлэвки ебгъаиш хъун? КIапсэ кIапэ, 11. [Дзэшу:] Дэни ицицIэн – зи унэ чытап илгъу къагъуэтар, «Умолэц», жиIэу Сэлэвки ягъэкIуауэ цытакъэ. КIапсэ кIапэ, 11.

СЭЛЭВКИ (1). Еплъ Сэлэвки. [Думэсарэ Астемыр жириIэу:] Мэзхъумэу цыта Дол-дадэ жыхуаIэр дыгъужъ дьидэми сэ сиIэркъым, ауэ абы и цIалэ цIыкIуэ мыгъуэу (а зи анэ тхъэ еуа) машинэм ивдэу Сэлэвки зрэвгъэшар – кбюаниагъэ жыпIэмэ, кбюаниагъэи, си цIалэ, лей жыпIэми, лейи. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 542.

СЭЛЭТ (119). ЗауэлI. Дзэм къулыкъуэ щызыщIэ. Уэ командир ухъумэ, зи ар сэлэт ихуэхъуиц. Алъхъо, 64. Бгъэдэтт а нытым зы сэлэт Бий хъэдэр губгъуэм икбухъат. Нып. «ЩIалэгъуэ щыналъэ», 22. [Алгъыжыкъуэ:] Си ужъым иту кбюицIыхъа сэлэтхэми жаIэнуэр ямыицIэжу, дэ тIум кбюдоплъ. МелыIыч, 463.

СЭЛЭФКИИ (5). Еплъ Сэлэвки. [Къээмай:] Партым сыхадзу Сэлэфкиий сыицIрагъэхынур сьт? Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 622. [Мусэ:] Сьт ари [Сэид] Сэлэфкиий ицIебгъаишэр, нэмьсыххэу лIэнкIи мэхъу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 650.

СЭЛИМ (10). ЦыхухуэцIэщ. «Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ» романым хэтщ. ЕгъэджакIуэицIэ Къардэн Сэлими, ныIэ кбюацэ бжуауэ, дыхъышхаш. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 605. Сэлим ревизору зэрыщытам гу лъыптэрт, стIолым цыбгъэдэсми и ныIэр шхъэрихьртэкъыми. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 605.

СЭЛИМЭ (28). ЦыхубзыцIэщ. «Лгъапсэ» романым хэтщ. Мис абдежиц «скорэр» кбэсу Сэлимэ сьмаджэциым цаишар. Лгъапсэ, 27. Ауэрэ Сэлимэ кбюэицIэплгъауэ жьэражъэу зыкбюмыицIэжу Iуэицхъуу и анэр кбюгузэванэ. Лгъапсэ, 27.

СЭМЭГУ (6). Ижырабгъум кыпепэщыт, гур здилгъымкIэ гъэза лъэныкъуэ. [Осетин лIым Алыджыкъуэ кбюжриIэу:] Iэ ижыымкIэ баи сIыгъиц, Iэ сэмэгумкIэ – кIазинкIэр. МелыIыч, 446. Исуф кбюпхъуэри Iэ ижыымкIэ и пхъур иыгъыу, Iэ сэмэгумкIэ си пицэр щеубыдыкIри зэанэзэпхъур натIэкIэ дьзэрэудэки. Лэчымэ, 396. Дэфэрэж ежъэжыну цыхуежъэм, мэлыхъуэ цIыкIум и Iэ сэмэгу Iэпхъуамбзыхуэм кIэлгъыIуэм и ныкъуэ фIэки зэрыпымытыжым гу лъытаиц, арицхъэкIэ Iэпхъуамбэр сьтым пиуицIа? Лгъапсэ, 56.

СЭМЭГУРАБГЪУ (10). Сэмэгу лъэныкъуэ. Нэхъ сэмэгурабгъу дьидэмкIэ цытыр [бгыицхъэр] зыицхъыр дьыцэ пьIэиц. Щынэхужыкъуэ, 65. [Бжэ дэкиуеипIэм деж цытым захуегъазэ Урысби кбюажэ кбюкIахэм:] СэмэгурабгъумкIэ и пэ ит сатырищыр фыфейиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 322. СэмэгурабгъумкIэ мьвитиI кбюнат зыри темьту, дзахъэ хъуам хуэдэу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 555.

СЭМБ (2). ТхылыгымIэ сьт хуэдэхэм кбюхъэщIыкIауэ ерыскъы и нэгъуэщI зэрызэрэхъэ, кбюзэрырахъэки кумбгыгъэ. ТхылыгымIэ сэмбхэр я кхухъу Сабий цIыкIуэ Iэджэм къажыхъ, Губгъуэм итахэм заплгъыхуэ Хуэсакъыу хадэр къакIухъ. Гъэмахуэ уэш. «Бгы лгъапэхэм деж», 110. [Дисэ зыхуигъэзауэ:] Кбюзумьтыжыкххэми судым уестынкъым, – жиIэу Рахым, гуфIэ зэпытурэ, ицIакхъуэ тхъуэплъ ин кбюитрилгъаиц, абы кбюицIыгъуаиц сэмбым изу кIэнфет, прунж. Хъуэпсэгъуэ нур, 131.

СЭНИ (есэ) лгъэI. (8). ШIы ва, тIа хъэзырым жылэ тесэн, хэсэн. ШIыр довэ, досэ икIи допицIэ. Фымырэ Iеймрэ. «Дамыгъэ», 116. Дэр папицIэ гугъэр жылэр ясэ Дэтт вагъэмбэкъум кбюидэмыкIуэ. Историк гуэрным деж. «Дамыгъэ», 207.

СЭН П (1). зэхъ. Псоми зэхызогъэх. Си мурадыр жылэу сосэ, Гурылгъэ кбюбэр кбюзогъэки. Си губгъуэ. «Щхъэлыкъуэ», 375.

СЭНДАЛ (2). Урысыбэ ныкъуэкIэ: гъэмахуэм деж ялгыгъ вакъэ псынцIэ (сандалии). Анчарэ ищеджэ школым фIуэ уоджэ, жаIэри саугъэту сэндалиитI кбюратат. Щынэхужыкъуэ, 20. Цыхухъуэ сэндалт, ари и анэми езыми [Анчарэ] хуэмыхъуу кбюалэицIэнат. Щынэхужыкъуэ, 20.

СЭНТХ (7). ЛгъагапIэ, бгы, бжъэпэ. [Дэфэрэдж ицIалэ цIыкIум жириIэу:] Дыгъужъ лгъагуэм фытесизэници сэнтхым нэс фыкIуэ. Лгъапсэ, 56. Сэнтхым фынезгъэсынт, си хъуишэр кбюзыхуэзэгъэнэн сIамэ. Лгъапсэ, 56. ХъэIуцидызм ядэкъугъы, Жыбгъэ макъыр бгыицхъэм итиц, Уэс хужъ ицIакIуэр жыгым цыгъыу, Зигъэицхъауэ сэнтхым тетиц. Борэн. «ЩIалэгъуэ щыналъэ», 23.

СЭРЕЙ (11). Мывэ, ятIэ с.ху. къахухъа, пхъэбгъукIэ къащIыхъа. А лъныстэм ицIыр ебзытэ, ГъуицI сэрейуи ар мэхутэ. «Елбэздыкъуэ», 19. ШIалэ цIыкIуэ кбюму мывэ

сэрей л'агэм тесхэми зауцэхуат. Нал к'бута, 257. *Ятлэ сэрейхэу екл'эжл'хэр Мис ниц'лэниш к'бавзэу к'бэнаш, Ж'бым ег'бэцац'эр и блынхэр. Березина. «Бгы л'апэхэм деж», 92.*

СЭРО (1). *дин. Мусл'ымэн диным зэрыжи'эмклэ, ц'ыхур л'а нэужь, абы к'еушц'ыну к'быхуэкл'эу Алых'бым и л'ыкл'эу, псэхэх. Уи гуэныхь т'лэкл'ур пхуиг'эггуну Сэром с'ыт ешту уф'лэкл'а? Абыт'лэ Мух'бэб и к'х'ашц'х'эм... «Ваг'уэ махуэ», 94.*

СЭР-СЭРУ (5). *нареч. Зыри си мыг'усэу, си зак'уэу. Сэ к'б'истехуак'б'ым бишиэ, Л'эныг'ээр благ'эу к'б'исф'лэц'ири Зысц'лац' у'лэг'э сэр-сэру. «Адэ», 136. [Альд'жык'уэ:] Нт'лэ, тх'эм к'б'ыхуиухауэ п'лэрэ мыр: дыг'уасэ б'эзэр'ым ц'ыхуб'зым с'ыцихуэзати, ныж'эб' сэж'уэниш'экл'ри си нап'эр сэр-сэру тесх'эжащ. Мелы'гыч, 446. Ныб'г'уэ х'б'ышым сэр-сэру сип'ц'х'ак'б'э ид'жы, жи'лэу и ш'х'эм мыг'уаг'г'э хуех'ыж [дадэм]. Клапсэ клапэ, 16.*

СЭТЭНЕЙ (27). 1. (25). Ц'ыхуб'з'иц'эщ. «Щ'лалэг'уэ ш'ынал'б'э» поэмэм хэт уд'ым и ц'лэщ. *Хамэ ш'ынал'г'эм и л'ыкл'эуэ Сэтэней гуац'эр к'б'аг'б'ак'уэ, К'балэн-мурад'хэр иб'зыц'л'у, Ш'ынал'б'э дахэм к'б'ытох'б'э. «Щ'лалэг'уэ ш'ынал'б'э», 411. К'бахыхауэ тх'э'л'ухуд'хэм К'бахолыдэ Сэтэнейр. «Щ'лалэг'уэ ш'ынал'б'э», 416. Лэж'б'энишэ иц'ып'лэм Шет'гысэх'ауэ Сэтэней гуац'эм И шх'ыдэр иниц. «Щ'лалэг'уэ ш'ынал'б'э», 416. 2. (2). Нарт эпосым к'б'ых'эщ ц'ыхуб'зэ ц'лэры'уэ. Нэпс Сэтэнейми и мац'лэц. - Уэ уиг'б'еину л'эмык'л, Уэрк'лэ ныб'ж'эг'уэхэр гуац'лэц, - Я гум зы махуэ уимык'л. Усэ к'барук'лэ бийр бг'эс'у. «Шум и г'уэгу», 24. Л'этиц' и лэц'лаг'б'эц си аф'эр, Сэтэней дахэм и бг'аф'эм Зыг'б'эпсэхуц'лэу сох'уапсэ. Нарт уэрэд. «Шум и г'уэгу», 86.*

СЭТЕЙ (9). *Захуэ, тафэ. Инал'хэ я унэр нэх'э сэтэйм тети абык'лэ яг'б'эзаци[ф'ызышиэм]. Мазэ нык'уэ ш'хуант'лэ, 583. Ш'ыым к'б'ысл'гысари мыин д'ыдэ Вакулэ сих'б'амэ мэсэтей. Си ш'ыым тезмысэ к'б'ытемык'лэ. «Ваг'уэ махуэ», 343. Дэ д'ыздэкл'уэ к'балэри бг'ым яп'эмыжыж'б'эу, сэтэйм утетмэ, уолаб'агу. Х'б'эц'лэ л'ап'лэ, 403.*

СЭТЕЙ Х'БУН (1). *Щэхур на'лэу х'бун. Тласх'эу уилари х'уац' сэтэй, Зэрыб'жес'лахэм унэсац'. Сф'лэмыф'л'ыр куэдрэ сф'лэф'л' уэ пш'лац'. «Ваг'уэ махуэ», 318.*

СЭУЖ'ЫК'Б'УЩ'Х'Б'Э (1). «Л'апсэ» романым к'б'ых'эщ ш'ып'лэц'лэ (псыщх'б'э). *Ар тырку пац'тых'б'ым ш'ызэх'ышым, нэх'э Геижу к'б'эгуб'ж'б'ри унаф'э иц'лац' л'эп'нк'э мыда'л'уэхэм дээр яриут'ып'ицу Гумп'лаф'лэ иц'л'ыну, ариц'х'эклэ Инжид'жыц'х'б'эрэ Сэужык'б'уц'х'б'эрэ деж шапсыг'х'эмрэ убых'х'эмрэ я дээр к'б'апэуэври тыркудзэ мин пиц'ыкл'утху х'бур к'б'аг'б'эувы'лаш, адэкл'и-мыдэкл'и ямыг'б'ак'л'уэу. Л'апсэ, 59.*

СЭХ (1). *Куэб'жэ пк'б'о. И куэб'жиб'л'ыр мывэ сэхи, Абрэмывэр и бжэ пап'ц'лэц. «Елб'эздык'уэ», 12.*

СЭХЫЖ'ЫН (мэсэхыж) *л'эмыл*. (7). *Хэкл'уэдэжын, унэх'бун. [Бэзэр'ак'л'уэ ф'ызым:] Ана-а, д'унэх'б'ури дысэх'ыжащ. Г'уэгуанэ, 124. [Г'уумар Астемыр зыхуиг'эг'эзауэ:] Уи адэр к'б'уц'х'б'эм я*

пиц'ыл'урэ емынэунэ х'бурэ сэхыжащ - и бзэгум тек'л'уэдэжащ. Х'б'уэпсэг'уэ нур, 197. [Нурх'элий и ш'х'б'э теухуа гупсысэ:] Уанэ мыг'уэр трил'х'б'эри сэхыжак'б'э ид'жы ар. Х'б'уэпсэг'уэ нур, 157.

СЭХУ (2). *Мывэ хужь л'эужыг'уэу, унэ с.ху. ш'ызэрах'б'эклэ, яг'б'эсурэ к'б'аг'б'эсэбэп. Г'ууц'л' Иунэ, лэч, сэху жып'лэми, куэд хуейт (ремонт'ым епх'б'эл'эн). Мазэ нык'уэ ш'хуант'лэ, 614. Дэнэклэ упл'эми удзыт'ц'лэу, уаф'эр к'б'авзэу, к'балэм дэт унэх'эми хужыб'б'зэу сэху тек'лауэ, паркым ит парашюот к'б'ел'ан'лэ л'аг'эри жыгым к'б'ах'эл'ишк'л'ыу псори дыг'б'э нурым хэд'жэгух'ырт. Ш'ынэхужык'уэу, 35.*

СЭХУРАН (1). *Зи жылэхэм даг'б'э к'б'ыш'л'аху хадэх'эклэ к'б'эк'л'ыг'б'э. Мэзкуу дэс к'б'улык'уэуц'л'эр и ш'х'б'эг'уэб'жэм к'б'ыдэп'л'эрэ к'б'апл'лэмэ, ди ш'ынал'г'эм тел'б'ри тесри ил'аг'уэ хуэдэци, унаф'э ещ'л: мобдеж ф'ыщывэ, мобдеж нартыхуу мы гектар бжыг'б'эр тэфсэ, гуэдзыр, сэхураныр мобык'лэ ефх'б'эклэ жи'лэу. Л'апсэ, 83.*

СЭХУСЭП'Л'Э (2). *Ц'ыхуб'з'хэм заг'б'эдэхэну я напэм кл'эрал'х'б'эхэр. Лэт'ифэ и нэкл'у к'б'ит'лэт'ык'лам сызэрп'л'эу ар си гум к'б'эк'лац, и нэкл'уц'х'ыт'лэ сэхусэп'лэ зэуам маф'лэ к'б'ац'лэна хуэдэт. Л'апсэ, 25. [Ет'уанэ дыг'б'урыг'уэм х'б'ыд'ж'эб'з ц'ык'л'ухэм яжри'л'уэ:] Сэхусэп'лэ т'лэкл'у феуами, яг'б'э к'л'ынутэж'б'ым, ф'ызыц'эхунур нэ лейк'лэ к'б'ывэл'п'гыниц. Л'апсэ, 34.*

СЭШХУАП'ИЭ (1). *Сэшхуэр зэрыл'т самп'лэ. Сэшхуан'лэр зэхэк'б'утаици, сэшхуэр к'б'ыцип'тх'к'лэ ухуэмсыак'б'эм, ук'б'у'лэнк'лэ х'бунуц, Мелы'гыч, 437.*

СЭШХУЭ (112). *Сэ л'эужыг'уэу, к'б'амэм нэх'эрэ нэх' инш, джатэм нэх'эрэ нэх'э ц'ык'л'уц, нэх'э псынш'лэщ; лэщэ. Уи мэк'зуп'лэм удзу к'б'ик'лэм Я нэх'ыб'эр сэшхуэ жаниц. Си ш'ынал'б'э. «Батырыб'ж'б'э», 59. Сэшхуэ лэп'иц'эр дыц'эу япк'лэм, Ш'ымышынэу цогуф'л'ык'лэ. Мыш'лэр дыщэм дощ'лэрац'лэ. «Батырыб'ж'б'э», 149. Маф'лэм их'б'ыр умыщ'лэу, шэм цук'л'ри маф'лэм исыжу, япэ ита шу гупыр кл'уэд'ык'л'ейуэ нап'лэзып'лэм кл'уэдац, сэшхуэ к'б'ихыг'уэ имыхуэу. Лыг'б'э, 412.*

♦ **Сэшхуэ к'б'ихыг'уэ имыхуэн** (1). *Иц'лэн'лауэ хунэмысын. Маф'лэм их'б'ыр умыщ'лэу, шэм цук'л'ри маф'лэм исыжу, япэ ита шу гупыр кл'уэд'ык'л'ейуэ нап'лэзып'лэм кл'уэдац, сэшхуэ к'б'ихыг'уэ имыхуэу. Лыг'б'э, 412.*

СВАН (2). *Куржым (Грузиэм) ш'ыпсэу л'эп'нк'э. [Бах'уэм Локотош жри'л'уэ:] Сванхэм я деж б'г'аг'л'уэу жалати, си ф'лэц х'б'уак'б'ым. Нал к'бута, 261. [Бах'уэм Локотош жри'л'уэ:] Сванхэм я деж ук'л'уэ х'бурэ? Г'уэгуэр духмэ, кл'уэ, ук'л'уэнумэ... Нал к'бута, 261.*

СВОДКЭ (1). *Урысыбзэк'лэ: х'быбар. Апчарэ здэкл'уэм тету, ш'х'б'эук'б'уа е мыщ'х'б'уук'б'уа и лэмыщ'лэм Совинформб'юром и сводкэр иту газет ил'гы, и гум к'б'эк'л'ыр хузэх'эмых'уу мэгупсысэ. Ш'ынэхужык'уэу, 51.*

СВОЙ (2). *Урысыбзэк'лэ: япэ ш'х'б'эм еиг'б'э к'б'ег'б'эл'гаг'уэ. [Х'б'эбибэ Апчарэ жри'л'уэ:] Свой земля отдавай, чужой земля убегай? Ара уэ узэрызэуэнур? «Уи хэкур ет, нэг'уэуц'л'ыым и хэкум*

цлэпхуэж?». Нал кьута, 224. [Хьэбибэ Анчарэ жиуэ:] Ты свой земля не защитил, тебе на чужой земля только могила есть. «Уэ уи цыфр пхьумэжыфакьым, нэгъуэщлэпэуэ цыбгъуэтынур мацци». Нал кьута, 224.

СДЕЛАТ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: щIын. *Запискэ тIэкIум соджэри кьызыгуэуэркьым, абы ит псалгэ тIэкIу дьдэр хэтI лей дьдэкIэ тхат: «Катуша очен прошу сделат то что просит Лидочка Батракова». «Катушэ, икьукIэ сынолгэу Бэтракэ Лидэ кьыщIолгэуэр хуэщIэну». Лгъапсэ, 24.*

СЕВАСТОПОЛЬ (1). Украинэм щыщу Тенджыз ФЫцIэм и Гуфэм Гут кьалэ. [Гесиод жиуэ:] Сеуэщ-селэри Севастополь сыкIуэри сцлар пцIэрэ? Тешщэч кьэзылгэтыхь, 162.

СЕВЕР (1). Урысыбзэ: ищхьэрэ. [Анчарэ жиуэ:] Дивизиум север лгэныкьуэмкIэ иунэтIащ. Нал кьута, 218.

СЕВЕРНЭ: СЕВЕРНЭ КАВКАЗ (1). Кавказ Ищхьэрэ. – *Севернэ Кавказым и картэ! – жиуэри хьэщIэр [Берие] цIэуицIащ бысымыр [Кодоевыр] зыхуэй дьдэм. Лгъапсэ, 87.*

СЕВЕРНЭ ОСЕТИЕ (1). Осетие Ищхьэрэ. *Арац, моуэ кьэзгэжэщэни: мычэму бэлиэвик партымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дьди фIыкIэ кьытхуэзупсэу зэрыщытыр нэрылгэгуэ ищIу, Совет правительствэм кьэрал мыхьэншхуэ зиIэ унафэ кьыцтащ, Севернэ Осетием зиубгъуа, зиужьа зэрыхьунум теухуауэ. Лгъапсэ, 88.*

СЕЙН (есей) лгэI. (4). Из щIын, щIэхьумэн. *Зауаер етащи. ШIы цтару мэгыз, Окопу сьздисыр Уэс кьэсым есей. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгу», 27. Акьыли хуэйкьым цIыху ерыщыр, Ем хутырелгхэ гьуцI лгэмыж; Псыкьуиыр и закьуэ исеиници, ЦIыху губзыгьыцэм кьатIэщIыж. Делэ. «Дамыггэ», 114. Жьыбггэр а цIыпIэм цоятэр, Зауэм и шхэхуэр есей – Фийуэ бий хьэдэм толгэдэ, Хьэдэм хуеутхьыцIыр я цейр. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23.*

СЕЙМЭН (16). «Лгъапсэ» романым кьыхэщ унэцIэ. *Сеймэныр зыIут лэжьапIэм кьэрэгьулу арат зэрыщылажьэр, иджы и пIалгэр кьэблэгьати, ерыскьы кьомыр и гум кьыцIитхьми, кьэмытэджыжу хьуакьым. Лгъапсэ, 46. Сеймэныр пIыцIати, щIым щIэпцхьэнт. Лгъапсэ, 51. Сеймэныр абыхэм егупсысурэ, и гьусэр пырхьыжу Гурихаш, гуфэ шэрхьым трихьуэм дежьу хуэдэ. Лгъапсэ, 50.*

СЕЙФ (12). МафIэм имыс шкаф е ашык, ахьшэ, тхыль шэху, н. шаыгь. *Нурхьэлий тIэкIу зыкьыфIэщIыжауэ сейфым и бжэр кьыIуихьырт, хуищIыжырт, музыкэ иригьауэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 216. Парт билетым кьыцIэуицIам зиуцэхуащ: [Писырым] – Хьэрун, уи парт билетыр сейфым дэлгь. Нэгъуху, 20. Хьэрий-курий хьуат дунейри ротмистрым кIэбгьуэ зиуцIу дэкIыжын хуэй хьуащ, сейфым дэлгьри зэрыдэлгьу кьыгганэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 237.*

СЕКРЕТАРЬ (9). 1. (7). Зэхуэс, зэхэшэ я Гуэхугьуэр зэрэпIуэкI щIыкIэр, абы щыжаIэр

зытх цIыху. *Секретару абы тетыр Чокэт, зыкьырымьгьацIэу Анчарэ кьытылгэ гуэрт. Щынэхужьыкьуэ, 22. 2. (2). Кьулыкьу гуэр зи пщэ дэлгьу лажьэ цIыху. Зиггэлэтащхьэ пэтми, а секретарь зи гьуэу пцлар [Пыцкьан] жэхьыл дьдэу жэхьылици арац. КIапсэ кIапэ, 11.*

СЕЛЬМАГ (3). Урысыбзэ: (гьэкIэщIауэ): кьуажэм дэт тыкуэн. *Нэмыцэр «сельмаг» жиуэ зытетха унэ зэгьуэтым кьыбггэдэувылащ. Нал кьута, 245. Клубымрэ сельмагымрэ я зэхуакум дэт унэр арат. Нал кьута, 268.*

СЕЛЬПО (1). Урысыбзэ: (гьэкIэщIауэ). *Еплэ сельмаг. Сельпом траггэуэвэми идэнут [Мысост]. Щынэхужьыкьуэ, 14.*

СЕЛЬСОВЕТ (3). 1. (2). Урысыбзэ: (гьэкIэщIауэ): кьуажэм унафэ щызыщI совет. *Сельсоветым теуэ жаIати, зриггэщIэгьуэкIащ, игьащIэм абы цIэхьуэпсу щыта пэтми [Мысост]. Нал кьута, 226. ЦIэр советскэм зэридзэкIа щхьэкIэ иджыри цIыхур есакьым, псалгэхэри жьIэгьуэйт – председател сельсовета жьIэныр гьуэут, цIыхум я бжэр хуэкьутатэжьым. Нэгъуху, 19. 2. (1). Кьуажэ советым и унафэщI. *Колхоз председател ирехьу, е сельсовет ирехьу – зи и цIэ ираIуэркьым [Мысост]. Щынэхужьыкьуэ, 14.**

СЕЙМЭН (1). УнэцIэ. *Семеныр урысыцIэщ, Сеймэныр тэтэр псалгэм кьытекIащ – ясыр, бытыр Гьыых жиуэ арац кьыкIыр. Лгъапсэ, 48..*

СЕМЕН (5). «Лгъапсэ» романым кьыхэщ унэцIэ. [Сеймэн:] *Семэныр зи унэцIэр си закьуэ? Лгъапсэ, 48. [Сеймэн:] Лгэпкьышхуэ дохьу – псори Семэни. Лгъапсэ, 48.*

СЕМЁН (3). «Лгъапсэ» романым кьыхэщ цIыхухьуцIэщ. *Семёныр урысыцIэщ, Сеймэныр тэтэр псалгэм кьытекIащ – ясыр, бытыр Гьыых жиуэ арац кьыкIыр. Лгъапсэ, 48. [Сеймэн:] Сэ сы-Семёни, зэгьацIэт ар. Лгъапсэ, 48.*

СЕНАТОР (1). Кьэрал Гуэху щIапIэм (сенатым) щыщ. *Хэт сенатор мыIумIафIэр, Иратам доллар Гулгьуэ? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132.*

СЕНТРАЛ (44). ЦIыхухьуцIэщ. «Нал кьута» романым и персонажхэм ящыщ зыщ. *Сентрал цIыхуртIуэ игуэшащ: зыгупым IэцIлар щIатIэну, адрейм хьэдэр щIалгхьэну унафэ яхуищIащ. Нал кьута, 286. Сентрал зэрыфIыр щхьэггэрыту ефэ-еишхэм яхэтыну арат. Нал кьута, 288. Сентрал ГуэмкIэ кIуэри набжэ тIэкIури кьыIуитхьэри жэмьыр, кIуэщIыпкIуэрэ, кьрихуащ. Нал кьута, 290.*

СЕНТЯБРЬ (2). Илгэсым и ебгьуанэ мазэ; бжыыхьэм и япэ мазэ. *Хэт ищIэнт «сентябрь фIыцIэкIэ» иужьым зэдэжэа мазэр кьыхьэну? Кхьэлэгьунэ, 377. Сентябрьрым и 25-м Баку сынэсауэ фэзггэлгэагьуни, жиIэри Гитлер график зэхилгьащи, а графикыр мэлгэлгэж. Нал кьута, 256.*

СЕНЫЧ (6). МафIэ зэщIэзыгганэ тхьуэбзащхьуэ зыпылгэ пхьэ ласкIэ. *Сеныч закьуэ цIэбгганэмэ, Жьыбггэр мафIэм и жагьуэгьуи. Лгъэщым. «Батырыбжэ», 128. [Лы гьусэм:] – Уэрамым удэту нэху бггэщ нэхгэр нэхьыфIы, – жиIэри сеныч пьгганэрэ зытпIлгьыхьэмэ, хьуэаза*

квудей цлэлгквым, хвэквуцквкву квутэжа флэкла. Мелыгыч, 457. Абдежым сеныч зи жытым квизыкыр тутын ефуу арати, зылыгми квуитынукуквым. Шынэхужыквуэ, 64.

СЕПСИС (1). Лвым флей клуам квыхэкI уз. Хвйджэбз флвцлэ квуэгву цыквквут, и цхвэц иквухам и цхвэр хэлву мафлэр кввицлэна хуэдэ: и нэклуцхвэ дахитлым уецыпхвым, уи лэпэр квисын хуэдэ, пвцлэнтлэпсыр тклуэпс зырызу квитрипхвэуэ, и лупэ плвыжыбзэри мафлэм квигвэчачи жыуигвэлэну, сымаджэм зимыцлэжу хэлт, анализхэм квызэрагвэлгвэуэмклэ, и лвым сепсис зэрыхэлгым шэч квитепхвэ хвунутэкквым. Лвпэсэ, 10.

СЕРЕБРЯКОВ (4). Унэцлэщ. «Хвуэпсэгвуэ нур», «Мазэ ныквуэ шхвуантлэ» романхэм хэт персонажхэм шыщ зыщ. Мы цлалэ цыквкву Сосрыквуэ бгвэдэтри Аркашвиц, и адэри и анэри Серебряков лэцлэклэдащ. Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 561. Серебряковимрэ Шцэжоквуэмрэ клэбгву зацлэуэ мафлэгуклэ Рэссейм квуэжу жалэ. Хвуэпсэгвуэ нур, 304.

СЕРЕДНЯК (2). Урысыбзэ ныквуэклэ: зи Гуэжу хуэцлэ, ауэ квулейхэм шымыщ, нэгвуэцлэ квэру квимыгвэсэбэпу шдым телажэ мэквумэшыщлэ. Бэлиэвич-квэмунистхэм цыгвын лей цламылэри, витл-жэмитл лэжвэкуэуэ середнякым я мылэку двыцлэмылусэри – псори тэмэму гурыгвэлэуэн хуейи. Хвуэпсэгвуэ нур, 266. «Алфавит», «коллективизациэ», «культфронт», «кооперациэ», «кулак», «бедняк», «средняк» жыхуалэуэ псалгэ квэжвэхэр дахэ-дахэуэ квамыпсэлгыфми, алфавитым хвэрфу итыр куэдым яцлэ хвуат. Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 504.

СЕРЕДНЯЧ (1). Еплэ **средняк**. – А середняч жыхуилэри сыт авы? – а псалгэр Бэлацэ и тхвэклумэм квызэрицырхвэуэ цлэуатицлэи. Хвуэпсэгвуэ нур, 266.

СЕРИЙНЭ (1). плгыф. Урысыбзэ ныквуэклэ: имызаквуэуэ куэду ящл хвэпшып. [Вадим Анзор зыхуигвэзэу:] Серийнэ производствэ жыхуалэуэ армырауэ нлэрэ? Гвуэгуанэ, 135.

СЕРЖАНТ (2). Дзэм, милицэм квулыквуэ шызыщлэм зэрихвэ цлэ. **Сержант** лгыхвуужьхэм я пашар И гвусэ псоми ятежат. Командир. «Шум и гвуэгу», 43. – Комендатым и макквым зригвэлэту джац; – **Сержант!** Мелыгыч, 467.

СЕСТРА (4). Урысыбзэклэ: сымаджэхэм, улэгвэхэм елээ, дохутырым дэлэпквуэ цыквквубз. **Дохутырым цыгвэт халат хужыбзэ лгызацилэ хвуэжуэуэ и жытми зыгуэрхэр зэрилэри лупицлэти, сестра нэхгыжыыр пхвуэри а халатыр шциудри зыцлэиэклэ дикуац, тумбэм дэлэ халат хужвуэуэ зытэдзар квидипхвуэтри наплэзынлэм дохутырым шитлэгвэиц.** Лвпэсэ, 8. «Халат» жыхуилэр «хвэлэч» жилэ хуэдэуэ квифлэцилауэ лэмэпсымэхэр квэзыт сестрар квэуэлэбжвэиц, зэуагвэжуэуэ стлэлым телэ цыквквубзыр лэмэ, квитралгхээнклэ шынауэ шцлэнур имыцлэуэ и нитлыр квихурт, модрейми маскэр и жвэм гулгыщи, дахэ-дахэуэ жилэр квибгурылуэрквым. Лвпэсэ,

8. **Операцэ цысыцлым деш сестра дримыквунклэ хвуноуши, Тамарэ сыквэджэмэ, мынэхгыфлу нлэрэ жыслати, сыцлэгвуэжат, езы Тамарэ лвэцидэжэци, имылгвэгуупхвэ гуэр илгвэгуэрэ и гур квеклуэмэ жыслэуэ си гугвэр зэрыхэсхыжар нэхгыфлу кввицлэклаи.** Лвпэсэ, 21.

СИВАШ (1). Гуэв (Азов) тенджызым и квухвэплэ лгэныквуэмклэ шылэ лыхвэ, шдым нэхк квыхыхвэуэ. Дэгвуэц хвэцлэ квисхуэклуамэ, Хы Сиваши квиздиклатэм, Зауэм цыгвуэ сигвусамэ, Квэсцлэжынуш, сеплэмэ джатэм. Жэщ хвэцлэ. «Мывэ хуабэ», 97.

СИГАРЭ (8). Быдэуэ зэтешыхвэ тутын, и зы клэпэмклэ нэхк псыгвуэ хвуэжу. **Сигарэ коробкэ зылыг нэмыцэ сэлэтым и автоматыр игвэтлывлэуэ квэклуэ.** Шынэхужыквуэ, 70. Квэзыквуэуэр сигарэми ялэуэ ефуу йофэ. Шынэхужыквуэ, 70. Квэзыквуэм квихвэ сигарэр ягуэшир тутын ириквухуэ псори ефац, зэрыгвэдыхвэишхуэ. Шынэхужыквуэ, 70.

СИГНАЛ (5). Урысыбзэклэ: хвыбар зэрырагвэщлэ, унафэ жыжвэуэ зэрырат дамыгвэ е макк. **Инал квэрита сигналыр Лу квипхвуэтауэ шиферым и сигналым нэхгэрэ нэхгвэижу игвэджэрт.** Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 538. Авы шцлэрт, дауи, машинэклэ квэзыквухыыр, ауэ сигналыр унэм цхвэ кввицлэлуэуэ, жилуэуэ нэмклэ плээрт. Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 557. Баш клыхэ зылыгквым картэм телэбзурэ квэрегвэлгвэуэ: – **Мис макквуэуэладжэм деш танкыр жэциым цызэхуосри зауэцхуауэ дэси, сигналым квипэллэуэ.** Лыгвэ, 410.

СИГНАЛ ГВЭДЖЭН (5). Машинэм илэ сигналым макк егвэщлэ. **Автомобиль квэклуауэ я гугвэр нэгвуэцлэжквым, Лу квэрата сигналыр игвэджэрт, си шхын тлэклур квисхуэцфхэ, жилуэуэ квэригвэжлэуэ.** Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 557.

СИГНАЛ КВЭТЫН (5). Маккклэ е лэклэ хвыбар егвэщлэ. **Налишкклэ квиклэуэ автомобиль квэклуэрт, зээмызэ сигнал квэиту.** Мазэ ныквуэ шхвуантлэ, 525. **Сигналыр квэатамэ, дурэшим дэт кхвуэплэицэри шыхэ епхауэ шцитри квэаутицынт, ар дэжэн хуей лгвэгуэм тетурэ жэрт, зыхуэзапхвэ цаклуэм хуээхуэ.** Лвпэсэ, 70. Куэди дэмыккыуэ, фыныцлэыхвэ хвэцлэциымклэ жыхуалэуэ, сигнал квэатащи, адэклэ-мыдэклэ мэзым хэтахэри квыхоккыж, цыквквубзхэри, бабыи шыр быным ещхуэ, зэклэлгхвэуэжвуэ, я псалгэн зэпамыгвэуэрэ квэклуэ. Лвпэсэ, 79.

СИГНАЛИЗАЦЭ (1). Урысыбзэ ныквуэклэ: сигналхэр зэрэрт лэмал гуэр; хвыбар зэрырагвэщлэ, жыжвэуэ хвыбар зэрырат дамыгвэ е макк. [Локотомш:] **Сигнализацэр цлэгуэжквым.** Нал квута, 302.

СИГНАЛЬЩИК (1). Урысыбзэклэ: сигнал зытыр. **Сигналыщикыр сигнал еуац.** Шынэхужыквуэ, 44.

СИДАС (2). Зи инагкклэ бжызых хвуэ шцлэлэ цыкквуэ. [Квэтау:] **Сидас цыкквуэуэ зыми цымышынынэуэ изотри ирегвуфлэ.** Лвпэсэ, 63.

СИДАСИ (4). Еплэ **сидас**. **Сидасиклэ зэджэр шцлэлэ цыкквуэуэ балиг мыхвуар арац, илгвэ**

пицкГуллГым нэсауэ, и лээкЛэным кыицицЛэдзауэ тхэкЛумэм нэс кыиуцимэ, бжыизих хууэ. Лъапсэ, 32. И ицЛакхуэ гур бзыггэр хуэмшихы, Дэфэрэдж нэхг гунэггэу зыккыхуицЛауэ цытт Гуаицэ, ицЛалэ цыкЛум ялэ дьидэ кведэхэциЛа хвйджэбзу сидаси хгарзынэ хуону фэ зытетыр. Лъапсэ, 34. Дэфэрэдж цыицкЛум цыггэу зэхихауэ цытат сидаси жыхуалэр «Си тЛасэ» жыхуалэр абы кыитемыкЛауэ уиЛэ. Лъапсэ, 32.

СИЛОС (1). КъэкЛыггэ цыиэхэр мащэм иралхьэу яггэфЛэуурэ Иэщым хуащЛ шхыныггэуэ. «Бжыиэхэм вэн хуейр гватхэм явэну унафэ яцЛаиц», «мэкгур нэхг псынЛэу пывуицЛ», «силос гвэтиЛыггынэм егуегурккым» – абы хуэдэ заицЛэиц газетым салтаицхьэу итыр. Нал къута, 220.

СИН (3). Урысыбзэ ныккыуэкЛэ: ккыуэ. Данизэт и урысыбзэр адрейхэми [фызхэми] ккыабыл яцЛауэ: – Бери, син, бери – кушай! «Ккыацтэ, си ккыуэ, ккыацтэ – шхы» – жалэу зэхэтт. Нал къута, 212. [Данизэт:] – Ей, син, бери – кушай! «Ей, си ккыуэ, ккыацтэ – шхы!». Нал къута, 212. [Хьэбибэ:] – Кушай, кушай, наша син на здоров кушай, «шхы, шхы, ди ккыуэ, уи хьэлэли, шхы» – абы ккыифЛиггэкЛыртэккым. Нал къута, 233.

СИНГХ (5). Индием и бгы лээныккыуэ цыиЛэхэмкЛэ цыпсэу лэпккы. Сингх цыиэхэту теггэуэвэ – Беггымбарми ицЛыр хуимыдэ. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжэ», 91. Сингх ухгунум илэиц пЛалгэ. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжэ», 91. ТмаккЛэици сингхэр хууэ Ккыиггэзэжмэ, бийм емыуэ. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжэ», 91.

СИНДРОМ (1). УрысыбзэкЛэ: узым и нэщэнэ зыбжанэ зэггусэу. Ялэм фадэм нэхг хуэпабггэр цыиухуэр арамэ, иджы цыиухуэм ккыаилэрымыху цыиухубз дапицэ ухуей, уеблэмэ ныбэм ирицила сабийм фадэ синдромкЛэ еджэу уз ккыицеуалЛэ ккыохуэ. Лъапсэ, 44.

СИНДУР (6). Индием щекЛуэкЛ хабзэ: ицЛалэм и ккыэщэным и натЛэм сэхусэплкЛэ дамыггэу трешЛэ. Синдур пльыжэ тЛэкЛуу натЛэ ваггэуэр ТезггэкЛыжыници эфЛэклаиц. Синдур. «Батырыбжэ», 83. Иэицэхуэ си Иэицэм ккыирилхьэну Араиц си дэлэхум игу ккыаилэр Синдур пльыжэ тЛэкЛуу натЛэ ваггэуэр ТезггэкЛыжыници эфЛэклаиц. Синдур. «Батырыбжэ», 84.

СИНКЛИТ (1). КкыулыккыуицЛэ щхьэхуэхэм е цыиуху хэхэхэм я зэхуэс. Пицэдджыжыым жкыуэ ккыаилэу жыхуалам деж сыносри псори зэхуэсауэ сарохьэлЛэ, Камизэхэ япхуэ ЛэтЛифи я пашуэ дохутыр заицЛэу синклит зэхэтым ящыцу сэ ккыиспэлгэр Аннэ Павловнэ и заккыуэу ккыицЛэицЛынуиц. Лъапсэ, 10.

СИНОП (1). Тыркум и ищхгэрэ лээныккыуэмкЛэ щыЛэ ккыалэ. Ккыетау ккыэралыггэуэ Иэджэми цыиЛалэ, цыиухум я пЛалгэ еицЛэ, мызэ-мытЛэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хвйджэбз цыиЛыу ицэну ишээрэ куэдрэ кЛуаиц, а зэкЛуахэм, тхьэм еицЛэ, нэ узыр ициггэуэтар – и нитЛыр ноби мэуэ, дахэ-дахэуи илваггужырккым, накЛэпсыжэ хьэлэли, и ккыуэрлэху цыиЛэ зыхуэггэуэауэ цыитари лкыубыдым яубыдри Мысыр шацауэ

мамлюккыдзэм хэту жалэ ищхьэкЛэ, и нэм иггакЛуэрккым. Лъапсэ, 62.

СИРЕНЭ (1). Урысыбзэ ныккыуэкЛэ: сигнал зэрат, Гуэхуггэу гурэ щхьэкЛэ хкыибареггашцЛэу ккыат маккы. Иринэрэ Анчарэрэ аптекэмкЛэ яггэзауэ паркым дынэсаккэу цыиЛалэм, сиренэ маккы тхьэкЛумэЛупсыр Гуиуду зэхихаиц. Нал къута, 279.

СИРИЕ (1). КкыэралыицЛэ (Щам). Сирием цыиЛэ си ныбжэеггэуэхэм яхуэстх жэуап. ЛЛыккыужэ хкыибар. «Мывэ хуабэ», 178.

СКАЛЬПЕЛЬ (3). УрысыбзэкЛэ: хирургккыэм ккыаггэсэбэп сэ жан цыиЛыу. Иджы абы хуэдиз зи дахаггэу природэм и ИэицЛалгэ ккыабзэм скальпелкЛэ сыхэлэбэу зэЛызггэхьэн хуейиц, сЛыггэ сэр ккыээзггэишэрыуэу зэггэуэзбкыиЛыну си мурадым си нитЛыр тызоубыдэ. Лъапсэ, 20. Псори цыиЛ хуаиц, анастезиологым жиЛэр зэхыбохыр: «бауэ, тЛысэ», «ину жкыыр зыжээдэишэ», «иджыри зыжээдэишэ». Сэри скальпелыр ккыэсицтауэ, си пашхьэм илэ хвйджэбз ицЛанэм соллэри сигуЛэ соггэицЛалгэуэ мы цыиЛыубзу дахаггэкЛэуи нэгур зыггэджылыр джэгуалгэ зыицЛам и фэр дауэ ИэбжьанэкЛэ зэрытомыхынуур жкыисЛэу. Лъапсэ, 20.

СКАМЕЙКЭ (2). Урысыбзэ ныккыуэкЛэ: тетЛысхьэпЛэ. [Алыджыккыуэ] Скамейкэ ищытици солЛыс. МелыЛыч, 459. Комендатыр и тЛысытЛэм мытЛысыжу скамейкэ кЛыккыуэ мылицэм ккыаишэр зытраггэетЛысхьэм тетЛысхьэри, и шырыккыуэм еплэу жиЛалэ [Алыджыккыуэ хуэггэзауэ]: – КкыэтЛыс моуэ. МелыЛыч, 464.

СКЛАД (19). УрысыбзэкЛэ: зыгуэр щаккыуэм, шаЛыггэу гвэтиЛыггынЛэ. [Алыджыккыуэ:] Сэри си складым хкыаку ицЛэзггэуэуэ ядэртэккым, ицЛэзмыггэуэвэмэ, ицЛыЛэм сыицЛукЛыккыуэ жэицЛэ. МелыЛыч, 461. [Алыджыккыуэ:] Си складым жэици махуи сыицЛэси, шырыккыуэу яцЛыр ккыаилэсхэрэ зратыпхьэм есту. МелыЛыч, 461. Иджы и ицЛалгэуэри общежитици, и ицЛыур классици (унэ зэтетым), ицЛантЛэми шэиц, дэтици, ари тЛууэ зэтетици, и ицЛалгэуэри боици, ди ицЛэзгуалэжэу псы ккыызэрытишэр ицЛэтици, унэм и ицЛыур складици. Зи лээрыггыпс тЛыггэуэ, 522.

СКОРЭ (3). Еплэ скорэ помощь. АрицхьэкЛэ анестезиологыр район гуэр яшаиц жалэри яггэуэтаккым, цыиыккыуэм, Аннэ Павловнэ эфЛэзггэкЛэ зэриЛэр ккыиггэлггэуэаиц, адэкЛэ-мыдэкЛэ телефонкЛэ псалггэуэрэ зыхуей дохутырыр ккыиггэуэтри «скорэр» иггэкЛуаиц ккыаишэну. Лъапсэ, 13. Мис абдежиц «скорэр» ккыэсу Сэлимэ сымаджэицым шашар. Лъапсэ, 27.

СКОРЭ ПОМОЩЬ (1). Дохутырккыэр сымаджэм ялэ деж ириккыуэу, ахэр сымаджэщым ккыаршэу ялэ машинэ псынцЛэ, дэлэпккыуэггэуэ псынцЛэ. [Дохутырым:] «Скорэ помощь» дызэрысым и моторым ккыицицЛалэ тцЛэрккым. Ггэуэгуанэ, 127.

СКОРОСТЬ (1). УрысыбзэкЛэ: машинэхэм, тракторккыэм я зекЛуэкЛэр зэпэц зэралэ. [МэмэтицЛалгэуэ Сеймэн жириЛэу:] Скоростыр араиц жыхуэсЛэр, етЛуанэррейр лудзэ. Лъапсэ, 48.

СКОРПИОН (4). УрысыбзэкЛэ: шккыуэхэ зилэ бэдж лэпккы. Скорпионыр адэкЛэ елаиц, мыдэкЛэ

еИаиц, кIуаиГэ имьИэукъыициИэм и шэрэзыр и цхьэм хиукIэжри кIэзыу асыхьэту лIаиц. ХьэщIэ лъапIэ, 402. Псынэм деж дыцетIысэхам мафIэ тIэкIу тицIат, хьэлывэ кыздетхьэжьар дгъэхуэбжынуи, Алыхьым еицIэ Шамум кызырилгъэгъуар: ашыч хыфIадэжа гуэрэм и цIагъым скорпион цIэсу кылгъэгъуаиц. ХьэщIэ лъапIэ, 401. Шамум скорпионьр пиахъуэм тригъетIысхьэри ихъурегъкIэ мафIэ дэп къригъетIылгъэиц, дэри детIысылIаиц тIэгъэгъэицгъэуэнуи дотлэ. ХьэщIэ лъапIэ, 402.

СЛЕДОВАТЕЛЬ (4). Хабзэншагъэ зезыхьа цIыхум и Iуэху зезыхуэ кIулыкIуэцIэ, милицэм и лэжъакIуэ. Армырмэ, Сэлимэ [хьыджэбзым и цIэр арат] кыкIэлъыкIуэр, кыицIэутицIэр куэдънут, абы иицIыIужкIэ хьыджэбзым суд Iуэху кылыгъыуэкIэм, следователь сьитхэри кьэкIуэнкIэ мэхуэ, уеблэмэ сэр ицхьэкIэ зэпхьажьаIыкIуэ зэхэсхаиц «и цхьэм цошынэжри зефыицIыж» жалэу. Лъапсэ, 22. Уголовнэ кодекс жытIэнуици, гукIэ еицIэ, езым [Ботэх] зэхилъхьа хуэдэу, зыгуэркIэ следователь и ужьым кыхьэмэ, хейуэ зэрхьэкIын гъуэгу кьегъуэтыф, следователым и Iуэхур фIызэхгъэгъэзырхьри. Лъапсэ, 96.

СЛЕДСТВИЕ (2). Хабзэншагъэр кызызэрхьуа, зэркIуэка шIыкIэхэр зэхэгъэкIыным ехьэлIа Iуэхугъуэ. Следствие пIалгъэр икIауэ ягъэкIуэниэну палъхьэнур ямыгъуэту, лажьэ зимыIэ лIыр цыст, хабзэм зэржылэмкIэ, кьэутIыицыжын хуейуэ. Зи лъэрыгъ тIыгъа, 525. БетIал мурад иицIат: Бахъсэн кыицыгъуар зи зэраныр Кьэтхьэн Назир трикIуэу Центрым нигъэсыну, следствие пIалгъэр икIати, кыицIагъэгъэуэн ицхьэкIэ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526.

СЛИШАТСЯ (1). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: дэIуэн. – *Што слышится не хотимся, старшимися боимся? – жиIэри Бот езым и урысыбзэмкIэ кьэпсэлъаиц, псалгэ кьэс «ся» пигъэуэу. «Ло уедэIуэну ухуейкьэ? Старшынэм уицышынэрэ?» Хьуэпсэгъуэ нур, 249.*

СЛОВАРЬ (17). УрысыбзэкIэ: псалгъалъэ. И [Жансэху] словары, амдэчым еицхуэ, укъуеят. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 599. Жансэхуэ и словары аргуэру кърихри псалгэ гуэр лъыхуэу хуежъаиц. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 552.

СЛУШАЙ (1). УрысыбзэкIэ: едаIуэ. [Локотош отрядым захуигъэзауэ:] *Слушай приказ Верховного Главнокомандующего! «ЕдаIуэ главнокомандующэ нэхъыицхьэм и унафэм».* Нал кьута, 257.

СЛЫШАЛ (1). УрысыбзэкIэ: зэхэсхац. *Старик, я слышал много раз, Что ты меня от смерти спас. «УлIэну дадэм уихъумаиц – Уэр ицхьэ ар жалэу сигу кьинаиц».* Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 607.

СЛЫШИШЬ (2). УрысыбзэкIэ: зэхэпхрэ. [Матренэ:] *Да киш отседова, слышишь, ты, Лю. «Iуки мыбдеж, зэхэпхрэ, уэ, Лу».* Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 555. [Къаджэрий тхылгъым кьоджэ:]

СЛЮЖЬ (1). цIэп. слIо. Чачэ мэгъумэтIымэ: – *Слюжэ, «шыпс», «лэпс» жиIэу цIэстхьанур.* Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 505.

СМЕРТЬ (1). УрысыбзэкIэ: лIэныгъэ, ажал. [Къаджэрий тхылгъым кьоджэ:] *Старик, я*

слышал много раз, Что ты меня от смерти спас «УлIэну дадэм уихъумаиц – Уэр ицхьэ ар жалэу сигу кьинаиц». Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 607.

СМЕРШ (4). УрысыбзэкIэ, гъэкIэшIауэ (смерть шпионам): совет кьэралым и дзэм тIасхьэ шIэхынымкIэ яIа IуэхушIапIэ. [Зулкьэрней Локотош зыхуигъэзауэ:] *Ухуеймэ, сэри «смершым» я деж нэгъэгъэсыфинуиц [уи Iуэхур].* Нал кьута, 248. [Зулкьэрней Локотош жриIэу:] *Армэм бгъэгъэмэ, «смерш» отдельым уи Iуэху зэхагъэкIыху уаIыгъынуиц.* Нал кьута, 248.

СМИРНО (4). УрысыбзэкIэ: захуэу (увын). *Зигъэпсэхури командэ итаиц [Локотош:] – Отряд, смирно! «Захуэу фьув!».* Нал кьута, 257. *Аргуэру командэ ятыр: – Смирно! Нал кьута, 257. Афицар гуэри утыкум кылгъадэри и сэихуэр кьихауэ кIияиц: «Смирно!» «Захуэу фьув!».* Хьуэпсэгъуэ нур, 125.

СНАЙПЕР (4). УрысыбзэкIэ: фочауэ Iээ. *Езы тIури мауэ, машинэм исхэм ар зыиу кьаицхьуркьым, сьиту жыпIэмэ машинэм абы хуэдицкIэ дрехуейри, абы исым уснайпер дьидэми ихутегъэхуэнукьым. Шынэхужьыкьуэ, 67. – Еуи кьеудых, – жиIэри Мухътар снайперти, унафэ хуаицIаиц. Шынэхужьыкьуэ, 70. Снайперым зэрзыгъэгъэпцIур кьаицIаиц. Шынэхужьыкьуэ, 70.*

СОБЭ (4). ГъуцI хьэку цIыкIу. *Пэшыр иггъэплъыну собэ гуэр игъуэтатэмэ арат, уэнжакьыр ицхьэгъубжэмкIэ дэгбэгъэми, ягъэ кIынукукьым. Нал кьута, 236. [Алыджыкьуэ] ПыицхьэицхьэкIэ собэ цIыкIу ицIызогъэуэ [складым], уэнжакьыр ицхьэгъубжэмкIэ дэгбэгъауэ. МелыIыч, 461. [Алыджыкьуэ] Шхын тIэкIу згъэхьэзырхуэ, унэри кьеггъэплэ, жэц хьурэ сьыицгъуэлъыжым деж собэр ицIызохьэжри си пIэм чырбыш пльыжэ гъэхуэба хьозолъхьэ. МелыIыч, 461.*

СОБРАНЭ (10). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: зэгъусэу зы гуп унафэ гуэр кызыздацтэну е Iуэхугъуэ гуэрэм тепсэлъыхьыну зэхыхьэн. *КIэцIу жыпIэм дьыгуэпшыхь дьызэрзызурьIуам хуэдэу, нобэ парт собранэм унафэ тицIаиц. Алъхьэ, 64. Елдар ноби и гум ихуатэкьым а собранэм кърихьэлIа кьомым жалари я цытыкIари. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 587. Хэт я собрани яхэгъэхьэ – Сыхьэт сабыру цымысыф: Дзубжытхеймэ, паицIэм хохуэ, Къеубжытхэхэмэ – жьакIэр псыфци. Зы критик гьуамэ сэ соцIыхур. «Дамыгъэ», 219.*

СОБСТВЕННОСТЬ (1). УрысыбзэкIэ: зыгуэрэм ей, зи унафэ ишI мылгьку. *Сантрал машинэм итIысхьэжаиц: – НтIэ, зиунагуэрэ, социалистическая собственность жыфIэурэ игъаицIэм ди тхьэкIумэр фIуэнтIаиц.* Нал кьута, 291.

СОБИТЭ (6). Урысыбзэ ныкIуэкIэ: цIыхум е цIыхубэм я гъацIэм кыицыгъуэ Iуэхугъуэ гуэр. [Авторым:] *«Бахъсэн событэкIэ» зэджэр зи нэгу ицIэка кьытхэтт.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 523. *«Бахъсэн событэм» и ужькIэ румын пхьаицIэр яхуэIыгъагъым.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527.

СОВЕТ (11). УрысыбзэкIэ: кьэрал Iуэху зезыхьэ, зэфIэзыгъэкI орган. [Кьэрэлъаиц:] *Советым я писарыр си нэIуасэиц.* Нэгъуху, 6.

Къэзакъ инэралыжыу Караулов жыхуаIэм дзэ зэригъэпэциныу жаIэ, щыгъыр зыгуэшынуу зи мурад «советхэр» зэбгърихуну, пацтыхыу игъэувыжыну. Хьуэпсэгъуэ нур, 157. *Налишкыи КъалэкIыхьми «совет» фIацауэ къэрэхъэлъкъыр зыхуей гуэр щауауащ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 157.

СОВЕТ ВЛАСТ (8). КъэралвластIэужыбгъуэ. [*Астемыр Лу жриIэу:*] Си закъуэтэмэ, Совет властыр си щыIыб илъу къысхуэхэрэт? Хьуэпсэгъуэ нур, 307. *Къалмыкым Iуэхур утыкум кърелъхъэ, Бахъсэн щызэрызехъам я мурадар цIыкIуфэIукъым, абы хэтар тезыгъэгъушхуэу я гум къишхыдыкIар Къэтхъэн Назири, колхозыр идэркъым, Совет властыр икъутэжу шэрихэт хабзэм тету псэуэ иригъэжъэн и хьисэци, жиIэу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. Ариц ди гъацIэм и кжежъапIэу Совет властыр къыцIэтлътэр, Илгъ ар ди гум – догъэлъапIэ Псоми хуэтицIу дэ гулътэ. Лъэпкъхэм я дамыгъэ. «Партыр ди пашэу», 50.*

СОВЕТ ПРАВИТЕЛЬСТВЭ (2). Совет къэралым щыIа правительствэ. [*Кодоевым и гупсысэ:*] Ариц, моуэ къезгъэжъэни: мычэму бэлиэвикIартымрэ Совет правительствэмрэ, езы Сталин дьди фIыкIэ къытхуэупсэну зэрыщытыр нэрылбагуу ицIу, Совет правительствэм къэрал мыхъэншхуэу зиIэ унафэ къишхуащ, Севернэ Осетием зиубгъуа, зиужъа зэрыхунум теухуауэ. Лъапсэ, 88.

СОВЕТ СОЮЗЫМ И ЛЫХЪУЖЪ (1). СССР къэралыгъуэм нэхъ цIэ лъапIэ дьдэу иIэу шытащ, Лыхъужыгъэ зезыхъахэм хуагъэфашэрт. Совет Союзым и Лыхъужъ Къардэным хузотх. Шыхулбагъуэ. «Шум и гъуэгъу», 14.

СОВЕТСКЭ (69). СССР къэралыгъуэм гъэкIэщIауэ зэреджэу шыта. Советскэр хуабжыу тэмэкIыкIыхьми. Хьуэпсэгъуэ нур, 312. *ЩыIэ ивэн зэримыIари дзэй ирелъхъуэ, Советскэм щыIы кърет.* Хьуэпсэгъуэ нур, 249. *Советскэм и бийуэ щытар шынауэ япэ иту цыхыкIа къэхъуащ.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 571.

СОВЕТСКЭ ВЛАСТЬ (18). *Еплъ Совет власт.* Урысыбзэ ныкIуэкIэ. *Езы Гитлер хъэдэIусынишэу Советскэ властыр ицIилъхъэну мэпIэцIеиш.* ЩынэхужыкIуэ, 11. *Иджы Советскэ властыр зэрыуу, Бурун лъэмыжышхуэ тетлъхъащ.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 536. *Советскэ властыр зи нэу, зи псэу мащIэ щыIэ.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 544.

СОВЕТСКЭ СОЮЗ (1). Республикэ пщыкIутхуу зэгъуэу шыта къэрал. Советскэ Союзым кIуэ кхъухьыр IукIыным тIэкIу дьдэт кэнар. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 667.

СОВЕЩАНЭ (3). Щхъэхуэу зыгуэрэм теухуа Iуэхугъуэ гуэрэм щытэпсэлъхъэ зэIушIэ. *Iужымы советчанэм хэтам я гум къэкIыжат Къэтхъэн Назир и джэдыгум фочышэ пщыкIузрэ зыпхыдзауэ зэрыщытар.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. *Эвакуироватъ яхуэмыщIа Iэщыр арагъэни, – жиIэри Апчарэ и гум къэкIыжащ Къуцхъэхъу щекIуэкIа советчанэр.* Нал къута, 228. *Советчанэм ицIадзэным и пэкIэ командирымрэ комиссарымрэ*

приказым Iэ традзащ, зауэ екIуэкIам лIыгъэ щезыхъахэм фIыкIэ я цIэ ираIуэу. Нал къута, 304.

СОВИНФОРМБЮРО (2). УрысыбзэкIэ гъэкIэщIауэ: Советскэ хьыбарегъащIэ бюро. *Апчарэ дзэкIуэм тету, ицхъэукъуа е мьыцхъэукъуа и IэмыщIэм Совинформбюром и сводкэр иту газет илгъи и гум къэкIыр хузэхъамыхуэ мэгупсысэ.* ЩынэхужыкIуэ, 51. *Совинформбюром квет:* «... Зауэр Куцевкэ деж цокIуэкI», – жиIэу. Нал къута, 220.

СОВСЕМ (1). *нареч.* УрысыбзэкIэ: и кIэм нэсу. [*Къалмык фызым жиIэу:*] – *Совсем темно будет – приходи будет.* «КIыфI хъупэмэ, къакуэ». Нал къута, 243.

СОВХОЗ (7). УрысыбзэкIэ, гъэкIэщIауэ: мэкъумэшыщIэ IуэхушIапIэшхуэ. *Шыр зрата совхозым Бекъан яфIэнауэ шытащ.* Нал къута, 272. *Совхозым директору тетым ар [Бекъан жиIэр] идэртэкъым: – Берычэт бесын, дыгъужыым и жьэм жьэдэлъ лыр къыжъэдэтхыи узот, жыпIэу арактэ?* Нал къута, 273. *Iэщым ирагъэишхунур пасэу зэпэубыда хъуауэ колхоз, совхозхэм я Iэщыр мясокомбинатхэм яху зэнытт, ямыгъэишхэн ицхъэкIэ.* Мелыгъ, 461.

СОКУ (11). Шым и пщэм тет цы кIыхьыр. *Къатежмэ, жысIэу сокур сIыгъыу Сыктепсыхыни схулгъэмкI.* Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205. *Къарэр бгъэлгъэхумэ, уи шы соку Жыи щыIухумэ, налгэ хуудын? ЩIэпхъуэжахэр.* «Шум и гъуэгъу», 53. *Зи бжъакъуэ е зи соку къыпIэрыхъар умьутIыци, сынэсыхукIэ... Хьуэпсэгъуэ нур, 255.*

СОЛОВКИ (6). *Еплъ Сэлэвки.* *Соловки яшэр псы езгъэфаш, щыжысIэм, зэхэзыхым яфIэгъэщIэгъуэну къызэуицIырт.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520. *Соловки яшэр дгъэхъыбарурэ пицэдджыж гуэрэм агроном ицIалэу дезыгъаджэр классым къыщIыкIащ, гъусэ иIэу.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520. [*Авторым:*] *Абы [хъэщIэм] жиIэу зэхэтхаш Лыгъур Ибрэхъиму хгъарзынэу дезыгъаджэу щытар Соловки ицIагъэкIуар.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 523.

СОЛТАН (3). «Нал къута», «ЩынэхужыкIуэ» романхэм къыхэщ персонаж; цIыхухъуцIэ. – *Хуламбаев Солтан уи деж сыкIыгъэкIуащ, – жиIэри Чокэ мащIэу къелусащ Апчарэ и Iэблэм.* ЩынэхужыкIуэ, 46. *Узигагъуэм къыхуишхуэ Солтан и махуэр, – жиIэри Апчарэ и псалгъэр иухащ.* Нал къута, 227. *Кубанцевымрэ Къулымрэ эшелоныр хъэзыр хъуарэ мыхъуарэ зэхагъэкIыху, политотделым трагъэува Хуламбаев Солтан унафэ ищIащ, пIалгэ имыIэу грузовик ягъэуу трибунэ ящIыну.* ЩынэхужыкIуэ, 41.

СОМ (57). Апэситху, тумэным и Iыхъэ пщIанэ. [*Илас АлыджыкIуэу къыжриIэу:*] *Сом мин пщыкIутI уи жыным иплъхъэмэ, уи Iупэм къеуэн уи гугъэ?* Мелыгъ, 470. *КъэрэмырзэкIэ зэджэр сэрац: къащтэ сом мин [и нэм къыфIэнар къегъэувиIэ].* Лыгъэ, 408. *Нобэ ахъиэ мелуан игъуэтами [Абу-Деруши], къимылэжъауэ сом хэлъкъым.* Кхъэлэгъунэ, 373.

СОНЭ I (6). *Еплъ сван.* Сонэ инэрал цIыкIур кIийуэ псалгъэрт, псалгъэхэр зэхипIытIэ хуэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 373. [*ЯкIуб:*] *Сонэм я деж дэнэ*

квэна, Мэшиквэу дьдэ укIуэ хгунуквэм. Нал кьута, 305. [Квэзджэрий жиIэу:] Урысуи, сонэуи, журтуи шрет, удихьэхамэ – арац. Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 529.

СОНЭ П (5). ШыпIэцIэ. Грузием (Куржым) и кьухьэпIэ лъэныквэуэмкIэ шыIэу сонэхэр щыпсэу щIыпIэ. *Я мурадыр кьэхьулэмэ [кьуришыр пхакьутыкIыну], Iэцу кьэнар бгым щхьэпрахунурэ Сонэм яхунуиц.* Нал кьута, 228. [Бекъан Апчарэ жриIэу:] Шыбэ гуартэр Сонэм тхун хуеиц. Нал кьута, 229.

СОНДЭДЖЭР (15). Хьэпшып е нэгьуэщI зыгуэр кьэзыщэху, зыщэж, ар фейдэхэкIыпIэ зыщI цыху. *Хэт мэзауэри фронтым щыIэиц, хэт сондэджэру ежьэжаци.* Нал кьута, 228. *Абы сондэджэрыным фейдэ кьригьэцIауэ и гуфIакIэр хуабэ хьумэ, Нурхьэлий и шханIэм кьакIуэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 205. *Аракъэ я гум темыхуэр – сондэджэру цыхуи я фэр ирех, жалэри.* Нэгьуху, 35.

СОНЯ (1). «Тепщэч кьэзылгьэтыхь» тхыгьэм кьыхьэщ цыхубзыцIэ. *Телджрам ськьэуаиц; «Си Хьисэу си нэ, си псэ, кьэу хьарзынэ цыкIу бгьуэтаиц, уи цIэ фIэсцIэмэ, си гуапэт, Соня».* Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 162.

СООТВЕТСТВУЮЩЭ (1). *плъыф.* Урысыбзэ ныквэуэкIэ: зыгуэрным пэхьу. [Сентрал Хьэбибэ жриIэу:] *Кьудэ кьыпIысхын уи мыгугьэ. Аркьэ ттулэкIэ, соответствующэ закускэ цIыгьуу.* Шынахужьыкьуэ, 9.

СОРТ (1). УрысыбзэкIэ: зыгуэрным и лIэужьыкьуэ. [Мэмэт-цIакьуэ:] *Сталиныр кьепсри нартыхур и пэм кьихуаиц – зы сортиц а тIур я инагьыр зырыми.* Лъапсэ, 49.

СОСИСКЭ (2). Нэкулъ псыгьуэ. *Варварэ Романовнэ цыхубзыи и пульсыи еплэмэ – экстраси зацIэиц, итIани дыиц IэлъыныишхуитI дохутырым и халат жыпым кьредзэ, «зыр Дэфэрэдэж ейиц» жеIэри, арицхьэкIэ Варварэ Романовнэ IэлъынитIри фызыи и Iэпхьуамбэ сосискэм еицхьым фIекьуэри, цыхубзыр жеиц щхьэкIэ мастэ хьури кьоувьж.* Лъапсэ, 18. *ЛэтIифэ и Iэпхьуамбэицхуэ сосискэм еицхьымкIэ «Дэфэрэдэж» жыхуиIэ псалгьэм толэбэ, абы хуэдиз цыуагьэ сэ зырызмицIынуиц ицIэ нэтрэ.* Лъапсэ, 24.

СОСМАКЪ (4). УнэцIэ; «Нал кьута» романым щыщ персонаж. *Сосмакьыр абы хуэдэу зэпсэлъар Бекъан и закьуэт.* Нал кьута, 15. *Сосмакь ТIалиб архив зыгьэсыи яхэту илгьэгьуа щхьэкIэ Апчарэ бгьэдыхьакьым.* Нал кьута, 216. *Сосмакьым тхьэ иIуэрт, Iэцыр икIэцIыпIэкIэ ТэрчкIэ дымыхум, хькIуэдауэ.* Нал кьута, 238.

СОСРЫКЪУЭ (137). **1.** (135). ЦыхухьуцIэ, «Мазэ ныквэу щхьуантIэм» кьыхьэщ персонаж. *Псори дыхьэшхаци, ауэ зыми и фIэц хьуакьым жиIэр и фIэцу жиIауэ.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 612. *Сосрыкьуэ кьыицхьэракьуэнкIи хьунт Жансэхуэ и пыIэ бэлацэжьыр.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 613. *Цыхубз пелуану уэ нэхь ухьунут, жаIэуи Сосрыкьуэ а рольр хуагьэфэцати, зихьуницIакьым, идаиц, сьиджэгуиц, жиIэри.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 614. **2.** (2). *Нарт эпосым*

щыщ лIыкьужь. Зэуэн сэ си псэр цызгьэцIакьым – Сосрыкьуэ лъыкIэ срыкьуэици. *ЖыIэт, мыпхуэдэу щхьэ сьызэщрэ. «Шум и гьуэгу», 47. СосрыкьуаицIэм Жаниэрхьыр Бийм хуигьэпсауэ хьэзыру Бгым тетиц, зэхиукIауэ и нэцхьыр – Кьыдоджэр зауэм дишэну.* Ноябрьрым и 4-м 1942 гьэм. «Шум и гьуэгу», 18.

СОТНЭ (6). Урысыбзэ ныквэуэкIэ: цыхуицэ хьуэ зауэлI гуп. *Сотнэр зезыиц командирхэр ялэ итт, нэхь шыфI тесу, езыхэми тIэкIу загьэбэлыхьу, я дамэтелъи я шыгьэцIыви – псори зэцIэлыдыу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 125. *Полъкур зезыиц граф Воронцов-Дашковыр инэрал лы фIыцIэ цыкIум бгьурицу зы сотнэм еплэмэ, адрей сотнэмкIэ екIуэкIыурэ, шухэр зауэм кIуэным зэрыхуэцIар зригьэлгьэгьуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 126. *Псори зэфIэкIа иужь, шуудэр параду блэкIын итэкIэ, сотнэ кьэс я командирым рапорт кьритаиц Воронцов-Дашкову зи бгьэр орденыи цIигьэнам.* Хьуэпсэгьуэ нур, 126.

СОХРАННЭ: СОХРАННЭ РАСПИСКЭ (4). Хьэпшып е псэуцхьэ гуэр зэрыпхьумэнумкIэ Iэ тедзэжауэ тхыль. *УIэгьэ хьуахэр фIагьэжыжри акт яцIаиц, сохранны распискэм пэувын хуэдэу.* Нал кьута, 226. *Джылахьстэнейи я Iэцыр сохранны распискэIэ ягуэшауэ жалэ.* Нал кьута, 237.

СОХЪУСТЭ (14). Мыдрисэм щеджэ. *Молэми цыхур зэхуицэсауэ нэмэз ирегьэцI, сохьустэхэм зэчыр жалэ.* Лъапсэ, 120. *«Хэту иIэрэ уэрэдьыр зыхуаусар?» – жалэу иIэуицIэмэ, кьэбэрдэи сохьустэ иIалэм и гугьу яцIырт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 160. *Хадэм кьыицIыжьым, Лу имыицIэххэу и дамэм зыгуэр кьытелэбаиц: – Дэнэ укIуэрэ, сохьустэ? – жиIэри.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 593.

СОЦИАЛИЗМЭ (1). Урысыбзэ ныквэуэкIэ: кьэралым и ухуэкIэ. [Квэзджэрий:] – *Тхыль итхьу жеIэ Инали, социализмэр зыцIысыр кьызыгурьыиуэм кьагуригьэIуэну.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 570.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ : СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ СОБСТВЕННОСТЬ (1). Социалистическэ ухуэкIэ здэщыIэ кьэралым ей. *Сентрал машинэм итIысхьэжаци: – НтIэ, зиунагьуэрэ, социалистическая собственность жыфIэурэ игьаицIэм ди тхьэкIумэр фIуэнтIаиц.* Нал кьута, 291.

СПАС (1). УрысыбзэкIэ: ськьэбгьэлащ. *Старик, я слышал много раз, Что ты меня от смерти спас. «Лыжь, сэ куэдрэ зэхэсхаци, Уэ лэныгьэм сэ ськьэбгьэлауэ».* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 607.

СПАСИБО (2). УрысыбзэкIэ: тхьэм уигьэпсэу. *Астемыр жиIар и гуапэ хьуати [Натаиэ], «спасибо» псалгэ закьуэм фIэкIа хужьIакьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

СПЕКТАКЛЪ (65). УрысыбзэкIэ: театр гьэлгьэгьуэныгьэ. *Кьэзмай спектакль жыхуаIэр бжэгьукIэ кьраудми ицIэркьым, итIани нэхь нэжэгужэ кьэхьуаиц: – Хьарзынэц, Квэзджэрий.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 621. *Езы Квэзджэрий тIэу-ицэ кьэкIуаиц, спектаклыр зэрагьэхьэзырым еплъыну.* Мазэ ныквэу щхьуантIэ, 626. *Ташарэ*

Лурэ зэггүсэу Шхьэлмывэкгүэ каникулым кьэкгуэжу, спектаклыр яггэувыну зэгурылуауэ, кьэсыжри, Тинэ цымылэу кьыцлэклат. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 629.

СПЕЦИАЛИСТ (1). Урысыбзэклэ: Иэцлаггэл. *Езы Анна Павловнэр мацлэ цлэккым сэ зэрысцыхурэ, иджыри кьэс зэи сизу ебгьаккым, хуабжыу специалистыфлц, псэрэ гуклэ и луэхум етац, зытеува гьуэгуми кьыпхутеклгынуккым, арауу кьыцлэклгынущ и кьулыккым зилэтыну псоми хуаггэфаццурэ и луэхур кьехуэха иджы цлэхьуар.* Лгьапсэ, 11.

СПИРТ (1). Урысыбзэклэ: мафлэм флгуэ ис, алкоголь куэд зыхэт, крахмалрэ фошыггурэ зыхэлтэ продуктхэм кьыщлэху тклуатклуэ. [*Дэфэрэдж Сэлимэ жрилуэ:*] – *По спирт кьабзэ дьдэ жьплэнущи, дилэц, Лгьапсэ, 43.*

СПИРТОВКЭ (1). Урысыбзэ ныкбүэклэ: спирт иту зэраггэнэху, зэраггэхуабэ хьэшшып (прибор). *Арихкьэклэ адэклэ жилэнум намыггэсуи [Мэмэт-цлэккүэ], бжэр кьылуахри Раисэ Муратовнэ янэ иту, Иэнзэхэ цлгьухбзхэр гьэцлэрэцлгьауэ кьыщлгьыац, лгьагэу Иэта подносыхуэуэм лы гьэжвар дзасэм зэрыфлгьуам хуэдэу пьцылэ цлгькүм ещхьу, пьцылэ цлгьаггым спиртовкэр пыггэнэрэ кьыггэнэхуу ялгьгьу.* Лгьапсэ, 92.

СПИСАТЬ: СПИСАТЬ ШЦЫН (3). Урысыбзэклэ: үзэримылгьыр кьэггэлгьаггьун. *Шьтлу а хьыбарыр зэрызэхихуэ акт кьом кьыхьац, Иэц ллар списать цацлгьн хуейр кьэса и гуггэу. Нал кьута, 276. И Иэр тедзгьауэ бланк егуэири кьеклгьхь [Шьтлу], Иэц ллар фэр-фэру списать фцлгьы желэри. Шьнэхужькькүэ, 52. [Шьтлу Анчарэ жрилуэ:] Мэ бланк зьбжани Иэц псэхэллэ хьур списать цлгьы. Шьнэхужькькүэ, 58.*

СПИСКЭ (3). Тхыггэу шьгьу кьрабжэклэ гур. *Документ сьтхэми уцлэуцлгьныр зьми шьццтэккым, списокэ кьудей ялэтэккым [детдомым кьаши сабийхэм]. Нал кьута, 216. Сентралрэ Мысострэ ззакгьылггьу хьуауэ кьуажэм иггэсыккьын хьуейуэ дэсым я списокэр яцлгьи жалэ. Нал кьута, 275. [Анчарэ жрилуэ:] Зи цхьэ палггэнум я списокэм драмытха фи гуггэ? Нал кьута, 283.*

СПОРИМСЯ (1). Урысыбзэ ныкбүэклэ: дьзодгьауэ. *Что, Истепан, споримся, разговариваемся, агитируемся? жилэри Бот Степан Ильич сэлэм ирихац. «Сьт Степан, удауэрэ, упсалгэрэ, тьбггэгуишхуэрэ?» Хьуэпсэггьуэ нур, 261.*

СПОРТ: СПОРТ ИНВЕНТАРЬ (1). Спортым кьыцаггэсэбэп хьэпшыпхэр. *Спорт инвентарь флэкла зьри цлгьлтэккым (Инал и пэшим), и кабинетыр ицлгьаггым цьылэт. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 672.*

СПРАВКЭ (20). Урысыбзэ ныкбүэклэ: зыгуэрим теухуа, зыгуэрим и шьхьэт документ клэщл. *Абы хуэдизу гуггьуэ зьдехьа справкэ тлэклури плгьуэ зэклуэцлгьхьэри и гуфлэклэ жьтым ирилгьхьац. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 517. Сэ сьцлэклгьужамклэ мис тхылтэ силэц, – жилэри [Лу] и справкэр гуфлэклэм кьыдихри зэклуэцлгьац. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 533. Инал зькьыггэзгьауэ дьхьэшхьырт: –*

Еплгьыт, Кьазджэрий, мы справкэм. Мазэ ныкбүэ шхьуантлэ, 533.

СПУТНИК (1). Урысыбзэклэ: Шцым (Мазэм, Венерэм, Марсым) и орбитэм иту зеклуэ космическэ аппарат. *«Маклуэр мазэм спутник», – жалэу Иэхьуи-шьхьуи йоплгьыр ваггьуэм, Ферми пьцылэ а хьыбарыр Зэхэзыхым яггэцлгьаггьуэ. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100.*

СТАВРОПОЛЬСКЭ: СТАВРОПОЛЬСКЭ КРАЙ (1). Ставраполь шьыналгьэ. *Ростовскэ областымрэ Ставропольскэ краймрэ кьрахуу фи деж кьахуа шьыр губггьуэм кьивнэри фи шьыр мыбы кьэфхуауэ кьыщлэклгьнущ, жалати, ар дадэм [Бекгьан] и гум тьхуаккым. Нал кьута, 273.*

СТАДИОН (1). Зэхьэзэхуэ, тренировкэхэр шраггьклуэкл ухуэныггьэ. *Стадионышхуэр хьурейуэ Ньбжьыщлэ жэрхэм кьажьхьыр, Яхь эстафетэр зэпеуэу, Хохгьуэ зьхьыфым и цлгьхьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.*

СТАЛИН (70). 1922-1953 ггьэхэм СССР кьэралыггьуэм и унафэцлгьу шьгьа, партым и комитетым и генеральнэ секретарь. *«Нал кьута», «Лгьапсэ» романхэм ущрохьэллэ унэцлгьэм. [Бекгьан Хьэбибэ жрилуэ:] Догьуэ, Сталин, Калинин, Ворошилов, Буденнэ сьмэ яцьыц гур уи нысэм имыггунггьуу тхьэ плуэн? Нал кьута, 231. [Локотши:] Сталиным зэрыжилэ дьдэм хуэдэу дэри тьцлгьнущ, цьсхьырабггьу имылгьу. Нал кьута, 259. Дациэрэ зэхуабэрэжьами, абы кьыфлгьггькьыртэккым, мо инэралым [Кобуловым] луэхур зьлуьтыр жралати, клуэри камерэм цлгьлтгьадэри еуцлгьат: «Сталиным ухуэзэну ара узыхуейр?» Лгьапсэ, 90.*

СТАЛИНГРАД (6). жьы Индыл (Волга) луфэ луьт кьалэ, иджыпсту Волгоградклэ зэджэр арац. *«Сталинградым и цлгьхь лгьанлэ» Жилэу тету мис нэхпэм Гьуклэу каскэр зи Иэцлгьаггьэм Тритхуауэ дэ дгьэцлгьаггьуэт. Волгэ луфэ. «Партыр ди пашэу», 14. Сталинградыр кьахуэцтэркьыми, я диным [нэмыцэхэр] иклат. Нал кьута, 256. [Локотши:] Ауэ Сталинградыр кьацтэрэ – абы цьызгьуа дээр мыбыклэ кьадзыжьыници, мис ар ди лгьыггэ зэхэггькьыллэц. Нал кьута, 256.*

СТАНИЦЭ (6). Урысыбзэ ныкбүэклэ: кьэзакгьхэр зьдэс кьуажэшхуэ. *Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуацэ яцлгьу здахум, кьэзакгь станицэ гурьым нэблгьауэу, «шокту» жилэу нэмыцэ мотоциклитэ зацлгьу дэ кьаклуэу кьахуэзац. Кьалэн, 433.*

СТАНЦ (49). Урысыбзэ ныкбүэклэ: мафлгьу, цлгьху кьезышэклэ машинэхэр кьыщыувьлэ, кьыздеклуаллэ шьыплэ. *Аргуэру сьнэр ныздоклуатэр, Кьысхуимыггэзгьуэ, станцым нэс. Уцлгьклуу уи гүм ибуьыдэр. «Ваггьуэ махуэ», 83. Бзэр шу лгьаггьуэм хузоггьадэ, Бгьуэуу цьытми станцым нос. Гьуэгу кьэжьаплэ. «Мывэ хуабэ», 82. Мыллэжыныггьэм клуэн и гуггьуэ Зьхуэмыфаццэр ньцлгьоггьуэжьыр, Станц гурэ мафлгьур зэрынэсу, Гьуэгу пхэнж тьхьахэм кьаггэзэжьыр. Мыллэжыныггьэм и мафлгьу. «Дамыггэ», 234.*

СТАРЭ (1). *пльыф.* Урысыбзэ ныкьуэкIэ: жыы. [Чачэ жиIэу:] *Старэ режиму пэлкончхэр цытетым цыгьуэ.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 512.

СТАРИК (2). УрысыбзэкIэ: лЫжь. [Астемьр жиIэу:] *Это вот старик – Баляцо.* «Мис мы лЫжьыр – Бэлаэци». Хьуэпсэгьуэ нур, 309. [Къазджэрий усэм къеджэу:] *Старик, я слышал много раз, Что ты меня от смерти спас.* «ЛЫжь, сэ куэдрэ зэхэсаиц ажалым уэ сыкьёбгьэлауэ». Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 607.

СТАРШИНА I (4). Урысейм 1917 гьэ пщIондэ шыла унафэ гьэрхэр зи IэмышцIэ илгь кьулыкьушцIэм зэреджэу шыта. Кьэбэрдейм нэхъ иужьылуэкIэц апхуэдэ цIэр шагьэкIуэдыжар. *Езы Хьэрун нэхьыбэу зэреджэр старшинам.* Нэгьуху, 19. [Хьэрун:] *Нобэ сьидокIыж [кьуажэм]. АрицхьэкIэ старшинам дигьэкIыжрэ.* Нэгьуху, 20. Абы кьыфIаьмыгьэкIыу старшинар хахат. Нэгьуху, 20.

СТАРШИНА II (1). Дзэм кьулыкьу шызышцIэхэм шыщ, апхуэдэ цIэ зезыхьэ цIыху. *Старшинахэм, зэрыгьэкIийурэ, я макьыр иклаиц.* Шьнэхужьыкьуэ, 35.

СТАРШИНЭ (1). *жыы Еплэ старшина I.* Уа, мыбы дыкьызыхэхуа мыгьуэр сьит: старшинэ хьэмэ пристаф жыхуаIэу шытар ара? – жиIэри КIурацэ зыхуэмейм шцIэуицаиц, псалгьэмакь кьэхьеям трилгьэфэн шхьэкIэ. Нал кьута, 289.

СТАРШИНИМСЯ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: Еплэ старшина I. *Што, слышатся не хотимся, старшинимся боимся? – жиIэри Бот езым и урысыбзэмкIэ кьэпсэлгьаиц, псалгьэ кьэс «ся» пигьэуэуэ «Шо, уедэIуэну ухуейкьэ? Старшинэм ушынэишнэрэ?»* Хьуэпсэгьуэ нур, 249.

СТАРШЫНЭ (109). Еплэ старшина I. [Чачэ зехьуицIэ:] *Пацтыхь старшынэ тетыху, си нэр ягьэпIгьакьым кьызэтхьэкьуэрэ, советскэ старшынэри кьызотхьэкьу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 512. *Старшынэм Iуэхутхьэбзэ Астемьр и пцэ кьыдилгьхьэр зыхуэдэр кьыгуригьэIуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 236. *Нэмыцэр ди шцIым кьыицихьэм, Ахьмэдыр яшцIри старшынэ, Шыхьуаиц Iэтаицхьэ ар жылэм.* «Адэ», 137.

СТАТУЭТКЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: зыгуэрым и теплгэ, цыкIуу шцIауэ. *И ныбэми зигьэхьейркьым, тхьэм еицIэ сабийм зэран хуэхьуа; хьыджэбзыр и дахагьэм удихьэхьын хуэдизу гуакIуэт, статуеткэ кьытепцIыкIрэ бгьэуэмэ, яхуэзыгьэицIагьуэ еплгьынт.* Лгьапсэ, 20.

СТАТЬЯ (2). УрысыбзэкIэ: сборникым, журналым е газетым традзауэ научнэ е публицистическэ тхыгьэ мыин. [Омар Шлоссер хуэтх:] *Си статьям кьыпэкIуэнуэм и ныкьуэр уэ уэзмышу хьуну кьыицIэкIынкьым.* Гьуэгуанэ, 100. [Гесиод Васэ жиIэм емьыдаIуэу:] *Журналми схьат зы статья диным сьтефьышцIыхьуи, ари слахакьым...* Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 161.

СТЭКАН (13). Псы, шей сьит хуэдэхэр зэрыраф кьу зытемыт хьэкьушцыкьу. *Цыхубэри емьыфуэ стэканитIым итар графин цыкIуэм ирикIэжри Iуихьжаиц, кьызылIахам иритыжыну.* МелыIыч, 441. *Псы стэкан Жамбот кьыицтауэ ШыгуфIыкIыу*

бжэм ар Iутиц, – Мыпхуэдэпсыр илгьэгьуауэ Дэнэ цыIэ псэ зыIут? Псы. «Партыр ди пашэу», 16.

СТЕПАН (2). «Хьуэпсэгьуэ нур», «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романхэм кьыхьэщ лыхьужь. [Астемьр гупым яжриIэрт:] *Псыхуабэ кьикIынуэрэ зы урыс гуэр СтепанкIэ еджэу кьэкIуэнуици абы еицIэ жиIэн, зыицIэ фыхуеймэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 198. *Цыху кьызэхуэсахэр зыицIэуицIауэ Степан жэуап зримьтыжыфа кьэхьуакьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 204.

СТЕПАН ИЛЫЧ (203). Еплэ Степан. *Степан Ильич зэ-тIэу кьыIыхьуэрэ хуицIыжаиц пхьуантэм и бжэр, цIыхухэм я гуанэ ишцIын шхьэкIэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 215. *Степан Ильич унафэ ишцIаиц: – Шыгухур кIэлгьыпльыниц, кIуэ, кьэгьэувиIэ цыхур.* Хьуэпсэгьуэ нур, 257. *Степан Ильич лы Iуиц, Иналы Кьазджэри – тIури фIы дыдэу еицIыху, уеблэмэ хэт сьит игу илгьми кьыбжиIэниц.* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 528.

СТЕОРИН (1). КIэртIофуэздыгьэ кьызыхащIыкI лгьужьыгьуэ. *КIэртIофуэздыгьэ кьызыхащIыкI стеодин кьхьухьым илгьауэ кьыицIэкIынти, мэ Iей кьрихьырт, бэуапIэ умыгьуэту.* Лгьапсэ, 39.

СТИХ (4). УрысыбзэкIэ: усэ. *Лгьым ила стиххэр ныкьуэтхьу Бийм фIэуану кьыицта? Усэ кьарукIэ бийр бгьэсу.* «Шум и гьуэгу», 24. *Абы хуэзгьадэу мы стихьр Зырызу псалгьэу зэхэслгьхьэу, Поэт ныбжэгьэм пхуэотхьр, Си гуанэт ар кьыпIэрыхьэм.* Поэтым деж. «Шум и гьуэгу», 114. *И псалгьэр топу е уадэу, Ар революцэм хэтатиц, Поэт нэгьуэицIхэм хуэмыдэу, И стиххэр уардэу уаиц.* Маяковский. «Бгы лгьапэхэм деж», 41.

СТОЛИЦЭ (2). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: кьалашхьэ. Дзэм сыкьыкIыу ди столицэм ХьэицIэ хуэдэу сэ сыкIуат, Шьыслгьэгьуахэр си гум илгьу Фызгьэлгьагьумэ кьэзгьэкIуат. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. *Цыхубэз наицхьуэ пэтIинэр Мэзкуу кьикIауэ кьыицаицIэм нэхъ я гуанэ хьуаиц, столицэм и гьунэгьуу псэуэу кьыицIэкIыниц, жалэу.* Шьнэхужьыкьуэ, 60.

СТОЛОВЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: шхапIэ. *Сосрыкьуэ цыкIуэхэр столовэм ицIишэрт, Дорофейч и командэ тыкIэм зыициIыжурэ: – К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция три корпуса...* «Церемониальнэ маршым папцIэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусицу...». Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 555.

СТРАНА (1). УрысыбзэкIэ: кьэрал. [Кьазджэрий кьоджэ:] *Что ищет он в стране далекой, Что кинул он в краю родном «Сьит ибгынауэ игу имыкIыр? Хэгьуэгу сьит хуейуэ ар ежьа?».* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 610.

СТРАПИЛ (4). УрысыбзэкIэ: я шхьэ кIапитIыр экIэрыIулIауэ, я шцIагь кIапитIыр экIэшцIэхуэуэ бгыкьум и кIапэ зырызым тету унэм и шхьэр шцIэткIэ трагьэуэвэ пхьэ. *Бгыкьу, страпил сьитхэм мафIэ кьытылгьэлэу кьэхуэхамы, цIыхухэр шынэртэкьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 256. [Исхьэкь:] – *Зи гугьу пцIы хьэрфьыр зэщхь дунейм теткьым унаицхьэм трагьэуэвэ страпилым фIэкIа,*

кыбгурылуа? – жи́лу. Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 503. *АрцхвэкIэ абыкIэ псори эаакьылэгъу хьуртэкьым: зэрыбкIэ тха «А»-р страпильм ецхьэмэ, Iэрытх «А»-р джэду шыр цысым нэхъ тохуэ, жалэрти.* Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 503.

СТРЕЛКЭ (2). 1. (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: компасым (дунейм и льэныкьуэхэр кьызэрагьуэт) и кум иту кьэблэ, ищхьэрэ льэныкьуэхэр кьэзыгьэлъагьуэ. [*Дадэр компасым еплурэ:] Стрелкэ хужьым кьэблэр кьыгьэлъагьуэу жи́лэкьэ! Тепщэч кьэзыльэтыхь, 147.* 2. (1). Зыгьэлъагьуэ нагьыщэ, здигьэлъагьуэ льэныкьуэмкIэ и пэм деж екьуа цыкIуиткIэ папцIэ щIауэ *Блыным клэрылула стрелкэм кьыгьэлъагьуэрт паркым бомбоубежище цыIэуи, абыкIэ тIури [Иринэрэ Анчарэрэ] жэрт.* Нал кьута, 279.

СТРЕПТОЦИД (1). Урысыбзэ: уз зэрыцIалэ лэужыгьуэ гуэрхэр зэрагьэхуж хущхьуэ. [*Анчарэ:] Дэнэ мыгьуэм кьитхьыну стрептоцид плыжьырэ аспири́нрэ?* Нал кьута, 279.

СТРОЕВОЙ: СТРОЕВОЙ ПОДГОТОВКЭ (1). Урысыбзэ: зэбгьурыту (зэкIэлъхьэужьу) кьызэракIухь цыкIэм егьэсэнгыгьэ. *Иныкьуэми кьакIухь-накIухьу строевой подготовкэ ирагьэлуэкIырт.* Нал кьута, 246.

СТРОЙ (7). Урысыбзэ: сатыр тэмэу зэхэува цыху гуп. *Пи́эдджыжьым жыуэ псори кьэтэджаци, зыгьэлъафыхь кьахэмькIыу, строим фынакIуэ, зэрыжаIэуи, цыкIухэр зэрыцIэхаци.* Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 604. *Локотои и гум кьэклац зы дезертир гуэр кьыгьуэту партизан отрядыр строй ищIурэ я нэкIэ ялъагьуу хуэфаци црищIэну.* Нал кьута, 254. *Тафэ щхуантIэм мээым хэту Лагерь пи́цIэр хьыболъагьуэ, Строй яцIауэ, мес, зэхэту, Я пIэм цыкIухэр имызэгьуэ Пионерхэр хьэцIэ лъапIэм Пэплъэу хэтхэц мо мээ лъапэм.* «Тисей», 481.

СТУДЕНТ (17). ЕджапIэ нэхъыщхьэм щеджэ еджакIуэ. [*Хьэбибэ Анчарэ жи́луэ:] Фэ школ, образованэ, студент жывоIэри фызыхэмьт цыIэкьым.* Шынэхужьыкьуэ, 18. *ЛэтIифэ куэд лгандэрэ абы гу лъитащи, студентхэр нэ жагьуэкIэ кьызыгьэплъыну иужь ити, кьахуэзэмэ, си Iей фIэкIа сифI лгэпкь жи́лэнукьым, щIалэгьуалэми яфIэфIыххэкьым абы сиубу.* Лъапсэ, 9. *Студентыр мэлэбэри ттулькIитIыр егьэдджакIуэм хуегьэкIуатэ вагьуитху коньякым тетыр нэхъ илгэгу́н хуэдэу.* КIапсэ кIапэ, 16.

СТЮАРДЕССЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: кхьухьлгьатэхэм ис цыхухэм зыхуей-зыхуэныкьуэхэмкIэ сэбэп яхуэхьу лэжьакIуэ. *Хьыджэбз гуакIуэу стюардессэм Дигу кьэмыкIыр кьытхуегьэкI.* Тенджызым дыщхьэщыту. «Батырыбжьэ», 51.

СТЮЛ (87). ШылажьэкIэ, шышхэкIэ, нэгьуэщI кьинэмьщIхэм деж зыгуэр зытрагьуэуэ е зытралъхьэ унэлъащIэ лэужыгьуэ. *СтIолым телефон фIыцIэжь тетци, сезыджа лIыр тхьэм ецIэ зэпсалъэу зи псалгэ зэныча хьуар – трубкауэ телефонным бгьэдэлъар кьещтэри жеIэ: «КьакIуэ икIэцIыпIэкIэ, укьызырысу сынопсэлъэнци...»*

МелыIыч, 459. *Инал кьышар стIолым бгьэдэси зыгьэбаринэу, техьэпицIи сыти хуейкьым, еплэ, дапи́цэрэ ухуейми.* Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 590. *Дадий и щIалэм емьплэу Топлъызы и нэр стIол лъакьуэм.* «Адэ», 134.

♦ **СтIол кьэгьэувын** (1). Ерыскьы куэд телъу Iэнэ гьэувын. *СтIол кьагьэувар жы́лэнуци, телъыджэци, Раисэ гурэ псэкIэ фIэлэфIу егугьуащи.* Лъапсэ, 79.

СУ (1). зэрызып. Макь гуэр кьырагьэлъагьуэ. *Кхьащхьэхэм мывэ сынхэм зыкьуагьапи́цIуэуэ [щIалэ цыкIухэм] «ду», «су» жаIэу фоч «ягьауэрт», иныкьуэми ныбафэкIэ кьапи́цыхьырт.* Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 580.

СУБХЬЭН: СУБХЬЭН АЛЫХЬ (1). дин. Псори зыхуээфIэкI, кьаруушхуэ зилэ. *И псэ тIэкIур кьызырихьыжам [Нурхьэлий] нэхъ гуфIэгьуэ имьIэу цыта пэтми, уцыуэнкIэ хьунуш.* Субхьэ́н Алыхь. Хьуэпсэгьуэ нур, 155.

СУВОРОВ (1). Урыс дзэзешэ, генералиссимус. *Суворов, Кутузов сымэ я дзэм адыгэ эскадронхэр хэту зэрыщытари я гум кьагьэкIыж [оборонэмкIэ комитетым хэтхэм].* Шынэхужьыкьуэ, 40.

СУД I (5). Урысыбзэ: судыр зыщIэ. *Судхэр пIащIэу кьалэм кьикIри Iуэху яцIэным кьыщIадзат, «Псори зыщIэр» сыт зылгэкIри Ахэр арти мис кьэсат.* «Бдзэжыещэм ипхьу», 157. «Дгьэсыниц поэтыр» жи́луэ судым ТIуэней суд яцIэу зэхакат. Данте. «Дамыгьэ», 115. [*Капитаным Якьуб жи́луэ:] Суду улэжьащ.* Хабзэр уоцIэ, законным уцыгьуазэци. Нал кьута, 274.

СУД II (24). Цыхухэм, IуэхушIапIэхэм яку кьыдэхьуэ зэныкьуэжьухэр зэхэзыгьэкI, уголовнэ Iуэхухэм хэплгэ кьэрал орган. [*БырмамытI:] Iуэхур судым нэсри сизгьэтIысыну кьадыр си ужь кьыхьащ.* ХьэщIэ лъапIэ, 398. [*Кьадым жи́луэ:] ФыкIуи фэр-фэру фызэгурылуэж, – жи́лэри судыр абдеж цыухащ, ириджахэри кьыути́птыжащ.* Хьэсэпэхьумэ, 418. *Кьэтхьэным и судыр укIкIэ иригьэщIэн цхьэкIэ, Ислэмей кьуажэм лIи́цэм щIигьуэ дригьэшири игьэкIуэдащ (Кьалмыкь БетIал).* Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 526.

СУДЫМ ЕТЫН (5). Кьэралым щекIуэкI хабзэм тетын щхьэкIэ судым унафэ кьыхуегьэщIын. *Кьызумытыжыххэми судым уестынкьым, – жи́луэ Рахым [Дисэ хуэгьэзауэ], гуфIэ зэпытурэ, щIакхьуэ тхьуэплэ ин кьытрилгьащ, абы кьыщIигьуащ сэмбым изу кIэнфет, прунж.* Хьуэпсэгьуэ нур, 130. [*Кьазджэрий Астемыр жи́луэ:] Тырку сыздэщыIам, абы ецхьыркьабзэу, судым сратауэ цытати, си цхьэ Iуэху цызесхуэжьым, уи псэлгьэкар си гум кьэзгьэкIыжат.* Мазэ ныкьуэ щхуантлэ, 566.

СУД ТЕЩЫХЬЫН (6). Кьуэншагьэ зылэжьа гуэр суд пащхьэм ишауэ суд трегьэщIыхьын, и унафэ хабзэкIэ егьэщIын. *Дезертир ягьэти́ысари здишэну хуежьати, Локотои идакьым: суд тетци́ыхьыну дызэгурылуащ, жи́лэри.* Нал кьута, 294. *Арыниами езым [Локотои] шэч кьытрихьэрт, дезертирхэм суд зэрытещIыхьын хуейм.* Нал кьута, 265. *Уеблэмэ, нобэ кьызэхуэса*

нэмысу. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 638. *Сурэт цIынкIэ Арбузик ахгьырзэман гуэру кыыцIэклIащ, Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 629.*

СУРЭТ ЗЫТРЕГЪЭХЫН (1). СурэттехкIэ уи теплгэр кьеггэгьэлгэгьуэн. Сэри кыызгурыуат а тIур куэд лъандэрэ зэрызэрыцIыхур, уеблэмэ зэгуэр сурэттехым дыкIуэри цымы сурэт зытредгэгэхат. Зи лъэрыгыыпс тIыгъа, 518.

СУРЭТ ТЕХЫН (7). СурэттехкIэ зыгуэрэм и теплгэ кьэггэгьэлгэгьуэн. Джэдкьазыр зей цIыхубзым адакгэ хужьыр IэкIэ иыггьыу, бабыц шыр быныр и куэцIымы ису сурэт трах. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 489. [Iэдэм Исхьэкъ жриIэу:] Уэлэхви, иджытэм сурэт цыитрахын хуеяр. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 508.

СУРЭТ ШЫН (15). Зыгуэрэм и теплгэ кьэрэндащ с.ху. кьэггэгьэлгэгьуэн. Тинэ фIэклIа зи сурэт яцIыны сыту ямыггьуэтарэ мыбы, жалэу зэхпхырт. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 638. Сэ фIыцIэ жыи сыхасакыым, Сурэту сцIари мыхгупа. Фи нэр жанщ. «Дамыггэ», 52.

СУРЭТТЕХ (3). Сурэт тезых, сурэт техыныр зи IэцIаггэ. ЯмыцIэххэу, инкубатор адакгэм бабыц шыр кьришиащ, жалэу цыызхахым, кьалэм кьикIри сурэттех кьэсащ, цIэныггэлIхэр я гьусэу, Бабыц шырым зезыта адакгэ хужьым сурэт трах, адэкIэ-мыдэкIэ кынажыхь, адакгэр кьаубыду и цIыбым бабыц шыр траггэгьIысхьэну хуожьэ. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 489. Си Iуэхут итIанэ сурэттехыу кьалэм дэсыр кыызэхуэмыстэмэ. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 492. Сэри кыызгурыуат а тIур куэд лъандэрэ зэрызэрыцIыхур, уеблэмэ зэгуэр сурэттехым дыкIуэри цымы сурэт зытредгэгэхат. Зи лъэрыгыыпс тIыгъа, 518.

СУФЛЕР (1). Театрым и лэжьакIуэ, актерхэм текстыр ящыггупщэжмэ, яжезыIэ. Зым и клэрахгьуэр ищыцым ицIэлгэт, шы Iэпслгэпсым хэлгэу, адрейм ицIэфапIэм гэгьтIылыгьIэ кьыциггьуэтауэ ищыггэт, ещанэм унащхьэр кьээнжалти, уэшхыпс кьызрережэх бжыамийм и кIуэцIымы е клубым суфлер зэрыс кумбым илгэу зэрихьэрт. Зи лъэрыгыыпс тIыгъа, 531.

СУШИЛКЭ (1). Зыгуэрхэр шаггэгьуэщ ицIэлгьэпIэ, ицIэтыпIэ. Сушилкэ хуэдэу гуэцI кIыхь кьомым чырбыш ицIэлгэт, ямыггэжьауэ. Нал кьута, 278.

СЦЕНЭ (15). Театрым и Iыхьэ, артистхэр щыджэгэу хэлэтыкIа ищыпIэ. Сэ анэ симыIэу, сызеинишэу, дауэ сценэм сыкыуэуэу си анэм сепсалгэ хуэдэу зэрызысцIыныр? – жиIэрт [Тинэ]. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 637. Апчарэ цувькIри клубыжыым и сценэм ит хуэдэу зыкыфIэцIыжауэ усэм кьеджащ. Шынэхужьыкыуэ, 23. [Астемыр:] Дунейм зэрытетыр зыщ, сценэм зэрихьэу – нэггьуэщI зыщ. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 642.

СЧЕТ (1). УрысыбзэкIэ: пшхам е кьэпщэхуам и уасэ зэрыт тхылыгьыпIэ. ГэгьцIэггьуэнри аратэкгэ: зымы хьэрэм шихауэ гу лъататэкгьым, яшха-ирафам и уасэр иаткIэ четым псори тэмэму иратхэрт, сыту жыпIэмэ, абы я директор Раисэ МуратовнэкIэ зэджэр ткIийт, лей

иратхауэ илгэгьуакгэ – зэфIэклIат, официанткэр тримыггэжьыну Iэмал зимыIэт. Лъапсэ, 25.

СЫБЫР (8). Урысейм щыIэ ищыпIэцIэ. [Адэ-мыдэкIэ кыгууоукIыу цIыкIухэм жалэрт:] НэцI исыр жэнэтым кIуэуэ ищытмэ, молэр Сыбыр яггакIуэрэт? Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 549. [Степан Ильич Астемыр жриIэу:] А лгэггээнэм сэ Сыбыр сыкыкIыжа кьудейуэ, госпиталым пэшхьэкуггэпIгьу сыщылажьэрт, уэри уIэггэ ухгьуауэ санитарнэ мафIэзукIэ укгашат. Мазэ ныхкыуэ щхъуантIэ, 567. А тIум IэплIэшхуэ зрамышькIыу хьунт, Елдар и адэ Сыбыр яггакIуэу ищытар Степан Ильич и куэцIымы илгэу лIат. Хьуэпсэггьуэ нур, 201.

СЫВОРОТКЭ (1). Зэраггэхьуж, цIыхум и лажьэр кыызэращIэ препарат. Иджы ар пхузэфIэжIыны папIэ [сабийм узынишэр фэрэжIэ цIэлэныр], сывороткэ хэлгэу хуцхьуэ сабийм халгьхьэ. Лъапсэ, 29.

СЫГГЫНЭ (1). Тхьэ соIуэ. ЖэцIэ узэдыггэр зггэунокIыфIэмэ, - жиIэрт Мэхьуд, - уи физ дахэр си деж хэлгэ хуэдэу кыысфIоцIкIэ, сыггьыIэ... Хьуэпсэггьуэ нур, 153.

СЫДЖ I (17). ГьукIэ Iэмэпсымэ, гьуцI зытрауIухь. Хышхуэ Iуфэм сыдж ву макьыр Шызэхохыр зи мыувыIэу. «Тисей», 509. Си кьуэши нэхьыжьыр IэпIэцIэлгьапIэрт, Сыдж иггьуэауэ ицIэрт, Сэ шей сэфану сьтIысамэ, Кьызамытыххэт зы шейицIэрт. Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхьэлыкьуэ», 384.

СЫДЖ II (8). Джэдкьаз, кьуалэбзу языныкьуэхэм я щхьэм кьыхэкI лы IупщIэ. Адакгэ хужьыр цыжьэхэлгэм, Джэлил кьапхгьуэри инкубаторыкьуэ адакгэм и сыдж пIыжыбызэр зыIэриггэхьэри еIээр-еIээр адакгэ хужьыр IумпIафIэ ищIауэ джэдкьазым кьалгэагьуу кьрешиэкI, кьрелггэфэкI, и адакгэаггэр здынэсыр зриггэцIэну. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 480. Джэлили жиIащ: - Сэ сыадакьуэ сыдж стеткьым, уи нэвагьуэр узэмьггэлгэагьужмэ. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 481. Япэу хьэцIэу кьакIуэм яшхыну уэращ, - жиIэу Джэлил и нэр зэтризати, сыджыр IэцIэклIа хьуащ. Бабыщкыуэ адакгэпщ, 481.

СЫЗ (4). Мыхьэнэ иIэкьым, псалгэм и зы Iыхьэщ. [Бот:] АмIэ «сыз» жыхуиIэ тIэкIур псалгэм пыудатэмэ, псори хьэрзынэу зэдэпсэуэнут, я псэр зы чысэм илгэу. Хьуэпсэггьуэ нур, 267. [Долэт:] «Кьулейсыз» жыхуиIэ псалгэм «сыз» закьуэр пьдывггэгьэжIэ, соггэщI, зы дыхуеймэ фIэклIа. Хьуэпсэггьуэ нур, 269. «Сыз» закьуэм дыкыызIэцIэ, армышьумэ дытыншиат, – аращ Мэтхьэнри зыцIэжьур. Хьуэпсэггьуэ нур, 269.

СЫЗРАШЭКIЫЖЫН (1). Си псэм хуэдэ; си дуней нэху. Мес уи дэлгьур, а си Албиян, а зи анэжь мыгьуэр кьурмэн зыхуэхьун, а сызрашэжьын, нацIдивизэм хэтиц, нэбэ кIуэни, ицIэдей кIуэни зауэм. Шынэхужьыкыуэ, 24.

СЫМАДЖЭ (167). Мыгузыншэ, уз кыызэуэ. Пы сымаджэр апхуэдижIэ гуфIати, кьеуэари цыггупицэжат. МелыIыч, 447. [Псэун Iурарэ жриIэу:] УгуцIэггьуништэкгэ, илгэгьыщ фIэклI

наса жыуигъэлэу, и пацлэ тлэкури дрейхэм я пацлэм емыщхуу ицлэцарэ фэи темыту, цыху лувым сыт ищылы лэныкыуэкли къахыцу яхэтти, арат псори нэхъ зэплгыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 152. [Степан Ильич Астемыр зыхуигъазэу:] Пицлэжрэ зэгур сыт ищылы лэныкыуэкли зэкъуэиэхэм хуэдэу дызэкъуэтыну зэрызэжетлар? Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 568. Сыт ищылы лэныкыуэкли Степан Ильич я дзыхъ кърагъэзауэ, «фицлэ» жыхуилэр яцлэнут. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 587.

СЫТ ХУЭДЭХЭМ (13). Зытепсэлгыхъ хъэпшып, Гуэхугъуэм ещхъ нэгъуэщл зыгуэрхэр. Абдеж дымэм бомбэ къехуэхуу хуежъэри Иринэра Анчарэрэ кумбым итклаиц, цылуэ сыт хуэдэхэм нэхърэ кумб куур нэхъыфит, унэр къауэмэ, уцилуубидэнукуым. Нал къута, 280. Дисэ хуагъэфэица ицкыицхъэ жыплэми, Рум и къатыр цыкыу сыт хуэдэхэр гум илът. Хъуэпсэгъуэ нур, 139. Нурхъэлий дыцэ имылуэ зи флэц мыхъуахэри мафлэм хэлъадэрт, Нурхъэлий и бэлътом дыцэ дэдар ямыгъэклуэдын я гугъуэ, арицхъэклэ лэгуп, шыуан, фалгэ сыт хуэдэ флэкла зыри ягъуэтакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 207.

СЫТ ЦЫГЪУИ (6). Сыт хуэдэ земани. Цыху гуауэ-гуанэм къаицлэжамэ, Сыт цыгъуи усэр сфлэдыгъэлици. Ягъэш зэпыгу батэкъутэр. «Батырыбжъэ», 12. Чы лантлэр халур, шу джэгунум – Ягуэнт сыт цыгъуи чы зырыз. Чы щегуэм. «Дамыгъэ», 104. Къызженлэ псалгэр сэрилэ тклибжъми, Сытцогуфлыкыр, скъуэмэ уи лэр, Сэ сизу пхуэмыфлу сытхуэзубжъми, Сыт цыгъуи дахэц сэ пхузилэр. Уи псалгэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 71.

СЫТ ХУЭДЭ (53). зэр. цлэн. Зыгуэрэм и теплгэм, и щытыклэм ирищлоупщлэ. [Инал:] А тхылым сыт хуэдэ тхылэ кыкылэуэну, жылэт? Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 531. [Оборонэмклэ комитетым хэтхэм:] – Сыт хуэдэ дивизэ зэхуэтищсынур – шуудзэ хьэмэ лъэсыдзэ? – жалэу. Шынахужыкыуэ, 40. Хэт сыт хуэдэ Гуэхуклэ кэммыкыуами, хуэфлигъэкырт, пошотыр и кыидэгъэжым дэлът, нэгъуэщл сыт хуэдэ лэмэпсымэ ухуейми абы и деж цыбгъуэтынут. Нэгъуху, 49.

СЫТ ЦХЪЭКЛЭ (23). зэр. цлэн. Зыгуэрэм и шхъуэсыгъуэм ирищлоупщлэ; сытым кыыхэклыу, сыт хуэдэ шхъуэсыгъуэклэ? [Яков Борисович Иринэ зыхуигъазэу:] – Сыт цхъэклэ, фэтэр уилэкъэ? Нал къута, 235. – Сыт цхъэклэ, Хъэкурынэ? – жилэу Къэрэжъ и дзэлыфэр етл, гъуклэм и жагъуэ ицла пэтми. Лъапсэ, 104. Иджы сыт цхъэклэ уеупщыжын пленым, псори кыицлэицаиц. Шынахужыкыуэ, 72.

СЫТ ЦХЪЭКЛЭ ЖЫПЭМЭ (26). союз. Шхъуэсыгъуэ псалгъуха гуэдзэр псалгъуха пажэм ирепх. Кхъухъ шлын хуейиц, жалэу кхъуэплэцэм цызэхихым, пхэклэ иклуэтурэ, цэху цыкыуу клэбгъуэ зицлэри мэзым хыхъэжаиц, сыт цхъэклэ жыплэмэ кызыыхащыкыуэ кхъуафэиц. Кхъухъ пхэнж, 505. – Езым и гугъакъым Абу-Деруиши абы еувэллэну, сыт цхъэклэ жыплэмэ абдеж унэшхуэ теппыкыуэ цхъэклэ, кубометр мин лэджэ мывэ

заицлэу текъутыкыуэ хуейиц. Кхъэлэгъунэ, 376. Хъыбарыр сэ нэхъ си жагъуэ хъуаиц, сыт цхъэклэ жыплэмэ си адэр кыисклэуэклэуэмэ, лэмал имылуэ Ибрэхым зыхуигъазэрти, зэпсалгэрт. Зи лъэрыгыыпс тлыгъа, 518.

СЫТ [П]ЩЭН[Т] (17). Хэкыплэ зимылэ Гуэхум хужалэ. Гъуклэми сыт ицлэнт, флэданлэм флэлэ лэхуулгъэхур кыфилхри Къэрэжъ егияиц: – Мы лэхуулгъэхур уи бзэгум илгъхэн хуейт уэ, – жилэри. Лъапсэ, 104. Иринэ хъэпшыпу илэр шумэданым дигъэхуаиц, дэмыхуэр и лэплэм илгъиц – сыт ицлэн. Налкъута, 216. Губгъуэм кыкыуэжа цыхуухуэзырызхэр гур кыагъуэвилэрэ пицлэнтлэ кыидэлгъадэ цхъэклэ, сыт ицлэнт – кхъхунур кхъэхуаиц. Гуцлэгъу, 425.

СЫТАЩ (2). Мыхъэнэ ктымкыуэ гупсысэ кыеклуэклэм зэрыпашэ. Жилэм иджыри кыкылгъыкыуэ зэрыхунур кыуегъащлэ. Абы [Дисэ] и мурадыр кхъехуллэмэ, нэгъуэщл хуейтэкъым езыри, и пхъум лей ирихаиц, сытаиц, жалэу цыхум жамылэу, псори зыхуэзапхъэм хуэзынуиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 140.

СЫТУ ЖЫПЭМЭ (67). Еплэ сыт цхъэклэ жыплэмэ. [Думэсарэ Астемыр жрилэу:] Сыту жыплэмэ, дызгъужыкыуэ соуз, жыплэу щыным цытебгъахуэ цылици. Мазэ ныкыуэ шхуантлэ, 542. Жыгым тесу зиплгъыкыуэ Джэлил флэфлыжыт, псоми хуэмидэжу – Гуэныр, сыту жыплэмэ уи макъыр хъэблэм дэт адакъэм нэхъыфлу зэхах. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 475. [Къэрней Анзор жрилэу:] Абы еуваллэ, сыту жыплэмэ цыхубзыр цлэх даубыдэжыну си гугъакъым. Гъуэгуанэ, 135.

СЫТУ ПЛЭРЭ (24). Игъэщлэгъуэ хуэдэу Гуэхум ирищлоупщлэ. Зэгур жэц ныкыуэм сыхилгъэфакгэ иджы жейм цыжыслэм, зыхуэсхынуур сымыицлэу ву макъым сыккыгъэуи: сыту плэрэ иджы кхъэхуэр? Мелылыч, 461. Сыту плэрэ дыицлэзэхуаищэсар, жалэу нэхъыбэр капитаным кыиткъронлгъыкыуэ. Нал къута, 303. Цыхухуэр гъуо джа нэужь. цлэх гъуэлгъыжыфыртэкъым, аргуэру сыту плэрэ зэлуицлэ цыищылэр, жалэу гупсысэрт, я жагъуи хъурт хадэ пицлэн, мэкъу еуэн, е нэгъуэщл Гуэху кыагъанэу зэлуицлэм зэрыклуэнуур. Хъуэпсэгъуэ нур, 82.

СЫТЫМ ДЕЖ (11). зэр. цлэн. Гуэхугъуэр кыыщыкыуэ, кыыщыкыуэ е кыыщыкыуэ зэманым ирищлоупщлэ. [Риммэ Илэ жрилэу:] Зэми мыр цыжэйр сытым деж, жызолэри кыисхуэцлэркыуэ. Гъуэгуанэ, 116. Хъэцлэищхуэ кыицкыуэ деж сыт хуэдэ ишхыныгъуэ сытым деж къаицтэн хуейми унафэ зыщыр Раисэ Муратовнэт. Лъапсэ, 78. Сытым и деж мы дунейкыуэжым клэ ицилэнуур, зэ циггэтаицэрэт, жилэу арат Думэсарэ зыицлэхуэпсыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 281.

СЫТЫМ ХУЭДЭ (1). зэр. цлэн. Гуэхугъуэр зэхъымклэ ирищлоупщлэ. [Локотши:] Етлуанэу, кыидэжыжуи цы, кыидэжыж къудамэр сытым хуэдэ? Нал къута, 260.

СЫТЫР (1). Нэгъуэщл-кыинэмыщыр. Кърабжэклэм ещхъ гуэр. Щлалэ кыидэклэр Жыраслгэн хымплэри имыицлэу утыкум кыихыаиц, и дыицэ квамэ, дыицэ хъэзыр сытхэр зыцлэлыдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 111.

СЫТИ I (25). *белдж. цлэн.* Зэрышцыту, зэпхауэ шьт гуэр зыгъэбелджылы. *Зыцлэупицлэни сыти иуха нэужь, Саримэ жилаиц Къазджэрий Думэсарэ папицлэ саугъэт кызырэратари.* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 537. *Сыти ицлэ, ицлэ гуэр унс, - жалэу [Дэрдэхэ йолъэлухэ] арат псоми зытраицлэхьыр.* Хьэсэпэхъумэ, 419.

СЫТИ II (29). Мыхъуныгыгъэ цлэпапщлэ зыри-м и мыхъэнэ илэу. *Абы нэхгъей ди заводыр къуажэм тлэклу пэлэцлэци, зыри плъагунукъым, гъы макъи сыти зэхэнхынукъым.* Мелыгыч, 462. *Махуэ псом къалэдэсър сыихэни сыти жимылэу псы Гуфэм Гутаиц, и быным яхэплэу.* Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 490. *Инал къишар столым бгъэдэсци зигъэбаринэу, техъэпицли сыти хуейкыым, еплэ, дапицэрэ ухуейми.* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 590.

СЫТКИЭ (33). 1. (27). *зэр. цлэн.* Лэжыгыгъэр зэращлэым ирищлэупицлэ. *Шындырхъуом хуэдэу ныбапхэклэ упцими, мафлэм сытклэ укълэынт?* Лыгъэ, 412. *Бекъан ар идакыым: - Партизаньыр сытклэ бгъэицхэну?* Нал къута, 275. 2. (5). Къэзыгъуэрейхъ псалъэхэм елгытауэ мыхъэнэ зэмьлэужыгыгъуэ гуэрхэр илэнклэ мэхъу (Гуэхугъуэр зытеухуам ещхъ гуэр кърагъэлъагъуэн). *Курсантхэм шхын сытклэ фи Гуэху тэмэм мыхъуу Инал зэхихати, хуабжъу и жагъуэ хъуаиц, къэрэхъэлъкъ сабий зэхуэтиэсауэ ицхъэ дгъэмэжаллэрэ, жиЛэри.* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 562. *Иэцэ сытклэ Сосрыкыуэ нэхэ Иклуэлъакуэ уигъэлъыхъуэнт, ауэ уэрэдклэ е усэклэ къыпхуицлэн ицылэтэкъым, Къазджэрий мызэмытлэу и Гуэхур иггъэтылгырти Сосрыкыуэ иужь ихъэрт, зэрызицлэын хуейр иригъэлъагъуу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 618. 3. (1). *Белджылыншагъэ Иэмал гуэр. Сытклэ иужь имыхъами, дадэм зыхигъээзэагъыым.* Нал къута, 291.

СЫТКИИ (13). *Еплэ сыт и лъэныкыуэки.* *Дэ ди хэкур сыткли дэгъуэиц, Лъагъуныгыгъэр догъэпэж.* Фыкъеблагъэ, хьэщлэ. «Партыр ди пашэу», 101. *Убыххэм я зыгъэгусэр ицымылэжу, хъарзынуу ицыгъынкли сыткли зэхъуажэу къаублаиц, нэхъыфл, нэхэ Ией жалэу зэмыныкыуэкуу.* Лъапсэ, 117. *Иэцэ сыткли зэрыхуэцила ицылэтэкъыми, псыницлэу мафлэгуеклэ зэрыдэклыным и ужь итт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 285.

СЫТКЪЫМ (12). *частицэ.* Псалгъэм нэмыжылэсу къыщына гупсысэр къыгъэлъагъуэу къагъэсэбэп клэрыдзэн. [Чэф зиЛэ гуэрим тхъэмэдэм и псалгъэр зэпиуду:] *Шо блэгъум итыр? Къурлэнкыым е сыткыым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 59. *Мэзкуу сыклуэмэ, Къазджэриш дэсыххэци, хамэкъым, сыткыым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 52. [Алыджыкыуэ гъусэ къыхуэхъуа лым жирилу:] *Е шы сиЛэкыым, е сыткыым.* Лъагъуэрыгыгажэ къудей сиЛэкыым. Мелыгыч, 455.

СЫТМИ I (97). *частицэ.* Дауэ шрети, сыту щытми. *Сытми, мафлэр иклэицым ицлэнаиц.* Альхъо, 75. *Зы Иэцигъуэм я деж зыцызгъэпицклым, зэм къуицхъэ лъыцлэу сыуверэ, си лъэужь къытезгъэхъагъыым, сытми, Иэмалклэ сатеклуаиц, Нэгъуху, 34. Километр тлоуцыр гъуэу сытми.* Клапсэ клэпэ, 16.

СЫТМИ II (65). *белдж. цлэн.* Дэтхэнэми, сыт ищлэисми. *Клагуэр зейми гуфлэу желэ: - Уэихи уэси а си клагуэм Сытми маицлэ илгъэгъуакъым, Нобэ уэихым хуэдэу гуаклуэу Зэи си клагуэм къытеишакъым...* Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136. *Жы хъуныр сытми и мынатлэ.* Жы хъуныр... «Батырыбжъэ», 132.

СЫТМИ III (1). *Зыми.* *Ерагъэсэрагъэклэ фэтэр тлэклу зэригъэпэцири [Албиян] иджы дыунэни, ицыжиЛэ дыдэм, дзэм яшаиц и унэми сытми гу ичимыхуэу.* Щынэхужыкыуэ, 28.

СЫТРИ I (78). *белдж. цлэн.* Сыт ищлэисри, дэтхэнэри. *Хъэжым и ицлэиыр къызыхуигъээнэн зэрымилэр и жагъуэ хъуэрэ дунейм ехыжами, абы къыицлэна унэри, ицлэиЛэри, жэмыжъ дэтри сытри Инус и къуэиш Нурхъэлий лъысаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 145. *Сытри содэ, - жиЛэри Астемьыгъуэ лъы набдзэ джэхум бгъэдэуваиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 183. *Сытри зэфлэклаиц, куэд лъандэрэ си мурадар къызэхуэлэни, Иэмал имылэу: Анапэ къалэжъу си нэ къызыхуиклыым сыклуэници, Хъэтирэмтлыгуеклэ пасэрэицхэр зэджэу ицытар зэгъэлъагъуэни.* Лъапсэ, 5.

СЫТРИ II (5). *Зыри.* *Хэт гъырт, хэти кийрт, хъэхэри итауэ банэрт, къэхъуари сытри къыпхуэмыицлэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 283.

СЫТУ (245). *белдж. цлэн.* Сыт хуэдэу, сыт хуэдизу. *Къоджэр нэхъыжыц, жалэри, сэри сыицлэклэ сежъэмэ, Тамарэ къуэгъэнаплэм къуэту сыхуозэ, сеупицлэ сыту и ужь симыту унафэ хуэицлэ: - Клуэ, Сэлимэ деж.* Лъапсэ, 23. *Нэмыцэр хуэму бжъэнэм докл, Къури ицхъуантлэ дахам ицыту йоплэ, Шыгу сыицаплами тетын лъокл, Ар сыту хъэлъэ.* Си фочым Иэпллэ ещэклауэ. «Шум и гъуэгъу», 30.

СЫТЫХУКИЭ (1). Гуэхугъуэм ещхъ гуэрхэр иджыри къыкълэпкъыгуэхуклэ. *Ти, хъэцилэхэр зэдауэ сытыхуклэ, Лыгыур иггъэкуахэми къагъээзэжаиц я унэм, къекулэу захуапэиц, джэукулэуэм, зэрызахуапэм хуэдэуи, къэицэсыжри къэсыжаиц.* Лъапсэ, 117.

СЫТХЪУ (8). *Дунейр ицыцлылэм деж бахъэ упщылым къыхэклыуэ уэс пащлэ трищлэр. Си жыаклэм сытхъур схутемыкли, Сэри схуэфаицэ си ицлэсэнущ.* Псы узэфэнур къыицлэжакыым... «Батырыбжъэ», 62. *Щытиц танкхэр, топхэр пэазэу, Уэсыр сытхъу хужъу тесаиц.* Зэуаплэ. «Шум и гъуэгъу», 23. *Пкъоэхэм я пащлэр, Мэхъур сытхъу заицлэ, Уэихи къатощхэ. Уэси къатосэ, Пицлэицхъуэри ицоицхэ, Бзухэри йосэ.* Пкъоми пащлэ ятетц. «Мывэ хуабэ», 31.

СЫХЪЭТ (53). 1. (37). *Суткэм и тлоуцлэ еплланэ лыхъэ, дакыкыгъэ 60. Зиггъэпсэхуныр хуэзымдэу Си губгъуэ кхъухъыр зызохуэ, Сыхъэт къэсыхуклэ ииш хуэдэу Нэхъ маицлэ мэхъур си хышхуэр.* Губгъуэ кхъухъ. «Бгы лъапэхэм деж», 102. *Зэуаплэ гъуэгуэм сыицлэицафлэу Къызгъэжт псы ицлэиЛэ сэ си псылгэм, Сыхъэт сувылэм, ицлэиЛэ сэ мафли, Си лэгъуп ицлэиЛэ мафлэм пыслгэрт.* Лэгъуп ицлэиЛэ. «Шум и гъуэгъу», 50. *Машиэр сыхъэтиблым флэмыкыуэ згъэхъэзырыну унафэ къысхуаицлэици, сымылэицэу хъуркыым.* Гъуэгъуанэ, 116. 2. (15). *Земаныр къэзыгъэлъагъуэ прибор. Си сыхъэтыр*

ц/ызо/уант/э – Махуэ бжыггэр кызоицп. Сыхьэт. «Батырыбжьэ», 56. Мак/уэ сыхьэтыр кымыггазу, Ваг/уэм нэыни хулгэмьк/л. Ди бэмрэ сэрэ. «Шхьэлык/уэ», 374. 3. (1). А зэман дьдэм. А сыхьэт дьдэм Шхьэлмывэк/уэ к/иунэт/лауэ нэг/уэиц/л зы шуи к/ак/уэрт, жэм х/варзынэ к/ыхуу. Х/уэпсэг/уэ нур, 316.

◊ **Сыхьэт махуэ** (1). ЛгьэхэнэФ/л, лгьэхэнэ насыпыф/л. Сэрц/и зы ваг/уэ имыжынур – Сыхьэт махуэм к/ыдалг/хуар. Ваг/уэ махуэ. «Ваг/уэ махуэ», 9. **Сыхьэт мыг/уэ** (1). Лгьэхэнэ, п/алгьэ мыщ/лаг/уэ, лей г/уэр к/ыщых/уэ. [Мэмэт-ц/а/к/уэ шыг/ухум жри/эу:] – Уи г/ум сисици, арак/гьэ сыхьэт мыг/уэр. Лгьапсэ, 50.

Сыхьум (1). Абхг/аз республикэм и к/валашхьэ (Сухум). Зыпхыдэ/у/к/лэм [Гуаиц/э], зэхэкх/г/ухьытциым и псалг/эмак/гь, Сых/гум к/валэк/л дыхьэн зэр/ухуейм теухуауэ, зыгуэр/ым унаф/э хуиц/у. Лгьапсэ, 39.

СьбэД (16). Цыху гупым я зэхыхьэ. [Думэсар:/] Цыхубэ сгьэд/ым сыщык/уам езы Иналжес/лэнут ар, зыгуэр/к/лэ си дзэ мышу цытамэ. Мазэ нык/уэ шхьуант/лэ, 545. Кгьаджэрий Псыхуабэ цынэсам, Тэрч лгьэнык/уэуэк/лэ цытсэу лгьэпк/э псоми я сгьэдыр и к/лэм нэблэг/гьат. Х/уэпсэг/уэ нур, 237. Сгьэдым хэтахэр зэгур/ымы/уэрэ Деникиным Кавказыр иубыдри псоми к/лэ аритат. Лгьапсэ, 87.

Т

ТАБЛЕТКЭ (5). Урысыбзэ нык/уэуэк/лэ: хьурей цык/уу гьэжа хуцхь/уэ. [Дэфэрэд/ж дохутырхэм яжри/эу:] Таблеткэ/лэ сымаджэм уелэзэн нэхт/ыни сьт цы/лэ? Лгьапсэ, 16. [Дэфэрэд/ж:] Лэт/иц/фэ жьп/лэнуици, таблеткэм тесу уеллэмэ джабэм дэк/уыф/ынуиц... Лгьапсэ, 16. Яггэг/уэуэл/уэ ц/лауфа иужк/лэ таблеткэ гуэрхэри ираташ, арицхьэк/лэ сьт ямыц/лами, Азизэ таблеткэр хуеггэлгьэтэхак/ыым. Шынэхужык/уэ, 55.

ТАБЛИЧКЭ (1). Зыгуэрхэм цыг/уэуэз узыц/л дамыггэ е псалгьэхэр зьтэт жэз, пхгьэ сьт хуэдэхэм кыхэщык/лэ п/лимэ. [Пыт/у:] Ей, хэт сьзылгьысар сэ. Соггэтиц/л, табличкэ севггэици сьвгуэи, армырамэ фэ к/оомым сэ зыр сьфхурик/гун, жи/уэ. Шынэхужык/уэ, 52.

ТАБУ (1). Зи гуг/уэ пщ/ы, зи ц/лэ кьип/уэ, пщ/лэ, блэжь мыхьуну к/валгытэ г/уэрхэм ехьэл/а. Зи хгьэт/л мыщ/лаг/уэр нэц/лэнк/лэиц – Итхыр мышыуми табу. Жэм бзаджэ. «Мывэ хуабэ», 262.

ТАБУН (1). Урысыбзэ: шы гуартэ. [Асэтин джыназым жи/эу:] Если желаешь, я отдам табун... «Ухуейуэ цытмэ, шы гуартэр уэстыниц...». Х/уэпсэг/уэ нур, 116.

ТАБЫН (1). Еплгьэ табун. Колхоз табынынр Кгьуцхьэхгум Шиггэхгут апхуэдэу уи адэм. «Адэ», 139.

ТАГОР (1). Рабиндранат Тагор Индием я тхак/уэ ц/лэры/уэ. Сэри ськыггэзтреч: «Дог/уэ, ар зи псалг/эр Тагору е Ангельсу уи мыг/уэг/уэ п/лэрэ?» Лгьапсэ, 15.

ТАЖ (4). жьы Пасэрей зауэл/ым и жыр пы/лэ. Афэм нур хэц/лауэ И тажыр мазэм ныполыд, Бий цхьыб/лу ц/лалэм пиупци/лахэм И бжыггэу ваг/уэ бггэм цо/лыд. Анэм и пщ/ыхьэп/лэ. «Ш/лалэг/уэ ш/ыналгьэ», 24. Зэм ц/лалэр благ/уэм ныхуэзауэ, Шабзэшэр тажым пхылггэтаиц. Анэм и пщ/ыхьэп/лэ. «Ш/лалэг/уэ ш/ыналгьэ», 24. И дьицэ тажыр цхьэрэдзри Набдзэ к/уанишит/ыр, и цхьэцыр Кгьыщыциггэцк/лэ, хгьиджэбзыр А махуэ бзыггэм телгьиджэу, Ггьатхгьэз уэицхьым к/ыдэхгуу Лггэунык/уышхуэу ц/лэраиц/лэм. «Ш/лалэг/уэ ш/ыналгьэ», 426.

ТАЖДЖЭ (1). жьы Нартыху, гуэдз сьт хуэдэхэр нэхьыб/уэ ихуэн папщ/лэ чьуэ хуауэ гум траггэуэвэ. Ггьук/лэм ф/ламыщ/ыр т/ууэ захедз, нэхьыф/л дьидэр цхьэхуэу еггэт/ылгь, матэм илгьу адрейр тажгьджем из иц/лауэ к/ыщыым ш/лэггэуэвэ, жьэгум пэмыжыжь/уэ. Лгьапсэ, 101.

ТАКЕ (1). Украиньбзэк/лэ: (сьт) зиц/ысыр. Матренэ украиньбзэк/лэ зиц/ити: – Да вы тилко побачте, шо це таке «Феплгь к/удей, сьт мыр зиц/ысыр». Мазэ нык/уэ шхьуант/лэ, 555.

ТАКОЙ (1). Урысыбзэк/лэ: апхуэдэ. [Асэтин джыназым жи/эу:] – Как жаль!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «Сьту си жаггэуэ!.. Сьту сьггэнэицхьгьэ, пщы-полковник, уи деж апхуэдэ Гуэхуц/лэ сьзэр/ыци/лам цхьэк/лэ». Х/уэпсэг/уэ нур, 116.

ТАКСИ (1). Урысыбзэк/лэ: сьтчикым к/ьридзэ уасэмк/лэ укгьезышэк/лэ машинэ. [Шоферым жи/эу:] – Сэ сьзэр/ысыр таксийк/ыым. Ггьуэгунэ, 131.

ТАЛАНТ (1). Акгьылыф/лаггэ, лгьэзаггэ. Гумьзаггэр зи сэшхуант/лэр Поэт ябгэм и талантци. Поэтым и лыггэ. «Батырыбжьэ», 73.

ТАЛЭХЬИ (1). Тхгьэ ц/а/уэуэк/лэ к/ыггэсэбэп псалгэ. [Долэт:] Уэлэхьи, талэхьи, си нэг/уэ иц/лэм хуэдэм Истепаныжьыр. Х/уэпсэг/уэ нур, 240.

ТАМ (1). Урысыбзэк/лэ: мобдеж. [Астемыр:] Там – бабушка. «Мобык/лэ – анэшхуэр/иц». Х/уэпсэг/уэ нур, 309.

ТАМА (1). Урысыбзэ нык/уэуэк/лэ: мобдеж. [Квалмыкь физым:] Вот тама. «Мес мобдеж». Нал к/уэуа, 243.

ТАМАНЬ (2). Кавказым и к/уэхьэп/лэ лгьэнык/уэмк/лэ, Гузэврэ (Азов) Тенджыз Ф/ыц/лэмрэ я зэхуакум дэлгь шьып/лэ. Тамань ш/ыналггэм уихгэрэ жьыжь/уэ уплггэмэ, Афродитэ и к/уэлгьырыф/ышхуэр плгьаггуу, ар зьдэт Фанагорие к/валэм щамыц/л цымылг/уэ фочыиц/лэ, ггьук/лэ, дьицэк/лэ, ахгьиашц/лэ, уанаиц/лэ сьт жьп/лэми лэпц/лэлгьаиц/лэр куэду дэнэ уэрамми тесст. Лгьапсэ, 5. Си нит/ыр сьггэуф/ыици, солгьаггур Мэтрэд/ж к/валэ жалг/уэ иджы Тамань здэицтым деж цытыггэр, к/ьрым сьймэнхэм тенджызыр к/ызэпаупци/ла нэг/уэ. А к/валэр арат хэц/лалг/уэ ялар, адьггэм ятеуэным зыхуаггэхгьэзыру. Лгьапсэ, 5.

ТАМАРЭ (32). Цыхубзыц/лэ. К/ыщык/уэ А. и тхыггэ зьбжанэм к/ыхэщ персонаж. Пцэдд/жыжьым жьыуэ Камизггэ я нысэр к/ызэр/ысу Тамарэ тхгьэмыщ/к/лэм еишхыдаиц, си лгьыныниц/уэ хэт уэ лгьжап/лэм у/уэзыггэуэвар жи/лэри. Лгьапсэ, 99.

Си толгъкунхэм я къарууи А Тамари къеГусакъым. Терек. «Паргыр ди пашэу», 124. Мысост ихъу Тамарэ хъыджэбз дахэ цыкIу мыгъуэц, ауэ жьэн узым и фэр ирех. Шынэхужыкъуэ, 15.

ТАМБУКЪАН (1). Псыхуабэ пэмыжыжъуэ цыгIэ гүэл, ятIэ хуцхъуэ къыхах. Тамбукъан гуэлым къэсауэ нэмыцэ авиацэр къатеуати, шухэр нартыхум хэлгэдаш. Нал къута, 214.

ТАНЭ (20). Iэщ пIащэм и щIэжъейуэзи ныбжыры зы илгэсым къыщыщIэдзауэ илгэситIым нэс. Къуыцхэм я деж сыщыгIэу сыкъащIатэмэ, мы танэм хуэдэу класэ лгэрыгъу си пIэм илгэу чачу сьдашыртэкъэ. Нэгъуху, 34. «Сыхуейщ» жызылэм яритырт [Псэун] танэри, бургомистрым бзэу хуихъыжырт: «Мыбы хуэдэ унагъуэм нэмыцэм я дзэм цхъэкIэ зэхуэтхъэса Iэцим къыхадыгъукри танэ яшхащ», – жиIэу. Къалэн, 434. Аргуэру цыгъур уэрарым дзэ хъуащ; хэт шы сокур игыгъуу шы ишэу, хэти и пIэцъыкым дэлгэу мэл иху, танэ бжъакъуэр игыгъуу танэр чачуэ зылгэфи яхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 256.

ТАНК (42). Лгэщу IэщэкIэ зэщIэуэдауэ, жыр IувкIэ зэщIэула зэрызауэ машинэ. Танкым ису дзэри къахэлгэда цхъэкIэ, цыгъур яхуэшынакъым, нэхъ ерыщ екIуа фIэкIа. ХъэщIэ лгэпIэ, 404. Къалэм цызырызехэм я хъыбар танк бригадэу гъунэгъуу цытым нэсри я пашэхэри къэлгэгуащ, хуит дыкгъащIу, цхъэж хуэфащ хуэдггэзэни, жыхуаIэу. Кхъэлэгъунэ, 378. Гуп цхъэхуэм и командиру цыта щIалэри танкым ипIытIащ. Нал къута, 242.

ТАНКИСТ (4). Танкыр зезыгъакIуэ, танкым ис сэлэт. Хэт танкисту зэ цытами Баш и жьэпкъым ицIэгъэкуащ. Тхылъ еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336. Капитаныр танкистиц, канистр жыхуаIэм и пIалгэ ещIэ. Нал къута, 245. ЖыIэт пэжу, – Танкист пашэр ицIэуицIащ, – Марфэц, – лгэмьыкIыжу, Макъ цэхуу цыкIуэ ицIэуицIащ: – Уэри жыIэ! «Бдзэжъеящэм ипхъу», 165.

ТАС (1). Жэз, гъуапIгэ, с.ху. къыхэщIыкIа зэрыжыщIэ, зызэратхъэщI кумбыгъэ. Жэмьр цыфIигъэжкIэ зыхуей IэпIгэпIэри, IэпIгэ, тас сытхэри къыхуэрэ зэхигъэуэу, пIэмэ, куэбжэм шуиц къылухъауэ елгэгу. Нэгъуху, 50.

ТАС-КЪУБГЪАН (1). ЗатхъэщIын папщIэ къагъэсэбэп тасрэ къубгъанрэ. ПIэцIэджыжыр къэсри, тас-къубгъаныр Анэм игыгъуу хукгъуэпIащ, Пэшим игыхъэпэу и къуэм Iуплгэм – Шэ фIыцIэр и гум къытхуащ. Къаджэрий. «Вагъуэ махуэ», 12.

ТАСЭ (1). Адыгэбзэ ныкъуэкIэ: тIасэ. [Рахым Саримэ зыхуигъэзауэ:] – Шуг жыта, тасэ. «Шыгъу жытIа, тIасэ». Хъуэпсэгъуэ нур, 130.

ТАТ (5). Кавказым шыпсэу ираныбзэ лгэпкъ, а лгэпкъым щыщ цыгъу. Татхэм ящыц лIы лгэхъиш гуэрим сэхуэу кIыхъ кIэрыщIауэ ицIым трилгэфау кIрилгэфэкирт. Хъуэпсэгъуэ нур, 323. [Урыс щIалэм:] – Шэрихъэтистхэм я ицIыбым фытIыс татхэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 323.

ТАТУУГЪУЭ (6). Зыгуэр тепщэу щыщыт зэман. Удз гэггэгахэм иащIыр татуугъуэ ЩIэныггэлIхэм нобэ къахуэмьыцIэ. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214.

Уи напэр къабзэу дунейм уехъыжыным нэхъ насыпшыхуэ цыгъум къалгъысынукъым, ди татуугъуэр къэдггэсыниц жыфIэу фызырымьукI. Кхъэлэгъунэ, 379. ТешанкIэм иту Степан Ильич къэпсалгэрт: – Къэрэхъэлгъэ, нобэ ди татуугъуэц. Хъуэпсэгъуэ нур, 249.

ТАУРЫХЪ (4). IуэрыIуатэм и жанр; шыпсэ. Лыгъур иджыщ гүу цылытэжар: и анэм таурыхъуу жиIэр зытеухуар убыххэр аращ, куэд ицIауи и гум къинэжауэ илгэу убых кхъухъытыцу псым тет зацIэу цытар. Лгэпсэ, 110. [Авторым Дэфэрэдж цхъэкIэ:] ЖиIэм езыри дихъэхъауэ зы таурыхъыр пIыцхъэцхъэ хыщIрэ пIыкIэ имыухуу цыжыла цыIэц, зэгуэр тырку пащтыхъыр къеджэри Истамбыл яшауэ цытащи, абы и хыбарыр телгъыджэцэу еIуэтэж. Лгэпсэ, 119.

ТАУЧЭЛМЫЩI (1). Темыгушхуэ, зыгуэр ищIэну езымыкыф. Нурхъэлий, таучэлмыщIурэ, Астемьр, Думэсарэ абы иритыжамкIэ Iэбащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 150.

ТАФЭ (16). КъуакIэбгъыкIэ зимыIэ щIыналгэ, щIыпIэ. Бажэр тафэм цытIысауэ ПшынуэуэцIэ зрегъащIэ, А IэцIаггэм емьсауэ Къехъулэным ныхуопIащIэ. Бажэ пшынэ. «Батырыбжъэ», 3. Бгы пIанэр къуыцхэм я Iыхъуэ, Къэбардеициыр тафэм и теицэу, Балгккэр дищI къыхэм цаггэхъуэ, Зэман блэкIаккэ кIыхъыцэу! ЗэкъуэшитI. «Бгы лгэпэхэм деж», 99. Я цхъэцыр дануэ е дафэу Къытицхъэицыжынхэр къыицысым, Къабзэ хуэжаккэ ди тафэ, Ди ицIыгум гуауэу къылыгъым Нэхъыбэр бийхэм еттауэ, Зэпыдггэуаккэ ди зауэр! Россие. «Мывэ хуабэ», 94.

ТАХЪГЭ (7). жыы Пхъэбгъум къыхэщIыкIа гъуэлгъыпIэ, махуэм тегIысхъэпIи хъууэ. И тахътэм жэщии ар къемых. Бгы нэпкъым тег жыгей. «Шум и гъуэгъу», 112. Шуйе шым тесыр къыщехуэхкIэ, Мо тахътэм тесри къехуэхъыни. ЛгэкIыныггэ зиIэм. «Батырыбжъэ», 123. Пэжу, аслгэныр къаIуэу щилгэагъум [къыдырым], зэцIэкIэзыащ, арицхъэкIэ къэрабгъуэ фэ къызипIгэмэ, ауан сыкыицIу ежъэжынкIэ мэхуэ жиIэри и кIэ кIагуэмкIэ бадзэ еуэ хуэдэу аслгэным дежкIэ нэггэуэцIэ епIгэкIыу тахътэм тес. Кхъухъ пхэнж, 499.

ТАЧ-ТАУ: ♠ *тач-тау жеггэIэн* (1). Губжъ хэлгэу псэлгэн. Хэт къыицIэкIынт унэм, Елдар, Астемьр, Думэсарэ сымэ тач-тау жраггэIэу зонькъуэкъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 538.

ТАША (100). ЦыгъухъуэцIэ. «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романым хэт персонаж. Ауэ нэхъ инхэр зэдауэрт: «Хэт Таша и гуэныхъыр къэзыщитэну арзэыр?» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 557. Лурэ Ташарэ мычэму зэгъусэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 604. Аркаикэ псоми зэхыхуэ кIиящ: – Таша, Къэзмай къэкIуащ! Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 619.

ТАШК-ТАУ: ♠ *ташк-тау жеггэIэн* (1). Еплгэ тач-тау жеггэIэн. Къандыцэ, тхъа, абы къызырфIэцIар сэ сымьыцIэ, ауэ а си Къамболэтыжыр къыдэхъэжатэм ташк-тау жеггэIэнт, жызоIэри сыщыси. Алгъы, 85.

ТАШКИЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: IэкIэ кIрашэкI гу. IэнатIэ хуэхъуар мыщIагъуэми,

Ималыништ, Астемыр заводыхуэ гуэрм ташкIэ иЫгыбуу цеххэм пхээнкIий кыицIишуэр гыуицI гыуэгум тет вагоныжыым ирикIутэу, е гыуицIыкIэжхэр зэхуишэсрэ гыуицI зэраггэаткIу хьэкум иришалIэу арат и квалэныр. Хьуэпсэгьуэ нур, 180.

ТЭДЖЫГЬУЭ (1). Ущытэджын хуей зэман. ТIысыгьуэр тыниши, тэджыгьуэр гыуицI. Хьуэпсэгьуэ нур, 59.

ТЭДЖЫЖЫГЬУЭ (1). ЗыкыщыпIэтыжын, ущыкIуэжын зэман. ХьэцIэхэм я тэджыжыгьуэ щыкыгуам деж уээдыгьэр ягьэункIыфIынти, лы гьэжыар дзасэм зэрыпыгуам хуэдэу, ныцIэм ецхьу подносым игьэуауэ кыицIырти, кыитригьэуэвэрт. Льяпсэ, 78.

ТЭДЖЫЖЫН (мэтэджыж) лэмыI. (4). КIуэжыну кыицIэуэвэн. Уэришэрыныр щымыкыгуам, Сэид тэджыжащ, дыуэр ныцIэдей пхуэтхыныцI, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. Муси тэджыжри бжэмкIэ иунэтIаиц, абы и ужьым иуаиц Бэтокьуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 197.

ТЭДЖЫН (мэтэдж) лэмыI. (29). КыицIэуэвэн, щыс, щыль зыгуэр льякьуэкIэ кьэувын. Фыз бзаджэр, хьэцIэ кьакIуэмэ, шыуаныр итхьуныцIу мэтIыс, жыхуалэр си гум кьэкIаици, согуысыс: нтIэ, сытэджу сежэжын, жызоIэри. МелыIыч, 440. Куэшимэныр кыицIхьэцилгьэфаиц [Локотои хуэгьэауэ]: - Лло, тэдж, тIыс жыпIэу - физкультурэ сыхэбгьэзыхьауэ сиIырэ? - жиIэри. Нал кьута, 307. Хьэкурынэм иджыри Iэджэ жиIэну кыицIэкIынт, ауэ Кьетау идакьым: - Тэдж, тэдж. Льяпсэ, 62.

□ **Жьыуэ тэджым тхьэм кьэрет** (1). Еплгь жы III. **ТЭДЖЫФЫН** (мэтэджыф) лэмыI. (2). ЗыкыиIэтыну, льякьуэкIэ теуэну хуэуфIэкIын. Зиухьэныр кIуэжа нэтми Лыжыыр куэдрэ тэджыфакьым. «Бдзэжыешэцэм ипхьу», 149. Марфэ гуIэу унэ лэгуам Мытэджыфу кыитенаиц. «Бдзэжыешэцэм ипхьу», 157.

ТЭЛАЙ (4). Зы зэман гуэр, зэман мащIэ. Тэлай дэкрIи зэныбжыгьуэ цыкIуэхэми запхьауэ, баш ялыгьыр фоч убьдыкIэу яубыдауэ, Сосрыкьуэ зыицIгьэпцIуа кьуацэ-чыцэр кьаувыхьырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 580. Зы тэлай дэкрIу Мэтхэныр классым щIыхьэмэ - псори тэмэмци. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 607. Зы тэлай дэкрIауэ Мурад Шамхуэн кьэтэджри ныцIантIэмкIэ иунэтIаиц: - ФынакIуэ модэкрIэ, - жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 162.

ТЭМАКЪ (7). Цыхур, псэущхьэр щыбауэкрIэ жьыр и тхьэмбылым зэрыкIуэ орган. УкIишн кьудейр уи тэмакьым кыицIыркьым, лы гьэлыныцIам и мэу уигьэбауэркьым, цыхури шыри мафIэр кьапылгьэлэу цIэпхьуэмци, куэд ямыкIуу кьытохуэри пIэтIауэ-лэкьуауэу, кьадэIэпыкьуни щымыIэу мэкрIуэд. Лыгьэ, 412. [Астемыр:] Кьэрэхьэлгьэ тэмакьым зэран ухуэмыкьуу а кьуицIхьэр кыицIын хуейиц, цыхур тыншу бэуэн цхьэкрIэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 656. [Нахьуэ зэIуицIэм захуигьазу:] Зи тэмакьэ зэгуэдгьэжыни зэгуэдмыгьэжыни кьахэкрIынкIэ мэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 656.

◇ **Тэмакьым тенэн** (3). 1. (1). И жагьуэ хьун. Дадий IэцIохур нэпс закьуэ, Тэмакьым тонэр и гуауэр. «Адэ», 137. 2. (2). Хьэрэм хуэхьун, фIы кыицIхьуэмыкIын. [Долэт цыхуэхэм яжриIэрт:] Щэрданхэ я мылгьуэ зыицIхьым кьуицIхьэр и тэмакьым тенэниц. Хьуэпсэгьуэ нур, 271. [Астемыр:] Мэжджытым и Гуэхур зыIутир мыраиц: мэжджыткIэ зэджэр кьэрэхьэлгьэтым я тэмакьым тена кьуицIхьэм хуэдэиц, Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 656. **Тэмакьым тегьэхуэн** (1). Кьыбжалэр е кьыуащIэр шэчын; тэмакьIыкьуэ щытын. Е псалгэ гуауэ кьыбжаламэ, Ари тегьэхуэ уи тэмакьэ. Си кьуэрылгьху Алине деж. «Щхьэлыкьуэ», 408. **Тэмакьым тэхуэн** (1). Еплгь **тэмакьым тегьэхуэн**. СиэчыныцI сэ псори, сесэжаици, ТэхуэницI жаIари си тэмакьэ. Зэгуэр си щхьэпери фIыцIэ дьэдэт. «Вагьуэ махуэ», 361. **Тэмакьыр лэцIыи** (1). ЗыгьэпсэуIун. НэгьуэицIи цыIэиц, - жиIэри Якьуб и тэмакьым зригьэлгьэицIаиц. Нал кьута, 305. **Тэмакьыр цыубыдыкIын** (1). Мыбэуэфу шIын. Iугьуэм заныцIэу и тэмакьыр цыубыдыкIа цхьэкрIэ кьэмынэу [Гунэуэс], Дисэ зьдэлэу цыта дурэшыр ицIэрти, зидзаиц, унэ лэгуам илгь мафIэм ебакьуэри. ГуцIэгьуэ, 424.

Т Э М А К Ъ К I Э Щ I (7) . п л ы ф . КьэгубжыгьуафIэ. - ФымытэмакьIэицI, си кьуэицхэ, - жиIэу псалгэрт Астемыр, - кьхуэл зыицIа цыIэмэ, Алыкьым кьыфхуигьэгуэныцI. Хьуэпсэгьуэ нур, 174. Мэсхьуд нэхэ тэмакьIэицIти, кьыицIлгьэтурэ тхьэ иIуэу дэлгьейрт, кьелгьыкьыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 78. [Военнэм Бекьанрэ Анчарэрэ захуигьазу:] Адыгэм я хабзэтэкьым тэмакьIэицIу. Нал кьута, 269.

◇ **ТэмакьIэицI хьун** (3). КьэгубжыгьуафIэ хьун. ТэмакьIэицIи сингхэр хьуэуэ Кьигьэзэжмэ, бийм емьуэу. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжыэ», 91. Зи сэбэт кьокIыным ухуэтэмакьIэицI хьурэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 187. ПIуми [Мусэрэ Мэсхьудрэ] хьэрфхэр дахэ-дахэу яцIыркьым, заныцIэу тэмакьIэицI мэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 507.

Т Э М А К Ъ К I Э Щ I Ы Г Ъ Э (1) . КьэгубжыгьуафIэу, кьэлыбыгьуафIэу щытыныгьэ. [Алыджыкьуэ] Си Iэр сэицхуэ ныцIанэм телгьу жызоIэ [фызым], тэмакьIэицIыгьэ хэмылгьуэ. МелыIыч, 443.

ТЭМАКЪКЫХЬ (8). пIыф. ШыIэныгьэ зилэ, зи тэмакьэ тэзыгьэхуэф. [Хьэжым Инус жриIэу:] Сыту тэмакьIыкьы, ярэби, уэ узыицэ Алыкь талэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 64. [Азрэт:] Якьуб тэмакьIыкьыици, араиц сэ згьэицIагьуэр. Нал кьута, 303. Уэ [Якьуб] нэхгэр нэхьыфIу хэт ицIэрэ сэ сьэдэкрIуар, - жиIэрт Локотои зыгьэтэмакьIыкьымэ фIэфIу, блынджабэм кIэрысу кьетIысэклэм яIурыпIыкьуэрэ. Нал кьута, 306.

ТЭМАКЪКЫХЬАГЪ (1). Кьэгубжыгьуеуеуэ, шыIэныгьэ хэлгьуэ щытыныгьэ. Лыгьэр абы кьыдэкрIуэм, ТэмакьIыкьыагьыи и гьусэм, АрицIыи хуэдэлэу кьалгьытэр, АрицI зыгьэбзэфыр маисэр. ЛIыи хуэдэлэ. «Батырыбжыэ», 162.

ТЭМЭМ (52). Пэж дьэдэ, шэч, щыуагьэ зыкьымылгьэ. ФIэфIами Iэджэм ялыIэсым, Дзэагьэм

псыхуэм фIэтэмэмци. Псы. «Мывэ хуабэ», 274. ХьэцIэ кьэкIуари, тхьэм палъытэу, Гьэуэу нэхъ тэмэмым хуауэзцIт. Ди лъэпкь и псалгъэ епцIыжакътым. «Дамыгъэ», 208. Тэмэмци уи гъацIэр – кьытегъазэ, КъызжаIэу си гум имыдэн. Си гьэуэу тыншакътым сэ игъащIэм. «Мывэ хуабэ», 63.

ТЭМЭМУ (26). нареч. Пэж дыдэу, шэч хэмылгъу, захуэу. [Дэфэрэдж] ХьэтIрэмтIыгу теухуауэ псалгъэ зытIуцI фIэкIаи жиIакътым [Пушкин], итIани еплъ абы купцIэшхуэу хэлъым, пасэрейм я псэуIаи тэмэму гу зэрылъитам. Лъапсэ, 7. Бжэм тэмэму схухуэмьгъазу сэри си хьэлъэр бжэм жьэхэзгъауэри хезгъэуд нэтиащ. МелыIыч, 439. Къыдырым и фIэцI дыдэт: - Мьыцэм тэмэму гу лъытащ: дэ гузэвэгъуэ дыщихуар сьтым деж – цIымахуэм дежи. Кхъухъ пхэнж, 503.

ТЭМЭМЫПЭ: [И] **ТЭМЭМЫПЭР** (1). Iэхур зэршщыгъыр, зэрхьуар. *Езы Степан Ильич дыдэ уеуницIамэ, Гуэхум и тэмэмыпэр къыбжилэнкIи хьунуци.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 543.

ТЭРЭЗ (1). Еплъ тэмэм. Сантьяго-де-Кубэ Уэрамым цIыху дэзи, ФыцIабзэу хьыджэбзи Яхэтици тэрэзи. ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 348.

ТЭРЭЗЭ (2). Яшэч кьыгъуэхэм я хьэлъагъыр кьызыраухтэ Iэмэпсымэ. *Иласи псыницIэу тэрэзэ кьыхьри гунхэм деж кьыгъэуащ.* МелыIыч, 471. – Ди кьуажэм шьыдыгъу дэскъым, – жиIащ Жьраслээн, – сэ сьздэмькIуа бзэри цыIэкъым, ди кьуажэи щациуи сьхуэзакъым, – жиIэу Жьраслээн хуэмурэ, псалгъэ кьэс тэрэзэм ирилъхьэурэ ишэч хуэдэу псалгъэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 90.

ТЭРЭЗЭМЭЗАН (1). Муслъымэн диным зэръжилэмкIэ, дунейм ехьжа псоми я гуэныхьымрэ псапэу ящIамрэ зэрашэч тэрэзэ. [Думэсарэ жиIэу:] – *Алыху тэхъэлэр кьэмэт махуэм деж кьывэуницIыници тэрэзэмэзаным фришэлэнищ [Щэрданхэ я унэр зыгъэсахэр].* Хьуэпсэгъуэ нур, 262.

◊ **Тэрэзэмэзаным ешэлэн** (1). Гуэныхъ телъыр егъэпшыныжын. – *Алыху тэхъэлэр кьэмэт махуэм деж кьывэуницIыници тэрэзэмэзаным фришэлэнищ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 262.

ТЭРМЭШ (5). Зы бзэкIэ жаIар, ятхар нэгъуэщIыбзэкIэ зэзыдзэкI цIыху. *Си лъэпкьэгъухэм сахыхьэжмэ, Мис аргуэру чэмци тэрмэши.* Гъатхэ кьэскIэ я гьуэлъхьэгъуэу. «Вагъуэ махуэ», 42. [Степан Ильич:] *Астемыр тэрмэши хьункьэ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 201. [Саримэ:] *Тембот тэрмэши хьуххэнукъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 313.

ТЭРЧ I (10). ПсыцIэ (Терек). *Уи губгъуэ кIэщIыр Пиэплъу хадькIыр, Тэрч кьызэрорIри Псыдзэ зэхешэ.* Адыгэ Хэку. «Дамыгъэ», 224. Тэрч кьыхыхьэу кьимыкIауэ Пицацэм еплъу погуфIыкI. Авар хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 112. Тэрч лъэмыж телътэкъым, цIыIэ пэтми, замыгъэпсIыу хьуакътым [Джылахьстэней делегатхэм]. Хьуэпсэгъуэ нур, 322.

ТЭРЧ II (2). Тэрч и Iэгъуэблагъуэхэр, ар дзэщIыIэ лъэныкьуэ. *Зауэм кIуэ жаIауэ, ТэрчкIэ*

соукъуэдий. Телъхьэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 232. *Къызджэрий Псыхуабэ щынэсам, Тэрч лъэныкьуэкIэ щыпсэу лъэпкь псоми я сьездыр и кIэм нэблэгъат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 237.

ТЭРЧКЪАЛЭ (17). Тэрч (Терек). [Алыджыкьуэ:] *«Тэрчкьалэ дыкьэсыжащ, фыкьикI», – щыжаIэм зьыдгъэхъеифакъым, дызэфIэсу жьы цIыIэ кьытицIихум щхъуантIэ дыщIауэ дисти.* МелыIыч, 436. *А жэщым Берие хьэцIагъэшхуэ кьрахьу, Тэрчкьалэ дэст, гунъшхуэ яхэсрэ ефэ-еишэхуэ хуащIауэ.* Лъапсэ, 86. *Къээакъ щIалэу Карауловыр Тэрчкьалэ нэгъабэ дэсамэ, мы гъэми ар быданIэ хуэхъуну пIэрэ?* Хьуэпсэгъуэ нур, 188.

ТЭТЭР (8). Татарстаным нэхъыбэу щыпсэу лъэпкь, а лъэпкъым щыщ цIыху. [Мэмэт-щIакъуэ:] *УкьызыхэIар зэбгъэщIэну ухуеймэ, УрысеймкIэ уемыплъэкIыу кьрым тэтэрхэм я лъэужьыр ху.* Лъапсэ, 48. [Мэмэт-щIакъуэ:] *Семеныр урысщIэци, Сеймэныр тэтэр псалгъэм кьытекIащ – ясыр, бытыр Iызых жиIэу аращ.* Лъапсэ, 48. *Тэтэр пелуаныр нэхъ лъэциу кьыщIэкIащ, зыри пэмьлэгъуэ.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 617.

ТВОЙ (1). УрысыбзэкIэ: етIуанэ щхьэм еигъэ кьегъэлъагъуэ. [Астемыр Наташэ жриIэу:] *Теперь мой дом – твой дом. «Идъы си унэр уи унэщ».* Хьуэпсэгъуэ нур, 309.

ТЕАТР (8). Зыкьэгъэлъэгъуэныгъэхэр щекIуэкI унэ. *Къызджэрий тIысытIэр щыцIым нэхъ и пэм уIуэтэху нэхъ лъахьшэу ищIат, Мэзкуу дэт театрхэм щIэт тIысытIэм еищху.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 661.

ТЕБЭ (2). Шхыныгъуэ гуэрхэр зэрагъажьэ, щIабгъуэ зиIэ хьэкъушыкьу. *Думэсарэ IэширI игэавэрт, абы шьыбжиитхьу хилъхьэнури тебэ цIыкIуекIэ ищIырти, бжьын жьэрымэ IэфIыр, гурыIупсыр кьыгъажэу, унэм щIэз хьуат.* Хьуэпсэгъуэ нур, 263. *ЗаныцIэу стIолым тебэр тригъэуэври кьысыцигуфIыкIащ [Ахьсар]: – ИIэ, кацикон, кьэтыс.* МелыIыч, 448.

ТЕБЗЭ (1). Щыгъын, тепIэнщIэлъын с. ху. я щIыIумкIэ телъ, теда щэкI е фэ. *УщиIэр тIуащIэу зэгъэтIыгъащ, цIыIэ зыхэзэмьгъэхьэну; си цхьэнтэм илъыр бацци, тебзэ телъри кьызыхадькIар умыщIэжэу зэхэуфIеящ, бамейри цоур, зи бамэри кьыпхуэщIэнукъым.* МелыIыч, 457.

ТЕБЗЭН (требзэ) лъэл. (2). Зыгуэрым зыгуэр тедэн, телулэн. [Хьэбибэ:] *Уи нанэм кьээнжал тебзащ.* Нал къута, 276. [Цыжьбанэм:] *Нэхъанэрауэ, уздыгъей жыг заныцIэшхуэу узыхуейм хуэдиз ныуцици, жьэуанIэм щIэлъу гъэгъуэ, итIанэ зэгъухи, кхъухьыр джэд бгъэгум еищхуэ зэпкьырилъхьэ, абы кхъуэпIацэм и фэр фIыуэ гъэтэджи, тебзэ, зы гьуанэ имыIэу.* Кхъухъ пхэнж, 508.

ТЕВЭВУ (4). нареч. Тезу, афIэкIа темыхуэжэу. *Фэр цагъэкъабзэм фэр Iэтэу тебзэу цызэтелът, цIыхубзхэм кьауыыхьауэ, фэ кIэпхынышхуэ ящIэтхар фэ ямыгъэкъэбзам кьызырыуэкI цымыIэу.* МелыIыч, 451. *Нэхъ бейхэр гукIэ кьокIуэ, я кьэпыр тебзэу.* Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 630. *Хьарбыз кьутэжыгъуэм, хьарбыз цыблашкIэ*

елгээлүмэ, тевэву блэкл выгур кээвылэнти хьарбыз зыщыплл кьратыннт, бээрым яхуу Иэц блахумэ, ари нэгүзүжыгьгүэт. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 559.

ТЕГУЭШЭН (трегуашэ) лгэмл. (4). Зыгуэрхэр бгуэшүрэ зыгуэрхэм ялгыгьэлэсын. Грузовик кээкьуа кьомыр унагьүэ бжыгьэм тегуэшауэ ипцэклэ дэкуейурэ аузхэм дэкуэдац, унагьуипллым зы ялгысу. Лгьапсэ, 85. Уи дьгьаплэм сынхуатэм, щдым нур хуабэр тегуэшиэнт. Дыгьэр мазэм игьусамэ... «Вагьүэ махуэ», 369. Щхьэл жытлэнущи, арац: иджы нартыху пиэр занцлү яхьэжыркьым, нэхьапэ щдыкьлэ ялзэч, пурт бжыгьэр унагьүэм нэрыбгэ исым трагуашэ. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 605.

ТЕГУЗЭВЫХЬЫН (тогузэвыхь) лгэмл. (36). Зыгуэрэм щхьэклэ егьэлеяуэ гүзэвэн. Алии дьтегузэвыхьырт, сыт цхьэклэ жытлэмэ Кьрым кьуэри мьдрисэм щеджат, Истамбыли щылат, мусаватистхэм я зэманым Баку щылэжьащ, иджы и цхьэм зэрытегузэвыхьым гу лгьумьтэну Иэмал зымылэт, дэ нэхьэрэ нэхь гьурыж хьуауэ, зэццлэуфьыцлауэ, и нэццлацэр цуэжэуэ школым кьакьлүэмэ, унэм игьээзжын дзыхь имыщлү кьытхэтт, пцыхьэцхьэ хьухукьлэ. Зи лгьэрыгьыпс тьыгьа, 523. И гуацэ ныкьүэдэпкьүэ мьгьүэр [Дисэ] унэ нэццлым кьыщлэнэну плэрэ, жыхуалэу арац зытегузэвыхьыр [хьэблэ фьызыр]. Гушлэгьү, 420.

ТЕГУПСЫСЫКЬЫН (тогупсысыкь) лгэмл. (1). Узгупсысыр плэщлэхун, пщыгьупщэн. Илгьэс пщыкьлүх ухьуамэ, уи шэгьүэ хьуащ, жиЛэри Анчарэ аргуэрэ и ныбжьыр здынэсар и гум кьэкьыжащ, жэм, мэкьү сытхэм тегупсысыкьри. Пцынэхужьыкьүэ, 18.

ТЕГУРЫМЫХЬЫН (тогурымыхь) лгэмл. (1). Нэпсеигьэм кьыхэкьлүу зыгуэрэм щхьэклэ гүзэвэн. Нэхь лгьаганлэ дьдэм цлалэ цдыкьлур тригьэуэври, Аралпыр тегурымыхьу цлэгубжьэжащ: - Блынымкьлэ зыгьазэ, вэнвейм кьыхэкьлэ. Хьуэпсэгьүэ нур, 293.

ТЕГУШХУЭГЬУАФІЭ: ◊ **тегушхуэгьуафлэ кьэщлын** (1). Зыгуэрэм тыншу зекун; тыншу тегушхуэн. [Цдыхубзым Алыджыкьүэ жрелэ:] Лы хуэдэ лгьым ар яцлэрэ? Жылэ уи уасэ! - сылуимыгьэкьыжу цдыхубзыр кьыспэуащци, кьуапл-жапл кьызитыркьым. Сытуи тегушхуэгьуафли сыкьыщлэ! Мелыгыч, 439. **Тегушхуэгьуафлэ щлын** (2). Еплэ тегушхуэгьуафлэ кьэщлын. Абы хуэдэу «иныжьхэм» нэхь цдыкьлур тегушхуэгьуафлэ яцлрэ щлэнэкьлэмэ, Алии кьахуидэртэкьым. Зи лгьэрыгьыпс тьыгьа, 527.

ТЕГУШХУЭН (тогушхуэ) лгэмл. (26). Екун, зепщытын. Цдыхур кьуришым тегушхуамэ, Кьуришу лгьагьэц а текьуар. Молибден Гуащхьэ. «Мьвэ хуабэ», 21. Джэлил джэдхэр кьыдэцлү щылгьагьум нэхьри тегушхуат, арицхьэкьлэ кьыгурылуауэ кьыщлэкьыннт адакьэ хужьым кьарукьлэ зэрытэмьлэщынынур. Бабыщкьүэ адакьэпщ, 481. Зыгуэр щлэтыгьысхьауэ илгьэгуатэмэ [унэм], нэхь тегушхуэунт [Алыджыкьүэ]. Мелыгыч, 462.

ТЕГУЭН (тогулэ) лгэмл. (1). Зыгуэрэм щхьэклэ гьын, гур хэщлын. Щлэзылхьэн уимьлэмэ, Уаредэ, Уатегулэу ущысти, Уаредэ. Си анэм хуэзусьжар. «Щхьэлыкьүэ», 392.

ТЕГЬЭГУШХУЭН (трегьэгушхуэ) лгэмл. (13). Дзыхь зыхуимыщлэ Гуэхугьуэр иублэну, зэфлгьэкьыну кьыхуеджэн, ущин. Абы трагьэгушхуа хуэдэу зэ зы шур, зэ адрейр кьыхьэжырти и гьусэм и пьлэр ирихьэжьауэ цлэнхьуэрт, зэрыгьэкьлүйуэ. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 583. Мэхьуд Иэнкун хуэдэу зыщлгьырт, арицхьэкьлэ Чачэ зыгуэрэм тригьэгушхуэну и ужь иту арат. Хьуэпсэгьүэ нур, 205. Иэнатлэ Гутыр тегьэгушхуэу Зэгугьу и Гуэхум хьызогьэцлэ. Ягьэщ зэпыту батэкьүтэр. «Батырыбжьэ», 12.

ТЕГЬЭЭЖЫН (трегьээж) лгэмл. (2). Зэ уздэщылам аргуэрэ кьуэн, зэ жыплам кьытегьээжын. Рестораным зэреджэр «Фызым я нэлэцлэ» жиЛэу арат, и цлэ дьдэр ящыгьуипцэжауэ, официанткэу абы цлэтыр хьыдэжэбэ дахэ зацлэти, зэ ущешха-ущешхамэ, томьгьээзжыну Иэмал илэтэкьым. Лгьапсэ, 56.

ТЕГЬЭКЬЫЖЫН (трегьэкьыж) лгэмл. (2). Зыгуэрэм телгь, тетха, тедия с.ху. тыхьауэ, тетхьунщлыкьлауэ, зэрыщытауэ щлгьын. Синдур пьлыжь тлэкьлүу натлэ вагьуэр Тегьэкьыжыныци зэфлэкьлащ. Синдур. «Батырыбжьэ», 83.

ТЕГЬЭКЬЫН (трегьэкьл) лгэмл. (14). 1. (13). Зыгуэр мьарэзыуэ зыпэрыт кьулыкьум лүгьэкьын. Трагьэкьыну зи ужь ит тетыр нэхьыжьыж гуэрэм кьлэцлэтхьыхьри центрым я унафэкьлэ комиссэ кьыщагьакьлүэм, езыр ежьэжащ, сэ сахэмьтми, Гуэхур езыр-езыру зэфлэкьынуу щыжлэри. Лгьапсэ, 12. Езым [Кьаздэжэрий] и гуапэтэкьым шэрихьэт полкым кьыдыхэтэм ящыщ интернатым кьакьлүэрэ, е егьэджакьлүэм сыхагьэхьэнү схуеллэу, е ККОВ-м сытетати лажьэ симьлэу сытрагьэкьлауэ зыщлгьыпэ сылүгьэуэ, жиЛэу кьылгьитлгьысхьэмэ. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 620. Гьэщлэгуэнри аратэкьэ: зымы хьэрэм ишхауэ гу лгьататэкьым, яшха-ирафам и уасэр щаткьлэ щетым псори тэмэмү иратхэрт, сыту жыплэмэ, абы и директор Раисэ Муратовнэкьлэ зэджэр ткьлйит, лей иратхауэ илгьэгуакьэ - зэфлэкьлат, официанткэр тримыгьэкьыну Иэмал зымылэт. Лгьапсэ, 25. 2. (1). ЖиЛар, мурад ищлар кьынгьэгьэнэн. «Куэдщ, кьацтэ», «Щхьэр умыгьэуэ, кьлүэ адэ», - жиЛамэ, абы тегьэкьынын кьару хэт илэ [Гьуумар]. Хьуэпсэгьүэ нур, 219.

ТЕГЬЭКЬУЭН (трегьэкьлүэ) лгэмл. (5). Пэгьэлгьэщын, бжыпэр флгьэубыдын. Уэс темьлгьми, жэщыр щлгьлэу Уи гур губгьуэм цымыхуабэ, Зы Гьылыкьлэ зым имьлэу, Тетц зилгьыхьу щлалэр джабэм, Йогупсысыр щлгьлэ кьакьлүэм, Кьуажэм кьуэныр тегьэкьлүэ. Лгьапсэ, 497. [Джэлил:] - Согьэпцлэ, узьтегьэакьлүэм, - жиЛэри нэхь иныжу Гуащ. Бабыщкьүэ адакьэпщ, 483. Схуэзфлэкьыну кьым жыслэу хуэстхьыжмэ, мьнэхьыфьлү плэрэ, жиЛэу, арицхьэкьлэ апхуэдизу дзыхь кьыпхуэзыщлгьыр дауэ бгьэщлэхьун - жиЛэу арат зэми тригьакьлүэр [Астемьр]. Мазэ ныкьүэ щхьуантлэ, 568.

ТЕГЬЭЛГЬЭДЭН: ◊ **щытхьупс тегьэлгьэдэн** (1). Еплэ щытхьупс.

ТЕГЬЭЛБЭЛБЭН (трегьэлбэлбэ) лъэI.

(3). Тегьэщэцэн, текIутэн. Бекъанхэ я унэмкIэ цыблэкIым, къэувылэри лIыжь сымаджэу хэлгым я уэнжакъыр къркытэхуу автоматыр тригьэллэлати, дадэришынэцауэхьэлгакъуиплIыу гьуэлгьиплэ ицIагьым ицIэпичхьат, къытехуаIа и гугьауэ. Къалэн, 434. АвтоматкIэ бжэм шэр къытрагьэллэлатэ [нэмыцэхэм]. Шынэхужьыкыуэ, 66. Жыраслгэн къуэзгэнаплэ къуэсу ицIалэ гупым шыбз гуартэ къахуу захуигъазэри, я ицIыбагьымкIэ кьилгадэурэ, ицIалэхэр зырызу я уанэгум къридзащ, зыкыгъазэри, жэрыжэм тету шыплIэ пулеметыр къатригьэллэлатэурэ шыбз гуартэ къэзыхум къатрихри, цыхьэцIэу цыта бысымым деж къэкIуэжаш, шым увылэпIэ къахуигъуэтри. Хьуэпсэгъуэ нур, 89.

ТЕГЬЭЛБЫН: \diamond **хьэзаб тегьэлбын** (3). Еплъ хьэзаб.

ТЕГЬЭЛЫКЫН (трегьэллыкI) лъэI. (1). ЗалымыгьэкIэ и псэр хэкIам хуэдэу шIын, лIауэ тегьэлукIын. [ШIалэхэм Нурхьэлий хужалэу:] ТегьэлIыкI ар иджы. Хьуэпсэгъуэ нур, 149.

ТЕГЬЭПЛЬЭН (трегьапльэ) лъэмыI. (2). Егьэлгъагъун. [Афицарым жиIэу:] Кхуэлыр фи хьэрэммэ, нобэ цыицIэдзауэ сэ лы фытезгьэапльэмэ, сэраиц къуанишэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 175. [Илас къэзубжъауэ] Тегьэапльэ хьунутэкъым! [мылицэр чыфтанцым] МелыIыч, 472.

ТЕГЬЭПЦIЭН (трегьэпцIэ) лъэмыI. (1). Шхэпс с.ху. зыгуэр зыгуэрим тегьэбыдауэ цыгтын. Марк тегьэпцIаIарэ мыхьур телъымрэ мыхьэнэ гуэр зэриIэр гьуом тыншу ицIэрти, абьи и хьыбар жиIащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 190.

ТЕГЬЭПЫХЬЭН (трегьэпыхьэ) лъэмыI. (1). Тегьэгүлэн; тегьэггэн. [Афицарым сэлэтхэм яжриIэу:] Фи муслъымэныгьэм фытезгьэпыхьэни, фымыгузавэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 175.

ТЕГЬЭСЫН (трегьэс) лъэмыI. (2). Зыгуэрим и шхьэр тесыпIэ егьэцIын. Щэхум къыхэпхьу ицIы абгъуи Шырым я анэр тегьэс. Мурад гуэр зыцIам... «Батырыбжъэ», 193. Си ицIакIуэ кIанэм Гуацэ мезгьэсу Схуэдэр есакъым. «ЦIалэгъуэ цIыналъэ», 423.

ТЕГЬЭТКIУЭН (трегьэаткIуэ) лъэI. (1). ПыбгьэткIуэрэ зыцIыпIэ тегьэхуэн. ШIыр шхын цысхуэхьуи сыхуэзати, Си нэпси мацIэ тегьэаткIуакъым. ШIы Iэбжъыб. «Мывэ хуабэ», 127.

\diamond [И] **жыIэ тегьэтын** (1). Еплъ жыIэн.

ТЕГЬЭТIЫСХЬЭН (трегьэатIысхьэ) лъэмыI. (14). Зыгуэрим и гушIыгу зыгуэр игьэтIысхьэн. Комендатыр и тIысынIэм мытIысыжу скамейкэ кIыхуу мылицэм къаишэр зытрагьэтIысхьэм тетIысхьэри, и шырыкъум еплъу жиIащ: – КъэтIыс моуэ. МелыIыч, 464. ЯмыцIэххэу, инкубатор адакьэм бабыц шыр къришаш, жалэу цызэхыхым, къалэм кьикIри сурэтэх къэсащ, ицIэныгьэлIхэр ягьусэу, Бабыц шырым зезыта адакьэ хужьым сурэт трах, адэкIэ-мыдэкIэ къытажыхь, адакьэр къаубыду и ицIыбым бабыц шыр трагьэтIысхьэну хуожьэ. Бабыщыкыуэ адакьэпщ, 489. Шамум скорпионыр пиахьуэм тригьэтIысхьэри

ихьуреягьэкIэ мафIэ дэп къркытIылгьэкIащ, дэри детIысыллащ тфIэгьэицIэгьуэнуу, доплъ. ХьэщIэ лъаплэ, 402.

ТЕГЬЭУЭН (трегьэуэ) лъэI. (3). 1. (1). Макъ ицIу зыгуэр зыгуэрим жьэхэгьэуэн, егьэунтIэлун. Джэгум зыгуэр трагьэуэ, жиIэу Лу и гум къэкIащ. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 596. 2. (1). IэщэкIэ зыгуэрим еуэн. – Нанэмыгьуэ! – жиIэу Саримэ унэм къыицIэжаш, иджыри къэс кIэрахьуэ зытрагьэуэр зэри-Дисэр иджы фIэкIа имыцIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 105. 3. (1). Зыгуэрим дамыгьэ тецIэн. Нэхэ ицIэ зыхуицIэ справкэ сьтхэм Нахьуэ пэиотым и пIэкIэ и кIэрахьуэнэр трагьэуэ. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 510.

ТЕГЬЭУВАПIЭ (5). Дапхьэ. Хьэпшып гуэр зытебгьэуэ хьуну яцIа е апхуэдэм хуэхьэзыру щыт гуэр. Нэмыцэ бэракъым дежкIэ Эльбрусыр тегьэувапIэ Iейкыым. Гьуэгуанэ, 100. Унэ дзыщIэсым зы балкон илэти, ихьэбгьу тралъхьэурэ тегьэувапIэ яцIри пулемет трагьэуэжаш, классым уцIыхьэу ядэркыым. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 532. Езыр дахэ-дахэу слъагьуркыым, уздыгьэнэф тIэкIу тегьэувапIэм тетщи, ицIыIэр ицIагьуэу кыгьээнхуркыым. ХьэщIэ лъаплэ, 404.

ТЕГЬЭУВЭЖЫН (трегьэуэж) лъэI. (4). Зыгуэр япэм зытетам цыгьэувыжын. Ещанэу зы лы ицагуэ гуэри къахэтт, «и цхьэр науцици, и ицэр кIагуэ яцIри трагьэуэжаш» жыпIэну. Нал къута, 269. Зыкъэзылэтауэ диным икIа къоым мэджытыицIэм ицIэу ицIагуэицIэ ицIыхубзымрэ сабиймри, топыр ицIантIэм дагьэлъадэи, пулеметри азэн джапIэм трагьэуэжри, пащтыхьым и унэр уи IэмыицIэм илгым хуэдэу пIагьурти, уеуэнумэ, къеблагьэ. Кхьэлэггунэ, 377. Унэ дзыщIэсым зы балкон илэти, ихьэбгьу тралъхьэурэ тегьэувапIэ яцIри пулемет трагьэуэжаш, классым уцIыхьэу ядэркыым [сэлэтхэм]. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 532.

ТЕГЬЭУВЭН (трегьэуэв) лъэI. (52). 1. (44). Зыгуэрим и ицIыIум, и цыгум зыгуэр цыгьэувын. ЦIыхухуэ гуэрим подноскIэ псы ицIыIэ, къэхьэуэ, IэфIыкIэ гуэрхэр ицIыгьужу къехьри мраморым кыыхэцIыкIа Iэнэ ицIыкIум кыитрегьэуэв, езым зы псалги жимыIэу йокIуэтыж. Аргьуей, 387. Валери и закьуэу, кабинетым ицIэсу кыицIыхьати, и жытым ита коньяк ттулэкIумI стIолым хутрегьэуэв вагьуитху ятету, арихьэкIэ Валерэ нэкIэ къеплъыркыым. Клапсэ клапэ, 16. Картэм нып зэмьфэгьу ицIыкIу куэд тегьэувауэ тетт, ицIысыр кыицIыхьэуэ. Нал къута, 239. 2. (8). Зыгуэрим къулыкыуэ гуэр етын. Арынишуи хуэрэ, игьащIэм къуажэм трагьэуэвэм зэреджэр арат. Нэгьуху, 19. Кубанцевымрэ Къулымрэ эшелоныр хьэзыр хьуэрэ мыхьуэрэ зэхакьэIыну, политотделым трагьэува Хуламбаев Солтан унафэ ицIащ, пIалгэ имыIэу грузовик ягьэува трибуна ицIыIу. Шынэхужьыкыуэ, 41. Елдар ЧК-м зэрытрагьэуэв лгандэрэ эзэмьзэххэ фIэкIа кыицIалъхуа къуажэм кыидыхьэркыым. Мазэ ныкыуэ шхьуантIэ, 514.

ТЕГЬЭУН (трегьэу) лгэI. (10). Зэгупсыс, зэлэжь, дэзыхьэх Iуэхугъуэ гуэрэм тегьэгупсысыкIын, IэщIыб егьэщIын. Дадэм хьыбар жиIэурэ хьыджэбзым и жей тригьэурт, нэху щымэ, кгуришым цхьэдэхыну. Нал кьута, 272. [Исуф:] Зыгуэр сиIэурэ зытезгьэуниц жыIэмэ, зымы си гур хьыгьэркьым. Лэчымэ, 394. – Мэз Iэтащхьэм уз уи закьуэу КьэпкIухьыныр сфIэемыкIуиц, – ЖиIэу бажэр йодэхациIэ, – МэжэлIэныр птезгьэуниц... «Бажэ пшынэ», 4.

ТЕГЬЭХУЭН (трегьэхуэ) лгэI. (11). Уеуэу, ебутIышшу хуэгьэзэн, блэмыгьэкIын. Догуэ, мэжджытым техуа бомбэр Алыхьыр ара тэзыгьэхуар? – жиIэри Анчарэ цIэуницIаиц. Нал кьута, 224. Тегьэхуэ уи шэр ер зыгуышым. Дыгьэр кьэпсын папщIэ. «Шум и гьуэгу», 56. Фызхэр гузавэу фочIэ уафэм дэуейм йолгьэлу: – Тхьэм и хьэтыркIэ цыгьэат, благьуэм соуэ жыIэурэ дыгьэм тегьэхуэниц, кьэбгьэиццэхыниц. Лгэпсэ, 120.

♦ **Тэмакьым тегьэхуэн** (2). Еплэ тэмакь.

ТЕГЬЭХЬЭН: ♦ **гьэ тегьэхьэн** (1). Еплэ гьэ.

ТЕГЬЭЧЫНЫХЬЫН (трегьэчыныхь) лгэI. (4). Кьыхэгьэщын, хуабжы текьуээн. Фыпсалгэ, жалэу трагьэчыныхьа цхьэкIэ, псэлээн кьудей ягьэтакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 626. Абы нэхьэр дэ кьыдэт, – трегьэчыныхь Мэсхьуд [Iэдэм хуэгьэзауэ]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 634. Локотош аргуэру тригьэчыныхьырт, цIикьузэрт: – Iэ тевдэзным и нэкIэ хэти зэ ирегупсысыж, приказым иреджэ. Нал кьута, 259.

ТЕГЬЭЩIЭН (трегьэщIэ) лгэI. (1). Iуэхугъуэ гуэрэм нэхь тегьэчыныхьын. НэхьыбитIым унафэм инкь иту квалэм дэкIын хуейуэ абы нэхь трагьэащIэт, арицхьэкIэ сэ задкьым: «Фи пашэр сэраиц, сэ сыхьэрыну цытамэ, зымы гурьыцхьэу кьытхуищIынутэкьым, ауэ сэ сыадыгьэиц, жалэнуф фоцIэ – мы квалэм бегьымбар кьыицалэхуаиц, хьэрыт бегьымбарыр ехудийм хаутэ цхьэкIэ адыгэ гузэвэн жалэниц, псори дыкьэрабгьэу ди цIэ ягьэлуниц». ХьэщIэ лгэпIэ 399.

ТЕГЬУЭЛГЬХЬЭН I (тогьуэлгьхьэ) лгэмыI. (11). Зытеукьуэдияуэ гьуэлгьын, зыгуэрэм и щыгум щыгьуэлгьын. Джэлил зэрыжиIам хуэдэу Iуэхур кьыицIэкIакьым. Квалэдэс адакьэр кIуэуэ матэм илэ бабыиц джэдкьIэм тегьуэлгьхьа цхьэкIэ. Бабыицкьуэ адакьэпщ, 487. Езы комбатыр кьыицелгьэлу кьэхьурт [Дэшу], дызытегьуэлгьхьэ хьун гуэр уимыIэу нIэрэ, жиIэу. КIапсэ кIапэ, 7.

ТЕГЬУЭЛГЬХЬЭН II (тогьуэлгьхьэ) лгэмыI. (1). ТрищIэн, зэщIиуфэн. КIагьэниагьэр псыницIэу губгьуэм Тегьуэлгьхьауэ зыицIеубыдэ, Сомыр нэхьри кьэзубжьауэ Доллар бзаджэм ныхуошхьыдэ: – Уэ насыпым ухуащIакьым, Лгьы иIэгьэкIэ уалакьэ, Хейм я нэпсыриц уз пкIэрылгьыр, Уэ цIыгуэ гуауэм ухуащIакьэ? Сомрэ Долларрэ. «Паргыр ди пашэу», 133.

ТЕГЬУЭН (тогьуэ) лгэмыI. (2). КIэрыгьуэн, зыгуэрэм и щыIуэм щыгьун. Шым я ныбэр иуэжауэ джэдум ещхь хуаиц, тхьурьымбэр ятегьуэжауэ, я цхьэр кьахьыф кьудейиц. Нал кьута, 213.

ТЕГЬУЭЩИКIЫН (тогьуэщыкI) лгэмыI. (2). Гьуащэу гьуэгум текIын. Зэанээкьуэр

махуитI-жэщитIкIэ гьуэгу тетаиц, лгэагьуэ зытетым тегьуэщыкI-кьытехьэжурэ. Лгэпсэ, 57. [Авторым] Е зи цхьэр машинэм кьызыгьэжауэ сьытемыгьуэщыкIащэрэт жиIэу гьуэгум еплэ шоферым гулымьтэу ара? [радиаторым ит псыр кьэвауэ бахьэр кьызырихум] Лгэпсэ, 68.

ТЕГЬУКIЫН (тогьукI) лгэмыI. (1). Еплэ тегьуээн. ПшахьуэщIымы и цхьэфэр вэгьум ещхьу тегьукIа хуэдэу кьыпфIэицIми, утеувэмэ, мэцаицэ, шыгьу куэдыицэ хэлъици. ХьэщIэ лгэпIэ, 400.

ТЕДЭН (трэдэ) лгэI. (10). И щыIуэмкIэ идэн, IуданэкIэ тегьэбыдэн. Хьуниц, кьысхуэгьэгуэ, Iурарэ, узгьэгуфIэжыниц иужькIэ, бостейм тебдэжыници уэстыници, мо си джанэр узот, – жиIа цхьэкIэ зэанээпхьум уагурыIунутэкьым. Кьалэн, 432. И бостейм кIыхьым щыдэжыну зэмыфэгьуу тедамкIэ, вакьэ зэицIэдауэ и лгэпэм фIэлгьымкIэ кьэщIэицIэнут унагьуэм кьулейсызыгьэу ятелгьыр. Мелыиц, 455. Ауэ абдеж дьидэм шу гун я Iэцхьэм щэкI пльыж тедауэ – «Дзэлыкьуэ шухэр совет властым йоувалIэ» жиIэу тетхуэ кьэсати, абыхэм еплыыху, Мэтхьэнри кIуэдыжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.

ТЕДИЕН (тодие) лгэмыI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм и щыIуэм щыдиин, тежыхьын. Iэиэлгьаиэм цIалэ цIыкIуу дэсыр кьызыгьэжэсат, ницэдджыжь бээзырм кьэкIуа Iэджи кьрихьэлIауэ зэныкьуэжьуу, ялэгьуар зэхуаIуэтэжу зэхэтт, мьвэм тедишхьа лгьы ткIуэпсым теувэн я гум имыдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 118. 2. (1). зэхь. КьыщыувыIэн, куэдэр шхьэщыгытн. Пишэр кьуришыцхьэм тедиами, Дыгьэр кьухьэм тIэкIу токIуэт. Тхьыль еджапIэ. «Вагьуэ махуэ», 336.

ТЕДИИХЬЫН (1). Еплэ тедиен I. Пльэмэ, и анэр зэицIэицхьэри сьытхуэ трищIэжауэ, мьвэ сэрейр кьыицтэу ирихьэжьэн хуэдэу тедишхьауэ телгьы. Кьалэн, 436.

ТЕДЖЭГУЭН (тоджагуэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрэм и щыIуэм, и щыгум щыдэжэун. Си тхьыль напэм жьыр тоджагуэ, Фы а жьыбгьэм иу имыль. Си губгьуэ. «Щхьэлыкьуэ», 375.

ТЕДЖЭГУХЬЫН (тоджэгухь) лгэмыI. (4). Зыгуэрэм и щыIуэм, и щыгум щыдэжэун. Гьатхэр дахащэиц, псэр итхьэкьуу, Мьываицхьэ дьидэм тоджэгухь. Си хэку нэхь ини сыту сщIын? «Щхьэлыкьуэ», 386. ШыицIэ цIыкIуэм и цIэицыгьуэу IэицIэлыным тоджэгухьыр. «Елбээдыкьуэ», 5. Здихьын имыицIэр и гуаицэ тхьэмыицкIэрати, мес иджыри кьэс зыкьымыицIэжу ницIантIэм дэлгьыц, и нэкIу гьур фагьуэм мафIэ бзийр тедрэжэгухь. ГущIэгьуэ, 424.

ТЕДЖЭЛЭН (тоджалэ) лгэмыI. (1). ТеукIуриен, джалэу техуэн. А сыхьэтым лгьыжьыр хьэдэу Щхьэнтэ быдэм тедрэжэлаиц. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 151.

ТЕДЗАПIЭ: ТХЫЛГЬ ТЕДЗАПIЭ (5). Еплэ тхьыль. **КХЬУХЬ ТЕДЗАПIЭ** (13). Еплэ кхьухь.

ТЕДЗЭН (трэдэ) лгэI. (35). Бдзэуэ телгьхьэн, теутыпщхьэн. Пхьэ куэд науицIэр мафIэицхуэ яцIэмэ, цIалэ цIыкIуэм мафIэм и хьурегьэкIэ кьэжыхь, мэзым пхьэ гьур кьыицелгьэф, мафIэм трэдэ. Лгэпсэ, 101. КьызонлгьэкIыр Елбээдыкьуэ,

И лэныстэр кыыхыфидээ, ЗэрылгээкИкИэ иҕым тредээ. «Елбээдыкыуэ», 19.

◊ **Тедзэу кIуэн** (9). Иуэху иҕауэ зыщIыпIэ кIуэн. Янэрауэ, тридзэри Дисэ лафкIэтетым деж кIуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 141. Нэху зэрыиу Анчарэ тридзэри кIалэм кIуаиц Иринэ хьыбар ириггэицIэну. Нал кьута, 277. Кьвэджэрий тридзэу Даутокьуэ-Серебряков деж иҕхьэ кIуат: «дызэвмыгьэзауэ - дызэвгьэкIуж», жиIэу, абы иужькIэ Джылахьстэней кIуэуэ дзэ зэриггэицIу «советхэм» езуэну и мурадаккэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 319. **КьэIэти тредээ** (2). Еплг кьэIэтын.

ТЕДЗЫН (трэдз) лэаI. (1). Зыгуэр зыщIыпIэ кьедзыхын. ШкIэицым бггэныр тридзыниц... Альхьо, 70.

ТЕЖЫН (тож) лэамыI. (4). Улгэицыхьуэ кьызынэкиын, япэ ищын. *Сержант лыхьужьхэм я пашар И гьусэ псоми ятежат*. Командир. «Шум и гьуэгу», 43. *Лгэхьуу сэ Iэджем сатожыр – Шу пэрыт пажэм псыр пожыр*. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгу», 86. *Колхозыицхуэм шыхьуэфI дьидэу Мо Хьэбалэу иҕалэр яIэи, Абы и шыр куэдрэ тожыр, Шыггэ ини иIэу жалэ*. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 39.

ТЕЖЫХЫН (тожыхь) лэамыI. (1). зэхь. Кьыщыувылэн, куэдрэ иҕхьэщытын. *Дунейр долгагьур хьурейбзэу, Пшэр кьаицхьуэ-иҕхьуантIэу тежыхьаиц*. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99.

ТЕЖЫЫХЫН (трежыыхь) лэаI. (6). Зыгуэрим иҕхьэкIэ зыгуэр жылэн. Ар Дисэ иҕыжиIэм Гунэуэс гу лэитэххэртэжьым, и гьунэгьум иҕхьэкIэ жиIэу и гуггэит, ауэ Дисэ зытрижыIыхьыр нэгьуэицIт: и кьуэ яггэкIуэдам иггэхьыбару и анэм кьыжриIэжауэ иҕтаиц здицилэ лэныкьуэмкIэ яггэитIысахэу лагерхэм иаIыгь гуэрхэр зэрыс Iуэм кьикIуэсыкIыну мурад яиIмэ, нэхьапэ иҕыкIэ «выицIэ» яггэицхэ, жери. ГуицIэгьуэ, 422. *И пхьум ар зытрижыIыхьыр Хьэбибэ кьыгурыIуаиц*. Нал кьута, 227. [Бэлаиц:] – *А зи гуэгу тицIыр си благгэиц сьит, жьысIэу аракьым сэ зытыжесIыхьыр*. Хьуэпсэгьуэ нур, 80.

ТЕЗЭГГЭН (тозаггэ) лэамыI. (6). И пIэ изэггээн, сабырын. *Жэнэт лгагьуэр кьэзыхутэфьунур мо дьыгьужь темьзаггэу кьэзыдждэдыхьыракьым, емыицэжейнэдыракьым, сэраиц! Кхьухь пхэнж*, 504. *Бэлаиц жиIэнур имьицIэу шэнт зытесым темьзэггэжу и жьакIэр иIуэитт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 267. *Кьулыр шэнт зытесым тезаггэртэжьым*. Нал кьута, 264.

ТЕЗЭРЫГУЭН (тозэрыгуэ) лэамыI. (1). Куэд ухьуу зыгуэрим ебггэрыкIуэн. Куэд дэмыкIыу *Жыраслэн кьагьуэтри тезэрыгуаиц, мо иҕалэ бланэжьми «жьыныбэ» иҕыкIухэр зуэу пэлэицакьым*. Мазэ ныкьуэ иҕхьуантIэ, 580.

ТЕЗЭРЫХЫН (тозэрыхь) лэамыI. (1). Тезэрыгуэн, ежэн. *Кхьуэр ггэлыгьуауэ хьэзырти, Тезэрыгьуауэ кхьуэр яицхьыр*. «Индийскэ поэмэ», 360.

ТЕЗИС (1). Доклад, лекцэ с.ху. я мыхьэнэ нэхьыщхьэр. 1921 ггэм и ггэмахуэкIэм хуэзуу *ЕтIуанэ областной парт конференцир зэхуэсати, доклад зыиҕыным и тезисым хэтт: революциэм*

иҕыр лгэпкэ псоми я зэхуэдэу иҕытын хуейиц желэри, кьэбэрдеицIым иҕыици кьэзаакьхэм я иҕым иҕыици Осетиемрэ Дигориемрэ кьыдрат жиIэу. Лгэпсэ, 88.

ТЕЗОИМЕНИТСТВО (1). УрысыбзэкIэ: зыгуэр кьыщальхуа махуэ. [Жансэхьу:] – *Тезоименитство жьыхуаIэр зыицIэ курсантхэм кьыфхэт?* Мазэ ныкьуэ иҕхьуантIэ, 564.

ТЕЗЫН (тезц) лэамыI. (24). Куэдэ телгын, тесын, тетын. *Тезц унаицхьэм Офицерхэр дэкIуеуэуэ*. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 163. *Комитетым иҕыхьэмэ – Кьулым хуейуэ кьэкIуар кIэлэндорым тезу тесиц*. Нал кьута, 279. *Щихуицхьэм абгьуэр пьIэ фIыицIэу Тез зыиҕыфьыр бзухэр кьыицхуэицIэн?* Щиху. «Дамыггэ», 104.

ТЕЗЫР: ◊ **тезыр телгьээн** (1). Кьуаншаггэ зылэжьам зэретхьэжьуну унафэ кьэщгэн. *Хэт ухуэзами желэ [Кьыдырым]: «Кхьухьытицыр кьоджэри икIэицIыпIэкIэ умькIуэмэ, тезыр кьыитралгьхэнуиц»*. Кхьухь пхэнж, 497.

ТЕКИЖЫН (тракIэж) лэаI. (1). Зыгуэрим и иҕылым ткIуаткIуэ гуэр иҕхуэжын, кьеггэжэжыжын. *Цыхубзхэри Iуэхуниэу иҕысакьым, иҕыхьэху яицIурэ унэр ятIэ зэрахьаиц, уеблэмэ, ятIэху тIэкIуи зыгуэрим кьишати, тракIэжаиц*. ГуицIэгьуэ, 425.

ТЕКИЭН (трекIэ) лэаI. (6). Зыгуэрим и иҕылым (псы) щикIутын, гьэпскIын. *Иджьри Дзэиу жьы хьууэ тIысыжа нэтми, Iуэхуниэу иҕысыфьиркьым, Iэ дэхьейгьуэ имьIэу мэлэуэлгьауэри хадэм итиц, зэм жьы еухьуэницI, зэм кьветIыхь е хуицхьуэ ятрекIэ, пхьэицхьэмыицхьэхэм хьэпIаицIэ емьуэн иҕхьэкIэ*. Клапсэ клапэ, 7. *Езым пэгун кьиштитэиц, лэпс кьавэм иҕыиц из иицри иувыкIыжаиц, унэм кьыицIыхьэм ятрикIэну хьэзыру*. Щынахужьыкьуэ, 66. *Iэбэри зыгуэрим кьыхьа псы пэгуньыр Гунэуэс зытрикIэу иҕилгэжьум, Дисэ и нысэр кьэуIэбжьаиц: – Сьит уи гуггэер, иҕыхубз? ГуицIэгьуэ, 423.*

ТЕКИЕН (токие) лэамыI. (3). Зыгуэрим укIийуэ, макьым зеггэлэгауэ хуилгын. *Бэлаиц кьэсати Дисэ текIияиц: – Алыхьым и иҕкIэ сэ тхьэ соIуэ, лэдакьэпэкIэ узьмыггэвэм иҕыр*. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. *Кьанокьуэицыр кьэгубжьауэ НэкIэ йоуэ гьукIэ лыжьым, Ньтоклие, кIэицIу бауэу, ШИыггэжу и ныбафэр, И цеикIэр тырелгьафэр*. «Тисей», 506. *Зэрыхуейм хуэдэу чьырбыицыр иггэитIылгэ нэужь, Аралтыр, мауэр кIэрахьуэр кьрипхьуэтри, яицIыкIэ ЛутIэ и пцампIэр иубьдри, текIияиц: – КьакIуэ мьид! Хьуэпсэгьуэ нур, 293.*

ТЕКЫЖЫН (токIыж) лэамыI. (22). 1. (19). Зыгуэрим и иҕхьэфэм, и щыгум темьлгьыж хьун. *Бгыицхьэ уэсыр зэм кьыитосэ, Дыггэр теплэм ар токIыж, Жьыбггэ иҕыIэр зэм кьыхуозэ, Шыр фэжьу иицIу мэкIуэдэж*. Бгыицхьэ уэс. «Партыр ди пашэу», 104. *Ньшиэдибэ Кьэнжалыицхьэ хужьу нэху кьекIаиц, арицхьэкIэ кьулыицкьуэ хьухькIэ текIыжаиц*. Альхьо, 70. 2. (3). Дунейм темьлгьыжын, лэн. Дунейм кьыитехьэр кьохьу иҕыгуэвэ, *ТекIыжрэ – гуфIэу темьлгьыж*. ГьащIэр IэфIш. «Дамыггэ», 97. *Дунейм апхуэдэр иҕытекIыжкIэ, Итхари псыницIэу кIэлгьыицIах*. Щхьэхуэщэ. «Дамыггэ», 98.

◇ [И] **кыитехьэ текIыжын** (4). Еплъ кыитехьэн.

ТЕКIЫН (токI) лъэмыI. (37). Зыгуэрэм текIуэтын. *Сызыхуэмизэн сыхуэмизацэрэт, жиIэри Локотоиш гъуэгущухуэм текIри гъуэгущыкIу гуэркIэ губгъуэм илбэдаиц. Нал къута, 247. Шэнт ар зытесым текIыну Нарт и къарури мацIацэи. «Адэ», 134. Бийм зиыхьыжырт, къэгубжыат, Зытес лъэганIэм зи темыкIт. Нып. «ШIалэгъуэ щыIналгъэ», 21. 2. (2). IукIын зыщIыпIэ деж, п.п. автобусыр IукIыпIэм. Билетри къэпцэхуаиц, гъуэгущыкIыпIыр ицыхьэцхьэр араиц цыитехьыр. Лъапсэ, 8. ИкIэм-икIэжым, дадэм хуэмвишэчу зихуэлэжри нэхулгъэ къыицицI дьдэм фэтэрэм къыицIэкIуэсыкIыжри макIуэ-мэлъей, автостанциным къэсаиц, ялэ текI автобусым къытIысхьэну. КIапсэ кIапэ, 17.*

◇ **ТекI имыIэу** (1). Зы щIыпIэм ит зэпыту. *ГъуэгущыкIыпIыр ицыхьэцхьым ТекI имыIэу зыцаплъыхь, Мес Хьэрэмэу нарт Iуацхьэжыи ЖытIэгъэ щIыIэр ицхьэпрокI, ЗекIуэ кIуауэ Ашэмэзым Къыгъэзауи ямылбэгъу. «ШIалэгъуэ щыIналгъэ», 415. **Гуэныхьыр текIын** (1). Еплъ гуэныхь. **Губжырт текIын** (2). Еплъ губжъ. **ГъуэгущыкIуэ текIын** (1). Еплъ гъуэгущыкIуэ. **ЖиIэм темыкIын** (3). Еплъ жиIэм. **Мурадым темыкIын** (2). Еплъ мурад II. **[И] напэр текIын** (6). Еплъ напэр I. **Пшагъуэр текIын** (1). Еплъ пшагъуэ.*

ТЕКIУА (7). ТекIуэныгъэ къэзыхьа. *Сэлам изохыр текIуахэм, ГъаицIэ ухуэным и лыхьухэм, ШIэуэ нурыцIэ зыгъэпсхэм, Мы орден лъапIэр зратхэм. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. Хэт ираудар аян ицIырт, хэти текIуам ицIыртхьурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 153. [Гесиод жиIэу:] Фадэр фызым хуэдэиц – текIуа ицIыжыи. Тепщэц къэзылбэтыхь, 161.*

ТЕКIУЭДЖЫН (токIуэдэж) лъэмыI. (1). Зы Iуэхугъуэ гуэрэм щхьэкIэ кIуэдын, фэбжъ хэтын. *Радиомачтэ а унэм деж цыитати абы текIуэдэжаиц – бомбэ къытехуэри бгъуэтым къаицтэ. Нал къута, 281.*

ТЕКIУЭДЭН (токIуэдэ) лъэмыI. (37). 1. (34). Зы Iуэхугъуэ гуэрэм щхьэкIэ кIуэдын; мыпсэуж хьун; теунэхьуэн. *Пасэ зэманым цыгъуэ адыгэр зытекIуэдэр я цыыхьыжырт хьума зэрыхьуным и ужь итатэкъыи араиц. Лъапсэ, 44. ГурыфIыгъуэнишэт а яцIэр, [Ар си гум илби куэд лъандэ] Псэун хуэмейхэр лэн папцIэ, Цыыху гъаицIэ лъапIэр текIуадэ. Хэт гъащIэр пцIэншэу... «Шум и гъуэгущыкIуэ», 44. Зи ицIыхь зыхьумэу текIуэдахэм Уэрэд дигу къыхьэм худогъэи. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207. 2. (3). Теухэн, ухын, п.п. мылбэку. *Исуф тIысри фызым гуригъэIуаиц псори: кIуэрэ зригъэтхэмэ, ахъиш къызырратыну, гъуэгущыкIуэ текIуадэ илбэнкьри езы Америкэм я Iуэхуу зэрыицIырт, нэса нэужыи зэлIэфызым IэнатIэ кърату илбэсиц мынхь мацIэкIэ зрагъэлэжыну. Лэчымэ, 390. Инус мылбэку мацIэ тригъэкIуэдэ хьэжыицI кIуэну ицэжыи, иджы абы ицIыхь Нурхьэлий зыщIыпIэ кIуэну мурад ицIаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 146. Лыи мылбэкуи,**

нхьэ цIэрыIуэу И сыным ноби Куэд текIуадэ. Сын. «Мывэ хуабэ», 154. 3. (2). ГъащIэр щыгын зыщIыпIэ, зыгуэрэм папцIэ. Я ицIыгу лъапIэм ицIыц ицIы мацIэм ТекIуэдахьым гъаицIэ мацIэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 61. Къэрэмьрзэ и дзэм ятрекьуэ: - Е къыдамытыну дзыщыгъэгъуэ ицIырт къатетхьыжыныц, е а ицIыи дытекIуэдэниц, - жиIэу. Лыгъэ, 411.

◇ **Бзэгум текIуэдэн** (1). Еплъ бзэгущыкIуэ. **Зэман текIуэдэн** (1). Еплъ зэман. **Къару текIуэдэн** (1). Еплъ къару.

ТЕКIУЭН (токIуэ) лъэмыI. (105). Пэлъэщын, бжыпэр фIэубыдын, тепщэныгъэр къытехьын. *АдыгъэцIыи къыкIыу къокIуэр, ШIалэ Iэзэм куэд къохьуапсэ, - Урыскъаньыр лIыжыи текIуэ - ФочыицIышхуэу зытхуегъасэ, - ЖаIэу ахэр къыхуогуфIэ. «Тисей», 510. Цыыхур аргъуэу къызыцIэвауэ зэрызокъуэ. Иджыри араиц – лъэщырт текIуэ. Нал къута, 218. Мыриц ди къалэныр абы дей: Бийм дытекIуэи е дыкIуэдыи!.. Атакэм и пэкIэ. «Шум и гъуэгущыкIуэ», 52.*

◇ [И] **насып текIуэи** (8). Еплъ насып. **ТЕКIУЭНЫГЪЭ** (22). Пэлъэщыныгъэ, бжыпэр фIэубыдыныгъэ, тепщэныгъэр къытехьыныгъэ. *Ныбжыгъуэ сэ ицIакъым бишэр, Си натIэ илбэр сэ ицIэнкьым, ГъуэгущыкIуэныгъэм дзышэр Си ицхьэ схьумэну схьуэжынкьым. Гупсысэ. «Шум и гъуэгущыкIуэ», 66. ТекIуэныгъэм и куэбжэ – арат хьэрытыбзэкIэ абы зэреджэр. Лъапсэ, 101. ГуацIэрыпсэуэ ицIыхьур Дэ дызэкъуэи дыздокIуэ, Дэ текIуэныгъэр къыдохьыр, ГъаицIэицIэ гъуэгущыкIуэ дрокIуэ. ТхакIуэхэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35.*

ТЕКIУЭТЭН (токIуэтэ) лъэмыI. (1). УкIуэтэрэ текхэн, щхьэщыкIуэтэн. *Бийм ар яцIэрти мэятэ, Гузэвэхуки къыдоижыр, ТопкIи, лъыкIи, дыщэ ятми, Кхъахэ хьуауэ дунеижыи ШIэр гушхуауэ нытокIуэтэ. «ШIалэгъуэ щыIналгъэ», 410.*

ТЕКIУЭТЫН (токIуэт) лъэмыI. (5). КIуэтэрэ текIын; лъэныгъуэ зэгъэзын. *Пиэр къуришыцхьэм тедиями, Дыгъэр къухьэм тIэкIуэ текIуэт. Тхыль еджапIэ. «Вагъуэ махуэ», 336. Тенджыз толкьунхэр ныджэм къытелъадэрти, мывэкIэицхьыр ягъэпсалгъуэ текIуэтыжырт. Лъапсэ, 36. Си чэзуицI фытекIуэтыи, - ЖиIэу лъагъуэр икIахьуэ пиащэр? Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 101.*

ТЕКIУТЭН (трекIуэт) лъэI. (8). Тегъэщэцэн, тегъэлбэпэн. *Ар ицIыIэм ицыгъуэ гъусэ иIэм Уэяту мыри къахуицIаиц: «Си хьэдэр ицIэфлэхьэм, къыстэфкIутэ Си къэным илбэу сэ къэсхьар». Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 180. «Топышэр бийхэм ятефкIутэ!» – Алэхьэ ар жиIэу ину джаиц. ЗэкъуэшитI. «ШIалэгъуэ щыIналгъэ», 18. Пхьэбгъуэ унэм ятIэр къыттефкIутэм. Мывэ къызыдзэм фыхуэсакъ. ЗэгущыкIуэ си щхьэцри фыцIэ дьдэт. «Вагъуэ махуэ», 361.*

ТЕКЪУЭН (трекьуэ) лъэI. (6). 1. (5). Зыгуэрэм и щхьэфэм, и ицIыIэм уекъуэрэ зыгуэр телхьэн. *[Аслэным жиIэу:] – Кхъуафэжыи фыи фэр тракьуэри кхъуафэ ицIыкIэм фыицыгъуэзэн хуейи.*

Кхъухъ пхэнж, 500. Пэжу, Таша гъуэниэдж ицагъицлэлъ игъаицлэм зримылгъэгъуар IупицIт, сыту жыпIэмэ, цыгъын къыицратым шухъ гъуэниэджым и цыIу боз гъуэниэдж хужьыр трикъуауэ цытаиц, шухъэр нэхъ хъума хъуниц жиIэ хъисэну. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 549.

2. (1). ПцIы, мыхъумыщIагъэ сыт хуэдэхэр зыгуэрэм телъхъэн. *БетIал мурад ицIат: Бахъсэн къыицыхъуар зи зэраныр Къэтхъэн Назир трикъуэу Центрым нигъэсын, следствиe пIалгъэр икIати, къыицригъэгъун шхъэкIэ.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. 3. (1). зэхъ. Зыгуэр IупицIафIэ щIын. Жъыбгъэм уанэр сэ тескъуауэ, Къуаки-бгыки кыизокIухъ. Сэ уэгу къащхъэм сыщолбатэ. «Вагъуэ махуэ», 350.

ТЕКЪУЗЭН (трекъузэ) лъэI. (11). 1. (9). Зыгуэрэм зыгуэр теплъхъэу, тебубыдэу егулIын, епкъузылIэу тегъээзгъэн. *Бэлътоку фэеплгу кыизептар УIэгъэ пицтырым тескъузат.* Фэепл бэлътоку. «Шум и гъуэгу», 59. *ХъэцIэм къэрэндащыр трикъуэу хуэсакъыпэурэ зыквэм къритхъэкиац, бысымым и гур зэгъэн хуэдэу.* Лъапсэ, 87. 2. (2). Быдэу желэн, тегъэчыныхъын. *Къэрэмырзэ и дзэм ятрекъузэ: - Е кыидамытыну дызыцагъэгъуэу цыIыр къатетхыжыныц, е а цIым дытекIуэдэнц, - жиIэу.* Лыгъэ, 411. *Инэралым жеслати: «Гъусэ къаицти, уи шхъэкIэ кIуэи, зыплъыхъ, нэгъуэщI бгъакIуэмэ, цIалэ гъакIуи кIэлъыкIуэж жыхуаIам хуэдэ ухъуниц», - жиIэри кыистрикъуэуац.* ХъэщIэ лъапIэ, 397.

ТЕКЪУТЫКIЫН (трекъутыкI) лъэI. (6). Зыгуэрэм и щIыIу ит, тет гур техын, темытыж щIын. - *Езым [Мухъутар] и гугъакъым Абу-Дериуш абы еувэлэнэ, сыт шхъэкIэ жыпIэмэ абдеж унэишхуэ теицIыхъын шхъэкIэ, кубометр мин Iэджэ мывэ зацIэу текъуатыкIын хуейиц.* Кхъэлэгъунэ, 376. [Абу-Дериуш:] *ТескъуатыкIыныц и шхъэри и лъабжъэм тесцIыхъыжыныц [мэджытыр].* Кхъэлэгъунэ, 376.

ТЕКЪУХЪЫН (трекъухъ) лъэI. (1). Зэбрытхъуауэ, икхъухъауэ, текIуауэ телъын. *Тенджызым дыщхъэицтыу Сынелгъыхмэ, тенджыз губгъуэм Пишэр Iэрамэу текъухъац.* Тенджызым дыщхъэщыту. «Батырыбжъэ», 51.

ТЕЛЭЖЫХЪЫН (толэжыхъ) лъэI. (4). Хъэсэ, хадэ сыт хуэдэхэр зехъэн; хъэм, уэтэр сыт хуэдэхэм цылэжъэн. *Дамаск кIуэри тыкуэн тIэкIурэ къалэ цыIыбым дэлъу цыIы явэнрэ яIэти, а цыIым телэжыхъу IэнатIэ Iуува шхъэкIэ, кыитэкIуэ ицагъуэ иIэтэкъым.* Лэчымэ, 389. [Степан Ильич:] *Къэрэхъэлъкъым яхэфхъэ «бэлишэвич» псалъэр, цыIыр лэжъакIуэм, цыIыр цыIым телэжыхъым етын хуейиц, жи Ленин.* Хъуэпсэгъуэ нур, 222. *IэнатIэ гур Iутуесат цIалэри, унэм игъээжрэ кIуэжми, цыIы зытелэжыхъын яIэкъым, шы яIэкъым, Iэц пицIантIэм дэткъым, сыIэхъуэныц жиIэнуги, Iэхъуэ кыизэраицтэрэ куэд цIаиц.* Къалэн, 428.

ТЕЛДЖРАМ (2). Еплъ телеграммэ. [Гесиод:] *Телджрам сыкъеуаиц: «Си Хъисэу си нэ, си псэ, къуэ хъарзынэ цыIыкIу бгъуэаиц, уи цIэ фIэсцимэ си гуапэт, Соня».* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 162. [Гесиод:] *Телджрамыр си фызым кыицIырыхъэм сабэ дрипхъейуэ квэнэнт?* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 162.

ТЕЛЕГРАМ (2). Еплъ телеграммэ. [Бекъан Хъэбибэ жриIэу:] *Уи нысэм телеграм итыныц: мыраиц, мориц, си гуацэм хуэмыфаицэ кыицоицI, лей кыылтос, жиIэу.* Нал къута, 231. [Бекъан Хъэбибэ жриIэу:] *Телеграмым и жуапыр къосри зи Iэ цIэлъыр ялгъагъумэ, уи жагъуэгъум и пIэр хыфIедэри, сыкъэплгъэгъуакъым, услгъагъужакъым.* Нал къута, 232.

ТЕЛЕГРАММЭ (8). ТелеграфкIэ яутIыпщ хъыбарегъащIэ тхыгъэ е апхуэдэ тхыгъэ зытет тхылгъымпIэ шхъэхуэ. *БетIал ЦИК-м я дежи телеграммэ ирегъэхъ: иджы кыицIэицциц Iуэху бэлыхълажыи, дыволгъэIу хабзэм кыигъэлгъагъуэ пIалгъэм кыицIевгъэгъуну, жиIэри.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. *Инал псалгъэ жиIар игъэпэжаиц, Мэтхъэныр къакIуэу телеграммэ кыизэрыIэрыхъэу, кыипежъац зы гур хъууэ.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 530. *АдкIэ-мыдкIэ хыбар яригъэицIаици телеграммэ кыиздикIыр пицIэнукъым.* Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 170.

ТЕЛЕГРАФ (2). Электро-е радиосигналхэр къагъэсэбэпурэ хъэрфхэмкIэ е бжыгъэхэмкIэ хыбар гуэрхэр щIыпIэ жыжъэхэм псынщIэу зэрат, е апхуэдэу къатхэр кыизэраIыхъ связь лIэужыгъуэ. *ПаицIэ зытетым емышхъу, Фарфор тхъэкIумэр хужьыбзэу, Уеблэм бзэмыIуми дэубзэу Телеграф пкъохэр йокIуэкI.* Пкъоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 29. *Унафэ зыщIхэр телеграфкIэ зэпсэлэху, уIэгъэ хъэлгъэхэм яцыицу цы лIаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 171.

ТЕЛЕСКОП (2). Вагъуэ, планетэ с.ху. зэрыкIэлъыплъ астрономическэ прибор. *ТелескопкIэ уафэм иплгъэм, Лгъагъуэу цыIыр ягу ирохъ.* Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100. *Телескопыр зэлапахъу ЦыIухум жалэм кIэ имыIэ...* Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 101.

ТЕЛЕФОН (27). 1. (9). КIапсэм ирикIуэ электросигналхэр е радиосигналхэр къагъэсэбэпу псалъэмакыр зыщIыпIэ зэрат электросвязь лIэужыгъуэ. *Сытуи гъэицIэгъуэнт, гъэм и кIуэицIкIэ зэзакъуэ си фэтэрым сыицIыхъати, телефонкIэ сыкъагъуэаиц, мо телефонымкIэ сызыхэмызэгъар кыисхуей цыIыхъум.* Лъапсэ, 18. [Анна Павловнэ:] - *Телефон къэзгъэнэжа сыздемьуа!* Лъапсэ, 7. 2. (18). Апхуэдэ связкIэ псалъэным хуэщIа, сигнал къэзыт уээджынэрэ трубкарэ зилэ аппарат. *Абы [приемнэм] ицIэт стIолми тетт телефониц.* Нал къута, 239. *Телефоным зыгуэр бгъэдэмысу къанэ хъунукъым, жиIэри лыжыыр игъэкIуэжати, нэрылгъагъут нэхъыфI зэрыхъуар.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 671. *АрицхъэкIэ зыкыицIэжри телефоныр къищтэри гуэуац [Исхъэкъ:] - Хэт ар?* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 671.

◊ **Телефон еуэн** (2). ТелефонкIэ зыгуэрэм зыпыщIэн, епсэлгъэн. *Алий еджакIуэм я нэхъыбар я унэ зэриутIытыцыжам хуцIегъуэжати, окрисполкомым кIуэри къуажэ къэс телефон еуац интернатым ицIэххэр икIэицIыпIэкIэ къагъэкIуэжыну икIи псори кыизэхуэсыжаиц, Хъэбас фIэкIа къэмынэу.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа,

532. **Телефон кѳеуэн** (6). Телефоным макъ ищІын, зыгуэр кызырыпсалгэр кыуигъащІэу. Уэ пхуэдэлІиц дэри дызыхуейр, – жиІэри комендатыр, стІолыжьым тет телефоныр кѳеуати, кІуэри и тІысыпІэм тІысыжаиц. Мелыгыч, 464. Жэицыр апхуэдэу зыгэкІуам махуэри иггэкІуэну кыицІэкІынт, а дакѳикгэм Нахгэуэ и телефоныр кѳеуам. Мазэ ныкбэуэ щхуэантІэ, 513. Телефоныр кыицІеуэр сэрмыраггэнкІи мэхуэ, итІани пІаггэрэ ар, квалэм дэт фэтэрым сыщІыхьэхэкѳым, кѳуажэм сьидэси, си хьэпшып тІэкІур кѳасицтэу гѳуэгу сьтеуевэнуци, трубкэр кѳээмыцтэмэ, зэфІэкІакгэ жызоІэри, тІэкІурэ визолгѳыхь, арицхьэкІэ схуэицыркѳым, си псэм зыхеицІэри кѳасицтэмэ, хьэм кѳаггэицтаиц жыпІэну цІыхубз макъ зэхьысхыр. Лъапсэ, 7.

ТЕЛЕФОН ПКЪО (1). Телефонным кѳекІуалІэ кІапсэхэр зыпыдза пхэ е бетон гѳэжа сэх. Квалэр хьэлэчу зэтекѳутаиц, унэм нэхьыбэр мафІэм исаиц, уэрамым дахэ-дахэу уицызекІуэ хьуркѳым, телефон пкѳохэр кѳэуаиц, гѳуицІ кІапсэр зэхьысхыауэ, адэкІэ-мыдэкІэ кумб заицІэиц, нэхьыбэжыр унэ кѳутахуэиц. Мелыгыч, 437.

ТЕЛЕФОН ТРУБКЭ (1). Телефон аппаратым пыт узэрыпсалгэ-зэрызэхэпх Іыхьэ. Лыжьым телефон трубкэр хьыфІидзэри Нахгэуэ деж кѳэсаиц, хьэм кѳраухьам хуэдэу кѳажэу. Мазэ ныкбэуэ щхуэантІэ, 671.

ТЕЛЕФОНИСТ (1). УрысыбзэкІэ: телефон связым и лэжыкІуэ. Ди телефонист гуэрзыр и ныбжгэзгум елгэІуат: «Ей, Алыхьым хьэтыр иІэм, тутын кѳысхуеггэхь, си гум цы кѳытекІаиц». Шынахужыкѳуэ, 70.

ТЕЛОХРАНИТЕЛЬ (1). УрысыбзэкІэ: щхьэхьуэ-мэ. ЦІыху гуэрзыр и щхьэхьуэмэ. [Нартыху:] Ар си телохранителіиц, шулыгѳусэиц. Лъапсэ, 75.

ТЕЛЫДЭН (толыдэ) лѳэмыІ. (5). Шуун, лыдын, зыгуэрзыр и щхьэфэр кѳиггэнэхуу. ШІым дыггэр дэни толыдэ, Егуэшир нурыр мардэнишу. Хэт гъащІэр пщІэншэу... «Шум и гѳуэгугу», 44. Коммунизмэм хуэтицІ псэуалгэр Мыкѳутэну доицІыр быдэу, ШІым дэракгэ гъаицІэу иІэр, Нурыр дахэу кѳыттелыдэу. «ШІалэггэуэ шІыналгэ», 410. Абы йодоІуэр ди адэр пагэу, И кѳамэр ІитІкІэ иубыдауэ, ицхьэ тхьуар иІэту, бжыфІэу, лѳагэу, ГуфІэггэуэр нэкІум телыдауэ. Салют. «Шум и гѳуэгугу», 10.

ТЕЛЫДЫКЫН (толыдыкІ) лѳэмыІ. (5). ЗэщІэлэйдэн; зыгуэрзыр и нурыр, и нэхур зыгуэрзыр и щхьэфэм, и шІыІум кѳыицын. ТекІуэныггэр Штык пщІанэм нуру толыдыкІ. Майм и 9-м 1945 гѳэм. «Шум и гѳуэгугу», 9. Мазэр кѳыицыицІэкІым лэггугу гѳэлпгэм еицхуу пІыжьыамэ, и нурыр тенджызым толыдыкІ. Лъапсэ, 35. Гѳатхэ жэицыбгым и вагѳуицыр Уи дамэтелгым толыдыкІ. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49.

ТЕЛЪАГЪУКІЫН: ♦ пщІыхьэпІэ

ТЕЛЪЭДЭН (толгэадэ) лѳэмыІ. (8). ЗыщІыпІэ, зыгуэрзыр и гущІыІум жэуэрэ техьэн. Лыыр толгэадэр хужь хьуа жыакІэм, Удын хьэлгэр кѳытехуаиц. Бдзэжыепщэм ипхьу, 149.

Лѳагѳуныггэицхуэм жьы кѳытихур Толгэадэ гуэлым шы емылыджу. Псы гуэл. «Дамыггэ», 112. Лу жиІэнум пэмыпІгэу, машинар гѳуицІ лѳэмыжьыицхуэ иджыблаггэ тралгхьам телгэаиц. Мазэ ныкбэуэ щхуэантІэ, 536.

ТЕЛЪЭЛЪЭН (толгэлгэ) лѳэмыІ. (4). Тешэщэн, шащэурэ теуэн. ТкІуэпсыр нэгум цытелгэлгэм, КѳоскІэр пицаицэр ар и пІалгэу. «Тисей», 493. Хь толгэкѳун макѳуу зэхэфхыр Хьыр кѳэукѳубейуэ аракѳым – Ар бомбэ кѳутэм и жьггэйхэр Ди шІыгум пицтыру толгэлгэ. ШІым и макъ. «Шум и гѳуэгугу», 37. ШІымахуэ жьаицэр емызэшу, И нэпсыр уэсу кѳыстелгэлгэу, Гѳыбзэ мыухыр кѳысхуиггэицу, Жьым дэрэ жэицыр зэхудипІалгэу Си кхъаицхьэ мывэм ар темыкІуу Борэныр гѳынуиц сицхьэицымыкІуу. Сын. «Мывэ хуабэ», 155.

ТЕЛЪЭТЫКЫН (толгэтыкІ) лѳэмыІ. (1). Лѳэтауэ зыгуэрзыр текІын. АрицхьэкІэ сэ иджыпсту дунейм теткѳым зэхэхс икІи адэкІэ-мыдэкІэ сеплгэкІыркѳым, си нэм илѳаггэр си Іэр зэІусэр араиц, а зэІусэм сыхуосакѳытэ, си паицхьэ илгым и псэр си Іэ ижьым кѳытІысхьауэ телгэтыкІыну пІэрэ жысІэу си Іэіэр нэхь цабэ сиІыным сыхуицІэкѳуу. Лъапсэ, 21.

ТЕЛЪЭФЭЖЫН (трелгэфэж) лѳэІ. (1). Утепсэлгьыныну узыхуэмей гуэр шІіпхьумэжу нэггугэицІ Іуэхуггэуэ/псалгэмакѳ кѳэбггэжээн. – Іуэху пхузиІэиц, – жиІэри капитаным [Якѳуб хуэггэауэ] кѳриггэжыам трилгэфэжыиц. Нал кьута, 302.

ТЕЛЪЭФЭН (трелгэфэ) лѳэІ. (8). И шІыІум, и шыгум зыгуэр плѳэфурэ телъ шІын. Си дарикІэр телгэфэу Жьыхафэр си махуэ гѳуэгугу, Ер зи ІэицІаггэр мы шІыпІэм Шыремылгьыхуэ гухэхьуэ. «ШІалэггэуэ шІыналгэ», 426. Кѳанокѳуэицыр кѳэгубжыауэ НэкІэ йоуэ гѳукІэ лыжьым, НытокІице, кІэицІу бауэу, ШІиІыггэжу и ныбафэр, И цейкІэр трелгэфэр. «Тисей», 506.

ТЕЛЪЭЩІЭЖЫФЫН (трелгэщІэжыф) лѳэІ. (1). Кѳуаншаггэр, шыуаггэр шымыІауэ е нэхь мащІэу кѳащыггэхьун. Сьту жыпІэмэ, Инал зыгуэр кѳыггачэмэ, тезылгэицІэжыфынур, зэзыггэзэхуэфынур арат [Кѳазджэрий]. Мазэ ныкбэуэ щхуэантІэ, 530.

ТЕЛЪЭЩІЭН (трелгэщІэ) лѳэІ. (2). 1. (1). Зыгуэр захуэ, зэгес шІын. Дыркѳуэ кѳомыр пхутеслгэицІэу ПхуэсцІыфакѳым сэ сэтей. Си шІыналгэ. «Батырыбжэ», 59. 2. (1). Зыгуэрзыр и шІыІу кѳытелгэфэніа (п.п. шІым пшэ). Пшэм и жьауэр шІым толгэицІэ, Іэ кѳыдилгэу кѳыпфІэицІыниц. Жьауэ зыщІ. «Мывэ хуабэ», 268.

ТЕЛЪЭЩІЫКІЫЖЫН (трелгэщІыкІыж) лѳэІ. (1). ПлъэщІурэ теггэкІыжын, зыгуэрзыр и шІыІур теггэкІыжын. [Ботэх:] – Мо кѳуэггэанпІэм кѳызыркѳуэкІрэ си нэр тезггэкІакѳым, – жиІэри цацІуэр кѳэтэджыжауэ ятІэ кѳыкІэрытицІар зыкІэреггэлгэлъ, лѳы кѳэзыцІэлари удз иІуэнтІауэ абыкІэ трелгэицІыкІыж. Лъапсэ, 72.

ТЕЛЪЭЩІЫКІЫН (трелгэщІыкІ) лѳэІ. (1). ПлъэщІурэ теггэкІын, зыгуэрзыр и шІыІур теггэкІын. Лу и натІэм кѳыж лыыр Матренэ

напэ ИэлъэщIкIэ трилъэщIыкIырт. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 552.

ТЕЛЪЭЩIЫХЫН (толъэщIыхь) лъэмыI. (12). Iэ дэлъэн, щабэу Iэ иригъэжэн. ЦыкIуицэ кIапсэ нахбутэ кIапэ кIэщIу иыгъыу шым темыгуишуащэурэ телъэщIыхьт, насыпныхуэ кбэуэллар илгъагъу кыфIэщIыжу. Нэгъуху, 19. [Фэуаз:] Сэри унэм сыщIыхъэжыным и пэкIэ шэщым сыщIыхьэрти, шы псэфым сытелъэщIыхьырт, и сокур, и шыкIэр хуэзгъэкIабзэрт, кIэрымылгын кIэрылгэмэ, шытхъуницI сытхэр сиIэт. Анка, 382.

И **ТЕЛЪХЪЭ** (4). Зыгуэрым и лгъэныкбэуэ, кыдэщI, кыщхъэщыж. Япэм пащтыхьым щIы игуэшыпны пщы, уэркбэ сытхэм ярытырт, иджы Ленин сэлэтхэм нэхъ я телъхъэщ. Хъуэпсэгъуэ нур, 195. И фгъеплуэ гъукIэ дадэм Къамэ щIалэм кыфIэщIелъхъэ: – Мыр пхуэфациэщI зи гур уардэм, Лгъагъуныгъэм ар и телъхъэу. «Тисей», 505. АрицI кбэуажэр зэцIолыдэ, Шу мюридхэр ем и телъхъэу ДэтIа кбэуажэм зэрызехъуэ. «Тисей», 484.

ТЕЛЪХЪЭ ШIЫН (1). Зыгуэр ептым нэмыщI иджыри щIыгъунIа. Уасэ Iамых дэнэ кбэна, япхъу яшэмэ, телъхъэ хуащI – приданэ жалэри. Щынахужыкбэуэ, 26.

ТЕЛЪХЪЭН (трелъхъэ) лгъэI. (84). Зыгуэрым и щIыIум, и щхъэфэм щыгъэтIылгын. Телъхъэ уанэр си шым, Уэ си шынэхъыщIэ. Телъхъэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 232. Акбъили хуейкбым щIыху ерыщыр, Ем хутырелъхъэ гъуицI лгъэмыж... Делэ. «Дамыгъэ», 114. Хьэлгэр махъиэм телъхъэри, ахъиэм хъуакбэ иджы щыжыпIэм хуэзэу, щIалитхур си гъусэу гъуэгу дытеуващ. ХьэщIэ лгъапIэ, 398.

ТЕЛЪХЪЭПИЭ (1). Тхыль, хьэпшып сыт хуэдэхэм хуащIа гъэтIылыпIэ. ИгъащIэм ДисI зигъэницIу мышха хуэдэт, телъхъэпIэм екIуэжIыу телъ урыс щIакхъэу кбэомым щеплэкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 131.

ТЕЛЪЫДЖЭ (42). Хуабжэу гъэщIэгъуээн, гъуэзэджэ, хьэлэмэт. А хъыбарыр ягъэщIэгъуээн ямыухуы, нэгъуэщI хъыбар телъыджи кбэсащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 304. [Къандыщэ жиIэу:] Ана, апхуэдэ телъыджэ щыIэ? Алъхъо, 85. [Дзэшу жиIэу:] «Я дэ ди тхъэ, Тхъэгъэлэдж, телъыджэр зи Iэужь, едгъажьэ Iуэхур тхуэгъэбгъуэ, вагъуэм хуэдэу ди Iэщыр...». КIапсэ кIапэ, 15.

ТЕЛЪЫН (телъщ) лгъэмыI. (306). Зыгуэрым и щIыIум, щыгум зыгуэр щыщылыгын. Дунейр псы уэрым икбутами, Лгъэмыж темылгъуэ кбэагъэнэн? Iэмал зимыIэ. «Батырыбжэ», 131. [Фэуаз:] Дэри зыдгъэхъэзырыху-сытыху, кбэуажэм дгъэкIуам шищ уанэ телъу кбэащэри дежъащ. Анка, 381. Сэ бгым сахуэдэу хьэлэ стелъми, Уэ стелъыр зыми езмыта. Сэ бгым сахуэдэу хьэлгъэ стелъми... «Батырыбжэ», 41.

♠ **Бэлыхь телъын** (11). Еплъ бэлыхь I. **Гуэныхь телъын** (2). Еплъ гуэныхь. **Гузэвэгъуэ телъын** (2). Еплъ гузэвэгъуэ. **Дамэм телъу кбэхьын** (1). Еплъ дамэ. **Дамыгъэ телъын** (1). Еплъ дамыгъэ. **Дыркбэуэ телъын** (2). Еплъ дыркбэуэ. **Кбэуды телъын** (1). Еплъ кбэуды. **Кбэулейсызыгъэ**

телъын (1). Еплъ кбэулейсызыгъэ. **ЛIэуэ телъын** (2). Еплъ лIэн. **ЛIэн-кбээнэу телъын** (1). Еплъ лIэн-кбээнэн. **Нагъыщэ телъын** (1). Еплъ нагъыщэ. **НапщIэм телъын** (20). Еплъ напщIэ II. **Псэм еджэу телъын** (1). Еплъ псэ. **УIэгъэ телъын** (2). Еплъ уIэгъэ. **Хьэзаб телъын** (6). Еплъ хьэзаб. **Хьэлгъэ телъын** (1). Еплъ хьэлгъэ II. **Iэ телъын** (8). Еплъ Iэ.

□ **Щхъэм имытмэ, лгъэм бэлыхь телъыц** (1). Еплъ щхъэ I.

ТЕЛЫКIЫН (толIыкI) лгъэмыI. (1). И псэр хэклам хуэдэу щытын, лIауэ телыкIын. [Дэфэрэдж:] **ТелыкIам?** [Тамарэ:] Хьэуэ. Лгъапсэ, 45.

ТЕЛЫХЪЫН (толIыхь) лгъэмыI. (3). Зыгуэрым и щIыIум щылIэн. **СтIолIым телIыхьыниц ар**. Лгъапсэ, 19. Сэри кбэызгурIуащ: **Камизэ и пхъум щошынэри арац, сыт цхъэкIэ жытIэмэ, сымаджэр стIолым телIыхьыну арац жызоIэри, абы зэрыжилэм хуэдэу хъумэ, бэлыхь гур ухэхуэнкIэ мэхъур**. Лгъапсэ, 15. **Сыкбэуицолгъэтри бжэм нэ сыщIыхъауэ соклуэ, арицхъэкIэ бжэкбур зэрызубыду, Iэнкун сыхъуауэ сыкбэуыIэ, кбэызогъэзэжри, сабырыфэ дьидэ зытезгъэуауэ зызгъэгуауэ жызоIэ: – Сэлимэ дауэ щыт жытIэу сыту уицIэмыуницIарэ, уэрати ар стIолым телIыхьыну жызыIар**. Лгъапсэ, 26.

ТЕМЭН I (2). Удэ Iув кIыхьхэм псыр уамыгъэлъагъуу здит щIыпIэ, бэлэрыгъауэ хыхьэр удзымрэ ятIэмрэ кбэалэщIэкIыжыфыркбым. Зэгуэр **Кбэзылташ темэным шапсыгъ адыгэм я шуудзэр пхъэру ежъа хъунти, кIуэдыкIейуэ темэным хэкIуэдащ, зылI е зыш кбэмынэу, зэзэмызэ щIакIуэ, бащIыкбэ е ныIэ сыт ныджэм телъу фызхэм кбэагъуэтмэ, хьэдагъэищхуэ ящIырт, зыгуэрым и адэм е и лIым и хьэдэ кбэигъуэтыжэ хуэдэ**. Лгъапсэ, 5.

ТЕМЭН II (1). ЩIыпIэцIэ – Тамань. **Темэн Iуфэм Iута цыхубз кбэомым яхуэгъэинт «хэкум и набдзэщ» жыхуаIэ илгъэкбэыр зэ кIуэдыгъуэу хым щыхэкIуадэкIэ, уеблэмэ цыхухъу зырыз кбэнамэ, я ныIэр кбэкбэухауэ тIысырти, «уэуэр си махуэщ» жалэу гъуэгырт, хъыдгъэбз Iэджэми нысацIэ щыгъынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дызэхуэмызамэ, ахгъэрткIэ ди насып зы хъункбэ» жалэу хым зыхадзэрти, зрагъэтхьэлэжырт**. Лгъапсэ, 5.

ТЕМБОТ (199). ЦыхухъуицIэ. «Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ», «Хъуэпсэгъуэ нур» романхэм хэт персонаж. **Думэсарэ псэкIэ ищIа хъунт абы илгъырт Тембот кбэигъэхъа саугъэту зэрыщытыр**. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 566. **Темботрэ Елдаррэ Iэнэм кбэитэрыцIэфтри, Думэсарэ кбэидэщIыну кбэсащ**. Хъуэпсэгъуэ нур, 137. **Тембот ар и гуапэ хъуакбым, жиIэни кбэыхуэмыгъуэту заницIэу кбэизэщIэнат**. Хъуэпсэгъуэ нур, 252.

ТЕМНО (1). УрысыбзэкIэ: кIыфI. [Кбэалмыкбэуэ фызым жиIэу:] – **Совсем темно будет – приходи будет**. «КIыфI дьидэ хъумэ – кбэаклуэ». Нал кбэута, 288.

ТЕМПЕРАТУРЭ (3). Цыху е шэрыпI псэущхъэхэм я IэпкIэбэпкбым и хуабагъ, абыхэм я узыншагъэр кбэзыгъэлъагъуэ. Анна Павловнэ зэрыжилэмкIэ, дыгъуасэ лгъандэрэ и температурэр лгъагъуэ дэжIуеящ. Лгъапсэ, 10. **Гур зэрыгъум дыгъур кбэрокIуэ жыхуаIэу, ЩоджэницIыкIур цIэгъуэзэа**

дүдэр гэхгүауц: илалэр сьмаджэ хьэлгэу, мафлэ кьыицлэнам хуэдэу и температурэр пльицлэым нэсу, езыри луэцхгүу, зимьицлэжу, унцилэжэ гүэр кьешэклауэ кьаишэжри общежитым кьыицлалгхьэжаиц. Зи лъэрыгыгыпс тлыгьа, 531. [Иринэ жиЛэу:] – Даницэ хьурэ температурэр? Нал кьута, 278.

ТЕМЫГЪАКЫН (триггэакакьым) лъэI. (1). Зым адреир текуэу щытын. А кьамэ дзитлэым ецхьыркьабзэу, Гурылтым псалгэр тезмыггэаки. Кьамэ. «Дамыгъэ», 228.

ТЕМЫГЪЭПЛЬЭН (триггэаплакьым) лъэI. (1). Емыгъэлгагхьхэн. [Щлалэхэм Нурхьэлий хужалэ:] СоггэницI, утриггэаплгэм. Хьуэпсэггүэ нур, 149.

ТЕМЫГЪЭТЫН (триггэаткьым) лъэI. (5). Зыщыпэ деж щымыгъэтын. [Илас жиЛэу:] Кьэп шэ бзээрми, дакьикгэ утраггэатынкьым. Мылыгыч, 469. Илас жилар пэжт: «Сыхьэти утраггэатынутэжкьым – зэрапхьуэнуц хьэжыггэр». Мелыгыч, 471.

ТЕМЫПЫНЭН (тепылэркьым) лъэмыI. (13). И пэ имызэггэн, кьытричын. Махуэри хуабэти, цыкьлүхэр тепылэртэжкьым. Хьуэпсэггүэ нур, 243.

ТЕМЫПЫНЭЖЫН (тепылэжыркьым) лъэмыI. (21). И пэ имызэггэжын. Локототи тепылэжыртэжкьым, Щэулэхгүм тесу ауз псори кьызэпэжыхь, зы постым икьыу адреи постым нэсурэ мыбэлэрыггүны яжрелэ. Нал кьута, 292.

ТЕМЫПЫНЭУ (14). нареч. Мыувылэу, зыхуэмыубыдыжу. Йожэхьыр псыри темьыиэу, ГьуицI лъэмыжхэр темьылыж. ПщлхьхэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53. Абы и макгьыр зэрызэхихьыу, Лу дунейм темьхуэжу гьуфлати, и лъэр темьыиэу и анэм деж нэсаиц, Думэсари иггэгүфлэну. Хьуэпсэггүэ нур, 280. Лъаггүэ закгүэ ар зытетым Темьыиэу шыр мэлгатэ. «Щлалэггүэ щыналгьэ», 422.

ТЕМЫР (1). Хьэм и цIэ. Хьэ луиц Темьыиэу эдэицлэггүкьэ, Дэ кьакулэ псори дохутэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48.

ТЕМЫРКЪАН (32). Кьэээнокгүэ Темьыиэу. «Щынэхужыкьыуэ», «Нал кьута» романхэм хэт персонаж. Темьыиэу дунейм щехыжам Албиян Мэзкуу щеджэрт. Щынэхужыкьыуэ, 10. Темьыиэу тхьэмыицIэм а гьуэгуи и гьунитлэым ирикьлэу абрикос жыг хисати, абы лъандэрэ а гьуэгуи арат зэреджэр. Нал кьута, 210. «Нэмыиэр кьызэрысу Темьыиэу зехиша колхозыр зэбгьыллэлыжауэ пльаггунуиц», – жиЛэу арат я гьунэггүу физ цхьэдзасэм жиЛэр. Нал кьута, 284.

ТЕМЫПЫНЭН (2). Хужымылэи. Илгыц джэд фермэр и лэмыицIэ, Ариц илэхьуари ар цлэрылэуэ, Абы пльакулэ куэд кьыхуокьлэу, Ией хьыдгьэбзым тырамылэу. Колхоз шыггажэм. «Партыр ди пашэу», 38. А цыкьлүм куэди фэ теьмылэуэ, ЦIэ лъапIэ флэфицми, ар цлэрылэуэ Зыицлэныу цылэр лэжыггэицхуэиц, Пырехьэ илалэр луэхуэгуэицхуэ. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 108.

ТЕНЭ (2). ПсыцIэ – Дон. Сэ зы шу слэггүауи, Уаредэ-а, Тенэ ецхь имыст, Уаредэ-а, Уэ си унэлуиу, Уаредэ-а, Пицацэ уд ерыцым. «Щлалэггүэ

щыналгьэ», 419. Сэ мазэицIэ кьабзэу, Сыхьыдгьэбз дахаицэу, Гуацэм я гуацэжу, Жэицым сыринэхуу, Махуэм сыридыггэуэ, Гьатхэу сыицлэраицIэу, Кьыдэсхьэхьыу нартхэр Тенэ хэзггэакулэуэ, Куэдыр си илалэггүэ, Нартхэм я лэпкьыггүэуэ Зггэакулэуэ кьыицIэ. «Щлалэггүэ щыналгьэ», 420.

ТЕНЭН (тонэ) лъэмыI. (12). Адэакулэ мыкьлэуэжыфу зыгуэрым и щылуиу, и щыгуиу кьыицлэуыиэи. Си нэкулэуэжыкьлэр сыт хьуами Зэ нэггэггээнущ, кьыспэлгэ, Бгы пшаггүэр цыгуиу тенауэ Зэхуэиу пшапэр, лъэр хьэлгэу, Кьыллэуиу си гур, сылалэуэ Сындыхьхэнкьэ ди пшлалэггүэ, Зэ сыфлуплэныр гуацэу лүслгьхэниц цхьэзггүэжэм си натIэр. Гупсысэ. «Шум и гьуэгу», 66. Пиэ флэицлэу луу нэцхгьейхэр Пшаггүэуэ махуэу аракьым – Зауэицхуэ гуацIэм и гьуэзыр Мэз кьыицлэу цыгуиу тенаиц. Щыиу и макь. «Шум и гьуэгу», 37. Щхьэ фьызыжыыр улэницлэу Псыхьэ лъаггүэиу утена? Хьэлгэ. «Мывэ хуабэ», 197.

ТЕНДЖЫЗ (76). ЩыпIэшхуэ зыбүд псы шыуггэ. Тенджызи, мэзи, кьуриши, гьубгьуи Мы дунейицхуэиу цыслэггүауи. Си нитI. «Ваггүэ махуэ», 311. Лъэсуежжэмэ, унэсынукьым, тенджыз Iэджэм уацхьэпрылэтыкьын хуеиц... Кхьухь пхэнж, 503. Мазэакулэ тенджызым тетауэ жиЛэмэ [Нурхьэлий], цыхуэхэр дьхьэицхьырт, ярэби, сыту илэбггэатхгэрэ, жаЛэрти. Хьуэпсэггүэ нур, 149.

ТЕНДЖЫЗ ТЛУАЦIЭ (1). Тенджызым хьэбзыпэу хьхьэ щыиу Гьыхьэ. [Дэфэрэдж и гупсысэ] Тенджыз тлуацIэмкIэ кьызэрыдэхти [кьрым сеймэнхэр], кьуажэ кьаггэанэртэжкьым зытемьуэ. Лъапсэ, 5.

ТЕПЭЗЭЗЫХЬЫН (топэзэзыхь) лъэмыI. (1). Тепэзэзыхьыу зыгуэрым щхьэщысын, щхьэщытын, тещхьэуцхьыын. Кьуажэ советым зытэицлэимыггэхуэну и хьисэпти, Чачэ кьэхуэулакьыми, Нахгүэ и паицхьэм иси, стIолым телэ тхьылыггэмIэ напэм тепэзэзыхьыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 510.

ТЕПЭЩЭЩЫХЬЫН (топэщэщыхь) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и щылуиу щыпэщэщэн, телэбэрэбыхьын. Нэху цыпауэ, дьггэр общежитым кьыицлэлыдэрт, и нурыр, Iэпхьуамбэ кьыхьым ецхьыу, гьуэлгыицIэ куэдым ятепэицэицхьыу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 610.

ТЕПЕР (1). Еплэ теперь. [Астемьыр Натаиэ жириЛэу:] Тепер мой дом – твой дом. «Иджы си унэр уи унэиц». Хьуэпсэггүэ нур, 309.

ТЕПЕРЬ (1). Урысыбзэакулэ: иджы. Теперь он будет вас учить родному языку «Иджы абы фэ адыггэбзэм фьхуриггэдгэнуиц». Зи лъэрыгыгыпс тлыгьа, 521.

ТЕПЛЪЭ (10). Нэм кьызэрыщыхьыу, фэуэ тет, нэгүм кьызэрыщыицIэдзэ. Гьуэлгыи еплгыи: пиэм я теплгэр Махьишэм ецхьыу зэм кьыпфлэуицIэ, Зэм хьэжыицлэым дадэ куэхэм Ебггэицхьыну хэтиц зы тлэуицIэ. Уафэ кьащхьуэм пшэр хужыбыуэ. «Ваггүэ махуэ», 342. Зым и теплгэр икьулэ фаджэи, Зыри кьэакулэу гупым хэтиц. Дыггүу жыхуаIэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 124. Унэ хужь куэдхэр сатыру ЩхьуантIаггэ лувыи илэуфэр, Школьыр нэхэ

лбагзу яхэту Мардэнизу теплгэр мэбжыфлэр. Си кьуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42.

ТЕПЛГЭГЬУЭ (1). Кьышригъажэм щыщэдзауэ антрактым нэсыхунклэ е антракитгым я зэхуакум дэль зыкьэгьэлгьэгьуэ-ныгьэ (пьесэхэр театрым кьышагьэлгьагьуэклэ). *Иужьырей теплгэгьуэм Къазджэрий кьызырыклат*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 669.

ТЕПЛГЭН (топлгэ) лгэмыI. (29). Зыгуэрэм еплгын; зыгуэр кьыIэщлгьагьуэн, зыгуэрэм Гуплгэн. *Шу блэкьыр а пицацэм теплгэхуклэ, Егьаджэр фэрыщлү и цлопщыр*. Пщыхьэщхьэ шу. «Шум и гьуэгү», 72. *И Iэпэр губжэр игьэдалгэм, И нитI зытеплгэр мэгужьей*. Тет щхьэщих. «Дамыгьэ», 222. *Жэц борэн цлгьэм цлгьлхьати, Теплгакьым хьэдэм нэгьуэщлү*. Жыр пылэ. «Шум и гьуэгү», 49.

ТЕПЛГЫЗЭН (топлгызэ) лгэмыI. (2). Зыгуэрэм нэр мыгьэуплэраплэу еплгын; хэплгэн. *Ар Кореем нэр теплгызуу Жэци махуи итиц иужьым*. Лгэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 60. *Хэт и лгэкьри зэфлэклауэ, Ггэ зыбжани мис дэклауэ, Лгыгэ цлгьным игу хуэныкьуэу, Ини хьуауэ Елбэздыкьуэ, Губгьуэм и шыр цыхигьэпщү Мис егьаклүэ гьатхэ жэщыр, Щалэр куэдү мэгупсысэр, Зэплгым и нэр теплгызауэ*. «Елбэздыкьуэ», 7.

ТЕПСЭЛГЫХЬЫН (топсэлгыхь) лгэмыI. (84). Зыгуэрэм и гугьу пщлгьуэ псэлгэн. Зэхуэзэм, *Иджем топсэлгыхь*. Кьуршхэр. «Вагьуэ махуэ», 317. *Зы критик гьуамэ сэ соцлгьхур – Узэрхуэзэнум ухуэмей, Зытепсэлгыхьым кьыщымынэу, И Iэр зэIбри мэхгур фей*. Зы критик гьуамэ сэ соцлгьхур. «Дамыгьэ», 219. *Арат адакгэ хужьым IуэкI цлгьмыщлэри, абы тепсэлгыхьын флэфлгэпкьым*. Бабыщкьуэ адакгэпщ, 482.

ТЕПСЭН (топсэ) лгэмыI. (7). Дыггэм и бзийхэр е нэгьуэщлү нэху гьуэрхэр зыщлгьлэ тридзэн, техуэн. *Уи мэзи губгьуэр цхьуантлэ зацлгьци, Дыггэ тепсэхуклэ кьэггэгьэнууц*. Щлгьмахуэ жэщү уэсыр кьэсырт. «Вагьуэ махуэ», 19. *Мазэм и нурыр цхьэлым тепсэм, Ар псы кьылгэту кьыпфлгэгьэщлү*. Ди унэжь. «Щхьэлыкьуэ», 380. *Дыгьги тепсэу, уэхи теишхуэ Сэ сываплэу кьысфлгьцлгьж, Сэриц зыхгьумэр псом я лгэбжгьэр, Сэ схьумари мыкьлүэдыж*. Дыггэр кьэпсмэ, динэ ди псэщ. «Батырыбжгьэ», 69.

ТЕПХЭН (тепхаш) лгэмыI. (1). Зыгуэрэм и щлгьлүм теггэбыдауэ, текьзуауэ щытын. *Арауэ кьыщлгьлгьнт [афицарым ит командэр кьагурылуэртэкьыми] цлалэхэм я дамэ сэмэгум мэкьу тлгькү тепхауэ, дамэ ижьым хьэуазэ тепхауэ цлгьыщтыр*. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

ТЕПХЭН (трепхэ) лгэI. (5). Упхьыурэ текьухьын. *И гьуэ нэгьыщлгьм хуиггэфэца джэши хьэдзэр зытехуэр Думэсарэ игу иримыхьу аргуэру зэ трипхгэжащ*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 565. *Езы Бейбарс куэбжэмкIэ кьыщыдыхьэжым кьепхьыхьу дыцэ ахьшэ кьытрапхгэват, алхуэдизкIэ лгыггэ зэрихьам пщлгьшхуэ хуацлгьати*. Лгэпсэ, 101. *ВанIэ явамэ, жылэр куэдү Iэм кьиубыдыр трапхгэж*. Шэджем псыкьелгэ. «Щхьэлыкьуэ», 378.

ТЕПХЬУЭ (2). Зыгуэрэм теплэн, теубгьуэн хуэхьу. *Пэшым цлгьлгьа хьэпшыптыр зэрыщытт: пIэр зэрылүмыхат, уэнижкүм тепхьуэ темьлгьу, стIол, диван, этажеркэ, сабий гьуэлгьыпIэ сьтхэри арат, хьэпшыпу Иринэрэ Албиянрэ яугьуеяр куэдтэкьым*. Нал кьута, 236.

ТЕПХЬУЭН (трепхьуэ) лгэI. (19). Шхьлэн, щлгьлгьуэ сьт хуэдэхэр зыгуэрэм теплэн. *Щыгьын жыпIэнууци, хьыдгьэбз цлгьлүм хьэм щичын цыгькьым, зэрыцлгьанэ-лгэпцанэу и анэм и Iэлгьэщлгьжэ зэхэчэтхгэр тепхьуауэ жьэгум дэси, мафIэ илгэм*. Нэгьуху, 33. *ЗэуапIэм лгьыр пщлгьжү уызгьуатэм, Флгьцлгьуэ си щлгьлгьуэр птеспхьуэнт, Си пкьым кьинари зы джанэм УIэггэр слгьхэну счэтхгэнт*. Усэ кьаруклэ бийр бгьэсу. «Шум и гьуэгү», 25. *Дэри зыщлгьтхгьумэн хуейщ, ауэ нэхгэпэ цлгькIэ махьшэр гьэтIысауэ пшахгьуафэ брезентыр тепхьуэн хуейщ*. Хьэщлгь лгэпIэ, 401.

ТЕПЦЭ (8). Хуитыныгьэ псори зыбггэдэлгь, зи Iэмыщлгь илгь. [Сэтэней жиIэу:] – *Мы щлгьналгэм сыритепицэц, Сэ сыгуаццэц, псори слгьокI, Лгэкьыныгьэм илэ мардэр Дэнэ нартхэм фэ цыфлгьцлгьн*. «Щлгьлгьуэ щлгьналгьэ», 415. *Езы доллар ахьшэ цхьуантIэу Жьым игьэшым мыр кьэпсэлгьыр: – Сыщлгьгьапщхьэ клауэ цлгьгьым, Хьункьым ятIэм сэ сыхэлгьу, ПлгькIэ-тхукIэ сэ уэ нэхгэр Дэни накIуэ – сынэхгэ лгэпIэц, Ахьшэ теицэу сэ салгьитэ, Ариц си цлгьыхьыр цлгьнэхгьанэр*. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 131.

ТЕПЦЭН (тепцэщ) лгэмыI. (4). Зыгуэрхэм уриунафэщлү щытын. *Кьумым и фэбжү Сыжыбггэ теицэц*. «Индийскэ поэмэ», 356. *Ар цытепцэр дыггэ мыхьуэц, Флгьгьуэр клгьцлү нэм елыщлгьыр*. Лгэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 60. *Бгы цлгьанэр кьуицхьэм я Iыхьэу, Кьэбэрдэищтыр тафэм и теицэу, Балгькьэр дицлү кьыхьэм цагьгэхьэу, Зэман блэклакьэ кIыхьыщүу*. ЗэкьуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 99.

ТЕПЦЭЧ (27). Зэрышхэ хьэкьуыщкьуэ. *Кодоевым картэр кьыпIлхри хьэщлгьм и пащхьэм ирилгьхьац, теицэч сьтхэр лгэныкьуэеггэз ищлри*. Лгэпсэ, 87. *Кьэзджэрий мыдыхьэишхьын пащлгь, Думэсарэ унэм кьыщлгьыхьэху, и цхьэр ириггэзыхьирти теицэчым иплгэрт, джэд лгьбжгьэм дихьгьа хуэдэу*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 572. *Апицондэху Чачэ кьэсыжащ, кьэпжэл теицэч гьуэрэм дэп Iэтэ цлгькү илгьу кьыхьри*. Хьуэпсэгьуэ нур, 72.

ТЕПЦЭЧ ЗЕЛГЬАТЭ (2). Еплгэ **тепцэч кьэзылгьэтыхь**. [Борис Борисович:] *Сытым и макь, «Теицэч зелгьатэм» и макь?* Тепцэч кьэзылгьэтыхь, 159. [Тесиод:] *Теицэч зелгьатэр мылгэтэжмэ-цэ?* Тепцэч кьэзылгьэтыхь, 189.

ТЕПЦЭЧ КЬЭЗЫЛГЬЭТЫХЬ (8). Щлгьм щыпсэу цлгьхуэхэм нэмыщлгькIэ, нэгьуэщлү зыгуэрхэр хьэршым щыпсэууэ хуаггэфэщ. Ахэр зэрызекIуэу кьалгьгтэ аппаратыр тепцэч зэтелубаитгьым ираггэщхьу хужалэ. [Тушкан:] *«Теицэч кьэзылгьэтыхьым» лгь гьэжгьа илгьамэ дэри дылгьыхьуэнт*. Тепцэч кьэзылгьэтыхь, 155.

ТЕПЦХЬЭН (топцхьэ) лгэмыI. (1). Зыгуэрэм и гущлгьлүм укьихутэн. *Дауи хуэзгьуэмыптырэт*

[Ботэх Казбек Машевич], и адэр зэуэу уЛэггэ шцла цыхьыр, езым кьуикла хуэдэу течицхэри флиггэжац. Лъапсэ, 72.

ТЕПЦИЫКЫН (топциыкI) лъэмыI. (1). Къытехуыкын. Дыггэ нуру зэлуцлауэ Лэггупыкгуу Луциу бзыггэу, Вазэ вождым кьыратауэ, Ар хрусталым кьыхахауэ, Лъэпккыу цыIэм я гурацэм, Я Луциггэм течиыкIлауэ ЗэцIолыдэ дыггэ зацIэу. Лъэпккхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 57.

ТЕПЦИЫПЦИЭН (топциыпциэ) лъэмыI. (1). Тецууыкын. КьобыргьукIыр аргуэру Тхэумбэр течиыпциэу мэтхытхэ. Толькьун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

ТЕПЦИЫПЦИЫКЫН (топциыпциыкI) лъэмыI. (1). Кьытецууыкыу, зэцIэпциыпциэу и щхьэфэм тетын. Махуэр жьауэ е пцэдджьжэу Удз гьэггэхэм топциыпциыкI уэсэпс, Е кьепиэну и мурадиц акьужьым, Уэих кьейшхами кьемышхами тIкIуэпс. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 214.

ТЕПЦИЫПЦИЫХЫН (топциыпциыхь) лъэмыI. (1). Кьытецууыкыу, зэцIэпциыпциэу и щхьэфэм тетын. Мис нэху цащи дыггэ нурыр Хьэдэ нэкум топциыпциыхь. «Бдзэжьейцэм ипхьу», 151.

ТЕПЫХЭН (топыхьэ) лъэмыI. (1). Зыгуэр гьейн, зыгуэрым щхьэкIэ хуабжыу гьын. [Думэсарэ:] Тепыхьэну [Жыраслгэн унэм] сыт зэрицIыну? Мазэ ныккыуэ щхьэуантIэ, 518.

ТЕПШЭН I (трепIэ) лъэI. (10). Теубгьуэн (шхьIэн, шIакIуэ н.), шIэуфэн. Темботрэ Луэ гьуэлъыжат, зы бацэ шхьIэн кьуэлэныжь тIуми ятэпIауэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 263. Бэлгтор икIэр сьмаджэти тесIаиц, иджы жэцкIэ цIыIэц, ар езыри кьарууныци, Альхьэ, 70. ГупкIэр быдэу иубыдауэ Зы физ гуэри макIуэр лъаджэу, Гум илгэ пцэцэм нэр тенауэ Йоплэ, и быныци а сьмаджэр, УцицIэ фIыцIэр зытэпIауэ И сабийри зи мыбауэ. «Тисей», 491.

ТЕПШЭН II (1). Зыгуэрым трапIэ шхьIэн е нэггэуэцI зыгуэр. ШIыри цылыци зэккыуэуауэ ТепIэныциу зеггэпсэху. Гьатхэр кьыцихьэм. «Батырыбжэ», 31.

ТЕПШЭНЦIЭЛГЫН (7). ШыжейкIэ, зыщаггэпсэхукIэ кьаггэсэбэп уэншэку, шхьIэн, щхьэнтэ, пIэипхьуэ сыт хуэдэхэр. Унэм зыциплгьыжьмэ, Жансэху а пэшым цыцIэлгэм ецхьыжкьым, зэлгьылуаиц, гьуэлгьыпIэ дахэм тепIэныцилгьын кьабзэ илгьы. Мазэ ныккыуэ щхьэуантIэ, 601. Хьэпшып тIэку цIэлгьыри, тепIэныцилгьынри, хьэккыуыкьури сыти кьамыганэу псори кьраккыуэат. Хьуэпсэггэуэ нур, 149. [Алыджыккыуэ:] Си фэм илгьым фIэкла цыгьын сIэтэккыым, си тепIэныцилгьын тIэкулур зэкуэцIысыхьыри си цыбым илгьу ицхьэрэкIэ зггэзац. Мелыгыч, 473.

ТЕРАПИЕ (1). Сьмаджэм зэрелэзэ лэужыггэуэ. [Дэфэрэдж:] Иужьым абы хуэдэ IээкIэм [цIопшакIуэм] мелодие терапевекIэ еджэ хьуаиц, яггэхьужыну зи ужь ит узыфэр зицIысым елгьытауэ. Лъапсэ, 29.

ТЕРЕК (14). ПсыцIэ – Тэрч. Кьуэпсхэм кьуришым кьыцицIадзэу Псы уэр Iэджэ Терек хохуэ, Я толгккунхэр кьуэм дэмыхуэу Зэжьыхолгэ, зэрызохуэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 116. Терек псышхуэр кьэмыууыIэу Урыхунсым мес йопсалгэ: – Зэ цыггэтыт уи гушыIэр, ЖыIэт мыдэ уэ плэггэуахэр. Терек. «Партыр ди пашэу», 118. Бахьэснышхуэ кьос и пIалгэ, Терек дадэм жьэхолгэадэ, Зиггэцабэуи мэпсалгэ: – Куэд си гьуэгуу цызолгьаггур. Терек. «Партыр ди пашэу», 120.

ТЕРМОМЕТР (2). Температурэр кьызэрапщ прибор. [Иринэ:] – Термометр диIэ уи гьуэггэ? Нал кьута, 282. Иринэ термометр кьыхьар Данэ цIыкIу и блэггэуцIэм цIилгьыаиц. Нал кьута, 282.

ТЕСЭН (тресэ) лъэI. (30). Жылапхьэ щIым хэлхьэн. Сэри жыласэм зыхуэзггэадэу Уэгу щхьэуантIэм гьавэр цытессэнт. Пшэм мазэр хохьэр, кьыхокIыжыр... «Батырыбжэ», 26. АрицхьэкIэ ванIэу сызэхуауэсэр Лырес зи жылэ тезысэнум. Псы узэфэнур кьыщIэжакьым... «Батырыбжэ», 62. Уи ванIэм сыти кьытеггэакIэ, Тесэр угуфIэу Iупхьыжыныц. Мывалгэ шIыпIэу дапцэ шыIэ. «Ваггэуэ махуэ», 354.

ТЕСЫН (тесц) лъэмыI. (249). Зыгуэрым и шIыу исын. Дыхьэшхыу жьыбггэр жыгым тесци, ШIымахуи дыггэи ар хуэмей. Гуэхуншэ. «Мывэ хуабэ», 267. Псэ зыхэти зыхэмыти Зи Iур гьууцIэм тIкIуэпс ириту, Жэцым губггэуэр кьеуыцхьыи, КьыикуэмыцIэу кьыцикIухьыи, Дыггэ хуабэм зымыуэжыу Шым аргуэру тесц акьужьыи. Акьужь. «Дамыггэ», 211.

ТЕТ (40). жьы УнафэцI, Iэтащхьэ. Мысост тет хьуауэ Хьэбибэ цызэхихьым, иггэцIэггэуаиц: – КьуауэцIэр уи пашэм шы Iам ухуешэ. Нал кьута, 290. Степан Ильич цыхум яхуэзэм, нэхьыбэу зытеслгьыхьыи Россейм кьыцихьыа революцэр, пащтыхьыи цытрахуар, тезыхуар, кьэралым тет цыхьуар арат. Хьуэпсэггэуэ нур, 204. Тетыр кьоджамэ, Алыхьыи кьоджа хуэдэти, кьэмыкIуэу хьурэт [Астемыр], иджы мытхуэдэ цыху Iувым кьыцихьыхьэкIэ узыхуэмьээн ухуэзэнкIэ мэхьу. Хьуэпсэггэуэ нур, 112.

ТЕТКИУЭН (тоткIуэ) лъэмыI. (7). Зыгуэрым тIкIуэпсхэр техуэн. СыцIэрылуацэрэт, жыIэ зацIэу, Шытхьупс птемьтIкIуэм, уогуIэж. Шытхьупс. «Дамыггэ», 109. Нэпсу жьакIэм кьытеткIуахэр ЕлгэцIыжыр Iэтэсысу. «Тисей», 479. Зэгур скьуауэ уи Iэ хужькIэ Бийм и шырыккыуэр уэ уолгэцIыр, Уи наггэуэ иным нэпс пцэдджыжькIэ КьыцIэкIри тоткIуэ уи IэлгэцIыи. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгу», 62.

ТЕТРАДЬ (14). Иритхэн, сурэт ирашIын папцIэ, жинт телгьу зетеггэуыда тхылымпIэ напэ кьабзэхэр. АрицхьэкIэ Астемыр, тетрадхэм хэллэрти, и фызым джэи идзми имьдзми фIэIуэхутэкьым. Мазэ ныккыуэ щхьэуантIэ, 565. Классышхуэм зы уэздыггэ заккыуэ и абджыр кьутауэ цIэтрэ гьунэггэуу цысым зыгуэр илгьаггэми, цIыбаггэмицIэ цысым илгьаггэу цIаггэуэ цымыIэу и тетрадхэм тесцIыцхьыу цыст. Зи лгьэрыггьыпс тIыггэ, 530. МызэкIэ тетрадхэр и чзрум

ирихьэлэу Къазджэрий игушыжакъым, еджэн хуцлхьэртэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 619.

ТЕТХЭН (третхэ) лъэI. (21). Къэрэндащ, ручкэ сыт хуэдэхэмкIэ зыгуэрэм и щыIуэм зыгуэр къыщитхэн. Бгы къыгуэуам лэч плъыжкIэ лъагуэ тратхащ: «Бийр куэбжэм къыбгъэдэтиц» жиIэу. Нал къута, 292. [Дыгъужьым:] – «Дызэхуансэр дьдейиц» жиIэу цхьэ тедвмыгъатхэрэ кхъухьым? Кхъухь пхэнж, 507. ЩыIунэ цыIхьэпIэм деж хьэрфышхуэ дахэкIэ тетхащ: «Бильярдная» жиIэу. МелыIыч, 445.

ТЕТХЫКЫЖЫН (третхыкыж) лъэI. (2). Тхыгъэ гуэр уеплурэ нэгъуэщI цыIпIэ итхэжын. ТхылъымIэ хужь напэшхуэ къыгуэтри [Лу] бгъэдэтиIытIысхьащ и усэр тритхыкыIужу: псалгъэр зэгъаIуауэ, уэрэд тхыкIэм тету, хьэрфхэр зэрыбкIэ тегъэуа хуэдэу, егугъупэу усэр итхырт, и цхьэр тIэкIу Iушэ ищIауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 615. Лыгъур Ибрэхьым къыщIэмькIуам дыщIэмьупуцIэу учебникыр дгъэпицкIужри агрономым доскам къритхэр теттхыкыIужурэ урокыр екIуэкIащ, иужьым хьыбар мыфэмьыци ктэсащ: адыгъэбзэкIэ демьиджэжыххэнэу. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 518.

ТЕТХЫХЫН (тотхыхь) лъэмыI. (5). 1. (4). Зыгуэрэм теухуауэ зыгуэр тхын Степан Ильич а хьыджэбзыр Астемыр къритащ, хъумэ, зыхуэмьзэн хуумьыгъазэ, «Кавказ гъэр» жиIэу Лермонтов жыхуаIэ урыс усакIуэишхуэр зытэтхыхьам хуэдэу къытIэцIыхьащ, жиIэри. Хуэупсэгъуэ нур, 308. [Къазджэрий:] Сэри зыкъомым цыгъуазэ сыхъуащ, узытетхыхь хъун Iэджи цыIащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 569. Ар зытетхыхьыр и лгъэпкъэгъухэри, ЗыхуцIэкъуари Iэрохьэф. Къазджэрий. «Вагъуэ махуэ», 11. 2. (1). Зыгуэрэм и гушIыIуэм тетхэнIа. Хэт сыт итхами къыпхуэмыщIэу, Къуриш натIэм Iэджи тетхыхьащ. Къуриш дыркъуэ. «Дамыгъэ», 213.

ТЕТХУЭЖЫН (третхуэж) лъэI. (1). Зыгуэрэм и щIэхъумэжын. Дыгъужь цхъуэжыыр гъуэм цыкIуэжкIэ ИщI лгъэужьыр жьым третхуэж. Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23.

ТЕТХУЭН (третхуэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм псалгъэ бзаджэ желэн; ешхыдэн. Ботэиц Астемыр Iэджэ теспэлъыхьырт, хьэжы Инуси цытсэум цыгъуэ мащIэ тритхуэатэкъым и бийм, Щэрдэн Берд и гупми Астемыр цхьэкIэ куэд къабжырт, къуриIэн еджамы, и гур къабзэкъым, кдэрэхьэлккыр къэгъэдаIуэ, я акъыл здынэмьыс негъэс. Хуэупсэгъуэ нур, 121.

ТЕТЫГЪУЭ: ◇ [и] дуней тетыгъуэ (1). Еплг дуней.

ТЕТЫН I (тетц) лъэмыI. (549). Зыгуэрэм и щыIуэ зыгуэр щыIэн. Гъуэгу гъунэм деж бгъэныщхьэ унэжэ тетт. Нал къута, 210.

◇ Дунейм тетын (76). Еплг дуней. Гъуэгу тетын (68). Еплг гъуэгу. ЗэрыжаIам тетын (1). Еплг жьыIэн. КIуэрыкIуэм тету (2). Еплг кIуэрыкIуэ.

ТЕТЫН II (1). Къулыкъуэ гуэр Iыгъын. [Алдыжыкъуэ комендантым жриIэу:] Складым сытетти, МелыIыч, 464.

ТЕТЫСХЬЭН (тотIысхьэ) лъэмыI. (41). ЩыIуэ гуэрэм щытIысын, зытегъээзэгъэн. ЩIыIэпсымэ къыщIыхми, пхъэ гъуэлгъытIэжэ закъуэр цIэтти, си тепIэныцIэлъыныр абы ислгъэхэри сытетIысхьэжащ. МелыIыч, 474. Адакъэм фIуэ зиггъэпсэхуа нэужь, дэлъейуэ абгъуэ нэзым тетIысхьэн и гугъати, жыг къудамэр зэран къыхуэхури и дамэр цукъуэдиифакъым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493. Арауи къыщIэкIынт, лы къэкIуам шьыд пэху, ныбэф цыкIуэ къышхуэ къыщыгъээжым, тIэкIу сабэ зытыухуэ цытетIысхьэжар. Аргъуей, 386.

ТЕТЫСХЬЭПIЭ (3). Тесын папщIэ ящIа зыгуэр, уздэтIыс хъу цыIпIэ. ЩIакIуэ фIыцIэ инхэр яшыхьри тетIысхьэпIэ папщIэу Iэнэхэм кырагъэтильгъэкIауэ бгъэдэлът. Хуэупсэгъуэ нур, 58. Тембот къыщыщIар ямыщIэу Думсарэрэ Елдаррэ цIалэ цыкIуэм щежалIэм, Дисэ унэмкIэ зидэащ, арицхьэкIэ бIыным еупсея пхгъэбгъу тетIысхьэпIэжыыр Лу къыгъэджалэри, Дисэ и пацхьэ дьидэм къыхуэу къыщыхьыфIидзэм, фызыжыыр лгъэпэрэпэри къытехуащ. Хуэупсэгъуэ нур, 138. Тхэмахуэм и кIуэцIкIэ адрей махуихьым Исусф, уэфIмэ, паркым ит тетIысхьэпIэм жэцIкIэ телъи, цыIэ хъумэ, уэлбанэмэ, цылажэм ктонэжри лэч сытхэр зыщIэлэ гъэтIылыпIэм нэху къыщокI. Лэчымэ, 397.

ТЕУЭН (тоуэ) лъэмыI. (47). Зэкъуэхуауэ тезэрыхьын, тегуплIэн. Хамэдэз хэкум къыщытеуэм, ЗылI закъуэ бийхэм нэуат: Ауз гъуэгу зэвым къапэтIысри ЗэIусэ мывэр мафIэ хуэат. Лыхъужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 180. Лы пцыкIуэу ди лыхъужьхэм Бийхэр куэдэу къатеуат, Жэцым бийуэ къахуэкIуахэм Шэ узых лувкIэ ялуцIат. ПщыкIуэ. «Бгы лыпэхэм деж», 91. Атакэм и нэ, уафэхъуэпскI КъытфIэцIу, топхэр ныздеуэни, Абдежым бийхэм датеуэни. Атакэм и пэкIэ. «Шум и гъэзугу», 52.

ТЕУБГЪУЭН (треубгъуэ) лъэI. (11). 1. (10). Зыгуэр зыщыIпIэ тепхъуэн, теукъуэдиен. Абы цIэс къулыкъуэцIэм джэдыгужь теубгъуауэ тхылгъымIэ зэIеицIэ, сэ гу къыслыта цхьэкIэ, и цхьэ къыIэту къызэпльырккъым. МелыIыч, 450. Тхурымбэупсым телгъым теуээн и гугъа цхьэкIэ – дэнэ, пхырыхуауэ и дамтитыр псым теубгъуауэ ехьыр. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 491. Бэлгто зэхэчэтхъа теубгъуауэ зылI къыщIэкIэри, директорыр унэм щIушащ. МелыIыч, 470. 2. (1). Тепхъуэ. ЩIым теубгъуэни сыхуэхъуакъэ, Къэзгъээзэжыну сымьыгъуэу. ЩыIэ Iэбжыб. «Мывэ хуабэ», 127.

ТЕУЫДЭН (треубыдэ) лъэI. (14). 1. (10). Зыгуэрэм къытеувыIэн, таучэл щIын. УнэIутми, фызыр лгъэпкъкIэ, ФыкIэ гугъэу триубыдэрт. «Тисей», 486. Мы къуажэм ди гъунэгъу хьыджэбз яшауэ исти, абы и деж сыкIуэниц жьысIэри тезубыдауэ арат. Лгъапсэ, 112. Къызэрысыжу и адэм къанэ цымыIэу жесIэжыни, жьысIэу тезубыдауэ махуэр дгъэкIуащ, зэанэзэхгъум зы псалгъэ зэжедмыIэу. Лэчымэ, 395. 2. (4). Еггъэпщэн, теггъэпсэн. Дэрдэхьы зыкъызэкъуыхри кIэрахъуэр къытриубыдэри [лIы къыхуэзам] къеуащ: – Мэ,

узот, – жиЛэри. Хьэсэпэхьумэ, 419. Зы нэмыцэ гуэрэм и автоматыр жэмым триубыдэри триунэцлаиц. Нал къута, 290. Аралтыр кьалгэу Лутлэ кIэрахгьуэр щытриубыдэм, Лутлэ и IэгуйтIыр кьшишияц шэ зытримыггэхуэн хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 294.

ТЕУВАПЭ (7). ЩIым кьытелэгьыкIауэ щIа лъагапIэ. *Инэралымрэ полковникитIымрэ теуванIэ гьэцIэрэцIам дэкIуеяц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 126. *ТеуванIэм дэж нэсри лъагапIэм тету кьалэм кьыдэпIлаиц.* Кхьэлэгьунэ, 378. [Авторым] *Я куэбжэм [Дэфэрэджхэ] нэмыжыгьэу бжеи жыг зрамыцIэж щытт, адэ лъагэу теуванIэ гуэри тецIыхьыжауэ.* Лъапсэ, 54.

ТЕУВЭН (тоувэ) лъэмыI. (57). 1. (42). ЛъакьуэкIэ техьэн зыгуэрэм. *Сабггэдэуэвэници сэри кьуришым – Зыгуэр си дамэ фытеувэ.* Сьтэтц кьуриш дами, соплгэ жыжьэ. «Дамыггэ», 217. [Дадэм жиIэу:] *Нэмэз тIэкIу сицIыни, жысIэри нэмэзлыкьым сьтеуэват-сьтемыуэват.* Тепшэц кьэзылгьэтыхь, 159. *Чы гур зытеувэр зэхэгьэцаицэу цIалитI кьакIуэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 298. 2. (15). Кьулыкьу гур кьылгысын [Комендат:] *Райком партым секретару утеувэн?* МелыIыч, 464. *Сельсоветым теувэ жалати, зригьэцIэгьуэкIаиц, игьаицIэм абы цIэхьуэпсу цыта пэтми.* Нал къута, 226. – *Дауэ, утеувэу жэм бгуэшыну унафэ яцIа? – жиIэри аргуэру Мысост зыкььрисаиц.* Щынэхужыкьуэ, 13.

ТЕУДЫН (треуд) лъэI. (2). Дыркьуэ тедзэн, теухэн. *Лъэдакьэр лъыпсу теудами, Дзэр зэтескьуэуэу гьуэгу хьызошыр, Кьаруэ сIэр текIуэдами.* Тхылгьым еджэм. «Мывэ хуабэ», 17. *Шэр тхьэкIумэ лъабжьэм хуэзуу теухуэри цхьэбгьур триудаиц.* Хьэсэпэхьумэ, 419.

ТЕУКIЭН (треукIэ) лъэI. (1). Iуэхугьуэ гуэрэм щхьэкIэ укIын. [Фэуаз:] *Уи угьурлыгьэр ара якуIа кьомыр зытраукIар, Хьэрун Ар-Рашид? ХьэщIэ лъапIэ, 406.*

ТЕУКIЫТЫХЬЫН (тоукIытыхь) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм щхьэкIэ укIытэн. *Наша рускэ языч не знаит «Дэ урысыбзэ тIцIэркьым», – жиIэри Елдар тIэкIу теукIытыхьу псэлгьаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 201. *Думэсарэ зыкIи мышынуэ, и лIым зэрытемыукIытыхьыр уигьаицIэу кьэпсэлгьаиц: – Ар кьыбжезыIэну цыIэр зыц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 288.

ТЕУКЬУЭДИЕН (треукьуэдие) лъэI. (1). Укьуэдияуэ телгьын. [Ахьсар:] *Иджы ерагьыу кьызокIухьыф, сьтеукьуэдияуэ мацIэрэ сьителгьа, зызггэхьей мыхьуу.* МелыIыч, 448.

ТЕУН (тоу) лъэмыI. (2). И нэгү зиужьын, гупсысэ, гуныкьуэгьуэ сыт хуэдэхэр щхьэщыкIын. *Iуэхухэм пицацэр кьыдэхуати ТIэкIу теуну садым кIуат, Удз гьэггэхэм хуэзшиати Кьыщытыным егуэкIуаиц.* «Бдзэжьеящэм ипхьу», 152. *ИкIэм кьалэм ар щыпсэут, ШхапIэ гуэрэм щышхынзехьэт, Махуэм лажьэт, жэщым теут, Гуггэ Iейхэр и гум кьыхьэт.* «Бдзэжьеящэм ипхьу», 160.

ТЕУНЭХЬУЭН (тоунахьуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и зэранкIэ кIуэдын, насыпыншэ хьун. [Дэфэрэдж:] *НтIэ, дауэ апхуэдиз цыхур зытеунахьуэ фадэр Iурыча зрыхуэну?* Лъапсэ, 52.

ТЕУНЭЩIЭН (треунащIэ) лъэI. (1). Теухэн, зыгуэрэм епхьэлIэурэ ухын. *Зы нэмыцэ гуэрэм и автоматыр жэмым триубыдэри, триунэцIаиц.* Нал къута, 290.

ТЕУТХЭН (треутхэ) лъэI. (1). Бутхуэрэ тебгьэцIуэн, лъэггэIэсын. *Шым зиутхьыпIэри, псы ткIуэпсыр псоми уэшхым хуэдэу ятриутхаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 165.

ТЕУТЫПШЦХЬЭН (треутыпшцхьэ) лъэI. (6). 1. (5). И щIыIум, и щыгум бутIыпшцу тебгьэхьэн. «*Вырвыв*» жиIэу букварыр уэздыггэм кьытраутIыпшцхьэри уэздыггэр якутэ, пэшыр кIыфI зэрыхьуу, хьейдэ – узэрызекьуэнуэм кьэблаггэ... Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 544. *Агроном еггэджакIуэм и гьусэр ныбжькIэ езым нэхьэрэ куэдкIэ нэхьыжьтэжьым, лIы лъахьшэ гьурт, гьуэнишэдж лъапахьуэм джанэ гьуабжэ теутIыпшцхьарэ, абы и щIыIум пиджак укьуея тIэкIуи телгьыжу.* Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 520. 2. (1). Еггэлеуэ зыщIу дунейм тетын. *ТеутIыпшцхьауэ а зытетым Игуггэхьакьым цыкIуэдын.* Тет цхьэщыхь. «Дамыггэ», 222.

ТЕУХУЭН (треухуэ) лъэI. (21). 1. (19). Мурад щIын. *Абу-Дериуи: «Мэжджыт езгьэщIыни, мыдрисэри, библиотекэри пыту», – жиIэри абы триухуаиц.* Кхьэлэгьунэ, 376. *Уи лъэпкьыр сьтым тебухуэну?* Зыгуэрэм жиIэм емыдаIуэу. «*Мывэ хуабэ*», 152. 2. (2). Зыгуэрэм тепсэлгыхьу, тетхьыу щытын. [Дэфэрэдж:] *Адыгэ IээкIэм теухуауэ си диссертациэм зы пычыгьуэ ин хэтици, хуей цыIэмэ, иреплэ.* Лъапсэ, 29. *Тхылгьыр зауэм теухуати ЕджэуцIадзэм зауцэху.* Тхылгь еджапIэ. «Вагьуэ махуэ», 336.

ТЕУШКИУМПИЭН (треушкIумпIэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и щIыIум зыгуэр цыушкIумпIын, Iуплгьэгьуей щыщIын. *Район тхьэмадэми и гур кьызыргьуэтыжаиц, шляпэ цхьэргьыгьыр зыцхьэрипхьуэтри стIолым триушкIумпIаиц, и цхьэц тхьуа кьинэжа тIэкIур кьэубэлэцауэ, мэзгумэтIымэ: – Дауэ ямыукIынрэ, медицинэр зэрымедицинэу цыхубзым иратыжаиц.* Лъапсэ, 18.

ТЕУIУЭН (тоуIуэ) лъэмыI. (18). Зыгуэрэм и щхьэфэм, и щIыIум мыину еуэн, жьэхэуэн, етIыркьын. *Кьалэм дьнэсри элеваторым декIуэлIэным и пэкIэ унэ гур декIуалIэри Илас цхьэгьубжэм кнутIыкьумкIэ теуIуаиц.* МелыIыч, 470. *Лыжьыр пхьэ лъакьуэкIэ гуцIыкIум теуIуаиц: – Узыхуей дьдым сьшэ, цIалэцIэ, – жиIэри.* Кьалэн, 434. *Бжэр Iуеггэхьынуум, утоуIуэр, КьыпхуIуамышмэ, уонэцхьей.* Бжэм еуIу. «Мывэ хуабэ», 277.

ТЕФЫХЬЫЖЫН (трефыхьыж) лъэI. (4). Ушха е уефа нэужькIэ зыгуэр ифыжын. [Алыджыкьуэ:] *Щакхьуэ фIыцIэ тIэкIу зэIурыздзэри псы сьтефыхьыжаиц.* МелыIыч, 438. – *Дыхуей мыгьуэкьым шэ, дьзэдзэкьэн уиIэмэ, кьыдэти, псы дьтефыхьыжыни, – жиIэри Дэфэрэдж и гурыIупсыр кьажэу жыгышхуэ гуэрэм и цIагьым цIэтIысхьаиц, и сабийр и куэцIым ису.* Лъапсэ, 55. [Гунэуэс хуэггэзауэ] *Сьту Iуэхутхьэбзыхьуэ кьысхуэцIа, зи уз кIуэдын, – жиIаиц Дисэ, хьэлывэ*

тIэкIур зыIуридзэи, псы тefыxыжри и гур кызырэгъуэтыжауэ. ГучIэгъу, 422.

ТЕФЫЩЫХЫН (тофыщыхь) лъэмыI. (4). 1. (3). Зыгуэрэм и щыIур зэхэфыщIэн, кыитхын. *Классышхуэм зы уэдзгъэ закъуэ и абджыр кыутауэ цIэтрэ гъунэгъуу щысым зыгуэр илбагъуми, цIыбагъымкIэ щысым илбагъу цIагъуэ щымыIэу и тетрадым тefыщыхьу щыст.* Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 530. Ауэ жыг лбагэр ирещыкIри *Игу тезэгъэхукIэ тофыщыхь.* Бэнэнум. «Батырыбжъэ», 115. 2. (1). Псалъэ мыхъумыщIэ куэд тежыIыхын. [Песюд:] *Журналми схъат зы статья диным сытефыщыхьуи, ари слахакъым...* Тешпэч къэзылгъэтыхь, 161.

ТЕХЫЖЫН I (трехыж) лъэI. (4). ЗалымыгъэкIэ Iыхыжын. *Пцэддыжыым дыггэм нэху кыуитамэ, Пцыхъэщхъэ хъумэ птрехыж.* Дыгъэ. «Дамыгъэ», 92. *Гуэц IункIыбзэр трихыжри, Марфэр лъейуэ хыфIухуаиц:* - *Еплъ а цIапIэм и мурадым, Уэ пхуэфыащ сэ сыхъуни.* «Бдзэжыящэм ипхъу», 157.

ТЕХЫЖЫН II: \diamond **напэр (зы)техыжын** (5). *Еплъ напэ I.*

ТЕХЫН (трех) лъэI. (79). 1. (75). Зыгуэрэм зыгуэр темылгъыж щын. *Гъуэгум телъа мывэр тетхащ цыжаIэ дьдэм, Локотош командэ итри дунейкыутэжыг гитлэроуеицхэм къатехъуаиц.* Нал къута, 300. [ПытIу Хъаджэт жриIэу:] *Шатэ тех, тхъу гъэвэж, кхъуей щыи хъер улбагъу.* Щынахужыкыуэ, 16. *Жэмыр лIа нэтрэ, Хъэту фIигъэжыжати, лъы тIкIуэпс кыищыцIэмькIым, «псэхэлIэр хъэрэмци», жиIэри и фэр трихри икыуаиц, вакъапхъэ ищIыну – арат илбэс псокIэ квилэжъар.* Къалэн, 429. 2. (1). Зыгуэрэм и щыIур тегъэкIын, техъуIын. *Пхъэ лбакыуэкIэ кыиIухъу емысахэм я блэгущIэр хъэлэчу трихащи, ари кыуийм и щыIу гуэрэф жыхуаIэм хуэдэи.* Нал къута, 211. 3. (2). ЗалымыгъэкIэ кыIыхын, кыIэщIэгъэкIын. *Зэ рабочэм сыратыну, Ауэ штрафу сытырахра Ди банк сейфым сынэмьсу, Пашкэ ину дыкыдахра Бзэгу зезыхэм сыратакъэ...* Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132. [Бэлацэ хъуицIэу:] *ШыжыитI сIлэр страхыну?* Хъуэпсэгъуэ нур, 262.

\diamond **[И] напэр техын** (18). *Еплъ напэ I. [И] фэр IэбжъанэкIэ техын* (9). *Еплъ фэ II.*

ТЕХУАПIЭ (2). Здытехуа щыIпIэ, зэрытехуам кыигъэна лъэужь. *Елдар и отрядым хэтар езыр арац жыпIэну, Лу зиггэллу жиIэрт:* - *Уэлэхыи, зозмыгъэуIым, мымырамэ: пIагъуркээ иэ техуапIэу илэр?* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 578. *Жыраслгъэн зыдэсари нэрылбагъут: иэ техуапIэу телъыр, бомбэм икыута мывэр щылбагъум, мис, жиIэри Лу япэ ежэлIаиц.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 578.

ТЕХУЭН I (тохуэ) лъэмыI. (66). 1. (47). Зыгуэрэм зыгуэр кыеуу кылыгъыIэсын. - *Уи мыIуэху зепхуэмэ, уи щхъэм баш техуэни.* Мурат зытекIуэдар аракъэ! – *жызыIи яхэтт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 51. *Аралпыр къалгъэу ЛутIэ кIэрахъуэр щытриубыдэм, ЛутIэ и IэгутIыгъ кыишиащ иэ зытримыгъэхуэн хуэдэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294. *Хъарбыз хадэм уэр кыитехуэу ИремыхъукIэ зэи Исраф.* «Уузыншэм!» – сэ жызоIэ. «Мывэ хуабэ»,

19.2. (21). Джэлэн. *Къэхъуар ЛутIэ кыищыгурыIуар иджытстут, ари цIэпхъуэну щыхуежъэм, чырбыи зэтелъыр кыизэтеицацэри, цIалэ цIыкIур мыл гъурым техуаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294. *ПащIэ цIыгъыр хъыджэбзым кыищхъэицыжыну хуежъа щхъэкIэ Исуф еIуниIри щхъэпхэтIыгукIэ стIолым техуэу ириудаиц.* Лэчымэ, 397.

\diamond **Нэр техуэн** (1). *Еплъ нэ. Шэуэ техуэн* (6). *Еплъ шэ II.*

ТЕХУЭН II (тохуэ) лъэмыI. (4). Тезэгъэн, зытэ, зытес сыт хуэдэхэм щыIпIэр хурикъун. *Зыгуэрэм кыихъу кыыхыфIидза пхъэ даккъэжъри сэбэн хъуат, абы техуэр тетIысхъауэ тесст.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 646.

\diamond **Гум темыхуэн** (34). *Еплъ гу I.*

ТЕХУЭН III (тохуэ) лъэмыI. (1). Джэщ, куэзыр е нэгъуэщI зыгуэр зыхутрадзэм техуэн. *И кыуэ нэхъыщIэм хуиггэфэща джэи хъэдзэр зытехуэр Думэсарэ игу иримыхъу аргуэру зэ трипхъэжаиц.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 565.

ТЕХУЖЫН: \diamond **дунейм техужын** (2). *Еплъ дуней.*

ТЕХУН (треху) лъэI. 1. (15). Бгъащтэу тегъэкIын, залымыгъэкIэ тегъэкIын. *Жыым ар кыуришым хутемыху, Уи уэрэду кыуэм дэмыхуэр Къытхуэнаици тхуэмыух.* ЩоджнцIыкIу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. *Азрэт и Iэр и щхъэм хуихъаиц, бадзэ тесыр триху хуэдэу – езым абы кыригъэкIыгъ командирьыцIэм честэ ириту арат.* Нал къута, 250. *Гъуэгум жэм Iэхъуиц тетти, Iэхъуэхэм я башыр яггэдалгъуэ, я пыIэр цхъэрахауэ адэкIэ-мыдэкIэ жэурэ кIий-гуоуэ жэмхэр гъуэгум трахурт, машинэм иукIын я гугъуэ.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 535. 2. (1). Тедзын; IэнатIэм, кыулыкъум тегъэкIын. *Ауэрэ мащIэ дэкIа, куэд дэкIа, хъыбар телъыджэ кыIуаиц, Россей кыэралыр зэтракыутэри пащтыхъыр трахуаиц, жаIэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 147.

ТЕХУН (тоху) лъэмыI. (1). ПсынщIэу текIын, тещэтын. *Дэшхуэм и фэр тоху, дэр хъуа иужь, дэр мыхъуамэ, дафэ цынэр пхутехынукыым.* Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 640.

ТЕХЪЭГЪУЭ: \diamond **техъэгъуэ кыитехээн** (6). Температурэ кыозыт, зэман-зэманкIэрэ укIэзыу щыIпIэм уезыгъэубыд уэ зэрыцIалэ гуэр кыоуэлэн. *Абы нэмыицIу Нурхъэлий и нитIыгъ техъэгъуэ кыизытехъам хуэдэу кыиIыдыкIырт, уаггэшынуэ, езыри щхъэзэ хъуаиц хужыпIэну, ней-нейуэрэ зиплгъыхъу щытт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 154. *А хъыджэбзыр зэралбагъуу ЩIалэ псори кыитехуаиц, Хэт и нитIыгъ кыоIыдыкIыгъ, Хэт техъэгъуэ кыитехъаиц.* Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. *Зымы кыигъуэтыфынкыым, - жиIэурэ Нурхъэлий, техъэгъуэ кыитехъам хуэдэу, псалъэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 230.

ТЕХЪЭЖЫН (тохъэж) лъэмыI. (2). Теувэжын, щызекIуэу щIэдзэжын. *Абдеж емылдыжыр Iэсэ ицIаици, Ухуейм, Шыхулбагъуэм уэ техъэж.* Си кыуэрылгъуэ Алинэ деж. «Щхъэлыкыуэ», 408.

ТЕХЪЭН (тохъэ) лъэмыI. (52). 1. (50). КIуэуэрэ зыщыIпIэ теувэн, кыитехутэн. *Лгъэс лбагъуэм*

сытхэм Жыгыриц ини хуар, Мо жыг цаггьы дахэрт Ди гур цыхэхуар. ХьэтПохушчокьу хадэ. «Вагьуэ махуэ», 355. Къыцыхуэм зауэ, дист зы абгьуи, Зы гьуэгу дэ тьури дьтхьащ. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 113. 2. (1). Нэгьуэщц теплгэ гьуэтын. А щьлпэм бгыр еухри тафэ иным тохьэ, жыжьэу Гуащхьэмахуэ плъагьуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 82. 3. (1). Губжьын. Пацтыхьыр тохьэ, токл. Хьэсэпэхьумэ, 419.

♦ **Гьатхэ техьэн** (1). Еплг гьатхэ. **Гьуэгуанэ техьэн** (4). Еплг гьуэгуанэ. **Дунейм техьэн** (2). Еплг дуней.

ТЕХЬЭПЩЦ (7). Щцалэ къэзышам и цьыхухьу блогэхэм, ныбжьэгьухэм нысащцэм зэрелгьым щхьэкIэ ят тыгьэ. *Инал къишиар стIолым бгьэдэсиц зигьэбаринэу, техьэпщцIу сыти хуейкъым, еплг, дапщэрэ ухуейми*. Мазэ ныкьуэ щцхуантIэ, 590. *Гушэр ягьэпщцкIун хуеякъым, техьэпщцIэ ягьэпщцкIу хабзэ? Алхьто, 97. ТехьэпщцIэ тIэкIу къэсхьати, мэдыхьэшх [Иван Петрович]... Алхьто, 97.*

ТЕХЬУЭН (трехуэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр щыхуээн. *Сеймэныр абыхэм егупсысурэ, и гьусэр пьрхьыжу Гурихащ, гуфэ шэрхьым трихьуэм дежьу хуэдэ*. Лъапсэ, 50.

ТЕХЬУКIЫН (трехукI) лъэI. (1). Зыгуэр хьуакIуэрэ зыгуэр тришхькIын. *Епхауэ аратэкьым, шхуэмылакIэр къудамэм фIэдзати, шым жыгыр хьурейуэ къыхухьурэ зы удэ кьринакъым, и пэр жыгым иригулIыху, иригулIа нэужьы шыр абы хуэдизкIэ Iус хуейти, жыгыфэр трихьукIат – дауи, а шыр абдеж зэрыщытрэ мащIэ щлакьым*. Лъапсэ, 57.

ТЕХЬУХЬЫН: ♦ **арэзы техьухьын** (1). Еплг арэзы.

ТЕХЬУШЫШЭН (тохьушышэ) лъэмыI. (2). 1. (1). *ХуэхьушцIу тепсэлгьыхьын, ешхьдэн. Иджьри къэс зым и цхьэл къытрамыха нэт, цхьэлтетхэм яхуэзэмэ, ятхьушышэрт*. Мазэ ныкьуэ щцхуантIэ, 632. 2. (1). зэхь. Еныкьуэкьун. *Бым и къутахуэу мывэжьхэм Псыр къэгубжьауэ жьэхоуэр, Бгы лъабжьэ цагьыр итхьэщцIу Щцым техьушышэу кьежэхьу*. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97.

ТЕЧЫН (треч) лъэI. (9). Уелуэ къытебгьэкIын. *Думэсарэ тхылгьымIэ пхьуантэр зэтричу дэлгьым еплгьыну пIэцIеишжми, джэдэщым кIуэуэ джэд къимыубыду хьуакьым*. Мазэ ныкьуэ щцхуантIэ, 566. Хьэм цы Iэрамэ птричамэ, сэ зыц къыптезмынэу уфыщIа хьэзыру хьэщцIэр къэзгьэкIуэни, умыгузавэ, - жиIэу. *Бабыщкьуэ адакьэпщ, 481. Арауэ къыщцIэкIынт къадым «теч» щыжиIэм хьэсэпэхьумэм и гум щьлтемыхуар: – Дэнэ схьын тесчу? Хьэсэпэхьумэ, 418.*

♦ **[И] щхьэр тецауэ** (4). Еплг щхьэ I.

ТЕШАНКIЭ (15). Зи гушхьэнтэр рессорэу щIа, шэрхьиплI зыщцIэт гу IэушцI. *Дыгуэвну Iэмал иIэкьым, – жиIэри Степан Ильич тешанкIэм итIысхьащ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 254. *Аргуэрэ зэитIэуи джэшыр идзащ Думэсарэ, идзыху и гур мьзаггьэу, иджьыри зэ сеплгьыжынт, щыжиIэ дьдэм, я куэбжэм тешанкIэ кьежалIэу шы лъэ*

макь къэIуащ. Мазэ ныкьуэ щцхуантIэ, 565. *Шу гупхэр адэкIэ-мьдэкIэ жэрт, тешанкIэхэм пулеметхэр ярытт, топхэр зэбгьурагьуэвэрт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 283.

ТЕШЭН (трешэ) лъэI. (1). Гьуэгу егьэлгьэун, п.п. зыгуэрэм и лъэужь. *[Щцалэ цьыкIум Дэфэрэдж жриIэу:] Дыгьужь лъагьуэм фьитесиэници сэнтхым нэс фьыкIуэ*. Лъапсэ, 56.

ТЕШЭЩЦЭН (трешашцIэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр щхьэщыIыгьэн, тешиен. *Пхгэ лъакьуэр тришащцIэрэ хьэр игьащцтэм, къэнэжа тIэкIур и жьэм жьэдэлгьу ежьэжри – бгьуэтым къащцэ*. Нэгьуху, 48. *Мис арыххэу цауэ гуащцIэм Джатэр дыгьуэм трешашцIэ, Щцхьылгьым цьыци зы полгьэтри А иныжьым игу къыльэту КIэбгьуэ зищцIауэ ныщцIокIыжыр, Щцыр ирелэ лъы къыпыжым*. «Елбээдыкьуэ», 6.

ТЕШХЭН I (трешхэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр тегьэпщцIэн, тегьэбыдэн (шхэпс с. ху.) *Зы тхьылгьымIэшхуи а стIолым трилгьхьащ [Азрэт], Сталиным и приказыр тешхауэ*. Нал къута, 259.

ТЕШХЭН II: УЭШХ ТЕШХЭН (7). Еплг уэшх. **ТЕШХЫХЬЫН** (трешхьыкь) лъэI. (1). Зыгуэрэм ищцIуекIэ зыгуэр шхьын. *Джэд лыбжьэм а шхур тешихьыхьыну кIуантIэ иIэтэкьым*. Мазэ ныкьуэ щцхуантIэ, 540.

ТЕШЫН (треш) лъэI. (1). Пшэурэ къытегьэкIын, къытешын. *Адрей цьыкIу къомыр Иринэ иришэжьэжри удзыхьэ ишащ, фермэм тришири*. Шьнэхужьыкьуэ, 65.

ТЕШЫНЫХЬЫЖЫН (тошыныхьыж) лъэмыI. (1). *Дзыхь зхуэмыщцIыжын. Жэщым унагьуэм щцIэс жьэжкъым, Сэлимэ и анэр зигьазэ-зыкъыгьэзэжу жейм емызэгьыу хэлгьащ, Сэлими и кIуэцIыкIым мафIэ къыщцIэнауэ и диным йокI, е сыкIиш, е сиэчын жиIэу и цхьэм тошыныхьыж*. Лъапсэ, 27.

ТЕШЫНЫХЬЫН (тошыныхьы) лъэмыI. (11). Зыгуэрэм щхьэкIэ гузэвэн, зыгуэрэм къыщыщцIынауэ, е зыгуэр къэхьун уи гугьэу шынагьуэ уиIэн. *Нэхь зытешыныхьыр [Бекван] «хакIуэр сфIадыгьуэмэ» жиIэу арат*. Нал къута, 273. *[Алдыжыкьуэ:] Сэри цхьэлыбжэр Iусхри си IэнатIэм сыIуувэжащ, хэт сыт къишэну пIэрэ, жьысIэу цьыхум сапэллгэ цхьэкIэ, Илас Iэ зытридза актым сытошыныхь*. МелыIыч, 472. *[Дэфэрэдж:] Дауэ сегупсысми, си акгьылым къищцIэркъым си цхьэ сыцIытешыныхьыну*. Лъапсэ, 22.

ТЕЩЭХЭН (тощэхэ) лъэмыI. (3). Зэбгьрылгьэл, зэпкьрыху, зэпкьрыщэц гуэр зыгуэрэм теукIуриен. *Бгыкьур есри, хьуаскIэр лъейуэ, Кьытощахэ унэр Iейуэ*. «Тисей», 485. *ЗыкьелIэтыпэр [толгькуным] нэхь уэрэу Нэпкъым аслээнуптощахэ*. Толгькьун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

ТЕЩЭЩЦЭН (тощашцIэ) лъэмыI. (2). Телгьэлэн, шашцэ гуэрхэр техуэн. *Бгы нэпкъым къеищцIэх мывэхэри ятощащ [партизанхэм]*. Нал къута, 300. *И цхьэщыр пищцэм ирекьуэкIыр, Хьэжыгьэр нэлум къытощащ*. Зыхэс удэ Iувыр ирещцIына. «Мывэ хуабэ», 45.

ТЕЩЫКIЫН (трешцкI) лъэI. (1). Зыгуэрэм тетхэр лэныстэ сыт хуэдэкIэ тегьэкIын, пщыуэ

темыгж шдын. Чейм крѣахыжа нэужь, лыуэ фэм кѣыкларынар ятхѣуницлурэ ягѣкѣабзэрт, итланэ цыр тращыклары мѣлыцыр цхъэхуэу, бжэныцыр цхъэхуэу зэтраляхъ. Мелыгыч, 451.

ТЕЩІЭН (трещіэ) лѣэІ. (1). Зыгуэрэм и щылым зыгуэр кѣытехѣуэн. *Лумылыр хэти кѣохъэлѣкІ, Жыгым трищлэм ирещыкІ. Тхъэмыщклагъэ. «Дамыгъэ», 114.*

◊ **Туанэ тецлэн** (5). *Еплѣ туанэ І.*

ТЕЩІХЫБЫН (трещыхъ) лѣэІ. (1). (12). Зыгуэрэм и щылым, и щыгум зыгуэр щыухуэн, щыщын. Сэ фи хадѣщ сызэрысыр, Абгъуэщ жыгым тещыгъар. Мэз гыбзэ. «Щхъэлыкъуэ», 376. *Гѣэпсэхуэлэ схуэхгум жысІэу, Кѣырым мывэ тызоцІыхъ. Сэ уэгү кѣащхъуэм сыщолѣатэ. «Вагъуэ махуэ», 350. Унэ узыцІэсынур кѣалэбгвум цытцилми мэхгү, мэжджытыр кѣалэм дэтын хуейт, кѣалэ клуэцІыым пты хѣун цІанІэ нэцІ цыцІэххэкъым, кѣытекІи сыти цымыІэу мывэ джафѣу зы Іуацхъэжъ кѣалэм кѣыдэпІишкыу дэтици, абы тумыцІыхъмэ. Кхъэлэгъунэ, 376.*

2. (13). Зыгуэрэм ипкѣ иткІэ убзыхун, теухуэн. *[Алдыджыкѣуэ:] Игѣащлэм пцІыкІэ сыпсѣуакъым, иджыри пцІы схуэупсѣнукъым, жысІэу абы нэхъ тещыгъащ. Мелыгыч, 459. Долэт и псалѣр Мусэ шѣуэ теухащ, Мусэ быныниэу зэрыщытым трищыгъу кѣыфІэщлэри. Мазэ ныкѣуэ щхъуантІэ, 644. Сыти цІэ, пцІы гуэр унс, - жаІэу арат псоми зытращыгъар. Хъэспѣхъумэ, 419. 3. (1). Сурѣт, дамыгъэ с.ху. зыгуэрэм тетхэн. Мусэ башыпэмкІэ хъэрфхэр щылым тещыгъары Тхъэмыщыгъуныбэм йоупцІ: - Мыр сыт хъэрф, хуэмыху? - жѣлэри. Мазэ ныкѣуэ щхъуантІэ, 507..*

◊ **[И] ныбжым темыщыгъын** (1). *Еплѣ ныбж І. ЖаІэм тещыгъын* (1). *Еплѣ жыІэн. Іуэхур [абы] темыщыгъын* (1). *Еплѣ Іуэху.*

ТЕЩІХЫБЫН II (тещыгъащ) лѣэмыІ. (4). 1. (2). Зыгуэрэм сурѣт, дамыгъэ сыт хуэдэхэр тетын. *А тхылы кѣомым арджэн цыкыу хуэдиз хѣуэ тхылымыпІэ Іувым тещыгъауэ сурѣт хъэлэмэтыцэхэр хэлѣт. Хъуэпсѣгъуэ нур, 198. Езыхэми кѣагъэхъзырат шэнтышхуэ, и лѣакѣуэр щыхъ лѣакѣуэм ещхъу, чѣщей жыгым кѣыхъщыкылауэ, шабѣу бланафи телуллауэ, мэз бжэным и щхъэри дахэу тещыгъауэ. Лѣапсэ, 118. 2. (1). Зыгуэрэм ипкѣ иткІэ убзыхуауэ, абы теухуауэ щытын. *Фи тхъэмыщклагъэм тещыгъащ, ныбэ нэцІу мэзым кѣэуцыхъу фызэрыщлэтыр зымыщлэр сѣра фи гугъэ? Кхъухъ пхэнж, 501. 3. (1). И щылым, и щыгум зыгуэр щыухуауэ щытын. Тещыгъауэ лѣагъуэ Іуащхъэм Итиц быдапІэ шум и пащхъэм. «Елбэздыкѣуэ», 14.**

ТЕІЭБЭН (теІэбэ) лѣэмыІ. (29). 1. (28). Зыгуэрэм и щылым, щхъэфэм ІэкІэ елусэн, теІэбэн. *Езы Рахым кѣакІуэмэ, Саримэ бгъэдѣсу хъыбар гѣэцІэгъуэнхэр жиІэрт, щыгъын дахэу кѣалэм дэс хъыджэбзхэм цатлагъэм тепсэлгъыхъырт, зэзэмызи Саримэ телэбэрти и дамэм, и щылым Іэ дилѣэрт. Хъуэпсѣгъуэ нур, 132. Локотши приказыр Шэндар ирегѣэлѣагъуэ, Сталиным и Іэ зытелгъым ІэпкІэ телэбэу. Нал кѣута, 258. -*

Зы цІыху телефоным бгъэдумыгъэхъэ, - жиІэри Кѣулыр телефоным телэбащ. Нал кѣута, 239. 2. (1). Кѣыбжала гуэрэм хуэзэн, натІэкІэ жъэхуэн. [Думѣсарэ:] Кѣаплэи кѣэдаІуэ, Астемыр, Хъуаушэ и Іэтэу уэри укѣыдѣхуауэ ІэкІэ утемыІэбэмэ. Мазэ ныкѣуэ щхъуантІэ, 641.

ТЕІЭБЫХЫН (теІэбыхъ) лѣэмыІ. (1). Зыгуэрэм еІэбын, елусэн, теІэбэн. *Сэлэтхэр хэт лѣакѣуэ закѣуэкІэ пкІэуэ, хэти пхъэ лѣакѣуэр зыцІыгъакѣуэу, иныкѣуэми уІэггэм ІэкІэ телэбыхыу зэбгърыкыжырт. Хъуэпсѣгъуэ нур, 175.*

ТЕІЭЗЭЩІХЫБЫЖЫН (теІэзэщыгъыж) лѣэмыІ. (1). Зэгъэзэхуэжын, ныкѣусэныгъэхэр хэгъэкыжын. *Унафѣ ецІ [Абу-Деруши]: - Мыбдеж тІэкІу фытелэзэщыгъыж, цхъэр тынышын хуэдэу, - жѣлэри. Кхъэлэгъунэ, 379.*

ТЕІЭЗЭЩІХЫН (теІэзэщыгъы) лѣэмыІ. (1). Зэгъэзэхуэн, ныкѣусэныгъэхэр хэгъэкІын. *Залымджэрий кѣыщылѣэтри, и цей-бгырых сытхэм телэзэщыгъащ, и сѣшхуэ гуэлэлыр Іэ лѣэныкѣуэмкІэ шыгъыу, хуабжыу зигъэблэхуэ бжэмкІэ щыгъэри, жыжъэ мыкІуэу, бжэщхъэІум зэрѣакѣуэу кѣэувылащ. Хъуэпсѣгъуэ нур, 119.*

ТЕІЭТЫКІН (треІэтыкІ) лѣэІ. (1). Зыгуэр зытетым, зытелгъым, зытесым лѣэмыІэсыжу кѣэлэтын, емылусэж щыын. *Лу нэхъ зигъэллу шым зытриІэтыкІащ: - Ы-ы. По сецхъкѣэ красноармеецым? Мазэ ныкѣуэ щхъуантІэ, 524.*

ТЕІЫГЪЭН (треІыгъэ) лѣэІ. (1). Зыгуэрэм телѣу Іыгъын, щхъэщыІыгъэн. *Кѣадыр лы щэджащѣжыу джанэ кІыхъыжыыр и лѣэдакѣэм нэсу, и щхъэм тепхъуа бѣлѣтоку кѣуэлэныр уэрдыгъум ещхъу кѣытриыгъэу лыжыым кѣыпежѣэри, хуэсакѣыпэу и блыгур иІыгъыурэ шыдым кѣрыгъэпсыхащ. Аргъуей, 386.*

ТЕІУЭН I (треІуэ) лѣэІ. (5). Зыгуэр зыгуэрэм хухэхын, хуэгъэфѣщэн; хущІэхъуэпсын. *Кѣуэ кѣысхуалъхуауэ сэ согуфІэ, Ирехъу а цыкылур акѣылыфІэ, Лѣжыгъэ инкІэ хъум цІэрыІуэ НэгъуэцІ а цІалэм сэ тезмыІуэ. Кѣуэ. «Партыр ди пашѣу», 107. Езы Думѣсарэ нэжѣгужѣу и сабиитІым дѣджѣуу, и кѣуитІым лы бѣлыхъ кѣахэкІыну триІуэу, арат уэрэдым хэтыр. Хъуэпсѣгъуэ нур, 277. А цыкылым куэди фѣ теммыІуэ, ЦІэ лѣапІэ фІэфцими, ар цІэрыІуэ ЗыцІыну цыІэр лѣжыгъэщхуэцІ... Кѣуэ. «Партыр ди пашѣу», 108.*

ТЕІУЭН II (тоІуэ) лѣэмыІ. (2). (Зыгуэр кѣыхэкІыну, хъуну епѣсын, емыпѣсын. *[Анчарэ Бибэрэ Ирэнэрэ яжриІуэ:] Дыгъэгъэуэнэху, зэрытетІуауэ кѣыщІэкІынуми пцІэрэ? Нал кѣута, 227.*

ТЕІУЛІЭН (треІулІэ) лѣэІ. (7). ТеукІэн, тегъэбѣдэн. *Езыхэми кѣагъэхъзырат шэнтышхуэ, и лѣакѣуэр щыхъ лѣакѣуэм ещхъу, чѣщей жыгым кѣыхъщыкылауэ, шабѣу бланафи телуллауэ, мэз бжэным и щхъэри дахэу тещыгъауэ. Лѣапсэ, 118. Унэм декІуалІэмэ, бжэ хэлѣыр бжѣи пхъэбгъуыщу зѣуІуллащ, бжэкъум и пІэкІэ я фѣ тІэкІу телуллащ. Мелыгыч, 455. Игѣащлэм хабзѣц, нал гъуэгуэм телѣу кѣагъуэтмэ, фІым щыцци, жаІэу, гъуыцІытэр я унэ кѣахърэ бжэщхъэІум траІуллэу. Нал кѣута, 212.*

ТЁТЯ (2). УрысыбзэкIэ: анэшыпхъум, адэшыпхъум, адэ къуэшымы и щхьэгъусэм зэрызыуагъазэ псалгъэ. *Тетя Ана! Нал къута, 217. – Тетя Ана, – зэхэнх къудейуэ жиIэри, Данэ цIыкIу и нэр къызэтрихри зэтрипIэжащ. Нал къута, 277.*

ТИ (20). Мыхьэнэ къызэрымыкI, псалгъухар е хъыбары къызэрыщIадзэ. *Ти, шейхъыр лIыжъ Луцти, къыгурылуащ. ХьэщIэ лъапIэ, 405. – Ти, зэанэзэкъуэм [Псэунрэ Iуарарэ] дадэр гу цIыкIум ирадзэри я унэ яшэжащ; – Iуарэр, уи квалэн IэцIыб умыцI, – жаIэ цхьэкIэ къимыгъанэу. Квалэн, 434. [Авторым:] Ти, бэлыхъ къимыкIуу жэц хьэщIэхэр дэкIыжри дэри дыгъуэлъыжащ. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531.*

ТИЛКО (2). частичэ. УкраиньбзэкIэ. *Матренэ украиньбзэ зицIти: – Да вы тилко побачьте, шо це таке. «Фэ феплэ закъуэт, мыр сыт зицIысыр». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. [Матренэ:] – Да вы тилко побачьте! «Фэ феплэ закъуэт». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.*

ТИМУРОВЕЦ (6). Совет зэманым сабий зэщIэхъеиныгъэм хэту сьмаджэхэм, ныкъуэдэкъуэхэм, зауэм хэтахэм ядэIэпыкъуу щытам зэреджэ. (А. Гайдар и «Тимуррэ абы и гупымерэ» повестым хэт лIыхъужь нэхъыщхьэ Тимури цIэкIэ). *ЩIалэ цIыкIудыдэу Iэджи уэрамым кыдэлъэдащ, тимуровецхэм къехъуапсэу, ягуэгэт ахэр зауэм кIуэуэ. Щынэхужьыкъуэ, 60. Тимуровецхэр къыцIыкIуэм Апчари илгъэгуащ, Щынэхужьыкъуэ, 64. Иринэ удз зэхыщытыкIуу зэлалэр зымы щымышу, тимуровец цIыкIухэм я удзыр хыфIадзэри цIопхъуэ зэрыгъэкIийуэ. Щынэхужьыкъуэ, 92.*

ТИМУРОВСКЭ (3). *плъыф. мыхъ. Еплэ тимуровец. Зэрынэсуи и нысэр кыгъуэтри хъарзынэу гурылуащ Данэ цIыкIу Хьэбибэ кыхуигъанэу, Иринэ тимуровскэ командэм яцIыгъуу удз щыпэ кIуэну. Щынэхужьыкъуэ, 58. Тимуровскэ командэр школлым щызэхуащэсныу ягурылуэри, езы Апчарэ тридзэри Налшык кIуащ, Щынэхужьыкъуэ, 58.*

ТИНЭ (100). ЦIыхубзыщIэщ. «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романым хэт персонаж. *Я ролыр псоми яцIэ, Лусанэу джэгунур Тинэщи, а зым дыкъегъэшынын. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 629. ЩIалэ цIыкIур гуфIэщат, Тинэ цхьэкIэ цIыкIухэм жаIэрт: «Уэлэхьы, Циц и цхьэщыр нэхъ Iув хъуам, еплъыт, аргуэрэ цитI кыытекIа?» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 637.*

ТИП (3). Зыгуэрэм и лIэужьыгъуэ, абы ещхъу е пэгъунэгъу зыгуэрхэр хэлгъу, пкърылгъу. *И рефлексыр хуитиц, пэбубыдIауэ идэнукъым, нтIэ, генным хромосомхэр кIэрыгъэбыдауэ цыткъым зым и пIэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ цыхъукIэ, и анэ еплъи ипхъу къащэ жиIэмэ, анэм и хьэл-цэн къудейр аракъым зи гугъу яцIыгъыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхъуж кылъхъуа ипхъури. Лъапсэ, 65. ЛэжьэнкIэ кыпыпхын щIагъуэ цыIэу си фIэщ хъунутэкъым, сыту жыпIэмэ, сэ къээулгъэхъэца генетическэ*

типу арат къызэрысфIэцIыгъыр, къызыхэкIа жыпIэмэ, мыраиц: сытым и жыли къаицтэ, жылапхъуэ нэхъыфI дьидэр аращ. Лъапсэ, 65.

ТИФЛИС (1). Тбилиси. Куржым (Грузием) и квалашхъэ. *[Бэтокъуэ:] Дрекуей абы [балконым] Тифлис шагъыр ефэу дэсахэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 323.*

ТИХОНОВ (2). Николай Семенович Тихонов. Урыс тхакIуэм и унэцIэ. *Дэ диIэщ Тихонов лэгъунэжъу, МафIэ бзитIым ещхьыц и паицIэр, Фышэс, поэтхэ, фи шыр жэрмэ, Пишэ адрьыцIым фынэнIащIэ. Николай Тихонов папщIэ. «Дамыгъэ», 66.*

ТИХОРЕЦК (1). Урысейм щыIэ квалэм и фIэщыгъэцIэ. *Нышэдибэ радиом зэрыжиIамкIэ, фронтыр Тихорецк адэкIэ цыIэщ, мыбы къэсыни къэмысыни. Нал къута, 209.*

ТКИЙ (14). *плъыф. Егъэляуэ гуащIэ, щIыIэ, пхъашэ, хабзэ быдэм тет. Къадым къеубзэ хуэдэу зицI цхьэкIэ, дзыхъ хуэцI хъунутэкъым, и бзэр IэфIми, ткIийи, зэ уи ужъым къихъамэ, икIыжъынукъым зыхуейр IэцIэмыхъауэ. Аргъуей, 387. Барчо ткIийи, пхъаищи, хабзэишхуэ хэлъи. Лъапсэ, 116. А гъэм цIымахуэр ткIий мыхъуу, кIыхъащ. МелыIыч, 461.*

ТКЫБЖЪ (1). *плъыф. Дыдж, дыджагъ зыщIэлъ. КъызжепIэ псалгъэр сэркIэ ткIыбжъми, СытцогоуфIыкIыгъыр, скъузмэ уи Iэр, Сэ сигу пхуэмыфIу сыпхуэубжъми, Сыт цыгъуи дахэцI сэ пхуэиIэр. Уи псалгъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 71.*

ТКИУАТКИУЭ (1). Хуэдагъэ, пкъы имыIэу, зэкIэщIэгъуэ щыт. *Мес толькъуныр утхытхэу, ТкIуаткIуэу, уфафэу къокуатэр... Толькъун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.*

ТКИУЭПС (71). Псы е нэгъуэщI хуэдагъэ гуэрэм щыщу къеткIухыр. *Сэ сыпхуоусэ Бахъсэным – Уэ дэ дгъэсауэ уэ иным, Уи ткIуэпс къарухэр солъытэ, Уэ сурэту сохутэ. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. ГъуцI быдэм фIэфIкъым а Iуэху цIлэщхур – Аращ фочыишэр цIыху нэпс ткIуэпсым Еицхьыркъабзэу жынкIэ цIлэхур. ГъуцI. «Мывэ хуабэ», 119. Иджы ткIуэпс закъуэр си нэ-си псэу Схъумэнут, уи гум кыпыпIам. Iубыгъуэ. «Дамыгъэ», 109.*

ТКИУН (мэткиу) *лгъэмI. (11). 1. (5). Къэвыжын, ткIуаткIуэ хъун. Зигу хэцI илгъагъумэ – мэгъуIэ, Псывэм хэлъ мылуи зэм мэткиур. Си гур си Iэгум илгъу. «Дамыгъэ», 209. 2. (1). МашIэ хъун, хуабжъу хэщIын. Ухэлъиц уэ си псэм ухэпцауэ, Си лгъагъуныгъэр мыткIужыну. Гъуэгуанэу машIэ дякум дэлъкъым. «Вагъуэ махуэ», 75. 3. (2). Гъур хъун, мыхьэнэншэ хъун. Ауэрэ уз бэлыхъ лажъэ къеуалIэри, мо физ Iэхулгъэху дахэишхуэр уи нэм илгъагъуэрэ тIкIуууэ хуежъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 68. ИтIани шыдыр бгым дэмыкIэмэ, Сыт ебгъэишхами, ишхыр мыткIу. Шыд. «Дамыгъэ», 93.*

ТЛИГУРОВ (1). УнэцIэ. *Урысыбзэ нэхъ зыцIэ гуэр цIлэуниIащ: – А Ибрагим Тлигуров? «Лыгъур Ибрэхым – цэ?» Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521.*

ТО (1). зыгъ. цIэп. УрысыбзэкIэ: ар. *Запсэкэ тIэкIум соджэри къызгурылуэркъым, абы ит псалгъэ тIэкIу дьидэр хьэтиI лей дьидэкIэ тхат:*

«Катуша очен прошу сделат то что просит Лидочка Батракова». «Катушэ, иквуклэ сынолгэу Лидочкэ Батраковэ ицлгэуэр хуэцилэну». Лъапсэ, 24.

ТОБЭ (21). *междом.* Гъэщлэгъуэныгъэ, телгыджэ кыщыхъуныгъэ сыт хуэдэхэр кыгъэлыгъуэ. Хъэрыпыбзэм кыыхэклэщ: «щлэгъуэжыныгъэ» мыхьэнэ илэщ. Урарэ «тобэ-тобэ-тобэ, лари кыгъэжыныгъэ а музычэм» жиЛэрти и жьэпкэ гъурым лэ дилгэжырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 576. Чачэ зехъуныцлэ: – Алыхъым илгъагъунумрэ имылгъагъунумрэ, тобэ, тобэ, тобэ, алыхъ, уэ умыщлэ. Мазэ ныкыуэ щхъантлэ, 512.

♦ **Тобэ ирехъу** (17). Апхуэдэу, апхуэдэ дыдэу хъунклэ хъунт; апхуэдэу мыхъунклэ лэмал зимылэщ. [Исуф:] Дыкыздыкыла къэралым, тобэ ирехъу, Назифэ хъэрып къулей гуэр кылыгъхъунт. Лэчымэ, 393. [Апчарэ къэрэгъулым жриЛэу:] – Уаа, уи лъапэм мацэм кысха ятлэр техуащи, тобэ ирехъу, уэри мацэм уихуэнууи. Нал къута, 287. Тобэ ирехъу, фызабэм деж сыкызышиам и гугъагъэнт сабий цыкыу кыомым ваккэ сытккэ садэлэпыкынуу. Мелыгыч, 474.

ТОБЭ ЯРЭБИ (231). *междом.* Гъэщлэгъуэныгъэ кыгъэлыгъуэ. [Дэшу:] – Тобэ ярэби, абы хылагеуэ зэрахъэм еплъ. Къапсэ къапэ, 11. Тобэ ярэби, мы си акъыл здынэсар кызыхъулэну пЛэрэ, жиЛэу кыдырыр уафэм дэплъеящ, фЫицлэ зыхуицлэнуу илгъагъун и гугъуэ. Кхъухъ пхэж, 496. Тобэ ярэби, кыуажэр хэкужэ хъуа хуэдэи. Нал къута, 285.

ТОБЭ ИСТОФРИЛЭХЪ (7). Егъэлеяуэ гъэщлэгъуэныгъэ кыгъэлыгъуэ. [Чачэ:] Ар [зицлэсыр ямыцлэ гуэр] зы кыдыхъэкккэ кыдыхъащи, тобэ Истофрилэхъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Тобэ Истофрилэхъ, дуней хъэзабыр мыбы [улгъэжэм] я натлэ цхъэ хъуа, жиЛэу Хъэбибэ и гур мэуэ. Нал къута, 211. [Фэуаз:] Тлэку нэхъ нэху кыгъхъурэ, шым сплгэмэ – тобэ Истофрилэхъ, си шым и нэпситлэ кыгъэлыгъуэ магъ. Анка, 381.

ТОВАРИЩ (8). 1. (7). Ныбжыгъуэ. Фыз псоми бзэккэ ятеклуэр Хъэбибэти, ар аргуэру Иуицлэ кыгъуащи: – Эй, товарищ, мой сын... Нал къута, 212. 2. (12). Дзэм кыулыкыуэ щызыщлэхэм зым адреим зыщыхуигъазэккэ кыулыкыуэ (званием) ипэ кыту кыгъэсэбэп псалгэ. [Якыуб Локототи жриЛэу:] Дешхыдэккэ цхъэ зэфлэклэ мыхъурэ, товарищ капитан? Нал къута, 307. Стройм хэтхэм щыц зыкыом зыжыуэ кыэпсэлъащ: – Гурылуэгъуэи, товарищ капитан, – жалэри. Нал къута, 259.

ТОВАРИЩЕСКЭ: ТОВАРИЩЕСКЭ СУД (1). Къэралым и лэмыцлэ имылгъ, цыхубэм я лыкыуэу зэхэт суд. Лыжыхэр зэхуэдгъэиэси, дезертирым и судыр едгъэицлэни. [Якыуб:] – Товарищескэ суди? Нал къута, 293.

ТОВАРНЭ (1). *плыф.* Урысыбзэ ныкыуэклэ: хъэпшып, мылгку сыт хуэдэхэр кызыррашэккэ. Товарнэ зацлэу зыныцлэу мафлэу кыхъыжыр зыдэклуэр зымы ицлэртэккы. Нэгъуху, 33.

ТОК I (7). Гъушцлэ къапсэ сыт хуэдэхэм ириклуэ электрическэ заряд. Пхъэ гъэсыныр мэзым кытышырт, Ди псы уэрыр пхъэ тхуэхъуащ, Ди жэмыжыхэр лэклэ кытышырт, Токккэ жэмыр кытыши хъуащ. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. Абы ицлэхъу гу лэытауэ Ди Аслъэныр гушылащ: Токккэ жыккэлар яупсыну Жан кышыну жарилащ. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 34.

ТОК II (7). Адыгэбзэ ныкыуэклэ: тлэку. Ма, канфет ток зыдах, – жиЛэрт Рахъым, хъыджэбз цыкыуэ кыхуэнэщхыфлэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 129–130.

ТОКЪУМАКЪ (1). Баш, гъуэлгыплэ лэдий сыт хуэдэхэм илэ гъумыплэ. – Сэри моуэ согупсысыж, – жиЛэри гупым кыахэккылащ цылы пиц гъур кыхъ, баш токкумаккымы ещхъ и цхъэм уицлэ пылэжэ кыфлэкуэрэ уицлэ пылэр тхъэркыуэфым хуэдэу кыелэлэхъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 80.

ТОЛЬКО (3). 1. (2). Урысыбзэккэ: абы флэкла. [Бахъуэр кийуэ:] Эвакуироваться только на Беслан! «Фыздэлэхъуэнур (нэгъуэицлэ мыхъуу) Беслэнклэщ». Нал къута, 219. [Хъэбибэ:] Ты свой земля не защитил, тебе на чужой земля только могила есть «Уэ уи цылыр пхъумэжаккымы, нэгъуэицлэ цыбгъуэтыныр (нэгъуэицлэ мыхъуу) мацэщ». Нал къута, 224. 2. (1). Урысыбзэм и союз. Зэпэщлэуэныгъэ кыгъэлыгъуэ. [Астемыр Наташэ жреЛэ:] Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки «Думэсарэ пхъу флэуэ елгъагъу, ауэ абы пхъу илэжкымы». Хъуэпсэгъуэ нур, 309.

ТОЛЬКЪУН (47). Хы, псы сыт хуэдэхэм я гушцлэуэ щызырхуэккэ, Гуфэм кыхуэклуэу, кыуэалэу кыицлэ хэлэтыклар; хыуалгэ. Тенджызыр кууицлэ имылэ, Хыхар толккыуным хэкуэдэни. Цыху гуауэ. «Дамыгъэ», 46. Арджэн дахи иубгъуащ, Хы техъамэ, тетц мышыну, Хы толккыунхэр флэмылуэхуу. Дхони. «Вагъуэ махуэ», 58. Шыцхъэмыгъазэу си усэр И заныцлэ гъуэгуу пхелгъэф, Хы толккыун ябэу ицлэхуащи, Хымы кыхъэц мывэм йолгъэф. Хыбарегъащлэ. «Дамыгъэ», 43.

ТОМ (1). Тхыгъэ гуэрым щыцу тхылгъ щхъэхуэу щыт зы лыхъэ. Ди кыуэи лъаплэу болгархэм Тхылгъ томищэм тлу цыгъуэуа Тыгъэ дахэу кыагъэхъаккэ. Лъэпккхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ТОНН (1). Килограмм мин хъууэ хъэлыгъэ кызырапщ цапхъэ. Районным комиссару тетым унафэ кыицлэ: «Мы тхылгыр кызыррылэрыхъуу иккылыпккэ тонн щитху гуэдзу, нартыхуу кыитлгъэгъэлэс, гъуэгу зыцлэым едгъэишхуу», – жеЛэри. Нал къута, 276.

ТОПИ (3). Хъэфэм ефэм кыхъащлэ кыуэпщэ зэрыджэгу хъэпшып. Тембот зэи-тлэуи цылэхэм яхэлгъэдаи, арихъэккэ ар абы кылыгъэсынт, хъэфэ тоным хуэдэу кыуадыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 95. – Уи адэ уригъуэу щаклуэ уклуэн жыхуэнлэр уфлэмацлэ, топ кыепхуэккыуэ уарамы удэтыну араккымы, – жиЛэу дади зы бэлыхышхуэ и кыуэм хуицлэ хуэдэу фэ зытрегъауэ. Лъапсэ, 66. Уи жагъуэ яцлащ, – жиЛэрт Кылышбий и кыуэм, тлэку зиггъэфрыщлэу, и нитлэу тоным хуэдэу кыхуу, шы кызыдыгъуу кыаубыда и кыуэишым

дежкIэ лъэбгъуэ зытIуиц ичаиц: - Уу, бзаджэнаджэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 116.

ТОП II (63). Шэ инкIэ яузэд Iэщэ. Атакэм и пэ, уафэхъуэнскI КъытфIэцIу, топхэр ныздеуэни, Абдежым бийхэм датеуэни, Атакэм и пэкIэ. «Шум и гъуэгугу», 52. Шытиц танкхэр, топхэр пэзазу, Уэсыр сыхъу хужъу тесаиц. ЗэуапIэ. «Шум и гъуэгугу», 23. Зауаем цIылтэр игъэгызу, Топ Iэджэ зэуэ здеуат. Сабий. «Шум и гъуэгугу», 19.

ТОПАУЭ I (1). Топыр зыгъауэ. Уэ къехыр зыкъутэ топауэм къракъутэхайц, топкIэ еуэри. Тешэч къэзылгъэтыхь, 155. Топауэр зэуэм фIыу хуагъазет, - Нэмыцэм яубыдын ЛъэмыкIыу цылыгъэт замьгъазу, Яхуэхъут топышэр бийм удын. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ цIыналгъэ», 18.

ТОПАУЭ II (7). Топыр гъуэуэныгъэ. Топауэ инт, уафэгъуагъуэм еицхьт, зы топым и ужьым адрейр иту уэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 284. Топауэр уэгум иуауэ Уафэгугу IунэцIыр ягъээджыздж, Ди самолетхэр бийм теуауэ БыдапIэр бомбэм иравыкI. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ цIыналгъэ», 17. УзэпхьдэлукIмэ, топауэ макъ жыжьэу зэхэпхьрт. Нал къута, 280.

ТОПГЪАУЭ (2). Топыр зыгъауэ. «Къэрал джатэкIэ» зэджеу шыта Залымджэрий кIэбгъуэ зицIри ежьэжаиц, Къылышбий и кгуэжьыр Тэрчквалэ кIуэжауэ жалэ, топгъауэ командирь и пIэм иригъэуэври. Хъуэпсэгъуэ нур, 188. Мес, тырку фронтым къыкIыжауэ топгъауэ къом къыдыхъауэ дэтиц, дэнэ лъэныкъуэкIи къыкIыу тыцIрэ уэркърэ къыдохъэ, сондэдджеру, купеуу къыдыхъэм бжыгъэ ялэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.

ТОПЫШЭ (25). Хурейуэ е хуэкIыхъу топыр зэрауэзд, зыгуэрхэм зэреуэ. Мызэ-мытIэу топышэм, авиабомбэм шыр къыцауIэ къэхъурт. КIапсэ кIапэ, 6. Зауае гуацIэм и лыгъэу Топышэ мафIэр мэлгальэр, Ди хэку и цIыкхьыр, и лыгъэр Нахуэ цыкхъунур къэхъуакъэ. ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгугу», 37. «Топышэр бийхэм ятефкIутэ!» - Алгъэо ар жиIэу ину джаиц. ЗэкъуэшитI. «ЩIалэгъуэ цIыналгъэ», 18.

ТОРБЭ (2). Гъуэгугу теувэ шум шым и шхыныр (зэнтхь, нартыху) ирилгъхъу фэ е щэкI Iувым къыкхэщыкIа къэп цIыкIу къызэдиштэу шыта. [Ботэх:] Торбэм сибдэну ара? Лъапсэ, 65. Рахьым зыкъомрэ хъэ ныбаджэр игъаицхэу шысаиц, гум цIэцIа шитIым, торбэ япцIэхэлъу нартыху цыкхькIэ, макъ яцIым цIэдэлъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 139.

ТОЧКЭ (1). Жыжьэ шыIэу тэмэму зи хуэдэр умылгъагъу фIыцIагъэ гуэр. Точкэ хужь къомыр зельатэуи уолгъагъу. Шынэхужьыкъуэ, 63.

ТРАКТОР (9). Хьэлгэ къызэрырашэкI, мэкъумэш лэжыгъэхэм къыщагъэсэбэн машинэ. Дзэшу ди жэмыр къыдэзгъэхъэжыни, жиIэу куэбжэм деж шыту, машинэ гуэр вы джэмыдитI цIэцIауэ къалгъэфу илгъэгугати игъэцIэгъуакъым, сыту жыпIэмэ, гъуэр ятIэщ, легковой машинэ зекIуэну Iэмал илэкъым, грузовик, трактор сит хуэдэхэм фIэкIа. КIапсэ кIапэ, 5. Инал и «Линкольныр» Бурунытс зэпрыкIыну жызыли цыIэт, арицхьэкIэ ар зымыди хуэзэрт: Жыраслээн и тракторыр псым

ицхэ ихъа итIанэ? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 547. Бот нэхъ лгъахьизу, быдэ-быдэу, ГъукIэ цIалэци, IэкIуэлгъакIуэци, Уеблэм, трактор пхуицIыфынущ, Iуэхуу къыщтэри йофIакIуэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39.

ТРАКТОРИСТ (2). Тракторыр зыгъэлажэ, ар зезыхуэ цIыху. А дакъыкъэ дьдэм ирихьэлIэу тракторыр псым къызэпрыкIырт пхэ къышэуи ари ирихьэжъаиц, трактористыр къелыкIафIэу къелаиц, псым имытхьэлэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 515. Япэм Iэ дэхъеигъуэ ялэтэкъым: «Чопракъдэхсэр оборонэ линие цыцIым фынакIуэ», «танк колоннэ къызэрытцэхун ахъиэ зэхуэфхьэс», «пионерхэр цыцIым фынакIуэ», «хъыджэбхэм трактористу зыгъасэ» жаIэм, зи Iуэхур ямыуэхуу нэгъуэцI Iуэхум и ужь ихьэрт. Нал къута, 275.

ТРАНСПОРТ (2). Хьэшшып, хьэлгэ, цIыху зезышэ псори. Военкоматым транспорт ямыIэр дэнэ кърахын. Нал къута, 216. [Колхоз Iэтайцхьэм:] ТранспорткIэ къыддэлэпыкъунуи къегъэлгъагъуэ [комиссарым]. Нал къута, 276.

ТРАПЕЗУНТ (1). Тырку къэралыгъуэм шыIэ къалэ. Къетау къэралыгъуэ Iэджэми цыIаиц, цIыхум я пIалгэ еицIэ, мызэ-мытIэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хьэлэб, Мысыр хьыджэбэ цIыкIу ицэну шизурэ куэдэрэ кIуаиц, а здэкIуахэм, тхьэм еицIэ, нэ узыр цыгъуэтар - и нитIыр ноби мэуз, дахэ-дахэуи илгъагъужыркъым, наклэпсыжэ хьэлэчи, и кгуэзылгъуу цIыкIэ зыхуэгугъауэ цытари лъыубыдым яубыдри Мысыр цыцауэ мамлюкыдзэм хэту жалэ ицхьэкIэ, и нэм игъакIуэркъым. Лъапсэ, 62.

ТРЕБА (1). УкраиньбзэкIэ: зыгуэр хуеиныгъэ, хуэныкъуэгъуэ. Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует «Удын зыхъа цIалэци, цылыгын хуейи, ауэ езым сэлэт къэкIухьыкIэу къекIухь». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.

ТРЕТА-ЮГА (1). Индием ялгъэхъэнэхэм цIэ зырыз ялэщ, Трета-Юга абы шыщ зыщ. Третэ-Юга - ариц зреджер А лгъэхъэнэм къыкIэлъыкIуэм. «Индийскэ поэмэ», 364.

ТРИ (3). бжыгъ. УрысыбзэкIэ: шы. Дорофеич къэтэджыжаиц: - Церемониальный маршем, по-эскадронно, дистанция: три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу!» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 533. Сосрыкъуэ цIыкIухэр столовэм цIлишэрт, Дорофеич и командэ тыкIэм зыпцIыжурэ: - К церемониальному маршу по-эскадронно, дистанция три корпуса... «Церемониальнэ маршым папцIэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу...». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. Курсанту цIэсыр егъэуври командэ ярет [Дорофеич]: «К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция - три корпуса.. «Церемониальнэ маршым папцIэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусишу...». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 561.

ТРИБУНАЛ (3). Дзэм къулыкъу цызыщIэхэм яцIа къуаншагъэхэр е абыхэм ялэжа Iуэху цIэпхьаджэ егъэлеяхэр зэпкърыхыныр зи къалэн суд. [Локотш:] - Трибунал жытIэни. Нал къута, 293.

ТРИБУНЭ (13). Къыщыпсэлтэн щхьэкIэ ящIа лъагаплэ, теуваплэ, псэлъаплэ. *Локомоти рупор къищтауэ цIыхур трибунэм къеклуэлIэну лъауэрт.* Щынэхужьыкыуэ, 44. *Пятилеткэр аргуэру «ехуэлэныгъэхуэ хэлгу дгъээцилац» жалэу трибунэм къытеувэрэ батэкъутэр ягъэшу, я пвIэр щхьэрахауэ я акъылым къыхь къамыгъанэу псалгэ щхьэкIэ, абыкIэ зэфIэкIрэт?* Лъапсэ, 78. *Къалмыкъ БетIал, автомобиль зэрысар трибунэ хуэхуауэ, дзэри цувыклауэ, къахэпсэлгыхурэ, цIыху къэбрысехэр иггэсабырыжащ.* Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 525.

ТРОФЕЙ (7). Бийм къытраха Iэщэ, хьэпшып. *Трофей хьэпшыпхэм нэмыцэ офицер фащэ цIэрытс яхэлгу Якъуб къилгэгъуащ.* Нал къута, 301. *Трофейуэ къалэщыкъащ топищ, шэ ярылгу ашык зыбжанэ, автомат, фоч жылIэми зыкъом.* Нал къута, 300.

ТРУБКЭ (17). И зы клапэмкIэ уридалуэ, адреймкIэ урипсалгэу телефонным иIэ бжъамий клэщI. *СтIолым телефон фIыцIэжъ тетици, сезыджа лIыр тхьэм ещIэ зэпсалгэу зи псалгэ зэтыча хъуар – трубкауэ телефонным бгъэдэлгар къеицтэри жеIэ: «КъакIуэ икIэцилIэкIэ, укызырсыу сынопсэлтэни...»* МелыIыч, 459. *ЗаницIэу секIуалIэри унэр зейм семыутицу трубкауэ къасицтэри мыбы дыккээзыгъэкIуа дзэпциым и унэм сыпсэлгащ.* ХьэщIэ лъапIэ, 407. *Абыи икIуэ цIыкIур бгъэкIэрахауэрэ трубкауэ къаицтэмэ, жиIэр зэхьбох.* Нал къута, 240.

ТРУДОДЕНЬ (1). Зы махуэм хуэзэу цIыхум къилэжъа и лэжъапщIэ. [*Алыджыкыуэ:*] *КъызырсыфIэциIымкIэ, цIыхубзым «трудодень» къахьыр, цIыхухур зэцэр «трудоночи», жысIэу сигу къэмыкIын гуэрхэри къокI.* МелыIыч, 453.

ТРУДОНОЧЬ (1). АуаныщIу **трудодень** жыхуалэм паггэува псалгэщ. [*Алыджыкыуэ:*] *КъызырсыфIэциIымкIэ, цIыхубзым «трудодень» къахьыр, цIыхухур зэцэр «трудоночи», жысIэу сигу къэмыкIын гуэрхэри къокI.* МелыIыч, 453.

ТРУМЭН (1). Америкэ къэралыгъуэм и унафэщIу шытащ. *Трумэн бзаджэм IэцIокIуадэ Ини цIыкIуи.* Лгъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 61.

ТУ (1). КхъухьэлгъатэлIэужьыгъуэм гъэкIэщIауэ зэреджэ. *Е «ТУ»-кIэ лъатэ, е улгэс – Сыт гъуэгури носыф уафэ лъащIэм, Ар лгъагъуныгъэм имыгъуэгумэ, Сынэстэм, жылIэу уеггэпIащIэ.* Гъуэгу кIыхь. «Мывэ хуабэ», 264.

ТУ-ТУ-ТУ (1). междом. Сабийм зэрызыхагъаэз гъэфIагъыбзэ. [*Хьэбибэ:*] *А ту-ту-ту внушкэ хорошо мо-мо-мо, Даночкэ большой, си нэм и нэху.* Щынэхужьыкыуэ, 58.

ТУДОРАК (1). УнэцIэ. *Мес румыну Тудораки Телгъиджащэу ищIиц сыхьэтри Календару дэцIыгъужым Ди гуфIэгъуэу нэрыхьэтыр Октябрышхуэу къээзылгъуаи КъыщыциIидзэу ебж зэманыр.* *ЩогуфIыкI эзы дидэр А лгъэгъанэу гум и къаным.* Лгъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ТУЗЕМНЭ: ТУЗЕМНЭ ДИВИЗЭ (7). Япэ дунейпсэу зауэм хэта дивизэ, Кавказ лгъэпкъхэм

ящыщ зауэлIхэр хэту. *Я теплгэкIэ а къомыр дзэм еицхьт, сыту жылIэмэ «Туземнэ дивизэм» хэта шухэм Iэщэ яIыгъыу къэкIуат, къуажэм дэсхэми Iэщэ зилэм къыздамыхьу къаггэнакъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 211. «Туземнэ дивизэм» кIуэ жалэу тхьылъ кърата щхьэкIэ [*Астемыр*], ар абы кIуэну и гуггэххэтэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 179. [*Къылышбийм и къуэм и къуэши шыдыгъум жриIэу:*] *УмыщIэу нIэрэ уэ Хъазбулат нэхьыфI дидэр къыхищытыкIыу шы пIыщI и гум пыкIыу Туземнэ дивизэм зэрыритар?* Хьуэпсэгъуэ нур, 116.

ТУМАН (2). УрысыбзэкIэ: пшагъуэ. [*Къазджэрий къеджащ:*] *Белеет парус одинокий В тумане моря голубом. «Чэтэныр пшагъуэм холгъагъукIыр Тенджыз тет фарчыр техгъыжъай»* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 610. *Белеет парус одинокий В тумане моря голубом... «Чэтэныр пшагъуэм холгъагъукIыр Тенджыз тет фарчыр техгъыжъай»* Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 614.

ТУМЭ (9). Псэущхьэ лгъэпкъыгъуэу зэхуэмидэхэм къалгъуа, и лгъэжыкIэ зы лгъэпкъым щымыщ псэущхьэ. *Хьэ тумэм и Iэнлгэм ицримыггэкIуалIэ дапцэрэ къэхурэ?* Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 478. *Езы адаккэри набжэм хэсащ зиужьыжыху, хьэ тумэм сеуIуу и пэниIывыр ицхьэ къытезмычрэ, жиIэу.* Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 480. *Бийм хьэр хуэзэм зечэтхгъэжыр, Я къалэнири зыт а тIуми, Уэблэм ещIэр ар хьэ туми.* «Тисей», 489.

ТУМЭН (13). СомипщI. *Хьыджэбз цIыкIур илгъэситиIым нэса и ужькIэщI пицацэр, и уасэри белджылыщ: илгъэс къэс тумэн зырыз поуври, псалгэм ицхьэкIэ, илгъэс пицкIух хьуамэ, тумэн пицкIух етын хуейщ, пицэр ууейуэ е уи быну щытмэ, къэдыгъуа пицэрэ – узэрызэгуруIуэци.* Лъапсэ, 37. *Куэдрэ зримылгъэфыхьу Къэрэмьрэзэ кIэриггэху зацIэу лIым гу щылгъитэм, мыр Къэрэмьрэзэу цIыхур зыггэшыныр арауэ къыицIэкIынкъым, къэрабгъафэ къызызыпта бзаджэнаджэ гуэриц, жыхуиIуэ зыIуриггэхын и гугъащ: – Сызыхуэзэм тумэн есту щытатэмэ, си дзэлыфэр тIауэ уэрамым сьдэлгтэккэ, – жиIэри.* Лыгъэ, 409. «*ЩIакуитIым тумэних – зеггэхь».* *Къэзыщэхуми зыцэми зым зыр къызыреггэпIэным и ужь итт, арицхьэкIэ Гъуумар къыпхуэггэпIэнт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 219.

ТУМБЭ (1). Щыгъын дэлгъхьэпIэ лгъэужьыгъуэ. *Дохутырым ицыггт халат хужьыбзэ лгъызащIэ хужауэ и жыпми зыгуэрхэр зэрилгэри IуицIи, сестра нэхгъыжыр пхъуэри а халатыр ициудри зыиIыпIэкIэ дикъуащ, тумбэм дэлг халат хужьу ету зытедзар къыдицхьуэтри напIэзыпIэм дохутырым ицитIэгъащ.* Лъапсэ, 8.

ТУННЭЛЬ (1). Зыгуэрым пхыкIыу, кIуэцIрыкIыу щIы щIагъ, бгы лгъабжэ сыт хуэдэхэм щаухуа гъуэгу е псы жапIэ. *Батэкъутэр сэ ицызггэшу Псыхгъуэ къэскIур нашэжъаищэ, Сыкъыздехым къуэм сыдаири Туннель кIыхьым сьныщIаищэ.* Терек. «Партыр ди пашэу», 121.

ТУРБАЗЭ (5). Урысыбзэ псалгэу гъэкIэщIащ: турист базэ. [*Альпинистым автобусым ицхьэкIэ:*] *Турбазэм нобэ дыниггэсым фIэкI сыхуейкъым.*

Гьуэгуанэ, 124. [Бээраклуэ фызым альпинистым пидзыжу:] Турбазэм пидзей унэсми яггэ кынукуым. Гьуэгуанэ, 124. [Тушкан Албинэ жрилуэ:] Турбазэм кино кьаггэлбаггуэрти депльынут. Тепщэч кьээылгэтыхь, 170.

ТУРБИНА (5). Псым, бахьэм, газым и кьарур механическэу зэзыхьуэкI двигатель. Турбинэшхуэ зггэджэрэзу *Ток колхозхэм цызогуэшыр, Ауэ станцым сыкьыфIэкIым Сэ кIэцилуэу кьызоггэшыр*. Терек. «Партыр ди пашэу», 119. Бгы льябжэ дьдэу цIы захуэм Турбинэ ину цытцилахэм Псыр метр цэцIкIэ кьохуэхыр, Хуабжэу кьарукIэ жьэхохуэр. Кавказым и уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 98. Турбинэшхуэм гуддэ хэлгым Зытызоддэ бггэкIэ льяцу, Ар джэрэзым си кьарухэм Махуэм хуэдэу яциыр жэцыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 120.

ТУРЫХЬ (2). НэщI исыху пщыхьэщхэ кьэс ящI нэмээ. «Ура» зэрыжалэ зыцIэ куэд яхэттэкьымы, Астемыр сымэ цувькIауэ «ура!» жалэу кьыхадэрт, турыхь цыцIкIэ сохьустыциым зэчыр зэдыжалэу кьызырхадзэм ещхуэ, арихьэкIэ «ура!» жалэрэ «уэредадэ» жалэрэ пхузэхэмыггэкIыу жылэр зырыггэкIийрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 247. Турыхь цыцIымым деж Дисэ, мэжджытым кIуэ молэхэр уазым зэредалуэу цытам хуэдэу, хьэцыкь хьуэуэ далуэрт, Кьазджэрий кьыжьэдэкI псалэр и псэм хьыхьэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 285.

ТУТ (1). УрысыбзэкIэ: мыбдеж. [Матренэ жиIэу:] Чгоб я тебя тут не бачила! «Сэ уэ мыбдеж зыцызумыггэлбаггуэ!» Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 555.

ТУТНАКЪ (13). 1. (7). СудкIэ яггэтIысахэр щабыгь унэ, льяхьуэщ. Тутнакьым ис фыцхэр Я унэ вггэкIуэж! ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 349. АрихьэкIэ кьээыггэзэжар зыри зыцымыггэуэ тутнакьым исыр арац. Кьалэн, 433. Тутнакьым ис кьомыр зыхур лIицт зэрыхьур, фоч зырыз яIыгьыу, нэмыцэр цэм фIэкIынут, я пулеметхэр мотоциклым кьыгуэт коласкэм иту, автомат жьпIэми псоми яциIэхэлгь. Кьалэн, 433. 2. (6). Льяхьуэщым ис, яггэтIысауэ гьэру яIыгь. ЯггэтIысахэм я хьыбар аузым дэсхэм я деж нэсати, ахэри кьызыхуэсащи, школым деж Iутхэци, цIыгунэм цIэс тутнакьхэр кьыцIашу тIаггуну пIэрэ, жалэу. Нал кьута, 263. Батистэ сэлтхэр уэрамым дишат, Тутнакьыу Монкадэ хьыджэбзыр яцIат. ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348. А жэциым эзыр тутнакь яциIну и пщыхьэпIэ кьыхьэхуатэкьым. Лэчымэ, 397.

ТУТНАКЪЭЩ (32). Зи Iуэхур тутнакь ящIахэр (яггэтIысахэр) здыщайыгь. Куэд дэмыкIыу, Хьэжбарэ лажьы хьати имьIэ нэтрэ, тутнакьэщым иса и адэмрэ и кьуэшымырэ я гьусэу хэкум ираши яггэкIуэдац, вредителу ирашым яхэту. Нэгьуху, 33. Кьазджэрий ар идэртэкьым, хэт и кьуаргь фьыцIэ дэ кьытцхьэщытыр, Ахьа нэтрэ тутнакьэщым кьыкIыжри Щхьэлмывэкьуэ кьэкIуащ, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 640. Зэзэмызи фочи мауэ, автоматхэри цIаггэлгьэлкьыкIыу зэхьых, си насытци, си бжи си цхьэгьубжэ гьэбыдац,

цхьэгьубжэм гьуцI хэлгьц, тутнакьэщ цхьэгьубжэм ещхуэ. МелыIыч, 462.

ТУТЫН (15). Зи тхьэмпэхэр яггэгьуэрэ яубзыггэжутхылымпIэ шыхьамкIуэцIылуэ Iугьуэ щытыкIэу ираф кьэкIыгьэ. ПацIэггэлыгьуэм Iуэхур нэсмэ, Уихуа цхьэлынэм – ухьэжыггэщи, Щыблэм тутыныр пхунигганэм, Дуней тетыныр уи цIэцигьуэщ. Дунейр зи цIэщыгьуэ. «Батырыбжэ», 130. Зэгур хьэпсым кьыкIыжа кьудейуэ уэрамым кьыдыхьат, ишхын дэнэ кьэна, тутын кьудей имьIэу. Лыгьэ, 408. Взводым и командирьыр цIалэ дьдэт, училищэр кьыхуа кьудейуэ, тутын цхьэкIи лэрт, красноармеец цытхэри кьэлэлуащ. Шынахужьыкьуэ, 70.

ТУТЫНАФЭ (1). Тутын ефэныр зи нэрыгь, зи хабзэ. – Сытутынафэкьым сэ, – жысIа цхьэкIэ идакьым [Илас]: – Уэракьэ мыр зэстыр. МелыIыч, 470.

ТУФЛЪЭ (3). Льяпщэ зыфIэмыт вакьэ лэужьыгьуэ. Дауи мыкIыргьыныр: япэм зыгуэру зэкIэлгьылгьыжу цытами, иджы игьуэтыр еш, цэныбэжэ хьуащи, щIлэнур щIлэжыркьымы, и Iэпэ лахэм Iэлгын зырызыххэ ярылгьц, и туфлгьитIри Iэпхуалгэм ещхуэ и льяцхьэр кьыдыхуэуэ льяпэм фIэлуащ. Льяпсэ, 24. Зэгур Албиян цитIэггэати [шырыкьур], дьхьэшири зылыхьыжащ, цIыхубз туфлгьэ льянтIэггэа хуэдэт, льяпэкIэ уцIихуэнут. Шынахужьыкьуэ, 42.

ТУШ (1). Iуэхугьуэ яггэлгьапIэ гуэрым цхьэкIэ кьрагьуэ макьамэ кIэщI. Дороефич занцIэу «туш» жыхуалэ музыкэм оркестыр ирагьуэу цIидзащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 586.

ТУШКАН (34). «Тепщэч кьээылгэтыхь» тхыггэм хэт персонаж. [Тесиод жиIэу:] Тушкан жиIэм уемыдалэу кьеджэ газетым итым. Тепщэч кьээылгэтыхь, 155. [Тесиод жиIэу:] Си Iуэхуц иджы Тушкан ауан симыщIым. Тепщэч кьээылгэтыхь, 162.

ТХАКИУЭ (3). Художественнэ тхыггэхэр зыгь цIыху. ТхакIуэр лэмэ, итхыр кьонэ, Кьащыхьуамэ, ар гунэс. Кхьухь. «Мывэ хуабэ», 257. Усэ итхми мыцIэрылуэу ТхакIуэу гьуэгуэр кьээыкIуам, Узоггэцхьыр фIы пхужысIэу Бгы поэту ятекIуам. Молибден Iуащхэ. «Мывэ хуабэ», 20. Тхэмадэм «ноль» кьриггэцIащ, фефэ, – жиIэу галстук зыдэлэ тхакIуэ гуэри кьэпсэлгьащ, арихьэкIэ стIолым бггэдэсхэр зэфам зэрехьэ. Льяпсэ, 47.

ТХЭКIЭ (2). Зэрытхэ цIыкIэ. Япэм Астемыр кьурIэнкIэ Iэзэц жалэу цытамэ, иджы урысыбзи ещIэ, тхэкIи еджэкIи ещIэ, кьуажэм апхуэдэу цхьэ зыфIэт дэс, жалэу цIыхьышхуэ кьыхуащI хьуат. Хьуэпсэгьуэ нур, 195. НэхьыфIу еджэхэм Алий кьахибжыкIри цIалэ цIыкIуэ зыбжанэ культармеецу кьуажэм дыкIуэурэ цIыхубзу унагьуэ зезыхьэм еджэкIэрэ тхэкIэрэ едггэщIэну тетрадь, кьэрэндащ кьытхуигуэшащ. Зи льярыгьыпс тIыгьа, 528.

ТХЭКIЭ-ЕДЖЭКIЭ **ЕГГЭЩIЭН** (1). Тхэнымрэ еджэнымрэ еггэсэн. «Ботэц Лу комсомол кьалэныр иггэзэщIащ, льяжь-фызыжэ Iэджэм тхэкIэ-еджэкIэ яриггэщIащ», – жиIэу арат тхылым итыр. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 514.

ТХЭН (34). Псалъэхэр, макъхэр хьэрфкIэ кьэгъэлъэгъуэн. *УтIэцIэклIуадэм арт зыхуейри, ГуфIэнхэу тхэныр нIэцIэхуам, Пацтыхьу ябгэм и унафэу Си хэку кьэкIуэныр кьыпхуихуат.* Лермонтов. «Батырыбжьэ», 49. *Дациэ хьуами кьыпхуэмыщIэу Си сыхьэтри зэ кьутэни, Мис итIанэ стхам уэ кьеджэ – Си зэманым гу лъыптэни.* Сыхьэт. «Батырыбжьэ», 56. *Цыху ерыщри матхэ цэхуу, ЗыхуцIэуэр хэт кьыцIэн?* ТхылъымпIэ. «Батырыбжьэ», 7.

ТХЫ (2). Кьупщхьэ зыхэлъ дэтхэнэ псэ зыIутми и цыIыбымкIэ шех кьупщхьэ; тхыбзий. *Лыр молэм хуигъэхьащ, тхы сьтхэр нэгъуэцI дьхьэшы дэсым, кьулейсызхэм тIэкIу-тIэкIуу яхуизуэшащ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 73. *[Джэлил адакгэ хужьым жриIэу:] Уэри нелгээтэхи, и тхыцIэр зэггэгъуэт, и тхым утесу и джабитIым уацымыхь.* Бабыщкьуэ адакгэпщ, 484.

ТХЫБЗЭ (3). ШьытхэкIэ кьаггэсэбэп хьэрф, нагъыщэ, нэгъуэцIхэр. *Езы Алий адэкIэ кьыцIеггэу: псалгэ «тхыбзэ» жыхуиIэм гу лъыфтэт.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529. *Ди тхьэкIумэр теггэхуауэ Алий эдджэм додаIуэр: «Хьэтухэм я тхыбзэр суртэу цытащ.»* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529.

ТХЫГЪЭ (3). 1. (2). Зыгуэрэм и IэдэкъэцIэкI лэжыгъэ. *Бысым и тхыггэм сыхэплгэати, Хьэрыныбзэт зэрытхар.* Цада кьуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335. *Си Iэнэр сиийрэ сьтелэбэм, Блэкар а тхыггэм сигу кьаггэкI.* Кьурш дьркьуэ. «Дамыгъэ», 213. 2. (2). ШьытхэкIэ кьаггэсэбэп хьэрф, нагъыщэ, нэгъуэцIхэр. *Нэхьыжхэм яцыц гуэри цIэупщIат: - Ярэби, Алий, илгэс минихкIэ кьэгъуэгурыкIуа лгэпкьым тхыггэ гуэр ямыIауэ нIэрэ? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529. Шам е Тырку цыIэ адыгэхэм грамматикэкIэ дызэджэ тхылъым напцIэ бзэхабзэ жалэ, а тIур зэбгэатицэмэ, шэч кьытешхэ хьунукьым адыгэр тхэуэ зэрыцытам, я тхыггэр нобэ дызэрытхэ хьэрфхэм ецхьу цымытами.* Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 529.

ТХЫЦЭ (29). Зыгуэрэм и кьекIуэкIыкIа, ар кьызырэгъуэгурыкIуа; зэман жыжьэ гуэрэм и кьэхьукъащIэ, Iуэхугъуэ екIуэкIахэр. *Мис а зэманым и тхыдэу ФIы Iэджэ сэри седжащ.* Си адэм. «Бгы лгэпэхэм деж», 45. *Фи джанэр жэцкIэ фхуэсIуэту Ди Iуащхьэмахуэ и тхыдэм ФыцIэжеикIыу цытащ.* ШIым и макъ. «Шум и гьуэгу», 39. *Мы зауэ гуащIэм зи лыггэ ШызыггэIуфым и тхыдэр ШIы кланэ псоми цаIуатэу, ШIым ар уэрэду иIэни.* IыхьыIхэм псалгэу жаIахэр. «Шум и гьуэгу», 363.

ТХЫКИЭ (2). ЗэратхьIыкIэ. *ИхьэтIым уеплэми, Астемыр и хьэтIи, абы и «г» тхыкIэр Думэсарэ тыншу ецIэ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 191. *ТхылъымпIэ хужэ напэшхуэ кьыгуэтри бггэдэтIысхьащ [Лу] и усэр тритхыкIыжу: псалгэхэр зэггэIуауэ, уэрэд тхыкIэм тету, хьэрфхэр зэрыбкIэ теггэуа хуэдэу, егуэупэу усэр итхырт, и цхьэр тIэкIу Iушэ ицIауэ.* Мазэ ныкьуэ шьуантIэ, 615.

ТХЫЛЪ (264). 1. (211). Тхыггэ гуэрхэр зэрыбкIэ тедзауэ (псэ зэманым Iэрытхыуи ящIу цытащ) зэкIэрыда напэIуэцI зыбжанэ, зыкьом.

Кьочэнджэцыр еггэджакIуэр, Хэщ ар тхылъым жэци махуи, Пионерхэм ар яггакIуэ – ЛыкIуэ яцIыи яфIэзахуэ. «Тисей», 478. Усэ тхылэ Iэджэр иджыри Зыри темькIуэу дзэ ини, Дэтхэнэ Iэцэм лгэмькIри Абы и псалгэм лгэкIыни. Маяковский. «Бгы лгэпэхэм деж», 41. *Илгэс зыбжанэм нэхьапэм Уэ сьыбггэджахэр сохьумэ, Уи усэ тхылъым я напэм Кьару хэллгэхэхэм нэгъунэ.* Поэтым деж. «Шум и гьуэгу», 114. 2. (33). *IуэхуцIапIэхэм зэлэпэх е цIыху шьэхуэхэм ират тхылъымпIэ (унафэ, хьыбарегъащIэ, шьыхьэт зыгуэрхэм техьуэ нэгъуэцIхэри иту). Дэри машинэкIэ дьыцэжалIэм, хьумаIуэхэр кьытпэуащ, дьыцIаггэхьээн ямыдэу, арицхьэкIэ сэ тхылэ СIыггт дзэпцым и Iэ телгэу, сацIэкIуеиц, сепцэдкьауэри унэм сьыцIауащ, си гьусэхэр зэрызигъусэу.* ХьэщIэ лгэпIэ, 405. *Дорофеич завхозу тхылъым ит цхьэкIэ, мыхьэнэ закьуэ илэкьым.* Мазэ ныкьуэ шьуантIэ, 561. *ИтIани кьуажэдэсхэм яцыцу тхылъым зыгуэрэм Iэ тридзэн хуейи.* МелыIыч, 466. 3. (20). *Зыгуэрэм зэрыщIэупщIэ, гурылгьхэр, хьыбархэр зэрыхуаIуатэхэр зэрыт тхылъымпIэ. Тхылэ кьыхуэкIуа нэтми, зээмызэ Думэсарэ гунсысэхуэ кьытеуэрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 191. *Сэ тхылэ нэзытхыу цыцытам, Уигу щабэр, дауи, кьызэбгэат, Иджы нэстхахэм гу лъыптам, Си дежкIэ мацэр гьунэгъуат.* Фэеплэ бэлгтоку. «Шум и гьуэгу», 59. *Псом яцIыIужкIэ, «удэ хуицхуэ зэхуэвмыхьэсынкIэ Iэмал илэкьым», - жалэри тхылэ кьатхащ.* Шьынахужьыкьуэ, 50.

♦ **Тхылэ цIэн** (38). Еджэфу шьытын. *Долэт, Чачэ хуэдэхэм тхылэ яцIэ цыхьуакIэ, кьыфIым дькьыхэкIыу аращ.* Мазэ ныкьуэ шьуантIэ, 654. *Инал езыр-езыру тхылэ зриггэцIэжащ, - жиIэри Астемыр идакьым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 310. – *Алыхьыр си цыхьэтиц, абы нэхэ цыхьэтыфI сьхуейкьым, - жи Iэдэм, - тхылэ зэггэцIащ, хьисэпри соцIэ.* Мазэ ныкьуэ шьуантIэ, 631.

ТХЫЛЪ ТЕДЗАПЭ (5). Тхылэ кьыдэггэкIыным елэжэ IуэхуцIапIэ. *А тIэкIур, Куржы цытрадзэрти, Налшык кьашэрт, тхылэ тедзапIэри яутIыпцыжьыну и ужь итт.* Нал кьута, 240. – *Сталин зэрыбкIэ тхэуэ аракьым, - жиIэрт Локотош мо лгым нэхэ кьыгурылуэн и хьисэпу, - приказыр тхылэ тедзапIэм зэрыбкIэ цытрадзащи, аращ.* Нал кьута, 258.

ТХЫЛЪЫМПIЭ (45). 1. (36). Тхыггэм, тхылъым шьхьэкIэ ящI, зыгуэрхэр кIуэцIашыкьуэ е нэгъуэцIу кьаггэсэбэп. *[Алыджыкьуэ:] Сьплгэри – си нэр цIытэхуар сьмыщIэу гьуэлгьыпIэм илэ пхггэгъуитIым я зэхуакум дэхуауэ тхылъымпIэ тIэкIу кьыдоц.* МелыIыч, 474. *Хьэзырым кьыщырт тхылъымпIэ экIуэцIышыкьуэ и кланэ.* Мазэ ныкьуэ шьуантIэ, 579. *Шьхэгъубжэхэм абдж хэлгьыжкьым, клэлындорым телэ тхылъымпIэр жьым зэрехьэ.* Нал кьута, 238. 2. (9). *Зыгуэрэм зэрыщIэупщIэ, гурылгьхэр, хьыбархэр зэрыхуаIуатэхэр зэратхэ. Гандурас обсерваторэм кьаггэхьащ тхылъымпIэ, кьехьуэхьуу, Далай-ламэ жытIэнущи аращ.* Тепщэч кьэзылгэтыхь, 570. *Ротмистрым Iуэхур зэхиггэкIыну тхылъымпIэ*

дапцэ итхами, шэч зытрицIыхуэ зэриггэпцIа кбомри зыми цымышчу кбэнэжаш. Хьуэпсэгьуэ нур, 240. Абы фIэклI хэмылгу Ахсар тхылъымпIэ тIэклIу иуцIырхэащ, ар зэстынур кбызжиIэри бысымым и Iэр сыубыдыжащ, кIыфI мыхуэу сыздэкиунум сынэсмэ, сэхь сфIэигьуэу. МелыIыч, 449.

ТХЫЛЪЫМПЭ ПХЪУАНТЭ (3). ТхылъымпIэм кбыхэщIыкIауэ хьэпшып сыт хуэдэхэр зыдалъхэ пхъуантэ. Тембот кбыхуиггэхэ тхылъымпIэ пхъуантэр зэтриудри [Думэсарэ] подаркэ дэлгыр кбыдихащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 572. Думэсарэ тхылъымпIэ пхъуантэр зэтричу дэлгым еплъыну пIэцIеижми, джэдэщым кIуэуэ джэд кбимыубыду хуаакбым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 566.

ТХЫН (201). ХьэрфкIэ макъ, псалгэ гүэрхэр (тхылъымпIэм) кбыщыгэпгэпгьуэн. Сэ стхыр апхуэдэу наIуэ хуамэ, Тхылъ кбыдзэггэклмэ, сигу хэмыщIт. Мэкьуауэ. «Дамыггэ», 233. Хыр си шэкьалгэуэ Квалэм хуэфайцэ сIатэм, Ди ТекIуэныггэм и усэр ДыщэпскIэ уафэм истхэнт. Хыр си шэкьалгэуэ. «Шум и гьуэгү», 243. Зи хьэтI мьыцIагьуэр нэцIэпкIэц – Итхыр мьышуми табу. Жэм бзаджэ. «Мывэ хуабэ», 262.

ТХЫТХЭН (мэтхытхэ) лъэмыI. (3). Уфэфэн, зеулэн. Мес толькьуныжьыр утхытхэу, ТкIуаткIуэу, уафэу кбюкIуатэр... Толкьун. «Бгы лъапэхэм деж», 111. Тенджыз утхытхэм хэсыкIыу Кхьухьыр толькьунхэм йопыдж... Толкьун. «Бгы лъапэхэм деж», 111.

ТХЫЦIЭ (7). Еплгэ тхы. Дадэр джэлауэ тхыцIэклIэ пкIауэм ещхуэ телгуэ Iурари кбыщIохьэж. Кьалэн, 431. Хьэбибэ и нэгум ицIэтт Хьэблаиэ мьыгуэр тхыцIэклIэ зепищыпцэу щIыр бжьакьуэклIэ ивэу зэрыщыльыр. Нал кьута, 292. нэм пкIэлъей иридзри ятIэ зрихьээрэ здытетым е ешат, е кбөцIэнтхуэаха – пхэцIэклIэ цIым кбытхуэри кбэмытэдэжжыбфу тхыцIэклIэ мацIэри щылъа [Дисэ]. ГушIэгьуэ, 420.

ТХЫШЭ (1). Зи тхыр кбыдэша. ТIакьэ лъыжьыр тхышэ хуауэ Ипхуэ дахацэр хуэму кбөишэ. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 420.

ТХУ (44). зэрабж бж. 5 хьу. Си гьунэгьуэу кбюкIуи уэ кбэтIысыт, Кьащтэ дзасэр, лыпцIэр сэ зггэжээнци, Мис си дамэм вагьуэу тху цонэхур, Кремль вагьуэм ар я кбюэищи, уэ пцIэм. Си анэм. «ЩIалэгьуэ щIыналгэ», 28. Драпади зыфIацауэ Пащтыхь ябгэм зыпхуэ илати Зэкьуэшитхум яггэфьызырт, АртхьэлъанэуэтраIуати. «Индийскэ поэмэ», 362. Мо Кремль лъэщым и вагьуитхум Сеплгьыну бгыщхьэм сыкбьыщылгэрт, Iугьуейм дыхэту бийхэр цытхум, А тхум я нурыр си гум цыблэрт. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгү», 7.

ТХУРЫТХУ (4). зэрагуэи бж.. Тхууэ зэгьусэу, зэщIыгьуу, зым тху лъысу. Директорым езым ещIэ дилэр зыхуэдизыр: – [Илас] Хьэуэ, тхуритху хьунукбым. МелыIыч, 469. Абы [Iэюб] и кIапитIым лы тхуритхум зыкIэрацIауэ – а кбөмыр Iэюб кбөиэтащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 589. Кбэп пIырыплI, тхуритху имьлгуэ си фIэц хьункбым. МелыIыч, 469.

ТХЪА (8). междом. ФIэщхуныггэ халъхьэу зыгуэр щыжаIэклIэ бзылхуггэхэм нэхь кьаггэсбэп. Кьандыщэ, тхъа, нэмыцэ ямылгэагьужынхэр цыдаухужам, джэдитI кбыхсуэнати, тхъа, джэд фермэм естам, абы кбыщынэмыщIыжу, тхъа, нартыху кбэп закьуэ сIэти жылапхьэу естам, итIани, уэри уолгэагьуэ, тхъа, си жьыщхьэ хьыджэбзхэм сахэту солажэ. Алъхъо, 52. [Кьандыщэ жиIэу:] Алыхь, тхъа, абы кбызэрыфIэщIар сэ сымыщIэ, ауэ а си Кбамболэтыжьыр кбыдэхьэжатэм тач-тау жьэггэIэнт жызоIэри сыщыси, Алъхъо, 85.

ТХЪЭ I (581). I. (579). Алыхь. Тхъэ псалгэр адыгэхэр мажусий диным щита зэманым кбөжыащ, ауэ мы щапхьэхэм ар тхъэ гүэрым хуэмыггэзауэ Алыхь псалгэм и синониму кбыщокIуэ. [Фьыхэм жиIэу:] – Тхъэм уи нысэ цIыкIури узыхуей дьыдэу кбыщIиггэклI. Лъапсэ, 118. Тхъэм и фIыцIаггэмкIэ соIуэри цызоIуэж, – Нурхьэлий кбурIэныр лгэагьуэ иIэтауэ кIийрт, – дьыцэм цIыхур делэ ещI, сэ дьыцэ сIлэуэ зи гуггэм, сэ мьылкьуэ сIлэм фIэклIа... Хьуэпсэгьуэ нур, 156. [Думэсарэ жиIэу:] – Я сэ си тхъэу си тхьэишхуэ, сыт мьыгуэу иугу кбыщIыдэбгьар?. Хьуэпсэгьуэ нур, 274. 2. (2). Нэхь пасэм псэуа адыгэхэм я мэжусий диным игьэлъапIэу, цIыхухэр зыхуэщылIу, дуней кбэххуэ-кбашцIэхэр зи IэрыкIыу ялгытэу щытахэр. КбызэрыщIидзэ и хабзэри мырат: [Дзэшу:] «Я дэ ди тхъэ, Тхьэггэлэдж, телгьыджэр зи Iэужь, едгэажьэ Iуэхур тхуэубагьуэ, вагьуэм хуэдэу ди Iэщыр...». КIапсэ кIапэ, 15.

◊ **Тхъэ ггэпцIын** (67). Псалгэ быдэ птам утэмытыжын. [Мэсхуэ:] Ди нартыхум хэтащ, жаIэри, тхьэр соггэпцI, жьыжьэу сызэраггэпсэлтам. Хьуэпсэгьуэ нур, 241. Зэагьуэ дадэм хуэзат Хьэбиби, Бекьан уафэм сабэр дрипхьейрт, кбэгубжьауэ: тхьэр иггэпцI, тцIэмэ тцIэнуэ. Нал кьута, 228. [Васэ:] ЗэрызэфIэклIыу тхьэр соггэпцI сыхьэт цызггэтым. Тешцэч кбэзылгэтыхь, 179. **Тхъэ имьIуамэ** (1). Зыгуэр апхуэдэ дьыдэу фIэклI имыщIэну мурад быдэ имыщIамэ. [Дэфэрэдж Аннэ Павловнэ жриIэу:] Уэри зэ отпуск укIуэнкэ, тхъэ имьIуамэ, уи билетыр йозггэтыжын уи гуггэ? Лъапсэ, 7. **Тхъэуэ укбэзыггэщIа** (1). Зи фIыщIэклIэ дунейм утет Тхъэ. [Уцэ жиIэу:] Тхъэуэ укбэзыггэщIа, уеплгьын. Хьуэпсэгьуэ нур, 335. **Тхъэм жиIэ** (25). Тхъэм апхуэдэу щытыну иух. Пэжи мьыпэжи, «выщIэ» хуауи тхъэм жимьIэклIа... ГушIэгьуэ, 421. Исубф «ди хьыджэбзыр, тхъэм жиIэрэ зыгуэрым еттмэ, фэтэрыр нэхь цIыкIуэ тхьуэжынщи», жиIэу и гум кбэклIат. Лэчымэ, 392. **Тхъэм жиIэмэ** (3). Апхуэдэу Алыхьым кбэххуэну иухамэ. [Фэуаз:] Зыри кбэтеуэнкбым, тхъэм жиIэмэ. ХьэщIэ лъапIэ, 408. Дауэ ущыт, тхъэм жиIэмэ? МелыIыч, 463. Пэж фIэклI си жьэм кбыжьэдэклIынкбым, тхъэм жиIэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 154. **Тхъэм и пащхьэ ихьэжын** (1). Дунейм ехьыжын. – И щысыкIэр-ицэ, молэ, гьукIэм и щысыкIэм зыгуэр кбикIырккэ? – жаIэу щыцIэутицIэм, кбэжриIащ [молэм]: – Лей зесхьакбым, гуащIэмрэ гушIэгьумрэ зиIэ азалыхьым

иуу эзэггэбгэактын, си напэр кѳабзэу тхъэм и паицхъэ сохъэж жиЛэу араи и цысыкЛэм кѳикЛыр. Лѳапсэ, 106. **Тхъэм иухын** (1). Тхъэм апхуэдэу Гуэхур шытыну ищЛын. Тхъэм иухаиц абы хуэдэу жиѳоЛэри, кЛэзыу зэхэт мо тхъэмыцкЛэ цыкЛу кѳом мыгъуэм сѳит я лажъэ, тхъэм и гур сѳиткЛэ зрагъэгбга?! Лѳапсэ, 38. **Тхъэм кѳыхуиухын** (1). Гуэхур апхуэдэу кѳыхуицЛэКын. НтЛэ, тхъэм кѳыхуиухуауэ нЛэрэ мыр: дыгъуасэ бээрэм цыѳыхубзым сѳыцыхуэзати, ныжэбэ секѳуэнищКри си напэр сэр-сэру тесхыжаиц. МелыГыч, 446. **Тхъэр зэа** (1). Тхъэм зи нѳЛ шыхуа, тхъэр зыхуэрэзы. Псы узыхьыным укѳеламэ, КѳыицЛокЛ уаицышу тхъэр зэтам: Уздицхьым ныджэм уицхутэм, Укѳезыгъэлъыр уэ бгъуэаиц. Сихуат кЛуэдъпи сѳыкѳелац... «Батырыбжъэ», 64. **Тхъэр зэа** (8). Тхъэм зигу ебгъа, фЛы кѳыизэмыхулЛэ. А, тхъэр зэа тхъэмыцкЛэ цыкЛу кѳом жиЛэу, Дѳѳэрэдъж и гум кѳэклаиц, псоми ди натЛэм илгъыр зыиц – нобэ даишэн, пицъдей даишэн гъэрхэр щаиц кхъухъ тедзапЛэм? Лѳапсэ, 32. **НэтЛашэм** нѳКлуаишэм – хъыджэбэ кѳабзэ цыкЛуиц, тхъэмыцкЛэ мыгъуэ, – жиЛэрт Думсарэ, – тхъэр зэуар абы и анэр ара мыгъуэкъэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 309.

ТХЪЭ ЕЛЪЭИУН (15). Тхъэм лъэлу гуэркЛэ зыхуэгъэзэн. [Гуарарэ:] Куэдрэ зэгъусэным, зэрыГыгъыным яицыиц фыхъуну тхъэм солгъэлу. Мазэ ныкъуэ цхъуантЛэ, 585. Кѳору кѳомыр ниэм хэкЛуэдэжа нэужь, и фЛалгъэ лѳакъуитЛымкЛэ лъэгуажъэмыицхъэу уври [кѳыдырыр] тхъэм елгъэлуаиц: – Ялыхъ, зыгуэр кѳыхуэццЛэххэнэм, дамитЛ кѳыизэт. Кхъухъ пхэнж, 496. **МываицЛэхэр Шыкѳымхэ** я пхъум и гъусэу Абу-Деруши и унэм кЛуаиц, унэр зейм кѳыицплгъэ: кѳэсыжмэ, мжэдъжытыр дыухъпаици, тхъэ делгъэлуни, жиЛэу. Кхъэлэгъунэ, 380.

ТХЪЭМ ЕЩЦЭ (792). Шэч кѳызытрахъэ гуэрэм цытѳепсэлгыхьым деж жаЛэ. Тхъэм еицЛэ, езыр ицЛэгъри арагъэниц, сѳыкѳыицлѳагъум сэ зэрызгъэтынишу цытар и гум кѳэжыжауэ. Анка, 382. Мо кѳуажэ гъунэгъум мыкЛуауэ узиЛэ, жиЛэри Дуду кѳуажэ мыжыжъаицэмкЛэ иунэтЛаиц, куэд мыицлауэ а кѳуажэм я ицхъэлым ху иригъэхъэжыну ишати, витЛым фЛыуэ зыицагъэпсэхуауэ ицѳытаици, тхъэм еицЛэ аргуэру ицхъэлымкЛэ кЛуа? ВитЛ, 414. Тхъэм еицЛэ, нэхъыжъэхэр унэм ицЛэсагъэнкѳым. МелыГыч, 474.

ТХЪЭМ ПЭЛГЫТЭН (1). ПщЛэшхуэ хуэщЛын. ХъэицЛэ кѳакЛуэри, тхъэм палгытэу, Гъуэу нэхъ тэмэмым хуауэзэицЛт. Ди лгъэпкъ и псалгъэ епцЛыжакѳым. «Дамыгъэ», 208.

ТХЪЭ ИУЭН (546). ЖыпЛэр зыжепЛэм и фЛэщ пщын папщЛэ, Тхъэм и цЛэкЛэ псалгъэ быдэ тын. Кѳалэм дыдимыгъэхъэну тхъэ илуаиц, дыгъуасэ джэбынытхъэ кѳаицэхуну бээрэм кЛуар иггэтЛысаиц. ХъэицЛэ лѳапЛэ, 405. **Нурхъэлий тхъэрылуапЛэм ираишэу Хъалилхэ** я кѳурЛэнымкЛэ тхъэ ирагъэлуам – арат абы лгъыгъэ зэхэгъэкЛынЛэ хуэхъуар. Хъуэпсэгъуэ нур, 158. **ИтЛанэ** и нэм сэ сѳыицлгъэу Сабийм и закъуэ тхъэ хуэсЛуаиц: Абы и гуауэм сигу кѳыицгъэплгъэ, Сэ илгъэ сицЛэжыну ныжесЛаиц. Сабий. «Шум и гъуэгу», 20.

ТХЪЭ П (60). междом. Еплгъэ **тхъа**. Саружани дадэр и нэм бжэгъуу кѳыицЛэуэрти, кѳыицЛымыгъуу кѳээнэнт: – ШЛалэ хъужа и гугъэци, тхъэ, лѳакъуицлЛэ кѳыизэрикЛухъыр фЛэмаицЛэ? Кѳалэн, 431. [Фызыжъэ гуэрэм:] А тЛу, а си псэ тЛэкЛур зыицхын, тхъэ кѳыиджепЛэн – си ицЛалэ цыкЛу мыгъуэм ухуэмызауэ нЛэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 311. [Сэлимэ:] Жэицыр кЛыхъиц, тхъэ, седэлуэнтэм нэху цыху. Лѳапсэ, 42.

ТХЪЭГЪЭЛЭДЖ (2). Ижъ зэманым псэуа адыгъэхэм я мажусий динымкЛэ кѳэкЛыгъэхэм я тхъэ. Захуагъэ нахуэр зи теицъу Зи пицъдей махуэу телгъыджэр ТхъэгъэлэджыицЛым цыхъверу Хъуэпсэгъуэ ицЛыпЛэу хэку ицЛэт. «ШЛалэгъуэ ицЛыналгъэ», 411. КѳыизэрыицЛидзэ и хабзэри мырат: «Я дэ ди тхъэ, Тхъэгъэлэдж, телгъыджэр зи Лэужь, едгъажъэ Гуэхур тхуэубагъуэ, вагъуэм хуэдэу ди Лэицыр...» КЛапсэ кЛапэ, 15.

ТХЪЭГЪЭПЦИ (1). Жызылэм епцЛыж, тхъэр зыгъэпци, зи псалгъэм тумыгъуэтэж. – Уэ нэхъ ицхъэ кѳыицхуагъэфѳэица лѳагъунлѳагъу укѳаишэжыну, тхъэгъэпцигъыж! – жиЛэри Анчарэ аргуэру кѳыицЛыж. Шынэхужыкъуэ, 71.

ТХЪЭГЪУ (3). 1. (2). Дыщэ, дыжынын нэгъуэщЛэхэм кѳыхэщЛыкЛуауэ тхъэкЛумэм и лѳабжэ кЛапэ угъуэнам иралгъхъэ тхъэкЛумэрылгъ. Дыицэ мазэм еицхъиц, – тхъэкЛумэ тхъэгъуитЛыр зэицЛэыдэжу и ЛэмыицЛэм илгъу, Дѳѳэрэдъж егъэицЛагъуэ и къуэм и ЛэдакъэицЛэКЛыр. Лѳапсэ, 110. **Иджы гъукЛэр, дыицэкЛ хъужа хуэдэ, махуэ кѳэс тхъэкЛумэ тхъэгъум иопэицэиц, дззыхъэхым Лэужь хуэдэу иритыну.** Лѳапсэ, 110. 2. (1). Лэлыным еицхъу хъурейуэ цыт пкѳыгъуэ, гъуицЛым е нэгъуэщЛэ зыгуэрэм кѳыхэщЛыкЛуауэ. Арицыниц и куаагъыуицЛэ пэтми, яфЛэмаицЛэт, и ицхъэм пЛита зэрамыицЛэж и кѳуаицлЛым тхъэгъуицхуицЛ илгъу тралгъхъэн хуейти. Кхъэлэгъунэ, 379.

ТХЪЭГЪУШ (1). ГъуицЛ, шыгун, гъуаплгъэ уэзджынэ ин. Шабзэишэ зытехуам шабзэишэр кѳыицыхачыжкЛэ тхъэм елгъэлуу уэрэд жаЛэрт уЛэгъэр е емыкЛуэн ицхъэкЛэ, тхъэгъуиц, гъуицЛыкЛэ гуэр кѳахърэ фЛадзауэ хэт кѳыицЛыхъэми уадэкЛэ абы емыэну ЛэмаицЛыу. Лѳапсэ, 28.

ТХЪЭДЖЭД (16). Гуэгуш. [Джэлил:] Мо зи нэ кѳетЛэтЛэхъыжыра тхъэдъжэдыр? Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 475. Джэлил ар ицЛылагъум и гуапэ дыдэу луаиц, тхъэдъжэдхэм зыгуэр зэрыфхэицЛыну вжесЛатэкъэ, жыхуицЛэу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477.

ТХЪЭКИЭ (1). Пылэм и хъурегъкЛэ кѳекЛуэкЛыу ицЛэгъэша е ицЛэда Лыхъэ. АрицхъэкЛэ и гуапэжъ хуауэ [шу лгъыгъусэм] пылэм кѳыицЛэриудар и пылэ тхъэкЛэм дилгъхъаиц, нэсыжмэ, и ныбжэзгъум яригъэллѳагъуну [Барчо фочкЛэ пылэм шыиц кѳыицЛэриудар]. Лѳапсэ, 114.

ТХЪЭКИУМЭ (42). Цыхумрэ тхы кѳупщхъэ зиЛэ псэуцхъэхэмрэ зэрыдалуэ орган. [Борисович дадэм еуицЛу:] Уи тхъэкЛумэкЛэ зэхэпха?.. Тепщэч кѳэзылгъэтыхъ, 159. [Шыдым:] Си тхъэкЛумэицхуицЛу шыдыфэ кѳыицтезыгъауэр дамэицхуицЛэ схуэицЛэ. Кхъухъ пхэнж, 496. КЛуэдыкЛейуэ кЛуэдэр яицымыгъуицэн паицЛэ,

Иэджэми я тхвэкЛумэр ябзат, яшихэм я тхвэкЛумэри дэКЛуэу. Льяпсэ, 6.

♦ **ТхвэкЛумэм джэи иралгхьа хуэдэу** (1). КъыбжаЛэр зэхыумыхыу. [Алыджыктуэ:] – Фэтэр тЛэкЛу сыхуейт. Зи унэ сыцЛэзыггэйтЛысхьэн фхэмьту пЛэрэ? – жыслэри гупым сахэуицЛыхьаи, арицхьэкЛэ я тхвэкЛумэм джэи иралгхьа хуэдэу зэхамых заиЦ. МелыЛыч, 452. **ТхвэкЛумэ жан** (1). ФЛы дыдэу зэхэзых. Ныцхьэбэ псом ялейт, сыту жыпЛэмэ, уи тхвэкЛумэри уи нэри Жану цытын хуейт. Мазэ ныкбэуэ щхьуантЛэ, 588. **ТхвэкЛумэм цЛэ игвэицхьэн** (1). Зыри зэхыумых хуэдэ зыцЛын. Музыкэр пЛгагурэ, зиуцэхуаици джаурым, и тхвэкЛумэ цЛэ иригвэицхьа хуэдэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 235. **ТхвэкЛумэ яицэ** (1). Умыдэуэфмэ, псалтам и ягьэкбым. Ерул жиЛэхэр къызыгурьылуахэр зыр зым гуицЛыжырт: – Сыт абы жиЛар? – ТхвэкЛумэ яицэ, жи. Хьуэпсэггэуэ нур, 83. **ТхвэкЛумэм блэмьггэкЛын** (1). Псори зэхэдын. Уеблэм Бот дыдэ и гуанэт а зыцЛэдэЛуари, зиггэпсчэуЛу хуэдэурэ далуэрт, зы псалгэ и тхвэкЛумэм блимыггэкЛыу. Хьуэпсэггэуэ нур, 266. **ТхвэкЛумэм имыггэхьэн** (7). Зыри зэхэмыхын. Даггэ къэццэху, жыпЛэмэ, и тхвэкЛумэм ириггэхьэркбым [Дорофеич]. Мазэ ныкбэуэ щхьуантЛэ, 561. И пхьум жиЛар и тхвэкЛумэм иримыггэхьэу хьуицЛэт [Хьэбибэ]. Щынэхужьыкбэуэ, 24. – [Дэфэрэдж:] Гукгьидэжышхуэ силэу сэ жыслэр телефонкЛэ къэпсалгэм [Аннэ Павловнэ] и тхвэкЛумэ ириггэхьэркбым. Льяпсэ, 7. **ТхвэкЛумэм ицирхьэн** (28). Зэхэдын, тхвэкЛумэм къилуэн. Ахэр Илас и тхвэкЛумэм ицирхьэри шыр цЛициЛэжу хуежыи, къэпым къинэжа тЛэкЛур имыцэу гум иридзэжауэ. МелыЛыч, 471. Жэцибгым Лэуэлбауэ тЛэкЛу си тхвэкЛумэм къицирхьат, арицхьэкЛэ сыкбэтэджакбым, Назифэ тхэуэ ара си гугьэри. Лэчымэ, 395. – Си дыхьэицхьын къэкЛуэжауэ операционнэмкЛэ соунэтЛ, арицхьэкЛэ аргуэру си тхвэкЛумэм къоцирхьэ: «Уллу пацЛэ птету цЛыхубз цыггьынкЛэ цхьэ зыпхуэна, зиунаггьуэрэ?» Льяпсэ, 19. **ТхвэкЛумэм къицирхьэн** (6). Еплэ тхвэкЛумэм ицирхьэн. Ислэмейр къэукхьуауэ къох, жаЛэу хьыбар мыфэмьыцыр пхьаицЛэм и тхвэкЛумэм къызырицирхьэу, и физ ицэфЛанЛэм цЛэтым и Лэпэр иубыдри куэбжэмкЛэ дэжауэ губгьуэмкЛэ мажэ, физ хьурейр чачэу илгэфу. Зи лъэрыгыпс тЛыгба, 526. [Мариам:] Жэцибгым Лэуэлбауэ тЛэкЛу си тхвэкЛумэм къицирхьат, арицхьэкЛэ сыкбэтэджакбым, Назифэ тхэуэ ара си гугьэри. Лэчымэ, 395. **ТхвэкЛумэм къилуэн** (1). Зэхэдын. Фочи мызэ-мытЛэу уаи, машинэишхуэ къомым я ву макбьыр маицэм илгми зэхавырт, ар хьэицЛэм и тхвэкЛумэм къимылуэн цхьэкЛэ, джэгур зэпамыггэуэмэ, нэхьыфЛу къалгытэрт. Льяпсэ, 89. **ТхвэкЛумэр гьэжанын** (1). ФЛыуэ дэлуэн. [Инал Елдар жиЛэу:] Ди жаггьуэгур, ди бийр къэбгьуэтыну ухуей – си хьэггьуэлЛыггэуэм и гугьу аицЛэкЛэ уи тхвэкЛумэр гьэжан. Мазэ ныкбэуэ щхьуантЛэ, 574. **ТхвэкЛумэр гьэкЛын** (2). ТхвэкЛумэм зыкьреггэсэн (псэушхьэхэм). И тхвэкЛумэр иггэкЛэуэ, Дыггужьыжыьыр

къытолгьадэ, Лы ишхьыныр игу къэкЛэуэ Мыицэм и гум къыполгьадэ. «Бажэ пшынэ», 8. – Мис абдежым бажэ цЛыкЛум И бажэггэр игу къэкЛэуэ: Ар къолгьадэ а утыкум, И тхвэкЛумэр иггэкЛэуэ, ЗэрылгэкЛэуэ ицэ кЛияиц: – Модэ, фЛгагурэ фэ мо цацКЛуэр? «Бажэ пшынэ», 14. **ТхвэкЛумэр теггэхуауэ** (24). ФЛы дыдэу далуэу. Шыдыр и тхвэкЛумэр теггэхуауэ йодаЛуэ. Кхьухь пхэнж, 504. Ди тхвэкЛумэр теггэхуауэ Алий зэджем додаЛуэр: «Хьэтухэм я тхьбзэр сурэту цытаиц». Зи лъэрыгыпс тЛыгба, 529. Я тхвэкЛумэр теггэхуауэ къедаЛуэ къомыр къызыицЛэвиц, зэхавар зэраггэицЛэггьуэнур ямыицЛэу. Льяпсэ, 92. **ТхвэкЛумэр удэгун** (3). Зыгуэрым еггэляуэ куэд желэн е къытеггэзэжурэ Луэхуггэуэ гуэрым ухутепсалгыхьын. Инал, упхьавицицэи, Инал, залымыггэ зыбохьэ, жаЛэурэ си тхвэкЛумэр яудэгуауэ итЛани. Мазэ ныкбэуэ щхьуантЛэ, 597. [Мус:] Дауэ иджы дэ дызэрыжылэр: ди тхвэкЛумэр яудэгуауэ, ди цхьэр здэтхьын дымьыцЛэу дыкбэнаиц. Мазэ ныкбэуэ щхьуантЛэ, 650. Ди дежкЛэ мызэ-мытЛэу я тхвэкЛумэр илуэнтЛэу, зы псалгэ къажьэдэмыкЛыну. Хьуэпсэггэуэ нур, 225. Лэциым хэзыицЛыкЛэм яцицЛэ Бэкбани, Хьэту и тхвэкЛумэр илуэнтЛэу: – Мы жэмьыицЛэм куэд ихьыжынукубым, лъхуэнуиц. Кьалэн, 429. Сентрал машинэм итЛысхьэжаиц: – НтЛэ, зиунаггьуэрэ, социалистическая собственность жыфЛэурэ иггэицЛэм ди тхвэкЛумэр флуэнтЛэу. Нал кбута, 291.

ТХВЭКЛУМЭ ЖЪАЖЪЭ (1). ШЦаггьуэу зэхэзымых. Хьадижэт фызыжэ тхвэкЛумэ жъажьэти, Мысост жиЛар зэхимыхауэ, Сталиным и узынишаггэкЛэ псалгэ жиЛэнур Сентрал гуэрым къызыицЛэуаиц. Щынэхужьыкбэуэ, 16.

ТХВЭКЛУМЭ ТХВЭГГЬУ (3). Еплэ тхвэггьу 1. Дыицэ мазэм еицхьы, – тхвэкЛумэ тхвэггьуитЛар зэицЛэлыдэжу и ЛэмыицЛэм илгьу, Дэфэрэдж еггэицЛэуэ и кбэуэм и ЛэдакбэицЛэКЛыр. Льяпсэ, 110. Иджы гьукЛэр, дыицэкЛэ хьужа хуэдэ, махуэ къэс тхвэкЛумэ тхвэггьуым йопэцицэ, дэзыхьэхым Лэужь хуэдэу иритыну. Льяпсэ, 110.

ТХВЭКЛУМЭР ЗЭБЛЭГГЭКЛЫН (1). Псэушхьэхэм цхьэкЛэ жаЛэ, и тхвэкЛумэхэр зэриггакЛумэ, иггэхьеймэ. Шытиц Лэнкуну шы зытесыр, И тхвэкЛумэр зэблиггэкЛыу. «Тисей», 487.

ТХВЭКЛУМЭКЛЫХЬ (5). Зи пхэ льякбэуэхэмрэ зи тхвэкЛумэхэмрэ кЛыхуэ шыт шэрыпЛ псэушхьэ цЛыкЛу. ТхвэкЛумэкЛыхьу пЛгагурэ къуажэ гууми йоцир: – Фыз куэддыицэ уиЛэи, – желэр, – уз, джэмьидэ. Гуумрэ тхвэкЛумэкЛыхьымрэ. «Дамыггэ», 99. Бажэ, тхвэкЛумэкЛыхь, цЛыЛубнэф сытхэр зэицЛэкуггьаиц: – ЖыЛэ! Кхьухь пхэнж, 502. Мэзым бланэ тЛысынЛэ, цыхь тЛысынЛэ, бажэ, тхвэкЛумэкЛыхь, мыицэ сытхэм я увьилэ сытхэр къэплгыхьуэу, я лъэужьхэр пхууэ бгым уитыну нэхэ насытышхуэ дэнэ цыЛэ! Льяпсэ, 66.

ТХЪӘКІҮМӘЙҮПС: *᠋* **ТхъәкІүмәЙүпсыр Іуиуду** (4). Егъәлеяуә ину. *Иринэрә Анчарэрә аптекаммкІә ягъәзауә паркым дынәсакъә щыжаІәм, сиренә макъ тхъәкІүмәЙүпсыр Іуиуду зәхахащ. Нал кьута, 279. Цыуххэр зэрызехьэрт, зәзауэрт, тыкуэн сытхэр ягъәсырт, унә цхъэгъубжэр хъәбәсабу зәхакъутэрт, автомобилхэм мафІә ирадзырти, кьалэр Іугъуә фЫицІәм уигъәлгъагъуртэкъым, фызхэр, сабийхэр зәцІәкъугъэрт, топ уә макъым тхъәкІүмәЙүпсыр Іуауд жытІәнт. Кхъәлэгъунә, 378. Бэрәбанәми гъуапләә тепицәчми зәуә цеуә цыІәт, уи тхъәкІүмәЙүпсыр Іуиуду. Маәз ныкъуә шхъуантІә, 549. **ТхъәкІүмәЙүпсыр Іуцын** (1). Егъәлеяуә ину тхъәкІүмәм макъ кьилуән. *Топхэр уи тхъәкІүмәЙүпсыр Іуачу зә кьызырүуә, Темботрә Лурә унаицхэм кьөләэтәхащ, шынауә. Хьуәпсәгъуә нур, 283.**

ТХЪӘКЪҮН (етхъәкъу) лгәІ. (8). 1. (2). Зыгүэр бгъәкъуаншәу зыгүэр имеиж щІын, кьытхын. *Исхъәкъ жыхуиІәм хуәкІүэрт Іуэхур, сыту жытІәмә зәуэр Исхъәкъ и жәмыр Щәрданхә ятхъәкъури яшхауә цытаиц, шыгъу ишәу Дзәлыкъуә хъунІәм кІуә нәтрә гур цхъәпригъәхури витІыр иригъәукІати. Хьуәпсәгъуә нур, 258. [Доләт:] Си мәлитІ ятхъәкъуауә цытаиц абыхэм [Щәрданхә]. Хьуәпсәгъуә нур, 241. 2. (6). Зыгүэрым удихъэхын. *Лейм зи псә итхъәкъум и лейри хуәмыгъу. Гъавәмрә псалгәмрә. «Шхъәлыкъуә», 397. Хъыджәбу си псәр зытхъәкъуахәр Пиә хужьу кьуришым цхъәпырокІ. Си лгъэрыгъыпсыр зыІыгъауә. «Батырыбжъә», 58. Гъатхэр дахәци, псәр итхъәкъу, Мываицхә дьидәм тоджәгъух. Си хәку нәхъ ини сыту сщІын? «Шхъәлыкъуә», 386.**

ТХЪӘЛӘН (етхъәлә) лгәІ. (4). И пщәр пкьузурә гьәлән; Іугъуә сыт хуәдәхәм игъәлән. *Хъэрып кьомыр зәакъыләгъу хъурә ехудийм езәуатәмә, лгәабжәкІә ирахри дунейр зәІубз хъужат, арицхәкІә дәнә – я кьурмакъейр зәроубыдри зым зыр итхъәләнү и ужь ити. ХъәцІә лгәапІә, 403. Сыциуаиц, бетәмал, уэраиц янә стхъәлән хуяр, – жиІәу кьыциригъажәм, Чокә кІуәципкІәри ириудаиц. Щынәхужьыкъуә, 68. СыкІуәдаиц, ситхъәлаиц жиІәу [Азизз] и нәр цыункІыфІ дьидәм, Анчарә пхъуэри кьыхиубыдыкІаиц. Щынәхужьыкъуә, 54.*

᠋ **Аркәэм итхъәлән** (1). *Еплгә аркә. Нәпсыбәм итхъәлән* (1). *Еплгә нәпсыбә.*

ТХЪӘЛГАНӘ (8). Зыгүэрым жиІар зәрыпәжымкІә шәсыпІә зәриуә псалгә. *[Дәфэрәдж:] ИгъаицІәми «Гипнократ и тхъәлганәм» сытету дунейр сохьыр, арати, и нәжытІәр зәзгәицІәмә сфІәфІу, сыиІоупицІә: – Сыту пІәрә цыхубзым и лажьэр? Лгәпсә, 9. И тхъәлганәр тхуиц зырыхур – Іәпхуамбитхуици лгәыр цымыуә. Сингх жыхуәІәр. «Батырыбжъә», 91. Абы [Нурхәлий] дьицә зәримыгъәтицкІуар ІупицІт, и тхъәлганәми зыкІи пІы хилхъәртэкъым. Хьуәпсәгъуә нур, 155.*

᠋ **Тхъәлганә гъәпәжын** (1). ЖыпІар бгъәпәжыжын, уи псалгә утетыжын. *Ар джатәпәкІә зәІеицІә, ЗәІициами лгәыр йофәжыр,*

*Іубыгъуитхум мы нәхъ маицІәу – Зи тхъәлганәр – егъәпәжыр. Сингх жыхуәІәр. «Батырыбжъә», 91. **Тхъәлганә щІын** (8). Тхъә Іуән. *Ар зылгәгъуам [бәлиэвичхэм псым я зәпрыкІыкІар] езыр хуәзауә тхъәлганә иицІырт. Хьуәпсәгъуә нур, 239. Тхъәлганә еицІ кулак илгәгъу мыхъуу, арицхәкІә зыхуәкІуам и фІәиц мыхъууэр, зыхуейр ицІәләм кьыпкьорехри кьеутІыпицыж: «Хъуниц, кІуәжи, еджә, дә дыпхуей цыхъуам и деж укъәдгъуәтыниц», – жәІәри ицІәлә деләр кьегъәгъуә. Зи лгъэрыгъыпс тІыгъа, 530.**

ТХЪӘЛГӘЙҮ (21). Тхъәм и фЫицІәу, и Іәмыру ябж ехъуләныгъә, кьыхәхъуәныгъә кьәхъуахәм е зыцІәхъуәпсхәм цхъәкІә ерыскъышхуә кьыщәІәт зәхыхә, зәхуәс. *Ар кьысхуимыхуәм, солгәІуәр: Пыцихъәицхәм гунхэр зәхуәсрә Фадәбжәэр фІәтмә хъуәхъуфІкІә, Фә кьыфхәтыну насытыр Зылымысауә зауәлЫм ТхъәлгәІуам и ицІә кьыицифІуә, ІуфІәгъуә махуәу тхъәлгәІур ЗауәлІ ләныгъәм кьихъаици. Сә сщІәркьым зауәм ныкІыжу. «Шум и гъуәгу», 63. Ар яфІәтелгъыдәжәу тхъәлгәІуам хәту ТхъәицІәгъыжә иицІәт кьомыр пәицәм и ужь иту Дәфэрәдж и унәм зәрыхъаиц. Лгәпсә, 120. Абы еицхуә сыкІуәжын, уи анәр тхъәлгәІуәкІә умыбәлэрыгъ, жысІәу. КІәпсә кІәпә, 15.*

ТХЪӘЛГӘЙҮПӘ (1). Тхъә щәлгәІун шхъәкІә хухаха щІыпІә. *А мәзыжъым ТхъәицІәгъыжәкІә еджәрт, игъаицІәм тхъәлгәІунІәу кьуажәдәсхәр цызәхуәсу. Лгәпсә, 30.*

ТХЪӘМАДӘ (79). 1. (19). *Іәтащхә, унафәщІ. Диданхә я тхъәмадәу пгәагъури кьызәицІәпгәуә иицІәнтІәпсыр кьәхуәхьрт. Щынәхужьыкъуә, 11. Хъыджәбзым и адә-анәм уемьуицифІуә операцә иицІыныр кьезәгъыртэкъым, абы нәмыицІыжуи, и адәр район тхъәмадәу цытеткІә, кьайгәә кьригъәкІынкІә мәхур. Лгәпсә, 13. Военнәр колхоз тхъәмадәм еплгәиц, пгәагъуркәә хъыджәбзым «зызәриицІыр», жиІә хуәдәу. Нал кьута, 269. 2. (21). Ешхә-ефәу зәхәс цыхухъухәм я нәхъыжә, унафәщІ. Тхъәмадәм бләгъур игъәтІылери, Бзукъан кьуажәу кхъуанәм текІуәдам и хъыбарыр иицІәдәт. Хьуәпсәгъуә нур, 60. – ФыкІуә, фыицІәкІ, – жиІәри тхъәмадәр и цхъәгъәртми си гьуситІәми яицІәгубжәиц, сәри си цхъәм кьыхьар жызоІә: – Сәбәп кьыпхуәхъунур ныщхъәбә кьызәхуәгъәшәс, пицІә кьәләм фыдәкІи, фызуән хуәдәу зыгъәлгәагъуә. ХъәцІә лгәапІә, 405. Вынд и кьуэри яхәст, фадәбжә кьыицІәт унагъуэр дәнәми кьыгъуәтрә кІуә и хабзәуи, и кьулыкъур мыицІәгъуәми зы зәман хъәІусынә зратым яхәтат, Іәтаицхъәм и ІупәфІәгъуу, щәкІуә дәкІуәу, фадә ефәмә, тхъәмадәу ягъәтІысрә Іәтаицхъәм и гум кьыпсәлгъыкІы, нәхъыжъыр езыри абы нә лейкІә кьеплгъырт. Лгәпсә, 45. 3. (39). ПщІә хуәщІу зи ныбжә хәкІуәта цыхухъум иризыхуагъазә. «КІәпсәрыкІуәм» «Пиц» и гьусәу Дадәм и гур дахә хуәщІыр: «Рау, дә доицІәр уи гунсысәр, Дыхъуәхъунуиц ІуәхутхъәбзәицІә, ЩІы уи фІәиц уә, пионерхәм Пхуахъумәнуиц уиІә хьәрхәр». ИгукІә жәІә Рау тхъәмадәм: «Пионерхәм ицІәицхуә кьызаицІәу Сахуәзәкъым». «Тисей», 481. Кьәләм*

и мэрыр уэра, тхьэмадэ? – жысIэу сыцIэуицIэм. «тхьэмадэ» зыфIэсцар сэ нэхэрэ куэдкIэ мынэхьыжыу арат. ХьэщIэ лъапIэ, 406.

ТХЬЭМАХУЭ (44). 1. (2). Щэбэтым кыкIэлъыкIуэ махуэр. [АлыджыкIуэ:] Иджыри кьэмытэджауэ нIэ хуабэм хэлъмэ, сэри сьидэгъуэлъыжын, хьэмэ нобэ тхьэмахуэи, езыри лэжьапIэ сыт жиIэу здэкIуэн цыIэу кыицIэкIынкъым. МелыIыч, 444. [АлыджыкIуэ фызым еуицIу:] Нобэ тхьэмахуэ махуэкъэ? МелыIыч, 444. 2. (42). Махуибл зэхуаку. [Дзэпичым Фэуаз жриIэу:] ТхьэмахуитIкIэ хуит усицIыну жысIаици, еуи, кIуэж. Анка, 384. Писырыр быныниэм, хьэдэлусу кыицIам тхьэмахуэкIэ ирикIурт. Нэгъуху, 49. Жылэр хьэжыицI кIуэмэ, япэрауэ, Чэбэм кыицIыцIадзэри тхьэмахуэкIэ хьэбэм кыицIыцIагъуэр яцIэ, андэз яцIтар мыкIутаицэрэт, жаIэу тегузэвыхьу. Лыгъэ, 413.

ТХЬЭМАХУЭ ЕНКIЭ (1). Тхьэмахуэ псоклэ. [Абу-Деруиш унэгъуацэм жриIэу:] Тхьэмахуэ енкIэ дызэбгъэдэсыни, зэгъусу сукъым дыкIуэници, дызыхуей цыIэмэ, кьэтицэхуни. Кхьэлэгъунэ, 374.

ТХЬЭМБЫЛ (3). анат. Цыхумрэ тхы кIуэщхьэ зиIэ псэущхьэхэмрэ зэрыбауэ орган. [Яков Борисович Иринэ зыхуигъазу:] Уи сабийи и тхьэмбылым цыIэ хыхьауэ уэ зыгуэр цхьэ жумыIэрэ? Нал къута, 282. Данэ цыкIуэ и тхьэмбылыр цубыдаици, бэуапIэ кьритыркъым. Нал къута, 277.

ТХЬЭМБЫЛ ЗЭКIЭРЫЩIА (1). Тхьэмбылымрэ тхьэмщIыгъумрэ зэгъусэу. Я Iэр зэрыIэтайэ [цIыхухэм] гуишIэн цагъэтыртэкъым: – Тхьэмбыл зэкIэрыщIар Исхьэкъ етарэ, Жыраслээн деж гъэкуамэ хьунт... Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 653.

♦ **Тхьэмбыл зэкIэрыщIакIэ еуэн** (4). Зыгуэр гьэлъеин, удын едын. [Мэсхьуд:] Кулачхэм я пхэм нобэ тхьэмбыл зэкIэрыщIакIэ еуэнуиц. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 646. – АмIэ, Iэ тIэтыну арац кьээнжари Iэ дывгъэлэт, – жиIэри Нахьуэ жылэм кьахэплъаи, – Жыраслээн дахэкIэ жылэм кьыдыхьэжрэ, и унэм кьэкIуэжмэ нэхьыфI, хьэмэрэ и пхэм тхьэмбыл зэкIэрыщIакIэ деуэрэ кьыдэдмыгъыхьэмэ нэхьыфI? Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 653. – Уа, тхьэмбыл зэкIэрыщIакIэ дауэ узэреуэнур, езыр кьырым ису? – жиIэри зыгуэрэм зэлуицIэр игъэдыхьэицхьаи. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 653.

ТХЬЭМБЫЛЫФЭ (7). Плъыжь фагъуэ, хужьыфэ зыщIэлъадэ плъыжь. Езы Абу-Деруиши и унэгъуацэм мрамор фIыцIафэмрэ мрамор тхьэмбылыфэмрэ я дахагъэм дихьэхьу зэрыцытар и гум кьэкIыжати, цыгуфIыкIаиц: «А мывэ зэмыфэгъуитIыр зэхэлъу зы сатырыр фIыцIэу, зы сатырыр тхьэмбылыфэу мэжджытыр езгъэицIэмэ, дахаицэ мыхьун уи гугъэ?» Кхьэлэгъунэ, 376. [Мариам:] Кофтэ тхьэмбылыфэм ит мет цыкIуэ закъуэр кьытелгъэту ницIамIэ тIэкIур, и бгъэр кьыицIыгъэцу ирикIуэкIыу, фадэмэ гуэри, дыхумэм нэмыицI, кьыицIыгъэцу, кьэицIаиц ар [Назифэ] ныжэбэ здэицIар. Лэчымэ, 394. Дыгъэр кэуриш цыIабагъым цыкIуэхьэм кьуэ кIуэцIым

нишэпэр цызэхьуаи, ниэ тхьэмбылыфэу цытамы фIыцIафэ кьэтеуаи. Нал къута, 271.

ТХЬЭМПЭ (37). Жыгым кыыпкIэ щIащэ. КьыицIысым гьатхэр – жыг лъабжьэниэм КьэпIауэ тхьэмпэ кьыицIат. Дзэл. «Дамыгъэ», 96. Губгъуэм ит псори зэплъэкIыу Я ницIэм пIаицIэу мэкIуэж, Уэиш тIуэпс зырызхэр кьэпIэнкIыу Удэ тхьэмпэм тэхуэм еукъуэни. Гьэмахуэ уэш. «Бгы лъапэхэм деж», 110. Уэишхьы тхьэмпэм кьэаполгъэлъыр, Пхьэицхьэмыицхьэр плъыжыу лац. Бжьыхьэ мэз. «Мывэ хуабэ», 80.

ТХЬЭМЩIЫГЪУ (1). Цыхумрэ псэущхьэхэмрэ я органу зэзыр кьэзыгъэхьур. [Бэтокъуэ:] – ТхьэмщIыгъу егъэицI! Хьуэпсэгъуэ нур, 251.

ТХЬЭМЩIЫГЪУНЫБЭ I (1). ТхьэмщIыгъурэ шэрэ зэхэубауэ, бжьын, шыбжий сыт хуэдэ хэлъу кIэтIий гъумым иракуэу ягъавэ шхыныгъуэ. Езыми [Мэсхьуд] тхьэ иIуэрт фейдэуэ кьэригъэицIыр тхьэмщIыгъуныбэу. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 632.

ТХЬЭМЩIЫГЪУНЫБЭ II (16). «Хьуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ» романхэм хэт Мэсхьуд фIаща цIэ лей. «ТхьэмщIыгъуныбэ» Мэсхьуди кьуэзгъэнапIэм кьуэст. Хьуэпсэгъуэ нур, 194. – ЗыфIэмыкIур иремыдаIуэ, – жиIэри ТхьэмщIыгъуныбэкIэ зэджэ Мэсхьуди кьахэгуоукIаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 241. Езым [Мусэ] нэхьэрэ Мэсхьуд нэхьыбэ зэрицIэри кьыгуэроIуэ, ауэ ТхьэмщIыгъуныбэр зытригъэкIуэнукъымы кьэгуэбж... Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 507.

ТХЬЭМЫЩIКIАГЪЭ (7). Мылкъу бгъэдэмылгыныгъэ. Фи тхьэмыщIагъэми тесцIыхьаиц, ныбэ нэцIу мэзым кьэуицыхьу фызырыцIэтыр зымыицIэр сэра фи гугъэ? Кхьухь пхэнж, 501. Зэзэмызэ бдзэжвей яхьри ТIури кьалэм зэдыдокIуэ, Ахьшэ маицIэц кьыицIахьыфри ТхьэмыщIагъээр, сыт, кьэатокIуэ. «Бдзэжвейцэм ипхьу», 146. Цыху тхьэмыщIагъэ, ницIыIыпIэ, Пыцым я удыну тиэчахэр, Аракъэ уэркэхэр нэхьапэм «Кьэбэрдэи хэкукIэ» зэджахэр. ЗэкъуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 99.

ТХЬЭМЫЩIКIЭ (8). 1. (1). Кьулейсыз, мылкъу щIагъуэ зыбгъэдэмыл, хуэмыщIауэ, куэдым хуэныкIуэу псэу. [Кьэрэлъаиц:] – МырIло, Кулисум ЦIыкIуэцэ тхьэмыщIкIэм укIэлъыкIуэу кьэбгъэзэжа хуэдэу сыту хуабжьу ухэлпээрэ? Нэгъуху, 34. 2. (7). ГуцIэгъу зыхуэфашэ. Кьыхуицхьауэ, мес, бжэнышэ А хьыджэбзыр ирегъафэ, Хьуаиц тхьэмыщIкIэр кьэруунишэ, Езы щIалэм еицI унафэ: – Ефэ, си псэ, зы Iубыгъуэ, «Тисей», 494. Уи анэжь тхьэмыщIкIэри, Уаредэ, Уэрэдым ныдогызри, Уаредэ... Гуцэкъу уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 389. Кьэтау цIыхуэзым дежкIэ еплъэкIаиц [молэм жриIэу]: – Мо тхьэмыщIкIэр плъагъуэрэ? Лъапсэ, 62.

ТХЬЭРЫКЪУЭ (3). Зи лыр цыхум яшх, инагъкIэ кьуаргъым нехьэкъехуэ кьуалэбзу. Зым дахагъкIэ хуэмыныкIуэу, Армяниным дьжын заицIэу Хужьу тесу мес тхьэрыкьуэр Кхьухь иицIакъэ IэпIэлъаицIэу. Лъэпкъэхэм я тыгъэ. «Партырди пашэу», 55. ДыгъужьыгукIэ ягъэицхьакъэ, ЖыпIэу мэхьур Iейр и жагъуэ, Мыр тхьэрыкьуэм

кбадэхуакъэ, Жагэу зэми ягъэцIагъуэ Iэдэбыгъэу щIалэм хэлъыр, И гуапагъэу и гум илъыр. «Тисей», 501. Асыхъэту уэгум тхъэрыкъуэ хужь из хуа хуэдэт. Шынэхужьыкъуэ, 63.

ТХЪЭРЫКЪУЭФ (4). Тхъэмпэ бгъуэшхуэхэр зиIэ удзыжь. - Сэри моуэ согупсыс, - жиIэри гупым къахэкIащIацI зы лIы нцIэ гъур кIыхъ, баш токъуамакъым ещIхъ и цхъэм уицIэ пIлэжь къыфIэкъуарэ уицIэ пIлэр тхъэрыкъуэфым хуэдэу къелэлэхуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 80. Тхъэрыкъуэфым хуэдэу къокIыр И тхъэкIумэр, мэкъу дыгъэлу ПыIэ къуацIэм къыщIлэлэу. «Тисей», 506. Думэсарэ уицIэ лъей зыщыгъ шыгукхум дежкIэ плъэмэ, абыи и уицIэ пIлэжь мыгъуэр, гъэмахуэ тхъэрыкъуэф хуэдэ, къелэлэхуэ цытти, иыгъыр IэцIэхуницI жыпIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 566.

ТХЪЭРЫУАПИЭ (3). Пасэ зэманьжыкым суд щащIэу е тхъэлганэ щату щыта щIыпIэ. Аушкъаныр Сэ си тхъэрыуэуи, Си тхъэрыуанIэр Си Аушджэрджи, Алыдж и унэр Си щIасэ унэцI, Бадинокъуэр Къысхуэдэмыхъэхым, Бэлыхъ хэмькIыр Сэ къыфхэмьлэхъэм. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422. Инус хъэжым и хъэжы пIлэ плъыжьыр шэцIым цIлэгъици ар Нурхъэлий цхъэритIагъэрэ тхъэрыуанIэм кIуамэ нэхъыфIт. Хъуэпсэгъуэ нур, 151.

♦ **ТхъэрыуанIэм шэн** (1). Тхъэ щауэ щIыпIэ шэн. Нурхъэлий тхъэрыуанIэм ирашэу Хъалилхэ я къурIэнымкIэ тхъэ ирагъэIуам - арат абы лIыгъэ зэхэгъэкIыпIэ хуэхуар. Хъуэпсэгъуэ нур, 158.

ТХЪЭРЫУЭ (10). Зыгуэрэм жиIар зэрыпэжымкIэ шэсыпIэ зэриуэ псалъэ. ХъэгъуэлIыгъуэ дахэу Уэрэдыр цагуэшикIэ, Шэсу къэмыувым И тхъэрыуэ псалъэр Пэжу къамылгъэтэт. Уэрэдгъэшэс. «Дамыгъэ», 212. Тхъэрыуэр лъыпсмэ, ягъэпэж. Лъы уасэ. «Щхъэлыкъуэ», 398. Аушкъаныр Сэ си тхъэрыуэуи, Си тхъэрыуанIэр Си Аушджэрджи, Алыдж и унэр Си щIасэ унэцI, Бадинокъуэр Къысхуэдэмыхъэхым, Бэлыхъ хэмькIыр Сэ къыфхэмьлэхъэм. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422.

♦ **Тхъэрыуэр къутэн** (1). Тхъэрыуэм ещIэжын. Елдар жыхуиIам емыувэлIэну тхъэ щIуIэжамы, и тхъэрыуэр имыкъутэну Iэмал илэтэкъым, сыту жыпIэмэ и нэр ахъшэм къыхуикIырт, и гъащIэм зыщIлэхуэпсыр ахъшэт, арицхъэкIэ сыкъаубыдын, жиIэу мыгузавэу хъуртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 227.

ТХЪЭУСЫХАФЭ (21). Тхъэусыхэ, лъэлу зыпылгъэ мыарэзыныгъэ. Зи тхъэусыхафэ кIыхъым я деж кIуэрэ [Локотош] я псэукIэ зригъэлъэгъуащ, зыхуэныкъуэмкIэ дэлэпкъуну кыгъэгъуащ. Нал къута, 253. Абы [гъунэгъухэм] я тхъэусыхафэр къызылхэIар нэгъуэщIт. Хъэсэпэхъумэ, 417. Щымы IэцI тхъэусыхафэ, Щымы Iэджэ цытыхъакъэ? «Индийскэ поэмэ», 359.

ТХЪЭУСЫХЭН (мэтхъэусыхэ) лъэмыI. (29). Мыарэзыныгъэрэ лъэлукIэрэ зыгуэрэм и пащхэм ихъэн, тхъэусыхафэ гъэшын. Абы иригузавэу Кодоевым и гур куэдым жати, и жъэм къыжьэдэхуащ: [Кодоевым:] - Къэбэрдейр мытхъэусыхэну си фIэцI хъуркъым, - жиIэри,

арицхъэкIэ Берие абы цхъэкIэ гузавэртэкъым; къыпыгуфIыкIыу къеплэкIащ: - Я хъку къиднэжащI, ирегугIэ. Лъапсэ, 88. - Сыту сынасытыниш, Думэсарэ, - жиIэу тхъэусыхэрт Нурхъэлий, - Алыхъыр зуар сэращ. Хъуэпсэгъуэ нур, 149. Якъуб деж кIуэрэ капитаным цхъэкIэ тхъэусыхащIащ, арицхъэкIэ Локотош зытетым яхутекIакъым. Нал къута, 253.

ТХЪЭШХУЭ (1). Тхъэхэм я тхъэжу адыгэхэр мэжусий диным щитым къалыгътэу щыта. ИужькIэ псалъафэу къахуинауэ Алыхъым щхъэкIи щыжаIэ щыIэщ. [Думэсарэ:] - Я сэ си тхъэу си тхъэшхуэ, сыт мыгъуэ уигу къыщIыдэбгъар?. Хъуэпсэгъуэ нур, 274.

ТХЪЭШЫРЫПХЪУ (2). Егъэлеуэ дахэ; дахашэ. Дахагъ бгъэдэлгъым щхъэкIэ тхъэ быным палыгътэ. Назифэ хъиджэбзыпIэ цуауэ, мыбы сыт дэбгъуэн жыпIэу, фIэрафIэцI, гуакуэуи, тхъэшырыпхъум хуэдэщ, уи гъусэу уэрарамым удыхъэмэ, узыхуэзэр къомыплъыну Iэмал илэкъым. Лэчымэ, 393. Исуф жырытэдджти, сэ цэхуэ цIыкIуу Назифэ дежкIэ сыщIохъэ: - Уиша мыгъуэкъым уэ нобэ лъандэрэ, си тхъэшырыпхъу цIыкIу - жысIэу си пхъум сыцхъэщыуа цхъэкIэ нэкIэ къызэплъыркъым, и цIыбагыр къысхуигъэзауэ хэлгъэ. Лэчымэ, 395.

ТХЪЭЩIАГЪЫЖЪ (4). «Лъапсэ» романым кыыхэщ жыгей мэзым и фIэщыгъэцIэ. А мэзыжыкым ТхъэцIагъыжъкIэ еджэрт, игъащIэм тхъэлгъэуIэу мауажэдэхэр цызэхуэсу. Лъапсэ, 30. Зэзэмызэ махуэшхуэ гуэр къэхуарэ ТхъэцIагъыжъкIэ эдджэ жыгей мэзым кIуэмэ, е си адэр зыщIыпIэ яшэмэ, кIыщым къыщIэмькIыу цIлэгъицI мэлъащэри. Лъапсэ, 102. Къуажэм дэсыр я унэм цIлэмызагъэу къызэхуэсат хъэгъуэлIыгъуэм хэмьтым и махуэ мыгъуэти, фызышэр узэрыхуейм хуэдэ хуащ, къуажэ гъунэм ТхъэцIагъыжъ пэмыжыжъэу губгъуэщхуэм шыгъажэ щащIащ, дэ цIыкIу бла зацIэу ныпыр зэфIахуэ. Лъапсэ, 117.

ТХЪЭЩIЫЖЫН: ♦ **напэр тхъэщIыжын** (5). Еплэ напэ I.

ТХЪЭЩIЫН (етхъэщI) лъэI. (13). ПсыкIэ къабзэ щIын. Унэр зэлъыгуахырт, цхъэгъубжэр ятхъэщIырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 212. ИлыниIми мафIэм лэгъуп хужьыр, Сэ къыспэщыткъэ псыхъуэ Iэджэ, Бий псыхъуэ псыншэм шэрхъ лъэужьым Ит псыкIэ ттхъэщIмэ, ар гъуээдджэщ. Лэгъуп цIыкIу. «Шум и гъуэгу», 50. Цыху мыгъыфауэ игъащIэм, СыгъынуцI нэпсыр мыухуэ, ТолкъгъункIэ нэпкъыр итхъэщIу, Ар псышхуэу ди цIыгъым щежэхуэ, А псым и гъыбээр уэрэду КъэбэрдеищIым цыIэту. Ноябрьм и 4-м 1942 гъэм. «Шум и гъуэгу», 18.

♦ **НэпскIэ тхъэщIын** (2). Еплэ нэпс.

ТХЪЭИУ (1). Гъуэншэдэж щхъэпсэ щIэупIэр зыхуэзэ къэхуэ. Дороефич, и гъуэншэдэж тхъэIур литIкIэ иIыгъуэ, къажэрт, и нитIри кыхуу... Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 625.

ТХЪЭИУХУД (40). Цыху дахэ дыдэ. Сэ тхъэIухудым сыхуэзэми, Джэгъуалгъэ щIыну сигу илгъакъым. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. Цыхубз къыщыгъум я хуэдэ Зи тхъэIухуди цымыIэу

Дахагээ кьабээр телгьиджэт, УэрэдкИ ахэм кьатекIуэ ШЦыр кьэпкIухьами цымыIэт, IэцIаггэм хуэдэт а лыггэр. «ШЦалэггүэ шЦыналгээ», 411. Иджы хьэцIэм и нэм кьыфIэна хьыдкьэбыр абы и шулIыггусэм яггэггүэцэнукьым, Iэташхьэр гьуэлгьыжыну нэшым шыцIыггьэжым, а цIыхубз тхьэлухудым пIэр ищIыжу ирихьэлIэнуш. Льяпсэ, 90.

ТХЪАПЭ (3). Тхьэжу, зыхуей яггүэтушыпсэу шЦыпIэ. [Кьыдырым:] Ар мытхьапIэтэмэ, кьуалэбзур абыкIэ кIуэрэт? Кхьухь пхэнж, 504. ТхьапIэм и льяггүэр хэзышыну кьыдкьэIэж, – жери дыггүжь шЦхьуэжьыр кьоув, кхьухьыпцым жиIар абы и гум зэрыримыхьар уиггәацIэу. Кхьухь пхэнж, 505.

ТХЪЭГЪУЭ (5). Зэггәпэца, тыншыггүэ. Муслгьымэным я дуней тхьэггүэр мащIэми, я ахьрэтыр нэхуш, модрейхэм Алыхьыр еуащи, я гьацIэр дахэми, я ахьрэтыр жыхьэнмэщ... Хьуэпсэггүэ нур, 147. Зи лыггэр бацэу, цIэрыгуэу ШЦIыхьышхуэ зиIэ ди адэжьхэм, Нэхь льяпIэ зыри цымыIэу Дыкггьзылгьухахуэ ди анэжьхэм Я тхьэггүэр нэхьри куэдыну; Ялгысу Iыхьэм нэхь бжыфIэр, ГуфIэггүэр зи бэр я быну Шцытыныр сфIэфIу сэ софэр. ИлггьсыщIэм папщIэ. «Бгы льяпэхэм деж», 120. КьурIэным итиц, – жиIэри Сэид псалгэм кьыдкIуэу хьыбар гүэри жиIащ: «Зэггүэр Алыхьталэр цIыху цыкIум еуицIат: «Дыцэр адэкIэ-мыдэкIэ кьыдэлгьэлу дунейм фытетым нэхьыфI хьэмэ фи тхьэггүэр ахьрэтым шыггүэзэтым нэхьыфI?». Хьуэпсэггүэ нур, 146.

ТХЪЭЖУ (1). нареч. Зыхуейуэ хьуар иггүэту, зыми хуэмыныкьуэжу. [Мыщэм:] – Сэ сьтхьэжу сыккәкIуакьым, СомэжалIэ, бажэжь цыкIу. «Бажэ шшына», 4.

ТХЪЭЖЫГГҮЭ (5). Кьызыхуэтыншэ; еггәлеяуэ фIыуэ псэуныггә. Уэлбанэ махуэр шЦIэпытхьы, фызым я тхьэжыггүэр кьэбггәвэщ жаIэккә, уи шЦIэп тхьыныр зэфIэклами, кьэбыр ваггәнкIи мэхуэ, – жиIэри ггәру цIыхубзыр кьэзыхьар льяпекIэ кьэцырхьащ. Льяпсэ, 31. Фызым и тхьэжыггүэр кьэб ггәвэщ, жи. Кхьухь пхэнж, 508. Бдзэжьей кьуэлэн кьанэщIэхуэмэ, я тхьэжыггүэуэт. Хьуэпсэггүэ нур, 50.

ТХЪЭН (матхгә) лггәмыI. (8). Кьызыхуэтыншэу, зыхуейр иггүэту псэун. КьыпхуэмыщIэу лэри тхьэри Жэщым псори зэщIеубыдә. «Тисей», 502. И ггүэзүм ещхьыци и сурэтыр, ШЦы шЦаггә шылыггүэр сьтми тхгә? Жыг льябжьэ. «Дамыггә», 105.

ТХЪЫН (етхь) лггәI. (2). И фэр тетхьын. Уэлбанэ махуэр шЦIэпытхьы, фызым я тхьэжыггүэр кьэбггәвэщ жаIэккә, уи шЦIэп тхьыныр зэфIэклами, кьэбыр ваггәнкIи мэхуэ, – жиIэри ггәру цIыхубзыр кьэзыхьар льяпекIэ кьэцырхьащ. Льяпсэ, 31. Псом хуэмыдэу Дэфэрэдж и гум кьридзэр и анэр арат, абыи IэцIаггәкIэ хэт кьытекIуэн жыуиггәIэу сьт ищIыскIи IэкIуэлгәкIуэ: шЦIэп зэхуихьэсынт, иггәщIынынт, итхьыжынти, чэтэн ищIырт, шцэнджащэм езыр дэсыжу, шЦIэггәж, шэцыкуэ сьтхэр зэрызIэпихьр и хьыдкьэбз

цIыкIум ириггәлггәггүу, зэми цеищэ шэнтым шытриггәтIысхьэ кьэхьурт. Льяпсэ, 111.

ТХЪУ (6). Шатэ е тхьуцIынэ яггәвэжу кьыхах даггә. Кьыщэжьэжым, жэщ кIыфIици, сыккәлггәггүнкьым, жиIэри гум кхьуей кIадэрэ тхьу бошкIэ цIыкIурэ кьриггәзуащ, мэкьу тIэкIуи трилггәжьэри кьуажэмкIэ кьиунэтIащ. Кьалэн, 428. Гуэдз зиIэм и гүэдзыр кьишэрт, мэл зиIэм арат – лы кьаритырт, тхьу, даггә, кхьуей – зи кьатена шЦIэккьым жаIэр кьатащ. Шцынэхужыкьуэ, 45. [Кьулым:] УIэггә хьуахэр шэ еггәфIэн хуейш, тхьу еггәшхьын хуейш. Нал кьута, 264.

♦ **Форэ тхьукIэ ггәшхэн** (5). Еплгә фә.

ТХЪУЭПЛГ (5). Плгыкьыфэ; плгыжьрэ кхьуэщыныфэрэ зэхэту. Мэ, си псэ тIэкIу, – жиIэу Рахьым кьытыггүфIыкIуу Дисэ кьыхуэзүзавэрт, шЦIахьуэ инхэм нэхь тхьуэплг кьыггүэтыну хэллээрт. Хьуэпсэггүэ нур, 130. Машином хэлг абджхэр еггәжэжати абы зэггүэбтыжауэ ис лы тхьуэплгьышхуэм и шхьэр кьриггәжаш, зэрынэкIутIэр плггәггүу и шхьэфкьгүр кьызэщIэпIэарэ шЦIэнтIэпсыр кьехуэхуэ: – Сэлам алейкум. Клапсэ клапэ, 5. Шышыном и гур, пэжи, ирехьыр, И нэкIуэ тхьуэплгьыи и Iэр шЦыIэщ. ЛIэныггә. «Мывэ хуабэ», 204.

ТХЪУМБЭ (2). Псы, шэ с.ху. ткIуаткIуэхэм кьащI бырыб. Псы кьышным и тхьумбэр Сэ силгкIэ утхьуамэ, Си гуауэр толгкьунхэм Нэпкь псоми хуахьынт. ЗэныбжьэггүитI. «Шум и ггүэгу», 33. КьобырггүкIыр аргуэру Тхьумбэр течицIыщIэу мэтхьытх... Толгкьун. «Бгы льяпэхэм деж», 111.

ТХЪУН (мэтхьу) лггәмыI. (29). Шхьэц, пащIэ-жыакIэм яIа фэр кIуэду хужь хьун. Ар пIуатэм угуфIэу Иныкьуэм йокIуэкI, Гупсысэм зэм уихьу Дэп плгыжьу зэм уопл, Иныкьуэм макьынишэу Шхьэц тхьуахэр йокьуэкI, Сурэтым зэм уеплгэм, Диями, лггәр кьоплг. Уигу, си анэ. «Шум и ггүэгу», 26. Зэггүэр си шхьэцри фIыцIэ дьыдэт, Иджы шхьэц тхьуами сесэжаш. Зэггүэр си шхьэцыр фIыцIэ дьыдэт. «Ваггүэ махуэ», 361. Уи жыакIэ тхьуакIэ, жьы ухьуа? Жьы ущыхьур. «Дамыггә», 113.

ТХЪУНЩIЫН (етхьунщI) лггәI. (2). Зыгуэрым кIэрылгьыр, зыгуэрым тетыр дзакIэ жан гүэркIэ кIэрыггәкIын, теггәкьэбзыкIын, тыхын. Фыз бзаджэр, хьэцIэ кьакIуэмэ, шыуаныр итхьунищIу мэтIыс, жыхуалэр си гум кьэклащи, согупсысэ: нтIэ, сьтэджу сежэжын, жызоIэри. Мелыгыч, 440. Чейм кьрахьыжа нэужь, лыуэ фэм кьыкIэрынар ятхьунищIуэр яггәкьабзэрт, итIанэ цыр тращыкIри мэлыщыр шхьэхуэу, бжэныщыр шхьэхуэу зэтралггәхьэ. Мелыгыч, 451.

ТХЪУРЫЖЬ (1). ДжэдыкIэрыпщ, джэдыкIэре фокIэ (фошыггүкIэ) пщауэ даггәкIэ яггәжьэ адыгә шхыныггүэ. ШыггүкIэ кьакIуэм махьсымэ чей, мэл укIа сьтхэм нэмыщI лэкьум, тхьурыжьхэр матэкIэ кьрах, шууэ кьакIуэм и уанэ кьуапэм фIэлгү алэрыбггүу зэкIуэцIышыхьа е шЦIагIуэ кьекIу подаркэу кьызэдехь. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 582.

ТХЪУРЫМБЭ (15). Псы, шэ сьт хуэдэ ткIуаткIуэхэм кьащI бырыб. Псы тхьурымбэр нащIэм телгү Iэдэб дьыдэу кьәфIэщIат.

Псылэрышэр ІэкІэ шапшэм. «Батырыбжэ», 16. *Лусыпсыр кэавэрт, тклүэпсхэр лэйуэ, Лэпс тхэурымбэр псывэм кэрихьэкІу, Сыгуфлэрт сэри псом ялейуэ, Лэпс лувым и мэр кысыцІыхьэхукІэ. Лэгъуп цІыкІу. «Шум и гьуэгу», 50. И тхэурымбэр и гьуэмвлэу, Мывэ хуэзэми цІегганэ. Псыр шы цхьуантІэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208.*

ТЫ (9). *цхьэ цІэп. УрысыбзэкІэ: уэ. [Хьэбибэ:] «Ты свой земля не защитил, тебе на чужой земля толькомогилаест». «УэуицІырихьумэжыфакъым, нэгъуэцІыпІэ уэ цыбгьэуэтынур мацэц». Нал кьута, 224. [Матренэ:] Да киш отседова, слышиши, ты, Лю? «Зыуегьэхым мыбдеж, зэхэпхрэ, уэ, Лу?». Мазэ ныкьуэ цхьуантІэ, 555. [Астемыр Наташэ жриІэу:] Ты наша дочь будеш. «Уэ дихьу ухьуниц». Хьуэпсэгьуэ нур, 309.*

ТЫГЪЭ (31). Саугьэт. «Си кьуэр», – жиІэу зэ жиІащи, ШІалэм и гум ар имыхуу, Ныбжэгьушхуэ зэхуэхьуащи, ШІалэм Іуэхур ІэцІэмыхуу Шэхуу йоплгыр тыгъэ гуакІуэм, КІэрыцІауэ жэци махуи. «Тисей», 505. Я Іыхьэ лэапІэу, ШІалэниэ тыгъэу Хьыдждэбэ дахагьэр Кьытырахьыжыр. «ШІалэгьуэ шІыналгъэ», 427. Къажэ, къажэ, псылэрышэ, ШІыІэтыІэр тыгъэ кэацІ. Къажэ, къажэ, псылэрышэ. «Батырыбжэ», 48.

ТЫКУЭН (10). Хьэпшып, ерыскъы сыт хуэдэхэр шацэ унэ. Дамаск кІуэри [Исуф] тыкуэн тІэкІурэ кьалэ цІыбым дэлэу цІы явэдрэ яІэти, а цІым телэжыхьу ІэнатІэ Іуува цхьэкІэ, кьыпекІуэ цІагьуэ иІэтэкъым. Лэчымэ, 389. УІэгъэ хьуам [Дэрдэхэ зуа лІым] тыкуэным цІэлгэ Іэцэ кьомым цыц кьыцтэу кьеуэн и гугьат. Хьэсэпэхьумэ, 419. КьэцицэхунуІамэ, бээзырм фІэкІ тыкуэн уцІэкІуэн цыІэтэкъым. Мелыгыч, 447.

ТЫКУЭНТЕС (4). Сату ищІу тыкуэным шылажбэ. ШІыхуэр итыжыну и пхьур цІигьэкІуари гурыІуэгьуэат: и адэр е и анэр хьэжыгъэ, дагъэ сыт жаІэу тыкуэнтесым деж кІуэмэ, ІэнэцІу кьагъэзэжырт, Назифэ кІуэрэ хьыдждэбэ дахэ дьыдэ цІыкІуэм тхьэмыцІафэ Іей зытригьауэрэ и цхьэр кьимылэту елэІумэ, зи цІыхуэ ятелгым фІэгъуэныхь хьурти, кьыгъэцІэхьуртэкъым, зерелгэІуа псори кэримытми, и ныкьуэр кэритырт. Лэчымэ, 391. – Псыхуабэ дэс тыкуэнтесхэм зэрацІыгым хуэдэу дывгъэцІи нэхьыфІиц, Мусэ, – жиІэрт Бэтокьуэ, – ныпшиц яІэц: зыр плгьыжы, зыр удзыфэу, ещанэр пащтыхь ныпшыжыр ариц, Хьуэпсэгьуэ нур, 250. – Тыкуэнтес ФІыцІэ деж цыІэц [бжэ дэкІуепІэм тетым жэуап иратыж]. Хьуэпсэгьуэ нур, 322.

ТЫКУЭНТЕТ (3). Еплэ тыкуэнтес. Тыкуэнтетыр кьэпсалгэри «урис фочыц» жиІащ. Лъапсэ, 107. Іэцэ-фацэ шацэ тыкуэным цІыхьэри, фочу цІэлгым хэплгьыхьурэ, нэхэ игу ирихьар кьыхихати, тыкуэнтетым еупцІащ: «Фочыр шэрыуэу уэрэ?». Лъапсэ, 107.

ТЫКЪЫР (6). Пкьыгьуэ быдэ гуэрым кьыгуэуда, кьыгуэхуа Іыхьэ мыин. Ауэрэ Іуэбэшы хьылагъэ гуэр и гум кьэкІати, кхьуэл тІэкІу кьыгуэатри, зыми иримыгъацІэу и ныкьуэр ишхащ, кьэнэжа тІэкІур игъэтицІури, лэпс

кьахьауэ цагуэшыгым, езым и шынакьым итым лы тІэкІу хэлгыр хишхьыкІри, кхьуэл тыкьырыр хидзащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. Кхьуэй тыкьыр тІэкІурэ лэкьумрэ кьыцыІэрыхьэм [Дэфэрэдж], абы фІэкІ зыхуей дунейм темыт и гугьэжат. Лъапсэ, 55. ФІамыцІ тыкьыру унэ жьэгур кьэзыгьэлгьагьуэр Тембот пэгъунэгьути абы нэхэ цыгуфІыкІащ. Мазэ ныкьуэ цхьуантІэ, 565.

ТЫЛ (1). УрысыбзэкІэ: зауапІэм Іутхэм я шІыбагькІэ (лъэныкьуитІымкІи) кьыдэлгэ шІы. Газетым и редакторыр кьеджамэ, псори кьыгъанэрти кІуэрт, а цІыхубзыр дивизием я тылым шІылгьагьунути, Іэмал имыгьуэатмэ, Къазыхьуэ Мухьутар и фочыр кьыцтэрти, ежьэрт: сыкІуэниц, нэмыцэм сеуэниц, жиІэу. Шынахужыкьуэ, 69.

ТЫН (ет) лгэІ. (76). Зыгуэрым зыгуэр ІэщІэгьэхьэн, ей шІын, саугьэт хуэщІын. Бэлгьоку фэеплэу кьызэптам Абдеж и кІапэр лгым илащ. Фэеплэ бэлгьоку. «Шум и гьуэгу», 59. – Кьащити ахьышэ – псы уэстынуиц, Вагьуэ кьэптыр сыту сцІын? ПщІыхьэпІэ. «Батырыбжэ», 72. [Дзэшу цІалэм жриІэу:] КІапсэ кІапэр зицІысыр бжесІэниц: Іулгьхэ птынумэ, ІуэхутхьэбзэкІэ узэлгэІум заныцІэу епт хьунукъым. КІапсэ кІапэ, 15.

ТЫНШ (31). плгьыф. ПсыницІэ, мыхьэлгэ, мыгугьу. Езы Абу-Деруши лгы лгьахьышэ гьуриц, лгы есиц, ІэпсыницІэлгэпсыницІэциц, мацэм ехьурэ мэгьуэлгэри йоплгэ тынирэ мытынирэ. Кхьэлэгьунэ, 379. КІапсэр ялгьэцІмэ, нэхэ тыни хьуниц, – жиІэрт Тембот. И кьэуэи нэхьыцІэм игу дахэ хуицІу. Хьуэпсэгьуэ нур, 96. Іуэху тынишкьым Кьэбэрдейр зи ужь ихьар. Мазэ ныкьуэ цхьуантІэ, 502.

ТЫНШУ (49). нареч. ПсыницІэу, хуэшэрыуэу, гугьу демыхьу. [Псэуицхьэм:] Шыхулгьагьуэм дьитетурэ утишэнуиц, укьеплгьыхмэ цІылгьэр тынишу уолгьагьур. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 186. ИпэкІэ уплгьэмэ, лгьагьуэр мээ чыцэ тІэкІум хэкІуэдэж цхьэкІэ, кьакІуэр тынишу кьэплгьагьунут. Лъапсэ, 70. Старшынер кьокІуэж цыжаІэм, зыкьоми Гьуумар и чырбыш унэм нэсри, жэцим бжэр хаудащ, унэр зейр нэхэ тынишу цІыхьэжыниц, жаІэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 287.

ТЫНШЫГЪУЭ (1). Мамыру, плейтей имыІэу псэуныгъэ. АрицхьэкІэ дуней тынишыгьуэр кьыплгьысами зауэ зэрыщыІэр, куэд дэклами мацІэ дэклами абы кІуэн зэрыхуейр хэт цыгьуэницэнт? Шынахужыкьуэ, 29.

ТЫНШЫН (мэтынш) лгьамыІ. (21). Мамыру, плейтей имыІэу, гугьуехьэ имышэчу шытын. [Фэуаз:] ШІыІэ хьуамэ, уэнишэку зыщыплІ схьырти, ишэцим цІлэслгьэрт, шыр нэхэ тынишын цхьэкІэ. Анка, 382. ШІыхуэр куэдти и цІы мацІэр Пан Грушевскэм тырихащ, И псэупІэр зым имыцІэу, Губгьуэм ищицІри тынишыжащ. «Бдзэжбэяцэм ипхьу», 147. [Кьэрэлгьашэ:] Уи бынир нэхэ хьума хьуниц, сэ физ кьыскІлгьыплгьын сІлэмэ, нэхэ тыниша сыхьуниц, жиІэри. Нэгьуху, 35.

ТЫНШЫПІЭ (7). Цыхур шытынш шІыпІэ, шытыгьуэ. Лгьэпэрпэм дьлэ итыр, Димьуэу дэ ди

мылгэ, Ди шхьэм хамэр нэтлгытыфу Дыщытамэ, дитт тыншыпгэ. ФЫМРЭ Йеймрэ зэхэбгьэкьыу. «Вагьуэ махуэ», 41. [Псэун Турарэ жригэу:] – Уэра тыншыпгэ зыхуэфащэр?! Кьалэн, 435.

ТЫРКУ I (47). Кьэралыгьуэ. Адыгэри, кьушхьэри, балгькээрри Тыркум зыгушиэжу жалэ, муслгьымэнхэр зы ищгьыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 188. [Алий:] Шам е Тыркум цыгэ адыгэхэм грамматикэкгэ дьзэджэ тхылгьым папцгэ бзэхабзэ жалэ, а тгур зэбгьапцэмэ, шэч кьытпхьэ хьунукьым адыгэхэр тхэуэ зэрыщытам, я тхыгьэр нобэ дьзэртытхэ хьэрфхэм ещхуэ цымытамы. Зи лъэрыгьыпс тгьыга, 529. Истамбыл Тыркум я цыхьэр кьалэу цытыжтэкьым, цыхьэр кьалэ хьуар Анкарат. Мазэ ныкьуэ шхьуантгэ, 663.

ТЫРКУ II (54). Турцием (Тыркум) щыпсэу лгьэпкь, а лгьэпкьым щыщ цгьыу. [Абу-Деруши] Мы шгьыналгьэм тырку имыкьыжатэмэ, хэкужь тгьэкури кьытлгьысрэт? Кхьэлэгьунэ, 375. [Шлоссер Омар жригэу:] Дэ тыркухэр жагьуэу лгьагьуркьым. Гьуэгьуанэ, 100. [Бжэныхьуэ цгьыкум Дэфэрэдж кьыжригэу:] Ди гьунэгьу хьэблэм тыркур кьатэуэри лгьыц кьауклаш, Лгьапсэ, 56.

ТЫРНЫАУЗ (1). Кьалэггэ. Макгьуэр шгьалэр згьцгьэлгьауэ, Бгьыцхьэ кьалэу Тырныауэ. Макгьуэ шгьалэр ауэ гьуэгьуаггэ. «Шгьалэгьуэ шгьыналгьэ», 54.

ТI

ТIАКГЭ (7). «Шгьалэгьуэ шгьыналгьэ» поэмэм хэт лгьыжкьым и цгэ. ТIаггэ лгьыжкьыр тхышэ хьуауэ Ипхьэ дахащэр хуэму кьешэ. «Шгьалэгьуэ шгьыналгьэ», 420. Кьэрэжану дахэр Дэнэ дэкуэдэми, Ядэ ТIаггэу лгьашэм Кьысхуевгьашэ фьыкьыу. «Шгьалэгьуэ шгьыналгьэ», 420. И дахагьэр дагьуэ хуащгьу Теткьым пцэцэ мы дунейм, Сядэ-сядэу ТIаггэ махуэ, Сыхуумышэ Сэтэней. «Шгьалэгьуэ шгьыналгьэ», 421.

ТIАКГЭУЭ: □ ТIаггэуэр закьуэ пэлгьытэци, закьуэр цымыгэ пэлгьытэци (1). Зи закьуэм, куэд мыхьум я гьуэхур гугьу мэхьу. Дьзэрызмэ сьт, тIаггэуэр закьуэ пэлгьытэци, закьуэр цымыгэ пэлгьытэци. Хьуэпсэгьуэ нур, 116.

ТIАЛИБ (5). Цыгьухьуцгэ, «Хьуэпсэгьуэ нур», «Шгьынэхужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм кьыхэц персонаж. Ауэ иджьыблаггэ Сосмакэ ТIалибггэ зэджэу мэкьумэшыр зи гьымыцгэ илгьыр, кьэкуауэ, Бекьан кьыхуэзат. Шгьынэхужьыкьуэ, 14. Уэркэ ТIалиб и гуацэм кьеузати, згьэхужащ, абы кьыщынэмьыцгэуэ лафкгьэтет Фгьыцгэ и пхьум ефьклати, тхьэриц, тхьэм и ужькгэ си хушхьуэр ариц зыгьэхужар, – жигэу Чорэ сьмаджэм и гьуэлгьыпгэ кпалэм хуэм дьдэу, мастэ кьыхуээн хуэдэу, тетгьысхьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 71. Сосмакэ ТIалиб архив зыгьэсым яхэту илгьэгьуа шхьэкгэ Анчарэ бгьэдыхьакьым. Нал кьута, 216.

ТIАСЭ (72). Щабаггэ, гуапаггэ хэлгьу зыгуэрэм зэрызыуаггэзэ псалгэ. [Омар Сани жригэу:] Дэ дьмылажьэу хуркьым, тIасэ. Гьуэгьуанэ, 107.

[Данизэт Дисэ жригэу:] Абы шыуэ кьыхуам хуэдиз Жьыраслгьэн пцгьыхьэпгэу илгьэгьуакьым, тIасэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 272. [Дисэ Кьандьыцэ жригэу:] Ара мыгьуэщ, си тIасэ, кьыбжамьгэми тIэкугьу уахуэлажьэм я гуапэци. Альгьыо, 52.

ТIАСХЬАПГЭ (6). 1. (5). Зыгуэрэм махэу, мыбыдэу илэ гьыхьэ. Ауэ, тIасэ, зы тIасхьангэ Илэц бзаджэм и быдапгэм, А тIасхьангэр уи шы хахуэриц, Ар алгьынышкьэ, епгьыт нахуэу. «Елбэздькьуэ», 13. Апицондэху аузыр гьэбыдэн хуейиц, отряд лгьэрызехьэ гуэри зэггэпэциамэ, нэхьыфгьт, зыщгьыпгэ тIасхьангэ кьыкьуэкгэмэ, занцгэу бдзын хуэдэу. Нал кьута, 305.

2. (1). Зыгуэрэм фгьэфгэ дьдэ гьуэхуэуэ. [Кьэрэлгьашэ и гупьысэ:] А гьуэхуэщыбзэр кьыхушцгэмэ, цьрибон бащырыбэкгэи кьыгьэгьуэгьэнууц, пьсырым и тIасхьангэр ищгьэрти. Нэгьуху, 48.

ТIАСХЬЭ (3). 1. (2). Зыгуэрэм и шхэу. [Альджьыкьуэ:] гьупгьафгэ сищгьыну [Илас] си тIасхьэ тIэкугьу кьыщгьыггэцащ. Мельгьыч, 469. ТIасхьэу уиари хьуащ сэтэй, Зэрыбжеслаханэ унсащ. Сфгьэмыфгьыр куэдрэ сфгьэфгэ уэ шгьлащ. «Вагьуэ махуэ», 318. 2. (1). Махэ, мыбыдэ. Бажэри зэрынэхьыфгэи цыгьэкьым, хэт и джэдэц нэхь тIасхьэу нгэрэ жигэу жэщым наху цыгьу кьэджэдыхь – джэди кьэзи кьыпэцгэуэр ешх, кпэпхь кьыпэцгэуэми, цысхьырабгьу илгьунукьым. Кхьухь пхэнж, 507.

ТIАСХЬЭЩИЦХ (4). ТIасхьэ кьэзыщгэ, шхэур кьэзыхуэ цгьыу. Нэмыцэр кьуажэм кьыщыдыхьам, Сентралыр телефоньым бгьэдэсу ялгьэгьуати, тIасхьэщгэц гьуэриц, жалэри яубыдат. Нал кьута, 288. Хьарзынэу тIасхьэщгэц гьуэрэм и тхьэкьумэр тегьэхуауэ цысащ, хэт сьт жилами дзыгьуэ гуанэ дихьа кьымыгьанэу зыжгьыпхьэхэм жригэжыну. Лгьапсэ, 49. [Бьырмамытгэ:] ТIасхьэщгэц гьуэ кьэзыгьухьэхэм дэ кьыдацгэ дьдэр етицгэж хьунут, зэкьуэхуауэ дапэцгэмьыуатэмэ. Хьэщгэ лгьапгэ, 401.

ТIЭ (18). частичэ. Шгьэггэхуэбжэныггэ мыхьэнэ илэц. А си Марфэр-тгэ гьынанэу, Лгьагьуэу цыгьум хэзггэтын? «Бдзэжьенцэм ипхьу», 147. Итгэни, Бэлацэ и гуапэ ищгьым фгьэфгэу, жилащ [Думсарэ]: – Нрекгэу-тгэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 306. [Шурэ Астемьыр еушгьу:] Жамбот дэнэ шгьыгэ-тгэ? Альгьыо, 75.

ТIЭКГЭ I (672). Мащгэ, мыхьэнэншэ, мыкуэд. Хьэсэм хьэсэпэ бжыхь жалэри гьавэм гэц хэмьыхьэн шхьэкгэ зыгуэр яуцгьырхьэри гьавэр кьрахьэлэжа нэужь, бжыхь тIэкури гуахьж. Хьэсэпэхьумэ, 418. Атигэ «сыз» жьыхуигэ тIэкур псалгэм пьудатэмэ, псори хьарзынэу зэдэпсэунут, я псэр зы чьсэм илгьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 267. Бжыхь тIэкури илари иггэсыжащ [Бекьан]. Кьалэн, 435.

ТIЭКГЭ II (138). нареч. Мащгэу, мыкуэдэу. Гьащгэцгэ гуапэм и тхьыдэр Толгькьун макьыжкьгэ кьегьуатэр, Дахэу пгьыжэ ину а уардэр ТIэкури уфафэу мэкьуатэр. Губгьуэ кхьухь. «Бгы лгьапэхэм деж», 102. Жьысгэнут куэди сэ слгьэкьым, Ди гьащгэу изу цьтэ пэтми Хуэныкьуэщэ си бжьэр тIэкури мащгэу. Илгьэсыщгэм папщгэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 120. Дисэ пцыгьыцхьэхэм тIэкури гурихауэ кьызыщыужмэ – унэр мафгэм ес. Гушгэуэ, 324.

ТІЭКИУНИТИАВЭ (1). Егъэлеяуэ мащІэ дыдэ. [Албинэ дадем жриІэу:] А уэ плъэгъуам щыщ нэ дзакІэкІэ нэхъ мыхъуми тІэкІунитІавэ сытепІащІэрэт жызоІэри си нІэ сизагъэркъым. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 147.

ТІЭКИУНИТИЭ I (3). МащІэ дыдэ, тІэкІу дыдэ, мыхъэнншэ. Лу уанэгум къыхуным тІэкІунитІэт къэнэжар. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 524. [Бълацэ Думэсарэ жриІэу:] Е гъуэгу мыгъуэм ежбу тІысыжын жи, сѳту умыукІытэрэ тІэкІунитІэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 138. ТІэкІунитІэ щІебгъэгъуауэ гу лъатакъэ – Нахъуэ и деж псори мэтхъэусыхъ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 631.

ТІЭКИУНИТИЭ II (1). нареч. МащІэ дыдэу, тІэкІу дыдэу. Иджы тІэкІунитІэ зиггъэпсэхумэ [Иурарэ], и пхъум еджэни, къыхудэшеиж закъуэмэ. Къалэн, 436.

ТІЭКИУРЭ (7). нареч. Зэман кІэщІым къриубыдэу, куэдрэ емыкІуэкІыу. ТІэкІурэ щысауэ Къазыхъуэр заныцІэу ІэцІэуэц нэмыцэ сэлэтми сисарэ коробкэр къыщІуудащ. Щыгъэжыкъуэ, 72. Лыгъур укІытэхти, плъыжь къэхъуащ, тІэкІурэ щыси, зыри жимыІэуи, и анэм къеуицІащ; – Уэ къысхуэбгъуэта зыгуэр? Лъапсэ, 109. Зэгуэр Нурхъэлий тІэкІурэ къэтауэ къыгъэзэжати, унэ лъэгур хъэлэчу зэхэтІыхъауэ къыхуэзэжаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 149.

ТІЭКИУ-ТІЭКИУРЭ (19). нареч. МащІэ-мащІэурэ, хыумыщІыкІыурэ, гу лъумытэурэ. Къуажэм дэсыр жырытэдджкъэ, тІэкІу-тІэкІуурэ цІыхубхэр къотэддж, унжакъэхэм Іугъуэ кърихуу уолгъагу. МелыІыч, 459. ТІэкІу-тІэкІуурэ топхэри гухэри къоувІэ, янэ итхэр къыщІэувыІэр ямыщІэу. Нал къута, 299. Щымыхъум, тІэкІу-тІэкІуурэ джкІуэтейурэ зэ дэлъеигъуэкІэ дэлъейри абгъуэм цыдэлъейм къехуэхыж пэтащ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493.

ТІЭМТИЭРАКЪ (1). Пасэм щыІа къалэм и цІэ. Пантикапей. Ахэр псори Босфор пащтыхыгъуэм хэтыгъащ, ТэмтІэракъ (Пантикапей) я щыхъэр къалэу, езыхэри цІытІрэ мывэ сэрейкІэ къэщІыхъауэ. Лъапсэ, 5.

ТІЭТЭН (етІатэ) лъэІ. (6). ЩІыІунэ-щІыІуцхъэ, кІапсэ с.ху. зэрыгъэутІыпщын. КъэуІэбжъауэ Зы нанІэзынІэм ІумпІафІэ хъуауэ, И дари джанэр Нартым хуетІатэ. «ЩІалэгъуэ щІыналгъэ», 424. Дэри [Альдджыкъуэрэ Иласрэ] къэп етІуанэр къыдох, и цхъэр дотІатэри догъэув. МелыІыч, 471. Къэзмай къепсыхри хуэмурэ шыныбэтхыр итІэтащ, уанэри тІэкІу шым и пхэщІымкІэ иггъэкІуэтащ, шыр цІэгъуцхъэжын цхъэкІэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 620.

ТІЭУ (39). нареч. ТІэунейрэ, тІу хуэдизрэ. Сэ сымэлыхъуэщ, зы ггэм тІэу лъхуэуэ мэл зэзгъэпэщыну и ужь сити, си цІэныгъэ Іуэхур хыфІээдзэну Іэмал иІэкъым. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 186. Зэ къэмыфэ къэмынауэ, ТІэу къэфари нэхъ унауэ, Джэгур куэдрэ екІуэкІащ, Бажэ макъри зэкІуэкІащ. «Бажэ пшынэ», 14.

◊ **ТІэу емыплъу** (7). ЗанщІэу, икІэщІыпІэкІэ, куэдрэ емыгупсысу. Темботу цытатэм, тІэу

емыплъу а чыржыныр щІиггэмэракІуэу ишхынт, уеблэмэ езым и Іыхъэм къыцимыгъанэу, Лу е Саримэ и Іыхъэри диггъэкІуэнт. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Шы цІэгъуалэм уанэ телсхъуэ ТІэу семыплъу сышэсынт. Жыыр къемыпщэм дэнэ щыІэ. «Вагъуэ махуэ», 344. **ТІэу еплъынкъым** (1). Еплъ **тІэу емыплъу**. Езы Псэун жыхуэпІэ щІалэм Іэл дыдэ хъуауэ къыгъэзэжат, гуцІэгъунизу, ерыцу, зыхуэзгъуэмып щымыІэу, уеблэмэ уи фэр ІэбжъанэкІэ трихын тІэу еплъынутэкъым. Къалэн, 434.

ТІЭУНЕЙ (1). Зэ мыхъуу тІэу. «Дгъэсынищ поэтыр» жиІэу судым ТІэуней суд ящІэу зэхахат. Данте. «Дамыгъэ», 115.

ТІЭУ-ЩЭ (9). Зыбжанэрэ (тІэу, щэ). Думэсарэ мафІэ ищІауэ ишхынхэр иггъэхуэбэжырт, Нани нэмэллыкъым тесу нэмэзыбзэу ищІэ тІэкІур тІэу-щэ къытригъазэ-нытригъазэурэ жиІащ, нэмэз цыгъэ иІэри иггъажэу Іуцаицэу зыкъомри цысащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 120. Езы Къазджэрий тІэу-щэ къэкІуащ, спектаклыр зэраггъэхъэзырым еплъыну. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 626. Дэфэрэдж псы Іуфэм Іусу япІати, есыкІэкІэ Іээт, тІэу-щэ и къару къызэрехъкІэ псыр цІитхъури къызэплгъэкІащ, си ужыым иту зыгуэр къакІуэу нІэрэ жиІэу, арицхъэкІэ дэнэ – псэ зыІут илгъэгъуакъым. Лъапсэ, 53.

ТІЭХЪУЭН (мэгІахъуэ) лъэмыІ. (1). ЩІыфашхэр бгъэувыІэн е бгъэмэщІэн цхъэкІэ, ІэбжъанэкІэ зэтІэхъужын, е зыщІыпІэ зыщыхъуэн. Е къепсамэ, «куэд угъащІэ», – ЖиІэу ницащІэр иггъэхуахъуэ, Бадзэм еуэ ехъыр гъащІэр, Уеблэм щІыфэм хутотІахъуэ, Куэдрэ, куэдрэ мэгъузасэ Ди Іурзилэу дахэ кІасэ. «Тисей», 499.

ТІЭЩІЫН (етІэщІ) лъэІ. (1). зэхъ. Тхъэмпэхэр къыпыгъэщэщын. Уэс къыщесым жьым уатІэщІэри Лыгъэ щІапІэ иууващ. Ужыг лантІэу, къудамэншэу. «Батырыбжъэ», 47.

ТІЭЯР (1). ХъэрыпыбзэкІэ: кхъухългъатэ. [Дзэпщым Фэуаз къыжриІэу:] ТІэяркІэ сынолгъатэ. ХъэщІэ лъапІэ, 408.

ТІОМПИ-ТІОМПИ (1). зэрызыт. Зыгуэр теуэ-тепкІэурэ иггъэІу макъыр къеггъалгъагъуэ. Думэсарэ кхъузанэр ІэщІэлэу, хъэжыгъэр щихуэуэщІкІэ, тІомпІ-тІомпІ жиІэу, кхъузанэ джабэр и Іэгум ириудэкІырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 262.

ТІОРИСЭ (1). Щыгъын, хъэпшып нэгъуэщІ жьы хъуа, щІэуэ щымытыж. Бзаджэр бзаджаггэм жьы ищІами, И мурадахэр мэхъу тІорисэ. Жьы хъуныр... «Батырыбжъэ», 132.

ТІОЩІ (31). зэрабж бж. Бжыгъэ 20; 20 хъу. А пешкІэ цІыкІухэм ещхъэ поэтри – Зэрыс щІыналгъэм емыпІыж, ТіощІэ ницІэнищІэуэу хэкІуэдащи, Зы закъуэм напэр къетхъэщІыж. Шахмэт джэгукІэ хэт зымыщІэр. «Батырыбжъэ», 65. Нэмыцэр жыпІэнууи, Бахъсэн Іуфэ къэсащ, километр тІощІэ хъуми аращ. Нал къута, 230. ЩІакІуэ зыкъом яубгъури Іэнэшхуэ ящІащ, лы тІощІэ нэхъыбэ бгъэдэхуэну. Лъапсэ, 77.

ТІУ (1334). зэрабж бж. Бжыгъэ 2; 2 хъу. ЗэпылгъытІым я гур зэрыщІэрт, зэхуэзэрэ псалгъэ закъуэ жамыІами, а тІум я псэмрэ я гумрэ зэжралэм

гьунэ илэтэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 667. Ауэрэ, махуэ дэклa e махуитI дэклa, дунейм зиукьэбзыжауэ, пцыхьэцхьэхуеггээзекли хьуауэ, Дзэшу и пцлaнтIэм «Москвичыж» цыкIу зэ кьэкIуэгьар, араи, армыраи кьыдэлгьэдац. КIапсэ кIапэ, 11. Джэдици яIам цыцу тIуц кьээнжари, a тIур я гьунэгьуу зи джэд адакьэ хэтым я деж Барэсбий ихьурэ махуэ псом хиггэтиц, арынизу джэдыкIэкIэ уацыгугь хьунукьым. Нэгьуху, 33.

ТIУМ ШЫГЬУЭМИ (1). Дауэ мыхьуами. Угузасэми, уи гум хэхьуэми – ТIум цыгьуэми нэпсыр пхуэмыубыд. Нэпс. «Дамыгьэ», 90.

ТIУАНЭ I: ∅ тIуанэ теиэн (1). Еплэ тIуанэ теиэн. [Кьээмай жиIэу:] Уэ уи псалэм уебакьуэри Фаризэт тIуанэ теишац. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 591. **ТIуанэ теиэн** (5). Зы фыз уиIу етIуани кьэшэн. [Инал:] Урыс фыз тIуанэ трищиIац си пхьум, жьпIэу уи цхьэм кьыхьэр кьыубжыну ара? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 592.

ТIУАНЭ II (1). ТIууэ зетель, зэтет зыгуэр. КьалэкIыхьым кIуэр зы махуэм нэсмэ, етIуанэрей махуэм кьиггээж хабзэт, арицхьэкIэ Алий зытегузэвыхьыр нэгьуэцIт: цIымахуэци, цIалэр IэтицанэлэпцIанэци, цIэбзэ цIэмьлгьу бэлэто кIагуэ тIэкIур мыхьэннишиц, джэдыгу пицымьгьэмэ, кепкэри хьунукьым, пьIэфI пцхьэрымыгьэмэ, батинкитIри цIымахуэ уаем вакьэ хьунукьым, льэпэд хуабэ тIуанэ цIэмьлгьэмэ. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 531.

ТIУАЩIЭ I (4). Псы ежэхитIым е кьурш сатыритIым я зэхуаку дэлъ шIы. Бгьэм я тIысытIэу бгы тIуащIэм Зы цIыху имыцIэу шыбз гуартэр ЩеггэницкIур уи адэм аузым. «Адэ», 137. Езы ЦIыкIуци тIуащIэмкIэ мыкIуэу зэфIэкIац, Берд мэжджытым шыхуэзэри жриIати. Нэгьуху, 21. Волгэ Iуфэм, псышхуэ тIуащIэм – Коммунизмэм куэд цыхуащIым, Экскаватор зыIэцIэлгьу Шытиц лIы гуэри каскэм еплгьу. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

ТIУАЩIЭ II (2). ТIэурыкIуэгьуэ, тIууэ зэгьуэлъ, тIууэ зетель. Зиукьуэдиймэ, зэцIэскьыскьэу, ГьушI гьуэгуу тIуащIэр кьиггэпсалгьэу, МакIуэр, макIуэр мафIэгьу псыницIэр, Мылэжыныр зэдиIалгьэу. Мылэжыныгьэм и мафIэгьум. «Дамыгьэ», 234. [Алыджыкьуэ:] УпцIэр тIуащIэу згьэтIылац, цIыIэ зыхэзмыгьэхьэну; си цхьэнтэм илгьыр бацэц, тебзэ телгьри кьызыхадькIар умыцIэжу зэхуэфIеяц, бамейри цоур, зи бамэри кьыпхуэцIэнукуьым. Мелыгьыч, 457.

ТIУРЫТIУ (6). нареч. ТIу хуэзэу, тIу хьухэу, тIу дэтхэнэми кьылыгысу. Iэдэмрэ Хьэуарэ яужькIэ Зэлзэфьыз зацIэу пцыкIутI ТIурытIу цIылгьэм кьытохьэ, Я насып Iыхьэм цIэхьуэпсу. «Индийскэ поэмэ», 359. Си жэщыр, махуэр сфIызэпеуэ ТIурытIу дапцэ кьээгьэцIа? Ныжэбэ жэщи, нэхур цыху. «Щхьэлыкьуэ», 385.

ТIУТИ (3). «Зи лъэрыгьыпс тIыгьа» тхыгьэм кьыхэщ персонаж. Езы ТIутI жыхуэпIэр лIы пхьаишэт, властыр кьыщахьыжым адьгэ шуудзэм командиру яхэтат. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 519. [Кьыцокьуэ:] Дэ кьыддеджэм ящыцу цIалэ цыкIу гуэр интернатым цIадзыжыну цыхуежьэм, я

кьуажэгьу нэхэ инхэм ящыцу цыIэти, еджакIуэ цIыкIур окрисполкомьм тет Шыкуэ ТIутI деж ишац. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 519. ТIутI Кьэбэрдейм пицырэ уэркьыу имыцIыху истэкьым, властыр цагьэувым зээуарати, ямыкIа кьэнамэ, Хэкум ирашат. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 519.

ТIУТИЭ (31). «Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ» романым кьыхэщ персонаж. ТIутIэ зэрыцIыкIу лгьандэрэ шууэ и дунейр ихьаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 536. Шэрхьэт полкум кьыбдхэтауэ цыта Шурдым Дотий тедггэкIри иджы ТIутIэ председателу дгьэувац. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 537. Iэджем я адэр партизаныжыу Шырыкьум и отрядым хэтат, езы ТIутIэ зауэжьым цыгьуэ мацIэ и нэгьу цIэкIатэкьым, лIыггэ мацIи зэрихьатэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 559.

ТIЫ (8). Мэлыхьу мысэкIа. ТIым цыгьазэм мэл хьушэри зэрымэлхьушэу тIым и ужь иту кьуришым ихьэжац. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 159. Бэкан тIы бжакьуэм ещхуэ утIэрэза и пацIэгьуэшхуитIыр дэггэтIеят, лIым цIыхуэ зэрытемылгьыр кьаггэлгьагуэу. Кьалэн, 426. [Дадэм:] Нэмэзлыкьым сытету сылгьэмэ, зы тIы зэрамыцIэж мэлым кьахохьэ. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 159.

ТIЫГУ (1). Iэщэ, Iэмэпсымэ жаным и пагуэ лъэныкьуэ. Сэишхуэ тIыгур цIыхубзым и дежкIэ согьазэ, зыгуэркIэ кьэлэбэ хьумэ, имыуIэн хуэдэу. Мелыгьыч, 443.

ТIЫКIУЭ (6). Нэхьыжьхэм хамэ сабийхэм зэрызыхуагьазэ псалгьэ. [Дэфэрэдж:] – Уи цIэр хэт тIыкIуэ? Лгьапсэ, 56. [Фызым:] – Сэри сынэкIуэн, тIыкIуэ. Гьуэгуанэ, 128. ЩIалэ цIыкIур интернат фацэкIэ хуэпауэ цилгьагьум окрисполкомьм тетыр кьыбггэдыхьэри кьэдэхэцIац, иггэтIысиц езым бгьурысуи, кьеуницIац: – Сыт укьыицIэкуар, тIыкIуэ? Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 519.

ТIЫН I (етI) лгьэI. (6). БелкIэ шIыр кьыгуэггэхуэрэ гьэщэбэн; зыщIыпIэ деж кумб шIын. Псыкьуий цатIым илIыхьауэ ЗэкуэшитIым жыг хуаггэкI. «Индийскэ поэмэ», 367. Жылэм бел кьащтэу цхьэж хуаггэфьац IэнатIэм цыIууэвэм, кIэнауэ зытIыну зымыдэ зытIуци кьахэкIати, Кьалмыкь БетIал и унафэкIэ лIиц хуэдиз яггэтIысац. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 524. Лыжьхэм яхэттэкьым кьадым хуэзэуэмыти, псори зэакьылгьэут: «Зы кIэнауи умытI, псыIури умыггэкьабзэ». Аргьуей, 388.

ТIЫН II: ∅ дзэлыфэ тIын (6). Еплэ дзэлыфэ. **ТIЫПХ** (2). ЩIыпIэ пхьэдэ, шIыпIэ жыжьэ. [Думэсар:] Жыраслгьэн тIыпх цхьэ ихьэжа? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 519. Си лгьыр иффри джэдыкIапIэр Жыжэу тIыпхым дэвдзэжац. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 148.

ТIЫСЭ (27). ЦIыхум зэрызыхуагьазэ псалгьэ, гуапагьэ кьыкIыу, зэми бзаджагьэ, хьуэн кьыкIыу. Нэмьыцэм зэхэзехуэн уцIащIын пкIэрылгькьым, тIысэ. Нал кьута, 227. Езгьаджэхэм ящыц зым зэгьуэр зыкьысхуэзэкIэцIишац: – УкьэмькIуэ, тIысэ, абы фIэкIа. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 528. Абдеж дьидэм ирихьэлгьу Шурдым Дотий, и

кѳуитГыр здиггэлэпыкѳуурэ, зэлуцлэм цхвэл мывэ кѳихъри утыкум кѳриутГытицхъаиц: – Ди мылѳку зэхэдывгальхъэ, жыбоЛэ, Астемыр, мэ, тГысэ, мыраиц сэ мылѳкуу силэр, – жиЛэри. Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 627.

ТГЫСЫЖЫН (мэтГысыж) лѳэмыл. (29). 1. (27). Уздэщысам деж аргуэру тГысын, щыс щытыклэм аргуэру иувэжын. Лу кѳыфлэицат Таиша нэицл зэримыГыгыр жриЛэмэ, Къазджэрий и гуапэ хѳууэ кѳыицтхѳуну, арицхъэклэ Къазджэрий зыри жимыЛэжу тхылѳхэм яхэплѳуэ тГысыжаиц. Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 602. Уэ пхуэдэллэц дэри дызыкуейр, – жиЛэри комендатыр, стлэлыжыым тет телефоныр кѳеуати, клуэри и тГысынлэм тГысыжаиц. МелыГыч, 464. 2. (2). Лэжыгыгэ Иэнатлэ Лумыгыжын, унэм еГысыллэжын, пщантлэм дэсын. Бекъан абыи у жь ихвэн идакѳым: сэ сыуанаицлэи, си лэицлаггэр кѳыдэсхъжынуэрэ, уанэ, шы лэсплээнс сицлэуэ сытГысыжынуиц, жиЛэри. Нал къута, 292. Иджыри Дзэшу жьы хѳууэ тГысыжа нэтми, Луэхунизу шысыфыркѳым, лэ дэхъеигѳуэ имылау мэлэуэлъауэри хадэм итиц, зэм жыг еухѳуэицл, зэм кѳетГыхъ е хуицхѳуэ ятреклэ, пхъэицхъэмыщхъэхэм хъэплэицлэ емѳуэн цхъэклэ. Клансэ кланс, 7.

◊ **Гѳуэгу мыгѳуэм ежѳуэ тГысыжын** (2). Еплѳ гѳуэгу.

ТГЫСЫН (мэтГыс) лѳэмыл. (93). 1. (92). Щыс щытыклэр убыдын. «Нобэ иц хѳунут», – сэр папицлэ жалэу лэнэ тГысыни хэкум исынуиц. Си илѳэсицлэ. «Щхъэлыкѳуэ», 395. ХуицГыхъэгѳуэ зэ кѳылѳырэ А иныжѳыр ихвэнэ тГысмэ, Пшастэ заицлэу лэгутибл, Нарт санэпсу фэндърибл, Вы гъэицхари абы дэклэуэ Еицхыр, йофэр ину еклуу. «Елбээдыкѳуэ», 13. 2. (1). Уэгүм ита кхъухълыгэтэ е бзу щлэм кѳетГысэхын. Кхъухълыгэтэ цхъуантлэр кѳуажэбгѳуэм ЩотГысыр гүбгѳуэм псыницлэицэу. «Адэ», 132.

ТГЫСЫПНЭ (48). Щысынлэ, тетГысхъэплэ. Дѳэфэрэджи тГысынлэ тлэклэу кѳыгуэтри етГысэхиаи, и сабиыр и лэблэм телѳуэ. Лъапсэ, 39. Кѳыдырым и хъэцлэпэр тлэклэу злѳылуицлэиц, тГысынлэхэри кѳыггэтГылѳаиц е пхъэ дакѳэжѳуэ, е мывэицхѳуэу. Кхъухъ пхэнж, 499. Нэицл хѳуати псыллэм псы из сицлэуэ, Кѳэслѳыхѳуэ тГысынлэ, псым кѳызжиЛэрт: «Сэ ницаиц хъэдэ нэху мыцауэ Пшэддэжыжъ кѳэсыхуклэ бийм кѳысхуеиц, Си толѳкѳун кѳабзэр хъэдэ тепхѳуэ ХузоицГыр, зауэлл, сэ а хъэдэм, Бий лѳагѳуэр уохури клэуэ уелмыиц, Тегѳахуэ уи шэр е зыгуэицым». Дыггэр кѳепсын папщлэ. «Шум и гѳуэгу», 55.

ТГЫСЫПНЭШЭ (1). ТГысынлэ зимыЛэ, тетГысхъэплэ зимыЛэ. Делегатхэм кѳыхуаггэ-лээгѳуэ тГысынлэр яубыдаиц, ауэ зыкѳомри тГысынлэницу кѳэнат. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 323.

У

У (4). Урысыбзэм и предлог. [Асэтин джыназым:] – Как жалѳ!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «– Сыту си жагѳуэ!.. сыту сигу ицГыхъа тицы-полковник, апхуэдэ Луэхуугуэклэ

уи деж сызэрыицлэр». Хѳуэпсэгѳуэ нур, 116. [Астемыр Натаишэ жриЛэу:] Думэсарэ любит дочь, только у нее нет дочки. «Думэсарэ пхѳур фГыуэ елѳагѳуэ, ауэ абы пхѳу илэкѳым». Хѳуэпсэгѳуэ нур, 309.

УА (60). междом. 1. (59). Гъэицлэгуэныггэ Луэхум хэлѳуэ кѳэггэлѳагѳуэн «Уа, мы хур илѳхубзхэм яицымыиц си флэиц хѳуркѳым», – жалэу Раисэ и гуапэ кѳэзыицлэ лэджи хуэзэрт. Лъапсэ, 78. – Уа, хѳэрфымклэ дывггэвэну, Астемыр? Псоми тхылѳ кѳаицтэмэ, хэт бггэлэжѳэжынуэр, зиунагѳуэрэ? – жалэу зыкѳратлэрт, кѳамэм епхѳуи яхэтт, кѳэтэмэмакѳлэицлэуэ. Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 502. [Думэсарэ Чачэ жиЛэу:] – Уа, дауэ хѳуну плэрэт уи сурэт ирагѳуэуамэ? Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 638. 2. (1). Зыгуэрым зыщыхуаггэзэклэ кѳаггэсэбэп хабзэц. «Уа, ицлэлэ, уэ слѳагѳур Тьркум уокуэ, здэшэ уи унэри, абы нэхъ уицхуеинклэ хѳуниц», – жиЛэри Блэацэ зыхиггэзэггакѳым. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 304.

УА-А (10). междом. Еплѳ уа 1. И кѳуажэгѳуэ ицлэ илѳклуу Битик-Арбузик кѳыхуеджати, ар зыуи кѳыицхѳуакѳым Арбузик: – Уа-а, Къазджэрий еицхъ зытицлэу ара? Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 619. – Уа-а, уи лъапэм маицэм кѳисха ятлэр тѳехуаиц, тобэ ирехѳуэ, уэри маицэм уиухуэнуиц. Нал къута, 287. – Уа-а, мыбы жиЛэр хѳуну плэрэ? МелыГыч, 462.

УА-А-А (1). междом. Шынэныггэ, гужьейныггэ с.ху. кѳэггэлѳагѳуэ. И клэрахѳуэри кѳрипхѳуэту Илас и натлэм кѳыицтриубыдэм, ллѳы гужьейр кѳияиц: Уа-а-а! МелыГыч, 472.

УА-АЙ (1). междом. Луэхугѳуэ гуэрым щышынам, зыгуэрым кѳыггэщтам кѳыжѳэдэклэ макѳ. [Щлэ сьмаджэм:] Пѳх мыгѳуэри си лѳакѳуэр! Уоуу! Уа-ай! Хѳуэпсэгѳуэ нур, 178.

УАГГЭ (7). Луданэу зэхэща клансэ псыгѳуэ илѳклуу. Рум игуирихъыртэжѳым Рахым кѳаритауэ ицѳыта лентлэ, уаггэ, гѳуджэ сытхэр адэклэ-мыдэклэ кѳыдихыурэ гум ит пхѳуантэм зэридылѳхъэр. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 139. Уэрамым афицар лэджэ дѳту уахуэзэрт, я цейклуу лэицклуу зэггэпэцауэ, кѳээакѳ сэшхуэ яклэрыицлэуэ, дамэтелѳхэр илѳуужу, зи кѳатырым шыггэицлэуэ илѳи яхэтти здэклэуэм «дым-дзым» жиЛэу псалѳэрт, баицлѳыкѳ хужьэхэри, шылэ уаггэ ицлэуэ, я илѳыбымклэ едзэклэат. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 112. Данэ уаггэр лэм зэлѳуаиц, Алэрыбгѳуэ телѳыдѳаицэр Яицри фГыгуэр я гуаицэу Кѳыратакѳэ Сталин лъаплэм. Лъэпкѳхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 55.

УАДЭ (9). Гѳуицлэ зэрыицлэуицлэ, зыгуэр зэрыхауклэ е зэракѳутэ, пхъэклэре гѳуицлэицхѳуэ зѳлэицлэ лэмэпсымэ. Хэт и уадэм хиуицлэ? Гѳуицлэ лүнэ. «Батырыбжѳэ», 29. Жыжѳуэ, жыжѳуэ кѳыллэгуамэ Зыхуеггэзэ Линэ и адэм, Кѳысхуэгуфлэу, флэмылуэхуу Кѳыицлэицлэ хъэдэ е уадэ. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 40. Хъэкурынэ зеклуэ клэуэм яхэтэжѳым, лэицлэггэллуу кѳуажэм дэсати, Лыгѳур жраицлэу кѳыицым илѳыхѳуэ сыдѳым ицэ уадэклэуэну. Лъапсэ, 108.

УАЕ (25). Щыицлэ еггэлея, нэхъыбэм жѳапщэ илѳэту. Араиц синкѳ псори илѳэдиар, Дунейм

хуабаггэ темьтыж, Жэц уаеи псори шодииж, Силъ плъар итлани мыуициу. Борэныр бгыщхэм. «Шум и гьуэгу», 28. Уаеиц нобэ шылэ мазэу, Неуэи витлым, дыгуаиц. Бгым дэки гьуэгу. «Батырыбжьэ», 38. Бжьыхэ уаер кьызырысу Мыл джанэишхуэр кьыицетлаггэ. Бжэй жыгым и балладэ. «Батырыбжьэ», 67.

УАЕПСАЕ (2). Еплъ уае. [Алыджыкьуэ:] Кьуришыщхэм уиххэмэ, абы хуэдэу уаепаеу хэт и гуггэнт? Мелыгыч, 437. [Алыджыкьуэ:] Уаепаеи, ицЫлэм диггэундэрэицхуат грузовик машинэм исыр, дызэфлэдыкьауэ зыр зым зыкьэриукал, дыпсууэ ди унэ дьнэсыжыну ди гуггээххатэкьым. Мелыгыч, 436.

УАЗ (7). дин. Муслъымэн диным тегу зэрыпсэуным хуезыгъаджэ, хуэзуици псалгэ. Лыжъ зырыз унэ хгумэ хуэдэу, сабийхэм якьлэпылгыну кьыданати, нобэ мэжджытым кьуат молэм и уазым едэлуэну. Нал кьута, 209. Гьуумаррэ Мусэрэ мызэ-мытлэу зэпхыжаыкьырт «Астемыр и уазым» фиггэунэхуаиц жалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 199. Сэид и уазым зриггэукуэдишину мурад ицицл дьидэм, цыхухэр зэлуициуэ и тхэкьумэм кьыицрхъаиц: «Иналрэ Елдаррэ кьэсаиц», «Долэт сымэ гукьлэ кьашэжэиц», – жалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 439.

УАЗ ТЫН (3). Муслъымэн диным ехэллэ псалгэмакь еггэкуэдыкьын. Тыркумолэм уазыициым зи гуггэу ицлар мо цыхубз шум яцыггэуициэжат. Лъапсэ, 57. Сэид шынэжауэ уаз итынур ицыггэуициэжэиц, и нитлыр унлэраплуэу, гьумэтлымэ флэкла псалгэ дахэ-дахэу хужымылэу нэбгьузкьлэ зеплгых. Хьуэпсэгьуэ нур, 439. Етлуанэ махуэм молэм уаз итати, жэм фыицлэ зыбжанэ якукри тхьэллэуишхуэ яциу, Хьэтлрэмтлыгу дэс нэицэуэ зи бэракьым шыкьлици кьэрыицлар, шу гьусэхэр илэу, кьуажэм кьээри заныцлэу Дэфэрэдж кьыицлэуициэжэиц: «Дэнэу нлэрэ ицыпсэур?» Лъапсэ, 120.

УАКЪ-УАКЪ (7). зэрызып. Бабыщым и джэ макьыр кьеггэлыгьагьуэ. Бабыщ шырхэм псыр ицалгьагьум, зэрызехьэу, зекьунтлриуеу «уакъ-уакъ» жалэу, кьакьлэрыхум и махуэ мыгьуэу псылэрыишэм хэтлысхьаиц, зэклэлыхьэу жьубабыщ анэр здэкуэмкьлэ кьлуэуэ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 478. Кьалэдэсыр ялгьагьумэ, кьаувыхьырти, «уакъ-уакъ» жалэу зэхэтт, адакьэ хужьыр зэпапльыхуэ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 389. Бабыщ кьэргьейр зэицам цыр ицилгьагьум цыр зейр кьыицлэуишхуэу кьээнэнт: – Уакъ-уакъ! Бабыщкьуэ адакьэпщ, 494.

УАКЪ-УАКЪ-УАКЪ (4). Еплъ уакъ-уакъ. Уакъ-уакъ-уакъ, адакьэици, – жицлэри елгьэыишауэу зылуриггэхаиц, псы цыкьлу хадапхэм ижымкьлэ иунэтири. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 475. Уакъ-уакъ-уакъ, псымкьлэ зевггэхь, – жалэри, кьэбэ-небэу лгьэыишэ кьомыр псылэрыишэмкьлэ елаиц. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 490.

УАЛЭ-УАЛЭУ (1). нареч. Гуэрэн-гуэрэнэу (пшэхэм, пшагьуэм хужалэ). Бжьыхэ кьлэсэт, уэлбаналэу Пшагьуэр лувиуицым теубгьуат Пшэхэр лгьахьэицт, уалэ-уалэу. «Бдзэжыяицэм ипхьу», 166.

УАЛЕЙКУМ СЭЛАМ (18). Сэламым жэуап зэрыратыж. – Уалейкум сэлам, Алыхьым иужэгьужа! Дэнэ укьикьлрэ? – жицлэри [Астемыр хуэггэзауэ] Инус кьэгурымаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 64. Зыгуэр кьахыхьэрэ, ицху цыкьлуу: «Сэлам хьэлейкум», – жицлэмэ, «Уалейкум сэлам», – жалэу [нэхь диницлэкуэхэм] ицыт, я ицхьэр яггэсысу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 646.

УАНАЩИЭ (4). Уанэ ицыныр зи лэцлаггэ. Бекьан уанаицлэу кьуажэм дэсауэ иджыблаггэ тхьэмадэу яггэуаиц, луэхум хищыкьыишхуэ ицылэкьым, кьуажэ комсомол секретарыр Апчарэици, абы жицлэм йодалуэ. Шьнэхужыкьуэ, 7. Бекьан абыи и ужь ихьэн идакьым: сэ сыуанаицлэиц, си лэцлаггэр кьыдэсхыжынуэр, уанэ, шы лэпслэпс ицлэуэ сытлысыжынуиц, жицлэри. Нал кьута, 292. Тамань ицыналггэм уихьэрэ жыжэууплгэмэ, Афродитэ и кьулгышырыфыишхуэр плгьагьуу, ар зыдэт Фанагорие кьалэм ицамыицлэу ицымылэу фочыицлэ, гьукьлэ, дыицкьлэ, ахьыишэицлэ, уанаицлэ сыт жыпльэми лэицилэпэицилэр куэду дэнэ узрамми тест. Лъапсэ, 5.

УАНЭ (62). Шым тралгьхэ тетлысхьэплэ. Идакьэу цыкьлум кьыицлэкьлэхэм Шы емьлыиджыр гум кьаггэки: Уанэ теплгьхэну ухужьамэ, Зыпльэицлэудри кьызопльэки. Си кьуэрлыгьху Алинэ деж. «Шхьэлыкьуэ», 408. Шы ицилгьуалэм уанэ телгьхэу Тлэу семьплэу сыицэсынт. Жьыр кьемыпщэм, дэнэ ицылэ. «Вагьуэ махуэ», 344. 373. Зи цытэр цылу мо адыгэи лгьакьуэ псыгьуэм хуэфэицэжын адыгэ саур уанэ фыицлэ телгьыжт, дыжыным ициггэнауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 127.

◊ **Уанэмахуэтелгьхээн** (4). луэхугьуэу фьлэуэхьун, ицлэдзэн. [Апчарэ:] Ялыхь, уанэ махуэ трегьалгьхэу си дэлыхум. Шьнэхужыкьуэ, 24. Уэ зыуэггэицхуэ сэ сесаици, Кьыкьлэуэиц жыхуалэр сэ сымьыицлэ, Сэ уанэ телгьхэуэр уанэ махуэиц, Си гьуэуэ кьыдокьлэуэр сэри фыицлэ. Шу пхьашэ. «Шхьэлыкьуэ», 373. Сигу кьабзэр гьуазэу сымьыгьуаиц – Сэ уанэ махуэр схуэицлалгьхэу. Кьуршыщхьэ лгьагэр. «Дамыггэ», 227. **Уанэ мыгьуэ телгьхээн** (4). луэхугьуэ лэйкьлэ ежьэн; лэй хуэзэн. [Нурхьэлий и гуньсыс:] Уанэ мыгьуэр трилгьхэри сэхыжакьэ иджы ар. Хьуэпсэгьуэ нур, 157. Уанэ мыгьуэр тезылыхьа Нурхьэлий. Араиц, насып уимьлэм, махьшиэм утесу хьэ кьодзакьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 207. [Мусэ:] Уанэ мыгьуэр тезылыхьар зыгьуэваруи сэрат [ишханлэр]. Хьуэпсэгьуэ нур, 208. **Уанэ телгьхээн** (1). зэхь. лэсэ ицын, узыхуеймкьлэ пхуэггэкуээн. – Умыпльэицлэ, Терек-дадэ, – жицлэу Балгькьи мес кьопсалгэ, – Уэри уанэ птыралгьхэици. Терек. «Партыр ди пашэу», 122.

□ **Уанэ уилэм, шыи гьбуэтыниц** (1). Епхьэллэни уилэмэ, зэпхьэллэни гьбуэтыниц. Шу гуп кьакьлэуэм я ужьым лгьэс зыкьоми итт, я шы лам телгьа уанэр я ицыл илэу. Уанэ уилэм, шыи гьбуэтыниц, жыхуалэм хуэдэу. Нал кьута, 213.

УАНЭГУ (21). Уанэ гуицлыу, тэсыплэ. Уанэгум сису сыкьэфлгьагьуми, А Шур сэракьым. Зэманьым декьлэ. «Батырыбжьэ», 11. Лыр уанэгум зэ кьыишхуами, Хуахьухьэнкьым ар удын. Тенджызым дыщхьэицгьу. «Батырыбжьэ», 51. Адэр шыи и шэсым – и ицыгьыну,

Хвьээр кэвсэхуи зы гыныггуэт, Гьуэгуанэ дапцэ зэпичами, Уанэгу зэрысыр и цлэцгыггуэт. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238.

УАНЭГУШХЬЭНТЭ (3). ТетГысхьэпэу уанэпхьафэмтепхэ фэщхьэнтэ. Уанэгухуэцлалгьхьар дыщэрэ дыжынклэ ягэцлэрацлэрт, хьыджэбхэм уанэгушхьэнтэ зыхуацла шым ирипагэрт. Нал кьута, 265. Мылэпцлэпэцлэ хьыджэбхэм яхэткьым жылэ, дэтхэнэри кьацтэ – уанэгушхьэнтэ хидыкГыфынуи, «тхьэлүхүд» жилати, тхьэлүхүд флэкла кэвсиакьым. Лъапсэ, 37. [Гьрку ныбэфым:] – Шо, уанэгушхьэнтэ хидыкГыфмэ? Лъапсэ, 37.

УАНЭШ (11). Уанэм ираггэса, шуэ кьызракүхь шы. Асэтин джыназыр, тхьу кьыщахуа хуэдэу, Кьылышбийм и псалээр гуанэ цыгьхуауэ, кьэпсэлъаиц: – Фалома, Жыраслээн иэсыну шы имыггуэтмэ, сэра абы цхьэклэ зы уанэши зыфлэбылымынур? Хьуэпсэггүэ нур, 116. Клэрагхуэр шы уанэши зытелгьым нэхэрэ нэхэ лъаплэнт. Шьнэхужьыкьгүэ, 19. Адрейхэм ар ядэртэкьым: кулакыр гум шлэцлэ шитлгым нэмыцлэ уанэши зилэр араиц, жалэрти. Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ, 627.

УАНЭШЦ (1). Еплэ уанашлэ. Иринэ жаггүэу илгьагуртэкьым уанэцлгьыр, уеблэмэ нэ лейклэ еплэрт. Нал кьута, 231.

УАПЭ (1). Иэщэклэ укьыздиуклэ хьуну яцла тГысыплэ. Кьырым и цхьэм адэклэ-мыдэклэ бгьуэнцилаггэхэм Локотои пулемет сьтхэр ириггэшаиц, нэхэ лгьахьшлэуэ – миномет, топ уанлэ шлэаиц, партизанхэр кьуэггэнанлэ хьарзынэхэм кьуэсу иггэтГысаиц, уалгылэсыну лэмал закгүэ имылэу. Нал кьута, 299.

УАРГУ (1). зэрызыт. Зыгуэрэм ицла макьышхуэ кьраггэлгьагүэ. Клэпкьлэуэ уи гүэгушым!.. – афицарым и маузерыжьыр наплэзыплэуэ кьрипхуэатри, Дисэ и лгьабжэем «уаргу» жилэу кьыцлэуаиц, Хьуэпсэггүэ нур, 104.

УАРЦЭ (37). Ин, бжыфлэ, лгьэц. Лгьыцгьгүэ уардэу ди дунейм Мис ар поэту цыпсэуаиц, – Жилэниц ар хэти сьтым деи, Си усэм кьеджэу цымыуам. Гупсысэ лъаплэ. «Шлалэггүэ шлэналгьэ», 14. Мес толгькьуньжьыр утхьитхэу, ТкГуаткьлэуэ, уфадэу кьокьуатэр Бгым пэмылгьэцими мыгхуэу Гьзу а уардэр мэкьутэр. Толгькьун. «Бгы лгьапэхэм деж», 111. Ди кхьужьеижьыр гум ихуакьым, Езыр жьыг уардэу шлэым хэкьлаиц. Кхьужьей кьудамэ. «Ваггүэ махуэ», 312.

УАРЕДА-А (91). Уэрэд шыжалэклэ ежьум жиЛэ. Жьжэ кьыкьлгьыр кьыпльхьурт, Уареда, Кьыпльхьуам удоклэуэ, жи, Уареда. Си анэм хуэзусыжар. «Шхьэлыкьгүэ», 391. Уареда-а, Шауэ кьэпльгьэуамэ, Уареда-а, Шхьэ укьемыдгарэ, Уареда-а! «Шлалэггүэ шлэналгьэ», 419. Лау-лаур, си шлалэ шыри, Уареда, Лау-лаур Тхьэм укьыггэхьуи, Уареда. Гушкэку уэрэд. «Шхьэлыкьгүэ», 390.

УАСЭ I (101). I. (96). Кьащэхум е ящэм шлэтыпхьэу хуаггэфащэ, хужалэ. Уи цлгьыхьыр, хэкур, Гьхьылыхэр Уэ бий залымым епцаици, Иджи узэцэр сэ сошлэ, Кьэпцэхужьыну уэ уи цхьэр Уолгьыггүэ уасэ, аракьэ? «Адэ», 140. Апхуэдэ мурад

зилэм [уи ицэну] и шым старшынэм игьаицлэклэ кьримытынэм хуэдиз уасэхуэ хуицлгьыр. Хьуэпсэггүэ нур, 219. 2. (5). Хьыджэбзыр шхьэггүэсэуэ зрат бзылгьхуггэм и Гьхьылыхэм кьылах мылгьку, ахьшэ. Фьзабэпхьу Лусанэ комсомол шлалэм пылгьт, ауэ и анэр зыхуейр уасэти, и пхьур зэгуэклэуам иритыну идэртэкьым, комсомолым уасэ ятыркьым, жиЛэу. Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ, 617. [Хьэбибэ Апчарэ жриЛэу:] Уасэ ламых дэнэ кьэна, япхьу яшэмэ [урьсхэм], телгьхэ хуаиц – приданэ жалэри. Шьнэхужьыкьгүэ, 26. Ар дыдэр сэри жыслат, ди пхьур зышэн кьылыхьхуа хуэдэ, уеблэмэ Назифэ зэрыдахэм, зэрыгуакьлэуэм езы хьыджэбзым нэхэрэ нэхэ дыцогуфлэклэ, «уасэфлэ кьыдатынкьэ» жытлэу, уасэклэ унэлгьаицлэ кьэтицэхун ди гүггүэ... Лэчымэ, 392.

♦ **УАСЭ иЛэжьым** (1). Флэ дыдэщ, еггэляиц, бэлыхьщ, Дауи ецхьын «Хэблаишкьлэ» зэджэ жэмьыр лгьхуэем илгьаггүэмэ, «уа мы жэмьыр уанэ жэмьи, уанэсу шыггэжэ урикьлэуэ уасэ иЛэжьым», жиЛэу ауан шлэцлэрт, жэмьыр лгьакьгүэ псыггүэуэ, и ныбэри шлэишэжауэ. Шьнэхужьыкьгүэ, 18.

УАСЭ II (3). Тхьыггэм и флэщыггэцлэуэ кьыхош «Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ» романым кьыхош. Адрейм флэицар «Уасэт», залымыггэкьлэ лы ирата хьыджэбз дахэ гүэрэм теухуат. Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ, 614. [Думэсарэ Астемьыр жриЛэу:] Кьазджэрий кьыггэлгьаггүэм флэицаиц «Уасэ» – жиЛэри. Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ, 642. «Уасэ» жьхуиЛэ пьесэр, езы Кьазджэрий кьызэрилгьытэмкьлэ, шлэаггүэ дьидтэкьым. Мазэ ныкьгүэ шхьуантлэ, 671.

УАСЭНИШЭ (4). Уасэ зышлэамыт. Нэмысрэ шлэгьхьэрэ зимылэм, Уасэнишэц и псэр игьаицлэм. «Адэ», 140. Фэ уасэнишуи фаишэцэрт. Шьнэхужьыкьгүэ, 26. Дэфэрэдэж зытеса шыр ялэжауэ цытатэмэ, мэзи ирикьлэуэнт, арицхьэкьлэ Кьэтау «уасэнишуэ хьунукьым» жиЛэри шыр иэцим ириггэшаиц. Лъапсэ, 99.

УАУ (4). междом. I. (3). Цлгьху гүлэм кьыггэуэ макь. Зы шырыкьгүэуэ шлэтти, кьрипхуэатэри, сабийм хуэдэу лэплэ иришэклэуэ гьуаггүэу хуежьаиц [сэлэтыр]: – Уау! Уау! Си лгьакьгүэуэ пытыжкьым! Хьуэпсэггүэ нур, 179. [Сэлэтым:] Уаур зи махуэ мыггүэуэ сэраиц. Хьуэпсэггүэ нур, 179. 2. (1). Цлгьху кьэщтам жэлэ. – Уау! – жиЛэри фьзыр пхэцлэ хэтГысхьэу жьэгуэм илгь мафлэм хэхуэ нэтиац, бэлэрыггэуэ шлэыбаггэкьлэ джалэри. Кьалэн, 432.

УАФЭ (187). Шлэым лгьаггүэ кьышхьэщыту нэм илгьаггүэ хьэуа шхьуантлэаггэ. Хьр си шакьалгьэу Кьалэм хуэфайцэ силатэм, Ди Текьлэуэныггэм и усэр Дьыцэпкьлэ уафэм истхэнт. Хьр си шакьалгьэу. «Шум и гьуэггүэ», 76. Дыггэр цымыуэу уафэм иту Дунейм и нурыр ныщегуэи. Дунейм кьыггэхьэр зэи цымыуэу. «Ваггүэ махуэ», 326. Адыгэ уафэ, Адыгэ шлэгьлэ, Уи лгьахэм ситтэ, Дунейм сьтеткьэ. Адыгэ Хэку. «Дамыггэ», 224.

♦ **Уафэ унафэ** (1). Алыхьым и унафэ; цлгьхум имьшлэ унафэ. Уафэ унафэиц ди лэцлэаггэр, Ди хэку дггэлгьаицлэм – ди насытц. Расул Гамзатов.

«Щхьэлыктъуэ», 401. **Уафэм клансэ иицэн** (1). Егъэляеуэ Гуэхушхуэ щэн; зэфлэкъышхуэ къэгъэлъэгъуэн. «*Аи, бетэмал, уэ тхылгэрэ бээрэ ницатэми – уафэм клансэ иицэн*», – жицэрт езы Инали [Тутлэ цхьэклэ]. Мазэ ныкъуэ щхьуантлэ, 560. **Уафэм сабэ дэнхъеин** (2). Губжыи; Гуэхугъуэ гуэрэм щхьэклэ псалъемакъ къэлэтын. *Къытехъаици, уафэм сабэ дрипхъеиници*. Шынэхужыкъуэ, 27. Зэакъуэ дадэм хуэзат Хъэбиби, Бекъан уафэм сабэр дрипхъейрт, кээубжъауэ: *тхьэр игъэпцл, тицлэмэ тицлэнур*. Нал къута, 228. **Уафэм пкълэпъей едзын** (1). Щыгъыкълэ хэкълэпъэншэ ихуэн. *Гуэщыжъ дзыщлэса мыгъуэр жэнэтым хуэдэти мы сызыхуэзам нэхъэр,- жицэ Исиф и цхьэм мыгъуагъэ хуихъыж цхьэклэ, уафэм пкълэпъей едз...* Лэчымы, 397.

УАФЭР ГЪУЭГЪУЭН (12). Уафэлъэныкъуэмкълэ къыкъыгу гъуагъуэ макъ зэхэхын. *Уэшхи къошхыр, уафэр гъуагъуэу Шыцлэм нахъути хуцлэзох*. Узэмылүмэ, бгъуэтыжынкъым... «Батырыбжъэ», 53. *Иджы едзэ, уафэр гъуагъуэу, Щыблэр бгыщхэм цэ еджаиц*. Губгъуэ щхьуантлэм пылэр къинэу... «Батырыбжъэ», 10. *Гъуэгъуакъэ уафэр – Гъатхэр шым ицэсаиц, Шы цхьуантлэ Шур цлэхъауэ Здынэсынум нэсаиц*. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17.

УАФЭ ЛЪАЩЦЭ (11). Уафэм и щлагъкълэ нэм илбагъу хъэуа щхьуантлагъэм нэмыс дыдэу. *Пшэхэр телъу уафэ лъащцэм Колхоз губгъуэм гъуэгур пхокл, Налиык клуэуэ а гъуэу заницлэм Машиибэр щызэблок*. Фыкъеблагъэ, хъэщцэ. «Партыр ди пашэу», 100. *Дунейр клагъэпшагъэ кудей мыхъуу, уафэ лъащцэр зэцлэуфлэцлэ зэпыту, уафэхъуэпскълэр жэцкълэ махуэклэ къыхэлъэтыкълэмэ, дунейр зэлыхъэнуци жытлэу укъыхигъэщтыкълэу цытаиц*. Зи лъэрыгъыпс тлэгъа, 518. *Мазэр иту уафэ лъащцэм И фэр поклри мэхъур фагъуэ*. Нэхуц. «Батырыбжъэ», 24. *Игуэшим, нурыр имеиххэ, Исиф мазэ фагъуэр уафэ куэщл*. Мазэ фагъуэ. «Дамыгъэ», 218.

УАФЭГУ (5). Щхьэщыгум къыщхьэщыт уафэм и нэхъ лъагаплэ дыдэу нэм къыфлэщл. *Уафэгъуу цлэху дахэм, Си нитлэр етауэ, Сеплэ нэтми а уафэр Ди уафэм емыцхьэ*. Зэныбжъэгъуитл. «Шум и гъуэгъу», 32. *Фит уафэгъу, дыщэ вагъуэ, Дунешхуэр зэпфлпыхь, Щымы фи нэлэ къытегъэгъэту, Цыхум флэагъуу я бэлыхь*. Вагъуэиц. «Батырыбжъэ», 70. *Жыщыбгъуу кхъухъыр хым ирокълэр, Псы флэцлэм нурыр хиклутаиц, Къыкълэуэклри мазэр къэлыдатти, Уафэгъуу флэцлэишхуэм икълэуэдаиц*. Жэщыбгъуу кхъухъыр хым ирокълэр. «Вагъуэ махуэ», 22.

УАФЭГЪУАГЪУЭ (11). Пшэхэм къахэлукл лэуэлъауэ макъ ин. *Уафэгъуагъуэу, цыбли, уэшхи Пшэ Ирамэр хэкълэжъаиц, Жыбгъэ цлэцлэм я бэракъыу Уафэ цхьуантлэм къинэжаиц*. Губгъуэ щхьуантлэм пылэр къинэу... «Батырыбжъэ», 10. *Уафэгъуагъуэм уэшхыр къишэм, Жызумейхэм псыр зыцлэф*. Уузыншэм сэ! – сэ жызолэ. «Мывэ хуабэ», 19. *Уафэгъуагъуэу, зэм уыцлэлат, Уи уэшх къыстешхэм сыфлэфлат*. Поэзие. «Мывэ хуабэ», 14.

УАФЭХЪУЭПСКЛ (13). Щыблэ щыуэкълэ пшэхэм къахэлэдыкълэ нэхугъэм и псынщлагъэм хуагъадэу цыхум и хьэл-щэн, и телпгэ гуэрхэм и гугъу шацкълэ къагъэсэбэп. *Цыхубз гужьгъэжъыр уафэхъуэпсклэици, Жыщыбгъым уафэр къегъэнэху; Зыкъебгъэлыным, цытхъуу цлэхубзми, Вагъуэ цлэхуу закълэуи къыхуэцэху*. Сихуат клуэдыпши сыкъелаш... «Батырыбжъэ», 64. *Уи нэгъу уыцлэплгэм уафэхъуэпсклэици – Гум хидзэ хагъуэм сагъэмэхыр*. Псы узэфэнур къыщлэжакъым... «Батырыбжъэ», 62. *Хэщ уафэхъуэпсклэици уи набдзэм, Къэлыду, къэсмэ и палгэ*. Набдзэ. «Батырыбжъэ», 52.

УАШХЭ (2). Дзыдзэ лъэпкъым щыц лырышхэ хьэкълэхъуэкълэ ллэужыгъуэ. *Хъыбар зрагъэцлэ илэпкъыр цлэагъуэ къэмынэу къызэхуэсаиц: уэшхи, мэз бжэни, тхьэклумэкълэхьы, бжъоуи, уэшхи, мыщи, кхъуэпцлэици, цлэуэбнэфи – Иджи къызэхуэсаиц, «кхъухъытпыр къоджэ» цыжацлэм, ар зыцлэсыр ямыцлэу*. Кхъухъ пхэнж, 500. *[Къыдырым дыгъужыым жрицэу:] – Зэтенлэ уи жьэр: псалгэм къыдэкълэуэ уи цлэ исуаиц, уэ пхуэдэкъэ хьэуцлэцхэри, жумэрэнхэри, уэшхэри?* Кхъухъ пхэнж, 502.

УАЩХЪУЭ (1). Еплэ уафэ. *Тури уащхъуэм цызэхуилэри Зы дакълэ къэзэхуэзат, Зыцлэупсклэици, зэрыубидри Зэрытхьэлэу закълэуаиц*. Парашютитл. «Бгы лъапэхэм деж», 45.

УЭ I (2076). *цхьэ цлэп*. Зызыхуагъазэ, зэпсалгэ цхьэ закълэуэм и плэ иуэв цлэпапцлэ псалгэ. *Уэ псылэрышиэ къэбгъэжэным, Клэнауэ кууэ дэптлэицлэ? Мес къэкълэгъэр...* «Батырыбжъэ», 74. *Акълэ зымылэр къытпэуэмэ, Уэрцэ Иэмалыниэм ныхуэзар*. Иэмал зымылэ. «Батырыбжъэ», 131. *Угъатхэ цлэхуэу удгъэллэпцлэици, Узыхуэныкъуэр уэ сэракъэ*. Макъамэ дахэ уэ ухъу закълэуэм. «Батырыбжъэ», 88.

УЭ II (22). Пшэм и псылагъэ хъэуам щызэщлэщтхъауэ щлэым къытехэ мыл хьэдэхэр. *Уэр гъуэгум тезу телъыци мэхъыщхьэ, мэлгъалгэ, шыр флэагъэклэ хэуэвэмэ, шэрхъыр хьэлгъадэмэ*. Щынэхужыкъуэ, 53. *Уэми пичаици уэшхри клэщхьэ мэхуэ*. Щынэхужыкъуэ, 53.

УЭ КЪЕХЫН (4). Пшэм и псылагъэ хъэуам щызэщлэщтхьа мыл хьэдэхэр щлэым къытехэн. *Абдежым зыкъызэкълэуици уэ къехуу хуежъаиц*. Щынэхужыкъуэ, 52. *Запад лъэныкъуэр, мес, пшагъуэици, «Уэ къыщемыхуу» къээнкълэици*. Си адэм. «Бгы лъапэхэм деж», 45. *Уэ къехыр зыкъуэтэ топауэм кълэагъуэтэхэици, топкълэ еуэри*. Тешцэч къэзылгъэтыхь, 155.

УЭ III (1). *междом*. Зыпэмпылгъа гуфлэгуэу, гъэщлэгуэныгъэ е гуауэ къыщагъэлгъагъуэкълэ къагъэсэбэп. *[Хъэжумар:] Уэ къоухъусыж, си куэшышхуэ*. Алгъыо, 57.

УЭБИЛЛАХЫИ (1). Жалар зэрытрагъэбыдэ псалгэ. *Долэт зыхимыщлэици цыцлэ: – Уэллахьы, уэбиллахьы, уэтлаллахьы, уагъэкълэбзэ дэнэ къэна, сабэр къытхрамьгъэхэмэ, – жицэрт*. Мазэ ныкъуэ щхьуантлэ, 626.

УЭГУ (79). Еплэ уафэ. *Уафэхъуэпскълэр къэлыгъэхэмэ, Джатэр уэгум цыцлэпкъыкълэ*.

Гъатхэр къыщыхьэм. «Батырыбжьэ», 31. Зэм дамэм тету уэгум итици, Зэм хэту маклуэ уэсу цылыэм. Мурад зыщла... «Батырыбжьэ», 169. Уэгум итици цхъэуназэу, Пшэ Ирамэм уэшх къахьыници. Къэзгъэзэнуц сэ. «Батырыбжьэ», 66.

УЭГУШ (2). Зи нэклүм, зи щыфэм емышцху гъуэжь-морэ цыкылу күүд хэпхъауэ зыхэт. *Степан Ильич и нэклур маццэу уэгумит, и паццэагъуэр ццэцат, джанэ хэдыклат и пиццэпцэу уэггэ плъыжккэ зэпхат, уэггэ кланэм шылэ баринэ цыкылу ныццэжауэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 201. *Ущицысыр укъаццэатэм, Фэлъырибгъуэр а уи цыфэм Ираханити уахуэзатэм, Уэ лъыжь бзаджуэ уэгумицфэм.* «Тисей», 507.

УЭГЪУ (6). Уэшх къемышхын, щыр, къэкыгъэхэр псылэггэ щыццэныгъэ. Уэгум махуэм жъауэ сьлгъыгуауэ Ськыщцэ, уэшхы кърегъыш. Усэ гъусэ. «Мывэ хуабэ», 148. *Уи уэгъуи жъапци зэхыхъащи, Къэкыгъэу итыр еггэмэх.* Уи уэгъуи жъапци зэхыхъащи. «Батырыбжьэ», 60. *Зэм лъагэ мэхур, зэм йоклуэтыр, Уэгъу дыгъэр нурккэ хопиццэныгъы.* Бгыщхъэ. «Щалэгъуэ щыналгъэ», 11.

УЭГЪУЭ (6). Зы удын едзыгъуэ. Уи зэ уэгъуэм бийр къибуду – *Ариц уэ гъаццэу къэбгъэццар.* Щоджэнццыкылу Алий и сурэт. «Мывэ хуабэ», 143. *Уи джатэр къипхрэ нэгъуэццыгым Укыщхъэщыжыу цытам, Уи акъылэгъур дзэ хъури Уи бийр зэ уэгъуэм клуэдат.* Щхъэ закъуэу... «Батырыбжьэ», 145. *Зэ уэгъуэм цхъыблур ниуццэу, Бийм и лъым бахъуэ къыцклат Жэц ныкыуэм мазэр ццэахъумауэ, Аргуэру плъыжыу къыццэклат.* Анэм и щылыхъэпцэ. «Щалэгъуэ щыналгъэ», 24.

УЭД (8). Лы ццэагъуэ зытемылгъэ. *Сыт бгы джафэм Изц цыбггъэхуэу уэд ццэццар?* Фыз унафэ. «Партыр ди пашуэ», 111. *Пшэр зылысым и насыту Уэд зылысым зеуццэху.* Зи лъыхъэ зылысам. «Батырыбжьэ», 150. *Сэ тлэклуэ зислгъэфыхыу, си гъуситыр шы нэхъыфлыгуитыгым шэсаи, зи джабэ иуэжауэ уэдэр сэ къысхуагъанэри.* Анка, 381.

УЭДЫГЪЭ (43). Нэху зэрэщц, зэрагъэнэху Гэмэпсымэ. *Дыгъэр къыццэклэм, ууэсэпци – Уэддыгъэ дахэу уэццонэ.* Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 215. *Кхъухъышхуэр хышхуэм ццэццэауэ Уэддыгъэи вагъуи клуэдыжаи.* Жэщыбгы кхъухъыр бгым ироклуэр. «Вагъуэ махуэ», 22. *Сэ уэддыгъэ ццэццэанэ, Сэ уэддыгъэ согъэункыфц.* Сэ уэддыгъэ ццэццэанэ... «Вагъуэ махуэ», 323.

УЭДЫГЪЭР ЕТЫСЭХЫН (1). Уэддыгъэм ищц нэхур нэхъ мащцэ хъун. *Тхылгым еджэр ар нэ жаници А зы закъуэм и насыти, Я уэддыгъэр етлысэхмэ, Хъэрфхэр цыкылуи къахуецип.* Тхылгъ еджапцэ. «Вагъуэ махуэ», 336.

УЭДЫГЪЭНЭФ (3). Уэддыгъэ уэнжакъ цхъэщымылгъуэ, нэху ццэагъуэ зымыщцу блэ фэтыджен уэддыгъэ. *Куэд дэмыкыу Думэсарэ псоми пцэри яхуищыжри, уэддыгъэныфыр иггэункыфлыжаи.* Хъуэпсэгъуэ нур, 142. *Тыркум уэддыгъэныф къыгуагъуэтами, къыщэхур зыхуэдэр дэнэ къэна, я ныбжьыр къыхуэццэункыгым.* Лъапсэ, 37. *Езыр дахэ-даху слгъагуркыгым, уэддыгъэныф*

тлэклуэ тегъэуаплэм тетци, ныццэри ццэагъуэу къыгъэнэхуркыгым. Хъэщцэ лъапцэ, 404.

УЭДЫГЪЕЙ (1). Зи ццэагъуэр цыпхыдзэм хуэдэу сыт зэмани цхъуантцэу, шыкыртгым къызыщыккэ жыг лъэпкы. *Нэхъанэрауэ, уэддыгъей жыг заныццэцхуэу зыхуеим хуэдиз ныуцци, жъуаплэм ццэцэу гъэгъу, итланэ зэгъуэ, кхъухъыр джэд бггъэу еццэу зэпкырылгъэ, абы кхъуэпцэу и фэр фыуэ гъэтэджи, тебзэ, зы гъуанэ имыцэу.* Кхъухъ пхэнж, 508.

УЭДЖЫНЭ (9). Гъуаплгъэ, жэззэхгъэццэу кхъам кхъыщыккэ кумбыгъэ цыкылу, жъыгъуэр макъ ирагъэлун цхъэккэ и клуэццыгым гъуццэ токмакъ иццэуэ. *Щалэм абы гу лъымыта хуэдэу, шейр зэццэцэ локкэ цыкылуи, стэканыр жгъырууэ зэхихмэ, хъыджэбзыр ццэццэу: «Уэдджынэ нэхъэ?» – жэцэри.* Лъапсэ, 109. «Правительственнэр» зэрыщытици, и уэдджынэр сыт хуэдэми Иринэ иццэцэу. Нал къута, 240. *Цыкылуэр абы хуэдизккэ дихъэхат къамэми, уэдджынэ макъ къэуари зэхакыгым: ахэр дэнэ къэна, уэдджынэ макъыр езы Астемыр зэхимыкыу цытцэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 182.

УЭДЖЫНЭ КЪЕУЭН (1). Уэдджынэм макъ ищыгым. *Пэжу, Исхъэккэ телефоным Гусэрэ цхъэукуат, уэдджынэр къыщыуэм, къащцэри унэм къыщцэцэ пэцаи.* Мазэ ныкыуэ цхъуантцэ, 671.

УЭЗЫЗЫЗ (1). междом. Зыгъуэрим и куэдагъ, дахагъ, инагъ ццэагъуэуэ ккэ жэлэ. *[Нурхъэлий Елдар жрицэ:] Уэзызыз, жи. Сыту Гуэхушхуэ дыдэт....* Хъуэпсэгъуэ нур, 231.

УЭЙ (1). междом. Ццэагъуэуэ абжэныгъэ къалуатэм ирырагъэгъуэ. *Уэй, нэхъыжыу цыжэлэри нобэ хуэдэ махуэи, жэлэри лъыжхэм я деж мажэ, къызэроггъэбрысэи, ариццэуэ Лыгъуэр иггэуам Мэши яхэтт нэхъыжыуэуи, хъэлэбэлыкыгъыр зэриггъэуэжыи.* Лъапсэ, 116.

УЭЛАЙ (3). *Еплгъэ уэллахыи.* Инал къыжрицар и гуанэ хъуати, иджы езыр псэццэу мурад иццэуэ, уэблэмэ нысаццэми зэхриггъэхмэ фцэцэуэ [Къэзмай] урысыбзыккэ къыщцэцэуэи, иккэ адыггъэ зыщыжыу: – Уэлай, Инал, пэжыр жытцэ. Мазэ ныкыуэ цхъуантцэ, 591. *[Шэндэр стройм къыжрицэри къыхиуаи:] – Уэлай, Сталиным абы хуэдэ приказ къыдымыггъэуэ, – жицэри.* Нал къута, 258.

УЭЛАЙХЪЭЗИМ (2). Жэлэри ириццэагъуэуэ абжэу тхъэ заралуэ псалгъафэ. *[Хъэжумар Дисэ жрицэ:] Уэлай хъэзим цыщыжыгъэтын.* Алхъэуэ ккэ клуэжыкыу зылэжыу цыжысцэ бдауэ цытцэуэи, иджы сыт къэхъужар? Алхъэуэ, 57.

УЭЛАХЫИ (1). *Еплгъэ уэллахыи.* *[Хъэжумар Алхъэуэ жрицэ:] Уэллахыи умэлэдецыжыу укыщцэцэуэ.* Алхъэуэ, 57.

УЭЛАХЫИ ХЪЭЗИМ (1). *Еплгъэ уэлай хъэзим.* *[Хъэжумар Алхъэуэ жрицэ:] Уэллахыи хъэзим дыфцэуэ, хъетцэ жедггъэуэ дыхэтцэуэ.* Алхъэуэ, 56.

УЭЛХЫИ (194). Зыгъуэрим жицэри зыжрицэуэ и фцэуэ ищыгым цхъэккэ къыггъэсэбэп тхъэрыуэ псалгъэ. *[Тутцэ жицэуэ:] – Уэллахыи, шыд уэркытэм иджы сымылгъагъужар.* Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 519. – Уэллахыи, уэ нэхъэрэ нэхъ ццэцэуэи

зилэ сымшицлэ, – жиЛэри Лу и адэм жиЛэу зэхихар кыжилаш. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ. 602. – Музыка цлеуэр хэт зыцлэр, – жиЛэрт Елдар, – уэлэхыи, ар ауэ сымши емыуэ, пхуантэм и бжэр кышыцуахккэ уггэцилэну араш. Хуэпсэгкыуэ нур, 216.

УЭЛБАНАЛЭ (4). Зэпымыуэ уэшх кыщешх. Бжыхкыуэ класэт, уэлбаналэу Пишагкыуэр Луу шлым теубгкыуат Пишэхэр лгахышэт, уалэ-уалэу. «Бдзэжыешцэм ипхкыу», 166. Уэлбаналэм иггэфауэ Ггуэуэхэм зыри иримыккыуэ. «Тисей», 491. Уэлбаналэу шытт а махуэр, Пишацэ цыккыуэр хуэму магкыуэр, Арт а пишацэм илэ махуэр... «Тисей», 494.

УЭЛБАНЭ (17). Уэшх кыщешх зэман. Псыдзэ цутлгытцхкыуэ, армыраккыуэ – Уэлбанэ уэшхккэ хуанккыуэм ар гбэницла. Уи лгаккыуэныгкыуэ. «Дамыгкыуэ», 100. Уэлбанэм губгкыуэм сриубыдэм, Уэфл ккыуэжыккыуэ мэ дунейр Сынэплэуэ, зэман сымгыаккыуэ, Ккыуэшытхкыуэм жыслэу сфлэмылуэху. Сэ шлым тезмысэ ккыуэтемыккыуэ. «Вагкыуэ махуэ», 343. Уэлбанэ хуамэ, шклахкыуэ ныцлэ, Дышлэст жыг шлагкыуэм, дышлэжжэут. Ккыуэжыккыуэ ккыуэдамэ. «Вагкыуэ махуэ», 312.

□ **Уэлбанэ махуэр шлэнытхкыуэ, фызым я тхэжыгкыуэр ккыуэбгавэц** (1). Уэлбанэм унэм ушыцлэубыдам деж, зэманыр ккыуэбгкыуэсэбэп зэрыхуанум и гугкыуэ ишлэу араш. Зым зыр зэран хуэхкыуэжыккыуэм, жыхуишэц. Уэлбанэ махуэр шлэнытхкыуэ, фызым я тхэжыгкыуэр ккыуэбгавэц жалаккыуэ, уи шлэп тхкыуэныр эфлэклами, ккыуэбыр вагкыуэнккыуэ мэхкыуэ, – жиЛэри гкыуэру цыккыуэбыр ккыуэзыгар лгаккыуэ ккыуэцырхкыуэ. Лгаккыуэсэ, 31.

УЭЛБАНЭРИЛЭ (2). Еплэ уэлбаналэ. Тхэмаккыуэ псоккэ уэлбанэрилэу шыташ. Клапэ ккыуэ, 5. Гкыуэатхэр ккыуэсаш, уэлбанэрилэ хкыуэ Шхэлмызккыуэуэспыр ккыуэшумэ, шккыуэлым ккыуэ сабийхэр псым зэпрымыккыуэфу ккыуэмынэн папицлэ, ккыуэуажэ зэлушлэ унафэ яцлэ самооблаженэу ахкыуэ ккыуэхахкыуэ, псым лгаккыуэжыккыуэ тралгкыуэну. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 511.

УЭЛЛАХЫИ (9). Зыгуэрэм жиЛэр зыжриэхэм я флэц ишлэын шхкыуэклэ ккыуэжыккыуэсэбэп тхкыуэрыуэ псалгэ. [Тутлэ Инал жрилуэ:] Ди ккыуэаруздзынэмысаи шылэни, ауэ, уэллахкыуэ, тлгаккыуэ ккыуэдыгкыуэанэ. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 537. Астемыр и гум илгыр Ккыуэзджэрий ккыуэшилат: – Уа, Астемыр, узэгупсысир ккыуэзгуролуэ, – жиЛэрт Мэтхкыуэным, – Лэхур Луэхушхуэ, жытлэмэ, уэллахкыуэ, мылуэху цыккыуэ. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 568. [Долэт гупым шыц зым жрилуэ:] – Уэллахкыуэ, уоджэуэмэу уэ, уи ккыуэ исауэ. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 626.

УЭМ (5). лгаккыуэф. Жы лгаккыуэ ккыуэмышцэу, хуабейуэ шхкыуэ, шышыт. Жэцыр уэмши маккыуэ шылэжккыуэ Псори зэуэ нылэжаш. «Бдзэжыешцэм ипхкыуэ», 156. Дунейри уэмши. Нал ккыуэ, 243. Пыккыуэшхкыуэр уэмт, хуабэт, дыгкыуэ ккыуэмыккыуэуэ уафэ лгаккыуэлэм телгэ пшэм ккыуэхэлэдыккыуэрт. Хуэпсэгкыуэ нур, 211.

УЭН (мауэ) лгаккыуэ. (21). 1. (10). Зыгуэрэм удын едзын. Шыт сым шыгкыуэуэ шлалэ паккыуэуэ, Бийр ккыуэоламэ, заншлэрыуэуэ Коммунисту уэ шэрыуэуэ. Уши. «Партыр ди пашэу», 89. Крушккыуэклэ уэныр

ккыуэшхуэблэм, Сосрыккыуэуэ улунишлэ стлолми, телгыри тетри елгэлгкыуэаши. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 550. Пан Луэхушлэ ккыуэахуилгкыуэ, Шлэпшлэ уэным дихкыуэаши. «Бдзэжыешцэм ипхкыуэ», 155. 2. (7). Лэцэ гуэрэм и шэ егкыуэуэТгышын. Топыр шыуэм унашккыуээм мышынэу дауэ тесыфа [Лу], топышэ блэклрэ нэт ккыуэтехуамэ, сымши шылэжынуэр? Хуэпсэгкыуэ нур, 285. Фочыр аргуэрэ, итлани шэ уэгкыуэуэ уаши. Мазэ ныккыуэ шхуантлэ, 596. Абдеж флэклауэ фоч уэ маккыуэрт Фэ зэхэвмыккыуэ зигу хэцлэ. Лыккыуэжыккыуэ хкыуэбар. «Мывэ хуабэ», 182. 3. (1). Дзэккыуэан (блэр). Блэ флэцлэ бзадждэр пгышлэми, Гуфлэклэм дэллгкыуээм, ккыуэуэниш... Куэд шлэуэ и гур мызэгкыуэж. «Бгы лгаккыуэахэм деж», 47.

□ **Джэгуклэ зымышлэри Ишлэлымккыуэ мауэ** (1). Еплэ джэгуклэ. Бгкыуэ ккыуэдрэ уэмэ, и дамэр мэккыуэуэ (1). Еплэ бгкыуэ 1.

УЭН II (мауэ) лгаккыуэ. (2). Джэлэн, уккыуэриин. Хуэжэ и унэр ккыуэшыуэм, унэр здэуэмккыуэ елэрт, Алыккыуэрт зделэмккыуэ елэн хуейш, жиЛэурэ. Нал ккыуэ, 307.

УЭНДЭГКЫУЭ (4). Лгаккыуэ пэллгкыуэ сабий зыпккыуэрылэ цыккыуэбуэ. Лэтлгаккыуэ мафлэу ккыуэзэцилэнаш, фыз уэндэгкыуэуэци, зытес шэнтыр мэклгыр гкыуэшигкыуэзэклэ. Лгаккыуэсэ, 24. Си нысэр уэндэгкыуэуэци, хкыуэлгэ ккыуэбгкыуэлэрт хуанккыуэным, жиЛэри езым унэр ятлэ зрихкыуэну и ужэ ихват. Гушлэгуэ, 420.

УЭНДЭГКЫУЭ ХКЫУЭН (7). Сабий ныбэм илгэ хкыуэ. Жыккыуэ дыдэ хкыуэнами, нанэ гуэгуэи иггэжкыуэуэ Луацхкыуээм тесу махуэр иггаккыуэуэрт, ауэ зыбжанэ лгаккыуэндэрэ Думэсарэ бгкыуээдэст, уэндэгкыуэ зэрыхуанум папицлэклэ. Хуэпсэгкыуэ нур, 66. Уэндэгкыуэ сохкыуэ, жиЛэри зэи абы шыгуфлэклаш, арихкыуэклэ Лузизэ шыгугкыуээм луэхур шышлэлэжккыуэным. Хуэпсэгкыуэ нур, 68. Хуаши уэндэгкыуэи и нысацлэр Шыккыуэуэ шлалэр хуогумаши. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75.

УЭНЖАККЫУЭ (31). Жкыуэгуэхэм, хкыуэкуэхэм кунэшлэ лгаккыуэуэ трашлэыккыуэ Лугкыуэ иккыуэшлэ. Уэнжаккыуэным нэмшицэр дапицэрэ емыами зы бомби ккыуэтемыккыуэуэ зэрыхуанум, мывэ сыным хуэдэу. Нал ккыуэ, 278. Чырбыш заводым и уэнжаккыуэ флэкла шлээнккыуэным, и хкыуэреягкыуэклэ тхылымылэ ныккыуэсэ клэригкыуэшлэуэ. Шынэхуэжыккыуэуэ, 21. Уэнжаккыуэным Лугкыуэуэ тлэклэу ккыуэримыккыуэуэ шытатэмэ, унэм шлэслэуэ уи флэц хуанутэжккыуэным. Мелыгыч, 455.

УЭНШЭКУ (15). Пшэм иралгкыуэуэ телгыну яшлэ теллэнишлэлын Лув шабэ. [Алыджыккыуэуэ:] Уэнишэку жкыуэшлэнуши, сыхуеишхккыуэным, ушлэ тлэклэуэ арджэн дилэмэ, нэхкыуэфлэ. Мелыгыч, 442. Шхкыуэжыккыуэжэ заккыуэуэри гкыуэбыдауэ ккыуэшлэклаш, и шкыуэрт дигкыуэжэу ккыуэин и гугкыуэати, шымыккыуэжыккыуэ зыхэлгэ пшэмккыуэ шышлэжри бацэ уэнишэкур зытрипккыуэри зыудыгкыуэуэ дурэшым дэсурэ ккыуээмэаши. Гушлэгуэ, 424. [Фуауэ:] Дэ тлэур дызэрыгкыуэуэтыжа нэужэ [езымрэ Анкарэ], и гугкыуэ хкыуэнт длэпккыуэ дызэгкыуэсэнэу, ди унэ сизэрэ зы зэман мэккыуэ хкыуэжыккыуээрэ хуэнишлэуэрэ зэхэтпшэу луэ хуэтицлэуэ, шлэылэ хкыуэуэ, шышлэ уэнишэку хуэцлэтлгкыуэуэ, псынэм ккыуэтишлэ псы едгаккыуэуэ зэрыхуанум хуэдэу а махуэр ккыуэхушхуэну. Анка, 384.

УЭР (37). Псышлэуэ, хуабжыуэ ежэ (псы). Уи псы уэрэ хэкум иккыуэ Схуэцлэ нэхкыуэ жаныр сэлэмыккыуэ. Си шыналгэ. «Батырыжкыуэ», 59. Псыуэ ккыуэжэм

я нэхэ уэрыр Уху, фыхуеймэ, псы лумпифлэ. Си хуэуэху. «Батырыбжьэ», 40. *ЛитI псым никIыну ныхыхауэ Игэшиынэгвати а псы уэрым, Тхэ ялурт литIым я псэр Зы чысэм илгу лэху цытыну.* НыбжьэгупцI. «Дамыггэ», 54.

УЭРАМ (183). Кьалэ, кьуажэ кIуэцIхэм зэрыщызекуэ гьуэгу. *Дэциц уэрамым хуэдэ Iэджэ, Сыкьалгаггум, заудыггуу.* Унэр льягэу дызошцей. «Батырыбжьэ», 28. *МахуитIкIэ зэрызехуэу уэрамым дэтит цыхури, лажээ зилу зимыли Iэджэ хэкуэдац - кьалэдэсым цыщи губгьуэрысым цыщи.* ХьэщIэ льяпIэ, 404. *Кьалэ уэрамым унэу тетым Си усэу цIэсыр пхуэпыIэн? ГьащIэ кIыхь.* «Мывэ хуабэ», 266.

УЭРАМЫЩХЬЭ (1). *Еплэ уэрам. Уэрамыщхьэм деж духовой оркестр цытци, марш цIимычэу йоуэ.* Щынэхужьыкьуэ, 38.

УЭРЭД (168). Макьамэ щIэту жалэ усэ, зэгьэкуэуэ зэхэлхьа псалгэрэ ежурэ. *Зэм псым кьрашыр я уэрэдыр, Зэм цымыIэххэ зы псы шэд.* КIарц жыг. «Вагьуэ махуэ», 367. *Хузэхалхьауэ уэрэд дахэ И щIыхьыр иници иропагэ.* Шу пхьашэ. «Щхьэлыкьуэ», 373. *Уэрэду дэ жытIэм Федэлуэм ди гуапэци, ГубIэгьуэу дэ диIэм И хьерыр нэхьапэци.* Колхоз уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 105.

♦ **Уэрэд гуэшыи** (1). Уэрэдыр зэпэдзыжу Iыхьэ- Iыхьэу жыIэн. *ХьэгьуэлIыгьуэ дахэу Уэрэдыр цагуэщIкIэ, Шэсу кьэмыууым И тхьэрылуэ псалгэр Пэжу кьамылытэт.* Уэрэдггэшэс. «Дамыггэ», 212.

Уэрэд гьэшыи (1). Уэрэд жыIэн. *Е насытыр уэ уи ниIыхьу Сьт уэрэдхэр уэ бгэшыи?* «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 150. **Уэрэд кьыггэкIын** (2). Пшынэ, бжьамий с.ху. музыкальнэ хьэпшыпхэмкIэ уэрэд макьамэ гьэлун. *ЖиIэнур кIиуэ жила нэужь [Исхьэкь], бжьамий уэрэд кьриггэкIыурэ зыкьомрэ макIуэ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 626. *Исхьэкь кьепсэлгэнауэ гу цылыгымытэм, и бгырыпхым дэIуа бжьамийр кьыдириху уэрэд кьриггэкIыу хуежьац.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 636.

Уэрэд кьышыи (3). Уэрэд жыIэн, гьээщIэн. *Мэдыхьышхьыр псыIэрышэр, Уэрэд дахэри кьреиш.* ПсыIэрышэ. «Батырыбжьэ», 7. *И уэрэдыр зэм кьришу Ити джабэм хьэр и гьусэу...* «Тисей», 490. *Зэм псым кьрашыр я уэрэдыр, Зэм цымыIэххэ зы псы шэд.* КIарц жыг.

«Вагьуэ махуэ», 367. **Уэрэд кьыхэдзэн** (4). Уэрэд гьээщIэнным щIэдзэн. *Думэсарэ унэм цIэсу уэрэд гуэз гьуэр кьыхидзац.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277. *И уэрэдыр кьыхидзамэ, Гум щIыхьауэ зыхэсиIэни.* УбзэмыIумэ, бгьуэтыжынкьым... «Батырыбжьэ», 53. *Кьызылхари сьтри умыщIэу зыгуэрым кьыхидзац уэрэд: Мэзкуу кьалэр псоми динэ-ди псэу, Кьэрал гьунэм цысми далгьолэс.* Льяпсэ, 92.

Уэрэд хуэггэшыи (1). Зыгуэрым и щыхькIэ уэрэд жыIэн, усын. *Зи щIыхь зыхьумэу текIуэдахэм Уэрэд дигу кьыхьэм худоггэши.* Историк гуэрым деж. «Дамыггэ», 207. **УэрэдкIэ нежьэн** (1). Уэрэд гьэзащIэурэ зыгуэр кьеггэблэггэн, пщIэ зэрыхуэпщIэр кьэггэлыгьуээн. *Фэ фатекIуауэ кьэвггэзэм, УэрэдкIэ дыныфнежьэнкьэ...* ЩIым и макь. «Шум и гьуэгу», 39. **Уэрэдым дэгьзын**

(1). Уэрэд зэдалуэм зэпымыгжу дэгьлэн, щэлун. *Уи анэжь тхьэмыщIкIэри, Уаредэ, Уэрэдым ныдогызри, Уаредэ, Тенджызыишхуэм хуэдэуэ, Уаредэ, Насытышхуэ угьуэти, Уаредэ.* Гушэкьу уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 389. **Уэрэдым зиукьуэдиш**

(1). Уэрэдыр ешэжьэн. *Ныбжьэгьуу цауэр кьэзыиэжам я уэрэдым зеукьуэдий...* Льяпсэ, 118. **Уэрэдым щIэлIыкIын** (1). Уэрэд (е уэрэд хэха) гуэр желэурэ кьэггэхьун. *Бзур зы уэрэдым щIэлIыкIащи, НэгьуэщI зэхилгьхэу жимыIэн.* Мывалгэ щIыпIэу дапщэ щыIэ. «Вагьуэ махуэ», 354.

Уэрэдыр жьэдэхун (1). Уэрэд жыIэныр щыггэгтын, зэпыггэун. *А махуэм цIыхуэзым Уэрэдыр жьэдэхуш.* ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348. **Уэрэдыр пычын** (1). Уэрэд жыIэныр зэпыггэун. *Жыг паупцIу бзум зэхарэ - Я уэрэдыр тыраггэчыр.* Мэз гьыбзэ. «Щхьэлыкьуэ», 376.

УЭРЭД ГЬЭИУН (1). НэгьуэщI зыгуэрым зэхихьу уэрэд жыIэн. *Жей, си щIалэ, нагьуэ дахэм Сэ уэрэдхэр пхузоггэIу.* Жей, си щIалэ. «Бгы льяпэхэм деж», 39.

УЭРЭД ЖЫIЭН (37). Уэрэд гьээщIэн. *Хьыджэбзым зиггэцэныфIэу, зиггэукуытэхьу, хьэщIэм и нэгум цIэмьплггэфу, цытти, хьэщIэр Iэбэри бжэрэ кьыIихри ефэну и Iупэм цыхуишхьым, стIоным бггэдэси бггэдэти кьызэщIэхьэяц хьуэхьу уэрэд жалэу...* Льяпсэ, 89. *Иджы Думэсарэ гьыбзэ гуэз жиIэрт, езыр гьырэ уэрэд жиIэрэ кьыпхуэщIэртэкьым, уэрэдри нэспри зэхэтт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277. *Тембот есат и анэм и гур зыггэжан уэрэд жиIэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277.

УЭРЭД ЗЭХЭЛГЬХЬЭН (6). Еплэ Уэрэд усын. *Сэ уэрэдггэшиэсу Соджэр нэхэ губзыггэм, Нэхэ хьыджэбз гурыхуэм, Си уэрэд зэхэслгьхэр Сухалгьхэну жылэм.* Уэрэдггэшэс. «Дамыггэ», 212. *А уэрэдхэр езы Думэсарэ зэхилгьхэрт, е Астемьр хузэхилгьхэу, е и щхьэ Iуэху хэту, иныкьуэми и кьуитIым яхуиусу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 277. *Апчарэ щхьэкIэ абы [Чокэ] уэрэд зэхилгьхэуэ «Яблочкэ» жыхуалэ уэрэдым и макьым псалгэ щIэлэу жиIэрт.* Щынэхужьыкьуэ, 21.

УЭРЭД ТХЫН (2). Уэрэд усын, зэхэлгьхэн. *Уэрэду куэди сэ стхакьым Е стхакэм щыцу дэтхэнэр СьмыггэфIэныр слгэклакьым; Сьтыр слгэгьуами, гум кьинэр Уэрэду стхьрти сыкьеджэрт.* Си ужь кьыхьуэнум. «Бгы льяпэхэм деж», 86.

УЭРЭД УСЫН (9). Уэрэд зэхэлгьхэн. *Адыгэм хэкукьутэ ящIу Тыркум щикIыжым уэрэду яусат: Кхьухьым и бэракьыр Жьыбггэм зэрехьэр.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 664. *ГуфIэ уэрэдхэр соуыр.* ТекIуахэм сэлам. «Бгы льяпэхэм деж», 35. *Псы кьехуэхьуу ниIытыцIым икIи шхьидэм Сьцхьэщытыу сэ уэрэд соуэ.* СыпхуэзэхуэцIэ щэхуу. «Бгы льяпэхэм деж», 40.

УЭРЭД ХУЭУСЫН (3). Зыгуэрым папщIэ уэрэд зэхэлгьхэн. *[Хьэбибэ:] Уэрэд цIыхуэм хуаусмэ, ауэ сьтми хуаусрэ.* Щынэхужьыкьуэ, 23. *[Хьэбибэ:] АмIэ зы Iей гуэр кьылыгькьуэклауэ араггэниц уэрэд цIыхуаусар.* Щынэхужьыкьуэ, 23. *Уэрэдыр зыхуэзусу, жи, Уаредэ, Си щIалэр*

Тхвэм кыггэхгүкээ, Уареда. Гүцэкьу уэрэд. «Щхьэлыкьуэ», 388.

УЭРЭД ХУЗЭХЭЛГХЬЭН (2). *Еплэ уэрэд хуэусын.* Уэрэд мацIи хузэхалгхьа адыгшым? Нал кьута, 265. [Кьазджэрий Лу жиуэ:] Уи анэ Думэсари уэрэд хузэхилгхьэу цыташ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 608.

УЭРЭДГЭШЭС (3). Уэрэдыр бэм яхэзыхьэ. Уэрэд зэхалгхьамэ, Кьуажэм хэзыхьэну Еджэрт нэхг губзыггэм – Нэхг хьыджэбз гурыхуэм – Ар уэрэдггэиэсу. Уэрэдггэшэс. «Дамыггэ», 212. Сэ уэрэдггэиэсу Соджэр нэхг губзыггэм, Нэхг хьыджэбз гурыхуэм, Си уэрэд зэхэслгхьэр Схухалгхьэну жылэм. Уэрэдггэшэс. «Дамыггэ», 212.

УЭРЭДУС (13). Уэрэд зэхэзылгхьэ. Уэрэдуыр фIым хуэусэу Дуней дахэм ныцогугг. ТхылгымIэ. «Батырыбжэ», 71. Гьавэр зысэм зы мэскьалкIэ Уэрэдуыр цхьэцимыкI. Уэрэдус. «Батырыбжэ», 122. Уэрэдурым захьызобжэ, Си IэнатIи зым пэзмыцI. ЩIакхьуэ Iыхьэ льымысами... «Вагьуэ махуэ», 314.

УЭРЭДЫЖЬ (1). Пасэрей уэрэд. Ар уэрэдыжьу цаггэташи, Иджы псы цIагьуи кьэмыкьуэж. Щхьэлыкьуэ. «Щхьэлыкьуэ», 381.

УЭРЭДЫПКЬ (2). Макьамэм и гьусэ псалгэхэр. ЩIалэгьуалэр нобэ гьамэ, Щыгьуэу хэкур нэпсым хэлгьц, Е уэрэду шыным кьикIым Уэрэдыпкьыу хэкур хэлгьц. УситI, Щам шыстхауэ. «Батырыбжэ», 75. Лу кьыхидза уэрэдым и уэрэдыпкьыр яцIэжыртэкьыми, езы Тинэ ар зыцыгьуицэжам я гум кьиггэкIыжаиц; Хьэнцигуацэ Зыдошэрэ, зыдошэрэ. Ялыхь, уэиш кьеггэиэцэц! Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 643.

УЭРЭДЫЦЫКЬУЭ (7). «Нал кьута» романым хэт персонажым и унэцIэц. Шым нэ кьытемыхуэн цхьэкIэ, Уэрэдыцыкьуэ шытепхьуэ темыпхьуауэ шэцым кьыцишиыртэкьым, кьыцишиири пишээр зэхуауэ е жэцырт. Нал кьута, 266. Кьагьырмэсыр зи шыу цытар лIакьуэлIэи ахьырзману Уэрэдыцыкьуэ. Нал кьута, 266. Езы Уэрэдыцыкьуи шцIэрт уэркьыжьхэр и ужь кьыцихьакIэ икIыжыгьуафIэу зэрымкIыжыну. Нал кьута, 267.

УЭРДЫХЬУ (1). ГьушцI е пхьэ пIащIэ хьурейуэ кьэггэшауэ зэрыггьубыдыжа. Кьадыр лIы цэджаицэжьу джанэ кIыхьыжьыр и лгэдакьэпэм нэсу, и цхьэм тепхьуа бэлтоку кьуэлэныр уэрдыгхум ешхьу кьытриIыггэу лIыжьым кьыпежьэри, хуэсакьыпэу и блыгур иIыгьуэрэ шыдым кьриггэпсыхаиц. Аргьуей, 386.

УЭРЕДАДЭ (11). Нысэ кьышашэкIэ е нысащIэр унэр шрашэкIэ жаIэ хьэггьуэлIыгьуэ уэрэдыжьым шцIыгьу ежьу. НысащIэр гум ираггэтIысхьэри фьышиэр ежьаиц, гум и ужьит шухэм уэрэдадэшхуэр жаIэу, здэкуэм тету пьIээфIэхь жаIэрэ шыггэжэ кIуа хуэдэу кьызэдэжэу. Лгэпсэ, 117. «Урам» уэрэдадэ кьыпыхьуэу кьыпфIэцIами нэхг IуицIу, тегушхуауэ жаIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. Фочауэри, уэрэдадэри, музыкэри нэхгьеиж хьуаиц, уи цхьэфэциым зраггэлэту. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 585.

УЭРКЬ (46). ХэлэтыкIауэ шыта зиусхьэн лгэпкь, а лгэпкьым шыщ, теухуа, ехьэлIа. Кьэбэрдей уэркьхэр зэхуэсри зэчэнджэцаиц, «Сыт иджы ди хьэцIэ лгэпIэм еттынур?» Нал кьута, 266. ТутI Кьэбэрдейм пицьрэ уэркьыу имыцIыху истэкьым, властыр цаггэзувым зэзуарати, ямыукIа кьэнамэ, Хэкум ирашат. Зи лгэрыгьыпс тIыгьа, 519. ЦIыху тхьэмыцIаггэ, пицылIыпIэ. Пицым я удыну тиэчахэр, Аракгэ уэркьхэр нэхгэпэм «Кьэбэрдей хэкукIэ» зэджахэр. ЗэкьуэшитI. «Бгы лгэпэхэм деж», 99.

УЭРКЬ-ПЦЫЖЬ (3). *Еплэ пцыжь-уэркьыжь.* Кьылышбийхьэблэ уэркь-пцыжьхэр цызэхуэсауэ Мэтхэным кьыцишиIэм, льыкьуэ иггэкIуаиц: «Дызэмыггэзауэ, дызэхуэдэ муслгьымэниц». Хьуэпсэгьуэ нур, 320. Кьылышбийхьэблэмрэ Дыгьужьыкьуей Ищхьэрэрэ я зэхуакум деж дэт Iуаицхьэжьхэм кьыцисым, Мэтхэным унафэ ицIаиц: «Фыкьуи кьафIцIэ уэркьыжь-пцыжь тIысыпIэ хьуа Кьылышбийхьэблэр», - жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 320.

УЭР-СЭРУ (1). нареч. Хуиту, гугьу демыхьу. Убыххэр ХьэтIрэмтIыгу кьалэм шытеуам, Дэфэрэдэж и лIым нэхгэпэ цIыкIэ тырку шыгьынкIэ зихуапэри, езыр уэр-сэру тыркубзэкIэ Iээти, жэциым кьалэм дыхьэри кьыдэнаиц. Лгэпсэ, 58.

УЭРУ (11). нареч. 1. (9). ПсынциIэу, хуабжьу. Псы уэру лгэгьуэ пхызыхьыном, Кьарур жэхункIэ имыух. Сыкьуэнт нэхг псынциIэу. «ЩIалэгьуэ шцIыналгьэ», 19. Кьури псы уэру сыкьэхуэжми, Си адыгэ хэку, Пишахьуэ налги пицьиц исхакьым, Си адыгэ хэку. Зейч лантIэ. «Батырыбжэ», 32. 2. (2). Куэдэ, бэву, пэрыхьэту. Уэм икьутами жьыг цхьуантIэр, Гьатхэм кьыдожыр аргуэр, Анхуэдэу хэти и пицIантIэ ЩхьуантIаггэ дахэр дэци уэру. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Iугьуэр тету унэм уэру, Блынхэр пIгьаиц Iур мэгьуицIэ. «Тисей», 485.

УЭР-УЭРУ (3). нареч. НэгьуэщI зыдумыггэлэпыкьуэ, и Iуэху зыхьумыггальхьэу; цхьэзакьуэу. Жэциым угьуэлгьыжамэ, уэр-уэру укьэтэджынрэ укьаггэушынрэ пицIэркьым. Щынэхужьыкьуэ, 14. [Комендатым Алыджыкьуэ зыхуиггэзауэ:] – НтIэ цхьэ уаггэицхьэрыуа мыбы укьаиэу. Е уэр-уэру укьэкIуа?. МелыIыч, 464. [Кьазджэрий:] Лу, си щIалэ гурыхуэ цIыкьуэ, уэр-уэру кьыбгурылуэниц псори. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 624.

УЭРШЭРАКIУЭ: УЭРШЭРАКIУЭ КЬЭКИУЭН (1). Псэлгьакьуэ кьэкIуэн. ЩIалэ гуэри и нэр нагьуэу Коххоз хадэм кьеуэсауэ Кьокьуэ куэдрэ уэршэракьуэ. Коммунист. «Партыр ди пашэу», 73.

УЭРШЭРЭГЬУ (1). Зэуэршэрылэ цIыху, псэлгэгьу. Лу имыггэицIаггэу шыIэт: тIысыпIэ шабэм кьызыридридейри, унэ, жьыг сытхэр напIээпIэм кьызырызыринэкIри, гу е шу кьахуэээмэ, пIащIэ-тхьытхьыу зэрыдэхри, машинэр шоферым иггэаджэмэ, сабий цIыкьуэхэр я пицIантIэм кьызырыдэжри – псоми гу лгэитэрт Лу, итIани гурыфIыгьуэу и гум илгэ Иналрэ Кьазджэрийрэ я машинэм ису,

а тIур уэришэрэггүү иIэу, Елдар и фыз Сарими кыыхуэгуумащIэу зэрыщытыр. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 532.

УЭРШЭРЫН (мэуэршэр) лгэмыI. (33). ЗэмангъакIуэузыгуэрым тепсэлгыыхын. ИгъащIэм дызэрыщIыху хуэдэ тIури дыкыыхэмыщIыкIыу доуэршэр, зи гуггү дымыщI кэнакыым. МелыIыч, 442. Жьэгупащхэм щIалэр вгэтIысауэ Къыфхэсиц уэришэу ар фи дей. Лыхъужь хыбар. «Мывэ хуабэ», 179. Зи Iуэху щIэггүалэр щысиц уэришэу, КъыщIэкIыхункIэ Нэхушваггүэр. Жьэгү. «Батырыбжэ», 35.

УЭРЫЩ (4). «Нал кыута» романым хэт персонаж, унэIэщ. Уэрыщ заадзэккыуэр жыг Iувым хэлгэдэри бзэхаш. Нал кыута, 280. Уэрыщ жыхуаIэр капитаным ищIэрткыым. Нал кыута, 302.

УЭС (152). Хьэуам кыыхэкIыу хужь Iэрамэ цыкIуурэ щIым кыытесэ псыIэггэ зэщIэдия. Уи кыуэи кыомым уахуэмидэу Уэс телгэхэр цхьэ бгэеткIуа? Мывэ хуабэ. «Батырыбжэ», 14. Iуэвэггүэу узэзыхуэр Си фэм дэкIыу си гур хощI, Къуриш уэс щыблэу кыуэм кыидэуэм Сыкгалгхуауи зэм кысфIоуцI. Си щIыналгэ. «Батырыбжэ», 59. Бжей жыг иным лгатицIэ зищIри Тхэмтэр уэсым фIылахуаш, Зи жэщI заккыуэм а уэс кыомыр Уафэм дэнэ кэриха? ДжанэщIанэу йокIыр бжыыхьэр. «Батырыбжэ», 68.

УЭС КЪЕСЫН (44). Уафэм уэс кыехын. [Хьэжумар:] АIэ, уэс кыесми, сыхьэт телгынкыым. Альхьэ, 70. ИхьуреггкIэ мывэ защIэц, Гьэмахуэ мазэм кыосыр уэс. Зи удз цыкIуу заккыуэ, мывэм тетү. «Ваггүэ махуэ», 85. Мэжджытыр цхьэ зытемилг унэжыым хуэдэщ; уэишми еуфэницI, уэс кыесми унэм кыыщIосэ, жьы кыепицэми кыыщIоуицэ. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 657.

УЭС ТЕСЭН (7). Уэсыр зыгуэрым и гущIыIу техэн. Кьэггэаггүэ уэсыр зытесэхэм КIарц жыг заккыуи хэмыта. КIарц жыг. «Ваггүэ махуэ», 367. Щытиц танкхэр, топхэр пэазэу, Уэсыр сытхьэу хужуу тесащ. ЗэуапIэ. «Шум и гыуэгү», 23. Нобэ удзытицIэу пIаггүэр щIыхьэмэу уэсышхуэ кыытесэниц. Кхьухь пхэнж, 495.

УЭСЭПС (12). Гьатхэ, гьэмахуэ жэщ бзыггэ щIыIэгыIэхэм щабэ цыкIуу кыех псыIэггэ. Сыхэтт а мэкыум сэри удзу, Уэсэпс сIумыхуэу сымэхат. Зауэ жыхуаIэм и хыбарыр. «Ваггүэ махуэ», 92. Гьы фхэткэ, жыIи кыыщIэуицIэ, Уэсэпс удзытэм нэхь кыыщIокI. Си хэку нэхь ини сыту сщIын? «Щхьэлыккыуэ», 386. Ар хушхьэуэхьэ кIуэм яхуэдэу, Къехь уэсэпсыр ткIуэпс мыкIуэду. Акъужь. «Дамыггэ», 211.

УЭСМЭН (1). «Хьуэпсэггүэ нур» романым хэт персонаж. [Старшынэм:] Зыгуэр цхьэ фымытсалгэрэ? Хьэмэ Уэсмэн фIэкIа зи жьэ зэтэзыхын фхэмыту ара? – жиIэри. Хьуэпсэггүэ нур, 91.

УЭСЫПС (2). Хуабэм уэс иггэткIуу псы хьуар. Уэсытс защIэу псынэ кыуэпсу Щхьэлыккыуэсыр зэхолгэдэ. Щхьэлыккыуэпс. «Батырыбжэ», 20.

УЭ СЫСЫС (3). междом. ГьэщIэггүэныггэ кыеггэлггүэу. И цхьэр кыытрихмэ – уэ сысыс,

мыдэ мыр! Фоч, кIэрахуэ [Лу кыеггүэуэ]. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 579. «Уэ сысыс, сэри цхьэкIэ зыгуэр кыеври [Чачэ] си Iуэхур зэIэггыыхьэ», – жиIэри Лу мэгузавэ. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 505. – Уэ сысыс, Iэтицэ [Елдар и кыарур яггэщIаггүэуэ]. Хьуэпсэггүэ нур, 100.

УЭСЫЩХЬЭ (3). пIыф. Зи гущIыIур уэс. Пишэр кыуэм кыыщхьэщехуэ. кIуэ пэтми кэхьэ кIыфI мэхьэ, уэсыщхьэ кыуришхэр щIыхьумащIи, пIаггүужыркыым. Щынэхужыккыуэ, 52. Нобэрей махуэм тхьэм еицIэ кыытхуишхьынур, жиIэрт иуекIэ Астемыр, пIэадджыжь дыггэр кыуриш уэсыщхьэ инхэм зэрытридзэм еплэу. Хьуэпсэггүэ нур, 233. Уэсыщхьэ бгыхэм я лгэпэм, Губггүэуишхуэм уицIлгэм уогуфIэ. Уэсыщхьэ бгыхэм я лгэпэм. «Бгы лгэпэхэм деж», 99.

УЭСЯТ (16). Дунейм ехыжа цыхуэм псэухэм кыахуиггэна унафэ, лгэIу, чэнджэщ. Шэч хэлгкыым, и гур зыгуэрым Щысхьынишэу, цэхуу ефыщIыр, Iэ щIыIэр щIыфэм щыиджэгуу, Гуауаеуу и гум дэмыхуэр Дадий кыыуатэр мытхуэдэу: «Си щIалэ, уи адэм уэсыту Уэ кыыпхуищIахэм кьэдалуэ». «Адэ», 134. КыызэфIэнауэ анэгур Фызыжыым и Iур мэггүуицIэ, Кьэрней цэхуу дьдэу щIоуицIэ: «Си кыуэи нэхьыицIэу Ахьмэдэм Уэсыту сытыр хуищIа?» «Адэ», 135. Си деж уи уэсытыр кыыцаггүэуэтынкыым. Нэггүху, 50.

УЭТАЛЛАХЫИ (1). междом. Псалгэ щаткIэ, жалэм шыхьэт щытехьэуэжкIэ зэрыщIаггүэуэбжэ. Долэт зыхимыщIыкI щыIэт: – Уэллахыи, уэбллахыи, уэталлахыи, уаггэккэбзэ дэнэ кыэна, сабэр кыыпхрамыггэхэмэ, – жиIэрт. Мазэ ныкыуэ щхуантIэ, 626.

УЭТЭПС (1). Удын зыггүэта щIыфэм, е екIуам ирицIэ лгыпс. Сымаджэм мастэр кыыхычыжати, лгым и пIэкIэ уэтэпс кыыжу щылгэаггүэм, гужьэуэ и щIыфэм епIэскIужащ, ар зэрымыузыр фIэггэщIэггүэуэну. Хьуэпсэггүэ нур, 68.

УЭТЭР (2). Кыуажэм пэлэщIэу Iэщхэр щалыггэ, унэ, Iуэ, чэт с.ху. зытет щIыпIэ. [Бот:] Абы [Елдар] шыр ишэу кыуыщхьэ уэтэр хэщIанIэ ищIын хуейщ. Хьуэпсэггүэ нур, 275. Иджы тIури [Хьэжбарэрэ Кьазийрэ] кыехьжауэ тIуащIэ уэтэрым тесащIи кьэггүэуэтыггүафIэщ. Нэггүху, 21.

УЭТЭРТЕС (1). Iэщ зехьэныр зи IэщIаггүэуэ уэтэрым щыIэ цыхуу. Кыуаниаггүэм сытыр и пIалгэ, Уэтэртес пIащIэм и хабзэу, УдынкIэ хэти кыопсалгэ. Мэлыхьэуэхьэ. «Шум и гыуэгү», 71.

УЭТЭТЕЙ (1). междом. Зыгуэрхэм гу залггыггэту хуеймэ, цыхур щыкIыкIэ жиIэ псалгэ. Мэлыхьэуэм «уэпсэу анищIи» жиIэным и пIэкIэ «уэхьэхьей, уэтэтей!». Лгэпсэ, 55.

УЭТПСЫТИ (1). Уэшх-уэсым ищIа ятIэхэж. УэтIпсытI хьумэ, бригадэ унэм и хьуреггкIэ ваггэти, упхыкIыну Iэмал заккыуи иIэтэккыым. Щынэхужыккыуэ, 29.

УЭУ (1). междом. Зыгуэр цаггэщIаггүэуэкIэ жалэ псалгэ. Уэу мыггүэ! – жиIэу щIалэм зифыщIыжырт, и цхьэци кыричыжырт, и куэ тыккыурым нэпсыр телгэаггүэу. Хьуэпсэггүэ нур, 179.

УЭУЭУ (1). *междом.* Зыгуэрым кыгъэгүзэва, уз зыхэзыщла цыхум жилэ псалгъэ. *Къыздехуэхым [нэхъ лъагэу телъ сэлэтыр] и щлаггым щлэлъ сьмаджэм кытехуэри, «уэуэур!» я махуэу зэрыгэкIияти, афицарри сестрари абыкIэ псыницIу кIуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 171.*

♦ **Уэуэур си махуэц** (1). Махуэ гүлэгъуэщ, Iуэху гүщIыхъщ жыхуиIэщ. *Темэн Iуфэм Iута цIыхубз кэомым яхуэзгэинт «хэкум и набдзэц» жыхуала илгэпкыыр зэ кIуэдэгъуэу хым цыхэкIуадэкIэ, уеблэмэ цIыхухъу зырыз кэнамэ, я пьIэр кыгъэхуауэ тIысырти, «уэуэур си махуэц» жалэу гъуэзырт, хъыджэбз Iэджэми нысацIэ цыгынкIэ захуэпауэ «дунейкIэ дызэхуэмызамэ, ахърэткIэ ди насыт зы хьункъэ» жалэу хым зыхадзэрти, зрагъэтхьэлэжырт. Лъапсэ, 5.*

УЭФI (11). Къешх-къес щымыIэу, хьэуар псыIэгъэншэу къабзэу щыщыт. *УэфI дунейр хумэ, ди насытц, борэн къэхурэ ди унащхьэр тричрэ – Алыхъ унафэц. Щынэхужыкыуэ, 12. Си букварыр зэлусхауэ Ськьеджэмэ, махуэр уэфIт. Гъуэгу къежъапIэ. «Мывэ хуабэ», 83. Уае хурэ – зет бгъуэницаггым, УэфI хъужыхукIэ уцIэтынищ. Абгъуэ уисми. «Дамыгъэ», 89.*

УЭХ (1). ИхъуреггкIэ къедзахэм нэхърэ нэхъ лъахъшэ щIыпIэ; лъахъшапIэ. *Пицыхъэцхъэ пшапэр зэхэуамэ, ЩотIыс къагъуэтри щIыпIэ уэх. Зи гъуэгу лъагэ. «Батырыбжьэ», 116.*

УЭХУ (1). *междом.* ЦIыху езэшам жилэ псалгъэ. *Йопль мыцэжъри Iэтэ пшынэм, Мызэ-мытIэуи мэхуцхъэ: – Уэху! «Бажэ пшынэ», 4.*

♦ **Уэху жымыIэн** (1). Мытыншын, гугъу ехьын. *[Хъэбибэ и гупсысэ] Бэлыхъ мацIи сиэчакгым, си фэр изыхар къулейсызыгъэри, сьбгъэунэхуну арами сицIэркыым – дунейр си лъапэдэгъэзегъуэци, зы махуэ «уэху» жысIакгым. Щынэхужыкыуэ, 28.*

УЭХЪЭХЪЕЙ (2). *междом.* Зыгуэрхэм гу залгъригъэтэнэ хуеймэ, цIыхур щыкIийкIэ жилэ псалгъэ; жыжъэу щыIэ гуэрэм ирогуоу. *НысацIэр унэм зырыцIашэу, Дэфэрэдж, зи абгъуэ кылгъэта джэдкъртым ецхъу, унэм кыщицIэцIэфтри уэрамым дэлгъдац: – Уэхъэхей, дэлгъу сиIэ мыгъуэмэ, гуцIэгъу кысхуэфци. Лъапсэ, 118. [Авторым:] Мэлыхъуэм «упсэу апиций» жилэным и пIэкIэ «уэхъэхей, уэтэтей!» Лъапсэ, 55.*

УЭХЪЭХЪЕЙ-УЭТЭТЕЙ (1). *междом.* Куэду зэрысехъэ, зэрыгэкIий макъ зэрыщыIэр къраггэлагъуэ. *Иужьым и шуудзэ къуэзгэнапIэ къуэтыр иришажъэри топышэмрэ бомбэмрэ ягъэундэрэцхъуа бийм «уэхъэхей-уэтэтей» жалэу теуащ. Лыгъэ, 411.*

УЭ-ХЫ-ХЫ (1). *зэрызыт.* ЩыдыхъэшхкIэ къагъэлэу макъ. *[ЦIыхухэр мэдыхъэшх] Уэ-хы-хы-хы! Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 653.*

УЭЧЫЛ (1). Дзыхъ зыхуащI лыкIуэ, кыщхъэщыжакIуэ. *ЦIыхубзыр гъунэгъу дьдэу кыызбгъэдэмыхъэу къэувылащ, си гъусэр абы и уэчыл хуэдэу кэапсэлэащ: – Сыгурыуащ, Мелыгыч, 456.*

УЭШХ (82). Пшэхэм кыыхэкIыгу псы ткIуэпсым ецхъу щIылыгэм кытешхэр. *Мэзыр хамысэу къэклакъэ, Уэшхыр Iэрышэу щымыт. Мэзыр*

хамысэу къэклакъэ. «Дамыгъэ», 217. *Псыдзэ иутIытицхъэ, армыракъэ – Уэлбанэ уэшхкIэ хьункгым ар ггэницIа. Уи лъагъуныгъэ. «Дамыгъэ», 100. Уэшхым бжъыхъэм зыцIеггакъуэ, Бжъыхъэр нэфици нэкIапсыжэци. Гум нэхъ щIыхъэр. «Мывэ хуабэ», 266.*

УЭШХ КЪЕШХЫН (8). Уэшх къехьын. *Хэт ицIэрэ, иджыри узэрыгъуэу кыщицIэмыкIынкIэ мэхуэ: е Нанэ зыщIыпIэ деггакIуэ, е уэшх кэошх, е жъапицэ мэхуэ [гупсысэрт Лу]. Хьуэпсэгъуэ нур, 306. Уэшхыр кэошхри, лъы лъэужьыр, А зы махуэм хогъуэцэжырт, Къуэши курьтми кьегъэзэжырт. «Елбэздыкыуэ», 7.*

УЭШХ КЪИУБЛЭН (1). Уэшх уафэм къехыу щIидзэн. *Уэшхыр къиублац. Щынэхужыкыуэ, 52.*

УЭШХ ТЕШХЭН (7). Уэшхыр зыгуэрэм и щIыIум лгъэлэсын, техэн. *Абы я гум уеплгэмэ, уэшх зытешхэудыгъэ зытепсэжа ваггэм хуэдэт, жылэфI тепсэр заныцIэу кытрипхгэну. Хьуэпсэгъуэ нур, 178. Дыгъи тепсэу, уэшхи тешхэу Сэ сыванIэу кысфIоуцIыж... Дыгъэр къепсэмэ, ди нэ-ди псэщ. «Батырыбжьэ», 69. Ууафэгъуагъуэуэт, зэм уыцIыблэт, Уи уэшх кыстешхэм сыфIлэфIат. Поэzie. «Мывэ хуабэ», 14.*

УЭШХЫПС (11). Уэшхыу уафэм къеха псы. *Уэшхытс зацIэу итиц псы шэди Кэалыдыну игу кэамыкI. ЦIыхухэм задэзыщIым. «Батырыбжьэ», 143. Си лъагъуныггэм, цIалэ лъапицIэу, Уэшхытсым хэту къиуыцыхъырт, лгъэдакъэр пльыжыу щIыIэм исырт, ИтIани мафIэр псэкIэ ныхъырт. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. Уэшхытс кьегъэхыр зы чэнж дьдэц, Ухыхъэм уихъу щымыта. Щхъэлыкыуэ. «Щхъэлыкыуэ», 381.*

УЭЩ (1). Зи тIыгур хъурей джыдэ. *НэхъыжытIым ягу зэбгъауэ, Шым и лъхуэзгъуэр къэблэгъауэ, Я нэхъыжыым мыр къепсэлъыр: – Мыриц, си къуэшихэ, си гум хэлъыр: Къэрэгъулу сокIуэ ищыым, Iэцэу сохъыр сэ ди уэцыр, ШыцIэр зымы езгъэхъэнкыым, дыгъур псэууэ слэцIэкIынкыым... «Елбэздыкыуэ», 3.*

УЭ ИЕЙ (1). *междом.* Зыгуэр цаггэщIагъуэм деж дэщIагъу хабзэщ (цIыхубзхэм). *[Хъэбибэ Апчарэ жриIэу:] Уэ Iей, уэ заведыш ухъун? Щынэхужыкыуэ, 22.*

УБЭН I (мэубэ) лгъэмыI. (4). Зыгуэрэм тепсэлъыхьын, IейкIэ и гугъу пщIыурэ. *Данизэт Дисэ и дежкIэ еуцэкIри и гум жьы дригъэхуащ, убэурэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 272. Фызхэр зэхуэсауэ джэд яфыщIу, ягъавэу, ягъажъэу зэхэст, я уэршэрын, убэн абы цхъэкIэ къамыгганэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 576. Фызхэр хъэдагъэ кIуэмэ, зэрынэсу гъын кыщицIадзэрэ, я нэпс кыщицIэкIми кыщицIэмыкIми, тIэкIу къуэгмэ, махуэ ныкыуэкIэ убэу зэхэст, Дисэ абы яхэхуамэ, си Iуэху и ужь ситыжмэ нэхъыфIищ, жиIэрти икIэщIыпIэкIэ къэкIуэжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 131.*

УБЭН II (еубэ) лгъэI. (1). Зыгуэр теуцэбэн. *Уэс яубар лъы зацIэ цыхъум, лгъыжъ зэхэтым я цхъэр кыфIлэхунат. Хьуэпсэгъуэ нур, 294.*

УБЭРЭЖЬЫН (еубэрэжь) лгъэI. (13). Удын гъуцэ едзын, къун. *[Авторым:] ШхапIэм дькIуэмэ,*

нэхэ крушкIэихуэр «иныжбьым» ялбьст, сьт цхьэкIэ жьпIэмэ учкомы я унафэкIэ ахэр янэ иту шхалэм дыкIуэрт, зьидгэницIу зэи дышхэртэкбьым, цIаххуэ фIыцIэ Iыхэ цхьэкIэ уцаубэрэжьи кьэхурт. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 522. Дапцэрэ Арбузик яубэрэжьи ну цIалэ цIыкIухэм мурад яцIами, Сосрыкьуэ абы кьыцхьэцижьырт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 635. Янэм кIуэцIрыкьуэжьы, игьуэтыр ишхрэ ишхыр имытшыныжу цьтамаэ [Гьуумар], кьодэкгэным и пIэкIэ, нобэ хьэ яубэрэжьи ешхуэ зеплгьы. Хьуэпсэгьуэ нур, 194.

УБГЪУН (еубгъу) лъэI. (11). ЗэкIуэцIыхауэ, зыгуэр укьуэдияуэ гьэтIыгьын. Си хьэсэр цIакуэу схуаубгьуаици, ШIы вам хэлпхьари уэ пшхьжыныци. Сыкьышалгьуар мы шIыпIэриц. «Шхьэлыкьуэ», 387. Абдежым Хьэбиби и нэмзлыкьыр еубгьури тоувэ нэмз ицIыну, Дани ар илгьагьумэ, макIуэри бгьэдоувэ. Шынэхужьыкьуэ, 65. Арджэн дахи иубгьуаици, Хы техамэ, тетиц мышынэу, Хы толгьбунхэр фIэмьIуэху. Дхони. «Вагьуэ махуэ», 58.

УБЕЖИЦЭ (1). УрысыбзэкIэ: зыхьумапIэ. Убежицэ нэхьыфIыр комитетым и лъабжьэр арат, арицхьэкIэ кьэбгьэзэж хьунутэкьым. Нал кьута, 279.

УБЖЫТХЭН (мэубжытхэ) лъэмыI. (1). Iупсыр кьыжьыдэгьэклауэ зыгуэрим тедзэн. Дэубжытхеймэ, пацIэм хохуэ, Кьеубжытхэхэмэ, жьакIэр псыфици. Зы критик гьуамэ сэ соцIыхур. «Дамыгьэ», 219.

УБЗЭРЭБЗЭЖУ (1). Бзэ дахэ, бзэ гуапэ иIуэ. [Дэиу:] - НтIэ, ди нысэ цIыкIуэ кьытхуэгузавэр, мэл хуэдэу Ицацэу, цынэм хуэдэу Iуцабэу, джэд хуэдэу быныфIэу, хьэфI хуэдэу Iумахуэу, шыфIым хуэдэу цIэрыIуэу, кьуалэбзуубзэу, убзэрэбзэжу... КIапсэ кIапэ, 15.

УБЗЭРЭБЗЭН (мэубзэрабзэ) лъэмыI. (1). Бзэ дахэ, бзэ гуапэ иIэн. Мис мэгуфIэр, мэубзэрабзэ ШIалэм удэхэр тырекIутэ, Зэм гушыIуэ зегьэгусэ. «Бдзэжьэщэм ипхьу», 153.

УБЗЫТЭН (еубзытэ) лъэI. (3). Бзыгьуэрэ зэпыгьэжын. Елдар жиIэрт: «Быбэ шху ицIыр пIастэм хуэдэу бубзытэ мэху». Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 540. Дэфэрэдж бжэ дазэмкIэ дэплгэмэ, лIитIым арджэным тезу цIаххуэ бзыгьэ кьахь, зым кхьуэцын Iэлгэныкьуэ иыгьыци, пхгэ шынакьри хьэлыгьуэ убзытам и цIыIум телгьы. Лъапсэ, 33. А лэныстэм ицIыр еубзытэ, ГьуицI сэрейи ар мэхутэ. «Елбздэдыкьуэ», 19.

УБЛЭН (еублэ) лъэI. (15). Зыгуэрим шIэдзэн. Хужьым фIыцIэр и нэ-и псэу гьаицIэ дублэрт тхуэгьэсам. ГьаицIэм иIэ кьэгьэжьапIэ. «Вагьуэ махуэ», 63. Ефэ-еишэ яублар екIуэкIырт, зызымышыIэфхэр ефэрт хьэр гьыуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 60. Жэмышхэм я пэгуныр кьаицтэри жэм кьэшин яублаиц, пэгунур кьагьэпсалгьуэ. Шынэхужьыкьуэ, 56.

□ **Iуэху ямыублэм блэ хэсиц** (1). Еплэ Iуэху.
УБЫДЫЖЫН (еубыдыж) лъэI. (1). Узытепсэлгьыхуэ цыта Iуэхум пыпщэжын. Астемыр псалгэ кIапэ Iэпыхуауэ цытар аргуэру иубыдыжаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 540.

УБЫДЫН (еубыд) лъэI. (144). 1. (128). УIэбэу зыгуэрим зыIэрыгьэхьэн. Кьыицылгьэтри жейр теужри, Марфэр быдэу иубыдаиц. «Бдзэжьэщэм ипхьу», 157. Мэ мы гьуджэр, Ар гьуэзэдэжэи, Мэ мы мажьэр, Ар гьэлажьэ, Мэ, лэныстэри убьид, Ахэр хьумэ, псэм пэлбьыт. «Елбздэдыкьуэ», 13. - Зэ кьытлгьыгьэс дэри кIапсэр, - жиIэри Елдар иIалэхэр зэбгьидзу яхьыаиц, асыхьэту кIапсэ кIапэр яфIуубыдри, кьэджаиц Темботрэ Лурэ я дежкIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 100. 2. (9). Зыгуэр здыхуэйм мыгьакIуэу Iыгьын. Ауэрэ бзэзым дыгьу кьыицаубыдати, яукIыну ерагьыу кьрагьэлаиц, абы ирихьэлIуэ наркотик ищэу нэгьуэциI зыгуэри полицэм ицаубыдым, ар кьрагьэутиIыицыжыну иIалэ зыкьом зэрыгьэIуцу кьалэм дэсхэмрэ гьубгьуэрысхэмрэ зызэраупсеяиц. ХьэцIэ лъапIэ, 378. 3. (1). Зыгуэр кьыицIэмьыцу шIэхьумэн. Раисэ Муратовнэ и кабинетым ицIэтт блын псор иубыду холодиленэ установкэ, дэмыль шхыныгьуэ цымыIэ жыхуалэм хуэдэу, абы дэлэри «лей» хьуауэ арт, зыиIыпIи имыту. Лъапсэ, 25. 4. (3). ШIыпIэ гьуэр кьээзун. Иджы кьалэр бийм яубыдами, ди зэранкьым, ауэ ар зыубыдам дапэцIэхуэмэ, ди цыр яцинууици, дыхуэсакьын хуейиц. ХьэцIэ лъапIэ, 400. Абы хуэдэу хьуну ицIатэмэ, Нартыхур кьэмыкIуэххэнкIи хьунт, сьту жьпIэмэ а кьуажэр нэгьуэциI зыкьомия гьусэу, гьунэгьу хэкум яубыдаиц, зыми емьуицIу икIи емьусэу, Конституцэу КьурIэным нэхэрэ нэхэ ягьэллэпIэри зьуи кьрамыдэу. Лъапсэ, 74. Хэкур зыубыдауэ цыта нэмьыцэр ирахужри, куэд дэмыкIыу, ицIымахуэIуэ кьэсиц а нэгьуджэри Тэрчкьалэ кьыидэтиIысхьат, мурадыфIи имьIуэ. Лъапсэ, 74. 5. (1). ЗэтэIыгьэн, иумыгьащIэлауэ. Темботрэ Лурэ ихуэубыдынт, Думэсарэ ицIэтэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 283. 6. (1). Пэш с.ху. гьуэрим шIэтIысхьэн. Ар [Жансэхуэ] зыицIэлгьа пэшыр иджы Мэтхгэным иубыдынт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 600.

◇ **[И] Iэр убьыдын** (18). Еплэ Iэ.
УБЫДЫПIЭ (1). Зыгуэрим икьу. Зы убьыдыпIэиц кьамэм иIэр, ДзитI Iуту жырыр ирелыд. Кьамэ. «Мывэ хуабэ», 257.

◇ **УбыдыпIэ имыхуэн** (1). Яубыдыну хунэсакьым, яхузэфIэкIакьым. ЯмыицIэххуэ фронтыр Армавир деж нэмьыцэм кьыицызэпатхьати, околэ кьагьэхьэзырауэ цытар ди дзэм яубыдыпIэ имыхуэу кьызырыIухаиц. Нал кьута, 211.

УБЫЖЫПХЪЭ (3). Ету шышымыIэм пхьэм кьыхэщIыкIауэ, жьыицIыгьэр захуэ, джафэ ирацIу кьагьэсэбэпу цыта Iэмэпсымэ. Сосрыкьуэ бэрэбанэм зэреуэ убьыжыпхьэр иIэтауэ Лу еплэу цытиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 559. Кьаздэжэрийрэ Сэлимрэ здэицысым Жансэхуэ хуеплгьэклаиц мыбы жиIэр сьт, жыхуаIуэ, Сэлим ицIэххэртэкьым Жансэхуэ жила псалгьэр, Сосрыкьуэ заницIу гу лэитэри убьыжыпхьэ иыгьымкIэ стIолым теуаиц: - Кьаздэжэрий! Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 613.

УБЫН (еуб) лъэI. (9). Зыгуэрэм и цIэ IейкIэ кыпIэу тепсэлъыхьын. *ЛэтIифэ куэд лъандэрэ абы гу лъытаици, студентхэр нэ жагъуэкIэ кызыггэплъыну иужь итиц, къахуэзэмэ, си Iей фIэкла сифI лъэпкэ жиIэнукъым, ицIалэгъуалэми яфIэфIыххэкъым абы сиубу. Лъапсэ, 9. Данизэт емышу и лъыр иубырт. Хуэпсэгъуэ нур, 272. Гъунэгъу физхэм Iэджэу яубаиц Iуарэ, сабий цIыкIухэр яфIэгъуэныху. Къалэн, 427.*

УБЫХ (25). Адыгэ лъэпкъым и зы къудамэ. *КъэкIуа къомым убых хъэци яхэту кыицIэклаиц, дунейм ехыжам и ныбжьэгъуауэ. Лъапсэ, 113. Убыххэм я зыгъэгусэр шымыIэжу, хъарзынэу цыгъынкли сыткли зэхъуажэу къаублаиц, нэхъыфI, нэхъ Iей жаIэу земыныкъуэкъуэ. Лъапсэ, 117.*

УБЫХЫБЗЭ (2). Убыххэр зэрызэпсалтэ бзэ. *ФIы ицIэи, псым хэдзэ жаIакъэ, фIыр кIуэдъркъым, Барчо хъэдэицIэлъхэм зэрыхэтар цыгъуицэжауэ, Дэфэрэдэж цылуицIа махуэм и гугъу еицI зэпит, модрейри убыхыбзэм хуэзэшаици, фIэфI дидэу мээршиэр, хъэциIэм и гъусэм гу лъамытэу. Лъапсэ, 112. Дэнэ кIуэми, хуэмыIуатэр араиц, езыми тIэкIу IэцигъуицыкIа убыхыбзэр къигуицысыжауэ и нысэм бгъэдэсыныр и насытыицхуэиц [Дэфэрэдэж]. Лъапсэ, 119.*

УВАЛЮЦЭ (1). Урысыбзэ ныкъуэкIэ: революцэ. – *Увалюцэ мыгъуэт иджы дьмылгъагъужар, – жиIаиц Думэсарэ, а псалгэм къикIыр тэмэму кыгуурмыIуэми, абы зы Iуэху куу гур зэрыхэлъыр и фIэци хуауэ. Хуэпсэгъуэ нур, 232.*

УВЕЛИЧИТЕЛЬНЭ: УВЕЛИЧИТЕЛЬНЭ АБДЖ (1). Узэплъыр нэхъ ину уэзыггэпIагъу хъэпшып. *ДыцIэкIхэм я Iэдакъэ ицIэкла дыцIэхэки дахэхэр нобэм къэс хъума хуауэ Санкт-Петербург къалэм дэт Эрмитажым и гъэтIылъыпIэм ицIэлэу плъагъуиц, увеличительнэ абджкIэ уеплэмэ, IэциIагъэфI зилэхэм хъэкъуицкыу дахэ, лэч фIыцIэкIэ е лэч плыжьыкIэ ялэжауэ, унэм телъын кхъуэици, ятIагъуэм кыIаицыкIа псеуицхъэ сурэт Iэджи. Лъапсэ, 5.*

УБЫН (мэув) лъэмыI. (81). 1. (54). ЗыщыпIэ деж шытын. *ЩIадзыжынкIэ гузэвар дзыхъ имыицIу кабинетым ицIыхъэри еплъыхуу уваиц, жиIэну кыицIэкIуар хужымыIэжу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. Щхъэж зи ужь ита Iуэхур иггэтиIылъри физыишэ къакIуэм еплъыну уваиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 582. Нэхъ нэIэциIэу уувакъэ – Зым и фIагъи къомыкIын. Уи щхъэ закъуэу упIыщIамэ... «Батырыбжьэ», 135. 2. (22). IэнатIэ гуэрэм Iуувэн. ЩIыхуэ зытелъым хуэмытыжмэ, ХэкIыпIэ куэдрэ ар мылгъыхуэу, Зи ицIыхуэ телъым и деж кIуэрти Хуэуэ и хабзэт ар Iэцихуэуэ. Сэ фыкысхуейуэ. «Дамыгъэ», 206. Были кIэциIу кыызжиIаиц, А жэуапым хуэмытIаицIэу: – Бригадиру сыуваиц. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 111. Зауэм къикIыжри аргуэру Iэцихуэуэ зэрыицIауэ увыжаиц. КIапсэ кIапэ, 7. 3. (4). Iуэху е хабзэ гуэрэм къару игъуэтын. Советскэр зэрыуэрэ илгъэс ицIыкIуи фIэки хуакъым, итIани Астемыр ириггэджахэр учителу, студенту, агроному адэкIэ-мыдэкIэ цыхэтиц, Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 501. Советскэр*

зэрыуэрэ, зи абгъуэ якъута бзууэ, кызофэрэзыхъ, лажы хъати симыIэ нэтрэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 505. 4. (1). Щыхъэт хъун. – Соув, дэскъым къуажэм дыгъуэ, – жиIаиц Жыраслгъэн, лыкIэ сондэдэжарым хуеплгъэIыу. Хуэпсэгъуэ нур, 90.

◊ **Уву укIын** (1). Ухуейуэ, ар уи мураду цIыху укIын. [Хъадижэт:] *Алыхъым ськългъагъуэ – сыууэ бий схуэуицIынкъым. Щынэхуэжыкыуэ, 17.*

УБЫПIЭ (5). Щхъэж хухэхауэ кыицIыуыIэ, здэщыт ицIыпIэ. *Командирхэм ицхъэж и увыпIэ къагъуэтыжу, я подразделенэхэр зэрыицIыицхъуэ ягъэуу, командэ ятырт. Щынэхуэжыкыуэ, 37. Пианэр зэхуээмэ, къуришым дихъэници, увыпIэ дьыицIыицхъуэици икIи зыдггэпсэхуици, махъишэри дгъэхуэакиуэници, и фэр тIэкIу кыицIыицхъуэици хуэдэу. ХъэщIэ лъапIэ, 403. Лу ицхъэгъубжэм къыдэпIэри и увыпIэм зыри шымыту ицIыгъагъуэ, и жагъуэ хуаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.*

◊ **УвыпIэ гъуэтын** (1). Хуэфашэ егъэзыпIэ гур къылыгысын. *Жыраслгъэн папIэ жылэр нобэ ишэсIэ иувэрэ – хъарзынэи, абыи хуэфашэ увыпIэ игъуэтыници, хабзэм и анэмэтиц, хабзэм иужькIэ жылэм я анэмэтиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 647.*

УВЫIЭГЪУЭ: УВЫIЭГЪУЭ ИМЫIЭУ (1). Зэи зэпамыгъуэуэ. *Лишэрэ ицэ ныкъуэрэ жэци махуи увыIэгъуэ ямыIэу бгыр гынкIэ якъутэри и ужь итиц. Нал къута, 293.*

УВЫIЭЖЫН (мэувыIэж) лъэмыI. (2). 1. (1). ЩIэбдзар шыггэтыжын, гъэбэаужын. *Урыс гъунэгъу сIлэу сыпсэункъым, жиIэри Къасбот и физ Урарэ Iуэхум зэран хуэхъуи хуежъаиц, арицхъэкIэ, кхъуэ зэримыхуэну кыицIыицIэм, Урари увыIэжаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 202. 2. (1). Iуэхугъуэ е къэхъуакъащIэ гуэрэм щиггэтын. Хыр къоукъубийри мэувыIэж. Хымыр псымырэ. «Дамыгъэ», 91.*

УВЫIЭН (мэувыIэ) лъэмыI. (36). 1. (25). Зыгур кIуэныр, хъеиныр, лэжьэныр щиггэтыгъуэ и пIэ къинэн. *ЩIалэ хахуэр темпыIэу, И къуанри мыувыIэу, ГъуэуицхъицIыри зэицIауэ. И хэку иным имыкIауэ, ЩIалэр плгэмэ – благгэ дидэу Дыггэ нурыр къытелгъадэу, Унэ лгъахъишэ мис къелгъагъур. «Елбэздыкыуэ», 10. Игу зэбгъар хъэпсым иридзэфу А лым иIати лгъэIыныггэ – И гур зэггэхукIэ увыIакъым. Лей зылгысар. «Дамыгъэ», 218. 2. (1). Iуэхугъуэ е къэхъуакъащIэ гуэрэм щиггэтын. *АмериканцитI ар зылгэгъуар машинэм ису уэгум ит хуэрейм нэхъ гъунэгъуу бггэдыхъэну хуежъати, я моторыр занцIэу увыIаиц... Тепщэч къэзылгэтыхъ, 155. 3. (9). Къарур ухын, хуэфIэмькIыж хъун. Фарз Iус къуажэр ерыгъуу кыицIыицIэуэтам, езыри ешат къаруи-псэруи кыицIыицIэуэтам, шыри увыIат, ицIалэ ицIыкIури зэпкыгъуауэ и анэм и Iэблэм телгъэ. Лъапсэ, 57. Яицхэр абы хуэдизкIэ увыIати, къахуэмыкIуэу ицхуэмылакIэкIэ къалггэфьирт, шым тесари къепсыхауэ. Нал къута, 213. Вы пэхуицIыр увыIэнуиц, Ялухуакъым удэ мылыф. Бгым дэки гъуэгу. «Батырыбжьэ», 38.**

УВЫIЭПIЭ (34). Зыгур кыицIыуыIэну хухэха ицIыпIэ. *Жыыр къемытицэм, дэнэ ицIэ,*

Увылэнэ илэу шыс? Жыр кьемыпшэм, дэнэ шылэ. «Вагъуэ махуэ», 344. *Мы дыкьыздэклау мыгъуэр зэл-зэфызым увылэнэ тхуэхуа шхьэкIэ, ди хьыджэбзым дежкIэ насып кIуэдыжыпIэц.* Лэчымэ, 395. *ИужькIэ сэ увылэнэ кьыпхуэзгъуэтыни, – жиIэри Степан Ильич арэзы хьуаи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 225.

♦ **Увылэнэ етын** (3). ШыпIэ гурэ деж псэупIэ шьхуэщIын, абдеж шьгъээзэгъэн. *Шхьэ [дыгъум] увылэнэ гурэ иримытрэ? [Властым хужилэрт Бэтокъуэ и фызым].* Хьуэпсэгъуэ нур, 335.

Увылэнэ кьетын (1). *Еплэ увылэнэ етын. АрицхьэкIэ зыкьом кьэнами, нэхьыбэм [адыгэхэм] я хьэни-шыти зыцIакъуэри хэжум икIыжаи:*

«Алыхьым кьыдит увылэнэр зэдгъээзэгъыни», – жыхуалэу. Лэчымэ, 389.

Увылэнэ гъуэтын (3). Кьыщыувылэн, шыпсэун шьпылэ гъуэтын. *Увылэнэ гурэ згъуэтмэ, кьэсIуэхуни фынкIуэни, жиIэу арат Кьэзджэрий и фызым зэрыгурыуар.* Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 607.

Сыздэклауэми увылэнэ гурэ шьызгъуэтыни, Мэзкуу си кьуэр дэси. Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 521.

Дауэ зэхэшыкIа хьуну абы хуэдиз цIыхур, жиIэу Урарэ гузэва шхьэкIэ, зыми губгээн ицIакъым: шхьэж хуэфаиц

увылэнэ игъуэтат. Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 587.

Увылэнэ кьыхуэзгъуэтын (2). Кьыщыувылэн, шыпсэун шьпылэ зыгуэрым хуэзгъэпэщын. *А цIыху кьомым увылэнэ кьыхуэзгъуэтын хуейкьэ, Iэцири зыхуэзанхьэ хуумьгъазу хурэ? Нал кьута,* 299.

Дэфэрэдж шхьынкIэ Iэкуэлъакуэат, хьэщIэм увылэнэ гурэ кьыхуэзгъуэтры шхьын гьэхьэзырыным и ужь ихьаи. Льапсэ, 112.

УГОЛОВНЭ: УГОЛОВНЭ КОДЕКС (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: кьэралым щекIуэкI хабзэхэм ебакьуэу хабзэншагъэ зылэжьхэм папщIэ зэхалъха дэфтэр. *Уголовнэ кодекс жыпIэнуици, гукIэ еицIэ [Ботэх], езым зэхилъха хуэдэу, зыгуэркIэ следователь и ужьым кьыхьэмэ, хейуэ зэрыхэкIын гъуэу кьегъуэтыф, следователым и Iухур фыызэхегъэзэрыхьри.* Льапсэ, 96.

УГРЮМ (1). *плъыф.* УрысыбзэкIэ: нэщхьей. *К чему? Угрюм и одинок Грозой оторванный листок... «Жыг тхьэмнэм кIэщIкьэ и дунейр? Уэ сьткIэ, сьткIэ укьысхуей?».* Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 608.

УГЪУЕИН (еугъуей) *лэI.* (1). Зыгуэр зэгъэпэщын, зэхуэхьэсын. *Пэшим цIэлъа хьэпшытыр зэрыщыт: пIэр зэрыIумыхат, уэниэкум тепхуэ темылъу, стIол, диван, этажеркэ, сабий гъуэлъыпIэ сьтхэри арат, хьэпшыту Иринэрэ Албиянрэ яугъеяр куэдтэкъым.* Нал кьута, 236.

♦ **ГъаицIэ угъуеин** (1). *Еплэ гъаицIэ. Мылъку угъуеин* (5). *Еплэ мылъку.*

УГЪУЕЯУЭ (1). *нареч.* ЗэщIэкьуауэ, зэщIэгъуауауэ. *Иджьри кьэс партизанхэр шыпсэур зыуэ, зыцагъэпсэхур зыуэ шытамэ, иджы псори угъуеяуэ шытмэ, нэхьыфIу кьилъытаи.* Нал кьута, 252.

УГЪУРЛЫ (12). 1. (11). Фыгъуэ, насып, хьэрычэт кьызыдэклауэ. *А шырыкьуитIыр*

шырыкьуэ угъурлыуэ кьилъытат, сьту жыпIэмэ Темыркъан ар шьыгъыу дэнэ кIуами, лажьы хьэти имыIэу кьэжIуэжа мыгъуэат. Шьынэхужьыкьуэ, 41.

Щам шьыналъгъэр угъурлыуэ Фи гур, фи псэр шьызэгъа? УситI, Щам шыстхауэ. «Батырыбжъэ», 75. 2. (1). Фы. *Мэрым и пIэкIэ нэгъуэцI гурэ кьэпсэлъаиц: – Араиц, Хьэрун Ар-Рашид нэгъабэ*

лъандэрэ мэргъурлы дьыдэу тетти ди кьалэм, – жиIэри. ХьэщIэ лъапIэ, 406.

УГЪУРЛЫГЪЭ (1). Фы кьызыдэклауэ, кьэзышэ; фыгъэ. [Фэуаз:] – *Уи угъурлыгъэр ара яукIа кьомыр зытраукIар, Хьэрун Ар-Рашид?* ХьэщIэ лъапIэ, 406.

УГЪУРЛЫФЭ (2). Гурьлэ Iей зымыIэ, зи теплъэкIэ нэфIэгъуфIэ. *И адэ Кургъуокъуэ хуэдэу, угъурлыфэиц, жалэу арат ШьыIэпс кьуажэм дэс лъыжъхэм Кьэзджэрий шхьэкIэ жалэр.* Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 598.

Гублаицхьэм дэс урыс шьIалэ угъурлыфэр Нурхьэлий кьыбгъэдэтIысхьэри дэгушыIэу хуежъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 257.

♦ **Угъурлыфэ натIэ** (1). Гурьлэ Iей зэрымIэр зи нэгъу кьыщ цIыху. *Ар гурIэгъуэ нэгъуэици, Уаредэ, Угъурлыфэ натIэиц, жи, Уаредэ.* Гущэкъу зэрэд. «Шьхьэлыкьуэ», 388.

УГЪУРСЫЗ (5). Мурад Iей зигу илэ, нэгъуэщIэхэм я мыгъуагъуэ хушIэдэжэ. [Мэрым унэм шьIэт шхьэзгъэрытым унафэ хуеиц:] *А угъурсызыракъэ [дзэм я паиэм] бэзэрым тет цIыхур зэхэзыIуицIар.* ХьэщIэ лъапIэ, 406.

Кьэрэжыыр тхьэми цIыхуми кьаужэгъуауэ, емьнэунэу, угъурсызу дунейм кьытэна гурт, и ныбжыыр хэкуэат дэнэ кьэна, жьы хьуаици, и тIысыжыгъуэиц, кьыуицыху хэжум иси, бэлэрыгъа

хуээзмэ, кьыубыдрэ ицэу. Льапсэ, 105. *Уи адэм и деж кIуэ гъуэзур А угъурсызым кьыицIаиц, «Адэ»,* 138.

УД (4). ЦIыхухэм кьэзэрыфIэщIу шытамкIэ, джэду, хьэ с.ху. зыщIыфу шьхуэпсыхьэхэ бэаджащIэ. *Дахэуэсу тхьэIухудыр А физ удым кьытоувыр.* «ШьIалэгъуэ шьыналъэ», 414.

Уэри ей-ей, Удхэм сахуеблагъэу, Уэри ей-ей, Уд дахагъэ хьэхум, Уэри ей-ей, Схуэдэ дамышьэх. «ШьIалэгъуэ шьыналъэ», 418.

Сэ зы шу слъэгъуати, Уаредэ-а, Тенэ еицхь имыст, Уаредэ-а, Уэ си унэIуту, Уаредэ-а, Пьцаицэ уд ерыщым. «ШьIалэгъуэ шьыналъэ», 419.

УДАРНЭ (1). *плъыф.* Урысыбзэ ныкьуэкIэ: егъэлеяуэ, псоми ефIэкIыу лэжъэн. *Махуэ кьэсыхукIэ добжыфIэ, Дэ дьитекIуэхукIи догуфIэ, Хэкур удирнэу дьыздокIуэ, Iуэхуу едгъажьэр йофIакуэ.* ТекIуэхэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35.

УДАРНИК (1). УрысыбзэкIэ: лэжыакуэшхуэ, куэд зылэжэ. *Ударникыу кьалъытэм и сурэтыр нэхь дахэт.* Мазэ ныкьуэ шьхуэантIэ, 630.

УДЭГУН: ♦ **ицхьэр удэгун** (2). *Еплэ шьхьэ I. ТхьэкIумэр удэгун (3). *Еплэ тхьэкIумэ.**

УДЭФЭН (мэудафэ) *лэмыI.* (2). 1. (1). ШьыкIын. *Ар зэгъаицIэ умьудафэу, Ари Кьанокъуэм и псэлъафэр.* «Тисей», 507. 2. (1). ЗэфIэкIым, ныбэизыгъэм кьыхэкIкIэ гуемыIугъэ хэлъу нэгъуэщIэхэм епэгэкIын, екьуэншэкIын. *Гуаицэм и нэр кьэб жылафэу, И пэ гурьыр хуэдэиц джыдэм,*

Кыттехамэм мэудафэ, Сыт жеплами кытпхуимыдэ. «Тисей», 499.

УДЭГУЖЫН (мэудэГуж) *лэмыI.* (6). Езыр езыру бэяужын, гын шыгэтыжын. *Кэнфет тIэкIу и жыным кэрихри Рум цитым, сабийр куэд хуей, удэГужаиц. Хэуэпсэгэуэ нур, 140. Таиа езыр-езыру удэГужын цхэкIэ, и унэм кышIинэри, езы Кэзджэрий урокым кэкIуаиц. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 604. Ерагыуэ удэГужа нэужь [Шыдхэ я цIалэ цIыкIум ТутI зыхуигэазу:] – Интернатым сышIадзыжти, сыкэкIуаиц, – жиIэри нэхэыбэ хуэцIэкIакэым. Зи лээрыгыпс тIыгэа, 519.*

УДЫН (19). ХуицIэу иггэуэу жэухэуэныгэ, еуэныгэ. *ШIы цитар удыным егээджыздж, Си цейм жыы шIыIэр пхольдыкI, СIэтын нэжыыцир сэ слэмыкI, Тхэмахауэ хэуауэ хэт жейр? Борэныр бгышIхэм. «Шум и гыуэгү», 28. Ерыцу лэабжэр флаганэу, Мыбдежым бийхэр итат, Жыр Iэцэ Iэджер кэаганэу, Ар дэ удынкIэ Iутхуат. ЗэуанIэ. «Шум и гыуэгү», 23. ЦIыху тхэмышIкIагэ, ицишIыпIэ, Пицым я удыну тиэчахэр, Аракэуэ уэркэхэр нэхэанэм «Кэбэрдей хэкукIэ» зэджахэр. ЗэкэуэшитI. «Бгы лэапэхэм деж», 99.*

♦ **Удын етын** (2). ХуэфI хэун. *Дэ ди гуфIэгэуэм бийр кэIэм, Удын хуэфациэр еттыни, Насып иныцу дэ диIэм Зы кэмыIусэу тхэумэни. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лэапэхэм деж», 48. Удын етын* (2). Зыгуэрым иггэуэу еуэн. *Удын есхари цогэуицэжри Мэджэу, бжэIупэм пхуIумыкI. Хьэ. «Дамыгэ», 81. Удын (хэллэ) кыттехуэн* (1). Кыттехуа гуэрым уи пкыым шыщ иггэуэузын. *Лэыр толбадэр хужь хэуа жэакIэм, Удын хэллэр кыттехуаиц. «Бдзэжэяшэм ипхэу», 149.*

УДЖ (1). ШIалэхэмрэ хыдждэбэхэмрэ тIурытIу зIэпэгэуу хуэму, Iэдэбу, гушыIэурэ ягэзацIэ кээфэкIэ лэужыгыгэуэ. *Верэ Павловнэ имыдэу, сытми ерагэкIэ уджым хашаиц. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 598.*

♦ **ШейтIан удж** (1). *Еплэ шейтIан.*

НЭХУЩ **УДЖ** (1). *Еплэ нэхушц.*

УДЖЫКIЭ (1). Удж кызыэрыфэ шIыкIэ. *Зылгагэур иггэдыхэишхырт нысаицIэм, уджыкIэ имышIэу, езыри дыхэишхырт, Кэзджэрий кыпыгуфIыкIырт, гушыIэрт, ауан езым зишIыжырт. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 598.*

УДЗ (159). Лээдий псыгэуэ, пкыы шабэ зиIэ кээкIыгэуэ цхэуантIэ лэахэшэ. *Сыхэтт а мэжэум сэри удэу, Уэсэпс Сумыхуэу сымэхат. Зауэ жыхуаIэм и хыбар. «Вагэуэ махуэ», 92. Пиэр зэблэдэу жышхуэ кэоциэ, Удэри ешIыр хэутэн. Шыдэжыныр шыдэжауэ. «Вагэуэ махуэ», 332. Уи мыви удзи кызыдалэхуахэиц, Си гуауи гуапи яшышIаиц. СыкышIалэхуар мы шIыпIэршц. «Шхэлыкэуэ», 387.*

УДЗ ГЭЭГЭА (9). Удэ цхэкIэм шыщ Iыхэ, тхэмпэ Iэрамэ дахэ кызыэкIуэцIыкIыу жылэ зришIэ. *Псыхэлыгыгэуэр гумызагэуэ Кээутхэуауэ бгым жэахоуэ – Гэатхэр кэосыр, гэатхэ дахэу Гээмрэ шIыIмрэ цызэхэуэр, Удэ гэгэгахэм шIылгэр яшIтэу. Гум и гэатхэ. «Партыр ди пашэу», 112. И дахагэр хэллэмэту Удэ гэгэгауэ кытIфIэцIыниц,*

И нэхэ гуакIуэ пхуэмыгэуэту Вагэуэ дахэм ар нэтишIыниц. «Бдзэжэяшэм ипхэу», 146. Пиэ адрышIыр кэоциIэраицIэ, Удэ гэгэгауэ пхуэубыдын? ШхытI зыфIэгү Iуашхэмахауэ. «Мывэ хуабэ», 146.

УДЗ ХУШХЭУЭ (2). УзыншагээмкIэ сэбэп хэуэ удэ, уз зыгэухэуж удэ. *[Хэуэуэ Кулисум жриIэу:] – НтIэ удэ хушхэуэр кээкIыху нэфым хуэдэу сышIытыну? Нэггүху, 34. [Кулисум и пхэум жриIэу:] – Гэатхэиц, си псэ тIэкIуэ, удэ хушхэуэхэр кээкIа мыгэуэкэым иджыри. Нэггүху, 34.*

УДЗЫПЭ (1). Удзым кээкIым и пэ. *Гыы фхэткээ, жыIи кысциIэуицIэ, Уэсэпс удзыпэм нэхэ кышIокI. Си хэку нэхэ ини сыту сшIын? «Шхэлыкэуэ», 386.*

УДЗЫПЦIЭ (8). Зэхуэдэу Iуву кээкIа удэ. *Саняит арибзышIышхэртэкэым: ди хэкусыкIуэжрэ удзыпцIэм сыхэсу, адыгэ сабий цIыкIухэр гэгэмахауэ деж зэрызэхэуэ кэажыкыуэ, я анэхэр гузавэу абы я ужэ иту си нэм илгэгэуауэ сылIэми, «солIэ» жысIэнтэкэым, жиIэрт Саняит, зэрыбамIэр Зураб и гум шIыкыуэ. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 666. Ауэ удзыпцIэишхуэм Шынэхужыкыуэуэ и гэгэицIэм зэреджэр, ауэ иджы хуэдэу зэи и дуней дахэу цытыгыкэуэ. Шынэхужыкыуэ, 48. Иужыым нэхэ удзыпцIэфIым хишэри шхуэмылакIэр цутIыпцын дзыхэ имышIурэ иггэхэуэкуаиц, лэахэ тIэкIуи уанэм кIэрышIауэ илгэгэуати, ирилгэхэри, езыр, сабийр и гэусэу, псым кIуэри зиггэпсэхуаиц. Лэапсэ, 57.*

УДЗЫФЭ (4). *плгыф.* ФэкIэ удзым ешхэ. *Жыраслгэн дэ зэхуишэсу, шэрихээтистхэм я бэракэ удзыфэр кэаицтэу, ТыркумкIэ яунэтIыну куэдым я гугэат. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 547. Шэрихээт полкым хэтари арац – Мэтхэныым и гэусэу советскэ властыр зыгэуэвину цIэкэуам яхэтаиц, я бэракэыр удзыфэуэ цытами. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 641. [Бэтокэуэ Мусэ жриIэу:] Бэлишэвычыр кээсмэ, нып плгыжэ кыфIадэ [Псыхуабэ дэс тыкуэнтесхэм], шэрихээтидэм хуэзэм – нып удзыфэ, кIэдэтым бжыпэр яIэцIыкыэмэ – пацтыхэ ныпыр хэзыриц. Хэуэпсэгэуэ нур, 250.*

УЕБЛЭМ (37). *частицэ.* Зытепсэлгыкыыр шэч хэмылгы, нэхэ быдэу кэIуэта хэун папцIэ кэагэсэбэп псалгэ. *Шы емылыджу зэм кыкыуэожри Уеблэм бгышхээм ныдожей. Жыыр кэемышIэм дэнэ шыIэ. «Вагэуэ махуэ», 344. Арицхэ зэуэни сыухакэым: КIакхэуэ зэрышIэсчу цыта си Iэм Уэрэд итхэни циггэтакэым, Уеблэм хуосакыыр си гум жиIэм. Си гыуэгү тыншакэым сэ игышIэм. «Мывэ хуабэ», 62. Ар цыуэ хэункэым, пшагэуэр Iуву Уеблэм зыпхыкIыр иреуэс. Кэуршым докI. «Дамыгэ», 73.*

УЕБЛЭМЭ (241). *Еплэ уеблэм.* *Думэсарэ нэхэри и макэым зригэIэтаиц, уеблэмэ тIэкIуи цIэгубжэжэу. Мазэ ныкэуэ цхэуантIэ, 545. Ди анэшхуэми арат нэхэ зыхуигэазэр, уеблэмэ ЗекIуэтхээм и гур кэебгэамэ, арауэ жиIэрт шу кэомыр Исраф цIэхэуар, сэри уафэгуагэуэ макэ зэхсхэмэ, шышынэурэ си диным сикIырт, сыздэкуэнуур сымышIэу. Лэапсэ, 6. Директорым*

хвэжытыцлэр квыхихырт, нэхванэ зыхуэхвэжэн хуейм и унафэр ицлэрт, уеблэмэ и нэфи зыщыхуам нартыху хвэдээр заницлэу хвэжыгвэклэ яхуихвэжырт. Мелыгыч, 468.

УЕЙ (22). *междом.* Зыгуэрым зыщыхуагвээклэ, щеджкэлэ квягвэсэбэн. *Уей, бетэмал жи, ахвишу абы [старынынэм] квыхуэнэр езым ейуэ цытатэм, сыту мылгыкушхуэ илэнут, сыту насып мыухыжи хуээннут.* Хьуэпсэггүэ нур, 228. *Уей, жьыбгвэ, напэр нызэдэкк, Уей, дыгвэ, тлэклуи квэггэнэху.* Бжыхыэ. «Мывэ хуабэ», 273. *Уей, Квэбэрддейуэ хэку зугванлэ, Гвыбзэ хуэусыт уи бынам.* Шэджем псыкьелгэ. «Щхьэлыквэуэ», 377.

УЕЙ-УЕЙ: \diamond *уей-уей жегвэлэн* (1). Цлэр фыклэ гвэлун; батэр гвэшын. [*Квылышбий и квэуэм:*] *Уей-уей, квэбэрдей полёку, жевгвэлэу фи цлэ луу дыфцогогвэ.* Хьуэпсэггүэ нур, 126.

УЕХАЛСЯ (1). Урысыбзэ ныквэуэкк: ежвэжаш. [*Бот Степан Ильич зыхуигвээу:*] – *Не уехался? «Ежвэжаквэ?»* Хьуэпсэггүэ нур, 261.

УЖЭГЬУН (еужэггүэ) лвл. (11). Флэмыфгыж, имыщлэщыгвэж хьун. [*Нурхвэлий и гупсысэ*] *Ялэхэ, щхвэ сыквэбужэгвэуа апуэдэу, щхвэ гвэуэгу тэмэм сытумыгвэуэврэ?* Хьуэпсэггүэ нур, 228. [*Авторым:*] *Дэри ди жагвэуэтэквым ар зэрыдэккыжыр, шэнт щхвэгуэщлэныр дужэгвэуати.* Зи лъэрыгыпс тгыга, 527. *Квэрэжырт тхэми цлэхуми кваужэгуауэ, емынэунэу, угвурсызу дунейм квытена гуэрт, и ныбжырт хэклуэта дэнэ квэна, жьы бэуащи, и тлэсыжыгвэуэщ, квиушчыху хэкум иси, бэлэрыгга хуээмэ, квиубыдрэ ишэу.* Лъапсэ, 105.

УЖБ I (4). Зыгуэрым и лъэужь. *Ихуу еимэ бжыхыэ ужырт, жьыбгвэр бгышхвэм шрегвэуэлэ.* Бжыхыэ мээ. «Мывэ хуабэ», 81. *Наплэзынлэу квохвэ телвэйджэ, Квыхыфлэдээр цлалэм гвуджэр, Шум и ужырт мэхвэ мылэйджэ.* «Елбээдыквэуэ», 19. *Нэху зэрыцу цлэхум заудыгвэуэ уэрарамы квыдыхвэмэ, грузовик квому ишхвэмклэ дэккыгвэуэ квохыж, машинэхэм цлэлуи уни ихуэр ису, сабийм, цлэхубзым, сымаджэм ушлэжэ ятепхуауэ, я гупхэм фоч зылыгвэ сэлэтхэр тесу, машинэм и ужырт квэруи псэруи квыхуэмынэжауэ мэлыхуэхвэ джэламэ, абы квыклэлэыккылуэ машинэм ипгвэтын хвэзыру.* Лъапсэ, 85.

\diamond **[И] ужырым ириклуэн** (1). Уи япэ зыгуэр зэрыккылуэ гвэуэгум тегу клуэн. *А псытэм и ужырым квыриллар арац мо ежэхыр.* Мазэ ныквэуэ щхьуантлэ, 569. **[И] ужырт егвэхун** (2). Зыгуэр зэ зэрыккылуэ гвэуэгум иригвэклэуэн, зыгуэрым квышчышлар квышчыгвэщлэын, клэлгыгвэклэуэн. ГПУ формэккэ хуэнэр щилгэагвэм, Алий тхэмышчыккэ и фэр ныккылуэ, Лгыгвэр Ибрэхым и ужырт ирагвэхуну квэккылуэ иугвэри. Зи лъэрыгыпс тгыга, 530–531. *Гуэц Гункыбээр трихыжри, Марфэр лэейуэ хыфлэхуауэ:– Еплэ а цлалэм и мурадым, Уэ пхуэфащэ сэ сыхвэуни, И лъэужырт сэ а уи адэм Щысхэ пхуээмыщлэу уээгвэхуни.* «Бдээжыешчэм ипхьу», 157. **[И] ужырым ишлэуэ** (1). Зыгуэрым иужь квымыккылуэ. Фызышэр уэрарамышхуэмккэ квэхьырт, квэужэм сабийуэ дэсыр

я ужырым ишлэуэ. Мазэ ныквэуэ щхьуантлэ, 583. **[И] ужырт хун** (2). Клэлгыккылуэн, клэлгыплгын. *Квэуришхьхвэм зышэр лгы нэрытмэ, И ужь зыхунур квыпхуэщлээн?* Квэуришым докл. «Дамыгвэ», 73. *Зыквэзмыгвэлгавэуэ а зыгвэгуэсэрейм и ужырт сэ схуни, щлэхвэуэ щлэуэ зыхуэфащэу ди пащытыхэ.* Кхьухэ пхэнж, 506. **[И] ужь квыхвэуэн** (1). Иужьклэ псэун, квэхьун. *Си ужь квыхвэуэнум сыволгвэуэр:* *Фи цлэ иралуэм, фыквэплгэклэ.* Си ужь квыхвэуэнум. «Дамыгвэ», 220.

УЖБ II: \diamond **[си] ужырт махуэ фхухуэ** (2). Я Гуэхур, я гвэщлэр уи ужьклэ флы яхуэхьуну яхуэхьун. [*Хвэбибэ:*] *Шэнт щхвэгуэсэ сытету флэслэхьжыныци [квэпсэ лэрыгвэр], жылэм яжеслэни:* *си ужырт махуэ фхухуэ!* Нал квэуа, 225. [*Степан Ильич Урарэ дежккэ плгвэрэ:*] *Си ужырт махуэ фхухуэ.* Хьуэпсэггүэ нур, 203. **[И] ужь итын I** (4). Ныбжыккэ нэхьыжкыым и щлэблэу щытын. *Си ужь итхэ, фыквэплгэуэ, Клэщлэуэщ гвэащлэр – фымыгуэвэ.* Сытетц квэуриш дами, солплэ жыквэ. «Дамыгвэ», 217. **[И] ужь итын II** (244). Зыгуэрым и щлэбагыккэ квэдэтын, клэлгыккылуэн. *Тымы щыгвэзэм мэл хьуэуэри зэрымэлхьуэшуэ тлэмы и ужь иту квэуришым ихвэжаш.* Тепщэч квэзылгэтыхэ, 159. *Мэтхэным и ужырым Иэщлэ хуэщлэуэ лгы зыщыплэ ити.* Хьуэпсэггүэ нур, 319. *Аргуэру Мэши нысащлэр квиэтри унэм шлэхьаш, хьыдкэбэз гвэуэсэхэр и ужырым иту.* Лъапсэ, 117. **[И] ужь итын III** (106). Мурад гуэр илэн. *А тлэклэр, Куржы цытрадэрти, Налшык квэащэрт, тхылы тедзаплэри яутишчыжыну и ужь итти.* Нал квэуа, 240. *Астемыр иккэщлэуэщлэ Псыхуабэ зэрымэсыным и ужь итын, дауи.* Хьуэпсэггүэ нур, 236. [*Гесиод:*] *Сэ сымэлыхьуэщ, зы гвэм тлэу лгхуэуэ мэл зээгвэщыныу и ужь ити, си щлэныгвэуэ Гуэхур хыфлэдэзну Иэмал илэккыым.* Тепщэч квэзылгэтыхэ, 186. **[И] ужь зыккыгвээнэн** (1). Уи япэ итхэм заккыккэрыбгвэхун. «Хвэуэ, сэ сымккылуэмэ нэхьыфлэщ, иреккыуэ Абдул, абы ахвиэ хвэуэ щлэстэр, урыс арккэ щлэзэгвэфэр арац», – *жиэри Рахым и ужь зыккыгвээнэщ.* Хьуэпсэггүэ нур, 143. **[И] ужырым имыккылуэн** (5).

1. (2). Псэхугвэуэ емытын, хуиту мыгвэпсэун. *Езы Уэрдэщыккыуи ишлэрт уэрккыжхэр и ужь квышчыккэуэ иккыжыгвэуащлэуэ зэрымккыжыну.* Нал квэуа, 267. **2.** (3). Куэдрэ ккыккэщлэуэщлэуэ, ккыккэщлэуэщлэуэ. *Уэу лгэащлэ ит вавэуэу, Иджыри соцлэж, Уи нитгыр нэпсыбэм Ятхвэлэуэ лгэащлэ:* «*Бийм теккылуэ, си щлэлэ, Узыниэу ккэуэжэ,* – *Ар жыплэуэ си ужырым уимккылуэ уитат.* Уигу, си анэ. «Шум и гвэуэгу», 27. **[И] ужь имытын** (2). Еплэ **[и] ужь итаккылым.** *Ккоджэр нэхьыжыщ, жалэри, сэри сьщлэккэ севжэмэ, Тамарэ квэуэгвээнлэуэ квэуэту сыхуозэ, сепуцлэ сыту и ужь симыту унафэ хуэоцлэ: – Ккылуэ, Сэлимэ деж.* Лъапсэ, 23. *Ккытрилгэафэ-нытрилгэафэуэ и ужь имыту, Бэлацэ и мурадэр зыккылуэ жылащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 306. **[И] ужь итаккылым** (4). Гуэху гуэр зэфлэбгвэккылуэни ухэмытын. *Тхылытым итыр сабийм яжеслэни, жиэуэ Иринэ и ужь итаккылым.* Щынахужыккылуэ, 64. *Мэтхээнхэ я унэр квэуэным*

наса нэтми, зриггэпэцигыжыну зыри и ужь итатэккым. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 578. Пасэ зэманым цыгыгуэ адыгэр зытеклуэдар я цыгубзыр хума зэрхуныным и ужь итатэккымы арац. Льяпсэ, 44. [И] **ужь иувэн** (11). Клэлгыкгуэн. Сеймэн и ужь квиувар шилвагум, мыбы зыккыккэришицэнууц жилэри, Мэмэт-цлакгуэ и гум илгыр квицлати, зиггэпэсыницлати, «мырамысэ нывэм» бидаркэр иримыггэккэутэн шхэккэ. Льяпсэ, 47. Муси тэдждри бжэмкэ иунэтлати, абы и ужьым иувац Бэтокгуэ. Хуэпсэггуэ нур, 197. Жьым и ужьым сиуваэ Нахэтэ тлэклуи зэдызохь. Шыдэжыныр шыдэжауэ. «Ваггуэ махуэ», 332. [И] **ужь ихьэжын** (7). Бггэзащлэу, зэфлэггэккыу шыта Гуэхум пыщэн. Локотои и Гуэху и ужь ихьэжац. Нал кьута, 252. Сосрыкгуэ зи ужь итым и ужь аргуэру ихьэжац. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 608. [Дадэм:] Сэри си Гуэху и ужь ихьэжмэ, нэхьыфли. Тешщэч кьэзылгэтыхь, 155. [И] **ужь ихьэн I** (28). Гуэху гуэр зэфлэггэккыным пэрыгуэн. Аралтыр и Гуэху и ужь ихьац. Хуэпсэггуэ нур, 292. Аралтыр, зэрызэгуригуэу кьуришыр якутэу и ужь ихьац, езы Абу-Деруиш яхэту. Кхьэлэггунэ, 376. Дэфэрэджд ихьынклэ Икгуэллэакгуэ, хьэщлэм увьплэ гуэр кьыхуиггуэтри ихьын ггэхьэзырыным и ужь ихьац. Льяпсэ, 112. [И] **ужь ихьэн II** (8). Зыгуэрым Гуэхугуэ гуэр клэлгызепхьэну ухэтын. Аралтми Астемыр цылым зэрыкгуэцрыхуам заныцлэу гу лъитаккым, лъитауэ шытыггамэ, тлэу емылплэ Кьылышбий и кьуэм хьыбар ириггэцилэнтти, икгуэцлэклэ Астемыр здэкуар кьуилгэпхьэцинуу и ужь ихьэнт. Хуэпсэггуэ нур, 158. Капитаныр кьыккэуэжыжэтамэ, газетым итами шэч кьытрахьэнутэккым, Бахгуэри Яккэуб и ужь кьыхьэнутэккым. Нал кьута, 296. Уголовнэ кодекс жыпэнууци, гуклэ ецлэ, езым зэхилгьа хуэдэу, зыгуэрклэ следователь и ужь кьыхьэмэ, хейуэ зэрыккыным гьуэгуэ кьеггэуэтыф, следовательым и Гуэхур флэзэхеггэзэрыхьри. Льяпсэ, 96.

УЖЬГЪЭН (мэужьгьэ) лъэмыI. (1). Хум кунсапэр теггэккыным елэжьын. «Кьохуэсыж, си цлалэ», – зым жимылэ, Гухуэ цыккыли сянэр мыужьгьэж. Уцыккылуу уи гум ибубыдэр. «Ваггуэ махуэ», 83.

УЖЬЫГУН: \diamond **ихьэр ужьыгун** (2). Еплгэ шхьэ I. **УЖЬЫХЫН** (мэужьых) лъэмыI. (7). 1. (6). Ункыфлын. Уи жьэгу мафлэ цыужьыхым, Си адыгэ хэку, Дэп жьэражэ сыпхуэхуэункэ, Си адыгэ хэку. Зеич лантлэ. «Батырыбжьэ», 32. Жьэгур ужьыхмэ, гьунэггур Мафлэхэ ежьэрт ницэдджыжым. Жьэгур ужьыхмэ, гьунэггур... «Дамыггэ», 223. Мылицэр зыцлэс унэм я уэнжаккым флэкла зым и уэнжаккым Гуэуэ кьрихужырккым, жьэгуэм илгэ мафлэр ужьыхыжац. Мелыгыч, 462. 2. (1). Шлалэггуэр иккыным; нывжэ гьуэтын. Гум илгэ мафлэр ужьыхмэ, Мэхуэ набдзэ флэцлэр яжьафэ. Набдзэ. «Батырыбжьэ», 52.

УЗ (91). Иггэгуауэщхьэуэу, шхьэлажэ, кьарууншэ ищлэу цыхум е псэушхьэм лэпкьлэпккэ, кгуэцлэ иггэуэт ныккэуэныггэ. Уз зэуаллэу зи гур кгуэдэри Псалгэ дахэм еггэхуж.

Сэ уэздыггэ шлэзогганэ... «Ваггуэ махуэ», 323. Узыр и бийми йоубзэ, Узыр гузасэм и дзейш. Уз. «Батырыбжьэ», 144.

\diamond **Уз етын** (1). ХуэфI хьун. «Клэ евытым узыр фэттыниц» жалэри кьатх [директивэ]. Шынахужыккыгуэ, 50. **Уз кьеуэлээн** (1). Зыгуэрым ещхь хьун. [Директорым Астемыр жригуэ:] Коммерческэ училищэм бэлишэвич уз кьеуэлээн, жалэу! Дыбоггэунэхуэ, дыбоггэсэхыж! Хуэпсэггуэ нур, 185. [Зи] **уз кгуэдэын** (11). Узыншэн, зи Гуэху дахэ хьун. Сыту Гуэхуцхьэбзэхуэ кьысхуэцила, зи уз кгуэдэын, – жишлэц Дисэ, хьэлывэ тлэклур зылуридзэц, псы тэфыхьыжри и гур кьызырыггэуэтыжауэ. Гуцлэггуэ, 422. Псыницлэуэу интернатым сынэсыжацэрэт, жыслэу си алащэм сыккэуэу кьыцызггэзэжым, зэцлэггуэуэ гьомым ящыц гуэрхэр кьэджац, си бошккэм псы кьриутхыккыу фыцхэм: «А тлэклэу, а зи уз кгуэдэын, псы тлэклэу деггэфэт». Зи лъэрыггэщыпс тлэгыа, 520. [Фэуаз дзэциным жригуэ:] Уккэуэуэу, тхьэм флэклэ уккыхь, дыппэжэниц, уи нэклэ уэдггэлваггунуц, зи уз кгуэдэын. Хьэщлэ льяплэ, 408. [Си] **уз иушх** (1). Лейм зыгуэр хуэзэну хуцлэнэклээн. [Дисэ жигуэ:] Си узыр ишхыцэрэт а гуэгушыр зышхын зи гуггэм. Хуэпсэггуэ нур, 103. **Уз хуэхуэун** (2). Хьэлэл хуэмьхьун. – Ар [Лэщыр] зышх Гитлер ишхыр уз хухуэ, – жигуэ Хьэбибэ мыбгэу хуэщэчаккым. Нал кьута, 237. – Уи анэм быдзышэу узриггэфар уз пхухуэ, бамэжэ, – жигуэри [«хьэщлэуэу цхьэккэ»] Апчарэ ялэ кьилгэц, сеуэу мыр цхьэ сымыуэклэуэ, жигуэ. Шынахужыккыгуэ, 68.

Уз цыггэуэтын (1). Ажал цыггэуэтын. Приказым кьеджэри псалгэм кьыпицац [Локотои]: – Чопракэ ауз деж нэмыцэм уз цыггэуэтыниц. Нал кьута, 304. **Узыр** (1) и **ныбэм исын** (1). Шынаггэ зыгуэрым еггэгуэтын. [Думэсарэ Дисэ жригуэ:] Узыр уи ныбэм исиц сэ сытсэуэ а хьыджэбэ цыккылум елуси! Хуэпсэггуэ нур, 137. **Узыр уи клэцлэуэ исиц** (1). Лыггэуэ уишэц. Иггэацлэуэ зыгуэрым флэмынэм зышхыр зи дзажэ дэмьхьэ Долэт ар яхуидэнт: – Узыр фи клэцлэуэ исиц, бэлишэвичхэм клэдетыр лэгууэцлэтын ямыцлэуэ, фоджэгури фэ, фи клэуэ исауэ! Хуэпсэггуэ нур, 240.

УЗ ПКЪРЫТЫН (3). Сымэджен. Ярэби, уз пккырымыту нлэрэ, жыслэу си гум кьыцыккылым, си цхьэфэциным зыккылэлати. Мелыгыч, 443. Ар хьыджэбэным кьыгуролуэ: – Уз пккырытыр иккыккэ нэжи... Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 35.

УЗЭДЫН (узэдац) лъэмыI. (13). Гын, шэхэр илгьауэ зэрыуэнуу хуэггэхьэзырын. Шлалэ цыккылум ихьын ныхуэ нэклэуэн хуейти, унэм кьыдинауэ езы Хьэкурынэ мавэри губггэуэм итиц, и пхьэлэциэм фоч узэдэр клэрыпхуэ. Льяпсэ, 105. Я дзапэм пылгуэ я псэ тлэклур, Мычэму фэчри узэдэат. Лгьы уасэ. «Шхьэлыккыгуэ», 398. Я автоматхэр узэдау, Бийм и быдапэм илгэдау Атакэ кгуэхэрт зауэлI гур, Я сумкэр илгуэ я шлэбыку. Командир. «Шум и гьуэгуэ», 43.

УЗЭЩИН (еуэщлэ) лъэI. (12). НэхьыфI гуэрым хуэшэн; зыужьын. [Дисэ Рахьым жригуэ:] Гуцлэггэушхуэ уишэц, тхьэм уиуэщлэI. Хуэпсэггуэ

нур, 141. [Мусэ Астемыр жрилу:] – Инэралу атаманкИ эддэ Карауловым Елдар хуэдэ кыицилэхуэм, цлоптым кыидиггафээрэ цыхур цузцилу зэхэсхащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 197. Зи анэм кыилгхур мэхуэ зэхуэдэ – Зэхуэдэу кьалгхур яузци. Зи анэм и бын. «Дамыгьэ», 94.

УЗИЖЭГЬУЭН (3). Жагьуэгьуэ, бий. Ар кьыицихьэракьуэм, уи луэху зэрымыцилагьуэр кьиклыу аун ицилац: – Узижагьуэм а пьлэр цхьэраутилагьэ, – жиЛэри [Кьадзжэрий]. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 535. Мафлэгуу кьахуам узижэгьуэныр иутлысхьэ жыхуалэм хуэдэт. Нал кьута, 218.

◇ **Узижагьуэм и махуэу** (7). Егьэлеуэ, мыкьызырыкьуэу. [Елдар Инал цхьэклэ жиЛу:] Узижагьуэм и махуэу тклийи, пхьашици. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 542. Адакьэ хужьри кьызырыкьат, узижагьуэ и махуэу. Бабыщкьуэ адакьэпц, 481. Абы [Тамарэ] кьыицила кьомыр узижагьуэм и махуэу, а спори зэуэ дауэ зэбгээзэхуэн, иджьыпсту зи гугуу цылыхьэр зы мацлэ тлэкуу. Льяпсэ, 23.

УЗИИЭ (2). Пэрэ частицэм синоним хуэхьуэ псалгьэхуам хоувэ. Хаклуэр кьыицихьуэбгьэфэциари армырауэ узиЛэ! Нал кьута, 274.

УЗУЖЬЫПКЬЭ (1). Сымаджэу, улэгьуэ цытауэ зыкьэзыжыкьыж кьудей. Канистрыр хьэлгьэци, Локотши, узужьыпкьэци, кьаруунизи, льябакьуици иклуху, кьоувылэри зегьэпсэху. Нал кьута, 245.

УЗЫН (мэуэ) лэмыл. (24). Лэпкьлтэпкьым е клуэцлым шыц лыхьэ гурьым уз хэтын. Улэгьэ кьытехуар зэрыузыр Астемыр зэхичлэ цыхьуар иджыпстут. Хьуэпсэгьуэ нур, 66. Бабыщ шыру кьэргьейм и нэр зытриубыдам зыцилгьэмбрыуэри зыцилгьэбзэхым кьэргьейри и цхьэр и цлагьыу псым хэхуэри ундэрэцхьуауэ, и дамэ лэныкьуэри уздуэ псым кьыицихьэпцыжым, Джэлилу пьагьуур теуац, хьэлэчу зэхимыфыцилу кьэнэнт. Бабыщкьуэ адакьэпц, 479. Шхын цхьэклэ лэуэ нобэ Локотши гуэдз цхьэмыж игьэлгьалгьэри гуэдз лэбжыб шихати, кьыицилэкуакьым – и ныбэр кьеныкьуэу хьуаиц, гьуиц лунэ шиха хуэдэу мэуэ. Нал кьута, 242.

УЗЫНШАГЬЭ (17). Узыншэу цытыныгьэ. Телгьыджацэри аракьэ: зи узыншагьэ мыцилагьуэу кьалгьытар игьаицлэм дохутыр я деж мыкьуами, кьыицилар уз хуэхьури лээрымыхьу уэрамым кьыдэнэжащ, дэнэ фадэбжэ кьыицилэтыну плэрэ жиЛуэ фадэм дихьэхауэ. Льяпсэ, 12. Узыншагьэм дыщымыщлэм, Ди лэнатлэр нэтхьэсыни. «Узыншэм!» – сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 19. И узыншагьэр ди хьуэпсу, Дигьасэу фыгьуэм дыхуициу, Мычэму дыгьэу кьыитхуепсу, насыпыр кьиту мардэншэу... Илгьэсыщлэм папщлэ. «Бгы льяпэхэм деж», 120.

УЗЫНШЭ (32). Уз кьызымыгуэ, узыншагьэ зилэ; лажьэ зимылэ. Зи гугуу фыцлыр тыншу соцлыху, узыншэци, лажьы-хьати илэжым жиЛэри идакьым [Аннэ Павловнэ]. Льяпсэ, 11. Сэлэтхэр кьыизплэжкьлэм, зыми имыцилху Армавир деж

кьыицагьуэа улэгьэ зызыжыкьыж гьуэлгьыплэм иувауэ ити, лэ узыншэ лэныкьуэмкьлэ гьуэлгьыплэ натлэр илыгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. Фадафа зырыз кьэбубыдрэ я пэр цылым цыпхьуэуэ зэфлэкукьым, цыхуам я псэуцлэр хабзэ дахэм тегьэуэвэн хуейи, лэпкьыр зэрылэпкьыу узыншэ хьун хуэдэу. Льяпсэ, 45.

УЗЫНШЭН (узыншэц) лэмыл. (21). Уз кьемыузын, узыншагьэ илэн. Дыгьэр кьухьэхуэуэ семытсыхми, Мэгуфлэ сянэр – сьузыншэци. Ди унэжэ. «Щхьэлыкьуэ», 380. Фьузыншэм, ди жыг жьауэ, псылэрышэу тхуэмыубид. «Узыншэм!» – сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 18. Фьузыншэм сэ стхы усэр – Си псэ тлэкум зегьэпсэху. «Узыншэм!» – сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 19.

УЗЫНШЭУ (15). нареч. Уз лажьэ имылуэ, мысымаджэу. [Албиян Чокэ жрилу:] – Узыншэу, си кьуэши. Шьынэхужьыкьуэ, 44. Уэу льяицлэм ит вагьуэу, Иджьыри соцлэж, Уи нитлыр нэпсыбэм Ятхьэлэу лыдат: «Бийм теклуэ, си цлалэ, Узыншэу кьэкуэж», – Ар жылуэу си ужьым Уимыкьыу уитат. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгу», 27. Астемыр льяжьым и гур дахэ хуицилэрт а цлалитлэри узыншэу, Мэртзэей станцым Елдар и гьусэу тлэкуу цыгувац плен сытхэр зэхуахуэу, нобэ-цидэдей кьэсыжыни, жиЛуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 308.

УЗЫФЭ (12). Уз лэужьыгьуэ. Емынэ узыфэр бжьыдзэм лэыбгьэсауэ Пизурэ кьуаужэр йогьэубид, Псэ зылуэ псэуицхьэм бжьыдзэр елусамэ, Емынэ узыфэм гьаицлэр зэнеуд. Бжьыдзэ инэралу... «Партыр ди пашэу», 138. [Альджыкьуэ и гупсысэ:] А узым нэхэрэ нэхэ сызыщымэхьаишэ дунейм узыфэ теткьым. Мелылыч, 443. Иужьым абы хуэдэ лэзэклэм мелодие терапевкьлэ еджэ хьуаиц, ягьэхужьыну зи ужьэ ит узыфэр зицилысым елгытауэ. Льяпсэ, 29.

УИ: □ **Уи нэмыс хьумэж цыжаЛэм, и гьуэнишэджыр и цхьэм фликьуэжащ** (1). «Нэмыс» псалгьэм и мыхьэнэр кьызыгурымылуэм цхьэкьлэ жалэ. [Назифэ и анэм, Назифэ хуэгьэзауэ:] Пасэрэи хьыдэжыбзым «уи нэмыс хьумэж» цыжаЛэм и гьуэнишэджыр и цхьэм фликьуэжащ, жи. Лэчымэ, 394. **Уи адэ шхын цхьэкьлэ лат, цыжаЛэм, лэу, игьуэту лэ, жиЛат** (1). Кьэзылгьуар кьызыфлэмылуэхужым хужалэ. Уи адэ шхын цхьэкьлэ лат, цыжаЛэм, лэу, игьуэту лэ, жиЛат. Абы хуэдэци ари [лэдэм] Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 652.

УИИ (1). междом. Зызыхуагьазэм хужалэр нэхэ хэзыкьуэуэ. – Уий, хуэмыху, – жиЛэри Ботэх и адэр кьедэмэпкьэуаиц, арицхьэкьлэ цлалэ цылукум зигьэхьейркьым. Льяпсэ, 71.

УКРАИНЫБЗЭ (1). Украинэм я кьэралыбзэ. Матренэ украиньыбзэ зищлэти: – Да вы тилко побачьте, шо це таке. «Фэ феплэ закьуэуэ, мыр сыт зищлысыр». Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 555.

УКРЕПУЩЕЛЬЕ (1). Урысыбзэклэ: быдаплэ яцла бгы зэхуаку. Капитаным «Чопракэ укрепущелье» желэри гушылэркьым, и флэщыпэу желэр. Нал кьута, 305.

УККККЭ: СУДЫР УККККЭ ШЦЭН (3). Еплэ суд П.

УКЫН (яукI) лъэI. (136). 1. (115). Залымыгъэ хэлъу IэщэкIэ, удынкIэ гъащIэр, псэр щегъэнэн. Мэру *плъагъур къэпщIэнтIаиц, сауКIыну къэкIуащ жиIэри, и фэр пыклауэ бзагуэ хъуным нэсаиц*. ХъэщIэ лъапIэ, 406. Мис, нобэ къэскIэ фызыжъым Игу жъы димыхуу йокIуэкIыр, И нэгу щIокIыжыр, гупсысэм, Щхъэгъусэ лIыжъыр нэмыцэм Пцэдджыжъ нэхуыцым яубыдри, Дадий илъагъуу мэз бгыщхъэм Ар щаукIаици гузуу. «Адэ», 130. 2. (1). Удын едзын. [Саримэ:] Уэ быбэ мыгъуэ, Нанэ сиукIынуш. Хъуэпсэгъуэ нур, 137. 3. (20). СэкIэ фIэгъэжын (джэджъаз, Iэщ). *ДжэдыщIэр шхыпхъэ зэрыхъуу зэщIакъуэри яукI*. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 482. *Танэр букIынуэм, сынэКIуэници, псапэщ, си сабий сьмаджэм езгъэшхын тIэкIу къызэт*. Нэгъуху, 35. *Нурхъэлий иджыпстуш игу къыщыкIыжар иукIыну къыщхъуа чыщIыр шхапIэм къызэрыщIэнэр*. Хъуэпсэгъуэ нур, 207.

♦ [Б]укIами, лъы ткIуэпс къыщIэмькIын (3). Еплъ [и]лъыр къэвэн. Елдар и фэр, шэхум хуэдэу, *пыкIат, уеуэу букIами, лъы ткIуэпс къыщIэмькIын хуэдэу, Темботрэ Лурэ абы гу лъатауэ, щIэпхъуэу лэфкIэтетыр дахужын хуэдизу къызэгупат*. Хъуэпсэгъуэ нур, 134. *ЩIалэм и фэр шэхум хуэдэу пыкIат, букIамэ лъы ткIуэпс къыщIэкIынтэкъым, жыхуалэм хуэдэу*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 593. [Локотош] *Зэми и фэр пыкIырт, уеуэу букIами лъы ткIуэпс къыщIэмькIыну*. Нал къута, 272.

УКЫПЩIЭ (2). ИрагъэукIыну хуей цIыхум щIат пщIэ. *Лы укIыпщIэу иратари Сэркъэ, уеблэм сыIэрылъхъуэ! Сомрэ Долларрэ*. «Партыр ди пашэу», 131. *Мес Кореер доллар властым Пауэати мэузасэ, Ди сэлэтхэм цыыху укIыпщIэу Сэрич Корейми щатыр уасэу...* Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 133.

УКЫТЭ (2). ЕмыкIу зыпыль щIэным щымэхъэшэныгъэ, зыщыдзэиныгъэ. - Ар къезэгъкъым, тIэкIу укIытэ, Фи щIы кланэ сьтесыжкъым, Си щIы тIэкIур, си унэжъыр, УоцIэр уэри, кысхуэнакъым. «БдзэжъыщIэм ипхъу», 148. *УкIытэ и гум къызылъхъэнур Насып къыщыгъури къытичащ*. Хъэуа. «Дамыгъэ», 72.

♦ **УкIытэм ихъын** (1). Егъэлеуэ укIытэн. Езым и закъуэ цIыхухъум яхэсти, *укIытэм ихъырт, иджы Лу цIыкIур къыбгъурысци зэпсэлэн игъуэтаиц* [Саримэ]. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 527.

УКЫТЭГЪУЭ (4). УкIытагъэ, емыкIу зыпыль, зыхэль (Iуэху). [Дисэ Рахым жиIэу:] - Ауэ *укIытыгъуэ, ауэ укIытыгъуэ!* Хъуэпсэгъуэ нур, 141.

♦ **УкIытэгъуэ ихуэн** (2). УщIэукIытэн Iуэхугъуэ гуэр ухэхуэн. [Апчарэ и гупсысэ] *Хэт ищIэрэ, а тIур гурыщхъуэ зэрытичауэ къыщIэкIыжмэ, укIытэгъуэ ихуэнци*. Шынэхужыкъуэ, 66. [Рахым жиIэу:] *ИгъащIэм сихуакъым апхуэдэ укIытэгъуэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 141.

УКЫТЭН (мэукIытэ) лъэмыI. (58). УкIытэ зыхэщIэн, щIэпхъаджэм, емыкIум щымэхъэшэн, напэр сын. Ар *тхъэмыщIагъэм кыхэкIкIэ ПцIанэу укIытэу, зихузу, ПцIантIэм цIыху кыдэхъэхукIэ Шогъуэгуэм дэжырт клэзыу*. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103. [Бэлацэ Дисэ жиIэу:]

Е гъуэу мыгъуэм ежъу тIысыжын жи, сыту умьукIытэрэ тIэкIунитIэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 138. *Гублащхъэм дэсми лэжъакIуэшхуэу Е инэралуи ар къэлъытэ, Цыхубз IэщIагъуэу цейр щымыгъэмэ, Гуп яхэмыхъэт мыукIытэу*. Адэгъэ цей. «Дамыгъэ», 238.

УКЫТЭХ (4). Куэдрэ щхъэусыгъуэ щIагъуи имыIэу укIытэ. *Хъыджэбзым зигъэцэныфIэу, зигъэукIытэхыу, хъэщIэм и нэгум щIэмьплъэфу, цытти, хъэщIэр Iэбэри бжъэр кыIихри ефэну и Iупэм цыхуихъым, стIолым бгъэдэси бгъэдэти кызыщIэхъэляц хъуэхъу уэрэд жаIэу: Ар зэкIуэм Узи мыкIуэу...* Лъапсэ, 89. *Лыгъур укIытэхти, плъыжъ къэхуащ, тIэкIурэ щыси, зыри жимыIэуи, и анэм къеутичащ: - Уэ кысхуэбгъуэта зыгуэр?* Лъапсэ, 109.

УКIУРИИН (мэукIурий) лъэмыI. (5). Лъэм, лъабжъэм темыгъжу щIым техуэн. *Шэм жэм лъакъуэр зэпудати, жэмыр укIуриящ*. Нал къута, 290. *Иужъым укIурия пэтми* [Анкэ], *зыми нэкIэ къеплъакъым, Iус хуахъами эпэмыххакъым*. Анка, 384. *Мухъэрбий и пыIэ фIыцIэ тIэкIур лъейри езыри къэукIуриящ, гъукIэм и лъакъуэм къытехуэу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 294.

УКЪЫН (еукъ) лъэI. (1). Ину зэлухын, зэтехын (жъэ), ущIын. *Си жъафэр укъауэ сьлIэу сьтелъми, Лиман сьIэкъым селъэлумэ* [Елдар], - *жилэри Мусэ идакъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 248.

УКЪУЭДИИН (еукъуэдий) лъэI. (22). 1. (14). Iуэху гуэр и ужь ерыщу итын, тегъэчыныхъын. *ДиукIмэ, псори зэуэ диукIыни, - жилэри Апчарэ иукъуэдиящ*. Нал къута, 222. *Араиц Къэзджэрий Тыркум къызэрикIыжу нэгъуэщI цIэхъуар, нобэрэй махуэм зыдригъэкIумэ нэхъ фIэфIу щIиукъуэдияри*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 662. *Къэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзэу дэстынитхум нэблагъэ щIыуэ яIэщ, Америкэм плъырэ ныкъуэрэщI яIэр, Инджылызым цырыщ ирикъуркъым, Испанием яIэр тIурытI, Италием яIэр зырыз фIэкI хъуркъым, къэзакъэхэм яIэр плъырыплIым щIегъу, нтIэ, щIыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуващи, Къэбэрдеймрэ къэзакъэхэмрэ къыддэгъуэиэн хуейщ жаIэу осетин делегатхэм якуэудият*. Лъапсэ, 87. 2. (1). ШэщIын. *ГуфIэгъуэм псэкIэ цIэхъуэпсу И псалгъэр мэуэ еухыр: «Тхъэм ещIэ щIалэр щылъатэр, Бгырыс бгъэ лъэщу и дамэр Укъуэдияуэ кхъухъылатэм»*. «Адэ», 131. 3. (5). Лъэныкъуэ гуэркIэ гъэзэн. *ЧопракъыщхъэкIэ зыукъуэдия нэмыцэхэр хуэгъэхъэзырауэ къокIуэ жыпIэнт*. Нал къута, 300. *Иджы, мес, уолъагъу: фермэм сокIуэ жиIэри иукъуэдиящ*. Шынэхужыкъуэ, 33. *Зауэм кIуэ жаIауэ ТэрчкIэ соукъуэдий*. Телъхъэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 323. 4. (1). ЗэкIуэщIыхауэ зыгуэр убгъун. *Псори кызызэхуэсыжу щхъэж и тIысынIэ тIысыжа нэужь, Кодоевыр къэтэджащ: - Фэ джэгум фыхэтыху, ди лъабжъэм заубгъуащ, ди лъапсэм къару игъуэтащ ди хъэщIэ лъапIэм и фIыщIэкIэ, - жилэри шыхъауэ и шэнтым егъэувэлIауэ щыт картэр иукъуэдийри псоми яригъэлъэгъуащ: - Мис: Мээдэгъуи Мэлгъэбэги кыубыду ди хэкум кыхэхъуар...* Лъапсэ, 89.

УКЪУЭДИИФЫН (еукъуэдииф) лъэI. (1). ИшэщIыну хуээфIэкIын. Адакъэм фIыуэ зигъэпсэхуа нэужь, дэлъеуэ абгъуэ нэзым тетIысхьэн и гугъати, жыг къудамэр зэран кыыхуэхури и дамэр иукъуэдиифакъым. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493.

УКЪУЭНШЫН (еукъуээнш) лъэI. (1). КIыхьагъ зилэ захуэ гуэр къэгъэша-нэгъэшауэ щIын. Губгъуэм ит псори зэплгэкIыу Я пщIэм пIащIэу мэкIуэж, Уэиш тIкIуэпс зырызхэр къэпIэнкIыу Удз тхьэмIэм тэхуэм еукъуээнш. Гъэмахуэ уэшх. «Бгы лъапэхэм деж», 110.

УКЪУЭИН (мэукъуэей) лъэмыI. (1). зэхь. МащIэ щIын. [Къэрэлъаиэ Кулисум жриIэу:] – Кулач, поклучник, вредитель, жалэурэ жылэр яукъуеякIэ, тхьэ соIуэ. Нэгъуху, 34.

УКЪУЭЯ (2). плъыф. Зи фэ Iей хъуа, зэрпщыгауэ щымытгъ. Иджы Исуф Алыхьым и шыкуркIэ портым цолажъэ, океаным тетурэ кхъухъ укъуеям я джабэр лэчкIэ илэу. Лэчымы, 392. Агрономм егъэджакIуэм и гъусэр ныхьжкIэ езым нэхьэр нэхъ куэдкIэ нэхъыжьтэкъым, лы лъахъиэ гъурт, гъуэниэдж лъапахъуэм джанэ гъуабжэ теутIытхьарэ, абы и цIыIум пиджак укъуея тIэкIуи телгъыжу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520.

УЛАХУЭ (10). Къулыкъу гуэр гъээщIэным ахъшэ къыпэкIуэ; лэжапщIэ. Езы Иринэ Албиян и улахуэ аттестаткIэ къылысар Хъэбибэ иратыну ягурыIуащи, лэжапIэр къигъанэм ахъшэнизу къонэ. Шынахужыкъуэ, 27. [Къулым Ирине жриIэу:] Ведомость тхьы, уэ дэрэ ди улахуэ тIэкIур къеIых. Нал къута, 240. Фэтэрым уасэфI пэкIуэми, Исуф къызэрагъэгъуа улахуэр къилэжъмэ, фэтэр уасэр унагъуэм къемыхъэлгэкIыну къэтлгъыташ, Лэчымы, 392.

УЛГЪЭПХЪЭЩЭН (мэулгъэпхъашэ) лъэмыI. (7). 1. (5). ЛъабжъэкIэ зыгуэрхэр зэлъыIуитхъуэрэ зыгуэр лыхъуэн. Арыншэми Джэлил и фIыцIэ Iуауэ джэд анэцIэ къомыр нэ лейкIэ къеплъырт, и закъуэуи кърагъэкIухьыртэкъым, дэнэкIэ кIуэм, джэдищI-плIы и гъусэу, езыми зигъэфърыщIу улгъэпхъашэрт. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 479. Унэгуацэр зэрпыцIэкIыжу, адакъэр аргуэр матэм игъуэлъхъэащ, къэмэжэлIа пэтми, улгъэпхъэщэни псы ефэни цыгъуэпцэжауэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 488. Си цхьэкIэ, пшахъуэм сыулгъэпхъащэу сыхътыфынукъым, – жиIэри гуэгушыхъум зигъэцIыджри зыIуригъэхъащ, мзытыщым къивыр хъымпIару кърымидзэу. Кхъухъ пхэнж, 504. 2. (2). Мыхьэнэ зимыIэ Iуэху гуэрэм иужь итын. Бэлаци и къуэ ахъырзэманитI Къазджэрийрэ Аслъэнрэ егъэлажъэ, езыри темпыIэу ядолэпыкъу, Боти жыгей дакъэ зэхуехъэс, Дисы фызабэ къулейсызичи, ипхъу нэхъыжь цыкIур къишауэ пхъэ гъэсын тIэкIу, жеIэри мэулгъэпхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 63.

УЛГЪИИН (мэулгъий) лъэмыI. (9). 1. (8). ГъушIым и къабзагъэм, быдагъэм зихъуэжын. КъамапIэр къамэм имычатхъэ, Мыулгъишу ар яхуапэ. Напэ. «Мывэ хуабэ», 270. Ульшинкъым, жалэу, пIащIэу И сэихуапIэри хуащIыжащ. Поэтым и лыгъэ. «Батырыбжъэ», 73. 2. (1). ЩIыхьыр, нэмысыр, пщIэ къыхуащIыр фIэкIуэдын. ШIалэр фIымы,

фIым долгъей, Iейм уытхъумэ, мэулгъий. «Елбээдыкъуэ», 9.

УМАР (5). «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ» романым къыхъщ унэцIэщ. Къазджэрий здашар Умархэ жалэу адыгэ унагъуэт, зэкъуэищыым зы шыпхъу закъуэ яIэу зэдэпсэурт, щыри щIалэ физкъэмышэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 665. Къани цыIэ, жиIа цхьэкIэ, Къазджэрий идакъым Умархэ я унэм цыIэн, ауэ икъукIэ и гуапэ хъуащ зэкъуэищыым, я шыпхъум цыхуэгъэ зэрахуэхуар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 667. Иужыым Къазджэрий мызэ-мьитIэу ирагъэблагъуэрэ Умархэ деж цыхъэщIэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 667.

УМЫПАЩIЭ (2). Плъагъункъэ иужькIэ, зэман дэкIмэ. [Къэрэжъ:] УмыпIащIэ зэ, си ныхьыыр хьыщIым зэрынэсу си бзэгуми си Iэ-си лъакъуэми къилгъхъэ Iэхъулгъэхуэ, пьсчынуцI лъыбьд Iуэхум, тхьэллэIушхуи щIыныци, мэжджыт джабэм сыкIэрытIысхъэжыныци, Къетау ецхъу, си Iуэхуиц, итIанэ уэ уздэкIуэ жэнэтым сымыкIуэмэ. Лъапсэ, 104.

УНАГЪУЭ (93). Бынунэмрэ зыхэпсэукIыну абы иIэмрэ. И бостей кIыхьым цыдэжыну зэмьфэгъуу тедамкIэ, вакъэ зэщIэдауэ и лъапэм фIэлгъымкIэ къэпцIэнут унагъуэм къулейсызыгъэу ятелгъыр. МелыIыч, 455. Хъыджэбз унагъуэм къызэрихъуэу, Гуцэ уэрэдъыр ирагъащIэ, НысацIэ хъурэ бын игъуэтмэ, Хуищэцфыну зылI и гъащIэ. Зэманым декIу. «Батырыбжъэ», 11. А жэщыым зэгъунэгъухэр зэчэнджэщри зи унэ мафIэм иса унагъуэм увыIэпIэ къыхуагъуэташ. ГушIэгъу, 425.

УНАГЪУЭБЖЭ: ◊ [и] унагъуэбжэр икIэщIытIэкIэ хуэщIыжын (1). Зыгуэр Iейм хуэзэну хушIэнэкIэн. [Дисэ хъушIэу:] И унагъуэбжэр икIэщIытIэкIэ хуиуцIыж, хэту цытми, а напэниэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 103. **Унагъуэбжэр хуэщIыжын** (12). ФIы щIэмыхын; бэлутIэIу хэхуэн, унэхъун. А зи унагъуэбжэр хуэщIыжын Мэмэт-цIафкъуэ, ар гушыIэкIэ хъун жери къэрэгъулыр бампIэу зэгуоуд. Лъапсэ, 51. «Ди тIасхъанIэ лыхъуэм цысхъ цымыIэу я унагъуэбжэр хуэгъэщIыжи я щIанIэм псы игъэжыхъыж», жиIэу Елдар унафэ ткIий къыхуаумыщIтэмэ, Думэсарэ зи гугъу ищI щIалэ цыкIури «къэувыд» жиIэу Елдар унафэ имыщIынкIэ хъунт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 542. Зыгуэрэм дыкъыщIэмэ, ди лъапсэр ирахъыныци, ди унагъуэбжэр худагъэщIыжыныци, жиIэу Думэсарэ гузавэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 278.

УНАЖЭ: ◊ унажэ жэн (5). НэгъуэщI унагъуэ гуэрэм губжъауэ теуэу, хуэжэу иращIылIэ псалгъэмакъ. Ахэр куэдкIэ къытхуэныкъуэт, Ецхът унажэ къытхуэжам. Авар хъэщIэ. «Мывэ хуабэ», 111. Куэд дэмыкIыу хъыджэбз цыкIум и анэр унажэ къэжащ: «Си сабийм шейщIэтыр тефхъуи и цыгъыныри зэхэфчэтхъэну лгэкIыныгъэ дэнэ къифха?». Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477. [Нанэ:] ПщIэжэрэ, Думэсарэ, Инус хъэжым Луизэ мыгъуэр игъэмэхъу унажэу дыщыжар? Хъуэпсэгъуэ нур, 135.

Унажэ кIуэн (1). Еплгъ унажэ жэн. Щымыхъужым, езы къадыр и гъунэгъум деж унажэ кIуэмэ – лъыжьыр лэри хъэдэ къуаниэ хъуауэ къыщIэкIащ, Аргъуей, 388.

нэмээым нэблэгъаиц. Кхбэлэгъунэ, 380. И насыптити, Джэлил и Гуэгъуэр хъужыху хъэццэ къэкълуакъым, зыгуэр къэкълуатэмэ, унэгуащэм цукълунур Джэлилу къыщцлэкълунт. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 480. Иджы Зурабхэ я унэм къакълуэмэ – а хъыджэбз нэ фълыцлэр унэгуащэ пэлытэу цлэсиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 665.

УНЭЗЭН: ◊ **щхъэр унээн** (23). Еплъ щхъэ I.

УНЭИДЗЫХЪЭ (9). Хъыджэбзыр арэзыуэ е залымыгъэклэ щхъэгъусэу къэхъыныгъэ. [Хъэбибэ Бекъан жрилэу:] – Анаа, унэидзыхъэ укъэлуауэ къыщцлэри. Нал къута, 230. [Рахъым Дисэ жрилэу:] – Унэидзыхъэ дыкълуэуи? Хъуэпсэгъуэ нур, 142. Абули и адэми ахъысфл иратыну къагъэгъуащ, унэидзыхъэ щегъэну пицыхъэцхъэми лэфкълэтытым деж фълуэ щегъащ урыс аркъэ, гу зэркълуэнуми цлэти шэрхъым хъыдан, цэтэн къраишкълуащ, Гуэуэлъауэ имыщлын щхъэклэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 142.

УНЭИШЭ (4). Нысацлэр и лэгъунэм къыщцлэшу унэ къыздашар ирагъэцлэхуну ирагъэкълуэкъл хъэгъуэллгъуэ Гуэхугъуэ. А махуэм фызышии, унэшии, щауэишыжи – псори зы хъуат, сыту жыплэмэ, Инал унафэ ицлэат зы пицыхъэцхъэм псори зэфлэкълун хуеуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 585. Унэшиэ гуузым и хъыбарыр иджыри цлэхум яухатэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 661. Пицыхъэцхъэ хъури – унэшиэ яцлэащ, нысацлэм къепхъыхыр аргуэр къраишхъыху лэгъунэм жин цлэмхъэн папцлэ, фочклэ еуэрэ унащхъэм тета чырбши уэнжакъыр къагъэццэхъащ, Лъапсэ, 117.

УНЭКЪУЭЩ (1). Унагъуэ щхъэхуэу псэу зэш зэунэцлэджгъуэ. Шыдым къыдырр и унэкъуэщу къылгъытат. Кхъухъ пхэнж, 504. Моуэ уэрамымкълэ щыблэжым, я унэкъуэщ гуэрхэр щыту къылгъагъури къэууылэащ, сэлам-чэламыр зэрахи, Нартыхур цлэуицлэащ: – Шо кэхъуар, мыбдеж щхъэ фыщыт? Лъапсэ, 73.

УНЭЛЪАЩЦЭ (11). Унэ кълуэцлым цлэагъэуэвэ, цлэалъхъэ хъэпшып, хъэкъуэщыкълуэ. [Лы зыхуэзэхэм Алыджыкълуэ къыжралэу:] Дэтхэнэ унэми цлэхъыи, цлэтигъысхъэ: Гуэцу, джэджэгуэ, гъавэу, унэлауэцлэу – мылкъуу ницлэнтлэм дэлыр къэнащ. Мелыгыч, 462. Ди хъэнышп тлэкълури цлэджэгъуэуэ нэужыи, унэлауэцлэу цлэмытыхъуэ къыпфлэцлэирт. Лэчымы, 392. Унэлауэцлэу нэхэ Гулгъэфа зэрыхъунум гъунэгъу фыцхэр и ужэ итт, Гунэуэс къыщысым. Гуцлэгъу, 423.

УНЭН (мэунэ) лъэмыл. (17). I. (14). Хуэщцлэуэ псэу хъун. Уи шы цлэтицлэнуэ гъейм къебгъэлым, Уи ванлэр бэныци, унэниц, Мащэм ихуари къыбгъэкълэжу. «Багырыбжэ», 16. Астемыр къыууауэ къэпсалгъэрт, колхоз зыдвгъэццлэ нэхъыфлэи, ди мылкъуу зэхэтлгъэхэрэ ди гуащцлэджэры зы тицлэмэ, къуажэр унэни, жиэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 627. 2. (3). Ехъулэн, тыншыжын Ар кълуэдамэ, дыуат, Хэт кълэтыкълуэми къеукл, Пэлгъэццлэныи зым лъэмыкълэ. «Елбэздыкълуэ», 11. Бажэ цылкълуэ, мис, унащ – Шхъныфлэ псори къыхуэнащ. «Бажэ пшынэ», 14. Зэ къэмыфэ къэмынауэ, Пзу къэфари нэхэ унауэ, Джэгур куэдрэ екълуэлащ, Бажэ макъери зэкълуэлащ. «Бажэ пшынэ», 14.

УНЭНШЭ-ЖЪЭГУНШЭ (1). Унэ-лъапсэ зимылэ. Пицацэм [Исуф и пхъум] къылгъыхъун къыкълуэкълэми, и адэ-анэр унэнишэ-жъэгъунэу хэт благъэ къахуэхъун? Лэчымы, 389.

УНЭТИН (еунэти) лъэл. (46). Лъэныкълуэ хэха гуэрэмкълэ кълуэуэ ежъэн. Мо къуажэ гъунэгъум мыкълуауэ узиэ, жиэри Дуду къуажэ мыжыжъащэмкълэ иунэтиащ, куэд мыщцлэуэ а къуажэм я щхъэлым ху иригъэхъэжыну ишати, витгым фълуэуэ зыцагъгъэпсэхуэуэ цытащи, тхъэм ещлэ аргуэрэ щхъэлымкълэ кълуа? Витлэ, 414. [Алыджыкълуэ:] Абы флэклэ хэмылгъу, бэзэрымкълэ сунэтиащ. Мелыгыч, 447. Бахъсэннысым хуэдэ цылэ, Жэци махуи пхуэмзыагъэ, Хышхуэм кълуэуэ иунэтиащи, Фейр къыганэу, ехъ къабзагъэр. Бахъсэннысым хуэдэ шылэ... «Багырыбжэ», 42.

УНЭХЪУГЪУЭ (3). Насыпыншагъэ къыщыту зэман. Унэхъугъуэщхуэм Гъыбзэ хуагъэшыр, И шыщхъэ егъуу Набгъэм зеплгъыхъ. «Цлэалэгъуэ цлэналгъэ», 416.

УНЭХЪУН (мэунэхъу) лъэмыл. (18). Гуауэ, насыпыншагъэ, къулейсызыгъэ къыщыщлэын, къэсэхъыжын. [Нурхъэлий:] Сыунэхъуащ иджы, тицлэ сыунасащ, жиэри къэгъузэуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 155. [Алыджыкълуэ:] Арихъэкълэ сэ къэзымылэжъа сыхуейкълэ, си складым сыщцлэсыжынууэ, сыщцлэгъэсыху, ягъэунэхъуам и унэ уцлэтигъысхъэкълэ уна ухъунукълэ, унэхъун флэклэ. Мелыгыч, 462. А сыунэхъуащ, дыгъум зэрапхъуащэрэт сэ къызддыгъуар, жиэу магъ [бэзэрэкълуэ фызыр]. Гуэуэуанэ, 124.

◊ **Унэхъуу (сэхыжын) къэсэхъыжын** (4). Хэкълуэдэжыпэн, зыри къыхуэмынэн. «Соунэхъури сосэхыж иджы», – жиэри къалэдэсыр апуэдицкълэ къэгъужъэят, и быныр псым хэкълуэдэн и гугъэуи, сэр зэрыкълэрыщцлэуэ цлэпхъуэри псым хэлъащ. Бабыщыкълуэ адакъэпщ, 491. Хъэбибэ, къэуэлэбжъащи, зиуццхуэуэ плэм хэлъащ; а-а дыунэхъури дыкълэсэхыжащ – къэсыну жыхуалар къэсащ... Нал къута, 228. [Бэзэрэкълуэ фызым:] Ана-а, дыунэхъури дысэхыжащ. Гуэуэуанэ, 124.

□ **Уунэхъунумэ, хъудырмаи уи дээр Гуеуцлэыкълэ**. (1). Зыгуэр къыпщыщлэыну мухамэ, къызырыгуэклэ Гуэхугъуэ дыдэми фэбжэ хэпхынщ. [Гесиод:] Уунэхъунумэ, хъудырмаи уи дээр Гуеуцлэыкълэ. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 646.

УНЭЦИЭ (36). Зэлыхылы унагъуэхэр зыщыщ зы лъэпкъ флэцауэ ижкълэ къыдекълуэклэ цлэ; лъэпкъыщцлэ. Астемыр къызыреуицлэар зэхимых хуэдэу зищцлэащ, и унэцлэр ибзыщцлэирти. Хъуэпсэгъуэ нур, 177. Абы къащхъэццыжу къэууламэ, и унэцлэм «ицинэ» («Катхановицина») пагъэуэуэри, ари къыздэмыкълуэжынууэ ягъакълуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 526. [Алыджыкълуэ:] Иджыри къэс директорым и унэцлэр сицлэркъым, и цлэм флэклэ. Мелыгыч, 468.

УНЭИУТ (20). Пщым и унэм, пщлэнтлэм Гуэхутхъэбзащцлэу дэлэжыхъуэ цыга пщыл цлэху. Куэд ешэчыр нэлэутым, Ари Гурзилэ зэи цлэмыгъыр. «Тисей», 500. «Мамлюк» жиэуэ «къащхъуа» жиэуэ аращ, цлэлауэ къащхъум я

нэхгьбэр дээм хаггэхьэри, кьэралыгьуэр яхьумэу, жьы хьухуклэ хэтиц, хьыдэжэбэ цыкьлүхэри яцэри унэлуту зьыцэхуам деж лутуц, Льяпсэ, 58. Кьэрэжэ ахьшэ тумэниц трилгьхэц тыкуэнтетым дежи, «мыр мо пицылгыр зейм етыж, арац унэлутым и уасэр» жиЛэри, езыми фочыр кьыцтэри ежвэжаш, Льяпсэ, 107.

УНДЭРЭЩХЬУЭН (мэундэрэщхьуэ) льямыI. (7). ЩыIэм е удьным кьыхэкьыу зимыггэхьейжыф хьун. Бабыц шыру кьэргейм и нэр зытриубыдам зьыциггэмбрыуэри зьыциггэбзэхым кьэргейри и цхьэр и цлагьыу псым хэхуэри ундэрэщхьуауэ, и дамэ льяныкьуэри узауэ псым кьыцыхэтицэжым, Джэлилу плагьур теуэц аби, хьэлэчу зэхимыфыцлэу кьээнэнт. Бабыцкьуэ адакьэпщ, 479. И цлалэ цыкьлум, мэлхьэплатIэм хуэдэу, зыкьыкьлэрицуклати, кьыдэуеижа нэужь ундэрэщхьуаами, нэхгьри цыубьыдыклат и анэм и пицэри, Дэфэрэдэж и гур кьызырэгьуэтыжаш, «си пицэр цыкьуэцкIэ псэуц» жиЛэри. Льяпсэ, 53. Данэ цыкьлү гужьейжауэ ундэрэщхьуат. Нал кьута, 220.

УНИВЕРСИТЕТ (1). ШIэныггэ зэмылэужыгьуэхэм щыхурагьаджэ еджапIэ нэхьыщхьэ. Истамбыл университетым кьыци-деджауэ цыта адыгэ цлалэхэм цлэуницлами, ахэм яцыци игьуэтыжакьым: хэт Шам, хэти Шам шэрифэ кьуат, МысыркIэ зьунэтIари мацIэтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 664.

УНКЫФЫН (мэункьыфI) льямыI. (14). Мыблэж, мысыж хьун (уээдыгьэр, мафIэр). Пэгьунэгьуу уви мафIэм – Уимысауэ мыункьыфын. Уи цхьэ закьуэу унIыщIамэ... «Батырыбжэ», 64. Жьэгуэ дэлэ мафIэр мыункьыфлу Си гьацIэр есыр дэп имыщлү. Жьэгуэ. «Батырыбжэ», 35. Си мафIэ бзийри жэциым хидзэм, Зыкьезыгьуэм хэтици вагьуэ, Гьуэгуэ зэпызычыр кьысхуеблагьэм, ЗэрымункьыфIыгьри ягьэцIагьуэ. Николай Тихонов папшIэ. «Дамыгьэ», 66.

УО (6). междом. Зыгуэрэм щеджэкIэ кьаггэсэбэп. Жыжьэу макь кьобу: «хей», «хей», «хей», «уо», «уо», «хей», «уо», «уо». Алгьхэ, 70. [Шурэ:] «Хей», «хей», «хей», «уо», «уо». Алгьхэ, 70.

УОУ (1). междом. Iэщыр и пIэ шраггэкIкIэ жалэ. [Шыхуэхэм жаIэ:] «Уоу!» жаIэу хьеуан зэрахум дьхуэдэу куэдрэ дьтсэуну пIэрэ иджыри! Хьуэпсэгьуэ нур, 177.

УОУУ (1). междом. Зыгуэр кьызыреузыр кьыуагьащIэу кьаггэсэбэп. [Сэлэт уIэггэм:] Пех мыгьуэри си льякьуэр! Уоуу! Уа-ай! Хьуэпсэгьуэ нур, 178.

УПРАВЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: кьуажэ, кьалэ унафэр зыIэщIэлэ гьуэхуцIапIэ. [Сентрал:] Пицэдджыжым сыхьэтиблым фIэмькьыу кьуажэ управэм фьнекьуалIэ. Нал кьута, 290.

УПСЭУ (6). Берычэт бесын. Думэсарэ кьэгуфIаиц: – Упсэу, си цлалэ [Елдар жриIэу]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 542. [Азизэ Анчарэ жриIэу:] – Упсэу, си шылгьу дахэ! Шьынэхужьыкьуэ, 55. – Упсэу, Мэсхьуд, – жиЛэри алгандэм зыри жызымыIа Бэлацэ кьэпсэлэаиц, – адыгэм «ыхьы-ы», жиIэмэ, и Iуэхур... Хьуэпсэгьуэ нур, 251.

◇ **Упсэу апиций** (2). Сэламым жэуап зэрырат щIыкIэ. [Хьэкурынэ:] – Упсэу апиций! Льяпсэ, 106. [Дэфэрэдэж:] Мэлыхьуэм «упсэу апиций» жиIэным и пIэкIэ «уэхьэхьей, уэтэтей!». Льяпсэ, 55.

УПСЭУЖ (1). «Кьохьусыж» сэламым жэуап иратыж. [Астемыр:] – Упсэуж. Кьэблагьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 194.

УПСЫН I (еупс) льяI. (124). ШIыфэм тет цыр, пащIэ, жьакIэ с.ху. теупсыкIын, темытыж щIын. И пащIитIыгь, сытхьу телгь хуэдэ, тхьууэ хуежьат, и нитIри набдзэ кIырым и цлагьым кьыцIэллгьырт. И жьакIэр ззэмызэ фIэкIа иупсыртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 162. Лыгьэниэ – пащIэ тетыр Флаунамэ, и фэр пыхут. ПащIэ. «Дамыгьэ», 118. Си пащIэр уээгьэупсыни, итIанэ Жыраслгьан шыгуэ зышхар псы иримыггээфэжмэ, умыпIащIэ [мэжджыт джабэм кIэрысхэм я псалтэмакь]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 516.

УПСЫН II: ◇ **пцIы упсын** (13). Еплэ пцIы.

УПЦIЫН (еупцI) льяI. (1). Хьудыр, цIынэ гьуэр дзын, утхын. Уэишыхьуэм и ужькIэ ятIэ бзаджэти, шым льябакьуэ ичыху, фIалгьэкIэ ятIэр иупцIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 63.

УПЦIЭ I (15). Мэлыц зэгьушу гьэпцIа щIакIуэ с.ху. кьызыхашIыкI хьэпшып. Унэм ицIыхьэжри иупцIэ иубгьуиц, и джэшыр кьыцтэри тIысаиц, Астемыр зэрыцIэсым гу лгьимытэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 565. Унэишкьуэ жыIэнуици, сыхуеишхэжьым, иупцIэ тIэклэ а арджен дIамэ, нэхьыфIт. Мэлыгыч, 442. Гум илэ пицашэм нэр тенауэ Йоплэ, и быници а сьмаджэр, УпцIэ фIыцIэр зьытэлауэ И сабийри зи мыбауэ. «Тисей», 491.

УПЦIЭ БГЫРЫПХ (1). УпцIэм кьыхэщIыкIа бгырыпх. Хьуныр зэуа пыIэжьхэри зьыцхьэракьуэ, иупцIэ бгырыпхри зьыцIапхэ, гуэбэнэч зьыцгыи яхэтиц – уеплэмэ, пыпхьуэц жыпIэну, фейцей дьдэу захуанэри мэшэс. Льяпсэ, 115.

УПЦIЭ ЛЬЕЙ (2). УпцIэм кьыхэщIыкIа льяей. Думэсарэ иупцIэ льяей зылгыгь шыгухум дежкIэ плэмэ, абыи и иупцIэ пыIэжэ мыгьуэр, гьэмахуэ тхьэрыкьуэф хуэдэ, кьелэлэхьуу цытиц, иIыгьыгьри IэцIэхунуиц жыпIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 566. [Кьээмай Кьэзджэрий жриIэу:] АмIэ иджы Iумпэм ицхьэ сащIрэ, иупцIэ льяей зэфIэтхьам ецхьу ицхьэ сыхаутэрэ?.. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 622.

УПЦIЭ ПЫНЭ (10). УпцIэм кьыхэщIыкIа пынэ. ШьхьэгьэрытыфIиц жары кьыдефэ илгьэпкьыгьри зэхьхэри Сентрал кьыдэцIаиц, армыхьумэ иупцIэ пыIэжэ псы кьыуам ицхь хуэдэ куэд цIат зэресыхрэ. Нал кьута, 288. [Дадэм:] ИупцIэ пыIэр сцхьэриудами, ицхьэр псэумэ, пыIэ цыицIэрэ. Тешцэч кьэзылгьэтыхь, 147.

УПЦIЭ II (5). Жэуап хуей псалтэкIэ зыгуэрэм зыхуэггэзэныгьэ. [Степан Илыч гупым захуигьэзауэ:] Хэт Iуцыр, цыжаIэм, иупцIэр Iуици, жIашици, дьзэвгьэуицI, дьзэвгьэчэнджэци. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. [Лымы Алыджыкьуэ кьыжриIэу:] ИупцIэ кьыуицаткIи, зыгуэр кьыуатыни. Кьанэ. Мэлыгыч, 456.

◇ **Уницлү уси хэмьту** (1). Шхъэзыфлэфлү. Албийн и анэм еуницлү-еуси хэмьту кышаиц. Шынэхужьыкыуэ, 26.

УПЦЦЭН (мэупццлэ) лъэмыл. (3). Жэуап хуей псалгэклэ зыгуэрэм зыхуэгъэзэн. Псым сеуницлү ар цыжеслэм, Мыриц жэуану кызитар: - Ар зытылным хуэубжыауэ А хыбарыр хуаиц хэлуцлүлү, Мис хыдждэбыр кытехыауэ Лъагуныгъэр егъэуницлүлү. Псынэ. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 69. Барчо шэсыжауэ щлалэм еуницлүлү: - Узэда фоклэщлүлү? Лъапсэ, 114.

УПЦЦЭТЭН (еупццлэ) лъэл. (2). Псоуэ щыт гуэр Гыхъэ-Гыхъэ щлын. Лыр уницлэ адэ, - жиЛэри Ерул къэпсэлгъаиц, и псалэм щлагъыбзэ гуэр кыригъэклү. Хуэпсэгъуэ нур, 262. Джэдыклэжыанхъэм мэлыл гъэва уницлэтар хилъхъати, мэ лэфлүм уи гурылупсыр кыгъажэрт. Мелыгъч, 448.

УПЦЦЫГҮН (мэупццлү) лъэмыл. (8). 1. (6). Пцтырагъэр хэклү нэхъ щлэ хъун. Хэкужъ нэцлү хуахэр махуэм къэплът, жэц зэрыхъужу уницлүлүжырт. Пцлгыхъэплэ. «Мывэ хуабэ», 52. Пэихъэкур уницлүлүжри пэшыр щлэ хуати, пцэдджыжым сэ нэхъапэ сыкъэушаиц. Мелыгъч, 444. 2. (1). зэхъ. Гуцлгыхъэ гуэрэм кызэщлэтар еуплэхын. Араиц сипкъ псори щлэдияр, Дунейм хуабэгъэ темытыж, Жэц уаем псори щодииж, Силъ плъар итлани мыуницлүлү. Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгү», 28.

УПЦЦЫГУЖЫН (мэупццлүж) лъэмыл. (1). зэхъ. Гуцлгыхъэ гуэрэм кызэщлэтар еуплэхыжын. Гузэвэгъуэр я гум щлгыхъэу Нэгү щлэклахэр мэуницлүлүжыр. «Тисей», 509.

УРА (53). междом. Цлгыху куэдэм Гуэху гуэр хуабжу кыщызэдалэтым деж е бийм щэбгъэрыклүклэ зэрытрагъэгүшхуэ, гүшхуэныгъэ къзыгъэлыгъуэ псалгъэ. Лэгуауэм иджыри циггэтыжатэккыым, Апчарэ псом нэхъэр нэхъ ину «Ура» цыжилэм заницлү Чокэ кыбгъэдэхутаиц, Шынэхужьыкыуэ, 45. Хъэмэмым и уэнжаккыым Гугъуэ флгыцлэ кырихуу щалгъагъум, цлгыхур гуфлэжат, «ура!». Нал къута, 240. «Ура» жытлэргэ аргуэру зыгуэр кытфлэнэмэ, жалэрт, е зыри жыдмылэмэ, «контрэ» кытфлэзыщыны кыахэкыныц, жалэу гузавэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 249.

УРАЛ (1). Урысей Федерациэм и къуэкыплэ лъэныкыуэмклэ щылэ щлгыплэцлэ. Экскаватор къэзыклүхуэ Уардэ унэ инагъуу Шацлү Уралым. Лъэпкхъэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 57.

УРАРЭ (26). «Хуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ» романхэм кыхэщ цлгыхубзым и цлэщ. Урыс гъунэггү силэу сыпсэунуккыым, жиЛэри Къасбот и физ Уарэ Гуэхум зэран хуэхъуну хуежыаиц, арицхэклэ, кхгъуэ зэрымхуэну кыныщлэцлэм, Урари увилэжаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 202. Уарэ къэсри Дорофеич унафэ кыхуищлэиц, музыкауэхэр гуэц къабзэм щлгыгъэсыну, хъэуазэм хэсу - ара хъунт Лу сымэ хъэщлэцлэ яхуэхгунур. Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ. 576. Уарэ абыклэ щлэплэгуэ, Инал а унэм цлэсу щлгъагъум, и гур къэклүэным нэсат, ар сымт емыклү, жиЛэри. Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ, 587.

УРОК (18). Школым зы тгысыгъуэ еджэгъуэм щыхухаха зэман, бжыгъэ. Япэрей урокыр хъарзынэу еклүэклаиц, жиЛэу Локотои жэцлгыбгым деж зиггэпсэхуну зиггэукулүрияиц. Нал къута, 259. Урокыр цухами, Алий цлэклгыжын плэцэртэккыым. Зи лъэрыгъыпс тгыгъа, 530. Жансэхуэ и ужыым иувауэ зыкыомыр еуницлүлүлү, нобэрей урокым дауэ узэреджэн хуейр, жалэу. Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ, 613.

УРЫС (114). Россием нэхъыбэу щыпсэу лъэпкы, а лъэпкыым щыщ цлгыху. Шынеп цыгъыу урыс гуэрэм делегатхэр унэм щлгышиэрт, абы еицхуэ адыгъуэ, кыуицхъэу зыбжани адыгэ цейм щлгылүклэ шынеп тракыуауэ къащылэлырт, шынепыр абыхэм я цлэцыгъуэу зэрыщытыр кыиггэлыгъагъуэу. Хуэпсэгъуэ нур, 322. Къэзджэрий урысыбзэклэ кызэдэжар ауэ сымти жиЛэжа кыудейккыым, асыхъэту урыс усэ адыгэ усэу, псалгъэ къэс уи гум щлгыхъэу, цызэпщыцклэ уэрэд жиЛэ хуэдэу къеджэжаиц. Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ, 608. Ялэ дыдэ революциэм и пэклэ адыгэ къуажэхэм школ кыищыщызылауахам Кушмэзыккыуейр яхэтиц, школ унэ хъарзыни дащлгыхыгъат, Бахъсэн урыс къуажэм нэхъ кыггэщлэуэ. Зи лъэрыгъыпс тгыгъа, 521.

УРЫС ШЛАКХЪУЭ (2). Чырбышым ещхуэ пллимэу ягъэжыа щлакхуэ. Игъаицлэм Дисы зиггэницлү мышха хуэдэт, телъхъэплэм еклүэклү телъ урыс щлакхуэ кыомым щеплэклэ. Хуэпсэгъуэ нур, 130. Саримэ урыс щлакхуэуэм пщлгын дунейм тетккыым... Хуэпсэгъуэ нур, 131.

УРЫСБИЙ I (2). «Хуэпсэгъуэ нур» романым кыхэщ щлгыплэцлэ. [Бжэ джкыуеплэм деж цытым:] - Къэса Урысбий къуажэ кыкырт? Хуэпсэгъуэ нур, 322.

УРЫСБИЙ II (1). «Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ» романым кыхэщ унэцлэ. [Къэзмай Къэзджэрий жриЛэу:] Урысбийм уезэуа, жыплэмэ, сезэуаиц. Мазэ ныкыуэ щхуэантлэ, 622.

УРЫСЕЙ (4). Россие къэралыгъуэр. Щытхуэупс зи гуапэм дежклэ жиЛэри зэрыгурыхыр ищлэжырти, и псалгъэм нэггэуэцлү кыныщыщыфунут: дауи щлгы, чыристан диным и флгыгъэклэ хэкур Урысейм нэхъ гъунэггү хуэхъугъаиц, катехизисыр ялэ кыдэзыгъэклар осетиниц. Лъапсэ, 89. Я жыр сэшхуэри ягъабзэ, Урысейм, ялэувауэ, Я ныпхужыым иту мазэ Я мыдиным ар йозауэ. «Тисей», 484. [Мэмэт-щлакхуэ Сеймэн жриЛэу:] Укызыхэклар зэбгъэцлэну ухуеймэ, Урысеймклэ уемыплэклү кырым тэтэрхэм я лъэужыр ху. Лъапсэ, 48.

УРЫСКЪАН (1). «Тисей» поэмэм хэт Хэкурынэ и цлэ лей. Адыгэщлгым кыкыртү кыоклүэр, Шлалэ лэзэм куэд къохуэпсэ, - Урыскъаныр лгыжыым токлүэ - Фочыщлэишхуэу зытхуеггасэ, - Жалэу ахэр кытхуогуфлэ. «Тисей», 510.

УРЫСЫБЗЭ (72). Урысхэр зэрызэпсалгъэ бзэ. Ноби школым клүэм а тхылгыр Я блэгуицлэм цлгыклүхэм щлэлыц, Урысыбзэм и гъуэуишхуэу Нытехъэну я гум хэлгыц. Гъуэгуэ къежыаплэ. «Мывэ хуабэ», 83. Къуицхъэ щлалэ цлгыклү кытхэсти, урысыбзэклэ цыгурымылүэм, Алий кыуицхъэбзэ зыкыныщыщлгым, дызэплгыжаиц, дгъэщлгъагъуэу. Зи лъэрыгъыпс тгыгъа, 521. Си урысыбзэр

ицаггүэтэкъымы, а псалгэр кызырызгурылуар нэгъуэцилут. Мелыгыч, 445.

УРЫХУ (3). Къэбэрдей-Балъкъэрым щежэх псы. Терек псышхуэр къэмыуыиэу Урыхупсым мес йопсалгэ: - Зэ цыгъэтыт уи гуыиэр, Жыиэт мыдэ уэ плэгъуахэр. Терек. «Партыр ди пашэу», 118. Урыхупсыр лгъэзрисэу Терекыпсым ныхолгъадэ... Терек. «Партыр ди пашэу», 119. Урыхупсым жеиэ пиаццэу: - Иджэ губгъуэм сыщыхуозэ, Унэ дахэ абджытс заиццэу Заводышхуэу къуэм цаиццэакъэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 119.

◊ **Урыху дыиццэ шу** (1). Егъэлеяуэ шхъэщытхъу. Итлани закъыфлюццэж: Урыху дыиццэ шуи, жыхуауэм хуэдэу. Мазэ ныкъуэ шхъуантлэ, 657.

УСАКИУЭ (8). Усэ зэхэзылгъхэ цыху. Къемыдэлуэххуэ тхэ усаклуэриц А лгъыр цларылуэ зыиццэфынур. Лгъыныгъэ зиэм. «Батырыбжъэ», 123. Алий и усаклуэ вагъуэр уафэ къабзэкъым къыиццэццэлар. Зи лгъырыгъыпс тгъыга, 518. Усаклуэр жэм хуитмэ, и хэкур цогуэгъ. Гъавэмрэ псалгэмрэ. «Шхъэлыкъуэ», 397.

УСЭ (118). Усаклуэхэм зэгъэклауэ псалгэклэ зэхалгъа тхыгъэ мыин. Усэ зытх дидэр лгъэц мэхъури - Бгым абрэмывэ дихыниц. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 18. Яцоуси усэм сэмэлымэ, Си лгъу дэсхум къагъэзэж. Сыкъыщалгъуар мы щыпцэриц. «Шхъэлыкъуэ», 387. Егъаиццэ усэм сэ сеишауэ - Ауан сыкъыиццэу мэдыхъэшх. Усэ гъусэ. «Мывэ хуабэ», 148.

УСЭН (мэусэ) лгъэмыл. (1). Усэ, уэрэд зэхэлгъхэн. Чэзум хуэгъазэрт си усэныр, Шымахуэу ваклуи сьдэмкI. Дунейр мычэму къошцэрашцэ. «Дамыгъэ», 237.

УСПЕХ (2). УрысыбзэкIэ: ехъулгъэныгъэ. Итым еджэт: «За успехи в боевой и политической подготовке...» «Зауэ, политикэ луэхухэм зыхуэгъэхъэзырынымкIэ зылариггъэхъа ехъулгъэныгъэхэм паиццэ...». [Албиян кърата грамотэм итыр]. Шынэхужыкыкъуэ, 30. Грамотэм итыр: «За успехи в боевой и политической подготовке», жиэу. «Зауэ, политикэ луэхухэм зыхуэгъэхъэзырынымкIэ зылариггъэхъа ехъулгъэныгъэхэм паиццэ...». Шынэхужыкыкъуэ, 30.

УСТАВ (6). Организацэ гуэрым (дзэм) и лгъэклэнумрэ игъэзэщцэнуэ луэхугъуэхэмрэ зыгъэбелджылы, зыгунэти хабзэхэр шызэхуэхъэса тхылъ. [Бекъан и гупсысэ] Мыбыхэм «колхоз Устав жыхуаэр ниццэрккэ?» жаиэу узэгуагъэуд. Нал къута, 271. [Бекъан:] Бийр мобдеж къэсаици, ди лгъахэр ирихыну къолэ, ди быни ди мылгъуи зэрехъуэ, Лисраф еицI, мо кIуэццэрыхуу кIуэдыныр колхоз Уставым тогузэвыхъ. Нал къута, 271. [Сентрал:] Колхоз Уставым идэргъым ар. Нал къута, 291.

УСТАНОВКЭ: ЗЕНИТНЭ УСТАНОВКЭ (1). Еплгэ зенитнэ.

ХОЛОДИЛЬНЭ УСТАНОВКЭ (1). Еплгэ холодильнэ.

УСЫН (еус) лгъэ. (8). Уэрэд е усэ гуэр зэхэлгъхэн. Фи хъэдэ дымылгъагъужмэ, Фи гъыбзэр дэ фхуэдусыниц, Шыгым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 39. Уей, Къэбэрдей хэку гугъанлэ, Гъыбзэ хуэзусыт

уи бынам. Шэджем псыкългъэ. «Шхъэлыкъуэ», 377. Уэрэд зыусым игу мытылэ, И усэр шыфIым пилгъытауэ, И лгъэпкъ дамыгъэр телгъым хуэдэу, Ехъ гъуэгъу нэхъ гугъум зритауэ. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205.

УТЭН (еутэ) лгъэ. (6). ЛгъакъуэкIэ зэхэщцэн, зэхэгъэзэрыхын. «Уэ, Долэт, мыпхуэдизрэ умыдауэ», - жаИамэ, «Лэу, сьдэуэну араккэ мыбы нэс сыккэакуэу ятIэ иццэутар», - жиИэрти яхуэубыдыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 243. Хэкум пылэ зезыхъуисармэзауэри мзэым иццэтиц, губгъуэм итыц, ятIэ мыгъуэр яутэ. Шынэхужыкыкъуэ, 26. Лгъыжыым псоми гулгъымытэу Шыст и закъуэ, иццэу матэ, Удзи къуэпси ямыутэу ЦыкIухэр хуэму къыхуокIуатэ. «Тисей», 479.

УТХЫН (еутх) лгъэ. (7). Псы е тIуаткIуэ гуэр тIуэпс-тIуэпсу зэбгъылгъэлуэ лгъэныкыуэкIэ кIын. Зэзэмывэ грузовик блэкIмэ, кулб къындэм псы итыр иутхырт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 525. Лгъы тIуэпс лгъыжыым иутхахэм Дыгъэ нурыр холыдыкI. «Бдзэжыащэм ипхъу», 149. Псы архъуанэм я шхъэр иццэагъуу къыхэлгъэрт [иццэла цыкIухэр], псыр яутхырт, зым зыр хигуэрт, зыиццэагъэмбрыуэрти псы иццэагъэ заиццэла загъэагъуэдырт, къыдэуеишамэ, дыхъэшхырт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 630.

УТХЫПЦЦЫН (еутхыпццI) лгъэ. (11). КъытелгъыкIуэу зыгуэр псынщцэу гъэсысын, гъэхъеин, жбы щIихуу. Дэфэрэдж тIэкIу зиггъэпсэхуиц, тенджызым зэ теплгъэри, зыри ицимылгъагъум, и иццэла цыкIур и гъусэу псы луфэ нэпкъ лгъагэм дэкиц, пэу гуэр къыгуэзэтри езыми и сабийми я цыгъыныр зыиццэри иккъуэжыащ, иутхытццэиц, къуэгъэнапIэ здыккъуэсым сакъыпзурэ къыккъуэлгъэмэ - къуэ кууушхуэм дэсу къуажэжъ цыкIу гуэр елгъагъу, езым я къуажэм зыкъомкIэ еицху, игуми къэкIыжыащ, цыхъыдыжбздэсым и нэгум иццэлауэ цытар. Лгъапсэ, 54. Апчарэ къуэИэбжъащ, возжэр еутхыпццI. Шынэхужыкыкъуэ, 52. - Сэрэкъэ кхъухъытццэ жыжыр, - жиИэри къыдырым и клэ кIагуэ тIэкIур иутхытццэиц. Кхъухъ пхэнж, 498.

УТХЪУЭН (мэутхъуэ) лгъэмыл. (9). И къабзагъыр фIэкIуэдын. Псы къыдэуэхар кIэнауэм изу итыци, бабыц шыр цыкIухэр абы тесиц, псы иутхуам хэпэццэицху. Бабыщыкыкъуэ адаккэпщ, 491. Псы къыиным и тхъумбэр Сэ силгкIэ иутхуамэ, Си гуауэр толгкъунхэм Нэпкъ псоми хуахъынт. ЗэныбжыгъуитI. «Шум и гъуэгъу», 33. Шыи иццэагъым иццэту псы ежэхрэ - Ар зэнзэныпсу къабзэ дьдэц, Уи цэхуу пхъумэр абы хуэдэц, Мэутхъуэ заныццэу, нур хэлыдэм. Шцэху. «Дамыгъэ», 232.

УТЫКУ (36). Хъурейуэ къеувэкла, къетIысэкла цыыхухэм я пашхъэ. Сэбэп хъунуми ниццэрккым, - жиИэу Бэлацэ утыкум къыхъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 156. Утыку укгъыхъуэ упсэлгъамэ, Уи псалгэр ИфIи къытыццэууху. Расул Гамзатов. «Шхъэлыкъуэ», 401. Афицар гуэри утыкум къылгъадэри и сэхуэр къыхауэ кIияиц: «Смирно!» Хъуэпсэгъуэ нур, 125.

◊ **Утыку къылгъхэн** (8). Гуэхугъуэ е псалгэмакъ гуэр къахэхъэн. Нахъуэ утыкум кърилгъхъат мэжджыт луэхур, мэжджыт дыхуейкыым, жызылэм

фи Iэр фийлэт, жиIэри. Мазэ ныкыуэ шхуантIэ, 628. Къалмыкыым Iуэхур утыкум кърелъхъэ, Бахъсэн цыгъэрызехъам я мурадар цыкIуфэкIукъыым, абя хэтар тезыгъэгъушхуэу я гум къишхыдыкIар Къатхъэн Назириц, колхозыр идэркъыым, Совет властыр икътэжу шэрхъэт хабзэм тету псеууэ иригъэжъэн и хъисэци, жиIэу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 526. [Степан Ильич:] Ди гум илгъыр утыку кыитлгъхъэн хуейц. Хъуэпсэгъуэ нур, 265. **Утыку имылгъэдэн** (1). ЖымыIапхъэ жымыIэн. [Мусэ и гупсыс:] Сыкгулейц жыIэу утыку уимылгъэдэ, лIыцIэ дзыхъ зыхуэицIу иуIэмэ, уи Iуэху зэрбгъэхуэ уэ лъэныкыуэегъэз зытIыгъым нэхъыфIиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 188. **Утыку кыимылгъэхэн** (1). ХэлүшIыду мыщIыгъ; бзыщIыгъ. Иджытстуи заныцIэу утыкум кърилгъхъэнутэкъым и гум илгъыр [Астемыр], жьжъэу кыицIидзаци: - Колхозыр аракъым Жыраслгъэн папцIэ шэсIлэ увынур. Мазэ ныкыуэ шхуантIэ, 649. **Утыку квинэн** (5). Шхъэзакъуэу къэнэн. [Дэфэрэдж дохутырхэм захуигъазу:] МащIэрэ си закъуэицIий утыкум сыкъивнат? Лгъапсэ, 16. Иджы хъарзынэу иIыгъым и унафэ ицыцIыпхъэ зэман ихуаици, блэбгъэкIмэ, уиIам фIэкIа уимылгъэу утыкум уквинэнци. Лгъапсэ, 86. [Долэт:] Ди мылгъур иримыкыумэ, утыкум дыкыинакъэ! Хъуэпсэгъуэ нур, 250. **Утыку кыихъэн** (1). Псалгъэмакъ къэлэтын. Езым [Къазбэч] кызырлгъытэмкIэ, иIыгъыр начаци, жыIэу, батэкъутэр бгъэиу утыку уквэицIихъэн ицыIэкъым. Лгъапсэ, 82. **Утыкум ишэн** (2). Жэуапым ешэлIэн. Ухеймэ, улгъэицI жаIа ицхъэкIэ, мыбдежым хейм и Iуэхур кыиIакъыым: псымор езыгъэтхам и пицIамIэр яубыдри утыкум кърашаци, къулыкъушхуэ уиIэр уфIэмащIэу нэхъ иныж зыIэцIэбгъэхъэну ара узыхуейр жаIэри. Лгъапсэ, 12. Мэрэм махуэм лIыжхъэр мэжджытым ицызэхуэсынуци, дезертирыр утыку ипишуэ и суд ебгъаицIэ хъунуци. Нал къута, 294. **Утыкум кыигъэуэвэн** (1). Зэхэс, зэхэт гупым я пащхъэ зыгъуэр цыгъэгъувын. Азрэт учительскэм иIэта стIол цыкIу гуэр кыиIхъри утыкум къригъэуащ. Нал къута, 259. **Утыкум кыилгъэдэн** (1). Iуэхугъуэ гуэркIэ бэм яхыхъэн. [ЛэтIифэ:] Сэри сощIэ: иIыгъым я лгъабжъэр, я къуэпсыр хъумэн хуейц жиIэу утыкум кыилгъэдэни кыифхъэкIынкIэ мэхъу. Лгъапсэ, 11. **Утыкум кыилгъэфэн** (1). Цыхум я пащхъэ лгъэщыгъэкIэ игъэуэвэн. Праздникым и пэм кыиIуэу дезертирыр утыкум кыидмылгъэфэмэ, нэхъыфIуи кыицIэкIыници. Нал къута, 296. **Утыкур гъуэтын** (1). Жыхафегур убыдын, псори зэгъэдэлэун. [Астемыр] зигъэтэмаккIыхъу нэхъ утыкур зригъэгъуэтащи, и ицхъэри Iэтауэ зэлүицIэм къахэллгъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 92.

УТИЭРЭЗЫН (мэутIэрэз) лгъэмыI. (3). Хъурей цыкIу-цыкIууэрэ зигъэшын, шэрэзын. [Степан Ильич Лу зыхуигъазу:] КъакIуэт мыдэ, ицхъэц утIэрэза цыкIу. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. – Мис, еплэ, – Къэрэлгъаиэ и пащIэ кIапэ утIэрэзар кыиIуигъэпIиаци [Кулисум иригъэлгъагъуу]. Нэгъуху, 48. Бэкъан тIы бжъакъуэм ещхъу утIэрэза и пащIэгъуэишхуитIыр дэгъэтIеят, лIым иIыхуэ зэртыемылгъыр къагъэлгъагъуэу. Къалэн, 426.

УТИПШЫЖЫН I (еутIыпшыж) лгъэI. (9). 1. (1). Хуит шIыжын. [Локотош и гупсысэ] Зи хэку ещIыжар бутIыпшыжыну Iэмал зимылэци, уеуэ ицхъэпребгъэдзыну уи борищи, ауэ дауэ абы и Iэмалыр? Нал къута, 247. 2. (7). Хуит шIыгъын IукIыжыну, кIуэжыну. И фызыр иутIыпшыжри, тIэкIу зигъэпсэхумэ фIэигъуэу Дуду зигъэукIурияци, витIыгъым гъэужь къалгъыхъуэу гъбгъуэм иту. ВитI, 414. Рум кIэнфет е браныч иIыгъыу Дисэ кыибгъэдэлгъадэми, зыбгъэдигъэтIысхъэрти, имыутIыпшыжу едэхащIэу щигъэст, сабийр Рахымрэ Саримэрэ зэран яхуимыгъэхъуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 132. [Дэфэрэдж:] Хъуниц иджы, узышыр къэгъуэтыж, жиIэри шыр иутIыпшыжащ, езыр ежъэжыну. Лгъапсэ, 57. 3. (1). Лажъэу егъэжъэжын. А тIэкIур [Информационнэ листок], Куржы цытIрадзати, Налиык къаишэрт, тхыIэ тедзапIэри яутIыпшыжыну и ужь итт. Нал къута, 240.

УТИПШЫЖЫН II (еутIыпшыж) лгъэI. (1). IэкIэ бубыдауэ щыта гуэр умыIыгъыжу зылэщIэгъэкIыжын. Дисэ дзасэмкIэ Елдар еуэну зишищIащ, арицхъэкIэ напIэзыпIэм Тембот лгъэри, Дисэ иIыгъ дзасэм иутIкIэ епхъуащ, арицхъэкIэ дзасэр иутIыпшыжри ныбапхъэкIэ зытIридзаци, гъуэзгъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 138.

УТИПШЫН (еутIыпш) лгъэI. (54). 1. (9). IэкIэ бубыдауэ щыта гуэр умыIыгъыжу зылэщIэгъэкIыгъын. Хъыджэбзым и хъэишып къомыр дэнэ ицыIэми имыщIэу, зы къэп хужь цыкIу иIыгът имыутIыпшы. Мазэ ныкыуэ шхуантIэ, 667. [Исуф и адэм кыиIжрелэ:] Зи бжъакъуэ е зи соку кыиIэрыхъар умыутIыпшы, сынэсыхукIэ... Хъуэпсэгъуэ нур, 255. [Аркаишкэ:] Сосрыкыуэ, сыутIыпш! Мазэ ныкыуэ шхуантIэ, 550. 2. (28). Зыгуэр хуит шIыгъын. Инал и шыр иутIыпшыри уи шэрхъэтисти, уи мэрихъэтисти кыиIэринэкири псом ялэ иуващ. Мазэ ныкыуэ шхуантIэ, 543. [Къэрней:] ЦIыхубзыр яутIыпшымэ, зыутIыпшыр советскэ властыр аракъэ. Гъуэгуанэ, 135. Астемыр шыр иутIыпшыащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 315. 3. (6). Егъэжъэн, гъэлэжъэн. ЛIыжхъэр мэжджытым ицызэхуэсауэ зэгурьIуащ ицхъэлтет ягъэуэу ицхъэл закъуэр яутIыпшыну. Нал къута, 232. Зэ ди жылэр зэхуэсауэ Станиц дутIыпшыным дыхуэгуфIэт, Унэм нэхур кыицIащашауэ Ди Iэтиащхъэм загъэбжъыфIэт. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. [Иринэ и гупсысэ:] Водопроводыр абы (хъэмэмым) хуэдэу яутIыпшыащ, арат. Нал къута, 240. 4. (2). Гъуэгу тегъэуэвэн; егъэжъэн. Шу зыкыоми ягъэишэри хэт Псыхуабэ гъуэгуэмкIэ, хэти КъалэкIыхъ лгъэныкыуэмкIэ яутIыпшыащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 236. Чыржын игъаажэрти [Апчарэ] ари псылкэу иутIыпшырты (Албиян и деж). Шынахужыкыуэ, 20. 5. (3). Зыхуейр ищIэу хъун. [Данизэт:] Албияни ар кыиIыщIэ мыгъуэрэт, Темыркъан тхъэмыщIкIэр псеужатэм? БутIыпшыащ уи къуэр, Хъэбибэ, бутIыпшыащ. Шынахужыкыуэ, 61. Темыркъан и ахгъэт нэху ухъу, мызэ-мытIэу жиIэрт – уи быным яхуэсакъ, уи быныр бутIыпшыныци къомыдэIуэж хъуниц, уи псалгъэ шывей Iэтэм ещхъу ебакъуэрэ ежъэжыныци. Шынахужыкыуэ, 61. 6. (1).

зэхь. КъыжьбэдэкЫн (псалгэ). *Шабзэшэр [Анчарэ жиІа псалгэр] иутЫпицати, и анэм и гуицхэ дьдэм тухуаиц.* Шынэхужьыкьгъуэ, 25.

УУ (2). *междом.* Губжь хэлъу зыгуэрым зыщыхуагъазэм деж жалэ. [Цыхухэр зэфІэнэжаиц:] *Плѳагъурэ абы жиІэр? Уу! Жьындууфѳэжь.* Шынэхужьыкьгъуэ, 11. *Уи жагъуэ яцІаиц, – жиІэрт Къылышибий и къуэм, тІэкІу зиггѳэфърыцІу. И нитІыр тоным хуэдэу къихуу, шы къэзыдыгъуу къаубыда и къуэшыым дежкІэ лѳэбакъуэ зытІуиц ичаиц: – Уу, бзаджэнаджэ! Хьуэпсэгъуэ нур, 116.*

У-У-У (1). *Еплѳ уу. [Комендатым:] – У-у-у, зыІурамылѳхъэж!* Мелыгыч, 465.

У-УУ-У (1). *Еплѳ уу. – У-уу-у, емынэр зи унэ иха, – жиІэри Мэмэт-цІакъуэр къэгурымаиц.* Лъапсэ, 50.

У-УЭУУУ (2). Гүм ежалІэ, үз, къэщтэныгъэ кьегъэлыгъуэ. [Сэлэт үлэгъэм:] *Уэ си лѳакъуэ мыгъуэ! У-уэуу! Хьуэпсэгъуэ нур, 178.*

УУЕІ (10). *еиггэ цІэп.* ЕтІуанэ щхьэм еиггэ къэзыгъэлыгъуэ цІэпапцІэ. [Фермэм тетым Хъэбибэ къыжриІу:] *Ахэр [жэмхэр] зэрыхуу ууейри хуэниц.* Шынэхужьыкьгъуэ, 9. [Нурхъэлий Елдар жриІу:] *Мис мыр ууейиц, мыр сысейиц.* Хьуэпсэгъуэ нур, 230.

УФАФЭУ (4). *нареч.* Заул-заулкІэрэ зэхуэдэу сысу, лъэныкьгъуэ-лъэныкьгъуэкІэ ещІу. *ГъэщІэцІэ гуанэм и тхыдэр Толкъбун макъыжькІэ кьелуатэр, Дахэу плъыжь ину а уардэр ТэкІуи уфафэу мэкІуатэр.* Губгъуэ кхъухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102. *Мес толкъбуныжьхэр утхытхэу, ТкІуаткІуэу, уфафэу кьокІуатэр Бгым нэмылѳэцими мыгухэу Гызу а уардэр мэкъутэр.* Толкъбун. «Бгы лъапэхэм деж», 111. *Иджы цхъэкъуницхъэм и бжыгъэр ЕцІэж уфафэу псы блэжым.* Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

УФЭБГЪУН (еуфэбгъу) лъэІ. (2). Тегуэшауэ, тѳауэ зыгуэрым псори къызэщІиубыдэу щигъэнэн. [Адакгъэ хужьым Джэлил жриІу:] *Ди гъаицІэр мазэ бжыгъэу цымытатэмэ, губгъуэу цыІэр дыуфэбгъунти.* Бабыщыкьгъуэ адакъэпщ, 481. *ХьунылІэ тафэр яуфэбгъуауэ Алыдж и Іэхъуэм Іэбгъэр еггэхъу.* «ЩІалэгъуэ щыналгъэ», 415.

УФЭКЪЫН (еуфэкъ) лъэІ. (2). ХьунщІэн, зэбгрыхын. *Ди хэкур зауэм иуфэкъам яцыищи, ІэнэцІ дьдэу къуажэм сыдыхъэж нэхърэ, зыгуэр хъэзыру си жып илѳу сыдыхъэжын си гугъэу араиц сызэрегупсысар.* Мелыгыч, 453.

УФЭНЩІЫН (еуфэнщІ) лъэІ. (3). Уэшхым е ткІуаткІуэ къыпыткІу гүэрым псыф ищІын. *СІэщІлэх си Іэциэр сэ абдеж, Лъы пицтырыр си бгъэм сыт, къреж, – Къум псынишэр силъкІэ сэ соггэницІ, ТкІуэпс плъыжьхэм удзыр яуфэнщІ.* Улэгъэ. «Шум и гъуэгу», 45. *Мэжджытыр цхъэ зытемилъ унэжыым хуэдэиц: уэшхми еуфэнщІ, уэс къесми унэм къыщІосэ, жьы къепицэми къыщІопицэ.* Мазэ ныкьгъэ щхьуантІэ, 657. *Зы гъэм гъавэр цэ Іуахыжми ЦІыхур Іувици пхуэмыггэницІ, ЕкІуэллпІэ зимыІэххэр Уэшх къешхамэ, еуфэнщІ.* «Индийскэ поэмэ», 365.

УФЭРЭЗЭН (мэуфэразэ) лъэмыІ. (3). Хьурейуэ къэлъэтыхьурэ хъуам хэтын, хуэрзэн. *Жьым ззредзэр парашютыр, бгъэхэр уэгум цоуфэрэз, ЩІым къытолгъэр летчикитІыр, ТІури цІыгум цоджэрэз.* ПарашютитІ. «Бгы лъапэхэм деж», 45. *Бу макъым уи гур ирихыу, Щиху кІыхьхэм дамэр еІусэу, Кхъухьлѳатэр цхъуантІэу, лѳахъшабзэу Мэуфэразэ аргъуейуэ.* «Адэ», 131. *Кхъухьлѳатэр унэм цхъэщытыу Щоуфэразэ уэгум цхъуантІэм.* «Адэ», 132.

УФЭФЭН (мэуфафэ) лъэмыІ. (2). Заул-заулкІэрэ зэхуэдэу сысын, лъэныкьгъуэ-лъэныкьгъуэкІэ ещІын. *Пишагъуэр къуэм дэу мэуфафэ, ИцІагъым нури къыуцамыт, ЛъагапІэм тету мо удз цыкІуэм ЩІыхубзу уафэр къыицхъэщытиц.* Зы үдз цыкІуэ закъуэ, мывэм тету. «Вагъуэ махуэ», 85. *Щызэщыджем деж [хъэжым и фыз сымаджэр] и ныбэ къэбэгар шхыІэныр зэрытпІауэ уфафэрт.* Хьуэпсэгъуэ нур, 68.

УФЫЦІЫН І (мэуфЫщІ) лъэмыІ. (5). Удын тѳауэу щыфэм емыщыкьжу лъы кылгъэдауэ фЫщІэ хьун. *Ерыщ Іупэр хужьу плѳагъуми, И гур бзаджем, уфЫцІаиц.* Ерыщ Іупэ. «Дамыгъэ», 108.

УФЫЦІЫН ІІ: *♦ нэр уфЫцІын* (6). *Еплѳ нэ.* **УХХ** (1). *междом.* ГъэщІэгъуэныгъэ гүэр зэрыхэлгъыр кьегъэлыгъуэ. [Хъэжумар иггэщІагъуэу:] *Ухх, икъукІэ махъсымѳиц.* Альхъо, 92.

УХЫН (еух) лъэІ. (166). Іуэху гүэр зэфІэгъэкІын, кІэ етын. *Абы и хъыбарыр дымыухуэрэ, нэгъуэщІ хъыбары къэсаиц: зи хэку зыбгынэу зыфІэмыфІхэм яцыищу Іэджэ, Іэцэ зІлэм къищтэиц, зимыІэм бжэгъу шыгъыу, къуришым ихъэжауэ властым къезауэу къаублаиц, жаІэри.* Зи лъэрыгыпс тІыгъа, 532. *Унэиш гуэзым и хъыбарыр иджыри цІыхум яухатэкъым.* Мазэ ныкьгъэ щхьуантІэ, 661.

УХУАКІУЭ (1). Зыгүэр зыгуэуэ цІыху. *Сыт цІэуэ фІэфици хэт зимыдэр, АрицхъэкІэ фи гум ивубыдэ – ЦІэрыІуэ хьунуиц ІэкІуэллпІуэ Ар ди кьэжлэунум и ухуакІуэм.* Къуэ. «Партыр ди пашэу», 108.

УХУЭН (еухуэ) лъэІ. (9). **1.** (8). Зыгүэр щІын. *Сэлам изохыр текІуахэм, ГъаицІэ ухуэным и лыхъухэм...* ТекІуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. *Доухуэ гъаицІэр депІэцІэкІуи, Іэдакгэм цІэкІыр гум пымыкІ.* Дунейм иІэ кьегъэжыапІэ. «Батырыбжъэ», 33. – *Гъэ псом яцІар чыцІ ажэм икъутэжаиц жыхуалэм иджыри къэс яухуа колхозыр Мысост икъутэжынуиц, – жиІэри Анчарэ цІыхубзхэр иггэдыхъэишаиц.* Нал къута, 289. **2.** (1). Іуэху гүэр къызэгъэпэщын. *Белоруссхэр щыпсэу щІыпІэм Митинг инхэр цаухуауэ Я гум илѳхэр ялуэтэж, МурадыфІхэм еуэжІуауэ Ахэр псори мэгуфІэж.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 162.

УХУЭНЩІЫН (еухуэнщІ) лъэІ. (5). Кхъузанэм, шыбзэм зыгүэр щІэгъэкІын. *ЩІалэ цыкІуитІри Іуцт, жиІэр бетэмалу къагурыІуэрт, ІэциІлгъапицІэт, уеллэмэ хъэжыггэ яухуэницІыфырт.* Шынэхужьыкьгъуэ, 65. *Борэн кІыфІыр къыкьгъуэкІауэ Уэсыр мэзым щѳуэхуэницІ, Мазэм и фэри пыкІауэ Къуанэр пІийми, и кур нэщІиц.* Борэн. «ЩІалэгъуэ щыналгъэ», 23.

Кхъузанэ закъуэмкIэ жылэр ирикъуа хъунт, зым иухуэныцIыху, адрейр поплгъэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 60.

УХУЭНЫН (еухуэн) лъэI. (12). КIыхъагъ зиIэ зыгуэрхэр езыр-езыру зэблэхуэрэ, зэрылгъауэрэ зыуэ зэрылгъэ щIын. Си нэм хуэсхъым и цхъэцIу вувыр МафIэ бзийуэ соухуэн. Сызыпэлгъэ. «Дамыгъэ», 96. Сызытылгъым и цхъэцIу фIыцIэр ЛъэныкъуитIкIэ еухуэн. Уэрэд. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 52. Набдзэ фIыцIэцIу икIи къуанищIи, Щхъэцыр тIууэ ухуэнацI. «Бдзэжьешэм ипхъу», 146.

УХЪУЭНЦIЫН (еухъуэнцI) лъэI. (8). Зыгуэрим тет къудамэ, цхъэкIэ зыхуэмейхэр пыушщIын. ХъэпцIо Iэджэу зэрызехъуэу Мывэм лгъагъуэр къаунэцI, Пхъафэм лъытсыр къытыж зацIэу Бжей жыгъ закъуэр яухъуэнцI. Бжей жыгъым и балладэ. «Батырыбжьэ», 67. Уэ къехмэ, жыгыр яухъуэнцI, ИтIани мацIэ къигъэцIа? Бгы нэпкъым тет жыгей. «Шум и гъуэгу», 112. Уи къудамэр ямыухъуэнцIым, Зи насыпхэр бгъэгуфIэницI. Ужыг лантIэу, къудамэншэу. «Батырыбжьэ», 47.

УЦЭ (6). «Хъуэпсэгъуэ нур» романым къыхэщ персонаж. [Фыз гуэрим:] Вы хъуауэ нIэрэ уи джэдыр, Уцэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 335. А Уцэ, ана. Джэд цхъэкIэ тхъэусыхакIуэ укъэкIуа? – жиIэри фыз гуэр къеушцIащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 335. Сэри си гъуэлгъыпIэр къызитыжтэмэ, фIэклIа сыхуейтэкъым. – жиIэри Уцэ и гъунэгъу фыз Iэминати къэпсэлгъащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 337.

УЦЭРЭФЫН (мэуцэрэф) лъэмыI. (2). Къэтэджын, зыкIыIэгын, къэуткIэрэпщын. Мэкъуауэгъуэм – шэмэдж, щIымахуэр къэсмэ, шухъэ къишээрэ ищэрт [Рахым], ауэ урыс цIакхгъуэр езым ищIырти хуабэу, уцэрэфыжауэ къытрилгъхэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. И фызым ар ещIэри къыхуэхъыр къехъыр псоми загъэныцIын хуэдэу, езы цIыхубзыр [Шыкъымхэ я пхъур] мыщIалэжми, цIакхгъуэ гъэжьа хуэдэ уцэрэфыжауэ берычэтыфэц, хъэлэци, лгъагъуэафIэцI. Кхъэлэгъунэ, 373.

УЦIЭПЫН (еуцIэпI) лъэI. (3). Фей щIын. Тегъэувэж шакъалгъэр, шакъэм уи Iэр еуцIэпI, – жиIэцI Сентрали, фызыжыным дежкIэ зыкIыгъэзацI. Щынахужыкыгъуэ, 16. [Сэид Нурхъэлий жриIэу:] Уэ къурIэныр узэгъэуцIэпIуи?.. Хъуэпсэгъуэ нур, 156. Чэф зыIа цIалэхэм яцыщI гуэри яхэлэдат цIалэ зэрыгъэкIийхэми, кIапсэ кIапэр яфIуубыдауэ дэкуэеину хэтт, арицхъэкIэ нIэтIауэлгъэжыауэрэ и цыгъыныр иуцIэпIырти, псори игъэдыхъышхы къехуэхъыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 95.

УЦЫНЫН (мэуцIын) лъэмыI. (3). Псы хыхъуэ, кIуэцIыхъуэ, псыф, цIынэ хъун. [Мусэ Мэхъуд жриIэу:] ФыцIэмэ, и жьэр пхъуантэм хуэдэу бгъуэмэ, и нэр гуэнишэрыкъ уцIынам ещхъмэ, и нитIыр къуаргъынэмэ, хъа-хъа-хъа, ярэби, абы цхъэкIэ уасэ птауэ нIэрэ? Хъуэпсэгъуэ нур, 153. [Алыжыкыгъуэ:] ЗаницIэу гу лъызотэ: комендант сыкызыхуашам лгъыгъ шырыкъур хъэлэци, хъэм ячэтхъа хуэдэцI, уцIынри зэцIэхужащ, тедалами, къытетIэпIыкIыжауэ къытехун къудейицI.

МелыIыч, 463. Гуэнишэрыкъ уцIыныжа яцыгъыу цIалэхэр зы афицарыжъ цIыкIу гуэрим къерехуэкI, адэкIэ-мыдэкIэ ихуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 301.

УЦЫРХЪЫН (еуцIырхъ) лъэI. (4). Емыгугъуу, псынщIэу, ауэ сытми зыгуэр щIын. Абы фIэкI хэмылгъу Ахъсар тхылгъымнIэ тIэкIу иуцIырхъащ, ар зэстынур къызжилэри бысымым и Iэр сыубыдыжащ, кIыфI мыхъуу сыздэкIуэным сынэмэ, нэхъ сфIэигъуэу. МелыIыч, 449. Жыраслгъэн хъэзырым илгъа тхылгъыр игъэныцIуцI, бIынджабэм бгъэдэуэри тхылгъымнIэ тIэкIу зыгуэр триуцIырхъэри Лу къритыжащ; – Мэ, къуэши. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 595. Хъэсэм хъэсэнэ бжыхъ жалэри гъавэм IэцI хэмыхъэн цхъэкIэ зыгуэр яуцIырхъэри гъавэр кърахъэлIэжа нэужь, бжыхъ тIэкIури Гуахыж. Хъэспэхъумэ, 418.

УЧЕБНИК (4). ЕджапIэхэм къыщцагъэсэбэп тхыль. ПытIу зыгуэркIэ уеушцIакъэ – учебникыр иIыгъыхъэцI, тхылгъым щIедзэ. Щынахужыкыгъуэ, 49. Учебникым ит псалгъэ зырыз къыхуиубыдыкIыныцI нэмэзыбзэм хуэдэу къыбжыныцI, зыгуэр хищIыкI хуэдэу цIыхум закъыфIигъэцIыгъын цхъэкIэ. Щынахужыкыгъуэ, 53. Лыгъур Ибрэхъым къыщIэмьыкIуам дьыщIэмьыушцIэу учебникыр дгъэныцIужри агрономым доскам къритхэр теттхыкIыжурэ урокыр екуэцIащ, иужыым хъыбар мыфэмыци къэсащ; адыгъбзэкIэ демьиджэжыхъэнэ. Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 518.

УЧИЛИЩЭ (12). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: курыт еджапIэ нэужыым IэщIагъэ щызэрагъэгъуэт еджапIэ. Взводым и командирыр цIалэ дьэдэт, училищэр къиуха къудейуэ, тутын цхъэкIуи лэрт, красноармеец цытхэри къэлгъэуащ. Щынахужыкыгъуэ, 70. Абы и цIыIужкIэ, ялэ еджапIэшхуэхэр къыщызыIуахар ТэрчкъалэцI, военнэ штабышхуэри, училищэ жыпIэми – псори а къалэри зыдэтар, атIэ мафIэм и гъунэгъу лыр нэхъапэ мажъэ жыхуалэр арати, еджапIэ зэмылIэужыгъуэ къомыр зIахэм цIлэныгъи нэхъ ягъуэтащ. Лгъапсэ, 89. Училищэм щеджэ цIыкIухэми Астемыр фIуэу къалгъэгъуащ, «Шэрджэс дадэ» къыфIацауэ къыщогуфIыкI, езыр нэжэгужэу яхэтицI. Хъуэпсэгъуэ нур, 183.

УЧИТЕЛЬ (6). УрысыбзэкIэ: егъэджакIуэ. [Апчарэ Хъэбибэ жриIэу:] Ди учительр нокIуэмэ, тхъэ. Щынахужыкыгъуэ, 23. Астемыр цыгъушцIакъым Инал учитель курсым къакIуэу къажриар: «Къэрэхъэлгъыым я нэр зымыгъаплгъэр мэжджытыри, икIэщIытIэкIэ зэхуэцIыгъын хуейицI, жиIэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ. 640. Учителем къахэзыхъар ищIэртэкъым, ауэ хъыбар цыIэт, хэт мыдрисэм щеджами учительж мыхъуну. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ. 640.

УЧИТЕЛЬСКЭ (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: егъэджакIуэхэм хухэха пэш. Азрэт учительскэм цIэта стIол цIыкIу гуэр къыхъри утыкум къригъэуащ. Нал къута, 259.

УЧИТЬ (1). УрысыбзэкIэ: егъэджэн. [Агрономым:] Теперь он будет вас учить родному языку. «Иджы мыбы фэ фи бзэм фыхуригъэджэнущ». Зи лгъэрыгыпс тIыгъа, 521.

УЧКОМ (13). УрысыбзэкIэ, гьэкIэшIауэ: еджапIэм шIэс еджакIуэхэм я Iуэху зэрыхъуну-зэрыдэкIыну зезыхуэ, зезыхъэ гуп (комитет). 1. (9). *Абыи бэлыхъ къимыкIыу къанэртэкъым, цIаххъуэм хэихыхъам учкомым я унафэклэ къуэды тралъхъэрти, интернатим ди жэмыр ягъэхъуну хъупIэм ягъакIуэрт*. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 522. 2. (4). Учкомым и унафэщI. *Учкомыр зытылгъ хъыджэбзым деж кIуащ, завхоз жыпIэнуици, чэфым зэрехъэ*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ. 553. *Жансэхъу учкому зэрыхъах лъандэрэ, нэи шхъэхуэ цIэлгъу шытащ, къыпэрьюэн школым шIэстэкъыми*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 600.

УШАСКИЭ (3). 1. (1). Зыгуэрэм кылыгыс шIы Iыхъэ. *Пщыжъ-уэркыжъым шIы ушаскIэ яIар зэхуэдгушыжыну арац ди мурадыр*. Хъуэпсэгъуэ нур, 249. 2. (2). Къэрал IуэхушIапIэ, нэхъыбэу милицэ (полицэ) псалгэм епхауэ к'вагъэсэбэп. *Ар псоми фIуэу яцIыхуу полицэ ушаскIэм и тету «къэрал джатэ» зыфIэзыщыжа Аралл Залымджэдрит*. Хъуэпсэгъуэ нур, 87. [Араллым:] *Е иджысту ифIуэ я цIэ дыгъумрэ бэлизовичымрэ, е ушаскIэм фынакIуэ, ар нэхъ ффIэкъабылмэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 88.

УШКИУМПИЫН (еушкIумпI) лъэI. (1). Сэтейуэ щымытыжу зэхэлугээн. *Месыр ари и зы къуапэ иушкIумпIати Марфэ псыницIуу кыегъуэтыж, НасытыфIуэ ар и гуапэу Илгъэгъахэр игу к'окIыж*. «Бдзэжъеяцэм ипхъу», 164.

УЩЭБЫН (еушэб) лъэI. (1). Еуэурэ тыктыр гуэрхэр цыкIу-цыкIууэрэ зэрыгъэщэщын, шабэ шIын. *А кIэнтхъ тIэкIурац гъукIэр зыхуейри, хъыданым кIуэцIылгъу егъэгъуу, абы жыгей фIамыцI ушэба хекIутэ, бдзэжъуэ хелъхъэжри фоч гыныр хъэзыриш, бгъэгъууыжа нэужь, узэд иу фочри, гъауэ*. Лъапсэ, 101.

УЩИЕ (1). Гъэсэныгъэ, гъэлущыныгъэ. *Гуэуанэ Iэджем дахэдэу Зэтхъэлэжауэ уице, ПситI зэхэлгадэм дыхуэдэу, Ди Къэбэрдэдейри Россием ГуэмыкIыжыну гухъакъэ, Ар насып ини тхуэхъуакъэ*. Россие. «Мывэ хуабэ», 94.

УЩИЕН (мэущие) лъэмыI. (8). ГъэлущакIуэу, гъэсакIуэу шытын. *Астемыр аргуэру уицеу желэ: – Шывгъэт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 178. *ДыщэкIыр шхыдэу зэм кытохъэ ДакъыкIэм желэ псалгъэу щий: – ХэвмыгъэкIуадэ си IэцIагъэр! – Ар яжриIуэ мэуцийр*. IэцIагъэ. «Батырыбжъэ», 17.

УЩИИН (еуший) лъэI. (4). Зыгуэр зэрыпсэуным теухуауэ псалгъэ шIэгъэдэлун. *Къызууцийуэ си анэм жиIэм Шыцу псалгъэ мыкIуэда*. УбзэмыIумэ, бгъуэтыжынкъым... «Батырыбжъэ», 53. *Къэзджэрий цIалэ цыкIухэр иуцийуэ зык'омрэ бгъэдэсащ, икIи игъэихащ, и стIол кыидэгъэжым дэлгъа пыченэмрэ кIэнфетрэ к'ритри*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 604. *Пишпэр цызэхэуам, Астемыр кыицIыхъат, цыкIухэр иуцину*. Хъуэпсэгъуэ нур, 282.

УЩУ (7). нареч. Лъэбакъуэм нэхърэ нэхъ хуабжъу. *Езы Лу арыниэмэи жэмыр уцу дихурт, псыницIуу ихумэ, сымаджэхэм нэхъ цIэхъуу зауужыжын и гугъэу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. *Зыми гу кылылымыта и гугъэу Къазбэч «цым-цым» жиIуэ уцу адэ нэи нэхъ къуэгъэнапIэ дыдэм цыIэмкIэ*

иунэтIащ. Лъапсэ, 80. *Уцу здэкIуэм фызыжъыр гъумэтIымэрт, жиIэр кыбгъурымыIуэу, арицхъэкIэ белджылыт Чачэ Нахъуэ цхъэкIэ фIы зэрыжымыIэр*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 514.

УЩХЪУЭНТИЫН (мэушхъуэнтI) лъэмыI. (1). ПшыцIуэ фэр пыкIын, лъы шIэмыгыжыфэ, фагъуэ хъун. *IэплIэ иришэкIыу сабийр зрикъузылIа цхъэкIэ, езыр [Дэфэрэдж] псыфт, уцхъуэнтIат, итIани цIалэ цыкIуэ закъуэр к'елатици, и насытышхуэци*. Лъапсэ, 53.

УЩЫН (мэуш) лъэмыI. (1). УщкIэ кIуэн, жэн. [Лу и гупсыс:] *Нэгъууц уи шыр, жиIэну тIэкIут к'ээнэжар, Тинэ хуэзэну зэрыхуэпIащIэм папицIэ*. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 635.

УIЭГЪЭ (112). Шэ, жан, папцIэ гуэрэм шIыфэм лъы кыжу тридза дыркъуэ. *ЗуапIэм лъыр пицIэжу уизгъуатэм, ФыцIуэ си цIакуэуэр птеспхъуэнт, Си пк'ом кыинари зы джанэм, УIэгъэр спхэну счэтхъэнт*. Усэ к'варукIэ бийр бгъэсу. «Шум и гъуэгъу», 25. *УIэгъэу шылгъым ар зэхех, Абы и бгъэгъум иш тхуащ, Нып*. «ШIалэгъуэ шIыналгъэ», 71. *УIэгъэу сэ стелгъым Сихъынуици, си к'уэши, Уэ псэууэ ук'онэ – Насытыр мыгуэици*. ЗэныбжъэгъуитI. «Шум и гъуэгъу», 33.

♦ **УIэгъэ телгъын** (2). Дыркъуэ телгъын, шIыфэм сэкъат игъуэгъын. «Хъужат уIэгъэу стелгъари, Зы мазэ пIалгъэ кысхуащIри Сык'аутIытицаици, си анэ, СыушхъэцIэнуици сэ куэдрэ». «Адэ», 133. *УIэгъэу телгъу лъы кыициIэжыр Къыбдалгъэгъууу уи гугъат*. Кулиев Къайсын. «Мывэ хуабэ», 113. **УIэгъэм ихъын**

(6). УIэгъэм илIыкIын. *УIэгъэу сэ стелгъым Сихъынуици, си к'уэши, Уэ псэууэ ук'онэ – Насытыр мыгуэици*. ЗэныбжъэгъуитI. «Шум и гъуэгъу», 31.

УIЭН (еуIэ) лъэI. (12). Шэ, жан, папцIэ гуэркIэ лъы кызырэж дыркъуэ тецээн. *МазитIкIэ фронтым шыIауэ, И Iэ лъэнык'уэуэр уIауэ, Ди хэку кыхъэжри Ахъмэд, Тхэмахуэ енкIэ мылажъэу Жыг жъауэм шIэсу шыIащ*. «Адэ», 135. *Хъэр кыицизэпхъуэжым и к'варум кызырэрик'эIэ еуIуц хъэм и пэми, иуIащ*. Бабыщык'уэу адак'эпщ, 476. *Къаплгъэным и лъэбжъаниплIым яуIар сэхуэжIэ илIэ к'уэуэу яуIа хуэдэт – куситIл хъууэ*. Нал к'ута, 218.

УIУЭН (мэуIуэ) лъэмыI. (1). ПэкIэ зыгуэрэм еуэу етIырк'ын, зыгуэрхэр кылыгъхъуэуэр ишхъуу шытын джэд с.ху. *Къру к'омыр мэуIуэри удзым хэтщ, кыдырыр зыкIи к'вафIэмIуэхуу*. Кхъухъ пхэнж, 495.

УIУЖЫН (еуIуж) лъэI. (1). Зыгуэрэм еуэуэр дзэпк'э жан шIын. *Сэ си шэмэджыр мывэ хуэзэм, Штаучу мафIэр пеггэлгъэлэ, Дзэр кыIуигуамэ, соуIужри Аргъынэ мэхъур си гухэлэ*. Мэкъуауэ. «Дамыгъэ», 233.

Ф

ФА (4). плъыф. ЗэIыхъа, зэкIуэклэ, Iей хъуа. *Махуэ к'эс сакIэлгъыплгъу шыттэкъыми, унэр зыицIым унацхъэр пхъэ факIэ яIэтащ, сэ еста пхъэфIыр яцтэри*. ХъэщIэ лъапIэ, 398. *Бэлацэ к'эп к'омыр фIуэу мэкъу фамкIэ цIууфэри*,

көбөжөжөш, модрей иЦалитИри гьуей мээым хьхьэжөш. Хьуэпсэгьуэ нур, 299. Долэт молэм я дежкэ еплгэкIаиц: – Уэлэхьи, си паицIэр уэзмьгьэуэпсэмэ, молэуэ кьуажэм дэсым ицхьэкIэ зы хьарбыз фа кьуауатмэ. Мазэ ныкьуэ ицхьуантIэ, 649.

ФАБРИКЭ (4). Хьэпшып, ерыскьы с.ху. кьышIэзыгьэкI предприятие. Адакьэ хужьым иицIэххэртэкьым адакьэр Iуэн хуейрэ хуэмейрэ, сытужыпIэмэ фабрикэ ар кьыицхьуауа адакьэ Iуэуэ зэи цызэхихатэкьым. Бабыщыкьуэ адакьэпши, 482. Хьарзынэуи зегурылуат [Кьэтхэнымрэ Кьалмыкьымрэ] ицхьэж сыт хуэдэ завод е фабрикэ хуэицIынуми. Зи лъэрыгьыпс тIыгьа, 526. Мариами и лъыр кьызырыкIуэжар и гуапэ хьуаиц, и анэ дэлъхум нышэдибэ кьигьэгьуэат фабрикэм лъэапIэ Iуигьэуэнуи. Лэчымэ, 389.

ФАГЬУЭ (18). пльыф. Зи фэр пыкIа, лъы зышIэмьыт. МафIэр ину кьэлыду унэр хуабэ ицхьуауа, хьыдэжбзым и шинелыр итIэтаиц; Натаиш и пыIэри ицызэицхьэрихым данэм еицхьэ и цхьэцыр зэбгьылгьэлэри мафIэ бзийм кьигьээнэху и нэкIу фагьуэр нэхь тыншу пльагьуэ хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 309. Игуэшим, нурыр имеицхэ, Исиц мазэ фагьуэр уафэ куэицI. Мазэ фагьуэ. «Дамыгьэ», 218. Уи Iуэ фагьуэр пфIэпIэжьажьэу Бий паицхьэм уитууэ уогуIэ, Шхьэц фIыцIэ кIыхьыр бгьэицIэраицIуэ Шьытами, гуауэр уэ уошыIэр. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгу», 62.

ФАГЬУЭУ (1). нареч. И фэр пыкIауэ. Мис иныжьыр зэкIуэкIауэ, Фагьуэу и фэр пыкIыпауэ, Джатэ иныр игьэдалгьуэ, НьыцIолгьэлур лIыгьэ пIалгьэ: – Гьуэгу кьэскIуаици, махуэл закьуэ СицIыху бдэсчынкьым зы лъэбакьуэ. «Елбэздыкьуэ», 17.

ФАДЭ (56). Чэф кьозыт махьсымэ, шагьыр, аркэ с.ху. Шыкьым Нэху кьэкIуэжиц жаIэу и Iыхьыи и благи кьызызэхуэмыс кьээнэнт – кьуажэм зы бэлыхьлажэ кьыицхьуа хуэдэу, кьэбырсеят, хьэицIэр мычэму кьакIуэрт, кьакIуэ кьэсыхуи фадэ кьалэтырт. Кхьэлэгьунэ, 375. Цыхубз гуэри мэдыхьэицхьыр, Фадэм и гур жан ицIауэ. МылIэжыныгьэм и мафIэгум. «Дамыгьэ», 234. Дахагьэр фадэм я нэхь лъапIэиц, Зумыгьэзахауэм – иицIэ хуэицIакьым. Уэрэдибл. «Дамыгьэ», 215.

ФАДЭБЖЭ (5). Фальэм, бжьэм е нэгьуэицI кумбыгьэ гуэрым иту фадэ; фадэ зэ Iэтыгьуэ. Ухуеймэ ицынэлым Фадэбжэ кьыдокIуэ, Хьыдэжбжэ хьахэплгьэм ПльэмыкIыу уогуакIуэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106. Урарэ, я благьэ фызыжь гуэр бгьурыту, фадэбжэ иIыгьыу, Инал и паицхьэм кьихутаиц, Урарэ ерагьпсэрагькIэ ицытыф кьудейт. Мазэ ныкьуэ ицхьуантIэ, 585. Фызхэми фадэр я жагьуэтэкьым, есэжат, ицытIысам деж мышхэн хуэдэу заицIырт, я ишэрагьым тегузэвыхьуи, фадэбжэ и ужькIэ маицIэ-маицIуэрэ шхын нэхь кьэуат зыицIэлхьэр я тепицэчым иралгьхьэу ицIадзаиц. Лъапсэ, 80.

◊ **Фадэбжэ кьэлэтын** (8). Фадэ ефэн. Зыбжанэрэ фадэбжэ кьалэта иужь, псоми я гур кьэжэнаиц, псэлгьерей хьуаиц. Мазэ ныкьуэ ицхьуантIэ, 587. Кодоевым картэр егьэтIылыжри фадэбжэр кьелэт, хьэицIэм ицыгуфIыкIыу. Лъапсэ,

89. Ар кьысхуимыхуэм, солгаIуэр: Пицыхьэицхьэ гупхэр зэхуэсрэ Фадэбжэр фIэтмэ хьуэхьуфIкIэ, Фэ кьыфхэтыну насытыр Зылымысауэ зауэлIым ТхьэлгьэIум и цIэ кьыицифIуэ, ГуфIэгьуэ махуэу тхьэлгьэIур ЗауэлI лэныгьэм кьыхьаици. Сэ сцIэркьым зауэм никIыжу. «Шум и гьуэгу», 63.

ФАДАФЭ (4). Фадэ зи нэрыгьэ, зыфIэфI цIыху. «Автосервисым» тетыр фадафэици, птулгькIэ гуэркIэ ухэмызэгьэну Iэмал иIэкьым, иджы ар хэгьэрей ицIа зэрыхунур арат Бэтэх зэгупсысыр. Лъапсэ, 45. Пыжьынэ и закьуэ кьэнауэ ицилгьагьум, кьэуIэбжэиц, хьэблэм яхьэлгьадэри зыми кьэкIуэн ицимьдэм, фадэфэжь гуэрхэр кьыгуэтри ягурылуаиц кьакIуэу лар ицIалгьхьэну, езыми хьэдэр ицIалгьхьэху фадэрэ шхынрэ кьыгьэхьэзырыну. Лъапсэ, 20.

ФАДЖЭ (8). пльыф. Мыдахэ, фэ зытемыт, фэншэ. Ариц адыгэр ицIэунэхьур, Ариц я хэкур фаджэ ицIэхьур. «Гисей», 510. Зым и теплгьэр икьукIэ фаджэиц, Зыри кьекIуу гупым хэтиц. Дыгьу жьыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 124. Блын фаджэ кIыхьым бгьэдэту Илгьагьур ицаицэм игу ицIохьэ. Поштзехьэ пщащэ. «Шум и гьуэгу», 65.

ФАКЕЛ (1). Урыс псалгьэ: мафIэ бзий кьызыпих баш гьум мыкIыхь. Нидерландхэм факел фIыцIэм НафIэр пихьу и сурэтыр Лгьагуныгьэм и нагьыицэу Сталин иным ар кьыратыр. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 62.

ФАКУЛЬТЕТ (1). ЕджапIэ нэхьыицхьэм и зы кьудамэ. «Уи IэицIагьэр сыт?» – жалэрэ зыгуэр кьеуицIамэ, и жуапыр занцIуэ кьыуитынукьым, нэхьапэ ицIыкIэ езыр [Ботэх] кьэоуицI: «Уэ кьэбуха факультетыр сыт хуэдэ?» – желэри. Лъапсэ, 96.

ФАКЬЫРЭ (2). ТхьэмыщкIэ, мыльку зыри зыбгьэдэмыль. [НэгьуэицIхэми жалэ:] Ари факьырэу кьыицIэкIмэ, ди шыпхьур тиэжыниц. Лъапсэ, 115. Нартыхуицхьэ зи унагьуэ имыль Iэджи ицыIэт, абыхэм нэхьыбэм кьэп кьаицтэри факьырэу ежьэжауэ хьэ ягьэбанэу кьауицхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 287.

ФАЛЭ (1). Еплэ фалгьэ. – Шуг жапа, тIасэ. Шуг фалэ ухойкэ? Ма канфет ток зыдах, – жиIэрт Рахьым, хьыдэжбэз цIыкIум кьыхуэнэицхьыфIуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 130.

ФАЛОМА (1). Асэтин псалгьэ: зэ догуэ. Асэтин джыназыр, тхьу кьыицахуа хуэдэу, Кьылыибийм и псалгьэр гуапэ ицхьуауэ, кьэпсэлгьаиц: – Фалома, Жыраслээн шэсыну шы имыгьуэатмэ, сэра абы ицхьэкIэ зы уанэи зыфIэбылымынур? Хьуэпсэгьуэ нур, 116.

ФАЛГЭ (10). ЗэрышхыкI, зэрыфыкI кумбыгьэ, щыкьуэ, и щхьэмкIэ быхьуу щыту. Мэицрэ Дэфэрэджрэ зым фадэ фалгэ иIыгьыу, цIыхубзым ерыскьыр иIыгьыу, ицауэм и паицхьэм кьэуэври Мэи абы хуэдэм деж жаIапхэ кьыгьэнакьым, хьуэхьум я нэхь дахэр абы хуэдэу зыицIэ гьуэтыгьуейти, жиIаиц. Лъапсэ, 118. Нурхьэлий дыицэ имыIэу зи фIэиц мыхьуахэри мафIэм хьэлгьадэрт, Нурхьэлий и бэлгьтом дыицэ дэдар ямыгьэкIуэдын ягуэгьуэ, арицхьэкIэ лэгьуп, шыуан, фалгэ сыт хуэдэ фIэкIа ягьуэтакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 207. АпэсыкIэ

ицэу фалгэ Слбагэу кьысфлюцгьыр псы зыгуэши. Пщыхьэпгэ. «Батырыбжьэ», 72.

ФАНАГОРИЕ (2). Кьалэм и цгэщ, «Льапсэ» романым кьыхош. Тамань шгьналгэм уихьэрэ жыжьэууплэмэ, Афродитэ и кьульшырыфышхуэр плбагэуу, ар зьдэт Фанагорие кьалэм шамыццгьымылэу фочыццгэ, гьуклэ, дыццкI, ахьшаццгэ, уанаццгэ сьт жытIэмэ Ипццгэлаццгэ куэду дэнэ уэрамми тест. Льапсэ, 5. А кьалэу зихкIэ зэджа ди лгэпкгэгьухэм я Iэдакгэм ццкIам дэсахэр алыджэм (грекхэм) япыццлат, зэкIэлгьыкIуэрт, илгэс минитIрэ цитхурэ хуэдизкIэ улгэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьуэццгэ кьалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (Жыг хадэ) жыхуалэу цытахэри. Льапсэ, 5.

ФАНЕР (1). Пхьэм кьыхащIыкIа унэлгьащIэхэм и шIыгабгькIэ кьыкIэрагьащIэ пхьэбгьу пIащгэ. Иджы абы утеспэлгьыныр Нартыхум и дежкIэ ктехэгьыртэкьым, я гьунэгьум зэхахьжмэ (ар зэхамыхьынуу Iэмал иIэ), и хэкум цымыщыгь кьуажэм кьокIуэри цыхур кьегэбьрсей жалэнут, арицхькIэ, а зэхуэса кьомыр хьэццгэм пэллгэху, клубыжьыр ццалэгьуалэм ягьэкьэбзащ, лозунг гуэрхэри фIалгьхьащ, сценэмэ шэнтхэр ираггэуащ, нэхьыжьхэр тесыну сэмэурабгьумкIа фанерым кьыхэццгьыкIауэ трибунэ тIэкIу кьагьуэтри яггэуащ, нэхь лгэгэуэ яцIын цхьэкIэ, трибунэ лгэбжьэм чырбьши плгьыжьыщ ццалэгьуащ. Льапсэ, 74.

ФАНТАСМАГОРИЕ (2). Телгьыджэ, гьэццгэгьун ящыхьуа Iуэхугьуэ. Инал и фьызышэм кьыкIыжа музыкауэхэм ялгэгьуа кьомым едэIуа иужь, Жансэху и словарьм еплгэри зэхихам ццэ кьыхуигьуэтац: – Фантасмогорие! Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ, 599-600. Жансэху и словарьм еджэрт: – Фантасмогорие! Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ, 600.

ФАР (1). Машинэм нэху ирыраггэдзу иIэ уэздгьгэ. МашинитIыр зэкIэлгьхьэужьу, «Волгэр» япэ иту, грузовикьыр абы кIэлгьыкIуэу, гьуэгум теуащ, я моторитIри зэццгэурымэу, фархэм ядз нэхумкIэ жэццгэ кIыфIым хэпгьдгэу. Льапсэ, 68.

ФАРЗ (4). Псы ежэхым и фIэщыггэцIэщ. Блужыр Фарзи псыниццгэ дьдэу, Хуэму кIуэныр ягу имьдэу. «Тисей», 477. ФарзкIэ зэджэ псыр нэццкьащэурэ ежэхьрт и зы Iуфэ лгэныкьуэр кьуацэ-чыцэу, адрейр мээ заццгэццгэ жытIэну жыгешхуэхэм жьауэ кьытраццгэу. Льапсэ, 30. Я хабзэр Мэши тыншу еццгэ, ццалгэхэр мыхьэкьувьыкьуэу псэуфьунькьым – Фарз псым зэгьунэгьуу кьуажитI Iуццгэ куэд лгандэрэ – Мэрэтыкьуэрэ ПьытIыкьуейрэ, а кьуажитIым ццалгэгьуалэу дэсыр иггэащIэмэ зэпеуэу, лгэггэр яхуэмьгуэшу зонькьуэжьу. Льапсэ, 116.

ФАРИЗ (31). Цыхухьуццгэщ, «Алгьхьэ» пьесэм кьыхэщ персонажц, учетчикц. Фариз [и Iэр еубыд (Алгьхьэ)]. Тхьэм, гугьу уэрэхьар псапэу кьуццутыж. Алгьхьэ, 55. [Алгьхьэ, Дисэ хуэггэзауэ:] Куэди, Фариз сэлам едггэх... Алгьхьэ, 55.

ФАРИЗЭТ (4). Цыхубзыццгэщ, «Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ» романым кьыхош. Фаризэт

фьыз мылгьхуэу зэрыцытыр зьыи шотым кьыридзэртэкьым, шэрихьэтист дьдэхэм абы кьыхэжIыу Иналыр ямыггэкьуаниэ нэтми. Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ, 516. «Лло, Кгэзмай партизаныжьыым ипхьу Фаризэт фьыз хьарзынэр ириггэкIыжу, урыс фьыз кьымышэну Iэмал имьлэу кьуэды кьытехуат?» – жаIуу фьызхэм я псалгэмакьыр адэцIэ-мыдэцIэ цызэхэпхьрт. Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ, 516.

ФАРФОР (1). ЯтIэ хужьым кьыхэхэуэ минерал, абы кьыхэщIыкIа хьэпшып. Паццгэ зьтетым емьыцхьу, Фарфор тхьэкIумэр хужьыбзэу, Уеблэм бзэмьIумэ дэубзэу Телеграф икьохэр йокIуэкI. Пкьомэ паццгэ ятетц. «Мьывэ хуабэ», 29.

ФАТЕХ-БЕЙ (7). Цыхухьуццгэщ, «Гьуэгуанэ» пьесэм кьыхэщ персонажц. [Фатех-бей:] Омар-агга, ярэби Сани гуацэ си номерым коньякрэ кофе-кьарэрэ ныццгьыжэ мыхьуну пIэрэ? Гьуэгуанэ, 107-108. [Фатех-бей:] Сани дахэ, зумьггэццгэуэжIыу мы зы бжьэм кьыздефэт. Гьуэгуанэ, 107.

ФАУЭ (2). нареч. ЗэIыхьауэ, зэкIуэцIауэ. Уэ, хэт лгьысамэ пфIэмьIуэхуу, Арггынэ фауэ ибокьухь. Историк гуэрэм деж. «Дамьыггэ», 207. Албиян пасьлкэр кьыIэрыхьэрэ ашыкьыр кьытриудым дэлгьыр фауэ кьыщIэкIырт. Шынэхужьыкьуэ, 20.

ФАФИЭ (2). Фэ гурьхь зьтет, теплгэ гуакIуэ зигэ. И ныбжькIэ Щэрданыр хэкIуэтатэкьым, ауэ фадэ жагьуэу зэрымьлгэгьур уиггэащIэу и нэццгэащэр ццэуфIыццгьыкIат, ццIыIэ зыхэтэр дауэ епIэстхьамэ, и нэкIушхуэ фафIэр нэхь плгьыжь хьуатэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 290. КIэлындорым деж цызэхэтт лы ггэишха гуп, фафIэ хьужауэ. Нал кьута, 268.

ФАШИСТ (16). Демократиер гьэццгэуэдыным хуэунэгIа зауэлI, зэрыпхьуакIуэ гуццгэгьуншэ. Фашист окопэм сьнэсау, Иужь нэмьыцэм сэ сыхьау, Абдеж шэ бзаджэ кьыслгьысау Жыг лгэбжьэ гуэрэм сьыццгьыхьат. Фэеплгэ бэлтгоку. «Шум и гьуэгьу», 59. Фашист гуэрэм сьымыццгэццгэу СьырихьэлIэц жэццгэ мэээхэу, Заниццгэу зездэри изудауэ, И цхьэр каскэмкIэ скьутауэ, Шьылт гурьму елгэкьуауэу. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13-14. Иринэ зы листовкэ гьыццгэ эджэмэ, и лгэакьуэр ццIоху, кгэуIэбжьащ. Тхьылгэ кьранхьыцхэр фашист листовкэу кьыщIокI. Шынэхужьыкьуэ, 63.

ФАЩЭ (35). 1. (7). Зы лгэпкьым щыщ цыхухьэм зэрызахуапэ щыгьын. Иринэ кьыщыду дьхьэишхыным тIэкIут кьэнар, Яков Борисович адыгэ фацэ цыгьыу илгэгьуати. Нал кьута, 234. Дэфэрэдж хьыджэбздэсу яшэным и пэкIэ фацэ сьт кьыхуаццгэхуу ХьэтIрэмтIыгу бзэрым кьыщыащггэм илгэгьуауэ цытаццгэ иццгэ, унэIут цыхубзэ я бынхэр яццгэу зэрэащэр, иджы ар и гум кгэкIыжащ. Льапсэ, 36. Яков Борисович адыгэ фацэ цыгьыу, кьамэ кьыха илгэгьыу щапэжээм, хьуниццгэIуэхэр шьнэри ццIэпхьуэжащ. Нал кьута, 235. 2. (26). ЛэжьыггэцIэ, кьулыкьуэцIэ зэпхэхэм яхухьа щыгьын. Хьэдэм пэмьыжьыгьуэ офицерым и ранецри гуэдзым хэлгэу Локотши илгэгьуащ, зэтрихмэ – абыи фацэ ццIэрытс илгэти, сзбэп хьуни, жиIэри кьыщытац. Нал кьута, 242. Ди

хэку кьабзэм ем и лыкгуэу Кьакуэр макгуэ псынцгуэу мацэм, Дэ насыным дыхуолажэ, Дэ цыгху хьэрыр ди гурацэи, Сэ рабочэм сыртакгэ Фьыуэ лажьэм сыхуэфацэу, Фацэ дахэм сыриуасэу Сэ хьыджэбзхэм куэдрэ сацэ. Содрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 134.

ФЭ I (172). *цхьэ цэп.* Цыхуитыгым е нэхьыбэм щепсалгэкIэ зэрызыхуагъазэ псалгэ. Фэ фыкгуэ адэкIэ, фэ фытхыкI, Ирегъ си анэр, сэр нэмыцI, Зы ани и гур хремыцI; Къытноплгэр зауэр дэ ницэдей. Атакэм и пэкIэ. «Шум и гьуэгу», 52. Къывжилэр фи анэм мырац: Фи адэжэ и лыггэ фхуэсгуатэу Фэ илгэс Iэджэ фыспIац. Шыгым и макъ. «Шум и гьуэгу», 39. Степан Ильич и псалгэр ириггэкIуэкIырт: – АмIэ, Советскэм сыт Къэбздейм фэ кьызытыр? Хьуэпсэгъуэ нур, 250.

ФЭ II (97). 1. (74). Цыхум, псэуцхьэм ищIыгукIэ я щыфэм джафэу телгыр. Къылышбий и кьуэр бгъэдэлгэдац Жырслээн, наплэзыплэу лым и пацIэ лэныкуэуэр кьыубыдри зэрылгэкIкIэ кьелIац. ПацIэм цышчу цы Iэрэмэ цыкIулыри фэри кьыдэкIуэу кьыхичати, лыкьуалэр кьырикуту кьыжу хуежыац. Хьуэпсэгъуэ нур, 117. Жэмыр лIа нэтрэ, Хьэту фIиггэжыжати, лы ткIуэпс кьыщыцIэмькIым, «псэхэлIэр хьэрэмц», жиIэри и фэр трихри икьуац, вакъапхгэ ищIыну – арат илгэс псокIэ кьилэжыар. Кьалэн, 429. Кхъухьыр зэрыкхъухьу кьызыхьыцIыкIар мэзыкхъуэ пIацэм и фэмрэ ихъэху ихъэбгъуэ пIацIэ цыкIурэти, псынцIабзэт. Лъапсэ, 40. 2. (3). КъэкIыггэ, жылэ сыт хуэдэхэм кьытекIыр. А пацIэм дьггэм и щыфэр, Дэм и фэм хуэдэу, исауэ СлэагъухукIэ си гур мэгуфIэ, Шэхуу сэ соплыр сесауэ. КьызжефIэ. «Бгы лъапэхэм деж», 37. Дэихуэм и фэр тоху, дэр хэуа иужь, дэр мыхъуамэ, дафэ цыгьнэр пхутехьынкьым. Абы ириггэцхьырт Астемыр мэжджытым и Гуэхур. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 640. ДжэдыкIэм джэдыкIэпсыр кьраггэжырт, джэдыкIафэр яггэтIылытти, шым утесу жэрыжэм утету джэдыкIэм тебггэхуэн хуейт, ар зыхуээфIэкIыр Кьэрэжэ хуэдэ зырызт. Лъапсэ, 103. 3. (15). Цыхум, псэуцхьэм и теплгэр, зэцхьыр зыггэбелджылы. Дыггужыц, жиIэнуц кьэзылгъагъуэм, И хьэлкIу фэкIу ар дыггужыц. Хьэ. «Дамыггэ», 80. Пэжу, Астемыр Псыхуабэ зэрыкIуэрэ махуиц фIэкIа мыхъуу, Нурхьэлий и нитIыр кьыхуу, и жьафэр кьыгурылэлу алмэстым ецхьу Налишк ХьэтIохъуцокъуэ садым набжэем хэсу кьыцагъуэтац. И фэкIу и плгэкIэкIу ар зэрыделэр белджылыт. Хьуэпсэгъуэ нур, 240. Ауэрэ зыгуэрим гу лъытац [Кьэрэмырзэ] и фэмкIэ, и зыцIыкIэмкIэ, и кIуэжIэмкIэ ахъизфI илыггьуу. Лыггэ, 408. 4. (5). Зыгуэрим и плгыфэ кьэзыггэлгъагъуэ. [Хьэкурынэ] Шыуанышхуэм изу ита псыр ивыкIыху ягъавэри шыуанышхуэм гъуабжафэу кIэнтхэ тIэкIу кьонэ. Лъапсэ, 101. УзицIысыр укъацIатэм, Фэлъырибггэр а уи цыфэм Ирахынти уахуэзатэм, Уэ лыжэ бзаджэу уэгушыфэм. «Тисей», 507. Зыр Кьул Зулкьэрнейт, республикэм и унафэцIат, лы сырыхуфэ, военнэ цыггьынкIэ хуэпауэ, и фэкIэ урысым ецхьуу. Шынэхужьыкьуэ, 35.

ФЭ III (5). Зыгуэрим еггэпшэн, елгытын. А мафIэм и фэ еплгытмэ, Жыр дыдэр мэхгур зэхэбггэкI. Жыр хьуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15. И щIалэм и фэ ирилгьу, Илгъагъумэ, хьууэ нэцхьыфIэ, Зы хьыджэбз гуакуи мыжыжэу Бгыжэ лъапэм дежым цопсэур. «Адэ», 130. **[И] фэ еплгыт** (14). Зыгуэрим и фэ, и плгыфэ нэгъуэцI предметым бггэдэлгхьэн, еггэщхьын. А жыг дахэм я фэ есплгэ Хьыджэбз Iэджи си гум кьокI. Пхъэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76. Езы сабийр и адэм кьытачам хуэдэу ецхьыци, Албиян и фэ ирилгьу Хьэбизэ и псэм хэлгым хуэдэу елгъагъу. Нал кьута, 278. **Фэ кьеплгыт** (2). Еплгэ **[и] фэ еплгыт**. Куэдрэ зримылгэфыхуэ Кьэрэмырзэ кIэриггэхуэ зацIэу лым гу цылыгитэм, мыр Кьэрэмырзэу цыгхур зыггэшынар арауэ кьыщIэкIынкьым, кьэрабгъафэ кьызэзыплгэа бзаджэнаджэ гуэриц, жыхуиIэу зыгуриггэхын и гугъац: – Сызыхуэзэм тумэн есту цытатэмэ, си дзэлыфэр тIауэ уэрэмым сьдэлгэтэкгэ, – жиIэри. Лыггэ, 409. Езы Луи и псалгэ пIацIэ икIи зыггэгуаси, сэ нэхэ сыкггэвэну фэ цхьэ кьызыплгэа, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 600. **Фэ кьытеуэн** (2). И плгыфэкIэ нэхьыфI е нэхэ Iей и лэныкьуэкIэ зыхуэжын. Абы кьыхэкIыу Истамбыл нэгъуэцIыфэ кьытеуат, япэм ггэцIэриггэцIауэ, дахэу, Iэхулгэхуу зэрыщытам хуэдэжтэкьым, нэхэ нэцхьей хьуат, еша хуэдэт, гьуэгуанэ кIыхэ кьыкIуа иужь уанэ зытраха шым ебггэцхьуу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 663. КIыцми зеинишфэ кьытеуауэ, Iэулыгъуу лэпкэ цызэхьымыхьыжу, сьджэ ву макъми пIацIауэ, шэдыбжыым хьуаскIэ кьыдримыхуеижэу нэцI хуац. Хьуэпсэгъуэ нур, 295. **Фэ зытеггэуэн** (11). ЗыггэфэрыщIын. Инал кьэзубжыат, зыггэуу фэ зытриггэуаи. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591. Ботэх кьыгурыгуат зи ужэ ситри, кьэпIейтеяц, арицхьэкIэ кьэгузэвэцауэ фэ зытриггэуэртэкьым. Лъапсэ, 93. Мэжджыт кIуэцIыгым дэтым хьэжыр кьащыхьыжэм, дуней хьэзабыр диным пацIэ ишэчауэ, диным цхьэкIэ и псэр итыну а фэр зытриггэуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 78. **[И] фэ кьыхьэн** (1). Теплгэ гуэр иггэуэтын. Хьэбизэ иггэцIэггэуац; Илгэс ницIыгху хьуа-мыхъуа, жиIэу хэтыт абы еплгыр. И Iэпкггэпкьым зиукггэуэдиямэ, и фэ кьыхьамэ, зэфIэкIац. Гуацэ иггэджэгуу цыс хьыджэбз цыкIуу мыггэуэр япхуатэрти яхьырт. Шынэхужьыкьуэ, 19. **Фэ темьыт** (20). Фэншэу цыггын, теплгэ цIагъуэ имьIэн. Цыхур дахэкIэ зэбгьыкIыжыну фэ теткьым, Нартыхуи клубым цыггэхуэ абы хуэдэ Гуэхум теислгэыхьыну хуеишакьым, кьызэрыхуамыггэгуэнур ецIэ, имьцIэр сыт: яхэкIыжа зэрыхуэнур. Лъапсэ, 74. Нурхьэлий бэлгэтоужэ, шухьэм ищIылу кьэп тедауэ, цыггэц, и шырыкьуитIри лгэдакгэ лъагэу, и пэри и жьэпкьэри зэIусэжыным нэса жыуиггэIэу, и пацIэ тIэкIури адрейхэм я пацIэм емьыцхуу цIэцIарэ фэи темьыту, цыггэуу лыггэуу сыт ищIыс лэныкьуэкIу кьахэшу яхэтти, арат псори нэхэ зэплгыр. Хьуэпсэгъуэ нур, 152. ШIалэгъуалэр, дауи, Астемыр и лэныкьуэуэ, ауэ лыжэ-фызыжэ, духьэшы кьуажэм дэсым уагурыгуэну фэ

ятеттэкъым. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 657. [И] **фэр техын** (15). УкIын, ужьыгун мыхъэнэ илэу шхыдэ псалгъэщ. *Къыджикакъым жывмылэж: кхъухъыр тицIырэ дитIысхъэжмэ, абы изгэтIысхъэм цыуэ ятетым ищыцу зы налгэ е зы къабзий къысэхумэ, залымыгъэ зезыхъам и фэр мы си фIалгэмкIэ тетхъыни,* – жиIэри кхъухъыпицым и зы лъакъуэр иIэтри и лъэбжъанэр яриггэлгъэуащ. Кхъухъ пхэнж, 506. **Фэм дэкIын** (13). Бэлыхъ, гугъуехъ гуэр шэчын. А Iуэхур псоми яхузэфIэкIынутэкъым, шы ктэпицхун папицIэ шы и пIалгэ пицIэн хуейт, абы ищIыIужкIэ уанэгум уис заицIэу зы тхъэмахуи тхъэмахуитIи ктэпIухъын папицIэ, куэд уи фэм дэбгъэкIыфу уицымыту хъунт. Арат Шамхун хэт лыицIэу ктэпицтэми и лыгъэ зэхигъэкIмэ фIэфIу ицIыжиIэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 161. Слэгъуакъэ, си фэм дэмыкIами, *Насытыр нэпскIэ зыгъэциIытэ.* Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. Хъэбибэт унэр зезыхъэр – махуэм тIэу псыхъэ кIуэрт, ицхъэл кIуэн хуейм, ари зи фэ дэкIыр и анэрат. Шынэхужьыкъуэ, 21. **Фэм дагъэ цыхуэн** (2). Зыгуэрим шытхъун, тхъупсыр къегъэжэхын. Уэрэд зэхэзылгъэм Ар и папицIэтелгъуэ, *Зи уэрэд ягъэIум И фэм дагъэ цахуэу Хэкур иригуфIэрт.* Уэрэдгъэшэс. «Дамыгъэ», 212. НтIэ феджэ! – жиIэри Берие къытыгуфIыцаиц Кодоевым и фэм дагъэ къыцихуэу. Лъапсэ, 87. **Фэм дэхын** (1). Бэлыхъ, гугъуехъ гуэр егъэшэчын. Зэзакъуэ заведующыицIэр къэсаицэрэт, куэдиц Жансэхъу ди фэм дихар, жаIэу цIыкIухэр ицIэхуэпст. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 547. **Фэм зиужьын** (1). НэхъыфI хъун, зыкъэщIэжын, и къару къыхъэжын. *Зи гум хэцIами лъы игъуэтмэ, Аргуэру и фэм зыкъеужь.* Лъы уасэ. «Щхъэлыкъуэ», 398. **Фэм изын** (1). Шхын, шыгъын с.ху. зыхуей хуэзэн. *Астемыр и гур и къуитIым деж мыжэу хъунт. Сыту насытышхуэт Лурэ Темботрэ а ицIалэ цIыкIу къомым яхэту еджэу цытатэмэ. Я фэм изу, я ныбэ изу, ицIыIэ долIэ жамыIэу, ирагъаджэу, ягъасэу!* Хъуэпсэгъуэ нур, 182. **Фэм икIын** (1). *Еплгъ фэм дэкIын.* – ДунейкIэ жыхъэнэмэр ди фэм икIаици, ахгърэткIэ жэнэтыр къытлгысынуиц, – жиIэурэ Къэрэмырзэ цIыху зигу кIуэда хуэзэмэ, и гур фIы хуицIыжырт, зауэр яухуу къалэр аргуэру къаицтэжа нэужь. Лыгъэ, 412. [И] **фэм илгъын** (2). ЦIыхум шыгъын, кIэрылгъын. *Си фэм илгъым фIэкIа цыгъын сиIэтэкъым, си тепIэницIэлгъын тIэкIур экIуэицIысыхъри си ицIыбым илгъу ищхъэрэкIэ згъэзаиц.* МелыIыч, 473. [ИсуфI:] – *Фо зезыхъэр и Iэнэ йобзей жиIац пасэрэим, мылгъу зиIэ гуэрим и мылгъу хузетхъэн хуей хъумэ, ди фэ илгъыни дгъуэтыниц икIи дымэжэлIэнккъым.* Лэчымэ, 390. **Фэм итIкIухъын** (1). Гүзэвэн. *Зыггэдджерэзу зыкъомрэ сыщылгъащ. Жейм сезэгъырккъым, сыгузавэурэ си фэм соткIухъ.* МелыIыч, 457. **Фэр зэкIуэкIын** (2). Губжын, гур хэщIын. *ХъэцIэми гукъеуэ гуэр иIэиц: игъаицIэм илгъагъу мыхъуу шыта и бийм и цIэр ТэрчкIалэм фIаицаици, ар и гум тэхуэрккъым, къалэм и цIэр – Орджоникидзе – зэхихмэ, и фэр зокIуэкI.* Лъапсэ, 86. Мэзкуу хъыджэбзым [Хъэбибэ] еплгэмэ и фэр

зокIуэкI. Шынэхужьыкъуэ, 27. [И] **фэр ихын** (14). Гугъу егъэхъын, гъэбэмIэн. *Шым уеплгъ ицхъэкIи къытхуэицIыхуну Iэмал иIэтэкъым, и фэр зыицхуам ирихат, хъэлэчу ягъэгъуат, фэрэ къуипицхъэрэ фIэкIа къэмынэу.* Анка, 382. [Хъэбибэ и гупсысэ, Алыхъым хуэгъэзауэ лгъэIу:] *Бэлыхъ мащIи сиэчаккъым, си фэр изыхар къулейсызыгъэриц, сыбггэунэхуну арами сиIэрккъым – дунейр си лъапэдэгъэзеигъуэиц, зы махуэ «уэху» жысIаккъым.* Шынэхужьыкъуэ, 28. [Къэрэлгъаиц, Кулисум хуэгъэзауэ:] *Аракъэ я гум темыхуар – сондэдджеру цIыхум я фэр ирех, жаIэри. Iло сондэдджерыр лажьэрккъэ? Нэгъуху,* 35. [И] **фэр къыхъэжын** (4). И къару къыхъэжын, зыкъэщIэжын. *Пишпэр зэхуэмэ, къуришым дихъэници, увитIэ дыщылгъыгуэниц икIи зыдггэпсэхуниц, махъиэри дгъэхъуэкIуэниц, и фэр тIэкIу къыхъэжын хуэдэу.* ХъэщIэ лгъапIэ, 403. *Езыхэм [лагерым и тетхэм] хуэдэу лагерым къадыдис ицIалэм хуэгумачIэ хуэдэу заицIурэ и фэр къыхъэжыху ягъаицхэ.* ГүцIэгъуэ, 422. *Елдар, и губжыыр ицхъэицI хуэдэ хуэати, и фэр нэхъ къыхъэжыц, арицхъэкIэ Дисэхэ я пицIантIэм хъэргъэшыргъэицхуэ къыцихъэеяц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 135. **Фэр къун** (3). Ужьыгун, убэрэжъын, удын едзын. *Къаубыдам лы мышиынэу закъыфIеггэицI, уеблэмэ къыпогуфIыкI.* Нобэ къэмысми, пицэдей къэсыниц, сэ сыкъэзыгъэкIуари, итIанэ фи фэр якъуниц, жиIэ хуэдэт. Шынэхужьыкъуэ, 68. – *Уи дзэлыцIэр умытI, Ар пфIэмьфIым, уи фэр ткъуниц, Къаицтэ, Пыгъым дрикъуниц.* «Бажэ пшынэ», 12. – *Уи дзэлыцIэр уэ умытI, Ар пфIэмьфIым, уи фэр ткъуниц, Къаицтэ Пыгъыр, жыпIар куэдиц!* «Бажэ пшынэ», 8. **Фэр мылеин** (2). И теплгэкIэ тэмэмын, гурыхъын. [Васэрэ механикымрэ я псалгъамакъ:] *«Уи фэ IейкIым нобэ.» «Iло ицIэIеицур – си унагъуэ, жыпIэнуици тхъэм къузэритын, си фызыр – хур цIыхубзиц.» «Си фызыр иджыри псэуиц», жиIэу механикыр мэицатэ.* Тепщэч къэзылгъэгъыхъ, 161. [Гуумар:] – *Астемыр... Сыт хуэуэдэ, тхъэм жиIэмэ? Уи фэр IейкIым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 195. **Фэр пыкIын** (27). Фагъуэ хъун. *Урарэ джэлэным тIэкIут къэнэжар, арицхъэкIэ, и насытти, и лгъэр къыицIуубыдэжыц, и фэр пыкIами.* Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 584. *Борэн кIыфIыр къыкIуэкIауэ Уэсыр мэзым ищехуэницI, Мазэм и фэри пыкIауэ Къуапэр пIийми, и кур нэщIиц.* Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23. ГПУ формэкIэ хуэпар ицIылгъагъум, *Алий тхъэмьыицIэм и фэр пыкIащ, Пыгъур Ибрахъым и ужьыр ираггэхуну къэкIуа и гугъэри.* Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 530-531. **Фэр пыкIын-пыхъэн** (1). *Еплгъ фэр пыкIын.* Мэсхъуд и фэр покI, похъэ, жиIэ ицIагъуи ищIэккъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 206. **Фэр пыхун** (1). *Еплгъ фэр пыкIын.* Лыр лыггэницэ – *паицIэ тетыр ФIаупсамэ, и пэр пыхунт.* ПащIэ. «Дамыгъэ», 118. **Фэр фIын** (1). И теплгэкIэ мылеин, фIын, тэмэмын. [Хъэжумар:] ... *Плгъагъурэ шыицIэр. Мис ар шы хъуниц. Адыгъиц къабзэиц.* [Хъэтау:] *Я фэр фIыиц.* Алхъэ, 92. **Фэр шэхум хуэдэу пыкIын** (1). *Еплгъ фэр пыкIын.* Жансэхъу и фэр шэхум хуэдэу пыкIащ, нэхъеижу шынар хэт жыпIэмэ – *Матренэиц.* Мазэ ныкъуэ

щхуантIэ, 557. **Фэрэ кьуницхъуэ гъун** (1). Гъур, лыншэ, фэншэ хъун. Шым уеплэ щхъэкIи кьыпхуэцIыгхуну Iэмал илэтэкъым, и фэр зыцъхуам ирихат, хьэлэчу ягъэгъуат, фэрэ кьуницхъэрэ фIэкIа кьэмынэу. Анка, 382. **[И] фэр IэбжъанэкIэ тыхын** (9). Гугъу егъэхьын, бэлыхь хэгъэтын, и фэр ихын. Сэри скальпелыр кьэащтауэ, си пащхъэм илэ хьыджэбз пIанэм соплэри сигукIэ согъэцIагъуэ мы цIыгхубзу дахагъэкIэ уи нэгур зыгъэджылыр джэгуалтэ зыцIам и фэр дауэ IэбжъанэкIэ зэрэтомыхьунур жьысIэу. Лъапсэ, 20. Уи фэр IэбжъанэкIэ тезыхьын гуэри, кьытицъхьынукукъым [кьалэм и мэрыр]. ХьэщIэ лъапIэ, 405.

□ **Бажэм и фэр и бийц** (2). Еплэ бажэ.

ФЭ Ш (15). плъыф. Фэм кьыхэщIыкIа хьэпшыпхэр. Езы Шыгъури лъыпIэ иуакъэ жьтIэнт, фэ кIэтхыныжъыр зыцIипхауэ лъацзу плъагъумэ. Лъапсэ, 108. Экскаватор зыгъэлажъуэ А фэ кIагуэр зейри кьэплэм, Уэих кьэежхьыр кIагуэм тоишэ, Щегъэтыжыр сомым псалъэр. Сомрэ долларэ. «Паргыр ди пашэу», 136. [Къэрэмьрээ и] ПащIэр фIыцIэц, Iувиц, кIыриц, жьжъуэ уеплэмэ, япэ уи нэм кьыцIидзэр и пащIэраиц, абы кьыкIэлтгьыкIуэу фэ вакъэ фIыцIэм еицхь и пэр, лъы кьытелгъэдэжауэ и нэихуитIыр, теицэч ныкъуэ хуэдиз хьу и тхэкIумэр. Лыгъэ, 409.

ФЭБЖЪ (1). Цыкхум игъуэт ныкъуэдэдыкъуагъэ, Iэпкълъэпккъым кьытенэ уIэгъэ. Къум и фэбжъу Сьжыбгъэ теицэц. «Индийскэ поэмэ», 356.

ФЭГЪУ (1). ФэкIэ зыгуэрым еицхь, хуэдэ. Пиэ зэмыфэгъухэр цхъэщытиц, Дыщэм и фэгъуи яхэтиц. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97.

ФЭДЭН (8). Iэщым и фэм кьыхэщIыкIа Iуданэ. Астемьр псыниIэу и кьамэр кьрипхъуэтиц, Iуизэ ихьIэн теихъуар кьытридзри, выфэр зэрызэгъуэда фэдэныр зэтигъэлбгъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 76. Зы кхъухь кьэс кхъуэпIацэ Iэджэ хонэщхъеицхь; мээ бжэдри цIэкIуэсыкIаиц, фэдэн саицI, жиIэу кьэгузэвати. Кхъухь пхэнж, 505. Кьэтау выфэр фэдэн псыгъуэ цыкIуу иригъабзэри бэлыхьу кIапсэ кIыхь яцIа нэужь, унафэ иицIаиц: «Иджы фыкIуэ си благъэм дежи, мы кIапсэм кьыубыд цIыр кьыныфчи, мыр уи пхъурылхъум ептар арац жыфIи, схужефIэ». Лъапсэ, 62.

ФЭЕПЛЪ (14). Саугъэг. Зыгуэрым гукъэкIыжу ит тыгъэ. Фи шьпхъу фIыуэ флъагъухэм кьывжаIэ: Фэ фыцIышэскIэ Iэдэжу Шыр вбгъэдэсиэнкъэ си дэлгъухэм, Шы сокум данэ бэлгтокур Фэеплэу сэ фхухэсиIэнкъэ, Фи IэцIагъауэ фэ кьызэвнэкIхэр Зыхуэдгъуэишынкъэ зэшыпхъухэм. ЩIым и макъ. «Шум и гбуэгъу», 40. Линэ дахэ, уэ уи псалъэ пэжмэ, Кьэзэгъэжэмэ, ди насып зы тицIыниц, ГьаицIэ лъапIэр зэуэ бийм IэщIихмэ, Лъагъуныгъэр уэ фэеплэ пхуэхъуниц. Линэ. «Бгы лъапэхэм деж», 79. Къэзджэрий унэмкIэ ежъаиц, асыхъэту кьигъэзэжри машинэ зэцIэгъэнэжам екIуалIэри и хьэзырылхэм кьриха зы хьэзыр хужь дахэ Лу хуишиац: – Мэ, фэеплэу, нэгъуэцI сIлатэмэ, уэстынут, – жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 537.

ФЭИЛХЪХЪГЪУЭ (1). Щыгъын зэ щытIэгъэгъуэ. Кодоевыр зэцэр Берие еицIэр, езы

Берие жьтIэнуци, ари Кодоевым цIыгхуейр и гуэ хигъэлгъын хьыджэбзкIэ цыгъугъуы аркьудейкъым, игу илэри тIуми яцIэ, иджыри зэжрамыIа цхъэкIэ. Арац бысымым япэ зыкьригъэщу, адыгэ фацэ фэилхъхъэгъуэ, кьамэр, бгырыпхьыр, хьэзырхэр дьыцэпскIэ лауэ, кьыцIритар. Лъапсэ, 86.

ФЭКЪУ (8). 1. (2). Зи щхъэм цы имытыж (цIыгхум щхъэкIэ жаIэ). [Астемьр] Унэишхуэ зыщIыгъам писыр фэкъу гуэр, и щхъэр лъэныкъуабэ иицIауэ, тхэуэ щыст, цытхэкIи Iуцаицэрт, и Iунэр игъэпIэжъажъуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 113. ТIэкIу дэкрри, писыр фэкъум и тхэныр зэтигъэури нэгъуджэм кьыщхъэпрыплъу кьэплэуэ кьыцIэуицIаиц: – Жьыраслээн и Iуэхум ухэт уэри? – жиIэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 113. 2. (5). Зи цыр темьтыж псэущхъэм хужаIэ. Шы кьарэ лээ псыгъуэ фэкъуишхуэм и бгъэгъу иным бгъэрыцIэ дахэр илэу, кьафэу фIэкIа умыщIэну, и щхъэр лъагуэ илэтауэ кьакIуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 85. Шы кьарэ фэкъу лъагэишхуэри Iэсэт, дахэт, и цыр цIурт. Щынэхужьыкъуэ, 29. ШIалэ цыкIур кьызэфIэтIысхъэмэ, и пащхъэм шкIэ фэкъу цыкIу итиц. Щынэхужьыкъуэ, 9. 3. (1). ЩIыр джафэ, пIанэ мыхъэнэ иIэу. Бгыщхъэ уэстыр зэм кьытосэ, Дыгъэр теплэм ар токIыж, Жьыбгъэ шIыIэр зэм кьыхуозэ, ЩIыр фэкъу иицIу мэкIуэдэж. Бгыщхъэ уэс. «Паргыр ди пашэу», 104.

ФЕЙДЭ (4). ТекIуэдам иужькIэ зыгуэрым кьыпыкI хьэр. Iэц кьыцэхурэ лы иицэу, фейдэ кьригъэцIыкIэ унагъуэр игъэпсэуэ арат Исуф и хэкIыпIэр. Лэчымэ, 392.

ФЕЙЦЕЙ (16). плъыф. Теплэаджэ, бэлэбанэ. Хьыджэбз цыкIуу кьомьр гуэциым кьыцIаири пIантIэм кьыдашауэ ябж, нэхъ фейцейхэр иужькIэ ягъэуэ. Лъапсэ, 35.

ФЕЛАХЪ (3). ХьэрыпыбзэкIэ: мэкъумэшыщIэ. ВакIуэ дэкрIыгъуэр кьэсри фелахь и цыгъугъэ гуэр кьэкIуат: – Дызэгъэдзей мы гъэм, Шаукэт, – жиIэри. Аргъуей, 385.

ФИИН (мэфий) лъэмыI. (8). Фий макъ гьэIун. Арыххэу мээ чыцэм кьыхэIукIаиц зыгуэр фийуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 297.

ФОРД (2). Машинэм и маркэ лIэужьыгъуэ. «Фордыжъ» цыкIур школым кьэжэпIаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 559. Адэ жьжъуэ сабэр кьэхъеяиц, [Лу] плъэмэ, машинэ цыкIуу кьэжэ «форд» жьхуаIэм хуэдэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 559.

ФО (4). Бжъэхэм зэхуахъэс IэфIыкIэ. [Исуф жиIэу:] – Фом и пIэкIэ пхгъэнкIий зетхъэ хъумэ, итIанэ? Лэчымэ, 390. Зэм уи псалъэм ин срихъуу И IэфIагъыр фом пэсIат. Усиц. «Вагъуэ махуэ», 35.

◇ **Форэ тхъукIэ гъэишхэн** (5). Хэплгъыхъауэ гъэишхэн. [Бэтокъуэ:] ЛIо, форэ тхъукIэ фигъэишхэн фи гугъэ Советскэм? Хьуэпсэгъуэ нур, 248. [Хьэбибэ:] ЛIо сэ форэ тхъукIэ сагъэишхэну ара? Нал къута, 225. [Апчарэ:] – Уасэ кьэIыпхкIэ бей ухъун, умышъун, Алыхь, форэ тхъурэкIэ ушхэн хуэдэу. Щынэхужьыкъуэ, 26.

□ **Фо зезыхъэр и Iэпэм йобзей** (3). Зыгуэрым иIэмэ, дэри ди Iыхъэ кьыхэкIыниц. [Исуф Мариам жрелэ:] – Фо зезыхъэр и Iэпэм йобзей жиIаиц

пасэрейм, мылгыкү зиІэ гуэрым и мылгыкү хузетхьэн хуей хьумэ, ди фэ илгыни дгьуэтыниц икИи дымэжэлІэнкьым. Лэчымэ, 390.

ФОРЕЛЬ (1). Бдзэжьей цІыкІу. Сэ форелым еицхьэркьабзэу, Гьуэгу кІуэдыпІэ сьтехьами, СокІуэ, ицхьэхьу, кьэзмыгьазэу, Си лгы ткІуэпсыр псым хэткІухьу. Унэм уикІрэ кьэбгьэзэжмэ... «Вагьуэ махуэ», 372.

ФОРМЭ (3). Лэжьыгьэ, кьулыкьу зэпхэхэр нэгьуэщІхэм кьызэрыхьацІыкүкІ, я дыкІэкІэ, я плгыфэкІэ зэщхь шыгыныгьуэ. ГПУ формэкІэ хуэнар щилгьагьум, Алий тхьэмьыцкІэм и фэр пькІаш, Лыгьур Ибрахьым и ужьыр ирагьэхуну кьэкІуа и гьуэри. Зи лгьэрыгыпс тІыгьа, 530-531. [Нэгьуджэм, Алэджэрий хуэгьэзау:] 1942 гьэм яда хуэдэщ уи формэр. Гьуэгуанэ, 124. [Нэгьуджэм, Алэджэрий хуэгьэзау:] Армэм я формэр хуэужыгьуафІэкьым. Гьуэгуанэ, 124.

ФОРМОВЩИК (1). Урыс псалгьэ: хьэпшыным фэ гуэр езытыныр зи ІэщІагьэ цІыку. Формовщикьу лажьэрт, и унэри абы ихьа ицхьэкІэ, КІурацэ колхозым кьыхьэкІын идакьым. Шынэхужьыкьуэ, 12.

ФОУПС (1). ФокІэ зыхьэщІа псы. [Локотши, Якьуб хуэгьэзау:] – Гарнизоньм и комендантыр фоупс ирагьэфэну? Нал кьута, 254.

ФОЧ (140). ШапхьэкІэ е шэ закьуэкІэ уэ Іэщэ. Астемьыр и фочыр Думэсарэ унэм кьыщІихати, ари лгыжьым кьыІухри зейм иритыжаш. Хьуэпсэгьуэ нур, 313. Бжэр фоч зыІыгь гуэрым кьыІухри бжыцхьэІум деж кьэуващ: – СынодаІуэ. МелыІыч, 467. ШІыхьыр шэкьым фоч уэ макьыци, Фочыр уакьэ – мэлу и макь. ШІыхь. «Дамыгьэ», 122.

ФОЧ ГЫН (8). Фочышэ, кьэуэн папщІэ зэрауэд пкьыгьуэ. [Мэмэт-ицІакьуэ, и кьуэ Ботэх хуэгьэзау:] Я Іэщэ фоч гыни сыти – псори кьаганэурэ кьэкІуэжырт, сыт ицхьэкІэ жьпІэмэ, цыщакІуэр заповедник яцІауэ, а зы гупым фІэкІа пэ зьІут кІуэну хуимыту яхьумэрт. Лгьапсэ, 67. А кІэнтхэ тІэклурацэ гьукІэр зыхуейри, хьыданым кІуэцІыгьуэ егьэгьуэщ, абы жьыгей фІамыцІ уцьба хекІутэ, бдзайцхьуэ хельхьэжри фоч гыныр хьэзыриш, бгьэгьуэщыжа нэужь, узэд уи фочыри, гьауэ. Лгьапсэ, 101. [Сосрыкьуэ] Консерв зэрылгьа банкІыжь гуэр кьыгьуэтауэ абы фоч гын, мьэвэкІэцхьэ ярикІутэщ, фитил хуицІри игьэтІыгьыжащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 604.

ФОЧ ЗЭГУЭТ (1). ФочыкуитІ зиІэ, зэуэ шитІ зральхьэ щакІуэ фоч. Дэ зы уэрэдым и дамИту, Зы фоч зэгуэту дызэкьуэтиц. Кулиев Кьайсын. «Мьэв хуабэ», 114.

ФОЧ ЛЬЭДАКЬЭ (4). ШагьуэкІэ фочыр дамэпкьым зэрырагьэкьу Іыхьэ. Фоч лгьэдакьэр и напэм кІэригьэпцІэным хуэдэу ирикьузылгьауэ Ботэх шыр цІыкІу зыщІэс цыхьым нэ лгьэныкьуэкІэ йоплэ, фочыр тригьэпцауэ, арицхьэкІэ кІакьур хуицІычыркьым, шыр цІыкІур фІэгуэныхьыци. Лгьапсэ, 71. – Ар соцІыхур сэри, тІасэ, Мь мэз псори ейщ а ябэм, СиІат мураду сэ дыгьуасэ – Жыг чэщейуэ пызутцІыну, Ар фоч дакьэ кьекІуу сиІыну. «Тисей», 504. [Хьэкурынэ] Іэдэ-уадэ

иІыгьыр пІанэпэм дидзаш, и фочыр кьасицтэу фоч лгьэдакьэмкІэ и ицхьэр ицхьэ зэгуэзмыудрэ мь емьнэунэм жиІэу. Лгьапсэ, 103.

ФОЧАУЭ (3). Фоч уэ макь гьэІуныгьэ. Ара хьунт иджыпсту, фочауэ кьомьыр аргьуэру [Саримэ] цызэхихым, кьыщІэуІэбжьар. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 585. Мэз бжэн, фочауэр зэхихамэ, Кьуэм дэмызагьуэ нэпкьым докІ. Дунейм и пІальэ. «Батырыбжэ», 19. Фочауэри, уэрэдадэри, музыкэри нэхьейж хьуащ, уи ицхьэфэцым зрагьэІэту. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 585.

ФОЧАУЭН (2). Фоч гьэуэныгьэ. ПсыницІэ-псыницІэу зэ унэм дыщІыхьэу фочауэнри яухацэрэрт, жиІэу Саримэ зэзэмьыци кьеплэкІырт, зэрыгуэавэм гу лыпштэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 585. Дорофеич музыкэр ицигьэтыну зыгуэрым унафэ ицІащ, фочауэнри зэпыуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 585.

ФОЧЫКУ (6). Шэр зэрыкІ бжьамий. Исхьэкьэ ишхуэмылакІэм и пІэкІэ фочыкум кьыхищІыкІа бжьамийр иІыгьэщ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 626. Жыгым зыри кьыпымыкІэм, Фочыку занцІэу нидокІей. Жыгым зыри кьыпымыкІэм... «Вагьуэ махуэ», 323. Тьрку фоч ирехьу, урыс фоч ирехьу, инджылыз фокІэцІІ кьыхуэхьэ – псоми хьэцІыкІ, фочыку закьуэ фІэкІа кьэмынами, зэрыщытам нэхьэрэ мьнэхьэ Іейуэ зэрегьэпэщыж [Шыгьур]. Лгьапсэ, 102.

ФОЧЫПЭ (1). Фочым и пэ. Уафэм яжьафэ кьытеуауэ, щиху лгьагэхэм ицІакІуэ фІыцІэм еицхьу ныбжэ ядзу, дыгьэр дохьутейм кьыщ фочыпэу пшэм кьыхьэцт. КІапсэ кІапэ, 5.

ФОЧЫШЭ (9). Фочым и шэ. [Дэрдэхьэ, и цІыхугьэ хьэрып лым хуэгьэзау:] – Фочышэрэ кІэрахьуэшэрэ уащыхуей куэдрэ кьохьу. Хьэсэпэхьумэ, 419. ГьуицІ бьідэм фІэфІкьым а Іуэху ицІэцхьур – Арац фочышэр цІыху нэпс ткІуэпсым Еицхьэркьабзэу жьынкІэ ицІэхьур. ГьуицІ. «Мьэв хуабэ», 119. Иужьым совещанэм хэтам я гум кьэкІыжат Кьэтхьэн Назир и джэдыгум фочышэ ищыкІуэрэ зэпхидзауэ зэрыщытар. Зи лгьэрыгыпс тІыгьа, 526.

ФОЧЫЩІЭ (4). Фоч зыщІыф, фоч щІын ІэщІагьэ зиІэ. Тамань иІыналгьэм уицхьэрэ жьыжьэу уплгьэмэ, Афродитэ и кьульшырыфышхуэр плгьагьуу, ар зьідэт Фанагорие кьалэм щамьыцІ цымыІэу фочыщІэ, гьукІэ, дыщэкІ, ахьшиащІэ, уанащІэ сыт жьпІэмь ІэщІэлгьапцІэр куэдэу дэнэ уэрамми тест. Лгьапсэ, 5. Степан Ильич фочыщІэ кьудейуэ кьыщІэкІакьым, цІыхур революцэм хуриджэу гу кьыльбатэу ягьэтІыса нэужь, Имамхэ я хьэжыжьым унэр кьыщэхуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 576. АдыгьэцІыкІ кьыкІыу кьокІуэр, ШІалэ Іэээм куэд кьохьуапсэ, – Урыскьаныр лгыжьым токІуэ – ФочыщІэхуэу зытхуегьасэ, – ЖаІэу ахэр кьыхуогуфІэ. «Тисей», 510.

ФОШЫГЬУ (9). ЗыкІэрыщэщэ, и теплгьэкІэ хужьу, шхыныгьуэхэр ирагьэІэфу щыІэ ІэфІыкІэ. Ти, Исуф пІащІэ-тхьытхьыу Америкэм я мэкТэбым нэсри заригьэтхаш, ахьшиэ кьратам цыщ кьыхихри кьэхьэуэ, фошыгьуэ, хьэжыгьэ, дагьэ, лы гьэгьуа, хурмэ – зыхуейуэ ямыгьуэт

псори кьихьри кьэжэуажац. Лэчымэ, 391. *Псалгэм цхьэкIэ, хьыджэбным фошыгьу шей кьеицIри Iэнэм кьытрегьэуэв, фошыгьу хэмылгьу*. Лъапсэ, 109. *КIэртIоф торем нэмыщIкIэ фошыгьу кIанэ цIыкIуи кьыдэжэуэрт: зи «кьрушкIэ иным» – нэхьыбэлуэу, адрей «жьыныбэ» цIыкIухэм нэхь мацIэу*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 556.

ФРАНЦУЗ (7). Францие кьэралым шыпсэу, абы кьыщальгьуа цIыху. *Мес сэлэтитIым я кьупицхьэр Мо кьуэкIи нэцIыгым кьинаиц, Француз сэлэтым ар зи цхьэр Зымы цымыщу кIуэдаиц*. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. *Ангылызу е французу Хуитыныгьэ ЯIэт куэдым, Ауэ ахэм ар яIэжкьым*. Сомрэ долларэ. «Партыр ди пашэу», 133. *Урыс кхьухьхэм кьанэрыуэфыр хэт жыпIэмэ, инжэылыз, француз кхьухьхэр араиц*. Лъапсэ, 63.

ФРАНЦУЗЫБЗЭ (1). Роман бзэ гупым шыщу французхэм яIурьылъ, зэрыпсалгьэ бзэ. *Адыгьбзэм цIыхубзыр зэрырипсалгьэри цIыхухьур зэрырипсалгьэри зэрызетекI цыIэкьым, урысыбзэм е французыбзэм еицхьу, жиIэрт езы Кьазджэрий, женскэ род, муской род адыгьбзэм зэрыхэмытым цхьэкIэ, абыкIэ цIыхубзу джэгуноу зымыдар цIригьэгьэуэжэу*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 618-619.

ФРЕНЧ (2). Военнэ шыгьыным шыщу цIыIутель кIэщI (курткэ), и щIыIумкIэ жып нэщI тедауэ, бгым екIуалIэу дауэ. *Мы зэм Мэтхэныр нэгьуэщIу хуэпат, цешцхьуэм и пIэкIэ военнэ френч гур хуэфIыпсу цыгьт, и нэгьуджэр кьыIуыдыкIырт*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 559. *Куэбжэр Гуахри, лы бжьыфIэ гур пиIантIэм кьыдыхьаиц, военнэ френч цыгьыу, пыIэцхьуэ лъахьши цхьэрыгьыу, сытуи зекIуэклафIэу зекIуэрэ, жыуыгьIэу*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 565-566.

ФРОНТ (85). 1. (83). Зэбий кьэралхэм я дзэхэр здэщIыIэ, шызэзауэ щIыпIэ. *Мес тырку фронтным кьикIыжауэ топгьауэ кьом кьыдыхьауэ дэтиц, дэнэ лэныкьуэжIи кьикIыу пицырэ уэркьэрэ кьыдохьэ, сондэджэру, купецу кьыдыхьэм бжыгьэ яIэкьым*. Хьуэпсэгьуэ нур, 188. *Щхьэгьубжэм аргуэру кьыщуеIум, Апчарэ заницIэу кьыщылгьэтаиц, фронтным шыщыIар и гум кьэкIыжри*. Нал кьута, 229. *Бургомистрым деж цаашам Псэун и пицэм кьыдалгьхьат фронтным кьикIыжауэ зызыгьэтицIур кьыгьуэту бургомистрым деж ихуну*. Кьалэн, 434. 2. (2). ЦIыхухэм зэдащIэ, зэдаIыгь лэжыгьэ, Iуэху гурэ. *Зэзауэм кьыщIадзэнут Долэт сымэ, арицхьэкIэ Астемыр Iэпауда псалгэм и кIанэр кьыуыдыжыаиц: – Культурнэ революцэм, – жиIэрт Астемыр, – фронт илэ цхьэкIэ, а фронтным лы цагьаажэжкьым*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 655-656. *Зэзауэм шыIами цымыIами зэхахат: германскэ фронт, австрийскэ фронт, деникинскэ фронт жалэу, ауэ культурнэ революцэми фронт иIэу яцIэжкьым*. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 655.

ФУЖЕР (1). Лъакьуэ псыгьуэ кIыхьым тет абджым кьыхэщIыкIа, кьу зымыIэ кумбыгьэ, стэкан. *Зы фужер гурэхэри стIолым кьехуэхри хьэбэсабэу кьутати, тхьэм еицэ зи насып кьутар жиIэу бысымым и гум кьэкIаиц*. Лъапсэ, 87.

ФУРАШКИЭ (5). НатIэ зыпыт пыIэ псынщIэ лIэужьыгьуэ. *Хьэбибэ унэм кьыщIэкIмэ – куэбжэм деж лы гурэ цытиц, нэмыцэ фурашкIэ цхьэрыгьыци, хэтми кьыпхуэщIэрэ*. Нал кьута, 285. *Жьыбгьэм цхьэрымьчын цхьэкIэ, Локотои Iэ лэныкьуэмкIэ и фурашкIэр иIыгьыц*. Нал кьута, 247.

ФУРГОН (1). Хьэлгьэешэ цхьэ зыгьель машынэ е гу. *Фургоным изу абы [Раисэ Муратовнэ] лы кьыщэу кьэсыжыкьу кьыщэм и хьэлгьагьым кьыхэжэуауэ кьэсыжырт, лыр стIолым трилгьхьэрэ жэщым нэху кьэригьэкIамэ, лы щтар выжрэ псы зыщIифа нэужь хьарзынэу кьыхэжэуэрти, тIуми я зэхуэдэ цэхуу хэIытIэ хьурт*. Лъапсэ, 25.

ФЫГЬУЭН (мэфыгьуэ) лгьэмыI. (4). Зыгуэрэм фIы кьэхьулIэу, фIы хуэзэу фIэмыфIын, абы иризэгупын. *УIэщIэлгьапицIэу уи цIэ Iуамэ, Кьофыгьуэу Iэджи кьыпхуэбжэуэти, IэщIагьэ. «Батырыбжэ», 17. Лы хахуэ лэпкьым кьахэжэуауэ, И нащIэ телгьыр лэпкьэ дамыгьэт, Шыгьажэ яцIрэ шы кьатемжэ, Ехьуапсэ фIэкли цIыху мьфыгьуэти. Дамыгьэ. «Дамыгьэ», 205. [Хьэкурынэ] И анэми фIэмыIуэху хуэдэу зыкьыфIигьэщIырт: «Умыгузавэ абы цхьэкIэ, кьофыгьуэ, кьохьуапсэри араиц», – жиIэу*. Лъапсэ, 104.

ФЫГЬУЭНЭД (3). Фыгьуээн зи хьэл цIыху. [Васэ, Гесеод хуэгьэзауэ:] *Редакцэм щIэсхэр фыгьуээнэдиц*. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 161. *Си лэжыгьэм нэкIуэ тIэкIур Фыгьуээнэдхэм кьызата? Сэ уэгү кьащхьуэм сыщолгьатэ. «Вагьуэ махуэ», 350. ЦIыкIуицэ шыр кьыщэри пиIантIэхуэуэм диутIытцхьаиц, блэкIым кьалгьэгьун хуэдэу. Кьреплгьэ фыгьуээнэдхэр. Нэгьуху, 21.*

ФЫЗ (476). 1. (317). Ныбжэ зилэ е унагьуэ ихьа цIыхубз. *А нып лгьыжэ цIыкIур фызхэм ямылгьагьумэ, цIэуицIэрт: – А тIу, Долэт псы кьуитрэ нобэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 243. «Елбэздыкьуэ, Дыкьуэнагэ, Аргьеипэ, Шы пэниIы, ЦIыгьаажэ, Яжэ лгьэу, Лгьэуридэ, Едзыхьжэ», – жиIэу фызыр мес мэшхьидэ. «Елбэздыкьуэ», 11. СыщIасэлIкьым СызэштеуакIуэу, Фыз сакIэлгьыкIуэу Сыжэщ цысакIуэу, Си цIакIуэу кIанэм Гуацэ мезгьэсу Схуэдэр есакьым. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 423. 2. (159). Лы зыбгьэдэс, зилэ цIыхубз, унэгьуащэ. [Авторым, мэрым хуэгьэзауэ:] *Дакьикьэ пицкIутху пIалгьэуэуэот: кьызэхуэсрэ – уи насыпци, кьызэхуэмьсрэ – уи фызыр уи нэкIэ лгьагьуэу IуспIэници, уэри абы укIэлгьызгьэжэуэници. ХьэщIэ лгьапIэ, 406. Езы пхьащIэм абы гу лгьитэжыаици, удэ IэпIакIуэу хуэдиз кьыдигьэщIыри и фызыр цIыхьумаиц. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 527. Лы губзыгьэм уи фызыр адыгэми урысми зэхуэдэу кьылгьытаиц: – Фызыр гурэ псэкIэ кьыхах, – жиIэрт Мэтхэным, – цIыхубзыр уи гум ирихьэрэ, уи псэм кьыщтэрэ – кьаишэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 529.**

♦ **Фыз мурад** (1). Мыхьэнэ, купщIэ зымыIэ мурад. *Фыз мурадыр еицхьэ Iуданэм, Мастэм хуэдэу пицIыкIэ мадэ. ЦIыхубзым я пицыр зымыдэм. «Батырыбжэ», 120. Фыз псалгэ (1). ПцIы защIэкIэ гьэпса, пэж зыхэмылгь, мыхьэнэншэ псалгэмакь. Мэмэт-цIакуэуэ фыз*

унафэклэ мэпсэу жыпЛэмэ, тэмэм хвункбым, сыту жыпЛэмэ и фызым сыт жилами екЛи-фЫкЛи зы псалгэ пидзыжыркбым, цлутл жимылэу псоми едалуэ хуэдэу зещл, ауэ фыз псалгэр хыв хьэ ебэнауэ кбонэ. Лъапсэ, 67-68. **Фыз унафэклэ псэун** (1). Фыз жыпЛэцлэу, фыз дэубзэу шытын. Мэмэп-цлэцлэуэ фыз унафэклэ э мэпсэу жыпЛэмэ, тэмэм хвункбым, сыту жыпЛэмэ и фызым сыт жилами екЛи-фЫкЛи зы псалгэ пидзыжыркбым, цлутл жимылэу псоми едалуэ хуэдэу зещл, ауэ фыз псалгэр хыв хьэ ебэнауэ кбонэ. Лъапсэ, 67-68. **Фыз хыбар** (1). Еплэ **фыз псалгэ**. Нэхъ кбызыгурыуэхэр фыз хыбар цхьэкЛэ пхуэгузэвнүтэкбым, ауэ Долэт елэбышауэу кбиджэдыхурэ хэт хуэзэми и цхьэ фЫ хужилэжу, игъацлэм цЫхум и жаггэу имыцлауэ, уеблэмэ жэм цыс кбыцимыхуауэ хьэ цлэуэ уэрамым кбыдыхьати лэджэм гу лъатац. Хьуэпсэггэу нур, 303. **Фыз Гуэхукбым** (7). ЦЫхубзыр зыхлэбэ, хэпсэлгыхь хьун Гуэхукбым. И фыз Былэ зэ кбонсалгэ, Ар тхылы гуэрим топсэлгыхь, ЦЫхухэм я гур зэцлэгъаплгэу Былэ жиЛэм хуацлэу цЫхь, Ар колхозым кбэаггэпэж, Ауэ и лым ар имыдэ: – Ар фыз Гуэхукбым, унэм клуэж, – ЖиЛэу Платлэ кбыхуоихьидэ. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 109. Ар фыз Гуэхукбым жиЛэу Платли пэрыуэныр циггэтац. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 111.

ФЫЗ КЪЭШЭГЪУЭ (2). Унаггэуэ зэггэпэщыным, щхьэггэуэ ггэуэтыным и зэман. Нэхъ гуаклуэ дьдэр цлалэм кбыхихри И фыз кбэшэггэуэм хьуауэ и палгэр, Ар зэхэзыхьр псори йохуэхур, Колхоз лэтацхьэм желэр и псалгэр: – Уи лъаггуныггэуэм ди колхозышхуэм Радио Гуэхум зыдиубггэуацц, Псори нэклуэнккэ, Хьэрун кбэушышхуэ, Ди колхоз псори уэ кбохуэхуэнккэ. Хьэрун и лъаггуныггэр. «Партыр ди пашэу», 99.

ФЫЗ ГЪЭЛГХУАПЛЭ (1). Еплэ **фыз лъхуаплэ**. Ди колхозым фыз гъэлгхуаплэм Рацэр яхьри ар я гуапэу Сабитыркбэра хьэллэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.

ФЫЗ ЛЪХУАПЛЭ (1). ЦЫхубзым сабий щиггэуэ унэ. Пэшхьэку клуэцлэуэ ггуру, джафэу Хуохуэ а махуэм фызым лъхуаплэ. «Тисей», 485.

ФЫЗАБЭ (50). Лы зымылэж цЫхубз. Кокосыдэ зыпыт жыгым Сэ фызабэр хузоггэдэ: А жыг цлэаггым уэ уцлэту Жьапцэ хьуаккэ – ухоклуадэ. ЦЫхубзыр зыхуэдэр. «Батырыбжэ», 158. КЫхьыц сабий зенишэм и гуауэр. Сигу зэгузуду си жаггэуэц, Фашистыр псэуэу кбэнауэ Ди шыпхьу фызабэу цыслгэаггэуэ. Хэт гъацлэр пцлэншэу. «Шум и ггэуэггэу», 44. Сылэми, молэр малгхьэ кбыхьхуэхуэм, кбурлэн кбыхьхуеджэни, нэмэзыбэ зэцлэклэ жэнэтым сиггэклэуэнуц, жиЛэу фызабэр кбонцлэ. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 617.

ФЫЗАБЭКЪУЭ (2). Лы зымылэж цЫхубзым, фызабэмиккэуэ. – Дауэ жыпЛэ, фызабэ ккэуэ? – жиЛэри хьэжыр мафлэу кбызицлэнац. Хьуэпсэггэуэ нур, 65. – Уэрац насытнышэ сызыцлар, фызабэ ккэуэ, – жиЛэри хьэжыр кбэцац Астемырым, – пхуэзэггэуэнккэуэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 77.

ФЫЗКЪЭМЫШЭ (4). Фыз кбэзымыша, щхьэггэуэ зыбггэдэмыс цЫхухьу. Кбэзджэрий здашар Умархэ жалэуадыггэуэунаггэуэ, зэжгэуэшищыым зы шыпхьу заккэуэ лэуэ зэдэпсэурт, цыри цлалэ фызкбэмышэу. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 665. А зэшиблыр фызкбэмышэу Шытмэ, шкЛэхуэм утыкЛэц. Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 102. Молэ фызкбэмышэу гур кбыхьлэбэуэри абы [фызабэпхьу Лусанэ] нэхъ цогуэггэуэ [и анэр]. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 617.

ФЫЗЫЖЬ (121). Зи ныбжыркбэуэ фыз, жьы хьуа цЫхубз. Фызыжыркбэуэ мэзунсысэ: дапцэрэ зауэ кбэхьгэми, игъацлэм цЫхум я мылгэу хоклуадэ: хэт шы трах, хэт и уанэр лэх, хэти и лэцыр хелгхьэ. Шынахужыркбэуэ, 8. Езы Нахьуи арзэит, сыту жыпЛэмэ фызыжэ ерыщым теклуэри сомитлыр кбыхьлэбэуэ кбыхьлэбэуэ. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 514. Щхьэ фызыжыркбэуэ улэнэцлэу Псыхьэ лъаггэуэм утена? Хьэлгэ. «Мывэ хуабэ», 197.

ФЫЗЫШЭ (44). Нысапэ хьэггэуэлгыггэуэ. Сыту фызышэ телгьиджэ, сыту ггэцлэгуээн куэд Лу илгэаггэуэ. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 586. Кбэуажэм дэсыр я унэм цлэмызаггэуэ кбыхьхуэсат хьэггэуэлгыггэуэм хэмытым и махуэ мыггэуэти, фызышэр узэрыхуэйм хуэдэ хьуац, кбэуажэ ггэунэм Тхьэцлэгыггэуэ пэмыжыркбэуэ губггэуэцихуэм шыггэаггэуэ цыцлэац, дэ цЫклуэ бла зацлэуэ нытыр зэцлэахьу. Лъапсэ, 117. ЦЫхубзым и лым и хьыбар имыцлэуи кбээнэнт: зэрыдэклэуэр, фызышэр зэрэклэуэклэуэр, илгэсрэ ныккэуэр флэклэ дэмыпсэуауэ фронтным зэрыклуэуэр, станциым зы жэц-махуэ ириггэуэжэу зэрытесар – зыри кбыхьггэуэнэпккэуэ. Мелыгыч, 442.

ФЫМЫПАЦЛЭ (2). Флгэаггэуэнккэуэ иужьккэуэ, зэман дэклэуэ. Фымыпалэуэ, жьылэ, кбэдггэуэтыныц Ботэц Астемыри, абы и Гуэпфлэгуэ Елдари. Хьуэпсэггэуэ нур, 292. Пэж ггэуэцлэуныр фэ флэклэуэнккэуэ, Дэ бэлыхьуэ кбыхьттефлгэаггэуэр Фымыпалэуэ, фэ фхуэзггэуэнккэуэ. «Бдзэжыящэм ипхьуэ», 159.

ФЫН (мэф) лгэмыл. (6). Зэлыхьэн, зэклэуэжын, лэй хьун. Хадэм адэклэуэ уплгэмэ, кбэуажэбггэуэ, цыс цымылэу, адэ нэхъ жьыжэу уплгэмэ, бгы лъанэ дьдэм дэж бггээн телгэуэ унэжэ тлэклэуэ цытыц, джэдэциныхуэ гуэри и цхьэр фыри кбэрэкьурэ кбэатеклэжауэ, бжэи сыти хэмылгыжэу улгэаггэуэ, унэжэ цЫклуэ пэмыжыркбэуэ. Мелыгыч, 456. Тенджыз ггэуэггэуэм ар хуэцлэми, Тенджыз Гуфэм Гулгэу мэф. Жьапцэуэ пэувам. «Батырыбжэ», 147. Албиян послыкэр кбыхьлэуэ кбыхьлэуэ ашыкьыр зэтриудым, дэлыр фауэ кбыхьлэуэ кбыхьлэуэ. Арицхьэклэуэ ккэуэжыркбэуэ фауэ шыхьлэуэ ккэуэжыркбэуэ. Шынахужыркбэуэ, 20.

ФЫФЕЙ (1). еиггэуэ цлэп. Етлуанэ щхьэм, куэд бжыггэуэ бггэдэлэ, абы и предмет кбэзыггэуэлгэаггэуэ цлэпапцлэуэ. Шыр дьдэуэ фы гуггэуэ, дауэ зэрывэтицэнур, жиЛэу Апчарэ идэртэккэуэми, модрейхэри [бзэртетхэр] зэцлэдыхьышхьац, ауан кбэацлэуэ: – Дауэ фыфэуэмеуэ! Нал кбэуа, 272.

ФЫЩЭН (мэфыщлэ) лгэмыл. (2). лэбжыанэ, лэбжыанэ с.ху. кбыхьтхьын, чэтхьэн. Абы флэклэуэ хэмылгэуэ адаккэуэрэ кбэрггэуэимрэ зызэрауэпсэуэри уфыцлэуэ, плгэклэуэ кбэмыггэуэнэ. Бабыщыркбэуэ

кьута, 271. *Дауи хузугуэмытынрэт, [Ботэх] и адэр зэуэу улэггэ ицла цыхьыр, езым [Нартыху] кьуикла хуэдэу тетицхьэри флиггэжаиц.* Льяпсэ, 72. *Жэмыр ла нэтрэ, Хьэту флиггэжыжати, лвы тклуэпс кьыицицлэмыктым, «псэхэлэр хьэрэмци», жиЛэри и фэр трихри икьуаиц, вакванхэе ицлыну – арат илгэс псоклэ кьвилэжьар.* Кьалэн, 429.

ФІЭМЫГЪЭКІЫН (флиггэкІыркьым) лгэІ. (1). Зэман гуэрэм блэмыгъэкІын. Абдежым фІэкла Джэлил джэд Іуэггэуэ флиггэкІатэкьым. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484.

ФІЭГЪЭЛЫН (флеггэль) лгэІ. (1). Зыгуэрэм фІэгуауэ, фІэлъхьауэ шыгъэтын. [*Хьэжумар, Алъхьо хуэггэзауэ:*] *Дызэхуэсыннт кьэралым цыгуу иври, анхуэдэу кІэраицлауэ ха-ха-ха лэку фІэдггэлынт [Гитлер].* Алъхьо, 57.

ФІЭГГЭНАПІЭ: **фІэггэнапІэ ицІын** (2). Шхьэусыггэуэ ицІын. Псоми яцІэрт, Нахьуэ зыгуэр фІэггэнапІэ ицІамэ, зыхуэйр ІэцІэмыхьауэ зэремышынар. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 658. [*Дэфэрэдж Шагиrownэ:*] *Сэри сиэчыннт сьт жиІами, я сабий закьуэр и псэм еджэу шьителкІэ Іэджи жалэнкІи мэхьур адэ-анэм, ауэ цыхубзхэм я акьылыр я ицхьэцим хуэмьдэу кІэициц жыхуицар хуэдэну Іэмал зимыІэт, арыншами телефон Іуэхур си гум кьэкІыжри зыкьистІаиц; – Мыбы хуэдизу цыхубз акьылыр фІэггэнапІэ ицхьэ ицІырэ, тхьэмэдэ? Льяпсэ, 18. **ФІэггэнапІэ лвыхьуэн** (1). Зыгуэрэм зэрыфІэнэн шхьэусыггэуэ кьэггэуэтын, лвыхьуэн. *Нэхь кууэ хэлпэатэмэ, нэггуэци гуэрхэр я нэм кьыицІуэнкІи хьунт, фІэггэнапІэ лвыхьуэрэ, арицхьэкІэ эпиграфыр шалгаггум, я нэм кьыицхьэрипхьуэри диссертацэм накьусаныггэ мыхьэнэ илэу гу льатакьым, сэри эпиграф тІэкур тесхьжри кьыицІэва кьомыр увьІэжаиц, зацтэри пІалгэм хуэзэу эфІэклаиц.* Льяпсэ, 15.*

ФІЭГГЭНЭН (флегганэ) лгэІ. (1). Зыгуэрэм жьэхуээн, кІэрышца хьун. *Думэсарэ и псалгафэри Лу и гум кьэкІыжаиц; уи джанэр уэ зэцыхьэжмэ, нэхьыфІиц, нэггуэцицым зыцебггэхмэ, Іэмал имыІэу, джанэ пцампІэр уи нэм флиггэнапІэ ицггэуэныиц, жиІэу.* Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 553-554.

фІэгабжьэр фІэггэнапІэ (5). *Еплэ льябжьэ.*

ФІЭГГЭШЦІЭГГЭУЭНЫН (фІэггэшцІэггэуэнш) лгэмыІ. (26). Зыгуэр гьэшцІэггэуэн шьыхуээн, фІэхьэлэмэтын. *Лу абыхэм [Думэсарэ, Нанэ, Астемыр] якІэцІэдэІухьырт, Кьылышбий и кьуэм и хьыбарыр фІэггэшцІэггэуэну, арицхьэкІэ Жыраслээн и пацІэр кьызыртыричам и гуггу яцІа нэужь, куэд дэмыкІыу жейр кьытеуати, и нэр хузэтэхьыртэкьым, итІани едаІуэрт жаІэм.* Хьуэпсэггэуэ нур, 123. *Яков Борисович нэхь фІэггэшцІэггэуэнэр Ирине хуцхьуэхьэу мыхьуу, ауэ кьыицІуицІэну кьэкуати арат.* Нал кьута, 235. *ШІалэ цыкІухэр мывэкІэ мафІэм хоуэ хьуаскуэ кьыдрихуэйр яфІэггэшцІэггэуэну, хьыдггэбз цыкІухэм зэрыггэкІийуэ кьажыхьырт.* ГүшцІэггэуэ, 423.

ФІЭДЭХЭН (фІэдахэш) лгэмыІ. (4). 1. (3). Гүм дыхьэн, дахэ шьыхьун. [*ШІалэм, Дзэшу хуэггэзауэ:*] *Седалуэ нэтми зымыггэницІу адыгэ хьуэхьур*

сфІэдахэш. КІапсэ кІапэ, 15. *Лу фІэІуэхутэкьым а цыкІухэм жаІэр.* Дэни абы хуэдэш – зым фІэдахэр адрейм фІэауаниц, зым игу иримыхьыр нэггуэцицым фІэкьабылиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантІэ, 506. *Сэ сызэхуапсэр си нэрыггэти, сфІэдахэр стыну сигу пымыкІт.* Дунейр мычэму кьощІэрашцІэ. «Дамыггэ», 237. 2. (1). Арэзы зытехьуэ, гэмэму, пэжу кьыщыхьу Іуэхутгьуэ. – *ІэнэицІу умыкІуэж, лажьэ, апицІондэхункІэ дунейри зыгуэр хьуниц, – [Астемыр хуэггэзауэ] жиІэри арат Степан Ильич нэхь фІэдахэр.* Хьуэпсэггэуэ нур, 180.

ФІЭДЫГГЭУН (фІедыггэу) лгэІ. (8). Нэггуэцицым и хьэпшып шхьуу фІэхьын, зыбггэдэлъхьэн. *Сигу Іэл ерыцу лвыкІэ спІари сфІидыггэуу Іэсэ хэт ицІа? ЖыІэт, мыпхуэдэу шхьэ сызэшрэ? «Шум и гьуэггэу», 47. [БээрракІуэ фызым бээрэм кьыицхьуар жеггэ:] – «Зы хьарбызышхуэ кьэсицэхуати, сфІадыггэуаиц», – жи [зыгуэрэм].* Гьуэгганэ, 124. *ЗэрыжалэмкІэ, Нурхьэлий и ахьшэм и нэхьыбэр фІадыггэуат, фІэзыдыггэуар хьэжыицІ кІуэхэр арами е гьусэ кьыхуэхьуахэр арами кьыхуэмыицІэу.* Хьуэпсэггэуэ нур, 147.

Кьэбдыггэуныр зы гуэныхьыци, пфІадыггэуныр гуэныхьыциц (1). *Еплэ кьэдыггэу.*

ФІЭДЫХЬЭШХЭНЫН (фІэдыхьэшхэнш) лгэІ. (2). Дыхьэшхэн шьыхьу Іуэху. *Степан Ильич, Астемыр, Ерул дэнэ кьэна, Думэсарі ар фІэдыхьэшхэнэ псори нэжэгуэ хьуаиц.* Хьуэпсэггэуэ нур, 267. *Шамхьун илгэгуэр фІэдыхьэшхэнти, и ныбафэр ІумІкІэ илыггэу, дыхьэшхырт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 165.

ФІЭДЗАПІЭ (3). ШьыІутель шьыггын, Іэщэ с.ху. зыфІалъхьэ пылъхьэпІэ. *Мэхьудрэ Чачэрэ зэрызэІуицацэм еплэурэ, Нурхьэлий гу льытакьым фІэдзапІэм фІэлъ блэтор кьыфІэхуу мафІэм зэрыпэрыхуам.* Хьуэпсэггэуэ нур, 207. *ГүкІэм сьт ицІэнт, фІэдзапІэм фІэлъ Іэхьулггэхьур кьыфІихри Кьэрэжэ егиаиц; – Мы Іэхьулггэхьур уи бзэгум илхьэн хуейт уэ, – жиІэри.* Льяпсэ, 104. *Езы Хьэкурыни кьыицым шІэзаггэркьым, кьэгубжьауэ фІэдзапІэм фІэлъ фокІэицІыр шилгаггум, кьыфІипхьуэатиц, сыукІыниц жиІэу, арицхьэкІэ шы кьэрэ льякьуэхуэм тес шуэр жыжьэ нэсыжат.* Льяпсэ, 104-105.

ШЫ ФІЭДЗАПІЭ (3). *Еплэ шы.*

ФІЭДЗЭН (фІедзэ) лгэІ. (18). Блын, джабэ с.ху. зыгуэр пылъхьэн. *Хуэзат хуэфаци а емьнэр, Си Іэцэр блыным фІэдзэжаиц.* Си гьуэггэуэ гыншакьым сэ иггэшцІэм. «Мывэ хуабэ», 62. *Шабзэицэ зытехуам шабзэр кьыицыхачыжкІэ тхьэм елгэІуу уэрэд жаІэрт уІэггэр е емькІуэн ицхьэкІэ, тхьэггэуи, гьуицІыкІэ гуэр кьахьэр фІадзауэ хэт кьыицІыхьэми уадэкІэ абы емьуэну Іэмал имыІэу.* Льяпсэ, 28-29. *ЛьаганІэм шэнт шабэхэр тетиц, нэрыплгэри фІэдзаиц, стІол шІэтым телгьыц журнал Іув, хьэкІэхьуэкІэхэр дапицэ хьуми, мэкьуу е Іусу ираггэшхар зыхуидизыр иту.* Льяпсэ, 71.

ФІЭЕМЫКІУН (фІэемыкІуш) лгэІ. (2). Зыгуэр кьемызэггэуу, укІытэггэуу кьэлпггэн. – *ЗыфІэмыкІур иремыдалуэ, – жиІэри тхьэмцицІыггэуныбэкІэ ээджэ*

Мэсхуди кѡахэгуоукаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 241. Дэфэрэдѡ ежъэжыну цыхуежъэм, мэлыхъуэ цыкълум и лэ сэмэгум лэпхуэмбэицхуэм клэлъыкълум и ныкъуэ флэкI зэрыпымытыжым гу лъитаиц, арицхэкIэ лэпхуэмбэр сьтым пиуицIа? – жиIу еуицIын флэкIуакъым, абы нэхърэ ПлатIыкълуей кIуэ гъуэгур ицIэмэ, дрегъэлъагъу жыхуиIу. Лъапсэ, 56.

ФIЭЗАХУЭН (фIэзахуэщ) лъэI. (4). Пэжу, тэмэму кълъытэн. Къэбэрдейми сьезд яцIауэ Автономнэ хъум фIэзахуэт, Къыгуэтыну хъкум зацтэу Россейхуэр – ар нэхъ кълъытэт. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 49. Мусэ фIэзахуэт: колхозыр ицсылэ иувэм, колхозыи ямыдыгъуу нэхъ кълъытэнэци, жиIу. Мазэ ныкълуэ цхъуантIэ, 648. [Степан Ильич, Бэлацэр Астемыррэ хуэгъэзауэ:] Сэ сфIэзахуэц Елдар дгъэувмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 265.

ФIЭЗЭЩЫЦХЪУН (фIэзэщыцхъущ) лъэI. (1). Тэмэму, захуэу, пэж хуэдэу щытын. ЛутIэ жиIэр фIэзэщыцхъуми, Рау игъацIэм гумызагъэци, «Тисей», 480.

ФIЭИГЪУЭН (фIэигъуэщ) лъэI. (1). И чэзууэ, и зману, кълъэгъуу, къекIуу кълъытэн. Абы флэкI хэмьлэу Ахъсар тхылъымIэ тэкли иуцIырхъаиц, ар зэстынур кълъыжжIэри бысымым и Iэр сыубыдыжаиц, кIыфI мыхъуу сьздэкIуэнум сынэсмэ, нэхъ сфIэигъуэу. МелыIыч, 449.

ФIЭКИУЭЖЫН (фIокIуэж) лъэмыI. (1). ЛъэщыгъэкIэ, къларукIэ зыщIыпIэкIэ гъэзэжым. Езы цIыхубзыр гукIи псэкли цIыналгъэ кълъынама цыIэ хуэдэт, уеблэмэ адэжъхэм я цIыпIэм сыкIуэу семьплъауэ си псэр мьбы цытыIэнукълым жиIэри Кавказым яфIэкIуэжауэ цытаиц. Кхгъэлэгъунэ, 375.

ФIЭКЪАБЫЛЫН (фIэкълъабылщ) лъэI. (2). Гуэхугъуэ гуэрэр фIэтэмэму, пэжу, захуэу кълъытэн. Къэздэжэрий! – жиIаиц Къэзмай, – къадыуэ зэгур удилаиц, уи унафэр ди унафэу, уэ жыпIар цIыхум яфIэкълъабылу. Мазэ ныкълуэ цхъуантIэ, 622. Дэни абы хуэдэиц – зым фIэдахэр адрейм фIэауаниц, зым игу иримыхъыр нэгъуэцIым фIэкълъабылщ. Мазэ ныкълуэ цхъуантIэ, 506.

ФIЭКЪУЭН (фIекълуэ) лъэI. (3). ЗалымыгъэкIэ зыгуэрэм зыгуэр фIэлъхъэн, пылгъхъэн. Варварэ Романовнэ цIыхубзым и пульсым еплэмэ – экстрасис зацIэиц, итIани дыиц IэлъыныицхуитI дохутырым и халат жыным кърэдэз, «зыр Дэфэрэдѡ ейиц» жеIэри, арицхэкIэ Варварэ Романовнэ IэлъынитIри фызым и лэпхуэмбэ сосискэм еицхъым фIекълуэри, цIыхубзыр жеин цхъэкIэ мастэ хелури кълъуэвиж. Лъапсэ, 18. – Сэри моуэ согупсыс, – жиIэри гупым кълъахэкIицIаиц зы лы пицэ гур кIыхъ, баш токълуэмакълым еицъ и цхъэм уицIэ пыIэжъ кълъыфIэктуарэ уицIэ пыIэр тхъэрыкълуэфым хуэдэу кълэлэлъхуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 80. [Назифэ и анэм, Назифэ хуэгъэзауэ:] Пасэрэиц пицацэм «уи нэмыс хъумэж» цыжаIэм и гъуэниэдэжыр и цхъэм фIикълуэиц, жи. Лэчымэ, 394.

ФIЭКИ(А) (322). 1. (321). постелог. Зыгуэрэм кълъыцынэмыщIа, мыхъумэ. Дакълъкълэ фIэкI дэмыкълуу шыгъуэ дахэ гур литIым ерагъпсэрагъкIэ яIыгъыф

кълудейуэ ищыым кълъыцIаицаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 162. Астемыр зэрылуплэу дихъэхьыцати, и ныбжъэгъум тхъэ хуиIуаиц, Думэсарэ фIэкIа, дунейр кълъэжамы, кълъымыиэну. Хъуэпсэгъуэ нур, 159. Долэт зэхихат Бот Астемырхэ я унэм ицIэсу цыжиIари, ар езым и акълъыкIэ кълъыгупсыса хуэдэу фIэкIа жиIэртэкълым. Хъуэпсэгъуэ нур, 269. 2. (1). нареч. НэгъуэщI, абы нэмыщI. [Дэфэрэдѡ Шагировнэ, дохутырым хуэгъэзауэ:] – Зы псалгъэ жумыIэ фIэкIа. Лъапсэ, 14.

ФIЭКИА ГЪУЭХУЩ (2). Псоми яIэщIэхужа, блэкIа Гуэхугъуэщ. [Борис Борисович, Васэ епсалгъэу:] ФIэкIа Гуэхуиц. Тепщэч кълъызылгъэтыхъ, 179. [Мэсхуэ, Iэдэм хуэгъэзауэ:] – Ар фIэкIа Гуэхуиц, си кълъуэи. ФIэкIа Гуэхуиц. Мазэ ныкълуэ цхъуантIэ, 633.

ФIЭКИИ (3). НэгъуэщI зыри. [Нурхъэ-лий, молэм хуэгъэзауэ:] Пэж фIэкIи си жъэм кълъыжъэдэкIынкълым, тхъэм жиIэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. Сентралхэ я лъэпкъыр унагуэиц фIэкIи хъуртэкълым, ауэ псори зэрыIыгъиц, зэкълуэтиц. Щынэхужыкълуэ, 13. Лы хахуэ лъэпкъым кълъапхэхъукIэмэ, И напцIэ телъыр лъэпкъэ дамыгъэт, Шыгъагъэ яцIрэ шы кълъатэжмэ, Ехъуапсэ фIэкIи цIыху мьфыгъуэиц. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205.

ФIЭКИАИ (10). Еплэ фIэкI(а). [Аркаиэрэ Таиэрэ яхуэгъэзауэ:] Дакълъкълэ закълуэ фIэкIаи сыхуейкълым, – тепыIэжыртэкълым Матренэ. Мазэ ныкълуэ цхъуантIэ, 552. КIыфI хъуэу хуежъат, клэртIофым дыкълыхэкIыжу зэкIэлъхъэужьу, цэхуу фIэкIаи дызэмытсалгъэу унэмкIэ кълъыцидгъэзэжам. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 527. Бдзэжъеяиц кълудей гъаклуэ, псым и бгъуагъыр и кIыхъагъуу хъы халгъхъэници, хэсри хэтри кълъаубыдыниц, иужькIэ зыхуэмэй нэхъ цыкIлухэр хадзэжри, я шхынри теуэу Iэнэм телъу кълъытэсэкIыници, абдежиц Ныртыху Кълъабэч жыхуалэр кълъыцицIэнур, абы бгъэдэсыну зыхуэфэицэм фIэкIаи зылI цыплъагъунукълым. Лъапсэ, 73.

ФIЭКИЫН (фIокI) лъэмыI. (41). 1. (9). ЩыпIэ гуэрэм блэкIын. Кълэрымрэ Мадинэ кълалэм фIэмыкIыу кълъыгъэзэжри кълэкуэжаиц, Мухъэмэд бегълымбарым и гукълуэу жриIэри и бампIэр игъэтIысауэ. Лыгъэ, 414. Щхъэлым нэсым, тIэкIу зешыIэ, ЗэрыфIэкIыу, шыр егългъэ. Псыр шы цхъуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209. Нып цIыхуу цыкIуу кълъомыр «Прохладная» станицым нэс тезу тетиц, адэкIэ тIууэ загуэири зыкълъомыр Мэддэгу лъэныкълуэкIэ макIуэ, зыкълъомыр Бэслээн станицым фIокIыр, Джылахъстэней лъэныкълуэри нып цIыхуу зацIэиц. Нал къута, 239.

2. (9). Зэман, сыхъэт бжыгъэ гуэрэм блэкIын, щIигъун. Жэщыбгълым фIэкIа хъунт, я Iуэлъауэм сыкълъызыицигъэуэу, бжэр хакълуэицI жыпIэну зэдэзэпхур кълъыцицIыхъэжам. Лэчымэ, 396. Жэщыбгълым фIэкIауэ кхъухъ теуэпIэм нэсри кхъухъыжъ цыкIуу ныбэфу теуэжыз Iуфэ дьидэм Iууу кълъэгъэуаиц, мо къакIуэхэмэ гу кълъыгъатэри теуэжыз Iуфэм Iута цIыхухэр нэхъыбэ хъуэу хуежъаиц. Лъапсэ, 36. Дохутырхэр сэбэп кълъыхуэхуат и чэзум фIэмыкIыу,

армыратэмэ Астемыр и гьакъуэр пахынкIэ хьунут. Хьуэпсэгъуэ нур, 172. 3. (13). ДахэкIэ, псалъемактыншэу, бэлутIэлуншэу зыгуэрим пыкIын. Иджы сысейщи чэзур, Iэцэ шынагъуэр сIэцIэлъыц, И теплээр дахэц, мэцIур, Бийм фIэмькIыну игу хэлъи. Си адэм. «Бгы гьапэхэм деж», 45. *Уи гуэныхь тIэкIур пхуиггэгъуну Сэром сыт енту уфIэклIа? АбытIэ Мүхьэб и кхъашхьэм... «Вагъуэ махуэ», 94. [Жамбот, Алъхъо хуэгъэзауэ:] ДыкыщицIэкуар Дисэ ицIэмэ, кьытфIэклIынкъым. Алъхъо, 64. 4. (5). Зыгуэрим и унафэм, и жьIэм едэлүэн е емьдэлүэн мыхьэнэ илэц. ЯггэзацIэ ябгэм жиIэр, Ныбэфыжью, и цхьэр уэсу Выгум илзу крашэкIыр, Еггэунэхьур жиIэм фIэклIыр. «Тисей», 489. [ЖьIэм цыцIэ зы:] Гьуумар жиIэм мэскьалкIэ фIэклIынкъым Ибрахьим. Хьуэпсэгъуэ нур, 214. Адьгэ хабзэ сыт жыхуаIэхэм Верэ Павловнэ хищIыкI цымыIэми, Инал жиIэм фIэклIынутэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 574. 5. (3). Ныбжь пыухыкIа гуэрим блэкIын. Арауи кьыщIэклIыни, илгэс пицIыкIутхум и ныбжьыр фIэмькIами, а цIалэ цIыкIур [Лу] губзыггэу икIи жану жалэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 501. Сэри сыщIылулгэм гу лъыстаиц; цыхубзыр зэцIэуфауэ бэзэрым щытетам и ныбжьыр хэкIуэтауэ лгэбыцэ цIыкIуу кьысфIэцIами, анхуэдэу жьытэкъым, илгэс цэщIымы куэдкIэ фIэмькIауэ арат, нэклIу хьурейт, быртIым цIыкIуу, нэцхьыфIэу кьоплэмэ, цыхубз лгэагъуэуафIэ гуакуэу хуэдэуи цытIт, цхьэцыгъуэ Iув тетыр и дамилIым цIакуэу гьуабжэм хуэдэу телгю. МелыIыч, 441. Цыхухьур илгэс плыщIэIрэ тхум фIэклIамэ, ауэ ет – пIахынукъым, текIуэдэнур нэхьыбэц, кьилэжынынум нэхьрэ жалэници. Лгэпсэ, 32. 6. (2). Бжыггэ гуэрим щиггьун. Зы лгэпкьыр унагъуэ тIоцI хьумэ, ницIырыпицIу ягуэширт е лгэпкьыр унагъуэ цырыц-тхурытхум фIэмькIмэ, лгэпкьитI-ицы зэуаггэхьэрт. Нал кьута, 291-292. Тутнакъым ис кьомыр зыхур лIищт зэрыхьур, фоч зырыз ягьыу, нэмыцэр цэм фIэклIынут, я пулеметхэр мотоциклым кьыгуэт коляскэм иту, автомат жыпIэми псоми япицIэхэлгю. Кьалэн, 433.*

ФIЭКIЫФЫН (фIокIыф) лгэмь. (1). ДахэкIэ зыгуэрим пыкIыфын. [Дэфэрэдж Шагировнэ:] ИтIани Варварэ Романовнэ сэ жьысIэм фIэклIыфнутэкъыми, арзэы сыкыщицIаиц; – НтIэ абы хуэдизу нэрыгь цытIацIэ, кьеджэ лаборантхэм. Лгэпсэ, 14.

ФIЭКIУЭДЫН (фIокIуэд) лгэI. (27). 1. (22). Зыгуэр мыгъуэтыжын, кIуэдын, здэщIыэр мыщIэн. Сигу кьокIыжыр ди колхозым И псэуалгэу фIэклIуэдахэр, Кьуажэ цIыбым кьалэм ецхьу Ди IэцIаггэ яхутахэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 408. Си псэулициIэр кгэггэнами, СфIэклIуэдыр куэдэу си дзэр мыш. Сыжейми, си нэр зэггэсхами... «Щхьэлыкьуэ», 383. Зы нэпс закъуи фIэмькIуэду, Нэр псы псыницIэм темьтыIэу, Мывэ кхьуафэр топым хуэдэу КьокI топыщIэу мылытс цIыIэр. Псыкьельтэ. «Партыр ди пашэу», 93. 2. (4). Зыгуэр дунейм ехьыкын. Аузыр цIэггьыр хгун сьмыщIэу: И кьуэ цIыху Iуциыр фIэклIуэдаиц. Шэджэм псыкьельтэ. «Щхьэлыкьуэ», 377. Зым и дзэр фIыцIэу ирешажьэ, Зым ейр дзэ хужьыци, кьымыкIуэт, Зэм офицерьр

кьыхаггэацIэ, Зэм я сэлэтхэр яфIокIуэд. Шахмат джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжьэ», 65. *Гьатхэр кгэсрэ, шыбзыр лгьуамэ, ШыцIэ кьилгьхур яфIокIуэдыр.* «Елбэздыкьуэ», 3. 3. (1). ЦIыхум и дахаггэм щыщIэныггэ, дагъуэ гуэр игъуэтын. Я дахаггэ фIэклIуэдахэу Тхьэлухудхэм цIакуэу яцI, Ар зыхуацIу я цIалэфIхэм Дафэ напэр ныхуахьумэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгэ», 413.

ФIЭЛЭЛЫН. ♠ *цхьэр фIэлэлын* (3). Еплэ **цхьэ I.**

ФIЭЛГЭАПIЭ (1). Шыггын, пыIэ сыт хуэдэхэр зыпалгьхэ фIэдзапIэ. Ди хэкум уэ бггэзэм, Мы зымкIэ солгэу: Си адэм ухуэзэм Зы псалгэ желэж: «ФIуэ лгэагъуу уи цIалэр ЩIы цIыIэм цIэслгьхьаиц». Цейицхьуэ схуицIамэ, ФIэлгэапIэм фIилгьхэниц, Цейм еплэмэ, гумацIэу Игу и кьуэр кгэклIыни. ЗэныбжьэгъуитI. «Шум и гьуэгү», 34.

ФIЭЛГЭЖЫН (фIелгэж) лгэI. (1). Кьыпыхуа гуэр пылгэжын. Гу лгэамьтэну бжэр зыхэлгым деж алэрыбгьушхуэ фIилгэжаиц [УэрдэцIыкьуэм]. Нал кьута, 267.

ФIЭЛГЭЭН (фIелгээ) лгэI. (11). Шыггын, пыIэ сыт хуэдэхэр фIэдзапIэм пылгээн. Кьенхьуатэ жьыбггэм тиэ Iэрами, Ар цIакуээм ецхьу кьуапэм фIелгэ. Жэц. «Мывэ хуабэ», 273. Гьуэгү хьэлгэ Iэджэу кьикIуахэм И кгээлтмакь гьуабжэр фэеплгэ, И цейм бгьурылгэу блын лгэахьшэм Ар фIэзылгээнур сэ сцIэркъым. Сэ сцIэркъым зауэм никIыжу. «Шум и гьуэгү», 63. – Бжей жыгышхуэм фIэлгэ, кьуалэбзум налгэ-налгэу зэбгэрашынщи, я абггэуэм иралгьхэниц, бзу цыкIуу кьрашиыр хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, – жиIэри Гуаицэ и цхьэц ухуэнаитIыр дыгьурыгъуу цIалэм иритаиц. Лгэпсэ, 38.

ФIЭЛГЭФЫН (фIелгэф) лгэI. (1). Зыгуэрим фIэлгьыр пытхьын, пылгэфын, фIэклIын. Хэт псалгэми имыщIэу, зыгуэрхэм я псалгэмакь Астемыр зэхех, арицхьэкIэ и Iэблэ лгэныкьуэр фIэлгэф хуэдэу и нэм аргуэру кьыщIхьэрехьуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 170.

ФIЭЛГЭХЬЭН (фIелгэхьэ) лгэI. (1). Зыгуэр блын, доска сыт хуэдэхэм фIэдзэн. Иджы абы утэпсэлгьы-хьыныр Нартыхум и дежкIэ кьезэггьыркъым, я гьунэггум зэхыхьжмэ (ар зэхамыхьыжынуну Iэмал иIэ), и хэкум цымыщIыж кьуажэм кьокIуэри цыхур кьеггэбырсей жаIэнут, арицхьэкIэ а зэхуэса кьомыр хьэщIэм нэплгэху, клубыжьыр цIалэгъуалэм яггэжэбзэиц, лозунг гурэхэри фIалгьхьаиц, сценэми шэнтхэр ираггэуваиц, нэхьыжьхэр тесыну, сэмэгурабггэумкIи фанерым кьыхащIыкIауэ трибунэ тIэклIу кьаггэуэтри яггэуваиц, нэхь лгэаггэуэ яцIын цхьэкIэ, трибунэ лгэабжээм чьырбьш пльы-жыщиц цIаггэуваиц. Лгэпсэ, 74.

ФIЭЛГЭХЬЭЖЫН (фIелгэхьэж) лгэI. (3). Еплэ **ФIэлгэжын**. Аргуэру [Лыггур фокIэцIыгм] телгэцIыхьыжри фIилгьхьэжауэ фIэлгэиц, кьыщIыхьэр ехьуапсэу, «кьызэицэ» жиIэу кьелгэIур жьыжэу зриггэггьыркъым: «Си адэм и фэеплгэиц», – желэри. Лгэпсэ, 111. [Хьэбибэ, Анчарэ хуэггэзауэ:] Шэнтцхьэггэуэм сытесу [кIапсэ лэрыггур] фIэслгьхьэжыници, жылэм яжесIэниц; си ужьыр махуэ фхухьу! Нал кьута, 225. [Хьэбибэ, Анчарэ

хуэгъэзауэ:] – КӀапсэлэрыгъуу ицхъэ зэрыпалгъэнуу уицошынэ, а кӀапсэлэрыгъуу сэ си ІэкӀэ си пӀцэм фӀэслъхъэжыныц. Нал къута, 225.

ФӀЭЛЪЫН (фӀэлъыц) лгъэмыІ. (42). 1. (33). ФӀэдзауэ шытын. КӀыцым уицӀыхъэмэ, умылгагъуу Іэмал имыІзу блыным фӀэлъыц афэ джанэ, хывыфэм кыыхъэцӀыкӀауэ, кӀыцым кыыцӀыхъаІарэ афэ джанэм кыыцӀэуицӀэмэ, хыбар удзыыхъэх иІэци, ар яжреІэ. Лгъапсэ, 100. Сурэт инхэу блыным фӀэлгъам шыцу Инал игу иримыхъар музейм яритац. Мазэ ныкъуэ цхъуантӀэ, 672. Дамэтелгъыр тесхыныци, шпалыр хэслъхъэныц, – жиІэри Якъуб аксельбантыр унэ лгъэум иридац дыцэ вензель фӀэлгъыр зырыфӀэлгъу. Нал къута, 302. 2. (9). Зыгуэрэм фӀэлъыхъауэ, фӀэІуауэ шытын. Лы гъур а дзасэм фӀэлъу жьамэ, фӀэІуауэ гуфӀэу йотӀысылӀэ. ГъуцІ. «Мывэ хуабэ», 119. Чачи циггъалгъэрт [Думэсарэ хуэгъэзауэ:] – Алыхъталэм и ІэмыркӀэ бэлишэвиц Іуэхур лгъэлъэжыц, мэзым зы жыг ицӀэтыжкыым зи ицхъэ палла бэлишэвиц зыфӀэлмылг, дипсми уефӀэж хъуркыым, лгъымэр кыыхехри. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Лы Іыхъэр ІэкӀэ кѳаицтэри гуахъуэм фӀаІурт, итІанэ, мэкъу Іэмбатэ гуахъуэкӀэ кѳаІэта хуэдэ, яІыгъуу гуахъуэм фӀэлъыр зырыфӀэлгъу яихырт, зэзэмьзэ лыр шыпсым хагъауэрэ кыыхахыжмэ, шытсыр я Іэцхъэм кыителгъадэу. Мазэ ныкъуэ цхъуантӀэ, 588.

ФӀЭЛПЭН (фӀолӀэ) лгъэмыІ. (1). Егугъу пэтрэ, дунейм флехыжын. [Дэфэрэдж:] Иужкыым сызтходэІукӀри, зырызгъэцӀэгъуэнур сиІэркыым: Варварэ Романовнэ кѳэзыгъэгъузэвар сьмаджэр стӀолоым телуу тфӀэлӀэмэ, жиІэу аратэкъым. Лгъапсэ, 14.

ФӀЭЛЫКЫН (фӀолыкӀ) лгъэмыІ. (17). Шышынен, шыукӀытэн, пӀцӀэ хуэщӀын. Фызыр сытым фӀэллыкӀами, лгъым имыдэр иреггӀадэ. Цыхубызым я пӀцӀыр... «Батырыбжъэ», 120. И ныбапцӀэрныхуэмыхуэІэцэ закъуэм ар фӀолыкӀыр, ЗиггӀэлапӀэу выгум ису КыыцӀыдэкӀым, жьафэр сысу Желэр пӀацӀэу: «Іэцэ ицӀу Жэци махуи ар схуэгъасэ», – Пыцым фокӀэцӀыр зыкӀэрицӀэу Ариц жиІари псалгэ кӀасэу. «Тисей», 508. Сыкѳэтэджу ицхъэ сьыцӀэмыкӀыжкӀэ, жиІэу зигукӀи жызыІи яхэту кыыцӀэкӀынт, арицхъэкӀэ, Инал фӀэллыкӀырти, зауцӀэхуауэ шыст. Мазэ ныкъуэ цхъуантӀэ, 587.

ФӀЭМЭЩӀЭН (фӀэмащӀэщ) лгъэІ. (32). Зыгуэрэм мащӀэ шыхъун, фӀэмыкуэдын. Арицыныц и кууагъуу яцӀа нэтми [мыващӀэхэм кхӀэлэгъунэр], яфӀэмащӀэт, и ицхъэм пӀита зэрамыцӀыж и къуапицӀыгъам тхъэгъуицӀыпӀ илгъу тралъхъэн хуейти. КхӀэлэгъунэ, 379. Си уэрэдым псалгэу хэлгъыр Мэхуу сфӀэмащӀи си гур мэгъу. Псэ зыххэту сыт мыпсалгъэр. «Батырыбжъэ», 45. – Сэружани дадэр и нэм бжэгъуу кыыцӀэуэрти, кыыцӀимыгъуу кѳэнэнт: – ЩӀалэ хъужа и гугъэц, тхъэ, лгъакъуипӀкӀэ кыызэрикӀухъыр фӀэмащӀэ? Къалэн, 431.

ФӀЭМЫГЪЭКЫН (фӀигъэкӀкыым) лгъэІ. (1). Зыри кыыпмыщэн, псалгэ жымыІэн. Джэлил абы фӀимыгъэкӀыу? – Іуу-Іуу-Іуу-у-у-у! – жиІэри Іуаиц,

хъэцӀэ кѳэкӀуэнкӀэ зэрыхъунур кыыуигъаицӀэу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 487.

ФӀЭМЫДӀХЭН (фӀэдахэкъым) лгъэІ. (2). 1. (1). Іейуэ кыыщхъун, гум иримыхъын. АрицхъэкӀэ [Анкэ] кыыздраишам аргуэру цаишэжым, дуней зытетыр фӀэмыдэхэж, фӀэмыІэфӀыж хъури яхуэмьшхэурэ зиггӀэлэжац. Анка, 384. 2. (1). Арэзы зытемыхъуэ, зымыгъэпэж, мытгэмэму кыыщыхъу Іуэхугъуэ. Мусэ и закъуэт Долэт жиІар зыфӀэмыдахэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 241.

ФӀЭМЫКЪАБЫЛЫН (фӀэкъабылкъым) лгъэІ. (5). Іуэхугъуэ гуэрыр фӀэмытгэмэму, мыпѳэжу кѳэлгытэн. Зи унэ саишэр адыгэ фызабэмэ, иужкӀэ гъунэгъуу фыцхэм хыбар мыфамыц ирахъэжъэу цыхубэз тхъэмыцӀкӀэр ямыгъэукуӀытэну пӀэрэ, жызӀэри зыкѳомкӀи си дээр мэи, «сыкӀуэнукъым» жьысӀэукъэгъэгъэжыныуи сфӀэкъабылкъым. МелыІыч, 454. Диныр зэран зэрыхъур, къурІэныр школым кыызэреныхъуэкъур Астемыр илгъагъурт, ауэ молэ кѳомыр хэкум ипхунри фӀэкъабылтэкъымы, Астемыр зыри жимыІэмэ нэхъ кѳицтэрт. Мазэ ныкъуэ цхъуантӀэ, 628. – Шэрихъэтри советскэри зэдэлъхузэшыпхъум хуэдэц, – жиІэрт Долэт, – псори Алыхъым и пащхъэм дихъэжыныуиц, атӀэ шэрихъэтыр зыфӀэкъабылым жиІэр... [Астемыр псалгъэр зэпиудац]. Хъуэпсэгъуэ нур, 314.

ФӀЭМЫІЭФЫЖЫН (фӀэлэфыжкыым) лгъэІ. (1). И гум дэмыхъэжын, ІэфӀу шымыхъужын. Дзэшу фадэр фӀэлэфыжтэкъым. КӀапсэ кӀапэ, 16.

ФӀЭМЫІУЭХУН (фӀэлэухукъым) лгъэІ. (2). Гулгытэ гуэр хуэ(мы)щӀын, зыхуэ(мы)щӀэн. АрицхъэкӀэ Якъуб ар фӀэлэухукъым. Нал къута, 258. Дадэм жиІар фӀэмыІуэху зицӀри цӀалэм кыыфӀигъэкӀакъым. КӀапсэ кӀапэ, 5.

ФӀЭМЫІУЭХУУ (1). нареч. ХымпӀар имыщӀу, зыуи кыыщымыхъуу. СиІэркыым цӀалэр зыцыгуегъыр: Іэхъун джабэм йоплгъыр цэхуу, Сыт илгъагъууи фӀэмыІуэхуу. «Тисей», 509.

ФӀЭНАСЫПЫН (фӀэнасыпщ) лгъэІ. (3). ГуфӀэгъуэ шыхъун, насыпу кѳэлгытэн. (Нартыху Къазбэч) ЩакӀуэ кӀуэмэ, кѳиукӀым шыц езым зы дзэкъэгъуэ имышхыу, и ныбжъэгъухэр зэхуишэсрэ хъэцӀагъэ ярихмэ, ар фӀэнасыпыхуэу зыгъэІуи цыІэци. Лгъапсэ, 73. Дагъуэ зыхуимыцӀу къуажэм дэсыр жьы дьидэ хъуауэ и закъуэцӀицӀуэ псэу лгъыж Шэукэтиц, зэзэмьзэ мэжджытым кѳакӀуэрэ нэмэз яцӀа нэужь, блынджабэм кӀэрысу лгъыжхэм ягъэхъыбарым цӀэдэлурэ и унэм екӀуэлӀэжыфмэ, фӀэнасыпу дунейм тету. Аргъуей, 385. «Мыр зи цыІыхуэ ттелгъым етыж» жиІэу [Исуф Назифэ] ахъиэ цыхуишыйм, хъыджэбз цыІыкӀур гуфӀэпауэ, и лгъэр темыпӀэу лафкӀэтетым деж жэрыгъэ зацӀэкӀэ нэсац, цыІыхуэу кѳатехуа илгъапкыыр ептыжыныр фӀэнасыпыхуэу, зыхуэзэ псоми яжриІащ океаным икӀыжу Америкэм зэрыкӀуэр, зи гуэц цӀэсми я дежи хыбарыр нэзыгъэсар Назифэци. Лэчымэ, 391.

ФӀЭНЭН (фӀонэ) лгъэмыІ. (16). 1. (4). Зыгуэрэм жьэхэуэу кѳэувыІэн, кӀэрыщӀа хъун. Жыг лгъэдакъэ гуэрэм шым и кӀэбдз лгъакъуэр фӀэнати, шыр игъакӀуэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 164.

Иунхуэр цыхуаицЫжым зыцИтлэкЛэ шацыхуа
кIанэр фIэнэри ээфИитхэ нэтаиц. Мазэ ныкьуэ
щхьуантIэ, 670. Маир абы гу лэитэри гьуицI Иунэ
зыфIэнэм кьыфIихыжащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ,
670. 2. (12). Зыгуэрэм щыхьэн. ИгьаицIэм зыгуэрэм
фIэмьнэм зыхихыр зи дзэжэ дэмышхэ Долэт ар
яхуидэнт: - Узыр фи кIаицIэм иси, бэлиэвичхэм
кIэдэтыр лэгуицIэтын ямыщIым, фоджэгури фэ,
фи кIэр исауэ! Хьуэпсэгьуэ нур, 240. Локотои
«мыбы ицхьэ сьифIэна» жиIэу хуицIегьуэжат, Якьуб
аузым дэс цIыхум яхэту илэгуэуати. Нал кьута,
297. Астемыр хьэкькIэ и фIэиц хьуат ар хьэжым
кьызырхуимыгьэгьунур икIи хуицIегьуэжат
хьэжым зырыфIэнэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 66.

ФIЭПСЭЛЪЭН (фIопсалгэ) лээмьI. (1).
ЛэщыгьэкIэ, кьарукIэ зыгуэр фIыжыIэн.
Яхуицымгьэту Видякиныр яфIэисалгэрти,
вакьэнжьейкIэ и жьафэр зэтрадауэ ицхьэпылгэм
ираишлэлат. Хьуэпсэгьуэ нур, 302.

ФIЭПХЫКIЫН (фIепхыкI) лээI. (10). Зыгуэр
пыхыкIын. Кхьуэицын Iэлэныкьуэ гуэри
плэагьурт, и ицхьэ фIэпхыкIам хьэзыр закьуэ
телгуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. Щэрдэн
Берд шы кьекIу тесу, Iэицэ-фаицкIэ зэгьэпэицауэ,
и шу гьусэри эзым кьыкIэрымышуу хуэпауэ, я
паицIэ инхэр сьитхьум иблауэ, я ицхьэр баицлэыкь
хужькIэ фIэпхыкIауэ, я ицIакIуэр фIыцIэу, жэрыгьэ
заицIэ уэрамышхуэмкIэ кьыдэжэйуэ ялэгуэаиц.
Хьуэпсэгьуэ нур, 290. Фызыишэ макIуэ жыпIэнуици,
цIыхубзри сабири зэцIогьуагэ, хьэдагьэ
макIуэ жыпIэнуици, гу кьэс сабий бын иси,
шу ябгэ гуэрхэми я ицхьэр баицлэыкь хужькIэ
фIэпхыкIауэ я ицIопыцыр ягьэдалгэу мэкIий-
мэгуэ. Зи лэырыгьыпс тIыгьа, 519.

ФIЭПЭЖЬЭЖЬЭН (фIоплэжьэжьэ) лээмьI.
(1). Кьытригьэзэжурэ мацIэу фIэхьейн. Уи Иунэ
фагьуэр пфIэпIэжьэжьэу Бий паицхьэм уиуэ
уогуIэ, Шхьэц фIыцIэ кIыхьыр бгьэицIэраицIэу
Щытамы, гуауэр уэ уошыIэр. Уи деж сынокIуэр.
«Шум и гьуэгу», 62.

ФIЭРАФIЭН (мэфIэрафIэ) лээмьI. (1). Дахэн,
гуакIуэн, жумартын. Назифэ хьыдэжэбзыпIэ
иуауэ, мыбы сьит дэбгьуэн жыпIэу, фIэрафIэиш,
гуакIуэиц, тхьэшырыпхьум хуэдэиц, уи гьусэу
уэрамым удыхьэмэ, узыхуэзэр кьомыпIыну Iэмал
илэжым. Лэчымэ, 383.

ФIЭРЫУКIЭ (1). Зыгуэрхэр ирапхыну щIым
хаукIэ бжэгьуэ лээдакьэ паицIэ. Жыгей, бжей
инхэр пауицIуэр фIэрыукIэу псыкум цыхаукIэрт,
ар псы уэрым имыхьын ицхьэкIэ мывэишхуэхэр
кьрагьэатIылгьэкIэм. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 515.

ФIЭТЕЛЪЫДЖЭН (фIэтелъыджэщ) лээI.
(8). Зыгуэрэм Iыхьэ лейм икIауэ гьэщIэгьуэн
дыдэ щыхьун. Музыкауэхэр кьеуэвэклауэ «Инал и
кьафэм» еуэу ицIадзамэ, Урарэ унэм кьыицIэжьрти,
ар фIэтелъыджэу кьедалуэрт. Мазэ ныкьуэ
щхьуантIэ, 576. Шум дежкIэ цIыхухэм загьазуэ а
кьакIуэр ицалгьагьум, яфIэтелъыджэ зырыхьуар
ИуицIэм, жьыри ицIэри зэIуицацэрт иу
ялэгуэуам дежкIэ плэуэрэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 85.
Анестезиологери кьыицIохьэ: - Iэмал щимьIэкIэ,

естыниц наркоз, Дэфэрэдэж Шагирувнэ, - жеIэри и
ицхьэр кьыфIэхуауэ кьоувыр, я тхьэкIумэм зэхихыр
яфIэтелъыджэу, унэм дохутыру ицIэту хьуар
абы йоплэ, сэ сьлгьэтым хуэдэу Iэпкьлэпкь
псыницIэ сохьур: - Тхьэм уигьэпсэу, сьиту си гуапэ
ницIа, Варюха, - жысIэу, сэри цIыхубзым арэзы
сьыкьызырицIар си гуапэицэ хьуаици, сьит псалгьэкIэ
мыбы и гур дахэ хуэицIын жысIэу, си Иунэр зэтож.
Льапсэ, 16.

ФIЭТЕЛЪЫДЖЭЩЭН (фIэтелъыджэщэщ)
лээI. (2). Еплэ фIэтелъыджэщ. Ботэх зиплэыкь
пэтми зимыгьэницIу дунейм и дахагьэр
фIэтелъыджэицэиц, иджыри кьэс абы гулэмытауэ.
Льапсэ, 70. Псоми яфIэтелъыджэицэиц кьэгуэари,
яхуэгуэицIагьуэртэжым. Хьуэпсэгьуэ нур, 118.

ФIЭТЫН (фIэтц) лээмьI. (6). Пыгын, тетын.
ЩхьитI зыфIэту Iуаицхьэмахуэ, Уэицхьыц
уэ сьиткIэ сьыицIыфын? ЩхьитI зыфIэту
Iуаицхьэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 146. Шхьэ даицэ
птытын хуэй дэтхэнэ зы мыхьумыицIагьэм паицIэ
уи ицхьэ хэплэхьэнуэмэ, зы ицхьэ закьуэ пфIэици,
уи ицхьэц кьудей бжьыну ухуицIыхьэркьым.
Щынахужьыкьуэ, 49. Шыр лээтауэ уэгуэм йохьэ,
Кьалэ ницIантIэм ар ныдохьэ, Щхьыхыр фIэту
иньжэ закьуэ Кьыбгьэдохьэ тIэкIу хуэицIагьуэу,
КьуимыгьаицIэу и гум хэлгьыр А иньжьым мьыр
кьепсэлгьыр: - Дэ дыицIыкьым бысым жагьуэу,
Ди хьэицIэицым ньитхуеблагьэ, Лымы я лыгьэ
зэхэIыпIэу, ПфIэфIым, накIуэ иньжэ бжьэпэ.
«Елбэздыкьуэ», 16.

◇ Шхьэ фIэтын (2). Еплэ шхьэ I.

ФIЭУБЫДЫН: ◇ фIэубыдын бжэпэр (1).
Тэгьгьуэр зыIэрыгьэхьэн, Iыхьэр зэгьэгьуэтын.
Куэд ицIатэжым Данизэт бэлиэвичым я
зэманым «сьыкьэрэхьэлгьэ цIыхубзиц, Бот
сыхуэдэ кьабзэиц, лIо си гьукIэ ицхьэгуэпIыным
власть ицIыхуэмьфаицэр, яфIэубыд, Бот,
бжэпэр, Iыхьэнишэ зумыицI», - жиIэу зэрыицытрэ.
Хьуэпсэгьуэ нур, 271-272.

ФIЭФI (5). плэыф. Гум ирихь, гур дэзыхьэх.
[Абу-Деруи] И псэри тынишэжат, мы дунейм
зигу хэицI темьтыжу, дыгьуасэ лгьы зыгьэжахэр,
бжэицэ зэрызехьар зэкIужарэ я Iэпэр зэрыIыгьыу
зыицыгуфIыкIыу кьеджэкIыу, зэкьуэи-зэишпхьуиц
жыпIэну зэхуэгуаицIэу, мэзым ицIэт жыг
зэмылIэужьыгьуэхэр зэрызэзэгьым хуэдэу зым и
зэран адрейм емькIыу, кьуалэбзухэм еицхьэркьабзэу
ицхьэж и бзэмкIэ эзым фIэфI уэрэдыр жиIэмэ, я бзэ
зэрыицIэ кьыфIэицIу. Кхьэлэгьунэ, 380. ДэгушыIэу
ГьукIэ дадэр кьодэхаицIэ, Ягьуэтауэ гум фIэфI
гьаицIэ. «Тисей», 509. Сэният ишэ ицIыртэжым
фIэмьыфI гуэр Зураб кьыицубыдыну. Мазэ ныкьуэ
щхьуантIэ, 666.

ФIЭФIУ (49). нареч. Хуэйуэ, и гуапэу. Шэч
хэлгьым ар Нартыхум зэхригьэхым фIэфIу
[зэдауэхэм яицыц зым] зэрыжиIам, эзы Нартыхуми
и тхьэкIумэр тригьэхуауэ ицыс ицхьэкIэ,
зэхимыхьу зы псалгэ кьанэркьым, зэхихри и гум
ируубыдэ. Льапсэ, 82. А шы жэрым игьэишэым
фIэфIу ицIалэ лыжьым илэу ЖиIэиц Мусэ и шыр
Хьэблэ иритажым. Колхоз шыгьажэм. «Парты

ди пашэу», 41. – *Си кьуэиш нэхъыжьбьым кьыишакъым сэ, – жилаш Лу [Лэуб хуэгъэзауэ], псалъэмакъыр абыкIэ цухым фIэфIу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 525.*

ФIЭФIЫН (фIэфIш) лэI. (176). И гүм дыхьэн, и гуапэ хьун. *СфIэмыфIыр куэдрэ сфIэфI уэ пцIаиц, Сымидэ Iэджи сьыбгъэдаиц. СфIэмыфIыр куэдрэ сфIэфI уэ пцIаиц. «Вагьуэ махуэ», 318. Сэлимэ си хьыбарым кьэдаIуэмэ, зэрыфIэфIыр си дежкIэ гурыIуэгъуэици, сьыцугуфIыкIыу жызоIэ: – МызэкIэ куэдиц, жеижыгъуэ хьуаиц. Лъапсэ, 42. Бжьыхьэр щикIкIэ, бэтэкьутэ Имыгъэшу пхуимыдэн, ЩхьэзыфIэфIу икIи бейици, Гьуэгу зытехьэм фIэфIиц хэдэн. Уигу кьбуозым ещхьыркьабзэу. «Дамыгъэ», 69.*

ФIЭФI-ФIЭМЫФИМИ (3). нареч. И жагьуэми и щIасэми. [*Дэфэрэдэж:*] *И псалъэкIэмкIэ гурыIуэгъуэици зэрыцIегъуэжар, пэжыр жыIэмэ, сэри сцIэрт сьымаджэ хьэлгэм наркоз ептыныр зэрышынагъуэр, арицхьэкIэ Iэмалынишэти, Варварэ Романовнэ фIэфI-фIэмыфIми операционнэ стIолым кьызбгъэдэту сэ сцIэр кьыздщицIэну кьэмыуэмэ, сэри схузэфIэкIын щыIэтэкъым, арати, сэри, семыубзэми, нэхъ зызгъэIэдэбу, сьыкьызыхицIэм си гуапэу селгъэуаиц: – Нэхъапэраици, тIасэ, Iуэхур зыIутым и куркупсэм хэллэи, зы шанс закъуэ фIэкI мыхьуми, пэрыIэбанIэ гуэр кьэгъуэт. Лъапсэ, 13-14. ФIэфI-фIэмыфIми псым зетIэцIыр, Игъуэлгъэну хьым и куэцIыи, ЦIэ иIари, еицху джанэм, Тенджыз Iуфэм кьыицегъанэ. Псыр шы щхьуантIэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 209. [Хьэбибэ, Апчарэ хуэгъэзауэ:] – ФIэфI-фIэмыфIи щыIэ, на? Щынэхужьыкьуэ, 19.*

ФIЭХЪЭЛЭЛЫН (фIэхъэлэлш) лэI. (1). ГумашцIэу, гушIэгъу хэлгъу кьыщыхьун. – *Гужьгъэжгъэ уигу кьысхуилъ хьункъым, ди шыгъунIастэ щыпфIэхъэлэлкIэ, – жиIэри дадэм и гуапэ ицIаиц [Къэзмай]. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 591.*

ФIЭХЪЭЛЭМЭТЫН (фIэхъэлэмэтш) лэI. (8). ГьэщIэгъуэн, телъыджэ щыхьун. Ярэби, ныжэбэ сьыгъэгъэщэцIа цIыхубзыр мырмырауэ пIэрэ щылажьэр, жысIэу зыхуэсхьыну сьымыцIэу сфIэхъэлэмэтт. МелыIыч, 445. *Ботэх фIэхъэлэмэту едаIуэрт цацIуэхэм жаIэм. Лъапсэ, 69. Мэтхъэным ар фIэхъэлэмэту цIэуицIаиц [Лу хуэгъэзауэ:] – Догуэ, «крушкIэ курит» фIэкъэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 533-534.*

ФIЭХЪЫН (фIэхъ) лэI. (1). ЗалымыгъэкIэ, хуэмейуэ зыгуэр хьын, фIэдыгъун. Мэл гуартэм даицэ хэтами, Зы щынэ зыми пфIихьакъым. Мэлыхьуэ. «Шум и гьуэгу», 71.

ФIЭХЪУС АПЩИЙ (1). Бысымыр хьэщIэм зэрыпежьэ псалъэ. [*Авторым, комендантым хуэгъэзауэ:*] – ФIэхъус апщий, си кьуэиш. МелыIыч, 463.

ФIЭХЪУС-СЭЛАМ (1). Сэлам зэхын Iуэхугъуэ. *ШугъуситI иIэу кьыдыхьа пIым фIэхъус-сэламкIэ и Iэр кьыицишииш, Дэфэрэдэж заницIэу кьэуIэбжьаиц, хьэщIэм и зы Iэнхьуамбэ пьмытыжу гу лъитати, и нэгум ицIэплэри, арат: зы зэман гуэр зыхуэзауэ щыта бжэныхьуэ цIыкIурт. Лъапсэ, 112.*

◊ **ФIэхъус-сэлам зэхын** (1). СэламкIэ кьэгъэблэгъэн. *Машинар нэсу кьыщыувэIэм,*

псори зэрыгъэкIийуэ фIэхъус-сэлам зэрахаиц, куэд лъандэрэ зэрыщIэу, зэрыцIыхуу зэрыщытым гу лъытэу. Лъапсэ, 69.

ФIЭШХЫН (фIешх) лэI. (3). ЛъэщыгъэкIэ, зыгурым фIэмыфIу, имыдэу шхын. [*Пыжьынэ, Томарэ хуэгъэзауэ:*] *Дунейр кьутэху больницэм уцIагъэтын уи гугъэ сьымаджэм хуагъэхъэзыра факъырэ шхыныр яфIэпихьуэ? Лъапсэ, 23. Дисэ абы хуэдизкIэ кьэгубжьати, и кьарум кьымыхьын щымыIэ и гугъэжт, арицхьэкIэ, а кьыиуэва кьомым зэрапэмьлгъэщыну хьэкькIэ и фIэц хьуати, гуэгушыр Аралъным щыфIишха махуэм хуэдэу заницIэу зыкьытригъэхуаиц, хьэтыркIэ лэIуэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 138. [Алхъо, Жамбот хуэгъэзауэ:] *Зи Iыхьэ зыфIэмацIэм джэдум фIешх жыхуалэм хуэдэу Iэц тIэкIу кьээнжам куэдэIуэ холыкI. Алхъо, 64.**

ФIЭШЫХЪЫН (фIешыхъ) лэI. (1). Зыгуэрэм тешыхьын, кьешыхьэкIын. *Мис, шур гьунэгъу дьидэиц, абы и цхьэм бацIлгъыкь фIэшыхьар уолгъагъу, и шыр ешаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 170.*

ФIЭЩ; И ФIЭЩУ (16). ГушыIэ хэмьлгъу, джэгуншэу. *Кьыдырым и фIэц дьидэт: – Мыщэм тэмэму гу лъытаиц: дэ гузэвэгъуэ дьыцихуар сытым деж – щыIамахуэм дежиц. Кхъухъ пхэнж, 503. [Сосрыкьуэ, Лу хуэгъэзауэ:] *Инали Къазджэрии укьыицацIыхукIэ, Жыраслгъэн уи цIыхугъэн хуейиц, – жилаш Сосрыкьуэ и фIэц дьидэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 581. Музыкаухэр я фIэцу кьэувилаиц (Лурэ Сосрыкьуэрэ хуэгъэзауэ): – Хэт Жыраслгъэн пиIынуэр? – жаIэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 580.**

◊ **ФIэц кьыгъэкIын** (1). Зыгуэрэм гушыIэншэу яужь ихьэн. *Хьэбибэ и фIэц кьыгъэкIэмэ, еуэу кIуэнкIи хьут, ауэ Иринэ зы пэи закъуэ фIэкI кьыхуамыгъанэу и фэтэр тIэкIур фIаубыдри Одессэ кьыкIыу кьагъэлгъэуэ унагъуэ гуэр иIагъэтIысхьаиц. Щынэхужьыкьуэ, 27.*

[И] фIэцрэ гушыIэрэ кьыгурьмыIуэн (1). Зыгуэрэм и псалъэр пэж пщыхьунрэ пщымыхьунрэ зэхомыщIыкIыфын. *Кьуицхьэ ицIалэ цIыкIум жиIэр Луи зэхихат, ауэ гушыIэрэ и фIэцрэ кьыгурьIуакъым, уеблэмэ Лу и фIэц хьуххэнтэкъым Таша диным папцIэ мафIэм зыхидзэу зигъэсыну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 517.*

[И] фIэцрэ гушыIэрэ кьыпхуэмьщIэн (1). *Еплэ [и] фIэцрэ гушыIэрэ кьыгурьмыIуэн. – Бот хьункъэхэтх? Лы кьэкIуиц, макъыфIиIэиц, – жиIэри Степан Ильич, и фIэцрэ гушыIэрэ кьыпхуэмьщIэу, (хьэщIэхэм) ицIэуицIаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 268.*

[И] фIэцрэ гушыIэрэ умыщIэу (5). *Еплэ [и] фIэцрэ гушыIэрэ кьыгурьмыIуэн. – Фи цхьэр ицIэIуамэ, кьыщIэфхьыж, жиIэрт Инал (ПутIэрэ Иналрэ хуэгъэзауэ), гушыIэрэ и фIэцрэ умыщIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 537. Лу нэхъ гьунэгъу зыкьыхуицIри Къазджэрий гушыIэрэ и фIэцрэ умыщIэу кьыгъэгъэжъаиц: – Иджыпсту сьыздэцIуэр пицIэрэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 563. – Абы цыгъуэ уи адэр яхэтаиц, иджы уэ укьытхэту, – жиIэрт Сосрыкьуэ (Лу хуэгъэзауэ), и фIэцрэ гушыIэрэ умыщIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 579. [Уи] фIэцу*

жыІэн (10). ГүшыІэншэу псэлгэн. Адакгэ хужьыр кэуІэбжыац, и дамэ гуэлэлым еплэри нэхъ Іеижу уэ кыфІэцІац [Джэлил хуэггэауэ]: – Догуэ, уи фІэцу жыІэрэ? Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 487. [Кыдырым, кэрхэм хуэггэауэ:] – Си анэ шыбзми, си адэ шыдми я псэ, си фІэц дыдэу жызмышІэм! Кхыухь пхэнж, 496. [Шыгухум, Мэмэт-цІакгэуэ хуэггэауэ:] Ар уи фІэцу жыІамэ, зыгуэрт. Лъапсэ, 49. [Я] фІэцу жаІэрэ жамыІэрэ умыщІэу (1). Еплэ [и] фІэцрэ гушыІэрэ кыыгурымышІэу. «Нэхуц ваггэуэ Нартыхур цызымыггэуэр армыра уи гуггэ?!» – жаІэу кыыпызыцэри мацІэтэккым, я фІэцу жаІэрэ жамыІэрэ умыщІэу. Лъапсэ, 79.

ФІЭЩЫН (фІеш) лгэІ. (46). ЦІэ етын, еггэггэуэтын. Елдар фІыуэ илгэггэуэ литІым я цІэр и кыуитІым фІищат. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 659. Бэрэдджэ я пхгур лгэхуэрэ цІалэ цыкІу кыыщылгхуам, кхгэуейплгыжкІэрыщІэ хуащІри цІалэггэуэлэр кыызэхуосри аргуэру я дуней гуфІэггэуэц, квалгхуам Ахуэмггэуэт фІаш, дызыхуэныкыуэу кгэггэуэта жыхуалэу. Лъапсэ, 119. Псынэдахэ – ар кыуажэцІэу А псы цыкІурци фІэзыщар. Псынэдахэ. «Ваггэуэ махуэ», 346.

[И] **ФІЭЩЫПЭН** (и фІэщыпэщ) лгэІ. (3). ГүшыІэ хэмылгын. [Сосрыкыуэ:] – Фи фІэщыпи, тхгэмыщІкІэ цыкІухэ. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 580. Долэт и фІэщыпэт. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 639. Модрей кгобри зэцІэггэуэггэуэ зэрыггэклІий щыгхум, ггы нэцІІ кэраггэжыар нэхгери я гум цІыгхэжауэ яфІэщыпэу пыхгэуэ, зэрыггэклІийуэ цІадзаци. Лъапсэ, 42.

[И] **ФІЭЩЫПЭУ** (5). нареч. Еплэ [и] фІэщыпэн. Думэсарэ и фІэщыпэу шхыдэрт. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 502. Сосрыкыуэ сымэ яфІэщыпэу кІуац Лу и ггусэу. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 578. – Кванлги кгэдаІуэ Албиян кгэкІуэжауэ дымылгэггэуэмэ, – жиІац Хьэбигэ и фІэщыпэу, блоггэуаплгэм и жыІэкІэм зыдищІу. Нал кыута, 227.

[УИ] **ФІЭЩЫПЭУ ЖЫПЭН** (1). Еплэ [уи] фІэшу жыІэн. [Дэфэрэдж и гунсысэ:] Хэти еупцІ, «уефэрэ?» жыІи – зызыумысыжын бггэуэтынуккым: «гун сахэхуэмэ, зы бжэ цызодз» жиІэници, абы кыфІэггэклІынуккым, а жаІэри и фІэщыпэу жегэ, сым цхгэкІэ жыІэмэ, езым хуэдэ фІэкІа нэггэуэцІ илгэггэурккым. Лъапсэ, 45.

[И] **ФІЭЩЫПСУ** (1). нареч. Еплэ [и] фІэщыпэу. Данэ и фІэщыпсу ар щыжилэкІэ, псори мэдыхгэш. Нал кыута, 233.

ФІЭЩЦЫГГЭУЕЙ (1). Пэж хгуггэуейуэ щыг Іуэху. [Мэххумэм] Кыгунсысари шыпсэм хуэдэу фІэщыцІыггэуейт. Лъапсэ, 94.

ФІЭЩЦЫГГЭУЭН (фІэщцыггэуэщ) лгэІ. (2). Ихгэхун, хгэлэмэт щыгхун. Кгэрней ныбжггэуэм дэцІыггэуу Ггэуэрыггэуэ пэшхэр кекІухгыыр, И фІэщцыггэуэци псори, Сабийм ар хуэдэу мэггэуфІэр. «Адэ», 134. Дунейр абдежи яфІэщцыггэуэу Іггэуэ нэмысу Іэджи кІудынущ. Си илггэсыщІэ. «Щхгэлыкыуэ», 396.

ФІЭЩЫН (фІощІ) лгэІ. (4). Кыщыгхун. Лыжыу нэггэуэцІхэм уафІэщІми, Щхгэц

тхгэуэ, дауи, уэ бдэнккым; Умыпозту уыщитми, Поэт умыгхуу плгэкІынккым. Дэ ди зэманым ныбжыщІэм. «Бгы лгэпэхэм деж», 43. КысфІощІ нысаиш узггэаІуэу, Си ггыни кгэокІуэр, сошынэр. ЩЦым и макъ. «Шум и ггэуэггэу», 39. Си деж уІащІэу укгэсау, А уи Іэ щабэу сигу кынар УІэггэм гуапэу кыелусау КысфІэщІри, си гур эфІэнат. Фэеплэ бэлгтоку. «Шум и ггэуэггэу», 59.

ФІЭЭФІЫН (фІээфІщ) лгэІ. (20). 1. (19). ІэфІ кыщыгхун, гум ирихгын (шхыныггэуэм ехгэлгэуэ). Мэтхгэнми джэд лыбжэ жыхуалэр и щыпэлгэггэутэккым, ауэ Думэсарэ ищІар фІээфІт. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 567. СфІээфІщ чыржыни, сисри кгэабзэц, Уи мырамыси си босыни. Сыкыщалгхуар мы щІыпІэрщ. «Щхгэлыкыуэ», 387. 2. (1). И гуапэ, и гум ирих. Уэрэд зэрытххуу уэ уи Іэр Скгэузыныр быдэу сэ сфІээфІщ; Сэ лгэггэуныггэуэ пхузілэц, Уи псалгэр – усэр сфІээфІщ. Поэтгым деж. «Шум и ггэуэггэу», 114.

♦ **Гурэ псэкІэ фІээфІу** (1). Еплэ гу І. **ФІЭЛЕИН** (фІелейщ) лгэІ. (1). Гум иримыху щытын, Іей щыгхун. Сосрыкыуэ кгэблынат [курсантхэм хуэггэауэ:] – ШыфІ утесрэ цІащІхгэуэм хуэдэу уздггэм уеуэрэ джэдкІэм шэр тебггэхуэмэ, ар уфІэлей? – жиІэу. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 612.

ФІЭУЭХУН (фІэуэхуш) лгэІ. (57). Гүлгытэ гурэ хуэщІын. Узыщыщым ухадыжмэ, Упсы шэдици, нур пфІэуэху? ЦІыхушхуэм задэзыщІым. «Батырыбжэ», 143. Джэлил тхгэджэдри фІэуэхуккым, зацицІэу кгэуащ: – Іуу-Іуу-Іуу-у-у-у! Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 475. Якыуб цхггэггэубжэмкІэ доплэ, капитаным жиІэр фІэмыІуэхуу. Нал кыута, 304.

ФІЭІУ (1). плгыф. ЯггэфІэІуа (хадэхэкІ). Нацэ фІэІу тІэкІуи кыытриггэуэащ [цІыхубзым]. Мелыгыч, 440.

ФІЭІУА-БЖЬЭІУА (1). ФІэІуггэуэ гурхэр. Пцэдджыжэ кгэс арат яшхыр, ауэ Матренэ я унэ кгэрихрэ фІэІуа-бжгэІуа сымт кыхгэмэ, кыыщиггэберычэт цыІэт. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 556.

ФІЭІУМЭ (1). ГуащІэмэ. ДэнэкІи кІуэ – фІэІумэ кыыщыщІимых цех яхэтккым. Мелыгыч, 451.

ФІЭІУН (фІеІу) лгэІ. (5). ПапцІапІэ гурэрым фІэлгхгэн, пылгэн. Дауи мыкІырггынрэ: япэм зыгуэру зыкІэлгыплгыжу цытами [ЛэтІуфэ], иджы иггэуэтыр ешх, цэныбжэ хгэуащ, ищІэнур ищІэжырккым, и Іэпэ лахэм Іэлгын зырызыхгэ ярылгыц, и туфІытІри Іэпхуалггэм ещхуэ и лгэщхгэр кыыдихуауэ лгэпэм фІэІуащ. Лъапсэ, 24. [СтІолым бггэдэсхэм] Лы Іыхгэр ІэкІэ кгэащтэри гуаггэуэм фІаІурт, итІанэ, мэккэу Іэмбатэ гуаггэуэкІэ кгэІэта хуэдэ, яІыггэуу гуаггэуэм фІэлгыр зэрыфІэлгыуэ яшхырт, зэзэмызэ лыр шыпсым хаггэуэрэ кыыхахыжмэ, шыпсыр я Іэцхгэм кыытелггэуэ. Мазэ ныкыуэ щхуантІэ, 588. Псом япэ итыр ныбэфыжэ гуэрт, и хгэжы ферсыр и цхггэшхуэм Іэпэм фІэлэ Іэпхуалггэм ещхуэ фІэІуауэ, бгырыпх хужэ инри цэнейкІэ кгэешкІауэ и ныбэр цІыгыггэуэ. Лъапсэ, 36.

ФІЭІУРЫМЭ (1). *Еплл фІэІумэ. Унэм гуарцэмрэ фІэІурымэ гуэррэ зэхэту квыицІехыр икІи кІыфІици, зыри плъаггурквым. Нал кьута, 244.*

ФІЕЙ I (10). 1. (5). *Фіейгъэ, куэншыб, мыкыбызагъэ гуэрхэр. Гуэгухэр жэцкІэ тесцІ пьэуейм, АнсорицІэсузы джэдэци, ФіейкІэрыхур квыителгъалэу Бабыцым цысу нэху егъэци. Бабыш, «Дамыгъэ», 218. УмелыІычквым, убегъымбару уафэм укъехами, цІым уквызэрытеуэву фіейм ухуэвэнурэ дэнэ деж зыцызгъэкъэбзэжыну жыпІэу угузавэу кьэбджэдыхьынуци. МелыІыч, 474. Дисэ и закъуэпцІийуэ унэм цІэлэт, фіейуэ кІэрылгар кІэрыгъуэжауэ, псы зэфэн кьудей имыІэу. ГуцІэгъу, 421. 2. (5). зэхъ. Гурымыхъ, пудыныгъэ зыбгъэдэлъ. [Дэфэрэдж и гупсысэ:] Сэри сьит цхьэкІэ япэ кьезгъэжьэн, кьезгъэжьэрэ кьызыжъэдигуэжмэ, схуэфайцэ дьидэци, зыри хэзмышыІыкІ хуэдэу фэ зытезгъауэмэ, нэхъыфІици, студентхэр жыпІэнуци, хъарзынэу кьысхуыцтици, фіей лъэпкэ зэрыскІэрымылгыр тыншу яцІэ, гультэ дахэри кьысхуацІыр, «Гиптократ и тхьэлганэм» сызэрытемыкІыну хьэккІэ я фІэцІ мэхур, езыхэри абыкІэ си акъылэгъуици. Лъапсэ, 9. [Локотош, Якуб хуэгъэзауэ:] – Нэхъапэ цІыкІэ дэ тІэрылгъэ фіейр зыкІэрытхын хуейици. Нал кьута, 296. Нахъуэ маузерыр црикъуэжІри Астемыр кьыдэцІу кьэувацІ [зэхуэсым кьрихьэллахэм хуэгъэзауэ:] – Тэмакыр цалгъэцІкІэ зигу фіей илгым и гур бгъэкъэбзэн жыхуэпІэми зыри хуэІуакъым. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 656.*

ФІЕЙ II (6). *плъыф. Къабзагъэ зимыІэ, зыбгъэдэмылгъ. Дыгъу жьгъей цІыкІухэци, Жытым иуэм цай кьрах, Гьурхэци, фіейхэци, нэкІэ жанхэци, Сьит ептами гуфІэу пІах. Дыгъу жыхуаІэр сьит? «Бгы лъапэхэм деж», 124. Нурхъэлий иджыри зэ кьыІуици, хуицІыжыцІ кассэри, музыкэ иригъауэри, ІункІыбзэлухыр бэлтоку фіей гуэрым кІуэцишыхьэри и жытым ирилгъацІ. Хьуэпсэгъуэ нур, 216. – Мэжджыт кьыицІыхьэну хуимыту зыхэтхуници, Іуэхури хабзэм еттыници, – жилэу хьэжым кьыжъэдэлъэтырт, – абы и лъакъуэ фіейр мэжджытым кьыицІыхьэмэ, ди нэмэз къабыл хьун, – кьурІэныр хыфІэзыдэ Іэр бубыду уи андез мыкьутэу кьэнэн? Хьуэпсэгъуэ нур, 79.*

♦ **Ахъиэ фіей** (1). *Еплл ахъшэ.*

ФІЕЙЖБ (1). *Егъэляуэ фіей. [Дахэуэс] ШхыІэн фіейжъри [и гуацэм] трипхуэжри емышхыдуэ кьэнакъым: – Емынэм узэрихуэрэт, ятІэ нэгунитІ зэу дэплгъэфейуэ ар зи лъагагъым цхъэ удэпцэя? ГуцІэгъу, 420.*

ФІЫ (219). 1. (95). *Фыгъэ, угурлыгъэ. Зэкъуэшиблу къумым итым Хуэдэу ари фІым цогугъ. «Индийскэ поэмэ», 365. – Фэ фхуэдитицІым яІэр гъацІэу Зэхэлгъаами, сэ си ныбжыым Ебгъэпцями, хьуницІ нэхъ мацІэ, – Кьрегъажъэ псалгъэр лыжыым – Куэд згъэцІами, Іейт си гъацІэр, Куэд слъэгъуаами, фІыр си мацІэ. «Тисей», 482. «Мы угурсызым и цэхум ФІы хухэтхынкъым», – сэ жыслэрт. «Адэ», 137. 2. (22). *плъыф. Зыгуэрим и флагъ-Іеягъ. Джэд лыбжэем а шхур тепихыхьыжыну кІуапІэ**

*иІэтэкъым. Думэсарэ зримыгъэлгъэІуу, шхуфІ дьидэ къахуихьащ. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 540. Уцыхэдэм уцыуакъэ – УхэкІынкъым и бэлыхъ, Нэхъ хьэдзэфІыр яцІ жылапхъи, Псалгъэ жыслэм сыхоплгъыхъ. Нэхъ хьэдзэфІыр яцІ жылапхъэ. «Батырыбжъэ», 27. Цхьэлмывэкъуэ дэсыр цІэрыІуэ зэрыхуар цхъэл мывэфІ яцІу зэрыцытам и закъуэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 57. 3. (7). Куэд. Зэнзэпсэу Іэджэрэ зэлзэфызыр зэдэпсуащ, зыхуэныкьуэ цымыІэу, ахъиэфІи яугъуеяци, махуэ кьэс жыхуаІэм хуэдэу хохъуэ. Кхьэлэгъунэ, 375. Абдежым ди школым шу гупыфІ кьокІуэри классхэр дэнэ кьэна, унэри, клуб ныкьуэцІри, шэцри яубыд. Зи лгъэрыгыпс тІыгъа, 532. [Кьэрэлгъашэ] Лыр зэІиха нэужь, Кулисум хуигъэфайцуэ цхъэ и цІэлгъэныкьуэ, танэ лъакъуиплри, абы и цІыІужкІэ блатхъэ кьыхилгъэжри, ІыхьэфІ хуигъэтІылэри и нэгуным ирилгъащ. Нэгъуху, 35. 4. (91). *плъыф. Хьырзынэ, Іейгъэ зыхъмылгъ. Думэсарэ псалгъэр яцІицІпхъуэтащ: – Алыхъ, сэ вжесІэнмэ Дотий ар илгъагъуэ цІэмыхур: Инал хэкум имыль кьрелгъэ, цІыхум ямыицІэ ярегъацІэ – ІуэхуфІ Іэджэм яужь итици, ауэ лей цызырихьы кьохъу. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 540. Ягъэш зэпыту батэкьутэр Дунейр лыфІ дапцэм къацІэна? Ягъэш зэпыту батэкьутэр. «Батырыбжъэ», 12. Апчарэ жэмым хьыбарыфІ кьыхуэ кьэкІуэжа хуэдэу, и ницэр иубыдауэ жэмьитэм ба хуицІурэ Іэ дилгъэрт. Нал кьута, 227. 5. (2). ЦІыхухэм, лъэпкьхэм я зэхуыцтыкІэ. [Мусэ, Инал хуэгъэзауэ:] – КьысхуэцІэркъым иджы Инал ифІри и бийри. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 651. [Инал, Елдар хуэгъэзауэ:] – ДифІ хьэмэ ди бий [Къэзджэрий]? Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 575.**

♦ **ФІы жыІэн** (8). *Псалгъэ дахэ, гуапэ кьыжъэдэкІын. Аралгъым ицІэнур ицІэртэкъым: Жыраслгъэныр дегуэжри, хьунукъым, пицы лъэпкьыци, егъэпсалгъэри, абы фІы зэрыжымыІэнур хьэкъыу ецІэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 91-92. [Думэсарэ, Астемыр хуэгъэзауэ:] ФІы жалэрэ – къацІтэ, уи гум иубыдэ, Іей жалэрэ – абы и унафи цІы, уи акъылым кьызырихьэкІэ. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 544. ЛэтІифэ куэд лъандэрэ абы гу лъытащици, студентхэр нэ жагъуэкІэ кьызыригъэплгъыну яужь итици, къахуэзэмэ, си Іей фІэкІа сифІ лъэпкэ жиІэнукъым, цІалэгъуалэми яфІэфІыхьэкъым абы сиубу. Лъапсэ, 9. **ФІы и жьэм кьыжъэдэмыкІын** (1). Псалгъэ гуапэ кьимыпсэлгыфын. [Бэкъан] И фызыр нлэм кьепэцици хуежъат гьумэтІымау, жиІэр кьыбгуремыІуэу, итІани фІы и жьэм кьызырыжъэдэмыкІыр гурыІуэгъуэ. Кьалэн, 432. **ФІы гум илгъын** (3). Іейгъэ гум кьимыхьэн. ФІы игу кьысхуилгъу си гугъами, СызэрыцІуэм гу лгъыстащ. Хьэ. «Дамыгъэ», 80. [Якьуб] И адэ кьуэшыым фІы и гум илгъу революционерхэм я цІэр и кьуэм фІицатици, кьрикуар Іейт. Нал кьута, 263. Зыгуэр кьоджакъэ фІы игу илгъу – Лъагъу и хьэтыри уэ нэджэж. Джэрпэдэжэ. «Дамыгъэ», 111. **ФІы гум имылгъын** (3). Гум гуапагъэ кьимыхьэн. [Си гьусэм] И гум фІы зэрымьлгыр и нэгум уцІэплгъэмэ, кьыбоцІэ. МелыІыч, 457.*

Хьэблэш псэкIэ ицIа хьунт сэлэтхэм фIы я гум зэримылгьри, и пхэр машинэмкIэ игъэзауэ къэуври сэлэтым къепыджыну къэуващ, шэм къигъэпца и шхуэлыр ириуицIэкIыу. Нал къута, 290. Анчарэ псэкIэ къицIащ а тIум я гум фIы зэримылгьри. Нал къута, 267. **ФIы къикIын** (1). Iуэхум фIыгъуэ гур къыпэкIуэн. Дорфеич зытэцIэпсэмэ, уицI къызэримылгьриу ицIэрт, псом хуэмьдэжу нобэ, сьту жытIэмэ Сосрыкъуэрэ Дорфеичрэ зэгусэу Налишк къалэ кIуэн хуейт. Мазэ ныкъуэ шхъуантIэ, 613-614. **ФIы къытымыхын** (1). ФIагъ лъэпкъ зыгуэрим къыпымыкIын. [Дэфэрэдж:] - НтIэ, накIуэт модэкIэ, уи псалгэ дыгъэлхэм дегуисыны, - жысIэри абы жылэnum нэмьыгъэсу, ицIалэм и Iэгъуапэ лъэныкъуэр сьубыдри ординаторскэмкIэ слъэфыну селаш, фIы къызэримылгьриу зыгуэрим фIы хуицIэну и гугъэм, шы къицIэхум и уасэм хуицIегурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 219. [И] гур фIы ицIын (3). Еплэ гу I. **ФIы ицIэхын** (2). Гуапагъэ, фIыгъэ гур Iуэхум къыпэкIуэн. [Къэрэжъ, тырку лIым хуэгъэзауэ:] ТотI ар - выгукъым, мыбы хуэдиз зэхуэпхусауэ укъалгъагъумэ, фIы ицIэхын уи гугъэ? Лъапсэ, 37. **ФIы ицIэмыхын** (1). Iуэху гуэрим мыхъумыщIагъэ кърикIуэн. [Якъуб] А очеркыр зытхар къыпэцIэхуатэмэ, фIы ицIэхынтэкъым. Нал къута, 262.

□ **Жызум хадэ хэзысэнур жызумьфI мэлъхъуэ** (1). Еплэ жызум. **ФIы зыицIэм и фIыицIэр сьт цыгъуи Iэджэц** (1). IуэхуфI зылэжыыр фIыицIэ щыицIэнкъым. ФIы зыицIэм и фIыицIэр сьт цыгъуи Iэджэц, Гъавэмрэ псалъэмрэ. «Шхъэлыкъуэ», 397. **ФIы пхуэицIэnumэ, ицIэдей умыхъ** (1). «Нобэ пхузэфIэкIын Iуэхугъуэ иужькIэ умыгъэтIыль» мыхъэнэ иIэщ. Нобэ фIы пхуэицIэnumэ, ицIэдей умыхъ, жалэу псалъэжыыр [Дэфэрэдж] и гум къэкIыжати, [Къетау] и нэгум уицIэллэмэ, къэпцилэнут абы и гум Iей зэримылгьри. Лъапсэ, 59. **ФIы ицIэи, псым хэдзэ** (2). ФIы гур пцIа шхъэкIэ, абы фIы къыпэкIуэжыну ушымыгугъ. ФIы ицIэи псым хэдзэ, жалэкъэ, фIыр кIуэдыркъым, Барчо хъэдэицIэлъхъэм зэрыхэттар цыгъуицIэжауэ, Дэфэрэдж ицIыуицIа махуэм и гугъу еицI зэпым, модрейри убыхьбзэм хуэзэшаици, фIэфI дьдэу мзуэриэр, хъэицIэм и гъусэу гу лъамытэу. Лъапсэ, 112. [Дэфэрэдж, Барчо хуэгъэзауэ:] ФIы ицIэи псым хэдзэ, жиIащ пасэрейм. Лъапсэ, 56. **ФIымрэ Iеймрэ зы бжъыхъэкIапэм тесц** (1). ФIыр Iейм, Iейр фIым псыншIэ дьдэу хуэкIуэнкIэ хъунуш, кыххуиIэщ. [Къетау:] ФIымрэ Iеймрэ зы бжъыхъэкIапэм тесц, жалакъэ. Лъапсэ, 62.

ФIЫЦIЭ ГЪЭIУН (1). ФIыкIэ зыгуэрим и цIэр цIэрыIуэ ицIын. Шым и нэпс къелгъэлгъэхыр слъагъумэ, сэри си гур къызэфIонэ, ськыициду сьгъыну, шым сьгъэжъуаниэ къысфIоцI: «Сьт мыгъуэр фэсцIат, ицIхъ сьфIицэу си фэр иривгъэха, си ицIыгъуу шы жэр дапцэм фи фIыицIэ ягъэлуа», - жиIэ хуэдэу. Анка, 382-383.

ФIЫГЪЭ (2). ФIыгъэ зэрыщыт мардэ. Езыгъэлейми и тыгъэр МэкIуэд хэмьлызэ фIыгъэ. Езыгъэлейм. «Батырыбжъэ», 142. Хьэкурынэ нысытыфIу фIыгъэ Iэджэ къылыгъаскэ. «Тисей», 509.

[И] **ФIЫГЪЭКIЭ** (4). Зыгуэрим и хьэтыркIэ, и сэбэпкIэ. Мис ар Мариам дежкIи гурьIуэгъуэц: «Дуней зэубз хъухукIэ» жалэри адыгэ хасэм я фIыгъэкIэ гуэицIэжъ гуэрим ицIагъэтIысхъащ къэлэпхъуа унагъуэри, унэр зейм зыпхыжаIыкI «гуэицIэжъ мыгъуэми дыхуитыжу ицIамэ, зыгуэртэкъэ» жалэу. Лэчымэ, 391. **Цытхъуэц** зы гуапэм дежкIэ жиIэр зэрыгурыхьыр ицIэжырти, и псалъэм нэгъуэицIи къыпцицIэфынут: дауи ицIы, чыристан диным и фIыгъэкIэ хэкур Урысейм нэхъ гъунэгъу хуэхъуэгъащ, катехизисыр янэ къыдэзыгъэкIар осетини. Лъапсэ, 89. Цыху къэгубжъахэр Астемыр и фIыгъэкIэ нэхъ сабырыжу хуежъащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 174.

ФIЫГЪУЭ (53). Мылкъушхуэ, лъаплагъэ зIэ. Дыцэ, лъыкIэ хамэ фIыгъуэ КъаицIэхуну зи гугъахэм Я нэм нэхур и IэицIыбу МыгъуэапIэм ицIэзэгъакъэ. «ШIалэгъуэ ицIыналъэ», 409. Абы [Нартыхум] къэбгъэуцI хъэкIэкхъуэкIэм къытыкIыну фIыгъуэм хуэдиз къызытыкIын IэнатIэ гъуэтыгъуейиц. Лъапсэ, 70. Цыхум ижъкIэ сахуэлажэет, Нобэ махуэм сьдехъэхьыр, ФIыгъуэ Iэджэ ицIэлгъиц си лъабжъэм, Уэгум илгъри къызохъэхьыр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78.

ФIЫДЭКIЫЖЫН (фIыдокIыж) лъэмьI. (1). ЛъэщыгъэкIэ дэкIын (пцIантIэм). [Къандыцэ, Дисэ хуэгъэзауэ:] Аурэ сэри кхъуейжъапхъэ тIэкIу хуэсцIыхукIэ [урис лIыжъым] пIастэмрэ махъсымэмрэ зэхилытIэри кхъуейм дедзакъуэрэ иэ-пIастэм хуэдэу зэдишхри тэджыжати, тхъэ, кхъуейжъапхъэми IэнэкIэ емьIусэу аргуэрэ «кIушай» жысIэурэ сфIыдэкIыжащ. Алъхъо, 85.

ФIЫДЭПЩХЪЭН (фIыдопщхъэ) лъэмьI. (1). КъуэгъуэнапIэ сьт хуэдэхэм къарукIэ яфIыдыхъэн. Абдежым зыми имыицIыху ицIалэ гур жъантIэмкIэ яфIыдопщхъэ, и ныбжъкIэ ицIхъэгъэрыту ицIытIу нэхъ хуэфIащэми. Лъапсэ, 75.

ФIЫЗЭТЕЖЫН: ◊ **Iунэр фIызэтежын** (6). Еплэ Iунэ.

ФIЫЗЭФIЭТХЪЫН (фIызэфIетхъ) лъэл. (1). КъарукIэ зыгуэр зэIытхъын. Ар ицIыхъэицIэхъэшхэм хузэрти, зэзэмьизэ дыцагъаицIэ ицIэти, арат нэхъ кIуэгъуафIу дыцIэкIуэр, хъэ бзаджэм ди гуэуниэдж тIэкIур ицIытIызэфIатхъ къэхъуми. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 528.

Ф I Ы З Э Х Э Г Ъ Э З Э Р Ы Х Ъ Ы Н (фIызэхегъэзэрыхъ) лъэл. (1). Зыгуэр яфIамьфIу зэхэгъэзэрыхъын. Уголовнэ кодекс жытIэнуици, гукIэ еицIэ, езым [Ботэх] зэхилхъа хуэдэу, зыгуэркIэ следователь и ужым кыхъэмэ, хейуэ зэрыхэкIын гъуэу къэгъуэтыф, следователым и Iуэху фIызэхегъэзэрыхъри. Лъапсэ, 96.

ФIЫКIЭ I (39). I. (36). ГуапагъэкIэ. Жагъуэгъум гугъэр хырагъэхьу Си лъэпкъыр фIыкIэ къытIуицIащ. Лермонтов. «Батырыбжъэ», 49. ГъаицIэм фIыкIэ къытызыцIэм: - ЕтIэнэгъэ фIыкIэ нэс. Си хъуэхъу. «Батырыбжъэ», 40.

Щремыщлэ узынишагээ Цыхум фыкIэ хуэунсар. «Узыншэм!» – сэ жызоIэ. «Мывэ хуабэ», 18. 2. (3). ДахэкIэ, Iей лъэпкъ кыкхэмыкIуу Iуэху гурэ щIэн. – НтIэ, фыкIэ зыккызыттыну, хэмэ ваггэмбэкхум удэзукIыкхын? – жиIэри Квэрэжъ и фочыр гьукIэм дежкIэ кыишыащ. Лъапсэ, 106. [Къады кьуэдзэм, Астемыр хуэггэзауэ:] – ФыкIэ умкIуэрэ – чачэу уалъэфыни. Хьуэпсэггүэ нур, 122. – ФыкIэ кьыджелэ, дахэ, дэнэ щыIэ Астемыр? – жиIэри кьэпсэлгъащ Гьуумари [Думэсарэ хуэггэзауэ]. Хьуэпсэггүэ нур, 289.

♦ **Щэр фыкIэ Iун** (3). Еплъ цIэ.

ФЫКIЭ ЗЫУХЪЭ (2). Хьэпшып, щыгын гурэ куэдрэ угурлыуэ зекIуэну хьуэхьу. [Фызым, Бкъан хуэггэзауэ:] Сьту фэ Iувт, на-а, фэдэнкIи здащи, куэдрэ лэжъэнкхым, фыкIэ зыухъэ, зи уз кIэудын. Къалэн, 426. [Авторым, комендантым хуэггэзауэ:] – ФыкIэ зыухъэ. МелыIыч, 463.

ФЫКIЭ II (12). Салам зэрызэрахьж псалгэ; «фыкIэ дызэIушIэ», «узыншэу». КьеплэкIауэ кьылгэгъуащ Марфэ щыту: «ФыкIэ, Марфэ, узынишэу, Уи гум куэдрэ сыккэггэкIэ». Марфэ маггыр нысытынишэу. «Бдзэжъеяшэм ипхьу», 160. ФыкIэ, – жиIэри хьэщIэр кьэтэджьжащ, – муслымэн кьуэишхэр фымыбэлэрыгъ! Хьуэпсэггүэ нур, 177. [Хьэжумар:] АтIэ фыкIэ, Дисэ. Альхьо, 92.

ФЫЛЪАГЪУНЫГЪЭ (1). Цыхухэм я зэхуаку кьыдэхьуэ гурыщлэ IэфI. Фылъагъуныггэм, ди гъащIэм ФрихъумакуIуэщ, зауэлхэ. ЩIым и макъ. «Шум и гьугу», 40.

ФЫН (фыщ) лъэмыI. (21). Фыуэ щытын. [Астемыр, къады кьуэдзэм хуэггэзауэ:] – Си хьэтыр кьэллэггэуамэ, фыщ, кьыпхуэмылгэггүэрэ – сьт Iэмал. Хьуэпсэггүэ нур, 122. Джэши пльыжъ кьуэлэнышхуэу Думэсарэ жаггүэггүэ нэлытыу иггэтIылъар Тембот нэжыжъэти ари фыт, итIанэ Лурэ Темботрэ икхэ зэггунэггүэ хьуа, жиIэу Думэсарэ гупсысащ. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 565. Ари сэ хушту сыщIэлъатэр, Фыщ уи Iэгумэ гуащIэдэкI. Сэ уэгү къащхьуэм сыщолъатэ. «Ваггүэ махуэ», 350.

♦ **Гур фын** (2). Еплъ гу I.

ФЫУЭ (74). нареч. Хьэрзынэу, шэч хэмылгу. Хьэкуруни фыуэ ищIэрт Квэрэжъ зищIысыр, гужггэжъгъ и гум кьыпхуилгэмэ, кьыптемыщахэу увьIэнутэккхым, ауэ гьукIэр, зыдэс жылэр дэнэ кьэна, нэггүэщI кьуаажэхэми кьащIыху, кьыищхьэщыжын гьунэжжи, абы кьогуишхукIыр. Лъапсэ, 105. Сэри си гуи кьэкIат: директорыр фыуэ сощIыху, лыфIиц сьт жысIэну, арихьэкIэ ари езгухьжащ, и гуггүэ сьмыщIыкхэмэ, сфIэнэхьыфIу. МелыIыч, 453-454. [Кьылынибий, Астемыр хуэггэзауэ:] Фыуэ ебггэжъащ. Хьуэпсэггүэ нур, 120.

♦ **Фыуэ зэрылгэггун** (5). Гуапэу зэхуыщытын. Зы щыIтIэ икIа лIитIыр псыницIэу, зэккыуэишIым хуэдэу, фыуэ зэрылгэггүэ хьуащ. Хьуэпсэггүэ нур, 203. Фыуэ зэрылгэггунтI, зэдэлъхуэишхьуитI экIрачы дыщытпсэну махуэр кьэсыну сохьуахуэ. Щынахужьыккыуэ, 47. ЛутIи Темботыр игу ирихьати, псыницIэу фыуэ зэрылгэггунтI. Хьуэпсэггүэ нур, 286. **Фыуэ лъаггун** (42).

Гурыщлэ IэфIхэр хуиIэн. А цыхухьымы цыхухьуфэ тет икхьэкIэ, нэхъ хьэтырыщIэ, нэхъ хьэлэл уиггэлгьыггүэни, езы тхьэмыщIкIэри уэндэггүишхуэщи, и фэр зэкIуэкIащ, пащIэ фыицIэ тIэкIуи тетти, кьэзылгэггүэ цыхухьымы цыхухьы цыггынкIэ зихуэна я гуггэщ, ауэ цыхухьыккыуэ къафIолIыкI икIи фы дьдэу кьалгэггүэ, хэт сьткIэ кьелгэггүэми яхуеицIэри. Лъапсэ, 17. Фыуэ лъаггунтI гум кьэкIамэ, Уи гум уафэр кьыицхьуэпсэ. ЛъаггунтI гурэ мазэм хуэдэщ. «Ваггүэ махуэ», 334. Зэккыуэишхьымы, я шьпхьуэ заккыуэр я псэм хэлгэми хамыхьыну фы дьдэу ялгэггунтI. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 665. **Фыуэ хуыщытын** (1). Гуапэу лъаггунтI. Инал фы дьдэу кьыицхьытI Шырыккыуэ, советскэ властыр уа иужь, революционнэ дзэм Шырыккыуэ командир уиггэуыну и мурадащ, арихьэкIэ езы IтутIэ идаккыуэ: «тхьылгэкIэ, бзэкIэ схуэзфIэкI ищIэккыуэ, иггэщIэм шым сьтесси, армышхуэмэ икол партэ зы махуэ сьдэсаккыуэ», – жиIэри. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 559-560.

□ **Фыуэ узыггэишхэм деж бггүэрэ кIуэ** (1).

Фыуэ кьыпхуыщытым деж Iэджэрэ укIуэну ухуеищ. – Фыуэ узыггэишхэм деж бггүэрэ кIуэ, жалэ кьуицхьэм. Мис аргуэру сыккэкIуащ, – жиIэрт Степан Ильич [Бот зыхуиггэзауэ]. Хьуэпсэггүэ нур, 221.

ФЫХЭКИУЭДЭН (фыхокIуадэ) лъэмыI.

(2). ЗыщIыпIэ умылгэггүэ хэзэрыхьын. Си гум Iэджи кьыполгэдэ, Нэгум ицIокIыр адэ ятэ Бжэныр пабжъэм сфIыккыуадэу, Зы жэм заккыуэ цыггэггэщыари. «ЩIалэггүэ щIыналгэ», 408. Адыггэбзэу ищIэр дадэм Урысыбзэм фыккыуадэу, НыбжъэггүэщIэм лIыр йопсалгэ: – Сэриц ФедоткIэ, си псэ, зэджэр, СощIэр хэкум сэ и пIалъэр. «Тисей», 504.

ФЫЦIАГЪЭ (13). 1. (3). ФыицIэу зэрыщыт мардэ. – Мо фыицIаггүэр, еплъыт, мэккыуэ? Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100. ЗымащIэу пабжъэр кьэсысми, Кьэтлгэггүэми жыжъэу фыицIаггүэ, Бзу маккхэр кьыицIуэми, Е лейуэ чыцэ кьолгэггүэ, Е гуггүэуэм хуэтицIу гурыщхьуэ Дыггүэжъ сурэтхэм къакулхьыми, Псы Iуфэм Iусми зы хьэщхьуэ, Зытхьыр тфIэлэйуэ кьэтлгэггүэми – Дэ псоми доплъыр дысаккыуэ, Мычэму псори доплъытэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лъапэхэм деж», 48. Елбздыккыуэр кьызэплгэггүэми, А иныжъыр зы фыицIаггүэу Кьалгэу, кьапкIэу шум елгэггунтI. «Елбздыккыуэ», 18. 2. (9). КьурIэн, чытап сьт хуэдэхэр, Алыхьым кьыбггэдэкIа тхьыггэ. Алыхьым и фыицIаггүэ лъапIэр зыIэщIилгэггүэ дауэ дэ цыху цыкIум ар кьызэрытетхьунур? – жиIэри Исхьэки ищIэутицIащ. Хьуэпсэггүэ нур, 80. А псалгэ телъыджэр жызыIэфар Мухьэмэд беггымбарыр аращ, – жысIэу кьыицызжъэдэхум, Лэтифэу лъаггунтI и кIэр исауэ макIуэ-мэлгэи, зы кабинетым кьыицIэккыуэ, нэггүэщI кабинетым ищIэлгэггүэрэ хэлIуицIу ищIащ: «Мухьэмэд беггымбарым и фыицIаггүэм теицIыккыуэ диссертаци!». Лъапсэ, 15. Иблисиц, – жиIэурэ Инуэ гьумэтIымэрт, – абы Алыхьым и фыицIаггүэ IэщIэлгүэ хэт жиIэн? Хьуэпсэггүэ нур, 79. 3. (1).

зэхь. ТхылгыпIэм шытха гуэр. – *Мы кьурIэныр Алыхьым и паицхьэм кьикIа фIыцIагьэи, – жиIаиц молэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 154.*

ФIЫЦIАБЗЭ (4). *плгыф. ФIыцIэ дьдэ. Сантьяго-де-Кубэ УэрамыцIыху дэзи, ФIыцIабзэу хьыджэбзи Яхэтици тэрэзи. ЦIыху мурадэм и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348. ШIакIуэм еицху жэцI фIыцIабзэм Хьыджэбз пIанэу телгыци мазэр, Вагьуэр пицIыпицIу кьахукьоплгыр, Нэр теплгызэу сэри соплгыр. Мазэ. «Мывэ хуабэ», 271. Выфэм кьыхэцицIауэ гуэниэрыкьитI, фIыцIабзэу бэрэжьейкIэ илэжауэ, IэкуэлгьакIуэу Iуэтауэ, вакьэ лээпсыр уи лээдийм кьепишэки хьуну кIыхьу кьыиригьым, фьыым жиIаиц; – Мастэпэбзици тескьутаиц. Кьалэн, 426.*

ФIЫЦIАФЭ (5). *плгыф. МашIэу фIыцIагьэ зиIэ, хуэфIыцIэ. Жыгей мэзыжьыр зэмыфэгьуици, нэхь лэагьу тетым данагьуэ тепхуауэ, нэхь лэахьызу дьгьэмыхуэмкIэ итыр фIыцIафэу. Лэапсэ, 70. Езы Абу-Деруши и унэгуаицэм мрамор фIыцIафэмрэ мрамор тхьэмбылыфэмрэ я дахагьэм дихьэхьу зэрыицитар и гум кьэкIыжати, ицыгуфIыкIаиц: «А мывэ зэмыфэгьуитIыр зэхэлгу зы сатырыр фIыцIауэ, зы сатырыр тхьэмбылыфэу мэжджытыр езгьэицIмэ, дахаицэ мыхьун уи гугьэ?». Кхьэлэгьунэ, 376. Кьырым Шыкьымхэ я ихьур ихьэмэ, мрамор зэмыфэгьухэр зэбгьэдилхьэурэ я дахагьэ хур фIэгьэицIэгьуэнт, псом хуэмьдэу мрамор мывэ фIыцIафэмрэ тхьэмбылыфэмрэ нэхь зэкIуу кьылгытэрт, арицхьэкIэ унэ узыицIэсынур мывэ зэмыфэгьум кьыхэтицIыкIынуэм, лэапIэIуэ хьунуиц, жиIэрти и лым идэртэкьым. Кхьэлэгьунэ, 374.*

ФIЫЦIЭ I (167). *плгыф. I. (153). KIэгьуасэм, фIамышIым илэ плгыфэм хуэдэ. Гум илэа мафIэр ужьыхмэ, Мэхьу набдзэ фIыцIэр яжьафэ. Набдзэ. «Батырыбжьэ», 52. Зэгур си ицхьэци фIыцIэ дьдэт, Иджы ицхьэц тхьуами сесэжиц. Зэгур си ицхьэци фIыцIэ дьдэт. «Вагьуэ махуэ», 361. Фьиз, нысаицэхэм IэлэицI фIыцIэ ятелгу, сабий цIыкIухэр я Iэблэм теуицIэжауэ, я нэпсыр кьафIыцIэжэмэ, IэлэицI кIапэкIэ ицIалэицIыкIыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 125. 2. (12). Кьамылыфэ. Хьыджэбз фIыцIэ кьуэгьу цIыкIут, и ицхьэц икьухьам и цхьэр хэлгу мафIэр кьыицIэна хуэдэ: и нэкIуицхьэ дахитIым уецирхьым, уи Iэпэр кьысын хуэдэ, пицIэнтIэпсыр ткIуэпс зырызу кьытрипхьауэ, и Iунэ плгыжьыбзэри мафIэм кьыгьэчац жыуигьэIэну, сымаджэм зимыицIэжу хэлт, анализхэм кьызэрагьэлгьагьуэмкIэ, и лым сепсис зэрыхэлгьым шэч кьытепхьэ хьунутэкьым. Лэапсэ, 10. Полгьур зезыиэ граф Воронцов-Даишкыыр инэрал лы фIыцIэ цIыкIум бгьурыту зы сотнэм еплэмэ, адреи сотнэмкIэ екIуэкIуэ, шухэр зауэм кIуэным зэрыхуэицIар зригьэлгьэгуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. Кьумым димыкIуадэу дьзышу дькьэзыиэжын, жысIэу адэкIэ-мыдэкIэ сыицIэуицIати, ицIалэ фIыцIэицхуэ кьысхуагьэкIуаиц, кьызэрыхьурэ губгьуэрысу мы ицIыналгьэм иси, жалэри. ХьэцIэ лэапIэ, 398. 3. (1). Я фэкIэ фIыцIэ лэапкь, негр. А махуэм*

унафэр Тутнакьым кьагьэс: А фIыцIэр кьэвгьани, Фьиз хужьхэр ицIэвгьэки!». ЦIыху мурадэм и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 349. 4. (1). зэхь. Iейуэ шыт, Iей зи гум илэ. Зы жьакIэ фIыцIэ, игури фIыцIэу, КьыицIаиц цэху дьдэу зы шынакь. Кьээджэрий. «Вагьуэ махуэ», 12.

◊ **Бий фIыцIэ** (1). *Еплэ бий. Дзэ фIыцIэ* (2). *Еплэ дзэ II. Маицэ фIыцIэ* (1). *Еплэ маицэ.*

ФIЫЦIЭ II (4). *ЦIыхуцIэиц. – «ФIыцIэ итхам кьоджэжыф» жиIэу ди кьуагьэм ицыжаIэ, – жиIэри Астемыр игьэдыхьэицхьац Мэтхьэныр. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 571. [Зэхуэсахэм я жэуап, бжэ дэкуэицIэм тетым хуэгьэзауэ:] – [Джылэхьстэней кьикIахэр] Тыкуэнтес ФIыцIэ дэж ицыIэиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 322. Уэркэ ТIалиб и гуаицэм кьеузати, згьэунэхьужаиц, абы кьыицIэнымыицIауэ лафкIэтет ФIыцIэ и ихьум ефыкIати, тхьэриц, тхьэм и ужькIэ си хуицхьуэр ариц зыгьэхьужар, – жиIэу Чачэ сымаджэм и гьуэлгьыицIэ кIапэм хуэм дьдэу, мастэ кьыхьэуэм хуэдэу, тетIысхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 71.*

ФIЫЦIЭЖЬ (6). *плгыф. Еплэ. фIыцIэ. СтIолым телефон фIыцIэжэ тетици, сезыджа лыр тхьэм еицIэ зэпсалгьуэ зи псалгэ зэтыча хьуар – трубкаэр телефоным бгьэдэлгьар кьэицтэри жэIэ: «Кьакуэ икIэицIыпIэкIэ, укьызэрысу сынопсэлгьэиц...». МелыIыч, 459. Лэакьуи хуейкьым – еицху мазэм, Пиэ фIыцIэжьхэм япхыкIынуиц. Зи куэнсапIэм пицIэ имыIэ. «Вагьуэ махуэ», 38. Мо пиэ цIыкIур кьакIэрыхуу Пиэ фIыцIэжэжэртIэицIэкIаиц. Губгьуэ шхьуантIэм пыIэр кьинэу... «Батырыбжьэ», 10.*

◊ **Шай фIыцIэжэу кьимьдзэн** (6). *Еплэ шай. ФIЫЦЭУ* (2). *нареч. Фы дьдэу, егьэлеяуэ. [Хьэжумар, Иван Петрович хуэгьэзауэ:] Хьэуэ, фIыцIэу пицIаиц ар, жылэм кIэнфет сытхэр кьахьри хьыджэбзхэр ягьатхьэ, уэ сэбэт хьун кьахуэицхьаиц. Алгьхьэ, 97.*

◊ **ФьыцIэу лэагьун** (2). *Егьэлеяуэ гурышIэ IэфIхэр зыгьэрым хуиIэн. ТIэкIу-тIэкIуэрэ Рахьым Рум и вакьэ цIыкIуитIым ицынэсым, а вакьитIыр Рум фIыцIэу илэагьурти, хуэмьишэчу жиIаиц: – Абы уемыIусэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 139. Зэкьуэишицим я кум кьайгьэ лэапкь дэмылгу зэгурыуэрт, я шыпхьу цIыкIури фIыцIэу ялэагьурти, гьунэгьухэр ягьэгуфIэрт, цIыху хьарзынэ кьызэрыхьэкIа абыхэм, жаIэу. Кьалэн, 427-428.*

ФIЫЦIЭ (35). **I.** (10). *Iуэху е псалгэ гуэрым и жэуап гурышIэ. Зэрыслгьэгуауэ слээкIатэм, ФIыцIэр хэт хуейми лэрес, Усэ кьарукIэ, си кьуэицхэ, Дунейр фхуэицIынут зэтес. СIыгьт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыгьэ», 214. 2. (25). Фьыгьэ, сэбэпынагь. Уэ кьэлгытэ ар си фIыцIэу, Си кьарухэм пэмыуджу Хэкум ицыIэу сэ сымыицIэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 133. Партым и фIыцIэу иужьым Хохьуэ насытым, зэужьыр. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Анэм еицIэ кьуэр жыIэицIэм Зыдынэсыр илэ фIыцIэр, Адэм еицIэ кьуэм гухэлгу И ицIалэгьуэм зыхуэицIэицIэр, Ауэ ицIалэм лыгьэу хэлгыр гугьуехьыпIэиц кьозыгьаицIэр. Уцие. «Партыр ди пашэу», 89.*

◊ **ФЫЦЦЭ ЖЫГ ХУХЭСЭН** (8). ФЫЦЦЭЗЭРЫХУАЦЦЫР КЪЭГЭЛЪЭГЪУЭН. Тхьэр бзэгуиблкэ ирехууццэ – ФЫЦЦЭ ЖЫГЫР ТХУХЭСЭНИЦ. «Индийскэ поэмэ», 358. ФЫЦЦЭ ЖЫГЫХУИ ХУХИСЭНТ, ШЦЫХУХИСЭНУР ИЦЦЭГЪАМ. Зыхуейр къехьулэу зылл есаш... «Вагъуэ маухэ», 324. Анэдэлъхубзэр уи жьэу пацхьэу Мафлэр ццэбгъэсту уцысац, Итлани, плъагъурэ, фЫЦЦЭ ЖЫГИ УИ КХЪАЦХЪЭМ ЗЫМИ ХИМЫСА. Абытлэ Мухъэб и кхъашхъэм... «Вагъуэ маухэ», 94. **ФЫЦЦЭ КЪЭХЪЫН** (2). Шытхъу, гуапагъэ къэлэжъын. Пцацэ гуакуэу Ицццэлапццэ Сьт ицццэми, къехьыр фЫЦЦЭ, Сьт жалами, ар йодагуэ, Ар хуэпсами, зэи мылагуэ. «Тисей», 498. Уи деж сэ фЫЦЦЭ КЪЫЦЫСХЪАТЭМ, Зи цыцхуэ стелъым естыжынут. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. **ФЫЦЦЭ ПЫЛЪЫН** (1). Сэбэпынагъ хэтын, къыпэклуэн. Пшахъуэм псыдзуу зыкфалэтми, дэ тлэт Гуэхум фЫЦЦЭ ПЫЛЪЫ. «Индийскэ поэмэ», 358.

ФЫЦЦЭ ЖЫГ (3). ФЫЦЦЭ ХУЭЦЦЫНЫР КЪЫЗЭРАГЪЭЛЪАГЪУЭ САУГЪЭТ. Мис итлани ди Гуэхури ФЫЦЦЭ ЖЫГЫР КЪЫТЛЪЫСЫНУИ. «Индийскэ поэмэ», 359. ФЫЦЦЭ ЖЫГЫМ КЪАНЫХУ ТХЪЭМПЭР ЗЭЦЦЭЛЫДЭУ ТЦЦЫНТ ШХЫЛЭН. «Индийскэ поэмэ», 357. Си хэкум джанэ хуэзэуццэу И фЫЦЦЭ ЖЫГХЭМ САХЭТАТ. Жылэр кнэудаакъым. Мес къэкыгъэр... «Батырбжъэ», ...

□ **ФЫ ЗЫЦЦЭМ И ФЫЦЦЭР СЫТ ЦЫГЪУИ ЛЭДЖЭЦ** (1). Еплъ фЫ.

ФЫЦЦЫХЪЭН (фЫЦЦОХЪЭ) лъэмыл. (1). Лъэщыгъэклэ зыцццэпцэ цццэццэ. Псалъэм папццэ, нартыхур элеваторым яшауэ црат, нэхъапэ цццэла лаборанткэм пробэр хахын хуейци, абы нимыгъэу Ботэх лабораторэм яфЫЦЦОХЪЭ, цыццэццэ деж зыгуэрэм имыгъаклуэ хуэдэу хэцхуэццэ, бжэр къызэрыуихуэ: – Соццэ, соццэ, си къуэши, уццэццэ зэрымыхъунур, си лъапэ ццэсцэнуэрэ къэзгъэзэжынуи. Лъапсэ, 96.

Х

ХА-ХА-ХА (1). зэрызып. Дыхъэшх макъ къегъэлъагъуэ. [Хъэжумар жиэу:] Дызэхуэсынт къэралым цыцхуэ иври, апхуэдэу клэраццэуэ, ха-ха-ха, ллэху фцэдгъэлъынт. Алъхъо, 57.

ХАБЗЭ I (94). Цыцхуэ я зэхуэццэццэ хуеймрэ я псэуццэццэ теухуауэ ижъ-ижъыжккэ къадэгъуэгурыклуэ дуней тетыккэ. Игъаццэ хабзэри арац: хъэгъуэллэгуэем сыхэтыныц, жызылэу хэт къаклуэми, уи хъэццэццэ, егъэблэагъэ, хуэфэццэ увылэпцэ ет. Мазэ ныккэуэ ццхуэантлэ, 582. Игъаццэ Гупсыси псалъэ, упсэллэу, Зумыллъыхъауи умытлэс – Шццэццэ а хабзэм бын къаццэццэуэр, Шццэ ар зымыдэм къалъымыст. Ди лъэпкъ и псалъэ епццэжакъым. «Дамыгъэ», 208. Игъаццэ адыгэм я хабзэццэ дэхуэхам дэлэпыккэуэ, уанэгу къихуар ирагъэтлэсхъэжу. Нал къута, 271.

Хабзэ зехъэжын (1). Хэлъын, гъэзэццэ. Ди бзэмккэ дыпсэлъэжу, ди хабзэ зетхъэжу дыпсау ццхъэ мыхъурэ? Лъапсэ, 73. **Хабзэ илъын**

(1). Унагъуэм хабзэ зехъэн, гъэзэццэ. Куэд къылъэжъэм, куэд яшхырт, маццэ къылэжъэм, етланигъэ нэс зэрагъэзэхуэн хуейт, и унагъуэми [Дэрдэхъ] хабзэццэуэ илът, быныр цыккэуэ цццэ хабзэм ирагъасэу. Хъэсэпэхъумэ, 417. **Хабзэ илэн** (1). Еплъ хабзэ илъын. Дадэм жеЛэ: «Ди лъэныккэуэм лыхъаццэ цццэуэ цццэ, Фэ фи хэкуу куэд хуэныккэуэм Шццэгуэу цыткъым хабзэу фицэ». «Тисей», 505. **Хабзэ къэуццэ** (1). Шымылэ хабзэ гуэр къегъэжъэн. [Дзэцу и ццхъэгъуэсэм жиэу:] Мэлыфэр темылъу яцэу, алыхъ, сымылъэгъуэ, жагуэи зэхъэмыха, абы хуэдэ хабзэ иджы къамыубламэ. Кпэсэ клэпэ, 11. **Хабзэ мыццэ** (2). Мыгъэзэццэ. Е бзэ имыццэу, е я хабзэ имыццэу ар [Иринэ] зыхэсым яхэсын ццхъэккэ и ццхъэгъуэсэр фЫЦЦЭУ ИЛЪАГЪУН ХУЕЙКЪЭ. Нал къута, 234. **Хабзэ хэлъын** (9). Еплъ хабзэ зехъэжын. Пыгъур цыккэуэ ар цццэагъуэм, хабзэццэуэ зыхыгъэлъу жэри, хъэццэ шыр къылъхри шы фцэдэпцэ иринхэц. Лъапсэ, 102. Пуми [Дзэшурэ и ццхъэгъуэсэ Жангуэлэрэ] хабзэццэуэ яхэлъу, адыгагъэм гугъуэ зыдрагъэхъ. Кпэсэ клэпэ, 6. Шццэуэццэ псэуэ ухъуркъым, езы Иссуфи хабзэццэуэ хэлъыц, лъэуэн и ццхъэм хуцхъырккъым. Лэчымэ, 389. **Хабзэр лэццэуэ цццэ** (1). Хабзэр къымыдзэн, пымылъын. Хабзэр лэццэуэ доццэри арац, жиэри Бекъан езыми зигъэккэуэаниэжу егупсысырт, дызытес жыг къудамэр ди лэццэ пцэдоуццэуэ, ди хабзэр цыцэдытэсыжым деж. Нал къута, 271.

□ **Хабзэ дэццэмылэм къэццэуэ цццэ** (1). Хабзэ зыхэмылъым и Гуэхур дэццэуэ, къехъуллэрккъым. Хабзэ дэццэмылэм къэццэуэ цццэуэ. Нал къута, 307.

ХАБЗЭ II (41). Зэман гуэрккэ къытезыгъэзэж е къытезымыгъэзэж Гуэхуэуэ, хъэл. Алий гузэвэццэти, жеижыфакъым, пцэдджыжым жыуэ дыккэуэццэ хабзэм дыккэуэццэццэ. Зи лъэрыгъыпс тлэгуэ, 531. Мэжджытыр зыццэ Шхъэлмывэккэуэпс андэз цццэуэ и хабзэццэуэ Дэлэти, ар къэзылъагъуэм ягъэццэгуэац. Хуэпсэгуэ нур, 200. Кхъуафэжъейм ис зи хабзэр цццэуэ, дызэрытэплэу зыццэуэ. Кхъухъ пхэнж, 506.

ХАБЗЭ III (54). Умыгъэзэццэуэ лэмылэу къэралым игъэуэ Гуэхуэуэ. Следствие пцэлэуэ иккэуэ ягъэккэуэццэуэ палъхъэнур ямыгъуэуэ, лажъэ зымылэуэ цццэуэ, хабзэм зэрыжыццэуэ, къэуэццэуэ хуейуэ. Зи лъэрыгъыпс тлэгуэ, 525. Хабзэуэ къэралым цццэуэам идэртэццэуэ сьадыгъэц е сьабазэц, жылэуэ пццэуэ. Мазэ ныккэуэ ццхуэантлэ, 663. Дыгъуэгуэакуэри къэуэуэди, хабзэм ефт. Хъэццэуэ лъапэуэ, 407.

◊ **Хабзэ гъэуэын** (1). Жыпхъэ пыухыккэуэ тегуэуэ. [Шццэуэ хэЛэ:] Хабзэр зыгъэуэым цццэуэуэ и ццхъэр аракъым, нэгъуэццэуэ. Лъапсэ, 69. **Хабзэ тетын** (5). Текл имылэу гъэзэццэ. [Ботэх] И адэ-анэр къегъишу хуежъэм, яжъэдигуэжт «фэ ццхъэ фытемытрэ хабзэм?» Лъапсэ, 93. [Мэтхъэным уэркэ-пццэжъэхэм яхуэгуэуэ:] «Зыккэуэццэуэ, хабзэм тету унафэ фхуэццэуэ», жиэри. Хуэпсэгуэ нур, 320.

[Петр Иванович же] – Ар ди хабзэм тету тцлац. Альхъо, 97. **Хабзэ щымылэр кьэгупсысын** (1). Хабзэу щымылэ гур кьегъжъэн. [Апчарэ] Зэгур зыхуигъазыц Ирини хабзэ щымылэр кьигупсысри иригъэдэлуац, и нэгу шлэкла хуэдэу тхъэлганэ шцлу. Шынэхужьыкьуэ, 61. **Хабзэм кьемызэгъын** (3). Еплэ **хабзэ щымылэр кьэгупсысын**. Инал хабзэм кьемызэгъ пхуицлэнукьым. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 573. Зыкьом лъандэрэ Нартыхум кьыгурьлуац, хабзэм кьемызэгъ пцлэнумэ, уи закьуэ пцлэмэ, кьызырыпцлэмькьлуэнур, уи гьусэр нэхгьыбэху нэхгьыфци, узьлэтэжынур нэх мацлэ мэхури. Лъапсэ, 76. **Хабзэм етын** (4). Жэуапым ешалэн. [Фэуаз жиэу:] – Дыгьузэгьуакьлуэри кьэуубыди, хабзэм ефт. Хьэщлэ лъаплэ, 407. **Хабзэм ешлэн** (1). Законклэ зыгурым бгъэдыхьэн, судым етын. Хамэ мылькьуэ зырыфпхуэмэ – фылгьыхужьыц, хабзэм фрашаллэмэ – фи льякьуэр шлоуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 292. **Хабзэм идэн** (2). Еплэ **хабзэм тетын**. Абыи кьыицьыбукьуэ хабзэм идэнукьым, нтлэ езы Нартыхур кьытхэту дыццлэуэнукьэ? Лъапсэ, 69. Хабзэу кьэралым цагъэувам идэрткьым сыадыгъэц е сыабазыц, жыплэу птхьуэ. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 663. **Хабзэм уигъэкьуэнишэн** (1). Хабзэр зыкьутэ шлэн е мыщлэн. [Алыджыкьуэ жиэу:] Сынэзырыкьлрэ – укьызуэу сыбукьми, хабзэм уигъэкьуэнишэнукьым. Мельгыч, 444. **Хабзэр кьутэн** (2). Хабзэм теклын. Ауэ цыхьукьлэ тыншу узьымыгъэпсэу хабзэри кьутэн хуейц. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 587. Зылгъэкьым хабзэри сытри екьутэ. Лъапсэ, 82. **Хабзэр хабзэу цытын (хабзэр хабзэц)** (2). Утемьпсэлгьыхь, – жиэри зыгуэр кьахэзуоуац, – хабзэр хабзэу цытатэмэ, Берие кьакьлуэрэ зымы емьутицу-емьусэу ди шлэм пичу ди гьунэгьум яритынт? Лъапсэ, 82. Хабзэр хэт и дежкьли хабзэц. Лъапсэ, 82.

ХАБЗЭЖЬ (5). Ижъ-ижьыж лъандэрэ лъапкьым кьыдекьуэкл хабзэ. *Игъацлэм дызырыфьыцу ди хабзэжьыци, арац дэ гьуэу кьыдэзымытыр*. Кхъухь пхэнж, 503. Абы хуэдэу, шлэжиэри псоми яцлэ: дыгьурыгьухэм я хабзэжьыц зыр зым теуэрэ тхъэмахуэ псом зэхуахьэса ясырхэр наплэзыплэм трахрэ, зейр зэкьуэцлэпхауэ кьагъанэу. Лъапсэ, 36.

ХАБЗЭНШАГЪЭ (1). Хабзэ щымылэныгъэ. [Астемьыр шухэм яжрелэ:] Фыццлэгьуэжьыниц, хабзэнишагъэц фцлэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 254.

ХАБЗЭНШЭ (2). Хабзэ зыхэмылэ цлэху. [Астемьыр жиэу:] – Хабзэнишэр арагъэниц зи гьугьуэ пцлэри. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 641.

ХАБЗЭНШЭУ (2). нареч. Хабзэ хэмьлгуэ. Кьызыхэклар зымыцлэжым нэхгэр нэхгэ лей тхъэдждэ гьуалгьэу абгьуэм кьришынукуьым, кьызыхэклар зымыцлэжыр напэнишэу, хабзэнишэу шхъэхуеуэц мэхуэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478. Хабзэнишэу цлэхур зэхэт хьунукьым, – жиэу прокурорым зыкьоритлэну хэт и гьугъэнт. Лъапсэ, 82.

ХАГЪУЭ: ◊ *хагъуэ хидзэн* (3). Жыгхэм я тхъэмпэхэр гьуэжъ хьуэуэ шлэидзэн. Махуэр

хуабэт, бжъыхьэ мазэр кьыхьами, жыгхэм хагъуэ хидза кьудейт. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. *Цлэхур цыму зэхэтти, Чопракьытс и макьыр псыхьуэм кьыдэлукуьу зэхэпхьрт, бжей мэзыжъ хагъуэ зыхидзари кьэдалуэ хуэдэт*. Нал кьута, 257.

ХАДАПХЭ (12). Хадэм и клэмклэ шьлэ Гьыхьэ. *Шыхэм якьлэгыплэу Лу жыг хадэм цихьам, хаданхэмклэ зыгуэр ит хуэдэт, арицхьэклэ чэф зилэ мацлэ, жиэри шлалэм ар зыуи кьылгьытакьым*. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 593. *Жэцым ицхьэмклэ узьыхьышхуэ кьешиха хьунти, хаданхэмклэ иж псыр кьыуат, кьуэм дэмыхуэжу кьыдэури клэнауэ, кумб сытхэм псыр из хьуат*. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 489. *Абдул жылэр зэрызехьэу кьажэ кьыфлэцлэти, и псэр и лъэдакьэм нэсауэ хаданхэмклэ здэжэм, абыклэ псылэрышэ кьызырыжыр имьыцлэу, жэцыр кьыфлэти, имылгагьуу псым хэуац*. Хьуэпсэгьуэ нур, 144.

ХАДАПШЦЭ (2). Пцлэн лэжыгьгэм епха цлэху, пцлэкуэ. *Цлэхубэхэм я шлалэ цьыкьлэхур гьублацхьэдэс яцлауэ, сабий быдзафэр я лэплэм илгуэ, гуцэхэри гьунхэм клэрипхауэ хаданцлэ куэрти, махуэ еным кьыхэмькьуэ хадэ япцлэрт, я сабий быдзафэу выгу жьауэм кьыицлэнам бадзэри хьумпцлэцлэджри ежауэ зэрагъагьыр зэхамыхуэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 269-270. Уеблэмэ, *хаданцлэ гьубгьуэм куари, мэкьуауэ шьлэхэри шхъэхьу кьэсац*. Шынэхужьыкьуэ, 15.

ХАДЭ (148). 1. (103). Хадэхэклэ зытеса шьыплэ (нэхьыбэрэ псэуплэм и гьунэгьуу). *Елдар, хадэ пцлэныр шигъэтауэ, зэцлэдэлукуьырт, Саримэ и макь зэхэсхьынуплэрэ, жиэу*. Хьуэпсэгьуэ нур, 135. *Гьугьухь лэджэ кьылгьысами, И шлалэгьуэци, тлэку кьэекьлэхь, Псори куэдрэ илгъэгуами Гьубгьуэр, хадэр зепелгьыхь*. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 152. *Астемьыр хьэцлэр хадэмклэ ишэу иришэжьыац, и фьызым зыгуэр кьыгъэхьэзырыну унафэ хуицлэри*. Мазэ ныкьуэ шцхуантлэ, 566. 2. (45). Пхъэщхьэмьыщхьей е нэгьуэцлэ жыг лъэпкьэ лэрысэхэр шьыгъэкла шьыплэ. *Садоводкьэ Кьэнттемьри, Иси жыг хадэм ар зэгьуэкуьу, Шлэныгъэишхуэ илэу ябжыр Жыг телгьыдждэхэр кьыгъэкьуэ*. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 40. *Колхоз жыг хадэр хьэлэчт, борэн кьэхьуу зэхифьыцла хуэдэу*. Нал кьута, 286. *Жыг хадэ иныр зэрыдахэу, Кьэсати гьатхэр, шцхуантлэ хьуац*. Кларц жыг. «Вагьуэ махуэ», 367.

ХАДЭХЭКИ (2). Хадэм шагъэклэ ерыскьы кьэкьыгъэ (бжын, пхьы, кьэбыстэ с. ху.). *И узэгуацэ Жэнгулэз жытлэнуци, абы ишлэн егьуэт, хадэхэклэм и ужь итиц, дждэктэз зэрехуэ, жэм ялэци гьэишыр зэгъэхуэн хуейц*. Клапсэ клапэ, 6. *Езыри лэжьэрейици, гьэ кьэс и мэшыр мэбагьуэ, хадэхэклэ хилгьэхьэми, кьохьуллэ, хьарбыз хадэ ишлэми, ишэни хурокьури, хьарбызым и пналгъэ икьыхукулэ и сабий игъэхьуапсэркьым*. Хьэспэхьумэ, 418.

ХАДЭХЭЛГЪХЪЭГЪУЭ (1). Хадэ шьыхасэ зэман, гьатхэ. *Гьэрэ шлэри зэхэклауэ дунейм и дахэгьуэт, хадэхэлгъэхьэгуэт, ежауэ цлэхухэр я шыгьуэгу хадэм итт*. Нэгьуху, 33.

ХАИЛЬ (1). Нэмыцэбзэклэ: нэмыцэхэм сэлэм зэрызэрах псалгъэ; иугъацлэ. – *Хаиль*

Гитлер! – «*ИугъаицIэ, Гитлер!*» жиIэри офицер къэжкIуам янэ зыкъригъэцири сэлам кърихаиц, а сэлам ехыкIэм есэжауэ къыицIэжIынт. Нал къута, 246.

ХАКИУЭ (51). Шыбзым хагъэтын щхьэкIэ зэрахуэ шы мысэкIа. *Езыр хакиуэ къарэ лъакъуэ псыгъуэ дахэм тест, военнэ кIагуэ хуабэ цыгът.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. *Хакиуэм и нитIыр къылыдыкIыу хъыджэбзым къеплгъырт.* Нал къута, 229. *Мес Хъэбалэ шыхъуэ цIалэр Хакиуэ къарэм тесу маплэ, Ар зыпылгъуэ Линэ хуэзэм ЖыриIэнут цэхуу псалэ.* Колхоз шыгъажэм. «Парты ди пашэу», 37.

ХАЛАТ (9). Iэхуитлгъэхуиты, и гупэр зэгъухауэ да, унэм зэрыщIэс цыгъын, щэкI хужьым къыхэщIыкIауэ сымаджэщхэм шащыгъ. *Къаджэрий, вакъэ цабэ лъыгъыу, абэм еицхуэ шылэ халат кгуэлэн цыгъыу, унэм ицIэнт.* Маэз ныкъуэ щхъуантIэ, 601. *Дохутырым цыгът халат хужьыбзэ лъызацIэ хужауэ и жыпми зыгуэрхэр зэрилгъри ИциIти, сестра нэхъыжьым пхъуэри а халатыр циудри зыщIыпIэкIэ дикуаиц, тумбэм дэлг халат хужьу ету зытедзар къыдицхъуэтри напIэзылэм дохутырым щитIэгъаиц.* Лъапсэ, 8.

ХАМЭ I (45). Уи мыIыхълы; уи мыблагъэ; уи мылгъэпкъэгъу; пыщIэныгъэ зыхуиIэхэм ящымыщ. *Бжэ щIыхъэпIэм деж лъыжъ гурэ цыст, хамэ щIимыгъэхъуэ, арицхъэкIэ ицIэкI-къыицIыхъэ псоми адыгэ цей яцыгъэти, хамэри мыхамэри хуэхэжгъэкIыртэкъым, хэт илгъагъуми дадэм зигъэткилий хуэдэу зицIырт:* – *УиIыхъуэ ядэркъым, – жиIэрти.* Хъуэпсэгъуэ нур, 172. *[Иуарэ жиIэу:] Мыр си быниц, мыр хамэиц, жысIэу зэхэжгъэж сицIакъым, си цIалэхэм уакъыхэжэпхъыкIаиц, зы зэман нэщхъегъуэ тлгъэгъуари тIуэтэжаиц.* Маэз ныкъуэ щхъуантIэ, 585. *Iэхъуэр цысу цхъэукъуамэ, Хъэр мамыру цысиц мыбанэу, Е теплгъэкъ ар зы хамэ, Хъыбарынишуэ къымыгъанэ.* «Тисей», 489.

ХАМЭ II (10). *плъыф.* НэгъуэщIым ей, нэгъуэщIым бгъэдэлъ. *[Залымджэрий жылэм яжриIэу:] Хамэ мылгъуэ зэрыфхъуэмэ – фылыгъхужьыц, хабзэм фрашалэмэ – фи лъакъуэр цIоуэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 292. *Хамэ насып хэт ицIэкъуами Ажалыр псыницIэу лъысаиц.* ЗэуапIэ. «Шум и гъуэгъу», 23. *Дыиц, лъыкIэ хамэ фIыгъуэ Къаицэхуну зигугъахэм Я нэм нэхур и IэцIыбу Мыгугъаиц цыизэгъахэм.* «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 409.

□ **Хамэхэ къыхъэри унэхъэр дихуаиц** (1). *Хамэ тепцэ хъуаиц, зейр лей хъури. Хамэхэ къакIуэри унэхъэр дихуаиц жыхуаIэм хуэдэу, си пащтыхъыгъуэм цхъэ укъыхъэхха? Бабыщыкъуэ адакъэпщ,* 481. **Хамэиц тесым и пхэр щIуудыркъым** (1). *Езым имеймэ щысхъыркъым. Си гусэри къызоплгъэкI къысицIэнакIэу: – Фэуаз, хамэиц тесым и пхэр щIуудыркъым. жи. Анка,* 381.

ХАМЭКИУТИУ (1). И цхъэ Iуэху къыгъанэу нэгъуэщIэхэм куэдрэ дэлгъыкъуэ цIыху. *ХамэкиутIу.* *ХамэкиутIу.* «Дамыгъэ», 99.

ХАМЭЩИ (2). *Ущамылгъуа, укъыщымыхъуа, нэгъуэщIым ей щIыпIэ. Фашистыр уэгум къолгъадэ, ХамэщIым гуауэр щегуэи.* Уэрщ, зауэлI

хахуэ. «Шум и гъуэгъу», 21. *Иджы згъуэтакъэ сэ зы гуауэ, А гуауэр къуэшу къэслгъытакъэ – Ди унэр бийхэм якъуэгуэ, ХамэщI гъэрытIэ уэ уаишакъэ. Уи деж сынокIуэ.* «Шум и гъуэгъу», 61.

ХАМУТ (3). *УрысыбзэкIэ: хомут.* Зэрэкъуэ Iэпслгъэпсым щышу шым пщIэхалгъэхъуэ гу, Iэжбэ с. ху. я къур зрапхыжыр. *Шы дэнэ къэна, хамут къудей умыгъуэтыжу хъэбэсабэ хъуаиц.* Нал къута, 214. *Ауэ пэжиц, иужьым хамутыр пщIэхахрэ уаутIытицамэ, ухуейм удзытицIэм зыхэжгъуэкуриэ, къэтэджыж, пцэдей пцIондэ хъуакIуэ.* Щынахужьыкъуэ, 51. *Мусэрбий къулейсызым ящыиц, игъаицIэм лъыицIэрт, ауэ и цхъэ хуэгъэпсэужыртэкъым, абыи Щэрданэ я хамутыжьытI къыIэрыхъати, шы къэтицэхунум ишуэ къэгъуэрт, жыхуаIэм хуэдэу, къыхъри унэм щIылгъаиц, арицхъэкIэ насып иIэтэкъым абы шы къыицэхуу псэуну.* Хъуэпсэгъуэ нур, 292.

ХАРЬКОВ (2). Украинэм щыщ къалэ. *Мэшы-къуэдэсхэр мычэму зытегузэвыхъыр фронтыр арат – нэмыцэр къоблагъэ, жалэу махуэ къэс ягъэхъыбарт, фронтыр Харьков къыфIэкIа къудей пэ-трэ.* Щынахужьыкъуэ, 7.

ХАСЭ (3). Адыгэбзэр, адыгэ хабзэр, культурэр хъумэным, егъэфIэкIуэным телгъыхъ, зи Iуэху хуэмыщIа, дэхуэха хъуа адыгэхэм зыщIагъэкъуэн, ядэлэпыкъун къалэнри зи пщэ дэзылгъэхъэж, адыгэ куэдэу здэщыпсэу къэралхэм щыIэ цIыхубэ лIыкIуэхэм я зэхыхъэ. *Гузэвэгъуэ ихуэху, къалэм дэт адыгэ хасэм кIуэрэ лъаIуэмэ, къамыгъэщIэхъу цхъэкIэ, мычэму улгъэлэун? Лэчымэ,* 389.

ХАХУАГЪЭ (2). *Хахуэу щытыныгъэ. Ди цIалэм хахуагъэкIэ КъытекIуэ щымыIэ, Ди лъыжъхэм бжыфIагъэкIэ Гукъанэ ямыIэ.* Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 106. *Ди дээр ариц, ди хахуагъэр, ди лъыгъэр, ди быдагъэр, ди ерыцагъыр ариц.* Нал къута, 256.

ХАХУЭ (22). Лыгъэ ин зиIэ, шына зымыщIэ. *Инал лIы хахуэ хъуаиц, къулыкъуэхуэ зэрехъэ, куэд къыфIолыкI, и псалгъэр пхокI.* Маэз ныкъуэ щхъуантIэ, 528. *Илгъэсици фIэкI дэмыкIыу, Жэщым мазэр къыицIэмыкIыу Шууэ цIалэр зекIуэ йожъэ – Иныжыицхъэм хахуэр йоцэ.* «Елбэздыкъуэ», 8. *Кхъухъ тетыр хахуэт, IэкIуэлгъакиуэт.* Псы щIагъым щIэлгъэ мывэ. «Дамыгъэ», 115.

ХАШЭ (2). *Зыгуэрэм епщIыж, и щэху зыгуатэ. [Къанокъуэщыцым жиIэу:] – СоцIэр, уилгъкэ си IэмыщIэм, сэ слгъэIынуиц, УкъыкIаици РоссиецIыиц, Сэ сыхаицэм, уаукIынуиц, Уи пцы дыдэм зыщогъэпщIуэр, Сыт бэлыхъу сицI цыбгъэпщIуэр? «Тисей», 507. Жыраслгъэн цыгъуэницауэ фи мыгугъэ Тинэрэ Лурэ зэгур абы зэран зэрыхуэхъуар, хаиэ кгъэхъуу абрэджыр ирагъэубыдауэ зэрыщытар.* Маэз ныкъуэ щхъуантIэ, 518.

ХЭБЖЭН (хебжэ) лгъэI. (11). *Зыгуэрхэм ящыцу бжын, лгъытэн. Анхуэдэу гъуэгуэм къытэна Iэджи цыIэиц, шуми хъубжэ мыхъуу, лгъэсми ящымыиц.* Маэз ныкъуэ щхъуантIэ, 657. *Къалэхуэм дэсым сыхабжамы, Щхъэлыкъуэ къуажэм сэ сахэтиц.* Сыжэйми, си нэр зэтесхамы... «Щхъэлыкъуэ», 382. *Румын пхъаицIэр пролетариатым хэббжэ*

зэрымыхунур Алий кыбдугуригээйа нэужь, и цлэ кбудейр псыницлэу тицыгбуницжаиц. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 527.

ХЭБЖЬЭКЪУЭН (хобжьакъуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм нэсу, хыхъэу шытын. Мэз бжэнхэр, пшэм хэбжьакъуэу, Къуэм и зэвыпIэр якудэ. Нэхуш. «Дамыгъэ», 225.

ХЭВЫХЫН (ховыхь) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хэлъу вэн. Елдар и тхэкълумитIыр триггэуауэ кбедалуэ гу шылытэм, Думэсарэ нэхъри кызыэркIаиц: – Си Iэр псывэм хэслунтэкъым, Астемыр, псы кгэкъуалгэм лажьэ зимылэ хэвыху сымылгэгъуатэмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 542.

ХЭГУЭН (хегуэ) лъэI. (8). 1. (4). БгушIурэ зыгуэрэм зыгуэр хэгъэхъэн, шыщ шIын. Жылэм кбациIна дыцэр зэхуахъэсри зы Iаицхъэшхуэ гуэру зэтралэхъуэ здэщытым, уафэм кгехуэхэ мывэшхуэр кбатекуэри, дыцэри езы IэхъуитIри щIым хигуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 300. Си кбудамэр усэ Iэджем ШIым хагуауэ яггэмэх. Жыгым зыри кытымыкIэм... «Вагъуэ махуэ», 323. Псы архъуанэм я щхъэр ицIагъыу кыхэлъэрт, псыр яутхырт, зым зыр хигуэрт, зыцIаггэмбырыэрти псы ицIагъ заицIэкIэ заггэкIуэдъырт, кыбдэуеижамэ, дыхъэшхырт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 630. 2. (4). Зыгуэрэм къарукIэ текIуэн, зыгуэр хэгъэщIэн, иудын. Сэ бийр хэзгуауэ кбэзггэггэмэ, СывггэицI, си кбэишхэ, ислгэмей. Шынэхужьыкъуэ, 23. Зауэ къарууэ дэ диIэм Сыт хуэдэ бийри хигуэниц. Си адэм. «Бгы лъапэхэм деж», 45. [Омар жиIэу:] Зэм Тыркур кыфитеуэмэ, зэм Росснер кыфитеуэмэ – фыхагуэ заицIэ, бэлиэвикхэри... Гъуэгунэ, 103.

ХЭГУЭШЭН (хегуашэ) лъэI. (2). Куэдым ялгысу гуэшын. И усэ тхылгхэр сэлэту, ЛIэныггэр бийм яхигуаишэу, Ди ныпыр лгагуэ шIэту, Владимир зауэрт мывэшу. Маяковский. «Бгы лъапэхэм деж», 41. Жыи кбепицэм жыг тхэмтэхэр Iуцацэу Мейм и мэр хегуаишэ хъзуам, Ггэггэхэр полгэлгыр, ицIраицIэу, Тез мэхъур гбуэгуркIуэу теуам. Мей. «Шум и гбуэгугу», 74.

ХЭГУПСЫСЫХЫН (хогупсысыхь) лъэмыI. (3). Гупсысэм иубыдын, зэщIицтэн. Кхгухъытицыр хэгупсысыхъаиц: – «Дызэхъуапсэр дыдейиц» жыпIа? Кхъухь пхэнж, 508. Варвара Романовна палатам нэсри наркоз зретыну хыбдэжбзми уз дэфтэрми еплъаиц, анализ сытхэмэ хэгупсысыхъри и гур кIуэдътауэ кыггэггэжаиц. Лъапсэ, 13. Хъэжыр хьэлгэ-хьэлгэу, ину хэгупсысыхъу унэмкIэ кыггэггэжауэ, куэбжэмрэ унэмрэ я кум лъэбакъуэ дапицэ дэлъми кыпиц хуэдэу, кбэкIуэжырт, и щхъэр кыфIэхуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 70.

ХЭГГЭГЪУЭЗЭН (хеггэгъуазэ) лъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрэм гурыггэIуэн, шыгъуазэ шIын. Елдар, зыкIи узыхимыггэгъуазэу, Думэсарэ жиIэм едалуэрт, пыгуфIыкIыу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 521.

ХЭГГЭГЪУЭЩЭН (хеггэгъуащэ) лъэI. (6). Зыгуэр нэгъуэщIхэм кбэхэмьщIыхужьыкIын. Лу бжыхь гванэмкIэ дэтици зыгуэрэм я хадэм илгэдауэ цIыху зэрызехъэ кбомым кбеплгырт, Астемыр ахиггэгъуаицэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 255. Хэт яггакIуэмэ, дивизэр армэ псом хэмыгъуаицэу

зыггэггэуэн гуэр хуейт. Шынэхужьыкъуэ, 39. [Iэдэм жиIэу:] Хэт сыт хуэдэ кыишамэ зэхэзмыггэгъуаицэу сахуэхъэжэну араиц сэ тхылгэ ицIызэггэицIар. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 651.

ХЭГГЭДЭН (хеггэдэ) лъэI. (5). Зыгуэрхэм хэплгыхыын, кыхэхын. Шэрданхэ я шы кбомыр хаггэдэрэ шыфIитI Бэлацэ кыхраггэхэмэ, псыницIэу униггэгынт. Хъуэпсэгъуэ нур, 307. ПьеситIым езы курсантхэр хиггэдэу зыхуейр кбэхриггэхэмэ нэхъ кыицтэрт, езым нэхъ кыхихынур ицIэртэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 616. Нэм ар ицIэхуэм уеггэгугIэ, Ггынмыггынэм ухеггэдэ. Зы куэнсапIэ пцIэ имылэ. «Вагъуэ махуэ», 38.

ХЭГГЭЗЭГЪЭН (хеггэгэгъэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм гурыIуэн, узыхуейм кытеггэхуэн. Кбэраджами зыхиггэгэггэркбым: ялгыс ахъшэр иратаиц, ахъшэр здамыггэкIуэн яггэкIуаици, иджы кIэфий епицэу шрес, жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 562.

ХЭГГЭЗЫХЫН (хеггэгзыхь) лъэI. (11). Зыгуэрэм фIэмыфI, зыхуэмей зэрыраггашIэ шIыкIэ. Нахъуэ фызыжыыр хиггэгзыхъат: сомитI, зыр самообложенэу зыр штрафу кбэт, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 503. Астемыри псалгэр зэпимыггэгъуэу лыжыыр хиггэгзыхъат: – Хэт нэгъуэицIу гбуэгуитIыр цызэхэкIым деж тета, здэкIуэнур имыицIэу? Хъуэпсэгъуэ нур, 267. Анчарэ и гур кызыэрыггэгъуэтыжаиц и анэр хеггэгзыхь, кбэгубжэу бэлагымкIэ кбэуэн игугама Хьэббэ зишылаиц, ауэ жиIэн имыицIэу мырэмьсэр зэIуэдри и пхъум жиIам кытыпицаиц. Шынэхужьыкъуэ, 26.

ХЭГГЭКЫЖЫН (хеггэкIыж) лъэI. (1). Ипа е зыщыгугъа гуэр IэщIэггэкIын. [Сэид Елдар жриIэу:] Ибоггэхъри дыхоггэкIыж. Хъуэпсэгъуэ нур, 51.

ХЭГГЭКЫН (хеггэкI) лъэI. (3). Узыхэта, узыхэса гуэркбэгынэн. Советскэ властIруваггэицIулгэпкбэ Iэджэ зы республикэу зэгухъати, мазэиц республикэр зэзызэхатар, щIым ицхэкIэ зэныкбэуэкъуихуэ кбэлэтри зэмызэгъуэ зэхэкIыжаиц, хэкIыр хамыггэкIыну и ужь ита пэтми, мшыкбъишхэмрэ осетинхэмрэ ицIыр кбемэицIэкIырти, адыгэм зыкбэомрэ кбедэуаиц, арицхэкIэ зэгурыуакбым. Лъапсэ, 86. Уэблэмэ, Iэ фIэтыху, псэ зыIут зэIуицIэм хэггэкIынкбым, жиIэри езыри иувыкIыу жылэр зэрыжылэу нэху шыху ициггэгъыну тIэу еплгынутэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 658. Уи ицхъэузым сыхэггэкI. Шынэхужьыкъуэ, 25.

ХЭГГЭКIУЭДЭН (хеггэкIуэдэ) лъэI. (6). Зыгуэрэм хыумылгэгъукIыжу, хыумыгъуэтэжу хэггэггэрыхыын, шыггэкIуэдын. ЗауэкIэ зыри кбамыхъа ицхэкIэ, нобэ я Iыхъэ хаггэкIуэдэну я гуггэтэкъым абыхэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 322. Шуудзэ хъарзынэр дунейкIэ жыхъэнэмэ мафIэм хэггэкIуэдаиц, гуэныхь ин кбэсхъаиц жиIэри, тридзэри хъэжыицI куэгуэм зриггэггэхэлэри хъэж ицIыну ежъаиц, зэрежъари адрейхэр зэрежъэм хуэдэут? Лыгъэ, 413. [Думэсарэ Астемыр жриIэу:] Уэ узэрыхъун ухъуаиц, ауэ уи кбуйтIыр хыумыггэкIуэдэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 519.

ХЭГЬЭЛБЭДЭН (хегьэлбэдэ) лэа. (1). Зыгүэр нэггүэщл гүэрым (псым, шлым, н.), хэлун. *Лыжь жбаклэ хужьхэм я лгэнкланлэр драггэджэрэзеляу псы хуабэ тлэклу мэжджытым нэмыжыжьэу ежэхым Гусу андез яцтэрт: лвакгуэр псым хаггэлбэдэрти, хуэм – хуэму, зырызи зэпадуу Луэхушхуэ гуэр ялэжь хуэдэу затхьэщлэрт, я вакгэ гьурхэми псы наггэсырт. Хьуэпсэггүэ нур, 77.*

ХЭГЬЭЛБЭТЫН (хегьэлбэт) лэа. (1). зэх. Гур нэхь псынщлэу кьеуэн гүзэвэггүэм е нэггүэщл зыгүэрым кьыхэклуу. *Мафлэсым ису унэр лваллэрт, Сабий гузасэу нибггэдэту, Шынауэ а зеиншэр зи мыпсаллэрт, Гьын куэдым и гур хиггэллэту. Сабий. «Шум и гьуэгу», 19.*

ХЭГЬЭПЛЭН (хегьэплэ) лэа. (2). Зыггүэгузавэ Луэхуггүэ гүэрым иринэщхьейуэ егупсысын. *Хьыбарыр цлаггүэтэкьым, дауи жылэ, абы псори хиггэпллаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 281. Сыт мыбы хуэдизу ухэзыггэпллэр, жиэу Думэсарэ цлэуницлэртэкьым, сыту жыплэмэ Астемыр куэдрэ зэрыхуэмьхьынур ищлэрт, зэ мыхьуми, зэ кьызилуэтэллэнуиц и гум кьрихур, жиэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 640.*

ХЭГЬЭПЩКЛУЭН (хегьэпщклуэ) лэа. (2). Зыгүэр кьызыхэмьщын гүэрым щыггэпщклуэн. *Пишлэр зэхэуэмэ, мотоцикльыр гүэдзым хэзггэпщклуэници, кьуажэм сыклуэници, жиэу Локотош и гум кьэклаиц. Нал кьута, 242. Хэггэпщклуэуэ хэлъиц уи усэм Нэщхьыфлаггэр, жалэ заицлэ. Усэм хэлъ мафлэ. «Дамыггэ», 118.*

ХЭГЬЭПЩЫН (хегьэпщ) лэа. (1). Жэщым гьэхьун, гьэхьуэклуэн (шы, вы). *Хэт и лэекри эфлэклауэ, Ггэ зьыжани мис дэклауэ, Лыггэ цлэным игу хуэныкьуэуэ, Ини хьуауэ Елбээдыкьуэ, Губггүэм и шыр цьыхиггэпицу, Мис еггаклуэ гьатпхэ жэщыр, Шлалэр куэдэ мэгупсысэр, Зэплгьым и нэр нытоплгьыэ. «Елбээдыкьуэ», 7.*

ХЭГЬЭРЕЙ (7). Пцлгьу, пыщлэныггэ зыхуилэ. *Езы хэггэрейхэр кьыдэлэныкьуэрэ Мэмэт-цлакьуэр ераггьу бидаркэм драггэфелиц. Лгьапсэ, 47. [Алыджыкьуэ жиэу:] Сыт цхьэкли кьысплгьэн – си благгэ, си цлгьухггэ дэнэ кьэна, си хэггэрей яхэтэкьым, ди хэкумклэ я машинэр кьаклуэу кьыцысыцлэм, семыуицлу икли семыуэу зыкьиздзэри сакгьыдежьат, ахьиэ тлэклу слар шоферым естри. Мелыгьч, 438. Гупыр пицлэнтлэм дыщитлгьысым, Расул жьантлэр кьылгьысынт, Хэггэрейуэ кьалгьытати Ящлгьыхакьым ар бысым. Цадэ кьуажэ. «Ваггүэ махуэ», 335.*

ХЭГЬЭТЫН I (хегьэт) лэа. (4). Зыгүэр зыщлгьлэ хэт щлгьн. *Лыггүэр нысаиэм хиггэтынуу цлалэхэми кьагупсысаиц убых шу гьусэу нысаицлэм кьыдэклгүэр дэкум хуэдэу кьаггэпцлэнуи, я цыггьын хьэбыршыбыру куэд лгьандэрэ хьыфладзэжар кьыдалггэфьжу зыщатлэггэну. Лгьапсэ, 115. Джэдиц ялам цыицу тлуиц кьээнэжари, а тлур я гьунэггүэу зи джэд адакгэ хэттым я джэ Барэсбий ихьурэ махуэ псом хиггэтиц, арынизу джэдкьлэклэ уаицыггүггэ хьунукьым. Нэггүху, 33. А си Марфэртлэ гьынанэу, Лгьалуэу цлгьуххэм хэзггэтын? «Бдзэжьэщэм ипхьу», 147. 2. (1). Организацэ*

гүэрым щыщ щлгьн, хэггэлэжыкьхьын. *[Хьэрун жиэу:] Сэ схуэдэр партым хэмьытым хэт хэбггэтынуур – Цыкьлуицэ хуэдэра, Иэц кьыщэхурэ лы ищэжу?.. Нэггүху, 20.*

ХЭГЬЭТЫН II: ъ бэлыхь хэггэтын (5). *Еплэ бэлыхь I.*

ХЭГЬЭТЛЭСЭН (хегьэтлэсэ) лэа. (1). И чэзум зыхуей ирамыхьэллэу нэхь куу, нэхь Ией хьун (узыр). *[Чачэ Лузизэ жриэу:] – Хэггэпцлэсаиц, тлэсэ, узыр. Хьуэпсэггүэ нур, 71.*

ХЭГЬЭТЛЭСХЬЭН (хегьэтлэсхьэ) лэа. (1). Зыщеджэ гуп, класс гүэрым хэтхэн. *Жьраслгьэн и унэм хьыджэбз цлгьку интернат кьыщызылгьтхьу, езы гуацэри пицафлэ хуэдэу яхэдггэпцлэсхьэмэ, хьуну кьыдолгьытэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 647.*

ХЭГЬЭУЭН (хегьэхуэ) лэа. (1). Шхьыныггүэ (плэстэ, шлэкхьуэ, лы) шыпсым хэггэуэн. *Лы Гыхьэр лэклэ кьацтэрти гуахьуэм флалурт, итланэ, мэкьу лэмбатэ гуахьуэклэ кьалэта хуэдэ, ялгьыу гуахьуэм флэлыр зэрыфлэлуэ яшхьырт, зээмызэ лыр шыпсым хаггэуэрэ кьыхахьыжэмэ, шыпсыр я лэщхьэм кьытеллэаду. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 588.*

ХЭГЬЭУВЭН (хегьэхувэ) лэа. (7). 1. (3). Хэтү гьэувын. *Удз ггэггэа кьудейр кьацтэ: зыхэт щлгьн зэрыхэтү езым хуэдэ зэрымыт щлгьналггэм пхьырэ цьыхэбггэуэвэмэ, зиужьу жылэ кьыпкьлэнукьым, дахэу кьэзггэггэми, и тхьэмтэр пылггэлгьыжынуурэ клуэдыжынуиц. Лэчымэ, 393. И иштл шияуэ хьарбыз хадэм Пыпхэ хаггэуауэ сэ слэггэуаиц. Пыпхэ. «Дамыггэ», 107. Пэжу, япэм цлгьипацклуэм шейтлани, жини, алмэстыи – лэджэ пыцлауэ цытаиц, иджы а кьомыр пыггэлггэлгьыжауэ цлгьипацклуэр цлгьхум нэхь сэбэн зэрыхуэхьунум хуэдэу гьэкггэбзэжамэ, дохутырым я арсеналым хэбггэуэвэмэ, яггэ кьынукьым, псом хуэмьдуэ операцэ яцла сымаджэм уицлэзэм джэ кьэбггэсэбэну. Лгьапсэ, 29. 2. (1). Хьэпшып гүэрхэр зэггүсэ щлгьн. *[Кьэрэллэаиц] Жэмьр цыфлгьггэжккэ зыхуей лэсплггэпсхьэри, лэнлгэ, тас сытхэри кьыхьурэ зэхиггэуэуэ, плггэмэ, куэбжэм шуиц кьылухьауэ елгьаггэу. Нэггүху, 50. 3. (2). Луэхум зыгүэр хэлъхьэн, хэпсэлгьыкьын Езыми зээмызэ и псалгэ хеггэуэвэ, Степан Ильич и гуапэ мэхьу Елдар зэрыгурыхуэр. Хьуэпсэггүэ нур, 222. Псэ гьурккэ зэджэ Таиша и фэр пыкьлауэ цытти ераггэпсэраггэклэ хузэфлэклаиц и зы псалгэ хиггэуэвэну: Кьазджэрийкьым, абы и адэр заведующү кьэклгьуами, си Луэхуиц абы цхьэккэ нэщлгьн цызггэпцлэмэ, - жиэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 548.**

ХЭГЬЭХУЭН (хегьэхуэ) лэа. (1). Зыгүэрхэм кьахэггэхуэтэн, ящлгьгүу щлгьн. *Бын цлэрылуэм сахэггэхуэу, Уи фьыггүэуицхуэм сыхьуумын. Щхьитл зыфлгьтү гуащхьэмахуэ. «Мывэ хуабэ», 146.*

ХЭГЬЭХЬЭН (хегьэхьэ) лэа. (17). 1. (14). Зыгүэрым хэт щлгьн. *Ар щимьдэм, Жансэхьу, кьыхуиггэфьэцаиц крушклэшхуэ: «Нобэ цыицлэдзауэ узыхьыдоггьыкьэ, ди стлгьлым кьэтлгьыси крушккэшхуэккэ шей ефэ», - жиэри. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 547. – Илггэсицэ црикьу махуэм*

Пиццешуэ хуэтицү ди Рау лъыжъыр Пионермэ ар тфIзахауэ Хыдогъыхъэ. «Тисей», 482. ПэрыIэмбэ имыIэу гу цыфъатэм, Валерэу плъагъури, приемнэ комиссэм езым имыдээрэ хагъэхъэ, абы хэтыну пIэцIейж Iэджэ къагъанэри. КIапсэ кIапэ, 17. 2. (2). Зыгуэрэм хэгъэбэкъуэн. Емылдыжыр нэхъ хуэм цыхъум, псым хигъэхъэну елгэдэкъэуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 164. [Бжъом къазым жриIэу] – Хэт псы щыIэм хэгъэхъэнур? Кхъухъ пхэнж, 505. 3. (1). Хэбжэн. Е набжъэ – лъабжъэу гектар цитху бауэ гъавэ тыбосэ, планым бвар хомыгъэхъуэ. Лъапсэ, 49.

ХЭГЪЭХЪУЭН (хегъахъуэ) лъэI. (15). Мылкур, щIэныгъэр хэхъыбэ щIын. Мэтхгъэныр щIэныгъэлIи, и щIэныгъэм хигъахъуэ зэпыт дэнэ къэна, Iэджем къацIыхур, чэнджэцэгъуи къащI икли ицIэ къыхуащI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 528. Колхоз Iэцым бжыгъэ иIэци, хэгъэщIэри хэгъэхъуари къамыщIэу хъурккъым, къомыщIэнуэм, Iэмал – хылагъэ зехъэн хуейщ. Лъапсэ, 95. Тхъэм уи акъыл хигъахъуэ, - жилэри Бекъани еувэлIащ, - быдэ и анэ гъырккъым. Щынэхужьыкъуэ, 15.

♦ **Гур хэгъэхъуэн** (14). Еплъ гу I.

ХЭГЪЭЩIЭН (хегъащIэ) лъэI. (9). КъарукIэ, IэщэкIэ текIуэн. [Хъэбибэ жиIэу:] Фи адэхэм бийр ирахужьэрэ хагъащIэу цытащ. Нал къута, 225. Дыхъэзыркъэ дызэуэну, Бийм ди лыгъэр едгъэщIэни, А фашистхэу дищI къыхъахэр Iэцэ жанкIэ хэдгъэщIэни. Дэ ди шухэр. «Шум и гъуэгү», 41. Бийр хэдгъащIэурэ и къарур едгъэухыни, и дыгъужьыгъуэ къызэрыкIам итхужьыници идукIыхъыни, Щынэхужьыкъуэ, 48.

ХЭГЪЭЩIЫН (хегъэщI) лъэI. (22). Нэхъ мащIэ щIын. Фызиц иригъэкIыжамы яхуэиэ мылкур яшээрэ, абыхэми зыкъом хамыгъэщIу къэнаккъым, ахэр узркът зипхъури. Хъуэпсэгъуэ нур, 90.

♦ **Гур хэгъэщIын** (18). Еплъ гу I.

ХЭГЪЭИЭБЭН (хегъэлэбэ) лъэI. (1). Iэр хегъэгъэлгэдэн. [Ахъсар Алыджыкъуэ жриIэу:] УзмыгъэхъэщIэфми, къэпхъа тIэкIум дыхэгъэлэбэ. Мелыгыч, 447.

ХЭГЪУЭГҮ (6). НэгъуэщI щIыналгъэ. Жыраслгъэн и гуацэр хэгъуэгү къикIащ, дымыцIыхуми, фэ жагъуэ етпльнккъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 306. Хэгъуэгү нэхъ дахэ ухуэзэми, УкъыщIалъхуари уигу пымыкI. Уи щIыналгъэ. «Дамыгъэ», 98. Хэгъуэгү лIы хахуэр къыщIыхутэм, И гъащIэ иныр иухащ. ЛIыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 180.

ХЭГЪУЭЗЭН (хогъуазэ) лъэмыI. (1). Iуэху гурэм щыгъуазэ хъун, хэщIыкIын, хэзэгъэн. Тембот гъукIэу зыщигъасэм, Бот къыщIытхъуу Iуэхум хэгъуэзат, иджы ари къехъуллакъым, Бот тхъэмыщIкIэр дунейм ехыжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 296.

ХЭГЪУЭЛЪХЪЭН (хогъуалъхъэ) лъэмыI. (1). Щылъу зыгуэрэм зыхэгъэзэгъэн. УанэщIэхуэмэ, уисыклауэ арати, ди махъшэр дгъэтIысри брезент тетпхъуащ, дэри пшахъуэр къиттхъуурэ дыхэгъуэлъхъащ, ди нэкIум фIэкIа къыхъэмьыцу. ХъэщIэ лъапIэ, 401.

ХЭГЪУЭЩЭН (хогъуащэ) лъэмыI. (10). Зыгуэрхэм къахэлгъэгъукIыгъуей, къахэщIыкIыгъуей хъун. [Семен Мэмэт-цIагъуэм жриIэу] Унэгъуей нанIэу лъэпкъышхуэм уахэгъуэщIэн уэ? Лъапсэ, 50. Уэишхыр къошхри, лъы лъэужьыр, А зы махуэм хогъуэщIэжыр, Къуэи куритми къегъэзэжыр. «Елбээдыкъуэ», 7. Уи къалэ зымы хэгъуэщIэнккъым, Къуажэ жылIэници, апхуэдэпси. Мывэ щыпIэу дапщэ щыIэ. «Вагъуэ махуэ», 354.

ХЭДЭН I (ходэ) лъэмыI. (20). НэхъыфI-нэхъыкIэкIэ уэхуеплгу зыгуэрхэм яхэплъыкIын. - Хэди къыхэх, Бейбарс, - пащIыхъыр арэзы цыхъум, Бейбарс фIыщIэишхуэ хуищI хуэдэу, пащIыхъым бгъэдыхъэри и Iэм ба хуищIащ, мамлюкхэр ежэри пащIыхъыр и тахътэм зрытесу, и цхъэр пагъэлэтащ, абы и хъумакуэ бэлэрыгъахэри яIэщIэкIагъым. Лъапсэ, 107. Жэмыи хъыджэбзхэм къеплъамэ, Къаходэ жылIэу, зашылэ. Къуэщхъэхъу щыIэ жэмышхэр. «Мывэ хуабэ», 36. Мэзышхуэм ицIэу жыгхэм хуэдэщ, И ныкъуэр носыр уафэ лъащIэм, И ныкъуэр цIыхухэщ - уэ яхэдэ, Жыг къуаниэбыниши хыболъагъуэ. МахуитI зэхуэдэу къыумыгъащIэ. «Вагъуэ махуэ», 351.

ХЭДЭН II (хедэ) лъэмыI. (3). Бдыуэрэ зыгуэрэм хегъэубыдэн. Хъыдан тIэкIу къыгуэнтауэ Лу бэлиэвыч пыIэм хэда цэкI плъыжъым ещхъу езым и пыIэми, ныбжъэгъуу иIэм я пыIэми хидэну хъыдан плъыжъхэр ичатхъээрэ зэригъэзахуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 305. ЛIэщIыгъуэ къакуэм и лIыфIхэм, Я джанэм данэ хэздэнут. Сэ къуалэбзхэм. «Дамыгъэ», 210.

ХЭДИИХЪЫН (ходихъ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хэгурэ, хэлъурэ диин. Хъыджэбзыр псым хэдишхъащ, и Iэпкълэпкъыр къыдэмьыбзжы. Щынэхужьыкъуэ, 54.

ХЭДЫКIЫН (хедыкI) лъэI. (9). 1. (8). ЩэкIхэкI гурэм и щIыIум къытридзэу Iуданэрэ мастэкIэ тхыпхъэщIыпхъэ хэщIыхъын. Жыжъэ нэмысу Елдар аргуэру къэпсэлъащ: - Саримэ хидыкIа сицыгъи. Хъуэпсэгъуэ нур, 277. МыIэпцIэлъапцIэ хъыджэбзхэм яхэткъым жыIэ, дэтхэнэри къащтэ - уанэгу цхъэнтэ хидыкIыфинуи, «тхъэлухуд» жиIати, тхъэлухуд фIэкIа къэсшакъым Тырку ныбэфми зыхигъэзагъэркъым: - Сэ шы сышэсыфырккъым, гум ситIысхъэфашэрэт. Лъапсэ, 37. Думэсарэ ар и бостей цIагъым щIилъхъэным и пIэкIэ, и бостей щIыIум трилъхъащ, КIуриокумкIэ къэщIыхъауэ, хэдыкIа гуэри иIэу илгъэуати. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 572. 2. (1). зэхъ. ЩэкI е щэкIэкIэ хэдыкIам егъэщхъын. Уи губгъуэ куэщIыр ПиэпIгу хэдыкIыр, Тэрч къызэррокIри Псыдзэ зэхешэ. Адыгэ Хэку. «Дамыгъэ», 224.

ХЭДЖЭГУХЪЫН (ходжэгухъ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хэту, хэсу джэгун. ДэнэкIэ уплъэми удзыпцIэу, уафэр къабзэу, къалэм дэт унэхэми хужьыбзэу сэху текIауэ, паркым ит парашют къелъапIэ лъагэри жыгым къахэпIыкIыу псори дыгъэ нурым хэджэгухъырт. Щынэхужьыкъуэ, 35-36.

ХЭДЖЭЛЭН (ходжалэ) лъэмыI. (2). Джалэу зыгуэрэм хэхуэн. Баш дакъэм фэ кIапэ тIэкIу

ицлауэ, а Клапсэр хээжым и Иэтиэм илгыжт, и шыр илгери, хээжыр псы ятлэм хэджэлауэ илгэфыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 65. Гуэдз пхыр цыкылауэ лыжь тхэмыщкылар, Шыицлэр заныцлауэ хэджэлауэ. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 149.

ХЭДЖЭРЭЗЭН (ходжэрэзэ) лэмыI. (1). Джэрэзурэ зыгуэрым хэхуэн. Мэунэхур зэрыкьуажэу, Яцхэицыту хьуаскылар уэсу, Жьыбгэ мацлэм ходжэрэзэ. «Тисей», 485.

ХЭДЖЭРЭЗЫХЬЫН (ходжэрэзыхь) лэмыI. (1). Зыгурым джэрэзу хэтын. Пшэм гьуабжафи хэтиц, ходжэрэзыхь, уафэм уиггэшыну зыцлеуфьыцлэ. Шынэхужьыкьуэ, 52.

ХЭДЗЭН I (хедзэ) лэI. (23). 1. (22). Зыгуэр бутлгышчу, бдзыуэ е уелунщлэ зыщлгыплэ хэггэхуэн. Мафлэ яцлауэ унэм кьыицлах архивыр яггэсырт, папкэжэр зэрыпапкэу хадзэрэ. Нал кьута, 216. Нур закьуэ кыфыгыггэм хэдывгьадзи, Нэху зацлэ пцлгыфынуц дунейр. Нэхуц. «Дамыггэ», 225. Сосрыкьуэ зыгуэр дэзыицлэ цыиэти, бомбэ яхидэмэ, хэхьыфлу кээзылгытэ яхэтт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 616. 2. (1). Зыгуэр (сабий) и закьуэу зыщлгыплэ гьэкьуэн. [Чачэ жиIэу:] А Думэсарэ, ана, дауэ мыгьуэ уи гум ныкьыуи сабийр Арсеим яхэбдза? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 565.

♦ **Бэлыхь хэдзэн** (4). Еплэ бэлыхь I. Гупсысэм хэдзэн (1). Еплэ гупсысэ.

ХЭДЗЭЖЫН (хедзэж) лэI. (1). Кьызыхэклам хэлхьэжын. Бдзэжьеящэ кьудей гьакьуэ, псым и бгыгагьыр и кыгьагьыу хьы халхьэныци, хэсри хэтри кьаубыдыни, цужькьлэ зыхуэмей нэхь цыкылухэр хадзэжри, я шхынри тевавэу Iэнэм телгьу кьэтгысакьяныци, абдежц Нартыху Кьабзэч жыхуалэр кьыицыицлэнур, абы бггэдэсыну зыхуэфайцэм флэклаи зыл цыллгьагунукьым. Льяпсэ, 73.

ХЭДЗЫН (хедзэ) лэI. (4). Зыгуэр зыхэтэ гуэрым цымыщыжу хэггэкьын, лей щлгын. Кьазджэрий жиIэным нимыггэсу, хьэицлэр псалгэрт: - Иджы сэри сыхадзыну жала. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 622. [Семен Мэмэт-цлакьуэм жиIэу] Хэбдзыну зы псалгэ жыслакьым, пэжц жысла илгэпкьыр. Льяпсэ, 50.

ХЭЖАНЫКЫН (хожэнык) лэмыI. (1). Жьыджэрагькьлэ, жанагькьлэ кьахэбелджылыкьын, япэ ищын. Нэхь кьахэжаныклахэр зэуэ зыцлакьуэ иужь, адрейхэр зырыз-тлурытлурэ кьышацытыкьырт. Шынэхужьыкьуэ, 22.

ХЭЖЭПХЬЫКЫН (хожэпхьык) лэмыI. (1). И ныбжьхэм нэхьрэ нэхь щлэх балигь хьун. Мыр си быни, мыр хамэц, жыслэу зэхэггэж сицлакьым, си цлалэхэм уакьыхэжэпхьыклаи, зы зэман нэхьхэягьуэ тлгэгьуари тлуэтэжаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 585.

ХЭЖЕЕН (хожае) лэмыI. (7). Пшальгэ гуэрым флэкьыу жеин; куэдрэ жеин. Лу зэрыхэжеар и жагьуэ хьуами, жэмыр щилгьагьум, кьэгуфлэжаиц, насыпшыхуэу кьылгытауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 317. Абдежым цыицлэдзауэ Лыгьгур лэгьунэм цлэлгыи, «сыхэмыжеицэрэт» жиIэу пцэдджыж нэхуцыым кьэтэджрэ цауэу зэклэужа и ныбжьэгьум и гьусэу

дэкьыжу. Льяпсэ, 119. Гуауэ папцлэ ар зэггакьым, Зэи пцэдджыжым хэжеякьым. «Тисей», 500.

ХЭЗ: ♦ **хэз хьун** (2). 1. (1). Хьыбар гуэр псоми кьащлэн. Иналрэ Кьазджэрийрэ кьызырыкьуари кьуажэ псом хэз хьуат, уеблэмэ а тлум я гьусэу Астемыр и кьуэ Лу кьызырыкьуажэри зэхакат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 538. 2. (1). Хьэуам мэ гуэр куэдэ хэтын. Хьэуам хэз хьуами сырымэр, Ар зи кьэмыскылауэ кьоплгых, Бгы мамырыггэр ехьумэ, И пьедесталым кьемых. Пушкиныр 1941 гьэм и ноябрым. «Шум и гьуэгу», 35.

ХЭЗЭГЬЭН (хозагьэ) лэмыI. (29). 1. (6). Зыхэтхэм ягурылуэу, ядэхьуу яхэт хьун. Нобэ цыкьум уахозагьэ. Нал кьута, 254. [Хьэбибэ Чокэ цыкьэIэ жиIэу:] Обкомы яшати – хэзэггакьым, наидивизэр кьеджати – военнэ цыгьын хуэхьун ягьуэтакьым. Шынэхужьыкьуэ, 32. Ауэрэ дзэм яхэзэггэ нэужь, Кьэрэмырзэр штабым ираджэри я мурадым цыгьуазэ кьаиц, цызэуэну цыналгэм и картэишхуэр унэ лгьэгум ираубгьуауэ, дзэпцхэр кьеуэвкьлауэ зэхэтици, кьраггэлгагьур хэт дэнэ дэж зыиричу бийм иубыда кьалэм теуэнуми. Лыгьэ, 409-410. 2. (20). Зыгуэрым гурылуэн, узыхуейм кьытггэхуэн. Лыжьхэм уацыхэмызагьэ кьохьу: дэнэ дэ тхылы цыитхуэзэггэицлэр, набггэ дыхьуаиц, жалауэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 655. Ар хэлуцлгылу мыхьуу кьэнакьым, псоми кьагурылуаиц Валерэ Лулэхькьлэ узырыхэмызэггэнур. Клапсэ клапэ, 17. Фи цыналгьэр нэмыцэм яубыдауэ кьыицлэжыныци, фи хакьуэри ялэщлгыхэныц, жала цыкьэIэ, дэдэм ухэзэггэну Iэмал илэкьым. Нал кьута, 273. 3. (2). Зыгуэрым хищлгыкьыу, хуэлэкьуэлгьакьуэу щытын. Пэсуцхьэхэри абы хуэдэ кьабзэиц: репрессие кьом екьлуэклам цыкьум нэхь лажьэрэйр, нэхь акьылыфлэр хэклэуэдыкьым, нэхь плацэр якуI, ягьэклэуэдурэ нэхь цыкьуейр – лэпкькьлэ узыцыгуэ мыхьунур нэхьыбэ хьури, я генетическэ цылыгьур езым еицхь хужаиц, нэхь цыкьуейуэ кьызыхэнар, лажьэными хэзагьэркьым, мылажьэми яшхын ялэкьым, зым зыгуэр кьыицлгыхьамэ, Iэцлоуэри кьыицлэуэ псэуну я гуггэ цыкьэIэ, кьайхуэлэркьым. Льяпсэ, 66. Хьэлэ гуэрхэри сицлгыри пхьэр ерагьыу зэгьуэзэггэзым, хьэлэ дэзукьлэмэ, пхьэр плыуэ, тхууэ зэгьуэзурэ нэхь сыхэзагьэ хьуаиц. Мелыгыч, 440.

ХЭЗЭРЫХЬЫН (хозэрыхь) лэмыI. (1). Зыгуэрхэм кьахымылгьагьукьыж, яхэгьуэща хьун. Бэтокьуи а кьомы яхэзэрыхьа зэрыхьуар хэт ицлэрэ – яхэтиц и кьру льякьуитлгыр цлэуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 319.

ХЭЗУ (4). нареч. Зыгуэрым хэхуэм хуэдиз гуэр щыщлгылуэ, хэтэ, хэсу, хэклугьауэ. Шхьэлмыаэжьуэпси кьыуати, батэкьутэр иггэшырт, псыр кьуэм дэмыхуэжу кьэхьырт, псыхьэлгьахуэр хэзу кьихьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 50. Жэцкьлэ жыгьым Iэр кьашиимэ, Вагьуэр хэзу псыр цлагьалгэ. Бахьсэнпысым хуэдэ щыIэ. «Батырыбжьэ», 42. Абдеж уэрамым сыдыхьауэ, Си ныбжьэгьуэ дьидэ си псэу слгьагьуу, Берлину жыжьэм кьыкьыжауэ И джанэм хэзу ордэн вагьуэ, Сэлам есхьыну сежэлауэ Iэгьуанэ нэицлгыр кьыслэрыхьэиц, И Iитл пьмытми ар гуфлауэ Си Iитл сишари си гум цылыгьат. Ныбжьэгьуэ. «Партыр ди пашауэ», 91 – 92.

ХЭЗЫН (хээш) лэмыI. (2). Куэд хууэ зыгуэрым хэлгын, хэтын, хэсын. *Шыльгэм и нэм уцлэллгамэ, Ктуруи, пшахуи, уафи хээш. Мо гуэл кьашхуэр и нэ шхуантIэу. «Батырыбжэ», 54. МэкгулIэ удзыр кIыру кIами, Мывэишхуэ хээу зэхэсаиц. Мэкгуауэ. «Дамыгьэ», 233.*

ХЭКУ (286). 1. (29). Лъэпкъ, кьэралыгьуэ гуэрым ей, егъэщIыла щIыналгъэ. *Шыу тхъемыщIагъэ, щылыгIэ, Пщым я удыну пшэчхэр, Аракъэ уэркхэр нэхъапэм «Къэбэрдэй хэкукIэ» зэджахэр. ЗэкъуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 99. Зы улэгъэ уэ кьыптэхуэм, Си адыгэ хэку, Улэгъишхуэ зыхызоицIэ, Си адыгэ хэку. Зеич лантIэ. «Батырыбжэ», 32. *Думэсарэ джэд лыбжэекIэ зэрылэкIуэлъакуэр Къэбэрдэй хэкум ящIэрт, хьэщIэми хуэмыщIагъэ Иэмал илэтэкъым. Мазэ ныкьуэ шхуантIэ, 567. 2. (257). Ущальхуа лъахэ. Абы хуэдэу щыт пэтми, Степан Ильич гу лъымытэу кьэнакъым Мэтхъэныр Мэзкуу дэкIыжу я хэкум кIуэжмэ нэхэ и гуанэу зэрыщытым. Мазэ ныкьуэ шхуантIэ, 528. Минрэ щибгьурэ тIошI гъэм хэкур гъатхэ угьурлы техъат, ящымыгъутицжын хуэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 302. Гьуэу тIкум щытI мафIэм пхисыкIауэ И лъапцэм куэдэр шэ техуаиц, Ди хэку ар слыгъыу ськьыкIауэ Берлин нэсыхукIэ ськьэкуаиц, Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгу», 11.**

♦ **Хэкум ещIыжын** (1). Лъахэр мыгъэпэжын. *Зи хэку ещIыжар бутIытыжыну Иэмал зимылэиц, уеуэу шхьэпрэбгъэдзыну уи боршиц, ауэ дауэ абы и Иэмалы? Нал кьута, 247. Хэкум из хьун* (1). Псоми зэхахын, ящIэн. *Уэрэдыр апхуэдизкIэ дахэт, зэхэзыхым я гум щыхьэрти, жылэм дэз хьуаиц, ауэрэ жылэм дэкири нэгъуэщI кьуажэми нэри хэкум из хьуаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 160. Хэкум и напэ темыхын* (1). Гурэ псэкIэ хэкум хуэлэжьэн, фIыуэ хуштыгын. *Уей, маржэ, хэкум и напэ темых, - жиIэрт Кьылыщбий и кьуэм, - кьэралым, пащтыхьым кьулыкьу хуэфIцIэну фьидогъакуэри, фи хьыбарыфI кьэсмэ, дыщыгуфIыкIыныц. Хьуэпсэгъуэ нур, 126.*

ХЭКУЖЬ I (2). *Еплъ хэку 2. Кьэгъазэ щIалэм и хэкужькIэ, КьызыхэкIахэм гьаохъэж. Къазджэрий. «Мывэ хуабэ», 11. [Абу-Деруиш жиIэу:] Мы щIыналгэм тыркур имыкIыжатэмэ, хэкужэ тIэкIури кьытлгысрэт? Кхьэлэгъунэ, 375.*

ХЭКУЖЬ II (8). ЩIыналгъэ, щIыпIэ ябгынэжа. - *ЖэмыхьэтитI гьурти, зы псэуэу кьэнакъым, - жиIэрт дадэм, езым илгъэгъуа хуэдэ, кьуажэр хэкужэ хьужаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 60. Зи гьужыгъуэ хьуа хэкужэу ФIыгъуэу щылэм ар нэхъапэм Кьабгынасти илэ гуащIэр ЯщIэт псоми зэрымащIэр. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 47. Иджы а псы шхьэлыр хьэжэжыртэкъым, хэкужэ ябгынэжам хуэдэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 301.*

ХЭКУХЬЫН (хэкухь) лэI. (5). Зыгуэр зыгуэрым хэкуэурэ хэгъэджэрэзыхьын. *Ирауд зигъэнищIыркъым, жыхуалэр арати, уэсым хакухьыр кьыщылгъэтыжырти ар кьытезидзам зридзырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 153. Ди псэм нэхэ кьыщитэр дьмыщIэжу, Дигу иримыхьыр хьыдокухь.*

Ди хэку аргуэру кьызогъазэ. «Шхьэлыкьуэ», 379. *Ар жызылар Бекъану щытатэмэ, а лы гъэиша кьомыр кьэгубжэри дадэр щIым хакухьынкIи хьунт, арихьэекIэ - хьыджэбзым жиIар я шхьэм ирагъэжэнт, зэрыгъэдыхьэишхри зэфIэкIаиц. Нал кьута, 269.*

ХЭКИЭЖЫН (хекIэж) лэI. (1). Кьызыхахам щыщ щIыжын. *Нэхэ ерыщым лы хэлгъу лэпс, жи лыр еишхри, лэпсыр кьэгэгъуыж, уищIыгуащи тIэкIу кьыхэгъахуэу, е мыр хэкIэжи щIэрыщIэу кьысхуигъахуэу, жиIэу кьыпешыд. Хьуэпсэгъуэ нур, 205.*

ХЭКИЭН I (хекIэ) лэмыI. (3). Хаса кьэкIыгъэ гуэрым и лъабжэуэ щыт хэзагъуэ зи лъабжэуэ хуэлажэ хьун. *Зы жыгыр жылэм кьыпкьырыкIми, ШIым хокIэр кууи, пхуимычыж. ГьащIэр IэфIщ. «Дамыгъэ», 97. И жылэр хьунт хьарзынэу, Кьыщэщмэ, кууэ хэкIэнт. Гьуэгу гьунэ удзыр мэгъагъэ. «Батырыбжэ», 43. Уи щIыналгэм лъабжэуэ хэкIэм Уэ жыланхьы ухьужыныц... УситI, Шам щыстхауэ. «Батырыбжэ», 75.*

ХЭКИЭН II (хекIэ) лэI. (6). ТкIуаткIуэ гуэр нэгъуэщI гуэрым хэгъэлгъэдэн. *Лэпс пэзун иIыгъыр шыуаным хикIэжри Анчарэ бжэр Iуихаиц. Шынэхужыкьуэ, 67. Абдежым хэщIанIэ щIынти, гьуэгуишр ягъавэу цырибон кьытрагъэуэвэху унэр зэлищIэрт, шхум шэ хикIэрт, лы игъуэтмэ, яжъэм хилгъхьэрт, джэдум и шхьэр пилгъэрт вакъэнжейкIэ, чыржыныр цырибоным хипIытIэрти, хьэм иригъэишхуэр чэф иригъэгъуэтым, ар фIэдыхьэишхэну кIий-гуоуэ щIантIэм дэтт [Залымджэрий]. Хьуэпсэгъуэ нур, 87.*

ХЭКИЫЖЫН I (хекIыж) лэмыI. (5). Узыхьыа гуэр кьэбгынэн. *Шыхур дахэкIэ зэбгыкIыжыну фэ теткьым, Нартыхуи клубым щIыхьэу Iэхум тепсэлгъыхьыну хуеишхакъым, кьызырхуамыгъэгъунур ещIэ, имыщIэр сыт: яхэкIыжа зэрыхьунуриц. Лъапсэ, 74. ЗэлуцIэ зэхэтым хэкIыжу зыри кIуэжыртэкъым, дауи кIуэжынт спектаклри кьапэщыту, Инали кьэсауэ. Мазэ ныкьуэ шхуантIэ, 659. Зэуэнбэнэным ухэкIыжри Сэишхуэ Iэрыхуэр иплгъэжэиц. Кулиев Къайсын пащIэ. «Шхьэлыкьуэ», 403.*

ХЭКИЫЖЫН II (хекIыж) лэмыI. (6). Ипа е зыщыгугъа гуэр IэщIэкIын. *Жэщым дежьэрэ нэхушым дьнэсу, и чэзум унэмьсмэ, ухэкIыжаиц. Лъапсэ, 67. Кьэрэмырзэ щIыр игуэшири, езым кьаIих щымыIэу, дзэм ныкьуэддыкьуэ хэхухьати, хэкIыжаиц. Лыгъэ, 413. Уафэгъуагъуи, щыбли, уэиши Пшэ Iэрамэр хэкIыжаиц, Жьыбгъэ щIыIэм я бэракъыу Уафэ шхуантIэм кьинэжаиц. Губгъуэ шхуантIэм пыIэр кьинэу... «Батырыбжэ», 10.*

ХЭКИЫН I (23). 1. (19). Узыхэта, узыхэса, узыхэлъа гуэр кьэбгынэн. *[Дэфэрэдж жиIэу:] Си сабийр си щIыбым ипхауэ псым зыхэздзэнурэ, ситхьэлэмэ, ситхьэлаиц, сыхэкIыфмэ, сыхэкIаиц. Лъапсэ, 41. - Пшэ гуэрэным мазэ пхыкIым Хуэдэу, банэм шыр хэмыкIыу Бий лъэужьым ар ирокIуэ, Шы тхьурымбэр гьуэгуи тоткIуэ, Шум и гьуэгуи сыт и пIалгъэ, КьэмыуыIэу макIуэ-*

малга. «Елбээдыкбүэ», 9. 2. (1). Зыхэс бынунэм пэщхэхуэ зишдлу унагбуэ шхэхуэу тгысын. Зэкуэшишцрэ зэшыпхуитлрэ мэхуэ, шдлалитгым зыр балигэ хуаиц, нэхыицлэри балигэ хууным нэблэгбаици, я шхээр ягэпсэужыници, жиЛэри и быным яхэклауэ Юрарэ хуэкбулейуэ псэу Бэкбан шидэкбуэжым, нэхэ цыкбухэр зыкбюмрэ гбаиц, нэхыицлэхэри я анэм хузэгуэпаиц, дыхыфидзэри ежэжаиц, жаЛэри. Кьалэн, 427. 3. (3). Кьалэн гуэрхэр шигээзашдлу зыхэт гуэрым шымышцыж хьун. Советскэ властыр увагбаицлэу лээнкэ Идждэ зы республикуэ зэгухьати, мазэци республикэр зэрызэхатар, шдлым шхэккэ зэныкбуэкбушхуэ кьалэтри зэмызэгбюу зэхэкбуэжаиц, хэкбуыр хамыггэккыну и ужь ита нэтми, мышкыишымрэ осетинхэмрэ шдыр кьемэцилэкбуырти, адыгэм зыкбюмрэ кьедэуаиц, арицхьэккэ зэгурылуакьым. Льяпсэ, 86. Шэулэхуэ сышэсу сышдлэхуэун, жиЛэу и гум кьэклат, арицхьэккэ уахэклрэ уежэжэмэ, сыткэ нэхыицлэ, Кьулыр гьуэтыгьуафлуэ бгьуэтыныкбюми, хэхыицаиц. Нал кьута, 309.

♦ Псэр хэккын (7). Еплэ псэ.

ХЭККЫН II: ♦ Гыхьэ хэккын (1). Еплэ Гыхьэ.

ХЭККЫН I: (9). 1. (2). Юэху гуэр зэфлэккэ хьуным и лэмал. Шдлыхуэ зытелгьым хуэмытыжмэ, Хэккынлэ куэдэрэ ар мылгыхуэуэ, Зи шдлыхуэ телгьым и деж клуэрти Хуэув и хабзэт ар лэщыхуэуэ. Сэ фыкысхуэйуэ сывмыгьуэтмэ... «Дамыгьэ», 206. Пэжу жыпкэмэ, лаборанткэхэм еубзэныр флэфбуйжтэжым, и шхьэмэ трилгьэжыртэжым, нэхэ хэккынлэфлэ кьигуэуэтауэ. Льяпсэ, 98. 2. (6). Зыгуэр (мылгык) кьызыхах, кьызыхэккэ гуэр. Лэц кьыицэхурэ лы ишэу, фейдэ кьриггэицымкэ унагбуэр иггэпсэуэ арат Исуф и хэккынлэр. Лэчымэ, 392. Фургоным изу абы лы кьыицэу кьэсыжыхуэ, кьыицэм и хьэлгьагьым кьыицэхуэуэ кьэсыжырт, лыр столым трилгьэхэрэ жэицым нэху кьриггэицэмэ, лы штар выжрэ псы зыицифа нэужэ хьарзынэу кьыицэхуэурти, тлуми я зэхуэдэ шхэхуэ хэккынлэ хьурт. Льяпсэ, 25. Ди шдлыгьымыту зы гуаиц Дэ доггэллэплэр ди гьаицлэр, Насып хэккынлэм и льягбуэм Кьыицидопльагур ди вагьуэр. «Шдлэгьуэ шдлыналгьэ», 427.

ХЭККЫН I: (14). 1. (12). Нэм имылгьагьуж хьун, бзэхын. Молэр пицхьэицхьэ кьыфым хэккыуэдэжа нэужэ, хьэжыр абы кьэлгыпльу зыкбюмрэ шытри, я куэбжэр хуицлэицаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. Зыгуэр кьэджа хуэдэу Бекбан кьыицлэицаиц шхьэккэ, дадэм кьыицгээзэнт, и шыр ириггэллэри шыбз гуартэм я лээ макьым хэт сыт жилами хэккыуэдэжаиц. Нал кьута, 270. Инэккэ улпгэмэ, льягбуэр мээ чыцэ тлэккым хэккыуэдэж шхьэккэ, кьакулэр тыншиу кьэллгьагьунт. Льяпсэ, 70. 2. (2). Шымылэж хьун. Абы зэтримыгьагьатэмэ, лээнкьыр жьгьей хьуэ зэнытурэ хэшыпсыхьыпэу хэккыуэдэжынккыи хьурт. Льяпсэ, 65. Шыхьэицлэти нобэ дьидэ А жылэшхуэм, гузэсауэ Мафлэм псоры зэицлеубыдэ, И чэзууэ ар кьэсауэ, Мэхуэ а жылэр еицхэ хэкужыым, Хэккыуэдэжу шдлыхуэ лэужыыр. «Тисей», 486.

ХЭККЫН I: (82). 1. (17). Зыгуэрым хьуемылгьагьужыкыжу, хьуемыгьуэтэжу хэээрыхьын, шыккыуэдэын. Уигу иггэлэ пльэгьуар, - жиЛэри Бэлацэ куэбжэр хуицлэицаиц, Елдар и Юэулгьауэр жэиц кьыицлэицаиц хэккыуэдэ нэужэклэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 277. Маклуэр шхэхуэ, маклуэр лээсыр, Пшагьуэ лувым ныхоккыуэдэ, Анэ гьыбзэм гур дэузу Дэзиц я макьыр бгы аузым... «Тисей», 492. Толгькьун шдлыхуэ джанэ хужьу Мывэ хужьым яхоккыуэдэ. Шхьэлыкьуэпс. «Батырыбжэ», 20. 2. (55). Юэху гуэрым гьаицлэр хэлгьхьэн, уккыгьэ шхькьун. Сосмакьым тхьэ шлуэрт, Лэицыр иккыицлэицаиц Тэрчкэ дьмыхум, хэккыуэдэуэ. Нал кьута, 238. Уи кьуэуэ зауэм хэккыуэдэхэм Я кьхэр уэри умыицлэж. Си шдлыналгьэ. «Батырыбжэ», 59. Абдежым шыицлэицаиц «Бахьсэн событэмэ» лажыи-хьати зымылэ куэд Ислгэмэи кьуэажэм шыицлэицаиц шдлыхуэ хоккыуэдэ, шдлыхьэккыуэдэр зымы имыицлэу. Зи лээрыгыпс тлыгьа, 526. 3. (10). Зыгуэр (мылгык) напэ, Гыхьэ, н.) флэккыуэдэын. Фызыжыыр мэгьуэпсысэ: дапицэрэ зауэ кьэхьэями, игьаицлэм шдлыхуэ я мылгык хоккыуэдэ: хэт иш трах, хэти уанэр лэх, хэти и лэицыр хэлгьхьэ. Шынэхужыкьыкьуэ, 8. Зи лэалгьэ кьэсым гу лэыитгьэмэ, Уи гуаицлэицаиц хэмькыуэдэ. Зэманым деккы. «Батырыбжэ», 11. Хьалилхэ я кьурлэнымккэ Нурхьэлий тхьэ шлуэрэ зэгуиудмэ, Астемьыр и пылэ хьарзынэри хэккыуэдэжэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 151.

ХЭККЫН I: (хоккыуэдэпэ) лээмьлэ. (3). 1. (1). Зыгуэрым хэгьуэшцэпэн. Ерул и макьыр хьэ банэ макьым хэккыуэдэпа нэужэ, Дисэхэ я пицлэнтлэмккэ Саримэ и макэ кьыицлэицаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 234. 2. (2). Кьемылыну шынагуэ шдлыэн. Инэжыпэраици, Уи шхьэ хэккыуэдэпэнуи шытаиц. Зи лээрыгыпс тлыгьа, 524. Зыззунсэуэ зэзауэ кьэралхэм я шдлыр яхуэмыхьумэжу яфлэккыуэдэ е хоккыуэдэпэ, мыбдеж зауи бани хэмьыту хэкум зэукьуэдэи. Льяпсэ, 88.

ХЭККЫН I: (хоккыуэдэи) лээмьлэ. (7). Зыгуэрым шыц хэцкыи, ккыуэдэын. Ггьэицлэгуэныр араккэ - Локотош и отрядым шыицлэицаиц зыллэ улэггэ кьудей хьуакьым, бийм яхэккыуэдэицлар абы хуэдиз хьуэ нэтми. Нал кьута, 300. [Жамбот жиЛэу:] Абы хэккыуэдэиц шымылэу кьэдггьэхуэфмэ, ар Юэху иници, ауэ нэгьабэ кьыицлэицаицлар аргуэру кьыицлэицаицлэ, зэлыхьаиц псоры. Алгьхьэ, 64. «Лэицым кьаицлэицаиц хьуэ зы хэвмыггэккыуэдэицлэ». Шынэхужыкьыкьуэ, 49.

ХЭККЫН I: (хоккыуэдэ) лээмьлэ. (1). Зыгуэрым нэхьри хыхьэн. Я тхьэлхуэдхэм я закьуэу Кьыицлэицаицлар нартжыкьхэм Ккыицлэицаиц лэужьым кьымыккыуэ, Лээккыныггэицхуэр я куэдхэу, Хамэ шдлыналгьэм шыицауэу Кьамыггээзэжу хэккыуэдэпэ. «Шдлэгьуэ шдлыналгьэ», 411.

ХЭККЫН I: (хоккыуэдэ) лээмьлэ. (26). 1. (19). Зэманьыр, гьэр с.ху. нэхэ гувауэ шытын. Илгэс ныккыуэ нэхьыбэ дэмьккыуэ, шдлымахуэ шыицлэицаиц хэккыуэдэуэ, кьээакэ шу зыкбюм Степан Ильич деж кьыицлэицаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 203. Маклуэр маклуэр, гьэр хоккыуэдэ, Былэ Юэхур кьыицлэицаиц. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 111. 2. (7). Ныбжыыр илгэс бжыггэ куэд

хьун. Мызэ-мытIэуи кыкыуэкIац зи ныбжэ хэкуэта лы, кыздэкуэж жиIэу, арицхэкIэ, Хьэкурынэ си насып цыхэмылкIэ, нэгъуэцI си псэм кыицтэнуккым жиIурэ зыми дэкуэжын идаккым. Лъапсэ, 108. И ныбжыкIэ Цэрданыр хэкуэтатаккым, ауэ фадэ жагъуэу зэрымылгагъур уигъацIэу и нэциацэр цIэуфIыцIыкIат, цIыIэ зыхэттар дауэ епIэстхьами, и нэкуишхуэ фафIэр нэхтэ плыжь хуаккым. Хуэпсэгъуэ нур, 290. Я ныбжэ еджакуэм хэкуэтаици, Я кэрэндаицир яIэцIоху, Хьэрф ятхыр тIэкуи кыуаниэбыниэу ТхылгымIэр хьэлъэу зэбгыроху. Ныжэбэ жэци, нэхур цыху. «Щхьэлыккыуэ», 384.

ХЭКИУЭСЭН (хокIуасэ) лъэмыI. (1). Зыгурым хэтын, хэгъуэцэн. Ар жьым хэкуэсэу макъ гуфIэгъуэу Ди мээхэм, губгъуэм цызэпхокI, Абы йодауэр ди анэр сугъуэ, И цIалэр хуэзхьукIэ и гум кэокI. Салют. «Шум и гъуэгу», 10.

ХЭКИУЭСЫКIЫН (хокIуэсыкI) лъэмыI. (2). Щэхуу, гьэпщIкуауэ, гу лъамытэу зыгуэрхэм хэлын. [Азрэт] Плици тхэкуэсыкIари кыишэжаиц, - жиIэри. Нал кьута, 261. Арыниамэ, жэщыр кыфIици, зыгуэр яхэкуэсыкIыу зыкыигъэнэнкIэ мэхуэ, пажьэ сьт кыуэгъэнапIэ кыигъуэтауэ. Лъапсэ, 35.

ХЭКИУТЭН (5). Зыгуэрым хэлгальтэу, хэщашэу икIутын. Iэдэм цхьэлым цIохьэри нартыху матэр зыцIыпIэ хекIутэри хьэжыгъэ матэ кыицIех. Мазэ ныкыуэ цхьэуантIэ, 631. А кIэнтхэ тIэкуураиц гьукIэр зыхуейри, хьыданым кIуэцIыцIыу егъэгъуи, абы жыгей фIамыцIи уцэба хекIутэ, бдзэаицхуэ хэлгъэжри фоч гыныр хьэзыри, бгъэгъуицыжа нэужь, узэд уи фочри, гъауэ. Лъапсэ, 101. Си хуэпсапIэр вагъуэ хуэри Жэц мазэгъуэм хэскIуаиц. Анэм и хуэпсапIэ. «Батырыбжэ», 15.

ХЭКЪУЭН (хекъуэ) лъэI. (1). Хэгъэкуэдэн. ЛыгъэгъуэтыпIэр бийм уагъацIэ, Убэлэрыгъым, ухакуаиц. ЩIакхуэ Iыхьэншэу сыккэнами... «Щхьэлыккыуэ», 399.

ХЭКЪУТЫКIЫН (хекъутэ) лъэI. (1). Зыгуэр пкьутэурэ нэгъуэцI зыгуэрым хэлгъхьэн. КIэртIоф гъэвар игъэжэжэат, джэдэдыкIэ хэкуэтауэ. МелыIыч, 440.

ХЭКЪУТЫКIЫН (хекъутыкI) лъэI. (2). Зыгуэрхэм щыщ гуэр кьутэн. Жэщыбгым фIэкиа хьунт, я Iэуэлъауэм сыккыицигъэуэу, бжэр хакъутыкI жыпIэну зэадзэпхур кыищыцIыхьэжам. Лэчымэ, 396. Унэ зэгъуэт зырыз плгагъур я цхьэр иуауэ е кхуэуицын телгым щыцI зыккым хикъутыкIауэ. Нал кьута, 221.

ХЭКЪУХЬЫН I (хекъухь) лъэI. (1). Зыгуэрым хэту кьун, хэубэрэжыхьын. Зым и гъунэгъур пфIыхекъухь. Къуршхэр. «Вагъуэ махуэ», 317.

ХЭКЪУХЬЫН II (хекъухь) лъэI. (1). Зыгуэрхэр зэбгырыпхыу зыгуэрым хэтын. Хым Iуаицхьыблыр хэкуэхауэ Мазэ ныкыуэу псым кыхоиц. Комор кьэрал. «Вагъуэ махуэ», 330.

ХЭЛЫДЭН (хольдэ) лъэмыI. (11). Зыгуэрхэм нуру кыщыблэн, хэуэн, хэпсэн. Уэс ныIэ яцхьэрыгъым я цIагъым псы кыицIэжми дыггэр хэлыдэрт. Нал кьута, 270. Мэкъу Iэнэу

ниэр икхуэаици, Нурыр чэзууэ хольдэ. Нэхуш. «Дамыгъэ», 225. КIаггэпшаггэр Iуэ кхэкуэуэу ПIаицIэу уэишыр кэатолгалгъэ, Уафэ хуэпсакIыр ниэм хольдэ Псыр уэишыхьхуэм кьеггэкуэуалгъэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136.

ХЭЛЫДЫКIЫН (хольдыкI) лъэмыI. (1). Лыду кыхэщын. Лы тIкуэпс лыжьбьым иутхэхэм Дыггэ нурыр хольдыкI. «Бдзэжыбэщэм ипхьу», 149.

ХЭЛЪ (1). плыф. ИIэ, бгъэдэлъ. Усэм хэлъ мафIэ. Усэм хэлъ мафIэ. «Дамыгъэ», 118.

ХЭЛЪАГЪУКIЫН (хелъагъукI) лъэI. (2). Зыгуэрым кыхэпхутыкIыу лъагъун. Джабэм дэки лъагъуэр удз Iувым хэлъагъукI къудей цхьэкIэ, утекIыну Iэмал илэккым. Лъапсэ, 69. ЦIыхуэбз кьомым пилоткэ, е упицIэ ныIэ яцхьэрыгъыу цIыхухуэ зырызыхэ фIэкиа яхилгъэгъукIыртэккым. Щынэхужыкыуэ, 46.

ХЭЛЪЭГЪУЭН (хелъагъуэ) лъэI. (19). 1. (16). Зыгуэрым хэт е хэлъ гуэр кьэлъагъун. Сьтетич унаицхьэм, унэ зыцIыи Яхэзылгъагъуэ лэзымыхь. Дунейм имыIэ кьеггэжапIэ. «Батырыбжэ», 33. Тафэ цхьэуантIэм мэзым хэту Лагерь пицIэр хьыболгагъуэ, Строй яцIауэ, мес, зэхэту, Я пIэм цыкIухэр имызагъуэ Пионерхэр хьэцIэ лъапIэм Пэплъэу хэтхэцI мо мээ лъапэм. «Тисей», 481. Мэзышхуэм цIэту жыггэм хуэдэиц, И ныкыуэр носыр уафэ лъаицIэм, И ныкыуэр цыкIухэцI - уэ Жыг кыуаниэбыниши хьыболгагъуэ. МахуитI зэхуэдэу кыумыгъацIэ. «Вагъуэ махуэ», 351. 2. (3). зэхь. Зыгуэрым ехьэлъауэ кыфIэщIыи, кыщыцIыи. ЩIалэхэр дзэм зэрыкуам абы халгагъуэIауэ ирипсалгъэртэккым, арицхьэкIэ зи благъэ, зи къуэ кIухэр гузавэрт, я быныр гум кыицIитхьырт, итIани гу зылгъуагъатэртэккым, ягу кызыфIэнэми, псчэIу зацIырти, зыцхьэцаггэкирт. Хуэпсэгъуэ нур, 125. Абы политикэишхуэ хилгагъуэрт, сьту жыпIэмэ нацидизэ лгъэпккым я мылгъукIэ зэхашэмэ, советскэ цIыху лгъэпккэ псори зэрызэкуэтыр кьеггэлгагъуэ. Щынэхужыкыуэ, 40. Сэбэтыниэу псыр кьэжэхым Абы фIуэу сьт хэлъагъуэр? Терек. «Партыр ди пашэу», 123.

ХЭЛЪЭДЭЖЫН (хольдэж) лъэмыI. (2). Кызыыхэкиам хыхьэжын. Бажэр кьэмыгузавэу хьунт, нэхэри нэхэ псыницIэжу жэуэрэ пажьэжэм хэлгэдэжаиц. Кхьухь пхэнж, 499. Хьыбар хьэбырышыбырыр фи фIэцI фымыцI, пицIы гъуицIи ар жызыIэу зырыз цыIами, пажьэжэм хэлгэдэжаиц. Лъапсэ, 84.

ХЭЛЪЭДЭН (хольдэ) лъэмыI. (31). 1. (6). ТIкуагIуэ гуэр жэуэрэ нэгъуэцI зыгуэрым хыхьэн. Асыхьэтуи кызызэфIэуванэри [Нурхьэлий], Сэид и дежкIэ ежъаиц, и нэкум уэс тетIуэр тIкуэпс зырызурэ кьэжэхьыу, нэпсри абы хэлгэдэу. Хуэпсэгъуэ нур, 156. А псы кьомым я толгъкуныр Терек дыдэ хэлгэдэуэ, Иох псы уардэу тафэм тету Дыггэ нурыр хэлыдауэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 117. Iэхгъуэм цыцIыр кыицхьэжыр, Йоплэ, сьмаджэм и нэпс пIаицэр И цхьэцI фIыцIэм ныхолгадэ, Асыхьэту ар хокIуадэ... Лъапсэ, 497. 2. (25). Ужэурэ зыгуэрым хыхьэн. Тамбукгъан

гүэлым кбэсауэ нэмыцэ авиацэр кбатеуати, шухэр нартыхум хэлгэдаиц. Нал кбута, 214. Нурхэлий дыщэ имылуэ зи флэц мыхуахэри мафлэм хэлгэдэрт, Нурхэлий и бэлэтом дыщэ дэдар ямыгэклуэдын я гугуэу, арицхэклэ лэггуп, шыуан, фалгэ сит хуэдэ флэкла зыри яггэуэтакбым. Хуэпсэггүэ нур, 207. Танкым ису дээр кбэхэлгэда цхэклэ, цылухур яхуэшынакбым, нэхэ ерыщ еклауа флэкла. Хэщлэ лпанлэ, 404.

ХЭЛГЭН (холгэ) лгэмыI. (2). Улгэу зыгуэрым хэпкIэн. Абдежым кхгухь хээнцэм зи Iэгур цлиха лы бланжэ кбом кбосри хгэйджэбзхэр зыщыпIэкIи ямыгэакуэу зэцлаубыдэ, Дэфэрэдж, и сабийр и цыббым ипхауэ, залэцуеури псым холгэ. Лгэпсэ, 42. Азизэ занцIэу хэлгэц псыми, и кум хэлтэ мывэишхуэ, псыр тлууэ зэгуигэкIыу, а мывэм цыббагэкIэ зриггэцIу уври шкIэр кбиубыдаиц. Шынэхужыкбүэ, 54.

ХЭЛГЭТЫКЫН (холгэтыкI) лгэмыI. (1). зэхь. Зыщыщым кбыхэкIыу кбпыщыхуэн. Псына кбэбээр кбикгуэлгькIыу Мывэжэ цлаагым кбыщцекIыкI, Толгкун цыIлэм хэпIэнкIыкIыу Псы ткIуэпс нэхур холгэтыкI. Псына. «Щалэггүэ цыналгэ», 69.

ХЭЛГЭТЫН (холгэт) лгэмыI. (2). 1. (1). Лгэтам хуэдэу зыгуэр зыщыплэ кбыхэкIын. Пыщыцэ цыкIум ецхуэ кбэуэцIий зэриггэнцилам мафIэ бзий кбыхэлгэтри хэжым и нэкIуэзэцIэкIар, и пэ паницэ кIыкыыр, и набдзэ ныкгуэатхур кбиггээнхуаиц. Хуэпсэггүэ нур, 68. 2. (1). Гужеин, гүзэвэн. Абы хуэдэу яца цылухубз Iэджэми я гугуэ си анэишхуэм кбыхуищыжурэ сриггэдалуэрт, си псэри хэлгэтауэ пIэрэ жысIэу суггэгузавэу. Лгэпсэ, 6.

ХЭЛГЭУ (2). нареч. Илэу, бггэдэлгү. Сит ищысми образ гуанэр Кбопсэлгэну дахуэ хэлгү Хыболгэаггүэ адэ лпанIэр – фIыщлэ иныр зыбггэдэлгьр. Лгэпккхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 54. КбэаткIуакбым ггуэгуу дэ мащлэ ГурацIэ кбэбээр гум хэлгү, Кбытоххэ Iэджи ггуэгуэ занцIэм Ди эстафетэу тIэцIэлгьр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.

ХЭЛГЭФЭН (хелгэфэ) лгэI. (1). Плгэфурэ зыгуэрым хэхээн. Шу мэхгэаджэр кбыридзыхри ЯтIэ фIыщлэм хилэфат, цIопиц IэцIэлгьыр кбыIэцIихри ЛгэкI кбэмынэу еуэфайц. «Бдзэжыешцэм ипхуэ», 155.

ХЭЛГЭФЫН (хелгэф) лгэI. (2). Плгэфурэ хэхын, хэггэкIын. Елдари жыг иныр кбыхилггэфауэ тIэкIу зиггэпсэхуэ дзэццытым, занцIэу зричри, псым хэлгэдаиц. Хуэпсэггүэ нур, 53. Ауэ жэщымы уи цхэкгубжэ Хилгэфыныци кбыщцIэпцхээнц. Дыггүэ жыхуаIэр сит? «Бгы лгэпэхэм деж», 124.

ХЭЛГЭХУХЬЫН (холгэхухь) лгэмыI. (2). ЩыпIлэ гуэрым щыльхуэн. Телгу физым а бэлыкыыр МафIэм цIалэ ныхельхухьыр. «Тисей», 486.

ХЭЛГЭХЭЖЫН (хелгэхэж) лгэI. (1). Зыгуэр зыхэтам аргуэру хэлгхээн. [Хэкурына] ЕтIысылIэри зыхуэчэм кбэмынэу бзэ, кIакхгу ситхэри хилгэхэжэиц, езым и IэкIэ ищIурэ. Лгэпсэ, 111.

ХЭЛГЭХЭН (хелгхэ) лгэI. (82). 1. (28). Зыгуэр нэггүэщI гуэрым хэлгү ггэтIылгын, щыггэтын.

Колхозыр цызэхыхьэм Темыркбан хилгхьар зы жэмьжэ цыкIу закбүэт. Шынэхужыкбүэ, 17. А, ди хэблэ тIэкIу мыггүэ, жилэу, Дэфэрэдж игу кбэклаиц я кбэажэ псы кбэбзэ уэр цыкIур, абы и кууупIэм хилгхьа цIлэп IэплIэри псым ихьа, имыхьа. Лгэпсэ, 40. Лыггэ зезыхьа псоми орден кбыщратым тхэзэхуауаиц, я орденухуэар я бггээм хамылгхьэу я бэракбым хаIуу, а бэракбьр яIыггьыу адэки зэуэну. Лыггэ, 411. 2. (6). Жылэ хэсэн. Езыри лжэреищи, ггэ кбэс и мэшыр мэбаггүэ, хадэхэки хилгхьэми, кбоххулIэ, хьарбыз хадэ ищIами, ищэни хурокгуэри, хьарбызым и пIалгэ икIыхуэкIэ и сабий иггэхуэапсэркбым. Хэсэпэхүмэ, 418. А гүэдз хээдээр цыбб хэлгхьэжи, Жбьм дэджэгуу кбэкIыжыныци. УситI Щам щыстхауэ. «Батырыбжэ», 75. Щхэмыжыр плгэаггүэ – ажэ жьаки, ШIым хэлгхэ хээдзи – кбэкIыжыныци. Сыкбьщалгхуэар мы щыпIэрщ. «Щхэлыкбүэ», 387. 3. (2). Ахьшэ банкым шахүмэну етын, щыггэгтIылгын. Кбэадхуэр банкым хилгхьэурэ Абу – Деруиши мелуаным ниггэсаиц. Кххэлггүэнэ, 375. Лым пэкIуэ зы уасэр банкым халгхьэ, адрейр езым я фейдэщи, я хэллэщ. Лгэпсэ, 49. 4. (17). Бжэ, щхэкгубжэ с. ху. псэуалгэм хэггэуэвэн. Шэщыр и пэшым кбытытти, куутI блыныр пхикгүутыкIри бжэ хилгхьаиц. Нал кбута, 267. Ауэ а лгэхгээнэм мээхүмэм унэм халгхьээн ихгэ ниутицIрэ ищэу щытамэ, иджы мээ бжэн кбэзыукипхгэм кбреггэуэкири, и бжэакуитIыр джьынкIэ ггэщIэрэцIлауэ, и фэр ггээтэджэри, и лыр ггэггүауэ кбэзыукиам хуриггэиэжмэ, зыхуейуэ кбыхуамыщIэн дунейм теткбым. Лгэпсэ, 70. Пцэдейризэм мыдрисэм я унэм цхэкгубжэ хэслгхьээнци, зэфIэкIаиц. Кххэлггүэнэ, 374. 5. (7). ХэкIуэдэн. Шамхун япон зауэм лыггэ цызэрихьат, и Iэ лгэныкбүэри хилгхьауэ кбиггэзэжати, шы кбыщцэхур дзэм ярицэу псэумэ, иджыри дзэм хэт хуэдэу кбыфIэцIыжырт. Хуэпсэггүэ нур, 162. 6. (21). Зыгуэрым зыгуэр хэлг щын. Алгандэрэ зы псалгы жимылуэ щыта Сэид зыгуэр химылгхьэу цIэкIыж хунутэкбым. Хуэпсэггүэ нур, 216. – Уэлэхыи, кбэрэхэлгэкь сабийм уэркэ щэн хэллгхьэ мыхуэн, – жиIэри Астемыр идакбым, – ауэ Жыраслгэн и унэм школ кбыщцэзIуихыну ггуэзэджэиц. Мазэ ныкбүэ цххуантIэ, 518. Псалгэ IэфIу усэм халгхьэр Уэ жытIакгэ – дыдж мэхгуж. Сэ уэддыггэ цIызогганэ...«Ваггүэ махуэ», 323.

ХЭЛГЫЖУ нареч. (1). НэггүэщI гуэрхэм ялейуэ хэлгү. Нартыхур, хьэр, джэшыр зэхэхэжауэ, абы кIэртIоф хэлгыжу. МелыIыч, 438.

ХЭЛГЫН (хэлгщ) лгэмыI. (334). 1. (90). Зыгуэрым хэггүэлгхьауэ, хэзэггэуэ щылгын. Шы лгэужьыр дэнэ кIуэуэ пIэрэ, жиIэу лгыгхуэу Локотош губггүэм итти, шоккүу жиIэу нэмыцэ офицер гуэрым и хээдэ гүэдзым хэлгү хуэзаиц. Нал кбута, 242. Ггэмахуэ бадзэуэггүэ хуэуэ дунейр исыжырт, джэдхэр джабэкIэ сабэм хэлгү махуэр яггэакуэрт, хэххэр ду цIаагым цIлэпцхьауэ кбыщцIэкIыртэкбым, жыг хадэм уишхэмэ, жыг тххэмтэхэр мыхгьейуэ, кхгужь, мыIэрысэ, ихггэуэлг

сытхэр сабэм цуауэ цIахгумэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. Сымаджэ хьэлгэу кьыдашэжам и Iэпкьлэгэпкьым узыр хыхьауэ кьыцIэжIынти, зиггэхьей мыхьуу, Iэклэ зэрахьэу куэдрэ хэлгаш, хуцхьуэу ягьуэтыр ирахьэлIэ пэтми, сэбэп цIагьуэу хуэмьхьуу. Кьалэн, 430. 2. (23). Зыгуэр нэгьуэцI гьуэрым хэгьэувауэ шытын (п. п. бжэ, цхьэгьубжэ). Гуацэр зыцIэс унэм зээмызэкIэ еплгэкI цхьэкIэ, ззи цIыхьакьым унэм, абдж зэмыфэгьуу цхьэгьубжэм хэлгьыр яфIэхьэлэмэту цыт пэтми. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 629. Зээмызи фочи мауэ, автоматхэри цIагьэлгьыкIыу зэхьыбох, си насытци, си бжи си цхьэгьубжи гьэбыдац, цхьэгьубжэм гьуцI хэлгьы, тутнакьэц цхьэгьубжэм ецхьуу. МелыIыч, 462. Машинам хэлэ абджхэр егьэжэхати абы зэгьэтыжауэ ис лы тхьуэплгьышхуэм и цхьэр кьригьэжац, зэрынэкутIэр пьагьуу и цхьэфэкьур кьызэцIэплгьарэ пьцIэнтIэпсыр кьехуэхьуу: - Сэлам уалейкум. КIапсэ кIапэ, 5. 3. (8). Хэпшып гьэрхэм хэлгьын, хээзэгьэн. Хьэпшып зэкIуэцIыпхауэ иыгьым и дэлгьум и гьуэнишэдж гьуэри зэрхэлгьыр Хьэбибэ ицIэртэкьым. Нал кьута, 231. ОрдентI и Лыгьэм кьытэкIуацци, бригадэм я бэракьым хиIуауэ хэлгьы, Лыгьэм и дамыгьэм дежкIэ ар нэхь кьекьяуу кьилгьытати. Лыгьэ, 413. И джанэм хэлэ орден колодкэхэм кьагьэлгьагьуэ Лыгьэ зэрхэлгьыри, зауэм лы хуэдэу зэршыцэуари. Шьынэхужьыкьуэ, 39.

ХЭЛЫКЫН (холIыкI) лгэмьI. (2). Нэхь цIэхьы, адрейхэм япэ дьыхэн, лэн. Зи Iыхьэ зыфIэмацIэм джэдүфIеиш жыхуаIэм хуэдэу Iэц тIэку кьэнэжам куэдьуэ холIыкI. Альгьэ, 64.

ХЭЛЫФЫКЫН (холIыфIыкI) лгэмьI. (1). ФыкIэ зыгуэрхэм кьэхэщын. ДянкIэ «Жансэхьу и пьIэр» цхьэрзытIэгьэнур кьуэнишар аракьым, нэхь кьахэлIыфIыкIыри арац. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 556.

ХЭЛЫФЫХЬЫН (холIыфIыхь) лгэмьI. (4). Сэбэп ухьун мурадкIэ Iуэху гьуэр хыхьэн, хэпсэлгьыхьын. Мис ноби кьуцхьэ Кьээмай и кьуэ Ахьа кьаутIыпцыжац, жалэу хьыбар кьэIуати, Кьазджэрий и гуанэ хьуац, зыгуэру а Iуэхум хэлIыфIыхьа хьунт. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 636. Пэжыр жыIэмэ, езы Нартыхур кьулыкьуэцIэкьуу цымыту, нэхь тегушхуауэ Iуэхум и ужь итыгьатэмэ, зыгуэрхэри хузэфIэкIыну кьыцIэжIынт, ауэ «кьомыггэхьей абы хуэдэ Iуэху» жиIэу лыцхьэу цIыр шытачым хэлIыфIыхьа Микоян цыжиIэм, Нартыхум зиуцэхужац, кьытхуэнам зридгьэкьум нэхьыфIц жыхуиIэу. Лгьапсэ, 83.

ХЭМЫЛГЬЫЖЫН (хэлгьыжкьыщ) лгэмьI. (4). Хэлгьу шыта гьуэр кьыхуэт хьун. МафIэгу гьуэр, вагонхэр зэхэкутауэ, зэхэцIэлауэ, нэхьыбэм я цхьэгьубжэр хэмьлгьыжу кьытелгьэдацци, псори абы итIысхьэну йоIэ, зэрогьэкIий, зэрзохьэ. Нал кьута, 217. Цхьэгьубжэхэри иниц, рамэм абджу хэлгьа псори хэмьлгьыж цхьэкIэ, пэцхэр нэхуиц, унэлгьацIэ хьарзынэхэр цIэлгьы, кьызыхуэт цымыIэу. МелыIыч, 448.

ХЭНЭН (хонэ) лгэмьI. (3). ХэмькIыфу, хамьшыфу хэувыIыхьын. Уэрамыр псы Iэрышэ Iэджэм зэпауцIыртти мьзэ-мытIэу машинэр кьэувыIэрт, шоферхэр гузавэрт, зыцIыпIэ дьхэнэмэ, зэIыхьакьэ жалэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 583. Гуэлым хэна гур кьыхалгьэфьж, Iэпслгьэпсым илгьэхьа шыр кьыцIатIыкIри ягьэувыж. Нал кьута, 214.

ХЭНЭЦХЬЕИХЬЫН (хонэцхьейхь) лгэмьI. (3). Нэхьцхьейуэ хэгупсысыхьын. ХьэцIэ кьакIуэмэ, хэнэцхьейхьынур уэрац. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 477. Танэ зышхар абы хэнэцхьейхьырт. Кьалэн, 435.

ХЭНЫН I (хен) лгэI. (1). Зыгуэр зыхэдзын, зыхэнын. Мазэм я пгьыру уэгу итми, Вагуэм я хабзэр хамын. Налкьутналмэсу ипхьащи. «Дамьгьэ», 225.

ХЭНЫН II (хен) лгэI. (5). Кьылыгысын хуей, хуэфашэ зыгуэр кьыIэрымыхьуэ кьэнэн. Бэлацэ нэхь зыхуэубьидми, Долэт зыхуэубьидынт: - Бэлацэ, соггэпцI, хьарзынэу ухуэмьзам, кьейыхьж уи шыр, - жиIэрт Долэт, псоми зэхэхьу, - имьдэм, ахьшэу кьейыхьж, ухэныпэ нэхьрэ лгьэпхьуамбыцIэ, жи. Хьуэпсэгьуэ нур, 321. - Ей, кьэбгьуэтам дьхуымын. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 578. Бын цIэрыIуэм сахэгьахуэ, Уи фIыгьуэишхуэм сыхьуымын. ШьхьитI зыфIэту Iуащхьэмахуэ. «Мьивэ хуабэ», 146.

□ **Ухэныпэ нэхьрэ лгьэпхьуамбыцIэ** (2). Зыри кьыпгьымысу укьанэ нэхьрэ, зы мащIэ нэхь мыхьуми уи Iыхьэ кьыхэкIмэ нэхьыфIц. Бэлацэ нэхь зыхуэубьидми, Долэт зыхуэубьидынт: - Бэлацэ, соггэпцI, хьарзынэу ухуэмьзам, кьейыхьж уи шыр, - жиIэрт Долэт, псоми зэхэхьу, - имьдэм, ахьшэу кьейыхьж, ухэныпэ нэхьрэ лгьэпхьуамбыцIэ, жи. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.

ХЭПЭЦЭЦЫХЬЫН (хопэцэцыхь) лгэмьI. (6). ЗыцIыпIэ шыпэщэцэн. Унэ кIыфIып Нурхьэлий цIэст, кхьуэцын сакурэм изу илэ ахьшэ папкIэхэм хэпэцэцыхьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 229. Кьаз шыр бынхэр псы ятIэр ямыцIэцыгьуэми хэпэцэцыхьырт. КIапсэ кIапэ, 5. Псы кьыдэуэхар кIэнауэм изу итци, бабыщ шыр цыкIухэр абы тесци, псы утхьуам хэпэцэцыхьу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491.

ХЭПКИЭН I (хопкIэ) лгэмьI. (6). УпкIэу зыгуэрым хэлгьэн. Си цIыбым илэ си сабий цIыкIуэ закьуэр имьтхьэлацэрэт жиIэу гузэсэжырт Дэфэрэдэж кхьухьым кьелгьуэ псым цыхьэпкIам цыгьуэ. Лгьапсэ, 53. Азизэ дэлэпкьуну Анчарэпсым хэпкIац. Шьынэхужьыкьуэ, 54. Узижагьуэр псым хрпкIэ, Си адыгэ хэку, КIэлгьыхэпкIэри епкIыхьу, Си адыгэ хэку. Зеич лантIэ. «Батырыбжэ», 32.

ХЭПКИЭН II (хопкIэ) лгэмьI. (1). Iуэху мыхьуышцагьэ гьуэр хэхуэн. Джэдгьын зыфIэмьфIым и пацIэ кьытокIэ жыхуаIэм хуэдэти, Iуэху зыхуэмей дьдэм кIуэри хэпкIац, IэпцацагьэкIэ уахэмькIым уи машинэ дьдэм бгьэдыхьэпIэ илгьым. Лгьапсэ, 74.

ХЭПЛГЬЭЖЫН (хоплгьэж) лгэмьI. (2). Аргуэру, цIэрыщIэу хэлгьэн. Сэ кьээгьэцIахэм сахоплгьэжри - Зэрызэмьыцхьыр нэрылгьагьукьэ, Яхэти махуэ сэ згьэфIэжу, БлэкIам и ныкьуэр я

ныбжвэггүкээ, Тлэку зауэм махуэр квилыггуауэ. МахуитГ зэхуэдэу кыумыггашцэ. «Ваггуэ махуэ», 351. *Ара? – жиЛэри Аралпыр аргуэру зэлуцлэм яхэллгэжри, Лукыжыну сархэ жиЛуэ зыкыггэзащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 91.

ХЭПЛГЭН (хоплгэ) лэмыI. (58). 1. (53). Зэхэту, зэхэлъу е ткуаткгуэу шыт гуэрым еплгын. Астемыр зэлуцлэм яхэллгэрт, цыхум ягу илгыр я нэгум цлэллгэм кыицлэу. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 657. *Ди псы хуэрейми ухэллгэмэ, Бдзэжвэйуэ хэсыр кыхоштыкI.* Ди унэж. «Шхылыкгуэ», 380. *Акт кьомым хэллгэу Бекван здэцысым, Хьэбибэ гузавэу кьэсащ.* Нал кьута, 277. 2. (5). зэхь. Зыггэгузавэ Луэхугуэ гуэрым иринэщхьейуэ егупсысын. – *Мыр ло, Кулисум Цыкгуэуэ тхьэмыцкIэм уклэлыкгуэу кьэбггэзэжа хуэдэу сыту хуабжы ухэллгэрэ? Нэггуху, 34. Хуэмыиэчу а цлэцхгу хьэлгэр, Хоплгэр лгыжыр и шхэр флэхуу.* «Шлалэггүэ шчыналгэ», 420. *Лгыжыр хоплгэ, КьызэноIэ Рау и нэпсыр, Кьытелгвалгэу жьакIэ уэсым.* «Тисей», 480.

ХЭПЛГЫХЬА (1). Андрейхэм нэхгэр нэхгыфI. *ИжкIэ улэбэмэ, кьрым хьаным деж шлалэрэ хьыдгэбз хэлпыхьэрэ гьэ кьэс яишу цытауэ жаIэ.* Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 647.

ХЭПЛГЫХЬЫН (хоплгыхь) лэмыI. (7). НэхгыфIыр кыххэпхын шхьэкIэ зыгуэрхэм хэлпгэн. *Зым шкIэ зыцIэс жэм, жи, андрейхэри хоплгыхь, нэхь шиэрылуэ кьылгысмэ флэфIу.* Шынахужыкыгуэ, 11. *Иэцэ-фацэ ацэцэ тыкуэным цлэцхьэри, фочу цлэлым хэлпыхьурэ, нэхь иу ирихьар кыыхихати, тыкуэнтетым еуцIлаш:* «*Фочыр иэрызуу уэрэ?*» Лгьапсэ, 107. *Дэ гьавэ тхуэзысэр и ванIэ шчымыцIэ, Жылапхгэм хэлпыхьу зимылэм ярет.* Гьавэмрэ псалгэмрэ. «Шхылыкгуэ», 397.

ХЭПЛГЫХЬЫПЭН (хоплгыхьыпэ) лэмыI. (1). НэхгыфI дьдэр кыххэын. *Хэлпыхьыпуэ и гьэвэныр шхьэхуэу, и гьэжэныр апхуэдэу, лыр зэбидзырт, мэл кыицэхурэ езым цуикIу кьэхурт, хьысэтыл лэпкь шханIэм кьыицIыхьэртэкьым, абы кыххэкIкIэ бэзэрым кьакIуэ муслгьымэнхэр шхэнумэ, Нурхьэлий деж цлэцхьэрт.* Хьуэпсэггүэ нур, 204.

ХЭПСЭЛГЫХЬЫН (хопсэлгыхь) лэмыI. (4). Зыгуэрхэм я пащхэм кышпысэлгэн. *Махьсидэ Алий кьаукIа цлэхуари мырат: кьаукIыр куэд хьуати, сэлэтхэм яхэнсэлгыхьырт, иуэцIын и гуггэу.* Хьуэпсэггүэ нур, 121. *Янэр арауэ, коммунистхэмрэ комсомолецхэмрэ зэхуицэсыници [Локотош], дахэкIэ яхэнсэлгыхьыници, присягэ кьацтар я гум кьыггэКыжыници, я кьалэн льапIуэ я ицэм дэлгыр яцыггэуцэ зэрымхгунур хьэкькIэ пхиггэКыници.* Нал кьута, 256. *Астемыри а кьомым яхэнсэлгыхьым флэфIт, ауэ жиIэн Iэджэ Гьуумар зэрыицэсым шхьэкIэ кымыганэу хьуртэкьым.* Хьуэпсэггүэ нур, 195.

ХЭПХГЭН (хепхгэ) лгэI. (1). Упхьыу зыгуэрым хэггэлгэлгэн, хэггэщэцэн. *Цыху яггэсмэ, яжэ тлэкур Псым хапхэници – бгьуэтмэ, кьацтэ.* «Индийскэ поэмэ», 358.

ХЭПХГЭУЭН (хопхгэуэ) лэмыI. (1). Упхьыуэ зыгуэрым хэлэбэн. *Шлалэ цыкIу мэжэлIахэр лэкумым хэлхгэурти, лэкум зырыз ялыггыу цлэпхгэуэжырт, фызыжьхэр яггэшихьыдуэ.* Хьуэпсэггүэ нур, 58.

ХЭПХГЭУЭТЫКЫН (хепхгэуэтыкI) лгэI. (1). зэхь. Ухэпхгэуэ зэу кыххэын. *Бгым псы кьелгэм лэггупыкьур А кьыздехым хепхгэуэтыкI.* Бгым псы кьелгэ. «Дамыггэ», 120.

ХЭПЦЭН (хепцэ) лгэI. (2). зэхь. ШытыкIэ гуэрхэр зыгуэрым хэлгын. *Ухэлъу уэ си псэм ухэщцауэ, Си лгьаггуныггэр мыткIужыну.* Гьуэгуанэ мащIэ дякум дэлгькыым. «Ваггүэ махуэ», 75. *Ди Бай-шокIэ зэджэ лгыжыым И гулгытэм шчыцIэжзауэ Мао-Цзе-дуным деж цуихуу Лгьаггуныггэу лэпкьхэм яIэр Тыггэ куэдым хэлъу хэщцауэ.* Лгьапкьхэм я тыггэ. «Партгыр ди пашэу», 58.

ХЭПЦЭПЦЫХЬЫН (хопцэпцыхь) лэмыI. (1). Зэхэбдзурэ, ухэлпгыхьурэ зыгуэрхэм хэлэбэрэбыхьын. *Ваггүэ уафэм кьехуэхуэу, Удэ Гуэ итым хопцIэпцыхь.* Шьыдэжыныр шьыдэжауэ. «Ваггүэ махуэ», 332.

ХЭПЦЫКЫУ (3). нареч. Пгьаггүу, гу заншIу лгыптэу. *Сэид кьэКгуауэ Луизэ цылулгэм, хэпцыкыу кьэуIэбжыащ.* Хьуэпсэггүэ нур, 69. *Уафэ шхуантIэм хэлупцыкыу ХужьыггитIыр кьэллэггэуащ, Янэм Луггүэм хомыцIыкыу МашиинитIу кьехуэхуащ.* ПарашютитI. «Бгы лгьапэхэм деж», 45.

ХЭПЦЫПЦИЭН (хопцыпцIэ) лэмыI. (1). зэхь. Зыгуэрым лгду хьхьэн, кыххэын. *Ди анэжхэм, цыкIуэхэм, дэ ди шьпхьухэм Гуауагг гуитэ ныхахам, Дэ насыпшхуэр кьахуэтхьащи, Егьаггыр нобэ а гуфIэггүэм – Ар, теклуэныггэм и нур лгьапIэр, ГуфIэггүэ нэпсым ныхопцыици.* Теклуэныггэ. «Шум и гьуэгу», 6.

ХЭПЦЫПЦЫХЬЫН (хопцыпцыхь) лэмыI. (1). зэхь. Зыгуэрым хэлэбэрэбыхьын. *Зэм лгьагг мэхьур, зэм йокIуэтыр, Уэггүу дьггэр нуркIэ хопцыпцыхь.* Бгышхьэ. «Шлалэггүэ шчыналгэ», 11.

ХЭПЫДЖЭН (хопыджэ) лэмыI. (1). зэхь. Упыджэу зыгуэрым зыгуэр хэлун, хуээн. *МашиинитIыр зэкIэлгьхьэужьу, «Волгэр» япэ иту, грузовикыр абы кIэлгыкIуэу, гьуэзгум теуващ, я моторитIри зэцIэгурымэу, фархэм ядэ нэхумкIэ жэцI кыфIым хэпыджэу.* Лгьапсэ, 68.

ХЭПЭНКЫКЫУ (1). нареч. Зыгуэрхэм зыкыхыггэщу. *Псыне кьабзэр кьыкьуэлгыкыу Мывэжэ шлэггым кьыицIекIыкI, Толгькун цлгIэм хэлэнкIыкыу Псы тIуэпс нэхур холгэтыкI.* Псыне. «Шлалэггүэ шчыналгэ», 69.

ХЭПИИКЫН (хопиикI) лэмыI. (2). Зыгуэрхэм кыххэын, нэхь кыхьу пIийуэ. *Шхьэлмывэкьуэ делегатхэм аргуэру ялггэгуащ а цыху зэхэтым Бэтокгуэ кьру лгьакьуэ кьахэлIишкыу.* Хьуэпсэггүэ нур, 322. *Бгы кьуанэр жьыжэу хэлIишкыу Пиэр хьышхуэу кьуришым кьыицIуащ.* Бгышхьэ. «Шлалэггүэ шчыналгэ», 11.

ХЭПЫТЭН (хепытIэ) лгэI. (2). Зыгуэр нэггүэщI гуэрым шчыкьуей хэщIыхьын. *Абы и макьыр зэрызэхыхым хуэдэу, лошкIэкIэ кIэртIоф*

тюре зэхээшлэгэм Изуэлгээныр цаггэтайц. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 548. Абдеж хэцлалэ ицлгынти [Залымджэрий], гуэгушыр яггавэу цырибони кытраггэуэху унэр зэлишлэрт, шхум шэ хиклэрт, лы игуэтмэ, яжвэм хилгхэрт, джэдум и шхээр пилвэрт вактээнжейкЛэ, чыржыныр цырибоним хилгылэрти, хэм ириггэишхуэрэ чэф ириггэггэуэтым, ар фЛэдыхэишхэну кЛий - гуоуэ пицлалтлэм дэтт. Хуэпсэггэуэ нур, 87.

ХЭСЭН (хесэ) лгэл. (25). 1. (1). Кумбыггэ хуэцлауэ е хэлуауэ кЛапэ лгэныктуэклэ шыту зыгуэр шцым хэггэбидэн. - Уи гунэггум и бжыхыр зы лгэбактуэклэ кыггэкуатэрэ бжэггу хисамэ, блыхылажвэ квокЛ, мобы анхуэдиз цытачым, сыту зыгуэрым «бых» жиЛэу псалгэ кыжвэдэмкларэ? Лгэпсэ, 82. 2. (24). Шцым хэлгхэн, гьэтЛысын, хэшЛэн, лгэбжэкЛэ еггэубыдын. Темыркван тхэммышкЛэн а ггуэгуем и гунитЛым ириклуэу абрикос жыг хисати, абы лгандэрэ а ггуэгуем арат зэреджэр. Нал кьута, 210. Псыр цЛэладэ зацЛэу цытци, блэкЛ-кыблэкЛыжым яггэцлаггуэ: ярэби, прунж хымысэнуплэрэ мы шыр зейм, жалэу. Аргуей, 385. Зыш-зэктуэишхэм хади хасэ, Псыр кырашхуэрэ цлаггэлгэдэр, Кгээылггэгуем иггэцлаггуэуэ Зыцлоггэггэ я жыг хадэр. «Индийскэ поэмэ», 366.

ХЭСЫЖЫН (хэсыжш) лгэмыЛ. (1). Узышцы шлэпкыым и деж шылгжым. Пэжи, абы нэггуэцЛ зыгуэри хэлгш: цЛыхубзыр и лгэпкыым яхэсыжу цытатэмэ, езым и унафэ ишлгжынты, иджы нэггуэцЛ кьуажэ кыбидэхуати, кьуажэпцыым и унафэр и унафэц. Лгэпсэ, 62.

ХЭСЫКЫН (хосыкЛ) лгэмыЛ. (1). Есүрэ хэКын (псым). Тенджыз утхытхэм хэсыкыу Кхухыыр толькунхэм йопыдж, Ггуэгуэ и занцЛэм темыкыу Псыхэр и натЛэм йуекыкЛ. Толккун. «Бгы лгэпэхэм деж», 111.

ХЭСЫН (хэсш) лгэмыЛ. (85). 1. (67). Шысу зышцылэ шылэн. Уэрамыр ятЛэт, уэшх кыызрешхуэрэ куэд шлатэккыым, ятЛэпс инхэм зэрыггэкЛийрэ пырхэ-мырхэ жалэу кхуэухэр хэст, уэрамым кыхуэггэза цхээггубжэм цхээггубжэлунхуэ кьабзэ тЛэкЛухэр лунхуаами, блынджабэхэр кыгуэлгэлват, чы-бжэггухэр лгэаггуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 113. Псы адрышцымкЛэ шлалэ цыкыу зыкгом пажвэм хэст, жэмхэр лэхуэм иратри кьаггэзэжауэ. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 506. А жэцым Берие хэцлаггэишхуэ кьрахыу, Тэрчкгалэ дэст, гупышхуэ яхэсрэ ефэ-ешхэишхуэ хуацлауэ. Лгэпсэ, 86. 2. (2). Класс, күрс гуэрым шеджэн. Ботэх епланэ классым хэсци, яжепЛэмэ, я фЛэц хунукыым, зэгуэр бдзэжьей пацЛэклэпсэ слгэггуац жиЛэри яжрилати, кышлэнэклат. Лгэпсэ, 66. 3. (12). КызыхэкЛэ лгэпкыым, унаггуэем хэмыкыу шыпсэун. Квалэм дэсри абы пэггунэггуэ кьуажышцым дэсым и нэхыбитЛри адыгэт, ижэ-ижыжкЛэ мы шлыналгэм муслымэнхэм дахэсу дытсзунци, жалэу кытЛысхуауэ. Лэчымэ, 389. Урыс нысэ е осетин нысэ зилэм йоупицЛ: «Уи бынунэм уахэсу зыдебггэишхуэ, хэмэ укганэмэ, нэхэ пфЛэфЛ!» -

жалэу. Лгэпсэ, 85. АбыкЛэ я хабзэр арат: хэрытым уахэскгэ - ухэрытиш, жалэу. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 664. 4. (4). зэхэ. Зыгуэрым хэзэггэуэ шытын. Хэсц уафэхгэуэпски уи набдзэм, Кгэлыду, кгэсмэ и палгэ. Набдзэ. «Батырыбжэ», 52. Ауэ ваггуэр данэм хэсу Пхуэлуаицэ уэ дуней. Си шлыналгэ. «Батырыбжэ», 59.

ХЭСЫФЫН (хосыф) лгэмыЛ. (1). Узыхэсыр (псыр) пхуэшэчын. Кгэмыутхуэу, кьабзэ зацЛэу, Зы хэпцихути хэмысыфу, И фэм уеплэмэ, дахэу, псыфЛу Шцым пхырыхури хуаиц ар шхуантлэ, Сыт хыхыами итиц хэжлуадэу, Ноби ди шцым ар и дыркгуэу. «Елбээдыктуэ», 21.

ХЭТ (880). зэр. цЛэн. 1. (835). Зи гуггуэ яшЛ, зытепсэлгыхэ цЛыхур кьеггэлгэаггуэ. Хэт мэл иуклами арат - Якгубрэ Азэртрэ я Йыхвэр лгэаггэсырти, кгэнар уи хэлэлци. Нал кьута, 251. Урарэ фызыжхэм япэ итт, «ана мыггуэ, Инал кьафэу хэт илгэггуа куэд шлауэ» жиЛэу. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 598. Шабзэ зытехуам шабзэшэр кышцыхачыжкЛэ тхэм елгэлуу уэрэд жалэрт уЛэггэр е емыкыуэн шхэекЛэ, тхэггэуиш, ггуицЛыкЛэ гуэр кьахэрэ фЛадэауэ хэт кышцыхыкыами уадэкЛэ абы емыуэну Лэмал имыЛэу. Лгэпсэ, 28 - 29. 2. (45).

ПсалгэухаитЛ (е нэхыбэ) шызэпэшлаггэуэвэкЛэ «зыр - адрейр», «зым - адрейм» мыххэнэр кыггэлгэаггуэуэ кьаггэсэбэп. Ахгышери зэхуэдэт сымти, хэт пацтыхэ ахгышэу, хэт клеренскэ ахгышэу кьует. Хуэпсэггэуэ нур, 205. ЗаницЛэу кызыцЛэваиц псори: хэт инструментыр чырбыш хэжыггэекЛэ дывггэлгэцЛэ, жиЛэрт, хэти и шыгыныр иггэкьабзэмэ нэхэ кышцэрт. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 563. Хэт трофей кьрет, хэти ахгышэ кьэпитЛ кыылвос, - жиЛэри. Нал кьута, 306.

◇ **Хэт ишлэрэ** (37). Пшлэну шыткыым. Ныт шлыху зытетыр, хэт ишлэрэ, нэмыцэм яубыда кьалэхэр арауэ кышцЛэкЛыни. Нал кьута, 239. Хэт ишлэрэ, Степан Ильич и мурадыпауи кышцЛэкЛынт а лы зэбишЛыр зэриггэкЛужыну, Мэтхгэныр и хэкум кыишлэжжэуэныу. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 528. Алий гуккыбдэж шлаггэуэ имыЛэу кыбиджэЛэ: - Ибрэхыми кыишлэжжэынкЛэ хуниц, хэт ишлэрэ? Зи лгэрыгыпс тЛыгга, 521.

□ **Хэт Иуцыр, цыжаЛэм, упицЛэр Иуци, жаЛэиц** (4). Псори зышлэу зыкгэзылгытэжыр мыххуу ишлэнумкЛэ чэнджащэр арац губзыггэр, жыхуиЛэц. [Астемыр:] Хэт Иуцыр, цыжаЛэм, упицЛэр Иуци, жаЛэиц, дызэвггэуницЛэ, дызэвггэчэнджэц. Хуэпсэггэуэ нур, 249. [Кьрум кыбидырым жрелэ:] Нэхэ Иуц цыжаЛэм, шлэуницЛэр нэхэ Иуци, жаЛэиц. Кхухэ пхэнж, 496.

ХЭТИ (63). зыггэб. цЛэн. 1. (44). Дэтхэнэ зыми, зыри. Хэти кыгырулуэрт Дисэ и пхэум кьришлар зырыхуимыггэгуунур. Хуэпсэггэуэ нур, 140. Уэм икьутами жыг шхуантЛэр, Гьатхэм кыбидожыр аргуэру, Анхуэдэу хэти и пицлалтЛэ ШхуантЛэггэ дахэр дэци уэру. Россие. «Мывэ хуабэ», 95. Хэти ишлэрт Шурдым Дотий, исполкомым и председателу тетыху, Инал еныктуэкыу зацЛэу зырышцар. Мазэ ныктуэ шхуантлэ, 541. 2. (19). Еплэ хэт 2. Хэти и гавэ тЛэкЛур шыдым телгуэ

көеиш, хэти и цыбым көөп ныкыуэ илгыц. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 630. Нобэ дэнэ лэаныкыуэ кыикIахэри зэблаггэ зэлуцилIи хуэдэт, хэт упицIэ иубгъуауэ, хэти цIакуэм тесу, зыкбюмри цыту гъуэмылэ кыыздахъахэр яшх, зым зыр елгъуу – лэквум, чыржын, кылыш, кхъуей хужь, лы гъэва – псори кыитралъхъаши, хэти бггэдыхъэ – уиггэкIуэнукыым уимыгъаишхэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 318. Фызыжъхэр мэгупсысэ: дапицэрэ зауэ кгэхгейми, игъаицIэм цыхум я мылгку хокIуадэ: хэт шы трах, хэт и уанэр Iах, хэти и Iэциыр хелгъхэ. Шынэхужыкыуэ, 8.

ХЭТКИУХЫН (хоткIухъ) лгъэмыI. (1). Зыгуэрэм хэлгу зэпкырышыпсыкIын, хэшыпсыхын, хэжэбзыхын. Сэ форелым еицхыркъабзэу, Гъуэгу кIуэдэиIэ сьтэхъами, СокIуэ, цхъэхъу, кгээмыгъазэу, Си лгъы ткIуэпсыр псым хэткIухъу. Унэм уикIрэ кгэбггээжэм... «Вагъуэ махуэ», 372.

ХЭТМИ (9). зыгъ. цIэн. Дэтхэнэми. Хэтми, Астемыр гъусэ шIэмэ, зыгуэр хъуни. Хъуэпсэгъуэ нур, 170. Ар пицIэрэ? – жиIуэ хэзыцIыкI гъэр кгепслъати, хэтми Дэфэрэдж илггэгуакыым. Лгъапсэ, 41. Iэлггэикгъ ггэдахэт а цыггыныр, И цеймкIэ лггэпкыр хэтми гъаицIэрт. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238.

ХЭТХЪАУЭ (1). нареч. Зыгуэрэм (уафэм) кыыхэцIу. Шыггэ бла Iэджэу уэгу шхъуантIэм Вагъуэ цыкыуейхэр инхъауэ, Шыхулгъагъуэр кусэу пхырокIыр, Къуанишэу кIыфIыггэм хэтхъауэ. Шыхулгъагъуэ. «Шум и гъуэгугу», 14.

ХЭТХЪЫН (хетхъ) лгъэI. (1). Зыгуэрэм хэт хэмылгыж шIын (бжэр). Арынишэми зэхуэфэгъа унэм тхъэмьыцIафэ кыитеуат, бжэкъум и пIэкIэ фэ тIэкIуэ зытIулуIауэ цыта бжэри хатхъат. МелыIыч, 473 – 474.

ХЭТЫЖЫН (5). 1. (4). КызыхэкIам, здыхэтым шыцу кгэнэжын. Цыхуи ирехгъу, хъуэуани ирехгъу – псэ зылутир, гъаицIэ зиIэр и лггэпкгэггъум, кызыхэкIам яхэтмыжмэ, зыхуей егъуэт, лгъабжэр еггэбыдэ. Лэчымэ, 393. Унэгъуацэм джэдкгъазыр циггъаишхэм яхэлггэмэ, Джэлил фIэкIа адакгэ яхэмытыжу елггэгу, мыр сыукIмэ, адакгэ яхэмыту джэдыр ггэхъуа хъун, жиIэри хъэцIэ кгэкIуам гъэгъуи хуиукIаиц, иджыри гъэгъуишым уэс яIумышуа пэтрэ. Бабышыкыуэ адакггэпш, 477. 2. (1). Апхуэдэ Iуэху дияпэкIи зехуэн (е земыхуэн). И дунейр кIыхъами-кIэцIами дыгъуэгъуакIуэм хэмытыжыну тхъэ иIуауэ цытми, и псалгэм епицIыжри Жыраслггэн шы идыгъуаиц, жиIэри Нахъуэ кыицIидзаци, Жыраслггэн зиш идыгъуар жылэм ямыцIэ хуэдэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ. 646 – 647.

ХЭТЫН (хэтц) лгъэмыI. (628). 1. (485). Зыгуэрэм хэувауэ шытын. Кгэру кгэомыр мэгъуэри удзым хэтиц, кыидырыр зыкIи кгэафIэмьуэхуу. Кхъухъ пхэнж, 495. Си анэм сыкыгIлггэгуэмэ, кггэджэници сишэжыниц, жиIэу Саримэ гузавэрти, нэхэ пабжггэ Iувым хэту бжыхъым цхъэпрыплгырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 133. Бекбан лгъыж гупышхуэм яхэту хъэдэр кыиIэтурэ выгум ирилггэхэрт. Нал къута, 286. 2. (83). Организацэ

гуэрэм шышын, хэлэжыхыын. «Мыр хэзыхыну арэзым и Iэр ирелэт», шыжаIэм, зы аIужыж – мылуужыж гъэр зэлуцIэм кгэхэкIишкIаиц: «Хъэрун партым хэт?». Нэгъуху, 20. Иджы зыбжанэ лггандэрэ Азрэт партизан отрядым хэтиц, Якгуб и кыуэдзэу. Нал къута, 250. Сосрыкыуэ оркестрым кыыхаггэкIаиц, спектакль зыхэтэми кыыхахужаиц. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 625. 3. (2). Мурад гуэр иIэн. Абы цхъэкIэ зэныкыуэкъуу, жъантIэмкIэ Нартыхур яггэтIысми, абы бггэдэсыну зыхуэфацицэр заныцIэу кгэцIэгъуейици, зэрызокыуэ, лгъыжхэм адыгаггэишхуэ яхэлгыци, зым зыр нэхэ тIысыпIэфIым иггэтIысыну хэтиц. Лгъапсэ, 75. Месыр, лгъаггурэ, докIыр пицаиц, Мо фызыжъри сьтым хэт? Хгъэлгэ. «Мывэ хуабэ», 197. 4. (48). Iуэху гуэр иIэн, шытыкIэ гуэрэм итын. Астемыр гупсысэшхуэм хэтт, и гум илгыр Думэсарэ жримыIэ цхъэкIэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 640. [Дэфэрэдж жиIуэ:] Сэри кыызгурулуэж, си мурадым сьтету, сызыхэмытын сыхэтыну Iэмал зэримылэр, итIани операцэ тицIыну цIыхубзым и адэ-анэм захуомыггэазэу хъунутэккыым – сеупицIын хуейт арэзырэ мыарэзырэ. Лгъапсэ, 17. Iуэхушхуэ Iэджем дыхэтэми, Сызэгупсысым нэр топлгъызэ. Си шIалэм. «Мывэ хуабэ», 217.

ХЭТЫХЫН (хетыхъ) лгъэI. (1). Хэгъуэшэн. Апхуэдэу дыггэр кыицIэкIмэ, Мыл гъуджэ инхэм йоплгъыхъ, Пишэ фIыцIэ Iувхэр темылггэмэ, И нурхэр дэни хетыхъ. Бгыхэр. «Бгы лгъапэхэм деж», 36.

ХЭТИЭН (хетIэ) лгъэI. (5). 1. (4). Зыгуэр и кIапэ лггэныкыуэмкIэ шIым хэггэбыдэн, хэсэн. Кгэрэлггэишэ и унэр жыжггэххэтэккыым, уплггэмэ пкгэо лггэаггихуитI хэтIауэ, а тIум я кум дэту выгу шэрхэ лггэагу яIэтат, Iэциым и фэр цытрахкIэ яIэтын цхъэкIэ. Нэгъуху, 35. МафIэр кгэзытIыпицхэр тыншу лггэагу цхъэкIэ уалггэлэсынукыым, цIытIым уелггэн хуейици, абы нэмыцIыжу огнеметыр зэрыт танкыр хэтIаиц, лгггым сьткIэ упэмылггэцину. Лыггэ, 412. Бийм и быдапIэр кыитетхэуэ Нып плггыжыр Iуаицхэм цыхэттIат. Нып. «ШIалэгъуэ шIыналггэ», 22. 2. (1). ЛгъапэкIэ уувурэ псынщIэу кгэфэн. [Бидие-хъанум жиIуэ:] Зыуэ хэптIэрти, тхъэ си гуггэмэ шIалэ ухгужауэ. Гъуэгъуанэ, 111.

ХЭТИЭН-ХЭСЭН (1). Еплгъ хэтIэн 2. Бэлацэжыр кыитехъауэ ХетIэ-хэсэ ислггэмей, - И гум шынэр ирихъауэ Мэзым мыщэр цыдолггей, Бажэр йоуэ ислггэмей: - Iэнэ шынэр маджэ, Iэджи кыызоггэкI, Си мыщэжыу бзаджэ, Кгэомыггэнэ плггэкI. «Бажэ пшынэ», 6.

ХЭТИЭХЭСЭ (1). Зэбэныр шIым кыитралггэтыкIым, псынщIэу, шIым хаIулIэным хуэдэу, яггэувыжурэ зэрызэбэн бэнэкIэ. Е бдыфыным абрэмывэ, Бгы нэпкыжыжым нытеуэвэ, Е нэхэ кгэапицтэм хэтIэхэсэ, ДыздэггакIуэ мо ди хъэсэм, Фи джэгукIэ, умытIаицIэм, СфIэфIиц си хгэцIэм уэ сыбггэаицIэм. «Елбэздыкыуэ», 16.

ХЭТИСХЪЭН (хотIысхъэ) лгъэмыI. (11). 1. (7). Зыгуэрэм ухыхъу тIысын. Бабыш шырхэм псыр шIалггэгуэм, зэрызехъэу, зекIуэнтIришуэ «уакъ – уакъ» жаIэу, кгэаIэрыхум и махуэ мыгъуэу псыIэрышэм

хэтГысхьаиц, зэкЛэлгхьэужуу бабыц анэр зэдкЛуэмкЛэ кЛуэуэ. БабыщыкГуэ адакГэпщ, 478. Иджы тЛэкЛу зыдггэпсэхуни, жалэу музыкауэхэр хьэуазэм хэтГысхьати, гуэциым гуанэ дапцэ илэми цыхур кьыдэплъырт. Мазэ ныкГуэ щхьуантЛэ, 576. ПицафЛэр анхуэдицкЛэ гужьейти, иджыпсту жыхьэнмэм кЛуэ жаламэ, кЛуэуэ и курыкупсэм хэтГысхьэну хьэзырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 174. 2. (3). НэгьуэщДин зезыхьэхэм яхэтын, яхэсын. Мес, хьэсэнэхумэ Ботэц Астемьр яхретГысхьэ джаурым. Хьуэпсэгьуэ нур, 323. [Лыжэ-фызыжьхэм жалэу] «Тырку муслымэнхэм уахэтГысхьэжыну ара узыхуейр?» Льяпсэ, 84.

ХЭУЭН (12). 1. (7). Зыгуэрхэм хэхуэу уэн. ШДалэ цыкЛухэр мывэкЛэ мафЛэм хоуэ хьуаскЛэ кьыдрихуейр яфЛэгэицЛэгьуэну, хьыджэбэ цыкЛухэм зэрыггэкЛийуэ кгажыхьырт. ГүщЛэгьуэ, 423. Залымджэрий гьуэгу зытетым гьуэгуи хуэзэмэ, льукЛ маузерыжьымкЛэ яхэурти, зы кьуикЛырт, кьуикЛари инхьуатэрти, цырибон цЛэзыггэж гьуэрым иритырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. Окопэм ису ди сэлэтхэр Хьэуам цызауэм хуоуэр Лэгу: «Фахэуэ, кьуэушхэ, а нэлатхэм, ШДэвггэкЛ лэныггэр бийм я нэгу». ЗэкьуэшитЛ. «ШДалэгьуэ щЛыналгэ», 17. 2. (4). Зыгуэрным удын едзын. «УкьысЛэцЛыхьа, бэлиэвыиц Лгэпщ», - жиЛэри Залымджэрий зэрылгэкЛэ гьукЛэм и нэккГэпкьыым хэуаиц, арицхьэкЛэ Бот джэлакьым, лэныкьуэкЛэ еицЛэ хуэдэ хьури, кьысэфЛэувэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 293. Псы ефэну кгэкЛуахэми Шур яхэуэиц, яхэуэри зэбгьихуаиц, сэри сыгужьейуэ пхьэцЛыбыр ерагьыу ЛузукЛэжри сыпЛэицЛэ - сытхьытхьыу си пцЛэгьуалэр кгээзгьуэуаиц, бошкЛэм псыр кьырикЛыкыу. Зи лгэрыггьыпс тЛыгьа, 520.

ХЭУВЭЖЫН (хоувэж) лгэмыЛ. (1). Зыхэтам аргуэру хыхьэжын. Долэт здыхэувэжам дэж зэрыггэкЛий цыЛэт. Мазэ ныкГуэ щхьуантЛэ, 649.

ХЭУВЭН (хоувэ) лгэмыЛ. (8). 1. (4). Зыгуэрным хэту увын. УмелыГычкьым, убегьымбару уафэм укьехами, цылым укьызэрытгьуэу фЛейм ухэуэвэнурэ дэнэ дэж зыциызггэкГэбзэжыну жыпЛэу угузавэу кгэбдждьыныуиц. МелыГыч, 474. Инус башышхуэ иГыгьт мыжурэ пылэу, езыри ятЛэм хэмыувэн ицхьэкЛэ, башыр зыцЛыггакьуэуэрэ кьакЛуэрт, мывэ зырыз псы ятЛэм кьыхэциым тету. Хьуэпсэгьуэ нур, 63. Уэр гьуэгуэм тезу телъици мэцхьыицхь, мэлгальгэ, шыр фЛалгэкЛэ хэувэмэ, шэрхьыр хэлгэдэмэ. Шынахужьыкьуэ, 53. 2. (4). Зыгуэрхэм я гьусэу увын. Жансэху кьарита и пьЛэ кьуацэр зыцхьэрикьуэри Лу унэм кьыицЛэжаиц, стройм хэуэну. Мазэ ныкГуэ щхьуантЛэ, 555. Бэлацэ зыхэтам кьыхэкЛри фьизхэм кьахэуаиц, Долэт ицхьэкЛэ дунейм бзаджэу тетыр жиЛэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 255.

ХЭУДЫН (хеуд) лгэЛ. (4). Зыгуэрным хэт, хэлъ гурэ еуэурэ хэггэкЛын, хэкьутыкЛын. Унэм кьыттехуа бомбэм, ику дьидэм кьыхуэзати, курыт подгьездыр хиудаиц, этажищри зидггакЛуэу: унэм и кьуапитЛ кгэнам ижьырабгьумкЛэ цытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тЛэкЛур зы пзирэ пцфЛанЛэрэ фЛэкЛэ мыхьур. Нал кьута,

235-236. «Отдел кадровКЛэ» зэджэр пэи ямыггэплэ мыхьэнэниэ гурьым ицЛэст, ицхьэгьубжитЛ хэлгьым абджыр хэударэ газет Гуаишхуэ. МелыГыч 450. Старшынэр кьокЛуэж иыжаЛэм, зыкьомри Гьуумар и чырбыш унэм нэсри, жэциым бжэр хаудаиц, унэр зейр нэхь тыншу ицГыхьэжыниц, жаЛэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 287.

ХЭУКЛЭЖЫН (хеукЛэж) лгэЛ. (1). Зыгуэрным езым зыгуэр зыхиЛужын, зыхиукЛэжын. Скорпионьр адэкЛэ елаиц, мьидэкЛэ елаиц, кЛуанЛэ имыЛэу кьыицицЛэм и шэрэзыр и цхьэм хиукЛэжри кЛэзыу асыхьэту лэиц. ХьэщЛэ лгэпЛэ, 402.

ХЭУКЛЭН I (хеукЛэ) лгэЛ. (6). Зыгуэр еуэурэ зыгуэрным хэггэхьэн. Лэуэлауэ зэзэмьзэ кгэЛумэ, иэциыр араиц кьыициЛур, Кьазджэрий декораицэр иггэууу гьуицЛэ лунэ хеукЛэр. Мазэ ныкГуэ щхьуантЛэ, 659. Бжэгьу кьаици, ар хэукЛэ цылым, Чэзур кьэсакгэ - кгээггэггэниц. Си хэку нэхь ини сыгу сцЛын. «Щхьэлыкьуэ», 386. Фи адэ льыжьым кьывжеЛэ: Шынагьуэр благгэ кьыицихьукЛэ, Бгырыс бггэ лгэциым и шырхэр, Кьызэхуеишэри, яжрелэ: «Ди абгьуэ лгэгэм благгэуэжьыр Кьыдэпциеину кьопЛастхэуэ, Дыкьуакьуэу блэ шэрэз гьуэжьыр КьытхиукЛэным ицЛохьуэпсыр. ШЛым и макь. «Шум и гьуэгу», 38.

ХЭУКЛЭН II (хеукЛэиц) лгэмыЛ. (1). Зыгуэр зыщЛыпЛэ хэукЛауэ щытын. СтЛол кЛыхьым и бгьуитЛымкЛи пхьэбгьу кЛыхьитЛэ ицЛым хэукЛа пгэо цыкЛухэм телуЛлауэ арат тЛысынЛэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 204.

ХЭУКЛЫКЫН (хеукЛыкЛ) лгэЛ. (1). Гуп гурьым щыщ зыгуэр укЛын. Бийм зишыхьыжьырт, кгэгуубжьат, Зытес лгэганЛэм зи темькЛт, ПцЛэнтЛэпсыр ди нэм кьыицЛэбжьат, Бий бзаджэм тицици тхиукЛыкЛт. Нып. «ШДалэгьуэ щЛыналгэ», 21.

ХЭУКГЬУЭДИЕН (хеукьуэдие) лгэЛ. (1). зэхь. Зыгуэр зыщЛыпЛэ щыкьуэдиин. Мес, Ленин Луцир нэкьыым тету КгэкЛуэн ЛэциГыгьуэм Лэр хеише, Мьбдеж фьыцЛэишхуэу бьыр зэхэтми, КЛыфЛыггэм нэхур хеукьуэдие. Ленин лгэгуэ тетщ. «ШДалэгьуэ щЛыналгэ», 7.

ХЭУНЭХЬУЭН (хоунахьуэ) лгэмыЛ. (1). ХэкЛуэдэн. Абдежым кьыицицЛадзэ «контр» кьаубыдынми, дэнэ лэныкьуэкЛи кьапэицЛэхуэр хоунахьуэ. Зи лгэрыггьыпс тЛыгьа, 526.

ХЭУПЦЫХЬЫН (хоупщЛыхь) лгэмыЛ. (4). Куэдым еупщЛын, упщЛэкЛэ захуэггэзэн. Кьазджэрий и гугьат: Тыркум, Шам адыгуэ Лэджэ иыЛэиц, сыкЛуэниц абыхэм дэжи сакьыхэплгэниц, сахэуициГыхьыниц. Я псэукЛэр зытгьуауэр зэзггэлггэгуниц, шэрихьэтым, диньым кьахуицихьыр зэзггэицЛэниц фЛы ядэслгэгуэрэ - фЛыр ди хэкум кьахуэсхьыниц, сигу иримыхьын слгэгуэрэ - абы и Луэхур ицхьэхуэиц, жиЛэу. Мазэ ныкГуэ щхьуантЛэ, 663. [Алдыжыкьуэ жиЛэу:] - Зи унэ сыицЛэзыггэтГысхьэн фхэмыту пЛэрэ? - жысЛэри гупым сахэуициГыхьаиц, арицхьэкЛэ я тхьэкЛумэм джэи иралгьа хуэдэ зэхамых заицЛэ. МелыГыч, 452. [Хьэбибэ жиЛэу:] - Ей, товарищ, мой сын... Албиян, минометный командир... видаль?... «Ей

ныбжээгүү, си күүэр, Албиян, миномет ггаауэхэм я командир, умылгээгуауэ нгэрэ? - жиуэ яхэуицгыхьрти. Нал кьута, 212.

ХЭУПЭШЦЫХЫН (хеуплэщыхь) лгэI. (1). Зыщыпгэ хэлтү зыгуэр унлэщын, ушэбын. *Еуицелэри ныбгээуэхышым кыхьвар хауплэщыхьаиц*. Нал кьута, 304.

ХЭУТЭН (хеутэ) лгэI. (12). 1. (5). Утэн, зэхэгүүэн, иудын. *Нэхэ ерыицхэм комсомол цлалэ кээыклуухэм я тхылг, тетрадь, кээрэндаиц сьтхэр кыицлаудырти ятлэм хаутэрт*. Мазэ ныкүүэ шхуантлэ, 502. *Клагуэр зейри кьабгээдохэ, Гьатхэ уишхыр хуаиц си гуапэ, Ятлэ фыицлэм доллар хэлгыр Шырыкүү лгээкүлэ хеутанэ*. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 137. *Пиэр зэблидзу жьыишхуэ кьопицэ, Удзри еицыр хэутэн*. Шыдэжыныр шыдэжауэ. «Вагүүэ махуэ», 332. 2. (7). зэхэ. Гьэпудын, пудыныгыэ ехын. *Атлэ иджы лумпэм цхьэ саицрэ, упицлэ лгэй зэфлэтхэм еицху цхьэ сыхаутэрэ?* Мазэ ныкүүэ шхуантлэ, 622.

◇ **Хэутэн ицын** (6). *Еплэ хэутэн 2. Жагүүэгуэ зыхуейри ныкүүсэнгыгэиц, УеицI, узэгүүэхумэ, хэутэн, Уи напицлэ телгыр имылгээгуу, Уи ицгыбым илгым гу лгитэниц*. Ныкүүсангыгэ. «Дамыггэ», 222. [Молэм жиуэ:] *Тхьэм фыуэ илгээгуа хьэжым и абэ лгэплэр хэутэн зыцлэм сьт етицлэн?* Хьуэпсэгүүэ нур, 79. [Анзор жиуэ:] *Си авторитетыр хэутэн фымыицлэм хэутэн вгээуэктгэ?* Гьуэгуанэ, 135.

ХЭУТЫПШЦХЬЭН (хеутыпшцхьэ) лгэI. (1). Бутгыпшауэ зыгур зыщыпгэ шыггэлэн. *Хэт ицлэрэ, араггэнки хьуниц Астемыр и кьуитгыр адэклэ - мьидэклэ ицгыхуитгыпшцхьар*. Мазэ ныкүүэ шхуантлэ, 566.

ХЭФЫХЬЫЖЫН (хофыхьыж) лгэмыI. (1). Зыгуэрым хэлтү фын, зэкIуэкIын. *Жыгыр наупицлэм, лгэабжьэри цыхэфыхьыжыр нэхьыбэиц*. Нал кьута, 260.

ХЭХЭСЫН (хэхэсц) лгэмыI. (1). НэгүүэщI цыпшлэ, кьышамылгьхуа шыпшлэ шыпсэхэм шхьэкIэ жалэ. *Сызыхуэныкүүэуэ сэ сьт цыиэ - Данэм сыхэсми, сыхэхэсиц*. Кхьужьей кьудамэ. «Вагүүэ махуэ», 312.

ХЭХЫЖЫН I (хехыж) лгэI. (11). Кьулыкүү, Iэнатлэ гуэр зэрихьэу аргүүэру, кьытебггэээжу хэхын. *Хэтхыниц лгыкIуи, дэ хэтхам Иналыр Iэтайцхьэу хахыжыници, зэфлэклаиц*. Хьуэпсэгүүэ нур, 310.

ХЭХЫЖЫН II: ◇ *мурад хэмыхыжын* (1). *Еплэ мурад II. Гуггэр хэхыжын* (2). *Еплэ гуггэ. Псэр хэхыжын* (3). *Еплэ псэ*.

ХЭХЫЖЫН III (хэхыжащ) лгэмыI. (2). Зэфлэклаиц, гуггэплэ шылэжкьым. [Аннэ Павловнэ жиуэ:] *Сьмаджэр хьужмэ жьтIуэ, уицгыпэлгэн цыиэкьым, медицинэр абы сэбэп хуэхунукьыми хэхыжаиц*. Лгэпсэ, 11. *Шцэлэхуэ сьшэсу сьицлэпхуээн, жиуэ и гум кээклат, арицхьэкIэ уахэкрэ уежэжмэ, сьткIэ нэхьыфI, Кьулыр гьуэтыгьуафIуэ бгьуэтынукьыми, хэхыжаиц*. Нал кьута, 309.

ХЭХЫН (хех) лгэI. (70). 1. (35). Кьулыкүү, Iэнатлэ с. ху. гуэр зэрихьэу етын. *Жансэхуэ*

учкому зэрихах лгэндэрэ, пэи цхьэхуэ ицIэлтү цытаиц, кьыпэрыуэн школым ицIэстэкьыми. Мазэ ныкүүэ шхуантIэ, 600. *Хьэрун Iэтайцхьэу кьуажэ Советым цыхахым кьаггээуэзэуэуэ цытаиц*. Нэгүүху, 20. *Уэри шу пашэу ухэтхауэ Жьгьырууэ кьэIур ди лгэрыггэиц*. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86. 2. (35). *КьыхэггэщхьэхукIын, кьыхэггүүэтыкIын, кьыхэдзын*. Зээмызэ Абу-Деруиш мрамор цыхахым кIуэрти, езыр зыхуей мьвэр кьыхихын хуей хьумэ, и унэгуащэр цыздишэ цыиэт, мьвэ нэхэ дахэр кьыицыхихкIэ ечэнджэицмэ фIэфIу. Кхьэлэггүнэ, 374. *Хьэдээр ицхьэмкIэ кьыицткIутэрти, ицIаггьымкIэ хьэжыггээр цеттыжьырт, хьэжыпцIэр хэтха нэужь*. Мелыгыч, 468. *Даницэиц старшынэм ахьшэ хэхыным цыицIидзэнур, даницэ бейм лгьысыну, даницэ кьулейсызым кьытралгхьэнур?* Хьуэпсэгүүэ нур, 217.

ХЭХУЭН I (хохуэ) лгэмыI. (56). 1. (31). ХэукIуриен, хэджэлэн. *Асыхьэту хьыиджэбыр зэицIэкиаиц, ицлалэ гьурыр боф жиуэ кьехуэхри и лгэабжьэм ицIэтхэм кьахэхуаиц*. Хьуэпсэгүүэ нур, 99. - *Сеймэн зыгуэр кьыицицэнур, арицхьэкIэ абы нимыггээсу Мэмэт-ицIакүүэр кьэуэиц, кьриудыхри шыгхур псым хэхуаиц, ерэн зэрыт фэндьыжьым хуэдэу*. Лгэпсэ, 51. *Шэрхьыр кумбым йоуэр заницIуэ, Пцаицэ ицIыкIур хохуэ ятIэм*. «Тисей», 491. 2. (3). Хэлгэдэн, зэхэлгэдэн. *Си ныбжээгүүхэ, каскэ лгэпIэр Кьуэишхуэм дэту Доньис клапэр Волгэ лгэицым цыхэхуэным Мис а махуэм хуэсхьумэнуиц*. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 15. *Укьэгубжьауэ уицкIуэм, Гьыбээр уоггэишыр уи цхьэкIуэу, Бгы жьэгуэ ицIылэжьхэм ицIэту, Хыишхуэм ухохуэр уэ хуиу*. Кавказым и уэрэд. «Бгы лгэпэхэм деж», 98. 3. (10). Зыгуэрхэм ящыц хьун, гьусэ яхуэхьун. *Фызхэр хьэдаггэ кIуэмэ, зэрынэсу гьын кьыицIадээрэ, я нэпс кьыицIэклим, тIэклү кьуггэмэ, махуэу ныкүүэклэ убзэ зэхэст, Дисэ абы яхэхуамэ, си Iуэху и ужь ситыжмэ нэхьыфяиц, жиIэрти икIэицIытIэклэ кээкIуэжьырт*. Хьуэпсэгүүэ нур, 131 - 132. *И натIэ илгыр кьылгысати, Зи хэку зыбгынэм яхэхуат*. Кьазджэрий. «Вагүүэ махуэ», 11. *А хьыбарыр Дзэшу дежи нэсыжри и адэр иригуишхуэу гутым яхэхуэм жиIэжу цытами, иджы «клапэс клапэу» кьыицIидзыжьыну хэт и гуггэнт*. Клапсэ клапэ, 17. 4. (11). зэхэ. Iуэхугүүэ гуэр хэтын. *Кьэти, жэиц хьуаиц, - жиуэ Иринэ гузавэрт, кьэрэггьулыр кьиггээгубжьэм, бэлыхь хэхуэнкIэ шынэу*. Нал кьута, 287. *Ари зы цхьэггээуэти дьхэхуаиц, жиIаиц Астемыр кьэкIуэжа иужь*. Мазэ ныкүүэ шхуантIэ, 640. *Пэжу, ицIыхуэхуэр гузвэгүүэ цыхэхуэу кьохьур, уеблэмэ суд Iуэхуми хохуэ*. Лгэпсэ, 13.

ХЭХУЭН II (хехуэ) лгэI. (1). Хэггэхьэн, пхуурэ хэт шын. *Кьуажэм дэс псори кьыицышынэрти, псыри кьыицышынэн и гуггэ хьунт, Мухьэмэд и шыр псым кьыхихуэу цалгэаггум, псыхьуэм дэти ицIыхухэр зэицIэкиаиц, арицхьэкIэ иггэээжу ауан зриггэицIынт, кьыхыхьэри, псым и кум кьэмысу Шур ицIиггэмбрыуаиц*. Хьуэпсэгүүэ нур, 51 - 52.

ХЭХУХЬЫН (хехухь) лгэI. (1). Зыгуэр зыщыпгэ жьым кьышрихьэкIын, зыгуэрым

хихьэн. Окопэм ису ди сэлэтхэр Хьэуам цызауэм хуоуэр Іэгу: «Фахэуэ, кьуэишэ, а нэлэтхэм, ШЦлэвгэжкІ лэныгээр бий я нэгу». Абдеж, мафлаер кьыицІнауэ, Зы самолетым кьелгэтыхь, Иса лыхужьыр, мес, кьелауэ И парашютыр нызэм хехухь. ЗэкьуэшитІ. «ШЦлэлэгьуэ шЦыналгэ», 17.

ХЭХЬЭН (хехьэ) лгэІ. (8). Шыгьуазэ шЦын (п. п. хьыбар). Елдар ШЦхьэлмывэкьуэ кьакІуэу зэхахри а хьыбарыр икІэицІлгэжыкІэ жылэм хахьаиц. Мазэ ныкьуэ шЦхуантІэ, 514. Уэрэд зэхалхьэмэ, Кьуажэм хэзыхьэну Еджэрт нэхь губзыггэм – Нэхь хьыджэбз гурыхуэм – Ар уэрэдггэишэсу. Уэрэдггэишэс. «Дамыггэ», 212. [Степан Ильич жиІуэ:] Кьэрэхьэлкьыым яхэфхьэ «бэлиэвыи» псалгэр, цІыр шЦыым телэжыкьыым етын хуейи, жи Ленин. Хьуэпсэгьуэ нур, 222.

ХЭХЬУАПНЭ (4). Хэхьуэ эдиІэ ІэнагІэ, фейдэ зыпыль, здэшЦыІэ. Зэгуэрим Бейбарсыр кьэуваиц; дэ пащтыкьыгьуэр дохьумэ, уанэгум дис заицІу гьаицІэр идохьэжкІ, ди сабий дахэсу ди унэ дисыж хьуркьыым, итІани дызыхуит шЦыІэкьыым, гулгытыи кьытхуаицІыркьыым, ди быныр джанэишуэ уэрамым дэтиц, хабзэм шЦхьэ зедмытрэ, кьэралым хэхьуапІэ зимыІэ шЦыІэкьыым, дэ бийм дытекІуэмэ, кьытетхар диІэиц, дытемькІуэмэ, ди быныр зеишэуэ кьонэ жиІуэ. Лгэпсэ, 100. [Дэфэрэдж жиІуэ:] Езыми хэхьуапІэ гуэр иІэт – дэнэ кьыкІыу? Лгэпсэ, 25. Ди гурацэу псом нэхь лгэпІэр Лыггэ пхэлэу уэ тхуэхьумэ, Хьер хэхьуапІэм и зы кьуапи Бий темьплгэу ар шЦыкьумэ, Іуэхуу пгьагьур уэркІэицІу, Коммунисту шЦыт уэ Іушу. Уцие. «Партыр ди пашэу», 90.

ХЭХЬУЭГЬУЭ (1). Шыкьэхьуэ зэман. ШЦалэ шЦыкІухэр, зызрэдзырти, адакээ зи хэхьуэгьуэ шЦыкІухэм еицхьу, зэрызекьуэиц, зым и пицампІэр адрейм шыгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 152.

ХЭХЬУЭЖЫН (хохьуэж) лгэмыІ. (1). Аргуэру зыгуэр хэхьуэн, нэхьыбэ хьун. Хьуишэм хошЦыр куэд хэхьуэжы, Іэхьуэ Іэхум зимыкьуэжы. «Тисей», 491.

ХЭХЬУЭН (хохьуэ) лгэмыІ. (35). 1. (4). Нэхь ин хьун, нэхь лгэаг хьун. Хохьуэр шЦалэм и инагьым, УкІытамэ, мыпсэлгэфу. «Тисей», 501. ЕджапІэм ди шЦыкІухэр ШЦаггасэ, шЦыхохьуэ, Узынишэу фыицйтхэ АбыкІэ сохьуахьуэ. Колхоз уэрэд, «Бгы лгэпэхэм деж», 106. Албиян зылгыитІаггэм сантиметритху и кІыкьагьым хэхьуэнуиц. ШЦынэхужьыкьуэ, 42. 2. (31). Нэхьыбэ хьун, зиужьын. – Насыт зиІэм и насытым хохьуэ, – жиІэрт езы Муси, пхэз гьуэлгыиІэр зэпицлгьыу. Хьуэпсэгьуэ нур, 54. Дэфэрэдж и гур кьызэфІэна пэтрэ, и кьуэм зыкьыримыгьаицІу, гуапаггэ, ІэфІыггэ хэлэу кьытицаиц: – НтІэ, кьурмэн сызыхуаицІыжын, сызраишэкІыжын, си кьарум хэицІ фІэкІа хэхьуэркьыым, жьы сохьу. Лгэпсэ, 108 – 109. Ирехьу а шЦалэм кІыкь и гьаицІэ, Хрехьуэ хьэлкІи зэмыкІуэкІыу. Си шЦалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

ХЭХЬУКІЫН (хохьукІ) лгэмыІ. (1). Фейдэ зыпыль хэкІыпІэ. Рахьым и лафкІэм шЦІэмылгэ шЦыІэкьыым: шыгьуи, кІуришокуи, сабыни, кІэнфети, фэтиджэни, ауэ псом яицІыужкІэ ар бей нэхь зыхэхьукІар урыс шЦлакхьуэ иицэрти арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 128 – 103.

ХЭХЬУХЬЫН (хохьухь) лгэмыІ. (5). Зыгуэру хьун, зыгуэр кьышышЦын, зыхьуэжыныгьэ игьуэтын. Кьэрэмырээ шЦыр игуэири, езым кьаІих шЦымыІуэ, дзэм ныкьуэдыкьуэ хэхьухьати, хэкІыжаиц. Лыггэ, 413. Нэф Зауэишхуэм хэхьухьахэм Зауэм Іуту кьафІеггэицІ. Тхыль еджапІэ. «Вагьуэ махуэ», 336. Дэ ди зэманым ныбжыицІэм Насыту иІэм шЦІэ шЦІэткьыым; Хэт уеуицІами, мы гьаицІэм Жьы хэхьухьыныр зым фІэфІкьыым. Дэ ди зэманым ныбжыицІэм. «Бгы лгэпэхэм деж», 43.

ХЭЧЫН (хеч) лгэмыІ. (5). Кьычын, кьыфышЦыкІын. Махуэ псом пицІантІэм дэти шыр кьуркьуркьуэ жиІуэ псы ефэу зыдыхэтым, гум иситІыр кьызэрыггэужьыиц, я кьурмакьейр зэрыхэчыным нэсаиц. Лгэпсэ, 50 – 51. Зыдзажналгэ хачи Іэдэми Абы шЦыкьубзыр кьыхахаиц, – Ар шЦырэ пэжрэ сэ сымыицІуэ, Хьыбару куэдрэ зэхэсаиц. ШЦыкьубз хьэл. «Дамыггэ», 47. Дамэ стетым хэт кьабзыйхэр Хамыч закьуэм, сылгэицэиц. Сэ уэгү кьащхьуэм сышолгэат. «Вагьуэ махуэ», 350.

ХЭЧЫХЬЫН (хочыкь) лгэмыІ. (3). Кьыкьычын, зырызурэ кьыкьышыпкІын. «Адыггэзэр сыт шЦІэдджыныр, Зыдынысыр КьалэкІыкьыриц», – Ар ауану Іэджэм жалэр, Мышыу псалгэм тІэкІу хэчыкьу. Гьуэгу кьежьапІэ. «Мывэ хуабэ», 82. Дыггэ лгэагэр зэ кьедзакьэм Дыггэ кьуэпсым пишэр хочыкьыу, А нур дахэм и пхэз лгэакьуэр ЗэишЦыкІыр хуэмышыкьу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77.

ХЭШЭН (хешэ) лгэІ. (4). 1. (2). Пшэуэрэ зышЦыпІэ хэггэхьэн, хэггэхьутэн. Иужьым нэхь удзытІэфІыым хишэри шЦуэмылакІэр иутІыицын дзыхь имыицІурэ иггэхьуэкІуаиц [Дэфэрэдж], лгэахэ тІэкІуи уанэм кІэрыицІауэ илгэгьуати, ирилгэхьэри, езыр, сабийр и гьусэу, псым кІуэри зиггэпсэхуаиц. Лгэпсэ, 57. Верэ Павловнэ имыдэу, сытми ераггкІэ уджым хашиац. Мазэ ныкьуэ шЦхуантІэ, 598. 2. (1). Іуэху гуэрим хэггэхьэн. Степан Ильич дызыкьыиша Іуэхур кьыдэхьуллэм, дунейр зэІубз хьункгэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 226. 3. (1). Шэр шэм хэшэн (жэм кьышашкІэ). Шэм пэгуныр зыкьомрэ иггэвуаиц, итІанэ маицІэ – маицІурэ Іуэлгэуэр кІуэдыжаиц, пэгуным ит шэм кьыицІа тхьурымбэм шэр хишати. Хьуэпсэгьуэ нур, 279.

ХЭШИЕН (хешие) лгэІ. (1). Укьуэдиин, шиин, зыгуэрым хуэкІуэу, хьыкьуэ. Мес, Ленин ІушЦыр нэккьым тету КьэкІуэн лгэицІыгьуэм Іэр хешие, Мыбдеж фІыицІэишхуэу бгыр зэхэтми, КІыфІыггэм нэхур хеукьуэди. Ленин лгэагэу тетц. «ШЦлэлэгьуэ шЦыналгэ», 7.

ХЭШХЫКІЫН (хешхыкІ) лгэІ. (1). Зыгуэрым шЦыц шхын, кьыкьэкІыу шхын. Ауэрэ Іуэбэшы хьылаггэ гуэр и гум кьэкІати, кьгуэл тІэкІу кьыгьуэтри, зыми иримыгьаицІуэ и ныкьуэр ишхаиц, кьэнэжа тІэкІур иггэицІкІури, лэпс кьахьауэ цагуэишым, езым и шынакьым итым лы тІэкІу хэлгыр хишхыкІри, кьгуэл тыкьырыр хидзаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 173.

ХЭШХЫХЬЫН (хошхыкь) лгэмыІ. (1). Зыгуэрым шЦыц шхын, нэхь маицІэ шЦын. Абыи

бэлхь кьимыкыу кванэртэкбьм, цлакхьуэм хэшхьхьам учкомым я унафэклэ кьүэды тралъхьэрти, интернатым ди жэмьр ягьэхьуну хьунлэм ягьакулэрт. Зи лъэрыгьыпс тьыгьа, 522.

ХЭШЫН I (хеш) лъэл. (1). Кьыхэгьэкьын, пшэуэрэ зыгуэрэм пэццэщэ щьын. Шы цыхашыныр свьтым деж? Хьуэпсэгьуэ нур, 217.

ХЭШЫН II (хеш) лъэл. (13). зэхь. Пхьыщьыкьын (п. п. гьуэгу). Япэ итым лъагьуэ хешри, И шыр жэрми цлэмьхьэн. Вагьуэ махуэ. «Вагьуэ махуэ», 8. Лъэдакьэр лъыпсу теудами, Дээр зэтескьуэу гьуэгу хызошыр, Къаруэу силэр теклуэдами. Тхылгьым еджэм. «Мьвэ хуабэ», 17. Щоджэныцьыкыу Алий хиша лъагьуэрац дэ гьуэгуихуэ тхуэгуэуэ дзытетыр, фьы кьыдэхьулэми, ди гум цыхэщэцла кьэхьуами. Зи лъэрыгьыпс тьыгьа, 518.

ХЭШЫФЫН (хешьф) лъэл. (1). **Еплэ хэшын II.** Нэху уи нитлым ямылъагьуэу лъагьуэр дауэ хэшыфыну? «Индийскэ поэмэ», 359.

ХЭШЫПСЫХЬЫН (хошэпсыхь) лъэмыI. (2). Хэткьлхьын, хэзэрхьын. Абы зэтримылыгьатэмэ, лъэнкьыр жьгьей хьу зэтытурэ хэшэпсыхьынэу хэкуэдэжынкьин хьурт. Лъапсэ, 65. Хошэпсыхьыр ар гын гуаццэу. «Елбэздыкьуэ», 21.

ХЭШЬТЫКЬЫН (хоштькыI) лъэмыI. (1). Кьэсклэн, кьэштэн. Си усэр жыгьу гьуэгуэ тэтми, Хэт блэкьми шынуэ хэмьыцтыкьI. Си усэ. «Вагьуэ махуэ», 358.

ХЭШЬХЬЖЫГЬУЭ (2). Дин псалгэ, махуэ псом нэщлахэр шхэну хуит щыхьуэ зэман, пщыхьэщхьэ пшэпэ зэхуэгьуэ. Жансэхьу мыз-мытлэу ар луэху иццат, итлани пэлъэцьыртэкьым, Таша шхьну кьратыр захуьхьэсүрэ хэщхьэжыгьуэ мыхьуауэ зы зьыгуахуэртэкьым, шхэрти кьельжар нэхуцым деж цэрашу шхьыжырт. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 548.

ХЭШЬПЭН (хошчьпэ) лъэмыI. (1). НэхьыфI кьыхэхьын, хэплгьыхьын. – Захуэр аркьым, фымьтлэщэ, Мы ниэ слыгьыр дэнэ цьыллэ Кьыкыу цытми ар зэвгьаццэ – Жилэу цьхьуэжыыр ниэм хошчьпэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 81.

ХЭШЬПЫХЬЫН (хошчьпыхь) лъэмыI. (3). **Еплэ хэшчьпэн.** Дапцэ ниццллу кьыщэхуами Я нэхьыфIкьI хошчьпыхьыр, Е ар хьаным дэгуэшами Ешэр Тьркум гум ирихьыр. «Тисей», 489. Ньжэбэ жэщым яшэ ясьрхэр, хэщчьпыхьуэ дахэ заццэщи кьоууыцэ, абы Кьэрэжыыр кьөгьэгубжь. Лъапсэ, 35. Кьыларьхьэр гурымыхьу Фьым хуэлгьыгьуэр хошчьпыхь. Нэхь хьэдээфьыр яцI жылапхьэ. «Батырыбжэ», 27.

ХЭЩАПАЭ (25). Кьэувылэпэ, екьуэллэпэ, егьэзыпэ. Зэман блэкьлауэ колхозыр цьзэхуашэсым цьыгьуэ колхозым хьхьэн зымыдэр абрэджу ежэжмэ, а бгьуэниццлагьхэр я хэщлапэу цытац. Нал кьута, 253. Си нитлыр сыгьэувыццл, солгьагьур Мэтрэдж кьэлэ жалэу иджы Тамань здэщытым деж цытыгьар, кьрым сеймэнхэм тенджызыр кьызэпауниццэ нэужь, а кьалэр арат хэщлапэу ялар, адыгэм ятеуэным зыхуагьэхьэзыру. Лъапсэ, 5. Мыр хэщлапэ хьункьэ, жилэу Зэм и фьэцу, зэм гушылэу, Унэ лъахьциэм ццалэр макьуэ. «Елбэздыкьуэ», 10.

◊ **Хэщлапэ щьын** (11). Кьыщьыувылэн, псэуплэ щьын. Езы цауэр [Лыгьур] и ныбжэьгьу гуэрэм я унэ хэщлапэ цыццлауэ цьлэшт, цауэшишжыыр кьэсу зэ слэьгууаццэрэст кьысухуашар жилэу. Лъапсэ, 117. Берд и физьырэ езы Жьраслээн и гуаццэмрэ зэгьуэсу Сэид и унэр хэщлапэ яццлауэ цьлэшт, дьццьыхубци, ди гугьу кьащцьынкьым, Алыхьым дькьыхьумэни, жалэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 256. – Мыбдеж хэщлапэ цьытцьыныц, – жилац Бекьан, – нэхуц зэрхьуу гьуэгуэ и нэхь гугьур зэтытчыныц. Нал кьута, 271.

ХЭЩЦЭН (хещцэ) лъэл. (6). **1.** (1). Хэгьуэуэн, хэлъэфэн. Мо гуэл цьхьуантлэм жыг цьхьэщытым Я цьхьэр дахэу псым хащцэни. Махуэр блокьыр наплэзыпэу. «Вагьуэ махуэ», 315. **2.** (5). Хэлгьхьэн, хэлун. Гуаццэм и бостейжьым кьыхэщцьыкыуа бостей нэхь дахэ дьдэу илэр хьыдэжэбз цькьлүм зьыццлэгьат, кьабзабзэу зитхэццри и цьхьэцым лент хужь хиццат. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 523. Дзэлыкьуэ зауэр кьэзылэтам цьыцт а шу кьомыр, я шы сокум цэклэплэжь хэщцати, абыкьI кьагьэлагьуэхэрт ахэм бэшэвчьыгьэр быдэу я гум зэрлгьыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.

ХЭЩЦЫКЬЫН (хещцкыI) лъэл. (44). Шьыгуэзэу щытыгь, щлэн. Иэщым хэщццьыкьлэхэм яццьыцт Бэжани, Хьэту и тхьэклүмэр кьылүэнтлац: – Мы жэмьыццлэм куэд ихьыжынкьым, лъхуэнуцц. Кьалэн, 429. Джэлил дунейм нэхь хиццьыкьырти, зэ еулугьуэм кьыщцлэц: – Мыр, си кьэуи, узьхуэмей гуэрци. Бабыщкьуэ адакьэпш, 490. Щоджэныцьыкыу Алий дэ хэщццьыкыу нэхэрэ нэхьыбэ хиццьыкьырти, ди акьыл здынэмьыс лэджем ницгьэсац. Зи лъэрыгьыпс тьыгьа, 527.

◊ **ХэщцьыкьI кьудейуэ** (1). Гугьуу кьащццэу, лъагьуу. Шьыцыр зэрьзекьуэу бжэщхьэлу мутьху, физхэр унэм шлэлгьэдац, лүзизэ хэщццьыкьI кьудейуэ бауэрт, иныкьуэми и псэр хэкьри бэуэн цьыгьэтац жьылэнт, анхуэдэу зэщыгьуэрт и бэуэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 76.

ХЭЩЦЫН (хошц) лъэмыI. (43). Нэхь мащлэ хьун, клэрыхун. Уэблэмэ лэхгьуэм дихуа жэмхэм кьагьэзэжат, хэщцлэ ццлагьуэ цьымылэу, хьэхэми я псэр кьыхьхьэжауэ банэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 285. Укьызоплэжэри – зьыри щыткьым, Уожьэж аргуэруи, гьуэгуэу хошцI. Си ужь кьыхьэуэнум. «Дамыгьэ», 220. Джэлил ар шчлгьагьуэу и гуапэ дьдэу Гуац, тхьэджэдхэм зыгуэр зэрьфхэщцьынкьуэр вжэслатэкьэ, жыхушцэу. Бабыщкьуэ адакьэпш, 477.

ХЭЩЦЫХЬА (1). лъыф. Мылгьагьуэ, зьлэщцэлуэ, пллабгьуэу, гьумыщцэу щьыт (цьыху). Зьыр Елдарт, адрейр, нелуаныфэ тету, ццалэ хэщццьыкьа гуэрт. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 520.

ХЭЩЦЫХЬЫН (хэщццьыхьыц) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм хэтү щьын, хэхуэн. Бассейным и курькунсэм фонтан цьыкьлу хэщццьыхьат, псыхэуэ сурэту ццлам и жьэм псы кьыжэдиутхьыкыу. Аргьуей, 387. Мыжыжьацэу кьуацэ тлэклү лъагьуэрт, унэу дэтыр зэщчьыркьабзэу ццлэм хэщццьыхьауэ, кьуацэм зы жыг закьуи дэткьым. Нал кьута, 242. Джэлил зэхьуэнса абгьуэр ниццлэ лувым хэщццьыхьауэ жыг кьудамищыр цьызэхкьлым деж дэтт, нылэ фьыцццццхуэм хуэдэу. Бабыщкьуэ адакьэпш, 493.

ХЭЩИХЬХЫН (хещихьхь) лъэл. (1). Хэлэжьыхьын, уи Гуэху Ыхьэ хэлъхьэн. [Алыджыкьуэ жиЛэу:] Кьуажэ мылжур даимэ, сэ сьт абы хэсцыхьын? Мелыгыч, 466.

ХЭИЭБЭН (хоИэбэ) лъэмьИ. (4). 1. (2). Зыгуэрэм Гэр хэлъхьэн, хэгъэлъэдэн. Кууэ ухолэбэ, – жиЛэрт Степан Ильич, и нэпсыр цилгэцыхьы. Хьуэпсэгьуэ нур, 267. 2. (1). Шхэн. Зи адэ-анэ хуэкьулэйр кьуэжьырти, гьуэмьлэ кьышэрт, арихьэкьлэ уи гьуэмьлэ уи закьуэ пыхьыжу кьыпхуадэнутэкьым: нэхъанэ цыкьлэ «иныжьхэр» хэлэбэнт, сьмаджэм я Ыхьы хэкьынт, уи ныбжьэгьухэмь гу ялыпнтэнт, кьанэламэ, уи Ыхьэт. Зи лъэрыгьыпс тьыгьа, 522. 3. (2). Хэтын, хэлэжьыхьын. [Дэфэрэдэж жиЛэу:] Иджы абы худэз зи дахагьэу природэм и Лэцлагэ кьабзэм скалпелкьлэ сыхлэбэу зэьызгэхьэн хуейш, сьыгь сэр кьэзгэшырыуэу зэуэзбьыкьыну си мурадэм си нитыр тызоубьыдэ. Лъапсэ, 20.

ХЭИЭЗЫХЬЫН (хоИэзыхьь) лъэмьИ. (2). Хэлэбэн, зэхьуэкьыныгьэ гуэрхэр хэлъхьэн. – Ди дунейхэм хэлэзыхьу Хэт ди Гэхур зэьызгэхьэу А емькьур кьытхуэзыкьыры? Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 82.

ХЭИУБАУЭ (2). нареч. Гуцыхьур егъэзыхауэ. Шэм и пьэ гурыгьыр зэпхуауэ, нэмыцэр хэлуауэ хэлът. Нал кьута, 242. Унэ лъэгум, нэмэз яцл хуэдэу, физи лыжьы хэлуауэ илэц, цыкьлхэр шыныри, и фэр шэхум хуэдэу пыклауэ, кьэзыу, дурэциллэрэшыым дауауэ дэси, Хьуэпсэгьуэ нур, 284.

ХЭИУБЭН (хэлуабэ) лъэмьИ. (1). Нэкьлэ хэлуауэ шытын. Хьэдэ хэлуабхэр цылыбагькьлэ ягьэтилыуэрэ и нэгум илгьэрт. Нал кьута, 286.

ХЭИУЖЫН (хэлуж) лъэл. (2). Кьытебгъэзэжурэ папцл гур зыщылпэ хэлун. – Яуклац, ягьэунэхьури ягьэсэхьыжац, – сьмаджэм и анэр кьээтэжыну елэ цхьэкьлэ, кьару кьыхэнэжакьым, кьызэфьэуати, аргуэру диваным иджэлэжац, кьуэгьыу кьыщилдэжати, Варварэ Романовнэ аргуэру зы матэ хилужри игьэсэбырыжац. Лъапсэ, 18. Хьэщхьэтеуэм жыгхэр игьэшати, бэдж хужь иным ецхьу жыг цхьэ баринэхэм я кьудамэ кьыхьхэр я кьанэклэ уэсым хэлуауэ хэтт. Хьуэпсэгьуэ нур, 287.

ХЭИУН I (хэлу) лъэл. . (11). Хэхуэн, папцлэ гуэр хэгъэхьэн. Анасынэ, ари ар, – жиЛэу Мусэ и башыр цып хилурти кьыхичыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 235 – 236. Ахьмэд жиЛэнут зыгуэри, И бгьэгум кьамэр хэлуауэ, Кьэлэбэрабэнт си дежкьлэ. «Адэ», 36. «Зы кьамэ сьлатэмэ, сьыцлэбэдэнтти, и гуцлэм хэсунтэкьэ», – жиЛэу Исуфьыр кьызэкьлэуэ, и нэр кьыщхьэрипхьуэным хуэдэу. Лэчымэ, 396.

ХЭИУН II (хэлуауэ) лъэмьИ. (4). Хэлуллауэ, хэгъэубьыдауэ шытын. Орден кьомыр зыхэлуауэ бэракьым хьумакуэ бгьэдигьэувац [Кьэрэмырзэ], цыхури гьуэцлэри зыхьа мафлэм кьызэрлар флэгьэцлэгьуэну. Лыгьэ, 413. Орденитлэ и лыгьэм кьыпэкуащи, бригадэм я бэракьым хилуауэ хэлъц, лыгьэм и дамыгьэм дежкьлэ ар нэхь кьэкууэ кьылъытати [Кьэрэмырзэ]. Лыгьэ, 413.

ХЭИУПЩИКЬЫН (хоИупщыхькь) лъэмьИ. (2). Иупщл хьун, хэлпгагьукьын. Уафэ цхьуантлэм хэлуцыхьыкьыу Хужьыгьитлэур кьэлэгьуац, Янэм Иугьуэм хомыщыхьыкьыу Машинитли кьехуэхац. Парашютитлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 45. Сэламышьу гьуыр кьакьлуэу Итиц сурэтым хэлуцыхьыкьыу, Ахэр псори ди гуфлакьуэц. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ХЭИУЩИЫУ: ◊ хэлуцыхьыу хьун (4). Щэхур псоми кьащлэн. Ар уэ пьуэтэжа, сэ слуэтэжа – хэлуцыхьыу хьури псоми зэхьахац. Лъапсэ, 8. Ар хэлуцыхьыу мыхьуу кьэнакьым, псоми кьагурылуац Валера Иулъхьэкьлэ узэрыхэмьызгьэну. Кьапсэ кьапэ, 17. Псым сьуцлэ ар цыжеслэм, Мыриц Жэуапу кьызитар: – Ар зытылгьым хуэубжэуэ А хьыбарыр хьуац хэлуцыхьыу, Мис хьыдгьэбзыр кьытехьауэ Лъагьуныгьэр егьэуцыхьыу. Псынэ. «Щалэгьуэ цыналгьэ», 70. **Хэлуцыхьыу щлэын** (6). Щэхур псоми кьэгьэщлэн. Хэту пьэрэ студентхэм я деж хэлуцыхьыу сызыцлар жиЛэмэ, гурыщхьуэ зыхуыщлэну сэрати, абы триубьыдац: бостеикьлэ зыщыгь Гиттокрот флэкла сызылуэтэжын цылакьым, жиЛэри. Лъапсэ, 9. А тьум Кьэзджэрий дэиэжыну я мурадт, эзы Инал кьылъытат Кьэзджэрий кьызэрыкьуэжар хэлуцыхьыу дьыдэ ямыщлэмэ, нэхьыфьлу, абы цхьэкьлэ зымы и цлэ иримылуэу Елдар цлэуцлэац: – А тьур ара машинэм исар? Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 539. Ди ныкьусэныгьэр илгьэ цылыбыкум, Хэлуцыхьыу дьымыцлэу кьыдохьэкьлэ. Ныкьусэныгьэ. «Дамыгьэ», 222.

ХЭИГЪЭСЭН (хрегьасэ) лъэл. (1). Зыгуэрэм зыгуэр хисэну унафэ хуэщлэын, хуит щлэын. Кьэрэгьулым и гур Хьэтохьуцокьуэу кьалэм дэт жыг хадэшхуэр хезыгьэсауэ цытам деж жац, ар и гум кьыщлэклэри имыцлэу. Лъапсэ, 50.

ХЭИГЪЭСХЬЭН (хрегьасхьэ) лъэл. (1). Мафлэм хэгьэкуэдэн. Псоми гу лъатат и гуацэр мафлэм хрегьасхьэу кьуажэм дэклэжыну зэриурадэм [Дахьуэс]. Гуцлэгьуэ, 425.

ХЭИГЪЭУДЫН (хрегьэуд) лъэл (1). Зыгуэрэм зыгуэр хиудыныр кьызэгьэпэщын. [Алыджыкьуэ] Бжэр тэмэму сьухьуэмыгьазу сэри си хьэлгьэр бжэм жьэхэзгьауэри хезгьэуд нэтиц. Мелыгыч, 439.

ХЭИГЪЭХЫН (хрегьэх) лъэл. (1). Зыгуэр хэхыныр кьызэгьэпэщын. [Алыджыкьуэ жиЛэу:] Согьэтицлэ, шейтлан хезмыгьэхьым. Сьухьуэйу цытмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 229.

ХЭИГЪЭЧЫН (хрегьэч) лъэл. (1). Зыгуэр хэхыныр кьызэгьэпэщын. Нэхьыбэр цлэгьуауэр Джэлилтти, адакьэ хужьыжьым ерагьыу кьылэцлагьэклэц, кьабзий куэдыщэ храмыгьэчу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 481.

ХЭИН (хейщ) лъэмьИ. (2). Мысэу, кьуаншэу шымытын. Улгьэцмэ, ухейщ – арац и хабзэ нэхьыщхьэр, ауэ лгьэц узэрыхьуныр арац имыцлэур, кьулыкьуэцлэ зыщыгьуэнын цылэкьымы, ахьшэ хэкьлэ мэлъыхьуэ, ахьшэклэ лъэклэныгьэ кьыгуэтын и хьисэну. Лъапсэ, 93.

ХЭИ I (17). Мыкьуаншэ, мымысэ. – Мо палестинрэ гьубгьуэрысу зыкьэзылэтар кьэсмэ, хеймрэ мысэмрэ зэхьгьэкьыу зэхэтлэсхьэн фи

гүгээ? Хьэщлэ гьаплэ, 407. Хей цыкхуэм я гьыр кьыдоджэ Дымыггэгуну а лейр. Уэрщ, зауэлл хахуэ. «Шум и гьугу», 22. Зи гьаицлэ кыхьыр зэбггэицлэну, И нибжьым зыкхи тумьщлэхь: Хейм кьыцхьэицжу кьаукламэ, И гьаицлэр тлуклэ хьуаиц нэхь кыхь. Зи гьаицлэр кыхь. «Батырыбжьэ», 17.

◇ **Хей щлын** (2). Мыкьуаншэу кьыщлэггэкын. [Мэтхэным Астемыр жырилу:] Дауэ пицыми, Елдар хей пицыри лафклэтетыр мысэ пицат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ. 566. Абы нэхгьейуэ клуэсэжэхэм яцыщ зыр и блоггэу кьыицлэици, ари зыгуэр хей ицлауэ кьыхэггэкын хуейиц. Нал кьута, 262.

Хеймрэ мысэмрэ зэхэггэкын (1). Захуэмрэ кьуаншэмрэ налуэ щлын. [Фэуаз мэрым жырилу:] - Мо палестинрэ губгьуэрысу зыкьээылэтар кьэсмэ, хеймрэ мысэмрэ зэхаггэкыу зэхэтихьхэн фи гүгээ? Хьэщлэ гьаплэ, 407. **Хейуэ хэкын** (4). Кьуаншаггэ бггэдэмылгу кьыщлэкын. Зэанээкьуэр зыцхьыркьабзэу кьыицлэици; ицлалэм хьыджэбзыр кьыицлэици зэришаиц, иджы пицы гьуицэ заицлэ хейуэ хэкын и муради, и анэм псори еицлэ, арицхьэклэ и кьуэм ицхьэклэ кьэхэицн? Гьапсэ, 26. Езым фэр кьыхуонэ, ревизэ кьаклуэмэ: мы мэлыр хэм кьаулати псэхэлэ сымыггэгьуу флэггэгьаиц, фи флэиц мыхгумэ – мис и фэр, жиэрэ яриггэлгьагьуэ, эзыр хейуэ хокл. Клансэ кланэ, 11.

□ **Хейм илг хамэм еицлэж** (3). «Лей кьызытехьам кьыицхьэщыжын щыицэ» жиэуэ кьоклыр. Хейм илг хамэм еицлэж, ицлэжар лей зепхьэу цыкхуэм ядэнукьымы араиц, си ицлалэ цыкхуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 542. Хейм илг хамэм еицлэж, жи. Хьуэпсэггэуэ нур, 299. Хейм илг хамэм еицлэж, жицац пасэрейм. Нал кьута, 292.

ХЕЙ II (9). междом. Жыжьэ щыиц гүэрым зэреджэ. Жыжьэу макь кьолу: «хей», «хей», «хей», «уо», «уо», «хей», «уо», «уо». Алхьхо, 70. [Шурэ жиэу:] «хей», «хей», «хей», «уо», «уо». Хьэжумар Уэлэхь, уэри уклэзыз си гүггэм. Алхьхо, 70.

ХИДЗЭН (хидзаш) лэмыI. (2). Мафлэ зыгуэрным цлэнэн. Наплэзылэм мафлэр кьыдрихуейри клэгьуасэм иуа бггэным хидзаш. Хьуэпсэггэуэ нур, 207.

◇ **Хагьуэ хидзэн** (3). Еплэ хагьуэ.

ХИЛЯЛ (1). жарг. Сыкьыкьаиц. – Абы [Ботэх] сэ сымыицлэ псалгэ аргуэру кьыпеицэ: – Хылял из Шепетовки, – жеIэри. Гьапсэ, 64.

ХИЛГЭФЭН (хелгьафэ) лэмыI. (6). зэхь. Гүрихын. Пицэдджыжьым Иринэ тлэку хилгэфа гьудейуэ, Албиян кьэтэдджри кьуажэм кьуаиц, и анэмрэ и шыпхгумрэ илгагьужыну. Щынахужьыкьуэ, 31. Зэгуэр жэиц ныкьуэм сыхилгэфаггэ иджы жейм цыжьыслэм, зыхуэсхьынуур сымыицлэу ву макьым сыкьеггэуи: сыту плэрэ иджы кьэхуэр? Мелыгыч, 461. Махуэ кыхьым гүгьу ехьами Еггэлганлэр и гураицэр, Гуаицэр жэицым хилгэфаггэ, Щэхуу жеIэр гьыбзэр пицаицэм. «Тисей», 500.

ХИМИЧЕСКЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэклэ: химие щлэныггэм Iэмал зэмылгужьыгьуэхэр кьыггэсэбэпурэ кьыгупсыс Iэмэпсымэхэр. Мыбдежым кьэрэндац и кум графит илгу, псыф пицымэ фьыцлэу тхэуэ. «Химическэ» кьэрэндаицэр

лунсклэ кьыриггэблурэ зыгуэр етх. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 508.

ХИРУРГ (2). Операцэ зыщлэ дохутыр. Зыгуэр кьолгьауэр, Пкьохэр йодауэр: Хирург кьэвггаклуэ, Нэхь Iэклуэлгьауэр! – жаIэу зэхэхмэ, Хирурги маклуэ, яIыгьыу ицлэгуэ, хуицхьуэр зэдахь. Пкьоми пащлэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 30.

ХИРУРГИЧЕСКЭ (1). плыф. Хирургым ехьэллэ. Мыбдежым операцэ ящыну сымаджэр зэраггэжэй хуицхьуэ. [Дэфэрэдж жиэу:] Уэ хирургическэ наркоз пхуэт закьуэмэ, адреир си Iэхуиц. Гьапсэ, 14.

ХИУБЫДЭН (хеубыдэ) лэмыI. (1). Гьушаплэ, щыкхьэплэ имыиц дунейм и кьызылэхьгьуэ гүэрым хэхуэн. Уэицхым хиубыда зырыз цыицэми, кьэптыр ятепхьуауэ жэрыггэклэ я унэ клуэжырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 50.

ХИЩИЭУ нареч. (1). Зыгуэрным елусэу, жьэхэуэу. Гупсыс хьэлгэр гум кьыицхьэм, Пицыхьэицхьэм нысэм хуэплэицлэу Фызыжьыр маклуэ, клэр хищлэу. «Адэ», 131.

ХЛОПЧИК (1). Украиньбзэклэ: щлалэ цыкхуэ. Побитый хлопчик, ему треба лежать, а он марширует. «Яубэрэжэа ицлалэ цыкхуэри хуейт, езым маршировать еицлэ». Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 555.

ХОДИТЬСЯ (1). Урысыбзэм щыиц псалгэ: клуэн, кьэкхуыын. – *Што ипешком ходиться, разговором занимается?* «Щхьэ лгэсу кьэпкхуэрэ, псалгэным зыдебггэгьэхэрэ?». Хьуэпсэггэуэ нур, 221.

ХОЗЯИН (2). Урысыбзэм щыиц псалгэ: унагьуэр зей, зи Iэмыщлэ илг цыкхуэри (тхьэмадэ). Абы зы джэдыккэ кьыкьлэцлэмэ, си хозыиным хуэзггавэрти хуэицхьыр шихьрти, ежьэжырт, кьелыжар и кьуэм естыжмэ, абыи зыггэницлэицлэ. Хьуэпсэггэуэ нур, 335. [Щлалэм:] Уи хозыиныйр сысэйм елгэури кьыпхуэицггэгьаиц. Гьуэгуанэ, 116.

ХОЗЯЙСТВЭ (1). Урысыбзэм щыиц псалгэ: Зыгуэрным и мылгьу (унэ, гьапсэ, Iэц с. ху.) Тхьэмадэр цлэрылуэ мэхуэ, и хозыиствэри араиц – хэт кьэпсалгэми, «фьидэплэй» жиэу щытхьупсыр кьраггэггэж, атлэ щытхьупсым хэт итхьэла? Гьапсэ, 98.

ХОЗЯЮШКЭ (3). Урысыбзэм щыиц псалгэ: унэгьуашэ. – *Хозяюшка!* «Унэгьуашэ». Хьуэпсэггэуэ нур, 280. – *Больной, хозяйюшка.* «Сысымаджэиц, унэгьуашэ». Нал кьута, 243.

ХОЛОДИЛЬНЭ: ХОЛОДИЛЬНЭ УСТАНОВКЭ (1). Шхыныггэуэхэр зэлымыхьэн пащлэ зыдалгьхьэу, электричествэклэ лажьэу щыицлэр куэдрэ зылыггэ хьэпшып. Раисэ Муратовнэ и кабинетым ицлэиц блын псор иубыду холодильнэ установка, дэмылгэ шхыныггэуэ цымыицлэ жыхуаIэм хуэдэу, абы дэлгэри «лей» хьуауэ арт, зыщыицлэ имыту. Гьапсэ, 25.

ХОЛОДИЛЬНИК (1). Урысыбзэм щыиц псалгэ: зыгуэр щыицлэу щылыггэ, зэраггэид, зэраггэиц. Iэц цауклэ цехьым кьыицхьэицлэдауэ, зыицэч, холодильникым езыггэиц, зыггэицлэ – Iэджэ мэхуэри, псоми яхуэфаицэ ялыггэс: жэмым кьыицэчыр джэдым кьыицэчым хуэдиз флэкла мыхуу яцлэицфьынуиц, танэм кьыицэчыр гуум

кбишэчым нэхгэр нэхгыбэ яцинуми яхуэфлокI, сьт ичхэкIэ жыпIэмэ, сьт хуэдэ Iэци кьацтэ, кьбишэчир аракьым зьтрацIыхьыр, яIэцIэбгуа ахьшэр зыхуэдизыр арац. Льяпсэ, 97.

ХОЛОП (1). Урысыбзэм щыщ псалгэ: унэIут. Пщым и унэм, пщIантIэм IуэхутхьэбзачIэу дэлэжьыхьу шыта пщылI цIыху. Сэ холопу ськьалъхуащи Ариц кьуэниаггэу сэ збггэдэлгьыр. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 159.

ХОР (2). Урысыбзэм щыщ псалгэ: уэрэджьаIаIуэ гуп, уэрэдыр зэдыжаIэу. *Макэ зьрызми, зэггэIуауэ Поэт хорыр зэхуашэс, Ауэ, жаIэр гурымыхьыщи, Зонькьуэкьур нобэм кьэс. Поэт хор. «Дамыггэ», 121.*

ХОРОШО (3). Урысыбзэм щыщ псалгэ: сьту фьит. *Как иживется, хорошо ипришелся, - жиIэрт Бот, Степан Ильич ильаггумэ. Хьуэпсэггэу нур, 221. Хорошо бы молочка! «Сьту фьит иэ дIаIам (дефэну)». Хьуэпсэггэу нур, 280.*

ХОТИМСЯ (1). Урысыбзэ ныкьуэкIэ: зэхыхьну хуей (хуэмей). - *Што слишится не хотимся, стариинимся боимся? «Сьт зэхэфхьну фыхуейкгэ, стариинэм фьицьишнэрэ?». Хьуэпсэггэу нур, 249.*

ХРОМОСОМ (1). Урысыбзэм щыщ псалгэ (хромосомы). ЦIыхухэри, псэушхьэхэри, кьэIыггэхэри зэрьзэхэт клеткэхэм я Iыхьэ нэхьышхьэу шьт, абыхэм я лIэужьыр зыггэIуатэ. *И рефлексыр хуити, нэбубьидIауэ идэнукьым, нтIэ, генэм хромосомхэр кIэрыггэбьидауэ цьткьым зым и пIэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрым тету, ауэ цьыхукIэ, и анэ еплъи ипхьу кьаишэ жиIэмэ, анэм и хьэл - иэи кьудейр аракьым зи гуггэу яцIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхууж кьилъхуа ипхьури. Льяпсэ, 65.*

ХРУСТАЛ (1). Урысыбзэ ныкьуэхIэ: абдж нэхьыфI дьдэхэм щыщ, хьэкьушцькьу кьыхашцIыкIыу. *Дыггэ нуру зэIуцауэ Лэггупыкьуу IуицIу бзыггэу, Вазэ вождым кьыратауэ, Ар хрустальым кьыхэхауэ. Лгэпкьыу цьIэм я гураишэ, ЯIыщыггэм теицIыкIауэ ЗэцIолыдэ дьггэ зациIэу. Лгэпкьэхэм я тыггэ. «Паргыр ди пашэу», 57.*

ХРУЩЕВ (5). 1953 - 1964 ггэхэм СССР кьэралым и унафэцIу шытащ. *Езы Раисэ «Хрущев и дачэр» и рестораным цьиц филиалу кьелгьытэж, IуицIыбзэ псоми я IуицIыбзэIухьыр и сумкэм илгьыщи, цьыхуейм деж кьаIуэу и нэу зриггэужьми мэхуэ, хьэцIэшхуэ кьэIуэнуми хэт кьэIуэнуми ятэ кьэзыцIэр Раисэиц, шхын ггэхьзырын хуейр зи ницэ дэлгьыр аращи. Льяпсэ, 79. Мэмэт - ицIакьуэм жиIэр «Хрущев и дачэм» иаггэхьыбару зэхихати, и псалгэм иэч лгэикь кьытрихьэркьым, игьаицIэм зэгухьу тхьылъ емьджами. Льяпсэ, 38.*

ХЫ I (16). Бжыггэ 6. Дауэ хьуми, Лу ириггэдэжа лгьыжьыхым Нахуэ экзамен кьабзэ кьаIихащ, кьэ-нэжари Чачэ и закьуэт. *Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 503. ГгэуэггэцIыблыр уэ нэпIуауэ, ШыцIэ дьггэу унэIуауэ, Шэицым зы ичхьэ кьыицIэбнаиш, Шхьых иджыри кьыпхуэнаиш. «Елбэздыкьуэ», 16. Нэхьы-жьхэм яцьыц гьуэри ицIэуицIат: Ярэби, Алий, илгэс минихкIэ кьээггэуриуауэ лгэпкьым тхьыггэ гьуэри ямыIауэ пIэрэ? Зи лгэрыггьыпс тIыггэ. 529.*

ХЫ II (75). Тенджыз ин. *Кхьухь хьэнцэхэмкIэ псыр ицIэзытхьухэр зэдэлэрт, я кьэарум цьымысхьыжу. «ыхь - Iэхь», «ыхь - Iэхь» жиIэу еIэрт - кьелэрт, кхьухьыр нэхьри нэхь псыницIэу яггакIуэу, ахэр нэхь егуггуху. Хы Iуфэр кIыфIыггэм нэхь зьицIифьрти, уафэ лгэаицIэм ицIэта бгыхэр етIысэхьрт. Льяпсэ, 40. Бахьсэньпсым хуэдэ цьылэ, Жэци махуи пхуэмьызэггэ, Хьишхуэм кIуэу иунэтиащи, Фейр кьигганэу, ехь кьабзаггэр. Бахьсэньпсым хуэдэ шыIэ...«Батырыбжэ», 42. Тенджыз гьуэгу техьауэ кхьухьыр Хы толкьунхэм заIэта, Я кхьухьыицьыр мэггэуавэ. Хы шынаггэуэм гьу лгэитащ. Дхони. «Ваггэу махуэ», 58.*

ХЫ АДРЫШЦI (1). Хым и шьыбкIэ цьылэ, жьыжэ. *СьздыицIэлгьыр хы адрьшцIми, Дыггэмыггэуэ пхуэмьыцIын. Кьээггэзэнущ сэ. «Батырыбжэ», 66.*

ХЫ ФЫЦIЭЖЬ (3). Тенджыз фьыцIэ. *Пэжи, Азовым кьыхэкI пшаггэуэр Губггэуэ Iэджем кьыпхьырокIыр Уэиш ицIэмьтми уафэр гьуаггэуэ Каспи хьэцIэр тIэтырт лгэауэ, Хы фьыцIэжьым кьыхэкI пшаггэуэр Жьым хэдэуэ Iэхэ-лгэхэм Шьыдутьыицьырт гур дггэзаггэу. Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 81-82. - ИцIы хэмьлгэу ар кьыхокIыр Хы фьыцIэжьым кьыхиху бахгэм, - ЖаIэу куэдым я гум кьокIыр, Пишэм бгы кьуапэхэр елгэхгэ. Бгы собранэ. «Паргыр ди пашэу», 81.*

ХЫВ (44). Пщэ гьум кIэшIым ичхьэшхуэ фIэту, лгэакьуэ кIэшI цIэту Iэщышхуэ; хьэрэ. *А лгьыр гьавэкIэ, дэишынкIэ зэрьмыбэлэрыггэр нэрылгэаггэу, и унэм ицIэхуэр ицIэлгт, дэажэ ггэггэуахэри фIэлгт, джэдкьвази джэдэциым ицIэст, хьиви жэми Iуэм итт. МелыIыч, 462-463. [Кьэрэлгэаиш жиIэу:] Иджы мес, мы хьыв танэр лгьыцIаицIэу кьызатауэ кьызохуж. Нэггуху, 34. ИцIэдджыжьым пишэпIэ кьымыцIу, уа си хьыв, УицIызоицIэ пхгэIэицэжьым, уа си хьыв. Хьывым и уэрэд. «Батырыбжэ», 79.*

♦ **Хьыв хьэ ебэнауэ** (2). Зыуи кьышымыггэуу, кьыфIэмыIуэхуу. - *УкьэцIэрейш, - жиIэри Назифэ хьыв хьэ ебэнауэ фIэIа кьыкьызыхицIакьым, гьуэлгьыпIэм итIысхьэжащ, зымытIэцIу, пIэри имьыцIыжу зиггэукуррияц. Лгэчымэ, 394. Мэмэти-ицIакьуэр фьыз унафэIэ мэпсэу жыпIэмэ, тэмэм хьунукьым, сьту жыпIэмэ, и фьызым сьт жиIами екIи - фIыкIи зы псалгэ пидзьыжьыркьым, ицIуI жимьIэу псоми едаIуэ хуэдэу зецIу, ауэ фьыз псалгэр хьыв хьэ ебэнауэ кьонэ. Льяпсэ, 67-68.*

ХЫКЬУЭ (3). Хым имьытхьэлэу кьела сабийм абыкIэ йоджэ. *[Кьэтау жиIэу:] - Сабийм и фэ дэIар дэIыну яцIауэ цьытыггэатэмэ, «Хьыкьуэт» зэреджэн хуеяр. Льяпсэ, 59. - Хьыкьуэр нэхь хуэбггэфацэмэ, Кьэтау, ХьыкьуэкIэ деджэниц ицIалэ цIыкIур ди кьуажем дэсэ, - жиIэри молэри кьэпсэлгэащ. Кьэтау и гуапэ ицIыну. Льяпсэ, 60.*

ХЫФIЭДЗЭЖЫН (хьыфIэдзэж) лгэI. (7). 1. (1). Ухуэмейжу бдзгэуэ зыгуэр утIыпщын, зьIэцIэггэжIын. *Си псалгэр и фIэц мыхьуа хуэдэу, и лгэакьуитIым еплгьыкаш, зьыцихрэ шьырыкьуитIыр кьыхьыфIидзэжмэ, жьысIэу сьггэуэзавэу. МелыIыч, 465. 2. (6). Узыхуэмейж гьуэрым кьыпыкIын, кьэггэнэн, бгынэн. Сэ*

кыткырыууицЫхъа нэужь, мылицэр джэд фермэ хыфIадзэжам кIуат, шырыкыу кыомыр абы цамыгэгэтIылъауэ нIэрэ, жиIэу. МелыIыч, 461. ИтIани ницIэну цыткыым: нобэрей цыыхубзхэр диным икIыным нэсаиц, кбалъхуар хыфIадзэжын тIэу еплъынукыым, е кбалъхуар я адэ - анэм кыыхуаганэу езыхэм я кIэр исауэ цыыхыкыэжи кыохтур. Лъапсэ, 43. Езы Алыхыутэхъэлам елъагъу: кыуанишагъэр зыбгэгэдэлъыр дэракыым, кыурIэныр хыфIэзыдзэжу чыристэн кбалъзу ежъэжам кыитрехуэ тхъэм и нэлатьыр... Хъуэпсэгъуэ нур, 79.

ХЫФIЭДЗЭН (хыфIедзэ) лъэI. (37). 1. (19). Бдзыуэ зыгуэр утIыпщын, зыIэщIэгъэкIын, хыфIэутIыпщхъэн. Иринэ удэ зэхищыткыIуу зэлIэлIар зыми цымыщыу, тимуровец цыIуIухэм я удзыр хыфIадзэри цIопхуэ зэрыгъэкIыиуэ. Щынэхужыкыуэ, 72. Лыжыым телефон трукэр хыфIэдзэри Нахъуэ деж кбалъсаиц, хъэм кыра-хужыам хуэдэу кбалъсаиц. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 671. КызыоплъэкIыр Елбэздыкыуэ, И лэныстэр кыыхыфIедзэ, ЗэрылэкIкIэ цIым тредзэ. «Елбэздыкыуэ», 19. 2. (18). КыпыкIын, кыэгъэнэн, бгынэн. Зэгуэр Саримэ шэфтал жыг цIагъым цIэтурэ бжыхыым гыунэгъубзэу бгъэдыхъэри Думэсарэ хадэ хуапцIэу Елдаррэ Темботрэ итти, Iуэху зи ужь итар хыфIэдзэри цIэлхъуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 133. И адэр цIалъхъа иужь Албиян еджэныр хыфIэдзэну мурад ицIаиц. Щынэхужыкыуэ, 20. Журтхэр кыелъауаиц: «Фи унэ, фи жьэгу хыфIэвмыдзэ, фыдгэгэуицIэнкыым, ди диныр зэ-темыхуэми, дызэдэпсэуиц», - жаIэу. Лэчымэ, 389.

ХЫФIЭПХЪЭН (хыфIепхъэ) лъэI. (1). Зэбгы-рыпхъын, икыухъын. Я удэ IэплIэр хыфIапхъэри макIуэ - мэлъей. Щынэхужыкыуэ, 72.

ХЫФIЭХУЭН (хыфIехуэ) лъэI. (1). Хуабжыу дзын, хыфIэдзэн. Гуэц IункIыбзэр тырихыжри, Марфэр лъейуэ хыфIихуаиц: - Еплэ а цIапIэм и мурадым, Уэ пхуэфаиц сэ сыхъуиц, И лъэужыыр сэ а уи адэм Щысэ пхуэзмыщIу уэзгъэхуиц. «Бдзэжыащэм ипхъуэ», 157. Нурхъэлий цыщ кыитехуэм, хыфIихуэнкIи хъуиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 151.

ХЫФIЕГЪЭДЗЭН (хыфIрегъадзэ) лъэI. (1). ЗалымыгъэкIэ, лъэщыгъэкIэ зыгуэр кыегъэгъэнэн, егъэбгынэн. Иджы, мес, я ницIантIэпсу яугъуея мылкъур хыфIрагъадзэри здашар тхъэм ещIэ. МелыIыч, 467.

ХЫХЪЭЖЫН (хохъэж) лъэмыI. (22). 1. (17). Кыэгъэзэжу, аргуэр зыгуэрхэм яхэт, ящыц зыщIыжын. Локотош зыхуэмшыIэж жыхуаIэм хуэдэу пIащIэрт икIи тешыныхырт, - дауэ зицIыну нIэрэ Якъуб, жиIэу, Локотош нэмыцэм яхыкыэжауэ и фIэц мыхъумэ, дауэ хъуну? Нал къута, 246. АрихъэкIэ гъэгушыгъу Мэзан зэхихат унэгуащэм жиIари, кыфIэмIуэхуу цыджри хъушэм яхыкыэжаиц, бабыщыкыуэ адэкъэжыу дунейм темыхуэжым и пIалъэ кбалъсауэ кыыщIэкIыни, жыхуиIэу. Бабыщыкыуэ адакыэпщ, 477. Ар хъэгъуэлыгъуэми дауэ хыкыэжынт, апхуэдиз Iуэху и щэм кыидэхуауэ. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 573. 2. (2). Ежъэжын, лъэныкыуэ

зегъэзын. Бэлацэ кбалъсауэ кыомыр фIыуэ мэкыу фамкIэ цIиуфэри, кыэжъэжаиц, модрей цIалитIри гъуей мэзым хыкыэжаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Кхъухъ цIын хуейиц, жаIэу кхъуэпIащэм цызэхихым, икIэ икIуэтурэ, цэху цIыкIуу кIэбгъу зицIри мэзым хыкыэжаиц. Сыт икыкIэ жыпIэмэ кхъухыыр кызыхыцIыкIар кхъуафэиц. Кхъухъ икIэнж, 505. 3. (3). ПыщIа хъужын, фызу кыэшэжын, дэпсэууэ цIэдзэжын. - Нэхъыжъ-нэхъыщIэ цыIэ иджы, кыаши хыкыэж, - жиIэрт Iэуб, зытылэ хыдкыэжыым и гугъу ищIэмэ и гуапэу. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 525. Мо цыыхубз уэдэдыгъуам хыкыэжи, и бын кыомыр хуэпI, жимыIэну си фIэц хъуркыым. МелыIыч, 458. 4. (1). зэхъ. Гупсысэм аргуэр зэщIиубыдэжын. Дэфэрэджрэ Барчорэ аргуэр гукъэкIыжхэм хыкыэжаиц, хъэщIэр цIоупицIэ: - А махуэм фи унэмкIэ икыкыэ умыгъэзарэт? - желэри. Лъапсэ, 112.

ХЫХЪЭН (хохъэ) лъэмыI. (92). 1. (76). КIуэрэ зыгуэрэм хэт хъун, зыгуэрэм я гъусэ хъун. - Зэ кыитлэыгъэгэс дэри кIапсэр, - жиIэри Елдар цIалэхэр зэбгыридзу яхыкыаиц, асыхъэту кIапсэ кIапэр яфIиубыдри, кбалъсаиц Темботрэ Лурэ я дежкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 100. Чачэ заныцIэу жылэм яхыкыэнт: пIагъуэрэ абыхэм я бзэджагъэр, цIалэр яхуапэ цыыхубз цыгъынкIи хыдкыэжыым IэплIэ хурагъэицI, жылэр кыеплэу, жиIэнти. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 639. А дакыкыэм шызэкъуэгуэр псы цыкIуу ежэхым нэсати, шыр зэрыыхыуэ езыр-езыру кбалъсаиц, псы ефэну. Лъапсэ, 50. 2. (16). Ухэт хъун, щыщ хъун. Октябрь революцэр илгъэщIэ цIирикыум, Лу сымэ комсомолым хыкыати, ТутIэ кыакIуэри кыэхуэжыуаиц, комсомол билетхэри кыаритаиц, ар псоми я гум гуапэу кыинат. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 536. ИсториекIэ жыжыэ уIэбэмэ, абы хуэдэ куэд бгъуэтынут, сыту жыпIэмэ Кбалъэрдэиц илгъэ щипIэ и нэкIэ Россием хыкыауэ цытаиц. Щынэхужыкыуэ, 40. Абыкыуэ Аскэрбий и кыуэр Деникин и дзэм кIуэн имыдэу зигъэщIэри дэкаиц, иужыым Щэрдан Берд и отрядым хыкыэри заныцIэу ащицар яцIауэ жаIэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 312.

ХЫХЪЭФЫН (хохъэф) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и Iуэху зехуэну лъэкIын. Пыжыынэ санитаркэр хуэмыгъэшынуэ иджы йоубзэ, йодэхащIэ, кыэгъэгугъэ сымаджэщыым икIэкIыжмэ, увытIэфI кыыхуицгъуэтыну, тхылъымIэ тIэкIур кыыхуицгъуэтрэ кырит закыуэмэ, арихъэкIэ Тамара цыыхубз губзыгъэиц, запискэм си Iэ телъу зэхихаиц, зыхыгъэзагъэркыым, «Дэфэрэдж и зэран кызыхыкIын Iуэху сыыхыкыэфынукыым» жиIэу. Лъапсэ, 22.

ХЫЩI (4). зэрабж бж. Бжыгъэ 60, 60 хъу. УмытIащIэ зэ, си ныбжыыр хыщIым зэрынэсу си бзэгуми си Iэ-си лъакыуэми кыилъхъэ Iэхъулъэхъу, пысчынуц лъыубыд Iуэхум, тхъэлъэлуицуи сицIыни, мэджыт джабэм сыкIэрытIысхъэжыни, Кыетау ещIуэ, си Iуэхуи, итIанэ уз уэдэкIуэ жэнэтым сымыкIуэмэ. Лъапсэ, 104. Илгъэ хыщIэкIэ сытсэуами Фыгъуэ закыуэ сэ слъэгъуакыым, Сыт IэцIагъэ сэ кбалъсаицми ЩIакхъуэ фIыцIэ згъуэтыфакыым. «Бдзэжыащэм

ипхбу», 150. *КъигъэцIакъым Лацэ мацIэ – Илъэс хыцIыгым цхъэпрокI.* Егъэджакуэ. «Партыр ди пашэу», 102.

Ху

ХУ (6). Иж-ижыж лъандэрэ адыгэхэр зэлэж къэкIыгъэ (хъэцэпэцэ хъэдзэ гъуэжъ хъурей цыкIухэр куэдэ ирещIэ, мэшкIи йоджэ). *Дэфэрэдж ицIэрт Истамбыл нэс зы тхъэмахуэ гъуэгу зэрыдэлъыр, адыгэхэр псым икIын хуей хуамэ, ху матэ, лы гъэгъуауэ джажэ е джажитI, абы ицIылуажIэ псы узэфэну зы фэндырэ – арат гъуэмылэр.* Лъапсэ, 40. *Ар [Тинэ] зэрыс гум ху къэп, лы гъэгъуа илът.* Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 630. *Мо къуажэ гъунэгъум мыкIуауэ узилэ, жиIэри Дуду къуажэ мыжыжъацэмкIэ иунэтIащ, куэд мыщIауэ а къуажэм я цхъэлым ху иригъэужьгъыну ишати, витIыгым фIуэ зыцагъэпсэхуауэ цытащи, тхъэм ещIэ аргуэру цхъэлымкIэ кIуа? ВитI, 414.*

ХУАБАГЪЭ (3). 1. (1). Атом, малекулэ с.ху. цызекIуэкIэ, цызэрызехэкIэ къагъэхъу энергие, абы и инагъ, пщтырагъ. *Арац ситкэ псори ицIэдияр, Дунейм хуабагъэ темытыж, Жэц уаеи псори щодшиж, Силъ плъар итIани мыуицIыу.* Борэныр бгыщхъэм. «Шум и гъуэгу», 28. 2. (2). Гуапагъэ, хъэлэлыгъэ. *Тенджыз къуриши къызэпачри, Ныбжъэгъу, фи лыкIуэр къысхуэкуащ, Зытхам и итIыгым хэлъ хуабагъэр МыкIуэдэ къыхъри къызатащ. Лыхъужь хыбар.* «Мывэ хуабэ», 178. *Иэм ИцIагъэри къезыту, Гум хуабагъэр хэзылхъауэ, Нэм нэху къабзэри езытыр Мес приодэм хэцIыхъауэ Насытышхуэр зи ИцIагъэр Сът ицIысми хыболъагъуэ – Ар зылъагъум егъэцIагъуэ Иэдрэ гумрэ я Изагъэр.* Лъапкъэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 54.

ХУАБАПIЭ (4). 1. (2). ЩIыIэм нэхъ щыхъума, хуабагъэ здэщылэ щIыпIэ. – [Алыджыкъуэ:] *Лло, ныхъэкубжэм и гъунэгъуи, хуабанIэи.* МелыIыч, 442. *Къуэ сIацэрэт сэ цыжысIэм, Жъэгъу хуабанIэм сыцIэхъуэнт.* Анэм и хъуэпсэлэ. «Батырыбжъэ», 15. 2. (2). Хуабурэ щыг, щIымахуэр щымыткIий щIыпIэ, лъахэ. [Бабыщыхъум:] *Кърум укърашатэмэ, бжыхъэр къэсмэ, хуабанIэ щIыналъэм сыкIуэжыныци, гъатхэр къыхъэху сыкъэтынуи, жыпIурэ зыбгъэцIэгъуэнт.* Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 475. [Къыдырым:] *Си акъылым къызэрихъыр вжесIэныци: кхъухъ дывгъэцIи, хуабанIэ щIыналъэу уэс къыщемысыххэу къуалэбзум и нэхъыбитIыр здэкIуэм дывгъакIуэ.* Кхъухъ пхэнж, 503.

ХУАБЭ I (9). Еплъ хуабагъэ 1. Махуэм хэхъуат, жэщыр нэхъ кIэщI хъурти, дывгъэри кIуэ пэтми нэхъ хуабэ хъурт, ицIэдджыжкIэ къури къабзэ хужьым и джабэр дыгъэ нур плъыжыым дахэ ящIырт, цIыхум я нэгъу цIэкIар цагуэтэжын гъатхэ угурлыр къызэрыкIуэр псэкIэ ицIэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 303. *Мо уафэ къащхъуэм къуэтыр хуабэр, Гуэдз хъэсэм нурыр къалъоогъэс.* Ягъажэ щIакхъуэр хъурешхуэу. «Вагъуэ махуэ»,

353. *Гъатхэмэ хуабэ къащIыхъэм, ХыбарегъащIэ къытхуохъур.* Сэ къуалэбзэхэм. «Дамыгъэ», 210.

ХУАБЭ УЗ (1). Плъыржъэр узыщI уз зэрыцалэ, тиф. *Астемыр и лъакъуэм иэ текуат, ауэ улэгъэм ицIылуажIи Степан Ильич хуэдэ къабзэу, хуабэ уз къгырытт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 274.

ХУАБЭ II (90). 1. (20). ЩытыкIэкIэ щIыIэмрэ пщтырымрэ яку дэт. *Уэиш хуабэ къеишми, удэ къэмыкIт, Мэз зытетари хъуахэт джафэ.* ПщIыхъэпIэ. «Мывэ хуабэ», 52. *СыхъэтитI хуэдизкIэ дыкIуауэ уриудыным хуэдэу жыбгъэ хуабэ къепицэу къыщыцIидзэм.* Шамум къызэпльэкIащ, и нитIыр къыхуэ. ХъэщIэ лъапIэ, 402. [Къыдырым:] *Щрепсэу ахэр [псэуцхъэхэр] щIыналъэ хуабэм, уэс къатемысэу, уэиши къатемышхэу, я ихын пэрыхъэту сытым дежи ягъуэту.* Кхъухъ пхэнж, 497. 2. (46). плъыф. ЩIыIэм ущызыхъумэ, узыгъэхуабэ. *Езыр [Щэрдан Берд] хакIуэ къарэ лъакъуэ псыгъуэ дахэм тест, военнэ кIагуэ хуабэ цыгът.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. [Алыджыкъуэ:] *Къэмыушауэ къыщIэкIащэрэт жыхуэсIар къэуша дэнэ къэна, дывгъуасэ бээррым цытетам цыгъа цыгъын хуабэр цыгъыу бжэм къыщIокIри сыкъымылгъагъуу IункIыбзэ иретыж, и цIыбагэ къысхуигъэзауэ.* МелыIыч, 444. *ТIэкIу дэкIри писырыр къыщIэкIащ, джанэ хуабэ фIэкI цымыгъыу.* Нэгъуху, 49. 3. (20). Къэгъэхуэба, щIыIэм щыхъума (пэш, псэуалгъэ, шэ, псы). *И къарухэр кIуэдытауэ Фызыр йопицэ пэишхъэу хуабэм.* «Тисей», 485. *ШкIэр уи гум цIыхъуэ бурт, иэ хуабэ ди анэм къыщIэтфыкIатэмэ, жалэ хуэдэ.* Щынэхужыкъуэ, 55. [Алыджыкъуэ:] *Иджыри къэмытэджауэ пIэ хуабэм хэлэмэ, сэри сьдэгъуэлъыжын, хъэмэ нобэ тхъэмахуэи, сэри лэжъапIэ сьт жылэу здэкIуэн цыIэу къыщIэкIынкъым.* МелыIыч, 444. 4. (1). Еплъ хуабагъэ 2. *А тIур [Къазджэрийрэ Санятрэ] цызэпылгъым зэжралар, я гум ИфIрэ хуабэу илъар, я псэр зэрыцIэу зэрыщытар, загъэпщIуэрэ IэпIэ зэрызэхуащIар, жэщIкIэ тIури жейм емызэгъыу зэрыщытар, я Iуэхум зыгуэр зэран къыхэхъухъэмэ, жалэу зэрыгузэвар – псори и гум къыгъэкIыжащI Къазджэрий.* Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 668. 5. (3). Ахъшэ куэдэ зилэ. *И гуфIакIэ «хуабэу» хэт рестораным цIыхъэми, сом и жып имылгъыжу къыщIэкIыжырт, и ахъшэр хъыджэбз дахэхэм я деж екIуэсэлауэ.* Лъапсэ, 25. *Уэрам еуэкIытIэм деж уауэ [Къэрэмырзэ] бээррым кIуэ-къэкIуэжым еплъу цытт, ахъшэ зи куэд зи гуфIакIэ хуабэмрэ зыщыгугъ мыхъунумрэ зэхигъэкIыу.* Лыгъэ, 408.

ХУАБЭ-ХУАБЭУ (2). нареч. ЩIыIэм имысу, къемыщIыIэкIыу. – *Бжей жыгышхуэм фIэлъэ, къуалэбзэхэм налгъэ-налгъэу зэбграхыныци, я абгъуэм иралгъхъэни, бзу цыкIу кърашыр хуабэ-хуабэу исын хуэдэу, – жиIэри Гуацэ и цхъэц ухуэнаитIыр дывгъурыгъу щIалэм иритащ.* Лъапсэ, 38. *Пэум деж дэтмэ нэхъ хуабэ-хуабэу шкIэр тынышыни, – арац жэуапу къытахар [ПщытIу].* Щынэхужыкъуэ, 52.

ХУАБЭИЙ (1). Егъэлеяуэ хуабэ. МахуэкIэ хуабэIейици, жыг цIагъыр зылгъысам и насыту къелъытэ. Нал къута, 217.

ХУАБЕЙ (1). Хуабэ дьдэ. *Квум джафэм и махуэр Дыггэпсу хуабейи, Бэуэни слэмыкыу Лыггаем цыгьр ес...* Зэныбжэбгуйт. «Шум и гьуэгү», 32.

ХУАБЖЬУ (41). нареч. 1. (2). Псынцлэу, цлэггэхуэбжэуэ. *Уэджынэр абы хуэдизкэ хуабжэути, Чачэ кээсклац. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 513. [Фэуаз:] Абдежым си кьулыкьум хуабжэу зилэтиац. Хьэщлэ гьаплэ, 408. 2. (1). Ину, лъэщү. Бгы лъабжэ дьдэу цлы захуэм Турбинэ ину цытцлахэм Псыр метр цэцккэ кьохуэхыр, Хуабжэу кэаруклэ жьэхуэр. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98. 3. (38). Еггэляуэ, нэсауэ. *Матренэ хуабжэу и гуанэ хьуац Сосырыкьуэ жилар. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 552. Псом яужь псалгар адыгэ лыжь гуэрт, ар [Хьэзешэ] хуабжэу жьаклуэт, хуумыггэфэциэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. Кьэрэлъаиэ, «сицэц тлэклу» зэрыжилам хуабжэу хууцлэгьуэжа цхьэклэ, сьт пцлэнт. Нэгьуху, 50.**

ХУАЛГХУН (хуалъху) лъэл. (1). Зыгуэрэм цхьэклэ бын зэггэгьуэтын. *Кьуэ пхуалъхуащи дыпхуогуфлэ, Кьуажэ псори иробжыфлэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.*

ХУЭАРЭЗЫН (хуэарэзыщ) лъэмы. (11). Арэзыуэ зыгуэрэм хуцгытын. *Цыхубзитлэм кьамылбагьуу гу цылгьитэм, езы Хьэбиби жэмым лэ дилъац хуэарэзыуэ. Нал кьута, 227. [Астемыр] И гур хуабжэу хуэарэзыт Степан Ильичу абы хуэдицу фыккэ кьыццыгьуэтым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 568. [Кьандыцэ:] Си гьацлэм, тхьэ, хьэцлэ кьысхуэмыарэзыуэ дэггэккыжакьым, абы сьт иджы си хьыбар Ией жезггэлэн? Альхьо, 85.*

ХУЭБЭГЬУЭН (хуэбагьуэ) лъэл. (1). Бэв, куэд хуэхьун. *[Дэшу] Кьызырыццлэ и хабзэри мырат: «Я дэ ди тхьэ, Тхьэггэлэдж, телъыджэр зи лэужь, едггажэуэ луэхур тхуэубагьуэ, вагьуэм хуэдэу ди лэщыр...». Кьапсэ кьапэ, 15.*

ХУЭБЭЛЭРЫГЬЫН (хуэбэлэрыгь) лъэмы. (3). Зыгуэрэм ехэллауэбэлэрыгьын (мыбэлэрыгьын). *[Дэфэрэдж] Хьыдэбэзыр кьелыклафлэу кьелами, ухуэбэлэрыгь хьунутэкьым, жэци махуи уи нэлэ теггэтын хуейти, си билетыр завхозым естац, ихьу яритыжыну, Гуэхур и кьэм нэзмыггэсу сежэжэмэ, пцлэну цыткьым кьэхунур. Гьапсэ, 21. Хьэбиби кьуажэм кьыдэнэрт, Хьэблэиэ мыхьуатэмэ жэм шэ пэгуныр зехьэн хуейи, лускэ ухуэбэлэрыгьыну лэмал илэкьым - шэм кьэричынущ. Нал кьута, 209. Мы ди командирым фыхуэмыбэлэрыгь, абы жиэм дедалуэмэ, кьуэдылэ дихуэнкэ хьунущ, жилуэрэ нэхь дзыхь зыхуицлэм яжриэрт [Якьуб]. Нал кьута, 301.*

ХУЭБЭМПЭН (хуэбампэ) лъэмы. (1). Зыгуэрэм цхьэккэ бэммпэн, зэггуэдын, ефыгьуэн. *Родинэ лэщү дггэлъаплэр Псэхэхьу бийхэм хуцгыту, Ди псэм кьелэну хуэбамплэр, Кьэмыхьужыну идуду, Дэ ди лэцагьым хэхуэну, Мы бжэр солэрти согуфлэр. Илгьэсыщлэм папщлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120.*

ХУЭБЖЫН (хуэбж) лъэмы. (3). Ибжын лъэкьын, ибжыфын. *Тхьэми цыхуми хуэмыбжауэ Ньбэ нэцлхэр зи лумэтым? «Индийскэ поэмэ», 365. Мылгэхьыуэ доцлэр ди унэххуэр,*

Зэтетми дапцэу - пхуэмыбжын. Дунейм имьлэ кьеггэжьаплэ. «Батырыбжэ», 33. Жэциым вагьуэ пцгытцлэу Пьагьур пхуэмыбжын, Насып вагьуэ уилэм Хэллэ - имыжын. Дыггэм, кхьухь кьуэклафлэу... «Вагьуэ махуэ», 101.

ХУЭВЭН (хуэвэ) лъэмы. (3). Ивэн лъэкьын, вэфын. *[Кьыдырым:] Щыр псоми яхуэвэркьым кхьуэпцлэцэм хуэдэу. Кхьухь пхэнж, 503. [Шаукэт:] Кьэнауэ жытлэу цыгьр зэхэуццлэлэмэ, иужьккэ пхуэвэжрэ? Аргьуей, 388. [Цыкьуэ:] Шы сыхуэныкьуэрэ си цыгьр лыхьэ тлэкьур сыхуэмывэжу гугьу сьзэрехьым гу лъызыта Хьэруни илгэс мин кьыггэцлэну тхьэм жиэ! Нэгьуху, 19.*

ХУЭГУЭШЫН (хуегуэш) лъэл. (15). Зыгуэр ятегуэшэн. *Кьэпхьыжэ цыкьур гуфлэцати, жьыгым дэжэй пэтиац, бжешхуэм пцлэй кьыпичу кьыггэхуэсахэм яхуигуэшыну. Кхьухь пхэнж, 501. Цыхум яхуэбгуэшамэ, нэхьыфлэти, - жилац Анчарэ, езыр зыхуейр арати, - сьмаджэмацлэ? Нал кьута, 281. Нэхьыфлэу еджэхэм Алий кьахибжыкьлэри цлалэ цыкьуэ зыбжанэ культармеецу кьуажэм дыкьуэрэ цыхубзу унагьуэ зезыхьэм еджэккэрэ тхэккэрэ едггэцлэну тетрадэ, кьэрэндиц кьытхуигуэшыац. Зи лъэрыгьыпс тьыгьа, 528.*

ХУЭГУБЖЫН (хуэгубжэ) лъэмы. (3). Зыгуэрэм хуэггэзауэ губжын; зыгуэрэм цлэкьин. *Кьызжэплэ псалгэр сэрккэ ткьыбжми, Сьтцогуфлэкьлэр, сьгуэмэ уи лэр, Сэ сигу пхуэмыфлэу сьпхуэгубжэми, Сьт цыгьуи дахэц сэ пхуэилэр. Уи псалгэ. «Щлалэгьуэ щыналгэ», 71. Псым сеуицлэу ар цыжеслэм, Мыриц жуапу кьызитар: - Ар зыпылтым хуэгубжэуэ А хьыбарыр хьуац хэлуицлэу, Мис хьыдэбэзыр кьытэхьауэ Лъагьуныггэр еггэуицлэу. Псынэ. «Щлалэгьуэ щыналгэ», 70. Кхьуэм хуэгубжэмэ, я губжыр Хьэжым цыгьухахьри арац. «Индийскэ поэмэ», 360.*

ХУЭГУЗЭВЭН (хуэгузавэ) лъэмы. (16). Зыгуэрэм цхьэккэ гуныкьуэгьуэ хэтын, плейтеин. *Иужьым зэрыжалэмккэ, операцэр екьуэкьыхуэккэ адэккэ-мыдэккэ кьыпсэлгьыкьлэуэрэ телефонккэ лэджи кьэпсэлгьац, дзыхуэгуэзавам кьыцлэуицлэу. Гьапсэ, 21. Нэхь кьызыгурылуэхэр физ хьыбар цхьэккэ пхуэгузэвэнукьым, ауэ Долэт елгьыбышауэ кьиджэдыхьурэ хэт хуэзэми и цхьэ флэ хужилэжу, игьацлэм цыхум и жагьуэ имыцлэуэ, уеблэмэ жэц цыс кьыцимыхуэуэ тхьэ шлуэу уэрэтым кьыдыхьати, дунейм зыгуэр зэрыщыцлэу лэджэм гу лъатац. Хьуэпсэгьуэ нур, 303. Сафлэкьлэуэдынккэ кьысхуэгузавэу, Си гузэвэгьуэр гьыбэу жалэнуиц. Си илгьэсыщлэ. «Щхьэлыкьуэ», 396.*

ХУЭГУМЭЩЭН (хуэгумащлэц, хуэгумащлэ) лъэмы. (12). Гумащлэу хуцгытын. *«Мыбы [Кьадым] жылэр иггэтхьэуэсхьэу жалэ цхьэккэ цыхуэ лэйуэ кьыцлэкьынкьым, хабзэ хэлэи хуэдэц, кьысхуэгумащлэ хуэдэуи цытц», - жиэу Шаукэт и гум кьэклац. Аргьуей, 387. Ботэх цацлэу кьуауэ школым цызэхакьым зэраггэцлэгьуэнур кьахуэмыцлэу яггэцлэгьуат, Ботэх и адэр и кьуэм хуэгумащлэуэ зымы гу лъытатэкьымы. Гьапсэ, 67. Джэлил и ныбжэгьуэм хуэгумащлэу мэкьыргэ. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 488.*

ХУЭГУФИЭН (хуогуфIэ) лъэмыI. (8). Зыгуэрэм щыгуфIыкIын. *АдыгъщIым кыкIыу кыокIуэр, ШIалэ Iэзэм куэд къохуапсэ, - Урыскъаныр лIыжъым токлIуэ - ФочыщIэшхуэу зытхуеггасэ, - Жалэу ахэр кыыхуогуфIэ. «Тисей», 510. Зэ ди жылэр зэхуэсауэ Станц дутIыныцым дыхуэгуфIэрт, Унэм нэхур кыныцIашауэ Ди Iэтиащхэм загъэбжъыфIэрт. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. Куэди мыкIуэу, ицэдджыжъ дыггэр Дыцэ мафIэу кэлыдащ, Пан губжъами мис и зуггэм Лгъэлэсыным хуэгуфIащ. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 157.*

ХУЭГУШХУЭН (хуогушхуэ) лъэмыI. (3). Зыгуэрэм нэшхуэгүшхуэу хуцтыгын. *Хъэбибэрэ артиллеристхэмрэ хъарзынэу зэдэпсэурт - ицIалэхэр «ди анэ» жалэу кыыхуэгүшхуэу, Хъэбиби, жэмьр кышым, ицIалэхэр шэ иригъафэу. Нал къута, 234. А лгъэхэнэм насытышхуэу Сталин дилэт хэкум хъэцIэу, Адэм хуэдэу дыхуэгүшхуэу. Лгъэпкъхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 48. Бийм хуэгүшхуэу дзыхъщIэггэу Зэ закъуэ ицIыну ухуейккым, Шэхуу уэ зепхэм гьунэггэу ХуэтицIыныр, дауи, хъуххэнккым. Куэд ицауэ, и гур мызаггэж. «Бгы лгъапэхэм деж», 47.*

ХУЭГЪАГЪЫН: ◊ [и] *анэр хуэгъагъын* (2). *Еплъ анэ.*

ХУЭГЪЭБЭЯУН (хуогъэбэяу) лъэмыI. (1). Игъэбэяун лгъэкIын, гъэбэяуфын. *АрихъэкIэ Матренэ абыкIэ пхуэгъэбэяунт, ихъидэныр аргуэру къеублэ, и ныбэшхуэр кыригъэувыкIауэ, физ тшэр иныр зицIосысэ, и Iэр иггъэдалгъэу цытсалгъэкIэ. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 556.*

ХУЭГЪЭВЭН (хуегъавэ) лгъэI. (1). Зыгуэрэм шхэкIэ зыгуэр гъэвэн. *Абы зы джэдэвкIэ кыкIэцIэмэ, си хозыным хуэгъэвэрти хуэшхыр ишхырти, ежъэжырт. Къелыжар и кбүэм естыжмэ, абыи зиггъэницIырт. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 335.*

ХУЭГЪЭГЪУН I (хуегъэгъу) лгъэI. (33). Зыгуэрэм и кбүэншаггэр шхъэщыхын, мыггэкIуэншэн. *Астемыри хъэккIэ и фIэц хуэат ар хъэжым кызырэхуимыггэггунур икIи хуцIеггэужат хъэжым зэрыфIэнам. Хъуэпсэггэу нур, 66. Къэрэлъаши гужгъэжжкIэ ерыцти и гум ириубыдащ, хъиджэбз цIыкIум кырицIар хуимыггэггуну, и анэм хуиггэггэуами. Нэггүху, 48. Зэ сигу ебгъами хузоггэггур, Къагурыуахэм Iейр зицIысыр. МахуитI зэхуэдэу кыгумыггашцIэ. «Ваггэу махуэ», 351.*

ХУЭГЪЭГЪУН II (хуогъэгъу) лъэмыI. (9). Зыгуэр бггэггуну плгъэкIын. - *Кысхуэггэггэу, кызоджэ, - жиIэри Локотош ецIэкъуауэу псыницIэу зылуриггэггашц. Шынэхужыккыуэ, 43. Адаккэр зи шхъэм еуIуа джэдккэурт гъуабжэм тIэкIу зыкыницIэжати, жиIам хуцIеггэужащ: - А Джэлил, а зи узыр кIуэдын, кысхуэггэггэу, пхуэмыфацэ бжесIамэ. Бабыщкыуэ адаккэпщ, 475. [Матренэ Шырыккыу ТIутIэ жриIэу:] Кысхуэггэггэу, мо уи ггусэр сэ сцIыхурккыым. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 560.*

ХУЭГЪЭГЪУН III (хуогъэгъу) лъэмыI. (1). Ггэггүфын. [Сосрыккыуэ:] Ар [Таша] зэрыггэуам

хуэдэу, уэлэхыи, ди унэм зы цынэ якуIамэ яхуэмыггэггэу хъэпацIэ иримыцIэу. Мазэ ныкIуэ шхъуантIэ, 550.

ХУЭГЪЭГЪУШЫН (хуегъэгъуш) лгъэI. (1). Зыгуэр зыгуэрэм ггүшэ хуэщIын. *ИцIащэ ицхъуантIэр мафIэ бзийщи, Дыггэ нурым шремыщ - Зи жыныцIыггэ бгым езыдым Хуабэ цыхъукIэ хуеггэггэуш. Ггатхэр кбэсри шылэ джанэр. «Батырыбжъэ», 44.*

ХУЭГЪЭДЭЛГЭН (хуеггэдалггэ) лгъэI. (2). Зыгуэрэм хуэггэзауэ зыгуэр ггэдэлгэн. *Абггэуэниэ бзүхэр хадэм кыххэм, Хуэггэггэдалггэм зи кбүраггэ, Iыхълыниэу губггэуэм кынэ ицIалэу, ЗэхуищIыжаккэ и цIыбаггэ. Уи хэку жыг заккыуэ фIэкI имытми... «Батырыбжъэ», 37. Бийм IэтиIымыр хуэдггэдалггэм БамIэр тIысу дэ доллэж, А ди кбүэишхэм цытсэу ицIытIэр Жыжъэу цытккыым, ар кбэггэуэтт. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 151.*

ХУЭГЪЭДЭН (хуеггэадэ) лгъэI. (26). 1. (3). Зыгуэр зыгуэрэм еггэпщэн, елгытын. [Локотош:] *Къалмыккы ицIыналггэр кыныцубгына махуэм ищыцIэдзауэ уэ [Яккыуб] кбэпкIуар уафэм ит Шыхулггэуэу хуэггэадэ хэун си зуггэккыым... Нал къута, 267. Нэхъ яггэлггэпIэр дыщэ и уасэщ, Нэхъ яггэлггэаггэр бгышхуэм хуаггэадэ. Нэхъ лгъапIэр. «Батырыбжъэ», 114. ЗэрыцIыбыишэм ицхъэкIэ армэм ямышэу кбэнати [ШытIу] укIытжыртэккыым, ицIалэ зыкызыыхым зыхуиггэггэггэурт зэрыцIыбыишэр цыгггунцэжауэ. Шынэхужыккыуэ, 56.*

ХУЭГЪЭЗЭН (хуеггэазэ) лгъэI. (7). 1. (2). Зыгуэрэм дежкIэ, и лгъэныккыуэкIэ ггэзэн. *Сэ си ицхъэр бийм дежкIэ Хуэггэази уэ IукI... ЗэныбжъэггэуитI. «Шум и ггүэгу», 33. 2. (4). Зыгуэр зыгуэрэм теггэхуэн, хуэггэкIуэн. *Топаур зэуэм фIыу хуаггэазэт... ЗэккыуэшитI. «ИцIалэггэуэ ицIыналггэ», 18. Мывэ иныр кыиггэггэхейри Бжей жыг заккыуэм хуиггэггэащ. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжъэ», 67. [Альджыккыуэ:] Бжэм тэмэмү сыхуэмыггэазэу сэри си хъэлггэр бжэм жггэхэггэуэри хеггэггэуд нэтиащ. МелыIыч, 439. 3. (1). Зэман ггүэрэм ириггэггэхэлэн. *ИггэащIэм Рэссейм ицIэниэу зыри кыитхуицIаккыым! - жиIэри Мусэ кIиыи, «уар» нэхъ цаухым хуиггэазэу. Хъуэпсэггэуэ нур, 250.***

ХУЭГЪЭЗЭЩIЭН (хуоггэггэащIэ) лгъэI. (1). ИггэггэщIэн лгъэкIын, ггэггэщIэфын. *ЛымкIи планыр зыхуэмыггэггэащIэми [Ботэх] ядIэпыккыуфырт, зэгурыIуэ заккыуэмэ. Лгъапсэ, 97.*

ХУЭГЪЭКIЫН (хуеггэкI) лгъэI. (1). Зыгуэрэм шхъэкIэ ггэкIын. *ПсыккыуицI шатIым илIыхъауэ ЗэккыуэшитIым жыг хуаггэкI. «Индийскэ поэмэ», 367.*

ХУЭГЪЭКIУЭН I (хуеггэкIуэ) лгъэI. (3). Iуэху ггүэркIэ зыгуэр зыщIыпIэ ггэкIуэн. - *Иджыуэ кыныцIэкIыныцI си лгэггүэр кыныцысар, - жиIэу Шаукэт зиггэггуккыидэмьжу бжэIупэм Iусу, къадым лIы кыыхуеггэащIуэ: - Кыныцхуейици, накIуэ. Арггүей, 386.*

ХУЭГЪЭКIУЭН II (хуоггэащIуэ) лъэмыI. (3). 1. (1). ИггэкIуэнлгъэкIын. [Мэмэт-ицIаккыуэм:] - *Шы заккыуэр дахэ-дахэу хуэггэащIуэрккыым. Лгъапсэ, 50. 2. (1). Зэман ггүэр иггэкIуэн лгъэкIын, хуэхъын. ХуэмыггэкIуэжри*

и жэици Шыгъуэ зэптыу зэфлэси. «Шлалэгъуэ шчыналгъэ», 419. 3. (1). Псалъэмакыб хуэм хуэмурэ гупсысэ нэхъыщхэм хуэшэн. Астемыр и псалъэр куэдым ягу ирихъауэ: – Плъагъурэ абы зыхуигъэкIуар? Мазэ ны-къуэ шхъуантIэ, 650.

ХУЭГЪЭКИУЭТЭН (хуегъэкиуатэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм и дежкIэ гъэкIуэтэн. Студентыр мэлэбэри ттулгъитIыр егъэджакIуэм хуегъэкиуатэ вагъуитху коньякым тетыр нэхъ илъагъун хуэдэу. КIапсэ кIапэ, 16.

ХУЭГЪЭЛЪЭГЪУЭН (хуегъэлъагъуэ) лъэI. (3). Зыгуэрэм егъэлъагъун. Мис апхуэдэу цIыху лъэпкIэ Iэджем Я насытым хуэкIуэ лъагъуэр, А гъуэгу дахэу гъуэгу гъузэдэжэр Сталин псоми хуигъэлъагъуэт. ЛъэпкIэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 50. Зи гур къабзэу мамырыгъэм ХуцIэхъуэпсу, коммунизмэр Совет цIыхухэм я IэцIагъэу Насыт иным и гъуэгу занцIэр ЛъэпкIыу цыIэм хуагъэлъагъуэ. ЛъэпкIэхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 57.

ХУЭГЪЭНЦИЙН (хуогъэнци) лъэмыI. (1). зэхъ. Зыгуэр иригъэкIуфын, гъэнцIыфын. Зауэ мыгъуэр пхуэгъэнциIын! – жиIуэ Хъэбиби дзэм яхэлгъэрт. Шынахужыкыгуэ, 39.

ХУЭГЪЭНЫКЪУЭН (хуегъэныкыгуэ) лъэI. (2). Хуэныкыгуэу, хуримыкыгуэу шыгъэтын. Шыхн зыхуигъэныкыгуэми [Мусэ] цыгъынкIэ фIыт. Хъуэпсэгъуэ нур, 78. [Зулкэарней:] МазитхукIэ зы шIахъуэ Iыхъэр ядэдгуэиу, зы шыуаным ишхыкI бынунэм хуэдэу ди шхын Iыхъэ зэхэлъу дыздэпсэуаиц, дивизэр дгъэпIышIаакъым, дгъэмжэлIаакъым, цыгъын хуэдгъэныкыуакъым. Шынахужыкыгуэ, 45.

ХУЭГЪЭНЫШЦКIУН (хуогъэнышцкIу) лъэмыI. (1). зэхъ. Зыгуэрэм зыгуэр игъэнышцкIун лъэкIын, игъэнышцкIуфын. Сишлъэсицэр пхуэмыгъэнышцкIуу, ЗыгъэнышцкIуами хуемыгъэхыфу, Илъэс минитIрэ илъэс пцIыкIуплIыр УемылIэлIэххэу езыр къэсынуци. Си илъэсицэ. «Шхъэлкыгуэ», 396.

ХУЭГЪЭПШИИН (хуегъэпши) лъэI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр къэбгъэлъагъуну, гу къылыбгъэтэну упылъын. – Мис еплъ, [Кулисум] – Къэрэлгъаиэ пацIэ кIапэ утIэрээр къыхуигъэпшиаиц. Нэгъуху, 48.

ХУЭГЪЭСАБЫРЫН (хуогъэсабыр) лъэмыI. (1). ЦIыху гупыр щэху шIын, гъэувыIэфын. Шы, жэм, гуэгуи, джэд, сэ сицIэ мыгъуэрэ, Iэджи цыIэиц, жиIэри кхъухъытыцым абыхэм ятепсэлъыхъын зэрэфIэмьфIыр къагуригъэуаиц, арицхэкIэ мо игъаицIэм зэIуицIэ мыкIуа къомыр пхуэгъэсабырын. Кхъухъ пхэнж, 507.

ХУЭГЪЭСЭН (хуегъэсэ) лъэI. (3). 1. (1). IэцIагъэ гуэр егъэщIэн. Ар [Хъэкурынэ] фочыцIэу сэ пхуэзгъасэм Хэт и дежкIи сэбэтышхуэи, – Желэр дадэм, пцым тегуишхуэу. «Тисей», 508. 2. (2). Зыгуэрэм шхъэкIэ гъэсэн (шы). Ежъу: Ди хэку лъапIэм Шы хуэдгъасэр Нэгъэсауэ адыгъиш. Колхоз шыхъуэ уэрэд. «Партыр ди пашэу», 71.

ХУЭГЪЭТИГЪУЭН (хуегъэтигъуэ) лъэI. (5). зэхъ. Хуэхъумэн, гъэтIылыбауэ хуэлыгъын. Абы и цIыIужкIэ ажафэ бэлыхъ нэмээлыкI хуэдэу яIыгът, Дэфэрэдж хуагъэтигъуэу. Лъапсэ, 118. Абы [паровозым] зы платформа закъуэ пцIаици,

Алыхъым еицIэ зыхуагъэтигъуэуэр. Нал къута, 219. [Илас:] Хъэмэ шырыкыуитI зэпта комендантым хъэжыгъэри хуэбгъэтигъуэу ара? МелыIыч, 469.

ХУЭГЪЭТИЛЪЫН (хуегъэтилы) лъэI. (9). Зыгуэрэм шхъэкIэ гъэтилыгъын. Уэлбанэ махуиблу, мэкъу Iэмбатибл зыхуагъэтилыгъыр блэкIа шхъэкIэ, Iэцми яшхын ямыщIэу къэнаиц, Шынахужыкыгуэ, 18. Лыр зэIиха иужь, Кулисум хуигъэфациуэ шхъэ цIэлъэныкыгуэ, танэ лъакуиплIри, абы и цIыIужкIэ блатхъэ къыхилъхъэжри, Iыхъэф хуигъэтилыгъери и пэгуным ирилъхъэжаш. Нэгъуху, 35. Шэрихъэт полъкуми куэдэр тепсэлъыхъа нэужь, Астемыр и псалъэм кIэцI зригъэицаш: – Къызэрэхъ ахэри, шхъэ гъэва хуагъэтилыла хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 310.

ХУЭГЪЭТИСЫН I (хуогъэтисы) лъэмыI. (1). Зыгуэр гъэхъэзырын лъэкIын. [Хъэрун ЦIыкIуицэ жриIэу:] Уи къуэ нэхъыжхэр здэбгъэлэпыкъумэ, самитI пхуэгъэтисыныц. Нэгъуху, 19.

ХУЭГЪЭТИСЫН II: \diamond [си] пыIэр хуэгъэтисыаиц (5). Еплъ пыIэ.

ХУЭГЪЭУЭН (хуогъауэ) лъэмыI. (2). Зыгуэр (Iэщэ) игъэуэн лъэкIын. «Къазджэрий кIэрахъуэ хуэмыгъэуэну жысIа сэ», жиIэри Лу аргуэру шIегъэуэжаш. Мазэ ныкыгуэ шхъуантIэ, 602. Сэри цIэныгъэ сиIэиц, сэ кIэрахъуэ схуэмыгъауэ ара уигуэгъэр? – жиIэри Къазджэрий Лу и дамэм къытеуIуаиц. Мазэ ныкыгуэ шхъуантIэ, 602.

ХУЭГЪЭУВЫН I (хуегъэуэв) лъэI. (4). 1. (3). Зыгуэрэм шхъэкIэ гъэувын, зыгуэрэм и пашхъэ игъэуэвэн. Астемыр и ныбжъэгъуитI Елдаррэ Бэлацэрэ яку дэсти, къэтэджри къышIыхъам шэнт хуигъэуаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 194. Раисэ Муратовнэ иыгъыр Нартыхум и паицхэм деж къытригъэуэври зигъэлэдэбу икIуэтыжаиц, адрей Iэнэзехъэхэми я подносхэр зыхуэфациэхэм хуагъэуаиц. Лъапсэ, 92. 2. (1). Зэрылэжъэнум хуэдэу, зэрыгъэувыпхъэу зыгуэрэм шхъэкIэ гъэувын. Аннэ Павловнэ зыхуэгузавэр район тхъэмадэм ишхъу закъуэр арауэ къышIэклати, занцIэу си гум къэкIыжаиц абы си унэм телефон нысхуевгъэгъэуэ жысIэу сыщелъэIуам къысхуитхыжауэ цытар: «...телефон къэбгъэлъэгъуа адресымкIэ недгъэгъэувыныц, дызыхуей пкъо бжыгъэр, кабелу километритху, изолятор сыту зыхуей илгъэпкыб къэбгъэуэтмэ» – арат письмом итар. Лъапсэ, 9. 3. (2). ЕджакIуэм и цIэныгъэр къызэрагъэлъагъуэ бжыгъэ гъэувын. Аслъэныкыгуэ а уэрэдым шхъэкIэ «тху» хуагъэуауэ цытаиц, урысыбзэкIэ дахэу икIи цыуагъэнишэу зэхилъхъати. Шынахужыкыгуэ, 21. «Тху» схуэгъэуэв жиIэу арат къригъэIри Валерэм къыгурыIуа шхъэкIэ, идакъым; узыщымыгугъын ущымыгугъ, си къуэи, жыхуиIэу. КIапсэ кIапэ, 16.

ХУЭГЪЭУВЫН II (хуогъэуэв) лъэмыI. (1). Игъэувын лъэкIын, игъэувыфын. [Хъэбибэ:] Армырмэ, зы власть якъутэу нэгъуэциI власть яхуэгъэуэрэт! Нал къута, 225.

ХУЭГЪЭФЭЩЭН (хуегъэфэщэ) лъэI. (24). 1. (22). Хуэфэщэу къэлъытэн. Теуви, колхоз Iэщымрэ мылкъумрэ гуэи, жаIэу арат Бекъан

кыыхуаггэфэщару – идактым; си унэр бомбэм икыуащ, цылымахуэм сызыщыцэсын гуэр хьэрычэт сымыщыцэныу Лэмал илэктым, жиЛэри. Нал кыута, 291. Ар Кбалмыктым и тхьэкЛумэм зэрищырхъэу «хьыбарыр» и гум темыхуэу орден езым имыЛэр зыхуаггэфэщар ириггэтЛысхьэри Налишк ириггэшиащ. Зи лъэрыгыпс тЛыгъа, 526. – Уэ нэхъ щхьэ кытхуаггэфэща лъаггунлъаггэу укъащэжыну, тхьэггэщыц! – жиЛэри Алчарэ аргуэру кыльтащ. Шынахужыкыуэ, 71. 2. (2). Арауэ, апхуэдэу кыщыщхьун, кьэлгытэн. Ахьшэ хуэныкыуэм афЛэкла хуэхьыжактым: – АмЛэ апхуэдизу уахьтынышэу уцЛэпсэуны щыЛэктым, – жиЛэри зыкытхьэуишащ, кьэуэри зи гуфЛэкЛэ хуабэу зыхуиггэфэщар пЛэтЛауэу, лъэкъуауэу ежъэжыащ. Лыгъэ, 409. Алий я гьусэу ГПУ-м кыкЛам дыккыаггэуишащ, шхьЛэн тЛэкЛур Лэлэщыцышхуэм хуэдэу ттэпхьуауэ даггэуври ди уэнышэжыри зэрадзэу, пхуантэр зэтраду, адэкЛэ-мыдэкЛэ кыуэггэнапЛэм дэллэуэрэ кЛэрахьэу зилэу зыхуаггэфэщакыуэм я хьэтышыт мыхьэнэныш тЛэкЛур цырыцу зэлащыащ. Зи лъэрыгыпс тЛыгъа, 531.

ХУЭГГЭХУЭБЭН (хуеггэхуабэ) лъэл. (1). Зыгуэрэм щхьэкЛэ гьэхуэбэн. Темыркьанрэ Хьэбибэрэ жэм лъхуам йолЛалэ, Ис хуаггэхуабэ, шкЛэбз цыкЛур жэм пхуэхьуныш, жаЛэу я гуфЛэггэуиш, ар кьэзеремыхуэлэнур ямыщыащ. Шынахужыкыуэ, 9.

ХУЭГГЭХЪЭЗЫРЫН (хуеггэхъэзыр) лъэл. (12). 1. (11). Зыгуэрэм щхьэкЛэ гьэхъэзырын, зыгуэрэм хьэзыр хуэщыын. [Гунэуэс:] – Ан-а-а, пшхын тЛэкЛу пхуиггэггэзыру щхьэ емыжбарэ щэжжэм цыггэуэ? – жиЛэу Дисэ и нысэр хуеггэгкыуаныш. ГуцЛэггэу, 422. Абы (Щэрданхэ) я жыласэ машинэхэр сэным хуаггэхъэзыру кыщыцЛэпсэуныш, сыт щхьэкЛэ жыпЛэмэ кьакЛуэри, зэлуицЛэр зэхуэсыху нэхъ мыхьуми ираггэплъыну, абыкЛэ яшат Степан Ильич. Хьуэпсэггэуэ нур, 211. ДыщэкЛыу щылар кьалыхьэуэжри Кьулым унафэ ищыащ: икЛэщыцЛэпсэуныш полковникым и Гэцэ-фащэр хуаггэхъэзырыну, лъэкЛэ кьамыгганэу сэшхуэр, кьамэр, бгырыпхыр, уанэр яггэщыцЛэрицЛэну. Шынахужыкыуэ, 41. 2. (1). Зыгуэр хьыбар гуэрэм хуэмурэ щыггэуазэ щыын. Алчарэ и гуэгат тЛэкЛу-тЛэкЛуэрэ а хьыбарым и анэр хуиггэхъэзырыну. Нал кыута, 225-226.

ХУЭГГЭХЪЕЙН (хуеггэхъей) лъэмь. (1). Зыгуэр и пЛэм иггэкЛын, гьэкЛугэтэн лъэкЛын. [Алыджыкыуэ:] Бжеи пхьэ ЛэпЛакЛуэжъ щылытым сыщыцЛэм ераггэу схуэггэхъэ кьудейиш. Мелыгыч, 438.

ХУЭГГЭХЪУЖЫН (хуеггэхъуж) лъэмь. (1). Сымаджэр гьэхъужын лъэкЛын, гьэхъужыфын. [Аннэ Павловнэ:] Сэри кызыгуроЛуэ Луэхум и щытыкЛэр: сымаджэр яхуэмыггэхъужжэм, зытэплъхьэ хьун хуейиш, аращ кыщыцЛэзэджар жысЛэу, гурыщыкыуэ сощЛэ, арищхьэкЛэ абдеж сыщыцуэу кыщыцЛэпсэуныш. Лъапсэ, 11.

ХУЭГГЭШЫН (хуеггэш) лъэл. (2). Зыгуэрэм уэрэд хуэхэлхьхьэн, хужыЛэн. Сэ си бзэр сэри щыггэунышактым, Уэрэд си гуапэу хузоггэши. Ныжэбэ жэщи, нэхур щыху. «Щхьэлыкыуэ»,

385. Зи щыцхьэ зыхьумэу текЛуэдахэм Уэрэд дигу кьыхьэм худоггэши. Историк гуэрэм деж. «Дамыггэ», 207.

ХУЭГГЭШЫНЭН (хуеггэшынэ) лъэмь. (3). Иггэшынэн лъэкЛын, иггэшынэфын. Залымджэрий и нитЛыр щыгуэуаныцЛэри, зэв дьыдэ ищылауэ ишхьным хуэдэу Дисэм еплъащ, ауэ Дисэ хуэггэшынактым. Хьуэпсэггэуэ нур, 103. Пыжыныш санитаркэр хуэмыггэшыныу иджы йоубзэ, йодэхьащыц, кьэеггэггэуэ сымаджэщыым ищыцЛэжжэм, увыпЛэфЛэ кыщыцЛэуэтыну, тхьылымыпЛэ тЛэкЛур кыщыцЛэуэтрэ кьрит заккыуэмэ, арищхьэкЛэ Тамарэ цыкыубз губзыггэщы, запискэм си Лэ телъу зэхьащы, зыхыггэггэуэркыуэм, «Дэфэрэдж и зэран кызыщхьэпсэуныш Луэху сыхыщхьэщыфынкыуэм» жиЛэу. Лъапсэ, 22.

ХУЭГГЭЩЫЦЛЭГГЭУЭН (хуеггэшыцЛэгуэ) лъэл. (6). БггэшыцЛэгуэуэ зыгуэрэм зыгуэр жепЛэн, жиЛам уедэлуэн е плъаггун. Псоми яфЛэтелгыдджэт кьэхьуари, яхуэггэщыцЛэгуэртэктым. Хьуэпсэггэуэ нур, 118. Мэтхьэныр зыщыцЛэс пэшыш Лу щыщыцЛэхьам, заныцЛэу и жьэр Лурыхуащ, тхьылыуэ абы ищыцЛэлым и куэдаггэуэ хуэмыггэщыцЛэгуэуэ. Мазэ ныкыуэ щыгуантЛэ, 601. [Джэлил кьалэдэсым жриЛэу:] ТхьэмахуитЛэ утэсрэ бабыщы шыр бын кыпшымэ, ар яхуэмыггэщыцЛэгуэуэ жылэр кызыщхьэуэныш. Бабыщыкыуэ адаккыуэпщ, 487.

ХУЭГГЭИН (хуеггэи) лъэл. (1). Зыгуэр гьейн лъэкЛын, гьейфын. Темэн Луфэм Луа кьомым яхуэггэиш «хэкум и набдзэщы» жыкыуалэ илэпкыуэр зэ кЛуэдыггэуэу хым щыщхьэпсэуныш, уеблэмэ цыкыуэхуэу зырыз кьэнамэ, я пылэр кьэккыуэхуэу тьысырти, «уэуэр си махуэщы» жаЛэу гьуэгырт, хьыджэбз Лэджэми нысащыцЛэ щыггэынкЛэ захуэпауэ «дунейкЛэ дызэхуэмызамэ, ахьэрэпкЛэ ди насыт зы хьунккэ» жаЛэу хым зыхадзэрти, зраггэщхьэлэжырт. Лъапсэ, 5-6.

ХУЭГГЭУЭТЫЖЫН (хуеггэуэтыж) лъэмь. (1). Игу илхьахэр (щыггэуэтыжэхэр) кьэщыцЛэжын. Игу илхьахэр хуэггэуэтыжкыуэм ЖиЛэрт гуфЛэу боец гуэрэм. «Бдзэжыешэщы ипхьу», 165.

ХУЭГГЭУЭТЫН (хуеггэуэт) лъэл. (1). Бын хуиЛэ хьун. Абы бэлыхьэ лажьэу имыщыщыын ищыцЛэпсэуныш, хьэжым кьэу хуиггэуэтыну ищыцЛэпсэуныш. Хьуэпсэггэуэ нур, 67.

ХУЭГГЭУН I (хуеггэу) лъэмь. (2). Зыгуэрэм и кьуаншаггэуэ кыщыцЛэгуэныш. Лейм зи псэ итхьэккыуэм и лейри хуэмыггэу. Гьавэмрэ псалгэмрэ. «Щхьэлыкыуэ», 397.

ХУЭГГЭУН II: ◊ гур хуэггэу (1). Еплэ гу I.

ХУЭДАБЗЭ (2). плъыф. ЗыкЛы щхьэщымышу зыгуэрэм ещхьэ, хуэдэ. ГуыцЛэ гьэпсэуныш пьыры хуэдабзэщы, Цыри шылы пхыщыкыуэныш. Зы куэнсапЛэм пщыцЛэ имыЛэ. «Ваггэу махуэ», 38. Щыналггэуэ зырыщытауэ дахьащыт, гьавэр уэищыым я кЛуапЛэщы, кьызыщыцЛэрыуащы, нэр еггэджылыр, хьунЛэм Лэщы ищы абы хуэдабзэщы. Кхьэлэггэуэ, 375.

ХУЭДАБЗЭУ (7). нареч. Зыгуэрэм ещхьэ дьыдэу, хуэдэ кьабзэу. Езыр зыщыцЛэгуэпсэуныш хуэдабзэу пэшотыр телъу справкэр кыщыцЛэщы хуэжъ, Лу гуфЛэщыцЛэ дунейм тэхуэжыртэктым. Мазэ

ныкбүэ шхъуантIэ, 514. *Зы сыхъэт ныкбүэ*кIэ дыкбэгуватэмэ, ари махъиэ лбэужьым хуэдабзэу пшахъуэм Iуаенут. ХьэщIэ лъапIэ, 403. *Илгэс етIуанэм нэблагъэу, ЗууанIэ губгъуэм ар [Кбэрней] иту, Егбажэ лбыпсыр уи кбэуишым, Анэ быдзышэм хуэдабзэу Абы [Кбэрней] и напэр кбэбазащэц...* «Адэ», 191.

ХУЭДЭI (210). Зыгуэрэм теплбэкIэ, шытыкIэкIэ пэгъунэгъу; зыгуэрэм ещхъ. *Щэулэхуэ хуэдэ адыгэи зилэм и шэщыр унэм кбэтищIыгъырт, жэщIкIэ шыр шхъуэ е пырхъуи зэхихмэ, иригуфIэу едэIуэн ицхъэкIэ.* Нал кбута, 265. *ЦIыгъузыр кбэзыхэкIар ллакбэуэлIэи унагъуэици, езым хуэдэ дэкуэжын хуейици.* Лъапсэ, 62. *Абы хуэдэ Iэджи цыIэци, итIани Валерэ лIы зепIээртыт кбыхэкIаици, и ныбжьэгъуэхэм кбыхэкIаици кбудейкбым, кбэпэрыуэм ятокуIэ, напэ иIэци, нэмъиси хэлъици, кбимылэжбэ енэцIыркбым, уи дзыхъ ебгбэмэ укбэгбэпэж – и адэм ещхъ хъуаици.* КIапсэ кIапэ, 7.

ХУЭДЭ II (175). Зыр зым ирагбашцэу шытепсэлъыхкIэ кбэбгбэсбэп. – *А зинэкIэ кбэла-хуа жьыныбэ кбэом, – жиIэу Долэт и кIэрагъуэжьыр кбэицирилбэфым, ицIаицхъуэ цIыкIу хуэдэ, сабийхэр зэбгырыжаици.* Хъуэпсэгъуэ нур, 270. *И рефлексыр хуитици, пэбубыдIауэ идэнукбым, нтIэ, генэм хромосомхэр кIэрыгбэбыдауэ цыткбым зым и пIэм зыр йоувэ зы хабзэ гуэрэм тету, ауэ цыгъукIэ, и анэ еплги ипхъу кбэишэ жиIэмэ, анэм и хьэл-ицэн кбудейр аракбым зи гугъу яцIыр, анэр зыхуэдэ генетическэ типым хуэдэ мэхъуж кбэилъхуа ипхъури.* Лъапсэ, 65. *Пэжу, аслээныр кбэкуэу цилгэагъум, зэцIэкIэзыащэ [Кбэдырыр], арицхъэкIэ кбэрабгбэу фэ кбэзыпIэмэ, ауан сыкбэициIу ежбэжынкIэ мэхъу жиIэри и кIэ кIагуэмкIэ бадзэ еуэ хуэдэу аслээным дежкIэ нэбгъуэкIэ еплбэкIыу тахътэм тест.* Кхъухъ пхэнж, 499.

◊ **Хуэдэ кбэбзэу (23).** Зыгуэрэм хуэдэ дыдэу, ещхъ дыдэу. *Унэм ицIыгъэну дэкуейиIэм ицынса дьдэм Сарими и гум кбэкIыжаици езыр яшауэ унэишэ цыгъуащIам, нобэ хуэдэ кбэбзэу лэгъунэм ицIаишэ пэтрэ, ишэ кбэтехуауэ зэрыщытар.* Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 585. *Чыржынри Мэзкуу нэсыху, кхъужьым хуэдэ кбэбзэу пшхы хъунутэкбым – гъуатэрт, гбурти – мывэ хбурейм ещхъу кбэащти хэт ухуейми еуэ.* Шынэхужьыкбүэ, 20. *Астемыр и лбэкуэуэм ишэ кбэтехуат, ауэ улэгбэм ицIыIужкIи Степан Ильич хуэдэ кбэбзэу, хуабэ уз пкбрытт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 274.

ХУЭДЭЖЫН (хуэдэжщ) лбэмыI. (14). Зыгуэрэм хуэдэу шытын, ещхын. [*Джэлил кбэалэдэсым жриIэу:*] *И быныр и адэм хуэмьдэжмэ, е я адэр и быным хуэмьдэжмэ, абы хуэдэри кбэхъункIэ мэхъу, – желэри.* Бабыщыкбүэ адакбэпщ, 489. *Локотош Iей хъуа кбудейтэкбым, езыри нэгъуэщI зыгуэр зэрыгъуар Iуицит, япэм кбэибыргъукIыу, нэжэгуэжэу, лбэагъугъуафIэу зэрыщытам хуэдэжтэкбым.* Нал кбута, 241. *Кбэылышбийм и зэманым хуэдэжкбым нобэрэй зэманыр, тхылъ умыщIэу кбэулыкбү пхузехъэнукбым.* Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 508.

ХУЭДЭН I (хуэдэщ) лбэмыI. (598). 1. (586). Зыгуэрэм хуэдэу шытын, ещхын. *Езы Темботи нэхэ лIы хъуат, унагъуэм цIыгъухъуу кбэинар езыр ара и гугбэу, дэнэкуи Iэныдзлбэныдз цыгъурт, IуэхутхъэбзащIэ кIуэрт, дадэ цIыкIу хуэдэци, жаригбэIэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 295. *ЗаниIэу гу лбэызотэ: комендант сыкбэзыхуащам лбэыгъ шырыкбур хьэлэчици, хьэм ячэтхъа хуэдэци, ицIыри зэцIэхужаици, тедалами, кбэитетIэпIыкIыжауэ кбэитехун кбудейици.* МелыIыч, 463. *ЛэтIифэ и нэкуи кбэитIэтIыкIам сызэрэплэу ар си гум кбэкIаици, и нэкуицхъытI сэхусэплэ зэуам мафIэ кбэащIэна хуэдэти.* Лъапсэ, 25. **2. (12).** *И пэжыпIэр ямыщIэу, хуэгбэфэщауэ зыгуэрэм шытепсэлъыхьым деж кбэагбэсбэп. Хьэ банэ макбэ кбэIуаици, кбэакуэIа хуэдэти.* Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 559. [*Нэгбуджэм Адэлджэрий жриIэу:*] 1942 гбэм яда хуэдэци уи формэр. *Гъуэгунэ, 124. Елдар и адэм ещхът, Степан Ильич игу ирихъа хуэдэти мо ицIалэ жаныр икIи губзыгбэр.* Хъуэпсэгъуэ нур, 204.

ХУЭДЭН II (хуэдэ) лбэI. (24). Зыгуэрэм и шытыкIэр, ищIэр дэн, пэрымыуэн. *Пыщым адыгэ цIыгъубз напэр трихатици, абы игбэульгиа цIыгъубз кбэомым я Iыхълы, я лыджанэ ицIэм, я дэлъху ялэхэр зэхэлгбэдэри кбэзырэгбэгбэубжыащэ: ди лбэпкэ напэ фи пыщым трихауэ хуэдмьдэн, жаIэри.* Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 616-617. *Ар Якбуб ицызэхихым, жьыжбэу идакбым: – Кбэицхуадэн уи гугбэ? Нал кбута, 254. 137. Ар бийм хуэдэнкбым, ицIы уи фIэци, Абы и ицIапIэм сынэсыници, Ди ицIыгу кбэарукIэ сэ сылбэици, А бийм сэ мащэр лбэызгбэсыници.* Си фочым IэплIэ ещхэкIауэ. «Шум и гбэуэгу», 30.

ХУЭДЭУ (694). нареч. 1. (668). И ицIыкIэ, шытыкIэ с. ху. зыгуэрэм ещхъу. [*Иуарэр:*] *Нобэ цIыгъубз кбэитхыгъари ицынэм хуэдэу Iуицащэу, джэдым хуэдэу быныфIэу, нэхъыжьыр игбэпэжу, нэхъыщIэмэи нэ IейкIэ емьплэу, уи анэжьыр илбэагъумэ, кбэицхуэгъуфIэу, имьлбэагъуми кбэицхуэзэишу хъун нысэ тхъэм тхуищIэ.* Мазэ ныкбүэ шхъуантIэ, 585-586. *Сеймэн зыгуэр кбэицищэнут, арицхъэкIэ абы нимыгбэсу Мэмэти-ицIакбэуэр кбэеуэици, кбэриудыхри шыгъухур псым хэхуащэ, ерэн зэрыт фэндэжкбым хуэдэу.* Лъапсэ, 51. *Уеблэмэ Бэлацэ идакбым: «АтIэ, аращэ, лIыгбэр адэ ицIэинкбым, джэдыгужьым хуэдэу», – жиIэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 158. **2. (33).** *Зи пэжыпIэр ямыщIэ гуэрэм шытепсэлъыхьым деж кбэагбэсбэп. Жэщ хбумэ, Нурхъэлий и пкIэунэм зыгуэрхэр кбэихъэ хуэдэу кбэицIэщIырт, мьшынэу кбээтэджыфьиртэкбым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 106. *ШIалэхэм нартыхуицхъэ зырыз яIыгбэу иащхкIэ, Хьэбибэ жьыг кбэагбым кбэуэту еплбэрт, и нэр теплбэызэмэ, Албиян артиллеристхэм яхэс хуэдэу кбэицIэщIырт.* Нал кбута, 233. *Апчарэ псы Iуфэм Iуту хадапхэ дьдэмкIэ ицIыIэци, псыIэрыишэм и макбым едаIуэ хуэдэу.* Шынэхужьыкбүэ, 33. **3. (3).** *Бжыгбэ, Iыхъэ с. ху. зыгуэрэм шрагбашцэм деж кбэагбэсбэп. [Шаукэт:] Уэ [Кбэадым] кбэбгбэщIам хуэдэу тIу кбэзгбэщIами.* Аргбуйей, 387. *Абы хуэдэу и фэр зэрырахар ицажесIэм, ди адэм унафэ кбэицхуицащэ: – КIуэци, Анка ицхъэкIэ*

кыдатам хуэдэу тIу ети, имыдэмэ – шы, шыр кээцэхуж, – жиIэри. Анка, 384. Уи ныбжьым хуэдэу бгьу згэицIаиц, Ар пэтми си лъыр сэ соицIэж. ШIэпхьуэжахэр. «Шум и гьуэгү», 53.

ХУЭДИЗ I (62). И инагькIэ, и куэдагькIэ хуэдэ; куэд, мацIэ. Гьавэр шыIуахыжым деж поришевой палец ицхьэкIэ агрегатыр кэзувыIэмэ, а гьуицI тIэкIум иишч ахьшэм хуэдиз кьыуатынуиц. Льяпсэ, 98. Анхуэдэ мурад зиIэм и шым старишынэм игьаицIэкIэ кьримытынным хуэдиз уасэшуэ хуицIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 219. А жэицым Урарэ и унэм ицызэхэзекIуэ цIыхум бжыгьэ иIэкьым, ауэ нобэ абы [Инал] и хьэгьуэлыгьуэм кьызэхуэсам хуэдиз игьаицIэм ШIыIэпс кьуажэм ицызэхуэсатэкьым. Мазэ ныкьуэ шьхьуантIэ, 587.

ХУЭДИЗ II (16). послелог. Нэблагьэ, нэс (куэдагь, бжыгьэ с. ху.). Жылэм бел кьаицтэу ицхьэж хуагьэфаицэ IэнатIэм шыIуувэм, кIэнауэ зытIыну зымыдэ зытIуиц кьахэклаиц, Кьалмыкь БетIал и унафькIэ лIиц хуэдиз ягьэтиIысаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 524. Локотоиш икIэунэм дэмытцейуэ, бжэ дамэдазэм дэплъурэ уэрамым дэплэмэ – нэмыцэ машиницI хуэдиз дэту елгьагьу. Нал кьута, 245. Псэлгьэн ирикьуа нэужь, Ерул письмор иIыгьы, Думэсарэ джэдыкIытIицI хуэдиз кьыздицтэри молэм деж ежьаиц, Сэид ирагьэджэну. Хьуэпсэгьуэ нур, 190.

ХУЭДИЗКИЭ (5). нареч. 1. (3). Еплэ абы хуэдицкIэ. Мардэ гуэрым нэскIэ, нэсу. Хьыдэжбзым жиIэм Локотоиш ицедаIуэкIэ и лъыр кьавэрт, абы хуэдицкIэ зэгупьрти. Нал кьута, 272. Бекьан абы хуэдицкIэ ицхьэкIуэ кьыицыхьуат ари, гьуэмыли кьаицхын имыдэу кьытеддэзэри дыкьбьэжаиц. Нал кьута, 273. 2. (2). Нэблагьэ, нэс. СыхьэтиитI хуэдицкIэ дыкIуауэ уриудыным хуэдэу жьыбгьэ хуабэ кьепицэу кьыицыицIидзэм, Шамум кьызэлгьэкIаиц, и нитIыр кьихуу. ХьэщIэ льяпIэ, 402. А кьалзузихкIэ зэджа ди лэпкьэгьуэхэм я Iэдакьэм ицIэкам дэсахэр алыджхэм (грекхэм) яныцIат, зэкIэлгьыкIуэрт, илгьэс минитIрэ щитхурэ хуэдицкIэ уIэбэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьуэицI кьалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (Жыгь хадэ) жыхуаIэхэу шытахаэри. Льяпсэ, 5.

ХУЭДИЗРЭ (1). Зыгуэрым хуэдиц бжыгьэкIэ, зэманкIэ. КьакIуэми, япэм хуэдэу [Хьэбас и анэр] пIаицIэ-тхьытхьыу кIуэжыртэкьым, кьанэурэ жэц ицыицIэ кьэхьурт, уеблэмэ зыдэкIуэжауэ илгьэс пицкIуэх хуэдицрэ зыдэпсэуа лъыр кьэгьузэвауэ, кьыицигьакIуэ ицыIэт, нэкIуэж жиIэри кьыпхуиIуэхуаиц, жиIэу. Кьалэн, 430.

ХУЭДИЗУ (32). Еплэ хуэдицкIэ. Инал йогупсыс: мыбы хуэдицу иIэрыIуэ хьуа, ицIэицхуэ кьызыхуаицI ицIэныгьэлIым [Мэтхьэным] Мэзкуу кьыдэкIыу ди хэкум нэкIуэжыну ицхьэ и нэ кьикIрэ, жиIэу. Мазэ ныкьуэ шьхьуантIэ, 529-530. Iуэху кьагьэхьэям теспэлгьыхуэ Кьабзэч куэд жиIэфьнут и гум илгьэ псор кьитIэицIу жиIатэмэ, арицхьэкIэ абы хуэдицу и цхьэр течауэ упсалгьэмэ, жьыжэ нэсыжынкIэ хьунут. Льяпсэ, 82. Астемыри Степан Илгычи кьыпхуэмыицIухужыным хуэдицу уэд хьуат, я нэр зэтрамыхьуэ гум илгьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 274.

ХУЭДИЗЫН (хуэдици) лъэмыI. (9). Хуэдиц хьун, хуэдицу шьытын, инагькIэ, куэдагькIэ хуэдэн. Абы [автосервисым] запчасту яIэр дыщэ ахьшэ ицIы хьунуиц, ицIэлгьри ицIэсри зыхуэдицыр абы тетым дэнэ кьэна, бегьымбарым хуэлгьытэнуцкьым. Льяпсэ, 98. Дэдэжэхьуэ пашэм еицхьуэ япэ иту кIуэр зээмызэ йотIысэхри пшахьуэ IэшкIэ кьеицтэ, и Iэгум иреIуэнтIыхьри пшахьуэмкIэ кьеицIэ дэнэкIэ дыунэтIауэ дыкIуэми, уеблэмэ кьэаткIуар зыхуэдици кьыбжиIэнуиц. ХьэщIэ льяпIэ, 400. Сэ ицIы звэуэ сызытетыр БжэныфитIым яхуэдици. Си губгьуэ. «Шхьэлыкьуэ», 375.

ХУЭДИТИ (1). Хуэдицу тIу, хуэдицу тIу. Дэфэрэдэж хьыбар Iэджи зэхихаиц, езым хуэдэу хэкум ираиш ясырхэм кьаицыицIауэ, кхьухьым ихуэным хуэдици-хуэдици ирагьэтиIысхьэрэ, тенджызым техьа нэужь, псы зэфэн кьудейр яухмэ, хьэнтхьуэпс тенджызыпскIэ ягьавэу, псы ицхьэкIэ мэхри тенджызыпс ефэрэ ныбэуэ хьурэ зэкIуэм нэмысу лэуэ, и хьэдэр псым хадзэжу. Льяпсэ, 39.

ХУЭДИЦИ (1). Хуэдицу шьы, хуэдицу шьы. Дэфэрэдэж хьыбар Iэджи зэхихаиц, езым хуэдэу хэкум ираиш ясырхэм кьаицыицIауэ, кхьухьым ихуэным хуэдици-хуэдици ирагьэтиIысхьэрэ, тенджызым техьа нэужь, псы зэфэн кьудейр яухмэ, хьэнтхьуэпс тенджызыпскIэ ягьавэу, псы ицхьэкIэ мэхри тенджызыпс ефэрэ ныбэуэ хьурэ зэкIуэм нэмысу лэуэ, и хьэдэр псым хадзэжу. Льяпсэ, 39.

ХУЭДЫН (хуед) лъэI. (5). Зыгуэрым ицхьэкIэ дын, зыгуэрым ей дын. Саният и дэлгьухэм джанэ яхуиу е пшафIэу ицымэ, Зураб кьызэдэжэм едаIуэу и Iуэху ицIэмэ, еишертэкьым, куэдиц, жиIэу зэнигьэуртэкьым. Мазэ ныкьуэ шьхьуантIэ, 666. КьэфакIуэ ансамбылым хэта ицIалэхэм хуада ицыгьыныр абы хуэхьунутэкьым, ауэ зы накьыраицэ, лы гьум гуэр яхэтти, абы и цейуэ кьыицIэкинт Яков Борисович ицыгьыр. Нал кьута, 281. Кьум псы хуэлIэ изыгьэкIым Дыгьэ нуркIэ джанэ хуад. «Индийскэ поэмэ», 367.

ХУЭДЗЫЖЫН (хуедзыж) лъэI. (3). Зыгуэрым дежкIэ дзыжын. – Мэ, фIэпхьыкI уи фэлгьыркьабыцхьэр, – жиIэри Астемыр ятIэм хэлэ напIэлгьэицIыр зейм хуидзыжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 65. Мэ уи фочыжьри, IэпэкIэ сеIусэнкьым, IэпэкIэ, – жиIэри гьукIэм фочыжьыр зейм хуидзыжаиц, – сэ дэнэ кьэна, си кьуэр еIусэуи зэпкьым. Льяпсэ, 104.

ХУЭЖЭН (хуожэ) лъэмыI. (1). зэхь. Зыгуэрым ицхьэкIэ жэн. Ди хэкум псыицхуэу сыпхуэжэнтти, Кхьухь тедзэпIэицхуэ сэ уэстынт. Жылэр кIуэдакьым. Мес кьэкIыгьэр... «Батырыбжэ», 74.

ХУЭЖЬЫН (хуэжь) лъэI. (1). Зыгуэрым ей (ицхьэц) жьын. ЯIэц ицаицэр IуэхутхьэбзаицIэу, Iуаицэр хуицхьэм, ныдохуицхьэ, Хуэжьыр зэми гуаицэм и ицхьэ. «Тисей», 499.

ХУЭЖЬЫШIЭН (хуэжьышIэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым ицхьэкIэ жьышIэн. [Исуф] И фызымрэ и пхьумрэ лэжьапIэ ягьуэтихьэртэкьым, зээмызэ зыгуэрым хуэжьыицIэмэ, ицIакхьуэ Iыхьэ кьызыицIэкинт ахьшэ кьратыртэкьым. Лэчымэ, 389.

ХУЭЗАНЦІЭУ (4). ЗанцІэу хуштыу, занцІэу хуэгъэзауэ. *Долэтхэ я куэбжэм хуэзаниЦэу зы кхъужьей ин баринэ хъужауэ итт, ІэплІакІуэ зытІуиц хъууэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 243.*

ХУЭЗАНЦІАБЗЭУ (1). *нареч.* Зы мэкъялкі темыкІуэ зыгуэрым хуэзанцІэу кІуэн. *Дэ КъуицхъэхъуудыздэицІэм АрныцхъэбэхуэзаниЦабзэу ИрикІуэнуиц мо Шыхулгагъуэм, КІуэнуиц мазэм кыимыгъазуэ!..* Астроном станц. «Мывэ хуабэ», 100.

ХУЭЗЭВЫН (хуэзэвщ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрым щхъэкІэ зэвын, зыгуэрым езэвэкІын. *Яков Борисович адыгэ цей цыгът, тІэкІу хуэзэву. Нал къута, 281.*

ХУЭЗЭГЪЭН (хуозагъэ) лъэмыІ. (1). Хуэбэяун, хуэсабырын. *Бахъсэнныпсым хуэдэ цыІэ, Жэци махуи пхуэмызагъэ, Хышхуэм кІуэуэ иунэтІаици, Фейр кыгъанэу, ехъ къабзагъэр. Бахъсэнныпсым хуэдэ цыІэ... «Батырыбжъэ», 42.*

ХУЭЗЭЖЫН (хуозэж) лъэмыІ. (6). Аргуэру зыгуэрым ІушІэжын, ирихъэлІэжын. [*Псэуицхъэм:*] *Тепицэчым ису дыгъуасэ иредгъэицэжъаици дызэрынэсыжу уи мэлым уахуэзэжынуиц. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 186. «Сыт хуэдэ напэкІэ уахуэзэжынуиц уи къуэицитІым», - жиІуэ и анэр къыицеуициІым и автоматыр [Псэун] ауэ сытми игъэуакъым. Къалэн, 434. Елдар къуажэм и унафэицІ зэрыхъурэ нэхъ хуицІэмыхъуэ, иЦалалагъэ сытхэр ІэиЦыб ииЦати, Тембот зэзмызэххэ фІэкІа хуэзэжыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 286.*

ХУЭЗЭН (хуозэ) лъэмыІ. (410). 1. (210). Зыгуэрым ІушІэн, ирихъэлІэн. *Астемыр зэ зым, зэ нэгъуэиЦыи еишхыдэу къыидикІухъым, Елдар хуэзаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 258. Шы лъэужьыр дэнэ кІуэуэ нІэрэ, жиІуэ лъыхъуэу Локотои губгъуэм итти, шокъуэ жиІуэ нэмпыцэ офицер гуэрым и хъэдэ гуэдзым хэлъу хуэзаиц. Нал къута, 242. Псалэ жалэм дэ додаІуэ, Ди Аслэныр и нІэм иткъым, Ар зыхуэзэм йоІуицацэ, И мурадыр ниЦэну ициткъым. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31. 2. (133). Зыгуэр лъагъун, ІушІэн, епсэлгъэн. «Адыгэ клуб» жиІуэ цыхур цызэхуэсу ииЦэт зы уни Къазджэрий абы кІуаиц, и цыхуэгъэ зыбжанэми яхуэзаиц, зыкъоми къыицыгуфІыкІаиц, арицхъэкІэ цыхуым я цхъэ бжъэ еуа хуэдэт, янэм къайхъулауэ ииЦата тІэкІухэри яфІэкІуэдыжауэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 663. Зэзакъуэ дадэм хуэзат Хъэбиби, Бекъан уафэм сабэр дрихъейрт, къэзубжъауэ: *тхъэр игъэпцІ, тиЦІэмэ тиЦІэнур.* Нал къута, 228. *Даницэрэ захаубэрэжъами, абы къыфІигъэкІыртэкъыми, мо инэралым Іуэхур зыІутир жралати, кІуэри камерэм иЦІлгъадэри [Кобуловыр] еуиЦат: «Сталиным ухуэзэну ара узыхуейр?». Лъапсэ, 90. 3. (44). И гъащІэм и кІуэцІкІэ ирихъэлІэн. Мурад Шамхъун и нІалгъэ Иляс ииЦэрт, ауэ ІуэхукІэ зэи хуэзатэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 161. – Ара мыгъуэт, арицхъэкІэ ди натІэ илгъым дыхуэзаиц, утхъэусыхуэ Алыхъым и гур зомыгъабгъэ, – жиІэрт Шыкъымхэ яихъуми, псалгъэмакъыр абдеж цаухырт. Кхъэлэгъунэ, 375. Гугъуехъ сыт хуэдэ сыхуэзами, ЗыкъыицІэгъахуэу сфІэмыфІа. Си гъуэгу тыншакъым сэ игъащІэм.**

«Мывэ хуабэ», 62. 4. (29). ХуэзанцІэн, техуэн, зэман гуэрым ирихъэлІэн. *Уи иЦыи хуэзэ псыІур гъэкъабзэ, кІэнауитІ-ицы дэтІыкІи, псы инар игъэкІ. Аргъуей, 388. Зы зэман урысыдзэм Куимзыкыуей быданІэ даиЦыхъауэ ииЦати, абы ииЦыи къэмынэжа нэтрэ я гъунэгъу урыс къуажэм ицхъэкІэ Бахъсэн къалэ жалэрт, тхъэмахуэ къэси блыцхъэм хуэзэу бэзэр цызэхуэсырти, къэзыицэхуэнури зыицэнури зэхуэсырт, сондэдджэрхэр Налишк къыкІыурэ къакІуэрт. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 521. Шэр тхъэкІумэ лъабжъэм хуэзэу техуэри ицхъэбгъур триудаиц. Хъэсэпэхъумэ, 419.*

5. (4). Зыгуэрым бжыгъэ гуэр лъысын, лъысу телъыта хъун. *Дэфэрэдж ииЦэрт Истамбыл нэс зы тхъэмахуэ гъуэгу зэрыдэлъыр, адыгэхэр псым икІын хуей хъуамэ, цыхуэ къэс хуэзэу зы кхъуеицхъэ, ху матэ, лы гъэгъуауэ дэажэ е дэажитІ, абы и иЦыІуэжкІэ псы узэфэну зы фэндырэ – арат гъуэмылэр. Лъапсэ, 40. Къэбэрдейм зы нэрыбгэм хуэзэу дестынитхум нэблагъэ иЦыуэ яІэи, Америкэм пІырэ ныкыуэрэиц Іэр, Инджылызыи ииЦыриц ирикъуркъым, Испанием яІэр тІуриятІ, Италием яІэр зырыз фІэкІ хъуркъым, къэзакъхэм яІэр пІырыпІыи иЦІэгъу, нтІэ, иЦыр ди зэхуэдэу советскэ властым игъэуаици, Къэбэрдеймрэ къэзакъхэмрэ къыддэгъуэицэн хуейиц жиІуэ осетин делегатхэм якууэдиат. Лъапсэ, 87. И ныІэ къаицхъуэм Наицхъуэр къыицІэлгъу, Зы илгъэситхум Хуэзэ лэжыгъэер Шумахуэ зы гъэм еух. Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 114. 6. (23). Іуэхур тэмэму зэфІэгъэкІын. Абы(Дисэ) и мурадыр къэхъулІэмэ, нэгъуэиЦІ хуейтэкъым езыри, и пхъум лей ирихаиц, сытаиц, жиІуэиЦыи хуэзэу, псори зыхуэзэпхъэм хуэзэниц. Хъуэпсэгъуэ нур, 140. Джелил занцІэу и гум къэкІаиц: «Сызыхуей дидэм сыхуэзаиц, мыр [къэргъейр] джэдыкІэм тегъуэлъхъауэ телгэмэ, къытездзыници, сэ сытегъуэлъхъэниц», – жиІэри. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 493. [Мариаи Исусф жиІуэ:] *ІэнатІэ згъуэтмэ, ди хъыдджэбз закъуэр, зи закъуэр Алыхъыри, зыхуей нэхъ хуэзэниц. Лэчымэ, 390.**

♦ **Ухуэмызауэ, ииЦІэнукъым** (1). *Еплъ хуэмыза лыфІиц. Ухуэмызауэ, ииЦІэнукъым, – жиІэрт Бэлацэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 313.*

□ **Хуэмызар лыфІиц** (5). Шынагъуэ, гужьейгъуэ гуэр сыт хэмыхуар и лыгъэ здынэсыр къыпхуэщІэнукъым, абы и псалгъэм Іуэху зыри тепщІыхъ хъунукъым. *Даницэ мыгъуэрэ абы [Дэфэрэдж] къыжралэртэ дыгъуэригъум фыхуэсакъ жиІуэрэ, арицхъэкІэ хуэмыза лыфІиц, ухуэмызамэ, угузэвэн? Лъапсэ, 31. [БэзэракІуэ фызыи:] Хуэмызар лыфІиц, жи. Гъуэгуанэ, 124. ЛыфІиц жалэнккъым хуэмызамэ, КІуэиЦыи хъунккъым гъуэгу мыкІуар. Молибден Іуащхъэ. «Мывэ хуабэ», 21. **Янэ узыхуэзэр ишхыныфІиц** (1). Еплъ япэ І.*

ХУЭЗЭУЭН (хуозауэ) лъэмыІ. (1). Зыгуэрым щхъэкІэ зэуэн. [*Локотои:*] *Башым и заведыиши иЦы – зауэмэ, и хэкукъэ зыхуэзауэр, и адэжэ иЦыналгъэкъэ ишхумэну зи ужъэ итир. Нал къута, 260.*

ХУЭЗЭШЫН (хуозэш) лъэмыІ. (16). Зыгуэрым щхъэкІэ зэшыи, зыгуэрым хуэпэбгъэн. [*Іуарэ:*]

Нобэ цыгхубз кытхыхъари цынэм хуэдэу Гуцацэу, джэдым хуэдэу быныцлэу, нэхъыжьыр иггэпэжу, нэхъыццлэми нэ Гейкэ емплэу, уи анэжьыр илгэагумэ, кыхуэгуфлэу, имылгэагуми кыхуэзэшу хъун нысэ тхъэм тхуиццлэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 585-586. [Фариз:] Сыхуэзэшац сэ нысаццлэм, хэт иццлэнт псори апхуэдэу кьеклэуэпэну. Алгъхъо, 93. Мэхъу зэм ццлэлэр плгэагъуу хъыжьэ, И Гурзилэ ар [Хъэкурынэ] хуоззыыр. «Тисей», 509.

ХУЭЙНЫН (хуэинш) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм дежккэ инын, еинэктын. Сэри, си адэм кызытитыжмэ, Цейр, схуэинми, зггэлэжьэни. Шхъэлыкыуэпс. «Батырыбжьэ», 20.

ХУЭКІЭШЦЫН (хуэкІэшц) лъэмыI. (1). зэхъ. Зыгуэрэм шхъэккэ кІэшцын, кІэшцылуэн. *Итти пытмэ, фЫм хуэкІэшццлэ*, Ерыш. «Мывэ хуабэ», 269.

ХУЭКІУЭЖЫН (хуокІуэж) лъэмыI. (2). 1. (1). Шцэрышцлэу хуэкІуэн, кІуэжын. *Дисэ сыт имыццлэми, Саримэ хуэкІуэжакыым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 140. 2. (1). Диным епха, цыхур дунейм ехыжа нэужь зыхуэкІуэжыр (Алыхъ) кыкІыу. [Чачэ:] *Езы молэ Сэид жиІэжу зэхэзыхамэ, ялыхъ, псори дызыхуэпцыллу напэ хужькІэ дызыхуэкІуэжын, сызэрытым сумыггэкІыу шцлэ кэатиблкІэ сыкІуэццлэрыгъэху...* Хъуэпсэгъуэ нур, 239.

ХУЭКІУЭН (хуокІуэ) лъэмыI. (23). 1. (3). Зыгуэрэм и лъэуцлэ, и жыІэккэ зышцлэпкэ кІуэн. [Алыджыкыуэ:] - Бзэрым бггэкІуэн уимылэмэ, сэ сыпхуэкІуэнццлэ. Мелыгыч, 446. Сэ квалэшхуэм сыпхуэкІуэнккэ, уа си хъв... Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 81. 2. (8). Зыгуэрэм дежккэ унэтлауэ кІуэн. *Дэггэзегъуэу, гъуэгу мывалгъуэ А дыггэм хуэкІуэн дэ дытетт*. ТекІуэныгъэ. «Шум и гъуэгу», 5. *Дыццэ шууэ уиццлэ сыхъэжым, Си адыгэ хэку, Сэламышу сыныпхуокІуэ, Си адыгэ хэку. Зеич лантлэ. «Батырыбжьэ», 32. Нобэ кхъэм сынокІуэри, Уаредэ, СызыхуэкІуэр сымыццлэ, жи, Уаредэ. Си анэм хуэзусыжар. «Шхъэлыкыуэ», 392. 3. (8). Лэжьэккэ, псэуккэ, Гуэху хэхъэккэ гуэрим тэхэн. *И лъэцагъыр имылэххэу гъунэ, Коммунизмэм хуэкІуэ гъуэгу захуэр Ди дзэ иным быдэу дэ тхуахъумэ...* Советыдзэ. «Партыр ди пашэу», 88. *Арац зыхуэкІуэр дэ ди гъаццлэр, Дызэхуэзэнур сэ слгэгъуаццлэ: Лгэпкэ псори хъунуц зы бынунэ, Шцыр ццлэкІэрагъуэри арац. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. ДыхуэкІуэнццлэ ди гураццлэ - Дэ ди къуэшхэм дабгынэнкыым, Иугъаццлэ Сталин лгэпцлэм!* «Бдзэжьэццлэ ипхъу», 161.*

ХУЭКІУН (хуокІу) лъэмыI. (1). КІуфын (гъуэгуанэ). *Нэхъ зи гур жаныр жыжьэ плгэурэ, Нэхъ лгэрымышыыр ягэ йошцыр, Арицхъэккэ куэди хуэмыкІуфу КыкІэрохужыр, кэутэм ццлэпцыр. Дамыгъэ. «Дамыгъэ», 205.*

ХУЭКЪУЛЕЙ (4). Къулеягъэ зыбггэдэлъ, мылкыуфІ зилэ, зыхуэныкыуэншэу псэу. *Зи адэ-анэр хуэкъулейр кІуэжырти, гъуэмылэ кыишэрт, арицхъэккэ уи гъуэмылэ уи закгъуэ пыхыжу кытхуадэнутэккыым: нэхъапэ ццлэкІэ «иныжьхэ» хэлэбэнт, сымаджэм я Гыхы хэкІынт, уи ныбжьэгъухэм гу ялгыптэнтти, кванцлэмэ, уи*

Гыхъэт. Зи лгэрыгыпс тІыгъа, 522. Фо зезыхъэ и Іэпэ йобзей жаІэрккэ, Сентрал нэхъ хуэкъулейхэм я лыиццлэу, лыиццлэццлэу кылэжьи цымылэу маццлэри псэуа. Нал къута, 288. Ди насытыр хэт зымыццлэр Хэт дэ тхуэдэу хуэкъулей, Мылкыуу диІэм янэмыццлэу Хэкур шыкІэ дошцыр бей. Колхоз шыкыуэ уэрэд. «Партыр ди пашэу», 69.

ХУЭКЪУТЭН I (хуокъутэ) лъэмыI. (4). Зыгуэр къутэфын. *Шкуро и топхэр зэуэр мафІгэур зытет станцыр арац, арицхъэккэ Шкуро и мурадыр кьехуэлакыым, бэлиэвыч мафІгэур хуэмыкыуэтуэ Іэццлэкаццлэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 285. [Ахъсар:] - Нэмыццлэ фи хэкури зэхафыццлэ, яхуэкъути кьаггэнакыым. Мелыгыч, 448.*

ХУЭКЪУТЭН II (хуокъутэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм папццлэ къутэн (пхъэ). [Алыджыкыуэ:] *Джыдэри дзагуэт, цыкІуэ, итлэни ушгэуэлаккэ пхъэр схуэкъутэркыым, жыпцлэу уежьэжын?* Мелыгыч, 440. *Думэсарэ фЫуэ пхъэ хуэпкыуэтаццлэ нобэ...* Хъуэпсэгъуэ нур, 128-129.

ХУЭЛЭЖЪЭН (хуолажьэ) лъэмыI. (9). Зыгуэрэм шхъэккэ лэжьэн. *КвалэкІыхыым деж кыиццлэццлэ дзауэ гъуццлэ гъуэгу станцу хъуам гъуэвик машинэ куэд, шхъэ ятелгъу, хъумакуэхэри исыжу, тезу тетццлэ жаІэу зылгэгъуахэр кыиццлэувам, итлэни зи фІэццлэ мыхъу зырыз ухуэзэрт: «Псори црашынокыым, нэмыццлэ хуэлажьэ закъуэтлакыуэм фІэццлэ», - жаІэу. Лгэпсэ, 84. Мэхъудрэ Нурхъэлийрэ куэд лгэндэрэ Мусэ хуэлажьэрт, ццлэ сыт жамылэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 52. Шумылгэагъууи кгээнэнт, унэм исыр, цыкІуэ ини, революцэм хуэлажьэрт. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 501.*

ХУЭЛЫДЫН (хуолад) лъэмыI. (1). Джафэу, цІууэ сэр (джатэр) шыггэтыфын. *Ерыцым кьамэр ццлэпкыкыамы, Лей зэрихъэным, хуэмылад. Кьамэ. «Дамыгъэ», 228.*

ХУЭЛЪЭСЫН (хуолгэс) лъэI. (1). Илгэсын, иггэкъэбзэн лгэкІын. *Кхъухыр кІуэми, хым и Гуфэр Кгонэр - псыми хуэмылгэс. Кхъухъ. «Мывэ хуабэ», 257.*

ХУЭЛЪЭН (хуэлгэц) лъэмыI. (3). 1. (1). Зыгуэрэм хуэбзэджэн, хуэпхъэшэн. *Абы иццлэлуэж, Лу зыццлэмыуиццлэ цыІэтэккыым: Инал апхуэдицу Кгэзмай-дадэ шхъэ хуэлгэ? Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 628. 2. (2). Гуэхугъуэ гуэрэм дихъэхын. МылкыкІэ дарийм хуэлгэрэ я хуэлгэр нэццлэ мэпсэури, я гур дзапккэ яІыгыц, уабггэдыхъэмэ, зыгуэр кьатебудын я гуггэци, я нэм бжэгъуу укыиццлэуэ. Кхъухъ пхэнж, 495. ГушыІэным и гур хуэлгэу Мэхъу колхозым пашэу шлэр, Мэдыхъышхыр мыри жиІэу: «Уэ а справкэр зэхэпхамэ Трубкэм ниггэр цыткыым хамэу». Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76.*

□ **Дарийм хуэлгэрэ я хуэлгэр нэццлэ** (1). *Еплэ дарий.*

ХУЭЛЪЭШЦЫН (хуэлгэщцлэ) лъэI. (4). Зыгуэрэм ей лгэщцлэ, зыгуэрэм и лъэуцлэ, и жыІэккэ лгэщцлэ. *Дытоплгэ ггэатхэм ди нэр кыкІыу, Я джабэр ди шым худолгэщцлэ. Ныжьэбэ жэци, нэхур шыху. «Шхъэлыкыуэ», 384. Цыгу хуэ дэхуэхэм*

сагээгүлэм, Пиэ кланэм нэпсыр кысхуелгээцл. Си вагъуэр уафэм имызагъэ... «Щхьэлыкъуэ», 404. *Сыгулэу нэпсыр кысхуелгээцл, Си нэклү ныбжьэггум схуалгээцлац. Зауэ жыхуалэм и хыбарыр. «Вагъуэ махуэ», 92.*

ХУЭЛГЭГҮЭН (хуолгәгуэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым щхьэкIэ, зыгуэрым и ГуэхукIэ лгәуэн. *Шыцхьэмыггаззу ди шухэ, Фи адэ-анэр, фи шыпхьухэр Зэрыфхуэлгәгуэр зэхэфхрэ? Гыхьлыхэм псалгәу жалахэр. «Шум и гьуэгү», 72.*

ХУЭЛГХУЭН (хуолгхуэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым лгхуэгә хуэщын. *Цыхубзыр и лгым щхьэкIэ тхьэусыхэмэ, жалэ «сыхуэлгхуаш, сыхуэлгаш» сьт жалэу. Лгәпсэ, 33.*

ХУЭЛГХУН (хуелгху) лгәI. (1). зэхь. Зыгуэрым бын хуэгъуэтын.. *Ем хуалгхуа цлалэу Ахьмэдым И адэу лгьжьыр теклүдац. «Адэ», 130.*

ХУЭЛГЫН: ◊ **Иэцэ хуэлгын** (1). *Еплэ Иэцэ. Дзэр хуэлгын (3). Еплэ дзэ I.*

ХУЭЛГЫТЭ (хуолгытэ) лэмыI. (1). Хуэбжын, хысэп хуэщын, зыгуэрым и бжыгъэ, и куэдагъ-мэщлгъ кысхуэпщытэн. *Абы [автосервсым]запчасту ялэр дьыцэ ахьшэ пцлгь хгунуц, цлгьгьри цлгьсри зыхуэдизыр абы тетым дэнэ кэна, беггымбарым хуэлгьтэнукъым. Лгәпсэ, 98.*

ХУЭЛГЫХЪУЭН (хуолгыхъуэ) лэмыI. (2). Зыгуэрым щхьэкIэ лгьхъуэн, зыгуэрым и хьэтыркIэ лгьхъуэн. *КыIэрыхьэр гурьмыхьу Фгым хуэлгьхьэр хоццыхь. Нэхь хьэдзэфгьыр ящI жылапхьэ. «Батырыбжьэ», 27. Уэ си цыналгьэр бггэлгәплаци - Лгәплаггә дахэр пхузолгьхьу. Лермонтов. «Батырыбжьэ», 49.*

ХУЭЛIПЭН (хуолIэ) лэмыI. (7). Хуабжьу хуэ-ныкъуэн. *Уэ [кыдырым] пхуэдэ кьуэши сыхулIэ, - жиIэри цыжьбанэм зиггәкIуэдьжац, гьумэтIымэу. Кхъухь пхәнж, 495. Псым псыхуэллэ цреггәкIыр, Псыр псы хуэлIэм, хэт елIалIэр? ПсыхуэлIэ. «Мывэ хуабэ», 271. Махуэ зырызу гәацIэ тIэкIур Уэлбанэм, жыбггэм ящI Исраф, Е уэших хуэлIауэ си жыг хадэм Уэшхыпсым хуэдэу псыр зыщIаф. Си лгьэрыгыпсыр зылыгәуэ. «Батырыбжьэ», 58.*

ХУЭЛЫЩIЭН (хуолыщIэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым и лыщIэн, лыщIэу хуэлэжьэн. *Езы тIуми [Хьэжбарэрэ Къазийрэ] иджыри кьэс сьту гу лгә-мытарэ цлгьхум цлгьху иггәпцылI зэрымыхьунум, хьарзынуэ цлалитIри зыхуэлIыщIлэр кьуажэм нэхь пцлэ зыхуацIу унагъуэ бейц. Нэггьуху, 21.*

ХУЭМ (8). лгьыф. МыпсынщIэ, жьажьэ. *Дунейр икьутэрт ггәмахуэпсым, Бжьыхьэр кьэсати мэхур хуэм. Псы. «Мывэ хуабэ», 274. Псыр мывэшхуэм йолгә-йопкIэ, Зэм цлгьхьами, хуэм мэхуж. Псым и хьэл. «Вагъуэ махуэ», 341. Отрядым хэт шухэри ауэ гьусэ кьахуэухьахэри кьакIэрымыхун папцIэ, машинэхэм нэхь хуэм зацIат. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 583.*

ХУЭМ ДЫДЭУ(РЭ) (5). нареч. Еггәлеяуэ хуэму. *Хьэдэ цылгьым ныхуэсакъыу Ныбггәдоххэ хьэр хуэм дыдэу, ТIэкIу йопэмыр сабий лгәкьуэм, ЗеутхыпцIгьыр хьэм, зеудэ. «Тисей», 493. Хьэбибэ нэмзэыбзэ тIэкIу ищIлэр кьибжурэ, пгунурь*

кьыщтэри хуэм дыдэу бжэр Гуихри жэмыр кьышыну унэм цлгәкIащ. Нал кьута, 285. Дэтыр мьункIыфIыжытэн папцIэ, хуэм дыдэурэ епцэмэ, плгьыжьыбзэу кьызэцIэнэрт, Гугъуэ мащIэ кьыдрихуеурэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 68.

ХУЭМ ЦЫКIУУ (9). нареч. Макъышхуэ имыщIу, щэхуу. *Щхьэнтэ цлгәгьым и цхьэр цIуIуауэ Иринэ хуэм цIыкIуу гьырт. Щынэхужьыкъуэ, 31. Щхьэггубжэм кьыдэплэ лгым цлгәкIуэ цыггт, цхьэггубжэм кьыхэна абдж закъуэм хуэм цIыкIуу кьытеуIуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 192. Дорофеич иужь Матренэ кьыщIыхьэурэ Лу и натIэм хьыдан псыф кьытрилгьхьэрт, и цхьэм хуэпсэлэжху хуэм цIыкIуу хьуэщIэрт: - Интернат. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 553.*

ХУЭМЕИХХЭН (хуеиххэкьым) лэмыI. (1). ЗыкIи хуэмеиуэ кьэлгьытэн. *«ЖысIэну сыхуэмеиххэу пцлгь гурэ кьызжьэдэлгьэртэ сьзэггүэдмэ сунэхьуакъэ», - жиIэу и гум [Нурхьэлий] кьыщыкIкIи, шынуэрэ и нэр кьыщепхьуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 155.*

ХУЭМУ (24). нареч. I. (21). МыпIащIэу, мыхуабжьу, мыпсынщIэу. *Шурэ лгәсрэ зэдэхурэ жалэмэ, машинэмрэ шурэ зэдэхурэ, жыпIэ хьунт, ауэ, машинэр хуэму кIуэми, шухэр ешат, Елдар и отрядым шухэм зэрызацIгьыр ялгәгъуати, Инал абы гу щылгьитэм, кьызэкIуэкIащ: - ЩыкIащ уи отрядыр, - жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 583. - Анчарэ, нэхь хуэму кIуэ, сешащи, кьару лгәпкэ сIлэжкьым, - жиIэу Иринэ мэлгәгуэ. Нал кьута, 222. Нэмыцэр хуэму бжьэпэм докI, Кьурш цхьуантIэ дахэм цыту йоплэ, Щыгу сьыцапIами тетым лгәкI, Ар сьту хьэлгә. Си фочым IэплIэ есшәкIауэ. «Шум и гьуэгү», 30. 2. (3). Макъышхуэ имыщIу, щэхуу. Уэлбаналэу цытт а махуэр, Пицацэ цIыкIур хуэму магьыр, Арт а пащIацэм илэ махуэр, Псоми йоплгьыр цтIэлэщIацлэу, Хьэкурыни хуопхэ цлалэу. «Тисей», 494. Хьэкурынэ ныхуэ- замэ, Щэхуу, хуэму цогуфIыкIыр, Дэ пцыхьэщхьэм кьыхуихьамэ, Нащхьэ хуищIу дэр еIунцIгьыр. «Тисей», 498. Псалгә бьдэ Иритауэ ар фIокIуэд; Зы лгьжь гурэи мэкьум хэсу Хуэму желэр зы уэрэд. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 156.*

ХУЭМУРЭ (7). нареч. Еплэ хуэму I. Кьэзмай кьепсыхри хуэмурэ шыныбэпхьыр итIэтащ, уанэри тIэкIу шым и пхэщIымыкIэ иггәкIуэтащ, шыр цIлггьуцхьэжын щхьэкIэ. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 620. *Мотоциклхэр тIурытIу зэбгьурьтурэ, я пулеметхэри ггәнкIауэ нэмыцэр кьуажэ узарамыкIэ хуэмурэ кьыдәкIуейрт, каскэ фIыщIлэр яцхьэрыгьыу. Нал кьута, 283. Долэт хуэмурэ кIуэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 199.*

ХУЭМ-ХУЭМУ (РЭ) (7). нареч. Хуэм цIыкIуурэ, мащIэ-мащIэурэ, мыпIащIэурэ. *Лгьжьхэр хуэм-хуэмурэ старшынам бггәдыхьэрти икIэщIыпIэкIэ пхьэр иггәкIуэмэ, нэхьыфIу жалэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 235. Инал бжьэм ефэрт, хуэм-хуэму иггәщIейурэ. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 586. «Шаггдийр» хуэм-хуэмурэ гьуэггум темькIыу макIуэ...Щынэхужьыкъуэ, 50.*

ХУЭМЫГЪЭШХЭЖЫН (хуэгъэшхэжкыым) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр игъэшхэн лъэмыкыжжу, имыгъэшхэжыфу хъун. *Адэгъэтицхэри мызэ-мытIэу зэхуэсурэ зэхуэтхъэусыхац «ди цыхур тхуэмыгъэшхэжу куэд мэхъу, къащIэхуэр дамыгъащэмэ, Исраф дыхъунуц» жалэу, арицхэкIэ Iэмал хуагъэтырккыым, Тыркум я кхъухъэр лъэныкыуегъэз яцIащ, убыххэм я кхъуафэжъейр тенджызыр къэукъубеауэц тенджызым цытехъэр, урыс кхъухъэм япэцIэхуэнкIэ шынуэ. Лъапсэ, 63.*

ХУЭМЫГЪУЭТЫН (хуэгъуэткыым) лъэмыI. (2). 1. (1). Псалгъ хуримыкыун. – *Ему мяса жалко, люди жизнь не жалели за... «Ар (афицарыр) лым шосхъ, цыхухэр я гъащIэм цысхъыртэккыым абы...» – жиIащ Астемыр урысыбзэкIэ, жиIэнури хужымыIэу зэIынащ, зыхуей псалгъэр хуэмыгъуэту. Хъуэпсэгъуэ нур, 175-176.* 2. (1). Зыхуей гуэр зыIэрыгъэхъфын. [Елдар:] *Сэ сызыхуей мыгъуэри схуэмыгъуэтри аракъэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 223.*

ХУЭМЫДЭЖУ (1). нареч. Псоми ялейуэ. *АрицхэкIэ абыкIэ цыху пхуэубыдынт, псом хуэмыдэжу Къэбэрдей къыIахэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 172.*

ХУЭМЫДЭУ (1). нареч. Зыгуэрэм емыщхъу, темыхуэу. *Уи къуэши къомым уахуэмыдэу Уэс птелъахэр цхъэ бгъэаткIуа? Мывэ закъуэ. «Батырыбжъэ», 14.*

ХУЭМЫПСЭЛЪЭН (хуэпсалъэркыым) лъэмыI. (1). Зыри хужымыIэн. *Жыгыжъ гъужауэ сэ си макъыр Жъы къемыпцауэ пхуэмыпсалгъэ. Псы уэфэнур къыщIэжаккыым... «Батырыбжъэ», 62.*

ХУЭМЫУХЫН (хуэухырккыым) лъэI. (1). Зыгуэр (Iуэху гуэр) яухыну лъэмыкыын. *Красноармеецхэм, зэхэтысхъэрэ уэриэрмэ, яхуэмыухуу ягъэцIагъуэр сьт? Нал къута, 243.*

ХУЭМЫХУ (17). пльыф. 1. (14). Жъажъэ, щхъэхынэ. *Щхъэхынэ сьезд жалэу Налишыхуэ хуэмыхуу хэкум исыр, Мэххъуд зэрахэту, цызэхуащэсауэ зэрыщытам еицхъу, молэ сьезд ныцъуэ бгъэIуэну? Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 658. Студент хуэмыху гуэр Валерэ деж къэIуат, жи, экзамен итыну. КIапсэ кIапэ, 16. Хуэмыхуу пнэхэм зыкъаIэтыр, Iэ цабэу жъыбгъэр толгъэцIыхъ. Бгыщхъэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 11.* 2. (3). Арму, мыIэкIуэлъакIуэ, мыIэпщIэлъапщIэ. – *Уи, хуэмыху, – жиIэрт Iэуб, – дэкъуэзт уи куэпкыым шым и блатхъэр. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 524. – Уий, хуэмыху, – жиIэри Ботэх и адэр къедэмэпкъэуащ, арицхэкIэ щIалэ цыхуIум зигъэхъейрккыым. Лъапсэ, 71. Лу и къуэшым хуэдэу военнэ школ цIэмьс цхъэкIэ, щIалэ хуэмыхуккыым – жьиджэри, «пыIэ къэхъ», жытIэу бгъаIуэмэ, цхъэр къехъ, жыхуаIэм хуэдэщ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 501.*

ХУЭМЫХУАГЪ (2). Щхъэхынагъ. *Машиинэ сьт яIар ямыIэжмэ, бензин ямыгъуэту хыфIадзащ армыхуэмэ, я хуэмыхуагъкIэ къагъэнаккыым. Нал къута, 252. [Бекъан:] Нобэ къулейсызыгъэ къытлгъысмэ, ди хуэмыхуагъым къыхэкIаккыым. Нал къута, 269.*

ХУЭМЫШЭЧЫЖУ (12). нареч. Хуэмыхъыжу. *Саният хуэмышэчыжу Къэзджэрий и Iэплэм*

илгъу гъырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 667. Жэци махуи и адэм щIэгупсысу хъыджэбз цыкIур гъырт, итIанэ хуэмышэчыжу и адэр къыгъуэтын и хысэну, здэкIуэри здэжэри зымы иримыгъащIэу, ежъащ и адэм и адресымкIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 309. Сэтэней гуащэм шэр тохуэ, Хуэмышэчыжу мэджалэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 426.

ХУЭМЫШЭЧЫЖЫХХЭН (хуэшэчыжыххэккыым) лъэI. (1). АдэкIэ хуэмыхъыжыххэн. *Пыщхъэцхъэ хъуху Iузизэ зишыIэфми, шхыIэн хуабэм выфэр псыницIэу гъурти, хуэмышэчыжыххэ хъуащ, Хъуэпсэгъуэ нур, 74.*

ХУЭМЫШЫПЭЖУ(И) (1). нареч. Нэхъыбэрэ ишыIэн лъэмыкыжжу. *ХуэмышыIэжуи цIоупицIэ [Батыр:] «УIэгъэ хъуамэ, я Iэщыр Щхъэ сьмаджэ-щым мыкIуарэ?» «Адэ», 136.*

ХУЭМЫШЭЧЫН (хуэшэчкыым) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм дзыхъ хуэщIын, жиIэр пэжу къэлъытэн. [Мусэ:] – *зи абыкIэ сыпхуэишэчкыым, Нурхъэлий, икIи узгъэпIащIэрккыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 187.*

ХУЭМЫПЭЖУ (1). нареч. Егъэляуэ хуэму. *Мэмэт-щIакъуэ зэ Iурихри къэушыжауэ, гур хуэмыIуэу зэрыкIуэр хуэмышэчу, къэзурымащ: – Сеймэн, етIуанэрейр Iудзэт! Лъапсэ, 47-48.*

ХУЭНЩИЕЙ (1). Гъавэр цахъэжкIэ хъэдзэм къытекI фампIэ пхъашэлъашэу хъэжыгъэм къыхыухуэнщIыкIыр. *Дэ тIур дызэрыгъуэтыжа нэужъ, и гугъа хъунт дяпэкIи дызэгъусэну, ди унэ сиэжрэ зы зэман мэкъу хъэжыгъэрэ хуэницIейрэ зэхэтицIэу Iус хуэтицIу, цыIэ хъумэ, шэщым уэниэку хуцIэтлгъхъэу, псынэм къытицэр псы едгъафэу зэрыщытам хуэдэу а махуэр къыхуихуэну. Анка, 384.*

ХУЭНЫКЪУЭН (хуэныкыуэщ) лъэмыI. (54). 1. (1). ХушыщIэн, хуримыкыун, имызын, ныкыуэу щытын. *Псыкъуийм пэгункIэ псы къысхащ, Зым изу къыхъуэм, зым хуэныкыуэщ. Псыкъуиймрэ насыпымрэ. «Дамыгъэ», 118.* 2. (53). Зыгуэрэм ухушыщIэу, ухуей хъуэу щытын. *Хуэныкыуэу псэххэм я упицIэ пыIэр пхыудыжауэ, гуэниэрыкъ гъур ящыгъыу дыгъэм хэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 84. Зэнэзэпсэу Iэджэрэ зэлIэфызыр зэдэпсэуащ, зыхуэныкыуэ щымыIэу, ахъшэфли яугъуеящ, махуэ къэс жыхуаIэм хуэдэу хохъуэ. Кхъэлэгъунэ, 375. Ахъшэ хуэныкыуэм афIэкIа хуэхъыжаккыым: – АтIэ апхуэдизу уахъшэниэу уцIэпсэуни цыIэккыым, – жиIэри зыкыызэIуихащ, къеуэри зи гуфIакIэ хуабэу зыхуигъэфашэр пIэтIауэу, лъэкъуауэу ежъащ. Лыгъэ, 409.*

ХУЭПЭБГЪЭН (хуопабгъэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм хуабжы хуэзэшын, гур хуэпхъэн. *ИтIани а [Мэтхъэныйр] лыр Къэбэрдейм хуопабгъэ, кIуэжмэ и гуапэу. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 529. Япэм фадэм нэхъ хуэпабгъэр цыхухъухэр арамэ, иджы цыIухухуэм къаIэрымыху цыхубз дапцэ ухуей, уеблэмэ ныбэм ирищIа сабийм фадэ сидромкIэ еджэу уз къыщыуалIэ къохъу. Лъапсэ, 44. Арац ди гъащIэр сэ зэзгъэцхъыр: ФIым дыхуэпабгъэу, Iейри къытлгъос. Фымырэ Iеймрэ. «Дамыгъэ», 116.*

ХУЭПЭН (хуапэ) *лэмыI*. (33). 1. (23). Шыгын шытлэггэн. Чачэ занцлэу жылэм яхыхэнт: *плэаггүрэ абыхэм я бзаджаггэр, цлалэр яхуапэ цлхубз шыгынкIи хыдждэбзым Iэллэ хураггэцI, жылэр кеплэу, жилэнти*. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 639. *Асыхэтым бжэр кыIуихри езы Кбүлыр бжэцхэIуэм кытеуващ, военнэ фацкIэ хуэпауэ*. Нал кбута, 238. *Ар кызырыкIуэнур зыцIэ Раисэ Муратовнэ абы кыIэллэуэ, зыкэрихыжу хуэпауэ, дыхумэ дахэри пэшим кыцилхыу цыст*. Льяпсэ, 80. 2. (10). ШыгынкIэ зыгуэр зыхуей хуэггэзэн. *Лу жыIэнущи, дыдымеижу желэ, школым цIэсци йоджэ, яггаишэ, яхуапэ*. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 552. *Машиэнэри зыгуэрт – взодыр е хуэпакбым, е Iэцэ кбудей кэратакбым*. Шынэхужыкбүэ, 29. *Саримэ зыхэт хыдждэбзхэм кбачэцырт, сом нэхгэрэ нэхт фэйцэйуэ хуэпа нэтми*. Хуэпсэггүэ нур, 97.

ХУЭПСЭЛГЭЖЫН: \diamond [и] *цхьэ хуэпсэлгэжын* (8). *Енлэ цхьэ I*.

ХУЭПСЭУН (хуопсэу) *лэмыI*. (2). Зыгуэрым шхьэкIэ псэун. *Лэжа цужькIэ, езым и цхьэ Хуопсэур, жалэу кбэхужащ*. Поэт ямыцлхыу. «Мывэ хуабэ», 274. *Ахышэ и пIалгэ ицIэмци [ХьэцIыкIу], нэхт зыхуэпсэунри ецIэ*. Хуэпсэггүэ нур, 214.

ХУЭПХЭН I (хуепхэ) *лэI*. (4). Зыгуэрым и Iэллэпкбым шыцу уIа, удын зытехуа с. ху. пхэн. *УIэггэ хьуа цIыкIухэм я уIэггэр Анчарэ яхуепхэ*. Нал кбута, 214. *И анэр еджакуэ цIыкIухэм махуэ псом яхэтыху, Данэ цIыкIу гуацэм еIээу мэджэу – уIэггэр яхуепхэ, мастэ яхелу*. Шынэхужыкбүэ, 8. *ГьэцIэггүэнкбэ, лывьэ зи закбүэр Хьэкуринэми кбөлбэлуу Желэ льякбүэр ныхуипхэну, ШIалэр цIокбур мыгүхэну*. «Тисей», 503.

ХУЭПХЭН II (хуопхэ) *лэмыI*. (1). Зыгуэр пхэфын. [*Кбазыхуэм*] *Льбуэ цIэтыр цIокI, и уIэггэр дахэ-дахэу хуэмыпхэу*. Шынэхужыкбүэ, 71.

ХУЭПХЫН (хуепхэ) *лэI*. (1). Зыгуэрым дежкIэ пхтын, зыгуэрым хуэбдзу пхтын. *Ху Iэбжыб уэ ныбгүэм хуэпхы – Уи IэмыцIэм ар кбыхыщ*. Зи физ гурыщхуэ... «Батырыбжэ», 146.

ХУЭПШЫНЫЖЫН (хуопшыныж) *лэмыI*. (1). Ипшыныжын льякIын. *Зыгуэтыр зышх дьгүжүу, ишхыр зыхуэмытышыныжым ецхьу, игуэтым ефэу фадэ цIэнэцIу и гьащIэр ехэ*. Льяпсэ, 43.

ХУЭПШЭФЭН (хуопшэфIэ) *лэмыI*. (5). Зыгуэрым шхьэкIэ пшэфIын, зыгуэрым шхын хуэггэхэзырын. *Мусэ и физ дахэ Мэрят кбыхуэцIафIэу унэм зырыцIэсыр псоми яцIэ, псом хуэмыдэжу Мэсхуэд ар и гурыфIыгүэуэ*. Хуэпсэггүэ нур, 53. *Думэсарэ джэд лывьэжэцIэ зэрыIэкуэлъякIуэр Кбэбэрдэи хэкум яцIэрт, хьэцIэмци хуэмытцэфIэну Iэмал илэжым*. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 567. *Си гур дахэ ицIыну араггэнт, езыр [цIыхубзыр] фIыуэ схуэтицэфIауэ гу льяытащи*. МелыIыч, 440.

ХУЭПШЭФЫН (хуопшэфI) *лэмыI*. (1). Зыгуэр пшэфIыфын. – *Куэд кыIпхуипшэфIыныц уэ гуацэм, – жиIэри Астемыр дыхьэишхыщ*. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 518.

ХУЭПШЫЛЫН (хуопшылI) *лэмыI*. (11).

1. (6). Зыгуэрым пшылIу хуцытын. *Янэм зэрыщытам хуэдэу, зыггаишхэм хуэпшылIу кбидждэдыхынкбым, лажьэмэ, шихын игуэтыныц, жалэрт ар зэхэзыхым*. Хуэпсэггүэ нур, 136. *Хэт узыхуэпшылIыр жиIэу кбэуицIа слэаггүркбым, шыцIыноджар аракбым, – жиIэри гбүкIэм и псалгэр Кбэтау ээиудаш*. Льяпсэ, 60. – *АтIэ, иджы Карауловыр ара узыхуэпшылIыр? – жиIэри Астемыр зэгуэпауэ кбэцащ*. Хуэпсэггүэ нур, 197. 2. (5). Еггэлеуэ зыгуэрым (диным) гуггүу зыдеггэхьын. *Сэ ИтIиц силэр, гбүкIэм и ИтIыр кбишиири кбэриггэлгэггүащ, – Лгэпци зы тхьэишхуэм хуэпшылIащ, сэ си деж кбэакуэ псоми сратицIу кбэлытэ...Льяпсэ, 60. Плэаггүркбэ Астемыр и пэишггүр, жылэр мэжджытым макIуэ, Алыхэ талэм хуопшылI, езыр унэм дэси, джаур хьэцIэ кбреггэблаггэри*. Хуэпсэггүэ нур, 200. [*Лу Таиша жриIэу*:] *АтIэ, узыхуей псори кбыхуащIэу, уэблэмэ музыки ураггауэу, уэ нэцIу иусу, Алыхьым хуэпшылIыну, ар дауэ? Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 549.*

ХУЭПШЦЭН (хуепшцIэ) *лэI*. (1). Зыгуэрым шхьэкIэ пшцIэн, зыгуэрым ей пшцIэн. *Зэгуэр Саримэ шэфтал жыг цIаггбым цIэтурэ бжыхьым гбунэггүбзэу бггэдыхэри Думэсарэ хадэ хуапцIэу Елдаррэ Темботррэ итти, луэху зи ужь итар хыфIидзэри цIэлпхуащ*. Хуэпсэггүэ нур, 133.

ХУЭПАЩЦЭУ (14). *нареч*. Зыгуэрым шхьэкIэ пIащIэу, псынщIэу, пIэщIэггүэжэ. *Астемыр зыцIэхуэпсыр кбызэрехуэллар имыцIэу унэм нэсыжыным хуэпIащIэу кбэакуэрт*. Хуэпсэггүэ нур, 57. *Ехур [Хьэкуринэ] Iэцхэр ныхуэпIащIэу, Кбэуажэ гбунэм ббурит зацIэу*. «Тисей», 486. *Бгыцхьэм льяхьшабзэу Хбурейуэ дыггэр пльы-жыишхуэу Шхьэцытыц, кбүхьэным хуэпащIэу*. «Адэ», 134.

ХУЭПЭН (хуопIэ) *лэмыI*. (1). Сабий пIын квалэныр зыгуэрым хуэггэзэщIэн. *ЦIыхубзыр и лIым шхьэкIэ тхьэусыхэмэ, жалэ «сыхуэлхуащ, сыхуэпIащ» сьт жалэу*. Льяпсэ, 33.

ХУЭПЫН I (хуепI) *лэI*. (1). Зыгуэрым ей пIын. *Мо цIыхубз уздыггүам хыхьэжи, и бын кбэомыр хуэпI, жимыIэну си фIэц хбуркбым*. МелыIыч, 458.

ХУЭПЫН II (хуопI) *лэмыI*. (1). Сабий пIыфын. [*Астемыр Думэсарэ жриIэу*:] *ШIеттар [сабийтIыр еджапIэм] тхуэмыпIыжу аракбым, цIэныггэ кбэритыну, властым сэбэп хуэхгуну аращ*. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 520.

ХУЭСАКБЫН (хуосакб) *лэмыI*. (55). 1. (22). Зыгуэрым мыхбумыщIэ кбызэршчымыщIынымкIэ сакбын, уи нэлэ тетын. *Абы хуэдизу цIыхур Iуэ шхьэкIэ, цхьэж кбылгысыпхгэр кбылгыст, зи шьпхуэ джэгуэм хэт цIалэхэри я шьпхуэхэм хуэсакбыжырт, япхгүатэу ямыхыащэрэт, жалэу*. Льяпсэ, 117. *СэшхуапIэр зэхэкбутащи, сэшхуэр кбэиципкIэ ухуэмысакбэмэ, укбүуIэнкIэ хбунуц*. МелыIыч, 437. *Си кбэуэи, фыкбэафэу ислгэмей Фи кбэамэм ищIмэ жьггүрү макбэ, Зэхэсх кбэисфIоцIри – тхыльт кбэфтхар СIэцIэхумэ, жысIэу сыхуосакб*. ЛIыхужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 178. 2. (32). Зыгуэрым мыхбумыщIаггэ зэрумыггэщIэным

ухату кIэлъыплъын. *Даницэ мыгъуэрэ абы [Дэфэрэдж]кыжралэрэт дыгъурыгъум фыхуэсакъ жалэрэ, арицхъэкIэ хуэмьза лIыфIиц, ухуэмьзамэ, угузэвэн? Лъапсэ, 31. Иджы кIалэр бийм яубыдами, ди зранкIым, ауэ ар зыубыдам дапэцIэхуэмэ, ди цыр яцинууци, дыхуэсакъын хуейи. ХьэщIэ лъапIэ, 400. Чэфыжыыр Iурихыу машинэр зэрехуэ, хуэсакъ, Борис Борисович, уицхъэпрыригъэдэмэ, уи пэр иЦригъэвэни, жиIэри бзэгу [Васэ] ихъаиц. Тепщэч кIэзылгъэтыхь, 162.*

ХУЭСАКЪЫПЭН (хуэсакъыпэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хуабжыу хуэсакъын. *АрицхъэкIэ сэ иджыпсту дунейм теткIым зэхэсх икIи адэкIэмьдэкIэ сеплэкIыркIым, си нэм илгагъур си Iэр зэлусэр араи, а сызэлусэм сыхуэсакъыпэ, си паицхъэ илмын и псэр си Iэ ижыым кIытIысхъау телгъэтыкIыну пIэрэ жысIэу си Iэпэр нэхъ цабэ сиIыным сыхуэсакъыпэ. Лъапсэ, 21.*

ХУЭСАКЪЫПЭУ(РЭ) (7). нареч. Хуабжыу хуэсакъыу, нэсу хуэсакъыу. *Жинт иIыхуфэ телгъу кIуэрIэн гуэри и блэгущIэм хуэсакъыпэу иIэлгъу зиплгъыхъырт Сэид, «гъуэгу мыгъуэ ежъар» кIыгъуэтыну. Хьуэпсэгъуэ нур, 154. ХьэщIэм кIэрандаицир трикIуэу хуэсакъыпэурэ зыкIом кIэрицхъэкIаиц, бысымым и гур зэгъэн хуэдэу. Лъапсэ, 87. Лыжыыр хуэсакъыпэурэ, икIаицIэ кIуэжIэу и лъакъуэр фIызэблэжурэ кIуэуэ щыслъагъум, си гум [АлыджыкIуэ] кIэжIаиц; мыбьи Iуэхутхъэбзэ хуэзымицIэну Iэмал имыIэу тхъэм иухагъэни, жысIэу. МелыIыч, 446.*

ХУЭСАКЪЫУ(РЭ) (10). нареч. Зыгуэрэм кIыщымыщIына цхъэкIэ, сакъыу. *Астемыр глобус иIыгъыу, Бэлаиц, мо уэдыгъэицхуэр хуэсакъыу, сымыкIуэу зэ дынэсаицэрэт, жиIэу, гум ист, Думэсари Саримэ бгъэдэст. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 661-662. [АлыджыкIуэ] АрицхъэкIэ сэицхуэ пIанэр дякум дэслгъаици, сыхуэсакъыпэурэ си лъакъуэр соукIуэдий. МелыIыч, 443. Хьэдэ иIылым ныхуэсакъыу Ныбгъэдохэ хьэр хуэм дыдэу, ТIэку йопэмыр сабий лъакъуэм, ЗеутхыицIыр хьэм, зеудэ. «Тисей», 493.*

ХУЭТХЫЖЫН (хуэтхыж) лъэI. (4). Тхыгъэ гуэрэм жэуап етыжын. [II Псэуицхъэм:] *Абы нэхърэ уи адэм, уи фыз кIомым пIсьмо зырыз яхуэтхыж. Тепщэч кIэзылгъэтыхь, 186. СхуээфIэкIынукIым жысIэу хуэстхыжмэ, мынэхъыфIу пIэрэ, жиIэу, арицхъэкIэ апхуэдицу дзыхь кIыпхуэзыицIыр дауэ бгъэицIэхуэн – жиIэу арат [Астемыр] зэми тригъакIуэр. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 568. [Борис Борисович:] Яхуэтхыж, ди кIэралым диньмрэ кIэралымрэ я Iуэху ицызэхэлгъкIым, жыIи... Тепщэч кIэзылгъэтыхь, 179.*

ХУЭТХЫН I (хуэтх) лъэI. (20). 1. (9). Зыгуэрэм деж тхын, зыгуэрэм хуэбгъэхуэ тхын. *ЦIыхум и тхылгъри езыри зэхуэдэи, – жиIэрт Къазджерий жыг инхэм янит тхъэмнэм я Iуэлгъауэм едаIуэу, – Степан Илчык кIыпхуитхыр сэри сымыицIэу ицыткIым. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 570. [Чокэ Албиян жтиIэу:] Письмо хуэстхыиц жыIэрэ кIысхуэптхымэ – уи зы пIсьмо кIэжIуэмэ, тIу нэстхыжыици. ЩынахужыкIуэуэ, 44. Щам кIыкIыу*

*тхылгъхэр сэ кIысхуатх, Ныбжыгъу сэламкIэ кIысыцыгъуыу. Лыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 178. 2. (11). Зыгуэрэм и лъэлукIэ тхын, зыгуэрэм Iуэхутхъэбзэ хуэпщIэу тхын. *ЦIыхум ямыицIэ ицIэт, Инал и цыкIуэ иIалэр, Ахъя, иггэтIысат, тхъэусыхафэ гуэри шыпхъум хуитхыу гулгитати. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 517. Уэризырыныр цымыхъум, Сэид тэджыжаиц, дыуэр ицIэдей пхуэстхыици, жиIэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 70. Апчарэ ицхъэкIэ ятха усэр Хьэбибэ кIызырэгъурымыIуэнур ииIэрт, итIани зэрыхуатха кIуэдейр арат езым и напIцIэ телгъыр. ЩынахужыкIуэуэ, 23.**

ХУЭТХЫН II (хуотх) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм тхыфын. *Локотои жила кIомым ицIыцу Иринэ хуэтхар нэхъ узыхуеицур арат. Нал кIута, 241. УрысыбзэкIэ усэ абы зэрыхуэмытхыныр еицIэ, ауэ адыгъэбзэкIэ Лу усэ итхыу кIуублаиц. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 615. Усэ схуэтхым, шум сыхуэдэи, Схуэмытхамэ – сэ сылгъэси. Сыхъэт. «Багырыбжы», 56.*

ХУЭТХЪЭУСЫХЭН (хуотхъэусыхэ) лъэмыI. (9). Уи тхъэусыхэ, уи гукIуэуэ зыгуэрэм жэлэн. *Алий ди псэукIэм гу кIылытIа нэужь, директорым хуэтхъэусыхаиц, езыми дызыхуицэсри хуэтхъэусыхаиц, езыми дызэхуицэсри кIыдэуициция нэхъыжхэм я нэлэ нэхъ иIыкIуэм кIыиттетын хуейуэ иггэицIэми ар адыгэм хабзэу яхъэиц, жиIэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 522. МэжджытIым кIуэхэр молэм хуэтхъэусыха ицхъэкIэ, зыри кIыкIакIым. Аргъуей, 385. Нэмыцэм дышуудэ я гугъэу кIуанIэ кIыдатыркIым, – жиIэу Бекъан яхуэтхъэусыхэрт ягу зыицIигъэгъун и гугъэу. Нал кIута, 269.*

ХУЭТЫН (хуэт) лъэI. (1). Зыгуэрэм цхъэкIэ зыгуэр тын. *ЗэуанIэ даницэ сэ сихуами, Пхуэстын си гIаицIэр сэ сфIэлIаиц. Сэлэт сэлам. «Шум и гъуэгу», 8.*

ХУЭУБЫДЫН (хуоубыд) лъэмыI. (11). 1. (2). Убыдыфын, Iэрубыд иIыфын. *Жыраслгъэн и ицэ ираIуэмэ, зэныкIуэжур нэхъыбэж хъурт, данициц кIауубыдыну Жыраслгъэн е кIахуэубыдыну уи гугъэххэ, жиIэрти. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 547. Абы ицыгъуэ зэрыицIаиц ноби: Жыраслгъэн яIэицIэIауэ кIахуэубыду ицIаиц, ноби араи, – Жыраслгъэн – абрэджи. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 522. 2. (4). ЗэтегъэувыIэн, зэтеубыдэфын. Астемыр и шыр хуэмыубыду еIэрт, удэ иIына зыдэлэ пIантIэм нэсыжыным хуэпIаицIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 64. – Узыхуейр председателир араи, сыхъэбгъуэицIаиц! – жиIэри нэхъ лIы ныбэфыр кIэпсэлгъаиц, и бгырыпхым и ныбэр хуэмыубыду кIыицхъэпрыплэу. Нал кIута, 268-269. Долэт яхуэубыду утыкум кIылгъэиц аргуэру: – Сэ сфIэахуэиц кIулыкIуэицIэ колхоз тиIыну. Мазэ ныкIуээ щхъуантIэ, 522. 3. (3). Зыгуэр зыицIыпIэ умыгъэкIуэн, зэтепIыгъэн плгъэкIын. *Днепр е Дон деж яхуэубыда нэмыцэр дэ тхуэубыдыну уи гугъэ, жыпIэу иэч кIыицIытепхъэни ицIэкIым. Нал кIута, 257. Иналрэ Къазджерийрэ кIызыдэхуэуа кIуажэм кIыицыкIуакIэ, ахэр пхуэубыдыжынт, абы нэхъейуэ Жыраслгъэн а кIуажэм кIызырэгъуыбар яицIэрти, псоми янэр кIыкIырт**

Мэтхээнхэ я иЦаллэжэри кьаплгыыхьну, кхэми кгуэуэ Жыраслээн зыдэса кхэуэ унэми дэплээн. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 578. А махуэм ичынды нэмзым и паллээр кэмысынауэ, Абу-Дериуш хэт кьыпэуаами яхуэмубыду и мэжджытым кьафлэкуаиц мегафон игыгыу. Кхээлэгьунэ, 378.

ХУЭУВЫИЭН (хуоувылэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым и жыIэкIэ увьIэн, кгуээн (жэн) щыгьэтын. Астемыр и шыр кьыжжэдикьуэ цхьэкIэ, КIэхур кьыхуэувьIэркьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 170.

ХУЭУЗЭЩИЭН (хуэуэщI) лэI. (7). Хуэуэщын. Кьазджэрий усэ кьытхуоджэ, фIым дыхуэуэщI, кьыдоуэщэ, ди адэм хуэдэу; сэри си гуэцIэм уэрэд кьыщыIу хуэдэу зэхьзох, Сосрыкьуэ а нсори и нэми и нэми кьыхьыркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 614. Ди насыпти, Алий дызхуушэсурэ класс кьыфIым дыщIэсу Iэджэм дригьэдIуэрт, хэкум кьыщыхьум гу льыдыгьатэрт, адыгэ тхьдэр кьыджилэрт, адыгэ хабзэм дыхууэщIт, кьыдэуэщэрт, абы ищыIуэжкIэ Пушкин и усэхэм урысыбзэкIэ кьытхуэуджэрти, абы кьыкIыр адыгэбзэкIэ кьыджилэжэрти, езым урысыбээр тыниш дьыду имыщIэ нэтми. Зи лээрыгыыпс тIыгьа, 523. Тхьэм кьуимытыр хэт кьуитын, Кьумыр нэщIици гур хегьэщI, Цыху IэцIагьуэ ар щытамэ, Хьунт нэхьыфIым хуэбуэщI. «Индийскэ поэмэ», 364.

ХУЭУКЫИЭН (хуеукI) лэI. (6). Зыгуэрым цхьэкIэ укIын (п. п. ныш, джэд кь.). Унэгуацэм джэдкьазыр цигьаишхэм яхэплээмэ, Джэлил фIэкIа адакьэ яхэмьтыжы ельагьу, мыр сыукIмэ, адакьэ яхэмьту джэдыр гэхьуа хьун, жиIэри хьэщIэ кьэкIуам гуэгуш хуиукиац, иджыри гуэгушым уэс ялумышуа нэтрэ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 477. – Япэм жиIэрт: «Ныш схуэбукIым, хьэщIэу сынэкIуэниш», – жиIэрти, иджы ныш хуэмей дэнэ кьэна, езым [старшинэм] ныш пхуиукиыниш, укIуэну ищIэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 195. И хьэщIэм нышу хуеукиыр И щынэгьаишхэу иIари. «Адэ», 133.

ХУЭУНЭТИЭН (хуэунэтI) лэI. (1). Зыгуэрым дежкIэ унэтIын, зыгуэрым ухуэкIуэу ежьэн. Якьуб гьуэгу пхэнжкIэ Кавказым хуиунэтIауэ гу льитати, и мотоциклым тетIысхьэу ялгыщIыхьэну мурад ищIац. Нал кьута, 242.

ХУЭУПСЭН (хуоупсэ) лэмыI. (6). Зыгуэрым фIы хуэщIэн, тыгьэ гуэркIэ егуэпэн. [Кьыдырым:] Ауэ аракьым сыщIывэджар, фIыкIэ сыфхуэупсэн си гугьэу сынывэджац. Кхьухь пхэнж, 502. [Гунэуэс:] ДунейкIэ цыхум жыхьэнмэкIэ хуэупсам и гьуэгу дахэ хьунукьым, лэпэрэпэ зацIэу, и кIэтIийр и вакьэ лэпсу, и дунейр дэгьэзеигьуэ зацIэу Алыхьым кьыхуууха дьыдэм «шокьу» жиIэу хуэзэнуш. ГушIэгьуэ, 425. ЩремьщIэ узынишгьэ Цыхум фIыкIэ хуэупсар. «Уузыншэм!» – сэ жызоIэ. «Мывэ хуабэ», 18.

ХУЭУСЭН (хуоусэ) лэмыI. (15). Зыгуэрым цхьэкIэ усэн, зыгуэрым усэ, уэрэд хуэхэлхьхэн. Поэт гумахуэм ар ещхьу, Хуэусэу мазэм щытакьым, И кьару нсоми щымысхьу Бийм емыбэну лээкIакьым. Маяковский. «Бгы лэпэхэм деж», 41. Хьыджэбзхэм гуауэр ягьэу ЗекIуэм цыгуэвэмхуэуэсэрт, ЗыгьэпсэхупIи ямыIэу IэцIагьуэ

дахэр щыбагьуэрт. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 411. Сэ фIыкIэ цыхум сахуоусэ, Цыху зыщIэхьуэпсыр сощI гукьэкI. Кьамэ. «Дамыгьэ», 228.

ХУЭУСЫН (хуеус) лэI. (12). Зыгуэрым цхьэкIэ усэн, зыгуэр хуэхэлхьхэн (п. п. уэрэд, усэ). А уэрэдыр езы Думэсарэ зэхилхьхэт, е Астемыр хуэхилхьхэу, е и цхьэ Гуэху хэту, иныкьуэми и кьуитIым яхуиусу. Хьуэпсэгьуэ нур, 277. Абы и хьыбар уэрэдус лыжь Мырзэ кьещIэри уэрэд гуэз яхуеус. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 618. Ящымыгьуэпцэу гум кьинэжу Льым хуаус гьыбээр нэхь гуэуэщI. Лы уасэ. «Щхьэлыкьуэ», 398.

ХУЭУТХЫПЩИЭН (хуэутхыпщI) лэI. (1). Зыгуэрым цхьэкIэ утхыпщIын. Жьыбгьээр а щIытIэм щоятэр, Зауэм и шихахуэр есей – Фийуэ бий хьэдэм толгадэ, Хьэдэм хуэутхыпщIыр я щейр. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23.

ХУЭФЭЩЭН (хуэфэщэщ) лэмыI. (67). 1. (22). Хабзэу, зэхэтыкIэу цыхум яIэм елыгытауэ зыгуэрым ищIэну, илэжыну екIун. И жыщхьэм и цхьэ закьуэ и льакьуитIу унэ нэщIым [Шаукэт] кьыщыщIэнакIэ, сыт кьыхуащIэми, хуэфэщэщ, игьащIэм лажьэ-шхэжу мэпсэу, хьэрэм лэпкь шихакьым, Iэбэлгабэми ящыцакьым. Аргьуей, 386. Автоматыр иыгьэрэ и кьуэр кьыпэуауэ кьыфIэщIмэ, [Гураэрэ] пэпсэлгьэжырт: «Хьэуэ, тIасэ: Алыхьым кьысхуиуха кьалэныр згьэзэщIац, си быным сащхьэщысац, псыдэм езымгьэхьу, мафIэм езымгьэсу, си цхьэгьуэсэми хуэфэщэщ хуэщIац. Кьалэн, 436. ПыщIлэ Iэцэ сэ уэщIэну Ар пхуэфэщэщ хьэлу, ищэну? «Тисей», 507. 2. (45). Кьилэжьауэ щытын. Жыраслээн папцIэ жылэр нобэ ишэщIэ цувэрэ – хьарзынэщ, абыи хуэфэщэщ увьIэ игьуэтыниш, хабзэм и анэмэти, хабзэм иужькIэ жылэм я анэмэти, Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 647. АрицхьэкIэ дэнэ – Локотош и кIэрахьуэр кьрипхьуэтри кIияц; – Зи хэку ещIыжам мырац хуэфэщэщ! Нал кьута, 247.

◇ **Хуэфэщэщ кьыщыщIын** (2). И хьэкь игьуэтыжын, зыхуэзапхьэм хуэзэн. [Бекьан Хьэбибэ жриIэу:] Уи нысэм телеграмм итыниш: мырац, морац, си гуацэм хуэмыфэщэщ кьыщыщI, лей кьыльоос, жиIэу. Нал кьута, 231-232. **Хуэфэщэщ хьун** (2). ХуэфI хьун, тазыр телхьхэн. Асыхьэту адакьэ хужьыр кьэбгьэрыкIуэрэ зэи-тIэуи хуабжьу кьеулуац, кьефьыщIэуац, Джэлил и ци кьыхуиудац: – Сэ хьэщIэм сащхьыху, уэ пхуэфэщэщ сэ сыхьуниш. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 481. «Мыр [Назифэ] мыбы [щIалэм] и номерым ишэмэ, згьуэтыжынукукьым», – жиIэри Исуф зыкьуэса кьуэзгьэнапIэм кьыкьуэлгьэтри и пхьум и Iэр зыIэщIуыбьыдац: «Укьэзгьуэтакьэ иджы, накIуэ нэкIуэж, уэ пхуэфэщэщ сэ сыхьуниш», – жиIэри. Лэчымэ, 397.

ХУЭФЫЩИЭН (хуэфыщI) лэI. (2). 1. (1). Зыгуэрым иц кьыхуичын, гьэшынэн. [Джэлил Мэзан жриIэу:] ЩIэнэкIакIуэ укьэкIуамэ, кIэ баринэр пхуэтфьыщIыниш! Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 488. 2. (1). Зыгуэрым (шым) ишхын (удэ) кьыхуичын. БгьуэнищIэвгьым ищIыши шы ешам, Кьэлтмакьыр теши, удэ хуэфыщI, Лы

тлэклү гъуэмылзу кыздэтицтам Гыхытл хуэдизи кытыуытци. Шлэпхуэжахэр. «Шум и гъуэгу», 53.

ХУЭФЫН I (хуэфлщ) лъэмыI. (5). 1. (2). Зыгуэрэм фыгуэ хуштыгын. КъызжепIэ псалгэр сэркIэ ткIыбжъми, СытцогуфIыкIыр, скъузмэ уи Iэр, Сэ сизу пхуэмыфIу сыпхуэгубжъми, Сыт цыгъуи дахэц сэ пхуэуи Iэр. Уи псалгэ. «Шлалэгъуэ щIыналгэ», 71. Си дэлгхухэ, Фэ насытхэр кытхуэфхъый, Феплгым модэ зигу кыфхуэфIхэм. «Бдзэжьеяцэм ипхъу», 164. 2. (3). Зыгуэрэм хуэлэкуэлгэкIуэн, хуэлэзэн. Зым хуэмыфIыр зыми цыцкыбъм, Псэу-мытсэуми хэт хуэныкыуэ? Фымырэ Iеймрэ зэхэбгъэкIуэ. «Вагъуэ махуэ», 41. Ауэ зыгуэрэм хуэмыфI хьэдрыхэ ягъакIуэркыбъм жаIакъэ! Нал къута, 288. Уэ узыхуэфIу зы цымылэм, КъыцIэуэвэнкыбъм уи лъэдий. IэцIагъэ. «Батырыбжъ», 17.

□ **Зыгуэрэм хуэмыфI хьэдрыхэ ягъакIуэркыбъм** (2). Еплэ зыгуэр.

ХУЭФЫН II (хуэфлщ) лъэмыI. (2). Инагъ-цIыкIуагъкIэ зыгуэрэм тэмэму хуэхъун. Пэжу кителри, гъуэниэджри, шырыкыуитIри – псори хуэфIт, ауэ аксельбант кителым клэрыдам ирицIэнур ицIэртэкыбъм. Нал къута, 301. Шыгэ бостейхэр пкыбъм хуэфIти ПцIанэу цытауэ ицIэжынкыбъм. Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 104.

ХУЭФЫПСУ (2). нареч. ХуэфI дыдэу. Мы зэм Мэтхэныр нэгъуэцIу хуэпат, цейщхуэуэм и пIэклэ военнэ френч гуэр хуэфIытсу цыгът, и нэгъуджэр кыIулыдыкIырт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 559. ХуэфIытсуи кыщIэклэуэ комендантыр гуфIэщати, и IупитIыр фIызэтежт. МелыIыч, 463.

ХУЭФЫПСЫН (хуэфIытсц) лъэмыI. (2). ХуэфI дыдэ (и инагъкIэ) хъун, хуэфI дыдэу щытыгын. ЗэIуцIэм кIуэми, вакIуэ дэклми – И цейр хуэфIытсмэ, цыгуфIыкIырт. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. [Якъуб Локотош жриIэу:] ИкIи хуэфIытсц [нэмыцэ офицер фацэр]. Нал къута, 302.

ХУЭХЪЭЖЭН (хуэхъэжэ) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм щхъэкIэ хъэжэн. [Iэдэм:] Хэт сыт хуэдэ къышамыи зэхэзмыгъэгъуацэу сахуэхъэжэну арац сэ тхыль цIызэгъэщIар. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 651. Директорым хъэжыицIэр кыыхихырт, нэхъапэ зыхуэхъэжэн хуейм и унафэр ицIырт, уеблэмэ и нэфI зыщыхуам нартыху хъэдзэр занцIэу хъэжыгъэкIэ яхуихуэжырт. МелыIыч, 468. [Iэдэм:] Советскэм сыхуэхъэжэну арац сэри сызыхуейр. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 632.

ХУЭХЪЭЖЫН (хуэхъэж) лъэI. (5). Зыгуэрэм ей хъэжын, зыгуэрэм и жыIэкIэ, и лъэлукIэ хъэжын. Хъэжыгъэ нутий фIэклэ зы унагъуэм хуумыхъэж мазэм хуэзэу, жиIэу Инал къыдигъэкIа унафэми йозэгъ умышъэжэу пхуэужмэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 633-634. [Мусэ Iэдэм жриIэу:] КхъыIэ, мы тIэклур умыгъэгъуэу тхуэхъэуж, е тхуэхъэж. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 633.

ХУЭХЪЫЖЫН I (хуэхъыж) лъэI. (3). 1. (1). Зыгуэр зыгуэрэм Iэрыгъэхъэжын, етыжын. Си гум зыгуэр кыкIри занцIэу сыкыуэIэбжъащ; догуэ, нэху ща нэужь, уицIэ сызытелъыр, бацэ шхылэнырмэ ицхъэнтэмрэ къыдэзыта фызым

цыхуэтхъыжым деж фочыр къызжэхуиубыдэрэ «накIуэ мылицэм, уи блэгуцIэм ицIэлгъу пхъыр фызабэм кыфIэбдыгъуац» жиIэрэ си ужъыым къыуэвэмэ, цIыхум я фIэцыхыгууэ кээнэн? МелыIыч, 457-458. 2. (1). Мурад гуэркIэ зыгуэр хыжын. Ар [шырыкыур] слыгъыу бийхэм сатекIуащи, Сэ ар гуфIэгъуэм хуэсхъыжыни. Сэлэг шырыкыуэ. «Шум и гъуэгу», 11.

◇ **Щхъэм мыгъуагъэ хуэхъыжын** (7). Еплэ щхъэ I.

ХУЭХЪЫЖЫН II (хуэхъыж) лъэмыI. (6). 1. (2). Зыгуэр хуэхъыжыфын. [Алыджыкыуэ:] ПцIантIэм сызэрыдыхъуэ сыщIыхуауэ лъэбакыуэ зытхух нэхъыбэ схуэмыхъыжу пхъэ гъумыжыыр хыфIэздзэри сыбауэ-сыбабицэу хэмбылуу сытIысащ. МелыIыч, 439. Жыгыу лыжыбъм пиуицIауэ Хуэмыхъыжу къыгъанэри Шлалэр кIуэри ар къищтауэ, Ехъыр. «Тисей», 505. 2. (4). Зыгуэр шэчыжыфын. [Думсарэ:] – Алыхъым иухауэ къыцIэжынкыбъм дэ тынцу дытсэуну, схуэхъыжыркыбъм, Нанэ... Хуэпсэгъуэ нур, 282. [Хъэбибэ:] Сэри схуэхъыжыркыбъм. Щынэхужыкыуэ, 25. Ахъиэ хуэныкыуэм афIэклэ хуэхъыжыкыбъм: – АмIэ апхуэдизу уахъиэниэу уцIэпсэуну цыIэжынкыбъм, – жиIэри зыкызэкъуихащ, къеуэри зи гуфIакIэ хуабэу зыхуигъэфацэр пIэтIауэу, лъэкъуауэу ежъэжащ. Лыгъэ, 409.

ХУЭХЪЫН I (хуэхъ) лъэI. (53). 1. (21). Зыгуэрэм и деж хъын. Фызым нартыху шыуаныицхуэ игъавэрты красноармеецхэм яхуихырт. Нал къута, 233. Фермэм яхуа иужькIи Хъэбибэ и жэмьм Iус хуихуэрэ кIуэрты «а тIу, а зи уз кIуэдын, си жэмьжэ тIэклум хуэсакъ, – жиIэу фермэм тетым елгэурт. Щынэхужыкыуэ, 9. Я анэри эзэмьзэ къакIэлъыкIуэрты, къакIэлъыплъырт, зыгуэрхэри къахуихырт, и быныр иуицIырт. Къалэн, 428. 2. (3). Зыгуэрэм удэлэпыкыуэ хъын, зыгуэрэм и лъэлукIэ хъын. – НакIуэ, Дисэ. Сэ нытхуэсхъыни, – жиIэри Елдар фызабэм дежкIэ екIуэклэщ, молэм хуеплэжыкыуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 54. [Алыджыкыуэ фызым жриIэу:] – Сэ пхуэсхъыни уи пхъэр, уыцIэсэур мыжыжъащэмэ. МелыIыч, 438. 3. (4). Зыгуэр зыгуэрэм хьэлэн, гъунэгъу хуэщIын. Хъыджэбъм зигъэнэщхъыфIэу, зигъэукIытэхъу, хъэцIэм и нэгум ицIэмыплгъэфу, цытти, хъэцIэр Iэбэри бжъэр кыIыхри ефэну и Iупэм цыыхуихыбъм, стIолым бгъэдэси бгъэдэти къызэщIэжыяц хуэуэхуэ уэрэд жаIэу...Лъапсэ, 89-90. Гундж мэракIуэм ТетцIэфIыфэ – Ауэ зымыжъэм хуимыхъ. Гундж мэракIуэ. «Батырыбжъ», 92. Азрэт и Iэр и щхъэм хуихъащ, бадзэ тесыр триху хуэдэу – езым абы кэригъэкIыр командирыцIэм чэстэ ириту арат. Нал къута, 250. 4. (25). Зы мыхъэнэ гуэр къыхын, зыгуэр хэлэгъуээн. Къыздэжэрий нэгъуэцIыгым хуихъащ, и адэ-анэр арагъэни, жиIэри. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 665. Езы молэ дыдэм и щхъэр пымытыжу къагъуэтыжащи, зыхуахъыну яцIэркыбъм. Нал къута, 223. [Дэфэрэдж] «Шынэри ягъэгъэжащ» жиIэу арац зыхуихъари. Лъапсэ, 53.

◇ **Бзэгу хуэхъын** (1). Еплэ бзэгу. **Нэм хуэхъын** (7). Еплэ нэ. **Псэм хуэхъын** (2). Еплэ псэ.

ХУЭХЬЫН II (хуохь) лгэмыI. (11). 1. (5). Зыгүэр хьыфын. [Алыджыктуэ:] Сэ зызггэшауэ си сэхуэу кланэр ицым тоуэ, си флэци хурккым сыхвэт ныктуэуи схуэхьыну. Мелыгыч, 439. Аргуэру зы махуэ дэкри, Долэт уэрамым кьыдыхьаиц «ныжэбэ старшынэр дэклаиц, мылбукуу хуэхьыр дихри», жиэу хгыбар кьрихьэкьыу. Хуэпсэгүэ нур, 304. Лыжыым ицлалэр зыициггактуэу Маклуэ тлури лэерымыхуэ, Пиуицилауэ жыг дыктуэуактуэр Кьаггэнаккэ яхуэмыхуэ. «Тисей», 503. 2. (6). Хьыфын, шэчыфын. Сыт мыбы хуэдизу ухэзыггэаплээр, жиэу Думэсарэ ицлэуицлэртэккым, сыту жыпэмэ Астемыр куэдрэ зэрыхуэмыхьынуур ицлэрт, зэ мыхьуми, зэ кьызилуэтэлэнууи и гум кьрихур, жиэу. Мазэ ныктуэу шхуэантлэ, 640. Сымьпсэлгэфу лур гьуицлэми Мыр сымьуатэу сэ схуэхьынккым, Сэ куэд е маицлэ кьээггэицлэми Мы си гурьлгыр гум ихунккым. Ныбжыггү. «Партыр ди пашэу», 91. Завод лэжэапэм Пасэу кьоклуэ, Кьысхуэкуэм, жыслэу Махуэр схуэмыхуэ Шумахуэ сьидихьэххи. Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 114.

ХУЭХЬУЭЖЫН (хуэхуэж) лгэI. (6). Зыгүэрым шхьэклэ хуэжын, зыгүэрым ей хуэжын. [Мэсхуэуэ Иэдэм жириэу:] КхьыIэ, мы тлэкури умыггэгуэу тхуэхьэж, е тхуэхьэж. Мазэ ныктуэу шхуэантлэ, 633. Умыхьэжу тхуэхьэж, жызылэу кьээзыгупсысар Мэсхуэуэ, ицхьэлтет сэ саицлэ, сицлэнуури сицлэжынт, жиэу хуэдэ. Мазэ ныктуэу шхуэантлэ, 634. Директорым хьэжыицлэри кьысхьырт, нэхьанэ зыхуэхьэжэн хуэйм и унафэр иицлэрт, уеблэмэ и нафI зычыхуам нартыху хьэдээр заныцлэу хьэжыггэклэ яхуихуэжырт. Мелыгыч, 468.

ХУЭХЬУЖЫН (хуохьуж) лгэмыI. (2). 1. (1). Зыгүэр зыхуэйм, зыхуэныктуэм хуэдэу хьужын. Шэндэр лэпккым кьуицхьэ хуэхьужыну ицигуггари араиц. Нал кьута, 260. 2. (1). Зыгүэр нэггүэицлэу кьыицидзыжын. Красноармеецхэм гу кьылытэу фызыр кумбым кьрамылгэфыжэтэмэ – зэфлэклэ: Хьэбибэ и кумбыр и маицлэ хуэхьужауэ илгыхьат. Нал кьута, 234.

ХУЭХЬУМЭН I (хуэхьумэ) лгэI. (4). Зыгүэрым шхьэклэ хьумэн. Сыт ИфгыкIэ кьигуэуэтами И хуржыным ирилгьауэ, Шхэну сыти кьратами Пицацэ ицгыкIум хуихьумауэ, Иэхуэуэ кьехур бжэн Иэхушэр, Кьехьыр ицлалэм и шхын хушэр. «Тисей», 495. Си ныбжыггэгухэ, каскэ лэапIэр Кгуэишхуэм дэту Донытс кланэр Волгэ лэыцим ицыхьэхуэнуури Мис а махуэм хуэсхьумэнууи. Волгэ лүфэ. «Партыр ди пашэу», 15.

ХУЭХЬУМЭН II (хуохьумэ) лгэмыI. (2). Зыгүэр ихьумэфын. [Кьызэхуэсахэм:] Дыицэ зыхьумэфым ахьшэ хуэмыхьумэнуури ара фи гуггэр. Хуэпсэгүэ нур, 215. Зи ици зи кьали зыхуэмыхьумахэр губгүэуэ дшири Кьэрэмьирзэ жилаиц: – Мы губгүэуэ илгэ мывэ кьомьыр флэаггүэрэ? Лыггэ, 413.

ХУЭХЬУН (хуохьу) лгэмыI. (127). 1. (118). Зыгүэрым шхьэклэ зыгүэр хьун, зыгүэр зыхуэйм, зыхуэныктуэм хуэдэу хьун. Зыхуэй уасэм хуэдиз Рахьым кьриртэ, бей гүэрым нысэ сахуэхьумэ, сыбамилуэрэ сызэгүэуэдынккэ, жиэу Саният

гьырт, и зактуэу унэм кьыицицлэнам деж. Мазэ ныктуэу шхуэантлэ, 666. Уэ лы ухьумэ, КIэху шы пхуэхьуици, - жиэури Шамхьун Астемыр дежкIэ кьеплгэклаиц. Хуэпсэгүэ нур, 163. Уи жьэгу мафIэ ицыужьыккым, Си адыгэ хэку, Дэл жьэражэуэ сыпхуэхьунккэ, Си адыгэ хэку. Зейч лантлэ. «Батырыбжэ», 32. 2. (7). Зыгүэрым хуэфIу, инагь-ицгыкIуаггькIэ, теплгэкIэ хуэкуэуэ ицытын. Кьэфаклуэ ансамбылым хэтэ ицлалэхэм хуада ицыгьыныр абы хуэхьунутэккым, ауэ зы накгыраицэ, лы гьум гүэр яхэтти, абы и цейуэ кьыицлэжынт Яков Борисович ицыгьыр. Нал кьута, 281. Кьезыггэлгэгуэури Азрэтт, мыр пхуэхьун си гуггэиц, жиэури. Нал кьута, 301. Хэт ейми содэ сэ а ныIэр, Ухуэйми, си ицхьэм хуремыхуэ, Клуэфынккым жыжэуэ зи гур ицгыIэр – Шум лгэмыI, гьуэгуэуэ ицыдэмыхуэ. СыкIуэнт нэхэ псыицилэу. «Ицлалэггүэ ицыналгэ», 10. 3. (2). Лгэжын, шынаггэклэ зыгүэр еггэицлэ. Теклуэныггэм ицыгуггэми Хуэхьуу я ицхьэр кьаггээнэнт? ИцгыкIуэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 91. Машиэр зейм ар [яраггэтигысхьэн] ицамыдэм, Якьуб кIэрахауэ кьиха яжьэхуиубьдэри хуэмыхьуу ириггэдаиц. Нал кьута, 214.

◇ **УвыIэлэ хуэхьун** (2). Еплгэ увыIэлэ.

ХУЭХЬУИЦIЭН (хуохьуицлэ) лгэмыI. (5). Хуэшхьэдэн. АрицхьэкIэ кьраишкIыр мыхьэницигуаицэу ицалгэаггум, гьумэтIымуэ унэм ицгыхьэжхэрт, комсомол ицлалэхэм хуэхьуицлэу. Мазэ ныктуэу шхуэантлэ, 643. Астемыр заныцлэу гу лгэицаиц эсэтин лы кIыхь гүэрым, кьызэицлэпгарэ ицопициыр иггэдалгэуэ, зыгүэрым хуэхьуицлэу. Хуэпсэгүэ нур, 114. Жылэ унафэм жылэ емьуваллэ ицхьэкIэ кьаггээнэнт, Иэнэр хьэзырт, фадэри абы хуэдэт, унафэр зэрызэхьауэ, псори зэрызэхьауэ Иэнэм ежаиц, Ботэиц Айтэчыр ауан яицIу, ицыдыхьэхьыу, хуэхьуицлэу. Хуэпсэгүэ нур, 58.

ХУЭЧЭМЫН (хуэчэмш) лгэмыI. (4). Хушьыицлэ, хуримыктуэн. Кьуажэ кьэс, колхоз кьэс маицлэре зэхуэса, дивизэм и гуггэу яицIу, зыхуэныктуэр, зыхуэчэмьир зэхуахьэсу. Шынахуэжыкьуэ, 44. Пэжт, дзэуэ кьратар бригадэ дьиди хьунутэккым, итIани дзэициу ицаггэуэуэкIэ, узыхуэчэмьир уэ кьээгуэтыж, улIрэ паицлэ итеттэ. Лыггэ, 409. [Лыггүэр] ЕтIысылIэри зыхуэчэм кьэмынуу бзэ, кIахьу сытхэри хилгьэхьэжаиц, езым и Iэклэ иицIурэ. Лгэпсэ, 111.

ХУЭЧЭФЫН (хуэчэфш) лгэмыI. (1). Зыгүэрым гукьыдэж хуиIэн. Кьызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныктуэр зэчэнджэициу, адрейхэри зэдауэу, зыкьоми «теклуэм дырейиц» жаIэу зэхэтт, ауэ и нэхьыбитIыр Iуэхум хуэчэфу, кьалэнуу я ицэм кьыдэхуар яицIэжу, абы ирипагуэ, «зэ дьыицгыхьаицэрэт залым» жаIэу тепьIэртэккым. Хуэпсэгүэ нур, 317.

ХУЭШ: ХУЭШ ХЫХЬЭН (2). Хуэхэр ицишэу Iэплгэпккым кьыхьэлгэдэузым ироджэ. Дэфэрэджэ и кьэжынын кьакуэу хуэдэу зейцI, хуэи кьыыхьауэ фIэклэ умыицIэнуу зеккүэуэдий, зыгүэрхэри кьэбжэ, и ицхьэр бьыным иреудэжыж, и ицлалэ ицгыкIур фIэмьуэхуэж хуэдэу, «псы» жилати, фэндьир

зэрыфэнду иратауэ хьэлэчу зытрекIэж. Лъапсэ, 42. Зэауэ батэр цаггэшым Хуэшыр нэхэ дзыхэм хьырехьэ. «ШIалэгъуэ щIыналгъэ», 425.

ХУЭШЭЖЫН I (хуэшэж) лъэI. (1). Зыгуэрэм и деж шэжын. *Ныбжэзгъуэ цауэр кэзышыэжам я уэрэдым зыгуэдий: ШIауэ махуэр ныдошэ, Зыхуэтишэжыр Iэцхьэхукъэ, Iэцхьэху дахэр мэтэджыр, Ар цIэтэджыр ди цауэц.* Лъапсэ, 118.

ХУЭШЭЖЫН II (хуошэж) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм зыгуэр хуэшэжыфын. *Ди колхозым дэ хуэтхьумэр Тхуэшэжынкъым, псори хьумэ.* «Тисей», 481.

ХУЭШЭН (хуэшэ) лъэI. (21). Зыгуэрэм деж шэн, зыгуэрэм хуэунэтIауэ шэн. *Бот зыри кызыримищтары, ЛутIэ Башир ШIакъуэ Iуэхутхьэбзэ хуищIу шыр унэм зырыхуишам фIэклIа зэран зэрыбггэдэмлыгъри Iэджэм яцIэрт, ауэ Гьуумар угурылуэну Iэмал лэпкэ иIэтэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 286. Езы цауэр [ШIыгъур] и ныбжэзгъуэ гуэрэм я унэ хэцIанIэ щыцIауэ щыIэт, цауэишыжыр кэсу зэ слэзгъуацэрэт кысхуауар жиIэу. Лъапсэ, 117. Абы кысхьэклIу Iэтацхьэм унафэ яцIац кэзакэ станицэм псыIэрышэ хуаиэну, Бахгэсэныпсым кысхашу. Зи лъэрыгыпс ТIыгъа, 524.*

□ **Бггэжыр уи пашэм, кьуришым урешэ, кьуауацIэр уи пашэм Iейм ухуешэ** (1). Еплъ бггэ I.

ХУЭШЭРЫУЭН (хуэшэрыуэщ) лъэмыI. (1). ФIыуэ щIэн, хуэIэклIуэлтэкIуэн. *Локотши Iэнкуну щытт, а сэлам ехыкIам хуэишэрыуэ зэрыцымытым гу лъыптэу.* Нал къута, 246.

ХУЭШЭЧЫН I (хуэшэч) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхьэкIэ тэрээкIэ зыгуэр шэчын. [Рау:] *Тхылъ – нарядыр иIэу гьакIуэм Ефт хьарбызыр хуэфышэчуэ, ХьарбызыфIхэр IэклIуэлтэкIуэу ШIыIэц модэ кысцIэчауэ.* «Тисей», 481.

ХУЭШЭЧЫН II (хуэшэч) лъэI. (1). Зыгуэрэм щхьэкIэ, и хьэтыркIэ шэчын. *Лу абы [Чачэ еггэджэным] бэлыхьу дишэчар хэт пхуишэчын? Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 502.*

□ **Зыхуэмышэчыр пцтырафэц** (1). Зызымылыгъыф, цIыху псынщIэм щхьэкIэ жаIэ. *ПцIыхьэиIэ дахэм сыхэту Уи лъагъуныггэр исфакъэ, Зыхуэмышэчыр пцтырафэц, ЖезыггэIари сэракъэ. Уэрэдибл.* «Дамыгъэ», 216.

ХУЭШЭЧЫН III (хуошэч) лъэмыI. (73). Шэчыфын, фэм, кьарум, гүм диггэхуэфын. *Иринэ зэанзэпхьум эжраIар кыгурыIуакъым, итIани тIури гьыуэ щылгъагум, хуэмышэчу езыри кэзгъац. Нал къута, 224. Хуэмышэчу и гүм кьрихуэхэр, зытегузэвхьы сыти кымыгганэу, Астемыр псори жриIац и фызым. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 641. ИкIэм-икIэжым, дадэм хуэмышэчу зыхуэпэжри нэхулгэ кысцIацI дьидэм фэтэрым кысцIэклIуэсыкIыжри макIуэ-мэлгьей, автостанцым кэсац, япэ текI автобусым кьитIысхьэну. КIапсэ кIапэ, 17.*

ХУЭШЫИИ (хуэший) лъэI. (9). 1. (8). Зыгуэрэм и дежкIэ шиин. *«Мыр зи цIыхуэ ттелгым етыж» жиIэу ахьышэ цыхуишийм, хьыдэжэбз цIыкIур гуфIэпауэ, и лъэр темыпIэу лафкIэтетым деж*

жэрыггэ зацIэклIэ нэсац, цIыхуэу кьатехуэ илгэпкыыр ептыжыныр фIэнасыпышхуэу, зыхуэзэ псоми яжриIац океаным икIыжу Америкэм зэрыкIуэр, зи гуэц цIэсми я дежи хьыбарыр нэзыггэсар Назифэц. Лэчымэ, 391. Шынакъымрэ тецичымрэ хьыфIидзэри бжэIупэм цыIулгэдэм, Елдар шокъу жиIэу IуцIац, жиIэнури сытри имыцIэу, Лу занцIэу тхылъ илгъу Жырасггэн кьрита хьэзырыр Елдар хуишияц, Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 596. Унагъуэм фадэбжэ кьыцаIэтмэ, пепси колэ румкIэр сабийм цыхуаиший дапцэ. Лъапсэ, 44. 2. (1). Зыгуэрэм тыггэ хуэщIын, етын. «Дэра мыгъуэц Алыхьым цыггупцэжауэ зыри зыхуамыишийр.» – жиIэри Думэсарэ и псалгэр цухац. Хьуэпсэгъуэ нур, 189.

ХУЭШХЭН (хуошхэ) лъэмыI. (7). Зыгуэрэм и лъэлукIэ, и чэнджэщкIэ, и унафэклIэ шхэн. *Шыр зейм зэрыжиIэмкIэ, Анкэ нэ техуауэ арат, зэклIуэцIыгъуэрэ фаджэу цыта пэтми, сыт цхьэкIэ жыпIэмэ зауэлIхэр махуитIкIэ яггэхьэулея Анкэ кьаишэжа нэужь, епзэзэхьы, мьчэмэ и нэпсыр кьэжэхьы, яхуэмышхэу, псы кьудей яхуемыфэу шэцым цIэтац, мыбы зиггэлIэжыну и мурад, жаIэу. Анка, 384. Шыр кьыциггэнауэ цыта унагъуэр дауэ кьэлгэIуами, Астемыр етIысэхьы яхуэишхэн идакъым, сонIацIэ, сынэмысыжынкIэ Iэмал иIэкъым, жиIэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 122. Нанэ жэмыр IуэмкIэ ихужыныр и цхьэусыгъуэу цIэклIат, сыту жыпIэмэ, абы дзэ Iутыжтэкъымы, цIыху цысу яхуэишхэртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 136.*

ХУЭШХЫДЭН (хуошхыдэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм щхьэкIэ шхыдэн. *ТIэклIу хуэишхыдэ хуэдэу зищIми, Чачэ зи зугъу ищI фызым цIасэлI иIэу кызэрицIэщар кьемызэгъуэ кьылгьытакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 71. КIаггэпшаггэр псынщIэу гьубгъуэм Теггъуэлгъауэ эцIеубыдэ, Сомыр нэхэри кэзгубжэуэ Доллэр бзаджэм ныхуошхыдэ... Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 138.*

ХУЭШХЫН (хуошх) лъэмыI. (3). Зыгуэр шхыфын. *Абы зы джэдэикIэ кьыкIэцIэмэ, си хозыиным хуэзггавэрти хуэишхыр шхырти, ежэжырт, кьелыжар и кьуэм естыжмэ, абыи зиггэнищIырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 335. И щIакхьуэ гьур бзыггэр хуэмышхы, Дэфэрэдж нэхэ гьунэгъу зыкьыхуищIауэ щытт Iуацэ, иIалэ цIыкIум япэ дьидэ кьэдэхэцIа хьыдэжэбзу сидаси хьарзынэ хьуну фэ зытетыр. Лъапсэ, 34. Iэнлгэм илгъыр хьэм хуэмышхуэу щылгъагум, Джэлил зримылггэфыху кьэлгэтэхьы жыгми, ежэлIэц Iэнлгэмэ, хьэ тумэу зи дзэлыфэ кысхуэзытIар ирихужьац. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 476.*

ХУЭШЫНЭН (хуошынэ) лъэмыI. (2). Зыгуэрэм жиIэм, ищIэм кысхьэклIэ шынэн. – *Уи цхьэ Iуэху зехуэжи нэхьыфIы, – жиIэри Астемыр хуэишынэхакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Апчарэ пхуэишынэнт. Нал къута, 287.*

ХУЭШЫПЭН (хуошыпэ) лъэмыI. (5). ШыIэфын, зылыгъыфын. *Зыцышынэн кьуажэм дэсу цимылгъагум, Долэт хуэишынэнт зыри имыцIэу, псынщIэу Исхьэкъэ деж кIуэри жриIац; умыгузавэ – сыбдэлэтыкьунц, жиIэри. Хьуэпсэгъуэ нур,*

269. Аралпыр бэлхь гүэр зэрххэтыр Гүнцилт, и пэм мафлэр кьрихырт, пэцыр илыггууэ, и жваклэр кьабзэлгьабзэу зэцлэупса цхьэккэ, нэхь лгьаггьуафлэ хьуатэккьым, и дамэр хишу адэккэ-мьдэккэ дэплгырт и нлэ итын хуэмышылэу. Хьуэпсэггьуэ нур, 114. А зы псалгэм флэкл жимылэу И лэр быдэу кьуыбыдаи, И нэклү цхьэплгьым хуэмышылэу Нэпс тклуэпситли цылыдаи. «Бдзэжьеящэм ипхьу», 167.

□ **Зыхуэмышылэу пицтырафэц** (1). Еплэ **зыхуэмышылэу пицтырафэц**. [Думэсарэ:] – Зыхуэмышылэу пицтырафэц, жалэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 545.

ХУЭШЫН (хуэщ) лэмыл. (1). Кьыхуэхьун, кьыдэхьун, кьэхьулэн, хэлгын(хьэл). Кьаклуэ, умыцлү си жаггьуэ, Мы зыр бжеслэунм нэхьыцхьэц – Хьыдэжэбзым хуэцкьым пагагьыр. Дэ кьэпсэлгьахэр дыггьуасэ. «Шум и гьуэгу», 70. Куэдрэ хэдэм дахэ хуэцкьым, Пагэм шохгьу ар цхьэккэуэ, Я нэхь гуаклуэр дахэр аркьым – Уэ кьыхэпх нэхь гуаклуэц. Шлалэ наггьуэм удихьэхэмэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 76.

□ **Лыфл кьуэфл хуэцкьым** (1). Еплэ **лы**.

ХУЭШЦА(Ш) (2). Зыхуей ягьуэт, зэрыщыгыпхьэу щыгтц. *Иэц сыткли (бэлиэвычхэр) зэрыхуэцла цылэтэккьым, псыницлэу мафлэуклэ зэрыдэклгьым и ужь итт*. Хьуэпсэггьуэ нур, 285. Кьэрэмырзи ецлэж ецанэу кьатехьыжыгьуей зэрыхьунур, бий клуэ нэтми нэхь зеггьэбидэ, кьару нэхьыбэ зэцлэггьуэуэ, Иэцккли нэхь хуэцлаи, цлани Иэцицаггьэккэ ятеклуэн и гьуэгу дзэпцим кьэггээжри зеггьэхьэзыр. Лыггэ, 411.

ХУЭШЦАУЭ (3). нареч. Зэггэпэщэуэ, зыри хуэмыныкьуэу. *Мэтхгэным и ужьым Иэцккэ хуэцлауэ лы зыцыплли ити*. Хьуэпсэггьуэ нур, 319. – Ди кьарум кьыхь кьэдггэнэнкьым, – жицлэрт Зулкьэрней, – ди цлалэхэм зыхуей ягьуэтын цхьэккэ, ди дивизэр хуэцлауэ фронтым клуэн паццлэ. Шынахужьыкьуэ, 45. [Астемьр:] Дэ гьуэгуанэ кьыхь дьтетици, гьуэгуэм хуэцлауэ дьщытмын хуейи. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 657.

ХУЭШЦЭЖЫН (хуэщлэж) лэмыл. (7). Кьыпхуицлам хуэдэккэ езыми пэджэжын. [Адакгэ хужьым:] *Сэри сыулгэпхьацэу сежьэжмэ, кьысхуэццлар пхуэсцлэжыни, тхьэм жицлэмэ. Бабыщыкьуэ адакгэпц, 476. Фызыжьыр гуфлауэ, и матэр и дамэм треггьуэуэ: - Анна-а, жыцлэр сыт, сыбггьэунаи, тхьэм кьыпхуицлэж сэ кьысхуэццлар, сыцгыпциэнкьым дунейр кьутэху, – желэри фызыжьыр йожьэж, арицхьэккэ клэцлү зыкьеггэзэри цлоупцилэ: – А, тлү, а лэдэм, гуацэр хьэжыггьэккэ кьэбггээгуэати*. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 631. Зыбжанэ дэклрэ депутатү хахмэ, «маяк» хьумэ, хуэццлар кьыпхуицлэжыни, уи сабий детсадым бггьэккэуэну ухуеймэ, пхуицлэггэтлгьысхьэни, е сымаджэ уилэу угузавэмэ, кьыбдэлэныкьуни. Лгьапсэ, 97-98.

ХУЭШЦЭЖЫФЫН (хуэщлэжыф) лэмыл. (4). Зыгуэрым кьыпхуицлар хуэщлэжыну плгьэккын. [Кулисум Кьэрэлгьашэ жрицлэу:] Уэ нобэ кьысхуэццлар цыпхуэсцлэжыфын махуи сэри тхьэм кьыцит. Нэггьуху, 35. – *Иа, сэ си тхьэу*

тхьэхьуэ, мы цлалэ цыккэум кьысхуицлар сэ хуэзыщлэжыфми, уэ зышумыггэггьуэццэ, – жицлэри Дэфэрэдж тхьэ елгьэуаи, шынакэ цыккэури шхыным яхилгьэхэри. Лгьапсэ, 56. [Дисэ Гунэуэс жрицлэу:] *Тхьэм кьыпхуицлэж, сэ пхуэзыщлэжыфми*. Гүщлэгуэ, 422.

ХУЭШЦЭФЫН (хуэщлэф) лэмыл. (1). Зыгуэрым цхьэккэ зыгуэр ищлэфын. *Унэлуэ цыккэуэ Гуэвэми и лэр пыти, и лгэр пыти, ягьашхэ закгьуэмэ, зыхуей яхуицлэфынуи*. Лгьапсэ, 56.

ХУЭШЦЭН (хуэщлэ) лэмыл. (51). Зыгуэрым цхьэккэ зыгуэр щлэн. *Елдар пхуицлэни цылэтэккьым а хьыдэжэбз лэдэб цыккэум паццлэ, уафэм дэклүей, жыцлэми, кьэггэзэ илэтэккьым*. Хьуэпсэггьуэ нур, 97. Аптекэм тет дадэми цыккэуэ зыт цхьэккэ кьэклүами кьыцлэцлэуэ хуицлэрт. Нал кьута, 235. *Кьалэн лгьапэр Родинэм хуэсцлэну Сэ Дэз Плгьыжьыр нобэ кьысцлэжэц*. Линэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 79.

□ **Кьулыкьуэ хуэцлэн** (5). Еплэ **кьулыкьуэ**. **Хуэцлэр цлэн** (2). Лгьэккэ кьэмыггьанэу зыгуэр лэжыны. *Сэихуэкли, фочкли, лагьымкли яхуэцлэр яцлаи*. Лыггэ, 411. Дэ *лэмали зедмытхьэхуэ Ди фэм дэклүэ тхуэцлэр тицлаи*. «Индийскэ поэмэ», 367.

ХУЭШЦЫЖЫН (хуэщлэж) лэмыл. (14). Бжэ, цхьэггьубжэ, куэбжэ сыт хуэдэхэр Гүплэжын. *Сарими абы хуэдицкэ и гум ирихьат Тинэ и джэуэцлэри, Гүпхьуэр зэрысхуацлэжы, кьыцылгьэти, занцлэу жэуэ Тинэ лэплэ хуицлэны*. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 669. *Молэр тицхьэцхьэ кьыфлгьым хэклүэдэжа нэужь, хьэжыр абы клэлыплгьуэ зыкьомырэ цытри, я куэбжэр хуицлэжэи*. Хьуэпсэггьуэ нур, 70. *Нурхьэлий тлэклү зыкьыфлэцлэжэу сейфым и бжэр кьылуицлэри, хуицлэжырт, музыкэ иригьауэрт*. Хьуэпсэггьуэ нур, 216.

□ **[И] унаггьуэбжэр иккэцлэплэклэ хуицлэжыны** (1). Еплэ **унаггьуэбжэ**. **лэплэ хуэцлэжыны** (1). Еплэ **лэплэ**.

ХУЭШЦЫФЫН (хуэщлэф) лэмыл. (1). Зыгуэрым зыгуэр хуэщлэну плгьэккын. *Дыркьуэ кьомыр пхуэсцлэцлэу Пхуэсцлэфакьым сэ сэтей*. Си цынальгэ. «Батырыбжэ», 59.

ХУЭШЦЫН I (хуэщл) лэмыл. (64). I. (62). Зыгуэрым цхьэккэ цыны. *Кьетау хуит ицлэжэ гьуккэ и цлэплэ ирата нэужь, унэ хьарзыни хуацлаи, и кьыцлэр уэрамым тету, нэггьуэцлэ псуэалги хуэраггэпэцлэуэ, махуэ псом сьиджыр мэву*. Лгьапсэ, 99. – *лэу, уи шыуггэ зэбггэшихам «ура» хужыплэм нэхьыфлэккэ, – жицлэри Бот зыкьызэкьуицлэри кьэпсэлгьаи, – мэл зыхуэуэцлэу, цлэклэуэ зыхуэцлэу цытар дэнэ кьуа? Хьуэпсэггьуэ нур, 248. Албиян и взодыр колхоз бригадэм хуацла тицлэм тест, гьубгьуэм ису*. Шынахужьыкьуэ, 28.

2. (2). зэхь. Хабзэ хьуауэ цыккэум кьадеккэуэ Гүхьуэгуэ гүэр зыгуэрым ещлэккын. *Унэм гьыкьэну дэклүеиплэм цынаса дьдэм Сарими и гум кьэжыжэи, езыр яшауэ унэшиэ цыккэуацлэм, нобэ хуэдэ кьабзэу лэггьунэм цлэшиэ пэтрэ, шэ кьытэхуауэ зэрыцлэри*. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 585. *Схуацлэныц ныбжэзгьухэм джэуэ, зггээжмэ,*

Бжэлунэр кьабзэу ялхээнкIау, Хуэм хьумэ, Iэгур кьаублэжу, Кьэфэниц бацлыкьыр екьуэкIау. Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгү», 11.

ХУЭЦЫН II (хуоцI) лъэмыI. (13). Зыгүэр щыфын. Кьулымрэ Бахьэмрэ кьуришьр пхауду гьуэгү яхуэцIыну Якьуб и фIэц хьуркьымы, Iэцыр хьума зэрхьунум нэх и ужь итици, езыми хуэцIыхьэпIэ илэкьым. Нал кьута, 251. [Бажэм кьыдырым жриIэу:] – Нэхэ IэтицIэлъапицIэу сэ сицIэр бжесIэниц, ауэ кхьухь хуэцIынрэ хуэмыщIынрэ тхьэм еицIэ. Кхьухь пхэнж, 498. Хьарзынэуи зэгурыуат цхьэж сьт хуэдэ завод е фабрике хуэцIынуми. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 526.

ХУЭЦЫН III (хуешI) лъэI. (10). Щхьэгьубжэ, бжэ сьт хуэдэхэр IупIэн, гьэбыдэн. И Iуэху зэфIэклэ нэужь, Елдар кьэтэджыжаиц: – Нурхьэлий, сьзэрыщIэклэу бжэр ныхуэцI. Хьуэпсэгьуэ нур, 231. Иринэ кьаскIэри цхьэгьубжэмкIэ зидзаш, арицхьэкIэ цхьэгьубжэлупхьуэр хуэцIаши, зыри пIагьуркьым. Нал кьута, 283. Янэрей теплэгьуэр яухьу Iупхьуэр зэрызэхуэцIу, Верэ Павловнэ Iэгу еуаиц, арицхьэкIэ, шэщым цIэхсэр ней-нейуэ кьыхуеплэкIэ нэмыщI, зыри Iэгу еуакьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 668.

ХУЭIЭБЭН (хуэлэбэ) лъэмыI. (1). Зыгүэрэм папщIэ зыщIыпIэ Iэбэн. КьамапIэ нэщIыр гьуэлэу, Ялейти уядэм ищIари, Батыр зы псалги жимыIэу И IутIкIэ жьыбгьэм хуэлэбэ. «Адэ», 141.

ХУЭIЭТЫН (хуэлэт) лъэмыI. (1). Зыгүэр Iэтыфын. Псалгэ щыпткIэ, мывэр псыницIэи, Бьым Жаниэрхьыу ар кьожэж, ЩыбгьэпэжкIэ, мэхьур хьэлэи, ПхуэмыIэту уегьэмэх. Псалгэ щыпткIэ. «Дамыгьэ», 116.

ХУЭIЭЗЭН (хуэлээщ) лъэмыI. (2). ЗыгүэркIэ Iэзэн, зыгүэрэм фIыуэ хэщIыкIын, щыгьуэзэн. [Iэхьмэд] IэцкIэ IэкIулъакуэиц, нэхэ зыхуэлээжыр хьэтицхуэицыриц. ХьэщIэ лъапIэ, 401. Мы гьаицIэ лъапIэр зыхуэдэр КьэтицIэниц етIанэ хуэлээу. ЗэкьуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 100.

ХУЭIЫГЬЫН (хуэIыгь) лъэмыI. (10). 1. (2). Зыгүэр быдэу IэкIэ Iыгьыфын. Лу клансэр кьызэрыIэцIыхьэу еIаиц, арицхьэкIэ хуэIыгьакьым, кьехуэхьж пэтиц, щымыхьум езы Елдари клэлъыдэкIуейрти Лу абы здихьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 100. – ПэгунитI мыгьуэр схуэIыгькьым, – жиIэу Дисы и цхьэм мыгьуагьэ хуехьыжыр, кьуэниагьэицхуэ IэцIэцIыхьа хуэдэу, езыр ягьэудэIуным и пIэкIэ и нысэм и гур дахэ хуищIыну и ужь итиц. ГущIэгьу, 420. 2. (6). Кьалэ, кьуажэ, с.ху. нэгьуэщIымы (бийм) Iэрымыгьэхьэн. Кьалэм Кьэрэмьрзэр кьыдэнаиц, нэгьуэцIдэбгьэтIысхьэмэ, яхуэIыгьынукуьым, жаIэри. Лыгьэ, 412-413. Чопракэ ауз нэмыцэр кьыдамыгьыхьэу тхуэIыгьыну пIэрэ, жьыпIэу уицIыцIэупицIэни цыIэкьым. Нал кьута, 257. Кьалэ кьацтар «фIыгьэ» жаIэри дзэм иратри, езыхэр нэгьуэцI IэнатIэ Iуувати, кьалэр кьызыхуагьэнам яхуэIыгьакьым. Лыгьэ, 411. 3. (2). Зыгүэр зыщIыпIэ умыгьакIуэу щыгьэтыфын. Апхуэдэ гьунэгьу иIэу цIалэ цыкIухэр Урарэ хуэIыгьынт, Инал сьмэ жэц-махуэ жамыIэу урыс дадэ деж цIэтт, Степан дэлэтыкьуэгьу я гугьэми,

хуаицIэ цIагьуэ щымыIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 202. «Бахьсэн событэм» и ужькIэ румын пхьаицIэр яхуэIыгьакьым. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 527.

ХУЭIУЭН (хуэлүэ) лъэI. (2). 1. (1). Зыгүэрэм зыгүэр хуэIуэтэн, желэн. Я унэ пэкIэу псы зэрэфэр Яхуэлэу хамэу нэх и цIасэм, Хамэ бжыхь джабэр и хэцIапIэу, КьекIухь езыми хьэхэсабэу. ХамэкIутIу. «Дамыгьэ», 99. 2. (1). ЖьыпIэр зыжепIэм и фIэц пщIын папщIэ псалгэ быдэ тын. [Бот:] СьткIи пхуэсIуэниц, ди фэр IэбжьанэкIэ тримыхьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 281.

ХУЭIУЭТЭЖЫН I (хуэлүэтэж) лъэI. (3). Зыгүэрэм и пащхьэ щыIуэтэжын. А махуэ закьуэм Ботэхи куэдым гулгытаиц, умылгьэгьуамэ, уи фIэц мыхьун Iэджи илгьэгьуаиц, школьым егьэджакуэм щыжаIамрэ цыхум я дуней тетыкIэмрэ шурэ лгьэсрэ я зэхуакуу зэрыцытыр нэрылгьагьути, кьигьэщIа псом и уасэт а махуэ закьуэр, илгьэс псокIэ и ныбжэгьуэхэм яхуиIуэтэжыну ирикьуниц. Лъапсэ, 77. Темботи и жешн кьакIуэртэкьым, нобэ илгьэгьуа зауэр игьаицIэкIэ абы цыгьуницэнт, зэ нэху щыгуэ ЛутIэ хуиIуэтэжащэрэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 285.

ХУЭIУЭТЭЖЫН II (хуэлүэтэж) лъэмыI. (2). Зыгүэр Iуэтэжыфын. [Ахьсар:] Дэри ди фэм дэklar нобэр кьыздэсым тхуэIуэтэжыркьым. МелыIыч, 448. [Лу:] Тинэ илгьэгьуащэрэт мы хьэгьуэлыгьуэр, и нэгьу зиужьын дэнэ кьэна, игьаицIэкIэ, хуэIуэтэжынтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 589-590.

ХУЭIУЭТЭН I (хуэлүатэ) лъэI. (13). Зыгүэрэм и пащхьэ щыIуэтэн. Астемьр пицIантIэм зэрыдэкIыу, Думэсарэ кIэбгьуэ зицIри Чачэ деж кIуат, и пицIыхьэпIэр хуиIуэтэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 565. Астемьр Степан Ильич деж кIуэри и кьекIуэкIыкIа псори хуиIуэтиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. Рау яхэсици, хьун мыгуицхуэу, Кьахуэлүатэ иIэ цэхур. «Тисей», 483.

ХУЭIУЭТЭН II (хуэлүатэ) лъэмыI. (2). Зыгүэр Iуэтэфын. Дэнэ кIуэми, хуэмыIуатэр ариц, езыми тIэкIу IэцIэгьутицыкIа убыхьыбэр кьигупсысыжауэ и нысэм бгьэдэсыныр и насыпшыцхуэиц. Лъапсэ, 119. Кьэздэжэриц Мэзкуу кьыкIыжу кьызэрыкIуэжари, ар кьыщэжэжым Тембот зэрыкIуэжари зэхихати, абы хуэдэ гуэр Думэсарэ пицIыхьэпIэу зэрилгьагьуным зыри хуэIуатэкьым, Думэсарэ кьэуша иужь гузавэрт, Тембот куэбжэм кьыдэмыхьэу, бжыхьым кьыицхьэпIэбыкIыу, цхьэ и IутIыр кьысхуишия, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 564.

ХУЭIУЭХУН (хуэлүэху) лъэI. (3). Зыгүэрэм деж Iуэхун, хьыбар егьэщIэн. Куэшимэн Азрэт аргуэру лIицэ хуэдиз гьуэгүеу шащIымы имыгьакIуэу хьуакьым, Бахьэм кьыхуиIуэхуати. Нал кьута, 293. КьакIуэми [анэр], янэм хуэдэу пIаицIэ-тхьытхьыу кIуэжыртэкьым, кьанэурэ жэц пицIыIэ кьэхьурт, уеллэмэ зыдэкIуэжауэ илгьэс пицIыкIух хуэдиэрэ зыдэпсэуа лIыр кьэгьуэзауэ, кьыицгьакIуэ цыIэт, нэкIуэж жиIэри кьыпхуиIуэхуаиц, жиIэу. Кьалэн, 430. Военнэ округым и штабым Кьулым кьыхуиIуэхуаиц,

Кубанцевыр зриггэцЫхуу, ар дивизэм и командиру ягэувым идэнрэ имыдэнрэ яжриэу. Шынэхужыкыгуэ, 40.

ХУГУ (5). Ху ужыгъа, куэнсапэ зытрахуа ху. Къэным илът хугу тлэкIурэ гэгэгуауэ мэл джажэ ныкбурэ. Хуэпсэгъуэ нур, 188. Тинэ матэ иЫгът хугу изу. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 523. Карзинкэ иЫгъым лы гэгэгуа илъами, нэгъуэцI сьт: шыгъу, хугу, браныч, клэнфет иЫгъами уэсым хэлът. Хуэпсэгъуэ нур, 81.

ХУДЭКIЫН (худокI) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и лъэлукIэ, и унафэкIэ щыпсэу щIыпIэр къэбгынэн. Бот аргуэру къуажэм дэкIын идакыым, е и Данизэт къавэу къызырикIухъым къыгъэна, е нэгъуэцI зыгуэркIэ гузэва, сьтми, яхудэклакыым, къыттралъхэр тишэчыни, жиIэри. Хуэпсэгъуэ нур, 282.

ХУДЭКИУЭН (худокIуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм и унафэкIэ е и хъэтыркIэ дэкIуэн. Хыдиджэбзыр адэ-анэм зыгуэрэм иритыну яхудэкиуэн имыдэмэ, ягъэчынгэрт «нтIэ дыгурыгъум уахыыху удэсыну» жаIэу, абы нэхъ лумIафIэ ицIырт япху къемыдаIуэри, фIэмыфIыххэми, уасэ нэхъ къезытым дэкIуэрт. Лъапсэ, 34.

ХУДЭПЛЪЕИН (худоплъей) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм хуэплъэу дэплъейн. ТлэкIу хыдиджэбзым зегъэгусэ, Схуэмыпсалгъуэ йоплгъыр уафэм, Худэплъейр гум илг мафIэр Къэмылыду, псалгэ закбурэ ЖиIэм – куэдрэ дымитсалгъуэ ДокIуэ, хуэму дылгэ-бакбурэ. Гум и гьатхэ. «Партыр ди пашэу», 112.

ХУДЭПХЪЕИН (худрепхъей) лъэI. (1). Зыгуэрэм шхъэкIэ дэпхъейн. [Думэсарэ:] Бзум яхудупхъейни гъавэ димыIэу, Елдар нартыху къэп къишати, абыкIэ допсэу. Хуэпсэгъуэ нур, 189.

ХУЕБЛЭГЪЭН (хублагъэ) лъэмыI. (4). Зыгуэрэм и хъэтыр плъагъуу еблэгъэн, зыгуэрэм и жыпIэкIэ, и лъэлукIэ еблэгъэн. ХъэцIэ, къытхуеблагъэ, Сэтнейуэ гуацэр Уи цхъэм хуэмыфацэу Зымы къымылгъытэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 419. [Милиционерым:] ФIым дыхуригъэблагъэ. Гъуэгуанэ, 140.

ХУЕГЪЭДЖЭН (хурегъаджэ) лъэI. (2). Зыгуэрэм гъуэрэм егъэджэн, хуэгъэсэн. Степан Ильич фочыцIэ къудейуэ къыцIэкIакыым, цIыхур революцэм хуригъаджэу гу къылытэу ягъэтIыса нэужь, Имамхэ я хъэжыжыым унэр къишэхуац. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 576. Мы уэ зэхэплъхъауэ сьбгъэлъэгъуари арац зытеухуар, ди быныр фIым хубогъаджэри, хэбгъэхуэну сохъуахъуэ. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 622.

ХУЕГЪЭХЪЫН (хурегъэхъ) лъэI. (7). Зыгуэрэм деж егъэхъын. Вэрокбурэ Нахъуэ Лу иригъэджа псоми повесткэ яхуригъэхъат, къриджэурэ экзамен къаIихыну. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 503. Лыр молэм хуигъэхъац, тхы сьтхэр нэгъуэцI духъэшы дэсым, къулейсызхэм тлэкIу-тлэкIуу яхуигуэшац. Хуэпсэгъуэ нур, 73. Сэ зым и дежкIи сьмыхамэ: Си усэм цыцци къыхахамэ - Зыпылгъ хыдиджэбзым хуагъэхъамэ, Ар сэ насыту къызолгъытэ. Сэ си гур фIыкIэ ныпхуэупсэрт. «Мывэ хуабэ», 51.

ХУЕГЪЭШЭЖЫН (хурегъэшэж) лъэI. (1). Зыгуэрэм и деж зыгуэр негъэгъэсыжын. Ауэ а лъэхъэнэм мэхъумэм унэм халгъхъэн пхъэ пиуницIрэ ицэу цытамэ, иджы мэз бжэн къэзыуукIыпхъэм кърегъэукири, и бжъакъуитIыр дыжынкIэ гъэцIэрэцIауэ, и фэр гъэтэджауэ, и лыр гэгэгуауэ къэзыуукIым хуригъэиэжмэ, зыхуейуэ къыхуаумыцIэн дунейм теткыым. Лъапсэ, 70.

ХУЕГЪЭСЭН (хуегъасэ) лъэI. (1). Зыгуэрэм IэщIагъэ гур егъэщIэн. [Къетау гукIэм жриIэу:] Ари пIы, уи IэщIагъэм хуегъасэ. Лъапсэ, 62.

ХУЕЖЪЭН (хуожъэ) лъэмыI. (167). 1. (111). Зыгуэр ублэн, егъэжъэн (п. п. Iуэху гур). Революцэм и хъыбырыр псоми я гум ирихъа пэтми, Къазджэрий къытригъэзэжри Пушкин, Лермонтов, Некрасов сымэ я поэцием я гугъу ицIу хуежъац. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 616. «Адыгэ макъ» жыхуаIэу цыта газетыр къыдагъэкIыу цыхуежъар а къуажэрат. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 521. ЗэрыжиIа дыдэм хуэдэу Апчарэ и дэлъху дэлэпыкыуу хуежъац. Шынэхужыкыгуэ, 20. 2. (49). Мурад щIын, яужь ихъэн (Iуэху гурэм). ПацIэ цIырхъыр хыдиджэбзым къыцхъэцыжыну хуежъа шхъэкIэ Исуп еIуницIри цхъэпхэтIыгукIэ стIолым техуэу ириудац. Лэчымэ, 397. Апчарэрэ Иринэрэ цIыунэ цIыхъэпIэр ягъэкъэбзэну хуежъа шхъэкIэ, лъыжыым идакыым. Нал къута, 281. Шым къыгъэзэжыну тIэу-цэ хуежъат, арицхъэкIэ зикI къехуулакыым. Хуэпсэгъуэ нур, 164. 3. (6). ШIидзэн. Благъуэм зыIуригъэлъадэ дыгъэр хуемыгъэхарэ, е ягъацтэу къыжъэдэхужа – махуэр аргуэру нэху къэхъужу хуежъэри цIыхур къэзуфIэжауэ нэхъеижу зэрызохъэ, къофэ, зчыр жаIэ, зэрогъэхъэкъуыкыу – дунейм техуэжыркыым. Лъапсэ, 120. Ар нэхуцI Iуэгъуэр арати, куэд дэмыкIыу нэхулыи къищIу хуежъац. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 485. Пиэ зэрызехуэм ешхыдэу, Уафэр къэгъуагъуэу хуежъац. Гъэмахуэ уэш. «Бгы лъапэхэм деж», 110.

ХУЕИЖЫН (хуеижц) лъэмыI. (3). Зыгуэр иджыри къэбгъэсэбэпыну хуеин. И адэ-анэм я унэм хъыбарыр зэрынэсрэ куэд цIати, шхыни ягъэхъэзырауэ, нэхъыжъ гуэрхэм къеджауэ къыпэллэу арат, арицхъэкIэ Нартыхур хъэцIагъи сьти хуеижтэкыым, псыницIэ-псыницIэу къуажэм дэкIыжын фIэкIа. Лъапсэ, 74-75. ЦIэрыIуагъэ сыхуеижкыым, Сэ цIыхъ леи сьту сцIын? ШIакхъуэ Iыхъэ лъымысами... «Вагъуэ махуэ», 314. [Къазджэрий:] Нэхъ узыхуеиж цыIэц. Мазэ ныкбурэ щхъуантIэ, 671.

ХУЕИХХЭН (хуеиххэщ) лъэмыI. (12). Зыгуэрэм Iэмал имыIэу хейн. ШIалэ цIыкIухэри зыхуеиххэр араци, чэзууэ шым мэишэри, Астемыр зэрызищIым ецхъу зацI. Хуэпсэгъуэ нур, 183. ШIыхур дахэкIэ зэбгыкIыжыну фэ теткыым, Нартыхуи клубым цIыхъэу абы хуэдэ Iуэхум тепсалгъыны хуеиххакыым, къызэрыхуэмыгъуныр ецIэ, имыцIэр сьт: яхэкIыжа зэрыхъунури. Лъапсэ, 74. Къысхуэмеиххэр нэхъыбэжкэ – Сэ къысхуцIэбжэу яхъ дунейр. Си усэ. «Вагъуэ махуэ», 358.

ХУЕИН (хуейщ) лъэмыI. (1285). 1. (531). ФIэфIын, хуэныкбурэн. Лу фескIэм тегуэзэыхъ шхъэкIэ,

Тембот абы зыкИи хуейтэквым, кьшицтэнуи и мурадыххэтэквым. Хьуэпсэгьуэ нур, 305. Уеблэмэ, комиссарыр жэцкИэ кьыццаггэтэдэжыж цыИэт: хэт сабий кьыхуалъхуащ, хэти сымаджэ хьуащи, хуицхьуэ е дохутыр хуейи. Нал кьута, 297. «СаИэцИэмыкИуадэу сыцИэкИыжамэ, нэгьуэцИ сыхуейтэквым», – жиИэу бажэр бжэмкИэ еИаш, абдежым Джэлил кьызыркИати, бажэм и тхьэкИумитИыр цысхьырабгьуэ имьИэу зэхуИуащ. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 484. 2. (654). Сказуемэ зэхэлтым цыщ Иыхьэу кьагьэсэбэп. [Фэуаз:] Дэри зыцИытхьумэн хуейи, ауэ нэхьанэ цИыкИэ махьшэр гэтИысауэ пшахьуафэ брезентыр тыхьэуэн хуейи. ХьэцИэ льяпИэ, 401. Локотош бэлэрыгьыркьым, цИыхур хабзэ гуэр яхэлгьу, хьэртикурый кьэмыхьуэу гьуэгу тегьэуэвэн хуейи, партизану адэкИэ-мьдэкИэ кьэуришым исыр сакьыу, нэмыцэм мацИэ и куэда хуэмыбэлэрыгьыу цхьэж и пИэ исын хуейи. Нал кьута, 298. Астемыр мэжджытым кьыщыцИахуам цыгьуэ ар лей дьидэу кьээылгыта муслгьымэнхэм иджы Иэ ИэткИэ мэжджытыр зэхуащИыжын хуейт. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 658.

ХУЕПЛЪЭКЫН (хуоплэкИ) лгэмьИ. (14). 1. (13). Зыхуегьээзеклауэ плгээн. Кхьухьытыр аргуэрүкИэпхькИэзыуцысымхуеплгэкИащ. Кхьухь пхэнж, 501. – Яриби, уэ зыри кьуоныкьуэкьуркьым, ауэ кьомьунцИауэ уи псалгэ кьыхьымыИу, – жиИэу Астемыр и унэгьуацэм хуеплгэкИырт, елгэИу хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 545. Я нып плгыжыр зьдашиймкИэ ДыкИуэу, дэри дахуеплгэкИт, Шхьыдэ хуэдэу сыт жаИами, ДахуэгуфИэу кьыздэнкИт. Пхьэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76. 2. (1). Цыху гуэрым дихьэхын, цИгьхуэпсын. Езы Мэхьуд куэд цИауэ Мэрят хуеплгэкИырт, арицхьэкИэ ар «кьырым данэ илгьы» жыхуаИэм хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 206.

ХУЕФЭН (хуофэ) лгэмьИ. (2). Зыгуэрэм папщИэ ефэн. [Шурэ:] Нышэдибэ кьызэфИэуваши, иджы аргуэру цылгьы, кьэмытэджу, ши схуефакьым. Алгьхьэ, 70. Шыр зейм зэрыжиИэмкИэ, Анка нэ тыхуауэ арат, зэкИуэцИыгьуэрэ фаджэу цыта нэтми, сыт цхьэкИэ жыпИэмэ зауэлхэр тесу махуитИкИэ ягьэхьэулея Анкэ кьаишэжэ нэужь, епээзэхьыу, мычэмү и нэпсыр кьежэхьыу, яхуэмышхэу, псы кьудей яхуемьфэу шэщым цИгьтащ, мыбы зигьэллэжыну и мурад, жаИэу. Анка, 384.

ХУЕШЭЛЭН (хурешалэ) лгэИ. (1). Зыгуэрэм зыгуэр гьунэгьуу хубгьэдэшэн. Мышкьышым шызакьуэгуэкИэ гьэсын кьышауэ ещэр, урыс цИыхубзым пхгэ ИэпллакИуэфИ кьыщэхуащи, ихьын дэнэ кьэна, кьыхуэИэтыркьым, йолгэИур кьэзыщам «уи гүмкИэ си унэм нысхуешалэ» жегьэри. Мелыгыч, 438.

ХУЕИЭН (хуоИэ) лгэмьИ. (2). Зыгуэрэм хуабжыу хуцИэкьун. Зыр зым цИэнакИэу, зэран хуэхьуу, псоми я Иэр Иэтауэ клансэ кланэм хуелэу цИалэхэр зэхэтт, хьыдэжэбзхэр абыхэм кьеплгьуэ зэрыгьгьэхэу лгэныкьуэуэцИытхэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 95. Гьуэгу кьыддытету ди гьусэм Сьидэлгьэбакьуэу жызоИэ: Си ныбжэгушхуэ, гупсысэ, Насытыгьэишхуэм ухуоИэ. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашэу», 9.

ХУЖЫН (ехуж) лгэИ. (10). Кьыздиклам лгэщыгьэкИэ гьэкИуэжын, хуэрэ кьыздиклам нэгьэсыжын. Илас хьэжыгьэ тИэку имыцэу кьэнар зэрилгьу, гур зейм и деж ихужри яртыжыащ. Мелыгыч, 472. Нанэ жэмьыр ИуэмкИэ ихужыныр и цхьэусыгьуэу цИэклат, сыту жыпИэмэ, абы дзэ Иутыжтэкьыми, цИыху цысу яхуэишхэртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 136. Итхьэлэми, хьарзынэщ, иретхьэлэ, – жиИэу кхьухьытыр цИыхухьу гупыфИ и гьусэу Иуацэ сьмэ кьанэуэври кьуанли-жапИ кьрамыту, хьыдэжэбз цИыкИу кьомыр зэцИакьуэри здыцИэсам яхужащ, яхуэмыкИуэу зи лпанэ фИэзыгьэна Иуацэ чачэу ялгьэфащ. Лгэпсэ, 54.

ХУЖЫПЭ (2). Зыгуэр унэм зэрахуж цыпИэ, лгэгуэ. [Астрономхэм я Иэтащхьэм:] ФыгушыИэу фэ жыфИахэм Фигу кьыиэгьанэ хэтици пэж: Мо Шыхульгауэр шкИэ хужыпИэ Дэ цытИыгьунур мыжыжэж. Астроном станц, «Мывэ хуабэ», 102.

ХУЖЫПЭЖЫН (хужолэж) лгэмьИ. (2). Зыгуэр жиИэжыфыну лгэкИын. А лгым цхьэкИэ и кьуэм елгэИуну кьэкИуа цхьэкИэ, кьыщцИэкуам и цхьэ тричу хужыИэжынутэкьым. КИансэ кИапэ, 16. Сэр скИэрымыцИа мыгьуэу цытамы зыгуэрти, жиИэу (кьалэдэсыр) цИотИысыкИ, уеблэмэ «Кьу-кьукьу кьудей хужыИэжыркьым, псыр кьыжьэдэуэри. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 491.

ХУЖЫПЭН I (хужелэ) лгэИ. (28). Зыгуэрэм и цИэклэ, зыгуэрэм щхьэкИэ жыИэн. Лу и кьуэшымы ехьуапсэрт, сыт кьыхужаИэми, псом ялэ дэкуеифащ, адрейхэм ялгьыклар лгэкИащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 98. Ауэ Степан псым елгэу жыгым хыхьа нэужь, Астемыр игукИэ жиИа е цэхуу кьылуэцица, «тхьэм я лыкИуэцИ» жиИэу ныбжэгуэм хужыИащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 226-227. Бахьсэнпсыр псы цИэрылуэцИ, И хьыбарыр куэдым яцИэ, Ией а псыишхуэм тырамыИуэу Куэд уэрэду хужыдоИэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.

ХУЖЫПЭН II (хужолэ) лгэмьИ. (14). Зыгуэр жыИэфын. Елдар пИащИэу кьакуэрт, абы и ужьым ушу итт Лу, хьыбар жылэр хужымыИэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 200. Уарэ зыгуэр жиИэнут, арицхьэкИэ и гур кьызэфИэнати, и Иупэ ИурыуфИыцИыклар кИэзыз фИэкИа, зыри хужыИэтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 586. Сабий цИыкИум и анэр щылгьагьуэм кьэгуэмэцИащ, и Иупэ цИыкИур плгыжыбзэт, кьэчат, псалгэ хужыИэнутэкьым – мафИэ жьэражэщ, итИани и нэ цИыкИуитИым нэпс ткИуэпс зырыз кьыщцИэжащ. Нал кьута, 282.

ХУЖЬ (59). плгыф. 1. (53). Уэсым е шэм я фэм хуэдэ. Адакьэ хужьри и шырым тегуэзыхьхурэ хадапхэмкИэ кИуэрт, бабыщ шырым псы ялгьагьуэм, езым и закьуэу псы Иуфэм кьызырылунэнур имыцИэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 489. Топанэм кьыгьэхьа уэсри кьызырохьэх, пшэ хужь зэрызехьэм хуэдэу аузым кьыщыкьуэуалгьуэ. Нал кьута, 300. Старшынэм и ужь иту унэм кьыщцИэкИащ цей хужь цыгьыу, и хьэзырыр дьыцэпскИэ ларэ лэрыпскИэ зэпхыжауэ, и шхужьым дежи зы «мауэрыжь» телгьу, афицар. Хьуэпсэгьуэ нур, 87. 2. (4). Зи щИыфэ хужьыфэ (расэкИэ зэрызэхьагьэкИым и

дамыггэу). *А махуэм унафэр Тутнакбьым кьаггэс: «А фьыцлэр кьэвггэани, Фыз хужьхэр цлэвггэк!»* Цыху мурадым и бзу шэху. «Ваггэу махуэ», 349. *Адрейхэр цыху хужьми, Яцл фьыцлэр гунэс. Цыху мурадым и бзу шэху. «Ваггэу махуэ», 348. Хужьбьым фьыцлэр ецл Гумпэми, Дахэ-дахуэ зэблэмыкI. Гьашлэм илэ кьежьаплэ. «Ваггэу махуэ», 63.*

ХУЖЬУ (29). нареч. Хужь фэр илэу. [*Хьэжумар:*] *Нышэдибэ Кьээнжалышцхэ хужьу нэху кьеклаиц, арицхэкIэ кьулишкьу хьухукIэ текIыжаиц, Альхьо, 70. Итиц сурэтым жьакIэ хужьу Кхужь илгыгьу зы лыжь дадэ, Пызу жыгым куэди плыжьу Иггэклауэ а жыг хадэр. Плакат. «Партыр ди пашэу», 35. Кьаз кIуэкIэу, хужьу хуэнауэ Пшэ хужь Иэрамэу бгым докI, Дыггэр кьахэлпгэм гувауэ, Пшэ Иэту иным кьыхокI. Кьущхьэхуэ цыIэ жэмьшхэр. «Мывэ хуабэ», 36-37.*

ХУЖЬЫБЗЭ (14). плыф. Хужь дыдэ. *Арати, хьэдэр зейм цлалгхьэжаиц, джэбын хужьыбзэм кIуэцлашыхьри, хьэблэ фызхэр кьакIуэрэ хьэдаггэшхуэ хуацлаиц, езы нысаицIэм и зы нэпк кьыицIэкIыу цыхум ялггэгуакьым. Лгьапсэ, 30. «Кьэрал пхуантэр» зэцIэлдыдэрт, ГункIыбзэ илгхьэпIэр хужьыбзэт, кьу хэлгэрэ убдыпIэ хужьыбзэ илэу, бжэр кьыицIупхкIэ «дзын-дзын-дзын» жиIэу, сыхьэтыр кьызэрэуэм ецхьу, музыкэ дахэ кьеуэрт. Хьуэпсэггэу нур, 215. Джанэ хужьыбзэр кьыздикIыр Балий гьэггэахэм я цэхуиц. Гьуэггэуакьэ уафэр... «Ваггэу махуэ», 17.*

ХУЖЬЫБЗЭУ (6). нареч. Хужь дыдэу. *ДэнэкIэ улгьэми удзытицIэу, уафэр кьабзэу, кьалэм дэт унэхэми хужьыбзэу сэху текIауэ, паркым ит парашют кьелэапIэ лгьаэри жыгым кьахэлпшкIыу псори дыггэ нурым хэджэгухьырт. Шынахужьыкьуэ, 35-36. А духьэшы кьуажэм укьикIыжу укьэкIуэжыну Иэмал зимыIэиц, укьэкIуэжэмэ, пшэ хужьыбзэу гьатхэм деж уафэм кьытрихуэм ецхьуиц укьызэркIуэжыну. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 648. Уафэ кьаицхьуэм пшэр хужьыбзэу. «Ваггэу махуэ», 342.*

ХУЖЬЫГГЭ (1). Хужь куэду зыхэлэ е зыхэт гурэ. *Уафэ шхьуантIэм хэлупицIыкIыу ХужьыггитIыр кьэлггэгуаиц, Янэм Iуггэуэм хомьыцIыкIыу МашинитIи кьехуэаиц. ПарашютитI. «Бгы лгьапэхэм деж», 45.*

ХУЗЭГУЭПЫЖЫН: ◊ *шхьэм хузэггэуэпыжын* (1). Еплг шхьэ I.

ХУЗЭГУЭПЫН (хузэггэуэп) лгьэмыI. (13). Зыгуэрэм хуэмыарэзыуэ зэггэуэпын. *Алий дапицэрэ елггэуаиц, имыдэу, и фыз бошкIэм ецхьу хгурейр дишыжри пролетариатым яхэдбжэу цыта закгурэ дэкIыжаиц, кьыпхузэггэуэмэ, уулакиц жалэу уаггэкIуэдэнкIэ мэхгур, жиIэри. Зи лгьэрыгыпс тIыггэ, 527. Езы Псэун жыхуэпIэ шлалэм Iэл дыдэ хгэуауэ кьыггэзэжат, гуцIэггуншэу, ерыиц, зыхузэггэуэмын цымыIэу, уеблэмэ уи фэр IэбжьанэкIэ трихын тIэу еплынутэкьым. Кьалэн, 434. Лыжьхэм яхэттэкьым кьадым хузэггэуэмын, псори зэакьылэггэут: «Зы кIэнауи умытI, псылури умыггэкьабзэ». Арггэуей, 388.*

ХУЗЭГУЭДУН (хузэггэуэд) лгьэмыI. (1). *Хуабжэу зыгуэрэм хузэггэуэпын. Сэтэней ябгэу Зи бгыр псыггэуабзэр Зэггэуэп мардэниэм КьызэцIеггэапIэ, И лгьэу зымыдэм Хузэггэуэду, Дэри шхьэтепхуэм Хьарыр кьыпечыр. «Шлалэггэуэ шIыналгэ», 424.*

ХУЗЭГГЭЗЭХУЭН (хузэггэзэхуэ) лгьэмыI. (1). *Нэггэуэщыбзэ шлэн, зыгуэр кьыкIыу псэлггэфын. Бэлацэ урыс шынел зыицыггэ хьыдгэбзым епсэлггэну пIэцIеггэжырт, ауэурысыбзэр хузэггэзэхуэртэкьыми, зыри жиIэртэкьым. Хьуэпсэггэуэ нур, 308.*

ХУЗЭГГЭПЭЩЫЖЫН (хузэггэпэщыж) лгьэI. (1). *Зыгуэрэм шхьэкIэ зэггэпэщыжын, дыжын. Думэсарэрэ Саримэрэ Тембот шеджэнджэиц цыIэт, цыггэныжь сыт кьапэцIэхуэмэ, Тембот и джанэ-ггэуэниэджым шьыдэжын хуаицIырт, Астемыр и кьэптальжьри абы хузэраггэпэщыжат. Хьуэпсэггэуэ нур, 296.*

ХУЗЭГГЭПЭЩЫН (хузэггэпэщ) лгьэI. (1). *Зыгуэрэм шхьэкIэ зэггэпэщын, хуэщIын. Кьетау хуит шьыжа гьукIэм шлалэ ирата нэжь, унэ хьарзыни хуаицлаиц, и кьыицыр уэрамын тету, нэггэуэцI псэуалгэи хузэраггэпэщыауэ, махуэ псом сьдыжыр мэву. Лгьапсэ, 99.*

ХУЗЭРЫХЭН (хузэрехэ) лгьэI. (1). *Зыгуэрэм шхьэкIэ зэкIэрыхьэн, хуэщIын. Дахэуэс игу дахэ хуэзыицIи кьахэкIаиц. – Умыгузавэ, ди шыпхьу. Дызэхыхьэници, зы тхьэмахуэкIэ унэ тIэкIуи пхузэрытхьэници, – жаIэу. ГуцIэггэуэ, 425.*

ХУЗЭПЫДУН (хузэпэуд) лгьэI. (1). *Зыгуэрэм и IэпкIэлгэпкьым шьыц кьутэн. Лыггэ илэиц Рахым иджы кьакIуэм, Саримэ кьыицхьэщыжын илэици, и кIэбдыр хузэпаудын уи гуггэкьэ? Хьуэпсэггэуэ нур, 140.*

ХУЗЭТЕПЭН (хузэтепэ) лгьэмыI. (1). *Зыгуэрэм и жьэр зэтрипIэну лгьэкIын. Лу кьалэм кIуэну пIэцIеггэжырти, и жьафэр хузэтемыпIэу гугIэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 306.*

ХУЗЭТЕЫГГЭН (хузэтеыггэ) лгьэмыI. (1). *Зэтеыггээфын, пэцIэтыфын. Си Iуэхуиц а полгкур Жыраслгээн хузэтеыггээм, лгьабжьэкIэ ирамыхмэ, уэлэхьи. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 554.*

ХУЗЭФЭГГЭКIЫН (хузэфеггэкI) лгьэI. (1). *Зыгуэрэм и лгьэлукIэ, и хьэтыркIэ зэфIэггэкIын (п. п. Iуэху гурэ). Хэт сыт хуэдэ IуэхукIэ кьэмыкIуаиц, хузэфIеггэкIырт, пошотыр и кьэдэггэжым дэлгт, нэггэуэцI сыт хуэдэ Iэмэпсымэ ухуейми абы [Яфет] и деж шьыбггэуэтынут. Нэггэуэ, 49.*

ХУЗЭФЭГГЭУВЭЖЫН (хузэфIоггэуэж) лгьэмыI. (1). *зэхь. Зыгуэрэзэггэпэщыжа, шIыжа хьун. Нэмьцэр дахужа кьудейуэ я унэ кьыицIуэжым кожзавод зэхэкьута хьуам директору [Ахьсар] траггэуваици, хузэфIэмыггэуэжэу гуггэу йохьыр. Мелыгыч, 448.*

ХУЗЭФЭКIЫН (хузэфIокI) лгьэмыI. (94). *И кьару кьыхьын, зэфIеггэкIыфын, ицIэфын. Зэман куэдыицэ блэкIаиц Алий япэ дыдэ сыицыхуэза лгьандэрэ, ауэ а лгьэвэнэм хэкум и кIуэцIкIэ куэдыицэ кьыицыхуэаици, зыицыбггэуэтицэну ухуежьаици, пхузэфIэкIынукуьым. Зи лгьэрыгыпс тIыггэ, 518. Псым апхуэдизкIэ и кьару*

кьиклати, Днепри, Дони, Кубани яхузэфлэмыклар хузэфлэклаш – бийр кэимыгэакуэу кьигэувылаш. Нал кьута, 232. Си унафэр нэгэуэцл кэаралым сыктуэу Иэщ кьыдатынуур кэасиэн хуейуэ арат – сэ [Фэуаз] схузэфлэмыктын хэлэтэкьым, итлани нэхь сытриггэуэхуэну дэнищым сыкьеггэуэуэ: – Кьэбггэзэжмэ, тхьэмахуитлэ фи унэ узггэктуэжыни, – желэри. Анка, 383.

ХУЗЭФЭКИ КЪЭМЫГЭАНЭН (3). Лгэк кьэмынуэ зыгуэрым дэлэпыкьун. Гуацэм и Гыхьлым яхузэфлэки кьэмыганэу кьыхуацлэнуур кьыхуацлаш. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 630. Зым и цлыхуэ кьыстенакьым, Кьэзггэнакьым схузэфлэки. Сэ уэгү кьащкьуэм сыщолъатэ. «Вагьуэ махуэ», 350.

ХУЗЭФЭКИ ХУЭЩИЭН (3). Еплэ хузэфлэки кьэмыгэанэн. [Нахуэ:] Дэри дьгуэцлэггунэикьым, гуацэр шхын шхьэклэ лэуэ ди гуапэкьым, тхузэфлэки хуэщилэми, яггэ клынукуьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 647. Арат лгьжэхэм яхузэфлэкинури яцлэнут, Сентрал кьащкьэцимытми. Нал кьута, 286.

ХУЗЭХЭГГЭКИН (хузэхоггэки) лгэмы. (2). Нахуэ, белджылы щлыфын. Хьыджэбзыр тхьэлхуэду дахэмэ, сом цитхуклэ кьыщакьэхун кьохуэ, арихьэклэ дахэри мыдахэри Гутилу пхузэхэггэкин? Лгэпсэ, 37. Езы кхэхуьыр иджытсту адэ уафэ лгэцлэ дьидэм хьэндрабгьуэ цыкту тесц жыплэну уолъагьуэ, гьунэгьуу кьытлэцил шхьэклэ, тенджыз цлгьлум жыжьэмрэ блэггэмрэ пхузэхэмыггэкину уецегьауэ. Лгэпсэ, 53.

ХУЗЭХЭЛГХЬЭН (хузэхелгхьэ) лгэл. (5). Зыгуэрым шхьэклэ усэ, уэрэд с. ху. тхын, хуэусын. А уэрэдхэр езы Думэсарэ зэхилхьэрт, е Астемыр хузэхилхьэуэ, е и шхьэ Гуэху хэту, иныкьуэми и кьуитлгьым яхуиусу. Хьуэпсэгьуэ нур, 277. Щлалэм кьыщыцлар и жагьуацэ хьуауэ, Алий усэ тлэклиу хузэхилхьэац, мы псалгэхэр хэту: Ем и цласэр кьыщыхаишэм, И шэрзэр жьэдачаш...Зи лгэрыгыпс тгьгьа, 532. Уэрэд мащли хузэхалгхьэ адыгьышым? Нал кьута, 265.

ХУЗЭХЭХЫН (хузэхох) лгэмы. (2). Зыгуэр зэхэщлгькыфын, нагуэ щлыфын. А лгэхгэнам дунейр пхузэхэхынутэкьым. Нал кьута, 284. Кьуриши, псыри – псори [Азизэ] хузэхэмыхуэ зыщыц хьуат. Щынэхужьыкьуэ, 55.

ХУЗЭХУЭШЭСЫН (хузэхуэшэс) лгэл. (1). Зыгуэрым шхьэклэзэхуэггэсын. Жьраслэнифызыр цлэст, арихьэклэ цлыхуэ зытриггэапгэртэкьым, я гуэцыжь кьыхьым Деникыным хузэхуаишэс дзэм щыщуэ зы отряд цыкту хуэдиз цлэст. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

ХУЗЭЩИЭГГЭАНЭЖЫН (хузэщлоггэанэж) лгэмы. (1). Лажьэу щыта зыгуэр (машинэр) аргуэру еггэжьжыфын. Алий диггэлуцат дьмышынуэ хьэцлэр ди псэуклэ-еджэклэм цыгьуазэ тцлгьну, жетлэнухэри хьарзынуэ кьыджилат, арихьэклэ хьуакьым: шоферым машинэр хуэщилэмыггэанэжу хьури кьыдэлгьуац, школым пэмыжыжьэ джабэ тлэклум машинэр лэклэ дэтирэ езыр кьыщэжэжьжэ зыцлггэанэн и хьисэну. Зи лгэрыгыпс тгьгьа, 523.

ХУЗЭЩИЭГГЭАНЭН (хузэщлоггэанэ) лгэмы. (1). Зыгуэр зэщлоггэанэфын. Ахьсэр башыр зыцлгьимыхуэ примусыр хуэщилэганэтэкьыми: [Альджыкьуэ:] – Мыдэ кьащтэ. Мелыгыч, 448.

ХУЗЕКЛУЭН (хузоклуэ) лгэмы. (1). Зыгуэрым шхьэклэ клуэн, кьэклухьын. [Чокэ:] Я закьуэу пхузеклуэнукьым (нэмыцэр), буклэми. Нал кьута, 237.

ХУЗЕХУЭН (хузэрехуэ) лгэл. (1). Зыгуэрым шхьэклэ (зыгуэрым ейуэ) Иэщ, джэдкьаз гьэхьун, Гыгьын. Хэт кьеплэу цытми яггэцлагуэуэ, А псори [мэл гуартэр] колхозым хузэрахуэ. Мэл гуартэ. «Щлалэгьуэ щлгьналгьэ», 50.

ХУЗЕХЬЭЖЫН (хузохьэж) лгэмы. (1). Зыгуэрым и мылгькур ихьумэжыфыну лгэклгьн. – Жор зытцлэхэлгьыр мылгьку зэхуилгьэфсар зыхуэмыхьэжыр арац, – шынакьым Мэсхьуди. Хьуэпсэгьуэ нур, 241.

ХУЗЕХЬЭН (хузохьэ) лгэмы. (3). 1. (2). Зыгуэр хьумэфын. [Зэлуцлэм хэтхэм:] – Гьуцл пхуантэр абы хуэхьэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 214. [Исуф Мариам жрилу:] – Фо зезыхьэр и лэпэ йобзей жилац пасэрейм, мылгьку зилэ гуэрым и мылгьку хуэтхьэн хуей хьумэ, ди фэ илгьни дгьуэтыниц икли дьмэжэллэнкьым. Лэчымэ, 390. 2. (1). Зыгуэрым и унафэщлгьу цыгыфын. [Альджыкьуэ комендантым жрилу:] Колхоз си пцэ кьыдалгьхьэкли схуэхьэнукуьым, си кьуэши. Мелыгыч, 465.

ХУЗЫН (ехуз) лгэл. (1). Кьузын, пгьтгьн. А уаем сэ си гур Игыгьуу ехуз, Уэ фгьуэ сыкьолгьагуэри – Сыкьолгьыр, сопсэу. Уигу, си анэ. «Шум и гьуэгу», 27.

ХУИГГЭЛГЭДЭН (хуреггэлгэдэ) лгэл. Зыгуэрым и лгэлуклэ (псыр, даггэ с. ху.) зыгуэрым кьыбггэжу нэгьуэщл зыгуэрым иггэлгэдэн. Кьэзггэувылэц шири, бошклэм сыкьелгэри кьызэлгьуауэ фызым и шейныкым псы хуизггэлгэдэу цалгьагьум, нэгьуэцлхэри кьэсац: цлгьлэм иггэдывкьауэ цлалэ цыктуу, физи, хьыджэбэ цыктуу. Зи лгэрыгыпс тгьгьа, 520.

ХУИКЬУХЬЫН (хурекьухь) лгэл. (1). Зыгуэрым папцлэ зыгуэрхэр адэклэ-мыдэклэ зэбгьрыдзын. Си блэггэм хукьхуэр хузокгьухьыр, Сэри сытелгьу сыщожьей. Си хэку нэхь ини сыту сщлгьн? «Щхьэлыкьуэ», 386.

ХУИЛГЬЫН (хуолгь) лгэмы. (11). Зыгуэрым хуэгубжьын, цлэклиен, зыгуэр гьэшынон. Нахуэ кьахуилгьац: – Уа, цлалэгьуалэм фи дзэлыфэ фтгьну фыкьэклауэ? Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 653. Шитл ешам яхуилгьри, гьуэгу тлэклум теклри, Бэлац лгэныкьуэклэ ирилуэнтлэклаш. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Сэ а сэламыр илгэсиллэми Бгьурилгьу цлгьхьым сигу илгэац, Атакэм дежи, бийр кьытхуилгьми, Пэслгьытэу гьащлэм сэ сгьумац. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 7.

ХУИМЫГГЭКИУЭТЫН (хуиггэкуэтыркьым) лгэмы. (1). Зыгуэрым ерыщу пэщлэтын, жилам темыкту. Идэм пхуиклуэтынутэкьым: – Щлалэгьуэ цыкту жытла? Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 633.

ХУИМЫКИУЭТЫН (хуиклуэтыркьым) лгэмы. (1). Кьызэробгьэрыктуэр зытемыггэклуэн. Зэгуэр фитонклэ гупышхуэ яыхьауэ сабэ дригьейрт,

цйхур игээшынэн и хьисэну, арихьэкЛэ хуимыкгуэту нэхэ зигурэ зи цхьэрэ зэтөлхэм я кьамэр кьранхуэтырти, Кьылышбий и кьуэм кьышыхуилгьым, модрейри кьышцЛэпхуэри ерагькЛэ кьалэцЛэклац. Хьуэпсэгьуэ нур, 117.

ХУИМЫТУ (3). нареч. Хуитыныгьэ имьлэу. Райотребсоюзым я подвалым фадэ цлэлъар абы [Азрэт] кьыхуэнауэ ихгумэрт, езым флэкл елусэнлауэ хуимыту. Нал кьута, 251. Коттеджым кьышцкЛэуэм цлэсыну пэши хьарзынэ илэц, езым [Раисэ Муратовнэ] флэкла псэ зылут цлэхьэну хуимыту, ауэ, пэжыр жьислэници, абы цлэхьэф гуэри дыхуэзэниц... Льяпсэ, 78. – Мэжджыт кьышцлэхьэну хуимыту зэхэтхуниц, Гуэхури хабзэм еттыниц, – жиЛэу хэжжым кьыжьэдэллэлырт, – абы [Мусэ] и льякьуэ флэйр мэжджытым кьышцлэхьэмэ, ди нэмэз кьабыл хьун, – кьурЛэныр хьцлэзыдза Лэр бубьдыну уи андез мыкьутэу кьээнэн? Хьуэпсэгьуэ нур, 79.

ХУИТ: ◊ **хуит зькьобгьэцЛын** (1). Зыгуэрым зькьобгьэуТЛыпщын. [Мэмэт-цЛакьуэм кьэрэгьулым жриЛэу:] Догуэ, фи фызыр бгьэлэхуэнумэ, Нартыху Кьэзбэч деж укЛэу хуит зькьобгьэцЛын зэрыхуейр зьмышцЛэр уэра? Льяпсэ, 49. **Хуит цлэжын** (2). Хуитыныгьэр зьтраха гуэрым етыжын, шьхэхуит цлэжын. Цыхур зэрэзекьуэу цыта нэужь, тутнакьэцымкЛэ елац цлэсыр хуит яцлэжыну, арихьэкЛэ унацхьэм тет пулеметымкЛэ кьеуэ цыхьум, цлэхур кьэгуэжьеуэ, ЛэфЛыцЛэм хуэдэу хьуауэ, я диным икЛаци, улэггэ хьуа, кьаукла цалгьагьум. Зи льярыгыпс ТЛыгьа, 525. [Руфф:] «Харьков кьэтицташ, иджы КавказымкЛэ дгьэзауэ докЛэу, маржэ хьун, нэмьцэм я дзэм фыкьыпэмьув, факьыдэлэпкьуэ, дэ Кавказым ислгьэпкь цлэхур хуит фытицлэжыну, журтымрэ Россиерэ факьыдэлэпкьыну арац ди мурадир» жиЛэу. Шьнэхужькьуэ, 64. **Хуит хьужын** (3). Хуитыныгьэр аргуэру игьуэтыжын. – Атлэ, кьэрэхьэлкьэ, хуит дыхьужац, – жиЛэрт Долэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 252. [Альджыкьуэ:] Ди хэкури хуит хьужац, сокЛэуж. Мелыгыч, 448. [Хьэрун ЦыкЛыцэ жриЛэу:] Дуней кьэрэхьэлкьырт хуит хьужарэ тынышьяуэ. Нэгьуху, 21. **Хуит хьун** (2). Зэран кьыхуэхьу цымылэн. Шьр хуит зэрыхьуу хьэ кьомыр и ужь иту цхьэхьу ежэжац. Хьуэпсэгьуэ нур, 65. Шьэхуу псытэр мэлущацэ, И шкЛур макьым бгыр цлэдэу, Псыр хуит хьуным ныхуэпЛашцЛэу Нэпкьым елгэм – макь еггэу. Псынэ. «Шцалэгьуэ шьыналгьэ», 69.

ХУИТУ (17). нареч. Зэран кьыхуэхьу цымылэу. Локотош, уэгум ит кьуалэбзум хуэдэу, хуиту гьуэгуэм ирижэрт. Нал кьута, 247. [Долэт:] Мышцэр мэзым хуиту цлэтиц, дэ мэзым дыцЛэт цхьэ мыхьурэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 252. Ариц сэ хуиту сышцлэлатэр, Фышц уи Лэгумэ гуащлэдэкл. Сэ уэгу кьащхьуэм сышоллатэ. «Вагьуэ махуэ», 350.

ХУИТЫЖЫН (хуитыжц) льямыЛ. (3). Цыхум ей гуэрым, е ишцэну Гуэхугьуэ гуэрым хуит цыгыжын. Мис ар Мариам дежкЛи гурыгуэгуэци: «Дунейр зэлуэз хьухукЛэ» жалэри адыгэ хасэм я фЛыгьэкЛэ гуэцыжь гуэрым шцЛэгьэтЛысхьац

кьЛэпхьуа унагуэри, унэр зейм зыпхьаЛыкЛ «гуэцыжь мыгьуэми дыхуитыжу цытатэмэ, зыгуэртэкьэ» жиЛэу. Лэчымэ, 391. [Илас Алдыжыкьуэ жриЛэу:] Уэ шцЛэну ухуитыжи, сэ цхьэлэм сытетыниц. Мелыгыч, 470. [Якьуб Локотош жриЛэу:] Уэ шцЛэну уэ ухуитыжи. Нал кьута, 254.

ХУИТЫН (хуитш) льямыЛ. (27). ЗыгуэркЛэ хуитыныгьэ уилэн, зыгуэрым хуитыныгьэ хуилэн. [Жамбот Алгьхьо жриЛэу:] Ауэ уэ иджыри ди партучетым ухэтыхькьыми, ди унафэр умьдэнуми ухуитш. Алгьхьо, 64. Я Лэци фоч гын сыти – псори кьагьанэурэ кьэкуэжырт, сыт цхьэкЛэ жылэмэ, цышцакЛуэр заповедник яшцЛэуэ, а зы гупым флэкла псэ зылут кЛэуэну хуимыту яхьумэрт. Льяпсэ, 67. Джабэ тэклу иЛэу Лэжэ цлэхуркЛэ дыкьэжэжьу цытати, шцЛантЛэм дыдэжыну дыхуиткьым. Зи льярыгыпс ТЛыгьа, 532.

ХУИТЫНЫГЬЭ (5). Шьхэхуитыныгьэ. Я джатэ шцЛэгьым Европэр ШцэгьэпЛэуэ француэхэр Дэ хуитыныгьэр нэхьанэм Тлахьну кьакЛуэт бий куэдхэр. Березина. «Бгы льяпэхэм деж», 92. Ангылызу е французу Хуитыныгьэ яЛэт куэдым, Ауэ ахэм ар яЛэжкьым. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 133. «Куэд дэжкьым дэ ди дыгьэр Мы ди шьцЛэжым кьышцэпсыниц, Дымыгьуэту хуитыныгьэр, Сэ вжызоЛэ, кьышцлэсыниц!» «Бдэжьеяцэм ипхьу», 159.

ХУИФЫН (хуоф) льямыЛ. (1). Зыгуэр ифыфын. Хьыдэжэз цлэхурхэри арац – ерэн фЛэуар яхуимыфу шцЛакьуэу гуэцэр яшхьу цыст, мэжлэла пэтми, емьдзэкьэххи куэдт, зытеуэну гьуэгуанэр шцЛысыр кьагурыгуауэ «Хэту пЛэрэ нэ лейкЛэ кьыдэллэу дьзэпцЛэхуэныри?» Льяпсэ, 34.

ХУИЛЭН (хуилэш) льяЛ. (2). Зыгуэрым ухушцытын, зыгуэрым шьхэкЛэ гурышцЛэ гуэр уилэн. Кьыжкелэ псалгэр сэркЛэ ткЛыбжьми, СытцогуфЛыкЛыр, скьуэмэуи Лэр, Сэ сигупхуэмьфЛу сыпхуэгуэжьми, сыт цыгьуи дахэц сэ пхузилу. Уи псалгэ. «Шцалэгьуэ шьыналгьэ», 71. Сыт хуэдэ унафи хуэцЛэ, Берие жиЛамэ, кьышцлэжыну шьсхьырабгьу хуилэнукьым. Льяпсэ, 91.

ХУКЬУЭПЛЫН (хукьуоплэ) льямыЛ. (14). Кьуагь гуэрым укьуэплгьурэ зыгуэрым еплгын; зыгуэрым шьэхуу еплгын. Пьцэдджыжьыр кьэсри, тас-кьубгьаныр Анэм шьыгьыу хукьуэплгьац, Пэшым цлэхьэпэу и кьуэм Луплгэм – Шэ фЛыцЛэр и гум кьытехуац. Кьазджэрий. «Вагьуэ махуэ», 12. ШцЛэгуэм ешхьу жэц фЛыцЛабзэм Хьыдэжэз пцЛанэу телгьыци мазэр, Вагьуэр шцЛытицЛу кьахукьуоплгьыр, Нэр теллгьызу сэри солгьыр. Мазэ. «Мывэ хуабэ», 271.

ХУКХЬУЭ (6). Гьасэ шцЛэуэкЛэ, хьэуазэм, гьупщым нэхьэрэ нэхь шьабэу кьышцЛэжырт. КьэпкЛэ ятЛэгуэ и шьыбым илгьу [Дисэ]кьыхьурэ, хукьуэри, вэнывейри, псыри лгьащхьэ дэхьеуэ ятЛэр зэхуицтац, ГушцЛэгьу, 420. Бекьан цызэхихьым, кьажриЛашц «шкЛэфэр зэгьуэдэж, хукьуэу изу фкьу, итЛанэ жэмым илгьагуэу өгьэу» жиЛэри. Шьнэхужькьуэ, 9. Си благьэм хукьуэр хуокьухьыр, Сэри сытелгьу сышцожей. Си хэку нэхь ини сыту шцЛын? «Шьхэлгьуэ», 386.

ХУЛЬЭ (1). Джэдкъаз, къуалэбзу сытхэм я шхын зеклуапэм щыщу шыкъуныр гьэтклуныр къыщыщидзэр. *МыбыкIэ дариим хуэлгэрэ я хулгэр нэщIу мэпсэури, я гур дзапэкIэ ялыгъи, уабгъэдыхъэмэ, зыгуэр къатэбудын я гугъэци, я нэм бжэгъуу укъыщIоуэ. Кхъухъ пхэнж, 495.*

ХУН (еху) лъэI. (57). КъарукIэ, лъэщыгъэкIэ, егъэзыгъэкIэ е IэмалкIэ зыгуэр зыщIыпIэ гъэкIуэн. *Къазджэрий Думэсарэ сымэ я гъусэу къежъаи, Тембот жэри жэмыр япэ иригъэуауэ къуажэмкIэ ихурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. Сосмакъым тхъэ илуэрт, Iэщыр икIэщIыпIэкIэ ТэрчкIэ дымыхум, хэкIуэдауэ. Нал къута, 238. Ехур Iэцхэр ныхуэпIащIэу, Къуажэ гъунэм бгъурыт защIэу. «Тисей», 486.*

ХУПЦЫНЭ (1). Япщэфын мурадкIэ зехапца нартыху е хугу хъэжыгъэ. *Зыхасудз Iувыр ирещIынэ, И Iэцхэр лъагэу дэхъеяуэ Хъыджэбз нэклиплым епщI хупцIынэ, ЩхъэщыщI ар Iэнлгэм зигъэщхъауэ. Зыхас удз Iувыр ирещIынэ. «Мывэ хуабэ», 45.*

ХУПЫГЪЭНЭН (хупегъанэ) лъэI. (1). Зыгуэрым мафIэ хушIэгъэнэн. *ПащIэгъэлыгъуэм Iуэхур нэсмэ, Уихуа цхъэлынэм – ухъэжыгъэи, Щыблэм тутыныр пхуцигъанэм, Дуней тетныр уи щIэщыгъуэи. Дунейр зи щIэщыгъуэ. «Батырыбжъэ», 130.*

ХУПЫУПЦЫН (хупеупщI) лъэI. (1). зэхъ. *КIэщIу, гурьIуэгъуэу, гым хыхъуэ зыгуэрым жэуап етын. Зыгуэр абыкIэ къызэуицIым, Естыниц жэуапыр хуызуицIу. Зыгуэрым жиIэм емыдалуэу. «Мывэ хуабэ», 152.*

ХУР (10). *жы* Муслъымэн диным зэрыжиIэмкIэ, зи щIалэгъуэр зэи имыкIыу жэнэтым ис тхъэлухуд. *«Уа, мыр хур цыхубзхэм яцымышу си фIэц хъуркъым», – жалэу Раисэ и гуапэ къэзыщI Iэджи хуэзэрт. Лъапсэ, 78-79. [Хъэжумар:] Мо хур ниццэм гу лъыптэркъэ уэ, Алъхъо? Алъхъо, 97. [Борис Борисович:]*

ХУР ХЪЫДЖЭБЗ (2). Таурыхъым хэт хъыджэбз дахэ. [Борис Борисович:] *Шейтланым игъэщтам Алыхъыр и фIэц хъужыркъым жыхуалэм хуэдэу цыхубзым гуицтэ ирагъэщIащи хур хъыджэбзи имыдэжын. Тепщэч къэзылтэтыхъ, 179. [Дадэм:] Хъуэуэ, хур хъыджэбзи. Тепщэч къэзылтэтыхъ, 155.*

ХУРИКЪУН (хурокъу) лъэмыI. (26). 1. (15). Зыгуэрым папщIэ ирикъун. – *А си дэлгхушхуэ, мыр мэкъуауэ гупым яхурикъуни, – жиIэри Дэфэрэдж къэгъуфIащ. Лъапсэ, 55-56. Дакъыкъэ дэкIыху Iузизэ ишэчащ, иужьым и цхъэр уназэри, и къэжъын къэкIуауэ, кIишуи хузэфIэмыкIыу уицIэр зытридзыну къиIэбэрэбыхъырт, арицхъэкIэ и къарур хурикъуртэкъым, мыдэкIэ Чачэ уицIэр иыгъыу щытти. Хъуэпсэгъуэ нур, 72. [Къыдырым:] Зи мэзым щIэтым яхуримыкъу хуэдэ зэрош, зи кхъухъым а къомир ибгъэтIысхъэмэ, зэрымышхуу къэнэн? Кхъухъ пхэнж, 502. 2. (11). зэхъ. Зыпэмпылба гур зыгуэрым ещIэн, хуэфI хъун, дуней егъэлъагъун. *Зитхъу и унафэ зрамыгъэщI анэ щыIэ, ар яцIэркъэ псоми, итIани Дисэ зи мурад гур ищIат, фэ сэ сыфхурикъуни,**

жиIэри зэуэн-бэнэныр щигъэтри, и унэ кIуэжаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 140. НтIэ, сэ уэ (Дорофеич) сытхурикъункъэ, пъяницэжъ, жиIэри Сосрыкъуэ и гым гужьгъэжъгъэ ириубыдащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 625. [Дзэшу:] Сыту къытхурикъуа, ярэби, мы лIыр. КIапсэ кIапэ, 18.

ХУРИМЫФЫН (хурифыркъым) лъэI. (1). Зыгуэр ебгъэфэну пхузэфIэмыкIын. [Шурэ:] *Иджы цылыщI [шкIэр] аргуэру, шэи схурифыркъым. Алъхъо, 70.*

ХУТЭН I (ехутэ) лъэI. (2). 1. (1). Зыгуэр щIын, үхуэн. *Дзэлыкъуэ хъуиIэм ди Iэцхэр Миницэ Iэджэу зэхэтхэщ, Пемзэ къыщIэтхыу мес шахтхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахэщ. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. 2. (1). Бжын, лъытэн. Сэ сытхуоусэ Бахъсэным – Уэ дэ дгъэсауэ уэ иным, Уи ткIуэис къарухэр солгъытэ, Усэ сурэту сохутэ. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 98.*

ХУТЭН II (мэхутэ) лъэмыI. (3). 1. (2). Зэрыщымыгугъауэ нэгъуэщI гуэру зыгуэр къыщIэкIын, къэунэхун. *А лэныстэм щIыр ебзытэ, ГъуицI сэрэиуи ар мэхутэ. «Елбэздыкъуэ», 19. Сигу къокIыжыр ди колхозым И псэуалгъуэ фIэкIуэдахэр, Къуажэ щIыбым къалэм ецхъу Ди IэцIагъэу яхутахэр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 408. 2. (1). Зыгуэрым и лъэужь къэнэн. *Шум къимыгъазэу бзэхами, Лъагъуэ мыкIуэдыр хутащ. Шыхульагъуэ. «Шум и гъуэгъу», 14.**

ХУТЕГЪЭХУЭН (хутогъахуэ) лъэмыI. (1). Тегъэхуэфын (п.п. нэщэнэм). [Ботэх и адэм:] – *А-уей, умышырыуэмэ, «меркелри» пхутегъахуэрэ? Лъапсэ, 72.*

ХУТЕКIЫН (хутокI) лъэмыI. (3). Зыгуэрым и хъэтыркIэ, и лъэлукIэ, и унафэкIэ текIын. *Нахъуэ и къуажэгъухэр щIыхужырт, зытетым, бжэгъукIэ уеуами, пхутекIынутэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 658. Хъэбибэ зытеувам пхутекIыну Iэмал зимыIэт. Нал къута, 230. Хэт и лейри къылъысами, Зытет нэпкъыи пхутемыкI. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжъэ», 67.*

ХУТЕСЫН (хутесщ) лъэмыI. (1). Зыгуэрым и хъэтыркIэ зыгуэрым тесын (п.п. джэдыкIэм). [Джэлил:] – *Мыдэ къакIуэ, къалэдэс: бабыщ анэр джэдыкIэм цахутемыскIэ, джэдыкIэр шкIумпI умыгъэхъуу кIуэи, тетIысхъэ. Бабыщкыуэ адакгъэпщ, 486-487.*

ХУХЭЛЪХЪЭН (хухелъхъэ) лъэI. (2). 1. (1). Бжэ, щхъэгъубжэ с.ху. зыгуэрым и псэуалгъэм хэлъхъэн. [Чокэ] *И анэр гуэщым щIэсу щилъагъум, щхъэгъубжэ, бжэ хухилъхъащ, гуэщыр, унэ фIэкI умыщIэу, хъарзынэу щIымахуэм хуигъэгъэзыращ. Нал къута, 236. 2. (1). ХэIуыщIыу щIын, цыхубэм егъэщIэн. Сэ уэрэдгъэишэу Соджэр нэхъ губзыгъэм, Нэхъ хъыджэбз гурыхуэм, Сэ уэрэд зэхэслъхъэр Схухалъхъэну жылэм. Уэрэдгъэшэс. «Дамыгъэ», 212.*

ХУХЭСЭН (хухесэ) лъэI. (2). Зыгуэрым щхъэкIэ зыгуэр (п.п. жыг) хэсэн. *Тхъэр бзэгъуицIэ ирехъуицIэ – ФыщIэ жыгыр тхухасэни. «Индийскэ поэмэ», 358. Сэ фIыщIэ жыги схухасакъым, Сурэту щIлари мыхъуа. Фи нэр жанщ. «Дамыгъэ», 52.*

ХУХЭХЫН (хухех) лгэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр кыыхухэгъэщхьэхукIын, хуэгъэлгъэгъуэн. *Щылыгэм цыжаIэр зэхэх, Уэгум кыыцIыум йодэIу, Хыбарым гъуэгур хухах, Гуауэ зэхэхмэ, мэцэIу. Пкъоми пащIэ ятетт. «Мывэ хуабэ», 29.*

ХУЩЭН (мэхущэ) лгэмыI. (1). Псори щIэщыкIын. *Емынэу хамэ кыыхъауэ Мэзыхъэу ди цIыгым щохуцэ, ДжэгунIэ яцIыг ди шыпхъухэр, Тхъума ди мылкъур зэрархъуэ, Ди сабий цIыкIухэм ялгъэ пцIыркIэ Я сэлэт лъынызм йолэзэ. Щыгым и макъ. «Шум и гъуэгу», 37.*

ХУЩХЪЭН (мэхущхъэ) лгэмыI. (4). Уи жеин кызырэкIуэм, узэрымэжалIэм е узэрешам кыыхэкIыу зэуэ куууэ убауэу жьыр кызыжъэбдэгъэхужын хуей зэрыхъуэ щIыкIэм ироджэ. *Мурад кызырлгъытэмкIэ, Астемыр абрэдж дьдэмэ едэ, жиIэр ищIэ закъуэмэ, здигъакIуэм кIуэрэ Iуэхутхъэбзэр эфIэгъэкIмэ, итIани, и Iэ гъуа лъэныкIуэр жытым къримыхъу, мыдрей лъэныкIуэмкIэ и пащIэр иIуантIэурэ, лIитIым жалэм едэIуац, тIэу фIэкIа мыхуцхъэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 162. Йоплгъэ мыщэжъри Iэнэ пшыным, Мывэ-мытIэу мэхущхъэ: – Уэху! «Бажэ пшыным», 4. ЯIэц пцацэр IуэхутхъэбзациIуэ, Гуацэр хуцхъэм, ндыдохуцхъэ, Хуежъыр зэми гуацэм и цхъэ. «Тисей», 499.*

ХУЩХЪУЭ (67). Узым зэрыщэхъумэ, узыр зэрагъэхъужу пкъыгъуэ гуэрхэм (п.п. къэкIыгъэхэм) кыыхаххэр. *Къуажэм зымы зыри ищIэртэкъым, Яков Борисовичи псори зыщIэр, хэт хуцхъуэ цхъэкIэ къакIуэми, ищIэри имыщIэри кыжреIэ. Нал къута, 234. Анчарэ удз хуцхъуэм зыри хищIыкIыртэкъым, ауэ и нысэ Иринэ медтехникум къиухацци абы хещIыкI, жиIэри Иринэ зыхуцгъэзэну мурад ищIац, ЩынахужьыкIуэ, 58. Иджыри Дзэшу жьы хъууэ тIысыжа пэтми, Iуэхунишэу цысыфыркъым, Iэ дэхъеигъуэ имыIэу мIэуэлтIауэри хадэм итти, зэм жыг еухъуэнищI, зэм къетIыхъ е хуцхъуэ ятрекIэ, пхъэцхъэмыхъэхэм хъэпацIэ емьуэн цхъэкIэ. КIапсэ кIапэ, 7.*

◊ **Хуцхъуэ ехъэлIэн** (6). Сымаджэр гъэхъужын мурадкIэ хуцхъуэ етын, ехъэлIэн. [*Дэфрэдж:*] *Сэри сымаджэм и дэфтэрым сеплгати, гу лъыстац псоми, дохутыркхэм хуцхъуэ ирахъэлIэм дагъуэ хуэпцIыгым цыIэтэкъым, ауэ сэбэн цIагъуэ хуэхъуни хэлгъэкъым. Лгэпсэ, 10.*

ХУЦХЪУЭХЭЛГЪХЪЭУ: ◊ **хуцхъуэхэлгъхъуэ мыгъуэтын** (5). МащIэ дьдэ, гъуэтыгъуей хъун. *ПцыхъэцхъэкIэ пшапэр зэрызэхъуэу уэрамым гукIэ кыдыхъы цыIэц: – Ей, нартыху ухуей? Узоцэ. Нэмыцэр къэсмэ, хуцхъуэхэлгъхъэ пцIыгым умыгъуэтыжынкIэ хъунуц, – жалэу. Нал къута, 275. – Си Iуэхуц, Лу, иджы хуцхъуэхэлгъхъэ къудейуэ уэркэ бгъуэтмэ, – жиIэрт Астемыр, Лу и гум илгъыр къищIа хуэдэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 310. А лгъэхъэнэм цырибоньр хуцхъуэхэлгъхъэ пцIыгым, гъуэтыгъуейт, итIани осетинхэм цIагъэжу кыыцIэкIынтти, кыгъуэтац. Мелыгъ, 441.*

ХУЩЫТЫН (хущытщ) лгэмыI. (6). 1. (1). Зыгуэрым и хьэтыркIэ, и лгэIуекIэ зыщIыпIэ

деж щытын. *Лу абдеж пхуцытыххэнутэкъым ицхъэлтетым едэIуэу, Тинэ кызырэкIуэжар ищIэу цытатэмэ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 632. 2. (4). ЩIыкIэ гуэрым тету дызекIуэн, дэпсэун, дэлэжъэн. ЗэгъунэгъуитIыг дауэ зэхуцытми, Инус хъэжыр зэрыкIуэбэбжъабэр псоми яцIэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 67. Хэт дауэ капитаным хуцытми ищIэмэ фIэфIу ЯкIуб Iэджэм якIэрыуцIыхъац. Нал къута, 301. [Степан Ильич:] *ИкIуекIэ си гуапэ хъунут Къэбэрдейри абы хуэдэ къабзэу кыыхуцыту гу лъыстамэ. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 529.**

ХУЩЫЩIЭН (хуцощIэ) лгэмыI. (3). Зыгуэрым хуейн, хуэныкIуэн. *Дорофеичи кьелгъуац Лу: ди оркестрыр ирикIурккъым, инструмент зыбжанэ дыхуцощIэри, Инал епсалги дзыхуцыщIэри кызыртыцэхун ахъиэ кытхуеIыг, моуэ зы пцыкIутI-пцыкIутху дыхуатэмэ, военнэ оркестрым децхъынт, жиIэри. Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 547. Iэджэ си гъацIэм хуцощIэ, Сьт кыспэцэутми сэ соцIэ. Нарт уэрэд. «Шум и гъуэгу», 86.*

ХУЩIЭГЪЭТIЫСХЪЭН (хуцIэгъэтIысхъэ) лгэI. (1). Зыгуэрым и лгэIуекIэ, и хьэтыркIэ зыгуэр еджапIэ гуэрым щIэгъэтIысхъэн. *Зыбжанэ дэкрэ депутат хухэм, «маяк» хъумэ, хуэпцIар кыыпхуцIэжыныц: ицIанIэ ухуеймэ, ицIанIэ къуригъэтыныц, уи сабий детсадым бгъэкIуэну ухуеймэ, пхуцIэгъэтIысхъэныц, е сымаджэ ушIэу угузавэмэ, кыбдэIэныкIуэныц. Лгэпсэ, 97-98.*

ХУЩIЭГЪУН (хуцIэгъу) лгэI. (1). Зыгуэрым ищIэн хуейм хэгъэхъуэн, нэхъыбэ щIын. *Сьт ищIами, ар къалгъагъур, Сьт жиIами, псыныцIэу къащIэ, Iуэху цухым кыыхуцIагъур, ЯIэц пцацэр IуэхутхъэбзациIуэ... «Тисей», 499.*

ХУЩIЭКIЫН (хуцIокI) лгэмыI. (1). Зыгуэрым и лгэIуекIэ, и хьэтыркIэ псэуалгъэ гуэрым и кIуэцIыг къэбгынэн. [*АлыджыкIуэ:*] *Псы сригъэфънуми, къуажэм иггъэзэжу фызабэм деж кIуэн хуейи, арицхъэкIэ сэ сыкIыгъанэу унэм пхуцIэкIыг, мурад гуэр кыыпхуцIагъуэ? Мелыгъ, 458.*

ХУЩIЭКЪУН (хуцIокъу) лгэмыI. (15). Зыгуэрым щIэкъун, къехъулIэн фIэфIу зы Iуэхугъуэ гуэрым пылгын. *Мэтхъэн Къазджэрий и гупкIэм сисци, жиIэрти Долэт хыбар игъэIурт, нэхъ зиггэмустлъымэныну, зэхуэдэныгъэм хуцIэкъуу кыригъэкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 303. [Валерэ:] *Псалгъуэ хэлгъыр дыгъэлу, куцIэишхуэ хэлгъу, цIыгым я гур зэхуэфIмэ я насыну, псэкIэ зэрыIыгъуу ди лгэпсэр быдацэрэт жиIэу цIыгур зыхуцIэкъуу цытар тыныу кыбгуреIуэ. КIапсэ кIапэ, 15. ФIым хуцIэкъуу цIыгур псэумэ, Ариц псэунур псэуацIафIу. ФIымрэ Iеймрэ зэхэбгъэкIыу. «Вагъуэ махуэ», 41.**

ХУЩIЭЛГЪХЪЭН (хуцIэлгъхъэ) лгэI. (1). Зыгуэрым тIысыпIэ е щылтIыпIэ шабэ зыщIыпIэ (п.п. шэщым) щыхуэщIыг. [*Фэуаз:*] *Дэ тIур (шымрэ сэрэ) дызэрыгъуэтыжа нэужь, и гугъа хъунт дьпэкIи дызэгъусэну, ди унэ сиежрэ зы зэман мэкIу хъэжыгъэрэ хуэнищIейрэ зэхэттицэу Iус хуэцIу, ищIыг хъумэ, ищIыгым уэнишэу хуцIэтлгъхъуэ, псыным кыитиэрэ псы едгъафэу зэрыцыттам хуэдэу а махуэр кыыхуцIуэну. Анка, 384.*

ХУЩІЭТХЪУЭН (1). (хушцетхуэ) лъэІ. (1). зэхъ. И жьэм кыхьыр хужыІэн, убын. Ар езым и фІэцыпэ хъужри нэхъри Инал хушцитхуэу хуежъащ, Инал зэрыкээрэхэлъкыыр цыгъутицъащ, Инал зыми ечэнджэцыркъым, Инал зыкыфІэцІыжащ, жиІэу и жьэм кьекІуэн кымыгбану. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 541.

ХУЩІЭУЭН (хушцэуэ) лъэмыІ. (5). зэхъ. кызыр. Зыгуэрым зэран хуэхъун, и Іуэху кызырұмыгъэкыным хэтын. Мэрэмкыаныр мыхуатэмэ, Тэрчкыалэ щысыкІат Мэтхгэныр, бэлиэвычхэм яхушцІэуэ зыщІыпІэ кыщытсалгъу красноармеецхэм цаггэтІысам цыгъуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 319-320. Агрэгорэдым дэтІысхъэну цІэкъур куэдныцэ мэхъури, зым зыр хушцІэуэ, хуэ-мыфаицэ кІэрелъхъэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 545. Цыху ерыщри матхэ цэхуу, ЗыхушцІэуэр хэт кыщІэн? ТхылымпІэ. «Батырыбжъэ», 71.

ХУЩІЭУДЫН (хушцэуд) лъэІ. (1). Зыгуэрым щхъэкІэ зыгуэр щІэудын, кыгуэудын. Къуришым Іэгур хушцІауду Псыр кыщыцжъэм кырагъажъэ. Бахъсэнныпсым хуэдэ щыІэ... «Батырыбжъэ», 42.

ХУЩІЭХЪУЭПСЫН (хушцэхъуэпс) лъэмыІ. (1). Зыгуэрым пащІэ хуэпсэн. Зи гур кьабзуу мамырыггэм ХушцІэхъуэнсу, коммунизмэр Совет цІыхухэм я ІэцІагъуэ Насын иным и гъуэгу занцІэр Лъэпкъыу щыІэм хуаггэлъагъуэ. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 57.

ХУЩІЕГЪУЭЖЫН (хушцегъуэж) лъэмыІ. (18). Зыгуэрым щхъэкІэ щІегъуэжын, арэзы утумыхъуэжын. Алий еджакІуэм я нэхъыбр я унэ зэриутІытыцъащ хушцегъуэжати, окрисполкомым кІуэри кьуажэ кьэс телефон еуащ интернатым цІэсхэр икІэцІыпІэкІэ кьаггэкІуэжыну икІи псори кыызэхуэсыжащ, Хъэбас фІэкІа кьэмынэу. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 532. Локотош «мыбы цхъэ сыфІэна» жиІэу хушцегъуэжат, Якъуб аузым дэс цІыхум яхэту илггэуати. Нал къута, 297. Астемыр хъэккІэ и фІэцІ хъуат ар хъэжым кыызэрыхуимыггэгъунур икІи хушцегъуэжат хъэжым зэрыфІэнам. Хуэпсэгъуэ нур, 66.

ХУЩІЫГЪУН (хушцегъу) лъэІ. (2). Хухэгъэхъуэн, нэхъыбэ хуэщІын. Ауэ езы старышнэм зыгуэрым фІы хушцэну и гуггэм, шы кыщыцхум и уасэм хушцІигурт. Хуэпсэгъуэ нур, 219. Уафэ лъащІэм нэсу жыгми Зей хэссамы кысхушцІагъу! Си Іэдакъэм щІокІ жыг хадэ. «Вагъуэ махуэ», 339.

ХУЩІЫН (ехушцІ) лъэІ. (1). зэхъ. Зыгуэрым и щыгур яхушцын хуэдэу псыф щІын. [Ежъу:] УэскІэ бгыщхъэр жьым ехушцІ, КъыздэкІуэнум псы адрыщІ Ар кьэсишэну схужелэж, ЖиІэр кьэхъи кьэггэзэж. Бгъэ шыр. «Партыр ди пашэу», 68.

ХУЩІЫХЪЭГЪУЭ (1). ЩыхушцІыхъэ зэман. ХушцІыхъэгъуэ зэ кылыгъыр А иныжыыр шхэну тІысмэ, Пастэ зацІэу лэгъунибл, Нарт санэпсу фэндырибл, Вы ггэшичари абы дэкІуэу Ешхыр, йофэр ину екІуу. «Елбэздыкыуэ», 13.

ХУЩІЫХЪЭЖЫН (хушцэхъэж) лъэмыІ. (1). Аргуэру зэман лей иІэн. – Тедзэ уи Іэр,

Бекъан, – жиІэу ШытІу кьэтІысащ, – иужькІэ ухушцІыхъэжыну кымы, хэхащ. Нал къута, 276.

ХУЩІЫХЪЭН (хушцэхъэ) лъэмыІ. (33). Лэжыгъэ кыппэшчымылгу, ушхъэхуиту щытын. Елдар кьуажэм и унафэцІ зэрыхъурэ нэхъ хушцІэмыхъэу, цІалалагъэ сытхэр ІэцІыб ищІати, Тембот зэзэмызэххэ фІэкІа хуэзэжыртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 286. Къазджэрийэр Астемыррэ зэхахырт цІыхум зытхажыІыкІыр, ауэ абы тесэлъыхъыну хушцІыхъэртэкъым. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 640. [Къулым:] Сэри сыхушцІыхъэм, сынэкІуэнци, сыныфхэлпгэни, Нал къута, 249.

ХЪ

ХЪА-ХЪА-ХЪА (13). зэрызыт. ЩыдыхъэшкІэ ящІ макъыр кыраггэлъагъуэ. – Хъа-хъа-хъа, – дыхъэшхащ Мусэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 644. Ар [дыгъужыыр] щылъагъум, мыщэр кьолъри КъоувыІэр, и гур кьоуэр, Дыгъужыыжъым ар йоихыдэ: – Си ныбжъэгъур кьакІуэт мыдэ, Уэ бзэджэжъым, хъа-хъа-хъа! «Бажэ пшын», 8. [Залымджэрий Мусэ жриІэу:] Ухуеймэ, полицэр кыпхуэзггэкІуэнци... хъа-хъа-хъа... си ІуэхушцІанэ мылгъухэмэ, зггэтІысынуц уи фызыр. Хуэпсэгъуэ нур, 102.

ХЪЭІ (69). Дыгъужъ, бажэ с.ху. я лъэпкъыгъуэу унэм щалыгъ псэушхъэ. Хъэ банэ макъым хъэблэм дэт хъэр кызыцІиггэвауэ уэрам зэв цІыкІум дэз кьэхъуати, хъэ банэ макъымрэ хъэжым и кІий макъымрэ зыри зэхъуаггэхъыртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 65. Машичэр, хъэри шыри игъащтэу, жэрт, зэзэмызэ дридзеймэ, Лу кыбггэдэс Мэтхгэным зыжъэхимыгъауэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 532. Хъэкурнэ жыжэ кІуауэ Іэхъун джабэм итц и закъуэ, Хъэ Пэрийри езышауэ И цхъэ кьуацэр телгъи и лъакъуэм. «Тисей», 502.

♦ **Дунейр хъэ кьарэм ешхуэ щытын** (1). Еплэ дуней. Хъэр ггэбэнэн (1). Іуэхуншэу щІыпІэ-щІыпІэхэм кыщыкІухъын. Нартыхушцхъэ зи унагъуэ имылэ Іэджи щыІэт, абыхэм нэхъыбэхэм кьэп кьащтэри факъырэу ежъэжауэ хъэ яггэбанэу кьауыщыхъырт. Хуэпсэгъуэ нур, 287. **Хъэр гыуэ ефэн** (2). Еггэляуэ фадэ куэд ефэн. ФынакІуэ дефэни, хъэр гыуэ, – жиІэри Залымджэрий унэмкІэ иггэзащ. Хуэпсэгъуэ нур, 105. **Ефэ-еишэ** яублар екІуэкІырт, зымышыІэфхэр ефэрт хъэр гыуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 60. **Хъэ зэрахуэм кылыгъуа** (2). ЯггэикІэу цІыхум жраІэ. [Инус Астемыр жриІэу:] – Уэ сэ сыпхурикъункгэ, хъэ зэрахуэм кылыгъуа. Хуэпсэгъуэ нур, 66. [Кылышбиш Астемыр жриІэу:] УыцкІащ уэ, хъэ зэрахуэм кылыгъуа... Хуэпсэгъуэ нур, 122. **Хъэ кьарэм хуэдэу кылыгъуа** (2). Зыри умылгъагъуу (жэщу) щытын. Елдар унэм зыщІиггэбгъунлгъыкІри кылыгъым хыхъащ, дунейр хъэ кьарэм хуэдэу кылыгъуа. Хуэпсэгъуэ нур, 225. Жэщыр кылыгъуа, хъэ кьарэм хуэдэу, нэм кыщІэІэбэр плъагъуркыым. МелыІыч, 458. **Хъэми кхъуэми** (1). Хэх имыІэу псоми. [Мэсхъуд цІыхухэм жриІэу:] Щэрданхэ я мылгъур хъэми

кхъуэми яхуэишхыжыркъым, фынакIуэ, дэри зыгуэр къытлгысыниц... Хъуэпсэгъуэ нур, 241. **Хъэм и ныбэм къикIа** (2). Еплъ **хъэ зэрахуэм квилъхуа**. Сабийри гъыуэ кIэлъыжа цхъэкIэ, жыжьэ кIуэнт – нэгъуэцI шу гуэри къэсри цIалэ цIыкIур ипхъуэтаиц: – Умыгъ, хъэм и ныбэм къикIа, – уи анэм уэри улгъэцIыхъэжыниц, – жиIэри. Лъапсэ, 31. Мэмэт-цIафкъуэм абы фIэкI хуэишчакъым: – Сыкыдадуажа, хъэм и ныбэм къикIа? Лъапсэ, 48. **Хъэр псафэ хуэишэн** (1). СыткIи жыIэдэлъуэ цыгтын, сыти хуэцIэн зыгуэрэм. [Думэсарэ жиIэу:] ЦIыхум уи гум фIы яхуилэмэ, лей зумыхъэ, алыхъ, хэти хъэр псафэ пхуишэнмэ. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 544. **Хъэ цэхурыпхъуэ** (2). Мурад цэху бзаджэ зиIэм цхъэкIэ жаIэ. Хъэ цэхурыпхъуэм ецхыц лIэныгъэр – Ар жаIэр куэдмь мыгуишIэу. ЛIэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 204. Езыми [Берие], фадэм и гур кыгъэжэнауэ, и нэр псывэ цIэкIа хуэдэ, квилыдыкIыу, хъыджэбз дахэ дыдэхэр кыбгъэддыхъэрэ шхын кытрагъэуэвэмэ, е тепицэч нэцIхэр цытрахыжкIэ, и гурыIупсыр къажэу, ныжэбэ си гупэ хэлъынур дэтхэнэрауэ нIэрэ, жиIэу, хъэ цэхурыпхъуэм ецхыу зиуцэхуауэ, нэбгъузкIэ цIыхубэхэм яхэдэрт, и псэм кыыхыц и пэшим цIригъэишэнэ. Лъапсэ, 86. **Хъэм щичын имыIэн** (1). Щыгъыныншэу, пцIанэу цыгтын. Нурхъэлий, ажэ жьакIэ хъужауэ, цыгъым фIэкIа хъэм щичын имыIэми, зефыцIыж. Хъуэпсэгъуэ нур, 52. **Хъэм щичын цымыгъын** (2). Еплъ **хъэм щичын имыIэн**. Модэ цIалэ цIыкIухэр дрепцей, абы нэхъыбэм хъэм щичын яцыгъкыым. Хъуэпсэгъуэ нур, 97. Щыгъын жыIэнэуиц, хъыджэбз цIыкIум хъэм щичын цыгъкыым, зэрыцIанэ-лгъэцIанэу и анэм и IэлгъэцIыжэ зэхэцэтхъэр тепхъуауэ жьэгум дэси, мафIэ илгъэ. Нэгъуху, 33. **Хъэм ячэтхъам хуэдэн** (2). Еплъ **хъэм щичын имыIэн**. ПцIанэ мыгъуэу [Лу] къекIухъ, хъэм ячэтхъа хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 191. [Алыджыкыуэ] ЗаницIэу гу лъызотэ: комендант сыкызыхуашам лыгъ шырыкыур хъэлэци, хъэм ячэтхъа хуэдэиц, уцIыри зэцIэхужаиц, медалами, кытетIэныкIыжауэ кытехун кудейиц. МелыIыч, 463. **ХытIым я кум кыдэкIа** (2). Еплъ **хъэ зэрахуэм квилъхуа**. Думэсарэ башымкIэ бжэм еуэрэ кIийрт: – КъыцIэкI мыдэ, лыгъэ уиIэмэ, хытIым я кум кыдэкIа. Хъуэпсэгъуэ нур, 144. [Думэсарэ:] Алыхъыр си бийиц, фочыкум измыгъапIгэмэ а зи нэ къэмыплгъэжу хытIым я кум кыдэкIауэ къамэ кызыхыр. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 502-503. **Хыв хъэ ебнауэ** (2). Еплъ **хыв**. **Хъэм бацэ ихъуэжыхукIэ физ къэишэн** (1). Куэдрэ цхъэгъусэ къэзышэм, зыхъуэжым цхъэкIэ жаIэ. Хъэм бацэ ихъуэжыхукIэ физ къаишэ. Щынахужыкыуэ, 26.

□ **Зи цхъэ цымыIэм и шыд хъэм еиш** (1). Еплъ **цхъэ I**. **Насыпнышэм махъишэм тесми хъэ къодзакъэ** (2). Еплъ **насыпнышэ**. – **Хамэхъэ къакIуэри унэхъэр дихуаиц** (1). Еплъ **хамэ II**. **Хъэм и губжь кхъуэм цехъэ (хуехъ)** (3). Зым кырита бампIэр нэгъуэщIыгъ тезыкыутэ цIыхум ауаныщIу хужалэ. Щымыхужыгъ, хъэм и губжьыр кхъуэм цехъэ жыхуаIэм хуэдэу, Елдар гъунэгъуу цыту

квилгъэгуати, кIуэри фIэнаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 104. **Щеишхыдэн лгъэпкыи цыIакъым, сыт цхъэкIэ жыпIэмэ, ар [лэжъанIэ зэрагъувар] си зэрану зэрыщытыр тэмэму еицIэ, ауэ хъэм и губжь кхъуэм хуехъ жыхуаIэр арати, сэ [Дэфэрэдж] кысфIэнэн кызымыкуу, лажъэ зимыIэр кыпэцIэхуати, цыхъаиц**. Лъапсэ, 99. **А мурадыр ицIауэ арагъэнт унэлгъаицIэ тIэкIури [Исуф] цIыкIутар, кхъуэм и губжьыр хъэм хуехъ жыхуаIэм хуэдэу**. Лэчымэ, 396. **Хъэм и кIэм псы цIэуэмэ, есыкIэ Iээ мэхъу** (1). Гуэху гуэр кызылгъыкыуэжIам хэкIыпIэ кыгъуэтыгъ. Абдежым хъэм и кIэм псы цIэуэмэ, есыкIэ Iээ мэхъу жыхуаIэм хуэдэу, езыхэр (цIыхухъухэр) псым гъуцэу хэкIыжрэ цIыхубыым и закъуэ губгъуэ кыщрани дапицэ... Лъапсэ, 13. **Хъэм и пхэм псы нэмысамэ есыкIэ ицIэркъым** (1). И нэм нэмысауэ зыри кызыфIэмэгуэхум хужалэ. **Сытым и пхэм псы нэмысамэ. есыкIэ ицIэркъым жалэрэ?** – [жиIэрт Талиб]. Щынахужыкыуэ, 14. **Хъэ пэтми, нэмыс гуэр хуаицI** (1). Лей зыгехъэ, пцIэ зыхуамыщI цIыхум жиIэ хабзэц. [Бекъан жиIэу:] **Хъэ пэтми, нэмыс гуэр хуаицI, кысхуэгъэгъу, Iурарэ**. Къалэн, 432. **Хъэм бацэ ишхмэ, кыдодохыж** (2). ЦIыхур къэзылгъуам ецхэ (хъэлкIэ, теплгъэкIэ) цыхъужам деж жалэ. Нэхъыбэу мыр цыжаIэр нэцэнэ Iейхэм ехъэллауэщ, глагол кыагъэсэбэпри литературэм кыщыпхъ мыхъуц, абы гуемыIугъэ зэрыхэлгым кыыхэкIыу, нэхъ телгъэцIауэ, ираIуэкI цIыкIэу зэрадэкI. **Хъэм бацэ ишхмэ, сыт жалэрэ?** Хъуэпсэгъуэ нур, 272. **Кхъуэм и губжьыр хъэм хуехъ** (1). Еплъ **кхъуэ**.

ХЪЭ БАНЭ МАКЪ (11). Хъэр зыгуэрэм щибэнкIэ къэIу макъ. **Къуажэм хъэ банэ макъ кудейи цызэхэпхыртэкъым**. МелыIыч, 462. **Хъэ банэ макъ къэIуаиц, къакIуэIа хуэдэт**. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 559. **Ерул и макъыр хъэ банэ макъым хэкIуэдэпа нэужь, Дисэхэ я пцIантIэмкIэ Саримэ и макъ кыицIуаиц**. Хъуэпсэгъуэ нур, 234.

ХЪЭ IУС (1). Хъэм хуагъэхъэзыр шхын. **Унэгъуаиц хъэ Iус тIэкIу Iэнлгэм ирикIаиц, Мэзан хъэ Iусым йоплэ**. Бабыщыкыуэ адакъэпщ, 476.

ХЪЭ II (2). Хъэцыпэ куэд зыпыт цхъэмыж къэзыщI гъавэ лIэужыгъуэ. [Мариам Исуф жриIэу:] – **Абы нэс [Америкэм] узэрыкIуэн ахъиэ уицIэм Iус тицIын хъэ матэ сыту къомыщэхурэ е цIыхуэр цхъэ умытыжрэ?** Лэчымэ, 390. **Нартыхур, хъэр, джышыр зэхэхъэжауэ, абы кIэртIоф хэлгъыжу**. МелыIыч, 438.

ХЪЭ-ХЪЭ-ХЪЭ (ХЪЭ-ХЪЭ-ХЪЭ-ХЪЭ) (6). Еплъ **хъа-хъа-хъа**. – **Хъэ-хъэ-хъэ**, – жиIэу **Къазджэрий дыхъэишаиц**, – мис ар нэжиц. Мазэ ныкыуэ цхъуантIэ, 534. **Хъэ-хъэ-хъэ**, – **дыхъэишхырт Бэлацэ, и паицIэ кIыхъыр IэпхуамбэишхуэмкIэ ирикIуэкIыу**. Хъуэпсэгъуэ нур, 318. [Сэружан Бекъан жриIэу:] – **Уэ улI сытми?... Хъэ-хъэ-хъэ-хъэ...** Къалэн, 432.

ХЪЭБАЛЭ (5). ЦIыхухъуэцIэщ, «Колхоз шыгъажэм» поэмэм хэт персонажц. **Колхозышхуэм шыхъуэфI дыдэу Мо Хъэбалэу цIалэр яIэц...** Колхоз шыгъажэм, 39. **Мес Хъэбалэу**

шихъуэ иЦалэр Хаклуэ кьарэм тесу маплэ. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 39.

ХЪЭБАС (12). Цыхухъуэцэщ, «Кьалэн», «Зи лъэрыгыпс тыгъа» тхыгъэхэм хэт персонажщ. Хъэбас гуфлэцауэ дунейм техуэжыртэкъым, и анэр кьэклуэжмэ, «нэхъыццэ дьдэр сэраци, нэлэйккэ кьызоплъыр», жиЛэу. Кьалэн, 430. Палгэр кьыицысым, Хъэбас и ныбжьэгъу кьомым хъыбар яригъаццэри кьызэхуэмысу кьэнэнт. Кьалэн, 429. Хъэбас кьызырыкылауэ кьэклуэжащ, кьэрахъуэ гьэпццэлуа зилэхэм запешэ: фымыпццэ, сэри силэнуццэ фэ филэр, жыхуилэу. Зи лъэрыгыпс тыгъа, 530.

ХЪЭБАШЭ ДЕЛЭ (1). Псоми ядэлэпыкыу гурьым шхьэккэ жалэ. Хъэуэ, абы хуэдэ Хъэбашиэ делэ шхьлэжкыым. Нал кьута, 263.

ХЪЭБЭСАБЭ (1). Зыгуэр зэхэкъутауэ шытын. Гу, топ сытхэри хъэбэсабэт. Нал кьута, 300.

ХЪЭБЭСАБЭ ХЪУН (4). Зыгуэр Исраф хъун, лей кьытхээн. [Дадэм:] Мэлыр хъэбэсабэ хъумэ, уи гум техуэн? Тепщэч кьэзылхэтыхь, 147. Шы дэнэ кьэна, хамут кьудей умыгъуэтыжу хъэбэсабэ хъуащ. Нал кьута, 214. Долэт и дежккэ бэлиэвычыр «мыжыкы» жыхуаццэ хуэдэти, ахэр «хъэбэсабэ» зэрыхъуар и жагъуэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 239.

ХЪЭБЭСАБЭ ШЦЫН (3). Зыгуэр зэхэкъутэн, зэтеуккэн. Деникиным и кьэзакъыдзэр хъэбэсабэ яццэри Дзэ Плъыжыыр, Псыхуабэ кьаццэуэ, Кьалэккылым кьэблэгъат. Хъуэпсэгъуэ нур, 308. Шыткыым итри исри бомбэккэ хъэбэсабэ яццэри нэужь, Кьэрэмырзэ и дзэр шым епсыхы, я кьамэ, я сэшхуэ, нэгъуэццэ кьэхьэлэккылым илгъэккыр зыккэрахауэ, ныбапхэккэ пццэуэрэ, бий ундэрэццэуам гу кьылтэмытэу, йопццэццэри, сигнал зэрэггэлъагъуэ, зыккэЛэтри зы наплэзыплэм бий я быданлэм тоуэри топышэмрэ бомбэмрэ кьелар зэтрауккэри кьалэр кьаццэ. Лыгъэ, 410.

ХЪЭБЭСАБЭУ (6). нареч. Зыри кьэмынэу, зэрышчыту (зэхэкъутэн). Абы ящыц хъунт Инали занццэу кьыицылгэтри стэкан шыгъыр стлэлым цытригъэуэвэм хъэбэсабэу икьутащ. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 591. [Гесиод псэуццэхьэхэм жриЛэу:] Хъэбэсабэу фызыхэуццэбэни. Тепщэч кьэзылхэтыхь, 186. Яков Борисович цыхубзиткыым я ужь иту уэрамым кьыдэплъащ, кьалэр хъэбэсабэу бомбэм зэтригъэццэца и гугъэу, ариццэхьэккэ унэжь цыккыу кьомыр зэрышчытауэ цытт. Нал кьута, 221.

ХЪЭБЗ: ϕ хъэбз куэпэч (3). 1. (1). Укыгтэ зимылэ, нэчыхьыншэу зэрэшэ цыхубз. Ар [жэщыым кьызырытар] хэт и гум техуэнт, бжэр кьылуохри, бжэщхьэлум сытету, сыкьэгубжыицащи, сызэццэццэзызэ, дахэ-дахэу сымыпсэлгэфу: – Дэнэ ныжэбэ уздэщылар, хъэбз куэпэч? Лэчымэ, 394. 2. (2). Цыхубзым щешхыдэм деж жалэ. [Дисэ Саримэ жриЛэу:] Алыхьыр си бийи, Лумпццэ сз умыщццэ, хъэбз куэпэч. Хъуэпсэгъуэ нур, 137. [Дисэ Саримэ жриЛэу:] – Кьэгъазэ, хъэбз куэпэч. Хъуэпсэгъуэ нур, 135.

ХЪЭБИБЭ (351). Цыхубзыццэщ, «Нал кьута», «Шынэхужыкыуэ» романхэм хэт персонажщ. Етлуанэрэй махуэм, пццэдджыжыым бынунагъуэр

кьэтэджа кьудейт: Хъэбибэ пццэфлэу жьэгум дэст, Иринэрэ Анчарэрэ сабий цыккыум и ужь итт. Нал кьута, 285. Анчарэ и гум кьэккыжащ Хъэбибэ куэдэрэ жиЛэу цыта хъыбар гуэр. Шынэхужыкыуэ, 67. Хъэбибэ псыниццэу кьыгъэзэжри унэм иЦэлгъэдэжащ, дыгъуасэ игъэхъэзыра шатэ иЦэгъэпццэхьар хъыджэбз цыккыум иритыну. Шынэхужыкыуэ, 62.

ХЪЭБЛАШЭ (18). Хъэбибэ и жэмьм зэреджэр аращ, «Шынэхужыкыуэ», «Нал кьута» романхэм хэтщ. Хъэблашэ и бу макъ кьэлуащ, жэмьм и кьэшыгъуэ хъуати. Нал кьута, 284. Нышэдэибэ лэхуэм дагъэккэ Хъэблэши кьыгъэзэжыртэкъымы, абыи уримыгузавэу хъурэт. Нал кьута, 226. – Си «Хъэблашэ» мыгъуэм ещхьыц, – жиЛэри Хъэбибэ гуфлэщ, а зи гугъуэ иццэ жэмьм зыккыу емыщхь пэтрэ. Шынэхужыкыуэ, 18.

ХЪЭБЛЭ (55). Кьуажэм шыщ кыхьэ, зы уэрамдэккыым кьыщыццэдауэ адреим нэс. Цыхубзхэр псыхьэ сыт цыккыуэккэ зырызу мыхъуу хъэблэм дэсыр зэхуэсырты, зэулуу кьуэрт, хуумакулэу гуэрхэри гъусэ цащцэ цылэу. Лъапсэ, 30. Иджы пццэхьэццэхьэ кьэс Астемыр и унэм хъэблэр кьыиццэхуос. Хъуэпсэгъуэ нур, 199. Хъэблэ благъи зэхуэсауэ Инал и анэм Гуэхур дагъэпсыниццэрт. Мазэ ныкыуэ шхьуантлэ, 573.

ХЪЭБЛЭ-ХЪЭБЛЭ: ХЪЭБЛЭ-ХЪЭБЛЭ ЗЭРЫГЪЭХЪУН (1). Зы лъэпкы гуэр хъэблэ шхьэхуэу зыщыпцэ цыткысым. Махуэ кьэс кьуажэм зыгуэрхэр кьыдомткысхьэ: кьэзакъхэр зэрылгъыу кьолэпхъуэ, осетинхэри хъэблэ-хъэблэ зэрыгъэхъуу кьоккыуэри зэунэкъуэццэхэр зэгъунэгъуу мэткыс, нэхъ унэфлхэр зэпаубыдри кьэзакъхэмрэ осетинхэмрэ цызэфлэни цызэзэуапи кьохъур. Мелькыч, 468.

ХЪЭБЛЭ-ХЪЭБЛЭУ (1). нареч. Хъэблэккэ зэхэхауэ. Адыгэхэр игъащцэ лъэпкы-лъэпкыккэрэ, хъэблэ-хъэблэрэ, жэмьхьэт-жэмьхьэтурэ кьуажэм дэси. Зи лъэрыгыпс тыгъа, 529.

ХЪЭБЫДЭ (1). Унэццэ. [Илэ:] Хъэбыдэ Назир и фыщцэ... Гьуэгуанэ, 116.

ХЪЭБЫРЫБЫР (10). 1. (1). Зыхуэмеиж, мыхьэнэ зимылэж шыгъын. Лыгъур нысаиэм хигъэтыну иЦалэхэми кьагунысыащ убых шу гъусэу нысаицэ кьыдэжлэуэр дэкум хуэдэу кьагъэпццэнуу, я цыгъын хъэбырышыбыру куэд лъандэрэ хыфлэдзэжар кьыдалтэфьжу зыццатлэгъэну. Лъапсэ, 115. 2. (8). зэхъ. Цыху иккэ, цыху бзаджэ. А хъэбырышыбырым [поварым] и ныбэр кьыгъэун хуейиц, – жалэу зэрыгъэккыицрт псори. Хъуэпсэгъуэ нур, 173. Ар цызэхихьым, Локотши кьыицылгэтащ: – Хъэбырышыбыр! Нал кьута, 273. Хъэбырышыбырым кьыхьэккэри Хъэбырышыбырым хыхьэжыныц. Усищ. «Вагъуэ махуэ», 35. 3. (1). зэхъ. Псалъэмакъ, хъыбар Лей, мыфэмьщ. Хъыбар хъэбырышыбырыр фи флэццэ фымыщцэ, пццэ гъуэццэ ар жызылэу зырыз цылами, пажьэм хэлгэдэжащ. Лъапсэ, 84.

ХЪЭВЭ (1). Гэтэ цыккыуэ, ауэ зыбгъуыпццэ кьэ нэхьыбэу зэтэльхьа мэкъу. Зэгъэп. мыхьэнэ илэу кьыщыгъэсэбэпащ. Кьуриш иццэхужыкыым лъэныкыуытккэ Пшэр мэкъу хъэуэ иракъуэккэ. Гъатхэр кьыиццэхьэм. «Батырыбжэ», 31.

ХБЭГБАПХБЭ (5). *плъыф*. Шхъэусыгъуэншэу е имыкурэ-имыбгыу шхъэпсыгъэкIэ зыгуэр жызыIэ, зыщIэ, зыгуэрхэр зыгъэгужьей. *Долэт игъащIэми хъэгъапхгъэт, хъэкIэпычжът, иджыри абы и нэгум зыгуэр зэрыщIэлгъыр ГупцIт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 241. *Пицэдджыжъым жьыуэ кызызхуэсахэм яхэтт хъэгъапхгъэ Долэти, IэмалкIэ Iэзэ Муси, ТхъэмицIыгъуныбэкIэ зэджэ Мэсхъуди*. Маэ ныкъуэ шхъуантIэ, 506. *Хъэгъапхгъэ цIыкIухэр зэрыгъэкIийуэ абрикос гъуэзукIэ мажэ*. Нал къута, 210.

ХБЭГБЮЭ (3). ПцIантIэм дэт хъэр зэрыс унэ цыкIу пхъэбгъукIэ щIауэ. Хъэр ницIэуэ хъэгъуэм *имылгъэдэжатэмэ, и нэр къричынкIи хъунт, алхуэдизкIэ Джэлил кызырыкIати*. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 476. *Абы кыкIырат: «Ухъэу лыгъэ пхэлэмэ, хъэгъуэм кыкIи, сэ дуней уэзыгъэкIэ гъэгумэ, сыбабыщыкъуэ адакгъэкъым*. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 476.

ХБЭГБЮЭ-ЩЫГБЮЭ (1). Ныкъуэкъуэгъу, фыгъуэгъу. *Мес Бадинокуэр, Уэри ей-ей, Ныкъуэкъуэгъур зи куэдъыр, Уэри ей-ей, Хъэгъуэ-щIыгъуэ бацэр, Уэри ей-ей, Гуацэ бгъэдэмышьэр*. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422.

ХБЭГБЮЭЛЫГБЮЭ (41). Нысашэ. *Дэфэрэдж а махуэм щыщIэдэуэ хъэгъуэлIыгъуэм зыхуигъэхъэзырын щIедзэ, абы езым мащIэ пылгъ? Лъапсэ, 114. ИгъащIэми хабзэри арац: хъэгъуэлIыгъуэм сыхэтыниц, жызыIэу хэт къакIуэми, уи хъэщIэци, егъэблагъэ, хуэфэциэн увыIэпIэ ет*. Маэ ныкъуэ шхъуантIэ, 582. [Фариз:] *ГъэщIэгъуэниц, тхъэ, колхоз псом Алъхъо и хъэгъуэлIыгъуэр ирагъэкIуэкI*. Алъхъо, 93.

ХБЭДАГБЭ (15). Цыху лар зарагъей хабзэ. *АрихъэкIэ дэнэ – лIыжхэм я нэмзыбзэр Алыхъым зэхимыхарэ е нэгъуэщI, мэжджытым бомбэ кыттехуэри, блын зэхигъэцицам и щIагъым хъэдэ плIыщI кыныцIахыжаици, жылэм я хъэдагъэци*. Нал къута, 223. *ХъэдэIусу кызызхуахъэсам дыуэ тращIэри хъэдэ цIэзылхъахэм, хъэдагъэ къэкIуахэм ирагъэшиащ*. Лъапсэ, 108. *Фызхэр хъэдагъэ кIуэмэ, зэрынэсу гъын кыныцIадзэрэ, я нэпс кыныцIэкIми кыныцIэмькIми, тIэкIу къугъэмэ, махуэ ныкъуэкIэ убэу зэхэст, Дисэ абы яхэхуамэ, си Iуэху и ужь ситыжэм нэхъыфIиц, жиIэрти икIэщIыпIэкIэ къэкIуэжырт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 130-131.

◊ **Хъэдагъэ кIуэн** (1). зэхъ. Сьт ищIэн, дэнэ кIуэн, хэкIыпIэ илэкъым. [ЩIалэ цIыкIухэр зопсалгъ:] – *НытIэ и анэм игъаишэркъым, хъэдагъэ кIуэн*. Хъуэпсэгъуэ нур, 153. «*Иныжхэм*» *ящыщI гуэрэм кыбыжъэдэхуащ*: – *НтIэ, хъэдагъэ кIуэн: Бахъсэн событэм хэтащ*. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 523-524.

ХБЭДАФЭ (1). Хъэдэм хуэдэу фагъуэ. *ЗытумыгъакIуэ жын джаурьыр, – жиIэурэ абы кыбыфIигъэкIыртэкъым Инуси, ари сымаджэм [Лузизэ] зэхимыщIыкIыжу, и фэр пыкIарэ хъэдафэ кытыеуауэ хэлъ мыхъумэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 74.

ХБЭДЭ (115). ПIа, зи псэр хэкIа. *Пицэдджыжъым хъэдищыр щIалгъхъауэ санитаркэхэмрэ сэлэт нэхъ уIэгъэ псыницIэ зытелхъэмрэ къэкIуэжу Астемыр губгъуэм илгъуэ къагъуэтащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 171. – *Хэкум иралъхухъар вагъэмбэкъум дэкIуэдэжащ, –*

жиIэри молэм, нэгъуэщI сьт хуэщIэкIынт, кърихъэлIам яжриIащ хъэдэхэр я унэ яиэжыну. Лъапсэ, 106. *ЛIыжхэр иувькIырти хъэдэ хуэзэху дыуэ тращIэрт, нэмзыбзэ дахэ-дахуэ ямыщIэр къагупсысыжурэ*. Нал къута, 286.

◊ **Хъэдэр гъеин** (5). зэхъ. Зылгъэфыхын. *ЕтIуанэр нэхъ бзаджэу кыныцIэкIащ*: – *Хъэдэ өгъейуэ фыщымыс*. Лъапсэ, 34. [Бэлацэ и щIалитIым жриIэу:] *ИIэ, хуэмышу, хъэдэр умыгъей*. Хъуэпсэгъуэ нур, 55. [ЩIалэ цIыкIухэм Тембот жриIэу:] – *Хъэдэр умыгъейуэ, кыныцIэ зыгуэр*. Хъуэпсэгъуэ нур, 97. [Зи] **хъэдэ ихуэн** (1). БгэкIэ – кIуэдын, лIэн кыкIыу. [Ерул Нурхъэлий жриIэу:] *А-а, къэщIэжащ зи хъэдэ ихуэным и цIэр – Iэтэман Караулоф, зэхэлхырэ?* Хъуэпсэгъуэ нур, 234. **Хъэдэ къуанишэ** (3). Зымы гу лIимытэу, имылгъагъуу и закъуэу лIа, зэмыгъэзэхуэжауэ къэна. *Щымышхужым, езы кIадыр и гъунэгъум деж унажэ кIуэмэ – лIыжъыр лIэри хъэдэ къуанишэ хъуауэ кыныцIэкIащ*. Аргъуей, 388. [Дисэ Гунэуэс жриIэу:] *СолIэри хъэдэ къуанишэ мыгъуэу сыкъонэ, жысIэурэ сыгужьэят*. ГүщIэгъу, 421. *Мес, и унэгъуацэр гукъыдэмыжу унэ нэщIыгъым кыныцIэнэжащ, и ахгъэтыр ноби, пицдеи – ницIэну цыткъым, хъэдэ къуанишэу кыныцIэкIынкIи мэхъу*. Маэ ныкъуэ шхъуантIэ, 617.

ХБЭДЭТЕПХБЮЭ (1). Хъэдэр кхъэм нэсыху тепхъуауэ щыт щэкI лъапIэ. *Сэ ницащ хъэдэ нэху мыщауэ Пицэдджыжъэ къэсыхукIэ бийм кысыхуешэ, Си толькыуэ къабзэр хъэдэтепхъуэ ХузощIыр, зауэлI, сэ а хъэдэм...Дыгъэр къепсын папщIэ*. «Шум и гъуэгъу», 56.

ХБЭДЫГБЮЭДАХЭ (7). 1. (3). ЕмыкIу, напэтех. *ЕмыкIуиц, хъэдыгъуэдахэщ, жиIэри Айтэч тIысын идакъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 58. [ЛIым Дуду жриIэ:] *Дэри хабзэ тхэлгъи, емыкIуиц, хъэдэгъуэдахэщ*. ВитI, 416. *ЩIалэхэм я цхъэр фIэхуауэ аргуэрэ зэхэсу, Жырслээн къахыхъэри закъригъэцIыхуащ, жэщым щIалэхэм ярищIа хъэдыгъуэдахэри яжриIэжащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 89. 2. (4). ГъэщIэгъуэн, хъэлэмэт. [Астемыр Бэлацэ жриIэу:] – *Сьт жыпIэ хъэдыгъуэдахэр, хэт уэ шы птезыхынуэр?* Хъуэпсэгъуэ нур, 262. [Фызыжхэм Хъэбибэ жриIэу:] – *Ана, сьт хъэдэгъуэдахэ жыпIэр пхгъур зи пхгъур уэращ*. Щынахужыкыкъуэ, 8. [Чачэ Нахъуэ жриIэу:] *Ар сьт хъэдэгъуэдахэ, си жыгым ахгъиэкъым, тIасэ, къапыкIэр*. ПицIащыц. Маэ ныкъуэ шхъуантIэ, 510.

ХБЭДЭЛГЭМЫЖ (1). ЗэтраукIауэ зауапIэм илгъ хъэдэ куэд. *Аузым уэс пшагъуэ дэтар цыдэкIыжым, гъуэгуэм тетIауэ пIагъуэжыртэкъым, хъэдэлгэмыжу телгъым фIэкIа*. Нал къута, 300.

◊ **Хъэдэлгэмыж щIын** (2). Къанэ щымыIэу псори зэтеукIэн. *Берие къулыкъуэцIэкъу бзаджэти, кытыпувыр хъэдэлгэмыж ищIырт*. Лъапсэ, 91. [Фэуаз мэрым и къуэдзэм жриIэу:] – *Зи уни зи жьэгъуи зыфIэкIуэда цIыхур хъэдэлгэмыж ищIыри уи фызым и гупэ угъуэлгъыжауэ укъагъэтэдджыжа?* ХъэщIэ лъапIэ, 406.

ХБЭДЭЩIЭЛГХБЭ (1). Хъэдэр щIэлгъхъэным епха Iуэхугъуэхэр. *ФIы щIэи, псым хэдзэ жаIакъэ,*

фйр кгуэдэрктым, Барчо хьэдэцлэлгьхэм зэрхэтар цыггунцэжауэ, Дэфэрэдэж цылуцла махуэм и гугу ецл зэпым, модрейри убыхыбзэм хуээшаици, флэфи дьдэу мзуэршэр, хьэцлэм и гьусэм гулгьамытэу. Лгьапсэ, 112.

ХЬЭДЭГУС (6). 1. (1). Лам ирацлэки дауэдэпщым шыцу цлху шаггашхэр. [Ицыр зыгуэшхэр зодауэ:] – *По нэхэ пшэр зэрыцлхунур? Гитлер хьэдэгус хуэцлхунур? Шынэхужыкькуэ, 11.* 2. (5). Лам ирацлэки дауэдэпщым кыщцалэт шхын. *Абы цхьэклэ нэ лейклэ цлхур кьеплгьырт, хьэдэгусым цыщри кларзинклэм изу кьратырт. Нэгьху, 49. Хьэдэгусу кыызэхуахьэсам дыуэ трацлэри хьэдэ цлзэылгьахэм, хьэдаггэ кьэкуахэм ираггэшхац. Лгьапсэ, 108. Писырыр бынышиэм, хьэдэгусу кьихьам тхьэмахуэклэ ирикьурт. Нэгьху, 49.*

ХЬЭДРЫХЭ (8). Ахьрэт. *Темыркьан мыгьуэр, тхьэм и хьэдрыхэ нэху ицл, цлалэ кьабзэт, бзэи тхылгьы ицлэрт, уеблэмэ Кьэбэрдейм я тет Хьэтэжыкькуэм деж прошенэ итхыфьырт. Шынэхужыкькуэ, 19. Тамарэ хьэдрыхэ цылам и хьыбар среггэдалуэ. Лгьапсэ, 45. Шыр хьэдрыхэ уэ [Ахьмэд] пхьынуум, Елгьэу нэмыцэм – кьуатыниц. «Адэ», 139.*

♦ **Хьэдрыхэ кгуэн** (2). Лэн, ахьрэтым кгуэн. *Кумбыр кууци уомэхыхьыр, Кгуэ хьэдрыхэ лгьаггунлгьаггэу. «Индийскэ поэмэ», 365. Абы [илгьым] шыцу зыр хьэдрыхэ кгуауэ кьраггэггэзэжац. Лгьапсэ, 45.*

□ **Зыгуэрим хуэмыфл хьэдрыхэ ягьакуэрктым** (2). *Еплэ зыгуэр.*

ХЬЭДЗЭ (25). Хьэцэпэцэхэм я жылэ. *Директорым хьэжытицлэр кьыхихьырт, нэхьапэ зыхуэхьэжэн хуейм и унафэр ицлгьырт, уеблэмэ и нэфи зыщыхуам нартыху хьэдээр занцлэу хьэжыггэклэ яхуцхьэжырт. Мелыгьч, 468. [Астемыр жиуэ:] Набггэ хьуам нэгьуджэ кьахуэтицхунклэ, солуэ, уеблэмэ джэдхэм нартыху хьэдээр кьызэрацытым ецхьу, фызыжьхэм хьэрфьыр кьрацытыкьгу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 655. Шхьэмыжыр плгьаггурэ – ажэ жьакли, Шгьым хэлхьэ хьэдэи – кьэклгьыниц. Сыкьыщцалгьуар мы шлгьылэрэц. «Шхьэлыкькуэ», 387.*

ХЬЭЖ: ХЬЭЖ ШГЬЫН (2). Дэтхэнэ муслгьымэнми иггээцлэн хуей кьалэнхэм ящыц зы – Меккэ кгуэуэ нэмээ ищлгьын, тхьэ елгьэун хуейуэ. *Шуудзэ хьарзынэр дунейклэ жыхьэнэмэ мафлэм хэзггэкуэдац, гуэныхь ин кьэхьац жиуэри, тридээр хьэжыци кгуэгуэм зриггэхьэлгери хьэж ицлхуну ежьац, зэрежьари дрейхэр зэрежьам хуэдэт? Лыггэ, 413. Хьэж ницлар дауи кьабыл хьун, на, гуиц, апхуэдиэ хьэзаб цлхуум тебггэлгэ, – жиуэ Думэсарэ Инус ешхьдэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 74-75.*

ХЬЭЖЭН (мэхьэжэ) лгьамы. (6). Зыгуэр хьэжыггэ шгьын. *Псы цхьэлыр мыхьэжэмэ, хьэжыггэ дэнэ кьиклгьын, я нартыхур дум илгьми, хьэжыггэ цлхуэ кьалгьыхьуэу физ Иэджэ уэралым дэтт. Хьуэпсэггэуэ нур, 287. Кьуажэм кьыдэтлгьсхэр нэхьыбэ хьуху, хьэжэну цхьэлым*

кьакуэм кьыхохьуэ, хьэжытицлэри нэхьыбэж мэхьу. Мелыгьч, 468. *Иэдэм унафэ хуацлац гьавэу кьашэр зэхимыггэггэуацэу икли нэхь шабэу хьэжэну, кьэтым хьэрф триггхэри нэхь луцилу икли зэхуэдэу триггхэну, абы ицлгьулжклэ хьэжытицлэр имыхьуэжыну, я дежи имыиэну. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 653.*

ХЬЭЖБАРЭ (3). «Нэгьху» повестым хэт персонаж. *Хьэжбарэ зэггудырт, тутнакьэциым кьэрэггэулу лунар вредитель цлэхьуар имыцлэу. Нэгьху, 33. Куэд дэмыкьгу, Хьэжбарэ лажы хьати имылэ пэтрэ, тутнакьэциым иса и адэмрэ и кьуэшырэ я гьусэу хэкум ирашири яггэкуэдац, вредителу ирашам хэту. Нэгьху, 33.*

ХЬЭЖРЭТ (1). Нэгьуэцл хэкум икьлгьыныггэ. [Астемыр Кьаздэжэрий жиуэ:] – *Хэку кьутэжыггэуэ Хьэжрэтым и зэмалым икьлгьауэ кьыцлэклгьыниц [Саният]. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 572.*

ХЬЭЖУМАР (86). «Алгьхьэ» пьесэм хэт персонаж. [Хьэжумар:] *Нышэдибэ Кьэнжалыщхьэ хужуэ нэху кьеклац, арицхьэклэ кьулгьыкьку хьухуклэ теклгьац. Алгьхьэ, 70. [Шур:] Кхьылэ, Хьэжумар, умьдыхьэицхьу Иэмал гурэ кьыжжэ. Алгьхьэ, 70.*

ХЬЭЖЦЕЙ (1). Еплэ хьэжы цей. *Астемыр шыр шьитлгьытицымрэ хьэжым башыр ицлэтымрэ зэтэхуэри, шыр ицлгьым, хьэжым и хьэжцей ицхьуантлэм ятлэр хьэлэчу кьриуцлгьац. Хьуэпсэггэуэ нур, 65.*

ХЬЭЖЫ (144). Меккэ кгуэуэ кьэкуэжа цлху. *Дунейм ехьжа хьэжым и мылгькум шыц Аралпми, Гьуумари, кьадыми ялгьысри зауцэхуац, абыхэм ецхьу Нурхьэлий кьылгьысир ихьумэу цысыфынукьым. Хьуэпсэггэуэ нур, 146. Зыгуэр кьысхуэиэ, жиуэ сьмадэжэр дапцэрэ лгьэуами, хьэжым зыцлгьылэ кгуэн идакьым, гьунэггэуми еджакьым. Хьуэпсэггэуэ нур, 74. – Фи унафэ [молэмрэ Кьетаурэ] си унафэц [Дэфэрэдэж] жиуэцэ, – жиуэри хьэжыри кьэпсэлгьац. Лгьапсэ, 62.*

ХЬЭЖЫ САРЫКЬ (1). Цлхуэхуэ пылэ папцлэу кьуэклгьылэм шылэ лгьэпкэ языныкьуэхэм шхьэм быдэу флгьыцхьэ цэкл кьыхь. *Хьэжыжь зыкьгом кьеклуэллам абэ яцыггьыу, хьэжы сарыкь плгьыжьри яцхьэрыггьыу зэхэст. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 654.*

ХЬЭЖЫГГЭ (76). 1. (70). Гьавэ хьэжа. *Иэдэм ицхьэлым шлхьэри нартыху матэр зыцлгьылэклэ хеклуэри хьэжыггэ матэ кьыцлгьх. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 631. А махуэм и пицхьэцхьэ дьдэм Бэлаци гуклэ кьыдыхьэжри хьэжыггэ кьэпитл пхьэ шлгьыым кьыцлгьылгьац. Хьуэпсэггэуэ нур, 280. Хьэдээр ицхьэмклэ кьыцитклуэрти, ицлгьыымклэ хьэжыггэр цеттжырт, хьэжытицлэр хэтха нэужь. Мелыгьч, 468. 2. (6). Хьэжыггэм хуэдэу зыгуэр уцхьэуэ е хьэжауэ шытын. *Зыцлэт бор [шыр] кьабзэт, пицхьэцхьэ кьэс Иэцлгьын цлэтлгьхьэрт, мэкьумрэ Гусымрэ яцлгьулжклэ удз хьэжыггэ хуэзэхэтицлэурэ едггэшхьырт. Анка, 382. Арати, шыбжый хьэжыггэ яхьри Патлгьыкуей мэжджытым ицлэт кьубгьаным ираклуац. Лгьапсэ, 116. Теуаплэри ныпклэ, удз дахэклэ гьэцлэргэцлат, абы**

пэмыжыжэу музыкаухэри цытт, я гьуанлгэ бжамийхэр дыггэм пэлыду чырбыш хэжыггэкIэ лгэщIауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 125.

ХЬЭЖЫН (ехэж) лгэI. (15). Щабэ, щыкьуей дьдэ щIын (п.п. нартыхур, гүэдзыр). Нэхьыбэу цIыхур зыцIэуицIэр, нартыху путей фIэклIа мазэм пхэж цIэмыхур сыт, мэжджытыр цхэ зэхуащIыжрэ, жIэу арац. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 544. [Ботэх лаборанткэм жриIэу:] Нобэ цхэлым шэ – пхэж хьунуц, Льяпсэ, 97. [Директорым комендантым жриIэу:] – Нартыху тIэжIу сIати, схэжри сиаци. Мелыгыч, 472.

ХЬЭЖЫПЦIЭ (15). Гьавэ зэрахэжым папцIэ цхэлым щIах пцIэ. Кьуажэм кьидэтIысхар нэхьыбэ хууу, хэжэну цхэлым кьакIуэм кьыхохуэ, хэжытицIэри нэхьыбэж мэху. Мелыгыч, 468. Iэдэм унафэ хуащIацIэ гьавэу кьацIэр зэхимыггэгьуацэу икIи нэхэ щабэу хэжэну, кьэлым хэарф тритхэри нэхэ IуицIу икIи зэхуэдэу тритхэну, абы ищIыIужкIэ хэжытицIэр имыхуэжыну, я дежи имышэну. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 653. «ХэжытицIэр хэт еттыну, цхэлыр колхозым ейцI» цыжаIэм, бомбэм кьулейсыз ищIам хуаггэфицат. Нал кьута, 232.

ХЬЭЖЫ ЦЕЙ (2). Хэжы, молэ сытхэм цатIагэ зи кьуащIэр щIым нэс цей кIыхь. – Хэт и фызу нIэрэ уэлбанэ махуэм гьуэгу теувар? – жиIэри хэжы цей зыцIыгэ молэр цIэуицIацI. Льяпсэ, 57.

ХЬЭЖЫЦI: ХЬЭЖЫЦI КIУЭН (9). Меккэм кIуэн, нэмэз шащIыну, тхэ ельIэну. Жылар хэжыицI кIуэмэ, янэрауэ, Чэбэм кьыицIадзэри тхэмахуэ енкIэ хабзэм кьиггэлгьагьуэр ящIэ, андэз ящIтар мыкьутацIэрэ, жIэу тегуэзыыхуэ. Лыггэ, 413. [Дадэм:] ХэжыицI сымкIуэу си гуэныхьыр кIуэдынкьым. Тепщэч кьэзылгэтыхь, 189. Инус хэжыр цIыху кьуэбэбжьабэ гуэрт, хэжыицI кIуэуэ хэжы ищIа цхээкIэ, и хэлыр зыхинатэкьым, игьацIэм зыгуэрим фIэмынэм ишхар и дзажэ дэмыхэу арати, зэрыщытау кьэжурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 63.

ХЬЭЖЬ (4). Жьы, кхэахэ хьуа хэ. Я хэжьымы [хэжым] и джабитIыр иуауэ зыкьыкIэрикухьт, унэгуацIэр цIэх хэжуэ зэ сигьаишэну нIэрэ, жиIэ хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 70. Хэжэ кIуэдауэ бгьуэтыжым Еицху гуфIэу ар кэасыни. Дыгьу жыхуаIэр сыт? «Бгы льяпэхэм деж», 126. Уеблэмэ Дисэхэ я ницIантIэм дэлэ хэжэу кумбьым кьимыкIыу илгым ишын гуэр Рахьым кьыицихь кьэжурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 130-131.

ХЬЭЖЬКХЬУЭЖЬ (3). ГьащIэм (Iуэху гуэрим) фIыуэ хэзыщIыкI, бзаджэ хэхухьа цIыху. Езыр [Кьарэжэ] кьыпхуэмьггэицIэну хэжэжкхьуэжэ гуэри, дагьуэ зыдигьуэн гуэр илгэгьуамэ, кьыхидзыжрэ здэлхьыну умыщIэу укьигьанэу. Льяпсэ, 35. [Сеймэн Мэмэт-ицIакьуэм жриIэу:] – Уэ уи фызым уэ пхуэдэ хэжэжкхьуэжэ цхээгьусэ хуэхьуаици, махуэ кьэс тхээлгэIу еицI, ара? Льяпсэ, 51.

ХЬЭЗАБ (6). Бэлыхь, гугьуехь. Лусанэ комсомол ицIалэр кьыхихмэ, хэзаб мыухыр кьытехуэну и гуггэи. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 617. Тобэ

Истофрилэхь, дуней хэзабыр мыбы я натIэ цхэ хьуа, жиIэу Хээбибэ и гур мэуэ. Нал кьута, 211. Езыми [Дисэ] и цхьэр иужэгьуауэ, «зэ мыгьуи сылацIэрэ, мыбы хуэдэу сыкьанэ нэхэрэ», жиIэу Алыхьым йолгэIу, дунейкIэ кIэ зимылэ хэзабыр ахэрэ хэзабым кьыицицIэну. ГуцIэгьуэ, 423.

♦ **Хэзаб мыухыр (кьы)техуэн** (1). Гугьуехь мыухым хэтын. Лусанэ комсомол ицIалэр кьыхихмэ, хэзаб мыухыр кьытехуэну и гуггэи. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 617. **Хэзаб теггэлгьын** (3). Зыгуэр гугьуэ еггэхьын, лей ехын. Хэжэ ницIар дауи кьабыл хуун, на, гуцэ, апхуэдиз хэзаб цIыхум теггэлгэу, – жиIэу Думэсарэ Инус ешхьдэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 74-75. [Чачэ Лу жриIэу:] Бэлиэвечи старыишэ хэзабу стриггэлгьар еггэицIэнуицI кьэрэхэлгьым. Мазэ ныкьуэ щхуантIэ, 505. Абы [кьырым хьаным] хэзаб мацIэ ттриггэлгэа сытми? – жиIэрт тхэмадэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 59. **Хэзаб телгьын** (6). Гугьуэ ехын, куэд шэчин. Сэ уэ хэзабу теггэлгьари Уэ зытелгьэжи гьэунэхуэ. Си льяпсэр бгьэгьумэ уэ пфIэфIати... «Щхэлыкьуэ», 400. Ауэ диIэ кьэралыицIэм, Кьэралыгьуэу фIыгьуэ ищIаIэм Тыггэ гуапэр бэм я фIыицIэу IэцIаггэфIкIэ гу кьылтаэ Итальянкэу зы фьзабэм Гукьутэгьуэу телгьи хэзабыр... Лгэпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 60-61. Лузизэ дуней нэху имылагьужу хэзабыр телгьи. Хьуэпсэгьуэ нур, 72. **Хэзаб шэчин** (4). Еплэ **хэзаб телгьын**. [Дэфэрэдж Кьэрэжэ жриIэу:] Уэ бгьэунэхуэа лы хьарзынэ кьомыр тхэм емылгэIу уи гуггэ: «Я дэ ди тхэу ди тхэишхуэ, дунейкIэ дэ тишэч хэзабыр Кьэрэжэ ахэрэткIэ и фэм дэггэкI», – жаIэу? Льяпсэ, 104. Дуней хэзабыр яшэчами, ЩIым ицIэлгьыр гуггэу я гур хоцI... Шари мэгупсысэ. «Дамыггэ», 92. Мэжджыт кIуэцIым дэтым хэжыр кьацыыхьхэм, дуней хэзабыр диным папцIэ ишэчауэ, диным цхээкIэ и псэр итыну а фэр зытригьауэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 78.

ХЬЭЗАБУ (1). нареч. зэхэ. Гугьуэ ехуэ, кьэхэлгьэкIы. Кьуришым хэзабу мыл ятелгьым, ЗггэткIуу мылыр сфIэлгьацI. Мес кьэкIыгьэр... «Батырыбжэ», 74.

ХЬЭЭШЭ (1). ЦыхухьуцIэш, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым хэт персонаж. Лыжыыр куэдым яцIыхурт, ар шы завод зилэ Куэцэ Хэзешэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 127.

ХЬЭЗИЗ (4). ЦыхухьуцIэш, «Хьуэпсэгьуэ нур» романым хэт персонаж. [Лыжэ хэм жаIэ:] Ярэби, мы советскэр зэран хуэмыхуэну нIэрэ Хэзиз? Хьуэпсэгьуэ нур, 312. Хэзиз и кьуэм и льякуитIыр псои, сэкват лэпкэ яIэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 179.

ХЬЭЗЫР I: ХЬЭЗЫР ХЬУН (17). Кьэбггэсэбэп хьуну зэфIэклIа, щIауэ щытын. Хьиджэбзхэр а гьуанэ цIыкIумкIэ кьидэплурэ, Азизэ кьепсалгэу цытацI, ишыныр хэзыр хуакгэ, жаIэу. Щынахужыкьуэ, 66. Хэнтхуэпсыр хэзыр хуацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 267. ХьуацI хэзыри мацэ ищIыIэр, Кьеггэзэжыр Iэхуэм кIэцIу, КьэуIэбжэуэ тIэку зешыIэр Iэцхэ псыфкIэ нэпс илгэицIу. «Тисей», 493.

ХБЭЗЫР II (35). Адыгэ цейм и хьэзырыпэхэм ярыл пхъэ, кьушцхъэ кыгхъэ цыкыгхъэ. *Къазджэрий унэмкIэ ежъаи, асыхъэту кыггэзэжри машинэ зыцIэгъэнам екIуалIэри и хьэзырылгэм къриха зы хьэзыр хужь дахэ Лу хушишияц:* – Мэ, фэеплэу, нэгъуэцI сIатэмэ, уэстынт, – жиIэри. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 537. *Кабинетыбжэр кызыIуидзри, лIы пшэр тхъуэлгэ гуэр, бомбэм хуэдэу, унэм кыицIэхуаи, пIыIэцхъуэ ин цхъэрыгъыу, шухъэ цей хужь кьекIу цыгъыу, и хьэзырхэр кьушцхъэ хужьу. Хьуэпсэгъуэ нур, 115. Зыгуэрхэр кьэпсэлгэнтти, шIэ маржэ, иджы дызыхуейр кыхэфлэхъэ: цIакуэ зIэм – цIакуэ, мэлыфэ зIэм – мэлыфэ, къамэ, бгырыпх, уанэ, шхуэ, нахгъутэ, хьэзыр, шырыкыу, лгэпэд, къамышы, лгэрыгъ, пIыIэ, сэхуэ – зы сьт уIэмI кьэгъэтылг. Шынахужьыкыуэ, 44-45.*

ХБЭЗЫРУ (15). нареч. ХуэщIауэ, зэрыщытын хуейм хуэдэу кьэбгъэсэбэп хьууэ. *МашинистхэмI хьэзыру я цхъэр цхъэгъубжэм кьыдагъэжауэ кьоплгэ, дапыццI дежъэну пIэрэ, жаIэу. Шынахужьыкыуэ, 44. Оркестрыр хьэзыру иувыкIат. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 581. СосрыкыуапIэм Жаниэрхъыр Бийм хуиггэпсауэ хьэзыру Бгым тетти, зэхуикIауэ и нэцхъыр – Кьыдоджэр зауэм дшиэну. Ноябрьрм и 4-м 1942 гъэм. «Шум и гъуэгъу», 18.*

ХБЭЗЫРЫЛГЭ (3). Хьэзырхэр иралгъэхуэ адыгэ цейбгъэм кIэрыда хьэзырыпэ. *Къазджэрий унэмкIэ ежъаи, асыхъэту кыггэзэжри машинэ зыцIэгъэнам екIуалIэри и хьэзырылгэм къриха зы хьэзыр хужь дахэ Лу хушишияц:* – Мэ, фэеплэу, нэгъуэцI сIатэмэ, уэстынт, – жиIэри. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 537. *Цей яцыгъэхэм хьэзырым и пIэкIэ хьэзырылгэм пIэтрон илгъи, я Iэцэ-фацэр – къамэр, кIэрахъуэр, сэхуэ фIыцIэр цIакуэ цIагъым кыицIоиц, шым тесхэр мыхъейуэ, бжыфIэу, IэкуэлгакIуэ, бгэ фIыцIэшхуэ сэнтхым тес хуэдэ, нобэрей махуэр зэрымахуэишхуэр я шы тесыкIэмкIи уагъаицIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 317. Астемыр цыгъэ цейм хьэзырылгэм изу пIэтрон илгъи, я лгэдакъэр кьыдэгъэзэяуэ; сэхуэри гуэлгът, сэхуэ дакъэр кьэгъэшыжауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 247.*

ХБЭЗЫРЫН (хьэзырцI) лгэмыI. (31). Хьэзыру щытын. *ПицафIэр апхуэдизкIэ гужьэяти, иджыпсту жыхъэнмэм кIуэ жаIамэ, кIуэуэ и курыкупсэм хэтIысхъэну хьэзырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 174. Кьэрэлашэ унэм кыицIыгъэжмэ – лыр гъэваиц, пIастэр хьэзыриц, бжыныху шыпси Iэнэ хъуреймтетти. Нэгъуху, 35. Дыхъэзыркъэ дыззуэну, Бийм ди лIыггэр едгъэцIэниц, А фашистхэу дщицI кыицIэхъэр Iэцэ жанкIэ хэдгъэцIэниц. Дэ ди шухэр. «Шум и гъуэгъу», 41.*

ХБЭЗЫРЫПСУ (4). нареч. Зыгуэррым куэд шIауэ сыткIи хуэхъэзыру. [*Дэфэрэдж Аннэ Павловнэ жриIэу:*] *Нобэ ещанэ мэхъури сьотпуски, сежъэну си хьисэну хьэзырыпсу си хьэпшывым сьтесу сыщысиц. Лгэпсэ, 7. Рахым игу пIыгъыжыжыр куэбжэм деж цытынууц хьэзырыпсу. Хьуэпсэгъуэ нур, 143. Езым [Апчарэ]*

пэгун кыицIэиц, лэпс къавэм цыиц из ицIри иувыкIыжаиц, унэм кыицIыгъэм ятрикIэну хьэзырыпсу. Шынахужьыкыуэ, 66.

ХБЭЗЫРЫПСЫН (хьэзырыпсцI) лгэмыI. (15). СыткIи хуэщIауэ, хуэхъэзыру щытын. *Шейхъым и лIы гъусэхэри кьевэкIауэ цытиц, Iэцэ зэраIыгъым шэч хэлгъыым, и Iэтаицхъэм и Iэр илгэмэ, занцIэу зыкыуадзыну хьэзырыпсцI. ХьэцIэ лгэпIэ, 404. Хэкум я унафэцIыр кьэкуауэ цалгъагъум, мо кыицIэхуэса къомыр зыкыуаджэри иувыкIаиц, нэхъыжхэмI я гукъуэ жаIэну хьэзырыпсцI. Зи лгэрыгъыпс тIыгъа, 525. Сэ [Дэфэрэдж] Сэлимэ и нэгъуэ сиплгээн хуэдэу сотIысри кыицIэздэну сыхъэзырыпсцI, сьту жыпIэмэ, си хьыбарыр пычыгъуэ-пычыгъуэу зэпычаиц, езгъэдаIуэр сьмыгъэгъэзын папыцIэ. Лгэпсэ, 29.*

ХБЭКУ (11). ПэширагъэпIгъын, шхын шапщэфIын папыцIэ мафIэ зращIыкыр. *Сэри [Алыджыкыуэ] си складым хьэку цIэгъэуэу ядэртэкъым, цIэгъыгъэуэвэмэ, цIыIэм сыцIеукIыгъэ жэцIкIэ. Мелыгъы, 461. Хьэкум илгъ мафIэр пIэнкIырт, абы нэмыицIу примухъэри зыцIэгъэнауэ зыгуэр игъавэрт. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 674. Хьэлыгъуэ Iэджэ ихуэу унэм ШIэтиц хьэкушхуэ и кур хуити. «Тисей», 485.*

ХБЭКУРЫНЭ (80). 1. (79). ЦыхухъуэцIэщ, «Лгэпсэ» романымрэ «Тисей» поэмэмрэ хэт персонажцI. *Хьэкурынэ имыицIыф цыIэкъым: пэрыIэбэ, дзасэ, шыуан тегъэуванIэ, джатэ, сэхуэ, къамэ, шы лгэрыгъ – сьт ухуейми кыицIэгъэцIэхъунукъым, псом нэхгъэ нэхэ зэлIалIэр сьт жыпIэмэ – фоч, фокIэицI къуатар еицIыжыф. Лгэпсэ, 100. ЛIыгъур цыкIуи зричаиц, Iэпыдзлгэпыдз хъарзынэиц, Хьэкурынэ фIамыцI игъэсыну мэзым кIуэмэ, гъусэу цIалэ цыкIур дзешэ. Лгэпсэ, 101. Хьэр и гъусэу джабэ шхъуантIэм Хьэкурынэм бжэн цеггъэхъур. «Тисей», 499. 2. (1). КъуажэцIэ. Зэгуэр Хъаныкыуэ инэралыр Хьэкурынэ къуажэ кьэкуауэ хьэгъуэлгъыгуэишхуэ шацIауэ кIуат. Хьуэпсэгъуэ нур, 159.*

ХБЭКIЭКХЪУЭКIЭ (35). 1. (33). Мэзым, гүбгъуэм щыпсэу псэуцхъэ Iэлхэр (п.п. мыщэ, дыгъужь, н. къ.). Мэзхъумэм ихъумэн хуей хьэкIэкхъуэкIэм я бжыгъэр зыцIэ дунейм теткыым езым фIэкIа, ари хуиггэфацэу. Лгэпсэ, 95. *Аслгэныр я гъусэу къащIэмэ, зы хьэкIэкхъуэкIи кхъухъым пхуитIысхъэнукыым, езы кхъухъытиц дьидэми дзыхъ ицIу аслгэныр гъусэ ицIынукыым. Кхъухъ пхэнж, 500. Еплгэ гъунэгъуу – кьуакIэбгыкIэиц, ХьэкIэкхъуэкIэм къауицхъ, Бгышхуэм хуэдэиц лIышхуэ хъуари: Жыжъэу уеплгэмэ, нэхэ гурыхъиц. Жыжъэу уеплгэмэ, нэхэ гурыхъиц. Жыжъэу уеплгэмэ... «Батырыбжъэ», 157. 2. (3). Цыху залымым, гүцIэгъуншэм хужаIэ. [*Локотош Якъуб жриIэу:*] *Дозуэ, уэ пицIар цхъэ пицIыгъуицэжа, лажъэ зимыIэр хьэкIэкхъуэкIэм яIурыбдзэу укыицэрежъэжар?* Нал къута, 306. [*Якъуб Локотош жриIэу:*] – *Хэт сэ хьэкIэкхъуэкIэм яIурыбдзар?* Нал къута, 306.*

ХБЭКIЭПЫЧ (4). Хьылэшы, шIыгъэпIэ-щIэкIыпIэ куэд зыцIэ, цыху псынщIэ. *ХьэкIэпыч жаIэу нэцIэпкIэ цыкIуу цытац [Тинэ]. Мазэ*

ныкбүүэ шхуантлэ, 662. *Иджыри кэс Ботэх и гум зы закбүүэ кэинэжащ; шлалэ цыктуу, хэклэпыч цыктуу школым цыщлэсым, и мыхабзэу, и адэм шактуэ здишауэ цытащ. Лъапсэ, 66. Долэт игъащлэми хээгъапхгэт, хэклэпычыжът, иджыри абы и нэгум зыгуэр зэрыщлэпыр Гупицт. Хуэпсэгбүүэ нур, 241.*

ХБЭКЪ I (1). Пэж, тэмэмагъ, шэч зыхэмылгыж. Аралтым ищлэнур ищлэртэкбым: *Жыраслэныр дегуэжри, хуонукбым, ницы лэпкыч, еггэпсалэри, абы флы зэрыжымлэнур хээкбүүэ ещлэ. Хуэпсэгбүүэ нур, 91-92.*

ХБЭКЪКIЭ: \diamond *хээкбкIэ и фIэщ хэун* (11). Зыгуэр пэж дыдэу кылгытэн, кышычхун, шэч кыбытемыхэжын. *Якбуб мурадыфI зэримыщлар Локотош хээкбкIэ и фIэщ хэуащ. Нал кбута, 309. Лу сымэ зи ужь итыр езы Думэсари кыыгурууанэтэкбым, ауэ емыкту зыхэлэ Квэзджэрий зэримыщлэнур хээкбкIэ и фIэщ хэурти, Чачэ сьт жиIэми хымылар ищлэртэкбым. Мазэ ны-кбүүэ шхуантлэ, 639. Нурхэллий диныр и фIэщ хэуащ хээкбкIэ, кбурIэныбзэ псалгэ кыыжэбдэкгыху, жиIэр и гум нэхэри щыхэжурэ, тегузэвыхыжурэ кбурIэбжыж. Хуэпсэгбүүэ нур, 155. **ХээкбкIэ нхыкIын** (1). *Еплэ хээкбкIэ и фIэщ хэун. Лу цыгбунцэнэ Иэмал иIэкбым Таша диныр хээкбкIэ нхыкIауэ зэрыщытыр, абы ищлэжкIэ нщлэвр зэрыггыр. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 534-535.**

ХБЭКЪЫУ: \diamond *хээкбүүэ и фIэщ хэун* (5). *Еплэ хээкбкIэ и фIэщ хэун. Хэжыр занцлэу кыыщылээтащ, лIитI кбурIэжэ абырэ зэрызырадзынур хээкбүүэ и фIэщ хэуауэ. Хуэпсэгбүүэ нур, 76. [Степан Ильич Астемыр кыыхуитхыу:] Уигурэ уи шхээрэ зэтету Гуэхур кбурэдийми, блэжыр тэмэму зэрыблэжыр хээкбүүэ уи фIэщ мыхэуамэ, зэлыбгэбхээнкIэ мэхэу. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 568. [Комендантым Алыджыкбүүэ жриIэу:] Партым ухагэбхэ зэрымыхэунур хээкбүүэ си фIэщ ницлащ. Мелыгыч, 467. **Хээкбүүэ зыпхыггэкIын** (1). Зыгуэр зыгуэр быдэу и фIэщ ищIын. *НтIэ, тхэмадэ, уи нIэ исыж, хээкбүүэ зыпхыггэкI: цыхухгум яфIэт шхэм хуэдэ кбурэбзэ цыхухбзым яфIэтри, амазонкэ сьт жыхуалэри хыбарц, зы амазонкэ дунейм тетакбым икIи теткбым. Лъапсэ, 18-19. **Хээкбүүэ нхыкIын** (1). *Еплэ хээкбкIэ и фIэщ хэун. Лу кыыздихэа справкэр зэлнахыу еплэрт, псоми хээкбүүэ япхыкIат Лудзыхышхуэ кыызэрыхуащIыр, итIани крушкIэшхуэхэри крушкIэ цыктухэри ищлэзэныкбүүэ щыIэт: иныкбүүэм жалэрт Инал и машинэм, шыфI утесмэ, улэщIыхэнуэ е трактор зепхуэныр IэджэкIэ нэхэ гугууу машинэм нэхэрэ. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 546-547.***

ХБЭКЪ II (5). 1. (3). Шыхуэ (п.п. ахышэ). *Долэт и гум кэктар нэгбүүэщлэми я гум илгу кыыщлэкIынти, занцлэу кбурэсыящ цыхухэр, зи хээкб Шэрданхэ ятемилэ зэрэхэмытыр кбурэщлэу. Хуэпсэгбүүэ нур, 241. 2. (2). Улахуэ, лэжыапщIэ. *ГукIэ Бот Мэхэуд и псалгэр зэниудащ: - Мусэ кбурэнишуэ кыысолгытэ, лыщлэ цыбггэллыщлэкIэ,**

и хээкбур ет, цумытынумэ, кбуремыщтэ, кбурэжыркбым, - жиIэри. Хуэпсэгбүүэ нур, 93. [Астемыр зэлущлэм хэтхэм жриIэу:] - АтIэ сэ кыызгурымыгуэр мыращ; шлалэр лыщлэу Гууэври и кбурар кыызэрыхыкIэ лэжыащ, зыггэллыщлэм игу зриггэбгэакбым, шхэбхыу е хэуэлейу Гуэху ищлэн хуей кыггэнакбым, итIани пльагбурэ, лыщлэм лыс хээкбур езымытым дауэ узэрэджэнур: дыгбу ар, хэмэ сьт? Хуэпсэгбүүэ нур, 92.

ХБЭКЪУВЫКЪУ (1). Вэржбэр, зэрыггэкIий. *Елизаветэ уэрамым унэ зэтет шлэгуэ теттэкбым, унэ лэббшыэ цыктухэм шханIэ шлэтти, лэпсымэ, лы гэжбам и мэ IэфIхэр кыыщлэхырт, афицархэр шханIэм цызэхуэсауэ я хээкбүүэ макэ зэхэпхырт, цыхухбз дыхэших макэ абы кбурэдэжлэу. Хуэпсэгбүүэ нур, 112.*

ХБЭКЪУВЫКЪУН (мэхэжыуэжыу) лэмыI. (2). *Iэуэлгауэ щIын, кIий-гуо кбурэлэтын. Я гур кбурэжэнауэ лы зэбггэдэтхэр гуышлэт, хээкбүүэжыу, дыхэшихэн гуэрхэр жалэу. Нал кбута, 268. Я хабзэр Мэши ещлэр, шлалэхэр мыхэжыуэжыуу псэуфынукбым - Фарз псым зэбгунэгбүүэ кбурэжитI Гуыц куэд лэандэрэ - Мэрэтыкбүүэрэ ШатIыкбүүерэ, а кбурэжитIым шлалэгбуралэу дэсыр игъащлэми зэнеуэ, лыггэрэ яхуэмыгуэшу зоныкбүүэжыу. Лъапсэ, 116.*

ХБЭКЪУЕЙ (1). пльыф. зэхэ. Фэншэ, теплэ шлэгуэ зимыIэ. [Албинэ:] *Мэл хээкбүүэ шцI уоггэхбурэ утогузэвыхэ. Тепшэч кбурэылгэтыхэ, 147.*

ХБЭКЪУРТ (1). Нартыху гбэлыгуам кыыхэщлэкIа хэжыггэ. - *Хээкбурт хуащар, - жалэу дыхэшихырт кбурэхэллахэр, арихэкIэ Нурхэллий гуышлэн и лажэбтэкбым. Хуэпсэгбүүэ нур, 207.*

ХБЭКЪУЩЫКЪУ (13). Псы ирефэн, иришхэн папщлэ унагуэм шцызэрэхэ кумбыггэхэр. *Курсантхэр зэрызэхэу унэм кыызэрыщлэхт, Матренэ и хээкбүүэщыкбурэ зэтет шкафым кбурэллэхэащ. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 625. Жэщыр хэкIэуэауэ Мусэ кбурэсыящ, Нурхэллий и гбурэу, мафIэм кбурэла хээкбүүэщыкбурэ шцI закбүүэмрэ я гупкIэм илгу. Хуэпсэгбүүэ нур, 208. Абы и шцIыжкIэ, езы нысэм хээкбүүэщыкбурэ дэу пхуантитI кыыздихыати, зы лIым кыыхуэмыIэту хэблээт. Шынэхужыкбүүэ, 26.*

ХБЭЛ (24). Зы цыхур адрейм кыызэрыщхэщыкI шэч, шытыкIэ, абы хэпша хуа хабзэ. *Шытескбүүэм, Варварэ Романовнэ жысIэмкIэ акбурэлгэу мэхэу, арат абы и хэлыр: нэхэапэ шцIыкIэ зыкбурэсэри, текбүүэжыуэ - ЛумпIафIэ мэхэжыу. Лъапсэ, 14. Кбурэнокуэпшыцым хэлу шлэр Хэт зымыщлэр кбурэжэм дэсу? «Тисей», 489. [Квэзджэрий Астемыр жриIэу:] Революцэм и лэбхээнэ лэандэрэ абы [Инал] и хэлым зихэуэжауэ гу лыыстакбым. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 571.*

\diamond **Хэлыр зэкIуэжыу** (2). Мыхэмыщлэгуэ гуэрхэр зэхэлхээн. [Квэзджэрий Астемыр жриIэу:] *Сыщыуэмэ жыIэ! - зихэуэжыуами, и хэлыр [Инал] нэхэ зэкIуэжыуэ хуэдэу кыыщыжыу. Мазэ ныкбүүэ шхуантлэ, 571. Ирежыу а шлалэм кIыхэ и гбурэщлэ, Хрехуэ хэблэи зымыкIуэжыу. Си шлалэм. «Мывэ хуабэ», 216. **Хэлыр зыхэнын** (2).*

Зыгуэрым мыхъумыщлагъуэ хэлгъыр зыхидзын. *Инус хъэжыр цыгъу къуэбэбжъабэ гуэрт, хъэжыщцI кIуэуэ хъэжы ищIа цхъэкIэ, и хъэлыр зыхинатэкъым, игъащIэм зыгуэрым фIэмьнэм ишхар и дзэжэ дэмышъуэ арати, зэрыщытау къэнэжат. Хъуэпсэгъуэ нур, 63. Хъэм дыгъужь хъэлыр зыхимынэ, Хамэ щилгъагъум къыщохутэ. Хъэ. «Дамыгъэ», 80. **Хъэл хэлъын** (5). Зыгуэрым и дуней тетгыкIэ, и щытыкIэ. [Къэрэжъ Хъэкурынэ жриIэу:] ЩIалэм [ЛIыгъур] убых хъэл хэмьлэу нIэрэ? Лъапсэ, 103. Къэзджэрий Инал ехъуапсэрт, абы и хъэлым щыщ схэлъацэрэт, жиIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 529. Хъыджэбзыр дахэ дьдэщ, уеблэмэ, нэр егъэджыл, къэзылгъагъум гу къыльтэ, езыр [Назифэ] къабзэ цIыкIуиц, лъагъугъуафIэици, цIыгур зылэнеиш, хъэл дахэ хэлъи, цIыкIафIэи, дэбгъуэн цыIэкъым. Лэчымэ, 392.*

ХЪЭЛЭ (3). Зи кIапэ лъэныкъуэмкIэ пIащIэу унIэщIа пхъэ яе е гъуицI кIапэ пхъэ ирызэгъуаудын, ирызэгъуачын папщIэ къагъэсэбэп. Хъэлэ гуэрхэри сцIыри пхъэр ерагъыу зэгъузгъэзым, хъэлэ дэзукIэмэ, зэгъузгъэзым, хъэлэ дэзукIэурэ, пхъэр пIыуэ, тхууэ зэгъузудри нэхъ сыхъэагъэ хъуащ. МелыIыч, 440.

ХЪЭЛЭБ (1). Сирия. Къетау къэралыгъуэ Iэджэми цыIаи, цIыгъум я пIалгъэ еицIэ, мызэмьтIэу Трапезунт, Самсун, Синоп, Хъэлэб, Мысыр хъыджэбз цIыкIу ицэнэу ишээр куэдэрэ кIуащ, а дэкIуахэм, тхъэм еицIэ, нэ узыр щигъуэтар – и нитIыр ноби мезуэ, дахэ-дахэуи лъагъужыркъым, накIэпсыжэ хъэлэчи, и къуэрылгъуу цIыкIэ зэхуэгъуэауэ щытари лIыубыдым яубыдри Мысыр щащIауэ мамлюкыдэзэм хэту жалэ цхъэкIэ, и нэм игъакIуэркъым. Лъапсэ, 62-63.

ХЪЭЛЭБЭЛЫКЪ (8). 1. (5). Зэрызехъэ, зэрыхъэзэрий. Ликбез пунктым укIуэмэ, къуажэ зэлуицIэи, жылIэнт, апхуэдизкIэ цIыгур хъэлэбэлыкъти. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 502. УеуицIами хъэлэбэлыкъ къэхъуам щыцу зыри зэхихатэкъым, Рахым ар [МутIэ] къимыгъэуишххэм нэхъыфIу къилъытэрт, сыту жылIэмэ, цыхъэт цымыIэмэ, лафкIэтетым дежкIэ нэхъыфIт. Хъуэпсэгъуэ нур, 139. Уэй, нэхъыжъ цIыгъаIэр нобэ хуэдэ махуиц, жаIэри лIыжъхэм я деж мажэ, къызэрогъэбырсей, арицхъэкIэ ЛIыгъур игъэкIуам Мэши яхэтт нэхъыжыIуэуи, хъэлэбэлыкъыр зэригъэзэхуэжэщ. Лъапсэ, 116. 2. (3). Зэрышх, зэщыхъэ, зэхэуэ. Дис хъэлэбэлыкъ хэтыху, Рахым и ИтIыр зетелгъу цысакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 139. Мыбы хуэдиз хъэлэбэлыкъ дыхэмьту мо къыткIэцIэтхыхар сьмаджэщ жыдгъгъэи, медвгъгъгъэи жаIэри абыкIэ зэгурьIуати, абдежиц Аннэ Павловнэ къыхуей цIэхъуар, арицхъэкIэ дохутырым, сыт ямыщIами, хзэзгъакъым. Лъапсэ, 12. – Бэлыхъкъым ар, фынакIуэт, – жиIащ Мусэ, хъэлэбэлыкъ къимыгъэхъун и мураду. Хъуэпсэгъуэ нур, 103.

◊ **Хъэлэбэлыкъ къэгъэхъеин** (1). Зэрызехъэ, зэрыхъэзэрий къэгъэхъун. – Нобэрей хъэлэбэлыкъыр къэзыгъэхъеям махуицкIэ ихын пщтыр ирамытыну куэды тызолгъэ! – жиIэрт афицарым, –

мэжалIэмэ, и къарур нэхъ маицIэ хъуниц. Хъуэпсэгъуэ нур, 175. **Хъэлэбэлыкъ къэгъэхъун** (1). Еплъ **хъэлэбэлыкъ къэгъэхъеин**. – Бэлыхъкъым ар, фынакIуэт, – жиIащ Мусэ, хъэлэбэлыкъ къимыгъэхъун и мураду. Хъуэпсэгъуэ нур, 103.

ХЪЭЛЭЛ (11). 1. (1). Мустгъымэн диным Iэмыр ищI, фIэкъабыл, дурьс. [Астемьр:] – Хъэрэми хъэлэли зышхар зыхуэзапхъэм хуэзэни. Хъуэпсэгъуэ нур, 314. 2. (10). пIыф. НэгъуэщIым фIы хуэзыщIэ, угъурлы, жумарт, гупцIанэ. [Къазмай:] Ауэ а насыт псом я лейт, Инал, а цIыгъубзым нэхъ хъэлэл уицIрэ, захуагъэ уи гум кърилгъхъатэмэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 591. [Студентым:] Уфыз хъэлэли, тхъэм фIы ухуигъазэ. Гъуэгъуанэ, 128. 44. Джэджэри доплгъей, адакъэр ялгъагъужыркъыми, ниэ адрьщIым нэса я гугъэу джэд анэр мэгъуавэ: – А Джэлил, а ди хъэлэлыжъ, хэт мыгъуэм сыкъыхуэбгъэна? Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493.

ХЪЭЛЭЛУ (2). пIыф. ГупцIанэу, угъурлыуэ, жумарту. ИгъащIэм фыз хъэлэлу, лъагъугъуафIэу, псэлгъэрейуэ гу лъыумытэу щытар жьакIуэ бэлыхъ хъуат, куэдми гу лъытауэ, Iэджэми и акъылыр хунэсу Iуи хъуат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 546. Гъэр хъэлэлу щытыфами, Псым IэнэцIу зэпрокI. Уигу къоузым ещхъыркъабзэу. «Дамыгъэ», 69.

ХЪЭЛЭЛЫН (хъэлэлщ) лъэмыI. (12). Зыгуэрым арэзы зэрыхъуэхъу, ерыскъы зышхам жралэ псалгъэ. [Думэсарэ Елдар жриIэу:] Си ерыскъы нишащ, уи анэ узригъэфа бидзыиэу уи хъэлэли, узщIалэм ухуэдэщ, си IэплIэ уилгъу укъэхъуащ, емькIу сыкъыумыщI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 542. Хэт мэл цукIами арат – Якъубрэ Азэртрэ я Iыхъэр лъагъэсырти, къэнар уи хъэлэли. Нал къута, 251. Фи зы псыхуэлэ изгъэкIамэ, Ар си насытци – фи хъэлэли. Ягъэш зэпыту батэкъутэр. «Батырыбжъэ», 12.

ХЪЭЛЭМЭТ (3). 1. (2). пIыф. ГъэшIэгъуэн. Мырзэ утыкум къоувэри икъукIэ псалгъэ хъэлэмэтхэр жеIэ, усэ зацIэу зэхэлгъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 670. И дахагъэр хъэлэмэту Удз гъэгъауэ къыпфIэщIыни, И нэхъ гуакIуэ пхуэмыгъуэту Вагъуэ дахэм ар пэнищIыни. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 146. 2. (2). ГъэщIэгъуэн гуэрым ехъэлIа. Асыхъэту цIыкIухэр шейныч, кхъуэщын Iэлгъэныкъуэ яIыгъар ягъэуври, жыгым допщейхэр, зы хъэлэмэт гуэр къалгъэгъуауэ. Нал къута, 212. Нобэ Темботрэ Лурэ дуней гуфIэгъуэр къалгъысащ, Степан Ильич къэкIуати, ауэ хъэлэмэтыр аракъэ – япэм и къэкIуэкIэм ещхъу гуищIэу, къыбыргъукIыу къэкIуакъым, шыгъуэгу хадэмкIэ къыпхыкIащ, зымы зыкърымыгъэлгъагъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 221.

ХЪЭЛЭМЭТЫЩЭ (1). пIыф. ГъэшIэгъуэныщэ гуэр. А тхыль къомым арджэн цIыкIу хуэдиз хъууэ тхыльымIэ Iувым теицIыхъауэ сурэт хъэлэмэтыщэ хэлът. Хъуэпсэгъуэ нур, 198.

ХЪЭЛЭМЭТЛАЖЬЭ (1). пIыф. Еплъ **хъэлэмэтыщэ**. [Джэлил квалэдэсым жриIэу:] – Бабыщ шыр къыпшыну матэм уитIысхъэмэ, аракъэ хъэлэмэтлажъэр... Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 487.

ХБЭЛЭЧ (7). *плъыф*. Зэрыщытын хуейм Ией и лъэныкыуэкIэ хуабжыу кыщхъэщыкI (п.п. удын кызыртехуа, флей зэрыхъуа с. ху. кыыхэкIыу). *III зыхэлъри хьэлэчт, фызыр кыыхэлър нэгъуэщI цIыпIэ цыбгъэгъуэлъу зыхэлъар умыгъэкъабзэу хъунутэкъым*. ГущIэгъу, 422. *Модрейми [комендантым] игу иримыхъу кээнэнт, гуфIэжу тIысри шырыкыжыитI хьэлэчыр зыщитхъри сэ кыыхуэсхъар зыщикыуащ*. МелыIыч, 463. *Колхоз жыг хадэ хьэлэчт, борэн кээхъуу зэхифыщIа хуэдэу*. Нал къута, 286.

◊ **Хьэлэч зэрыгъэхъун** (2). ЛъэныкыуитI эпэувар Исраф зэрыгъэхъун, куэд хэкIуэдэн. *Кърым хбаным икIэцIыпIэкIэ дзэ кыгъэгъуащ, абы зауэ къыкIри хьэлэч зэрыгъэхъуу хуежыащ*. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 617. *Иэжъэгъуи сыти ямыIэу къуажэр хьэлэч зэрыгъэхъуащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 60. **Хьэлэч зэтэхъуэн** (1). Куэдым лей къащыщIып, къатехъэн. *Сабий къомри хьэлэч зэтэхъуащ, уIэгъэ хъуари, гужъеуэ гъыри, цукIыпари кыыхуэцIэргъым*. Нал къута, 214. **Хьэлэч хъун** (2). Зыгуэрэм лей къытехъэн. *Астемыр ар зэхихи хуэдэт, арихъэкIэ зымыщIэжу цылгът, и куэ ижъри и бпыкъри уIэгъэ хъуауэ, лъы къыщIэжа къомыр и цыгъыным зыщIафарэ хьэлэч хъуауэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 170. *Зырызу итыр мэхъу хьэлэчи, Жыг зэлгэлэсхэр кызыэтонэ*. БжеитI. «Дамыгъэ», 104. **Хьэлэч цIып** (6). Зыгуэрэм лей къыщыгъэщIып, ехын. *И нэхъыбитIым жэщурэ фIэкI кIуэ хъуакъым, нэмыцэм шы къомыр шуудзэу къафIэцIырти, авиацэр къраутIытцырты, шыр бомбэм хьэлэч ищIырт*. Нал къута, 268. *Къалэм цыдэлъадэм бий я танкым, бронетранспортерым хьэлэч къащIу цыхуежыащи къыкIуэтакъым*. Лыгъэ, 411. *АрацI вэсмахуэ хьэлэч дызыщIар*. ХьэщIэ лъапIэ, 405. **Хьэлэчыр и махуэу** (1). Зыгуэр Ией дыдэу (флей хъун). *Зепытцэурэ, хьэлэчыр и махуэу зыуцIэпыжащ, ишхыни псы зэфэни имыIэу*. ГущIэгъу, 426.

ХБЭЛЭЧУ (20). *нареч*. Зэрыщытын хуейм Ией и лъэныкыуэкIэ хуабжыу кыщхъэщыкIыу, теплбаджэу. *Шым уеплэ цхъэкIи кыыхуэцIыхуну Iэмал иIэтэкъым, и фэр зыщэхуам ирихат, хьэлэчу ягъэгъуат, фэрэ къутицхъэрэ фIэкIа къэмьнэу*. Анка, 382. *Степан Ильич и фэр шэхум хуэдэу пыкIат, и жывакIэ плъыжыфэр хьэлэчу зэцIэкIэжат*. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. *Хьыджэбэ цIыкIур сымаджэ хьэлгъэт, укымыщIэу, хьэдэ цIыкIум хуэдэу хэлът, и Гупэхэр хьэлэчу кыихуауэ*. Нал къута, 277.

ХБЭЛУ (1). Мэжаджэ. *Лэкъум, хьэлэу, мыIэрысэ, кхъужь, пхъэгъуль – зыгуэр зэрымылэ цыIэкъым*. Нал къута, 211-212.

ХБЭЛ-ЦЭН (7). *Еплэ хьэл*. *И хьэл-цэнкIэ [Вэрэкъуэ Нахъуэ] ткIийт, зытетым пхутегъэкIынтэкъым, Iуэху цукъуэдиамэ, шокъу жиIэу нимыгъэсауэ циггъэтынтэкъым*. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 509. *Хэт едэуащи, Ботэх цыщIыкIум кыщыщIэдзэуэ нобэр къыздэсым хабзэм пцIэ хуащIу, фIэлIыкI хуаIэу гу лъытакъым, езым хьэлрэ цэну зыхилъхъар нэхъ*

зытеухуар зылгъэкIым и лъэр цIоувэ жиIэу аращи, къеуцийIауэ идэркъым. Лъапсэ, 93. *ПцылIкIэ Iэщэ сэ уэсцэну Ар пхуэфайцэ хьэлэу, цэну? «Тисей», 507.*

◊ **Хьэл-цэн зыхэлъхъэн** (1). Дуней тетыкIэ, щытыкIэ гүэр зыгуэрэм къыщта хъун. *Гуп хэсмэ, Жыраслгъэн нэцхъыфIэщ, хъыбар гъэцIэгъуэнхэр желэ, тхъэмадэу Iэнэм ягъэтIысмэ, нэхъ тхъэмадэфI уиггъэлгъэхъуэни, абы цIыкIэ дахэу хэлгъымрэ и хьэл-цэнымрэ зыхалъхъэмэ яфIэлъIу Iэджэ доплъей*. Хъуэпсэгъуэ нур, 85.

ХБЭЛЕЙКУМ: СЭЛАМ ХБЭЛЕЙКУМ (18). *Еплэ сэлам*.

ХБЭЛЫВЭ (11). Кхъуей, кIэртIоф дэлъу тхъэвым кыыхащIыкI шхын. *Псынэм деж дыщетIысэхам мафIэ тIэкIу тцIат, хьэлывэ къыздетхъэжвар дгъэхуэбэжынуи, Алыхъым ецIэ Шамум кызырлгъэгъуар: ашыч хьфIадзэжа гуэрэм и цIагъым скорпион цIэсу къылгъэгъуащ*. ХьэщIэ лъапIэ, 401-402. *Дисэ зэрымэжэлIар нэрылгъагъут, хьэлывэм и ныкыуэр зэ дзэкъэгъуэу къыщыгуичам*. ГущIэгъу, 422. *Гъаблэгу ищта хъунти, Локотош хьэлывэр зыIуридзэри имыгъэныцIкIуу ириггъэлгъэтэхаш*. Нал къута, 244.

ХБЭЛЫГЪУ (8). ФокIэ пща цIакхъуэ. *Дэфэрэдж бжэ дазэмкIэ дэплгъэ, литIым арджэным тезу цIакхъуэ бзыгъэ къахъ, зым кхъуэщын Iэлгъэныкыуи иыгъиц, пхъэ шынакъри хьэлывгъу убзытам и цIыIум телгъи*. Лъапсэ, 33. *[Хьыджэбзым Лыгъур жриIэу:] Уэ пхуэдиз фIэкI мыхъуауэ сэри дэлгъу цIыкIу сIэцI, слвагъуыни сьмылгъагъужыни*. Ещанэм ит къудейи, мэ, си нэ цIыкIу, хьэлывгъу тIэкIур. Лъапсэ, 33. *Губгъуэм дихумэ и бжэн хъушэр, И хьэлывгъуу ишхыну иIэр, МэжэлIамэ, бжэным и шэр И дэшхыну арти жиIэр*. «Тисей», 490.

ХБЭЛЫГЪУАНЭ (24). Тхъэгъум ещхъу тхъэвым кыыхащIыкIа шхын. *Куэд дэмыкIыу езы Дисы лафкIэм зыцIиггъэхуати, цIакхъуэмэ IэфIым, браныч, хьэлывгъуанэ сьтхэм къапих мэ IэфIыр къыщыщIыхъэм, физы нэбэнэщIып и цхъэр заныцIэу иггъэунэзащ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 130-131. *Таиша хьэлывгъуанэ кызырцэхуам хуцIегъуэжат*. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 564. *Щымыхъум, езы Сосрыкыуэ зыхиггъэнынт, пхъуэри хьэлывгъуанэ бла псо къахиудащ*. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 557.

ХБЭЛЪАГЪ (4). Хьэлгъуэ зэрыщыт мардэ. *[Алыджыкыуэ:] Лгъэбакъуэ счыху, пхъэ цIыным и хьэлгъагъым хэхъуэ къысфIоцI*. МелыIыч, 439. *ШитIым гур дамышыфынкIи хъунут, хэт ищIэрэ гуащэм и хьэлгъагъыр зыхуэдиизыр? Хъуэпсэгъуэ нур, 307. Ботэх фочыр и дамэм фIэлгъи, IэфракIэмкIэ зыIэрекъуэуэ, кIуэ пэтми иу хьэлгъагъыр нэхъ зэхешIэ, арихъэкIэ сешиащ жиIэу Iэщэр и адэм иритыжын и гум идэркъым*. Лъапсэ, 70.

ХБЭЛЪАКЪУИПЛIУ (6). *нареч*. ЛгъакъуитIри ИтIри щIым щыту. *Локотош и хакIуэр ирипхри бгым хьэлгъакъуиплIу дэпшащ, и команднэ пунктым кIуэну*. Нал къута, 299. «Дыцэ» жаIэу зэрызэхихыу, *Нурхъэлий гъыуэ, гурымү а дзэщылгъым зыкъыщIэжри, аслгъэн плгъэкIэу плгъуэу, хьэлгъакъуиплIу къэуащ, иджыпсту лгъэници*

молэм зридзыни, жаIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 156. Хьэлгакъуиплу бий кьэкIуами, Лгакъуэ закъуэ кьахуэнэнт? ПщыкIуэ. «Бгы лгьапэхэм деж», 91.

ХЬЭЛГЪ I (28). *плъыф. 1.* (1). Хьэлгакъуышхуэ зилэ, мыпсынцIэ. *Гу хьэлгэр хуэмурэ кIуэрт.* Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 635. **2.** (14). Гугьуехь, хьэзаб зыпыль, гуащIэ, кьару ин зытекIуадэ; гугьу. *Зауэ хьэлгэр яухауэ Танкхэр псыницIэу зэхуосыж, Цыхухэр зауэм цышынауэ ЗагьэтицIуами кьыцилокIыж.* «Бдзэжыещэм ипхьу», 163. *Ар мюридхэм я Iэцилагьэци, Зауэ хьэлгэр Тьркум ягьэци.* «Тисей», 484. *Старшына кIыхьыжьыр, тIэкулу зигьэщхьауэ, жылэ зэхуэсам кьахэплгьэрт, Гуэху хьэлгэ зэрхьэм цIыбышыэ ицIа кьыицIэцIыну.* Хьуэпсэгьуэ нур, 86. **3.** (6). Хуабжыу сымаджэ, ерагыу зи псэ Iут. *Унафэ зыицIхэр телеграфкIэ зэсплгьэху, уIэггэ хьэлгэхэм яцыиу цы лIац.* Хьуэпсэгьуэ нур, 171. *А махуэм «бзэгу» кьаубидыну я хьисэну нэмыцэр атакэ кьэкIуати зыхуэй дьдэр япэциIэхуаиц – Кьазыхьуэр зэрыуIэггэ хьэлгэу хьаиц.* Шынаэхужьыкьуэ, 71. *Сымаджэ хьэлгэу кьыдаишэжам и Iэплгьэпкьым узыр хьыхьауэ кьыицIэкIынти, зигьэхьей мыхьуу, IэкIэ зэрэхьэу куэдрэ хьэлгэиц, хуцхьуэу ягьуэтыр ирахьэлIэ нэти, сэбэп цIагьуэу хуэмыхьуу.* Кьалэн, 430. **4.** (4). *БампIэгьуэр птезылгьэхьэ, узыгьэицхьей, үхэзыгьэгупсысыхь. Нэху цыху гупсысэ хьэлгэм симыгьэжэуэ, ницэдджыжь нэмэзым гьуицI гьуэу станцимкIэ сунэтиац, ди хэкукIэ гьэзэжыну.* МелыIыч, 474. *Си фочым IэплIэ есиэклауэ, Окоп блын цIыIэм зызогьэциI, Гупсысэ хьэлгэр кьыстеуауэ, Абы сэ си гур ныхегьэциI.* Си фочым IэплIэ есиэклауэ. «Шум и гьуэгу», 30. *Гупсысэ хьэлгэр гум кьихьэм, Пицыхьэцхьэм нысэм хуэпIаицIэу Фызыжьыр макIуэ, клэр хицIэу.* «Адэ», 131. **5.** (3). *Нэщхьеягьуэ, бэлыхь, гугьуехь куэд зыпыль, зыбгьэдэлгь. Мес Кореем тхылгьхэр кьаишэ, Сталин итхьыр зэрэдзэклири Вождым и цIэр фIым догуаиц, ГьаицIэ хьэлгэр зэрэдзэклиу.* Лгьэпкьхэм я тьгьэ. «Партыр ди пашэу», 60. *ГьаицIэ хьэлгэр тыни яцIыну АтIэ ахэм ялгьэклин?* «Бдзэжыещэм ипхьу», 153. *Хуэмьшэчу а цIэцхьу хьэлгэр, Хоплгэр лIыжьыр и цхьэр фIэхуу.* ШIалэгьуалэ шIыналгьэ, 420.

ХЬЭЛГЪ II (25). КьэпIэтын е бгьэлэпхьуэн цхьэкIэ кьаруушхуэ зрахьэлIэ гуэр. [Фэуаз:] *Хьэлгэр махьшэм тетлгьхьэри, ахьшэм хьуакгэ иджы цыжыпIэм хуэзэу, шIалитхур си гьусэу гьуэгу дьтеуваиц.* ХьэщIэ лгьапIэ, 398. [Алыджыкьуэ:] *Унэ цIыхьэпIэ сыхуэзэмэ, си хьэлгэр кIэртIоф уэздывгьэм еицхьу тызогьэуэври тIэкулу зызогьэпсэху.* МелыIыч, 439. *Цыхубзхэм яхэту хьэлгэ зэрилгьафэурэ сымаджэ хьуаици, мэгузавэ, си заводыр хьууэ пIэрэ, желэри.* МелыIыч, 448. *Си цIыбым илгьу стелгьэ сэ хьэлгэ, Бэлыхьу Iэджем сыхьмыкI.* Ди бзэмрэ сэрэ. «Шхьэлыкьуэ», 374.

◊ **Хьэлгэ телгьын** (1). Гугьуехь телгьын. *Си кьуэши и кIыицири кьутэжакгэ, Мытхьуауэ зыци стемытыж, Сытетци итIани си гьуэгуанэ, Стелгьами хьэлгэ, стемылгьыж.* Ньжэбэ жэщи, нэхур цыху. «Шхьэлыкьуэ», 385.

ХЬЭЛГЪЭН (хьэлгэщ) *лгьэмыI.* (7). **1.** (2). Хьэлгакъуышхуэ иIэу, мыпсынцIэу щытын. *Абы и цIыIужкIэ, езы нысэм хьэкъуыцкьуэ дзэу пхьуантэишхуитI кьыидишати, зы лIым кьыхуэмьIэту хьэлгэиц.* Шынаэхужьыкьуэ, 26. *Канистрыр хьэлгэци, Локотош, узужьыпкьэци, кьаруунишици, лгьэбакъуици икIуху, кьоувыIэри зегьэпсэху.* Нал кьута, 245. **2.** (6). *Хуабжыу сымаджэу щытын. Гьунэгьуу фыцхэр Думэсарэ я пашэу цIэупицIакуэ кьыицIакуам, Лузизэ цIыху хьуну уцымыгьуэрым жыхуаIэм хуэдэу хьэлгэиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 74. *Хьыдгьэбз цIыкIур сымаджэ хьэлгэиц, укьымыицIэу, хьэдэ цIыкIум хуэдэу хьэлгэиц, и Гуэпхэр хьэлгэчу кьыхуауэ.* Нал кьута, 277. *Езы цIыкIу мыгьуэри хьэлгэиц, операцэ дьмыицIэмэ, шынагьуэци, тхьэм еицIэ зэрхьуанур...* Лгьапсэ, 18. **3.** (3). *ГуащIэ, кьару ин текIуадэу, гугьуу щытын. Уи цхьэ закъуэм гьуэгур хьэлгэиц, Гьусэм гьуэгур кьэгьэкицIэи.* Сыт кьохьулIэу угуфIами... «Вагьуэ махуэ», 321. *Цыхуу делэм уеплгьу уцысыныр хьэлгэиц, арицхьэкIэ Луэхур Iэмалыниэти нэгьуэциIу хьуртэжьым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 230. *Шы утемысу уи унэ укьэкиужьыныр хьэлгэиц, ауэ дауэ пицIын.* Хьуэпсэгьуэ нур, 193.

ХЬЭЛГЪЭУ (5). *нареч. 1.* (2). Хьэлгакъ ин иIэу. *Ехь лы куэди икьукиIэ хьэлгэу.* «Бажэ пшына», 10. *Дэ тIум [Иласрэ Алыджыкьуэрэ] ди гур хьэлгэу зыцIоскьыскьэ.* МелыIыч, 471. **2.** (5). *Кьехьэлгэклиу, гугьуу. МаицIэ-маицIэурэ Лузизэ и нэклиу дахэр кьэпичу, и фэр пыклиу, Iэплгьэпкьыр хьэлгэу, зигьэзэн кьехьэлгэклиу, тIысамэ, тэдджыжын цхьэх хьуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 68. *Зэтрехьыр и нэр хьэлгэу: Кьоплгьыр хьэми Хьэкурны.* «Тисей», 493. *ЛIыжьым хьэлгэу зыкьыицIэри: – КIуэ си кьуэишэм дежи псыницIэу, КIуэ, яжелэ!* «Бдзэжыещэм ипхьу», 151. **3.** (2). *Хуабжыу, егьэлэуэу сымаджэу. И хьыдгьэбз нэхьыицIэ дьидэу иджы лы дэклиуар сымаджэ хьэлгэу унэм кьыициниэри лIы дэклиужауэ цытаиц [Гурарэ].* Кьалэн, 430. *Гур зэрэгьуэм дьыгур кьрокIуэ жыхуаIэу, ЩоджэницIыкIур цIэгьузэва дьдэр кьэхьуаиц: шIалэр сымаджэ хьэлгэу, мафIэ кьыицIэнам хуэдэу и температурэр пIыицIым нэсу, езыри Гуэцхьуу, зымыицIэжу, уицIэжэ гьуэр кьэишэклауэ кьаишэжри общежитым кьыицIалгьэхьэжэиц.* Зи лгьэрыгыпс тIыгьа, 531.

ХЬЭЛГЪЭ-ХЬЭЛГЪЭУ (4). *нареч.* Кьегугьуэклиу, кьехьэлгэклиу. *Хьэжыр хьэлгэ-хьэлгэу, ину хэгупсысыхьу унэмкIэ кьыгьэзэжауэ, куэбжэмрэ унэмрэ я кумлгьэбакъуэ дапицэ дэлгьми кьыицIхуэдэу, кьэкиужьырт, и цхьэр кьыицIэхуауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 70. *Афицарым уэрамым кьыициукиа гьуэгуыым и лгьакъуэр иыгьэиц, гьуэгушыр иджыри псэути и дамэр хьэлгэ-хьэлгэу иутхьыицIырт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 102. *Тамарэ цIокIыжьыр, и лгьэ макэ хьэлгэ-хьэлгэу зыкьомрэ кьолур, цIыхухьу зекIуэклиу цIыр ици хуэдэу зокIуэ.* Лгьапсэ, 17.

ХЬЭЛГЪКЪ (1). *Гумыжын, ГумыкIын цхьэкIэ, гьуицIым, пхьэм кьыхьэщIыклауэ бжэр зрагьэ-бьдэ; бжэлулгьэ. Хьэлгэц фIэлгьыр кьыицIыхри, бжэр кьыициIуихым, жьы цIыIэр кьыицIэуаиц, абы хэту езы Астемыри дамэдуэу, нэжэуэжуэ,*

ицлалгуэ фЫицлэ ин сыхуэ телву цыгыгуу унэм кыицЫыхъаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 193.

ХЪЭМ (8). Гъавэр щалуэ, щахьумэ. Абдежым ирихьэллэу, губгъуэм итахэми наидивизэр кэсыжаиц, жалэу цызэхэхым хьэмьм тетари, мэкъум цылар, огородым итари зырызехьэу кэсат, я лэжыгьэр къагъанэри. Нал къута, 213. Колхоз Iэтаицхьэм куэди дэмыкыгу, Мадина дахэр хьэмьм егъакуэ. Хьэрун и лъагъуныгьэр. «Партыр ди пашэу», 98. Пан Гуэхухьэр мис кэсыжри Шхьидэу ахэм япешъаиц: – Хьэмьм гуэдзыр кэытевнауэ Фэ физдэкуэр жыфлэт хьэхэм. «Бдзэжбеящэм ипхьу», 154.

ХЪЭМЭ (93). союз. Зыгуэш союз; е. Лу зиуицэхуат, си ныбжэжгъухэм сыкбеджэн хьэмэ зыри езыгъаицлэу сьдэкЫжын, жиЛэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 579. Унэр зэлгылуихьуэр Ирине гупсысэрт: Кьулым деж сыкьуэн хьэмэ сьмыкьуэн, жиЛэу. Нал къута, 236. – Нтлэ, фЫкьлэ зыкьызыптыну, хьэмэ вагъэмбэкъум удзукьыхьын? – жиЛэри Кьэрэжэ и фочыр гьукьлэм дежкьлэ кыишияиц. Лъапсэ, 106.

ХЪЭМЭМ (6). ЗыцагъэпскI унэ. Къыздэжэрий Гуэхуицхуэ Iэджем иужь ихъат, гъэмахуэр икьыгу гъэ еджэгъуэицлэр кэсысху, унэри ремонт ицлэу, общежитми кыицицЫхьу, хьэмэм сыхъэри ицлэну. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 614. Псом ялэ псы Iуфэм Iут хьэмэмыр лажьэу ежъаиц. Нал къута, 240. Къызэхуэмысуи хурэт – къуажэм ицлэу кыидэхьуэр Темьрквант зи акьыл кыихьыр – школ ялэ дьидэ кыицизэлуахам кыизэлуыхар Темьрквант, ККОВ жыпIэмэ, детсад, клуб, хьэмэм жыпIэмэ – псоми яужь итыр арат. Щынэхужьыкьуэ, 20.

ХЪЭМЭРЭ (5). союз. Еплэ хьэмэ. Нахьуэ аргуэр ицIаутицаиц: – Флэтыну фи Iэр, хьэмэрэ дьызэхэтыну мыпхуэдэу? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 658. [Балацэ Астемыр жриЛэу:] Ауэ мы зыр кыизжэIэж: бэлиэвычымы яцыгьыр афицар цыгыын хьэмэрэ сэлэтым еицхьу хуэна? Хьуэпсэгъуэ нур, 265. Хьэмэрэ Шэндэр делэлу-делафэ зытригъауэрэ? Нал къута, 258.

ХЪЭМБЫЛУ (4). Хьэпщхуиц псыгъуэ кIыхь. Джэлил хьэмбылу кыиулэпхъэицар джэдым ярымьту къалэдэсым кыиуицхьри иригъэицхьаиц, адакьэ хужьыр хуабжьу кыиуэарэзыиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 488. Хьэмбылу зы джэдым ирихьэжъэмэ, адрейхэр кIэлгыжэрт кыитрахын я гугъэу, арихьэкIэ езыхьэжъам жэрыжэм тету иригъэлгъэтэхьирти, псори зэгъусэу адакьэм дежкIэ къагъэзэжырт. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479-480.

ХЪЭМБЫЛУУ: ХЪЭМБЫЛУУ ТЫСЫН (3). Лъахьшэу, лъэгуажьэр къэгъэршауэ лъапэпцилэуэ тIысын. Шыгукьур иралъхьэжа иужь, выгум цыхуу ихуэр иригъэтIысхьаиц, Iэоб гу лъабжъэм хьэмбылуу ицлэтихьэри выгур кыицлэтиц исыр зэрису. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 589. Лыжь пэ напцлэ гуэр, жыг ицагъым хьэмбылуу ицлэсти, къэтэдэжри, шуэр занцлэу кыицицЫхьум, и жьэм кыижьэдэлгъэтиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 85. Псори хьэмбылуу къэтIысэклиаиц, удз псыфым хэс хуэдэ. Нал къута, 303.

ХЪЭМЗЭТ (5). Цыхухьуицлэщ. «МелыIыч» хьыбарым, «Цада къуажэ» кыищокьлэу. [Куэзыр джэгухэм Мэхьмуд жриЛэу:] ШыкIэныч Хьэмзэт и фызыр адыгъэкьэ? МелыIыч, 454. Цада Хьэмзэт и унагъуэ Зэ хьэицлэпIэ сэ сыхуаиц. Цада къуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335. Хьэмзэт я къуэу я Расули Арт шу гъусэу дэ дулар. Цада къуажэ. «Вагъуэ махуэ», 335.

ХЪЭМКIЭУ (2). нареч. Шым и жэкIэ, дэуейуэ жэуэ. Шыгухуэхэр гужьэяуэ шыр хьэмкIэу яхуэрэ ялэицIэкиын я гугъами, къэхуэулакъым. Нал къута, 214. Гъуэгур дэгъэзэицгъуэу цытатэмэ, хьэмкIэу жэнт. Щынэхужьыкьуэ, 52.

ХЪЭМКIЭШЫГУ (1). Шы закьуэ зыщIэщIа гу, шэрхьитI Iцлэгу. Мэмэту лъагъуэр кьрахужьаиц, и хьэмкIэшыгур дрихуеицхуэ мэз джэдхэр кыицицэу. Лъапсэ, 46.

ХЪЭМТЕТЫГЪУЭ (3). зэхь. ЗэманьфI, фЫгуэ щыпсэу, хэхьуэр щыкуэд. [Бот Мусэ жриЛэу:] Ди хьэмтетыгъуэиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 249. Уи ицЫицлэр бвэрэ тэпсэжмэ, Уи хьэмтетыгъуэуи улуэни. Хэт сыт IэнатIэ къэхуэлами... «Батырыбжъэ», 63.

♦ **Зи хьэмтетыгъуэм и бзу** (1). ЗылгэкIым, зыхуэзэфIэкIым и дежкIэ дапщэци зезыгъабэ. ИгъаицIэмэ арац – Якъуб зи хьэмтетыгъуэм и бзуиц. Нал къута, 304.

ХЪЭМФИАНЭ (3). Хадэ зэрапщIэ Iэмэпсэмэ. Саримэ и ицхьэ Iуэху езым зэфIигъэкIыжыниц, – жиЛэри Елдар хьэмфIанэр ину илэту хадэ итицлэу ежъэжаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 133. Щхьэлтетыр куэдэу егупсысат ицхьэлыр колхозым ирату, езым зы хьэмфIанэ Iэицлалъхьэу яутIытицыжыну зэрызэхихрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 508. Ежъаицхьуэ кыиуэзыиши ицЫиц, хьэмфIанэ, кхьуэхьэницэ, бел сыт хуицIамэ, абы кыитэкIуэ. Лъапсэ, 101.

ХЪЭМЦИПРАКIЭ (1). Щыфэ хейм кыитекIэ лы лэрыгъу. Чачэ гьурт, фЫицлэт, цыхухьуэфэт, и нэр иныицэти, и Iунэ зэлтам кыителалэрт, паицлэ фЫицлэ тIэкиуи тетт, номин жьэпкьым еицхьэ и жьэпкьым хьэмципракIэ, цы кIыхьэ зырызи кыихэпIицIырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 70.

ХЪЭМШОМ (1). Мыхьэнэншэ, мыщIагъуэ, сэбэпыншэ. Сыт хьэмшомым уэ кыиууэбжыр, Зи лгъэпкьэ псори Iуэдыжын? «Бдзэжбеящэм ипхьу», 154.

ХЪЭМЫРЗЭ (1). Цыхухьуицлэщ, «Губгъуэ кхьухь» усэм хэт персонажыц. Жыжьэу жьы хуабэм зы гыицэ НэгъуэицI хы гъуэжьым кыиэхьыр, Ар хьэрхуэрэгъуу Хьэмырзэ И комбайн плъыжьым кыиэхьыр. Губгъуэ кхьухь. «Бгы лъапэхэм деж», 102.

ХЪЭНДЫРАБГЪУЭ (2). Дамэ къуэлэн цыкIуитI зытет хьэпIацлэ лъатэ. Бабыиц анэр кыицэлгъэкIмэ – зы шыр цыкIу псы Iуфэм кыиунаици, «уакь-уакь» жиЛэу иреджэ, арихьэкIэ шыр IыкIу псы Iуфэм Iутир псым хыхьэну и гугъэххэкьым, езыр-езыру удзым хэтиц, удз гъэгъахэм хьэндьирабгъуэ тетIысхьэр фIэхьэлэмэту. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478-479. Езы кхьухьыр иджыпстуи адэ уафэ лъаицлэ дьидэм хьэндьирабгъуэ цыкIу тесэц жыпIэну уолгъагу,

гүнзэгүү кытфлэцлэ цхьэкЛэ, тенджыз цлылүм жыжбэмрэ благбэмрэ пхузэхэмыгбэкЛыу уцеггауэ. Льяпсэ, 53.

ХБЭНДЫРКЪУАКЪУЭ (1). Псыми щыльгэми щыпсэу псэуцхьэ цыкылу лъэпкь. Блынджабэм адэкЛэ-мыдэкЛэ бэдж иныжьхэр цызежэрт, хьэндьркъуакъуэ, дзыгъуэ сыти кыкъуэжырт, къуэлгэдэжырт. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 579.

ХБЭНТХЪУПС (5). Хугу, нартыху гуа, прунж с.ху. зыхэлъ адыгэ шхыныгъуэ ираф. Думэсарэ, кэрал къулыкъуэ игъэзацЛэ хуэдэу, шынакъхэм ярызу хьэнтхъус лувыр кытригъуэвэрт, шыбжиитхъуэ плыжыыр телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 268. Гъэмахуэм выгу жъауэм уцлэлъу, цылымахуэм къуныцхьэр къуату, хьэнтхъус хуабэ зэзэмызи къуату, псы жытлэнуци, гъунэжу... Кхъухь пхэнж, 504. Дэфэрэдж хъыбар Лэджи зэхихац, езым хуэдэу хэкум ираш ясырхэм къащыцЛэуэ, кхъухьым ихуэным хуэдитЛ-хуэдиц ирагъэтЛысхьэрэ, тенджызым техъа нэужь, псы зэфэн кбудейр яухмэ, хьэнтхъус тенджызыпскЛэ ягъавэу, псы цхьэкЛэ мэхри тенджызыпс ефэрэ ныбэуэ хурэ здэкЛуэм нэмысу лэуэ, и хьэдэр псым хадзэжу. Льяпсэ, 39.

ХБЭНЦЭ (4). 1. (1). Пхъэм кыхэщыкЛэ, уэс ирылуатхъуу, гъавэ ираклыцтэу (япэм щыгъуэ) къагъэсэбэп Лэмэпсымэ. Курсант цыкылу къомым, хэт жыхапхьэ, хэт хьэницэ къащтауэ, ницлантЛэр янхьэнкЛырт, сабейр дрихуейуэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 558. 2. (1). зэхь. плыф. мыхь. Ин, гъумыщЛэ. Гъуумар и Лэ хьэницэжымыкЛэ и нылэр цхьэхэпхэтЛыгумкЛэ игъэкЛуэтац, итланэ зы кхехытЛэкЛэ нэхъ лъахъшэу къехри, абы и ужь ит афицарым гъуэу иритац. Хъуэпсэгъуэ нур, 86-87. 3. (2). Кхъуафэхэр, кхъуафэжыйхэр зэрызэрагъакуэу пхъэм кыхэщыкЛэ Лэмэпсымэ. Кхъухь хьэницэмкЛэ псыр цлэзытхъухэр зделэрт, я кбарум цымысхьыжу, «ыхь-Лэхь», «ыхь-Лэхь» жалэу еЛэрт-кэеЛэрт, кхъухьыр нэхъри нэхъ псыницЛэу ягъакуэу, ахэр нэхъ егугъуху, хы луфэр клыфлыгъэм нэхъ зыцлэфырти, уафэ лъащЛэм цлэта бгыхэр етЛысхьырт. Льяпсэ, 40.

ХБЭНЦИГУАЩЭ: ХБЭНЦИГУАЩЭ ЗЕШЭН (9). жыы Уэшх кърагъэшхын я мурадэ псы тракЛэу хьэнцэ хуэпа тхьэм елъэуу унэ-унэкЛэрэ кызырэрашэкЛ хабзэ. Езы Лу и гум кээкЛыжауэ кыщцЛэтынт, адэ нэхъапэм, гэей кыщыцхъуну гъэм, Тини хьыджэбз цыкылунытЛэу хьэнцигуащэ зэрашэу зэрыщытар. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 643. Лу кыхидза уэрэдым и уэрэдыпкыыр яцЛэжыртэкъымы, езы Тинэ ар зыщыгъуныцэжам я гум кыггэкЛыжац: Хьэнцигуащэ зыдошэрэ, зыдошэрэ, Ялыхь уэших къеггэщэццэх! Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 643.

ХБЭПАРИЙ (4). Хьэ бэлацэшхуэ. АрицхьэкЛэ зэгуэр, ер вы бжъакъуэм къокЛ жыхуалэр арати, хьэпарий зэпаубыдри Кургъуокъуэ и гъунэжур фоклэ еузри цуклац. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. [Долэт] И гурыфЛ кыкЛмэ, куэбжэр луыхьрти физхэр кыдыггэхьэрт, ауэ кытехьакъэ – хьэпарижьыр псыквуийм ирипхьрти, итланэ

еплът псы нэгун кыхи. Хъуэпсэгъуэ нур, 243. Гуэгушыхъум и макъыр жыжбэ кыщыцЛуу цызэхихым, хьэ парижьри ЛуклуэсыкЛыжри, бгъуэтым къащтэ. Кхъухь пхэнж, 504.

ХБЭПИ-ШЫПИ (5). Хьэпшып псори, зыри къэмынэу. Къалэм дэсари дэкЛри ежъэжат дзэм флэкла кыдыдэмынэу, я хьэпи-шыпи даши нэгъуэщцЛ цыналгэ итЛысхьат, кэралитЛ зэзауэм я кум дэдэмыкЛуадэ цыкылэ, жалэри. Лыгъэ, 410. ШышхуитЛ зыцлэцЛэ шыгур Степан Ильич и бжэлунэ дьдэм деж кыщыцывылауэ я гъунэжум и хьэпи и шыпи абы иралгъхьэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 203.

ХБЭПС (11). ЯгъэтЛысар и закъуэу зыщлагъэс лъэхъуэщ. Къэрэмырээр хьэпсым изышыхъуэ «Лы-Лы» цыжымылэм, кэрэгъул и гъусэу штабым ирагъэшац, зэрыщысыну хуеяри хуаггэгури. Лыгъэ, 409. Ахья и къуэшири хьэпсым исц, – жиЛаш Лу. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 602. Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуацэ яцЛу здахум, къэзакъ станицэ гуэрэм нэблэгъауэ, «шокъу» жиЛэу нэмыцэ мотоциклист зацЛэу дзэ къакуэм къахуэзац. Къалэн, 433.

◇ **Хьэпсым идзэн** (1). Зыгуэр гъэтЛысын, лъэхъуэщым щлэдзэн. Ти, аргуэру Къэрэмырээр плъагъур хьэпсым ирадзэжац. Лыгъэ, 409.

ХБЭПШЫП (70). 1. (61). Цыххум кыггэсэпэб, зрихьэлЛэ предмет зэмылэуужыгъуэхэр (Лэмэпсымэ, унэлыщЛэ, теплэнщлэлъын н. кь.). Пшыым цлэлы хьэпшытыр зэрыщыт: нЛэр зрылуыхат, уэнышэкум тепхъуэ темылъу, стЛол, диван, этажеркэ, сабий гъуэлъытЛэ сытхэри арат, хьэпшыпу Иринэрэ Албиянрэуягуеяр куэдтэкъым. Нал къута, 236. Унэ ирехъу, гуэц ирехъу – мафЛэ зэрыщлэнауэ цылуххэр адэкЛэ-мыдэкЛэ цлэуэрти кэапэцЛэхуа хьэпшытыр кыщцЛэхьырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 256. Сабийхэм ялгэгъуат Дахуэс унэм хьэпшытыр кыщцЛыхьу цыхуежъам унэм мафЛэ кыщцЛэнауэ зэрыщымытар, арицхьэкЛэ цылуххэм уапкырыуныцЛыхьэрэ жалэм тепцЛыхьЛамэ, зымы цыщцтэкъым. Гуцлэгъу, 424. 2. (9). Тыкуэн с.ху. яцэу цлэлъ предмет зэмылэуужыгъуэ. Къицэхуауэ [Алий-бей] кышизэрт Лэцэ-фацэ, цэкЛ, фоч, гын, дарий, дыцэ Иуданэ, нэгъуэщцЛ хьэпшып Лэджи. Льяпсэ, 40. Ди Аслъэни «Нобэ лавкэм ФыныщЛыхьэ! – кыдыжиЛаш, – Фезггэплъынуц хьэпшып Лэджэм – Сэ «Мосторгыр» кыфхуэсиац». Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. Роммистрымрэ Гъуумаррэ, цей дахэр яцыгъыу, я къамэр дьжыныу, никЛукЛ-кыкЛукЛыу хьэпшыпхэм, шыхэм еплъырт, уасэ хуаггэувырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 219.

ХБЭПШЫР (2). Хьэм и бын, цыкылу. Еплът мыбы, – Сосрыкъуэ Лэбэри Аркашэ Лэ лъэныкъуэкЛэ хьэпшыр цыкылуэм ецхьу кыиЛэтац, – плъагъурэ мы быртЛым цыкылу? Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 550. «Клакмакэ къэзыЛэтыр бжыхьым цхьэпрыдз» жиЛэу Елдар унафэ хуицЛати, Лэюб епхъуэрти зауэ-банэ къэзыггэхьейр, хьэпшыр цыкылуэм ецхьу, Лэ лъэныкъуэкЛэ илыгъыу зы дурэши гуэрэм дидзэрт. Мазэ ныкъуэ щхъуантЛэ, 588.

ныкбүэ шхуантIэ, 597. [Фэуаз шейхыым жриIэу:] *Фи цыхум хьэргэшыргэ квалэту, зэрыгэклий сыту зэхэтыху, сэ гьусэ кьысхуэцI нэхъ уи дзыхъ зэбгэзым ящыцу зыплытху хуэдиз, я нэклур пхауэ. ХьэщIэ льяпIэ, 405.*

ХЬЭРИЙКУРИЙ (12). Шейтеиныгъэ, зэры-зехъэ, зэхэзэрыхъа. *ЗэлуцIэм кьыщыцхуа хьэрий-курийр куэдрэ яггэхъыбарамы, ящыгъуныцэжаш, Мусэ кьуэ кьыхуалъхуауэ кхъуейплъыжкIэрыщIэ ищIу зэхэхат кьуажэми, абы нэхъ тепсэлъы-хьырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Абдежым уэрамым хьэрийкуруишхуэ кьыщыцхуэ хъунти, зэрыгэклий макъ кьэIуащ. Льяпсэ, 92. Дунейр хьэрийкуруйщи, я нэхъ губзыгъэм и акъылым зыри кьитIасэргъым. Шынахужьыкьуэ, 7.*

ХЬЭРУН (23). ЦыхухъуцIэщ, «Хьэрун и льягъуныгъэ» усэмрэ «Нэгъуху» повестымрэ хэт персонажщ. *Хьэрун правленэм кьосыр аргуэру, Радио IуэхукIэ ар Iэклуэлъакуэц. Хьэрун и льягъуныгъэ. «Партыр ди пашэу», 98. Хьэрун зы хьэрф ицIэртэкъым, сьт кьатхамы писырым иритырти абы зэриггэзахуэрт. Нэгъуху, 20. Хьэрун и нэфI зыщыцуам нэхъыбэ лъысырт, езым кьылысынури кьылыгъат, ираггэсыкла илгъэкъым я унэр кьыщурэ и нэм кьыфIэнэ кьыггэнакъым. Нэгъуху, 19.*

ХЬЭРУН АР-РАШИД (4). ЦыхухъуцIэщ, «ХьэщIэ льяпIэ» хьыбарым мэру хэтщ. *Мэрым и пIэIэ нэгъуэцI гуэр кьэпсэлъащ: – Араш, Хьэрун Ар-Рашид нэгъабэ лъандэрэ мэр угъурлы дьдэу тетц ди квалэм, – жиIэри. ХьэщIэ льяпIэ, 406. ИIэт, гьаклуэт бжэIупэм It цIалэхэр, – жиIэу Хьэрун Ар-Рашид льягъум кьэуIэбжъауэ унэм иIэт ицхъггэрытым унафэ хуищIащ. ХьэщIэ льяпIэ, 406.*

ХЬЭРФ (45). Макъ кьызыраггэлыгъуэ дамыгъэ; азбукэм и дамыгъэ. *Япэм Iэцым дамыгъэ традзэу цытамэ, иджы ицхъэж и унэцIэр кьызырыщIидзэ хьэрфыр традзэу кьаублащ. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 504. Адыгэ азбукэр хьэрф ицэ ныкбүэм ицегъури, а кьомыр ебггэцIэн ицхъэкIэ, куэд хуейт. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 528. Хьэрун зы хьэрф ицIэртэкъым, сьт кьатхамы писырым иритырти абы зэриггэзахуэрт. Нэгъуху, 20.*

◊ **Хьэрф кьымытхъэфын** (1). Тхэфу, щIэныгъэ иIэу щымытын. [Комендантым Алы-джыкьуэ жриIэу:] *Хьэрф кьымытхъэф дапцэ ухуей партым хэту?! МелыIыч, 465.*

ХЬЭРФЫШХУЭ (3). Сатырым и льягагъкIэ кьыхэщ хьэрф. *Араш хьэрфышхуэкIэ тхам итыр, – жиIэрт Мэсхъуд. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 644. Ди кхъухъым и джабэм хьэрфышхуэкIэ теттхэниц: «Псэ зыIутыр дызэкъуэищ» жиIэу. Кхъухъ пхэнж, 507. ШIыунэ ицхъхэпIэм деж хьэрфышхуэ дахэкIэ теттхэщ: «Бильярдная» жиIэу. МелыIыч, 445.*

ХЬЭРХУЭРЭГЪУ (1). ЛэжыггэкIэ зэпеуэ цыхухуэм (гупхэм) ящыщ зы лъэныкбүэ. *Жыжъэу жыы хуабэм зы гьыбзэ НэгъуэцI хы гьуэжыым кьыхехыр, Ар хьэрхуэрэгъуу Хьэмырзэ И комбайн плъыжыым кьыIехыр. Губгъуэ кхъухъ. «Бгы льяпэхэм деж», 102.*

ХЬЭРЫП (29). 1. (15). Азием, Ищхьэрэ Африкэм щыпсэу лъэпкъ, а лъэпкъым щыщ цыху. *Хьэрып кьомыр зэакъылэгъу хьуэрэ ехудийм езуатэмэ, лъабжьэкIэ ирахри дунейр зэIубз хъужат, арицхъэкIэ дэнэ – я кьурмакбейр зэроубыдри зым зыр итхъэлэну и ужь итиц. ХьэщIэ льяпIэ, 403. Хьэрыпхэм яфIэфIыгъхэц адыгэ цыхубз кьашэн. Лэчымэ, 383. Зи Iэц зыутIытиц зи хабзэр хьэрыпхэр арати, адыгэмрэ абыхэмрэ зэныкбүэжурт, зэфIэнэрт, зэклужьырт. Хьэспэхъумэ, 418. 2. (14). плъыф. мыхъ. Хьэрып лъэпкъым ехъэла, абы ей гүэр. Хьэрып кьэралхэм адыгэ мащIэ цыIэ мамлюккIэ еджэу. Льяпсэ, 58. Адыгэбзэм хьэрып псалгэ мащIэ хэт. Клапсэ klapэ, 11. Елдар псыниIэу кьыIыхиц хьэзырри уэдыггэм бггэдэту тхылгьыр зэклэуцIыхмэ – хьэрып хьэрф имыщIэр елгъагъу. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 593.*

ХЬЭРЫПЫБЗЭ (10). Хьэрыпхэр зэрыпсалгэ бзэ. *Тхыль зыщIэ яхэттэкъым а кьызыхуэсами зыми гу лъитэртэкъым Степан Ильич иIыгэ кьурIэныр урысэбзэкли хьэрыпыбзэкли тхауэ зэрыщытым. Хьуэпсэгъуэ нур, 202. Думэсарэ дапцэрэ жиIэрэт, хьэрыпыбзэм нэхъ дахэ цыIэкъым, Мухъэмэд бегъымбарыр зэрыпсалгэу цытари хьэрыпыбзэщ, жиIэу. Мазэ ныкбүэ шхуантIэ, 615. [Омар:] Сэлам хьэлейкум жиIэмэ хьэрыпыбзэклэ кьыIыр ицIэрэ: мамырыггэр уи натиIэ ухъу, жиIэу араш. Гьуэгуанэ, 103.*

ХЬЭРЫПЫШ (1). Хьэрыпхэм кьаггэжъуа шыщ, лъэпкъыфIу ябж. *Хьэрыпышым и Iэклуэлгэкуагъэ хэлът, кьэжэрышым хуэдэуи жьдэжэрт. Нал кьута, 265.*

ХЬЭРЫЧЭТ: ◊ **хьэрычэт хэлъхэн** (1). Зыгуэр жэрдэм щIын. [Газетым псалгэащхъу тетт:] «Гъавэр кIэрыху имыIэу кьэфххэлIэж», «зауэр щекIуэкIым деж хьэрычэт Iуэхум зэрыхалъхъэ», «передвижной мастерской дапцэц кьыщыдатынур?»... Нал кьута, 220. **Хьэрычэт имыIэн** (1). Кьулейсызу, жэрдэм имыIэу псэун. *ИгъащIэм кьулейсызу, кьратыIамэ шыхъу, хьэрычэт ицIагъуэ имыIэу псэурт Нурхъэлий. Хьуэпсэгъуэ нур, 145. Хьэрычэт иIэн* (1). Жэрдэм иIэн, зэпымуэ Iуэху гүэрхэм яужь итын. [Бекъан:] *Хьэрычэм сиIэци, Алыхъым берычэт кьыхелъхъэ. Кьалэн, 427. Хьэрычэт иIэн (иIын)* (7). Жэрдэм иIэн, Iуэху гүэр яужь итын. *Теуви, колхоз Iэцымрэ мьлькумрэ гуэи, жиIэу арат Бекъан кьыхуаггэфэцари – идакъым: си унэр бомбэм икьутащ, иIымахуэм сызыщIэсын гүэр хьэрычэт сымыщIыну Iэмал иIэкъым, жиIэри. Нал кьута, 291. Iуарэр хьэрычэт гүэр ицIэн хуей хъуащи, и пIэм изаггэркъым, кьалэн куэдыщэ и пцэм кьыдэхуэри ириггэшащ, иIми сызехъэ, си пIэр гьэкъабзэ, сэри схуэфашэ кьысхуэцIэ, жэIэри и льякбүэ башыр еггэдалгэри пIэм хэлъиц, и пащIагъуэишхуитIыр кьыххэпIыкIыу. Кьалэн, 430. Уи пIэ уису уи насып кьэклэуэн, хьэрычэт иIэн хуейщ, жиIэу Нурхъэлий и цхъэм хужилэжьырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 146.*

ХЬЭСЭ (9). 1. (1). ХадэхэкI тращIэн папщIэ кьатIа е хадэ зытет щIы Iыхъэ цыкIу. *Я хадэм*

бжын хвэсит I итици, яхуэмвишчыжым, Хьуцэрэ Барэсбийрэ бжын тхьэмлэ цынэ кыпачу я анэм илгьагум, маклуэри кылуехуж. Нэгьху, 33. 2. (8). Кьэкьыгтэ зыгтрэсэ щы Иыхьэ. Хьэсэм хьэсэнэ бжыхь жалэри гьавэм Иэц хэмыхьэн цхьэклэ зыгуэр яуцырхьэри гьавэр кьрахьэлэжа нэужь, бжыхь тлэклури Гуахьж. Хьэсэпэхьумэ, 418. Хьэсэпэхьумэм зи жагьуэ ищла яхэтт, зым и жэм мэшым хыхьауэ щилгьагум кыыхехури жэмыр зыхэтэ хьэсэр зейр ищлэрти, ехури жрелэ: «Мы жэмыр уи хьэсэм хэтатици, жэмыр зейм кьадыр егьэтхьэкту е жэмыр кьэши, шэ кьыцилэшир уи хьэлэци», – жицэу. Хьэсэпэхьумэ, 417. Мо уафэ кьащхьуэм кьуетыр хуабэр, Гуэдз хьэсэм нурьр кваловлэс. Ягьажьэ щлакхьуэр хьуреишхуэ. «Вагьуэ махуэ», 353.

ХЬЭСЭН-ПЭЦЭ (2). Цыгьухьуцлэщ, тырку пащтыхь ныкьуэу «Льапсэ» романым хэтц. Емынэм кьелар хьумбылейм ехьыж жыхуалэр арати, мо гугьгьуэ нэцлэ кьомым кьелар кьалэ гьунэгьум щыкьлэдыжаш, арынишэми Хьэтрэмтлыгу кьалэр цыгуху кьлэдылэшизуу арат, псом хуэмыдэжу тырку пащтыхь ныкьуэу а кьалэм Хьэсэн-пэцэ кьызырэдтлысхьэ лэандэрэ. Льапсэ, 30. Хьэсэн-пэцэр ерыцит, дэз и гьусэу кьэжэрти, жицэр зымыдэ кьуажэхэм ятеуэрт, – ихьуницлэрт, зрипхьуэрт, абыкьлэ адыгэр игьэшишэу хэкум бжыпэр щыубыдын и хьисэпу. Льапсэ, 30.

ХЬЭСЭПЭ (5). Хьэсэм кьыщыщлэидзэ, хьэсэм и пэ. Гьэ кьэсклэ Дэрдэхь кьуажэр зэрыкьуажэу кьелгьэурти, хьэсэпэхьумэу ягьэувырт, «уцлэгу хьэрэмынишэц, пэжкьлэ уопсэу» жалэрти, ноби хьэсэнэ ихьумэу цлэцлэым тесу кьытрашири кьадым деж кьашиат, адыгэ зыхуэпэклэу хуэпауэ... Хьэсэпэхьумэ, 417. Даур Иляс сэбэн кьыхуэхьуэрэ мээхьумэу е хьэсэнэхьумэу увамэ арат, ауэ бжыхьхьэ хьуауэ дэнэ хьэсэнэ луувэн. Хьуэпсэгьуэ нур, 160. Дэрдэхь ихьумэр хьэсэнэ кьудей? Хьэсэпэхьумэ, 418.

ХЬЭСЭПЭ БЖЫХЬ (2). Хьэсэм Иэц имыхьэн щхьэкьлэ кьызыраухь чий. Хьэсэм хьэсэнэ бжыхь жалэри гьавэм Иэц хэмыхьэн цхьэкьлэ зыгуэр яуцырхьэри гьавэр кьрахьэлэжа нэужь, бжыхь тлэклури Гуахьж. Хьэсэпэхьумэ, 418. Пэжыр, нанэр, хабзэр хьэсэнэ бжыхькьым, мывэ сэрйкьлэ кьэпцлэыхьами, зэхамьутэу пхуэхьумэн? Хьэсэпэхьумэ, 418.

ХЬЭСЭПЭХЬУМЭ (19). Гьавэ зыгтет хьэсэ зыхьумэ цыгуху (лэжьакьлэ). Дэрдэхь ягьэтлысат, ауэ кьуажэм я хьэтыр кьалгьагьури хьэсэпэхьумэр куэдрэ щагьэсакьым. Хьэсэпэхьумэ, 419. Хьэсэпэхьумэр шууэ псыхьуэм дэту кьыщехьым, Мусэрэ таришынэмрэ нэмыплэ ирату ауэ сьтми кьаблэлакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. Щхьэлмывэкьуэ зызыгьуэркьыу дэс псоми ялгьагьу хьуртэжьым хьэсэпэхьумэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 57.

ХЬЭТАУ (13). Цыгьухьуцлэщ, «Алхьо» пьесэм хэтц. [Хьэтау:] Накьлэу сэри сынэклэуэнуци, Алхьо, 92. [Хьэтау:] Хьэуэ, пэжу жыпэж, абдеж кьокьуэнишэклэхьэц, зы мазэ кьыбгьэдэсын хуеяци. Алхьо, 85.

ХЬЭТЭЖЫКЬУЭ (2). Цыгьухьуцлэщ, Кьэбэрдейм и тету шытауэ «Шынэхужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм кьыщыхош. Темьркъан мыгьуэр, тхьэм и хьэдрыхь нэху ищлэ, ищлалэ кьабзэт, бзэи тхьылги ищлэрт, уеблэмэ Кьэбэрдейм я тет Хьэтэжыкьуэ деж прошенэ итхьыфьрт. Шынэхужьыкьуэ, 19. Кьэбэрдейм и тету зэгуэр щыта Хьэтэжыкьуэм и унэр арат. Нал кьута, 281.

ХЬЭТЭЛИЙ (10). Цыгьухьуцлэщ, «Шынэхужьыкьуэ», «Нал кьута» романхэм хэт персонажц. – Нэхьапэ щыкьлэ дывгьаишэ, – жицэри Хьэтэлий заныцлэу етлысэхьащ. Шынэхужьыкьуэ, 130. Апчарэ кьызылгьэкьлэ, Хьэтэлий уэнишэку гуэрэм изу хьэпшытыр иркуауэ шумэдан фьыцлэшихуэри илыгьыу елгьагьу. Нал кьута, 215. Хьэтэлий зытеса клеткэм кьелгьэтэхьуе вагон ищлэжьым ищлэмытихьэу хьуакьым, и гьуэнишэдж тлэклури ихьуэжу и уэгьэри ипхэн ищхьэкьлэ. Нал кьута, 218.

ХЬЭТУ (7). Цыгьухьуцлэщ, «Кьалэн» новеллэм хэт персонажц. Хьэту и шыпхьу нэхьыщлэжэ жэм кьэшикьлэ флэклэ имыщлэ щылэтэжьымы, я гьунэгьу фьыжэм я деж кьлэурти, жэмыр кьызырашыр зригьэлгьагьурт. Кьалэн, 429. Бжыхьхьэр кьэсри Хьэту армэм яшащ. Кьалэн, 429.

ХЬЭТУ П (1). Адыгэхэр кьызытекьлэжэ лэпкьыу ябж. Ди тхьэкьлэуэр [еджакьлэуэхэм] тегьэхуауэ Алий зэджем додауэр: «Хьэтухэм я тхьыбзэр сурэту щытащ». Зи лэзыргьыпс тлыгьа, 529.

ХЬЭТЫР (1). Гуэхутхьэбзэ, лгьэу. [Апчарэ Хьэтэлий жрицэу:] – Дунейм хьэтыр щылэжыхьхэмэ, кьыздэпэжыкьу. Нал кьута, 215.

♦ **Алыхьым хьэтыр илэм** (1). Еплэ Алыхь I. **Хьэтыркьлэ лгьэуэн** (1). Гуцлэгуэ щлэпэлуэн. Дисэ абы хуэдизкьлэ кьэгуубжьати, и кьарум кьимыхьын щымылэ и гугьэжт, арихьэкьлэ, а кьыпэуа кьомым зэрапэмьлэщыцнур хьэжэклэ и флэц хьуати, гуэгушыр Аралтым щыфьлишэха махуэм хуэдэу заныцлэу зыкьытригьэхуащ, хьэтыркьлэ лгьэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 138. [И] **хьэтыр лгьагьун** (5). Зыгуэрэм зыгуэр хуэщлэн. [Лу Таиша жрицэу:] Инал имьдэмэ, Кьэздэжэрий селгьэлуни, – зыгуэрэм си хьэтыр кьылгьэжыкьуэ? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 548. Дэрдэхь ягьэтлысат, ауэ кьуажэм я хьэтыр кьалгьагьури хьэсэпэхьумэр куэдрэ щагьэсакьым. Хьэсэпэхьумэ, 419. Зыгуэр кьоджакьэ фьы игу илгу – Лгьагьу и хьэтыри уэ пэджэж. Джэртпэджэж. «Дамыгьэ», 111. [И] **хьэтыркьлэ** (8). Зыгуэрэм и фьыщлэжэ, зыгуэрэм щхьэкьлэ Гуэхугьуэ гур лэжьын. Итлани, Саримэ и хьэтыркьлэ зэ сеплэынт, жицэу гупсысэрт Елдар. Хьуэпсэгьуэ нур, 96. [Алим:] Езы Ибрэхьыми нэлейкьлэ кьызылгьэ си гугьэт ди адэм и хьэтыркьлэ. Зи лэзыргьыпс тлыгьа, 518. Хьэщлэжэ и хьэтыркьлэ отряд зэхуишэсыну [Локотош] и мурадар зэхуишэсыжыну унафэ ищлэщ. Нал кьута, 264.

Хьэтырыщлэ (1). Куэдрэ цыгьум сэбэн яхуэхьу, хьэлэ. А цыгьубжымы [Тамарэ] цыгьухьуфэ тет ищхьэкьлэ, нэхь хьэтырыщлэ, нэхь хьэлэл уигьэлгьыхьуэни, езы тхьэмьыщлэри уэндэгьуишэуэци, и фэр зэкьлэжэщ, пащлэ фьыцлэ

*т*лэклиу *тет*иц, кээзылгаггум цыгыхурум цыгыхубз цыгыхынккэ зихуэна я гугээц, ауэ цыгыхубзхэр кэафлэулык иккэ фы дьдэу квалгаггум, хэт сытккэ квалгауаи яхуеуцэри. Лъапсэ, 17.

ХЬЭТЮХУЩОКЪУЭ (2). Зи гуггэ ищыр ХьэТюхущокъуэ ХьэТюхущыкъуэщ, адыгэпщц, полковникыу урысыдзэм хэтэщ, XIX лэщыггумэм и пэм кыщыщлэдзауэ и кум щиггыхуу цыгыхубэм хуэлэжыащ. А лээхээнэм ХьэТюхущокъуэр хэкум *тету* цыта пэтми, кумб кытлу, *жыг хисэу* цыгыхум *яхэтаиц*, хумакаклиу имылу. Лъапсэ, 50. *Зы мзым Щэрданым уцимыггэхэм, модэккэ Кылышбий и мзыр цхьэхуэм, ХьэТюхущокъуэми мээ цубыдамэ, дэнэт уздэклиуэнур?* Хьуэпсэггум нур, 252.

ХЬЭТЮХУЩОКЪУЭ САД (1). *Еплэ ХьэТюхущокъуэ хадэ. Тембот и гум кээкыжаиц ХьэТюхущокъуэ садым кээбэрдей полъкур иту щилгэггумэ махуэр.* Хьуэпсэггум нур, 247.

ХЬЭТЮХУЩОКЪУЭ ХАДЭ (9). ХьэТюхущокъуэ ХьэТюхущыкъуэ Налшык псы лүфэм шыхисауэ шытащ жыг зэмылэужыггумэ куэд зэрят хадэ. Ноби а жыг хадэр Налшык дэтщ. ХьэТюхущокъуэ хадэм *Кэуалэбзур имыккэ*. ХьэТюхущокъуэ хадэ. «Ваггумэ махуэ», 355.

ХЬЭТЮХУЩОКЪУЭ ХАДЭ (26). Квалэцэщ, «Лъапсэ» романым ущрохьэлэ, япэм адыгэхэр Анапэ апхуэдэу еджэу шытащ. [Дэфэрэдж:] *Сытри зэфлэклаиц, куэд лъандэрэ си мурадар кыггэхуэлэниц, лэма имылуэ, – Анапэ квалэжыу си нэ кыггыхуицкым сыклиуэниц, ХьэТюхущыкъуэ пасэреххэр зэ-джэу шытар зэзггэлгаггунци.* Лъапсэ, 5. *Гуаици ныбжыккэ дьдэ цхьэккэ, лэджэ и нэгу цлэклаиц, уеблэмэ и адэ-анэм я ггусэу ХьэТюхущыкъуэ ХьэТюхущыкъуэ бээзыр ккэуэу цыгыху ящэу зэрэ-тлэуэрэ илгэггумэ.* Лъапсэ, 34.

ХЬЭУ (2). *зэрызыт.* Хьэр шыбанэккэ ищл макъ. Хьэу! Хьэу! – *жилаиц хьэм.* Кхьухь пхэнж, 504.

ХЬЭУА I (8). Жы. Хьэуар абы хуэдизккэ квалбэ хуаици, бгыр нэхь ггунэггумэ квалккэ хуэдэиц. Шынэхужыккэуэ, 53. *Шамум вертолет макъ цыггэхыкым, и нэр кыхуу, ницылэ зэггэтым еицхь и пэцхьыным зэрыбауэ хьэуар квалмэцккэуэ гужьэяти, ар цалгаггум, дызыубыдахэм нэхь я флэц хуаиц сэ [Фэуаз] жыслам нэхьрэ.* Хьэщлэ лъапкэ, 401. *Хьэуам мэ лэфгыр хилхьэу хуежым Кыхьаиц квалккэуэм и чэзур.* Шеймэ. «Батырыбжэ», 85.

ХЬЭУА II (5). Цыгыхубзыцлэщ, урысыбзэ Евэр мыпхуэдэу зэдэккэ хуэуащ, «Индийскэ поэмэмрэ» «Хьэуа» усэмрэ хэтщ. *лэдэмрэ Хьэуарэ яужьккэ Зэллэфыз заицлэу ницыккэуэ Тгуритлу цылыэм квалтохьэ, Я насып Гыхьэм цлэггэуэпсу.* «Индийскэ поэмэ», 359. *Жэнэт Гыхьыуэ цыгыху квалггунур Хьэуа и заккэуэщ зылгысар.* Хьэуа. «Дамыггэ», 72. *Хьэуа ар жилуэ цыггэхыкым, лгэбаккэуэ леи имыча.* Хьэуа. «Дамыггэ», 72.

ХЬЭУАЗ (18). Хьэцэпэцэ квалккэуэ гэхэм я жэпкэ, я лгэдэиц. *Урарэ кээсри Дорофеиц унафэ кыхуицилаиц, музыкауэхэр гуггэ квалбэщ цыггэггэтигысхьэну, хьэуазэм хэсу – ара хгунт Лу*

сымэ хьэцлэиц яхуэхгунур. Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 576. *Ботрэ Бэлацэрэ куэбжэр Гуахиц, Думэсари хьэуазэ кыхьыри, цыри зэдэлэтыккэуэрэ сымаджэхэр гум ирахьуэрэ унэм цлэхаьаиц.* Хьуэпсэггумэ нур, 274. *Иджыт Дуду кыщыггуртыуэр хьэуазэ лэллэм зыгуэр темхьуауэ лланэпэм цыггэдэлыр.* ВитI, 415.

ХЬЭУЭ (74). *частицэ.* Мыдэныггэ квалггэлгаггумэ. «Хьэуэ, сэ сымккэуэмэ нэхьыфли, иреккэуэ Абдул, абы ахьшэ хьушэ естар щестар, урыс арккэ цлэзггэфар араиц», – *жилэри Рахьым и ужь зыккэриггэнаиц.* Хьуэпсэггумэ нур, 143. *Директорым езым еицлэ дилэр зыхуэдизыр: – Хьэуэ, тхуритху хгунккым.* Мелыгыч, 469. [Джэли:] «Хьэуэ, гуггунци, сэ нэхьрэ нэхь лгэаэу удзггэклиуеинккым, умылаицлэ зэ». Батырыккэуэ адаккэпщ, 476.

ХЬЭУЭЛЭ (1). Хьэрыпыбзэ: хьурейуэ квалккэуэ. «Квалфэ» жалэмэ, «зэхуэккэуэ» жилуэ квалккэуэ, «Умыхьэулейри» – хьурейуэ квалккэуэ жылуэ араиц – хьэрыпыбзэккэуэ «хьэуэлэр» хьурейуэ квалккэуэ жылуэ араиц. Клапсэ Клапэ, 11.

ХЬЭУЛЕИН (мэхьэулей) лгэмэ. (6). Гуэхуншэу квалдждыхьын, Гуэхуншэн. *Мэсхьуд ехьэклэ квалккэуэ илэжыккым, заныцлэу квалккэуэицаиц: – лэдэм, узэрытрахур араггэниц, сыту жьажьэ ухуа! Шхьэлаккэуэ хьэрзынэ квалккэуэ лэтрэ, цлалэ цыккэуэ уаккэуэицаиц уохьэулей.* Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 633. *Адрей хьэклэккэуэ лэжэр квалккэуэицаиц, кхьухь цыккэуэ цыдымыцлэккэуэ хуэулейуэ цхьэ дызэхэт, цхьэ ггэлыггумэ тхуаггэтигыла хуэдэ, жыхуауэ.* Кхьухь пхэнж, 505. [Албинэ:] *Санаторием сыщыцылэм зыгуэрным кином сишаиц: наккэуэ тлэклиу дыхьэулеици жилэри.* Темпэц квалккэуэ гэггэтигы, 170.

ХЬЭФ (1). *междом.* Хьэр зэрыбанэ макъ. «Хьэф» жилуэ зы хьэ бэнаккым. Шынэхужыккэуэ, 11.

ХЬЭФЭ (1). Пкыггумэ шабэ зэпыш, апхуэдэу пкыггумэ квалккэуэицаиц. *Тембот зэи-тлэуи цлалэхэм яхьэллэдаи, арицхьэклэ ар абы квалккэуэицаиц, хьэфэ толым хуэдэу квалккэуэицаиц.* Хьуэпсэггумэ нур, 95.

ХЬЭФЭ ТХЫЛЪ (3). Фэм квалккэуэицаиц цыггур зыщысыр зэрят (документ, пропуск), япэм шылуэ шытащ. [Фэуаз:] *Сэри сешьэн хуейуэ квалккэуэицаиц, хьэфэ тхылгы сыти схуэраггэниц, нэггэуэцлэ квалккэуэицаиц Гуэхутхьэбзэ гурккэуэ саггэклиуэну.* Анка, 383. [Фэуаз:] *Сэ дзэтицым срилккэуэицаиц, еплэ си тхылгы, – жыслэу си хьэфэ тхылгы квалккэуэицаиц цхьэклэ, хьэф дэнэ квалккэуэицаиц, сэ дахэ-дахэуэ и нэм квалккэуэицаиц, лэллэпэсэ хуаици.* Хьэщлэ лъапкэ, 406. *Комендантым си джэклэ [Алыджыккэуэ] зыккэуэицаиц тхылгымылэи квалккэуэицаиц. – Мыр и хьэфэ тхылгыраиц.* Мелыгыч, 467.

ХЬЭФИЦЛЭ: ∅ *Хьэфыицлэ и квалккэуэицаиц ггэлыггумэ* (7). Дуней еггэлыггун. *лэдэм Лу квалккэуэицаиц, армыхьумэ а цлалэ цыккэуэицаиц квалккэуэицаиц, Хьэфыицлэ и квалккэуэицаиц, зыггэлыггэуэ куэд цлалэ.* Мазэ ныккэуэ щхьуантлэ, 630. *Ар [яггэклиуэр зэрыбзэхэр] ротмистр ябгэм и гум тхуэнт, квалккэуэицаиц старшынер Хьэфыицлэ и квалккэуэицаиц*

иггэлгяац. Хьюэпсэггүэ нур, 237. Къуажэдэсыр [къадым] зэхээхуэн ицлаац, къыпэццэхуэр Хьэфлыцлэ и къыдыру еггэлгей. Аргъуей, 385.

ХЬЭФЫЦЕЙ (3). Къалэцлэ, Геленджик. Гуацц ныбжьыццлэ дыдэ цхьэклэ, лэджэ и нэгү цлэклат, уеблэмэ и адэ-анэм я гьусэу Хьэфлыцлей е Хьэтлрэмтлыгу бээрым кгуэу цлыху яцэу зэрэ-тлэурэ илгэггүац. Лъапсэ, 34. И лэдакгэм къыццлэклар Хьэкурынэ Хьэтлрэмтлыгу е Хьэфлыцлей нэс ишэрти ицэрт, е езым нэхъ зыхуейклэ къыхуэжырт, и фызым имыдэ цхьэклэ къымыгганэу. Лъапсэ, 102.

ХЬЭХЭБАСЭ (2). 1. (1). Хьэ хьэулей. Ари [сзихуэр] хьэ сахуэзэмэ, жыслэу къэсыцта цхьэклэ, хьэхэбасэ дэнэ къэна, цлыхуу зи унэ цлэсыжыр маццлэ дыдэц. Мелыгыч, 437. 2. (1). зэхъ. Цлыху хьэулей. Я унэ нэклэу псы зэрэфэр Яхуелуэ хамзу нэхъ и цласэм, Хамэ бжыхъ джабэр и хьэццлэу, Къеклүхъ езыми хьэхэбасэу. Хамэклүтлү. «Дамыггэ», 99.

ХЬЭХУ (4). плыф. 1. (1). Палгьэклэ къаггьэсэбэпыну къацта. Цей хьэху (Елдар) къыццтац, и вакытлыр илгэггүац, пылэри абы хуэдэц. Хьюэпсэггүэ нур, 123. 2. (3). зэхъ. Нэпцц, мыпэж. Дахаггэ хьэхуклэ Къыдихьэхыну Шхьэтепхьэу иныр Къызытредэри И набдэ къуанишэр Къураишэ флыцлэу И нэ флыццлэым Нэр еггэдэжылыр. «Щлалэггүэ щыналгэ», 424. Сэтнейуэ гуацэ, Уэри ей-ей, Гьаццлэр уи цлэццыггүэуш, Уэри ей-ей, Сэ си зеклэу Гуэхур, Уэри ей-ей, Лъаггуныггэ хьэхукгым, Уэри ей-ей, Сэ зыццызггэпсэхур, Уэри ей-ей, Аслэаныфэ чэлици, Уэри ей-ей, Удхэм сахуеблаггэу, Уэри ей-ей, Уд дахаггэ хьэхум, Уэри ей-ей, Схуэдэ дамыхьэх. «Щлалэггүэ щыналгэ», 418.

♦ **Кхьэузанэ хьэху зэлыхын** (1). Еплэ кхьэузанэ.

ХЬЭХУН (ехьэху) лгэл. (7). Зыгүэр дэхьэхын, зыгүэрым дихьэхын. Лафклэтетым Дисэр ихьэхуат. Хьюэпсэггүэ нур, 130. А цлэлициым я гур, я псэр Хьыдэжэбз гуакулэу ихьэхуац. Колхоз шыггэжэм. «Партыри ди пашэу», 39. Абы сэ си псэр мис ехьэху, Ар цэху сэ сиццыны зи слгэмыкл. Гупсысэ лъаплэ. «Щлалэггүэ щыналгэ», 14.

ХЬЭХЬУПАЦЦЭ (1). Унэццэц, «Хьюэпсэггүэ нур» романым хэт персонажц. [Жылэр зэрыггэкццлэйт:] – Хьэхьупаццэ Ибрахьым хэдыггэхь. Хьюэпсэггүэ нур, 214.

ХЬЭЦЫКЦУ (4). Цлыхухьуццэц, «Хьюэпсэггүэ нур» романым хэт персонажц. Езы Хьэццыкцуй флыуэ къаццыхурт: уиццэници укгыццэхужыныц умыццлэххэу, абы къыццынэмыццлэу Мусэ и Гуэфлэггүуш. Хьюэпсэггүэ нур, 214. Сэ [ллыкцлэр] нэхъыжжэм сечэндэжэцацци, а къулыкгүр Хьэццыкцуй нэхъ хуаггэфаццэ. Хьюэпсэггүэ нур, 214.

ХЬЭЧИМ (1). Цлыхухьуццэц, «Хьюэпсэггүэ нур» романым хэт персонажц. Щоджэн Хьэчимрэ Абыкбу Аскэрбийрэ я къуэ къэтти, абы цлэуццлэрт. Хьюэпсэггүэ нур, 312.

ХЬЭШЫМ (1). Цлыхухьуццэц, «Лэчымэ» рассказым хэт персонажц. Зэгүэр Исуф я къуажэггүу Хьэшим жьаклацэ къыхуозэ. Лэчымэ, 389.

ХЬЭЦБЭХЪ (1). Унэ мыхьэнэншэ дыдэ. Хьэццбэхъ лгэхьшэу мис а цытым Цлыху цыпсэууэ уиггүггэн? «Бдзэжыящэм ипхьу», 145.

ХЬЭЦХЬЭВЫЛГЭ (2). 1. (1). Таурыхьхэм хэт цлыху, хьэцхьэ флэту, вы лгакгүэ пыту. [Псэуцхьэм:] Плыфэ зытет цлыхубз тхьэлухуди дицц, хьэццхьэвилгэ жыхуалэм хуэди ди ггунэжжц... Тепщэч къэзылгэггэтыхь, 186. 2. (1). зэхъ. Цлыху къанлы; лгыиф. Лгысыныр гьаццлэр иггүдгэу Шлым хьэццхьэвилгэ цымаццлэрт? Хэт гьаццлэр пццлэншэу. «Шум и гьуэгу», 44.

ХЬЭЦХЬЭРЫУЭ (1). Делэ хьуа хьэ. [Интернатым ицлэс сабийхэр зодауэ: Инал Къаздэжэрий къуажэм дихуну жалэ] – Хьэццхьэрыуэр къуажэм зэрыдахум хуэдэу ари! Мазэ ныкгүэ ццхьуантлэ, 550.

ХЬЭЦХЬЭТЕУЭ (10). Жыг къудамэхэм ццлымахуэм уэс сытхьу цыцэттрихьахэр. Хьэццхьэтеуэм жыгхэр иггэишати, бэдж хужь иньым ецхьу жыг цхьэ баринэхэм я къудамэ клыхьхэр я клэпэмклэ уэсым хэлужауэ хэтт. Хьюэпсэггүэ нур, 287. Жыг хьэццхьэтеуэр зэранышхуэц: Гуеццлэклэ къудамэр – къуэм къыдонэ. Бжеитл. «Дамыггэ», 104. Хьэццхьэтеуэм жыг къудамэр Пхгэхьым хуэдэу яггэшауэ, Цыхухэр лгэгуэ, плийуэ къамэу, Итхэцц хьэлгэр тегуэшауэ. Гум и гьатхэ. «Партыри ди пашэу», 112.

ХЬЭЦХЬУЭ (1). Хьэ, дыггүжь. Зымаццлэу набжгьэр къэсысми, Кьэтлгэаггүми жыжгьэу флыццлэггэ, Бзу макгхэр мзым къыцццлэу, Е леуэ чыцэ къолгэаггүэ, Е губггүэм хуэтиццлэу гурццхьэу Дыггүжь сурэтхэм къакулхьыми, Псы Гуфэм Гусми зы хьэццхьэуэ, Зы пхьыр тфлэлейуэ къэтлгэаггүми – Дэ псоми доплгьыр дысакгьу, Мычэму псори долгьитэ. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы лгэпгэхэм дэж», 48.

ХЬЭЦХЬУЭЖЬ (1). «Хьэклэхьуэклэхэр» мыхьэнэр илэу къыщыцхьац. Хьэццхьэужь къомыр зэплгьыжац: мы къыдырым дэжэу цхьэ дывмыггэишхэрэ, жыхуалэу. Кхьухь пхэнж, 503.

ХЬЭЦЫКЪ: ХЬЭЦЫКЪ ХЬУН (1). Еплэ хьэццыкь иццыны. [Албинэ:] Си флэцц мыхьу цыцлэ? Тепщэч зельатэ жыхуалэри, зэ Гулггэггүэм хьэццыкь хьуац, жалэри, Гесиод уафэм зэрыкцлэри – псори. Тепщэч къэзылгэггэтыхь, 170.

ХЬЭЦЫКЪ ИЦЦЫН (1). Еггэлеуэ зыгүэрым дихьэхын, итхьэкгун, и плэм ижыхьын. Цлыхубзым теплгэр дехьэхри И нэгүм лэджи цлэкцлэнуш, Тхьэр цлыхухьу бжыфлэу Шытатэм – Хьэццыкь иццыны лгэкцлэнут. Сатъявати. «Батырыбжьэ», 82.

ХЬЭЦЦАГГЭ (2). Гьэхьэццлэныггэ. И адэ-анэм я унэм хьыбарыр зэрынэсрэ куэд цлэти, шхын яггэхьэзырауэ, нэхъыж гүэрхэм къеджауэ къыпэллгэу арат, арицхьэклэ Нартыхур хьэццлэггэи сыти хуеиштэкгым, псыницлэ-псыницлэу къуажэм дэклэжын флэкла. Лъапсэ, 74-75. Я хьэццлэггэр дахэу унэм къыццлыхьэнуш. Зггэхьэццлэнуш ваггүэр. «Дамыггэ», 99.

♦ **Хьэццлэггэ (къ)ехын** (5). Хьэццлэм хуэццлэхьэр хуэццлэн. Хьэццлэггэ кърахым Дуду елгэпэуэфакгым. Витл, 416. А жэцым Берие хьэццлэггэишхуэ кърахуэ, Тэрчкгалэ дэст,

гуньихуэ яхэсрэ ефэ-еиэхэихуэ хуацлауэ. Льяпсэ, 86. Шакуэ клуэмэ, кѳиукГым цыщэ езым [Нартыху Къабзэч] зы дзэкъэгъуэ имышхуэ, и ныбжьэгъухэр зэхуишэсрэ хьэщлагъэ ярихмэ, ар флэнасытышхуэу зыгъэлуни цыцлэц. Льяпсэ, 73.

ХЬЭЦІАПІЭ (4). ШыхьэщІэ щІыпІэ. Цада Хьэмзэт и унагъуэ Зэ хьэщІапІэ сэ сихуащ. Цада къуажэм. «Вагъуэ махуэ», 335. Мо Затишьеу нобэ дахэр Сталин лъапІэм и хьэщІапІэт... Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 48. Къэралыгъуэр гъуэтыгъуейми, Сэ хьэщІапІэ цызгъуэтащ. Комор къэрал. «Вагъуэ махуэ», 33.

ХЬЭЦІЭ (276). Унагъуэм къеблэгъа цыху. Астемыр хьэщІэр хадэмкІэ ишэу иришэжъащ, и фызым зыгуэр къигъэхъэзырыну унафэ хуищІри. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 566. Кодоевым картэ егъэтІылыжри фадэбжьэр къеІэт, хьэщІэм цыгуфІыкІыу. Льяпсэ, 89. ХьэщІэр игъэтІысри, Яков Борисовичи зыхуейр арат – псэлъэгъут, ищІэр жиІуэ хуежъащ. Нал къута, 235.

□ **Пицэдджыж хьэщІэ куэдрэ цыскъым** (2). Еплъ пщэдджыжъ.

ХЬЭЦІЭН (мэхьэщІэ) лъэмыІ. (14). ХьэщІэу щытын. КъэбэрдейкІи ДжылахъстэнейкІи – дэнэкІи кърекІ, ШІыІэпс къуажэм къакІуэ гъуэгум шу ирехъу, гу ирехъу, – сьт тетми – псори Инал и хьэщІэт. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 582. Езыр [Хьэбас] зэзэмызэ, и шыпхъу нэхъыщІэ яшар къуажаниэмкІэ цыІэти, кІуэуэрэ цыхьэщІэт, я мывэ сэрейм уэрэд жиІуэ тест, блэкІыр кыгъэдаІуэу. Къалэн, 430. Я нэхъ кІэщІами уила гъащІэр, Сэ узихьэщІэц нобэ къэс, ТІэкІу ибодзэкІри щІакІуэ къуащІэр, Ди адыгъышым уэ уошэс. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

ХЬЭЦІЭНЫШ (2). ХьэщІэм хуаукІа мэл (щынэ). Нэхъ хуэкъулейхэми цытхъу къахьын ицхэкІэ, гъэлъэхъу нэхъыфІыр хьэщІэныши яцІауэ Абхазым нэс иууэ къыкІыну хьэщІэм нэплъэу уэршэу зэхэтт. Хьуэпсэгъуэ нур, 58. ХьэщІэныши сэ хуэзмышымыи, уа си хыв, ФІыщІэ жыгыр хухэссэнкъэ, уа си хыв. Хывым и уэрэд. «Батырыбжьэ», 81.

ХЬЭЦІЭШХУЭ (2). Егъэлеуэ пщІэ зыхуащІу кърагъэблэгъа цыху. Сэрэкъым хьэщІэшхуэр, хьэщІэшхуэр пицэдей сыхьэтибгъум мыбы къосри, дытежъэнищ жызыІэр фынакІуэ. ХьэщІэ лъапІэ, 408. – ДызэгурыІуащ, си хьэщІэшхуэ. ХьэщІэ лъапІэ, 408.

ХЬЭЦІЭЩ (9). 1. (8). ХьэщІэр щрагъэблагъэ икІи щагъэхьэщІэ унэ (пэш) хэха. [Къамбулэт Дзэшу жриІуэ:] – Дынеблэгъэнт, хьэщІэц къуажэм дэтатэмэ. КІапсэ кІапэ, 6. Куэд дэмыкІыу, фыныщІыхьэ хьэщІэцымкІэ жыхуаІуэ, сигнал къатащи, адэкІэ-мьдэкІэ мэзым хэтахэри къыхокІыж, цыхубзхэри, бабыщ шыр быным ещхъу, зэкІэлъхъэужьу, я псэлъэн зэпамыгъэуэрэ къокІуэ. Льяпсэ, 79. Я цейкІэр дэупицІауэ, Пицы шу гъусэр зэрегуакІуэ Іутиц пицы унэм зэхуэщІауэ, ЯмыщІэжу ар зэщакІуэр Къамэ фІыцІэр къыщІагъэщыр, Яхъумэфыр пицы хьэщІэщыр. «Тисей», 498. 2. (1). НэгъуэщІ щІыпІэ къыкІахэр

къыщыгуыІуэу зыщІыпІэ дэт унэ. ХьэщІэщым къытыт абджыпс верандэм тиынэ макъ къыщыІуащ, зигу къэжанауэ стІоным бгъэдэхэр тэджурэ зырыз-тІурытІурэ абы кІуащ, Бериерэ Кодоевымрэ фІэкІ къэмынэу. Льяпсэ, 87.

ХЬЭІУСЫПЭ: ◊ **хьэІусынэ зрат** (3). ЛъэкІыныгъэ зилэ, пщІэ зыхуащІ цыху. Вынд и къуэри яхэст, фадэбжьэ къыщІаІэт унагъуэр дэнэми къыгуэтрэ кІуэ и хабзэуи, и къулыкъур мыщІагъуэми зы зэман хьэІусынэ зратым яхэтат, Іэтащхьэм и ІупэфІэгъуу, щакІуэ дэкІуэу, фадэ ефэмэ, тхьэмадэу ягъэтІысрэ Іэтащхьэм и гум къыпсэлъыкІыу, нэхъыжъыр езыри абы нэлейкІэ къепллырт. Льяпсэ, 45-46. Гупым и нэхъыбэр хьэІусынэ зрат тхьэмадэу арати, зэгурыІуащ зэгъусэу экзамен ятыну. Льяпсэ, 75-76. [Локотош Якъуб жриІуэ:] ХьэІусынэ зратыну цыху лъэпкъым дыхабжэну нІэрэ? Нал къута, 274.

ХЬЭІУЦЫДЗ (19). 1. (16). ХьэкІэкхъуэкІэ лъэпкъ, хьэм, дыгъужьым ещхъу. Дэри [гъуэгут тетхэм] ди ІэщІэр тІыгъыжамэ нэхъыфІ цхьэкІэ, хьэІуцыдым нэхърэ нэхъ бзаджэ дахуэзэнкІи хъунуци, хъуржыным илъыр къитхыркъым. ХьэщІэ лъапІэ, 400. Дыгъужьым къапэщІэхуэр яшх, хьэІуцыдыр нэхъеищІэ, яшхын ямыгъуэттэ, езыр-езыру зэрошхыж. Кхъухъ пхэнж, 507. [Дуду:] ХьэІуцыдым яшхын си витІыр дэнэ кІуа? ВитІ, 415. 2. (2). Цыху гуцІэгъуншэ. [Елдар Астемыр жриІуэ:] Зэхуимышэсыфын уи гугъэ абы [Жыраслъэн] хьэІуцыдз? Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 541. [Хьэбибэ Анчарэ жриІуэ:] – Шо, хьэІуцыдым дахэс уи гугъэ? Нал къута, 227.

ХЬЕІДЭ (1). междом. Еуэ, адэкІэ пщІэным ухуитщ жыхуиІэщ. «Вырвыв» жиІуэ буквары уэддыгъэм къытраутІытицхьэри уэддыгъэр [ликбезым кІуахэм] якъутэ, пэшыр кІыфІ ззрыхъуу, хьейдэ – узэрызекъуэунэмэ къеблагъэ... Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 544.

ХЬЕДЭ-ХЬЭХЬ (1). междом. «Хьуащ ар», «арат иджы къэнэжар, къызыхуэтыжыр» мыхьэнэр иІуэ къагъэсэбэп. Астемыр дыхьэшихащ: – Хьедэ-хьэхь! Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 642.

ХЬЕТ: ◊ **хьет жегъэІэн** (2). ЛІы хуэдэу щытын, ехъулэныгъэ нэс зыгуэркІэ иІэн. [Хьэжумар:] Уэлахыи хьэзім дыфІым, хьет жегъэІэу дыхэттым. Алъхъо, 57. Уеблэмэ джэгуэм [Хьэзіз и къуэр] къыщофэ, хьет жригъэІэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 179.

ХЬЕУАН (5). Былым, Іэщышхуэ. Цыхуи ирехъу, хьеуани ирехъу – псэ зыІутир, гъащІэ зилэр и лъэпкъэгъум, къызыхэкІам яхэтыжмэ, зыхуей егъуэт, лъабжьэр егъэбидэ. Лэчымэ, 393. Еплъ иджы абы – хьеуани, итІани телъыджащэу гурыхуэщ, сыкъызэрилъагъуэу щІетхэуар гу зылъызыгъэтэну арат, арицхьэкІэ кІыфІ хьуауэ къашати, си пицІыхьэпІэм къыхэхуатэкъым мы сэ къыслъагъэса шыр цэ лъхуэгъуэ лъхуауэ, шы жэр ахьырзэман хьуа хакІуитІымрэ къунажыну къыгъэна шыбзымрэ къылъхуа нэужь, тицэжауэ цытар арауэ. Анка, 381. Сурэтхэр цыху, хьеуан, ицхьэ, Іэ, лъэ, къамэ, джатэ хуэдэхэу цытащ... Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 529.

ХБИД: ХБИД МАХУЭ (5). Нэщл икыжа нэужь, кбурмэным шыгбуэ ягьэлгаплэу, ягьэмахуэшхуэ махуищ. – *Зы махуэм хьэрфитл, хьид махуищыр уи махуэлу, – жиэу Чачэ и жьэм кыищыжьэдэклэм, Лу кьэгүфлат, си Гуэхур мэхуэ, жиэри.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 504. *Хьид жыплэнуици, псори муслгымэнкбым, пасхэци жыплэнуици, урысыр нэхь мащлэищ, жагэрт иныкбуэми.* Хьуэпсэгьуэ нур, 317. *Дзэшу и кбуэ закбуэ Валерэ кбалэм шылажьэрт, иджьыблаггэ кыищыкгуам и адэ-анэр кьиггэгүгьат: кбурмэн хьидым деж фыкбьитпэнлгэ, сабий цыкгуэхэри ди гьусэу дыкбэкуэжыни, жиэри.* Клапсэ клапэ, 5.

ХБИЛАГГЭ (6). Бзаджаггэ, Гэмал. *Сьтэплгэни...*, – *жиэри Нахуэ трубкар флилтгэжыным тлэкьут кьэнэжар, арихьэклэ Чачэ дежклэ кьаплгэри хьылаггэ и гум кьэклаи.* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 513. *Абы хуэдэ хьылаггэ цьлалэм илэну гу лгатамэ, Гэцлаггэхьэххэнтэкбым.* Хьуэпсэгьуэ нур, 99. *Уи хьылаггэр зыгуэрэм кьыициггэицину хуежьэмэ, Нартыхум деж зэрынэсу кьыкбугэжыниуи, уэр цхьэклэ «маяк» жагэу уалэтыни, ницлэ кьыпхуаицу цыхум уахэтыни.* Лгьапсэ, 49.

Хьылаггэ зехьэн (кьэлгызехьэн) (3). Бзаджаггэ щлэн, хэлгын. Бжэнми хьылаггэ зэрахьэ. Лгьапсэ, 55. [*Жангулэз Дзэшу жриэу:*] – *Тобэ ярэби, абы [цыхум] хьылаггэу зэрахьэм еплэ.* Клапсэ клапэ, 11. [*Дэфэрэдж:*] [*Ботэх*] *И Гэпэ кьэзызым гу цылыгьыстэм, сэри си гум кьэклаи хьылаггэ гуэр кьэлгызехьэн.* Лгьапсэ, 93.

ХБИЛЭ (4). *Еплэ хьылаггэ. Дждэ дапцэрэ Гуауэ пгэрэ? – жиэ цхьэклэ, Дуду хьылэклэ зэлзэфызыр и ужь кьыувауэ, бзаджаггэ гуэр я мурад кьыфлэицу шынэрт.* Витл, 416. *Тырку ныбэфу хьыдждэбэ цыкгу кбумыр кьэзыщыгуар хьэлэклэ Гэзэ гуэру кьыицлэклаи; хьыдждэбэ цыкгу хэм кхьухьэр кхьухьым ираггэтгьысхьэм зыми гу лгьымытэу тырку цыхубэ бзаджэ гуэр кьаклэциггэтгьысхьауэ кьыицлэклаи, кьаицэхуа хьыдждэбхэм уз кьызуэ, зи цыфгэ кьабзэ-мыкбэбзэ яхэтмэ зэриггэицлэну.* Лгьапсэ, 54. [*Цыхухэр зэриггэклирт:*] – *Абы [кхьуэйпльыжькьлэрицлэ клапсэм] Гэпэцаггэклэ докгуей, уи хьилэр шыдыгбум кьахуэгганэ, тлэсэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 99.

ХБИЛМЫ: **Хьылмы натлэ** (1). Щлэныггэ зриггэгьуэтыну хуцлэкьу цыху. *Си кбуэр хьылмы натлэици щлэныггэлл хьунуи, жиэу Темьркбан мыгьуэр гуфлэрт.* Нал кьута, 226.

ХБИСЭ (1). Цыхубзыцлэщ, «Тепщэч кьэзылгэтыхь» пьесэм хэт Гесиод и фыз етгуанэм зэреджэр апхуэдэуш. [*Гесиод:*] *Теледжрам сыкбьеуаиц: «Си Хьисэу си нэ, си псэ, кбуэ хьарзынэ цыкгу бгьуэ-таи, уи цлэ флэсицмэ си гуапэт, Соня».* Тепщэч кьэзылгэтыхь, 162.

ХБИСЭП (72). 1. (14). *жыы* Арифметикэм: хабзэ гуэрэм тету уелэжьурэ зи жьуапыр кьэгьуэтын хуей ушлэ; задачэ. [*Кьаздэжэрий еджакуэхэм жриэу:*] *Ггэ еджэгьуэр ноблаггэ, хьысэтымклэ зэдггэицлэн хуей куэд кьонэ, фи нылэр цхьэрыхуэу, еуэ-евггэицхуэ, фымыицлэр*

зэвггэицлэ, программэм итым цыиц фымыицлэ кьэнэну Гэмал зымылэиц. Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 606. *Еггэджакуэхэри лгьагуэрт: «Ди цлэ, ди унэцлэ ттхьыжыфу дыбггэицлэмэ, Алыхь, уи хьысэпми дыхуэмей», – жагэу.* Зи лгьэрыгыпс тлыгга, 528. *Долэт ар [ауаныр] хуэищэчакбым: – Уэлэхь, сэ тутнакбэицим цызэггэицлэмэ хьэрфри хьысэпри! Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 654-655.* 2. (58). *Мурад. Лгьэныкбьуитгьыр зэгурылуэн хьысэпклэ Зулквэрней иггакгуэри Кубаницевыр кьриггэишиц засэданэм, госпиталь зыицлэгьым кьыицриггэишири.* Шьинэхужьыкбуэ, 41. *Локотши кгуэсэжауэ цытахэр иггэтгьысаиц, партизан отрядыр школ ницлэнтлэм цызэхуищэсу абы я суд ириггэицлэн и хьысэпу.* Нал кьута, 263. *Мывэ кьутахуэ кьомри кбалэм дамышу Гуаицхьэ джабэм клэракутэрт, мэжджыт унэххуэр яицлэмэ, ницлэнтлэ илэу яицлэын я хьысэпу.* Кхьэлэгьунэ, 376.

Хьысэп илэн (2). Зыгуэр и мурадын. *А псалгэмакбьыр лгьыжьхэм нэхь ягу ирихьэ, Долэт зэхьицгыхьахэр кьыхуаггэгьун хьысэп зэриггэр нэрылгэгуэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 303. *«Шхьуэм» «сьт лгьггэ зэхггэклэицлэ мыбы кьыхуэзггэуэтынур?» – жиэу гупсысэрт, модрей тлэми зауцэхуат, дызэрелгэгуэр кьытхуицилэн хьысэп илэу кьыицлэжынкбым мыбы, жагэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 162. **Хьысэп илэын** (2). Кьэхьунум егупсысын. *Пэжыр жыплэмэ, эзым [Шаукэт] хьысэп зэрицлэраиц: мы гьэм сылэну кьыицлэжыныи, гьавэ ицлэицлэн цылэжьым, сьмылэу сыкганэмэ, илэын зы ггэ зиггэпсэхумэ, кьыкьлэжыкгуэ гьэм дынэсмэ, тхьэм фыкьлэ дьныггэс, гьавэ бэв кьытесхьыици, жиэу.* Аргьуей, 385. – *Хьэрфу зэггэицлэн хуейиц иэ ныкбуэрэ хьырэ, – жиэу Лу кьыицриггэжьэм, Чачэ гупсысэрт, хьысэп илэу...* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 504.

ХЬУКУМЭТ (1). Хьэрыпыбзэклэ – правительствэ. [*Дзэпцим Фэуаз жриэу:*] *Сынэкуэници, жыпгэр пицэрэ пэжрэ зэхггэжыкьыныи, хьукумэтым яжетлэжын хуэдэу.* Хьэцлэ лгьанлэ, 408.

ХЬЫЖЫН: **Дэнэ сахьыжын (сыпхьыжын)** (2). *Еплэ дэнэ Г. Куэд имыхьыжын* (1). *Еплэ кгуэд.*

ХЬЫН (ехь) лгьэмыл. (1). 1. (186). *Гэклэ пгыгьыу е пгелгэу зыгуэр зыицлэицлэ гьэлэпхьуэн. Гэдэм матэр кьыицхь фызыжьыми цхьэлымклэ ехь, хьуицлэ хуэдэ зицлэу: – Уэлэхь, сьмыицлэ, ди шыпхьу, уолгагуэ, уи нартыхур япэ изггэицлэмэ, адрейхэм сьт жагэн?* Мазэ ныкбуэ шхьуантлэ, 630-631. *Дэфэрэджицлалэ цыкгуэр Гэклэ ехь, сабийр зыгуэр хуейуэ зыицлэицлэ Гэклэицлэмэ, кьлэжыкгуэу кьыицлэицлэ хьуркьым и цхьэцимклэ адрейхэм епхаци, еимэ, и ужьым иту кгуэ Гуаицэ иретри тлэкуэ зеггэпсэху.* Лгьапсэ, 35. *Бээрэракуэхэри лгьэсу хэт дждэ ихьу, хэт шатэ банклэ и клэринклэм кьыиц, хэти кьэп и блыпкьым еуицлэклауэ, хэти матэ кьуанишэ илыггэрэ и цхьэр флэзлэу, шыд шуи яхэту макгуэ.* Мелыгыч, 471. 2. (22). *Зэманыр зыгуэру еггэжыкьыныи. – Сабийтлэ кьысхуигганэри, эзыр [цхьэгьусэр] дунейм ехьыжаиц, – жиэу тхьэусыхэрт Дисэ, – Саримэрэ Румрэ сатэубгьуауэ дунейр сохь.* Хьуэпсэгьуэ нур, 130-131. *Махуэр ехьыр лажьэ заицлэу, Лгьыж*

Федотым и гур заггээ Шотхтур шДалэм зээмызэ, Гьуэгуу ялэр тлуми бгьуэзэц. «Тисей», 510. 3. (11). Цыхубз гүэр шхьэггүсэ шдын мурадкэ ехьэжьэн. Хьиджэбзыр е яхь, е фызу кьашэ, ауэ хьиджэбзыр зауэм клуэрэ сэлэтым ецхьу фоч илыгьыу зауэу а тлум [Лурэ Темботрэ] я гугьакьым. Хьуэпсэггүэ нур, 309. Саримэ яхьыну кьызыртрахьж лгандэрэ Думэсарэ деж цылэци, я унэ клуэжмэ, Рахьым ихьынкэ мэшинэри. Хьуэпсэггүэ нур, 151. Абы хуэдизу цыхур лув цхьэкэ, цхьэж кьылгысыпхьэр кьылгыст, зи шыпхьу джэгум хэт шДалэхэри я шыпхьухэм хуэсакьыжырт, япхьуатэу ямыхьацэрэт, жаЛэу. Лгьапсэ, 117. 4. (3). Цыху гүэр дыгьун. Ди кьуажэр дэдзыхауэ кьуэкьийм дэсиц, гьуэгури шынагьуэт, унэм унамыгьэсу аргуэру кьэным уракуэу уахьынкэ хьунути, сышынат. Лгьапсэ, 112. Хьиджэбзыр адэ-анэм зыгуэрым иритыну яхудэклиэн имьидэмэ, ягьэшинэрт «нтлэ дыгьурьыгум уахьыку удэсыну» жаЛэу, абы нэхэ лумпалфэ шцлгьрт япхьу кьемыдэлуари, флэмыфлэхьэмэ, уасэ нэхэ кьэзытым дэклиэрт. Лгьапсэ, 34.

Хь

ХьАДИЖЭТ (8). Цыхубз цлэц, «Шынэхужьыкьуэ» романым кьыхэц персонажц. Хьадижэт жэм кьэзытам емыхьуэхьуауэ лугьыжыфынутагьым. Шынэхужьыкьуэ, 16. - Итлани си псэр луту мы жэмьм и цытэ хэзыгьэхун, - жиЛэри Хьадижэт жэм бжьакьуэр илыгьыу лүэ ихьэлэмкэ игьэзац. Шынэхужьыкьуэ, 17.

ХьАЗБУЛАТ (4). Цыхухьуцлэц, «Хьуэпсэггүэ нур» романым хэт персонажц. [Кьылышбийм жиЛэу:] - Псалгэ кьабзэц, псалгэ узынишэц жытлауэ хьуар, Хьазбулат. Хьуэпсэггүэ нур, 116. [Кьылышбийм Жьырастээн жриЛэу:] Умыцлэу нлэрэ уэ Хьазбулат нэхьыфл дьдэр кьыхишцытыкьыу шы пллэци и гум пькьыу Туземнэ дивизэм зэрьритар? Хьуэпсэггүэ нур, 116.

ХьАЛИЛ (8). «Хьуэпсэггүэ нур» романым кьыхоц абыхэ я унагьуэм илгь кьурлэнымкэ цыхухэм тхэ ирагьагуэу. Нурхьэлий Хьалилхэ я кьурлэнымкэ тхэ ирагьагуэну цызэхахьым, жылэр кьэбырсеяц, псоми яфлэгьэцлэгьуэнт абы еплгьыну. Хьуэпсэггүэ нур, 151. [Молэм Нурхьэлий жриЛэу:] - Телэбэт Хьалилхэ я кьурлэным, - жиЛэри молэм и псалгэр иухац. Хьуэпсэггүэ нур, 155.

ХьАН (10). Пацтыхь, уэлий, кьэрал, хэку унафэр зылэцлэц. Дапцэ пьыллу кьыцэхьуами Я нэхьыфлкэ хоцтыхьыр, Е ар хьаным дэгуэшами Ешэр Тыркум гум ирихьыр. «Тисей», 489. Кьрым хьаным икьлэцлэцлэ дэ кьыгьэклиуац, абы зауэ кьыкьри хьэлэц зэрыгьэхьуу хуежьац. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 617. Ижькэ улэбэмэ, кьрым хьаным деж шДалэрэ хьиджэбз хэллгьыхарэ гьэ кьэс яшэу цытауэ жаЛэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 647.

ХьАНЫКьУЭ (2). «Хьуэпсэггүэ нур», «Шынэхужьыкьуэ» романхэм кьыхэц персонажц. Зэгүэр Хьаныкьуэ инэралыр Хьэкурынэ кьуажэ

кьэклиуауэ хьэгьуэллыгьуэишхуэ шцлгьауэ клиат. Хьуэпсэггүэ нур, 159. Нэхьыжьыр езы Хьаныкьуэ генералым кьыцлгьурт. Шынэхужьыкьуэ, 19.

ХьАР (8). 1. (1). Зэблэдзауэ гьушцл, пхьэ, н. кь. зэтегьэва, зэлгьуа, зэтелула. Ицлгьац дышэклиым хьар телгьыдэжэ, Кьэхьуац ар жэцкьли шепэцэц. Лэцлгьэ. «Батырбжэ», 17. 2. (7). плгьыф. мыхь. А банкым [Нурхьэлий] шцлгьэгьуа ахьшэр гьушцл хьаркэ кьэцлгьыхьат, зейри тхьэм ецлэ, дунейр кьутэху абы Нурхьэлий лгьэлэсынт, кьырым данэ илгьы, жьыхуалэм хуэдэц. Хьуэпсэггүэ нур, 229. Хьэблэшэ кьылгьэгьуауэ и шхьэр набжэ хьарым кьыдегьэж, лус хуейуэ кьыцлэклиныци. Нал кьута, 285. Башир ихьэ гьуэлгьыпгьыым кьышэцлэм, гьуэлгьыпгьы лгьакьуэр шцлгьыкьри, жьыцлгьыгьэ тлэклиур зэрьлгьа матэ хьарыр гьуэлгьыпгьы итати, кьышуац. Хьуэпсэггүэ нур, 289.

ХьАРБЫЗ (14). Шцлгьпэ хуабэхэм шагьэкл, зи пкьыр шДым шылыу жэ хадэхэкл лгьэужьыгьуэ. Абдеж дьидэм колхозым шДы кьалихри [Темыркан] хьарбыз хади шцлгьат, гьуэгурыклиуэм хьарбыз яригьэишхьыну. Нал кьута, 210. [Рау цыкьлгьхэм яжриЛэу:] - Фынышцлгьыхьэ мо си пьыцлэ, Вэзгьэишхьынуц хьарбыз шДылэ. «Тисей», 480. Хьарбыз кьутэжыгьуэм, хьарбыз шцыблашкэ елгьэлумэ, тевэвэу блэкл выгур кьэувылэнтти хьарбыз зышцлгьл кьратынт, бэзэрым яхуу лэц блахумэ. Ари нэгьузыужьыгьуэнт. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 559.

ХьАРБЫЗ ХАДЭ (9). Хьарбыз шагьэкл хьэсэ. Хьарбыз хадэм шыц шцлгьэжкьым. Нал кьута, 210. И Иштл шияуэ хьарбыз хадэм Пыпхэ хагьэуэу сэ слгьэгьуац. Пыпхэ. «Дамыгьэ», 107. Хьарбыз хадэм уэр кьытехуэу Иремыхьукьлэ ззи Лисраф. «Уузыншэм!» - сэ жызоЛэ. «Мывэ хуабэ», 19.

ХьАРБЫЗЫФЭ (1). Хьарбызым телгь фэ. Псыр хьарбызыфэ флгьыцлэм ецхьу ежэхьрт, псы адрыцлгьымкэ кьышцлгькэ мэз флгьыцлэр кьыхэцш. Хьуэпсэггүэ нур, 163.

ХьАРЗЫНЭ (87). плгьыф. 1. (40). Флгь, дагьуэншэ, гурьыхь. ШДыр ягуэшу, явуэ, гьавэ хьарзынэ кьагьэхьуами, я нартыхур псоми кьыдачыжыфакьым. Хьуэпсэггүэ нур, 278. Абы нэхьейуэ, лгьахьстэн мест хьарзынэри дэнэ кьриха - зи адыгьэллгь жыпгьэни. Нал кьута, 234. «Шы хьарзынэр игьэклиуакьым», - жиЛэу Мусэтлэкли мэшихьидэ, «Ягьэ клинкьым - ар хьиджэбзкьэ», - жаЛэу физхэм кьышуамьидэ. Колхоз шыгьажэм. «Партыр ди пашэу», 43. 2. (46). Цыхухьгьэ зыхэлгь, цыхуфл. Нурхьэлий укьыгьэцлэнкэ хьуниц, итлгьанэ клиэдакьэ псори, шДалэ хьарзынэри мыхьэнэнишу хокьуадэ. Хьуэпсэггүэ нур, 225. Уэ бгьэунэхьуа лгьы хьарзынэ кьомыр тхьэм емьлгьэлу уи гугьэ: «Я дэ ди тхьэу ди тхьэишхуэ, дунейкэ дэ тиэц хьэзабыр Кьэрэжэ ахьэрэткэ и фэм дэгьэкл», - жаЛэу? Лгьапсэ, 104. [Рахьым:] - Пхьу хьарзынэ уилэц, Дисэ. Хьуэпсэггүэ нур, 131. 3. (1). Зи лэцлгьгьэм флгьуэ хэзышцлгькэ. [Шаукэт Кьадым жриЛэу:] лэзэ хьарзынэ кьуажэм дэсу жаЛэ - уцлгьуцлгьа? Аргьуей, 388.

ХЪАРЗЫНЭУ (35). нареч. Фыгуэ, зэрыщытыпхъуэ зыгуэр шытын. *Иджыри къэс хъарзынэу зэхэсахэр хъэргъэшыргъэ зэрыгъэхуащ. Лъапсэ, 47. Нэмыцэ фащэр щитлаггэмэ, мынэхъыфлу нэрэ, нэмыцэбээр [Локотош] хъарзынэу еццэри нэмыцэ офицеру закъыфлгъэщыффынуиц. Нал къута, 243. Хъарзынэу дуэту адакътИыр зэдэлэу къаублат, ар зэхэзых джэдхэм я гум цыфхъэрэ къегъыхыу, жэцц хъэццэ бзаджэм и зэранкIэ а зэм мыджэу къэнат. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 484.*

ХЪАРЗЫНЭЩ (10). плъыф. 1. (2). Фыгуэ, зэрыщытыпхъуэ шытц. [Бэлацэ щIалитIым жриIэу:] – Ари [Астемыр] хъарзынэщ, сэлам къуихъжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 298. Лыгъур цыкIуи зричаш, Iэпэдзлэпэныдз хъарзынэщ, Хъэурынэ фIамыщI игъэсыну мэзым кIуэмэ, гъусэу щIалэ цыкIур здеиш. Лъапсэ, 101. 2. (1). Дахэщ, екIуш. ЦIэ хъарзынэщ, къалэр зыщIа къэзакъхэм ягу иримыхъами, - жиIэри Берие гуп зэхэсым я гуапэ ищIащ. Лъапсэ, 86. 3. (7). ввондэ п. Хъунщ, фышц, содэ. [Дэфэрэдж Гуацэ жриIэу:] – Хъарзынэщ, си псэ тIэкIур зышхын, хъарзынэщ. Лъапсэ, 35. [Бэлацэ ЩIалитIым жриIэу:] – Хъарзынэщ, тхъэр фыкIэ къытцIэуицIэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 298. КъемыуэIамэ, хъарзынэкъэ, зыгуэр къэпсалгъэрэ Иринэ и цыхубз макъыр зэхихмэ, къыщIэкIиенкIи хъуниц. Нал къута, 240.

ХЪАТИ: *ф лажы-хъати имыIэн* (16). Еплъ лажы – хъати.

ХЪАЧЭБЫЗ (1). Адыгэбзэ ныкъуэкIэ, «хъыджэбз» жиIэу аращ. *АтIэ и жагъуэ хъуар сыт жыIэт – парашютиститIым ящыщ зыуэ «хъачэбыз» жызылар Азизэ и Iыхълы хуэдэу къыфIэцIащ. Шынэхужыкъуэ, 67.*

ХЪЭЛАТ (1). Еплъ халат. *Лэгун ин ялыгъыу Хъэлат хужыщ жэмышыр, ШкIэми шэ яриту ШкIахъуащ мо емышыр. ЦIыхухъу. «Мывэ хуабэ», 39.*

ХЪЭРЭХЪЭН (мэхъэрэхъэ) лъэмыI. (2). Хуэмурэ икIэрэхъушхын къарууншэ хъуауэ (п.п. нэр). *Зэрыщыт дьдэу хилэмэ, цыкIухэм яшхыр зымыгъуэуэ унагъуэ къулейсызи щыIэт, итIани еджакIуэхэм зызымыгъэныцI яхэт дэнэ къэна, атIэ гъатхэр къихъэмэ, пиыхъэцхъэкIэ зи нэр хъэрахъэ щыIэт, дагъэ зыщIэлъ зэрамышхым къыхэкIкIэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 533. Якъуб лъэбакъуэхъуу уващ, гимнастикэ ищIын хуэдэу. И нэ фIыцIытIри мэхъэрэхъэ, и пэм кърихур умыщIэу. Нал къута, 295.*

ХЪЭТИ (8). Хъэрфхэр зэратх щыкIэ, тхэкIэ. *ИгъацIэм [Елдар] школ бжэцхъэIу ебэкъуакъым, итIани кърищытыкIуы йоджэ, и хъэтIри Iейкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 310. Зи хъэтI мыщIагъуэр нэцIэпкIэцэ – Итхыр мышыуми табу. Жэм бзаджэ. «Мывэ хуабэ», 262. Уи хъэтIым зихъуэжынкIи мэхъу. Лъапсэ, 24.*

ХЪЭУАН (4). Зы гъэ фIэкIа къэмыкI хадэхэкI, и пкъыр щыым щылгъу жэуэ. *Кхъужь къэсцэхуари и гум ирихъат, хъэуан гъуэжыбзэм хуэдэти. МелыIыч, 447. Хъарбыз хадэм зэм сыхъауэ Хъэуан хъуари къыщIызоч. УбзэмыIумэ, бгъуэтыжынкъым... «Батырыбжэ», 53. Лыжыыр хъэцIэу цыIэхункIэ Мес, Анзоррэ Чэриуанрэ*

ПицIэм тесу нэху цыхункIэ Хъарбыз къомри, я хъэуанри А щIалитIым яхъумэнуиц, - Лыжыым и нIэ иувэнуиц. «Тисей», 479.

ХЪЕИН (мэхъей) лъэмыI. (1). Зыгуэр сысын, зеуэн, зигъэхъейн. *И бын гупсысэм ар хэту, Площадь мывалгъэм и дей Тетиц Пушкин, жэцкIи зэфIэту, Ар сэлэт плъырици – мыхъей. Пушкиныр 1941 гъэм и ноябрым. «Шум и гъуэгу», 35.*

ХЪЕР (18). Сэбэп, хэхъуэ, фейдэ. *ИтIани Iэщыр губгъуэм къини Я хъери я фIи ухокIыж. ДыгъужыщIэ. «Щхъэлыкъуэ», 398. Хъер и гъуэгу щIым цытцIынуиц Псышхуэ къехыр хуIудоцIэ. Вагъуэ. «Партыр ди пашэу», 8. ПицIащэ-пицIащэу хъерыр кIуэдми, Ныбжэгъуэ жыгыр къыпхуонэж. Сыт къохъулIэу угуфIами... «Вагъуэ махуэ», 321.*

ф Хъер къытыкIын (1). Мыльку, фейдэ зыгуэрэм къыхэкIын. *Куэди щIауэ дэ ди гъацIэр Садым хуэдэу зэцIэгъагъуэ, Хъер къытыкIуы дэ ди гуащIэм...Коммунист. «Партыр ди пашэу», 30.*

Хъер хэлъын (1). Лэжыгъэм, гуащIэдэкIым фейдэ къуитын. *Я лэжыгъэм хъеру хэлъыр фIыт зылэжыым къыIэрыхъэм. Хэт къарууэ сыт бгъэдэлъми Бейщ къытэкIуэр зыIэрыхъэр. Лъэпкъхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 62.*

Хъер хъун (2). Сэбэп, хэхъуэ зыгуэрэм къыуитущытын. *Тлуми я макъым къызэрихъкIэ зэпашу. Дахэу Гуати, цыхубз макъ унэм къыщIэIукIуы зэхэх: - Хъер ухъу, адэкъэжъ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 485. [Илэ:] Хъер ухъу. Гъуэгуанэ, 116. [И] хъер лъагъун* (11). Сэбэп,

хэхъуэ хъуну зэрехъуэхъу. *Лъэпиц и закъуэу лъащэу щытащ, уэ гъукIэ къуэдзэ уиIэци. И хъер улъагъу. Лъапсэ, 103. [Чачэ Нахъуэ жриIэу:] Си джэдур гъэ къэс зэрыбагъуэм еицхъу. Мы сомитIри убагъуэ. И хъери Алыхъым фиггэлъагъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 513. Ар дьдэти, Къазджэрий зыкъыхуигъазэри цыхубзыр игъэгуфIащ: - Мыри [саугъэтыр], Думэсарэ, уи къуэм «тыж» жиIэри къыпхуизигъэхъащи и хъер улъагъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 566.*

ХЪЫ (4). Бдзэжьей къызэраубыд кIапсэ псыгъуэ зэлуща. *Бдзэжьейцэ къудей гъакIуэ, псым и бгъуагъыр и кIыхъагъуу хъы халгъхъэници, хэсри хэтри къаубыдыници, иужькIэ зыхуэмей нэхъ цыкIухэр хадзэжри, я шхынри теvéу Iэнэм телгу къетIысэкIыници, абдежиц Нартыху Къазбэч жыхуалэр къыщытцIэнур, абы бгъэдэсыну зыхуэфациэм фIэкIаи зылI щытлгъагунукъым. Лъапсэ, 73. Ядэ лыжыым хъыр IэцIэлгъу Жыжыу и пхъум къыщIодэIу, И пхъум къеплгъым и лъыр къэплгъу. «Бдзэжьейцэ ипхъу», 146. Махуэ еным хъыр иIыгъыу А лыжы цыкIур нэпкъым тесц, Хъы ицэныр и IэцIагъуэ и хъыджэбзыр унэм цIэсц. «Бдзэжьейцэ ипхъу», 145.*

ХЪЫБАР (126). 1. (125). Къэхъуа, щыIа гуэрэм теухуауэ жаIэр, къаIуатэр. *Гъуумар и закъуэтэкъым Астемыр и хъыбарыр зигу иримыхъар. Хъуэпсэгъуэ нур, 197. «Лъэпкъ цыкIухэр хэкум ираш» жаIэу арат хъыбарри, цыхум я щхъэр здахъынур ямыщIэу, гузэвэгъуэм имыгъэжеижу къэнат. Лъапсэ, 83. ПицыхъэцхъэкIэ дьшыха нэужь, Алий ди общежитым къокIуэри*

кытхэси, хыбар кыджелэ, Истамбыл цилгээгуар елүэтэж, е усэ флэкла имыту тхыль флыцлэхуэ илэци, абы урысыбзэклэ кведжээрэ адыгбзэклэ кыджелэж. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 532. 2. (1). Купщлэншэ, пцлы. [Бэлацэ Астемыр жриЛэу:] Германым (Россейр) езеунри пачауэ хыбарци. Хьуэпсэгъуэ нур, 195.

◊ **Хыбар гвэлун** (7). Зыгуэр къэхъуауэ цыхухэм захегъэхын. Аралпри дунейм кытхэащ, Астемыр зауэм клуауэ хыбар зыггэлуар зэхиггэклыну, арихъэклэ старшынэм сьт кытыпхын. Хьуэпсэгъуэ нур, 159. [Астемыр:] Хэт ищлэрэ, си шыр Астемыр идыгури ежъэжащ, жиЛэу хыбар [Мурад Шамхун] иггэлуэмэ, узэрылэрыхъуэ къэхъуэиэци. Хьуэпсэгъуэ нур, 180. Цыхур нэхк кызэхуэсын папцлэ, Нахъуэрэ Астемыррэ ялгэкл кыггэнаккым, хыбарци яггэлуащ зэлуцлэм къаклуэм спектакль ираггэлъэгъуэ. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 626. **Хыбар(ыр) дэз хъун** (2). Псоми зыгуэр зэхыхын. А хыбарыр хьэблэми кьуажэми дэз хъуащи, псоми яфлэггэцилэгъуэнт, хэту плэрэ гьуклэ илалэм кыхуашар зи пхур жалэу. Лъапсэ, 115. Ана, а си псэ тлэклэ, пшэр псалгэрэ, уэшхыр я нэпси, жиЛэрт Чачи, Адгегеи здэщылэм молэри, хьэжыри зэцлэгъуэу Сыбыр ираггэащэу зэхихати. А хыбарри кьуажэм дэз ищлат. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 648. **Хыбар еггэцилэн** (37). Зыгуэрым къэхъуар жреггэлэн. [Шыдым жиЛэу:] Клэнхэ, кызэхуэса хыбар зэбггэцилэхэр? Кхъухь пхэнж, 501. Пэцэми хыбар яриггэащлэ закьуэмэ, тхьэлухудхэм я адэ-анэхэм я шыклэм мафлэ еггэуауэ кызэхуэсыници, Квэрэжыыр цырыцу зэлахыни, арихъэклэ а тлур зэрызегурылуауэ щытар ещлэж. Лъапсэ, 37. [Квэрней анэм жриЛэу:] Хьэзырмэ нышыр ухуитици, Хыбар еггэащлэ Гыхылыхэм. «Адэ», 133. **Хыбар ехъэжээн** (3). Еплэ **хыбар гвэлун**. А хыбарыр Чачэ ирихъэжээмэ. цыхур кыггэбырсейуэ кыггэсынкли хьунут. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 639. Зи унэ сашэр адыгэ фызабэмэ, иужьклэ гьунэгъуи фызхэм хыбар мыфэмьц ирахъэжэуэ цыхубз тхьэмыщклэр ямыггэукуйтэну плэрэ, жызолэри зыкьомкли си дээр мэш, «сыклуэнукукым» жыслэу кьэзггэзэжынууи сфлэггэбылккым. Мелыгыч, 454. «Бахъсэн событэклэ» еджэу а къэхъуам бэлыхыишхуэ кыибггэклын хуэдэуи щытаккым, арихъэклэ, Квалмыкэ Батлал зэрплгымклэ. кыггэклын хуейт, уеблэмэ хэлуцлылу ицын дэнэ кэна, и хыбарыр ехъэжээн хуеят: Совет властыр якьутэжыну Ислъэмей кьуажэр хуежъат. жалэу. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 525. **Хыбар квэлун** (15). Къэхъуакъэщлэхэр хэлуцлылу хьун. Куэд дэкла нэужь Нурхъэлий и хыбар квэлэуащ тенджыз ин гуэрым лут квалэишхуэм ицалгэгъуауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 147. Ауэрэ мащлэ дэкла, куэд дэкла, хыбар телгьиджэ квэлэуащ, Россей кьэралыр зэтракьутэри пащтыгыр трахуащ, жалэри. Хьуэпсэгъуэ нур, 147. [Берие] Кызырысуи цыхум я щхьэфэцир иггэтэджу, хыбар бэлыхълажъэхэр квэлэури, жылэр зэрыжылэу зэрыггэужьеуэ, ящлэнур ямыщлэу, зэрызехьэрт, зыхуэтхъэуысхэнур

къахуэмыггэуэту. Лъапсэ, 83. **Хыбар къэхъэклын** (1). Еплэ **хыбар гвэлун**. Аргуэру зы махуэ дэклри, Долэт уэрарым кыдыхъащ «ныжэбэ старшынэр дэклащ, мылгкуу хуэхъыр дихри», жиЛэу хыбар кьрихъэклыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 304. **Хыбар(ыр) хэлуцлылу хьун** (1). Зыгуэр псоми зэхыхын. Псым сеупцлу ар цыжкэсэм, Мыриц жэуану кызытар: - Ар зытылгым хуэужьжауэ А хыбарыр хъуащ хэлуцлылу, Мис хыдждэбыр кытхэауэ Лъагъуныггэр еггэуцлылу. Псынэ. «Щлалэгъуэ щлыналгэ», 70. **Хыбар хыхъэн** (2). Еплэ **хыбар гвэлун**. Елдар Щхьэлмывэкъуэ къаклуэу зэхыхри а хыбарыр иклэщлылэклэ жылэм хахъащ. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 514. Нахъуэ кызырфлэщлымклэ, хыбарыфлэ жылэм яхэпхэмэ, ар цыхум псалгэ гуапклэ яжелэн хуейи. Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 508. **[И] хыбар цлэн** (15). Къэхъуакъэщлэхэм щыгъуазэу щытын. Хыбарыр Астемыр флуэ ищлэрти, иджыпсту и гум кьэккыжащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 159. Нацдивиз ирехъу, Якъуб и отряд ирехъу – зыми и хыбар налиыкдэхэм ящлэртккым. Нал кьута, 215. Иджыблагъуэ хьэлуцыдым зэтралуцлам и хыбар зымыщлэр зырызыххэт. Кхъухь пхэнж, 507. **[И] хыбар лун** (3). Зыгуэрым теухуа гуэрым куэд щыгъуазэ хьун, и хыбар зэлгашлысын. Нурхъэлий класэр кыхъуницлэри илэнхъуэжащ, жалэри хыбарыр луауэ Щхьэлмывэкъуэ дэсыр кызырлэтащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 235. Зи эман хыбар луауэ цытащ Мэмэт-ицлэгъуэрэ Раисэрэ я кум зыгуэр дэлгэ, арихъэклэ ар пцлы гьуицэт. Лъапсэ, 79. Зэгуэр кладетым ящыщ [Яфет], жалэри хыбар луати, кьаумысыфаккым, иджы ари ящыггэуицэжауэ мэпсэу. Нэгъуху, 50. 241. Нурхъэлий класэр кыхъуницлэри илэнхъуэжащ, жалэри хыбарыр луауэ Щхьэлмывэкъуэ дэсыр кызырлэтащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 235.

ХЫБАРЫ-БЖЪЭБАРИ: ◊ **хыбары-бжъэбары имылэн** (3). Зыгуэрым и луэху зытет мыщлэн. Нобэ мыгъуэми ныжэбэ мыгъуэми сыноплэри, хыбары бжъэбары илэккым [си кьуэм], - жиЛэрт фызыжъ гуэрым. Хьуэпсэгъуэ нур, 312. А яггэклуари [Къаджэрий] бзэхаш, хыбары-бжъэбары имылэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 237. Ауэ иджыпсту Лу кьэгъуэащ: Таша мазэ мэхуэ интернатым кызырнынэрэ, абы лъандэри хыбары-бжъэбары илэккым, ярэби, зиггэсыжытауэ плэрэ-тлэ? Мазэ ныкьуэ щхъуантлэ, 517.

ХЫБАРЕГЪАЩЦЭ (4). Хыбар езыгъащлэ, лэрызыггэхъэ, нэзыггэс. Щаклуэр ялгъагъуэмэ, мээ бжэным Хыбареггэащлэ яхуохъу. Уэгум ит бггэжъхэр абгъуафлэщ. «Дамыггэ», 226. Гьатхэмэ хуабэ къащлыхэм, Хыбареггэащлэ кытхуохъур. Сэ кьуалэбзэхэм. «Дамыггэ», 210. [Кыдырым аслэнынэр жриЛэу:] Си хыбареггэащлэм укыишакъэ? Кхъухь пхэнж, 499.

ХЫБАРЫЩЦЭ (1). Кьалэрыхъагъащлэ хыбар, луэху еклуэклым, къэхъуагъащлэм и хыбар. Тлэклэ дэклри, Чачэ кьэсащ, и псалгэр иггэцэхуу абы Думэсарэ хыбарыщлэ кыжрилащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 239.

ХЬЫДАН (8). Шэки кIапэ, шэки Iыхьэ. Ахъиэ пашкIэ к'омыр зэкIуэцIымыхун цхьэкIэ, зырызыххэу хьыдан цыкIуэцIа итхэцI Елдар, итIанэ Саримэ хухидыкIа джанэр цыгыыххэт, и гуфIакIэм дэу дилъхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 230. Абдули и адэми ахъиэфI иратыну к'агъэгьуэаиц, унэидзыхьэ жежьэну пцыхьэцхьэми лафкIэтетым деж фIыуэ цефIаиц урыс арк'эз, гу зэрыкIуэнуми цIэт шэрхьым хьыдан, цэтэн к'раишкIаиц, Iуэлъауэ имыцIын цхьэкIэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. Баи зыIыгьым иIыгьыи, зымыIыгьри ецIэкъуауэ, уIэггэ зэрыпха хьыданыр хьэлэчу сабэм цуауэ елг'эф. Нал къута, 211.

ХЬЫДЖЭБЗ (425). Балигъ ныбжьым ит цIыхубз дэмыкIуа; пшэцэ. ХьэтирэмтIыгу кхъухъ тедзэпIэм деж к'аицтоплгэ хьыджэбз к'омыр зыцэхуну тырку емынэунэу лгэкIыныггэ зилэхэм хуэгъуавэ цэхуакIуэхэр. Лгэпсэ, 35. Бэлацэ урыс шынеп зыцыгъ хьыджэбзым епсэлгэну пIэцIеижырт, ауэ урысыбзэр хуэгъгэахуэртэкъымы, зыри жиIэртэкъым. Хьуэпсэгьуэ нур, 308. Псэлгьыхуэхэр зэужьу к'экIуэхуэцIэ, Хьыджэбзым дэтхэнэм дзы хуеицIыр. Пшыхьэцхьэ шу. «Шум и гьуэгьу», 72.

ХЬЫДЖЭБЗЫПЭ ИУВЭН (1). И ишэгьуэ хьун.Назифэ хьыджэбзыпIэ цуауэ, мыбы сьт дэггьуэн жыпIэу, фIэрафIэиц, гуакIуэиц, тхьэшырытхьэум хуэдэи, уи гьусэу уэрэмым удыхьэмэ, узыхуэзэр к'омыплгьыну Iэмал иIэкъым. Лгэчымэ, 393.

ХУР ХЬЫДЖЭБЗ (2). Еплгэ хур.

ХЬЫДЖЭБЗ ЦЫКIУ (76). ХьыджэбзыпIэ имыува бзылгьухгэ; балигъ мыхьэуа цIыхубз. Жыраслгээн к'ызырилгьытэмкIэ, абы к'ыпэрыуэн цIалэ иджыри к'валгьуатэкъым, езыри уэркыи, Елдар хуэдэ Iэджи и кIэнк'ымы дилуфIаиц, арат абы модрей цIалэр имылгьагьу хуэдэу зицIу, хьыджэбз цIыкIум цыгуфIыкIыу цIыицытыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 111. Хьыджэбз цIыкIу к'омыр гуэицым к'ыицIаири пIантIэм к'ыдашауэ ябж, нэхъ фейцэицхэр иужькIэ яггэуэ. Лгэпсэ, 35. К'уэрылгьхуу силэц хьыджэбз цIыкIу. Си к'уэрылгьхуу Алине деж. «Шхьэлык'уэ», 408.

ХЬЫДЖЭБЗАПЛГЭ (1). Ныбжьэгьу и гьусэу физ к'эзышэнэу цIалэр хьыджэбзым еплгьыну зэрыкIуэ хабзэм ироджэ. [Лыгьур:] Хьыджэбзанплгэ уоггакIуэри - к'ыпхухахынуэр зыхуэдэр пIэрк'ымы, цхьэдзасэ гуэр к'ыыхамэ, уцIэгьуэжыныи, сэ цхьэ садэмыкIуарэт жыпIэу, е уэ уи цхьэкIэ уожьанэри хэт и деж удыхьэн? Лгэпсэ, 110.

ХЬЫДЖЭБЗДЭС (3). Еплгэ хьыджэбз. Дэфэрэдж хьыджэбздэсу яшэным и пэкIэ фаицэ сьт к'ыыхуацэхуну ХьэтирэмтIыгу бээрэм к'ыицаишэггэм илгэгьуауэ цытаиц пцылI, унэIут цIыхубз я бынхэр яцIэсу зэрацэр, иджы ар и гум к'экIыжаиц. Лгэпсэ, 36. Дэфэрэдж хьыджэбздэсу цыицыта лгэхьэнэр и гум к'экIыжаиц, адыгэм я хабзэр цызетемыхуэ ухуозэ, итIани зэрызэцхьэцыкI цIагьуэ цыIэкъым, псоми хабзэу яхэлгьыи и гум ирихь хьыджэбзым деж цIалэр кIуэрэ зэдэгьуиIэу зэбггэдэсу, гук'экI зилэр к'аицIэн цхьэкIэ, тIэкIуи нэхъ гурьхуаггэкIэ зэпегьуэ. Лгэпсэ,

109. [Чачэ:] Нобэ хуэдэу соицIэж: си цIалэгьуэу, сыхьыджэбз дэсу унэидзыхьэ к'ыиттеуауэ цытаиц, к'орым хьаныр яхэтэу... Мазэ нык'уэу цхьуантIэ, 648.

ХЬЫДЖЭБЗЫГ'Э (1). Лыгьуэ-фызыгьуэ зымыIа, лIы зи нэгьу цIэмькIа. Мо мыIэрысэм цыиц уэ пIухуэм, Уигу к'эмыкIххэр к'ыггэкIынуиц, Модрейр пIухуак'э - хьыджэбзыггэм Зы наплэзыпIэм утыкIынуиц. Хьэуа. «Дамыггэ», 72.

ХЬЫДЖЭБЗЫЖЬ (1). ЛIы дэмыкIуэурэ зи ныбжь хэкIуэта хьыджэбз. [Данизэт Саримэ жриIэу:] Сэ мыгьуэ, хьыджэбзыжь хьуаиц жаIэри, Бот ськ'гратыиц, жьы сыхьуат сэ сьтми? Хьуэпсэгьуэ нур, 272.

ХЬЫЖБЭ (1). пльыф. Хахуэ, гушхуэ. Мэхьуэзэм цIалэр пльагьуу хьыжбэ, И Iурзилэ ар хуозэшыр. «Тисей», 509.

ХЬЫМПААР: \diamond **хьымпIар мыицIын** (14). Зыуи к'эмылгьытэн, к'ыпIфIэмыIуэхун, к'ымидзэн, зыгуэрэм цхьэкIэ мыгузэвэн. ШIалэ к'ыидэкIар Жыраслгээн хьымпIари имыицIу утыкум к'ыхьаиц, и дьицэ к'амэ, дьицэ хьэзыр сьтхэр зыцIэлгьыду. Хьуэпсэгьуэ нур, 111. Псырым хьымпIар ицIыртэкъым уэрэмым зэрыггэкIийуэ дэтыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 113. Лымерэ цIалэмрэ ахъиэ к'эп зырыз я дамэм телгьу бомбэ к'ауэр хьымпIар ямыицIу, паркымкIэ мажэ. Лгэпсэ, 66. **ХьымпIару к'ымидзэн**

(4). Еплгэ **хьымпIар мыицIын**. ХьымпIаруи к'ыздэрк'ымы, тхьэ, - жиIэу Анчарэ и нысэм и гур дахэ хуицIырт, езыр зэрыгузавэр уимыггэцIэн и гьуэгьуэ. Нал къута, 222. Iуэгьуишхьужьыр адак'эп я нэхьрэ IэджэцIэ иренэхэ ин, и «к'ау-к'аури» мак'гыфIкIэ жреIэ, нэхэ ину зиггэбырыбу хьуиэмэ яхрес, Джэлил абы зэрыфIэлIыкI цыIэкъым, хьымпIаруи к'эридэрк'ымы. Бабышк'уэ адак'эпшэ, 478. [Мариаи:] Назифэ хьымпIару ськ'эридэрк'ымы, жиIэри к'ызыгуриуэрк'ымы, дьхумэ гуэри к'ыкIэрихуу к'ыицIэхьэ. Лгэпсэ, 394.

ХЬЫНЦIЭЛ (15). ЦыхухьуцIэш, «Лгэпсэ» романым к'ыхошэ. ХьыицIэлкIэ зэдгьуэ цIыхухьуэм я жьэм жьэдэмыху мээхьумэм и хьыбар сэри зэхэсхат, арицхьэкIэ езыр сэ [Ботэх] сьтым сиггэцIыхунт. Лгэпсэ, 94. Езы Нартыху дьидэу псори зыфIэлIыкIыр ХьыицIэл фIолIыкIыж, сьту жыпIэмэ, я цэху Iэджэ зэроцIэри. Лгэпсэ, 94.

ХЬЫСЭПЫЛ (1). Муслгьымэ хабзэм тегу фIамыггэжа джэдк'азым, Iэщым ил. Хэплгьыхьыпэу и ггэвэныр цхьэхуэу, и ггэжэвэныр анхуэдэу, лыр зэблидзырт, мэл к'ыицэхурэ езым цыуки к'эхьурт, хьысэпыл лгэпкэ шхэпIэм к'ыицIихьэртэкъым, абы к'ыыхэкIкIэ бээрэм к'вакIуэ муслгьымэнхэр ишэнумэ, Нурхьэлий деж цIыхьэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 204.

ХЬУ

ХЬУ (1). Цыхухьу. Дэфэрэджу пльагьуми к'еггэзэжри, нысаицIэм хуэдэу и блытк'ыыр физхэм яIыгьыу, унэм цIаишэжри, шэнт бэлыхьлажэм траггэтIысхьэжри хьури бзыри йохьуэхьу: - Тхьэм шэнт угьурлы ицI. Лгэпсэ, 118.

◇ **Хъури бзыри** (1). Цыху псори. Дэфэрэджу плъагъум кбеггээжри, нысаццэм хуэдэу и блыпкыыр физхэм ялыгъуу, унэм ицлашэжри, шэнт бэлыхълажэм траггэтIысхъэжри хъури бзыри йохъуэхъу: – Тхэм шэнт уггурлы ищI. Лъапсэ, 118.

ХЪУА-МЫХЪУА (1). Зэманыр зыщIыпIэ наса-нэмыса. Нэхуц хъуа-мышъуа жыхуаIэм деж цэхъу цыкIуу квалэм хэлъ куэбжищри кыизэIуихати, мэдэкIэ дээр абы нэплъэу цытыххэти, зэрыдэуэри зэуэныр зэхуаблаш. Лъапсэ, 59.

ХЪУА-МЫХЪУАМИ СЫНОКIУЭ (1). ГъуэрыгъуашцIуэ щыджэгукIэ зи нэр зыуфIыцIам зызыггэпщIуахэр кылгъыхъуэну щекъэкIэ апхуэдэу желэ. [Къазмай Къазджэрий жриIэу:] Хъуа мыхъуами, сынокIуэ, жыхуаIэм хуэдэу си Iуахур. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 620.

ХЪУАМ (1). Еплъ **хъуар**. ХъэтрэмтIыгу дэсыр цызэтраукIэм, султIаным и зы къуэши гуэри хэкIуэдэуэ кыицIэкIри, тырку пацтыхъым адыгэр иггэнышнэу лъы уасэу (чалнам) квалыхуу науфэ ищIац ицIауэ минрэ щитхурэ, абы и цыIуэжкIэ жэцтеуэм хэтауэ хъуам анэмэту къуэ зырыз тырку пацтыхъым иратыну. Лъапсэ, 59.

ХЪУАНЭ (2). ЦIапIагъэ кызырыкI псалтэ гурьуэ. Хъуанэ макъи «уи анэр» жиIэу кэIуащ. Шынэхужыкъуэ, 66. Хъуани зэхыбох. Шынэхужыкъуэ, 39.

ХЪУАР (10). Зы кбэмынэу, псори, щыIэр. *Янэр арауэ, капитаным науфэ ищIац партизану хъуар зэхуишэсу казармэм ицыпсэуэ ищIыну*. Нал къута, 252. *Лыггэ зезыхъа псоми орден кыицIратам тхэ зэхуаIуащ, я ордену хъуар я бггэм хамылъхъэу я бэракъым халуу, а бэракъыр ялыгъуу адэкIу зэуэну*. Лыггэ, 411. [Елдар Нурхъэлий жриIэу:] *Кассэм дэлгауэ хъуар кыидэхъа?* Хъуэпсэгъуэ нур, 230.

ХЪУАСКУЭ (3). МафIэм иса гуэрым щыщу, яжэм нэмыщIа, кбанэ сабэ щхъуэшыр. *ЩIалэ цыкIухэр мывэкIэ мафIэм хоуэ хъуаскуэ кыидрихуейр яфIэггэицIэгъуэну, хъиджэбэ цыкIухэм зэрыггэкIийуэ кбажыхъырт*. ГуцIэгъу, 423. *Гунэуэс унэм кыицIэжрэ плъэмэ – я гъунэгъум я унэр мафIэмрэ Iуггэуэмрэ уаггэлъагъужыркъым, хъуаскуэр уафэм дрехуей*. ГуцIэгъу, 423.

ХЪУАСКИЭ (11). МафIэр ину щыдэлыдейм деж кыипих е гъушI кIапэр мывэм щыдалггэм деж кыидих лыд цыкIухэр. *Паровоз уэнжакъым мафIэ хъускIэр кылггэлъырти асыхъэту ункIыфIыжырт*. Шынэхужыкъуэ, 48. *Фызыжырым и лулэм мафIэр кбольшыкI, хъуаскIэр дрехуейуэ*. Нал къута, 244. *Мэунэхъур зэрыкбужэу, Яцхъэщыту хъуаскIэр уэсу, Жыбггэ мацIэм ходжэразэ*. «Тисей», 485.

ХЪУАШЭ: ◇ **Хъуашиэ и Iэтэу кыидэхуэн** (4). Зыри кыпхумейжын, лей ухъун, укыдахун ктокIыр. *ЩIалэ цыкIуитIыым я гуапэт Саримэ кбанэмэ, Рахъимыжыыр Хъуашиэ и Iэтэу кыидахуати*. Хъуэпсэгъуэ нур, 140. [Думэсарэ:] *КъапIги-квэдаIуэ, Астемыр, Хъуашиэ и Iэтэу, уэри укыидэхуауэ утемыIэбэмэ*. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 641. [Кбольшыбий и кбэуэм Астемыр жриIэу:] *Зыми уцымыщу Хъуашиэ и Iэтэу укыидэхуатэмэ, дауэт иджы узэрыпсэунур?*

Хъуэпсэгъуэ нур, 120. **Хъуашиэ и Iэтэу кыитехуэн** (1). *Еплъ Хъуашиэ и Iэтэу кыидэхуэн*. [Кбольшыбий и кбэуэм Астемыр жриIэ:] *Зыми уцымыщу Хъуашиэ и Iэтэу укыитехуатэмэ, дауэт иджы узэрыпсэунур?* Хъуэпсэгъуэ нур, 120.

ХЪУЭЖЭ (1). Таурыхъхэм, псысэхэм хэт лыхъужыщ. *Хъуэжэ и унэр кыицыуэм унэр здэуэмкIэ еIэрт, Алыхъыр здеIэмкIэ еIэн хуейш, жиIэурэ*. Нал къута, 307.

◇ **Хъуэжэ и бэцмакъыу зыкбиггээнэн** (1). ЗыщIыпIэ увылэпIэ щыщIын, кыищынэн. [Алыджыкъуэ:] *Сэри Хъуэжэ и бэцмакъыу унэм зыкбиггээнэну си мымураду гу кыицылэитэм, цыхубзыр гъуэлъыпIэ закъуэмкIэ плгэри, жиIац: - ГъуэлъыпIэ закъуэц сиIэр, армышъуамэ уккэзггээнэнт*. Мелыгыч, 442. **Хъуэжэ и Iэтэу кыидэхуэн** (1). *Еплъ Хъуашиэ и Iэтэу кыидэхуэн*. – *АтIэ Долэт, Хъуэжэ и Iэтэу, кыидэхуащ*. Ы? – *ккэпсэлъащ Долэти*. Хъуэпсэгъуэ нур, 314.

ХЪУЭЖЭН (мэхъуажэ) лъэмыI. (1). Зыр зым пэкIуэу зыгуэрхэр зэлыхын. *Дызэггэхъуажэ фочымкIэ, гъуэуэ зэвым дыщызэхуэзаккэ, - жиIэри Кбэрэжэ и фочыр гъукIэм кыицхуидзын хуэдэу зыцIащ, Хъэкурынэ и фочри идэмэ*. Лъапсэ, 106.

ХЪУЭЖЫГЪУАФIЭ (1). плъыф. Пхъуэжыну мыгугъу. [Нэггуджэм:] *Армэм я формэр хъуэжыгъуафIэкъым*. Гъуэгуанэ, 124.

ХЪУЭЖЫН (ехъуэж) лъэI. (33). 1. (30). Зыгуэр зэхъуэкIын. *Хъэтэлий зытеса клеткэм кбелгэтэхъуэ вагон ицIагъым ицIэмытицхъуэ хъуакъым, и гъуэниэдж тIэкIур ихъуэжу и уIэггэри ихэн ихъэкIэ*. Нал къута, 218. [Дэфэрэдж:] *Си гумрэ си ихъэмрэ зэрыгъуэтыжауэ сэри зызохуэницIэ, ЛэтIифэ жиIэр сымидэу: - Пэжу, анонимкэ щатхкIэ я хъэтыр яхъуэжауэ ятх, щыуаггэхэри хэту*. Лъапсэ, 25. *ЗэраггэхъыбарымкIэ, центрим Октябрь революцихуэр цытекIуа ихъэкIэ, Кбэбрдейр зэрыщытауэ кбэнжащ, кбужэ правленэ сытхэр кбужэ СоветкIэ яхъуэжамы, старышнэхэр председател хъуа фIэкIа, Iуэхур зэрызэицхъэщыкIа цыIэкъым*. Хъуэпсэгъуэ нур, 180. 2. (3). Зым и пэкIэ нэгъуэщI кбелыхауэ езым хуэдэ зыгуэркIэ зэгъэкIуэкIын (п.п. мылькур). [Кбэрэжэ Хъэкурынэ жриIэу:] *Фочыр фоч бэлыхът, ХъэтрэмтIыгу дэс тырку нэцэм деж кыицысхъуэжат*. Лъапсэ, 103. *И Iэдаккэ кыицIэкIар Хъэкурынэ ХъэтрэмтIыгу е ХъэфIыцIей нэс шизэрти щэрт, е езыр нэхъ зыхуейкIэ кбихъуэжырт, и фызым имидэ ихъэкIэ кбэмынэу*. Лъапсэ, 102. *Исуф «ди хъиджэбзыр, тхэм жиIэрэ зыгуэрым еттмэ, фэтэрыр нэхъ цыкIуэкIэ тхъуэжыниц», жиIэу и гум ккэIат*. Лэчымэ, 392.

□ **Хъэм бацэ ихъуэжыхукIэ физ кбэшиэн** (1). *Еплъ хъэ I*.

ХЪУЭКИУЭН (мэхъуакIуэ) лъэмыI. (7). ЩIым тет удзыр IупэкIэ, жбэкIэ кыитефыщыкIуэрэ шхын. *Ггэмахуэм Iэщыр мэхъуакIуэ, ицIымахуэм уэсым йобзей*. Хъуэпсэгъуэ нур, 187. *Шыбэ гуартэр кбужэ ицIыбым деж хъуакIуэу кыиданэри дадэмрэ хъиджэбзымрэ колхоз правленэр кбэгуэтыну кIуащ*. Нал къута, 268. *Джабэм бжэнхэри цохъуакIуэ, Кбомыггэзэм, бзыцхъэм макIуэ*. «Тисей», 502.

ХЬУЭН (1). Напэм кьемыкIу, укIытэггьуэ зыпыль, жьэм кьемыкIу псалгъэ. *ХьуэнтI зы хьуэным кьытеуд*. ЗэфIэнэ. «Дамыгъэ», 108.

ХЬУЭНЭН (мэхьуанэ) лгэмьI. (2). ЖьэцIапIагъэ псалгъэ жьIэн. *Хэт дыхъэихьырт, хэти хьуанэрт*. Хьуэпсэггьуэ нур, 302. *Старшынер хьуанэу зэхэыха кьомыр кьызэрыIэтри, Гьуумар дежкIэ кьыщегIэм, езы Гьуумари шынэжри, кIэщIу щIигьуаиц...* Хьуэпсэггьуэ нур, 94.

ХЬУЭПС (1). *Еплгъ хьуэпсапIэ*. И узыниаггьэ ди хьуэпсу, *Диггасэу фIыггьуэм дьхуишэу, Мычэмэ дьггьэу кьытхуепсу, Насыпыр кьыту мардэниэу Вождышхуэр ди япэ итыну...* ИлгъэсыщIэм папщIэ. «Бгы лгъапэхэм деж», 120.

ХЬУЭПСАПШЭ (11). ЗыIэраггьэхэну гухэлъ зыхуащIа, зытелIэ. Зыхуей, зыхуцIэкъу, гу зыхуэпабгъэ. *Иджы сыт Дэфэрэдж хьуэпсапIэу иIэр?* Лгъапсэ, 119. *И дахаггьэр дьггъэ-мазэт, Напэ хужькIэ сыпхуэзэну АрцI хьуэпсапIэу сэ кьысхуэнэр.* «Тисей», 492. *Пицацэ кьеплгьымэ, кьехуэпсэу, Уаредэ, ХьуэпсапIэхуэ иIалэуэ, Уаредэ*. Гуцэкъу уэрэд. «Щхьэлыкъуэ», 389.

ХЬУЭПСЭГГЬУЭ (6). плгьыф. Удэзыхьэх, дахэ, гуакIуэ. «Хьуэпсэггьуэ нур» (романым и цIэщ). *Хьуэпсэггьуэу иIахэр IэцIыби ищIаиц*. ЗэныбжгъэгьуитI. «Шум и гьуэгьу», 33. *Хьуэпсэггьуэу и псэм иIахэр, Игу хэзыггьахьуэу щыIахэр, Залыму зауэр кьэхгьейри, А хьеру лгъапIэри исаиц*. «Адэ», 130.

ХЬУЭПСЭГГЬУЭУ (1). нареч. Удихьэхьу, хьэщыкIэ узыхуищIу. *Си ужь кьыхьуэным зэвггъаицIэ: ГьуфIэм си усэр кьылгьхуаиц, Сэ си уэрэдхэр мы гьаицIэм И макъ хьуэпсэггьуэу сьхумаиц*. Си ужь кьыхьуэным. «Бгы лгъапэхэм деж», 46.

ХЬУЭПСЭН (мэхьуапсэ) лгэмьI. (28). Зыгуэр хуабжьу хуеин. *ШыфI зилэхэр гузавэрт, дьгьуакулэм и цIэ итIуэм кьыдэдгьуэниц, жалэрти. дьгьуакулэр зэхьуэпсэн шы зимьIэ нэхъ кьулейсызхэм – «дэ тфIадыггьун диIэкъым», жалэу зауцхурт*. Хьуэпсэггьуэ нур, 89. *ЖэмьщIэр кьахурэ жэм тхуэхьурэ, жалэу бынунэм я гуфIэггьуэнт, ггъэи диIэмэ, дьхьуапсэ заицIэу дунейр тхьынкъым, жьхуаIэу*. Кгъалэн, 427. *Джэлил зэхьуэпса абгьуэр ницIацэ Iувым хэцIыгьауэ жыг кьудамщицыр цызэхэкIым деж дэтт, пыIэ фIыцIэишхуэм хуэдэу*. Бабыщыкъуэ адакгъэпщ, 493.

ХЬУЭПСКИ (1). Нэр щIисыкIыу лыд, зыIэзыбжьу хуабжьу кгъэнэхуу ункIыфIыж. *Мывэ джэрэзым епхьэлIамэ, Кьыпехур жьырым мафIэ хьуэпски*. Жьыр хьуаскIэ. «Мывэ хуабэ», 15.

ХЬУЭРЫБЗЭ (2). Хьуэр зыхэлъ псэлгъэкIэ; щIагьыбзэ. [*Щыхубзым Алыджыкъуэ жриIэу:*] *Хэт ищIэрэ иджыри узыхуэзэныр...* - *цIыхубзым и хьуэрыбзэр гурыIуэггьуэнт, иггъээжри бжэр Iуихри цIыгьхьаиц*. Мелыгыч, 445. *Мэсхьуди хьуэрыбзэ зыкгъеицI:* - *Пэжу, уи вакъэ щабитIыр лэжъаици кьурггъакъым плгъахаггъэниц, хьэмэ тутнакгъэциым цыблэжъа?* Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 646.

ХЬУЭХЬУ (42). Зыгуэрим фIыгьуэ, насыпшыхуэ кьеуэлIэну зэрыупсэ псалгъэ. *МэщIрэ Дэфэрэджрэ зым фадэ фалгъэ иIыгьыу, цIыхубзым ерыскъыр иIыгьыу, цауэм и паицхьэм кьыуэври Мэи*

абы хуэдэм деж жаIапхгъэ кьыггъэнакъым, хьуэхьуэм я нэхъ дахэр абы хуэдэу зыцIэ гьуэтыгьуейти, жиIаиц. Лгъапсэ, 118. *ЩIалэм кьыIэтиц и бжьэри иггъувыжаиц, псалгъэм кьытищэну:* - *Хьуэхьу жьылар тхьэм кьабыл ищI*. КIапсэ кIапэ, 15. *Ди дзэ лгъэцим нобэ и махуэишхуэи, Iэджэ лгъэпкъым, жьыжьэу я щIыггьунэр, Кьытхуаггъэхьыр хьуэхьур кьытхуэггьуэхуэу*. Советыдзэ. «Партыр ди пащэу», 88.

◇ **Хьуэхьу кьэлэтын** (1). ГьуфIэггьуэ щхьэусыггьуэкIэ зэхыхьэн. [*Хьэжумар:*] *АтIэ, Дисэ, уи фIэцI щIы, уи унэм хьуэхьу ин куэд дэмькIыу, кьыщытIэтынуиц*. Альхьо, 92.

ХЬУЭХЬУЭН (мэхьуахьуэ) лгэмьI. (37). Хьуэхьу жьыIэн. *Астемьыр, Степан Ильич, Елдар гьуэрыггьуэрэ псалгъэрт, жылэ кьызэхуэсари а щым кьабггъэдыхьурэ я Iэр кьаубыдырт, лгъыжхэр хьуахьуэрт*. Хьуэпсэггьуэ нур, 246-247. *Езы Дэфэрэджи зиггъэщIеуэ шэнтным тесу мэхьуахьуэ:* - *СыкгъэвггъэлгъапIаиц, тхьэм фьыкьыггъэлгъэлэж, кьысхуэщIаир дунейкIэ фхуэзмищIэжми, ахьрэткIэ тхьэм кьыфхуищIэж*. Лгъапсэ, 118. *Сывохьуэхьур гьуэгьу тетым, фи гьуэгьуанэр ирепсыницIэ*. Си хьуэхьу. «Батырыбжьэ», 40.

ХЬУГЬУАФIЭ (1). ЩытыкIэ гуэрим тыншу иувэ. *Зигу жьы димыхур жьы хьуэгьуафIэиц, Араиц сэ жьыбггъэм сыщIыхэтыр*. Жьы хьуар. «Дамыгъэ», 119.

ХЬУДЫР (1). Нартыху хьэжыггъэ, хуэнщIей псывэм хаудэрэ яггъэхьэзыр хьэнтхьуэпс. *Кулисом сымэ кьуажэм кьыдэна цьхьэкIэ, махуэм хьудыр шынакъ кьалгъысмэ мэгуфIэ*. Нэгьуху, 33.

□ **Насып уимьIэмэ, хьудырым уи дзэр IуецIыкI** (2). *Еплгъ насып*. **Уунэхуэунэм хьудырым уи дзэр IуецIыкI** (1). *Еплгъ унэхьун*.

ХЬУЖАУЭ (24). нареч. Зытепсэлгъыкьым ехьэлIа гуэр кьызэрыхаггъэщ псалгъэ. *КIэлындорым деж цызэхэтт лы ггъэшха гуп, фафIэ хьужауэ*. Нал кьута, 268. *Машиным и ужьым иту сабий цыкIу зыбжанэ, гьуэнишэджынишэ хьужауэ, кьожэ, бжыкьым кьыщхьэпрыплгъу лгъыкьы цыхубзэ Iэджи машиным исым кьоплгъ*. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 559. *ГьукIэр, фэ кIэнхыныр зэрыIупхауэ, уицIэ пыIэишхуэ хьужауэ, псом я пащхьэ кьыуаиц, Кьетау кьыхуей щIэхьуар имьыцIэу*. Лгъапсэ, 60.

ХЬУЖЫКЪУЭМЭ (4). Зыщымыггьуэу Iуэхур кьыщIэкIэмэ, зыпэмьплгъа кьылькьуэкIэмэ, зэрымыггьуэу кьыщIидэмэ. *Командырымрэ комиссарымерэ зызэрапыцым хьужыкьуэмэ, Азрэт зи лгъэныкьуэ хьунур Локотши ищIэмэ, нэхьыфIкьэ*. Нал кьута, 303. [*Кьэрэлгъаиц:*] *Задээкьуэ яггъэкIуэдахэм ящыц зы кьэкIуэж хьужыкьуэмэ, бэуапIэ кьуатынкъым, жиIэри*. Нэгьуху, 35. *Модрейри (чэф гуэр) кьызэрыкIат:* - *МыIэпхьуэ хьужыкьуэмэ, дауэ дьзээзггьыну?* Лгъапсэ, 92.

ХЬУЖЫН (хьужащ) лгэмьI. (74). 1. (30). Узыр пкъырыкIын, зиужьыжын. *Дзэр зэхашауэ, еуэу яггасэу зэхэту, Кубанцеври хьужри и IэнатIэ Iуувэжаиц*. Щынэхужыкьуэ, 40. *Гуэбэшы хьужу хуежъати, куэд ишхьырт, хэт гьуэмылэ кьыхуаишэми, зыгуэр кьыпэщIэхуэрт, езыми*

зэрчыристанань зымы ириггаицэртэккым, гьуэмылэ кызылгэЛэсым сызидиггэихэнккым, жиЛэрти. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. Хьужат улэггэу стелгари, Зы мазэ палгэ кысхуаици СькьаутГытицаи, си анэ, Сьуихьэицэнуиц сэ куэдрэ. «Адэ», 133. 2. (44). Япэм зэршыцтам хуэдэу зэпэцжын (п.п. нэху, шэху, хуит н. кь.). Аргуэру дунейр Гэуэлгэуэниэ хьужаи, кхьухьлэатэ кьомым я бомбэр яухри ПсыхуабэкЛэ яггээжжати. Нал кьута, 280. Пицыхьэицхэ пишапэр зэхуамэ, Дунейр аргуэру хьужырт нэху. Уэрэдибл. «Дамыгьэ», 215. Аргуэру тГури [Алыджыкьуэрэ фьзымырэ] цым доххуж. Мелыгыч, 457.

◇ **Дунейр зэГубз хьужын** (2). Еплэ дуней. Зы хьужын (2). Еплэ зы I.

□ **Жьы ухьуу делэ ухьужа** (2). Еплэ жьы I.

□ **ЦЫХУ ХЬУЖЫН** (1). Еплэ цыху.

ХЬУЖЫПЭН (мэхьужыпэ) лгэмыI. (2). Узыншэ дьдэ хьужын. УЛэггэ телххэр [Астемыр] хьужытатэккым, и куэ кьуицхьэр иджыри кьеныкьуэкьурт теувэ мыхьуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 172. И лгакьуэ улэггэ хьуар мыхьужыпауэ [Локотош] госпиталым кьафГыицЛэклат. Шьнэхужьыкьуэ, 42.

ХЬУЖЫР (12). Зытепсэлгьыкьыр зэггэцЫллар нэхьри кьызырыхаггэщ псалгэ. – Изэм иггэсар кьытекьуэжжэ, мис араиц Изэ хьужыр, - жиЛэу Хьэкуринэ и мылгьукьуэм иицлар кьыицым кьакьуэм яриггэлгэагьуу мэуфЛэ. Лгэпсэ, 102. – Сэракгэ кхьухьыиц хьужыр, - жиЛэри кьыдырым и кЛэ лагуэ тЛэкур иутхьыицлаи, Кхьухь пхэнж, 498. Алий кьыгурогуэ дэ «пролетариату» ди теицэ хьуам зыри зэрыхэдмыицГыкьыр, дэри [еджакьуэхэр] дызоплгьыж: сыт иджы пролетариат хьужыр, жьитЛэу. Зи лгэрыгыпс тГыгьа, 527.

ХЬУМАКЬУЭ (33). Зыгурэ зыхьумэ; плгьыр; кьэрэгьул. А лгэхгэнэм ХьэтЛохьуоцкьуэр хэкум тету цыта нэтми, кумб кьитЛу, жьыг хисэу цыгьум яхэтиаи, хьумакиЛу имыЛэу. Лгэпсэ, 50. ХьумакиЛэхэм захьуницлаи, адэкЛэ жаи, мыдэкЛэ жаи, зыгурэхэри кьаишаи, арицхьэкЛэ Кьэрэмьрзэ заЛэициудци псоми, мэжджытым яфГыицГыхьаи, хьумакиЛэхэм яицэнур ямыицЛэу кьызэхэнэри. Лгьгэ, 414. ХьумакиЛэхэр зэррошхьыр: «Шхьэц фГыицЛэр тЛэицЛэкиц». Мурадым дихьэхым Нэхьыбэ ялгьокЛ. Цыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 349.

ХЬУМАПХГЭ (1). Псом нэхьапэу хьумэн хуэйр. Пхьуэмэну цыЛэм нэхь хьумапхгэр Мы напэр арици, псом нэхьапэи, Напэ. «Мьыг хуабэ», 270.

ХЬУМАПЭ (1). Зыгурэ шэхьумэ шлапЛэ, псэуалгэ. КьэкЛэиц сэ си гум сипхьу сэ згьафЛэр, Сабийр хьумапЛэм цызггэицкьуауэ, Си псылгэм иту псы езгьафэрт, И гуауэр си гум цымыткьуауэ. Сабий. «Шум и гьуэгьу», 19.

ХЬУМА ХЬУН (8). Зыгурэ кьыщымыщЛауэ кьызэтенэн. Пасэ зманым цыгьуэ адыгэр зытекьуадар я цыгьухьыр хьума зэрыхьуным и ужь итатэккымы араиц. Лгэпсэ, 44. Кьулымырэ Бахьуэмрэ кьуришыр пхауду гьуэгуяхуэицГыну Якьуб и фЛэиц хьуркьымы, Изьыр хьума зэрыхьунум нэхь и ужь итици, езыми хуицГыхьэпЛэ иЛэккым. Нал

кьута, 251. Фэтэри сыицЛэлгьыкьуэн цыЛэжкьым – жэицКэ складым сыицЛэлгэмэ, хьэпшыпри хьума хьуниц, сэри нэхь сытгыныици, кьээдждэдыкьыу уэрамым сьдэмыту. Мелыгыч, 460.

ХЬУМЭ (8). послелог. Шьитмэ, армэ. [Жьыраслгээн Ерул жриЛэу:] Уи пицлантиЛэ зыгурэ кьыдэси хьумэ, кьыдэсиынур уи алаицэжьыркьым, - жиЛэри цыгьухэр иггэдыхьэицхьуу лгьжьым еишаи, Хьуэпсэгьуэ нур, 90. Берд и шу гьусэ Шокьумэни лгьауэрт: «КхьыЛэ, сГых [унэр], кьэдггээжж хьумэ, дызэурылуэици», - жиЛэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 304. Нэмыицэм даицтэ хьумэ, Гитлер ди кьулейсызыггэ ирамыггэлгэьууу араиц, Шьнэхужьыкьуэ, 8.

□ **Кьору паиэр цыуэжыкьуэ хьумэ, абы кЛэлгьыкьуэ кьору псори дэхуэха мэхьу** (1). Еплэ кьору.

ХЬУМЭЖЫН (ехьумэж) лгэI. (6). Хуэсакьыу, кЛэлгьыплгьу езым зэрихьэжын, зыри кьыщымыггэицГын. Конституицэм итиц, лгэпкэ кгэс и шьыналгэр ихьумэжу аракьым, атЛэ псом я кьару зыуэ, ялгэкГыр яицЛэу, зэакьылэггьуу бийм поуври зэтракьутэ, жиЛэу. Шьнэхужьыкьуэ, 40. [Джэлил кьалэдэсым жриЛэу:] Кьыиша бабыиц быныр хьумэжыф нэхьапэ ицГыкЛэ. Бабыицкьуэ адакьэпш, 491. Изьцэ иэрыуэр ицЛэпГыгьыр Уи ицхьэ пхьумэжу араиц, Шхьэ закьуэ... «Батырыбжэ», 145.

ХЬУМЭН (ехьумэ) лгэI. (156). Хуэсакьыу зэхьэн, кЛэлгьыплгьын, зыри кьыщымыггэицГын, емыггэлгэсэн. Мэзхьумэм ихьумэн хуэй хьэкЛэкхьуэкЛэм я бжыггэр зыицЛэ дунейм теткьым езым фЛэкла, ари хуиггэфаицэу. Лгэпсэ, 95. Партизан отряду кьалгьытэр гуп-гуну гуэшауэ адэкЛэ-мыдэкЛэ кьуакЛэбгьыкЛэм дэтиц: хэт мэкьу неуицЛ, хэти Изьцэ ехьумэ, шьымахуэм Изьыр зыицЛэтын зыицЛу и ужь итри маицЛэккым. Нал кьута, 251. Думэсарэ сьмаджэхэр ихьумэу ябггэдэсу арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 275.

ХЬУМБЫЛЕЙ: □ **Емынэм кьелар хьумбылейм ехьыж** (2). Еплэ емынэ.

ХЬУМПЭЦИЭДЖ (2). ХьэплацЛэ лгэужьыгьуэ цыкьлу и шхьэмрэ и пхэмрэ гьуму, и бгыр зэпытхьэлыклауэ. [Тхьэмэдэм Иэнэм цысхэм жриЛэу:] Догуэ псыдзэ зьидэуэну кьуэм хьумпЛэицЛэджыр ицхьэ дэкЛрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 59. Цыгьубзхэм я ицЛалэ цыкьлүхэр гублаицхьэдэс яицЛауэ, сабий быдзафэр я ИэпЛэм илгьу, гуицэри гупхэм кЛэрыпхауэ хадаицЛэ кьуэрти, махуэ еным кьыхэмьыкьыу хадэ яицЛэрт, я сабий быдзафэу выгу жьауэм кьыицЛэнам бадзэри хьумпЛэдзэджри ежауэ зрагагьыр зэхамыхьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 269-270.

ХЬУН I (2). ХьупЛэм кьытекЛэ удэ цынэу Иэщым яхьур. Хьуныр кьаицэмэицЛэГым деж епзээзэхьуу [хьэкЛэкхьуэкЛэхэр] ишалгэм Гутци, мэкьумылэм, Гусым нэплгэу. Лгэпсэ, 71. Кхьуэуэ, цыгьу, мээ бжэну мэзым ицЛэтыр яггаицхьурэ есаици, ишалгэ хуаицЛам нэмыжыжьэу шохьуакьуэ, хьун ягьуэтыху. Лгэпсэ, 70-71.

ХЬУН II (1). Фэхэр, цыхэкЛ шэкЛхэр зышх хьэплацЛэ цыкьлунитЛэ. ШЛалэ цыкьлүхэр, джэдыгу пЛаргэ хьужауэ, я пЛэр хьуным яицхуэ, кьызэицЛэпгьауэ зэбэнхэрт, уэсыр лгакьуэки пэки явэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 153.

ХҮҮН ЕҮЭН (1). Хүүн хэвлэлдэм пылэ, шыгын ишхауэ шыгын. Хүүнр зэуа пьлэжхэри зыцхэрактэуэ, упицлэ бгырыпхри зыцлпхэ, гуэбэныч зыщыггы яхэтиц – уеплэмэ, пьпхуэци жыплэну, фейцей дьдэу захуанэри мэшэс. Льяпсэ, 115.

ХҮҮН III (мэхтү) льямыI. (4152). 1. (4150). Зэрытыпхтэ шытыкIэм иувэн, и палгээр кыххэн, зэманыр ктэсын. Иджы бжыхтэ хуаици, псыкөжэжыр маицлэ хуужаиц, уеблэмэ псылэришэ гьужа яхэтиц жыплэниц, псыбэктү цыкIуу дихар гьуицэ хуаици. Нал кьута, 300. Пцэддджыжь кьуливыкту мыхуауэ, хьэри джэдри квежэаиц, жыхуаIэм хуэдэт, фызхэм жэм кьашиа кьудейт. Хуэпсэгтүэ нур, 233. Дэфэрэдж дэнэ мыгтүэ шыцIэн нэху шыцынур – ктэным илгү кьахьаици, ктэным шракуа дакыкгэм деж шыцIэдзэуэ дунейр кIыфI хуауэ кьыфIоциI. Льяпсэ, 32. 2. (2). Игтүэ, и зэман нэсын, шичэзу шытыкIэм иххэн. Дэр хуа иужь, дафэм шыцI мэхтү дафэ шхуантIэри кьочэри дэр хуауэ кьытоху. Мазэ ныктүэ шхуантIэ, 650. Дэишхуэм и фэр тоху, дэр хуа иужь, дэр мыхуауэм, дафэ цынэр пхутехынуктым. Мазэ ныктүэ шхуантIэ, 640.

◇ **ПцIыхтэпIэр нахуанIэ хтун** (1). Еплэ пцIыхтэпIэ.

□ **Мэхтүмылэр маицIэмэ, шкIаицIэр шхэрэй мэхтү** (1). Еплэ мэхтүмылэ.

ХҮҮН IV (3). Кьезэгт, тэмэм гүэр. [Астемыр Елдар жриIэу:] Хүүн ктэбгупсысауэ пIэрэ? Хуэпсэгтүэ нур, 224. [Астемыр Думэсарэ жриIэу:] Хүүн шыжыпIэм деж дынодаIуэ. Мазэ ныктүэ шхуантIэ, 519.

ХҮҮНЦАКИУЭ (4). Цыхухэр зыхуанцIэ, я мылькур залымыгтэклэ кьатезых. Яков Борисович адыгэ фаицэ шыгтүэ, ктэамэ кьиха шыгтүэу цапэжэем, хууницIакIуэхэр шынэри цIлпхуэжаиц. Нал кьута, 235. [Кхтүхтүштыцым хтэжэжхуэжIэхэм жриIэу:] Догуз, дэ жэнэт цIыналтэм дихтүэу хууницIакIуэу дежжэ хтуну пIэрэ? Кхтүхтү пхэнж, 508. [Астемыр Елдар жриIэу:] ДыхтүницIакIуэ, дыабрэдж дэ хтэмэ дыблэшэвич? Хуэпсэгтүэ нур, 257.

ХҮҮНЦIЭН (ехтүницIэ) лтэI. (16). Утеуэу зыгүэрым и мылькү, и былым кьытехын. Хтэсэн-пэциэр ерыцт, дзэ и гтүсэу квежэрти, жиIэр зымыдэ ктүаажэхэм ятеуэрт, - ихтүницIэрт, абыкIэ адыгэр игтэшынуэ хтэкум бжытэр шыубыдын и хтисэну. Льяпсэ, 30. Пы зыбжани ягэтIысат, Шэрданхэ я мылькур шхтүницIэм хтэтахэм шыцу. Хуэпсэгтүэ нур, 286. Дыгтүжэри абы (хтэIуцидзэхэм) я лтэныктүэ: - Умыдыгтүэу е умыхтүницIэу утхтээрэ? Кхтүхтү пхэнж, 508.

ХҮҮНЫПIЭ (1). Iэцхэр шыхтүакIуэ, абы хухэха шIыпIэ. ХууныпIэ тафэр Яубгтүауэ Алыдж и Iэхтүэм Iэбгтэр егтэхтү. «ПцIалэгтүэ шIыналтэ», 415.

ХҮҮНЫФI (1). Хүүн бэв зэрыт хтүпIэ. ЖвакIагтүэм шыбз гуартэр егтэхтүр, Бгы джабзу хууныфIхэр а Пыжыым И унэу шопсээр Ктүицхтэхтүм, Шы жэрхэр зэблехтүр пцэддджыжыым. ПцIыхтэшхтэ шу. «Пшум и гтүэгу», 72.

ХҮҮНЫФIЭ (1). Еплэ хууныфI. Ауз хууныфIэм шыр дэту Батыр игтэхтүр и зактүэ. «Адэ»,

138. Езы цIыкIури [Хтэкурынэ] темытыIэ, Нэхт хууныфIэ ар мэлыхтүэ, ЗэпекIухтүр дэни тафэр, АрцI пцылI цIыкIум и унафэр. «Тисей», 488.

ХҮҮП (2). Пхтэм кьыхтэшIыкIа, зи теплгтэклэ шынакжтэей цIыкIум ешхтэ лошкIэ IэрышI. [Пыгтүр] И адэри арат: зэгүэр ерагтүу кьыпхуэIэт ктүдейуэ зрамыцIэжу пктэо и дамэм телтү ктүхтат «цештэ пктэо сиIыниц» жиIэри, ктүицIэдэхтүм деж Iуэхунишэу шысыфьртэктүми, шэнэджатэ ицIырти, и шыпхтүхэм ярит, цештэ шэнт нэгтүнэ, я гуэциым цIэлтүрэ игтэгтүа пхтэм ктүицIыкIуэрэ фалтэ, Iэнэ, шэнтжтэей, хтүп, пхуантэ – хуэмыцI цыIэтэктүым. Льяпсэ, 111. Лэгтүп ин, шыуан, кхтүэциын шынак, хтүп цIыкIу шьбжанэ – арат (Нурхтэлий) хтэжтүицтүу иIэри. Хуэпсэгтүэ нур, 204.

ХҮҮПЭН (мэхтүпэ) лтэмыI. (2). Зыгүэр зэрытыпхтэ шытыкIэм ктэмынэIауэ иувэн, и палгээр кыххтэпэн, зэманыр ктэсыпэн. ЗэIуицIэр шыцI хуупатэктүым иджыри. Мазэ ныктүэ шхуантIэ, 649. Ар [зэжтүэишхэм нэхтэжтэей] йозыри ктэжтэжтэей, КIыфI мыхтүпэуи ктэокIуэжтэей. «Елбээдыктүэ», 7.

ХҮҮПХТЭ (3). Зыгүэр кьызырэхкIынуур наIуэу шыт. IутикIэ паицIэр тIум яIуантIэ, Я нэхтэицIэм зы жимыIэ, Я нэхтэжтэей мэгтүштыIэ: - ШынэхтэицIэ, лгыгтэ пцIаици, Хтүпхтэ дьдэу уэ уцауэци. «Елбээдыктүэ», 6. Ди фызхэм гтэ ктэсыхукIэ Ктүэ хтүпхтэ ктүитхуалтхур, Ди жыгхэм пцэддджыжтэ Кхтүжэ Iэтэ ктэапохур. Колхоз уэрэд. «Бгы лтэпэхэм деж», 105. Уэлбаналэу шытт а махуэр, Пцаицэ цIыкIур хуэму магтүр, Арт а пцаицэм илэ махуэр, Псоми йоплгтэр штэIэицтаблэу, Хтэкурынэ хтүпхтэу шIалэу. «Тисей», 494.

ХҮҮПIЭ (22). Еплэ хууныпIэ. Дзэлыктүэ хтүпIэм ди Iэцхэр Миницэ Iэджэу зэхтэхтэ, Пемзэ ктүицIэтхтү мес шахтхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахтэ. ТекIуахэм сэлам. «Бгы лтэпэхэм деж», 35. Iэхтүэ-шыхтүэу хтүпIэм шыIэр НэхуицIыIэм зэцIотаджэ, Пцэддджыжтүым губгтүэм докIыр. «ПцIалэгтүэ шIыналтэ», 415. Паицтүхтүым и унафэицIхэр зи лтэныктүэр шы зыгтэхтүхэр арати, Iэц зилэм я гум тхуактүым, зыктэIэтри я хтүпIэ яубыдар ктүитрахыжыну и ужэ ихтэиц. Льяпсэ, 81.

ХҮҮРЕЙ (25). птүыф. Зи ктэухтүым и лтэныктүэ псори дэнкIи шызэхуэдэ. Ктээрэлгтэиц унэм ктүицIыхтэжтэ – лыр гтэваиц, пIастэр хтэзыриц, бжыныху шыпси Iэнэ хтүрейм тетиц. Нэгтүху, 35. [Алыджыктүэ:] Сэри си ктэарум ктүицтүхтүымрэ ктүицтүхтүымрэ сымыцIэу, цIыхубз наицхтүэ нэкIу хтүрейм сыбгтэдохтэ. МелыIыч, 438. ТхылгымпIэм, жтүибгтэем тримыхын шхтэклэ, и кIаиплIым мывэ хтүрейм тралгтэиц. Нал кьута, 259.

ХҮҮРЕЙУЭ (13). нареч. Хтүрейм теплгтэ иIэу. ШIалэ цIыкIухтэм хтүрейуэ ктэувыхтэуэ Астемыр и ктэамэм йоплгтэ. Хуэпсэгтүэ нур, 182. Уеблэмэ, шыл гтэгтүа илэти окоп лтэгуум мафIэ шыцIлэ лыр игтэжтэу хуэжтэмэ, игтэицIэклэ шыл зышын зымыдар хтүрейуэ окопым ктэтицтэжтэиц, дзэжтэжтэуэ зырыз ктүидомытүну пIэрэ, жаIэу. КIапсэ

клап, 7. *Стадионынхуэр хуэрейуэ Ныбжыицэ жэрхэм кэажыхьыр, Яхь эстафетэр зэнеуэу, Хохуэ зыхьыфым и цыфыхьыр.* Эстафетэ. «Партыр ди пашэу», 11.

ХЪУРЕЯБЗЭ (1). *плғыф.* Хуэрей дыдэ. Ар жытлэу цлалэм дыщепуицым, Зы псалгэу псори кыджилаш; Дунейр долгаггур хуэреябзу, Пиэр кбачхуэ-цхуэантлэу тежыхьаиц. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99.

[И] ХЪУРЕЯГЪКІЭ (15). *нареч.* Хуэрейм и дэнэ цыпши, дэнэ дежи. Шхьэлмывэкгуэ и хуэреягкІэ Гуаицхуэу цыпэм бжыггэ илэккым, Гуаицхьэ кбэси хьыбар гбэицІэггуэнхэр илэу жалэрт. Хуэпсэггүэ нур, 297. *ПицлантІгшхуэм и хуэреягкІэ шы-уанэ зэтелгхэр бжыхьым епхауэ цытт.* Ляпсэ, 111-112. *УэтІпсытІ хьумэ, бригадэ унэм и хуэреягкІэ ваггэти, упхыкІыну Іэмал закгуи илэтэккым.* Шынахужьыкгуэ, 25.

ХЪУРЖЫН (21). Чэтэным, шкІ Іувым, фэм кыхэщыкІа ІэмІэ, кбэлътмакь. *Апчарэ и хуэржыным илға тІэкІур яуха иужь [Бекванрэ Апчарэ] гузэвэггүэ кбалгысаиц, шхын кбыздрахьнур ямыицІэу.* Нал кута, 268. *Кбуицхьэ цлалэ цыкІухэр шьид шууэ кбэсыжаиц, я хуэржыным лы, кхуей, кылыш сытхэр изу.* Мазэ ныкгуэ цхуэантІэ, 546. *Бжыхь екІуэкІым адэкІэ Астемыр фочрэ хуэржын из шэрэ иыггьыу кбыицт, ггуэмьлэ тІэкІури абы дэщыггужу.* Хуэпсэггүэ нур, 231.

ХЪУРЗЭ (1). Кххуь кбгаггүэуылар и пІэм имыкІыу псым тетын папщІэ кбгаггэсэбэп гшуцІыбжбэ. *[Цыжьбанэм хьэкІэхуэкІэхэм жриІэу:] Уицхуейм деж кбэбггүэуыІамэ, псым Іуимыхын хуэдэу гбукІэм хуэрзэ еггэицІу, кІэрыицІэ.* Кххуь пхэнж, 508.

ХЪУРМЭ (1). Пхгэщхьэмыщхэ лбэпкь. *Ти, Исуп плацІэ-тхьытхьыу Америкэм я мэктэбым нэсри зариггэтхаш, ахшэ кбратам цыиц кбыхихри кбэхуэуэ, фошыггуэ, хьэжыггэ, даггэ, лы гбэггуа, хуэрмэ - зыхуейуэ ямыггүэуэ псори кбыхьри кбэкІуэжаиц.* Лэчымэ, 391.

ХЪУРЫФЭ (7). *плғыф.* 1. (4). ПыІэ, джэдыгу ящІыну яггэхьэзыра (зэлэжбэ) мэлыфэ. *Саримэ и нэгум ицІэтт Елдар, шы дахэм тесу, и Іэцхьэм командир дамыггэхэр тедауэ, и цейри цхуэурэ дахэу, и хуэрыфэ пыІэр дыцэплгүэ.* Хуэпсэггүэ нур, 313. *ЕтІуанзрей шум цхьэрыггьыр хуэрыфэ пыІэ дахэтэккым, уицІэ пыІэт, лыггери гуэнишрыкьт.* Хуэпсэггүэ нур, 56. 2. (3). Шхьэц утІэрэза зытет цыху. *Мес, Тембот кбэтэджауэ мафІэ еицІ, - жилэрт Астемыр, - уи нэр кбызтехи [Лу] кваллгэт, цхьэц хуэрыфэ...* Хуэпсэггүэ нур, 307. *[Бэлац Лу жриІэу:] - Сыт, цхьэц хуэрыфэ, упиыцІа? Хуэпсэггүэ нур, 300.*

ХЪУХУ(КІЭ) (26). Зыгуэр зэфІэкІыным, иухыным Іуэхуггүэр зэрэпхар кбэзыггэлгаггүэ псалгэ. *[Альджыкгуэ фызым жриІэу:] - [Шхыныр] Хьэзыр хуэху, сыицымьсу пхьэр скгүтэниц, Мелыгыч, 440. Апчарэ ныцхьэицхьэ кбэс жэцибг хуэхукІэ цыст, и уроркхэр иггэаицІэу.* Шынахужьыкгуэ, 21. *Пицыхьэицхьэ хуэхукІэ дыггэр кбепсэм, Нэху цыхукІэ дыггэу уэ [фІыуэ илғаггур] укбепст.* Уэрэдибл. «Дамыггэ», 215.

ХЪУЦЭ (8). ЦыхубзыцІэщ, «Нэггүху» тхыггэм хэт персонажщ. *А махуэм Хуэцэ зиггэтицкІури зыкбэриггэггүэтаккым.* Нэггүху, 48. *Кулисум зыггэггузавэр Хуэцэ нэггүху хуэуэуэ, нишпэр зырызэхуэуэ и нитІым Іупхуэуэ гуэр кбыІуидзэрти, хьыджэбз дахэ дыдэ цыкІур ІэнэкІэ кбешэкІын хуей хуэати арац.* Нэггүху, 33.

ХЪУШЭ І (22). Іэщ, джэд-кбаз гупышхуэ. *Ар [Щэрданхэ я мылгкур зэрыпхуэныр] Мусэ идэнт, и мэлыр хуэишэм, и Іэцыр бэггуам, сыт абы и лей зыхуейр.* Хуэпсэггүэ нур, 241. *Бжэныхуэ цыкІур пабжээм хэладэри бггүэттмэ кбэицтэ, жэрыггэ зацІэкІэ кбэуишхуэм дэс кбэуажэм дэлгэдэжаиц, бжэну, мэлүзэхэт хуэишэр кбигганэри.* Ляпсэ, 55. *Гуэгуишхуэр цыджу гуэгуи хуэишэм яхэту щилгаггум, квалэдэсир ябггэдыхьэри, зыггэицІаггүэу хуежьаиц: - Мыр [сэр] пкІэрыицІауэ бажэ ирехуэ, кбашырггэ ирехуэ...* Бабыщыкгуэ адакгэпщ, 490.

□ **Паиэр паиэфІмэ - хуэишэр кІуэкІафІэиц** (1). *Еплэ паиэ І.*

ХЪУШЭ ІІ (2). *плғыф.* Куэд дыдэ. «Хьэуэ, сэ сымыкІуэмэ нэхьыфІиц, ирэкІуэ Абдул, абы ахшэ хуэиэ ицестар, урыс арккэ ицІэгггэфар араиц», - жиІэри Рахьым и ужь зыкбэриггэнаиц. Хуэпсэггүэ нур, 143. *Мазэ закгуэм ахшэ хуэишэр Зыратари йошхэ, йофэ.* Дыггүу жыхуэлэр сыт? «Бгы лбэпэхэм деж», 125.

ХЪУШЭ-ХЪУШЭУРЭ (1). *нареч.* Іэщхэр гуп-гупу, шхьэхуэуэ шытыныггэ (п.п. шыр гупу, мэлыр гупу н.кб.). *Іэцыр хуа зэрыхуэнури тхылгым итт: псори зэуэ ирамыхужьэу, хуэишэ-хуэишэрэ, шыри, жэмри, Іэбггэри, мэри цхьэхуэу хун хуейт.* Нал кута, 297.

ХЪУШЫШЭН (мэххушышэ) лбэмьІ. (1). Макь ищІын (толгкбуным). *ШхьэицыукІуришкІыу, хуэишышэу, Шхьыдэу толгкбуныр мэятэр, Зым зыр хуэпІаицІэу кІэлгыжэу Іуфэм йоуалэр, мэицатэр.* Толгкбун. «Бгы лбэпэхэм деж», 111.

ХЪУЩІЭН (мэххушцІэ) лбэмьІ. (21). Шхьыдэн. *Былымым еицхуэ фызэхэмьит, - жиІэу старшыныри хуэицІэрт.* Хуэпсэггүэ нур, 91. *Лыжьхэр иджыри тІэкІу хуэицІаиц, езыр-езыру зыгуэрхэри зэжраиц, арицхьэкІэ, абыхэм я губжыым бжэицхьэІум униггэсынүтэккымы, цаггэтыжаиц.* Мазэ ныкгуэ цхуэантІэ, 670. *Іэдэм матэр кбыІех фызыжьмы цхьэлымкІэ ехь, хуэицІэ хуэдэу зицІу: - Уэлэхьы, сымыицІэ, ди шытхуэ, уолгаггүэ, уи нартыхур япэ изггэицмэ, адрейхэм сыт жалэн? Мазэ ныкгуэ цхуэантІэ, 630-631.*

Ц

ЦАДА І (1). Даггыстэным цыІэ кбэуажэм и фІэщыггэцІэ. *Цада кбэуажэр кбэриц зэрысыр, Пиэр шхьІэну кбэытешаиц.* Цада кбэуажэ. «Ваггүэ махуэ», 335.

ЦАДА ІІ (1). УнэцІэ. *Цада Хьэмзэт и унаггүэ Зэ хьыцІаиц сэ сихуаиц* Цада кбэуажэ. «Ваггүэ махуэ», 335.

ЦАДАСА (1). *Еплъ Цада II. Ар Расулици, фыхуэсакъхэ, Абы ядэр Цадасаиц, Авар хъэщIэ. «Мыгъ хуабэ», 112.*

ЦЕ (2). *зыгъ. цIэп. УкраиньбзэкIэ: мыр. Матренэ украиньбзэ зицIти: – Да вы тилко побачьте, шо це таке. «Фэ феплэ къудейт, сьт мыр зицIысыр». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. [Матренэ:] Видане ли це дило! «Флэгъгуа апхуэдэ Гуэху!». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555.*

ЦЕИЩЭ: ЦЕИЩЭ ПКЪО (1). *Цей щызэIуащэкIэ Иуданэ кIапэр зращIэ пхъэ. И адэри арат: зэгур ерагъгуу къыпхуэIэт къудейуэ зрамыщIэжу пкъо и дамэм телъу къыхъат «цейщэ пкъо сицIыныц» жиIэри, къыщидэхуэм деж Гуэхунишуу щысыфьртэкъымы, цэнджатэ ищIырти, и шьпхъухэм яритт, цейщэ шэнт нэгъунэ, я гуэциым щIэлгурэ илгъэгъуа пхъэм къыхищIыкIыурэ фалгъэ, Iэнэ, шэнтжъей, хъуп, пхъуантэ – хуэмьщI цыIэтэкъым. Лгъапсэ, 111.*

ЦЕИЩЭ ШЭНТ (2). *Цейпхъэ, бащлгъыкыпхъэ зэрызэIуащэу щыIа Iэмэпсымэм бгъэдэт шэнт. Псом хуэмьдэу Дэфэрэдэж и гум кэридзэр и анэр арат, абыи IэцIагъэкIэ хэт къытекIуэн жыуигъэIэу сьт ищIыскIи IэкIуэлгъакуэт: цIэп зэхуихъэсынт, иггъэцIынэнт, итхъыжынти, цэтэн ищIырт, цэнджащэм езыр дэсыжу, цIэгъгъэж, ищыцкуэ сьтхэр зэрызэIэпихыр и хъыджэбз цIыкIум ириггъэлгъагуу, зэми цейщэ шэнтым цытриггъэтIысхъэ къэхурт. Лгъапсэ, 111. И адэри арат: зэгур ерагъгуу къыпхуэIэт къудейуэ зрамыщIэжу пкъо и дамэм телъу къыхъат «цейщэ пкъо сицIыныц» жиIэри, къыщидэхуэм деж Гуэхунишуу щысыфьртэкъымы, цэнджатэ ищIырти, и шьпхъухэм ярит, цейщэ шэнт нэгъунэ, я гуэциым щIэлгурэ илгъэгъуа пхъэм къыхищIыкIыурэ фалгъэ, Iэнэ, шэнтжъей, хъуп, пхъуантэ – хуэмьщI цыIэтэкъым. Лгъапсэ, 111.*

ЦЕЙ (37). **1.** (1). *Адыгэм зэIуащэу щыта щэкI пхъашэ лIэужыгъуэ. [Фэуаз:] Махъиэм Шамумрэ зы щIалэрэ къыбггъэдызонэри, щIалитI си гъусэу цей пщылэишхуэм сыцIохъэ. ХъэщIэ лгъапIэ, 404. **2.** (38). Адыгэ фащэм щышуу щIыIутелъ щыгъыныгъуэ (къэпталым нэхърэ нэхъ кIыхъщ, и бгъэм хъзырхэр тедащ, и бгыл хуэлгузэу идькIащ). IэпкIлгъэпкъ гъэдахэт а щыгъыныр, И цеймкIэ лгъэпкъыр хэтми къащIэрт. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. Астемыр щыгъэ цейм хъзырылгъэм изу нIэтIрон илгът, я лгъэдаккэр къыдэгъэзэяуэ; сэххуэри гуэлгът, сэххуэ даккэр кбэгъэшыжауэ. Хуэупсэгъуэ нур, 247. Зым щIакуэ фIыцIэр зыщитIаггъэм, Зым зыщитIаггъэ цей хужь. Налкъутналмэсу ипхъащи. «Дамыгъэ», 225.*

ЦЕЙ КЪУАЩЭ (2). *Цейм и кIапэ. ЯукIытауэ лIы къаишжэмэ, Ипхъуат и нэкIум и цей къуащIэр. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. Цей къуащIэр жьыбггъэм щIуупскIэу Ар къынежъэну цIэхъуэпсми, Сьт къыпэщитми имыщIэ. «Адэ», 133.*

ЦЕНТР I (5). *УрысыбзэкIэ: ГуэхущIапIэ нэхъыщхъэхэр здэщылэ щIыпIэ. ФынакIуэ лажъэ зимылэу яггъэтысар къедггъэутIытыцъыныц, жаIэри округым я центр Бахъсэн дэтым*

кIуэуэ гупышхуэр зэрехъэхурт, къахуэзэр гъусэ къахуэжъуу. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 524. ЗэраггъэхъыбарымкIэ, центрим Октябрь революцишхуэр щытекIуа щхъэкIэ, Къэбэрдейр зэрыщытауэ кбэжэжэщ, къуажэ правленэ сьтхэр къуажэ СоветкIэ яхъуэжамы, старшынэхэр председатель хъуа фIэкIа, Гуэхур зэрызэцхъэщыкIа щыIэтэкъым. Хуэупсэгъуэ нур, 180. ТраггъэIыну зи ужь ит тетыр нэхъыжъыж гуэрым кIэцIэтхъыхъри центрим я унафэкIэ комиссэ къыцаггъакуэм, езыр ежъэжэщ, сэ сахэмьтми, Гуэхур езыр-езыру зэфIэжIынуц жиIэри. Лгъапсэ, 12.

ЦЕНТР II (1). *Еплъ Центральнэ комитет. БетIал мурад ищIат: Бахъсэн къыщыцхъуар зи зэраныр Кбэтхъэн Назир трикъуэу Центрым ныггъэсын, следствие пIалгъэр икIати, къыщIриггъэгъун щхъэкIэ. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 526.*

ЦЕНТРАЛЬНЭ: ЦЕНТРАЛЬНЭ КОМИТЕТ (1). *Совет властыр щыщыIа лгъэхъэнэм коммунист партым, къэралым и Гуэху зезыхъуэ щыта ГуэхущIапIэ нэхъыщхъэ. Письмоулгэм и щIыIум «Партым и Центральнэ Комитетым» жиIэу тету щылгъагъум, Астемыр заныцIу кбэуIэбжъри пIыжъыи кбэхъуащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 567.*

ЦЕП (1). *ГъуцI тхъэгъуэрэ зэрылгъэ кIапсэ. Насытыр цекIи пхуэубыдынкъым, Зэ даубыдамы – къыдокIыж. Насып. «Дамыгъэ», 113.*

Ц Е Р Е М О Н И А Л Ь Н Ы Й :

ЦЕРИМОНИАЛЬНЫЙ МАРШ (3). *УрысыбзэкIэ: «зекIуэкIэ щхъэхуэкIэ къэкIухъын». Дорофеич кэтэджыжащ: – Церемониальным маршем, по-эскадронно, дистанция – три корпуса! «Церемоние маршу, эскадронурэ, зэхуакур корпусицу!» Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 553. Сосрыкъуэ цIыкIухэр столовэм щIишэрт, Дорофеич и командэ тыкIэм зыпщIыжурэ: – К церимониальному маршу, по-эскадронно, дистанция – три корпуса... Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 555. Курсанту щIэсыр егъэуври [Дорофеич] командэ ярет: «К церемониальному маршу, по-эскадронно, дистанция – три корпуса, марш!». «Церемониальнэ маршым папщIэ, эскадронурэ, зэхуакур корпусицу...». Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 561.*

ЦЕРКОВНЭ (1). *Уэрамым и фIэщыггъэцIэ. Сыхъэт ныкъуэ нэхъыбэ дэмькIыу Астемыр Налишк нэси, и шыр цIыхуггъэ гуэрым деж къыдинэри, Елизаветэ уэрамымкIэ лгъэсу дриггъэзэящ, Церковнэ уэрамымкIэ кIуэуэ. Хуэупсэгъуэ нур, 112.*

ЦЕРП (2). *Еплъ цеп. [Нурхъэлий:] ЩIыр гъуцI церпкIэ кIэрыцIауэ фIэлгъэц, жи [Бот], шыуаныр лгъахъышым зэрыфIэлгъым ещхъу. Хуэупсэгъуэ нур, 187. [Нурхъэлий Мусэ жриIэу:] ЩIыр зи инагъыр зыIыгъын церп дэнэ къыздикIар? Хуэупсэгъуэ нур, 187.*

ЦЕХ (10). *Гуэхугъуэ пыухыкIа гуэрым щелэжъ заводым е фабрикэм и зы Iыхъэ. [Алдыжыкъуэ:] ЗаводымкIэ сунэтIри зы цехым сыцIэкIрэ нэгъуэщIыым сыцIыхъурэ, я Гуэху зыIут зэггъэлгъэгъуащ. МелыIыч, 451. Iэц щаукI цехым къыщыщIэдзауэ, зышэч, холодильникым езыгъащэ, зыггъэтIыгъ – Iэджэ мэхъури, псомы яхуэфащэ*

ялгыгээс: жэмым кѳишэчыр джэдым кѳишэчым хуэдиз флэкла мыхъууи яцѳыфинуиц, танэм кѳишэчыр гуум кѳишэчыным нэхэрэ нэхъыбэ яцѳынуми яхузэфлок, сѳит ихъэклэ жѳилэмэ, сѳит хуэдэ лэици кѳаицтэ, кѳишэчыр аракѳым зѳтраицѳыхъыр, ялэцлэбгѳуа ахъшэр зѳхуэдизыр арац. Лѳапсэ, 97. Куэд дэмыкѳу Астемѳыр цехым рабочэу ицлэиц. Хъуэпсэгѳуэ нур, 180.

ЦИ: ЦИБАЙ (1). Китай лѳыжъым и цлэ. Ци Байшоклэ зэджэ лѳыжъым И гулѳытэм цѳицлэдзауэ Мао-Цзе-Дуным дѳеж ицѳухуу Лѳагѳуныгѳуэ лѳэпкѳхэм ялэр Тѳыгѳэ куэдѳым хэлѳиц хэицѳауэ. Лѳэпкѳхэм я тѳыгѳэ. «Партѳыр ди пашэу», 58.

ЦИК (2). Урысыбзэклэ гѳэклэщлэуэ: Центральный исполнительный комитет «Гуэхухэр зѳлэзыгѳэклэ (зыгѳэзащлэ) комитет нэхъыщхъэ». Властѳыр цагѳэувым лѳыгѳэ зэрѳихъати, унафэ яцлэиц ЦИК-м елѳэлуну: Кѳэтхъэным орден кратмэ, хуэфаицѳуэ. Зи лѳэрыгыпс тѳыгѳа, 526. Бетлал ЦИК-м я дѳеж телеграммэ ирегѳэхъ: иджы кѳыицлэицѳиц Гуэху бэлыхълажэм, дѳыволгѳэлү хабзэм кѳыгѳэллэагѳуэ плалѳэм кѳыицлэвгѳэгѳуну, жиЛэри. Зи лѳэрыгыпс тѳыгѳа, 526.

ЦИМЛЯНСКЭ (1). Тэн (Дон) псым тет псыхъуаплэ. ХоЛэзыхъыр ди природэм Совет цѳыхухэр лэкуэллэагѳуэ: Хы Цимлянскэр флѳагѳурэ модэ – Пшэ гѳуэзэджэ кѳытхуегѳагѳуэ. Бгы собранэ. «Партѳыр ди пашэу», 84.

ЦИРК (1). Акробат, клоун сѳит хуэдэхэр, псэушхъэ гѳэсахэр хэту еклуэкл зыкѳэгѳэлтѳэгѳуэныгѳэ, нэгѳузыжъ; ахэр щеклүэкл унэ. [Анзор:] Цирк хъужыр фѳраиц. Гѳуэгуанэ, 135.

ЦИФРЭ (1). Урысыбзэ ныкѳуэклэ: бжыгѳэ. [Мэмэт-ицлэагѳуэ:] Гѳэширэ гѳавэри арац – цифрѳэ жыЛэ, умыбэлэрыгѳэ. Лѳапсэ, 49.

ЦИЩ I (10). «Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ» романым хэт Таша и цлэ лей. Сосрыкѳуэ Таша зѳхуигѳазэри: – Уа, Цищклэ кѳыицлэоджэр ницлэжрэ уэ? Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 549. Кѳазджэрип тлэку зѳицгѳуэиц и псалѳэри кѳеупицлэиц: – Лу, Цищклэ фѳызэджэ ицлэлэ цѳыкѳур хэт? Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 602. Щлалэ цѳыкѳур гуфлэицат, Тинэ ихъэклэ цѳыкѳурхэм жалэрт: «Уэлэхъи, Цищ и ихъэцир нэхъ Гув хъуам, еплѳыт, аргѳуэру цитл кѳыттеклэ?» Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 637.

ЦИЩ II: ◊ **цищ теуд ицѳын** (1). Лей кѳылѳыгѳэсын, епэсын. [Алыджыкѳуэ:] Арицхъэклэ сѳит ницлэжын: и псалѳэм бгым ицхъэцигѳэгѳуниц жѳыхуалэм хуэдэ сѳыхъуагѳэнт, комендантѳыр кѳызэклэуэклэицѳи, цищ теуд симѳицлэиц си флэиц хѳуркѳым. Мелѳыч, 465.

ЦК (1). Урысыбзэклэ гѳэклэщлэуэ. Еплѳэ **Централнэ комитет**. [Степан Ильич:] «Гуэхушхуэ си ницэ кѳыдалѳхъэ, жѳылэу умышынэ, дѳыбдэлэныкѳуниц, дѳызэрытѳыцѳугѳуу кѳыицлэклэ, ЦК партым дзыхъ пхудоицлэ, арац мы писѳмор ныицлэстѳыр...» Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 568.

ЦЫ (51). Псэушхъэхэм я фѳэр щлѳхъумэу кѳатеклэ щабэхэр. Дэнэкли цѳыхур лэицлэнэллэицлэнэ хъуаицѳи, цѳыр дѳыщэм нэхэрэ нэхъ лѳаплэиц. Мелѳыч, 451. Мэл, бжэн кѳытэицлэхуэмѳи,

арац – зи хъэсэ хэтам дѳеж ехури еуицѳи: «Дакхэлэ уѳурылэуэрэ – хъарзынэиц, уѳурымылэуэрэ – мэлѳым я цѳыр ицѳи, узыхуей ицлэи», – жѳэлэри езыр губгѳуэм докѳыж, ицлэицѳыр лѳагѳуэ ицлэицѳи, докѳуеижри зѳилѳыхъу тѳесиц, зѳи лэиц гѳавэм химыгѳэхъэу, уеблэмэ кѳуалэбзу кѳветлэисэхмэ, фочклэ яхъуэуэрэ зеклэицлѳухурт. Хъэсэпэхъумэ, 417. Тхъэмахуиц-пллѳы дэклэмэ, кѳаицэхуауэ ицѳытар кѳыумыцѳыхуѳу нэгѳуэицлэ зѳыгуэр мэхъу, я цѳыр ицлэуэ икли жану, лѳэрызехъэу. Хъуэпсэгѳуэ нур, 166.

◊ **Цы кѳыхэхуауэ кѳыицлэицлэуэхун** (1). Зѳуи кѳымыдзэн. А псалѳэмакѳыр зѳуэуэр Елдар кѳыгѳэхъеяти, Инал идакѳым: – Ди жагѳуэзѳуэм зафѳицѳыж ицхъэклэ, си пѳилэм зѳиц кѳыхэхуауи кѳыицлэицлэуэхунуѳым, – жиЛэри. Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 574. **Цыр ицѳын** (4). Хуэфлэ хъун. [Казбек Машиевич:] Умытрэ [планыр], ицѳи цѳыр яицѳыницѳи, абы хуэдэу кѳалѳхуат жалэницѳи, уэрамым удаутлэицѳыжъыниц. Лѳапсэ, 83. [Фѳуаз:] Иджы кѳалэр бийм яубыдами, ди зѳэрнкѳым, ауэ ар зѳубыдам дѳапэицлэхуэмэ, ди цѳыр яицѳыницѳи, дѳыхуэсакѳын хуейиц. Хъэщлэ лѳаплэ, 400. [Думэсарэ Астемѳыр зѳхуигѳазэу:] Кѳытеуэн дэнэ кѳэна [Жыраслээн], зыкѳым, тлѳукѳым абы зѳиц ицѳынуур. Мазэ ныкѳуэ щхъуантлэ, 519.

ЦЫР ХЪУЭЖЫН (1). Псэушхъэм и цѳым, и фэм зѳхъуэжын. Жагѳуэзѳуэ сѳламыр сѳытым ицѳиц, Ар кѳелѳызыхым сѳигу ицлэгѳуаиц – Дѳыгѳужъым и цѳыр ихъуэж пэтми, И хъэл ихъуэжу уэ плѳэгѳуа? Дѳыгѳужъ. «Дамыгѳэ», 219.

ЦЫГ-Г-Г-Г (1). зѳызып. Гѳуэгушхъхуэм ягѳэлү макѳ. Цыг-г-г-г, – жиЛэри Мэзан зѳгѳэбэлыхъу Луигѳээзыкѳыжаиц, сэ ихъэ фыкѳыздэмѳыплѳейэрэ жѳыхуицлэуэ. Бабыщыкѳуэ адакѳэпщ, 481.

ЦЫДЖАН: ◊ **цыджану кѳызэклэуэклэиц** (2). Щѳыкѳейуэ зѳицлэиц, псалѳэн. Бекѳан и пхъэ лѳагѳуитѳыр зѳбѳрыхуэрэ имыгѳуэтыжѳу жѳыхафѳэгѳум зѳицѳытѳуэ телѳу щѳилѳагѳум, и фѳызыр цыджану кѳызэклэуэклэиц: – Сѳит лѳыжъ делэм ницлэр? Кѳалэн, 431. Ваклэуэ сѳыздѳитым, си витѳыр клэуэдри... – жиЛэу Дуду гуэицѳым ицѳыжиЛэну и мурадѳар кѳыицѳыгѳажъэм, фѳызыр емѳыдалэуэ кѳыицѳолѳэт, цыджаным хуэдэу кѳызэклэуэклэиц: – Алыхъым дѳыхъжын, ицѳи витѳыр си ицлэицѳым илѳу кѳесхъэклэ ицѳи гѳугѳэ? Витлэ, 416. **Цыджану кѳэлѳыбын** (1). Щѳыкѳейуэ зѳицлэиц. Кѳэрэжъи цыджану кѳэлѳыбат, арицхъэклэ, и фочѳым тѳегѳузѳыхъати, зыкѳыгѳэицлэагѳым, гушылэницлэиц зѳицлэиц. Лѳапсэ, 104.

ЦЫДЖЫН (мэцѳыдж) лѳэмыл. (7). Зыкѳыгѳэбырыбын. Гуэгушхъу Мэзани цыджу кѳабгѳэдохъэ: – Куэдиц, фѳызѳицѳѳылэри фѳи адакѳагѳэ зѳырицлэиц, ирикѳуниц. Бабыщыкѳуэ адакѳэпщ, 481. Гуэгушхъу Мэзани еплѳэ: кѳыицлэицлэуэ дунейм тѳемыту, цыджу хъуицэм яхэтѳи. Бабыщыкѳуэ адакѳэпщ, 492.

ЦЫЖЪБАНЭ (23). Цыпхыдзэм хуэдэу папцлэ цѳыкѳурхэмклэ зѳи ицлэицлэ сѳея псэушхъэ цѳыкѳур. Уэ [кѳыдырым] пхуэдэ кѳуэи сѳыхуэлэ, – жиЛэри цыжъбанэм зѳгѳэклэуэдыжаиц, гѳумэтлэиц. Кхъухъ пхэнж, 495. Кѳыдырыр нэхэри кѳэгѳубжъытѳаиц цыжъбанэу мобы флэкла сурэт зѳыицлэ «уэ пхуэдэ

квэуши сыхулэ» жиЛэу квызэрецам ицхэкЛэ. Кххуьх пхэнж, 495. *Цыжьбанэм и гьумэтЛымэныр цимыгэту квыпецэ: «Кххуьхыр цыгьгьуйиц зымыицЛэм дежкЛэ, си дежкЛэ зырикИц, нобэ сеггэуавали, узыхуейм хуэдэу пхуэсиЦыныц». Кххуьх пхэнж, 508.*

ЦЫМ (36). зэрызып. Мыхьэнэ гуэр квызэрымыкИщ. *Цым, цым, цым, Псоми зэхьрех, Цым, цым, цым, Мыицэ напэтех. «Бажэ пшына», 6. Цым, цым, цым, Иэджэ уи гуггэниц, Цым, цым, цым, Си гьуэм изубгьуэниц. «Бажэ пшына», 12. Цым, цым, цым, СиЦыныуиц сэ джэдыгу. «Бажэ пшына», 12.*

ЦЫМ-ЦЫМ (1). зэрызып. Цабэу теувэм ищІ макь. *Зыми гу кьылгымита и гуггэу Кьазбэч «цым-цым» жиЛэу иуу адэ пэи нэхг кьуэггэнапЛэ дыдэм цыЛэмкЛэ иунэтЛаш. Льапсэ, 80.*

ЦЫПЭ (1). Зы цы закьуэ. Мыбдеж: цыуэ тетыр. *Зи цыпэр цу мо адыгэи льякьуэ псыгьуэм хуэфэицжын адыгэ саур уанэ фьыцЛэ телгьыжт, дыжыным иЦыггэнауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 127.*

♦ **Цыпэ хэмыггэхун** (1). Зы р и кьышымыггэицИн. *ИтЛани си псэр Луыху мы жэмьм и цыпэ хэмыггэхун, – жиЛэри Хьадижэжт жэм бжакьуэр иЦыгьуэ луэ ихэпЛэмкЛэ иггэзац. Шьнэхужьыкьуэ, 17.*

ЦЫРИБОН (21). Унагьуэхэм езым пхгэцхьэмьщхьэ, гьавэхэкІ, фошыгьуэ сыгтхэм кьыхащІыкІ фадэ лэужыгьуэ. *А лгэхгэнэм цырибоньр хуицхьуэ хэлгхьэ пцІыными, гьуэтыгьуейт, итЛани осетинхэм иЦлаггэжу кьыицЛэкІынти, кьыгьуэтаиц. Мелыгыч, 441. Цырибон зыиЦу зыицэ фыз бзаджэхэм я Лэмэпсымэр яггэпцІурти, старшынер ираггэблаггэрт, нэгьуэиЦІ кьуажэм кьыицаицэхуауэ жалэрти, цырибони кьраггэфэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. КІэиЦу жыпЛэмэ, Чачэ хузэгупьрт Вэрокьуэм, цырибон зэрыиЦиггэж Лэмэпсымэр кьытрихати. Мазэ ныкьуэ ицхьуантЛэ, 503.*

ЦЫРИБОН ШІІЭГЪЭЖЫН (5). Пхгэцхьэмьщхьэ, гьавэхэкІ, фошыгьуэ хуэдэхэм аркьэ кьыхэщІыкІын. *Старшынем ииЦлэрт, хэт дыгьуэми, хэт иЦыхуэ телгьми, зэтхьэкьун хуейр хэтми, ауэ цырибон иЦлэзыггэжу жылэм дэсым щетхьэкьунум и деж нэхьапэ иЦыкЛэ хьыбар яриггэиЦлэрт езым и цхьэкЛэ зэрыкІуэнур. Хьуэпсэгьуэ нур, 83. КІэиЦу жыпЛэмэ, Чачэ хузэгупьрт Вэрокьуэм, цырибон зэрыиЦлаггэж Лэмэпсымэр кьытрихати. Мазэ ныкьуэ ицхьуантЛэ, 503. Залымджэрий гьуэгу зытетым гьуэгуи хуэзэмэ, лыуки маузерыжымыкЛэ яхуэрти, зы кьуиукирт, кьуиукири ипхьуатэрти, цырибон иЦлэзыггэж гуэрим иритырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 87.*

ЦЫРХЪ (1). зэрызып. ТхьэкІумэм кьыхуэубыдыф кьудей макь гьахьшэ кьраггэлгьагьуэ. *Ауэ Жьраслээн шэсакгэ – нэгьуэиЦІ зыгуэр мэхьу, псалгэ куэд жимьЛэу, шым тесу умыицЛэу, бгыицхьэ бггэжь плгэкЛэу плгэуэ, и заниЦуэ дэплгэм и иЦыбаггымкЛэ иЦылэри илгэгуу, зыиЦлэдэлукимэ, дэнэ иЦыиЦьрхэри зэхихуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 86.*

ЦЫРЫЦУ (1). нареч. *ЦыкІу-цыкІуу, зыри кьыхэмьнэжу. Абы кьыхэкІкЛэ Астемьиррэ*

Степан Ильичрэ иЦыхур кьызэтраггэувиЛэну иЦыхуежьам, Елдар идакьым: – Я гугьу фымыиЦІ, цырыицу зэбграхами, яхуэфэицэи, – жиЛэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 257.

♦ **Цырыцу зэЛыхын** (2). ЗэхэфицЛэн, зэхэчэтхьэн. *Пэицэми хьыбар яриггэиЦлэ закьуэмэ, тхьэлухудхэм адэ-анэхэм яшыкЛэм мафЛэ еггэуауэ кьызэхуэсыныци, Кьэрэжьыр цырыцу зэЛыхыниц, арицхьэкЛэ а тІур зэрызэгурьуауэ иЦытар еиЦлэж. Льапсэ, 37. Тхьылгьу дилэри цырыицу зэЛыхын хуейиц. Нэгьуэху, 49. Цырыцу зэЛыицЛэн (2). Псори зэхэггэзэрыхьын. [Авторым:] Алий я гьусэуГПУ-м кьикІам дыкьаггэуишаиц, шхьЛэн тІэкІур ЛэлэиЦыишхуэм хуэдэу ттенхьуауэ даггэувири ди уэнишкужьри зэрэдзэу, пхьуантэр зэтрадуэ, аидкЛэ-мыдэкЛэ кьуэггэнапЛэм дэплгэурэ кІэрахьуэ иЦуу зыхуаггэфэицэхэм я хьэтишып мыхьэнэниц тІэкІур цырыицу зэЛашаиц. Зи льярыгьыпс тІыгьа, 531. АрицхьэкЛэ зи ицхьэ иЦымыЛэм и шыдыр сыт мэхьу жалэре – кІэиЦлэтхьыбар ицхьэжым, зыкІэиЦлэтхьыбар зыкьырисэри Луэхур цырыицу зэЛыицЛэурэ хейр мысэ ириггэиЦлири мысэр хей хьуаиц, уэблэмэ иЦыхьэту зи иЦэ иралуахэм еджэмэ – жалауэ иЦытари ядэжакьым, ялгэгуар ямылгэгуауэ кьыицЛэкІыжаш; ерэхьурэ хьунрэ иЦылэу уи ней кьыицыхуэ жыхуаЛэ иЦыкЛэу. Льапсэ, 12. Цырыцу фыиЦыи (3). Исраф иЦыи, зэхэчэтхьэн. [Фэуаз:] АрицхьэкЛэ дэнэ – сыхьэт ныкьуэ нэхьыбэ дэмыкІыу ди махьшэм и льяужьым иЦыиц иЦымыЛэжу пшахьуэм иЦлахьумэжаци, Шамум псынэр кьыгьуэтыжэмэ, Алыхьым дыкьыхьумаиц, кьыхуэмыгьуэтрэ – кьарууниэ дыхьуауэ хьэлүицдызым дапэиЦлэхуэмэ, скорпионьм ииЦлар дэ зэтицЛэжын хуейиц, армыхьумэ цырыицу дафьиЦыици, е ухудийм даубыдыныци, ди анэр тхуаггэжыныци. ХьэиЦлэ льяпЛэ, 402. Плгьагьурэ, адакьитІ эакекьылгэгуу гуэгуишхьуэ Мэзани гьусэ кьаицыхуэхьум, бажэр цырыицу яфьицІ пэтиаиц. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 485. Мыри араиц – цырыицу яфьиЦыиц хуэдэиц лгэикгэ еиЦыгьыиц. Шьнэхужьыкьуэ, 67. Цырыицу иЦлэиЦыкІын (1). Кьанэ иЦымыЛэу иЦлэпщытыкІын. Фыицыу зылІ зиггэбзэхакгэ – аузыр цырыицу иЦлэиЦыкІыици, жиЛэри Локотон ипсори иггэшынат. Нал кьута, 301.*

ЦЫХЪАР (1). Цы Іуданэу зэлуиЦла ІэлгэиЦІ хуабэ. *Шэджэм аузым дэт псыкьелгьэр Цыхьар бьым кьехьуэ сэ кьысфлюиЦІ. Шэджэм псыкьелгьэ. «Шхьэлыкьуэ», 377.*

ЦЫЧ -Ч-Ч (1). междом. Гуэгушым ищІ макь. [Мэзан:] – *Цыч-ч-ч! Тхьэдждьыр мазэм дэлгьейуэ флгэгуауэ? Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 493.*

ЦЫЩ (5). 1. (1). Мэлым цы кьытехыныгьэ. *Ялэм Іэ дэхьейгьуэ яЛэтэкьым: «Чопракгэдэсхэр оборонэ линие иЦаиЦыиц фынакІуэ», «танк колоннэ кьызыритцэхун ахьшэ зэхуэфхьэс», «пионерхэр иЦыиЦыиц фынакІуэ», «хьыиджэбзэхэм трактористу зыггэсэ» жалэми, зы Луэхур ямыухьуэ нэгьуэиЦІ Луэхум и ужь ихьэрт. Нал кьута, 275. 2. (4). Мэлыр зыиЦ иЦыху, а иЦыхум и ІэиЦлаггэ. [Алдыжыкьуэ:] Сэ нэхг схуэиЦлэиЦыиц нэгьуэиЦу кьыиЦлэиЦыиц – иЦыицу сьувмэ, арауэ кьысфлэиЦлаиц ІэиЦлаггэ*

схуухгунур. Мелыгыч, 452. [Алыджыкыуэ:] Цыицу, – сымыбзыцлауэ псори яжеслаиц, нэхэ я флэц сыхүмэ, си гуанэу. Мелыгыч, 453.

ЦИ

ЦИАГЪУЭ (1). **ЦиАгъуэ Нурий** – адыгэ уэщцлакыуэ, щлэныгъэл. Зэрытхэмытыр имыщцлэу хгунт: тхылгыр хьэрып хьэрфккэ тхати, чытап цыкыу ди гугъаиц, арихьэккэ аратэккым: ЦиАгъуэ Нурий тхиа «Адыгэ тхыдэ» тхылгырауэ кыищцлэиц. Зи лъэрыгыпс тГыгъа, 529.

ЦИАНЛЪЭ (2). *плъыф.* Бубыдынклэ гугъу, зи щлэфэр псыф, плэщцлэцфту шыг. Зи Изгур кьэчауэ, лэжьэрейуэ, Изпицац хуам клапсэ цланлэри еубыдыф. Хьуэпсэгъуэ нур, 100. Жыг дэкуеицккэ Лу хэти неуэнт, уеблэмэ, я цланлэм и хьурелэгккэ жыг кьеккэклэм зы жыгым тету адрей жыгым зритурэ, цфым темывуэу кыищцлэу хьырт, ауэ а клапсэ цланлэжыккэ дэкуеицын и гугъэтэккым. Хьуэпсэгъуэ нур, 96.

ЦИАПЭ (2). *плъыф.* Цапагъэ зылэжэ, зезыхьэ, бзадженаджэ, хьэбыршыбыр. Кьэзубжыащ [пицыр] – «Гуфи а цланлэр. Бзаджэр наным пэпсэлгъаиц, Игъуэтыниц и бзаджапкэ». «Бдзэжыащэм ипхьу», 154. Гуэц Гункыбзэр тырихьжри, Марфэр лъейуэ хыфлхуаиц: Еплэ а цланлэм и мурадэм, Уэ пхуэфаиц сэ сыхуниц, И лъэужьыр сэ а уи адэм Шысхь пхуэзмыщцлэ уэзгэхуниц. «Бдзэжыащэм ипхьу», 157.

ЦИАХУЦИЭ (1). *плъыф.* Уанэ зытемылэ, нахьутэ зыпщцлэхэмылэ. Шыр зылыгъитым нахьутэр шыцхьэм кыищцлэуэфри, шы цлахуциэм Астемыр тесу ницлантлэм даутгыицхьаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 163.

ЦИАХУЦИЭУ (5). *нареч.* Уанэ зытемылэ шыт тесу. Умейми, шыбэм уахэдэу, Кьунаным цлахуциуэ зеддауэ, Шы лъакъуэм мывэр цлэлээту, Шу лъагъуэ бгъузэм зептауэ Уихьэну бгыицхьэм уехуапсэрт. Къайсын К. папцлэ. «Шум и гьуэгу», 87. Абы флэкл хэмылгу лы гьурыр иэ флэлуэ пэгун ныкыуэ ирагъафэри шы гьур дьидэ цлахуциуэ трагъэтлэсхьаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 165. Нобэрей Гуэхуккэ шы цлахуциуэ кыуэниц [Цыкыуэц] и кьуитлым хьыбар яригъэцлэниц лыщцланлэ зылуыт кыищцлэуэ зэрымыхьунумккэ. Нэгъуху, 21.

ЦИАЦУ: ◊ **ицхьэм цлацлу цызопицэ** (1). Еплэ щхьэ I.

ЦИЭ (130). 1. (115). Цыхур кьалгъуа нэужь иреджэну флэщыр. А пицхьэицхьэм Астемыр сымэ япэ дьидэ зэхахаиц Кировым и цлэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 222. Уи усэр яцлэ Дагъыстаным, Уи цлэр иралуэ Индие дьидэм. Расул Гамзатов. «Щхьэлыкыуэ», 401. Цыхубзым и цлэу цытар Чирчэ гуаицэи, шэрджэс (черкес) жыхуэтиэр Чирчэ деж кыищцлэуэ тхылгытэм итиц. Зи лъэрыгыпс тГыгъа, 529. 2. (14). Хьэпшыпхэм, псэуцхьэхэм, кьэхьукъащцлэхэм, н.к.т. флэщауэ зэреджэ. Псы кьуэпсэ Изджи псым холгъадэ, Иицлэу кьуэпсэ

зыпхьуатэм: Цлэ ялами ямылами, Ялэу гьуэгуэм тицыбзэхэми. Псыежэх. «Мывэ хуабэ», 265. Алейккэ «шагъдий» жалэрэ, и цлэм езыр хуэфэицэжын хуейккэ. Шынэхужыкыуэ, 53. 3. (1). Зыгуэрэм и кьулыкьур, щлэныгъэр кьрагъэлгъэгъуэну флэщ. Цлэр советскэм зэридзэклэ иджьыри цыхур есаккым, псалгъэхэри жылэгъуейт – председатель сельсовета жыплэныр гугъут, цыхум я бзэр хуэкутатэккым. Нэгъуху, 19.

◊ **[Зи] цлэ** (4). Зэджэ, жыхуафэ. Думэсарэ и гум пыкыиртэккым щлалэ цыкыуэр мы цылэ махуэм кьалэм игъэкуэну, Лу Изпицлэлапцлэт, цыгъын хуабэ зи цлэ илэтэккым. Хьуэпсэгъуэ нур, 306. Гьуэмылэ сыхьэри пхуантэм дэлгу гьуэтежауэ кьахьырт [Кьэбэрдэйм кьыккэхэм], сьмаджэм кхьуэл зи цлэ Гуамыгъэхуэн я мурадэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 172. Уэрамым цыдыхьэм [Иринэрэ Апчарэрэ], я гур кыищцлэуэтыж хуэдэу хьуаиц, хадэм артиллерист итар итыжтэккым, кьуажэми военнэ зи цлэ дэсу лъагъуртэккым. Нал кьута, 282. **[И] цлэ** (7). Зыгуэрэм и хьэтырккэ, и щлэхьккэ. Акъылу, ди напэу, ди чэнджэицгъуэу, гьуэгу тэмэмым дьтезегъэт Нартыху и кьуэу ди Кьэбэц и цлэклэ мы бжэм без кланлэу дефэмэ, си гуанэу кьызолэт. Лъапсэ, 46. Ди теклэуныгъэм и саулыкьуккэ «Ура!» ди Хэкум папицлэ «Ура!» Сталиным и цлэклэ «Ура!» Шынэхужыкыуэ, 45. Арат Зулкьэрней иджьыпсту зи гугъу ищцри, партымерэ Правительствомрэ я цлэклэ Кьулыр цыхум ехьуэжурт. Шынэхужыкыуэ, 45. **[И] цлэр Гун** (2). Цлэрылуэ хьун, куэдым (псоми) кьацлэхун. Япэм и Из нэмысу шытамэ, иджы физ Изэу м цлэ мэлэу [Дэфэрэдж], гьэмахуэу удзыр цыгъагъэм деж губгъуэм кыуэрэ удз хуицхьуэ зэхухьэс, пккэунэм уихьэрэ уиплэмэ, адэклэ-мьдэклэ удз Израмэхэр флэдзауэ щегъэгъуэ, удз лъабжэ, пхьафэ зэмылэужыгъуэ зи флэмылэ цылэжыкыуэ. Лъапсэ, 119. [Думэсарэ ицхьэккэ:] фыккэ зи цлэ Гуа лъэпккым уранысэи, «Изэежэ» зыхужамыла лъэпккым. Хьуэпсэгъуэ нур, 149.

Цлэр фыккэ Гун (3). Зыгуэрэм и цлэфлэ иралуэн, жалэн. Уи цлэ фыккэ хэкум цогури Узибыныр гьуфлэжыниц, Гьуэгуанэицхуэ зэпытчаиц, Уи мыгъуэ бгъэзэжын. Кьажэ, кьажэ, псылэрышэ. «Барытыбжэ», 48. [Дэфэрэдж:] Дохутырым и цлэр Варварэ Романовнэт, гурыхуэ дьидэм, псалгэ жумылэми узыхуейр псэккэ ищцлэрт уи жьэ псалгэ кьыжэдимыгъэклэу, арихьэккэ иджьыпсту ар кыищцлэеддам гулэмытауэ, сьт си унафэну плэрэ жилуэ кьыдэпльырт, теплэхьэ и хьэлгъуэ есат езыри, Гуэху гугъу хуэзаккэ кьыкыуэтынутэккым, и дзыхь кьызигъэзт, куэд схуэцлэжыкыуэ кьылгъытэри, фыккэ си цлэ зыгъэлуэм ящыицт. Лъапсэ, 13. [Нурхьэлий, Думэсарэ хуэгъэзауэ:] – Фыккэ зи цлэ Гуа лъэпккым уранысэи, «Изэежэ» зыхужамыла лъэпккым. Хьуэпсэгъуэ нур, 149. **Цлэр илуэн** (29).

1. (23). Зыгуэрэм и цлэ жылэн, еджэн. Кьэкулар район тхьэмэдэ кьудейтэккым, ди тетым и Гунэфлэгъухэм ящыиц зыт, уеблэмэ хьэцлэ кьаишэху хэгъэрейуэ япэ зи цлэ иралуэу кьаишэр арат. Лъапсэ, 18. – Хэт кьыптеуар жалэрэ Нурхьэлий и пцамплэр

яубыдмэ, псоми ди цлэ ириуэни, – жилац Астемыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 224. Си ужь кьихьуэнуи сыволгэур: Фи цлэ иралуэм, фыкьеплгэкI. Си ужь кьихьуэнуи. «Дамыгьэ», 220. 2. (4). ФыкIэ зыгуэрэм и цлэ кьыхьэгэщын; гулгытэ хуэщIын. Зи цлэ иралуэм сыхэмыту Сывкынэпакгэ губгьуэ нэщI. Синдур. «Батырыбжьэ», 83. Советанэм цIадзэныи и пэкIэ командирьмэ комиссарьмэ приказым Iэ традзац, зауэ еклуэклам лыггэ цызезыхьам фыкIэ я цлэ иралуэу. Нал кьута, 304. Фэ кьыфхэтыну насытыр Зылгымысауэ зауэлIым Тхьэлгэлуи и цлэ кьыщифуэ. Сэ сцIэркьым зауэм никIыжу... «Шум и гьуэгу», 63.

□ Зи цлэ иралуэ бжэщхьэлу тесиц (1). Зи гугьу ищIыр езыр пэмыплгьуэ кьыщыхутэм деж жаIэ. – Зи цлэ иралуэ бжэщхьэлу тесиц, – жилац Бот [Елдар цхьэкIэ]. Хьуэпсэгьуэ нур, 275. **КIыгууу и цлэ ирелуэж** (3). Еплэ **КIыгууу**.

ЦIЭДЖЭГЬУ (3). НэгьуэщIым фIацауэ зэреджэ цIэм хуэдэ зезыхьэ цIыху. – [Бэлац:] А-а, си кьуэм и цIэджэгьури! Хьуэпсэгьуэ нур, 318. ШIэныггэ зилэм и цIэджэгьу Ар ницIыи содэ, си ныбжьэггэу. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 107. НэхьыфI цIыху Iуцыи и цIэджэгьум? Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 107.

ЦIЭЛЭН (ецIалэ) лгэI. (4). 1. (2). Зыгуэрэм тIуаткIуэ, тIатIэ гуэр щыхуэн, нэгьуэщI гуэрэм щыц кIэрылгьхэн. Плэчат жаIэу Лу сымэ яцIэла гуэри ялыгьыи, сурэт иту. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 634. КIапсэ фIыуэ ицIэлэр и нэм гьунэгьуу ирихьэлэри лыжьыр еплгьац, Iэкли телэбыхьри, арэзы хьуауэ иутIытыцIыжац. Хьуэпсэгьуэ нур, 100. 2. (1). Зыгуэр зыгуэркIэ уцIэпIын, уфIейн. Езы Елдари дэпищифынт, ауэ и цыгьын кьабзэ тIэклур ицIалэмэ, дэнэ кьрихьыжын нэгьуэщI! Хьуэпсэгьуэ нур, 97. 3. (1). Зыгуэр тхын. «Си сабийр сьмаджэ хьуауэ кьуажэм згэзэжац» жиIэу тхылы тIэкли ицIалэри [Иринэ] Кьулым и стIолым трилгьхьэри кабинетным кьыщIинаци, иджы Яков Борисович деж клэу хьунуц. Нал кьута, 279.

ЦIЭНТХЬУЭН (мэцIантхьуэ) лгэмыI. (3). Лгэр шIэцIэфтын, тецIэнлгьу тебэкьукIын, лгэгур шIэжын. УцIантхьуэрэ бгым уехуэхамэ, зэфIэклац, уи хьэдэр ягьуэтыжынукукьым. Нал кьута, 298. Хьэжыр цIантхьуэщI, чьтэ дияри кьытычри, кьуэм дэхуац... Хьуэпсэгьуэ нур, 81. Азизэ икIлацIэ цIыкIу илыгьыу здэщытым цIантхьуэри икIэри езыри псыи ирихьэжыац. Шьнэхужьыкьуэ, 54.

ЦIЭНТХЬУЭРЫГЬУЭ (3). 1. (2). ФIэнапIэ лгэпкь зимыIэу джафэу щыт, лгэр здыщIэцIэфт, здыщIэж. Сэ си шьр кIуэру схуэгэсакьым, Гьуэгу цIэнтхьуэрыгьуэ схутемькI. Дамыгьэ. «Дамыгьэ», 205. Сьтуи цIэнтхьуэрыгьуэ нобэ. Мелыгыч, 446. 2. (1). зэхь. Шэч кьызытехьапхьэ, узытегушхуэ мыхьун. Уи гугьэр ину цIэнтхьуэрыгьуэщI. Шу пхьашэ. «Шхьэлгыкьуэ», 373.

ЦIЭРЫУАГЬЭ (3). ЦIэр фыкIэ Iуныггэ, зэхахьынггэ. ШIэныггэм, цIыхьым, цIэрыуагьэм Илгьы я IэмыцIэ ди дунейр. ЦIэрыIуэ хьуну зи мурадым. «Батырыбжьэ», 138. ЦIэрыуагьэм цIэмыхьуэпсу Лыггэ зилэм фыхуэсакь. ШIыхь.

«Дамыгьэ», 122. ЦIэрыуагьэ сыхуеижкьым, Сэ цIыхь лей сьту сцIын? ШIацхьуэ Iыхьэ лгьымысами... «Вагьуэ махуэ», 314.

ЦIЭРЫУЭ (32). лгьыф. ШIыхьышхуэ зилэ, псоми яцIыху. СьцIэрыуацэрэт, жытIэ зацIэу, Шьтхьупс птемьыткIуэм, уогуIэж. Шьтхьупс. «Дамыгьэ», 109. Афэ джанэр зейр, ижкIэ уIэбэмэ, мамлюккIэ зэджэу цыта гуэриц, уеблэмэ, мамлюкьытыцу цIэрыуэт, и цIэр Бейбарст, дэщихуэ зэхуишэсауэ цытыгьац, езыр лыггэ зыхьэлэт. Лгэпсэ, 100. Бгым зэреджэр псыи фIацацци, Нэхь цIэрыIуэ цымыIэж. Молибден Iуащхьэ. «Мывэ хуабэ», 20.

ЦIЭРЫУЭ ХЬУН (17). Куэдым уи цIэр зэхахьын, жыжьэ щыIун. Ботэх зыхуеяр араци, «гьавэ бэв» кьытэзыха тхьэмадэр цIэрыIуэ мэхьу, и сурэтыр адэклэ-мьдэкIэ фIэлгьу уолгьагьу. Лгэпсэ, 97. Шхьэлмывэкьуэ дэсыр цIэрыIуэ зэрыхьуар цхьэл мывэфI яцIу зэрыщытам и закьуэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 57. Инал йогунсыс: мьбы хуэдизу цIэрыIуэ хьуа, ницIэшхуэ кьызыхуацI ицIэныггэлIым Мэзкуу кьыдэкIыу ди хэкум нэклуэжыну цхьэ и нэ кьикIрэ, жиIэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 529.

ЦIЭ-УНЭЦИЭ (1). Цыхур дунейм кьытехьа нэужь иреджэну фIащымрэ унэцIэ зэрихьэмрэ. Агрономыр цIэкIыжри Алий классым кьыщIэнати, дьзэджа сьтхэм цIэутицIац, журналыр кьыщIэри ди цIэ-унэцIэхэм кьеджац, зэзэмызэ «дэнэ кьуажэ, уи адэм и цIэр хэт?» Зи лгэрыгьыпсыр тIыгьа, 521.

ЦIЭФИЭЩ; ЦIЭФИЭЩ ДЖАНЭ (1). Сабий кьалгьуам цIэ фIэзыщам джанэ кьыхуищэхужу, хуригьэду хабзэщ. ЦIэфIэщ джанэ цхьэ хуамьырэ? Псынедахэ. «Вагьуэ махуэ», 346.

ЦIУ I (6). лгьыф. Лгьд. Варварэ Романовнэ и макьыр езы дьдэм кьыхуэмьцIыхужын хуэдэу зэклуэклац, и нэ цхьуантIутии цIэта мафIэ цIу цIыкIур ункIыфIыжри нэхь пэтIинэж хьуац. Лгэпсэ, 14. ШIалэ нэ цIу цIыкIуу Лу кьыщIэлгьуа махуэм кьуажэм ягу имькIыжын Iэджи кьыщыцIыхуац. Хьуэпсэгьуэ нур, 49. Тхьэмахуищ-плы дэкламэ, кьацэхуауэ цытар кьыуэмьцIыхужу нэгьуэщI зыгуэр мэхьу, я цыр цIууэ икли жану, лгэрызехьэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 166.

ЦIУ II (4). лгьыф. Макь псыгьуэ, нэхьыбэу сабий, шIэжьей цыкIухэм я макь. Номиным ецхьу шIалэ цыкIу кьомыр жыг цхьэкIэм пысу, «КIыгууу» жаIэу, зэрогэкIий, Лу и макь цIу цыкIум кьызэрихькIэ мэкIий, кьудамэ зьтесым зыщыцIуиуиуиуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 244. КIэпхын хужь цыкIухэр яIунхауэ, я IэлгэщI тIэклиури хужь хьыдэжэбз пIыщI фермэм тесици, уэрэдрэ хьыдэжэбз макь цIурэ фIэклэ зэхэпхьыкьым. Шьнэхужьыкьуэ, 48. Бабыц анэр куэдэ телгьа, мацIэрэ телгьа – зэгуэрим макь цIу цыкIу зэхехри кьегьаскIэ, бабыщым зэдэри мээзэггэж. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 478.

ЦIУТИ: ∅ цIути жымыIэн (5). Зыри жымыIэн. Махуэ псом Астемыр цIути жымыIэу дурэшыи дэсац, даццэц кьызэдэжэну пIэрэ? – жиIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 119. Мэмэт-цIацкьуэ фыз

унафэклэ мэпсэу жыпIэмэ, тэмэм хвунуквым, сыту жыпIэмэ, и фызым сыт жилами екли фЫкIи зы псалгэ пидзыжырквым, цIутI жимыIэу псоми едаIуэ хуэдэу зещI, ауэ фыз псалгэр хыв хэ ебэнауэ кьонэ. Льяпсэ, 67. ШIалэ цIыкIури гьауэ кьыицIэкIынти иджы зэцидждэу, цIутI жимыIэу, Дорофеич жилэм йодаIуэ, нэбгьузкIи Кьаздждэрий дежкIэ маплгэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 603.

ЦIУТИИ-ПЫТИИ: \diamond **цIутIи-пIыти жимыIэн** (2). Зыри жымыIэн. Лэтифэ Iэмал зыхуимыгьуэтыр сэ зыр арац, сэ кафедрэ сIлэу мыбы си студентхэр кьасиэурэ практикэ щезгьэкIуэкIыу арац, адреихэр псори абы и IэмьцIэ илэици, цIути-пIыти жамыIэу жиIэр ягьээзичIэну я борши, емьыдаIуэр щIригьээгьуэжыну Iэмал дапици иIэ – эзыми и хабээжыщ кьемыдаIуэр игьэлгэпэрапэу. Льяпсэ, 15. – Казбек Машевич, хэту пIэрэ абы хуэдэу Iэмал зыхуэдмыгьуэту кьыттекIуар? – жиIэри иджыри кьэс цIутIи-пIыти жимыIэу щыса Раисэ Муратовнэ и лы льяхьшиэ ныбэф цIыкIуу цIывым ещхьыр кьыицIэупицIащ. Льяпсэ, 83.

ЦIУУН (мэцIу) лгэмыI. (2). Лыдын. Иджы сьсейици чэзур, Iэцэ шынагьуэр слэцIэлэици, И теплгэр дахэщ, мэцIур, Бийм фIэмькIыну игу хэлгьици. Си адэм. «Бгы льяпэхэм деж», 45. Шы кьарэ фэкьу льякьуэхури Iэсэт, дахэт, и цыр цIурт. Шынахужыкьыгьуэ, 29.

ЦIЫБ (2). Фэндырэ, бошкIэ с.ху. яIэ гьуанэхэр зерагьэбыдэ пхээ кIапэ. [Авторым:] БошкIэм IуукIа пхээ цIыбыр кьыIусчри псыр кьриутхыкIыурэ кхьуэциным ирезгьэгьахьуэу сьздащитым, кьызбгьэдыхьауэ щыта шур аргуэрэу кьээри щIопицIэ си цIыбыр кьызэнихулыкIыу кьызуащ: - Iуки мыбдеж бжесIакгэ?! Зи льярыгыпс тIыгьа, 520. [Авторым:] Псы ефэну кьэкIуахэми шур яхэуэци, яхэуэри зэбгрихуащ, сэри сыгужьеяуэ пхээ цIыбыр ерагьыу IузукIэжри сыпIащIэ-сытхьытхьыу си ницIэгьуалэр кьээгьуащ, бошкIэм псыр кьрикIыкIыу. Зи льярыгыпс тIыгьа, 520.

ЦIЫВ (1). Дамэ пхьашэ зытет хьэпщхушц. – Казбек Машевич, хэту пIэрэ абы хуэдэу Iэмал зыхуэдмыгьуэту кьыттекIуар? – жиIэри иджыри кьэс цIутIи-пIыти жимыIэу щыса Раисэ Муратовнэ и лы льяхьшиэ ныбэф цIыкIуу цIывым ещхьыр кьыицIэупицIащ. Льяпсэ, 83.

ЦIЫВГЬАЖЬЭ (3). Мыхьэнэ зимыIэ, кьебжэкIым щыщ псалгэ. Елбээдыкьуэ, Дыкьуэ-нагь, Аргьейпэ, Шы пэницIыв, ЦIывгьажьэ, Яжьэ лгэуэ, Лгэгурыдзэ, Едзыхьыж, – жIаIэу ящIыр ауанышхуэ. Ахэр щIалэм кьытогушхуэ. «Елбээдыкьуэ», 4. Елбээдыкьуэ, Дыкьуэнагь, Аргьейпэ, Шы пэницIыв, ЦIывгьажьэ, Яжьэ лгэуэ, Лгэгурыдзэ, Едзыхьыж, – жиIэу фызыр мис мэшхьидэ. «Елбээдыкьуэ», 11. Си блыкьыр зыIыгыр ди шофер кабинэ хуабэм исарати, кьыицIэнакIэт: – Алыджыкьуэ, дыкьуэнагь, аргьейпэ, шы пэницIыв, цIывгьажьэ, яжьэ лгэуэ. МелыIыч, 436.

ЦIЫВЫН (мэцIыв) лгэмыI. (1). Гьэм и хуабэгьуэ дьдэм, гьудэбадзэр щыкуэдым цIывым

ирахужьэу Iэщыр щIэпхьуэн. Зауэр кьос, кIэдетыр кьэкIуэжынуш, жIаIэу хьыбар щызэхихьым, Долэт, бадзэуэгьуэм цIыва танэм ещхьу, щIыхьат, си напэр зыгуэркIэ сьмытхьэщIыжмэ, сисыкIащ, жиIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 269.

ЦIЫКИУ (1008). 1. (706). Жьгьей, мыин. Бассейным и курыкупсэм фонтан цIыкIуи хэщIыхьат, псыхэуэ сурэту щIам и жьэм псы кьыжьэдиутхыкIыу. Аргьуей, 387. [Алыджыкьуэ] ПыцIыхьэщхьэкIэ собэ цIыкIуу цIызогьуэуэ, уэнжакьыр щхьээгьубжэмкIэ дэгьэжауэ. МелыIыч, 461. А дакьыкьэм шызакьуэгур псы цIыкIуу ежэхым нэсати, шыр зэрыхьхьэу езыр-езыру кьэувыIащ, псы ефэну. Льяпсэ, 50. 2. (233). ШIалэ дьдэ, ныбжэ мащIэ зиIэ. Уэри уи унэ хуэдэи, уи щIалэ нэхьыицIэ дьдэ цIыкIур щоджэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 620. ШIалэ цIыкIуу кьому мывэ сьрей льягэм тесхэми зауцэхуат. Нал кьута, 257. ГьуицI ашычыр яфIэгьэщIэгьуэну щIалэ цIыкIуу зыбжани зэныкьуэкьуу кIуэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 211. 3. (89). Сабий. ТутIэ зэрыцIыкIуу лгандэрэ шууэ и дунейр ихьащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 536. А машинэм ису Апчарэ сабийхэр Налшык ишэри кIуащ, детдом гуэр абы щыIэмэ, кьулейсыз хьуа цIыкIухэр яриту отрядым кьыгьээжын и мураду. Нал кьута, 214. Сабийхэм ялгэгуат Дахуэс унэм хьэпшыпыр кьыицIыхьуу щыхуежам унэм мафIэ кьыицIэнауэ зэрыщымытар, арицхьэкIэ цIыкIухэм уапкьрыуицIыхьэр жIаIэм теицIыхьэIамэ, зыми щыицтэкьым. ГушIэгьуэ, 424.

\square **ЦIыкIуу цIыкIэ ебгьэсар сэгьуафIэици** (1). Сыт хуэдэ Iуэхури, хабзэри, пщIэри ебгьэщIэныр, цIыкIуу щIыкIэ щIэдзэуэ егьэщIэн хуейщI жыхуиIэщ. [Ботэх кьахуэза лIым жэуап ирет:] ЦIыкIуу цIыкIэ ебгьэсар сэгьуафIэици. Льяпсэ, 70.

ЦIЫКИУФЭКИУ (5). Мыхьэнэшхуэ зимыIэ, мыин (п.п. Iуэхугьуэ гуэр). Гьуэуэ цIыныр нэгьуэицI Iуэхуу цIыкIуфэкиуэ кьыганзэу мыбы нэс кьехьынутэкьым. Нал кьута, 261. Кьэбэрдейм нэхь чекист ин дьдэу исыр кьыицIыкIуэкIэ, ар Iуэхуу цIыкIуфэкиуэ кьэкIуэн, жIаIэри ахэри ежэжащ, щхьэж и унэ бжэн льякьуэици. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 514. [Астемыр:] Дызытепсэлгьыхьынуур Iуэхуу цIыкIуфэкиутэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 544.

ЦIЫКИУЩЭ (16). «Нэгьуху» тхыгьэм кьыхэщ персонаж. ЦIыкIууэ кIапсэ нахьутэ кIапэр кIэщIуу иIыгьыу шым темыгушхуащзурэ телгэщIыхьт, насыпшыхуэ кьеуэлIар щIыхьэпIэу илгэгуу кьыфIэжыжу. Нэгьуху, 19. ЦIыкIууэ шыр кьыицэрти ницIантIэшхуэм диутIыищхьащ, блэкIым кьалгэгуэн хуэдэу. Нэгьуху, 21. АрицхьэкIэ ЦIыкIууэ укьыгьэгузавэу лгэрымыхь дьдэт, кьыицIэгуэми, и закьуэ лгэбакьуищ кьудей хуэмьчу. Нэгьуху, 33.

ЦIЫНЭ (13). пIыф. 1. (9). Псыф, псыIагь зыщIэлэ. [Алыджыкьуэ] Лгэбакьуэ счыху, пхээ цIынэм и хьэлгэагьым хэхьуэ кьысфIоуцI. МелыIыч, 439. Фэ цIынэм щIыфэр игьаишэрт, арицхьэкIэ уелэб хьуртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 73. Пхээ цIынэ зацIэм мафIэм исыр,

Къэмылыдыхху хоклуэдэж. Сихуат клуэдыпн сыкъелащ... «Батырыбжъ», 64. 2. (3). Мыхъу, къэклагъащлэ. Дэхуэм и фэр тоху, дэр хъуа иужь, дэр мыхъуамэ, дафэ цынынр пхутехынукъым. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 640. Уафэгъуагъуэ уэихъишхуэ къыщешхым къуажэр умылгагъуу кыфл хуат, уэих Гэуэлауэм флэкла зыри зэхуымыхыу, джэд, къаз, хъэ ситхэри гъуацлэ гурым цлэпщхъуэ цлэс; жьыбгъэр жыг хадэм илгъэдауэ мылэрысэ цынынр къытпигъэлгъэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 50. Я хадэм бжъын хъэситл итици, яхуэмышичъжым, Хъуцэрэ Барэсбийрэ бжъын тхъэмнэ цынынр къытачу я анэм илгъагъум, маклуэри къылуехуж. Нэгъуху, 33. 3. (1). Мыгъэва, мыгъэжъа. [Мыцэм мзытыцым жрилу:] Зым зыр [хъэклэхъуэклэм] цынынр еих. Кхъухъ пхэнж, 507. 4. (1). Ин, плащэ. Старшынер цлэжыжынут, ауэ клэзнэшейм ахъишэр иригъэбжу сейфым дригъэлгъэхъну абы нэлгъэрт, арихъэклэ жейр къытеклуауэ гъуэгу крритыртэкъым, куэдылуэ ефауэ къыцлэжынти, къеицхъуэкъуэхъырт, и нэ цынынр къытыхуауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 229.

ЦЫПЛГЪ: \diamond **цыплгъэ къэхъун** (3). Зэрыукытам къыхэклыу нэклур къызэщлэплгъэн, плыжъ хъун. Апчарэ цыплгъэ къэхъуащ. Нал къута, 274. – Ди зауэл, ди дэлхуфлхэ! – жиЛэри Апчарэ и нэклуцхъитыр цыплгъэ къэхъуауэ къыцлэжыцац. Щынэхужыкъуэ, 46. Еицхъыркъабзэу цыплгъэ сыкъэхъурт, Си анэм и Лэр къыздилгъам. ПсыЛэрышэ. «Батырыбжъ», 7.

ЦЫРХЪ (5). плыф. Гуву щымыт, зэпэбыхъу. ТхъэЛухудым и узрэдым Адэм и гур зэхечатхъэ, Жъаклэ цырхъыу хужъу тетыр Жъыбгъэм бгъуклэ ирехъэклыр. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 421. Ди поэтхэм нэхъ къэрабгъэр Пацлэ цырхъэклэ къыбоцлыху. Пащлэ. «Дамыгъэ», 118. Музыкэм пичу, Назифэ лгъаганлэ тлэклум къехри залым къыщыцлыхъэм, зы пацлэ цырхъэ гур хъыджэбзым къыбгъэдэхутац, и мурадыр белджылыуэ. Лэчымэ, 397.

ЦЫТХЪЫТХЪ: \diamond **цытхъытхъ жиЛэу цлэпхъуэн** (2). Псынщлэу цлэпхъуэн. Лу цытхъытхъ жиЛэу цлэпхъуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. Лгъагъуэр нэщкъаишэм, къуэм удэмыкыу итицкэ дэклэуей, – жиЛэри Барчо цытац зыкъомрэ, зэанэзэкъуэм яклэпхъуэ, иужьым цытхъытхъ жиЛэу къыцлэпхъуэжри и хъушэм къэсыжащ. Лгъапсэ, 56.

ЦЫХУ (728). Гупсысэф, псэлгъэф, зэрылажъэ Гэмэпсымэхэр зыщлыф, ахэр лэжыгъэм къыщызыгъэсэбпыф псэ зыЛут. Дыгъуасэ цыхур зэрызехъуэ здыЛута вокзалыр зэхэкъутат. Нал къута, 221. Цыху адэклэ-мыдэклэ къыклар апхуэдизу Гувти, уи цхъэр здэхъынур пцлэртэкъым. Мелыгыч, 441. Сэ фыкэ цыхум сахуосэ, Цыху зыцлэхъуэпсыр слиц гукъэклэ. Къамэ. «Дамыгъэ», 228.

\square **Ицэ уэд бгъаишэмэ, уи Гупэр дагъэ къеицри, цыху уэд бгъаишэмэ, уи Гупэм къоуэ** (1). Еплэ Иэщ.

ЦЫХУ ХЪУЖЫН (1). Узыншэ хъужын, зыкъиужыжын. [Варварэ Романовнэ жиЛэу:] – Ар [хъыджэбз сымаджэр] цыху хъужыну си флэц хъуркыт. Лгъапсэ, 14.

ЦЫХУ ХЪУН (1). Балигъ хъун. Данэ цыкылу къыщалгъуам, абы хуэдизкэ цыкылути, и анэм и бидзытэр и жъэм жьэдэхуэртэкъым. Абы цхъэклэ зыми и флэц хъуртэкъым ар цыху хъуну [Данэ цыкылу]. Нал къута, 278.

ЦЫХУ ЦЫКЫУ (6). Къызэрыгуэкл цыху. А унэм къыщыцхъур Алыхъым флэкла цыху цыкылум ямыцлэу арат и гугъэри, абдежым цысыжынутэкъым, къэтэджу бидаркэклэ къэклауа мо Сеймэным гъусэ зыхуицлыну арат зыхуейр [Мэмэт-цлэжъуэ]. Лгъапсэ, 47. «Псым лэмыж темылгъами, зы цыху цыкылум и лгъагъуэ псыф къудей мыхъуу Алыхъэ Иэмыркэ зэпришащ», – жиЛэрти, Чачэ и цхъэ дзасэр игъэсысу псалэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 239. Алыхъым фыцлэжэ лгъапэр зыцлэжытхъам дауэ дэ цыху цыкылум ар къызэрытетхъынур? – жиЛэри Исхъэкъ цлэупицац. Хъуэпсэгъуэ нур, 80.

ЦЫХУБЭ (5). 1 (1). Цыху куэд. Данэ укыуаи цыхубэр Къытыгуфлыкыу зэлуоцлэ. Си къуажэ. «Бгы лгъапэхэм деж», 42. 2. (4). Лэжъаклуэбэ, къызэрыгуэкл цыхухэр. Пцлэжрэ фылуэ, си адэ, Цыхубэм ялуэ жэцлар? Си адэм. «Бгы лгъапэхэм деж», 45. Иджы тетыр къызыхэклар цыхубэри. Лгъапсэ, 50. Гуацлэрыпсэуэ цыхубэр Дэ дызэкъуэшу дыздоклуэ, Дэ теклуэныгъэр къыдохъыр, Гъацлэцлэ гъуэгу дроклуэ. Теклуахэм сэлам. «Бгы лгъапэхэм деж», 35.

ЦЫХУБЗ (428). Бзылхъугъэ; хъуагъ-бзагъкэ цыхухъум хуэмыдэ цыху. Саружани и лыр, къиша къудейми, зауэм яшащи, цыхубзым и цхъэр здихъын имыцлэу лыжъ-фызыжыым я деж тлэклу цылащ. Къалэн, 431. Клий-гуо цхъэклэ къымыгъанэу, шум цыхубзыр ирихъэжъэри ежъэжащ. Лгъапсэ, 31. Пылэ цлэлгъэм пцылэм, зы цыхубз мышынэ. Цыхухъу. «Мывэ хуабэ», 39.

\square **Цыхубзым и цхъэцыр кыхъми и акъылыр клэцлэц** (2). Цыхубзыр унагъуэ Гуэху флэкла жылагъуэ Гуэхухэм хамыгъыхъуэ щыцыгта лгъэхъэнэм къыщлэна псалгъэжыщ. [Думэсарэ:] Цыхубзым и цхъэцыр кыхъми и акъылыр клэцлэц, жала цхъэклэ, «што» зэрыжалэр доцлэ дэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 263. [Дэфэрэдж:] Сэри сизычынут сьт жылами, я сабий закъуэр и псэм еджэу цытелгъкэ Иэджи жаЛэнкли мэхъур адэ-анэм, ауэ цыхубзхэм я акъылыр я цхъэцым хуэмыдэу клэцлэц жыхуилар Гэмал зымылэт, арынишэми телефон Гуэхур си гум къэклыжри зыкъыстлащ; – Мывы хуэдизу цыхубз акъылыр флэгъэнанлэ цхъэ пцылырэ, тхъэмадэ? Лгъапсэ, 18.

ЦЫХУГЪЭ I (24). Нэлуасэ зэхуэхъуауэ щыт гур. ЛафкЛэтетым и цыхугъэу Бэтэгъэ къуажэм Абдулкэ еджэу къэжэр цлалэ гур дэст. Хъуэпсэгъуэ нур, 142. Си цыхугъэу гур Тэрчкгалэ дэсати, ар къэзгъуэтыжамэ, ара мыгъуэт сызыхуейр. Мелыгыч, 437. Ваклуэ дэклэгуэуэр къэсри фелахъ и цыхугъэуэр къэклауат; – Дызэгъэдзей мы гъэм, Шаукэт, – жиЛэри. Аргъуей, 385.

\diamond **Цыхугъэ хуэхъун** (2). Зыгуэрым нэлуасэ хуэхъун, зэгъэцлыхун. Абы ипэжкэ Щылэпс къуажэм фочыцлэу сьдэсащ, абы ирихъэлэу

Иналрэ Къазджэрийрэ цыхуггэ схуэхуат. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 567. Къани цыIэ, жиIа щхъэкIэ, Къазджэрий идакбъым Умархэ я унэм цыIэн, ауэ икбукIэ и гуапэ хъуащ зэкъуэшищым, я шыпхъум цыхуггэ зэрахуэхуар. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 667.

ЦЫХУГЪЭ II (2). Цыхум хэлъын хуэй хьэл-щэныфI. [*Думэсарэ жиIэу:*] *Сытым и уасэ уи гуггэ зытэпсэлъыхьыр [пъесэр]? Нэмысым, цыхуггэм, хабзэм и уасэр арац. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 642. ЦыхуггэкIэ Чачэ нэхъ зытриубыдэр Мэсхъуд «тхъэмцигыгъуныбэрт». Ар уи фIэщ хъугъуейт, итIани пэжыр пэжы. Хъуэпсэгъуэ нур, 206.*

ЦЫХУГЪЭНШЭ (1). Цыхуггэ зыхэмылъ, напэ зимыIэ. *А кээрэбггэ Iэцэр нэмысынншэм ейц, Цыхуггэнишэ Iэцэр зейри Риджуэйц. Бжыдзэ инэралу бадзэ командир. «Партыр ди пашэу», 138.*

ЦЫХУЖЫН (ецIыхуж) лъэI. (8). 1. (7). ПцIыхуу щытар мыггэгъуэщэн. *Пищэц нэкуплэхэм Ди нэIу зэлъащи Дыкгэгъуэлуахэм дамыцIыхуж. «ЩIалэгъуэ щынальгэ», 413. Тини Тинэу пцIыхужынтэкбъым, Лусанэ дьидэц жыIэнт. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 669. ПцIыхужынкгэ ар уэ плъагъум? «Бдзэжьейщэм ипхъу», 166. 2. (1). Цыху гуэрэм и хьэл-щэным щыгъуазэу щытын. *Нахъуэ и къуажэгъухэр ицIыхужырт, бжэгъукIэ уеуами, пхутекIынутэкбъым. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 658.**

ЦЫХУН (ецIыху) лъэI. (71). Зыгуэрэм хэгъерейуэ хушчытын. [*Жамбот:*] *Хъарзынуэ Iэщым цыIэхэр псори уоцIыху. Альхъо, 64. Ахэм хэту набдзэ къуанишэу Сэ соцIыхур зы хьыдэжэбз. Хьыдэжэбз шофер. «ЩIалэгъуэ щынальгэ», 46. Пыжыыр куэдым яцIыхурт, ар шы завод зилэ Куэцэ Хъэзешэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 127.*

ЦЫХУХЪУ (90). Хьулъхуггэ; хъуагг-бзаггкIэ цыхубзым хуэмыдэ цIыху. *Мыр сыту шы гъэцIэгъуэн жаIэу, шымы тесу къакIуэ Дэфэрэдэж щалъагъум, цыхухъухэр зэлъыжащ, «дэнэ кыкIыу пIэрэ?» Лъапсэ, 57. Нэху зэръицу къуажэм цыхухъуу къыдэнэр Щэрданхэ я пцIантIэм щызэхуэсарэ зэхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 290. Дунейр бжыхъэхуеггэггэцIэти, цыхухъуу къуажэм дэсыр губгъуэм цыIэт, гъавэ Гуахыжу. ГүшIэгъу, 423.*

ЦЫХУШХУЭ (1). Цыху цIэрыIуэ. Уэ цыхушхуэм уалэтамэ, Уи мынурым уеггэнэху. Цыхушхуэм задзэщыIым. «Батырыбжэ», 143.

Ч

ЧАЛНАМ (1). ТыркубзэкIэ: лъы уасэ. *ХьэтIрэмтIыгу дэсыр цызэтраукIэм, сулгтIаным и зы къуэши гуэри хэкIуэдауэ къыцIэкIри, тырку пащтыхьым адыгэр иггэпшынэнэу лъы уасэу (чалнам) къалихыну унафэ ищIащ цIалэ минрэ щитхурэ, абы ищIыIужкIэ жэщтеуэм хэтауэ хъуам анэмэту къуэ зырыз тырку пащтыхьым иратыну. Лъапсэ, 59.*

ЧАМИСЭ (1). Урысыбзэ ныкбъуэкIэ: зыгуэр къэзыпщытэ гуп, п.п. лэжьбэкIэ. [*Думэсарэ Астемыр жиIэу:*] *Уэракгэ чамисэм я Iэтащхьэр? Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 642.*

ЧАПАЛ (1). Урысыбзэ щIаггъыбзэкIэ: сыкIуащ. [*Ботэх:*] *Чапал за молявкой. «СыкгэгIуащ тхылбъымпIэ щхъэкIэ». Лъапсэ, 64.*

ЧАРОЧКА (2). «Щынэхужыкбъуэ», «Нал къута» романхэм хэт Апчарэ и цIэм щIэжьыуэ псалгэ; абы цIэ лей папщIэу иIэ. *Иджы «Чарочки», «Апчарочки» жызыIэн бгъуэтынутэкбъым. Щынэхужыкбъуэ, 22. Абдежым къыздикIари къыздихуари имыщIэу Хьэталлий къыхуозэ: - Чарочка-Апчарочка! Нал къута, 215.*

ЧАСОВОЙ (1). Зыгуэр ихъумэу зыщыIыпIэ деш щыт сэлэт, пжыр. *Часовойуэ щытым ищIэнур ищIэртэкбъым. Нал къута, 246.*

ЧАТВЕРТАЙ (1). зэрывэкI. бж. Урысыбзэ ныкбъуэкIэ: еплIанэ. [*Къалмыкъ фызым:*] – *Чатвертай от край «икIэмкIэ еплIанэу», – жиIэри фызым и Iэр и унэмкIэ ишыащ... Нал къута, 243.*

ЧАЧЭ (151). ЦыхубзыцIэ. «Хъуэпсэгъуэ нур», «Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ» романхэм къыхэщ персонаж. *Зи Iуэху хэмькIуэдауэ къэзылбъытэр Чачэ и закъуэт, дауи, абы и Iуэху псыхэкIуадэ хъуркбъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 208. ЩIалэ цыIыIум къызэрфIэщIымкIэ, гуащэр, Чачэ ецIхъу, нэшхуэу, Iэгъурлэгъуру, бостей фIыцIэ кIыхъ цыгъыуу къыцIэкIынт. Хъуэпсэгъуэ нур, 306. Езы Чачэ и нитIкIэ илгэгъуауэ жиIэрт: *духъэшыуэ хэкум исыр ирашыну мафIэгум шраггэтIысхъам, хъэжыхэр гъуыцI гъуэуэм тегъуалгъхъэу, мафIэгум гъуэуэ ирамыту телъауэ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 648.**

ЧАЧЭУ (16). нареч. ЗалымыггэкIэ, фIэмыфIу. *Исуф и пхъур чачэу елггэф, унэм нэсыжмэ, и гур триггэпцэхэну. Лэчымэ, 397. Аргуэру цыхур уэрамым дзэ хъуащ: хэт шы сокур илыгъыу шы ишэу, хэти и пцэдъыкбъым дэлъу мэл ихъу, танэ бжыакъуэр илыгъыу танэр чачэу зылггэфи яхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 256. Итхьэлэми, хъарзынэщ, иретхьэлэ, – жиIэу кхъухъытщыр цыхухъуу гуныфI и гъусэу Гуащэ сымэ къапэуэври кIуанIи-жапIи кърамыту, хьыдэжэбз цыIыIу къомир зэцIакъуэри здыцIэсам яхужащ, яхуэмыкIуэу зи лпалэ фIэзыггэна Гуащэр чачэу ялггэфащ. Лъапсэ, 54.*

ЧЭБЭ (1). Мэчэм щыIэ мэжджыт: Кааба. *Жылэр хъэжыщI кIуэмэ, янэрауэ, Чэбэм къыщыщIадзэрти тхъэмахуэ енкIэ хабзэм къыггэлъагъуэр яцIэ, андэз ящтар мыкбъуташэрэт, жаIэу тегуэзыхъу. Лыггэ, 413.*

ЧЭБДАР (1). «Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ» романым хэт персонаж. ЦыхухъуыцIэ. [*Кгэгъэм Къазджэрий жиIэу:*] *Чэбдаррэ Залымджэрийрэ я бандэм езуами сахэтащ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 622.*

ЧЭЗУ (24). 1. (18). Зыгуэр щхъэкIэ щытхэм ущиIэ увыпIэ. *Луи чэзур къэсащ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 611. Минометчикхэм ягури яири вагоном ирашэну я чэзум нэплггэрт. Щынэхужыкбъуэ, 35. Курыт цIалэм зиггэпхъаишэт, Ныбжээгъубэм ар я паишэт, А курытыр шы хъумакIуэ И чэзути, мис, ягъакIуэ. «Елбэздыкбъуэ», 4. 2. (10). Зыгуэрэм и зэман, игъуэ. [*Локотыш:*] *Сталиным и чэзуэ къыдиггэгIа приказыр жыпIэмэ – и чэзуи. Нал къута, 257. Жызум Iэрамэу къеблэблэхыр Чэзур къэсакгэ – мэхъур фадэ. Зэманым декIу.**

«Батырыбжъ», 11. Чэзум хуэзгэзэт си усэныр, ШЦымахуэу ваклуи сьидэмыкI. Дунейр мычэму кьощцэращIэ. «Дамыгъ», 237.

ЧЭЗУУЭ (9). нареч. Гьуэрыгьуэу, зыр адрейм иужь иту. Чэзууэ псори Гуацэм бгъэдохъэ. «ШЦалэгъуэ шЦыналгъэ», 427. ШЦалэ цыкIуэхэр зыхуеиххэр аращи, чэзууэ шым мэшэсри, Астемыр зэрыщицIам ещхуэ защI. Хьуэпсэгъуэ нур, 183. Джэдхэр Джэлил бгъэдэмыкIуэ, чэзууэ шхын кьыхуахьурэ ягъэшиащ, адакгэм и улэггэр хьужыу. Бабыщыкьуэ адакгэпщ, 480.

ЧЭЛ (1). Пщылэ. Сэ зыщызгъэпсэхур, Уэри ей-ей, Аслгэныфэ чэлици, Уэри ей-ей. «ШЦалэгъуэ шЦыналгъэ», 418.

ЧЭМИСАР (3). Сэлэтхэм я гьэсэнэггэр зи пщэ дэлъу дзэм кьулыкьуэ шцыщыцIэу щыта. Гуэрылуэтэжу жайэрт Деникиным и афицархэм ХьэтIохуэуцокьуэ садым чэмисар Живцовыр яшэу якулауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 302. Абы нэхгэр нэхъ гуузытат нэгъуэщI чэмисару Видяйкин и ихъэ зэрыпалвар. Хьуэпсэгъуэ нур, 302.

ЧЭМИССЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэжIэ: комиссия. Цыху гуп, зыгуэрым хуэунатIауэ я пщэ лэжыггэ дэлъу. [Хьэрун ШЦыкIуэщI жриIэу:] Ди кьуажэм чэмиссэ кьакIуэрэ пщылитI кьагъуэтмэ, ди напэр тепхакгъэ. Нэгъуху, 21.

ЧЭМЫН (чэмщ) лгэмыI. (3). Иримыкьун, зэрыхьун хуейм хущыцIэн. Фоч хгарзынтэ, зыхуэчэмыр хэлъыжатэмэ, Кьэрэжъ. Лгэпсэ, 103. Тхгэм и IэцIагъуэ игъащIэм Шьуэ зэтеткгэ дунейр, ЗэлгэIэсыну яцIакгъым, Зым шьIэр шьычэмщ адрейм. «Индийскэ поэмэ», 364. Си лгэпкьэгъухэм сахыхъэжмэ, Мис аргуэру чэмщ тэрмэш. Гьатхэ кьэскIэ я гьуэлъхьэгъуэу. «Вагъуэ махуэ», 42.

ЧЭНДЖЭЩ (2). Iэхур зэрыщIа хьунумкIэ ущииныгъэ. Илэт фицэхут хьэтишытыфIыр, Зы чэнджэщци кьытевмыхъуэ. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33. Чэнджэщци псалгэ шьыжаIэнум, КупицIэ зэрылгъыр я гунэст. Уи хэку жыг закьуэ фIэкI имыгтми... «Батырыбжъ», 37.

◊ **Чэнджэщ кьытехъэн** (1). Шэч кьытехъэн, дзыхь мыщIын. [Лавкэтетым цыхухэм яжрелэ:] Илэт фицэхут хьэтишытыфIыр, Зы чэнджэщци кьытевмыхъуэ. Кьуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

ЧЭНДЖЭЩАКИУЭ: ЧЭНДЖЭЩАКИУЭ КИУЭН (1). Чэнджэщ ухуейуэ зыгуэрым зыхуэгъэзэн. ИтIани чэнджэщакIуэ кьакIуэм «укгэмыкIуэ» жыпIэу дауэ яжепIэн? [Кьэзджэрий и гупсысэ]. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 620.

ЧЭНДЖЭЩЭГЪУ (9). Чэнджэщ зрахьэлIэ, зэчэнджэщ, зэупщI. Аслгэныр зэрызэуэнар IупицIт: – Кхгухьытыным кIэлхгым фIэкIа чэнджэщэгъуэ сыту имыгъуэтарэ! Кхъухь пхэнж, 501. [Хьэбибэ:] ШейтIаным и чэнджэщэгъуэц Бекган, и гум илгъыр дзыхь кьыпхуицIу кьыбжилэнукугым. Нал кьута, 228. Сыквэджэници сэ си кьуэшихэм Хьунуц ахэр чэнджэщэгъуэ, – ЖиIэу йоплгъыр Гуащхьэр кьуэшихэм Йоджэ жыбегъуэ и ныбжъэгъуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.

ЧЭНДЖЭЩЭН (мэчэнджэщэ) лгэмыI. (6). Iуэхур зэрыхьунумкIэ шЦIэупщIэн, зыгуэрым чэнджэщ кьелыхын. [Мэмэт-щIакьуэ Сеймэн жриIэу:] Уи пыIэкур кьбраудыни, учэнджэщца – вэ, узыхуейри тесэ, планым хэтуи кьыумыггэлагъуэ – бригадэр сыту фIуэ лажьэрэ, сытуи гъавэ бэв кьытрахрэ жайэу псори кьохуапсэ хуэдэу защIыни. Лгэпсэ, 49.

Зэзэмызэ Абу-Деруиш мрамор шьыхахым кIуэрти, езыр зыхуей мывэр кьыхихын хуей хьумэ, и унэгъуащэр шьыцIэишэ шьыIэт, мывэ нэхъ дахэр кьыщыыхихкIэ ечэнджэщцмэ фIэфIу. Кхъэлгъунэ, 374. [Думэсарэ:] ИжкIэ адыгэм псалгэжыу дилэщ: хэт нэхъ акгъылыфIэ, жиIэу шьыцIэупщIэм, цыIухум ечэнджэщыр акгъылыфIэци, жаIащ. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 544.

ЧЭНЖ (3). лгэмыI. Кууагъ зимыIэ, мыкуу. Уэшихьыпс кьэжэжыр зы чэнж дьдэщ, Ухыхьэм уихьу шьымыта. Шцхэлыкьуэу. «Шцхэлыкьуэу», 381. Шцхэлыкьуэупсыр цыкIуиц, Шцхэлыкьуэупсыр чэнжци. Шцхэлыкьуэупс. «Батырыбжъ», 20. Шцхэлыкьуэупсыр цыкIуиц, Шцхэлыкьуэупсыр чэнжци. Шцхэлыкьуэупс. «Батырыбжъ», 21.

ЧЭРИМ (2). ЦыхухьуцIэ. «Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ» романым кьыхэщ персонаж. Чэример Батыррэ жиIэу шЦалэ цыкIуитI илэт, ещанэр хьыджэбэст. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 607. Чэрим илгэсихым итт, Батыр нэхъыжыт, Нэфисэт иджыри цыкIу дьдэт. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 607.

ЧЭРИУАН (1). ЦыхухьуцIэ. «Тисей» поэмэм кьыхэщ персонаж. Лыжыыр хьэщIэу шьыIэхункIэ Мес, Анзоррэ Чэриуанрэ Пщылэм тесу нэху шьыхункIэ Хьарбыз кьомри, я хьэуанри А шЦалитIым яхьумэнуиц, – Лыжыым и пIэ иувэнуиц. «Тисей», 479.

ЧЭСЕИПС (2). Ущызэпхьыплъ щэкI пIащIэ лгэужыгъуэ. Япэ ит машинэм нысащIэр – Верэ Павловнэ – ист, и шьхэц данафэм чэсеипс шьхэтепхуэр тепхуауэ. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 582. Туми [Саримэрэ Верэ Павловнэрэ] ящыг бостейр чэсеипс хужьт. Мазэ ныкьуэ шцхуантIэ, 599.

ЧЭТ (3). Бжэн, мэл сытхэр шаIыггэ гьушапIэ, шЦIэубыдапIэ. [Апчарэ:] Ди чэтым кьыщIыхьа дьгъужыр фи чэтым кьэмыкIуэн фи гуггэт? Нал кьута, 273. [Апчарэ директорым жриIэу:] НтIэ ди чэтым дьгъужь кьакIуэу шьыфIлагъум, шьхэ фькьэмыкIуарэ? Нал кьута, 273.

ЧЭТЭН (10). ЩэкI Iув лгэпкьыгъуэ, Iуву зэIуцауэ. Дэфэрэджыр кьэным кьрагъэщэту и жьэм жьэдэкуа чэтэн тIэкIур кьыжьэдахьыжати, тыншу бауэ шьыхум, насытшыхуэу кьыфIэщIыжати. Лгэпсэ, 31. Абдули и адэми ахъищэфI иратыну кьагъэуэгащ, унэидзыхъэ щэжъэну пщыхъэщхьэмэ лафкIэтетым деж фIуэу щэфащ урыс аркэ, гу зэрыкIуэнуми шЦIэт шэрхгым хьыдан, чэтэн кьрашижкIащ, Iэуэлауэ имыщIын шьхэкIэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 142. Хьэлывэ кхъуей дэлъу си быным яхуэщIати, уэри кьыпхуэсхьащ, – жиIэри чэтэн тIэкIум кIуэщIылгэ хьэлывэ IыхьэфI сьмаджэм и Iэ гьур кьышиям IэщIыльхьащ. IушIэгъуэ, 422.

ЧЭТХБЭН (ечатхбэ) лэа. (10). 1. (8). ЦыкГу-цыкЛуу зыгуэр ээфЛэтхын. Дыгбэр кбухбэм, зей нып пльыжыыр Пиэплэ чэтхбауэ мээым хэлщ. Бжыхбэ мээ. «Мывэ хуабэ», 81. ЗуауЛэм лбыр ницлэжу уизгбуатэм, ФЫцлэу си цлэклэуэр птеспхуэнт, Си пкбым кбинари зы джанэм, УЛэгбэр спхэну счэтхбэнт. Усэ кбаруклэ бийр бгбэсу. «Шум и гбуэгу», 25. И кбуапитккэ Гуащхэмауэ Пиэ Гув Лэтэм цлэбжбэхбуауэ Зымыгбэницлу жэци махуи Шытиц пиэ Гувыр ичэтхбауэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77. 2. (1). Зэхэфыщлэн, кбитхын. КбаманЛэр кбамэм имычатхбэ, Мыулбину ар яхуанэ. Напэ. «Мывэ хуабэ», 270. 3. (1). Зэхэбүтэн, зэхэгбэщээн. Дауи, бжыхбыр цлэпчэтхбэн лбэпкбэ цылэтэкбым, Лэуэлбауэ ницлэуэ зыкбумыгбэщлэнуэм. Хбуэпсэгбуэ нур, 143.

ЧЭФ (1). Фадэм зэтрихуа, нэжэгужэ, зэрыщымыта ищла. Гуэгуишым укбигбэщлэуэ? – жиЛэри Залымджэрий, и чэфыр губжбым цхбэщихуауэ, фызыжбым нэхбэ гбуэнгбуэ зыхуищлаиц. Хбуэпсэгбуэ нур, 104.

◇ **Чэф гбуэтын** (4). Фадэм зэрыщымыта ищын. Абы и хыбарыр [Дзэлыкбэуэ восстанэм] псоми тыншу яцлэрт, ауэ мо чэф зыгбуэтахэр зэдауэ хуежбаци: зым «революционнэ восстанэу» кбэлбэнтэн хуейиц жиЛэу яукбэуэдиямэ, адрейхэм ядэртэкбым «Лэц зилэбрэ шы зилэбрэ зызэраупсеямэ, ар революцэ?» – жаЛэу, ещанэм: «щлбыр зейуэ цытар хэт?» Лбэпсэ, 81. Гуэгуишыр ишхарэ цырибонми [Залымджэрий] ефбэжауэ езым чэф игбуэтамэ, тхбэ илуэрт унагбуэм ис лбыр игбэтибсыну. Хбуэпсэгбуэ нур, 87. Уеблэмэ кбуицхбэ хбэщлэхэм ерэн кбашат фэндккэ, чэф зыгбуэтым и чэфыр игбэлуэдбжыниц, жаЛэри. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 582. **Чэф егбэгбуэтын** (1). Фадэм зэрыщымыт егбэщлын. Абдежыр хэцлэпкэ ищлэнтти [Залымджэрий], гуэгуишыр ягбавэу цырибони кбэтрагбэуэвэху унэр зэлищлэрт, шхум иэ хиклэрт, лы игбуэтамэ, яжбэуэ хилхбэрт, джэдум и шхбэр пилбэрт вакбэнжэйккэ, чыржыныр цырибонным хилбэртлэрти, хбэм иригбэщихуэрэ чэф иригбэгбуэтырт, ар флэдыхбэщхэну клий-гуоуэ ницлэнтлэм дэтт. Хбуэпсэгбуэ нур, 87. **Чэф зэрыгбэхбун** (1). Фадэ зэдефэурэ чэф зэтэхбуэн. Умыицлэххэуэ зэ зы унэм, зэ адрейм е ницлэнтлэ клуэцлбым чэф зэрыгбэхбуахэр цыцэфлэнэрт, зыицызэраупсеи кбэхбурт. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 588. **Чэф илэн** (13). Фадэм чэф кбритатуэ шытын. Дороеиц, жылэници, нэхбейици, чэф илэци кбыхуэгбэуишынукбым. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 555. – Зы бжбэ закбэуэ дгбэклэуэщлэми, Тхбэ дыгбэлэ, чэф димылэ... Унэщлэ. «Щлалэгбуэ щыналбэ», 33. Зи цхбэр пытым гбуэнищэдбж пхалбэр Кбэхбэлбэклэуэ егбэзэж, Самурайхэм чэфыр яЛэу Кбэзэллбэклэуэ мэклэуэсэж. Пшыклуэ. «Бгы лбэпхэхэм дэж», 91. **Чэф кбритын** (1). зэхбэ. Хыбар гуэрым дэрэжэгбуэшхуэ кбритын. Псом нэхбэрэ нэхбэ зызыгбэщлэгуэр, нэхбэ зыкбизыхыр Дисэт, насыпнишхуэ кбыхуишхуам чэф кбритатуэ. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 582. **Чэф хуун** (2).

Фадэм зэрыщымыта ищын. Мэмэт-ицлэкбэуэри хбуэхбуэну кбээтэджаиц, Лэтаицхбэм зэхихбжмэ, и гуапэ хбуун гуэр жиЛэну, арицхбэклэ чэф хбуа кбомбыр дагуэртэкбым, кбэзэцлэвауэ, цхбэж зыхуейр жиЛэрт, Мэмэт-ицлэкбэуэр и макбым кбэзэрихбккэ клийуэ хбуэхбуаиц. Лбэпсэ, 46. [Фызым:] Чэф хбуар чэф зымылэм я унэ ешэжри араиц и пэри и клэри. Гуэгуанэ, 124. **Чэф ищын** (6). зэхбэ. Гум гуапэ шыкбу гуэрым, псэм флэфл гуэрым Гушлэн, хуэзэн, ирихбэллэн. Удзымэ Лэфлэхэм чэф саицлауэ Ди унэ тлэклэуэ соклуэллэж. Ди хэку аргуэру кбэзогбэзэ. «Щхбэлыкбэуэ», 379. Арауэ кбэицлэклэнт Нэху фадэм дихбэхам ицлэгиар: «Губгбуэм уихбэмэ, кбэклэыгбэм я мэ Лэфлбым чэф уеиц, кбуэм удыхбэмэ, псым нэжэгужэ уаицлауэ кбэбогбэзэж, бгым уихбэмэ, дахагбэм псэр ятхбэжбу, хбуаум ищыиц зыдэсиаицэрэт жыболэ, дэни плбэ – дунейм уи гур хегбэхбуэ». Кхбэлэгбунэ, 375. Лы гбэвам и мэри, джэд лбжбэм и мэри зэхихбэжауэ чэф уаицлэным хуэдэт. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 576. **Чэфыжбыр (кбэ)гурихын** (2). Фадэ егбэляуэ ефауэ шытын. [Васэ Гесод жриЛэу:] Тушкан уи гугбэкбэ сэ сылуэзыгбэхуар. Чэфыжбыр Гурихуу машинэр зэрехуэ, хуэсакбэ, Борис Борисович, уицхбэпигбэдэмэ, уи пэр ицлэригбэвэниц, жиЛэри бзэгу ихбэиц. Тепщэч кбэзылбэтыхэ, 162. Ар дауэ, шы флэклэ мэ Лэиэлбашэм цлэхуу цызэхэзеклуэу Лу илбэгбуакбым, иджы пырхбыр хэт, жиЛэу Лу плбэмэ – Дороеиц чэфыжбыр кбэгурихуу ишалбэм дэлбу мэпырхэ. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 590. **Чэфым зэрихбэн** (1). Егбэляуэ фадэм чэфыгбэ кбритын. Учкбумыр зытылбэ хбэиджбэбым дэж клуаиц, завхоз жылэнуици, чэфым зэрехуэ. Мазэ ныкбэуэ шхбуантлэ, 553. **Чэфыр ицхбэщихуун** (2). Фадэм кбрита чэфыр пкбрыгбэклэын. Щлалэ цлэклэуэ кбыхбэ хыбарыр псоми шэуэ ятэхуэри, я чэфыр ицхбэщихуаиц. Хбуэпсэгбуэ нур, 61. Гуэгуишым укбигбэщлэуэ? – жиЛэри Залымджэрий, и чэфыр губжбым цхбэщихуауэ, фызыжбым нэхбэ гбуэнгбуэ зыхуищлаиц. Хбуэпсэгбуэ нур, 104.

ЧЭФЫН (чэфщ) лээмы. (1). Фадэм чэф ищлауэ шытын. Дыхбэицхт, сычэфти, мыр жаЛэу: – Ухбуа кбэицфлэицлэуэ пелуан! Ауан. «Мывэ хуабэ», 262. мыхбэнэр зэдэклэуэ: (1). Дунейм и шытыккэ зэлыхбэн. Дыцэпсыр жыгым кбэполбэлбэ, Пиэр зэхэуэм, чэфци дунейр. Пшыхбэщхбэ. «Дамыгбэ», 98.

ЧЭЩЕЙ (6). Жыг лбэпкэ лбэпкыгбуэ, и пкбыр кбэбзэу, гбэмахуи щлэмахуи шхбуантлэуэ. Ар соцлэхури сэри, тлэсэ, Мы мээ псори еиц а ябгэм, Сицлат мураду сэ дыгбуасэ – Жыг чэщейуэ пызупцлэну, Ар фоч дакбэ кбэклэуэ сицлэну... «Тисей», 504. Щлалэ цлэклэуэ ябуыдауэ Шу пицы гбуэсэм зэралбэфэ, Чэщей жыгыр Лэцлэхауэ Ар утыкум кбэралбэфэ. «Тисей», 506. Езыхэмми [убых хбэщлэхэм] кбэагбэхбэзырат шэнтнышхуэ, и лбэкбэуэр шыкбу лбэкбэуэм еицбу, чэщей жыгым кбыхбэщлэуэ, цабэу бланафи телулауэ, мэз бжэным и цхбэри дахэу теицлэхбуауэ. Лбэпсэ, 118.

ЧЕЙ (12). Жыгей е бжэй пхбэбгбум кбыхбэщлэуэ, зыгуэр ираклэуэ е иралбхбэу кбэагбэсэбэп кумбыгбэ хбуэрей. Сосрыкбуаицлэ

зи ицасэр Сэ бысым гуанэ схуэхункьым, Санэ и чейми итыжкьым. Нарт уэрэд. «Шум и гьуэгу», 86. Чейм кьрахыжа нэужь, лыуэ фэм кьыкларынар ятхьунуцлурэ ягэкьабзэрт, итланэ цыр тращыкьри мэлыцыр цхьэхуэу, бжэныцыр цхьэхуэу зэтралгьэ. Мелыгыч, 451. Фадэр чейкИэ фэ иффами Фылгыгэнишуэ сыт фицлэфын? Пшыкьгуз. «Бгы гьапэхэм деж», 91.

ЧЕКИСТ (1). УрысыбзэкИэ: Кьэралым шынагуэ шымыгьэлэнымкИэ ГуэхуцИапИэм (ЧК-м) и лэжьакьИэм зэреджэу шыта. Кьэбэрдейм нэхь чекист ин дьдэу исыр кьыщыкьгуэкИэ, ар Гуэху цыкьгуфэцкьИэ кьэкуээн, жалэри ахэри ежэжащ, цхьэж и унэ бжэн льякьгуэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 514.

ЧЕМУ (1). зэрыуницИ. цлэп. Урысыбзэ: сыт. [Кьэзджэрий тхылгьым кьэбэжэу:] К чему? Угрюм и одинок Грозой оторванный листок... «Жыг тхьэмтэем кИэцкьэ и дунейр? Уэ сыткИэ, сыткИэ укьысхуей?» Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 607.

ЧЕРКЕС (1). Адыгэ ллакьуэ псори кьызэщИиубыдэу нэгьуэщИ лэпкьхэр кьызырэдэджэу шыта цлэ. Цыхубзым и цлэу цытар Чирчэ гуащэц, шэрджэс [черкес] жыхуэтИэр Чирчэ деж кьыщэжьауэ тхылгьым итиц. Зи лэрыгыгыпс тгыгьа, 529.

ЧЕРНОМОРЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкИэ: Черное море. Тенджыз ФыщИэ. Деникиным и дээр кьракьхуэ, я цхьэр псэуэ ди хэкум ирахыжыну зэрызэхьэу ЧерноморэмкИэ цыицлэпхуэажым, Мэтхьэенри дунейм кьытхьэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 320.

ЧЕСТЬ: ЧЕСТЬ КЬЕТЫН (7). Дзэм кьулыкьу цызыщИэхэм зым адреим пщИэ зэрыхуицИыр кьагьэлгьагьуэу Иэр цхьэм хуахьын. Локотош кьыбгьэдыхьэц шифер кьэзышари, зигьэвоеннуэ чэсть кьриту кьеуницац: - Товарищ капитан, згээзж хьуну? Нал кьута, 250. Залымджэрий кьыгурыуакьым ицлэкьын цыыхуеяр, арицхьэкИэ тетым чэсть иритри ицлэкац. Хьуэпсэгьуэ нур, 120. Зэ зыр, зэ нэгьуэщИ кьыбгьэдыхьэуэрэ чэсть кьрат, кьоуницИ, [Кубанцевым] зыхуейр зэхаха иужь, Гуокьыжри унафэ ягьээацилэ. Шынэхужькьыуэ, 35.

ЧЕСТЬ ТЫКИЭ (1). Дзэм кьулыкьу цызыщИэхэм зым адреим пщИэ зэрыхуицИыр кьызырэрагьэлгьагьуэу щыкьИэ. ИгьацИэм арэм сьхэтац, жицэу Азрэт тхьэ илуэу жицатэми, абы и чэсть тыкьИэр илгьэгьауэ, Локотош и флэц хьунутэжьым. Нал кьута, 251.

ЧЕХОСЛАВАК (1). Европэм шыга кьэралыгьуэ. 1993 гьэм Чехиерэ Словакиеу зэгукьыжащ. Чехословакым я зы кьалэу Оломоуцым ИпицлэлапицИэу Я сурэтыр налгэ-налгэу Пхгэ зэрызу икьукьИэ пИацИэм Кьагьэхьакьэ кьыхащыкьри. Лэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 59.

ЧИЛИ (1). Ипщэ Америкэм шыгИэ кьэралыгьуэ. Мес пхгэИэцэ Шам кьыкьауэ, Мексиканицхэм ящыгьыгьэ, Мес Ираным дьыцэу пьгуауэ Иэцэм палгьхэм тетц дамыгьэ, Чили, Перу – хэку шыгИэм Ящла тыгьэм и гуунапкьэр Мы зал куэдым цыщымылэ,

ФыщИэ иным ар цыщэ закьуэщ. Лэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 62.

ЧИЛЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкИэ: килограмм. Зыгуэрым и хьэлгьагьыр кьызырапщ бжыгьэ; грамм мин. [Лэдэм:] Цхьэж и кьэным и унэцлэ тызотхэж, кьышам и чилэ бжыгьэр тетьжу. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 651.

ЧИРЧЭ (3). ЦыхубзыцИэ. «Зи лэрыгыгыпс тгыгьа» тхыгьэм кьыхэщ персонаж. Цыхубзым и цлэу цытар Чирчэ гуащэц, шэрджэс [черкес] жыхуэтИэр Чирчэ деж кьыщэжьауэ тхылгьым итиц. Зи лэрыгыгыпс тгыгьа, 529. Дэ утыку дькьыувэхукьИэ цыхубзыр дэкуэауэ цытац, жыдоИэри ицИыдоИэунтИэж, Чирчэ гуащэ хуэдэ цыхубз цыла нэтрэ. Зи лэрыгыгыпс тгыгьа, 529.

ЧИСТКЭ (8). Урысыбзэ ныкьуэкИэ: гьэкьэбзэныгьэ, зыхуэмейхэр хэгьэкьыныгьэ, Гухьыныгьэ. Парт чисткэ, партыр ялгьэцИынуц, ягьэкьэбзэнуц, жалэмэ, зэхэзыхым ягьэцИагьуэрт: «Партыр хадэ хьуа бгьэкьабзэу, е шым ещхуэ дауэ пьэцИыну?» Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 626. Астемыр, Кьэзджэрий, Нахьуэ сымэ парт чисткэм зыхуагьэхьэзыру Гуэху Иэджем иужь ит цхьэкьИэ, спектаклым ицлэицхуэ хуащИырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 626. [Инал:] Чисткэм и пэ кьидгьэхуэну зиужь дит Гуэхури кьыхьлгьых хьунутэжьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 674.

ЧИТАЛЬНЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэкИэ: тхылгь еджапИэ. Я читальнэм щетИысэхьырт, Ягу кьэкьыжьырт нэгу ицлэкар. Тхылгь еджапИэ. «Вагьуэ махуэ», 336.

ЧК (1). УрысыбзэкИэ гьэкьлэщИауэ. Кьэралым шынагуэ шымыгьэлэнымкИэ ГуэхуцИапИэ. Елдари ЧК-м зэрытрагьэуэ лвандэрэ зэээмьзэххэ флэкла кьыщалгьуха кьуажэм кьыдыхьэркьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантИэ, 514.

ЧЛИСЭ (6). Чристэн диным итхэр тхэ щелгьэу унэ. Ауэ, модэ члисацхьэм Пулеметхэр цагьэпцкьуауэ Танкхэм кьоуэр. «Бдзэжьэщэм ипхьу», 163. Тетым и унэр тлуэу зэтеттэжьым, чырбыш унэ кьыхьт, кьээнжалыцхьэ телюу, и кум деж дэкуешпИэ тлэку илэу, цхьэгьубжэхэр нэхут, шындэбзий лээныкьуэр хадэмкИэ гьээат, абыкИэ жыг хадэ тлэкуи, мьвэ сэрейм кьыщхьэпрыцу, жыг хадэм уфлэкьИмэ, нэпкьым тету унэ зытлуци цытт, абы унэмысу члисэ цыту, члисэм и ижьырабгьумкИэ иджыблагьэ ящИын яуха кьэбэрдей школышхуэр тлуэу зэтет унэшхуэу пьагьгурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 113.

ЧНУТИ (8). Ццопщ лэужьыгьуэ. Бэлаци фияш, чнутИымкИэ шыгум теулуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 298. Шыгухур чнутИымкИэ зэпихулыкьыу шым гуащ, Шынэхужькьыуэ, 53. Дыщэ чнутИыр кьэпцИытицИу, Мес, уафэхуэпскьыр лыдац. Гьэмахуэ уэшх. «Бгы гьапэхэм деж», 110.

ЧОКЭ (83). ЦыхухьуцИэ. «Шынэхужькьыуэ», «Нал кьута» романхэм кьыхэщ персонаж. Чокэ куэд ицлат кьызырыкьуэрэ, ауэ Хьэбибэ цышынерти, кьабгьэдыхьэн ирикуртэжьым. Шынэхужькьыуэ, 43. Чокэ и нэкур лгьы зацлэти, Анчарэ кьэуИэбжьащ, арицхьэкьИэ иэ

кыттехуатэккым. Шынэхужыкыуэ, 67. Къулым и унафэкIэ НКВД-м я дзэм цыщу взводитI хуэдиз Чокэ и IэмыцIэ илт. Нал къута, 236.

ЧОПРАКЪ (53). «Нал къута», «Шынэхужыкыуэ» романхэм кыыхэщ шIыпIэцIэ. Чопракъ ауз IункIыбзэ иритри IункIыбзэIухыр Якъуб и жытым ирилъхъэжащ. Нал къута, 237. Пэжу, иджыпсту кыызэхуэсахэм яхэтккым капитаныр наидивизэм цыхэтам кыдыхэтауэ цыта «гвардеецхэр». Ахэр Чопракъ дыхъэпIэм кыIуки хъурккым. Нал къута, 303. Ирини и гъуэгум тету къуришымкIэ макIуэ, Чопракъ ауз дыхъауэ. Шынэхужыкыуэ, 62.

ЧОПРАКЪДЭС (1). Чопракъ щыпсэу цIыху. Янэм Iэ дэхъеигъуэ яIэтэккым: «Чопракъдэсхэр оборонэ линие щацIым фынакIуэ», «танк колоннэ кызыртыцIэхун ахъиэ зэхуэфхъэс», «пионерхэр цыщым фынакIуэ», «хъыджэбзхэм трактористу зыгъасэ» жалэми, зы Iуэхур ямыухыу нэгъуэцI Iуэхум и ужь ихъэрт. Нал къута, 275.

ЧОПРАКЪЫПС (5). Чопракъ щижэх псы. А быдапIэхуэм зы куэбжэ закъуэ хэлъц – Чопракъыпс дихауэ. Нал къута, 253. Цыхур цыму зэхэтти, Чопракъыпс и макъыр псыхуэм кыдыдIукиуэ зэхэнхырт, бжей мзыжь хагъуэ зыхидзари къэдалуэ хуэдэт. Нал къута, 257. Бгы лъабжэм кэкъуалъуэ Чопракъыпс цожэх, зэм бгъуэницIагкым шокIуадэ, зэми бгым, нэпккым йокIуэкI. Нал къута, 299.

ЧОПРАКЪЫЩХЪЭ (9). Чопракъ щыналъэм и щIэдзапIэ, бгым нэхъ и гъунэгъу. АрихъэкIэ иджыпсту Якъуб зэхэхуэн умыщIмэ, нэхъыфIц; нэмыцэр Бахъсэн Iуфэ Iуси, ЧопракъыщхъэкIэ гъуэгур яухыным куэд хуейи. Нал къута, 262. Гъуэгу зыцIу Чопракъыщхъэ цыIэхэми къэгъуэауэ Якъуб унафэ кыхуащIащ, икIэщIыпIэкIэ лIы щитI къэгъакIуэ, жалэри. Нал къута, 292. ЧопракъыщхъэкIэ зыукъуэдия нэмыцэхэр хуэгъэхъырауэ къокIуэ жыпIэнт. Нал къута, 300.

ЧОРТ (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: шорты. Гъуэншэдж лъапIэ кIэщI. [Анисэ Вадим жриIуэ:] И гъуэнишэджыр кIэщIу – шорт жыпIэрэ, чорт жыпIэрэ, апхуэдэ зыгуэриц. Гъуэгунэ, 138.

ЧРЕПОСТ (1). Урысыбзэ ныкыуэкIэ: быдапIэ, мывэ к'алэ. [Щэрдан:] Мывэ хужькIэ къэхухъауэ гъуэцI куэбжэ зыхэлъ мо кхъэр хэту пIэрэт чрепосту къэзыцIэкIар? Хъуэпсэгъуэ нур, 291.

ЧРЕСТ: ГЕОРГИЕВСКЭ ЧРЕСТ (1). Еплъ георгиевскэ.

ЧТО (6). Урысыбзэ цIэпапIэщ: сыт. [Асэтин джыназ:]– Как жалъ!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу «Сыту си жагъуэ!..сыту сугъэнэщхъея, пицы-полковник, уи деж апхуэдэ IуэхукIэ сызэрыщIам». Хъуэпсэгъуэ нур, 116. [Къазджэрий тхылгым къеджэу:] Старик, я слышал много раз, Что ты меня от смерти спас «УлIэну дадэм уихъумащ – Уэр цхъэ ар жаIуэ сиу к'инащ». Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 607. Запискэ тIэкIум соджэри кыызгурьIуэрккым, абы ит псалгэ тIэкIу дьдэр хэатI Iей дьдэкIэ тхат: «Катуша

очен прошу сделать то что просит Лидочка Батракова». «Катюша, ик'укIэ сынолгэIу Лидочкэ Батраковэ щIэлъаIуэр хуэтицIэну». Лъапсэ, 24.

ЧТОБ (1). Урысыбзэм частицэщ, тезыгъэчыныкы мыхъэнэ иIэщ. [Матренэ Лу жриIуэ:] Чтоб я тебя тут не бачила! «Сэ уэ мыбдеж зыщызумыгъэ-лъагъу!» Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 555.

ЧУЖОЙ (2). УрысыбзэкIэ: хамэ. [Хъэбибэ Анчарэ жриIуэ:] Свой земля отдавай, чужой земля убегай? «Уи хэкур ет, нэгъуэцIым и хэкум цIэпхъуэж?». Нал къута, 224. [Хъэбибэ Анчарэ жриIуэ:] Ты свой земля не зацитил, тебе на чужой земля только могила есть. «Уэ уи щIыр пхумэжыфаккым, нэгъуэцIыпIэ уэ цыбгъуэтынур мацIэщ». Нал къута, 224.

ЧЫ (18). Жыг къудамэ псыгъуэ е жыг псыгъуэ кIыхъ. Мис абы [Бэлацэ зи гугъуэ ицIа нысацIэм] лIыгъэ иIэт, лIыгъэ зиIэ ухуеймэ, жиIуэ гупсысэрт Лу, чыр игъэдалъуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 279. Къыпхуэгъэшынккым чыр жыг хъумэ, Уигу иримыхъкэ – кыыхэчыж. Си усэ. «Вагъуэ махуэ», 358. Чы цхъэкIэр сэхуэм пигъэлгъэтмэ, Жыг ар зылъагъур мэкIэзыз. Чы щеуэм. «Дамыгъэ», 104.

ЧЫ-БЖЭГЪУ (5). Жыг къудамэ псыгъуэрэ пхъэ нэхъ гъум хуэкIыхъэрэ. Къуажэбгъум псым и гъунэгъуу мэжджыт тIэкIуи дэтт, чы-бжэгуу нэм и кIыхъагъыр и кIыхъагъыу, кIэлындор Iуту, бгъэни телуэ, цхъэгуэбжэхэм цIыхуу ла Iупхуэу яIулъу. Лъапсэ, 57. Уэрамыр ятIэт, уэиш кызырешхэрэ куэд цIатэккым, ятIэпс инхэм зэрыгъэкIийрэ пырхъ-мырхъ жаIу кхъуэхэр хэст, уэрамым кыыхуэгъэза цхъэгуэбжэхэм цхъэгуэбжэIупхуэу к'абзэ тIэкIухэр Iупхуаами, блынджабэхэр кыгуэлгъэлат, чы-бжэгуэхэр плъагъуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 113. ЕтIуанэрей махуэм хъэблэм дэс лIыхэр зэхуэсри, я Iуэху к'агъанэми, цхъэж сэбэт зэрыхунымкIэ зэгурыIуэри хэт мэзым кIуэри чы-бжэгуу к'ишиащ, хэти пхъащхъэ хъун кыигъуэтащ, хэти мывэ к'ишиэри, зэрыжалам хуэдэу, чы-бжэгуу унэ яцIри и цхъэри ябгъэжащ. ГүщIэгъу, 425.

ЧЫЛ (2). Мэкъу сыт хуэдэкIэ къуэфыхъа чы-бжэгуу пщыIэ. Аслъэныфэр уи чылу, Уаредэ, Чылу цыIэр уи пщыIэу, Уаредэ. Гүщэкъу уэрэд. «Щхъэлыкыуэ», 389.

ЧЫМЫСАР (1). Еплъ чэмисар. [Долэт:] К'аплъи к'эдалуэ, ар [Степан] чымысару ямыгъэувмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 240.

ЧЫН: ∅ лъэбакъуэ чын (29). Еплъ лъэбакъуэ.

ЧЫПЭ (1). Жыг къудамэ псыгъуэм ипэ дьдэ. Хъэжыр цIантхъуэи, чыпэ дияри кыпичри, к'уэм дэхуащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 81.

ЧЫРЭ (3). Хьэлгэ зезышэ, зезыхъэ гуIэщ гуп. Пыыхъэщхъэ хъурэ Iэхуэр кыдыхъэжмэ, я шкIэ цIыкIухэм хуэзэша жэмхэм бууэ кыщIадзэрт, ахэр куэбжэм к'эмысыж цIыкIэ уэрамым сабэр дэз хъурт, гу зырызи е нартыху бзий к'аишэу, е чырэ кIуар к'экIуэжауэ цхъэж и унэ екIуэлIэжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 270. Иджыри арат, хэт выгум ису к'окIуэж, хэти шуи, и адэр е и к'уэшыр лъэсу и гъусэу, хэт чырэм е бзэракIуэм к'адокIуэж.

Мазэ ныхъуэ цхъуантIэ, 546. Пиэ Iэрамэ цхъэцитахэр Уэих ебгъашу чырэ кIуа? Мывэ зактуэ. «Батырыбжьэ», 14.

ЧЫРБЫШ (29). ЯтIэм плIимэу кыыхашIыкIыу ягъажэу ухуэныгъэм кышагъэсэбэп. Апчарэрэ Иринэрэ къежъа нэужь, дадэр цIыунэм кыIунауэ цIыхъэпIэм чырбыш кьута дидзэрт. Нал кьута, 282. Мис, хъэдэ джажэу, гъуэлтIэр Чырбыш кьутахуэм кыицIоплтыр, Iэрытхыу, гъуабжэу тхылгымIэр Жьым щигъэсыскIэ, лтыр кьоплтыр. Поштзехъэ пщашэ. «Шум и гъуэгугу», 65. [Альдзыкъуэ:] Шхын тIэкIу згъэхъзырыху, унэри къегъэнлэ, жэц хъурэ сыщыгъуэлтыжым деж собэр цIызохъыжри си плэм чырбыш плыжьы гъэхуэба хызолъхъэ. МелыIыч, 461.

ЧЫРИСТАН (11). Исус Христос тхъуэ зыбж, абы и диным ит цIыху. Мэтхгъэнымрэ Шырыкьумрэ кьедалуэу гу щалгытэм, Матренэр нэхъри кызырыкIаиц: – Мы школым щеджэ цIыкIухэр, чыристан быну шымытми, сахэллэм, сфIэгъуэныхи. Мазэ ныхъуэ цхъуантIэ, 560. Ар [гуэбэшы] абы [госпиталым] къэзыгъэкIуам и гугъат адыгэ псори муслъымэну, чыристан яхэмьту. Хъуэпсэгъуэ нур, 172. Щытхъуэпс зи гуапэм дежкIэ жиIэр зэрыгурыхъыр ицIэжырти, и псалгэм нэгъуэцIи кыицищэфынут: дауи цIы, чыристан диным и фIыгъэкIэ хэкур Урысейм нэхъ гъунгъуэ хуэхъугъаиц, катехизисыр япэ кьыдэзыгъэкIар осетиниц. Лъапсэ, 89.

ЧЫРЖЫН (17). Нартыху хупщIынэм кыыхэщIыкIа шхыныгъуэ. [Альдзыкъуэ:] Щхъэлтым сыщыкIуамаи хъэжытIэм кыыхэсхыурэ хъэжыгъэ кьахуэсхыфынут чыржын, мэжаджэ яцIын. МелыIыч, 474. ЩIалэ цIыкIум гурыфIыгъуэишхуэу илэт, лымрэ хъэжыгъэмрэ Думэсарэ лъэIэсмэ, чыржын хуабэ игъажэу, лэси игъавэу Лу зэригъэтхъэжыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 299. Чыржынри Мэзкуу нэсыху, кхъужыым хуэдэ кьабзэу, пихы хъунутэкъым – гъуатэрт, гъурти – мывэ хъурейм еицхъу хэт ухуейми еуэ. Щынэхужыкьуэ, 20.

ЧЫСЭ: ♠ [я] псэр зы чысэм илтын (8). Еплэ псэ. **ЧЫТАП** (6). дин. Муслъымэнхэм ягъэлгъапIэу диным теухуа тхылгъ. Мэжджыт дахэм нэмэз цаицIт, и цIыбагъым кьыдэт мыдрисэми сохъустэр ицIэст, библиотекэми КъурIэнри, чытапхэри, Iэрытххэри зэгъэзэхуауэ ицIэлэст, кыицIэуптIэм кьагъуэта зэрыхъунум хуэдэу. Кхъэлэгъунэ, 379. [Авторым:] Зэрытхэмьтыр имыщIэу хъунт: тхылгыр хъэрып хъэрфкIэ тхати, чытап цIыкIу ди гугъаиц, арицхъэкIэ аратэкъым: ЦIагъуэ Нурий итха «Адыгэ тхыдэ» тхылгырауэ кыицIэкIаиц. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 529. Иджыпсту Жансэхъу, Iуэхур зэIыхъауэ щилгъагъум, и словарым, чытапым хуэдэу, иплэри зыхуей дьидэр кыигъуэтаиц: – Коллоквиум, – жиIэри. Мазэ ныхъуэ цхъуантIэ, 551.

ЧЫФТАНЦ (9). Урысыбзэ ныхъуэжIэ. Ахъшэхэр, документхэр, н.к.б. кызырыIэрыхьам щыхъэт техъуэ тхылгъ. [Альдзыкъуэ:] Лулэмрэ заживалкэмрэ и пацхъэм ислъхъэри [еблан

кабинетым ицIэс лIым] жесIэн хуеяр жесIати, псалгъэ си жьэм кыжьэдыгъэкIакъым, чыфтанц тIэкIур кыигъэхъзырауэ кыицIэкIри быхъи-сыхъи жимыIэу кысхуишияиц, бзагумтI зэхуэза хуэдэу. МелыIыч, 470. Комендантым и нэцхъыр зэхуикIауэ чыфтанцым еплгъаиц, пэпицаиц. МелыIыч, 473.

ЧЫХУ (4). междом. Шыр ежьэным, кIуэным кыыхураджэу кьапсэлъ, ягъэIу макъ. Чыху, чыху, си алаиц, ЕицIэр си шым си гураицэр. «Елбээдыкьуэ», 8. Чыху, чыху, си алаиц, Шымы еицIэр си гураицэр. «Елбээдыкьуэ», 14.

ЧЫЦЭ (5). Мэз цIыкIу зэщIэкIа. ИпэкIэ уплгэмэ, лгъагъуэр мэз чыцэ тIэкIум хэкIуэдэж ицхъэкIэ, кьакIуэр тынишу кьэплгъагъунут. Лъапсэ, 70. Арыххэу мэз чыцэм кыыхэIукаиц зыгуэр фийуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 297. Мыицэ жытIэнуици, щакIуэм кьауIауэ щыхъ е мэз бжэн чыцэм ицIэлIыхъауэ хуэзэмэ, ицIэмIэри егъэф, кыицIетхъужри еишхыж. Кхъухъ пхэнж, 507.

ЧЫЦI (14). Бжэным и щIэжьей. Жэцыр хэкIуэтауэ Мусэ кьэсыжаиц, Нурхъэлий и гъусэу, мафIэм кьела хъэкъуыцкьумрэ чыцI закъуэмрэ я гупкIэм илгъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 208. Гъэ псом яцIар чыцI ажэм икьутэжаиц жыхуалэм хуэдэу, иджыри кьэс яухуа колхозыр Мысост икьутэжынуиц, – жиIэри Апчарэ цIыхубзхэр игъэдыхъэишаиц. Нал кьута, 289. [Бжэныхъуэм жиIэу:] ЧыцI зыцIэфым шэуэ ицIэтыр кыуэет, чыцI зыцIэмьфым шэ кьаицIэмькI хуэдэу заицI. Лъапсэ, 55.

ЧЫЩМЫЩ (1). Жызум гъэгъуа. Лы кьахъахэр зыщымыцу Iэтэм хуэдэу зэтелъхъат Кьуалэбзухэм я чыщмыщыр Фэндыжь гъурым иралгъхъат. «Бажэ пшынэ», 14.

Ш

ШАБЗАЛЪЭ (2). Шабзэшэхэр зэрызэрахъэ шалгъэ. Шабзалгэм кысхым хуэдэу, усэр Къызох сигу иным кIэм нэмысу... Ленин лгъагъу тетц. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 7. Къопсыхыр шыгъуэ зытесми Шабзалгэм шабзэ кьырехыр. Сы-Бадынэкъуэу кьэплгъытэм Уэ гу зылгъыптэр маицIэуэиц. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 426.

ШАБЗЭ (3). 1. (1). КIапсэ тешамкIэ шэр зэраутIыпщ Iэщэ лIэужыкьуэу. Сэтэней гуацэм и шабзэр ЗэщIэкъуэуэу кьыратыр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 425. 2. (2). Еплэ шабзэшэ. [Ерул:] Къуэшырокъуеймрэ дэрэ псыхъуэишхуэр ди зэхуакуу шабзэшэкIэ дыщызэзауэм цыгъуэ, зи шабзэ нэхъ жыжьэ кIуэр хэтыт? Хъуэпсэгъуэ нур, 100. Къопсыхыр шыгъуэ зытесми Шабзалгэм шабзэ кьырехыр. Сы-Бадынэкъуэу кьэплгъытэм Уэ гу зылгъыптэр маицIэуэиц. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 426.

ШАБЗЭКЪУ (1). Шабзэм икьу шабзэпсыр зытрашэр. Шабзэшэ кьакIуэр кьеубыдри Шабзэкъум быдэу ныделгъхъэ. Ди бэлыхъышхуэу, уей, ябгэ, ЩIыпIэ сIамамыр узох, Уэ уи шабзэшэр нокIуэж. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 426.

ШАБЗЭШЭ (11). И пэр псыгъуэу, и кIэр жьэдэхуэу шабзэкIэ ядзыр. Хэт сэихуэ хуейиц,

хэт шабзэиэм пилгхьэн, хэти пхгээицэ жи, мыжурэ жызыли дапицэ ухуей, Изхулгэххуэ жытлэми арац, Лъапсэ, 60. Шабзэиэ кьакуээр кьеубыдри Шабзэкьум быдэу ньиделгхьэ. Ди бэлыхьышхуэу, уей, ябгэ, Шыпгэ сэламыр узох, Уэ уи шабзэиэр ноклуэж. «Шпалэгхуэ шынальгэ», 426.

♦ **Шабзэиэр утгыпцын** (1). зэхь. Жагхуэ хьун псалгэ желэн. Шабзэиэр утгыпцати, и анэм и гуцхьэ дьдэм текуац [Апчарэ и псалгэхэр]. Шынахужьыкхуэ, 25.

ШАБИЙ (2). Лгэгурыдзу гуэншэрыкьым иралгхьэ мэкхуэ шабэ. Зи гуэнишэрыкьым шабий квилэлэу кьулейсызыфэ дьдэ зытету цыгэм икгуэндэрэцхуаум ерагхуэ кьыдрешей: – Уэлэхьы, сымыщлэ: укулаци жэлэри сыкыдадуац. Зи лгэрыгыпс тгьгэ, 520. Цыкгуэцэ гьуфгэциати, кьытелвадэу кьэфэн тгэу еплгынтэкьым, арихьэкгэ утыку укгыхьэу уи гуэнишэрыкьым илгэ шабийр кьибгэлгэлгын? Нэгхуэ, 19.

ШАБЫР (1). Зи цыр кьыдэггэзея фэм кьыхэщыкларэ клапсэ зэрыхьар кьешэкгьауэ япэм ящлэу шыта вакгэ. Кьуцхьэ зыбжани я шабырым фэ клапсэ цыкгуэ кьешэкгэуэ, я джэдыгу гьурым ищлгьыкгэ езыхэм ящлэу сэ, самгэм илгэу яклэрыщлэуэ, нэклуплэ хьужауэ зэхэтт; сонэхэр псыггэуэ хьужауэ, я кьамэр дахэу, я пащлэри ину кьэкуац; татхэр лгэхьэшэ защлэу, мычэму эдауэу, зэныкгуэжэу, псомкли мыарэзыуэ, нэхь жьантгэмклэ елэрт; цыхубзхэр цхьэхуэу зэхуэвжэуэ я лгэщыкгуэуэхэмклэ я нэклур шлгэхуэмэрэ нэ закгуэклэ плгэмэ, цыхухуэм нитгклэ ялгэагхуэм нэхгэрэ нэхьыбэ ялгэагхуэу элгьуацшэрт, кьэлэхьэлгьыкьыр цыгэхуэуацшэрт кьагурымылуэ хуэдэт. Хьуэпсэгхуэ нур, 322.

ШАГОМ: ШАГОМ МАРШ. Урысыбзэкгэ: лгэбакгуэклэ фежэ. [Сосрыкхуэ:] Шагом марш! «Лгэбакгуэклэ фежэ». Мазэ ныкхуэ шхьуантгэ, 555.

ШАГГДИЙ (17). 1. (13). Адыгэшхэм фгэагклэ кьахэпэжыкгьыу фгьым я фгьжхэм ящлэу шы лгэпкь. Бжыхь елгэни хузэфлокл, Шолэхуэу зуекгуэдий, Нэггэсауэ ар шаггдийц. «Елбээдыкхуэ», 8. Шолэхуэу зуекгуэдий, Нэггэсауэ ар шаггдийц. «Елбээдыкхуэ», 14. 2. (4). Шымы и цлэ. «Шаггдий» и цхьэр еггэсыс, и клэри еггэклэрагхуэ, еутхытгэ, уэшхуэ кьытехуэу. Шынахужьыкхуэ, 53. А зэр арауэ кьыщлэкгын Апчарэ и удын «Шаггдий» цыгэхьыцлар. Шынахужьыкхуэ, 53.

ШАГГЫР (1). Жызум, пхгэхьэмьыщхьэ с.ху. я псым кьыхэщлгьыкла фадэ; санэ. [Бэтокхуэ:] Дрекуей абы [балконьы] Тифлис шаггыр ефэу дэсахэр. Хьуэпсэгхуэ нур, 323.

ШАКЪАЛГЭ (6). Шакгэ иту зэрахьэ кумбыггэ. Залымджэрий шлпшыкьумклэ стлгьым шытеуэм, шакалгэр аргуэру кьыдэлгэяц. Хьуэпсэгхуэ нур, 91. Апчарэ мафгэм хуэдэу кьызыщлгэуэ, занищлэу зридзыничи ифьыщлгьыны жытлэу, шакалгэр кьытхуэуатэри кьыщылгэтац. Шынахужьыкхуэ, 16. Кьалэмэ шакалгэ кьахьац. Нал кьута, 259.

ШАКЪЭ (5). Иритхэн пащлэу кьаггэсэбэпу плгыфэ гуэр зилэ тгьуатггэуэ. Кьэбэрдей тетыр

стлгьышхуэм кьыщхьэриплгьу кьыщыст, стлгьым шакалгэ тетыр зэггэпэцауэ шыт пэтми, а лгьыр шакалгэрэ кьалэмьырэ зэрыхуэныкхуэ шлгэуэ шыггэуэ кьыщлэкгынтэкьым. Хьуэ-псэггэуэ нур, 118. Нахгэуэ мауэрыр кьырилгэфгэц, клэрагхуэпэм шакалгэ шыкхуэри Лу зыхуэя пэиотыр триггэуац. Мазэ ныкхуэ шхьуантгэ, 514. Теггэуэвэж шакалгэр, шакалгэм уи лэри еуцлэпгэ, – жишэц Сентрали фьыжыкьым джэклэ зыкьыггэзац. Шынахужьыкхуэ, 16.

ШАМУМ (4). Цыхухуэцлэ, «Хьэщлэ лгэпгэ» тхыггэм кьыхэщ персонаж. Гьуэгу мыггэуэ емьжээн Шамум и жыпым хьэлгэвэ ныкхуэиш илгэу нэхьыжыкьым шраггэлгэагхуэм, сэ кьызоуцгэ: – Уэхудий? Хьэщлэ лгэпгэ, 400. Махьызм нищлэуэ нахгэуэтэм и клэпэр Шамум илгэуэ ешэ, дэ махьыш лгэуэжыкьым дитиц. Кхгэлгэуэ, 400. Шамум скорионьыр тшахуэуэ триггэуэри илгэуэряггэклэ мафгэ дэп кьыриггэуэищлэуэ, дэри дэтгьысылац тфггэуэцлэуэнуи, доллэ. Хьэщлэ лгэпгэ, 402.

ШАНС (1). Урысыбзэкгэ: лгэмал, хэклгьпгэ. [Дэфэрэдж:] И псэлгэклэмклэ гурылуэгуэуэ зэрыщлгэуэжар, пэжыр жыпгэмэ, сэри шлгэрт шьымаджэ хьэлгэм нархоз ептыньыр зэрышынаггэуэр, арихьэкгэ лгэмалынишэти, Варварэ Романовнэ фгэпгэ-фгэмьфгэми операциянэ стлгьым кьызыбггэдэту сэ шлгэри кьызыдищлэуэ кьэмьувмэ, сэри шхуэцлгэкгын цылгэтэкьым, арати, сэри, семьубзэмэ, нэхь зыггэклэдэбу, кьыкызыщлгэм си гуапэу селгэуац; – Нэхьапэраци, тгэсэ, луэхур зылуэтым и курыкпсэм хэлгэи, зы шанс закгуэ фгэклэ мыхьуми, пэрылэбангэ гуэр кьэггэуэт. Лъапсэ, 13.

ШАПСЫГЪ (2). Адыгэ лгэпкьхэм ящыц зы кьудамэ. А лгэпкьым шыц цыгху. Зэггэуэр Кьызылгэи темэным шапсыгэ адыгэм я шуудзэр пхгэуэ ежэа хьунти, клэуэдыкгэуэ темэным хэклгэуэдац, зылгэ зыш кьэмьынуэ, зээмызы шлгэуэ, башлгэыкь е пгэуэ сьт ньиджэм телгьу фгьыжхэм кьаггэуэтмэ, хьэдаггэуэшхуэ ящлгэрт, зыгуэрым и адэм е и лгьым и хьэдэ кьыгуэуэтыжа хуэдэ. Лъапсэ, 5. Ар Тырку пащлгьыкьым цыгэхьыкьым, нэхь лгэижу кьэггэуэри унафэ ищлэу лгэпкэ мыдагуэуэ дээр яриутгьытгэуэ лгэуэищлгэуэ, арихьэкгэ Инжыджыкхуэ Сэуужыкхуэуэ дээр шапсыггэхэмрэ убыххэмрэ я дээр кьапэуэуэри тыркудзэ мин шыкьылуэу хьур кьаггэуэуэищлэу, адэкли-мьидэкли ямыггэуэуэ. Лъапсэ, 59.

ШАТЭ (10). Шэ шытам и цхьэм кьытрищлэу е шэщлгэуэ шэм кьыхаггэуэ нэхь даггэ-пщлгэуэ зыхэлгэ луэуэ. Мусэ жилац; япэм шатэ телгэми, нэггэуэищлэу – зэрышэу кьэнуэу шытац, жишэри. Мазэ ныкхуэ шхьуантгэ, 652. Уэрэдхэр ди джэклэ Жьыгьырууэ шолгэуэ Феллаггэ фешаши. Ди лгэпсыр кьокьуалгэ. Кхгэуэищлгэуэ кьыхэпхьыш, Дэ шатэ ди куэдкгэ, Махьысмэр фьфгэищлэу, Фо хэлгэуэ хьэзыркгэ. Колхоз уэрэд. «Бгы лгэпэпэхэм джэ», 106. Хьэбибэ жэм илгэ хьуэуэи, махуэ псом ищлэу еггэуэ, шатэ трех, кхгэуэи хех, гьатхэр кьэблгэуэ, кьундэпсэ илгэуэуэуэу чешышхуэ кьыггэхьэзырац. Шынахужьыкхуэ, 59.

ШАТЭ ШЦЭГЭПШТХБА (1). Шэ шцэгэпштхбам кыбтрах шатэ. Хьэбибэ ар шцлгэагум, чы кьыщтэри шцлэпхуаиц, джэджуртыр Гуухужри хьыджэбз цыкгур унэмкIэ шцлшаиц, шатэ шцлэгэпштхба кьритыну. Шынахужьыкьуэ, 59.

ШАУКЭТ (18). ЦыгхуэуцIэ, «Аргъуей» тхыгэм кьыхэщ персонаж. Куэд дэмыкIуу Шаукэт и шцыр псы шэдышхуэ хуаиц. Аргъуей, 385. ЕтIуанэ махуэм Шаукэт мэжджытымкIэ кIуаиц, жэщым гупсысэм ямыгэжэйуэ гугуэ ехьа нэтрэ. Аргъуей, 388. Шаукэт гурыцхуэ шцлаиц, си шцыр бэджэнду сIихыну ара хуэниц шцIым шцIыцIэуицIэр, жиIэу, арицхьэкIэ Гуэхур зэщыцIэр аратэкьым. Аргъуей, 387.

ШАХМЭТ (4). Фигурэ хужьхэмрэ фыцIэхэмрэ хабзэ хэхам тегу шызэблагъэувыкIуэрэ зэпэплIимэ 64-уэ гуэша пхьэбгум е тхылгымпIэ Гувым зэршцIэджэгу шцIыкIэ. Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр? Шахмэт джэгукIэ хэт зымыщIэр. «Батырыбжэ», 65. Нахгуэрэ Чачэрэ шахмэт зэдэджэгу хуэдэу, цыму цыст. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 510. АрицхьэкIэ Нахгуэ шахмэт жыхуаIэр илгэгуххатэкьым, Чачэ дэнэ кьэна. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 510.

ШАХТ(Э) (2). Шцы шцIагъым шцIэлъ хугуэуэфыгьуэхэр (мывэ фIамыщI, молибден, пемзэ с.ху.) кьыщыщIах шцIыпIэ. [Алий:] Ди хэкум рабочэ класс яIэн хуэдэу завод, фабрикэ, шахтэ шцIылакьым. Зи лъэрыгытыпс тIыгъа, 527. Дзэлъыкьуэ хьунIэм ди Iэцхэр Миницэ Iэджэу зэхэтхэц Пемзэ кьыщIэтхыу мес шахтхэр, Дэ колхоз инхэр тхутахэц, ТекIуахэм салам. «Бгы лъапэхэм деж», 35.

ШАШЛЫК (5). Iыхьэ мыин дыдэурэ упцIэтауэ дзасэм пылбу дэпкIэ ягъэжъа лы. Зы мэлым жьэжьейитI иIэщи, шашлыкитI кьыхахри [Якьубрэ Азрэтрэ] адрейр дзэм иратат. Нал кьута, 251. Мэл якуIауэ Якьубрэ Азрэтрэ шашлык ягъажьэмэ, по-карски жыхуаIэм хуэдэут зэрагъажьэр. Нал кьута, 251.

ШЭ I (65). ШэрыпI псэушцхьэхэр лъхуа нэужь, кьылъхуам и шхыныгьуэу и бгъэм, и шхуэлым кьыщIэкIэ тIуаткIуэ хужь пIащIэр. Я ницIантIэ кьосыжри [Дзэшу] Жангулэз жэмыр кьыша кьудейуэ шэ пэгун иIыгьыу ницIантIэм дэту кьыхуозэж. КIапсэ кIапэ, 17. [Астемыр:] Иджыиц шэр зэршышэу цытмэ, нэхгьыфIу кьыщIалгьытэр, цIыхур зыуэ, зэакьылэгъуу, зым кIэрыхуар зым кьыщIэтжэу хумэ, нэхгьыфIу кьыщIалгьытэр. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 652. Губгъуэм дихумэ и бжэн хьушэр, И хьэлыгъуу шхыну иIэр, МэжэлIамэ, бжэным и шэр И дэшхыну арти жиIэр. «Тисей», 490.

◇ **Шэ Гурыжын** (1). ШIалэ дыдэу шцытын. Си кьарухэм зыпумышэ, Шэр пIурыжу укIуэдзыниц. «ШIалэгъуэ шцIыналгъэ», 414. **Шэкьым, лыкьым** (1). Е шэ куэдэу кьыуиткьым, е лы тэмэму кIэрылкъьым, жыхуиIэщ. (Е фэ телъкьым, е мыхьэнэ илэкьым). [Мэуэ жызыли цыIэц:] Лло а кьыхэпхар зицIысыр [жэмыр]? Шэкьым, лыкьым?.. Шынахужьыкьуэ, 11. **Шхуми ес, шэми ес** (2). Еплэ шху.

ШЭ ГЪЭПШТА (2). Шху ящIын шцхьэкIэ е земыкIуэкIын папшIэ кьагьэкьуэлъа шэ. Дыгъуасэ шэ шцигэпштат [Хьэбибэ] бжэмышхым чэщей иришэкIри матэри иггэгъуаиц. Шынахужьыкьуэ, 59. [ШутIэ:] Шурэ, шэ згэгэпштыну фIэздзар кьикIыггэниц. Альхьэ, 75.

ШЭ ЗЭЩIЭКIА (1). ЗэкIуэкIа, гуащIэ хьуа. [Астемыр:] Шэ зэщIэкIам дыхуэдэу жеIэ Долэт, шэжытыср шцхьэхуэу, кхьуейр шцхьэхуэу. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 651.

ШЭ ФIЭIУА (2). Еплэ шэ зэщIэкIа. [Мусэ:] Иджы шэ фIэIуам дыхуэдэц: хэт шэжытс хьуаиц, хэт кхьуей хьуаиц. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 650.

ШЭ II (65). 1. (28). Iэщэр ягъэуэн шцхьэкIэ зэрауэддыр. Шакуэ фочыр зэрауэддыр кхьуэ пIащэ кьызыраукI шэм хуэдэти, кьызыртехуэу шцхьэпридзри и джабэ лъэныкьуэр гуихауэ псым хэхуэри, бгъуэтым кьаицтэ. Шынахужьыкьуэ, 67. Астемыр кьыIэщIэхуа кIэрахуэр зыгуэрим кьыщIтэри, шитI кьинэжати, шы кIэхуэ зи лъакьуэ зэпъудам и шцхьэм еуэри цукIаиц. Хьуэапсэгъуэ нур, 170. Ихьэрэм сыт жиIэу зыхэмытын хэмыту [Кьэрэмырзэ], фаицэ кьекIу цыгьыу, кьамэ кIэрышцIауэ, сэшхуэр гуэлъу, мауэрыр гуэлэу, мауэрышэри куэдэу иIыгьыу гьуэзгум теуваиц. Лыгъэ, 413. 2. (1). Еплэ **шабзэшэ**. Сэтэней гуацэм шэр тохуэ, Хуэмышэчыжуи мэджалэ. «ШIалэгъуэ шцIыналгъэ», 426. 3. (1). Кхьухьлэгатэм кьрадэ бомбэ. Зым зыр кIэлъыкIуэу, кьору хабзэу, Пизэм хэту шцIыгур зэпалгьыхь, Жыласэ шцIыкIэу, бийм хуагъазэу Шэ плгьыжэ Iэрэмэр кьырапхгьых. ЗэкьуэшитI. «ШIалэгъуэ шцIыналгъэ», 17. 4. (35). Фоч, кIэрахуэ с.ху. Iэщэхэр уа нэужь, я пэм кьылъэтыр. Сэ кьыстехуакьым бишишэ, Лъэныгьэр блэгъуэ кьысфIэщIри ЗысцIаиц улэггэ сэр-сэру. «Адэ», 136. АвтоматкIэ бжэм шэр кьытраггэлгьалгэ [нэмыцэм]. Шынахужьыкьуэ, 66. Дисэ шэ кьыстехуа и гугъэри джалэ пэтиц, арицхьэкIэ кьызыртехыуар псыницIэу кьыщищIэм, нэхгьри кIийуэ хуежьаиц. Хьуэапсэгъуэ нур, 104.

◇ **Шэ фIыцIэу кьыстехуэн** (1). Псалгэ, Гуэхугъуэ гуэр жагъуэ дыдэ шцыхьун, и гум шцIыхьэн. Пцэдджыжьыр кьэсри, тас-кьубгьаныр Анэм иIыгьыу хукьуэпIлаиц, Пэшым шцIыхьэнэу и кьуэм Гулгъэм – Шэ фIыцIэр и гум кьыстехуаиц. Кьазджэрий. «Вагъуэ махуэ», 12. Мариам ар зэхихмэ, шэ фIыцIэу кьыстехуэри и шцхьэм мыгъуаггэ хуехьыж. Лэчымэ, 391. **Шэуэ зыпхьыдзын** (1). Псалгэр жагъуэ шцыхьун. Мырзэ и псалгэм шэуэ зыщызыпхьидз шцIэт, Лусанэ кьылгьыхьу молэр зи пэлгэщыртэкьым а джэгуакIуэ-уэрэдусым. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 669. **Шэуэ тэхуэн** (6). Псалгэр жагъуэ дыдэ шцыхьун, и гум шцIыхьэн. Якьуб, ар [псалгэхэр] шэм хуэдэу тэхуауэ кьызэщIэпIлаиц, зэгуюд. Нал кьута, 255. Модрей дохутыру иувыкIахэм анестезиологым жиIар шэуэ ятэхуаиц. Лъапсэ, 16. Долэт и псалгэр Мусэ шэуэ тэхуаиц, Мусэ бынынишэу зэрыщытым трищIыхьу кьыфIэщIри. Мазэ ныкьуэ шцхуэантIэ, 644. [Алыджыкьуэ:] – Си

псалгэм афицарыр квызэриггэклаци, жыслар шэуэ тэхуаиц, Мелыгыч, 465.

ШЭ ТЕХУЭН (38). Фоч, кЛэрахъуэ с.ху. кыкИа шэр зыгуэрым лгэлэсын, сэкъат иритын. Шэ зытэхуа шыхэр нЛэтауэ-лгэкъуауэ квытохуэри гъуэуэ квыуамыту телгъи, сэлэтхэр зэрызохъэ, мэджалэ, кЛуанЛи жанЛи яЛэкъыми, зэрызохъуэ. Нал къута, 300. Шэ *Иэджэ тэхуэу лгэр цЛэкЛыхукЛэ Лы хахуэм дзэшхуэр шыгъаиц*. Лыхъужь хъыбар. «Мывэ хуабэ», 180. Унэм цЛыхъэну дэкуеипЛэм цынэса дьидэм Сарими и гум ктэкЛыжаиц езыр яшауэ унэшиэ цыхуаицЛам, нобэ хуэдэ ктэабзуу лэгъунэм цЛашэ нэтрэ, шэ квытэхуауэ зэрыцытар. Мазэ ныкъуэ шхъуантЛэ, 585.

ШЭГЪУЭ (3). Цыхубзыр унагъуэ ихъэнкЛэ цыицгъуэ. *Илгэс ницкЛух ухъуамэ, уи шэгъуэ хъуаиц, жиЛэри Апчарэ аргуэру и ныбжыыр здынэсар и гум ктэкЛыжаиц, жэм, мэкъу сьтхэм тегусысыкЛри*. Шынэхужьыкъуэ, 18. *Езы Хъэбиби ипхъуэ зи шэгъуэ хъуам бггэдэсу къуажэм квыдинаиц*. Шынэхужьыкъуэ, 27. [Албиян:] *Си шьтхъур хъыдэжэбэ зи шэгъуэиц*. Шынэхужьыкъуэ, 43.

ШЭД (3). ЗыщЛыпЛэ квинэу ифыхъа псы. *Узихъытс заицЛэу итиц псы шэди Ктэлыдыну игу ктэмыкЛ*. Цыхушхуэм задэзыщЛым. «Батырыбжъэ», 143. [Ктадым Шаукэт жиЛэу:] *Уи цЛыр псы шэд заицЛэи, псы итыр шхъуантЛэ хъужауэ аргъуей тЛысытЛэиц, ськЛуэри сеплгъаиц; аргъуейр ниш Лэрамэу шхъэицтиц, ницхъэицхъэкЛэ зэброкЛри къуажэмкЛэ зрат*. Аргъуей, 388. *Узыцыицым ухадзэжэмэ, Упсы шэдици, нур пЛэИуэхуэ?* Цыхушхуэм задэзыщЛым. «Батырыбжъэ», 143.

ШЭДЫБЖЪ (2). ГъушЛ зэраггэпль фЛамыщЛым ирищЛэпшэн шхъэкЛэ фэм кыыхэщЛыкЛарэ пшынакум хуэдэу зЛыкЛ-зэфЛыхъуэ кЛыщым ктыщаггэсэбэп Лэмэпсымэ. *КЛыщми зеинишафэ квытеуауэ, Лэуэлгъауэ лгэпкэ цызэхъуымыхъужу, сьдэж ву макъми пичауэ, шэдыбжъым хъуаскЛэ квыдримыхуеижу нэицЛ хъуаиц*. Хъуэпсэгъуэ нур, 295. *Хъэкурнэ шэдыбжъ, сьдэж, псылгэ, Лэдэ-уадэ жыпЛэми зэрыфЛэфЛ дьидэм хуэдэу иггэуаиц, иггэтЛылгъаиц, кЛыц бжэЛупэм дежи шы дэуванЛэ ицицЛашэ, шым нал цыицЛилгъхъэну, мывэ ихъэли иггэтЛылгъаиц, гу шэрхъым шинэ трикъуэну*. Лгъапсэ, 99.

ШЭДЖАГЪУАШХЭ (3). Шэджагъуэм хуээ шхэгъуэ. *Шэджагъуаицхэ шхэуэ цЛыкЛухэр цысу, Жансэхуэ квыицЛэггэдаиц; – КгээзгъуэтакЛэ, соЛуэ. Мнемоникэ! – араиц Кгэзджэри и урокым узэреджэнур*. Мазэ ныкъуэ шхъуантЛэ, 613. *Удэ квыицаицпынур Апчарэ и фермэм дежи, шэджагъуаицхэ фермэм тэхэници шэ круцкЛэ зырыз ктэратынуш*. Шынэхужьыкъуэ, 59. ШЛалэ цЛыкЛуитЛ Апчарэ и Лэпыдзлгэпыдзу ктэнауэ цытар Иринэ деж яггэжаиц, удзыхъэ кЛуар ктэаицжэу шэджагъуаицхэ ираггэицЛыну. Шынэхужьыкъуэ, 69.

ШЭДЖАГЪУЭ (7). Махуэм и зэхуэдиГ, дыггэм нэхъ лгэагэу зыщЛэгт. *Ауэрэ махуэ шэджагъуэ хъуауэ, ди хъыдэжэбзыр ктэокЛужэ, шэхуэ цЛыкЛууунэм квыицЛыхъэжауэ, и пэшим зыциггэицкЛуа хуэдэу,*

зиуцэхуауэ ицЛэси. Лэчымэ, 394. *Махуэ шэджагъуэ хъуэуэ дыггэр ктэатепсэмэ, хъэицхъэтеуэр жыгым зыкЛэраггэиццырт, заутхъыицЛырти, ераггъуэ ктэЛэтыжырт гугъуэ ехъа ктэудамэхэр*. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. *Ктэблэ Луаицхъэм дыггэр ктэЛэггъуэм жэмьр фермэм хужын хуейиц, махуэ шэджагъуэ хъуаиц*. Шынэхужьыкъуэ, 65.

ШЭДЖАГЪУЭ НЭУЖЪ (2). Шэджагъуэм иужь кыхуэ зэман. [Ктэрэлгъаиц:] *Шэджагъуэ нэужьыраиц сэ Лэиц цызукЛыр*. Нэгъуху, 35. [Кулисум:] – *Шэджагъуэ нэужьым сынэкЛуэниц*. Нэгъуху, 35.

ШЭДЖЭМЫПС (2). Шэджэм аузым кыдэж Шэджэм псы. *Ди Шэджэмыпсым и ЛуфитЛыр Адэ унанЛэ дэ тхуэхъуат*. Кулиев Ктэайсын. «Мывэ хуабэ», 113. «КолхозыицЛэхэм ирафыр Шхъэлыккъуэпсыр зэ ифыгъуэу» – *Шэджэмыпсым ар кыжжэЛэ Ириггэуэу ткЛуэпсыр дыггэм*. Терек. «Партыр ди пашэу», 122.

ШЭДЖЭМ АУЗ (1). Псы кызыдэж Шэджэм къуэ; бгы зэхуаку. *Мэз заицЛэКЛэ Астемьр сымэ Шэджэм аузымкЛэ яунэтЛашэ, бгъуэницЛэггъыжъ гуэрым деж ктэуицхъэ партизанхэм цахуэзэн хысэнэу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 282.

ШЭЖЫН (ешэж) лгэЛ. (17). ЗдэщыЛам ешэлэжын. *Сызытеса шыр Лэдэжу яишэжри кызыЛыха фелахъым иратыж*. Анка, 383. *Си анэм ськЛылгъагъуэмэ, ктээджэници сишэжыници, жиЛэу Саримэ гузавэрти, нэхъ пабжъэ Лувым хэту бжыкхъым шхъэпрыплгъырт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 133. *Хэггэрейуэ зи фыз тегуэзэвхъахэри псыницЛэ-псыницЛэу зэбгыкЛыжаиц, я физхэр яишэжри*. Лгъапсэ, 79.

ШЭЖЫПС (8). Кхъуей хаха нэужь кванэ псыр. [Астемьр:] *Шэ зыицЛэКЛам дыхуэдэу жэлэ Долэт, шэжытсыр шхъэхуэу, кхъуейр шхъэхуэу*. Мазэ ныкъуэ шхъуантЛэ, 651. [Астемьр:] *Кхъуейуэ зыкгэзылгъытэр шэжытсы кыицЛидэри, шэжытсы цытар кхъуей хъуаиц*. Мазэ ныкъуэ шхъуантЛэ, 651. [Астемьр:] *А тЛум я унафэр революцэм ицЛашэ; лажъэр ирелажъэ, мылажъэр шэжытсым хуэдэу икЛутын хуейиц е хэкум иггэкЛи ктэундэпсэу хъуниц, жиЛэри*. Мазэ ныкъуэ шхъуантЛэ, 652.

ШЭМЭДЖ (1). Мэкъу, хъэцэпэцэхэкЛ с.ху. ирипаупщЛу, пхъэкЛ кЛыхъ зыфЛэль мэкъумэш Лэмэпсымэ. *Ар жиЛэми [Дэфэрэдэж], нэкЛэ елгъагур и нысэр гугъуэ зэрехъыр, езыми ицЛэныр ктэолыж, уеблэмэ, мэкъуауэгъуэр ктээсмэ, шэмэдэж ктэицтэрэ мэкъу цыицупицЛ цыЛэиц, ктэамылыши макЛуэри ктэамыл неупицЛри еггэгъуэ, арджэн ицЛыну*. Лгъапсэ, 119.

ШЭН (ешэ) лгэЛ. (246). 1. (218). БдэщЛыгъуу, уздэкЛуэм здэшэн. [Авторым:] *МыкЛуэжахэм ди ктэалэн хъуар дзэм яи ктэомьр махуэ ктээ псафэ тЛэу тишэну арат*. Зи лгэрыггъыпс тЛыгъа, 532. – *Уанэ тэфлгъхъи шыр псымкЛэ нафшэ, – жиЛэри Мурат и ктэуэр ПсыжъкЛэ кЛуэуэ ежъаиц*. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. 2. (12). *ЗыгуэркЛэ зыгуэр (цЛыху, хъэпшып с.ху.) зы цЛыпЛэ ишауэ нэгъуэщЛ цЛыпЛэ гъэлэпхъуэн*. [Псэуицхъэм:] *Тепицэчим иысу утишэнуиц*. Тепщэч ктэзылгъэтыхъ, 186. *Пыжъынэ бэн ишэри кЛуауэ цытаиц лам деж, хъэдэри*

бэным дилгьэри иггэцлэрэцлэжаш. Лъапсэ, 20. Лу, дауи, и гуи и шхви кээкыртэккым ар зыцгыгугь гуфлэггүэм нэхь гуфлэггүэж ирихгээлэну е гуацэр квалэм пшэным ебггапцэ хэун Гуэху квилгыкгуэзкыну. Хьуэпсэггүэ нур, 306. 3. (2). Зыгуэр зы шыплэ кгуэуэ укбуэдиин (квалпсэ, псыбэккы с.ху.) Хьэрун правленэм квосыр лгээуакгуэ: - *Квафитти гьуцл квалпсэ пкфори дэцлгыгүү Радиоточкэ фермэм сывггаишэ.* Хьэрун и лгэагуныггэр. «Партыр ди пашэу», 97. *Сэ станиц иным сеггэгүхуэ, - Зи кьарухэр гьуцлгыч квалпсэм Унэм, губггүэм - дэни яшэм Ариц сэ нобэ сывзэхуапсэр.* Терек. «Партыр ди пашэу», 125. *Псылэрышэр хадэм яшэу Гуацхэ лгэагэм ираишкл.* Псы кьэжэхыр хадэм яшэу. «Батырыбжэ», 46. 4. (14). Унэ иггэхьээн. *Езыр эзэмьыз, и шыпху нэхьыцлэ яшар кьуажатицэмккэ цылэти, кгуэуэрэ цыхьэцлэти, я мывэ сэрэйм уэрэд жилэу тест, блэккыр кьиггэдэгуэу. Квалэн, 430. [Хьэжумар:] Уэ уцашам уиллри уэри дьызбггэдэсу дефаш, итлани тлум фи языхэзыр сьту мьуккытарэ, и? Алгхьэ, 97. [Дэфэрэдж Барчо жригуэ:] Мы кьуажэм ди гьунэггүу хьиджэбз яшауэ исти, абы и деж ськгуэниц жьислэри тезубыдауэ арат.* Лъапсэ, 112.

ШЭНДАР (12). «Нал кьута» романым кьыхэц персонаж, цыгхуэцлэ. *Локотши приказыр Шэндар иреггэлгэгүу, Сталиным и Из зытелгым лэнккэ телэбэу.* Нал кьута, 258. *Шэндар и нэр цилымьукгуэницлэу приказым йоплг.* Нал кьута, 258. *Шэндар мьыхүмэ, шэч кьытезыхьэ отрядым хэмьиту капитаным квилгытэри и Гуэху и ужь ихьэжаш.* Нал кьута, 259.

ШЭНТ (18). Тесыну кьаггэсэбэп унэлъашлэ. *Кузимэн Азрэт эпккырылэлу шэнтым тести, зиггэхьэжкым, и жьафэр кьыгурылэлу зыри зэхимых зицлэи.* Нал кьута, 306. *Лэтлифэ мафлэу кьызицлэнаиц, фьиз уэндэггүуци, зытес шэнтыр мэккыргэ зыциггэзэккэ.* Лъапсэ, 24. *Зы стлол, шэнтишэрэ зы шэнт ихьэгүэрэ - нэггүэцл нэм кьыфлэнэн цлэмьиту [нэшим].* Мелыгыч, 440.

ШЭНТЖЬЕЙ (1). Из теггэцлэплэ, Из телгхьэплэ зилэ шэнт шабэ бггүфлэ. *И адэри арат [Дэфэрэдж и адэр]: зэгүэр ераггьуу кьыпхуэлэти кьудейуэ зрамыцлэжу пкбо и дамэм телгүу кьыхьат «цеишэ пкбо сицлэни» жилэри, кьыцидэхуэм деж Гуэхуншэу цысыфыртэккымы, цэнджэти шцлгырти, и шыпхуэхэм ярит, цеишэ шэнт нэггунэ, я гуэциым цлэлгүэрэ иггэггүа пхгэм кьыхишцлгыккыгүэрэ фалгэ, лэнэ, шэнтжьей, хгуп, пхгүантэ - хуэмьыцл цылэтэккым.* Лъапсэ, 111.

ШЭНТШХЬЭГҮЭ (5). Зыккырггэцлэплэ зимылэ шэнт плимэ лгэужыггүэ. *[Дэфэрэдж] Гьуэлгьылэм шэнтихьэгүэр бггэдзыогггүэвэри сьбггэдотлгысхьэ, и натлэм Из дьозолгэ [Сэлимэ].* Лъапсэ, 27. *Хьэбибэ шэнтихьэгүэм тетлгысхьэжауэ цысиц; - Колясккккэ кьыдашар бэным дэлгүу дашэжыни, - жигуэ.* Нал кьута, 283. *Румын гуэр дилэт пхггаицлэу, пхггаицлэ Гуэхум цыггүауэз дщицыну шэнтихьэгүэ сьт диггэцлгырт, езым буфет дахэ шцлгүрэ ицэрт, и фьиз гьум лгэхьшэр ди пицафлэти.* Зи лгэрыгыпс тлгыгга, 526.

ШЭРЭЗ (2). 1. (1). Языныкгүэ хьэдзэбадзэхэм (бжьэм, хьэдзыггүанэм н.кк.) зэрызахүмэу, зэрыгуэу ялэ пэ папцлэр. *Скорпионьыр адэклэ елаиц, кгуанлэ имыгуэу кьыщицилэм и шэрэзыр и шхьэм хиуккэжри клэзыу асыхьэту лаиц.* Хьэцлэ лгэплэ, 402. 2. (1). Блэм и бзэгүу дыккыуаккүэ. *Хэт си гуггэци кьыфлым блэггүэ, Кьашияуэ я шэрэз.* Ваггүэиж. «Батырыбжэ», 70.

ШЭРДЖЭС (4). 1. (1). Адыгэ ллаккүэ псори кьызэцлгыубыдэу кьаггэсэбэп. *Цыгхуэбзым и цлэу шьитар Чирчэ гуацэиц, шэрджэс [черкес] жьыхуэтлэр Чирчэ деж кьыщицежгүауэ тхьылгым итиц.* Зи лгэрыгыпс тлгыгга, 529. 2. (1). Кьэрэшей-Шэрджэс республикэм и цлэр шьжалэм деж адыггэхэм кьаггэсэбэп. *[Астемьыр:] Шэрджэсри Кьэбэрдейри тлгури адыгккэ? Хьуэпсэггүэ нур, 264. 3. (2). пльыф. Шэрджэсхэм ехьэллэ. Пцлгы хэлтэккым а шэрджэс гуацэм и лгым и лгэужыггэр зэрихум е Бердрэ Гьумаррэ здэжлуам и шхьэр зэрихьым.* Хьуэпсэггүэ нур, 305. *[Шэрджэс гуэцэ уэрэд] Жей, си шлалэ, наггүэ дахэ, Гуггүэу инхэр уэ ууейиц. Жей, си шлалэ.* «Бгы лгэпэхэм деж», 39.

ШЭРИДЭТ (2). «Нал кьута» романым кьыхэц персонаж, цыгхуэбзыцлэ. *[Мухьэмэд:] - Зауэм сокгуэ, Шэридэт.* Нал кьута, 233. *[Мухьэмэд:] - Зытлу сьуккынккэ, Шэридэт.* Нал кьута, 233.

ШЭРИФЭ: ШАМ ШЭРИФЭ (1). Еплг Шам.

ШЭРИХЬЭТ (18). Мусльымэн диным, кьурлэным жиэхэм тету дин зэрызехьэн, зэрыпсэун хуейр кьэзыггэлгэггүэу хабзэхэр. *[Астемьыр Шурдымьым жригуэ:] Фэтиджен уздыггэм Гуггүейр кьыпех, шэрихьэтым зыккэрумышцлэ кьыпыхын цылэжккым абы, - жилэри.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 541. *Советскэ властым кьыггэлгэггүауэ псэуккэмрэ шэрихьэтыр зытеухуамрэ зэггэкуа зэрыхунур, а тлур зэггэзэггэ зэрыхунур кьыггүэуэтын и мурадат Кьазджэрий, арихьэккэ иггүэуэтаккым.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 663. *Кьазджэрий и гуггэат: Тьркум, Шам адыгуэу лэджэ цылэиц, ськгуэниц абыхэм я дежи саккыхьэлгэни, сахэуцилгыхьыни, я псэуккэр зытеухуар зэггэлгэггүуниц, шэрихьэтым, диным кьахуихьыр зэггэцлэници флэ ядэслэггүэрэ - флгыр ди хэкум кьахуэсхьыни, сигу иримыхьын слгэггүэрэ - абы и Гуэхур ихьэггүэиц, жигуэ.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 663.

ШЭРИХЬЭТ СУД (1). Шэрихьэтым и хабзэм тет суд. *[Мэтхэным Астемьыр жригуэ:] Ауэ дунейр кьутэжкыху сицггүуцинккым шэрихьэт судым уккышынслгэггүэуэ зэрышьитар.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 566.

ШЭРИХЬЭТ ПОЛК (3). Граждан зауэм советскэм и лгэныккүэуэ хэта шэрихьэтидэ. *Шэрихьэт полкым хэтари араиц [Астемьыр:] - Мэтхэным и ггүэсу советскэ властыр зыггүэуыну цлэккүам яхэтаиц, я бэраккыр удзггүфэу цытамы.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 641.

ШЭРИХЬЭТ ПОЛГКУ (2). Еплг шэрихьэт полк. *Абы цыггүэуэ текгуар Иналиц, Кьазджэрий шэрихьэт полккур кьидэцигу цытамы.* Мазэ ныккүэ шхгүантлэ, 516. *[Инал:] Шэрихьэт полкум*

кбыбдыхтауэ цыта Шурдым Дотий медгэкIри иджы ТутIэ председателу дгъэуаиц. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 537.

ШЭРИХЪЭТ ХАБЗЭ (1). Муслбъымэн диным, кбурIэным жиIэхэм тетын. Кбалмыкбъым Iуэхур утыкум кбрелгъхэ, Бахъсэн цызырызехвам я мурадар цыкIуфэкIукбъым, абы хэттар тезыггъэуишуэу я гум кбишхыдыкIар Кбэтхгэн Назириц, колхозыр идэркбъым, Совет властыр икгуэтжэу шэрихъэт хабзэм тету псзуэ ириггъэжъэн и хысэпци, жиIэу. Зи лъэрыгбъыпс тIыгба, 526.

ШЭРИХЪЭТИСТ (9). Урысыбзэ ныкбъуэкIэ. Хъэрышыбзэ псалгэмрэ урысыбзэм и суффиксрэ зэхэту кбэхъуа псалгэ: шэрихъэт Iуэхухэр зыфIэкъабыл цIыху. Инал и шыр иутIыпцири уи шэрихъэтисти, уи мэрихъэтисти кбызэринэкири псом япэ иуваиц. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 543. Жыраслгэн дзэ зэхуишэсу, шэрихъэтистхэм я бэрак удзыфэр кбэицтэу, ТыркумкIэ яунэтIыну я гугбат. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 547. Ауэ, зэдэуэныр Iейуэ яхэлэти, аргуэру кбраггъэжъэжиц: Мэтхгэныр нэциI исым кбэдэциIынкIэ хбунуиц, сыту жыпIэмэ Кбэзджэрий шэрихъэтистиц, жэнэтым кIуэну и мурадиц, жалэрт. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 548.

ШЭРИХЪЭТЛЫ (1). Шэрихъэтыр хбэкбъуэ зи фIэц хъуа цIыху. [Чачэ:] Шэрихъэтлыиц жыхуаIари [Кбэзджэрий] нобэ зэрихъуам еплъ. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 639.

ШЭРИХЪЭТЫДЗЭ (2). Муслбъымэн диныр зыIыггъхэм я дзэ. [Бэтокбъуэ:] Блшэвицир кбэсмэ, нып пльыжъ кбьфIадзэ [Псыхуабэ дэс тыкуэнтесхэм], шэрихъэтыдзэм хуэзэм – нып удзыфэ, кIэдэтым бжъытэр яIэциIыхъэмэ – паицтыхъ нытыр хъэзыриц. Хъуэпсэгъуэ нур, 250. Шэрихъэтыдзэм я дзэпциым сыту зыкбрихрэ, жиIэну и Iунэм кбэсат [Бэлаиц Мэтхгэным ицхэкIэ], арицхэкIэ фIэемыкIу хъури, зыри жиIэжакбъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 321.

ШЭРХЪ (16). Гу, машинэ, мафIэгу с.ху. иризекIуэу шIаггъэуэ хъурей (гудзэ иIэу е имыIэу). Абдежым ицыиIэдзэуэ Вындым цIыхур «Мэмэт-ицIакбъуэкIэ» кбеджэ хъуаиц, иджы, ицIакбъуэми, ныбэфыишуэу бауэ-бапицэу кбекIухъ, и ныбэр, шэрхъ ицIэбггъэуээн хуэдизу, кбехуэхауэ. Лъапсэ, 46. МафIи сыти ицымыIэжу, Iэдэ-уадэри шэрхъ кбутари зэбгрыдзэуэ кIыиц лъэгум илът. Хъуэпсэгъуэ нур, 286. Шэрхгъыр кумбъым йоуэр заницIэу, Пицаиц цIыкIур хохуэ ятIэм. «Тисей», 491.

ШЭРЫУАГЪ (1). Шэрыуэу зэрыщыт мардэ.– Уи шэрыуаггъыр зымыицIэ ицыIэу сэ сиIэркбъым, – жиIэри шу лыггъусэр шэсыжиц. Лъапсэ, 114.

ШЭРЫУЭ (8). 1. (6). пльыф. Зэуэм Iэзэу тезыггъахуэ (шабзэ, фоч, кIэрахъуэ с.ху.) – [Мэмэт-ицIакбъуэ:] Уэлэхъи, ушэрыуэм [Казбек Машевич], – Ботэх и адэр бггэдэмыхъэпэу цакиIуэм ицитхъуаиц. Лъапсэ, 72. [Хъэкурынэ:] – Зыггъауэр шэрыуэмэ, фочри шэрыуэиц. Лъапсэ, 103. Лыр мышэрыуэмэ, фоч ицызэрихъэн ицыIэххэжъым, – жиIэри Кбэрэжъ дыхъэишаиц, и жъэишхуэм дзэуэ дэтыр уигггъэагъуу,

абы фоч иггъэуэфу зэрыщытыр зымыицIэ ицыIэтэкбъым. Лъапсэ, 103. 2. (2). Зэбгбапцэм теухуэ Iэщэ. Iэщэ шэрыуэр ицIэлIыггъыр Уи ицхъэ пхъумэжу араиц. Шхъэ закбъуэу... «Батырыбжъэ», 145. [Хъэкурынэ:] – Зыггъауэр шэрыуэмэ, фочри шэрыуэиц. Лъапсэ, 103.

ШЭС: \diamond **шэсу увын** (4). Зыгуэрым дзыхъ хуэпциI зэрихъунумкIэ щыхъэт ухъун. Шымыхъужым, ахъиэ зэхалгъхэри Исуф ицхэкIэ шэсу уври кбраггъэутипцижати, екIуэлIанIэнишэу уэрамым кбьданэнт – аргуэру Мариамрэ Назифэрэ я деж кбэкIуаиц, кбелггъэIуну. Лэчымэ, 397. Инал и гум абы Iей хуилгъу ицытамэ, жылэр шэсу фыуви Жыраслгэн кбешэлэж, жиIэнтэкбъым. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 652. [Астемыр Жыраслгэн ицхэкIэ жиIэу:] АтIэ кбьуажэм кбьицалгъуауэ, кбьидэхгъухъауэ ицыицткIэ, ишэу дыхуэуэми, яггэ кIынкбъым. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 652.

ШЭСЫЖЫН (мэшэсыж) лъэмыI. (8). Шы, шыд с.ху. тетIысхъэжын. Пианэр зэхэуат, Астемыр шым ицыишэсыжам. Хъуэпсэгъуэ нур, 120. Абы фIэки хэмылгъу ПытIу шэсыжри, бгъуэтым кбэицтэ – ежъэжиц. Шынахужыкбъуэ, 58. [Фэуаз] Сэри си шым сеныкбъуэжъуэрэ си уанэр еутэхыным нэсаиц, шыр апхуэдизкIэ ерыц екIуаици, сепсыхрэ шыныбэпхыр ицIэскъуээну сыхуежъэмэ, и ныбэр кбеггэпиц, сыишэсыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кболэлэжри, згъуэицмэ, сыкбеггэцэхынкIэ мэхъу. Анка, 381.

ШЭСЫН (мэшэс) лъэмыI. (48). Лъакбъуэхэр лъэныкбъуэ зырызымкIэ едзыхауэ зыгуэрым тетIысхъэн. Астемыр ицыишэсым, Бэлаиц кбэсри лъэрыгбъыпсыр иуыдиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 313. Е шы Iэлыр кбьубыдыфу Хэт шым ишэсу иггъэса? ГъащIэм илэ кбэжапIэ. «Вагъуэ махуэ», 63. Хъуныр зэуа ныIэжхэри зыицхъэракбъуауэ, уицIэ бгырыпхри зыицIэпхауэ, гуэбэнэч зыицггъи яхэтиц – уеплэмэ, пыпхъуэиц жыпIэну, фейцей дьидэу зыхуанэри мэиэс. Лъапсэ, 115.

ШЭСЫПIЭ (1). Кбэлэн зыщашIыжа Iуэхугъуэр зэраггъэзэциIэным и щыхъэту хъэпшып, мылгъу е цIыху зыицIыпIэ кбэаганэу зэрыщытам ироджэ. Пльыжъ Федотым И фокIэциIу узэхъуансэр И шэсыпIэиц, Ар узотыр. «Тисей», 508.

\diamond **ШэсыпIэ иувэн** (3). Кбэлэн зыщашIыжа Iуэхугъуэр зэраггъэзэциIэным и щыхъэту увын. Жыраслгэн папицIэ жылэр нобэ шэсыпIэ иувэрэ – хбарзынэиц, абыи хуэфациц увынIэ иггъуэтыниц, хабзэм и анэмэтиц, хабзэм иужькIэ жылэм я анэмэтиц. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 647. **ШэсыпIэ иухэн** (1). Еплъ **шэсыпIэ иувэн**. Зэрыкбъуажэу колхозамэ, мис итIанэ колхозыр шэсыпIэ ибггэхъэ хъунт, – иригггъэкуэкиIурт Астемыр, – атIэ сыт зэбггэхъ хъунур? Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 650. **ШэсыпIэ увын** (4). Еплъ **шэсыпIэ иувэн**. Иджыпстуи заницIэу утыкум кбрильгъхэнуэтэкбъым и гум илбъыр, жыжъэу кбьициIэжиц: – Колхозыр аракбъым Жыраслгэн папицIэ шэсыпIэ увынур. Мазэ ныкбъуэ щхъуантIэ, 649. Кулак Iуэху жыпIэнри, мэджытыр зэхуэицIыри, колхоз зэхэишэри, ицхъэл зиIэм кбьитэхэри, Жыраслгэн шэсыпIэу

жылэр хуивэнри – псори зэхыхъэжауэ кьуажэр бжъэцу зэрыхъэрт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 627.

ШЭТВЭР (3). Литрищ зэрыхуэ абджышхуэ, пщалгъэ. Езыр [Аралл Залымджэрий] гъуру, и нэр кьижу, и ныбэр игъуэжауэ, сьтым деж бгъэтIысми зы мэл гъэва ишхыфынут, цырибон шэТВЭР абы дрифу. Хъуэпсэгъуэ нур, 87. Пэжу, езы Мусэ кхъуейплъыжкIэрыщIэм триггэкIуэдэихуаи цыIэтэкъым, ауэ пщантIэм выгуи шыгуи мычэму кьыдыхъэрт, махъсымэ кхъуэщын Iэлъэныкьуэ инхэр я гупкIэм иту, мэл укIа, джэд лъакъуэхэр матэ кьуаниэ иным кьипIишкIыу, цырибон шэТВЭРхэми нартыхужэпкэ IуукIауэ кьызадшэрти хъэцIэ кьакIуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 105. Езыри [Сентрал] щытт лъакъуэ закъуэкIэ кърму ешхуэ, и куэпкъым арккэ шэТВЭРыр тегъэувауэ. Нал кьута, 288.

ШЭФТАЛ (4). Пхъэщхъэмыщхъэ лъэужыкьуэ. Мес, плъыжыбзэу шэфталитыр, Ци-Бай-шокIэ зэджэ дадэм Кьиггэхъауэ, а плъыжытIыр, Тыггэ куэдым хэмыкIуадэ. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58. Зэгур Саримэ шэфтал жыг цIагъым цIэтурэ бжыхъым гьунэгъубзэу бгъэдыхъэри Думэсарэ хадэ хуащIэу Елдаррэ Темботрэ итти, Iуэху зи ужь итар хыфIидзэри цIэлхъуаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 133. Шэфталитыр цIыхум иIэм ГъацIэ кIыхъыр кьылъысыну Китай тхыдэм ариц кьыджIэр. Лъэпкхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 58.

ШЭФЫН (ешэф) лъэл. (2). Зыгуэр зыщIыпIэ ишэну хүзэфIэкIын. Саишэфакъым сэ шу куэдым, – Ар кьепсэлъыр тхъэIухудым. «Елбэздыкьуэ», 17. Дзэцу зызыггэнэхъыжыу кьуажэм дэсым ящыщт, и ныбжыр здынасар тэмэм дьдэу имыщIэми, иджыри лъэрызехъэт, бээр сьтхэр дэнэ къэна, нартыху кэп цхъэлым ешэфыр шыдыгум илбу, жыг хадэ хъарзынэ илэци, езым фIэкIа зезыхъэ цыIэкъым. Клапсэ клапэ, 6.

ШЭХУ: ◊ шэхум хуэдэу фэр пыкIын (5). Фэр хужь дьдэ хьун. И Iэдийхэр кьарууншэу, Шэхум хуэдэу и фэр покI. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 422. Екъуб кэгъубжыаи, шэхум хуэдэу и фэр пыкIауэ, арицхэкIэ Локотоши абы кьыфIиггэкIакъым. Нал кьута, 302. ЩIалэм и фэр шэхум хуэдэу пыкIат, букIамэ лъы ткIуэпс кьыщIэкIынтэкъым, жыхуалэм хуэдэу. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 593.

ШЭЦЫКУЭ (1). Цей щызэIуащэкIэ цейхъунхэм я зэхуакум Iуащэ Iуданэр дэзыш-кьыдэзышыж пхъэ клапэ папцIэ. Псом хуэмьдэу Дэфэрэдж и гум кьридзэр и анэр арат, абыи IэцIаггэкIэ хэт кьытекIуэн жыуиггэлэу сьт ищIыскIи IэкIуэлъакIуэт: цIэп зэхуихъэсыннт, иггъэцIынэнт, итхъыжыннти, чэтэн ищIырт, цэнджацэм езыр дэсыжу, цIэггэж, шэцыкуэ сьтхэр зэрывэлэтихыр и хъыджэбз цIыкIум ириггэлъагъуу, зэми цеицэ ишттым щытриггэтIысхъэ кьэхурт. Лъапсэ, 111.

ШЭЧ (1). Зыгуэр нэсу кьабыл мыщIыныгъэ, и пэжагъыр уи фIэщ мыхъуныгъэ. [Омар жиIэ:] АбыкIэ [а IуэхумкIэ] сьшэчкьым сэри. Гъуэгунэ, 115.

◊ **Шэч кьытехъэжын** (3). Зэгупсыса е илэжэ Iуэхугъуэр тэмэм-мытэмэмкIэ аргуэру

егупсысыжын. Куэд дэмыкIыу Елдар IуцIэиц Сарими, гурыщхъуэ ищIауэ щытам шэч кьытрихъэжаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 129. [Локотои отрядым яжреIэ:] Зы мэскъал закъуэкIэ шэч кьытепхъэжакъэ – зыIуеггэх, цхъэусыгъуэ гуэр щIыи. Нал кьута, 259. Шэч кьытепхъэж хъунутэкъым лафкIэтетым мурад бэлыхъ гуэр зэрищIам, абы и цыхъэтлыкьэнт гум илгьыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 134. **Шэч кьытемыхъэн** (8). Зэгупсыса, жиIа псалгъэр е илэжэ Iуэхугъуэр тэмэму зэоыщытым гурыщхъуэ тримыщIэн. Капитаныр кьыкьуэмькIыжатэмэ, газетым итами шэч кьытрахъэнутэкъым, Бахъуэри Якъуб и ужь кьыхъэнутэкъым. Нал кьута, 296. Шэч ди Iуэхум кьытевмыхъэ, Къумыр жиньриц зи IэцIаггэр. «Индийскэ поэмэ», 362. Езым [Исуф] шэч кьытрихъэркьым и фызыр и пхъум ищIэм цыгъуазэу зэрыщытым. Лэчымэ, 396. **Шэч кьытехъэн** (14). Зэгупсыса, жиIа е илэжэ Iуэхугъуэр хъуа-мыхъуакIэ дзыхъ мыщIын. [Локотои:] Днепр е Дон деж яхуэмьубыда нэмыцэр дэ тхуэубыдыну уи гуггэ, жыпIэу шэч кьыщIытепхъэни цыIэкъым. Нал кьута, 257. Инал Мэзкуу зэрыщыIари, абы Иналрэ Кьыздэжэрийрэ цызэхуэзэу зэрыщызэкIужари – псори кьажезыIар Лут, итIани Лу жиIэм шэч кьытезыхъэ яхэтт. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 547. Апчарэ и мурадым шэч кьытрихъэу кьызэлпэкIыну хуежэмэ, хъыджэбзыр еуэрт шымы иггэлгьейрт, чнутIым уэм нэхгэр нэхъ иггэузырт. Шынэхужыкьуэ, 53. **Шэч лъэпкэ кьытемыхъэн** (10). Зы тIэкIүкIи жиIа псалгъэр е илэжэ Iуэхугъуэр зэрытэмэмым гурыщхъуэ тримыщIэжын. Абу-Деруиш шэч лъэпкэ кьытрихъэртэкъым и фызыр кьанэу езыр ялэ дунейм зэрехыжыном. Кххэлэгунэ, 379. Астемьыр шэч лъэпкэ кьытрихъэртэкъым Iуэхур тыннуу зэрэкIуэкIыном, сьту жыпIэмэ Жьраслгэн и Iуэху закъуэр аратэкъым зэIуцIэр цIызэхуаишэсар. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 652. Мэмэт-цIагъуэм жиIэр «Хруцев и дачэм» цаггэхъыбару зэхихати, и псалгэм шэч лъэпкэ кьытрихъэртэкъым, иггъацIэм зэгухъу тхыль емьджами. Лъапсэ, 48. **Шэч лъэпкэ хэмылгын** (2). Зи тIэкIүкIи уримыгузэвэн Iуэхур апхуэдэ дьдэу зэрыхъунум. Тинэ Лусану зэрыджэгъуфыном шэч лъэпкэ хэлкьым. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 635. Шэч лъэпкэ хэлтэкъым «жыныбэ» кьомьр абы зэрыщымыгуфIыкIым, ауэ «крушкIэшхуэхэр» езыр-езыру зэлпгыжаи, плъагъурэ ди Iуэхур, жиIэ хуэдэу. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 606. **Шэч хэлкьым** (19). ГурыIуэгъуэщ, щыхъэт лей хуейкьым. Джэлил еплэмэ – шэч хэлкьым, а бзур зэгур бабыщым кьеицэу яфыщIа кьэрггейр зэрыарам. Бабыщыкьуэ адакгъэщ, 493. Нобэ марш еуа музычауэр шэч хэлкьым кьафи зэреуэфыном, – жиIэри езы Мэтхгэнри арэзы хъуаи. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 563. Шэч хэлкьым ар Нартыхум зыхриггэхым фIэфIу зэрыжиIэм [прокурорым], езы Нартыхуи и тхъэкIумэр триггэхуауэ цыс цхъэкIэ, зэхимыхуэ зы псалгэ кьанэркьым, зэхихри и гум иреубыдэ. Лъапсэ, 82. **Шэч цIын** (3). Дзыхъ мыщIын,

темыгүшхуэн. *Заулхэм, фыгьуэм чэф ицлауэ, Кьиклын окопхэм шэчхэр яцI, Я цейм ятIагьуэр клэрыицлауэ Шейтеу кьажыхьыр, ба зэхуаицI.* Майм и 9-м 1945 гьэм. «Шум и гьуэгу», 9. *Якьуб мурад гуэр имыцлауэ нIэрэ, жиIэри Локотои шэч ицлаиц.* Нал кьута, 296. *Провокаторышхуэ хьуат езыри [Псэун], – ямыгьэлэхьуэу губгьуэм кьина Iэцхэм шьыц кьихури, жэц ныкьуэм нэхэ шэч зыхуицI унагьуэм ирихулэрт, езыр унэм яфIыицIэтицхьуэрэ ицIэупицIэрт: – Ей, танэ фьхуей? Кьалэн, 434. Шэч мыицIын (1).* Игу кьэмыкIын, емыгупсысын. *Саният шэч ицIыртэкьым фIэмыфI гуэр Зураб кьыицубыдыну.* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 666.

ШЭЧЫН I (ешэч) лэI. (26). Уз, бампIэ, зэгүэпыгьуэ с.ху. гүм тэхуэн, зышыIэн. *Сыт хуэдэ гуауэ дьхуэцами, Тэхуаиц ар ди гүм, ар тиэчаиц.* ТекIуэныгьэ. «Шум и гьуэгу», 5. *Жэщым унагьуэм ицIэс желякьым, Сэлимэ и анэр зигьазэ-зыкьигьээзжу жейм емызэгьуэ хэлбаиц, Сэлими и кIуэцIыкIым мафIэ кьыицIэнауэ и диным йокI, е ськIиин, е сиэчын жиIэу и ицхьэм тошыныхьыж.* Льяпсэ, 27. *Сиэчын сэ псори, сесэжаици, Тэхуэниц жаIари си тэмакь.* Зэгүэр си шьхэцри фIыцIэ дьдэт. «Вагьуэ махуэ», 361.

ШЭЧЫН II (ешэч) лэI. (4). Хьэпшып с.ху. я хьэлгьагьыр кьэпшын, кьэщIэн. *Шьхэл жыпIэнуици, араиц; иджы нартыху пиэр заницIэу яхьэжыркьым, нэхьанэ ицIыкIэ яиэч, пүт бжыгьэр унагьуэм нэрыбгэ исым трагуаиэ.* Мазэ нүкьуэ шьхуантIэ, 605. *Иэц шаукI цехым кьыицIэздэуэ, зыиэч, холодильникым езыгьаиэ, зыгьэтIылэ – Iэджэ мэхури, псоми яхуэфациэ ялгьыгьэс: жэмьм кьыиэчыр джэдым кьыиэчым хуэдиз фIэкла мыхгууи яицIыфынуици, танэм кьыиэчыр гүм кьыиэчым нэхьэр нэхьыбэ яицIынуми яхуэфIокI, сыт ицхьэкIэ жыпIэмэ, сыт хуэдэ Iэци кьаицтэ, кьыиэчыр аракьым зытраицIыхьыр, яиэцIэбгуа ахьшэр зыхуэдизыр араиц.* Льяпсэ, 97. *Гьавэр шьылуахыжым деж поршиновой палец ицхьэкIэ агрегатыр кьэувыIэмэ, а гьуицI тIэкIум шиэч ахьшэм хуэдиз кьыуатынуици.* Льяпсэ, 98.

ШЭШЭН (18). I. (16). Шэшэн республикэр зи хэку льяпкь, а льяпкьым шьыц. *И нэхьыбитIыр [лэжьанIэм кьакIуэр] шэишэниц е мышкьыиши, шырыкьуицIэхэм нэмыицIа.* МелыIыч, 462. *Колхозник кьуажэм дэсыжкьым, мыишэиэну е мымышкьыишу заводым шьылажэ зырызым фIэкла.* МелыIыч, 465. 2. (2). *пIыф. мыхь.* Шэшэным ехьэлIа. *[Алыджыкьуэ:] Шэшэн дивизэ шьыжаIэм, сэри си гүм кьэкIыжаиц Кьэбэрдей-Балкьэр наидивизэр шьыдаша махуэр.* МелыIыч, 454. *Езыр [ШыкIэпыч Хьэмзэт] шэишэн дивизэм хэту фронтым кIуаиц.* МелыIыч, 454.

ШЭШ (47). Шы шаIыгь, зыщIагьэт псэуалгьэ. *Абы льяндэрэ маицIэ ицIа, иджы зи ныбэ иуэжа шы ицIэгьуэпIыым соплэри ицIымахуэр кьыхьэмэ, уэниэку шэщым хуицIэтлэхьэну тIыгьа шыбзыр арауэ ицIэжынкьым.* Анка, 382. *Иджы и ицIагьыр общежитици, и ицIыур классици, ицIантIэми иэиц дэтици, ари тIууэ зэтетици, и ицIагьыр боици, ди*

ицIэгьуэалэжьу псы кьызыртышэр ицIэтици, унэм и ицIыур складици. Зи льяэрыгьыпс тIыгьа, 522. *Спектаклыр зыгьэуэ ицIыхухэри, автомобил макь зэрызэхыхуи, шэщым кьызыртышэри, Кьэзджэрий фIэкI кьэмынэу.* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 660.

ШЭЩЫН (ешэщI) лэI. (2). *Укьуэдиин, захуэ шIын. Псы Iуфэм Iуту зэ и итIыр еиэицI, зэм мэтIыс, кьотэджыж [Iу].* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 506. *Абы хуэдэу кьыицIэмыкIрэ [Кьэзджэрий] – адрейхэр дэзкIуэм ари ирекIуэ – жиIэри Инал и Iэр ииэицIаиц.* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 575.

ШЕЙ (14). Шейудзым кьыицIэвыкIа псы, шеипс. *Шей ирагьахьуэу шейныкьышхуэр зэриIыгьыу ицIыт [Матренэ], и итIыр игьэупIэранIэу, милиционер кьыицIэкуар зыхуицхьынури имыицIау.* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 557. *[Алыджыкьуэ:] Тихам шей тIэкIу тетфыхьыжурэ дьздэицхьым, гьуэу дьзэрехьар тицыгьупицэжри Iэджэм я ицхьэфэ дилэбаиц.* МелыIыч, 441. *Си кьуэши нэхьыжьыр IэицIэлэпаницIэт, Сьидж игьэууэ кIыицым ицIэтт, Сэ шей сэфэну сытIысамэ, Кьызамытыххэт зы шейицIэт.* Ныжэбэ жэщи, нэхур шьху. «Шьхэлыкьуэ», 384.

ШЕЙНЫК (2). Шеипс зэрызэхачIэ е псы кьызырагьавэ, кьурэ быдэрэ зилэ шькьуэ. *ПсыицIэуэу интернатым сынэсыжаицэрэт, жысIэу си алацэм сыкьеуэу кьыицыгьээзжым, зэицIэгьуагэ кьомым яицыц гурьхэр кьэджаиц, си бошкIэм псы кьриутхьыкIыу фьизхэм шалгьагьум: «А тIыкIуэ, а зи уз кIуэдын, псы тIэкIу мыгьуэ дегьафэт».* Кьээзгьуэиэци сишири, бошкIэм сыкьелгьэри кьызылгьэуа фьызым и шейныкьым псы хуизгьэлгьадэу шалгьагьум, нэгьуэицIэхэри кьэсаиц; ицIыIэм игьэдыкьауэ ицIалэ ицIыкIуи, фьизи, хьыджэбэ ицIыкIуи. Зи льяэрыгьыпс тIыгьа, 520. *Шей иригьахьуэу шейныкьышхуэр зэриIыгьыу ицIыт [Матренэ], и итIыр игьэупIэранIэу, милиционер кьыицIэкуар зыхуицхьынури имыицIау.* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 557.

ШЕЙНЫЧ (3). Еплэ шейнык. *ЩIалэ ицIыкIухэм шейныч яIыгьыу мычэму псы кьахь.* Нал кьута, 212. *Пэишхэкуишхуэми шейныч тетици.* МелыIыч, 459. *Асыхьэту ицIыкIухэри шейныч, кхьуэицын Iэлэныкьуэ яIыгьар ягьэувири, жыгьым допичейхэр, зы хьэлэмэт гуэр кьалгьэгьуауэ.* Нал кьута, 212.

ШЕЙТIАН (12). Мусльымэн мифологиём ицIыхум льямыкI куэд льякIыу ицIэпхаджагьэ ицIэным тегьэпсыхьа бзадженаджэу кьылгьытэ. *[Нэгьуджэм бээракуэ фьызым жриIэу:] Уэ сэ сльагьур, шейтIаным игьэшынам Алыхьыр и фIэиц хьуркьым, жыхуаIэм ухуэдэици.* Гьуэгуанэ, 124. *[Борис Борисович:] ШейтIаным игьэицтам Алыхьыр и фIэиц хьужыркьым жыхуаIэм хуэдэу ицIыхубзым гуицтэ ирагьэицIаици хур хьыджэбэи имьдэжын.* Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 179. *[Сосрыкьуэ Лусанэ зыхуегьазэ:] «Мэ, Лусанэ, дьуэр зыицIэхэлгьэ. Уи псэр зубыда шейтIаныр икIэрыкIыныци, тIасэ».* Мазэ ныкьуэ шьхуантIэ, 619.

♦ **ШейтIан удж** (1). зэхь. Сабэмрэ пшахьуэмрэ кьэзыхьэкI жьы джэрэз. *Пишахьуэр, мывэр блэ тIысыпIэици, ШейтIан уджыри я ицIасэгьуици, Пхелай*

цыщицц ди ломри Къумыр доццыр ныквэукъуэгъу.
«Индийскэ поэмэ», 362.

□ **Шейтланым иггэщитам [иггэшынам]**
Алыхъыр и флэц хъужыркъым (2). Шынагъуэм
псори пщегъэгъупщэ, гуштэ уегъэщл. [Борис
Борисович:] Шейтланым иггэщитам Алыхъыр и
флэц хъужыркъым жыхуалэм хуэдэу цыгъубзым
гуштэ ираггэщитаци хур хъыджэбзи имыдэжын
[Гесиод]. Тепщэч къэзылтэтыхь, 179.

ШЕЙТЛАН УЗ (2). Акъылыр зыгъэутхъуэ
уз зэмылгъужыгъуэхэм адыгэхэр ироджэ;
бзаджэнаджэ уз. [Гесиод:] Си цыкъуэ дэдэр
къакъуэри къызэлъэуащ: ди гугъу къыумыщл, фи
лгэккъым делэ яхэтиащ, узри шейтлан уз уэфыкыу
къыщлэкыныцц, удггэкууаниэркъым, ди гугъу
къыумыщл, жиуэ. Тепщэч къэзылтэтыхь, 162.
Шейтлан узыр бэлыхъыцц, ггэхъужыгъуафлэккъым, и
цхъэм дэуеинкли мэхъу, - Сэид игу къэклар жимылэн
цхъэклэ, псэ нэпцл зиццри, тлэклу диггэкла иужь
жилац: Ныццыхъэ пцэдэй, дыуэ пхуэстхыныцц.
Хъуэпсэгъуэ нур, 70.

ШЕЙУДЗ (1). Зи тхэмпэхэр гъэмахуэми
щымахуэми цхъуантлэу щыт гъурц, е жыг цыкыу.
Зэхуэдэцц цхъуантлэу шейудз тхэмпэр, Ггэ кэс
къапклар къыпачыж. Шеймэ. «Батырыбжэ», 85.

ШЕЙХЪ (3). Хъэрып къэралхэм лгэккъым я
нэхъыжкъым зэреджэ, а цэр зезыхъэ цыкыу. - Дэра
зауэр? Дэ къыдэзауэм дозэуэж, ди гугъу къамыщлмэ,
зыми и гугъу тццунуккъым, - жэлэ шейхъым. Хъэщлэ
лгэплэ, 404. [Фэуаз] Шейхъым жиуэм сэдэлэуэ
сыщысурэ, зы план бэлыхъ гуэр си гум къэклацц.
Хъэщлэ лгэплэ, 404.

ШЕЙЦЦЭТ (4). Шей щэфэклэ фальтэр
зрагъэуэвэ тепщэч цыкыу. Си къуэши нэхъыжъыр
лэцилгэпациццэт, Сыдж иггэуэуэ кыщыцц ццэтт,
Сэ шей сэфэну сымлгэсамэ, Къызамытыххэт
зы шейццэт. Ныжэбэ жэщци, нэхур шыку.
«Щхъэлыкъуэ», 384. Пцаггэ зэрлэ шейццэтыр
лэццэхури гъуэгъуу ццлэпхъуэжац [ггунэгъу
хъыджэбэ цыкыур], къэзыггэклуа и анэр
иггэгъузавэу. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477. Куэд
дэмыкыу хъыджэбэ цыкыу и анэр унажэ къэжац:
«Си сабийм и шейццэтыр тэфхыу и цыггынри
зэхэфчэтхгэну лгэккыныггэ дэнэ къифха?»
Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 477.

ШЕПЕТОВКЭ (1). Украинэм щылэ къалэм и
флэщыггэццлэ. «Шепетовкэ» сыкыкыгъацц жиуэ
и ныжжэвгъухэм Ботэх къазэрыхыхъэжрэ куэди
ццлаккъым. Лгэпсэ, 96.

ШИИН (еший) лгэл. (3). Лгэныкъуэ гуэрклэ
укъуэдиин, шэщлын. Шу гъуситл цлэу къыдыхъа
лгым флэхъус-сэламккэ и лэр къыныщыиым, Дэфэрэдэж
заницлэу къэуэлэбжэащ, хъэццлэм и зы лэпхъуамбэ
пымытыжу гу лгитати, и нэгум ццлэплээри, арат:
зы зэман гуэр зэхуэзауэ щыта бжэныхъуэ цыкыурт.
Лгэпсэ, 112. Си гъуэгур лгэккэ сэ ислами, Зэуанлэм
бийхэм сыхагъащлэу, Сыджалэ хъуми, сэ иплани
лэр нэшыгуэ сьиджэлэни. Уи дэж сыноклуэ. «Шум
и гъуэгугу», 62. Шлалэхэр зэрывэхъуэ уэрэмыккэ
дэкырт, хъыджэбэхэр зэхэлгэдэжауэ, яццлэнур
ямыщлэу, зым дрейм зыкларыукауэ, я цхъэр

яшиуэрэ фоч уз макъ къыздиукымыккэ плгэрт.
Хъуэпсэгъуэ нур, 102.

ШКАФ (4). Хъэшып гуэрхэр зыдалгъэ,
щакъуэм унэлгэщлэ. [Алыджыкъуэ:] Сызыщыгъа
фэтэрыр пэи закъуэт зэрывхур, зы цхъэгъубжэ
хэлъу, зы гъуцл гъуэлгынлэиэхуэ пэишхъэкубжэм
пэмыжыжъэу, шкафышхуэ. Мелыгыч, 440.
Курсантхэр зэрывэхъуэ унэм къызэрыщлэхырт,
Матренэ и хъэкууыцкыур зытет шкафым
ккелгэлгэхэащ. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 625. Лэц
кыщыццхуэ ицэжу абы и фейдэккэ псэуан кыщлэна
унэлгэщлэр зэрывытауэ ккэнат: стлэли шэнтти,
шкаф сымт жыплэмэи къулыкъуыццлэр зыхуейр
кванэри, дрейр ищхъэм яхъауэ ццэтт. Мазэ
ныкъуэ цхъуантлэ, 672.

ШКОЛ (105). Пэщлэдэ е ику ит еджаплэ.
Школым ццлэс цыкыуэхэм Шырыкъур нэхъыфлу
ялгэгурт, япэм тету щыта Шурдым Дотий
нэхэрэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 536. Уэ хужь
куэдхэр сатыру Шхъуантлэггэ Иувым ццлэфэр,
Школыр нэхъ лгэагуэ яхэту Мардэнишу теллгэр
лэбжыфлэр. Си къуэжэ. «Бгы лгэпэхэм дэж»,
42. Япэ дыдэ революцэм и пэккэ адыгэ къуэжэхэм
школ кыщыццызэгуахам Кушмэзыкыуейр яхэтиащ,
школ унэ хъарзыни дащыгъыггэат, Бахъсэн урыс
къуэжэм нэхъ къэггэщлэуэ. Зи лгэрыгыпс лгэпсэ, 521.

ШКУРО (16). Андрей Григорьевич Шкуро –
урыс генерал. И унэццлэ дьдэр – Шкура. Шкуро
жыхуалэр нэхъ гуриггэгуэн цхъэккэ, и лэпхъуамбэр
Степан Ильич цриггэпациэри, фоч иггэуэ хуэдэу
зиццлэ, арицхъэккэ Степан Ильич кыгъуригуэрт
Шкуро зиццысыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 281. Шкуро
и дзэр ккэсат. Хъуэпсэгъуэ нур, 283. Шкуро и
топхэр зэуэр мафлэгур зытет станицыр арат,
арицхъэккэ Шкуро и мурадыр ккэхъуллаккъым,
бэлиэвыч мафлэгур хуэмыкыутэу лэццлэцц.
Хъуэпсэгъуэ нур, 285.

ШКЛАХЪУЭ (2). Шккэхэм яккэлгыпплэ, шккэхэр
зыггэхъуэ лэжыкыуэ. Шкклахъуэр хэмыжаеу
Ккэадотэджыр пцаццэм, Шккэри ккэутигыцири
Ар щысын пэцаццэу? Цыкыухъу. «Мывэ хуабэ»,
38. Пэгун ин ялыггыу Хгэлат хужьцц жэмышыр,
Шккэмэи шэ яриту Шкклахъуэцц мо емышыр.
Цыкыухъу. «Мывэ хуабэ», 39.

ШКЛАЩИЭ (9). Шккэ къалгъуаггэщлэ.
Абы хуэдизу сыщыщытым, Сылэпццлгэпацилэу
зггэхгурт шккэццлэ. Си щлалэм. «Мывэ хуабэ»,
216. Азизэ шккэццлэ цыкыу илыггыу дэщытым,
ццантхъуэри шккэри езыри псым црихъэжэащ.
Щынэхужыкыуэ, 54. Дэлгынлэмккэ Анчарэ
дэлгэмэ, лгитлэри хъыджэбэ гъуэлгынлэм
зраггэукулэриуэ мэжэй, унэ лгэгум илэ шккэццлэхэр
буми ккэмыушу. Щынэхужыкыуэ, 66.

◇ **Шккэццлэ зеккыуэ** (1). Шккэццлэр щлэуыкыуэ
зэрывеккыуэм хуэдэу зеккыуэныггэ. [Алыджыкъуэ:] И
шккэццлэ зеккыуэццлэмккэи гурывуэггэуэт ар [Лыжыыр]
жыжэ зэрывыкыуэщыныри, сепуццлэцц: - Бггэкуэн
ггунэгъуи жэрэгъуи ушлэжэ? Мелыгыч, 446.

Шккэццлэ ккыуэ (1). Еплэ шккэццлэ зеккыуэ.
Лыжыыр хуэсакыуэуэрэ, шккэццлэ ккыуэццлэу и
лгэкуэр фывэблэжурэ ккыуэуэ щыслгэаггум, си гум

кээкИаиц: мыбыи Иуэхутхьэбзэ хуэзмицИэну Иэмал имыИэу тхьэм цухагъэни, жысИэу. МелыИыч, 446.
ШкИаицлэ увыкИэу (1). ШкИэ кьалъхуагъащлэм хуэдэу лъакъуэхэр инуэкИэщлэхуауэву. *Узэплъыни клэрлкъыым, Мэсхьудыжь ТхьэмицИыгъуныбэм еицхуэ шкИаицлэ увыкИэу мэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 219.*

ШКИЭ (75). Жэмым кьилъхуа щлэжьей. *ШкИэ цыкИури лИаиц, анэ быдзыиэ Иумыхуэурэ. Кьалэн, 429. ШкИэ цыкИури, цтэрэ кьэтэджа цхьэкИэ, хьумакиуэм ИэпллэкИэ кьейцтэри зегъэукурииш, шкИэмкИэ зигъэхуэбэн и гугъэу. Лъапсэ, 51. [Астемыр:] Зэхэтхуащ уи шкИэхэм зыри зэрыхэмылкъыкИари. Альхьо, 75.*

ШКИЭЦ (9). ШкИэ зыщлэгъэт псэуалъэ. *[Шурэ:] Сьтми, мафИэр шкИэицым цИэнаиц. Альхьо, 75. Абдежым Апчарэ иуэ кьэкИыжащ шкИэицыр кьуэ куум зэридэтыр. Шынахужьыкьуэ, 52. Хэт псы Иуфэм Иуу кьейжыхь, нэхьыбэр шкИэицым деж цызэризохьэ. Шынахужьыкьуэ, 54.*

ШКИУМПИ (1). Фа, мэ Ией зыщыу, кунэщл джэдыкИэ. *[Джэлил:] – Мыдэ кьэдаИуэ, кьалэдэс: бабыц анэр джэдыкИэм цахутемыскИэ, джэдыкИэр шкИумпи умыгъэхуэу кИуэи, тетИысхьэ. Бабыцкьуэ адакгъэпщ, 486.*

ШКИУР: ШКИУР МАКЪ (5). зэрызып. Псыежэхым и макъ. *Псыежэхми мыл Иуэ телъти, псыр гьужа кьыпфИэицИырт, арицхьэкИэ мыл цлагъым «шкИур, шкИур» жиИэу псы кьабзэ дыдэ цыкИуэ цИэту ежэхьырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 301. Псы шкИур макъыр зэхэтхамэ, Дэ ди натИэ хьунур зыц. «Индийскэ поэмэ», 357. [Къаджэрий Астемыр жриИэу:] Псы шкИур макъым уедалуэмэ, куэд уи гум кьегъэкИ. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 567.*

ШЛАПЭ (1). Урысыбзэ ныкьуэ: шляпа. ПыИэ лэужьыгъуэ. *[БзэракИуэ фызым:] Шлапэр зы махуэ модэиц, тИасэ, модэр мыраиц, ухуэймэ еуницл мо командирым. Гьуэгуанэ, 124.*

ШОКОЛАД: ШОКОЛАД КЪАРЭ (1). Шоколад фыцлэ. *Фатех-бей [Омар зыхуигъазу]: Кофе кьарэ нэхь шоколад кьарэ нэхьыфИц. Гьуэгуанэ, 107.*

ШОРТ (1). Урысыбзэ ныкьуэ: гьуэнишэдэж лъапэ кИэщлэ. *[Анисэ Вадим жриИэу:] И гьуэнишэдэж кИэщлэ – шорт жаЛэрэ, чорт жаЛэрэ, апхуэдэ зыгуэриц. Гьуэгуанэ, 138.*

ШОФЕР (7). Машинэр зезыгъакИуэ. *Лу имыгъэицлагуэ цыИэт: тИысытИэ цабэм кьызыэридридзеири, унэ жыг сьтхэр нэнИэзыпИэм кьызыэридеринэкИри, гу е шу кьахуэзэмэ, пИаицлэ-тхьытхьыу зэрадэхри, машинэр шоферым игъаджэмэ, сабий цыкИухэр я ницлантИэм кьызыэридежри... Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 532. Зыгуэр кьыдамыцИэицИыкИэ жысИэри!.. - шоферым и псалгэр зэпичаиц аргуэру бжэгъукИэ машинэм зыгуэр кьыщезуэм, машинэр кьыгъэувыИэу кьеуар кьыгъуэт сыту и ужьы ит хьунутэкъым, псыницлэ-псыницлэу уи цхьэ яхэхын хуейти, машинэр нэхь псыницлэу зэригъэкИуэным и ужь итт, зыгуэрым жьэхимыгъауэ. Лъапсэ, 198.*

ШПРИЦ (2). Лъынтхуэм, лыпцлэм хущхьуэ зэрыхакИэ Иэмэпсымэ. *АрицхьэкИэ зоотехникым*

шприци ампули иИэ дунейм теттэкъым. Шынахужьыкьуэ, 57.

ШТАБ (7). Дзэм унафэ хуэщлэнымкИэ орган. *Штабым Апчарэ лыкИуэу цИалэ цыкИуитИ цигъакИуэм, плъэри и гум ириубыдаиц: дыггэр кьэблэм кьыщхьэицывуэным иджыри тИэкИу кьэнажат. Шынахужьыкьуэ, 53. Шхьэдэхьлэм цыицхьэпрыкИыжым Грузием кьыкИа штабым ицИауэ цытам дыицгьуазэиц: фочхэр цыггэнтауэ, пулемет куэд кьыхуагъэнаиц кьуажэдэсхэм. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 377. Апхуэдэу цыицыткИэ, шы лей цыИэкъым, лейр цыггэнтауэ, узрикьун бгьуэнтмэ, уи пыИэжьыр цэ дэбдзей хьуниц. Нал кьута, 350.*

ШУ (188). Шым тес цыху. *Шур псы уэрым нытежынут, Жьыбгъэм тесу цытагъатэм. Нэхулгэ кьыщлэицым. «Батгырбжьэ», 22. Шу кьаггэкИуаиц тхьылыр кьраггэхьри, жиИэрт Сентрал. Нал кьута, 276. МафИэм ихьыр умьыцИуэ, шэм иукИри мафИэм исыжу, япэ ита шу гупыр кИуэдыкИейуэ напИэзыпИэм кИуэдаиц, сзихуэ кьыхыгъуэ имыхуэу. Лыгъэ, 412.*

□ **Шурэ лъэсрэ гьуэгу цыизэгъусэркъым** (1). Мыхьэнэ зыпымылгэ Иуэхуц, жыхуиИэщ. *[Алдыжыкьуэ:] АрицхьэкИэ шурэ лъэсрэ гьуэгу цыизэгъусэркъым, жыхуалэрат, машинэм лъэсу кьыкИэлгьыбжыхькИэ сьт и мыхьэнэ? МелыИыч, 437. Шурэ лъэсрэ я зэхуакуиц* (3). Гьунэгъуу зэкИуалэкъым, зэщхькъым жыхуиИэщ (зыр зым прагъапщэм деж кьаггэсэбэп хабзэщ). *Албиян жиИэм уемыуэвлэИэну Иэмал илэтэкъым, итИани Иринэ идакъым: Грамотэмрэ приказымрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакуиц, жиИэри. Шынахужьыкьуэ, 30. [Дэфэрэдэж:] Сэ сызыицыгугъа, мыр кьыицыицИэИа – шурэ лъэсрэ я зэхуакуиц, арицхьэкИэ мо прокурору зыкьызыфИэицИыжа цыИухуэным сеплэри занцлэу сыкьэдыхьэицхьаиц. Лъапсэ, 24. А махуэ закьуэм Ботэхи куэдым гу лъытаиц, умылгэгъуамэ, уи фИэиц мыхьун Иэджи илгэгъуаиц, школым еггэдэжакИуэм цыицалэмрэ цыИухум я дуней тетьыкИэмрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакуу зэрыицытыр нэрылгэгъути, кьыггэицла псом и уасэт а махуэ закьуэр, илгэс псокИэ и ныбжэгъухэм яхуиуэтэжыну ирикьуниц. Лъапсэ, 77.*

ШУКЪЫМ, ЛЪЭСКЪЫМ (1). Зыми щыцкъым. *[Хьэбибэ Апчарэ жриИэу:] Уиукъым, улгэскъым, жыхуалэу. Нал кьута, 227.*

ШУ ГЪУСЭ (21). Шум и гьусэ цыху, абы щлэгъуу кьэзыкИухь. *Шу гьусэхэмрэ Лыгьур иггэкИуа цИалэхэмрэ зээуэным нэсаиц жаЛэри хьыбар Дэфэрэдэж деж носри, цыИухуэз кьомыр кьызыэроИэт. Лъапсэ, 116. Тутнакэиц лэныкьуэм кьыкИы, шу гьусэр и ужь иту, фитон гуэр кьыкьуэжаиц, узрам мьвалгэр кьыггэууэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 125. Шлалэ цылытым зы жимыИэ, Йоплгьыр цтауэ ницыр шу гьусэм. «Тисей», 508.*

ШУ ЛЫ ГЪУСЭ (16). Еплэ шу гьусэ. – *Дэдейт атлэ уи пыЛэр, - жиИэри Барчо и шу лы гьусэ нэхьыжыым зыхуиггэзати, модрейми и пыЛэр зыицхьэрипхьуэтэри дридзеиц. Лъапсэ, 114. [Фуаз:] Андрей фИамыицИым хуэдэу фИыцлэр шу*

лй гвусэу здыдошэ, ди шыр ихбумэну. Анка, 383. [Астемыр:] Бейгуэлкэ зэджуу цытар пицым я шу лы гвусэр аратакэ? Мазэ ныкыуэ щхъуантлэ, 540.

ШУМЭДАН (1). Зэтэпплэ-зэтэпх хъууэ фэхэкI с.ху. кыыхэщыкIа, гъуэгуанэхэм кыыщыздрахэкI пхъуантэ. Хьэталий уэниэкумрэ шумэданымрэ илгыбъуу зы клеткэ гуэрым тетIысхъати, къаплгъэныр къыдэпIэстхыкIри и пхэр хьэлэчу къыулац. Нал къута, 218.

ШУМЭДАНЭ (1). Епллэ шумэдан. Дэ шы, къамэ, жытIэурэ ди быныр гъуэгу пхэнж тыдогъэуэвэ, - ар жилэри Астемыр шумэданэр зэтрипхъуэтри тхыль зэмьлIэужыгъуэу дэлэ къомыр къыдигъэлгъэлац. Хъуэпсэгъуэ нур, 198.

ШУРЭ (60). Цыхубэщылэ, «Алхъо» тхыгъэм кыыхэщ персонажц. [Фариз:] Тхъэ, Шури цIэмьтылэж, бухгалтерым лэжыгъэ кэритаци армыхъумэ, алъандэрэ тIэу кэкIуэжынт. Алхъо, 55. [Дисэ:] Шурэ гъэмахуэ хуабэм деж окрошкэжилэу зыгуэр тхуицIу цыташ, абы хуэдэ къыфIэцIауэ къыцIэкIыни, Алхъо, 85. [Хъэжумар:] Уэлэхы, зыкъезгъэлагъунтэм, Алхъо, Шури, адрейхэри езгъэлагъунтэм. Алхъо, 92.

ШУРДЫМ (10). УнэцIэщ, «Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ» романым кыыхош. Школым цIэс цIыкIуэхэм Шырыкгур нэхъыфIу ялгагурт, ялэм тету цыта Шурдым Дотий нэхэрэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 536. Хэти ицIэрт Шурдым Дотий, исполкомым и председателу тетыху, Инал еныкыуэжкыуэ зацIэу зэрыцытар. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 541.

ШУТIЭ (12). ЦыхухъуэцIэщ; «Алхъо» пьесэм кыыхэщ персонажц. [Алхъо:] А дывгъужыр ШутIэ къытэплгъэу цысц жыIэ. Алхъо, 70. [Хъэжумар:] ШутIэ дывгъужь кэкIуанIэ къэсхутац, жи. Алхъо, 70.

ШУУЭ (32). нареч. Шым тесу. И шыр имытын цхъэкIэ, Уэрдэцыкыуэ шууэ къуэм дэлгэри зэфIэкIац...Нал къута, 267. Абдеж Ерул шууэ Нурхъэлий и куэбжэм къеуэвллац, тIэкIуи ешауэ, и макэри икIауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 234. Тембот Жыраслээн шууэ къэсауэ цилгъагум, къуришым илгъэдэжац. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 564.

ШУУДЗЭ (22). Шу защIэу зэхэт дзэ; шу армэ. Езы ПутI жыхуэпIэр лы пхъашэт, властыр къыщахыжым адыгэ шуудзэм командиру яхэтат. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. Нэхъ гъунэгъуу уекIуэлIэху, шуудзэр нэхъ зэтоцахэ, жьэрымэм бэуапIэ къыуитыркыым, губгъуэм гъуэзыр итиц, Iугъуэри сабэри зэхыхъэжауэ. Лыгъэ, 412. Псори зэфIэкIа иужь, шуудзэр параду блэкIын ипэкIэ, сотнэ къэс я командирым рапорт кэритаци Воронцов-Даишкову зи бгъэр орденым цIигъэнам. Хъуэпсэгъуэ нур, 126.

ШУУЕЙ (8). Шы тесыкIэкIэ IэкIуэлъакуэ, Iэээ. Шууей шым тесыр къыщехуэхкIэ, Мо тахэтэм тесри къехуэхынуц. ЛъэкIыныгъэ зиIэм. «Батырбжъэ», 123. ИгъацIэми адыгэм хабзуу яхэлъиц шууей ягъасэу. Шынехужыкыуэ, 37. Е цIалэ цIыкIуу кIэн джэгуахэр Шууей хъужауэ куэд уолгагур. Зэманым декIу. «Батырбжъэ», 11.

ШУХЪЭ (3). Мэлым кыытращыкI цы шабэм кыыхэщIыкIа щэкI. Нурхъэлий бэлэтоужь, шухъэм и цIылу кэпI тедауэ, цыгъиц, и шырыкыуитри лгъэдакэ лгъагу, и пэри и жьэпкэри зэIусэжыным нэса жыуигъэлэу, и пацIэ тIэкIури адрейхэм я пацIэм емыщхъу цIэцарэ фэи темыту, цIыху Iувым сыт ицIыс лгъэныкыуэкIи къахэщу яхэтти, арат псори нэхъ зэплгъыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 152. Пэжу, Таша гъуэниэдэж цIагъицIэлэ игъацIэм зримылгъэгуар IупицIт, сыту жыпIэмэ, цыгъын къыщратым шухъэ гъуэниэдэжым и цIылу боз гъуэниэдэж хужьыр трикыуауэ цытац, шухъэр нэхъ хъума хъуниц жиIэ хысэну. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 549.

ШХАЛГЪЭ (6). Хуауэ, зэIулIауэ, гъэжауэ е гъуцIыым кыыхэщIыкIауэ цыту Iэщхэм ират шхыныр зыдалгъхэ. «Iэюб, Iло мыбы етицIэнур, дывуриIуэркыым» жаIэмэ, Iэюб и унафэр кIэщIт: - Дэдзэ модэ шхалгъэм! Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 588. Кхъуэуэ, цыхъу, мэз бжэну мэзым ицIэтыр ягъаишхуэр есаици, шхалгъэ хуацIам нэмыжыжъэу цохъуакуэ, хъун ягъуэтыху. Лъапсэ, 70. Хъуныр къащемэщIэкIым деж епэззэхуу шхалгъэм Iутиц [хъэкIэкхъуэкIэр], мэкъумылэм, Iусым нэплгъуэ. Лъапсэ, 71.

ШХАПЭ (30). 1. (29). Цыхухэр пщIэкIэ щышхэ унэ. Абы нэмыщI гуэщышхуэ дэтар иджы клуб яцIыжыну и ужь итиц, и ныкыуэр шхапIэу къыпахулыкIац. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 522. [Алгъыжыкыуэ:] ШхалIэ гуэрымкIэ емыкIуэлIауэ пIэрэ [машинэр] жысIэри, аргуэру къалэм сьдэлгъадэри къэзмыжыхъаи. МелыIыч, 437. Бээрым тетхэм ялгъэгъуац шхалIэм бжэ, цхъэгъубжэ хэлъымкIэ Iугъуейр къызырыцIыхыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 207. 2. (1). Хьэ, джэду, с.ху. яшхын щрат цIыпIэ. Гъэ псом уохъумэр мэл гуартэр, Мэлыхъуэ цIакуэм и кIапэм Утесу жэщыр хокIуатэр, ИтIани кумбу уи шхалIэм Шыбгъуэтыр къуныцхъэц джафабзэу. Мэлыхъуэжъэ. «Шум и гъуэгу», 71.

ШХЭГЪУЭ (3). Щышхэ зэман. ДурэщипIэрэшым удэплгъэрэ узыхуей хъэкIэкхъуэкIэ къэбукIынымэ, тетIысхъэ лгъагапIэми, ягъаишхуэр еса хъэкIэкхъуэкIэр я шхэгъуэр къызырысу шхалгъэм къокIуалIэри, нэхъ уигу цыхъыр еуи къэукI. Лъапсэ, 71. Псым есу теса бабыц быныр я шхэгъуэ къэсрэ псым кыыхэкIыжмэ, къызыша адакгъэр гузавэу псы Iуфэм Iутиц, къыжыхъ-нижыхъу. Бабыщыкыуэ адакгъэпщ, 489. Пцэдджыжъ шхэгъуэри къэсац. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 610.

ШХЭКIЭ (1). Зэрышхэ щIыкIэ. Верэ Павловнэ гуахъуэрэ сэкIэ IэкIуэлъакуэт, шхэкIэ дахэ иIэт. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 588.

ШХЭН I (машхэ) лгъэмыI. (68). Шхыныгъуэ гуэр кIэтIийм ехын. Езыми [Исуф] зитхъэщIиц, къабзэлгъабзэу зихуэпэжиц, шхэри ешаелIауэ зэгъэжац. Лэчымэ, 395. Дахэуэс и хъыджэбз цIыкIуитIым я хабзэт: Гунэуэсхэ деж къэкIуэнтти, бжэщхъэIум къытетIысхъуэрэ бынунэр мырамысэ Iэтэ зытелъ Iэнэм къетIысэклауэ щышхэкIэ къенэцIу. ГуцIэгъу, 425. Дадэм и гур зыцIыпIэкIэ

жауэ ерыскъы зыбгъэдэсыр флэмылэфлыж хуауаиц, ихэнри щегъэт. Клапсэ клапэ, 16.

ШХЭН II: ◇ [и] *Іэнэлъанэр шхэн* (2). Еплэ *Іэнэлъанэ*.

ШХЭРЕЙ (2). *плъыф*. Куэдрэ шхэ, щІэх-щІэхыурэ шхэ, куэд зышх. [Фэуаз:] Мэкъумылэр мащІэмэ, шхІащІэр шхэрей мэху жыхуаІэрати, дэри дыгузэвэщауэ ара – псы ефэрей дыхъури фэндыр кээдунэщІыным нэсаиц. ХьэщІэ лъапІэ, 402. ПщІэну щыткъым узытэщІэхуэнур, дунейр щІыІэ хуауаиц, псеушхъэр нэхэ шхэрейщІ [КІэнхъым и гупсысэ]. Кхъухъ пхэнж, 498.

ШХИЙ (3). Хьэцэпэцэ къэкІыгъэхэм, удэ зэмылэуажыгъуэхэм я лъэдийхэм щыщу зы закъуэ. Аракъэ удэплъеймэ, узых къышхуэ, укфеплъыхмэ, шхийр къуэуэ кээнащІ щІыжаІэр? Лъапсэ, 91. ЖэщІ мазэгъуэм и нур хужъыр Уи нэку дахэм къыполыд, ЩІыІэтыІэу мис акъужыым ПщІантІэм шхийхэр къыщуебыд. Жей, си щІалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39. ХуащІыжакъэ унагуэбжэр, ЯІэщІ яжъэ пэрыхъэту, Жыым ар ехъыр КІэрыцщІу, Шхий зІусэм епэщІу. «Тисей», 486.

ШХЫДЭ (6). Хуэмыарэзырэ губжъ щІэлъу зыгуэрым зэрпсалгэм, зэрыхуэпсалгэм ироджэ. И анэм ар и гуапэ нэтми [адэр Лыгъур къызэрыщІхъэщІыжыр], шхыдэ нэщІ зыщІырт: «Ии хъурэ, къомыдІуэжмэ, уцІегъуэжынищІ». – жиІэу. Лъапсэ, 102. Я нып плъыжъыр зыдашиимкІэ ДыкІуэу, дэри дахуеплээкІт, Шхыдэ хуэдэу сят жаІами, ДахуэгубІэу къызэднэкІт. Пхъэху жыг. «Мывэ хуабэ», 76. ЛажъэнищІ щІыпІэм ЩетІысэхуэ Сэтэней гуащІэм И шхыдэр ищи. «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 416.

ШХЫДЭН (мэшхыдэ) *лъэмыІ*. (34). Зэрымыарэзыр жыІэн, хъурджэуэн. И щхъэкІуэр инти ЖэщІынкъуэ щыблэу ГуащІэр мэшхыдэ. «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 424. [Дэфэрэдж] Си шыпхъу кэзэгъуэгуэуэ къыспэлгэр шхыдэни, отпускыр жылэм ират мэхуэ, уэ къыуат шхъэ мыхъурэ жилэнищІ. Лъапсэ, 8. «КъокІухъыр уянэм и ИзынищІу», – ар жиІэу шхыдэрт сэ си адэр. Си щІалэм. «Мывэ хуабэ», 217.

ШХЫЖЫН (ешхыж) *лъэІ*. (9). Езым ишхын. Хьэлыгъуанэ блахэри и пхъуантэм дилъхъэу ишхыжыну и мурадкъым [Таща], аратэмэ, шхапІэмкІэ кээкІуэнт? Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 557. Зи адэ-анэ хуэкъулейр кІуэжырти, гъуэмылэ къышхэрт, арихъэкІэ уи гъуэмылэ уи закъуэ пшхыжу къыпхуадэнутэкъым: нэхъапэ щІыкІэ «иныжъхэр» хэІэбэнт, сымаджэм я Іыхы хэкІынт, уи ныбжъэгъухэмэ гу ялгытэнтти, къанэІамэ, уи Іыхъэт. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 522. .

ШХЫН I (ешх) *лъэІ*. (135). Ерыскъы, мэкъумылэ с.ху. гуэр къурмакъейм ехын. Сэ лы фахэм сащІохъуэпс, Зэрызымышхрэ мэхуэ илъэс, – ЖиІэу мщІэр Тесиц щІы гъуэцэм. «Бажэ пшынэ», 4. Таща фыз пщІафІэр шукІыну и гугъэххакъым, ар зыхуейр нэгъуэщІт: – Кхъуэл сихащи, улэгъэ къыстемщІи лъы сщІэгъэкІ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 603. КъэрэлъаищІ бэкхъым кІуэмэ – и вакъэ лъэныкъуэр хъэм къыщІихуауэ ишхыу илгъэгъуаиц. Нэгъуху, 48.

ШХЫН II (143). ЦІыхури дэтхэнэзы псеушхъэри псеуфын папщІэ и кІуэцІым ехын хуей гуэр. Къуалэбзуми тІурытІыххуэ Шхыныр губгъуэм къыщІащиц. Лъагъуныгъэр мазэм хуэдэщ, «Вагъуэ махуэ», 334. Раисэ Муратовнэ уигъэхъэщІэу шхыныр Іумпэм пщІымэ, къазэрыхуэмыгъунур псоми ящІэжырти, хъэщІэм я зэпсалгэ макъыр нэхэ зэхэпхи хуауаиц, уеблэмэ зилІ зымыгъэпсалгэи яхэтт. Лъапсэ, 80. Шхын тІэкІу згъэхъэзырыху, унэри къегъэплэ, жэщІ хъурэ сщІыгъуэлъыжым деж собэр щІызохыжри си пІэм чырбыш плъыжэ гъэхуэба хызолъхъэ. МелыІыч, 461.

◇ **Шхын къэлэтын** (1). Шхыныгъуэ куэд зыгуэрым щхъэкІэ Іэнэм тегъэуэвэн. Шхыну абы къыщІаІэтар зылъагъур къемыблагъэу блэкІыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 105. **Шхын хуэныкъуэуэн** (1). И ныбэ изу ишхын имыгъуэтыгн. Си хъыджэбзыр – насып закъуэр, Къуэм макъ дахэр дэз зыщІар, ЗеинищІу, пщІанэу, шхын хуэныкъуэу...» «БдзэжъеящІэм ипхъу», 147. **Шхын щхъэкІэ лэн** (11). Шхын имыгъуэтыгныгъэм къыхэкІыу лэн. Дадэр къытехуэу шхын щхъэкІэ лами, хакІуэр яриртэ! Нал къута, 271. [Алыджыкъуэ:] Сэ сыбукІами, сабий шхын щхъэкІэ лэуэ сеплъыфынукъым, е зи лыр зауэм хэкІуэда фызабэм нартыхушхъэ имыхуэ пІэрэ, жысІэу кээщІыфынукъым. МелыІыч, 465. [МыщІэм дыгъужыым жриІэу:] Абы Іэмал шІамэ, и адэр шхын щхъэкІэ лэрэт? Кхъухъ пхэнж, 501.

ШХЫН-ГЪУЭМЫЛЭ (1). Шалъэ гуэркІэ ирикъун хуейуэ ягъэхъэзыр гъуэмылэ. [Локотши нэмыцэ фащІэкІэ хуэпа офицерым зыхуигъазуэ:] Іэцэ-фащІуэ, шхын-гъуэмылэу фызыщІэлэгъур зыхуэдицим хуейуэ къыводжэ. Нал къута, 246.

ШХЫНЗЕХЪЭ (1). ШхапІэхэм пшышхэхэм яшхын къахуэзыхъ лэжъакІуэ. И кІэм къалэм ар щыпсэут, ШхапІэ гуэрым щышхынзехъэт, Махуэм лажъэт, жэщІым теут, Гугъэ Іейхэр и гум къыхъэт. «БдзэжъеящІэм ипхъу», 160.

ШХЫН-ФАДЭ (1). Шхынрэ фадэрэ. [Іэнэм и тхъэмадэм:] Шхын-фадэ къэнэр БотэщІ Айтэч деж нэфхъ. Хъуэпсэгъуэ нур, 62.

ШХЫНЫГЪУЭ (9). Шхын лІэужыгъуэ. Раисэ Муратовнэ и кабинетым щІэтт блын псор цубыду холодильникнэ устаноквэ, дэмылгэ шхыныгъуэ щымылэ жыхуаІэм хуэдэу, абы дэлъри «лей» хуауэ арт, зыщІыпІи имыту. Лъапсэ, 25. Унэгъуэцэмэ лъэкІ къымыгъанэу шхыныгъуэ Іэджэ ищІэфІащи, Іэнэм къытригъэувам мэ ІэфІ къапихым уи гурыпсыр къагъажэ, пщІыхъэщІхъэри хэкІуэтауэ жасы нэмэзым нэблэгъаиц. Кхъэлэгъунэ, 380. И къуэр къэкІуэжауэ щызэххыым, Іурари гуфІакІуэ кээкІуаиц, шхыныгъуэ гуэрхэр къыхъри. Къалэн, 429.

ШХЫПХЪЭ (1). Шхын хуейр. [Джэлил къалэдэсым жриІэу:] УамыукІуэр уи дамэри хъужынищІи, бабыцэ къышхэр шхыпхъэ хъуху уагъэпсэунищІ. БабыщІыкъуэ адакъэпщ, 487.

ШХЫНЭН (34). ТепІэнщІэлъыным щыщу зытрапІэн папщІэ къагъэсэбэпыр. ШхыІэнищІыщІы яІэщи, нэрыбгылъым я анэр еянэу яхурикъу кудейиц. МелыІыч, 456. ФІыщІэ жыгым къапыху

тхэмтэр Зэцлэйдүу тцгынт ихылэн. «Индийскэ поэмэ», 357. Сэлэт кызыфлэтгысхьар *Ибэрабэурэ ихылэн цлаггым цлэлпэрт, и лвакгуэр зэрытымытыжыр и флэц мыхуу. Хьуэпсэггүэ нур, 178.*

ШХУ (11). ШхупцатэкIэ яггэпцIа шэ ггэпшта. *Псори зэггэжа я гуггэу, Елдар сымэ лыр яихауэ ихурэ мырамысэ хуабэрэ цлаггэмэраклүу тгысыжа ихьэкIэ, бэлыхьышхуэр кьахуихуэнут. Хьуэпсэггүэ нур, 136. «Жимылэн гүэр кьыхилунуц мыбы», - жиIэри Астемыр фызым и псалгээр Iэиудай; - Клуэи шху тIэклү кьытхуэхьыт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 540. [Алыджыкьуэ:] Зээмызэ шху стэкан кьыслухуэмэ, сьтхгэжа си гуггэиц. Мелыгыч, 438.*

◇ **Шхуми ес, шэми ес** (2). Зыгүэр ицIэным, илжыныным тешыныху, тегузэвыхьу шытын. *Шхуми ес, шэми ес, жыхуалэм хуэдэ хьуац Кгээмай и Гуэхур. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 621. [Шэндар:] - ЗэрыжыпIэмкIэ, шхуми дес, шэми дес. Нал кьута, 258.*

ШХУЭ (8). Iэпслгэпсхэм шыщу шхуэлү, шхуэмылакIэ иIэу шым и шхьэм фIальхьэ, ар кьызырашэкI фэ клапсэ зэрыхьэ. *Шхуэр зггэлалэм, псыницIэу йолг, КьуакIэбгыкIэм зэпролг, Псы дыхуээм, клуэру йокI, Бжыхь елгэни хузэфIокI. «Елбээдыкьуэ», 14. [Инал сауггэтыр Лу иритурэ:] Шы кьээзыцэхунум нэхгэпэ шхуэ кьейцэху, жи. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 537. ИтIанэ Астемыр бжыхьым ирипха шым бггэдэлгэдэиц, шхуэ тцIэхэлгыр кьытцIэхихри, хьэжыр уубэрэжынынуэм, кьейблаггэ. Хьуэпсэггүэ нур, 65.*

ШХУЭЛ (8). ШэрыпI псэушхьэхэм я бзыхэм шэ кьызыщIэкIыу я пкьым шыщ Iыхьэ. *Я шхуэлым шэр цIэзу шIэтти [жэмхэм], я быдзыпэм кьытытклурт. Шынэхужыкьуэ, 56. Iэхгүэри кьыдыхьэжрэ жэмхэр хуэмыпIацIэу, ихьэж и куэбжэ бжэн лвакгуэ, жыхуалэу, кьафIэлүэху цымыIэу, шэм ихуэлыр кьыггэчэным хуэдэу кьэкIуэжырт. Клапсэ клапэ, 5. Хьэблашэ псэкIэ шцIа хьунт сэлэтхэм фIы я гүм зэрымилгэри, и пхэр машинэмкIэ иггэзауэ кьэуври, сэлэтым кьепиджыну кьэуваиц, шэм кьыггэпца и шхуэлыр ириунтIэкIыу. Нал кьута, 290.*

ШХУЭМЫЛАКIЭ (7). Шум шыр зыхуеймкIэ зэриггакIуэ, ар кьызырашэкI, шхуэлү тхьэггүм ицIа фэ клапсэ кIыхь. *Исхэкьэ шхуэмылакIэм и пIэкIэ фочыкум кьыхищIыкIа бжьамийр шыггэиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 626. Яихэр абы хуэдизкIэ увьIати, кьахуэмыкIуэу шхуэмылакIэкIэ кьалгэфырт, шым тесари кьепсыхауэ. Нал кьута, 213. Ваггүэ нур дахэр шхуэмылакIэиц. Си ваггүэр уафэм имызаггэ... «Шхьэлыкьуэ», 404.*

ШХУЭИУ (1). Шхуэр шыпцIэхалхьэкIэ шым и жьэм жьэдэлгьэ гьушцI зэфIэбдза. *[Апчарэ игукIэ шым хужилэу:] Ар япэрэй шыгхур аратэмэ, уи жьафэр шцIитхгэат, шхуэлүмкIэ уи дээр Гуудат. Шынэхужыкьуэ, 51.*

ШХУЖЬ (2). Бгым кьышыщIэдзауэ куэпкьытIыр шызэхэтым нэсыху цIыхум и Iэпкьлгэпкьым шыщ Iыхьэ. *[Дэфэрэдж опарецэ ицI цIыхубзым хужелэ:] Сьтуи Iэпкьлгэпкь*

дахэ, и фэри кьабзэу хужьыбзэу, даггүэ мыбы хуэсцIыниц жыпIэуну уи псэм имьдэн хэмьлгэ, и шхужьыр есу, и дамьтIри абы хуэдэу, и быдзитIыр мыIэрыситIым хуэдэу, и бынжэри умьлггэуу – зи, Алыхьым кьыуэритыниц. Лгэпсэ, 20. Старшынем и ужь иту унэм кьыцIэклаиц цей хужь цыггэу, и хьэзырыр дыщэпскIэ ларэ лэрытскIэ зэпхьжауэ, и шхужьым дежи зы «мауэрыжь» телгү, афицар. Хьуэпсэггүэ нур, 87.

ШЫ (567). Тесу кьрахуэкIыу е гүм шцIащIэу кьаггэсэбэп унэ псэушхьэ. *БггүэницIаггым шцIэши шы ешам, Кгэлгтмакьыр течи, удэ хуэфыицI, Лы тIэклү гьуэмылэу кьыздэтицтам IыхьитI хуэдизи кьыпунуицI. ШцIэхуэужахэр. «Шум и гьуэгү», 53. Лы гьумыжьыр бауэбапцэу шым кьемыпсыхуэ кьейцэтэхайц, и ныбэр бгырыпх бггүэишхуэкIэ шцIэкьуэуэ. Нал кьута, 250. Телгьхэ уанэр си шым, Уэ си шынэхьыицIэ. Телгьхэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 232.*

ШЫ ВЕЙ (2). Шым кьыдэх шаукI. *Данэ цIыкIу и адэр аратэкьым илгггүэр, гьуэгүм шы вей хуабэ телгьым бзу цIыкIухэр ежати, арат сабийм фIэггэцIэггүэныр. Шынэхужыкьуэ, 38. [Хьэбибэ:] Темьркван и ахгэрт нэху ухгү, мызэ-мытIэу жиIэрт – уи быным яхуэсакь, уи бьныр бутIыпцыныци кьомьдэлүэж хьунуи, уи псалгэ шы вей Iэтэм ешхуэ ебакгүэрэ ежэжү. Шынэхужыкьуэ, 61.*

ШЫ МЫГГАСЭ (1). Шы хьыжэ, емылгэ, IэубыдыпIэншэ. *Шы мыггасэр пэкьу яцIрэ IумпIафIэ хгүхукIэ кьызырашэкIым ешхуэ, Бахгүэм кьыпэцIэхуар шыггэт, зыIэцимыггэкIыу. Нал кьута, 261.*

ШЫ ФIЭДЗАПIЭ (2). Шур зэпсыха уанэным и шхуэмылакIэр фIадзэн папцIэ кьаггэсэбэп пхгэлгэнтхьуэ. *Дэфэрэдж бжэцхьэIум кьызырэ-бакгүэу хуэуэхуээн кьыицIидзэри шы фIэдзапIэм нэс хьэцIэм якIэлгьыкIуаиц, и хуэуэхур имьухьу. Лгэпсэ, 114. Лыггүэр цIыкIу ар [шур] шцIлгггүэм, хаб-зэишхуэ зыхиггэлгүэ жэри, хьэцIэм шыр кьылихри шы фIэдзапIэм ирипхаиц. Лгэпсэ, 102.*

ШЫ-УАНЭ: ШЫ-УАНЭ ЗЭТЕЛГ (2). Шырэ уанэрэ. *[Алыджыкьуэ и гунсысэ:] Мыбы нэс уикIыу заводым укIуэн ихьэкIэ, шы-уанэ зэтелг уиIэн хуейиц. Мелыгыч, 455. ПцIантIэшхуэм и хуэреягкIэ шы-уанэ зэтелгхэр бжыхьым епхауэ шьитт. Лгэпсэ, 111.*

ШЫБЭ (2). Шыгуэртэ. *Умейми, шыбэм уахэдэрт, Кьунаным цIахуцIэу зэбдзауэ, Шы лвакгүэм мывэр шцIэлгэту, Шы лгггүэ бггүэзэм зептауэ Уихьэну бьыцхьэм уехуэансэрт. Кьайсын К. папцIэ. «Шум и гьуэгү», 87. Жыраслгэн кьуэзггэнапIэ кьуэсу шцIалэ гуным шыбэ гуэртэ кьахуу захуигггэзэри, я шцIыбаггымкIэ кьылгэдэурэ, шцIалэхэр зырызу я уанэгүм кьридзаиц, зыкьыгггэзэри, жэрыжэм тету шыпллэ пулеметыр кьатрихри, шцыхьэцIэу шьыта бысымым деж кьэкIуэжаиц, шым увьIэпIэ кьахуигггүэтри. Хьуэпсэггүэ нур, 89.*

ШЫБГГЭРЫЩIЭ (1). Шым и бггэр ираггэдахэну клэращIэ фэ клапсэ зэрыхьахэр, ухуэнахэр, абыхэм дыжьын е мывэ лгэпIэхэр

хагъэтҮсыхъэжу. *И шьыбгъэрыщлэр налкъуту, Уанэр зыкъутэр налмэсу Щлалэщлэ къабзэр къоувылэ, лэ дахэ ищлү лэдэбу Бохуэ апиций инкли къоухуаухуэ. «Щлалэгъуэ щлҮналъэ», 416.*

ШЫБЖИЙ (6). Къыпыклэ шьыбжиичхъэхэр шхынхэлъхъуэ къагъэсэбэп къэкӀыгъэ. *Нахъуэ джэгумэ, и джэгуклэр нсоми яцлэрт: «Согъэңл, дэп уэзымыгъэишым, мафӀлэр къыпӀурылгъэлэу», - жиӀэннти игу иримыхъыр, шьыбжий зыишам ещхуэ, цлӀыгъэлэнт. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 510. [Хъэбибэ Анчарэ жриӀэ:] Шьыбжий сомыгъэиш закъуэ. Шынэхужыкъуэ, 26. Нэмэз зыщлҮну къақлүэ андез зыщтэм абы гу лъаытэу, шьыбжий зыхэлъ нсымклэ андез яцтати, нэмэз яцлү здытетым нсчэ бэлыхълажъэр къащыхъэри, къэхъуа-къэщлӀар къаухуэмьщлӀэу, молэри мапсчэ, и нэпсыр къыщлӀож, нэмэзыбзэр дахэ-дахуэ хужыӀэркъым. Лъапсэ, 116.*

ШЫБЖИЙ ХЪЭЖЫГЪЭ (1). Щабэу шхынхэлъхъэ хъун папщӀэ яхъэжа шьыбжий. *Арати, шьыбжий хъэжыгъэ яхъри [Мэрэтыкъуэ дэс щлалэхэм] ПатӀыкъуей мэжджытым щлэст къубгъаным ираклүтащ. Лъапсэ, 116.*

ШЫБЖИИТХЪУ (2). ДагъэкӀэ гъэлыбжъа шьыбжий хъэжарэ бжынрэ зэгъусэу. *Думэсарэ лэшрыӀ игъавэрт, абы шьыбжиитхъу хилъхъэнури тебэ цлӀыкӀүкӀэ ищлӀырти, бжынын жъэрымэ лэфӀыр, гурыӀупсыр къыгъажэу, унэм щлэз хъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 263. Думэсарэ, къэрал къулыкъуэ игъэзащӀэ хуэдэу, шынакъхэм ярызу хъэнтхъуис лувыр къытригъэувэрт, шьыбжиитхъу плъыжъыр телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 268.*

ШЫБЗ (22). Шы лъхуэ. *Нышэдибэ шьыбз гуартэ хъупӀэмклэ яхуу яхыхвати, хаклүэ нцӀэгъуэплъыжъыр къыжъэхэлъэдащ, къеуэри къыдырым и куэпкъыр зэиуд нэтащ: «Уэ уи адэр шыдщ, шым цхъэ укъытхыхъа», - жиӀэри. Кхъухъ пхэнж, 494. Дадэм мурад щлӀащ шьыбзым хэт шыщӀэ щлӀакъуэ цлӀыкӀур фӀигъэжыну. Нал къута, 271. ПлӀэ лъхуэгъуэм шьыбзым къыщӀлэхъуэм дагъэгүфӀлүэрэ дэклүэкӀым, сэри дзэм сыкӀуэн хуей цыхъум, шым якӀлӀыплъын, зезыхъэн унэм щлӀэсыжтэкъыми, ди адэм шьыбзыр ищӀащ. Анка, 382.*

ШЫГУ (9). Шы зыщлӀэщлӀа гу. *Выгуи шыгуи – нсори бээршыхуэм хуэдэу, гъунэ имылэу зы лъэныкъуэкӀэ зэхэтт, упицӀэ, арджэн ярылгуэ, упицӀэм, арджэным ищлӀыкӀүкӀэ ищхъэнтэ телъыжу. Хъуэпсэгъуэ нур, 124. Шыгу зыщлӀэщлӀар нэхуыщым фермэм тету ялэ къэушам щлӀгъагум, къақлүэрэ еплӀэмэ – шыгухур мэжей, къадитӀи мэкъүкӀэ цлӀэуфауэ итици, къыщлӀош. Къалэн, 428. Ермэн зэрыжиӀэмклэ, дзэр Псыхуабэ къыдэкӀри куэд къамыкӀуу шыгу защӀлэу гуищ-гуищлӀ хуэдиз сабий изу къахуэзащ. Нал къута, 213.*

ШЫГУКЪУ (3). Шыгу зыщлӀэщлӀар къырагъэшынын папщӀэ шыгупӀидзэр зыфӀадзэ, шыгу къандесыпэм егъэбыдылӀа къурыкъуэ закъуэ (шитӀым я зэхуакум дэкӀыу). *Шыгукъур иралъхъэжа иужъ, выгум цлӀыхуу ихуэр иригъэтӀысхъэи, лӀоб гу лъабжъэм хъэмбылүу щлӀэтӀысхъэри выгур къылэтащ исыр зэрысу. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 589. Шыгукъур кърихри лӀоб и пицдыкъым дилъхъащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 589.*

ШЫГУХУ (19). Шыгур зезыхуэ, гущхъэӀыгъ. *Псэун шыгухуу колхозым хэтци, махуэ къэс тӀэкӀү-тӀэкӀүурэ зыгуэр къеишэ. Къалэн, 427. Шыгухур къэпсалъэри Мэтхъэным игу къыгъэкӀыжащ ежъэжыгъуэ зэрыхъуар. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 572. Шыгухуэр гужъеуэ шыр хъэмкӀлэу яхуурэ ялэщӀлӀын я гугъами, къехъулӀакъым. Нал къута, 214.*

ШЫГУШ (1). Гум щлӀащӀэ шы. *Абы зэрыжиӀэмкӀэ, Гъуумар шыгуишӀи иритырт зы уанэи къезытым, Щэрдан Берд и шу гугъам и унэр кърищэрт зы уанэфӀкӀэ, арихъэкӀэ лӀыжъым зыхигъээзэгъакъым, «си наплэ ездзыну уи унэр, сит зэрыщлӀыну?» Хъуэпсэгъуэ нур, 303.*

ШЫГЪАЖЭ (6). Уанэи къызэдэжэнымкӀэ зэхъээзхуэ. *Шыгъажэтэмэ, нылэ зэфӀлэхътэмэ, е шу зэдэджэгутэмэ, Елдар хуэфӀлӀыр игъэлгъэгутэнт, си лүэхут абы хуэдэ щлӀалэ къытекӀуэтэмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 96. Шыгъажэ къуажэм яцӀрэ фоч гъэуэнкӀэ цызэнеуэ щлӀэт. Лъапсэ, 103. ИлӀэсыщ дэкӀри шыщӀлӀар хаклүэ бэлыхъуэ, шыгъажэм тиэмэ, нсом къатожри ди адэм зэрыжиӀа дыдэм тохуэ – шым дегъэунэ. Анка, 382.*

ШЫГЪЭЦЫВ (3). Шыр нэхъ хуабжъу ягъэкӀуэн папщӀэ къагъэсэбэп, шум и шырыкъуэ лъэдакъэм клэрыгъэбыда шэрхъ цыкӀү. *Сотнэр зезыишэ командирхэр ялэ итт, нэхъ шыфӀ тесу, езыхэми тӀэкӀү загъэбэлыхъуэ, я дамтелъи я шыгъэцӀыви – нсори зыщлӀыдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 125. Ищэ-фащэ клэрылӀыр шы шытепхъуэ телъ хуэдэт [Азрэт], шыгъэцӀыв и шырыкъуитӀым илӀым игъэлгъэпэрэрт, зылгӀагур игъэдэыхъэишхуэ. Нал къута, 251. Залым щлӀэгъуауэ щлӀэст; цлӀыхур къызщӀлӀэвати, жалэр зэхэнхыртэкъым, псалъэмакъ къомым инэмьщӀыжкӀэ, лэщэ ираудэкӀым, шыгъэцӀывым я макъыр зэхэнхырт, цымэ, хуурыфэ гъэтэджам и мэр щлӀэст. Хъуэпсэгъуэ нур, 324.*

ШЫГЪУ (8). Шхыныр яшыгун папщӀэ шхын хэлъхъуэ къагъэсэбэпыр. *[Астемыр:] Мис итӀанэ шыгъуэ зыишари нсы ефари зэхэкӀыныци. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 569. Уэшхытс ина ухуэзэмэ, уэфэ хъуну лэмал зымылэци, уи лэр хэллӀхъэрэ къыхэнхыжмэ, тӀэкӀү дэкӀмэ, лӀлӀэ хужъ мэхъуэ, шыгъу трешӀлэри. ХъэщӀэ лӀапӀэ, 400. КлӀарзинкэ иӀыгъым [хъэжым] лы гъэгъуа илӀгами, нэгъуэщӀ сит: шыгъу, хугу, браныч, клэнфет иӀыгъами уэсым хэлът. Хъуэпсэгъуэ нур, 81.*

ШЫГЪУЭ I (2). Гъуэ-сырыхуфэу шыт шы. *Къопсыхыр шыгъуэ зытесми Шабзалгъэм шабзэ къырехыр. «Щлалэгъуэ щлҮналъэ», 426. [Хъэжумар:] Мо шыгъуэр дыгъужыым сэ къылӀэщӀлӀэгъэкӀащ. Алъхъо, 92.*

ШЫГЪУЭ II (1). Жэмхэр къыщаш хабзэ зэман. *Жэм шыгъуэ хъуати, цлӀыхубзхэм я лӀлӀэщӀлӀар зэрагъээзэхуэжырт, унэм кӀуэжын я хысепу. Мазэ ныкъуэ щхъуантӀэ, 658.*

ШЫГЪУЭГУ (6). Унэ щлӀыбагъ. *Гъэрэ цлӀырэ цызэхэкӀлауэ дунейм и дахэгъуэт, хадэхэлъхъэ - гъуэт, ежауэ цлӀыхур я шыгъуэгу хадэм итт. Нэгъуху, 33. Хъэбибэ и шыгъуэгу хадэм артиллеристу зенитчикхэр итт, я топхэр ягъэуври жыг щлӀагъри*

окопэ заицэу зэхатгыхьауэ. Нал кьута, 232. Щхьэ сыбгьэбампIэрэ? [Хьэбибэ зыхуигьазэу] – жиIэри Апчарэ кьыциуодауэ унэм ицIэжри шыгьэуэгу хадэм илгьэдаиц. Щынэхужьыкьуэ, 32.

ШЫГЬУПАСТЭ (3). Ерыскьы, шхыныгьуэ зэмылIэужьыгьуэхэр. [Бысымым Дуду жриIэу:] Дауэ удэдгьэкIыжын ди шыгьунастэ уэдмьгьэишхьы, удэтхужа хуэдэ? ВитI, 416. Абы [молэм] хэт нэхьри нэхьыфIу ицIэрт Iуизэ и лIэкIэ хьуар, езыри Iэджэрэ хьэжым и унэ ицIаиц, я шыгьунастэ ишхаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. [Думэсарэ:] Кьазджэрий си шыгьунастэ ишхаиц – нэмылIэ кьыдишхьыкьым. Мазэ ныкьуэ цIхьуантIэ, 522.

ШЫД (43). Шы лгьэпкьхэм шыш, зи цIхьэр ин, зи тхьэкIумэхэр кIыхь псэушхьэ. [Кьыдырым цыжьбанэм жриIэу:] – Кьэхьуар ицIэркэ: шым ушыдиц жаIэ, шыдым уици жаIэри сыкьадэркьым. Кхьухь пхэнж, 495. Шыд е шы зилэм завод эвакуировать ицIын хуейм я машинэм ициц гуэри зидхьын хуейт. Нал кьута, 298. Кьадым дэтхэнэ фелахьми зыгуэр пеубыд: зым и хьэр банэурэ уигьэжэйркьым, зым адакьэ куэдыицэ иIэци, мычэму малуэ, зым и шыдыр и хадэм йохьэри зэхуэтэ. Аргьуей, 385.

ШЫДЫГУ (1). Шыд зыцIэщIа гу. Дзэшу зызыгьэнэхьыжьу кьуажэм дэсым яцыицт, и ныбжьыр здынэсар тэмэм дьидэу имыицIэми иджьыри лгьэрызехьэт, бэзэр сытхэр дэнэ кьэна, нартыху кьэп ицIхьэлым еишфьыр шыдыгум илгьу, жьы хадэ хьарзынэ иIэци, езым фIэкIа зезыхьэ ицIэжкьым. Клапсэ клапэ, 6.

ШЫДЫГЬУ (12). Шы кьэдыгьуныр Iэху зыхуэхьуа хьунцIакулэу, дыгьу. КьэрэгьулитIыр шыдыгьухэм езауэу ицытыху, Уэрдэицкьуэ и шыр пэшымкIэ кьыицишхаиц. Нал кьута, 267. А Iуэхуишхуэм иужь итым я Iэтаицхьэу Инал игьэувару Жьыраслэнтт, зы зэман гуэр шыдыгьуу ицытар. Мазэ ныкьуэ цIхьуантIэ, 515. ШыдыгьуитIым языр кьуэзгьэнапIэ кьуэуэври пхьэрыр япэ ирагьэцауэ арати, Астемыр ицыуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 170.

ШЫДЗЭ (1). Зи дзэхэр ину, мыдахуэ шыт. Поцтзехьэ Сентрал уэрамым дэту Хьэбибэ кьыхуэзаци, и дзэлыфэ етI, и шыдзэ гьуэжь хьур уигьэлгьагуу. Щынэхужьыкьуэ, 8.

ШЫЗАКЬУЭГУ (11). Зыш фIэкIа зыцIамышIэ, шэрхьитI е шэрхьиплI зыцIэт гу. ЦыкIуици зэм лгьэс зыцIами, ицыхуейм деж зригьэицIеикуыу уанэгум ису хуейм я благьэхэм якIэлгьылгьынуу, уеблэмэ шызакьуэгу кьызыригьуэту я унэгуацэр и дьыцым ишэжьыици. Нэгьуху, 21. Апчарэ хуэмыишэчыжьу шызакьуэгуем елгьэри фермэмкIэ ицIэпхьуаиц. Щынэхужьыкьуэ, 54. Мышкьыишым шызакьуэуекIэ гьэсын кьыишауэ еицэр, урыс ицIыхубзым пхьэ IэпIакулэуфIэ кьыишэуаици, ихьын дэнэ кьэна, кьыхуэIэтыркьым, йолгьэIур кьэзыицам «уи гьумкIэ си унэм ныхуешалIэ» жеIэри. МелыIыч, 438.

ШЫКУЭ (1). УнэцIэ, «Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа» тхыгьэм кьыхьэщ персонаж. [КIыцокьуэ:] Дэ кьыидедежэм яцыицу ицIалэ ицIыкIу гуэр интернатным ицIадзыжьыну ицыхуежьэм, я

кьуажэжьу нэхь инхэм яцыицу ицыIэти, еджакулэу ицIыкIур окрисполкомым тет Шькуэ IлутI деж ишхаиц. Зи лгьэрыгьыпс тIыгьа, 519.

ШЫКIЭ (4): Шым пыт кIэр. Сэри унэм сыицIыхьэжьыным и пэкIэ ишэцым сыицIыхьэрти, шы псэфым сытелгьэицIыхьэрти, и сокур, и шыкIэр хуэзгьэакьабэрт, кIэрымылгьын кIэрылгьэм, шытхьуницI сытхэр сиIэт. Анка, 382. [Бот:] – А зиунагьуэрэ, дьыгьужьыкIэ хэт и пыIэм, хэт и шыкIэм кIэрыицIаиц [Шкуро и дзэм]. Хьуэпсэгьуэ нур, 281. ЕтIуанэ махуэм молэм уаз итати, жэм фIыцIэ зыбжанэ яукIри тхьэлгьэлушхуэ яцIу, ХьэтIрэмтIыгу дэс пэцэуэ зи бэракьым шыкIици кIэрыицIар, шу гьусэхэр иIэу, кьуажэм кьэсри заныцIэу Дэфэрэдж кьыицIэуицIаиц: «Дэнэу иIэрэ ицытсэур?» Лгьэпсэ, 120.

♦ [И] **шыкIэ мафIэ егьэуауэ** (4). ПсынщIэ дьыдэу, пэщIэгьуэ хэлгьу. А ицыхьэицхьэм фIэмыкIыу езы Апчари и шыкIэ мафIэ егьэуауэ кьэсыжаиц. Нал кьута, 277. Япэм адыгэ ицIыхубзхэм загьэлIэнут кьаицицIар уамыгьаицIэу, иджьы кьэгузэвакьэ – дохутыр жаIэници, я шыкIэ мафIэ егьэуауэ кьэсыици. Лгьэпсэ, 10. [Бекьан Хьэбибэ жриIэу:] – А-а! Укьэсаи уэри уи шыкIэ мафIэ егьэуауэ. Щынэхужьыкьуэ, 15.

ШЫКIЭПШЫНЭ (1). Пшынепсу шыкIэ ицIауэ, шабзэ далгьэфэхьуэрэ макьамэ зэмылIэужьыгьуэхэр кьызрагьэкIэ Iэмэпсымэ. ШIалэ, хьыиджэбз кьызэхуэсам Iэгур ицIауэу джэгу ицIаиц, пшыне еуэри еуэу, бжьамийм епцэри епцэу, шыкIэпшынеи абы хуэдэу, жьылэр зэхэтт, хьэицIэм пэплгьэу, зэрызэпсэлтамкIэ, хьэицIэхэр кьуажэ гьунэм ицыт ицIхьэлым деж кьекIуэлIэн хуейт. Хьуэпсэгьуэ нур, 58.

ШЫКIЭПЫЧ (2). ИужькIэ унэцIэ хьужа ицIалэй, «МелыIыч» тхыгьэм кьыхьэщ персонаж. [Алыджьыкьуэ нэхьыжьыфэ зрилгьам жриIэу:] – Уицьуэркьым, Мэхьмуд. ШыкIэпыч Хьэмзэтт и фызыр адыгьэкьэ? МелыIыч, 454. «ШыкIэпыч» ицIыжаIэр зи гьуэу яцIыым мэзым пхьэ кьыицилгьэфт шыкIэм кIэриицIауэри, шыкIэр пригьэцауэ арат. МелыIыч, 454.

ШЫКЬЫМ (20). УнэцIэ, «Кхьэлэгьунэ» тхыгьэм кьыхьэщ персонаж. Ауэрэ и лгьым и дуней тетькIэм Шыкьымхэ япхьури есэжаиц. Кхьэлэгьунэ, 375. МываицIэхэр Шыкьымхэ я пхьум и гьусэу Абу-Деруиш и унэм кIуаици, унэр зейм кьыицIауэ: кьэсыжмэ, мэжджытыр дьухаици, тхьэ делгьэлуни, жиIэу. Кхьэлэгьунэ, 380.

ШЫКЬЫР (1). Пкьыгьуэ гуэрым шыиц Iыхьэ, быдэ икIи теплгьэкIэ хьурей хьуауэ; кIанэ. Дисэ ятIэ шыкьыр кьызыкIэрихьыжьыр и бацэ уэниэкужьым пэмыжьыжьэу игьэтIылгьурэ ицылгьэ: - Iээ гуэр мыгьуэ кьызылгьатэмэ, нэхь кьэтэджыжыгьуафIэу сыкьэтэджыжынт, ди нысэ ицIыкIу, кьуицихьэ имыкьуауэ си фIэиц хьуркьым, зызгьэхьеймэ, си псэм хегьэицI. ГушIэгьуэ, 421.

ШЫКЬУЭТЭН (1). Блыным декIуэкIыу телгь, бгыкьухэр зытралгьхэ пхьэ кIыхьыр. ПцIантIэкум деж пкьоитI хэтIат, лгьэбакьуицI хуэдиз я зэхуакуу, а пкьо лгьазитIыым я ицIхьэм

шыкгуэтэн кытелгыжым и курыкупсэм урыс цлакхуэ хужь ин, и хурягккэ Кэнфет, браныч, бэлтоку, папирос, дыху абдж цыклу, хэлыгыуанэ, дыху сабын, аркэ Кэсушккэ сьтхэр кэблэклауэ клэрыцлат. Хуэпсэгуэ нур, 95.

ШЫЛАФЭ (1). *пльыф.* Шылэм и цабагым еггэщыныгыэ. *Езы Цэулэхуи, ар ицлэ хуэдэти, зэм и цхьэ дахэр лъагэу илэтырти, кьахэплгэрт, зэми шылафэу и клэ дахэмккэ бэдзаурт.* Нал кьута, 265.

ШЫЛЭ I (10). Шылэ Гуданэм кыхэщыккэ цэкк. *Верэ Павловнэ шылэ Гэлгэщыкхуэ телгэти и кланитыгым Думэсарэрэ Саримэрэ я дамэр цилхгумэрт, цымы зы Гэлгэщл ятелэ хуэдэ. Мазэ ныкгуэ цхьуантлэ, 661. Гьуцл гьэплгэми пцлыр хуэдабзэц, Цыри шылы пхисыккынуц. Зи куэнсаплэм пцлэ имылэ. «Ваггуэ махуэ», 38. Шылэ бэлтоку, хьэмэ браныч пльыжь, е Кэнфетыр нэхьыфл, жиуэ Лу гупсысэрт. Хуэпсэгуэ нур, 96.*

ШЫЛЭ II: ШЫЛЭ МАЗЭ (1). Шымахуэм и тклиигуэ дьдэ лгэхьэнэр. *Уаеиц нобэ, шылэ мазэу, Неуэт витыгым, дьгуваиц.* Бгым дэкк гьуэгу. «Батырыбжь», 38.

ШЫНАГЪЭ (1). Гужьейгуэ кыщхьэщыкхьэм е кыщыпэщыгым кыхэкк плейтеиггэ; шынэ. [*Кьазджэрий Лу жриуэ:*] Шынаггэ зацлэклэ дунейр зэубз пцлыну ухуежьэмэ, уи пцэ гургьыр зэрыгьудын ухуэзэнккэ мэхуэ, - жиуэри. Мазэ ныкгуэ цхьуантлэ, 612.

ШЫНАГЪЭ I (16). 1. (11). *пльыф.* Узыггэшына, бзаджэ. *А хыбар шынаггуэр зи цхьэггусэ ежьауэ кээт физхэм зэхакмэ, я цхьэфэцир тэджырт. Хуэпсэгуэ нур, 303. Кьуажэми хыбару цызырахьэм уцлэупцлэнккэ шынаггуэиц. Мелыгыч, 461. Япэм бжэндэхуэ хуэдизу цытар занцлэу ин хьурт, и макэ шынаггуэри ин хьуэрэ. Нал кьута, 279. 2. (5). Узымыггэбэлэрыгг; шынаггэ. Ди кьуажэр дэдзыхуэу кьуэзккыи дэси, гьуэгури шынаггуэиц, унэм унамыггэсу аргуэру кэпым уракуэ уахьынккэ хьунути, сышынат. Лъапсэ, 112. [Алгхьо:] Иджы нэхэ шынаггуэр цылыр ариц. Алгхьо, 70. Хьэккэкхуэккэ кьомым уахэсу уцысын е уцытын жыхуэпцлэри шынаггуэиц, итлани уздэтлыс е уздэу хьун кьаггэнаккыи. Нал кьута, 219.*

ШЫНАГЪЭ II (12). Тхьэмыщклаггэ гуэр кызырхьунур зэхэщлэныгыэ. *Езы цыккылы мыггуэри хьэлгэиц, операцэ дьмыщлэмэ, шынаггуэиц, тцлым, тхьэм ецлэ зэрыхьунур...* Лъапсэ, 18.

ШЫНАКЪ (27). Зэрышхыккэ, махьсымэ, кьалмыккэ шей сьт хуэдэхэр зэрыраф кумбыггэ, щыкьу. *Тетиц мьвэжьым пхээ шынаккэи, Ар ехьум ныхуэсаккыи. «Тисей», 490. Кхьуэщын шытсылгэу е шынаккыи Яцлыф, кьрахри бгым ятлаггуэр. Зэманым деккы. «Батырыбжь», 11. Гуэбэшы муслгьымэн кьомым я шынаккыи лошккэклэ иуэурэ льуэ хэлгьыр кыхыщыккылырэ шихаиц, адрейхэр зэрыггэклэиц сьту зэхэтыху. Хуэпсэгуэ нур, 173.*

ШЫНАКЪЖЬЕЙ (1). Шей, хьэнтхьупс сьт хуэдэхэр кызырраггэахуэ, щыкьу. Шакьуэ

зэрыхуэрэ [Бекьан] и кыггэахуанлэм зыхуэжаккэ: *япэм кыщыккыггэалггэуэ изу кыриггэахуэу цытати, иджы шынаккэжьей цыккылуэ кыриггэахуэу кьудейиц.* Кьалэн, 427.

ШЫНЭ: ШЫНЭ ЖЫХУАГЭ МЫЩЦЭН (1). Шынаггэ хэмылгын; кыхэмыщтыккыи. *Кьыдырми шынэ жыхуалэр ицлэжырккыи. Кхьухь пхэнж, 502.*

ШЫНЭЖЫН (мэшынаж) лгэмыл. (5). Бгэшынаным и плэклэ уэ шынэ зыхэщлэи. *Зэгуэпауэ, шынажауэ Шытт зиплгьыхуэ, зэми памэу. «Бажэ пшына», 8. Клэнауэ жыплэу цылыр зэхэбуцлалэмэ, иужьккэ пхуэвэжрэ? - цыжицлэм, кьадыр кызырккыиэрэ зыгуэр кызыщлэиц, жиуэ шынажауэ и псалгэм кьытищыц [Шаукэт]. Арггэуей, 388. Гурьцхьуэ зыцлаи цылыр: бийр шынажауэ кьалэм дэклэуэссыккыиэу плэрэ, жиуэ. Лыггэ, 411.*

ШЫНЭКЪЭРАБГЪЭ (1). *пльыф.* Псоми щышына, шынаггуафлэ. [*Якьуб:*] Шынаккэрабггэу цыцлэхуэжар зыхуэзэн хуэггэзэн хуейиц. Нал кьута, 295.

ШЫНЭН (мэшына) лгэмыл. (98). Шынаггуэм зэщилуыбдэн; плейтеин; Иэнкун хьун. *Лу тлэккы кэшынаиц, цылышынари кыхуэмыщлэу. Мазэ ныкгуэ цхьуантлэ, 590. [Васэ:] Бэрбэрици - езыр и физыи Гуплгэм кыыккэ мэхуэ мэшынари. Тетцэч кьэзыфлгэтыхь, 162. Тырку дьдэхэр мьыбы цысам кьалэм кьыдыхьэн шынэу цытауэ араиц зэхэтхыр, - жиуэрт унэгуаицэм, зэзэмызэ зэдэицхуэ пцыккэщыккэ зэхуэзамэ. Кхьэлэггунэ, 374.*

ШЫНЭХЬЫЩЦЭ (6). Кьуэш нэхьыщлэ. *Телгхьэ уанэр си шым, Уэ си шынахьыщлэ, Дахэм гу цызымхуэу Нобэ сэ соиэс. Телгхьэ уанэр си шым. «Мывэ хуабэ», 232. Тембот и шынахьыщлэр кьилэтри, Елдар илыггэ кланэ кланэр кылыщлгьыккэиц. Хуэпсэгуэ нур, 100. А гулгьытэм папцлэ флыщлэр Ди колхозым и Итацихьуэ Уэриц зыхуэсцыф, шынахьыщлэ, Цыккылуэдынккыи ар си паицхьэ. Унэщлэ. «Щлалэггэуэ щыналггэ», 32.*

ШЫНЕЛ (12). Армэм хэтхэм ящыггэ, шухьэрцейм кыхэщлэккэ, бгытедэ зилэ фащэ, и клэр зэгуэахуэ. Шынеп цыггэуу урыс гуэрым делегатхэр унэм цылышэрт, абы ецхьу адыггэу, кьуыцхьэу зыбжани адыггэ цей ицлылуэ шынеп тракгуауэ кьащылэлырт, шынепыр абыхэм я цылыщыггэуу зэрыщытыр кыггэалггэахуэу. Хуэпсэгуэ нур, 322. *Кьэзаккэжэрэ иэрихьэтистхэмрэ сэмэгурабггэум фьтлыс, - жиуэрт шынеп зыщыггэ урысыи, - иэрихьэтистхэр кьэзаккэжэм я цылыбаггым фыккыдысэу. Хуэпсэгуэ нур, 322.*

ШЫНДЫРХЬУО (2). Пккы, клэ кыхьэ зилэ, лгэкууиплэ зыщлэт хьэпщхушц мьын, и щыфэ псом кхьаплэ цыккылы телгьу. *Кьэрэмьрзэ тхьылэ ицлэртэккыи, картэм итри исри - зыри кыгыгуриуэртэккыи, ауэ ар абы тегуэзэвыккэиц: - Догуэ, шындырхьуо дьхьуа, ныбапхьэклэ цхьэ дьыщын хуей? Лыггэ, 410. [Кьэрэмьрзэ и гупсысэ:] Шындырхьуо хуэдэу ныбапхьэклэ упции, мафлэм сьтккэ уккелынт? Лыггэ, 412.*

ШЫНЫБЭПХ (6). Зытес е гум зыгуэр цыщлэщлэклэ кьагьэсэбэп, шым и ныбэгумклэ щлэклэу зэрытрапхэ фэ клэпсэ бгьуфлэ. *Сэри си шым сеныкьуэкьуэрэ си уанэр еутэхыным нэсаи, шыр апхуэдизклэ ерыщ еклуаци, сепсыхрэ шыныбэпхыр щлэскьузэну сыхуежьэмэ, и ныбэр кьөгэпци, сышэсыжмэ, аргуэру шыныбэпхыр кьолэлэжри, згьэуцимэ, ськьеицэтэхынклэ мэху. Анка, 381. Кьэзмай кьепсыхри хуэмурэ шыныбэпхыр итлэтаиц, уанэри тлэклу шым и пхэцилэмклэ игьэклэуэтаиц, шыр щлэзгьуицхьэжын цхьэклэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 620.*

ШЫПЛІЭ (1). Шым и пщэ кьыхэкьыплэ. *Щлалэ цыкьлум и анэр кьэпым иракуэри и жьэм чэтэн тлэклу жьэдакьуауэ клии гуоуи мыхьуу шыллэм дэлу яхь, бэуанлэ дьидэ имыгьуэту. Льяпсэ, 31.*

ШЫПЛІЭ ПУЛЕМЕТ (2). Кьепхьэкл хьууэ пулемет псынщлэ. *Жыраслээн кьуэгьэнаплэ кьуэсу щлалэ гупым шьбэ гуартэ кьахуу захуигьазэри, я щыбагьымклэ кьилбадурэ, щлалэхэр зырызу я уанэгум кьриозаиц, зыкьигьазэри, жэрыжэм тету шыллэ пулеметыр кьатрихри, цыхьэицлэу цыта бысымым деж кьэклэуэжаиц, шым увьлэплэ кьахуигьуэтри. Хьуэпсэгьуэ нур, 89. Абы цыгьуэ [Жыраслээн кьышаубыдам цыгьуэ] шыллэ пулеметуялэр зьтэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 584. Зы шыллэ пулемети ялэу кьыщлэклати [мылицьмэрэ ГПУ-мрэ и лэжьакьуэхэм], льяганлэм трагьэуваиц, кьахуэнуу [кьуажэдэсхэм]. Зи льярыгыпс тлыгьа, 525.*

ШЫПС (8). Пшастэ, мырамысэ сыт хуэдэхэр хагьащлэурэ яшх шхыныгьуэ пшастлэ. *Вь гьэишари уи нышу, Мэл гьэишари уи шьтсу, Санэ чейри шьту, Дэ удгьэхьэицлэнкьэ Жыслэу шьцеллэум, Нэклэ кьызымылэу Льейуэ ежьэжаиц, «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 419. Лы нэхь Гыхьэ инхэр кьаицтэрэ наплэзыплэм кьуицхьэр кьабзэ яицлэу, цхьэзгьэрытым фадэр ирагьахьуэу, шьтсылтэм мычэму шьтсыр из яицлэу псори цэху хьуауэ шхэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 58. Лы Гыхьэр Іэклэ кьаицтэрти гуахьуэм флалурт, итланэ, мэкьу Іэмбатэ гуахьуэкьлэ кьалэта хуэдэ, ялыгьыу гуахьуэм флэлыр зэрыфлэлу яшхьрт, зэзэмызэ лыр шьтсым хагьауэрэ кьыхахьжмэ, шьтсыр я Іэщхьэм кьытелгадэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 588.*

ШЫПСЭ (3). Псэушцхьэхэм ятеухуа таурыхь. *Кьигуицсыари шьтсэм хуэдэу флэщхьуегьуйт [мэзхьумэм]. Льяпсэ, 94. Шьтсэм хэт дыиц бзум (Анка) и цлэиц. Анка, 381. [Мэзхьумэм:] Дыгьуэжыибгьур зы джэдыуиц, жалэу шьтсэм хэту зэхэпхакьэ? Льяпсэ, 94.*

ШЫПСЫЛТЭ (2). Шьтсыр Іэнэм зэрытрагьэуэ фалгэ цыкьлэу. *Лы нэхь Гыхьэ инхэр кьаицтэрэ наплэзыплэм кьуицхьэр кьабзэ яицлэу, цхьэзгьэрытым фадэр ирагьахьуэу, шьтсылтэм мычэму шьтсыр из яицлэу псори цэху хьуауэ шхэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 58. Кхьуэицын шьтсылтэу е шынакьыу Яицлэу, кьрахири бгым ятлагьуэр. Зэманым деклэу. «Батырыбжьэ», 11.*

ШЫПСЫРАНЭ (1). Щыфэм кьелүсэмэ, укьэзыс цы щабэ цыкьлэу куэд зи лгьэдиймрэ

зи тхьэмпэхэмрэ тет удэ. *Шьтсыранэу кьэклэри пауицлэри [цыгьухэм мэжаллагьэм кьыхэкьыу], ягьавэри яшх. Щынэхужьыкьуэ, 9.*

ШЫПХЭ: ϕ **шыпхэ хьун** (Іуэхур) (2). Іэхур Іей хьун. – *Ей, зэхэфхрэ, ди Іуэхур шыпхэ мэху. Хьуэпсэгьуэ нур, 281. Игьаицлэ хэт игу кьэклэнт Астемьр и Іуэхур апхуэдэу шыпхэ хьуну. Хьуэпсэгьуэ нур, 120.*

ШЫПХЬУ (74). 1. (65). Пхьур адэ-анэм и адреи бьнхэм зэрагьухьэ. *[Апчарэ зауэм дашхэм захуигьазэу:] Фи анэхэр, фи шыпхьухэр, фи нысаицлэхэр – дэраиц Родинэ хгьэри! Щынэхужьыкьуэ, 47. Машинам яужь дьидэ кьиклар Румт, Саримэ и шыпхьу нэхьыицлэу Мэзкуу артисткэу щеджэр. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 659. Ськьэклэуэжауэ цызэхахьым, си адэ-анэри, си шыпхьухэри гуфлауэ унэм кьызырыцлэх. Анка, 384. 2. (9). Пщлэ зэрыхуащлэ кьрагьэлгьагьуэу цыгьубзым зэрызыхуагьазэ. Барчо заныцлэу емыфэу, фалгэ цыкьлэу эпиллэыхьу зыкьомрэ игьэицлэгуаиц: – Мыр иджыри кьэс сыту пхуэхьума, ди шыпхьу. Льяпсэ, 112. Тхьэм цхьэклэ кьыхуэзгьэгу, ди шыпхьу: кьемызэгьыу удгьэпйейтеиц, емыкьлэу кьэйтхьамэ, кьытхуэзгьэгу, – жыслэри цыгьубзым и Іэр субыдыну сыхуежьати, си Іэр кьубыдын идакьым, зы псалгэ и жьэм кьыжьэдэклэкьым. Мелыгыч, 456. Іэдэм матэр кьылэх фызыжьми цхьэлымклэ ехь, хьуицлэ хуэдэ зыицлэу: – Уэлэхьи, сьмыицлэ, ди шыпхьу, уолгьагуэ, уи нартыхур япэ игьэицмэ, адреицхэм сыт жалэн? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 630.*

ШЫР (41). Зыгуэрым и щлэжьей. *Фоч лэдакьэр и напэм клэригьэпцилэным хуэдэу ирикьузылауэ Ботэх шыр цыкьлэу зыицлэ цыхьым нэ лэныкьуэкьлэ йоплэ, фочыр тригьэпциуэ, арицхьэклэ клэкьур хуицлэчыркьым, шыр цыкьлэу флэгуэныхьыиц. Льяпсэ, 71. Сабиибгьуи уицлэти, Уареда, Уи шьритлэ цлэлыхьэжри, Уареда. Си анэм хуэзусьжар. «Щхьэлыкьуэ», 392. Дыгьужь пэтрэ и шыр епгьыж. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 565.*

ϕ **Емынэ шыр** (2). Еплэ **емынэ**.

ШЫРЫКЬУ I (61). Льяпщэ кьыхь зыфлэт вакьэ лэужьыгьуэ. *Пэжу кителри, гьуэнишэдэри, шырыкьуйтлэри – псори хуэфлэ [Якьуб], ауэ аксельбант кителым клэрыдам ирицлэнуу ицлэртэкьым. Нал кьута, 301. Зэгуэр скьуэзуэ уи Іэ хужькьлэ Бийм и шырыкьухэр уэ уолгьэицлэу, Уи нагьуэ иным нэпс пщэдджыжькьлэ Кьыицлэклири тоткьлэу уи Іэлгьэицлэу. Уи деж сынокьлэу. «Шум и гьуэгу», 62. Абы шырыкьур сэ нэхьэсмэ, Ар слыгьыу сицлэнуу ислгьэмей... Сэлэт шырыкьу. «Шум и гьуэгу», 11.*

ШЫРЫКЬУ II (18). «Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ» романым кьыхьэщ унэцлэщ: *Шырыкьу Тутлэ. Бжэлуэпэм Тутт езы председателри – Шырыкьу Тутлэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 536. Іэджэм я адэр партизаныжьу Шырыкьум и отрядым хэтат, езы Тутлэ заужьым цыгьуэ маицлэ и нэгу ицлэклэкьым, лыгьэ маицлэ зэрихьатэкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 559.*

ШЫРЫКЪУЩИЭ (8). Шырыкъу зыщI, ар зи IэщIагъэ. [*Алыджыкъуэ:*] – Унэхъуам я унэ уицIэтIысхэмэ, уэри уунэхъуни, жи, – шырыкъуицIэм си псалгэр зыхуихъынур ицIэртэкъым. МелыIыч, 462. Шэджагъуэ нэблагъэ хъуауэ шырыкъуицIэ зырыз-тIурытI ермэлыуэ е журту кьокIуэ. МелыIыч, 462.

ШЫТЕПХЪУЭ (2). Шым трапхъуэр (щэкI Iувым, къэдабэ сыт хуэдэхэм къыхэщIыкIауэ). IэцIэ-фаицэ кIэрылгъыр шытепхъуэ телгъ хуэдэт, шыгъэицIыгъ и шырыкъуитIым илгъым иггэлгъэрапэрт, зылгъагъур иггэдыхъэшхуэ. Нал къута, 251. Шым нэ къытемыхуэн ицхъэкIэ, Уэрдэицыкъуэ шытепхъуэ темыпхъуауэ иэщIым къыицIишыртэкъым, къыицIишири пшанэр зэхъуауэт е жицIырт. Нал къута, 266.

ШЫТХ (1). Бгы, къурш зэпыг ирикIуэм и шыгу. Я мэлхэр шытхым ицхъэдэхами, Мэлыхъуэр зыкIи мыгузавэ. Зыхэс удз Iувыр ирецIыи. «Мывэ хуабэ», 46.

ШЫТХЪУНИЦI (1). Шы зэратхъуницI, зэрагъэкъабзэ гъуицI мажбэ лIэужыкъуэ. [*Фэуаз:*] Сэри унэм сыицIыхъэжыным и пэкIэ иэщIым сыицIыхъэрти, шы псэфым сытелгъэицIыхъырт, и сокур, и шыкIэр хуэзгъэкъабзэрт, кIэрымылгъын кIэрылгъэм, шытхъуницI сытхэр сиIэт. Анка, 382.

ШЫУАН (15). Шыгуным къыхэщIыкIа зэрыпщIафIэ хъэкъушыкъуэ. Хъэбибэ зыри жимыIэу, Iугъуэ къызытих ихъэ дзакIэхэр зэхуихъэсыжурэ шыуан ицIагъыи хуэзэу мафIэ зэицIегъэст. Шынехужыкъуэ, 25. Фызым нартыху шыуанышхуэ игъавэрти, красноармеицхэм яхуихъырт. Нал къута, 233. Фыз бзаджэр хъэицIэ къакIуэмэ, шыуаныр итхъуницIу мэтIыс, жыхуаIэр си гум къэклаици, согупсысэ: нтIэ, сытэджу сержэжын, жызоIэри. МелыIыч, 440.

ШЫУАНЫЩИЭ (1). Шыуаным и кIуэцIымкIэ и щIэ дыдэ. Шыуанышхуэм изу ита псыр ивыкIыху егъавэри [Хъэкурынэ], шыуаныщIэм гъуабжафэу кIэнтхъ тIэкIу кьонэ. Лъапсэ, 101.

ШЫУГЪЭ (1). Шыгъу елеекIыу зыхэлъыр. Абы [Хъэбибэ] и нэпс шыугъэр Анчарэ и Iупэм лгъэIэсаиц. Шынехужыкъуэ, 25. [*БырмамытI:*] Псынэм уефэ хъуни, шыугъэиц, дьиджиц жумыIэ закъуэмэ. ХъэщIэ лъапIэ, 400.

ШЫУДЗ (1). Удз цIынэ пыупщIа; зэрыцIынэу Iэщым ирагъэшхыну паупщIэ удз. [*Фэуаз:*] Дэри тлгъэкI къэдмыгъанэу шым дегугъурт, Iуси, мэкъуи, шыудзи ицIидмыгъаицIэу. Анка, 382.

ШЫУН (ешу) лгъэI. (1). Щылыгъын папщIэ, шыгъу зыгуэрым (фэ, лы сыт хуэдэхэм) теудэн, шыхуэн. IэцI къицIэхумэ [Бекъан], лыр ицэурэ хъарзынэу псэут, фейдэ гъуээзджэ къригъэицIт, фэ къомри шыуэжт, вакъапхъэ къыхиггэжурэ ицэжырт, абыи ахъшэфI къыицIэкIырт. Къалэн, 427.

ШЫФЭ (1). Шым и фэр. Шыфэр вакъапхъэ хъарзынэи, Iэщым я фэри ариц. МелыIыч, 451.

ШЫХУЛЪАГЪУЭ (3). Жэщым уафэгум лгъагъуэм хуэдэу шыплгъагъуэ вагъуэбэ куэд зэхэт. [*Псэуицхъэм:*] Шыхулгъагъуэм дьитетурэ утишэници, укгеплгъыхмэ, ицIылгъэр тыншу уолгъагъур. Тепщэ

къэзылгъэтыхъ, 186. Къалмыкъэ щыIналгъэр къышубгъына махуэм ицыицIэдзауэ уэ къэпкIуар уафэм ит Шыхулгъагъуэм хуэбгъадэ хъун си гугъэкъым... Нал къута, 267. [*Локотом:*] ИтIани еплгъ: уафэм ирикIуэ Шыхулгъагъуэм хуэдэу, гъуэгу ицIылгъэм ицыишауэ и тхыдэр [Уэрдэицыкъуэ] ноби яухыркъым. Нал къута, 267.

ШЫХЪЫН I (ешыхъ) лгъэI. (3). Хъуреиуэ зэкIуэцIыгъэджэрэзэн, зэкIуэцIылгъхэн. ЩIакIуэ фIыцIэ инхэр яшыхъри тетIысхъэпIэ папщIэу Iэнэхэм кърагъэтIылгъэкIауэ бгъэдэлгът. Хъуэпсэгъуэ нур, 58. КIэр ешыхъри хъэлыгъуанэу, Хъэр Iэхъушэм къыдокуэкIыр, Хъэкурынэ ар къыгъанэу Дэхъэ кIуэни хуээфIэкIырт. «Iисей», 488.

ШЫХЪЫН II (шыхъаш) лгъэмыI. (1). Хъуреиуэ зэкIуэцIыгъэджэрэзауэ щыгын. Лу зыгуэр жиIэнут, арицхъэкIэ, жиIэнур имыицIэу, Елдар къыхуишыицI хъэзыр гуэр, тхылгъымпIэ шыхъа илгъу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 593.

ШЫХЪУЭ (10). Шы гуэртэ, хэкIуапщIэ зыгъэхуэ цIыху. ХъыбарыфIыр лгъэлэсаици Шыхъуэм, Iэхъуэм зафыицIыж. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34. ЩыкIуицэ и къуэ нэхъыжбэ Хъэжбарэ шыхъуэу Iутиц. Нэгъуху, 21. Хуозэр гъуэгуэм ицIалэр шыхъуэ, Пыжъым еицIыр тIэкIу гурыицхъуэ. «Елбээдыкъуэ», 8.

ШЫХЪУЭФЭПС (2). «Хъуэпсэгъуэ нур» романым къыхэщI псыцIэ. ЩыIэ уаем гъуэгу нэхъ кIэицI лгъыхъуэрти, Инус пощт гъуэгуэмкIэ мыхъуэу ШыхъуэфэпскIэ къызэпрыкIыу заицIэу къиунэтIаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 81. Шыхъуэфэпс и къыдыхъэпIэр мыл хъуат, арицхъэкIэ къуэбэжыабэм иггъээжынт. Хъуэпсэгъуэ нур, 81.

ШЫЩХЪЭ: ◊ [и] шыщхъэ егъыу (1). И нэпсхэр шыщхъэм телгъалгъуэ. Унэхъугъуэишхуэм Гъыбзэ хуагъэшыр, И шыщхъэ егъыу Набгъэм зеплгъыхъ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 416.

ШЫЩХЪЭМЫГЪАЗЭ (1). пгъыф. Шыне зымыщIэ, къымыкIуэтыж, къэгъазэ зымыIэ. Огнетет жыхуаIэр а махуэм къаицIаиц, огнететым мафIэ бзийр псыутхым еицхъу къиутхмэ, шыри шым тесри мафIэу къызэицIэлыдэурэ ицхъэпридзырти, шыр ицхъэхуэу, лIыр ицхъэхуэу тIури ицIыдагъэм хуэдэу исырт, итIани Къэрэмырзэ шыщхъэмыгъазэти, и дзэм къалэр къаицIаиц. Лыгъэ, 411.

ШЫЩIЭ (12). Шым и щIэжъейр илгъэс ирикIуху, къунан хъуху зэреджэр. Илгъэсиц дэкIри шыицIэр хакIуэ бэлыхъу, шыгъажэм тиэмэ, псом къатожри ди адэм зэрыжиIа дьидэм тохуэ – шым дегъэунэ. Анка, 382. Уэшии къошхыр, уафэр гъуагъуэу ШыицIэм нахъути хуицIызох. УбзэмыIумэ, бгъуэтыжынкъым... «Батырыбжъэ», 53. Дауи къэмыгъубжъыицIэ – Бекъан шыицIэр зэIихыху, шибл ядыгъуат. Нал къута, 272.

ШЫПЭН (ешыIэ) лгъэI. (8). ЗызытеIыгъэн; зыхуэгъэшэчын. Мыбдеж, сигу дауэ згъэбыдами, СшыIэн си нэпсыр сэ слгъэкIакъым. Сабий. «Шум и гъуэгу», 19. Щхъэц фIыцIэ кIыхъыр бгъэицIэраицIэу Щытамы, гуауэр уэ уошыIэр. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гъуэгу», 62. Хъыдэжбз цIыкIухэм

улытээрэ зашылэ, арихьэклэ дунейр кэутэжыху зыхуэшылэн? Нэгъуху, 33.

Ш

ЩАБАБЗЭ (5). *плъыф.* Щабэ дыдэ. [Илас жилю:] Псы щхэлыр тлу мэхури, тлури флыуэ щлээлукащи, бэлыху мэлажэ, хэжыгээр шабэбзэ ещл. Мелыгыч, 469.

ЩАБАПЭ (1). Тыншыплэ; тлысыплэ, щлыплэ тынш. Пэжи, шабаплэ шыбгэуэтынктым. «Бдзэжыешэм ипху», 164.

ЩАБЭ (96). *плъыф.* 1. (25). Мыбыдэ, пкыи зыщлэмыт, хэушкүмбэгъуафлэу, хэжгэуэгуафлэу шыт. Нанэ и клэнтылури мэхури, плэ шабэ хуеиш. Хуэпсэгъуэ нур, 321. Жэщклэ шаггэгъуэлгыжклэ щхэнтэ кэратыртэктым, плэри унэ лгэгуи иращлыхьырт - хыдждэз цыкүлхэри зэсари арат: уншэку шабэм телъ я хабзэтэктым. Лъапсэ, 293-294. Лу имыггэцлагъуэ щылэнт: тлысыплэ шабэм кызырыдридзейри, унэ жыг сытхэр нэплэзыплэм кызырызыринэклри, гу е шу кэахуэзэмэ, плацлэ-тхытхыу зэрадэхри, машинэр шоферым иггаджэмэ, сабий цыкүлхэр я пцлантлэм кызырыдэжри... Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 532. 2. (37). Мыпхышэу лэплэпкэ е абы и Гыхэ гуэр. Си деж унлацлэу укэсау, а уи лэ шабэу сигу кынар улэггэм гуапэу келусау кысфлэцлри, си гур зэфлэнат. Фэеплэ бэлытоку. «Шум и гъуэгу», 59. Зи лэгур шабэми клэпсэ гъуэцэр лэцлэлынуш. Хуэпсэгъуэ нур, 100. [Дэфэрэдэж жилю:] Арихьэклэ иджытсту дунейм тетктым зэхэх икли адэклэ-мыдэклэ сеплэккүрктым, си нэм иллагур си лэр зэлусарат, а сызлусэм сыхуосактынэ, си пащхэ илтым и псэр си лэижтым кыитлысхыау телгэтыну плэрэ жыслэу си лээр нэхэ шабэ щлыным сыхуцлэктуу. Лъапсэ, 21. 3. (2). Хьэдзэ жыггэй дыдэ, пхышаггэ хэмылгыжу зэхэхэжа. лэдэм унафэ хуацлац гъавэу кэаиэр зэхимыггэгуацэу икли нэхэ шабэу ихьэжэну... Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 653. 4. (24). зэхэ. Бзаджаггэ зыхэмылг, гу махэ, кыдэхэхыгъуафлэ (цыхум щхэклэ жалэ). Думэсарэрэ и дэлгумрэ уэрэдым шабэ ицлаш. Хуэпсэгъуэ нур, 160. Лу зейр шыжилэм, зи щхэ флэпхыкла лыри нэхэ шабэ кэахуа кыфлэцлаш. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 595. Пэжу, Астемыр цыху шабэц, зыми и жагыи ищлыфыцынуктым. Хуэпсэгъуэ нур, 265. 5. (1). Дахэ, гуаклэу (мактым ехэллауэ). Мэз флыцлэ кэуаклэм кыищыклам Кэипсэлэ макъ шабэр зэхимы, мывэщхэ лгэгуэ ар шыклау. Бгы нэпктым тет жыгей. «Шум и гъуэгу», 112.

♦ **Лу шабэ** (4). *Еплг гу II.*

ЩАБЭРЫКЛУЭ (3). *плъыф.* Лгэмактыншэ, макъ иримыггэщлэ дждэм хуэдэу шэхуу зеклэу (цыху зеклэуэ). Арихьэклэ гыищлыхьар цыхубзт, шабэрыклуэт, ихыни, узэфэн тлэклуи шыгыу. Витл, 415. Хысэп езыггаджэ учителыр, шабэрыклуэ хуэжуауэ, ицху дывду кыищлыхьащ, зыгуэрым лыхьхуэ хуэдэ. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 701.

ЩАБЭУ (5). *нареч.* Шабаггэ хэлту. А уи лэ шабэу сигу кынар улэггэм гуапэу келусау кысфлэцлри, си гур зэфлэнат. Фэеплэ бэлытоку. «Шум и гъуэгу», 59. [Дэфэрэдэж, лым хуэггэзауэ:] Сэри кыизгурлуэжащ зэрэггэляри, нэхэ шабэу жызола: - Сэри уэрактым цыжыклар, уи щхэм хуэдэ мыгъуэ дэри тфлэтамэ, арати. Лъапсэ, 19. Хуэмыхуу пиэхэм зыккэлэтыр, лэ шабэу жыбггэр толгэцлыхь. Бгыщхэ. «Щлалэгъуэ щлыналгэ», 11.

ЩАЙ (8). Клэпкэлитху, клэпкэлитху хуэ ахышэ жыггэй. Дыггу жыггэй цыкүлхэци, Жыным цуэм щай кэрах, Ггурхэци, флэцхэци, нэклэ жанхэци, Сыт ептами гуфлэу плах. Дыггу жыхуалэр сыт? «Бгы лгэпэхэм деж», 124. Лгэуэсрэ Хьэжсетрэ лыицлэу итати, илгэс хуэрейм зы щай кэахыфактым. Хуэпсэгъуэ нур, 398. Кэуым кыищофэ ггуэжкыуиыр, Дыггэри уафэм йоткүлхэ, Зы брахман гуэри щай ггуэжжу А махуэм сытым кыиухь. «Индийскэ поэмэ», 363.

♦ **Щай имыуасэ** (3). Мыхьэнэшхуэ зрамыт, сэбэпыншэу шыт. - Яктуб нэбггэуэклэ капитаным хуеплгэклаш, уэ жыпла илгэпкыыр щай и уасэктым, жи лэ хуэдэу кэриггэккыу. Нал ктута, 256. Езы бургомистрми зэхихащи жэлэ, армыхуэмэ щай и уасэ хищлыккүрктым. Нал ктута, 308. **Щайуэ кэмылгытэн** (1). кыиз. Зыуи кыимыдзэн, кыифлэмылуэхун. Шэрихьэт судым Гуэхур лэцлыхьэмэ, хыдждэбзым флэфлыр щайуэ кызырымлыгытэр цыхум ебггэлгэгуныр кыищохуэплэнт? Хуэпсэгъуэ нур, 264. **Щайуэ кыимыдзэн** (20). кыиз. Зыуи кыищымыхуэн, кыипфлэмылуэхун. Ар партым и обкомым и секретарь Кэул Зулкээрней ириджуэ гъавэ Лухыжынымклэ уполномоченнэу ггуэгуанэ жыжжэ щытриггэжжэми нэхыбуэ арэзы илгэхуам и щхэуэсыггэуэр зыт: медицинскэ комиссэм яриггэлгэгуону арат кэуришыщхэ ггуэгуу ггуэуэсыггэхэри, губггэуэ псэуклэ хьэлгэри щайуэ кызырымлыгытэр. Нал ктута, 339-340. **Щай флыцлэжжу кыимыдзэн** (6). кыиз. Еплэ щайуэ кыимыдзэн. Иджы Сосрыктуэ кэаубыдати, Лу унафэ ищлырт Жыраслгэн хуэдэу лыггэ зыхиггэлгыну, арыниэмэ езы Сосрыктуэ щай флыцлэжжуи кэридзэртэктым к г з ы у в ы х а ц л ы к л у х э р , С о с р ы к т у э к а и ц ы д ы х ь э и ш х ы р т : У а , с ы к ь э в у б ы д ы п а ф и г у г г э ж ф э ? ! Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 501.

ЩАКЛУЭ (86). 1. (46). Хьэккүхьэуэклэ гуэр ещэн, кэауклэн мурадклэ зэрыктуэм ироджэ. И гум кээккэлахэм Инал нэхэ гу шабэ кэаицати, щаклуэ клуэмэ зи гуапэу жызылахэм я гур дахэ ицлаш: «Фи лгэжыггэ фыккыицлэкуар нэхэ клашхэ зэрыхуу, дыкүэници кхэуэ деуэниш», - жи лэри. Мазэ ныктуэ щхуантлэ, 694. Арихьэклэ щаклуэ клуэ нэпцлэ ищлырти, зиггэпцклуауэ фызыр здэщылэм клуэрт. Щынахужыкыуэ, 56. Си зэгупыр нэхэ стеклыжыниш, щаклуэ сыкүэмэ жи лэри, Нартыхум кыизэрысыжжу хыбар яриггэцлаш зриггэцлэпхэм, нэхэ нэфккэ зэплэу и лупэфлэггуу кыилгытэм. Лъапсэ, 75. 2. (35). Щаклуэ клуэну зыфлэфлэ, зи хабзэ цыху. Иггэацлэкли дыхуунуктым, щаклуэ,

Иэхгүэ, мэлыхгүэ, шыхгүэ - арац дэ игъацІэм ІэцІаггүэ дуІар. Нал кьута, 212. Ар псэуэ шацІуэм кьриггэлац. Шынэхужьыкьгүэ, 170. ХьынцІэцІи шацІуэм кьаукІыр кьезыггүэукІыр, - желэр игъацІэм шацІуэ кІуэн дэнэ кьэна, фоч ІэкІэ зымыгыгъа прокурорым. Лъапсэ, 82.

ЩАКІУЭ УНЭ (2). Мэзым щІэту, шацІуэхэр здекІуалІэ щІыпІэ. Тхьэмахуэ дэкІыркьым фэ а шацІуэ унэм фыщызэхэмысу. Лъапсэ, 46. Хьуэхгүэ жалауэ емыфэр, уэлэхьи, хьуэхгүэ и мьуасэ, - жиІэри Мэмэт-шацІуэуэ зы Іубыггүэуэ ириггэжэха цхьэкІэ, кьызыггүэуэ шацІуэ унэм и гуггүэ шацІуым. Лъапсэ, 47.

ЩАКІУЭХЬЭ (2). ЩышацІуэкІэ лъэужьым ирикІуэ, хьэкІуэкхьуэкІэхэр кьыхэзыху, а Іуэхум хуэггэса хьэ лъэпкьыггүэем щыщц. Паццтыхьым шацІуэхьэ кьекІуэ, пцэхгүэ дахэ, дыжьынкІэ гьэцІэрицауэ, илгүэ кьыбггэдыхьат, и бзэгү кІыхьыр кьилэлрэ Іупсыр кьыпыткІуу. Лъапсэ, 157. [Щалэхэм жалэу:] -Уа, кьыддэцІуэуэ кьэмыкІуауэ пІэрэ мыр? ШацІуэхьэ кьышац. Лъапсэ, 157.

ЩАЛЪХУН (шалъху) лъэмыІ. (6). Зы щІыпІэ гуэрым дунейм кьыщытэхьэн, лъхуггэкІэ гьащІэ щыггүэгын. Шыхьыр жьы хьумэ шалъхуа аузым мэкІуэж, - жиІэри дэхьэшац [Къазджэрий]. Мазэ ныкьгүэ шхьуантІэ, 530. Мэз лъапэ дахэм нэцІуэуэ Сыщалъхуа кьуажэр мэгъаггэр, Лъэныкьгүэ псори цІэрацІуэ Еплъыт, гьэцІаггүэуэ гьэгъахэр. Си кьуажэ. «Бгы лъапэхэм деж», 42. .

ЩАМ (20). Сирие, Иордание, Ливан, Палестинэ, Израил, кьэралыггүэхэр зэхэту пасэм Шам цІэмкІэ еджэхуэ щытац. НобэкІэ Сирием хуэкІуэжаш, езы Сирием и кьэлащхьэми Шам-кІэ йоджэ. Шамым е Тыркүм щыІэ адыггэхэм грамматикэкІэ дьызэджэ тхылгьым пацІэ бзэхабзэ жалэ, а тІур зэбгъаццэмэ, шэч кьытешхьэ хьунукьым адыгэр тхэуэ зэрыщытам, я тхыггэр нобэ дьызэртхэ хьэрфхэм ещхьу щымытамы. Зи лъэрыгыпс тЫгъа, 529. А махуэм Бейбарс паццтыху Мысыр кьэралым щыувати, куэдрэ щыхьэр кьалэм дэмысу дзэ иришажьэри ежъац, ШамкІэ зэджэ кьэралым дзэ кьытеуэрэ зэрпхьуэу кьаІуэхуати. Лъапсэ, 101. Тыркүми Шами щыІэ адыггэхэм я нэхьыбитІыр кьэкІуэжыну зэрыцІэкьур илгъагури Къазджэрий цІеггүэжаш, хэкум икІыу абы нэс цІэкІуам и пэжыпІэр жиІакьым. Мазэ ныкьгүэ шхьуантІэ, 575.

ЩАМ ШЭРИФЭ (1). Муслъымэн диным щІыпІэ лъапІуэ кьылгытэхэм щыщ зы. Истамбыл университетым кьыщыдеджауэ щыта адыгэ цІалэхэм цІэупцІати [Къазджэрий], ахэм ящыщы иггүэтыжакьым: хэт Шам, хэти Шам шэрифэ кІуат, МысыркІэ зьунэтІари мацІэтэкьым. Мазэ ныкьгүэ шхьуантІэ, 664.

ЩАМИЛ (118). 1817-1858 гьэхэм Урыс-Кавказ зауэм шэшэн-дагыстанхэм я имаму Урысейм пэцІэгтац. Пэжи, Шамилыр зэ кьэкІуами ди хьэцІэну тфІэмыфІа. Авар хьэцІэ. «Мывэ хуабэ», 111. Псырэр Тэрч зэджэмкІэ игъазэрэ дьыггэ кьуэкІытІэмкІэ игъазэмэ, фи Іэр кьыубыдын фІэфІу зи Іэ кьэзышияуэ

щыта Шамил мьэ-мытІуэ жиІат адыгэрэ дагыстанымрэ я псэр зы чысэм илгүэ флгъаггүэниц жиІуэ. Лъапсэ, 219.

ЩАМХЬУН (47). ЩыхухьуцІэц, «Хьуэпсэггүэ нур» романым хэт лыхьужь нэхьыщхьэхэм ящыщц. Шамхьун япон зауэм лыггэ щызырихьат, и Іэ лъэныкьгүэри хилгъауэ кьыггэзэжати, шы кьыщэхурэ дзэм ярищэжу псэумэ, иджыри дзэм хэт хуэдэу кьыфІэщІыжырт. Хьуэпсэггүэ нур, 162. Шыггүэ уанэ телгүэ кьашауэ щилгъаггүм, Шамхьун и гур кьызыцІэплгъац, шацІуэ хьэкІэкхьуэкІэ кьылгъаггүм хуэдэу. Хьуэпсэггүэ нур, 164.

ЩАНЭ (13). кьут. бж. Зэхуэдищу гуэша гуэрым щыщу зы Іыхьэ. И Іыхьэ щанэ нэхь мыхьуми дггүэтыжыниц. Шынэхужьыкьгүэ, 14. ТхьэмыцкІэр махуэ зыбжанэ мэхьури зэфІэу щытац, иджы цІыхум я Іыхьэ щанэр хэцІацц, уетІысэху мэхуэ жиІуэ и гум кьэкІат. Лъапсэ, 339.

ЩАПХЬЭ (11). Іуэхуггүэ, гупсысэ гуэр наІуэ ящІын папщІэ кьаггэсэбэпыр. Зы шапхьэ гуэр кьэсхьынуци, кьомыхьэлгьэкІынулэ, жызггэІэ. Лъапсэ, 248.

◊ **Шапхьэ тыхьн** (11). Зыгуэрым и щытыкІэм, и Іуэху еплгьыкІэм, и дуней тетгькІэм дэплгьейн, абы хуэдэу щІэн. АбыкІэ шапхьэ кьызытеш хьуни цыІэц. Мазэ ныкьгүэ шхьуантІэ, 710. Нартыхум и макьыр зэрызэхихьу, Мэмэт-шацІуэуэ пхьуэри коньякыр и румкэм кьыхуриггэхьуац, пивэри Къазбэч и стэканым из ицІац, итІанэ езым и румкэри кьилэтац хьуэхьуэну: - Дыгуп дьггэл, жьпІэмэ дыгуп дьггэцц, итІани, акьыл жьІэ, напи жьІэ, нэмыси – псомкІи шапхьэ зытетхьж ди папэр куэдрэ ди папэу, бэІутІэлунишу дунейм тетьну ди гуапэц. Лъапсэ, 80.

ЩАПІЭ (2). Зыгуэр шацэ, сагу зыщацІ щІыпІэ. Бэзэрым дьызэрэнэсу гъавэ шапІэм деж гур дггэуац. МелыІыч, 471. Шапхьэуэ шапІэмкІэ кІуэцц зэадэзэкьуэри, цІахьгүэ джэронкІэ ныкьгүэ кьащэхуац. Хьуэпсэггүэ нур, 451.

ЩАУЭ (62). 1. (50). Фыз кьышагъащІуэ хьэггүэлІыггүэ зращІэкІ іцІалэ. Шауэри нысацІэри зы гуп яхэсыныр кьызыремызэггьыр хэти ецІэ. Мазэ ныкьгүэ шхьуантІэ, 507. Ныбжэгуу шауэр кьэзышэжам я уэрэдым зеукгүдий: Шауэ махуэр ныдоишэ, зыхуэтишэжыр Іэцхьэхукьэ, Іэцхьэху дахэр мэтэджыр, Ар цІэтэджыр ди шауэц. Лъапсэ, 118. 2. (12). Зи кьэшэггүэ хьуа; щІалэ. Мис арыхьэу шауэ гуацІэм Джатэр дьггүм трешацІэ. «Елбэздыкьгүэ», 5.

ЩАУЭБЖЬЭ (1). Шауэишыж зыхуащІым нэхьыжхьэм ират хьуэхьубжьэ. Пиапэр зэхэуа, зэхэмыа жьпІуэ, аргуэру уэрэдадэ макь кьолу: ар шауэишыжыр шауэкуэуэтыр и гьусэу кьэсыжауэ арати, джэгуишхуэ зэпаггэуар аргуэру кьаублэж, унэм цІэсахэр бжэІупэм кьызырохь. Арынишэ-уи хьурэ: шауэуэ шауэбжэ иратынуци, лэггунэм цІыхьэжыным и пэкІэ. Лъапсэ, 118.

ЩАУЭИШЫЖ (10). ШауапІэ щыІэ шауэр хаб-зэм тету и унэ зэрырашэлэж дауэдапщэм ироджэ. Пиапэр зэхэуа, зэхэмыа жьпІуэ, аргуэру уэрэда-дэ макь кьолу: ар цэуэишыжыр шауэкуэуэтыр и

гүсэу кэсыжауэ арати, джэуишхуэ зэпаггэуар аргуэру кэаублэж, унэм ицлэсахэр бжэлунэм кыызэрхы. Льяпсэ, 118. *А махуэм фызыиши, унэиши, цауэишижи – псори зы хуэат, сыту жыпIэмэ, Инал унафэ ицлат зы пцыхьэицхьэм псори зэфIэггэкIын хуэйуэ. Мэз ныкьуэ цхьуантIэ, 585.*

ЩАУЭКЬУЭТ (2). ХьэгьуэлIыгьуэр зэфIэкIыху цауэм еггэшIылIауэ цыт, ар зи деж цыIэ ныбжьэгьу шIалэ. Уэрэд макэ кэолу: *ар цауэишижыр цуэукьуэтыр игьусэу кэсыжауэ арати, джэуишхуэ зэпаггэуар аргуэру кэаублэж, унэм ицлэсахэр бжэлунэм кыызэрхы. Льяпсэ, 118.*

ЩАХЭ (1). Куэбзэпсхэмрэ ныбэ шIагьымрэ я захуаку дэлэ Iыхэ. *Щахэ уз ягьуэтри, гулэж мыгьуэу абы йокIуэдькI. Нэгьуху, 33.*

ЩАЩЫХУ (2). ПIэм ирапхьуэ; пIэтепхьуэ. *Щащыху пIэципллу зэгьуэда Iупхьуэр зэхуащIыжамы, цыхур цым хуэуэ цыст, ялгэгьуэр яхуэмыггэицIагьуэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 669. Iупхьуэр цыхуащIыжым зыщIытлэкIэ цащыху кланэр фIэнэри зэфIитхэ пэтаиц. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 670.*

ЩЭ I (1). Лым трищIэ пшэрыпIэр. *[Бейхэм цхьэкIэ жалэ:] Я ныбэм цэ телгыр телгу цIыIэм цукIынкьым – жиIэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 648.*

ЩЭ II (17) ЗэкIэлъыкIуэрэ шы бжыгьэм нэс. *Иджы дьидэ уафэр гьуагьуэу, цыблэр бгыицхьэм цэ еуаиц. Губгьуэ цхьуантIэм пыIэр кьинэу... «Батырыбжэ», 10. Мис абдежым бажэм и бжаггэр игу кэакиаиц; Ар кэолгадэ а утыкум, И тхьэкIумэр иггэкиаиц, зэрылгэкIки цэ кIыиц; Мьидэ, флгьагьуэр фэ мы шIагьуэр? «Бажэ пшыи», 14. Шэ джэгьуэ хьэдэм еджэу хабзэт. Пасэрэй хабзэ. «Вагьуэ махуэ», 362.*

ЩЭ НИКЬУЭ (14). ТхушI. *[Мэтхьэным Астемыр жриIэжу:] Унагьуэ миным нызэрыхьэс кьуажэм унагьуэ цэ ныкьуэ кьыдэишу абы дэбггэтIысхьэнри Iуэху цыIыкьым, итIани адрей кьомыр дауэ хьуну? Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 571. Чопракь аузыр быдапIэ хьээру природэм и Iэдакэ шIэклэ хуэдэт, езэгьырабгьуэ имыIэу дэнэ лгэныкьуэкIи бгы нэпкэ задэт, и кIыхьагьыр километр бжыггэкIэ пIыицI е цэ ныкьуэ хьунт. Нал кьута, 252-253. Си диссертацэм и ужь сыицитым сабий унэхэм ицIэ сабийхэр зейр зэзггэицIати, шэрэ цэ ныкьуэм цыицу цы кьудейиц зейишэу яхэтар, адрей кьомыр ефэрейжэу хьэжыкьуэжэу кьэнэжахэм яйуэ кьыицIэкиаиц, я бынхэр судкIэ кьыIахауэ. Льяпсэ, 44-45.*

ЩЭ III (4). зэрабж бж. Бжыгьэ 100, 100 хьу. «Нобэ цэ хьунут», - Сэр папцIэ жалэу Iэнэ тIысыни хэкум исынуиц. Си илгэишэ. «Щхьэлыкьуэ», 395.

ЩЭ IV (22). ЗэрыупщIэ частицэ. Гузэвэгьуэ дьидэм деж отрядхэр гьуэгуэм кьытебнэу цхьэ зыбггэкIуэдэт, жалэмэ- цэ? Нал кьута, 295. - *И цысыкIэр-ицэ, молэ, гьукIэм и цысыкIэм зыгуэр кьыкIыркгэ? – жалэу цыицIэупицIэм, кьажриIаиц; [молэм:] - Лей зесхьакьым, гуащIэмрэ гуицIэгьумрэ зиIэ азалыхьым игу зэзггэбгьакьым, си напэр кьабзэу тхьэм и пащхьэ сохьэж жиIэу араиц и цысыкIэм кьыкIыр. Льяпсэ, 106.*

ЩЭБЭТ: \diamond **Щэбэт и гуггэ** (3). КьомыхьулIэн гурашэ. *И гуггэм, уэлэхьы, абы Щэбэт и гуггэр. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 549. Уи гуггэи уэ Щэбэт и гуггэр! Бабыщыкьуэ адакьэпш, 486. Шыгуггэ, Щэбэт зыщыгуггэм, - жалэт нэхьыбэмэ, нэхьейжэу кьэгубжырт зы зэман адыгэм я махуэ хуэа хэку кьутэр кьыхуишхуэнкIэ я фIэиц мыхьуу. Льяпсэ, 84.*

ЩЭБЭТЫКЬУЭ (1). «Хьуэпсэгьуэ нур» романым кьыщыкIуэ персонажы. *Адрей си дэлху Щэбэтыкьуэици, уэри уоцIэ, инэралыпхьу кьыишиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 272.*

ЩЭДЖ (1). Хьэвэ щIыкIэу зэтелгьыа пхырхэм ироджэ. *Гуэдз пхыр кьэахауэ яхуэмыIуэм, зэтралгьыакьэ – ЯщIырт ицэдэ. Уи хэку жыг закьуэ фIэкI имытми. «Батырыбжэ», 37.*

ЩЭДЖАЩЭ (1). БжыфIэ, дэгьуэ, уардэ. *ЕуицIыт бжыейуэ жыг ицэджаицэм, ЕдэIу- си усэр кьелуицэ. «Щхьэлыкьуэ», 387.*

ЩЭКI (10). Iуданэхэр, цаггэхэр зэIуашэурэ цыгыныгьуэ, тепIэнщIэлъыны с.ху. кьыхащIыкIыны папщIэ яггэхьэзэрыр. *Рэхьым и гуггэххатэкьым Дисэ абы и деж кэакуэнуи, фызыжыыр щилгьагьум, кьэпIейтеяиц, нэгьуэицI ищIэнур кьыхуэмыицIэу цэкI кьипицу зыкьриггэлгэгьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 141. – Кьыицэхуауэ кьыишэрт Iэицэ-фаицэ, цэкI, фоч, гын, дарий, дыицэ, Iуданэ, нэгьуэицI хьэиципI Iэджи. Льяпсэ, 40. Дзэлыкьуэ зауэ кьэзыIэтам цыицт а шу кьомыр, я шы сокум цэкI пльыж хэщIати, абыкIэ кьаггэпгэагьуэрт ахэм бэлиэвичыггэр быдэу я гум зэрилгыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 321.*

ЩЭКIЫЩХЬЭ (5). ЗехьэгьуафIэ, хьумэгьуафIэ хьун цхьэкIэ зэрызэпыту яшыхьа щэкI кIыхь. *Дисэ пхьуантэ фIыцIэжыым епхьуэиц, напIэзыпIэм и цхьэр триудри, цэкIыицхьэ, бостей, нэгьуэицI сыт дэлгьыи унэ лгэгум кьрипхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. Дисэ хуаггэфэца цэкIыицхьэ жыпIэмэ, Рум и кьатыр цыкIуэ сыт хуэдэхэр гум илгэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 139. Iэбэри зы цэкIыицхьэ хужьыбэ кьыицатиц: [Гуаицэ жиIэу:] - Мис, си псэ тIэкIу Iухьрамыр цэкIыицхьытI мэхьу. Льяпсэ, 265.*

ЩЭКIУЭН (мэщакIуэ) лгэмыI. (7). КьэбукIын мурадкIэ хьэкIэкхьуэкIэ, псэушхьэ гуэрхэм ешэн. *Ар «Щхьуэм» и зэмангыр арати, хьэицIэишхуэхэр кьыкIэлъыкIуэрт, езы «Щхьуэмэ» цэкIуэн фIэфIт, хьэицIэишхуэр и гьусэу щакIуэ кIуэмэ, Iэнэицу кьаггэзэж я хабзэкьым, зыхуейм хуэдэ хьэкIэкхьуэкIэр мэхьумэм кьариггэуицIырт. Льяпсэ, 94. Якьуб нэхьыбэу щакIуэу кьуришым итиц, абы кьыдэхуэмэ мэкьу преггэуицI, Iэиц ехьумэ. Нал кьута, 249. Я Iэици фоч гын сыти - псори кьаггэанэурэ кьэакуэжырт, сыт цхьэкIэ жыпIэмэ, цыицIэишхуэр заповедник ящIауэ, а зы гупым фIэклэ псэ зыIут кIуэну хуимыту яхьумэрт. Льяпсэ, 67.*

ЩЭН I (ещэ) лгэI. (123). Сату щIын, пэкIуэ уасэр кьыIыхауэ зыгуэрым зыгуэр егын. *Нартыху тIэкIу сиIати, схьэжри сицаиц. Мелыгыч, 472. Кьэтау кьэралыгьуэ Iэджемэи цыIаиц, цыхум я пIалгэр еицIэ, мьызэ-мытIэу Трапезунт, Синоп,*

Хьэлэб, Мысыр хьыджэбз цыкгу ицэну ишээрэ куэдрэ кгуаиц, а зыдэкгуэхэм, тхьэм еицлэ, нэ узыр циггуэтар - и нитгыр нобэ мэуз, дэхэдахэуи илбаггужыркьым, наклэпсыжэ хьэлэчи, и кгуэрылгху цыкгуэу зыхуэгузавэуэ цытари лы убдым яубыдри Мысырым цацауэ мамлюкыдзэм хэту жалэ цхьэклэ, и нэм игвакгуэркьым. Льяпсэ, 62-63. Езыри лэжьэрейици, гьэ кьэс и мэшыр мэбаггуэ, хадэхэкл хилъхьами, кьохгуулэ, хьарбыз хадэ ицлми, ицэни хурокгури, хьарбызым и пгалэз икгыхуклэ и сабий иггэхуапсэркьым. Хьэсэпэхьумэ, 418.

◇ **Уицэници укгыицэхужыници** (2). Гэмалшыщ, хьхьэклэ-хэклыккэлэ лэзэщ, Гэмалрэ хьылкэлэ уицэу укгыицэхужын жыхуагэм хуэдэт [Раисэ Муратовна]. Льяпсэ, 25. Езы Хьэцгыкгуи фьгуэ кьацгыхурт: уицэници укгыицэхужыници умыцлэххэу, абы кьыицэнымыцлауэ Мусэ и лупфлэггэуи. Хьуэпсэггэуэ нур, 214.

ЩЭН II (6). Цыгу хэтыклэ, зыгыгьыккэлэ с. ху. кьыизэщлэзубыдэ псалгэ. Уэ жыжьэу сыноплгэмэ, удахэщ, уэ пхуэди цымылэ кьысфлюицл, Гьунэггэуу уи цэнхэр сэ кьасцлэм, Мым хуэдэу удьиджи, сигу хоцл. Мей. «Шум и гьуэгү», 74. Хэт едалуэми, Ботэх цыцгыкгуам кьыицэцлэдзауэ нобэр кьыздэсым хабзэм ицлэ хуаицл, флэлгыккэлэ хуагэу гу лытакьым, езым хьэлрэ цэну зыхилъхьар нэхэ зытеухуар зылгэккым и лгэр цлоувэ жигэу араици, кьеуицыйлауэ идэркьым. Льяпсэ, 93. Пцгы упсыныр я цэн «дэггэуиц» зыхуэмейхэр уи хьэпшыпци. Дыггэу жыхуагэр сыт? «Бгы лгэпэхэм деж», 126.

ЩЭН III (ешэ) лгэл. (1). Зэрац шгыккэлэм тету Гуданэхэр зэблэбдурэ щэкл хэкл шфын, зэлүшэн. Дэфэрэдж зыхуэйуэ хьуам уицлэмуицлэ: зэмьфэггэуу шылэ кьыицмыр, дарий моф, кьэдабэ, дыцэ Гуданэ – лэджэ мэхьу, езыри хэдыккынклэ, уаггэ цэнклэ ахьырэманици, абы цхьэккэлэ гьунэггэу хьыдэжэбз, фыз, сэ сицлэрэ нэхэ зыхуицлэхьэну хьэблэм дэсыр, цылыгьэху ишцри, цхьэжэ сыт хуэфлэккыными псоми унафэ зырыз яхуицлаиц, езыр цылыгьэху зыицлэ цыхубзхэм яхуицлаиц, еггашхэ, зээмызэ кьыдэхуэмэ, нэхэ цылыгьэуей гуэр еицлэ. Льяпсэ, 115.

ЩЭНДЖАТЭ I (2). жыи Щэккхэкл гуэр шызэлүашэклэ Гуданэхэр зэрызэрагулэ сэм е мажбэм ещхьу кьупщхьэм е пхьэм кьыхащгыккэлэ лэмэпсымэ. И адэри арат: зэггэр ераггэуу кьыпхуэлэт кьудейуэ зрамыицлэжу пкго и дамэм телгэу кьыхьат «цеицэ пкго сицлыници» жицэри, кьыицэдэхуэм деж Гуэхуницэу цысыфьиртэкьыми, цэнджатэ ишцлырти, и шыпхьухэм яритт, цеицэ шэнт нэггунэ, я гуэщым ицлэгурэ иггэггэуа пхьэм кьыхиццыккыгуэрэ фалгэ, лэнэ, шэнтжьей, хьуп, пхьуантэ – хуэмьицлэ ицлэтэкьым. Льяпсэ, 111. Номинхэри зэхуицэсри я ицэм дилгьаиц чэтэн зэлүашэну, цэнджатэ кьаггэуэту. Кхьухь пхэнж, 511.

ЩЭНДЖАЦЭ (1). Щэкл зэрызэлүашэ машинэ «цеицэ пкгоккыи» еджэхэрт. Псом хуэмьдэу Дэфэрэдж и гум кьридэр и анэр арат, абыи лэцлэггэккэлэ хэт кьытеккылуэн жыуицггэлэу сыт ишцгысккыи лэклүэлгаккэуэ: ицлэп зэхуицэхэсыннт, иггэцлыиэннт, итхьыжыннти, чэтэн ишцлырт,

цэнджациэмезыр дэсыжу, ицлэггэж, ишэцкыуэ сытхэр зэрызэлэпыхьир и хьыдэжэбз цыккыгу ириггэлгэаггэуу, зэми цеицэ шэнтым цыптриггэтгысхьэ кьэхьурт. Льяпсэ, 111.

ЩЭНЕЙ (2). нареч. Зырызурэ щэ. Псом янэ итыр ныбэфьыжэ гуэрт, и хьэжы ферсыр и цхьэицхуэм лэпэм флэлэ лэпхьуалгэм еицхьу флэгуауэ, бгырипх хужэ инри цэнейккэлэ кьеицкэлауэ и ныбэр цылыгыггэу. Льяпсэ, 36. Хьэдэр зэраггэзэхуэжмэ, кьаблэмккэлэ и гуэр гьэзауэ гьэтигылгын хуейици, цыгыгьынри ишыхарэ джэбын цэней кьеицкэлауэ. Льяпсэ, 338.

ЩЭНЫБЭЖЬ (1). глум. Хуабжэу пшэр (цыгуху), ныбэшхуэ. Дауи мыккыгьыгьынрэ [ишэнтыр]: япэм зыгуэрэ зыккэлэпылгьыжу цытамы, иджы иггэуэтыр еицх, цэныбэжэ хьужаици, ишцлэнур ишцлэжыркьым, и лэнэ лахэм лэпгын зырызыххэ ярылгыици, и туфлгыитри лэпхьуалгэм еицхуэ и лгэицхьэр кьыдицхужауэ лгэпэм флэгуаици. Льяпсэ, 24.

ЩЭНЫФІЭ (2). пльыф. Щэн дахэ зилэ, цыгуху гьэса. Лыжьхэм яхэст абхазхэр кьыицраггэблэггэа гьэм «ицэныфлэ» жезыггэла Ботэиц Айтэч зыицлэж. Хьуэпсэггэуэ нур, 298. Езы цыккыгуэр жыплэнуици, дэбггэуэн дунейм теткьым: кьабзэици, гуакуэици, ицэныфлэици, ишцкылафлаици, зэ уеплгэмэ, аргуэрэ сеплгэицэрэт жыболэ, зы псалгэ закьуэ кьыицжылаицэрэт жыплэу узылэпешэ, и макгьри кьуалэбзу макгыици, уедалуэккэлэ зыбггэицигыркьым. Льяпсэ, 240-241.

ЩЭНЫФІЭУ (3). нареч. Щэныфлэ, шээн дахэ хэлгэу, лэдэбу. Хьыдэжэбзым зиггэицэныфлэу, зыггэукугытэхьыу, хьэцлэм и нэггум ицлэмылггэуфу, цытти, хьэцлэр лэбэри бжьэр кьылихри ефэну и лупэм цыхуицхьым, столым бггэдэси бггэдэти кьыиццлэхьэици хьуэхьу уэрэд жалэу... Льяпсэ, 90. Праздник кьэхьумэ, ахэр, кьрум еицхьу, зэккэлэхьэуэжэу сценэм кьыхьэрти, ицхьэжэ и кьулыккыу хуэфэицэ тгысыпкэлэ яубыдэрт, нэцхьыфлэу, лэдэб-лэдэбу, заггэицэныфлэу зэицгыфлэу. Шынэхужыкьыгуэ, 92. Езы цылыгьухьэици тгыици зы зэракгузылэу цысыци, заггэицэныфлэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 384.

ЩЭРАЩ (1). дин. Нэщлэ мазэм нэщлэ исхэр нэхушым и пэ кьыхуэу зэрышхэм ироджэ. Жансэхьу мызэ-мытлэу ар Гуэху ишцлат, итлэни пэлыггэицэртэкьым, Ташэ ишхыну кьыратыр зэхуицхьэсурэ хэцхьэжыггэуэ мыхьуауэ зы зылуиггэахуэртэкьым, ишхэрти кьелыжар нэхуицым деж ицэраицу ишхьыжыт. Маэ ныкьуэ цхьуантлэ, 548.

ЩЭРДАН (96). «Хьуэпсэггэуэ нур» романым хэт персонажым и унэцлэу кьыщоккыуэ. Абыкьуэ Аскэрбий и кьуэр Деникин и дэем кгуэн имьдэу, иужыым Щэрдан Берд и отрядым хэхьэри заныцлэу афицар яцлэуэ жалэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 312. Зы мзэым Щэрданым уицлэмыггэхьэм, модккэлэ Кьылыицбий и мзэыр ицхьэхуэм, Хьэтлохьуицоккыуэми мзэ иубыдамэ, дэнэ уздэккыуэ? Хьуэпсэггэуэ нур, 252.

ЩЭТЭН (мэщатэ) лгэмьлэ. (23). Щатэ макь гьэлүн. Соккыуэицкэлаици, кьысхуэзэггэуэ, Анка, - жысгэуэ ишым седэхэицлэу ицызэхихьым, арэзы кьысхуэзэхужауэ и цхьэр иуцхьыицлэу, нэггэуэицлэ

зыгуур кьэхъужаи, и нэпситыр кьызерелгьэлэхуи си Iэм кьепэцищыну хуожьэ, мэцатэ, мэпаицэ, и цхьэр си дамэм кьытрелгьэхьэ, и кIэр еггэкIэрахъуэ, лъэм тепыIэркьым, мэщици, и макъыр зэкIуэкIауэ. Анка, 382. Аргуэру ухахуэци, - нэцхьей кьэхъуауэ мэцатэ Дышининскэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 383.

ЩЭХУ (60). Зымы имыIэ, ирамыгъащIэ, хэлущыIу мыхъуа, ябзыщI. Япэм нэмэзыбзэ кьибжу щытамэ, иджы гьумэтIымэу зыгуэр кьибжу, кьибжри кьыпхуэмыщIэу, цэху гур кьыбжиIэн хуэдэу кьеушыхь. Хьуэпсэгъуэ нур, 141. ЗыгуэркIэ узэныкьуэкьумэ, уцIызыныкьуэкьур цIыхум ебгъащIэмэ, захуэмрэ кьуаниэмрэ нэхъ зэхэггэкIа хьуни, уи цэху нахуэ пицIырэ уигу илгьыр кьэрэхьэлгькьым яхэплгьэхьэмэ, езы цIыхуми я дзыхь нэхъ кьуаггэзыни, жиIэу арат Астемыр Iуэхум зэреплгьыр. Мазэ ныкьуэ щгьуантIэ, 625. Абыхэм я цэху Нартыхум деж кьэмысыжуи кьанэркьым, и гум иримыхьын гур ялэжьыну е кьапсэлгьыну мурад яцIмэ, мыхъумыщIаггьэр кьезыхьэжьэну хуежьэр, кьэхъуари кьэщIари имыщIэу, «белым е хьэмфIанэм и заведующы» ежъэжауэ плъагьуни. Лъапсэ, 76.

◊ **Щэху кьыуахьэлэн** (2). Дзыхьышхуэ кьыпхуащIын, дзыхь кьыуаггэзын. [Думэсарэ жэлэ:] - Залымджэрий, сз сыцIыхубзи, цIыхухгум я цэху дзыхь ящIу кьызахьэлэркьым. Хьуэпсэгъуэ нур, 288. Чэф иIэу зэ ар [Ахьмэд] кьэкIуэжри Кьызихьэллат сэ дзыхь ищIри И цэху шынагъуэу ихгумэр... «Адэ», 136.

ЩЭХУАКИУЭ (7). Щэхуэну тыкуэным, бзээрэм с. ху. кIуэ. ХьэмтIрэмтIыгу кхъухь тедзапIэм деж кьащыпиплгьэ хьыджэбз кьомыр зыцэхуну тырку емынэунэу лъэкIыныггэ зилэхэм хуэгъуавэ цэхуакIуэр. Лъапсэ, 35. А кьомыр кьэзыша цэхуакIуэр гьуэгум сьмаджэ щыхъури, кхъухьым кьрахьащ, сьмаджэщыным наггэсри икIэщIыпIэкIэ Дэфэрэдж деж шу гун, фитон я гьусэу, яггэIуат, сьмаджэм ираггэIээну, арихьэкIэ цэхуакIуэр узым ихъри щIалгьхьэжащ. Лъапсэ, 139-140.

ЩЭХУН (ещэху) лъэI. (43). НэгъуэщIым ей гур хуэзэ уасэр етауэ зыIэрыггэхьэн, уеуи щIын. Мэхъумэм пхьэр езым пиупицIырт, нэхъ узыхуейр абы ищIэнтэкгэ, пиупицIар кьрилгьэфэхьурэ мо нэхъ узэкIуалIэ хьунум деж цызэтрилгьхьэрти, зыцэхун кьыггьуэтмэ, ирицэрт. Лъапсэ, 68. Сицэни, кьыщIэкIымкIэ унэ езггэщIыжьыни, жиIэу мурад щыщIым, ар зыцэхуну кьыкьуэкIар урыс Степан Ильичт. Хьуэпсэгъуэ нур, 390.

ЩЭХУРЫКИУЭ (1) плгьыф. Хуэм-хуэмурэ, макъыншэу кIуэ. Зыри толгькьунхэм жамыIэу, Псыр цэхурыкIуэу мэжабзэ. СIыгьт кхъуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыггэ», 214.

ЩЭХУРЫПХЪУЭ (4). 1. (1). УмыщIэххэу, гу лъумыггэу зэуэ зыкьызэкьуиху, убэлэрыгъауэ кьопхъуэ, кьодзакъэ хьэ с. ху. Мо Щэхурыпхъуэ кьомыр кхъухьым ибггэтIысхьэрэ ещиажьэмэ, зэрэщыурэ исраф зэрэмыггэхьуну хэт и фIэц хьун? Кхъухь пхэнж, 503. 2. (1). плгьыф. зэхь. Иггэбэлэрыггьыу, иуцэхуу зыгуэрым Iей, щIэпхьаджаггэ езыщIэ. Езыми, фадэм

и гур кьыггэжанауэ, и нэр псывэ щIэкIа хуэдэ, кьылыдыкIыу, хьыджэбз дахэ дыдэхэр кьыбггэдыхьэрэ шхын кьытраггэуэвэмэ, е теппэци нэщIхэр цытрахьыжкIэ, и гурыпунсыр кьажэу, ныжэбэ си гунэ хэлгьынур дэтхэнарауэ пIэрэ, жиIэу, хьэ цэхурыпхъуэм ещхьу зиуцэхуауэ, нэбгьуэкIэ цIыхубзхэм яхэдэрт, и псэм кьыхихьыр и нэшим щIриггэщыну. Лъапсэ, 86.

ЩЭХУУ (105). нареч. 1. (42). ХэлущыIу мыхъуу, бзыщIауэ. Астемыр деж цэхуу кьакIуэр щIалэ цIыкIу нэхъ дзыхь зыхуищIхэр ара кьудейтэкьым, зээмызэ Степан Ильич кьакIуэрэ а тIур куэдэ зэбггэдэст, зэуэришэрилэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 122. КьулыкьуицIэ активым ящыцу зыком кьуицхьэ кьуажэхэм цэхуу яггэкIуащ, дэнэ деж кьуицхьэ унагъуэ дапицэ дэсми, нэрыбгэ дапицэ унагъуэ кгэс исми, гьуэгухэр сыт хуэдэми, псым лъэмыж телэм, темылэм зэраггэщIэу и пэжыпIэр псыницIэу кьахьыну. Лъапсэ, 84. 2. (63). Макъ мыггэIуу, Iуэлгъауэншэу. Думэсарэ! - жиIэрт цэхуу ицхьэггьубжэм кьыкIэрыт цIыхухьуми. Хьуэпсэгъуэ нур, 129. Тамарэ иджыпстуй и нэгум ицIэтт фьз нэщIащэ куу кIэлгьэфу адэкIэмидэкIэ кьыкьуэж-кьуэлгъадэу, зыхуээм цэхуу фIэкIа емыпсалгъэу кьэзыжыхьахэр. Лъапсэ, 303. И шэнтицхьэгуэр гьунэгъуу бггэдэггэкIуэтауэ, нэмэзыбзэр цэхуу кьибжурэ сьмаджэм зытришащIэрти епицэрт, Iунэр хьэлгьуанэм ещхьу хьурей ищIырт [Чачэ]. Хьуэпсэгъуэ нур, 69.

ЩЭХУ-ЩЭХУУ (1). нареч. Еплгьэ щэхуу. Арат цэхуу-цэхуу жаIэр. Лъапсэ, 157.

ЩЭЩЭЖЫН (мэщэщэж) лъэмыI. (1). Зэпкьрылгьэлгьыжын. УдзыщIэр кьэкIыжыным иджыри Iэджэ иIэщ, нэггэбэрэй удзыр гьужри фащ, IэфI щIэмьылгьыжым, Iэщыым ягъуэтащэрт, гьури щэщэжащ. Щынэхужыкьуэ, 18.

ЩЭЩЭН (мэщэщэ) лъэмыI. (3). ЦIыкIу-цIыкIуу кьутэн, зэпкьрылгьэлгьын. ПишахъуэщIым и цхьэфэр вэггум ещхьу теггьукIа хуэдэу кьыпфIэщIми, утеуэвэмэ, мэцащэ, шыгъу куэдыщэ хэлгьыци. Лъапсэ, 400. Унэр жьы дыдэу, шукатуркэр кьыкIэрылгьэлгьыжауэ, чырбыш кьыицIэцар шацэу хуежъа цхьэкIэ, пэшитIу зэхэт фэтэрыр дигу иримыхьу кьэнэнт, гуэщыжыным илггэс нэхьыбэ уцIэсауэ: жэнэтым и бжэр тхузэIуаха кьытфIэщIат. Лэчымэ, 392.

ЩЭЩИ (13). Бжыггэ 30; 30 хъу, тощIрэ пщIырэ. Ахэр цэщI мэхъу, дэ тхуиц дызэрыхьур, ди Iэцэри хьуржыным илгъу махьшэм телгьы. ХьэщIэ лъалэ, 400. Уи ахьшэм кьылэжъащ фэрэтI-тхылгьымпIэ мин цэщI. Кхьэлэггунэ, 377. Езы Хьэмац и хьэрып тхылгьхэр, кулакхэм я гьуэгур диным и лэжъакуэхэм ираггэхуу цыта цэщI ггэхэм цыггэуэ, иггэсыжакIэст. Нал кьута, 353.

ЩЭУЛЭХЪУ (89). Адыггэщ лъэпкь нэхьыфI дыдэу ябжу цытахэм ящыц зы. Карабахьыным хуэдэу бэщэчт, лъэрэхьэт, тыркушым и фIалгьэм хуэдэу Щэулэхъу и фIалгьэри бьдэт - мывэ кьури хуэзакIэ кьыггэзэнутэкьым. Нал кьута, 265. Военнэр хакIуэм бггэдэхьэри шым и пцэм телэбэнуги, Щэулэхъу и пхэр кьыхуиггэзаци.

Нал кьута, 270. *Зытес Щулэхур тетылэркьым.* Щынэхужьыкьуэ, 59.

ЩЭГҮН (мэщэгү) *лэмыI.* (11). Узым, гуауэм зэригьэхыщэм кьыхэкIу макъ, гыз гьэлун. *Щылгэм жыфIэр зэхах, Уэгум кьыицIум йодаIуэ, хьыбарым гьуэгур хухах, Гуауэ зэхахым, мэцIу. Пкьоми пащIэ ятетщ. «Мывэ хуабэ», 29. ПиIэнтIэпсыр кьысхиху цыхгум, сыIуцхьуэу, сыицIуу кьыицIээдаиц. МелыIыч, 458. Астемыр уIэггэ хьуа нысаицIэр хуэсакьыпэу кьилэтри, цIуу, гурымү фитоным ихьри, цхьэнтэ кьом зэтелгьым трилгьыаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 305.*

ЩЕГЪЭГЪЭТЫН (щрегъэгъэт) *лэI.* (1). Зыгуэр кьэггэувыIэн, гьэбэяужын. *Хьыджэбз цIыкIухэм ахэр щалгьагум, заныцIуу кьэуIэбжьа мыгьуэиц, гьынанэну кьаублати, Кьэрэжь кьаицIэгубжьэри щариггэггэтиц. Льяпсэ, 36.*

ЩИ (2). *частицэ. «ИIэт» мэхьэнэ иIуэ кьаггэсэбэп. -ЩИ, фэфэт безкIаплIуэ, ефэм и хьэлэци, тхьэм хуцхьуэ хуицI! Льяпсэ, 80. -ЩИ, кьедаIуэ адкIэ.... Льяпсэ, 99.*

ЩИБГЪУ (2). *зэрабж бж. Бжыггэ 900; 900 хьу. Минрэ щибгьурэ тIоуцI гьэм хэкур гьатхэ уэгурлым тэхьат, яцымгьунцэжын хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 302.*

ЩИБЛ (7). *зэрабж бж. Бжыггэ 700; 700 хьу. ЩиблIэ яцэ, ауэ щихкIэ естынуиц. МелыIыч, 471. Нэхь щIалэхэр емьиджаггэнкIи мэхьу: Библием итиц Соломон физ щибл иIауэ, абы ицIыIужкIэ ицIасэ фьзуу щииц хуэдизи. Льяпсэ, 369. Сом щибл. МелыIыч, 469.*

ЩИЙ (1). *зэрабж бж. Бжыггэ 800; 800 хьу. ДьыцкIыр шхьыдуэ зэм кьытохьэ дакьыкгэм желэ псалгьуу щий: хэвымыггэкIуадэ си IэцIаггэр! Ар яжриIуэ мэуицир. IэщIаггэ. «Батырыбжьэ», 17.*

ЩИМЭУ (1). *нареч. Кьуапищрэ лэныкьуэ захуищрэ иIуэ. Кьасицтэрэ сеплэмэ, фронтным кьыритхьыкI письмоиц, дьуэм еицхьу щимэу зкIуэцIылгьыи. МелыIыч, 474.*

ЩИНЭ (4). *УрысыбзэкIэ: псалгэ пычыгьуэщ, псори кьызэщIригьуэбыдэу. Абы кьаицхьэицьжу кьэувыIамэ, иунэцIэм «щинэ» («Кьатхьановщинэ») паггэуэври, ари кьыздэмыкIуэжыным ягьаIуэ. Зи лэзырыгьыпс тIыгьа, 526. Ицхьэм тетым ди Iэтаицхьэр ядоплгьейри абы зэраицIам еицхьу ицIын хуейиц, «щинэ» зи унэцIэ выггэуэвэн уимыIэми, кьэгуэут, кьомыгьуэутмэ, зыгуэрим хуэггэфаици, жыIэ, умыгьуэуэтихьэрэ - губжь нэпцI зыици, шэнтным тесыр кьелгьэфэх. Зи лэзырыгьыпс тIыгьа, 547.*

ЩИПЛИ (6). *зэрабж бж. Бжыггэ 400; 400 хьу. Гьуумари кьыхуэзати кьаицтэ сом щипли, жиIэри таришинэм зыхуейр зыIэциггэхьаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 228. ИсториемкIэ жыжьуэ уIэбэжмэ, абы хуэдэ куэд гьэуэтынут, сыту жыпIэмэ Кьэбэрдейр илгэс щипли и пэкIэ Россием хьыхьаиц. Щынэхужьыкьуэ, 40.*

ЩИТХУ (15). *зэрабж бж. Бжыггэ 500; 500 хьу. Е пабжьэ - лгьабжьэу гектар щитху бэуэ гьавэ тыбосэ, планым бвар хомыггэхьуэ. Льяпсэ, 49. -А кьалэу зихкIэ зэджа ди лэпкьэггэхьуэм я Iэдакгэм ицIэкIам дэсахэр алыджэм (грекхэм) япыицIат,*

зэкIэлгьыкIуэрт, илгэс минитIрэ щитхурэ хуэдицкIэ уIэбэмэ, абы хуэдэ кьабзэт нэгьуэицI кьалэхэуи Фанагорие, Гермонассэ, Кепы (жыг хадэ) жыхуаIуэ цытахаэри. Льяпсэ, 5. Районным комиссару тетым унафэ кьеицI: «мы тхьылгьыр кьызырыпIэрыхьуэ икIэциIыпIэкIэ тонн щитху гуэдзу, нартыхуу кьыитлгьэггэлэс, гьуэгу зыицIым едггэицхьыну», - желэри. Нал кьута, 276.

ЩИТИ (13). *зэрабж бж. Бжыггэ 200; 200 хьу. МафIэгум итIысхьэнуу хьэтишыну яIэр килограмм щитI-щитI кьудейт зэрыхьуи, зызылгьэфыхь кьахэжIмэ, сэлэтхэм кьаицтэрти я хьэни я шыпи, езыхэри вагоным ирагуэрт, псыницIэ-псыницIуэ мафIэгур текIын цыхьэкIэ. Льяпсэ, 85. [Хьэжумар жиIуэ:] - ИтI бетэмал, зауэм и пэм шы миным ицIигьу кьыидэтхужьырт, иджы сыт цэ-щитI кьудейицI! Альхьо, 92. Сэ зимыхьуми, цIыху щитI сигьусаиц. Нал кьута, 267.*

ЩИХ (6). *Бжыггэ 600, е 600 хьу. Пут кьэс сом щих хуаггэзэт. МелыIыч, 469. Сом щих. МелыIыч, 472.*

ЩИХУ (16). *Зи пхьэр шабэ, лгьаггэу дэклэй дзэл жыг лIэужьыгьуэ. Анчарэ Iугьуэ фIыцIэм йоплэ, циху жыг инхэм дахэ-дахэу уаггэлагьуркьым. Нал кьута, 222. Уафэм яжафэ кьытуеуауэ, циху лгьаггэхэм ицIаIуэ фIыцIэм еицхьу ныбжьэ ядзу, дьыггэр дохгьейм кьыиц фочыпэу ншэм кьыхэциц. КIапсэ кIапэ, 5. Кьуажэм кьэблэггэжу хадэм ит циху кIыхьхэр, псы ицхьэлыжьыр ицIэзыхьумэ дзэл инхэр щилгьаггум, гуарцэмэ тIэкIу кьыицыицIыхьэм, Астемыр и гур нэгьуэицI зыгуэр хужьат. Хьуэпсэгьуэ нур, 120-124.*

ЩИЧЫН: хьэм щичын шымыггын (2). *Еплэ хьэ I.*

ЩИЩ (8). *зэрабж бж. Бжыггэ 300; 300 хьу. Танэфэм кьыхаицIыкIауэ щииц хуэдиз диIэщ [вакьэ.] МелыIыч, 464. -Нэхь щIалэхэр емьиджаггэнкIи мэхьу: Библием итиц Соломон физ щибл иIауэ, абы ицIыIужкIэ ицIасэ фьзуу щииц хуэдизи. Льяпсэ, 369. Алыдж философьышхуэ Демосфен и пхьурлыгьу Гилон кьалэр иратауэ цытаиц, а ицIалэр бжэдыгьунцым и пхьур кьыицэу бжэдыгьухэм кьахэтIысхьэжати, иджы илгэс щииц хьуами араиц а кьалэм, кьэзакгьэр кьыидэтIысхьэу, дэсар кьызырыдахурэ. Льяпсэ, 5.*

ЩКЪЫЩКЪЫН (мэщкьыщкь) *лэмыI.* (1). *Щкьыщкь макъ гьэлун. Уэсыр щкьыицкьыу иреспалгэ, ЩIыIэм гьыбзэ ныхуеус. Махуэр блокIыр напIэзыпIэу. «Вагьуэ махуэ», 315.*

ЩОДЖЭН I (2). *УнэцIэ, «Хьуэпсэгьуэ нур» романымрэ, «Альхьо» пьесэмрэ кьыщокIуэ. Щоджэн Хьэчимрэ Абыкьуэ Аскэрийрэ я кьуэ кьэтти, абы ицIэуицIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 312. Зи махуэ си дэлгьур кьаIуэри, тхьа, «НэкIуэж ди шытхьу, ди унэ уисмэ зи укьыидхьэлгьэкIынкьым, я куэдиц Щоджэнхэ ерыскьыи, уаггэпсэуфьнуиц» жиIаиц, тхьа, Кьандьыиц. Альхьо, 55-56.*

ЩОДЖЭН II (1). *жыи, дин. Адыгэхэр чристэн диным щита зэманым диньрылажэм (попым) зэреджэу шыта фIэшыггэцIэ (адыгэхэр). Степан Илгьич глобусым бггэдэтт, Коперник щоджэнхэм зэренькьуэжьуам еицхьу, ицIыр кIэрахьуэу зи фIэиц мыхьум кьэныкьуэжьуу. Хьуэпсэгьуэ нур, 383.*

ШОДЖЭНЦЫКИУ АЛИЙ (11). Къэбэрдейм и усакуэ цларыуэщ, КЫшокъуэ А. и тхыгъэхэм къышоклуэ. *ШоджэниКыкыу Алий сыщыхуэзэжар, ауэ и цлэ иралуэ зэнытты, и усэхэри газетым къытехуэурэ деджэрти, цларыуэ хъуат, Налишкык къали къэлэнхъуауэ дэст, цлэныгъэ-къэхутаклуэ институтым цылажъуэ, тхыль тедзанлэм тхыль яхузэхилъхъуэ. Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 537. ШоджэниКыкыу Алий абы хымыщыКыкыу цыттытэкъым, ауэ абы и гугъу ищыныу къыщылэкынтытэкъым, дэ тыщыц цлалэ цыкыу гуэр (Ислэмей къуажэм цыщыу) и лэ ижъыр пымытыжу лэ сэмэзуклэ тхэуэ имлэвэгъуатэмэ. Зи лъэрыгъыпс тлыгъа, 523.*

ШОДЖЭНЦЫКИУ (1). «Хъуэпсэгъуэ нур» романым хэт персонажым и унэцлэу къоклуэ. *Абы и гъусэт Гэшыккъуэ зэкъуэшитыр, Къудащ Амырхъан, ШоджэниКыкыу Алим, Назырыжъыр - къуажэм дыпартизаниц жызылуэ дэкла илвэпкъым къагъэзэжат, къэст цлагуээ цымылыуэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 234.*

ШОКЪУМАН (1). Цыхухъуэцлэ. «Хъуэпсэгъуэ нур» романым дыщырохъэллэ. *Берд и шу гъусэ Шокъумани лгъалуэрт: «кхъылэ, сгых, къэдгъэзэж хъумэ, дызгурылуэжыныц» - жиЛэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 304.*

ШОЛЭХЪУ (2). жьы Еплэ щэулэхъу. *Бахъуэм и гугъат шолэхъу хакуэр трихъынуи, иритакъым. Нал къута, 191. Бжыхъ елвэни хузэфлокл, Шолэхъушу зекъудий, Нэгъсауэ ар шагъдийиц, Шлопцым теплэм зыквэлэм. Си алъышыым сыт къыхуэйт! «Елбэздыккъуэ», 8.*

ШТАУЧ (14). Штэр тебгъэцлэфтмэ хъуасклэ къызыых мывэ джей быдэ. *[Виктор жиЛэу:] - Штаучым уеулуэрэ мафлэ къыхыбогъэлэст. Альхъо, 126. Чысэр и жыным ирилъхъэжри штауч кърихаиц. Шынахужыккъуэ, 62-63. [Чокэ жиЛэу:] - Мэ Чопракъ ауз къыщызгъуэшта штауч, дыуэм хуэдэу хэхъэ, ди псы Луфэр уигу къыгъэклыжу, - жиЛэри. Шынахужыккъуэ, 34.*

ШТАУЧ БУЭН (2). Штаучым хъуасклэ къыхегъэхъу мафлэ штын. *Штаучым зэреуэн гъуэцлэ тлэкуи шыгъыу къыщылэклаиц. Шынахужыккъуэ, 44.*

ШТЭН (мащтэ) лъэмыл. (30). Зэуэ укынгъасклэу шынагъуэ, гүзэвэгъуэ гуэр зыхэщлэн. *Инал и дзэри абдеж дыдэм къуажэм къыдэуати, абрэдджхэр штэри, я заныцлэр я гъуэзуу, зэбгырыжыжаиц. Мазэ ныккъуэ щхъуантлэ, 621. Мес, танк гуэрым зигъэбгъуналъуэ А чылисэм бгъэдоклутэ, Къуагъым къуэту Марфэ къоплэ, Танкым шэхэр траклутэ, Сэлэт гуэри мес къопыцлэ, Лугъуэм псори зыщылэштаиц, Бомбэр къуоуэ, цыгъыр мэлгальтэ, Танкыр псэуэ мис къэнаиц, А чылисэм егъэпцауэ Танкым топыр игъэуаиц, Марфэ штауэ гүзэвэгъуэ И нэр псыныцлэу иуныцлаиц. «Бдзэжыащэм ипхъу», 163. Хэкум и лэнтацхэм яцлэ зи чэзур, ауэ къыбжалэркъым, цыгъур штэныци, абрэджу къуришым ихъэжмэ, абы езауэ-ебэну дурэшыпллэрэшим дэсыныр къалъысынуци. Лгъапсэ, 84.*

ШТЭРЫКХЪУ (1). Цыху къэрабгъэ, гъэшынгъуафлэ, лыгъэншэ дыдэм хужалэ. *«Лыгъ» жалэу къызысхуагъэна цтэрыкхъу къомым яхуэмылыгъыжу иратыжри, езы дыдэхэр бгъуэтым къащтэ. Лыгъэ, 411.*

ШТЭИЭШТАБЛЭУ (11). *на р е ч . Дзыхмыщылу, Луэхум темыгушхуэу. Дэфэрэдж къыхуэцлэртэкъым ягъаклуэу гъуклэр къыщырагъэшиари, цтэлэцтаблэу цыст, сытэджу си гъуэу цхъэ сытемувэжрэ, жиЛэу Лгъапсэ, 60. Гурыщхъуэ ищылми, унэм цылыхъаиц, цтэлэцтаблэу зыллэхъати, нэгъуэцлэ цлэсу цымылгъагъум, лым и закъуэу псэу игугъаиц. Витлэ, 416. Штэлэцтаблэу ар йоклуаллэ, Шлакуэр къеицтэ, жыгым флелтэ, Пшынер къеицтэ, и клэр делтэ. «Бажэ пшына», 3.*

ШТЫН (мэщт) лъэмыл. (14). Псылагъэ зыщлэрт гуэр штылэм игъэдийуэ быдэ хъун. *Фургоным изу абы лы къышэу къэсыжыху къышэм и хъэлгъагъым къыхэхъуауэ къэсыжырт, лыр столым трилъхъэрэ жэщым нэху кърэгъэкламэ, лы цтар выжрэ псы зыщылфа нэужь хъарзынэу къыхэхъуэрты тлумы я зэхуэдэ цэхуу хэкыллэ хъурт. Лгъапсэ, 25. Штылэм псэу Луиубыдэри цхъэлхэр мыхъэжэу псыр цтаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 387. Шымахуэр къыххъэрэ псори уэсым цлиубыда нэужь, цылы цтар лгъэбжанэклэ уигъэвэниц, уквэмэжэлла нэужь. Кхъухъ пхэнж, 504.*

ШХЪА I (2). Еплэ шхъэклэ II. *Сыт цхъа - Дидан Бекъан и мылгъукъуэр-цэ? Нал къута, 214. [Бекъан жиЛэу:] - Къыщылэхъуэн цхъа гуу хуейиц. Шынахужыккъуэ, 7.*

ШХЪА II (6). Еплэ шхъэклэ III. *Сыт цхъа? Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 188. [Жыраслээн жиЛэу:] - Илэ, фыхлэбэ, тхъэм цхъа. Хъуэпсэгъуэ нур, 454. Пыхыр уи дзажэ дыхъэнуэкъэ Нартыхум цхъа хъуэхъу жумылэмэ? - жиЛэри «башир» зи гум темыхуар зыцлэскыккъуэу къэуаиц, Мэмэт-цлэкуэуэм и пщамплэр цыудыну хъэзырытсу. Лгъапсэ, 46-47.*

ШХЪА I (450). I. (30). Цыхум, псэушхъэм я пкъым щыцу нэ, пэ, жьэ, тхъэклэмэ, с. ху. хыхъуэ пщэм флэтыр. *Атлэ алгандэрэ цхъэ жумыларэ? - жиЛэри Астемыр и цхъэр Итлклэ иубыдаиц. Мазэ ныккъуэ шхъуантлэ, 713. Къаджэрий лгъэуажэмыщхъуэ уври, и цхъэр улэгъэм ирихъэллэри, едэлуаиц, Жыраслээн и гур къеуэрэ къемыуэрэ зригъэцлэну, Жыраслээн псэут. Хъуэпсэгъуэ нур, 476. И цхъэр си анэм хуицхэри дигъэклыжаиц. Хъэщлэ лгъаплэ, 399. 2. (40). Зыгуэрым и щыгу, и нэхъ лгъагъаплэ. Хъэщхъэтеуэм жыгхэр игъэшати, бэдж хужыым ещхъу жыг цхъэ баринэхэм я къудамэ кыхъхэр я клэпэклэ уэсым хэлужауэ цытты. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. Къырым и цхъэ адэклэ-мыдэклэ бгъуныцлагъэхэм Локотши пулемет сытхэр ирагъэуаиц, нэхъ лгъахъшэлуу-миномет, топ уанлэ ищылэиц, партизанхэр къуэзгъэнаплэ хъарзынэхэм къуэсу игъэтлысаиц, уалгъэсыну лэмал закъуэ имылэ. Нал къута, 299. И цхъэм итыр гэгъауэ и цлагъым цлэтыр цхъунтлэбзэу зэрыщытты. Шынахужыккъуэ, 62. 3. (18). Уэшх, уэс, с. ху. цыхъумэну псэуалгъэм тращылъхыр. Лыгъур и цлантлэм цыгъуу*

дэхуэр дэтт, батэквутэр ягъэшу, куэбжэ пкбоми, кЫицим и цхьэми нып флэдзат: маржэ, ди хьэгъуэллгыгуэм фыблэмькI, фыкъеблагъэ жыхуиIэ цЫкIэу. Лъапсэ, 117. Абы кьикIыр жимылэми, гурылуэгъуэт: бегъымбарым иригъэцIа мэжджытым и цхьэр иЛэта нэужь, кьауэ зэпыт цыхьум, и кьуэр кьурмэн ицIри Алыху тэхьалэм и нэфI зыцригъэхуэну цIалэ цЫкIур иришэжьати, кьурмэн ицIпIэм нэсауэ кьыздикIар имыцIэххэу гьэлгъэху кьыхуашиэри и кьуэр псэуэ кьелащ. Кхьэлэгъунэ, 373. ЕтIуанэрей махуэм хьэблэм дэс лыхьэр зэхуэсри, я Гуэху кьагъэнами, цхьэж сэбэп зэрэхьунумкIэ зэгурылуэри, хэт мзым кIуэри чы-бжэгъу кьышащ, хэти пхьащхэ хьун кьыгуэштащ, хэти мывэ кьышэри зэрыжаIэм хуэдэу, чы-бжэгъу яцIри и цхьэри ябгъэжаш. ГушIэгъу, 425. 4. (4). Шхьэц мыхьэнэ иIэу. Сыт ицIами ар кьалгъагъур, Сыт жиIами, псыниIэу кьащIэ, Гуэху цухым кьыхуащIагъур, ЯIэц ицацэр ГуэхутхьэбзащIэу, Гуацэр хуащхьэм, ныхоухуащхэ, Хуэжыгъу зэми и цхьэ. «Тисей», 499. НысащIэ дахэр ицэддджыжыым Кьэтэджмэ, гьуджэм бгъэдохьэр, И цхьэр хуэм-хуэму, мис, ижьу, Дахагъэ лъапIэр нэм хуэхьыр Бгыхэр. «Бгы лъапэхэм деж», 36. Шхьэ дапицэ пьытын хуей дэтхэнэ мыхьумыцIагъэм папицэ уи цхьэ хэплгъхьэнуэм, зы цхьэ закъуэ пфIэтици, уи цхьэ кьудей бжыну ухуащIыхьэркьым. Шынэхужыкьуэ, 49. 5. (2). Зыгуэрэм трапхьуэ, трапIэ. (хьэкууцыкьуэ с. ху.) КьалэкIыхьым деж кьыщыцIэдзауэ гьуащI гьуэгу станцу хууам грузовик машинэ куэд, цхьэ ятелгъу, хьумакуэхэри исыжу, тезу тетиц жаIэу зылгъэгъуахэр кьыщыувам, итIани зи фIэц мыхуэ зырыз ухуэзэт: «псори ирашынукуьым, нэмыцэм хуэлэжьа закъуэтIакъуэхэм фIэкла»,- жаIэу. Лъапсэ, 84. И цхьэр кьытрихмэ [кастрюлым] - уэ сысыс, мьдэ мьр! Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 579. 6. (3). Зыгуэрэм и шIэдзапIэ, япэрей. – Ти, псалэм и цхьэр умыщIэмэ, и кIэри ицIэркьым жыхуаIэр араши, Казбек Машевич и цхьэм кьыщыцIидзащ. Лъапсэ, 83. 7. (1). Къэп, кьалгъэмакь, хьуржын, с.ху. лъэныкьуэ зэлухауэ щытыр. Дэри кьэп етIуанэр кьыдохь, и цхьэр дотIатэри догъуэв. Мелыгыч, 471.

◊ [И] гурэ [и] цхьэрэ зэтетын (1). Еплгъ гу I. Шхьэм мьгъуагъэ хуэхьыжын (7). ТхьэмыщкIэу, зыри кьыпхуэмейуэ зыбжыжын. Кьуажэ кьыздэкIуам абы и хьыбар зэхатат, арицхьэкIэ нэмыс лей кьыхуащIу гу ялгьыткьым, уеблэмэ псори Инал ещиIауэ, сыт кьыджиIэу дигъэцIэну пIэрэ, жаIэу кьажыкьырт, Кьазджэрий гу кьылгъамытэу и цхьэм мьгъуагъэ хуэхьыжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 476. Мыбы хуэдэу цхьэ сыхьуа, сызэрыщытым хуэмьдэу нэгъуэцIэ зыгуэру цхьэ сыщымытрэ, жысIэу си цхьэ мьгъуагъэ хуэхьыжыркьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 718. Апчарэрэ Иринэрэ я цхьэ мьгъуагъэ хуахьыжат, Албиян «ди батареэ», «ди минометчикхэр» жиIэу и напицIэ телгъар ичалгъагъум. Шынэхужыкьуэ, 30. Шхьэ фIэтын (2). Акьыл бгъэдэлгын, зэхэщIкIэ иIэн, губзыгъэн. Япэм Астемьр

кьурIэнкIэ Iэзэц жаIэу цытамэ, иджы урысыбзи ещIэ, тхэкIи еджэкIи ещIэ, кьуажэм апхуэдэу цхьэ зыфIэц дэс, жаIэу цыгъышхуэ кьыхуащI хууат. Хьуэпсэгъуэ нур, 195. [Дэфэрэдж, лым хуэгъэзауэ:] Сэри кьызгурылуэжащ зэрэгъэляри, нэхь цабэу жызоIэ: – Сэри узракьым ицIыжысIар, уи цхьэм хуэдэ мьгъуэ дэри тфIэтамэ, арати. Лъапсэ, 19. [И] цхьэ хуэпсэлгъэжын (8). Макь щIэгъу, зыми хуэмьгъэзауэ езыр зэпсалгъэжын. Кьазджэрий зэпсалгъэр Лукьым, и цхьэ хуэпсэлгъэжу арат. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 624. Иджыри куэд хуейщ, ди псыр кьабзэ хьун цхьэкIэ, - жиIэри Степан Ильич и цхьэ хуэпсэлгъэж хуэдэу псалгъащ, псоми зэхахьу. Хьуэпсэгъуэ нур, 312. «Иджы дэнэ сагъэкуэн, зыгуэр кьэхужыкьуэ хьумэ, - жиIэу Чокэ и цхьэ хуэпсэлгъэжырт. Шынэхужыкьуэ, 77. [И] цхьэ хужуиIэн (хужуиIэжын) (2). Еплгъ [и] цхьэ хуэпсэлгъэжын. Кьэкуэжыну кьоIэ мьгъуэ, жиIэрт, и цхьэ хужуиIэжу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 487. Сосрыкьуэ ягъэтIысащ атIэ! – жиIащ Мэтхьэным, и цхьэ хужуиIэж хуэдэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 723. [И] цхьэ цытхужыжын (5). Езым и цIэ фIыкIэ ирилуэжын. Сосрыкьуэ нэхь жьэрэIурэу кьыщIэкIынти, егъэджакIуэм кьимылгъагъу кьызэрыфIэцIу, и цхьэ цытхужу кьыублэрт, бэлыхь гуэр ицIа хуэдэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 664. Рахьым и цхьэ цытхужу жиIэрт езыр кьэжэр лъэпкьми зэрымустгьымэныр. Хьуэпсэгъуэ нур, 75. [Локотош ицIэуниIащ:] - Дэ кьыттекуэн дэзэ цыIэкьым жаIэу я цхьэ цытхужу цыта дээр субгъуэм кьыцIракъухьакъэ? Шынэхужыкьуэ, 141. [Уи] цхьэ Гуэху зехуэжын (2). Езым и фейдэ зыхэлгьым и ужь итын. Нэмыцэм я Iэцэ кьытIэцIэхьар яIыгъуу зэуэн хуэдэу отряд цхьэхуэ зэхуэдгъэшиэс жалати, ари Якъуб кьабыл ицIакьым, и цхьэ Гуэху зэрихуэжу арат зи ужь итыр. Нал кьута, 301. Тыркум сыздэщыIам, абы ецхьыркьабзэу, судым сыратауэ цытати, си цхьэ Гуэху цызесхуэжым, уи псалгъэкар си гум кьэзгъэкIыжат. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 566. Бэтокъуи ещанэу а литIыр Мусэ и пиIантIэм дэтырейт, я цхьэ Гуэху кьагъэнауэ, хамэ цхьэлуо Мусэ хуэхьурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 52. [И] цхьэм бжэеуа хуэдэу (4). Хэгужьейхьауэ, хэзэрыхьауэ. Иринэ здэкIуэнур имыщIэу, и цхьэ бжэеуа хуэдэу, цытти. Нал кьута, 279. Зи бын зауэм мыкIуа цыIэкьыми, цыхум я цхьэм бжэеуа хуэдэу гүзэвэгъуэм хэт зацIэу мэпсэу. Кьалэн, 431. [И] цхьэм итын (1). И гупсысэр зыгуэрэм теухуауэ щытын. – Епсалгъэ уи шыпхьум, – жиIэу Хьэбибэ и кьуэм елгъэурт, и цхьэм итыр кьыпхуэцIэнукуьым. Шынэхужыкьуэ, 33. Шхьэм епхуэжын (1). Гуэхугъуэ, кьэхьукъащIэ гуэрэм, кьыхэкIкIэ и цхьэр иубыдыжын. Елдар заницIэу кьэуIэбжыауэ, и цхьэм епхуэжащ, лым и фэр шэхум хуэдэу пыкIати, лъы ткIуэпс ицIэтыжкьым, жыпIэнт. Хьуэпсэгъуэ нур, 373. Шхьэм цIацIу цызепицэн (1). Акьылышхуэ имыIэн. [Долэт Мусэрэ Бэтокъуэрэ захуигъазэу:] Шыгъэат адэ, фи цхьэм цIацIу цызопицэ фэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 240. Шхьэм кьыхьэн (3). И акьылыр зыгуэрэм хуэкуэн. Я

нэхгынжээр Иналиц, шлалэ Гуц цыкгууц, янэ кгамэм епхуэн хуейр араици, тхьэм ешлэ абы и цхьэм кьихьэнур, фочыфл е кгамэфл кьыпэццэхуэмэ, и гур лэджэми жэнклэ мэху. Хьуэпсэгүүэ нур, 391. **Дэни ирекгуэ - Париж дэмыс заквуэмэ, дээрнэ зи лэмыццлэ илвэр араици, апхуэдэ дзэпцым и цхьэм кьихьэнур ницлэну цыткьым.** Льяпсэ, 296. **Кьасбот кьыицлэна сабийхэм зэрадэлэныкьунуми шэч хэлгэтэкьым, ауэ ар жыжэ плгэрт: хэт иицлэрэ нобэ шлалэу, делэу цыт цыкгууц, кьэхумэ, я цхьэм кьихьэнур.** Хьуэпсэгүүэ нур, 391. **Шхьэм кьэуэжын** (1). Езым зэран кьыхуэхьужын. [Локотши Якьуб жрелэ:] Дэ бжэцу дызрызехьэмэ, ди цхьэм кьэуэжыни, Нал кьута, 295. [Си] **цхьэм ездэкын** (2). Сыту шлэын, зыкнэ сыхуэныкьуэкьым. [Альдэжыкьуэ:] - Зы сэихуэжэ кьысхуэнати, ари нышэдидэ дурэшим дэздэжаш, «си цхьэм ездэкын», жыслэри. Мелыгыч, 451. **Шхьэм хузэгуэтыжын** (1). Езыр зыхуэмыарэзыжу зэгуэпын, ишлэ гуэрэм кьыхэкьыу. [Альдэжыкьуэ:] Си цхьэм сыхуэгуэтыж: бэлыхьлажэ цхьэ зытэслэхьэжа, жыслэри. Мелыгыч, 439. **Шхьэр блыным еудэкин** (1). Узым, е гуауэм иригьэзауэ, хуэмышэчыжу сезудэкьыжым хужалэ. Дэфэрэдэж и кьэжыны кьакьуэ хуэдэу зеццл, хуэши кьыхыхьауэ флэкл умыицлэну зекьуэдий, зыгуэрхэр кьэбж, и цхьэр блыным иреудэкинэж, и шлалэ цыкгууц флэмыгуэхуж хуэдэу, «псы» жиЛати, фэндэр зэрэфэнду иратауэ хьэлэчу зытрекьлэж. Льяпсэ, 42. **Шхьэр гьэкьлэрэхуээн** (2). Гьэшицлэгуэн кьышыхьун, зэгуэпын. Ай-ай-ай - жиЛэрэ Мусэ и цхьэр игьэкьлэрэхуэерт, - Алыхьым и нейр зыцыхуэн. Хьуэпсэгүүэ нур, 78. Сэид и цхьэр игьэкьлэрэхуэерт: Дауэ цыхуэм уазэрэгурулуэнур? Хьуэпсэгүүэ нур, 146. **Шхьэр гьэпсэужын** (10). Зымы шьымыгугьын, уи цхьэ Гуэхур уэ зепхуэжын. Зэкьуэшишэрэ зыицхуэитлэрэ мэху, шлалитлэым зыр балигь хуаиц, нэхьыицлэри балигь хьуным нэблэгьаици, я цхьэр ягьэпсэужыни, жиЛэри и быным яхэклауэ Гуэрэ хуэкьуэлейуэ псэу Бекьан цыдэкьуэжым, нэхэ цыкгууц зыкьомрэ гьаиц, нэхьыжьхэри я анэм хузэгуэнаиц, дыкьыхьыфлэзэри ежэжаш, жаЛэри. Кьалэн, 427. Мусэрбий кьуэлейсызым яцыицт, и гьаицлэм льыицлэрт, ауэ и цхьэр хузэпсэужыртэкьым, абыи Шэрданхэ я хамутыжыитл кьылэрыхьати, шы кьэпэццэхунум шхуэ кьэгуэуэт жыхуаЛэм хуэдэу, кьыхьри унэм шлэилэхьаиц, арицхьэкьлэ насып илэтэкьым, абы шы кьыиццэхуу псэуну. Хьуэпсэгүүэ нур, 292. Шлалэ цыкгууц хьарзынэу и цхьэ игьэпсэуж нэтми, и анэр нэхэ гумаицлэ кьыхуэхьауэ хуэдэу нэхэ кьэкьуэрей хуаиц. Кьалэн, 430. **Шхьэр гьэпудыжын** (1). Емыкьу кьэхьын, напэр техыжын. Астемыр кьэвгьуэтыну фыхуеймэ-жиЛэрт Думэсарэ, - зи цхьэр зымыгьэпудыж льыр зэрлэвхьуэм хуэдэу фылвхьуэ. Хьуэпсэгүүэ нур, 289. **Шхьэр гьэсыын** (5). Мыдэныгьэ, дэныгьэ, зэгуэпыныгьэ...с. ху. кьыгьэлгьагьуэу и цхьэр зыгуэру гьэхьейн. Сэ жыслэри и флэц мыхьуауэ Назифэ и пэшим и бжэр Гуири

ицлэплэмэ, пЛэр зэлгылухауэ шилгьагьум, гьумэтГымэри и цхьэр игьэсысаиц. Лэчымэ, 393. Зыгуэр кьахьхьэрэ цэху цыкгуу: «Сэлам-хьэлекум» - жиЛэмэ, «уэлекум сэлам», - жаЛэу цыст, я цхьэр ягьэсысу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 646. **Шхьэр гьэузын** (10). Зыгуэр зэгуэгьэпын, мыгьэпсэун. Льяжэ-фьызыжьым си цхьэр ягьэузу дауэ сабгьэдэсын, жумыЛэмэ, хьэцлэгьэ уэтхьыни. Клапсэ клапэ, 6. Си гьунэгьум селлэлуэрэ я цхьэр езгьэгьэузаиц, уеллэЛумэ, цхьэуэсыгьуэ кьагьуэтыр. Мелыгыч, 446. Шлалэцлэ нацхьуэ цыкгууц хьытлошцыицлэр зыЛыгьыр зэ ептгыгьуэкьлэ машинэр зейм еплэыри дадэм гу льытаиц абы и гум шыицлэм, цхьэр умыгьэузу уцырагьэблэгьаклэ еблагьы сэри сыутлэтыицыж, жиЛэу арыгьэнт. Клапсэ клапэ, 6. **Шхьэр гьэунэзэн** (1). Шхьэр зыгуэрэм игьэкьлэрэхьуэн, ихьурегьаклэ клэрахьуэу уигьэлгьагьун. Куэд дэмыкьыуэ езы Диси лафкьлэм зыицлигьэхуати, шлэакьхуэмэ лэфлэым, браныч, хьэлыгьуанэ сытхэм кьаных мэ лэфлэри кьыиццыицлэхьэм, фьыз ныбэнэцлэым и цхьэр заныцлэу игьэунэзаиц. Хьуэпсэгүүэ нур, 132. **Шхьэр гьэфлэжын** (1). Уи цхьэ зыхуэй хуэбгьэзэжын. И цхьэ закьуэр игьэфлэжыу Лажьэу дахэм кьыицлэзат, Гыхьлы лэфлэхэр игу кьэкьыжу Куэдэргьыу и хабзат. «Бдзэжьейцэм ипхьу», 152. **Шхьэр гьейжын** (1). Уигуэзбгьэжын, насыпшышэу зылытэжын. Ицхьэр егьейж уэ кьыиццлэклауэ махуэ лгандэрэ. Льяпсэ, 50. **Шхьэр дэхын (ихын)** (3). Зы шьыплэ гуэр (унэ, кьалэ с.ху.) шынагьуэ, зэгуэп хуэдэхэм кьыхэкьыу дэклэын. Деникиным и дээр кьыракьухьы, и цхьэр псэуэ ди хэкум ирихьыжыну зэрывэхьуэ Черноморэмкьлэ шыицлэпхьуэжым, Мэтхьээнри дунейм кьытэхьэжаш. Хьуэпсэгүүэ нур, 320. Шьылуи ини кьуажэм дэсым Гьыуэ, бжэуэ Я цхьэр дахыр. «Тисей», 484. Си цхьэр цыдэсхьми, сьдэклэкьым, Си псэр а кьуажэм кьыдэнаиц. Сыжэйми, си нэр зэтесхьами. «Шхьэлыкьуэ», 382. **Шхьэр егьэужэжун** (2). Егьэзшыны, клэрыхьыжэуэ зэгуэгьэпын. Си цхьэр сагьэужэжыжаш... Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 555. А зэрывымаджэу махуэ псом кьыфлэ хьуху Свистяшкэрэ абы и кьуэдзэмрэ кьыпкьрыутицыхьаиц, бэуаплэ кьрамьыу, и цхьэр ирагьэужэжэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 722. **Шхьэр ехьэлэн** (1). Зыгуэрэм уи дзыхь егьэзын. А тлэм я цхьэр Мусэ ирамыхьэлэуи хьуакьым, сыту жыплэмэ кьадыр ахьши куэд хуейт, мэжджыт ахьшэр кьанэ цымылэу зыцлэкуэуэ ежэжэмэ кьэзэгьыу кьылытэртэкьым. Хьуэпсэгүүэ нур, 486. **Шхьэр зэкьуэкьын** (1). И акьылыр мытэмэмыжын. Инали зэгуэпсыын илэт, и цхьэр зэкьуэклэ хуэдэу, зэгуэпэрт, гуитлэцхьыитлэ хуат. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 737. [И] **цхьэр зэрлэхьэжын** (1). Лэрытету, зыри дэмылэпкьыуэ езы-езыру зекьуэфу, псэуфу шытын. Итлэни, уи цхьэр пхуземхьэжэм, гугьуэкьэ - шьыб икьлэми, и гьуэнишэдэж тлэклэри шьымылэгьэжыфу, лэахэ илгьым хуэдэу ерагьыу унэм кьыицлэвхьэжэмэ, Гуэрэ дэмылэпкьыу хьуртэкьым. Кьалэн, 430. [И] **цхьэр зыдихьынур имыицлэн** (22). Лэнкун хьун,

гужьэин, шынэ, гүзэвэгъуэ хуэдэхэм кыыхэкIыу. *Къэхъуа-къэцид*а къомым иужькIэ *Тембот* и *цхьэ* зыдихьынур *ицIэртэкъым*, *жэмым* и *ужь* *уитынууци*, *яшхаиц*, *кIыщым* укIуэ *хъужьртэкъым*, *ныбжьэ*гъуэ *закъуэри* *апхуэдэи*. Хъуэпсэгъуэ нур, 296. *Цыхур* *зыцIэуницIэн* *маицIэт*: *шэсынIэ* *диувэрэ*, *Жыраслээн* *жылэм* *кыдэтшыжмэ*, и *унэ* *екIуэлэжыну*, *дэнэ* *ихьыну* и *цхьэр*, *жалэу* *зигу* *къэкIи* *ухуээт*. Мазэ *ныкъуэ* *цхьэуантIэ*, 627. «*Лъэпкъ* *цыкIухэр* *хэкум* *ираиш*» *жалэу* *арат* *хьыбарри*, *цыхум* *я* *цхьэр* *зыдахьынур* *ямыцIэуэ*, *гүзэвэгъуэм* *имыгъэеижу* *къэнат*. Лъапсэ, 83. **Цхьэр къэгъэвэн** (2). Зыгуэрым зэгуигъэпын, цхьэр игъэузын. *Джэгум* *цхьэр* *кыгъэвауэ*, *МыцIэр* *псалъэу* *къэуаиц*: *ПиынэуаицIэу* *фэ* *къэфхьар* *Насыт* *заицIэу* *вгъуэтыжыни*, *Ягъэ* *кIынкъым*, *гугъу* *ехьахэр* *ДывгъэтIыси* *мыр* *тишхыжыни*. «*Бажэ* *пшынэ*», 14. *Марфэ* *цтауэ* *мэгүзавэ*, *зидэкIуэнур* *кыыхуэмыцIэ*, *Мис* *газетхэм* *цхьэр* *къагъавэ*: «*Польшэр* *токIуэ*, *бийхэр* *фIыуэ* *хыдогъаицIэ*» - *Жалэу* *цIыхэр* *ягъэкуэд*. «*Бдзэжьбяшцэм* *ипхъу*», 161. **Цхьэр къэгъэнэн** (1). ХэкIуэдэн, *зыщIыпIэ* *укIа* *щыхъун* (зауэ с. ху.). *ТекIуэныгъэм* *цыгугъами* *Хуэхъуу* *я* *цхьэр* *къагъэнэнт*. *ПщыкIуэ*. «*Бгы* *лъапэхэм* *деж*», 91. **Цхьэр къэгъэпцIэжын** (1). *Гугъэ* *нэпцI* *зэтыжын*. *Дунейм* *кбутэжыхукIэ* *утетыну* *Уи* *гугъэм*, *уи* *цхьэр* *кыбобгъэицIэж*. *Ди* *хэку* *аргуэрэу* *кызыогъавэ*. «*Щхьэлъыгъуэ*», 379. **Цхьэр къэхьыжын** (1). *Псеууэ* *зы* *шынагъуэ* *гуэрэм* *кыыхэкIыжу* *унэм* *ктекIуэлэжын*. *Нурхъэлий* *тенджызым* *зэпырыкIати*, *ерагъыу* *и* *цхьэр* *кыыхуэхьыжаиц*. Хъуэпсэгъуэ нур, 191. **Цхьэр къэцэхужын** (4). *ПщылIыпIэ* *ихуа* *цыхур*, *е* *гъэрэу* *яубыдар* *цхьэхуит* *хъужын* *папцIэ* *ахьшэ*, *мыльку* *с. ху.* *ириту* *цхьэхуит* *зыкъригъэщIыжын*. *Уи* *цхьэр* *къэцэхуж* *хъуми* *аратэкъэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 84. *Уи* *цхьэ* *къэцэхужын* *хуей* *мыхъун* *уи* *гугъэ?* *МелыIыч*, 458. *Уи* *цIыхьыр*, *хэкур*, *Iыхьлыхэр* *Уи* *бий* *залымым* *епиаци*, *Иджы* *узэцэр* *сэ* *соицIэ*, *къэцэхужыну* *уэ* *уи* *цхьэр* *уолыхьуэ* *уасэ*, *аракъа?* «*Адэ*», 140. **Цхьэр къэлэтын** (14). *УкIытэ*, *шынагъэ* *имыIэжын*, *къэгүшхуэн*. *ЗицI* *кбатрахауэ* *цытахэм* *я* *цхьэр* *квалэтауэ* *батэкбутэр* *ягъэшырт*, *загъэлIу* *шы* *дахэм* *тесу* *уэрамым* *кыдэхьэрти* *абы* *я* *цIыр* *зыва* *ктулейсызхэм* *тефынцIыхьырт*, *иныкъуэхэр* *цыкIауэ* *псалгъэрт*: *Щхьэ* *кыдумычрэ* *нартыхур?* Хъуэпсэгъуэ нур, 278. *ЗэрылI* *пхъаишэр* *имыгъэгъуаицэу*, *и* *цхьэр* *Iэтарэ* *пагафэ* *зытригъауэу*, *и* *ужьым* *ит* *сэлэтыр* *хьымIар* *имыцIу* *кIуэрт*, *и* *паицIитIым* *зыр* *кыитрачауэ* *цытыгыгъати*, *паицIэ* *ныкъуэу* *цыт* *нэтми*. Мазэ *ныкъуэ* *цхьэуантIэ*, 580. *Шы* *кварэ* *лгэ* *псыгъуэ* *фэкъушхуэм* *и* *бгъэгү* *иным* *бгъэрыицIэ* *дахэр* *илъу*, *къафэу* *фIэкIа* *умыцIэну*, *и* *цхьэр* *лгэгү* *илэтауэ* *къакIуэрт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. **Цхьэр кызыэцIэвэн** (1). *Щхьэр* *вууэ*, *зыми* *емыгупсысыфу* *щытын*. *Махъсымэр* *чейм* *кызыэривыкIым* *ещхьу*, *Нурхъэлий* *и* *цхьэр* *кызыэцIэвауэ* *дунейм* *техуэжыртэкъым*, *езыри* *зэ* *адэкIэ*, *зэ* *мыдэкIэ*

ицIыхьэрт, *и* *нэм* *цIыр* *имылгъагъужу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 227. **Цхьэр кыфIэхун** (18). *Къэнэщхьейн*, *гупсысэххуэ* *хэхуэн*. *И* *цхьэр* *кыфIэхуауэ*, *зи* *паицIэ* *псыф* *хъуа* *лIы* *гуэр* *цыслгъагъум*, *си* *гум* *ицIаиц* *ар* *сымаджэм* *и* *адэр* *зэрыарар*, *езыми* *сыкыщицIлгъагъум*, *и* *гур* *кызыфIэнаиц*- *телефоным* *и* *гуэхур* *и* *гум* *къэкIыжа*. Лъапсэ, 17. *Адэм* *дежкIэ* *IэфIкъэ* *сабийр*, *Ибрахьым* *и* *гум* *кыщицIитхьми*, *дауэ* *ицIынт*, *и* *цхьэр* *кыфIэхуауэ* *кIуэрт*, *ицIалэ* *цIыкIур* *джэгурт*, *хъэндьрабгъуэ* *еицэрт*, *мывэкIэицхь* *хуээм* *идзырт*, *и* *зэи* *тригъэуэну* *яиэ* *хуэдэ*, *и* *адэм* *кIэлгъыкIуэу* *кIуэрт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 441. *Назифэ* *и* *цхьэр* *кыфIэхуауэ* *гъуэлъыпIэм* *иси*, *нэгум* *уцилмыгъаплгъуэ* *IэгүитIымкIэ* *и* *цхьэр* *иыгыщи*, *зы* *лэхъуамбэм* *дыиц* *Iэлгын*, *мыщиIэ* *дахэ* *илгъу* *лэрылгъу* *солгъагъу*. Лэчымэ, 394. **[И] цхьэр кыфIыкIэ** (4). *Шхьидэ* *псалгъэ*, *зы* *акъылыншэ* *гуэрэм* *ещхь* *ирехъу* *жиIэу* *кыицIыу*. *Амнистие*, *жиIэу* *Жыраслээн* *къэзүтIытыжам* *кыфIыкIэ* *Жыраслээн* *и* *цхьэр*. Мазэ *ныкъуэ* *цхьэуантIэ*, 591. *ШIыхь* *кыитхуэзыицIым* *уи* *цхьэр* *кыфIыкIэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 120-124. *А-а*, *уэ* *къодауэм* *уи* *цхьэр* *кыфIэкIэ*. *КIапсэ* *кIапэ*, 17. **Цхьэр мафIэм хэлгын** (3). *Гүэху* *куэд* *дыдэ* *илэн*, *Гүэхум* *кыдэмыхуэн*, *и* *кбурмэкъейн* *квэсу* *лэжыгъэ* *илэн*. [*Борис Борисович* *жиIэу*:] - *Ар* *сыт* *гүшыIэкIэ*, *дэ* *ди* *цхьэр* *мафIэм* *хэлгыи*. *Тепщэч* *кызылгъэтыхь*, 159. *Иринэ* *езым* *и* *цхьэр* *мафIэм* *хэлгыи*. *Хьыбар* *езгъэицIэну* *сыхуейккъым*. *Нал* *кбута*, 277. *Нобэ* *ди* *цхьэр* *мафIэм* *хэлгыи*, *си* *дээр* *мэи*. *Нал* *кбута*, 293. **[Си] цхьэр позгъэуницIыниц** (1). *Жалэр* *зэрыпэжыр* *щIрагъэбыдэу* *къагъэсэбэп* *жылэгъуэщ*. [*Астемыр* *жиIэу*:] *Си* *цхьэр* *позгъэуницIыниц* *сэри*, *Жыраслээн* *ар* *имыIэицIагъэм*. Хъуэпсэгъуэ нур, 362. **[Уи] цхьэм пицIэ хуэцIыжын** (1). *Уи* *уасэр* *пцIэжын*. *УкIуэрккэ*, *зылурамылгъэхьэж*, - *жиIэри* *писыр* *цхьэфэкъур* *къэгүзэвауэ* *Астемыр* *къепсэлаиц*, *модрейри* *пIаицIэ-тхьытхьыу* *унэм* *ицIэмылгъадэу*, *зыгъэлэдэбу*, *и* *цхьэм* *пицIэ* *зэрыхуицIыжыр* *нэрылгъагъуу*, *кабинетым* *ицIыхьэри* *Залымджэрий* *бгъурыуаиц*. Хъуэпсэгъуэ нур, 118. **Цхьэр пIыжын** (1). *Езы* *цIыхур* *зыми* *щымыгугъыу* *зыхуейр* *зригъэгъуэтыфу* *псэун*. *Дэри* *ди* *Iэ* *къэткъым*, *ди* *лгэ* *къэткъым*, *ди* *цхьэ* *тпIыжыфынуиц*. Лэчымэ, 389. **[И] цхьэр течауэ** (4). *КъэхьэкI-нехьэкI* *хэмьлгъу*, *занщIэу*, *гум* *илгъыр* (жылэн). *Гүэху* *къагъэхьэям* *тепсэлгъыхьу* *Къазбэч* *куэд* *жиIэфынут*, *и* *гум* *илгъ* *псори* *кыитIэицIу* *жилатэмэ*, *арцхьэкIэ* *абы* *хуэдизу* *и* *цхьэр* *течауэ* *унсалгъэмэ*, *жыжъэ* *нэсыжынут*. Лъапсэ, 82. *Уи* *напэ* *тезыхын* *лIыицIэ* *нэхь* *узыхуэмей* *сыт* *цыIэ*, - *жиIэри* *Мэхьбуди* *арэзы* *хъуаиц*, *Мусэ* *зи* *гугъу* *ицIым* *и* *цхьэр* *тримыч* *цхьэкIэ* *абы* *кыгурыуат* *Елдар* *ицIагъэкъуанишэр*. Хъуэпсэгъуэ нур, 93. **Цхьэр удэгун** (2). *Зыгуэр* *гъэбэмIэн*, *зэгүэгъэпын*. *Сыбгъэсэхьыжынуиц*, *нэгъуэицI* *мыхъуми* *распискэ* *кыызэт*, - *жиIуэрэ* *Нурхъэлий* *гъумэтIымэу* *зэ-тIэу* *кыицIидзати*, *ар* *старшинэм* *идэнт*: - *Умудэгү* *си* *цхьэр*, *кызылгъу* *жысIакъэ!* - *жиIэрти* *арат* *и* *жэуапыр*. Хъуэпсэгъуэ

нур, 227. Умыудэгу си цхьэр, - идэртэкъым Долэти. Хьуэпсэгьуэ нур, 270. **Щхьэр ужэгьун** (1). Зыри флэмылэфьыжу шытын. *Езыми и цхьэр иужэгьуауэ, «зэ мыгыуи сылацэрэт, мыбы хуэдэу сыкганэ нэхэрэ», жиЛэу Алыхьым йолгэлу, дунейкэ клэ зимылэ хьэзабыр ахэрэт хьэзабым кьыпицэну. Гушлэгьу, 423. Щхьэр ужьыгун (2). Куэдэ зэгьуэгьыны. Цым, цым, цым, си цхьэр умужьыгу. «Бажэ пшынэ», 12. Бажэр псоми ятегушхуауэ, Пшынэм еузу зэхеублэ: -Уэ дыгужь емынэ, си цхьэ умужьыгу, А уи дыгужьыфэр СиЦынкэ сэ джэдыгу. «Бажэ пшынэ», 10. **Щхьэр унээн** (23). Хуиту земыкгуэфу адэккэ-мыдэккэ ебээрэ зеклуэн, дунейр клэрахьуэу илгьагун. Сыкьыцелгьыккэ, цхьэр уназу, Схуэмыгэцигагьуэр шьылгэ джафэрт. Сыгьт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыгьэ», 214. Пишээр зэхэуэхуккэ клэртлофым дыхэлъати, дыкэмэжэллауэ ди цхьэр мэуназэ, псы цхьэккэ домэх. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 527. Дакьиккэ дэкгыху Лузизэ ишэчаи, иужьым и цхьэр уназери, и кьэжьын кьэгуауэ, клинуи хуэцфлэмыкыу упицэр зытридыну кьилбэрэбьхьырт, арицхьэккэ и кьарур хурикгуртэкъым, мыдэккэ Чачэ упицэр илгьыгу шытти. Хьуэпсэгьуэ нур, 24. **Щхьэр унсын** (2). [Хэбээншагьэ, нэмысыншагьэ зылгьа цыхуэбым и цхьэцыр тегьэккын (пасэм шыла хабзэщ). Иджьри апхуэдэ зыгуэр жылэници, уи цхьэр супсыни - жиЛэри.... Шьнэхужьыкьуэ, 62. Хьыджэбьзым и цхьэр яупсэ, абы кьикгыр Апчарэ ицлэнт. Шьнэхужьыкьуэ, 62. **Щхьэр флэлэлын** (3). Гукьыдэж имыЛэн, цхьэр кьыхуэмилэтын. Си Лэплэнкьыр кьыздэмыбзэжми, си цхьэр флэлэлу урамым мацлэрэ сьдэти - и клэм сыгьуацэри, сыкьэгьуаиц. Мелыгыч, 437. Бээракуэхэри лъэсу, хэт джэд ихьу, хэт шатэ банк и клэринклэм кьышу, хэти кьэп и блынкьым еуницлэлауэ, хэти матэ кьуаниэ илгьэрэ и цхьэр флэлэлу, шьид шуи яхэту маклуэ. Мелыгыч, 471. А цыкгухэр, муслэымэн бынми, мэжалэ маллэ, я ньибэр цлэгьуэжауэ кьаджэдыхь, бээр зэхуэсылэм маклуэ, хьарбыз блэзышым йолгэлу, сэ сицлэрэ сьт кьылытхьыну тшхын, жалэу я цхьэр флэлэлу урамым дэтиц. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 560. **Щхьэр флэхун** (6). Зыгуэрным игьэнэщхьейн, укьытгэжауэ цхьэр ирикьухьын. Щхьэр флэхуауэ мэгулэж, Я нэпсккэ хьэдэр ягэпсккыну Гьын цагьэтэмэ, Кьаублэж. Кулиев Кьайсын папщлэ. «Щхьэлыкьуэ», 402. Шлалэхэм я цхьэр флэхуауэ аргуэру зэхэсу, Жыраслгьэн кьахэхьэри закэригьэцигыуаиц, жэщым цлалэхэм ярицла хьэдэгьуэдахэри яжрилэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 89. И цхьэр флэхуауэ ерагьыу зэхэнхьу желэ: - Шьиди. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 519. **Щхьэр хэлгьээн** (7). Гьащлэр зыгуэр шьхьэккэ тын, хэклуэдэн. Кьэзджэрий и гьусэ мо кьуицхьэ шлалэр зэуаиц, бэнаиц, советскэм папщлэ и цхьэр хилгьхьэным тлэклут кьэнар. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 650. Чопракь ауз дэс тлэклур нэмыцэм я армэм пэлэщынкьым, абы нэхэрэ, дэ ди цхьэр хэдмылгьхьэ шьыккэ, Лэмал гуэр кьэдгьэгьуэпсыс - арат Якьуб и гум илгьыр. Нал кьута, 301. Цыхури*

Исраф хьуэу дэри ди цхьэр хэтлгьхьэнккэ хьунуиц. Нал кьута, 254. **Щхьэр хэхьын** (1). Клэбгьу зыщлэын, зыгуэрным зыщлэын. Зыгуэр кьыдамыцлэ шьыккэ жьысЛэри!.. - шоферым и псалгэр зэпичаи аргуэру бжэгьуккэ машинэм зыгуэр кьыицеуэм, машинэр кьыгьэувиЛэу кьеуар кьыгьуэт сьту и ужьы ит хьунутэкъым, псыницлэ-псыницлэу уи цхьэ яхэхьын хуейти, машинэр нэхэ псыницлэу зэригьэкуэным и ужьы ит, зыгуэрным жьэхимыгьауэ. Лъапсэ, 198. **Щхьэр хэклуэдэн** (2). Хьэлэбэлыкь, зауэ с. ху. кьыщаккын. И цхьэр хэмыкгуадэу кьэнаици, ирегьуфлэ. Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 524. *Ипэжыллэраици, уи цхьэр хэклуэдэнэнуи шытаиц.* Зи лъэрыгьыпс тлыгьа, 524. **Щхьэр хьумэн** (8). Шьынагьуэм зыпылудзын, пэлэцлэ зыщлэын. *Нэхьанэм и цхьэр нэхэ хьума зэрыхьуным елаллэу шытаици, иджы нэхэ зэкьуэхуауэ дунейм тетти, гу лъытакьым зыгуэр кьыккэлыпылгьу.* Лъапсэ, 30. *Зы кьэрабгьэ кьытхэккыу, си цхьэр хьума зэрыхьунум и ужьы сьтыни, жиЛэу кьуэгьэнапкэ лъыкьуэу ежьэрэ - кьэдубыдыници, хуэфациэ едгьэгьуэтыници.* Нал кьута, 259. [Гуэушыхьу Мэзан адакьитлым яцьытхуаиц:] -Уээрлыгьэмэ, уи цхьэр хьума мэхьу,- жиЛэри. Бабыщкьуэ адакьэпщ, 485. **[И] цхьэр и шлагьыу** (3). И цхьэр егьэзыхауэ, и лъакьуэхэр Лэтауэ. *Бабыщ шьыру кьэргьейм и нэр зытриубыдам зыцлэгьэмбырыуэри зыицигьэбзэхьым кьэргьейри и цхьэр и шлагьыу псым хэхуэри ундэрэцхьуауэ, и дамэ лъэныкьуэри уауэ псым кьыицхьэпчым, Джэлилу лъагьуэ тэуэци аби, хьэлэчу зэхимыфыицэу кьээнэнт.* Бабыщкьуэ адакьэпщ, 479. *Хьэницлом шьыкь лъэщыр ирахужьэм, И цхьэр и шлагьыу кьум йолгьэр.* Дунейм и палгьэ. «Батырыбжьэ», 19. *Псы архуанэм я цхьэр я шлагьыу кьыккэлырт, псыр яутхьырт, зым зыр хигуэрт, зыцлэгьэмбруэрти псы шлагьэ зацлэккэ загьэкуэдэдырт, кьыдэуейжамэ, дыхьэицхьырт.* Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 630. **Щхьэр шлэхьэн** (2). Шлэпхьуэжын, и нэр здэплэм клэун. *Ар зи тхьэккэмэ ицлэпхьэм и цхьэр шлэхьуауэ йожьэри зэхихам кьыицлэгьуэ: Ей, зэгуэр кулакхэр зыдагьэкуам жэмьныиц илгьэпкэ кьамыганэу ягьэкуаиц.* Шьнэхужьыкьуэ, 8. *Псыхьуэм дэтыр умьлгьагьуми, и цхьэр шлэхьуауэ псыр кьэжэхаиц.* Шьхьэлыкьуэпс, 20. **Щхьэр шлэгуауэ** (2). Шьхьэр шлэгуауэ. *Фи цхьэр шлэгуамэ, кьыицлэфхьыж, - жиЛэрт Инал, гушылэрэ и флэцэрэ умыицэу.* Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 463. **Щхьэр шлэгьэхьэн** (2). И цхьэр егьэужэгьужьын. *Си цхьэр шлэзагьэхьаиц, шьыми, шьидми Гумпэм сыкьаицэу.* Кхьухь пхэж, 496. *Абы и цхьэр шлэгьэхьэ шьыицэу.* Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 519. **Щхьэр шьыицэу** (2). Шьхьэр гьэсысын, арэзыныгьэ (мыарэзыныгьэ) кьыккыу. *Борис и мурадым зьыми гу лъымыта хуэдэу Кодоевым зыцлэ шьхьэккэ, «хьэцлэ лъапкэ» и гум укьымышхьыдыккыу хьурэт, цхьэр шьыицэу, «ерэхьу» жиЛэу хуэдэу.* Лъапсэ, 90. *Тхьылгьымлэ тлэклур си гуфлэклэ жытым илгьу Илэс дэж сыкьоккэуэжри, си цхьэр соци, зэфлэклицэу жьыхуэсЛэу.* Мелыгыч, 471. **Щхьэр Лэтын** (19). Гушхуэн. *Зэрылгьы пхьаиэр имыгьэгьуаицу, и*

цхьэр *Итарэ, пагафэ зытригэуауэ, и ужьым ит сэлэтыр хьымпIар имыцIу кIуэрт, и пацIитIыр зыр кьытрачауэ цытыгьати пацIэ ныкьуэу цыт пэтми. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 580.*

□ **Цхьэр псомэ, пыIэ цыцIэркьым** (3). ЦIыхур псэумэ, ишхыни, зыцитIэгьэни игьуэтынц. [*Хьэтайу жиIэу:*] - Умыгузавэ уэ, цхьэр псомэ пыIэ цыцIэркьым. Альхьо, 92. Дадэм упицIэ пыIэр сицхьэриудами, цхьэр псэум, пыIэ цыцIэрэ. Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 147. Цхьэр псэум пыIэ цыцIэркьым - Унэ нэхьыфIыж яхуэсцIыни, тхьэм жиIэмэ. Нал кьута, 230. **Цхьэм имытым льакьуэм и мыгьуагьэц** (2). Акьылыншэр, гупсысэкIэ зымыщIэр Iуэху мыщхьэпэ куэдым хохуэ, бэлыхьым хэкIкьым жыхуиIэщ. [*Тушкан:*] Цхьэм имытым льакьуэм и мыгьуагьэц. Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 189. Цхьэм имытмэ, Льакьуэм и мыгьуагьэц. «Индийскэ поэмэ», 361. **Цхьэм имытмэ, лгэм бэлыхь телгьэц** (1). Уежьэн ипэкIэ гупсысэ жыхуиIэщ. Кьыпщыгьупщалами, узэмыгупсысалами, нэгьуэщIми, бэлыхь зытелыжыныур льякьуитIырщ. Цхьэм имытмэ, лгэм бэлыхь телгьэц. Тепшэч кьэзылгьэтыхь, 170. **Зи цхьэ цымыIэм и шьид хьэм еиш** (1). НэщIыбагькIэ цIыхум мыхьумыщIэ гуэр ещIэнэу гугьукьым. «Си закьуэу сыкьанэмэ, зи цхьэ цымыIэм и шьид хьэм еиш, жыхуаIэм хуэдэ сыхьуркьэ?» - жиIэу кьыдырыр апхуэдизкIэ згуэпати, дунейр и нэм кьихьыжыртэкьым, игури згуэудырт, згуэуыцауэ. Кхьухь пхэнж, 141.

□ **Цхьэ баринэ** (2). Зи кьудамэхэр, цхьэкIэр зэхуэдэу ихьурягькIэ дахэу зэбгырыкIыкIа, зэбгыршхьа (жыг). Хьэцхьэтеуэм жыгхэр игьэшати, бэдж хужь иным ецхьу жыг цхьэ баринэхэм я кьудамэ Iыхьхэр я кIапэкIэ уэсым хэIужауэ хэтт. Хьуэпсэгьуэ нур, 216.

□ **Цхьэ гьуапIгьэ** (4). Ауан хуэдэу зи цхьэц имытыж, зи цхьэфэр дыгьм иса цIыхум хужалэ. ГуцIэгьунизу тыцыхэр жалэ, Бзаджэм и цхьэм цхьэцир йокIыр, Ариц «цхьэгьуапIгьэ» цIыхужалэр. «Тисей», 506. Гьуумар лгэныкьуэкIэ еплгьэкIащ, кьуажэм гьукIэу дэсым я нэхь Iэзуу Бот цхьэ гьуапIгьэр илгьэгьуати. Хьуэпсэгьуэ нур, 56. Кьракьутэхыниц уи цхьэ гьуапIгьэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 56.

□ **Цхьэ джабэ** (2). Цхьэм ибгьу Iыхьэ. Кьэрэмьрзэ лгэс зицIри кьалэмкIэ елати, лгэмыжыжь цIыкIу цыкIым мафIэр кьыжьэхуэри и цхьэци и пацIи илыгьуащ, и цыгьыным мафIэр кьыицIэнэм, и насыпти, и шу лыгьусэм игьэункIыфIыжаш, ауэ и цхьэ джабэр пыIэ цхьэрыптIагьэ мыхьужу хьэлэчу цхьэ кьупицхьэр плгьагьуу исащ, блатхьэри илыницIащ. Лгэпсэ, 412.

□ **Цхьэ дзасэ** (5). Кьызыр. Зи цхьэ псыгьуэм хужалэ. «Iсым лгэмыж темлгьами, зы цIыху цIыкIум и льякьуэ псыф кьудей мыхьуу Алыхь IэмыркIэ зэпришащ»- жиIэрти Чачэ и цхьэ дзасэр игьэсысу псалгьэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 239.

Хьэпшыт нэхьыфIыIуэ иIэхэр зэкIуэцIилгьхьэжауэ, пицыхьэцхьэм пишэр зэхуэмэ, и цхьэ дзасэр адэкIэ-мыдэкIэ диггэжурэ зэцIодэIукI, и пIэм изагьэркьым икIи жеижыркьым. «УэдэIуэнуIа?» - жиIэу Тинэ цIэуницIати, гуащэм жиIар кьыгурыIуакьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 453.

□ **Цхьэ закьуэ** (17). И закьуэу псэу, цхьэгьусэ, бын, Iыхьлы зимыIэ. Ростов дэт гоститалышхуэ кьомым цIэмыхуэу уIэггэр цIэлгьти, абыхэм яцьыц зым цыицт зи цхьэ закьуэу кьэна жьыкIэфэкIэхэм папцIэ купец гуэрым иригьэцIа унэххуэу муслгьымэн уIэггэхэр цызэхуашэс гоститалыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 172.

□ **Цхьэ закьуэ и льякьуитIу** (8). И закьуэ дыдэу. [*Шаукэт*] И жьыцхьэм и цхьэ закьуэ и льякьуитIу унэ нэцIым кьыицIэнэцIа, сыт кьыхуащIэмэ, хуэфайци, игьащIэм лажьэ-ицхьэ мэпсэу, хьэрэм лгэпкэ шихакьым, Iэблгьабэмэ яцьыцакьым. Аргьуей, 386. Адакьэ хьунур джэдыкIэм ису маIуэ жыхуаIэм хуэдэу, адакьэцIэр джэду ницIантIэм дэтым ебжыфIэцIу, адакьэ купраз дахэишхуэ мэхьури, зыхьэта бабыц быным яхэмыхьэжыххуэ и цхьэ закьуэ и льякьуитIу хуту ницIантIэм дэтиц, уеплгэмэ, уи гур хигьахуэу. Бабыщыкьуэ адакьэпщ, 479. И цхьэ закьуэ и льякьуитIу мэпсэу, физи быни имыIэу, ауэ хьэрычэт ецIэ: Iэц кьыицэхуэрэ еукIри ецэж, фьидэ цIагьуэ кьримыгьэцIми, Iэц иуцIамэ, и кIуэцIри цхьэлякьуэрэ кьыхуонэри абыкIэ мэпсэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 52.

□ **Цхьэ куцI** (6). Цхьэ кьупицхьэм и кIуэцIым иль куцI. ГьукIэр кьэцIэщ-нещIэри цIыбагькIэ кьэдэжэлащ, и цхьэ куцIыр абы и пэм ита Мухьэрибый ириуницIауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 294.

□ **Цхьэ кьупицхьэ** (3). Цхьэм хэль кьупицхьэр зэрыщыту. Кьэрэмьрзэ лгэс зицIри кьалэмкIэ елати, лгэмыжыжь цIыкIу цыкIым, мафIэр кьыжьэхуэри и цхьэци и пацIи илыгьуащ, и цыгьыным мафIэр кьыицIэнэм, и насыпти, и шу лы гьусэм игьэункIыфIыжаш, ауэ и цхьэ джабэр пыIэ цхьэрыптIагьэ мыхьужу хьэлэчу цхьэ кьупицхьэр плгьагьуу исащ, и блатхьэри илыницIащ. Лыгьэ, 412-413.

□ **Цхьэ кьутэн** (2). этн. ГуфIэгьуэ Iэнэм ныш якуцIам щыщу нэхьыжь Iыхьэу кьытрагьэуэвэ цхьэцIэлгьэныкьуэр хабзэм тегу Iэнэм бгьэдэсхэм яхуэгьуэшы. Жьыраслгьэн кьриха сэр ирилгьхьэжаш, цхьэр IэкIэ кьутэн хуейти. Хьуэпсэгьуэ нур, 455. Цхьэ кьутэнкIэ Кьаздэжэрий IэкIуэлгьакуэ, Жьыраслгьэн кьыльэцIэмыхьэну. Мазэ ныкьуэ цхьуантIэ, 588.

□ **Цхьэ лгэныкьуэ** (1). Еплгьэ цхьэ цIэлгьэныкьуэ. Нэхьыжь Iыхьэу Iэнэм тралгьэ Iэц цIыкIум и цхьэм и ныкьуэ гьэвар, жьэ кьупицхьэр хэмыту. Уеблэмэ тIум языкьэми мэл иуцIмэ, цхьэ лгэныкьуэ, тхьым и ныкьуэри цIыгьуу, гьунэгьуэ Iыхьэу зэхурагьэхьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 67.

□ **Цхьэ мажэ** (2). Цхьэр зэражэ, цхьэцыр зэкIэцIэмыхуу иIыгьын папцIэ хэIуауэ кьрахьэкI мажэ. Зи мет е зи цхьэ мажэ кIуэдэр удзым

хэпэицихыу хэст. Шынэхужыкыуэ, 79. Директорыцлэм культпоходыр кыкытэжын ди гуга ицхэклэ, кыдидилэтай, унафи ицлаиц духовой оркестрыр здэтишну, абы ицлыгужкэ лотереэ здэтишн папицлэ, дызыхуэныкыуэ хэтишыт: бэлтоку, ицхэ мажэ, дыху сабын, папирос, сэ жан, лентл, клэнфет, Иуданэ шэрхэ, мастэкбуаниэ сыхтхэр кыицэхуну дыкыгэгэгугаиц. Зи лэарыгыпс тлыгэ, 537.

ЩХЬЭ ПЫЛГАНЭ (1). Щхьэпылгэклэ якулыну зи суд яцлэхэм я цхьэр зерыпалгэ класэр зыфлэцла пкыоуитклэ лэга пхьэшкыу. Факри-паиша аргуэру и лэр еицл зэплыну Гумнэм ицл ицхэ пылганлэм флэлэхэмклэ. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 310.

ЩХЬЭР ПЫЛЭН (16). Пцэм шыдза класэклэ зыщыплэ флэдзауэ гьэлэн. Класэ лэрыгьур ицлэхалхьэу бошклэжэ тлэклу зытетыр кыицыицлаудым, класэри кыизэпычри зи ицхэ палгэр кыехуэжыати, цыху кыизэхуэсар зэрыгэклияиц: «күэдиц, зыр ицхьэпылгэ тлэу яцлыркыым», - жалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 302-303. Апчарэ «сымыадыгэ делэмэ» жызылам еплэри хуэгуэзэвиц: - Уи ицхэ хьума зэрыхьунум уегуэсысмэ, уи дежкэ нэхьыфлэ, алыхь уазэрыпэицлэхуэу япэ зи ицхэ палгээнур уэрамэ. Нал кьута, 221. [Залымджэрий жилю:] - Уи ицхьэр пылгэн хуеиц! Хьуэпсэгьуэ нур, 218.

ЩХЬЭ УАСЭ (5). Зыгуэр хуит кьрагэщлэжын е эзым зылэрагэхьэн ицхьэклэ цлат пцлэ. Зи псалгэ дьиджыр насытныиэиц, кыжыгэдэклэхэр и ицхэ уасэиц. Псалгэ. «Вагьуэ махуэ», 357. [Залымджэрий жилю:] - Уи ицхэ уасэу лы дапцэклэ укьэхэша? Хьуэпсэгьуэ нур, 459. «Мис ди ицхэ уасэр» жалэу араиц псоми я гум кьэклар, эзы люстрэри уафэм ис вагьуэиц жытлэну зэцлолыдэ, зэцлоблаблэ, мафлэр кыитолгэалг. Льяпсэ, 182.

ЩХЬЭ УЗ (4). Щхьэр узыныгьэ. Уи адэм и мылькур зыкэ ипфыжаиц, уефа иужыи уи ицхьэр узу Гуэциым уицлэлыц- жалэу зыгуэр кьегеиу хуежьэмэ, Сентрал идэртэкьым: - Мылькыу гьэклэудынымрэ ицхэ узымрэ я кум дэлгьыр араиц, си кьуэзи, сыхцлэфэр, жилэрт. Нал кьута, 288.

ЩХЬЭ ШЦЭЛГЭНЫКЫУЭ (1). Нэхьыжэ Гьхьэу лэнэм тралгьхэ нышымы и щхьэ гьэва ныкыуэ. Лыр зэлиха нэужэ, Кулисум хуигьэфаицэу ицхэ ицлэлгэныкыуэ, танэ льякыуиплри, абы и цылыгужкэ блатхэ кыихилгьхэжри, Гьхьэфл хуигьэтилыгари и пэгуным ирилгьхэжыиц. Нэгьуху, 35.

ЩХЬЭ ШЦЫБ (4). Щхьэм и шцыбагь лэныкыуэ. Сэ ар ицхэ шцыбкэ флэзмыгьэжауэ, псы сэфэу дунейм сытетынкыым. Хьуэпсэгьуэ нур, 312. Пыцхэм жалэу: - Щхьэ шцыбкэ флэггэжын хуеиц, жытлэр сыт?! Льяпсэ, 145.

ЩХЬЭ П (223). зэр. цлэп. Гуэхугьуэ гуэрым и ицхьэусыгьуэр кьащлэн папцлэ зэрыщлэуицлэ цлэпапцлэ. Станицым тет цыхухэри цлоупцилэ: «Кьадыр Инал и гьусэу Мэзкуу клуэуэ жалат, ицхэ дымылгэагьурэ ар?» - жалэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 485. [Гесиод жилю:] - Фэ фи флэиц ицхэ хьуа? Тепщэч кьэзыльгэтыхь, 191.

ЩХЬЭГУАЩЭ (2). Псыежэхым и цлэ «Льяпсэ» романым кыицоклуэ. Иджы хэкукыуэтам адыгэ льяпсэр иггэгьункэ хьунуиц, ицхьэмклэ кыицежыаиц Лабэ дэсым кьаублэри, абы кьаклэлгьыкыуар Щхьэгуаицэ Гуса мэхьуэицхэр араиц. Льяпсэ, 357. Абдежми кыицымыуыуэ, Щхьэгуаицэ кьэсаиц. Льяпсэ, 172.

ЩХЬЭГЬАВЭ (2). Мыхьэнэ зимылэ псалгэмакь мышу нэгьуэщлэ гуэрым эзылуэтылэ, ицхьэгьуэуэ, кьавэ. Долэт а зэкьуэшитлым я адэ Астемыр хуэхьуицлэу зэхахыиц, «Астемыр ицхьэгьавэ» кыифлэицауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 176. Шпалэм и гур лэджэм мажэ, Ди бэлыхьми кыицлэгуэнкэ Пцы Гумлэиуэ а ицхьэгьавэм, жилюуэ цлалэр мэгуэзэ. «Тисей», 497.

ЩХЬЭГЬЭПЦЭЖ (2). пльыф. Зыщымыгьыпхьэу, кьемыхьлэнуу зи яужэ ихьа (гуэху). Кьуажэм мывэ кьалэ кьыдоицлэкри дьидотлысхьэж жыхуэплэр ицхьэггэицлэжиц. Льяпсэ, 219. Сеймэным яху цыхумрэ лэцимрэ кьатесхьыжыныиц, эзы сеймэнхэм мыхьыр эзгэхьыныиц жилами зыгуэрт, зэ ежьэгьуэм абы хуэдиз Гуэху зэфлэзгэклэныиц жытлэу дзэ епицежьэныр ицхьэггэицлэжэиц, араиц Дэуэтицыр гьусэнишуу цлэжьар. Льяпсэ, 148.

ЩХЬЭГЬЭРЫТ (13). Ефэ-еицхэу зэхэс гупым яцхьэщыту я фадэпастэ Гуэху зезыгьаклуэ цыху. Мыр зыхуэфаицэр нэхьыицлэ дьидэу ицхьэггэрыт дила- тэмэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 454. Сентрал зэрыфлэыр ицхьэггэрыту ефэ-еицхэм яхэтыну араиц. Нал кьута, 241. Фыкьаклуэ, фыкьыицлэклэ, - жилэри тхьэмадэр и ицхьэггэрытми си гьуситлэми яцлэгуэжыаиц, сэри си ицхьэм кыихьар жызлэ: - Сэбэп кыицхуэхьунур ныицхьэбэ кыизэхуеггэицэс, пцылэ кьалэм фьидэкли, фьизуээн хуэдэу зыгьэлгьагьуэ. Хьэщлэ льяплэ, 405.

ЩХЬЭГЬЭУЗ (3). 1. (1). Зыгышлэ, зэхэхыгьуей, зэгуп кызыыхэклэ (гуэху). Ари зы ицхьэггэуэти дьыхьуаиц, жилаиц Астемыр кьэклэуэжа иужэ. Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ, 553. 2. (2). зэхь. Зи псалгэ Гуэху мыхьумыщлэхэр яужэгьуэ цыху. Махуэ кьэмынэу гуклэ кьаклуэри умыицлэу, шууэ е шыд шууэ кьаклуэри куэду, лэсэри нэхьыбэжу ицхьэггэуэ гуэрым кыихуауэ, унэ хужэ зэтетым деж кыицызэхуэсырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 276. [Евдокимовым жилю:] «Тыркум фыклуэмэ, ицхьэггэуэзыр нэхь мащлэ хьунуиц», - жеилэри, урыс паицтыхьу Александр Етлуанэм цыхуэзам зыхуейр жила нэужэ, и шцыбыр кьахуигьазэри клэбгьуэ иицлэ дэклэжыиц. Льяпсэ, 203.

ЩХЬЭГЬЭУБЖАЩХЬЭ (7). Щхьэгьубжэм и льябжэм хегьэуыда пхьэбгьуэ бгьуфлэ. Щхьэгьубжэицхьэм кхьуэциын шынакь, кхьуэциын сэкурэ, хьуп фыицлэ, бэлагь сытхэр ямытхьэицлэжыауэ тетти, бадзэр епицлат. Хьуэпсэгьуэ нур, 420. Еггэджаклуэ цыхуэбзым зы махуэ гуэрым елгэгуэ класс ицхьэгьубжэицхьэм тес хьыдэжэбз цыкылур. Нал кьута, 216. Пэшыр зыхэтыр езанэ этажыр араиц, ицхьэгьубжэицхьэм укьелгэныр зымы цыицтэкьым. Льяпсэ, 96.

ЦХЬЭГҮБҮЖЭ (265). Унэм нэху дэдзыпIэрэ жыы дэхупIэу кыыхуагъанэ гъуанэ пIимэмрэ абы халъхъэ пхъэ (пластик) зэфIэбдза абдж зыхэлъхэмрэ. [Гесиод жиIэу:] Баку кыкIари цхъэгубжэм дэлъа цхъэкIэ жыжъэ мыкIуэфу и гур кьекIуэри кыитехуауэ цылыщ. Тепщэч кьэзылэтыхъ, 167. Кьалэм дынэсри элеваторым декIуэлIэным и пэкIэ унэ гур декIуалIэри Илас цхъэгубжэм кнутIыкъумкIэ теулуащ. МелыIыч, 471. Саримэ а здыщытым деж цыту Астемырхэ я цхъэгубжэм дэплэт, урыс хъыджэбзыр илъягъун и гугъуэ, арицхъэкIэ дэнэт ар цыпIлъягъунур, абджым и пIэкIэ цхъэгубжэм тхылъымпIэ Iушхамэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 313.

ЦХЬЭГҮБҮЖЭIУПХЪУЭ (3). Унэ кIуэцIынкIэ цхъэгубжэм кыщрапхъух хъар е щэкI. Iимамхэ я унэм хэлъ цхъэгубжэм мыдэкIэ уеплэмэ, цхъэгубжэIупхъуэ Iулъу пIлъягъурт, и кIуэцIынкIэ чырбыш кыIулэт, абы кыиукIыпIэ хуэцIарэ абрэдджэр кыиукIыу. Хьуэпсэгъуэ нур, 372. Цхъэгубжэр Iухащи, цхъэгубжэIупхъуэр жьым зэрехуэ. Нал кьута, 198. ЦхъэгубжэIупхъуэр Iузгъапхъуэ, - жиIэри Раисэ Мураповнэ кьэтэдджыжащ, цхъэгубжэ закъуэм цхъэгубжэIупхъуэр Iупхъуа нэтрэ, бжэр игъэбыдащ, ваннэм цIыхъащ, зитIэцIри халат дахэ дьидэ теубгъуауэ кыицIэкIыжащ. Лъапсэ, 81.

ЦХЬЭГҮБҮЖЭIУПШЭ (1). Цхъэгубжэм и цIыбымкIэ кыыхуащIу Iуалъхъэ пхъэбгъу. Нэхуцим деж цхъэгубжэIупIэм зыгуэр кыитеулуащ. Нал кьута, 191.

ЦХЬЭГҮСЭ (148). Фызым илI; лым и физ. И цхъэгусэм сьт жиIэмэ игъэзацIэу, гъунэгъухэмэ гу ялытэу, нэцхъыфIэт, цIыху лъягъугъуафIэт, зы псалгэ дьидж зымы жримыIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 19. Хьэбибэ и цхъэгусэ Темыркван мыгъуэри псэути, зэлIэфызыр гъуэрыгъуэу цыст, жэмьр лъхуэрэ шкIэр цIыIэм исым, жаIэу гузавэу. ШынэхужькыIуэ, 5.

ЦХЬЭДЭХЫН (цхъэдох) лъэмьI. (7). Зыгуэрым ебэкъуэн, цхъэпрыкIыи. «ВыгукIэ кьуришым уцхъэдэхыни, прокурорым уфIэмыкIуэрэ», - жаIэрт Iуэхум нэхэ хэзыщIыкIыи. Хьуэпсэгъуэ нур, 439. Дадэм хыбар жиIэурэ хъыджэбзым и жей тригъурт, нэху цымэ, кьуришым цхъэдэхыни. Нал кьута, 228.

ЦХЬЭДЭХЫПШЭ (4). Бгы лъягэхэм зэрыцхъэдэхгъуэгу, лъягъуэ. КьуришцхъэдэхыпIэм цIыхур цынэс дьидэм борэн кьэхъуащи, дунейр уэсым шIигъэнащ. Нал кьута, 298.

ЦХЬЭЖ (204). цIэп. Дэтхэнэ зымы, зыри. Iэхуэри кыдыхъэжрэ жэмхэр хуэмыпIащIэу, цхъэж и куэбжэ бжэн лъякъуэ, жыхуаIэу, кьафIэIуэху цымыIэу, шэм шхуэлыр кыгъэчэным хуэдэу кьэкIуэжырт. Клапсэ клапэ, 3. Псыхъуэм дэт кьомым цхъэж и цхъэ Iуэху зэрихуэжырти, къуаужэ старшынэ Гьуумар шууэ кызырыкIуэр зымы илъягъуакъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 8.

◊ **Цхъэж и заницIэ и гъуэгуу** (5). Къахуэзэ лъэныкъуэмкIэ. Фочауэ кыицаублам, абрэдджэр хъэ бжыдзэу зэбгылъи, цхъэж и заницIэр и

гъуэгууи - бгъуэтмэ кьащтэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 473. «ЖьыныбэкIэ» зэджэ цIыкIухэр щтэри, цхъэж и заницIэ и гъуэгуу, зэрехъэжащ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 475. **Цхъэж и унэ бжэн лъякъуэщ** (6). ФызэбгрыкI, фи унэ фекIуэлIэж, кыхуиIэщ. НэгъуэщI Iэмал щимыгъуэтым, Нахъуэ цIыхур, цхъэж и унэ бжэн лъякъуэщ, жиIэри цутIыпIыщыжат. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 628. Тутнакъым исхэр, цхъэж и унэ бжэн лъякъуэ, жаIэри яутIыпIыщыжащ, кьэрэгъулищыр гьэр ящIри Iуэм яхуащ. Кьалэн, 433.

ЦХЬЭЗЭ (6). пIыф. И пIэм икIэрэхъухэ е хьурейуэ кыкIухэ хьуныгъэр кьэзышэ узыфэ. Зымы здимыгъаихэу, зыбгъэдимыгъэхэу цIлэлэр мэл цхъэзэм хуэдэу сьмаджэщыи кыицIэнащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 112. Мэл цхъэзэ хэтмэ, кыыхэдзи унафэ тецIыхъ, сэкъатри лъэныкъуэ егъэз, хъэ кыыхыхъауэ захигъэгъуащэрэ - еуи укI. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 466. Унэхуэм ськыицIэкIыжа нэужь, уэрамым зыкьомрэ сьдэтащ, мэл цхъэзэм ецхэу сьздэкIуи сьти цымыIэу. Лъапсэ, 254.

◊ **Цхъэзэ хьун** (8). И цхъэр унэзэн. Абы нэмыщIу Нурхъэлий и нитIыр техъэгъуэ кызытехъам хуэдэу кыилыдыкIырт, уагъэшынуэ, езыри цхъэзэ хьуащ хужыпIэну, ней-нейуэрэ зиплыхъу цыитт. Хьуэпсэгъуэ нур, 95. Фэр-фэру фызэгъурылуэжми хьунти, акъыл дыкъуакъуи фхэтиц, хэт урысым я дежкIэ йокъу, хэт инджылыз жэлэ, хэти цхъэзэ хьуауэ утыкум итиц, здэкIуэнур имыщIэу. Лъапсэ, 212. [Исхъэкъ жиIэу:] - Тхъэ дьыгъэлэ, зы тхъэкIумэм иэрихъэтыр кыпсалгэм, Советскэр адрейм кыпсалтэурэ, дьыздэIуэнур дымыщIэу цхъэзэ дьыхуным нэсатэм, - жиIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 448.

ЦХЬЭЗЫФIЭФI (7). пIыф. НэгъуэщIхэм емьдаIуэу езым зэрыфIэфIым хуэдэу щытыну, фIэфIыр ищIэну яужь ит. Бжыхъэр щикIкIэ, бэтэкъутэ Имыгъэшу пхуимыдэн, ЦхъэзыфIэфIу икIи бейщи, Гъуэгу зытехъэм фIэфIиц хэдэн. Уигу кьоузым ещхьыркъабзэу. «Дамыгъэ», 69. Езы Мухъэмэд-Алийр лы ерыщт, цхъэзыфIэфIит, зыкызыфIэцIыжа гуэрти, француэхэм щатекIуэм лъэмыкIыи цымыIэу и гугъэжат. Лъапсэ, 299.

ЦХЬЭКIЭ I (6). КьэкIыгъэхэм я цхъэщыгу лъэныкъуэ. Хъэцхъэтеуэм зэхикъута жыгхэм я цхъэкIэр кьафIэлэлэу пIцIантIэм дэтт, езы унэри нэцхъейт, бжэ-цхъэгубжэ сьтхэри гъэбыдауэ, кыицIэкIи цIыхъэжи цымыIэу Iуэллэуэнищт. Хьуэпсэгъуэ нур, 228. [Тинэ жиIэу:] - Жыг цхъэкIэм сьпысу услъэгъуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 334.

ЦХЬЭКIЭ II (443). союз. I. (118). Цхъэусыгъуэ, мурад кьэзыгъэлъягъуэ псалгэ. ЛлитIым жаIэр зэтемыхуэу хъыбар мыфэмыц гуэрхэр кьэсащи, дегъэгъузавэ, тцIэнур дымыщIэу, Iуэхум и нэжыпIэр кьэтицIэн цхъэкIэ, укIуэу уплгэн хуейщ. ХъэщIэ лъанIэ, 397. Зыри имылъягъуу кыицIэцI цхъэкIэ, Жыраслгэн зэхимых цыIэтэкъым, ихуэрягъэкIэ дэнэ деж кыитри илъягъурт, икIи и кьуэзи нэхъыжъти, кыыхуищIыр си унафэщ, жиIэу зигъэлэдэбу цыитт. Хьуэпсэгъуэ нур, 115. 2. (160). Iуэхугъуэ зэпэщIэуитI кьэзыгъэлъягъуэ

псалгэ. *Лу фескIэм тегузэвухь цхьэкIэ, Тембот абы зыкIи хуейтэкъым, кыицтэнуи и мурадыххэтэкъым. Хьуэпсэгьуэ нур, 231. Тинэ удз хуцхьуэ зээмызэ къысхуихь цхьэкIэ, нобэ, хуитпицIамэ, Лу дэщыцIэм и цхьэр ихьынут...»* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 487. *Бэчмырзэ усэр тетрадь (дэфтэр) цыкIум иритхэу цыта цхьэкIэ, хьэрып алыфбийм езым хуэдэу кьеджэжын цымыIэу арат. Зи лъэрыгыпс тIыгьа, 539.*

ЩХЬЭКИЭ III (165). *послелог. Зыгуэрэм и хьэтыркIэ, и щIыхькIэ кьэхьуIауэ кьэзыгьэлбагьуэ псалгэ. Зы е тIу тхыль еджэ цхьэкIэ, псоми тхыль яцIа хьурэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 735. И адэм цхьэкIэ хьэ кьилыгьуэу хамэ кьуажэ кьыицикIухьырт. Нал кьута, 357.*

ЩХЬЭКИУЭ (3). *Зыгуэр гуауэ щхьуныгьэ, хьыбар Iей. Муслъымэнхэр джаурым яхэтIысхьауи? - кьылбац Бэтокьуэ, ар цхьэкIуэ цыхьуауэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 247. Бекъан абы хуэдизкIэ цхьэкIуэ кьыицхьуат ари, гьуэмыли кьалыхын имьдэу кьытеддэзэри дыкьежэжащ. Нал кьута, 229. Маликэ зыкьомрэ ахэр фIэмыIуэху хуэдэу зицIа пэтми, кьыгурыгуат кьыдэнэжынкIэ зэрхьунури, цхьэкIуэ кьыицхьуу хуежыащ, уеблэмэ кхьуэм и губжь хьэм хуехь жыхуалэм хуэдэу, зэраныр дэщыцIэр и анэрауэ ибжырт, и анэр «бжэ матэкIэ» зэджем яцьыцу бэзэрым шатэ ищэу тести. Лъапсэ, 186.*

ЩХЬЭЛI (160). *Гьавэ зэрэхьэж Iэмэпсымэ зыщIэт унэ, гьавэр шахьэж. ЩIыIэм пасуу Iуиубыдэри цхьэлхэр мыхьэжэжу псыр цтащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 215. ЗэлуцIэм кьрихьэллам яцьыцу Мэхьудрэ Мусэрэт цхьэл Iуэхум цхьэкIэ зэныкьуэкьур, цхьэлыр зейм кьыицытепхкIэ, цхьэлтету цхьэлыр зяр кьэвмыгьанэ, жиIэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 564. Псы цхьэлыр тIу мэхьури, тIури фIыуэ цIэзуIуцIащи, бэлыхьу мэхьэжэ, хьэжыгьэр шабабзэ еицI. МелыIыч, 469.*

ЩХЬЭЛI МЫВЭ (30). *ТекIэрэхьуэрэ гьавэр зыхьэжу щхьэлым хэлъ мывэ хьуреишхуэ. Щхьэлмывэкьуэ дэсым игьащIэм цхьэл мывэр мывэм кьыхаIуцIыкIыу есащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 567. Кьэбэрдей псор цхьэл мывэ цыхуейм деж, Щхьэлмывэкьуэ кьакIуэрти яшэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 3.*

ЩХЬЭЛI ШЭРХЬ (4). *Щхьэлыр лэжьэн цхьэкIэ псыр зэуэу кIэрахьуэ шэрхь. Кьалэр цхьэл шэрхьитIым я зэхуакум дэхуауэ ехьэжыр жытIэни, сабэри Iугьуэри зэхыхьэжауэ. Нал кьута, 233-234. Псым зызыгьэпскIыу хэсхэр зэрызохьэ, зэрогьэкIий, цхьэл шэрхьым зыкIэрацIэ, зэран мэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 544. ЩIалэ цыкIухэм яфIэфIт, цхьэл шэрхьым зыкIэрацIэрэ цхьэлыр кьагьэувыIэу, итIанэ псы архьуанэм кьыхэлгэжурэ, зэрыгьэкIийуэ джэсун. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 544.*

ЩХЬЭЛАЖЬЭ (6). *плъыф. Гуауэ, насыпыншагьэ гуэр и щхьэм зэрыхуимыгьэхужым ипкь иткIэ сымаджэ хьуа. Цыхур цхьэлажэ мэхьури сымаджэр цIэутицIакIуэнишу кьонэ. Нал кьута, 352.*

ЩХЬЭЛАКИУЭ (1). *Хьэжэну щхьэлым кIуэ цыху. ЩхьэлакIуэ хьарзынэ кьыпхуэкIуа нэтрэ, щIалэ цыкIухэм уакIэрыцIауэ уохьэулей. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 546.*

ЩХЬЭЛМЫВЭКЬУЭ (88). *Кьуажэм и фIэщыгьэцIэу тхыгьэхэм кьыщокIуэ. Вокзалым кьэсахэти, Щхьэлмывэкьуэ кыкI гу кьомыр кьэувыIэри еджакIуэ цыкIухэр кьрагьэкIащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 483. Абы и ужкIэ Степан Ильич Iэджэри кьакIуэу цытащ Щхьэлмывэкьуэ, кьэкуэхуи кIэнфет, бранык кьыхьырти Лу игьэгьуфIэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 716.*

ЩХЬЭЛМЫВЭКЬУЭДЭС (2). *Щхьэлмывэкьуэ кьуажэм щыпсэу цыху. Зыкьом дэклат абы лэндэри цхьэлмывэкьуэдэсхэм кьыздрахар кьыпхуэмыцIэу хьыбар зэрэхьэрт Нурхьэлий кьигьээжыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 79-80. Пыцыхьэщхьэр хэкуэтат, цхьэлмывэкьуэдэсхэм я нэгу зиужьауэ, ямылгьэгуа ялгьэгуауэ цызэбгьрыкIыжым. Хьуэпсэгьуэ нур, 152.*

ЩХЬЭЛМЫВЭКЬУЭПС (11). *Щхьэлмывэкьуэ кьуажэм щежэх псы. ЩхьэлмывэкьуэкIэ зэджэ кьуажэр Щхьэлмывэкьуэпс зэрыIусыр зэдгьэцIэн хуейщ. Хьуэпсэгьуэ нур, 3. [Лу жиIэу:] - Гьатхэр кьэсащ, уэлбанэрилэ хьурэ Щхьэлмывэкьуэпсыр кьыумэ, шкылым кIуэ сабийхэр псым зэпрымыкIыфу кьэмынэн папцIэ, кьуажэ зэлуцIэм унафэ яцI самообложенэу ахьыэ кьыхахьу, псым лэмыж тралгьэхьэну... Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 440. Гьэмахуэ псом узыхьэр даубыдауэ иджы кьафIыдэкIыжа хуэдэу, кьуажэм пиэр цхьэщыкIыркьым. Щхьэлмывэкьуэпсы кьыуащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 387.*

ЩХЬЭЛТЕТ (35). *Щхьэлым кIэлгыплгьуэ зыгьэхьэжэ лэжьакIуэ. Щхьэлтетым запискэ тIэкIур щестым, нэхьанэ цIыкIэ и фIэц хьуакьым. МелыIыч, 468. Бэлацэ мыгьуэм и кьуэ гуэри Мэзкуу щоджэ, фи кьуажэ цхьэлтет Iэдэм и кьуэм и гьусэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 624. Щхьэлтет ягьэува цхьэкIэ, лыжь псори цхьэлым уэришэу тес зэпытт. Нал кьута, 232.*

ЩХЬЭЛЫБЖЭ (1). *Щхьэлым ущыщIыхьэкIэ хэлъ бжэ. Сэри цхьэлыбжэр Iусхри си IэнатIэм сыIуувэжащи, хэт сыт кьыишэну пIэрэ, жысIэу цыхум сапэплгэ цхьэкIэ, Илас Iэ зытридза актым сытошыныхь. МелыIыч, 472-473.*

ЩХЬЭЛЫКЬУЭ (25). *Шэджем районым хыхьэ кьуажэщ, урысыбзэкIэ Шалушкэ жыхуалэращ. Мес Щхьэлыкьуэу сэ си кьуажэр, Ар Затишьем нэгьунэгьуу Я кум дожыр псы уэр кьажэр. Лъэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 48. [Вадим жиIэу:] -Щхьэ уетхауэрэ, Щхьэлыкьуэ хакIуэу. Гьуэгуанэ, 135. Сыт хуэдэу унэ сыцIэсами, Щхьэлыкьуэ ятIэр си чырбышищ. Сыжейми, си нэр зэтесхми... «Щхьэлыкьуэ», 383.*

ЩХЬЭЛЫНЭ (1). *Щхьэл мывэм и кум иIэ гьуанэ. ПащIэгьэлыгьуэм Iуэхур нэсмэ, Уихуа цхьэлынэм - ухьэжыгьэц, Щыблэм тутыныр пхуипгьанэм, Дуней тетыныр уи цIэщыгьуэц, Дунейр зи цIэщыгьуэ. «Батырыбжэ», 130.*

ЩХЪЭЛЫПС (2). Щхъэл зытет псы. А физитлыр [Чачэрэ Данизэтрэ] псалъэну тлысамэ, къэзыгъэувылэн дунейм тетккъым, щхъэлытсыр дагъэуэхыху, щхъэлыр зэрымыувылэм ещхъу, псалъэгъу яцлау и щхъэр яужэгъуу Гумыкыжауэ цагъэтыжырккъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 271.

ЩХЪЭ-ЛЪАКЪУЭ (1). Иэщ уклам и щхъэмрэ и лъакъуэхэмрэ. И щхъэ закъуэ и лъакъуитлу мэпсэу, физи быни имылэу, ауэ хъэрычэт ещлэ: Иэщ къищэхуурэ еуклри ещэж, фейдэ цлагъуэ къырымыгъэцими, Иэщ иукламэ, и клуэцлыр, и щхъэ-лъакъуэр къыхуонэри, абыклэ мэпсэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 52.

ЩХЪЭЛГЪЭФЕЙ (2). Гъавэ къэкыгъэхэр зыхъ хабзэузыфэ, хъэдзэхэр сабэморфыцлэу зэхэщэщэу е фыцлэ тыкбырышхуэу къиубрыгъукыу. [Иэдэм жиЛэу:] – Шылурым хуэдэи, уеблэмэ щхъэлгъэфлей хэлъу къаишэ. Мазэ ныккъуэ щхъуантлэ, 651. [Иэдэм жиЛэу:] – Атлэ, уэ нартыхуфл къэищэуэ, щхъэлгъэфлей зыхэлъыр пхуэсхъэжрэ уэстмэ, бдэну? Мазэ ныккъуэ щхъуантлэ, 651.

ЩХЪЭМАТЭ (2). Цыху щхъэ ин зилэм хужалэ. Къэрэгъулым флац «щхъэмаатэ», Мыхъумыцлагъэр ягъэцилагъэуэ, Гъатхэ гуэрыр мис къоблагъэ «Елбэздыккъуэ», 3. Сът мыхъур, щхъэмаатэ? – жиЛэри Куэшимэныр цлэклиящ. Нал къута, 216.

ЩХЪЭМЫГЪАЗЭ (9). плгыф. Лыгъэшхуэ зыхэлъ, зыгуэрми щышынуэу къэзымыгъазэ. Дэ ди шухэр щхъэмыгъазэи, Мафлэу ди гур зэцлэнэни, цылы уи флэц уэ, Сталин лъаплэ: Бий дицлэ лъэицим къидмынэн. Дэ ди шухэр. «Шум и гъуэгъ», 41. Езыхэр щхъэмыгъазэу зауэм Iурехъэ, бийр хагъащлэу, бийр лъэгущлэтын яцлауэ тлэагъумэ, нэгъуэцилэ насыт дыхуейккъым. Шынэхужыккъуэ, 97.

ЩХЪЭМЫЖ (11). Мэш, хъэцэпэцэ гъавэхэм я хъэдзэхэр зрицлэклэ, къэкыгъэ щхъэхуэ. Мэшырэ хъэмрэ тлэклу цыгугъати, щхъэмыжыр нэду къыцлэклаи, гуэдзыр гъужри пауицлыжащ, нартыхури нэхъ Iеижт, зыри къыдэммыклэу тхъэмпэм зишыхъыжри, уелусэмэ щашэу, гъуат. Хъуэпсэгъуэ нур, 333. А наплэзыплэм бомбэр къауэу хуежъащ, гуэдз щхъэмыжыр пигъэллэу. Шынэхужыккъуэ, 117. Щхъэмыжыр плъагъурэ – ажэ жыакли, Шыгым хэлъхъэ хъэдэи – къэкыгъыныи. Сыкъыщалъхуэр мы щыплэрищ. «Щхъэлыккъуэ», 387.

ЩХЪЭМЫГ (1). Гъэфлэныгъэ хэлъу адэр и къуэ балигъ мыхъуам зэреджэщ. Си щхъэмытлыр егугъурэ? – жиЛэри си адэр Лыгъурым еуицлати... Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 519.

ЩХЪЭНТЭ (23). Къазыц, джэдыц зэрыкуа, хъуржын щыкылэу зэгъуда шэк, цыгъуэлгкылэ щхъэм цладэ хъэпшып. Къалэдэсхэр апхуэдэккъым: я цех зыщлэсыр зэпытми, зым къыщыхъур я гъунэгъум яцлэрккъым, зэхуэзэмэ, я джэдыци зэхуэзэр, ари зы щхъэнтэм илгъу. Бабыщыккъуэ адакъэпщ, 483. Щхъэнтэ цлагъым и щхъэр щылуауэ Иринэ хуэм цыкылуу гъырт. Шынэхужыккъуэ, 24. Пцэцлэплэм жъэуэ пащхъэм деж уицлэм утелъу уцлэпныумэ, теплэныцлэпныу щхъэнтэ сът къуатыныи. Мелыпч, 456.

ЩХЪЭПЭ (53). Сэбэп зилэ, зыхэлъ. Щхъэпэ хъуну лъэмыкламэ, Ариц хуэхъуари гъащлэм дыркъуэ. Фымырэ Iеймрэ зэхэбгъэккыу. «Вагъуэ махуэ», 41. Елдар и адэр нобэ къахэсатэм, сьту лы щхъэпэт ар, бетэмал, жиЛэрт Степан Ильич игуклэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 157.

ЩХЪЭПРЕГЪЭДЗЫН (щхъэпрырегъэдэ) лъэл. (7). И щхъэр и цлагъыу гъэджэлэн. Сэр дьдэр сыкъыкыуэтмэ, сыщхъэпрегъэдэ. Нал къута, 259. Тембот зэщыджэу и анэм къыбгъэдэуауэ Елдар еплгъырт, уэ цлалэшхуэр фызыжъым укъригъэклуэтаи, уелуицлу щхъэпрегъэдэакъым, жиЛэу къригъэккыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 138. Дыкыгъэцилац, Iэмалрэ хылагъэклэ мэпсэу жалэныи, къофтылуэуэныи, уищхъэпрегъэдэныи. Лъапсэ, 49.

ЩХЪЭПРИХЫН (щхъэпрех) лъэмыл. (9). Зыгуэрклэ егъэлеин, цлапхъэм щлэгъэгъун. Щхъэприх Iэджэ цылэи, а Iуэхур Iэницлагъэккыу зэфлэккынукъым. Мазэ ныккъуэ щхъуантлэ, 568. Елдар бгъэуэмэ, арии цлалэлуэи, щхъэпрех. Хъуэпсэгъуэ нур, 265. [Степан Ильич етх Астемыр хуэгъэзауэ:] Щхъэприх Iэджэ цылэи, а Iуэхур Iэницлагъэккыу зэфлэккынукъым. Мазэ ныккъуэ щхъуантлэ, 491.

ЩХЪЭПРЫГЪЭХУН (щхъэпрегъэху) лъэл. (1). Зыгуэрым адэклэ гъэджалэу къыщгъэыхутэн. Исхъэкъ жыхуилэм хуэклуэрт Iуэхур, сьту жыплэмэ зэгъур Исхъэкъ и жамыр Шэрданхэ ятхъэкъури яшхауэ цытаи, шыгъу ищэу Дзэлыкъуэ хъулэм клуэ нэтрэ гур щхъэпригъэхури витлыр иригъэуклати. Хъуэпсэгъуэ нур, 258.

ЩХЪЭПРЫДЗЫН (щхъэпрэдэ) лъэл. (6). Зыгуэр нэгъуэщлэ гуэрим и щылуклэ щхъэпрыккыу дзын. Аслъэным зыгуэр жиЛэну и жьэр цызэтрих дьдэм бжэщхъэлу хуэдэу цылы къурыккъум къыщхъэпрыцу цыжъбанэ къыщыщыгъэхэм къурыккъур гъумыщэти, къыщхъэпрэдэри къыдырым и пащхъэм къоухуэ, кхухъыпцыр игъэдыхъэшыху. Кхъухъ пхэж, 505. Къилэту шклар щхъэ бжыхъым щхъэпримыдэрэ, жиЛэрт Лу игуклэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 279. Шыр яхуэмыкылуэу зыкъратлэмэ, я сокур къызэцлэлыдэрэ мафлэр къапылгъэлу бгъуклэ елэрти, е щхъэпрэдэ, и ужь итми къаклэлыкылуэу щылэици, ягъазэ хъурккъымы, шур зэтрехъэ. Лыгъэ, 412.

ЩХЪЭПРЫКЫН (щхъэпрок) лъэмыл. (11). Уклуэурэ лъэаплэ гуэр щхъэдэхын. Мастэнэм иккыу и пкъыр псыгъуэи, Гъуиц куэбжэ хуэзэм щхъэпроккыу. Лэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 204. Лу дунейр и гуфлэгъуэти Налишкы щхъэпрыккыныи. Хъуэпсэгъуэ нур, 124. Къуришым щхъэпрыккыри Грузием клуэжащи, клуэи кэзгъуэи. Нал къута, 262.

ЩХЪЭПРЫЛЪЭТЫКЫН (щхъэпролгъэтык) лъэмыл. (1). Еплъ щхъэпрылгъэтын. Лъэсу уежъэмэ, унэсынуккъым, тенджыз Iэджем уащхъэпрылгъэтыкыны хуейи. Кхъухъ пхэж, 504.

ЩХЪЭПРЫЛЪЭТЫН (щхъэпролгъэт) лъэмыл. (3). Лъэгауэ уклуэурэ зыгуэрим и щылуклэ щхъэпрыккыны. Бжыхъым къыщхъэпрылгъэтри Саримэрэ Румэрэ къэсаи. Хъуэпсэгъуэ нур, 212. Нэмыцэм я топышэри Дотий сымэ здэицысым ящхъэпрылгъэтурэ здэклэунэм клуэрт. Шынэхужыккъуэ, 165.

ЩХЬЭПРЫПЛТЫН (щхьэпропль) лэмыI.

(9). Лгэаплэ гуэрэм щхьэдэплтыхын. Си анэм сыктылгэагумэ, кээджэничи сишэжыничи, жиIзу Саримэ гузавэрти, нэхэ набжэе Iувым хэту бжыхьым щхьэпрылгырт. Хуэпсэггүэ нур, 77. Машинам и ужьым иту сабий цыкIу зыбжанэ, гвэуниэджынишэ хужауэ, кэожэ, бжыхьым кыищхьэпрылгыр лыжыи цыхубз Iэджи машинэм исым кэоплэ. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 559.

ЩХЬЭПРЫПШЫН (щхьэпропш) лэмыI.

(5). Упшүрэ лгэаплэ гуэр кыизэнэКын. Абы ераггьыу кыишэпшыжри, кыизэплэкIын шынэу, банэ бжыхьым щхьэпрыпшыри, губггүэм ихэжащ. Хуэпсэггүэ нур, 87. Локотош уанэгум зридзэу кыишэпшыцIэпхуам, янэ и гум кэакар: «ныбанхээкIэ сыщхьэпрыпшцами, кэуриным сыщхьэпрыпшыничи» жиIзу, «уафэ куэбжэмкIэ» иггээат. Нал кьута, 272. Аслэным зыгуэр жиIэну и жьэр цызэтрих дьидэм бжэщхьэу хуэдэу цылыг кэурихгум кыищхьэпрыпшы цыжбанэ кыишэпшыцIэхэм кэурихгур гумымцэти, кыищхьэпредзри кыидырым и пащхьэм кэохутэ, кхухьыпшыри иггээдыхьэщхы. Кхухь пхэнж, 505-506.

ЩХЬЭПРЫУКЫН (щхьэпроукI) лэмыI.

(2). Зыгурым и щыIукиэ кIуэуэ уэн. Саримэ унэм щыишэпшэну дьидэм деж фоч зыггэуэр нысацIэм щхьэпрыукиурэ бжэ щыхьэпIэм цIэуэу цIадзащ, нысацIэр зыцIэсыну пэшим шейтIан цIэсыр кыишэпшэну, фоч уэ макгым Саримэ дэгү ишэа кыишэпшэныжырт. Хуэпсэггүэ нур, 303. Кушыку кэуэггэнанIэм кэуишэпшэнысхьа цIалэхэм Жыраслээн якукыфьнут, арихьэкIэ хэт щхьэпрыукиурт, хэти абрэдэ-пащам иыгьэ кIэрахьуэр кыишэпшэныду и ужь итт, Жыраслээн и гвусэу унэм щIэсхэми цIаггачэртэкгым, Iэуэлгэуэ нэхьыбэ яцIу я Iэтащхьэр IэцIаггэкIын я хьисэну. Хуэпсэггүэ нур, 373.

ЩХЬЭПРЫХУН (щхьэпроху) лэI. (2).

Зыгуэр нэггүэщI гуэрэм и гущыIум тетүрэ адэклэ хун. Гвугур тхуэщI закгүэмэ, кэуриным щхьэпрытхуничи, зэфIэкIащ. Нал кьута, 238. Я мурадыр кэехуэллэмэ, Iэцу кэнар бгым щхьэпшэпхунэ Сонэм яхунуш. Нал кьута, 228.

ЩХЬЭПРЫЭБЫКЫН (щхьэпроIэбыкI) лэмыI. (2).

Зыгуэр кгэпштэн, бубыдын щхьэкIэ Iэр зыгуэрэм и щыIукиэ шиин. «Плгэаггүэрэ, бжыхьым кыищхьэпрыIэбыкIуу уи деж кыизэрелэ мыггүэр. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 487. Думэсарэ кэууша иужь гузавэрт, Тембот куэбжэм кыидэмыхьэу, бжыхьым кыищхьэпрыIэбыкIуу, цхьэ и иштIыр кыисхуишия, жиIзу. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 487.

ЩХЬЭПС (1). Зыгуэрэм щIэлгэфа, зэрапхэ кIапсэ цыкIу. Фи фIэщ дымыхьумэ, гвэуниэдэж цхьэпсыр тIэтэничи, фыкыидэплэ, - жысIэри. ХьэщIэ лгэаплэ, 404.

ЩХЬЭПСИЙ (2). плгыф. Акгыл, гупсысэ зэтет зымыI, щхьэпшрих. [Кээрней жиIзу:] Щхьэпсийщ. Жьым тесу псым йопыдэ, жыхуалэм хуэдэ дьидэщ. Гвэуэгуанэ, 137. [Шлоссер жиIзу:] Журналистхэр

щыуэ бгүэши мэхьу: зыр нэггэсауэ ахьмакгьщ, адрейм напэу яIэм залэ тэхуэнукгым, ещанэр цхьэпсийщ. Гвэуэгуанэ, 106.

ЩХЬЭПХЭТЫГУ (13). Щхьэм и щыIб лэныкгүэ. «Кээрал джатэ» жыхуалэр зымыщIэ щыIэм феплэ! - жиIэри Залымджэрий Бот гвэуэгуэ зыхушэцIри гвукIэм и цхьэпхэтIыгум хуиггэзэу маузеркIэ еуащ. Хуэпсэггүэ нур, 221. Гвэууар и Iэ хьэңцэжымыкIэ и пыIэр цхьэпхэтIыгумкIэ иггэкIуэтащ, итIанэ зы кэехьыIэкIэ нэхэ лгэахьшэу кэехри, абы и ужь ит ащицарым гвэуэу иритащ. Хуэпсэггүэ нур, 86-87. ПащIэ цырхьыр хьыджэбзым кыищхьэпшыжыну хуежэа цхьэкIэ, Исуф еIуницIри цхьэпхэтIыгукIэ стIолым тэхуэу ириудащ, Лэчымэ, 397.

ЩХЬЭПЦИЭ (2). плгыф. ПыIэ зыщхьэрымыгь, IэлгэщI зытемылгэ, щхьэ пцIанэ. Инал и пыIэр зэи щхьэрихьыртэкгыми, ТутIу абы зриггэщхьу цхьэпцIэ зэи зыщхьэпхьыртэкгым. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 462. [Дадэм жиIзу:] УпшэщIэ пыIэ цхьэкIэ кыизолгэуэ жытIэми, си упшэщIэ пыIэр кыизэтыж, сыщхьэпцIэщ. Тепщэч кэзылгэтыхь, 149.

ЩХЬЭПЦИЭУ (2). нареч. ЩхьэрымыгIауэ е темылгэуэ. Хьэбибэ, Данизэт, Иринэ сымэ цхьэпцIэу, я цхьэцыр жьым зэрихьэу, я Iэр яIэтауэ кэолгэуэ, дэри губггүэм дыкыивмынэ, жаIэу. Нал кьута, 295. Цыхубзыр цхьэпцIэу зэм кыисфIошцIри, Ар лIым и анэу кыишэпшэнычи. Шэджэм псыкгьелгэ. «Щхьэлыкгүэ», 377.

ЩХЬЭПЫЛГЭ (6). Еплэ щхьэ пылгэпIэ. [Степан Ильич жиIзу:] - Шкуро цхьэпылгэ димыггэуэвэмэ, си Iуэхуш. Хуэпсэггүэ нур, 210.

ЩХЬЭПЫЛГЭ ШЫН (17). Суд тращыкхьам ипкь иткIэ и щхьэр пылгээн. КIапсэ лэрыггур пцIэхалгхьэу бошкIэжэ тIэку зытетыр кыишэпшэпшэу, кIапсэри кыизэтычри зи цхьэ палгэр кэехуэхьыжати, цыхуу кыизэхуэсар зэрыггэКияш: «Куэди, зыр цхьэпылгэ тIэу ящхьыркгым», - жаIэу. Хуэпсэггүэ нур, 229. Узауэу укгэуауэ, дьыщэм хуэдэщ, цхьэпылгэуэ уащI нэхэрэ. Нал кьута, 185.

ЩХЬЭРЫГГАГЫН (щхьэреггагь) лэI.

(2). ЩхьэратIаггэ гуэр щхьэрыггьыу щыггэтын. Зыщхьэрыггагь, - жиIэри Курггэуокгүэ и хьурыфэ пыIэ дахэри цIалэм иритащ. Хуэпсэггүэ нур, 395. АтIэ нэхэ цIэрыIуэр араши, уэ нэхэ цIэрыIуэ хьуа школым цIэскгыми, си пыIэжыыр уэ щхьэрыггагь. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 471.

ЩХЬЭРЫГЫН (щхьэрыггь) лэмыI. (29). Щхьэм фIэлгэу, щхьэрытIэггэуэ щытын (пыIэ). Унэм цыхубз защIэщ, исыр, пыIэ зыщхьэрыггэ яхэткгым. Мелыгыч, 456. ПцафIэри кээсащ хьыдан пыIэ хужь щхьэрыггьыу, и кIэпхьыри апхуэдэу. Хуэпсэггүэ нур, 173. Уэс пыIэ ящхьэрыггым я цIаггым псы кыишэпшэнычи дыггэр хэлыдэрт. Нал кьута, 270.

ЩХЬЭРЫДЗЫН (щхьэредз) лэI. (1). Щхьэм щхьэрыггэ гуэр щхьэрыггэуэ, щхьэрыггэуэу хьыфIэдзэн. И дьыщэ тажыр щхьэредзри Набдзэ кэуаништIыр, и цхьэцыр кыишэпшэнычи цыкIэ, хьыджэбзыр А махуэ бзыггэм телгьыдэжэу,

Гьатхэнэ уэшыхым кьыдэхуу Лэггунькьуушхуэу ицлэрашцлэт. «Шцалэггүэ шцыналгэ», 426.

ЩХЬЭРЫКЪУЭН (щхьэрэкъуэ) лгэI. (11). ФIэкъуэн (щхьэм). Гум илтт литI, ицлэгуэ ятэнIауэ, пьIэри яцхьэрыкьуауэ. Хьуэпсэггүэ нур, 203. [Хьэбибэ жиIэу:] -ЛIо, Сентрал, нэмыцэ фурашкIэ зэрпцхьэрыкьуам ицхьэкIэ Гитлер ухьуа кьыпфIэцIыжрэ? Нал кьута, 239.

ЩХЬЭРЫПХЬУЭТЫН (щхьэрэпхьуэт) лгэI. (2). Зыгүэрым зыгүэр псынщIэу щхьэрыхын. Дэдзейт атIэ уи пьIэр, - жиIэри Барчо и шу лыггүсэ нэхьыжьым зыхуиггээзати, модрейми и пьIэр зыщхьэрипхьуэтри дридзэяц. Лгэпсэ, 114. Нэхь зигуэ жана гүэрым и ггүсэм пьIэ ицхьэрыггьыр кьыщхьэрипхьуэтри, макIуэ-мэлгьей, ицIэпхьуащ. Хьуэпсэггүэ нур, 297.

ЩХЬЭРЫТIГГЬЭН (щхьэретIаггэ) лгэI. (11). Щхьэм фIэлгьхэн (пьIэ). ЩхьэрытIаггэмэ, уи ицхьэм кьыфIохуэ, уи нитIыр имыггэпIггэу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 535. Инус хьэжым и хьэжы пьIэ пIыггьыри шэцым ицIэлгьыи ар Нурхьэлий ицхьэритIаггэ тхьэрыуанIэм кIуамэ нэхьыфIт. Хьуэпсэггүэ нур, 151.

ЩХЬЭРЫУЭН (9). 1. (8). Гьуэщэн. Даур Иляс и унэр зытет уэрамыр сымыщхьэрыуэу кээзгүэтациэрэт, жиIэу арат Астемыр зыицIэхуэпсыр. Хьуэпсэггүэ нур, 160. ТIэкIу дэкири жэмыщIэр лэхуащIэу гу ицIыггэатэм, Iуэр кээхуахьатэкьыми, жэцкIэ нахьутэ ицIэхэлэу ирапхьырт, Iуэм кьикIыу мыщхьэрыуэн ицхьэкIэ. Кьалэн, 429. Шу гьэцхьэрыуэм, Кьумым йокIуадэ. «Индийскэ поэмэ», 356. 2. (1). ЗыгүэркIэ щыуэн. КьурIэнымкIэ зэдэуэркьым, - пищац Кьазджэрий, - шэрихьэт судыр ицIаухуари нэггүэцIкьым - муслгьымэным лей лгьимыггэсыну, ицхьэрыуар гьуэгу тэмэм триггэуэжыну, Алыхь талэр зыицггунушам игу кьиггэкIыжыну араш. Хьуэпсэггүэ нур, 287.

ЩХЬЭРЫУДЫН (щхьэреуд) лгэI. (2). Еуэуэ щхьэрыггьыр, ицхьэщылыр псынщIэу щхьэрыггэхун. [Дадэ жиIэу:] Анхуэдизу жьапцэцци... (ицхьэпхэтIыгум телэбьхьу) напIэзыпIэм ицхьэриудри... кьуэм дидзащ. Тепщэч кьэзылгьытхь, 147. [Дадэм жиIэу:] УицIэ пьIэр ицхьэриудами, ицхьэр псэумэ, пьIэ ицыцIэрэ. Тепщэч кьэзылгьытхь, 147.

ЩХЬЭРЫХЫН (щхьэрех) лгэI. (17). Щхьэм ицхьэрыггьыр кьыфIэхын. Кьазджэрий еггэджакIуэм епIгьы, епIгьри, пьIэр ицхьэрихын зэрихуейр гуриггэIуэну и гум кээкIащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 605. Бгьым ицхьэрамыхьу я пьIэр Хэт гурымами йодэIу. Кьуршхэм жамыIэу зы псалгэ... «Батырыбжэ», 30. ЖэцкIэ кьиггээжмэ, колхозхэтхэм пьIэ ицхьэрыхакIэ йолгэIу нартыхудэч кIуэну. Нал кьута, 274.

ЩХЬЭРЫХУН (щхьэроху) лгэмьI. (8). Щхьэм кьыфIэхун, кьыщхьэрыхун. Аргуажэ кIапэр кьилтати, хьэдэм ицхьэрыггэ пьIэр ицхьэрыхуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 703. Нэггүэджэ зыIулыр и «парабеллум» кIэрахьуэм еIати, хьуакьым, и фурашкIэр ицхьэрыхури джэрэу гьуэгу напIэм

техуащ, езыри абы кIэлгьыкIуэу. Нал кьута, 207. БгьуэницIаггьым я ицIаггьым псы уэрйр, нэри нэри ихьу, шожэх икIи псы еуэкIыпIэм джэ бгы нэпкэ лгэагэ, удэлгьеямэ пьIэр ицхьэрыхуу иIэци, а бгы джабэм ицIащхьуэ абггүэм еицхьу бгьуэницIаггэ ицIыкIу зыкьоми иIэц. Нал кьута, 212.

ЩХЬЭРЫЧЫН (щхьэреч) лгэI. (1). Еплэ ицхьэрыпхьуэтын. Жьыбггэм ицхьэримычын ицхьэкIэ, Локотош Iэ лгэныкьуэмкIэ и фурашкIэр иIыггьы. Нал кьута, 247.

ЩХЬЭРЫГУБЭН (щхьэреIубэ) лгэI. (1). Кумбыггэ гүэр Iубауэ зыгүэрым тепIэн. ЦIыхубз кьомым зы хьэдаггэ кьалтати, уи ицхьэфцэцым зрисэрт, ицIыхухьуэм я нэкIум я пьIэр ицхьэрыIубауэ гьуэгьырт, хьыдгьэбз ицIыкIухэм гьыбзэ гуззыр зэхалгьхэрт, псым зыхидзэжрэ зезыггэтхьэли кьахэкIырт, ди псэм хэлгьыр хьэдрыхэ ицытIаггэужмэ, нэхьыфIц жьыхуаIэу. Лгэпсэ, 148.

ЩХЬЭТЕПХЬУЭ (16). ЦIыхубзым, нысащIэм и ицхьэм кьрапхьух щэкI хьар е шылэ IэлгьэнцI. Я ицыггьынкIи сыткIи псори зэфIэкIа нэужь, хьыдгьэбз ицIыкIухэм кьыжраIащ: «Хадэм фихьуэ фит хьунуш, ауэ ицIыхухьуэ фыхуэзакгэ - ицхьэтепхьуэ кьэфпхьух», - жаIэри. Лгэпсэ, 294. Кьуэширокьуэм ицIэрт хабзэр зэрыщытыр: бггэдыхьэу, техьэтицIэр иту, ицхьэтепхьуэр яIэтыну елгэIуу нысащIэр зриггэлгьаггун хуейт. Нал кьута, 287. Сэтэней ябггэу Зи бгыр псыггубабыр Зегуэп мардэниэм КьызэцIеггэпIгэ, И лгэIу зымыдэм хуэзегуэду, Дарий ицхьэтепхьуэм Хьарыр кьытечыр. «Шцалэггүэ шцыналгэ», 424.

ЩХЬЭУКЪУЭН (мэщхьэукьуэ) лгэмьI. (21). Жей кьытеуэн, мащIэу жейм хилгьэфэн. Пэжу, Исхьэкэ телефоньм Iусурэ ицхьэукьуат, уэзджынэр кьыщэуэм, кьащцэри унэм кьыщIэж пэтащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 671. Ньжэбэ кIуам си нэбдзытэ зэтэзмалгьхьуэ нэху сыкьекIащи, сыздэцысым сыщысу сощхьэукьуэ. Лэчымэ, 395-396. Нэху хьуащ жьыпIэнт, Хьэбибэрэ Апчарэрэ ицхьэукьуэу ицIурихам. Нал кьута, 283.

ЩХЬЭУСЫГГЬУЭ (108). КьыкIэлгьыкIуэ нэггүэщIэ Iуэху гүэр кьэмыхьункIэ Iэмал имыIэу кьызыхэкI, кьэзышэ кьэхьукьащIэ, Iуэхуггүэ. Махуэ псом кьэфа ицIалэхэри ешащ, пьынауэми ицхьэусыггүэ кьыггүэту хуежьащ. Хьуэпсэггүэ нур, 11. Фыхьэм ицхьэусыггүэ гүэр кьаггүэтырти, Жьыраслгэн и абджытс унэ абджэ зэмыфггэу зыхлгьым пIаакIуэ кIуэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 86. Псоми ицхьэусыггүэ зырыз кьаггунсыр: зым тхьэлгьанэ еицI хуицIэмыхьэнэ, адрейр Iэтащхьэм джэ ира-джауэ кьыщIокIыр, ещанэм и жытым бюллетень кьрехри зэрысымаджэр уеггэлгьаггур. Лгэпсэ, 14.

ЩХЬЭФЭ (43). 1. (5). Щхьэм телгь фэ. Лу и ицхьэфэр тепцэчкIэ зегуаудауэ Жансэхьу и гьуэлгьыпIэм кьыщыхута жэцым Думэсари дахэдэхуэ жейкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 564. 2. (4). Зыгүэрым и щыIу Iыхьэ. ПшахуэцIыым и ицхьэфэр вэггум еицхьу теггьукIа хуэдэу кьыпфIэцIми, утеувэмэ, мэцаицэ, шыггүу куэдьыщэ хэлгьыи. ХьэщIэ лгэпIэ, 400.

◊ **Щхьэфэмеудэжын**(2). ЗыкИи кьэмысэбэпыжын. Кьэши мыхьумэ, буукI мыхьумэ, уи цхьэфэм ебудэжын!? Щынэхужыкьбэуэ, 7. **[И] цхьэфэ илэбэн** (26). Зыгурым и гугьу щыгын, тепсэлтыхьын. Албияни нэгьуэицI командири – зи цхьэфэ имыIэба кьигьэнакьым. Нал кьута, 228. Тихам шей тIэкIу тетфыхьыжурэ дыздэцысым, гугьу дызэрехьар тцыгьгупицэжри Iэджем я цхьэфэ дилэбаиц. МелыIыч, 441. ХьыницIэл и кьуэм сьт хузэфIэкIрэ жыIэмэ, Iэджем я цхьэфэ уилэбэн хуейиц. Льяпсэ, 75.

ЩХЬЭФЭКЪУ (7). *пльыф.* Зи щхьэцыр икIа, щхьэфэ пцIанэ. - УкIуэркьэ, зыIурамылхьэж, - жиIэри писыр цхьэфэкьур кьэгьузэвауэ Астемыр кьепэлэаиц, зигьэлэдэбу, и цхьэм пицIэ зэрыхуицIыжыр нэрылэагьуу, кабинетым цIыхьэри Залымдэжэрий бгьурыуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 118-120. *Машинэм хэлэ абджхэр егьэжэхати абы зэгьузэтыжауэ ис лы тхьуэлпыхьухуэм и цхьэр кьригьэжаиц, зэрынэкIутIэр плагьуу и цхьэфэкьур кьызицIэлпгарэ пицIэнтIэпсыр кьехуэхьу:* - Сэлам уалейкум. КIапсэ кIапэ, 5. *Лыжыым зытрижыIыхьыр модрейми кьыгурыуаиц: БетIал зэрыцхьэфэкьум цхьэкIэ и пыIэр кьыицхьэрикьуа заицIэу кьикIухьырти, нэхьеижу лы икьаиэр кьымыгьэгьубжьу хьунт? Зи льярыгыпс тIыгьа,* 539.

ЩХЬЭФЭЦ (50). Щхьэфэм тет цы. Арыниэми мырамысэ бэлагэ цхьэкIэ ди цхьэфэцыр кьыизэроч», - жиIуэ Хьалидэ и анэм баи иIыгьыу уэрамым кьыдикуати, арат нобэ и псэ тIэкIур мыбы кьыицIухьар. Льяпсэ, 127. *Сымаджэм и дэлэхум жиIуэ: «... Сьту тцыгьгупицэжа яIэу уыицIэлэхуам уи цхьэфэцыр иIыгьыу уи анэм узэрызэрилээфар?»* Льяпсэ, 129.

◊ **[И] цхьэфэцым зиIэтын** (35). Щхьэфэм тет цыр зэфIэувэн, гузэвэгьуэ, шынагьуэ, гууз гьэр зэхиха е и нэгьу зэрышIэкIам ипкь иткIэ. Хьыбарым я нэхэ Iейр фронтыр кьакьутэри нэмыцэм я дээр кьыизэрочь, жалэу арати, зэхэзыхым и цхьэфэцым зиIэтырт. Кьалэн, 433. *Ар щилэагьум си директору плагьуу и цхьэфэцым зимыIэту кьээннт? МелыIыч, 472. Фочауэри, уэредадэри, музыкэри нэхьеиж хьуаиц, уи цхьэфэцым зрагьэлэту.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 585. **[И] цхьэфэцым зрисэн** (9). Еплэ **[и] цхьэфэцым зиIэтын.** Уи цхьэфэцым зрегьасэ хьыбархэр иджыри кIуэдыжыпакькьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 302. *[Тесиод жиIуэ:] Си гум кьэкIмэ, си цхьэфэцым зресэ. Тепсэц кьэзылгьэтыхь,* 162. *Хьисэн езыгьаджэ учителым кьылгэгьуат еджакIуэ цIыкIухэм кIэрахьуэ яIыгьыуи, и цхьэфэцым занцIэу зрисаиц, зы бэлыхьлажэ кьыдаицIэ, жиIуэ.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 666. **Щхьэфэцыр ихьын** (1). Гьэгужьейн, гузэвэгьуэ хэдзэн. Фыз гужьейхэм я кIий макьым уи цхьэфэцыр ирихьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 284. **Щхьэфэцыр тэджын** (4). Еплэ **[и] цхьэфэцым зиIэтын.** А хьыбар шынагьуэр зи цхьэгьусэ ежьауэ кьэт фызым зэхэхэмэ, я цхьэфэцыр тэджырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 303. *Абы и кIий макьым уи цхьэфэцыр*

игьэтэджырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551. *Кьызырысуи цIыхум я цхьэфэцыр игьэтэджу, хьыбар бэлыхьлажэ хэр кьэIури, жылэр зэрыжыIэу зэрыгьэгужьейуэ, яицIэнур ямыицIэу, зэрызехьэрт, зыхуэтхьэусыхэнур кьыхуэмыгьуэту.* Льяпсэ, 83.

ЩХЬЭХ: ЩХЬЭХ ХЬУН (1). КьехьэлгьэкI хьун. *МаицIэ-маицIэурэ Iузиэ и нэкIу дахэр кьэицIу, и фэр пыкIыу, Iэпкьлгьэпкьыр хьэлгьэу, зигьэзэн кьехьэлгьэкIыу, тIысамэ, тэджын цхьэх хьуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 68.

ЩХЬЭХЫН (мэщхьэх) *лэмыI.* (9). Iуэхум хуэмыжыджэру, лэжьэн фIэмыфIу щытын. *Зырузурэ дэпхьеймэ, хьунутэкьэ, лэабакьуэ лей кьепчыхьын уицхьэхати, пхуэфайцэр кьыицыицIаиц.* ГучIэгьуэ, 420. *ИIэт, маржэ, фымыицхьэхьыт – жиIэу аргуэру Мусэ кьэпIейтеяиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 53.

ЩХЬЭХЫНЭ (5). *пльыф.* Щхьэхынагьэ зыхэлэ (цIыху). *Щхьэхынэиц жезмыгьэлэу, седжэниц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 395. *Щхьэхынэ сьезд жаIэу Налыхь хуэмыхуу хэкум исыр, Мэсхьуд зэрахэти, цызэхуаицсауэ зэрыщытам еицхьу, молэ сьезд пицIыуэ бгьэкIуэну? Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ,* 658.

ЩХЬЭХЫНЭУ (7). *нареч.* Щхьэхыныгьэ хэлгьу, мыжыджэру, лэжьэн фIэмыфIу. *Иджыблагьэ Инал цхьэхынэу хэкум исыр сьезд иицIу зэрызэхуицэсам еицхьыркьабзэу, жиIэрт, молэуэ Кьэбэрдейм исыр зэхуаицсынурэ ирашынуиц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 560.

ЩХЬЭХУЭ (16). *пльыф.* НэгьуэщIхэм хэмыбжауэ, кьыхэгьэщхьэхукаIуэ зи закьуэу щыт; нэхэ ягьэлгьапIэ, ягьэпажэ. *Елдар фыз кьыицэн цыхьум, Дохушюкьуэхэ я унэм цыицу пэиштI кьратат, бжэ цхьэхуэ иIэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 309. *АрицхьэкIэ капитаным отряд цхьэхуэ зэхуицэсу гьуэгуу теувэн хуейици, Апчарэ дэлэтыкьуа зэрыхьуныр кьыхуэицIэркьым.* Щынэхужыкьбэуэ, 128.

ЩХЬЭХУЭН (цхьэхуэиц) *лэмыI.* (11). Щхьэхуэу щытын. *Шым шэси сэхьуэкIэ чы еуэ е лагьым цIы, жыIэмэ – абы и Iуэхур цхьэхуэиц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 612. *УIламэ, уи Iуэхур цхьэхуэиц, уи псэр пытмэ, унэкIуэниц.* Нал кьута, 290. *Детсадым и Iуэхур цхьэхуэиц, - жысIэри си псалгьэр зэпэзгьэудакьым, - анэмрэ и бынымрэ я кум детсадыр кьыдэувэмэ, а тIур зэпэлэицIэ мэхьу.* Льяпсэ, 247.

ЩХЬЭХУЭПИУ (1). *нареч.* Езыр-езыру, кьыдэмыIэпыкьулауэ (псэун). *Кьыйгьэхэм Пицаицэр зыкIи хэмыту Адэниэу кьэхьурт цхьэхуэицIу.* Насып. «Бгы льяпэхэм деж», 103.

ЩХЬЭХУЭУ (67). *нареч.* НэгьуэщIхэм хэмыбжауэ, кьыхэгьэщхьэхукаIуэ, и закьуэу. *Мусэрбий цхьэхуэу жыг льябжэем деж цылгьт, кIарц жыгхэм яицI Iуэлгьауэм едалуэ хуэдэу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 222. *Дыгьурыгьухэмрэ лыубыдхэмрэ Iэхуулгьэхьухэр яIыгьыу, шы Iэдэжи яIэу кьыицымыицхьэ цыIэкьым, зэкьуэхуауэ кьэпэицIэхуар кьауыдэри «гьэр унэм» ицIадзэрти, Тьркум ирацэрт, зраицыми кьыицэхуар зэхэдэжэ езым зэрыфIэфIым хуэдэуи, ицIалэр цхьэхуэу, хьыдэжэбзыр цхьэхуэуи, жэцым кьэхуыым*

из яцIри уаситI-уасицкIэ ар зрацэжыр кьыпхуэцIлэххэнукьым. Лъапсэ, 31.

ЩХЪЭХУЭ-ЩХЪЭХУЭУ (9). нареч. Зэпэщхъэхуэу, зэрызыхуэ. Мудирым кьыггээзэжцI кьалэми, унафэ ицIлацI адыгэу кьашам Iуэм увылэпIэ цIратыну, кьуаужэ кьэс цхъэхуэ-цхъэхуэу я кьуаужэпцIыр яхэсыжу. Лъапсэ, 345.

ЩХЪЭХУЕЩЭ (7). НэпсейгьэкIэ езым нэхъыбэ зрихьэллэну, зриггэгьуэтыну хэт. [Вадим жиIэу:] Дэнэ кIуами зыгуэр кьыхэзудацэрэт, жиIэу цхъэхуеуэщэ. Альхъо, 139. [ЛатIуфэ жиIэу:] - Уэ пхуэдэр арат кьыезыггэтыну зи борири, фэ фи цхъэ IуэхуцI зэфхуэр, фыщхъэхуеуэщэ зацIлэцI. Лъапсэ, 257. ЦIыхур цхъэхуеуэщэ хьуаици цIлымахуэм зыхуаггэхьэзыр. Нал кьута, 231.

ЩХЪЭХУИМЫТУ (2). нареч. Езыр зэрыхуейм хуэдэу псэуну, и цхъэ и унафэ щIыжыну хуимыту нэгьуэщIым и залымыггэм щIэту. Щхъэхуимыту зэрытсэуну махуэ бгьуищIым и япэ махуэм цIлдзэу арат. Щынэхужыкьуэ, 118.

ЩХЪЭХУИТ (16). Зи унафэ зыщIыжу, зэрыхуейм хуэдэу лэжьэну, псэуну хуитыныггэ зилэ. [Долэт жиIэу:] - Насып - счастье, иниц - большой, цхъэхуит - свобода, зицIысыр - что есть - сит? Хьуэпсэгьуэ нур, 253. [Молэм жиIэу:] Зи цхъэ хуимыт цхъэхуит ницIамэ, уи гьаицIэм ницIэшхуэ илэу кьэбггэщIлацI, - жиIэри. Лъапсэ, 62.

ЩХЪЭХУИТУ (6). нареч. ЩхъэхуитыныггэиIэу. [Инал жиIэу:] - Дызауэу льырэ псэкIэ кьэрэхьэлкьэ властыр кьыицIэтхьар цIыхур цхъэхуиты псэуну арацI. Мазэ ныкьуэ щхъуантIэ, 507. Зэхуэдэ дыхъуацI итIанэ, дымустлгьымэну, дызэхуэдэ-дыщхъэхуиты дежъэжацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 200.

ЩХЪЭХУИТЫНЫГГЭ (17). Щхъэхуиты щытыныггэ. Мыллэжыныггэм цIлэхуэпсэу, Ауз псы макьым зыпацIыр, Щхъэхуитыныггэм хуэусэу, Бийм и гур ахэм хаггэщIыр. Сэ стиххэм гьэру сабыггэщ. «Шум и гьуэгьу», 116.

ЩХЪЭХУ (23). нареч. ПэщIэгьуэкIэ, зэрылгьэкIэ, псыницIэ дьдэу (кIуэн). Шыр хуит зэрыхуэу хьэ кьомыр и ужь иту цхъэхуэ ежъэжацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 17. Гунзэс кьыпхуэггэуыIэнутэкьым, заIэциIудыцI псоми, псыр кьытыжу, цхъэхуэ, льякьуэкIэ бжэр Iуиуду, унэм цIлэлгьэдацI. ГуцIэгьуэ, 424. Сэламышуэ IэдакьэщIэкIыу сэ кьээгганэр Шым кьемытсыхыу макIуэ цхъэхуэ. Зэманым декIу. «Батырыбжьэ», 11.

ЩХЪЭЦ (99). ЦIыхум и цхъэм тет цы. Гуащэ и цхъэцыр зэрытиутицIам зыкIи хуицIегьуэжэтакьым. Лъапсэ, 39. И цхъэцыр Iувици, нэмыцэ фурашкIэм и цIагьым цIлэхуэркьым. Нал кьута, 246. Мэтхур хужьу и цхъэцI фIыцIэр. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 412.

ЩХЪЭЦ НАЛГЭ (5). Зы цхъэцI закьуэ. Албинэ, Алыхьым и Iизынишуэ цхъэцI налгэ кьудей уи цхъэм кьыхэхунукьым. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 147.

ЩХЪЭЦЭ (1). плгьыф. Зи цхъэцыр зэщIэкIлауэ, бапхъэу щыт. Бжэр кьэкIыргьэрэ сыплгьэмэ, хьыдгьэбз цхъэцэ цIыкIу бжэ дамэдазэм и цхъэр кьыдиггэжауэ кьызоплгь. МелыIыч, 456.

ЩХЪЭЦЩЫХУЭ (1). Щхъэцым щахуэ даггэ. Саримэ и цхъэцI фIыцIэм цхъэцIыхуэ щахуати,

фIыцIабзэ хьуат, цыггьыну цыггьым дыхумэ щыурт. Хьуэпсэгьуэ нур, 301.

ЩХЪЭЦЫГЬУЭ (12). плгьыф. Зи цхъэцыр гьуэ. Дорогой, где здесь дом Астемира Боташева? «ИцIэ зыхуэсицI, БотэцI Астемир и унэр дэнэ деж?» - жиIэри Долэт зы урыс цхъэцыгьуэ гуэр кьеутицIлацI, кьыздикIари кьыздихуари имыцIэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 135-136. КьыицIэрэ еплгьэм, цхъэцыгьуэ кIэрылгьыцI. Нал кьута, 358.

ЩХЪЭЦЫЛГЭ (1). Хьарым кьыхэщIыкIлауэ, цIыхубзым и цхъэцыр зэщIэкьуауэ илгьын цхъэкIэ кьаггэсэбэп. Зэанзэкьуэр гузэсэжу цылгьагьум, хьыдгьэбз цIыкIу гуэр кIыфIым кьыхэкIри кьабггэдыхьацI, адрейхэм хуэдэу мыфейцейуэ, и цхъэцыр дахэ дьдэу ухуэнэрэ цхъэцылгэ дахэм илгьу. Лъапсэ, 33.

ЩХЪЭШХУЭ (2). плгьыф. Шхъэ ин зиIэ. Псом япэ итыр ныбэфыжь гуэрт, и хьэжы ферсыр и цхъэишхуэм Iэтэм фIэлэ Iэххуалгьэм ецхъу фIэIуауэ, бгырыпх хужь инри цэнейкIэ кьешэкIлауэ, и ныбэр цIлигьгьуэ. Лъапсэ, 36. Ецанзэу машинэм зы кьыкIлацI - лгьы лгьахьшэ хэщIыхьауэ, лгьы фIыцIэ Iув гуэрт, цхъэишхуэ хьуажауэ. Щынэхужыкьуэ, 64-65.

ЩХЪЭЩЭ: ЩХЪЭЩЭ (17). Зыггэщхъауэ цхъэр егьэзыхын, щIыхь епхыу зыгуэрэм сэлам епхын. Кьэзджэрий кьэтэджри цхъэицэ кьыхуищIицI, итIкIэ кьэлэбэри, фIыцIэ ин ицIу, нэр, налкьутналмэс кьыIих хуэдэу, IихацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 456. И пьIэ цхъуантIэр цхъэрыггьыу цхъэицэ гьуэгурыкIуэм яхуейицI. Гьуэгьу гьунэ удзыр мэгьаггэ. «Батырыбжьэ», 43. Бэ ямыIэу мэкIэ ар зэроцIэ, Щхъэици ящIыу мэкIэ нызопсалгэ, ЗемькIуэххэу мэкIэ ар зэIуоцIэ, КьыицIабзыцIыр цIыхум мис а пIалгьэр. Удызмэ. «Мывэ хуабэ», 214.

ЩХЪЭЩЭХУЖ (7). 1. (2). Щхъэхимыту щыт гуэрэм пщIэкIэ хуит зэрызыкьриггэщIыж ахьшэ, мылькьу. ЦIыхур я лъапсэм имызаггэу хэкур кьыицIызэрыIэтэр Урысейм кьыкIа хьыбарыр арат: ницIылгьыр Iахыну, цхъэицэхужь ящIрэ зи цхъэ, зи бынунэ кьэзыицэхужыфыр хуит хьуауэ ежъэжыну. Лъапсэ, 138. Хьэкурынэм дежкIэ нобэ цхъэицэхужь махуэмэ, и цхъэм уасэ гуэр илэн хуейкгэ, - жиIэри Кьетау идакьым. Лъапсэ, 63. 2. (5). «Хьуэпсэгьуэ нур» романым кьалэм и фэщыггэцIэу кьыщокIуэ. Нэху зэрыцу тIури зэгьусэу Мурад Щамхьун жыхуаIэу шы кьэзыицэхуэу зыцэж гуэр Щхъэицэхужь дэсти, абы и деж кIуацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 102. ИжькIэ уIэбэмэ, Щхъэицэхужь жыхуаIэ кьалэр кьызытекIар адыгэ псоми яцIэрт: а цIыпIэм дэни кьыицэуабыда гьэрхэр цызэхуаишэсырти, зи цхъэ зыицэхужыфым фицэхужи хуит фохьу, жаIэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 100.

ЩХЪЭЩИХУН (цхъэщеху) лгьэмыI. (2). Еплэ щхъэщыхун. ЩIалэ цIыкIум кьыхьа хьыбарыр псоми шэуэ ятехуэри, я чэфыр цхъэицихуацI. Хьуэпсэгьуэ нур, 13-14.

ЩХЪЭЩЫГЬЭКIЫН (цхъэщегьэкI) лгьэI. (1). Щхъэщыхын. Дэ дыхьэзырытси, пацIтыхьыр уи закьуэкьым зэлгьэуар, Айя-Софие мэжджытыишхуэм

и ефэнды нэхъыщхэмэ елгэуауэ нэмээ ярегъэщI, Алыху лгэциым йолгэу, «емынэ узыр тцхъэщыгъэкI» жалэу. Лгъапсэ, 120.

ЩХЪЭЩЫГЪЭХУН (щхъэщегъэху) лгэI. (1). Зы лгъаплэ гуэрэм и щыIу тетыр, телгыр егъэхуэхын. *АрихъэкIэ сьт пцIэжын: и псалгэм бгым уицхъэциггэхуниц жыхуалэм хуэдэ сыхъуаггэнт, комендантыр кыизэкIуэкIаици, циц теуд симыщIыну си фIэщ хэуркгым.* МелыIыч, 465.

ЩХЪЭЩЫДЗЫН (щхъэщедз) лгэI. (1). Зэщхъэщыпх хъуэ зетель гуэрэм и щыIу лгэныкыуэр тедзын. *Губжъау борэным и гугъаиц Жыгейр нэпкэ лгэгэм ицхъэщидзын.* Бгы нэпкыым тет жыгей. «Шум и гъуэгү», 112.

ЩХЪЭЩЫКЫН (щхъэщокI) лгэмыI. (17). 1. (16). Щхъэщыта гуэр нэгъуэщI лгэныкыуэкIэ кIуэн, щхъэщымытжыу. *И узыр ицхъэщыкIа ицхъэкIэ, ар иджыри фагъуэт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 290. *И губжыыр ицхъэщыкыжакгэ - нэгъуэщI зыгуэр хъуаиц жыпIэнт.* Щынэхужыкыуэ, 162. *Псыри кгуэ зэвыи кыжкыуэлгыкыуэ йожэх, бахгэ кыицхъэщыцихур ицхъэщымыкIыу.* Лгъапсэ, 70. 2. (1). зэхъ. *ЩIэгузавэ гуэр зэфIэкIа, ицхъэщыха хъун.* [Ботэх жиIу:] - *Уи фэр Iейкгым тхъэм и шыкуркIэ, тIэкIу умынэицхъэеймэ, адреир зырикIи, нэицхъэягъуэр ицхъэщыкIаиц, хъарзынуэ псори йокIуэкI.* Лгъапсэ, 135.

ЩХЪЭЩЫЛГЭФЭН (щхъэщелгэфаэ) лгэI. (1). ЩIым щылгэу плгэфурэ зыгуэрэм и гъунэгъуэ щIын, ицхъэщылгэхъэн. [Локотомоши жиIу:] - *Махуэ кгэс мэкъу Iэтэ дапцэ нэпкыым кыицхъэщылгэфауэрэ крэдзых уи гугъэ?* Нал кьута, 294.

ЩХЪЭЩЫЛГЫН (щхъэщылгыш) лгэмыI. (2). Зыгуэрэм и щыIуекIэ, и гъунэгъуэ щылгын. *Илгэсициэ Iэджэхэр зи ныбжэ аузым кыидплгэу бгыицхъэм ицызэхэт бжей абрагъуэхэр апхуэдизкIэ лгэгэ хуати, удз цIыкIум хуэдэут нэм кыизэраицтэжыр, уафэр, уафэхъуэпсэ зэфIэщыкIам еицхуэ, кусэ-кусэурэ, хужьыфэ-ицхъуантIафэу аузым кыицхъэщылгэм.* Нал кьута, 343.

ЩХЪЭЩЫСЫН (щхъэщысш) лгэмыI. (5). Зыгуэрэм и гъунэгъуэ, нэхъ лгэгэу щысын. *Гунэуэси кыизэфIэувэжаиц, Дисэ ицхъэщысти.* ГущIэгъуэ, 425. - *Кхъуэщын сэкурэм ицхъэщысш [Думэсарэ] зыгуэрхэр кэбжри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 231. *Автоматыр шыггэрэ и кгуэр кыитэуауэ кыифIэщIэмэ, нэпсэлэжырт:* «Хъуэу, тIасэ: *Алыхыым кысхуциуха кбалэныр зггэзэщIаиц, си быным саицхъэщысаиц, псыдзэм езмыггэхуэ, мафIэм езмыггэсу, си ицхъэгъуэсэми хуэфаицэ хуэсицIаиц.* Кбалэн, 436.

ЩХЪЭЩЫТХЪУ (5). плгыф. Зи щхъэм щытхъуж зи хабзэ. *Пэжу, езы Долэт нэхъ ицхъэщытхъу уиггэлгыхъуэнт, дэнэ цыпсалгэми зиггэадакгэрт, езым хуэдэ цымыIэу кыифIэщIыжырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 176.

ЩХЪЭЩЫТЫН (щхъэщытыш) лгэмыI. (41). 1. (39). Зыгуэрэм и гъунэгъуэ, и щыIуекIэ щытын. *Ауэ вокзалым уплгэмэ - станицым сабэр ицхъэщыт.* Нал кьута, 221. *Тенджызым дыцхъэщыту*

сынеплгыхмэ, тенджызы губгъуэм Пиэр Iэрамэу текгъухъаиц. Тенджызым дыщхъэщыту. «Батырыбжъэ», 51. *Куэд дэкIа, мацIэ дэкIа, нэр ерагъыу кыизэтрихэр кэаплгэмэ, хгъиджэбз гуэр кыицхъэщытыц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 170. 2. (2). Зыгуэр пхъумэн, упIын, кгэггэхъун ицхъэкIэ псэун. - *Адакгэ кыитицхъэщыцымытыжмэ, зеиниэм дыхуэди...* Бабыщыкыуэ адакгэпш, 493. *Бггэжыым хуэдэу ди бынхэм уаицхъэщытыну дытцогуггэ, - жиIэри лгъжыыр инэралым дежкIэ екIуэкIри и Iэр иубыдаиц.* Хъуэпсэгъуэ нур, 126.

ЩХЪЭЩЫУВЭН (щхъэщоувэ) лгэI. (5). Зыгуэрэм и гъунэгъуэ и щыIуекIэ увын. *Штабым Апчарэ лгыкIуэу ицIалэ цыкIуитI циггакIуэм, плгэри и гум ириубыдаиц; дыггэр кэблэм кыицхъэщыуэвэным иджыри тIэкIу кгэнэжат.* Щынэхужыкыуэ, 53. [Хъэтау жиIу:] - *НакIуэ, езы чейм сыицхъэщыуэвэници Нарт Бэтрэз хуэдэу сыхъуэхъуэни.* Алгхъо, 69. *Уи лгакыуэр псоиц, итIани-ицэ, - жиIэу зыгуэр кэпсэлгэаиц, ицIалэ ггым кыицхъэщыуауэ, - цыггэат, ицIалэицхуэ абрагъуэ угыу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 179.

ЩХЪЭЩЫХЫН (щхъэщех) лгэI. (9). зэхъ. Зыгуэрэм и Iуэху дэкIынымкIэ дэлэпыкыуэгъуэ хуэхъун. *Илгэпкэггэхэмэ и гур яцIэггэуу зыбжанэрэ яхэтэиц, и бампIэр ицхъэщызызын хуэмызэу.* Мазэ ныкыуэ ицхъуантIэ, 664. *Дыкгэлаиц, Алыхыым ицхъэщыцихъаиц емынэр, жалэу цыхуэхэр гугIэ ицхъэкIэ, зымы ицIэртэккыым Шкуро а кыуажэм и фэр зэрытрихынур.* Хъуэпсэгъуэ нур, 285.

ЩХЪЭЩЫХУН (щхъэщыхуэ) лгэI. (5). Зыгуэр нэгъуэщI гуэрэм и гущIыдум техун, лгэщыггэкIэ тегъэкIын. *Мылыджэ ицхъуантIэм ицхъэщыцихуу Зэрехъэ жьыбггэмэ уэс пхъаиц.* Къысын К. папцIэ. «Шум и гъуэгү», 87.

ЩХЪЭЩЫХЪЭН (щхъэщохъэ) лгэмыI. (4). Лгъаплэ гуэрэм и гъунэм е щыль гуэрэм бггэдыхъэн. *Бгым кыаицхъэщыхъээн дзыл имыщI хуэдэ, хуэм дыдэу мазэм зиIэтырт, аузыр нэхъ нэху ищIу.* Мазэ ныкыуэ ицхъуантIэ, 690. *Ехудий хабзэт: ицэдджыжъ кгэси ицхъэщыцхъэ кгэси вертолеткIэ кыумым кыицхъэщыцхъэрэ, махъиэ дапцэрэ ялгэгъуами, кветIысэхрэ махъиэм тесыр зрагъаицIу.* ХъэщIэ лгъаплэ, 401.

ЩХЪЭЙУО: ЩХЪЭЙУО ЕУЭН (1). ЗэрыIуэ Iэмал, выр е шы ицIашIэрэ ихъуреяггкIэ крэггэкIлхуэ. *Гуэдэ тIэкIур кыизэрыраишыжыр Бэлацэ и алаицжыитIыр арат, гуэдзыр зэ кгахатэмэ, ицхъэIуо мывэр хъэзырыпст.* Хъуэпсэгъуэ нур, 431.

ЩХЪЫРЫБЕЙ (2). Щхъырыбыр кызыпыкIэ банэ кыуацэ лгэхъэшэ. *Хъэжым и гупыр ицхъырыбейм ноблаггэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 370. *Щхъэггубжэ лгэбжжэм деж ицхъырыбей кыицхъыкIырти, ар зэран мыхъуаицэрэт, жалэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 370.

ЩХЪЫЩХЪЫН (мэщхъыщхъ) лгэмыI. (2). Щхъыщхъ макъ ггэлун. - *Уэр ггуэгуэм тезу телгыци мэщхъыщхъ, мэлгэалгэ, шыр фIалгэкIэ хуэвэмэ, ицэрхъыр хэлгэдэмэ.* Щынэхужыкыуэ, 42.

ЩХЪУАБЗЭ (1). плгыф. Щхъуэ дыдэ. *Нэхъ укгэхмэ - мэзыр ицхъуабзэиц, бгы лгэпэр жыг хадэ заицIэици зэицIэггэггэаиц.* Щынэхужыкыуэ, 27.

ЩХЪУАНТИАГЪЭ (1). ЩхъуантIаущытыныгыбэ. *ЩIалэ цыкIухэм къазэрыфIэцIымкIэ, а къуэр цхъуантIагъэ зацIэщ, удзытIцIэм дэнэклэ уплгэми цыныэ хужь зацIэ хэзу хэту. Щынахужьыкъуэ, 48.*

ЩХЪУАНТИАФЭ (3). *плгыф. Уафэм и фэм ещху щыт, къашцхъуафэ. Къуришыщхэм телъ уэсыр цхъуантIафэ хъуащи уафэ цхъуантIэмрэ абырэ зэхолгъадэ, зэхогъуащэ. Щынахужьыкъуэ, 42.*

ЩХЪУАНТИЭ (99). *плгыф. 1. (52). Езыр мыщхъуантIэ дыдэу, ауэ цхъуантIафэм ещхъ фэ къызыщIэлгъадэ. Дэр хъуа нэужь, дафэм цыз мэхъу дафэ цхъуантIэри къочэри дэр дэ хъуауэ къыпоху. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 650. Хъэр и гъусэу джабэ цхъуантIэм Хъэкуринэм бжэн цеггэхъур. «Тисей», 499. Жыгым ницIацэр бжыкхъэ хъухукIэ ПыIэ цхъуантIэу ящхъэрыгыц. Сыхъэт. «Батырыбжъэ», 56. 2. (47). Уафэм и фэм ещхъ, къашцхъуэ. Къуаажм псыдзэ къыщIэуа хуэдэу, дэнэклIа газэ, псы инар уэрамхэм дзэт, бжыкхъри, жыгхъри, унэхъри, уафэ цхъуантIэ ниэ хужь Iэрамэхэр цызэрызехъэу къыцу. КIапсэ кIапэ, 5. Къуришыщхэм телъ уэсыр цхъуантIафэ хъуащи уафэ цхъуантIэмрэ абырэ зэхолгъадэ, зэхогъуащэ. Щынахужьыкъуэ, 53. Бгым и къуапэм къуэту къалэр Уафэ цхъуантIэм иболгъагъуэ, Бггэхуэм хуэдэу цIыху цылажъэр Хэт илгъагъуми еггэцIагъуэ. Пшэ адрьщIым щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19.*

ЩХЪУЭ I (15). *плгыф. Мыхужь-мыфIыцIэ, хужь дыдэми фIыцIэ дыдэми нэмыс фэ зэхээрыкхэ зилэ, пхъэ яжъэм ещху. Цей хужь цыгыци, пыIэцхъуэц. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 539. Цейщхъуэ схуицIамэ, ФIэлгъапIэм фIилгъэни, Цейм еплгэмэ, гумацIэу Игу и къуэр къэкIыни. ЗэныбжъэгъуитI. «Шум и гъуэгугу», 34. Сабэр гъуэгугум къыцицIэту «Победацхъуэр» мажэр псыницIэу, И абджытсым нурыр цIэту Мажэр, мажэр куэд и фIыцIэу. «Тисей», 477.*

ЩХЪУЭ II (1). Ирагъэсымаджэну, ирагъэлIэну цIыхум, псэуцхъэм ирахъэлIэ гын, щхъухъ. *Иринэрэ Апчарэрэ ашык сытхэр зэлнахъуэрэ дадэм иратырт, птулгкIэ цIыкIу къомым ит цхъуэм я мэр къащIыхъэмэ, я гум къэкIырт, мыбы хуцхъуэ зэрыщIалгъар мэ закъуэмкIэ кэпницIэни, жаIэу. Нал къута, 281.*

ЩХЪУЭ III (19). «Хъуэпсэгъуэ нур» романым хэт лIыхъужь Щамхъун и цIэ лейуэ къокIуэ; «Зи лъэрыгыпс тIыгъа» тхыгъэм хэт лIыхъужь БетIал иреджэу щытауэ кыщокIуэ; «Лъапсэ» романым хэт мэхъумэ дадэм иреджэу кыщокIуэ – «Щхъуэ». *Щхъуэм жор ницIэхэлът «Георгиевскэ чрест» жыхуаIэ ордену. Хъуэпсэгъуэ нур, 103. Къепсых, - жиIац Щхъуэм, и нэпсыр и IэцхъэмкIэ щIилгъэцIыкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 104. Щхъуэм (БетIал зэреджэу щытаращ) и шу лIыгъусэу и жъэгъу цIэтар зэхуащэсри «ныбгъуэхъэшым» ираубыдащ, цIыхум фрабийуэ щытащи, фхуэфайэ дыхъуни, жаIэри. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 545. Ар «Щхъуэм» и зэманыр арати, хъэцIэщхуэхэр кыкIэлгъыкIуэрт, езы «Щхъуэми» цэкIуэн фIэфIт, хъэцIэщхуэр и гъусэу цакIуэ кIуамэ, IэнэцIу къаггэзэж я*

хабзэтэкъым, зыхуейм хуэдэ хъэкIэхъуэкIэр мэхъумэм къаригъэукIырт. Лъапсэ, 94.

ЩХЪУЭ IV (2). Дыгъужь. *А цхъуэр нэхъ лъэщым хурезэ, ЗэрыфыщIынуц зыр лэху. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17. Ариц и уэрэдыр а цхъуэми, Езыр къэкIуэну цогугъ. Гъуэгъуакъэ уафэр... «Вагъуэ махуэ», 17.*

ЩХЪУЭЖЪ (8). БзаджагъэкIэ куэдым хэта (нэхъыбэрэ дыгъужьым хужаIэ). *Дыгъужь цхъуэжъыр цIегъуэжауэ Зэ къэфэни игу къэмькI. «Бажэ пшына», 8. Ауэ пшагъуэм бащIыкыкы гъуэжъкIэ Мазэр пIащIэу цIеуфэж, Дыгъужь цхъуэжъыр гъуэм цыкIуэжкIэ Ици лъэужъыр жъым третхъуэж. Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 23. ТхъапIэм и лгъагъуэр хэзышынуур ккыджелэж, - желэри дыгъужь цхъуэжъыр къоув, кхъухъытищым жиIар абыи и гум зэрыримыкхъар уигъащIэу. Кхъухъ пхэнж, 505.*

ЩХЪУХЪ (1). *Еплэ щхъуэ II. [Яков Борисович хуцхъуэм хужелэ:] Щхъухъ защIэу зэхэлгъи. Нал къута, 281.*

ЩЫ (292). зэрабж бж. Бжыгъэ 3, 3 хъу. *Ермэн зэрыжиIэмкIэ, дзэр Псыхуабэ ккыдэкIри куэд къамькIуу шыгу защIэу гуиц-гуипI хуэдиз сабий изу къахуэзащ. Нал къута, 213. Астемыр, Степан Ильич, Елдар гъуэрыгъуэрэ псалэрт, жылэ кызэхуэсари а щым къабггэдыкхъуэрэ я Iэр къаубыдырт, лIыжъхэр хъуахъуэрт. Хъуэпсэгъуэ нур, 246. Щыри зэгъусэу дыкIуэнуц, - жиIэри Исуф унагъуэр иггъуэна хуэдэу и фызым еплгъащ: «Сыту пIэрэ иджы жиIэнур?» Лэчымэ, 390.*

ЩЫБЗЫЩЫН (щэбзыщI) лъэл. (11). *Зыгъэр нэгъуэщI гуэрэм йомыгъащIэу, щэхуу гум иггъэлгын, Игыын. Абы нэхъейуи и лIам щимыбзыщIаи и нхъум ккыщыцIар. Лъапсэ, 27. Якъуб зыгуэр щыбзыщIу гу ккылымымтэн щхъэкIэ, Апчарэ адыгэши хъыбару Бекъан ккыжриIауэ цытар и гум ккыггэкIыжжащ. Нал къута, 266. Ташаи хъыджэбз цIыкIу цыггын зэрыщыггар и адэм щыбзыщIынути, Къээмай ккэкIуащ, жаIэу зэрызэхихыу зиггэпцIури цыггар зыщидзри и цыггынмыкIэ зихуэпэжауэ и адэм хуэзащ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 537.*

ЩЫБЛЭ (36). Хъуам, пшэхэм хэт электричествэр зэлгэIэсу мафIэ бзий псыгъуэ кIыкхъ зэфIэщIыкIа ккыдидзу, ккызэщIэчэу уэныгъэ. *Дунейкътэжу цыблэр уэм, Игу илгъ мурадым зретынуц. И псэр зыхъэхур... «Батырыбжъэ», 126. Пиэ адрьщIым сынэсауэт Щыблэ уэныр цыетар. Вагъуэ махуэ. «Вагъуэ махуэ», 9. Ггэмахуэм уафэр гъуагъуэу, цыблэр уэмэ, Къазджэрий шынауэ заныцIэу нэмзэлыккыым тетIысхъэрти, Алыккыым елгъуэрт, гуцIэгъу ккыхуищIыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 393.*

◊ **Щыблэу теуэн** (1). ПсыницIэ дыдэу, ккыхъуар къагурымыIуэ теуэн. *Шаггдий шы жэрэм фытесу, Маисэу сэхуэр фIэцIэлгъу, Филъ фыщымысхъу фашистхэм Щыблэ теуэкIэу фатеуэ. ИкхъыIэхэм псалгъэу жаIахэр. «Шум и гъуэгугу», 57. Щыблэу икхъидэн (1). Губжышхуэ хэлъу псэлгъэн. И цхъэкIуэр инти Жэщныкъуэ цыблэу Гуацэр мэххыдэ. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 424.*

ЩЫБЛЭШЭ (1). *Еплъ щыблэ. Уи нсэр щэхуу дахъэхамэ, Гъатхэ мазэр къэунэхуащ, Щымахуэкууи уэсыр къесмэ, Уэ щыблэшиэ къыптехуащ. Лъагъуныгъэр мазэм хуэдэщ. «Вагъуэ махуэ», 334.*

ЩЫГУ (11). *Зыгуэрэм и щыгу дыдэ, лъагаплэ. Месыр доктуэр уи цыгур, Псыр къыцокъуалтэ а уи гум, Жыжъу уи ужьым уеплгыжым, Жыгхэр къыщепцэрт уи дежым. Кавказым и уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 97. ИцхъэрэкIэ укъеплгыхмэ, пшэм я цыгум укъоплгъэри уафэхъуэпскIыр и лъабжъэм къыцыхэлъыдыкIыу къыпфIоуцI. ШынэхужьыкIуэ, 53. Гъуэгу къэхутэныр и нэрыгъыу Бгым дэкIыр цыгум лъреIэс. Къуршым докI. «Дамыгъэ», 73.*

ЩЫГУГЪЫН (щогугъ) лъэмыI. (142). *Зыгуэрэм сэбэп хъуну, къыпыкIынIауэ пэплгъэн. IэпкIлгъэпкъ къэмыту укъалъхуамэ, Уэ щыцIэ бвэну къыпцогугъ. Хэт сыт IэнатIэ къехъуламы... «Батырбжъэ», 63. Зэкъуэшиблэу къумым итым Хуэдэу ари фIым цогугъ. «Индийскэ поэмэ», 365. Лъагъэжым хуэдэу ди бынхэм уацхъэцытыну дытцогугъ, - жиIэри лъыжъыр инэралым дежкIэ екIуэIри и Iэр иубыдащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 126.*

ЩЫГУФЫКIЫН (щогуфIыкI) лъэмыI. (81). *Зыгуэрэм гуфIэгъуэ хэлъэгъуэн, хуэгугIэн, нэжэгужэу еплгъын. Къуэ зэвыпIэр ибгынаци псыхъуэ иным цогуфIыкI, Пшахъуэ нэпкъым жъэхэлъадэм Жыгыжъ лъабжъэр цIелъэсыкIыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 117. Уэшхыр сэбэп мыхъужынуми, цIыхур цогуфIыкI, къемышхыжыххэн я гугъуэ гужъеяхэр мэгуфIэж, зи мыхъуми гъэужъ къэкIыныц, жалэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 387.*

ЩЫГЪАГЪЫН (щегъагъ) лъэI. (1). *ШыпIэгъауэ, пкъым илгу шыгъэтын. [Локотши Якъуб йоупцI:] Шыгъагъын уи гугъэ? [нэмыцэ офицер фацэр]. Нал къута, 301.*

ЩЫГЪЭ (17) Абджым, къупщхъэм н.к. кыхэщыкIа хъурей цыкIу куэд Iуданэм фIэблауэ. *Сэиди адрей и гъуситIми псалгэ жамыIэу зыкъомрэ цыст, хъэжым цыгъэ игъа-жэрт, Сэид Iуцацэу къыпфIэцIырт, а лшцыр цымыпсалгэкIэ, унэм къыцIыхъа къомри псалгэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 277.*

ЩЫГЪЭГУГЪЫН (щегъэгугъ) лъэI. (2). *Зыгуэрэм сэбэп хъуну, къыпыкIынIауэ пэгэплгъэн. ЗдэкIуар къыхуэнэцхъыфIащ, Iэджем цагъэгугъыу къепсэлъащ, зыхуей илгъэпкыр къыхуацIэнэу къагъэгугъащ; улIы пхъашищ, уябгэщ, лыгъэшхуэ пхэлъыц, уэ пхуэдэрац дзэ зезышэн хуейр, жалэурэ цытхгъуспыр кърагъэжэхати, езыри [Къэрэмырзэ] къэгумэцIауи къыцIэкIынт, цIэупцIащ; - Сыт хуэдэ къулыкъу къыхуэвгъэфацэрэ? Лыгъэ, 409. Къэрэмырзэ и дзэм ятрекъузэ: - Е къыдамытыну дызыцагъэгугъ цIыр къатетхыныц, е а цIым дытекIуэдэнц, - жиIэу. Лыгъэ, 411.*

ЩЫГЪЭГУПЩЭН (щегъэгупщэ) лъэмыI. (6). *Зыгуэрэм имыщIэжауэ щIын; и гум имылъыжу игъэхун. А махуэ закъуэр арат Ботэх и гум фIыуэ къинжар, а зыри пщызыгъэгупщэн Iэджи и нэу*

щIэкIа нэтрэ, зэзэмызэ зриуэтылIэн иггъэутмэ, еIуэтэж, арихъэкIэ езыми и ныбжъым хэхъуэхукIэ щакIуэ щыкIуа махуэзакъуэр пшэм щIалгъэфа мазэм ецхъу нэцIэбжъэ Iэджем щIалгъэфэж, зэзэмызэххэ фIэкIаи згъэхъыбарациэрэт жиIэу и гум жиIэркъым. Лъапсэ, 77. НащIэм телъа и нащIэр щызыгъэгупщэжыр и унэ нэцIым зэрашэжырт. Къалэн, 432. Ботэщ Астемыр и хъыбар тIэкIу-тIэкIууэр яцигъэгупэжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 204.

ЩЫГЪЭПЩКIУН (щегъэпщкIу) лъэI. (8). *Зыгуэрэм имыщIэу, къомыгъашIэу щэхуу зыгуэр Iыгъын, хъумэн. Езыми абы гу лъитэри къэгузэвауэ, и напэр цIыплэ къэхъуауэ Iэхъу зэрылэ Iэр стIол щIагъым щегъэпщкIу. Лъапсэ, 258. Тембот зытегузэвыхъыр нэгъуэцIит: Нурхэллий и унэм Iэцэ сыт щигъэпщкIуати, сымыщIэу зыгуэр щIэпщхъэрэ къыщтэмэ, жиIэрти кIэлгъыплэ зэытт, уеблэмэ жэцым къэтэджу цыплээ цыIэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 305. КъэкIащ сэ си гум сипхъу сэ згъафIэр, Сабийр хъуманIэм щызгъэпщкIуауэ, Си псылгъэм иту псы езгъафэрт, И гуауэр си гум цымыткIуауэ. Сабий. «Шум и гъуэгъ», 19.*

ЩЫГЪЭСЫН (1). *Шысыну хуит щIын, унафэ хуэщIын. Ей, щIакуэ къэсхъыныци, моуэ тIэкIу дыцыгъэс мыбдежым, - жиIащ Астемыр. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 489.*

ЩЫГЪЭТАУЭ (45). *И гугъуэ умыщIыххэу, къэгъэнауэ. ЩхъэдэхыпIэм щыцхъэпрыкIыжым Грузием кыкIа штабым ищIауэ цытам дыцыгъуазэщ; фочхэр цыгъэнтауэ, пулет куэд кыхуагъэнащ къуажэдэсхэм. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 377. Анхуэдэу цыщыткIэ, шы лей щыIэкъым, лейр цыгъэнтауэ, узрикъун бгъэутмэ, уи пхъэжыр цэ дэбдзей хъуныц. Нал къута, 350.*

ЩЫГЪЭТЫЖЫН (щегъэтыж) лъэI. (27). *Псалгэмакъ е Iуэхугъуэ гуэр гъэувыIэжын. Щхъэгъусэ иIар лэри щIилъхъэжащ [Шаукэт], бын Алыхъым къритакъым, хъэжы ищIыну мурад шати, хъэжыцI кIуэгъуэ къэсыху сымаджэ хъууэрэ цэ къэнэжыгъуэ къэнэжати, кыизэхуэлэнэу Алыхъым цухауэ къыцIэкIынкъым, жиIэри цыгъэтыжащ. Аргъуей, 386. Къэзакъми нып гуэр яIэу къыцIэкIыныц, - жиIэри Бэтокъуэ цыгъэтыжащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 250. Гъунэгъу физхэр цыгушыIэ цыIэт: - уи нысэм зэ цыгъэтыжыпхъэт лъхуэн, сабий пщыкIузыр хуэпIмэ, хъарзыни ар, - жаIэу. Лъапсэ, 119.*

ЩЫГЪЭТЫН I (щегъэт) лъэI. (87). *Шытыну хуит щIын, унафэ хуэщIын. Уеблэмэ, Iэ фIэтыху, псэ зыIут зэIуцIэм хэзгъэкIынукъым, жиIэу езыри цувыкIыу жылэр зэрыжылэу нэху цыху цыгъэтыну тIэу еплгъынутэкъым. Мазэ ныкъуэ щхъупнтIэ, 658. [Васэ жиIэу:] - ЗэрызэфIэкIыу тхъэр соггэпцI сыхъэт цызгъэтым. Тепщэч къэзылгъэтыхъ, 179.*

ЩЫГЪЭТЫН II (щегъэт) лъэI. (84). *Псалгэмакъ е Iуэху зыхэт гуэр гъэувыIэн. Дадэм и гур зыщIыпIэкIэ жауэ ерыскы зыбгъэдэсыр фIэмьIэфIыж хъуащи, шхэнри щегъэт. КIапсэ кIапэ, 16. Цыху зэхэтым я Iэуэлгъуэныр заныцIэу цагъэнтащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 154.*

Къазджэрий цыгэнтаи цыгхубзым нэрыуэн. Мазэ ныкхуэ шхуантIэ, 670.

ШЫГЪЭУЭН (щегъауэ) лъэI. (13). Зыгуэрэм щыуагъэ егъэщIэн. – *Тобэ ярэби, занщIэу уцигъэуэнуиц Долэт, - жиIэри Бэтокъуи Мусэ и псалгэм еувэлIаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 241. Езы кхгъухъыр иджыпстуи адэ уафэ лъаицIэ дыдэм хъэндрабгъуэ цыкIу тесиц жыпIэну уолгагъу, гъунэгъуу кыпфIэицI цхъэкIэ, тенджыз цыкIу жыжэмрэ благгэмрэ пхузэхэмыггэкIу уцегъауэ. Лъапсэ, 53. Щхъэлыкхуэпсым уцегъауэ, Зэм къабзэбзэиц икIи Iэсэи, зэм къиуничи къэгубжъауэ Лъэмыжышхуэ егъэщIаиц. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.*

ШЫГЪЭХУН (щегъэху) лъэI. (1). Шымыгъыж щыIын. – *Си гъунэгъур цыкIы икIынуэм, зраицIыр нэхъыфIмэ, сэри схузэфIэкIыни, - жиIэри Дэрдэхэ иггэтихъэуыхахэм ящыиц зым ещэфыкхъауэри, и джанэ кIыхъыр къыщыиудри зыцикхъауи, джанэкIэр дызохъей сымт жимыIэу, и гъуэнишэджыр цыггэху ищIри къадым и пащхэм щетIысэхым, къадыр, хъэрып лыжыт, къэгубжъеуэ къыщылгэнтаи: - ФыицIэкI иджыпсту! Хъэспэхъумэ, 418.*

ШЫГЪЭЩIЭН (щегъэщIэ) лъэI. (8). Зыгуэрэм хуэныкхуэу цыггэтын. *Ди пэжыггэм ди къуэм я гур Лыггэ иным щимыггэицIэу Дэ зауэшхуэм дыхэтакгэ. «ЩIалэгъуэ щыналгэ», 409. Лыжыыр гуфIэ цаггэщIаиц. «Тисей», 480. Дэри тлэкI къэдмыггэанэу шым дегугурт, Iуси, мэкъуи, шыудзи цыдмыггэицIэу. Анка, 382.*

ШЫГЪЭИЭН (щеггэIэ) лъэI. (4). ЗыщIыпIэ увыIэпIэ егъэщIын. *Щхъэлмывэкхуэ къыщыкIуам Лу сымэ хуабжъу къыщыгуфIыкIаиц Къазджэрий и гъусэм, уеблэмэ Лу елгъауиц Думэсарэ, Ахъя абы я деж циггэлэну. Мазэ ныкхуэ шхуантIэ, 637. [Чачэ Iузизэ хуеIуатэ хъыбар:] И лыр мэз е губгъуэ кIуэмэ, я гъунэгъу лыр къишэрти, и деж циггэлэнт. Хуэпсэгъуэ нур, 71. Ар дыдэр жиIами [цыгхубзым], бггэкхуэнишэ хъунутэкхым, бзээрэм тета хамэ цыгхуэу и унэ циггэлэмэ, зылгэгум гурыцхуэу ямыщIу хуэрэ? МелыIыч, 442.*

ШЫГЪЫН I (97). ЗыщатIаггэ, зэрызахауапэ, щIыфэм иралхъэ хъэпшып. *Я бинти, я цыггэныи сабэм цуаи, ищIэнтIэспри къапоху [сэлэтхэм]. Нал къута, 211. Къулейсызыггэм къыхэкIыурэ унагъуэм исыр [Исуф и унагъуэм] зэфIэнэ-зэкIужу я дунейр яхъ, я хъыдггэбз закхуэри дахэ дыдэ хъуну жаIэ цхъэкIэ, цыггын хуеиц. Лэчымэ, 389. Иджы ар лгъэсу дэни мыкIуэ, ШыггынкIи сымтым ар къыхуэи. Уэрэдибл. «Дамыггэ», 216.*

ШЫГЪЫН II (щыггэщ) лгъэмыI. (125). ШытIэгъауэ, щыггыу щытын. *Жыжгэ нэмысу Елдар аргуэру къэспэлгэиц: - Саримэ хидыкIа джанэр сицыггэи. Хуэпсэгъуэ нур, 277. Сэ жэиц ицIакуэр сицыггэу Жэщым нэху соггэиц. Дыггэм, кххуэ кIуэкIафIэу... «Вагъуэ махуэ», 101. Пишэ адрыщIым макIуэ – Джанэ цыггыр кусэи. Цыгхуэу. «Мывэ хуабэ», 38.*

ШЫГЪЫНЫДЖЭ (6). лгъыф. Шыггын щIагъуэ зимыIэ, фейцейуэ хуэпа. *СяггэкIэ хуэуэ цыггэныиджэ Зы цыху цымахуэм мыпIыицIа.*

Яггэш зэпыту батэкхутэр. «Батырыбжгэ», 12. *Шыггэныиджэу, ныбэнэицIу Жэщхэр пажбгэм цыбггэкIуэн? «Бдзэжъеящэм ипхъу», 150. Кулисум и пхгур цыггэныиджэ дыдэти, нэхъ къыщIэмкI хуаиц. Нэгъуху, 22.*

ШЫГЪЫНЫЖЪ (2). Жыы, Iей хуэа цыггын. *Думэсарэрэ Саримэрэ Тембот цечэнджэиц цыIэт, цыггэныиджэ сымт къапэицIэхуэмэ, Тембот и джанэгъуэнишэджым цыдэггын хуаицIырт, Астемыр и къэпталыжгэри абы хузэраггэицыжат. Хуэпсэгъуэ нур, 296.*

ШЫГЪЫНЫЩIЭ (1). ЯдаггэицIэ, къащэхуаггэицIэ цыггын. «Хъисэным фезыггэдггэн еггэджакуэицIэ къэтиаиц, партэ е цыггэныицIэ къыфхуаиц, драмкружокым хэтыну зыфIэфIым Жансэхуэ зевггэтх, пвэсэицIэ дггэувынуиц», - арат Къазджэрий къажриIэр [еджакуэхэм]. Мазэ ныкхуэ шхуантIэ, 604.

ШЫГЪУАЗЭ (20). лгъыф. Зи нэгу щIэкIа, зыщIэ, зылгэгъуа, Iуэхум цыггэуазэ. *Езы Апчарэ коммунатору фронтым цыщыIам псоми цыггэуазэу зэрыщыта дыдэм хуэдэу, Хъэбиби дунейм къыщыкхуэм цыггэуазэт. Нал къута, 228. Дадэр куэдым цыггэуазэу къыщIэкIаиц. Нал къута, 235. Махуэ кггэс зэхуэзэу, зэхуэмызэмэ, зэхуэзэшу, зыр шхэну тIысамэ, адрейр къриджэу, Инал урысыбзэм нэхъ цыггэуазэ дэнэ кггэна, хъэрфхэри ицIэхуэуат, арицхъэкIэ а тIур куэдрэзэныбжггэуу тхъэм цухатэкхым. Хуэпсэгъуэ нур, 203.*

◊ **Шыггэуазэ зыщIын** (1). Зыгуэрэм нэIуасэ зыхуэщIын; зэггэщIэн; зэггэлггэгун. *А тIур [Пыжынынэрэ Тамарэрэ] зэгурымыIуэу я псалгэмакхъыр абдеж цаухами, Тамарэ и къекIуэкIыкIам цыггэуазэ зыщIыныи, цыгхубз уэндэггур санитаркэу сымаджэщым ищIыцIэтыр къыбгурIуэн пащIэ. Лъапсэ, 23. Шыггэуазэ хуэщIын (2). Зыгуэрэ Iуэхуггэуэ гуэрэм хищIыкIыу щIын. Дэ къыддэдггэ «жыныибэ цыкIури» [зи Iэр хэзылхъэри] яхэтт, къуажэм каникул кIуэжауэ ирихэллати, ауэ Алий къэхъуам цыггэуазэ дызэрыхуицIар мыраиц. Зи лгъэрыггыпс тIыггэ, 524. Хъыдггэбз цыкIуэм дэнэ ищIэнтэ абы и гум илгым Iэюб цыггэуазэ хуицIамэ, зэрынэхъыфIыр. Мазэ ныкхуэ шхуантIэ, 524. Шыггэуазэ хуэу (7). Зыгуэрэм хэпщIыкI хуэу. Езы Инали Мэтхггэным и къекIуэкIыкIам, здэщыIа, зи ужэ ит сымтхэм Iэдггэм цыггэуазэ хуэуиц. Мазэ ныкхуэ шхуантIэ, 529. ТIэкIу-тIэкIуэрэ Локотош Iуэхум цыггэуазэ хуэуиц. Нал къута, 252. ПыщIацэм и нэгум уиплггэ – Игу илгым уохгур цыггэуазэ. Набдзэ. «Батырыбжгэ», 52. Шыггэуазэ ищIын (7). Зыгуэрэм хищIыкI щIын. Нэхъапэ ищIыкIэ Къулым и стIолым тет телефон къомым цыггэуазэ ищIаиц цыгхубзыр [Иринэ]. Нал къута, 238. Румын гуэр диIэт пхъаицIэу, пхъаицIэ Iуэхум цыггэуазэ дищIыну ишэнт цхъэггэуэ сымт диггэицIырт, езым бугет дахэ ищIурэ ищэрт, и фыз ггум лггэхггэр ди пщIафIэт. Зи лгъэрыггыпс тIыггэ, 526. Ауэрэ дзэм яхзэггэ нэужэ, Кггэрэмырзэр штабым ираджэри я мурад цыггэуазэ къаицI, цызэуэну ищIыналггэм и картэицхуэр унэ лггэгум ираубггэуазэ, дзэпщхэр*

ШЫКЫН (ш о к I) л ъ э м ы I. (23). Зыкыфлэщыжын, зэмыпэсыныгъэ хэлъу нэгъуэщылм хушчытын, удэфэн. *Къысхъуэтыныц си сэри, зэ уэгъуэм и щхьэр пызмыггэлъэтмэ, «кбалэдэс» жалэу пашэу пицлантлэм дэтыну зыхуаггэфащэр сэракъым, - цыжиЛэм, адаккэ хужьыр зрыщыклар нэрылвагъут, арицхэккэ Джэлил абы гу лымитэ хуэдэу зицлаиц: - Хьарзынэц, къуэи. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 491. Абы хуэдизкэ Гьуумар цыклайи, «кьащтэт мидэ, къылухыт мыр, сом уи гуфлаклэм дэмылзу тетым деж дауэ уклуэн», желэри сейфым бггэдоуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 227. Щыклауэ ди псэм хэт кьелами, Хуэдмыдуэ и нэм дэ долэж. Лъы уасэ. «Щхьэлыкыуэ», 398.*

ШЫКЪУ (5). Фызым и дыщ, и унэкъуэщэр лым зэрхушчыт. *Астемыр и цыккыр куэд хьурт, я малхьэри фьуэ кбалвагъурти, а лымккэ кьэхэиэн шылуэ къыцлэккынутэккым, арицхэккэ лы зи кьару илгыгъуэм хьэцкэ зацлэу дунейр хуэхьынт. Хьуэпсэгъуэ нур, 159.*

ШЫКЪУ АНЭ (1). Фызым и анэ. [*Вадим Анзор жриЛэу:*] *Уи цыккыу анэр лэджуи мыгуфлаи ар цызэхихым? Гьуэгуанэ, 135.*

ШЫКЪУ ДАДЭ (2). Фызым и адэшхуэ. [*Гесиод:*] *Си цыккыу дадэр кьаклуэри къызэллэуаиц: ди гугъу кьомыщи, фи лэпккым делэ яхэтиц, уэри шейтлан уз уэфыккыу къыцлэккыныц, удггэккыуанищккым, ди гугъу кьомыщи, жиЛэу. Тепщэч къэзылгъэтыхь, 162. Кьаздэрий мы хьэгъуэлгыгъуэм къызэрыклар гьэццэгъуэну кьалгытами, абы нэхэрэ нэхгэццэгъуэныжт къуыцхьэ Кьэзмайуэ Инал и цыккыу дадуэ шытар къызэрыклар. Мазэ ныккыуэ щхьуантлэ, 590.*

ШЫКЪУ ШЦАЛЭ (1). Фызым и дэлхур лым зэрхушчыт. *Цыхум ямыцкэ шылэт, Инал и цыккыу шцалэр, Ахья, иггэтлысат, тхьэусыхафэ гуэр и шыпхум хуитхьу гу лымитати. Мазэ ныккыуэ щхьуантлэ, 517.*

ШЫКЪУЭЖЫН (щекъуэж) лъэл. (1). Шыпхауэ, зылгыпхауэ шыта гуэр шытлэггэжын, лытлэггэжын. [*Алыджыккыуэ:*] - *Си ваккитлыр цысккыуэжри, сыхуэпа хьэзырт, бэлтоужьыр зрысыгыгъуэуэ сыгыгъици, сыццлэккыуэ. Мелыгыч, 458.*

ШЫКЪУЭН (щекъуэ) лъэл. (2). Пхуэццыккыуэ гуэр залымыггэккэ (гугъу удехьу) шытлэггээн. *Льаккыуэм ваккэр цыккыуэцц [Кьэрэлгъаиц], лгэныккыуэм хьыданыхь кьришэккыуэ, здэккыуэну и гуггам клуаиц. Нэгъуху, 48. [Дэфэрэдж:] - Ботэх сэ жеслэр флэмылуэху хуэдэу зещл: - Сыццлэггэккыуэ, яжэзггэлэ къысицаккыуэну джанэм и размерыр. Льяпсэ, 95.*

ШЫКЪУЕЙ (5). лъыф.1. (3). Цыккыу-цыккыуу кьута, зэпэщхьэхуэ хьуа. *Псы зэрыт пэгуныр къыщхьэпидзри, унэ лгэгум мыл цыккыуей зыхэлг псыр из хьуаиц, Тембот и кьамылри псым лгэныккыуэккэ ирихьэккыуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 289. Абы иццылужккэ жыгым уккеллгъымэ, джэдккэз пицлантлэм дэтыр цыккыуей цыккыуэ зацлэу уолвагъуэ, тхьэдждккэ уеджэныр Джэлил нэхгэ хуэфайцуи къыфлэуццыж. Бабыщыкыуэ адаккэпщ,*

475. *Щыггэ бла лэджуэ уэгъу цхьуантлэм Вагъуэ цыккыуейхэр ипхьау .э, Шылгъуагъуэр куэсу пхыроккыуэ, Кьуанишэу кыфлэггэм хэтхьауэ. Шыхульагъуэ. «Шум и гьуэгъу», 14. 2. (1). зэхь. Мыхьумыщлэ, мыхьэнэншэ. Псэуцхьэри абы хуэдэ кьабзэц: репрессие кьом еклуэклэм цыккыуэ нэхгэ лэжэрейр, нэхгэ аккылыфлэр хэклэуэдыккыуэ, нэхгэ пцэцэр якук, яггэккыуэдурэ нэхгэ цыккыуейр - лгэпккккэ узыщыгъуэ мыхьунур нэхгэбэ хьури, я генетическэ цыккыуэ езым еицхь хьужаици, нэхгэ цыккыуейуэ къызэхэнэр, лэжэными хэзаггэрккыуэ, мылажэмыи яицхьын ялгккыуэ, зым зыгуэр къыццылгъамэ, лэццэуэри къыццылгъадуэ псэуну я гуггэ цхьэккэ, къайхьулэрккыуэ. Льяпсэ, 66.*

ШЫКЪУН (8). Джэдккэзым я лус. *Асыхьэту унэгъуащэр къыццлэккыуэ, джэдккэзым цыккыуэ кьахуидзати, джэди, бабыщи, гьуэгъуи зэрывэхьэу клуаиц, Джэлил флэккэ кьэмынэу. Бабыщыкыуэ адаккэпщ, 492. Бзэр мыбзэжмэ, псалгэр цыккыуэ Кьуалэбзэхэм яхуэвгъуэи. Гьатхэ кьэсккэ я гьуэлгъхьэгъуэ. «Вагъуэ махуэ», 42. Цыккыуэным бзэхэр зэхуишэсмэ, Фоч гьауи цтауэ мэккыуэдэж. Шыккыуэным бзыхэр зэхуишэсмэ... «Батырбжэ», 170.*

□ **Джэд цыккыуэ и пиццылгъыц** (1). *Еплэ джэд.*

ШЫЛЭЛЫН (шолэл) лъэмыI. (3). Шыгыныр, ваккэр хуэфлэ, цыккыуэуэ шымытын, хуэинын. *Шынел цыггыу урыс гьуэрым делегатхэр унэм иццлэщэрт, абы еицхьу адыгъуэ, къуыцхьэу зыбжани адыгэ цейм иццылгъуэ шынел траккыуэуэ къащылэлэрт, шынелыр абыхэм я ццылгъуэуэ зрыщытыр кьиггэлгъагъуэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 322. Дзыхь имыццу Рау кьотэджыр, Кьыщылэлэу и гьуэнишэдджыр. «Тисей», 479. Артистхэр хэт и пацкэ къыккыуэрыхуам, е бостей цылэлэрт къыщыцхуам зэраггэзэхуэу дурэшым дэнтт, лунхьуэр зэхуащыжыккыуэ. Мазэ ныккыуэ щхьуантлэ, 669.*

ШЫЛГЪАГЪУН (щелгъагъу) лъэл. (18). Зы шцылгъуэ гьуэрым шылэу лгэгъуэ. *Тембот и гум кьэлкыуэац Хьэтлэхуэуццкыуэ садым Кьэбэрдэи полгкыуэ иту щилггэгъуэ махуэр. Хьуэпсэгъуэ нур, 247. Уеллэмэ, зэгъуэр Адыгейм и дыщым клуэжу, мафлэгум къыккыуэрыхуауэ, Астемыррэ Думэсарэрэ Армавир жэц дэсати, театрым клуэуи спектаклэ щилггэгъуэуэ жиЛэрт. Мазэ ныккыуэ щхьуантлэ, 639. Зуапкэ гьубгъуэм и тафэм Бий цыслггэгъуаккыуэ зэ заккыуэ. «Адэ», 123.*

ШЫЛГЪЭТЫН (шолгъэт) лъэмыI. (2). Уэдэщысым, уэдэщылгъым псынщлэу шытэджын. *Дадий ву маккыуэ кьеггэаццэ, Кьэхьуар имыццлэу шолгъэтри Шхьэгъубжэм доплгъыр, мэдауэ. «Адэ», 131. Хьэжы цыггыну Мэккэ кьитхар хэутэн иццлаиц а гьуамэм, ебзым хыкхьаици, ариц лгэгъуэ, - жиЛэиц Инус, цытыныр кьэхьэлгъэцкэ хуэдэу зиццыл, нэхгэ тлэысплэфлэу деж цысыр циггэлгъэтри, башыр зыццылгъагъуэуэ зриггэицэтхэац. Хьуэпсэгъуэ нур, 29.*

ШЫЛГЪЭФЫН (щелгъэф) лъэл. (1). Шытхьын, кьаруккэ уелэурэ шыхын. *Ераггыу цыггын псыфыр шалгъэфри Анчарэ и пхьуантэм кьыдаха цыггын гьуэцэ шатлэггэац. Шынэхужьыккыуэ, 55.*

ШЫЛГЪХУ (17). Зыгуэрым кьытехьуккэ, кьылгъуа. [*Фуаз:*] *Си шцалэгъуэуэ, си кьару*

илгыгъуу Анка си адэм кыицэхугъаиц, шыфтым я цыльхуиц, лъхуэмэ, кыицлэхуэм дигъэунэнкIэ хууниц, жиIэри. Анка, 382. Пасэрейхэр куууэ цIэныгъэкIэ емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм цIэныгъэицхуэ хэлът: гаметэкIэ зэджэ цIэблэр кызытехукуфыр кьабзэу цагъэтыну арат, зэмылгъэжэгъум я цыльхуитI зэрашалIэмэ, я лъабжыэр ягъэбыдэрт. Лъапсэ, 65. Дэр зыфIэфIу зыицахэм Я цыльхур хуахэц молэ. «Индийскэ поэмэ», 360.

ЩЫЛГЫН (щылгыц) лъэмыI. (88). 1. (86). Гъуэлъауэ щытын, зыгуэрим телтын. Хъэжым и нитIыр тенауэсымаджэмплырт, зыкыицIэжыну пIэрэ жиIэу, арицхэкIэ сьмаджэр хъэдэу щылт, зымыгъэхейуэ. Хуэпсэгъуэ нур, 73. Къэзмай и къуэ нэхъыжъ Ахъя ялхауэ щылт, ар къурмэну фIагъэжу абы и лъыкIэ я Iэр ятхъэицIыну. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 621. [Гесиод:] Баку кыицIари цхъэгъубжэм дэлъа цхъэкIэ жыжъэ мыкIуэфу и гур кьекIуэри кыитехуауэ щылыц. Тешцэ къэзылгъэтыхъ, 162. 2. (2). ЗыщыпIэ гуэрим деж щыIэн Шаукэт и цIы Iыхъэр кьадым и цIапIэм пэмыжыжъуэ щылыц, Iурданыпсым и Iуфэм Iулуэ. Аргъей, 385. Къалэр ундэрэцхуэ хуэдэу щылыц, зыкыицIэжу. Нал къута, 280.

ЩЫМ: ЩЫМ ХЪУН (16). Макъыншэ хъун, дауцыншэ хъун. Ди Iуаицхъэ тхъуахэр къэуауэ Щым хуауэ уи цхъэм кыицхуоплэкI. Кулиев Къайсын папцIэ. «Щхъэлыкыуэ», 402. Мазэгъуэ дахэц ныцхъэби, Сабий быдзафэр, дунейр И цытэлъагъуу, цым хуауэ, Нэр кыицIыдыкIыу доплейр. Жэщ мазэгъуэ. «Дамыгъэ», 217. ЛэтIифэ жиIэнур жиIати, псом япэ цIэкIри ежъэжаиц, унэм цIэтхэр цым хуауэ зыр зым йоплгыжри зэхэтиц. Лъапсэ, 13.

ЩЫМЭХЪЭШЭН (щомэхъашэ) лъэмыI. (4). Гурумыкыагъ ин зыгуэрим хуиIэн, зэмыпэсын. Госпиталыр зи IэмыицIэ илгъэми нэхъ ягъэкъабылт муслъымэнхэр зы цIыпIэм цаIыгъэмэ, сьту жыпIэмэ кхъуэлым цымэхъашэ цылухэр дахэ-дахэу шхэртэкъым, мыицхэмэ, хъужыгъуафIи хъуртэкъым, куэдрэ цIэлът. Хуэпсэгъуэ нур, 172. [Алыджыкыуэ и цхъэ хужеIэж:] -А узым нэхъэрэ нэхъ сызыцымэхъашэ дунейм узыфэ теткъым. МелыIыч, 443. А емынэунэм [Къэрэмырзэ] и гугъу фымыицI, ницIыхъэпIэ Iей фIагъуниц, жаIэу цIыхур цымэхъашэт Къэрэмырзэ, имыгъэшынэ цымыIэу. Лыгъэ, 408.

ЩЫМУ (9). нареч. Щэхуу, зыри жимыIэу, макъ имыгъэIуу. Нахъуэрэ Чачэрэ, шахмэт зэдэджэу хуэдэу, цыму цыст. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 510. ЦIыхур цыму зэхэтти, Чопракъыпс и макъыр псыхъуэм кыидэлукIыу зэхэнхырт, бжей мээыжъ хагуэ зыхидзари кьэдалуэ хуэдэт. Нал къута, 257. Къуришым ягу илгыр яхъумэ, Щыму яфIэфIиц цытын. Къуршхэм жамыIэу зы псалъэ... «Батырыбжъэ», 30.

ЩЫМЫН (щымщ) лъэмыI. (11). Iэуэлъауэ, макъ гуэр мыщIын, щэхуу щытын. Мэлыхъуэм и гур кыицзыргъуэтыжри кыигъэзэжаиц, цымыиц, жиIэнур имыицIэу. Лъапсэ, 55. Зэрыхъуами еплъ:

Лу школым кIуэжын хуейици, справкэм поплгъэ, Нахъуэрэ Чачэрэ зэбгъэдэсу нэху ягъэицаиц, тIуми псалъэ жалэркъым, цымыиц, нэхъыбэрэ цысыфыр тлгъагъункъым, жаIэу бэшэчагъэкIэ зэпоуэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 503. АрицхэкIэ псори цымыт. Хуэпсэгъуэ нур, 88.

ЩЫМЫХЪУЖЫМ (27). нареч. ИкIэм-икIэжым, нэгъуэщI Iэмал щамыгъуэтыжым. Щымыхъужым, Локотош кыригъэжъаиц: - ЦIыхур кыидомэцIэкI, итIани дезертир ихъумэу лииц Iутиц. Нал къута, 293. Щымыхъужым, Иналрэ нысацIэмрэ зэрызэбгъэдэмысыр сьту фIыт, жиIэри, ежъэжаиц. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 587. Щымыхъужым, зыгуэрим ираицэри, ахъиэ кыицIэкIам цыиц сомитхур и дэлъхум хуигъэхъаиц, адрейм и анэм цитIэгъэн вакъитI кыицIэкIаиц. Щынэхужыкыуэ, 15.

ЩЫМЫХЪУМ (2). нареч. Еплъ щымыхъужым. Щымыхъум, езы Сосрыкыуэ зыхигъэнынт, пхуэури хъэлыгъуанэ бла псо кьахиудаиц. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 557. Щымыхъум, мафIэгур Армавир кьагъэкIуаиц, Армавирт нэхъеижри, мафIэгур станцым кыитенаиц. Хуэпсэгъуэ нур, 171.

ЩЫМЫIЭЖЫН (щыIэжкыым) лъэмыI. (1). ЛIэн, дунейм ехыжын. [Думэсарэ йогупсыс] АмIэ, Астемыр щымыIэжу, абы кыитх хуэдэу и ныбжъэгъу гуэрим кыитхыу пIэрэ? Хуэпсэгъуэ нур, 191.

ЩЫМЫIЭН (щыIэкъым) лъэмыI. (13). Нэрылгъагуу щымытын, щыпIэ гуэрим имытын, имылтын. Уеблэмэ Iэхъуэм дикуа жэмхэм кьагъэзэжат, хэцIа цIагъуэ цымыIэу, хъэхэми я псэр кыицхыхъэжауэ банэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 285. Нэхъ диницIэкъухэм зы зацIауэ, кьапсэлъ цIагъуэ цымыIэу, «Алыхъым жиIар хъуниц», жаIэу зэхэст. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 646. Iурари тхъэмыицIэныр иужэгъуауэ сабий быну, зыхуэмыныкыуэ цымыIэу, и цхъэгъусэр лIэри цIилъхъэжауэ, зыцыгугъыр и хадэ тIэкIурауэ хъэблэм дэст, дэкIуэжыну и ницIыхъэпIэм кыицэхуэртэкъым. Къалэн, 427.

ЩЫН I (ещ) лъэI. (31). Зыгуэрим цы техын. СтIол бгъуэицхуэр кIыхъ дыдэ хъужауэ игъэувыкIаиц, абы бгъэдэтхэм цы зэраиц электромашинокэр яIыгъици, мэлыфэр е бжэныфэр стIолым траубгъуэри бетэмалуаиц. МелыIыч, 452. Мэл, бжэн кыицэцIэхуэми, арац – зи хъэсэ хэтам деж хури еуици: «ДахэкIэ угурыIуэрэ – хъарзынэиц, угурымыIуэрэ – мэлым я цыр цыи, узыхуей цIы», - жеIэри езыр губгъуэм докIыж, цIэицIыр лъагуэ ицIаиц, докIуеижри зиплгыхъу тесиц, зы Iэц гъавэм хымыгъэхъуэ, уеблэмэ къуалэбу кьетIысэхэмэ, фочкIэ яхъуэрэ зэкIэцIихурт. Хъэсэпэхъумэ, 417. Ток бутIытицым шайр кьегъавэ ТоккIэ мэлри фермэм ящыр... Къуажэ лавкIэм. «Партыр ди пашэу», 33.

♦ **Цыр цын** (4). Еплъ цы.

ЩЫН II (ещ) лъэI. (3). Къэпщын. Лъэбакъуэр иттыккIэ сэ нэсицами, Уэ уи гъэрытIэр кьэзгъуэтынкыуэ, Гъунэницэу гуауэ уэ тиэцами, Аруэру IэпIэ сэ пхуэицIынкыуэ. Уи деж сынокIуэ.

«Шум и гьуэгу», 62. *Си гьуэгу тетми си лэныгьээр, Лэбакьуэр шыккIэ сэ нэсцами, Илгыцу си гур сэ мы лыгьэм, Уи деж сыноклуэ сэ, си нагьуэ. Уи деж сыноклуэ. «Шум и гьуэгу», 62.*

ЩЫН III: ◊ **нэху щын** (79). *Еплэ нэху II.*

ЩЫНЭ (15). Мэлым и щIэжьей. *Мэл гуартэм данцэ хэтами, Зы щынэ зыми пфIихьякьым. Мэлыхьуэхьэ. «Шум и гьуэгу», 71. Зэрызехьэм Мэши хэмьиту хьунт, джэгуаклуэ хьужьыр араши, елгэу хуэдэу зещI: - Уэ, Дэфэрэджу ди шытхьуихуэ, уи убыхь благьэр мэгузавэ: ди шытхьур щынэм хуэдэу Iэсэи, псынэм хуэдэу кьабзэи, и бзэр IэфIици, гуапэи, гуащэм хуэгумащIэи, ницIантIэм удэмькI, унэм уимькIыхьэ, мис уи шэнтри тахьтэи, тетIысхьэжи тес, - жаIэу. Льапсэ, 118. Щынэ мащIи хэкуэдэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 536.*

ЩЫНЭЛ (1). Мэлым и щIэжьейм ил. *Ухуеймэ щынэлым Фадэбжьэ кьыдоклуэ, Хьыдэбжьэхэм уахэплэм ПлэмькIыу уогуаклуэ. Колхоз уэрэд. «Бгы льапэхэм деж», 106.*

ЩЫНЭН (щенэ) лэаI. (1). Зыхэнэн, бгынэн. *Уэ щIыб щIыIэм жэщкIэ Удэлгын щумынэ. Цыыхьуэ. «Мывэ хуабэ», 39.*

ЩЫНЭХУЖЬЫКЬУЭ (13). 1. (1). Романым и фIэщыгьэцIэ. 2. (12). ЩыпIэцIэ. *Апчарэ и сыхьэт «будильникыр» зэрыкьуэтэрэ куэд щIаиц, арихьэкIэ махуэр здынэсар тэмэму кьещIэ, Щынэхужьыкьуэ кьэзыувыхьа бгыщхьэм еплэмэ. Щынэхужьыкьуэ, 65. Иужьым [отрядым] ЩынэхужьыкьуэцIэ ягьэаиц. Нал кьута, 225. Ауэ удзытцIэишуэм Щынэхужьыкьуэиц игьаицIэми зэреджэр, ауэ иджы хуэдэу зэи и дуней дахэу щытагьэнкьым. Щынэхужьыкьуэ, 48.*

ЩЫПЭ (7). нареч. Япэ дыдэу. *Сабийр гу цыкIум кьыгуфIыкIыу И щыпэ гьуэгу мис траиш. ГьушI. «Мывэ хуабэ», 119. И щыпэ техьуэ гьуэгу техьари, Зытетьыр заныцIэм, жыжьэ кIуэниц, ШIэгьэкьуэн. «Дамыгьэ», 71. ХьэицIэр зыгьэхьэицIэр я хэкум я пашэ Кодоевыр арат, Берие абы и деж и щыпэ кьаклуэтэкьым. Льапсэ, 86.*

ЩЫПЭДЭКИ (1). Япэ дыдэу льягапIэ гуэрным щыдэкIуей. [Шлоссер Омар жиIэу:] *Шо, нэмьцэм иджы я щыпэдэкIыу Гуаицхьэмахуэ дэкаIа уи гьуэ? Гьуэгуанэ, 100.*

ЩЫПЭЗЭХЭХ (2). Япэ дыдэу тхьэкIумэм кьыIуэ. *Приказыр урысыбзэкIэ тха щхьэкIэ, абы итыр нобэ ящыпэзэхэчтэкьыми, кьызыгурымыIуэ зырызыхьэ фIэкла кьахэкIынутэкьым. Нал кьута, 257. [Мусэ Бэтокьуэ жиIэу:] – Абы [Степан] жиIэр си щыпэзэхэчтэкьым сэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 249.*

ЩЫПЭКЬАКИУЭ (1). Япэ дыдэу зыщыпIэ щыкIуа. *Щамхьун и щыпэкьакIуэкьым нобэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 163.*

ЩЫПЭЛЪАГЬУ (33). Япэ дыдэу щыпIэгьуа, ущылушIа. *Лу справкэр и щыпэлгагьу хуэдэ епльырт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 514. Дызыщеджэ унэр Алий и щыпэлгагьуу щымыт нэтми, адэкIэ-мыдэкIэ кIуэурэ псори зэицIыкьыаиц, унэм и кьекIуэкIыкар ищIэрти. Зи льярыгыпсэ тIыгьа, 522. ИгьаицIэм нобэ и щыпэлгагьуу кьалэ илгагьунут, дзэ зэхуаицэсари инэралри абы кьыдэкIуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 124.*

ЩЫПЭЛЪХУЭ (2). Япэ дыдэу лъхуэгьуэ. *Фыз лэащыдэжэм бэлыхьу ятелгьым ущIэмьуицIэм нэхьыфIиц, псом хуэмьдэу зи цытэлэхуэр. Нэгьуху, 33. И щыпэлэхуэу жэмыр щыльхуари Хьэбибэ игу кьокIыж. Щынэхужьыкьуэ, 9.*

ЩЫПЭН (мэщыпэ) лэамьI. (2). 1. (1). Зыгуэр зыхуэхьэсын, зэщIэкьуэн. *Зэрынэсу и нысэр кьыгуэтри хьарзынэу гурыIуаиц Данэ цыкIу Хьэбибэ кьыхуигьанэу, Иринэ тимуровскэ командэм ящIыгьуу удз щыпэ кIуэну. Щынэхужьыкьуэ, 58. 2. (1). Щыкьун щыпын, шхэн. Кусэу пхырокIыр мээ шхьуантIэр Нэпкьым и гьуэгуэр щIуIуантIэу, Бзу кьэмувыIэу есахэр А мээ Iэрысэм хуоусэ, Вагьэм щыщытэу тесахэр Дянэ а мээым и гьусэиц. Губгьуэм. «Партыр ди пашэу», 22.*

ЩЫПХЭН (щепхэ) лэаI. (1). Зыгуэр быдэу пхэн. *Махуэ псом я нэр хьыданкIэ щыпхауэ [лэчым мэ Iей кьыпех], кьешхми кьэсми, тенджызыпсым ицхьэицтэи защIэу мэлажьэ жумыIэмэ, и улахуэри зегьэзэгьын хуэдэу хьарзынэиц, Iэиц укIыным кьыщIыхьуу щытам нэхэрэ IэджэкIэ нэхьыбэиц. Лэчымэ, 392.*

ЩЫПЫН (ещып) лэаI. (1). Щыкьун, шхын щыпэурэ. [Локотши Апчарэ жиIэу:] - *Кьэтым кьыщэица нартыхуу кьуаргьым уащытыниц. Щынэхужьыкьуэ, 131.*

ЩЫПЫНЭН (щопыIэ) лэамьI. (1). ЗыщыпIэ щызэтеувыIэн, щысабырын. *Астемыри зьыдэщыIэу Гур кьуицхьэхьум щымытыIэ. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 75.*

ЩЫРЫЩ (2). зэрагуэи бж. Шыр зыуэ, щы зым лысы. *Зы лэпкьыр унагьуэ тIоушI хьумэ, ницIырыпIуэ ягуэширт е лэпкьыр унагьуэ щырыиц-тхурьитхум фIэмыкIмэ, лэпкьытI-цы зэгуагьэхьэрт. Нал кьута, 291. Кьэбэрдэим зы нэрыбгэмхуэзэудестынитхум нэблагьэицIуэяIэиц, Америкэм плырэ ныкьуэзэиц яIэр, Инджылызым щырыиц ирикьуркьым, Испанием яIэр тIурытI, Италием яIэр зырыз фIэкI хьуркьым, кьэзакьэхэм яIэр плырыплыым щIегьу, нтIэ, цIыр ди зэхуэдэу советскэ властым игьэуваици, Кьэбэрдэимрэ кьэзакьэхэмрэ кьыддэгуэицэн хуейиц жаIэу осетин делегатхэм якуэудият. Льапсэ, 87.*

ЩЫСАКИУЭ (1). Уэршэру зэрызэбгьэдэсым, зэрызэхэсым ироджэ; уэршэракIуэ. *СыщIасэлкьым СызэштеуакIуэу, Фыз сакIэлгьыкIуэу Сыжэиц щысакIуэу, Си щIакIуэ кIапэм Гуаицэ тезгьэсу Схуэдэр есакьым. «ЩIалэгьуэ щIыналгьэ», 423.*

ЩЫСХЬ (4). ГүщIэгьуэ. *Гуэиц ГүнкIыбзэр тырихьыжи, Марфэр лэейуэ хьыфIихуаиц: - Еплэ а цIапIэм и мурадым, Уэ пхуэфэиц сэ сыхьуниц, И лэужьыр сэ а уи адэм Щысхь пхуэзэмыицIуэ уэзгьэхуниц. «Бдзэжьейэщэм ипхьу», 157. «Ди тIасхьапIэм щысхь щымыIэу я унагьуэбжэр хуегьэицIыжи я цIапIэм псы игьэжьыхьыж», жиIэу Елдар унафэ тIкIий кьыхуамьыщIатэмэ, Думэсарэ зи гьуэу ищI цIалэ цыкIури «кьэубыд» жиIэу Елдар унафэ имьыцIынкIэ хьунт. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 542. Хьэзабу ди щIыым ишэчэхэр И натIэ хьуакьэ бийм и цIапIэм, Мис собж лэабакьуэу*

сэ кбэсчари, Бий унэр сицлэнькым сэ хьэцлэп, Дицил илэ сицлэжыну, шысхь симылэу Бий шлэгул лъытсыр шызгъэжэнуу. Дыгъэр кьепсын папщлэ. «Шум и гъуэгу», 56.

ШЫСХЬЫН (шосхь) лъэмыл. (22). Зыгуэрэм гуцлэгъу хуэщын; хъумэн, кьегъэлын. Дисэ мыгъуэри ныкгуэдэуэ зытэхуэр и нысэ бзаджэм шысхьа мыгъуэти, аратэкъэ. Гүцлэгъу, 420. Клоб ягаклуэмэ, нэхъ цлэфлэфлам сэри гу лъыстаи; инджылызи, ехудий япэцлэхуэ хъумэ, нэхъ кыфлэпкыныц, кышысхьыныц жауэ арат, Клоб нэхърэ мынэхъ лейуэ сэ инджылыбзэ сицлэ пэтми. Хьэцлэ лъапэ, 398. [Якуб Локотши зыхуыгъазу:] - Си блэгъэи, жыслэу шысхьыу ара? Нал кьута, 293.

ШЫСХЬЫНШЭУ (1). нареч. Шысхьырабгъу хэмылгу. Шэч хэлъкымы, и гур зэгуэрэм Шысхьынышэу, цэхуу ефыцлэр, лэ шлэпэр шлэпэм шыдэжэу, Гуауауэ и гур дэмыхуэр Дадий кьелуатэр мынхуэдэу: «Си шлэп, уи адэм уэсыту Уэ кыпхуыцлэхэм кьедэлэу». «Адэ», 134.

ШЫСХЬЫРАБГЪУ: ◊ **шысхьырабгъу имылэн** (3). Гүцлэгъу лъэпкь хэмылтын. «Салэцлэмыклуэдэу шыцлэпкыжамэ, нэгъуэцлэ сыхуейтэкъым», - жиуэ бажэр бжэмклэ елаш, абдежым Джэлил кызырклэти, бажэм и тхэклушитлэр шысхьырабгъу имылэу зехулухьаи. Бабыщыкыуэ адакьэпш, 484. Бийм шысхьырабгъу имылэу феуэ! Нал кьута, 304. Бажэри зэрынэхьыфлэ шыцлэпкымы, хэт и джэдэиц нэхъ тласхьэу нлэр жиуэ жэциым нэху шыху кьеджэдыхь - джэди кьэзи кыпэцлэхуэр ешх, клэпхъ кыпэцлэхуэм, шысхьырабгъу шлэпкымы. Кхъухь пхэнж, 507.

Шысхьырабгъу хуэмыщлэ (1). Гүцлэгъу хуэмыщлэ, шымысхьын. Кылышбий и кьуэр унэ дэкуейлэм псыныцлэу дэлгэтейи, клэцлэуи зыкыгъэклэрахуэри кьэпсэлъаи; - Джыназ мылкъум шыгуэрым зэвгъаицлэ, кысцлэпкышым шысхьырабгъу зэрыхуэзымыщлэнуу. Хъуэпсэгъуэ нур, 118.

ШЫСЫКЛЭ (4). Зэрыщыс шлэпкэ, шыщысклэ кыгъэлъагъуэ хьэл. Рум и шысыклэр зыкы кыфлэлуэхутэкъым, спектаклым дихьэхуэ и нитлэр кыхурт. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 661. - И шысыклэр-иц, молэ, гьуклэм и шысыклэм зыгуэр кыкыгъэ? - жауэ шыцлэуицлэм, кьажрилаи; - Лей зэсхьакымы, гуацлэмрэ гуцлэгъумрэ зиуэ Азалыхьым игу зэзгъэбгъакымы, си напэр кьабзэу тхьэм и пащхьэ сохьэж жиуэ араи и шысыклэм кыкыгъэ. Лъапсэ, 106.

ШЫСЫН (шысш) лъэмыл. (276). 1. (270). Зыгуэрэм тэсын. Стлэлым кыбгъэдэс лъыжъ кьомым я уицлэ пылэ клэпэхэр, тхьэрыкыуэфым еицхуэ, кьелэлэхуу шыст, хэт лэпхуамбэклэ гуахуэу цлэпкымы епэцлэу. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 587. Дэфэрэдэж кыхуэцлэпкымы ягаклуэу гьуклэр кышлэпкышари, цтлэцлэпкымы шыст, сытэджу си гъуэу шхьэ сытэмыувэжрэ, жиуэ. Лъапсэ, 60. [Альбина:] Уафэм сьдэплгъуэ шысхьыи, Гесиод кьэпкылуэжуслэпкымы нлэрэ, жыслэу. Тепщэч кьэзылэтыхь, 170. 2. (3). Зыщлэпкэ деж егъэзыпкэ шилэн, шыгуэтын. Шхьэлмывэжэуэ

кыуажэр здэщыс шлэпкэ хуэдэ гъуэтыгъуейуэ дахэи. Хъуэпсэгъуэ нур, 82. - Осетин кыуажэ шысхьыи, - жиуэри, шлэпкымы кышлэпкымы, зыгуэр кьэпсэлъаи, - Дзауджикауэ эджэу. Лъапсэ, 86. 3. (2). Тутнакымы исын. Следствие палгъэр икыуэ ягъэкыуанышэу палхьэнур ямыгъуэу, лажьэ зымылэ лыр шыст, хабзэм зэрыжицлэмкэ, кьэутипкымы хуейуэ. Зи лъэрыгыпс тлэпкэ, 525. Кьэрэмырээр хьэпсым изышхьауэ «И-И» шыжицлэм, кьэрэгъуэ и гъуэу штабым ирагъэшиц, зэрышысыну хуэри хуагъэгъури. Лыгъэ, 409. 4. (1). Ефэ-эшхэ лэпкэ гъуэтын. Ухуейми, спектакль зыгъэувар кьегъэблэгъи, тлэпкымы шысхьыныц, жиуэри Инал кышлэпкымы, Верэ Павлоуэ зыгъэхьэзыру шилгъэу. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 660.

ШЫТМЭ (101). союз. Апхуэдэу хъумэ, араме. Фи мэжджытри фи динри революцэм кьаруэ шлэмкэ ихъумэнуу, ар флэпкымы шыстмэ, ар флэпкымы шыстмэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 446. Сэ акыпкэ зыгуэр кысхуэхьыкыны шыстмэ, си акыпкымы кысхьым зыкы сыхуейкымы, ди хэкум и сэбэп хэмылгъэ, цлэпкымы я хьэр кыдэмыклуэмэ. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 590. Хьыдэжэбз цлэпкымы илгъэшицлэпкымы нэса и ужькыиц шлэпкэ, и уасэри белджылыи; илгъэс кьэс тумэн зырыз поуэри, псалгъэм шхьэккэ, илгъэс шыкылу хьуамэ, тумэн шыкылу етын хуейи, шлэпкэ уейуэ е уи быну шыстмэ, кьэдыгъуэ шлэпкэ - узэрызэгуриуэи. Лъапсэ, 37.

ШЫТХЬЫН (щэтхь) лъэл. (1). Шылгъэфын, зэфлэпкымы шыгъэкыны (шыгъын, вакъэ сытхэм хужалэ). Модрейми игу иримыхуэ кьэпкымы, гуфлэжу тлэпкымы шырыкыжытлэ хьэлэчыр зыщлэпкымы сэ кыхуэсхьар зыщлэпкымы, Мелыгыч, 464.

ШЫТХЬУ (27). Зыгуэрэм лъэпкымы ин илэу кьэлъытэныгъэ и цлэ флэпкэ иуэныгъэ. Нэхъ хуэкыуейкымы шытхьу кьэхьын шхьэккэ, нэгъэлэхуэ нэхьыфлэпкымы хьэцлэпкымы яцлэу Абхазым нэс шуэ кыкымы хьэцлэпкымы нэлэу уэришэу зэхэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 10.

ШЫТХЬУН (щотхьу) лъэмыл. (62). Пщлэ хуэщлэпкымы, и цлэ флэпкэ иуэныгъэ. Ар шыгуэным кысхьыи кышлэпкымы, сыт шхьэккэ жыпкэ, егъэдэжкылуэ хьуамы, езы директор дьидэми зыгуэрэм шытхьунумэ, япэ зи цлэ ирауэр Тамарэти. Лъапсэ, 302. Батырбэч и гугъаи Якуб кышлэпкымы. Нал кьута, 263.

ШЫТХЬУПС: ◊ **шытхьупсым шымысхьын** (11). Егъэлеуэ зыгуэрэм шытхьун. Хьыдэжэбзыр шлэпкымы шытхьун, Бекъан шытхьупсым шысхьыртэкъым хьэцлэу зыхуэжэу кьэзакъ фызабэм и гугъу шыцлэпкэ. Нал кьута, 290. Япэцлэпкэ кысхьыи шыцлэпкымы шыцлэпкымы яхуышлэпкымы, псом хуэмыдэжу шысхьыи и лэпкымы шхьэккэ шытхьупсым шысхьыи. Кхъухь пхэнж, 511. **Шытхьупс тегъэлэпкымы** (1). Егъэлеуэ шытхьу псалгъэр хужыпкымы. Дыдоуи ди гуапуэ шлэпкымы жэрдэм, Шытхьупсым тлэпкымы тедгъэлэпкымы. Дунейр мычэму кьэпкымы. «Дамыгъэ», 237.

ЩЫТЫКІЭ (4). Дуней тетыкІэ, зыщІыкІэ, зэрыщыт щІыкІэ. *Умыгузавэуи хьунт, Нурхьэлий и щытыкІэкІи и плгэкІэкІи делэт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 234. *Елдар ноби и гум ихуатэкьым а собранэм кьрихьэлла кьомым жалари я щытыкІари.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 587. *Си дежкІэ гурьІуэгьуэиц абы и щытыкІэр, наркозыр заницІэу пкьырыкІыркьым сьмаджэм.* Льяпсэ, 28.

ЩЫТЫН (щытц) льямыІ. (332). 1. (135). Льякьуэхэм тегьэщІауэ зэфІэтын. *Араиц, кьурмэн сызыхуэхьун, - жиІэу фызыжьыр щытц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 631. *Думэсарэ Темботрэ Саримэрэ я гьусэу щытц, щІалэ зэрызекІуэхэм еплъу, абыхэм Елдар кьахуеплгэкІырт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 152. 2. (52). ЩыпІэ гурь шыІэн. *Си нитІыр сыгьэуфІыци, солгагьур Мэтрэдж кьалэ жалэу иджы Тамань здэщытым деж щытыгьар, кьрым сеймэнхэм тенджызыр кьызэпауицІа нэужь, а кьалэр арат хэщІапІэу ялар, адыгэм ятеуэным зыхуагьэхьэзыру.* Льяпсэ, 5. *Рахым и гу плъыжьыр куэбжэм деж щытынуиц хьэзырыпсу.* Хьуэпсэгьуэ нур, 143. *Хьэбибэ ар зэхихьу, и дуней гуІэгьуэу, куэбжэм деж увауэ щытц.* Щынахужьыкьуэ, 58. 3. (49). И плэм имыкІын, мыхьейн. *Радиомачтэ а унэм деж щытати абы текІуэдэжжэиц - бомбэ кьытехуэри бгьуэтым кьаицтэ.* Нал кьута, 281. *Аралпыр стІол лагэ щытым бгьэдэуэри, щІопиц иІыгьыр щІопицкьымкІэ стІолым тригьэувауэ, зыкьомрэ и паицхьэм итхэм яхэплгэу щытаиц, и нэр щІуицкьуантІэу, и жьэ бгьуэжьыри Іуиэ ищІауэ.* Хьуэпсэгьуэ нур, 37. *Скамейкэ щытци, сомІыс.* МельІыч, 460. 4. (96). ЩытыкІэ гурьым итын. *Школыр мыдрисэм нэхэрэ нэхэ дахэу, нэхэ нэхуу, нэхэ Іэхуитлгьэхуицу щытын хуейиц, жиІэрти пхьэицІэхэм унафэ яхуищІырт, щхьэгьубжэр нэхэ ину яицІыну.* Хьуэпсэгьуэ нур, 348. *Усэр абы хуэдэу щытын хуейиц - уи гум щыІыхьэу.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 526.

ЩЫТІЭГЬЭН I (1). *Еплъ щыгьын I. ИтІани зэлІэфызым кьалэжьыр яишын, щатІэгьээн кьаицэхуну яхурикьу кьудейт.* Льячымэ, 392.

ЩЫТІЭГЬЭН II (щетІагьэ) льяІ. (42). Пкьым иун, илхьээн. *Лпыгьур нысаиэм хигьэтыну щІалэхэми кьагупсысаиц убых шу гьусэу нысаицІэм кьыдэкІуэр дэкум хуэдэу кьагьэицІэнуи, я щыгьын хьэбыришыбыру куэд льяндэрэ хьфІадэжар кьыдалгьэфыжу зыщатІэгьэну.* Льяпсэ, 115. *Ара си гугьэиц нобэ кьэси А цейр льяпкэ псоми щІыщатІагьэр.* Адыгэ цей. «Дамыгьэ», 238. *Езы Рахьым кьакІуэмэ, Саримэ бгьэдэсу хьыбар гьэицІэгьуэнхэр жиІэрт, щыгьын дахэу кьалэм дэс хьыдэжэбэхэм щатІагьэм тепсэлгьыхьырт, зээмызи Саримэ телгьэрти и дамэм, и щыбым Іэ дилгьэрт.* Хьуэпсэгьуэ нур, 132.

ЩЫУАГЬЭ (23). Мыгьэмэмыгьэ, мыпэжыгьэу псалгэм (тхыгьэм), Іуэхугьуэм кьыхэкІ. *Мыракгэ уи Іэ хужьыр? - желэри Лэтицифэ и Іэпхьуамбэицхуэ сосискэм еицхьымкІэ «Дэфэрэдж» жыхуиІэ псалгэм толгьэ, абы хуэдиз щыуагьэ сэ зэрызмышыщІынуу ищІэ пэтрэ.* Льяпсэ, 24.

ЩЫУАГЬЭНШЭ (1). Щыуагьэ зимыІэ, щымыууэ. *Аслгьэныкьуэ а уэрэдым щхьэкІэ «тху» хуагьэувауэ щытаиц, урысыбзэкІэ дахэу икІи щыуагьэнишу зэхилгьэати.* Щынахужьыкьуэ, 16.

ЩЫУЭН (щоуэ) льямыІ. (70). Щыуагьэ щыын, мыгьэмэму зыгуэр кьыхэгьэхуээн. *Советскэм и гьуор бзэ ІэфІу щытын хуейиц, щыжиІэм, Нахгьуэ щыуауэ кьыицІэкІынкьым.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 508. *ШыдыгьуитІым языр кьуэгьэнанІэ кьуэуэвэри пхьэрыр ялэ иригьэщІауэ арати, Астемьр щыуаиц.* Хьуэпсэгьуэ нур, 170. *[Нартыхум жиІэу:] - Мыр зымы емылгьэу, езым псори кьелгьэу си гугьэти, сыщыуауэ кьыицІокІ.* Льяпсэ, 231.

ЩЫУЭНЫГЬЭ (3). *Еплъ щыуагьэ. - Желэ, хэплгэу Іуаицхьэмахуэ, - Сэ бгы псоми сыралгьыцхьэиц, Щыуэныгьэр ицхьэ си махуэ? Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78. Ауэ нобэ Іуаицхьэмахуэ Щыуэныгьэр хьуаиц и махуэ.* Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 78. *Си щыуэныгьэм щІалэм гу лгьитауэ, СоицІэж жиІауэ мис мы псалгэр: - Дэ мамырыгьэм куэд щІэттауэ Кьэтихьа насытым мис и пІалгэр, - Сэлам уэсхьыну сыплгьыхуэнунт, Іэ симыІэжми, щІалэ пакгэ, Зауаэм ицэкьур слгагьу мыхьуну, ЗауэлІ игу быдэ кьысхуэнакьэ! Ныбжэгуэ.* «Партыр ди пашэу», 92.

ЩЫУБЫДЫКІЫН (щубыдыкІ) льяІ. (5). Уепхьуэу зыгуэр убыдын (кьурмэкьей, жьэ сыт хуэ-дэ гурэ). *Исуф кьопхьуэри Іэ ижьымкІэ и пхьур иІыгьыу, Іэ сэмэгумкІэ си пицэр щубыдыкІри зэанэзэхур натІэкІэ дызэреудкІ.* Льячымэ, 396. *Лу кІэрахьуэм и гугьу ищІыну Сосрыкьуэ гу щыльитэм, Іэбэри Лу и жьэр щубыдыкІаиц.* Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 600. *И щІалэ цыкІлум, мэлхьэпІатІэм хуэдэу, зыкьыкІэриукІати, кьыдэуеижа нэужь ундэрэицхьуами, нэхгьри щубыдыкІат и анэм и пицэри, Дэфэрэдж и гур кьызэрыгьуэтыжэиц, «си пицэр щикьуэзкІэ псэуиц» жиІэри.* Льяпсэ, 53.

ЩЫУДЫН (щуд) льяІ. (7). Щычын, щытхьын, псынщІэу щыльэфын (щыгьын с. ху. гурэ). *Дохутырым щыгьэ халат хужьыбзэ, лгьыаицІэ хужауэ, и жыпми зыгуэрхэр зэрилгэри ІуицІти, сестра нэхьыжьыр пхьуэри а халатыр щудри зыщІыпІэкІэ дикуаиц, тумбэм дэлг халат хужьу ету зытедзар кьыдицхьуэтри напІэзыпІэм дохутырым щитІэгьэиц.* Льяпсэ, 6. *[Фэуаз жиІэу:] - Зи пицампІэ щызудар дурэшим дызодзэ: зэрыгьэкІийр щІызэрыгьэкІийр ялэ яицІэжыну я Іэпэлгэпэ машхэри араиц.* ХьэщІэ льяпІэ, 407. *- Си гьунэгьур щІыб икІынуэм, зэраицІыр нэхьыфІмэ, сэри схуэфІэкІыниц, - жиІэри Дэрдэхэ игьэтхьэусыхахэм яицыиц зым епицэфыкьауэри, и джанэ кІыхьыр кьыицудри зыщикьуаиц, джанэкІэр дызохьей сыт жимыІэу, и гьуэнищэджыр щигьэху ищІри кьадым и паицхьэм щетІысэхым, кьадыр, хьэрып лгьыт, кьэгужьеяуэ кьыицылгьэатиц: - ФыицІэкІ иджыпсту! Хьэсэпэхьумэ, 418.*

ЩЫУЖЫН (щож) льямыІ. (1). Зэримыльагьум, е пыщІауэ зэрыщымытым кьыхэкІыу зыгуэрым щыгьупщэжын. *Пицэдей кьурмэници кьакІуэмэ, жытІэу дыкьэплгэиц, цыкІыгьэри я анэицхуэм куэд*

ицауэ илгээгүатэккыи. УаицүжынкIэ мэхү.
КIапсэ кIапэ, 6.

ЩЫУКЫТЭН (щоукIытэ) лгэмыI. (3). Зыгуэрым
щхькIэ укIытэн, зыгуэр емыкIуу, кьемызэгыу
кьэлгытэн. Нобэ хуэдэккыи уицүкIытэн хуейр...
Лгэпсэ, 127.

ЩЫУН: \diamond [и] мэ щыун (6). Еплг мэ II.

ЩЫХЭТЫН (щыхэт) лгэмыI. (13). ЩыщыIэн,
щыIэн. Дэнэ мыггүэ щыхэт Астемыр? – жиIэу
Нанэ мычэму и щхэм хужилэж хуэдэу жэм
джэмиджыыр кьышыну кIуэрт, жэм бу макъ
зэрызэхихыу. Хьуэпсэггүэ нур, 201.

ЩЫХЫН (щех) лгэI. (9). Уи пккыи ихын
(шыггын, вакгэ с.ху. гүэрхэр). Ахья цыхубзу
джэгүати и бостейр щыхыжу дурэшим дэтт.
Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 671. Нартыхур пIэмкIэ
плгэмэ, пIэр щыжэуэ хьэзырыси, езыми куэдрэ
хуэмышыIэу пIэмкIэ кIуэри итIысхьаиц, Раисэ
кьыдэлэккүурэ, щыггыныр зыщихри и унэ кIуэжа
хуэдэ, зиггэукуриаиц: - тIэкIу зыщызггэпсэхуни
уи деж. Лгэпсэ, 80. ПцIыIэм щIохгэ, джанэр щахыр,
Чэщейфэр мэкIэзы, Зэрыбыдэр уаггэлгэаггур,
Я узыфэр кьагупсыс. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 35.

ЩЫХУЭН I (щехуэ) лгэI. (19). ПIащIэу
зыгуэрым ткIуаткIуэ щыхуэн, тецIэлгын,
кIэрыцIэлгын. Нахгүэ мауэрыр кьрилгээфи,
кIэрахуэпэм шакгэ щихуэри Лу зыхуея пэишотыр
триггэуаиц. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 442. Анхуэдиз
дзыхь кьызырыхуаицIама пIыжыыр кьымыггэгүфIэу
кгэнэнт, Бэлаиц, тхгүэ кьыцахуам хуэдэу, и
гуапэ хьуаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 311. [Адэлджэрий
жиIэу:] - Сьт мы си льякгүэм щыпхуар? Гьуэгуанэ,
111.

ЩЫХУЭН II: \diamond гу щыхуэн (1). Еплг гу I.

ЩЫХУН (шоху) лгэмыI. (7). ЩыхунIэ гуэрым
ехуэчын. Гьуэгур Iуэмэ, бзаджэмэ, хуабэ мэл
жыхуаIэу, Iэцыр зэхэтицхьэмэ, зэныкгүэжкүмэ,
щхьэрыуэу бгым щыхункIэ зыхуэIуа щыIэккыи.
Нал кьута, 343. Уи нэм кьыщхьэрипхьуаиц,
уицхункIэ мэхү, щыхунIэм унэсмэ, зыгуэр
кьыпкIэлгьыплгын хуейц. Лгэпсэ, 253.

ЩЫХУПIЭ (21). УщыхункIэ здэшынаггүэ
бгы лгэгэ, задэу ех бгы пэу. ЩоджэниIыкIу Алий
хиша лгэггүэраиц дэ гьуэгушхуэ тхуэхгүауэ
дызытетыр, фIы кьыдэххуэлэм, ди гүм щыхэцIа
кьэхгүаиц, ди ятэ ищам дыкIэлгьопIаицIэ, нэхь
тегушхуауи докIуэ, сьту жыпIэмэ гьуэгур
кьуейщIейми, гьуэгур мытыниши, щыхунIэ иIэм,
доицIэ, пэрытым иггэунэхуаиц. Зи лгэрыгыпс
тIыгьа, 519.

ЩЫХУТЭН (щохутэ) лгэмыI. (1). Еплг
кьыщыхутэн. Псы узыхьынуи укьеламэ,
КьыщIокI уаицүу тхьэр зэтам: уздихьым
ныджем уицхутэм, Укьезыггэллэр уэ бгүэтаиц.
Сихуат кIуэдыпи сыкьелаш... «Батырыбжэ», 64.

ЩЫХЬ (45). Псэуцхьэ пIащэ бжэабэ (тундрэм
Iэщуй цаггэхьү). Щыхьыр жьы хьуамэ, щалгьуа
аузым мэкIуэж, - жиIэри Мэтхьэныр дыхьэшиаиц.
Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 530. И адэм и гьусэу
зэгуэр щакIуэ кIуауэ зэрыщытар илгэс тIоциI
хьуаиц, итали щыггупицаккыи Нартыху Кьазбэч

щыхьыр фIиггэжауэ зэрыщытар. Лгэпсэ, 98.
Мыщэ жыпIэнуици, щакIуэм кьауауэ щыхь е мээ
бжэн чыцэм щIэллгьхьауэ хуэзэмэ, щIетIэри еггэф,
кьыщIетхьужри ешхыж. Кхьухь пхэнж, 507.

ЩЫХЬЭН (щохьэ) лгэмыI. (12). Зыгуэрым
кIэрыхьыжээн, пэщIэщIэггүэ щIын, фIэнэн.
«Емынэм зэрихуэрэ фызхэр щхьэ кьысщыхьауэ
си ужь имыкIрэ?» - жиIэу Инус а кьакIуэхэмкIэ
плгэрт ищIэнур имыщIэу. Хьуэпсэггүэ нур, 76.
Я унэ кьэкIуэжауэ щилгэаггүм, Мысост аргүэру
кьыщыхьаиц: колхозым и пIэкIэ «десятидворкэ»
тищIынуици, кьуажэм дэсыр унаггүэ пцIырыпцIурэ
гуэи, жиIэри. Нал кьута, 291. Хьэкурынэ
щыггупицэж хуэди хьуат лгьубыдым щыхьауэ
зэрыщытар, зы илгэс хуэдизи абы лгандэрэ дэкIауэ,
я благгэ фызабэ гүэр кьакIуэри кьэлгэIуаиц: - Си
щIы тIэкIур схуэвэ, си сабий емынэм кьелар шхын
щхьэкIэ сфIэллэнуиц, - жиIэри. Лгэпсэ, 105.

ЩЫХЬЭР: ЩЫХЬЭР КЪАЛЭ (15). жьы
Кьалащхьэ. Истамбыл Тьркум я щыхьэр кьалэу
щытыжтэккыи, щыхьэр кьалэ хьуар Анкарат.
Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 574. Бытырбыху
щыIам зэрауэтэжымкIэ, урысым я щIыналгэар
гьуни нэзи зимыIэ щIыналгэиц, езы щыхьэр
кьалэр жыпIэнуици, жиным ящIауэ фIэкIа, цыху
щыкIум я кьарум, я акьылым кьыхьа кьалэу
кьыпхуэщIэнуккыи. Лгэпсэ, 145.

ЩЫХЬЭТ (24). 1. (14). Iуэхуггүэ гуэрым
и кьэкIуэкIыкIа и пэжаггым щыггүаэз,
зылгэггүа цыху. Сэид щыхьэтым гуицIынуици,
Кьазджэрий идаккыи: -Мо зи псалгэ зэпыбудам
жиIэнур жеггэлэ, - жиIэри, - сыщымыуэм, ар
Астемыриц. Хьуэпсэггүэ нур, 284. Матрени,
Дорофеичи, еггэджакIуэ кьрихьэлIахэри щыхьэту
уаиц еджакIуэ цыкIухэм кIэрахгүэ ялггьыу
зэралгэггүамкIэ. Мазэ ныкгүэ щхьуантIэ, 673.
2. (5). Зэрыпэжыр уэзыггэлгэаггүэ, уи фIэщ зыщI
гүэр. Итиц блынджабэ пIийуэ, гьуабжэу, Нэпсым,
яжжэм я щыхьэту. «Тисей», 486. Дыггэпсыр IуицIу
щIэраицIэу И орден Iэджем щоджэгур, ЗауэлI и
лгьыггэм, и щIыхьым Ар щыхьэт лгэпIэу, мис,
иIэиц. «Адэ», 132.

ЩЫХЬУЭН (щехуэ) лгэI. (2). Зыгуэр
адрейм дэлгьэфэхын, телгьэфын. Машина зырыз
плгэаггүмэ, шэрхьыр гүфэм щихуэуэ, цыхури
хьэпшыпIри изиц. Нал кьута, 211. Езы Нурхьэлий
гужьеяуэ кьыщIэлгэтаиц, ищIэнур имыщIэу, кьэп
кIэпхыным и Iэр щихуэу. Хьуэпсэггүэ нур, 207.

ЩЫХЬУМЭН (щехьумэ) лгэI. (6). 1. (4).
Зыгуэрым пэлэщIэу, и зэран кьемыкIыу Iыггын.
Бийм дыщыфхьумэ, кьэвмыггакIуэу фиувькIи
фыщыт мо кьурихэм жьыбггэ кьамыггакIуэу
зэрыщытыфым хуэдэу. Щынэхужьыкьуэ, 47.
Доллар бзаджэм зыкьэхуницIэ: - Мо узихь кьакIуэм
сьщахгүмэ, Ар умыдэм кьыпхуэгушккыи, Кьару
инхэм сэ сахгүмэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр
ди пашэу», 132. - Тхьэм дыщыхьумэ, - жиIэрт
лгьыжым, - дзэшхуэм зыкьалэтаиц. Хьуэпсэггүэ
нур, 59. 2. (2). Зыгуэр зыщIыпIэ (хьума щыхьу)
щыIыггын, щызехьэн. - Щэрданхэ я унэм штаб
щакIыну жаIэ, ахьшэр дэз ящIэмэ, абы ящэници

цахгумэни, - жиэрт Астемыр. Хьуэпсэггүэ нур, 212. Екгуэлланиэниэу ялытэу А крепость иным цахгумэу Кварухэр куэдрэ флэггүаами, Ар хэти ди гум кынаиц. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

ЩЫХЪУН I (щохъу) лъэи. (5). КыфIэщIын. Убыхыиц Бэрээдэж, чэнджаици сыти хэмыту, и цIыхум и нэхъыбитIыр псым иришыжат, «дызидэуэлэтым и цIыналгэм нэхъ хьума дыщыхъуниц» жиIэри. Лъапсэ, 179. А иныжыыр еггэгүвэ, А мээ Iувым пхымыкIыфу Щохъу а махуэр жэцыбг кIыфIу. «Елбээдыкгүэ», 18.

ЩЫХЪУН II (щохъу) лъэмыI. (2). Зыгуэрым зыщIыпIэ щытыкIэ гүэр щиггүэтын, зыгуэру кыщыщIидзын. Куэд дэмыкIыу Къэбэрдей хэкум цIэрылуэ щыхъуниц Къээдзэрий, абы кьыдиггэи тхылгым емиджэ кэмынэу псоми ятэцIэхуэниц. Хьуэпсэггүэ нур, 403. «Нэмыцэр ди цIым кыщыхъэм, Ахэмэдыр яцIри старшынэ, Щыхъуац Iэтацхъэ ар жылэм...». «Адэ», 417.

ЩЫШЫНЭН (щошынэ) лъэмыI. (48). Зыгуэрым и шынаггэ Iыггын, фIэлIыкIын. ХакIуэ кьарэшхуэми сабийр сыту щымышынэрэ? Щынэхужыкгүэ, 28. Дзэр кьалэм кьыдыхъэну цызэххахам, зырызэхъэхэр нэхъ кьызыркIри зыщышынэ щымыIэу батэкьутэр яггэшырт, пацтыхъыр нэхъ IумпIафIэ яцIу зыхуейр ираггэцIэну. Кхэлэггүнэ, 378. Тинэ гуацэм шыщынэрт, ауэ аратэкгым Тинэ цIимыдэр. Мазэ ныкгүэ щхъуантIэ, 637.

ЩЫЩ I: ЩЫЩ МАКЪ (5). Шыхэм я кIий макъ. Куэбжэм сынэблаггэрэ сызыцIэдэIукIмэ, япэм хуэдэу Анка и щыц макъ цызэхэзмышым, си гум щыхъауэ унэмкIэ сымыкIуэу шэщым сыцIохъэ. Анка, 384. Шу гурхэр кьакIуэу нIэрэ, жиIэри, и сабийр иубыдри кьуацэ-чыцэмкIэ хэлъадэри етIысэхаци, арицхъэкIэ кьакIуэIауэ зыри илгэгурккым, шым и щыц маккым фIэкIа. Лъапсэ, 57. Шы щыц макъри цIыхум я кIий макъри зэхыхъэжауэ дунейм тетыр зэцIэккүггэ, зэцIэкие худдэц. Лыггэ, 412.

ЩЫЩ II (8). «Зыри» мыхъэнэ иIэу. Машином щыц кэмынэу кIэрылгыр кIэрахуэ нIэрэ, жызоIэри нэхъ сеггэгүзавэ. Клапсэ клапэ, 6. Ар бээзрым кьыщыцэхуэуэ цытац фочыку закгүэм фIэкIа щыц кэмынэжауэ. Лъапсэ, 111. Уи ажал кэмысамэ аракгэ, жыхуалэм хуэдэу, Данизэт Хьэбибэ деж кэсаи кэмысаи - я чы-бжэггүэ унэм бомбэ техуэри щыц кэнаккым. Нал кьута, 223.

ЩЫШЫН I (щыщ) лъэмыI. (348). Зыгуэрым урейуэ и зы Iыхъуэ, пкыггүэу, куэд хьум языу щытын. Ботрэ ЛутIэрэ япэ зи щыщIэ яубыдам щыщит. Хьуэпсэггүэ нур, 286. Пицэдджыжым жьыуэ кьакIуэ жыхуалам деж сыносри псори зэхуэсауэ сарохэлIэ, Камизэхэ япхуэ Лэтифи я пашуэ дохутыр зацIэу синклит зэхэтым ящыцу сэ кьыспэлгэр Аннэ Павловнэ и закгүэу кьыщIэкIыниц. Лъапсэ, 10. Нэхъыжхэм ящыц гуэри цIэуницIат: - Ярэби, Алий, илгэс минихкIэ кээггүэгурыкIуа лэпккым тхыггэ гуэр ямыIауэ нIэрэ? Зи лъэрыггыпс тIыггэ, 529.

◊ **Зымы щымыщын** (9). Еплэ зымы.

ЩЫШЫН II (мэщыщ) лъэмыI. (4). Джэн, кIийн (шым ехэлIауэ). Шыр щыщит, хьуылгьырт, етхауэрт, и нитIыр кьихуу зиплгыхьырт, и пэцхъыным бахгэр кьрихурт, арицхъэкIэ нахгүтэ ницIэхэлгым и клапэр лIитIым яIыггэти, шым кIуанIи жапIи иратыртэккым. Хьуэпсэггүэ нур, 162. Шыр апхуэдизкIэ кьызэсаи, зыщIыпIэкIэ сыщыIауэ унэм кэзггэзэжамэ, япэ гу кьыслгызытэр Анкэт, щыщмэ, унэм цIэххэр бжэцхъэу кьытеуэрт, Фэуаз кэсыжаиц, жаIэрти. Анка, 382. Уеджэмэ, кьокIуэр шыр, кьодаIуэу, Узэхихаци, ар мэщыщ. Си кьуэрылгху Алинэ деж. «Щхъэлыккүэ», 408.

ЩЫШЫНЭН: ◊ цыгуггэм щыщымыIэн (2). Еплэ [и] гүггэн. Зыгуэр щыщыIэн (1). Еплэ зыгуэр.

ЩЫЩIЭДЗАУЭ (15). послелог. Щеггэжыауэ. [Кьетау Хьэкурынэ жреIэ:] Укьызырызггэгүггэм и пIалгэр кэсаици, нобэ цыщIэдзауэ хуит узоцI: ухуеймэ, кьуажэм кьыдэни уи кIыици щылгэацэ, ухуеймэ, дэнэ кьуажэи дэтиIысхъэ. Лъапсэ, 61. Абдеж цыщIэдзауэ «бахгэсэн событэм» лажы-хъати зимыIэ куэд Ислгэмей кьуажэм щыщуи цымыщуи хокIуадэ, щыхъэкIуадэр зымы имыщIэу. Зи лъэрыггыпс тIыггэ, 526. Кьалмыкь цIыналгэр кьыщубгына махуэм цыщIэдзауэ уэ кэпкIуар уафэм ит Шыхулгэггүэм хуэбггэдэ хьун си гүггэккым... Нал кьута, 267.

ЩЫЩIЭДЗЭН (щыщIэдзэ) лъэмыI. (16). ЗыщIыпIэ, зы зэман гүэр щIэдзапIэ щIын, щеггэжхэн, щыгублэн. Лэтифэ си бий зырыхурэ мацIи цIаккым, диссертацэ щыстха лгэххэнэм кьыщыщIэдзэ, абы лгандэрэ куэд дэклами, нобэ кэс гужггэжэ и гум кьысхуилгыи, и нэм бжэггүэу сыккыщIоуэ, иджыри цыггүуицэжаккым си диссертацэм тета эпиграфыр: «Щыхубзыр кьэралым и лъапсэи, цыхубзыр фIы хуэзэмэ, кьэралри фIы хуэзаци, цыхубзыр дэхуэхэмэ, кьэралри дэхуэхаци», - жиIэу. Лъапсэ, 13. Дорофеич цыщIидзар кьыхуэмыггүэуэтыжу и жьэм кьихэ кьыггэанэртэккым: «Дивизэ псо си оркестрым зэбгрихуаиц, кьыбгүрыIуа?». Мазэ ныккүэ щхъуантIэ, 553.

ЩЫЩIЭН I (щещIэ) лъэи. (17). Зыгуэр зыщIыпIэ щылэжын. Лу зыщIэт пэшим щациIэ Iуэхумрэ модрей пэшу Инал сымэ зыщIэсым щациIэмрэ шурэ лгэсрэ я зэхуакуц: мыбы дохутырым лгэки кьыггэанэрткым, мо уIэггэ хьэлгэр иггэхгужыну, мобыкIэ уплгэмэ - лажы хъати зимыIэ лIыр ираггэсыкIыну и ужь итиц. Мазэ ныккүэ щхъуантIэ, 708. Дыггүэ ещанэр икьукIэ Iэсэи, Iуэху цIапIэишхуэм Iуэху цызыщIэм НыбжэггүфIу ар и гьусэи. Дыггүэ жыхуалэр сыт? «Бгы лъапэхэм деж», 125. ИмыщIэххэу Мусэ и макъыр кэIуаиц: - По мыбдеж щыщIэри, ныбэ узым ихъын! Хьуэпсэггүэ нур, 278.

ЩЫЩIЭН II (щощIэ) лъэмыI. (24). ЗыщIыпIэ щыщIэныггэ гүэр ущIэн, зыгуэрым зыгуэр иримыкгүн. Чэф иIэ щхъэкIэ, а псор Дорофеич зытрижыIыхэ щыIэт: «Инал елгэIуи, кьыбгүрыIуа, дызыщыщIэ инструментыр кьыдеггэт...». Мазэ

ныкбүэ шхбуантIэ, 553. [Дадэм жиIэу:] - УтцIэ пыIэр сичхэриудами, шхбэр псэумэ, пыIэ шыицIэрэ. Тепшэч кбээылгэтыхь, 147. [Хьэтау жиIэу:] - Умыгузавэ уэ, шхбэр псом пыIэ шыицIэркбым. Альхьо, 92.

ШЫШЫН I (щешI) лбэI. (23). ШЫПIэ гуэрым зыгуэр шыухуэн. - Шэрданхэ я унэм штаб шаицIыну жаIэ, ахшэр дэз яцимэ, абы яиэници шаагбумэни, - жиIэрт Астемыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 212. [Кбулым жиIэу:] Чопракг аузым быданIэ шыицIэ, бийр кбемызэгьын хуэдэу. Нал кьута, 249. Уеблэмэ, шыл гьэгьуа илэти окоп лбэгум мафIэ шыицIэрэ лыр игбэжьэу хуежьэмэ, игбэицIэ шыл зышхын зымыдар хьурейуэ окопом кбетиIыскьIырт, дэжэгьуэ зырыз кбыдомытыну пIэрэ, жаIэу. Клапсэ Клапэ, 7.

ШЫШЫН II: ◊ **кбалэн шыицIын** (4). Еплэ кбалэн.

ШЫПЭН (шыпэш) лбэмыI. (1283). Дунейм тетын, шыпIэ гуэрым шыхэтын, шынэрылбагьун. Гуэицэжьыр кбээыувыхьа шIалэхэм ялбагур яфIэгьэицIэгьуэну мычэму шIэутицIэрт: - Уа, дэнэ шыIэ ажэгьафэр? Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 639. Чокэ, зыкбгом шIауэ дэклаици, нобэ кбэздэсым кбуршым ити, тхьэм еицIэ дэициIэр. Нал кьута, 212. Псэуицхьэр шытынишу шIыналгэ зэрышыIэр кбрухэм кбэзжаIаиц. Кхьухь пхэнж, 500.

ШЫПУЭЖЫН (шелуэж) лбэI. (12). Еплэ Гуэн III. Пэжу, Долэт шилуэжырт Жыраслээн Мэтхьан Кбэздэжэрий и дзэм хыхьауэ зауэу, арицхьэклэ и пэжыпIэр яицIэртэкбым. Хьуэпсэгьуэ нур, 305. Кбэзыхьуэжам шилуэжырт езыр комбайнеру лажьэурэ гуэдзыр кыилэжауэ. Нал кьута, 276. Иныкбүэм шилуэжырт Мэтхьэныр Мэремкбаным шыишынэу, Инал нэхь кбэрабгьэу кбээылгыти шыицIэ. Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 547.

ШЫПУН (шопу) лбэмыI. (3). ШызэбгьрыкIын, шызэхэпх хьун (макхьэр). Исхьэкь тхьлэ зэрызригьаицIэ лбандэрэ кбуажэм шылуаиц: «Исхьэкь итхам кбоджэжыф» жаIэу. Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 507. Кбуажэм хьыбар шылуаиц Нурхьэлий и Гуэхуэрихуэн шигьэтри ротмистрыр дэклиуэсыкIыжаиц, жаIэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 241. Зэм усэм хьуаскIэр ягуэшу Пыцыхьэцхьэ тшапэм холыдэ, Зэм гьыбзэу уэнжакь Гуэгуэниэм, Жьэгу шыIэм шолур ар тхьидэу. Сэ стиххэм гьэру сабыгьш. «Шум и гьуэгу», 116.

ШЦ

ШЦА: ◊ **маицIэ шIа** (15). Еплэ маицIэ.

ШЦАГЬ I (58). Зыгуэрым и лбажьэ, и лбащIэ. А уи шыицIэ шIагьми, Уареда, Сагьындакьыр шыреуэ, жи, Уареда. Гушэцкь уэрэд. «Шхьэлыкьуэ», 389. Берычэт бесын ин кбудейуэ Мэтхьэныр шIэкIыжын игутехуакьым: Думэсарэ зыхуигьазэри жриIаиц: - Мы бостей шылуэм тралгьэу хабзэкьым комбинацэр, и шIагьым шIэлгьын хуейи, уи шхьэгьусэм фIэкла зылбагьу шымыIэу, - жиIэри. Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 572. Иджы и шIагьыр

ошечитици, и шылуур классици, шIантIэми шэиц дэтици, ари тIууэ зэтетици, и шIагьыр боици, ди шIцIэгьуалэжьу псы кбэзыретишэр шIэтици, унэм и шылуур складици. Зи лбэрыгыпс тIыгьа, 522.

ШЦЫ ШЦАГЬ (4). ШЦы лбажьэ, шЦы шхьэфэм и шЦагь. И гьуэгуэм ешхьыци и сурэтыр, ШЦы шIагь шылыгьхьуэр сытми тхьа? Жыг лбажьэ. «Дамыгьэ», 105. Псыкьуи ятIамэ, кбэжыр псыр, Сэ ар слбагьухукIэ согупсысэр: ШЦы шIагьым шIэту псыежэхьым Емышхьу пIэрэ сэ си усэр? Псыкьуи. «Мывэ хуабэ», 260. ШЦы шIагьым шIэту псыр ежэдрэ - Ар зэнзэныпсу кбэбзэ дьидэи, Уи шэхуу пхьумэр абы хуэдэи, Мэутхьуэ занциIэу нур хэлыдэм. Шэху. «Дамыгьэ», 232.

ШЦАГЬ II (53). послелог. Предмет гуэрым и лбажьэ шIэг. А махуэм и шыицхьэцхьэ дьидэм Бэлаци гукIэ кбэидихьэхри хьэжыгьэ кбэтитI пхьэ шIагьым кбэицилгьэфаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 280. Хьэ тумэжь шылури жыг шIагьым шIэту мбэбанэ, йохьу-йолгыр, Гуфэр кбэежыкь, адакьэри джэдхэри зэгуигьэпу. Бабышкьуэ адакьэпш, 476. Псынэ кбэбзэр кьикьуэлгыкIыу Мывэжь шIагьым кбэицекIыкI, толкьун шыIэм хэлэнкIыкIыу Псы тклиуэс нэхур холыдыкI. Псынэ. «ШIалэгьуэ шIыналгэ», 69.

ШЦАГЬАШЦ (1). ЗэрашIэрэ куэд мышIа, зэтралгьагьащIэ. Унэ шIагьаицIэм ди лбапэр Дэ зэрышIэтхьэм хуэдабзэу Коммунизмэицхуэу а лбапIэм Дыбгьэдыхьэнуиц гур кбэбзэу. Коммунизмэм ирихьэллэм. «Партыр ди пашэу», 9.

ШЦАГЬШЦЭЛЬ (4). ШЦышIэцхьэ шыгьын пIащIэ. Дахэ шылуэм хуэдэу зыстIэици, джанэ-гьуэнишэдэж шIагьшIэцIэ фIэкл шымыгыиуи, сэхуэр кьисхи, пIэм ситIысхьэри сэхуэр шIанэр пIэм ику дьидэм дэж ислгьаиц, сэхуэ Иницэр шхьэнтэ шIагьым хуэзэу. МелыIыч, 443. [Исуфрэ Мариамрэ] ИкIэм икIэжьым зэгурылуаиц, тхьэмахуэм зэ - мэрэм махуэм - унэм кбэицIыхьэжрэ зигьэпскIыну хуишу, шхьын шытыр шыицхьу, джанэ-гьуэнишэдэж шIагьшIэцIэ ихьуэжрэ пIэ кбэбзэм зы жэиц хэлгыну. Лэчымэ, 397. Пэжу, Таша гьуэнишэдэж шIагьшIэцIэ игьаицIэм зэримылбагьуар ИуицIт, сыту жыпIэмэ шыгьын кбэицратым шухьэ гьуэнишэдэжым и шылу боз гьуэнишэдэж хужьыр трикьуауэ шытаиц, шухьэр нэхь хьума хьуниц жиIэ хьисэпу. Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 549.

ШЦАГЬЫБЗЭ (6). Зи мыхьэнэр заншIэу кбэзымылуатэу кьыбгурзыгыгьуэ жыIэклэ. [Дэфэрэдэж] Кбэкуар шIагьыбзэклэ кбэзыретишэ-лбэм гу лбьстат, «аквариум» жыхуэпIэр, жысIэу семьюшIами, гурылуэгьуэт ар тутнакьэицым исым и жаргону зэрышытыр. Лбэпсэ, 64. Нэхь бзаджэхэр шIагьыбзэ хэлгупсалэрт. Мазэ ныкбүэ шхбуантIэ, 516. Иджыпстуи сакIэллоптери, куэзыр джэгухэм я зэи трагьэуэ аракьым, я джэгуклэм шIагьыбзэ хэлгы, кьикIыр езыхэм фIэкла, нэгьуэицIым кьагурьмылуэну. МелыIыч, 543.

ШЦАГЬУЭ I (13). пльыф. Куэд. Алий гукьыдэж шIагьуэ имыIэу кбэиджэIэ: - Ибрахьымым кьигьэзэжыни хьуниц, хэт шыIэрэ? Зи лбэрыгыпс тIыгьа, 521. Анхуэдэ гьунэгьу шIэу шIалэ шылуур

Урарэ хуэлыгынт, Инал сымэ жэиц-махуэ жамылау урыс дадэ деш цлэтт, Степан дэлэпкыу ягугэми, хуаицэ цлагуэ цымылау. Хьуэпсэгьуэ нур, 202. Абы кыкылэпкылуэр лэхмэди, цхьэц флыцлэи, и адэр хьэрыпиц, и анэр адыгэиц, ауэ адыгэбзэклэ кытыпхын цлагуэ цылэкьым, зыгуэрклэ уеуицлэ, хьэрыпыбзэклэ жэуапыр кьует, адыгэбзэр кызырыгурыуам гу льыуигьатэу. Хьэцлэ льяплэ, 401.

◇ **Гу цлагуэ кьуэцлымылтын** (1). Еплэ гу I. **ЦЛАГЪУЭКІЭ** (2). нареч. «КуэдкІэ», «зыбжанэкІэ» мыхьэнэ илэц. [Кьуэм и адэм хуэгъэзауэ] – А тІур цлагуэклэ зэцхьэцкылыу си гугэкьым. КІапсэ кІапэ, 15. Езыр бжыфлэи, дахэт, гуэгуишхьум нэхтэрэ цлагуэклэ мынэхэ цыкылу дэнэ кээнэ, еинэкІырт, и кьабзий зьмыфэгьухэр зэцлэицлэицлэу, и кІэри гьубжэм хуэдэи, кьэгъэшауэ, и сьиджри зэцлоскьыскьэ, льэпхьацэмэ, и льябжьэр гуахьуэм хуэдэи. Бабышкыуэ адакьэпц, 474.

ЦЛАГЪУЭУ (5). нареч. Флыуэ, тэмэму, Іеигъэ льяпкь хэмылгуэ, хьарзынэу. Езыр дахэ-дахэу сльагьуркьым, уздыгъэнэф тІэклу тегъэуапІэм тетци, пицІэр цлагуэуэ кыгъэнэхуркьым. Хьэцлэ льяплэ, 404. Іэнэм бгъэдэсхэм я гур кьэжэнати, тхьэмэдэм цлагуэуэ кьемыдэлуэжу, езыр-езыру зэпсэлэжу, зэрыгъэдыхьэишхьу, кьакьэ-пицлэицлэу зэхэст. Льяпсэ, 80. Сьмаджэ хьэлъэу кьыдаишжам и Іэпкьлэпкьым узыр хыхьауэ кьыцлэкІынти, зигъэхьей мыхьуу, ІэкІэ зэрахьэу куэдрэ хэлъаи, хьуицхьуэу ягьуэттыр ирахьэлэ нэтми, сэбэн цлагуэуэ хуэмыхьуу. Кьалэн, 430.

ЦЛАГЪУЭН (цлагуэуэц) лъэмыI. (7). ФІын, тэмэмын, хьарзынэн, Іеигъэ хэмылтын. Си урысыбзэр цлагуэуэцтэкьымы, а псалъэр кызырыгурыуар нэгьуэицлут. Мельыгч, 445. Іэнатлэ хуэхьуар мыцлагуэуэми, Іэмалыншэт, Астемыр заводышхуэ гуэрым ташкІэ илыгьыу цеххэм пхьэнкІий кьыцилишурэ гьуицІ гьуэуэм тет вагоныжьым ирикІутэу, е гьуицлэкІэжьхэр зэхуишэсрэ гьуицІ зэрагъэткІу хьэкум иришалІэу арат и кьалэныр. Хьуэпсэгьуэ нур, 180. Красноармеицхэм нэхьыбэр гуэнишырыкьт е кІэрэхэт, яцыгьери цлагуэуэцтэкьым – джэдыгу тІыргьт. Шьынэхужьыкьуэ, 29.

ЦЛАКІУЭ (85). Мэлыц гьэпцІам кьыхашІыкІ цыгыныгьуэ пкьым теубгьуауэ ящыгьыр (щыщыІэм, щыуэлбанэм деш цагІагъэ). Іэщым шыгьур яримыт, Ічэзуми ахэр псафэ Дахэу ихуу пэрымыт, Телъиц ар цлакІуэм еплъу уафэм. Фыз унафэ. «Партыр ди пашэу», 110. Кьолу абдежым уафэр гьагуэуэ, Сыкьоуири сопхьуэ цлакІуэм. Жэц хьэцІэ. «Мывэ хуабэ», 98. Жэц пшагьуэ кыфІым и цлакІуэм Бийм зыцигъэпцкІуми солъагьу, Кьедмыгъэблагьэу кьытхуэклэуэм, ХуэтицІынкьым тІэклуи гуицІэгьу. Умыгузавэ, си анэ. «Бгы льяпэхэм деш», 48.

ЦЛАКІУЭ-БАШЛЪЫКЪ (1). ЦІакІуэрэ башлъыкьрэ зэгьусэу. Зы грузовикрэ зы «Волгэрэ» пицлэнтІэм кьыдыхьаиц, цлакІуэ-башлъыкь сыт жумыІэмэ, илэ цлагуэуэ цымылау, ауэ грузовикым

аишк зыкьом иту Ботэх гу лъитаиц, уеблэмэ гурылупсыр кыгъажэу шхынымэ ІэфІхэри кьыицлэхьаиц. Льяпсэ, 68.

ЦІАКІУЭКІАПЭ: ◇ **цІакІуэкІапэ зэдытеуэи** (1). Зэзэуэн, зэрыкІын мурадкІэ зэфІнахэр зэпэуын. Чачэ и псалъэм апхуэдицу игъэгузэвэнтэкьым Думэсарэ, «краснэмрэ» «белэмрэ» бжьыр яхузэрымыгъэгьуэту, лыгьэр зэпаубыдауэ цІакІуэкІапэ зэдытеуэиц, жалэу хьыбар мызэ-мытІэу зэхимыхатэмэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 239.

ЦІАКЪУЭ (11). пльыф. И льякьуэр зэрыузым, сэкьат зэриІэм кьыхэкІкІэхэуэу, ещІэу кьэзыкІухь. Мис абдежым иныжь цІакьуэ, И натІэгуам ис нэ закьуэр КьылыдыкІыу бом кьыицІохьэ, ШыицІэ цыкІуам ар бгъэдэхьэ. «Елбэздыкьуэ», 5. Дадэм мурад ицІаиц шывзым хэт шыицІэ цІакьуэ цыкІур флігъэжыну. Нал кьута, 271. Капитан цІакьуэм и гугьу имыицІын цхьэкІэ, Апчарэ тепсэлъыхьу хуежьаиц: фронтым кІуэсэнэ имымураду си фліэц хьукьым, жиІэу. Шьынэхужьыкьуэ, 42.

ЦІАКХЪУЭ (40). Гүэдэ, хьэпцІий, хьэ хьэжыгьэм кьыхашІыкІа ерыскьы. Дэфэрэдж бжэ дазэмкІэ дэплэмэ, литІым арджэным тезу цІакхьуэ бзыгъэ кьахь, зым кхьуэицын Іэлэныкьыу илыгьыц, пхьэ шынакьери хьэлыгьу убзытам и цыІуам телъиц. Льяпсэ, 33. Абыи бэлыхь кьымыкІыу кьанэртэкьым, цІакхьуэм хэишхьам учкомым я унафэкІэ кьуэды тралъхьэрти, интернатым ди жэмьр ягъэхьуну хуэпІэм ягьакІуэрт. Зи лъэрыгьыпс тІыгьа, 522. [Цыицхэм] Кьалэжьыр зыхуидызыр тхьэм еицІэ, нэхьыбэр цІэлажьэр улахуэракьым, цІакхьуэ кьуэзраицэн карточкэ кьратри псом я нэхьанэиц. Мельыгч, 452.

◇ **ЦІакхьуэ гьуицэ** (1). ЦІакхьуэм и закьуэу, зыри дэщІымыгьуу. Хьыдэжэбз цыкІуэхэри арат – ерэн фІэлуар яхуимыфу цІакхьуэ гьуицэр яшхьу цыист, мэжэлІа нэтми, емьдэкьэххи куэдт, зытеуэвэну гьуэгуанэр зыцІысыр кьагурылуауэ «Хэту пІэрэ нэ лейкІэ кьыдэплъу дызыпэицІэхуэнури?», жалэу. Льяпсэ, 34.

УРЫС ЦІАКХЪУЭ (2). Еплэ урыс. **ЦІАКХЪУЭ ФЫПЦЭ** (3). ХьэпцІийм кьыхэщІыкІа цІакхьуэ. НыбжькІэ дызэхуэдэтэкьым, балигь хьуным нэса кьытхэтти, ахэр «иныжьт», модрей цыкІуэ заицлэм кьызырэдэджэр «жьыныбэт». ШханІэм дыкІуэмэ, нэхэ круицІэхьуэр «иныжьым» ялыист, сыт цхьэкІэ жыпІэмэ учкомым я унафІэкІэ ахэр япэ иту шханІэм кІуэрт, зыдгъэицІу ззи дышхэртэ-кьым, цІакхьуэ фІыцІэ Іыхьэ цхьэкІэ уцаубэрэжы кьэхьурт. Зи лъэрыгьыпс тІыгьа, 522. Илгъэ хьыцІкІэ сытсэуами Флыгьуэ закьуэ сэ слэгьуа-кьым, Сыт ІэцІагъэ сэ кьэсыттами ЦІакхьуэ фІыцІэ згьуэтыфакьым. «Бдэжьеящэм ипхьу», 150. ЦІакхьуэ фІыцІэ тІэклу зыІурыздэри псы сьтефыхьыжыиц, Мельыгч, 438.

ЦІАЛАГЪЭ (2). НыбжьыщІагъэ. Елдар кьуажем и унафэицІ зэрыхьурэ нэхэ хуицІэмыхьэу, цІалагъэ сытхэр ІэицІыб ицІати, Тембот

плэрт, Иэджем егунсы. Шынэхужьыкыуэ, 62. Шамыгыачэуи джэдыклар Махуэ кээсклэ кбалэм яшэ, Езы Лини нэ кгуэлэну И набдзитлар фыицэи, кгуанишэи. Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 38.

ЩИАПЭ I (40). 1. (35). Тепсэукыну, унэ тращыкыну хухэха щылыгы. Хэблэ физхэм зэхатт Дахэуэс унэри щанларэи ицэу и дыщым я деш кгуэжыну мурад зэришлар. Гушлэгъу, 424. Из тшыныц бий хэбдэр ди щанларэм, бишлэклэ сыныр дгэжыныц, Мылэжыныгъэу хэщанларэи Пушкин хуэхуами дыкгуэныц. Пушкиныр 1941 гъэм и ноябрым. «Шум и гъуэгъу», 35. Хэжым и щанларэи кызыухуигъэнэн зэрымилэр и жагъуэ хууэрэ дунейм ехыжамы, абы кыищлэна унэри, щанларэи, жэмьжэ дэтри сытри Инус и кгуэши Нурхэвэлий лъысаи. Хуэпсэгъуэ нур, 145. **2. (5).** Шыплэ хэха къэзыгъэлъагъуэ. Зы псалъэ закъуэ сэ жымылэу, Си суд бий щанларэм цысицэжынууи. Дыгъэр кьепсын папщлэ. «Шум и гъуэгъу», 56. Верэ Павловнэ къэзэгъуу кылъытэртэкъым кгулыккуу щанларэи зыицэс унэм уцыпсэуну, арихъэклэ Инал нэгъуэщлэ фэтэр кгуэну и гугъэххэтэкъым. Мазэ ныкыуэ щхуантлэ, 672. Кгулыккуу щанларэи – правленэт, тхылъхэр зезыхъэр – тисырт. Нэгъуху, 19.

♦ **[И] щанларэм псы иггэжыкыжыны** (4). Лей хуэгъэзэн, унагъуэбжэр хуэгъэщыжыны. [Хэжумар, Алъхъо хуэгъэзауэ:] Зэрыжыплэмклэ я щанларэм псы иггэжыкыжынаи. Алъхъо, 57. [Елдар, Степан Ильич хуэгъэзауэ:] Уэркэ лъэпкъым я щанларэм псы иггэжыкыжыны хуейи, араи Ленин жиэр. Хуэпсэгъуэ нур, 223. «Ди тласхъанларэи лъыкхуэм цысхъэ цымылэу я унагъуэбжэр хуэгъэщыжыны я щанларэм псы иггэжыкыжыны», жиэрэ Елдар унафэ тклэй кыиуамыщанларэмэ, Думэсарэ зи гугъуу ищлэ щанларэи цыкгуэри «къэвубыд» жиэрэ Елдар унафэ имыщынклэ хэунт. Мазэ ныкыуэ щхуантлэ, 542.

ЩИАПЭ II: ♦ лыгъэ щанларэи (3). Еплэ лыгъэ.

ЩИАПЭЖБ (3). Зэрылэху-зэрып лъэпкъыр зэман кыиыклэ щыпсэу, щыпсэуа щыплэ. Иналрэ Къазджэриэр кыиыдэхухъа кгуажэм кыиыкгуэклэ, ахэр пхуэубыдыжынт, абы нэхъейуэ Жыраслээн а кгуажэм кыиызыщанларэи ящлэрти, псоми я нэр кыиыкгуэри Мэтхээнхэ я щанларэи кыиыкыиуу, кхэми кгуэуэ Жыраслээн зыдэса кхэ унэми дэплэну. Мазэ ныкыуэ щхуантлэ, 578.

ЩИАСЭ (14). пльыф. 1. (4). Гур зыхуэкгуэ, гум ирихъ. И мыхъэнэри псалъэм сощлэ, Бзэм хуэишэрыуэр сэ си щасэи. Псалъэ. «Вагъуэ махуэ», 357. Псылэришэр ягъэжэну клэнауэ щыдаткыиыкыи а псым хуэмейуэ аракъым, Иэци, губгъуи, хади псы зи мыщлэсэ цыиэ. Мазэ ныкыуэ щхуантлэ, 569. Иэпфлэ зыишхыр дыджым пхуемылэсэ, Дыджыр зи щасэр Иэпфлэ хуэмей. Иэпфлэ дыджэрэ. «Дамыгъэ», 111. **2. (2).** Фыгуэ ялбагъу, пщлэ зыхуащлэ. Уэ Иэци пльыгъуу укгэжыны, Дэ уэ нэхъ щасэ димыла. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86. Ди цыкхум ящлэрт хэт ди бийми, нэмыплэ ди щасэм ирамыхт. Лермонтов. «Дамыгъэ», 85. **3. (8).** Хэщыкы

зыхуэхуа, фылыгъуныгъэ зыхуагъэ. Дунейм и палъэр сэри сощлэ – Збгынэн си щасэр псэм пльыкы. Дунейм и палъэ. «Батырыбжы», 19. Си жьаклэм сытхуэр схутемыкыи, Сэри схуэфациэ си щасэнуи. Псы узэфанур кыиыщлэжакъым... «Батырыбжы», 62. Аргуэруи кьакгуэ, си щасэ, Зэхэуэм пшанэр уи закъуэ. Дэ кьэптсэлъахэр дыгъуасэ. «Шум и гъуэгъу», 70.

ЩИАСЭГЪУ (3). Зи Гуэхушлэфа, зи дуней тетыкыкыи зыгуэрым и акылыгъу, и телъхъэ. Зи щасэгуэхэр зи жагъуэгъум, Си адыгэ хэку, Хиггэгуаицэу зи мыхабзэ, Си адыгэ хэку. Зейч лантлэ. «Батырыбжы», 32. Пшагъуэр, мывэр блэ тлысыпцэи, Шейтан уджыр я щасэгуи, Пхелай гъуицым цыицэи ди ломри Къумыр дощлэри ныкыуэжыгъуэ. «Индийскэ поэмэ», 362.

ЩИАСЭЛЭ (5). Нэхыкы хуимыиэу цыкхубыым зыкыиыгъакгуэ цыкхубу. Сэ мазэщлэ кьабзэу, Сыхъыджэбз дахаицэу, Гуацэм я гуацэжэу, Жэщым сыринэхуу, Махуэм сыридыгъуэ, Гъатхэу сыщлэраицэу, Къыдэсхъэхуу нартхэр Тэнэ хэзгэжыгуадэу, Куэдэр си щасэлгу, Нартхэм я лъэпкъыгъуэр Згэжыгуэдынккэ клэщлэ. «Щалэгъуэ щыналъэ», 420. Тлэку хуэишхыдэ хуэдэу зыицэи, Чачэ зи гугъуу ищлэ фызым щасэлэ илэу кыиызыщлэицэр кьемызгъуу кылъытакъым. Хуэпсэгъуэ нур, 71. Сыщасэлкыиыкыи Сызшитэуакгуэу, Фыз саклэлыкыиуу Сыжэиц цысакгуэу, Си щанларэи клэпэм Гуаицэ тезгъэу Схуэдэр сесакъым. «Щалэгъуэ щыналъэ», 423.

ЩИАСЭНШЭ (1). пльыф. Щасэ, фылыгъуныгъэ зимылэ. Къумым псэ Гуткъым, Къумыр щасэныицэи. «Индийскэ поэмэ», 357.

ЩИАЧ: «ЩИАЧ» ЖИЭУ (1). Игур зыгуэрым щытэхуэккэ ищлэ макъ. – Кгуэ, кгуэ, цхъэлтет, – жиэрэ си Иэ шиям Иэгуклэ «щач» жиэрэ кьеуаиц. Мелыгыч, 473.

ЩИАЩ (1). Зыбжанэ, зыкъом дэклэщ. Кыиызыгъуэрэ даицэи щанларэи, Ноби цыкхубуэм ягу иуакъым. «Тисей», 480.

ЩИЭ I (64). пльыф. 1. (46). Ящлэ, кьэунэхуа, кьэжыа кьудей е зэращлэ, кыиызыгъуэнухуэр куэд мыщлэ; кьамыгъэсэбэпа е кыиызыгъуэсэбэпрэ куэд мыщлэ. Гъатхэ жылэу сахумауэ Шы вагъэщлэ сыхалъхэнуи. Къэзгэжэнуи. «Батырыбжы», 66. Сэлам изохыр текгуахэм, Гуаицэ ухуэным и лыкхубуэм, Шлэуэ нурыщлэ зыгъэпсхэм, Мы орден лъанларэи зыратхэм. Текгуахэм сэлам. «Бгы лъапэхэм деж», 35. Тлэку дэклири, Чачэ аргуэру кьэсаи, и псалъэр иггэжэцхуу абы Думэсарэ хыбарыщлэ кьажрилаи. Хуэпсэгъуэ нур, 239. **2. (15).** Ныбжыщлэ, ныбжыкыи щанларэи, балигъыплэм имыуа. Уи цхъэфэцим зрагъэлэту фыз кыиы макъхэр жэщыбгым кьолу, сабийри зэщлэгуагэ, сымаджэ, ныкыуэдыкыуэ, жьы, щлэ цыиыкыи – даиыну мурад ящларэи даи. Лъапсэ, 85. Хуэхуэу жыларэи кьабыл ухуэ жалэу, жьыми щанларэи фызыжыным и псалъэр кьыдалэти, Инал, пэрымьуэу едэуа нэужь, бжэри кыиыиыаи. Мазэ ныкыуэ щхуантлэ, 586. Шум дежкыи цыкхубуэм загъазэу а кьакгуэри цылыгъуэм, яфлэтелъыджэ

зэрхгүар *Гүнцит*, *жыри цлэри злуцацэрт шу ялэггүа дежкIэ плэурэ*. Хьуэпсэггүэ нур, 85. 3. (3). *Зи гуггү ямыщIа, зи Гүэху зэрамыхуа Гүэхуггүэ. Письмом цлэуэ зыри имытми, Думэсарэ псалгэ кээс игу ириубыдэу едалуэрт*. Хьуэпсэггүэ нур, 191. *Дунейр мычэму кьоцилэрацIэ, ДыдоицI ди гуапэу цлэм жэрдэм, Шытхгүнсри тфIэлфIу тедггэлпадэу Жьы зэдмыпэсыр мэхгү Гүмпэм*. Дунейр мычэму кьоцилэрацIэ. «Дамыггэ», 237. *Кьызэхуэмысуи хурэт – кьуажэм цлэуэ кьыдэхгүэр Темырквант зи акьылым кьихьыр – школ янэ дыдэ кьыцизэлүахам кьызэлүахар Темырквант, ККОВ жыпIэми, детсад, клуб, хьэмэм жыпIэми – псоми яужь итыр арат*. Шынэхужьыкгүэ, 20.

ЩIЭ П (2). Кумбыггэ гуэрым и гьащIэ, а гьащIэр кьыщIиыггүэ хуащIа, иIэ. *Шыр йос, и льякгүэр псым и цлэм нэмысу*. Хьуэпсэггүэ нур, 164. *Тенджызыр кууци цлэ имьIэ, Хыхьар толкьуным хэклүэдэни, ЦIыху гуауэ*. «Дамыггэ», 46.

ЩIЭ ШIЭМЫТЫН (14). Гьуни нэзи имьIэн, үх имьIэн. *Дэ ди зэманым ныбжьыщIэм Насыну иIэм цлэ цлэткьым; Хэт уеуицIами, мы гьащIэм Жьы хэхгүхьыныр зым фIэлфIкьым*. Дэ ди зэманым ныбжьыщIэ. «Бгы гьапэхэм деж», 43. *Джэдми, гүзгүшми, бабыщми кьабжым цлэ цлэткьым, уеблэм гунэггүм я гүзгүшхэри кьакIуэрэ адакгэ хужьыр бабыщ бын кьришиам зэрхуэсакгьыр зыхуахьыну ямыщIэу яггэицIаггүэ*. Бабыщкьуэ адакгэпш, 488.

ЩIЭ ШIЭТЫН (1). *Еплэ щIэ щIэмытын*. Кьулым деж цIыхуу кьакIуэми цлэ цлэт? Нал кьута, 279.

ЩIЭБЭГЫН (щIобэг) льямыI. (3). *Хуабжы гыгуэрым щIэхуэпсын, нэр кьыхуикIын. – Банк цытраггэувэр нэггүэциI цIыпIэиц, уцIэбэгмэ, уэстыни, – жысIаиц зыгуэр пэдзыжын хуейти, сэри сызгуюп «банк» жыхуиIэри зэрызмицIэм цхьэкIэ*. Гьапсэ, 64. *МащIэ цIа Мэхьуд Мэрьят зэрыщIэбэггэ*. Хьуэпсэггүэ нур, 206. *Жыраслээн кьыдкIуэнут я нэхь дахэр, абы кьыщIэбэг кьомым цыиц кьимыишу уэркэ хьыдкьэбзыжь кьыишиэм, жылэм дэс тхьэлүхүдхэм ар шэуэ ятэхуаиц*. Хьуэпсэггүэ нур, 86.

ЩIЭБЭКГҮЭН (щIобакгүэ) льямыI. (1). Пэшым, унэм, гүэщ с.ху. льякгүэр щIэшиен, гьэбакгүэр щIэчэн, щIыхьэн. *СыныщIыхьэ хьуну сыт жиIэу кьызэмыуицIу бжэр зэрылүсху унэм кьыщIэбэггүаиц, и дзэлфэр тIарэ и дзэ пIацэу шым и дзэм нэхьэр зыкIи мынэхь цIыкIур сиггэлпаггүу, и нитIри тIэклү цIлукуэаницIу*. Гьапсэ, 63-64.

ЩIЭБЭНЫН (щIобэн) льямыI. (1). Зыгуэрым щIэныкьуэкгун, мурад зыхуэпщIар зыIэрыбггэхьэным ерыщу щIэкгун. *Кьару естауэ усэр си гуицIэм Шотэдджри, цхьэхуитыныггэм щIобэн, Сыпэмьлэщу си псэр яфьицIу Дунейм нытохьэ IэщIокIри*. Сэ стиххэм гьэру сагыггьц. «Шум и гьуэгу», 116.

ЩIЭБЖЭН (щIобжэ) льямыI. (3). Гүггүэ, пщIантIэпс с.ху. нэр щIисыкIын. *ЩIахгүэмэм*

хэтици Гүггүэ мащIэ, Уи нэм цIэмыбжэу удехьэх. Ди унэжь. «ЩIхьэлыкьуэ», 380. *ГьуицIым цIыху кьуицихьэр икьутэу Зи нитIым Гүггүэр цIэбжьар?* Уэрщ, зауэлI хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21. *Бийм зишыхьыжырт, кьэгубжьат, Зытес лээганIэм зи темькIт, ПцIэнтIэпсыр ди нэм кьыщIэбжьат, Бий бзаджэм тьыици хиукIыкIт*. Нып. «ЩIалэггүэ щIыналгэ», 21.

ЩIЭБЖЭХГҮЭН (щIобжэахгүэ) льямыI. (1). Зыгуэрым жьэхуээн, ебжэуэн (п.п. кьуапэкIэ, бжэакьуэкIэ). *И кьуапимIкIэ Гуаицхьэмахуэ Пиэ Гув Iэтэм цIэбжэахгүауэ ЗимыггэницIу жици махуи Шытиц пиэ Гувьр ичэтхьауэ*. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77.

ЩIЭБЗЭ (1). Шыгьыным и щIагькIэ щIэдауэ кьыщIэлэ щэкI пIащIэ. *КьалэкIыхьым кIуэр зи махуэмнэсмэ, етIуанэрэймахуэм кьыггээзжэабзэт, арицхьэкIэ Алий зытегузэвхьыр нэггүэицIт: цIымахуэиц, щIалэр IэпцIанэлгэпцIанэиц, щIэбзэ цIэмылгү бэлгэто кIагуэ тIэклүр мыхьэнэнищи, джэдыгу ищымыггэмэ; кепкэри хьунукьым, пилэфI ицхьэрымыггэмэ, батинкIитIри цIымахуэ уаем вакгэ хьунукьым, лэпэд хуабэ етIуанэ цIэмылгэмэ*. Зи гьэрыгыпс тIыггэ, 531.

ЩIЭБЗЭХЫКIЫН (щIобзэхыкI) льямыI. (1). Щэхуу, гу кьылгэмытэу щIэклүэсыкIын. *Лым ириггэляуи кьыщIэкIынтэкьым, цIыхубзыр зэрыщыуам гу цылгитэм кьэтэджыжри тепицэчым илэ шхынри ипхуатэри макIуэмлэгьей, кIэбгүу ищIри пIацIэ-тхьытхьыу гуэицым цIэбзэхыкIыжэиц, зив кIуэдэр зыдэщилгьым кьыицинэри*. ВитI, 415.

ЩIЭБЛЭ (5). 1. (2). Нэхьыжьым кьащIэхуа ныбжьыщIэхэр, щIалэггүалэ. *А гьуэгу нэхууэ ди шу льяггүэр Хэмыггүаицэу дырикIуэнуиц, ЩIэблэ псоми ар льяггүу Дэ ди ужькIэ кьырикIуэнуиц*. Ди гьуэгу. «Партыр ди пашэу», 21. *ЩIэблэм и узынишаггэр кьызэпкьрыкI цIыхубзыр кIуэ пэтми нэхь дэхуэха, лэпэрэна мэхуэ, кьальхур зыхуэдэм цхьэкIэ зэрыгузавэ щымылэурэ*. Гьапсэ, 45. 2. (3). НыбжькIэ зыуэ е зэраггэхь щымылэу зы зэманым зэдэпсэу цIыхухэр. *Пасэрэйхэр кууэ цIэныггэкIэ емьгунсысами, я унафэм, я хабзэм цIэныггэхьхуэ хэлгэ: гаметэкIэ эддэ цIэблэр кьызытэхьукIыр кьабзэу цаггэтыну арат, зэмылгэпкьэггүм я цылгьхуитI зэрашэлIамэ, я льябжьэр яггэбыдэрт*. Гьапсэ, 65. *Ди бзэр тфIокIуэдри дызыицищыр дымыщIэжэу дыкьэнэнуиц жалэу мащIэ гузавэрэ, сабий ныкьуэддыкьуэр лэпкьым кьекуэдэкI хьуамэ, цIэблэр кIуэдуарици, лэпкэ цIыкIлүхэм куэдэркьым я кIуэдыныр*. Гьапсэ, 44. *Дэ гьуэгу кьэткIуахэр кьыггэлпаггүэу Зи кхьаицхьэ щыгуэм кьыитеднам И цIыхь ди щIэблэм илгьытэниц*. ТекIуэныггэ. «Шум и гьуэгу», 6.

ЩIЭБЛЭНШЭ (1). *пIыф*. ЩIэблэ, щIалэггүалэ зымыIэ. *Уэр нэхь нэхь Iээ кьэмыхьуами, ЩIэблэнишэр Iэээм хамыбжэн*. IэщIаггэ. «Батырыбжэ», 17.

ЩIЭБЛЭЩIЭ (1). Нэхьыжьым кьыщIэхуа, ныбжькIэ, ГүэхушIафэкIэ нэхьыжьым кIэлткьуэ ныбжьыщIэхэр. *ЩIэблэицIэр гьаицIу зыггэдахэр,*

Чэзур кээсамэ, жыы мэхужыр. Жыы хьуныр... «Батырыбжэ», 132.

ЩІЭВЭЖЫН (щіевэж) лэі. (1). Зыгуэр щіэрыщіэу щіэхьумэжын. Бгыр кыгуэуати щелгөлгэхым, Кыицлэхуиц зы мыви щіивэжаш, Зы напІэзыпІэ щіым телвати, Псэуа а мывэм кыфІэцІащ. Мывэ гьашІэ. «Дамыгьэ», 118.

ЩІЭВЭН (щіевэ) лэі. (2). зэхь. Зыгуэрым и льябжэм быдэу щіэгьэпщікІуэн. Гужьгэжьгэ сэ си гум имылгами, Си гуауэр пшахьуэм щыицІаващ. Щхьэлыкьуэ. «Щхьэлыкьуэ», 381. Жыгым дыгьэр квателладэу Я кьудамэр пшэм цІаващ. Бжьыхьэ мээ. «Мывэ хуабэ», 80.

ЩІЭГУАУЭ (1). нареч. Щіэу. Залым щіэгуауэ щіэзт; цыхур кызыщіІэвати, жалэр зэхэнхьыртэкьым, псалэмакь кьоным инэмьщіІыжкІэ, Іэцэ ираудэкІым, шыгьэцІывым я макьыр зэхэнхьырт, цымэ, хьурыфэ гьэтэджам и мэр щіэзт. Хьуэпсэгьуэ нур, 324.

ЩІЭГУЭЖЫН (щіегуэж) лэі. (1). зэхь. Лэыныкьуэ егьэзын. Зэгуэр имыкІыу и щіэцыгьуэ Езыр нэгьуэщіІым щыицІигуэжым, Игьэунэхуахэр игу кьокІыж... Лей зылысар. «Дамыгьэ», 218.

ЩІЭГУЭН (щіегуэ) лэі. (5). 1. (3). Унэ, пэш с.ху. кьарукІэ щіэгьэхьэн, щіэхуэн. Ар иту псом янэ – Хьыдждьбыр гьуэгухэшиц – «Хьэпсыжьу Монкадэ ЩІагуахэр кыицІэфш!» Цыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 348. 2. (1). Предмет гуэрым и льябжэ щіэхуэн, щіыхьэн. Анчарэ щіалэ цыкІуахэр пщэфІапІэм щіліхуэри стІол щіагьым щілігуащ. Щынэхужьыкьуэ, 66. 3. (1). зэхь. Лээхьуэщым игьэтІысхьэн, гьэтІысын. [Мэмэт-ЩІакьуэ, шыгухум хуэгьэзауэ:] [Нартыхум] И Іизынишу ищІэрэ – хабзэм иратынищи, щіагуэнищи. Льяпсэ, 50.

ЩІЭГУБЖЬЭЖЫН (щіогубжьэж) лэмыІ. (6). Еплэ щіэгубжьэн. Кьыдырым и макьыр гьуицІати, зригьэлэщіІри, тІэкІуи щіэгубжьэжу и псалээм кьытищэнут, кхьуэпІащэ джэмьдэжьыр кьэмьубжэатэмэ: – Хэт фокІэ бгьэишхэнур. Кхьухь пхэнж, 503. Думэсарэ нэхэри и макьым зригьэлэщіащ, уеблэмэ тІэкІуи щіэгубжьэжу. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 545. Капитанри кьыицеджэкІэ и макьым зригьэлэшту, иныкьуэми щіэгубжьэжу е нэхэри трикьуэзу кьеджэрт. Нал кьута, 257.

ЩІЭГУБЖЬЭН (щіогубжьэ) лэмыІ. (8). Губжь хэлъу зыгуэрым щіэкІиен, епсэлгьэн. Иримытын и гугьэу Нурхьэлий зыкьритІати, старшынер кьыицІэубжэащ: «Кьащтэ, хьэбырышыбыр!» – жиІэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 228. – КьыбгурыІуа? – жиІэу капитаныр щыицІэубжээм, Азрэти зиуцэхужащ. Нал кьута, 303. – ФыкьакІуэ, фыкьыщіэкІэ, – жиІэри тхьэмадэр и щхьэгьэрытми си гьуситІми ящІэубжэащ, сэри си щхьэм кьихьар жызоІэ: – Сэбэн кьыпхуэхьунур ныщхьэбэ кьызэхуегьэишэ, нищыІэ кьалэм фьидэкІи, фызуэун хуэдэу зывгьэлгьэуэ. ХьэщІэ льяпІэ, 405.

ЩІЭГУПСЫСЫН (щіогупсыс) лэмыІ. (2). Цыхум и акьылыр зыгуэрым етауэ щытын. Езы Лыжьбыр гупсысэхуэ хэтт, кьуришым ихьэжауэ зи хьыбар иджыри кьэс имыицІэ и кьуитІым

щіэгупсысырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 297. Жэци махуи и адэм щіэгупсысу хьыдждьбз цыкІур гьырт, итІанэ хуэмьшэчыжу и адэр кьыгуутын и хьисэту, здэкІуэри здэжэри зыми иримыгьащІэу, ежьащ и адэм и адресымкІэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 309.

ЩІЭГЬЭБЗЭХЫКІН (щіегьэбзэхыкІ) лэі. (2). Щэхуу, гу кьылыамытэу зыгуэр щіэгьэкІуэсыкІын. Камендантыр кьэзгьэубжэауэ кьыицІэкІынт. – Дэгьуэщ. НэгьуэщІ зыми сыхуейкьым. Тхылэ тІэкІу кьызэт закьуэ си гугьу кьамыщІыну. Шырыкьури нобэ щіегьэши, армыхьумэ сэ сьтемытыжу ящІэмэ, бетэмалу щіагьэбзэхыкІынищи. МелыІыч, 467. [Капитаным хуэгьэзауэ:] – Шырыкьу заводым я складым щіэлгьам щыицу шырыкьу ашыкитицІ ныжэбэ щіагьэбзэхыкІащ, складым тетари бзэхащ. Аращ «щіалэр яукІри витІыр яхуащ» жыхуэсІам кьыизгьэкІыр. МелыІыч, 460.

ЩІЭГЬЭГЬУЭЛГЬХЬЭН (щіегьэгьуэлгьхьэ) лэі. (1). ЗыщыпІэ (п.п. пэш, унэ с.ху.) зыгуэр щыгьэгьуэлгьын. Сьмаджэр и закьуэу палатэ цыкІу гуэр щыІэти, щіэзгьэгьуэлгьхьащ, сэри сьхуэмьшэчыж хьумэ зыщыгьэуекІуриин хуэдэу кушетки щіэзгьэуэжэри. Льяпсэ, 22.

ЩІЭГЬЭДЭІУН (щіегьэдэіу) лэі. (1). Зыгуэрым зыгуэр желэн. Чачэ сьмаджэр тригьэун хьисэнми е нэгьуэщІ зыгуэр и мурадми, хьыбархэм Іузизэ щіэгьэдэіу хужьащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 71.

ЩІЭГЬЭЖ (1). Щэнджащэм ирахьуа цы джам е Іуданэм дахьуэр (Іуащэр) зэрыдадэ Іэмэпсымэ. Псом хуэмьдэу Дэфэрэдж и гум кьридэр и анэр арат, абыи ІэщіагьэкІэ хэт кьытекІуэн жьуицгьэлэу сьт щілыскІи ІэкІуэлгьакІуэт: щіэлп зэхуихьэсынт, игьэцІынынт, итхьыжынти, чэтэн ищІырт, щэнджащэм езыр дэсыжу, щіэгьэж, ищыкІуэ сьтхэр зэрызэІэтихьыр и хьыдждьбз цыкІуэм иригьэлгьагьуу, зэми щыицэ шэнтым щытригьэтІысхьэ кьэхьурт. Льяпсэ, 111.

ЩІЭГЬЭЖЫН (щіегьэж) лэі. (2). 1. (1). Щынэхэмрэ мэлыжьхэмрэ зэкІэрычын, щынэхэр щхьэхуэ щІын. [Астемыр, Шурэ хуэгьэзауэ:] Ди гьусэщ ари [Жамбот], модэ щынэ щіагьэжын хуейр ебж. Алгьхьэ, 75. 2. (1). Фадэ, аркьэ щІын. А лээхьэнэм цырибоньр хуицхьуэ хэлгьхьэ щіІынуми, гьуэтыгьуейт, итІани осетинхэм щіагьэжу кьыицІэкІынти, кьыгьуэтащ. МелыІыч, 441.

ЩІЭГЬЭКІЫЖЫН (щіегьэкІыж) лэі. (3). Унэ, пэш с.ху. щіыхьа гуэрым егьэбгынэн. – Дэнэу пІэрэ здэкІуар? Гьуэгу щащІым мыкІуауэ пІэрэ? Нобэ кьыгьэзэжынкІэ хьуну? Кьыгьэзэжынукуьым ара? – жиІэу Ирине зыгуэрым епсалгэ нэпцІ зищІащ, кьэкІуа кьомыр щіегьэкІыжын и мураду. Нал кьута, 279. Ирине, унэм щіэсыр щіегьэкІыжэри, бжэм ІункІыбзэ иритыжащ. Нал кьута, 279. ТелефонкІэ Налшык кьыпсэлгьыкІым трубкар фІилгьэжамы, Нахьуэ и псалгэм кьыицІгуащ: – Чачи щіэзгьэкІыжынкьым Елдар кьэсыху. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 513.

ЩІЭГЬЭКІН (щіегьэкІ) лэі. (5). Псэуалгэ гуэрым и кІуэщыр егьэбгынэн. [Мариащ:] Пцэдджыжыым Исуф згьащхэи, гьуэмьылэ тІэкІуи

естри цлэггэкIрэ Назифэ и нэшим сыцлэллэмэ – ари цлэскбьм. Лэчымэ, 395. А махуэм унафэр Тутнакбьм кбаггэс: «А фIыцIэр кбэвгбани, Фыз хужьхэр цлэггэкI». ЦIыху мурадым и бзу хужь. «Вагьуэ махуэ», 349. Си ггусэм игу кбьсицлэггэуу гу лбьстакбьм. МурадыфI зэримылэри кбьзгурьIуаиц. – Уа си кбэуши, сыцлэггэкIыт – дакбькбэкIэ. МелыIыч, 458.

◇ **Нэпс цлэггэкIын** (2). *Еплэ нэпс. Iэдакбэм цлэггэкIын* (1). *Еплэ Iэдакбэ. Iэпэм цлэггэкIын* (2). *Еплэ Iэпэ.*

ЦIЭГГЭКIУЭН (цIеггакIуэ) лбэI. (2). *Зыгуэрим ищIар хуэггэггун. Иджьпсту Якзуб жиIэр кбьсицлэггакIуэмэ, нэриIэбанIэ умыггэуэту уи цхьэм кбьдэжIуинкIэ мэхуэ. Нал кбута, 308. И портфельым Iэдзуадэр Дэлбу щалэр дэни макIуэ, Хэт и уни ар щолгадэ, МонтерьфIици куэд цIаггакIуэ, ИнженеркIи кбеджэ щыIэц, ЩIалэ жаным дэгущыIэу. «Тисей», 478. Сэри сотхэ, сизу мызаггэу, ФIы зымытхым цIамыггакIуэ. Жэщ хьэщIэ. «Мывэ хуабэ», 97.*

ЦIЭГГЭКIУЭН I (щIеггакIуэ) лбэI. (2). *Зыгуэрим зыгуэр пэщIэггэуэвэн, мыуэн, мыукIуриин, иримыггэхуэхын папщIэ кIэщIэсэн. Сэид и жьэпкбьм башыр цIэггэкIуэуэ щыици, адрей молэхэм языныкбэуэм я цхьэр Iэклэ яIыгэт. Мазэ ныкбэуэ щхьуантIэ, 654. Дыицэ пащIэр пшэм цIиггакIуэуэ Бгы кбэуапэишхуэм яцхьэцохьэ, Ич лбэбакбэуэм ар хуэсакбьм, Кбэуришыжэ цIыбьм дыггэр кбохьэ. Си дыггэ. «ЩIалэггэуэ щIыналгэ», 67.*

ЦIЭГГЭКIУЭН II (щIеггакIуэащ) лбьмэI. (16). *Кбьимыггэуэуэ, кбьримыггэхуэхуэ иIыгбьн папщIэ, бжэггэу с.ху. зыгуэрим пэщIэггэуэуэуэ щыгтын. Жаггэуэггэу зымыIэр Iэхуэ башици, Нэхэ лбэрымыхьым цIэггэкIуэащ, ЩIакхьуэ Iыхьэншэу сыкбэнами... «Щхьэлыкбэуэ», 399.*

ЦIЭГГЭКIУЭН III (4). 1. (1). *Кбьимыггэуэуэ, кбьримыггэхуэхуэ иIыгбьн папщIэ, зыгуэрим щIаггакIуэуэ бжэггэу, пкбэ с. ху. ГьукIэр лбакбэуэ лбэныкбэуэмкIэ лбэзуажьмыщхьэу щыицу, фочыр цIэггэкIуээн ищIарэ кбэтэджыжыну пIэрэ жыуиггьIэу, и Iэ лбэныкбэуэмкIэ и жьэпкбьр цIиIыггэуэ зэфIэсу дыкбэат. Лбэпсэ, 106. 2. (3). зэхь. Дэлэпыкбэуэггэуу зыщыгуггь, гуггэпIэ. [Кбэзмай, Кбэзджэрий хуэггэзауэ:] ИгбэацIэми кбэуанишаггэу уи гум техуакбьм, цIыху дэхуэхам цIэггэкIуээн уахуохьу, цIыхум кбэулейсызыггэ кбэалгьсу пфIэфIкбьм. Мазэ ныкбэуэ щхьуантIэ, 622. [Шэндар, стройм хэтхэм хуэггэзауэ:] Ди щIыналгэм дыкбьхьумэни, цIэггэкIуээни кбэитхуэхуэни. Нал кбута, 259. [Думэсарэ, Елдар хуэггэзауэ:] – Долэт и жыIэклэу жыIэници, сэрауэ пIэрэ советскэм цIэггэкIуээну кбьхуэнэжар? Мазэ ныкбэуэ щхьуантIэ, 521.*

ЦIЭГГЭКIУЭНЫНШЭ (1). *плбьф. Дэлэпыкбэуэггэу зымыIэ, гуггэпэншэ. Гэуэуу наиэхкбэиц кбьлбьысамэ, ЩIэггэкIуээнынишэр кбэитенэци, ЩIэггэкIуээн. «Дамыггэ», 71.*

Ц I Э Г Ъ Э Л Ъ Э Л Ъ Ы К I Ы Н л б э I . (щIеггэлгэлгэлбькI) (1). *зэхь. Iэцэ гуэрим шэхэр щIиггэщэщэу ггэуэн. Зэзэмьзи фочи*

мауэ, автоматхэри цIаггэлгэлбькIыу зэхьбох, си насыпци, си бжи си цхьэггэубжи гбэбьдаиц, цхьэггэубжэм ггуицI хэлбьц, тутнакбэиц цхьэггэубжэм ещхьу. МелыIыч, 462.

ЦIЭГГЭЛГЭЛБЬЫН (щIеггэлгэлбь) лбэI. (2). 1. (1). *Iэцэм шэхэр зэпымычу иггэуэн. [Хьэбибэ хуэггэзауэ:] – Кбэуажэ ггунэм хьэдэу цылгьыр бэгыжауэ зэтелбьц, бамэм уиггакIуэркбьм. ИIэ, псыницIэу! – жиIэри Сентрал аргуэру и автоматыр щIиггэлгэлбьаиц. Нал кбута, 285. 2. (1). Зыгуэрим пщIы телхьээн,убын. «Уеблэмэ езы командирьр си ужь итаиц, армышьумэ кбьзбггэуриггьхакбьм. КбьбгэуриIуа?» – жиIэу Дорофеиц [Лу хуэггэзауэ] пщIыр щIиггэлгэлбьырт. Мазэ ныкбэуэ щхьуантIэ, 553.*

ЦIЭГГЭЛГЭН (щIеггэлгэ) лбэI. (5). 1. (3). *ТкIуаткIуэу, щачуэ щыт гуэрим кбьзэрыраггэахьуэ, кбьзэрэщтэ с.ху. хэлэбэн. Джатэ Iэпцэр Iэм IэцIэлэу IэукIэ псори кбьщIеггэлгэ. Сингх жыхуэлэр. «Батырыбжэ», 91. Дэ итIанэ Волгэ Iуфэ ТекIуэныггэм дыхуэггэуIэу Доньис кбэабзэр кбьщыкбэуэлгэм Мы си каскэмкIэ щIэдгэлгэу Делбьым – каскэм и щIыхь лбэпIэр Хьунуиц, дауи, нэхэри лбэпIэ. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 15. ЖэцкIэ жыгьым Iэр кбьишиэмэ, Ваггэуэр хэзу псыр цIаггэлгэ. Бахьсэнпсым хуэдэ щыIэ... «Батырыбжэ», 42. 2. (2). зэхь. Еггэлеин. «Жьыныбэ» цIыкIухэр нэхэ кбэдаIуэрт абы [Дорофеиц] жиIэм, яхэуауэ пщIыр щIиггэлгэрт: духовой оркестрым хэту зэггэр езы пацтыхь дьидэр илгэггэуа дэнэ кбэна, музыккIэ иггэшынауэ жиIэрт. Мазэ ныкбэуэ щхьуантIэ, 558. Чачи щIиггэлгэрт [Думэсарэ хуэггэзауэ]: – Алыхьыр си бийиц, Долэт жиIэу си тхьэклумэмкIэ зэхэмыхамэ... Хьуэпсэггэуэ нур, 239.*

ЦIЭГГЭЛЫХЬЫН (щIеггэлыхь) лбэI. (1). *зэхь. Зыгуэр хуэггэныкбэуэуэрэ, гуггэу дыдэ еггэхьыурэ и гьащIэр еггэухын. [Бекбан:] – Дэнэ сыздэнишэну, Iуэрэ? Сыгуэныхькбэ, сыныкбэуэдыкбэуэиц, сылIэху сызепхьэнууи кбэалэни. Дауэ унэ нэщIыи сыщIэбггэлыхьыну? Кбэалэн, 432.*

ЦIЭГГЭМЭРЭКIУЭН (щIеггэмэракIуэ) лбэI. (2). *ПфIэфIу, гур хуэжIуэу ерыскбьы гуэр шхын. Псори зэггэжа я гуггэуэ, Елдар сымэ лыр яишауэ шхурэ мэрэмьсэ хуабэрэ цIаггэмэракIуэу тIысыжа цхьэкIэ, бэлыхьыишхуэ кбэахуишхунт. Хьуэпсэггэуэ нур, 136. Темботу щытатэм, тIэу емьплэу а чыржыныр щIиггэмэракIуэу ишхынт, уеблэмэ езым и Iыхьэм кбьищымыггэанэу, Лу е Сэри-мэ и Iыхьэри диггэкIуэнт. Хьуэпсэггэуэ нур, 299.*

ЦIЭГГЭМБРУЭН (щIеггэмбруэ) лбэI. (4). *Псым щIэггэгтIысыкIын, щIеггэггээнэн. Щамхьун зиггэщхьауэ плгэрт, шыр псым щIиггэмбруэуэм, тесыр дауэ хьуну, жиIэу. Хьуэпсэггэуэ нур, 164. Псы кбэуам щIиупскIэу, щIиггэмбруэуэм-кбьдэжIуеижу пхээ ггуэлбьпIэ хьарзынэ кбэехь. Хьуэпсэггэуэ нур, 53. Кбэуажэм дэс посри кбьищыишынэрти, псыри кбьищыишынэн и гуггэа хьунт, Мухьэмэд и шыр псым кбьихуэуэ щалгэаггэуэм, псыхьуэм дэти цIыхуэхэр зэцIэклиаиц, арицхьэкIэ иггэзэжу ауан зриггэщIынт, кбьыхьхьэри, псым и кум кбэмысу шур щIиггэмбруэаиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 51-52.*

ЩІГЪЭНЭН I (щігъанэ) лъэI. (17). Зыгуэр (п.п. уэздыгъэ, сеныч, мафIэ с.ху.) блэуэ, сыуэ щігъэдзэн. *Зы финар закъуэ щігъэна хуэдэу, Налишык къалэ къыщхъэщыттыт мазэр, Астемыр сымэ зэрыс «Линкольныр» къалэ уэрамышхуэм щыдэлъэдам. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 671. Уэ уэздыгъэ щомыгъанэ, ЩIэбгъэнами нэху умыщI. Сэ уэздыгъэ щызогъанэ... «Вагъуэ махуэ», 323. Сеныч закъуэ щIэбгъэнама, Жъыбгъэр мафIэм и жагъузэгъуи. Лъэщын. «Батырыбжъэ», 128.*

ЩІГЪЭНЭН II (щігъанэ) лъэI. (14). 1. (13). Зыгуэрим и щыIуым хуэфIу зыгуэр телъын, щIиуфауэ, щIиIубауэ, щIихъумауэ щытын. *А къалэ псом я нэхъ дахэр Кепы жыхуаIэр арат, езыр жыгым щIэгъэнауэ, нэхъыбэу дэсхэри бжъэдыгъу адыгэхэр арати, Бжъэдыгъу къалэкIэ еджэрт. Лъапсэ, 5. Паравозри псчэ хуэдэу хуаиц хуагъэм щIигъэнауэ, эшалоныр ежъаиц. Щынахужыкъуэ, 48. Алчарэ кызыплэкIмэ, къуажэбгъум деж щыт чырбыш заводым и уэнажакъыжым и щхъэр пиагъуэм щIигъэнат. Нал къута, 278. 2. (1). Зыгуэрим и щыIу хуэфIу зыгуэр тегъэлъын, зэфэзэщ щIын. Сэтнейуэ гуащэр ЗигъэцэныфIэхуэу, Iуэхум хуэпIащIэу, Данэм щIигъэнауэ, И шордакъым къоохыр, ЗигъэуКытэхуэ Ашэмэз йопсалъэ. «ЩIалэгъуэ щыналъэ», 418.*

ЩІГЪЭПХЪУЭН (щігъапхъуэ) лъэI. (1). ЖэрыгъэкIэ егъэжъэн, щIэгъэщIывэн. *Езы Астемыр зыгъэшынуэ щIэзыгъэпхъуар нобэ бгъуэтым къащтэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 194.*

ЩІГЪЭПЩІКІУЭН (щігъапщIкIуэ) лъэI. (1). Щэхуу, гу лъамытэн хуэдэу зыщIыплэ щIэлъхъэн, щамылъагъун щIагъ гуэрим увыплэ щетын. *[Бекъан] БгъуэнащIагъым шыр щIигъапщIкIуэри, кIуэдэуэ солъыхъуэ, жиIэри IэщIэкIаиц. Нал къута, 228.*

ЩІГЪЭПЩІХЪЭН (щігъапщIхъэ) лъэI. (2). Зыгуэрим и лъабжъэ пщыуэрэ щIэгъэхъэн. *[Бабыщым] Джэджъейр кызыртыца джэдыIафэр абгъуэм кэридрэ шыр цIыкIур дамэ щIагъым щIигъэпщIхъаиц. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 478. Езы доллар ахъиэ щхъуантIэу Жъым игъэшим мыр кепсэлъыр: – СыщIэгъапщIхъэ кIагуэ щIагъым, Хъункъым ятIэм сэ сыхъэлъу, ПлIыкIэ-тхукIэ сэ уэ нэхърэ Дэни накIуэ – сынэхъ лъапIэц, Ахъиэ теппицу сэ салъытэ, Ариц си щIыхъыр щIэнэхъапэр. Сомрэ долларрэ. «Паргыр ди пашэу», 131.*

ЩІГЪЭСТЫН (щігъэст) лъэI. (1). МафIэ щIэдзауэ къэгъэлыдын; зэщIэгъэнэн. *Уи уафи щIылыгъи пхузэспхынут, СфIэфIит уи мафIи щIэзгъэстын. Жылэр кIуэдакъым. Мес къэкIыгъэр... «Батырыбжъэ», 74.*

◇ **Гур щIэгъэстын** (1). *Еплъ гу I.*

ЩІГЪЭСЫН (щігъэс) лъэI. (1). Псэуалъэ гуэрим е зыгуэрим и щIагъым, лъабжъэм щыщыгъэсын. *[Къэрней, псоми (Омар, Лусанэ, гъунэгъу физым) зэхахыну:] Ди унэ дыщIэзымыгъэсыр я унэ тхъэм нимыгъэсыжкIэ. Гъуэгуанэ, 103.*

ЩІГЪЭТКІУН (щігъэткIу) лъэI. (1). КъыщIэгъэвыкIын. *ГъуищIыр мывэм къыщIагъэткIуу Ар мафIаем зэ хэхуа? ГъуищI Iунэ. «Батырыбжъэ», 29.*

ЩІГЪЭТХЪЭН (щігъатхъэ) лъэI. (1). Iуэхугъуэ гуэр зэрыщымытауэ, егъэлейныгъэ хэлъу, гъэбэтауэ Iуэтжын. *[Нурхъэлий] МазэкIэ тенджызым тетауэ жиIэмэ, цIыхухэр дыхъэхырт, ярэби, сыту щIэбгъатхъэрэ, жаIэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 149.*

ЩІГЪЭТЫН (щігъэтщ) лъэI. (1). Унэ с.ху. е щIагъ гуэрим щызэфIэгъэтын. *ИтIани [капитаным] бидэу унафэ ищIаиц: «Фиэ ищIами, щIэвгъэт, си изынышиу псэ зыIут вгъэиэсынкъым», – жиIэри. Нал къута, 266.*

ЩІГЪЭТІСХЪЭН (щігъэтIсхъэ) лъэI. (9).

1. (5). Псэуалъэ гуэрим е зыгуэрим и щIагъым, и лъабжъэм щыгъэтысын. – *Дыхуей мыгъуэтэкъым иэ, дызэдэкъэн уиIэмэ, псы дыефыхъыжыныц, – жиIэри [бжэныхъуэм хуэгъэзауэ] Дэфэрэдж и гурыIупсыр къажэу жыгышхуэ гуэрим и щIагъым щIэтIсхъаиц, и сабийр и куэщIым ису. Лъапсэ, 55. Капитаным и гум кыгъэкIыжаиц. – Пшиц щIэгъэтIсхъэ бгъуэнащIагъми, зы танк блэгъэкIмэ, си Iуэхуиц. Нал къута, 304-305. 2. (2). Щыпсэун мурадкIэ (унэм) гъэлэпхъуэн. *Иджы си гум къэкIаиц: мылицэм си Iуэхур щызэфIэкIа нэужь, куэзыр джэгу къомым сапкэрыуицIыхъыныц, хэт ищIэрэ, зи унэ сыщIэзыгъэтIсхъээн къахэкIынкIэ хъуныц, жыслэу. МелыIыч, 451. Хъэбибэ и фIэцI кэригъэкIмэ еуэу кIуэнкIи хъунт, ауэ Иринэ зы нэи закъуэ фIэкI кыхуамыгъанэу и фэтэр тIэкIур фIаубыдри, Одесса къыкIыу къэлэпхъуа анагъуэ гуэр щIагъэтIсхъаиц, Щынахужыкъуэ, 27. 3. (2). IэщIагъэ, щIэныгъэ зрагъэгъуэтыну еджаплэ гуэрим щеджэхэм ящыщ щIын. Ар дидэр иджыпсту Астемыр жиIа иужь, Елдары къыщIигъуаиц: – Езым и къуитIыр электрическэ уэздыгъэм бгъэдыгъэси, советскэ школым щIигъэтIсхъауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 541. Адыгэ, къуицхъэ щIалэ цIыкIухэм нэхъ псыныцIэу урысыбзэ ящIэн жаIэри урыс щIалэ цIыкIу зыбжанэ школым къыщIагъэтIсхъат, ауэ адыгэмрэ къуицхъэмрэ зэрынэхъыбэр ара, е нэгъуэщIит, урысхэм адыгэбзэ зрагъэщIаиц, адыгэм урысыбзэ зрамыгъащIэурэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 550.**

ЩІГЪЭУВЭЖЫН (щігъэуэвж) лъэI. (2). *Еплъ щIэгъэуэвэн. [Дэфэрэдж:] Сымаджэр и закъуэу палатэ цIыкIу гуэр щыIэти, щIэзгъэгъуэлъхъаиц, сэри схуэмыщычэж хъумэ зыщызгъэуэвжIуриин хуэдэу кушетки щIэзгъэуэвжри. Лъапсэ, 22. Сэри си нэт, си псэт шыр кыгъэсиэжу ищыщым щIэзгъэуэвжыну. Анка, 384.*

ЩІГЪЭУВЭН (щігъэуэвэ) лъэI. (16). 1. (14). Пэщ, унэ, шэщ с.ху. е зыгуэрим и кIуэщIым хъэпшып, унэлъащIэ щыгъэувын. *ГъукIэм фIамащIыр тIууэ зэхедэ, нэхъыфI дидэр щхъэхуэу егъэтIылт, матэм илгу адрейр тажъэджэм из ищIауэ кIыщыым щIэгъэуэвэ, жъэгум пэмыжыжъэу. Лъапсэ, 101. Уеблэмэ къалэм мэру тетым кыгъэгъуэват пицIэм щIэс къомыр зэкIэлъхъэужу махуэ къэс псыхъэ къалэм мыкIуэу, бжъэмийкIэ псыр губгъуэрысым къахуригъэиэну, электричествэри къахуригъаиэу пицIэ къэс уэздыгъэ зырыз щIигъэуэвэну. ХъэщIэ лъапIэ, 404. Степан Ильич гуищI ашычыр унэм*

циггэувэрт нэхэ плэнэлэуэм хуээу. Хьуэпсэгьуэ нур, 211. 2. (2). зэхь. Тыкуэн, шапалэ, сымаджэщ с.ху. лэжьэну гьэувын. *И насытыжьти, сэ кьыспэццлэхуащ, армырамэ хэт ицлэрэт абы и Гуэхур зэрыхьунур, езыри цыхубзлушукьыццлэклаиц, жеплэр зехиццлэкуи, еклэуэллэлэниэуи кьэнати, сымаджэщым санитаркэу ццлэггэуващ, хьарзынэуи мэлажьэ, жылэдауэцц, и чэзур кьэсмэ, лэхуэници, итланэ зэрыхьум деплэыници.* Льяпсэ, 23. Цыкцлэхур эзыр-эзыру зэдаурт: *хьисэп умыццлэу еджа ухурь, лафклэм уццлэггэуэв е цылы кьэппицину губггэуэм уоклуэ – лло иццлэнур хьисэп умыццлэмэ, бэ-зэр дьидэм хьарбыз цыпхуэццэнкьым, жалэу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 605.*

ЦЦЛЭГГЭХУЭБЖЬЭН (ццлэггэуабжэ) лээл. (1). Нэхэ ин гьэхьун, зриггэлэту макь гьэлун. – *Фи мыгггэ, нэмьцэр Бахгсэн Луфэ Лут заццлэу цытыну, – жиЛэу Локотош ццлэггэуабжэрт.* Нал кьута, 256.

ЦЦЛЭГГЭХУН (ццлэггэху) лээл. (1). Иэщ, шы с. ху. ццлэггэтыкыи. *Езыри [Дуду] ешат, махур иэджаггэуэ нэужьым нэсати, витлэу ццлэггэхури витлощыццлэр ярылэу иутлэуицат, тлэклэу заггэсэхумэ, ццлэсццлэжыници, кьэнэжар нобэ сьмыухми, иццлэдей сьухыни, жиЛэу. Витлэ, 414.*

ЦЦЛЭГГЭХЬЭН (ццлэггэхьэ) лээл. (15). Клуэурэ зыщлэплэ кьыщлэггэхутэн. *Бжэ цыыхьэплэм деж лэыжь гур цыст, хамэ ццлэмыггэхьэу, арицхьэклэ ццлэклэ-кьыщлэыхьэ псоми адыгэ цей яцыггэти, хамэрэ мыхамэрэ хуээхггэклэиртэжьым, хэт илггэгуами дадем зиггэтклий хуэдэу зыщлэуи: – Уццлэыхьэу ядэркьым, – жиЛэрти. Хьуэпсэггэуэ нур, 172. [Шыггухум Мэмэт-ццлэкуэ хуэггэзэуэ:] – Унэ зыщлэсым кьэрэггэуэл ццлэуицур джэду ццлэмыггэхьэну аражьым – зыгуэрим тошыныхь. Льяпсэ, 50. Кьоджэр нэхьыжьыц, жалэри, сэри сьыццлэклэ сежьэмэ, Тэмэрэ кьуэггэуэнэлэм кьуэту сьухозэ, сеупццлэ сьту иужь сьмыту унафэ хуэоци: – Псэ зьлут ццлэмыггэхьэ абы и палатэм, – жызогэри [Дэфэрэдж]. Льяпсэ, 23.*

ЦЦЛЭГГЭИЭН (ццлэггэлэ) лээл. (2). Зыгуэрим зэуэ зреггэчын, ццлэггэпхьуэн. *Нахгэуэ джэгуэмэ, и джэгуклэр псоми яццлэрт: «Соггэпццлэ, дэп уээмыггэзихьым, мафлэр кьыпцлэурылггэлэу», – жиЛэнти игу иримыхьыр, шыбжый зышхам еццхьу, ццлэггэлэнт.* Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 510. – [Зэлуццлэм кьырихьэллэ гуэрим, гупым хуэггэзэуэ:] – Соггэпццлэ, кхьуэм кьыщлэггэлэ мыщэу, и диным иримыхутэмэ... Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 653.

ЦЦЛЭГГЭУЭ (1). Лэжыггэ гур цыггэзэццлэн хуей, бггэзэццлэну цыггэуэ зэман. *Гьатхэ хадэ ццлэггэуэ гьуху лэнатлэ гур сьлуту сьлажьэрэ ахьшэ хьэзыр тлэклэу си жытым илгэу сьздэклэуэжым сахьхьэжмэ, дауи, нэхьыфлэ, иццлэну цыткьым узрихьэллэжынуур.* Мелыгыч, 449.

ЦЦЛЭГГЭУЭЛГХЬЭН (ццлэггэуэлгхьэ) лээмьл. (4). 1. (2). Зыгуэрим и ццлэггэым (п.п. жыг, бгы с.ху.) е зыщлэплэ цыггэуэлгын (п.п. унэм). [Алгхьо:] *Нартыху жьауэм сьыццлэггэуэлгхьати, губггэуэм сьту сьыщыццлар сьгу кьэзггэжьыжт.* Алгхьэ,

55. *Нэмыцэхэр «сельмагым» ццлэггэуэлгхьауэ мэжэй.* Нал кьута, 245. 2. (2). Сымаджэщым цызэбггэлэзэну цыггэуэлгын. *Сьмаджэщым хэт кьыщлэггэуэлгхьами, Тэмэрэ еццлэ, [Дэфэрэдж хуэггэзэуэ]: – Плэлы кьашащ. Льяпсэ, 45. Пццлэджыжь нэмэзым жэм кьышыну бэжкьым иццлэыхьауэ, зыгуэрим кьыггэшынэри мэхати, «мыр здэфшэнур ди дежкьым, неврологхэм я деж фшэи, ццлэггэуэлгхьэ» жиЛэри сьмаджэм и унафэр дежурнэм иццлэри абыклэ зэфлэклаиц, арицхьэклэ абы и хьыбарыр икццлэпцлэ сьмаджэщым кьэсащ. Льяпсэ, 45.*

ЦЦЛЭГГЭУЭТЫХЬЫН (ццлэггэуэтыхь) лээмьл. (1). Зыгуэр зыщлэплэ ццлэггэуэ гьуэтэн. *Фыццлэггэуэтыхьыници мыбы, фыкьамылггэгуэрэ, зэ уэрамым фыныдыхьэ, цылым зыкьэвггэлэгуэ. Льяпсэ, 96.*

ЦЦЛЭГГЭУЭЩЫХЬЫН лээмьл. (1). Зыщлэплэ (п.п. мэзым) гьуэгур цыщлэпццлэуэдын. *Лу и нэгум иццлэ хуэдэт мэзышхуэ, иццлэ цыкцлэури ццлэггэуэщыыхьауэ, здэклэуэнур имыццлэу, жэццлэ кьыфлэым иццлэ цыкцлэури жыгым докцлэуей, дьыггэжьым яццлэшынуэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 608.*

ЦЦЛЭГГЭУЕЙ (1). пльыф. Кьэпццлэну гургуэ, зэхггэжьыггэуей. *Льяпсэр кьыщэжьэр ццлэггэуейуэ, Псыхэр кьохуэхьыр губжьауэ, Жьыбггэм зэрихуэм еццхьыфэу, Ткцлэпсхэр долггэ кьызэдэфэу. Кавказым и уэрэд. «Бгы льяпэхэм деж», 97.*

ЦЦЛЭГГЭУН: ◊ *гур ццлэггэуэн* (17). *Еплэ гу л.*
ЦЦЛЭГГЭУЩХЬЭН (ццлэггэущхьэ) лээмьл. (1). Псылэ хьуа гур гьуэцэ хьужын, псылэггэр ццлэжын. *Кьэзмай кьэпсыхри хуэмурэ шыныбэпхьыр итлэтащ, уанэри тлэклэу шым и пхэццлэмыклэ иггэклэуэтащ, шыр ццлэггэуэщхьэжын цхьэклэ. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 620.*

ЦЦЛЭДЭУКЫН (ццлэдэукул) лээмьл. (2). Зыгуэрим дихьэхуэ димыггэхуэлуэ зыгуэр зэхихьын мурадклэ дэлуэн. *Дыздэклэуэ махуэм нолусыр Ди лэуэлгэуэр – ди макьыр, Зэццлэдэукулэу кьытпэлгэуэ, Лггэбакьуэу тчыхэм кьыпэлгэуэ. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 5. Куэбжэм сьнэблаггэрэ сьыщлэдэукулэ, япэм хуэдэу Анка и цыщ макь цызэхэзмышым, си гум иццлэыхьауэ унэмклэ сьмыкцлэуэ ищыццлэуэ. Анка, 384.*

ЦЦЛЭДЭУН (ццлэдэу) лээмьл. (12). Зыгуэр зэрызэхихьыным пылгын, дэлуэн. *Рахьым зыкьомрэ хьэ ныбаджэр иггэащхуэ цысащ, гум иццлэццлэ иштлэым, торбэ яццлэыхьэлэу нартыху ццлэащхьэ, макь яццлэым иццлэдэуу. Хьуэпсэггэуэ нур, 139. Сэ гьатхэр шыццлэу соггэщыццлар, Сьт губггэуи мэзи кьыщлэодэу. Си льяпсэр бггэжьымэ уз пфлэфлэти... «Щхьэлыкьуэ», 400. «Германдьэр мис кьоблаггэр» – Хэт сьт жиЛэми ццлэдэу. «Бдэжьэящэм ипхьу», 161.*

ЦЦЛЭДЖЭГУЭН (ццлэджэгуэ) лээмьл. (4). Джэгуэрэ, кьафэурэ зыщлэплэ ццлэыхьэн. *Кхьухьыпццлар пльэрэ цыжьбанэр здэщысам цымысыжу гу цылыбитэм, гуэгуишмэрэ хьэмрэ еццхьу ари клэуэсэжа, жиЛэри ццлэуиццлэиц, и дэпэццлэанэр уиггэуэлгэгуэ и дэзлыфэр итлэри: – Мыбы кьыщлэмыхьэфэу кьыщлэджэгуэм имыццлэу*

пIэрэ жысIати, дэнэ кIуа? Кхбухь пхэнж, 506. Кхбухьыпцир кыщиудри дыхъэшхаиц; – Мыр лIо, цыжьбанэ, укыщиIэмыхъэу укыщиIоджагуэри? Кхбухь пхэнж, 505. Цыжьбанэр кызымыплэкIыу кыздикIамкIэ игъээзжауэ кIуэжырт, гъумэтIымэу и цхъэм хуэпсэлъэжу... «УкыщиIэмыхъэу укыщиIэдзэжуаи, жи [кхбухьыпцир]». Кхбухь пхэнж, 508.

ЩIЭДЖЭДЭН (щIоджадэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм фIэмыфIу зыщIыпIэ щIыхъэн. Губжъауэ пцIантIэм дэмылIадэ, Зи цхъэ зыхъумэу нэхъ хуосакъыр, Е цыуэу унэм щIэмиджадэ, Къимылэтыххэ псалъэмакъи. ПIэныгъэ. «Мывэ хуабэ», 205.

ЩIЭДЗЭЖЫН (щIедзэж) лъэI. (2). ЩIэрыщIэу, аргуэругъэжъэжын. ИнэфIзыщыхуэм и насытци, – жиIэри хъэжым нэмэз цыгъэ идзу щIидзэжаци. Лъапсэ, 59. – Иджытсту згъэтIысыныц сэ уи фызыр, – жиIэу офицарым къэвэн щIидзэжаци, – мэ мы гуэгушыр. Хуэпсэгъуэ нур, 102-103.

ЩIЭДЗЭН I (щIедзэ) лъэI. (39). Гуэхугъуэ гуэр гъээщIэным, лэжыным иужь итын; Гуэху ублэн. Тхъэмэдэм блэгъур игъэтIылъри, Бзукъан къуажэу кхъуанэм текIуэдам и хъыбарым щIидзат. Хуэпсэгъуэ нур, 60. НысащIэ цыкIур, цхъэтелхъуэишхуэр телгъу, Мэши унэм кыщиIыхъуу щалъагъум, бжэIупэм Iутхэм фоч ягъауэу, пшынэ еуэу, къафэу щIадзаци, Iэгури щIауд. Лъапсэ, 117. Ар макъыфIэ хъуным папцIэ Псыр бгы нэпкъым кырегъалъэ, Iэ дилъауэ и пшэ папцIэм Iуащхъэмахуэ щIедзэ псалъэу. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 80.

ЩIЭДЗЭН II (щIедзэ) лъэI. (6). Бдзыуэ зыгуэр зыщIыпIэ щIэгъэхуэн. Къэбэрдейм я пашэу цыттар ягъэтIысри Мэзкуу БутырскэIэ зэджэ тутнакъэциым щIадзауэ цытат. Лъапсэ, 90. Хъыдджэбзыр зыщIадзам Цыхубзи куэд щIэст. Цыху мурадым и бзу хужь. «Вагъуэ махуэ», 348. Бамейр кыщиIыхъуу зыщIадза гуэцигъэ кIыфIым гъуэгъуу щетIысэх дьидэм бжэр кIыIуахри и щIалэ цыкIури кыщиIаутIытцхъаиц; – КIуэ, уи анэр къэгъуэтыж, – жаIэри. Лъапсэ, 32.

ЩIЭДЗЫЖЫН (щIедзыж) лъэI. (3). 1. (1). Аргуэру, щIэрыщIэу зыгуэр щIэдзын. ЩIадзыжынкIэ гузавэр дзыхъ имыщIу кабинетым щIыхъэри еплъыхъуу уваиц, жиIэну кыщиIэкIуар хужымыIэу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. 2. (2). зэхъ. ЗыщIэс еджапIэм щеджэну хуимыту щIэгъэкIыжын. [КIыцокъуэ:] Дэ кыдидеджэм ящыщу щIалэ цыкIуу гуэр интернатым щIадзыжыну цыхуежъэм, я къуажэжгъу нэхъ инхэм ящыщу цыIэти, еджакIуэ цыкIур окрисполкомым тет Шыкэу ТутI деж ишаиц. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. Ерагъыу [щIалэ цыкIур] удэIужа нэужь [окрисполкомым тетым хуэгъэзауэ]: – Интернатым сьщIадзыжати, ськъэкIуаиц, – жиIэри нэхъыбэ хуэщIэIэлактым. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519.

ЩIЭДЗЫН (щIедзэ) лъэI. (2). 1. (1). Бдзыуэ зыгуэр зыщIыпIэ кыщиIэгъэхун, кыщиIэутIыпщыкIын. [ТутI хуэгъэзауэ:] – Модрейри [щIалэ цыкIур] шынзцауэ, зиудыгъуу мэкIэзыз, си унэцIэр жесIэмэ,

мыбы сьщIидзыныц, жыхуиIэу. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 519. 2. (1). ЩIэупскIэн. [ЩIалэ цыкIуэхэр зопсалъэ:] – Уи лъакъуэр щIумывд. Хуэпсэгъуэ нур, 153.

ЩIЭЖЕЙКIЫН (щIожеикI) лъэмыI. (1). Макъ гуэрэм щIэдэIуэрэ жеин. Фи джанэр жэцкIэ фхуэсIуэту Ди Iуащхъэмахуэ и тхъдэм ФыщIэжеикIыу цытаиц, ЩIым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 39.

ЩIЭЖОКЪУЭ (2). УнэцIэ. [Долэт, Бэлацэ хуэгъэзауэ:] Серебряковрэ ЩIэжокъуэмрэ кIэбгъуу зыщIауэ мафIэгукIэ Рэссейм кIуэжу жаIэ. Хуэпсэгъуэ нур, 304. ЩIэжокъуэ, Даутокъуэ сьт жыхуэпIэр зэбгъыхуауэ хъэбэсабэ щIын хуейуэ арат Степан Илчыи зытесэлъыхъыр. Хуэпсэгъуэ нур, 269.

ЩIЭЖЫН I (щIож) лъэмыI. (5). 1. (4). ЖэрыгъэкIэ зыгуэрэм кыщиIэкIын. Саримэ абы едэIуэн хуэмьшэчу унэм щIэжырти хадэмкIэ кIуэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 272. Унэм щIэсхэр заныцIэу щIэжаци. Хуэпсэгъуэ нур, 207. Саружан щIэжыц унэми, гу цыкIур кыщиIилъэфаиц, пхъэIэцэм кыщиIаха шэрхъ цыкIуитIыр илгъыу. Къалэн, 432. 2. (1). ТкIуаткIуэ гуэр зыгуэрэм и щIагъым, лъабжъэм, лъащIэм кыщиIэкIын. Ди Iуащхъэмахуэм и лъащIэм Мыл къуапэ щIыIэм кытыхухуэу, ТкIуэпсхэр чэзукIэ бгы лъащIэм КъыщIожхэр псышхуэу, хужь дахэу. Поэтым деж. «Шум и гъуэгъу», 114.

ЩIЭЖЫН II (105). 1. (81). Щымыгъупщэжауэ щытын, гум илгъын. [Фэуаз:] Абы лъандэрэ мащIэ щIа, иджы зи ныбэ иуэжа шы щIэгъуэплъым соплэри щIымахуэр кыхъэмэ, уэнищэу ищыцим хуцIэтлгъэхуэ тIыгъа шыбзыр арауэ щIэжынкъым. Анка, 382. Латин зэрыбкIэ тхар адыгъэбзэт, абы и хъыбар Астемыр щIэу цытауэ Лу ещIэж. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 601. Щыгъаиц си адэ сэ цешхъуэу, Хъэзыр Iупэхур сэ сощIэж; А цейр си анэм и IэцIагъэт – Идыфьрт, ищIэмэ гукъыдэж. Адыгэ цей. «Дамыгъэ», 238. 2. (24). Еплэ щIэн I. 1. Сэ ськытыпогъуфIыкIри си Iупэр сфIызэтож, сьщIэгъуфIэр сьмыщIэжу, мо псалъибл къудейм, цыуагъибл хэту ятхам, си цIэр щIыхэтри кызыгурыIуэркъым. Лъапсэ, 24. Къызэхуэсахэри гуп-гупурэ иныкъуэр зэчэнджэщы, адрейхэр зэдауэу, зыкъоми «текIуэм дырейиц» жаIэу зэхэтт, ауэ и нэхъыбитIыр Iуэхум хуэчэфу, къалэну я щIэм кыдэхуэр зэрыныр ящIэжу, абы ирипагъу, «зэ дьыщIыхъаицэрэт залым» жаIэу тешIэртэкъым. Хуэпсэгъуэ нур, 317. Иджы и пэжыпIэр Лыгъур кыщиIаици, и цхъэр здыхъынур ищIэжыркъым, лэгъып сь кызыэрхыыр Iуихыжри Iуыжаци. Лъапсэ, 104.

ЩIЭЖЫН III: ЛЪЫ ЩIЭЖЫН (5). Еплэ лъы.

□ Хейм илэ хамэм ещIэж (3). Еплэ хей I.

ЩIЭЗЭГЪЭН (щIозагъэ) лъэмыI. (6). ЗыщIыпIэ щызэгъэн, щыпыIэн. Псыжърэ Индылрэ я зэхуакур арат зекIуэ кIуапIэр, бжыхъэр къэсрэ гъавэр гуэным иракIутэжамэ, нэхъыбэм ДонкIэ ягъазэрэ губгъуэр къауыщыхъу итт, къанэу губгъуэм щикIуадэ Iэджэри къэхурт, я кIуэдэпIэ псэ

зылутым ямыцлэу, арицхьэклэ кьуажэпцир лы зи кьару илгыгьуэти, и унэм цлэзагьэртэкьым, бжьыхьэхуегьээклэ зэрыхуу зиггэхьэзыру цлэидэрт, и нэгум зыгуэр зэрыцлэлыр лупцилу. Льяпсэ, 30. А махуэм сэри сылэлфлыцлэу унэм сыцлэмызагьэу сыцлэсаиц, сицлэнур сымвицлэу. Лэчымэ, 383. Кьуажэм дэсыр я унэм цлэмызагьэу кьыизхуэсат хьэгьүүлгыгьуэм хэмытым и махуэ мыгьуэуи, фызыиэр узэрыхуейм хуэдэу хьуаиц, кьуажэ гьунэм Тхьэцлэагьыжь пэмыжыжьэу губгьуэишхуэм шыгьажэ шацлэиц, дэ цыкьлу бла зацлэу нытыр зэфлаху. Льяпсэ, 117.

ЦЛЭЗЭУН (цлэзэу) лэмыI. (2). Зыгуэрым цлэныкьуэжкьун, цлэбэнын. Кьэбэрдей полэкум хэту зэуа цлэлэхэр «краснэм» хьхьэу, Лениным кьэрэхьэлэкьыр зыхуриджэм цлэзэуну яггэхьыбарт. Хьуэпсэгьуэ нур, 269. Мухьэмэдыр иггьэлпапэу Цлэзэуну цыху зымыдэм, Еггьэсхьыр и унапэр. «Тисей», 484.

ЦЛЭЗУ (10). нареч. Куэдэу, цлэхуэм хуэдизу. Дадий и нитлым нэпс цлэзу, Жилэн зы псалгэ лэмыкьыу, Клэ кьуаицлэр шьыгум цилгьэфу, Чэф илэ хуэдэ, и цлалэм Ныхуеицлэр лэплэ ар гьыуэ. «Адэ», 132. Куэд цлэагьым зы детдом кьыизлэуахьу цлэзу зэрыцлэагьэтлысхьэрэ, сабий дыкьмыкьыр апхуэдизу куэд цыкьлэ, лээкьэ псоми дежклэ гьузэвэгьуэишхуэиц, цыхур Исраф хьунуиц, кьуэдэицлэуэ кьуэдурэ. Льяпсэ, 44. Иджы Мэтхьэн Кьэзджэрий кьэклэуэуэ кьыизэхакьым, махуэ кьэс клубым цлэзу цыхур кьыицызэхуэсырт, хьэцлэм жиIэм едэлуэну. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 663.

ЦЛЭЗ ХЬУН (5). Еплэ цлэзын. Думэсарэ лэирицлэ иггьэвэрт, абы шыбжиитхьу хилгьхьэнури тебэ цыкьлэуицлэ ицлэирти, бжьын жьэрымэ лэфлыр, гурьулпсыр кьыгьажэу, унэм цлэзу хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 263. – Алыхьым хьэтыр иIэм, – жиIэиц, лэуизи, хуэмыиэчыжу кьыицлэжалэм, хьэжыр кьэлэбэри кьыгьэтлысыжаиц, Чачи уицлэжьыр кьыицлэригьэфым, унэм цлэзу хьуаиц лэгуэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 72. лэуизэ гугьу ехьми, зыри жимыIэу, кьыжралэр ицлэрт, арицхьэклэ, уицлэ цлэагьым лэгуэр цлэз хьуаиц, бэуэжыфьртэкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 72.

ЦЛЭЗЫН (цлэзш) лэмыI. (9). Зыгуэрым (п.п. пэшым, жыг цлэагьым) цлэхуэм хуэдиз цлэтын. Унэм цлэзу кьэсри кьэтлысэклэ нэгьуэицлэ лэджи. Хьуэпсэгьуэ нур, 194. Унэм цлэзу цыхур кьыицлэуати, старшынэр шхьидэрт, арицхьэклэ пхуицлэкьынт ахэр. Хьуэпсэгьуэ нур, 215.

ЦЛЭИН (8). Цыху лэам кьыицлэна мылгьку. Уей, дызныкьуэжкьуу дыицтыху, зэрапхьуами тицлэркьым Шэрданхэ я цлэиньыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 241-242. Ей, си усэ, уишхьидыкьыу Ухьумэ цыкьлум я гухэлэ, Дядэ, дянэм я цлэину лэгуэ закьуэр ягу иггьэлэ. УситI, Шам шыстхуэу. «Батырыбжэ», 75. ШремыIэххэ дыицэм паицлыни, Адэ цлэину гугьэр нэхэ лэапэиц. Нэхэ лэапэиц. «Батырыбжэ», 114.

ЦЛЭКУЭН (цлэкуэ) лэI. (3). 1. (1). Бьдэу шымыт пкьыгьуэу гурэ зыщлэпэ цлэгуэн, екьуэрэ ерагьклэ цлэлгьхьэн. Кьэзджэрий и псалгэр цухатэкьым, Кьардэн Сэлим хуэм

цыкьлуу и пылэр цхьэрихьу, стIол цлэагьымкIэ цыицлэкуам. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 606. 2. (2). зэхь. Пащлэрыщлэу, пщлэ хуамыщлыщуэу зыгуэр цлэалгьхьэн. Пащлэрыщлэу цлэакуэм Кьыхуаицлэр гуицлэгуэ. Абытлэ Мухьэм и кхьашхьэм... «Вагьуэ махуэ», 95. Сухуэу гьаицлэр сэ сыицлэкуэ – Ариц дунейр. Сын. «Мывэ хуабэ», 154.

ЦЛЭКЛЭЗЫЗЭН (цлэклэзызэ) лэмыI. (1). Зыгуэрым и цлэагь лэныкьуэуэр клэзызын. Кьыицлэагькьыр и нэм лэгуэрэу, лэпэ пиэрыр цлэклэзызэ, Пащлэ кьыхьыр еггьэлыгьуэ, лэбжьу илэм зэцлэкуэзуу. «Тисей», 507.

ЦЛЭКЛЭН (цлэклэ) лэI. (5). 1. (2). Пкьыуэ зыгуэрым и цлэагьым, лэабжьэм ткьуаткьлэу гурэ щикьлэуын. Езыми [Берие], фадэм и гур кьыгьэжэнауэ, и нэр псывэ цлэклэ хуэдэ, хьэ цьахурьтхьуэм еицхьу зиуицхуауэ, нэбгьузкьлэ цыкьлэуэбхьэм яхэдэрт, и псэм кьыихьыр и пэшыи цлэригьэишэну. Льяпсэ, 86. Гьуэуэ мыгьуэ ежьам и жьэпкьыр зэрыцлэсысэр, и пэ гьуэрыр кьыицхуауэ, ныжэбэ си гурэ хэлгьынур дэтхэнарауэ плэуэ, жиIэу, хьэ цьахурьтхьуэм еицхьу зиуицхуауэ, нэбгьузкьлэ цыкьлэуэбхьэм яхэдэрт, и псэм кьыихьыр и пэшыи цлэригьэишэну. Льяпсэ, 86. Гьуэуэ мыгьуэ ежьам и жьэпкьыр зэрыцлэсысэр, и пэ гьуэрыр кьыицхуауэ, и нитлэми псывэ цлэклэ хуэдэу кьыизэрилыдыкьыр псоми ялэагьу. Хьуэпсэгьуэ нур, 155. 2. (1). Тлэкуэ зыгьхьэщлэын, напэр гьэпсыфын. Астемьыр школым кьуауэ, Думэсари жэмыи зэрыцлэкьыу, Лу кьыицлэгьэтиц, псы тлэкуэуи и нэкуэм цлэкьлэиц, зыхуапэри, бгьуэтмэ кьаицтэ, хадэмкIэ илгьадэри бэхэиц. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 554. 3. (2). зэхь. Фадэ ефэн. Дорифеиц цлэклэ хьунти, и нитлыр кьыицлэдыкьырт. Мазэ ныкьуэ шьхуантлэ, 581. Сэ си янэ итам уэрэд жиIэуэрэ псымэ зэбгьихьырт, сэ сефэуэрэ си лэуэу зэфлэызогьэклэ, жиIэу Сентрал и цхьэм цыитхьужьырт, зы бжэуэ, бжьитI цлэклэ нэужь. Нал кьута, 288.

ЦЛЭКЛЭИЕН (цлэклэие) лэмыI. (9). Кьийуэ, гьубжэуэ зыгуэрым епсэлээн, теклэиен. Ифьицлэуи гугьуэуи ныбжэгуэр Уицлэкьлэицлэ пхуимыкьлэуэ. Хьэ. «Дамыгьэ», 80. Чокэ кьэпэжэиц а цыкьлэуэми кьаицлэкьлэиц: – Вгьэтлэуэ иджьипсту фи лэицэр! Шьнэхужьыкьуэ, 72. Дэри машинэклэ дыицэжаллэуэ, хьумакулэуэр кьыитпэуаиц, дыицлэагьэхьэн ямыдэу, арицхьэклэ сэ тхьылэ сьыгьт дэицым и лэ телгьу, сацлэкьлэиц, сепицэдыкьуэуэри унэм сыицлэуаиц, си гьусэхэр зэрыизигьусэу. Хьэщлэ лэапэ, 405-406.

ЦЛЭКЛЭ-КЬЫИЦЫХЬЭ (1). Псэуалгэ гуэрым и кьуэцлэым цыкьхьэхэмрэ кьыицлэкьыжэхэмрэ. Бжэ цыкьхьэхэмрэ деж лэыжь гуэр цыст, хамэ цлэимыгьэхьэуэ, арицхьэклэ цлэклэ-кьыицыкьыхьэ псоми адыгэ цей яцыгьэти, хамэрэ мыхамэрэ хуэзэхгьэклэиртэкьым, хэт илэагьуми дадэм зигьэткьлэиц хуэдэу зыицлэирт: – Уицлэкьыхьэу ядэркьым, – жиIэрти. Хьуэпсэгьуэ нур, 172.

ЦЛЭКЬЫЖЫН (цлэкьыж) лэмыI. (34). 1. (33). Унэ кьуэцлэ с.ху. здыщлыхьар кьэбгьынэжын. Сэлэтиц сыкьэзышыиамы ялгьэгуэр зыхуахьынур ямыицлэу цлэкьыжаиц. Мелыгыч, 463. Кьэзджэрий классым цлэкьыжати, цлэагьуэ кьыицлэмынэу

курсантхэри *цлэклыжаиц*. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 608. *Et* *Уанэрей махуэми адакэ хужьыр джэдыклэм телю, абы телын хуея бабыц анэр псым клуауэ тесу [Унэгуацэм] гу цылыгитэм, имыгэцилагуэу кванэнт, иггэцилэггуаиц, адакэми и гугуу имыцлү цлэклыжаиц: – Мыр уи флэцу утелъ, на-а? Бабыщыкбүэ адакэпшц, 488. 2. (1). зэхъ. Сьмаджэщым хьужауэ шлатхыклыжын. Пыжбынэ санитаркэр хуэмыггэщынэу иджы йоубзэ, йодэхацлэ, кгеггэгуггэ сьмаджэщым цлэклыжмэ, увынлэфл кыхуиггэуэтыну, тхылтымнлэ тлэклур кыхуиггэуэтрэ кэрит закбүэмэ, арихьэклэ Тамарэ цыхубз губзыггэиц, запискэм си лэ телю зэхихаици, зыхиггэггэгэркбым, «Дэфэрэдж и зэран кызыхэклын луэу сыхыхьэфынукбым» жилю. Хьуэпсэгбүэ нур, 22.*

◇ [И] *нэу цлэклыжын* (2). *Еплэ нэгү.*

ЩЛЭКЛЫН (щлокл) *лэмыл*. (49). Псэуалгэ гуэрэм и клуэцпыр е зыгуэрэм и льябжэр, шлаггыр кьэбгынэн. *И луэу зэфлэкла нэужь, Елдар кээтэджыжаиц: – Нурхьэлий, сызэрыцлэклыу бжэр ныхуэцил. Хьуэпсэгбүэ нур, 231. Лэтлифэ жилэнур жилати, псом янэ цлэклри ежэжаиц, унэм цлэтхэр цым хуауэ зыр зым йоплгьыжри зэхэтиц. Льяпсэ, 13.*

◇ [И] *нэу цлэклын* (52). *Еплэ нэгү. Лыи цлэггэклын* (4). *Еплэ лгы. [И] лэдакэ цлэклын* (18). *Еплэ лэдакэ.*

ЩЛЭКУЭСЫКЛЫЖЫН (щлоклуэсыклыж) *лэмыл*. (5). Шэхуу зыщлпнэ шлэклын; шлэбзыхклын. *Хьыбарыр студентхэм деж цынсым, Лэтлифэ и лекцэ едэлуэну расписанэм иту шалгагбум, зы цыхубз закбүэ флэкла кеклуэллакбым, а зыри цыуауэ кьаклуати, клэбгэу ицлри цлэклуэсыклыжаиц, Лэтлифэ и закбүэцилийуэ кьигганэри. Льяпсэ, 9. Ар хьэдаггэ кьэклуахэм шалгагбум, зырыз-тлуритлурэ цлэклуэсыклыжаиц, шлантлэм дэти лыжхэри бгэуэтым кьаицтэ. Льяпсэ, 20. Сосрыкбүэ зыри жимылэу цлэклуэсыклыжаиц. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 610.*

ЩЛЭКУЭСЫКЛЫН (щлоклуэсыкл) *лэмыл*. (4). *Еплэ шлэклуэсыклыжын. Абдежым Нартыхуу плагбур шэху цыклуу кьэтэджри цлэклуэсыклаиц, здэклуи сыти зыри жимылэу. Льяпсэ, 80. «Емынэ уз» сыт жалэу цызэхихым, тырку цыхубзыр цлэклуэсыклри псыницлэу кхгьухьытыцым деж нэсри, кхгьухьым цыхухуу исыр кьызэцлэлатат, хьыджэбзхэр зэрызехьэу Дэфэрэдж и ужьым иту цыжэм. Льяпсэ, 54. Модэклэ гуп кьызэхэнэм Нартыхур зэрыцлэклуэсыклым гу лятами, ямылгэггуа хуэдэу зацл, зыгуэр кьыхэпэнклыклымэ, тхьэмадэри кьызэркл, кьуэды птеслхьэну ара узыхуейр желэри. Льяпсэ, 81.*

ЩЛЭКБҮЗЭН (щлекбүзэ) *лэыл*. (7). 1. (4). Зыгуэрэм и льябжэклэ зыгуэр кьузын. *[Астемыр:] – Шыныбэнхыр цлэкбүзэт, лэюб. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 523. 2. (1). Зыгуэрэм зыгуэр екьузвлэн. Инал и лунэфлэггэут Тлутли, Инал зэрызихуанэм ецхьу, Шырыкбурри кьабзэу хуэпат, джанэ гьуабжэм и шыллүм бгырылх цлэкбүзэуэ, пылэ льяхьшэри цхьэрыкбүэжауэ,*

цырыкбүэ льяицэ клыхьт, джэлэфей шылхут. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 559. 3. (3). Егугун, кьару псори ехьэлэн (п.п. лэжыггэм). [Бекган, Мысост хуэггэзауэ:] Янэ Гахымур араиц, зыгуэр кьызэрыхашэу, жалэрти нэхэри шлакбүзэрт. Шынэхужьыкбүэ, 13. Локотои аргуэру триггэчыныхьырт, шликбүзэрт (зэхуэсахэм хуэггэзауэ): – лэ тевдзэным и пэклэ хэти зэ ирегупсысыж, приказым иреджэ. Нал кьута, 259. [Якбуб, Локотои хуэггэзауэ:] Нэхъ цлэкбүзэрэ – нэхъ лей хьунуиц. Нал кьута, 254.

ЩЛЭКБҮН (щлокбү) *лэмыл*. (22). Зыгуэрэм хуэпабгбүэ, хуелэу шытын. *Зиунаггэуэбжэ хуэзыцлыжынур Зауэм цлэкбүриц – бий ар доцпыр. Вагбүэ. «Партыр ди пашэу», 8. Хамэ насыт хэт цлэкбүами Ажалыр псыницлэу льясаиц. Зэуаплэ. «Шум и гьуэгу», 23. Агрэггорэдым дэтлгьсхьэну цлэкбүр куэдныцэ мэхбури, зыр зым хушлюэу, хуэмыфаицэ клэрелгхьэ. Мазэ ныкбүэ шхуантлэ, 545.*

ЩЛЭКБҮХЬЫН (щлекбүхь) *лэыл*. (1). Зыгуэр зыщлпнэ шьубэрэжын, удынхэр едзын. *Шыхубзхэр нэхъ зэгурылуэнклэ хьунуиц жыхуалэу я фьзхэр кьаггэклуа цхьэклэ, зэанзэпхьум яхзэггакбым, гьэцилэггэуэну тлурри зэакбьлэггэути, гурьшхьэу яцлат Исуф шликбүхьамэ, яхуэфациу шликбүхьауэ кьышлэклын, жалэу. Лэчымэ, 397.*

ЩЛЭЛГЭГБҮЭН (щлелгэгбүэ) *лэыл*. (1). Шлаггэ гуэрэм е унэ с.ху. гуэрэм шьылагбун. *Дэфэрэдж зыцыгуггын цымылэу арати, лэклэ кымыганэу псы луфэу маицлэ дьыдэу уафэ льяицлэм цлэлгэггэуэмклэ кьуцкьуэдияуэ кьолэ, псы шьыларри зэхимыцлэжу. Льяпсэ, 53.*

ЩЛЭЛГЭДЭЖЫН (щлолгэдэж) *лэмыл*. (2). Жэрыггэклэ зыщлпнэ, зыгуэрэм и шлаггым шьыхьэжын. *Штэуэ мэзым шлэлгэдэжахэм кьаггэзэжу хуежьаиц. Нал кьута, 240. Хьэбибэ псыницлэу кьыггэзэжри унэм цлэлгэдэжаиц, дьыгуасэ иггэхьэзыра шатэ цлэггэпцтыхьар хьыджэбз цыклым иритыну. Шынэхужьыкбүэ, 62.*

ЩЛЭЛГЭДЭН (щлолгэдэ) *лэмыл*. (22). 1. (20). Жэрыггэклэ зыщлпнэ шьыхьэн. *Гунэуэс кьыпхуэггэуэвлэнутэкбым, залэциуидц псоми, псыр кьытыжу, цхьэхьу, льякбүэклэ бжэр лууду, унэм цлэлгэдаиц. Гушлэггэу, 424. Нэггэуэци шууитл Иналхэ я шлантлэм кьышцесыхри унэм цлэлгэдаиц. Хьуэпсэгбүэ нур, 203. Ицлэнур имыцлэу Апчарэ наркомпросым цлэлгэдаиц. Нал кьута, 215. 2. (2). Тклатклуэ гуэр ежэхьурэ зыщлпнэ шьыхьэн. *Уэших хуабэр ди нэм худохьыр Хадэ хэтлхьахэм цлэлгэдэм, Кьемышыхьацэрэт жьыдолэ, Уэших псыдзэм жылэр хэклуадэм. Езыггэлейм. «Батырыбжьэ», 142. Яцлгьыр цхьэицэ бгы нэпкэ задэм, Я лэр яцлгьыр жьыгыу лутым, Удз ггэггэахэм псыр шлолгэдэ, Жыг льябжэжьхэр еггэцилитэр. Псыр шы шхуантлэм тесу мажэ. «Мывэ хуабэ», 208.**

ЩЛЭЛГЭСЫКЛЫН (щлелгэсыкл) *лэыл*. (2). Зыгуэрэм и шлаггьыр шлхьын (псым). *Кьуэ зэвытлэр ибгынаици Псыхьуэ иным шогуфлгьыр, Пшахьуэ нэпкбым жьэхэлгэдэм Жыгыжь льябжэвр шлелгэсыклыр. Терек. «Партыр ди пашэу», 117.*

Ар си гум илву псым сыхэтици, Си лъэгу цлэлъ пшахъуэр цлэлъэсыкI. Лъэмыж. «Дамыгъэ», 221.

Щ I Э Л Ъ Э Н Ы К Ъ У Э : Щ Х Ъ Э
ЩIЭЛЪЭНЫКЪУЭ (1). *Еплъ щхъэ I.*

ЩIЭЛЪЭТЭН (щIолъбатэ) *лъэмыI. (1). зэхъ. ПсынцIэу, жэрыгъэкIэ зыщIыплэ щIыхъэн. Елдар занцIэу унэм цлэлъэтаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 593.*

ЩIЭЛЪЭТЫН (щIолъбатэ) *лъэмыI. (4). 1. (2). Лъатзурэ зыщIыплэ къыщIэкIын. АдакъитIыр зэпсэлъэху, бажэм и нэр бжэ дэмэдазэм къыдигъэжри, квелэм-нелзурэ и цхъэр къыдиIунаиц, итIанэ къыщIыхъэпэри бабыиц анэ ашыкым исым сепхъуэниц, цыжиIэм, бабыицыр «уакъ-уакъ» жиIэу цлэлъэтаиц. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 484. Умейми, шыбэм уахэдэрт, Къуананым цIахуцIэу зэбдзауэ, Шы лъакъуэм мывэр цлэлъэту, Шу лъагъуэ бгъузэм зептауэ Уихъэну бгыщхъэм уехъуапсэрт. Къайсын К. папщIэ. «Шум и гъуэгъу», 87. 2. (2). зэхъ. ПсынцIэу къыщIэжын. – Щхъэ сыбгъэбампIэрэ? – жиIэри Апчарэ [Албиян хуэгъэзауэ] къыщIудуэ унэм цлэлъэтри шыгъуэгъу хадэм илгъэдаиц. Щынэхужыкъуэ, 32. Апчарэ унэм цлэлъэтри жэмым нежъаиц. Нал къута, 227.*

ЩIЭЛЪЭФЭН (щIелъафэ) *лъэI. (3). ЗалымыгъэкIэ зыгуэр зыщIыплэ щIихъэн, щIиIубэн. Толгъкун ябгэм щIалъэфами, Жъапцэм кхъухъыр япэциытиц. Жъапцэм пэувам. «Батырыбжъэ», 147. Кхъухъыишхуэр хыишхуэм щIилъэфуэ Уэдыгъи вагъуи кIуэдыжаиц. Жэщыбгъу кхъухъыр хым ирокIуэр. «Вагъуэ махуэ», 22. А дур зытет мывэм къытрачри гуэциым щIалъафэри сценэм ирагъэуваиц, декорацэ хъарзынэу къэдгунсысаиц, жаIэри. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 629.*

ЩIЭЛЪЭФЫН (щIелъэф) *лъэI. (1). зэхъ. ЗалымыгъэкIэ, лъэлукIэ зыгуэр зыщIыплэ къыщIэхын. ИкIэм икIэжым комсомол гун сценэм къохъэри молэр чачэу щIалъэф, уэ мыбы цытцIэн щIилъэгъым, жаIэу. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 669-670.*

ЩIЭЛЪЭЩЫКЫН (щIелъэщыкI) *лъэI. (3). Зыгуэрим и лъабжъэр, и щIагъыр лъэщIын; зыщIыплэ (п.п. нэм) къыщIэжа псыIагъэр щIэгъэкъэбзыкIын. – Къепсых, – жиIаиц Щхъуэм [Астемыр хуэгъэзауэ], и нэпсыр и IэцхъэмкIэ щIилъэщIыкIыу. Хъуэпсэгъуэ нур, 163. Думэсарэрэ Нанэрэ я нэпсыр щIалъэщIыкIыу къагъэзэжаиц, Лу сымэ иджыри жей я гугъэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 112. Нанэ и нэпсыр щIилъэщIыкIырт, Астемыр иджыри къэс зыри жимыIа пэтрэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 194.*

ЩIЭЛЪЭЩЫХЪЫН (щIолъэщIыхъ) *лъэмыI. (1). Еплъ щIэлъэщIыкIын. IэлъэщI кIапэр цубыдауэ И нэишхуитIым щIолъэщIыхъ. «Бдзэжьеящэм ипхъу», 160.*

ЩIЭЛЪЭIУН (щIолъэIу) *лъэмыI. (4). Зыгуэр щхъэкIэ лъэлэун. Хъуну цытмэ, е къыдэфцэ, е щIыхуэу къыдэфт нартыху хъэжыгъэрэ лы гъэгъуа тIэкIурэ, е кхъейми хъунуиц, – арат дэдэр зыщIэлъэлур [председателым хуэгъэзауэ]. Нал къута, 269. Мэтхъэным кыгъэгъугъат Саний*

зыщIэлъэлур кыхуицIэну, арицхъэкIэ зэ зыр, зэм нэгъуэщIыр зэран кыхуэхъурт. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 530. [Локотош, офицерым хуэгъэзауэ:] Iэцэ-фаицэу, шхын-гъуэмылэу фызыщIэлъэлур зыхуэдизым хуейуэ кыводжэ. Нал къута, 246.

ЩIЭЛЪХЪЭЖЫН (щIелъхъэж) *лъэI. (9). Еплъ щIэлъхъэж 2. – Сэ ныцхъэбэ, – желэр жьыбгъэм, – Бийм я хъэдэр щIызолъхъэж, Бын текIуахэм яIэ лыгъэр ЩIыр къэскIухуэ солэутэж. Борэн. «ЩIалэгъуэ щIыналъэ», 23. Турари тхъэмьщIкIэныр иужэгъуауэ сабий быну, зыхуэмыныкъуэ цымыIэу, и цхъэгъусэ лари щIилъхъэжауэ, зыщыгъуэир и хадэ тIэкIурауэ хъэблэм дэст, дэкIуэжыну и ныцхъэпIэм кыхэхуэртэкъым. Къалэн, 427. Шэ кытехуэу къаукIа – щIалъхъэжырт, къаумыкIыу къела къахэкIами и насытт. Нал къута, 263.*

ЩIЭЛЪХЪЭКIЭ (2). *Хъэдэ щIэлъхъэ хъуным и Iэмал, и хэкIыплэ. [Исхъэкъ, Нахъуэ хуэгъэзауэ:] – Бэлацэ тхъэмьщIкIэ и хъэдэр бэлиэвич щIэлъхъэкIэу цыщIалъхъэм музыч зэреуам хуэдэ бжамий. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 659. Нэхэ зызыгъэIэтаицхъэ къаукIмэ, къаишэжри бэлиэвич хъэдэ щIэлъхъэкIэу щIалъхъэрт, музыч еуэу, хъэдэр бэн пльыжым дэлэу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 532.*

ЩIЭЛЪХЪЭН (щIелъхъэ) *лъэI. (51). 1. (11). Унэ с.ху. е щIагъ гуэрим зыгуэр цыгъэтIылын, щIэлэулэн. Зэгуэр Нурхъэлий мэзым кIуауэ и бэлътоужьыр зыщIхри жыг щIагъым щIилъхъати, кIуэцIрыхуам хуэдэу зыгуэрим IуигъэбзэхыкIаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 149. Абы лъандэрэ маицIэ щIа, иджы зи ныбэр иуэжа шы щIагъуэплым соплэри щIымахуэр кыишхъэмэ, унэишэку шэциым хуцIэтлэхъэу тIыгъа шыбзыр арауэ щIэлъжынкъым. Анка, 382. Хъэкурынэ ищIэу цытар Лыгъур ищIэу цыхум щIалъагъум, ягъэщIагъуэрт икIи цыгуфIыкIырти, Iэцэ щIыжын хуей зIэм къахъырт, Iэмэпсымэ гуэр хуейхэри къакIуэрт, шы къаишэрт, нал щIагъэлъхъэну. Лъапсэ, 108. 2. (40). Зыгуэр (п.п. хъэдэр) мащэм илхъауэ щIы тетхъуэжын. Пыжынынэ и закъуэу къэнауэ щIилъагъум, къэуIэбжъаиц, хъэблэм яхъэлдэри зыми къэкIуэн цымидэм, фадэфэжъ гуэрхэр кыгъуэтри ягурыIуаиц къакIуэу лар щIалъхъэну, езыми хъэдэр щIалъхъэху фадэрэ шхынрэ кыгъэхъэзырыну. Лъапсэ, 20. Сабий къалъхунум Пкъор хуэгъумаицIэи, Зыгуэр щIалъхъэным, Пкъохэр хуопIаицIэ. Пкъоми пащIэ ятетц. «Мывэ хуабэ», 30. Ауз мывалгэм лыжъ хъэдэр Дэлъаиц махуищIкIэ щIамылэхъэу. «Адэ», 130.*

ЩIЭЛЪЫКIЫН (щIелъыкI) *лъэI. (7). Зыгуэрим (сэ, джыдэ, къамэ с.ху.) и дээр лын, жан щIын. Сэишхуэр жырым кыхаищIыкIри Жану и дээр щIалъыкIаиц. Поэтым и лыгъэ. «Батырыбжъэ», 73. Ерыщым и къамэр щIилъыкIами, Лей зэрихъэным, хуэмылыд. Къамэ. «Дамыгъэ», 228. УафэхуэпскIыр квелэлъэхэмэ, Джатэр уэгум цыщIалъыкI. Гъатхэр кыыщIхъэм. «Батырыбжъэ», 31.*

ЩIЭЛЪЫН (щIэлъыш) *лъэмыI. (139). 1. (114). Зыгуэрим и щIагъым е унэ с.ху. я кIуэщIым цыщIылын. Щхъэгъубжэхэри иниц, рамэм абджу хэлъа псори хэмылэж цхъэкIэ, пэишхэр*

нэхуи, унэлгаицлэ хгарзынэ ицлэлги, кызыхуэт цымылэу. Мелыгыч, 448. Зым и клэрахгуэр шэщым ицлэлгт, шы лэпслгэпсхэм хэлгу, адрейм пцэфланлэм гэтлгылгыплэ кыщицггуэтауэ ицлэггт, ещанэм унащхэр кээнжалти, уэишхыпс кызыррежэх бжамийм и кгуэцым е клубым суфлер зэрыс кумбым илгу зэреххэрт. Зи лгэрыгыпс тлыгга, 531. Жансэхгу учкому зэрыхых лгандэрэ, пэи ицхэхуэ ицлэлгу шытаиц, кытпэрвуйэн школым ицлэстэккымы. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 600. 2. (13). Сымаджэщым палтэклэ ущылэу, кышблэзэу шытын. [Сымаджэр] Улэгги хгури госпиталым ицлэлгаиц, иужкым ицлэггуэу кыщицлэжжаци, абы лгандэрэ баиыр иггэтлгылг хгурккым. Мелыгыч, 448. Езыми [Иринэ] псалгэм и пэри и клэри имыщлэу кыхиуаиц: – Нанэ, Албиян улэггэ хгуауэ госпиталым ицлэлги, – жицэри... Нал кьута, 225. [Апчарэ, Иринэ хуэггэзауэ:] – Сьт Албиян?... Улэггэ хгуаиц. Госпиталым ицлэлги. Нал кьута, 217. 3. (3). Псалгэм, уэрэдым квилуатэ мыххэнэ, ицлагыбзэ. Гыбзэм псалви ицлэмылг. Гьатхэм и бзэ. «Батырыбжэ», 9. Апчарэ ицхэклэ абы [Аслгэныкгуэ] уэрэд зэхилгхгауэ «Яблочкэ» уэрэдым и маккым псалгэ ицлэлгу жицэрт. Шынэхужкыкгуэ, 21. 4. (7). Плар ицлэлгхгауэ шытын. Дуней хьэзабыр яиэчами, Шлгым ицлэлгыр гуггуэу я гур хоцл: Шынсэум лэплэ закгуэу ялухуамэ, Дунейр лэплэ хгуауэ лам кьафлэицлэ. Пары мэгупсысэ. «Дамыггэ», 92. 5. (1). Эфлагг шхыным пкьрылгыын. Шлгыныр лэйуэ кьыдэмэицлэкт, зыдггэницлэу зэи дамыггэицхэу, даггэицхми лэплэ ицлэлгтэккымы, сымаджэ хгуэу сымаджэщым яиэ кьытхэккт, нэггухуу уз сэри кызыуэллэат. Зи лгэрыгыпс тлыгга, 522.

♦ **Даггэ ицлэлгын** (1). **Еплг даггэ. Нэгумицлэлгын** (5). **Еплг нэгү. Нэм ицлэлгым кыщицлэмыхын** (2). **Еплг нэ. лэ ицлэлгын** (3). **Еплг лэ.**

ЩИЛЛЫХЫН (щиллгыхь) лгэмыл. (1). Зыщыллэу шыллэу и псэр хэккын. Мыщэ жытлэнууиц, ицаклуэм кьаулауэ ицхь е мээ бжэн чыицэм ицлэлгыхгауэ хуэзэмэ, ицлетлэри еггэф, кыщицлэтхгужри еишхыж. Кххуэх пхэнж, 507.

ЩИМЫГГЭЧЭН (щиггачэрккым) лгэи. (1). Увылэггуэ, зэпыу имылэу зыгуэр ицлэн. Хьэбибэ зыхуэуымыбыдыжу аргуэру кыщицуудауэ магг, итлани и псалгэр ициггачэрккым. Нал кьута, 225.

ЩИМЫЧЭУ (1). нареч. Увылэггуэу, ухыплэ имылэу; мычэму. Уэрамыщхэм деж духовой оркестр ицытици, марш ицлэмычэу йоуэ. Шынэхужкыкгуэ, 38.

ЩИЭН I (ещлэ) лгэи. (1039). 1. (957). Зыгуэрым шыггуэзэн. Ауэрэ ггэхэр блэклэ, Мис лэжкыггэм хуэй кгэхуаиц, Ар зыицлэнур бггуэтым кьаицтэ, Ахьшэр шихри ежжэаиц. Дыггуу жыхуалэр сьт? «Бгы лгэпэхэм деж», 125. [Борей Пыжкынэ] И нэклур кьэбыфэу, и ицхьэц бэлацэр морэфэу лауэ, и нитлри кьихурэ здэллгэ лгэныкгуэр умыщлэу, армырауэ узилэ Тамарэ илгыххуэу кызыфлэцлар. Лгэпсэ, 19. Верэ Павловнэ зиггэицхгэри Саримэ елуицциаиц: – Жыраслгэн слэггуаицэрэт, жицэу ицлэрккым си гум илгыжицэр. Мазэ ныкгуэ

ицхуантлэ, 598. 2. (73). Зыгуэрым (п.п. ицлэныггэм) ущыггуазэу, зыгуэр кыибгурылуэу, зэхэпщлгылгы шытын. Лгыжкым жэлэ и кгуэм папцлэ: Хэку пххумэнууэ уэ уаггаклуэ, Бжеслэр быдэу уэ зэггаицлэ. Ушиэ. «Партыр ди пашэу», 89. Жансэхгуу и гуггэт урысыбзэ псалгэ нэхкыфлэу ицлэу гу кьылгэатэмэ, нэхкэ яггэклэуэну. Мазэ ныкгуэ ицхуантлэ, 564. Хьэбибэ нэмзыбзэ тлэклэу ицлэр кьибжурэ, пэгуныр кьыицтэри хуэм дыдэу бжэр луихри жэмьыр кьыишинууэ нэм ицлэклэиц. Нал кьута, 285. 3. (7). Зыгуэр (п.п. луэху) зэраггэзэщлэм шыггуэзэн, зыгуэр блэжкыфу шытын. Езыр [Бахгуэ] кьыибггэуицлэу, гушылэ хэлгу, гушыли хэзаггэу плаггэу ицхэклэ, луэху зэхэклэ ицлэрт. Нал кьута, 261. Лгы уккын хуеймэ, и уккыли уоуцлэ, – жицэу Бахгуэр Якьуб дежклэ еплгэклэиц. Нал кьута, 263. Адрей хьэклэжкыуэклэхэри кьызыцлэвиц, кххуэх илгыккэ ицлэмыицлэклэ хьэулеуэу ицхьэ дызэхэт, ицхьэ ггэлыггуауэ тхуаггэтлгылгэу хуэдэ, жыхуауэу. Кххуэх пхэнж, 505. 4. (2). Зыгуэр кыибгурылуэу, уи аккылым кьыуыду шытын. Абы [молэм] хэт нэхгэри нэхкыфлэу ицлэрт луизэ и ллэклэ хуар, езыри лэджэрэ хьэжым и унэм ицылэиц, я шыггуплэсти ишхыиц. Хьуэпсэггуэу нур, 81.

♦ **Алыхкым еицлэ** (13). **Еплг алых I. Бзэрэ тхыккэ ицлэн** (3). **Еплг бзэ I. Гум иицлэн** (3). **Еплг гу I. Псэклэ ицлэн** (23). **Еплг псэ. [И] ицлэнур [и]ицлэжын** (10). Луэхуугуэ иггэзэщлэн хуейр налуэу шытын, кыибгурылуэжын. Псоми хуэйлэ: хьыдгэбжым и блэтоку кьыуитакгэ – кьыбдэклэуэнууиц, уэ ицлэнур уэ ицлэжын хуейиц. Лгэпсэ, 109. Шлгыхур клуэдыплэ мэлгыххуэу, яицэр ямыицлэжэу. Лгэпсэ, 44. Умыхьэжу тхуэххуэуэж, жызылэу кьэзыгупсысар Мэсхудт, ицхьэлтет сэ саицлэ, ицлэнур ицлэжынт, жицэ хуэдэ. Мазэ ныкгуэу ицхуантлэ, 634. **Хэт ицлэрэ** (37). **Еплг хэт. [И] ицхьэр зыдихкыныр имыицлэн** (22). **Еплг ицхьэ I.**

ПЩИЭНУ ШЫТККЫМ (7). **вводнэ п. Еплг ицлэнү.**

ЩИЭН II (ещлэ) лгэи. (163). 1. (162). Зыгуэр лэжкын. Уэблэмэ Верэ Павловнэ и гуггэат машинэр абы кьаклэлгыггэклэуэну, арицхьэклэ Астемьыр идаккым: жэицыбгым сьт яицлэн, иреггуэлгыж адэ, ешахэиц, жицэри. Мазэ ныкгуэу ицхуантлэ, 672. 2. (1). Хэпсауэ уелэжурэ зыгуэр кьэггэклэиц. Планыр, уафэм кьехам еицхуэ, кьаггэхьыници, абы тету мэжкымшыр ицлэ, ггавэ кьыитенхар зэицлэггуи, унафэ зыицлэиц ет. Лгэпсэ, 83.

♦ **Лгыггэ ицлэн** (1). **Еплг лгыггэ. Хьэрычэт ицлэн** (7). **Еплг хьэрычэт. Псапэ ицлэн** (5). **Еплг псапэ. Кьулыккыу ицлэн** (4). **Еплг кьулыккыу.**

□ **Лушылэклэ зымыицлэр лэштлгымклэ мауэ** (2). **Еплг гушылэклэ. Джэзуккэ зымыицлэр лэштлгымклэ мауэ** (1). **Еплг джэзуккэ. Нэм илгэгуэр лэм еицлэ** (9). **Еплг нэ. Флы ицлэи, псым хэдэ** (2). **Еплг флы. Флы зыицлэм и флыицлэр сьт ицыггуи лэджэиц** (1). **Еплг флы.**

ЩИЭНЭКИЭН (щлэнаклэ) лгэмыл. (9). Зыгуэрым ауан хэлгу епсэлгэн. – Аплэ, мэлымрэ дыггужкымырэ зэдэпсэумэ, нэхкэ кьафцицтэрэ,

хвэмэ дьгүжүрүр цагIуэм ептмэ, нэхыфI? – жиIэри Залымджерий зэлуцIэм хэтхэм шIэнакIэу еуницIаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 90-91. Квэрэжэ гьукIэм шIэнакIэ хуэдэу и псалгэм кьыпишиаиц: – Уи мылгхукьуэр кьыптекIуэжа си гугьэиц, – жиIэри. Лгьапсэ, 103. Зыр зым шIэнакIэу, зэран хуэхьуу, псоми я Iэр Iэтуэ кIапсэ кIапэм хуелэу шIалэхэр зэхэтт, хьыдждэбзхэр абыхэм кьеплгьу зэрыIыгьэху лгьэныкьуэзкIэ цытхэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 95.

ШIЭНЭН I (шIонэ) лгьэмыI. (1). Зыгуэр сьуэ шIидзэн, кьэлыдын. [Шурэ, Астемьр хуэгьэзау:] Сьитми, мафIэр шкIэциым шIэнаиц. Альхьо, 75. УкIуэд жьыдоIэр а мафIэр, Унэм шIэнауэ дьышисым. Езыгьэлейм. «Батырыбжьэ», 142.

ШIЭНЭЦИН (шIонэци) лгьэмыI. (2). Зыгуэрым егьэлеуэ, хуабжьу шIэхьуэпсын, цыгугьын. Зыгьуэтыр зышх дьгүжүрү, ишхьыр зыхуэмытшыныжым еицхьу, игьуэтым ефэу фадэ шIэныциу и гьаицIэр ехь. Лгьапсэ, 43. ХьыницIэли япэ зригьэци, кIуэри зыхуэзапхэм яхуэзаиц, ягурыIуэри диплом шIэныци тхьэмадэ кьомым закьыхуигьэзаиц: мыраиц, экзаменыр зэттынумкIи цыттынуну унэмкIи, зэману текIуэдэнуумкIи сагурыIуаиц жиIэри. Лгьапсэ, 76.

ШIЭНЫГЬЭ (28). Зыгуэрым зэрышгыуазэ, зэрыхишкIыкI мардэ. ШIэныгьэ зилэм и насытици, IуэхуфI зылэжьым шIыхьыр ейиц. ЦIэрыIуэ хьуну зи мурадым. «Батырыбжьэ», 138. ТутIэ шIэныгьэ имьIэми, шIэныгьэ зилэм ницIэ хуишкIырт. Мазэ ныкьуэ шкьуантIэ, 560. Пасэрейхэр кууэ шIэныгьэекIэ емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм шIэныгьэшхуэ хэлгьт: гаметэкIэ зэджэ шIэблэр кьызытхьукIыр кьабзэу цагьэтынуну арат, зэмьлгьэпкьэгьуэм я шьылгьхуитI зэрашалIэмэ, я лгьабжьэр ягьэбьдэрт. Лгьапсэ, 65.

◊ **ШIэныгьэ бгьэбдэлгьын** (1). ШIэныгьэ иIэн, губзыгьэн. Ботх менеджер жьыхуиIэр зыциIэ хуэмьызами, зэфIэгьэкIыишхуэ зэриIэр кьаицIауэ, зи Iуэху кьызытхьулIэм абы и деж кьакIуэрэ пыIэцхьэрхкIэ кьелгьэурт, шIэныгьэшхуэ зыбгьэбдэлгьуи кьафIэцIырт. Лгьапсэ, 98.

ШIэныгьэ етын (1). ШIэныгьэ егьэгьуэтын. [Астемьр, Думэсарэ хуэгьэзау:] ШIеттар [ди кьуитIыр советскэм] тхуэмытIыжуну аракьым, шIэныгьэ кьаритыну, властым сэбэн хуэхьуну араиц. КьыбгурыIуа? Мазэ ныкьуэ шкьуантIэ, 520. **ШIэныгьэ хэлгьын** (1). Псалгэм, жьыIэгьуэм акьыл, губзыгьагьэ пкьырылгьын. Пасэрейхэр кууэ шIэныгьэекIэ емыгупсысами, я унафэм, я хабзэм шIэныгьэшхуэ хэлгьт: гаметэкIэ зэджэ шIэблэр кьызытхьукIыр кьабзэу цагьэтынуну арат, зэмьлгьэпкьэгьуэм я шьылгьхуитI зэрашалIэмэ, я лгьабжьэр ягьэбьдэрт. Лгьапсэ, 65.

ШIЭНЫГЬЭЛI (9). ШIэныгьэм хэлэжьыкь цIыху; еджагьэшхуэ. Мэтхэныр шIэныгьэлIи, и шIэныгьэм хигьахьуэ зэпыт дэнэ кьэна, Iэджэм кьаицIыхур, чэнджэцэгьуи кьаицI икIи ницIэ кьыхуаицI. Мазэ ныкьуэ шкьуантIэ, 528. Инал и гугьэххэтэкьым Мэтхэныр абы хуэдизу цIэрыIуэ хьуауэ, шIэныгьэллу кьалгьытэу, Кавказым ис лгьэпкьэхэм тхьылгьыицIэ яхуэзхилгьхуэрэ латинкIэ

зэрихьуэкIыу. Мазэ ныкьуэ шкьуантIэ, 528. ЯмыицIэххэу, инкубатор адакьэм бабыиц шьыр кьэришиаиц, жалэу цызэхыхэм, кьалэм кьыкIри сурэттех кьэсаиц, шIэныгьэлIхэр я гьусэу, бабыиц шьырым зезыта адакьэ хужьым сурэт трах, адэкIэ-мыдэкIэ кьыпажыкь, адакьэр кьаубыду и шIыбым бабыиц шьыр трагьэтIысхьэну хуожьэ. Бабыицкьуэ адакьэпш, 489.

ШIЭП (8). Зы гьэекIэ кьэекI кьэкIыгьэ лгьэжыгьуэ (и пкьым телгь фэр кьытралгьэфри кIапсэу ягьэц, вакьэнжей яшI). Дунейм текIыжын а шIэпыр мыхьуатэмэ, Дэфэрэдждэ дьгьуэригьухэм япэшIэмыхуэнкIи хьунт. Лгьапсэ, 40. А, ди хьэблэ тIэку мыгьуэ, жиIэу, Дэфэрэдждэ игу кьэекIаиц я кьуаужэ псы кьабзэ уэр цIыкIур, абы и кууунIэм хилгьхьа шIэп IэплIэри псым ихьа, имыхьа. Лгьапсэ, 40.

ШIЭПКИЭН (шIопкIэ) лгьэмыI. (1). УпкIуэ зышкIыпIэ кьышкIэхутэн. Иринэ кабинетым шIэпкIэри асыхьэту кьыгьээжэиц [Локотши хуэгьэзау:] – КIуэ, шIыхьэ! Нал кьута, 241.

ШIЭПЛЬЭЖЫН: ◊ нэгум шIэпльэжын (1). Еплгь нэгү.

ШIЭПЛЬЭН (шIопльэ) лгьэмыI. (17). Псэуалгьэ гьуэрым и кIуэциым е зыгуэрым и шIагьым, лгьабжьэм хуэгьэзауэ плгьэн, зышкIыпIыкьын. Иринэ и гур кьылгьэту цыттиц, бжэ фьыцIэ иньыр кьылуишхуэ шIэпльэнын иримыкуу. Нал кьута, 238. Дьгьу етIуанэр кьекIуиц цыгьынкIэ, Махуэм йофэр, мэгьуишIэр, ШIопльэр унэм ар шьылблэкIэ, ФIэмылуэхуу уэрэд жиIэу. Дьгьу жьыхуалэр сыт? «Бгы лгьапэхэм деж», 124. ШIопльэр дьгьэр я бгьуэницIагьым, Жыг цхьэ Iувым зэпхидзауэ. Лгьапсэ, 496.

◊ [И] нэгү шIэпльээн (25). Еплгь нэгү. Нэм шIэпльээн (2). Еплгь нэ. НэжIум шIэпльээн (1). Еплгь нэкIу.

ШIЭПХЭН (шIепхэ) лгьэI. (2). Ешэклауэ пхэн, шIэкьуээн. Фэр цагьэекьабзэм фэр Iэтуэ тевэву цызэтелгьт, цIыхубзхэм кьаувыкьауэ, фэ кIэпхынышхуэ яшIэпхар фэ ямыгьэекьабзэм кьызырыгуэкI цымыIэу. МелыIыч, 451. [Хьэбибэ, Анчарэ хуэгьэзау:] И ныбжээгьуэм пIантIронтаицыр яшIэпхаиц, езыр кьэрэндиц жьыту уэрамым дэтиц. Шьынэхужьыкьуэ, 24.

ШIЭПХЬАДЖЭ (1). ПшIэну, блэжьыну емькIу зыпыль; мыхьумьшIэ. Я шIыналгьэм кьылэпхьукIахэм кьэхьуа шIэпхьаджэр кьыицаицIэм, зэанэзэпхьум я деж кьэекIуаиц гьузэвакIуэ. Лэчымэ, 397.

ШIЭПХЬУЭЖЫН (шIопхьуэж) лгьэмыI. (21). 1. (18). ЖэрыгьэекIэ ежэжын, кIуэсэн. А лгьым и макьыр зэрызэхыхуэ, сабийхэр шIэпхьуэжаиц, Астемьр кьамэ кьыхар иIыгьэу кьагьанэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. И шIакуэ фьыицIэр ешыкьыжри Жэицыр цэху цIыкIуу шIопхьуэж. Нэхуш. «Дамыгьэ», 225. ШIалэ цIыкIум едэхаицIэу и пэр кьыубыдыну епхьуати, Тембот зьIэциIуодри шIэпхьуэжаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 189. 2. (3). Шьынэм кьыкьэIыу Iужьыжын, пIащIэгьуэекIэ пэщIэкуэтын, IуцIэфтжын. Астемьр кьамэр кьрихри шаригьэлгьагьуэм, нэхэ

кѣрабгѣхэр цтѣри цлѣпхуэжат, арицхѣкІэ кІэциу кѣагвѣэзжери, ІэпэкІэ кѣамэдзэм ІурыІэбуэ, кѣамэтэм елусэу, зѣдауэу зэхуэвѣжащ. Хуэпсэгъуэ нур, 182. Деникиным и дээр кѣракѣухуэ, я цхѣэр псэуэу ди хэкум црахыжыну зэрывѣхуэу ЧерноморэмкІэ цыицлѣпхуэжым, Мэтхѣвнри дунейм кѣытехѣэжащ. Хуэпсэгъуэ нур, 320. Биилѣ зауэлІхэм ягѣэжащ, Нэмыцѣр цтѣри цлѣпхуэжащ. Командир. «Шум и гъуэгу», 43.

ЩІЭПХУЭН (щІопхуэ) лѣмыІ. (43). ЖѣрыгѣкІэ ежѣн, щІѣІывѣн. Кѣыдырым и кІѣр исауэ цлѣпхуэнурэ и заницІѣр и гъуэгуу жѣнут, Іуащхѣм здытетым плѣэр кѣру кѣом кѣуэишхуэм кѣыдэтІысхуэу имылѣэгъуатэмэ. Кхѣухѣ пхѣнж, 495. Астемыр и унафѣкІэ, шу гупыр жылэм кѣапѣуащ, ямыгѣкІуэн я гугѣуэ, арицхѣкІэ хѣт бжыхѣым елѣащ, хѣти цлѣпхуэри ежѣэжащ. Хуэпсэгъуэ нур, 254. СылѣэцІыхѣнкѣэ усэм, жысІу СынцІѣпхуэуэм, усѣр жыжѣэ мѣхуэ. Усѣ гъусѣ. «Мывѣ хуабѣ», 148.

ЩІЭПЩХЪН (щІопщхѣ) лѣмыІ. (14). 1. (12). Упщурѣ зыщІыпІэ щІѣкІуэтѣн. Жѣщыр бгъуэницІагѣым цлѣпщхѣуэ И пІалѣэм пѣплѣуэ мѣжей. Нѣхуц. «Дамыгѣэ», 225. Уафѣэгъуагъуэ уэишхуэу кѣыишхуэу кѣуажѣр умылѣагъуу кІыфІ хуэат, уэиш Іѣуэлѣуэм фІѣкІа зыри зэхуымыхуэу, джѣд, кѣаз, хѣэ сѣт хуэдѣхѣри гъуацпІѣ гуэрым цлѣпщхѣуэу цлѣст, жѣыбгѣэр жыг хадѣм илѣэдауэ мыІѣрысѣ цІынѣр кѣыпигѣэлѣлѣырт. Хуэпсэгъуэ нур, 50. Хѣэтѣлий зытѣса клеткѣм кѣлѣгѣтѣхуэу вагон цІагѣым цІѣмыпщхѣуэ хуэакѣым, и гъуэнишѣдж тІѣкІур ихѣуэжу и улѣгѣэри ихѣн цхѣѣкІэ. Нал кѣута, 218. 2. (2). кѣызѣр. Урамыдѣауэ, яфІѣмыфІу зыщІыпІѣ щІыхѣн. Тембот зытѣгузѣвыхѣыр нѣгъуэицІт: Нурхѣэлий и унѣм Іѣцѣ сѣт цигѣэницІуацѣ, сѣмыщІѣуэ зыгуэр цлѣпщхѣэрѣ кѣищтѣмѣ, жиІѣрти кІѣлѣгыпІѣ зѣпытт, уѣблѣмѣ жѣщым кѣэтѣдѣжу цыпІѣ цыІѣт. Хуэпсэгъуэ нур, 305. Провокаторышхуэу хуэат езыри [Псѣун], – ямыгѣэлѣпхуэуу губгъуэм кѣина Іѣцхѣм щыиц кѣихурти, жѣц ныкѣуэм нѣхѣ шѣч зыхуицІ унагъуэм ирихулѣрт, езыр унѣм яфІыицІѣпщхѣуэуэ цІѣупщІѣрт: – Ей, танѣ фыхуей? Кѣалѣн, 434.

ЩІЭПЩЫН (щІопщ) лѣмыІ. (1). Упщыгурѣ щІѣкІын. Шы цагѣѣдѣжѣгум утыкум кѣихѣар нѣхѣ шууей дыдѣхѣрацѣ, пІѣащхѣуэ хуэдѣу кѣилѣгѣадѣри, нѣр темыпІѣуэ уѣгум кѣилѣгѣтыкІырт, цІым лѣакѣуэкІэ елусаи емыІусаи жыпІѣуэ аргуэру уанѣгум ису, е шыр жѣрыжѣм зѣрытѣту шы ныбѣгумкІэ цІѣпщырти, аргуэру шѣсыжырт. Шынѣхуэжыкѣуэ, 37.

ЩІЭПЩЫТЫКІЫН (щІепщытыкІ) лѣэІ. (1). Зыгуэр кѣэплѣыхуэу псори кѣызѣхѣплѣыхѣын, псони нѣсын. [Авторым и гупсысѣ:] «СыкІуэу и адѣм жѣсІѣн, хѣэмѣ кабаре дапѣцѣ дѣтми цІѣспщытыкІын?» Лѣчымѣ, 395.

ЩІЭПЫКІЫН (щІепыкІ) лѣэІ. (5). Дуней еплѣыкІѣ, хѣэл-щѣн гуэрым тѣту, тѣгѣэпсѣхѣуэу пІын, кѣэгѣхѣун. Гупсыси псалѣэ, упсалѣэнуэм, Зумыплѣыхѣуаи умытІыс – ЩІапІыкІат а

хабѣэм бын кѣащІѣхѣуар, ШІыхѣ ар зымыдѣм кѣылѣымыст. Ди лѣѣпкѣ и псалѣэ епщІыжакѣым. «Дамыгѣэ», 208. [Сѣлѣтым, афицарым хуэгѣэзауэ:] ШІыхур зыщІапІыкІа динри джѣгуалѣэ пщІыкІѣ сѣт и мыхѣэнѣ? Хуэпсэгъуэ нур, 175. Бзур зы уэрѣдым цІапІыкІащѣ, НѣгъуэицІ зѣхилѣхѣуэ жимыІѣн. Мывалѣэ щІыпІѣуэ дапѣцѣ щІѣІѣ. «Вагъуэ махуэ», 354.

ЩІЭПЫТІЭН (щІепытІѣ) лѣэІ. (1). ЩІагѣ гуэрым е лѣабжѣэ гуэрым зыгуэр щыпІытІын. СтІол цІагѣым цІѣпщхѣаи цыІѣти, абы щІепытІар заницІѣу кѣэкІияцѣгъуэ. Мазѣ ныкѣуэ щхѣуантІѣ, 551.

ЩІЭРАЩІЭ (4). плѣыф. 1. (2). Зи теплѣэм гур дихѣхѣ, нѣм фІѣщІѣщыгъуэ, дахѣ. Иджы псы уэрхѣр щыдѣжѣгуу Ауз цІѣраицІѣм фыдѣплѣэт, ІуфІѣгъуэ инхѣр зи нѣгуу Балѣкѣэр щыпсѣухѣм фѣпсалѣэт. ЗѣкѣуэшитІ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 99. Уэ укѣыздалѣагъуэм, Уарѣда-а, Сыбгъуээнхѣунуцѣ, Уарѣда-а, ТхѣІухуд цІѣраицІѣу, Уарѣда-а, ЗызгѣэщІѣрѣщІѣници. «ЩІалѣгъуэ щІыналѣэ», 420. 2. (2). зѣхѣ. Зызыужѣ, гѣагѣэ. Ди Сталину лѣапІѣм И псалѣэ дѣгѣэащІѣу, Ди Сталину ди адѣм И гъуэгуу цІѣраицІѣм Дѣ псори народхѣр ДырокІуэр зѣщІыгъуу. Сталиным и уэрѣд. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 12. Сѣ мазѣщІѣ кѣабзѣу, сыхѣыдѣжѣбз дахащѣу, Іуащѣм я гуащѣжу, Жѣщым сырѣнѣхуу, Махуэм сырѣидыгъуэ, Гѣатхѣу сѣщІѣраицІѣу, Кѣыдѣсхѣхѣу нартхѣр Тѣнѣ хѣзгѣэкІуадѣу, Куэдыр сѣ щІѣсѣлІу, Нартхѣм я лѣэпкѣыгъуэр ЗгѣэкІуѣдынкѣэ кІѣщІкІѣ. «ЩІалѣгъуэ щІыналѣэ», 420.

ЩІЭРАЩІѢУ (4). нарѣч. И теплѣэм гур дихѣхѣыу, нѣм фІѣщІѣщыгъуэу. Жѣы кѣепщѣм жыг тхѣэмѣр Іуащѣу Мейм и мѣр хѣгуащѣр хѣзуам, Гѣэгѣахѣр полѣэлѣыр, цІѣраицІѣу, Тѣз мѣхѣур гъуэгурыкІуэу тѣуам. Мей. «Шум и гъуэгу», 74. Мѣз лѣапѣ дахѣм пѣІѣщІѣу СѣщІѣлѣхуа кѣуажѣр мѣгѣагѣэ, Лѣэныкѣуэ псори цІѣраицІѣу Еплѣыт, гѣэщІагъуэт дахагѣэр. Си кѣуажѣ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 42. Псыхѣлыгъуэхѣм я жапІѣм Удз цыгѣэгѣахѣщ цІѣраицІѣу, Мылу щытахѣр нѣхѣапѣм, Псыуэ мѣджѣзѣхѣр хуэпІащІѣу. Гѣатхѣ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 109.

ЩІЭРЭЩІЭН (мѣщІѣращІѣ) лѣэмыІ. (2). ЩІѣращІѣ, дахѣ, екІу хѣун. И дыщѣ тажыр цхѣэрѣдѣри Набдѣ кѣуанишитІыр, и цхѣэщыр КѣыщыицІыгѣэщІкІѣ, хѣыдѣжѣзыр А махуэ бзыгѣэм телѣыдѣжѣу, Гѣатхѣнѣ уэишым кѣыдѣхѣуу Лѣгъуныкѣуишхуэу цІѣраицІѣт. «ЩІалѣгъуэ щІыналѣэ», 426. Мазѣ лыдым вагъуэр дощІѣраицІѣр, Замыхѣуэжу ар абы тетѣныцѣ. Линѣ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 79.

ЩІЭРЫПС (7). плѣыф. ЯщІа кѣудей, щІѣ дыдѣ. Абы [автосервисым] запѣшту ялѣр дыщѣ ахѣиэ пщІы хѣунуцѣ, щІѣлѣри цІѣсри зыхуэдищыр абы тетѣм дѣнѣкѣэна, бѣгѣымбарым хуэлѣытѣнукѣым. Мо зѣмыкІуэжу губгъуэм кѣинауэ ит машинѣжѣ кѣомыр зѣпкѣрыхи телѣхѣэ, теплѣхѣам и пІѣкІѣ мо цІѣрыпсу заводым кѣыкІыр узыхуейм ещѣ, кѣыщІѣпхыр ууейщѣ, Лѣапсѣ, 98. А гупым военнѣ гуэри, и фащѣр цІѣрыпсу, яхѣтт. Нал кѣута, 268. И

нылэри и клэстумри цлэрыпст, псори зэцлукъуэри Вынд и къуэжъыр бгъуэзмэ къащтэ. Лъапсэ, 51.

ЩЛЭРЫЩЛЭУ (4). нареч. Ипэм къыщыщлэдзауэ, аргуэру. *Нахъуэ цлэрыщлэу къыщлэдзэж [Лу хуэгъэзауэ]: – Атлэ къыбгурыуакъым зэлуцлэм я унафэр. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 511. Бгыр цлэрыщлэу къалъхужауэ И ныбжъэггъухэр ещлгыр къуэши. Молибден гуащхъэ. «Мывэ хуабэ», 20. Тхъэр зэуар аргуэру фызабэ хъуа Дэфэрэдж тхъэмьыцклар арати, и хъэдэр игъеижу тлысаиц, гъуклэм зыгуэр зыхуымыщла жылэм дэстэкъыми, хъэдаггэ къаклуэр куэдт, фыжхэр гуп-гупурэ къызэррыхт, клыщым деж къызэрысу гъуэу къыщлэдзэрти, зэцлэгъуагъуэ унэм къыщлэыхъэрти зыгуэрхэр къабжурэ щысыху нэгъуэщлэ гуп къэсыннти аргуэру гъыныр къаублэжырт. Лъапсэ, 107.*

ЩЛЭСЫН (щлэсц) лъэмыл. (169). 1. (130). Псэуалгэ гуэрым е зыгуэрым и щлагъым, лъабжэм щыщысын. *Пианэр зэхуа, зэхэмыуа жыллэу, аргуэру урэдадэ макъ къолу: ар цауэшижыр цауэкъуэтыр и гъусэу къэсыжауэ арати, джэгуишуэ зэпагъуар аргуэру къаублэж, унэм цлэсахэр бжэлупэм къызэррохъ. Лъапсэ, 118. Мазитлклэ фронтым щылауэ, И лэлгэныкъуэр улауэ, Ди хэку къыхъэжри Ахъмэд, Тхъэмахуэ енклэ мылажъуэ Жыгъ жауэм цлэсу щылаиц. «Адэ», 135. 2. (15). Зыщлэплэ щлэпсэухъын. Жэщым унагъуэм цлэс жэякъым, Сэлэмэ и анэр зигъазэ-зыкъыгъэзэжы жейм емызэгъуэ хэлъаиц, Сэлэми и клуэцлэыклым мафлэ къыщлэнауэ и диным йокл, е сыклин, е сиэчын жиэу и щхъэм тошыныхъыж. Лъапсэ, 27. Мис апхуэдэу хъэклэкхъуэклэу Мзэым цлэсър къеклуэллаиц, Шхыныр къахъу, зэпеклуэклэу Хэт къэклуами ехъуллэиц. «Бажэ пшыне», 12. Унэ узыщлэсынур къалэбгъум цытыцлэми мэхуэ, мэжджытыр къалэм дэтын хуейт, къалэ клуэцлэым пты хъун цлэплэ нэцл цылэххэкъым, къытекли сыты цымылэу мывэ джафэу зы гуащхъэжъ къалэм къыдэплэищлэу дэтици, абы тумыщлэыхъэмэ. Кхъэлэгъунэ, 376. 3. (7). зэхъ. Илэн, щлыгун (анэм и шырыр, и быныр). Красноармеецхэм я гъусэт сабий зыщлэс фыжхэр. Нал къута, 219. Дэфэрэдж цлэхубз мышынт, сабий цыклуэ зэрыщлэсым къуэгуишхуклэу къыщлэклэынт, гъусэ сыт жимылэу зэрэжъар зылъагъум игъэщлэгуэрт, лэхуэуэ зыщлэзыуклэжа фызабэ дахэм сыту гуфлэ клуэцлэыль жауэ, езыми и гугъэт дыгъурыгъури лыубыдри зэцэр хъыджэбзэрэ цлэлуэ, сыт щхъэклэ жыллэмэ игъащлэм хъыбару зэрызэххымклэ, хъыджэбзыр унэлуту яцэрт, цлэлэхэр дзэм хагъэхъэрт. Лъапсэ, 30. Сицлэмэ, шыр зыщлэс сеуэнткъымы, – жилаиц Нартыхум [Ботэх хуэгъэзауэ] фэрыщлэггэм къыдэклуэу. Лъапсэ, 72. 4. (15). зэхъ. Еджаплэ гуэрым и еджаклуэу щытын. Алий еджаклуэм я нэхъыбэр я унэ зэриутытыщыжам хуцлэгъуэжати, окрисполкомым клуэри къуажэ къэс телефон еуац интернатым цлэсхэр иклэщлэыплэклэ къагъэклуэжыну икли псори къызэхуэсыжаиц, Хъэбас флэклэ къэмынэу. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 532. Иджыри къэс Ботэх и гум лэфлуэ зы закъуэ къынэжаиц; цлэлэ цыклуэ,*

хъэклэтыч цыклуэу школым цыщлэсым, и мыхабзэу, и адэм щаклуэ здишауэ щытаиц. Лъапсэ, 66. Лу и къуэшымы хуэдэу военнэ школ цлэмыс щхъэклэ, цлэлэ хуэмыхукъым – жыджэри, «нылэ къэхъ», жыллэу бгъаклуэмэ, цхъэр къэхъ, жыхуалэм хуэдэиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 501. 5. (2). Пэш гуэрым щлэсу лэнаглэ илэн, лэжыгъэм пэрытын. Иджы мес: – Ислгэмей дэсыр къэукхъуауэ къызэррохъ, – жауэ хъыбар къыщысым, окрисполкомым цлэс илэпкъыр къызэрылэтиаиц, лэцэ зилэми зыгъэхъэзыраиц зэуэну. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 524. [Васэ, Гесеод хуэгъэзауэ:] Редакцэм цлэсхэр фыгъуэнэдиц. Тепщэч къэзылгэтыхъ, 161.

ЩЛЭСЫСЭН (щлэсысэ) лъэмыл. (2). Зыгуэр сысын, щлэсысыхъын. *Гъуэгуэ мыгъуэ ежым [Нурхъэлий] и жъэпкъыр зэрыщлэсысэр, и пэ гъурыр къытыхуауэ, и нитлым псывэ цлэклэ хуэдэу къызэрылыдыклар псоми ялъагъу. Хъуэпсэгъуэ нур, 155. И гум къэклар лыжъыр гъаиц, И лээнклэпэхэр цлэсысэт: Щымытыфу ар джэлаиц, Пиахъуэм хэлъу ар гуыцысэт: «Насынышуэу ар къэзгъанэу Сэ лэныгъэм цхъэ жэстын?» «Бдзэжъеяцэм ипхъу», 147.*

ЩЛЭТХЪЭН (щлэтхъэ) лъэл. (1). И лъабжъэр (шакъэ, къэрэндащ с.ху.) итхъауэ псалгэ с.ху. къыхгъэшхъэхуклэын. *Бахъуэм зыхуитхыр «гарнизоным и начальник Локотоирэ, гарнизоным и комиссар Биштау Якъубрэ я деж» жиэу арат, капитаным и унэцлэри къэрэндащ плыжыклэ щлэитхъат. Нал къута, 297.*

ЩЛЭТХЪУН (щлэтхъу) лъэл. (2). Птхъуэрэ зыгуэр зыщлэплэ щлэхъын. [Къэрэжъым] *Щлэлэм щхъэклэ «кхъуэхъэницэм укыыхуалъхуаици, кхъуэхъэницэ узэгъуэбыдыныц» жиэу еица – ари араиц, цлэлэр къуажэм дэбзэхыкыныци, тхъэм еицэ зи кхъухъэ исыну, кхъуэхъэницэмкэ псыр щлэитхъуу. Лъапсэ, 105. Кхъухъэ хъэницэхэмкэ псыр цлэзытхъухэр зэдэлэ, я къарум цымысыхъыжу, «ыхъ-лэхъ», «ыхъ-лэхъ» жауэ елэрт-къелэрт, кхъухъыр нэхъри нэхъ псыныцлэу ягъаклуэу, ахэр нэхъ егугъуху, хы гуфэр клыфлыгъэм нэхъ зыщлэфырти, уафэ лэащлэм цлэта бгыхэр етлысэхырт. Лъапсэ, 40.*

ЩЛЭТЫН I (щлэтц) лъэмыл. (114). 1. (92). Унэ с.ху. и клуэцлэым е щлагъ гуэрым щызэфлэтын, щыщытын. *Псыкъуий ятлэмэ, къожыр псыр, Сэ ар слгэгъухуклэ согуысысэр: Щлы щлагъым цлэту псыежэхым Емыщхъу плэрэ сэ си усэр? Псыкъуий. «Мывэ хуабэ», 260. Унэм цлэт цыкхухэр зытегузэвыхъым Степан Ильич гу лэитати, мыр жилаиц: – Хуэсакъ лунклыбзэм. Хъуэпсэгъуэ нур, 216. Хъэкурынэ лэащлэу клыщым цлэт зэпыткъым, иныкъуэм и шыуанышхуэр мывищым трегъуэвэри ежъащхуэ зэхуихъэсар егъавэ. Лъапсэ, 101. 2. (9). Зыгуэрым (п.п. тыкуэн, с.ху.) щылэжъэн. [Дэфэрэдж:] *Анализхэри къагъэса щхъэклэ, япэрэим нэхърэ зыкли мынэхъыфлу къыщлэклэиц, арищхъэклэ укыклуэт хъужынутэкъымы, отделением дохутыру цлэтыр къэзджаиц. Лъапсэ, 14. Шхалэ къызэлупхэрэ цлэбгъуэвэм [Нурхъэлий], жэщ, махуэ жимылэу цлэтыныци, пцыхъэщхъэклэ ахъшэр къытклэщлэидзэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 188.**

ЩІЭУЭН III (щіоуэ) лъэмыI. (1). Зыгуэрэм щіэтыр щіэхун (п.п. лъакъуэ). *Бэтокъуи а къомам яхээзрыхъа зрыхуар хэт щіцлэрэ – яхэтиц и къру лъакъуитыр щіэуэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 319.*

ЩІЭУЭН IV (щіоуэ) лъэмыI. (2). Къиуэ зыщіыпІэ щілэтьэдэн (п.п. псыр). *Бэаджэр кІуэдылэм къибгъэкІакъэ – Псыдзэ умыцІуэ къытицІуээнц. Машэм ихуари къибгъэкІыну. «Батырыбжъэ», 16. ШкІэщым псыр щіэуат, хьыджэбзхэм шкІэ закъуэ къэнэжар къыщыхахым. Шынэхужьыкъуэ, 55-56.*

□ **Хъэм и кІэм псы щіэуэмэ, есыкІэ Іэээ мэхуэ** (1). *Еплъ хъэ I.*

ЩІЭУБЫДЭН (щіеубыдэ) лъэI. (5). 1. (2). Зыгуэр зыщіыпІэ щігъэхъауэ къыщІэмыгъэкІыны. *Елдар и Іуэхур нэгъуэщІу къекІуэкІати, Нурхъэлий тхъэмьыцкІэр гуэщым щіаубыдауэ щіэсу Елдар къыщыщІэм, Астемыррэ Степан Ильичрэ яжриащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 256. Якъуб ежъа иужь капитаным и унафкІэ къыщІаищ щіыунэм щіаубыдауэ щытари КвалэжъкІэ зэджэ быдапІэм щіадаищ. Нал къута, 294. 2. (2). ТеуфэракІуэ, теджалэу зыгуэрэм и щіагъ зыгуэр къыщІэнэн. Абдеж дьдэм бомбэ къехуэхуэ хуежъэри Иринэрэ Апчарэрэ кумбым ипкІащ, щіыунэ сьт хуэдэхэм нэхгърэ кумб куур нэхгъыфІт, унэр къауэмэ, ущіуубыдэнукъым. Нал къута, 280. ШІыунэр къелат, и щіыхъэпІэри чырбыш къутахуэм щіуубыдауэ. Нал къута, 281. 3. (1). КъыщІэмыщыжу зыгуэрэм щіиуфэн, щіихъумэн (уэсым). [Къыдырым псэуцхъэхэм хуэгъэзауэ:] ШІымахуэр къыхъэрэ псори уэсым щіуубыда нэужь, щіы щтар лъабжъанэкІэ уигъэвээнц, укгъэмэжэлІа нэужь. Кхъухъ пхэнж, 503.*

ЩІЭУВЭН (щіоувэ) лъэмыI. (5). Зыгуэрэм и лъабжъэм ущІэгу увын. *Бгыр къыщыгуэукуи щіэуэвэнц Зырагъэхъынут лыгъэ хахуэм. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207. Шыгур нэхъ тэмэм зерыхъуным хуэдэу ягъэуэри, Рахымрэ Абдулрэ жыг щіагъым щіэуващ Ботэщхэ я унэм нэгъунэгъу дьдэу Дисэ къакІуэІамэ плъэну бжыхъ джабэм кІэрыуващ. Хьуэпсэгъуэ нур, 143. КІари жыгышхуэ жъауэм лыжъхэр щіэуващ, дрейхэр мывэ сэрейм кІэрыуващ е тетІысхъащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 84.*

◇ **Лъэр щіэуэвэн** (1). *Еплъ лъэ.*

ЩІЭУДЫН (щіеуд) лъэI. (2). Щіагъ гуэрэм щіэтыр еуауэ щіэгъэхун. *Псым и нэшкІулыр къуэм щіаудми, Уэрэд жиІэныр щигъэтакъым. Пшагъуэ гуэрэныр щіакуэ псыфу. «Батырыбжъэ», 39. Лъагъуныгъэр псы къуауащ, Мывэ нэкъи ныщіеуд. Лъагъуныгъэ. «Вагъуэ махуэ», 322. .*

◇ **Джабэр щіэудын** (7). *Еплъ джабэ II. Іэгур щіэудын* (3). *Еплъ Іэгу.*

□ **Хамэш тесым и пхэр щіуудыркъым** (1). *Еплъ хамэ II.*

ЩІЭУКЪУЭНЦІЭН (щіеукъуэнцІэ) лъэI. (2). Нэ лъэныкбуэр уфІыщІын, зэтепІэн. *Шэндэр и нэр щілимьукъуэнцІуэ приказым йоплгъ. Нал къута, 258. СыныщІыхъэ хъуну сьт жиІэу къызэмьуныщІу бжэр зрылусхуэ унэм къыщІэбжъуащ, и дзэлыфэр*

тІарэ и дзэ пІащэу шым и дзэм нэхгърэ зыкІи мынэхъ цыкІур сиггъэлагъуэ, и нэри тІэкІу щіуукъуэнцІуэ. Лъапсэ, 63-64.

ЩІЭУКІЭЖЫН (щіеукІэж) лъэI. (1). КъыщІэхуар щіегъэубыдэжын. *Бот Іэдэ-уадэ къыхуихъри и къатыр лъэгур щіуукІэжащ, езым ейр иухри Астемыр и къатыритІым и ужь ихъащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 280-281.*

ЩІЭУПСКІЭН (щіеупскІэ) лъэI. (10). Адэ-мыдкІэ ебгъашІэурэ зыгуэр зегъэкІуэн (п.п., гущэ, хъыринэ, н.къ.). *Цей къуащІэр жьыбгъэм щіиупскІэу Ар къытежъэну щілэхуэпсми, Сьт къыпэщытми имыщІэ. «Адэ», 133. Псы къиуам щіиупскІэу, щіигъэмбрыуэм-къыдрихъеижу пхэз гъуэлгъытІэ хъарзынэ къехъ. Хьуэпсэгъуэ нур, 53. [Къадыр, дадэм хуэгъэзауэ:] – СыщІэбупскІэну сабий сыхъуа, зунагъуэрэ. Аргъуей, 388.*

ЩІЭУПЩІАКІУЭ (1). Сымаджэм и узыншагъэр къыщІэнэ, ар тригъэуны кІэлъыкІуэр. *ІуцІэгъу къыхуищІырт дэтхэнэм, И щіэупщІакуэр и куэдт, Зэрызуахэм и гугъур Хэт и пслэгъэуми хуиуатэрт. «Адэ», 136.*

ЩІЭУПЩІЭН I (щіоупщІэ) лъэмыI. (98). 1. (60). УпщІэкІэ зыгуэрэм зыхуэгъээн. – *АтІэ, уи гугъэр сьт, си къуэшыжъ, – жиІэри Бэлаци нэжэгужэу [Астемыр хуэгъэзауэ], – бээрэм джэд зэрыщащэ уасэ сыщІэупщІэну ськкъэкІуа уи гугъэ? Хьуэпсэгъуэ нур, 264. Астемыр и псалгъэм къытищэмэ хъуну къылгъытэри, щіэупщІащ: – Школым дыщІыхуейр зымыщІэ тхэт дэ сьтми? Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 655. Кхъухъытщыр плгъэрэ цыжъбанэр здэщысам щымысыжу гу щылыгътэм, гуэгушымрэ хъэмрэ ещхуэ ари кІуэсэжа, жиІэри щіэупщІащ, и дзапэфІанэр уиггъэлагъуэ и дзэлыфэр итІри: – Мыбы къыщІэмыхъэфу къыщІэджэгуам имыщІэу пІэрэ жысІати, дэнэ кІуа? Кхъухъ пхэнж, 506. 2. (28). Зыгуэр къызэгъэщІэн. *Шум къыхуеищыр мащІэу фІыщІэ, Шыхуэр псоми къыщІоупщІэ. «Елбэздыкъуэ», 8. Ярби, я шынхур яужэгъуауэ арауэ пІэрэ, щхъэ залымыгъэ зэрахъэрэ хьыджэбзым и дэлъхухэм, жаІэу уэрэдыр зэхэзыхыр щіэупщІэрт. Хьуэпсэгъуэ нур, 160. Сэният зэгупсыср Къазджэрий щіІэрти, зымы щІэмыупщІэу щытт, и Іэ лъэныкъуэр хьыджэбзым и дамэм телгу. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 668. 3. (10). Зыгуэрэм (п.п. сымаджэм) и Іуэху зытетыр зэбгъэщІэн мурадкІэ лыгъуээн. *Шаукэт гурыщхъуэ ищІащ, си щІыр бэджэнду сІыхыну ара хъуны щІым щІыщІэупщІэр, жиІэу, арихъэкІэ Іуэхур здэщыІэр аратэкъым. Аргъуей, 387. Инал спектаклым щіэупщІэ щхъэкІэ, ар зэрэкІэукІар ищІэрт, телефонкІэ къыжраІауэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 674. СыкъыщІолгъэтри бжэм нэс сыщІыхъауэ сокІуэ, арихъэкІэ бжэкъур зэрызубыду, Іэнкун сыхъуауэ ськкъоувыІэ, къызогъэзэжри, сабырыфэ дьдэ зытезгъэуауэ зызгъэгусауэ жызоІэ [ЛатІифэ]: – Сэлимэ дауэ щыт жыпІэу сьту ущІэмыупщІарэ, узрати ар стІолым телІыхъыну жызыІар. Лъапсэ, 26.***

ЩІЭУПЩІЭН II: ◇ **кІапэр щіэупщІэн** (1). *Еплъ кІапэ I.*

ЩІЭУТЫПЩХЪЭЖЫН (щіеутыпщхъэж) лъэI. (1). Зыгуэр зыщыпIэ щІэгъэхъэжын, щІэгъэлъэдэжын. *Диныр Іэщыб зыщып зыхэхумэ, дыгъужьым и кIэр пыбутицIу мээым щІэбутицхъэж хуэдэщ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 80.

ЩІЭУФЭЖЫН (щіеуфэж) лъэI. (1). ЩІэуфауэ шыта гур кыщІэмыщ щІыжын, щІэхъумэжын. *Ауэ пшагъуэм бащІыкIэ гъуэжкIэ Мазэр пIащІэу щІеуфэж, Дыгъужь цхъуэжыыр гъуэм щыкIуэжкIэ ИщІ лъаужыыр жьым третхуэж.* Борэн. «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 23.

ЩІЭУФЭН (щіеуфэ) лъэI. (12). КыщІэмыщ зыгуэр щІэхъумэн, ищхъэкIэ телъхъэн. *Бэлацэ кэпI кэомыр фIуэ мэкъу фамкIэ щІууфэри, кэежъэжащ, модрей щІалитIри гъуей мээым хыхъэжащ.* Хьуэпсэгъуэ нур, 299. *Шыгу эщІэщІар нэхуцым фермэм тету ятэ къэушам щылъагъу, кэакIуэрэ еплъэм – шыгухур мэжей, кIадитIи мэкъукIэ щІэуфауэ итици, кыщІоц.* Къалэн, 428. *Сыдыгъэ нуру сытпсэнут Пшэ кIыфIхэм кэсри щІауфащ.* Жылэр кIуэдакыым. Мес кыэкIыгъэр... «Батырыбжъэ», 74.

ЩІЭУФЫЦЫКIЫН (щіеуфыцыкI) лъэмыI. (1). Зыгуэр и щІагъыр уфIыцIын. *И ныбжъкIэ Щэрданыр хэкIуэтатэкъым, ауэ фадэ жагъуэу зэрымлъагъур уигъащІэу и нэщІащэхэр щІэуфIыцIыкIат, щІыIэ зыхэтар дауэ епIэстхъами, и нэкIушхуэ фафIэр нэхъ плъыжъ хъуатэкъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 290.

ЩІЭУЩЫКIЫН (щіеущыкI) лъэмыI. (1). ПсынщІэу кIуэн. *Мэмэт-щІагъуи кэотэдж хъуэхъуэну: – ИIэт, ивгъахъуэт, – жиIэу кыщІидза кэудейуэ, Раисэ Муратовнэ, гузэвэгъуэ гуэр зэрыхэхуар нэрылъагъуу, Нартыхум цэхуу зыгуэр кыжреIэри псынщІэу щІокIыж, абы и ужъым иту Казбек Машевичи зыми псалъэ жрмыIэу щІоуцыкI... Лъапсэ, 93.*

ЩІЭФЫН I (щіеуф) лъэмыI. (6). БзэгукIэ, IупэхэмкIэ шэ, псы хуэдэхэр зыгуэр кыщІэщын. *Сабий цыкIум быдэ иретри, Езы анэр щІофыр мывэм. Гъаблэ. «Мывэ хуабэ», 272. ЧыцI зыщІэфым ишэуэ щІэтыр кэует, чыцI зыщІэмыфым шэ кэащІэмыкI хуэдэу зацI.* Лъапсэ, 55. *ПщыIэ хужьу кэурихэр итици, Дыгъэм джабэр ирагъуэ, Я нэр лъагъуэ яIэтауэ Пшэм щІоф жытIэу цызэблоу. Шыдэжыныр щыдэжауэ. «Вагъуэ махуэ», 332.*

ЩІЭФЫН II (ещіеуф) лъэI. (4). Зыгуэр лэжыфын, и къарум кыихын. *Фадэр чейкIэ фэ иффами ФылIыгъэнишу сыт фищІэфын? ПщыкIуэ. «Бгы лъапэхэм деж», 91. [Дисэ и гупсысэ:] Цыхум апхуэдэр щащІэфкIэ, кэуамыщІэну сыт кээнэжа? ГүщІэгъуэ, 422. Урыс гъунэгъур ІэщІэлъащІэ, имыщІэф цымыIэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 202.*

ЩІЭХ (11). нареч. Еплъ **щІэхыу**. *Бгым рудары кэащІэсиау, Вагонеткэм изи сицIау, Мывэ лъапIэр жьым нэхъ щІэх КIапсэрыкIуэу йокIуэтэх. Бгъэ шыр. «Партыр ди пашэу», 67. НэхъыфIт лIыгъэнишэр кэамылъахуэм, И кIуэдыжыгъуэр кэосыр щІэх. Хэт сыт ІэнатIэ къехбуллами... «Батырыбжъэ», 63. Я хъэжыи и джабитыр иуауэ*

зыкыкIэрикухъырт, унэгъуащэр щІэх хъужу зэ сигъэххэну пIэрэ, жиIэ хуэдэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 70.

ЩІЭХЫЖЫН (щіехыж) лъэI. (2). Еплъ **щІэхын**. *ЕггэджакIуэр нэхэри кэегъэгубжъ, уи нэ вагъуэр уэзмыгъэлъэгъуж щІыкIэ уи вагъуитхур щІэхыжи зыуегъэх, жеIэри студентым и зачетнэ книжкэр кыухуедзыж. КIапсэ кIапэ, 16-17. Шхын тIэкIу згъэхъэзырыху, унэри кэегъэплъ, жещ хурэ сшыщыгъуэлъыжым деж собэр щІызохыжри си пIэм чырбыши плъыжъ гъэхуэба хызолъхъэ. МелыIыч, 461.*

ЩІЭХЫН (щіех) лъэI. (4). ЗыщыпIэ щІэлъыр кыщІэпIэту кыщІэгъэлэпхъукIын. [Матренэ, Мэтхъэнрэ ШырыкIумрэ хуэгъэзауэ:] – *Си анэр мащІэрэ кызэшихъдэрэ – дагъэ жыпIэми, нэгъуэщІ жыпIэми унэм щІыбохри хамэм я сабийхэм ибэгъэх, уэ уи быныр кыбогъанэри, жиIуэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 560. Цыцу сгувын си гугъати, иджы складым сытрагъуэуэ, щІэлъам и ныкыуэр зэрыщІахауэ. МелыIыч, 460. Уэихи кэоихыр, уафэр гъуагъуэу ШыщІэм нахъути хущІызох. УзэмыIумэ, бгъуэтыжынкыым... «Батырыбжъэ», 53.*

♦ **ФIы щІэмыхын** (1). Еплъ **ФIы.ФIы щІэхын** (1). Еплъ **ФIы**.

ЩІЭХЫУ (11). нареч. Зэман кIэщІкIэ, псынщІэу. *Абы щІэхыу гу лэитауэ Ди Аслъэныр гуыщІащ: ТоккIэ жьакIэр яупсыну Жан кэишэну жарыIащ. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 34. Узытылъым уешихъдамэ, И ныбжъэгъуэ щІы гъусэ, Пагъу дахэм щІыхъ хуумыщІэмэ, ЩІэхыу зегъэгусэ. ЩІалэ нагъуэм удихъэхэм. «Бгы лъапэхэм деж», 76. [Иуизэ хуэгъэзауэ] – *А дуней нэху, ишэ а тIэкIур, уигъэхъужыныц нэхъ щІэхыу, – жиIуэрэ Чачэ и щхъэр уицIэ щІагъым зы дакыкыэкIэ щІуIури, дэнхэр зэбгидзащи, Iугъуэр нэхъ кыпыху хъуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 72.**

ЩІЭХУЭБЖЪЭН (щіехуэбжъэ) лъэмыI. (1). Нэхъ хуабжъ хъун. *Жьыр щІохуабжъэ пиэр зэрихуэу, Мэхъур махуэр щІыIэтыIэ. Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130.*

ЩІЭХУЭЖЫКIЕЙУЭ (1). нареч. Зыгуэр пхуэрэ зыщыпIэ лъэщыгъэкIэ щІэгъэхъэжын. [Залымджэрий, тутнакэщыцым исхэм хуэгъэзауэ:] *Сэ щІэхуэжыкIейуэщ фызырыщІэсхуэжыныр. Хьуэпсэгъуэ нур, 293.*

ЩІЭХУЭЖЫН I (щіехуэж) лъэI. (3). ЩІэгъэхъэжын (щІыху, Іэщ, джэдкъаз). [Залымджэрий, Бот хуэгъэзауэ:] *Былымыр Iуэм кыкIмэ, щІахуэж. Хьуэпсэгъуэ нур, 293. [Залымджэрий, тутнакэщыцым исхэм хуэгъэзауэ:] Сэ щІэхуэжыкIейуэщ фызырыщІэсхуэжыныр. Хьуэпсэгъуэ нур, 293. Сеуэрэ, жэмыр Кулисуи и бэкхъым щІэсхуэжмэ мынэхъыфIу пIэрэ, жиIа щхъэкIэ, Хъэрун укыщІагъуу дэнэ пхунт? Нэгъуху, 50.*

ЩІЭХУЭЖЫН II (щіехуэж) лъэI. (1). Еплъ **щІэхуэн II**. *Іэщыр нэхъыбэу яукIыху, ди щІантIэм фэуэ кыдалъхъэр нэхъыбэ хурт, уеблэмэ гуэщышхуэм щІэмыхуэж, щІантIэм дэлът зэтещыхъауэ. МелыIыч, 461.*

ЩІЭХУЭН I (щіехуэ) лъэмыI. (2). I. (1). Псэуалъэ гуэр и кIуэцым, е щІагъ, лъабжъэ гуэр и деж щехуэхын. *Нэм ар щІэхуэм уегъэуIэ,*

Гвын-мыгвыным ухеггадэ. Зы куэнсапэм пшцэ имылэ. «Вагъуэ махуэ», 38. 2. (1). СудкIэ лгэхуэщым ихуэн. Ар дыдэр Жыраслгээн жиэу Долэт зэхихати, иджы езым кыгунсыса хуэдэу желэ: – Уэ, тутнакгэицым уцIэмыхуэнкIи хгунци, хэт ицIлэрэ. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 644.

◇ ШIы кбатиблым цIэхуэн (1). Еплэ шIы кбатибл.

ШIЭХУЭН II (шIэхуэ) лгэI. (1). Зыгуэр зышIыпIэ лгэщыггэкIэ шIэггэхъэн. Анчарэ шIалэ цIыкIухэр ницIэпIанэм шIихуэри стIол шIаггым шIигуаиц. ШIынэхужыкбъуэ, 66.

ШIЭХУЭН III (шIохуэ) лгэмыI. (12). Зыгуэр зышIыпIэ кбемыцIыкIуэкIыу шIээзгээн. Офицер кбакIуэр лIы лгэгэ гуэриц, нэггуджэ фIыцIэхуэ Iулгэ. И цхъэцири Iувици, нэмыцэ фурашкIэм и шIаггым шIэхуэркбъым. Налкбута, 246. ШIэщыжбъым шIэхуэр шIэст. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 660. Инал и кабинетым хъэцIэу шIэхуэнут дапцэ хуэйми, ауэ зы нэшым шIэмыхуэу хъэцIэ куэдрэ кбакIуэртэкбъым. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 672.

ШIЭХУЖЫН (шIэхуж) лгэI. (2). 1. (1). ЗалымыггэкIэ зыгуэр зышIыпIэ шIэггэкIыжын. ШIихужауэ цыта цхъэггэрытхэр кбышIишэжри, тIур си гбусэу нэкIуэну унафэ шIлри, адреихэр зэбриггэкIаиц, ницыIэ гбалэр кбазэцIаIэтэу сэ зэрыжысIам хуэдэу зэрызехъэну, мафIэшхуэхэр лгэаапIэхэм траицIыхъыну, кбалэм дэсхэм кбалгэаггун хуэдэу. ХъэщIэ лгэпIэ, 405. 2. (1). зэхъ. ЗышIыпIэ (п.п. еджапIэ) шIэггэкIыжын, шIэдэзыжын. Iэцэм уриджэгу зэрымыхуэну, еджакIуэр кIэрахуэ зэрыхуэмейр [Алий] кбасуриггэIуэ дэнэ кбэна, иггэшынаиц кIэрахуэ зэзыхъэр шIолым шIихужыну, я адэ-анэм я дежи кIуэу я шIалэр интернатым шIышIихужар яжриIэну. Зи лгэрыгыпс тIыгба, 531.

ШIЭХУН I (шIэху) лгэI. (3). ЗалымыггэкIэ зыгуэр зышIыпIэ шIэггэкIыжын. ШIэщым шIэс молэ кбомым я гуггэат сценэм кбйувахэм зэIушIлэр аргуэру кбасублэжауи, кбэтэджахэцI я башыр яггэдалгэу, «Жансэхуэ» унэм зэрышIахуар я гум темыхуэу. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 670. АрицхъэкIэ бжэмкIэ шIахуар кбэкIуэкIырти цхъэггубжэмкIэ кбыкIэрыувэрт. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 619. [Якбуб, Локотош хуэггэзауэ:] Дыггэуасэ командиру уаггэувырти, нобэ псори казармэм шIлэхуаиц, кбэрабггэр сукIынуиц, жыболэри бггэшынэну уи хъисэтиц. Нал кбута, 260.

ШIЭХУН II (шIоху) лгэмыI. (1). Зыгуэр шIэтыр (п.п. шэрхъыр, пкбтор) кбышIэщIыкIыжын, кбышIэжын. Ди колхоз выгум и шэрхгитIыр шIэхуэрэ, гуггэ тIэкIур кбытхуэнэнкIи мэхъу, шIлэну шыткбъым. ШIынэхужыкбъуэ, 12.

◇ Лгакбуэр шIэхун (2). Еплэ лгакбуэ. ЛгэнкIапIэр шIэхун (2). Еплэ лгэнкIапIэ.

ШIЭХУПЭН: ◇ гур шIэхунэн (1). Еплэ гу I.

ШIЭХБЭН (шIэхбэ) лгэI. (3). Псэуалгэ гуэрным и кIуэцIым е шIагг, лгэабжбэ гуэрным деж зыгуэр нэхъэсын. А кбомыр унэм шIлэхъэу бжэ кбэуаггым деж дахэ шIлэхуэу зэтеслгэхати, фызыр кбэгузэвауэ гу лгыстаиц; дапцэ иджы слыхуэну, жиIуэ.

Мельгыч, 440. Машинэм и бжэр кбызэрыIуахуэ, зы лгыжбэ гуэр ежэлIаиц, нысаицIэр IэпллэкIэ унэм шIлэхъэн и хъисэпу, арицхъэкIэ Саримэ шыггунциатэкбъым: «И гуггэу умышIл, дадэ, езыр никIыниц», – жиIэри. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 548. Уэ лггунэм ушIахъэници – ПIэр кбыпIошIыр кбэуцIэ зацIэу. Сэ кбыздэкIуэ, жиIуэ шIалэр. «Батырыбжбэ», 90.

ШIЭХБУЭПСЫН (шIохбуэпс) лгэмыI. (51). Зыгуэр шхъэкIэ ухъуапсэу шытын, шIлэбгын. ШIалэфIишым языхъэзыр Кбыхъыфакбъым зышIлэхуэпс, Ар ижаггэуэ маггыр Линэ ЯциггэтицIуу псони нэпсыр. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 44. А плакатыр зубыдауэ Лгыжбъым и гур зышIлэхуэпсым ШIалэ шIыкIум гу лгытауэ Иоплгыр дадэу жьакIэ уэсым. Плакат. «Партыр ди пашэу», 36. ШIлэрдэнхэ я мылгкур зэрапхуэу зышIлалгэхъэжыным шIлэхуэпсыр мащIэтэкбъым. Хуэпсэггэуэ нур, 254.

ШIЭХБУМЭЖЫН (шIэхбумэж) лгэI. (1). КбышIлэща гуэр шIлэггэпшIкIуэжын, кбышIлэмыщ шIыжын. [Джэлил, кбалэдэсым хуэггэзауэ:] – Мыр, си кбэуиш, узыхуэмей гуэриц. ШIлэхбумэж. Бабыщыкбъуэ адакбэпш, 490. [Кбалэдэсым, Джэлил хуэггэзауэ:] – Мыр зи дахаггэри? Куэнышыбым кбыхолыдыкI. ШIлэхбумэжынукубъым. Бабыщыкбъуэ адакбэпш, 490.

ШIЭХБУМЭН (шIэхбумэ) лгэI. (19). ШIлэггэпшIкIуэжын, кбышIлэмыщ шIын. Бгы нэхбэ лгэхъшэм тезу мэзыр тетиц, абы я шIыбаггым кбуршI цхъэ хужбэу гбэмахуэми шIымахуэми уэс зытелгыр уолгэаггэу, дунейр кбэбзэмэ, нэхъыбэм тиэм шIлэхбумэри, кбуршыр лгэаггуркбъым, ауэ дыггэу шыкбъухъэм е кбышIыкбъуэкIым лгыжыгыфэ мащIэ мэхъури, ушIеплгэкIэ зумыггэницIу удехъэх. Хуэпсэггэуэ нур, 82. Жэщыр хэкIуэтауэ хэту пIэрэ мыбы кбэкIуар жысIлэрэ сыплгэмэ, шIалэ нэкIу хуэрей, и жьакIэр кбэбзэу упсауэ, и цхъэцI фIыцIлэр кIыхъэрэ и натIэр шIлэхбумэу, и нэггум ушIлгэмэ, напэнишаггэ и хъэлу, и шIэну зэрышIымытым гу лгыуиггэатэу кбышIытиц. Лгэпсэ, 63. Тыркум я шIыналгэр кIуэ нэтми нэхбэ жьыжбэ хуэрт, уафэ лгэацIлэм бгы шIыху тIэкIу шIлэпгэаггэуэр мащIэ-мащIлэуэр тенджызым шIлэхбумэрт. Мазэ ныкбъуэ шхъуантIэ, 667.

ШIЭЦIЭНТХБУКЫН (шIоцIэнтхбукI) лгэмыI. (2). ЦIэнтхуэрыггэуэ гуэрным темызэггэу лгакбуэр шIлэжын. Пхбэ лгакбуэр шIлэцIэнтхбукIри сышIыджалэм, сымышIлэу Саружан сецырхъаиц. Кбалэн, 431. А гбэуэгур шым фIыуэ шIыхурти, кбызытемыувыIэу кIуэжырт, зээмызи шIлэцIэнтхбукIыу. Хуэпсэггэуэ нур, 63.

ШIЭЦIЭФТЫН (шIоцIэфт) лгэмыI. (2). ПсыншIлэ дыдэу зыгуэрным шIлэжын. Бажэр джэдэщым шIлэцIэфтри – бгбэуэтмэ кбэацтэ, джэдэщ хужбэ фIлэка кбыIухуа шымыIуэ ежбэжаиц. Бабыщыкбъуэ адакбэпш, 484. Шхъэггубжэм Iусу шыс зацIэти, и анэр кбэкIуэжу илгэаггакбэ – унэм шIлэцIэфтти и ныбжбэггэуэхэм я деж кIуэрт. Нэггуху, 48.

ЩІЦЫВЭН (щіоцйивэ) лъэмыІ. (1). ЖэрыгъэкІэ ежьэн, щілэпхъуэн. – Жэнэт удзыпцІэихуи жыхуэлІэр, – жиІэри шьід пэхур кызыэфІувэри гуфІэцати, етхэуаи, иджыпсту щіоцйивэри жэнэт удзыпцІэм макІуэ, жыуигъэлІу. Кхъухъ пхэнж, 504.

ЩІЭЧЭН: \diamond лъапэр щілэчэн (1). Еплъ лъапэ І.

ЩІЭЧЫН: \diamond кІакхъур щілэчын (5). Еплъ кІакхъу.

ЩІЭШЭЖЫН (щіешэж) лъэІ. (1). ЗыщІэга, зыщІэсагуэрым аргуэру щілэгъэхъэжын. Дэфэрэджу плъагъуми къегъээзжри, нысаицІэм хуэдэу и блыпкыыр физхэм яІыгъыу, унэм щілаиэжри, шэнэт бэлыхълажъэм трагъэтІысхъэжри хъури бзыри йохъуэхъу: – Тхъэм шэнэт угъурлы ищІ. Лъапсэ, 118.

ЩІЭШЭН І (щіешэ) лъэІ. (24). 1. (23). Зыгуэр пшээрэ зыщІыпІэ щіыхъэн. Елдар Лу и дежкІэ зигъээцаи; – ЩІэшит зэкІэ шыр бом. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 522. Матренэ и щхъэ хуэпсэлъэжу, хуэм цыкІуурэ хъуицІэрт. – Хэт сабийр ихапІэм щІэзыишэнур? Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 553. НысаицІэр унэм зэрыщІаишэу, Дэфэрэдж зи абгъуэ кылъэта джэрткъуртым ещхъу, унэм кыицІэцІэфтри уэрамым дэлъэдаиц: – Уэхъэхей, дэлъху сиІэ мыгъуэмэ, гуицІэгъу кыисхуэфиІ. Лъапсэ, 118. 2. (1). Зыгуэр (п.п. уэздэгъэ, телефон) псэуалъэ гуэрым кІапсэкІэ нэшэсын, шыгъэувын. Зэ ди жылэр зэхуэсауэ Станц дутІыпциым дыхуэгуфІэт, Унэм нэхур кыицІаишауэ Ди Іэтаищхъэм загъэбжьыфІэт. Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 31.

ЩІЭШЭН ІІ (щіешэ) лъэІ. (1). Зыгуэр щабжкІэ Іэпэр щілэгъэшэн. Ди Къазджэрий Іэпэр щілишэу Уи квалі уи пси кърэбжэкІ. Къазджэрий. «Вагъуэ махуэ», 11.

ЩІЭШЫН (щіеш) лъэІ. (5). ЗыщІыбгъуу зыгуэр зыщІыпІэ кыищІэгъэкІын. – Уэ ницІакэ хъэжыгъэр абы ищхъэлым цыицІишым? – жиІэри стІоным бгъэдэтІысхъэжа нэужь, комендантыр кыизэупцилаш. МелыІыч, 473. [Комендантым:] – Уи складым щілэгъыр нобэ-пцэдей щілэтишынци, зэфІэкліащ. МелыІыч, 464.

ЩІЭЩ (1). ГъуцапІэ. Цыхубзыр ягъэтІысри шыри, щілэц гуэр цыІэти, абыкІэ щілаиши, зыгуэрым кэпнышхуэ Дэфэрэдж и плІэм кытриубгъуаиц, нэхъ псыницІэу игъэхуэбэжын жыхуиІэу. Лъапсэ, 58.

ЩІЭЩЭН (щіешэ) лъэІ. (3). БгъэкІэщІурэ, зэхуэдэ пщІыуэ щхъэц, пацІэ, жъакІэ е зыгуэрым и щхъэкІэ пыушІын, тещыкІын. Лу сурэткІэ ищІэрт Инал паицІэ фІыцІэ щілэца зэрытетыр, нэгъуей напІэуи зэрыщытыр. Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ, 526. Мэзхэр щілэцакэ хужыпІэу, ЗэдэкІэуэ итхэт мыхъейуэ, Бгыр икъухъати мэкъу Іэнэу, Щылыт, ггуэлъыжыами, мыжеиуэ. СІыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214. Степан Ильич и нэкІур мацІэу уэгуит, и паицІэгъуэр щілэцат, джанэ хэдыкІам и ницампІэр уагъэ плъыжкІэ зэхат, уагъэ кІапэм шылэ баринэ цыкІуу пшыцІэжауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 201.

ЩІЭЩХЪУ (6). УмыщІэххуэ кыпшыщІэ мыхъумыщІагъэ; шыуагъэ; Іуэху мыхъэнэншэ.

ХъуицІым щытачам езы Нартыхум я къуажэр хэхуа нэтрэ, щілэцхъу къэхъуар зэригъээзхуэжын хуээфІэкліакъым, щіыр зратар нэхъ лгъэрзехъуэ, дІэныкъуэзгъу иІэу кыицІэкІри. Лъапсэ, 82. ГъуицІ бидэм фІэфІкъым а Іуэху щілэцхъур – Араиц фочыишэр цыху нэпс ткіуэпсым Еищхыркъабзэу жынкІэ щілэцхъур. ГъуицІ. «Мывэ хуабэ», 119. Хуэмыишэчу а щілэцхъу хъэлъэр, Хоплгъэр лыжыыр и ищхъэр фІэхуу. «ЩІалэгъуэ щіыналъэ», 420.

\diamond **ЩІлэцхъу еицІэн** (1). Зыгуэрым хуэгъэзауэ мыхъумыщІагъэ щІэн. «КІапсэрыкІуэм» «Циц» и гъусэу Дадэм и гур дахэ хуаицІыр: «Рау, дэ доицІэр уи гупсысэр, Дытхуэхъунуиц ІуэхутхъэбзаицІэ, ШІы уи фІэц уэ, пионерхэм Пхуахъумэнуиц уиІэ хъэрхэр». Игуклэ жеІэ Рау тхъэмадэм: «Пионерхэм щІлэцхъу кыизаицІэу Сахуээакъым». «Тисей», 481. **ЩІлэцхъу кыицІысын** (1). Еплъ щілэцхъу кыицІыщІын. Аннэ Павловнэ заницІэу кыицІаиц цыхубзым кыицІыса щілэцхъур, хуицхъуэу ехъэлІапхъэу цыІэр ирихъэллэрэ еІээу хуежъа ищхъэкІэ, цыхубзым и Іуэхур нэхъ Іей хъу фІэкліа, нэхъыфІ хъуртэкъым. Лъапсэ, 27. **ЩІлэцхъу кыицІыщІын** (3). МыхъумыщІагъэ хэхуэн. Елдар щілэцхъу ин кыицІыщІаиц, и къару илгъыгуэти, жант. Хъуэпсэгъуэ нур, 51. Псоми я къежъанІэ хъуар Нурхъэлий кыицІыщІа щілэцхъуишхуэр арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 145. Арэзыуэ цыицІа лыжыыр, – НасытыфІэ ухъу, си щілалэ, – ЖиІэу дадэм зыкъеужыыр, – Еплъ, си Іуэхур мытцілэгъуалэ, ЩІлэцхъукъэ нобэ кыицІыщІаиц, Уэри ар псыницІэ суэзыщІаиц. «Тисей», 503. **ЩІлэцхъу ицІэн** (1).

МыхъумыщІагъэ зехъэн. Бгым зэ дэкІыу щілэцхъу зыицІари Ауз кІыфІым докІуэдэж. Бжей жыгым и балладэ. «Батырыбжъэ», 67. **ЩІлэцхъу ІэцІэцІэн** (1). Хуэмейуэ мыхъумыщІагъэ ищІэн. Дэрдэхъ и къуэши и шытхъуи къэгъуэзауэ кыизэхуэсаиц, ди къуэшиым щілэцхъу ІэцІэцІаиц, ягъэтІысри и бынунэр зеинишэу къонэ, жаІэу. Хъэспэхъумэ, 419. **ЩІЭЩХЪУН** (мэцІэщхъу) лъэмыІ. (1). Щыуэн. ТэкІу фыщысхъым фыицІэщхъуниц. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 159.

ЩІЭЩЫГЪУЭ (2). Удэзыхъэх, узыхъэху гуэр, апхуэдэм кыиуит щытыкІэ. Гъатхэр къэсрэ Гъуалъхъэм ныбгъуэр, Къохъэ щІылгъэм И щілэцыгъуэр. АбытІэ Мухъэб и кхъащхъэм... «Вагъуэ махуэ», 96. Сэ кыизбгъэдэсмэ си хъэщІэр, ЩІлэцыгъуэм мардэ имыІэ, Нарт Бадинокъуэ, къэблагъэ. «ЩІалэгъуэ щіыналъэ», 423.

\diamond **ЩІлэцыгъуэ имыкІын** (2). Узыхъэхур умыгъужгъун, удихъэхъу къэнэн. Зэгуэр имыкІыу и щілэцыгъуэ [Іыым] Езыр нэгъуэцІыым цыицІигуэжым, Игъэунэхуахэр игу къокІыжыр. Лей зылысар. «Дамыгъэ», 218. **ЩІлэцыгъуэр икІын** (1). Ужэгъун, удимыхъэхъыжын. Іу зышумыхуэр пІэцІэкліамэ, ИкІаиц пІалгъэнишэу уи щілэцыгъуэ. ЩІлэцыгъуэ. «Батырыбжъэ», 15.

[И]ЩІЭЩЫГЪУЭН (щІлэцыгъуэщ) лъэмыІ. (4). Хъэлэмэт щыхъун, и шыпэлъагъун. Сэтэнейуэ гуаицэ, Уэри ей-ей, ГъаицІэр уи щілэцыгъуэиц, Уэри ей-ей, Сэ си зекІуэ Іуэхур, Уэри ей-ей, Лъагъуныгъэ хъэхукъым, Уэри ей-ей, Сэ зыщызгъэпсэхур, Уэри ей-

ей, Аслэныфэ чэлици, Уэри ей-ей, Удхэм сахуеблаггэу, Уэри ей-ей, Уд дахаггэ хьэхум, Уэри ей-ей, Схуэдэ дамыхьэх. «ШЦалэггэуэ шЦыналгэ», 418. Адэр шым шэсым – и цыгыныу, Хьэзыр кьэсыхуи зы гыныггэуэт, Гьэуэгуанэ дапцэ зэпичами, Уанэгу зэрысыр и цЦэцгыггэуэт. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238. Зыл кьимыггэаццэ сэ гьэаццями, Сыт цыгыгуи гьаццэр си цЦэцгыггэуэуэ. Сэ фыкысыхуейуэ. «Дамыггэ», 206.

[И]ШЦЭЦЫГГЭУЭУ (9). нареч. Ихьэхуу, дихьэхуу. Гьатхэм и бзэр бзэ ИэфЦыцэц – Си цЦэцгыггэуэу нэху соггэц. Гьатхэм и бзэ. «Батырыбжьэ», 9. Уеплэмэ и цЦэцгыггэуэу, Пццэц тЮшЦрэ пцЦырэм ШЦалэ цЦыкЦу я гьэусэц. ЦЦыхухьу. «Мывэ хуабэ», 38. Шыццэ цЦыкЦум и цЦэцгыггэуэу ИэцЦэлгыным тоджэгухьыр. «Елбэздыкьуэ», 5.

ШЦЭЦЫКЫН (шЦешцык) лгэI. (1). Зыгуэр зэрыщыгту, кьанэ шымыIэу кьэщын. – Фыццыу зылI зиггэбзэхакгэ – аузыр цырыцу цЦэсцыкыныци, жиIэри Локотом псори иггэшынат. Нал кьута, 301.

ШЦЭШЦ (2). Утель, ушыгжей хьууэ жьгым е пхгэ зэфIэбдзэ лгэагэм тращЦыхь гьуэлгыпIэ. Ггэ кьэскIэ Дэрдэхь кьуажэр зэрыкьуажэу кьелгэурти, хьэсэпэхгумэу яггэувырт, «уцЦыху хьэрэмыншиц, пэжкIэ уопсэу» жалэрти, ноби хьэсэпэхгумэу цЦэцЦыкы тесу кьытрашири кьадым деж кьашат, адыгэ зыхуэпэцIэу хуэпауэ: кьэнтал тIэкЦум и цЦыкЦу кьырыпх фЦыцэ цЦэпхауэ, кIэрахауэжь гуэри гуэлэлу, гьэуэниэджым цьэдэжын Iэджи цьэдэжауэ, и лгэми лгэдакгэачэхэм яхуэмыдэу вакьитI илгэу, пьIэр иыггэуу кьадым и пащхьэм итиц. Хьэсэпэхгумэу, 417. Мэл, бжэн кьыпэцЦэхуэми, арац – зи хьэсэ хэтам деж ехури еуций: «ДахэцIэ угурыIуэрэ – хьарзынэц, угурымыIуэрэ – мэлым я цыр цыи, узыхуей цЦы», – жеIэри езыр [хьэсэпэхгумэр] губггэуэм докЦыж, цЦэцЦыкы лгэагэу ицЦаици, докЦуеижири зиплгыхьу тесу, зы Iэц гьавэм химыггэыхьэу, уеблэмэ кьуалэбзу кьетIысэхмэ, фочкIэ яхэуэрэ зэцЦыцЦихурт. Хьэсэпэхгумэу, 417-418.

ШЦЭШЦЭЖЫН (шЦешцэж) лгэI. (2). ШЦэрыщЦуэ шЦэцЦэн. Езыри ешат, махуэр шэджаггэуэм нэсати, витIыр цЦыггэхури витЮшцыцЦэр ярылгыу иутIыпцат, тIэкЦу заггэпсэхумэ, цЦэсцЦэжыныци, кьэнар нобэ сьмыухми, пцэдей сыухыни, жиIэу. ВитI, 414. Ахэр Илас и тхьэцЦумэм ицЦырхэари шыр цЦыцЦэжэу хуежыац, кьэным кьинэжа тIэкЦур имыщэу гум иридзэжауэ. МелыIыч, 471-472.

ШЦЭШЦЭН I (шЦешцэ) лгэI. (18). Гу, пхгэIэщэ с.ху. зэрекьуным хуэдэу зыгуэр (п.п. шыр, выр) IэпслгэпскIэ епхын, кIэрыщЦэн. «Москвичым» цЦэцЦа витIри ераггэуу кьакЦуэрт. КIапсэ кIапэ, 5. Уи шы цЦэпцЦэнур гьейм кьэбеггэлым, Уи ванIэр бвэници, уунэници. Машэм ихуари кьыбггэкIыну. «Батырыбжьэ», 16. Рахьым зыкьомрэ хьэ ныбаджэр иггашхэу цысац, гум цЦэцЦа шитIыи, торбэ япцЦэхэлэу нартыху цащхкIэ, макгэ яцЦыи цЦэдэIуу. Хьуэпсэггэуэ нур, 139.

ШЦЭШЦЭН II: \diamond лгэакьуэр цЦэцЦэн (1). Еплгэ лгэакьуэ. Лгэр цЦэцЦэн (1). Еплгэ лгэ.

ШЦЭШЦЫКЫН (шЦешцык) лгэмыI. (1). Зыгуэр зыггэзыIыггэуэ и шЦаггым шЦэтыр зыгуэрэм зэпищЦыкыуэ шЦыггэхун. Башир пхгэ гьуэлгыпIэжыым кьыщэIэм, гьуэлгыпIэ лгэакьуэр цЦэцЦыкIри, жьыщЦыггэ тIэкЦур зэрылгэ матэ хьарыр гьуэлгыпIэм итати, кьихуащ. Хьуэпсэггэуэ нур, 289.

ШЦЭШЦЫХЬЫН (шЦешцыхь) лгэI. (2). Зыгуэрэм шЦэту зыгуэр шЦын, ухуэн. Зы махуэ дэцIрэ псори мамыр цыхьум, Абу-Деруши мьвацЦэхэр шшэри мэжджытым кЦуащ, кхьэлэггунэр кьуиуЦыкы хуейти. Ар зыцЦыцЦыхь унэр библиотекэм пьту пшышхуэт. Кхьэлэггунэ, 379. Жьраслгээнхэ я шэццышхуэу цытам лгэаганIэ гуэр цЦацЦыхьшат, сценэ пэлгытэу, Iупхгэуэ яцЦырт, бжэ халгхьэрт, лэцIэ ланхгэр ялэрт шэцым кьыщэцIэ Астемыр е Кьазджэрий цЦыхум кьахыхьэм, кьэувыхьырти кьеуицЦырт: уа, кулакымрэ подкулакымрэ зэрызэцЦыцЦыкыкIыр кьыдгурьыггэIуэт, е молэр дэнэ кЦуэну, мэжджытыр зэхуащIэм? Мазэ ныкьуэ шЦхьуантIэ, 627.

ШЦЭШЦЭТЭН (шЦешцэтэ) лгэI. (2). Зыгуэрэм укIэщЦэрыIуэрэ Iэтын. И нэпс зэпэIэу фызыжыым, Шхьэц тхьуахэр жьыбггэм цЦыцЦэуэ, ХуицЦыкы ИэпIэ и шЦалэм Дадий и пцЦантIэм кьыдожыр. «Адэ», 132. Уи цЦхьэцЦыр жьыбггэм цЦыцЦэуэ, Уи Iупэ пгэари кIэзызти, Нэ псыIэм гуапэр иуатэу, Псалгэнишуэу уи Iэр сэ скьузти. Уи деж сынокЦуэ. «Шум и гьуэгу», 61.

ШЦЭШЦЫГГЭН (шЦешцыггэ) лгэI. (3). Зыгуэр емыггэхуэхьуэ и шЦаггымкIэ кьыщыIыггын. ГьуэцIэр лгэакьуэ лгэныкьуэмкIэ лгэгуажэмыщхьэу цыту, фочыр цЦэггэкьуээн ицЦарэ кьэтэджыжыну пIэрэ жьуиггэIэу, и Iэ лгэныкьуэмкIэ и жьэпкьыри цЦыцЦыггэуэ зэфIэсу дыкьат. Лгэпсэ, 106. Псом япэ итыр ныбэфыжь гуэрт, и хьэжы ферсыр и цЦхьэишхуэм Iэпэм фIэлэ Iэпхьуалгэм ецЦхьу фIэIуауэ, бьырыпх хужь инри цэнейкIэ кьешэцIауэ и ныбэр цЦыцЦыггэуэ. Лгэпсэ, 36. Елдари ар (кIапсэ кIапэр) кьыщЦыцЦыггэуэ, кIапсэр Лу и Iэм кьешэцIауэ и кьуэшыи иггэгуишхуэрт. Хьуэпсэггэуэ нур, 100.

ШЦЭШЦЭНТIЭЖЫН (шЦешцэнтIэж) лгэI. (1). ЖьпIам хэкьузэн, теггэчыныхьын. Дэ утыку дыкьуэвэхуэцIэ цЦыцЦыкы дэкьуауэ цытац, жьыдоIэри цЦыцЦыкыцЦэнтIэж, Чирчэ гуацэ хуэдэ цЦыцЦыкы цыIа пэтрэ. Зи лгэрыггыпс Цыггэ, 529-530.

ШЦЭШЦЭНТIЭН (шЦешцэнтIэ) лгэI. (4). 1. (2). Зыгуэрэм фЦыхьэу зыгуэр IуэнтIэн (сыхьэт, винт). Унэгуащэм зэгуэр блыным фIэлэ сыхьэтыр и чэзум деж цЦыцЦыкыцЦэнтIэн цыггэуицЦэри сыхьэтыр кьэувылати, Джэлил и ахьизэм Iуэггэуэм деж трихуэри ираггэжэжати, тэмэму зэманым техуэу кьыщэцЦэцЦыкы, пцэдджыжь радиом шэдэIуам. Бабыщыкьуэ адакьэпц, 477. Си сыхьэтыр цЦыцЦыкыцЦэнтIэ – Махуэ бжыггэр кьызощыи. Сыхьэт. «Батырыбжьэ», 56. 2. (2). ЛгэныкьуэцIэ гьэзэн, кьэггэшыи. Купсэу пхьырокIыр мэз цЦхьуантIэр Нэпкьым и гьуэгур цЦыцЦыкыцЦэнтIэ, Мес ди псы Iуфэм нэггунэ Коммунизмшхуэи и губггэуэм Ггэи кьимыггэакЦуэ шэцхьумэ Ггэавэм ггэ кьэскIэ зиубггэуу. Губггэуэм. «Партыр ди пашэу», 22-23.

Купсэу пхыроктыр мээ цхъуантлар Нэпкыым и гъуэгур шйлуантлар, Бзу кээмыувылу есахэр А мээ лэрысэм хуоусэ, Ваггэм цыцыпэу тесахэр Дяпэ а мээым и гъусэц, Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22.

♦ **Пацлэр цлэлуэнтлэн** (1). Еплэ **пацлэ**
ЩЛЭУКЫН (щлэуки) лэа. (2). Нэхъ жан хъун шхэклэ и дээр лууплэщыкын. Даницэрэ кэакуэху, Степан Ильич Темботрэ Лурэ зыгуэр кэахуихырт, ауэ шлалэ цыкыуитлым а лыр ара кудейтэккыым фыуэ шлалэагур, Степан Ильич кэакуэху, унэм гурлэгуэ кэрильхэрт, нэжэужэт, цыкыуэхэм дэгушылэрт икли лэпцлэлэапцлэт, «Кээрал пхъуантэ» игъэувыф кудейтэккыым абы, лункыбзэ ищыфырт, шэмэдж шйлукуфырт, гъушл дзасэ гъэцлэрашлэуэ шйфырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 221. Псы шхэлыр тлу шхэри, тлури фыуэ шлэлукулаци, бэлыху мэхъэж, хъэжыгъэр шабабзэ ешл. Мелыгыч, 469.

ЩЛЭУН (щлэу) лэа. (1). Зыгуэр зыщыплэ шлэгъэлъэдэн, шлэлъхъэн. Шхэнтэ шлаггым и шхэр шйлуауэ Иринэ цыкыуу гырт. Шынэхужыкыуэ, 31.

ЩЛЭГЪЭГЪУЭЖЫН (щлэгъэгъуэж) лэа. (15).
1. (7). Ишлар, игу кэакар мытэмэму кылгытуэ игу кэгъэгъуэжын. Ар жызылар шлаггэгъуэжащ, Кэаджэрий тхылг итхар школым шадж, абы дин луэху зэрхуэрэ, жалэу кылыри. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 548. – Нартыхур кэаса? – жилуэ Ботэх и адэр шлэушлэти, шлаггэгъуэжащ. Лъапсэ, 69. Инал ар зыхуихынынур имышлэу, Мэтхэным дежклэ плыащ, – арихъэклэ, ар зэрыгушылэм шэч хэлътэккыми, дыхъэшхаш: – Зи, ухуэймэ, нобэ нэклуэж – ушлэдэгъэгъуэжынккыым, – жилары. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 530. 2. (8). Зыгуэрым ишлэну, илэжыну мурад ишлам егъэгупсысыжу имышлэу, имылэжыу кыэгъэнэн; егъэгупсысыжу, мурадыр егъэхуэжын. Мариам нехэкк-кэохэкк хэмылэу занцлэу жилащ и луэхур хъарзынэу зэрызэфлуэвэм шыгуфлыкыу, арихъэклэ и лым шлэригъэгъуэжащ: – Хъунуккыым ар. Лэчымэ, 390. Дэри [шлалэ цыкыуэхэм] иужьклэ «Алий жилар ницыгупицажа?» жытлэу лэпцэцагъэ зезыхъэр шлэдэгъэгъуэжыну ди гугъуэ и гум кээдгэккыжырт. Зи лэарыгыпс тлыгъа, 528.

ЩЛЭГЪЭГЪУН (щлэгъэгъу) лэа. (1). Нэхъыбэ шлэн, лэжын. Тлэкунитлэ шлэбэгъэгъуауэ гу лэатаккэ – Нахъуэ и деж псори мэтхъэусыхэ. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 631.

ЩЛЭГЪЭСЭН: ♦ **пэнциыккэ шлэгъэсэн** (1). Еплэ **пэнцыв**.

ЩЛЭГЪЭХУН (щлэгъэху) лэа. (1). Хъуам и зеклуэныггэм кыыхэкклэ жыы кыжыэхихуэн. Дунейри кэабзэ хъужауэ, дыггэр аргуэрэ куажем кытепсэрт, жыы тлэку фидзэгъэхуу уэшхми фезгъэлгъэсыжа, жиш хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 50.

ЩЛЭГЪЭХЪЭН: ♦ **шхэр шлэгъэхъэн** (2). Еплэ **шхэ I**.

ЩЛЭГЪЭШЭН (щлэгъэшэ) лэа. (2). Зыгуэр ишурэ зыщыплэ кышыщегъэхутэн. [Дзэш: хъэцлэм хуэгъэауэ:] Витри гуэщым шлэгъащ. Клапсэ клапэ, 6. Езыми, фадэм и гур кыгъэгъэнауэ, и

нэрысывэцлэлахуэдэ, кылыдыкыу, хъыджэбздахэ дыдэхэр кыбгъэдыхъэрэ шхын кытрагъэгъуэвэмэ, е тепцэч нэцлхэр цытрахыжклэ, и гурылуныр кэажэу, ныжэбэ си гунэ хэлгынынур дэтхэнэрауэ нлэрэ, жишэу, хъэ шэхурыхъуэм ешхуэ зиуцэхуауэ, нэбгъузклэ цыхубзхэм яхэдэрт, и псэм кыыхыир и пшыым шлэригъэшэну. Лъапсэ, 86.

ЩЛЭГЪЭШЫН (щлэгъэш) лэа. (2). Зыгуэр зыщыплэ кышлэгъэгъэккыым. [Авторым, комендантым хуэгъэауэ:] Шырыкыури нобэ шлэгъэш, армышумэ сэ сытемытыжу яцлэмэ, бетэмалу шлаггэбзэхыкыныц. Мелыгыч, 467. Лэаныкыуитлыр зэгурылуэн хысэнклэ Зулкээрней игакуэри Кубанцевыр кэригъэшащ зэседанэм, госпиталь зыцлэлыым кышлэригъэшири. Шынэхужыкыуэ, 41.

ЩЛЭГЪЭШЭН (щлэгъэшэ) лэа. (1). Захуэ шлын мурадклэ, бгъэккэшлурэ пащлэ, шхэц с.ху. трэгъэшчыкын. Сыкээтэдэри пшыхъэкум мафлэ ишлэри сыцлэлащ, жьакулэныым сыкыуэу си жьакулэ зыцлэлар егъэгупсэ си пащлэри тлэку шлэгъэащэмэ, си гуапэу. Мелыгыч, 444.

ЩЛЭГЪУЭЖЫН (щлэгъуэж) лэа. (83). 1. (75). Ишлар, игу кэакар мытэмэму кылгытуэ игу кыеуэжын. Бзэ лэфлэ узышлыр сэ шыслэаггум, Сэ сышлэгъуэжри сигу клуэдащ. Сэ си гур фыккэ ныпхуэсэрт. «Мывэ хуабэ», 51. Ар Таша цыжилэм, Лу тлэку шлэгъуэжащ, и жагъуи хъуащ, усэ зытхым ар яцыш зэрымышынур. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 609. Унэишэм дыккэанатэмэ, иджыри кээс дыцысынут, жилары Сеймэн паслуэу кэежэжауэ кыфлэшлэри шлэгъуэж хуэдэу хъуа шхэклэ, шым еуэри зыригъэчаш, шызакгъуэжы цыкыури дрихуэйри мо пырхыр кыгъэгъуащ. Лъапсэ, 50. 2. (8). Пшлэну, блэжыну мурад пшлэм егупсысыжу умышлэу, умышлэжыу кыэгъэнэн; егупсысыжу, мурадыр хъуэжын. Ахъишэ тлэкуи кышыдыхуэм иджыри зыгуэр кээсцэхун, жысла шхэклэ сышлэгъуэжри кызогъэзэж, ахъишэри кызохыжри. Мелыгыч, 447. Думэсарэ лэгу еуэнут Верэ Павловнэ ешхуэ, арихъэклэ шлэгъуэжащ, адрейхэр лэгу емыуэу шлэаггум. Мазэ ныкыуэ шхъуантлэ, 669. [Астемыр, цыхухэм хуэгъэауэ:] Фышлэгъуэжыныц, хабэниагъэщ фидлэр. Хъуэпсэгъуэ нур, 254.

ЩЛЭВЭН (щлэвэ) лэа. (1). Джэлэн. Гъэфлэну хэкум уралами, Абы, шымысхуэ, ушлэвэныц. Хъэцлэ ирамыгъэблагъэ. «Вагъуэ махуэ», 366.

ЩЛЭГЪУН (щлэгъу) лэа. (16). Бжыгъэ, зэман гуэрым шхэпрыккын, нэхъыбэн. Егъэджакуэр кэоджэ: «Адыгэр дунейм кызырытэхъэрэ гъащлэу ягъэкуар илгэс минихым шлэгъур». Зи лэарыгыпс тлыгъа, 529. Дзэпцэ кэатеуами а лы закгуэр Лы миным шлэгъуу кыфлэшлэащ. Лыхъужы хыбар. «Мывэ хуабэ», 180. Лэпкэ зырызу лэджэм шлэгъур Кээралыгъуэр куэдым ялэу Гъуэуккэ зыуэ, зэдэшлыгъуу, «Ди кыаруккэ дышц дэ», – жалэу А махуэшхуэр дэри тлэагъурт Сталин лэаплэр шыгуфлыкырт. Лэпккхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 49.

ЩИЛГЭЭФЭН (щилгэфа) лэмыI. (3). Псым шцэтгысыкIын, и лгашцэм кIуэн. Хыр кгээукгубейрэ Кхгухьыр щилгэфау, Борэн кбэмыхуу цытатэм, Сэтэней ябгэм и губжым Хыишуэ борэнкIэ еджэнт. «Щлалэггүэ щIыналгэ», 425. Нэпсхэр кбэжэм зеггээудIу, Лыжым и цхьэм Iэджэ кбохьэ, И пхгум дадэр хуогузавэ: «Сылэм си пхгум сэ сыцIелгхьэ, Е толкгунхэм сыцIалгэфа...». «Бдзэжыяцэм ипхгү», 447. [Лу и гупсысэ:] Кхгүафэжьейр толкгуным щилгэфэмэ, дауэ хгуну? Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 615.

ЩИПСЭН: ◊ **пэницIыкIэ щIисэн** (1). Еплэ пэнцIыг.

ЩИХУЭН: ◊ **лганакIэ щIихуэн** (1). Еплэ лганап I. **ПэницIыкIэ щIихуэн** (1). Еплэ пэнцIыг.

ЩИХБЭН I (щIехьэ) лэI. (6). Зыгуэрэм [п.п. шым] зыгуэр ирихьэжьэн. Лу жиIэр кгыгурыIуа хуэдэ, шыр илгери цIалэр щIихьащ. Хгүэпсэггүэ нур, 227. Янэм итым лгэггүэ хешири, И шыр жэрми щIимыхьэн. Ваггүэ махуэ. «Ваггүэ махуэ», 9. ЯмыщIэххэу музыкаум я музыкэр кгыхадзери шы емыльдж хэт тесами щIихьащ. Мазэ ныкбүэ щхуантIэ, 584.

ЩИХБЭН II (щIехьэ) лэмыI. (2). 1. (1). Щхьэприхын, еггэлеин. Зауэр кбос, кIэдетыр кгэклүжынуц, жалзу хыбар цызэхихым, Долэт, бадзэуэггүэм цIыва танэм ецхьу, щIихьат, си напэр зыгуэркIэ сымитхьэщIыжмэ, сисыкIаиц, жиIэри. Хгүэпсэггүэ нур, 269. 2. (1). БггүкIэ, адэ-мыдэкIэ ирихьэкIын. Махгьымэр чейм кгызэривыкIым ецхьу, Нурхгэлий и цхьэр кгызэщIэвауэ дунейм техуэжыртэкгым, езыри зэ адэкIэ, зэ мыдэкIэ щIихьэрт, и нэм цIыр имыльгаггүэ. Хгүэпсэггүэ нур, 227.

ЩИОПЦ (29). Шым иреуэу шум зэрихьэр; кбамышы. – Иджым, уэлэхьэ, кгульхуолэ шэ цыжытIэнур, – жиIэрт лыщIэхэм я нэхьыжу нэхь фаггүэ дьдэу Астемыр щIопицыр кбэзытам. Хгүэпсэггүэ нур, 163. Псы уэр аузхэм удыхьэм, Пицы щIопицыр дэни цыпсалгэрт, Щхьэхуитыныггүэр гум кбихьэм Ар пIуатэ мыхгүу дыпэлгэрт. ЗэкбүэшигI. «Бгы лганапэхэм деж», 99. Япэ дьдэ унэм кбыщIыгьар, бжэным ецхьу и нэр кбихуу, афицар ныбаджэ гуэрт, джэдыгу кIагуэ цыгьыу, дамэтелгэ телгү, лгэдакгэ лгэгг хгүжауэ кбатыр фIыцIитI лгыгьыу, маузер кIэрахуитIри гуэлү, щIопиц быдэфIи иIыгьыу. Хгүэпсэггүэ нур, 288.

◊ **ЩIопицым дэггээуджын** (1). Дыркгүэ тедзэн, лей ехын. Хьыджэбзым и напцIэ телгэ и цхьэц ухуэнэр аракгэ ялIхэм я Iэпцэм ирашкIрэ щIопицым даггээуджу цытыр, итIани цIыхубзыр я цхьэцим хуосакгэ. Лганапсэ, 35. **ЩIопицым цIэтын** (1). Зыгуэрэм и унафэм шцIэтын. – Си удыным фыщIэггүэпсхэм, ПицIэнишэу псоми фхуэзгүэшыныц – Уэ уи щIопицым дэ дыщIэту Квэлэжыахэр ирикгунуц. «Бдзэжыяцэм ипхгү», 155.

ЩИОПЩАКIУЭ (4). жьы Сымаджэр траггэун мурадкIэ кIэлбызэрахьэ пасэрэй хабзэ. Пэжу, ятэм щIопицакIуэм шейтIани, жини, алмэстыи – Iэджэ пьщIауэ цытаиц, иджы а кбомыр пыггэлгэлгьыжауэ щIопицакIуэр цIыхум нэхь сэбэн

зэрихуэхгунум хуэдэу ггэкгэбзэжамэ, дохутырым я арсеналым хэбггээувэмэ, яггэ кIынукуым, псом хуэмьдэу операцэ ящIа сымаджэм ущелзэем деж кбэбггэсэбэну. Лганапсэ, 29. Ижь-ижьыжкIэ кбоггүэгурыкIуэ хабзэишхуэу щIопицакIуэ жьыхуалэр. Лганапсэ, 28.

ЩИОПЩЫКГУ (3). Пхьэ, кбупщхэ с.ху. кбыхэщIыкIауэ щIопиц тхьэпэр зыфIащIэр; щIопицым икгү. Афицарыр цыпсалгэкIэ, стIол зыбггээдэтым щIопицыкгүмкIэ теуIуэрт, стIолым тет шаггэлгэр кбьдриггэлгьейуэ. Хгүэпсэггүэ нур, 88. Аралпыр стIол лгэггэ цытым бггээдзүэри, щIопиц иIыгьыр щIопицыкгүмкIэ стIолым триггээуауэ, зыкбомрэ и пащхьэм итхэм яхэлггэу цытаиц, и нэр щIиукгүуаниIэу, и жьэ бггүэжьери лушэ ищIауэ. Хгүэпсэггүэ нур, 88. Зэлымджэрий щIопицыкгүмкIэ стIолым цытеуэм, шаггэлгэр аргуэру кбьдэлгьейш. Хгүэпсэггүэ нур, 91.

ЩИЫ I (17). Ещанэу Дыггэм пэщыт, цIыхухэр, псэуцхьэхэр цыпсэу планетэ. Арац зыхуэкIуэр ди ггаицIэр, Дызыхуэзэнур сэ слгэггүаиц; Лгэпкэ псори хгунуц зы бынунэ, ШIыр цIэкIэрахгүэри арац. Космонавт. «Мывэ хуабэ», 99. Пиэ ардыщIыг цIыгу цыпсэухэр, ЖьтIэу псоми дэ дггээцIаггүэу, ГгүуцIыг хуэдэу быдэ заицIэу, ЩIым кбехауи зэм уолггэгуэр. Пшэ адрыщIым цыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19. Дунеишири зэпэлэщIэиц, ШIым хуэфайцэр цIыггэм телгэиц, Уафэм уеплгэмэ, пшэкIэ бейиц, ЩIым и цIаггым мафIэр шцIэлгьи. «Индийскэ поэмэ», 364.

ЩИЫ II (302). 1. (252). ЩIы хгүрейм и цхьэ кбят, и щIыIу. Бгы пцIанэр кбуйцхьэм я Iыхьэу, КбэбэрдеищIыр тафэм и теицзу, Балгкгэр дщицI кбихьэм цагггэхьэу, Зэман блэкIакгэ кIыхьыицзу! ЗэкбүэшигI. «Бгы лганапэхэм деж», 99. Жьым зэредзэр парашютыр, Бггэхэр уэгум цюуфэрэз, ЩIым кбьитолгэр летчикитIыр, Тури цIыгум цюдджерэз. ПарашютигI. «Бгы лганапэхэм деж», 45. А блэр си пащхьэм мис кбихуаици, МьувьIэу дьггэр кбепсын папцIэ, ДщицI илгэ сицIэжыныр кбэбыл сицIауэ Изох бий фIыцIэм удын гуащIэ. Дыггэр кбепсын папцIэ. «Шум и ггүэгу», 56. 2. (34). ЩIым цыщу кбэкIыггэхэм я лгабжьэр зыхэт, «зыггашхэ» япэ кбатыр. ЗищI кбьитрахауэ цытаици я цхьэр кбалаггэуэ батэкгүэртэр яггэшырт, заггэлIу шы дахэ тесу уэрамым кбьидыхьэрти абы я щIыр зыва кбуйейсызхэм тефьыщIыгьырт, иныкгүэухэр цыкIауэ псалгэрт: – Шхьэ кбьидумьчрэ нартыхур? Хгүэпсэггүэ нур, 278. Сэ щIым тезмысэ кбьитемыкIэ, Жьлапхгэр хьэдзэу кбьизощыи. Сэ щIым тезмысэ кбьитемыкIэ. «Ваггүэ махуэ», 343. Си хьэсэр цIацIуэу схуаубггүаици, ЩIы вам хэллгьыари уэ пихьыжыни. СыкгыщIалгьуар мы щIыпIэрщ. «Щхьэлыккбүэ», 387. 3. (16). ЩIыпIэ хэха кбэзыггэлгьаггүэу, кбэрал, хэку. 1921 ггэм и ггэмахуэкIэм хуэзэу ЕтIуанэ областной парт конференцыр зэхуэсати, доклад зыщIыгунум и тезысим пасэрэй хабзэ. Пэжу, лгэпкэ псоми я зэхуэдэу цытын хуейиц жейэри, кбэбэрдеищIыг цыщыи кбэзакгэхэм я щIым цыщыи осетиерэ Дигориемерэ кбьидрат жиIэу. Лганапсэ,

88. *Шыгуу мыгыфайуэ игъацлэм, Сыгъынуц нэпсыр мыухуу, ТолгъбункIэ нэпкыыр итхъэщлү, Ар псыишхуэу ди цылым ежэхуу, А псым и гыыбзэр уэрэду Къэбэрдеиццылым цилэту.* Ноябрьрм и 4-м 1942 гъэм. «Шум и гъуэгугу», 18. *Дзэкъэгъуэ закъуи Гувмыгъахуэ, Гум жыи дихуни лъымыгыгъэс, Фымыдэ фи цылым ар кыиэхэхуэ – Фи губжъ и мафIэм бийр егъгъэс! Лыхъужъ хъыбар.* «Мывэ хуабэ», 181.

◇ **Шыи фыицлэм цылыхъэн** (1). Хъыбарыншхуэ кIуэдын. [Инал, Къазджэрийрэ Елдаррэ хуэгъэзауэ:] Шыи фыицлэм цылыхъаами, къэгъуэт, – жылэри. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 597. **Шыим кIуэцIрыхун** (1). КIуэдын. Шыим кIуэцIрыхуу кIуэдам хуэдэц, Нэгъуху, 34. **Шыим цIэхуэн** (1). Дунейм техун, удын телгъхъэн. [Залымджэрий, тутнаккыицым исхэм хуэгъэзауэ:] – Шыим фыицIэсхуэни! Хъуэпсэгъуэ нур, 293. **ПэкIэ шыыр егъгъээн** (2). Еплъ пэ. **Шыыр зэгъуэду я зэхуакум дэхуэн** (1). Уэхпсэхуу кIуэдын. Шыыр зэгъуэдри я зэхуакум Дэхуаиц кIыфыгыи, зеуцэху. КIыфыгыгъэ. «Дамыгъэ», 113. **Шыыр лъабжъэкIэ ихын** (1). Узым, улэггэм кыиэхэкIыу гугъу ехъын. Шыыхъыр и адэм кыиука иуггъаами, къэзыукар аратэккыым, Мэмт-цIагъуэ кIаххуэ цIича ктудейуэ, къуаиц-чыиэм зылI кыиэхэжри, цыиэх улэггэ хъуауэ шыыр лъабжъэкIэ изыхым, сэ жан шыгыгъуу бгъэдэлгъэдаиц. Лъапсэ, 71-72. **Шыыр лъэдаккэпэкIэ егъгъээн** (1). Гугъу егъгъхъын. Бэлаиц къэсати Дисэ текIияиц; – Алыхъым и цIэкIэ соIуэ, лъэдаккэпэкIэ уэзмыгъавэм шыыр. Хъуэпсэгъуэ нур, 138. **Шыим пхрыхуам хуэдэн** (4). КIуэдын, бзэхын, ямыгъуэтыжын. Зауэшхуэри къэхъуаиц, дунейр хъэрийкурий хъужри, Нурхъэлий и хъыбар лэпкэ цымылэу бзэхач, шылым пхрыхуам хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 136. Къэмыутхъуэу, къабзэ зацIэу, Зы хъэцхуэниц хэммысыфу, И фэм уеплэмэ, дахэу, псыфу Шыим пхрыхури хъуаиц ар цхъуантIэ, Сымт хыхъаами итиц хэкIуадэу, Ноби ди цылым ар и дыркъуэу. «Елбэздыкыуэ», 21. Къуажэм дэсхэр шыгыгу хуейми, фэтыджен хуейми иджы квалэм нэс мыкIуэу хъуртэккыими, шхыдэрт, хъуицIэрт, лэфкIэтетыр къагъуэтыжыаами, дыхъэшхын фIэкIа ираицIэни цыиэтэккыым, арицхъэкIэ Рахым шылым пхрыхури думну бзэхат. Хъуэпсэгъуэ нур, 145.

Шыи гъунэ (4). Дунейм и гъунэ, и кIэ. Купсэу пхырокIыр мэз цхъуантIэр Нэпкыым и гъуэгур цыиуантIэу, Жыым пзувауэ ди гъавэр Iуэу кыицыту шыи гъунэм Къумым кэикI жыиыгъэр гузавэу Плгыру ди цыиышхуэр ехъумэ. Губгъуэм. «Партыр ди пашэу», 22. Шыим и гъунэм дыгъэр зэ нэсарэ Къыгъэгъэжжу кыиздикIамкIэ кIуэжтэм, Махуэ зацIэу гъаицIэр екIуэкIынут, Борэн ябги, зы дурэи кыидэжу Хадэм ихъу, диным имыкIынут. Псыр ктежэхуу уафэм шытыгъамэ... «Вагъуэ махуэ», 338. Дэ ди дзэ лъэциым нобэ и махуэишхуэиц, Iэджэ лъэпкыым, жыжъуэ я шыиыгъунэр, Къытхуагъэхъыр хъуэхъур кыитхуэгъуишхуэу. Советыдзэ. «Партыр ди пашэу», 88.

Шыи дагъэ (1). Фэтыджен, бензин с.ху. кыызыхъахуу ткIуаткIуэу шыи цIагъым кыицIаш дагъэ. Ди хэкум кыыгуагъэхъа районыицIэ Iэджэ,

псалгэм папицIэ: шыи дагъэ кыицIэзыххэм я квалэу Мэлгъэбэг, Мээдэгу районыр, Курп район сымт жыхуэпIэри кыидэкIуэу, ди цыиышхуэ тIуекIэ нэхъыбэ хъунуиц! Лъапсэ, 88.

Шыи къатибл (12). Махэм я псэр здэкIуэж шыи цIагъым шыи дуней; ахърэт. Зэ шыи къатиблым сыицIэпхуаами, Уи нейкIэ цыиышхуэ сагъэпэж. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати... «Шхъэлыкыуэ», 400. Шыим и къатиблым лыи цIэсар Къытехъэ хуэдэт, хуэIэнкуну – Зи атом бомбэ шыи зысар. ПцIыхъэпIэ. «Мывэ хуабэ», 52. Сэ шыи къатиблыр кыиысыаами, Си анэм и бзэр сIэицIэмыкI. Ди бзэмрэ сэрэ. «Шхъэлыкыуэ», 374.

◇ **Шыи къатиблкIэ кIуэцIрыхун** (1). Еплъ шыи фыицIэ цылыхъэн. [Чачэ, Думэсарэ хуэгъэзауэ:] Езы молэ Саид жиIэжу зэхэзмыхамэ, ялых, псори дызыхуэицылIу напэ хужькIэ дызыхуэицIуэжын, сызэрытым сумыгъэкIыу шыи къатиблкIэ сыицIуэцIрыгъэху... Хъуэпсэгъуэ нур, 239. **Шыи къатиблым ехын** (1). Зыгуэрэм зырыхуэшхыдэ псалгэ, «шыи фыицIэм цылыхъэн» мыхъэнэ иIэу. Пхъэр и ужь цыиышхуэри гурыгуэгъуэиц: емынэ уз кыофыкIыу цыиышхуэицIэ, хэт кыиышхуэгузэвэн, шыи къатиблым еух жалэници, ежъэжыници, хъыджэбз цыиышхуэици «емынэ уз зэфыкI кыитхэтаиц» жалэмэ, зыми иццхунуккыими, я жъэм кыиышхуэдэкIыу ядэнуккыым. Лъапсэ, 53. **Шыи къатиблым кыиыцIэхын** (1). Дэнэ цымылэами къэгъуэтын. [Къазджэрий къэгъуэфаиц:] [ТIуэIэрэ Матренэрэ хуэгъэзауэ] – Шыи къатиблым кыиыцIэпхуаами, къэгъуэт [ахъиш]! – араиц Инал жиIари [комисарым хуэгъэзауэ]. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 562. **Шыи къатиблым цIэсын** (1). Къэгъуэтыгъуу гугъуу шытын. Ар шыи къатиблым цIэст игъаицлэм – Къару зицIысыр зым имыицIэу. Атом. «Дамыгъэ», 101. **Шыи къатиблым цIэхуэн** (1). И фэр ихын, дунейм техун. Зэ шыи къатиблым сыицIэпхуаами, Уи нейкIэ цыиышхуэ сагъэпэж. Си лъапсэр бгъэгъумэ уэ пфIэфIати... «Шхъэлыкыуэ», 400. **Шыи къатиблым цылыхъэн** (1). Еплъ шыи фыицIэ цылыхъэн. [Нахъуэ, зэIуицIэм кыиышхуэицIэхэм хуэгъэзауэ:] Жыраслгъэн кыиышхуэици ихъэжауэ жалэ, кыиышхуэици, шыи къатиблым цылыхъаами, тIэицIэкIыишхуэици. Мазэ ныкыуэ шхъуантIэ, 647.

Шыи цIагъ (4). Шыим и цIагъ, лъабжъэ. Шыи цIагъ зыицIэсыр ибгынат [лIым], Къэхъуа-къэицIари имыицIэжу. ПцIыхъэпIэ. «Мывэ хуабэ», 53. Псыкыуи ятIамэ, къожыр псыр, Сэ ар слэгъгъухуэ согунысыр: Шыи цIагъым цIэту псы ежэхым Емыицхуэ пIэрэ сэ си усэр? Псыкыуи. «Мывэ хуабэ», 260. Шыи цIагъым цIэту псыр ежэхрэ – Ар зэнзэныпсу къабзэ дыдэиц, Уи шхуэу пхъумэр абы хуэдэиц, Мэутхъуэ заныцIэу, нур хэлыдэм. Цэху. «Дамыгъэ», 232.

Шыиы (58). 1. (46). Цыиышхуэ и Iэпкыгъэпкыым, Iэщым и пкыым шыиуэ тхыцIэр зыдэлэ лэныкыуэр, пщэм шыицIэдауэ пхэцIышхъэм нэс. Тхъэм уи гъуэгугу дахэ иицI, – жиIэу Локотоиши къэгъуэфауэ фызым дэлэныкыуэрэ и кэпыр кыиышхуэици фызым и шыиышхуэици ирилгъэхъаиц. Нал

кбута, 243. *Зы зэман гуэр хьэми памылгьытэу цыгуу щылаиц, и щыбым фэлгыр кьибггэжми, щхьэ кьибггэжа жимылу.* Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 641. *Сэ а шы псыницIэр згьэуататэм, Ис зыхуей псомкIи згьэницIынт, ЦахуцIэу и щыбым зездзынти ЩIым си Шыхульгагьэуэ щысыцIынт.* Шыхульгагьэуэ. «Шум и гьуэгу», 14. 2. (8). Гупэм и кьызыггэдзэклэ лбэныкбэуэр. *Дыцэ пацIэр пшэм щIиггакбэуэ Бгы кьуапэишхуэм ящхьэцохьэ, Ич лбэбакбэуэм ар хуэсакбэуэ, Кьуришыжь щыбым дыггэр кьуохьэ. Си дыгьэ. «ЩIалэгьэуэ щыналгьэ», 67. Пулемет зэрыт тешанкIэри гуэцыхьэ щыбымкIэ екIуэкIри шындэбзийм деж кьыщыгувылаиц, пулеметыр ницIантIэм цызэхэт кьомым кьахуэггэзауэ.* Хьуэпсэгьэуэ нур, 291. 3. (4). Псэуалгьэ гуэрэм и кIуэцI мыхуэу щыпIэ зэлуха, дуней хуитым щыщ, щIым щыщ псэуалгьэм и зэхуаку дэлъ. *Жэц кьыщыхьэуэм игу кьилгьэуэ Хьэдэм пцацэр щышынауэ, И гур узу гьы зэпытуэ Нэхур щыбым щиггэцаиц.* «Бдзэжыящэм ипхьэ», 151. Ауэ щыгьукIэ жэциым зыгуэр щIыб кьыщIэжIмэ, занцIэу уцIэуэрэ хьыджэбзыр кьыупхуатэу укьыцIэпхуэжэм, зэфIэклаиц. Хьуэпсэгьэуэ нур, 143. [Жэмши хьыджэбхьэм, щIалэм хуэггэзауэ:] Уэ щIыб щыIэжIэм жэцIэ Удэлгьын цумынэ. ЦIыхухьэ. «Мывэ хуабэ», 39.

◊ **ЩIыб икIын** (3). ЦIыхум, псэушхьэм и кIэтIийм илгыр кьикIын. – *Си гьунэгьур щIыб икIынымэ, зэраицIыр нэхьыфIмэ, сэри схузэфIэкIыниц, – жиIэри Дэрдэхэ иггэтхьэусысахэм ящыц зым епицэфыкьауэри, и джанэ кIыхьыр кьыщиудри зэцикьауэ, джанэкIэр дызохьей сьит жимылу, и гьуэнишэджыр щиггэху ицIри кьадым и пацхьэм щетIысэхым, кьадыр, хьэрып льыжьт, кьэгужьеяуэ кьыщылгьэцаиц: – ФьыцIэжI иджыпсту! Хьэсэпэхьумэ, 418. Вагонхэм щIыб уздикIын илэкьым, дурэшим деж арджэныжь фIадзэри абы кьотIысхьэ. Нэгьуху, 33. ИтIани уи щхьэр пхуземыхьэжэм, гугьуктэ – щIыб икIами, и гьуэнишэдж тIэклур щимытIэггэжыфу, лгахьэ илгьым хуэдэу ерагьыу унэм кьыщIыхьэжэм, Iуарэ дэмьIэпыкьуу хьуртэкьым. Кьалэн, 430.*

ЩIыбагь (58). 1. (49). ЩIыбыр здэггэза лбэныкбэуэ. *Фызыжь цIыкIум и щIыбагькIэ Щыту пацIэ шум елбагьур, А фызыжьыр мабзэ, мадэ. «Елбэздыкбэуэ», 10. Хьыджэбз цIыкIур гуфIэу щыдэкIыжым, Джэлил жьэхэлгьадэщ и щIыбагьымкIи «кьыкьыкь-сыкьыкь» жиIэу хьыджэбз цIыкIум и щыдэдыкьым дэлгьейри лбэбжьанэкIэ и пцэр кьоритхьаиц. Бабыщыкбэуэ адакьэпщ, 477. Саримэ сьимэ я щIыбагьым кьыдэсу цыса льыжь гупыр я пIэм изаггэртэкьым, езыр-езыру щызэпсалтэ кьэхьурт, сценэм щыжаIэр пэжу кьалгьытэми кьамылгьытэми тепсэлгьыхьурэ, уеблэмэ я башхэмкIэ Саримэ е Верэ Павловнэ кьыщыжьэхьэуэ кьэхьурт. Мазэ ныкбэуэ щхуантIэ, 669. 2. (6). ЩIыпIэ гуэрэм и щIыб кьыдэлъ щIы Iыхьэ. [Генералым, Кьэрэмьирзэ хуэггэзауэ:] – *АтIэ хьарзынэиц: кьалэр кьапицтэрэ – кьалэ щIыбагьым щIыуэ дэлгыр кьалэр кьэзыцтам ялбос. Лыгьэ, 410. Кьуришым и щIыбагьым пшэ фIыцIэ гуэрэнхэр**

*кьыдеху. Шынэхужьыкьбэуэ, 51. Мэжджыт дахэм нэмэз щацIт, и щIыбагьым кьыдэт мыдрисэми сохьустэр цIэзт, библиотекэми КьурIэнри, чытанхэри, Iэрытххэри зэггэзэхуауэ ицIэлът, кьыщIэупицIэм кьагьуэта зэрыхурум хуэдэу. Кхьэлэгьунэ, 379. 3. (3). Дзэм и щIыб дэлъ щIы Iыхьэ. [Иринэ, Локотош хуэггэзауэ:] – *Нэмьцэм я щIыбагьым укьынауэ цытактэ?...* Нал кьута, 241. [Локотош, Иринэ хуэггэзауэ:] – *Ди дзэм и щIыбагьым сыкьыхьэжа иужь, си нэмьцэ фацэри зыщысхьыжаиц. Нал кьута, 248. Фи фIэц мыхьумэ, гьусэ кьысхуэфыцIи нэмьцэм я щIыбагьым дивггэхьэ, абы шы кьыднауэ вгьуэтынукьым, – жиIэу Бекьан тхьэ иIуэрт. Нал кьута, 273.**

ЩIыбагьыбжэ: **ЩIыбагьыбжэр ХуэщIыжын** (1). *Еплэ унагьуэбжэр хуэщIыжын. [Исуф и гупсыс:] Абдежт «Илал-мултэкьэ» щыжыIэн хуейри, а псалгэр хэти и жьэ кьекIуу жиIэфынт, игьацIэм дыщыпсэуа щIыналгьэри Iыхьлы-лыджанэри кьыздэжэри Iэм дьталгьытэу ди щIыбагьыбжэр хуэщIыжыу? Лэчымэ, 391.*

ЩIыбыкьу (1). ЩIыбым ику Iыхьэ. *Ди ныкьусаныггэр илгьц щIыбыкьум, ХэIуцIыIу дьмыщIу кьыдохьэжI. Ныкьусаныгьэ. «Дамыгтэ», 222.*

ЩIыбышэ (9). *плгыф. Зи щIыбыр кьыдэкIлауэ щыт. Уи нэкIу зэлгьэхэм креми щыхуэ, Уи щхьэцыр тхьуамэ, фIыцIэу лэж, УацIа щIыбышэ бэлыхьлажьэм, КьэкIуар гьусэнишу пхуэмыкIуэж. ХьэщIэ ирамыггэблагьэ. «Вагьуэ махуэ», 366. Жьы сыхьуащи ариц си хьэлгэр, Ариц щIыбыши сызыцIар. Хьэлгэ. «Мывэ хуабэ», 197. Кьызэхуэсар льыжь зацIэт, щIалэ зырыз яхэтми хэт Iэшэт, хэти лбашэт е щIыбышэт. Хьуэпсэгьэуэ нур, 290.*

ЩIыгу (26). 1. (22). *Еплэ щIы II. 2. Шэргэ закьуэу шыгур ецIлауэ, Пшйуэ уэс губгьуэм кьынаи, Уэс щIыIур фIыцIэ зыцIлауэ Гын Iугьуэ щIыгум тенаи. ЗэуапIэ. «Шум и гьуэгу», 23. Жьым зэредзэ парашютыр, Бггэхэр уэгум щоуфэрэз, ЩIым кьытольгэр летчикитIыр, Тури щIыгум щоджэрэз. ПарашютитI. «Бгы лбэпэхэм деж», 45. Дадий и нитIым нэпс ицIэу, ЖиIэн зы псалгэ лбэмыкIыу, КIэ кьуацIэр щIыгум щилгьэфу, Чэф илэ хуэдэ, и щIалэм НыхуеицIыр IэплIэ ар гьыуэ. «Адэ», 132. 2. (4). Еплэ **щIы II. 3.** Хьэзабу ди щIым шиэчахэр И натIэ хьуактэ бийм и щIапIэм, Мис собж лбэбакьуэу сэ кьэсчари, Бий унэр щIынкьым сэ хэцIапIэ, ДицI илэ щIэжыну, щысхьэ симыIэу Бий щIыгум льытсыр щызггэжэнуиц. Дыггэр кьепсын папщIэ. «Шум и гьуэгу», 56. Ди щIыгур зыщыгугьыр дэраиц, – жиIэу Локотош и псэлафэнт. Нал кьута, 292. Ар бийм хуэздэнкьым, щIы уи фIэц, Абы и щIапIэм сьынэсыни, Ди щIыгу кьарукIэ сэ сьлгэиц, А бийм сэ мацэр льызггэсыниц. Си фочым IэплIэ ешэжIлауэ. «Шум и гьуэгу», 30.*

ЩIыгулгь (1). ЩIым щыщу кьэкIыггэхэм я лбэбжьэр зыхэт, «зыггашхэ» япэ кьатыр. *Лыжьэм и льыкIуэу Сынарт зэуакIуэиц, Фыз кIэлгьыкIуэныр Си насыт мыщIу ХэцIапIэ щысыцIыр ЩIыгулгьэ кьабзэиц, Си цIэр изыIуэр УIэггэр зытхэриц. «ЩIалэгьэу щIыналгьэ», 423.*

ЩЫГЪУЭ (1). Зыгуэрщлэным, лэжынымызэман. *Жасы нэмэз щыгъуэ хъуауэ кыицлэкынтэкъым хъэргъэширгъэхуэ кыицацэтам. Хъэщлэ лъаплэ, 405.*

ЩЫГЪУЕЙ (2). *плъыф. Гугъуехъ зыхэлъ Гуэхугъуэ. Цыжъбанэм и гъумэтлэмэни щимыгъэту кыицецэ: «Кхъухъыр щыгъуейщ зымыщлэм дежклэ, си дежклэ зырикш, нобэ сеггъуеуаллэ, узыхуейм хуэдэу пхуэщлэныи». Кхъухъ пхэнж, 508. Дэфэрэдж зыхуейуэ хъуам уицлэмыуицлэ: зэмфыгъэуу шылэ, кыищмыр, дарий моф, кэдабэ, дыщэ Иуданэ – Иэджэ мэхъу, езыри хэдыкынклэ, уагъэ цэнклэ ахъырзэманщи, арицхэклэ гъунэгъу хъыджэбз, фыз, сэ сицлэрэ нэхъ зыхуицхыгъэну хъэблэм дэсыр, щыгъэхуэ ицлэри, цхъэж сьт хуэцлэкынуми псоми унафэ зырыз яхуицлэи, езыр щыгъэхуэ зыцлэ цыхубзэхэм яхуоцифлэ, еггашхэ, зээмызэ кыицлэуэмэ, нэхъ щыгъуей гурэ еицлэ. Лъапсэ, 115.*

ЩЫГЪУЖЫН (щлэгъуж) лъэл. (1). Псалтэ гурэм зыгуэр пыщэжын. *Арицхэклэ абдеж Долэт кыицлэуыицлэти [Нахъуэ хуэгъэзауэ]: – Советскэм и Гуэху псори зырыдэслэтыр итхэ а тхыдэм, – жицлэри ари кыицлэгуэжаш. Мазэ ныкъуэ щхъуантлэ, 510.*

ЩЫГЪУН I (щыгъуиц) лъэм. (4). Зыгуэрэм и гъусэу щытын, гъусэ хуэщлэны, гурэдзэн. *Зэрынэсуи и нысэр кыицлэуэтри хъарзынэу гурьуаиц Данэ цыкыгу Хъэбибэ кыицлэуэганэу, Иринэ тимуровскэ командэм яцлэгуэу удэ цыицлэуэну. Щынэхужыкыгуэ, 58. Мелуан зыбжанэм уацлэгуэу, дэ ди насытыр кэпхъаиц. Си адэм. «Бгы лъапэхэм деж», 45. – Мыр узотри кэомэцлэклэмэ, щыгъуиц, – жысцлэри, пхъэтыку щыгъыр кэасицтэи, сеуэри унацлэмэ и цхъэр зэгъуэудаш, лъыкыгуалэр кэежэхуэ. Хъэщлэ лъаплэ, 398.*

ЩЫГЪУН II (щлэгъу) лъэл. (20). Жыпам, кыицлэуэм пыщэн. *Ар зи тхъэклэмэ ицлэуэжэм и цхъэр щыгъуэуэ йожэжэри зэхихам кыицлэгуэ: «Ей, зэгур кулакхэр здагъэклэуэм жэмныиэ и лъэпкэ кэамыганэу ягъэуаиц». Щынэхужыкыгуэ, 8. – Сэ щыгъуицэ щыгъуэ, Якъуб кыицлэгуэ, – жицлэри капитаным цухаиц. Нал къута, 305. – Саружани дадэр и нэм бжэгъуу кыицлэуэрти, кыицлэуэгуэу кээнэнт: – Щлалэ хъужа и гугъэиц, тхъэ, лъакыуицлэ кыицлэуэрицлэуэри флэмаицлэ? Къалэн, 431.*

ЩЫГЪУУ (9). *нареч. Зыгуэрэм и гъусэу. Уэблэмэ тлэмэ языкхэзым мэл цуклэмэ, цхъэ лъэныкыгуэр, тхым и ныкыгуэр щыгъуу, гъунэгъу Гуэхуэ зэхуагъэхъырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 67. Бахъуэр шут, шу гъусэ зыбжанэи щыгъуу. Нал къута, 261. Хъэрун правленэм кыицлэуэ лъэгуакуэ: – Къафити гъуицлэуэ кэпэри дыщыгъуу Радиоточкэ фермэм сьвгъаиэ. Хъэрун и лъагъуныгъэр. «Партыри ди пашэу», 97.*

ЩЫДАГЪЭ (1). *Еплэ щы дагъэ. Огнемэты жыхуалэр а махуэм кыицлэуэ, огнемэтым мафлэ бзийр псыутхым еицлэуэ кыицлэуэ, шыри шым тесри мафлэуэ кыицлэуэицлэуэри цхъэпридзырти, шыри цхъэхуэу, лыри цхъэхуэу тлэри щыдагъэм хуэдэу исырт, итлэни*

Къэрэмырзэ шыцхъэмыгъэзэти, и дзэм кыицлэуэ кыицлэуэ, Лыгъэ, 411.

ЩЫЖЫН (ещлэж) лъэл. (10). 1. (8). Къутауэ щытар зэгъэпэщыжын. *Хъэкуринэ ицлэуэ щытар Лыгъур ицлэуэ цыхум щалгъагъум, ягъэщлэгуэрти икыи цыгъуфлэуэрти, Иэцэ щыжын хуей зицлэм кыицлэуэрти, Иэмэпсымэ гурэ хуейхэри кыицлэуэрти, шы кыицлэуэрти, нал ицлэгуэуэгуэну. Лъапсэ, 108. Тлэку-тлэкууэри Степан Ильичи деж кыицлэуэрти Инал сымэ я мызакыгуэу хъуаиц; хэт мэшинэ зэрыдэ кыицлэуэрти, хэти фоклэуэрти, фочыжэ, Гуныкыбэ кыицлэуэрти, кыицлэуэрти, схуэщлэуэрти, жэцлэуэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. Фэ си унэ фыицлэуэрти, Бийм кыицлэуэрти ди псыуэрти, А фыицлэуэрти кыицлэуэрти Ариц зымыцлэуэрти нобэ плалэуэрти, – Батэ жицлэуэрти игуэ мызакыгуэ, Еицлэуэрти кыицлэуэрти зыхуэныкыгуэрти. Унэщлэуэрти. «Щлалэгъуэ щыналгъэ», 32. 2. (2). Щлэуэрти щыицлэуэрти е щыта гурэ зэхуэуэрти щыицлэуэрти. [Бекъан, Хъэбибэ хуэгъэзауэ:] – Унэри къутами, гуэщыри унэ щыицлэуэрти. Нал къута, 231. Сылэгъуэуэрти хуэицлэуэрти ситици, Мафлэуэрти ункыицлэуэрти, сэ сьцлэуэрти. Николай Тихонов пащлэуэрти. «Дамыгъэ», 66.*

ЩЫЖЫФЫН (ещыжыф) лъэл. (1). Къутауэ щыта гурэ зэгъэпэщыжынэри хуэцлэуэрти. *Хъэкуринэ имыщлэуэрти щыицлэуэрти: пэрыицлэуэрти, дзасэ, шыуан тегъэуэрти, джатэ, сэхуэуэрти, кыицлэуэрти, шы лъэрыгъэ – сьт ухуэицлэуэрти укыицлэуэрти, псом нэхэри нэхэ зэллэуэрти сьт жыицлэуэрти – фоч, фоклэуэрти къутар еицлэуэрти. Лъапсэ, 100.*

ЩЫКЛАФЭ (2). *плъыф. Гъэса, зэллэуэрти, щыицлэуэрти дахэ зицлэуэрти. Езы Верэ Павловнэ и цхъэр уназэрти, итлэни зыгъэныцлэуэрти, зыгъэицлэуэрти, сьту щыицлэуэрти, жыицлэуэрти. Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 584. И пэри тлэицлэуэрти дахэицлэуэрти, и цхъэр иицлэуэрти, «сьту щыицлэуэрти» жыицлэуэрти хуэдэу хакыуэ кыицлэуэрти, абы тесым зымыгъэжыицлэуэрти Иэмэ ицлэуэрти. Нал къута, 265.*

ЩЫКЛАФЭУ (3). *нареч. Гъэсауэ, зэллэуэрти, щыицлэуэрти дахэ иицлэуэрти. Ар [Сэид] щыицлэуэрти, зыгъэжыицлэуэрти, мытлэуэрти къакуэрти, жыи зыицлэуэрти хуэдэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 79. Щлэуэрти илэуэрти, лэгъуэри Зэхуэуэрти тлэуэрти хуицлэуэрти, Нысаицлэуэрти пэным кыицлэуэрти, Щыицлэуэрти дахэри, нэхэжыицлэуэрти «Си анэ», – жицлэуэрти фыицлэуэрти Игуэ фыи зыицлэуэрти щымыицлэуэрти. «Адэ», 129. Лу Иэдэуэрти, цыхум я жагъуэ имыицлэуэрти, щыицлэуэрти, гуэщлэуэрти, лъагъуэуэрти щыицлэуэрти, езы Тини гуэ кыицлэуэрти. Мазэ ныкыгуэ щхъуантлэ, 615.*

ЩЫКЛЭ I (11). Цыхум зэрыхэт, и псыуэрти, и дуней тетыкыицлэуэрти, хъэл-щэн, Гуэхуэ щлэуэрти. *Елар псыицлэуэрти кыицлэуэрти цхъэжкыицлэуэрти, урысым зэрыпэщлэуэрти щыицлэуэрти егупсысэрти, тлэуэрти тегъэжыицлэуэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 200. Гуэ хэсмэ, Жыраслэуэрти нэхэжыицлэуэрти, хыицлэуэрти гъэщлэуэрти жэицлэуэрти, тхъэмадэу Иэнэм ягъэицлэуэрти, нэхэ тхъэмадэуицлэуэрти уицлэуэрти, абы щыицлэуэрти дахэу хэлгъыри и хъэл-щэныри зыхалгъэжэицлэуэрти Иэдэуэрти доплэуэрти. Хъуэпсэгъуэ нур, 85.*

ЩЫКЛЭ II (21). Гуэхуэуэрти гурэ гъэщлэуэрти хуэным и Иэмэ, хэицлэуэрти. *Цыжъбанэри кыицлэуэрти щыицлэуэрти кыицлэуэрти и гъэжэуэрти*

кӀуэжырт, гъумэтӀымэу и цхьэм хуэпсэлгъэжу... КхъуэпӀацэм йоупцӀ: «Уи цхьэр инци, кхъухь цӀыкӀэ умыцӀэу пӀэрэ?» – жегӀри, мо игъацӀэм псы ятӀэ фӀэклӀа псы зымылгъэгуам цхьэцэ хуешӀ [кхъухьыпцым]. Кхъухь пхэнж, 508. АрицхьэкӀэ къазым зыхигъээгъакъым [кхъухьыпцым хуэгъэзауэ]: – Кхъухь цӀыкӀэ сытым сигъэцӀэн? Кхъухь пхэнж, 505.

ЩӀЫКӀЭ III (71). нареч. ЗэкӀэ, зэман гурьым къриубыдэу шытыху. Зи адэ-анэ хуэкӀулейр кӀуэжырти, гъуэмылэ къашэрт, арицхьэкӀэ уи гъуэмылэ уи закӀэу пихьжу къытхуадэнутэкъым: нэхъанэ цӀыкӀэ «иныжхэр» хэӀэбэнт, сьмаджэм я Ӏыхьы хэкӀынт, уи ныбжгъэгъухэм гу лъыптэнтти, къанэӀамэ, уи Ӏыхьэт. Зи лъэрыгъыпс тӀыгъа, 522. Къалэм дэсары дэкрӀи ежъэжат дзэм фӀэклӀа къэмынэу, я хьэпи-шыты даири нэгъуэцӀ цӀыналгъэ итӀысхьат, къэралитӀ зэзауэм я кум дыдэмыкӀуадэ цӀыкӀэ, жалэри. Лыгъэ, 410. ТӀэкӀурэ зӀэжъа нэужь, Рахьым, си напэ цытекӀакӀэ, цӀыхум сыкӀалгъагъу хэӀуцӀыгу сымыхъу цӀыкӀэ сьдэкӀыжмэ нэхьыфӀш, жиӀэри и гум къэкӀац. Хъуэпсэгъуэ нур, 139.

ЩӀЫКӀЭУ (6). союз. Хуэдэу, ещхъу. ЛатӀифэ сыкъызэрӀыгъагъу и фэр зэкӀуэкӀац, мыбы хэту пӀэрэ къеджар жыхуиӀэ цӀыкӀэу. Лъапсэ, 10. Ар Лу цызэхихьым, къызэцӀэпӀац, сэ бжесӀэни иджытсту си нитӀкӀэ слэгъуари, си Гуэхуц итӀанэ ауан сыкъэтицӀмэ, жиӀэу, арицхьэкӀэ Дорифеич и бжэмыйр иӀэтац: къыцӀыдодзэ, жиӀэ цӀыкӀэу. Мазэ ныкӀуэ цӀхъуантӀэ, 581. Инали абы гу лъитат, арицхьэкӀэ хьымпӀари ицӀыртэкъым, си пӀыӀэжыр фхуэгъэтӀылац псоми, жыхуиӀэ цӀыкӀэу. Мазэ ныкӀуэ цӀхъуантӀэ, 516.

ЩӀЫКӀЭФИЭН (щӀыкӀафӀэш) лъэмыӀ. (2). Гъэсауэ, цӀыкӀэ дахэ иӀэу шытын. Нахъуэ псэ къыхыхьэжат, нэхъ Ӏэдэб хъуа жыпӀэу цӀыкӀафӀэм. Мазэ ныкӀуэ цӀхъуантӀэ, 513. Хьыджэбзыр дахэ дыдэц, уеплэмэ, нэр егъэджыл, къэзылгъагъум гу къыльтэ, езыр къабзэ цӀыкӀуц, лъагъуафӀэци, цӀыхур зӀлэпеш, хьэл дахэ хэлгъи, цӀыкӀафӀэци, дэбгъуэн цыӀэкъым. Лъэчымэ, 392.

ЩӀЫЛГЪЭ (51). Ди планетэм шыщу псым щӀигъанэм къыщынэмыщӀа, гъуцэу къэна Ӏыхьэ. СыкъыщеплгъыкӀэ, цхьэр уназэу, СхуэмыгъэцӀагъуэр цӀылгъэ джафэрт. СӀыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214. Хьэблэм дэс псоми жалэрт: – Лъэтиц гъуцӀ вакъэрэ гъуцӀ баири иӀыгъыу ежъу уафэмрэ цӀылгъэмрэ арэфкӀэ цызэгъэкъуам нэс кӀуа пэтми, дыцэ икхъухъуэ здэцилгъэ хуэзакъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 146. ЩӀылгъэм тету псыр йожэхьр, Уафэм телгътэ пӀэ гъынанэр? Зы анэ. «Дамыгъэ», 114.

ЩӀЫМАХУЭ (80). Гъэм и ӀыхьиплӀым шыщу бжыхьэмрэ гъатхэмрэ яку дэт нэхъ шыщӀыӀэгъуэ дыдэ. ЩӀымахуэр кӀыхьыци кӀэ имыӀэ, Ди бом цӀэт итӀыр мэгумэцӀ. Ныжэбэ жэщи, нэхур цыху. «ЩӀхьыкӀуэ», 384. Къыдырым и фӀэц дыдэт: – Мыцэм тэмэу гу лъитац: дэ гузэвэгъуэ дыщихуар сытым деж – цӀымахуэм дежи. Кхъухь пхэнж, 503. Илгъэс ныкӀуэ нэхьыбэ дэмыкӀы,

цӀымахуэ пцыхьэцхьэр хэӀуэтауэ, къэзакӀэ шу зыкъом Степан Ильич деж къыдэлгъэдац. Хъуэпсэгъуэ нур, 203.

ЩӀЫН (ещӀ) лъэӀ. (395). Зыгуэр лэжыын. ЩӀыхубз и хьэлым уегупсысым, Ӏэдэм ицӀауи цӀы Ӏыхьы, Зы къуаниэ гуэрэм къыхахауэ Ар зэрыщытыр белджылыщ. ЩӀыхубз хьэл. «Дамыгъэ», 47. ПаиэфӀ зыгъуэтыриц хъур кӀуэкӀафӀэ – Гурылгъэ нэхъ дахэр цӀы уэ гъуазэ. Къыумыгъазэ. «Дамыгъэ», 241. УзыпӀыгъым уешхыдамэ, И ныбжгъэгъу цӀы гъусэ. Пагэу дахэм цӀыхь хуумыцӀмэ, ЩӀэхуи зегъэгусэ. ЩӀалэ нагъуэм удихьэхмэ. «Бгы лъапэхэм деж», 76.

◊ **[И] гуанэ цӀын** (11). Еплгъэ гуанэ. **Гурыщхъуэ цӀын** (16). Еплгъэ гурыщхъуэ. **Джэгуалгъэ цӀын** (4). Еплгъэ джэгуалгъэ. **[И] жагъуэ цӀын** (29). Еплгъэ жагъуэ. **Къабыл цӀын** (20). Еплгъэ къабыл. **ЛъэгущӀэт цӀын** (3). Еплгъэ лъэгущӀэт. **Мурад цӀын** (38). Еплгъэ мурад П. **Пшынафэ цӀын** (2). Еплгъэ пшынафэ. **Хэутэн цӀын** (1). Еплгъэ хэутэн. **ХэцӀанӀэ цӀын** (11). Еплгъэ хэцӀанӀэ. **ХэӀуцӀыгу цӀын** (6). Еплгъэ хэӀуцӀыгу. **Хьэдэлгъэмыж цӀын** (2). Еплгъэ хьэдэлгъэмыж. **Хьэлэч цӀын** (6). Еплгъэ хьэлэч. **ӀэцӀыб цӀын** (14). Еплгъэ ӀэцӀыб. **Ӏисраф цӀын** (7). Еплгъэ Ӏисраф. **Ӏуэху цӀын** (1). Еплгъэ Ӏуэху.

□ **Нэм илгъагъур Ӏэм ещӀэ** (9). Еплгъэ нэ. **Жыгыр къанэмэ, къудамэ ищӀыни** (1). Еплгъэ жыг.

ЩӀЫНАЛГЪЭ (104). ЩӀы Ӏыхьэ, лъахэ, хэку. Езы Чоки мызэ-мытӀэу нэмыцэм яубыда цӀыналгъэм кӀуац, зэгуэр шыбз фермэ псо къызэщӀыкӀуэри къыхуац. Нал къута, 236. ЗэпӀ-зэфызым уеплэмэ, къыздикӀа цӀыналгъэм кӀуэжыну загъэхъэзыр хуэдэт. Кхъэлэгъунэ, 380. ЩӀыналгъэр зэрыщытауэ дахацэт, гъавэр уэшхым и кӀуанӀэц, къызэщӀэрыуац, нэр егъэджылыр, хъупӀэм Ӏэщу итыр абы хуэдабзэц. Кхъэлэгъунэ, 375.

ЩӀЫПЦӀЭ (3). ЩӀыгулгъэ фӀыцӀэ. Дядэр напэм хуэгузавэрт, Къуэи нэхьыжыым, сыщыуэхукӀэ, ПӀкӀэ цӀытцӀэр сэ сигъавэрт. Фымерэ Ӏеймерэ зэхэбгъэкӀыу. «Вагъуэ махуэ», 41. Гуэдз пхьэр цӀыкӀэу лыжъ тхьэмыщӀкӀэр ЩӀытцӀэм заницӀэу хэджеллац. «Бдзэжъеящэм ипхъу», 149. Топышэм цӀытцӀэр кърихуауэ, Къутахуэр си бгъэм къытхуауэ. УӀэгъэ. «Шум и гъуэгъу», 42.

ЩӀЫПӀЭ (82). 1. (60). КъыхэгъэщхьэхукӀа, къыхэубыдыкӀа щӀы Ӏыхьэ. Ауэ лӀыхъужхъуэ ди адэжхэр Наполеоным пэуври Бийм иратакъым ди цӀытцӀэр, Народыр зэуэ къэтэджри ЛыкӀэ ялахэц зуанӀэр. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Ди адэжъ ӀэцӀагъуэ быданӀэм Къыгуэхуа мывэм сытетти, Зэман блэкӀахэм мы цӀыпӀэм ЩацӀа быданӀэр бгым тетти. Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92. Си дарикӀэр телгъафэу Жыхафэр си махуэ гъуэгут, Ер зи ӀэцӀагъэр мы цӀыпӀэм Щыремилгъыгъуэ гухэхъуэ. «ЩӀалэгъуэ цӀыналгъэ», 426. 2. (22). Хэку, кӀуей. Ди цӀыпӀэм уихьэжмэ, Бгы цӀхъуантӀэ къэлгъыхъу, Сэ си шым гъэ куэдкӀэ Дамыгъуэ иӀар, Бгы нэкӀум цистхъащи, УкӀуэжмэ, къэгъуэт. ЗэныбжэгъуитӀ. «Шум и гъуэгъу», 33. Езы цӀыхубзыр гукӀи псэкӀи цӀыналгъэ къыбгынам цыӀэ хуэдэт, уеблэмэ адэжхэм я цӀыпӀэм сыкӀуэу семылгъауэ си псэр мыбы цытыӀэнуткъым жиӀэри

Кавказым яфIэкIуэжауэ цытаиц. Кхъуэлэгъунэ, 375. Тетым деж хэт къакуэми цагъэхьэртэкъым, афицар зырыз, е нэгъуэицI ицIыпIэ къикIауэ Iуэхуихуэ гур зIэхэм фIэкIа. Хъуэпсэгъуэ нур, 118.

ЩЫТИ (6). КIэнауэ куу кIыхь. МафIэр къэзыутIпицхэр тыншу пIагъуэ ицхьэкIэ уалгъэзынукъым, ицIытIым уелгъэн хуейци, абы нэмыицIыжу огнетыр зэрыт танкыр хэтIаиц, лагъым сьткIэ упэмылгъэцину. Лыгъэ, 412. И машинэм тетIысхъауэ КIагуэм ицIытIым къытрэнэ, Мывэ гуэрым теубгъуауэ. Сомрэ Долларрэ. «Партыр ди пашэу», 130.

ЩЫТИ МАШИНЭ (1). ЩIыр къызгIыкI, къызгIыгъуэ машинэ. Сому миным ицIыгъут сом закъуэ, ЩIытI машинэ лэжьаицIэу Къратауэ ар лэжьакуэ, И IэнатIэм кIуэжт Iыр пIаицIэу. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 129.

ЩЫУНЭ (15). Ерыскъыпхтэ гуэрхэр цахъумэн ицхьэкIэ ицIым хьхъуэ яцI псэуалгъэ. Апчарэр Иринэрэ къежьэжа нэужэ, дадэр ицIыунэм къылунауэ ицIыхьэпIэм чырбыш къута дидзэрт. Нал къута, 282. Ар [Иринэ] анэ хуэниц жыIэ уэ, – Яков Борисович къызэципIэвати ицIэнтIэпсыр ирикъуэкIыу игъэзэжри ицIыунэм ицIыхьэжаиц. Нал къута, 282. ЩIыунэ ицIыхьэпIэм деж хьэрфыишхуэ дахэкIэ тетхаиц: «Бильярдная» жиIэу. Мелыгыч, 445.

ЩЫУНЭБЖЭ (1). ЩIыунэм иIэ ицIэкIыпIэ-ицIыхьэпIэ. Ерагъуэ дадэм ицIыунэбжэр Iуитхгъури езыр ицIыхьаиц. Нал къута, 281.

ЩЫФЭ (8). 1. (6). Iэпкълъэпкъым кIэрылгъэ лымрэ фэмрэ. Махуэ къэс Iуизэ и узыр хэкуатэ фIэкIа нэхъыфI хьуртэкъым, езыри мычэму бэгъурт, зымыгъэзэжыфу пIэм къыхэнэжауэ, и ицIыфэми зэхымыицIэжу апхуэдэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 68. Iуизэ и ицIыфэм маицIэ-маицIэурэ выфэр кIэрытицIэрт, лгъымэ, ебзымэ фэм къыкIэрихьрти, ицхьэр игъэуназэрт, бэуапIэ иритыртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 73. Шэч хэлгъкъым, и гур зыгуэрым Щысхьынишуэ, ицхьуу ефыицIыр, Iэ ицIыIэр ицIыфэм ицIыдгъэуу, Iуауауэ и гум дэмыхуэр Дадий къекуатэр мыпхуэдэу: «Си ицIалэ, уи адэм уэсыту Уэ къыпхуицIахэм къедалуэ». «Адэ», 134. 2. (2). Лым и ицIыIу телгъ фэр. Хьыдгъэбз ицIыкIухэм я ужэ дьидэ итым деж къыицIыцIадзэри янэ итым деж цаухьыжу я ицхьэцир ятIэтэжауэ, и нэхъыбитIыр зэрыфейцейм фIэкIа дэгъуэн ицIымыIэу зырызыххуэрэ тырку ныбэфым и Iэпэм ицIыгъэкIырт, я джанэр дрихьейурэ я ицIыфэм еплъырт, я нэгум ицIэпIгъэрт: лIитIым уэздыгъэ яIыгъыу къагъэнэху, мо тхьэмыицIэ ицIыкIухэми зрагъэузыгъуэдгъэ хуэдэ заицIми, абы ицхьэкIэ къымыганэу. Лгъапсэ, 36. А пицацэм дыгъэм и ицIыфэр, Дэм и фэм хуэдэу, исауэ СлгъагъухукIэ си гур мэгуфIэ, Шэхуу сэ соплгъыр сесауэ. КъызжефIэ. «Бгы лгъапэхэм деж», 37.

ЩЫФЫН (еицIыф) лгъэI. (14). Зыгуэр ицIыныр хуэзфIэкIын, пэлгъэщын. Хьэкурынэ имыицIыф ицIыкъым: нэрыIэбэ, дзасэ, шыуан тегъэуванIэ, джатэ, сэихуэ, къамэ, шы лгъэрыгъ – сьт ухуейми укъигъэцихъунукъым, псом нэхэрэ нэхэ зэлIалэр сьт жытIэмэ – фоч, фокIэци кутар еицIыжыф.

Лгъапсэ, 100. Уи гъавэр бэву укъыкIыну ухуеймэ, Ботэх и дежт уздэкIуэнур, ар хэлIыфIыхьмэ, езы Алыхьыр хэлIыфIыхьа хуэдэт, бэвагъкIэ къытлгъэицIыхьэн ицIымыIэу уицIыфынуиц, уеллэмэ нэхэ гъавэишхуэ къытэзыхам утекIуэу. Лгъапсэ, 96. Пэжу жытIэмэ, Алыхьыриц зыицIэр Щхьэлмывэкъуэ быркъуэшыркъуагъуэ дэлгъыр, ауэ а псори хэт зэтес ицIыфын. Хъуэпсэгъуэ нур, 208.

ЩЫХУ (19). пIыф. Щхъуэ, морафэ зыицIэлгъадэ ицхьуантIэ. Берие республикэхэм я гъунапкгъэхэм куэдэр емьилгъуэ, къэрэндаиц ицIыху бысымым иIыгъыр къыицхри янэ ицIыкIэ Iуаицхьэмахуэ зытетым и хьурегъкIэ къетхьыхь. Лгъапсэ, 87. Уи мывэу дыгъэм къыгъэпIахэм СарикIуэм, мэлур си лгъэ макъыр, А макъыр мывэм и сэламу КъысфIоцIри сэри сыхуосакъыр – Ди бгы ицIыхуэхэм еицхуэ ари лахэиц. Сэлэт сэлэм. «Шум и гъуэгу», 7. Уафэгъуу ицIыху дахэм, Си нитIыр етауэ, Сеплэ пэтми а уафэр Ди уафэм емыицхьт. ЗэныбжыгъуитI. «Шум и гъуэгу», 32.

ЩЫХУЭ (7). Птыжын хуейуэ зэман пыухыкIацIэ зыгуэрым къеIыпха мьлгъу. Псы ицхьэлыр мыхьэжэмэ, хьэжыгъэ дэнэ къыкIынт, я нартыхур дум илгъми, хьэжыгъэ ицIыхуэ къалгъыхуэу физ Iэджэ узарым дэтт. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. ЩIыхуэцIэ псэуа ухьуркъым, езы Исуфи хабзэишхуэ хэлгъи, лгъэIуэн и ицхьэм хуицхьыркъым. Лгъымэ, 389. – Елдар и ицIыхуэр уи кIапIэм къымынэм си Iуэхуиц иджы, – жиIэри зыгуэри къэпсэлгъаиц [Бот хуэгъэзауэ]. Хъуэпсэгъуэ нур, 248.

◇ **ЩЫХУЭ КЪЫТЕМЫНЭН** (13). И пщэ дэлгъар псори игъэзэцилауэ ицIытын. «Къыстена иджыри уи ицIыхуэ» – жиIэри Къылышбий и къуэр асетиным и дежкIэ еплгъэIаиц. Хъуэпсэгъуэ нур, 117. Зым и ицIыхуэ къыстенакъым, Къэзгъэнакъым схуэзфIэкI. Сэ уэгу къащхъуэм сыщолгъатэ. «Вагъуэ махуэ», 350.

ЩЫХУБЗЭ (1). пIыф. Егъэлеуэ ицIыху, ицIыху дьидэ. Пшагъуэр къуэм дэу мэуфафэ, ИцIагъым нури къуицамыт, ЛгъаапIэм тету мо удз ицIыкIум ЩIыхубзэу уафэр къыицхьэицытиц. Зы удз ицIыкIу закъуэ, мывэм тету. «Вагъуэ махуэ», 85.

ЩЫХУФЭ (2). пIыф. ЩIыхугъэ зыицIэлгъадэ. Жинт ицIыхуфэ телгъу къурIэн гуэри и блэгъуицIэм хуэсакъытэу ицIэлгъу зиплгъыхьырт Сэид, «гъуэгу мьгъуэ ежъар» къыгъуэтыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 154. Абы [къэнтIопIым] пыт уэзджыгъэ ицIыхуфэр гъэгъэным нэмысауэ къытытчу бгъэицэрэ уи натIэм уреуэм, фоч уам хуэдэиц. Щынахужыкыкыуэ, 62-63.

ЩЫХЬ (33). И лэжьыгъэм, и дуней тетыкIэфIым пэкIуэу зыгуэрым ирах лгъапэныгъэ, пщIэ. Уи лгъапэ ицIантIэм къыдэпхьэм, Уэ бжесIэжыну квалэн Мыр къысицицилаиц, бжызоIэ: «Насыт мьгуэиу сиIари Си къуэ Къарнейрэ си ицIыхьэрт». «Адэ», 135. Дэ гъуэгу дьытетым къэтлгъэбакъуэр И бжыгъэм махуэу дьыуэмейуэ, Дэ илгъэситхукIэрэ добакъуэ, Нарт ицIыхь зекIуэкIэм я нэхьейуэ. Ленин лгъагъэ тетц. «ЩIалэгъуэ ицIыналгъэ», 7. Сэ а сэламыр илгъэситIэми Бгъурылгъу ицIыхьым сигу илгъаиц, Атакэм дежи, бийр къытхуилгъми, Пэслгъытэу гъаицIэм сэ схъумаиц. Сэлэт сэлэм. «Шум и гъуэгу», 7.

◇ **ЩЫХЪ ИЛЭН** (4). Пшлэ, лъаплэныгъэ хуащлэны. Ди адэжь и лыгъэр зэбгъэзахуэм, Пшлэ хуэщлэ – абыхэм ялэщ щыгъэ. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207. Нэмысрэ щыгъэрэ зымылэм, Уасэнищэ и псэр игъащлэм. «Адэ», 140. Телгъи ахэр дэ ди нащлэм, Щыгъу ялэм дыхуосакъыр. Пшэ адрыщлэм щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19. **ЩЫХЪ КЪЫЛГЫСЫН** (1). Пшлэ къыгуащлэныр къэлэжьын. Гупсыси псалгъэ, упсэлээнум, Зумылгъыгъауи умытлэыс – Щыпгъыкыт а хабзэм бын къащлэхуэр, Щыгъэ ар зымыдэм къылгъымыст. Ди лъэпкъ и псалгъэ епщлэжакъым. «Дамыгъэ», 208. **ЩЫХЪ ХУЭФЭЦЭН** (1). И дуней тетыкэклэ, и псэуклэклэ щыгъэ хуащлэныр къылэжьын. [Клэпхъым:] – Зыкъэзмыгъэлгъагъуу а зыгъэгусэррейм и ужьыр сэ схуни, щыгъуи цыгъуи зыхуэфэцэу ди пащлэыс. Кхъухъ пхэнж, 506. **ЩЫХЪ ПЫЛГЫН** (2). Лэжьыгъэ ищлэм, Гуэхугъуэ гуэрэм лъаплэныгъэ хэлгъын. Еуэкыллэм щымышынуу А хъыджэбз, мес, къежыгъэ, Адыгъэхуэр исци машинэм, И лэжьыгъэм пылгъуи щыгъэ. Хъыджэбз шофер. «Щыпалэгъуэ щыналгъэ», 46. [Жансэхуэ, Матренэ хуэгъэзауэ:] Абы (курсант пылэм) нэхъ щыгъэ пылгъэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантлэ, 556. **ЩЫХЪ ХУЭЦЫН** (12). Пшлэ, лъаплэныгъэ ещлэкълэ. Лыжьхэм щыгъэ яхуищлэ, нэхъищлэхэр тригъэгъуи хуэу Жыраслгъэн хъыбар гъэщлэгъуэнхэр жэлэ, абы шы къызырхуа, Псыжкылэ уэркъ хъыджэбз зэртылгъа, абрэджым яхуэзуу зэрэзуу – мацлэ ищлэрэ абы хыбару. Хъуэпсэгъуэ нур, 85. Пшэ хужь инхэр уи нэмысу Уэ къыпхуеищлэ уафэм щыгъэ. Си щыналгъэ. «Батырыбжэ», 59. Узытылгъым уеищыдамэ, И ныбжэгъуи щыгъэ гъусэ, Пагъу дахэм щыгъэ хууищлэм, Щыгъуи зегъэгусэ. Щыпалэ нагъуэм удихъэхмэ. «Бгы лъапэхэм деж», 76. **ЩЫХЪЫР ХЪУМЭН** (4). Уи напэр зытомыхыжу, псалгъэ флей зыхужомыгъыгъуи дунейм тетгъын. «Слэжкылхуищлэ щыгъыры схъуаици, Ар сауэгъэту си щыпалэм Къахуэзгъанэ», – жищлэ [адэм]. «Адэ», 135. Зи щыгъэ зыхуэмуэу теклэуадахэм Уэрэд дигу къыхъэм худогъэи. Историк гуэрэм деж. «Дамыгъэ», 207. Филь фыщымысхуэ, си бынхэ, Бгъэ абгъуэр благъуэм щыфхъумэ. Фхъумэ фи щыгъыры, фи напэр, Фи адэжь и унэ нэгъунэ. Щыгъым и макъ. «Шум и гъуэгъу», 38.

ЩЫХЪ НЫП (1). Пшлэ зыхуэфэцэу пащлэ нып. Мес, щыгъэ нытыр ныхуэпщлэу Уэгум яхуэ сэ солгъагъур. Пшэ адрыщлэм щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 19.

ЗИ ЩЫХЪ ИН (ХЪУН)! (2). «Пшлэ зыхуэцлэ»; зиусхъэн (зэрызыхуагъазэ щыгъэ). – [Клэпхъыжъ цыгъуи, Къыдырым хуэгъэзауэ:] – Къызырхуаици, зи щыгъыры ин хъун кхъухъытици. Кхъухъ пхэнж, 497. [Клэпхъыжъ цыгъуи, Къыдырым хуэгъэзауэ:] – Къызырхуаици, зи щыгъыры ин, цыжъбанэм флэклэ къэмынэу. Кхъухъ пхэнж, 501.

ЩЫХЪЭЖЫН (щыгъэж) лъэмыл. (21). Укъызырхуаици гъэзэжын, аргуэру щыгъэ. Астемыр унэм щыгъыгъэжам, Степан Ильич и закъуэкъым зыхуэзар. Хъуэпсэгъуэ нур, 261. Старишынэр къокулэж щыжагъэм, зыкъоми Гъуумар

и чырбыи унэм нэсри, жэщым бжэр хаудаи, унэр зейр тыншу щыгъэжыны, жалэри. Хъуэпсэгъуэ нур, 287. Иджы хъэцлэм и нэм къыфлэна хъыджэбзыр абы и шулгъэгъусэм ягъэгъуэцэнукъым, Лэтайхъэр гъуэлгъыжыну пэшыщыщыгъэжым, а цыгъубз тхъэлухудым плэр ищлэжу ирихъэлэнуци. Лъапсэ, 90.

ЩЫХЪЭН (щыгъэ) лъэмыл. (129). Укгуэру зыщыплэ къыщыхутэн. А тлэклэу зэфлигъэкълэм, Тембот ищыщым щыгъэри, ар куэд лъандэрэ къабзэу къэстхуаици, шы зэрыщлэмытыр ищлэми – ищлэми, зыгуэрхэм йопэцицири. Хъуэпсэгъуэ нур, 296. Мэзым ущыгъэжэм, жэнэт хадэр уи гум къэгъэкълэ, жэнэтбзур нэхъыбжэци. Кхъэлэгъунэ, 375. Щыгъу дахэкълэ зэбгъыкыжыну фэ теткъым, Нартыхуи клубым щыгъэжэу абы хуэдэ Гуэхум тепсэлгъыжыну хуеищакъым, къызырхуаицигъэгъуи ещлэ, ищыщлэр сьт: яхэкълэжэ зэрыхуэнурици. Лъапсэ, 74.

◇ **Гум щыгъэжэн** (6). Еплэ гу I. **Щыгъэ фыцлэм щыгъэжэн** (1). Еплэ щыгъэ II.

ЩЫХЪЭПЭ (15). Зыгуэрэм и клуэцлэ, и щыгъэ уэрэщыгъэ хъу щыплэ хэха. Щыпалгъым я автоматыр ящлэхэлэу, щыгъэплэм деж къыщыгъэи, сэ жьантлэмклэ саищэри сагъэтлэыс. Хъэцлэ лъаплэ, 404. [Къулыр, Иринэ хуэгъэзауэ:] Щыгъэплэр клэлындорым и клэм дежици. Нал къута, 239. Бжэ щыгъэплэм деж бжаблэм тетхат «Коммерческое училище» жищлэу, арихъэкълэ Астемыр къеджэфажыкы. Хъуэпсэгъуэ нур, 183.

ЩЫХЪЭФЫН (щыгъэф) лъэмыл. (2). Зыщыплэ щыгъэныр, къыщыхутэныр хуэфлэжыны. Коттеджым къыщыкыгуэм ищлэмыну пэи хъарзынэ ищлэ [Раисэ Муратовнэ], езым флэклэ псэ зыгъуи щыгъэну хуищытэу, ауэ, пэжыр жыслэныци, абы щыгъэф гуэри дыхуэзэнуци... Лъапсэ, 78. Нысаищлэ хъуауэ и лэгъунэм Щыгъэфауэ щыгъэ хэт? Зэ закъуэ хъу си щыгъэгъусэ. «Батырыбжэ», 87.

ЩЫХЪЭХУ (1). Зыгуэрэм и лэжьыгъэр дэгъэпсыныщлэны мурадклэ гъунэгъухэр, ныбжэгъухэр зэрызэгъухэм ироджэ. Джэфэрэдж зыхуеуэ хъуам ущлэмыуищлэ: зэмыфэгъуу шылэ, кыщымыр, дарий моф, къэдабэ, дыщэ Иуданэ – Иэджэ мэхуэ, езыри хэдыкылнклэ, уагъэ цэнклэ ахъырзэманэ, арихъэкълэ гъунэгъу хъыджэбз, фыз, сэ ищлэрэ нэхъ зыхуищыгъэну хъэблэм дэсыр, щыгъэжэу ищлэри, ищыжэ сьт хуэфлэжыныци псоми унафэ зыры зыхуищлэ, езыр щыгъэжэу зыщлэ цыгъубзхэм яхуэищлэ, егъаищлэ, зэзэмызэ къыдэхуэмэ, нэхъ щыгъэгъуи гуэр ещлэ. Лъапсэ, 115.

ЩЫХЪЫНШЭ (2). пльыф. Щыгъэ зымылэ, пшлэ зыхуаищлэ. – Щыгъэныищлэ шум и шыр имеймэ, – Ар жищлэу щыгъэжэу къоухуэу блэгъэ, – Уипхъу дахэр пльагъуи ухуеимэ, Къыщлэплэ си щыгъэжэу и щыгъэжэу! Пшыгъэщхъэ шу. «Шум и гъуэгъу», 73. Нэмыцэм и нэ, сьтсэуэу, Я нэхъ шы фаджэм теплэныкъым, Збгъэдэклэ, Ахъмэду щыгъэныищлэ! «Адэ», 140.

ЩЫЩЭ (3). Илгъэс куэдклэ къамыгъэсэбэпа, зытемылэжьыгъэ щыгъэ. Ищлэжэпкъ къэмыту укгъалхуамэ, Уэ щыгъэжэу бэну къыщыгъэжэу. Хэт

сыт Іэнатлэ кьехуллами... «Батырыбжьэ», 63. Уи цыщыцлэр бээрэ тепсэжамэ, Уи хьэмтетыгъуэуи улуэни. Хэт сыт Іэнатлэ кьехуллами... «Батырыбжьэ», 63. Гъуыцъыж пхгэІэицэ зэмыІусэу ШІыцІэм ухуэдэу сэ кьысфІоуцІыр. Псы узэфанур кьыщІэжакъым... «Батырыбжьэ», 62.

ЩЫІЭ (71). Хьэуа, дуней узыгъэпыщІэ; зи температурэр лъахъшэ, хуэбагъэ зыщІэмылгыж. Удз гъэгъахэри кьыщыцу, Узэрэбзэу махуэ кэс, Псынэ цыІэм нэху мыщытэу Псыхъэ кьокІуэ зы хьыджэбз. Псынэ. «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 69. Ди Іуацхъемахуэм и напцІэм Мыл кьуапэ цыІэм кьытыхуэхэ, ТкІуэнсхэр чэзукІэ бгы лъацІэм КьыцІоужхэр псыыхуэу, хужь дахэу. Поэтым деж. «Шум и гьуэгу», 114. Нэбжьыц фІыцІэм ар кьыпхыпгъым, И нэм мафІэр кьыцохъуэпскІ, Пэ зыІути кьытемплгъэу Псынэ цыІэм зыцегъэпскІ. Псынэ. «ЩІалэгъуэ щІыналъэ», 69.

♦ **ЩЫІЭ ЛЭН (2).** Еплъ **щІыІэм исын.** Жыгей дакъэжхэм, зэцІэнауэ, ЩЫІЭ хэт лами ягъэхуабэ. Жьэгъу. «Батырыбжьэ», 35. Сыту насытышхуэт Лурэ Темботрэ а цІалэ цыІкІу кьомым яхэту еджэу цытатэмэ. Я фэм изу, я ныбэ изу, цыІэ доллэ жамыІэу, ирагъаджэу, ирагъасэу! Хьуэпсэгъуэ нур, 182. **ЩЫІЭ ПЫЩІЭН (1).** Еплъ **щІыІэм исын.** ЩЫІЭ пьыцІа шкІацІэ цыІкІухэр зэцІогуагэ. Шынэхужьыкьуэ, 54. **ЩЫІЭ ХЫХЪЭН (9).** ЩЫІЭ еуэллэн, щІыІагъэ Іэпкълъэпкъым еуэкІын. – Умыгузавэ, кьэхъуа цыІэкъым, цыІэ сыхъа хьуни, тІэкІу сыхэлъмэ, сыхъужыни – Сэлімэ и анэм елгъІуаи, и адэр кьэкІуэжмэ, зыри жримиІэну, и пэшыкІэ и псэр ныхъэсыжыфа кудейуэ пэшыбжэм ІункІыбзэр кьритри гьуэлгъыжац. Лъапсэ, 27. УпцІэр тІуацІэу згъэтІылтаи, цыІэ зыхъэмыгъэхъэну; си цхъэнтэм илгыр бацци, тебзэ телгыри кьызыхадыкІар умыцІэжу зэхэуфІеяи, бамейри цоур, зи бамэри кьыпхуэцІэнукъым. МелыІыч, 457. [Авторым, шоферым хуэгъэзауэ:] – Си фІэц хьуркьым цыІэ тхъэмыхъауэ... МелыІыч, 437.

ЩЫІЭ ИГЪЭДЫКЪЫН (2). Еплъ **щІыІэм исын.** Ахэр [Кулисум, Хьуэц, Барэсбий] абы хуэдизкІэ ІэпцІанэ-лгъэцІанэци, зыдэжІуэм нэмысу цыІэм игъэдыкъынт. Нэгъуху, 33. ПсыницІэу интернатым сынэсыжацэрэт, жысІэу си алацэм сыкьеуэу кьыщыцгъэзэжым, зэцІэгъуагэ кьомым ящыц гуэрхэр кьэджэи, си бошкІэм псы кьыриутхыкІу фыцхэм цалгъагъум: «А тІыкІуэ, а зи уз кІуэдын, псы тІэкІу мыгъуэ дегъафэт». КьэзгъэувыІэи сишири, бошкІэм сыкьелгъэри кьызэлгъІуа фызым и шейнакъым псы хуизгъэлгъадэу цалгъагъум, нэгъуэцІхэри кьэсаиц; цыІэм игъэдыкъауэ цІалэ цыІкІуи, фызи, хьыджэбз цыІкІуи. Зи лгъэрыгъыпс тІыгъа, 520. **ЩЫІЭ ИСЫН (5).** ЩЫІЭ зыгуэрим егуэуэн. Гуэщыжъ мафІэ ныкьуэсым бжэ хуэдэу набжэ Іулгыр кьыІуахри, тутнакъэщыцм цІэсхэр кьыцІашии, цыІэм земыкІуэжыфу исауэ, я Іэри я лгъакуэри кьадэмыбзэжу. Хьуэпсэгъуэ нур, 292. Уи цхъэ закъуэу цыІэм уисым, МафІэр, тетыр, фызыр хьуаиц гьунэгъу. Уи цхъэ закъуэу упІыщІамэ... «Батырыбжьэ», 135. **ЩЫІЭ ИУКІЫН**

(1). Еплъ **щІыІэм исын.** [ЩІалэгъуалэхэм:] – Уа, молэм джажэпкъэ яцІаи. Я ныбэм цэ телгыр телуу цыІэм иукІынкъым, – жалэу. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 648.

ЩЫІЭ УЗ (2). Іэпкълъэпкъым хыхъа щЫІЭм кьыша уз. Бэкъан Іэц кьыщыцхуэу Кьуыцхъэху кІуауэ цыІэ уз кьеуэллат. Кьалэн, 430. Шымахуэр кьыхъэри Бэкъан ишхыни, пхгэ гъэсыни, зезыхъэни имыІэу унэ нэцІыи кьыщыцІэнэм, цыІэ узым нэхъри зэфІигъэдыкъэжауэ лгъэри лгъыж зытІуиц зэхуэсри цІалгъэжаиц. Кьалэн, 435.

ЩЫІЭБЖЪ (3). ЖыщыцІэ мыин. [Албинэ, дадэрэ Борис Борисовичрэ хуэгъэзауэ:] Сыту цыІэбжэ хьуа. Тепщэч кьэзылгъэтыхъ, 179. Ярэби, мо кьрухэмэ сыкьамыдэну пІэрэ, жиІэри кьыдырым кьру бынунэхуэр щетІысэха удзытІэцІэхуэмкІэ игъэзаиц. Абы нэхъей дунейр мыщыІэбжэи. Жьапцэри абы кьыыхъэжауэ цыІэиц, кьыдырыр кьэгубжыщыцауэ зэхуэцІэркъым армыхъумэ. Кхъухъ пхэж, 495. Дунейр цыІэбжэ мэхъу. Шынэхужьыкьуэ, 51.

ЩЫІЭГЪУЭ (1). Дунейр щыщыІэ зэман. ДыццогъуфІыкІыр дэ мафІэм, Дунейр цыІэгъуэр кьыщысым. Езыгъэлейм. «Батырыбжьэ», 142.

ЩЫІЭТЫІЭ (13). Гум фІэфІ цыІэ мащІэ. Асыхъэтуи жьыбгъэ тІэкІу кьыкьуэури дунейр нэхъ цыІэтыІэ хьуаиц. Нал кьуга, 271. Жэц мазэгъуэм и нур хужьыр Уи нэкІу дахэм кьыпильд, ЩЫІэтыІэу мис акъужьым ПцІантІэм шихьхэр кьыщыуыд. Жей, си щІалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39. Къажэ, къажэ, псыІэрыши, ЩЫІэтыІэр тьыгэ кьэщІ. Къажэ, къажэ, псыІэрыши. «Батырыбжьэ», 48.

ЩЫІЭПС (9). Кьуажэм и фІэщыгъэцІэ. ЩЫІэпс кьуажэм Степан Ильич унэ кьыщыцхъауэ цыІэдэсри, ар зи ужь итри, Псыхуабэ кьалэр кьыщыІыбгынари – псори зыщІэр Астемыррэ Елдаррэт. Хьуэпсэгъуэ нур, 201. ЩЫІэпс кьуажэм а партым собранэ цаицІауэ, Елдаррэ Иналрэ зэгъусэу кьэкІуэзгъат. Мазэ ныкьуэ цхъуантІэ, 586-587. ХьэцІэми Астемыр сыми ябзыщыІыр мырат: Щхъэлмывэкъуэ Коломейцевыр япэ дьыдэ кьыдыхъэным илгъэс зыбгъуицІкІэ япэ кьыхуэу, ЩЫІэпс кьуажэу кьэзакъ станицэм пэмыжыжъэм Іуэхугъуэ бэлыхъ гуэр кьыщыцхъуат. Хьуэпсэгъуэ нур, 201.

ЩЫІЭПСЫМЭ (1). ПсыІагъэ зыщІэт унэ кІуэцІ с.ху. кьыщІых мэ. ЩЫІэпсымэ кьыщІыхми, пхгэ гьуэлгъыпІэжъ закъуэр цІэтти, си тепІэницІэлгыныр абы ислгъэри сытетІысхъэжаиц. МелыІыч, 474.

ЩЫІГУІ (26). Зыгуэрим и Іуплгъапэ, и цІагъым пэщыт лгъэныкьуэ. Иджы и цІагъыр общежитиц, и цыІур класси, пцІантІэми ищэц дэтици, ари тІууэ зэтетиц, и цІагъыр боци, ди ницІэгъуалэжъу псы кьызырытшэр цІэтти, унэм и цыІур складиц. Зи лгъэрыгъыпс тІыгъа, 522. Революцэм и пэкІэ унэр Кушмэзэокъуэхэ ящыц гуэрим иригъэцІат, тІууэ зэтетиц, и цІагъыр пэши иныхуэитІрэ сату цаицІу, и цыІур пэши зытхух хуэдиз хьурэ бынунэр цІэсу. Зи лгъэрыгъыпс тІыгъа, 522. Письмоулгъэм и цыІуи «Партым и Центральнэ Комитет»

жи́лзу шилгаггаум, Астемыр зани́лзу кээу́лэбжэри
плъыжыи кээхуаиц, Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 567.

◇ **Кбуийм и шлыу гуэрэфу** (2). **Еплэ кбуий.**

ШЦЫУ II (2). Мет; шыгыным иризэгүэпплэу,
иризэхуэщлү традэ хуэрейуэ е плимэу шыт.
[Тембот и гунсыс:] Думэсарэ и шлыур зытеда
кээабэ плъыжыи зэхэчэтхэамэ, хуэнт.
Хуэпсэгүэ нур, 250. Дыгээр кыиыицлэклэ,
Уареда, Дыхын шлыу мтелэбэрти, Уареда. Си
анэм хуэзусыжар. «Шхэлыкгуэ», 391.

ШЦЫУБНЭФ (2). Шым гүэу шызыщлү шыпсэу,
хьэпалэхэр зи шхыныгүэ псэушхэ цыккү.
Хыбар зрагэщлэ илэпкыи шлагуэ кээмыну
кыизхуэсаиц; шыхыи, мээ бжэни, тхэккүмэккыи,
бжэоуи, уаиши, мыици, кхуэпалэици, шлыубнэфи –
лэджи кыизхуэсаиц, «кхуэпалэици кээбжэ»
шыжэлэм, ар зицисыр ямыщлэу. Кхуэу пхэнж,
500. Бажэ, тхэккүмэккыи, шлыубнэф шытхэр
зэцлэккүгэиц [кыиыиц хуэзэгүэу]: – Жылэ!
Кхуэу пхэнж, 502.

ИШЦЫУЖКЛЭ (5). нареч. Жылам
шыдыщлаггум, «кхэуаиц и шхэккэ» мыхээнэ
илэщ. Абы и шлыужккэ ажэфэ бэлыкх нэмзлыкх
хуэдэу ялыгэиц, Дэфэрэдж хуаггэицлэгуэу. Льяпсэ,
118. Абы и шлыужккэ, езы нысэм хэккүицкү
дэу пхуантэицици кыицишиати, зы лым
кыиуэмылэу хьэлэиц. Шынэхужыккүэ, 26. Лу
дунейм кыицихьэр нобэ хуэдэиц – езы Инал
и машинэм ису и ныбжэгуэиц кьалбэгүаиц,
ици хэлкыи Лурэ Иналрэ зыризэрицкүиц,
абы и шлыужккэ, заведуюицицлэ кьаггэицкүиц Лу
ныбжэгуэиц шыицлэиц. Мазэ ныкгуэ шхуантлэ, 538.

Ы

Ы (41). частицэ. **1.** (30). Зыгүэрккэ
зыккүицкүгээам зэрипэджэ е зэхамыхам
зэрищлэушлэж псалгэ. [Хэжумар Дисэ йоуици:]
Ы? Махэсымэ жыицлэ? Ити бэтэмал, алгандэрэ ар
жыицлэжккэ? Альхэо, 90. [Тушкан Дадэм йоуици:]
Сыт жыицлэ, ы? Тепщэч кээзылгэтыхь, 184. **2.** (11).
Ушцлэ зэрищлаггэуабжэ, зэритраггэчыныхь
псалгэ. [Омар Адэлдэриц йоуици:] Сани кофе
зыхуицкүиц зысхэныиц уккэицлэдухыну ухуей? Ы?
Гуэгуанэ, 114. Фыккүэ, зэпыту фыккүэ. Си адэр
зэккүам фыккүэу ариц сызыхуицкүиц. Зэхэфха?
Ы? жи́лзу хьэжыи кээгубжэат. Хуэпсэгүэ
нур, 26. [Кьэрэлэиц:] Сэ кээсыицхэнуккүиц
жэмыр. Шэху цыккүу суккүици, лыр тыхыжыици.
Зэдггэахуэмэ, шлымахуэр ирицхынккэ? Ы?
Нэггүху, 44.

ЫМ (1). междом. Мыарэзыныггэ, шэч
кыицихэныггэ, гурищхуэ кыизэраггэицкүэ
псалгэ. [Лу:] Плаггүрккэ сицлэ, Мусэ? [Мусэ:]
Слаггүрккүиц. Ауэ сыицици, Джэд кыизэккүаллэм,
чыккэ соуэ. Ым... Хуэпсэгүэ нур, 279.

ЫХЬ-ИХЬ (1). междом. Гүгүехь зыпылг
гуэху, лэжыггэ хьэлгэ шаггэзэщлэккэ кьапсэлт.
Кхуэу хьэницккэ псыр шлэзытхуэхэр зэдэлэрт,
я кьарум цымысхыиц, «ыхь-ыхь», «ыхь-ыхь»

жалэу елэрт-кьелэрт, кхуэу хьэр нэхэри псыицилэу
яггаккүэу, ахэр нэхэ егүгүху, хы Гуфэр кыицилэжгэм
нэхэ зыицифьирти, уафэ льяицлэм шлэицлэ бгыкхэр
еткысхыиц. Льяпсэ, 40.

ЫХЬЫ (10). междом. **1.** (8). Зыгүэрым шхэккэ
ягу зэриызэггар кьеггэлгэгуэ. Ыхыи, жи́лэмэ
адыгэм и Гуэхур хуаиц, жи́лэри зытпсэлгэыккүиц
и шхэр тримычу Бэлаци кээпсэлгэиц. Хуэпсэгүэ
нур, 302. Тембот мэккү шлаггым шлэлыым гу
лытати, зэуэ кээгуфлэиц; Ы-хыи. Хуэпсэгүэ
нур, 302. [Хэжумар Альхэо жрелэ:] Ыхыи, армэ
хуицицицици. Уицлэицлэицлэицлэиц. Зэрижыицккэ,
я шлэицлэм псы ибггэжыицккэиц. Альхэо, 57. **2.**
(2). Зыгүэрым зэриггэлэицици кьеггэлгэгуэ.
[Хэбицэ:] Темырккэиц и ахэрэиц нэху ухуэ, мызэ-
мыицлэу жи́лэрт: уи быным яхуэсаккэ, уи быныр
бутицицици кьомыдэицлэж хуици, уи и псалгэ
шывей Итэм еицхуэ ебаккүэрэ ежжэу. Ыхыи, абы
жи́лам дыхуэзаккэ? Шынэхужыккүэ, 53.

Ы-Ы (33). частицэ. **1.** (22). Нтлэ, ыхыи.
[Шурэ:] Дехыжыиц жыицлэ? [Шуицлэ:] Ы-ы,
махуэ зыбггүицккэ дежжэжыиц кыицилэици.
Альхэо, 75. Лу нэхэ зиггэллэ зытрилэтыккэиц:
Ы-ы. лло сеицхьккэ красноармееицым? Мазэ
ныккүэ шхуантлэ, 524. **2.** (11). Еплэ **Ы 1.** Ы-ы?
Сыт а жыицлэ? Уи ныбэр кыизггэуици, жэлэри
псори зэцлэдыхьэицхуэ, Мусэ и кьамэр кьрехри
Мэххуэиц ирехужжэ, арицхьккэ лэицлэмыхьэу
бауэбаицэу кьеггэзэж. Хуэпсэгүэ нур, 153.
[Фариз:] Тэхэицлэ кээхьа? [Иван Петровиц:]
Ы-ы? Сыт тэхэицлэ? Альхэо, 91. [Офицериц
Степан Ильич йоуици:] Ухэиц уэ езыр? Ы-ы?
Хуэпсэгүэ нур, 175.

Ы-Ы II (6). междом. **1.** (3). Еплэ **ыхыи 1.**
Адыгэм «ы-ы» жи́лэмэ, Гуэхур хуаиц, «аы-ы»
жи́лаккэ зэицхьаиц. Кьыицилэиц ныджем [пхэрэ].
Иумыггэиц псыиц. Кьеккү. «Ы-ы». Зэхэфхрэ сэ
жыицлэ? Ы-ы! Бэлацэ ар жи́лэуэрэ и шлэицлэиц
иггэлажжэрт, езыри ядэлэныккүиц, псы Гуфэм
луту. Хуэпсэгүэ нур, 55. **2.** (3). Мыарэзыныггэ,
губггэиц, губжэ, с.ху. кьеггэлгэгуэ. [Гесиод Васэ
жрелэ:] Ы-ы, кьэрабггэжжэ. Лыггэр цагуэицым
дурэицым удэсаиц. Тепщэч кээзылгэтыхь, 165.
Пулемэтицккэр [нэмыцэхэр] коляскэм ици. Ы-ы,
ямылгэгуэиц... жи́лэрт Апчэрэ, и гунггэуу
ицици и анэм зэхих кьудейуэ. Нал кьута, 283.
Милиционерыиц шилгэгуэм кээгузэвами, иджы
аргуэру и джэиц кьрихауэ шхыицлэиц [Матрэнэ
еджаккүэхэм шхэккэиц]: Ы-ы, сыфхурицккэиц,
иджы, жи́лэу. Мазэ ныккүэ шхуантлэ, 558.

Ы-Ы-Ы I (10). частицэ. **1.** (8). Еплэ **ы-ы 1.**
[Дэфэрэдж:] «Уицлэ?» жалэу кыизэуицицици, «ы-ы-ы»
ицицицицици, телефонккэ кээпсэлгэм трубкар
трелггэжжэ... Льяпсэ, 95. Ы-ы-ы, сысейиц [тетрадиц],
жи́лэри Лу кээгуфлэиц. Мазэ ныккүэ шхуантлэ,
623. **2.** (2). Еплэ **Ы 1.** [Кьыицицици] Лло,
кыицицицицици и ныбэр уэрэ? Шхэ кээмыккүэрэ? Ы-ы-ы?
Кхуэу пхэнж, 501. [Назиц:] Сэри араиц [насерей
ицицицицици] сицлэ. [Мариам:] Ы-ы-ы? Сыт, на-
а, жыицлэ? Псы жьэдэггэжыиц ар кыизэжжэдккэ
жжэм. Лэчыиц, 394.

Ы-Ы-Ы II (2). *междом. Еплъ ыхъы. Упсэу, Бэлацэ, Бот кьэгуфлац [унэр зэрынэцилым цхъэкIэ]. Ы-ы-ы, жыпIэ хьунуц абы цхъэкIэ. Хьарзынэц, жыпIэр сьт... Хьуэпсэгьуэ нур, 275.*

Ы-Ы-Ы (1). *междом. Мыщхьэпэныгьэ, щIэщхьу кьэгьэлгагьуэ. Ы-Ы-ы! бэлыхь дьыцыхьэуар иджыщ, гьунэгьур гужьеяуэ льыр кьызыциуубьдэщ, я унэ кьыхьыжри, гьуэлтпыпIэм ирилъхьащ. Нэгьуху, 40.*

Э

ЭВАКУАЦЭ (28). Зауэм, дунейм и кьэхьукьащIэ шынагьуэхэм щахьумэн папщIэ цьыхухэр, IуэхуцIапIэхэр зэуIуу нэгьуэщI цьыпIэ гьэлэпхьуэныгьэ. *Хьэпсым ис зы гупышхуэ эвакуацэ яцIу здахум, кьэзакь станицэ гуэрэм нэблэгьауэ, «шокьу» жиIэу нэмыцэ мотоциклист зацIэу дзэ кьакIуэу гьахуэзащ. Кьалэн, 433. [Альджьыкьуэ:] Сэри эвакуацэ сьыцежьэ лгандэрэ си нэгьуэ ицIэкар жыпIэжын цхъэкIэ тхьэмахуэкIэ уцьысын хуейт. МелыIыч, 442. Одессэ, Николаев, Киев, Днепрпетровск, Ростов, Ленинград, Москва – дэнэ кьали кьикIыу нэгьабэ эвакуацэ кьэкуар иджы зэрыдэкIыжыным и ужь итиц. Нал кьута, 217.*

ЭВАКУИРОВАТЬ: ЭВАКУИРОВАТЬ ЩЫН (10). Зауэм, шынагьуэ гуэрхэм щыпхьумэн папщIэ, цьыху, Iэщ, завод, с.ху. нэгьуэщI цьыпIэ гьэлэпхьуэн. *Иджыблагьэ Мэшыкьуэ военнэ училищэр кьыдагьэуэват, эвакуировать яцIауэ. Шынэхужьыкьуэ, 10. Бахьуэр щыIатэмэ, арат Якьуб IумпIафIэ зыцIынуур, Бахьуэри кьуришым цхьэдэхащ, цьыхумрэ Iэцымрэ эвакуировать ицIри. Нал кьута, 309. Шьыд е шы зиIэм завод эвакуировать щьын хуейм щыцэ гуэри дихьын хуейт. Нал кьута, 298.*

ЭВАКУИРОВАТЬСЯ (1). УрысыбзэкIэ: эвакуацэ кIуэн, эвакуацэ щьын. [Офицерым:] *Эвакуироваться только на Беслан! «Эвакуацэ здэкуэнур Бесланиц!».* Нал кьута, 219.

ЭКЗАМЕН (18). ЩIэныгьэр кьызэрапщытэ Iэмал, гьэунэхуныгьэ. *Гьатхэнэ мазэр кьэунэхуа кьудейт, Вэрокьуэ Нахьуэ экзамен Iуэху и ужь щихьам. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 501. Зэгур цацIуэ гупыфI кьыхуэкIуауэ загьэпсэхуэ здэцысым, институтым заочнэу щеджэу кьыцIэкIынти, кьэрал экзаменым тегузэвыхьу жаIэу щызэхихьым, [ХьыницIэл] щIэуницIащ: «фызыхуейр дипломкьэ?»* Лгьапсэ, 75. *Экзаменыр имыцIэмэ итын [студент щалэм], сьткIэ кьемьунцIами хьуркьым. КIапсэ кIапэ, 16.*

ЭКЗАМЕН КЬЕЫХЫН (экзамен кьыIах) лгьэI. (3). Зыгуэрэм и щIэныгьэр кьэпщытэн. *Вэрокьуэ Нахьуэ Лу иригьэджа псоми повесткэ яхуригьэхьат, кьриджэрэ экзамен кьаIихьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 503. Дауэ хьуми Лу иригьэджа льыжыхым Нахьуэ экзамен кьабзэ кьаIихьащ, кьээнжари Чачэ и закьуэт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 503.*

ЭКЗАМЕН ТЫН (экзамен ет) лгьэI. (12). Уи щIэныгьэр кьэпщытэн, уагьэунэхун. *А псори [лIыжыхьыр] Лу иригьэджати, экзамени ятащ, иджы Чачэ экзамен зэритым едаIуэмэ я фIэфIу кьэкуащ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 506. Студент хуэмыху гуэр Валерэ деж кьэкуащ, жи, экзамен итыну. КIапсэ кIапэ, 16. Гупым и нэхьыбэр хьэIусыпэ зрат тхьэмадэу арати, зэгурыIуащ зэгьусэу экзамен зы махуэм ятыну. Лгьапсэ, 75.*

ЭКИПАЖ (1). Кхьухьыр, кхьулгьатэр, танкыр, н.кь зезыгьакIуэ, зезыхуэ гуп, командэ. *Экипажыр хуэнэцхьыфIэу Марфэ и Iэр кьаубыдащ: КьакIуэ, пицащэ, кьыдэкIуей!* «Бдзэжьеящэм ипхьу», 164.

ЭКСКАВАТОР (3). Щьы, мывэ, с. ху. кьитхьуным, гьэлэпхьуэжыным, зыгуэрэм илхьэным хуэщIа, езыр-езыру зекIуэ машинэ. *Волгэ Iуфэм, псышхуэ тIуащIэм – Коммунизмэ куэд цьыхуащIым экскаватор зьIэцIэлэу ЩьытцI льы гуэри каскэм еплэу. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13. Экскаватор кьэзыкIухуэ Уардэ унэ и анагьыу ЩащI Уралым. Лгьэпкьхэм я тыгьэ. «Партыр ди пашэу», 57. Экскаватор зыгьэлажьэу А фэ кIагуэр зейри кьэпIэвэм, Уэших кьэжэхьыр кIагуэм тошхэ, Щегьэтыжьыр сомым псалтэр. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136.*

ЭКСТРАОРДИНАРНОСТЬ (1). Урысыбзэ псалтэщ: мыкьызэрыгуэкIыу, егьэлеяуэ щытыныгьэ. *Сосрыкьуэ зыгуэркIэ зыкьыхигьэщыым фIэфIу, Дорофеич и командэ тыкIэ зицIт, Жансэхуэ словарь и гуфIакIэм кьыдихауэ цьыхум кьагурымьыуэ псалтэ зырыз «Аффект», «Ажиотаж», «Экстраординарность» сьт хуэдэхэр кьыбжырт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 558.*

ЭКСТРАСИС (1). Гум и кьеуэкIэм зыхьуэжыныгьэ: щIэхуэбжэныгьэ е зэтеувыIэныгьэ. *Варварэ Романовнэ цьыхубзым и пульсым еплэмэ – экстрасис зацIэщ, итIани дьыцэ IэлъынышхуитI дохутырым и халат жыным кьредзэ, «зыр Дэфэрэдж ейщ», жэлэри, арицхьэкIэ Варварэ Романовнэ IэлъынитIри фьызым и Iэнхьуамбэ сосискэм ецхьым фIекьуэри, цьыхубзыр жеин цхьэкIэ мастэ хелури кьоувьж. Лгьапсэ, 18.*

ЭКСТРЕМАЛЬНЭ (1). лгьыф. Гугьухь егьэлея зыпыль, гугьу дьдэу зэхэлъ. [Дэфэрэдж:] *ИкIи сьыцIегьуэжакьым [гугьу зезгьэхьу IэцIагьэм сьызэрехуэдэжамкIэ] си IэнатIэ сьызылутым сэ кьыспеуэфын кьызбгьэдэтхэм яхэслэагьуэркьым, экстремальнэу зыгуэр кьэхьуамэ, ялэ зыдынэсыр си дежиц. Лгьапсэ, 10.*

ЭКСПЕСС (3). ЩьытыкIэ, кьэхьугьэ шынагьуэ, узыхуэмей. *ТэкIуи гупсысэжиц, Матрэнэ дежкIэ плгьэри, а псалтэри тэмэм дьдэу кьимылгьытэу, цIиIгьуащ [Жансэхуэ]: «экспесс». Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551. Экспесс, мэксесс я не знаю «Экспесс, мэксесс сэ сцIэркьым», жиIэрт Матрэнэ, Жансэхуэ е Джонсон, дауэ уэ кьызэроджэр, насып уилэти, тешицэным зи натIэ зэгуудар Лут, армырмэ дуней плгьагьунт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 551.*

ЭЛЕВАТОР (8). Гьавэ куэд кьелыпх, бгьэкьабзэ, бгьэгьуш, зыгуэрэм ипкIутэ зэрыхьун

механизмэхэмкIэ кыызэггэпэща гъавэ хъумапIэ. *Элеваторым деж япэм хуэдэу гумрэ машинэмрэ зэхэтхъуауэ цызэхэттэкъым.* Мелыгыч, 470. [Илас Алыджыкъуэ жрелэ:] *Элеваторым я конторэм дынэсмэ, дулэмрэ зажигалкэмрэ ебланэ кабинетым цIэс лIым ептыныц,* «Илас кыиухуизгъэхъаиц» жьтIэнци. Мелыгыч, 470.

ЭЛЕКТРИЧЕСКЭ (2). *плъыф.* УрысыбзэкIэ: электричествэм, электрокъарум епха, пыщIа, теухуа. *Электрическэ дэ жыхуэтIэр А ди станциым дэ кыидиту Псым тетциIыхуэ тхузэфIэкIмэ И цыхъэйткэ дзызыхуитым.* Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. *Ар дьидэр [мыдрисэ мыхъуу школым сабийхэр гъэкIуэн зэрыхуейр] иджыпсту Астемыр жиIа иужь, Елдари кыициIугъуаиц; Езым [Шурдым Дотий] и къуитIыр электрическэ уэздыггэм бгъэдиггэсиц, советскэ школым цциггэйтIысхъауэ.* Мазэ ныккъуэ щхъуантIэ, 541.

ЭЛЕКТРИЧЕСТВЭ (6). Электрокъару, электростанциым къит къару. *Бахъсэныпсым тет цхъэлыжкыым зы динамэ машинэ цIагъэуауэ арат электричествэр къыдэзытри, цхъэлыр къутэрэ къэувыIэмэ, ди унэр пицыхъэцхъэкIэ кIыфIт.* Зи лъэрыггыпс тIыгъа, 523. [Бырмамытым:] *Сэри ськызырэкIаиц; АтIэ унафэр мыраиц; пицэдей фIэкIа пIалгэ имыIэу пицIэ къэс уэздыггэ зырыз ялгысу электричествэ яхуевггэишэниц [губгъуэрысхэм].* ХъэцIэ лъапIэ, 407. *АпицIондэхукIэ а жэм фермэм Электричествэр наггэсыр, Жэм къыраиу Iэмэпсымэр Лацэ сыми ялгъIэсыр.* ЕггэджакIуэ. «Партыр ди пашэу», 103.

ЭЛЕКТРО (1). Электрокъару, ток. *Мы яцикхэм ярылэ фIыгъуэм Фигу црихъыр жыфIэ псынциIэу Мис шенычыр, мис уэздыггэр, Хъэкум нафIэ зикI измыциIэу, ЭлектрокIэ Ар зэфIокIыр...* Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

ЭЛЕКТРОСТАНЦ (1). Электрокъару къэзылэжь IуэхуциапIэ. *Заводхэр народ мылэку лъапIэу Электростаницхэр, колхозхэр Ди хэкум иIэц хъуэпсапIэу.* ЗэкъуэшитI. «Бгы лъапэхэм деж», 100.

ЭЛИСТА (2). КъалэцIэщ, Къалмыкъ республикэм и къалащхъэц, «Нал къута» романым ущыхуоэ. *Зы машинэ къом зэкIэлъхъэужьу ЭлисткаIэ кIуэрт, автоматчикхэр машинэхэм изу.* Нал къута, 242. [Якъуб Локотош жрелэ:] *НтIэ, Элиста цхъэ димыггакIуэрэ [командирым]?* Нал къута, 306.

ЭЛЬБРУС (2). Европэм и къурш цыгу нэхъ лъагэ дьдэм и цIэщ; Iуащхъэмахуэ. [Шлоссер:] *Нэмыцэ бэракъым дежкIэ Эльбрусыр теггъэуванIэ Iейкъым.* Гъуэгуанэ, 100. [Омар:] *Дауэ жьпIа: «Нэмыцэ бэракъым дежкIэ Эльбрусыр теггъэуванIэ Iейкъым».* Дэгъуэу жьпIаиц. Гъуэгуанэ, 100.

ЭМАНУЭЛ (2). УнэцIэщ, Урысейм и дзэ къулыкъуэщIэ Эммануэль Георгий Арсен и къуэм и унафэм щIэгуту кыызраггэпэщауэ цытац Iуащхъэмахуэ къэзыхутэнэ япэ щIэныггэ экледицэ икли абы я гъуэгуггэлыгъагъуэу цыта адыггэлI Хъэшыр Чылар 1829 гъэм япэ дьдэ Iуащхъэмахуэ и цыгум дэклауэ цытац. [Шлоссер:] *Ар [Хъэшыр Чылар] цыдэкIар [Iуащхъэмахуэ]*

сыт лъэхъэнэ жыIэт: инэрал Эмануэл дзэ къишэу Кавказым кыицикIуэггэр араиц. Гъуэгуанэ, 100.

ЭМКЭ (2). «М» завод маркэ зилэ машинэ псынциIэм цIыхухэм цIэлейуэ фIащауэ иреджэу цытац. «Эмкэ» *гуэрхэри къэсри станц пицIантIэ кIуэциIым дыхъаиц.* Шынэхужьыкъуэ, 35. «Эмкэ» *машинэм и цхъэм фикус жыг зэрыт чей теггъэуауэ тетт.* Нал къута, 216.

ЭНГЕЛЬС (1). УнэцIэщ, «Лъапсэ» романым кыицхъыр Энгельс Фридрихщ, марксизмэм и лъабжэр зыггэтылгъахэм языхэзэц. [Дэфэрэдж:] *Сэри ськызызэтреч: «Догуэ, ар зи псалъэр Гагору е Энгельсу уи мыгуггэу пIэрэ?»* Лъапсэ, 15.

ЭПИГРАФ (3). Тхыггэм е абы и Iыхъэм и пэ иту кыиухахъ пычыггэуэ (цитатэ), а кыиыухахъым хэлъ гупсысэм ухишэу. [Дэфэрэдж:] *ЛатIуфэ си бий зэрыхуэрэ мацIи цIакъым, диссертацэ цыистха лъэхъэнэм кыициIеддэ, абы лъандэрэ куэд дэклами, нобэ къэс гужьггэжь и гум кыисхуилыи, и нэм бжэгъуу ськызыцIоуэ, иджыри цыггэутицэжакъым си диссертацэм тета эриграфыр: «ЦIыхубзыр къэралым и лъапсэиц, цIыхубзыр фIы хуэзэмэ, къэралри фIы хуэзаиц, ЦIыхубзыр дэхуэхэмэ, къэралри дэхуэхэиц», жиIэу.* Лъапсэ, 15. *Нэхъ куууэ хэлпъатэмэ, нэгъуэщI гуэрхэр я нэм кыициIуэнкIэ хгунт.* ФIэггэнанIэ лыхъуэурэ, арицхъэкIэ эриграфыр щалъаггум, я нэм кыицихъэрипхъуэри диссертацэм ныккъусаныггэ мыхъэнэ иIэу гу лъатакъым. *Сэри эриграф тIэкIур тесхъжри кыиэциIэва къомыр увыIэжаиц, зацитэри пIалгэм хуэзэу зэфIэклаиц.* Лъапсэ, 15.

ЭРМИТАЖ (1). Дунейм псом нэхъ щыцIэрыIуэ икIи щынэхъ къулей дьдэ музейхэм ящыцу Санкт-Петербург дэтырщ. *ДыцэкIхэм я Iэдакээ цIэкIа дыцэхэкI дахэхэр нобэм къэс хъума хъуауэ Санкт-Петербург къалэм дэт Эрмитажым и ггэтылгъыпIэм цIэлъу пIаггунуиц, увеличительнэ абджкIэ уеплэмэ, IэцIаггэфI зилэхэм хъэкъуыцкыу дахэ, лэч фIыцIэкIэ «лэч пIыжкIэ ялэжауэ, унэм телгын кхъуэщыни, ятIаггэуэм кыицхъыкIа псэуцхъэ сурэт Iэджи.* Лъапсэ, 5.

ЭСКАДРОН (2). Шуудзэ пакIэщ, лъэсыдзэ роггэм пэхъуу. *Джигитовкэр ямыухыпэу эскадронхэр зэрызехъэ хъуаиц парадым зэрыхэтунум зыхуаггэхъэзыру.* Шынэхужьыкъуэ, 37. *Суворов, Кутузов сымэ я дзэм адыгэ эскадронхэр хэту зэрыщытари я гум къаггэкIыж [парадым еплгэхэм].* Шынэхужьыкъуэ, 40.

ЭСКИЗ (1). Сурэт ящIыным ипэ абы зэрызыхуаггасэ, зэрызыхуаггэхъэзыр сурэт(хэр). *ПхъаицIэр IэкIуэлъакIуэу кыициIэклаиц, Албиян ирита эскизым еплгурэ ищIри фIыциIэуи илэжаиц, миномёт дьдэм зыкIи кыиуэкIыркъым.* Шынэхужьыкъуэ, 29.

ЭСТАФЕТЭ (4). Спорт командэ зэмылIэужьыггэуэхэм я зэхъэээхуэ, къакIун хуей гъуэгуанэр пычыггэуэкIэрэ зэпыударэ, пычыггэуэхэр командэхэм хэтхэм зызэблахъуэрэ къакIуу. *КъэткIуакъым гъуэгуу дэ мацIэ, Гураицэ къабзэр гум хэлъу, Къытохъэ Iэджи гъуэгуу*

заницэм Ди эстафетэу тлэцлэлгьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу». 11. Стадионышхуэр хурейуэ Ныбжьыщлэ жэрхэм кьажыхьыр, Яхь эстафетэр зэпеуэу, Хохуэу зыхьыфым и щлгьыхьыр. Эстафетэ. «Партыр ди пашэу». 11.

ЭТАЖ (5). Унэ зэтетым и льягагьымклэ зы Гыхьэ; кьат. *Инал зыщлэс унэр тлууэ зэтетт, и щлагьым окружкомыр щлэсу, езым этаж етлуанэм фэтэр щлгьыгьт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 672. Унэм кьытехуа бомбэм, ику дьдэм кьыхуэзати, курьт подвездыр хиудащ, этажищри зедигьаклуэ: унэм и кьуапитлэ кьэнам ижьырабгьумклэ щытым и этаж ещанэм тетт Иринэ и фэтэр тлэклур, зы пэщлэ пщлэпаллэрэ флэкла мыхьур. Нал кьута, 235. Пэщлэ зыхьыфым езанэ этажыр арати, щхьэгьубжащхьэм укьелгьэныр зыми щыщтэкьым. Льяпсэ, 96.*

ЭТАЖЕРКЭ (1). Кьат зыбжанэу зэтет тельхьэпэ. *Пэщлэ щлэлга хьэщытыр зырыщытт: плэр зырылуыхат, уэнищкум тельхьэу темьлгьу, стлол, диван, этажеркэ, сабий гьуэлгьылэ сытхэри арат; хьэщытыр Иринэрэ Албиянэрэ яугьуеяр куэдтэкьым. Нал кьута, 236.*

ЭТИКЭ (1). Дуней тетыклэ, зыщлгьылэ хабзэхэр (зы цыгьугуп гуэрым ехьэлгауэ). [Дэфэрэдж:] *Иджы си луэхур зыхуэжлуэм еплгь: дыгузавэу дыщелгьэлуэм, дыфлэмылуэхуу еуэри ежьэжащ жибгьэлэмэ, жагьуэгуэ гьэгуфлэц, абы ищлгьыужклэ район тхьэмадэм сыщелгьэлуам сыкьыгьэщлэжьуащи, и пхьум щхьэклэ щхьэ гугьу зезгьэхьэр жьплэми, дохутыр этикэм кьезэгьыркьым. Льяпсэ, 9.*

ЭТО (4). Урысыбзэ зыгьэлгьагуэ цлэпащлэщ: мыр, ар. *Астемьыр урысыбзэклэ жиэрт: Это Наша жена, Наташа. «Мыр си щхьэгьусэщ, Наташэ». Хьуэпсэгьуэ нур, 309. [Астемьыр:] Это наш сын, один и другой, Лу и Тембот называется. «Мыхэр си кьуэщ, япэри адрейри, Лурэ Темботрэщ я цлэр». Хьуэпсэгьуэ нур, 309.*

ЭХ (1). *междом. Губгьэн, гукьеуэ кьегьэлгьагуэ. Эх, уэ [Астемьыр] пхуэдэ кьуажэм дэсу дэ флгь дыхуэзэн, жиэрт хьэжым, нобэ кьоуэлла насытыр уэ пхуэфащэт? Хьуэпсэгьуэ нур, 64.*

ЭШЕЛОН (7). Куэду зыгуэр кьешэкьыным щхьэхуэу хухэха поезд. *Эшелонным итлгьысхьэнур итлгьысхьа иужь, станц пицлэнтлэ клуэцлгьым дэхуэр кьыдагьэхьащи. Щлгьыур иувыклауэ щытщ, гьуэщлэ гьуэгуэм бгьурьыту. Щынэхужьыкьгуэ, 41. Паровозри псчэ хуэдэу хьуащ бахгьэм щлгьгьэнауэ, эшелоньыр ежьащ. Щынэхужьыкьгуэ, 48.*

Ю

ЮГОСЛАВИЕ (1). Кьэралыщлэщ, иужьклэ кьэрал зыбжанэу зэгукьыжащ. [Кьулым:] *Е псы кьыуа нэри нэри зыхьым дикьыни, е псым дихьыни - аращ ди луэхур зылуьтыр. А псы кьыуам зэпрымыкьыфьу хэклуэдауэ кьэрал мащлэ цылэ: Франциер, Польшиер, Югославиер, Чехословакиер, нэгьуэщлгьэри. Щынэхужьыкьгуэ, 76.*

ЮЖНЭ: ЮЖНЭ АФРИКЭ (1). Африкэ Ипщэ. [Дэфэрэдж:] *Ти, кьыщлгьызодзэ: Южнэ Африкэм ящыщ тхаклуэу Оливие Шрайнер цлгьхур расэклэ зэхэгьэж зэращлгьыр и гум темьхуэу, а зэхэгьэжыр кьызыхэкьлэ колониализмэр гьэклуэдын хуейщ цыжицлэ деж а цлгьхубзым и акьылгьэу дауэ умьхьунэр? Льяпсэ, 366.*

ЮРИСТ (1). Правоведенэмклэ, юридическэ щлгьныгьэхэмклэ лэщлгьгьэ зилэ цлгьху. [Бахьуэм:] *Якьуб езыр юристщ. Нал кьута, 263.*

Я

Я I (25). 1. (8). Щылэцлгьытлгьым е плыфэцлгьытлгьым яку дэту, абы ящыцу япэ итыр эргативнэ падежым иту, яужь итым суффикс -ж пыту кьыщыкьлуэм деж «псом нэхьрэ нэхь» мыхьэнэ илэщ. [Хьэбибэ:] *Сэ бэлищэвичым я бэлищэвичж Темьркьан срищхьэгьусэщ. Нал кьута, 225. Сэ мазэщлэ кьабзэу, Сыхьыджэбз дахащэу, Гуащэм я гуащэжу, Жэщым сыринэхуу, Махуэм сыридыгьэу, Гьатхэу сыщлэращлэу, Кьыдэхьэхьыу нартхэр Тенэ хэзгьэкьлуэдауэ, Куэдыр си щлэсэллуэ, Нартхэм я лэпкьыгьуэр Згьэкьлуэдынкьэ клэщлгьылэ. «Щлэлгьуэ щлгьыналгьэ», 420. Кьызэхуосхэр бгьыхэр плэщлэу, Гуащхьэмахуэу бгьым я бгьыжым лумьплгьэхэи хэтиц и гьащлэщ, Телгьу и цхьэм мыл мыткьлужьыр. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79. 2. (16). «Нэхь» частицэм щлгьыгуу: «псом нэхьрэ нэхь» мыхьэнэ кьегьэлгьагуэ. Хьыбарым я нэхь Гейр фронтыр кьакьутэри нэмыцэм я дээр кьызэрехь жалэу арати, зэхэзыхым и цхьэфэцлгьым зилэщырт. Кьалэн, 433. Мэщлэ Дэфэрэджрэ зым фадэ фалгь илгьыгуэ, цлгьхубзым ерыскьыр шлгьыгуэ, щуауэм и пащхьэм кьыувэри Мэши абы хуэдэм деж жаланхгьэ кьыгьэнакьым, хьуэхьум я нэхь дахэр абы хуэдэу зыщлэ гьуэтыгьуейти, жиэщлэ. Льяпсэ, 118. Сыт лэщлгьылэ уэ кьуатами, Анэм и бээр я нэхь лэщлгьылэ. Бээр уи анэрщ уэзыгьащлэщ. «Батырыбжьэ», 61. 3. (1). «Нэгьунэ» псалгьэм щлгьыгуу: уеллэмэ. Нарзаныпсым я нэгьунэ - флгьым а псори дызогьакьлуэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 79.*

Я II (6) Урысыбзэкьлэ: *щхьэ цлэп. сэ. - Я понимают «Сэ кьызгуролуэ» - жиэри Елдар кьэтэджащ, - крепко понимают «флгьуэ кьызгуролуэ». Хьуэпсэгьуэ нур, 225. [Матрэнэ:] Чтоб я тебя тут не бачила! «Мыбдеж зыщызумыгьэлгьагуэ!». Мазэ ныкьуэ, щхьуантлэ, 555. [Осетиньытыщым:] - Как жаль!.. как я опечален, князь-полковник, что мне пришлось быть у тебя по такому делу. «Сыту жагьуэ! Сыту сринэщхьейрэ, щыцлгьы-полковник, мыпхуэдэ луэхукьлэ уи деж сыкьэкьлуэн хуей зырыхуар». Хьуэпсэгьуэ нур, 116.*

Я ДЭ [СЭ] ДИ ТХБЭ (6). *междом. Гьэщлгьгьуэныгьэ, гухэщлэ с. ху. кьегьэлгьагуэ. [Дэфэрэдж:] Я сэ си тхьэу тхьэишхуэ, сыту куэдыщэ цлгьхубзым я фэ дэжлгьыр. Льяпсэ, 112. [Нанэ:] Я сэ си тхьэ, сыт мыгьуэр уэщлэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 74.*

ЯБГЭ (70). *пльыф. 1. (30). Гуэщлгьгьуншэ. Бий ябгэм ди цлгьыр кьыщыбгьынэм, Мэлищт*

квэнари, ар ди жагъуэт, Иджы хуэпсэгъуэм илэ гъунэ? Мэл гуартэ. «Щалэгъуэ щыналгъэ», 50. Ухэклуэдэныр зым цымыщу Псэзэтылгъэпэ сэ сыхуащ, Лэныгъэм и Иэр кыстелэгъуэ Си псэр а ябгэм Иэцлэхуащ. Зауэ жыхуалэм и хыбары. «Вагъуэ махуэ», 92. Бгъэну унэм телгыр псыницлэу Мафлэ ябгэм зыцлэтыцлэ. «Тисей», 485. 2. (27). Пхъашэ. Фызыны мафлэу жыпэнууци, цыхубзри сабийри зыцлогъуагэ, хъэдагъэ мафлэу жыпэнууци, гу кэс сабий бын исц, шу ябгэ гуэрхэми я цхъэр бащлгъэ хужькэ флэпхыкылауэ я цлопцыр ягъдалгъуэ мэклиу-мэгъу. Зи лгъэрыгъэпс тлыгъа, 519. Дэтхыеуэ джанэ Иэцхъэр Ди шэмэджыр удзым пхоль Ди Иэц фермэм и Иэтицхъэу Хъыджэбз ябгэр кыткэпэпэ. Мэкъуауэ. «Щалэгъуэ щыналгъэ», 46. Къэрал нэхъ ябгэм сэ сыкыуэм, Иэмалкэ бзаджэм кыжэбодоу: «Фэрац дэ диИэр нэхъ шынагъуэу!» Шынэ нэпцл. «Дамыгъэ», 55. 3. (13). Иэубыдыпэпэ, гъэпурьщлэгъуей. Зэджлар кыхуэнэцхыфлащ, Иэджэм цагъэгъуэ кысэлгъащ, зыхуей илгъэпэпэ кыхуащлэну кыгъэгъуэащ: улы пхъащэц, уябгэц, лыгъэщхуэ пхэлгъэц, уэ пхуэдэрац дэ зезышэн хуейр, жалэурэ цытхуэпсэр кырагъэгъэжати, езыри [Фэуаз] кыгъэуэмэлауи кыщцлэпэпэ, цлэуныцлащ: – Сыт хуэдэ кыулыкъу кысхуэзгъэфащэрэ Лыгъэ, 309. Шыцхъэмыгъуазуэ си усэр И заныцлэр гъуэгуу пхэлгъэц, Хы толгъкун ябгэу цылуащ, хым кыхэц мывэм йолгъэц. Хыбарегъащлэ. «Дамыгъэ», 33. Си гъацлэ ябгэр цызухынуэм, Шы жэр сытесу срегъ. Сыкыуэнт нэхъ псыницлэу. «Щалэгъуэ щыналгъэ», 10.

ЯБЛОЧКЭ (1). Урысыбзэ псалгъэ: мылэрысэ цыкыу. Апчарэ цхъэкэ абы [Аслгъэныкыуэ] уэрэд зэхилгъауэ «Яблочкэ» жыхуалэ уэрэдым и макъым псалгъэ цлэпэу жиИэрт. Шынахужыкыуэ, 21.

ЯГЪЭ (48). И зэран. Сягъэкэ хуэуэ цыгъыныдгъэ, Зы цыху цымахуэм мылэныцла. Ягъэщ зэпыту батэжытэр... «Батырыбжэ», 12. Ар мюридхэм я Иэцлагъэц, Зауэ хъэлгъэр Тыркун ягъэц. «Тисей», 384.

ЯГЪЭ КЫНКЪЫМ (46). 1. (25). Гуэхукъым, ущлэгъуэвэн хэлгъкыым. Дин сытхэр флэкыабилкыым, хъэрыныбзэ фыуэ ещлэри кыурлэным итыр адыгъбзэкэ цыхуэм яжрэлэ, кыурлэным итыр мыхъэнэнишу кыщцлэгъэкэ, езыри цыху кыанлыщ, хъэжым лажэ имылауэ зридзри иубэрэжыащ, абы кыив кыомри ягъэ кынтэкъым, жиИэр цыхуэм я флэц мыхуэу цытатэмэ, жалэрти духъэшы куэд тхъэусыхэрт [Астемыр цхъэкэ]. Хуэпсэгъуэ нур, 120. Гуэгуэм цхъэ сыкыуэпэпэ, ятлэпс тлэку кыстриуэхамы ягъэ кынтэкъым, Инал и машинэм хъэлэц сицлащ, кыслэнти си ныбжэгъуэхэм езгъэлгъагъунт, жиИэу Лу и гум кыкылащ. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 526. Иджы уэс кысми ягъэ кынкъым, Тесэн хуеяхэр трасакъэ. Щымахуэ жэщуэсыр кыссырт. «Вагъуэ махуэ», 19. 2. (21). Хъунут, Иейтэкъым, фыт. Данэ цыкыуэ Хъэбибзэ деж цылэмэ, ягъэ кынкъым, жиИэу, Иринэ арат зытриубыдэр. Нал кыута, 236. Пэжу, япэм цлопцыр цытлэны, жини, алмэстыи – Иэджэ ныцлауэ цытащ, иджы а кыомыр

ныгъэлгъэжыауэ цлопцыр цыхуэм нэхъ сэбэн зэрыхуэхуэнуэм хуэдэу гъэкъэбзэжамэ, дохутырхэм я арсеналым хэбгъэуэмэ, ягъэ кынкъым, псэм хуэмыдэу операцэ яцла сымаджэм ущлэгъэм деж кыбгъэсэбэпэ. Лгъапсэ, 29. [Нанэ Думэсарэ жрэлэ:] Астемыр кыссыжыху тлэку зыбгъэцлэрацлэпэни ягъэ кынкъым... Хуэпсэгъуэ нур, 189.

ЯЕ (3). пгъыф. Пшэр, зи фэм шыц. Астемыр шытх яем тесыгъуейуэ тесц, и куэпкытлым шыр диубыдауэ: шы сокури быдэу иыгъыц, шым зыхъуныцлэху, цлопцыр илэ и джабэр зэпхуэлэ. Хуэпсэгъуэ нур, 163. И цылыр [шым] яеци, уанэм хуащлащ жыпэни. Нал кыута, 265. Лыжы гуэрным адыгъэ кыабзэ, яе хуэжарэ лгъагъуэхуу, и цхъэр гъуру, Гумпэпэ иыгъыу утыкум кыришащ. Хуэпсэгъуэ нур, 127.

ЯЖЪАФЭ (2). пгъыф. И пгъыфэкэ яжъэм ещлэ. Уафэм яжъафэ кытеуауэ, щыху лгъагъэхэм цлакуэ фыцлэм ещху ныбжэ ядзу, дыгъэр дохутейм кыщ фочыпэу пшэм кыхэцт. Кыпсэ кыпэ, 5. Гум илгъа мафлэр улгъыкы, Мэхуэ набдэ фыцлэр яжъафэ. Набдэ. «Батырыбжэ», 52.

ЯЖЪАЩХЪУЭ (2). Удэ ежыжы лгъэпкыщ (Cucurbitaria). Хъэкурны лгъащэу кыщым цлэпэ зэпкытым, иныкыуэм и шыуанышхуэр мывищым трегъэуэри яжъащхуэ зэхуыкысар егъавэ. Лгъапсэ, 101. Яжъащхуэ кыхуэзыны цылэщ [Хъэкурны], хъэмфлэпэ, кхъуэхъэныцэ, бел сыт хуыцлэмэ, абы кыпэпэ. Лгъапсэ, 101.

ЯЖЪЭ (14). 1. (11). Мафлэ сахуэ. Инус куэд цлауэ хыхъжат и гъуэпэ [и фызыр хужыным], иджы, зыуцхуауэ, жъэгум илэ яжъэр зэбгъитхууэр дэп зытлэу кыгъуэтар зэхуыкысарэ, кыуэцлэпэ гъур цыкыуэхэр ириуэпсэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 68. Итлэны яжъэр зэбгъитхуэми, Зы мафлэ хуэаскэ сымыгъуэ. Уэрэдибл. «Дамыгъэ», 216. Лу ейр [кырагъуэр] хыданым кыуэцлэпэ хуэуэ пшыкыуэ ямыгъэлгъыжым ирилгъэхэри яжъэкэ цылухъумэжыащ. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 601. 2. (3). пгъыф. мых. Яжъэм ехъэллэ, теухуа. «Елбздыкыуэ Дыкыуэнагъ, Аргъепэ, Шы пэныцы, Цыгъагъэ, Яжъэ лгъэу, Лгъэурдыдэ, Едыкыжэ», – ЖиИэу фызыр мис мэшхыдэ. «Елбздыкыуэ», 11. Си блыпкыр зылыгъыр ди шофэр кабинэ хуабэм исарати, кыщцлэпэпэ: Алыджыкыуэ дыкыуэнагъ, аргъепэ шы пэныцы, цыгъагъэ, яжъэ лгъэу... Мелыпэ, 436.

ЯЗ (6). Тлэм шыщу зы. Шыдыгъуитлым языр кыуэгъэпэпэ кыуэуэри пхъэрыр янэ иригъэцауэ арати, Астемыр цыуащ. Хуэпсэгъуэ нур, 170. Лу ищлэрт а унитлым языр Мэрэмкыанхэ зэрейр, адрейри зейр Мэтхъэнхэт. Мазэ ныкыуэ цхъуантлэ, 575. Плитлым языр Астемыр, адрейри Елдарт. Хуэпсэгъуэ нур, 76.

ЯЗЫК (1). Урысыбзэ: бзэ. [Интернатым и унафэцлым сабийхэм яжрэлэ:] Теперь он [А. А. Шогениуков] будет вас учить родному языку «Иджы мыбы [Щоджэныкыуэ Алий] анэдэлгъубзэр фыгъэджынууц». Зи лгъэрыгъып тлыгъа, 521.

ЯЗЫНЫКЪУЭ (2). мыбелдж. цлэпэ. Куэд хуэхэм ящыц гуэрхэр. Языныкыуэхэм лэпс шынакы кылахырти, сыхъэт псокэ кымытэджу цыст,

Нурхээлий *Клэлгьилтү*. Хьюэпсэгүү нур, 205. Сэид и жьэпкьым башир *цлэггэжкүауэ* *цыст*, *адрей* *молэхэм* *языныкүгүэм* *я* *цхээр* *лэклэ* *ялыгт*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 654.

ЯЗЫХЭЗ (10). Түм е нэхьыбэм ящыц зы. *Лэпквитл* *зэныкүэжкүу* *зи* *күуэши* *клэзнэйшйуэ* *зыггэувыну* *ещам* *языхээым* *иклүэтын* *я* *цхээ* *тралгьаакьым*, *зэжрамылани* *зэхуэзгүэпжри*, «*атлэ*, *ди* *күуэши* *цывмыдэклэ*», «*ди* *күуэшири* *цывмыггэуэвлэ*», *жалэри* *лэпквитлри* *зыхуэмей* *Нурхээлий* *квэггэллэггүати*, *зэижыным* *кьыхэккүу*, *хахац*. Хьюэпсэгүү нур, 214. *Шлалэфишцым* *языхээым* *Кьыхыфакьым* *зыцлэхуэпсыр*, *Ар* *и* *жаггүуэ* *маггьыр* *Линэ*, *Яциггэтицкүу* *псоми* *нэпсыр*. Колхоз шыггажэм. «*Партыр* *ди* *пашэу*», 34. *Лу* *дэнэ* *кьэна*, *езы* *Инал* *дыдэ* *е* *и* *хьэцлэм* *языхээым* *я* *тицкүхьэллэ* *квэккүынтэкьым* *кбэхуар* *кбэхууно*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 573.

ЯЗЫЧ (1). Урысыбээ ныкүуэц: бээ. *Наша* *рускэ* *языч* *не* *знаит* «*Дэ* *урысыбээ* *тицлэркьым*», *жилэри* *Елдар* *тлэклү* *теуккытыкьу* *псэлгашц*. Хьюэпсэгүү нур, 201.

ЯКОВ БОРИСОВИЧ (26). «*Нал* *кьута*» *романым* *хэт* *персонажц*. *Яков* *Борисович* *аптекару* *иггашцлэми* *мэлажэ*, *квээзымыцкүу* *квалэм* *дэмысу*. *Нал* *кьута*, 220. *Иринэ* *кьыциуду* *дыхьэшхыным* *тлэклүт* *квэнар*, *Яков* *Борисович* *адыгэ* *фаиц* *цыггьыу* *илгээгүати*. *Нал* *кьута*, 234.

ЯКУ (3). Я зэхуаку. *Зэгүнэггүитлүр* *хьарзынэу* *зэдэпсурт*, *кьайггэ* *яку* *дэмылгү*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 575. *Дяку* *илгээсицэ* *зэридэлү* *Дэ* *тлур* *дыхуакгэ* *зэныбжэжгү*. *Лермонтов*. «*Батырыбжэ*», 49.

◇ *Яку* *кьыдэлтхьэн* (1). Я зэхуаку *лүэху* *гуэр* *кьышцыггэхьэин*. [*Квээши* *етлүанэм* *жила* *псалгэ*] *Ныкүуэкүуэныр* *яку* *кьыдэлтхьэм*, *Шымы* *я* [*дунешцым*] *цхээр* *цлгьаакгэ?* «*Индийскэ* *поэмэ*», 359.

ЯКБУБ (79). «*Нал* *кьута*» *романым* *хэт* *персонажц*, *епцлгьааклүэ* *хуэри* *бийм* *яхыхуауэ*. *Гитлери* *сриггэсыккүу* *кьызоицэ*, *Бахуэми* *дуней* *дахэклэ* *сыккыггэггүггэркьым*, *жилэу* *Якбуб* *и* *гум* *квэккүирт*, *и* *цхээр* *здихьыну* *имыцлэу*. *Нал* *кьута*, 263. *Пэжыр* *жыплэмэ*, *Якбуб* *мызэ-мытлэу* *и* *гум* *квэккүирт*: *Иван* *Калита* *е* *Иван* *Грознэм* *Россиер* *зы* *квэрал* *зэрацлэм* *хуэдэу*, *адыгэми* *зыгүэр* *кбэхэккүу* *лвэпкэ* *псори* *зы* *хэку* *сыту* *имыцларэт*, *жилэу*. *Нал* *кьута*, 308.

ЯЛЕЙ (3). *плгыф*. Зымы хуэмыдэ, *псоми* *кьашцхьэщыккү*. [*Анэм* *Квэрней* *жрелэ:*] *Кьамаплэ* *нэцлүр* *гуэлэлү*, *Ялейти* *уядэм* *шицлари* ... «*Адэ*», 141. *Ггэ* *иклари* *псом* *ялейти*, *лэцым* *мэккүр* *я* *маицлат*, *Абы* *папицлэ* *фермэм* *тетым* *Си* *гур* *ину* *хиггэцлат*. *Мэккуауэ*. «*Шлалэггүэ* *щыналггэ*», 46. *Зыхуээну* *псом* *ялей* *хуэзауэ* *желэ* *иджы*, *жилэри* *Астемыр* *дыхьэшх* *нэтицлэ* *зицлаци*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 540.

ЯЛЕЙУЭ (1). *нареч*. Зымы хуэмыдэ, *псоми* *кьашцхьэщыккүу*. *Лусытсыр* *квэвэрт*, *тклүпсхэр* *лгьейуэ*, *Лэпс* *тхуэрымбэр* *псывэм* *кьрихьэккүу*, *Сыгуфлэрт* *сэри* *псом* *ялейуэ*, *Лэпс* *лүвым* *и* *мэр* *кьысцихьэжкү*. *Лэггүп* *цкүкү*. «*Шум* *и* *гүуэгү*», 50.

ЯЛЫХЬ (24). *Алыхьым* *лгьэүклэ* *зэрызыхуаггэзэ* *псалгэц*. [*Нурхээлий:*] *Си* *тхьэлганэр* *муслгьымэн* *жылэм* *зэхах*, *Ялыхь*, *мы* *сызэрытым* *сумыггэккү*, *сэ* *дыщэ* *ирехтү* *е* *нэггүэцил* *ирехтү* *а* *сыздэщыла* *Амрыккым* *кьыздисхауэ* *зггэтицкүуамэ*, *Ялыхь*, *уэ* *кьызымыт* *цкүхумяцизбзыщкүуныр*... Хьюэпсэгүү нур, 155. *Лу* *кьыхидза* *уэрэдым* *и* *уэрэдыпкьыр* *яцлэжыртэкьымы*, *езы* *Тинэ* *ар* *зыщыггүуицэжам* *я* *гум* *кьыггэккүуац*: *Хьэнцигуаицэ* *зыдошэрэ*, *зыдошэрэ*, *Ялыхь*, *уэших* *квэггэцицэх*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 643. *А* *жэцим* *Исуфыр* *яггэтлгьысыну* *цыцлгьашым*, *зыккыггэзэри* *и* *фьызымрэ* *и* *пхуэурэ* *квэжрилац*: *Мы* *бжэщхьэлүм* *сыккыбаккүуэу* *унэм* *сыккыщыщыккүуа* *махуэм*, *Ялыхь*, *кхьаблэккүу* *сыцлэггэхьыж*. *Лэчымэ*, 396.

ЯМЫЛГАГГУЖЫН (5). *Жаггүуэ* *ялгьаггү*, *гүм* *и* *мышлгасэ*. [*Квандыицэ:*] *Тхьа*, *нэмыцэ* *ямылггэжыжынхэр* *цыдаухужам*, *дждитл* *кьысхуэнати*, *тхьа*, *дждэд* *фермэм* *естам*, *абы* *кьыцинэмыщкүу*, *тхьа*, *нартыку* *квэп* *закгүэ* *силэти* *жылапхгэу* *естам*, *итлани*, *уэри* *уолггэу*, *тхьа*, *си* *жыщхьэ* *хьыдггэбзэхэм* *сахэту* *солажэ*. *Алгьхьэ*, 52. *Зээмызэ* *цхьэггүбжэм* *кьылүтлгьысхьэрт* [*Жыраслээн* *и* *фьыз* *гуаицэр:*] *а-а*, *ямылггэжыжын* *цкүкүлүхэ*, *я* *ныбэ* *изи*, *абы* *зыгүэр* *кьысхуахьыни*, *жыплэу* *уащыггүггэ* *хуэн?* Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 629. [*Адакгэр* *зей* *фьызым* *и* *ггүнэггүм* *жрелэ:*] *Ауэ* *пэжи*, *пицлантилэм* *цыдэккүу* *жыжым* *Джэлилу* *адакгэ* *ямылггэжыжын* *р* *тлэклү* *ефьыцлэу* *си* *гүггэци* [*хьыдггэбзэ* *цкүкүлүм*]. *Бабьщыкүуэ* *адаккүэпш*, 477.

ЯМЫЦЫХУ (1). *плгыф*. *Зи* *цлэр* *ямыщлэ*, *зыми* *имынлүасэ*. (*Сагыриплл* *флэккү* *мыхтү* «*усэ* *шабзэхэм*» *языхээым* *и* *флэцлгьггэцлэу* *кьоклүэ*).

ЯМЫЩЦЭХХЭУ (1). *Уащхуэдэмыщхьуэ*, *пэмыплгьауэ*. *Ямыщлэххэу* *фронтыр* *Армавир* *деж* *нэмыцэм* *кьыщызэпатхьати*, *окопэ* *квэггэхьэзырауэ* *цытар* *ди* *дзэм* *яубыдытлэ* *имыхуэу* *кьызырылгьац*. *Нал* *кьута*, 211.

ЯПЭ I (23). *зэрызэккү*. *бж*. *Езанэ*. *Япэ* *еджаплэххуэхэр* *кьыщыцлгьахар* *Тэрчкгалэц*, *военнэ* *штабышхуэхэри*, *училищэ* *жыплэми* – *псори* *а* *квалэрац* *зидэтар*, *атлэ* *мафлэм* *и* *ггүнэггү* *лүр* *мажэ* *жыхуалэр* *арати*, *еджаплэ* *зэмылггэжыггэуэ* *кьомыр* *зилахэм* *цлэныггэи* *нэхэ* *яггүэтаиц*. *Льапсэ*, 89. *Абы* *шырыккүр* *сэ* *нэххьэсмэ*, *Ар* *слгыггьыу* *цицлгьынуц* *ислгэмей*, *Сэлэт* *шырыккүм* *сфлэцлэц* *сэ* *лгьысмэ*, *Япэ* *квэггэггүэр* *мис* *абдей*. *Сэлэт* *шырыккүу*. «*Шум* *и* *гүуэгү*», 11. *Бжыхьэм* *квэсаккэ* *япэ* *уэсыр*, *Ар* *си* *цлэциггүуэ* *сэ* *квээжыхьт*. *Уцкүкүу* *уи* *гүм* *ибубыдэр*. «*Ваггүэ* *махуэ*», 83.

□ **Япэ** *квэхуэх* *мывэм* *бгыр* *кьыггүггэу* (1). *лүэху* *цкүкүу* *квэжыам* *иужккү* *зеубггү*. *Ауэ* *пэжи*, *япэ* *квэхуэх* *мывэм* *бгыр* *кьыггүггэу*, *жаггэ*. *Инал* *бгыр* *кьыщыггүггэу* *квэххунккү* *мэхтү*. Мазэ ныкүуэ шхуантлэ, 543. **Япэ** *узыхуээр* *шхыныфлци* (1). *Ерыскы* *лэй* *щылэккүм*, *жыхуилэц*. [*Астемыр:*] *Япэ* *узыхуээр* *шхыныфлци*. Хьюэпсэгүү нур, 267.

ЯПЭ КВЭСЫМ (3). Я нэхэ *мыхьэнэ* *зимылэр*. *Лло*, *япэ* *квэсым* *уккыдиггүуэ*, *ар* *хуэрэ* [*жрелэ* *Квэзджэрий* *и* *күуэши* *Наицхуэ?*] Хьюэпсэгүү нур, 310.

ЯПЭ II (63). Япэ дыдэ, япэу, нэхъ пасэу, нэхъ жбыуэ. *Нанэ пэгун илыгъыу тицлантилэшхуэм дэтти япэ кылгэгъуац Саримэ кызыртыца бжыхъ гъуанэм Дисэ и цхьэр кэриггэжри пкьыр инауэ келэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 137. Езы Раисэ «Хрущев и дачэр» и рестораным цыц филиалу кьелъытэж, Иункыбзэ псоми я Иункыбзэлухыр и сумкэм илгыци, цыхуейм деж кьаклуэу и нэгу зриггэжъми мэхъу, хьэцлэшхуэ кьэклэунуми хэт кьэклэунуми япэ кьэзыцлэр Раисэци, шхын гьэхъзырын хуейр зи тиц дэлъыр араци. Лъапсэ, 79. Шыгу зэцлэцлар нэхуыцым фермэм тету япэ кьэушам цилгъагъум, кьаклуэрэ еплэмэ – шыгухур мэжей, кладитли мэкьуклэ цлэуфауэ итици, кьыцилоу. Кьалэн, 428.*

♦ **Япэ зиггэщын** (1). Зыгуэрэм и пэ зыгуэр щлэн. *Зэбггэуцлэну ухуэмеймэ, япэ зиггэщын езыр укл. Нал кьута, 258. Япэ зыкыггэщын* (14). *Еплэ япэ зиггэщын. Ныбэфыр уи гъусэу шызакъуэу цыкълум уихуэххэнутэкъым, арицхьэклэ хэгъэрей гуэрэм япэ зыкыриггэщри кьелгэгъуац, «кьомыгъанэу, здэшэж, чэф хьэлгэ хъуац» жилэри. Лъапсэ, 47. [Фэуаз:] Сэлэтицим япэ сити ськлуэрти, занцлэу бжэр Гусхри, сэлэтхэм я командирым жилэнлауэ кьыцилэнтти, сэ япэ зыкызоггэщри комедантым сьбггэдэхэ. Мелыгыч, 463. Азрэту пльагъум япэ зыкыриггэщри, капитаныр цлэриггэгъуэжын и хьисэну. Нал кьута, 302. Япэ иггэщын (3). Палгэклэ япэ кыггэхуэн. *Астемыр и гум кьэклац, коммунистхэмрэ комсомолхэмрэ фи лэр флэт, жилэу ахэр япэ ириггэщу мьдрейхэри абы клэлэгиггэклэуэну, арицхьэклэ абы дзыхъ ицлэкъым. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 659. [Нанэ:] Ялыхъ, сэ япэ сиггэщын... [Си кьуэм нэхъапэ дунейм сеггэхьж]. Хьуэпсэгъуэ нур, 282. *Иэдэм матэр кьылех физыгъыи цхьэлъымклэ ехъ, хьуэцлэ хуэдэу зицлэу: Уэлэхьы, сьмыцилэ, ди шьпхъу, уолгъагъу, уи нартыхур япэ изггэщымэ, адрейхэм сьт жалэн? Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 630. Япэ итын* (2). 1. (1). Зыгуэрэм и пэ луэху гуэрэм пэрытын. *Сэ си япэ итам уэрэд жилэурэ пьсьмор зэберихьрт, сэ сефурэ си луэху зэфлызоггэклэ, жилэу Сентрал и цхьэм цытхъужьрт, зы бжэ, бжытл цлэкла нэужь. Нал кьута, 288. 2. (1). Зэманклэ зыгуэрэм и пэ кыхуэн, нэхъапэ кьэхъун. Нысэр кьашэнымклэ зы махуэклэ япэ иту музыкауэ цыкълухэр грузовикым кьраггэтлысхьэри Шцылэпс кьуажэм кьашат. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 575. Япэ кьихуэн* (2). Палгэклэ нэхъапэ кьэхъун. *Хьэцлэми Астемыр сьми ябзыцлэри мырат: Шцхьэлмывэкъуэ Коломейцовыр япэ дьидэ кьыдыхьэным илгэс зыбггэуцлэ япэ кьихуэу, Шцылэпс кьуажэу кьэзакъ станицэм пэмыжыжъэм луэхугъуэ бэлыхъ гуэр кьыцыхъуат. Хьуэпсэгъуэ нур, 201. Хэт а гъуэуэ кыхьыр зыцлэхур, Гугъуехъ фыхуэзэм зэпфчу, Кьарууэ филэр зы фицлауэ, Лъэбакъуэ леикл фымычу, Фыкьихуэу палгэм фэ япэ, Фыкьэзышахэр? – кьыджалэм, Ярецлэ псоми жэуапыр: «Партыр ди пашэу», – жытлэнуци. Партыр ди пашэу. «Партыр ди пашэу», 5.***

ЯПЭ III (81). Зыгуэрэм (зыгуэрхэм) и гупэ, и пэ. *Инал и шыр цутлэтири уи шэрихьэтисти,*

уи мэрихьэтисти кьызыринэклири псом япэ иувац. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 543. [Кьэзакъ лыкълуэхэм:] Шо шэрихьэтистхэр дьидэ цлэсыр? Хьуэпсэгъуэ нур, 323.

ЯПЭ ИГЪЭУВЭН (2). Уи пэ, гупэ зыгуэр гъэувын, япэ иггэщын. *Кьазджэрий Думсарэ сьмэ я гъусэу кьэжъац, Тембот жэри жэмьыр япэ ириггэувауэ ихурт. Хьуэпсэгъуэ нур, 316. Иужьым иханлэм дыцкълуэклэ нэхъ цыкълухэр япэ драггэуэ хъуац, арицхьэклэ нэхъ инхэм я кьрушкэлэшхуэр я бгырыпхым клэрыцлат, дэ кьытлгъамыггэсыну. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 522.*

ЯПЭ ИГЪЭЩЫН (6). 1. (4). Уи пэ, уи гупэ кыггэуэвэн, зыкызырэггээнэклэ. *Мо кьхъуэ пльыжъ клуэклафлэр Сяпэ изо ггэщ. Дыггэм, кьхъуэ клуэклафлэу... «Вагъуэ махуэ», 101. Шьдыгъуитлым языр кьуэггэнапэ кьуэуэври пхьэрыр япэ ириггэщуац арати, Астемыр цыуац. Хьуэпсэгъуэ нур, 170. 2. (2). Нэхъ гулгытэ хуэщлэ, нэхъыфлу кьэлгытэн. *Мо кьуажэр, кьалэм езгъапэцэмэ, Япэ изггэщу сьдэтии. Сьжейми, си нэр зэтесхами... «Шцхьэлыкьуэ», 383.**

ЯПЭ(М) ИТЫН (56). 1. (54). Зыгуэрхэм я гупэ, я пэ щытын. *Япэм ит машинэм ис цыкълубз ггэщлэрицлат телъ данэпс хужь иныр жьыбггэм зэрихьэрт, мис фи нысацлэр, феплэ, жилэ хуэдэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 583. Жьыр ди цылабгъымклэ кьепицэрти шу кьомым кьаггэхъя сабэр пшагъуэ гуэрэным хуэдэу япэм ит зацлэци, нэхъ дыкьамылагъуэрэ гъунэгъу захуэтицлэни [бийм], жилэу Кьэрэмьрзэ ар и гурыфлыгъуэци, Шцэгузавэ куэд цыцлэ пэтми. Лыгъэ, 411. Дэдэжхъуу пашэр Япэ иту, Мэл гуартэр кьохыр хуэплэ лгэгэм, И цлэкуэ фыцлэр цыгъыу хуити, Мэлыхъуэр мэлым иропагэ. Мэл гуартэ. «Шцалэгъуэ щыналгэ», 50. 2. (2). Нэхъыжъу, пашэу зыгуэрхэм ялэн. *Мьчэму дыггэу кьытхуэпсу, Насытыр кьыту мардэнишу Вождьыцхуэр ди япэ итын, Абы кьытхуэцлэу нафэр Шьытхьуклэ дггэзацлэу цытыну Кьызымынэу зыри сэ софэр. Ильэсыщлэм пащлэ. «Бгы лъапэхэм деж», 120.**

ЯПЭ ИУВЭН (2). Зыгуэрхэм я гупэ, я пэ увын. *Бзэрэм дыкьызыртеклыу цыкълубзыр япэ иувауэ маклуэ, мьчэму кьызэплээклыу. Мелыгыч, 439. Кьру пашэр ауэ сьтми пэ иувэркьым... Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 543.*

ЯПЭ ИЩЫН (16). Зыгуэр кьызынэклэ, зыгуэрэм щхьэпрыкълэ. *А цыхуэ кьом зрызехьэм Астемыр сьмэ я шу гъусэхэри хэтт, цлэпицыр яггэклэрахъуэу, ирауди кьахэклырт, зыр зым япэ ищын пащлэ зэфлэнэрт, арицхьэклэ зэзуапэ имыхуэу ежэжырт. Хьуэпсэгъуэ нур, 255. Нэхъ зи гур жаныр жьыжэ плгэурэ, Нэхъ лъэрымыхьыр япэ йоцыр, Арицхьэклэ куэди хуэмыкълуфу Кьыкьлэрохужыр, кьутэм и цлэпицыр. Дамыггэ. «Дамыггэ», 205. Шоджэницкълу Алий хиша лгэгуэрац дэ гъуэгушхуэ тхуэхъуауэ дызытетыр. Фы кьыдэхъулэми, ди гум цыхьэцла кьэхъуауэ, ди япэ ишам дыкьлэпэлацлэ, нэхъ тегушхуауи доклуэ, сьту жытлэмэ гъуэгур кьуейцлэи, гъуэгур мьтынымци, цыхуэпэ илэми, дощлэ, пэрытым иггэунэхуауи. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 518.*

ЯПЭ КЪИУВЭН (1). *Еплъ япэ иувэн. ЛутIэ япэ къиувауэ жейэ: «Дадэ, дынохуэуэхур, ГьаицIэ кIыхьыр къэбгъэицауэ Илгъэсицэ нобэ уохур».* «Тисей», 480.

ЯПЭ КЪИХУЭН (1). *Еплъ япэ ищын.* «Шы къэбгъажэр бутIыпциынкIэ Япэ зэикI укъимыхуэ». Колхоз шыгъажэм. «Партыр ди пашэу», 43.

ЯПЭ КЪИЩЫН (3). *Еплъ япэ ищын.* [Жыраслгъэн Елдар жрейэ:] Си унэ сыцIыхьэжати сэ сянэ нэгъуэицI къицауэ къыицIэкIаиц. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 594. *Езы Алий [ЩоджэницIыкIум] хузэфIэкIар мацIэкъым зыхэмыта Iуэху хэтиц жыпIэу птхын хуэдэу, и Iэдаккэ цIэкIами уаситI хуэбгъэувын хуеяц, япэ къищри лгъагъуэ ди култIурэм цыхишиащи. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 518.*

ЯПЭ IV (1). *Еплъ япэщIыкIэ.* [Думэсарэ Дисэ жрейэ:] Саримэ Алыхьым и хьэицIэи, Алыхьым нэужькIэ хьэицIэ зыкысхуицIащи, япэ си хьэдэм ебакъуэ [абы и жагъуэ пцIын ипэ]. Хьуэпсэгъуэ нур, 137.

ЯПЭ V (2). *Еплъ япэм.* Ток бутIыпциым шайр къэгъавэ, ТоккIэ мэлри фермэм ящыр, ТоккIэ куэдым я щIыр явэ, Илэти фицэхут хьэпшытыфIыр, Мыр щацэр къалэт япэ, Ауэ дэри нобэ къалэ Дохур, дауи, ар ди гуапэц... Къуажэ прилавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

ЯПЭ ДЫЦЭ (26). **1.** (24). Посм япэ, псоми я нэхъапэ. [Шлоссер:] ЛэицIыгъуэ блэкIам япэ дьдэ Iуаицхэмауэ и цыгум дэкIар адыгэиц, Килариц и цIэр. Гьуэгуанэ, 100. ШIалэу, къишиа къудейуэ къалэм япэ дьдэ къыицIыдыхьам цы джыдэ жан Iэрыхуэ къэтым кIуэицIылгъуэ – араиц мылгъкуу шIар [Абу-Деруиш]. Кхьэлэгъунэ, 373. Япэ дьдэ революцэм и пэкIэ адыгэ къуажэхэм школ къыицIызыуахам Кушмэзыхьуейр яхэтиащи, школ унэ хьарзыни даицIыхьыгъат, Бахьсэн урыс къуажэм нэхъ къэгъэицауэ. Зи лгъэрыгъыпс тIыгъа, 521. **2.** (1). Псоми я гупэ. ЗэкIэлгъхьэужу [бзылгъхуэгъэхэр] цувыкIа нэужь, япэ дьдэ итым деж къыицIыладзэри и кIэм нэж псоми я щхьэц ухуэнар зым зыр пацэжурэ зэIуацэ, шыкIэ класэ фыицIэр я дамэм телгъуэ ирашажэемэ, зэкIэлгъхьэужу зэрыщытым хуэдэу кIуэн хуэдэу. Лгъапсэ, 35. **3.** (1). *Еплъ япэщIыкIэ.* Япэ дьдэ Чачэ тепсэлгъыхьаиц лIэным нэсауэ сьмаджэ гуэрым деж ар яшэу зэригъэхужам. Хьуэпсэгъуэ нур, 71.

ЯПЭ ДЫЦЭУ (1). *Еплъ япэ дьдэ.* Чачэрэ Мэхьудрэц япэ дьдэу Мусэ еицхьэкIуар. Хьуэпсэгъуэ нур, 208.

ЯПЭКIЭ (1). Гупэр здэгъэзамкIэ. [Ботэх Дэфэрэдэж жрейэ:] Уи япэкIэ бгъажэ мывэм урохьэлэж жаIэу зэхомыхауэ пIэрэ, цIыхубз? Лгъапсэ, 93.

□ [Уи] япэкIэ бгъажэ мывэм урохьэлэж (2). «Фы пщIамэ, фы къыпхуащIэжынщ, Iей блэжамэ, Iей къуащIэжынщ», жыхуиIэщ. Мы псалгъэжыр нэхъ зэрыжалэр «Уи япэкIэ мывэ хьурей бгъажэмэ, ухуозэж» жаIэуц. [Ботэх Дэфэрэдэж къыжрейэ:] – Уи япэкIэ бгъажэ мывэм урохьэлэж жаIэу зэхомыхауэ пIэрэ, цIыхубз? Лгъапсэ, 93.

ЯПЭМ (77). *нареч. 1.* (67). ЗэманкIэ нэхъ пасэм, нэхъапэм. Нобэ Темботрэ Лурэ дуней гуфIэгъуэр къалгъысаиц, Степан Ильич къэкIуати, ауэ хьэлэмэтыр арккэ – япэм и къэкIуэкIэм еицхуэ гуиыIэу, къыбыргъукIыу къэкIуакъым, шыгъуэгу хадэмкIэ къыпхыкIаиц, зыми зыкъримыгъэлгъагъуу. Хьуэпсэгъуэ нур, 221. «Адыгэ клуб» жаIэу цIыхур цызэхуэсу цыIэт зы уни Къазджэрий абы кIуаиц, и цIыхугъэ зыбжанэми яхуэзаиц, зыкъоми къыицIыгуфIыкIаиц, арицхьэкIэ цIыхум я щхьэ бжэе еуа хуэдэт, япэм къайхьулауэ цыта тIэкIухэри яфIэкIуэдыжауэ. Мазэ ныкIуэ щхьуантIэ, 663. Исуф япэм и пхьум зигъэбзэха щхьэкIэ мыгузэващэу цытамэ, иджы Назифэ куэдрэ къемыкIуэлэжмэ, пхуэгъуэлгъыжыркъым, пцIэдджыжым жьыуэ къэтэджын хуей пэтрэ. Лэчымэ, 393. **2.** (10). *Еплъ япэщIыкIэ.* Азэн джэм и макъыр жыжэ нэсырт уафэм къеха хуэдэу икIи абы хуэдицIэ дахэти, пулемёт зыгъауэ аскэрхэм тхьэмадэр [Абу-Деруиш] япэм кърахухьыжыну я мурадами, иджы сабырыжауэ къедалуэрт. Кхьэлэгъунэ, 378. Япэм бжэндэхуэ хуэдицу цытар заницIэу ин хьурт, и макъ шынагъуэри ин хьууэ. Нал къута, 279. Уафэ цхьуантIэм хэIуицIыкIыу ХужьыгъитIыр къалгъэгъуаиц, Япэм Iугъуэм хомыицIыкIыу МашинитIи къехуэхаиц. ПарашютитI. «Бгы лгъапэхэм деж», 45.

ЯПЭМ ХУЭДЭУ (3). *нареч.* Нэхъапэм зэрыщытауэ. Япэм хуэдэу щхьэ нэжэгужэу цымытрэ [Саримэ]? Хьуэпсэгъуэ нур, 192. Элеваторым деж хуэдэу гумрэ машинэмрэ зэхэтхьуауэ цызэхэттэкъым. МелыIыч, 470. КъакIуэми, япэм хуэдэу пIаицIэ-тхьытхьыу кIуэжыртэкъым, къанурэ жэц цыицIэ къэхьурт [Iуарарэ и къуэ Хьэбас деж], уеблэмэ зыдэкIуэжауэ илгъэс пцIыкIух хуэдицIэ зыдэпсэуа лIыр къэгъуэвауэ, къыицIыгъакIуэ цыIэт, нэкIуэж жиIэри къыпхуиIуэхуаиц, жиIэу. Къалэн, 430.

ЯПЭР АРАУЭ (5). *вводнэ п.* Еплъ япэрауэ. Абы [Лу къыицIалгъауа махуэм къэхьуахэм] дьитепсэлгъыхьыным дьнэмыс цIыкIэ, япэр арауэ, ЩхьэлмывэкъуэкIэ зэджэ къуажэр Щхьэлмывэкъуэпс зэрыIуыр зэдгъэицIэн хуейиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 49. Якъуб жиIэр Локотои зэригъэицIэгъуэнур имыицIэу, и нитIыр тенауэ еплгъырт: Япэр арауэ, жиIэрт Локотои, жыг лгъадаккэ псоми къадэжыжыркъым. Нал къута, 260.

ЯПЭР АРАЦИ (1). *вводнэ п.* Еплъ япэрауэ.

ЯПЭРАУЭ (6). *вводнэ п.* Псом япэу, псом япэ. Япэрауэ, тридзэри Дисэ лафкIэтетым деж кIуаиц, Хьуэпсэгъуэ нур, 141. [Локотои:] Япэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынщи, етIуанэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынщи, еицанэрауэ, ди присягэр дгъэпэжынщи. Нал къута, 307. Жылэр хьэжыицI кIуэмэ, япэрауэ, Чэбэм къыицIыладзэри тхьэмауэ енкIэ хабзэм къыгъэлгъагъуэр яицIэ, андез яцтар мыкIутацэрэт, жаIэу тегузэвыхьу. Лыгъэ, 413.

ЯПЭРЕЙ I (10). *зэрызэкI. бж.* Еплъ япэ I. Япэрей теплгъэгъуэр яухуэ Iупхьуэр зэрызэхуаицIу, Верэ Павловнэ Iэгуеуаиц, арицхьэкIэ ищыицIэцхьэр ней-нейуэ къыхуеплгъэкла нэмыицI, зыри Iэгу еуакъым.

Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 668. Япэрей зауэм лыггэ щызезыгьахэр мыраици, я цлэ, я унэцлэр телефонклэ бжызолэ, «боевой листок» кбьидэгэклэ, абы я хьыбар псоми яцлэн хуэдэу, жиЛэу Локотош кбьлуэхуа цхьэклэ, ар Якбуб и тхьэкЛумэм цриггэхьакбьым. Нал кбута, 301. Япэрей хуабэм дихьэхауэ, Жыг датицэ уаем икбута? Кларц жыг. «Вагбүэ махуэ», 367.

ЯПЭРЕЙ II (5). нареч. Нэхъ ипэ итар. Клэцлэу жыплэмэ, Астемыр япэрей Астемыр – Инухьэжыр зыубэрэжбам – ецхьыжкбьым. Хьуэпсэгбүэ нур, 198. Кбужэм дэсхэр куэд цлатэкбьым муслбьымэн диньым зэрихьэрэ, ихьами, япэрей диньыр я гум илбти, зэчэнджэцаиц, дауэ цлэтлхьэмэ, нэхьыфл [Хьэкуринэ] жалэу. Лбпсэ, 107. [Мариям:] Хьыджэбзым [Назифэ] жиЛар си гум кбэкбьыжат, Исуф кбьпих лэчымэр си пэм кбьыциуэм, нобэ кбьпих мэр япэрейхэм хуэмыдэжу нэхъ лей кбьысфлэцлат. Лэчымэ, 395.

ЯПЭУ (10). нареч. Япэ дьдэу, нэхъ пасэу. Ботрэ Лутлрэ япэу зи пцамплэ яубыдам щыицт. Хьуэпсэгбүэ нур, 286. Япэу Локотош и гум кбэклар Якбуб гбүэгур зыхьумэу тета отрядым теуэри иркбухьаиц, жиЛэу араиц. Нал кбута, 241. Листовкэ! – жиЛэри Иринэ псом япэу гу лбтиаиц, хэт ар зытрипхьэри? Щынэхужьыкбүэ, 63.

ЯПЭЩЫКЛЭ (3). нареч. Нэхьапэ, зыгурым зэманклэ ипэ. Зэрихуейм хуэдэу чырбышыр игвэтлбьла нэужь, Аралпыр, маузер клэрахьбүэр кбьрипхьэуэтри, япэщыклэ Лутлэ и пцамплэр убьыдри, теклияиц; Кбаклэу мьидэ! Хьуэпсэгбүэ нур, 293. Берие республикэхэм я гбунапкбэхэм куэдрэ емьплэу, кбэрэндаиц цлыху бысымым илбгыр кбьлехри япэщыклэ Гуащхьэмахуэ зытетым и хьурегьклэ кбьретхьэклэ. Лбпсэ, 87. [Вадим Анзор йоуццл:] Уа, кбэхьбүар кбьиджэлэ япэщыклэ. Гбүэгуанэ, 135.

ЯПОН (2). плбьф. мьхь. Японием ехьэллэ, теухуа. Нурхьэлий и адэр Япон зауэм цызэуауэ, лыггэ зезыхьам ящыицт, арицхьэклэ, лбьфл кбүэцл хуэиц, и адэм еицхь хьужакбьым. Хьуэпсэгбүэ нур, 158. Шамхьун Япон зауэм лыггэ цызэрихьат, и лэ лэныкбүэри хилхьауэ кбьиггэзэжати, шы кбьицэхур дзэм ярицэу псэумэ, иджыри дзэм хэт хуэдэу кбьфлэщыкбьырт. Хьуэпсэгбүэ нур, 162.

ЯРЭБИ (76). междом. Мьхьэнэ зэмылэужьыгбүэхэр кбьеггэлбгбүэ: а) гбэщлэгбүэныгбүэ: [Нанэ:] Сыту дьлбэризехьэт, ярэби, а махуэм, жэрыггэ зацлэклэ дькбүэри дькбэкбүэжэат. Хьуэпсэгбүэ нур, 135. Сыту лы емьзэи ярэби Бахьбүэр. Нал кбута, 294. б) шэч кбьитехьэныгбүэ: [Хьэжумар:] Ярэби, Налишычым ар щылэу плэрэ, абы хуэдэ радио? Албхьэ, 92. в) гурьщхьбүэ: Зэзэмызи Ботэх егупсысырт, ярэби, мо кбьызрагапцлэ кбьомыр Нартыхум имьлбгагбуу плэрэ, жиЛэу. Лбпсэ, 98. Езым [Астемыр] гурьщхьбүэ ицлбьрт: ярэби, Иналрэ Кбьаджэрицэ ныцхьэбэ зэмытцэфьлэну плэрэ, жиЛэу. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 672. г) гурьлэгбүэ, гухьэхуэ, арэзыныгбүэ: [Хьэбибэ:] Ялыхь, фьыцлэр зейр уэраиц, си пхьур кбьисхуэпхьыжаици, сыту фьыт, ярэби...Нал кбута, 223. [Аннэ Павловнэ Дэфэрэдж

жрелэ:] – Сыту фьыт, ярэби, укбьызэрызгбүэтар. Лбпсэ, 7. д) гухьэцл: [Гбунэгбүхэм зи унэ мафлэ исам жралэ:] – Еууей, сыту Исраф хьуа, ярэби. Гурьлэгбүэ, 425. е) гбүзэвэныгбүэ: [Алыджыкбүэ:] Ярэби, уз пкбьымыту плэрэ [цлыхубзым], жысЛэу си гум кбьыщыкбьым, си цхьэфэцым зыкбьилэтаиц. Мельбич, 443. Чачэ кбэулэбжбьаиц: «Ярэби мь-Иналу плэрэ кбэпсалбэр [телефоньыкблэ]?» Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 513. ж) щлэхьуэпсыныгбүэ, флэфьыныгбүэ: Ярэби, ди спектаклым Инал кбьрихьэлламэ, сыту фьыт, жиЛэрт Лу игуклэ. Мазэ ныкбүэ щхуантлэ, 636. [Дадэм:] Ярэби, теицэч зелбэтэм сису Кбэум сыкбүамэ арати. «Тепщэч кбэзыльэтыхь», 189. з) игу зэбгбьжыныгбүэ: [Борис Борисович:] Сыту делэу сыкбьыцлэклэ, ярэби. «Тепщэч кбэзыльэтыхь», 159. Сытуи цлыхуфьлэу кбьыцлэклэ, ярэби, сытуи хуэмыфаиц есха, жиЛэрт игуклэ [Апчарэ и нысэ Иринэ цхьэклэ]. Щынэхужьыкбүэ, 60.

ЯРЕИН (ярейщ) лбэмьл. (1). Зыгурым ецхьын, хуэдэн. – Кбэрэгбүлу бгбэдэувами ярейти [Нурхьэлий сейфым], жиЛэрт Елдар. Хьуэпсэгбүэ нур, 128.

Я-СИН (1). Кбурлэным щыц сурэ (лбхьэ), хьэдэ щыщлалхьэклэ кбьоджэ. Маицэм дэж нахьэса иужэ [Хьэкуринэ и хьэдэр], дьуэ траицлаиц, молэри «я-син» жыхуилэ сурэм кбьеджаиц. Лбпсэ, 108.

ЯСЫР (11). Гбэру хьунщлэкуэхэм кбьаубыда цлыху (зэрихьабзэу, ящэурэ фьидэ иращлэу шытащ). Дэфэрэдж хьыбар лэджи зэхихаиц, езым хуэдэу хэкум ираиц ясырхэм кбьаиццлэуэ, кхьухьым ихуэну хуэдитл-цы ираггэтлбьхьэрэ, тенджызым техьа нэужь, псы зэфэн кбьудейр яухмэ, хьэнтхьупс тенджызыпсклэ ягбавэу, псы цхьэклэ мэхри тенджызыпс ефэр ныбэуэ хьурэ здэкуэм нэмысу лэуэ, и хьэдэр псым хадзэжу. Лбпсэ, 39. Хьуэпсэгбүэ урыс кхьухь лэджи тенджызым тетиц, ясыр зэхуэзыхьэсрэ изышыну хуэжэем кбьуаплэ ирамыту яубьдри кбьуафэжбьейм исыр зэрису Кбьрым псы лбфэм аиц, лбьубьдхэри яггэтлбьы, яубыда ясырхэр яутлбьыцыж, урыс кбьалэм и гбунэгбүу тлбьсрэ лажбүэ шхэжыну тхьэлганэ яцлэ нэужь. Лбпсэ, 63.

ЯТЛАГБУЭ (4). Чырбыш, кхьуэщын с.ху. кбьызыхэпщыкбьл хьуэ ятлэ гбүэжэ (япэм блын ираиу шытащ). Кхьуэщын шыпсылбгбүэ е шынакбьыу Яцлбьф, кбьрахри бгьым ятлагбүэр. Зэманым деклэ. «Батырыбжбэ», 11. Дьыцэклэ хэм я лэдакбэ цлэклэ дьыцэхэкл дахэхэр нобэм кбэс хьума хьуауэ Санкт-Петербург кбьалэм дэт Эрмитажым и гбэтлбьыплэм цлэлбү плбгагбунуиц, увеличительнэ абджкбэ уеплэмэ, лэцлэгбэцлэ зилэхэм хьэкбьуицкбү дахэ, лэч фьыцлэклэ е лэч плбьжкблэ ялэжауэ, унэм телбьын кхьуэщыныи, ятлагбүэум кбьыхащыкбьлэ псэуицхьэ сурэт лэджи. Лбпсэ, 5. Зауэллхэм, фьыгбүэум чэф ицлэуэ, Кбьикбьын окопхэм шэххэр яцлэ, Я цейм ятлагбүэр клэрипцлэуэ Шейтэйу кбьажыхьхэр, ба зэхуаицлэ. Майм и 9-м 1945 гбэм. «Шум и гбүэгу», 9.

ЯТЛЭ (40). 1. (19). Щы, щыгуль. А ятлэр здихьэрэ Саняиц цыпсэуноу кбьужэем и кхьэм

диклутэмэ, и адэ-анэр и цыналгэм цылэ хуэдэу илгытэну арт. Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 667. *Ятлэу стелъри тцлацэ хъуници Акбужьым и кбуаклэм дихъэжыни.* Зэгүэр си шхъэци фыцлэ дьдэт. «Вагбүэ махуэ», 361. *Цыхур гуитцхыитл хуауэ, хэт жиэри я флэц хууэ хуежъащи, зэрызохъэ, зэхуогузавэ, хъэдагъэ зэхуоклэу, кхъуэм маклэури, лла зимылэ цылэ, я мацэм цыиц ятлэ тлэклу хуржын сьтхэм иклуауэ ягъэтлылъ, цраицлэ здашэну.* Лъапсэ, 84. 2. (15). Псым игъэщыта, игъэуцына щы. *Инус баыишхуэ шыгът мыжурэ пьлгу, езыри ятлэм хэмыуээн цхъэклэ, баыири зыщлггакбүэурэ кбаклэурт, мывэ зырыз псы ятлэм кбыхэщыи тету.* Хъуэпсэгбүэ нур, 63. *Шэрхъыр кумбым йоуэр заныцлэу, Пцаицэ цыклар хохуэ ятлэм.* «Тисей», 491. *Нэхъ ерыщхэм комсомол цлалэ кбэзыклухъэм я тхылы, тетрадъ, кбэрэндац сьтхэр кблэцлаудырти ятлэм хаутэрт.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 502. 3. (2). *пльыф. мыхъ.* Ятлэм ехъэлла, теухуа. *Астемыр шыгун цагъэжклэ шыгун гбэтклуа зраклэ ятлэ жыишхэр ицлэу еджэн хуейт.* Хъуэпсэгбүэ нур, 180. *Ятлэ сэрйхэу екулуэкхэр Мис тцлэниэ кбэбзэу кбэниаи, Жьым егъэцацэр и блынхэр.* Березина. «Бгы лъапэхэм деж», 92.

ЯТІЭ УТЭН (4). Къэклүхын (сэбэп имылэу, кымыкшауэ). «Уэ, Долэт, мыпхуэдиэрэ умыдауэ», *жаламэ, «лэу, сьдэуэну аракбэ мыбы нэс ськбаклэуэ ятлэ шлэзутар», жиэрти яхуэубыдыртэкбьым.* Хъуэпсэгбүэ нур, 243. [Чачэ:] *Куэдкбэ Шхъэлмыэжкбүэ ятлэ сьутэу сьзэрыдэтар?* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 521.

ЯТІЭЗАЩІЭ (4). *пльыф.* Ятлэ зыкларылъ, ятлэм иуфлэя. *Я анэр хадэм итти, жэри цыжралэм, Дахэуэс кбаклэури и гуацэ гурыму цылы ятлэзащлэр согбэжбэбэжи сьити жимылэу дурэшим дэлъ уэниэкужбьым трилгъэжэши, ипхбу цыклуитыр зыдигбэлэпыкбүуэрэ.* Гушлэгбүэ, 420. *Езы Астемыри лъыр кбэжэжырт, и цыгбьинри хъэлэчу ятлэзащлэ хуауэ.* Хъуэпсэгбүэ нур, 65. *Мэзым кбыхэлукбьым зэрыжила дьдэм хуэдэу, модрейри цыхъым бгъэдыхъэри, и шхъэри кбичубыду кбигъэщлэин и гугбати, цыхъым зыкбигъазэри цаклэур кбыхыфлхуаи, арицхъэклэ сэм кбичулауэ цыхъымрэ цаклэурэ бжъэцу зэрызохъэ, тлүми лъыпсыр кбэпыжу, ятлэзащлэ хуауэ.* Лъапсэ, 72.

ЯТІЭ ЗЕХЪЭН (ятлэ зэрехъэ) *лгэл.* (7). Ятлэ зэхэщла блын сьт хуэдэхэм шыхуэн, шьцлэлъын. *Артистхэр ауэ артист кбудейт, сьткклэ Іэклуэлбаклэуэ: зэм пхъащлэ, зэми гуэщыр ятлэ зэрэхъэрт, лэчклэ ялэрт, зэми декорацэм иужь итти.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 629. *Унацхъэр ялэта кбудейт, [Хъэкурынэ] и унэгуащэмрэ Пыгур цыкларэ ятлэ зэхуатэу, унэр ятлэ зэрэхъэу шьцлэадэм, нэрылбэгъут фызыр фыз зэрыгунур, уигъэунэну зэрытлэцлэишъыр.* Лъапсэ, 99. *Цыхубзхэри Іуэхуниэу цысакбьым, шлгъэхуэу яцлурэ унэр ятлэ зэрэхъаи, уеблэмэ ятлэхуэтлэклуэ зыгуэрхэм кбичаати, траклэжаиц.* Гушлэгбүэ, 425.

ЯТІЭН (ятлэщ) *лгэмыл.* (6). *Щыри уцлынауэ, упхыщэту щытын.* *Уэрамыр ятлэ, узиш*

кбызэришхэр куэд шлатэкбьым, ятлэпс инхэм зэрыгбэклийрэ пьрхъ-мырхъ жалэу кхъуэхэр хэст, уэрамым кбыхуэгбэца шхъэгбужэхэм шхъэгбужэлуишхуэ кбэбзэ тлэклу Іуишхуаи, блынджабэхэр кбигуэлгъэлат, чы-бжэгбухэр плбэгбүу. Хъуэпсэгбүэ нур, 113. Дзэшу ди жэмыр кбидэгбэхъэжыни, жиэу куэбжэм деж цыту, машинэ гуэр вы джэмыдитлэ шлэцлэуэ кбалгбэфу илгбэгбүати игъэщлгбэгбүакбьым, сьту жытлэмэ, гугбэур ятлэщ, легкой машинэ зеклэуэ Іэмал илэкбьым, грузовик, трактор сьт хуэдэхэм флэкла. Лъапсэ клапэ, 5.

ЯТІЭПС (5). Пашлэу зэхэщла, псыр зэбэкІ ятлэ, псы флэй. *Лу и пхъуантэ цыклар кбичтэжри клэнауэм кбелбаш, машинэм иутх ятлэпсыр кбылбэмылэсыну.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 526. *Зыкбьом кбиклуа нэужь, сьзэреуэр удын хуэхъуауэ плэрэ [Сеймэн] жиэри [Мэмэт-цлэкуэу] кбигбэжэжрэ еплэмэ – псым хэхуэр зэрыхъуауэ хэлъи, и шхъэр ятлэпсым хэлъу, и пкбьыр псым шлгбэгбэнауэ.* Лъапсэ, 51.

ЯТІЭХУ (1). Ятлэ хужь (сэху папщлэу кбэбгэсэбэпу щыташ). *Цыхубзхэри Іуэхуниэу цысакбьым, шлгъэхуэу яцлурэ унэр ятлэ зэрэхъаи, уеблэмэ ятлэху тлэклуэ зыгуэрым кбэаиати, траклэжаиц.* Гушлэгбүэ, 425.

ЯУЖЬ І (2). Зэманклэ зыгуэрым (зыгуэрхэм) кбыхлэлгбькбүэу (кбыхлэлгбькбүэу). *Псом яужь псэлбар адыгэ лъыжэ гуэрт, ар хуабжбу жбаклэуэ, хууымыгбэфэцэну.* Хъуэпсэгбүэ нур, 126. *Іэдэмрэ Хъуэрэ яужькблэ Зэллэфыз зацлэу тьыкклуэтлэ Пурьитлу шлгблгэм кбытохъэ, Я насыт Іыхъэм шлгбгбэуэпсу.* «Индийскэ поэмэ», 359.

ЯУЖЬ ІІ (5). Зыгуэрым кбыхлэлгбькбүэу, и шлгббаг. *Сосрыкбүэ, зыгуэр зэрикурадыр шлгбэуэ, псоми яужь иувэрт.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 604. *Елбар и отрядыр нэхъ яужьылэу иту Будённэм и уэрэдыр жалэр.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 583. *Ди лбэагбьым кбыхлгбгбэуэпсу Ахэр кбьоклэуэ дэ дьажькблэ, Ди Іуэху пэжыр я гунэсу Еуэщлыр ди нып плгбьжьым.* Лъэпкбхэм я тыгбэ. «Партыр ди пашэу», 58.

ЯУЖЬ ДЫДЭ (1). Псоми кбыхлэлгбькбүэу, псоми яужь. *Машинэм яужь дьдэ кбиклар Румт, Саримэ и шьпхуэ нэхъицлэу Мэзкуу артисткэу шеджэр.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 659.

Я У Ж Ъ З Ы К Ъ И Г Ъ Э Н Э Н (1) . *Зыкбькларыгбэхун, зыгуэр (зыгуэрхэр) япэ игбэщын. Іиджыпстуи дэнэклэ клуэми, Тутлэ нэхъ яужь зыкбьриганэурэ Мэтхъэныр япэ иригбэщырт.* Мазэ ныкбүэ шхъуантлэ, 560.

ЯУЖЬ ИТЫН (1). *Іуэху гуэр зэхуэн, пэрытын. А махуэм кбыхыицлэдауэ Дэфэрэдж хъэгбэуэлгыгбэуэм зыхуэгбэхъэзырын хуейц жиэу, Іэджэми яужь итиц.* Лъапсэ, 110.

ЯФЕТ (9). *Цыхухъуэцлэщ, «Нэгъуху» повестым шьщ персонажш, кбэуажэ писарщ. Яфет, урыс хуэхъэклэ адыгбэзэ ищлэрт, игбэщлэм зы кбэуажэм кбидэклэм нэгбэуэцлэ кбэуажэ клуэурэ псэурт.* Нэгъуху, 49. *Яфети ищлэрт, тхылы зыцлэ молэм флэкла кбэуажэм зэрыдэмыср.* Нэгъуху, 49.

ЯХУЗЭРЫМЫГЪЭГЪУЭТУ (3). нареч. Зэпаубыдауэ, зым адреим лгымыгъэсу. *КхъуейплбыжкIэрыщIэм щIалэгъуалэр етат, кIансэ кIанэр яхузэрымыгъэгъуэту зэрызекъуэрт, зэрыгъэкIийрт, ар зыIэрыхъэри жыжъащэ мыкIуэфу къехуэхыжырт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 95.

ЯША (2). *плыф. мыхъ.* Бзыльхугъэ унагъуэ ихъа, лIы дэкIуа. [Саримэ:] *Хъыджэбз яша джэгъу кIуэжыркъым, тхъэ.* Хъуэпсэгъуэ нур, 133.

ЯЩИК (1). Урысыбзэ псалъэщ: зыгъуэр зралъхъэ, шахъумэ кумбыгъэ, ашык. *Мы ящикхэм ярылф фIыгъуэм Фигу ирихъыр жыфIэ псыницIуэ Мис шенычыр, мис уэздэгъэр, Хъэкум мафIэ зикI измыицIуэ, ЭлектрокIэ ар зэфIокIыр, Пхъэ зыкъутэм зегъэпсэху, Мис каструли, месыр грелкэр, Фызыхуейхэр фэ къэфIацэху.* Къуажэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 33.

I

IЭ (297). 1. (114). ЦIыхум и дамэм щегъэжъауэ IэпхъуамбэхэмкIэ иух Iэпкългэпкъ. *А дакъикъэ дьдэм Лу махъсымэ шынакъышхуэр зы IэкIэ иIыгъыу, адрей Iэ лгэныкIуэмкIэ мэлыл гъэва IыхъэфI зэрылф теицэчыр иIыгъыу жыг хадэмкIэ кIуэрт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 596. *Тенджызи къуриши кызыпачри, Ныбжъэгъу, фи лыкIуэр кысыхуэкIуащ, Зытхам и ИтIыгм хэлъ хуабагъэр МыкIуэду кыхъри кызытатащ, Шыхъужь хыбар.* «Мывэ хуабэ», 178. *Зи Iэ къутауэ ихъэпсым хэлъым и Iэ къутар сабий цIыкIу ихъ хуэдэу и Iэплэм илгъу макIуэ.* Нал къута, 211. 2. (1). Тхыгъэр езым зэриIэдаккъэщIэкIыр, е тхыгъэм, документ сыт хуэдэхэм ярытымкIэ зэрыарэзым и шыхъэту щIатхэж (тратхэ) я цIэ-унэцIэ. [Бахъуэм жиIэу:] *Сталиным и Iэкъэ мыр?* Нал къута, 258.

IЭР ГЪЭДЭЛЪЭН (3). Зэрыгубжъар, зыгъуэркIэ зэрымыарэзыр къэбгъэлъагъуэу Iэр гъэсысын. *ЛIыжъым и Iэр егъэдалгэ: – Пан Iуэхузехъэр кысыхуэкIуат, Дэ димыIэр кысынеубыд, Схуэмыфаици кызыжиIат, Иджы си гур зэгуоуд.* «Бдзэжъеящэм ипхъу», 150. *АрицхъэкIэ Матренэ абыкIэ пхуэгъэбэяунт, ихъыдэныр аргуэру къеублэ, и ныбэишхуэр къригъэувыкIауэ, фыз пиэр иныр зэцIосысэ, и Iэр игъэдалгэу щыпсалгъэкIэ.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 556. **IЭ ДЭЛЪЭН** (15). ЕдэхэщIэн, IэкIэ шабэу зыгъуэрэм телгэщIыхъын. – *А тхъэмьщIэкIэжэ мыгъуэ, уи фэр пыкIаи... – жиIэри Думэсарэ сымаджэм бгъэдыхъауэ Iэ дилгэрт.* Хъуэпсэгъуэ нур, 74. *Иужь лэщIыгъуэм ар идакъым – И паицIэ фIыцIэм Iэ дилгъауэ Игу илгъыр щэхуу къиIуэтащ: Насып жыхуаIэр уэ зэгъаицIэ – Насып илэкъуныр – ариц насытыр.* Насып. «Шум и гъуэгъу», 85. *Сэ сицIэркъым пIащIэу шынелыр Лэгунэ иIыхъэу зыицихуэ, НысаицIэ гуапэм и нэкIум Псалгъэнизи Iэ дзылгъэнур.* Сэ сицIэркъым зауэм никIыжу... «Шум и гъуэгъу», 63. **IЭ ДЭХЪЕИГЪУЭ ИМЫIЭН** (4). ЗыгъэпсэхупIэ имыIэн, зэпымыгуэу Iуэху пэрытын, хэтын. *Янэм Iэ дэхъеигъуэ яIэтэкъым: «Чопракъэдэсхэр оборонэ линэ щащIыгм*

фынакIуэ», «танк кызырэтыцэхун ахъиэ зэхуэфхъэс», «пионер цыщым фынакIуэ», «хъыджэбзхэм трактористу зыгъэсэ» жалэм, зы Iуэхур ямыухуэ нэгъуэщI Iуэхум и ужь ихъэрт. Нал къута, 275. *«Си убых къэбыишх жиIэмэ», и лIыр арат зи гугъу ищIыр [Дэфэрэдж], къэбыишхкIэ абы уеджэнри тэмэмтэкъым, мычэму пицыр зекIуэ кIуэху ар и мыгъусэну Iэмал иIэтэкъым, кыищидэхуэм вэрт, пицIэрт, мэкъу пыуицIт, мэши кыишхырт, гуэдзыр Iуишхыжырт – Iэ дэхъеигъуэ имыIэу Iуэхум и ужь итт.* Лъапсэ, 29 – 30. **IЭ ДЭХЪЕИГЪУЭ ИМЫХУЭН** (1). *Еплъ Iэ дэхъеигъуэ имыIэн.* [Бахъуэм жеIэ:] *Iэ дэхъеигъуэ димыхуэу жэцI хъухукIэ идохъэкI.* Нал къута, 253. **IЭ ЕМЫIУСЭН** (1). Емылэжъын, и гугъуэ земыхуэн, IэщIыб щIыгн. *Топыиэ унэм тэхуати, Я унэ къуапэр гуихауэ, Иджыри къэскIэ зым и Iэ ЕмыIусауэ къэнат.* «Адэ», 132.

IЯ IЭР ЗЭРЫУБЫДЫЖЫН (3). Сэлам зэрахъжын. *Псы цыкIум зэрынэсу, Степан Ильичрэ Астемыррэ зы псалгъи жамыIэу Iэплэ зэрашэкIри быдэу я Iэр зэрыубыдыжащ, жыплэни щыIэжтэкъым.* Хъуэпсэгъуэ нур, 226. *Бекъанрэ ТIалибрэ я Iэр зэрыубыдыжащ, Щынахужыкыкъуэ, 15. Плъэмэ [Ботэх]– гур зэхэсам Нартыхур яхэсыжтэкъым, адрейхэри къотэджык зэбгърыкIыжыну, я Iэри зэроубыдыжэ. Лъапсэ, 77.* **IЯ IЭР ЗЭРЫУБЫДЫН** (2). Сэлам зэрахын. *Псори къэтэджыжри я Iэр зэрыубыдащ, зэцыгуфIыкIыу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 225. **IЭР КIЭЩИН** (1). ХуээфIэмыкIын, лгэмыкIын, хунэмьсын. *Пиэ хужь дахэу нэм уелгъагъур, СынэIэбэм – си Iэр кIэщIыц.* Дыгъэр мазэм и гъусамэ. «Вагъуэ махуэ», 369. **IИ IЭ КЪЭМЫСЫН** (1). *Еплъ Iэр кIэщIыгн.* *Зулквэрней сымэ я Iэ ди дей къэмысынкIи мэхуэ.* *Щынахужыкыкъуэ, 14. IИ IЭ КЪЭТКЪЫМ, IИ ЛЭ КЪЭТКЪЫМ (3).* Iэ п с о л ь э п с о щ, ныкъуэдыкыуэкъым, узыншэщ. [Алыджыкыуэ:] *Си Iэ къэткъым, си лгэ къэткъым, тхъэм и шыкуркIэ си ихъэ закъуэр зрикъун си ИтIыгм къалэжъыжын хуейиц.* Мелыгыч, 406. [Хъэшым Исуф кызырелэ:] *Дэри ди Iэ къэткъым, ди лгэ къэткъым, ди ихъэ тIыжыфныиц.* Лэчымы, 389. **IЭР КЪЭУБЫДЫЖЫН** (3). *Еплъ IИ IЭР УБЫДЫЖЫН.* *ЯжесIар зэрыпэжыр къагурыуати, Iэджэми си Iэ къаубыдыжащ.* Нал къута, 225. *Ар [узыр] уэфыкIыу къуажэ сьздэкIуэжым укъащIэмэ, цIыхум уи Iэ къаубыдыжынкъым.* Мелыгыч, 443. **IИ IЭР КЪЭУБЫДЫН** (12). 1. (5). *Еплъ IИ IЭР УБЫДЫН I.* *Елдар нэжэгужэу Астемыр и Iэр къаубыдащ: – Бжъэцу фызэрызехъэ хуэдэщ, Астемыр? Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 660. Хъэблэ зыхэсым нэмылгэ къратри, хъэдагъи ирекIуэ, нысаиши ирехуэ, псэ зыIут нэкIэ къеплгъырыкъым, «дауэ ущыт?» жалэу зыри кыищIэупицIэркъым, дунейм тетми темьтми, зыуи кърадзэркъым, и Iэ къудей къэзубыд щыIэкъым [Дахзуэус].* ГуцIэгъу, 420. 2. *Еплъ IИ IЭР УБЫДЫН 2.* *Ин ухъумэ, лIыгъэ зехъэ, фыкIэ уи Iэр къаубыдыни, Уи нэ цыкIуэхэри зетелъхъэ, Уэ уи гъащIэр икъукIэ инц.* Жей, си щIалэ. «Бгы лъапэхэм деж», 39. *Астемыр, Степан Ильич, Елдар гъуэрыгъуэуэрэ псалгэрт, жылэ*

кыызэхуэсари а щым кьабгьэдыхьээрэ я *Ир кьаубыдырт, лыжьхэр хьауахьэрт*. Хьуэпсэгьуэ нур, 246 – 247. **Иэ кьыдэлээн** (4). *Еплэ Иэ дэлээн*. *Пиэм и жьауэр щыгм толгаицэ, Иэ кьыдилгьэу кьыпфлэицэици*. Жьауэ зыщл. «Мывэ хуабэ», 268. *Мэтхэным Лу Иэ кьыдилгьац, игу кьыщлэгьуэ*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 513. **Иэ кьыхуэицэици** (2). *Еплэ Иэ хуэицэици*. *Хэт абыхэм кьахуэзами, Кьеплэмэ, гуфлэу Иэ кьыхуаицэици, Зэрыцэицихуэхэм гу лгьатами, Я мурадым фьыицэици хуаицэици*. «Тисей», 477. **Иэ кьызын** (2). Сэлам быдэу ехын. *Кьыжеплэ псалгьэр сэрклэ ткьыбжьми, Сыпицэицифьыкьыр, скьузэмэ уи Ир, Сэ сигу пхуэмыфьу сыпхуэзубжьми, Сьит цыгьуи дахэц сэ пхуэицэици*. Уи псалгьэ. «Щлалэгьуэ щыналгьэ», 71. *Уэрэд зэрыптхьуэ уэ уи Ир Скьызыныр быдэу сэ сфлэици; Сэ лгьагьуныгьэ пхуэици, Уи псалгьэр – усэр сфлэици*. Поэтэм деж. «Шум и гьуэгьуэ», 119. **Иэ нэмысын** (2). *Зыгуэр блэжьыну, пщлэну хушцэицихьэгьуэ уимыхуэн, зэман умыгьузгьын*. [Бахьуэм:] *Ди Иэ здынэмьса цылэици*. Нал кьута, 302. *Япэм и Иэ нэмысу цытамэ, иджы фьыз Иэзу и цлэ мэлэу, гьэмахуэу удзыр цыгьагьэм деж губгьуэм клуэрэ удз хушцэици зэхухьэс, пклэунэм уихьэрэ уиплгьэмэ, адэклэ-мыдэклэ удз Иэрамэхэр флэдзауэ щегьэгьуэ, удз лгьабжэ, пхьафэ зэмьилэужьыгьуэ – зи флэмьылэ цылэжьым*. Лгьапсэ, 19. **Иэр псывэ хэлун** (2). *Гуэху шынагьуэ, гугьуехь хьхьэн. Елдар и тхьэкьлумитгьыр тригьэхуауэ кьэдагуэу гу цылгьитэм, Думэсарэ нэхьри кьызырклэици*: – *Си Ир псывэм хэслунтэкьым, Астемьыр, псы кьэкьуалгьэм лажьэ зимьлэ хэвьхуэ сьмылгьэгьуатэмэ*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 542. **[И] Ир пытицэ, [и] лгьэр пытицэ** (1). *Ныкьуэдыкьуагь илэкьым, узыншэщ. Унэлут цлгьухубзу Гуувэмэ, и Ир пытицэ, и лгьэр пытицэ, ягьаицэ закьуэмэ, зыхуей яхуицэицифьынуци*. Лгьапсэ, 56. **Иэ пцлэнэ лгьэ пцлэнэ** (1). *Шыгьыныджэу, Иэпцлэпгьащлэу, бэлэбанэу*. [Чачэ Нахьуэ жрелэ:] *Си унэри гьуанэу, сьлэ пцлэнэ лгьэ пцлэнэу уэрамым сьидэтрэцэ, сомитлэ сьлатэмэ!* Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 510-511. **Иэ телгьын** (8). *Иэ щлэдзауэ (тедзауэ) щытын. Директорым игьээзжэици, стлэици кьыдэгьэжьыр кьыдигьэжэри, абы гьуабжэ хьуауэ тхьылгьэ кьыдипхьуэтар Астемьыр заныцлэу кьыицици; ар Лениныр и Ир зытелгьэ тхьылгьэ, сэлэтхэм кьахуитхьуэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 185. *Локотош приказыр Шэндэр ирегьэлгьагьуэ, Сталиным и Иэ зытелгьым Иэпклэ телгьэу*. Нал кьута, 258. *Дэри машинэклэ дьыцежаллэм, хьумакулгьэхэр кьытпэуаици, дьыцлэгьэхьэн ямыдэу, арицхьэклэ сэ тхьылгьэ сьыгьэц дзэпцым и Иэ телгьуэ, саицлэици, сепицэдыкьауэри унэм сьыцлэуаици, си гьусэхэр зэрызигьусэу*. Хьэщлэ лгьаплэ, 405-406. **Иэр телгьээн** (1). *Зыхуей гуэр кьехьуллэн, зьлэригьэхьэн. Щлалэр зыицлэжьум и Ир толгьэбэ: – Ди драмкружокьыр нобэ зэхуосри, Мадинэ, клубым кьэсыт ныицхьэбэ, – жицэу а щлалэм радиом кьетыр*. Хьэрун и лгьагьунгьэр. «Партыр ди пашэу», 98. **Иэр убьыдыжын** (2). Сэлам ехьыжын. *Степан Ильич нэху кьызырэкьыу, и ныбжэгьуэ Астемьыр и Ир убьыдыжэри, Псыхубэклэ игьээзжэици*.

Хьуэпсэгьуэ нур, 217. *Абы флэклэ хэмьлгьуэ Ахьсар тхьылгьымплэ тлэклэу иуцлэицихьэри, ар зэстынур кьызыжэицэри бысымым и Ир сыубьыдыжэици, кьыфлэ мыхьуу сьыздэклэуэм сынэсмэ, нэхь сфлэицигьуэу*. Мелыгыч, 449. **[И] Ир убьыдын** (18). 1. (7). Сэлам ехьын. *Хэт и пцлэнтлэи кьыдэлгьадэ, Ди хэку хьэщлэ мьпудын, Ди нэхьыжэу ди тхьэмадэм Хьэщлэу уи Ир убьыдынэци*. Фьыкьэблагьэ, хьэщлэ. «Партыр ди пашэу», 100. [Инал:] *Тутлэ, мы ди гьусэ щлалэм и Ир убьыдыркгьэ – Ботэц Астемьыр и кьуэици*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 537. – *Флэхьус апиций, си кьуэици*. *Дауэ уицэици, тхьэм жицэмэ? – жызлэри и Ир суубьыд [комендантым], сэлам гуапэ есхьуэ*. Мелыгыч, 463. 2. (11). *И гуфлэгьуэ, и гуауэ с.ху. дэлгьыгьуэ, фьыицэици хуэпщлэу сэлам етын. Бгьэжьым хуэдэу ди бынхэм уаицхьэицицыну дьыпицэицигьуэ, – жицэри лгьыжьыр инэралым дежклэ еклэуэицири и Ир убьыдыдици*. Хьуэпсэгьуэ нур, 126. *Верэ Павловнэ, Саримэ сьымэ зэгьусэу сценэмклэ дэклэуэици, Тинэ кьагьуэуэу Иэплэ хуаицину, адрей джэгуэ псоми я Ир яубьыдыну, ехьуэхьуэну, псалгьэ дахэ жралэну*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 670. *Гуауэм гьыбзэр зэхелгьэхьэжьыр, Гуауэм и бзэр пхуэмуубьыд, Гуауэм цабэуэици зэрпсалгьэр – Хуэму и Ир яубьыд*. Усиплэ. «Вагьуэ махуэ», 371. **Иэр худэлгьээн** (1). *Еплэ Иэ дэлгьээн*. *И пхьур гьыуэ бгьэдолгьадэ, Лгьыжьым и цхьэм Иэ худэлгьэ: – Си адэ, жыцэици кьытыицицахэр, си адэ!* «Бдзэжьэици ипхьуэ», 150. **Иэ хуэицици** (3). *Зыгуэрэрым зыгуэрклэ зыкьэбгьащлэу, зыгуэр хуэпгьуэхуу уи Ир зыгуэрэу шлэици. Албиян зэхихьэици ар кьеплгьэклэици, кьытыгьуфьыкьыу, кьыицигьухьэици кьэджэри, псоми Иэ кьахуицицаици*. Шьынэхужьыкьуэ, 38. *Нэмыцэ фьацэклэ хуэпа офицерым зрилгьэфьыкьуэ цьымытын цхьэклэ, Локотош и мотоцикльым бгьурицица люлкэм Иэ хуицицири: – Псыицици*. Нал кьута, 232. **Иэр цлэици** (8). *Зыгуэрэрым зыгуэр хуэпгьуэхуу уи Ир зыгуэрэу гьэхьэици. Шэрданым и Ир аргуэрэу ицицири, шу гьусэ кьомьыр кьэжэри ебгьэрыкьуэу лгьыжэ гуьыр ирагьэклэуэу хуэжьаици*. Хьуэпсэгьуэ нур, 295. «Кьытыгьысхьэ» жицэу *Инал Иэ ицици*. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 526. *Красноармеецхэр вагонхэм кьыкьыицикьыу, Иэ яцици, кьоплгьэ*. Шьынэхужьыкьуэ, 43. **Иэр Гуэтын** (3). *Зыгуэрклэ узэрыарэзыр, зыгуэр цхьэклэ узэрыгьуфлэици кьыгьэлгьагьуэу уи Итгьыр зэщыхьун*. – *Уэлэхьэици, хьэрэзынэу кьэбгьупсысам, Дисэ, – жицэици Рахьым, и Ир иуэту*. Хьуэпсэгьуэ нур, 142. *Мет тепкьуэзэм нэху кьыиционэ, А ди клубу дьыздылутым Доплгьыр дэри ар дгьэицилагьуэу, Щытици Аслээни Ир иуэту*. Кьуэжэ лавкэм. «Партыр ди пашэу», 32. **[И] Иэклэ** (7). *Езым и цхьэклэ, и кьаруклэ, нэгьуэщлэ хэмьыту, кьыхэмьхьэу*. *Фронтым сьыициуэ си Иэклэ изгьэсыкьыици и командирым емьидэгуа дезертир*. Нал кьута, 307. *Етлэсылэри зыхуэчэм кьэмынэу бзэ, клэахьуэ сьытхэри хилгьэхьэици [Лгьыгьур], езым и Иэклэ ицици*. Лгьапсэ, 111. *Нысэм гуавэ хуэдэу зыици цхьэклэ, и гуаици кьэмыхьужьэмэ, нэхь кьызырицици белджылыт, арицхьэклэ езым и Иэклэ унэм мафлэ иридзауэ зьыми и жьэ кьэклэуэртэкьым*. Гуцлэгьуэ, 424. **Иэклэ зэхьэн** (1). *Плэхэнэ хьуа,*

земыкгуэжыф сумаджэм кIэлгыплгын, зыхуей хуэгъэзэн. *Сумаджэ хьэлгъуэ кыдаишэжам и IэпкIэлгъым узыр хыхъауэ кыщIэпкIэнтти, зиггэхъей мыхъуу, IэкIэ зэрэхъуэ куэдрэ хэлгъаи, хушхъуэу ягъуэтыр ирахъэлIэ пэтми, сэбэп цIагъуэу хуэмыхъуу.* Къалэн, 430. [Уи] **IэкIэ лъапсэр пычыжын** (1). Уи унагъуэр хэгъэкIуэдэжын, лIэужыншэ хъун. [Марием:] *Дэ мылгкуи диIэкIгъым, дызыщыиц лъапкIгъым дакIыкIаици, ди лъапсэр ди IэкIэ пытчыжаиц.* Лэчымэ, 395. [Уи] **IэкIэ [уи] напэр техыжын** (2). Езым уи зэраныжкIэ емыкIу къэхьын. – *Ди напэр ди IэкIэ тетхыжаиц, – жиIэри ицигъуаиц Астемыр, и цIакуэр зыцихыурэ.* Хуэпсэгъуэ нур, 261. [Уи] **IэкIэ псэр хэхыжын** (3). Зыгъыжын. *Щэрданхэ я махуэр сэри кысхуаггъэкIуэну хэтаиц, сэ Щхьэлмывэгъуэр ныбанхэкIэ физмыггэгъуэлгъым, си псэр си IэкIэ хэхыжыныи, жиIэу Гъуумар къэзубжъауэ и пэцхьыным гъуэзыр кэрихырт.* Хуэпсэгъуэ нур, 287. [Уи] **IэкIэ и псэр хэхын** (3). Зыгуэр укIын, зыгуэрарым и псэр гъэнын. *И псэр си IэкIэ хэхыныи [Саримэ], – жиIэрт Дисэ, мафIэм хуэдэу кызэицIэнауэ.* Хуэпсэгъуэ нур, 137. [Марием Назифэ жреIэ:] *Алыхыр си бийиц, уи адэм деж унэзмыггъэу уи псэр си IэкIэ хэхыныи!* Лэчымэ, 394. **IэкIэ телэбэн** (4). Къохъулэн, кыпщыщIын (узыхуея, уи гум къэка, кыбжаIа гуэр). *«АтIэ, фи IэкIэ фытелэбэныи сэ жысIэм, бэлиэвычхэм фаицыгъуэурэ кIэдетыр къэмысмэ, сыахьмакIыи», – жиIэу уэрарым дэтт Долэт.* Хуэпсэгъуэ нур, 244. [Думэсарэ:] *КъапIгъи-къэдалуэ, Астемыр, Хъуаишэ и Iэтэу, уэри уккыдэхуауэ IэкIэ утэмыIэбэмэ.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 641. *АрихъэкIэ уи гур зэрыгъум дыгъур ирокIуэ жыхуалэрати, квалэ мыхъутарыр зытегуззыхьым IэкIэ телэбаиц, ямыицIэххэу зэрызехъышхуэ къэхъури.* Кхъэлэгъунэ, 377. **IутIыр зэтэдзауэ цысын** (1). Зыри мылжыын, Iуэхуншэу зэманыр гъэкIуэн. [Думэсарэ:] *Алыхь, Инал и IутIыр зэтэдзауэ цымыс.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 519.

IЭ ЕГЪЭИЭТЫН (2). Iэлэтым хэгъэтын, Iуэху гуэрарым теухуауэ и арэзыныгъэр е мыарэзыныгъэр зэхэгъэпIын. [Думэсарэ:] *ПицIэргъэ, физхэм Iэ ираггэIэту кызыраублар?* Хуэпсэгъуэ нур, 321. *Колхоз зэхыхъэну зэIуицIэ щаицIам абы хуэдэу къуажэм активу дэсым Iэ ираггэIэтри, бэлыхь кыицIауэ цытат.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 659.

IЭ ТЕДЗЭЖЫКIЭ (1). Iэ зэрытрадзэ щIыкIэ (документ с.ху.). *Зауэм цыгъуэ Гикало и дзэм хэту цыицIат, Iэ тедзэжыкIи зэриггэицIэн хуэзэфIэпIат [Iэюб].* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 591.

IЭ ТЕДЗЭН (21). Тхыгъэ, документ сыт хуэдэм ярытымкIэ узэрарэзым и щыхъэгъуэ уи цIэ-унэцIэ тетхэн (нэхъыбэм гъэкIэщIауэ тхыгъэ лъабжъэм). *Приказым Iэ цытридзакIэ, Якъуб комиссару зэрыицIатым псэкIэ еувэлIаиц, жиIэри Локотоши арэзы хъуаиц.* Нал къута, 297. *И Iэр тедзауэ бланк егуэири къэкIухь [ШытIу], Iэц лIар фэр-фэру списать фицIы жеIэри.* Шынэхужыкыуэ, 52. [Борис Борисович:] *Къаицтэ Iэ зытэдзэн хуей илгъапкыр.* Тепщэч къэзылгъэтыхь, 159.

IЭ ЩIЭДЗЫН (2). *Еплэ Iэ тедзэн. Приказым тIуми [Локотоши, Якъуби] Iэ щIадзаиц.* Нал къута, 297.

IЭ ЩIЭЛГЫН (3). Iэ щIэдзауэ (тедзауэ) щытын. *Унафэм зи Iэ щIэлгъыр Бахъуэр арат.* Нал къута, 292.

IЭ IЭТЫН (20). Хэхыныгъэм, унафэ, хабзэ гуэр кыщыщтэм уи арэзыныгъэ е мыарэзыныгъэ кыщыггэгъуэуэн (IэлэпкIэ, бюллетеным иптхэкIэрэ, н. къ.). *Выгухэр гъунэгъуэ дьдэу къэувыIэри, гублаицхъэдэсыр щIэуицIаиц: Дэнэ мы цIыгъубзхэм Iэ щIэлэтынур? Хуэпсэгъуэ нур, 321. Нахъуэ утыкум кэрилгъэат мэжджыт Iуэхур, мэжджыт дыхуейкыым, жызыIэм фи Iэр фIэт, жиIэри.* Мазэ ныкIуэ щхъуантIэ, 628. *«Мыр хэхыныу арэзым и Iэр ирелэт», щыжаIэм зы алуужыж-мыIужыж гуэр зэIуицIэм къахэкIишкIаиц: «Хъэрун партым хэт?»* Нэгъуху, 20.

IЭБАПЭ: IЭБАПЭ ИМЫХУЭН (1). Хунэмысын, хушIыхъэгъуэ мыгъуэтын (зыгуэр блэжыын папщIэ). *Ди Iурзилэ зии IэбапIэ Шимыхуэххэ пицым и щIапIэм.* «Тисей», 499.

IЭБЭЛГЪАБЭ (5). ДыгъуакIуэ, зэкъуэхуауэ игъуэIамэ зэзылгъэфалIэ цIыху. *Старшынем лгъэмыкIыу и нитIыр Жыраслээн дежкIэ лгъаиц, модрейри къеплэу щилгъагъум, и макъыр нэхгэ кIаицхъэ хъужаиц: Iэбэлгъабэ ди къуажэм дэсрэ дэмысрэ хэт ищIэрэ, дэсынкли хъуни.* Хуэпсэгъуэ нур, 87. *Цыхур къулейсызи, шхын ицхъэкIэ гугъу йохъыр, Iэбэлгъабэр куэдиц. МельIыч, 450. И жыищхъэм и ицхъэ закъуэ и лгъакъуитIу унэ нэцIым кыищыщIэнакIэ, сыт кыыхуаицIэми, хуэфайиц, игъаицIэм лажъэ-шхэжу мэпсэу, хъэрэм лгъапкы ишхакъым.* Iэбэлгъабэми ящыицакъым [Шаукэт]. Аргъуей, 386.

IЭБЭЛГЪЭБЭН (мэIэбэлгъабэ) лгъэмыI. (8). 1. (3). Зыгуэр тIэкIухэр щIэн, пэщэщэн. *Бэкъан жиIэнур имыицIэу пхъэ лгъакъуэр зэхуицхъэсыж хуэдэу Iэбэлгъабэрт, и ицхъэр кыицIэхуарэ и фыз къэзубжъам и нэгъу цIэмпылгъэфу.* Къалэн, 431. *ЗэицIонэ мафIэу жъэгум дэлгъыр, МафIэ бзий гуаицIэр Iэбэлгъабэу.* Жъэгъу. «Батырыбжъэ», 35. 2. (4). *Еплэ Iэбэрэбэн.* Куэд дэка, маицIэ дэка – *Сеймэныр кызыщыоуж, Iэбэлгъабэмэ – псым хэлгъи, и анэм кызыерилгъауам хуэдэу ицIанабзэу.* Лъапсэ, 51. *Iэбэлгъабэурэ, ерагъуу къэсаиц Саружанхэ я мывэ сэрейм, къэсаиц и псэр кыицIыри [Iурарэ].* Къалэн, 436. *Iэбэлгъабэм, псыIэ гуэри Телэбауи лIым кыицIоуицI.* «Индийскэ поэмэ», 366. 3. (1). Дыгъуэн. *Езым мылгку имыIэу, Iэбэлгъабэу къэзыкIухыр араиц [Жыраслээн].* Хуэпсэгъуэ нур, 87.

IЭБЭН (мэIэбэ) лгъэмыI. (23). 1. (14). Уи Iэр шиин, зыгуэр кыщыщтэну. *Нурхъэлий, таучэлмыицIурэ, Астемыр и пыIэжъу Думэсарэ абы иритыжамкIэ Iэбаиц.* Хуэпсэгъуэ нур, 150. *Студентыр мэIэбэри птулгъитIыр еггэджакIуэм хуеггэкуатэ, вагъуитху коньякым тетыр нэхгэ илгъагъун хуэдэу.* КIапсэ кIапэ, 16. *Пишэ хужь дахэу нэм елгъагъур, СынэIэбэм – си Iэр кIэицIиц.* Дыгъэр мазэм игъусамэ... «Вагъуэ махуэ», 369. 2. (7). зэхь. *Блэка е къэкIуэну зэманымкIэ уплгъэмэ.* Афэ

джанэр зейр, ижвкIэ уIэбэмэ, мамлюккIэ зэджэу цыта гуэриц, уеблэмэ мамлюкытыцу цIэрылуэты, и цIэр Бейбарст, дзэхихуэ зэхуишэсауэ цытыгъаиц, езыр лыгъэ зыхэлът. Лъапсэ, 100. ИсториекIэ жыжъэ уIэбэмэ, абы хуэдэ куэд бгъуэтынунут, сыту жыпIэмэ Къэбэрдейр илгъэс щиплI и пэкIэ Россием хыхъауэ цытаиц. Шынахужьыкъуэ, 40. 3. (2). Еплъ **Иэбэлъбэн 1.** Шивэ тхъэхихуэр *ИтIкIэ Иэбэрт* – Нэр зыдэплэм лгъэIэсакъым. «Индийскэ поэмэ», 357.

ИЭБЭРЭБЭН (мэлэбэрэбэ) лгъэмыI. (4). Зыгуэр къэплыхъуэу зыгуэрхэм еIусэн, умылгъагъуу зыгуэр IэкIэ къэщын. Сэлэт къызэфIэтIысхъар *Иэбэрэбэрэуэ шхыIэнцIагъымыцIэплэрт, илгъакъуэр зэрыпымтыжыр и фIэц мыхъуу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 178. *Лу тIэкIу зэрышынэм пIы хэлътэкъым, арихъэкIэ, и ныбжэгъухэм гу залгърымыгъатэу, кхгъэ унэ кIуэцIым цыIэбэрэбэрт, удз кIырым хэпэццихъуу.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 578.

ИЭБГЪЭ (2). IэшIэвыщIэ гуэрэн, гуп. *ХъуныпIэ тафэр яуфэбгъуауэ Алыдж и Iэхъуэм Iэбгъэр еггэхъу.* «ШIалэгъуэ шIыналгъэ», 415. *Iэцыр хуа зэрыхъуныри тхылым итт: псори зэуэ ирамыхужьэу, хъуиш-хъуишээрэ, шыри, жэмри, Iэбгъэри, мэри цхъэхъуэ хун хуейт.* Нал къута, 297.

ИЭБЖАНЭ (11). IэпхъуамбэпэмкIэ къытекIэ къушпIэ пIашIэ. *Мусэрбий, иджыри псэути, IэбжанэкIэ мылым епIэстхъырт, лгъы къыщIэжам бахъэ къыхихуу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294.

◊ **[И] фэр IэбжанэкIэ техын** (9). Еплъ **фэ II.**

ИЭБЖАНЭФЕЙ (4). плгъыф. ДыгъуакIуэ, Iэблгъабагъэ зыхэлъ. [Долэт Нурхъэлий цхъэкIэ:] *ВжесIатэкъэ: мыр Iэзнэшей тхуэхъуфынукъым, Iэбжанэфейиц, жысIэри.* Хъуэпсэгъуэ нур, 236. [Алыджыкъуэ Ахъсар жреIэ:] *Умынэпсеймэ, умыIэбжанэфеймэ, улгъыху утет хъуныц [кладовщик къулыкъум].* Мельгыч, 449.

ИЭБЖЫБ (6). IэмыщIэ, Iэпхъуамбэхэр щыщIэгъэшам Iэгум къыгъэхъу кумбыгъэ; апхуэдэ кумбыгъэм из. *Ху Iэбжыб уэ ныбгъуэм хуэпхъи – Уи IэмыщIэм ар къыхъаиц. Зи физ гурпыщхъуэ... «Батырыбжъэ», 146. Зэдэлъхуэшыпхъуэм я закъуэу унэм къыщIэна нэужь, Апчарэ джэи Iэбжыб къыпхъуатэри пхъуантащхъэм трилъхъаиц, «сыздашэнэу лгъэныкъуэр бжесIэн» жиIэри.* Шынахужьыкъуэ, 32. *Шхын цхъэкIэ лIэуэ нобэ Локотыш гуэдэ цхъэмыж иггъэлгъэри гуэдэ Iэбжыб ишхати, къыщIэкIуакъым – и ныбэр къеныкъуэжъу хъуаиц, гъуицI Iунэ ишха хуэдэу мэуэ.* Нал къута, 242.

ИЭБЛЭ (19). Дамэм щегъэжъауэ Iэбэлагъым нэс. *Унэ дэкIуейпIэ лгъэгэм деж зи Iэблэм хъыдан плгъыжъ къеишэIауэ цыт сэлэтыр цIэутицаиц: – Бахъсэн къикIар къэса? Хъуэпсэгъуэ нур, 318. Саримэ Верэ Павловнэ и Iэблэр шIыгъыу машинэм къикIаиц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 584. Дэфэрэдэж тIысыпIэ тIэкIу къыгуэтри етIысэхати, и сабийр и Iэблэм телгъу.* Лъапсэ, 39.

ИЭБЫДЭЛГЪЭБЫДЭ (1). плгъыф. КъарууфIэ, узыншэ. [Думэсарэ:] *А Тембот, а си шIалэ цIыкIу, а си Iэбыдэлгъэбыдэ цIыкIу, угъукIэну къебгъэжъати, абыи гу цыпхуакъым, уи кIыц тIэкIуми и цхъэр иуэжаш.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 565.

ИЭГУ (21). 1. (13). Iэ кIуэцI. *Аралгъыр къалгъуэ кIэрахъуэр ЛутIэ цытриубыдэм, ЛутIэ и IэгутIыр къыишыац, иэ зытримыгъэхуэн хуэдэу.* Хъуэпсэгъуэ нур, 294. *Си Iэгум илгъу ар [гур] сохъыр, Уэишхъыр къеишамэ – къытоишэ, Уэсыр къыщескIэ, гугъу йохъыр.* Си гур си Iэгум илгъу. «Дамыгъэ», 209. *Абдежым кхъухъ хъэнцэм зи Iэгур цIиха лы бланэжъ къом къосри хъыдэжэбхэр зыщIыпIэкIу ямыгъакIуэу зэцIаубыдэ, Дэфэрэдэж, и сабийр и цIыбым ипхауэ, залэцIеудри псым холгъэ.* Лъапсэ, 42. 2. (2). зэхъ. Iэгуауэ. *СхуащIыныц хъыдэжэбхэм джэгу, згъэзэжмэ, Бжэлунэр къабзэу япхъэнкIау, Хуэм хъумэ, Iэгур къаублэжу, Къэфэниц, бащIыкыкыр екъуэкIау. Сэлэт шырыкъу.* «Шум и гъуэгъу», 11.

◊ **IэгукIэ дэн зехъэн** (1). Iуэху гугъу, лэжыгъэ хъэлгъэ пэрытын. *Зауэ къэмыхъуу цIыху псэуатэм, Сэ зэдэнут IэгукIу дэн зесхъэн. Дэн.* «Мывэ хуабэ», 279. **Iэгур хуцIэудын** (1). Зыгуэрэм Iэгуауэшхуэ ещIэкIын. *Къуришым Iэгур хуцIауду Псыр къыщэжъэм кърагъажъэ. Бахъсэнпсым хуэдэ цыIэ... «Батырыбжъэ», 42. Iэгур цIэудыжын* (1). Еплъ. **Iэгур цIэудын.** *Фадэбжъэ къалэтын хуейт, Iэгу уримыгъауэу, армырмэ, я Iэгур цIаудыжыну къыщIэкIынт.* Лъапсэ, 89. **Iэгур цIэудын** (3). ШIэгъэхуэбжъауэ, узыщымысхъыжу Iэгу еуэн. *Жыг хадэм иту Лу зэхихырт шынауэ макъ, Iэгури цIаудырт.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 590. *НысацIэ цIыкIур, цхъэтепхъуэишхуэр телгъу, Мэи унэм къыщIыхуу цалгъагъум, бжэлунэм Iутхэм фоч ягъауэу, шынаэ еуэу, къафэу шIадэиц, Iэгури цIауд.* Лъапсэ, 117.

ИЭГУ ЕУЭН (Iэгу йоуэ) лгъэмыI. (19). Iэгухэр макъ ищIу зетегъэуэн, къафэр, къэпсалгъэр зыкъэзыгъэлбагуэр бгъэгүшхуэ. *Дыгъужьыжыр жыжъэу цысу, Мыщэр лыхэм цIэгупсысу Iэгум йоуэ – я джэгүшхуэиц.* «Бажэ пшынаэ», 10. *Янэрей теплгъэгъуэр яухыу Iупхъуэр зэрызэхуащIу, Верэ Павловнэ Iэгу еуаиц, арихъэкIэ ишэцым цIэхсэр ней-нейуэ къыхуеплгъэIа нэмыщI, зыри Iэгу еуакъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 668. *Псыр зыдэкIуэм бэв къыдокIуэ, Жалэу цIыхур йоуэр Iэгу. Псы къежэхыр хадэм яшэу.* «Батырыбжъэ», 46.

ИЭГУ ХУЕУЭН (Iэгухуоуэ) лгъэмыI. (3). Зыгуэрэм папщIэ Iэгу еуэн. *И лы ниэрэр еггэтIылгъри Мыщэ къэфэм Iэгу ныхуоуэ.* «Бажэ пшынаэ», 8. *Окопэм ису ди сэлэтхэр хъуам цызауэм хуоуэр Iэгу: «Фахэуэ, къуэишэ, а нэлэтхэм, ШIэвгъэкIэ лIэныггэр бийм я нэгү.»* ЗэкъуэшитI. «ШIалэгъуэ шIыналгъэ», 17. *Долэт къыдгъэдэхэм яжриIаиц артистхэм Iэгу уахуеуэмэ, хабзэм цыцу, арихъэкIэ, Долэт жиIэм муслгъымэнтI цыхъэту теувэн хуейуэ къалгъытэрти, зыми и фIэц хъуакъым.* Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 669.

ИЭГУАУЭ (8). Iэгу еуэныгъэ, Iэгухэр зетегъэуэныгъэ. [Бажэм:] *Хуит сыккъэцIу тIэкIу сегъауэ [пшынэм], ПхуэзэфIэкIым зэ дгъэей, ШремыIэ зы Iэгуауэ – Къытелгадэт ислгъэмей.* «Бажэ пшынаэ», 6. *Кодоевым адэкIэ жиIэнур жрамыггэIэу Iэгуауэшхуэм зилэтиц, зыгуэрхэри хъэцIэм ехъуэхуу къыхъэуоукIуу.* Лъапсэ, 89.

Иэгуауэм иджыри циггэтыжатэккым, Анчарэ псом нэхэрэ нэхэ ину «Ура» шьжиИэм, занцлэу Чокэ кыбггэдэхутац. Шынэхужькыуэ, 45.

ИГУАХЪУЭ (1). *Иэ зэкЛэщлэпие. Машинам ис лы зэгүэбтыжар ераггыу кыицири зекЛунтIриуеу дадем кыбггэдэхьэри сэлам кьрихыу и Иэгуахъуэр кыишияц. КIапсэ кIапэ, 6.*

ИГЪЭБЭГУ (1). Жьауэ теплгэ зиИэ, лэужькыгъуэ куэд хъу кьэкЛыггэ, языныкыуэхэр шхыныгъуэу япщэфIу. Жыгыр здитам деж Иэггэбэгу фIэКI кыицимыкIыж дапцэ хуей? Нал кьута, 260.

ИГЪУАПЭ (3). *Иэщхьэ. Сэлам есхыну сежлIауэ [зауэм кыкIыжам], Иэгүапэ нэщIыр кысIэрыхьац. И IумI пымытми, ар гуфIауэ, Си IумI сишияри си гум цыыхьат. Ныбжьэгъу. «Партыр ди пашэу», 91. – НтIэ, накIуэт модэкIэ, уи псалгэ дьггэлхэм дегуисысыни, – жысIэри абы жиIэнуэм нэмыггэсу щIалэм и Иэгүапэ лэныккээр субьдри ординаторскэмкIэ слгэфыну селIац. Лъапсэ, 64.*

ИГЪУЭ (1). *плъыф. Гьунэгъу, благгэ, мыжыжэ. И псэм хуэдэр Иэгүэ хьуащи Ар джэгуноу игу кэкIац. «Бдзэжбьэцэм ипхъу», 153.*

ИГЪУРЛЪЭГЪУР (1). *плъыф. Уэд, Iэсыгыуэлгэпсыгъуэ. ЩIалэ цыкIум кызырыфIэщIымкIэ, гуащэр, Чачэ ещхьу, нэихуэу, Иэгурлгэгъуру, бостей фIыцIэрэ кIыхь цыггьыу кыищIэкIынт. Хьуэпсэгъуэ нур, 306.*

ИДАКЪЭ: \diamond [и] **Идаккэ кыищIэкIын** (3). *Зыгуэрым и лэжыгъуэ шытын. Идаккэ цыкIум кыищIэкIахэм Шы емылыджыр гум кьаггэкI: Уанэ теплхьэнуухужьамэ. ЗыпIэщIаудри кызоплгэкI. Си кьуэрылгху Алине деж. «Щхьэлыкыуэ», 408. И Идаккэм кыищIэкIар Хьэкурынэ ХьэтирэмтIыгу е ХьэфIыцIей нэс ишэрти ищэрт, е езыр нэхь зыхуейкIэ кыищIэжырт, и фызым имыдэ цхьэкIэ кыищIыганэу. Лъапсэ, 102. [И] **Идаккэ щIэкIын***

(18). *Еплэ Идаккэ кыищIэкIын. Чопракъ аузыр быданIэ хьэзыру природэм и Идаккэм щIэкIа хуэдэт, езэггырабгъу имыIэу дэнэ лэныккыуэкIи бгы нэпкэ задэт, и кIыхьаггьыр километр бжыггэкIэ плыищI е щэ ныккыуэ хьунт. Нал кьута, 252. Идаккэм щIэкIыу ИэщIаггэишхуэм Тетым нэхь ябггэр нэмылгэщI. ИэщIаггэ. «Батырыбжэ», 17. Уи уни кхьухьы – сыти жыIэ, Сыт цыыху Идаккэм щIэкIыкIар. Псалгэ. «Вагъуэ махуэ», 17. **Идаккэм щIэггэкIын** (1). *ИэкIэ зыгуэр щIэн, и кьару хильхьэу цыхум зыгуэр ищIэн. Зы махуэ си псэм себлэжаккым, ФIы гуэр Идаккэм щIэггэкIатэм, – Ар жысIэу слгэкIи кьэггэнаккым. МахуитI эхуэдэу кыуымыггашIэ. «Вагъуэ махуэ», 351.**

ИДАКЪЭЩIЭКI (3). *Зыгуэрым ищIа, илэжьа, и ИэщIаггэ. Сэламышьу ИдаккэщIэкIыу сэ кьэггэанэр Шым кьемытсыхыу макIуэ цхьэхьу. Зэманым декIу. «Батырыбжэ», 11. Дыцэ мазэм ещхьыц – тхьэкIумэ тхьэггэуитIыр зэщIэлыдэжу и IэмыщIэм илгэ, Дэфэрэдж еггэщIаггэуэ и кьуэм и ИдаккэщIэкIыр. Лъапсэ, 110.*

ИДЭ (1). *Зыгуэр кызырэхач, зэракъуэ, зэраубыд Iэмэпсымэ. Дадэ гуыцI гэгплтар мафIэм*

кыишихьуэтурэ сыджым трелгхьэ, тIэу-щэ фIэкI емыуэу, гьуыцIым мафIэ кыищIэлгэу, и кIапэ лэныккыуэр ИдэкIэ иыггьыу, зэм нал ещI, зэм гьубжэ, зэми лгэхьы е кыитхьыдзэ. Лъапсэ, 100.

ИДЭБ (7). *плъыф. ЩэныфIэ, сабыр, щIыкIафIэ, зэпIэзэрыт. Елдар пхуимыщIэн щыIэтэккым а хьыджэбз Идэб цыкIум папцIэ, уафэм дэкIуей, жыIэми, кьэггэзэ иIэнтэккым. Хьуэпсэгъуэ нур, 97. Нахъуэ псэ кыищIэхьэжат, нэхэ Идэб хьуа жыIэу щIыкIафIэт. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 513. Азизэ кьуыцхьэ хьыджэбз цыкIумт, Идэб дьдэу, укIытэхьыу, итIани а тIур [Анчарэрэ абырэ] зэныбжьэггэут. Шынэхужькыуэ, 24.*

ИДЭБАГЪ (1). *ЩэныфIаггэ, зэпIэзэрытыггэ. Езы дадэ гьукIэм щытхьуу И пхтум куэдрэ зэхихакгэ, Идэбаггьыу щIалэм хэлгьыр ИггэщIаггэуэуи щытакгэ. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 40.*

ИДЭБУ (5). *нареч. ЩэныфIэу, сабыру, зэпIэзэрыту. А щыыхьэщхьэм езы Кьаджэрий гу лытат псоми я щыыбаггьым Идэбу кьыдэса хьыджэбз нэ фIыцIэ дахэм. Мазэ ныккыуэ щхьуантIэ, 665. И шыбггэрыщIэр налкьуту, Уанэр зыкьутэр налмэсу, ЩIалэщIэ кьабзэр кьоувыIэ, И дахэ ищIу Идэбу Бохьу апиций инкIи кьохьуахьуэ. «ЩIалэгъуэ щыналгэ», 416.*

ИДЭБЫГЪЭ (1). *Еплэ Идэбагъ. ДыггужьыгукIэ яггэишакгэ, жыпIэу мэхьур Иейр и жагъуэ, Мыр тхьэрыкыуэм кьадэхьуакгэ, ЖаIэу зэми яггэщIаггэуэ Идэбгыгъуэ щIалэм хэлгьыр, И гуапаггэуэ и гум илгьыр. «Тисей», 501.*

ИДЭБ-ИДЭБУ (1). *Еплэ Идэбу. ЗэитIэуи гьукIэ кьашам еплгаш, лым дэбгъуэн кIэрылтэккым, и жьакIэ фIыцIэ тIэкIур лувт, Iэпкэлгэпкыишхуэт, укIытэхьыуи кыищIэкIынт, сыту жыпIэмэ цыыхубзым и нэгум кыищIэлггэафаккым, кьезыджа лы ябггэжьми фIэлIыкIыу кыищIэкIынти, Идэб-Идэбу псалгэрт. Лъапсэ, 60.*

ИДЭЖ (3). *плъыф. Темысу и IумпIэр ялыггьыу яшэ (шы). Бекъан шууэ шы Идэжи иыггьыу щылгэаггум, кьэггүфIац, партизану йожьэжри сэри сыздизишэу арац, жиIэри [Анчарэ]. Нал кьута, 229. Дыггурьыггэхэмрэ лыубыдхэмрэ Иггэульгэхьухэр ялыггьыу, шы Идэжи яIэу, кыищIамыуыцхьы щыIэккым, зэккыуэхуауэ кьапэщIэхуар кьаубыдри «ггэр унэм» щIадзэрти Тыркум ирацэрт. Лъапсэ, 31. Щхьэлыкыуэ нэсу арт уи гьуэгуэр, Уи диссертациэр шы Идэжт, Иджы шы кьарэм уемытсыхыу, Мухьэб, уимыIэ кьэггэзэж. АбытIэ Мухьэб и кхьащхьэм... «Вагъуэ махуэ», 95.*

ИДЭЖУ (10). *нареч. Темысу IумпIэкIэ ялыггьыу (яшэ шы). Шы епланэри кьэсауэ Псори йоплгьыр, яггэщIаггэуэ: Мусэ кьешэ ар Идэжу, Жьым щIуупскIэу и жьакIаггэуэр. Колхоз шыггэжэм. «Партыр ди пашэу», 41. Мы слгэаггур мэзым кыищIэднэмэ, хьэм яишынкIэ мэхьу жиIэри Дэфэрэдж шыр кьубыдыжри зыкьолмрэ Идэжу ишаш, итIанэ мывэишхуэ гуэр хуэзатти, шыр абы иришалэри, езыри мывэм тету шэсри ежжэжаш, зейр кьытхуэзэмэ, еттыжыни, кьытхуэмызэмэ,*

шыр тхъэм кыдитаици, ПшатГыкыуей срикЛуэничи жиЛери. Лъапсэ, 57. Жьыбггээр Иэдэжу изошажьэри, Ггусэ схуэхьунур ирешэс. Си вагъуэр уафэм имызгагъ... «Щхьэлыкъуэ», 404.

ИЭДЭМ (61). 1. (58). ЦГыхухъуцЛэщ, «Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ» романым хэтщ, къуажэ щхьэлтету. *Иэдэм ичхьэлым ицохьэри нартыху матэр зыцЛыпЛэкЛэ хекЛутэри хьэжыггэ матэ кыицЛех. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 631. Щхьэл мывэ ишрхьым ицыц кыхэнатэккыым Иэдэм зыгуэрым и унэцЛэ зытримытха. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 509. 2. (3).* Япэ цГыхуу дунейм кыытхьэу псори кызытепщГыкыжауэ жыхуалэрщ. *Иэдэмрэ Хьэуарэ яужькЛэ ЗэлЗэфыз зацЛэу ицыкЛутЛ ПурьтЛу ицЛылгэм кыытохьэ, Я насыт Лыхьэм ицЛэхуэпсу. «Индийскэ поэмэ», 359. Зы джажэналгъэ хачиц Иэдэми Абы цГыхубзыр кыыхахащ – Ар ицЛырэ пэжрэ сэ сымыицЛэу, хьыбару куэдрэ зэхэсхащ. ЦГыхубз хьэл. «Дамыггэ», 47.*

ИЭДЭУАДЭ (6). ГьукЛэ, пхьащЛэ с. ху. кыаггэсэбэп Лэмэпсымэхэр; Иэдэрэ уадэрэ. *Мафли сыти цымыЛэжу, Иэдэуадэри шэрхэ къутари зэбрыдауэ кЛыц лгэгум илгэм. Хьуэпсэггэу нур, 286. Хьэкуринэ иэддыбжэ, сьидж, псылгэ, Иэдэуадэ жыпЛэми зерыфЛэфЛ дьдэм хуэдэу иггэуващ, иггэтЛылгъаи, кЛыц бжэЛупэм дежи шы дэувапЛэ ицицЛаш, шым нал ицыицЛылгъэну, мывэ ичхьэли иггэтЛылгъаи, гу шэрхьым шинэ трикгуэну. Лъапсэ, 99.*

ИЭДХЬЕИГЪУЭ: Иэдэхьеигъуэ имыЛэн (2). ХуцЛэмыхьэн, зэпымыуэу Лгэху гуэр пэрытын. *Аргуэру Абу-Деруиш зы ицЛыпЛэм ирашым, нэггэуэцЛ ицЛыпЛэ ишээрэ Иэдэхьеигъуэ имыЛэу лгэкЛ кыиғанэрккыым. Кхьэлэггунэ, 374. [ЦГыхубзым] Иэдэхьеигъуэ сызэримыЛэр уолгъагъу, Алыхь, хьэрф кыистхьэну сыхуэмей, хьисэп дымыицЛэу иггэицЛэм дьпсуауащ. Зи лгэрыгыпс тлыггэ, 528.*

ИЭДИЙ (1). ИэфракЛэм щеггэжъауэ Иэбэлаггым нэс. *Къащтэ, дахэ, уи дахаггэр, Уи ицЛалэггэуэр кыпЛызох, ЯггэкЛынккыым ар уимылэм, – ЖиЛэу гуащэр цытеЛэбэм, А хьыджэбзыр мэунэхуэ, И Иэдийхэр къарууниэу, Шэхум хуэдэу и фэр покЛ, Фызыжыфэ къытеуауэ Фаггэуэ мэхьур напЛэзыпЛэм. «ЩЛалэггэуэ ицЛыналгъэ», 422.*

ИЭДЖЭ I (126). Куэддыр, куэддым. *Сэр ичхьэкЛэ Иэджем Иэджэ жалэр: Жаггэуэггэу зимылэ тет дунейм. Сыжейми, си нэр зэтесхами ... «Щхьэлыкъуэ», 383. А махуэм кыищыицЛэдзауэ Дэфэрэджи хьэггэуэлЛыггэуэм зыхуиггэхьэзырын хуейиц жиЛэу, Иэджэми яужь итиц. Лъапсэ, 110. Тыхам шей тЛэкЛу тетфыхьыжурэ дьздэицысым, гуггэу дьзэрехьар тцыггунэицэжри Иэджем я ичхьэфэ диЛэбащ. МелыГыч, 441.*

♦ **Иэджэ дэкЛын (1).** Еплэ **Иэджэ ицЛаш.** *Абы лгандэрэ илгэс Иэджэ дэкЛами, къуажэм яцыггунэицЛаккыым Курггэуоккэуэ и мылгкэм нэхьыбэр хабзэкЛэ Къасбот и бынунэм къахуиггэуэ и ицЛантЛэр зэрибгынар. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 575. Иэджэ я зэхуакуиц (1).* Куэд дьдэкЛэ зэггэхуэрккыым, зэщхьккыым, жыжъэуи зэкЛуалэрккыым. *И ицЛалэггэуэ дьдэуэ Къаздэжэри*

Истамбыл япэ дьдэ ицыицЛамрэ иджьырэ Иэджэ я зэхуакуиц. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 663. Иэджэ иЛэн (1). Зэман куэд, плалгэ кЛыхь иджьыри дэкЛын хуейиц (зыгуэр къэхьун ипэ). *УдзыицЛэр кгэкЛыным иджьыри Иэджэ иЛэи, нэггэабэрэи удзыр гужьри фаиц, ИэфЛ ицЛэтыжккыым, ицЛэмытыжми Лэицым яггэуэтаицэрэт, ггуэри ицицэжаиц. Щынэхужьыккыуэ, 18. Иэджэ хьун (2).* И бжыггэкЛэ куэддын. *Дэфэрэдж зыхуейуэ хьуам ицЛэмыуицЛэ: зымыфэггэуу шылэ, кЛыицмыр, дарий моф, кгэдабэ, дьицэ Луданэ – Иэджэ мэхьу, езыри хэддыкЛынкЛэ, уаггэ ицэнкЛэ ахьырзэманиц. Лъапсэ, 115. Иэджэ ицЛаш (5).* Зэман куэд дэкЛаш. *Уэр ичхьэкЛыи зыгуэр кыыздэсхьаиц, Астемыр, – жиЛэри Мэтхьэныр Астемыр дежкЛэ еплгэкЛаш, –Иэджи ицЛаш дьзэрэзырымылгъаггэуэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 566.*

ИЭДЖЭ II (162). *мыбеджэ. бжыггэуэицЛэ. Зыккыом, куэд. ТхылгымтЛэ сэмбхэр я кхьухьу Сабий цЛыкЛу Иэджем къаажыхь. Ггэмахуэ уащ. «Бгы лгэпэхэм деж», 110. Унэггэуэицэми лгэкЛ кыимыггэуэ ишынныггэуэ Иэджэ ицицэфЛаци, Лэнэм кыитриггэуэвам мэ ИэфЛ къапихым уи гурыпунсыр къаггэажэ, ицыхьэицхьэри хэкЛэуэтауэ жасы нэмэзым нэблэггэуэ. Кхьэлэггунэ, 380. Кгуэри ичхьэ хужьхэм салэтауэ Уэггэуэгуэ Иэджи ггэуэунэхуащ. Тенджызым дьщхьэицгэуэ. «Батырыбжэ», 51.*

ИЭДЖЭКЛЭ (12). *нареч. ЗыккыомкЛэ, куэдкЛэ. Зауэм ицыггэуэ топым ишплЛ ицЛэицЛэу ди занэицЛэр ди ггуэгуу махуэ ИэджэкЛэ ггуэгуу дьтетамы, тфЛэ-Луэхуу ицытаккыым. КЛансэ кЛанэ, 16. Лгэгуэуэ ишынныицЛы ИэджэкЛэ нэхэ гуггэуиц, ар ггуэгуэуэ хьуа нэужь урикЛуэным нэхэрэ. Зи лгэрыгыпс тлыггэ, 518. Къалэр илгэс мин ИэджэкЛэ хэкужъу ицытауэ жалэ, цЛыху кыицхьэн дзыхь ямыицЛу. Кхьэлэггунэ, 374.*

ИЭДЖЭРЭ (17). *нареч. 1. (16).* Куэдэрэ, мызэмтЛэу. *Гун зыггэгуэпыр гун и уасэиц жалэу Жьыраслгэн Иэджэрэ кыицотхьу, сыту жыпЛэмэ гуныр зыиу, жалэн ямыггэуэту зэхэсу Жьыраслгэн къахьхьэмэ, псори нэжэгуэжэ мэхьу. Хьуэпсэггэуэ нур, 85. Гуаицэм и Гыхьлым Иэджэрэ кыицхураггэишат лы ггэгуэа, джэи, гуэдз хьэжыггэуэ сытхэр. Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 629. Зэнзэпсэу Иэджэрэ зэлЗэфызыр зэдэпсэуащ, зыхуэныккыуэ ицымыЛэу, ахьицэфЛы яуггэуеяици махуэ кгэс жыхуалэм хуэдэу хохьуэ. Кхьэлэггунэ, 375. 2. (1).* Еплэ **Иэджэуи.** *Ар [къалэр] Иэджэрэ мыдахэрэ! Мазэ ныкыуэ щхъуантЛэ, 614.*

ИЭДЖЭУ (3). *нареч. Сытуи, дапхуэдэуи, зэмылЛэужьыггэуэ. Аргуэру зы фочауэ макэ ккэЛу, кыиздиЛукЛыр умыицЛэу, ккэуэ кЛуэицЛым фоч маккыитЛыр, джэрнэдэжэжици, Иэджэу зэхыбох. Лъапсэ, 71. Ггунэггэуэ физхэм Иэджэу яггэхьыбараш, нэхьыбэм яубащ Лурарэ, сабий цЛыкЛухэр яфЛэггэуэныхьу. Къалэн, 427.*

ИЭДЖЭУИ (1). *нареч. Еггэуэуэуэ. [Вадим:] Уи ицыккыуэ анэр Иэджэуи мыггэуфЛаш ар ицызэхихым. Ггэуэгуанэ, 135.*

ИЭЖЬЭ (1). *Мылым, уэггэуэицЛыггэуэ зэрыщызекЛэу гу лгэужьыггэуэ. Хьэбас нэхьыфЛэ зэрыхьужу и адэ ккэуэи зыпЛыжар шы ИэжьэкЛэ ккэакЛуэри ишэжаиц: «Уи ажал ккэсауэ кыицЛэкЛынккыым, сэ уи къару*

көйхөжөү, узмыггаишхэмэ, плъаггункээ», – жилэри. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 532.

ІЭЖЬЭ ЦЫКІУ (6). ІәкІә кърашәкІ Іәжьбэ мыин. Зәгуэрим Тембот Іәжьбэ цыкІукІә мзым кІуат пхгә гур кѳишәнуй, ицлалә цыкІум зыкѳом кѳыхуэзәри кѳаубэрәжьаиц, Іәжьбәри трахри кѳаутиыициыжаиц. Хьуәпсәгьуә нур, 296. Джабә тІәкІу иІәу Іәжьбэ цыкІукІә дыкѳежәхьу ицѳатати, ицилантІәм дыдәкІыну дыхуиткѳым. Зи лъэрыгыпс тлыгъа, 532. Фызыр жьыуә кѳәтәдјри, и сабиитІыр и гьусәу, Іәжьбэ цыкІури ялгәѳу ежьаиц. Нәгьуху, 48.

ІЭЖЬЭГЬУ (3). Зәзуәхәр е зәзәуәнү зәпәувахәр зәлпәзышыж, зәлпәишыжыну яужь ит. Іәжьбәгуи сыти ямыІәу кѳуажәр хьәлч зәрыгъәхьуаиц. Хьуәпсәгьуә нур, 60. Ди дѳеж хьыбар кѳызәрысар зауә кѳәхьәуә арат, дзәри полицәри Іәжьбәгуу ежьа нәтми, япәмылгәиц. ХьәщІә лъапІә, 403. АдакѳитІым зызәраупсәуә ицалгәгьум, джәдхәр кѳызәхуәсри Іәжьбәгуу мыхьуу хьунт? Бабыщыкьуә адакѳәпщ, 481.

ІЭЖЬЭПӘ (1). Іәжьбә лъәгум и пә кѳәгъшар. Абы кІәкьуә джәзуныр фІыуә илгәгьурти, езым ициІа баи изәрыуәмрә зи кІапитІыр Іәжьбәпәм еицхьу пьунсыкІа кІәкьуәзымрә дәнә кІуәми дихьырт. Хьуәпсәгьуә нур, 283.

ІЭЗАГЬӘ (1). Зыгуэрим хуәІәкІуәлгәкІуәу, хуәләрыхуәу ицѳыныгыә. Насытѳышхуәр зи ІәщІаггәр Сьт иицѳыси хьыболгәгьуә – Ар зылгәгьум егъәщІаггәу Іәмрә гумрә я Іәзаггәр. Лъәпкьхәм я тыгъә. «Партыр ди пәшәу», 54.

ІЭЗАПЩІӘ (2). УзәреІәзам, зәрыбгәхьужам кѳыпәкІуә уасә. «Лъәпкьым кѳуицихьә хуәхуун зыгьуәта лыри гуфІәцауә мы Іәлгәицѳышхуәр кѳысхуицәхуаиц Іәзаницәу», – жиләри Чачә тІәкІуи дыхьәшхьыжаиц, и дзитІ кѳыІунәжар кѳыІуиггәпсу. Хьуәпсәгьуә нур, 72.

ІЭЗӘ І (24). 1. (21). Дохутыр ІәщІаггәм хуәмыдја, әуә удз хущхьуә с.ху. узыгьуә гуәрхәр зыггәхьужыф цыху. Псыхьуәм дәт кѳомым яхәту плъаггурт фыз Іәзә Чачи, и бостеикІәр и бгырыпхым диуициларә и ләәнкланІә гьуритІ фагьуәр кѳыицицѳу. Хьуәпсәгьуә нур, 50. Япәм и Іә нәмысу ицѳатам, иджы фыз Іәзәу и ицә мәу [Дәфәрәдј], гәмахауә удзыр ицѳыгәггәм дѳеж губгьуәм кІуәурә удз хущхьуә зәхуәхьәс, пкІәунәм уицхьәрә уиплгәмә, адәкІә-мыдәкІә удз Іәрамәхәр фІәдзауә ицеггәгьуә, удз лгәбжәб, пхгәфә зәмылІәужьыгьуә – зи фІәмылгә ициІәкьым. Лъәпсә, 119. [Шаукәт кѳадым жреІә:] – Іәзә хьарзынә кѳуажәм дәсу жалә – уицәуициІа? Аргьуәй, 388. 2. (3). Жин пәшәгьуә иІәу, дыуә-дыуәпс, хьәпәщыпхә с.ху. сымадјәм сәбәп хуәхьуәфү зыггәІу цыху. Фыз Іәзәм тепицәчыр гьуәлгәпІәм и гьунәгьуәу иггәуваиц, нәмәзыбзәм еицхьу зыгуәр жиІәурә, Іузизә уицәІәшхуә кѳытрипІәжри, Іугьуә ициІагьуәу әуежьаиц. Хьуәпсәгьуә нур, 72. Хьәбибә зыми емыуициІыжу икІи емыүсәжу фыз Іәзә гуәрим дѳеж кІуәри хущхьуә кыхьәици, и пхьум идәркьым сымадјәм ирихьәлІәну. Нал кьута, 277.

ІЭЗӘ ІІ (37). плъыф.І. (21). Іуәхугьуә гуәр ІәкІуәлгәкІуәу, фІыуә зыщІә, зәфІәзыггәкІ. Псоми яфІәггәицәгьуәнт Псыхуабә кѳыкІыну жьыхуаІа, ІункІыбзәкІә Іәзә лыр Астемыр дѳеж кѳәкІуамә, абы хьыбар жиІәнур. Хьуәпсәгьуә нур, 200. Дәфәрәдј псы Іуфәм Іусу япІати, есыкІәкІә Іәзәт, тІәу-ицә и кѳару кѳызәрихьәкІә псыр ициитхьури кѳызәпгәкІәиц, си ужьым иту зыгуәр кѳәкІуәу пІәрә жиІәу, арицхьәкІә дәнә – псә зыІут илгәгьуакѳым. Лъәпсә, 53. Сядәишхуәр Іәзәт Іәицә ициІәкІә, Щхьәл мывә иицә фІым ицѳыггәт. Дунейр мычәму кьощІәращІә. «Дамыгъә», 237. 2. (9). ІәщІаггә гуәрим фІыуә хуәдјән, абы теухуәуә ицІәныггәфІ зилә. Езы Нахьуә тхьылгә Іәзицәтәкьым, итІәни зыри зыхымыггәгуәзәу хәт кѳәкІуәми еуициырт ... Мәзә ныкьуә шхьуәнтІә, 503. [Кѳыишбийм Астемыр кѳыицәреІә:] КьурІәнымкІә уІәзи си гьуәггәиц ... Хьуәпсәгьуә нур, 120. Данизәт нобә хуәдәу урысыбзәкІә Іәзәу зыми и гьуәкьым. Нал кьута, 212. 3. (2). Талант зилә. Арбузик сурәткІә Іәзәти, и нәр зытеплгәр еицхьыркѳабзәу иицѳырт. Мәзә ныкьуә шхьуәнтІә, 630. 4. (5). Акъыл жан, хьыхьәхәкІ. Пицәддјжыжьым жьыуә кѳызәхуәсәхәм яхәтт хьәггәпхә Доләти, ІәмалкІә Іәзә Муси, ТхьәмицѳыгыуныбәкІә зәдјә Мәсхьуди. Мәзә ныкьуә шхьуәнтІә, 506. Тьрку ныбәфү хьыдјәбзә цыкІу кѳомыр кѳәзыицәхуар хьыләкІә Іәзә гуәру кѳыицәкІәиц: хьыдјәбзә цыкІуәхәр кхьухьым ираггәтІысхьәм зыми гу лъымытәу тьрку цыхуәбзә бзәдјә гуәр кѳәкІәициггәтІысхьәуә кѳыицәкІәиц, кѳаицәхуа хьыдјәбзәхәм уз кѳызәуә, зи ициІәфә кѳабзә-мыкѳабзә яхәтмә зриггәицәну. Лъәпсә, 54.

ІЭЗӘКІӘ (2). ЗәрыІәзә ициІәкІә. [Дәфәрәдј:] Адыгә ІәзәкІәм теухуәуә си диссертациәм зы пычыгьуә ин хәтици, хуәй ициІәмә, ирепл. Лъәпсә, 29. Иужьым абы хуәдә ІәзәкІәм мелодие терапиекІә едјә хуәиц, яггәхьужыну зи ужь ит узыфәр ициІәсым елгытауә. Лъәпсә, 54.

ІЭЗӘН (мәлзәә) лгәмыІ. (4). Іәзәу ицѳытн, ләжбән. [Чачә Вәрокьуә Нахьуә жреІә:] Догуә, ицхьә кѳыбгуримыІуәрә, уә цырибоньницәу уІәзә зәрымыхьунур? Мәзә ныкьуә шхьуәнтІә, 505.

ІЭЗӘУ (2). нареч. ІәкІуәлгәкІуәу, екІуә, дахуә, тәмәму. Хәт и дѳежІи нәгузыужьу Куәд сабийхәм кѳаггәлгәгьуә: Хәт кѳыхуәдјә Іәзәу усә, Хәти кѳофә лъәпәрисәу. «Тисей», 483.

ІӘКІӘ (5). нареч. Іәпщә кѳарукІә. Ди жәмыжьыр ІәкІә кѳәтишьырт, ТоккІә жәмыр кѳәтиши хьуаиц. Кьуажә лавкәм. «Партыр ди пәшәу», 33. Псори ІәкІә иицѳырт, цыху кѳарукІә псым нәлгәицѳыгьуәйт, трактор закьуә ялгә, кѳурыкьуә пауициыр кѳырилгәфәлІәрт, зәзәмызә мывәм гьуәицІә кІәпсәр аркгән ищадзырти тракторкІә кѳалгәфьырт. Мәзә ныкьуә шхьуәнтІә, 515. ПсыІәрышәр ІәкІә ищашәм, Зы макъ закьуә имыициІа. ПсыІәрышәр ІәкІә ищашәм. «Батырыбжә», 16.

ІӘКІУӘЛГӘКІУАГГӘ (1). Іуәхум фІыуә хәщІыкІыныгыә, Іәзаггә. Хьәрыпшыым и ІәкІуәлгәкІуаггә хәләт, кѳәжәрышыым хуәдәуи жьыдјәрт [хәкІуәр]. Нал кьута, 265.

ІӘКІУӘЛҒАКІУӘ (28). *плғыф.* Іуэхум фІгуэ хэзыщІыкІ, Іэзагъэ хэлгу зыгуэр зыгъэзащІэ. *Іэцэ сыткІэ Сосрыкгуэ нэхъ ІәкІуәлҒақІуэ уигъәлгыхуэнт, ауэ уэрәдкІэ е усәкІэ кыпхуищІэн цыІәтәкыым.* Мазэ ныкгуэ щхуантІэ, 618. *Псом нэхрә нэхъ гъәцІэгъуәныр а зегурымІуэ къомым къахәкІишкІгуэ Астемыр мыр къахидзати арат:– Сә псалтәкІэ сәІәкІуәлҒақІуәкыым, – жиІәрт абы, – ауэ фымылІащІэ, ІәкІуәлҒақІуи фыхуәзәниц. Хуәпсәгъуэ нур, 198. Дәфәрәдҗ шхынкІэ ІәкІуәлҒақІуәт, хъәцІәм увыІәпІэ гуэр кыхуиугъуәтри шхын гъәхъззырыным и ужь ихыаи, Лъапсә, 112.*

ІӘКІУӘЛҒАКІУӘУ (18). *нареч.* Іэзагъэ хэлгу, фІгуэ. *Апчарә медицинскә кружокым зәрыхәтар иджыри игъәгъуәщакыым, уІәгъәр ІәкІуәлҒақІуәу игъәкъабзәри ипхаиц, Шынәхужыкыгуэ, 67. Жыгуэ сызәрыкІуам кыхәкІгуэ жәкІәупсым деж щІәс щІагъуэ цыІәтәкыым, си Іуэхур самыгъәгувәу сызәгъәкІри кәәзгәзәжәиц, ІәкІуәлҒақІуәу сызәцІәупсауэ, дыхумә тІәкІуи кыскІәрихыу. МельІыч, 444. Шы фІгуэ илҒагъурти, тоным щІаицІә шиплҒыр зехъэ, жиІәри ар и унафәу фронтым цыІаиц, езым и дежкІи шым уабгәдәтыныр нэхъыфІт, урысыбзәкІэ ІәкІуәлҒақІуәу цыиттәкыими. КІапсә кІапә, 6.*

ІӘЛ (9). *плғыф.* 1. (3). МыІәсә, мыгъәсә, къәубыдыгъуей, Іыгыгъуей. Шыхәри Іәлици, оркестрым цыбләкІә, бгъукІә зыщІрагъәхыну, шым тесхәм яихәр ерагәкІә ялыгыци. Шынәхужыкыгуэ, 38. *Е шы Іәлыр кыубыдыфу Хәт шым шәсу игъәса? ГъащІәм иІә кыгъәжәпІә. «Вагъуә махуә», 63. Мы псы Іәлыр Іәмалыншәиц, – Жәләу мывәр зәгуауд. Псым и хәп. «Вагъуә махуә», 341. 2. (6). Бзаджә, кванлы, ерыщ; зәгыгъуей. Мәзубжә сугу Іәлыр, зәихыхыж, –Ди адәжә и унәм бийр щІыхыаиц. Си фочым Іәплә есшәкІауә. «Шум и гъуәгу», 30. Езы Псәун жыхуәпІә щІаләм Іә дьдә хуәуә кыгъәзәжәт, гуәцІәгъуәнишәу, ерыщу, зыхуәзәгуәмыт цымыІәу, уәбләмә уи фәр ІәбжәанкІә трихын тІәу еплынунтәкыым. Къалән, 434.*

ІӘЛҒЫЦІӘ (3). *плғыф.* Егъәлеяуэ Іәл, хыйм икІа. *Уафәр нәицхәеймә, сьжыы ІәлҒыцІәиц. «Индийскә поэмә», 356. А махуәм сәри сәІәлҒыцІәу унәм сьщІәмызагъәу сьщІәсаиц, сьщІәнур сьмыщІәу. Ләчымә, 393.*

ІӘЛҒЫЦІӘУ (1). *нареч.* Егъәлеяуэ Іәлу, хыйм икІауә. *Зәм ІәлҒыцІәу уәгум сохәәр, Насып жыжыәм сырищакІуәу. Си псәм мафІәр кыщІәнами. «Батырыбжә», 89.*

ІӘЛҒЫ (1). Хәәрф. *Инус хәэжым хуәдәу Алыхыым хуәлажә жыләм дәмысу езым кыльгытәжми, нәмзәыбзә дәнә къәна, зы Іәлыф щІәІәртәкыым. Хуәпсәгъуэ нур, 78.*

ІӘ-ЛҒАКЫУӘ (1). Іәхәмрә лҒакыуәхәмрә, ИтІ-лҒакыуәитІ. [*Къарәжә Хәәкурынә жреІә:– УмылІаицІә зә, си ныбжыыр хыщІыым зәрынәсу си бзәгуми си Іә- си лҒакыуәми кыльхәэ Іәхуәлгәху, пысчынуц лҒыубыд Іуэхум, тхәлгәІәгуишхуи щІыныци мәжджыт джабәм ськІәрытІысхәэжыниц, Къетау еицхуә, си Іуәхуиц итІанә уә уздәкІуә жәнәтым сьмыкІуәмә. Лъапсә, 104.*

ІӘЛҒӘ (2). Іәр имыгъәпІышІәу, фІей имыгъәхуәу Іәрыгырщ. *Берд къәлыбауэ, зыгуәркІә зәрышынари ІуищІу шым здытесым, и шу гъусәхәм я дежкІә зигъазәри, Іәлгә хужыыр иІәтауә командә итаиц: –Зә уәгъуә! Хуәпсәгъуә нур, 295. Уәишхыпс ина ухуәзәмә, уәфә хуәну Іәмал зимыІәиц, уи Іәр хәплгъхәрә кыхәпхыжмә, тІәкІуә дәкІмә, Іәлгә хужь мәхуә, шыгъуә трищІәри. ХәшІә лҒапІә, 400.*

І Ә Л Ғ Ә Н Ы К Ъ У Ә : К Х Ъ У Ә Щ Ы Н
ІӘЛҒӘНЫКЫУӘ (6). *Еплә кхуәщын.*

ІӘЛҒӘЩІ (34). Цыхубзәхәм щхәм тралгъхә, фІалгъхә щыгыныгъуә. *Хәәбибә, къәуІәбжәици, и ІәлгәщІыр зытрелгәф, ищІәр имыщІәжу. Нал кьута, 213. КІәпхын хужь цыкІуәхәр ялупхуәу, я ІәлгәщІә тІәкІури хужьу хыдҒәбзә пІыицІә фермәт тесци, уәрәдрә хыдҒәбзә мақә цІурә фІәкІә зәхәпхыркыым. Шынәхужыкыгуэ, 48. Фызым ІәлгәщІә фІыцІәишхуә теләт, и пәмрә и нитІымрә фІәкІә умылгәгуәу. МельІыч, 455.*

ІӘЛҒӘЩІЫШХУӘ (8). ІәлгәщІә ин, хәару е щәкІыу. *Махуә кәс Чачә кәакІуәрт, кәәкІуәху кәәси хуицхуә гуәр ІәлгәщІыишхуә щІагъым щІәлгәу кыхырт, арицхәкІә сьмадҒәр зикІ нэхъыфІ мыхуә дәнә къәна, хәщІыкІыгуэ узым нэхъ зиубгъурт. Хуәпсәгъуә нур, 73. Верә Павловнә шылә ІәлгәщІыишхуә теләти, и кІапитІым Думәсарәрә Саримәрә я дамәр щІихуәмәрт, щыми зы ІәлгәщІә ятелә хуәдә. Мазэ ныкгуэ щхуантІә, 661.*

ІӘЛҒЫН (6). Дыщә, дыжын сыт хуәдәхәм кыхәщІыкІауә Іәпәм фІалгъхә уәрдыхы. *ИдҒыри Іәицәм е бгырыпхым, ІәлҒын дыщәкІыгуэ зи ІәщІагъәм Дамыгәә телгәу сә солгәгъури, КысфІоицІә кыссыахуәу сәри дагәә. Дамыгәә. «Дамыгәә», 205. Сентрал хәдәм я жытым йоләбзә, ІәлҒын ялҒыгәмә, е сыххәт я Іәицәм илгәмә, е дыщәдзә ялутмә –игъуәтыр зәхуәхәс. Нал кьута, 287. Варварә Романовнә цыхубзым и нульсым еплгәмә –экстрасис защІәиц, итІани дыщә ІәлҒынышхуитІ дохутырым и халат жытым кәредзә, «зыр ДәфәрәдҒә еиц» желәри, арицхәкІә Варварә Романовнә ІәлҒынитІри фызым и Іәпхуәмбә сосискәм еицхыым флекгуәри, цыхубзыр жеин щхәкІә мастә хәлури кәоуыж. Лъапсә, 18.*

ІӘМАЛ (231). ХәкІыпІә, бгъәдыхәкІә, екІуәлІапІә. *Гъуумар фІәфІми фІәмыфІми, Нурхәәлий унәм щІишиащ, пхуәантәм и Іәмалхәр Степан Ильичт зыщІәри – кІәәнәищәр цыгъуәзә ищІаиц. Хуәпсәгъуә нур, 215. Дауә хуәну иджы, сьт ІәмалкІә Чачә Советым ша хуәну, игукІә жиІәу Лу и нәм щІоІуәтыхы. Мазэ ныкгуә щхуантІә, 505. Чопракә ауз дәс тІәкІур нәмыцәм я армә псом пәлгәщынкыым, абы нэхрә ди щхәэ хәдмылгъхә щІыкІә, Іәмал гуәр кәәдвгәзәупсыс – арат Якьуб и гум илҒыр. Нал кьута, 301.*

♦ **Іәмал зимыІәиц (зимыІәт)** (51). 1. (37). *Еплә Іәмал илҒкыым 1. Доләт, Мусә, Мәсхуд сымә я жьәр увыІәну Іәмал зимыІәт. Мазэ ныкгуә щхуантІә, 646. Дунейр зәхәззәрыхыаици, гузәвгәгуәиц, –жиІәрт ТІалий –убәлҒыгыгъыну Іәмал зимыІәиц, Шынәхужыкыгуә, 14. Бекъан, хыбарыр цызәхыым, и фІәиц хуәакыым, Чокә нәмыцәм нәиби*

якуухуу Иэмап зимыИэи, жиИэри. Нал кьута, 275. 2. (14). Еплэ **Иэмап илэкьым 2**. ТелефонкИэ Налишык кьитсэлъыкИуу Инал кьэпсэлъаиц, иджьитстууицИэ Нахгьуэ Советым нэмысыну Иэмап зимыИэи, жиИэри. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 671. Рестораным зэреджэр «Фызым япэИэиИэу» жаИэу арат, и цИэ дьидэр яцыгьуицэжауэ, официанткэу абы цИэтыр хьыджэбз дахэ заицИэти, зэ уцефа-уцеишамэ, томыгьээзэжыну Иэмап зимыИэи. Лъапсэ, 25. ЛъэпкьыицИэ кьыкИэрыхуаи лъэпкьыжэ зызыужьаи цыИэкьым, бжыпэр зыИэрыхам и татуугьуэици, зэуэр кьемытсыхыну Иэмап зимыИэи. Кхьэлэгьунэ, 238. **Иэмап имыИэу** (33). Фэжыпэ имыИэу. Бахьуэм унафэ ицИат кьуришым ицхьэдэхыну зи мурадым Иэмап имыИэу молибден е вольфрам илгьуэ кьэп цыгьуу зырыз кьаицэи. Нал кьута, 298. Езыри [шыр] мыр сыту псауицхьэ дахэу Алыхуу тэхьэлам кьыгьэхьуа жыпИэу кьабзэи, удимыхьэхыну Иэмап имыИэу. Анка, 382. Кьыицым уицИыхамэ, умылгьагьуу Иэмап имыИэу блыным фИэлъыц афэ джанэ, хьывыфэм кьыхэицИауэ. Лъапсэ, 100. **Иэмап илэ** (4). НэгьуэицИу хьурэ. Кьуажэм жэмыр дэз хьумэ, гуум хуэмеину Иэмап илэ. Шьынэхужьыкьуэ, 11. Иджьы абы утэпсэлъыкьыныр Нартыхум и дежкИэ кьэзэгьыртэкьым, я гьунэгьум зэхахьжмэ (ар зэхамыхьыжыну Иэмап илэ), и хэкум ицымыицжэ кьуажэм кьокьуэри цыгьур кьегьэбьрсей жаИэнут... Лъапсэ, 74. **Иэмап илэкьым** (65). 1. (15). Хьуныгьэ мыхьэнэ зиИэ глагол псалгэм ицыгьумэ: апуэдэу хьункИэ хьунукьым. Кхьуэл лъэпкьэ хэлгьыну Иэмап илэкьым [борицым], – жиИэрт ницафИэм, – кхьуэл кьыдатыркьым дэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. Хьэбибэ даицэрэ иуэтэжамэ, уасэу ицИатар цыгьуицэну Иэмап закьуи илэтэкьым. Шьынэхужьыкьуэ, 19. Уи илэм уитыну Иэмап илэкьым, уи кьарум кьыхьыху, зыдэбунэицИамкИэ кьуэ, укьелмэ, укьелэиц, ухэжьуадэмэ, Алыхь унафэиц. Лыгьэ, 412. 2. (50). Мыхьуныгьэ мыхьэнэ зиИэ глагол псалгэм ицыгьумэ: нэгьуэицИу хьункИэ хьунукьым. ШИалэ ицыкьуитлымрэ Елдаррэ ямылгьагьуу Иэмап илэтэкьым Дисэхэ я ницИантИэм гу кьызырыдыхьар. Хьуэпсэгьуэ нур, 134. Цыгьубзыраиц лъэпкьыр нэхьыбэу кьызытехьукьыр, лъапсэ хьужьыр араици, лъабжэм хуэдэжиц кьыдэжри, кьыдэжам кьытыкьИэри, цыгьубзыр зымыхьумэ лъэпкьыр мыунэхьуу Иэмап илэкьым. Лъапсэ, 44. Назифэ хьыджэбзыицэ иуауэу, мыбы сыт дэбгьуэн жыпИэу, фИэрафИэиц, гуакуэици, тхьэшырыпхьум хуэдэи, уи гьусэу уэрамым удыхьэмэ, узыхуэзэр кьомыпльыну Иэмап зимыИэи. Лэчымэ, 383. **Иэмап илэмэ** (4). Хьунумэ, хьухьанумэ, хэжыпИэ ицыИэмэ. Лузизэ и ицхьэр молэм дежкИэ кьыгьазэри нур зыицИэмытыж и нитИыжкИэ кьеплгьаиц, мы узым сыкьегьэл, сумыгьалэ Иэмап илэмэ, жиИэу и плгьэкИэм кьыкИэ хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 69. Шууэ Тинэхэ я куэбжэмкИэ Лу зыблригьэхьын фИэфьу ицытамэ, ноби зыблригьэхьыни, Иэмап илэмэ. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 522. [Кьыдырым хьэжыкьуэжИэхэм яжрелэ:] ФыкьэмытэмакьИэицИыт, Иэмап илэмэ. Кхьухь пхэнж, 503. **Иэмап кьэзгьуэтын** (2). Луэхум и хэжыпИэ кьэлгьыхьуэн. Астемыри

Степан Ильичи куэдэрэ гупсысаиц, Иэмап Иэджи кьагьуэицэи, арицхьэжыкьуэ зымы кьытенакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 223. **Иэмап кьыхуэмыгьуэтын** (2). Луэхум и хэжыпИэ хьунур имыицИэн. Езы Нурхьэлий дыгьуэну еицэрт, ауэ Иэмап кьыхуэгьуэтыртэкьымы хьарзынэ хьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 226. **Иэмап кьемытын** (1). Кьыхыгьээзыхьын. ШИымахуэ шылэр икИа пэтми, Ахьсар иджьыри кьэс и кьэнтИылу Иэмап кьытыркьым. Мелыгьыч, 461. **Иэмап мыгьуэтын** (3). Еплэ **Иэмап кьыхуэмыгьуэтын**. Газетым и редакторыр кьеджамэ, псори кьыгьанэрти кьуэрт, а цыгьубзыр дивизэм я тылым ицылгьагьунути, Иэмап имыгьуэтымэ, Кьазыхьуэ Мухьуатар и фочыр кьыицэрти, ежэрт: сыкьуэици нэмыцэм сеицэни, жиИэу. Шьынэхужьыкьуэ, 69. Старшыным лэжыкьуэицэи, Жьыраслгьэн игьэпсэлгьэнт сытми, ауэ ицышынэрти Иэмап игьуэтакьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 89. **Иэмап хуэмыгьуэтын** (7). Зыгуэрым и хэжыпИэ, и бгьэдыхьэжыкьуэ имыицИэн, упэмылгьэщын. Лузизэ адэжыкьуэицэи зыгьазэурэ ихэм деж етИэхьуу хуэжэрт, Иэмап хуэмыгьуэтыи цыгьэтыжырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 73. **Иэмап зыхуэмыгьуэтыр** Иэицыр араиц. Нал кьута, 294. **Латифэ** Иэмап зыхуэмыгьуэтыр сэ зыр араиц, сэ кафедрэ сИэу мыбы студентхэр кьасишурэ практикэ ицэзгьэжыкьуэицэи араиц, адрейхэр псори абы и ИэмыицИэ илгьыци ицутИэ-пьитИэ жамыИэу жиИэри ягьээзицИэну я боришэ. Лъапсэ, 15. **Иэмап хуэмыгьуэтын** (2). Иэмапыншэу ицытын. Астемыр хуит хьужатэм, дауи, я унэ кьуэжынтти и унагьуэ исыжынт, арицхьэжыкьуэ и ицыгьагьэ зэхуицИыжа хуэдэу, кьыгьээзэну Иэмап закьуи ицылгьыкьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 159. **ИэмапкИэ бзаджэ** (1). Еплэ **ИэмапкИэ Иээ**. Кьэрал нэхь ябгэм сэ сыкьуаиц, ИэмапкИэ бзаджэм кьыжэодоху: «Фэраиц дэ диИэри нэхь шынагьуэу!» Шьынэ нэпцИэ. «Дамыгьэ», 55. **ИэмапкИэ Иээ** (3). ХьыхэпИэ-хэжыпИэ зыицИэ. Нахьуэ ИэмапкИэ Иээи. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 511. ШИалэ цыкьуэ ИэмапкИэ Иээи, Иэжыгьуэицэи: нэхьанэ ицыкьуэ плакату сурэи инхэр кьыхуицэри фызыжыкьуэ иригьэлгьаиц, арицхьэжыкьуэ Чачэ сыткИэ ухээзгьэнт. Мазэ ныкьуэ шхьуантИэ, 502. **Иэмапым хуэИээи** (1). Еплэ **ИэмапкИэ Иээ**. ШИалэ Иэмапым хуэИээи, бэлэтокур кьыицэри и жытым ирелгьыкьуэ, «е тхьэр арэзы кьыпхухьу, уи ицыгьуэ кьызытемынэхэм яцыиц тхьэм сици», – жэИэри. Лъапсэ, 109.

□ **Иэмап хьылэрэ ицыИэу уи ней кьытихуэ** (1). Иэмап хьылэжыкьуэ Иээи, сыткИэ кьыпхуэгьээиц, зы шхьэжыкьуэ гузавэркьым, жыхуицэи. [Кьыхьытыцым дыгьужьыкьуэ ицхьэжыкьуэ:] – Плгьагьуркьэ абы и бзаджэжэри, Иэмап хьылэрэ ицыИэу уи ней кьытихуэ. Кьыхьы пхэнж, 508. **Иэмап имыИэжмэ, фышыгьуэ шей уефэици** (1). НэгьуэицИэ хэжыпИэ ицымыИэмэ, урихуицэи, уфИэмыфИэри ицИэн хуэи мэхьуэ, жыхуицэи. Си нэм кьыицхьэрипхьуэу Пыицэм сахэдаиц, Кьодэхэжыкьуэицэи Сэри сагьэдаиц. Сэ уи лгьагьуэныгьэм сыгьуэдафат, Иэмап ицымыИэжым, Фышыгьуэ шей сефаиц. Фышыгьуэ шей. «Вагьуэ махуэ», 79.

ІЭМАЛЫНШАГҒА (2). Іэмал шымыІэныгъэ, Іэмалыншэу шытыныгъэ. *И фэкли и плэкІэкли а лыр [кѳуажэ старшынэр] зэрыябгэр лутцІт, абы и пхъашагъэм и хъыбар Іэджи зэхахат цыгъухэми, банэ Гураулгъэф, жалэу зыгурагъэхырт, Іэмалыншагъэм кѳимыгъакІуэмэ, кѳэмыкІуэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 115.*

ІЭМАЛЫНШЭ (20). *плѳыф. Іэмал зимыІэ; умышцІэу кѳэбгъанэ мыхъу. Акъыл зимыІэр кѳытѳуэмэ, Уэриц Іэмалыншэм ныхуэзар. Іэмал зимыІэ. «Батырыбжъэ», 69. Абу-Деруиш бын иІэтэкъым, унэр кѳауэмэ, Іэмалыншэц. Кхъэлэгъунэ, 373. Цыгу делэм уеплѳу ушысыныр хъэлэат, арицхъэкІэ Гуэхур Іэмалыншэти нэгъуэцигу хъуртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 230.*

ІЭМЭПСЫМЭ (20). Іэдэуадэ, зыгуэр зэрэцІэ, зэрылѳащэ хъэпшып. *Унэ кѳицэхуам [Степан Ильич] нэхъ пѳышыхуэр мастерской ищІащ, унэ блынхэм адэкІэ-мыдэкІэ Іэмэпсымэ гуэрхэр фІэлѳу, машинэ зэмылІэужыгъуэ гуэрхэри ицІэту. Хъуэпсэгъуэ нур, 202. КІэцигу жыпІэмэ, Чачэ хуэзегуэпирт Вэрокъуэм, цырибон зэрыцІигъэж Іэмэпсымэр кѳытрихати. Мазэ ныкъуэ шхъуантІэ, 503. Гуп зыбжанэ хъумэ, [зауэлІхэр], радио Іэмэпсымэ ямыІэнкІэ Іэмал зимыІэщ. Шынэхужыкъуэ, 72.*

ІЭМБАТЭ (5). Мэкъу, хъэуазэ зэ кѳэштэгъуэу зетель. *Мэкъу Іэмбатэ кѳалэм пиэмэ, фѳэтыджэн птулгкІэ кѳуахъуэжынут. Хъуэпсэгъуэ нур, 305. Уэлбанэ махушбул мэкъу Іэмбатибл зыхуагъэтигъыфр блэкІа ицхъэкІэ, Іэцими яшхын ямыщІэу кѳэнащ. Шынэхужыкъуэ, 18. ШызакъуэзукІэ мээ луфэм кІуауэ, мээ джэд кѳом кѳэукІа хъэзыру Іэтэу зетельгэр удэ Іэмбатэ цыгъукІэ ицІэхъумжауэ ирихъэллащ [МэмэтицІакъуэ]. Лъапсэ, 46.*

ІЭМЫР: АЛЫХЪ ТАЛЭМ И ІЭМЫРКІЭ (1). *Еплъ Алыхъ І.*

ІЭМЫЩІЭ (51). Іэгу зетель, зетекъуза, ІэклүэцІ. – *Мырац сэ ахъшэу сиІэр, – жиІэри Саримэ и ІэмыщІэм илѳ ахъшэр иригъэллэгъуащ [Рахым лафкІэтетым]. Хъуэпсэгъуэ нур, 128. Зышхын зимыІэм и ІэмыщІэм Зыгуэр кѳихъуэну ар мэгугъэ. Псыр гъужыпами... «Батырыбжъэ», Илас ахъшэр и гуфІакІэм дилгъхъуэр дээ хъуащи, ахъшэ кѳэзыгъэзэж кѳыхихын ицхъэкІэ, ІэмыщІэм из кѳыдэпхыуэр ухэплгъыхын хуейици, и гуфІакІэм ахъшэр кѳыицидэлгъэи кѳохъу. МелыІыч, 471.*

♦ **[ІІ] ІэмыщІэ зилгъхъэн** (1). Зыгуэрэм и унафэ шІэуэвэн. *Езы Жыраслъэни кѳаплгэрэ, оркестрым Лу хэту кѳылгъагъумэ, зыкѳуэт кѳуэгъэнаплэм кѳыкѳуэкІыници плэІуэниц: «Фи ІэмыщІэ зысолгъхъэ, Лу, кѳулыкѳуи фхуэсицІэниц, мы полѳкур кѳызефтмэ». Мазэ ныкъуэ шхъуантІэ, 554. [ІІ] ІэмыщІэм илгъын* (27). *И унафэм шІэтын. Псори зи ІэмыщІэ илгъыр Алыхъыр арац, – жиІэри Муси абы [кѳадым] кІэлъытэджащ. Хъуэпсэгъуэ нур, 77. Якъуб Чопракъ псыхъуэр республикэ ицхъэхуэу кѳилытэрт, дэтри дэстри езым и ІэмыщІэ илгъу. Нал къута, 251. Абдежым кѳрихъэлІэу дээр зезышэри кѳэсац, мафІэр и жъэм кѳыжъэдэлгъэлѳу,*

арицхъэкІэ псори зи ІэмыщІэ дилѳ инэралым и цІэр исуэуэрэ сепсалгъуэ цызэхихым, зиуцэхужащ. ХъэщІэ лъаплэ, 407. ІэмыщІэм илгъым хуэдэу (1). *Гъунэгъуу, нэІурыту. ЗыкѳэзыІэтауэ диным икІа кѳомым мэжджытыщІэм ицІэу ицІагуащ цыгъубзымрэ сабиймри, топыр пицІантІэм дагъэлгъадещ, пулеметри азэнджаплэм уеуэнуэм, кѳеблагъэ. Кхъэлэгъунэ, 377. [ІІ] ІэмыщІэ илгъхъэн* (9). *Зыгуэрэм и унафэм шІэгъуэвэн, зыгуэр зыгуэрэм и унафэ шІын. [Гъуумар:] Нобэ хэтх кІэзнэшейм мо гъуицІ ашыц кѳэтишар и ІэмыщІэ итлгъхъэнуц. Хъуэпсэгъуэ нур, 214. Культурнэ революцэ дощІри, ар Мэтхъэным и ІэмыщІэ идолгъхъэ. Мазэ ныкъуэ шхъуантІэ, 592. Си дахагъэм нарт лыхъужхэр Си ІэмыщІэм кѳрилгъхъэниц, – ЖиІэу гуащэм куэд зэрехъэ. «ШІалэгъуэ шІыналгъэ», 412. [ІІ] ІэмыщІэ исын* (1). *Еплъ [и] ІэмыщІэм илгъын. [Берие Кодоевым жрел:] Умыгузавэ абыхэм ицхъэкІэ. Си ІэмыщІэм исиц а зи гугъу пицІыри... «Іы-Іы» жалэмэ, яхуэфайц дыхъуниц. Лъапсэ, 88. [ІІ] ІэмыщІэ кѳихъэн* (4). *КъыІэрыхъэн, ей хъун. Ар [Нурхъэлий] зылгъэІэсын ахъшэу, и ІэмыщІэ кѳихъэну цыІэр Гъуумар и гуфІакІэм кѳыдиха кѳомыр ариц. Хъуэпсэгъуэ нур, 229. Ху Іэбжъыб уи ныбгъуэм хуэпхъи – Уи ІэмыщІэм ар кѳихъащ. Зи фыз гурыщхъуэ ... «Батырыбжъэ», 111. Фызым [Нэху] нэхгэрэ нэхъыфІу хэт ищІэнт и лгъым езым и пицІэнтІэпскІэ кѳымыхъауэ зы тхылгъымиІэ я ІэмыщІэ кѳызэримыхъар? Кхъэлэгъунэ, 377.*

ІЭНАТІЭ (51). Къулыкъу, лэжыгъэ, лэжъаплэ, ІуэхушцІаплэ. *Астемыр училищэм куэд кѳыцимылэжъыи, ІэнатІэ хуэхъуар нэхъ игу ирихъырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 183. Хэт сыт ІэнатІэ кѳехъуллами, НэхъыфІ лыхъуэну ещІ нэрыгъ. Хэт сыт ІэнатІэ кѳехъуллами... «Батырыбжъэ», 63. [Хъэту:] Сэ сымылажъэу псэуа сыхъунукъым, ІэнатІэ гуэр сыхуейиц, си лэжыгъэм зыгуэр кѳытэкІуэу. Къалэн, 429.*

♦ **ІэнатІэ Іутын** (9). Къулыкъу гуэр Іыгъын, лэжыгъэ гуэр пэрытын. *[Алыджыкъуэ:] Гъатхэ хадэ ицІэгъуэ хъуху ІэнатІэ гуэр сыІуту сылажъэрэ ахъшэ хъэзыр тІэкІу си жытым илѳу сыздэкІуэжым сахъхъэжмэ, дауи, нэхъыфІт, пицІэну цыткѳым узрихъэлІэжыну. МелыІыч, 479. Сэ ІэнатІэу сызыІутыр Нэхъэсыфтэм, си насыпт. Сыхъэт. «Батырыбжъэ», 56. ГуфІакІуэ Іуагъэ – нэжэуэжэт, ІэнатІэ Іутмэ, жъыритэджит. Уи хэку жыг закъуэ фІэкІ имытми... «Батырыбжъэ», 37. ІэнатІэ Іууэвэн* (11). *Къулыкъу гуэр убыдын, лэжыгъэ гуэр пэрыхъэн. Зыкѳомрэ зэхэсац кѳайгъэ кѳамыгъэхъейуэ [кѳалэдэсхэмрэ губгъуэрысхэмрэ], кѳалэм кІуэрэ псы кѳаишэу, бэзэрэм зыхуейр кѳыицащэхуу, лэжъаплэ зыгъуэтри ІэнатІэм Іууауэ, зымыгъуэтым хъэрчэт ищІэу, мэжджытым кІуэнури кІуэуэ. ХъэщІэ лъаплэ, 404. Жылэм бел кѳаицтэу ицхъэж хуагъэфэца ІэнатІэм цыІууэвэм кІэнауэ зытІыну зымыдэ зытІуици кѳахэкІати, Къалмыкъ БетІал и унафэкІэ лІиц хуэдиз ягъэтІысащ. Зи лъэрыгъыпс тІыгъа, 524. Дамаск кІуэри [Исуф] тыкуэн тІэкІурэ*

кбалэ цыбым дэлгу цыбы явэрэ ялэти, а цыбы телэжьыкыну *Инат* Іэ *Луува* цхьэкІэ, кыпэкІуэ *цлагуэ* илэтэкым. Лэчымэ, 389.

ІЭНЭІ (3). Аргынэуилъмэкъу, зэцІэмыкыуэжа мэкъу. *Мэкъу* *Іэнэу* *пиэр* *икъухъаши*, *Нурыр* *чэзууэ* *холыдэ*. Нэхуц. «Дамыгъэ», 225. Мэзхэр *цлацак* *хужыт* *Іэу*, *ЗэдэкІуэу* *итхэт* *мыкхейуэ*, *Бгыр* *икъухъати* *мэкъу* *Іэнэу*, *Шылът*, *гъуэлъыжами* *мыкхейуэ*. Слыгът кхъуей хъурейуэ сэ мазэр. «Дамыгъэ», 214.

ІЭНЭ ІІ (36). ЗытешыкІ унэлъащІэ мылъгагэ, зы пхъэм кыкыщІыкларэ лъакъуищ цІэту. *МащІэ-мащІэурэ* *псоми* *я* *гур* *кыкхъэжащ*, *пынауэ* *макыи* *кээІури*, *джэгур* *яублаи*, *нэхыжьхэр* *Іэнэм* *бгээдэтІысхъаи*. Хъуэпсэгъуэ нур, 105. *Іэнэм* *бгээдэсхэм* *я* *гур* *кээжанати*, *тхътрадэдэм* *цлагуэуэ* *көемыдэІуэжу*, *езыр-езыру* *зэпсэлъэжу*, *зэрыггэдыхъишхыу*, *къакъэ-пицІытицІу* *зэхэст*. Лъапсэ, 80. *Унэгъуацэм* *лгэкІ* *кымыгъанэу* *шхыныгъуэ* *Іэджэ* *ипцэфІаи*, *Іэнэм* *кыттригъэуам* *мэ* *ІэфІ* *къаишхым* *уи* *гурылупсыр* *къагъажэ*, *пцыхъэцхъэри* *хэкІуэтауэ* *жасы* *нэмзэым* *нэблэгъаи*. Кхъэлэгъунэ, 380.

◊ **Іэнэ кэгъэзувын** (7). Шхыныр хъэзыру кыителъхъэн. *Шыуаным* *итыр* *вэри* *хъэзыр* *хъуати*, *Думэсарэ* *Іэнэр* *кыигъэуаи*. Хъуэпсэгъуэ нур, 309. *Іэни* *къагъэуаи*, *псыхъэлывэ* *тІэкІу* *телъу*. Нал къута, 244. *Ти*, *урис* *цыхубзым* *Іэнэ* *кыигъэуам* *хуэдэ* *тхъэм* *кыузэритын*. Мелыгыч, 441. **Іэнэ кэаццэн** (3). *Еплъ* **Іэнэ кэгъэзувын**. – *Пэшыр* *уигу* *ирихъмэ*, *махуэ* *кэси* *къакІуэ*, *зимыгуапэ* *унэм* *цІэскъым*, – *жилац* *Инал*, *адрейхэм* *яжри* *Іэу* *кыицІигъуаи*: – *илэт*, *фытІысыт*, *Іэнэ* *къаицтэху*, *тІэкІу* *дыуэршэрыни*. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 674. **Іэнэ кыкхуэццэн** (1). Зыгуэрэм папцІэ, и цыкхъкІэ ерыскыи гъэхъэзырын, гъэхъэщІэн. *ХъэцІэхэм* *тІэкІу* *загъэпсэхуати*, *Іэнэ* *кыкхуаицтаи*. Лъапсэ, 112. **Іэнэр хъэзыриц** (2). *Іэнэр* *зэтетщ*, *шхыныр* *кытрагъэуаи*. *Жылэ* *унафэм* *зыл* *емыувалІэ* *цхъэкІэ* *къагъээнэнт*, *Іэнэр* *хъэзырт*, *фадэри* *абы* *хуэдэт*, *унафэр* *зэрызэхэхуэ*, *псори* *зэрызэхъуэ* *Іэнэм* *ежаи*, *Ботэц* *Айтэчыр* *ауан* *яцІу*, *цыдыкхъишхыу*, *хуэхъуцІуэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 58.

ІЭНЭ ЛЪАКЪУИЩ (2). *Еплъ* **Іэнэ ІІ**. *МафІэр* *яцІларэ* *лэгъуп* *куэдкІэ* *лыр* *ягъавэу*, *пІастэри* *абы* *хуэдэу* *шыуанкІэ* *яцІу*, *Іэнэ* *лъакъуищ* *жылэм* *дэлгыр* *кызызэхуахъэсарэ* *ягъэуауэ*, *а* *Іэнэ* *къомым* *кхъуей*, *лэкъум*, *хъэлу*, *бжыын*, *пІастэ* *бзыгъэ*, *шыгъу* *сытхэр* *телъу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 57. *ХъэцІэхэм* *я* *пацІэр* *Іэ* *цыбымкІэ* *иралъэцІэкІуэрэ* *Іэнэ* *лъакъуищым* *и* *хъурегъкІэ* *кветІысэкІауэ*, *Іэнэм* *телъым* *щыиц* *кхъуей* *тІэкІу*, *лы* *гъэжъа* *Іыкхэ* *зырыз* *къаццэрт*. Хъуэпсэгъуэ нур, 268.

ІЭНЭ ХЪУРЕЙ (1). *Еплъ* **Іэнэ ІІ**. *Къэрэлъаиэ* *унэм* *кыицІыкхъэжмэ* – *лыр* *гъэваи*, *пІастэр* *хъэзыриц*, *бжыныху* *шытси* *Іэнэ* *хъурейм* *тетти*. Нэгъуху, 35.

ІЭНЭЖЭ (6). *плъыф*. *Нэхъуеиншэу* *ерыскыи* *зэцІэзыкыуэ*, *гужъялуэ* *псыницІэу* *шхэ*. *А* *махуэм* *куэдэм* «*Іэнэжэ*» *фІаицами*, *Айтэч* «*зызышылэкІэ*»

кбеджэу *ежъаи*, *ар* *нэхъыбэм* *яфІауану*. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 62. – *Щхъэлмывэкъуэр* *Іэнэжэ* *цыкхъуар* *нобэт*, *бетэмал*, – *жилэрт* *Бэлацэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 256.

ІЭНЭЗЕХЪЭ (3). *Іэнэр* *зезыхъэ*, *официант*. *Раисэ* *Муратовнэ* *иІыгыр* *Нартыхум* *и* *паицхъэм* *деж* *кыттригъэуэри* *зиггээдэбу* *икІуэтыжъаи*, *адрей* *Іэнэзехъэхэми* *я* *подносхэр* *зыхуэфъацэхэм* *хуагъэуаи*. Лъапсэ, 92. *Іэнэзехъэхэри* *цІэкІыжаи*, *къаз* *зэкІэлъхъэуэжу* *псымкІэ* *зыггэзахэм* *еицху*, *стІоным* *бгээдэсхэри* *аргуэрэ* *нэжэгуэжэ* *кгъэхъужауэ* *зэроггэдыхъиш*, *зоныкыуэжъу*. Лъапсэ, 93.

ІЭНЭЦІУ (24). *нареч. І.* (22). *УмыІыгылауэ*, *плэщІэмылгалауэ*. *Мэрэмкганхэ* *я* *пицІантІэр* *ини*, *дэнэ* *кыиІри* *дэхуэнуи*, *шхын* *жытІэнуи* – *пэрыхъэти*, *дэнэ* *дежи* *уетІысылІэ* *хъуни*, *ІэнэцІу* *кээІуар* *зырызыххэци*, *ерыскыи* *здахъын* *яцІэркыи*. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 582. *Сипхъур*, *си* *къуэр* *Іэгум* *еуэу*, *Іэнэ* *пынынэм* *сызэреуэу*, *Куэд* *кыисхуокІуэ* *сэри*, *КъакІуэм* *хэткыи* *зы* *ІэнэцІу*, *ПшынуауаицІэу* *къахъыр* *Іэджэ*. «*Бажэ* *пшынэ*», 4. [*Алыджыкыуэ*:] *Ди* *хэкур* *зауэм* *иуфэкъам* *яцыици*, *ІэнэцІ* *дыдэу* *кыуажэм* *сыдыкхъэж* *нэхэрэ*, *зыгуэр* *хъэзыру* *си* *жыт* *илъу* *сыдыкхъэжын* *си* *гугъэу* *арац* *сызэрегупсысар*. Мелыгыч, 453. 2. (2). *Имылгалауэ*, *нэщІу*. *Лу* *зэхихат* *Инал* *унафэ* *ицІауэ*, *машинэр* *ІэнэцІу* *кІуэмэ*, *гъуэгум* *тетыр* *ирамыггэтІысхъэну* *Іэмал* *имыІэу*, *арицхъэкІэ* *эзы* *Инал* *дыдэ* *гъуэгурыкІуэ* *здишэну* *хэт* *и* *гуггэнт*. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 526.

ІЭНКУН (11). *плъыф*. *ЩтэІэщтаблэ*, *дзыкхъыщІ*, *пейтей*. *Думэсарэ* *Іэнкун* *хуэдэу* *тІэкІу* *зылгъыхъри* *иэцимкІэ* *цылуиггэзыкІым*, *Рахъим* *Абдул* *еІуницІаи*, *кІуэ* *псыницІэу*, *жыхуиІуэ*. Хъуэпсэгъуэ нур, 143.

ІЭНКУНУ (6). *нареч. ЩтэІэщтаблэу*, *пейтейуэ*, *дзыкхъыщІу*. *Саримэ*, *и* *ныбжэгуэ* *хъыджэбэхэм* *яэхэу* *здэщытым*, *кыкхуеплгэкІурт* *Елдар*, *уэ* *Іэнкуну* *цхъэ* *уыт*, *зедз* *мо* *кІапсэми*, *уи* *лгыггэм* *дыкгэггэплъ*, *жилэ* *хуэдэу*. Хъуэпсэгъуэ нур, 96. *Локотош* *Іэнкуну* *цытт*, *а* *сэлам* *ехыкІэм* *хуэишэрыуэу* *зэрыщымытым* *гу* *лгыттэу*. Нал къута, 246. *Щытиц* *Іэнкуну* *шы* *зытесыр*, *И* *тхъэкІумэр* *зэблиггэкІуэ*. «*Тисей*», 487.

ІЭНКУНУРЭ (3). *Еплъ* **Іэнкуну**. *Зэгуэр* «*Адыгэ* *клубым*» *цІалэ* *лгэгъугъуафІэ* *цІыкІу* *гуэр* *Іэнкунурэ* *кыищыбггэдыхъаи*: *Кыисхуэггэгъу*, *Къазджэрий*. Мазэ ныкыуэ щхъуантІэ, 664. *Дзэм*, *дзыкхъ* *имыщІу*, *Іэнкунурэ* *кыидокІуей*, *топхэм* *цІэцІа* *шыми* *увылауэ* *фэ* *тетти*. Нал къута, 299. *Шум* *гу* *кыилъытаи* *си* *фацэм*, *мо* *зэхуэса* *къомым* *сазэрыщымыщыр* *кыицІа* *хъунти*: *ЗыІуеггэх*, *тІысэ*, *уэ* *мыбдеж* *ицыицІэн* *цыІэккъым*, – *ицыжиІэм*, *Іэнкунурэ* *сыккыжэжъаи*, *гуп* *зэхэт* *къомым* *гъуэгъу* *кыизамыту*. *Зи* *лгэрыгыи* *пс* *тІыгъа*, 519.

ІЭНКУНЫН (Іэнкунщ) *лгэмыл*. (3). *ДзыкхъыщІу*, *пейтейуэ*, *щтэІэщтаблэу* *щытын*. *Сэри* *зыІуслъэхуэ* [*наккырэр*] *кыисхуиггэкІмэ* *сеплгъацэрэт*, *жилэу* *фызыжыи* *хъуапсэрт*, *арицхъэкІэ* *ауан* *сыккыацІмэ*, *жилэрти* *Іэнкунт*, *Дорофеич* *абы* *гу* *лгитэрт*, *мэт*, *еуэт*,

жиЛатэмэ, Урарэ «Гы-Гы» жиЛэнтэккыым. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 576.

IЭНЛГЭ (15). 1. (3). ХуццIынэ, тхъэв, зэрапц кумбыггэшхуэ. Зыхэс удз Iувыр ирецIынэ, И Iэцхъэр лгэгуэ дэхъеуэ Хъыджэбз нэклуплкъым епц хуццIынэ, Шхъэцысыц ар Iэнтлэм зиггэцхъауэ. Зыхэсудз Iувыр ирецIынэ... «Мывэ хуабэ», 45. Сьт ицIми [Хъэкурынэ], хъэзыр хъуар Iэнтлэмхуэ, псы изу, цыттици, бахъейр кыдырхуейуэ хедзэ. Лгэпсэ, 100. Жэмыр цыфиггэжкIэ зыхуей Iэнтлэмспри, Iэнтлэм, тас сьтхэри кыххурэ зэхиггэуэуэ, плэмэ, куэбжэм шууыц кыгIухъауэ елгэгуэ [Къэрэлъаиэ]. Нэгъуху, 50. 2. (12). Iэшым, джэдкъазым, хъэм Iус цыхуэзэхашIэу шагъашхэ кумбыггэ. Унэгуацэм хъэ Iус тIэкIу Iэнтлэм ирикIащи, Мэзан хъэ Iусым йоплэ. Бабыщыккыуэ адаккэпц, 476. Хъэ тумэр шхуэ Iэнтлэм Iуту Джэлил зэгур Iэнтлэм цууэвэм, хъэр кьапхъуэри адаккэпц и пицэр хъэлэчу иулат. Бабыщыккыуэ адаккэпц, 480.

IЭПЭ (48). 1. (47). Iэпхуамбэ. Астемыр и псэлъафэнт: «Уэддыггэ цыцIэбгэанэжIэ, уи Iэпэр мафIэм исынкIэ мэхуэ», – жиIэу. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 502. [Исуф:] – Фо зезыхъэр и Iэпэ йобзей жиIац пасэрэйм, мылъку зилэ гуэрэм и мылъку хузетхъэн хуей хъумэ, ди фэ илгыни дггэуэтыниц икIи дымэжэлIэнкыым. Лэчымэ, 390. Си Iэпэр сийирэ сьтелэбэм, БлэкIар а тхыггэм сигу кьаггэжкI. Къурш дырккыуэ. «Дамыггэ», 213. 2. (1). Пшынем, пианинем макъ къраггэжкIын папщIэ траккыуэу илэ пластинкэ. Си пшынэ Iэпэр цIамаггэуэ, И макъыр уи гум кьошхыдыкI. Си усэ. «Ваггэуэ махуэ», 358.

♦ **Iэпэм даггэ кытыткIун** (1). ХуэщIауэ, хуэккыуэуэ псэун. Нобэ дытеуауэ жэм дгуэшимэ, бей дыхъуарэ ди Iэпэм даггэ кытыткIуу араккыым цIэдгуэшир [жэлэ Бекъан]. Шынэхужыккыуэ, 13. **Iэпэм едзэккэп** (1). Зыгуэрэм хуцIеггэуэжын. СьцIеггэуэжауэ сэ куэдэрэ Седзаккэрт пицIэншзу си Iэпэм. «Адэ», 137. **Iэпэжэ емыIусэн** (7). И гуггэуэ мьщIыххэн, бггэдэмыххэн, емыIэбын. Мэ уи фочыжъри, Iэпэжэ селусэнккыым, Iэпэжэ, – жиIэри гыкIэм фочыжъыр зейм хуидзыжаиц, – сэ дэнэ кьэна, си кьуэр еIусэуи дэнукуккыым. Лгэпсэ, 104. Пэжу, Жыраслгээн илгэс пIыщIэ кыггэцIам Iэпэжэ еIусатэккыым уи бели, уи пхгэлэцици... Хъуэпсэггэуэ нур, 85. [Унэгуацэм:] Тхъэуэ нобэ зи махуэ лгэпIэ, Iэпэжэ дэмыIуса [хъыджэбз цIыкIум]. Бабыщыккыуэ адаккэпц, 477. **Iэпэр ггэдэлгээн** (1). Зыгуэр ирибггэшынэну Iэпэр хуэггэсысын. И Iэпэр губжъауэ иггэдалгээм, И нитI зьтэпIгэр мэгуэжъей. Тет цхъэщих. «Дамыггэ», 222. **Iэпэжэ жыIэн** (1). IэпэтэрмэшкIэ жыпIэну узыхуейр кьэггэлгэггэуэ. – БзэкIэ тхужымыIэр Iэпэжэ жытIэниц, – жиIэу Астемыр мыгушыIэу хуэшичаккыым. Хъуэпсэггэуэ нур, 201. [Я] **Iэпэр зэрыIыггын** (3). Зэгурыуээн, зыр адрейм дилыггын. Сьтым и цхъэфи сиггэлэбэ, нобэрэй махуэр абы пьзоицэ, арынишзуи хурэ – сьт хуэдэ лгэхгээнэми цыпсэуауэ ицIы, цIыхубзу хъуам я псэр зэроцIэ, я Iэпэр зэрыIыггыц, я натIэм илгэри зэбгэацэмэ, зэшытхъуитIым

я быниц жыпIэну зэцхъэци. Лгэпсэ, 6. **Iэпэжэ зэрашэн** (1). И нэхэм ямылгэаггун, зэрынэфым кыыхэкIыу кърашэкIын хуей хъун. Кьетмау Iэпэжэ зэрашэу нэф дьидэ хъуати, кьуакIэ тIэкIум дэхуэри зимыужыжыу лгэац. Лгэпсэ, 111. **Iэпэжэ нэм кыыцIэIэбэр умылгэаггун** (1). КIыфI дьидэу шытын. [ЛитIым язым жэлэ:] Сьтуи кIыфI, Iэпэжэ нэм кыыцIэIэбэр плгэаггурккыым. Лгэпсэ, 33. **Iэпэжэ кьешэкIын** (1). Зи нэм имылгэаггур дзэкIуэм шэн. Кулисум зыггэгуэзавэр Хъуэц нэггуху хъуауэ, пшанэр зэрызэхуэуэ и нитIым Iупхъуэ гуэр кыгIуидэрти, хъыджэбз дахэ дьидэ цIыкIур Iэпэжэ кьешэкIын хуей хъурти арац. Нэгъуху, 33. **Iэпэм кьыцIэжкIын** (1). Тхын, Iэдаккэ кьыцIэжкIын. «Мухъэмэд беггымбарым и фIыцIаггэм тецIыхъа диссертацэ!» – жиIэурэ иггэацIэкIэ си Iэпэм кьыцIэжкIам емьджахэр кьыггэбьрсеяиц, узынишаггэм и ужь ит кьулыккыуэцIэхэм дэж кьыцIыцIэдзэуэ нэхэ ицхъэ дьидэхэм я дэж нэсыху. Лгэпсэ, 15. **Iэпэ шабэ** (2). IэбэжIэ гуапэ зилэ. [Варварэ Романовнэ] Уи Iэпэр шабэиц, жэлэри, даккыи дэмыкIыу аргуэру маккыуэ. Лгэпсэ, 14. Си нэм илгэаггур си Iэр зэлусэр арац, а сьзэлусэм сьхуосаккыынэ, си пащхъэ илгым [сымаджэм] и псэр си Iэ ижыым кьитIысхъауэ телгэтыкIыну пIэрэ жысIэу си Iэпэр нэхэ шабэ сьцIыным сьхуцIэжкыуэ. Лгэпсэ, 21. **Iэпэм цIэггэжкIын** (2). Кьыушщыггэуэ Iэпэжэ кьэлэбырыбыххын. Ясыр зыцхэхум яцIэрт ясыр и пIалгэ, хъыджэбзхэр кIий цхъэжкIэ кьамыггэнэу, я Iэпэм цIэггэжкIырт кьаццхуу хъуар. Лгэпсэ, 34. Хъыджэбз цIыкIухэм я ужь дьидэ итым дэж кьыцIыцIадзэри япэ итым дэж цауххыжу я цхъэцыр ятIэтэжауэ, и нэхъыбитIыр зэрыфейцейм фIэжIа дэбгэуэн цымыIэу зырызыххурэ тырку ньбэфым и Iэпэм цIэггэжкIырт, я джанэр дрехъейурэ я цIыфэм епIгырт, я нэгум цIэпIгэрт... Лгэпсэ, 36. **Iэпэ цIэмьидзыжыфын** (1). ТхэкIэ-еджэкIэ мьщIэн. Кьуажэм зылI дэстэккыым Iэпэ цIэмьидзыжыфу. Нэгъуху, 20. **Iэпэм цIэфурэ кьыцIэжкIын** (1). Къэгупсысын (щымыIэр, дунейм темыгыр, узыщымыггэуэзэр). – Газетым тхэм ятхын ямыггэуэтмэ, я Iэпэм цIэфурэ кьыцIафыкIыр ятх, – жиIэри Яккыуб и нэхъыггэр зэхуикIац. Нал кьута, 267. **Iэпэр цIэшэн** (1). Iэпхуамбэхэр зырызу цIэггэшэн, зыгуэр убжыу, кьыубжэкIыу. Ди Къазджэриш Iэпэр цIэшэу Уи кьали уи пси кьребжэкI. Къазджэрий. «Ваггэуэ махуэ», 11.

IЭПЭДЭГГЭЛЭЛ: ♦ **Iэпэдэггэлэл цIын** (1). Зыгуэр кьыпIэмыIуэхун, зыгуэрэм уемыгггун. Уэ птха, сэ стха – Инал фьз кьэишэным дихгэхэащи, и кьулыккыуэр Iэпэдэггэлэл ецI, жаIэри зыгуэрри тхац. Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 528.

IЭПЭДЭУПЭ: ♦ **IэпэдэупIэ имыIэн** (1). Еггэлеуэ Iууэ зэхэтын. Шхъэггубжи бжэи – псори зэлух цхъэжкIэ, IэпэдэупIэ имыIэу бжэми цхъэггубжэми цIыхур Iууэ кьыIутт, Инал жиIэм едэлэуэнур мацIэт, е нысацIэр зрамьггэлгэаггэуэ яхуэшичынт! Мазэ ныккыуэ шхъуантIэ, 590.

IЭПЭ ЖОР: **IЭПЭ ЖОР ШЫН** (1). Жор Iэпэжэ зьтэцIэн (чристэн диным итхэр тхъэ

целгээгүлүк апхуэдэу ящI). *Иэнэ жорыр ещI нэлатым, Гум и гугээр нэм ибзыцIу. Лгэпкхэм я тыггэ. «Партыр ди пашу», 60.*

ИЭПЭЛБАПЭ (5). *Иэпхуамбэхэмрэ лгэп-хуамбэхэмрэ. [Зэкгуэшиблым:] Иэ пицкIуплIкIэ Iуэху зыщIэфу Тхэсихуэ цыIэм ецхэ дыхуаиц, Иэлганаэр лгэп кбапыжми, Дэ ди фIыщIэм хэдгэхуаиц. «Индийскэ поэмэ», 362. Иэлганаи кба-хуэмынэу Я псэ тIэкIур ныт кбудейиц [зэкгуэшиблым]. «Индийскэ поэмэ», 365. [Дэфэрэдж Ботэх цхэкIэ:] И Иэлганаэ кIэзызым гу цылгыстэм, сэри си гум кэкIаиц хылагагэ гуэр кIэлгызсхээнү. Лгэпсэ, 93.*

◇ **[И] Иэлганаэр ихэн** (2). *Зыгуэр блэжыну хуабжу ухуеин. ЗэрыггэкIийр цыIызэрыггэкIийр ялгэ ящIэжыну я Иэлганаэ машхэри араиц. ХьэщIэ лгэпIэ, 407. Псэуну лгэаггур занцIэу кбызэкIуэкIаиц, и Иэлганаэр ихэуэ, и Iунэр кIэзызу. Кьалэн, 435.*

ИЭПЭЛБАПЭСЫС: ИЭПЭЛБАПЭСЫС ХБУН (1). *И Иэпхуамбэхэр кIэзызын (узым, кбызэрыпIейтеям, зэрыгубжым кыыхэкIыу). [БырмамытIым:] Сэ дзэпцым срилIыкIуэиц, еплэ си тхылгым, –жысIэу си хьэфэ тхылгыр кбиспхуэата цхэкIэ, хьэрф дэнэ кэна, сэ дахэ-дахэу и нэм сыквыIуидзэркыым [мэрым], Иэлганаэсыс хуаици. ХьэщIэ лгэпIэ, 406.*

ИЭПЭЛБАПЭСЫСУ (1). *нареч. И Иэпхуамбэ, лгэпхуамбэхэр кIэзызу. Езыри [лIыр] Иэлганаэсысу ераггыу ээфIэт кбудейиц, здэкIуэну и мурадам кIуэн дзыхэ имыцIыжу. МелыIыч, 445.*

ИЭПЭШЫНЭ (10). *ИэпэкIэ зэуэ шыкIэпшынэ лгэужыгыуэ. Бажэ цыкIур, тIэкIуи шынэу, Мээ ггуужыым ниггээзат, ШIакиуэ фIыцIэ, Иэпэшынэ Ггуэгуум телгуэ ныхуээзат. «Бажэ пшынэ», 3. Иэпэшынэ макгыр Псоми зэхрех, Еуэ, еуэ, лгэагуэм, Мыцэ напэтэх. «Бажэ пшынэ», 6.*

ИЭПЭТЭРМЭШ (1). *Псалгэм и пIэкIэ Иэпэхэр ящIурэ зэрызэгурыIуэ, зэрызэпсалгэ цыкIкIэ. Цххэж ищIэр жиIаиц, псалгэр яхуримыкгуэм, Иэпэтэрмэши защIу. Шынэхужыкыуэ, 58.*

ИЭПЭСЫСУ (2). *нареч. Иэпхуамбэхэр кIэзызу. НэпсужьакIэм кбытеткIуахэр ЕлгэщIыжыр Иэпэсысу [лIыжыым]. «Тисей», 479. Заггэину, Иэпэсысу Паккэ Iэджи зэIуахаиц. «Бдзэжыящэм ипхуэ», 157.*

ИЭПКЪЛГЭПКЪ (29). *Цыхум, псэушхэм ипкы. Нурхэлий фIэфIтэккыым кбэххуа-кбэщIа псоми тепсэлгыхыну, Хэалилхэ я кбурIэныр игу кбэкIыжмэ, и Иэпкългэпкыыр кIэзызырт. Хуэпсэгыуэ нур, 187. Думэсарэ и кбуэм кIэлгыпIырт, абы и Иэпкългэпкыым зэрызиужым гу лгэитауэ. Мээ ныкыуэ цхуэантIэ, 505. Иэпкългэпкэ ггэдахэ а цыгыныр, И цеймкIэ лгэпкыыр хэтми кбащIэрт. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238.*

◇ **Иэпкългэпкэ жан** (1). *Жыджэр, жыы зыщIэт. Япэм ЛIыггур Ибрэхым нэхэ бжыфIэу, еггэджакIуэм нэхэ ецхэу кбытфIэщIа цхэкIэ, иджы Алий нэлейкIэ деплэ хуаиц, езыр нэжгужэу, цыкIум задиггэщIыкIуу, иным задиггэину, ИэпкългэпкэжаниIэу сулгыттати. Зилгэрыгыпс*

тIыггэ, 522. **Иэпкългэпкыыр зэпкырыхун** (1). *Кьарууншэ хьун, Иэпкългэпкыыр щIэлIэн. [Исуф:] ЗанцIэу си лгэакуитIыр щIэхуаиц, Иэпкългэпкыри зэпкырыхуаиц. Лэчымэ, 395. Дэфэрэдж щIтэри и Иэпкългэпкыыр зэщIэдияиц, и сабийри зрикгузылIэу. Лгэпсэ, 55. **Иэпкългэпкыыр кбидэмыбзын** (2). Иэпкългэпкыыр кьомыдэуэжын, тэмэму земыкIуэжын, мылэжэжын. Си Иэпкългэпкыыр кбыздэмыбзыми, си цххэр фIэлэлэу уэрам мащIэ сьдэата – и кIэм сыггуаицэри, сыкгэуэвэпаиц. МелыIыч, 437. Хьыдгэбзыр псым хэдишхэиц, и Иэпкългэпкыыр кбидэмыбзыжу. Шынэхужыкыуэ, 54. **Иэпкългэпкэ псыницIэ** (1). Еплэ **Иэпкългэпкэ жан**. [Дэфэрэдж:] Сэ сылгээтэным хуэдэу Иэпкългэпкэ псыницIэ сохгур: – Тхээм уиггэпсэу, сьту си гуапэ пицIа, Варюхэ, –жысIэу, сэри цыхубзым арзэы сыкгызырицIар си гуапэиц хуаици, сьт псалгэкIэ мыбы и гур дахэ хуэсциын жысIэу, си Iунэр зэтож. Лгэпсэ, 16. **Иэпкългэпкэ хьэлгэу** (1). Кьарууншэу, Иэпкългэпкыыр щIэлIауэ. МащIэ-мащIэуэрэ Iуэизэ и нэкIу дахэр кбэпицу, и фэр пыкIыу, Иэпкългэпкэ хьэлгэу, зиггээзэн кбэххэлгэкIыу, тIысамэ, тэджыжын цххэх хуаиц. Хуэпсэгыуэ нур, 68. **Иэпкългэпкыым цыиц** (1). Бын. [Адэм и кбуэм жрелэ:] Сэ си Иэпкългэпкыым уцыицми, Си Iэцэр нобэ пхуэслэиц. «Адэ», 141.*

ИЭПЛАКИУЭ (7). *Иэплэм (ИитIыр кьекIуэкIыу) кбызэщIиубыдэфын хуэдиз. Долэтхэ я куэбжэм хуээзаницIэу зы кххужыей ин баринэ хужауэ итт, ИэпIакиуэ зытIуиц хьууэ. Хуэпсэгыуэ нур, 243. Бжей пхгэ ИэпIакиуэжэ цылгым сыицелэ ераггыу схуэггэхгэя кбудейиц. МелыIыч, 438. [Дэфэрэдж] ШIэп ИэпIакиуэр псы кбэбзэ дьидэм нэхэ и кууупIэм деж хилгхэри мывэ трилгхэжухуежыаиц, цIэпыр псым имыхыын цххэкIэ. Лгэпсэ, 30.*

ИЭПЛЭ (88). 1. (85). *ИитIым (ИэблитIым) кбэггэхуэ щIыпIэ (ахэр кьекIуэкIыу, е абыхэм я щIыIумкIэ). Удэ ггэггэхэр Иэплэм изу Марфэ щIалэр зэпеплгыхэ, Бзухэр лгэатэм тIэкIу кIэзызу, ШтэIэицтбалэу тIэкIу зеплгыхэ. «Бдзэжыящэм ипхуэ», 153. Елдар и лгэабжэм щIэтым и Иэплэм кбильгэжри макIуэ-мэлгэй. Хуэпсэгыуэ нур, 101. И анэм и Иэплэм кьикIыу, и шыпхум дежкIэ зыицггээзэм, Анчарэ кбыициудри и дэлгхум зридзаиц. Шынэхужыкыуэ, 32. 2. (5). Еплэ **ИэпIакиуэ**. А, ди хьэблэ тIэкIу мыггэуэ, жиIэу, Дэфэрэдж игу кбэкIаиц я кбуажэ псы кбэбзэ уэр цыкIур, абы и кууупIэм хилгхэа цIэп Иэплэри псым ихэа, имыхэа. Лгэпсэ, 40. Иджыт Дуду кбыицыгурыIуэр хьэуазэ Иэплэм зыгуэр тепхуауэ пIанэпэм щIыдэлгыр. ВитI, 415. ПыцхэзщIхэ дьыгэр жэмхэм бжьакгуэм нур Иэплэу фIэлгэу кбэггээзэж. Мывалгэ щIыпIэу дапщэ щIыIэ. «Ваггэуэ махуэ», 354.*

ИЭПЛЭ ЕШЭКИЫН (5). *Еплэ Иэплэ хуэщIыи. Саримэ зэплэри Темботт, и ныбжэжэу хьыдгэбз цыкIухэм Иэплэ яришэкIауэ здэщIытым. Хуэпсэгыуэ нур, 98. Си фочым Иэплэ есиэкIауэ, Окоп блын цыIыэм зызоггэщIцI, Гусысэ хьэлгэр кбыстегуауэ, Абы сэ си гур ныхеггэщIцI. Си фочым Иэплэ есиэкIауэ. «Шум и гбуэгу», 30. Иэплэ иришэкIыу сабийр зрикгузылIа цххэкIэ, езыр*

псыфт, уцхгэунтат, итлани цлалэ цыклу закгуэр кбелаици, и насытышхуэц [Дэфэрэдж]. Лъапсэ, 53.

ІЭПЛІЭ ЗЭХУЭЩИҢ (5). Я ІэблэхэмкІэ зызэрашэкІын. Зэадээкгуэм зыри жамыІу зыкгомрэ ІэплІэ зэхуаицу шытаиц, тІуми я гур кбызэфІэнауэ, я бзэр иубыдауэ нІэрэ жыпІэну. Хьуэпсэггуэ нур, 307. Чокэрэ Албиянрэ ІэплІэ зэхуаицІыху, трибунэм деж цыхур цызэхуэсаиц. Шынэхужыкгуэ, 44. А тІур цызэпылгым зэжраІар, я гум ІэфІрэ хубэу илгар, я псэр зэрыцІэу зэрыцытар, заггэицІуурэ ІэплІэ зэрызэхуаицІар – псори и гум кыггэкІыжаиц Квэзджерий. Мазэ ныкгуэ цхьуантІэ, 668.

ІЭПЛІЭ ЗЭШЭКІҢ (3). Еплэ ІэплІэ зэхуэцІын. Псы цыкІум зэрынэсу, Степан Илвичрэ Астемыррэ зы псалти жамыІу ІэплІэ зэрашэкІри быдэу я Іэр зэрыубыдыжаиц, жыпІэни цыІэжтэккым. Хьуэпсэггуэ нур, 226. Елдаррэ абырэ ІэплІэ цызэрашэкІым, мо цлалэ ІэпкьлгэицІын и ІэплІэм хьэцІэр ксимищу зэцІуубыдат. Хьуэпсэггуэ нур, 201.

ІЭПЛІЭ ХУЭЩИҢ (30). Уи Іэхэр кьепшэкІы зекгузылэн. Мусэрбий илгери цІэпхуаиц, арицхэкІэ Аралпыр кІэлгыуэри, кІарц жыгым ІэплІэ хуицІауэ цІалэр ецэтэхаиц. Хьуэпсэггуэ нур, 294. Сарими абы хуэдизкІэ и гум ирихьат Тинэ и джэгукІэри, Іунхгуэр зэрызэхуаицІыжу, кыицылгэатаиц, занцІэу жэуэ Тинэ ІэплІэ хуицІыну. Мазэ ныкгуэ цхьуантІэ, 669. Алчарэ пхгуэри сабий цыкІур кыубыдауэ ІэплІэ, ба хуеицІ. Нал кьута, 217.

ІЭПЛІЭКІЭ (3). ІэплІэм илгуэ, ису. Машинэм и бжэр кызырыуахуэ, зы лыжь гуэр ежэллаиц, нысаицІэр ІэплІэкІэ унэм цІихьэн и хьисэну... Мазэ ныкгуэ цхьуантІэ, 584. Гьуэгу темыту шытамэ, шыицІэ цыкІур иггэхужынт, нобэ Іэмалыннишиц, езы Бекван мызэ-мытІэу шыицІэр ІэплІэкІэ псым цызэпхри кьэхуаиц. Нал кьута, 271.

ІЭПСПЬЭПС (8). Шым ехьэлла шхуэ, нахьутэ сыт хуэдэхэр. Псыхуабэ адыгэ маицІэ дэст – Іэсплэпс е цІакІуэ яицзу – Квэзджерий хэт еуицІми, Астемыр и хьыбар зыицІэ хуээртэккым. Хьуэпсэггуэ нур, 237. Гуэлым гур кыхалгэфыж, Іэсплэпсым илгэхьа шыр кыицІатІыкІри яггэувыж. Нал кьута, 214. Зым и кІэрахгуэр шэщым цІэлгэт, шы Іэсплэпсым хэлгуэ, адреим ницІэпІэпэм ггэтІылгэицІэ кыицІаггэуэауэ илыгэт... Зи лъэрыгыпс тІыгьа, 531.

ІЭПСЫНЩИЭЛГЭПСЫНЩИЭ (2). пльыф. Жыджэр, Іэпкьлгэпкь жан. Езы Абу-Деруиш лы лгахьиэ ггуриц, лы есиц, ІэпсыницІэлгэпсыницІэици, маицэм ехьурэ мэггуэлгери йоплэ тынищэ мытынищэ. Кхьэлэггунэ, 379.

ІЭПХУАЛГЭ (2). МастэкІэ щыдэкІэ, мастэ дакгэр кыхэмгыэн папщІэ Іэпэм фІалгхьэ Іэмэпсымэ. Псом япэ итыр ныбэфыжь ггуэрт, и хьэжи ферсыр и цхьэххуэм Іэпэм фІэлгэ Іэпхуалгэм еицхуэ фІэІуауэ, бгырыпх хужь инри цэнейкІэ кьешэкІауэ и ныбэр цІуІыггэуэ. Лъапсэ, 36.

ІЭПХУАМБЭ (19). ИриІэбэу Іэм пыт Іыхьэ. СтІолым кыбггэдэс лыжь кьомым я уицІэ тыІэ клапэхэр, тхьэрыкгуэфым еицхуэ, кьелэлэхьыу цыст, хэт ІэпхуамбэкІэ гуахуэу цыкІум епэицэиу. Мазэ ныкгуэ цхьуантІэ, 587. [Исуф:] Назифэ и цхьэр кыбгІэхуауэ ггуэлгыпІэм исиц, нэгум уицІымыггэпльэу ІэгуитІымкІэ и цхьэр иыггэици, зы Іэпхуамбэм дыиц Іэлгын, мыицІэ дахэ илгуэ Іэрылгуэ солгэагуэ. Лэчымэ, 394.

□ **Іэпхуамбитхур зымэ – кьаруиц, зырызмэ – зырицІэ** (1). УзэрыІыггэмэ улгэщц, узэрымыІыггэмэ, плгэкІын цыІэккым, жыхуиІэиц. Хьуэпсэггуэ нур, 116.

ІЭПХУАМБЭШХУЭ (6). Іэпхуамбитхум ящыщу япэ ит нэхь пІащэ дыдэр. Хьэ-хьэ-хьэ, – дыхьэххьырт Бэлацэ, и паицІэ кІыхьэри ІэпхуамбэицхуэмкІэ ирицгуэІыу. Хьуэпсэггуэ нур, 118. Бэкван цы тІэкІур и ІэмыицІэм илгуэ ІэпхуамбэицхуэкІэ иуэтуурэ и гур кыбггэпІэнаиц, гыным нэсауэ. Кьалэн, 432. ЛатІуфэ и Іэпхуамбэицхуэ сосискэм еицхьымкІэ «Дэфэрэдж» жыхуиІэ псалгэм толгэбэ, абы хуэдиз цыуаггэ сэ зэрызмыицІэнур иицІэ нэтрэ. Лъапсэ, 24.

ІЭПХУЭН (мэІэпхуэ) лгэмьІ. (3). Шыпсэуну нэггуэцІі шыпІэ кІуэн. Кьуажэм нэхьыжыу дэсыр зэхуэсри унафэ яицІаиц; Кургьуокгуэ цукІа Мэремкьан Кьасбот и унэм ІукІыу Іэпхуэну, лы уасэу шы, жэм, цэкІ-фэкІ кьитралгхьами итын хуейуэ. Хьуэпсэггуэ нур, 202. [Кодоевым:] Дэ кьыдат кьуажэхэм дэсым шыицу сыІэпхуэниц жызыІэр хуитиц Іэпхуэну. Лъапсэ, 92.

ІЭПЦІАНЭЛГЭПЦІАНЭ (6). Еплэ ІэпцІэлгэпцІэ. Хьыджэбз цыкІуицІым нэхьыжыр ІэпцІанэлгэпцІанэ цыкІуу мыггуэми, кьэжэпхьаиц, ІэпыдзлгэпцІэу и анэм иІэиц. Кьалэн, 427. ДэнэкІи цыкІур ІэпцІанэлгэпцІанэ хьуаици, цыр дыицэм нэхгэр нэхь лгэпцІэиц. МелыІыч, 451. КьалэкІыхьым кІуэр зы махуэм нэсмэ, етІуанзрей махуэм кыггэзэж хабзэт, арицхэкІэ Алиі зытегузэвыхьыр нэггуэицІт: ицІымахуэиц, цІалэр ІэпцІанэлгэпцІанэиц... Зи лъэрыгыпс тІыгьа, 531.

ІЭПЦІЭЛГЭПЦІЭ (2). пльыф. Шыгьыныдгэ, цІаггуэу мыхуэпа. Думэсарэ и гум пыкІыртэккым ицІалэ цыкІур мы цІыІэ махуэм кьалэм иггэкІуэну, Лу ІэпцІэлгэпцІэт, шыгьын хуабэ зи цІэ иІэтэккым. Хьуэпсэггуэ нур, 306. Абы хуэдицу сыицыицым, СыІэпцІэлгэпцІэу зггэхьурт шкІаицІэ. Си цІалэм. «Мывэ хуабэ», 216.

ІЭПЦАЦАГГЭ (18). Лгэшагь, кьарууфІаггэ. ЦІалэхэм я кьарур, лыггэр, Іэпцацаггэр хьыджэбз цытхэм ираггэлгэаггун паицІэ, зауцІыжурэ ешат, арицхэкІэ увьІэн ядэртэккым. Хьуэпсэггуэ нур, 96. Цыхухгэуэм я макгьыр икІаици, зауцІахуауэ ІэпцацаггэкІэ мафІэгуэм итІысхьэну я пцампІэр зэрыубыдаиц. Нал кьута, 217.

ІЭПЦАЦЭ (3). пльыф. Лгэш, кьарууфІэ. Зи Іэгур кьэчауэ, лэжьэрейуэ, Іэпцаца хьуам клапсэ цІанлгэри еубыдыф. Хьуэпсэггуэ нур, 100. Исуф полицэр кьэкІуауэ ицІылаггум, нэхь Іеижу кьэгубжыауэ, унэлгэицІэр зэтрикьутэу хуежьаиц, Іэпцацауэ лгэицым зэцІаубыдэу Іэхьу

иральхъэху. Лэчымэ, 396. Езыри [Къэрэмьрзэ] нэпкэпэпкыишхуэ хъужауэ, лЫ Иэпицацэжът, кыицицэхуэр зэпкэриуду, дзэм яцыгъ фацэкIэ зихуэпа нэужь, нэхт лЫ бжыфIэж хъуаи, пЫэ пльыжь цхъэритIэгъам фIэкIа игу иримыхъ цымыIэу. Лыгъэ, 409.

ИЭПЩАЦЭ-ЛЪЭПЩАЦЭ (1). Еплъ **Иэпщациэ**. Иэпицацэ-лъэпицацэу яхэтыр Сосрыкыуэт, арауэ кыицицэкIынт а цIалэр бэрэбэнауэу оркестрым цIыхагъэхъар. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 549.

ИЭПЩЭ (18). 1. (7). Иэбэлагъымрэ Иэблэмрэ я зыптыпIэ. **Иэпщэхуэ си** Иэпщэм кэрилъхъэну Арац си дэлъхум игу кэкIар, Синдур пльыжь тIэкIуу натIэ вагъуэр ТезгъэкIыжыныци зэфIэкиаи, Синдур. «Батырыбжъэ», 83. Сентрал хъэдэм и жытым йоIэбэ, Iэптын яIэрыгэмэ, е сыхъэт я Иэпщэм илгэмэ, е дыцэдзэ яIутмэ –игъуэтыр зэхуехъэс. Нал къута, 287. Хъыджэбзым и напцIэм телъ и цхъэц ухуэнар арагъэ иужькIэ ялхэм я Иэпщэм ираишкIрэ цIопытым дагъэуджу цытыр, итIани цIыхубзыр я цхъэцым хуосакъ. Лъапсэ, 35. 2. (11). Джатэ, къамэ хуэдэ Иэпщэхэм я убыдыпIэ, якI. Къазджэрий и Iэ пэныкыуэмкIэ дыжыын къамэ Иэпщэр илгэмэ, хъэзыр Iупэхут. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 599. Жыр джатэр кIыхъми, кIэцицI и Иэпщэр, Зыубыдыфыриц ар зи Iэпщэр. Историэ. «Мывэ хуабэ», 278. Сэихуэ Иэпщэр дыцэу япкIмэ, Щымышынуу цогуфIыкI. МыщIэр дыщэм дощIэрацIэ. «Батырыбжъэ», 149.

ИЭПЩЭХЪУ (3). Иэпщэм илгъуэ зэрахъэ зэрызэрагъэщIэрацIэ хъэпшып. **Иэпщэхуэ си** Иэпщэм кэрилъхъэну Арац си дэлъхум игу кэкIар... Синдур. «Батырыбжъэ», 83. Жыр **Иэпщэхуэр илгъуэ и Иэпщэм – Игу темыхуэ Иэбэлъабэр**. Сингх жыхуалэр. «Батырыбжъэ», 91.

ИЭПЩIЭЛЪАПЩIЭ (19). пльыф. Лэжыгъэм хуэлээ, IэкIуэлъакIуэ. **Пицацэ гуакIуэу ИэпщIэлъапщIэм Сыт ицIами, къэхьыр фIыщIэ**. «Тисей», 498. Ауэрэ, нэм илгъагъур Iэм ещIэ жыхуалэр арати, Лыгъур цIыкIуи Iэцилагъэм йосэ, **ИэпщIэлъапщIэу мэхъу**. Лъапсэ, 102. **Си къуэи нэхъыжыыр ИэпщIэлъапщIэт, Сыдж игъэууэ кIыщым ицIэтт...**Ныжэбэ жэщи, нэху щыху. «Щхъэлыкыуэ», 384.

ИЭПЩIЭЛЪАПЩIЭУ (4). нареч. IэкIуэлъакIуэу, Iээу. **Къуэрылъху хъыджэбз цIыкIуу кыицицэхуэри ИэпщIэлъапщIэу егъасэ, цIыкIуу цIыкIэ кыицицэдзэри [анэшхуэм]**. Лъапсэ, 119. **Зым дахагъкIэ хуэмыныкыуэу, Армяныным дыжыын зацIэу Хужьу тесу мес тхъэрыкыуэр Кхъухъ ицIакъэ ИэпщIэлъапщIэу**. Лъапкыхэм я тыгъэ. «Партыр ди пашэу», 55.

ИЭПЫДЗЛЪЭПЫДЗ (15). Iуэху нэхъ цIыкIуфэкIухэмкIэ дэлэпыкыуэгъу. **Жыраслээн и фызыр унэм кыицицэмыкIыу, кыицицэмыплъу ицIэт, хъыджэбз бзагуэ цIыкIуу Иэпидзлэпидзу иIэу**. Хъуэпсэгъуэ нур, 305. **Лыгъур цIыкIуу зричачи, Иэпидзлэпидз хъарзынэци, Хъэкурынэ фIамыщIэ игъэсыну мэзым кIуэмэ, гъусэу ицIалэ цIыкIур здеиэ**. Лъапсэ, 101. [Алыджыкыуэ:] **Щхъэлым сэ сызэрыкыуэ, цхъэлтетым**

«директор» зыфIищыжаиц, сэ Иэпидзлэпидзу сыкыуагъэкIуауэ кыицицэтыри. Мелыгыч, 468.

ИЭПЫДУДЫН (Iэпед) лгъэI. (1). зэхъ. Зыгуэрэм жиIэр и кIэм нумыгъэсу упэрыуэн. «**Жимылэн гуэр кыицилунци**», – жиIэри Астемыр фызым [Думэсарэ] и псалгъэр Иэпиудаиц: **KIуэи шху тIэкIуу кыицихуэхъыт**. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 540.

ИЭПЫХУН (Iэпоху) лгъэмыI. (4). IэпIэхун. Елдар, Астемыр, Исхъэкъ сымэ къуажэ Советым унафэцилу хахати, зым Иэпыхур зым кыицицэжу, зэгурыIуэу, зэчэнджэщу я къалэн зэфIагъэкIырт... Хъуэпсэгъуэ нур, 268. **Зым Иэпыхур зым кыицицэжу, Зэкъуэшиблым диIэц хабзэу**. «Индийскэ поэмэ», 361.

ИЭПЫЩIЭХУН (IэпыщIоху) лгъэмыI. (1). Еплъ **Иэпыхун**. [Алыджыкыуэ:] **Зэи сылгъэпэрэпэри пхъэ хъурейр цысIэпыщIэхум, пхъэр къэзыцэхуа цIыхубзым и лгъакыуэр зэпэзгъэуд нэтиц**, Мелыгыч, 439.

ИЭРАМЭ (23). 1. (2). Зыкъому зэхэт, зэхэлъ гуэр. **Зэц Iэрамэу жыгым фIэлгъыр, Жыыбгъэ мацIэм ар къела?** Бжыыхъэ мээ. «Мывэ хуабэ», 80. **Жызуу Iэрамэу къэблэблэхыр Чэзур къэсакъэ – мэхъур фадэ**. Зэманым декIу. «Батырыбжъэ», 11. 2. (2). ЗэкIэрыбла, зэкIэрыпка, благъэ. **КIкIунэм уихъэрэ уиплэмэ, адэкIэ-мыдэкIэ удз Iэрамэхэр фIэдзауэ егъэгъуэ [Дэфэрэдж], удз лгъабжъэ, пхъафэ зэмылIэужыгъуэ – зи фIэмьылъ цыIэкъым**. Лъапсэ, 119. **Хъэжыгъэм нэмыщIэ мэлыбгъуэ, кIапэ дагъэ, кхъуэщынынм идишхыжауэ, бжыын бла, бжыыныху Iэрамэ – сымаджэр зыхуей дьидэт кыишар [Блэацэ]**. Хъуэпсэгъуэ нур, 280. 3. (4). Щхъэц е цы Iэрамэ Iыхъэ-Iыхъэ. **Кыицилунци и кыуэм и Iэпхъуамбэ зэхуакум кыидэна цы Iэрамэр асэтин джыназым и пащхъэм дэж кыицууэ кыицицэидзаиц**. Хъуэпсэгъуэ нур, 117. [Адакъэ хужыым Джэлил кыицэрэ:] **Хъэм цы Iэрамэ итричамэ, сэ зыц кыицитезмынэу уфыщIа хъэзыру хъэщIэр къэзгъэкIуэни, умыгузавэ, – жиIэу**. Бабышыкыуэ адакъэпщ, 481. 4. (15). зэхъ. Гуэрэн (пшэ, Iугъуэ). **Унащхъэхэм къатепIишкI уэнжакыжъ тIэкIухэм я нэхъыбитIым Iугъуэ Iэрамэ цIыкIуу кэрихурт, гуарцэмэр уэрамым дэз яцIу**. Хъуэпсэгъуэ нур, 233. **Уэгум итици цхъэуназэу, Пиэ Iэрамэм узых къахъыни**. Къэзгъэзэнущ сэ. «Батырыбжъэ», 66. **Пиэ зэмыфэгъуу фичхъэщыкIыр Сэрац Iэрамэ зыцIар**. Сыщыгъупщакыым сэ мэзым ... «Щхъэлыкыуэ», 405.

ИЭРАМЭУ (2). нареч. Гуэрэнурэ, гупурэ. **Сынепльыхмэ, тенджыз губгъуэм Пиэр Iэрамэу текъухъаиц**, Тенджызым дыщхъэщыгъу. «Батырыбжъэ», 51.

ИЭРАМЭ-ИЭРАМЭУ (1). нареч. Гуэрэн-гуэрэнэ. **Хэт ищIэрэ, куэд мыщIэу нобэ дэкиа [зауэм] къомым я писъмор паровоз уэнжакыым кыицэлъэ мафIэ хъуаскIэу Iэрамэ-Iэрамэу къаутIытщу пльагъуни**. Щынехужыкыуэ, 48.

ИЭРЗРУМ (1). ЩыпIэцIэщ, «Лъапсэ» романым ущрохъэлэ. [Къэрэжъ:] **Ясырхэр Iэрзрум сизэмэ, нэхъ лгъапIэжу яцхъунуи**. Лъапсэ, 37.

ИЭРПХЪУЭР (2). пльыф. ЕIэ-епхъуэ, гужьей. **Нэмыцэр абы хуэдэу псыницэу къэсын я гугъауэ кыицицэкIынтэкыым, цIыхур Iэрихъуэр хъуат**. Нал къута, 215.

ІЭРПХЪУЭРУ (1). нареч. ЕІэ-епхъуэу. Цыыхухэр Іэрихъуэру ежауэ мывэр зэбградз. Нал къута, 300.

ІЭРЫГЪАШХЭ (1). пльыф. Нэгъуэщыым и ІэкІэ игъашхэ (езым зэрыхуэфІемыкІым кыыхэкІыу). Лъэрымыхъ дьдэу Іэрыгъаишхэу пІэм кыыхэнэжыпэмэ, псы шынакыи къезытын имыгъуэту унэм кыицІэнэж нэхгэр лІэрэ зэгъэжмэ нэхъыфІиц [Дисэ]. ГуцІэгъу, 421.

ІЭРЫГЪЭТЭДЖ (1). пльыф. Зыгуэр дэпыхъуу фІэка езыр-езыру къэмытэджыф, къарууншэ. – Дауэ абы дыкІуа зэрыхъунур? Хэт дшиэн? – мыицъжъ зыри зыфІэмывіуэхуу цысар ицІэуицІаиц, ицІымахуэр икІыху и гъуэм жейуэ илъмэ, гъатхэм Іэрыгъэтэдж зэрыхъур и гум къэкІыжати. Кхъухъ пхэнж, 504.

ІЭРЫГЪЫН (Іэрыгъыц) лъэмыІ. (5). Іэпхъуамбэм, Іэпэм илъын, Іэм фІэлъын. Сентрал хъэдэм я жытым йоІэбэ, Іэлъын яІэрыгъмэ, е сыхъэт я Іэпцэм илъмэ, е дыщэдзэ ялутмэ – игъуэтыр зэхуэхъс. Нал къута, 287.

ІЭРЫЛЪХЪЭ (2). УиІэ, кыпІэрыхъа, кыпІэлъыкыа гуэр. Колхоз губгъуэм бэр цолажъэ, Гъавэ бэвыр я Іэрылъхъэиц, Итиц нартыхур, хуэдэу мажъэм, Сатыр дахэу зэбгъурыту. Пшэ адрьщыым щыпсэу. «Партыр ди пашэу», 18. И нэр зытентлър Іэрылъхъэиц, Псэлъыхъу кыыхихыр лы бжыфІэиц, Сатываги. «Батырыбжъэ», 82.

ІЭРЫЛЪЫН (Іэрылъыц) лъэмыІ. (1). [Исуф:] Назифэ и цхъэр кыфІэхуауэ гъуэлъытІэм исци, нэгум уицІымыгъаплгъуэ ІэгуитІымкІэ и цхъэр илъыгъиц, зы Іэпхъуамбэм дыщэ Іэлъын, мыицІэ дахэ илгъу Іэрылъу солъагъу. Лэчымэ, 394.

ІЭРЫТХ І (4). пльыф. Темьдза, ІэкІэ тха. АрицхъэкІэ абыкІэ псори зэакъылэгъу хъуртэкъым: зэрыбкІэ тха «А»-р страпилым еицхъэм, Іэрытх «А»-р, джэду шыр цысым нэхъ тохуэ, жаІэрти. Мазэ ныкъуэ цхъуантІэ, 503. [Дэфэрэдж Латифэ жреІэ:] Си диссертацэр Іэрытхыу тхауэ устатти – ницыгуицижа? Лъапсэ, 24.

ІЭРЫТХІІ (2). Авторым и ІэкІэ итхъжа лэжыгъэ, тхыгъэ. Мэжджыт дахэм нэмзэ ицаицт, и ицІыбагъым кыидэт мыдрисэми сохъустэр ицІэт, библиотекэми КъурІэнри, чытапхэри, Іэрытххэри зэгъзэхуауэ ицІэлът, кыицІэуициІэм къагъуэти зэрыхъунум хуэдэу. Кхъэлэгъунэ, 379.

ІЭРЫСЭ (2). пльыф. Хасэу кыагъэкІа. Зэр Іэрысэу сэ согъэкІыр, Си псэр тхъэмипэу пытиц а зейм. Си Іэдакъэм щіокІ жыг хадэ. «Вагъуэ махуэ», 339. Жыг Іэрысэ хадэм Уитиу сэ кыисфІоци. ХьэгІохъушыкыуэ хадэ. «Вагъуэ махуэ», 355.

ІЭРЫХУЭ (4). пльыф. Тыншу узрилагъэ, узриІэбэ, къэбгъэсэбэп. ШІалэу, кыиша къудейуэ квалэм ялэ дьдэ кыицидыхъам зы джыдэ жан Іэрыхуэу къэным кІуэцилгъу – араиц мылкъуу шІар [Абу-Деруиш]. Кхъэлэгъунэ, 373. Зэуэн-бэнэным ухэкІыжри Сэишхуэ Іэрыхуэр иплъхъэжаиц. Кулиев Къайсын папщІэ. «Щхъэлыкыуэ», 403.

ІЭРЫГЪЭХЪЭН (Іэрегъэхъэ) лъэІ. (1). Зыгуэр зыгуэрим и ІэмыщІэ илгъ щІын, лъэгъэлэсын. [Хъэбибэ фызыжъхэм яжреІэ:] Нэмыцэр къакуэмэ яІэрумыгъэхъэу дьдэйхэр къэкуэжыху кыуатыр хумэ, кыыгурыІуа? Щынахужыкыуэ, 8.

ІЭРЫХЪЭН (Іэрохъэ) лъэмыІ. (12).

1. (9). ИІэ хъун, и ІэмыщІэ кыихъэн. КхъуейплъыжъкІэрыицІэм ицІалэгъуалэр етат, кІапсэ кІапэр яхуэзымыгъэгъуэту зэрызекъуэрт, зэрыгъэкІийрт, ар зыІэрыхъэри жыжъаицэ мыкІуэфу къехуэхъыжырт. Хъуэпсэгъуэ нур, 95. Тхылгъыр ялэ зыІэрыхъар Елдарти, шэсри ежъэжаиц, Инали фІэфІтэкъым Жыраслгъэн куэдрэ тепсэлъыхъыну. Мазэ ныкъуэ цхъуантІэ, 598. А дэным мафІэ ирисциІатэм, Лъэпкъ псоми хуабэ Іэрыхъэнт. Дэп. «Мывэ хуабэ», 279. 2. (3). ІэщІыхъэн, пэщІэхуэн. [ТхъІухудым Елбэздыкыуэ кыжреІэ:] Дэ а пІацэм [иныжъым] дыІэрыхъэм, Дэ тхуэхъунуиц ар кІуэдыпІэ, ДиукІынуиц напІэзыпІэм. «Елбэздыкыуэ», 17. Хэт нэмыцэм заритаиц жи [Беицтом], хэти ар и фІэц хъуркъым, коммунистичи зэрІэрыхъэу цхъэпылгъэ яицІынуиц желэри. Нал къута, 275.

ІЭРЫШЭ (2). пльыф. ІэкІэ яша (псы). Мэзыр хамысэу къэклакъэ, Уэишхыр Іэрыишу щымыт. Мэзыр хамысэу къэклакъэ. «Дамыгъэ», 217.

ІЭРЫЩІ (2). пльыф. ІэкІэ шІа. Хы ІэрыщІым узих кыыхэкІым Гъавэ бэвыр фІым хуегъазэ. Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 136.

ІЭСЭ (16). 1. (9). ЗэпІэзэрыт, щэныфІэ, сабыр. «Ди къуажэм дэскъым нэхъ Іэсэ, Си анэ, нысэу ухуеймэ, Къэсиэнкъэ», – жиІэрт Къэрней. «Адэ», 130. Урарэ и кыицхъэ нысэр фІыуэ илгъагурт, зэрыцІыху Іэсэм, зэрыжыІэицІэм папицІэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантІэ, 576. ТхъІухудхэм я нэхъ Іэсэу Дахуэсым гузыишхуэу Гъыбзэ жиІэм зэдоджу. «ШІалэгъуэ щыналгъэ», 413. 2. (7). Мыбзаджэ, ІумпІафІэ (псэуцхъэ). Дыгъужыыр Іэсэ уэ пицІами, Мэзым сыт цыгъуи ар плъэни. Куэд шІауэ, и гур мызэгъэж. «Бгы лъапэхэм деж», 47. Адыгъбзэу си шы Іэсэм Шы тесыкІэ сигъэицІаиц. Гъуэгу къэжапІэ. «Мывэ хуабэ», 83. Хъэблашэ жэм Іэсэт. Нал къута, 227.

ІЭТАЦХЪЭ (69). УнафэщІ, нэхъыщхъэ, пашэ, тет. Шхъэлмывэкъуэ Іэтаицхъэу Астемыр игъэуар Бэлацэт, Темботи абы и ІуэхутхъэбзациІэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 312. Колхоз Іэтаицхъэм куэди дэмыкІыу Мадинэ дахэр хъэмым егъакуэ. Хъэрун и лъагъуныгъэр. «Партыр ди пашэу», 98. Нацидивизэр цыдэкІынуиц цыгъуэ парад яицІауэ республикэм и Іэтаицхъэхэр зи балкон тета унэишхуэм деж цІыхухэр цызэрызехъэрт. Нал къута, 216.

ІЭТЭ (19). 1. (13). Хъурей лъагэ Іуву зэтралгъа мэкъу. Махуэ къэс мэкъу Іэтэ дапицэ нэпкъым кыицхъэицІалгъэфурэ кърадзых уи гугъэ? Нал къута, 294. ШІалэ цІыкІуу куэд зи фІыицІэр Шытиц и пыІэр мэкъужъ Іэтэу: – Къанокъуэтицим сриІэхъуэу Зэрыицътри куэди мэхгур. «Тисей», 503. Лы къахъахэр зэицымыицу Іэтэм хуэдэу зэтелгъат. «Бажэ пшыне», 14. 2. (6). зэхъ. Самэ. Ди фызхэм гъэ къэскІэ Къуэ хъунхъэ кыитхуалгъхур, Ди жыгхэм пицэдджыжъкІэ Кхъужъ Іэтэ къапохур. Колхоз уэрэд. «Бгы лъапэхэм деж», 105. ШызакъуэгуекІэ мэз Іуфэм кІуауэ, мэз джэд къом къэуекІа хъэзыру Іэтэу зэтелгъэр удэ Іэмбатэ цІыкІуекІэ ицІэхумэжауэ ирихъэлІаиц [Мэмэт-

цлэквэу]. Лъапсэ, 46. Зэхэуауэ губгвэуэ шианэр, Пхгэ гвур Иэтэ цыизетелгым Дадэр яиэ, иту янэ, И гуфлэгвэуэр напцлэм телгэ. «Тисей», 483.

ИЭТЭМАН (3). Къэзакъхэм хах Иэташхгэ. – Ей, емьнэунэ гуэриц а Иэтэманыр, – жиЛэу Степан Ильич и цхгэр къыфлэхуауэ еплгыхырт. Хъуэпсэгвэуэ нур, 281.

ИЭТЫН (eЛэгт) лгэI. (93). 1. (75). Дэхьейн. И ИлгэциI кланэр eЛэтри Дадий и нэпсыр елгэциIыр. «Адэ», 137. – Зэ къуэуылэт, ди шыпхгэ, – жиЛэри лгыжыфэ зытет нэ плгыжэ нэклэпсыжэм и башыр иЛэтиащ. Лъапсэ, 58. Вышхуэрэ вы цыицлэдзэм, нэрылгавгэут фызыр фыз зэрыхгунур, уиггэунэну зэрыпцэIеишжыр. Лъапсэ, 99. [БырмамытIым:] Махуэ къэс саклэлгыллгэу цыиттэкгым, унэр зыицIым унацхгэр ихгэ факлэ яЛэтиащ, сэ еста ихгэфIыр яцэри. ХгэщIэ лгэпIэ, 398. 3. (10). зэхь. ГгэлгэпIэн, ггэгүшхуэн. Удз цыггэаггэу, бггэр цыггэуалгхгэу, ШIыналгэ дахэ сэ сЛэтиащ. Сэ бгым сахуэдэу хгэлгэ стелгэци... «Батырыбжгэ», 41. Иэдэггэм цлэкIыриц дзылэтыр, Мурадыр дахэм, пIэцилэхун? Дунейм имыIэ къеггэжгэпIэ. «Батырыбжгэ», 33. Полгкум и командирыр ггэуэри шым цхгэкIэ берыцэт бесын ин къажрилащ икли къиггэггэуащ псэемыблэгжэу гуггэу зриггэхгын, полгкур узынишгэу, лгыггэ зэрихгэуащ, ггэбэрдей нэмысыр иЛэтиауэ къишгэжын цхгэкIэ... Хъуэпсэгвэуэ нур, 127. 4. (2). зэхь. Гуэхур дэлыггын, Гуэхур шIэггэхуэбжгэу. Лгыггэ цаЛэтым нэувыр Кгэмьувывжэу цыкIуэдт, – Бийм я кIуэдывIэт а цIыпIэр... «ШIалэггэуэ шIыналгэ», 411. Къафиттэ фи Iэциэр: Бий бзэдгэр ди цIым къыхгэащи, Бийм и лгым адэ бжэицхгэуэр егвалэ, Дэндежи зауае гуащIэр цыфIэт. Ноябрьрым и 4-м 1942 ггэм. «Шум и гвуэггэ», 18.

ИЭТИЛГЭТИЭ (1). плгыф. зэхь. Езэггырабггэу, къииныншэ. [Дохутырым:] – Лажгэ зилэ фхгэтым жыфIэ. [Лгыжхгэм:] Хгэуэ, тIасэ, ИэтIэлгэатIэци. Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34.

ИЭУ (33). междом. Нэхгыбэм ггэщIэггэуэныггэ мыхгэнэ иIэу цIыхухгэхэм къаггэсэбэп. – Iэу, зиунаггэуэрэ, мыр хгэжыр арай, – жиIащ Бот, занцIэу ггэуIэбжгэуауэ. Хъуэпсэгвэуэ нур, 81. Уи адэ ихын цхгэкIэ ллат, цыжалэм, Iэу, иггэуэту лIа, жиIащ. Мазэ ныкбгэуэ шгхуантIэ, 652. [Кгэрней:] Iэу, псы ггэхуэбгэныр куэдрэ. Ггэуэггэуэнэ, 103.

ИЭУА (1). Сабий цIынэ. Пхгэуантэм дэз хгэпшыти къишащ, джанэ цIыкIу, ггэуэнишгэж цIыкIу, цы ихгэIэни сыти Iэуа цIыкIур зыхуей къиггэнакгым [сабий унэм и унафэциIым]. Лъапсэ, 44.

ИЭУЭЛГЭУЭ (40). Зыгуэрэм ищI макъ, дауц. Сымаджэцим Iэуэлгэуэр мацIэ цыхгэуащ, сымаджэхэм хуцхгэуэ зрахгэллэпхгэр зрахгэлIэри зэггэжгэу. Лъапсэ, 29. Зэггэмызэ Iэуэлгэуэ къуажэмкIэ къиIуIкIмэ, ари мэкIуэдгэж. Нал къута, 243. Жгэцир дэнэ нэсами пцIэнукгым, зэггэмызэ

хгэ банэ макъ къоIу армыхгэу, Iэуэлгэуэ лгэпкэ цыIэкгым. ВитI, 415.

ИЭУЭЛГЭУЭНШЭ (4). плгыф. Iэуэлгэуэ зымыIэ, здэщымыIэ. Унэр цхгэ Iэуэлгэуэнишэ, жиIэу Астемыр къэггэуэащ. Хъуэпсэгвэуэ нур, 66. Аргуэрэ дунейр Iэуэлгэуэнишэ хгэуащ, кхгэулгэатэ къомым я бомбэр яухри ПсыхуабэкIэ яггэггэжгэти. Нал къута, 280.

ИЭУЭЛГЭУЭНШЭУ (1). нареч. Iэуэлгэуэ щымыIэу, имыщIу. [Дэфэрэдж] тенджызымкIэ плгэмэ – тетти теси цымыIэу ггэуджэм ешгхуэ мэлгэи, толькгунхэри, еша хуэдэ, Iэуэлгэуэнишэу жыжгэуэ ныджэм къытемыхгэуэ мывэкIэщхгэр яггэпсалгэ. Лъапсэ, 53.

ИЭУЭЛГЭУЭН (мэлэуэлгэуэ) лгэмыI. (7). 1. (5). Зыгуэрэм макъ ггэрхэр еггэщIын, макъ ггэрхэр къэггэIун. Махуэм дгггэр благгэуэм зыIуриггэлгэадэу жылэм шалгэаггэуэм, гужгэеуэ зэрызехгэрт, яцIэнур ямыщIэу, пэгун, лэггэуи сытхэр къащтауэ яггэуэ, мэлэуэлгэуэ, фоч зилэм къищтауэ уафэм доуей, благгэуэр яггэщитэн я гуггэуэ. Лъапсэ, 119. ЦIыху зэхгэтым Iэуэлгэуэныр занцIэу цаггэтиащ. Хъуэпсэгвэуэ нур, 154. Зыр улэггэт, КIэциIу бауэт, Удзыр лгыкIэ ирилат, Зыр шыцауэ Iэуэлгэуэт, И Iэпккэлгэпккыр упицIылуат. ПарашютигI. «Бгы лгэпгэхэм деж», 46.

2. (2). Гуэху ггэр яужэ итын, пэггэщэн. Емызэшжэу Iэуэлгэуэу пцIантIэм дэти Iуизэ пIэм ггэуэлгэ нэужгэи Инус и фIэц хгэуакгым и фызыр сымаджэу. Хъуэпсэггэуэ нур, 68. Иджыри Дзэшу жгы хгэуэ тIысыжэ пэтми, Гуэхуншгэуэ цысыфыркгым, Iэ дэхгэиэггэуэ имыIэу мэлэуэлгэуэри хадэм итиц, зэм жыг еухгэуэницI, зэм къетIыхгэ е хуцхгэуэ ятрекIэ, пхгэицхгэмыщхгэм хгэпцIэ емыуэн цхгэкIэ. КIапсэ кланэ, 7.

ИЭУЖГЭ (5). 1. (2). Зыгуэрэм ищIа, илэжгэа. КгэзырыщIидзэ и хабзэри мырат [Дзэшу]: «Я дэ ди тхгэ, Тхгэггэлэгдж, телггэиджэр зи Iэужгэ, едгэаггэуэ Iэухур тхуэубаггэуэ...». 2. (3). Фгэеплгэ тыггэ. Иджыри ггэуIэр, дгыщэкI хгэуа хуэдэ, махуэ къэс тхгэкIумэ тхгэггэуэ йопэггэиц, дзгыхгэхгым Iэужгэ хуэдэу иритыну. Лъапсэ, 110. [Мариам Назифэ цхгэкIэ:] Хэт Iэужгэ лгэпсэйр [дгыщэ Iэлгыныр] къезытар? Лэггэмэ, 394.

ИЭУИ-ЛГЭАУИ (1). Iэуэлгэуэ лгэпкэ, Iэуэлгэуэ зи цIэ. КгэзыфIэтIысхгэрэ псым къыхгэпцыжмэ [Дэфэрэдж]– пIыщIауэ мэкIэзыз, маджэ, мэкIий, арицхгэкIэ зы Iэуи-лгэуи дунейм цызэггэпхыркгым. Лъапсэ, 51.

ИЭФРАКIЭ (10). Iэблэм и зэфIэггэуапIэ, зэрытыпIэ. Ботэх фочыр и дамэм фIэлгэи, IэфракIэмкIэ зыкIэрекгэуэ, кIуэ пэтми и хгэлгэаггэр нэхгэ зыхгэцIэ, арицхгэкIэ сешащ жиIэу Iэциэр и адэм иритыжгын и гум идэркгым. Лъапсэ, 70. [Тушкан:] Я IэфракIэ къыщIаггэщын укIытэм нобэ къыщIаггэиц жыхуэпIэм уцIэмьунцIэ. Теггэцэ къэзылгэггэтыхгэ, 155.

♦ **IэфракIэм едзэггэжгын** (5). Блэжгэа, жыпIа гуэрэм хуцIэггэуэжгын (згыри зэрызумыхгэуэкIыжыфынур къыбгурьIуэжэу). [Думэсарэ Астемыр жрелэ:] Мы фыз делэм

цхъэ садагуэрэ, арац иджы жыпIэнур, ауэ ухуцIегъуэжыниц – уи IэфракIэм уедзэкъэжыниц. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 519. Си анэр гъыуэ къыскIэлъыкIуэу: «Уядэжъ и унэ кбэгъэзэж», – ШыжиIэм сицIакъым и лъапIагъэр, Иджы IэфракIэм содзэкъэж... УцIыкIу уи гум ибубидэр. «Вагъуэ махуэ», 83. [Кбэрэжъ:] – Нобэ кбэзэпха хъэциIагъэм ухуцIегъуэжыниц, гъукIэ, ари уи IэфракIэм уедзэкъэжу. Лъапсэ, 104. **IэфракIэм едзакъэу кбэнэн** (1). Еплъ **IэфракIэм едзэкъэжын**. Япэ нэмыцэм дезуэну дызэрыпэуу IэфракIэм уедзакъэу укгъэнэниц. Нал къута, 254. **IэфракIэ кбэмыгъэшыи** (2). Мышхэн, ерыскъы Iумыхуэн. Хъэкурынэ кбэигъуэтиц Лыгъур зыкъуас кбэуэгъэнапIэри, жиIац едэхацIэу: – Лыгъур, накIуэ, тIысэ, ныщхъэбэ лъандэрэ ди IэфракIэ кбэдгъэшагъым, тIэкIу дегъэдзакъэ, фIамыщIэгъэс дыкIуэниц ноби. Лъапсэ, 105.

IЭФИ (57). *плъыф.* 1. (10). Дыджу щымыт, фом хуэдэ. Iэфи зышхыр дыджым пхуемыIусэ, **Дыджыр зи щIасэр Iэфи хуэмей**. Iэфирэ дыджрэ. «Дамыгъэ», 111. Гундж мэракIуэр Дыджрэ Iэфирэ ЗэбгъэциIэнум кбэциIэгъуей? Гундж мэракIуэ. «Батырыбжъэ», 92. **УеIубакъэ – псы Iэфи тIэкIуици**, Ар зыфIэфиыр зи щIэцигъуэриц. Цыхубзыр зыхуэдэр. «Батырыбжъэ», 158. 2. (6). Гум кбэицтэ (шхын). **Думэсарэ и жагъуэт Лу зэрыкIуэжыр, итIани Лу езым ищIа пхуантэм чыржын тIэкIу, джэдыкIэ игъэвыкIа сытхэр дилгъхац, уи анэ ищIауэ шхын пшхым нэхэ Iэфи сыт цыIэ?** Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 517. **IэциIэвыицIэ яукIэм, и лыр IэфIу ищIыцIатары, ар лъэпсейуэ ищIацэфри гурIуэгъуэт, итIани абы гу лъитэн хуейтэкъэ...** Лъапсэ, 7. 3. (36). зэхъ. **ГүфIэгъуэ, нэщхъыфIагъэ, гухэхуэгъуэ, дэрэжэгъуэ кбозыт. Нанэ Астемыр и ищIаIуэ кIанэм Iэ дилгъуэрэ псалгъэ IэфIу ищIэр и кбэуэм цхъэкIэ кбэибжырт.** Хуэапсэгъуэ нур, 193. [Чачэ:] Ана, адыд мыгъуэ, быным хуэдэу Iэфи сыт цыIэ. Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 565. Удзымэ IэфIхэм чэф сацIауэ Ди унэ тIэкIум сокIуэлэж. Ди хэку аргуэру кбэзогъазэ. «Щхъэлыкъуэ», 379.

♦ **Iэфи кбэIурыхъуэн** (2). Игу ирихьын, фIэфи хъун, иджыри апхуэдэ хуеин. **ПцIыр Iэфи кбэпIурыхъуэмэ, пэжри уи гум ирихъыжынкъым, уи нэм кбэицIэуэнкIи мэхъу...** Лъапсэ, 98. **Iэфи кбэIурыхъуэници, нэхэри ерыц екIуэниц [бийхэр]**. Нал къута, 260. **Iэфи ищIэмылгъыжын** (2). Гурыхъу щымытыжын, IэфIыр ищIэкIын. **УдзыицIэр кбэкIыным иджыри Iэджэ илэц, нэгъабэрэи удзыр гъужри фац, Iэфи ищIэлъыжкъым, ищIэмылгъыжми Iэциым ягъуэтацэрэт, гъури ищIэжэши.** Шыэнэхужыкъуэ, 18.

IЭФИАГЪ (4). 1. (2). Гурыхъагъ. Шхын и IэфIагъыр кбэциIэгъуейкбэиц: **УахэтIысхъакъэ гуп, зэ хэплэ, Пшхыр IэфIрэ дыджрэ зэбгъэциIэнум, И нэгу бысымым зациIэу ищIэплгъэ.** ЩIакъуэмэ и IэфIагъ. «Вагъуэ махуэ», 327. 2. (2). Гуапагъэ. **Зэм уи псалгъэм ин срихъуу И IэфIагъыр фом пэсиIат.** Усиц. «Вагъуэ махуэ», 35. **Сэлимэ шхылэным кбэицIэлэбыкIри си Iэр кбэиубыдац, гуацэ иIыгъ хуэдэ и бгъэзум ирикъузылIац, сэр**

цхъэкIэ и гум IэфIагърэ гуапагърэ зэрилгъым гу лъыцигъатэу... Лъапсэ, 28.

IЭФИЫГЪЭ (1). Еплъ **IэфIагъ**. **Дэфэрэдж и гур кбэзэфIэна пэтрэ, и кбэуэм зыкбэримыгъацIэу, гуапагъэ, IэфIыгъэ хэлъу кбэтищиац:** – НтIэ, кбурмэн сызыхуащIыжын, сызраиэкIыжын, си кбэарум хэцI фIэкIа хэхъуэркбэиц, жбы сохъу. Лъапсэ, 108.

IЭФИУ (5). *нареч.* Гурыхъу, ифIэфи. **Щхъэж ишхыным хуэдиз и тецицым ирилгъэуэрэ IэфIу ишхыц.** МелыIыч, 448. **Си уэрэдър жепIэ зацIэу Си гум IэфIу кбэишхыдыкI.** ПсыIэрышэ. «Батырыбжъэ», 7. **Иджыри кбэс Ботэх и гум IэфIу зы закъуэ кбэинэжиац:** ищIалэ цыкIуу, хъэкIэтыц цыкIуу школым ищIыцIэсым, и мыхабзэу, и адэм ищIаIуэ здишауэ щытац. Лъапсэ, 66.

IЭФИЫКИЭ (4). IэфIу щыт, фом хуэдэ шхыныгъуэ. **Цыыхухъу гуэрым подносIэ псы ищIыIэ, кбэхъуэу, IэфIыкIэ гуэрхэр ищIыгъужу кбэхэри мраморым кбэишхыкIа Iэнэ цыкIум кбэитрегъэуэв, езымзы псалгъи жимыIэуиокIуэтыж.** Аргъуей, 387. **Сыт IэфIыкIэ уэ кбэуатами, Анэм и бзэр я нэхэ IэфIыц.** Бзэр уи анэрц уэзыгъацIэр. «Батырыбжъэ», 61. **Сыт IэфIыкIэ кбэигъуэтами И хъуржыным ирилгъауэ, Шхыну сыти кбэратами Пцацэ цыкIум хуихъумауэ, Iэхъуэм кбэхур бжэн Iэхъушэр, Кбэхъыр ищIалэм и шхын хъушэр.** «Тисей», 495.

IЭФИЫНШЭ (1). *плъыф.* Iэфи зыщIэмылгъэ. **Я унэр ищIыIэт, мылгъуниэт, И дэлгъухэр ищIыIэт лъыцIапIэм, И гъацIэр дахэм IэфIыныиэт.** Насып. «Бгы лъапэхэм деж», 103.

IЭХЭЛГЪАХЭ (2). Еплъ **Iэшэлгъашэ.** **Ди псы уэрхэм я кбэжъапIэр, Ди кбэр лгъагъуэу нэишэкъаишэр, Гум кбэридзэм – кбэишхэрэпхъуэ, Сымылгъагъуу Iэхэлгъахэр.** Унэм уикIрэ кбэбгъэзэжмэ... «Вагъуэ махуэ», 372.

IЭХУИТЛГЪЭХУИТ (5). *плъыф.* Мызэв, ин. **Мылицэм я пэшыр иниц, Iэхуитлгъэхуитиц, пэишхъэку хгъарзынэ ищIэту ягъэплэ.** МелыIыч, 459. **Кбэлэжыым и кIуэцIыр Iэхуитлгъэхуитиц – дациэ ухуейми ищIэхуэнуиц.** Нал къута, 294.

IЭХУИТЛГЪЭХУИТУ (1). *нареч.* Мызэву, хуиту, ину. **И гъацIэм псым дех бгы зэхуакури, ноби кбэс Iэхуитлгъэхуиту дэкIын хуэдэу псыIур быхъу хуэциIыркбэиц.** Нал къута, 299.

IЭХУЛГЪЭХУ (3). *плъыф.* 1. (1). ФэфI зытет, дэгъуэ, зэкIуж (цыхубз). **Ауэрэ уз бэлыхълажъэ кбэуалIэри мо физ Iэхулгъэху дахэишхуэр уи нэм илгъагъуэрэ тIкIууэ хуежъац.** Хуэапсэгъуэ нур, 68. 2. (2). зэхъ. **Нэху, хуит, гухэхъуэ. Истамбыл нэгъуэциIыфэ кбэитеуат, япэм гъэциIэрэциIауэ, дахэу, Iэхулгъэхуу зэрыищIат хуэдэжтэкбэиц, нэхэ нэщхъэи хъуат, еша хуэдэт, гъуэгуанэ кIыхъ кыкIуа иужъ уанэ зытраха шым ебгъэицхъу.** Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ, 663. **Махуэ кбэкиIуэнум и нэхур Нэр игъэджылу кбэсынуиц, А коммунизмэу Iэхулгъэхум ДэтхуэдэциIэ нэсынур.** Коммунизмэм ирихъэлIэм. «Партыр ди пашэу», 9.

IЭХЪМЭД (1). ЦыыхухъуэцIэщ. **Абы [Шамум] кбэкиIэлъыкIуэр Iэхъмэди, ищхъэц фIыцIэц, и**

адэр хвэртыи, и анэр адыгэи, ауэ адыгэбзэкIэ кытыпыхын цIаггэуэ шыIэккым, зыгуэркIэ уеупиIмэ, хвэртыбзэкIэ жуапыр кыует, адыгэбзэр кызырыгурыуам гу лыуиггэатэу. ХьэщIэ льяпIэ, 401.

IЭХЬУ (1). Яггэтысар, гьэр ящIар ирапхыу и Iэм иралхьэр. Исуф полицэр кьэкIуауэ шилгэггум, нэхъ Iеижу кьэгубжыауэ унэлъащIэр зэтрикьутэу хуежъащ, Iэпцацэу лIищым зэцIаубыдэу Iэхьу иралхьэху. Лэчымэ, 396.

IЭХЬУЭ (48). 1. (38). Iэщыр зыггэхьу, былымым пэрыт цIыху. Бэлацэ и гум кьэкIыжащ, Iэхьуэу шыщытам, цIаIкIуэм тегуэалхьэу жейуэ зэрыщытар. Хьуэпсэггэуэ нур, 276. ХьуныIэ тафэр Яуфэбггэуауэ Алыдж и Iэхьуэм Iэбггэр еггэхьу. «Щалэггэуэ шIыналгэ», 415. Iэхьуэу шыщытамыр Iэхьуэм е псыхьэ кIуэуэ зэхуэзамэ, ар яггэхьыбарырт. Хьуэпсэггэуэ нур, 145. Псы адрьщIымкIэ цIалэ цIыкIу зыккым набжьэм хэт, жэмхэр Iэхьуэм иратри кьаггэзэжауэ. Мазэ ныккэуэ шхьуантIэ, 506. Хьэбибэ Iэхьуэм кIуэну хуцIыхьаккым, Данизэт и унэр хьэбэсабэ хьуати, фызыр гүIэжу гыуэ дауэ кьиггэнэнт. Нал кьута, 226.

IЭХЬУЭ БАШ (3). Iэхьуэхэм зэрахьэ, Iэц зэраггэхьу баш. Бжей жыг иным дежым мащэр КьитIу ицедэз Хьэкурынэ, Iэхьуэ башкIэц зэрылгэащэр. «Тисей», 493. Жаггэуэгуэ зимыIэр Iэхьуэ башици, Нэхъ лъэрымыхьым ицIэггэккыуащ. Шпаккэуэ Iыхьэншэу сыккэнами... «Шхьэлыккэуэ», 399.

IЭХЬУЭ БЭРАМЫКЬ (1). Зэблэша хьуа жыIэггэуэщ, тэмэмыр: Iэпхьуамбэбэракь. Мыбы кьыкIыр Iэпхьуамбэшхуэмрэ абы кьыбггэдэт Iэпхьуамбэмрэ зыщIыпIэ зэкIэщIахауэ тебуккэуэдиэмэ, абы зэхуэку мащIэ кьаггэхьурщ. «Iэпхьуамбэбэраккым шIэггэпщын» жаIэмэ, «бжынынэм иггэпщын», бэлыхь еггэшэчын мыхьэнэ кьокI. *Нартхэ я Iэхьуэ-выхьуэ, Нартхэ я жэмыхьуэжъ, ЖьакIэ хужь птемьиттэм, Iэхьуэ бэрамыккым сэ уцIэзггэпщынт.* «Щалэггэуэ шIыналгэ», 417.

IЭХЬУЭ-ВЫХЬУЭ (1). Iэщыхьуэ, Iэц гьэхьуныр зи IэщIаггэ. *Нартхэ я Iэхьуэ-выхьуэ, Нартхэ я жэмыхьуэжъ, ЖьакIэ хужь птемьиттэм Iэхьуэ бэрамыккым Сэ уцIэзггэпщынт.* «Щалэггэуэ шIыналгэ», 417.

IЭХЬУЭН (мэIэхьуэ) лгэмьI. (2). Iэц гьэхьун, Iэхьуэу лэжьэн. *IэнатIэ гуэр Iуту есат шIалэри, унэм иггэзэжрэ кIужами, цIы зытелэжыхьын яIэккым, шы яIэккым, Iэц пцIантIэм дэтккым, сыIэхьуэниц жилэнуги, Iэхьуэ кьызэраггэтэрэ куэд шIащ.* Кьалэн, 428.

IЭХЬУЭТЕГГЭККЫУ (1). *нареч.* Емыггэуэ, ауэ сытми. «Iэхьуэтеггэккыу «ура» жаIэ хуэдэу зыккыфIаггэщI [Мусэ сымэ], – жиIэри Лу и гум кьэкIащ. Хьуэпсэггэуэ нур, 248.

IЭХЬУЭ-ШЫХЬУЭ (5). Iэц зыггэхьухэр, зыгуэр яггэхьуу пэрытхэр. *Iэхьуэ-шыхьуэ хьупIэм шыIэр Нэхуц цIыицэдджыккым губггэуэм докIыр.* «Щалэггэуэ шIыналгэ», 415. *Iэхьуэ-шыхьуэу кьуришым иту Iэджэм я гур кьэкIуащ.* Дохутыр. «Мывэ хуабэ», 34.

IЭХЬУЛГЭХЬУ (8). Iэпхлгэпх зэращI Iэмэпсымэ. *Хэт сэшхуэ хуейиц, хэт шабзэиэм пилхьэн, хэти пхггэлэцэ жи, мыжурэ жызыи дапцэ ухуей, Iэхьулгэхьу жытIэми аращ.* Льяпсэ, 60. *ГьукIэми сыт ищIэнт, фIэдзатIэм фIэлэ Iэхьулгэхьур кьыфIихри Кьэрэжъ егияиц;– Мы Iэхьулгэхьур уи бзэгум илхьэн хуейт уэ,– жиIэри.* Льяпсэ, 104.

IЭХЬУН (2). Бгым и цIэщ. *Хьэкурынэ жыжьэ кIуауэ Iэхьун джабэм итиц и заккэуэ, хьэ Пэрийри езэшауэ И цхьэ кьуацэр телгэиц и льяккэуэм.* «Тисей», 502.

IЭХЬУШЭ (10). Iэц гуп, Iэц гуартэ. *Былым Iэхьушэр чьрбыш заводым деж цыхьуаккэуэрти, бомбэ кьахэхуэри жэм зыбггупицI цукIащ.* Нал кьута, 226. *Гьуэгуэм жэм Iэхьушэ тетти, Iэхьуэхэм я башыр яггэдалгэуэ, я пыIэр цхьэрахауэ адэкIэ-мыдэкIэ жэуэрэ кIий-гуоуэ жэмхэр гьуэгуэм трахурт, машинэм цукIын я гьуэгуэ. Мазэ ныккэуэ шхьуантIэ, 535. ЗэцIэдэIукIэм [Дэфэрэдж] – Iуэлгэуэ гуэри зэхех, жыг кьуаггым кьуэтурэ пггэмэ – мэзым ицIэтиц мэлу, бжэну зы Iэхьушэ, ар зыггэхьури ицIалэ цIыкIуиц.* Льяпсэ, 55.

IЭШЭ (3). *плгыф.* Iэ зыпымьт(ыж); зи Iэр кьыдэмьбз. *Кьызэхуэсар лгьыккэуэ зацIэт, ицIалэ зырыз яхэтми хэт Iэшэт, хэт лгашэт е ицIыбьшэт.* Хьуэпсэггэуэ нур, 290.

IЭШЭЛГЭАШЭ (10). Кьэзыухьуреихь гьунэггэхьур, шIыпIэ мыжыжьэхэр. *Шыдыггэуи абы [дыггужьым] ещхьырккэабзэу, шыпсэу кьуаггэм и Iэшэлгэашэм зыри кьыицидыггурккым.* Хьуэпсэггэуэ нур, 89. *Кьалэу мы Iэшэлгэашэм шыIэм унэу дацIыхьар кьызыхащIыкIар мыбы ираша мывэращ.* ХьэщIэ льяпIэ, 403. *Iуащхьэ тIэкIу илгэггэуати [Дуду], кIуэри дэкIуеяуэ зиплгэхьэа цхьэкIэ, витIыр илгэггуртэккым, зэупицIыни Iэшэлгэашэм шыIэккым.* ВитI, 414.

IЭШКIЭ (5). 1. (3). Iэгум ихуэну хьуреюуэ зэрыггэуыда гуэр. *ЩIалэ цIыкIухэр зэрызэхьэу зэбрыжырт, уэс IэшкIэкIэ зэауэу.* Хьуэпсэггэуэ нур, 157. *ЯтIэ IэшкIэц кьысхужьфIэу Фи нэмыплгьыр фэ цыггэггэт.* Дыггэр кьепсмэ, ди нэ ди псэщ. «Батырыбжьэ», 69. 2. (2). Iэбжыыб, IэмьщIэ из. *Езы Кулисум жытIэнуци – матэ цIыкIу шIыггэуэ хьэблэр кьызэхекIухь, хэт хуэу IэшкIэ кьызитыну пIэрэ желэри.* Нэггуху, 33. *Дэджэхьу пашэм ещхьу япэ иту кIуэр зэзэмьэ иотIысэхри пшахьуэ IэшкIэ кьеицтэ, и Iэгум иргэуэтыхьри пшахьуэмкIэ кьеицIэ дэнэкIэ дунэтIауэ дыкIуэми, уэблэмэ кьэткIуар зыхуэдизри кьыбжиIэнуци.* ХьэщIэ льяпIэ, 400.

IЭШРЫ (2). Кьурмэныл, наргыху гуа, джэш, прунж, хуэу с.ху. лгэужыггэуицл хэлгэуэ кьурмэн нэужьым яггавэурэ гьунэггэхьуэм зи Iыхьэ хаггэкI хьэнтхьупс лгэужыггэуэ. *Думэсарэ*

Ишир и гавэрт, абы шыбжиитху хилхээнур тебэ цыкЛукЛэ ищГырти, бжын жьэрымэ ИфГыр, гурылунсыр кьиггажэу, унэм ицЛэз хуат. Хуэпсэгьуэ нур, 263.

ИЭШТИМ (12). Иэпхуамбэ зетекъузахэр. Къуажэм куэд лъандэрэ полицеуи, хабзэуи, судуи яЛэр Гъуумар и ИэштГымыр арат, ауэ нобэ хабзэм кьемызэгъ зыми ищЛэртэкъым. Хуэпсэгьуэ нур, 55. Сосрыкъуэ и ИэштГымыжьыр зыхуэдэр зымыщЛэ ицагъуэ школым ицЛэстэкъым. Мазэ ныкьуэ шхъуантЛэ, 549.

◇ **ИэштГымыр бгъэгум еуэжын** (1). ЗыгъэпИин, зыкьыхэбгъэщыну иужь уитын. Дотий дэнэКЛэ кьыищЛэи салгэмэ и бгъэгум ИэштГымырКЛэ еуэжырт: сэ схуэдэу цыхум фГы кьэхъулэмэ зыфЛэфЛэ ищымылэ, сэри сызэцэр хэкум и нэр згъэпЛэну, я дунейр нэху сыцГыну арац, жиЛэу. Мазэ ныкьуэ шхъуантЛэ, 541. **ИэштГымыр гъэдэлгъэн** (1). Зыгуэр прибгъэщынэну ИэштГымыр гъэлгъэгъуэн. ШЛалэ цыкЛухэр зэрыгъэдыхъэхыу, афицарым зифыицЛыжэу хуэцЛэу, зэ зым бгъэдэлгъадэрэ ехъуэн, и ИэштГымыр игъэдалгъэу, сэлэтхэр кьэгубжэуэ я нэм ицЛы имылгъагъужу, кьагурылуэмэ кьагурымылуэу зыкьыфЛэгъэицЛыу кьауицыхъырт, уэсыр зэхуатэу. Хуэпсэгьуэ нур, 301. **ИэштГымыр хуэгъэдэлгъэн** (1). Зыгуэр бгъэщынэну хэтын. Бийм ИэштГымыр хуэдгъэдэлгъэи, БампЛэр тГысу дэ доллэж... «Бдзэжъеящэм ипхъу», 151. **ИэштГымыр ицЛын** (1). Еплэ **ИэштГымыр гъэдэлгъэн**. Хэт клэпсэм йопхъуэ, хэти ИэштГымыр еицЛ. Хуэпсэгьуэ нур, 99.

□ **ГушыцЛэ зымыицЛэр ИэштГымырКЛэ мауэ** (2). Еплэ **гушыцЛэ**.

ИЭЦ (166). 1. (156). Унагъуэм, цыхум зэрахуэ былым, хъеуан. ПицЛантЛэ дызыблэкЛым нэхъыбэр кьэхухакъым, Иэцу дэтри уолгъагъу, джэдкьазри пицЛантЛэм дэт жыг зырызым тетГысхъэжауэ теси, пианэр зэхуаици. Мелыгыч, 455. Хъэсэм хъэсэпэ бжыхъ жалэри гъавэм Иэц хэмыхъэн ицхъэкЛэ зыгуэр яуцЛырхэри гъавэр кьрахъэлЛэжа нэужь, бжыхъ тЛэКлурэ Гуахыж. Хъэсэпэхъумэ, 418. Якьуб нэхъыбэу кьуришым итиц, абы кьыдэхуэмэ, мэкъу прегъэуицЛэ, Иэц ехъумэ. Нал кьута, 249. 2. (4). пЛыф. мыхъ. Иэщым ехъэлЛэ, пыщЛэ. Дэхъеяуэ джанэ Иэцхъэр Ди шэмэджыр удзым пхоль, Ди Иэц фермэм и Иэтаицхъэу Хъыджэбз ябгэр кьыткЛэлъоплэ. Мэкъуауэ. «ШЛалэгъуэ ищЛыналгъэ», 46. [ТГалиб:] Иэц бжыгъэр нэхъ маицЛэ хъуни, мэкъумылэри нэхъ зэгъээхуа хъуни. Шынэхужьыкьуэ, 14. Удэ зэмылЛэужьыгъуэхэр Иринэ кьарегъэлгъагъу [еджакЛуэ цыкЛухэм]: – Иэц хъунЛэм кьыицЛэ, – жиЛэу. Шынэхужьыкьуэ, 63.

◇ **Иэщыр гъээзхуэжын** (1). Иэщыр гъээзгъэжын, нэху кьызэрэКЛыным хуэгъэхъэзырын. ЕгъэджакЛуэ клуэн цыхуейр тицыхъэщхъэрат, цыхум Иэщыр зэрагъээзхуэжрэ я унэм еКЛуэлЛэжа нэужь. Зи пьэрыгъыпс тГыгъа, 528. **Иэц и пЛалгъэ ицЛэн** (3). Иэц зэрызепхуэнум, зэрыбгъэхъунум фГыуэ шыгъуэзэн. Иджы и пхъум сыт и лъэныкьуэкЛы чэнджэцэгъу хуохъу [Хъэбибэ], Иэц и пЛалгъэ еицЛэ, гъэи зехъэкЛэ сытКЛы и пхъум

и акъыл здынэмысым негъэс. Шынэхужьыкьуэ, 49. Иэщыр езыгъэжээнур Иэщыхуэ нэхъыфЛэ дьыдэу Иэц и пЛалгъэ зыицЛэр арат. Нал кьута, 297.

Иэщым хэицЛыкЛын (1). Еплэ **Иэц и пЛалгъэ ицЛэн**. Иэщым хэицЛыкЛэм яицЛыицЛэ Бэкъани, Хъэту и тхъэкЛумэр кьилуэнтЛэиц: – Мы жэмьыицЛэм куэд ихъыжынукъым, лъхуэнущ. Кьалэн, 429.

□ **Иэц уэд бгъаицхэмэ, уи Гуэр дагъэ кьэицЛри, цЛыху уэд бгъаицхэмэ, уи Гуэрэм кьоуэ** (1). Иэщым уегугъумэ, зыхуей хуэбгъазэмэ, фейдэ, хъэр кьапокЛ, ауэ цЛыху фГы зыхуэпщЛам ар дапщэицЛэ фГыицЛэ ищЛыркъым, жыхуиЛэц. Иэц уэд бгъаицхэмэ, уи Гуэр дагъэ кьэицЛри, цЛыху уэд бгъаицхэмэ, уи Гуэрэм кьоуэ, – жиЛэиц Шамхъун. Хуэпсэгьуэ нур, 165.

ИЭЦЭ (130). Зэрыуэ, зэрызауэ Иэмэпсымэ. [Къуэи нэхъыжъым:] Къэрэгъулу сокЛуэ иэщым, Иэцэу сохъыр сэ ди уэщыр, ШыицЛэр зыми езгъэхъынкъым, Дыгъур псэуэ сЛэцЛэкЛынкъым... «Елбэздыкьуэ», 3. Укьэрабгъэмэ Иэцэр дзагуэи, Жыр маисэр лГым ират. Поэтым и лыгъэ. «Батырыбжъэ», 73. Сядэицхуэр Иэзэт Иэцэ ицЛынкЛэ, Шхъэл мывэ ицЛу фГым цыгуэгът. Дунейр мычэмэу кьощЛэраицЛэ. «Дамыгъэ», 237.

◇ **Иэцэр гъэтЛыгЛын** (1). Зэуэныр шыгъэтын. [Къэрэмьирзэ:] ИэцэкЛэ ттефхыну фыхуежээрэ [ицЛы], мывэ кьэс ицхъэ зырыз ицЛэдмылхъауэ ди Иэцэр дгъэтЛыгЛынукъым. Лыгъэ, 413.

ИэцэкЛэ зэицЛэуэдэ (1). Иэцэ зыЛыгъ, ИэцэкЛэ фГыуэ кьызэгъэпэща. Абдежым «ишокъу» жиЛэу ицЛалэ гуп дахуозэ, ИэцэкЛэ кьызыхуэт ищымылэу зэицЛэуэдэуэ. ХъэщЛэ лъапЛэ, 400. **Иэцэ зыЛыгъыф** (1). Зэуэфын, зауэм Гухъэфын. ЛлитЛэ уэрамьы цызэхуэзамэ, зэхуотхъэусыхэ: «Мыр дауэ, ди ин иди цыкЛуи, Иэцэ зыЛыгъыфыр зауэм дгъэкЛуаиц, нэмыцэр кьэсри ди клуэицЛыр кьраицхыкЛэиц, иджы ди клэтиицЛэ ди вакъэ лъэпсу дыкэна нэтрэ, ди унагъуэбжэр худагъэицЛыжыну жаЛэ, Сталиным деж лыкЛуэ дгъакЛуэмэ, мывэхъыфЛу пЛэрэ?» Лъапсэ, 84. **Иэцэ зэмызэгъэ** (1). ИэцэкЛы узыпэмьылгъэиц. Иэцэ зымызэгъыу, Иэцэм я нэхъ лъэицу Пэжыр бий пхуэхъуауэ, Пэжыр фицЛыгуэдэр Топи, танки – уиЛэр лГыгъэм нэмылгъэицу Арц ерыицу бзаджэм, бжъыдзэм зыицЛэфтар. Бжъыдзэ инэралу... «Партыр ди пашэу», 139. **Иэцэ кьэицЛэн** (1). Зэуэным пэрыхъэн. КьафицЛэ фи Иэцэр: Бий бзаджэр ди ицЛым кьыхъаици, Бийм и лГым адэ бжэицхъэЛур евгъалэ, Дэндежи зауэе гуаицЛэр ищЛэицЛэ. Ноябрьрым и 4-м 1942 гъэм. «Шум и гъуэгу», 18. **Иэцэ кьэЛэтын** (1). Зэуэну зыкьэлэтын. Дзэлыкьуэ зауэм цыгъуэ КьылыибицЛыр клуауэ ищЛэицЛэ Иэцэ кьэзыЛэицэ кьэрэхъэлгъэицЛы зэбгрихуну, Иэджи кьыицЛыдурэ ищЛэицЛэиц. Хуэпсэгьуэ нур, 117. **Иэцэ хуэлГын** (1). Зыгуэрэм упэщЛэуэну зыхуэбгъэхъэзырын. [Батыр:] Сэ си ИэпЛэпкъым уицЛыици, Си Иэцэр нобэ пхуэслэиц. «Адэ», 141.

□ **Иэцэм уриджэу хуэпсэгьуэ** (1). Гуэху цыкЛуфэкЛу ицхъэкЛэ Иэцэ кьапщтэ, ар кьэбгъэсэбэп хъунукъым, жыхуиЛэц. Иэцэм уриджэу зэрымыхъунур, еджакЛуэр клэрахуэу

и гьуэгуу кьуажэмкIэ иунэтIаиц, и льякьуитIым лгэужь яцIыр, ваггэбдзүмэ бгьузитIым ецхьу, уэс зыхэтым кьытенэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 157.

ІЭЩІАКЫЖЫН (ІэщIокIыж) лгэмыI. (1). Зыгуэрым зыIэпыщIэудын. Бдзэжьей хьарзынэр сIэщIокIыж, жиIэу сэр цхьэкIэ мыгузавэ уи гуггэ Бахьуэр? [жеIэр БецIом]. Нал кьута, 296.

ІЭЩІАКЫН (ІэщIокI) лгэмыI. (44). 1. (5). ЗыIэпыщIэудын. Етхауэ зацIэу зэм цIлехьэжри, Шхуэ илгээгьуами шыр пIэщIокI. Си кьуэрылгьху Алине деж. «Щхьэлыкьуэ», 408. Пыжьынэ зацIэу зыкьыздзыр си Iэблэр иубыдауэ зыкьыскIэрещIэ, сригухьу сиггэтIысыну еIэ хуэдэ, зыгуэрым кьызыреггэгузавэр нэрылгэагьуиц, сэри абы сьIэщIэкIыну соIэ: –СкIэрыкI. Льяпсэ, 19. 2. (28). Зыгуэр яфIыщIэпхьуэжын, кьахуэмыубыдын. Шкуро и топхэр зэуэр мафIэгур зытет станцыр арат, арицхьэкIэ Шкуро и мурадыр кьехьулакьым, бэлиэвыч мафIэгур хуэмыкьутэу IэщIэклаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 285. Дуду кьотэджьыжри хьэм ирихужьам ецхьу дожыж, лIым сыкьымылгэагьуу саIэщIэкIэ закьуэмэ, си витIыр зэпытрэ зэкIэсу укIуэ, си унэ си псэр схьыжмэ араиц, жыхуиIэу. ВитI, 416. Убыххэр теиджызым тет зэпытиц, я нэгум кьыицIидзэ закьуэмэ, кхьухь ныбэфьыж цыкIур яIэщIэкIынтэкьым. Льяпсэ, 39. 3. (10). Зыгуэр зэблэун, зыгуэрым хэкIыжын. Псыдзэм зи унэр ирихьэжьар хэт, жыпIэу зыпIэжьэ хьунутэкьым, гьуэлгьытIэ хьарзынэр пIэщIэкIынути, Нурхьэлий сымэ, дуйи мылгьур Алыхьым кьарита хуэдэ, псы кьыуам хэлгэдаиц...Хьуэпсэгьуэ нур, 53. Цыхубз насыпу кьыслысари Сэ гу цызымхуэу сIэщIэклаиц. Синдур. «Батырыбжьэ», 83. Псым игу щIэузыр сэри соицIэ: Зи чэзу Iэджэ сIэщIэклаиц, И псы кьыуггэуэт гватхэм дежи... «Щхьэлыкьуэ», 106. 4. (1). Зыгуэрым зыгуэр IэщIэщIэн. Абы и нитIкIэ магьыр хэкур, Ар гьыху цыуаггэ тIэщIэкIыниц, Шэджем псыкьелгэ. «Щхьэлыкьуэ», 377.

ІЭЩІАКІУЭДЭН (ІэщIокIуэдэ) лгэI. (28). 1. (2). Мылгьу, ахьшэс.ху.сэбэпыншэу IэщIэухэн, ИсрафI IэщIэхьухьын. А илгэсициым и кIуэцIкIэ цэ фыз кьыиати, кьыиэху уасэу итмэ, фызыиэ ищIурэ, мылгьур зы лIым IэщIэкIуэдаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 90. Диныр зезымыхьэр бггэгузавэми зыгуэриц, атIэ Мухьэмэд бегьымбарыр зыцыгьуупицэжхэм я жыт кьыкIа ахьшэр старшынэм цхьэ IэщIэкIуэдэрэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 227. 2. (26). зэхь. Зыгуэрым кьыиукIын, и гьащIэр иггэнын. Мы щIалэ цыкIу Сосрыкьуэ бггэдэтри Аркаишиц, и адэри и анэри Серебряков IэщIэкIуэдаиц. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 561. «ФыздэкIуэж» жала цхьэкIэ, Мариами Назифи ядакьым: «Дыхуейкьым, зэдэпсэуа дыхьунукьым, дыIэщIэкIуэдэнуц [Исуф]», – жиIэри. Лэчымэ, 397. МафIэм нэхь Iей сыт цыIэ – нэщIэухуэр IэщIокIуэдэ, – жиIэрт. ГущIэгьу, 425.

ІЭЩІАЛГХЬЭН (ІэщIелгхьэ) лгэI. (8). 1. (6). Зыгуэрым и IэмыщIэм зыгуэр илгхьэн, етын. – Хьэлыгэ кхуей дэгуэ си бьным яхуэсицати, уэри кьыпхуэсхьаиц, – жиIэри [Гунэуэс] чэтэн тIэклум кIуэцIылгхьа хьэлыгэ IыхьэфI сьмаджэм и Iэ гьур кьыишиям IэщIилгхьаиц. ГущIэгьу, 422.

Удэ гэггэахэр а лыжь пIлапIэм НыIэщIелгхьэ кьыхуэгуфIэу, Рауи псыницIэу кьэныцхьыфIэу. «Тисей», 482. Щхьэлтетыр куэдым егупсысат, цхьэлыр колхозым ирату, езым зы хьэмфIанэ IэщIалгхьэу яутIытицыжыну зэрызэхихрэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 508. 2. (2). Зыгуэр зыгуэрым унафэ хуищIыну, ирилэжьэну хуит щIын. – Алыхьым фIыцIаггэ льяпIэр зыIэщIилгхьам дауэ дэ цыху цыкIум ар кьызырететхьынур? – жиIэри Исхьэкьы щIэупицIаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 80. [Адэм и кьуэм жреIэ:] Ди кьуажэ мылгьур бий бзаджем IэщIэллгхьэу уэри пхуэдэнкьым. «Адэ», 140.

ІЭЩІАЛГЫН I (ІэщIэлгыц) лгэмыI. (28). 1. (21). Зыгуэр IэмыщIым илгын. Абы [Дисэ] гуэгуи кьабзий зытIуиц IэщIэлгьт, абыкIэ гуэгуишыр кьэзыукар кьыумысын хуэдэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 103. Ныбжьээгьуу си льяпIэ, Сыкьинэ мыбдеж, Жыр Iэщэр сIэщIэлгьу ЗауапIэм сиггэлы. ЗэныбжьээгьуитI. «Шум и гьуэгу», 33. Марфэ жалэр и фIэщ хьуркьым, А тхыль напэр Iэм IэщIэлгьми... «Бдзэжьеящэм ипхьу», 165. 2. (5). Зыгуэрым хуиты цытын. Тхыль IэщIэлгыц икIи хьарзынэр араиц, – жиIэрт Инал, – дэри тицIэхуэ пхудоцI, уи щIэныггэ хэбггэхьуэнуи дынохьуэхьу. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 531. [Кьылыищий Астемыр кьыжреIэ:] Алыхьым и фIыцIаггэ льяпIэр пIэщIэлгьу, баш кьапицтэрэ узауэ, ар дауэ? Хьуэпсэгьуэ нур, 120. 3. (2). Зыгуэрым и унафэщIу цытын, зыгуэр и IэмыщIым илгын. НэгьуэщI цыпIэу ди сэлэтхэм Я шырыкьум пIэ щIыцIауэ, Власть народным щIащIэлгьым Соллэ я тыггэ кьаггэхьауэ. Льяпкьхэм я тыггэ. «Партыр ди пашэу», 58. Волгэ Iуфэм, псыиэхуэ тIуащIэм – Коммунизмэм куэд цыхуащIэм Эскаватор зыIэщIэлгьу Шытиц лы гуэри каскэм епгьу. Волгэ Iуфэ. «Партыр ди пашэу», 13.

ІЭЩІАЛГЫН II (3). Iэщыр зытетIысхьэн щIэуфэ (п. п. хьэуазэ, мэкьу). ШыицIэ цыкIум и щIэщыгьуэу IэщIэлгьным тоджэухьыр. «Елбээдыкьуэ», 5. ЗыщIэт бор [шыр] кьабзэт, пьыхьэщхьэ кьэс IэщIэлгьын щIэтлгхьэрт, мэкьумрэ Iусьмрэ яцIыгуэжкIэ удэ хьэжыггэ хуэзэхэтицIэурэ едггэищхьрт. Анка, 382. [Цыхубзыр] икIэр здыщIэтымкIэ кIуэмэ, икIэциым IэщIэлгьын хуэдэу щIэлгьа мэкьум лы пIанэшхуэ хэлгьу елгэагьури диным икIауэ мэкIий, зыгуэр яукIыу и хьэдэр кьыкIэщIада кьыфIэщIауэ. Льяпсэ, 51.

ІЭЩІАЛГЫХЬЫН (ІэщIолIыхь) лгэмыI. Зыгуэр зыгуэр фIэлэн, и Iэм, IэплIэм илгьу лIэн. Абы [Пыжьынэ] и кьуэм IэщIэщIыкьар иджы дэ зэдггээхуэжын хуей хьуаиц, езыр тхьэм йолггэIур: «Ялыхь, а стIолым телгь хьыдэжэбзыр гвалIэ», – жеIэри, и гуггэиц, хьыдэжэбзыр тIэщIэлIыхьэмэ, езыр хейуэ хэкIыну дэ бэлыхьлажьэм дыхэхуэну. Льяпсэ, 20.

ІЭЩІАМЫКЫН (ІэщIэкIыркьым) лгэмыI. (1). Зэпымыуэ зыгуэр Iэм IэщIэлгьын, мыутIыщын. Махуэ еным Iэдэуадэ IэщIэмыкIыу IэщIэлгьаицIэу, Зэхьбохьыр и сьдж макьыр, И цхьэ дьдэм хуэмысакьыу [гьукIэр]. «Тисей», 505.

ИЭЦИЭПХҮЭТЫН (ИэцIепхуэт) лэаI. (2). ПсыншIэу зыгуэр зыгуэрэм кыIэщIэхын. ЖыIбггэм ИэцIепхуэтаиц Анчарэ иыгг газетыр, и цхьэири зэхилгэхьаиц, уэиш тIкIуэпс зырызхэри кыIзэпхидз хуаиц. Шынэхужыкыуэ, 51.

◇ **Псалгээр ИэцIепхуэтын** (1).Еплг псалгэ.

ИЭЦИЭУЭН (ИэцIоуэ) лэаI. (1). ИэцIепхуээн. ТIэкIурэ цысауэ Къазыхуэр заницIэу ИэцIэуэиц нэмыцэ сэлэтми сигарэ коробкэр кыIэцIиудати. Шынэхужыкыуэ, 71.

ИЭЦИЭУДЫН (ИэцIеуд) лэаI. (5). 1. (2). Уеуэу зыгуэрэм ИэцIэлгыр кыIэщIэггэхун. Хьыджэбз цыкIухэм абы хуэдэ зыгуэр яхуэ жыI кепицэри ерестату плгаггур яхуэмыубыду зэридзээрэ яIэцIиудри зы хьыджэбз цыкIуэ зэрыкIэрыицIауэ иIэтри бггэуэтым къаицтэ. Шынэхужыкыуэ, 33. Тури [тыркумрэ Къэрэжьрэ] ггунэггэу дьдэу Дэфэрэдж кыIбггэдыхьэри кеплгэиц-неплгэиц, сабийри ИэцIаудри Дэфэрэдж и цхьэфэцим зилэтиц, си бын цыкIуэ закггур псым хадзэри саггэсэхьыж жиIэри арицхьэкIэ ар псым хадзэну аратэкггым: Къэрэжь зыхуэйр Дэфэрэдж хьыджэбз уаскIэ, и сабийр зы тумэнкIэ ицэну арат. Лгпапсэ, 36. 2. (3). Зэран хуэхун, зэпыудын (псалгээр, гупсысэр, н.кь.). Къээмай и псалгээр Инал ИэцIиудати, къуицхьэ лыжью кгури ггуэгуи кыIзэпызычам зиуцэхуэуэ цыст, кыIзэрыкIуами, псалгэ зэрыжиIами хуцIеггэуэжа хуэдэт. Мазэ ныкыуэ цхьуантIэ, 592. – Лло, гитноз сытицину ара, уи нэр кыIыицIэстена? – жиIэри цIалэм [Ботэх] сызэупсыр сIэцIиудати. Лгпапсэ, 65.

ИЭЦИЭУКИЭН (ИэцIоукIэ) лэаыI. (2). Зыгуэр зэрымыщIэкIэ укIын. –Алыхь-алыхь-алыхь, – жиIэрт Нанэ, – си фIэиц хгурккым Дисэ и хьыджэбз цыкIур ИэцIэмьукIэну. Хьуэпсэггэуэ нур, 135. Адыгэхэр тырку кхгухь ггуэрэм теури кхгухьытицыр яIэцIэукIати, ХьэмтIрэтIыуэ дэс нэицэм адыгэр иггэшынаиц, теуам я унаггэуэм цыиуэ цIалэ зырыз кгуэдкыуэ кватрилгхьати, абы яхэхуаиц Дэфэрэдж и дэлгху нэхьыицIэ цыкIур, лажьы-хьати имыIэу, уеблэмэ балигги мыхьуауэ. Лгпапсэ, 33.

ИЭЦИЭХЫН (ИэцIех) лэаI. (10). 1. (6). Зыгуэрэм ИэцIэлгыр, иыггыр кыIэщIэггэкIын, кыIыхын, кыIтехын. ТхьэIухудти си пхгур нахуэу Бийм си жыицхьэм сIэцIихауэ, Ар, си цIалэ, сэ си гуауэиц. «Елбээдыкыуэ», 11. Батыр нэцхьыфIэу кыIспежыаиц, Ггуэмылэр псыницIэу сIэцIихри Шыпсэу бггэуэницIаггым сишаиц. «Адэ», 139. ШIалэ цыкIур яубыдауэ Шу ницы ггуэсэм зэрелгэафэ, Чэцей жыгыр ИэцIахауэ Ар утыкум кэралгэафэ. «Тисей», 506. 2. (4). Зыгуэр зыгуэрэм хуэхей цIын. Бийм ди мылгур зэрипхуами, ТэцIихакггым диIэ гуаицIэр, Иутами бийм ди хадэр, Дэ жыгыицIэм долэаицIэр. «ШIалэггэуэ цIыналгэ», 410.

ИЭЦИЭХУЭН (ИэцIоухуэ) лэаыI. (3). Зыгуэрэм и ИэмыщIэ ихуэн, ИэпыщIэхуэн. Бот и деж жылэр цызэхуэницэсрэ уакггыхэпсэлгыхьэмэ, заницIэу Залымджэрий уIэцIэхуэниц, Жыраслээн угурыIуэрэ шы къаицхуа кьомыр ебггэдыггумэ,

аргуэру къаицэхуэныиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 223. УхэкIуэдэныр зым цымыиуэ ПсээпылгхьэпIэ сэ сихуаиц, Ллэныггэм и Iэр кыIстелэбэу Си псэр а ябггэм ИэцIэхуаиц. Зауэ жыхуаIэм и хьыбарыр. «Ваггэуэ махуэ», 92. Си анэицхуэу хьыбар псори зыIуэтэжар и цIалэггэуэм лыубыдхэм яIэцIэхуэри яхьауэ цытаиц, ауэ и насыпу кбелаи. Лгпапсэ, 6.

ИЭЦИЭХУН (ИэцIоху) лэаыI. (28). 1. (20). Зыгуэрэм зыгуэр Iэпыхун. – Кьелыфхьыт абы кгуэрIэныр, – жиIэри Сэид ккэпсэлгэаиц, Нурхьэлий дежкIэ кIуэуэ, – ИэцIэхуэныиц ар абы... Хьуэпсэггэуэ нур, 156. Зырыз ггуэдэ хьэдзэ сIэцIэхуамэ, И ныкыуэр бзухэм кыIсфIаиц, КьыицокI и ныкыуэр си ггуэгуэ напцIэм – Шхьэмыж зырызхэр си насытиц. Си лгэрыггыпсыр зыIыггэуэ... «Батырыбжэ», 58. Хьэбибэ благаг иыггыр ИэцIэхури мафIэм пэрыхуаиц. Шынэхужыкыуэ, 25. 2. (8). УимыIэж хьун, пIэщIэкIын. Iэдэкггэм цIэкIыриц дьзылэтыр, Мурадыр дахэм, пIэцIэхун? Дунейм имыIэ кьеггэжьапIэ. «Батырыбжэ», 33. «Сэ нэггэуицIыбзэиц тхьылгэ зэрыстхьыр», – Адыгэм жиIэу зэхызох. Сэ лгым жесIэнур кыIсхуэмыицIэ: Пэжи, ди бзэр маицIэу яIэцIоуху. Сэ нэггэуицIыбзэиц тхьылгэ зэрыстхьыр... «Шхьэлыкыуэ», 374.

ИЭЦИЭЧЫН (ИэцIеч) лэаI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр къарукIэ кыIэщIэхьын. ИицIаггым ицIэт кьомым уахуэмысакггэмэ, кыIпIэрыхьэр пIэцIахуэ ежжэжынкIэ хуэныиц. Хьуэпсэггэуэ нур, 98.

ИЭЦИЭЩIЭН (ИэцIощIэ) лэаыI. (1). МыхьумыщIаггэ, кьемызэггэ, мыщхьэпэ ггуэр зэггэуэрэм ИэцIэкIын, ищIэн. Дэрдэхь и квуэши и шьпхьуи ккэгузэуэуэ кыIзэхуэсаиц, ди квуэшым ицIэицхьуэ ИэцIэицIаиц, яггэтигыри и бынунэр зейнишэу кьонэ, жаIэу. Хьэсэпэхьумэ, 419.

ИЭЦИЭЩIЫХЬЫН (ИэцIощIыхь) лэаыI. (11). МыхьумыщIаггэ, мыщхьэпэ ггуэр цыуэу е зэрымыщIэкIэ цIэн. И дзитI зы къамэм зэхуэмыдэ: Зы дзэр Iугуами, зыр нэхь жаниц. Къамэ. «Дамыггэ», 228. Жэц хьэицIэм и нэггум уицIэплгэмэ, кватцIэрт зэрыцIыху дьиджыр, блыхьылажьэр ИэцIэицIыхьыну зэрыщытыр... Лгпапсэ, 93. Нэхьыбэм я ггуэггэ [Къэрэмырзэ] хьэпсым ис зацIэу и дунейр ихьу, сыт цхьэкIэ жьпIэмэ зыгуэр ИэцIэицIыхьыху, яггэтигысирт, ИэцIэмьыицIыхьыIауи куэд диггэкIыртэкггым. Лыггэ, 408.

ИЭЦИЫБ: ◇ [и] **ИэцIыбын** (6). Еплг **ИэцIыб иIын**. Дьыцэ, лгьыкIэ хамэ фIыггэуэ Къаицэхуэну зи ггуэггэхэм Я нэм нэхур и ИэцIыбу МыгуггэпIэм цызэггэаггэ. «ШIалэггэуэ цIыналгэ», 409. [Гунэуэ:] Диньр зи ИэцIыбым гуицIэггэуэ кыIпхуицIын? ГүщIэггэуэ, 422. Яхэтккым ахэм [жаггэуэггэхэм] кыIсхуэныкыуэ, Сэ ггуггэуэ сыздэхьыр я ИэцIыбыиц. Си усэ. «Ваггэуэ махуэ», 358. **ИэцIыб хьун** (3). ШымыIэжын, уимыIэжын. Уи псэлгэкIэу жьпIэт «а си дотэ», Гуауэ псори хьуаиц иджы ИэцIыб, ШIы тхьэлгэуи, уеблэм ноби содэ, Сэлэт хабзэу фляжкэм деггэуэ. Си анэм. «ШIалэггэуэ цIыналгэ», 28. ШIлэиц абдежым ятIэу зы Iэбжьыб, Ар Прагэ Пантеоным цызолгэаггур, А квалэр хьуами си ИэцIыб, А ятIэ тIэкIур сицыггэуицаккым. ШIы Iэбжьыб. «Мывэ хуабэ», 127. Хьыджэбз цыкIухэри зауцэхуауэ

макгуэ, тхвэм ецлэ я гум кэкГыжар, я адэ-анэ, я кѳуажэ, я жылэ, цлалэ дээыхъахауэ ИэцГыб хѳуар – маицлэ я гум кѳэкГыжынуур, зым и лѳэдакѳэпэм и ужь итыр кѳытеувэмэ, я гум хоцл. Лѳапсэ, 35. **ИэцГыб цГын** (14). Бгынэн, зыщыгѳэгѳупщэн, зыхэнэн, кѳыпфлэмыгуэхужын. Елдар кѳуажэм и унафэцл зэрыхѳурэ нэхъ хуцлэмыхъэу, цлалагѳэ сыхтхэр ИэцГыб ицлати, Тембот зээмызэххэ флэкла хуээжыртѳэкѳым. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 286. Ауэ си ныбжѳым куэд слѳэгѳуакѳым Анэдэлѳхубзэр зыцл ИэцГыб. Дыцѳэпсклэ утхэм Гуэхур ицхъэхуэиц, Сэ сигу темыхуэ бзэр зыуб. Сэ нэгѳуэщлѳыбзэщ сызэрѳтхэр. «Щхъэлыкѳуэ», 374. Хабзэр ИэцГыб доцлри араи, жиЛэри Бекѳан езыми зыгѳэкѳуэниэжу егупсысырт, дзыитес жыг кѳуадамэр ди Іэклэ пѳыдоупциѳыж, ди хабзэр цыыздѳмѳэсѳым деж. Нал кѳута, 271.

ІЭЩЫХЪЭН (Іэщлѳхъэ) лѳэмыл. (14). 1. (6). И Іэгум, и Іэмыщлэм кѳыхъэн, илѳ хѳун. Запискэ тІэкГури икІэцГынІэклэ Санэкѳуей дѳт сымадѳжыцым дѳт и дохутыр нэхъыцхъэм тхвэм ецлэ зэрыІэцГыхъар, ІэцГыхъати, Камизэхэ я пхѳум деж кѳрыгѳэхъыжаиц, мыбы фыхуеинклэ хѳуниц жиЛэу. Лѳапсэ, 27. Псоми яцлѳэрт Нахѳуэ зыгуэр флэгѳэнанлэ ицлამэ, зыхуейр Іэцлэмыхъауэ зэремышынуур. Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ, 658. 2. (8). Зыгуэр зыгуэрѳым ей хѳун, Іэрыхъэн. Ростов бийм яІэцГыхъэри иужьклэ а кѳалэм нэмѳыцэр дахужын ицхъэклэ хѳкГуэдари маицлэ? Щынэхужьыкѳуэ, 31. Фи цыІыналѳэри нэмѳыцэм яубыдауэ кѳыцлэкГыныци, фи хакГуэри яІэцГыхъэни, жаІа ицхъэклэ, дадэм [Бекѳан] ухээзгѳэну Іэмал иІэтѳэкѳым. Нал кѳута, 273. [Казбек:] Нтлэ, егупсыс: цлѳы пачар зыІэцГыхъами а унафэ дѳйдэр хуацл, дэ кѳыдатѳжыми кѳытхуацлѳыну унафэр араи. Лѳапсэ, 83.

ІЭЮБ (69). Цыхухѳуцлѳэщ, «Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ» романым уцрохъэллэ. Іэюб пхѳуантэр дридзей-кѳридзыхѳыжу иридѳжѳурт, зэрыпелуаным Лу гу лѳрыгѳэатэу. «Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ», 525. Іэюб кѳарууэ хэлѳыр, цлѳыхур шыгукѳум клэрыщлауэ кѳызыриІэттар, выгу цлѳагѳым цлѳэпцхъэу выгум исыр плэклэ кѳызыриІэтыфар, Лу Жыраслѳэн зэрыхуэзар – маицлэт плуэтѳжынуур. «Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ», 600.

ІЭЮТ (2). Арэзыныгѳэ е мыарэзыныгѳэ Іэ яІэтклэрэ кѳызырагѳэлѳагѳуэ щлѳыклэ. ІэІэтклэ кѳужэм хахыр Іэтаицхъэ хѳуаиц. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 314. Астемыр мѳэждѳжытым кѳыщыцлѳахум цыгѳуэ ар лей дѳйдэу кѳэзылѳыта муслѳымэнхэм иджы ІэІэтклэ мѳэждѳжытыр зѳхуацлѳыжын хуейт. «Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ», 314.

ІЕИН (Іейщ) лѳэмыл. (13). ФІыуэ щымытын, мыщлагѳуэн. Ауэ псы е электрѳичествэ цыІэкѳым, ар Іейщ. Нал кѳута, 236. [Алыджыкѳуэ Ахѳсар жрелэ:] – КлэнтГыІу узыр Іейщ, Сэри згѳэунэхуаиц. МелыІыч, 448. – Апхуэдэу бей фыхѳуамэ, Іейтѳэкѳым, – жиЛэу Мусэ яхуэмышынэу псалѳэрт. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 251.

ІЕЙ І (124). плѳыф. 1. (82). Мыхѳумыщлэ, мыщлагѳуэ, кѳемызѳгѳ, мыфл. Фыз ябгэр

клэбгѳу ицлѳу цыІэкГыжаклэ, мурад Іей гуэр ицллат, Дисэ фыз кѳэрабгѳэхэм ящыцтѳэкѳым, жиІам пхутеклѳынутѳэкѳым. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 140. Кѳэхѳуар зи нэгѳу цлэклэ Іэдѳжэми Бахѳуэр япкѳрыупциѳыхъаиц, арицхъэклэ Локотои ицхъэклэ псалѳэ Іей жызыІа кѳахѳэклѳэкѳым. Нал кѳута, 262. А емынэунэм и гугѳу фымыцл, пицлѳыхъэлэ Іей флѳагѳуниц, жаІэу цыІэмѳѳаишт Кѳэрэмырзэ, имыгѳэшынэ цымыІэу. Лыгѳэ, 408. 2. (22). цыІ. мыхъ. Мыщлагѳуэ гуэр, мыфл гуэр. [Бѳлаиц:] Бгѳэжыыр уи пашэм, кѳуришым урешэ, кѳуаницлэр уи пашэм Іейм ухуешэ. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 126. Іейр зи Іэцлѳагѳэм егѳэпцикГур, ФІы зыцлѳэм ицлэр сѳтейиц, Зумылѳѳэфыхъыт фІы пицлэнуум, ФІыц кѳытенэнур дунейм. Мэзыр хамысѳу кѳэклѳэкѳэ. «Дамыгѳэ», 217. [Кѳетау:] – ФІымерэ Іеймрэ зы бжѳыхъэклэм тѳеиц, жаІакѳэ. Лѳапсэ, 62. 3. (7). Балигѳ мыхѳуам, кѳрамыдзэ, Іумпэм ящл хуэдѳу, хужалэ. [Бѳлаиц и кѳуэхэм ицхъэклэ:] Дауэ цыту пІэрэ езы Іейхэр? Хѳуэпсэгѳуэ нур, 298. [Кулисум ипхѳу цыІкГу Хѳуэц ицхъэклэ:] – Мыдэ зэ кѳыснѳцлэгѳахуэ а Іейр – алыхъ, и лѳакѳуэр зѳтызмыщлѳыкГым. Нэгѳуху, 48. – Плѳагѳуркѳэ а Іейр, – жиЛэри Сосрыкѳуэ и жѳэм имыцлѳэххѳу кѳыжѳэдѳхуаиц [Аркаиш ицхъэклэ]. Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ, 611.

◊ **Іей игу имылѳын** (2). Зѳран хѳуну, мыхѳумыщлѳагѳэ илѳжынуу хѳемытын. Рѳхѳым зѳпхѳыдѳлукГри, кѳагѳэжѳуаниѳу зѳхихѳатѳэкѳыми, и гур нэхъыфл хѳуаиц: – Сигу Іей зѳримылѳыр уэри уоцлэ, Дисэ. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 141. Нобѳ фІы пхѳуэцлѳэнуэм, пицдѳей умыхъ, жаІэу псалѳэжыыр и гум кѳэкГыжати, и нэгум уцлѳлѳэмэ, кѳэпцилѳэнут абы и гум Іей зѳримылѳыр. Лѳапсэ, 59. **Іей игу хуимылѳын** (2). Зыгуэрѳым зѳран хѳуэхѳуну, и Іей зѳпхѳуэн ухѳемытын. Инал и гум абы Іей хуилѳу цытамэ, жылэр шѳэу фыуви Жыраслѳэн кѳѳѳицлѳэж, жиІэнтѳэкѳым. Мазэ ныкѳуэ щхѳуантлэ, 652. **Іей дѳйдэ хѳун** (1). И узыншагѳэклэ, и теплѳэклэ хуабжѳу еклэклэуэн. Фыз кѳамылыфѳэ нѳжѳэгуѳу япэм илѳагѳуу цыта Іузиэ иджы Іей дѳйдэ хѳуауэ, и ныбэр лѳагѳуэ, и нэ дахитлѳу цытари иуѳжауэ хэлѳт. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 69. **[ІІ] Іей жыІэн** (1). Зыгуэрѳым хуѳэпсѳлѳэн, зыгуэр убын. Мы ерыщым [Жыраслѳэн] и Іей жысІэмэ, иджыблагѳэ шыгѳажэм кѳащытежа си шы жэр дѳгѳуэр си пицллантлэм дигѳэбзѳхыкГыныци, жиІэу старшынэр гузавѳрт. Хѳуэпсэгѳуэ нур, 87. **Іей кѳэхѳун** (1). Нэхъ лѳэрымыхъ хѳун (сымадѳжэр). Тамарэ сызэрѳхуэзѳу, псори кѳызѳжиІѳжынуиц, кѳызѳжымыІѳжыми, и нэгум сыцлѳлѳэмэ, занѳцлѳу кѳызоцлѳэ [сымадѳжэр] Іей кѳэхѳуами фІы кѳэхѳуами. Лѳапсэ, 43. **[ІІ] Іей флэклэ жымыІэн** (1). Зыгуэр зѳпымыгуэу убын, хуѳэпсѳлѳэн. Латліфѳэ... студѳнтхэр нѳ жагѳуэклэ кѳызыгѳэплѳыну иужь итиц, кѳахуэзѳэмэ, си Іей флэклэ сифл лѳэикѳэ жиІэнукѳым, цлѳалѳэгѳуалѳэми яѳѳѳлѳыххѳэкѳым абы сиубу. Лѳапсэ, 9. **Іей хѳун** (2). И теплѳэр еклэклэуэн, гѳур, фѳагѳуэ хѳун. Локотои Іей хѳуа кѳудейтѳэкѳым, езыри нэгѳуэщлѳэ зыгуэр зэрыхѳуар Іутицлѳт, япэм кѳыбыргѳуекГыу, нѳжѳэгуѳуэ, лѳагѳуѳуафлѳу зѳрыщытам хуэдѳжтѳэкѳым. Нал

кбута, 241. **ИейкIэ [и] ужь итын** (1). Зыгуэрым и Ией зехуэн, зэран ухуэхъуну ухэтын. [Степан Илчи Инал кбыжрелэ:] Мэтхгэныр уи ужь ИейкIэ кбытынкбым. Сыт хуэдэ Гуэхуи и ицэ дэлхьэ – зэфлиггэкIыни. Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 529. **ИейкIэ [и] цIэр Иун** (2). ЦIыхум хъыбар ИейкIэ яхэуэн. [Думсарэ:] Алыхъ, Елдар и цIэ ИейкIэ Гууэ сыхуэмей! Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 542. А цIыхубзым [Борей Пыжбынэ] и цIэ ИейкIэ цыIуар и анэ шытхуэ зи цхъэ закбэуэ-зи лъакбуйтIу псэуар лIа нэужьы. Лъапсэ, 20.

ИЕЙ П (3). *частичэ*. Дыдэ, егъэлея. Албиян абы хуэдэ шатэ фIэфI Иейуэ цытати, Дани хуиггэтылгъац [Хъэбибэ]. Щынэхужьыкбэуэ, 59. Шыр абы хуэдизкIэ псы хуэллати, куэдъицэ Ией ирифащ, цыггэтым кбуйблэжурэ. Лъапсэ, 57. ШIыхуэр итыжыну и пхъур цIыггэкIуари гурыгуэгъуэт [Мариям]: и адэр е и анэр хъэжыггэ, даггэ сыт жалэу тыкуэнтесым деж кIуэмэ, IэнэцIу кбэггэзэжырт, Назифэ кIуэрэ хъыджэбэ цIыкIум тхъэмьыцIафэ Ией зытриггауэрэ и цхъэр кбимыIэту елгъэуэмэ, зи цIыхуэ ятелбым фIэгуэныхъ хъурти, кбиггэцIэхъуртэкбым, зэрелгъауа псори кбрымьтми, и ныкбэуэр кбритырт. Лэчымэ, 391.

ИЕЙ ДЫДЭУ (1). *нареч*. Хуабжыу, егъэлеяуэ. Зэнэзэнхъум иралгъхъэц «пацIэ бзишпльыр» гу цIыкIуми, шэрхъитIыр Ией дыдэу кIыргбьыу ирашэжъац. Къалэн, 432.

ИЕЙКИ-ФЫКЛИ: **Иейкли-фIыкли зы псалгэ жымыIэн** (4). ЖымыIэххэнIа, зыри кбыйбжэдэмыкIын. Зыкбомым Астемыр жиIар ядэртэкбым, Астемыр кбьдэцIхэри мацIэ хъуртэкбым, ауэ Иейкли-фIыкли зыри жызымыIэхэри куэд хъурт. Хъуэпсэгъуэ нур, 198. Мысост Иейкли-фIыкли зы псалгэ жиIакбым, Бекбан и тхъэ Гуэклэр игу иримыхъауэ арами ицIэнутэкбым. Щынэхужьыкбэуэ, 17. Зэнэзэнхъур дадэм емьлIалIэу бжэIупэм Гуашэжри гуцIыкIум лIыжыыр ису кбэгбанэри кбьдэкIыжаци, Иейкли-фIыкли псалгэ жамыIэу. Къалэн, 433. **Иейкли-фIыкли псалгэ кбыйбжэдэмыкIын** (2). Еплгэ **Иейкли-фIыкли зы псалгэ жымыIэн** (2). Псалгэ закбэуэ Иейкли-фIыкли жьэм кбыйбжэдэмыкIыу, лIыр [Исуф] шхэри лэжъапIэм кIуац. Лэчымэ, 383.

ИЕЙУЭ (18). *нареч*. Хуабжыу, егъэлеяуэ. Мо цIыкIу кбомыр кбэсауэ Апчарэ цилгъагъум, Иейуэ кбэгуфIац, дзэ кбэкIуатэмэ зэрыгуфIэным хуэдэу. Щынэхужьыкбэуэ, 64. Дыгъуасэ яшха цIакхъуэ Iыхъэмрэ шху шынакбымрэ фIэклIа зыри яIухуатэкбыми, зэнэзэкбэуэр Иейуэ мэжалIэрт, я гур кбэкIуэным нэсауэ. Лъапсэ, 55. Кбэрэлгъашэ еишат Иейуэ, кбэруи псэруи кбыхэмынэжауэ. Нэгъуху, 49.

ИБЛИС (3). Муслбымэн диным зэрыжиIэмкIэ: Алыхбым и нэлатыр техуэу шейтIан хъужа жин, жин бзаджэ. Иблисц [Астемыр], – жиIэурэ Инус гъумэтиIэмэрт, – абы Алыхбым и фIыцIаггэ IэцIэлгъу хэт жиIэн? Хъуэпсэгъуэ нур, 79. Мэш я кбэуажэдэс цIалэгъуалэм кбэуейцIейн зэрафIэфIыр ицIэрти, хъэцIэм я гур дахэ

яхуецI: – ФыкбэмыIэнкIыт, си кбэуэши, дэри пэклIэ псы дефэркбым, ди цIалэгхэр гушыIэным дихъэхмэ, Иблис псы зэрэфэ фалгэмкIэ фадэ ефэнкIи мэхъу, ажэггэафэу захуапэри зауэм Гуохъэ, фэри кбывдогушыIэри арац армыхъумэ, фаджэу дунейм дытеткбым. Лъапсэ, 116.

ИИБЛИС КБЫТЕКЛУЭН (1). Жин бзаджэм гъуэгу пхэнж тришэн, гуэныхъ зыпыль ириггэцIэн. [Сэид Нурхъэлий жрелэ:] – IукI, насытшиэ. Уэ кбурIэн уэзггэуцIэпIуи? Уэ Иблис кбыйтэкуац. кIуэ адэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 156.

ИИЗЫНШЭУ (11). *нареч*. Хуит ямыщIу, зыгуэрым и унафэ хэмылгъу. Мэрэмкбан Инал псоми унафэ яхуищIац абы и Изыншэу зы я унэ мыкIуэжыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 316. [Албинэ:] Алыхбым и Изыншэу цхъэцI налгэ кбудей уи цхъэм кбыхэхунукбым. Тепщэц кбэзылгъэтыхъ, 147. Ицэдджыжыбым жьыуэ Камизэхэ я нысэр кбызэрысу Тамарэ тхъэмьыцIкIэм ешхыдац, си Изыншэу хэт уэ лэжъапIэм уIузыггэувар жиIэри. Лъапсэ, 99.

ИИЛЭ (2). Хуэбггэфащэ зэрыхъунукIэ, пасэм адыггэхэм тхъэпэлгытэу яIахэм ящыщ зыщ. [Дэфэрэдэж ггэр хъуа ицацэхэм яжрелэ:] Нобэрей махуэр зи махуэр фицIэуэ кбыйцIыкI, нобэрей махуэр Илэ и махуэцI, кбывгурьуа? Лъапсэ, 40.

ИИМАН (2). Дин фIэщхъуныггэ. [Дисэ Думсарэ жрелэ:] Пхъур [Саримэ] зейр сэрац, ИманкIи динкIи сынолгъэу, IукI. Хъуэпсэгъуэ нур, 137.

ИИМАН ЗИПЭ (1). Дин фIэщхъуныггэ зыхэлъ, муслбымэн. Абдежым и гур кIуэдытауэ гъыуэ кбыйцIидзац [Гунэуэс]: «Ей, Иман зиIэ, гуцIэгъуэ фицIэххэмэ, бжэр кбыйуфх!» ГуцIэгъуэ, 424.

ИИМАНСЫЗ (1). *плъыф*. Иман зимыIэ, фIэщхъуныггэ зыхэмылгъ. [Инус Астемыр жрелэ:] Уи цIапIэм псы изггэжыхъыжыни, Алыхбым и нэхэлатыр зытехуэн Имансыз. Хъуэпсэгъуэ нур, 66.

ИИМАНЫНШЭ (1). *плъыф*. Иман зимыIэ, Имансыз. [Чачэ Нахъуэ жрелэ:] Си Гуэхут итIанэ укбьызтхъэкбэуэм...Иманынишэ! Мазэ ныкбэуэ щхъуантIэ, 505.

ИИСМАХБИЛ (1). УсакIуэм зи гугъу ицIыр ХъэтIохъуцокбэуэ Исмэхбишэ, «Измаил-бей» поэмэм хэт лIыхъужыр М.Ю. Лермонтовым кбьзытрищIыкIа адыггэщ зи лIыггэкIэ цIэрыгуэрщ. Ди Исмахбили и хъыбархэр ПхуэзыIуатэри си кбэуэши. Лермонтов. «Батырыбжэ», 49.

ИИСРАФ: **Исраф зэрыггэхъун** (2). ЗэрыггэкIуэдын, зыр адрейм зэран хуэхъун. [Кбьдырым:] Мо цэхурыпхъуэ кбомыр кхгъухбым ибггэцIысхъэрэ епшажъэмэ, зэрышхуэрэ Исраф зэрымыггэхъуну хэт и фIэщ хъун? Иным цIыкIур зыIуридзэурэ иным фIэклI кбэмынэжыху яшха нэужь, иныжъхэм зызэрадзыни, ахэри Исраф зэрыггэхъуни, зым зыр ецзурэ. Кхъухъ пхэнж, 502.

Исраф зэтецIэн (1). Куэд (псори) Исраф щIын. Ари [гъуэмылэр] кбэацIыныжу цыкIуэди кбэхъурт [Истамбыл кIуэхэр], «Нусреддин-Бахъры» жыхуаIэ кхгъухбым ецхъу, хыр кбэукбэубейрэ кхгъухъыр псы Iуфэ мьвалгэм кбыйтридзэрэ иса

цйхуу шйцц-шйцлйр Исраф зттрицйзу. Лъапсэ, 40. **Исраф хьун** (15). ЗэЙыхьэн, кйуэдын, хьэлэч хьун. Гьэр гьейти, цйхур Исраф хьурт, шхын цхьэкIэ лэуэ. Шынэхужьыкьуэ, 9. Хьарбыз хадэм уэр кьытехуэу ИрмышьукIэ зэи Исраф. «Узыншэм!» сэ жызоIэ. «Мывэ хуабэ», 19. Фызыр псым хэлъадери архьуанэм иджэрэзыхьу псым хэлъ адакьэр кьыхилгьэфыжри зейм деж кьыхьыжащ: – Уи адакьэжьыр Исраф хьу нэтаиц, – жиIэри. Бабышыкьуэ адакьэпщ, 491. **Исраф хэхьухьын** (2). ЗыщйипIэ Исраф шыхьун. Шуудээр зымьдэми жалэн ягьуэтырт: иджырей зауэм шум цахуэзфIэкIышхуэ цыIэкьым, танкымрэ авиацэмрэ куэдици, шур Исраф хэхьухьынуиц, абы нэхьрэ, цымыхьунукIэ, лгэс дивизэ зэхэдвгьаиц, жалэу. Шынэхужьыкьуэ, 40. **Исраф шйын** (7). ЗэЙыгьэхьэн, гьэкIуэдын, хьэлэч шйын. Гуп цхьэхуэу Якьуб гьуэгуэм кьытринэу нэмьцэм Исраф ящлар НКВД-м я дзэм шйицти, ар и гум техуэрткьым [Бахьуэм], цхьэ дэмьIэпыкьуарэ, жиIэу. Нал кьута, 262. Махуэ зырызу гьащIэ тIэкIур Уэлбанэм, жьыбгьэм ящI Исраф, Е уэиш хуэлIауэ си жыг хадэм Уэишхьтсым хуэдэу псыр зыщIаф. Си лгэрыгыпсыр зыIыгьуэ. «Батырыбжэ», 58. [Борис Борисович:] ЕужьэрэкI [Гесиод], уи мэлыр хьэм Исраф ямьщI цйIыкIэ. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 159.

ИСТОФРИЛЭХЬ (3). м е ж д о м . ГьэщIэгьуэныгыэ, мыарэзыныгыэ кьегьэлгьагьуэ. «Истофрилэхь, кьурIэн еджэу джаур хэт илгэгьуа», – жалэрти ар зэхэзыхьым хуэгьэщIагьуэрткьым. Хьуэпсэгьуэ нур, 202.

ИХЬРЭМ (2). Хьэж ящIыну кйуэхэм щатIагьэ фащэ. Ихьэрэм сьт жиIэу зыхьмытын хэмьыту, фащэ кьекIу цыгьыу, кьамэ кIэрыщIауэ, сэишхуэр гуэлъу, маузерыр гуэлэлу, маузерышхуэри куэду иIыгьыу гьуэгуэм теуваиц [Кьэрэмырзэ]. Лыгьэ, 413. [ХьумакIуэхэм Кьэрэмырзэ жралэ:] – АтIэ зыкIэрых уи Iэцэр, андэз щтэ, Ихьэрэм зыщытIагьы, ущIэдгьэхьэниц [мэжджытым]. Лыгьэ, 413.

ИИ-IA (3). зэрызып. Шьыд кIий макьым зэрызэпащIыж псалгьэщ. – Хьэлуцьидзыр сэ кьуэиш схуэхьууи? Iу-Iа, Iу-Iа, – жиIэри шьыдым ар и фIэц пхуэщIынт. Кхьухь пхэнж, 507. [Шьыдым:] Iу-Iа, анхуэдэ цйIыналгэ [жэнэтым ещхь] цыIэ? Кхьухь пхэнж, 504.

ИЫГЬЫН (иыгьыц) лгэI. (377). 1. (334). Iэм IэщIэгьэлгьын. Афицарым уэрамым кьыщиукIа гуэгушым и лгакьуэр иыгьыт, гуэгушыр иджыри псэути, и дамэр хьэлгэ-хьэлгэу иутхыпщIырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 102. СIыгьыт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр, СьдэкIуеяти зэ уафэм. СIыгьыт кхьуей хьурейуэ сэ мазэр. «Дамыгьэ», 214. Баш зыIыгьым иIыгьыц, зымыIыгьыри ещIэкьуауэу, уIэгьэр зэрыпха хьыданьр хьэлэчу сабэм иуауэ елгьэф. Нал кьута, 211. 2. (20). Зыгуэр зигьэлэн. Инал зыщIэс унэр тIууэ зэтетт, и щIагьым округкомьр щIэсу, езым этаж етIуанэм фэтэр цыIыгьыт. Мазэ ныкьуэ щхьуантIэ, 672. Кьызэхуэсахэр кьыщIоупицIэ, игьащIэкIэ даIыгьыну дефта ди гьунэгьум хьэмэ ди хькум дькьыгьухьэж хьуну, жалэри. Лъапсэ, 74. Зи

ныбэ иуэжа шы ицIэгьуэпльым солгьри, цйIымахуэр кьыхьэмэ, уэнишкьу шэщым хушIэтлгьэхуэ тIыгьа шыбзыр арауэ ицIэжынкьым. Анка, 383. 3. (15). ЗыIэщIэмыгьэкIын, мыутIыпщын. Шыхэри Iэлици, оркестрым цыблэкIкIэ, бгьукIэ зыщIрагьэхьыну хуожьэ, шым тесхэм яшхэр ерагькIэ яIыгьыц. Шынэхужьыкьуэ, 38. Шэ Iэджэ техуэу лгьыр цйIэкIышхуэ Лы хахуэм дзэишхуэр иIыгьаиц. Лыхьужь хьыбар. «Мывэ хуабэ», 180. Кьалэ кьаицтар «фIыгьэ» жалэри дзэм иратри, езыхэр [Кьэрэмырзэ сымэ] нэгьуэщI IэнатIэ Iуувати, кьалэр кьызыхуагьэнам яхуэIыгьакьым. Лыгьэ 411.

♦ **Бжыпэр Iыгьын** (2). Еплэ бжыпэ. **Iэцэ зыIыгьыф** (1). Зэуэф, Iэцэ кьэзыгьэсэбпыф. ПлитI уэрамым цызэхуэзэмэ, зэхуотхьэусыхэ: «Мьыр дауэ, ди уни ди цйIыкIуи, Iэцэ зыIыгьыфыр зауэм дгьэкIуаиц, нэмьцэр кьэсри ди кIуэцIыр кьраишхькIаиц, иджы ди кIэтIий ди вакьэ лгэпсу дькьэна нэтрэ, ди унагьуэбжэр худагьэщIыжыну жалэ, Сталиным деж лгьыкIуэ дгьакIуэмэ, мынэхьыфIу пIэрэ?» Лъапсэ, 84. **Iэцэ Iыгьын** (7). ЗэщIэуэдауэ щытын, зэуэным хуэщIауэ, хуэхьэзыру щытын. Бийр кьыщытеуэм ди унэ, Сэ Iэцэ сIыгьыу сьтежьаиц. Си гьуэгу тыншакьым сэ игьащIэм. «Мывэ хуабэ», 62. Шейхьым и лы гьусэхэри кьеувэкIауэ щытиц, Iэцэ зэраIыгьым шэч хэлгькьым, и Iэтаицхьэм и Iэр иIэтмэ, занщIэу зыкьуадзыну хьэзырытси. ХьэщIэ лгэпIэ, 404. Уэ Iэцэ пIыгьыу укьэкIуами, Дэ уэ нэхь цIасэ димьIа. Лермонтов. «Мывэ хуабэ», 86.

ИХЬЫЖЫН (Iехьыж) лгэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр кьыIэщIэхьыжын. Дадэм жэлэ: «Ди лгэныкьуэм Iахьыжахэщ цыIылу цыIэр, Фэ фи хэкуу куэд хуэныкьуэм ЩIагьуэу цыткьым хабзэу филэр». «Тисей», 505.

ИХЬЫН (Iех) лгэI. (46). 1. (18). Зыгуэрым зыгуэр кьыIэщIэхьын, зрегьэтын. Албийн шьырыкьуитIыр [и анэм] Ихьри и красноармеец гуэрэм иритаиц, «гьэтIыль» жиIэри. Шынэхужьыкьуэ, 42. Василецым и букетыр Ишиуэж жьыришэц: – Марфэ, сIых сэ уэстыр! «Бдзэжьеящэм ипхьу», 167. Цыхухьур илгэс пIыщIлрэ тхум фIэкIамэ, ауэ ет – пIахьынкьым, текIуэдэнур нэхьыбэц, кьылжьыным нэхьэрэ жалэници. Лъапсэ, 32. 2. (11). IэщIэгьэкIын, тхьэкьун. Паиэ Мурагь бгьэдэлгэ мылгьку тIэкIури судым цыIыхьым, Елдар ихьыни сьти кьыхуэнатэжкьым, шы, жэм сьитхэр Щэрданхэ ялгьысаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 51. Сьт пIахьыр жьыпIэрэ [уасэу бэзэрым] – дьыцэ, дьыцэ уимьIэрэ – хьэпшып лгэпIэ е Iэц. Нал кьута, 272. Фызыжьхэр мэгупсысэ: дапицэрэ зауэ кьэхьеями, игьащIэм цйIыхум и мылгьку хокIуадэ: хэт шы трах, хэт и уанэр Iах, хэти и Iэщыр хелгьхэ. Шынэхужьыкьуэ, 8. 3. (8). Кьуатыр кьэпщтэн, бдэн. Санитарнэ поездкIэ уIэгьэ кьомьр госпиталым яшат Ростови, здашам Iахын ядатэжкьым, диIэр здэтхьын тцIэжыркьым, жалэри. Хьуэпсэгьуэ нур, 171. [Гесиод:] Журналмь схьат зы статья диным сьтефыщIыхьуи, ари сIахакьым. Тепщэч кьэзылгьэтыхь, 161. Ахьшэр дахэ-дахуэ пIахьыркьым [бэзэрым]. Нал кьута, 272.

4. (9). Уасэ, лэжыапшцэ с. ху. кээштэн. А кэомыр [пхээ кэутар] унэм шцэсхэу бжэ кэуаггым деж дахэ цыктуу зэтслэжхэати, физыр кээгүзэвауэ гу лэыстаиц; дапцэ иджы слыхынуур, жиуэ. Мелыгыч, 440. Кгурацэ и шцлантлэм кэвидидза гуэдз кээпым и уасэ имыхыу дэжри ежэжаиц [зыщэр]. Нал кэута, 276. [Хээбибэ:] Данизэт шхээклэ зи мыхэуми Тахаиц [уасэу]нартыху. Шынахужыкыкэуэ, 26.

ИХХЭ (83). 1. (30). Зыгуэрым шыщ (тлэку, ныкэуэ, плланэ, н.кэ.). Матренэ я унэ кэрихыурэ кхэуэл шиэр Иххэфл кэихырт, махуэ кээс даггэ гээткгуар Таши и кэртлофым хилхэуэрэ ириггэишхырт. Мазэ ныкэуэ шхэуантлэ, 603. Жищыр Иххэитлу гуэши кэыфлоицри, зы Иххээр кээблэггэху шэ Гуэггэуэ мылуэну лэмал зимылэиц [Джэлил адакээр]. Бабыщыкэуэ адакээпш, 476. [Сосмак Палиб:] И Иххэ шанэ нэхэ мыхэуми дгэуэтыжыниц [лэц дгуэшим]. Шынахужыкыкэуэ, 14. 2. (38). Зыгуэрым шыщу зыгуэрым лэысыр, хуээр. А псалгээр Степан жиуэ зэхихат езыми [Елар], – зауэм кэулейсызым кэулейсызыггэ кэыхухэри, зи Иххээ иным и Иххээм хеггэхуэ. Хуэпсэггэуэ нур, 179. Зи адэ-анэ хуэкэулейр кгуэжырти, ггуэмылэ кэишиэрт, ариххэклэ уи ггуэмылэ уи закэуэ пихыжу кэыпхуадэнутэккым: нэхэапэ шцылкэ «иныжхэр» хэлэбэнт, сымаджэм я Иххэи кэыхэкыннт, уи ныбжээггэхэми гу ялэыптэнтти, кэанэламэ, уи Иххээт. Зи лээрыгыпс тлыгга. «Батырыбжэ», 150.

♦ [Я] Иххэ зэхэлэын (2). ЗэИххээггэуу шытыгн, мылгык с.ху. я зэхуэдэу ялэн. Дызэрыцылкгуэрэ зы шынакэ дшихыкла хуэдэу ди Иххэ зэхэлэиц [Иналрэ Кэазджэрийэр]. Мазэ ныкэуэ шхэуантлэ, 571. [Дээшу и кэуэм жиуэ:] Колхозым хуэдэиц [лулхэ кэелызых гуныр]: я Иххэ зэхэлэиц, единоличныкыр шылэжккым. Кэапсэ кэапэ, 16. [Я] Иххэ зэхэмылэын (2). ЗэИххээггэуу шымытыгн, я зэхуаку Гуэху зэхуамылэн. Уэ [нэггэуэицылбээккэ тхэм] бээу кэаицтэ узэггакгуэр, Дэ тлум ди Иххэ зэхэмылэ. Сэ нэггэуэицылбээц тхылг зэрыстхыр... «Шхэлыкэуэ», 374. [И] Иххэ хэлэын (1). Зыгуэрымккэ Иххээггэуу шытыгн, зыгуэрым шыщ Иххэ кэыплэысын, үеин. [Зэдауэхэм Дзэлыкэуэ хгуэлэм шхээккэ:] Псоми я зэхуэдэиц, зыри зимылами и Иххэ хэлэу. Лэапсэ, 81. [И] Иххээр хэкгуэдэн (1). Зыгуэрым шыщу кэылысыпхээр кэыларымыхээн. [Кэазджэрий Лу йоупицл интернатым шеджэхэм шхээккэ:] Нэхэ цылкгуэхэм я Иххэ хэмыкгуадэуплэрэ? Мазэ ныкэуэ шхэуантлэ, 534. [Уи] Иххэ хэмыггэкгуэдэн (2). Зыгуэрым шыщу кэылысыпхээр зылэрыггэхээн. Зи Иххэ хэзымыггэкгуадэр Мусэт. Хуэпсэггэуэ нур, 157. Зауэккэ зыри кэамыха шхээккэ, нобэ я Иххэ хаггэкгуэдэну я гуггэтэккым абыхэм [зауэм лутахэм]. Хуэпсэггэуэ нур, 322. Иххэ хэккын (1). Зыгуэрым шыщ лэысын. Зи адэ-анэ хуэкэулейр кгуэжырти, ггуэмылэ кэишиэрт, ариххэклэ уи ггуэмылэ уи закэуэ пихыжу кэыпхуадэнутэккым: нэхэапэ шцылкэ «иныжхэр» хэлэбэнт, сымаджэм я Иххэи хэккыннт, уи ныбжээггэхэми гу ялэыптэнтти, кэанэламэ, уи Иххээт. Зи лээрыгыпс тлыгга, 522.

□ Зи Иххэ зыфлэмаицлэм джэдум флеш (1). Мы псалгэжыыр нэхэ зэрыжапэр «хээм флешх» жалэуш, уфлэмаицлэу шыта дыдэми ухэккыжынккэ мэхуэ, жиуэ аращ. [Алххэо:] Зи Иххэ зыфлэмаицлэм джэдум флешх, жыхуалэм хуэдэу лэиц тлэку кээнэжам куэдылуэ холкыл. Алххэо, 64.

ИХХЭГГЭУ (3). Зи Иххэ зыгуэрым хэлэ, нэггэуэицлэхэм зыгуэрккэ гуэшэггэу яхуэхуэ. [Комендантым Алыджыкэуэ жрелэ:] Партым хэтыр мылгыкккэ кээралым Иххээггэу хуохур. Мелыгыч, 466. [Етлуанэ физ:] Сыккээплэггэуаккым, услэаггужаккым иккы дызэИххээггэуаккым, зеггэхэ адэ...Тепщэч кээзылгэтыхэ, 189. Иххээггэу сэ зыми симыицлэу Си насыт тлэкур слэицлэиц. Синдур. «Батырыбжэ», 84.

ИХХЭМЫГУЭШ (1). лэыф. Бгуэш, тебгуашэ мыхуэ. Лыггэ зезыхэами, кээрабггэу кэыицлэицлэми лыггээр Иххэемыгуэши, жалэр иггэицлэм. Хуэпсэггэуэ нур, 158.

ИХХЭНШЭ (7). лэыф. Иххэ зимылэу кээна, зылгымыса. Зэкгуэши зэишблыр дызэицхыыр Иххэнишэр аруэ кэысфлэицлэу. «Индийскэ поэмэ», 361. Дээм ар [шцлы кэазээр кэыхуагуэишын] зэхеггэхэи, сыккыккэрохури Иххэнишэ сохуэ, жиуэ пэицлэ-тхэытхыу цылхур зэрыхуэ кгуэнуиц. Лыггэ, 410. [Чачэ:] Сылгээрзеххэу шчытыггэм, сэри Иххэнишэ сыхэунт? Хуэпсэггэуэ нур, 255.

♦ Иххэнишэ зыицлэын (1). Зыгуэрым зыхэггэккыжын, уи Иххэ зыгуэрым кэыкыумыхын. Куэд шцлатэккым Данизэт бэлиэвычымыя зэманым «сыккээрэххэлгкэ цылхубзи, Бот сыхуэдэ кэабзэиц, лло си ггуэклэ шхээггэуэплэым власть шцлыхэмыфаицэр, яфлэубыд, Бот, бжытэр, Иххэнишэ зумыицлэ», – жиуэ зэрыицлэ. Хуэпсэггэуэ нур, 271. Иххэнишу кээнэн (3). Иххэ кэылымысын, и Иххэ кэыхэмыккын. Езы Ботэхэи Иххэнишу кэанэрккым: гавэккэ иггэуфлэам ахшиэккэ кэаггэуфлэж. Лэапсэ, 97. Нэхэ хэицлэ дыдэу кэалгытэр арат гуахуэ зратар, шхээ шакгутэккэ Иххэнишу кээбгганэ хэунтэккым, жыхуалэм хуэдэу. Мазэ ныкэуэ шхэуантлэ, 588. Шцлэххэу Иххэнишу сыккэнами, Бишинишэ махуи тхээм симыицлэ. Шцлэххэу Иххэнишу сыккэнами... «Шхэлыкэуэ», 399.

ИХХЭ-ИХХЭ (2). нареч. Гуэшауэ, зэхуэдэу зэщхэщыдзауэ, зэпыщхэхуэклауэ. Лэггэуыр лэахшыым кэыфлэмыхуэ лы шиэр вар кэыхырти, Иххэ-Иххээрэ зэиуицлэицлэ [Нурххэлий]. Хуэпсэггэуэ нур, 204.

ИХХЭЛЫ (21). Лыккэ кэыбгүхэ. Я Иххэлы, я благгэ, я кэуэши улэггэ хуауэ зэхэхэм, я нэпсыр кэыицлэжу, я нэр кэихурэ гужьеуэуэ, жеплэри сытри зэхамыхуэ шхээхуэ кээсырт, зыхуейуэ зыхуэгузавэм шцлэуицлэу. Хуэпсэггэуэ нур, 172. Шыккым Нэху кээкгуэжаиц жалэу и Иххэлыи и благи кэызэхуэмысу кээнэнт – кэуажэм зы бэлыхэлажэ кэыицхыуа хуэдэу, кээбырсеят, хэицлэри мычэму кэакуэрэ, кэакуэ кээсыхуи фадэ кэалэтырт. Кхээлэггүнэ, 375. [Дэфэрэдж:] Си Иххэлыхэм сыздэицлэри яицлатэмэ, иккэицлэицлэ кээсынт, си Гуэхут Хэммлрэтлэуи мы кхэуэхри

цламыицлэмэ, дыкгагъуэтыху, арицхэкэ хэт мьгъуэм Гыхьлыхэм хыбар яригъэцэн? Лъапсэ, 39.

ГЫХЬЛЫ-ЛЫДЖАНЭ (4). Гыхьлыгъэкэ кыппышлэхэр, кыыбгъэдыхьэхэр. Бын ялэххэкъым [Абу-Деруицрэ Нэхурэ], тлуми я Гыхьлы-лыджанэр кыздикла цлфналгэм кбэнаици, кыаицугъ цылэкъым. Кхгэлэгъунэ, 375. [Мариама:] Абдежт «Ила-л-мултэкъэ» цыжылэн хуейри, а псалгэр хэт и жьэ кбэкуэу жиэфынт, игъаицлэм дыцыпсэуа цлфналгэри Гыхьлы-лыджанэри кызэднэкрэ лам дыпалгъытэу ди цлфбагыбжэр хуэтицлжжу? Лэчыма, 391.

ГЫХЬЛЫНШЭ (2). пльыф. Гыхьлы, лыккэ кыбгъэдыхьэ зимылэ. Ицхэкэ закгуэу, Гыхьлыниэу Гуггэ Иджем йогунсыс [Марфэ]. «Бдзэжыащэм ипхъу», 160. Абгъуэниэ бзхэр хадэм кыхьэм, Хуэзыгъэдалэм зи кбурагъ, Гыхьлыниэу губгъуэм кбинэ цлалэу, Зэхуицлжжакъэ и цлфбагъ. Уи хэку жыг закгуэ флэкк имытми... «Батырыбжэ», 37.

ГЫХЬСЫХЬ: ГЫХЬСЫХЬ ЖЫПЭН (1). Зыгуэр кызыреузар, кызырехьэлэккэр къэзыгъэлгъагъуэ макъхэр гъэлун. Нанэ Гыхьсыхь жиэу цлгуэрэ кбэтэджри, и нысэм лэплэ хуицлгуэ, игу дахэ хуицлгерт. Хуэпсэгъуэ нур, 282.

ГЫ-ГЫ (5). междом. Мыарзыныгъэ, флэмыфлыныгъэ, мыдэныгъэ кбрагъэлгъагъуэ. [Думсарэ:] Къэбэрдейм лы Гуиц ялэ жыпэмэ, ялэц, жагац [клахэ адыгэхэм], я лыцхьэм мэку фшхы, жиэу унафэ ицлми, «Гы-Гы» жамылэу мэкгур яшхынуиц, дэ апхуэдэу тицлфныккъым, жагац. Мазэ ныкгуэ цхъуантлэ, 544. Къэрэмьрээр хьэпсым изышыхъауэ «Гы-Гы» цыжымылэм, [зауэм клуэну арэзы цыхъум], кбэрэггул и гъусэу штабым ирагъэшац, зэрыцысыну хуейри хуагъэгъури. Лыгъэ, 409. [Берие Къэбэрдейм цхъэккэ:] «Гы-Гы» жагэмэ, [я цлфыр кызыртыпачым цхъэккэ], яхуэфаицэ дыхъуни. Лъапсэ, 88.

ГЫ-ГЫ-ХЫИ (1). междом. Зыщымыгугъа, зыпэмьплгъа гур (яфлэмыфл, я мыгуапэ) кыщыцхъуам джэ жалэ. [Бырматтым гъуэуэм здрахъэжыа псыр зэриклутам цхъэккэ:] – Гы-Гы-хыи! Клэфий епицэ иджы. Хьэцлэ лъаплэ, 402.

Гу

ГУ (12). Жьэ. Гулэ шхын кбаху шырыр ягъаихэу Си уэрэд Гыхьы бзухэм кбахьынуиц. Си илгъэсицэ «Шхьэлыкъуэ», 395. Е усэ стхари нэмысами, Ар тклгуэпсу Гулэ кбэсицытац. Фи нэр жанц «Дамыгъэ», 52.

◇ **Гур тлжын** (1). Тхъэжын, лэфгу шхэн; зыгъэнщлжын. Хьэлугуэидзхэм я Гур ятлжыами, кбахэсицэ кызырхуэсам цыици, тшхы мыхъуну нлэрэ, жалэрт. Кхъухь пхэнж, 507.

ГУР ГЪУЩІЭН (8). Жьэ клуэцлфр гъушэ хъун, псы хуэлэн. Псы цлфлэу бгы цлагъым Кыицлжыр згъуэтамэ, Зызгъэницлгу сефэнти Мы си Гуу гъуцлар Згъэицлгъэм, сигу пльами Хэлэ мафлэр хэклфнт. Зэныбжэгъуитл. «Шум и гъуэгу», 33. Псэ зыхэти зыхэмыти Зи Гур гъуцлэм тклгуэпс ириту, Жэщым

губгъуэр кыуицыхьыр, Дыгъэ хуабэм зимыжжу Шым аргуэр тесиц акъужьыр. Акъужь «Дамыгъэ», 211. Сомэхытэ, Гур гъуцлаиц, – жылэу цлалэм селгэгуати, Ауанышхуэ сыкыицлаиц. Пцлфыхьэплэ. «Батырыбжэ», 72.

ГУАЦХЬЭ (58). Бгы, шлфплэ хэлэтыкла. Шхьэлмывэкъуэ и хуерягъккэ Гуацхьэу цылэм бжыгъэ илэтэкъым, Гуацхьэ кбэси хыбар гъэцлэгъуэнхэр илэу жалэрт. Хуэпсэгъуэ нур, 297. Мывэ кбутахуэ кбомри кбалэм дамышу Гуацхьэ джабэм клэраклутэрт, мэжджыт унэишхуэр яцлмэ, ницлантилэ илэу яцлфн я хысэну. Кхгэлэгъунэ, 376. Къыдырым и клэр исауэ цлгэхъуэнурэ и занцлэр и гъуэгуу жэнут, Гуацхьэм здытетым плгэрэ кбу кбэм кбуишхуэм кбьдэтлгыхьэу имылгъэгъуатэмэ. Кхъухь пхэнж, 297.

□ **Кхъуэр зыщышынен цымылэмэ, Гуацхьэм докгуей** (1). Еплэ кхъуэ.

ГУАЦХЬЭМАХУЭ (52). Кавказ кбуришхэми, Европэми я лъаганлэ нэхь ин дьдэм и цлэц; Эльбрус. Я нэхь лъагэр Гуацхьэмахуэиц, Шлгъэкъуэни ар хуэмей, Уэ узилэу нэгъуэцл флгыгуэ сшыцхуейккъым мы дунейм. Уэрэд. «Шлалэгъуэ шлфналгъэ», 52. Гуацхьэмахуэ телъ уэс кбэбзэу, Сянэм и бзэр сэри сфлэфлм. Гъуэгу кбэжыаплэ «Мывэ хуабэ», 83. [Шлоссер:] Ллэцлгъуэ блэклэм ялэ дьдэ Гуацхьэмахуэ и цыгум ихьар адыгэиц, Чыларц и цлэр. Гъуэгуанэ, 100.

ГУЭ I (28). лэц итыплэ, набжэ сыт хуэдэккэ кбэхухъауэ. Нанэ жэмьр Гуэм ихужыныр и цхъэусыгъуэу цлэкклат, сыту жыпэмэ абы дзэ лутыжтэккъыми, цлфху цысу яхуэишхэртэккъым. Хуэпсэгъуэ нур, 136. Ти, Кбэрэлгъашэ лъагъуэм и лъакъуитлфр кыицлгуэвэжа хуэдэ, дэклэй-кбепкыхьурэ кбэхыжа дэнэ кбэна, Кулисум и ницлантилэм дыхьэри жэмьжы псы емыфауэ Гуэм итыр я унэ кыишхуэри и Гуэм ирицубыдэжаиц. Нэгъуху, 50. Тлэку дэклри жэмьицлэр лъахуацлгуэ гу цылыгатэм, Гуэр кбэхухьатэккъыми, жэцккэ нахъутэ ницлэхэлъу ирапхьрт, Гуэм кыицлгуэ мшыцхьэрыуэн цхъэккэ. Кбалэн, 429.

ГУЭ II (2). Зауэм гъэр цыцхъахэр шалыгъ шлфплэ. И кбуэ ягъэккэуэдам игъэхьыбару и анэм [Дисэ] кыишхуэицауэ цытаиц здыцылэ лэныккэуэмккэ ягъэтлгыхьэхуэ лагерхэм шалыгъ гуэрхэр зэрыс Гуэм кыицлгуэсыккыну мурад яцлмэ, нэхьапэ цлфккэ «выицлэ» ягъаихэ, жери. Гуцлэгъуэ, 422. Яхуми зыхуми я унафэр иклэцлфлэкллэ яцллаиц, тутнаккъым исхэр, цхъэж и унэ бжэн лъакъуэ жалэри, яутлфтыцыжаиц, кбэрэгъулишыр гбэр яцлри Гуэм яхуаиц. Кбалэн, 433.

ГУЭГЪУЭ (6). Нэхушэ адакъэхэр шылуэ зэман. Ар нэхушэ Гуэгуэр арати, куэд дэмыккыуэ нэхушэи кыицлгу хуэжыаиц. Бабышыккыуэ адакъэпщ, 485. Абы егунсысу лгъуэуем здытесым, етлганэ Гуэгуэр кбэсри Джэлил Гуаиц. Бабышыккыуэ адакъэпщ, 483.

ГУЭКИЭ (2). Адакъэр зэрылуэ шлфккэ. Арат адаккэ хужьым Гуэклэ шлфмыицлэри, абы тепселгъыхьын флэфлмэккъым. Бабышыккыуэ адакъэпщ, 482.

ИҮЭН I (eIуэ) лэI. (4). Шхьэмыжым хьэдзэхэр кыггьэлгьэлгын, кыггьэщэщын. *Гүэдз пхыр кьэхауэ яхуэмылуэм, Зэтралъхьакгэ – яцIэрт цэдж. Уи хэку жыг закгүэ фIэкI имытми. «Батырыбжэ», 37. Мис, ныцхьэбэ гүэдзыр зылуэу ныцылIхэм паныр кьахыхьащ, Езэсахэм зы жамыIэу Шхьэщэ яцIу кьэувылащ... «Бдзэжыящэм ипхьу», 153. [Хьэбибэ Анчарэ жреIэ:] Уэри цIэныггэр цаIуэ хьэмым тет, зыхуымыггэн. Шынэхужыкыгүэ, 17.*

ИҮЭН II (maIуэ) лэмыI. (1). Зыгүэр пIуэуэ лэжьэн. *Уи цыIыцIэр бвэрэ тепсэжмэ, Уи хьэмтетыггүэуи улуэни. Хэт сыт IэнатIэ кьемыхьуллами... «Батырыбжэ», 63.*

ИҮЭН III (eIуэ) лэI. 32. Псалгэ быдэ тын, тхэ Iуэн. *ШэтIрони ди куэдкIэ, соIуэ, – Бэлацэ мэкгум хэпэццыхьэри зыгүэрэм телэбащ. Хьуэпсэгүэ нур, 299. Шэджаггүаишхэ шхэуэ цыкIухэр цысу, Жансэхуэ кьыцIэлэдащ: – КьэзгүэтакIэ соIуэ. Мазэ ныкгүэ шхьуантIэ, 613. [Кьулым:] Анчарэ батырыбжэ зэрхуэфациэр куэд цIакиIэ, соIуэ. Нал кьута, 230.*

ИҮЭН IV (maIуэ) лэмыI. (58). Макъ иггьэлун (адакгэм). *Адакгэ Iуэуи зэхэпхырккым, уеблэмэ хьэ банэ макгэи цыIэ? Нал кьута, 285. Кьадым дэтхэнэ фелахьми зыгүэр неубид: зым и хьэр банзурэ уиггэеириккым, зым адакгэ куэдыцэ иIэци, мычэму маIуэ, зым и шыдыр и хадэм йохьэри зэхеутэ. Арггүей, 385. И ныбжэггүжыр кьыцхьэцижу цылгаггум, адакгэ хужьри: – Iуу-Iуу-Iуу-Iуу-у-у, – жиIэри Iуащ, адакгитIри дызаккылыггүуц жыхуиIуэ. Бабыщыкыгүэ адакгэпщ, 488.*

□ **Адакгэ хьунур джэдыкIэм илгү маIуэ** (1). *Еплэ адакгэ.*

ИҮЭНТIЭН (eIуантIэ) лэI. (8). Зыгүэр гьэджэрэзын, гьэщын. *Рахьым и Iуэхур кьызырежьари мырат: зэгүэр Саримэ лафкIэм кIуат, шыгүэ джэронкитI кьыцэхуну, Рахьым хьыджэбэ псыгүэ кьабзэ цыкIур цылгаггум, тхьэм ецIэ бзаджэжьым игу кьэкар, кьызэпиплэыхьащ, и пацIэ кIырыр иIуантIэу. Хьуэпсэгүэ нур, 128. – Мо кьуэггэнанIэм кьызырыкыгүэкрэ си нэр тезггэаккым, – жиIэри цакIуэр кьэтэджыжауэ ятIэ кьыкIэрытIлар зыкIэреггэлгэл, лгьы кьэзыцIэлари удз иIуэнтIауэ абыкIэ трелгэцIыкIыж. Лгьапсэ, 72. ИтIкIэ пацIэр тIум яIуантIэ, Я нэхьыцIэм зы жимыIэ, Я нэхьыжыр мэгүшыIэ: – ШынэхьыцIэ, лIыггэ ницIащи, Хгупхгэ дьидэу уэ уцауэци. «Елбэздыкыгүэ», 6.*

◇ **Тхьэкиумэр IуэнтIэн** (5). *Еплэ тхьэкиумэ.*

ИҮЭРЫУАТЭ (1). *Куэдым зэлэпах хьыбар. Уэри ей-ей, Iуэрыуатэу мыхьуу, Уэри ей-ей, ХьыбарыфI жытIэнум, Уэри ей-ей, Сэ сы-Ашэмэци. «ЩIалэггүэ щыналгэ», 416-417.*

ИҮЭРЫФИЭШ (1). *илгьыф. ЖаIэр зи фIэщ хьу, гурьщхьуэншэ. Бахьуэр абы хуэдэу IуэрыфIэщ сытми? Нал кьута, 309.*

ИҮЭРЫУЭТЭЖУ (2). *нареч. Куэдым зэлэпахыу жаIэу. Iуэрыуэтэжу жаIэрт Деникиным и афицархэм Хьэтиохьуцокгүэ садым чэмисар*

Живцовыр яшэу якуIауэ яIуатэ. Хьуэпсэгүэ нур, 302. ГьукIэм Iуэрыуэтэжу зэхихащ хьыбарыр. Лгьапсэ, 100.

ИҮЭТЭЖЫН (eIуэтэж) лэI. (49). 1. (42). Зыгүэр жыIэжын. *Дауэ хьуми, Нурхьэлий кьыггэзэжын имыдэу нэхт жыжбэ дьидэ кIуэ кхьухьым итIысхьэу зылгэггүам жиIэжащ. Хьуэпсэгүэ нур, 147. Ар уэ пIуэтэжа, сэ сIуэтэжа – хэIуцIыIу хьури псоми зэхихащ. Лгьапсэ, 8. Пыцхьэцхьэшихэ дышха нэужь, Алий ди общежитым кьокIуэри кьытхэси, хьыбар кьыджелэ, Истамбыл цылгэггүар eIуэтэж, е усэ фIэкла имыту тхыль фIыцIэшихуэ иIэци, абы урысыбзэкIэ кьеджэрэ адыгэбзэкIэ кьыджелэж. Зи лгьэрыгыпс тыггэ, 532. 2. (7). ФIыпIэ ихуэжын (гуггүеухь, бэIутIэIу с.ху. уакыхьэкIы). ГүфIэггүэ зи унэ кьыхьар, ггэши зыггүэтыжыр Думэсарэ и бьунэ закгүэр аратэккым, Шхьэлмывэггүэ и нэгү цIэкIар иуэтэжат. Хьуэпсэгүэ нур, 317. ПсыхуэлIэм ихьу гужьяхэм Iуггүэ зэрехбахэр яIуэтэж. Уи уэггүи жьапици зэхыхьащи... «Батырыбжэ», 60. НэцIэбжэ хьэлгүэ нэгү цIэкIар ИкIэм икIэжым пIуэтэжащ. Кулиев Кьайсын папщIэ. «Щхьэлыккыгүэ», 403.*

ИҮЭТЭН (eIуатэ) лэI. (15). 1. (12). Зыгүэрэм и гуггүу щIын, тепсэлгьыхьын, зыгүэр жыIэн. *ЗэкуэшиитIыр кьызыцIэлггүэуэ унэм цIэлггүадэу зым зыр пэрыуэу махуэ псом кьалэм цалгэггүар яIуатэу цыцIадзэ дьидэм, Думэсарэрэ Нанэрэ нэцхьейуэ, я нэпсыр ямылггэцIыу гьыуэ ялггүари, тIуми зэуэ я псалгэр пачащ. Хьуэпсэгүэ нур, 128. Уи цхьэцыр жьыбггэм цIуIэтэу, Уи Iупэ пIгари кIэзыти, Нэ псыIэм гуапэу иуатэу, Псалгэниэу уи Iэр сэ скгүэти. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэггү», 61. Машинэм ису кьыздэкIуэм Верэ Павловнэ имыIуатэу кьыггэнаккым Инал иджы кьыггүпсысар. Мазэ ныккүэ шхьуантIэ, 673. 2. (3). Зыгүэрэм и цэхур сэгей щIын, кьыцIэггэщын. Сэ а цэхур ноби кьысхуэмыцIэ, СицIуэу цытми, цэхур сымыIуатэ. Удзымэ. «Мывэ хуабэ», 215.*

ИҮЭТЫН (eIуэт) лэI. (12). 1. (9). Зыгүэр упIышкIун, щабэщIын. *Фэр и фызым игггэкабзэрт, игггэтэджырт, иIуэтыжырти, ухуеймэ, псы икIэ, ухуеймэ, ггэпци – хьарзынэу яцэху. Лэчымэ, 392. И нитIыр гьуцци, нэпсыниэци, И Iэпэ гьурхэр мызаггүэ, И бостей гьуабжэр eIуэтыр. «Адэ», 134. Выфэм кьыхьэцIыкIауэ гуэнишырыкытI, фIыцIабзэу бэрэжвейкIэ илэжауэ, IэкIуэлгакIуэу Iуэтауэ, вакгэ лгьэпсыр уи лгьэдийм кьепишкIэ хьуну кIыхьу лым кьыщритым, фызым жиIащ: мастэпэбдциц тесккүтащ. Кьалэн, 426. 2. (3). Зыгүэр IэкIэ шытIэн. Уэлэхьы хьарзынэу кьэбгүпсысам, Дисэ, – жиIэрт Рахьым, и Iэр иIуэту. Хьуэпсэгүэ нур, 142. Бэкан кьыщиуду гьыным хуэдэу цы тIэкIур и IэмыцIэм илгү IэпхьуамбэшихуэмкIэ иIуэтурэ и гур кьызэфIэнащ, гьыным нэсауэ. Кьалэн, 432.*

ИҮЭХУ (673). 1. (139). Лэжыггэ, яггэзащIэ Iуэхуггүэ. *КIасэм ахьшэ куэдыцэ кьызырыдэхуэ ландэрэ Ерул и Iуэхуми кьыхьэхуат – пыцхьэцхьэм гьуоуэ джэрти, нэху цыху кьуажэ ахьшэр ихьумэу правленэм цIэст. Хьуэпсэгүэ нур, 233. Саняит и дэлгхухэм*

джанэ яхуиду е *пицаф*лэу *щысмэ*, *Зураб* кыызэджэм *едалуэу* и *Луэу* ицлэмэ, *ешыртэкъым*, *куэди*, *жилэу* зэпигъэуртэкъым. *Мазэ* ныкбэуэ *щхъуантлэ*, 666. *Щыхубзхэм* я *Луэу* *лүхыртэкъыми*, *куэдрэ* *дапэлгэн* *хуей хъурт*, *езыхэми* «*Алыхъ*», *мыр* *цлэмькыжыну*, *тлэклу* *дыбгээдэмысауэ*», *жалэрти*, я *Луэхур* *зэпагъэурти*, *уроком* *кыицлэддэрт*. *Зи* *лъярыгъыпс* *тлыгба*, 528. 2. (216). *Зыгуэрым* *ехьэллэ*, и *кбалэным* *хыхьэ*. *Фызыр* *хьэдаггэ* *клуэмэ*, *зэрынэсу* *гын* *кыицлэдзэрэ*, я *нэпс* *кыицлэкми* *кыицлэмькми*, *тлэклу* *квугэмэ*, *махуэ* *ныкбэуэклэ* *убэу* *зэхэст*, *Дисэ* *абы* *яхэхуамэ*, *си* *Луэу* *и* *ужь* *ситыжмэ* *нэхъыфли*, *жилэрти* *иклэицлэпэклэ* *квэклуэжырт*. *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 131. *Румын* *гуэр* *дилэт* *пхъаицлэу*, *пхъаицлэ* *Луэхум* *щыгъуазэ* *дицлэныну* *шэнт* *цхьэгъуэ* *сыт* *дигъэицлэрт*, *езым* *буфет* *дахэ* *ицлурэ* *ицэрт*, *и* *фыз* *гъум* *лхъагъшэр* *ди* *пицафлэт*. *Зи* *лъярыгъыпс* *тлыгба*, 526. *Рахым* и *Луэхур* *кыызэрэжъари* *мырат*: *зэгуэр* *Саримэ* *лафклэм* *клуат*, *шыгъуэ* *джеронклит* *кыицэхуану*, *Рахым* *хьыджэбз* *псыгъуэ* *квэбзэ* *цлэицлур* *щилъагъум*, *тхьэм* *еицлэ* *бзаджэжъым* *игу* *квэклар*, *кыызэпиплэхьаиц*, *и* *паицлэ* *кырыр* *иуантлэу*. *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 128. 3. (21). *Къэхъукъаицлэ*, *Луэхугъуэ* *гуэрым* *теухуа* *хабзэклэ* *зэхэгъэклыныгъэ*. *Латлифэ* и *нэицхьыр* *зэицлэу* *кыицлэу* *и* *нэми* *мафлэ* *бзий* *къреху* *жыплэну*, *псоми* *жалэнур* *жариггэлэри* *езыр* *яужь* *дыдэ* *квэпсэлгъаиц*, *судым* *яицлэ* *унафэм* *кведжэ* *хуэдэу* *зиггэтклиуэ*: «*Мыр* *суд* *Луэу* *хъунуици*, *документ* *дызыхуейуэ* *хъуар* *лэкуэлгаклуэу* *вгъэхъэзыр* *иклэицлэпэклэ*, *актым* *псоми* *лэ* *тевдзэни*». *Лъапсэ*, 11. *Локотши* *и* *гум* *квэккыжэиц* *Яквуб* и *Луэхур* *зэхиггэклыну* *Бахъуэм* и *пицэм* *дэслэхъэни*, *жилэу* *Зулкварней* *жилауэ* *зэрыцъытар*. *Нал* *кбута*, 261. *Мылицэ* *Луэху* *сицлэмэ*, *кыисхуамыггэгъуэ* *кыицлэ* *шынагъуэиц*: *псы* *цхьэлым* *деж* *куэзыр* *зэдэджэгуу* *щысахэр* *зэрымыцлэу* *си* *флэиц* *хъуркыым*. *Мелыгыч*, 458. 4. (54). *Щытыккэ*. *Мыбы* *хуэдэу* *ди* *Луэхур* *кыицлэицлэицлэ*, *ди* *адэжэ* *цлэныналгэм* *дыклуэжыну* *хуит* *дыфли*, *жалэу* *зыкбэомым* *зыкбэлэ* *ицлэ* *хьэицлэ*, *зыри* *кыицлэ* *кыым*. *Мазэ* *ныкбэуэ* *щхъуантлэ*, 663. *Капитаныр* *я* *паицхьэм* *кыиуэри* *фронтым* и *Луэхур* *зылутым* *щыгъуазэ* *цлэицлэ* *ицлэицлэ*. *Нал* *кбута*, 256. *Ауэрэ* *Азизэ* и *Луэхур* *нэхъ* *Ией* *хъурт*. *Щынахужьыкбэуэ*, 56. 4. (8). *Зэхэгъэклыны*, *гъээзэцлэн* *хуейуэ* *гугъуехь* *зыхэлъ* *гуэр*. *Жылэ* *кыизэхуэсам* *квэхэллэри* *Астемыр* *зыхэт* *Луэхумккэ* *кыицлэицлэицлэ*: – *Квэралыр* *квэпцэтэмэ* – *иджыпсту* *культурнэ* *революцэ* *щемыклуэ* *ицлэ* *кыым*. *Мазэ* *ныкбэуэ* *щхъуантлэ*, 654. *Исуф* *тлысри* *фызым* *гуриггэлэуиц* *псори*: *клуэрэ* *зриггэтхэмэ*, *ахъиэ* *кыизэрыратыну*, *гъуэгу* *теклуадэ* *илгэпкэри* *езы* *Америкэм* и *Луэхуу* *зэрыцъытыр*, *нэса* *нэужьы* *зэллээфызым* *лэнатлэ* *кврату* *илгэицлэ* *мынэхъ* *маицлэ* *лэ* *зэраггэлэжэну*. *Лэчымэ*, 390. [Дэфэрэдж:] *Уэ* *хирургическэ* *наркоз* *пхуэт* *заквэуэмэ*, *адрейр* *сэ* *Луэхуи*. *Лъапсэ*, 14.

♦ *Абы* *флэккэ* *Луэху* *имылэн* (2). *Еплэ* *абы* *флэккэ*. *Дуней* *Луэхуккэ* (1). *Еплэ* *дуней*. [Уи] *мылуэу* *зехуэн* (1). *Узыхэмыхьапхъэ* *хыхьэн*, *уи* *Луэху*

зыхэмьлгым *хэлэбэн*. [Мусэ:] *Елдар* *и* *мылуэу* *зэрихуэу* *кыиджэдыхьу* *сэ* *лвыцлэицлэ* *езбггэтыну* *ара?* *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 93. *Тембот* *хуэцлэицлэ* *кыым* *Елдар* *епсэлгэн*, *ауэ* *и* *цэхур* *Саримэ* *ирихьэллэти*, *хьыджэбзым* *идэххакъым*, *уи* *мылуэу* *зумыхуэ*, *жилэри*. *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 151. *Нобэрэй* *Луэхуккэ* (1). *Еплэ* *нобэрэй*. *Луэху* *блэккэ* (2). *Луэху* *плэшлэгъуэ*, *ебггэтлэ* *блэккэ* *мыхьуну* *Луэху*. *Луэху* *блэккэ* *илэ* *хьунт* [Бекбан]. *Щынахужьыкбэуэ*, 60. [Фи] *Луэху* *дахэ* *Тхьэм* *ицлэ* (1). *Луэху* *зыхэтэр* *квэхьуллэну*, *зэрыхуейм* *хуэдэу* *хьуну* *зыгуэрым* *зэрехьуэхьу* *щлэицлэ*. – *Тхьэм* *фи* *Луэху* *дахэ* *ицлэ*, – *араиц* *Бекбан* *яжрилар* [и *квэуэрэ* *абы* *и* *ныбжэгуэуэрэ*]. *Нал* *кбута*, 270. *Луэху* *зехуэн* (5). *Луэху* *гуэрым* *и* *ужь* *итын*. – *Щхьэ* *зыцыбггэуэрэ*, *лэдэм*, – *жилэри* *Лу* *квэуэицлэ*, – *бэлиэвычми* *ккэмсэмолми* *зи* *Луэху* *зэрахуэр* *квэуэицлэ* *араккэ?* *Мазэ* *ныкбэуэ* *щхъуантлэ*, 631. *Думэсарэ* *кыицлэицлэицлэ* *Астемыр* *кыимыггэ* *Луэху* *зылыгъыр*, *е* *езыми* *Луэху* *зэрихуэм* *тепсэлгъыхьу* *зыгуэр* *кыитхтэми* *аратэккэ*. *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 191. [Я] *Луэху* *зэхэмьлгым* (1). *Луэху* *гуэрккэ* *зэпыцлэуэ* *щымытын*. [Борис Борисович:] *Яхуэтыж*, *ди* *квэралым* *динымрэ* *квэралымрэ* *я* *Луэху* *щызыхэлгъыкыым*, *жыли*. *Тепшэц* *квэзылыгъытыхь*, 179. *Луэху* *зехуэн* (1). *Лэжыгыгъэ*, *кбалэн* *гуэр* *гъээзэцлэн*. *Старшына* *кыицлэицлэицлэ*, *тлэклу* *зиггэицлэицлэ*, *жылэ* *зэхуэсам* *квэхэллэрт*, *Луэху* *хьэлгэ* *зэрихьэм* *ицлэицлэицлэ* *кыицлэицлэицлэ*. *Хьуэпсэгъуэ* *нур*, 86. *Луэху* *квэггэицлэ* (2). *Луэхум* *кыицлэицлэ*, *лэицлэ* *ицлэ*. *Уеблэмэ* *пицлэицлэ* *ицлэ* *фызыжэжэри* *квэклуэицлэ* *я* *Луэху* *квэггэицлэ*. *Мазэ* *ныкбэуэ* *щхъуантлэ*, 598. *Етуанэрэй* *махуэм* *хьэблэм* *дэс* *ллыхэр* *зэхуэсри*, *я* *Луэху* *квэггэицлэ*, *ицлэицлэ* *сэбэп* *зэрыхьунымккэ* *зэгуэри* *Луэри* *хэт* *мэзым* *клуэри* *чы* *бжэгуэ* *кыицлэицлэ*, *хэти* *пхъаицлэ* *хьун* *кыицлэицлэ*, *хэти* *мывэ* *кыицлэ*, *зэрыжалан* *хуэдэу*, *чы* *бжэгуэ* *унэ* *яицлэ* *и* *ицлэицлэ* *ябггэицлэ*. *Нэгъуху*, 425. *Луэху* *квэггэицлэ* (2). *Луэху*, *псалгэм* *маккэ* *гуэр* *квэггэицлэ*, *кыицлэицлэ*. *Пэжыр* *жыплэмэ*, *езы* *Нартыхур* *кыицлэицлэ* *ицлэ* *щымыту*, *нэхъ* *тегушхуэуэ* *Луэхум* *иужь* *итыггэмэ*, *зыгуэрхэр* *хуэцлэицлэ* *кыицлэицлэ*, *ауэ* «*кбэмыггэицлэ* *апхуэдэ* *Луэху*» *жилэу* *лвыцлэуэ* *ицлэ* *ицлэицлэ* *хэллэицлэ* *Миколян* *ицлэицлэ*, *Нартыхум* *зиуцлэицлэ*, *кыицлэицлэ* *зриггэжэу* *нэхъыфли* *жыхуицлэ*. *Лъапсэ*, 83. *Луэху* *квэггэицлэ* *тепсэлгъыхьу* *квэбэц* *куэд* *жилэицлэ* *ицлэ* *ицлэ* *псор* *кыицлэицлэ* *жилатэмэ*, *арицлэицлэ* *абы* *хуэдизу* *и* *ицлэицлэ* *течауэ* *упсалгэмэ*, *жыжэ* *нэсыжынккэ* *хьунт*. *Лъапсэ*, 82. [И] *Луэху* *квэггэицлэ* (1). *Луэхур* *гъээзэцлэ* *мыхьун*. *Хьэицлэ* *кыицлэицлэ*, *ариц* *бысымыр*, *Уэ* *урихьэицлэ* *зыдэггэицлэ*, *Уи* *Луэху* *квэггэицлэ*, *зэггэахуэ*, *Пхуэмыггэицлэ* *хуэр* *псыницлэ* *ггэицлэ*, *Улгэрымыхьэмэ*, *баш* *квэицлэицлэ*. *Хьэицлэ* *ирамыггэблаггэ*. «*Вагъуэ* *махуэ*», 366. *Луэху* *квэггэицлэ* (2). *Еплэ* *Луэху* *квэггэицлэ*. *Миколян* «*раницлэ* *Луэху* *квэггэицлэ*» *жилэу* *ицлэицлэ*, *дэ* *длэ* *зыгуэрым* *зыкбэрымыггэицлэ* *жилэ?* *Лъапсэ*, 83. *Махуэр* *маккэуэр*, *ггэр* *хоккэуэ*, *Былэ* *Луэхур* *кыицлэицлэ*. *Фыз* *унафэ*. «*Партыр* *ди* *пашэу*», 111.

Иүэху кыыкыуэкIын (1). Зыгуэр щIэн, лэжбын хуей хьун. [Астемыр:] Иджыц Иүэхур кыицыкыуэкIар. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 633. **[Фи] Иүэху фIы ирикIуэ** (2). Еплэ [фи] Иүэху дахэ Тхьэм ищI. [Шурэ:] Уей, уи Иүэху фIы ирикIуэ. Алхьыо, 75. Нэгъабэ Къалмыкыым я щIыналгэм нэмыцэ зэрыпхуакIуэхэр ирахужа нэужь, фронтым и командованэм телеграммэ гьуээзджэ Къалмыкь правительствэм кыыхуигьэхьат, «фи щIыналгээр кьэдгьэкьэбзэжаици, фи мылгьку зэхэкьутар, икьухьа хьуар зэфIэвгьэувэж, дывохьуэхьу фи Иүэху фIы ирикIуэну» жиIуэ. Льяпсэ, 84. **[И] Иүэху хэмылгьын** (4). ЗыгуэркIэ кьепхауэ, кьегьэщIылауэ щымытын. Ухуеймэ, дэжIуэ, ди Иүэхуи пхэлгькыым, уи Иүэхуи кьытхэлгьыжкькыым, уеблэмэ уаси сыти жьитIэркькыым, жалэри зэкьуэишхэм загьэгусэри лээнныкыуэ зрагьэзыжаици. Хьуэпсэгьуэ нур, 160. [Къазбэч председателым жреIэ:] Гьавэр фьими кIуэдми уи Иүэху хэлгькыым, птыну уи кьвалэници, ты. Льяпсэ, 83. **[И] Иүэху лухьлхьэн** (1). Хэлэбэн, хэпсэлгьыкьын (Иүэху гьуэрым). Матрэнэ и Иүэху зыхимылгьхэ щьIэтэкькыым. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 555. **Иүэху хэтын** (5). Иүэху гьуэрым пэрытын, Иүэху гьуэр зехуэн. Иүэху дызыхэтым сэ сьыхэту, Фьызэлгьэбакьуэм селгьэбакьуэу, СьывдокIуэ ноби сигу кьилгьэту. Тхыль еджэм. «Мывэ хуабэ», 16. Саримэ и нэкум аргуэру пшагьуэ кьытрыхуэ: сыту нIэрэ Елдар зыхэт Иүэхур? Хьуэпсэгьуэ нур, 192. Мы сэ сызыхэт Иүэхум елгытауэ зэанэзэлхьур зыхэтыр кIэнджэгу хуэдэци, жиIуэ арат Албиян зэупсыыр. Щынахужьыкьуэ, 33. **Иүэху и пьцэ кьыдэхуэн** (1). Иүэхур езым игьээщIэн хуей хьун. [Астемыр:] Иүэхуишхуэ ди пьцэм кьыдэхуауэ, ди унафэ тьцIыжьыну, кьэрэхьэлкьыыр гьуэгу тэмэм тегьэува зэрыхьунум и унафэ тьцIыну арац дыцIызэхуэсару. Хьуэпсэгьуэ нур, 249. **Иүэхум хьыхьэн** (1). Иүэхум и ужь ихьэн. Пыжьынэ санитаркэр хуэмыгьэишынэу иджы йоубзэ, йодэхаци, кьегьэгьуэ сьмаджэщIыи щIэкIыжмэ, увьпIэфI кьыхуигьуэтыну, тхылгьымпIэ тIэкIур кьыхуигьуэтрэ кьрит закьуэмэ, арицхьэкIэ Тамарэ цIыхубз гьубзыгьэци, запискэм си Iэ тIэкIу телгьу зэхихаци, зыхигьэгэагьэркькыым, «Дэфэрэдж и зэран кьызыхькIын Иүэху сьыхьхьэфьнукькыым» жиIуэ. Льяпсэ, 22. **Иүэху хуиIэн** (1). Зыгуэрым Иүэху гуэркIэ хуей ухьун. – Иүэху пхузиIэци, – жиIэри капитаным [Локотош] кьригьэжьар трилгьэфэжаици. Нал кьута, 302. **Иүэху щIыын** (1). Яужь ихьэн. Жансэхуэ мызэ-мытIуэ ар [Таши нэци] зэрысир] Иүэху ищIат, итIани пэлгьыцIртэкькыым, Таши шьыну кьратыр зэхуихьэсурэ хэщхьэжыгьуэ мыхьуауэ зы зьIуигьахуэртэкькыым, шхэрти кьелыжар нэхуицым деж щэрашу шихьыжырт. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 548. **[Уи] щхьэ Иүэху зехуэжьын** (2). Еплэ щхьэ I. **Иүэхум етаиц (гурэ псэкIэ)** (1). Зыпэрыт IэнатIэр фIыуэ елгьагьу, хьэлэлу и Иүэху егьээщIэ. Езы Аннэ Павловнэр маицIэ щIакькыым сэ зэрысIыхурэ, иджыри кьэс зэи сигу ебгьакькыым, хуабжьу специалистьфIици, псэрэ гукIэ и Иүэхум етаици,

зытеува гьуэгуми пхутекIынукукькыым, арауи кьыицIэкIынууиц и кьулыкькыым зилэтыну псоми хуагьэфацизурэ и Иүэхур кьехуэхэ иджы щIэхьуар. Льяпсэ, 11. **[Я] Иүэхум зыри кьымыкIын** (1). Кьемыхьулэн, хуээфIэмыгьэкIын. Пенсие зрат фьызхэм зыкьвалэта щхьэкIэ, я Иүэхум зыри кьыкIакькыым. Нал кьута, 288. **Иүэхум иужь итын** (2). Лэжыгьгэ, кьалэн гьуэр гьээщIэным пэрытын, и Иүэху зехуэн. И адэмрэ и анэмрэ якIэлгьыплгьыху езы Луи нэхэ ерыцу Иүэхум иужь итт, фьызыжь Iээм [Чачэ] кIуапIи жапIи иримыту. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 503. **Пэжыр жьитIэмэ, езы Нартыхур кьулыкьуицIэкьуу щымыту, нэхэ тегуишхуауэ Иүэхум иужь итыгьтамэ, зыгуэрхэри хуэфIэкIыну кьыицIэкIынт...** Льяпсэ, 83. **Иүэхум иужь ихьэн** (3). Иүэхум и гьээщIэным щIэдэн, Иүэхум пэрыхьэн. КIыхьлгьыхь имьциу Дисэ и Иүэхум иужь ихьаици. Хьуэпсэгьуэ нур, 140. **Дисэрэ Рахьымрэ я Иүэху иужь ихьаици.** Хьуэпсэгьуэ нур, 142. **Иүэхум кIэ етын** (3). Иүэхур зэфIэгьэкIын, ухьын. Молэр пIащIэртэкькыым Иүэхум кIэ иритыну. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. **МастэкIэ псынэ кьэптIыныр нэхэ тыншици, итIани Лу а Иүэхуми кIэ иритаици.** Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 502. **Мэз зацIэкIэрэ тенджызым нэсри кхьухьмедзапIэ кьыыхихам пэмьжыжьэу увьIэпIэ кьигьуэтри Иүэхум иужь ихьаици [кьыдырыр], жьыбгьэ кьепицэм щимыгьэтыжь щIыкIэ Иүэхум кIэ етын хуейици, жиIэри.** Кхьухь пхэнж, 497. **Иүэхум кIэ игьуэтын** (1). Иүэхур зэфIэкIа хьун. Инус и Иүэхум кIэ имьгьуэту кьэнаици. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. **Иүэхум кьыыхьхьэн** (1). ЗыщIыпIэ уи Иүэху хэлгьхьэн. Маир Иүэхум кьыыхьхьэ, ар зыпылэ хьыдэжьэзыр нэгьуэщIыым дэжIуэну идэххэнукькыым. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 617. **Иүэхум кьыдэхуэн** (1). Иүэхум зэран хэхьухьын. [Дэфэрэдж:] Илгьэс кьэси араици: отпускыр пьцэдджыжьыым кьызат, пьцыхьэщIэхэм страхьыжыр, зыгуэр си Иүэхум кьыдэмьуэну Iэмал шIэкькыым. Льяпсэ, 8. **Иүэхум кьыдэхуэн** (1). Иүэхур зэфIэкIауэ зэман хуит кьыпхуишхуэн. **Иүэхум пьцацэр кьыдэхуати, ТэкIу теуну садым кIуат, Удз гьэгьахэм хуээщиати Кьыицытыным егуэжIуаици.** «Бдзэжьеящэм ипхьу», 152. **Иүэхум кьуацэкIэ хуэуэн** (1). Еплэ Иүэхур зэIыщIэн. Долэт. Иүэхум кьуацэкIэ щыхьуэн хуейр кьэсауэ кьылгьытати, и псалгьэр кьыыхимылуу хуэишэчакькыым. Хьуэпсэгьуэ нур, 250. **Иүэхум хэгьуэээн** (1). Лэжыгьгэ, кьалэн гьуэрым хуэлээ, хуэлэкIуэлгьакIуэ хьун. **Тембот гьукIэу зыщигьасэм, Бот кьыицIхьуу Иүэхум хэгьуээат, иджы ари кьехуэулакькыым, Бот тхьэмыщIкIэр дунейм ехьыжаици.** Хьуэпсэгьуэ нур, 296. **Иүэхум [ар] хэлгьын** (1). Иүэхум щыщын. Дауи, Иүэхум ари [шынагьэри] хэлгьт. Хьуэпсэгьуэ нур, 235. **Иүэхум хэлIыфIыкьын** (1). Иүэхур зэщIа хьуным жьыджэру яужь итын. Мис ноби кьуищхэ Кьээмай и кьуэ Ахья кьаутиптыжыжаици, жаIэу хьыбар кьэлуати, Кьаздэжэрий и гуапэ хьуаици, зыгуэру а Иүэхум хэлIыфIыкьы хьунт. Мазэ ныкыуэ щхьуантIэ, 636. **Иүэхум хьыхьэн** (1). Еплэ Иүэхум хэлIыфIыкьын. Шьыжь гуэрхэри Якьуб деж кIуэри кьаутиптыжыну елгьэлуаици, Якьуб кьигьэгьуэга

цхьэкIэ, Локотои и Гуэхум хыхьэну фIэфIтэкъым. Нал къута, 263. Маир Гуэхум къыхохъэ, ар зыпылгъ хгуджэбзыр нэгъуэцIыгъ дэкуэну идэххэнукъым. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 617. **Гуэхум хуэчэфын** (1). Гуэхум фIэфIу, гурэ псэкIэ егауэ бгъэдэтын. *Къызэхуэсахэри гун-гунурэ иныкъуэр зэчэнджэщ, адрейхэри зэдауэ, зыкъоми «текIуэм дырейц» жалэу зэхэтт, ауэ инэхъыбитIыр Гуэхум хуэчэфу, къалэну я щэм къыдэхуар зэрыинойр яцIэжэ, абы ирипагэу, «зэ дыцIыхъацэрэт зальм» жалэу теппIэртэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 317. **Гуэхум цыщын** (2). Гуэху гурэрым и Гыхъуэ цыгъын. Долэт къыщIэкIуари Гуэхум цыщит. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 509. **Гуэхур [абы] нэсмэ** (3). Гуэхур куу хъумэ. Iэмал нэгъуэцI цыщымылэжым деш, пкъутэнуми пкъутэ хъуниц [пхъуантэр], Гуэхур абы нэсмэ, нэпкъым тхъыници къеддзыхми хъуниц. Хъуэпсэгъуэ нур, 235. [Хъэжумар:] Абы Гуэхур цынасакIэ, куэдрэ мыбы уцIэлэж хъуникъым. Альхъо, 70. ГъэкIуэдыным Гуэхур цынасым, зэадэзкъуэшихэр зы хъужащ, къуанишагъуэ палъхъар къызыпкърыкIар тхъэм ецIэ, ЦыкIуэщы къэзытарагъэнт. Нэгъуху, 33. **Гуэхур аракъым** (3). Аракъым нэхъапэр, нэхъ мыхъэнэ зили цыIэщ. Астемыр къызэрилгъытэмкIэ, «Iэдэм и цхъэл» жыпIэкIи, ауэ «колхоз цхъэл» жыпIэкIи – аракъым Гуэхур, уеблэмэ мыр къатызох, мор къатызох жыпIэу цыхур колхозым щумыгъацтэмэ, нэхъыфIт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 652. **Гуэхур арац** (1). Нэхъыщхъэр, нэхъапэр арац. Хъэжы цыгъыну Мэккэ къитхар хэутэн ицIащ а гъуамэм, ебзым хикухъащи, арац Гуэхур, – жиIащ Инус, цытынойр къехъэлтэкI хуэдэу зицIи, нэхъ тIысыпIэфIым деш цысыр циггъэлгъэтри, башыр зыцIиггакъуэрэ зригъэцэтэхаш. Хъуэпсэгъуэ нур, 78. **Гуэхур гъэтIылыгъын** (1). Гуэхум, лэжыгъэм къыпэрыкIын, ар зэпыгъэун. Iэцэ сыткIэ Сосрыквэу нэхъ IэкIуэлгакIуэ уиггъэлгъыуэнт, ауэ уэрэдкIэ е усэкIэ къыпхуицIэн цыIэтэкъым, Къазджэрий мызэ-мытIэу и Гуэхур иггъэтIылыгърти Сосрыквэу и ужь ихъэрт, зэрызицIыгъ хуейр ириггъэлгъагуу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 618. **[И] Гуэхур дэкуэи** (2). ЕфIэкIуэн, ехъулIэныгъэ иIэн. Лу упэлгъыцину Iэмал зимыIэт, абы хуэдизу и Гуэхур дэкуэяти, «Инал и машинэм ису къэкIуэжаш Астемыр и къуэр», – жаIэмэ, зэхэзыхым иггъэцIагъуэрт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 546. [Мэрэмкъан Инал:] – Ди Гуэхур дэкуэишу, ди жагъуэгъури нэхъ ерыщ хъуниш, Елдар. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 574. **Гуэхур ежъэн** (1). Гуэхур, лэжыгъэр убла хъун. И Гуэхухэр тынишу зэ ежъэмэ, физ гурэ игъуэтынккэ [Нурхъэлий]. Хъуэпсэгъуэ нур, 228. **Гуэху ехъэжъэн** (2). Гуэху, лэжыгъэ гурэ къыщIэдзэн, ублэн. – Фэ тIум [Верэ Павловнэрэ Саримэрэ] а Гуэхур ефхъэжъэмэ, дэгъуэу зэрызэфIэкIыным шэч лъэпкъ къытесхъэркъым, – жиIэрт Къазджэрий, – Верэ Павловнэ бэлъто ицэу хэт имылгъагунрэ?! Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 673. ГуэхуфI епхъэжъэмэ, къыбдэIэпыквуну мацIэ: лэжъэну зыфIэфIыр*

апхуэдицкIэ куэдти, пиIэнишу лэжъэни бгъуэтынут, арицхъэкIэ Абу-Деруши лэжъапицIэ зримыт яхэтакъым. Кхъэлэгъунэ, 376. **Гуэхур ехъэлIэн** (1). Гуэхум зыгуэр къыхэшэн. Абы и Iэмал зыщIэм Гуэхур ехъэлIэн хуейш. Щынахужыккыуэ, 72. **Гуэхур зэдэIэтын** (1). Гупу, зэдэуэ Гуэхур, лэжыгъэр зэфIэгъэкIын. [Урарэ Инал жреIэ:] Нобэ Къазджэрий уи гуфIэгъуэр къыбдэIэтын кэакуащи, уи Гуэхур къыбдэзыIэтхэм ящыц зы пхуэхъуауэ къысфIошIри ари си дуней гуфIэгъуэц. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 585. **Гуэхур зэхэгъэкIын** (2). Гуэхур зытетыр къэщIэн. Къалэм къыкIри ротмистру зы афицар гурэ и шыкIэ мафIэ егъэуауэ къэсащ, Гуэхур зэхэгъэкIын мурад иIэу. Хъуэпсэгъуэ нур, 236. Лыжъэрэ физу жылэм дэсэр жбы дьдэу Астемырхэ я щыIантIэм къыщызэхуэсат, я Гуэху зэхэгъэкIыну. Хъуэпсэгъуэ нур, 311. **Гуэхур зэцхъэщыкIыгъын** (1). Гуэхур нэгъуэщI хъун, зихъуэжын. ЗэрагъэхъыбарымкIэ, центрым Октябрь революцихуэр щыIантIа цхъэкIэ, Къэбэрдейр зэрыщытауэ къэнэжащ, къуажэ правленэ сытхэр къуажэ СоветкIэ яхъуэжамы, старшынэхэр председатель хъуа фIэкIа, Гуэхур зэрызэхъэщыкIа цыIэтэкъым. Хъуэпсэгъуэ нур, 180. **Гуэхур зэлыгъэхъэн** (2). Зэхэгъэзэрыхъын, нэхъ Iей щын, зэран хэхъухъын (Гуэху, лэжыгъэ гурэ). «Уэ сысыс, сэр цхъэкIэ зыгуэр къеври си Гуэхур зэIегъэхъэ [Чачэ]», – жеIэри Лу мэгузавэ. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 505. **Гуэхур зэIыхъэн** (3). Гуэхур зэхэзэрыхъын, нэхъ Iей хъун. Иджыпстуи Жансэхуэ, Гуэхур зэIыхъауэ щылгъагъум, и словарым, чытапым хуэдэу, иплэри зыхуей дьдэр къигъуэтай: – Коллоквиум, – жиIэу. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 551. АрицхъэкIэ нэхъыбэм ар щыIаIэр старшынэм еижу, абы и Гуэхур зэIыхъэм я гуапэу арат. Хъуэпсэгъуэ нур, 214. **Гуэхур зэIыщIэн** (1). Еплэ Гуэхур зэIыгъэхъэн. АрицхъэкIэ зи цхъэр цымыIэм и шыдыр сыт мэхъу жайэрэ – кIэцIэтхыхъыр щегъэжым, зыкIэцIэтхыхъам зыкърисэри Гуэхур цырыцу зэIыщIэрэ хейр мысэ иригъэцIри мысэр хей хъуащ, уеблэмэ цыхъэту зи цIэ ираIуахэм еджэмэ – жаIауэ цытари ядэжакъым, ялгъэгуар ямылгъэгуауэ къыщIэкIыжащ, ерэхъурэ хъунрэ цыIэу уи ней къысыцхуэ жыхуалэ щыIэкIэу. Лъапсэ, 12. **Гуэхур зэщыIэм** (7). Гуэхум и цхъэусыгъуэр, къызыхэкIар. Гуэхум нэхъ хэзыщыIыкIыу зызылгъытэжхэм зэрыжаIэмкIэ, Инал къэзыгъэгубжъар Бурунысыртэкъым, Гуэхур зэщыIэр нэгъуэщI цыIыпIэт. Мазэ ныкъуэ цхъуантIэ, 516. Шаукэт гурыцхъуэ ицIащ, си щыIыр бэджэнду слыхыну ара хъуниц цыIым цыIыщIэутицIэр [къадыр], жиIэу, арицхъэкIэ Гуэхур зэщыIэр аратэкъым. Аргъуей, 387. Гуэхур зэщыIэр мырат: Хъэбас емынунэр ГПУ-м цыкIуам яжриIат: «Си ныбжэгъухэм кIэрахъуэ зилэ яхэтици, арац кIэрахъуэм сыщыIыщIэхъуэпсыр», – жиIэри. Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 531. **Гуэхур зехъэфын** (1). Гуэхум пэлгъэщын, ар гъээщIэфын. Коммунистхэм хуэдэ

кѣабзѣу, *Иуэху зепхѣѣу* уэ зегъасѣ. Ущие. «Партыр ди пашѣу», 90. **Иуэхур зылуыр** (16). Иуэхум и щытыклар, Иуэхур зытетыр. *Илясрѣ Астемыррѣ кыхъу кѣрагѣэклуѣклатц я Иуэхухѣр зылуыр, арицхѣэклѣ а тлѣум жалѣ нсом Шхѣуѣр едаИуѣртѣкѣым. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур*, 162. [Дѣфѣрѣдѣж:] Сѣри сицлѣрт сымадѣжѣ хѣэлгѣэм наркоз ептныыр зѣрышынагѣуѣр, арицхѣэклѣ *Иэмалынишѣти, Варварѣ Романовнѣ флѣфл-флѣмыфлми операционнѣ стлѣолым кѣызбгѣэдѣту сѣ сицлѣр кѣызищицлѣну кѣэмыѣувѣм, сѣри схузѣфлѣкын цылѣтѣкѣым, арати, сѣри семыѣубзѣми, нѣхѣ зызгѣѣлѣдѣбу, сымкѣызыхициѣм си гуанѣу сѣлгѣѣуащ:* – *Нѣхѣпанѣраици, тлѣасѣ, Иуэхур зылурым и курыкѣупсѣм хѣлѣви, зы шанс закѣуѣ флѣкл мыхъуми, нѣрылѣбанлѣ гуѣр кѣѣгѣуѣт. Лѣапсѣ, 13-14. Заводымклѣ сунѣтри зы цѣхым сымцлѣкИрѣ нѣгѣуѣщлѣым сымцлѣхѣуѣрѣ, я Иуэху зылуит зѣзгѣѣлѣгѣуѣащ. Мѣлылѣыч, 451. Иуэхур кѣѣгѣѣнѣн* (1). **Еплѣ Иуэхур гѣѣтлѣылѣын.** *Ротмистрым шы дахѣ илѣагѣумѣ, нѣщхѣыфлѣ хѣуаѣу, и Иуэхур кѣыганѣрти игу ирихѣа шым клѣлѣыплѣу зыкѣомрѣ цытѣт. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур*, 219. **Иуэхур кѣѣкѣутѣн** (1). **Еплѣ Иуэхур зѣлѣхѣѣн.** *Нѣхѣыжѣ дѣдѣ Хѣѣту, лѣыциѣу зѣлѣутым, и Иуэхури кѣѣкѣутащ – зыгѣѣлѣыщицлѣр и гѣусѣу кѣуаѣж Советым ирадѣжѣри кѣѣажралѣащ: – Лѣыциѣ бгѣѣлѣыщицлѣ мыхъуну унафѣ цылѣѣщи, лѣыщицлѣ кѣѣзыщѣтам лѣувгѣѣкѣлѣж, колхозым хыхѣѣн цхѣѣклѣ. Кѣѣалѣн, 428. Иуэхур кѣѣехуѣхѣн* (2). **Елѣ Иуэхур зѣлѣхѣѣн.** *Дохутырыр езыдѣжамы кѣытрекѣѣуѣз, кѣѣомытѣмѣ, утѣдгѣѣкѣлѣынуцѣ жиѣу, арицхѣѣкѣлѣ цылухѣубзыр кѣыхуѣгѣѣшынакѣым, цымыхѣум, зѣрыжалѣам хуѣдѣ дѣдѣу и *Иѣнатлѣм кѣылуагѣѣкѣлѣри и Иуэхур кѣѣехуѣащ, идѣжы кѣызѣрыгуѣкѣлѣ дохутыра мѣлажѣѣ, кѣулыкѣѣу лѣѣпкѣ цымыгуѣгѣыжу. Лѣапсѣ, 11. Иуэхур кѣыдѣлѣтѣын* (1). Иуэхуѣкѣлѣ зыгуѣрым дѣлѣпыкѣѣн, Иуэхур, лѣжыѣгѣѣр дѣгѣѣзѣщлѣн, цыгѣѣпсѣынщлѣн, дѣлѣыгѣын. Астемыр сымѣ дѣызѣѣнѣдѣжѣщѣри а Иуэхур кѣыдѣдѣлѣтѣыну *Инал дѣлѣѣлѣну дѣызѣурылуащ. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 647. Иуэхур кѣызѣлѣыщицлѣн* (1). **Еплѣ Иуэхур зѣлѣыщлѣн.** [Астемыр гѣпсѣсѣишхуѣм хѣтѣт:] *Мѣждѣжит зѣхуѣщлѣыным [бѣлѣшевѣкѣхѣм] ди Иуэхур кѣызѣлѣимыщлѣнѣу нлѣрѣ партыр цыдѣгѣѣкѣабзѣм дѣж, *Инал цхѣѣ емыплѣрѣ абы, жиѣу. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 640. Иуэхур кѣымыкѣлѣын* (3). Кѣѣмыхѣулѣн, зѣрыхуѣем хуѣдѣу мыхъун (Иуэхур). Уи Иуэху кѣымыкѣлѣмѣ, цыгѣѣтѣыж, *Уѣлѣкѣлѣумѣ, лѣагѣ хѣт уищлѣын? Кѣуршхѣр. «Вагѣуѣ махуѣ», 317. Ухѣймѣ, улѣѣщицѣ жалѣ цхѣѣкѣлѣ, мѣбѣдѣжым хѣйм и Иуэхур кѣыкѣлѣакѣым: нѣсьмор езыгѣѣтѣхам и *пицлѣмлѣр яубыдѣри утыкум кѣрашащ, кѣулыкѣѣушхуѣ уилѣр уфлѣмащлѣу нѣхѣ инѣж зылѣщлѣбгѣѣхѣѣну ара узыхуѣѣр, жалѣри. Лѣапсѣ, 12. Иуэхур [абы] кѣыщымынѣн* (1). Абы цымыхуѣын, адѣкѣлѣ кѣыпыщѣн, нѣхѣри нѣхѣ куу хѣун, зиубгѣѣн. *Журтымрѣ хѣѣрыпымрѣ зызѣраупсѣяти, абыгѣм я нѣлѣкур кѣраудащ, дѣ ди нѣлѣкум Иуэхур кѣыщымынѣу ди лѣѣри кѣызѣраудащ, ди цхѣѣр зѣдѣтѣхѣынѣум тхуѣмыхуѣ. Лѣчымѣ, 395. Иуэхур лѣѣхѣѣн* (1). Иуэхум зѣран***

хѣхѣхуѣын, ар гѣѣзѣщлѣ зѣрымыхѣуным хущлѣѣкѣѣн. [Инал:] *Кѣѣзѣдѣжѣрийѣу ирѣхѣур ар, хѣтуи ирѣхѣу, ди Иуэхур кѣѣзылѣахѣѣм хуѣдгѣѣгѣѣгѣункѣым. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 575. Иуэхур мѣыщлѣагѣуѣн* (1). Иуэхур зѣлѣхѣѣн, уѣзѣрыхуѣѣу мыхъун. *Лу ар цызѣэхыым, кѣыгурылуащ и Иуэхур зѣрымыщлѣагѣуѣр. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 554. Иуэхур нѣгѣуѣщлѣу кѣѣкѣлуѣкѣлѣын* (1). Иуэху уѣзѣригѣтѣам хуѣдѣу мыхъун. *Елѣдар и Иуэхур нѣгѣуѣщлѣу кѣѣкѣлуѣкѣлати, Нурхѣѣлѣй тхѣѣмыщлѣкѣлѣр гуѣщыым щлѣаубыдаѣу щлѣѣсу Елѣдар кѣыщыщлѣѣм, Астемыррѣ Степан Илѣычрѣ яжриѣащ. Хѣуѣпсѣгѣуѣ нур, 256. Иуэхур [абы] тѣмыщлѣыхѣѣн* (1). Иуэхур зыгуѣрым теухуаѣу, хуѣунѣтлѣуѣ емыгѣѣкѣлуѣкѣлѣын. *Арицхѣѣкѣлѣ а тлѣум жалѣм Иуэхур трацлѣыхѣѣакѣым. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 653. Иуэхур пащлѣгѣѣлѣыгѣуѣэм нѣсьын* (1). Иуэхур куу хѣун, Иуэхум кѣыин гуѣр кѣыхѣѣкѣлѣын. *Пащлѣгѣѣлѣыгѣуѣэм Иуэхур нѣсмѣ, Уихуа цхѣѣлынѣм – уихѣѣжыни, Щѣѣблѣм тутыныр пхуѣпигѣѣнѣм, Дунѣй тѣтыныр уи щлѣѣщыгѣуѣщ. Дунѣйр зи щлѣѣщыгѣуѣ. «Батырыбѣжѣ», 130. [И] Иуэхур пащлѣгѣѣуѣлѣн* (3). Иуэхухѣр флѣуѣ кѣѣкѣлуѣкѣлѣын, Иуэхухѣр дѣкѣлѣын. *Зи Иуэху пащлѣгѣѣуѣалѣр цыщлѣ уѣршиѣру, Кѣыщлѣкѣлѣхуѣнкѣлѣ Нѣхущѣвагѣуѣр. Жѣѣгу. «Батырыбѣжѣ», 35. Арѣзыѣу цыщлѣ а лѣыжѣыр, – *Насытыфлѣ ухѣу, си щлѣлѣ, – Жиѣлу дадѣм зыкѣѣеужѣыр, – Еплѣ, си Иуэхур мѣыщлѣгѣѣуѣалѣ, Щлѣѣщхѣукѣѣ нѣбѣ кѣысѣщыщлѣари, Уѣриц ар псынищлѣ схуѣзыщлѣари. «Тисѣй», 503. Иуэхур [абы] тѣтын* (1). Иуэхур зыгуѣрым тѣщлѣыхѣѣуѣ еклѣуѣкѣлѣын. *Дѣ ди лѣѣщѣагѣѣым хѣхѣуѣну. Мы бѣжѣр солѣтри солѣфлѣр; Иуэхур жытлѣахѣм тѣтыну Зы ткѣлуѣпс кѣызмынѣу сѣ солѣр. Илѣѣсыщлѣѣм пащлѣ. «Бгы лѣапѣхѣм дѣж», 121. Иуэхур [зыгуѣрым] тѣщлѣыхѣѣн* (1). Иуэхур зыгуѣрым теухуаѣу, хуѣунѣтлѣуѣ егѣѣкѣлуѣкѣлѣын. *Арицхѣѣкѣлѣ аракѣым сѣ Иуэхур зытѣсѣлѣыхѣѣр, Латѣифѣ и дѣхумѣр кѣѣащлѣхѣѣмѣ, зи цхѣѣ унаѣз цылухуѣгу гуѣрхѣри зѣрыщыщлѣр солѣлѣр, итлѣани сѣзытѣт гѣуѣгѣум сѣтѣтѣыжѣ. Лѣапсѣ, 16. Иуэхур укѣуѣдѣиш* (2). Иуэхур унѣтлѣыныгѣѣ гуѣрым быдѣу тѣгѣѣтѣын, абы тѣмыгѣѣкѣлѣын. *И хѣѣл-щѣнѣкѣлѣ ткѣлѣйт, зытѣтѣым пхутѣкѣлѣнтѣѣкѣым, Иуэху цукѣуѣдѣиямѣ, шокѣу жиѣу нимыгѣѣсаѣу щигѣѣтѣынтѣѣкѣым [Инал]. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 509. Уигѣрѣ уи цхѣѣрѣ зѣтѣту Иуэхур букѣуѣдѣийми, блѣжѣыр тѣмѣму зѣрыблѣжѣыр хѣѣкѣѣу уи флѣщ мыхъуамѣ, зѣлѣыбгѣѣхѣѣнѣкѣлѣ мѣхѣу. Мазѣ ныкѣуѣ щхѣуантлѣ, 568. Иуэхур утыкум кѣылѣхѣѣн* (1). Иуэхур хѣлущлѣлу щлѣын, цылухуѣм хѣгѣѣлуѣн. *Кѣѣлмыкѣым Иуэхур утыкум кѣрѣлѣхѣѣ, Б а х ѣ с ѣ н щ ы з ѣ р ы з е х ѣ а м я м у р а д а р цыкѣлуфѣкѣлѣукѣым, абы хѣтар тѣзыгѣѣгѣушхуѣу гѣум кѣишхыдыклар Кѣѣатхѣѣн Назѣриц, колхозыр идѣркѣым, Совет властыр икѣутѣжѣу шѣрихѣѣт хѣбзѣм тѣту псѣуѣу иригѣѣжѣѣн и хѣысѣниц, жиѣлу. Зи лѣѣрыгѣыпсѣтлѣыгѣѣа, 526. [И] Иуэху хѣмыкѣлуѣдѣн* (1). Химылѣѣфѣн, и лѣыхѣѣ кѣыхѣѣкѣлѣын. *Зи Иуэху хѣмыкѣлуѣдаѣу кѣѣзылѣгытѣр Чѣѣѣ и закѣуѣт, дауи, абы и Иуэху псыхѣкѣлуадѣ хѣуркѣым. Хѣуѣпсѣгѣуѣ**

нур, 208. **Иуэхур [абы] хуэкIуэн** (2). Иуэхур зыгуэрым хуэунэтIа хьун. Исхьэкъ жыхуиIэм хуэкIуэрт Иуэхур, сьту жыIэмэ зэгуэр Исхьэкъ и жэмьр Шэрданхэ ятхьэкъури яихауэ цыташ, шыгъу шизу Дзэлыкъуэ хьунIэм кIуэ пэтрэ гур цхьэпргьэхури витIыр иригъэукIати. Хьуэпсэгъуэ нур, 258. [Дэфэрэдж:] Иджы си Иуэхур зыхуэкIуэм еплъ: дыгузавэу дыщелгъэIум, дыфIэмьIуэхуу еуэри ежьэжащ жебгъэIэмэ, жагъуэгъу гъэгъуфIэц, абы ицIыIужкIэ район тхьэмадэм сыщелгъэIуам сыкыгъэцIэхьуащи, и пхъум цхьэкIэ гугъу везгъэхьрэ жыIэмэ, дохутыр этикэм къезэгъыркъым. Лъапсэ, 9. **Иуэхур хьун** (4). Иуэхур тэмэму зэтеувэн, узэрыхуейуэ зэфIэкIын. Ди Иуэхур мэхуэ иджы цыжаIэм, Степан Ильчи дэкIыжащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 268. - Зы махуэм хьэргьитI, хьид махуищыр уи махуэлэ, - жиIуэ Чачэ и жьэм кыищыжьэджым, Лу къэгъуфIат, си Иуэхур мэхуэ, жиIэри. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 504. - Адыгэм, - жиIэрт Бэлацэ, - «ыхьы» жиIэмэ, и Иуэхур хьуащи, ауэ «аыхьы» жилакъэ - зэIыхьыщ. Хьуэпсэгъуэ нур, 93. **Иуэху цIыкIукъым** (1). Мыхьэнэншэкъым, мыхьэнэшхуэ зилэщ, тыншу зэфIэкIын Иуэхукъым. Локотош кыгурыIуащ Шэндар сымэ Iэзациуэ зэрыщымытыр, абы ямыщIэ ебгъэцIэныр зэрымыIуэху цIыкIур. Нал къута, 258. **Иуэху цIыкIуфэкIукъым** (1). Еплъ **Иуэху тыншкъым**. Дызытеспэлгъыхьыр Иуэху цIыкIуфэкIукъым. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 544. **Иуэхур шыпхэ хьун** (4). Еплъ **Иуэхур зэIыхьэн**. ИгъацIэкIэ хэт игу къэкIынт Астемьр и Иуэхур апхуэдэу шыпхэ хьуну. Хьуэпсэгъуэ нур, 121. [Локотош:] Дисциплинэр дымьгъэткиIымэ, ди Иуэхур шыпхэ хьунуц. Нал къута, 293. Псы кьыпциIэуа иужь уи Иуэхур шыпхэ хьункIи мэхуэ. Шынахужьыкъуэ, 14. [И] **Иуэхур цхьэхуэщ** (8). Ар нэгъуэщI Иуэхуц. [Къылышбий:] - Сэ жысIэнур мыраш: бом цIыхьэу и мыш кыицIэзышу зыдыгъур дыгъуащи, абы и Иуэхур цхьэхуэщ. Хьуэпсэгъуэ нур, 92. Къазджэрий и гугъат: Тыркум, Шам адыгуэ Iэджэ цыIэщ, сыкIуэниц абыхэм дежи сакгъыхэлгъэниц, сахэутицIыхьыниц, я псэукIэр зытеухуар зэзгъэлгъагъуащи, шэрихьэтым, диным къахуищыр зэзгъэцIэниц фIы ядэслъагъурэ - фIыр ди хэкум къахуэсхьыниц, сигу иримыхьын слъагъурэ - абы и Иуэхур цхьэхуэщ, жиIуэ. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 663. ДыщэпскIэ утхэм Иуэхур цхьэхуэщ, Сэ сигу темыхуэ бзэр зыуб. Сэ нэгъуэщIыбзэщ тхылъ зэрыстхыр... «Щхьэлыкъуэ», 374. **Иуэхур цыгугъам кыищыцIэмькIын** (3). Иуэхур нэгъуэщI гуэру кыищидзыжын. [Астемьр:] Сэ сыщыгугъа, Иуэхур кыищыцIэкIа!.. Хьуэпсэгъуэ нур, 141. Инал и гугъэт, абы и фызым тIуанэ зэрытрищIэр Къазджэрий зэхихимэ, зэгуигъэтыну, арицхьэкIэ Инал цыгугъам Иуэхур кыищыцIэкIакъым. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 529. Къарэжь и уанэм кIэрыщиIа Iэхуэлгъэхур кыищыгъэлгъэгъуащ [Хьэкурынэ], узубыду усшэну си мурадц жыхуиIуэ, арицхьэкIэ Лыубыдыр цыгугъам Иуэхур кыищыцIэмькIым, и псэлгъэкIэм зихьуэжащ. Лъапсэ, 106. **Иуэхур**

цыгугъам цыищымыIэн (1). Еплъ **Иуэхур цыгугъам кыищыцIэмькIын**. Уэндэгъу сохъу, жиIэри зэи абы цыгуфIыкIащ, арицхьэкIэ Iузиэ цыгугъым Иуэхур цыищыIэтэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 68. **Иуэхур IэцIэхун** (1). Иуэхур кыищыгъэнэн, IэцIыб ищIын. ШIалэм Иуэхур IэцIэмьхуу Шэкуу йоплгъыр тыгъэ гуакIуэм, кIэрыщиIуэ жэци макIуэ. «Тисей», 505. **Си Иуэхут** (18). Еплъ **си Иуэхуц**. Зы цIопиц иIэжмэ си Иуэхут а шыр имыгъалгъэтэмэ [Iу], пхьуантэ мыгъуэри сьту узыхуэмейт, ар мыхьуатэмэ, сьту къекIуу шым тесынут... Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 523. Сыдыгъэу махуэ сыщытатэм, Си Иуэхут сыщыгуэм сэ, си къуэши. Дунейм кыгътехьэр зэи цымыгуэу ... «Вагъуэ махуэ», 326. [Дэфэрэдж:] **Си IыхьыIэхэм сыздэцыIэр яцIатэмэ, икIэцIыпIэкIэ къэсынтэ, си Иуэхут ХьэтрэмтIыгуи мы кхьухьри иIамыщыкIэнтэмэ, дыкыгъуэтыху, арицхьэкIэ хэт мыгъуэм IыхьыIэхэм хьыбар яригъэцIэн?** Лъапсэ, 39. **Си Иуэхуц** (22). Сэ шэсыпIэ сохъэ (апхуэдэу зэрыщытымкIэ, зэрыхьунумкIэ). [Къарэжь:] - УмыIащIэ зэ, си ныбжьыр хьыцIым зэрынэсу си бзэгуми си Iэ-си лъакъуэми кыищыгъэ Iэхуэлгъэхуэ, пысчынуц Iыубыд Иуэхум, тхьэлгъэIушхуи с и I ы н щ и , м э ж д ж ы т д ж а б э м сыкIэрытIысхьэжыниц, Къетау еицхуэ, си Иуэхуц итIанэ уэ уздэкIуэ жэнэтым сымыкIуэмэ. Лъапсэ, 104. Кыищыду гъыным хуэдэу и гур кыищыцIэнауэ, Таша жиIащ: - Уэлэхьы, сылбапциIуэ уэсым сыхьэтами, си Иуэхум уэ [Жансэхуэ] сумьгъээнци. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 549. [Джэлил адакъэм:] Сэ уафэм цыищIэн цыIуэ кыищIэкIынкъым, мо абгъуэм бгъэ джэдыкIэ илэмэ, сьтегъуэлгъээнци, бгъэ шыр кыищыныц, си Иуэхуц итIанэ адакъэ хужь яфыщIу яихьыжам нэхьрэ нэхь цIэрылуэ сымыхьумэ. Бабыщыкъуэ адакъэпщ, 493.

□ **Уи мыIуэху зепхуэмэ, уи цхьэм баш тэхуэниц** (1). Узыхьымыхьэпхьэ ухьыхьэмэ, узыхьымыIэбапхьэ үхэлэбэмэ, фIы щIэпхынкъым жыхуиIэщ. [Сид къадым жрелэ:] **Уи мыIуэху зепхуэмэ, уи цхьэм баш тэхуэниц**. Хьуэпсэгъуэ нур, 51. **Уи Иуэху зыхьэмылгъым уи бэлагъ хомьIу** (4). Уи мыIуэху үхьымыхьэ жыхуиIэщ. Астемьр и нэщхьыр зэхуиуащ: - Уа, уи Иуэху зыхьэмылгъым уи бэлагъ цхьэ хэпIурэ [Думэсарэ]? Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 542. - Фи Иуэху зыхьэмылгъы фи бэлагъ хьэмыIу, - жиIэрти хьэжым [Инус] зыхигъэзагъэртэкъым. Хьуэпсэгъуэ нур, 75. [Пыжьыны:] Усанитаркэци, уи мыIуэхум уи бэлагъыр хомьIу. лъапсэ, 17. **Иуэху ямыублэм блэ хэсиц** (1). Иуэху кыгъэжьыгъуэу гугъуц, тегушхуэгъуафIэкъым жыхуиIэщ. [Зэкъуэицхэм:] **Иуэху ямыублэм блэ хэсиц, Жезыгъэлари дэракъым**. «Индийскэ поэмэ», 363.

IУЭХУ ЗЕХЬЭКIЭ (2). Иуэху зэрыбгъээнциIэн хуей щIыкIэ. Къазджэрий пIы иупсакъым, адыгэмэ адрей лъэпкъ псоми я дунейр зыхуэдэр, я Иуэху зехьэкIэр - псоры езым кыищыгурыIуэм хуэдэу яжриIэрт. Мазэ ныкъуэ щхьуантIэ, 663. Езыр кыищыгъуащ, гушыIэ хэлгъу, гушыIи хэзагъэу пIагъу цхьэкIэ, Иуэху зехьэкIэ ищIэрт [Кулым]. Нал къута, 261.

ИҮЭХУГҮЭ (4). *Еплъ Иүэху 1. ХьэццІэмИ Астемыр сьми ябзыщІыр мырат: Щхьэлмывэкгүэ Коломейцевыр япэ дьдэ кьыдыхьэным илгэс зыбгьуицкІэ япэ кьихуэу, ЩІыІэпс кьуажуэ кьээакъ станицэм пэмыжыжьвэм Иүэхугүэ бэлыхь гуэр кьыщыхьуат. Хьуэпсэггүэ нур, 201. А цІыкІум куэдИ фэ тевмыІуэ, ЦІэ лпанІэ фІэфшци, ар цІэрыІуэ ЗыщыІыну щыІэр лэжыггэшихуэи, Пырехьэ шІалэр Иүэхугүэушхуэ. Кьуэ. «Партыр ди пашэу», 108. [Дэфрэдж:] «Кьаиэху» щыІыжысІэр нэггүэщІкьым, хьэццІэр езыр кьакуэртэкьым, кІэлъыкІурти, зыхуей ИүэхугүэмкІэ нэхь сэбэп хьунур кьаишэрти, зыгуэрхэр хуащІэрт, итІанэ зыхуейр мащІуэ кьыхаггэщурэ гурагьаІуэмэ, Иүэхур зэфІэкІурт. Лъапсэ, 18.*

ИҮЭХУЗЕХЬ (4). Иүэхухэр зезыгьакІуэ, кьулькьушцІэ. *Лыжьым и Іэр еггьэдалгэ: – Пан Иүэхузехьэр кьысхуэкуат, Дэ димыІэр кьыспеубыд, Схуэмьфаици кьыжиІат, Иджы си гур зэгуоуд. «Бдзэжьешэм ипхьу», 150. Пан Иүэхузехьэр мис кьэсыжри Шхьыду ахэм яежваиц; – Хьэным гуэдзыр кьытевнауэ Фэ фьздэкуэр жыфІэт хьэхэм. «Бдзэжьешэм ипхьу», 154.*

ИҮЭХУКЬЫМ (14). Яггэ кІынкьым, зырикІщ. [Астемыр:] «Кьэрал пхьуантэм» дэлгьыр кьытІэщыІыкьэм, Нурхьэлий Иүэхукьым, зыгуэру яфІэкІыжыни. Хьуэпсэггүэ нур, 225. [Кьыдырым:] Чэтэныр Иүэхукьым, чэтэнынишуи кхьухьыр зегьгакІуэ мэхьу. Кхьухь пхэнж, 499. [Кьамбулат:] – *ВитІыр Иүэхутэкьым, колхозым ейици, фермэм яхужми мэхьу. КІапсэ кІапэ, 6.*

ИҮЭХУН (еІуэху) лэІ. (17). Хьыбар еггэщІэн, хуеггэхьын, лгэггэлэсын. *Янэрей зауэм лыггэ щызезыхьахэр мыраици я цІэ, я унэцІэр телефонкІэ бжысолэ, абы я хьыбар псоми ящІэн хуэдэу, жиІуэ Локотош кьыІуэхуа щхьэкІэ, ар Якьуб и тхьэкІумэм ириггэхьакьым. Нал кьута, 301. А махуэм Бейбар пащтыхьу Мысыр кьэралым щыувати, куэдэры щыхьэр кьалэм дэмысу, дэ иришажьэри ежьаиц, ЩамкІэ ээджэ кьэралым дэ кьытеуэрэ зерапхьуэу кьаІуэхуати. Лъапсэ, 101. [ЦІыкІуицэ Хьэрун жрелэ:] Пцэдей фІэкла пІалгэ имыІуэ сІуэхуници кьэсишэжыни. Нэггүхуэ, 21.*

ИҮЭХУНШАГГЭ (1). Иүэху, лэжыггэ щымыІэныггэ, имыІэныггэ. *Кковым щытетам сондэджэру ириггэжьэри яггэтІысати, Иүэхунишаггэм кьыхэкІуэ тхыль зриггэщІат [Долэт], иджы Лу и хьэтыркІэ латинми щыгьуазэ хьуауэ зеггэщІаггэуэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ,*

ИҮЭХУНШЭ (3). *пльыф. Иүэху, лэжыггэ зимыІэ. Иджыпсту а зэщысым Исхьэкъ Иүэхунишкьым. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 508. ДыІуэхунишуэ дэ иггэщІэм ЗедудэкІурт мывэ щыІэм, Ди толгькунхэм хэлэ кьарухэм Кьыхуэныкьуэу Іэджэ щыІуэ. Терек. «Партыр ди пашэу», 123. ІэнатІэ гуэр Іууви, лажьэ жалэу унафэ кьыхуащІа щхьэкІэ, кьыкІа щыІэкьым, ауэ Иүэхунишуэи кьэпльытэ хьунукуьым, адэкІэ-мьдэкІэ щытэщыицэу уолгэгуэ [Батэх]. Лъапсэ, 96.*

ИҮЭХУНШЭУ (10). *нареч. Иүэху, лэжыггэ имыІуэ. Абу-Деруиш жэици махуи жей жыхуаІэр*

имыщІуэ лажьэрт, Иүэхунишуэ кьанэртэкьым. Кхьэлэггүнэ, 373. [Кьарэжь Хьэкурынэ жрелэ:] Сэри Иүэхунишуэ сыкьэкІуакьым: си фочыжьыр зэІыхьаици, схуеплэ. Лъапсэ, 103.

♦ **ИҮЭХУНИШУЭ ШЫСЫН** (8). Иүэху, лэжыггэ мыщІэн, уи ИтІыр зетедзауэ щысын. *Иджы кьаутІытицами, Иүэхунишуэ щысакьым, и анэ Думэсарэ Іэпыдлгэпыдышхуэу иІэи, абы ищІыІуэжкІэ комсомол заданэ кьратат лыжь-фьзыжь зыбжанэ тхыль яриггэщІэнуи, ари зэфІиггэкІыфаиц [Лу]. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 501. Цыхубзхэри Иүэхунишуэ щысакьым, щыІыхьэху ящІурэ унэр ятІэ зэрахьаиц, уеблэмэ ятІэху тІэкуи зыгуэрым кьышати, тракІэжаиц. ГуцІэгьуэ, 425. Иджыри Дзэшу жьы хьуэу тІысыжа пэтми, Иүэхунишуэ щысыфьркьым, Іэ дэхьейгүэ имыІуэ мэІуэлгьауэри хадэм итиц, зэм жьыг еухьуэниц, зэм кьетІыхь е хуицхьуэ ятрекІэ, пхьэщхьэмыщхьэм хьэпІащІэ емьуэн щхьэкІэ. КІапсэ кІапэ, 7.*

ИҮЭХУТХЬЭБЗАЦІЭ (7). 1. (2). Зыгуэрым Иүэху хуэзыщІуэ лажьэ, зыгуэрым и лэжьакІуэ. *Сыт ищІами, ар кьалгьагьур, Сыт жиІами, пьынищІуэ кьаицІэ, Иүэху иухьым, кьыхуицІагьур, ЯІэц пицаицэр ИүэхутхьэбзаицІуэ, Гуаицэр хуицхьэм, ньодохуицхьэ, Хуежьыр зэми гуаицэм и щхьэ. «Тисей», 499. Щхьэлмывэкгүэ Іэтаицхьэу Астемыр иггэувар Бэлацэт, Тембот абы и ИүэхутхьэбзаицІэт. Хьуэпсэггүэ нур, 312. 2. (5). Зы Иүэху гуэр зэфІэзыггэкІэ, и пщэ кьыдалгьхьэр зыггэзащІэ. ИүэхутхьэбзаицІэ сыфхуэщурфмэ, Си нэм, си псэм ар хуохь. ЩІакхьуэ Іыхьэ льымысами... «Ваггүэ махуэ», 314. Езы Темботи нэхь лы хьуат, унаггүэм цыхуицхьу кьинар езыр ара и зуггэу, Іэпыдлгэпыдыз щыхьурт, ИүэхутхьэбзаицІэ кІуэрт, дадэ цыкІу хуэдэи, жриггэлэрт. Хьуэпсэггүэ нур, 295. «КІапсэрыкІуэм» «Циц» и гьусэу Дадэм и гур дахэ хуаицІыр: «Рау, дэ доицІэр уи гунсысэр, Дыпхуэхьунуиц ИүэхутхьэбзаицІэ, ЩІы уи фІэиц уэ, пионерхэм Пхуахьумэнуиц уиІэ хьөрхэр». «Тисей», 481.*

ИҮЭХУТХЬЭБЗЭ (28). ХуэІухуэщІуэ, зыгуэрым хуалэжь, хуащІэ лэжыггэ. *Мурад кьызэрилгьытэмкІэ, Астемыр абрэдж дьдэми едэ, жиІэр ищІэ закьуэмэ, здиггакІуэм кІуэрэ Иүэхутхьэбзэ зэфІиггэкІмэ, итІани, и Іэ гьуа лгэныкьуэуэр жыным кьримыхьу, мьдрей лгэныкьуэмкІэ и пащІэр иІуантІуэрэ, литІым жалэм едэуаиц, тІэу фІэкла мьхуицхьэу. Хьуэпсэггүэ нур, 162. И благгэ, и кьуэишэм ящыиц гуэр дэхуэха хьуауэ, дауэ тицІыну, Кьаздэжэрий, уэр фІэкла ИүэхутхьэбзэкІэ сызыщыгугьын хэкум лы искьым, сыкьыумыггэщІэхьу, жызыІи яхэтт. Мазэ ныкьуэ щхьуантІэ, 620. [Бырмамытым:] Сэ сежьээн хуейуэ кьыщІэкІаици, хьэфэ тхыльи сыти схуэзэггэниц, нэггүэщІ кьэралым Иүэхутхьэбзэ гуэркІэ саггэкІуэну. Анка, 383.*

ИҮЭХУЩІАПІЭ (1). Иүэху щащІэ, кьулыкьушцІапІэ. *Дыггэ ещанэр икьукІэ Іэсэиц, ИүэхуицІапІэишхуэм Иүэху щызыщІэм НыбжэггьуфІу ар и гьусэиц. Дыггэ жыхуаІэр сыт? «Бгы лгэпэхэм деж», 125.*

ГҮЭХУШЦЭ (3). Гүэху зышцэ, кьулыкьушцэ. *И шы кьарэм кьемытсыхыу Пан Гүэхушцэм кьыжицат: - Уузыншэм, лыжь тхэмьыцкэ, Уэ куэд ицауэ сэ сылпгохьуэ... «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 148. Федя ину зыццэпльауэ Пан Гүэхушцэм зридзац. «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 155.*

ГҮЭХУШЦЭН (1). Лэжьыгьэ, Гүэху, кьалэн. *Матрэнэ и жьэм псалгэр кьыжьэдэлгэлгэ цхьэккэ, и Гүэхушцэн кьанэртэкьым. Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 556.*

ГҮЭФЫН (мэлуэф) лэмыл. (2). Гүэну хузэфлэкьын, Гүэккэ ишцэн (адакьэм). [*Джэллил адакьэм гуэгушыхьу Мэзан жрелэ:] Угуэфу цытатэмэ, дэшту дылуэнт, кьалэдэсым дэрэ дылуэу зрышыцтам хуэдэу. Бабышыкьуэ адакьэпш, 492.*

ГҮЭШЦЬУН (мэлуэшцьу) лэмыл. (10). Жейм здыхэтым е плгыржьэру здэсымаджэм псэлгэн. *Асыхьэту нэхэ лгаэу телгэ сэлэт гүэр зымышцэжу Гүэцхьуу, гьыуэ, кьыхэгуоукри кьехуэхац. Хьуэпсэгьуэ нур, 171. Абы флэккэ хэмьлгэ Дэфэрэдж лгэкьуауэ-нлэтлауэу зыкьытригьэхуац, Гүэцхьуу нэпцилэи зыццэуэ. Лгэпсэ, 41-42. Гур зэрыгьум дыгьур кьроккэуэ жьыхуалэу, Шоджэницкьур цлэгүзэва дьдэр кьэхьуац; цлалэр сымаджэ хьэлгэу, мафлэ кьышцэнама хуэдэу и температурэр плгышцьым нэсу, езыри Гүэцхьуу, зымышцэжу, ушцлэжэ гүэр кьешкэлауэ кьаишэжри общежитым кьышцлалгьэхьац. Зи лгэрыгыпсэ тгьгьа, 531.*

ГҮБЫГЬУЭ (18). Зэуэ үзэлубыф, тклуатклуэ зэ егьэхьыгьуэ. *Пиэ тлэккэуи уафэм икьухьауэ Шцым кьемыпльыхьхэу кьаджэдьыхь, Зы уэших Губыгьуэ кьылухуатэм, Шцым цхьэцихати телгэ бэлыхь. Уи уэгьуи жьапши зэхьыхьащи... «Батырыбжьэ», 60. Дыгьурыгьухэр плагцэ цхьэккэ, сабийр пхуэпцлэцэнт, шхур гуащлэлейти, Губыгьуэ ефэри фалгэр и анэм иритыжац. Лгэпсэ, 34. Дэшуу и пащитгьыри ирикьуэкрэи фадэр зэримыжагьуэр уи гьащлэуэ зэ Губыгьуэу ефац. Клагэсэ клэпэ, 15.*

ГҮВ (54). плгыф. 1. (22). Зэпэзэву куэдэу зэхэт. *Си анэм сыкьылгьагьумэ, кьэдэжэници, сишэжыници, жилэу Саримэ гузавэрти, нэхэ набжьэ Гувым хэту бжыхьым цхьэпрыплгырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 133. Уэс тьлэ хуэдэ жьыг хадэр, Гьэгьащи уи гур цлэхьуэпсэ, Шейтейхэу бзухэр золгьатэр, Жьыг Гувым дыгьэр кьыпхопс. Гьатхэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 109. Кьэрэмьрэ зэуэныр зьбжанэ лгандэрэ ничат, дауи нимычынрэ – иджыри кьэс и цхьэр мыхьужа дэнэ кьэна, и набдээр, и нэбжьыцир кьэккэжакьым, и пащлэ Гувышхуэм цышцэ кьэнама, имьупсыжу хьуакьым. Лыгьэ, 413. 2. (20). Мыплагцэ, гьум. Псыежэхми мыл Гув телгэти, псыр гьужа кьыпцлэцэирт, арицхьэккэ мыл цлагьым «шккэу, шккэу» жилэу псы кьабзэ дьдэ цлэуэ цлэту ежэхьрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 301. Лгэганлэм шэнт цабэхэр тетци, нэрыплгэри флэдзац, стлал цлэтым телгэц журнал Гув, хьэккэжэуэкрэи даццэ хьуми, мэкьуу е Гусу урагьэшихар зыхуэдизыр иту. Лгэпсэ, 71. И кьуапшккэ Гүэцхьэмахуэ Пиэ Гув лэтэм цлэбжьэхьуауэ Зымыгьэницу жэци махуи Шытиц*

ниэ Гувыр ичэтхьауэ. Бгы собранэ. «Партыр ди пашэу», 77. 3. (4). Кхьулэ куэд зыхэлгэ, пцлэпцлэу шьыт (тклуатклуэ). Гусыпсыр кьавэрт, тклуэпсхэр лгэуэ, Лгэпсэ тхьурымбэр псывэм кьырихьэккэу, Сыгуфлэрт сэри псом ялейуэ, Лгэпсэ Гувым и мэр кьысцлэихьэхуэ. Лгэгуп цлэуэ. «Шум и гьуэгу», 50. Ботэх гьэшымы и унафэр бетэмалу ээфлэгьэккэ: лаборанткэхэм яккэцлэолгьадэри едэхьацлэурэ, еубзэурэ я стлал кьыдэгьэжэхэм цлэуэбзэхэр зыхуэи гүэр дедзэри шэм и Гувагьыр тлэуэ нэхьыбэу ирегьэтх, шэр Гувмэ, птари нэхьыбэ мэхьури уи планыр үзэрыхуэи дьдэу кьоккэ. Лгэпсэ, 98. Лгэпсэ пщыккэуэ ди лгьыхьужэхэм Бийхэр куэдэу кьатеуат, Жэщым бийуэ кьахуэуэуахэм Шэ уэших Гувкэ ялуэцлэуэ. Пщыккэуэ. «Бгы лгэпэхэм деж», 91. 4. (8). зэхь. Куэд, куэдэу зэхэт (цлэуэ). Нурхьэлий бэлгэтоужь, шухьэм ищлэу кьэп тедауэ, цыгьыц, и шырыкьуитри лгэдакьэ лгэагэу, и пэри и жьэпкьэри зэлуэжыным нэса жьыуигьэлэу, и пащлэ тлэуэри адрейхэм я пащлэ емьышцьу цлэуэцэрэ фэи темьту, цлэуэ Гувым сьит ищлэу илгэныкьуэуэ кьахьэцу яхэтти, арат псори нэхэ зэплгыр. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. Абы хуэдизу цлэуэ Гув цхьэккэ, цхьэж кьылысыпхьэ гэр кьылысыт, зи шыпхьу джэгум хэт цлалэхэри я шыпхьухэм хуэсакьыжьырт, япхьуатэу ямыхьацэрэт, жалэу. Лгэпсэ, 117. Зы гьэм гьавэр цэ Гуахьыжми, Шыхур Гувуи пхуэмыгьэници, Еккэуэпцлэуэ зымылэхьэр Уэших кьэишамэ, еуфэници. «Индийскэ поэмэ», 365.

ГУВАГЬ (2). 1. (1). Гьумагь. [*Локошом Якьуб жрелэ:] Километрий и Гувагьыц блыным, уфлэмацлэ?* Нал кьута, 237. 2. (1). Кхьулэ хэлгьым и куэдагь, и пцлэпцлэуэ. *Ботэх гьэшымы и унафэр бетэмалу ээфлэгьэккэ: лаборанткэхэм яккэцлэолгьадэри едэхьацлэурэ, еубзэурэ я стлал кьыдэгьэжэхэм цлэуэбзэхэр зыхуэи гүэр дедзэри шэм и Гувагьыр тлэуэ нэхьыбэу ирегьэтх, шэр Гувмэ, птари нэхьыбэ мэхьури уи планыр үзэрыхуэи дьдэу кьоккэ. Лгэпсэ, 98.*

ГУВУ (12). нареч. 1. (4). Зэпэзэв куэдэу зэхэту. *Купсэу пхроккэуэ мэз цхьуантлэр Нэпкьым и гьуэгур цлэуэуантлэу, Жьым пзувауэ ди гьавэр Гуву кьышцьуэ цлэуэ гьунэм Кьумым кьиккэ жьыбгьэр гузавэу Плгыру ди цлэуэшхуэр ехьумэ. Губгьуэм. «Партыр ди пашэу», 22. Зэманьгьуэ дэ цьыдицэ Пызт ди жьыгым Гуву пцлэуэ. Сэ ар сощлэ. «Мывэ хуабэ», 206. Ванлэр кууэ ямывамэ, Тэпсэр Гуву кьышцьымыккэ. Уэрэдус. «Батырыбжьэ», 122. 2. (2). Мыплагцэу, гьуму. *Бжыыхьэ класэт, уэлбаналэу Пшагьуэр Гуву цлэуэ теубгьуат, Пшэхэр лгэхьышэт, уалэ-уалэу. «Бдзэжьеяшэм ипхьу», 166. 3. (6). Куэдэу зэхэту. Шхьэгьубжи бжэи – псори зэлуэ цхьэккэ, лэпэдэуэлэ имьлэу бжэми цхьэгьубжэми цлэуэ Гуву кьышцьуэ, Инал жицэ едэуэнур мащлэ, е нысащлэуэ зрамыгьэлгьагьуу яхуэишэчынт! Мазэ ныкьуэ шхьуантлэ, 590. Цлэуэ Гуву пцлэуэ дэтт. Лгэпсэ, 107.**

ГУВЫПЭ (1). Шьынэхэ Гув шьыпцэ. *Макь зэхихьым ар хуэсакьы, Хьэкурынэ йолгэр банэм, Мэз Гувьпцэмы ныхолгьадэр, Хэлгыц абдежым урыс дадэ. «Тисей», 503.*

ИГУЭН I (Iуегуэ) лъэI. (1). Дзагуэ, мыжан щыIн. *Бдзыр кыIуигуаи мывалгэм, УадэмкIэ еуэ, си кбуэи.* «Индийскэ поэмэ», 363.

ИГУЭН II (Iогуэ) лгэмыI. (1). Дзагуэ, мыжан хьун. *И дзитI зы ктамэм зэхуэмидэ: Зы дзэр Iугуаи, зыр нэхъ жани, Ауэ сьт ктамэм IэцIэцIыхьми – Зэхуэдэу дзитIми я зэрани.* Ктамэ. «Дамыгъэ», 228.

ИГЪЭБЗЭХЫКIЫН (IуегъэбзэхыкI) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ щыт, щылгъ гуэр псынщIэу, зыми ямылгагъуу Iушын, Iухын. *Зэгуэр Нурхъэлий мзэым кIуауэ и бэлтэоужьыр зыцихри жыг цIагъым иIилгъхьати, кIуэцIрыхуам хуэдэу зыгуэрым IуигъэбзэхыкIаи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 149.

ИГЪЭЗЫКIЫЖЫН (IуегъэзыкIыж) лгэмыI. (2). Зэуэ зыгуэрым бгъэдэкIыжын, нэгъуэщI щыпIэкIэ унэтIыжын. *Цыг-г-г-г, – жиIэри Мэзан зигъэбэлыхьу IуигъэзыкIыжаи, сэ ицхъэ фыкыздэмилгъейрэ жыхуиIэу.* Бабыщыкыуэ адакгъэпщ, 481. *КъулыкыуэцIэм, кыизэлгъа фIэкIа, псалгъэ жиIакъым, сэ езым сеупицIын хуей нэтрэ, езыр сэ кыизэупицIу ицхъэ кыисцхъэциыт, жиIэу зэуэпагъэанти, кбэзмыгъэгубжью IуегъэзыкIыжаи.* МелыIыч, 450.

ИГЪЭЗЫКIЫН (IуегъэзыкI) лгэмыI. (6). Зэуэ зыгуэрым бгъэдэкIыжын, нэгъуэщI щыпIэкIэ унэтIыжын. *Бжэр кIыргъери, Думэсарэ унэм кыицIэкIаи, Дисэ зыхуеиххэр арат, Думэсарэ Iэнкун хуэдэу тIэкIу зиплгъыхьри иэциымкIэ иыIуигъэзыкIырти, Рахым Абдул еIуницIаи, кIуэ псынщIэу, жыхуиIэу.* Хьуэпсэгъуэ нур, 143. *Локотош IуигъэзыкIрэ нэтрэ, Албиян кыигъэуэпIаи, Шынэхужьыкыуэ, 43. Езыр [адакгъэ хужьыр] джэдхэм яыхьэмэ, джэдхэм IуагъэзыкIырти, Джэлил здэулгъэпхъацэм деж кIуэрт, ар кбалэдэсым и гум темыхуэми.* Бабыщыкыуэ адакгъэпщ, 489.

ИГЪЭКIЫЖЫН (IуегъэкIыж) лъэI. (4). 1. (3). БгъэдэгъэкIыжын. *СыIуимыгъэкIыжу цIыхубзыр кыисэуаици, кIуапи жапи кыизитыркъым.* МелыIыч, 439. *А кбэкIуар гурыщхъуэ иумыгъэщIу IуегъэкIыжын хуейт. Хьуэпсэгъуэ нур, 279. Дэрдэхъ лIы кыихуэзар хьиджэбз цIыкIуми кбеплгъри гу лгъитаи ар хьиджэбз дахэ дьидэ зэрыхъуным икIи, кбехъуэпсауэ кыицIэкIынти, IуимыгъэкIыжыну кбэпсэлгъаиц кбехъэкI-нехъэкI хэмьлгъу: – Дэрдэхъ, уи хьиджэбз цIыкIур кыизэт згъэфызыну, – жиIэри. Хьэсэпэхъумэ, 419. 2. (1). ЛэжъапIэ, IэнатIэ зыIутыр кбелыхыжын. *Нэхъыжъ дьидэ Хьэту, лIыцIэу здыIутым, и Iуэхури кбэкъутаиц – зыгъэлIыцIэр и гъусэу кбуажэ Советым ираджэри кыижриIаи: – ЛIыцIэ бгъэлIыцIэ мыхъуну унафэ ицIэици, лIыцIэ кбэзыцIаи IуегъэкIыж, колхозым хьихъэн ицхъэкIэ.* Кбалэн, 428.*

ИГЪЭКIЫН (IуегъэкI) лъэI. (2). БгъэдэгъэкIыжын. – *ЩыIэкъым Саримэ, кIуэжаи, – жиIэрт Думэсарэ, ицхъэгубжэм Iутыр IуигъэкIыжын и гъугъуэ, арицхъэкIэ мыдрейр IуIыжыртэкъым.* Хьуэпсэгъуэ нур, 192.

ИГЪЭКИУЭТЫЖЫН (IуегъэкIуэтыж) лъэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр бгъэдэгъэкIуэтыжын,

лъэныкыуэкIэ егъэкIуэтэкIыжын. – *Мыбы сеферкыым сэ, – жысIэу си стаканыр иыIуегъэкIуэтыжым, цIыхубзым и фIэцI хьуакъым.* МелыIыч, 441.

ИГЪЭКИУЭТЫН (IуегъэкIуэт) лъэI. (4). Зыгуэрым зыгуэр бгъэдэгъэкIуэтын, лъэныкыуэкIэ егъэкIуэтэкIыжын. – *Жалам фыхуеймэ, фыкбедэIуэ, – жиIэри Думэсарэ и пащхъэм ит теппэчыр IуигъэкIуэтаиц, а теппэчыр зэран кыихуэхъу хуэдэ. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 544. Хьэбибэ укIытэжа хуэдэу, псалгъэ жимыIэу, и пхъур IуегъэкIуэт. Шынэхужьыкыуэ, 25. ШIалэ зэрысехъэ кбомыр кыиIуигъэкIуэтри, Ерул икбом икIэлгъей ириупсейри дэкIуеяи.* Хьуэпсэгъуэ нур, 99.

ИГЪЭУВЭЖЫН (Iуегъэувэж) лъэI. (1). Зыгуэрым и гупэм зыгуэр гъэувыжын. *ЗэрыжаIэмкIэ, кбалэр кбэтихьауэ иытаиц, кумбым ицIуэу кбрахар зэтрагъуэуэрэ лагапIэ яцIауэ, дыхъэпIэр чырбышкIэ кыихащIыкIри топи Iуагъэуэвэжауэ, а быдапIэм удыхьэмэ, уэрамыжъ цIыкIухэм зым алыджхэр тест, адэкIэ укIуэмэ – ермэлыт, уэрамым дэкIыртэкъым лы жьэрымэ, иыбжыйм, бжыныным, бжынынухэм я мэр ...* Лгъапсэ, 6.

ИГЪЭУВЭН (Iуегъэувэ) лъэI. (4). ЛэжъапIэ гъэувын, етын. *Жыраслгъэн и нэгум мацIэ ицIэкIа, мацIи хэти, сьт ищIами кыихуагъэгъури Налишъик дэт тутнакбэциым Iуагъэуэвэи, мыбы ицIэсым и нэхъыбитIыр дэзыгъэхуэхар уэраици, иджы гъуэгу тэмэм тегъэуэвэж, жаIэри. Мазэ ныкыуэ щхъуантIэ, 515. Пцэдджыжыым жыуэ Камизэхэ я нысэр кыизэрысу Тамарэ тхъэмьщIэкIэм еишъыдаи, си Iизынишу хэт уэ лэжъапIэм уIузыгъэувар жиIэри. Лгъапсэ, 99.*

ИГЪЭУЭН (Iуегъэуэ) лъэI. (1). IущIар Iутхъауэ утIыпщын (псыр). *Зыгуэрым ди псыр Iуигъэуаици, Кбум дэт псы ицIыкIуми кыимыгъэи. Ныжэбэ жэци, нэхур щыху. «Щхъэлыкыуэ», 385.*

ИГЪЭХЪЭН (Iуегъэхъэ) лъэI. (1). ЗыщIыпIэ Iухъэну хуит щIын, унафэ хуэщIын. *Эшелоныр дэциытым и гъунэгъуу Iуагъэхъэр военнэриц е кбулыкыуэцIыхуэхэр араиц. Шынэхужьыкыуэ, 35.*

ИГЪЭХУЭН (Iуегъэхуэ) лъэI. (4). Егъэшхын, ирегъэфын. *Гъуэмьлэ сьтхэри пхъуантэм дэлгъу гъуэтэжауэ кбыхьырт, сьмаджэм кхъуэл зи цIэ Iуамыгъэхуэн я мураду. Хьуэпсэгъуэ нур, 172. Дзэкбэгъуэ закъуи Iуамыгъэхуэ, гум жьы дихуни лъывмыгъэс, Фымыдэ фи ицIым ар кбихъэххэу – Фи губжъ и мафIэм бийр егъэс! ЛIыхъужъ хьыбар. «Мывэ хуабэ», 181.*

ИГЪЭЩЭЩЫН (Iуегъэщэщ) лъэI. (1). Куэдэ зэдэкIуэу Iуудын. *[Кбьидырым дыгъужьым жреIэ:] Уэ пхуэдэ Iэджем я дзэ Iуегъэщэщэиц сэ, я джабэр ицIэскъутыкIаиц. Кхъухъ пхэнж, 502.*

ИГЪЭУАЕ (1). Еплгъэ **Игъэуей**. Бгъэну телгъыр хуэмьлэту, ХуэщIыбышиэ унэр еицI, Жьэгу Iуегъуаем дянэр хэту, И бынунэм шхыныр тхуеицI... Бгыщхъэ Iугъуэ. «Мывэ хуабэ», 26.

ИГЪЭУЭ (69). Газрэ нэм кыимыубыд сахуэ цыкIухэмэрэ зэхэту мафIэм кыыхихур. *Унащхъэхэм кбатеппицI уэнжакъыжъ тIэкIухэм я нэхъыбитIым Iуегъуэ Iэрамэ цыкIу кыитихурт, гуарцэмэр уэрамым дзэ яцIу. Хьуэпсэгъуэ нур,*

233. Гунзэс унэм кыицЛэжрэ плгэмэ – я гунзэгвум я унэр мафЛэмрэ Иугвэмрэ уаггэлгагбужырквым, хуаскуэр уафэм дрехуей. ГүшЛэгвэ, 423. Кбалэр цххэл шэрхгитИым я зэхукум дэхуауэ ехэжыр жытЛэниц, сабэри Иугвэри зэхыхэжауэ. Нал кьута, 280.

◇ **Иугвэуэ нэм кыицЛэггэкИын** (1). Нэщхыдзэу плгэн, гүбжыауэ нэщххэр зэхуифэн. *КыицЛеггэкИыр* и нэм Иугвэуэр, *Иунэ шиэрыр ццЛокЛэзызэ, ПаицЛэ кИыхыыр еггэлыгвэуэ, гүбжыу илэм зэцликгвэуэ.* «Тисей», 507. **Иугвэуэ [и] нэм кыицЛихын** (3). *Еплэ Иугвэуэ нэм кыицЛэггэкИын. И нитИым Иугвэуэр кыицЛихыу Аралтымрэ Астемыррэ кыизэпилгыхыац [Кылышбийм].* Хьуэпсэгвэуэ нур, 115. *Цыхубзыр кыизэплгэкИмэ, и нэм Иугвэуэ кыицЛех, кыихузэгвэуэуэ зэгуюуд.* Мелыгыч, 444. **Иугвэуэм нэр ирифын** (2). Иугвэуэр нэм шцЛэбжэн, уимыггэплгэн. «ШхэуукгэкИуэжа?» жалэре уи адэ–анэр кьоупицЛмэ, «я Иугвэуэм си нэр ирифырти кьээггээжац» жытЛэниц жиЛэри и нысэр ириггэжыац. Шынэхужыквэуэ, 61.

ИУГВЭУЭ ШЦЭГБЭУЭН (2). Хушхэуэ папшЦэу ИугвэуэкЛэ гьэбэуэн (сымаджэр). *Фыз Иээм теицэчыр гвэуэлгытЛэм и гвунэгвэуэ иггэуаиц, нэмзыбзэм еицхуэ зыгуэр жиЛэурэ Иузиэ уицЛэшхуэ кьытрипЛэжри Иугвэуэ ицЛиггэуэуэ хуежыац.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 72. «Аргэуэри Иугвэуэ кыицЛиггэуэуэни сиггэмэхыниц [Чачэ]», – жиЛэри кьыишнэжат [Иузиэ], икИи и гур кыизэфЛэниц. Хьуэпсэгвэуэ нур, 73.

ИУГВЭУЭНШЭ (1). *плгыф.* Иугвэуэ здэщымыЛэ, зыхэмыт. *Кьэуфэхэуэ и набдзэр МафЛэ Иугвэуэниэм ялыгвэуэ, И Иунэ фагвэуэр иквэуэ Бийм зезыдзыну зиггэм.* Набдзэ. «Батырыбжыэ», 52.

ИУГВЭУЕЙ (4). Иугвэуэ хуабжы. Бэээрым тетхэм ялгэгвэуаиц иханЛэм бжэ, *ицхээгвэубжэ хэлгымкЛэ Иугвэуейр кыизэрыицЛихыр.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 207. *Мо Кремль лгэыцым и ваггэуитхум Сеплгыну бгыицхэм скыициплгэерт, Иугвэуейм дыхэту биЛхэр шытхум, А тхум я нурыр си гум шыблэрт.* Сэлэт шырыквэуэ. «Шум и гьуэгү», 7.

ИУДАНЭ (3). Зыгуэр зэрад, зэрыдыж гьэща псыгвэуэ. *Фыз мурадыр еицхыц Иуданэм, Мастэм хуэдэу ицЛыкЛэ мэдэ. Цыхубзым я пцЛыр...* «Батырыбжыэ», 120. *Дэфэрэдж зыхуейуэ хьуам уицЛэмыупицЛэ: зэмыфэггэуэ шылэ, кИышмыр, дарий моф, кьэдабэ, дыщэ Иуданэ – Иэджэ мэхэу, езыри хэдыкИынкЛэ, уаггэ цэнкЛэ ахьырзэманц...* Лгэпсэ, 115.

ИУДЗЭН (Иуедзэ) лгэЛ. (2). Механизм гвэр еггэжбэн, лажьэу утгыпщын. [Мамэт–ицЛаквэуэ Сеймэн жреЛэ:] *Сеймэн, етИуанэрейр Иудзэт! Скоростыр араиц жыхуэсЛэр, етИуанэрейр Иудзэ.* Лгэпсэ, 48.

ИУДЗЫН (Иуедз) лгэЛ. (2). 1. (1). Бггэдэдзын. *Тембот зэи–тЛэуи яхэлгэдэат арицхэкЛэ ар абы кыылгаггэсыннт, хьэфэ топым хуэдэу кыиуадзыжырт.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 95. 2. (1). КьарукЛэ Иухын. *Машиин гьуабжэм и бжэр кыиуидзу, набдзэ фгыицЛэшхуэу Шцалэ цЛэрыуэу Шумахуэ сьдихгэхэи.* Шумахуэ. «Партыр ди пашэу», 115.

ИУЕГГЭХЫН (Иуреггэх) лгэЛ. (1). Зыгуэрэм зыгуэр Иуихыну елгэЛун, унафэ хуэщИын. *Бжэр*

Иубггэхыным, утоуИуэр, КьыицуИуамыхэм, уонэицхгэй. Бжэм еуИу. «Мывэ хуабэ», 277.

ИУЕГГЭХУН (Иуреггэху) лгэЛ. (1). Зыгуэрэм зыгуэр лэжыапЛэм ИуеггэггэкИын. [Васэ:] *Тушкан уи гуггэкгэ сэ сьИуезыггэхуар.* Тепщэч кьээылгэтыхэ, 162.

ИУЕЖЫН (Иуеж) лгэЛ. (4). Бьиурэ, е нэгвэуэщИ ЛэмалкЛэ зыгуэр гьэбыдэжын, зэхуэщИгыжын. *Уафэм «бжэ» халгхыац жытЛэнути, уэс кьесри Иуежаиц, Иуимыежами нобэ–ицэдэй Иуежынуиц.* Нал кьута, 305. *Школ хужэ иныр мес кьутауэ, И Шцхээггэубжэр Иуаежауэ.* «Шцалэгвэуэ шцЛыналгэ», 408.

ИУЕЙ: ИУЕЙ МАКЪ (1). ЧыцИым, шынэм яггэИу макъ. *ШханЛэм епхауэ ицЛэта чыицИым и Иуей макъ кьэИуаиц.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 207.

ИУЕН (Иуе) лгэЛ. (1). Гьэбыдэн, зэхуэщИын (бьиурэ е нэгвэуэщИ ЛэмалкЛэ). *Зы сыххэт ныквэуэкЛэ дыкгэгуватэмэ, ари [псыквэуийри] махьиэ лгэуужыым хуэдабзэу пшахгвэуэм Иуанэнт.* ХьэщИэ лгэпЛэ, 403.

ИУЗИЗЭ (55). ЦыхубзыцЛэщ, «Хьуэпсэгвэуэ нур» романым хэт персонажц, *Инус хьэжым и шхээггэуэсэу. Инус абы хуэдэу емьнэунэ ицхэкЛэ, и фыз дунейм ехыжа Иузиэ хуэдэу цИыху дыщэ гьуэтыгвэуейт.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 63. *Иузиэ и цххэр молэм дежкЛэ кьиггэзэри нур зыицЛэмытыж и нитИымкЛэ кьеплгэиц, мы узым сыкгэггэл, сумыггэлЛэ Лэмал илэмэ, жиЛэу и плгэкЛэм кьикЛ хуэдэу.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 69.

ИУЗУ (3). *нареч.* Куэдэ, псори иуфэбгвэуэ Иулгэу, Иуту. *Кьэргэеицыр псы Иуфэм Иузу кьиггэанэри езы кьэргэейр ераггэпсэраггкЛэ адакгэм кьелаиц.* Бабьщыквэуэ адакгэпщ, 479.

ИУКУЭН (Иуекуэ) лгэЛ. (1). Иупкуэурэ зыгуэр гьэбыдэн. *Азизэ мьэ–мытЛэу а дэллгэишЛэм зыгуэр Иукуэну шытаиц, цИыху зэран кьыхуэмыхгун ицхэкЛэ.* Шынэхужыквэуэ, 66.

ИУКЫЖЫН (ИуокИыж) лгэмыЛ. (26). 1. (23). БггэдэкИыжын. *А физитИыр псэлгэну тИысамэ, кьээыггэувылэн дунейм теттэкьым, ицхээлгыпсыр даггэуэхыу, ицхэлыр зэрымыувылэм еицхэу, псэлгэггэу яицЛам и цххэр яужггэуэ ИумыкИыжауэ цаггэтыжыртэкьым.* Хьуэпсэгвэуэ нур, 271. *Локотош зыгуэр кьеджэри ИукИыжын хуей хьуаиц, Хьэбибэ зыицЛэуицЛам и жэуап нэмысу.* Шынэхужыквэуэ, 43. *УзыицЛэдэИукИмэ, хьэИуцыдзым я кьуггэ макъ зэхыбох, уеблэмэ зыгуэрхэр кьыидбггэдыхэуэ кьыидэЛэн кьыидамыкуу ицИуокИыжкЛэ я лгэ макгыр зэхыдох.* ХьэщИэ лгэпЛэ, 400. 2. (3). ЛэжыапЛэ, ИэнатЛэ с.ху. кьэггэнэн, утгыпщын. [Хьэту:] *Сэ нобэ сыхуеймэ, сыккыИукИыжми, кьыиспэрыуэн ицИлэкьым.* Кьалэн, 429. [Омар:] *ИуокИыжынымэ узэрегуакИуэиц, ауэ кьыизепЛакьым жумыЛэж, сьицЛеггэуэжаиц жытЛэу кьыумыггээзэж.* Гьуэгуанэ, 107.

ИУКЫКЫН (ИуекИыкИ) лгэЛ. (1). Зыгуэрэм кьыИукИыу зыгуэр икЛугын. *Тенджыз утхытхэм хэсыкИыу Кхэухыыр толгкгунхэм йопыдж, Гьуэгуу и заницЛэм темыкИыу Псыхэр и натЛэм ИуекИыкИ.* Толгкгун. «Бгы лгэпэхэм деж», 111.

ГУКЫН (гуокI) лъэмыI. (32). 1. (24). ПыIукуэтын, пэщIэкIын, бгъэдэкIын. БошкIэм IуукIа пхъэцIыбыр кыIусчыри псыр кэриутхыкIыурэ кхъуэщыным ирезгъэгъахъуэу сыздэщытым, кыIызбгъэдыхъауэ цыта шур аргуэру кбэсри цIопицIэ си цIыбыр кыIызэпихулыкIыу кыIызуаицI. IукиI мыбдеж бжеслакъэ? Зи лъэрыгъыпс тIыгъа, 520. Жыжъэ IукиIрэ хъэр кбэбанэм, Хъэкурынэр кыIоцIопхъуэжыр. «Тисей», 488. Сэри жыжъаицI сыIумыкIыу гур кыIзоуфэрэзыхъ, хъэжыгъэ сицъэу зыми зыкбэзмыгъэлъагъуэну. МелыIыч, 471. 2. (4). Машинэ, кхъухъ, с.ху. зыгуэрэм бгъэдэкIыу ежбэн. Советскэ Союзым кIуэ кхъухъыр IукиIным тIэкIу дьидэт кбэнэр. Мазэ ныкбъэ шхъуантIэ, 667. 3. (5). Еплъ IукиIыжын 2. ПыицIэ зыгъэлIыицIэм кыIыгурыIуат паицIэгъэлыгъуэм джэгу зэрыхэмылгъри, заныцIэу еувэлIаицI [унафэм]: IукиIнумэ IурекI [лIыицIэр]. Кбалэн, 428. [Хъэту йогупсыс:] ЦIыкIуитI унэм цIэсми яригъэишхын дэнэ кбишхын, колхозым кбуатинуIамэ, бжъыхъэм дежицI: сыIукиIмэ, сицIэнур сымт? Кбалэн, 428.

◇ [И] псэр IукиIын (3). Еплъ псэ.

ГУКИУЭСЫКЫЖЫН (IуокIуэсыкIыж) лъэI. (1). Шэхуу, гу кыIылгъамыгъуэ IукиIыжын. Iуэгушыхъум и макгъыр жыжъэ кыIыицIуу цыIызэхихым хъэ парижъри IукиIуэсыкIыжри, бгъуэтым кбэицIэ. Кхъухъ пхэнж, 504.

ГУКИУЭТЫН (IуокIуэт) лъэмыI. (2). КIуатэурэ зыгуэрэм бгъэдэкIын, бгъэдэкIуэтын. Гъуэгуэм шхъэ ськыIуIуэа, ятIэпс тIэкIу кыIыстриутхами ягъэ кIынтэкгъым, Инал и машинэм хъэлэч сицIаицI, жысIэнти си ныбжъэгъухэм езгъэлъагъунт, жиIэу Лу и гум кбэклIаицI. Мазэ ныкбъэ шхъуантIэ, 526.

ГУЛЫДЖ: ГУЛЫДЖ КЪЫХУЭЩИН (3). ПщIэ хуэщIын, фIэлIыкIын. Унэм кыIыхъэ-ныхъэми, уаредэ, Си цIалэм Iулыдж кыIыхуэщIри, уаредэ. Си цIалэм Iулыдж кыIыхуэщыицIри, уаредэ, Псым и кууунIэм хырехуэ, жи, уаредэ. Гуцэкъу уэрэд. «Шхъэлыкбъуэ», 388.

ГУЛЪЭДЭН (Iуолгъадэ) лъэмыI. (2). ЖэкIэ е машинэ с.ху. зыщIыпIэ псынщIэу Iухъэн, екIуэлIэн. Псы кыIуам аргуэру пхъэбгъу кыIыхъу ялгъэгъуати, цIыхухъухэр зэрехъэжъауэ псы Iуфэм Iулгъэдауэ зэрыгъэкIийрт, Дисэ зыми фIэмыIуэхужу. Хъуэпсэгъуэ нур, 55. Шынакбъымрэ тепицъчымрэ хыфIидзэри бжэIупэм шыIулгъадэм, Елдар шокбъу жиIэу IуицIаицI, жиIэнур си три имыицIэу. Лу заныцIэу тхыль илбъу Жыраслгъэн кэригъа хъэзырыр Елдар хуишиаицI. Мазэ ныкбъэ шхъуантIэ, 596.

ГУЛЪЭФЫЖЫН (Iуелгъэфыж) лъэI. (1). Плъэфурэ зыгуэрэм пэлэщIэ щIыжын, бгъэдэлгъэфыжын. И гъусэр IукиIауэ кыIыгъээзжыху, и пыIэр псыф ищIри и куэм трилхъаицI, ар зытелгъым деж фочкIэ еуэри езым зиулэжаицI, си гъусэм кыIыгъээзжэм, сыIуилгъэфыжыницI жыхуиIэу. Шынахужыкбъуэ, 71.

ГУЛЪЭФЫН (Iуелгъэф) лъэI. (4). Плъэфурэ зыгуэрэм пэлэщIэ щIын, бгъэдэлгъэфын. Платформэр, вагоныр паравозым Iуелгъэф из

хъуамэ, нэщI кыIыицIыгъафэмэ, аргуэру из е тез яицI. Шынахужыкбъуэ, 59.

ГУЛЪХЪЭ (13). Зыгуэрэм и фейдэ зыхэлъ Iуэхутхъэбзэ гуэр зыхуригъэщIэн шхъэкIэ кыIулыкбъуэщIэ гуэрэм ирит ахъшэ, хъэпшып с.ху. Куэд хъурт цIыхум [налогыу] тралхъбар, тхъэусыхэр куэдт, Нурхъэлий Iулгъхъэ кыIыкIэицIэзыдзэну зыфIэфи цыIэт. Хъуэпсэгъуэ нур, 217. Хэт сенатор мыIуплIафIэр, Иратамэ доллар Iулгъхъэу? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашэу», 132. ЛIам и пIэ ихъэц дьыгъужъри, Хъуаиц Iулгъхъэ мардэр тIурытI. Зи мет зыхуэжым. «Батырыбжъэ», 121.

ГУЛЪХЪЭ ЕТЫН (ТЫН) (4). IулгъхъэкIэ зыгуэр зыхуегъэщIэн. КIапсэ кIапэр зицIысыр бжесIэницI: Iулгъхъэ птынумэ, IуэхутхъэбзэкIэ узэлгъум заныцIэу епт хъунукгъым. КIапсэ кIапэ, 15. Мэл зырызыххэр раджам Iулгъхъэу идотри дурыс? Зи мет зыхуэжым. «Батырыбжъэ», 152.

ГУЛЪХЪЭ КЪЕЫХЫН (ЫХЫН) (3). IулгъхъэкIэ Iуэхутхъэбзэ щIэн. [Валерэ и адэм жреIэ:] Iулгъхъэ кбэIызыхыр зыици, кбэгъуэт хэтми. КIапсэ кIапэ, 15. Запискэм кыIымыкIар Iулгъхъэм кыIыкIын хуейуэ арат, арицхъэкIэ Iулгъхъэ Iызыхами и мурадыр кбэхулакбъым: хъыджэбзыр лгъэн-кбээнэн цыхъум кбэгузэвэжаицI, кыIыкIэицIэлIэмэ бэлыхъ сыхэхуэницI жиIэри зэгуигъэжа сымт шыIами цIалэм кыIыгъридзэжаицI, икIэицIыпIэкIэ ижж жиIэри. Лгъапсэ, 26.

ГУЛЪХЪЭГЪУЭ (1). Шхын зэ жьэдэлгъхъэгъуэ, дзэкбъэгъуэ. Пишагъуэм макбъи пхымыкIыфу Ауэ гъуэгур бгым и цIагъыцI, зы Iулгъхъэгъуэ а жэцI кIыфIым Бгъэ анэжъми имылагуэ. Хъыджэбз шофёр. «ЩIалэгъуэ щIыналгъэ», 46.

ГУЛЪХЪЭН (Iуелгъхъэ) лъэI. (5). 1. (1). Зыгуэрэм и гупэм зыгуэр шыгъэтIыгъын. Алэрыбгъур бжэIупэм Iуалгъхъэрэ нысэишэ яицIмэ, нысаицIэр алэрыбгъуэ лгъагъуэм тету и лэгунэм цIаишэ, кбэафэу, фочыр ягъауэу, уэрэдэдэри жаIэу. Лгъапсэ, 54. 2. (4). Зыгуэр зыгуэрэм Iуплэн, зыгуэрэм ехъэлIэн. Жыраслгъэн заныцIэу и шым зридзри, жэрыгъэкIэ IукиIыжаицI, лгъыр кыIызэрыж и жъафэм бэлгъоку Iуилгъхъауэ. Хъуэпсэгъуэ нур, 118. КыIлгъэту си гур, сымIаицIэу Сыныдыхъэнкбэ ди пицIантIэм, Зэ сыфIуплгъэныр гураицIэу IулгъхъэницI шхъэгъубжэм си натIэр. Гупсысэ. «Шум и гъэугу», 66. Телефоныр игъэкIэрахагъуэри трубкар и тхъэкIупэмэ IуилгъхъаицI [Нахъуэ], хуабжъу зыгъэбжъыфIэу. Мазэ ныкбъэ шхъуантIэ, 513.

ГУЛЪЫН (Iулгъыц) лъэмыI. (18). 1. (4). Зыгуэрэм и гъунэгъуу шылгъын, бгъэдэлгъын. ЕтIуанэ махуэм, тхъэм еицIэ кыIыкIэицIэзыдзэжар, бэлгъотор бжэIупэм Iулгъу нэху кбэклIаицI [Нурхъэлий]. Хъуэпсэгъуэ нур, 149. И гуи и цыи шум зэтесу Хэкум носыр кбэмылгъэкIыу, Iулгъыц пэишхъэкум хъэдэу анэр, ИмыIэжу цIалэм нанэ. «Тисей», 487. Шаукэт и цIы Iыхъэр кбэадым и цIапIэм пэмыжыжъэу шылгъыц, Iурданьтсым и Iуфэм Iулгъу. Аргъуей, 385. 2. (14). Зыгуэрэм и гупэм зыгуэр Iупхауэ, Iулгъхъауэ егъэщIауэ шытын. Офицер кбэакуэр лIы лгъагъэ гуэрицI, нэгъуджэ фIыцIэшхуэ

Иулгу. Нал кьута, 246. Кьуажэбгьум псым и гьунэгьуу мэджыт тIэкIуи дэтт, чы-бжэгьу унэм и кIыхьагьыр и кIыхьагьыу, кIэлындор Iуту, бгьэни телгу, цхьэгьубжэхэм цIыхуу ла Iунхьуэ яIулгу. Льяпсэ, 57. Гуэщыжь мафIэ ныкьуэсым бжэ хуэдэу Iулгэ набжэр кьыIуахри, тутнакьэщым цIэсхэр кьыщIаиши, цIыIэм земыкIуэжыфу исауэ, я Iэри я льякьуэри кьадэмыбзыжу. Хьуэпсэгьуэ нур, 292.

ГУМАХУЭ (1). *пльыф.* НасыпыфIэ, Iуэху кьызэхьулIэ. [Дзэшу:] НтIэ, ди нысэ цIыкIуу кьытхуэгузавэр мэл хуэдэу Iуцаицэу, цынэм хуэдэу Iуцабэу, джэд хуэдэу быныфIэу, хьэфI хуэдэу Iумахуэу, шыфIым хуэдэу цIэрыIуэу, кьуалэбзуубзэу, убэрэбзэжу... КIапсэ кIапэ, 15.

IУМЭТ (4). Зыгуэрэм и унафэ цIэт. *Езы Берие* и Iумэт кьомым хэс цхьэкIэ, зы цIыху «сыту фIыт укьызырыкIуар» жиIэу кьыбгьэдыхьакьым, сэлам кьудей кьезыхын цылакьым. Льяпсэ, 91. [Бырмамытым:] Сэ си Iумэт офицерхэр зэхуэсизэри сеупцIат: «Мыраиц Iэтиацхьэм и унафэр, дауэ тицIымэ нэхьыфI?» ХьэщIэ льяпIэ, 399.

IУМПЭМ (10). *пльыф.* Гурымышь, зерамыпэс, зызыщадзей. *Дунейр* мычэму кьоцIэраицIэ, *Дыдоци* ди гуапэу цIэм жэрдэм, *цытхьунспри* тфIэфIу тедгьэлгадэу Жьы зэдмытэсыр мэхуэ Iумпэм. Дунейр мычэму кьоцIэраицIэ. «Дамыгьэ», 237.

IУМПЭМ ЦIЫН (9). Гурымышь кьыпщыхьун, зэмыпэсын, зыщыдзейн. *Гуэбэши* зэрымэздэгу адыгэр кьыщыицIэм, *чыристанци*, *жалэри*, *псоми* Iумпэм кьаицIаи, *ара* мыгьуэт эзыри зыхуэмейр. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. *Хужьым* фIыцIэр еицI Iумпэми, *Дахэ-дахуэ* зэблэмыкI. ГьащIэм иIэ кьегьэжьапIэ. «Вагьуэ махуэ», 63. *Апхуэдизу* цIыхум Iумпэм кьаицIын цIэхьуар эзым [Дахуэуэ] еицIэж, *арицхьэкIэ* хуцIегьуэжа фэр зытригьауэркьым. ГуцIэгьуэ, 420.

IУМПЭФИЭ (24). *пльыф.* ЖыIэдаIуэ, IурыщIэ, зэгь. *Хэт сенатор* мыIумпIафIэр, *Иратамэ* доллар Iулгьхьуэ? Сомрэ долларрэ. «Партыр ди пашуэ», 132. *Араиц* поэтиер мыIумпIафIэ, *Зэм зыкьритIэу* пфIыдолгьей. Си кьуэрылгьху Алине деж. «Щхьэлыкьуэ», 408. *Псыуэ* кьажэм я нэхь уэрыр Ухьу, *фыхуеймэ*, *псы* IумпIафIэ. Си хьуэжьу. «Батырыбжьэ», 40.

◇ **IумпIафIэ хьун** (6). ЖыIэдаIуэ хьун, кьэIурыщIэн, зэгь хьун. [Бырмамытым:] *Яицыи* кьизудаици, *адрейхэм* я фIэиц хьунуиц сазэрыцымысхьынур, *нэхь* IумпIафIи хьунуиц, *езы мэрыр хэту*. ХьэщIэ льяпIэ, 407. *Сыт* кьурмэн сызыхуэхьун, *Елдар еицIар*, *симигьэтIысыну* Iэмал имыIуэ? жиIэри Чачэ нэхь IумпIафIэ кьэхьуаиц, *Советскэм* срибий, *е сынэгьуэицI?* Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 513. *Шы* мыгьасэр пэкьу яицIрэ IумпIафIэ хьухукIэ кьызырырашэкIым еицхьу, *Бахьуэм* кьыпэицIэхуар илыгьт, *зыIэцилмыгьэкIыу*. Нал кьута, 261. **IумпIафIэ цIын** (15). ЖыIэдаIуэ цIын, кьэгьэлурьщIэн. Дээр кьалэм кьыдамыгьэхьэну *цызэхакьым*, *зэрызэхьэхэр* нэхь кьызырыкIри *зыщышынэ* *цымыIэу* батэкьутэр *ягьэширт*, *пацтыхьыр* нэхь IумпIафIэ яцIу

зыхуейр *ирагьэицIэну*. Кхьэлэгьунэ, 378. *Адакьэ хужьыр* *цыжьэхэлгадэм*, *Джэлил* кьапхьуэри *инкубаторыкьуэ* *адакьэм* и *сьидж* *пльыжьыбзэр* *зыIэригьэхьэри* *елэурэ-елэурэ* *адакьэ хужьыр* *IумпIафIэ* *ицIауэ* *джэдкьазым* *кьалгагьуу* *кьрешэкI*, *кьрелгьэфэкI*, и *адакьагьэр* *здынэсыр* *зригьэицIэну*. *Бабыщыкьуэ* *адакьэпщ*, 480.

IУМПЭ (5). Шым здыхуей льяныкьуэмкIэ ирагьэгьазэу шхуэм пыщIа кIапсэ. *Асэтиным* *сыт* *жиIэми* *фIэмыIуэхуу*, *Жыраслгьэн* и *шагьдийр* *IумпIэкIэ* *иIыгьыу* *цытт*, *зыри* *жимыIэу*. Хьуэпсэгьуэ нур, 114. *Уи* *жагьуэ* *зыщIын* *мыбдежым* *цыскьым*, *жиIэри* *нэхь* *цIалэIуэхэм* *яицыи* *гуэрэм* *шым* и *IумпIэр* *иубыдри* *цIыхубзыр* *кьригьэпсыхаиц*, *сабий* *цIыкIури* *кьыIухри* *цIым* *тригьэуваиц*. Льяпсэ, 58. *Бжэр* *кьыIухрэ* *плгьэм* *Бэжган* и *пхьэ* *льякьуитIыр* *иIыгьыу* *шым* *телгьи*, *уанэгум* *илгьу*, и *паицIэ* *закьуэр* *пIийуэ*, *шы* *IумпIэр* *кьуажэ* *Советым* *тет* *председателым* *иIыгьыи*: *Кьыпхуэсиэжиаиц*, *Iуарэр*, *уи* *цхьэгьусэр*, *ди* *цауэишыижу* *араиц*, *кьет* *мыдэ* *бжэ*. Кьалэн, 433.

◇ **IумпIэм езэуэн** (1). Зричьуну, *циIэпхьуэну* *ипкIын-илгьын* (шыр). *Шэулэхуэ* *IумпIэм* *езэуэрт*, *кьэпIейтеяуэ* и *нэр* *кьылыдыкIырт*. Нал кьута, 268.

IУМПЭИЙ (1). *пльыф.* ЖыIэмыдаIуэ, мытынш, мызэгь, *щхьэзыфIэфI*. *ЩIалэм* и *гур* *Iэджем* *мажэ*, *Ди* *бэлыхьми* *кьыицIигьункьэ* *Пицы* *IумпIейуэ* *а* *цхьэгьавэм*, *жиIэу* *цIалэр* *мэгузавэ*. «Тисей», 497.

IУМЫЛ (5). Зылгьэлэсым, занцIэу тещтхьэу уафэм кьех псылагьэ щIыIэ; уэсыншэу тещткIа штырыгьу. *Хуэсакьыпэурэ* *хьжыр* *кьехьырт*, *Iумылым* *кьыгьэши* *кьуаиц-чыцэр* *иIыгьыурэ*. Хьуэпсэгьуэ нур, 81. *Е* *цIыIэ* *хьуарэ* *Iумыл* *заицIэу* *ЦIыхум* *ямычми* *зы* *льябакьуэ*, *КьыпхуэмыувыIэу* *кIуэни* *цIыхубзыр*, *Илгьагьуныгьэр* *кьеджэ* *закьуэм*. И псэр зыхьэхур. «Батырыбжьэ», 126. *Iумылыр* *хэти* *кьохьэлгьэкI*, *Жыгьым* *трищIэм* *иреицIыкI*. ТхьэмыщкIагьэ. «Дамыгьэ», 114.

IУН (мэIу) *лгьэмыI*. (13). 1. (7). ЗэбгьрыкIын, зэхэпх хьун (макьыр). *Уи* *мывэу* *дыгьгэм* *кьыгьэпIгьэхэм* *СарикIуэм*, *мэIур* *си* *лгьэ* *макьыр*, *а* *макьыр* *мывэм* и *сэламу* *КьысфIоцIри* *сэри* *сыхуосакьыр*. Сэлэт сэлам. «Шум и гьуэгу», 7. *Мэзыр* *бзухэм* *ягьэдахэ*, *Мэзым* *цоIур* *бзум* *я* *макьыр*. Гьэр *икIыхукIэ* *емызэшу* *Бзухэр* *мэзым* *ныхуосакьыр*. Мэз гьыбзэ. «Щхьэлыкьуэ», 376. *ЩIыхьыр* *шэкьым* *фоч* *уэ* *макьыи*, *Фочыр* *уакьэ* *мэIу* и *макьэ*. *ЩIыхь*. «Дамыгьэ», 122. 2. (6). ХэлүщIыIу хьун, куэдым (псоми) зэхакьын (хьыбарыр). *Абхазхэр* *кьыицIыкIуа* *лгьэхьэнэм* *Ботэицхэ* «*ицэныфIэ*» *лгьэпкьыу* *зэрыIуам* *хуэдэ* *кьабзэу*, *Долэтхэ* *лгьэпкьым* «*кIыгуугур*» *дзыуэ* *фIаицаиц*. Хьуэпсэгьуэ нур, 244.

◇ **[И] хьыбар Iун** (3). *Еплэ* *хьыбар*. **[И] цIэр Iун** (2). *Еплэ* *цIэ*.

□ **ДауицIыфIыр цылгьи, дауиц Iейр мэIу** (1). *Еплэ* *дауиц*.

IУНЭ (3). ХаукIэурэ зыгуэр зыгуэрэм ирикIэрагьэубыдэным хуэщIа гьуицI е пхьэ псыгьуэ хуэкIыхь. *ЗыщытIагьи*, *ес* *плгьэкIыхукIэ*, *Iуни* *иIэиц*, *мети* *тетиц* [зэрызыкьбрагьэл жилетым]. Тенджызым дыщхьэщыту. «Батырыбжьэ», 51.

ИҮНЭШЦІ (3). *плғыф*. НыбэнэщІ, мѣжэлІа, шхын хуэныктуэ. Сыдыгужь ныбэу СыныбэнэщІци, *ИунэщІ* кѣумыжыыр *Си* *ИунэщІгэгуи*. «Индийскэ поэмэ», 357. *Топуэр* уэгуу *цувауэ* *Уафэгу* *ИунэщІыр* *ягъэдэжыздэж*, *Ди* *самолѣтхэр* *бийм* *теуауэ* *БыданІэр* *бомбэм* *иревыкІ*. *ЗѣкѣуэщІ*. «ЩІалэгъуэ щІыналъ», 17. *Топыжъ* *ИунэщІу* *псыкѣуиым* *ПѣрыІэбанІэ* *имыІэ*. «Индийскэ поэмэ», 363.

ИҮНКЫБЗЭ (29). 1. (21). Зыгуэрэм и бжэр, и хуэщІыпІэр зѣрагъбыдѣу езым хуэщІа зѣрыуах-зѣрыуащІыж зилѣ. *Гѣумар* *кѣэгузѣащ*, *сейфым* *бгъэдѣлѣадѣри* *кѣиплѣыхъащ*, *ниплѣыхъащ*, *уеблэмэ* *и* *Іапхуамбѣжыыр* *ИункЫбзэм* *ирилу* *хуэдѣурэ* *епѣцици*, *арицхъэкІэ* *абыкІэ* *кѣэпциІэн* *щІыІэт?* *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 233. *Бжэ* *ІухамкІэ* *плѣэмэ* [*Кѣарѣжъ*], *щІалэ* *цЫкІум* [*Пыгѣур*] *шыр* *псы* *иригѣфѣуэ*, *ИункЫбзэ* *зилѣ* *лѣахѣэр* *зѣеплѣыхъ*, *тхъэм* *ещІэ*, *фІэгъэщІэгъуэну* *ара?* *Лѣапсэ*, 103. *КѣалѣжымыкІэ* *кІуэмэ*, *куэбжэм* *ИункЫбзэ* *фІэлѣу*, *кѣэрэгъулу* *литІи* *Іутти*, *Локотом* *арѣзы* *хѣуащ*, *ахэр* *щІылѣагъум*. *Нал* *кѣута*, 301. 2. (8). *Еплѣ* **ИункЫбзэІух**. *Аргуэр* *махуэ* *докІри* *Нурхъэлий* *и* *сейф* *ИункЫбзэр* *кІѣрыщІауэ*, *тхылѣ* *гуэри* *иІыгъыу*, *унэхэр* *кѣикІухъу* *кѣэжъащ*, *хэт* *сыт* *кѣитынуми* *яжриІэу*. *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 217. *ИункЫбзэ* *изу* *илѣци* *и* *жытым*, *Псэ* *зЫлут* *закѣуи* *имыгъусэ*. *Шѣныгыѣ*. «*Мывѣ* *хуабѣ*», 204. *Пѣш* *кІыфІ* *куэдѣыр* *зѣникІухъу* *Гуэщ* *ИункЫбзэм* *Марфѣ* *лѣохъу*, *И* *мурадхэр* *зѣфІэмыхъуэ* *Гуауэр* *нэхѣри* *ин* *кѣыщохъу*. «*Бдзѣжъщѣм* *ипхъу*», 156.

ИҮНКЫБЗЭ ЕТЫЖЫН (4). *ИуныкЫбзэкІэ* *зыгуэрэм* *и* *бжэр*, *и* *хуэщІыпІэр* *гѣэбыдѣжын*. *Шы* *набдѣэ* *джэхур* *кѣыщІылѣэтти*, *псыницілу* *бжэр* *кѣригуллри* *ИункЫбзэ* *иритыжащ*, *зыри* *кѣыщІимыгъэхъуэ*. *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 185. *Иринэ*, *унэм* *щІѣсыр* *щІигѣэкІыжри*, *бжэм* *ИункЫбзэ* *иритыжащ*. *Нал* *кѣута*, 279. [*Алыджыкѣуэ:*] *Кѣэмѣуишауэ* *кѣыщІѣкІащѣрѣт* *жыхуэсІар* *кѣзуша* *дэнэ* *кѣэна*, *дыгъуасэ* *бзѣэрым* *щІытетам* *щІыгѣа* *щІыгъын* *хуабэр* *щІыгъыу* *бжэм* *кѣыщІокІри* *сыкѣимылѣагъуу* *ИункЫбзэ* *иретыж*, *и* *щІыбагъ* *кѣысхуигъѣзауэ*. *МелыІыч*, 444.

ИҮНКЫБЗЭ ЕТЫН (4). 1. (3). *ИункЫбзэкІэ* *зыгуэр* *гѣэбыдэн*. *Сѣлимэ* *и* *анэм* *елѣлуащ*, *и* *адэр* *кѣэкІуэжмэ*, *зыри* *жримыІэну*, *и* *пѣшымыкІэ* *и* *псэр* *нихъэсыфа* *кѣудѣйуэ* *пѣшыбжэм* *ИункЫбзэ* *кѣритри* *гѣуэлѣыжащ*. *Лѣапсэ*, 27. [*Инал:*] *Агрогород* *тиціымэ*, *коммунэр* *дѣдгѣэтІысхъэнуци*, *я* *унэм* *ИункЫбзэ* *емытауэ*, *цЫхум* *дзыхъ* *зѣхуащІу*, *зѣдѣлажѣуэ*, *зѣдѣихѣжу* *псэун* *хуэдѣу*. *Мазэ* *ныкѣуэ* *щІхъуантІэ*, 531. 2. (1). *Быдѣу* *зыгуэр* *хъумэн*, *гѣэбыдэн*. *Чопракъ* *ауэ* *ИункЫбзэ* *иритри* *ИункЫбзэІухыр* *Якѣуб* *и* *жытым* *ирилѣхъѣжащ*. *Нал* *кѣута*, 237.

ИҮНКЫБЗЭ ИЛѢХЪЭПІЭ (1). *ИункЫбзэр* *щІылуахкІэ* *е* *щІыраткІэ* *ИункЫбзэІухыр* *зралѣхъэ* *гѣуанэ*. «*Кѣэрал* *пхъуантѣр*» *зѣщІэлѣдѣрт*, *ИункЫбзэ* *илѣхъэпІэр* *хужъыбзѣт*, *кѣу* *хѣлѣрѣ* *убыдытІэ* *хужъыбзэ* *илѣу*, *бжэр* *кѣыщІыІухкІэ* «*дзын-дзын-дзын*» *жилѣу*, *сыхъэтыр* *кѣызѣреуэм* *ещІхъу*, *музыкѣ* *дахѣ* *кѣеуэрт*. *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 215.

ИҮНКЫБЗЭІУХ (6). *ИункЫбзэр* *зѣрылуах*-*зѣрыуащІ*. *Нурхъэлий* *иджыри* *зѣ* *кѣыІуихи*, *хуищІыжыщ* *кассѣри*, *музыкѣ* *иригѣауэри*, *ИункЫбзэІухыр* *бѣлѣтоку* *фІей* *гуэрым* *кІуэциІишыхъри* *и* *жытым* *ирилѣхъащ*. *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 216. *Езы* *Раисэ* «*Хрущѣв* *и* *дѣчѣр*» *и* *рестораным* *щІыщ* *филиалу* *кѣѣлѣытѣж*, *ИункЫбзэ* *псоми* *я* *ИункЫбзэІухыр* *и* *сумкэм* *илѣци*, *щІыхуейм* *деж* *кѣакІуэу* *и* *нѣгу* *зригѣэужъыми* *мѣхъу*, *хъэщІѣшхуэ* *кѣэкІуэнуми*, *хэт* *кѣэкІуэнуми* *япѣ* *кѣэзыщІѣр* *Раисэщ*, *шхын* *гѣэхъэзырын* *хуейр* *зи* *ниѣ* *дѣлѣыр* *аращІи*. *Лѣапсэ*, 79. [*Алыджыкѣуэ:*] *ЦЫхубзым* *ИункЫбзэІухыр* *и* *сумкэм* *ирилѣхъѣу* *щІыслѣагъум*, *си* *фІэщ* *хѣуащ* *игъѣзѣжѣну* *зѣримыгъуэвр*. *МелыІыч*, 444.

ИҮПЭ (67). *Жѣэм* *щІыщ* *ІуфакІэ* *зѣтѣхъэхэр*. *И* *щѣнтицхъэгуэр* *гѣунѣгуу* *бѣгъѣдигъѣкІуэнтауэ*, *нѣмѣзыбзэр* *щѣхуу* *кѣибжурѣ* *сымаджэм* *зытришащІѣрти* *епицѣрт*, *Іупэр* *хъѣлыгъуанэм* *ещІхъу* *хѣурей* *ищІырт* [*молэм*]. *Хѣуэпсэгъуэ* *нур*, 69. *Хъыдѣжѣбзым* *зигъѣэцѣныфІѣу*, *зигъѣукІытѣхъу*, *хъэщІѣм* *и* *нѣгум* *щІѣлѣмылѣгѣфѣу*, *щІытти*, *хъэщІѣр* *Іѣбѣри* *бжѣэр* *кѣыІухри* *ефѣну* *и* *Іупэм* *щІыхуихъым*, *стІолым* *бѣгъѣдѣси* *бѣгъѣдѣти* *кѣызѣщІѣхъѣящ* *хѣуэхъу* *уэрѣд* *жалѣу*: *Ар* *зѣдѣкІуэм* *узи* *мыкІуэу...* *Лѣапсэ*, 89. *Сабий* *цЫкІум* *и* *анѣр* *щІылѣагъум* *кѣэгумѣщІащ*, *и* *Іупэ* *цЫкІур* *плѣыжыбзѣт*, *кѣэчат*, *псалѣэ* *хужыІэнутѣкѣым* *мафІѣ* *жѣѣражъѣци*, *итІлани* *и* *нѣ* *цЫкІуитІыым* *нѣпс* *тІуэпс* *зырыз* *кѣыщІѣжащ*. *Нал* *кѣута*, 282.

◇ **Іупэм еуэн** (1). *Псалѣэм* *пѣрыуэн*, *мыгъѣпсѣлѣэн*. [*Кѣаздѣжѣрий:*] *ЦЫхум* *я* *Іупэм* *уемыуэ*, *жалэм* *едаІуи* *Іеймрѣ* *фІымрѣ* *зѣхъѣгъѣкІыж...* *Мазэ* *ныкѣуэ* *щІхъуантІэ*, 544. **Іупэм кѣэсын** (14). *Зыгуэр* *жыпІэну* *ухуейн*, *бзѣгупэм* *кѣыпылѣдѣн*. *Локотом* *Апчарѣ* *щІѣлѣуниІэну* *и* *Іупэм* *кѣэсауэ*, *бжэ* *фІыці* *и* *ныр* *кѣызѣлуахри* *командир* *гуп* *кабинетым* *кѣыщІыхъащ*. *Нал* *кѣута*, 241. *Сосрыкѣуи* *Луи* *я* *Іупэм* *кѣэсырт* *кхѣэ* *унэм* *илѣу* *кѣагъуэту*, *Іѣцѣм* *кѣыхахъу* *кІѣрахъуищ* *кѣызѣрахъбар*, *арицхъэкІэ* *ирагухъжырт*, *абы* *и* *гугъу* *ямыщІѣну* *Сосрыкѣуэрѣ* *Лурѣ* *тхъѣ* *зѣхуаІуати*. *Мазэ* *ныкѣуэ* *щІхъуантІэ*, 600. [*Алыджыкѣуэ:*] *Фѣ* *кузѣыр* *фыдѣжѣгуу* *мыбдеж* *фыщІымысу* *заводым* *фыкІуэу* *щІхъѣ* *фыщІымылажѣэрѣ*, *цЫхубзым* *я* *кІѣтІуйр* *зѣпатхъыху* *хъѣлѣэ* *зѣревмыгъѣлѣафѣу*, *жысІэну* *си* *Іупэм* *кѣэсауэ* *еэгъѣгъѣзѣжащ*. *МелыІыч*, 453. **Іупэм кѣемыуэн** (1). *Лей*, *зѣран* *мыхъун*, *кѣыпщІхъѣпэн*. [*Илѣяс* *Алыджыкѣуэ* *жрѣІэ:*] *Сом* *мин* *ищІыкІуитІ* *уи* *жытым* *иплѣхъэмэ*, *уи* *Іупэм* *кѣеуэн* *уи* *гугъѣ?* *МелыІыч*, 470. **Іупэм тѣсын** (3). *Еплѣ* **Іупэм еуэн**. [*Думѣсарѣ* *Астемыр* *жрѣІэ:*] *Уэ* *си* *Іупэм* *утѣс* *хуэдѣци*. *Мазэ* *ныкѣуэ* *щІхъуантІэ*, 545. *ЦЫхум* *жалэн* *жыхуэпІэм* *щІѣ* *щІѣткѣым*. *Уи* *Іупэм* *тѣсѣм* *аращ* *зыхуейр*, *жилѣу* *Шаукѣт* *кѣадым* *зѣдищІІ* *хуэдѣу* *зещІ*. *Аргѣуей*, 387. [*Барчѣ* *шу* *лѣыгъусэм* *жрѣІэ:*] *Си* *Іупэм* *укѣытѣмыс*. *Лѣапсэ*, 114. **Іупэр гѣэпІѣжѣжѣн** (2). *Зыгуэрхэр* *кѣѣлуэщІыцн;* *зыгуэр* *жыпІэ* *хуэдѣу* *Іупѣхэр* *гѣэхъѣин*. *Унѣшхуэ* [*Астемыр*] *зыщІыхъам* *писъыр* *фѣкѣу* *гуэр*, *и* *щІхъэр* *лѣэныкѣуабѣ* *ищІлауэ*, *тхъѣуэ* *щІыст*, *щІытхѣкІи* *Іуцащѣрт*, *и* *Іупэр* *игъѣпІѣжѣажѣуэ*. *Хѣуэпсэгъуэ*

нур, 113. Нэмэз яцIыну мэжджытым ицIыхэмэ, и Iунэр иггэпIэжъяжэрт [Долэт], нэмэзыбзэ кыбж кыпфиггэицIыну. Хьуэпсэггүэ нур, 78. **Iунэр даггэ кэицIыны** (1). Фейдэ кыпыкIын, хэтхыкIын – Iэц уэд бггаишхэмэ, уи Iунэр даггэ кэицIри, ицIыну уэд бггаишхэмэ, уи Iунэм кбоуэ, – жиIаиц Шамхьун [лIы гьурым хуэггэзауэ]. Хьуэпсэггүэ нур, 165. **Iунэр зэттежын** (2). ГуфIэн, гуфIэггүэ зэрихьэн. Хэт сьт жиIами Хьэбибэ жэм гьуээддэжэ кылыгьсати и Iунэр зэттежырт. Шынэхужьыкьгүэ, 18. [Дэфэрэдж:] Сэри ицIыхубзым [Варя] арэзы ськьызэрицIар си гуапицэ хьуаици, сьт псалгэкIэ мыбы и гур дахэ хуэсицIын жысIэу, си Iунэр зэттеж. Льяпсэ, 16. **Iунэр зэттежүзэн** (1). Губжын, кытехьэн. Кьэрней хьыбарым ицIодэIур Зэтрикьгүзэу и Iунэр. «Адэ», 136. **Iунэр кIэзыын** (2). Зыгуэр шхэкIэ зэрыпIейтеищам кыыхэкIыу Iунэхэр хьейн. Псэуну пIаггүр занцIэу кыызэкIуэклаиц, и Iэнэлгэпэр шхэуэ, и Iунэр кIэзыу. Кьалэн, 435. Iуарэ зыгуэр жиIэнут, арицхэкIэ и гур кыызэфIэнати, и Iунэ IурыуфIыцIыкIар кIэзыз фIэкIа зыри хужьыIакьым. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 586. **Iунэр пIэжжэжээн** (3). Еплэ **Iунэр ггэпIэжжэжээн**. [Дэфэрэдж:] Сьмаддэжэр кызонплэ, и нэ дахитIыр кыстенауэ, и Iунэр мэлIэжжэжэ, зыгуэр жиIэну хужьымыIэ хуэдэ. Льяпсэ, 28. Уи Iунэ фаггүэр пфIэнIэжжэжэу Бий паицхэм уиту уэ оогулэ... Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгү», 62. IэкIу дэкIри Азизэ ицху дьдэу зыгуэр жиIаиц, жимыIаггээнкIи хьунт, ауэ и Iунэр маицIэу пIэжжэжэати псэлгэ я гьуэици. Шынэхужьыкьгүэ, 55. **Iунэр фIызэттежын** (6). ЗэрыгуфIэр хуцIэмьуфэн, гуфIэггүэр и нэгүм кьыицын. Хьыддэжэ кылыгьсати [Саримэ] и набдзэр хиггэллэжэати, и нэм нур кыицIыхьыу кьэлыдами, и Iунэ фIызэттежами, наицхэ иицIами псоми гу льитэрт Елдар, зэрыпсэур арат. Хьуэпсэггүэ нур, 101. [Дэфэрэдж:] Идгы Сэлимэ и палатэм сьицIохьэри абы хуэдизу дьзэлIэлIа хьыддэжэ дахэ ицIыкIур нэжэггүжэ кьэмыхгужьами, маицIэу кьытыгьуфIыкIыу солггэгури сэри си IунитIыр сфIызэттеж. Льяпсэ, 27. **Iунэр хуэттемыхьэжын** (2). Еплэ **Iунэр фIызэттежын**. [Альбинэ:] Борис Борисович гуфIэцауэ и Iунэр хуэттемыхьэжыркьым, кьэмыхьуа кьыицIыхьуар ди дежи, жеIэри. Тепшэч кьэзылгэтыхь, 170. Лу гуфIэцауэ и Iунэр хуэттемыхьэжыркьым. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 523. **Iунэр хуэттемыIыггэжын** (1). Еплэ **Iунэр фIызэттежын**. Тамарэ гуфIэцаати и Iунэр хуэттемыIыггэжтэкьым. Льяпсэ, 44.

□ **Джэдгын зи жаггүэм и Iунэм кьытокIэ** (2). Еплэ джэдгын. Iэц уэд бггаишхэмэ, уи Iунэр даггэ кэицIри, ицIыну уэд бггаишхэмэ, уи Iунэм кбоуэ (1). Еплэ Iэщ.

IУПЭР КЬИХУН (1). Сьмаддэжгэ пIыбржэрыггэем Iунэр псыбыб иицIын. Хьыддэжэз ицIыкIур сьмаддэжэ хьэлгэет, укьымыицIэу, хьэдэ ицIыкIум хуэдэу хэлгэет, и Iунэхэр хьэлгэчу кьыхуауэ. Нал кьута, 277.

IУПЭФIЭГГҮ (22). пIыгьф. Зыгуэрым и пIэныкьгүэ, дэщI, и дарэ. Инал и IунэфIэггүт

ТутIи, Инал зэрыихуапэм еицхуэ, Шырыкьгури кьабзэу хуэпат, джанэ гьуабжэм и ицIыIум бгырыпх ицIэкьузауэ, пьIэ льяхьшэри ицхьэрыкьгүэжауэ, шырыкьгуэ льяпицэ кIыхьт, джэлэфей ицIыхут. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 559. Си зэгүэпэр нэхэ стекIыжыни, шакIуэ ськIуэмэ жиIэри, Нартыхум кьызырысьжухьыбар яриггэицIаиц зриггэицIапхэм, нэхэ нэфIкIэ зэплэу и IунэфIэггүу кьылытэм. Льяпсэ, 75. Нэмыцэм я IунэфIэггүу хьун Мысост фIэкIа кьахэкIакьым. Нал кьута, 290.

IУПЭХУ (3). пIыгьф. Зи пэр, зи Iур хужь е хужьыфэ. Шыггаиц си адэм цейицхуэ, Хьэзыр Iунэхур соицIэж; А цейр си анэм и IэцIаггэет Идыфьырт, иицIэмэ гукьыдэж. Адыгэ цей. «Дамыггэ», 238. Кьэзддэжэри и Iэ льяныкьгүэмкIэ дьжын кьамэ Iэпицэр илыггэт, хьэзыр Iунэхут. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 599. Си сэххуэм уи Iэр кьытеплгьхуэ Хьэзыр Iунэхум нэр тенати, ЖысIэну псалгэпэр пфIэггүауэти, Нэцхьейуэ си паицхэм уитати. Уи деж сынокIуэ. «Шум и гьуэгү», 61.

IУПЛЭГГҮЭ (4). Еплыггүэ, нэ хуээггүэ. Зэ Iуплэггүэ закьуэм ШхэкIэ сьт пхуэсицIэн? ХьэтIохьушчокьуэ хадэ. «Ваггүэ махуэ», 355. Зэ Iуплэггүэ закьуэм Кьыдэсхьэхиц нэггүэицI. Фошыггүу шей. «Ваггүэ махуэ», 79. Псалгэ закьуэр уи нэ-уи псэу, Зэ Iуплэггүэем уицIохьуэс. Льяггүныггэр мазэм хуэдэщ. «Ваггүэ махуэ», 334.

IУПЛЭН (Iуоплэ) льямыI. (18). Зыгуэр льяггүн, зыгуэрым нэр хуэээн. Астемьури ицIакьым я унэм кьэсыжу и кьуэ кьыхуалгьхуа ицIыкIум Iуплэным и пэкIэ, емьнэунэ гуэрым зэрыхуээнур. Хьуэпсэггүэ нур, 57. Бжыхьэ жэпым дьггэ теисэм, Ар уэсэси мэкIуэдэж, Фьгуэ льяггүм сьIуаплгэмэ, Си гукьгүэр ицхьэицIыкIы. Уэрэд. «Шалэггүэ шIыналгэ», 52. Шыхубз зькьызыххэм яхэс нысаицIэм Урарэ зэрыIуплэу и гур кьекIуаиц. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 584.

IУПС (7). ЦIыхум, псэушхьэм и Iум, и жьэ кIуэцIым кьикI псыфьггэ. «Химическэ», кьэрэндащыр IупскIэ кьриггэблурэ зыгуэр етх [Елдар]. Мазэ ныкьгүэ шхьуантIэ, 508. И жьэм Iупсыр тхьурымбэу кьыжжэдэхуэрэ жэмьм и псэр хэкIаиц. Нал кьута, 291.

◇ **Iупсыр кьыжжэдэлгэлыын** (2). Губжяуэ, кьызэщIэпIауэ зэкIэлгыггэпIащIэу ину псалгэем и Iупсхэр кьыжжэдэхун. Комендантыр кьэтэддэжри директорь зьIуриггэлыггэным хуэдэу кьеплурэ жиIаиц, и Iупсыр кьыжжэдэлгэлыу: Тхьэр уоггэицI нахуэу! Мельгыч, 472. Зы афицар ныбэкэ сырыху гүэр ихьу-илгырт, гүэгуш гьэишхам хуэдэу и жьэггүр кьыицIэтIэту, ицIысалгэкIэ Iупсыр кьыжжэдэлгэлыу, и жьэ кьутицхьэри ицIэсысэу. Хьуэпсэггүэ нур, 174. **Iупсыр кьыжжэдэлгэлыын** (1). Еплэ **Iупсыр кьыжжэдэлгэлыын**. Кьэрэжыи кьикIуэтынум яцIыицтэкьым, и кьамэжэ гуэлэлым еIэници, и Iупсыр кьыжжэдицхьыу, и нитIри пIыгьжэ хьуарэ зыри имьлгэгуру зэгүэзыггэпэм и ныбэр кьриггэхуэну хьэзырыпсци. Льяпсэ, 35. **Iупсыр пIхьын** (1). Еплэ **Iупсыр кьыжжэдэлгэлыын**. Мьл ицIаггэым уицIэкуауэ псым уеггэетхьэлэн хуейиц, жиIэу Залымдэжэри Iупсыр ипхьырт. Хьуэпсэггүэ нур, 289.

ГУПХЭН (Гупхаш) лэмыI. (2). Зыгуэр и гупэкIэ Гулгу, КIэрыгэбыдауэ шытын. КIэпхын хужь цIыкIухэр ялупхауэ, я IэлгэциI тIэкIури хужу хьиджэбз пIыщиI фермэм тесци, уэрэдрэ хьиджэбз макъ цIурэ фIэкIа зэхэпхьркъым. Шынахужьыкыуэ, 48. ГьукIэр, фэ КIэпхыныр зэрылупхауэ, упицIэ пьIаихуэ хьужауэ, псом я паицхэ кыиуаиц, Кьетау кыыхуей ицIэхьуар имыицIэу. Льяпсэ, 60.

ГУПХЬУЭ (12). 1. (1). Шхьэгьубжэ, бжэ с.ху. Гуапхьуэ шIэкIхэкI. Кьуажэбгьум псым и гьунэгьуэ мэжджыт тIэкIуи дэтт, чы-бжэгьу унэм и КIыхьагьыр и КIыхьагьыу, КIэлындор Iуту, бгэни телгу, ицхьэгьубжэхэм ицIыхуу ла Гупхьуэ яIулгу. Льяпсэ, 57. 2. (2). НэIулгь. Революэц ицIаицIыр ицIыхур ираггэджэну, ицIэныггэ ираггэгуэтын араиц, ицIыхум я нэм Iулгь Гупхьуэ фIыцIэр яггэсу, нэху ираггэлъагьуну араиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 656. Кулисум зыггэгузавэр Хьуэц нэгьуху хьуауэ, пианэр зэрызэхуэу и нитIым Гупхьуэ гуэр кьылуидзэрти, хьиджэбз дахэ дьидэ ицIыкIур IэнэкIэ кьешэкIын хуей хьуати араиц. Нэгьуху, 33. 3. (9). Сценэ гупэм Гуах-Гуальхьуэ кьеубгьуха шIэкIхэкIышхуэ. Жыраслэнхэ я шIэцишхуэу шытам льяганIэ гуэр ицIаицIыхьат, сценэ пэлгьитэу, Гупхьуэ яицIырт, бжэ халхьэрт, лэчкIэ ланхьэр ялэрт... Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 627. Шацыху пIаицIипIу зэгуэда Гупхьуэр зэхуаицIыжамы, ицIыхур шым хьуауэ ицыт, ялгэгьуар яхуэмыггэицIагьуэу. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 669.

ГУПХЬУЭН I (Гупхьуэ) лэI. (1). ШIэкIхэкI гуэр зыгуэрым Iулгьхьэн, Гуубгьуэн. ШхьэгьубжэГупхьуэр Гузганхьуэ, жиIэри Раисэ Муратовнэ кьэтэджыаиц... Льяпсэ, 81.

ГУПХЬУЭН II (Гупхьуаш) лэмыI. (3). ШIэкIхэкI гуэр зыгуэрым Iулгьын, Гуубгьуауэ шытын. Уэрамыр ятIэт, уэших кьызэрешхэ куэд ицIатэкьым, ятIэнс инхэм зэрыггэкIийрэ пьрхь-мырхэ жалэу кхьуэхэр хэст, уэрамым кьыхуэггэза ицхьэгьубжэхэм ицхьэгьубжэГупхьуэ кьабзэ тIэкIухэр Гупхьуаи, блынджабэхэр кьыгуэлгэлат, чы-бжэгьухэр пIагьуэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 173. Дауи бггэицIэхьун [ицIыху кьолгэлухэр], мьвэ унэм ицIэсрэ бжэм и пIэкIэ арджэн Гупхьуамэ? Кхьэлэгьунэ, 373. Шхьэгьубжэ закьуэм ицхьэгьубэГупхьуэр Гупхьуа нэтрэ, бжэр иггэбыдаиц, ваннэм ицIыхьаиц, зитIэицIри халат дахэ дьидэ теубгьуауэ кьэицIэкIыжаиц [Раисэ Муратовнэ]. Льяпсэ, 81.

ГУПШI (7). пIыцIф. Нахуэ, белджылы, нэрылгьагу. Астемыри ицытцI хуэсакьыу, Сабий ицIыкIум и гьы макьыр Рацэм кьетыр ар ГупшI дьидэу. Радиосправкэ. «Партыр ди пашэу», 76. Тинэ ицIэупицIаиц: Си мыанэм си анэ жесIэмэ, Кьазджэрий итхар зэрымынэжыр ГупшI хьуркэ? Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 637. Алыхь Iэмырти а махуэм Шхьэж зыхуэзэнур ГупшI мэхьур. «Индийскэ поэмэ», 360.

ГУПШIУ (13). нареч. Нахуэу, белджылыгуэ, нэрылгьагуу. Хьиджэбзыр яхьыну кьыицIыкIуа жьыцIыр и гум кьэкIыжри, Саримэ кьэуIэбжьаиц,

ишхьIэным зыицIуфэри зиггэицIыкIуа ицхьэкIэ, куэдрэ хуэмышэчу кьыицIэллэри аргуэрлу гуэрым и сурэт ГупшIу илгэгьуаиц. Хьуэпсэгьуэ нур, 192. Мазагьуэ нэхуици, кьуришыицхьэ кьуанэ КIанэхэр уафэ льяицIэм ГупшIу кьыхонэхуки. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 673. Хьиджэбзыр тхьэлухуду дахэмэ, сом ицитхукIэ кьыицIацэхуи кьохьу, арицхьэкIэ дахэри мыдахэри ГупшIу пхуэхэжэжэIын? Льяпсэ, 37.

ГУПШIЫН (ГупшIиц) лэмыI. (29). Нэрылгьагуу, нэIурыту, белджылыгуэ шытын. А ицIыпIэм зауэ зэрыицIыкIуа ГупшIиц, танкым, топышэм ицIыр зэхавыхьаиц, гуэдэри зэхэуа хьуаиц. Нал кьута, 241. Сэлэт хьэицIэм жиIар анхуэдизкIэ гурьуэгьуэу икIи ГупшIити, сэлэтыр Астемыр и гум кьыицIыкIуа хуэдэт. Хьуэпсэгьуэ нур, 177. Зы гуп кьыицIохьэ папиэу, зэрызэгуэпыр ГупшIу. ХьэицIэ льяпIэ, 406.

ГУПШIЭ (ГупшIэ) лэI. (1). кьызэр. УкIын, и псэр гьэнын. Езы капитаныр легионер отрядым ятеуэу я командирь ГупшIауэ жэIэри, ар зылгэгьуа дэнэ кьыицIын? Нал кьута, 262.

ГУРАРЭ (38). ЦIыхьубзыцIэщ, «Кьалэн», хьыбарым хэтц. Гуарари тхьэмыицIкIэныр ицжэгьуауэ сабий быну, зыхуэмыныкьуэ ицымыIэу, и ицхьэгьусэри лэри ицIилгьхьэжауэ, зыицIыгуэпыр и хадэ тIэкIурауэ хьэблэм дэст, дэкIуэжыну и ицIыхьэпIэм кьыхэхуэртэкьым. Кьалэн, 427. Хьэбас хьарзынэ дьидэу ицIылгьагьум, си кьуэм сыбггэдэсыжыниц, сэри жьы сыхьупэм, сызэсыхьэжыну си кьуэр е си нысэр араиц, жиIэри Гуарэрэ и «паицIэ бзишпIыыр» пIэм кьыхинэиц, и хьэпшыт тIэкIуэр кьыицIыкIуэри я унэ кьэкIуэжаиц, и кьуэм зыгуэр кьриггашэу иггэтIысыжын и гуггэу. Кьалэн, 430.

ГУРДАН (2). Иордан псым хьэрыпхэр зэреджэ ицIэщ. Гурдан Гуфэм Гуэс кьуажэм кьады кьыдэтIысхьат тIкIишцэрэ и пэм кьриху мафIэм пэцир иггэлыгьуэу. Аргьуей, 385. Шаукэт и ицIы Гуфхэр кьадым и ицIапIэм пэмыжыкьэу ицIылыц, Гурданыпсым и Гуфэм Гулгу. Аргьуей, 385.

ГУРЗИЛЭ (12). ЦIыхьубзыцIэщ, «Тисей», поэмэм хэтц. Мэхьу Гурзили ицаицэ гуакуэ, Зэм теуами, зэм гупсысэу, Кьосыр пьынцIэуи ицIымахуэр. «Тисей», 497. Ди Гурзилэ зэи IэбанIэ Шимыхуэххэ ицIымы и ицIапIэм. «Тисей», 499.

ГУРИХЫН (Гурихаш) лэмыI. (19). Жеин, жейм хилгьэфэн. Нурхьэлий пэицхьэкум мафIэ тIэкIу ирицIэиц, мырамысэ ицтар иггэвыжиц, едакьэри зыкьомрэ жейм емьзэгьыу ицIылгэ нэужь, Гурихауэ арат. Хьуэпсэгьуэ нур, 157. Нэхуиц хьуаиц жыпIэнт, Хьэбибэрэ Анчарэрэ ицIыГурихам. Нал кьута, 283. Дисэ ицIыхьэицхьэм тIэкIу Гурихауэ кьыицIыкIуэжэ, унэр мафIэм ес. ГушIэгьуэ, 424.

ГУРЫБЗЕЕН (Гуробзае) лэмыI. (1). Зыгуэрым и жьэм, и Гум ебзеин. «Псым лэмыж тралгьхьэну» жиIэу Лу ицIух дьидэм, Нахьуи ицхьэгьубжэм дэпIыныр ициггэтри мьидэкIэ зыкьыггэзэжэиц, Чачи и Гупэм Гурыбзеижаиц. Мазэ ныкьуэ шхьуантIэ, 512.

ГУРЫДЗЭН (Гуредзэ) лэI. (4). 1. (1). гуемылу. Зыгуэрым зыгуэр етын. Ауэ лым деж КIэнфеткIэ

е дыху абджкдэ узыгурылуэн цылэтэктым, дэнкли зыггазэ цылухууци, зыхуей ялуридзэн хуейш, ептынур зыхуэдизыр жыплэмэ, уасэ гуэр илэци, ет: апэсым лы килограмм кытоклүэри, «еггэлусэ апэсыш» жыхуалэм хуэдэци, уэ узыхуэчэмыр уоцлэжри кээгэтылэ. Льяпсэ, 97. 2. (3). зэхэ. Зыгуэр шынагьуэм пэцлэдзэн. [Локотош Якьуб жрлэ:] Догузэ, уэ ницлар цхьэ пицыгьупицэжа, лажьэ зимылэр хьэклэххуэклэм лурыбдзэу укьызэржэжэр? Нал кьута, 306.

ГУРЫЛЭЛЫН (Гуролэл) лэмыI. (2). И жьэм кьыжьэдэлэну, кьылупииклыу шытын. Дзэ лутыжкьым е сыткьым, и жьафэ лурылэлу [Рахим]. Хьуэпсэгьуэ нур, 138.

ГУРЫЛТЫН (Гурылтш) лэмыI. (1). Зыгуэр жьэм шылыгьын, жьэдэлгьын. Бжьакьуэ кланэр хуэм дыдэу клуэ пэтми нэхэ льагэ хьурти, Лу кьызырфлэцилжкдэ, Инали накьырэ лурылэу музыкэ еуэ хуэдэт, уэрэд дахэ гуэр кьригьэккыу. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 586.

ГУРЫПЛТЫХЬЫН (Гуроплтыхь) лэмыI. (2). Нэр тенауэ зыгуэрэм и нэгу иплгьэн. Красноармейцхэм Хьэбибэ лурыплтыхьт, и цлалэ закьуэр яхэт и зугьэу. Шьынахужьыкьуэ, 10. Уэ нэхьрэ нэхьыфлу хэт ицлэрэ сэ сыздэклүар, жилэрт Локотош зиггэтэмаккьыкьымэ флэфлу, бьинджабэм клэрысу кьетлэсыкклэм ялурыплтыхьурэ. Нал кьута, 306.

ГУРУУФЫЦЫКЫН (Гурууфыцыкы) лэмыI. (1). Жьэр, лупэрфыцлэ лурыхьукын. Урарэ зыгуэр жилэнут, арицхьэкдэ и гур кьызырфлэнати, и лупэ лурыуфыцыклар клэзыз флэкла, зыри хужьылакьым. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 586.

ГУРЫХУЭН (Гуроху) лэмыI. (1). Зыгуэрэм зыгуэр ишхын, лухуэн. Выцлэр зыуклыу вым и гур Зылурыхуахэм я цыльхур Дзэтиц кьызытеккыр араци Я афэджанэр яцыгьыш. «Индийскэ поэмэ», 360.

ГУРЫЦЛЭГ (1). Унэ ирашэ нысацлэм и лупэм шахуэ форэ тхьу гьэвэжауэ зэхэлэ флэфыкдэ. Цлалэ цылухуэр зэрызохьэ, лурыцлэгэ ирахьэжьауэ. Льяпсэ, 117.

ГУРЫЧЫН (Гуреч) лэI. (1). зэхэ. Зыгуэрэм зыгуэр лэцлэхын, лэцлэгьэккын. [Дэфэрэдж:] Нтлэ, дауэ апхуэдиз цылухур зытеунахьуэ фадэр лурыча зэрыхьунур? Льяпсэ, 52.

ГУРЫЦЭ (2). плгыф. Жьлэдалуэ, жьлэщлэ. Губгьуэ тенджызу дыцафэм И кхьухь ин дыдэу лурыцлэу, Си комбайн уардэм и бгьафэм Дыгьэр шолыдыр цлэрацилэу. Губгьуэ кхьухь. «Бгы льяпэхэм деж», 102. Гуфлэу сабийхэр, лурыцлэу Псы луфэ тафэм шоджэу, Сыт кьанэциттми ямыцлэу, Гуфлэгьуэр цлэтхэци я нэгу. Уэрщ, зауэлл хахуэ. «Шум и гьуэгу», 21.

ГУРЫЭБЭН (Гуролэбэ) лэмыI. (2). 1. (1). Зыгуэрэм и жаныплэм елусэн, лэпэр хуэмурэ иригьэккыуэн. Нэхэ кьэрабгьэхэр цтэри цлэпхьуэжат, арицхьэкдэ клэцилу кьаггээзжри, лэпэклэ кьамэдзэм лурылэбэу, кьамаплэм елусэу, зэдауэу зэхуэвэжащ. Хьуэпсэгьуэ нур, 182. 2. (1). И гугьуэ щыны, епсэлгьэн. Бэлишвычымы уалурылэбэну лэмал зимылэци. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 631.

ГУС (25). лэщым, унагьуэ псэуцхьэхэм хуагьэхьэзыра, хухаха шхыныгьуэ. Дэ тлур дызэрэгьуэтыжа нэужьэ, [шым] и зугьа хьунт дьапэкли дызэгьусэну, ди унэ сшэжрэ зы зэман мэкьу хьэжыгьэрэ хуэнцилэирэ зэхэтпицэу лус хуэтицу, цылэ хьумэ, шэщым уэнишэу хуэцлэтлэхьэу, псынэм кьитицрэ псы едгьафэу зэрыцытам хуэдэу а махуэр кьыхуихуэну. Анка, 384. Хьэбиби кьуажэм кьыдэнэрэт, Хьэблашэ [жэмыр] мыхьуатэмэ: шэ пэгуныр зехьэн хуейш, лускдэ ухуэбэлэрыгьыну лэмал илэкьым шэм клэричынущ. Нал кьута, 209. Иджьыри кьэс жьауаплэм цлэлуэ жэя хьэ тумэм лусымэр кьыцилхьэри кьызыццуащи, и лэнлгьэм Мэзан бгьэдэту цилгьагьум идэнт идакьым, и дзэлэпэр гуэгушыхьум цылухуитым, Мэзан шынэри Джэлил [адакьэр] зытета жыгьым дэлгьейри нэхэ льягэжу дэклуеяш. Бабышыкьуэ адакьэпщ, 476.

ГУСЫН (Гусц) лэмыI. (26). 1. (11). Зыгуэрэм и гупэм, и луфэм деж шысын. Зэгуэр Лу чы кыкьы илыгьыу Нурхьэлийхэ я бжэлуэпэм луст, джэд сыт кьылухьэмэ, луихужу. Хьуэпсэгьуэ нур, 278. Пэжу Исхьэкэ телефоным лусурэ цхьэукуват, уэзджынэр кьышеуэм, кьацитэри унэм кьыцлэж пэтиш. Мазэ ныкьуэ цхьуантлэ, 671. Цхьэлэмы деж лусу куэзыр джэгуахэм я деж согьазэри цылухур нэхьыбэж хьуауэ зэрэхьэкьуыкьу. Мелыгыч, 452.

2. (15). Зыгуэрэм и гупэм, луфэм деж шыпсэун, уылэпэщлэ шыщыны. Дэфэрэдж псы луфэм лусу ялэти, есыкдэклэ лэзэт, тлэу-цэ и кьару кьызырхьэкдэ псыр цлитхьури кьызырлэклэиш, си ужьым иту зыгуэр кьаклуэу нлэра жилэу, арицхьэкдэ дэнэ псэ зылуэ илгьэгуакуым. Льяпсэ, 53. Иджьытсту Якьуб зэхэхуэуэн умыцлэм, нэхьыфлэц: нэмыцэр Бахьсэн луфэ луси, Чопракьышхьэкдэ гьуэгуэр яухьыным куэд хуейш. Нал кьута, 262. Ди хьэу тлэклур зэрыхьэкуэ Псынэдахэ лус кьысфлэоци. Псынэдахэ. «Вагьуэ махуэ», 347.

ГУСЫПС (3). лус иризэхашлэну ягьэпщтыра псы. Лу кьэмыушу мэжей, ницэдджыжькдэрэ Тембот кьыцытэджым деж, укьэмытэджуи хьурэ, Думэсарэ нэрылэбэклэ сабэм ипицлэницыхьурэ дэп зырыз кьыгуэтыр зэхуэхьэсри мафлэ еци, лусыпс трегьуэуэ. Хьуэпсэгьуэ нур, 296. Арыниэмэ ебгьаджэ фызыр нэклэ кьоплгьыркьым, укьызырлгьагьуэу пэгунитлэ кьецитэри псыхьэ маклуэ, кьыггээзжэмэ, нхьэ екьутэ, мафлэр зэцлэгьэст, лусыпс флэдэ, шхын еггэхьэзыр, унэр зэлгьылуех, хьэкууыкьу етхьэщлэ. Зи лгьэрыгьыпс тлыгьа, 528.

ГУТХЬЫН (Гутхь) лэI. (2). Зыгуэрэм и гупэ лэныкьуэм, и нэзым шыщ кьытетхьын, кьыгуэтхьын. Абдул кьызырлгьытэмклэ, бжыкьыр луптхьэрэ ницлэнтлэ дьидэм удыхьэмэ нэхьыфлэ, арицхьэкдэ ар Дисэ идакьым, зи зугьуэ яцл бжыкьыр цылрхьэ дьидэу шыт пэтми. Хьуэпсэгьуэ нур, 143.

ГУТХЬУН (Гутхьу) лэI. (1). Птхьуэрэ зыгуэр зыгуэрэм и гупэм, и лухьэплэм пэлэщлэ щыны. Ерагьыу дадэм [Бекьан] цылуэпэбжэр луптхьури эзыр цылухьащи. Нал кьута, 281.

ИУТЫН (Иутш) лэмыI. (135). 1. (53). Зыгуэрым и гупэм, и ИухьэпIэм деж шытын, бгъэдэтын. Мест дэгъуэ лыгъыу Мусэ псы Иуфэм Иутици, абы Астемыр фIэIуэху, Мэсхьудрэ Нурхьэлийрэ псыр къапож, молэ Сэид и лыщIэ Елдар и гусэу псыхьэлъахуэ йоцэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 62. Банк бжэIунэм грузовик гурэ Иутт, абы лы гуэри кIэрахуэ кыиха иыгъыу иту, нэгъуэщI тIуми брезент къэп зырыз, изу илгыр умыщIэу, унэм кыищIахьырт. Нал къута, 279. Хьэ тумэр шхэуэ Iэнлгэм Иуту Джэлил [адакээр] зэгурэ Iэнлгэм щыувэм, хьэр къапхьэуэри адакгэм и пицэр хьэлэчу иуIат. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 480. 2. (15). Зыгуэрым и гупэ, и гунэ, и Иуфэ зыгуэр шыIэн. Кьалэ гунэм ницIэр къеицIэIауэ Иутици, кьалэм нэхьэр зэрынэхэ мащIэ шымыIэу. ХьэщIэ лъапIэ, 403. Куэд дэIа нэужь Нурхьэлий и хьыбар къэлуащ тенджыз ин гуэрым Иут кьалэшхуэм щалгэгъуауэ. Хьуэпсэгъуэ нур, 147. Фи мыгугъэ, нэмыцэр Бахьсэн Иуфэ Иут зацIэу шытыну, жиIэу Локототи щигъэхуабжьэрт. Нал къута, 256. 3. (9). Дзэ, жаныпIэ иIэн. [Саримэ Рахьым цхьэкIэ жэлэ:] Дзэ Иутыжкыым е сыткыым, и жьафэ Иурылэу. Хьуэпсэгъуэ нур, 138. [Адакгэ хужьым Джэлил адакгэм жрэлэ:] Ей, дзэ жан Иутици, си къуэи, а бажэм сыцошына. Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 484. Зы убьдыпIэц кьалэм иIэр, ДзитI Иуту жырыр ирельд. Къамэ. «Мывэ хуабэ», 257. 4. (32). ЛэжьапIэ, къулыкыуэ сыт хуэдэ гуэр зехьэн. Къуэ нэхьыжь Хьэту лыщIэуэ зи ныбэ из гуэрым деж Иутт, лыщIапIэуэ жэмьыщIэ псэфкIэ къагэгъугъауэ. Кьалэн, 427. [Алыджыкыуэ:] Гьатхэ хадэ цIэгъуэ хьуху IэнатIэ гуэр сыIуту сылажьэрэ ахьыи хьэзыр тIэIу си жыным илгъуэ сыздэIуажым сыхьэхьэмэ, дауи, нэхьыфIт, ницIэну шыткыым узрихьэлIэжыну. МелыIыч, 449. [Дэфрэдж:] Куэд цIауэ сэри си кьалэ фэтэрым сыкыищIыкыатэжыым, мычэму къуажэм сыщыпсэут, кIуэркгэкIуэжу си лэжьапIэм сыIуту. Лъапсэ, 27.

♦ **Псэ зыIут** (16). Еплэ псэ. Псэр Иутыху (1). Еплэ псэ.

ИУТЫСХЬЭН (ИуотIысхьэ) лэмыI. (3). 1. (1). Зыгуэрым и гупэм, и Иуфэм, и нэзым шытIысын, бгъэдэтIысхьэн. Иринэрэ Данэ цыкIурэ цхьэгъубжэм ИутIысхьэрти шыст, шы кьарэ ин къакIуэу ялгэгъуху. Шынэхужьыкыуэ, 29. 2. (2). Зыгуэрым и гупэр, и Иуфэр, нэзыр увьIэпIэ, шытыпIэ, псэупIэ щIын. ИгъащIэм адыгэ къуажэр тIымэ, псы Иуфэм ИуотIысхьэ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524. АмIэ къэзакъ станицэ адыгэм кыихагэгтIысхьэмэ, псоми псы Иуфэ зыIутIысхьэн дэнэ кьрахын? Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524.

ИУУ-ИУУ-ИУУ-У-У-У (13). зэрызыт. Адакгэ ИуэIэм зэрызыпашIыж макъ. Езы Джэлил зиггэбэлыхьу хьэблэм адакгэу дэтыр кызыщIыггэгэдаIуэу Иуащ: Иуу-Иуу-Иуу-у-у-у! Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 476. Нэхулгэ кыищIыцым, адакгытIыр зыжьэу зэдэIуащ: Иуу-Иуу-Иуу-у-у-у! Бабыщыкыуэ адакгэпщ, 483.

ИУУБЫДЭН (Иуеубыдэ) лэI. (1). Зыгуэрым зыгуэр Iулъхьэу гъэбьдэн. ЩыIэм пасу

Иууубыдэри цхьэлхэр мыхьэжэжу псыр цтаиц. Хьуэпсэгъуэ нур, 287.

ИУУВЭЖЫН (Иуууэж) лэмыI. (2). 1. (1). Зыгуэрым и гупэм, Иуфэм, нэзым деж увьыжын. Дисэ къэтэджыкыуэ, Елдар тIэу лээгъуэ фIэIа мылгъуэ бжэ здыIутам Иуууэжауэ къэпсэлъащ: ЗыIуеггэх, Дисэ, зыIуеггэху нэхьыфIц. Хьуэпсэгъуэ нур, 138. 2. (1). ЛэжьапIэм, IэнатIэм увьыжын. [Алыджыкыуэ:] Сэри цхьэлыбжэр Иусхри си IэнатIэм сыIуууэжауэ, хэт сыт кыищIэну Iэрэ, жысIэу цыхум сапэллэ цхьэкIэ, Илас Iэ зытридза актым сытошыныхь. МелыIыч, 472.

ИУУВЭН (Иуууэ) лэмыI. (15). 1. (3). Зыгуэрым и гупэм, и Iум деж шыувын. Пэцэм и гусэ кьомыр пшыым цIэмьыхуэу бжэм кыIууащ. Лъапсэ, 120. Къуажэ Советым и бжэIунэм Иуууэри джащ [Кьэрэлъащ]. Нэгъуху, 48. 2. (12). ЛэжьапIэ увьын, лажьэу щIэдзэн. Жылэм бел къащтэу цхьэж хуаггэфэица IэнатIэм цыIуууэ, кIэнауэ зытIыну зымыдэ зытIуи къахэIати, Кьалмыкь БетIал и унафэкIэ лыщ хуэдиз яггэгтIысащ. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 524. IэнатIэ гуэр Иуууи, лажьэ жаIэу унафэ кыыхуащIа цхьэкIэ, кыиIа цыIэккыым, ауэ Iуэхуныуэу къэллгьытэ хьунуккыым, адэкIэ-мыдэкIэ цыпэщашуэ уолгэгъуэ [Ботэх]. Лъапсэ, 96. Кьалэ къащтар «фIыгъ» жалэри дзэм иратри, езыхэр [Кьэрэмырзэ сымэ] нэгъуэщI IэнатIэ Иуууати, кьалэр кызыхуаггэнам яхуэIыггаккыым. Лыгъэ, 411.

ИУУДЫН (Иуеуд) лэI. (9). 1. (4). Уеуэурэ, уелэурэ, кьарукIэ зыгуэр кыIухын. Аузым дэт кьомри мэгузавэ, зэзакгъуэ ггуэгур яухуу кьуришым дыщхьэдэхарэт, птулгкIэм дисым хуэдэщ, птулгкIащхьэр Иууудрэ дикIыни, Иуамыудрэ дибэмIыкыныщ, жаIэу. Нал къута, 292. Гунэус кыищIуэгъуэууэIэнутэжыым, залэцIуууиц псоми, псыр кыищIыжу, цхьэхьу, лъакъуэIэ бжэр Иууудри, унэм цIэлгэдащ. ГущIэгъуэ, 424. Тембот, Лу, Саримэ, Рум, Дисэ сымэ, мэл гэгъитам ещхьу, я цхьэр цIахьауэ Гьуумархэ я унэм цыиэсам, унэм цIэзу цыхур цIэгъуауэ, бжэ-цхьэгъубжэри гъэбыдауэ ирихьэлIати, Дисэ куэдрэ зымыIэжьэу еуэри бжэр Иууудащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 284. 2. (2). ИукъутыкIын. Дыщэдзэ зыIутым автомат дакгэкIэ йоуэри хьэдэм и дээр Иуеуд. Нал къута, 287.

♦ **ТхьэкIумэIупсыр Иуууду** (4). Еплэ тхьэкIуэIупс.

ИУУКIЭЖЫН (ИуеукIэж) лэI. (1). Уеуэурэ зыгуэр зыгуэрым и Iум иггэхьэжын. Псы ефэну къэкIуахэмэ шуур яхьуащ, яхьуэри зэбгьихуащ, сэри сыгужьыауэ пхьэцIыбыр ерагъыу ИуууIэжри сыпIащIэ-сытхьытхьыу си ницIэгъуалэр къэзгъуэуащ, бошкIэм псыр кьрикIыкIыу. Зи лъэрыгыпс тIыгъа, 520.

ИУУКIЭН I (ИуеукIэ) лэI. (1). Зыгуэрым и гупэм, и IуплгъапIэм зыгуэр еIулIын. Зы ницэдджыж гуэрым Щхьэлмывэгъуэ дэсхэр къэтэдджэм, Гьуумар джыдэ иыгъыу и бжэ-цхьэгъубжэм пхьэбгъуэ ИуууIэу ялгэгъуащ. Хьуэпсэгъуэ нур, 304.

ИУУКIЭН II (ИуууIащ) лэмыI. (2). Зыгуэрым еуэурэ, еIэурэ зыгуэрым и Iум ираггэхьауэ шытын. БошкIэм ИуууIа пхьэцIыбыр

ИҮХУЖЫН (Иухуж) лгэл. (4). 1. (2). Пхууэрэ ИүггэкЛыжын, ИүггекЛүэтыжын. Зэгүэр Лу чы кЛыхь иыггьыу Нурхьэлийхэ я бжэлупэм Иуст, джэд сит кыИухьэмэ, Иухужу. Хьуэпсэггүэ нур, 278. Хьэбибэ ... джэдкфуртыр Иухужри хьиджэбз цЫкЛур унэмкЛэ ишаиц, шатэ цЛэггэництхьа кэритыну. Шынахужыкьгүэ, 59. 2. (2). ЛэжбанЛэм ИүггэкЛыжын. Астемыр шыхгүэу кээзыцтам нэггүэицИ шыхгүэ лажыи-хьати имыИу Иухужаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 165.

ИҮХУН (Иуху) лгэл. (5). 1. (3). Пхууэрэ зыгүэр ИүггэкЛын. Зэгүэр хьэ тумэжэ цЫкЛур зэрышыкыИ Лэнлгэм [адакгэр] иувэри хьэм ишхыр игу црихьым, хьэм и пэм еуИури Иухуаиц. Бабыщыкьгүэ адакгэпщ, 475. Ерышу лгэбжээр фЛагганэу, Мыбдежым бийхэр итат, Жыр Иэцэ Иэджэр кгаганэу, Ар дэ удынкЛэ Иутхуат. ЗэуапЛэ. «Шум и гьуэгү», 23. Кьалэдэссыр зэроггэкЛий: мо ницЛэ кьомыр Иуфху жалэри, губггүэрысхэми я лгэбжээр фЛаггэнаиц: губггүэу дихьэу ицхьэ зыдггалЛэрэ, жалэри. ХьэщЛэ лпапЛэ, 404. 2. (2). ЛэжбанЛэм Иүдзын, ИүггэкЛын. Зыгүэр [лэжбанЛэ] кьицтакгэ япэм кьицтауэ ицытахэм яцыиц зы Иэмал имыИу Иухунт [Шамхун]. Хьуэпсэггүэ нур, 161.

ИҮХЬЭН (Иухьэ) лгэмыИ. (8). 1. (2). Зыгүэрым и гүпэм, и ИухьэпЛэм екЛүэллэн. Иуаицхьэм уехмэ, хым уИухьэ, Я паицтыхьэри лгэс-лгэбыкьиц. Комор кьэрал. «Ваггүэ махуэ», 330. Бжэлупэм цыИухьэм, [Джэлил адакгэм] Иуэн и гүм кьихьати, адакгэ хужьым жреЛэ: Уи лыггэжьыр уи лыггэжмэ, иджыри зэ дызэдэггэИуэти, жиЛэри. Бабыщыкьгүэ адакгэпщ, 485. 2. (6). Зэуэн щЛэдзэн, зэуапЛэм цыЛэн. А тлүм [Темботрэ Лурэ] я гүггэт Астемыр бэлиэвычу цыИэм я нэхьыицхьэу, зауэм цыИухьэкЛэ кЛэдету цыЛэр зэбгьыжу. Хьуэпсэггүэ нур, 261. Шуудээр ешанэу зауэм цыИухьэм зыкьомрэ кЛуаиц, кьеуэ цымыИуэ. Лыггэ, 411. Я лгэрыгытыср яггэкЛэицЛрэ Зауэ Иухьэну псалгэр кЛэицЛт. Ди лгэпкьэ и псалгэ епцЛыжакьым. «Дамыггэ», 208.

ИҮЧЫН: ♦ тхэкЛүмэлупсыр Иуцын (1). Еплэ тхэкЛүмэлупс.

ИҮШЭ (4). плгыф. Мызахуэ, кьуаншэ. Ара фи лыггээр здынэсыр? жиЛэри Залымджэрий и жьэр Иушэ ицЛаиц. Хьуэпсэггүэ нур, 91. [Блэм:] «СызаницЛабзэиц, си кЛэриц Иушэр!» Блэ. «Мывэ хуабэ», 260. ТхылгымпЛэ хужь напэишхуэ кьиггүээтри бггэдэтЛысхьаиц [Лу] и усэр тритхыкЛыжу: псалгэхэр зэггэкЛуауэ, уэрэд тхыкЛэм тету, хьэрфхэр зэрыбкЛэ теггэуа хуэдэу, егүггүпэу усэр итхырт, и ицхьэр тЛэкЛү Иушэ ицЛуауэ. Мазэ ныкьгүэ шхьуантЛэ, 615.

ИҮШЭЖЫН (Иушэж) лгэл. (2). Пшээрэ Иүггэхьэжын, ешэлЛэжын. Зэанэзэпхьур дадэм емьлалЛэу бжэлупэм Иуашэжри гуцЛыкЛум лыжьыр ису кгаганэри кьыдэкЛыжаиц, ИейкЛи фЛыкЛи псалгэ жамыИуэ. Кьалэн, 433.

ИҮШЭН (Иушэ) лгэл. (4). Пшээрэ Иүггэхьэн, ешэллэн. Долэт мэжджытым кьыицисэлгэуэ ицытар нобэ кьехьулЛаиц: жылэ кьызэхуэсар зэрызехьэу Щэрданхэ я унэм еишэ, дзэ иришэжьауэ зауэм Иушиэ хуэдэу, жэрыжэу здэжэм унафэ

мыицхьэпэр ицЛу: ФынакЛүэ, маржэ! Хьуэпсэггүэ нур, 254. Инал инструментыицЛэ кьаритрэ оркестрыр ин хьумэ, полгку псо музыккЛэ зауэм ИуашэнкЛи хьуниц. Мазэ ныкьгүэ шхьуантЛэ, 554. Кубанцевыр даицэрэ хуэза дивизэ зэхаша кьудейр зауэм Иуашамэ, махуэ зыбггүэицЛэ а дивизэм ицыиц кьэмынэу хэкЛуадэу! Шынахужыкьгүэ, 47.

ИҮШХЭН (Иушхаш) лгэмыИ. (4). ШхэпскЛэ зыгүэр зыщыпЛэ Иүггэбыдауэ ицытын. Саримэ а здэицытым деж ицыту Астемырхэ я ицхьэггүбжэм дэпльырт, урыс хьыджэбзыр илгэагун и гүггүэ, арицхьэкЛэ дэнэт ар цыпЛгэгунур, абджым и пЛэкЛэ ицхьэггүбжэм тхылгымпЛэ Иушхамэ. Хьуэпсэггүэ нур, 313. «Отдел кадровкЛэ» зэджэр пзи ямыггэпль мыхьэнэниэ гүэрым ицЛэст, ицхьэггүбжэмЛ хэлгым абджыр хэударэ газет Иушхауэ. МелыИыч, 450.

ИҮШЫЖЫН (Иушыж) лгэл. (2). Пшээрэ зыгүэр ИүггэкЛыжын, бггэдэшыжын. Лшым лыкьгуалэр кьежэхьу [Дэрдэхь] ициуЛэм, хьыджэбз цЫкЛур ишнати, и адэм и Лэр иубыдри Иушшыжаиц. Хьэсэпэхьумэ, 419.

ИҮШЫН (Иуеш) лгэл. (6). Пшээрэ зыгүэр ИүггэкЛын, бггэдэшын. Долэт и гүм кьэкЛыжат Бэлацэ шублэкЛам еплгүуицытыхумэкгүкьызэриша иштЛыр шэрихьэт шухэм Иуашауэ зэрыицытари, иджы и гьусэр ауан ицЛырт. Хьуэпсэггүэ нур, 321. Ахьшэр Иуашири Иуэхур ицаггүэу кьыицЛэкЛынкьым, жиЛэри Иринэ и гүм кьэкЛаиц. Нал кьута, 279. Пшыту Анчарэ лгэныкьгүэкЛэ Иуишири хуабжэу иггэицэхуу письмоицхуэ гүэр кьритаиц, пэишот пльыжь теггэуауэ. Шынахужыкьгүэ, 57.

ИҮЩ (33). плгыф. Гүбзыггэ, акьылыфЛэ. Степан Ильич лгы Иуици, Инали Кьаздэжэри тЛури фЛы дьидэу ецЛыху, уеблэмэ хэт сит игу илгьми кьыбжиЛэниц. Мазэ ныкьгүэ шхьуантЛэ, 528. Уи зэманьггүэр ицхьэмыггазэиц, Зи псалгэ Иуицым кгадэггэиш. Хэт сит ИэнатЛэ кьехьуллами... «Батырыбжэ», 63. Мес, Ленин Иуицыр нэпкьым тету КьэкЛүэн лгэицЛыггүэм Лэр хеише, Мыбдеж фЛыицЛэшхуэу бгыр зэхэтми, КЛыфЛыггэм нэхур хеукьгүэице. Ленин лгэагэу тетц. «ЩЛалэггүэ ицЛыналгэ», 7.

♦ **Иуц хьун** (2). Зыгүэрым дерс кьыхьэын, цыуаггэм кьытемыггэзэжын. [Кьылыишбий Жыраслгэн жреЛэ:] Сыту зэ Иуц умыхьурэ? Хьуэпсэггүэ нур, 64. [Инал:] А псори хуаггэггүа нэужыи, Иуц хьуакьым Мэтхьэныр. Хьуэпсэггүэ нур, 320.

□ **Хэт Иуицыр, ицыжаЛэм, уицЛэр Иуици, жаЛаш** (4). Еплэ хэт.

ИҮЩАБЭ (1). плгыф. Бзэ ИэфЛэ зилэ, гуапэу, Лэдэбу псалгэ. [Дзэшу:] НтЛэ, ди нысэ цЛыкЛуу кьытхуэггүэзавэр, мэл хуэдэу Иуцаицэу, цынэм хуэдэу Иуцабэу, джэд хуэдэу быныфЛэу, хьэфЛэ хуэдэу Иумахуэу, шыфЛым хуэдэу цЛэрыИуэу, кьуалэбзуубзэу, убзэрэбзэжу... КЛапсэ кЛапэ, 15.

ИҮЩАЩЭУ (5). нареч. Макь цЛыкЛукЛэ, макь лгэхьшэ ишЛу. Думэсарэ мафЛэ ицЛуауэ ишхынхэр иггэхуэбжэиц, Нани нэмэзлыкьым тесу нэмэзыбзэ ицЛэ тЛэкЛур тЛэу-ицэ кьытриггазэ-

нытриггазээрэ жиИащ, нэмээ цыгыгэ илэри иггажэу
Луцайцу зыкгофри цысащ. Хьуэпсэгьуэ нур,
120. Жьы кьепицэм жыг тхьэмнэхэр Луцайцу
Мейм и мэр хегуаиэ хьэуам, Гьэггэхэр полгэлпыр,
щлэраицлэу, Тез мэхьур гьуэзурьклуэу теуам. Мей.
«Шум и гьуэгу», 74.

ЛУЦЭЦЭН (мэЛуцащэ) лэмыI. (1). 1. (5).
Макь цыкьлуклэ псэлгэн. Унэхуэ [Астемыр]
зыщлгыхам писыр фэкьугуэр, и цхьэр лэныкьуабэ
ицлауэ, тхэуэ цыст, цытхэкли Луцайцэрт, и
Луцэр иггэлэжьажьэу. Хьуэпсэгьуэ нур, 113.
Сарими кьэушьырт, жэцкИи, нанэ Луцайцэми,
Думэсарэ гьыми зэхихьырт. Хьуэпсэгьуэ нур, 191.
2. (5). зэхь. Макь гьахьшэ гьэлун. Жыг ицлаицэр
мэЛуцайцэ, И шкИур макьым бгыр щлодэлэу, Псыр
хуит хьунуи ныхуэпИаицлэу Нэпкьым елгэм макь
еггэлэу. Псына. «Шлалэгьуэ щлыналгэ», 69.

ЛУЦЫГГЭ (6). Губзыгьагьэ, акьылыфлагьэ.
Кьызыгурыуэм дежклэ Луцыггэишхуэщ [асэтин
джыназым жьпИар], жиИэрт Кьылыишбий и
кьуэм. Хьуэпсэгьуэ нур, 116. Цлгыхьум дежклэ
Луцыггэм Нэхь фаицэ дахэ цымылэ. Лыи хуэдэлI.
«Батырыбжьэ», 162. Кьури Луцыггэр уи гум
илгьым, Хьумэ, си псэ, зым иумыт. Кьажэ, кьажэ,
псылэрышэ. «Батырыбжьэ», 48.

ЛУЦЫНЫГГЭ (1). Еплэ Луцыггэ. Лы
хуэдэлхэр зэхэтгысхьэм, Жьантлэм яшэ зи
цхьэ тхьуар, Лыггэр мыщлэу цаггэдахэм
Луцыныггэриц дыщэ хьуар. Мыщлэр дыщэм
дощлэраицлэ. «Батырыбжьэ», 149.

ЛУЦЭЖЫН (Луоцлэж) лэмыI. (3). Хуээжын,
ирихьэллэжын. [Абу-Деруиш] Гуэныхь птемьлэу
Алыхьым и пащхьэм уихьэжауэ напэ кьабзэклэ
уЛуцлэжмэ, Тхьэр зэтар уэраиц. Кхьэлэгьунэ, 374.
«Зищлгыхуэстелгьыцлэжкьым, ахьэрэтымсыкьлуэжми,
ди лам напэ кьабзэклэ саЛуцлэжыниц» ...Урарэ
бауэклэицлэ кьэхьуаици, лгэбакьуи хуэчыжыркьым.
Кьалэн, 436. Кьалэм сикьыу кьуажэм сокьлуэ, Си
кьалэныр сэ соицлэжыр Сэ лэжьыггэр зи гуфлэжьуэм
Я лэжьаицлэу саЛуоцлэжыр. Сомрэ дрлларрэ.
«Партыр ди пашэу», 134.

ЛУЦЭН I (Луоцлэ) лэмыI. (29). Зыгуэрым
хуэээн, ирихьэллэн. Астемыр здэклэуэм цлгыхубз
дахэ лэджэми яЛуцлэрт. Хьуэпсэгьуэ нур, 112. Лу
цымытмэ, Сосрыкьуэ иггэхьыбарт Жьыраслгэн
Луцлэрт езыр арауэ. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ,
600. И джатэр кьихауэ лгьжьым Луцлэн и гугьа
цхьэклэ, Дзэшу а махуэм кьиггээзжакьым, щлалэ
цлгыкьлу кьиггакьлуэри фьызыжьым [Жангулэз]
кьыхуиЛуэхуаиц: Щлэх кьээзгээзжыну уи гугьэу
укгэмылгэ. Клапсэ клапэ, 18.

ЛУЦЭН II (Луэцлэ) лгэI. (10). Ткьлаткьлуэ
гуэрым и кьуаплэр, жаплэр зыгуэрклэ гьэбыдэн,
зэхуэщлын. Ислгэмей кьуажэм клэнауэм нэмыщлу
псы кьыхэшыицлэр Луэцлэну кьалэн щаицлэрт. Зи
лгэрыгыпс тьыгьа, 524. Мывэр джабэм кьехуэхуэуэ
Псыхьэлыгьуэр цхьэ Луицла? Махуэр блокьыр
наплэзылэу. «Вагьуэ махуэ», 315. Еуэ-еуэу цлгыхур
ежауэ псыр Луэцлэрт. Мазэ ныкьуэ щхьуантлэ, 515.

ЛУЦЭН III (Луцлэщ) лэмыI. (1). Ткьлаткьлуэ
гуэрым и кьуаплэр, жаплэр зыгуэрклэ

гьэбыдауэ, зэхуэщлауэ щытын. Псыр Луцлэти,
кьыдэггээухьыгьуейтэкьым, езыри [Шаукэт] псым
еплгэу зыкгомрэ цытаиц, иджыри кьэс сызыгьаишэ
си цлгыр зиггэницлу псы езгьафэмэ, псанэ хьункьлэ
хьуниц, жиИэу. Аргьуей, 385.

ЛУЦЫКЫН (Луэцкьл) лгэI. (2). Луцхьын,
зыгуэрым Лугыр пкьутэу кьыхэггэхун. Амлэ,
насыт уимьлэмэ, хьудырым уи дээр Луэцкьл,
жиИэрт зым. Хьуэпсэгьуэ нур, 152. [Гесиод:]
Уунэхьунумэ, хьудырым уи дээр Луэцкьл. Тепщэч
кьээзылгэтыхь, 159.

ЛУЦЫН (луэцл) лгэI. (1). Зыгуэрклэ
уеуэрэ зыгуэр джафэ щлын, узыхуей теплгэр
кьыхэггэхьын. Си кхьаицхьэм джыи мывэ закьуэ
Вггэтлгьл, нэгьуэицлэ сэ сыну сыхуэмей, Мывэр
фэ флуэцлуи фьымылгэ, Нэхьыфлэрт ар цыщлэ
Луэцхьэмахуэ Ар фьыфлэзахуэ? Сын. «Мывэ хуабэ», 154.

О СЛОВАРЕ ЯЗЫКА АЛИМА КЕШОКОВА

Словарь создан на базе всего творческого наследия выдающегося деятеля кабардино-черкесской литературы Алима Пшемаховича Кешокова – были расписаны все его произведения, когда-либо изданные на родном языке, в результате чего образовалась картотека, насчитывающая более 600 тысяч карточек.

Словари, основанные на языке конкретного человека, являются редкостью как в российском, так и в мировом масштабе – такой чести удостоиваются лишь единицы. Алим Кешоков, который уже при жизни был признан классиком, несомненно, в числе подобных личностей. Он был и остается лидером в национальной литературе как по уровню таланта, так и по плодотворности. Как ни у кого другого, в языке его произведений раскрыта вся красота и глубина родной речи, поэтому предлагаемый словарь является по сути показателем лексико-фразеологического потенциала современного кабардино-черкесского языка. В этом плане Словарь языка Алима Кешокова имеет преимущество перед своими предшественниками, в том числе и перед Толковым словарем кабардино-черкесского языка 1999 года, прежде всего потому, что он полностью документирован, т.е. здесь каждая статья опирается на конкретные письменные источники, в то время, как создатели раннее вышедших словарей часто вынуждены были доверять только своей собственной интуиции, которая, как известно, может подводить. Внимательный читатель, сравнивая указанные работы со Словарем языка Алима Кешокова, сможет убедиться в том, что в последнем значения значительного числа слов и фразеологизмов сформулированы более точно.

Все сказанное дает основание для того, чтобы назвать предлагаемый труд первым национальным (толковым) Словарем кабардино-черкесского языка, созданным по всем требованиям современной лингвистики. С другой стороны, вобрав в себя опыт существующих словарей подобного рода, он в то же время по целому ряду критериев является новаторским не только для адыгской, но и для отечественной и зарубежной лексикографии.

Б.Ч. Бижоев
доктор филологических наук,
автор и руководитель проекта
Словаря языка Алима Кешокова.

ON DICTIONARY OF ALIM KESHOKOV'S LANGUAGE

The dictionary is built up on the basis of outstanding kabardino-circassian literature luminary Alim Pshemakhovich Keshokov's creative heritage. All his writings ever published in his native language were written and as a result a catalogue with more than 600 000 cards was set up.

Dictionaries built on a certain person's language is few and far between both in Russia and in the whole world. Only a few merit such honour. Alim Keshokov who was admitted as a classical writer within his lifetime is certainly among them. He was and still is a number one in national literature both in his level of talent and in his fruitfulness. As no one else he revealed all the beauty and depth of the native language in his writings. That's why suggested dictionary is at bottom the index of lexical-phraseological potential of modern Kabardino-circassian language. Within this framework Alim Keshokov's Dictionary has an advantage over its predecessors including kabardino-circassian definition dictionary of 1999 in the first place because it is completely documented, i.e. each article here is based on certain written source. Whilst authors of previous dictionaries often had to trust only their own intuition which is known to have an ability to let down. When an attentive reader compares pointed works with Alim Keshokov's language dictionary he can be sure that in the latest meaning of a great number of words and idioms are represented more accurate.

Everything mentioned above gives reason to call suggested work as the first kabardino-circassian national (definition) Dictionary built up according to all demands of modern language studies. On the other hand having included all the experience of similar existing dictionaries at the same time it occurs to be innovatory according to a number of criteria not only for adyg lexicography but for the foreign one as well.

B.Ch. Bizhoev
Doctor of Philology
Author and curator of the project
Alim Keshokov's language dictionary

ПСАЛЪАЩХЪЭХЭР

Пэублэ псалгэ.....	5
Псалгальгэм и зэхэлгыкIэр	13
Псалгэ гьэкIэщIахэр.....	18
Къэгъэсэбэпа тхыгъэхэр (тхылъхэр).....	19
Адыгэ алфавит	20
А.....	21
Б.....	49
В.....	84
Г.....	91
Гу.....	96
Гъ.....	128
Гъу.....	148
Д.....	162
Дж.....	203
Дз.....	211
Е.....	215
Ж.....	248
Жь.....	258
З.....	264
И.....	370
К.....	397
Ку.....	409
КI.....	413
КIу.....	429
Къ.....	435
Къу.....	596
Кхъ.....	609
Кхъу.....	610
Л.....	613
Лъ.....	622
ЛI.....	650
М.....	654
Н.....	690
О.....	730
П.....	735
ПI.....	795

Р.....	800
С.....	806
Т.....	828
ТІ.....	862
У.....	865
Ф.....	892
ФІ.....	901
Х.....	913
Ху.....	936
Хь.....	962
Хъ.....	982
Хъу.....	985
Ц.....	990
ЦІ.....	994
Ч.....	998
Ш.....	1003
Щ.....	1021
ЩІ.....	1053
Ы.....	1085
Э.....	1086
Ю.....	1088
Я.....	1088
І.....	1095
Іу.....	1122
О словаре языка Алима Кешокова.....	1143
On dictionary of Alim Keshokov's language.....	1144

Научное издание

СЛОВАРЬ ЯЗЫКА АЛИМА КЕШОКОВА

Автор и руководитель проекта, научный редактор
доктор филологических наук ***Б.Ч. Бижоев***

Составители:

доктора филологических наук ***Б.Ч. Бижоев, Р.Х. Дзуганова***
кандидаты филологических наук ***Х.Ч. Жилетежев, М.Л. Карданов,***
М.М. Абазова, А.А. Афаунова, М.М. Токмакова, Л.Б. Хавжокова,
З.Р. Хежева, М.Р. Хежева, Н.Г. Шериева

Рецензенты:

доктор филологических наук ***А.М. Готов***
доктор филологических наук ***Х.Т. Тимижев***

Макет и техническое редактирование

А.Х. Гоновой
М.Р. Хежевой

Корректор
М.Р. Хежева

Формат 70 x 100 ¹/₁₆, Гарнитура Minion Pro. Усл. печ. л. 93,2. Заказ № 164

Федеральное государственное бюджетное научное учреждение
«Кабардино-Балкарский институт гуманитарных исследований»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18. Тел. 8 (8662) 42-50-94
E-mail: kbigi@mail.ru

The federal state budgetary science establishment
The kabardian-balkarian institute of humanitarian research
360000, KBR, Nalchik, 18 Pushkin's street. Ph. 8 (8662) 42-50-94
E-mail: kbigi@mail.ru